İstanbul Ansiklopedisi Kütübhanesi. 3

Geçen asrı aydınlatan kıymetli vesikalardan bir eser

HATIRALAR

Aşcıdede Halil İbrahim

Resimler: Sabiha Bozcalının

Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
ve Neşriyat Kollektif Şirketi
Sirkeci, Mühürdarzâde Hanı
İstanbul

Semâa girmiş iki genc mevlevî

AŞCI DEDENİN HATIRALARI

Geçen asrın ikinci yarısında kaleme alınmış olan Aşcı Dede İbrahim Beyin Hâtıraları, tarih ve cemiyet ilmi bakımından çok zengin ve kıymetli bir vesikadır. Herbiri dörder beşer yüz büyük sahifelik üç ciltten mürekkep olan bu hâtıralar, Üniversite Kütübhanesinin Türkçe yazmaları arasında bulunmaktadır.

İstanbullu, orta halli, hattâ fakirce bir âilenin evlâdı olarak doğmuş, ilk rüşdiye mektebinde mahdud bir tahsil görmüş, sonra kâtiblikle memuriyet hayatına atılmış, evvelâ Mevlevî ve sonra Nakşibendî tarikatına intisâb etmiş olan ve hayatının sonlarında yine mevlevî olan, tarikatta Aşcı Dedeliğe kadar yükselen İbrahim Bey, kendisine mahsus zarif ve tatlı bir hikâye üslûbuna sâhibdir. Hâtıralarında, kuvvetli bir müşâhid olduğunu gösteriyor. Bu muazzam eserde yüz yıl evvelki Türk hayatı, İstanbul, Erzincan, Erzurum Şam, Hicaz ve Edirne vilâyetleri arasında dolaşmış bir memurun hayatı, o memleketlerin hâli, resmî dâireler, kalemler, tekkeler, tekke hayatı, şeyh efendiler, bu şeyh efendilerin nüfuzu pek şirin bir lisanla anlatılmıştır.

Ben, bu zengin ve kıymetli eserden, tahsili mahdut olan muharririnin hikmet konuştuğu yerleri ayıklayıp atarak sizlere en şirin, en güzel taraflarını sunacağım. Aşcı Dede İbrahim Beyin bâzı garib hallerini ve aşırı derecede samimî itiraflarını hoş görünüz, Bu kitab ile kütüphânenize pek orijinal, inanın bana, pek kıymetli bir eser koyacaksınız.

İbrahim Beyin hal tercemesi bu hatıralarının içindedir. Ölüm târihini maalesef tesbit edemedim, yaşı yüze yaklaşmış olarak meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbulda vefat etmiş olacaktır. Hafızası çok zengin hâtıralarla dolu Edirneli Râkım Bey, memuriyetden Edirnede emekliye ayrılan Aşcı Dede İbrahim Beyin ak sakallı bir pîr olduğunu söylemiştir. Nerede olduğunu bilmediğim kabri nûr ile dolsun.

R. E. KOÇU

AŞCI DEDENİN
HATIRALARI

Semâ eden derviş

ONDOKUZUNCU ASIR BAŞLARINDA İSTANBUL'DA ESNAF TABAKASINDAN BİR ÂİLE

Zeytin yağlı dolma yerken cin taifesinin zabtetdiği kadın — Göksudaki Lüleci Baba — Kandilli ehalisinin ölümden kurtardığı yeniçeri — Silâh yerine sopa ile gezen askerler — Arab Beşir Ağanın Şehzadebaşındaki konağı — Babasının çavuşlukdan mülâzimliğe terfii için Serasker Paşaya istida veren çocuk — Serasker Paşanın Askerî Mektebe yazdırtamadığı oğlan — Tekaütlüğün ne olduğunu bilmiyen mülâzim ağa.

Cenâbı Hakkın bu âsî kulu Mehmed Ali Oğlu İbrahim Halil, hicretin 1244 (Milâdî 1828 - 1829) yılında İstanbul'da Kandilli kariyesinde dünyaya gelmişim.

Pederim Mehmed Ali Ağadır, onun babası Kastamonulu Halil Ağa ki, Uzun Halil Ağa denmekle meşhur olup Yeniçeri devrinde Anadoluhisarının köy ağası gibi hatırı sayılır bir ağası imiş, erkek kardeşi de Saray-ı Hümâyûndan Mısır Çarşısı Kethüdalığı ile çırağ buyurulmuştur. Halil Ağa vefat ederek pederim Mehmed Ali Ağa dört beş yaşında yetim kaldığı cihetle bunun yanında terbiye edilmiştir, yâni sabahleyin beraber dükkâna gidip akşam dahi beraberinde bulunurmuş. Uzun Halil Ağa'nın haremi Emine Hanım ki, o vaktin ıstılahı ile böyle hâtunlara Emine Molla derlermiş, pederim Mehmed Ali Ağa'nın vâlidesidir. Emine Molla'nın iki hemşiresi daha olup, zâten Kandillide yerleşmiş olduklarından, o da kocasının ölümünden sonra hemşirelerinin yanına Kandilliye taşınmıştır. Bunların peder ve vâlideleri mazbutum değilse de, birisi Hatice Molla nâmında olup Berber Es'ad Ağanın zevcesi idi ki, Es'ad Ağa gayet yaşlı olup köyün hatırı sayılır bir ağasıydı, zira büyük pederi Ehlullahdan Sâlih Dede nâmında bir zât olup hânesinde lüle yapıp satarak akçesiyle geçinirmiş. Ekser vakitlerini, Kandilliden içeri Göksu tâbir olunur mesiregâhda bir ağaç altında zikir ve fikirle geçirirmiş, lâkabına da Lüleci Baba derlermiş.

Esad Ağanın haremi Hatice Molladan iki oğlu ve üç kızı vardı. Oğlunun birisi Emin Efendi olup pederinin vefatından sonra Kandillide berber dükkânına oturdu, pederinin yerini tutup hatırı sayılır olmuştu. Diğer oğlu İsmail Ağa olup o da berber idiyse de Emin Efendi gibi olmayıp

harâbâti meşreb olarak iyşü işretle meşgul idi. Gelelim merhumun kızlarına:

Birisi Fatma Hanım isminde olup Aşcıbaşı Hacı Ahmed Ağa nâmında bir adama, diğeri Nefîse Hanım, Kanlıca'da Hünkâr Hamlacılarından mütekaid bir adama, üçüncü ise, Âdile Hanım, Göksu Ustası Edhem Efendiye varmışlardı. Velhâsıl bu üç hemşirelerden bir çok oğlan ve kız evlât dünyaya gelip âdeta Kandilli köyünün İslâm mahallesinin nısfından ziyadesi bizim akraba ve taallûkattan ibâret olmuştur.

Es'ad Ağanın biraderi Ârif Ağa ki, Göksu'da Yeniçeri Ağası imiş, Fatma Hanımın ifâdesine göre Tophâne-i Âmire Yoklamacısı iken vefat eden Abdülkadir Efendi bu Ârif Ağa'nın oğlu imiş. Abdülkadir Efendinin iki mahdumu vardır: Birisi Ârif Beydir ki Hâssa Ordusunda çavuştur. Diğeri İsmail Efendi ki, pederinin kalemine mülâzim olarak devam etmektedir.

Büyük vâlide Emine Molla Kandilli'ye geldikten sonra, Pâdişahın sır kâtibi Mustafa Paşa merhumun Aşçıbaşısı olup ayda beşyüz kuruş maaşla mütekaid bulunan Bolulu Hasan Ağaya varmıştır. Bu Hasan Ağa, Aşcıbaşı Hacı Ahmed Ağa'nın amcası olup bunlara «Çerkeş Oğulları» denilirmiş, buna sebep Kastamonuda Çerkeş nâmında olan köyü vaktiyle bunların ecdadı binâ ve inşâ etmişler imiş.

Hasan Ağa'nın eski hareminden bir kerimesi olup ismine Behiye Hanım derlermiş, büyük vâlide bu üvey kızını pederim Mehmed Ali'ye tezviç edip ondan bu âsî İbrahim dünyaya gelmiştir. Benim yedi döşeğimde iken büyük vâlidem Emine Molla zeytinyağlı dolma pişirip bundan bir tane vâlideme yedirmiş, vâlidem dolmayı alıp ağzına koyar koymaz, bitişik komşu, bahçesinde kuş vurmak için tabanca atmış, dolma vâlidemin ağzında kalıp bayılmış, bu halde kendisini cin tâifesi zabt ve istilâ etmiş. Anam bu illetten bir suretle kurtulamayıp onbeş, yirmi günde bir kere yere düşerek kendisini tahtalara çarpıp elleri ayakları kilitlenir, yanında bulunanlar güçhal ile bir saat kadar ellerini oğuşturarak açarlardı. Nihayet artık babalı hâtunlar gibi olmuştu, pederim kendisini benim hatırım için boşamamıştır.

Dünyaya geldiğim zaman pederim Asâkir-i Nizâmiyye-i Şâhâne Başçavuşu olup Şumnu'da Rusya muharebesinde olmakla mektubla müjde vermişler. Pederim de zâten Yeniçeri olup Yeniçeri vak'asında her nasılsa Kandilli ahâlisi muhafaza ederek ele vermemiş. Yeni nizam kurulunca, korkusundan gidip asker yazılmıştır. Olvakit daha kâfi mikdarda tüfek mevcud olmadığından, bunlar, halktan fark-u temyiz olunmak için bellerine beyaz birer çevre bağlayıp ellerinde birer sopa olduğu halde çarşılarda gezerlermiş. Sonra pederim mülâzim oldu.

Aşcıbaşı Hasan Ağanın büyük vâlidem Emine Molladan bir kızı olup Esmâ adını koymuşlar. O vakit biz, akraba ve taallûkat cümleten Kandil-

li'de otururduk. Esmâ Hanım büyüyerek güzelce bir hanım olmakla çok kimseler tâlib olmuş. Nihayet, Kandilli'de sâhilhanesi olan Sâlih Paşa merhum ki, o vakit Vâlide Sultan Kethüdâsı idi, bunun efendiliği zamanında yetiştirdiği Beşir Ağa ismnde hatırlı ve zengin gayet sevgili bir Arab kölesi vardı; bu Beşir Ağa Esmâ Hanımı isteyüp evlenmiştir.

Beşir Ağanın İstanbulda Şehzâdebaşında İmâret Sokağında harem ve selâmlıklı bir konağı olduğundan haremi Esmâ Hanım ve vâlidesi Emine Molla ile üvey büyük pederim Hasan Ağa İstanbula taşındılar. Mezkûr konak hâlâ mevcuttur, bir tarafta o vakit meşhur Dağıstânî allâme-i asır Hüseyin Efendi Hazretlerinin ve karşısında Mâliye Hazinesi Mümeyyizlerinden merhum Rüstem Efendinin konaklariyle diğer tarafında Ekmekçibaşı Hasan Ağa'nın ve yine karşısında imâret Aşçıbaşısının hâneleri vardır.

Pederim asker olup taşralarda gezdiğinden, ben vâlidem ile Kandilli'de yalnız kaldım. Sekiz on günde bir kere vâlidem ile beraber İstanbul'a Esmâ Hanıma gidip dört beş gün orada misafir olurduk. Beni Kendillide mahalle mektebine verdiler. Sekiz dokuz yaşıma geldim. Allahın takdiri, Kur'ânı bir türlü dürüst okuyamadım. Beşir Ağa'nın o zaman daha dünyaya evlâdı gelmemişti. Ben de güzelce bir çocuk olduğumdan pek çok severdi.

Büyük vâlidem ve pederim de birlikte olmamızı arzu ederlerdi, nihayet vâlidemle beni yanlarına alıp artık Kandillice bütün bütün alâkamız kesildi.

Beşir Ağa, kendi evlâdı imişim gibi okuyup yazmama çalışırdı. Hiçbir şeye darlık çektirmemek üzere, gerek elbisece, gerek paraca mükemmel bakardı. Âdeta paşa evlâdı gibi gezerdim. Babam Mehmed Ağa o tarihte Mısır muharabesinden taburu ile İstanbul'a geldi, vâlidem henüz tahtı nikâhında idi.

Babam çavuş olduğundan, İstanbula döndükten sonra mülâzimlik için tertib eylediği arzuhali o zaman Serasker bulunan merhum Rıza Paşaya benim elimle takdim etmek için bir Cuma günü beni alıp Üsküdara Selimiye kışlasına götürdü. Setre pantalon giyerdim. Gayet güzel lepiska saçlarım olduğundan vâlidem kesmeye kıyamazdı. Kızlar gibi örüp belime kadar uzatırdı. Hattâ mektebe başladığımda sırma ile örmüşlerdi. O vaktin âdeti veçhile başımdaki fesin etrafını püskül kaplamış, üzerine âlâ oyma kâğıt konmuştu. İşte bu süsle Selimiye kışlasına gittim, koğuşta oturdum. O gün kışlada olan zâbitler gelip beni ziyâret edip sever, ve cümlesi:

— Mehmed Ağa! Cenâbı Hak sana böyle bir evlât vermiş daha ne istersin?! derlerdi.

Vaktâ ki Serasker Paşa teşrif buyurup kışlada olan kuleleri gezmeye başladı, pederim beni elimden tutup merdivenden üst kata çıkardı. Arzu-

hali elime verip kendisi görünmemek için geriye çekildi. Ben orasını bir mahşer gibi paşalar, yâverler, kavaslar, hademelerle dolmuş görünce, bu hâl bana bir dehşet vermekle ağlayarak geriye, babamın yanına geldim. Babam:

— Oğlum, korkma, yürü! diye teşvik ettiyse de gönlümde aslâ cesaret eseri kalmamıştı. O sırada orada duran kavaslardan birisi babama:

— Ağa, ne istersin? Bu çocuk korkuyor, zor etme, yazıktır!

Demesiyle babam:

— Birader, Paşa Efendimize arzuhal verecektir! dedi. Kavas:

— Öyleyse sen karışma, çocuğu benim yanıma bırak! deyip beni yanında sakladı.

Serasker Paşa kuleden avdet edip divanhâneye doğru gelmesiyle, iki tarafta olan paşalar, yâverler, kavaslar yarılıp aralarında kaldım. Hemen Serasker Paşa benim hizama gelir gelmez kavas beni nasıl ittiyse, gökten yere bir şey düşer gibi birden bire Serasker Paşanın önüne düştüm. Paşa durdu. Eteğini öptüm. Arzuhali elimden alıp, fakat açıp okumadan eğilip benim yüzümü ve arkamdaki saçlarımı okşayarak:

— Sen kız mısın? Oğlan mısın? dedi.

— Oğlanım! dedim.

— Öyleyse niçin saçlarını kesmiyorsun? dedi.

— Vâlidem kesmiyor! dedim.

Güldü. Hey'eti muazzama cümleten bizi seyretmekte oldukları halde arzuhali okudu. Sonra tekrar eğilip:

— Seni Mekteb-i Harbiye'ye yazdırayım! Orada güzel güzel okursun, sonra benim gibi paşa olursun! dedi.

Ben:

— Vâlidem râzı olmaz! dedim.

Tekrar gülüp arzuhali yanında bulunan Darbhor Reşid Paşa merhuma verip:

— Bu çocuğun pederini bulun da mülâzim edin ve hem söyleyin bu çocuğu Mekteb-i Harbiye'ye yazdırsın! dedi.

Reşid Paşa merhum:

— Fermân Efendimizin!

deyip yerle beraber temennâ etti. Ben de tekrar eteğini öpüp çekildim. Arkadan gelen paşalar cümlesi birer birer yanıma gelip severlerdi. Heyet çekildikten sonra o kavas beni alıp pederime teslim etti, hem de mülâzim olacağını tebşir etti. Eve geldik. Hikâyeyi vâlideme söyledim. Vâlidem:

— Ben evlâdımı mektebe vermem!

diye kıyametleri kopardı. Ertesi günü babamla beraber Reşid Paşa merhumun konağına gittik. Paşa benim mektebe yazılmakliğim için pek çok ısrar etti. Babam:

— Efendim, ben de evlât da sizindir! Lâkin bunun bir acûze büyük vâlidesi vardır ki, sonra Efendimizin başınızı ağırtır, Hünkârın atının ayağına kapanıp çocuğu vermez, sonra iş müşkül olur! dedi.

Paşa bu sözlere itibar etmeyip ısrar etti, pederim de:

— Siz bilirsiniz, ben veremem, dedi.

Velhâsıl tam bir ay böyle uğraştılar, nihayet olmayacağını anlayıp beni bıraktılar.

Babamı Hassa Ordusu Bursa Redif Alayına mülâzim tâyin etdiler. Lâkin o zamanın mülâzimleri şimdiki vaktin miralayı gibiydi. Hattâ mülâzımlık buyuruldusunda lâkabı «İzzetlû Ağa» yazılırdı. İşte bir müddet de mülâzimlikde kaldı. Bir takım işe güce yaramaz zabitlerin tekaütlüğü murad olunduğu sırada, zâbitlerin cümlesi Selimiye kışlasına celb ve cem olunarak tekaüde şâyan olanlar bir tarafa, işe yarayacaklar bir tarafa tefrik edilirken, babamı, daha gençlik zamanı olmakla, işe yarayanlar tarafına ayırmışlar. Kendisinin efkârı askerlikten çıkmak olduğundan her nasılsa o karışıklıkta tekaüd tarafına gizlice geçmiş, ismini tekaüdlük defterine yazdırmış, şu arada da Kavaklı Emin Paşa merhum görüp zâten babamı bildiği cihetle:

— Kandillili.. Orada ne geziyorsun?..

Demiş ise de:

— Hiç efendim.. aman efendim.. merhamet buyurun efendim...

diyerek ve eteğini öperek işi alevlendirmiyerek kendisinin muradı üzerine tekaüdler arasına karışmış. Serasker Riza Paşa Hazretleri bu tekaüd olacak zâbitan tarafına dönerek:

— Ağalar!.. Pâdişahımız sizin bunca vakit hizmetlerinizden memnundur, âhir ömrünüzde Pâdişahımıza düa ile hânenizde ikamet edin, sonra tekaüd berâtınız elinize verilecektir!..

Deyüp yanında bulunan Paşalara hitaben:

— Ağaların bellerinde olan kılıçları alın!

Diye emretmesi üzerine herkes bellerinden kılıçlarını çözüp teslim etmiş. Bâdehu muzika selâm çalup «Pâdişahım çok yaşa!» kelâmı ile oradan doğruca herkes hânesine dağılmıştır.

Pederim dahi eve gelip hikâyeyi böylece vâldesi Emine Mollaya nakletti. Akşam oldu, eniştem Beşir Ağa eve geldi, ona da böylece ifade etti. Eniştem pek riza göstermedi ise de:

— Artık ne çâre, kader böyleymiş!..

Dedi. Paderim zannedermiş ki, herkes aldığı maaş ile tekaüd olacak. Böyle işitmiş, halbuki iki üç ay sonra beratlar çıkıp da tekaüdlere otuz kuruş tekaüd maaşı tahsis olunduğunu görünce pek çok pişman oldu ise de çâresi yoktu.

ŞEHZÂDEBAŞINDAKİ TAŞMEKTEP

Kayyumbaşıdan muallim — Tatlıcının oğlu Güzel Mehmed Cemaleddin — On yaşındaki Mehmed Cemaleddine âşık olan dokuz yaşındaki İbrahim — «Leylâ ile Mecnun» kitabını okuyan çocuklar — Süpürge çöpünden kandil fitilleri yapan muallim efendi — Kalfalık hediyesi bir Kandilli Yazmasiyle bir sırmalı çevre ve gazi altunu — Veznecilerdeki tatlıcı dükkânı — Aşk hastası çocuk.

Beşir Ağanın konağının civarında imarete bitişik bir taş mektep vardı. Beni oraya verdiler. Mektebin hocası, Şehzâde Camii şerifinin kayyumbaşısı aksakallı sulehâdan bir adamdı.

Hergün erkenden mektebe devama başladım ise de, yaşım dokuz olduğu halde henüz Kur'an-ı dürüst okuyamazdım. Mektebe konulmam iki hafta kadar olmuştu. Bir gün yine erkenden mektebe gittim. Hoca Efendinin yanındaki pencere içinde oturur Mehmed Cemâleddin Efendi nâmında benden bir veya iki yaş büyücek bir çocuğu erkenden gelmiş bulduğumdan, çocukluk âlemi bu ya, konuşmak için yanına gittim. Onun oturduğu pencerenin eni dar olmakla, dizdize ve yüzyüze oturduk. Dağdan tepeden konuşurken o çocuğun çok güzel yüzünün üzerimde gaşyedici bir tesir yaptığını duydum, ki beni bilâhara Cenâb-ı Hak'kın kudret ve azametinin âşıkı edip tarikata sokan, bu güzel yüzün o mâsum çağımda uyandırdığı ateş oldu.

Üzerime bir fenalık, baygınlık geldi, Mehmed Cemaleddin şu hâlimi görmesiyle :

— Aman kardeşim!.. Sana ne oldu?!

Deyip hemen yerinden kalkarak bir bardak su getirdi, bu sudan güçhalle birkaç yudum içebildim, Mehmed, eliyle, rahmet gibi yüzüme su serpip yıkamaya başladı. Bunun üzerine biraz kendimi toplayıp oldukça aklım başıma geldi. Oradan kalkıp yerime geldim. Yarı baygın başımı rahleye koyup bir zaman gûya uykuya vardım. Gözümü açtım gördüm ki, mekteb lebâleb dolmuş ve hoca efendi gelmiş, Mehmed Efendi vukuatı tamamiyle ona arzetmiş, Hoca efendi çocuk birdenbire hastalanıp uykuya varmıştır, zannetmiş.

Mehmedle beraber mektebdeki çocukların bana baktıklarını gördüm. Bundan sonra Mehmed Cemaleddin ile arkadaş olmak, ruhumun gıdası oldu.

Ah o mâsum arkadaşlık... O mâsum aşk... Mehmed Cemâleddin bir esnaf çocuğu idi. Mektebe geç gelirdi. Mektebde kalfam başka çocuk ise de Mehmed Efendi bana iltifat etmek için arasıra yanına çağırıp :

— Gel bakayım nasıl okuyorsun?

Diye önüne alıp okuturdu. Önünde otururken terlerim, dilim dolaşırdı. Bir gün sebebini sordu :

— Kardeşim.. Bilmiyorum.. Yüzüne bakamıyorum.. Yüzüne baktıkça bana bir ağlama geliyor.. Bu ne haldir? dedim.

Bir kahkaha ile gülüp :

— Bende bir kitab vardır, onu vereyim oku!.. O kitabı okudukça bu hâl senden defolur.. Haydi şimdi yerine git ve ağlama!.. Yarın kitabı alıp erken gelirim! dedi.

Ertesi gün Mehmed Cemaleddin o kitabı getirdi :

— Al kitabı oku ama, burada okuma! Kimseye gösterme... Geceleri evde gizli oku!...

Buyurdu. Açtım baktım, içinde güzel güzel resimler vardır.

— Aman bu nasıl kitabdır?! dedim.

O :

— Kimseye gösterme, gösterirsen seninle selâma gelmem! dedi.

Kitabı Mushafı Şerîf kesesine koyup eve geldim. Bir tenha odaya girerek kapuyu kilitledim. Okumaya başladım. Düşe kalka, yuvarlanarak kitabı okumaya başladım. Anladım ki bu kitab, bir âşık ile mâşuka üzerine yapılmış bir kitabdır. Bilâhara Mecnun ile Leylâ hakkında yapıldığını anladım. Kapuya vâlidem gelip :

— Oğlum aç kapuyu, taâma gel!..

Demesiyle beraber, kitabda resimler olduğundan göstermemek için odada sakladım. Taâm ettikten sonra şamdanı alıp yine odaya girip kapuyu kilitledim. Uyku gözüme girmedi. Velhâsıl sebaha kadar kitabdaki Leylâ ve Mecnun ile uğraştım. Gözyaşı ile yastığımı suya düşmüş gibi ıslattım. Sabaha yakın bir mikdar uyku çektim. Ertesi günde kitabı Mehmed Efendiye iâde ettim. Mehmed Efendi :

— İşte o kitabda olan Mecnun sensin! Lâkin Leylâ ben değilim! Benim adım Mehmed'dir... Sen var kendine bir Leylâ bul! dedi.

O saat rengim kıpkırmızı oldu. Cevap bulamadım. Cenâbı Hak'ka döndüm :

— Ey yerlerin göklerin Tanrısı!.. İbrahim kulun daha mâsumdur! Senin cemâlinin aksinden bir zerresini Mehmed kulunun yüzünde görmesi ile Mecnun'a döndü... Senden merhamet!.. Senden kerem!.. Senden meded!... Ey Erhamerrâhimîn!..

Dedim. Hemen başım üzerinde olan gam ve elem bulutları parçalandı

Hoca Efendi, Şehzâde Cami-i Şerîfinin Kayyumbaşısı, sulehâdan, şehlâ gözlü, kısa boylu, şişmanca, dâima kandil fitili yapıp câmi-i şerîfe, şura-

ya buraya satardı. Pek çok süpürge alıp onların tellerinden pamukla fitil yapıp kâğıtlara deste deste ederek bir büyük sandık içinde saklardı. O asırda sık sık şehzâde ve sultanlar dünyaya gelmekle yedi gün yedi gece donanmalar yapılması âdet olmuştu, her donanmada öteki beriki gelip destelerle Hoca Efendiden fitil alırlardı. O gün Hoca Efendinin ahvâline göz altından dikkat ettiğimde onu gördüm ki, hem elinde fitil yapar, hem de şehlâ gözünün ucuyla arasıra benim Mehmed'e bakar...

Fitil aldım ele kandilim dolu yağdır
Gördüm ki bizim Hoca püsküllü belâdır!

Hoca Efendi elindeki fitilleri tamam edip çocuklara ders vermeye başladığında, çocuklar birer birer gelip ders alırlardı. O aralık Mehmed, Hoca Efendiye gizlice bir şey söyledi, Hoca Efendi de başını eğdi, yâni sözünü kabul etti. Biraz müddet sonra Hoca Efendi bana hitâben:

— İbrahim Bey!

Diye çağırdı, gittim, dedi ki:

— Benim bugün işim çoktur, Mushafı al gel de bugün sana Mehmed Efendi ders versin!..

Hemen Mushafı alıp Mehmed'in önüne diz çöktüm. Okumaya başladım.

Bir gün Hoca Efendi fitilleri tamam edip başını açıp duvara dayayarak Mehmed Efendiye bir şey söyledi. Mehmed, yazmakta olduğu yazısını elinden bırakıp Mushafını açtı ve Eûzü Besmeleyi çekip yüksek ses ile Kur'ân okumaya başladı. Gaayetle âlâ ve bâlâ dâvudî bir sadâsı vardı.

Mehmed'den ilk yazı meşkini aldığım günün ertesi idi, evden gayet âlâ bir Kandilli yazmasıyla sırma işlemeli bir çevreyi birbirine sarıp ucuna bir adet Gâzi altını bağlayıp elime verdiler. Mektebe gidip Mehmed'in çekmecesine koydum. Mehmed'in yeri evvelce arzolunduğu üzere Hoca Efendinin yanında pencere içinde olup onun sırasında dahi kız çocukları oturup aslâ ve kat'â oğlan çocuklar oraya gitmezlerdi. O gün Mehmed yerine oturunca, çevre ve yazmayı ve altını gördü, açıp baktı, sonra Hoca Efendiye bir şeyler söyleyip verdi. Hoca Efendi yüzüme bakıp tebessüm etti. Anladım ki Mehmed: «İbrahim dünkü gün yazı meşki almıştı, hocalık olarak bana bunu hediye etti, ben de zâtı âlinize lâyıktır diye takdim ediyorum.» demişti. Hoca Efendi yazımı beğendi, Mehmed'e.

— Sen buna himmet et! Bu çocuk senin çırağın olacaktır!

Dedi. Ertesi gün de Mehmed'e, kalfalık, bir kese ve bir Gâzi altını getirdim.

Bir Cuma günü Cuma namazından sonra Mehmed'lerin Vezneciler-deki dükkânına gittim. Mehmed'in babası revanici idi. Vâlidem para verdi, bir büyük tabak alarak ihtiyar ayvazımızla beraber dükkân önüne gelince Mehmed:

— Buyurun kardeşim!

Dedi. Yanına oturdum, babasına :

— Hem mekteb arkadaşımdır, hem de benden yazı yazar! dedi.

Mehmed'in babası «maşallah!» deyip ismimi sordu, Mehmed benden evvel :

— İbrahim Beydir!

Dedi. Pederi gelip eliyle yüzümü ve saçlarımı okşayarak beni sevdi. Ben ise utancımdan terledim, Mehmed :

— Çok sevme, mahcubdur, sıkıldı! dedi.

Sonra babası :

— Ne alacaksın oğlum? demesiyle:

— Bir okka revani isterim! dedim.

— Başüstüne! deyip tabağa bir okka revani koyup :

— Mademki benim oğlumun mekteb arkadaşısın, bu seferlik para verme, sonra bir daha alırsan verirsin! dedi.

Ben bu sözden ziyâdesiyle sıkılıp hemen elimdeki olan paraların cümlesini dükkâna bırakıp koşarak kaçtım. Ayvaz da arkamdan koşarak ve .

— Dur beyim koşma!..

Diyerek geldi.

SÜLEYMANİYE MEKTEBİ RÜŞDİYESİ

İlk Rüşdiyeler — Maaşlı talebeler — Dersde ve güzellikde birinci Kandillili Ziya Bey (Meşhur Ziya Paşa) — İmtihanda perde arkasından yardım — Müfettiş İmamzâdenin falakası ve sevgili güzel talebesini döğmeğe kıyamıyan muallim Efendi — Ders çalışırken uyumamak için enfiye çeken talebeler — Sultanahmed Camiinde yapılan umumî imtihanlar — Mektepten kaleme.

1257 (M. 1841) tarihinde Süleymaniyede vâki Mekteb-i Rüşdiyeye girdim. Ol tarihte Dersaadette iki Rüşdiye vardı. Birisi Sultanahmed Câmii şerîfi ittisâlinde, diğeri Süleymaniye Câmii şerîfi ittisalinde. Bunların nâzırı meşhur İmamzâde merhum idi. Ders ve yazı hocaları mükemmel ve müteaddid idiler. Lâkin Sultanahmed Mektebinin maaşı olmayıp ancak yeşil oda, sarı oda, mavi oda namlarıyla müteaddid odalar olup lâyikiyle imtihan verenler öyle odalara naklounurlardı. Ve hem de bu mektebde olan şâkirdan paşazâde, beyzâde olup öyle pek çok derse çalışmazlardı. Süleymaniye Mektebi ise bir büyücek kubbeli taş mekteb olup Sultanahmed mektebi gibi müteaddid odaları olmayıp ancak birinci hocaya bir ufak oda var idi. Hem de mektebin dört tarafında bulunan uzun rahlelerin herbirini bir sınıf addederek sınıfı râbi ve sâlis ve sâni derlerdi. Meselâ mülâzimlerden ledel imtihan sınıfı râbia geçse onbeş kuruş maaş alır ve sâlis olsa yirmi kuruş alır ve sâni olsa yirmibeş kuruş alır. Buradan ancak kaleme çırağ buyurulurdu. Birinci hocamız meşhur Gürcü Numan Efendi idi ki, müşarünileyh İmamzâdenin damadı idi ve gaayet âlim, fâzıl, müttekî bir zât idi. Beher hafta Salı günleri İmamzâde Efendi mektebe teşrif edip çocukları imtihan ederdi. İşte leylü nehar efkârı derslere verip bir de sofuluk gelip geceleri namaz ve niyaz ve derse bakmaklık ile meşgul olurdum.

Nihayet dersimiz izhar'a çıkıp fakir de onbeş kuruş maaş olan sınıfa çıktım. Artık para hevesi de başka şeydir. Geceleri saat beşe altıya kadar derse bakıp sabahları dersten evvel arkadaşlarımıza müzakerecilik ederdim. Yâni onlara derslerini okutup hoca efendi gibi ders takrir ederdim, işte bu da bir başka meraktır. O kadar değilse de hemen aşka gayet leziz bir tatlı şeydir.

Geçenlerde Adana vâlisi olup vefat eden meşhur Ziya Paşa merhum, zâten Kandillili olup Kandilli mahalle mektebinde dahi birlikte okumuş

idik, işte bu zât da ol vakit Süleymaniye mektebinde idi ve hem de konakları oraya civar idi. Hemşehrilik bu ya, fakiri ziyadesiyle severlerdi. Ol tarihte hemsin idik, yâni on dört, onbeş yaşlarında idik.. Lâkin o, ol kadar zeki ve o derece fatin idi ki âdeta sual ve cevapta birinci hoca Numan Efendiyi durdururdu, binaenaleyh Numan Efendinin ziyadesiyle sevgili bir danesiydi. Hattâ bir gün İmamzâde Efendi mektebde imtihan ederken bizim dersimize nöbet gelip, İzharcılar! deyü çağırdılar. İmtihana giderken Ziya Bey yanıma gelip: «İbrahim! Sen kapunun önüne otur, ben perdenin arkasından sana söylerim, imtihan verirsin! Yirmi kuruşluk sınıfa çıkarsın!» dedi.

Fakir de canıma minnet memnun oldum ve öyle yaptım. Çocukların cevap vermediklerine fakir cevap vermeye başladım. İmamzâde memnun olup, âferin oğlum! deyip öbürlerinin yüzüne tükürürdü. Sonra bir başka defa dahi sual olur her nasılsa mirimumaileyh sesini ziyadece çıkarmakla İmamzâde işitip derhal Numan Efendiye hitâben: «Perdenin arkasında birisi var, çabuk şu habisi tutup bana getirin!» demesiyle havfımdan az kaldı ki pantalona salıvereyim. Numan Efendi dışarıya çıkıp sual etti. Anladı ki Ziya Beydir, ele vermemek için: «Kimse yok imiş!» dedi. İmamzâde: «Hayır efendim, ben işitiyorum!» dedi. Tekrar çıkıp: «Efendim Ziya Bey bendeniz imiş!» dedi. İmamzâde: «Getirin şu hınzırı!» dedi. Zarurî içeriye getirdiler. Falakayı getirip Numan Efendi önüne yatırıp biçâre Numan Efendi elleri titreyerek yavaşça bir iki değnek vurup oradan İmamzâdenin eteğini öpüp: «Kulunuza bağışlayın!» demesiyle affedip falakadan kaldırdılar.

Sonra İmamzâde fakire hitâben: «Seni sarı çıyan! İşte bu hafta ben seni sınıfı sâlise çıkaracak idim, bunun için çıkarmam.. Gelecek hafta seni imtihan edeyim eğer imtihan veremezsen gör ben sana ne yapıyorum!» deyip huzurundan dışarı çıktık. Lâkin şimdi Ziya Beyin elinden yakamızı kurtaramıyorum. Sen bana sebep oldun, dayak yedirdin diye. Ne ise özürler ile gönlünü aldık.

Ders cihetinden Süleymaniyeliler, yazı cihetinden Sultanahmedliler birinci idi ama, bizim içimizde hüsnü gibi hattı güzel Ziya Bey var idi.

Süleymaniye Rüşdiyesinde yirmi kuruş maaşa çıkmıştım. Maaş şöyle dursun, çocukların içinde öyle mektebin alt tarafından üst tarafına geçmek pek büyük bir rütbe almış gibidir. İşte bu hâl ile gece ve gündüz derslere çalışırdım. Gece yarısına kadar uyku yok. Ama gençlik âlemi, uykum ziyâde galebe ediyor. Bunun def'inin çâresini sordum: «Enfiye çek!» dediler. Artık başladım enfiye çekmeye. Filhakika ibtidâlarda uykuyu defetti, sonraları fayda vermeyip bilâhara terk dahi edemeyip bir de enfiye çekmeye başladım. Etrafıma topladığım çocuklara da ders verirdim. Birkaç seneler bu hâl ile uğraşıp öyle âdi hocalar gibi olmayıp âşıkane, mestâne

bir hocalık mesleğine girdik. Niyet ettim ki buradan kaleme gitmeyip doğruca bir medreseye girip orada tahsil-i ulûm ile meşgul olayım...

Rüşdiyelerde Molla Câmi'ye kadar ders görülüp oradan sonra her sene icrâ olunan umumî imtihanda kaleme çırağ buyurulurdu. Vakta ki fakir dahi Molla Câmi'yi tamam ettim, 1262 senesiydi, (M. 1845) umumî imtihana girdim.

Bu imtihan Sultanahmed Câmi-i şerîfinde olur. İmtihana iki ay kalarak, her nereden imtihan olunacak ise oradan ders gösterirlerdi. Süleymaniye mektebine o sene imtihan dersi olarak fermanların tarihi olan «Tahriren fî evâili şehri Rebiülevvel sene isneyn ve sittine ve mieteyn ve elf», işte bu ibâreyi verdiler. Artık bu ibâreyi âdeta bir risâle şekline koyduk. Sual ve cevaptan tam iki ay buna çalışıp ders yaptık. Vakta ki imtihan zamanı geldi, bir gün evvel İmamzâde teşrif edip bizleri huzuruna çağırıp buyurdu ki:

— Sultanahmed mektebinin çocukları sizin kadar ders yapamamışlar.. Binaenaleyh size nazar isabet etmemek için en sonra şu suali soracağım, sakın cevap vermeyiniz!

Dedi. Biz de:

— Hayır efendim, cevap veririz! dedik.

— A çocuklar.. Siz bilmez misiniz ki göz isâbeti vardır!.. Olmaz!

Diye tenbih edip gitti. Ertesi günü oldu, artık gayet âlâ ve bâlâ bayramlık elbiselerimizi giymiş olarak, Ziya Bey dahi bizimle beraber, Sultanahmed Câmi-i şerîfine gittik.

Câmi-i şerîfin Mekteb-i Rüşdiye cihetine çadır ipleri ile hatt-i fâsıl çekilip orada toplandık. Lâkin iki taraf olup birisi biz, diğeri Sultanahmedliler. Birbirimize hâin öküz gibi bakıyoruz, talebelik hâli bu ya... Nihayet, Câmi-i şerîfin mihrâbı önüne fevkalâde ziynet verilip minderler döşenmiş... Şeyhülislâm, Sadrâzam vesâir vükelâ gelip oturdular. O sene her nasılsa Zât-ı Şâhâne teşrif buyurmadılar. İşte ibtidâ Sultanahmedliler girdiler. Çünkü bunların pederleri orada mevcuttur. Süleymaniyelilerin pederleri de dükkânlarında iş ile meşguldür, İmtihan bir saat kadar uzadı. Sual olunan yirmi kadar şeyin ancak onunun cevabını verdiler. Sonra onlar çıkıp Süleymaniye takımı girdik. Lâkin biz başı bozuk... Kimi sarıklı, kimi fesli. Hele fakir fesli takımından idim.

İşte bize o gün kırk sual oldu. Bir ağızdan cümlemiz cevap veriyoruz! Bizim böyle bağrışmamızdan vükelâya bir gülme ârız oldu. Bunların gülmesinden bize bir başka neş'e gelip daha ziyâde aşk ve şevke gelip artık lâübalî olduk. Ortadan hicâb defoldu. İşte cevap veremiyeceğimiz sual dahi en sonra irâd olup hemen onun da cevabında iken İmamzâde Efendi:

— Haydi.. haydi... Anladık.. Gidin!..

Diye âdeta kovdu. Oradan kalkıp doğruca evlerimize geldik. İşbu im-

tihanda ders cihetinden Süleymaniyeliler birinci ve yazı cihetinden Sultanahmedliler birinciydi. Ancak, bizim içimizde hüsnü gibi hattı güzel Ziya Bey vardır. Yâni hüsünde ve hatta ve dersde Ziya Bey birincidir.

İmtihandan sonra hangi kaleme gitmek arzu edersiniz diye herkese sordular. Fakire de sordular. Gönlüme ciheti askeriye geldi, çünkü askerlik Cenabı Hakka giden iki yoldan biridir. Seraskerlik kalemlerinden birine çırağ buyurulmamı niyaz eyledim. Beni müsteşar Beyefendiye gönderdiler. O da beni o zaman ordular ruznamçe kalemi tâbir olunur kaleme gönderdiler. Müdürü Nazmi Efendiydi, doğruca gidüp eteğini öptüm. O da beni İstanbul ordusu mümeyyizi Muhtar Efendinin maiyetine verdiler. Mektepten imtihan ile gelmiş olduğum cihetle diğerlerinden fark ve temyiz için yerdeki olan mindere oturtmayıp yukarıda olan minder üzerine oturttular. Sair mektep arkadaşlarımızın ekserisi Bâbıâliye gittiler. Ezcümle Ziya Bey dahi Bâbıâliye çırağ buyurulmuştur. Ziya Bey Bâbıâliye bir başka ziya ve feyz bahşetmiştir vesselâm.

ABDÜLHAMİD'İN SON YILLARINDA KALEM VE TEKKE HAYATI

Seraskerlik Levazım Kalemi — Derdest torbası — Sözünü geçirmek için on-dokuz yaşında sakal bırakan kalem efendileri — Bu efendilerin her birinin deryayı aşkda sekiz on kıt'a sefineleri vardır — Yusuf sâni Osman Bey — Üsküdarda Nuh Kuyusunda Kartalbaba Tekkesi — Tariki nâzeninde âşıkı sadık Edhem Efendi — Tekkeye mürid olan genç kâtip — Yalın ayak ve sırtında entari ile çarşıya giderek şeyhine uşaklık eden mürid — Evdeki yatağın tekkeye nakli — Kızıl Dede Efendi — Genç kâtibi, şeyhlerin elinden kurtarmak için çare evlendirmek imiş — Yenibağçe-de bir âlem.

Seraskerlik levazım kaleminde müdürümüz Nazmi Efendiydi. Bu zat Üçüncü Orduyu Hümâyûn muhasebecisi oldu. 1272 (M. 1856) senesi Rusya muharebesinde Serdarı Ekrem Ömer Paşa merhuma ziyadesiyle mensubiyet kesbederek âdeta serdar, Nazmi Efendi demek derecesine varmıştı. Bu kalem, İstanbul Hassa Ordusiyle Anadolu ve Rumeli ve Arabistan ordularının elbise ve levazımatı saire hesaplarının görülmesine mahsus olup her ordunun bir mümeyyizi ve beş altı maiyet efendisi vardı. Beni İstanbul ordusu mümeyyizi Muhtar Efendinin maiyetine verdiler. O zamanlar, enîştem Beşir Ağanın Şehzadebaşındaki konağı daha satılmamıştı, hepimiz orada oturuyorduk. Mektebi Rüştiyede «Mollacâmi» ye kadar ders görmüş ve oldukça lezzet almış olduğumdan dersi terketmemek için Bayazıd Camii şerîfinde Kara Halil Efendi demekle meşhur fâzıl ve âlim bir zatın dersine oturup «İzhar» okumağa başladım. İşte sabahları orada ders okuduktan sonra doğruca Seraskerlik kapısındaki kalemime gelirdim. Görmüş olduğum Arabî kuvvetiyle kalemde pek çabuk iş öğrenip görmeğe başladım. Muhtar Efendi beni fevkalâde sevdi. Müdürümüz Nazmi Efendi de ziyadesiyle severdi. Rüştiye mektebinden imtihanla çırağ buyurulduğumdan sair efendilere tercih ederlerdi. Maaş cihetiyle de hatırlıydım. Bir kaç seneler bu hal ile geçti. Büyük efendiler sırasına geçtim. Zaten sofu meşreb olduğumdan sakal salıvermiştim. Bunun asıl sebebi, kalemce âdeta mümeyyiz refiki gibi işlere bakardım. Hattâ her mümeyyizin birer «derdest» torbası vardı ki evrak bunun içindedir. Her sabah efendiler sandıktan çıkarıp mümeyyizlerin önüne koyarlar. Mümeyyizler açıp kâğıtları efendilere dağıtırlar. Bizim mümeyyiz Muhtar efendi derdest torbasını

bana havale etmişti. Gerçi Muhtar Efendinin refiki Aksaraylı «Yeniçeri Ağası» tâbir olunan Mehmet Efendi namında sakalını boyar bir efendi idiyse de, biçare hiçbir şeyden haberdar olmadığından, emektarlığı hasebiyle öyle bir köşede otururdu, arasıra derkenar ederdi.

Günlerden bir gün, Müsteşar beyin ağası, beraberinde Osman Bey namında bir çocuğu kaleme getirip müdür Nazmi Efendiye:

— Bunu Beyefendi sizin kaleme çırağ buyurdu! Diye bırakıp gitti. Müdürümüz dahi beni çağırıp:

— İşte Osman Beyi sizin orduya verdim, yer gösterin de otursun! Dedi.

Ben de önümdeki erkân minderinde yer gösterdim, oturdu. Osman Beye şöyle bir nazar ettim, bir şey değil, âdi bir kopil çocuktur. Fakat yazısı zararsızdı. Bir müddet sonra kâğıtları derkenar etmeğe başladı. Ben de bütün bütün mümeyyiz refiki gibi oldum. Bazı sual ve cevap için İstanbul ordusu meclisine girerdim. Nizamiye muhasebecisi Emin Efendi, Müsteşar Nâfi Efendi vesair kalem müdürleri iş için ekseriya çağırırlardı. Muhtar Efendi yalnız çubuğunu yakıp:

— Benim elim ayağım İbrahim Efendidir, Cenabı Hak senden razı olsun oğlum!

Diyerek çok çok dua ederdi. Âdete baba oğul gibi olmuştuk. Konağı Üsküdarda Nuhkuyusunda idi. Aynı zamanda tekke idi, pederi şeyhti. Sonra vefat ederek Muhtar efendi yerine postnişin olmuşsa da kendisi kalemde mümeyyiz olduğundan yerine bir vekil tâyin etmiştir. Tekkenin ismine «Kartalbaba Tekkesi» derlerdi. İşte beni yazın, ekseriya cuma geceleri alıp götürürdü. Cuma günleri de beraber kırlarda dolaşırdık. Cumartesi günü de beraberce kaleme gelirdik.

Yukarıda kaleme çırağ edildiğini söylediğim Osman Bey, beş altı ay içinde maşallah birdenbire serpildi. Boy pos ve bir başka güzellik peyda etti. Bir Yusufî Sânî oldu. Çocukluk arkadaşım Revanicizâde Mehmed Cemaleddini hatırladım. Kalem mahalle mektebi değildi. Kalem odasındaki efendilerin her birisinin deryayı aşkta sekiz on kıt'a sefineleri vardı. Osman Beyi kendime yardımcı olarak yanıma aldım. Her gün sabahtan akşama kadar dizimin dibinde oturur, akran ve emsallerinin hiçbiriyle ülfet ve muhabbet etmezdi. Kendisi o vakit Saffet Paşa Tekkesinde bulunan şeyh efendiye mensup olup Nakşiye tarikatından idi. Ben henüz bir tarikata dahil olmadığımdan Osman Bey bana Nakşiye tarikatının ahvalinden bahsederdi. Onu mest ve hayran dinlerdim. Onun sözleri beni tarikata girmeğe sevketti. Bu aralık Kandillide oturuyorduk. Kayık parası gibi masarifi zaide oluyor, hem de vaktiyle kaleme gelemiyorum diyerek o zaman maaşım da idareye kâfi olmağla Lâleli Camii şerîfi karşısında çıkmaz sokak içinde bir ev kiraladım. Yalnız validemle beraber oraya taşındım. Halimde yine bir perişanlık başladı. Dostların ısrarı ile bir şeyhe intisap etmeğe karar verdik.

O zaman kürsü şeyhi Hasan Efendi Hazretleri, Halvetî tarikat şeyhlerinden ve fudalâdan bir zat olup hanesi Lâlelide meşhur Saatci Emin Efendinin dükkânının bitişiğinde, bakkalın üzerinde caddeye nâzır idi. Saatçi Emin Efendi de Şeyh Efendinin akrabasındandı. Evimin yakınlığı hasebiyle geceleri oraya devama başlamıştım. Her gece ders müzakere eder, ancak pazartesi ve cuma geceleri cemiyeti kübrâ ile evinde mukabelei şerife icra olunurdu. Şeyhe intisap ile aşkımız sükûnet bulacak yerde zikrûllahın harareti lâteşbih, afyona cilâ vermek için tiryakilerin şeker yemesine döndü. Saatçi Emin Efendinin Edhem Efendi namında ve benimle yaşıt bir oğlu vardı. Maliye hazinei celilesine devam ederdi. Bana da benzerdi, yâni sarı sakallıydı. Lâkin Ethem Efendi tariki nâzeninde gayetle âşıkı sâdık, âlim, fâdıl, söz bilir bir zat idi. Kalender meşreb idi. Beni çok sever, saatlerce yanına alıp muhabbet ederdi. İsmimi «Derviş İbrahim» koymuştu :

— Derviş İbrahim... Âşık!... Nasılsın, gel bakalım, biraz aşktan dem vuralım!.. Diye Saatçizâde ile saatlerce sohbet ve muhabbet ederdik ki, bir dakika bile gelmezdi. İşte bu Edhem Efendinin sohbet ve muhabbetinden mânevî pek çok ahval zuhur edüp Şeyhimize karşı olan aşkımız o dereceye vardı ki bir gün yatağımı evden Hazreti Şeyhin hânesine naklettirdi.

Evden yatağı Hazreti Şeyhin hanesine nakletmiştik ya... Kalemden doğruca Şeyhin hanesine gelip hemen setre pantalonu çıkarıp bir uzun entari üzerinde hırka, başımda ârakiye, üzerinde yemeni, ayağımda pabuç, yalınayak dergâha lüzumu olan şeyleri satın almak üzere Lâleli caddesinde mecnun gibi gidip gelirdim. Kalem efendileri görüp ahvalime taaccüp edüp hayran ve sergerdan kalırlardı. Ben asla aldırış etmezdim. Kendimi bir dilenci şekline koymuştum. Aşk gönlümü o kadar alçaltmıştı ki büyüklük ve kibir değil, kendimi insandan bile addetmezdim. Bir şâhı âlicenabın kapusunun kıtmiri olmak isterdim. Âkıbet yine, gönlümün arzusu üzere oldu.

Gündüz bu hal ile... Geceleri ise, o dergâhın âdeta hademesi gibi ihvanın hizmetleriyle meşgul idim. Hattâ o derecede hizmet ederdim ki abdesthanelere varıncaya kadar temizlerdim. Osman Bey suretâ Şeyh Efendiyle görüşmek ve asıl maksadı beni görmek için bâzı cuma günleri mezkûr haneye gelirdi. O geldiği zaman hizmetim bir kat daha artardı.

Şeyh Hasan Efendi o kadar derin bir adam değildi. Beni asıl, aşk deryâsında Nuh'un gemisi gibi yüzdüren, Şeyhin evinin bitişiğinde ve Lâleli Câmi-i şerîfinin karşısında olan ufak bir mescid idi ki, ismi Kızıltaş Câmiidir. İşte o mescidde merhum Kuşadalı'nın halifelerinden Kızıl Dede Efendi nâmında bir zât olup mescidin ufak bir odasında otururdu. Kısa boylu, sarı kısa sakallı, etine dolgunca, başında Kaadirî tâcı olup yüzü kan gibi kırmızıydı. Ekseriya akşamları mescidin kapusu önüne san-

dalye koyup otururdu. Gerek Babıâli, gerek mâliye ve sâir dâirelerden evlerine dönen bâzı ricâl ve kibar Dede Efendiyi oturur görürler, derhal atlarının başlarını öbür duvar tarafına çevirip şöyle edibâne huzûrundan geçerlerdi. Zira bu zâtın keşif ve kerâmetini görmüşlerdi. Lâkin gazablı olduğundan öyle herkes attan inip elini öpmeye cesaret edemezdi. Çünkü, hikmetini bilemem, pek çok hiddetliydi. İstemediği bir zât olursa, elini öpmeye gelse ona elini vermeyip tekdir ederdi. Bâzan:

— Kör şeytan!

Diye bağırırdı. Bâzan pek büyük bir ricâle:

— Nasılsın? Ne işliyorsun Deli Ahmed!?

Der idi ki herkes ona Ahmed Efendi Hazretleri, yahut Ahmed Paşa Hazretleri derlerdi. İşte Dede Efendinin sırrına ve ahvâline kimse vâkıf olmamıştı. Ancak Saatçi Zâde Edhem Efendiyi pek çok sever, muhabbet ederdi. Dâima odasına kabul eder, bâzan taşralardaki ihvânına mektub yazdırırdı. Hattâ:

— Ücret vereyim kâtib sana!

Diye oturduğu minderin altından elini sokup çil çil paralar çıkarıp Edhem Efendiye verirdi. Dede Efendi her gece Şeyh Hasan Efendinin yanına gelir, ekseriya mukabele gecelerinde hazır bulunurdu. Beni aşk ve can ile hizmet eder görünce ziyade muhabbet etmeye başladı. Hizmetine kabul etti. Şuraya buraya göndermeye başladı. İşte asıl feyzimi bu zâttan aldım.

Vâlidemin bana olan muhabbeti fevkalâde olup hiçbir kere of dememiştir ve bu ahvâlime de taaccüb etmemiştir. O zaman Serasker Kapusunda bulunan Jurnal Kalemi Müdürü Câfer Efendinin vâlidesi, vâlidemin ziyade sevdiklerinden idi, kendi evinde bırakmayup birlikde otururlardı. Üç dört günde bir kere gidip vâlidemi ziyâret ederdim. İşte ahvâlimiz bir hayli zaman böyle geçti. Babam, büyük vâlidem, halam kızlariyle cümleten Kandillide idiler. Bu sevdâ başımızdan gitmedikten mâada günden güne fazlalaşıyordu. Vâlidemin korkusu, «Oğlum sonra bütün bütün kalemi terk ile sefil düşecektir, nasıl edelim?» idi. Bâzı zevât ile müşâvere idüp beni evlendirmeye karar vermişler. Bir gün beni Câfer Efendinin Langa Yenikapusunda olan konağına dâvetle bu sözü söylediler. Bu teklifi nasıl işittimse hemen o anda bunlardan nefret ettim. Bir daha yanlarına gitmemeye yemin ettim. Bu sözü Edhem Efendiye hikâye ettim. Onlar da Dede Efendiye arzetmiş, Dede Efendi tarafından da bana emir ve irâde edildi, vâlideme:

— Siz bilirsiniz!

Cevabını verdim. Vâlidem hemen Kandilli'ye babama haber göndermiş. Büyük vâlidem ve halam cümleten memnun olmuşlar.

Ben yine gündüzleri kalemdeyim. Akşamları Şeyh Hasan Efendinin hânesinde hizmet ederim. Kızıl Dede Efendi ile müşerref olurum

Vâlidem artık eteği elinde olduğu halde ahbapları ile beraber şurada burada kız aramaya başladılar. Mukadderât-ı İlâhî, Süleymâniye'de Şeyhülislâm Kapusunun alt tarafındaki eski merhum Şeyhülislâmın konağının karşısında bir hanede Tüccarân-ı Mûteberândan Mehmed Ali Ağa nâmında bir zâtın haremi Emine Hanımın çocukluktan terbiye ettiği bir Çerkes câriyesi varmış.. Emine Hanımın vâlidesi büyük hanım da Çerkes olup bizimkilerin ahbâbı idi, bir gün oraya gidip beyân-ı hâl etmeleriyle onların kalbinde bu câriyeyi vermeye gayetle rağbet hâsıl olmuş, akşam Mehmed Ali Ağa da muvafakat etmekle bir iki gün zarfında söz alınıp veriliverir, nikâh akdolunur. Ancak cemiyetin icrâsı için üç ay mühlet isterler. Beni taşraya bir memuriyetle göndereceklerı sözü şâyi oldu. Vâlidem, aman düğünü yapalım diye kız evine haber göndertti. Düğünün Kandilli'de olmasına karar verilmekle gelin de oraya gönderilir. Velhâsıl emr-i zifaf Kurban Bayramının birinci Cuma gecesine tesâdüf etmekle yatsı ezanında toplar atılıp namaz kılındıktan sonra, âdet-i kadîme üzere önümüzde mum donatılmış tablalar ve maytablar çekilmekte ve fişekler atılıp ilâhiler okunmakta olduğu halde şâhâne mestâne hâneye getirilip emr-i zifaf icrâ edildi. Ertesi günü erkenden Kandilli'den bir kayığa binip âdet üzere Mehmed Ali Ağayı görmeye İstanbul'a geldim. Konağa gidip Ağanın elini öptüm. Bana tek taşlı bir elmas yüzük hediye etti. Çünkü Ağa gayet zengindi. Şehzâdebaşında Direklerarasının arkasındaki Bahçeli Hamam ile Çarşıkapusunda örücüler Başındaki Çifte Hamam onundu. Bunlardan başka beş altı gemisiyle sâir dükkânları ve han gibi emlâki vardı. Beni sevip asıl dâmâdı yerine koydu. Aramızda fevkalâde muhabbetler olup yekdiğerimize gidip gelmeye başladık.

Bir müddet sonra İstanbuldaki eski eve taşındık. Burada akşamları eve gelip geceleri Şeyh Efendinin hânesine gitmek âdetine yine başladım. Fakat artık eskisi gibi aşk vâdisinde olmayıp görünüşte akıllı, batında deli, efendiler gibi geceliğimi giyip akıllı uslu olduğum halde giderdim.

Bu arada kalem arkadaşlarımızdan bir zât evlendi, Kalemdeki efendilerin dâveti icâb etti. Kalemde yetiştirmekte olduğum Osman Bey:

— Siz büyük efendilerle gitmeyip bizim dâvet olunduğumuz gece beraberce gider iseniz ben de düğne giderim, yoksa gitmeyeceğim!

Dedi. Beraber gitmeyi vâdettim. Bütün efendiler sevindiler.

Dâvetli bulunduğumuz Perşembe gecesi oldu. Akşam üzeri kalemden birlikte olarak kalkıp o zamanın Yenibahçe çayırında olan düğün evine gittik. O tarihte, âdet, çalgı ve köçekler kapudan karşılarlardı. Böylece karşılanıp bir büyük odaya girdik. O büyük oda çayıra nâzırdı. Manzara hoş ve lâtifdi. Akşamın garibliği de inzimâm etmişti. Osman Beyle bir köşeye oturdum. Efendilerden neş'elenmek isteyenler için ayrıca bir oda hazır olup kalkıp oraya gidip gelirlerdi. Güneş battı, efendiler içip birer

köşede uyudular. Osman Bey de başını dizime koyup uyudu. Ev sahibi bir kürk getirip üzerine attı. Ben hiç uyumadım. Bir kemaneci ve birkaç çalgıcıyı getirtip karşımda sabaha kadar pes perdeden çaldırıp söylettim. O gece içime düşen hüzünle Mevlevihâneye gidip sikke-i şerif giyip muhib olmaya niyet ettim. Tarîk-i Mevlevî, binbir gün çile çıkarmaya bir özür ile muktedir olamayanlara yalnız sikke-i şerîf giyip semaa meşketmeye ruhsat verirdi ki, bunlara muhib tâbir ederlerdi.

KASIMPAŞA MEVLEVÎHÂNESİNDE

Mevlevî kesimi sakal, bıyık — Zarif mevlevî kıyafeti — Kasımpaşa Mevlevîhânesinin âyin günleri — Meydanı muhabbete baş vurup boy gösteren dedeler — Şeyh köçeği — Şeyhin odasında bir temizlik — Çilekeşler pilâvı — Tekke yirmi altı yaşındaki bir genci anasından ve karısından nasıl çekip alır — Şeyh atlı, derviş yaya — Evlâd babayı tekrar evine çeker.

Şeyh Hasan Dededinin izniyle Kasımpaşa Mevlevîhânesine gidip semaa meşketmeyi kurdum. Zirâ Kasımpaşa Mevlevîhânesinin Şeyhi Şemseddin Efendi vefât edip mahdumu Ali Efendi postnişîn olmuştu. Ali Efendi çocuk olmakla, Mesnevîhân meşhur Hüsameddin Efendi merhumun irâdeleriyle Kasımpaşa Mevlevîhânesinde kıdemli Mevlevîlerden gayet âbid ve zâhid hakkâk Kadri Dede Efendi nâmında bir zâtı vekâleten postnişîn yapmışlardı. Kadri Dedenin hânesi de Aksaray'da olup Şeyh Kadri Dedeye ifâde ettiğimde bilâ tereddüd aşk ve muhabbetle kabul etti. Hemen dedelerden birisine emredip bir adet sikke-i şerîfe getirip odayı halvet ederek tekbir ile başıma koydu. Bir müddetçik orada zikir ile meşgul oldum. Sonra çocuk Şeyh Ali Efendinin huzûruna çıkıp ellerini öptüm.

Sema' meşketmek için mutfakta bulunan çilekeşlerden bir dedeyi çağırtıp beni ona teslim ettiler. Mevlevîhânenin mutbağına geldim. Lâleli'de bulunan efendilerden birkaç zât, zâten Kasımpaşa Mevlevîhânesinin muhiblerinden idi. Mevlevî esvabları ile gidip âyin-i şerifde bulunurlardı. O gece onlarla bir yere toplanıp Mevlevîhânenin aşk ve muhabbeti ile sabahı ettik. Yeniden bir âlâ sikke-i şerîf yaptırmak ve Mevlevî elbisesi diktirmek gibi şeyler konuştuk. Ertesi gün erkenden Lâleli'den doğruca Kasımpaşa Mevlevîhânesine gidip mutbakda sema' meşkederek oradan doğruca Seraskerlik Ruznâme Kalemine, akşam da kapudan çıkıp yine doğruca Mevlevîhâneye gider, semâ meşkedip akşam ezaniyle beraber Lâleli'deki evime dönerdim. Osman Bey bu yorgunluğuma acır:

— Canıma yazık değil mi efendim? Niçin bu hallere düşüyorsun!? diye teselliye uğraşırdı.

Şimdi o hâlleri düşünüyorum da akıllı adam işi değil diyorum!..

On gün tâlim edip kırkıncı günü sema' meşki tekmil oldu.

Kasımpaşa Mevlevîhânesinin âyin günleri Pazar olmakla sâir dedeler misilli sema'hâneye duhulümü Kadri Dede Efendiye arz ile izin iste-

diler. Onlar da memnun olup müsaade buyurdular. Fakat Mevlevîlerin âdetinden olarak sema'ı bitirenler, âyin gününde sema'hânenin açılmasından evvel, yâni dört beş raddelerinde dedeler ilân eder, sekiz on Mevlevî tennûre giyerek ve birkaç Mevlevî ney ve kudüm vurarak bir acemi tâlimi icrâ edilir. Sonra alelûsul muayyen vakitte sâir dedelerle beraber sema'hâneye girilir. Benim hakkımda da o kaide icrâ olundu. O gün sevgili Osman Beyimi de Mevlevîhâneye dâvet etmiştim. Bâzı arkadaşlar da beni görmek için Mevlevîhâneye gelmişlerdi. Boyum uzun, sakal ve bıyık, tamamen Mevlevîye mahsus sakal ve bıyık, hattâ bıyıklarım o kadar terbiyeli ve düzgün idi ki, bâzı ihvân: «Yâ İbrahim Efendi! Bu senin bıyıkların satılmak mümkün olsa yüz aded Osmanlı lirası verip alırdık!» derlerdi. İşte böyle endâm ile, tesâdüf mevsim bahar idi, beyaz tennûre ve şellâki hırka ve kıt'ası gayet güzel sikke-i şerife güzel ve rengi âlâ, pek yakışmıştı. Velhâsıl o gün ziyâretçiler beni seyre gelmiş gibiydi. Hattâ göze gelmekten korkarak bâzı duâlar okurdum. Ziyâretçiler pek çoktu. Vaktâki meydancı dede yüksek sesle :

— Sema'hâneye buyurun!..

Dedi, dedeler, sûri İsrafil'e itâat eder gibi kabirleri olan höcrelerden birer birer meydan-ı muhabbete başvurup boy göstermeye başladılar.

O sırada ben de, dedemle beraber höcreden, topal eşekle kervana karışır gibi baş gösterir göstermez, dedelerin o cemiyet-i kübrâsını gördükde aşk ile kendimden geçtim. Ancak ayaklarım kendiliğinden hareket ederdi. Gözlerim ve rengim mevtâ göz ve rengine girmekle yanımda bulunan dedem korktuğumu sanarak nasihat verdi, ben: «Bu hâl korkudan değildir, belki aşk-ı İlâhinin melâlidir!» dedim. Dedeler ve ziyâretçiler karışık olarak sema'hâneye girdik. Meydan, benim gibi muhibb-i Mevlânâ olanlara mahsustu. Meydana evvelâ sağ ayağımı bastıkta, göz yaşım benden evvel sema'hânenin zeminini öptü. Birkaç ayak ileri varıp usul üzere şeyhin makamı önünde baş kestim. Muhiblere mahsus olan yer sema'hânenin ufak kapusunun sol cihetindedir, mest bir halde oraya çekilip sâir muhiblerin alt tarafında durdum. Şeyhi bekliyorduk. Teşrifi biraz gecikti. Bu müddet zarfında biraz kendime geldim. Göz ucuyla etrafa nazar ettim. Şeyh efendimizin geldiğini, cümle kapusunda olan nöbetçi askerler tarafından «Has dur!.. Selâm dur!..» nidâsiyle silâhların şakırtısından anladım.

Şeyh: «Esselâmü aleyküm» diyerek baş kesmesiyle cümle dedeler birlikte baş kestik. Meydancı dede efendi redd-i selâm eyledi. Sonra öğle namazı kılındı. Namazdan sonra herkes yerlerine çekildi. Ben de yerime çekilip yer öpüp oturdum. Hazin hazin güzel bir sesle aşr-ı şerîf okundu. Bundan sonra bir «na'ti şerîf»e başlandı. Sonra neyzen dede efendinin taksime başlaması sâir neyzenlerin demlenmesi de beni bir aşk ummanı

gibi sürükledi. «Sultan Veled devri» ne başlamak üzere ayağa kalktık. Devir tamam olup eller omuzda, başlar kesik olduğu halde:

Halkı âlem yılda bir gez îd için kurban eder
Dembedem saat be saat ben senin kurbanınım!

Diyerek Şeyhin huzuruna doğru birinci sema'a başlandı. Cümlenin malûmu olduğu üzere dört defa sema' olur. Mevlevî ıstılahında buna «Dört selâm» derler. Herbiri Çıhâryâr-ı Güzîn Efendilerimizden birine râci'dir.

Birinci sema'a başlandı. Ehlinin malûmu olduğu üzere sağ ayağa «çark, sol ayağa «direk» tâbir ederler, yâni dâima sağ ayak yerinden kalkıp çark eder, sol ayak yerinde durur, her çarkta İsm-i Celâl hafiyyen zikrolunur. Yâni kalbden «Allah!» zikriyle meşgul olunur. Ben de bu minvâl üzere sem'a başlayıp, vaktâki tennûre tamamiyle açıldı ve aşk havası içini ve dışını sardı, o beyaz tennûre dalgalanmaya başladı. Etrafa gözucu ile nazar etmek lâzımdır ki çarpmasın, Donanmây-ı Hümâyûn gibi birbiri ardınca hareket etmek iktiza eder. İsm-i Celâl ile meşgul oldum. Etrafta olan ziyâretçileri, alâim-i semâ gibi kürevî bir hat, dedeleri bu hat içinde beyaz bulut, Hazret-i Şeyhi de, makamında, kırmızı post üzerinde yeşil destarlı sikke-i şerîf lâbis olduğu halde merkez-i dâire gibi sâbit ve müstahkem gördüm.

Birinci selâm tamam oldu. İkinci selâma çıkmadım. Tâb-ü tevânım kesilmişti. Makamımda durdum. Sâir dedeler ikinci ve ilânihaye dördüncü selâma başlayıp bitirdiler. Nihayet herkes yerinde oturdu. «Hitamehu misk» diye bir aşr-ı şerîf okundu, duâ edildi. Dem-i Hazret-i Mevlânâ çekilerek âyin-i şerîfe nihayet verildi. Herkes hücrelerine gittiği gibi ben de dedemle beraber hücreme gittim. Osman Bey de geldi. Sigara ve kahve içildi:

— Bugün sizi fevkalâde mestânelik kaplamıştı! dedi.

Dedem de:

— Doğrusu cümleten tahsin ettik, sâdık bir Mevlevî fıkarası olacaktır!.. dedi.

Meydân-ı muhabbette ilk semâım pek mestâne olmuştu. Ben, Dedem ve Osman Beyle muhabbette iken Şeyh Hazretlerinin dâiresinden bir dede gelerek bana:

— Buyurun, sizi Şeyh Efendimiz istiyor! dedi.

Derhal kalktım. Dedemden ruhsat ve Osman Beyden izin aldım. «Acaba bir küstahlık mı vâki oldu? Zirâ sema' esnasında aşk-ı cânân ile kendimden geçmiş bir halde idim» diye düşünerek Şeyh Hazretlerinin huzûruna çıktım. Mevlevî âdeti üzere baş kesip kapu yanında durdum. Şeyhin vekili olan Kadri Dede Efendi Hazretleri de Şeyhin dâiresinde ve odasında birlikte oturur ve dedeleri idâre ederdi. Kadri Dede Efendi bana:

— İbrahim Efendi! Şeyh Efendimiz semâ ve ahvâlinizi gaayetle be-

ğenmiş, fevkalâde müteşekkirdirler, biz de memnun olduk, sizi Hazret-i Mevlânâ Efendimize havâle ve tebşir ve takdir ederiz! dedi.

O saatte kalben Hazret-i Mevlânâ'nın ruhâniyetine teveccüh ettim. Bir şey söyleyemedim. Teşekkür makamında başımı kesip beş dakika kadar durdum. Sonra Kadri Dede Efendi:

— İstirahat buyurun! dedi.

Dışarı çıktım, Şeyh dâiresinin kahve ocağında benim gibi muhib ihvanlar vardı, beni salıvermeyip kahve ocağına aldılar. Onlar da:

— Bugün Mevlevîhânede sizin muhabbet ve sohbetinizden başka muhabbet ve sohbet yoktur azizim!

Dediler. Fevkalâde iltifatlar ettiler. Sonra sâir ihvanlarımız ve Osman Beyle beraber İstanbul'a gidip evlerimize dağıldık.

Bundan sonra her hafta Pazar günleri kaleme gitmeyip Kasımpaşa Mevlevîhânesine devam etmeye başladım. Ney meşketmek istedim. Hernedense Kadri Dede Efendi ruhsat vermedi:

— Sen neyzen olma! Semâ'zen fukaradan ol! dedi.

Aşk-ı Mevlânâ bende öyle arttı ki, artık diğer günlerde de Mevlevîhâneye gitmeye başladım. Ekseriya Cuma günleri Mevlevî elbisesini giyerek Kadri Dede Efendi Hazretleriyle beraber Eyyub civarında Bülbülderesinde Mesnevîhan Hüsameddin Dedenin ziyâretine giderdik. Bir gün Şeyh Efendi ile Dede Efendi benim aşk-u şevkimden konuşmuşlar: «Vâkıâ İbrahim Bey çilekeş değildir, muhibdir, lâkin mânen çilekeşleri pek çok geçmiştir, binâenaleyh bunu bu dâireye alıp köçeği yapılım.» diye karar vermişler. Benim bu karardan haberim yoktu. Şeyh dâiresinde bulunan çilekeş Abdullah Efendi işitip bana müjde verdi:

— Sana bir müjdem var! Seni şeyh dâiresine alacaklar, şeyh köçeği olacaksın!.. dedi.

Ehl-i tarîk olanlar bilir, Mevlevîhânelerde olan çilekeşler mutbakda hizmet ederler. Ancak bu çilekeşlerden biri veya ikişer çilekeş yukarı şeyh dairesine alınıp şeyhin kahve ocağında hizmet ederler. Buna «Şeyh Köçeği» tâbir olunur. Bu Abdullah Efendi İzmirliydi, Sultan Bayazıd'da dükkânını akrabasından birisine verip Mevlevîhâneye gelip çilekeş olmuştu. Ertesi Pazar beni Şeyhin huzûruna çıkardılar, Kadri Dede Efendi:

— Pazar günleri bâzan dâiremize büyük zevât geliyor, onlara lâyıkı ile hizmet edilemediği cihetle Pazar günleri burada hizmet edersiniz! dedi.

Ben baş kesip:

— Fermânınızı bin can ve baş ile aldım, değil el ve ayak ile baş ve can ile hizmet edeceğimi iftiharla arzederim! dedim.

Ertesi Pazar günü erkenden Mevlevîhâneye geldim. Daha Şeyh dâiresinde kimseler yoktu. Yalnız kahve ocağında Abdullah Efendi vardı:

— Erenler! dedim, müsaadeniz olursa Hazret-i Şeyhin odasını süpüreyim ve bâzı tezyinat edeyim!

— Pek âlâ olur, siz buranın çilekeşi gibi oldunuz, bize danışmaya lüzuk yoktur, böyle hizmetleri siz bizden âlâ bilirsiniz, sizi onun için buraya aldılar, dedi.

Bismillâh deyip, odanın evvelâ, yorgancı gibi bütün perde ve döşemelerini indirip yukarıdan aşağıya kadar özenerek bir süs verdim, Gaayet âlâ oldu. Abdullah Efendi gelip gördü:

— Bunu sen yapmadın! Belki tâife-i cinden bir hayli cemaat gelip yapmıştır!

Diye taaccüb etti. Biraz sonra Şeyh Efendi ile Kadri Dede Efendi haremden: «Yâhû!» diyerek çıktılar. Karşıladı. Kapunun perdesini kaldırıp da odayı görünce memnun oldular. İltifat ettiler. Akşamı eve dönmek için ruhsat istediğimde Dede Efendi:

— Eğer bir mâni yoksa bu gece burada misafir olun.. Hazret-i Mevlânâ Efendimizin pilâvından yersiniz, insana feyz verir! dediler.

O gece Mevlevîhânede kaldım. Mukabele-i şerif akşamı, mutbakda bulunan çilekeşler ikindiden sonra mutbağın kapusunu kapayıp içeri hiç kimseyi koymayarak büyük kazanla pilâv pişirirler.. Akşam namazından sonra dedeler mutbakda toplanıp o pilâvdan yerler. O gece Abdullah Efendi ile kahve ocağında yattım.

Sabahleyin ruhsat alıp eve geldim. Mevlevi esvabını kalem elbisesiyle değiştirip kaleme gittim. Dergâhın bu gece muhabbeti içime yangın ateşi gibi sarmağa başladı. Artık cuma günleri Mevlevîhâneye gittiğim zamanlarda, o gece Mevlevîhânede kalır, dergâhın hizmetlerini görürdüm. Nihayet yatağımı bu sefer de Mevlevîhâneye nakletmek arzuları belirdi. Ama bu sefer evliydim. Valdem ve karım razı olmadılar. Nihayet haftada iki gece evimde bulunup diğer geceler Mevlevîhânede yatmaklığıma ruhsat aldım. Kararımı Kadri Dede Efendiye arzettim:

— Gaayetle memnun oldum, lâkin evlisiniz, bilemem onların rızaları nasıl tahsil olunmuştur? Buyurdular.

— Rızaları tahsil olunmuştur, dedim, hafta yedi gündür, bir günü anamın, bir günü karımındır, geri kalan beş gün de Hazreti Mevlânâ Efendimizle Cenabı Hakkın dört yârinin rızâsına nezredilmiştir!

Dede Efendi mestâne bir bakışla:

— Aşkınız artsın, eksilmesin erenler!.. Dedi.

Sabahları saat dörtte Mevlevîhâneden Serasker kapusuna, akşamları saat onda Mevlevîhâneye devama başladım. Yatağımı Mevlevîhâneye naklettiğim tarih 1270 senesi Receb-i-şerîfidir. Yirmi altı yaşında idim. On iki tarikatten Mevlevî tarikatine intisap etmiştim.

Ramazan geldi. Kalemden bir ay izin aldım. Ramazanda da hizmetlerimde makbul erenlerden oldum. Endamım, Mevlevîler içinde birinciydi. Şeyh Ali Efendi bâzan Bayazıd Câmii Şerîfine gittiğinde, dergâhtan başka kimseyi almayıp beni alırdı. Şeyh Efendi, Mevlânâ sülâlesindendi. Sikke-i Şerîfinin simit tâbir olunur etrafını Destâr-ı-şerîf ile örterdi. Yâni evlâd-ı Mevlânâ'dan olmayanlar Sikke-i Şerifin etrafını açık bırakıp Destâr-ı yukarısından sararlardı. Arzetmiştim, elbisem gaayet âlâ ve bâlâ ve düzgündü. Câmii şerifte, Şeyhin arkasından mestâne, âheste beste, etrafa ucuyla bakarak edibâne tavır ve hareketle yürüdüm. Câmii şerîfte olan halk bayran kalırdı. Hâfızlar bizi görünce aşka gelirlerdi. Vâız aşka gelip ellerini tahtaya vurarak pür neş'e olurdu. Hâfızlar aşka gelip dört elif miktarı medleri sekiz elif miktarı ederlerdi. İkindi namazı kılınınca Şeyh ata biner, ben de yanı başında yaya yürürdüm.

Bayram oldu. Bütün dedeler, Şeyhin rikâbında olarak civarda olan câmide bayram namazı kıldık. Namazdan dönüşte doğruca Sema'hâneye geldik. Orada bayramlaştık ve Mevlevî gülbangi çektik. Sonra Şeyhin dairesine giderek, üç gün, tebrik için gelip gidenlere hizmet ettim. Sonra eve giderek evdekilerin de gönlünü aldım.

Aynı yılın zilkaadesinde bir oğlum dünyaya geldi, adını Hüsameddin koydum. Artık geceleri evimde kalmağa başladım. Arasıra Mevlevîhâneye de gidip oranın işlerini görüyordum.

ERZURUM YOLUNDA

Rusya ile muharebe kokusu — Abdülmecidin gözdesi mabeyinci Ahmed Bey — 1500 kuruş maaş ve miralay tayinatı ile Anadolu ordusu ruznameciliği — İstanbuldan Trabzona — Cevizli — Yollarda kar ve soğuk — Kayabaşı türküleri — Erzurum — İstanbuldan Erzuruma harem kaç bin kuruşa getirilir — Osmanlı veznesinde İngiliz altını.

Bu sırada Rusya devleti ile muharebe kokusu çıkmağa başladı. Harbiye kalemlerinin işleri çoğalmağa yüz gösterdi. Artık evvelki gibi gün aşırı Mevlevihâneye gidemiyordum, yalnız pazar günleri gidiyordum. Oğlumu çok seviyordum.

— Bu kara biber oğlanı ne çok seversin? Derlerdi.

— Kara biber nasıl yemeklerin lezzetini getirirse, bu Hüsameddin Çelebi de aşk ve muhabbetin lezzetini getirdi, der idim.

Mümeyyiz Muhtar Efendi Rumeli koluna ordu defterdarı tâyin edilen Hacı Rüsûhi Efendinin maiyetine memur oldu, Rumeli tarafına gitti. Ben de yerine mümeyyiz oldum. Maaşından bir haylice akçeler ve ekmek ve aylık bir yem tâyinatı muvakkaten bana verildi. Arpa ve samanı yemeğe hayvanım yoktu. Hüsameddin'e bir ufak Arap tayı almıştım. Bu da yem yemeğe muktedir değildi. Mezkûr yemi askere tebdil ederdim. Kira ile oturduğumuz ev, Lâleli câmii karşısında çıkmaz sokakta idi. Bir gün sabahleyin civarımızdan yangın çıktı. Bizde yandık. Hemen bir ev bulunca-ya kadar süt biraderim Ahmet Beyin Beşiktaştaki konağına misafir gittik.

Sütbiraderim Ahmed Bey Mızıka-i Hümâyûna girmişti. Oradan Abdülmecid Han görüp gayet beğenmiş olduğundan içeriye alıp Mâbeyinci etmişti. Arasıra ziyâretine giderdim. Yangın günü vâlidem, haremim ve oğlumla konağa gittik. Akşam oldu, sütbirader Mâbeyinden geldi. Bizleri görünce kefkalâde memnun oldu:

— Hayrolsun! Böyle teşrif ettiğiniz yoktu, ne oldu?

Dedi. Vâlidem hânenin yandığını haber verince:

— Artık sizin için hâne aramak yoktur! dedi.

Ahmed Beyin vâlidesi ve pederi ölmüş, Ahmed Bey o zaman gerçi yedinci Mâbeyinci idiyse de Zât-ı Şâhânenin gaayet sevgilisiydi. Efkâr-ı Şâhâne bunu Başmâbeyinci etmekti. Ahmed Beye nöbet gelsin diye ayda

bir birisini Başmâbeyinci edip bir ay sonra tekaüd eder, diğerini Başmâbeyinci ederdi. Bunun için vükelâ da cümleten Ahmed Beyin hatıralarını ele almak isterlerdi. Ben:

— Olmaz Beyim!..

Diye ısrar edince:

— Sen karışma, vâlidem buradan bir yere gitmiyecektir, işte konak, işte hizmetkârlar, işte para... Daha ne istersiniz? Cümleten birlikte olup zevk-u safâ edelim!

Buyurdu. Hattâ lâtife ederek:

— İstersen Serasker Rıza Paşa Hazretlerine söyliyeyim, sana emr-i kat'î versin! dedi.

Karımla bana bahçe tarafındaki dâireyi tahsis ettiler. Bu hâl üzere konakta kaldık. Oradan kaleme devam etmeye başladım. Aradan dört beş gün geçti. Bir gün Ahmed Bey beni yanına bir tenha odaya çağırdı:

— Birader! Konağın irâd ve masrafı görüyorsun ya bir ayvazın elindedir, isterim ki zâtınız herşeye nezâret edesiniz! dedi.

Filhakika bir akıllı kefere ayvazdı. Herşey elinden gelirdi. Derhal ayvazın hesabını görüp ruhsat verdi. Diğer bir ayvaz aldı, konağın her bir umûr ve hususu da bana havâle olundu. Lâkin şimdi vaktiyle kaleme gidip gelmek biraz müşkül oldu. Artık çarşıdan alınacak bâzı şeyleri de kaleme getirmeye başladık. Bir uşak da her gün beraberce gidip gelirdi. Elhâsıl bu hâlime hased edenler çoğaldı. Bâzı mücevherata dâir alınacak şeyleri kuyumcu Petraki kaleme getirdikçe bir başka süs oluyordu. Bir sene kadar böyle zevk-u safâ ile demgüzâr olduk. Ahmed Bey de ikinci Mâbeyinci oldu. Herşey iki katlı oldu. Fakat Rusya muharebesi de iki katlı oldu.

Yâni Rusya Kars'ı alıp Erzurum'a altı saat mesâfede olan Hasankalesine gelmiş. Rusya'nın böyle hücum ve hareketinden, zâten yaşlı ve alil olan Anadolu Orduy-u Hümâyûnu Ruznamçe Müdürü Şükrü Efendinin aklına biraz hiffet gelmiş. Tekaüd edilerek İstanbul'a gönderilirken yerine diğerinin gönderilmesi Orduy-u Hümâyûn Müşürlüğünden inhâ olunmuş. Ruznamçeciliğe 2500 kuruş maaş tahsis edilmiş olup ayrıca bir miralay tayını alırlardı. O zamanlar Ordular Ruznamçe Müdürü Halil Efendi benden çekinirdi, «Bir gün bu benim yerimi alır» diye Şükrü Efendinin yerine göndermeyi aklına koymuş. Bir gün:

— İsterseniz Şükrü Efendinin yerine sizi göndereceğim! dedi.

Bunu akşam evde Ahmed Beye arzettim:

— Birader, iki bin kuruş ve miralay tâyinatı çok akçedir, mâni olsam olmaz, görüyorsunuz Zât-ı Şâhânenin hâlini, bir şeyden gücenir, beni de Mâbeyinden çıkarır, siz de bu kadar maaştan olmuş olursunuz. Bu memuriyeti hemen kabul etmeniz lâzımdır, lâkin bugün de Rusya'nın ordusu Erzurum'a altı saat mesafede olup çoluk çocuk götürmeye rızam yoktur,

şimdilik yalnızca teşrif buyurun, bakalım sulh olacak diyorlar, o zaman çocukları aldırırsınız! dedi.

Kaleme, Şükrü Efendinin yerine Erzuruma gideceğimi söyledim. Konağın muhasebesini görerek diğer bir adama teslim ettim.

Erzuruma gitmek üzere hazırlanıyordum. Fakat tâyin emrim, Şükrü Efendinin şimdilik tekaütlüğü uyamıyacağından, Ordu Ruznâmçeliğine mahsus olan 1500 kuruştan bin kuruşunun Şükrü Efendiye verilmesiyle geri kalan 1500 kuruş maaş ve miralay tâyinatı ile geldi. Miralay tâyinatı seferî hesabiyle onaltı hayvan yemi verileceğinden maaşımız yine 4000 kuruşa yaklaşacaktı. «Bu kadar para ise bana pek çoktur» diyerek ses çıkarmadım. Hemen yol harçlığı sarrafdan borç para aldım. Vâlideyi Ahmed Beyin yanında bıraktım. Haremimle oğlumu Kandilli'de büyükvâlidemle halama bıraktım. Onlara maaş ve tâyinatımdan haylice şeyler sipariş ettim. Babamı da beraber götürmek istedim. Çünkü taşraya hiç gitmemiştim. Ahbab ve ihvanla vedâa başladım. Lâkin Ruslar, Orduy-u Hümâyûn'un merkezi olan Erzurum'da demekti. Her kimle vedâ edersem hayır duâ eder:

— Ah İbrahim Efendi! Böyle bir zamanda Erzurum'a gidilir mi?.. Anadolu ordusuna Ruznâmçeci oldunuz, ordu nerede? Artık Cenâb-ı Hak selâmetler, hayırlar ihsân etsin! derlerdi.

Hikmet-i Hüdâ bunların bu sözlerinden aslâ ve kat'a gönlüme bir şey gelmezdi. Yâni korkmazdım. Gûyâ ki Kâğıdhâneye seyre gidiyorum gibi gönlüm püraşk ve muhabbetti.

Babamla beraber vapura bindik. Akşam ezanı ile beraber Fenerden İstanbul'a vedâ diyerek Karadenize vapurumuz başvurdu. Artık gariblik her cihetten başgöstermeye başladı. Babam, düşünmeyeyim diye ne yapacağını bilmezdi. Pek çok eski zaman hikâyelerinden söyler, beni güldürürdü. Böylece günler geçerek elhamdülillâh sâlimen Trabzon'a vâsıl olduk. Fırtınasız ve dalgasız gittik. Trabzon Sevk Memuru olan Kaymakam Osman Beyin konağına misafir olduk. İki üç gün istirahat ettik. Erzurum'a hareket olunmak üzere lâzım gelen hayvanları kiraladık. Osman Bey:

— Biraz yollar bozuktur! Batum'dan gelip orduya gidecek yedi sekiz nefer vardır, onları da sizin yanınıza vereceğim, hem hizmetinizi görürler, hem de bir cemiyet ile gitmiş olursunuz! dedi.

Neferlerle beraber yola revân olduk. Trabzon derelerine vurarak Cevizli'ye doğru gidiyoruz... O gün akşama kadar öyle dere içinden gittik. Dağlar etrafımızı sarmış, her dağın başında tektük birer hâne görünür.

Bayburd'u geçtikten sonra yolda Müşir Selim Paşa Hazretlerine rastladık. Çerkes İsmail Paşa Dördüncü Ordu Müşiri olup benden biraz evvel hareket etmişti, Selim Paşa İstanbul'a dönüyordu. Kim olduğumu sordu. Beyân ettik, lâtife edip takıldı:

— İşte bu efendiler böyledir... İş bitti, şimdi kalemtraş ile muharebeye gidiyorlar!..

Diyerek gülüştük.

— Sakın korkmayın, karışık olmuştur! Rusya askerini bir taraftan çekiyor... Şimdi artık Erzurum pek emindir, cümle memurlar istirahat üzeredir!.. diye müjde verdi.

Lâkin kendisi ve dâiresi halkı Arab gibi siyah olmuş ve yüzlerini, gözlerini sarmışlardı. Mekârecilerden sebebini sordum, dediler ki:

— Buraya kadar kar yoktur, lâkin ileride kar ve soğuk çoktur, yarınki konakta biz de başlarız sarınmaya!

Filhakika ilerde biraz soğuktan ve kardan zahmet çekildi. Hamdolsun öyle şikâyet edecek değil. Lâkin etraf kar, biz dondurma tenekesi gibi ortasında dönerek gidiyoruz. Hele şükür bir dağ üzerinden Erzurum ovası göründü.

Aşka gelip yüksek sesle Mevlânâ naatleri okudum, dağları çınlattım. Yanımızda bulunan askerler de benim neş'emle neş'elenip Kayabaşı türkülerini aldırdılar. Mekâreciler de hayvanları neş'e ile sürmeye başladılar O neş'e ile bir akşam üzeri Erzuruma girdik. Dördüncü Ordu Jurnal Başkâtibi Edhem Efendi zâten İstanbulda ahibbâmızdan idi ve bir müddetçik kalem arkadaşlığımız vardı. Doğruca onun konağını sorup oraya misafir oldum. Malûmya o vakit telgraf olmadığından kimsenin kimseden haberi yoktu. Edhem Efendi hemen gelip boynuma sarılıp öpüştük. Ertesi günü beraberce dâireye gittik. Müşir Paşa Hazretlerini gördük, iltifat ettiler. Sonra odamıza gelip efendilerle görüştük, işlere başladım.

Erzuruma gelişim 1272 senesi şâban-ı şerifinde idi. Yenikapuda Ferik Veli Paşanın konağı karşısında bir ev kiraladım. Odanın birini şöyle bir döşedik. Babamla bir de uşağımız hânede rahat ederler, ben de sabah akşam memuriyete gider gelirdim. Sekiz on gün sonra posta geldi. Rusya ile barışık fermânını getirdi. Bir büyük alay olup ferman okundu. Duâlar olundu, toplar atıldı. Ahâli ve hatiblerin cünbüş ve neş'esi fevkalâde oldu Herkes âilelerini getirtmeye başladı, Babam da üveyanamı getirtmek istedi. Fakat tezelden akçe tedâriki mümkün olamıyacağından maaş ve tâyinat bedelimden mahsuben 3000 kuruşa bir senet yazıp Defterdar Beyefendiye götürdüm. Defterdar Hâlet Beyefendi, her ne zaman yanlarına

gitsem ayağa kalkıp oturturlardı ve çubuğumu dahi ısmarlarlardı. Sâir oda mümeyyizlerine bu kadar iltifat etmezlerdi. Keyfiyeti arz ile senedi takdim ettim. Senedi görünce güldü, para vermiyeceğini zannettim:

— Ah Ruznamçeci Efendi!. Hiç 3000 kuruşla harem Erzuruma gelir mi?.. Onlar şimdi İstanbuldan bir takım şeyler alacaklardır, hiç olmazsa altı bin kuruş göndermelisiniz!.. deyip senedi altı bin kuruşa tebdil ettik... Defterdar, maaş ve yem bedelinden ceste ceste mahsub olunmak üzere vezneye «Verile!» buyurultusunu çekti. Eteğini öpecek oldum, isti'far ettiler: «Biz hep bir kapu yoldaşıyız...» diyerek iltifat ettiler. Böyle kapu yoldaşıyız demesini o zaman bir devlet bendesiyiz mânasına almıştım. Meğer kendileri de tarikattan imiş... Sonra anlaşıldı. Senedi doğruca vezneye götürüp altı bin kuruş cümlesi İngiliz lirası olarak avucuma doldduruldu.

ERZURUMDAN ERZİNCANA

Asker ve memurlara harb madalyeleri — Dördüncü ordu merkezinin Erzurumdan Erzincana nakli — Erzincan yeryüzünde bir cennettir — Şeyh Vehbi Hayyât'ın halifesi içi ve dışı mâmur şeyh Erzincanî Fehmi Efendi — Erzincanda her evde Muhammediye kitabı okunur — Erzincanda Şükrü Paşa angaryası.

Paraları babama vererek Ramazan Bayramından sonra gerisin geriye gönderdim. Vâlidemi, üveyanamı, karımı ve oğlumu alıp gelecekti.

Erzurumda ilk tuttuğum ev ufak olduğundan Boyahane Mahallesinde iki katlı bir konak kiraladım. Babam da haremle geldi. Sonra İstanbuldan beratları ile beraber madalya nişanları geldi. Müşir Paşa Hazretleri gerek Asâkir-i Şâhâneye ve gerek memur ve kâtibelere dağıtmaya başladı. Bir gün Harbiye kalemlerine de ihsan edeceklerinden hepimiz Müşir Paşanın odasında sıraya gelip kendi eliyle asmaya başladı. Ben gittiğim zaman Müşir tebessüm ederek:

— Ruznâmçeci Efendi meselesinin sonuna yetişti, lâkin müsalâhadan haberi yok iken kendisini böyle ateşe attığı için meselenin evvelinde de bulunmuş gibidir!

Buyurdu, bana da bir madalya takıp beratını adıma doldurdular.

İki ay sonra babamla üveyanam İstanbul'a döndüler. Biz de işittik ki, Müşir Paşa ordunun Erzincan'a naklini yazmış. Erzurumda bağ ve bahçe yoktur. Lâkin Erzincan gayetle bağlık, bahçelik imiş... O yaz, Erzurumda yazladık. Daha bahar gelmeden irâdesi geldi. Harbiye kalemleri arabalar kiralayıp takım takım yola revân oldular. Ben de âile ve eşyamı alıp bir araba kiraladım. Süvariden de yanımıza bir iki atlı aldık Hayvanlara bindik: «Destur!.. Erenler şâhı efendimiz!..» diyerek Erzincana yollandık...

Yollarda zevk-u safâ ile altı yedi gün gittik. Bir gün erkenden konakladığımız köyden hareketle bir dağ üzerinden Erzincan sahrâsı göründü. Cennet gibi bir yerdi. Hatırıma: «Hâzâ Cennât-i aden fedhülyâ hâ Hâlidin» lâfz-ı şerîfi geldi. Kalem arkadaşım Erzincanlı İsmail Efendi yüzüme bakıp:

Efendimiz, bu nutk-u âlii nereden ve neden zuhûr etti?

Ehl-i tarik olduğumu söyledim:

— Acâib efendimiz... Ehl-i tarik olduğunuzu niçin bendenize beyân buyurmadınız? Kulunuz da ehl-i tarikim.. dedi.

Hangi tarikatta olduğunu sordum. Hâlidi olduğunu söyledi ve Erzincan halkının cümlesinin Hâlidî tarikinden olduğunu haber verdi.

Erzincan ovasına indik. Amma nefsi Erzincana daha bir günlük yol var. Yolun iki kenarında muntazam ağaçlar... Sular akar... Bu manzaraları gördükçe:

— Aman İsmail Efendi. Arabaları şurada durduralım! Biraz teferrüc edelim!..

Der idim. O :

— Aman efendim... Erzincanı görürseniz bu hâl ile tecennün edeceksiniz. Daha burası Erzincanın pek aşağı köyleri demektir.. Siz Erzincanı bir kere görün nasıl mâmur yerdir.. derdi.

İyi hatırımda değil, galiba 1273 Muharremi başlarıydı, Yevm-i Aşûre gibi bir şeydi, Erzincana girdik.

Erzincan şehri, görünüşü küçük muazzam bir beldedir. Dört tarafı çepeçevre dağ, ortası bir azım ovada bağ ve bahçeliktir. Orduy-u Hümâyûn Erzurumdan hareketinden evvel, memurlar için elzem olan hânelerin tedâriki için Erzincana emirnâme gönderilmişti. Herkese konak hazırlandığı gibi benim için de bir konak hazırlanmıştı. Doğruca oraya indik. İsmail Efendi de evine gitti. Dört beş gün sonra bize geldi. Muhabbet esnasında:

— Erzincanda büyük şeyhlerden kimler vardır? diye sordum.

— Hoca Fehmi Efendi Hazretleri vardır, zâhir ve bâtın pek büyüklerdendir, yâni ehlullahdan olduğuna şüphe yoktur. Hâlidî tarikatı halifelerindendir, Şeyh Vehbi Hayyât'ın halifesidir.. dedi.

— Aman İsmail Efendi bu Cuma günü ziyâretlerine gidelim, hâkipâyelerine yüz sürelim! dedi. Cuma günü hamama gittim. Temiz esvab giydim. İsmail Efendi geldi. Câmi-i Kebire gittik. Erzincan'ın ufak mescidleri pek çoktur. Câmi-i Kebîr onlara nisbetle böyle isim almıştır. Cuma namazında bütün ahâli ve memurlar oraya gelirler. Câmide bir aralık arkama baktım. Bir boz renkli aba içinde, başında arakiyye ve üzerinde beyaz sarık, başı aşağıda oturur bir zât var. İsmail Efendi :

— Şeyh Mehmed Fehmi Efendi bu zâttır! dedi.

Namaza kalktık. Şimdi yüzünü görmek mümkün... Lâkin başımı çevirip bakmama ihtimâlim yoktur. Namazdan sonra kendisini hânesinde ziyâret edecektik. Ben:

— Çok oturmayalım! dedim, uşağa:

— Sakın çubuk doldurma!..

Diye tenbih ettim. Şeyhin evi, Câmi-i Kebîrin hemen bitişiğinde gibi kırk elli adım ötede idi. Kapusunun önünde Dağistânî İbrahim Paşanın

hayvanı duruyordu. Onlar da orada imiş.. İsmail Efendi ile beraber ufak bir merdivenden çıktık. Oturdukları oda uzun bir oda idi. Paşa odanın üst başında ocak yanında oturuyordu. Dört beş memur daha vardı. Şeyh de odanın kapusu dibinde oturmuştu. İsmail Efendi önde, ben arkada, İsmail Efendi girince Şeyh ayağa kalktı. O kalkınca orada bulunanların hepsi ayağa kalktı. Gözucuyla baktım: Gaayet uzun boylu ve gaayet zayıf ve naif, buğday renkli, yüzü nurlu, gözleri mestâne bakışlıydı. Mübarek eline el vurdum, meğer âdetleri imiş, kimseye el öptürmezler imiş. Mevlevî usulü gibi, elini öpenin elini öpermiş. Beraberce el öpüştük. İsmail Efendi bizi: «Ruznâmçeci Efendi bendeniz» diye takdim etti. «Maaşallah.. Bârekâllah» dediler. Karşısında yer gösterdiler. İltifat edip hâl ve hatır sordular. Başım aşağıda cevap verdim:

— Yâhû!.. Efendi Hazretlerinin çubuğunu getirin!..

Diye emretti. Çubuk içmediğim arzolundu. Kahve içtik.

Şeyh gaayet sıkıldığımı anlayınca İbrahim Paşa ile konuşmaya başladı. Orada bulunanlar bu hâlime gaayet taaccüb ettiler. Ruznâmçeci Efendinin Hoca Efendiye bu riâyeti ne acâibdir, dediler. Nihayet ruhsat taleb ettik. Müsaade buyurdular. Öpmek üzere elini tuttum. O da elimi tuttu, lâkin bu sefer elimi hafifçe sıktı. İşte oradan kendimi dışarı nasıl attım bilmiyorum. Bu anda ne olduysa oldu... Mecnun gibi: «Yürü Leylâ!.. Ben Mevlâmı buldum!» dedim.

O kış Erzincanda Fehmi Efendi huzurunda zevk-u safâda idik. Orduy-u Hümâyûndan başka Erzincanda geçen harb münasebetiyle hesaplarını gördürmeye gelmiş pek çok ümerâ ve zâbitan vardı. Erzincan ise ufak bir yerdi. Bu kadar halkı alamıyacağından artık evlerin ahırlarına ve ahır şekillerine varıncaya kadar insan dolmuştu. Eğer kış şiddetli olsaydı çok sıkıntı çekilecekti.

Şeyhin evinde çoktanberi hizmetlerinde bulunan sadâsı fevkalâde güzel ve yüksek Erzurumlu bir derviş İsmail Efendi vardı. Şeyh Efendi, Derviş İsmaile Yazıcıoğlunun kitabını yâni Muhammediye'yi okutturuyordu. Muhammediye okunurken bana başka sadâ ve mânâlar gelir. İki gözlerim kan çanağına dönerdi.

O yıl Ramazanın dört veya beşiydi, Müşir İsmail Paşa Üçüncü Orduyu Hümûyûn Müşir olup Erzincandan hareket etti. Şeyh Mehmed Fehmi Efendi ile beraber cümle ümerâ ve zâbitan kendisini teşyi ettik. Bir dağın eteğine yakın bir yere kadar gittik. Koca İsmail Paşa, koca Müşir-i zîşan Şeyhin ayağına kapanır gibi bir şeyler icrâ ederek, Şeyh de onu eliyle tutup boynuna sarıldı. Muhabbet ettikleri yer gaayet güzel ve mürtefi' idi. İsmail Paşa yanlarında bulunan Derviş Paşaya :

— Buraya bir mükemmel kışla, bir de hastahane yaptırmasını gönlüm arzu eder, o işe siz himmet buyurunuz..

Diye irâde buyurmuşlardı. Aradan biraz müddet geçince, İsmail Paşanın işaret buyurdukları noktaya mükemmel bir kışla ve hastahane binâ ve inşa olunmuştur.

O senenin Ramazanı şerîfi gelmişti. Bir gün Derviş Paşa, Defterdar Efendi ve hâzı zevât-ı kirâm ile Şeyh Efendi birlikte olarak bir zâtın bahçesine iftara gittik. O bahçede pek çok menekşe vardı. İftardan evvel menekşe toplayıp menekşe çayı yaptık. Bayram ertesi bahar mevsimi tamamiyle gelmişti. Ahâli bahçelere nakletmeye başladı. Memurin, ümerâ ve zâbitan da bahçe kiralamaya başladılar. Ben de Şeyh Efendinin bahçesinden bir bahçe aşırı Tekbastı Mustafa Efendinin bahçesini tuttum. Aramızda yine Tekbastılardan Şerif Efendinin bahçesi vardı. Beşinci Ordu Müşiri Kerim Paşa, bizim Dördüncü Orduya Müşir oldu. Şam'dan Erzincana geldi. Şeyh Efendi «Hoşgeldin» ziyâretine bir kaç gün geç gittiler. Sonra etraftan Havâdis olundu ki: «Ulemâlar kendisini ziyârete gittiğinde Müşir Paşa ayağa kalkmamış da, papazlar gittiğinde ayağa kalkmış..»

Şeyh Efendiye sordum:

— Evet pekâlâ etmiştir!.. Bizim hoca efendiler yerlerinden hareketlerinde, daha Müşir Paşaya varmazdan evvel gönüllerine gelir ki, acaba Müşir Paşa bize bir şey ihsan eder mi diye? Paşa da bunu hisseder, onlardan yüz çevirir. Lâkin papazlar bunun aksinedir, hânelerinden çıkmazdan evvel acaba Paşa Hazretlerine bir şey takdim etsek kabul buyururlar mı, diye düşünürler!.. dedi.

Birkaç gün sonra Şeyh Efendi de Paşanın ziyâretine gitti. Amma Paşa Hazretleri odanın yarısına kadar gelerek karşılamış.

Yine bugünlerde Derviş Paşa Merkez Kumandanı olup İstanbul'a gitti. Yerine Ahz-ı Asker Reisi olan Ferik Şükrü Paşa geldi. Fakat sebep ve hikmetini bilmem, ne oldu, ne Şeyh Şükrü Paşayı ziyârete gitti, ne de Şükrü Paşa Şeyhin ziyâretine geldi.

Bir müddet sonra Erzincan ahâlisi arasında bir gulgule zuhûr etti Rus harbi sırasında askerden kaçanları yakalayıp angaryada kullanmaya başladılar. Bu nizamı Şükrü Paşa yalnız Erzincan ahâlisine hasretti. Artık haklı haksız şunun bunun evlâtlarını tutup «Sen firârîsin!» diyerek zabtiyeye verirlerdi. Ahâli de Şeyh Efendiye gelip istimdâd ederdi. Şeyh Efendi Şükrü Paşaya: «Bu nizamlarına bir şey demeyiz. Lâkin bu nizâmı yalnız Erzincan ahâlisi hakkında icrâ etmemeli, cümle ahâli hakkında icrâ etmeli... Şunun bunun evlâdını haklı haksız bir takım ehl-i garaz ve hasedin sözüyle çekip almak münasib değildir» diye haber yolladı. Fakat neticesiz kaldı. Sonraları Paşa beni de azarlamıya başladı. Anlaşıldı ki bu adam böyle fakir ve miskin tarikat ehli olanların düşmanıdır. Zâten kendisi işret ve diğer ef'âl-i zemine ile meşgul olup namaz ve niyâz bilmezdi.

ERZİNCANDA DELİ GÖNÜLE UYGUN ESEN RÜZGÂR

İrşâdî Baba'nın bitleri — Tekkede yağma olan maaş — Harputlu kalender şâir — Esrarkeş Misto — Küçük Güzel İbrahim ile dervişâne bekâr hayatı — Bektâşî meşreb Osman Efendi ve İbrahimin saçları — bir Hâlidî şeyhinin hayatı.

Erzincanda mecâzibden bir İrşâdî Baba vardı. Ahvâli acib bir adamdı. Başında olan külâhın üzerinde, mübalâğa olmasın, heşyüz adet renkli renkli basma ve bez parçaları dikilmişti. Sırtındaki aba yüz bin parçadan idi. Kendisi kısa boylu, kara sakallı bir zât idi. Üzerinde olan bitlerden insan yanında oturmasını istemezdi. Bunun da merakı ben idim. Şeyh Fehmi Efendi bu adama çok riâyet ederdi. Gelir, doğruca Şeyhin yanına otururdu. «Ruznâmçeci Baba... Gel!» diye beni çağırır, iki ayaklarını uzatarak:

— Şu ayaklarımı ov!..

Der, ben de kemâl-i edeb ve huzûrla karşısında diz çöker, iki ayağını ovardım. Sonra oradan alıp doğruca evime götürür, tekmil elbiselerini çıkararak tandıra silkerdim, bitlerini ayıklardım. Karnını doyururdum. Bir gün bu hâli Defterdar Efendi gördü, gaayet taaccüb etti:

— Ruznâmçeci Efendi! Nasıl tahammül ediyorsunuz?. dedi.

Yirmibeş sene sonra Defterdar Efendi Suriye Vâlisi olmuştu. Ben de Şam'da kendisiyle buluşmuştum. Unutmamış:

— Canım efendim! dedi, o İrşâdî Babaya nasıl hizmet ederdiniz?..

— Evet!.. O zamanda ben de bilmem ne idi?.. O ne aşk, o ne muhabbet idi? Şimdi olsa öyle hizmetler edemem! dedim.

Vâlidem hastalandı. İstanbula gitmek istedi. Onu, karımı ve oğlumu Kandilliye, babamın ve büyükanamın yanına gönderdim. Rüzgâr, yine deli gönlümün muradına esti. Onları gönderdikten sonra ufak tefek gibi şeyleri de başımdan defederek doğruca Şeyh Efendinin hânesine naklettim. Fehmi Efendinin de arzuladığı bu idi. Zâten kendisinin başkâtibi gibi bir şeydim. Mübalâğa etmiyeyim, posta ile Ordu Kumandanlığına gelen mektubların üçte biri kadar mektub da Şeyh Efendiye gelirdi. Bunların kimisi muhabbetnâme, kimisi şahsî işlere âiddi.

Artık maaşım ve tayın bedellerim, dervişlere, şuraya buraya yağma gibi dağılırdı. Hattâ o kadar ki, vâlidemin ve haremimin İstanbul'a gitmesiyle bir hayli de borca girmiştim. Şeyhin bahçesindeki ağaçlara ve çiçeklere bakan Tokat'lı bir Hacı Hasan vardı. Evlâdü ayâli Tokatda idi. İlkbaharda gelir, kış olunca, Tokat'a giderdi. Köse, gaayet nekre ve tuhaf adamdı. Arada bir bana nasihat ederdi. Lâkin ne fayda... O zamanlar deli gibiydim.

Bir sabah Şeyh Efendinin bahçesinde ihvân ile esmây-ı muhabbette buna dâir çok sözler oldu :

— Şeriatta o senindir, bu benim, tarikatta hem senindir, hem benim, hakikatte ne senindir, ne benim! Meselâ sakomu birisi alır, pekâlâ, onun imiş aldı, al efendim!, diye teslim etmeli! dedim.

Lâtife ettik. Kalem vakti geldi, gittim. Öğle namazından sonra ikindi namazına hazırlanmak için bahçeye indim ki abdest alacağım. Sakoyu çıkarırken baktım ki arkadan birisi çeker, küçük efendilerden birisi riâyeten çekiyor sandım. Bir de arkama döndüm, Harputlu, şuarâdan meşhur Kalender, ismi şimdi hatırımda yok, bilmem ne baba, hemen: «Hû!.. Erenler!..» deyip aldı sakomu giydi. Doğruca meclise ve kalemlere gidip:

— Baba Ruznâmçecinin sakosunu aşırdık!

Diye gezmeye başladı. Sabahki muhabetten ötürü aslâ renk vermedim. Abdest alıp ince bir hırka vardı, onunla odaya geldim. Aman şimdi kalemlerde herkese bir gayret geldi. «Niçin bu harabâti, Ruznâmçeci Efendinin sakosunu alsın?!» diyerek herifin üzerine hücum ettiler. Kimi para verir: «Sat bana!» der. Kimi cebren kendisinden almak ister. Cümle efendilere :

— Beni severseniz bu harabâtiye dokunmayın! Ben bu sakoyu zâten ona verecektim! dedim.

Akşam Şeyh Efendinin hânesine geldik. İhvân sako meselesini haber almış. Onlara da bir telâş ârız oldu. Neyse onları da susturdum. Şeyh Efendi gelince ihvânın ileri gelenleri meseleyi arzettiler: «Cenâb-ı Hak insanı bâzan içkiye, bâzan dervişe, bâzen eşkiyaya soydurtur. Cümlesi hoştur!» dedi.

Bir gece yatsıdan sonra Şeyh Efendi vesâir ihvânla beraber muhabbet ederken, oda kapusundan içeriye Erzurumlu harabâtî Mustafa denilen adam girdi. Buna Mustafa'dan galat Misto derlerdi. Aslında büyük bir tüccar imiş, ismi de Mustafa Ağa imiş... Sonra aşka uğramış, ne kadar mal ve emlâki varsa dağıtmış, evlâd-ü ayâlini terketmiş, harabâtîlik yoluna girmiş... Bâzan Erzurumda kalemlere gelip tuhaf Fârisî beyitler okur, herkes de sadaka verirdi. O zamandan bilirdim. Şeyh ayağa kalkıp odanın ortasına kadar karşıladı :

— Buyurun erenler! Vakitsiz nereden geliyorsunuz?!

Diye iltifat etti. Yanına aldı. Misto'nun ahvâli mâlûm:

Baş açık, yalınayak, kokudan yanında durulmaz! Şeyhin bu kadar iltifatını âdeta kıskandım. Hemen yemek çıkarttı. Yemekten sonra Misto:

— Fehmi! Sırtındaki abayı ver, bir adet de altın ver!.. dedi.

Şeyh Efendi:

—Yok! İkisinden birini iste, ya abayı, ya lirayı!.. dedi. Öbürü ısrar etti:

— Ya Fehmi ikisini de isterim!

Ben Erzurumada kaleme giderken bu adama yolda rastgelirdim, «Efendi para ver» derdi. Harabâtî ve sarhoş herif diye hiç aldırmazdım. Şimdi Şeyhimizin üzerinde bulunan aba ile bir de altın istemesi beni çok kızdırdı. Şeyh Efendi: «Hele sabah olsun bakalım, karar veririz» dedi. Yatsı namazından sonra Şeyh hareme çekildi. Misto kahve ocağına gitti. Tekkede benimle Tokatlı bahçıvan Hacı Hasan kalırdı. Diğer ihvân evlerine giderlerdi. Bir de ahırda ahır hizmetçileri yatardı. Erzurumlu Misto sabaha kadar mırmır bir şeyler söylendi. Sıkça sıkça dışarı çıktı. Her ne hâl ise sabah oldu. Abdest almak için aşağı indim. Odama döndüm. Direkte asılı olan sırma işlemeli havlumu aldım ki, yüzümü sileyim, canım efendim, havluda bir kerih koku ki târif olunmaz! Bir de baktım ki, o canım sırma işlemeli havlunun ucuna, Misto esrarını yıkadıktan sonra elini silmiş.. Kan beynime sıçradı! Kahve ocağına koştum, Misto nargileyi esrarla doldurmuş, tokurdatıyor!

— Niçin havluma esrarı sildin habis!

Dedim. Cevab vermedi, nargile tokurdattı. Artık ağzımı açtım:

— Binamaz sarhoş, dervişlik satar!..

Diye tekdire başladım. Cevabında:

— Kahbe dünya!.. Sabahleyin git bulaşma! dedi.

Bunun üzerine bütünbütün hiddetlendim:

— Ben seni Erzurumdan da bilirim, halktan para dilenirsin! dedim.

— Biz fakiriz, dileniriz, sen dilenme! dedi.

Tokatlı Hacı Hasan geldi:

— Aman efendim, af buyur, bu bir harabâtîdir, sabahleyin incitmeyin! dedi.

Şeyh Efendinin de haremden çıktığını gören Misto kahve ocağından geldi:

— Ey!.. Ver bakalım, gideceğim! dedi.

Fehmi Efendiden abayı ve altını aldı.

Sonbahar geldi. Herkes bahçelerden şehre nakil tedârikine başladılar. Şeyh Efendimiz: «Böyle altı ayda bir kere bahçeye nakletmektense bir ciheti ihtiyar etmeli, orada oturmalı» dedi. Bunu müzakere etmek

üzere Sarıgüzele Şeyh Hayyat dâmadı Abdüssamed Efendiye gittiler. Abdüssamed Efendinin de efkârı çoktanberi bu yolda imiş. Şehre gitmekten vazgeçtiler. Bahçe konağında kaldılar. Ama bana bir şey söylemediler Yâni siz de şehirde filân yerde, yâhut falan yerdeki konağı kiralayın demediler. Nihayet bir gün beni huzurlarına çağırarak:

— Bu kış Abdüssamed Efendi de bahçde kalacakdır. şehirdeki evlerini kimseye vermiyeceklerdir, onu size terk buyurdular. Gidin, teşekkür edin! dedi.

Abdüssamed Efendinin bahçelerine gittim. Abdüssamed Efendinin müridlerinden bir Sünnî Efendi vardı, bu zâtın da onüç, ondört yaşlarında gaayet güzel bir oğlu vardı. Abdüssamed Efendi bana:

— Küçük İbrahimi senin hizmetine vereceğim... Hem yemeğini pişirsin, hem de evde sana hizmet etsin... Siz de ona yazı öğretirsiniz.. dedi.

— Emir ve irâde Efendimizin, dedim.

Birkaç gün sonra Erzincanda Şeyh Hayyât merhumun hânesine naklettim. Bu kış Erzincana gelişimin ikinci kışıydı. Bu kışı küçük İbrahimle beraber geçirecektim. Şeyh Hayyât'ın evinin ufak, bir kanatlı bir sokak kapusu vardır. Oradan girildikte sağ tarafta yedi sekiz ayak merdivenle çıkılan bir ufak oda vardır. Bu oda bizzat Şeyh merhumun odasıydı. Onun yanında bir ufak döşecik. Bu evin harem dâiresi de bir tek odadan mürekkebdir. Ancak genişçe bir mutbağı var, bir de odunluğu vardır. Ama bize bu dâirenin lüzumu olmadığından olduğu gibi bıraktık. Gündüzleri kaleme gidiyordum. Küçük İbrahim evde kalıp bir türlü bir yemek pişiriyordu. Akşam kalemden gelip fesimi çıkarıp başıma sikkeyi geçiriyordum. İbrahim de karşıma geçiyordu, o da babasının oğlu, beraber zikrediyorduk. Eve aslâ misafir kabul etmiyordum. Uyku zamanı geldikte, İbrahim gaayet dar ve uzunlamasına olan odaya yatağını sererdi. Oda, ancak bir yatak alacak kadardı. İbrahim de kendi yatağını, musandıranın üzerine sererdi. Sabahleyin erkenden kalkarız. Ben kürkümü giyerim, bitişiğimizde olan Câmi-i Kebire sabah namazına gideriz.

Bir gün İbrahim kaleme bir şey söylemek için gelmişti. Tahrirat Kâtibi Osman Efendi biraz Bektâşîmeşrebdi. Hiç geçinemez, birbirimizden nefret ederdik. İbrahimi görünce:

— Bu güzel çocuk bu sofunun yanına düşmüş... Acaba mümkün olmaz mı şu sofunun elinden kurtaralım!.. demiş.

Bu benim kulağıma geldi. İbrahimin kaleme bir başka gelişinde çocuğun başından fesini aldım, önüme oturttum. Kalem makası ile bütün saçlarını iğri büğrü kestim. Osman Efendi:

— Aman efendim.. Çocuğun başını kesersiniz! Bir berbere emir buyurun da kessin! dedi.

— Hayır.. Hayır!.. Pekâlâ ben keserim! dedim.

Saçlarını kestikten sonra başına fesini geçirdim. O güzel çocuk amma bir acaib, sakil bir şey oldu!..

Biraz da Şeyhimiz Fehmi Efendinin kıyafetinden bahsedeyim. Başlarında arakiyye üzerinde beyaz sarık vardı, ama öyle hoca efendilerinki gibi büyük değildi. Sarığı katlayıp düzgün olarak sarmazlardı, yâni ince bir dülbendi şöyle hafifçe dolarlardı. Ayaklarında ekseriya elifî biçimi çuha şalvar ve bir renkli kısa mintan bulunurdu, mintan da ya çuhadan, ya yekrenk Acem şalından idi. Öyle allı güllü, çiçekli basma entari kullanmazlardı. Bellerine düz renkli, başları nakışlı Acem şalı sararlardı. Arkalarında dâima ya düz renk Acem şalından veya şaldan iç hırkası tâbir olunur bir hırka ve daha üzerinde, kış ise boyluca kürk, yaz ise maşlah denilen Acem abası bulunurdu. Bâzan Şam hırkası, bir defa siyah cübbe giydiklerini gördüm. Lâkin ekseriya giydikleri Van abasından içi çuha kaplı sako idi. Kış için siyah ve kahverengi, yaz için beyaz Van abasından, kalem efendileri gibi boyu uzunca sako giyerlerdi. Ayaklarında dâima siyah mest ile siyah mergub ve bâzan âdeta esnafların giydiği gibi siyah yemeni bulunurdu. Hoca efendiler gibi binniş, cübbe ve sarı mest pabuç giydiklerini görmedim. Bir defa da kış mevsiminde uzun kırmızı çizme giyip çarşıdan eline hurcu alıp içinde et olduğu halde gelirken gördüm. Zayıf ve nahifdi. Kışın şiddetine dayanıklı değildi. Yünden yapılmış gibi beyaz abadan iç mintanı ve ayaklarına iç donu giyerlerdi. Frenk malından fanilâ aslâ giymezlerdi. Evvelleri mavi çuhaya kaplı bir kürk giyerlerdi. Sonra Çerkes Hasan nâmında bir dervişe beyaz kuzu postundan boyunca bir kürk yaptırttı. Bir şala kaplatıp onu giyerlerdi. Yalnız ekseriya bezden uzun entari ve bâzan yine öyle yekrenk şaldan entari giyerlerdi. Ellerine yirmi otuz habbeden ibâret ufak bir tesbih alırlardı. Doksan dokuzlu tesbih almazlardı. Ellerinde dâima çarhı felek gibi döndürürlerdi. Yaz ve kışın şemsiye kullandıklarını görmedim. Ancak kışın, başlarına düz siyah Acemkârî şal sararlardı. Yazın pek sıcaklarda hayvan üzerinde şehre gelirken eline bir ağaç dalı alarak onun yaprakları ile gölgelenirdi. Kışın ellerine yapağıdan mâmûl Kürd işi tek parmaklı eldiven giyerlerdi. Bindikleri hayvanın üzerinde Erzurumkârî bir eğer vardı. Üstüne siyah tüylü yamçı atılmıştı.

Konağının herbiri umûr ve hususunun tesviyesi için vekilharç gibi Yusuf Ağa nâmında aylıklı bir adam vardı. Dâmadları Tâhir Efendi de her hususa ayrı nezâret ederdi. Fakat ekseriya evine lâzım gelen şeyleri Fehmi Efendimiz bizzat satın almak üzere şehre teşriflerinde, hayvanın arkasına iki gözlü ufak bir heybe koyarlardı. Sâir esnaf ve ahâli gibi şehre gelirlerdi. Sofrasında misafir eksik olmazdı. Fakat kendisi, ancak misafirlerini teşvik için yemek yerlerdi. Elleri yemekten kesilmezdi, fakat kuş burnunu suya batırıp çıkardıkça ne mikdar şey alabilirse, parmakları sahandan o kadar şey alırdı. Fehmi Efendi bir ahlâk-ı mücessemdi.

BİR İSTANBUL SEYAHATİ

Ruznamçeci efendinin borçları — Fes hurcda, arakıye başda — Trabzon Valisini şaşırtan kıyafet — İstanbuldaki işler — Ayasofyada Erzurumlu Şeyh Hüseyin Efendinin Konağı ve Abdülmecidin gözden düşmüş odalığı — Sadrıazam Koca Reşidpaşayı mevkiinde tutan Hâşim Baba — Erzincana dönüş — Dördüncü Ordunun merkezi tekrar Erzincandan Erzuruma naklediliyor — Erzurumda Kadiriye Şeyhi İsmail Efendi — Erzurumda İstanbul usulü bir âyin — Erzurumda müftü efendi ile şeyh efendi rekabeti.

Bu sıralardaki bâzı âile vukuâtını kısaca kaydedeyim. Babamı, karımı ve oğlumla beraber Erzincana getirttim. Erzincan'da bir kız evlâdı ile tâze bir dul bularak babamı üçüncü defa evlendirdim. Benim bir ikinci oğlum oldu, adını Sâlih koyduk. Babamın İstanbulda bırakmış olduğu ikinci haremi de «Ya gelsin, ya beni bıraksın» diye Bâbıaliye arîza vermiş. Erzurum vâlisine emirnâme gelip vilâyetten Dördüncü Ordu Müşirliğine yazılmış, Abdülkerim Paşa da bana irâde buyurdu. Akşam Şeyh Efendimize meseleyi arzettim. Bunun halli, ve vâlidemi de alıp Erzincana getirmek üzere benim İstanbula gitmekliğime karar verdik. Abdülkerim Paşa kırksekiz gün izin verdi. Lâkin şuraya buraya bir hayli borcum vardı. Bu borç, evvelce haremimin ve annemin İstanbula gitmesi, sonra babamın ve haremimin Erzincan'a gelmesi, babamın evlenmesi maddesi, benim de aşk ve muhabbetle akçe ve mal gözümde olmayıp «Yağmadır. Alan alsın!..» diye harman savurmam yüzünden olmuştu. Şeyh Efendi:

— Bu borç size mânevî bir zincirdir. Aslâ terakki edemezsiniz... Ancak maaş ve tâyinatınızdan bunun için bir mikdar şey buralım. dedi.

On bin kuruş kadar hazinede bir alacağım vardı. İstanbulda da babamın bir hayli borcu vardı. Onun da ödenmesi lâzımdı. Boşayacağı kadının nikâh ve nafakası gibi şeylere de para lâzımdı. Bu on bin kuruşu onlara ayırarak benim borçlarım hâliyle kaldı. O zaman hazinede para bulunmadığından on bin kuruş için Trabzon Malmüdürlüğüne bir senedi mahsus alındı. Bir mekkâre hayvanına binerek bir başıma Trabzon'a hareket ettim.

Pantalon, sako ve fesi hurca koyup arakiyye üzerine beyaz sarık ve

entari üzerine maşlah ile hayvana bindim. Trabzon'a bir sabah erkenden vâsıl oldum. Sevk Memuru Binbaşı İbrahim Efendiyi bulup:

— Azizim bir gün evvelce bizi buradan İstanbula aşırmalı! dedim.

— Bu akşam üzeri kalkacak Nemçe postası vardır! dedi.

— Tamam! dedim, lâkin on bin kuruşluk sened-i mahsus vardır, bunun çâresi?

— Buyur, beraberce vâli Beyefendiye gidelim gümrüğe havâle alıp oradan hemen alırız! dedi.

Hemen hükûmete gittik, o zaman Trabzon Vâisi olan İzzet Paşa'nın odasına girdik. Binbaşı İbrahim Efendi kıyafetimden ziyadesiyle sıkılıp:

— Pantalon, sako ve fesinizi giyseniz iyi olur.

Demişti. Ben oralı olmamıştım. Arakiyye ve maşlah ile gittim. Vâli Paşa Dördüncü Ordu Müşirinin tahribatını okudu:

— Ruznâmçeci İbrahim Efendi nerede? dedi.

Binbaşı beni gösterdi. Vâli bana gözucuyla bakarak tahriratı tekrar okudu:

— Canım efendim, ben Ruznâmçeci İbrahim Efendiyi soruyorum!

Diye tekrar etti. Bunun üzerine İbrahim Efendi:

— Efendim, Ruznâmçeci bu zâttır, kendileri dervişlerdendir, derviş elbisesine ziyadesiyle muhabbetleri vardır, yol hâliyle de bu elbise ile bulunmuşlardır! Huzûr-u âlinize acele ile geldiler, vakit bulup da hurcdan elbiselerini çıkarıp giyemediler! dedi.

İzzet Paşa bana dikkatle baktı:

— Hüdâ hakkı için fevkalâde sıkıldım! Hürmette kusur ettim.. Rica ederim böyle kıyafetle gezmeyiniz! Elbisenin dervişliğe ne zararı vardır? dediler.

İltifat edip yanlarına aldılar. Derhal gümrüğe havele ilmühaberi yazdırttılar. Ben de Vâli Paşadan çok sıkıldım. Ne çâre, küstahlık oldu bir kere!

Hemen gidip paraları aldım. İkindiden sonra vapura binerek İstanbul'a hareket ettim. Defterdar Hâlet Beyefendi, Rusya seferi hesaplarının görülmesine memur komisyonun reisi idi. Vâlidemi ve akrabalarımı ziyaretten sonra kendilerini gidip gördüm. Beni görünce sevincinden odanın ortasına kadar koşarak boynuma sarıldı. Erzincan'a dönünceye kadar hiçbir yerde kalamıyacağımı bildirdi. Kendilerine Şeyh Efendimizin selâmlarını getirmiştim. Fehmi Efendi: «Hâlet Beyefendiyle beraber Erzurumlu Şeyh Hüseyin Efendiyi ziyâret edip selâmımı götürün, oradan Eyyub'da mecâzibullahdan Hâşim Babayı ziyâret edin. Kendisi âlem-i hayret ve cezbeder, bir şey söylemeyin, ne söylerse dinleyin» diye tenbih etmişti. Ancak gündüzleri vâlidemi ziyâret ediyordum, yol hazırlığına bakıyorduk.

Erzurumlu Şeyh Hüseyin Efendinin konağı Ayasofya Câmi-i şerîfi ittisâlinde, yol üzerinde bir büyük konaktı. Bu konak, Sultan Abdülmeci-

din odalıklarından bir kadın tarafından alınıp Şeyhe hediye edilmişti. Hikâyesi şöyledir:

Pâdişahın bu kadına alâkası varmış, fakat hernasılsa bir vakit kendisinden soğumuş.. Kadın kendisini tekrar sevdirmek için hocalara, şuraya buraya düşmüş.. Bir fayda görmemiş.. O zamanlar Şeyh Hüseyin Efendi de İstanbul'a yeni gelmiş, Süleymaniye tarafında bir zâtın konağında misafir imiş... Kadın bunu haber alıp oraya gitmiş.. Keyfiyeti Şeyh Hazretlerine arzetmiş... Hüseyin Efendi: «Biz öyle nüsha yazar, okur üfler şeylerden değiliz. Bir kalender fakiriz!» diyerek kabul buyurmaz. Konak sâhibi tarafından da rica olununca kadını huzurlarına çağırtmış: «Biz öyle nüsha bilmeyiz, okur üfler şeyhlerden değiliz. Bizimki ancak bir nazardır.. Haydi git, sarayda Zât-ı Şâhâne şimdi sizi arıyor!» der, hâtun bu sözden bir şey anlamayıp saraya giderken, yolda, Baltacıların herbiri bir hayvan üzerinde, karşılaşmışlar: «Aman efendim, Zât-ı Şâhâne acele sizi arıyorlarmış» demişler. Kadın saraya gelip Huzûr-a Şâhâneye çıkmış... Abdülmecid Hânın eski alâkası on misli fazla olmuş... Kadın ertesi gün hemen Hüseyin Efendinin huzûruna gelmiş, ayaklarına kapanıp yalvarmış, Ayasofyadaki konağı alıp Şeyh Efendiye hediye etmiş...

Defterdar Hâlet Beyefendi ile kendisini erkenden ziyârete gittik. Alt katta bir ufak odada oturuyorlardı. Kendisi ufak bir erkân minderinde idi. Yukarı minder baştanbaşa her cinsten adamla dolmuştu: Paşa mâzulü, Yeniçeri eskisi, Bektaşî fukarası, hoca efendiler, kalenderler zümresi... Sanki Sefine-i Nuh gibi... Şeyhin başındaki sarık gayri muntazam... Abanın yakası bir tarafa gitmiş, bağrı açık... Bir perişan halde oturuyordu...

Ozamanlar İstanbul'daki dervişlerin ve şeyhlerin kutbu meczube Hâşim Baba imiş. Sâbık Sadrâzam Reşid Paşa Hazretlerini bu zât tutarmış.

Bana şöyle bir vak'a anlattılar:

Reşid Paşanın birinci parlak zamanında, Şehzâdebaşında Direklerarasının arkasında ve kahve dükkânının ittisâlindeki medresede, o zaman ulemâdan, mazanneden bir zât otururmuş.. İsmine İmâm-ı Âzam derlermiş.. Bu zât nakletmiş: Bir gece rüyâsında bir sahrâda bulunmuş. Görmüş ki o sahrânın ortasında dervişler halka olmuş otururlar. Yaklaşarak sormuş, bunlar kimdir demiş. «Sen buraya nasıl geldin? Bu meclis kutublar meclisidir, her şey bu meclisde hallolunur.» demişler. İmâm-ı Âzam «Aman demiş, şu Sadrâzam Reşid Paşanın yüzünden bu dîn-i mübîn gaayet zayıf düştü, bunun bir çâresine bakılsa!» demiş. Cevabında o derviş: «Benim elimden gelmez, ancak şu karşıda otura, zât bu meclisin reisidir, ona arzediniz.» demiş. Bu reis Hâşim Baba imiş. Dervişlerin konuştuklarını mesele bittikten sonra o derviş meclise hitâben: «Sadrâzam Reşid Paşa'yı istemiyoldar!..» demiş. Cümlesi tasdik etmiş. Ancak meclisin reisi bulunan bu zât: «Evet, biz de biliyoruz. Lâkin ne çâre ki,

daha onun eliyle görülecek işler var. Tamam olmadıkça olamaz!» buyurmuşlar. İmâm-ı Âzam bu sözden canı sıkılarak uyanmış.. Görmüş ki rüyâdır. Sonra 1270 tarihinde Rusya muharebesi açıldı. Filhakika Reşid Paşanın eliyle İngiliz ve Fransız askeri ve donanması gelip bize yardım ettiler. Kimsenin burnu kanamadan yine dönüp gittiler. İşte Reşid Paşanın memuriyeti bu imiş...

İstanbulda bulunduğum sırada süt biraderim İkinci Mâbeyinci Ahmed Beyi de ziyâret ettim. Sultan Mecidin pek sevgilisi idi. Dâiresi fevkalâde idi. Bilâhara Ahmed Bey Birinci Mâbeyinci oldu. Bunun Başmâbeyinciliği zamanında Abdülmecid vefât etti. Ahmed Beyi dört bin kuruş maaşla tekaüd ettiler. Çok geçmeden Ahmed Bey de öldü, Oğulları o vakit idâdiye mektebinde idiler, bilemem ki sonra ne oldular...

İzin müddetim bitmek üzereydi. Getirmiş olduğum para ile üveyanamın nikâh nafakasını, babamın borçlarını verip anamı aldım. 1275 kışında Erzincana döndüm. Bir sene sonra, 1276 kışı idi, Şeyhimiz Mehmed Fehmi Efendi, Hicaza gitmek üzere İstanbul'a hareket etti.

1277 Zilhiccesinde, Fehmi Efendimiz Hicazda iken Abdülmecid Hân irtihâl etti. Orduy-u Hümâyûnun merkezi Erzincandan tekrar Erzuruma nakledildi. Fehmi Efendi hacdan avdet ettiği sırada ben Erzurumda bulunuyordum.

Erzuruma hareketimiz 1277 yılı Teşrinievveli içinde oldu. Sonbahar idi. Erzincan'dan arabalara binildi. Ben validemle beraber bir arabaya binmiştim. Babam, üveyanam, harem ve çocuklar da diğer arabalara binmişlerdi. Eşyalarımız da kâmilen arabalara yüklenmişti.

Erzurumda Kaadiriyye kibar Meşâyihinden Şeyh İsmail Sırrı Efendi vardı. Kendileriyle gıyaben tanışır, sevişirdik. Ordunun Erzurum'a nakledildiğini öğrenince, beni, Gâvur mahallesindeki tekkesinde misafir etmeyi kararlaştırmış. Halbuki biz, üvey vâlidemin Erzurum'daki akrabalarının konağına inmiştik. Ertesi gün erkenden İsmail Efendinin ziyârete geldiğini haber verince sokak kapusuna yalınayak koştum. Elini öptüm. İsmail Efendi kalendermeşreb bir zât idi. Orta boylu, sakalına azıcık kır düşmüş. Uzun bir basma entari ve onun üzerine basma bir hırka giymiş.. Başlarında arakiyye, üzerine de Erzurumlu Şeyh Hüseyin Efendininki gibi perişan bir beyaz sarık sarmış... Göğsü bağrı açık.. Aslı Tokadlı imiş. Tokatdan Erzuruma hicret etmişler.. Dergâha yakınlığı dolayısiyle Sığırcık mahallesinde bir konak kiraladık ve taşındık, yerleştik. Mevleviyye ve Hâlidiyyeden sonra aşk ve harâretimiz Kaadiriyye tarikatında da neşvünemâ bulmaya başladı.

Şeyh İsmali Efendiye, müsaade ve kabul buyururlarsa İstanbul usul ve kaidesi üzere Cuma günleri, Cuma nazamından sonra dergâhın, açılması ile âyin-i şerîf ve mukabele yapılmasını teklif ettim. Erzurum ahâlisi

cümleten tarîk-i Kaadiriyyeden idi. Mevcud bulunan şeyhler Pazartesi ve Cuma geceleri mukabele-i şerîf ederler. Gündüz hiçbir dergâhda Zirullah olmazdı. İsmail Efendi bu ricamı kabul etti. Dergâhın, İstanbul'daki Mevlevihânelerde olduğu gibi güzel bir sema'hânesi vardı. Hattâ büyük zevâta mahsus sema'hâneye bitişik ayrıca bir odası daha vardı. Bir vakitler Erzurum Vâlisi olan Es'ad Paşa, dergâhın eski şeyhi, benim kendisini İstanbulda ziyâret ettiğim Şeyh Hüseyin Efendiye bir hizmet olmak üzere oralarını yeni olarak yaptırmıştı. İsmail Efendi bütün halife ve ihvanlara emir ve tenbih ederek, Cuma günü Cuma namazından sonra dergâhı açtık. Jurnal Memuru Edhem Efendi güzel hattat idi. Hazret-i Abdülkaadir-i Geylânî'nin isimlerini fevkalâde büyük bir levha üzerine ziyade kalın bir kalemle yazdı, sema'hânenin mihrabı üzerine astık. Mihraba sâir levhalar da astık. İstanbul dergâhlarının sema'hâneleri gibi fevkalâde tezyin olundu. İstanbul usulü zâkirler, ve na'tşerîf için mahsus adamlar tedârik ettik. Evvelâ evrâdı şerîfe okundu, sonra Kelime-i Tevhide başlandı. Şeyh efendi, ben vesâir misafirler sema'hâneye girdik. doğruca mihrabdaki kırmızı postun üzerine oturdu. Ben de yanına oturdum. Misafirler de mihrabın iki tarafında olan postların üzerine oturdular. Bir müddet sonra Şeyh Efendi sema'hânenin ortasına doğru yürüyüp na'tşerîf okuyan zâkirlerin yanında durdu. Sonra zikr halkasına girdik. Mukabele-i şerîf artık yavaş yavaş raks ve sema' cihetine yüz tuttu. Dervişlerin aşk ve hareketleri arttı. Kiminin başından arakiyyesi düşmeye, kiminin ağzından köpükler taşmaya, kimisini de aşk alıp cezbe vâdisine atmaya başladı. Sema'hânede bulunan ziyâretçiler de mest oldular.

Dergâhta âyinden sonra kahveler içilir, muhabbetler olunur, herkes takım takım gelip Şeyhin elini öperek evlerine giderlerdi. Kandil geceleri de sema'hâne kandil ve fanuslarla tezyin olunur, mukabele yapılırdı. İş gittikçe büyümeye başladı, kalem efendileri, ümerâ ve zâbitan Cuma günleri dergâha gelmeye başladılar. Âdeta İstanbul tekkelerinin birincisi derecesine geldi. Mevsim kıştı, artık geceleri Şeyh ve bâzı halife er beraber ihvânın konaklarına gidilmeye başlandı. Tel helvası çekilir. Güzel güzel muhabbetler olunurdu. Kalem efendilerinden, askeri tabur kâtibi vesâir zâbitandan Kaadiriyye tarikatına mensub bir çok dervişler vardı. Bunlar İstanbul usulü mukabele-i şerîf icrâsında çok tâlimli idiler. Onlar her Cuma devam ederlerdi. Erzurum dervişlerinin kaideleri başka idi. Böyle İstanbul kaidesince mukabele olunca başladılar. Hele devranı her tekkede yapmıya başladılar. Hattâ devranın ismine «Ruznâmçeci Efendi zikri» dediler. Hâlâ Erzurum tekkelerinde «Ruznâmçeci Efendi zikri edelim» diye devrana başlarlar. Cuma günleri ne sema'hânede ve ne de odalarda oturacak, duracak yer kalmadı. Bu hâle hased edenlerin canına yetti.

Aleyhimizde gulguleleri âsümâna çıktı. Amma işi menetmeye cesaretleri yoktu. Nihayet Erzurum Müftüsü Hacı Ömer Efendi Hocaya düşerler. Müftü Efendi ile Şeyh Efendinin de arası açıktır. Müftü Efendi bir gün Müşir Paşaya giderek keyfiyeti beyan eder: «Bu yüzden Erzurumda bir fitne çıkabilir» der, Müşir Paşayı korkutur. Bu işden yalnız benim menedilmemi rica eder. Müşir Paşa ise Şeyh İsmail Efendiyi çok severlerdi. Beni derhal çağırıp menetmeyi münasip görmez. Aradan birkaç gün geçti, Müftü Efendinin şikâyeti öğrenildi. Şeyh Efendi de tekkeyi eski hâline koydu. Artık evvelki gibi Cuma günleri cemiyet-i kübrâ olmadı.

Bir gün bir iş için Müşir Paşa Hazretlerinin yanına gittim. Paşa: «Ruznâmçeci Efendi! Siz Şeyh İsmail Efendinin tekkesinde mukabele ettirmişsiniz. Bunun için ahâli arasında bir takım dedikodular oluyormuş... Ne lâzımdır, tekkenin şeyhi kimse o zât tekkesini idâre etsin!..» buyurdular. Fakat bir müddet sonra Kerim Paşa azlolundu, yerine Menemenli Mustafa Paşa Müşir olup geldi. Bu zât Sultan Azizin ilk müşirlik verdiği adamdır.

MEKKÂRECİ BAŞININ OĞLU

Dergâhdaki zâkir arasında güzel bir çocuk — Mekkârecibaşının oğlu güzel Aziz Ruznâmçeci efendiye Sinebelili evlâdı mânevi oluyor — Azizin yazı cemiyeti ve hatim duası — Erzurum Valisi Arnavud İsmail Paşaya mühürdar lâzım imiş — Bahalıya mal olan Aziz, iki kat olan borç — Narmanlı Camiinde ramazan geceleri — Ordu Meclisinin Erzurumdan Erzincana nakli — Erzurumdan alayı vâlâ ile ayrılmış — Erzincada şeyhin muhabbeti Azize karşı olan aşkı gölgede bırakıyor — Çubukçu Hacı Bey — Evveliyetinin siyah kehribârları ve kehribâ çubuk meraklısı Müşir Paşa — Göze gelen güzel çocuğun hastalığı — İftirak.

O yılın ilkbaharında idi, bir Cuma günü dergâha gitmiştim. Mukabelede bir kenarda ayakta duruyordum. Sema'hânenin bir direğine yaslanıp mest-ü hayrân dervişleri seyrediyordum. Gözüm fevkalâde güzel zikreden bir çocuğa ilişti. İsm-i Celâl zikrinde idiler. Çocuk, başını aşağı indirip yukarı kaldırdıkça, biraz uzunca olan saçları, perişan, perakende bir hâle girmişti. İsm-i Celâl, çocuğun cemâliyle bir başka cilve ve cünbüş ediyordu. Başını aşağı indirdiği zaman saçları yüzünü örtüyor, yukarı kaldırdığı zaman, yüzü bir güneş gibi doğuyordu. Gözleri, koyun gözü idi. Yâni, koyun kesildikten sonra gözleri makbul bir renk alır, ona koyun gözü derler. Kaşları iki parmak kalınlığında idi. Zikirden sonra derhal sema'hâneye çıktım, dergâhın erkânından Sâni Dede Efendiye bu güzel zâkirin kim olduğunu sordum. «Göster bakalım» dedi. Gösterdim. Başı bozuk elbisesinde idi. Yâni ayağında çuha şalvar vardı. Başında fes üzerine yazma yemeni bağlamıştı. Ayağında Erzurum işi çizme vardı, Sâni Efendi tebessüm edip:

— Bu çocuk cidden güzeldir, kendisini çok severim, Mekkârecibaşı Abdülhamid Ağanın oğlu Aziz Efendidir.. dedi.

Mekkârecibaşı Hamid Ağa zâten bizim adamımız gibiydi. Dâima Ruznümçeci kalemine müracaat eder, işleri bizde görülürdü. Ben yüz vermediğimden odaya edebiyle girerdi. Benden fevkalâde çekinirdi. İkinci Cuma günü, Aziz'in zikrini suretimahsusada temâşâya gittim. Zikirden sonra dergâhın üst tarafında olan çimenliğe doğru topluca gezintiye çıktık. Bir aralık bu küçük zâkire, zikrinin güzelliğinden aldığım mânevi hazzı açtım. Üç dört gün sonra babası Mekkârecibaşı Hamid Ağa kaleme geldi, etek öptü :

— Efendim... Mahdum kölelerine iltifat buyurmuşsunuz... Mahdum kölelerini kabul buyurursanız maiyet-i devletinize vereceğim... Evlâdınız olsun!..

Diye yalvardı. Ertesi günü Aziz, babası ile beraber kaleme geldi. Etek öptü. Efendilerin alt tarafına minder üzerine oturttum. Aziz o gün sere pantalon ve fes giymişti. Bu sıralarda vâlidem İstanbula gitmeyi arzu etti. Vâlidem İstanbula gittikten sonra mânevî oğlumu evime aldım. Selâmlıkta bir oda döşettim. Kendisine bir uşak tuttum. Kalemden beraber döneriz. Aziz soyunur, geceleklerini, üzerine yaptırttığım boy kürkünü giyer, uşak kendisine yazı takımını getirip koyar çifte ispermeçet mumlu şamdanı yakıp önüne kor.. «Su!» dedi mi, hazır! Canı çarşıdan bir şey istese, uşak gidip getirir. Mekkârecibaşının oğlu değil, sanki Erzurum Vâlisinin oğlu!..

O kış, Aziz'in ve öz oğlum Hüsameddin Çelebinin tahsil ve terbiyesiyle uğraştım. Hemen her Cuma günü öz oğlumla mânevî oğlumu alır, hamama giderim. Bâzanda çarşıda gezip dolaşırdık. Ayda bir kere filân da, Aziz'in fevkalâde ısrarı ile, Hacı Osman Efendinin ve Hacı Mustafa Babanın dergâhına giderdik, o gece dergâh da yerinden semâya giderdi! Aziz, güzel olduğu kadar zeki idi. Altı ayda yazıyı öğrendi. Ona fevkalâde bir yazı cemiyeti yaptım. Evvelâ kendisine bir kat güzel esvab yaptırttım. Bir Cuma günüydü. Ahbablara fevkalâde taâmlarla bir ziyâfet verdim. Bahşişler dağıttım. Erzurum'un eski Müftüsü Tursun Efendi, bu yazı cemiyeti için bir tarih sundu. Lâyık olmayarak hediyesini takdim ettim. O gün, Hüsameddin Çelebinin de hatim duâsı vardı. Hüsameddin'e Mevlevî elbisesi giydirmiştim. Önde o, ufak tefek, arkada Aziz, uzun boyu, setre pantalon ve fesi ile kapudan içeri girer girmez, içime bir hüzün çöktü, kendimi tutamadım, ağlamaya başladım. Çocuklar, dâvetlilerin, sıra ile dolaşarak ellerini öptüler. Aziz utancından ter içinde kalmıştı. Nihayet benim karşıma geldi. Fakat ellerime sarılacak yerde, vefâkâr çocuk, ayaklarıma kapandı.

Kaldırdım, bir iskemleye oturttum. Abdülhamid Ağaya:

— Aziz'i götür, anasının elini öpsün! dedim.

âvlâd-ı mânevî ama, Aziz bana hayli masrafa mal oluyordu. Eski borcum iki kat oldu. Erzurum hânedânından pek çokları Mekkârecibaşının oğlunu kendi hizmetlerine almak istiyorlardı. Erzurum Vâlisi Arnavud İsmail Paşa da babasına haber göndermiş: «Her ay yirmi lira maaş vereyim, oğlunu kendime mühürdar yapayım!» demiş. Hamdi Ağa da cevabında: «Yüz lira verse olmaz... Ben Aziz'i Ruznâmçeci Efendiye evlâd diye teslim ettim!» demiş..

Ramazan geldi. Kış idi. Evimizin civarındaki Narmanlı Câmiine soba kurdurttum. Sâni Efendiden rica ettim. İkindiden sonra va'ze başladı.

Biz de Aziz ile beraber câmie gider, Bursa işi seccademizi sererek vaiz dinlerdik. Sâni Efendinin va'zi kimya gibiydi. Sultan-ı Âşıkinden bir koca kalendermeşreb vâiz idi. Câmide yer kalmazdı. Kapudan giren; «Allahını seven ileri gitsin» diye bağırırdı.

Kadir gecesi ise, câmiin hâli bir başka oldu. Sâni Efendi bir vaiz etti ki, ağlamadık kimse kalmadı. O gece Medine-i Münevvere ahâlisinden bir zât gelip fakirhâneye misafir olmuştu. Onu da câmie götürmüştüm. Va'zın sonunda Sâni Efendi duâya kalktı, arkasındaki cübbeyi çıkarıp kollarını sıvadı: «Ey ehl-i Tevhîd!.. Bilir misiniz içimizde bu gece kim vardır? Hazret-i Cânânın köyünden gelmiş bir sultan vardır.. Hiç şüphe etmeyin ki, Rûh-u Hazret-i Risâletpenahî şu anda buradadır!..» diyerek duâya başladı. Onu gördüm ki, halk o saat diğer renge ve âlem-i vahdete dalıp külliyyen aşk-u muhabbet-i hakikiyyeleri cûş-u-hurûşa geldi. Değil insanlar, kandiller ve şamdanlar raks ve ma'a geldi. Gözlerimizden akan yaşlar, muhakkak cehennem ateşini söndürürdü. Cenâb-ı Hak'dan mağfiret diledik, dağlar ve taşlar çekmez günahlarımız bir anda mahv-u zâil oldu...

Bir müddet sonra Ordu meclisinin Erzincan'a nakledileceği havâdisi şâyi oldu. Mânevî oğlum Aziz'i de beraber götürmeye karar verdim. Haremleri evvelce arabalara bindirip ileri çıkardık. Arkalarından, ikindiden sonra da biz, alay-ı vâlâ ile çıktık. Amma ne alay, târif ve tavsif edemem.. Bizi uğurlayan dervişlerin hadd-ü hesabı yok..

Aziz'in yol elbisesi şöyle idi: Sırmalı kefiye başında, üzerinde sırma topuzlu akel, kefiyenin püsküllerî omuzlarından aşağı perakende perişan sarkmış.. Sırmalı palaska boynundan asılmış... Belinde sırma kayışlı kılıç... Ayağında Napolyon çizme... At üzerinde, yanımda gidiyordu. Arkamızda muhafaza memuru Serçavuş Hacı Bey... İlerisi ve gerisi de müthiş bir kalabalık.. Atpazarı meydanına doğru yola revân olduk.. Caddeye adam sığmaz.. Hayvanların ayağı altından kalkan toz, âsümâna ser çekmiş.. Gürcü Kapusuna geldik. Bizim uğurlanma alayımızı görmek için etrafta olan dükkânlarda boş yer kalmamış.. Güçhâlle şehirden sahrâyı bulduk.. Erzurum delikanlıları sahrâda at sürmeye başladılar, yâni Erzurum âdetince at dizgin edip oynarlardı. Kimisi güzel sadâ ile nait okurdu. Erzurum'a üç saat mesafede Ilıca nâm köye vâsıl olduk. Evvelce çadırlarımız gidip kurulmuş. Harem dâiresi uzacık bir mahalde olup selâmlık için dahi öyle güzel bir çemenlikte su kenarında kurulmuştu. Akşam oldu, yemekler yendi. Herkes dinlenmek üzere köyde birer yere taksim oldular. Ertesi gün, güneş doğar doğmaz kalktık.

İşte orada Erzurum'lularla bir vedâ ettik ki, mevcut olan ihvânın ruhları cesedlerinden ayrıldı. Mevsim yaz idi. Artık su başlarında taâmlar ederek, indiğimiz köylerin yanında çadırlarımızı kurup istirahat ederek Erzincana vardık. O sırada Hicazdan dönmüş bulunan Fehmi Efendi Hazretleri benim

için Câmi-i Kebîr karşısında harem ve selâmlıklı bir büyük konak kiralamış.. Konağa indikten az sonra Aziz'i alıp atlara bindik, Fehmi Efendinin elini öpmiye gittik..

Şeyhimiz Hazret-i Fehmi'ye kavuştuktan sonra, evlâd-ı mânevîm Azize olan muhabbet ve iltifat da biraz azaldı. Zavallı çocuk mahzun ve mükedder oldu. Benim misafirim demekti. Babası Erzurumda kalmıştı. Diyâr garibi idi. Onun hüznünü gidermek için lisanca ve akçece kusur etmemeye çalıştım. Meclis bahçede yerleşmişti. Her gün Aziz Efendi ile beraber atla şehirden bahçeye, Meclise gidip geliyor idik. Serçavuş Hacı Bey bir müddet bizimle oturdu. Sonra Muhasebeci Efendinin yanına girdi. Hacı Beyin san'atı çabukçuluk idi. Müşir Mustafa Paşanın merakı da, Olti'den siyah kehribar getirtip çubuk takımı yaptırtmak idi. Binaenaleyh Hacı Beyi elimizden aldılar. Biraz sonra Mustafa Pasa azlolunarak Derviş Paşa Müşir oldu.

Aziz Efendiye kalemden henüz maaş tahsis olunmamıştı. Mekkârecibaşının güzel oğlu cidden edib, nâzik bir çocuktu. Bir gün Mürşid-i Âzam Fehmi Efendimiz şehre inip fakirhaneye geldiler. Aziz, Şeyhin huzurunda fevkalâde hürmet ve edeble hizmet etti. Müşirliğe verdiğim bir istidâ ile, «Debbâğhâne ve dikimhâne işleri fevkalâde çoğaldı, bunlar için 250 kuruş maaşla iki nefer efendinin Ruznâmçe kalemine tâyinine lüzum vardır» diyerek, bu kâtibliklerden birine mânevî evlâdım Aziz'in tâyinini inhâ ettim. Derviş Paşa istidamı derhal kabul etti. 1279 yılı yazı idi. Azizin ikiyüz elli kuruş maaşı oldu. Erzincanlılar, malûm ya, Naksiye tarikatından, Kaadiriye dervişlerine nisbetle biraz sofumizaç olurlar. «Aziz'in artık maaşı da var, müstakil başka bir hâneye çıkarmak» demeye başladılar. Bu sırada Çocuk göze geldi, ağır hastalandı. Ölümlerden kurtuldu. Yirmi gün kadar yatıp azıcık kendine gelince, babası Hamid Ağa geldi. Oğlunu alıp Erzuruma götürdü. Sevgili Azizimin benden ayrılışı 1279 sonbaharında idi.

SULTÂNI AŞK UĞRUNA HİZMET

Erzincanda halkın ianesiyle yapılan yeni dergâhı şerif — Resmi küşad ve ziyafet — Tekkede hizmet eden kalem efendileri — Ruznâmçeci İbrahim Beyin Aşcı Dedeliği — Mi'rac gecesi süt tevzii — Nakşibendî gülbânegî — Mürşidin teri müride gel ve şebboy gibi kokar — Hastalanan şeyhe müşir paşanın emriyle camilerde «Şifâi Şerif» okunması — Erzincanda bir fitne.

1281 senesi Martında karımı kaybettim. Acımı unutturmak için, bana Müşir Derviş Paşanın oğlu Ahmed Beyin dadısını aldılar. Şeyh Efendimizin himmeti ile hiç bir masraf etmeden evlendim. O sırada Derviş Paşa, Kozan meselesi hakkında izahat vermek üzere İstanbul'a çağırıldı.

Erzincan'da, halkın iânesiyle yeni bir dergâh yaptırılmasına karar verildi. İhvân, ümerâ ve zâbitandan bilâ cebir, herkesin rızâsiyle bir iâne defteri tanzim olundu. Evvelâ Derviş Paşa on bir bin küsur kuruş verdi. Sonra İstanbul'dan da posta ile 5000 kuruş ki cem'an 16000 küsur kuruş vermiştir. On bin kuruş Defterdar Hâlet Beyefendi, on bin küsur kuruş Şeyh Fehmi Efendi ihsan buyurmuşlardır. Sâir ihvân dahi mertebelerine göre vermişlerdir. Bütün vâridat 61,000 küsur kuruş olup buna karşılık masraf 73,000 küsur kuruştur. Açık kalanı da Meclis Kaymakamı Mahmud Bey iâne etmiştir. Arsası satın alındıktan sonra, Erzurum usulü üzere duvarlarına lüzumu olacak kerpiç dökülmesine başlanmıştır. 1282 senesi Muharreminin ikinci salı günü dergâhın inşâsına başlandı. Resm-i küşâdı da 1284 senesi Rebiülevvelinin onikinci Velâdet-i Nebevî gecesi akşamı yapıldı. Nefsi Erzincan'da kışlalarda hizmet-i askeriye ile meşgul bulunan efrâd-ı askeriyeden mâada, bütün askerî mülkî memurlar ve halk dâvet olundu. Bu resm-i küşâd dâvetinde hem yemek çıkarıldı, hem de gece ve gündüz mevlûd-u şerif okunarak şerbetler içildi. Fehmi Efendi üç dört gün evvel, bu cemiyetin müzakeresine beni de çağırdı. Bu iş herkesi şaşırttı. Çünkü gayet büyük işdir. Herkes üzerine alamaz. Koca budala âşık İbrahim!.. Bu cemiyetin hizmetini üzerime aldım!.. Hemen dergâh-ı şerîfin alt katında olan odama geldim. Elime kâğıt ve kalem alarak resm-i küşâd için lüzumu olan sofra takımı, kahve takımı, şerbet takımı ve buna dâir olan şeyleri birer birer defter ettim. Oradan askerî ve mülkiye me-

murlarının konaklarına gidip, bir gün içinde bunların cümlesini tedârik ettim. Dergâhın daha pencerelerinin camları takılmamıştı. Döşemesi de noksandı. Evimin ne kadar döşemesi varsa, evden taşınıyormuşum gibi dergâha getirip döşedim. Ziyâfetler için emâneten aldığım eşya ile dergâhtaki odam lebâleb bedesten gibi doldu.

Şimdi gelelim hizmetçilere.. İstanbuldan yeni gelmiş olan Erzincan Telgraf Müdürü Şevket Bey, sadâsı gayet güzel Şeyhin muhiblerinden bir zât idi, doğruca ona gittim, telgrafhanedeki muhabere memurlarıyla çavuşlardan vesâir ihvândan eli ayağı düzgün olanları, Harbiye kalemleri memurlarından da elinden hizmet gelir ağaları topladım. Cümlesi yirmi nefere bâliğ oldu. Herbirisini, aslâ diğerinin işine karışmamak üzere ayrı birer hizmete tâyin ettim. Kendilerini birkaç gün hizmetlerinde tâlim ettirdim. Birinci numarada usta oldular. İşâretle sofralar kurulur, şerbetler kahveler içilir, fakat meydanda kalabalık görünmezdi. Yâni hizmet edenler, cin tâifesi gibi, görünmezdi.

Mutbağa gelince, lüzumu olan şeyleri kezâ defter ederek aldırtmış ve ambara koymuştum. Tuzuna biberine varınca ziyadesiyle mevcuddu. Câmi-i şerîfi de kilim ve seccadelerle mükemmel döşedim. «Sakal-ı Şerîf» i makamından indirip sehpâsı üzerine koydu. Tekmil kandiller ve mumlar hazırlandı. Bunlar gece içindi. Gündüz ulemâ ve Erzincan âyânı vesâir halk dâvetliydi. Bunlar da iki takım olup bir takım saat ikide, diğer takım dörtte geldiler. Gecesine de askerî mülkiye memurini çağırıldı. Şeyh Efendimiz dâvetlileri divanhaneden karşılayarak alt katta ve kapu önünde karşılamak için mahsus hizmetçilerden adamlar vardı. Onlar geleni bana teslim ediyorlar, ben de merdiven başından alıp Şeyh Efendimize teslim ediyordum. Fehmi Efendi herkese hâl ve hatır soruyordu. Hüdâ hakkı için çıt yoktur. Yalnız hizmetçilerin ayak sesi işitilirdi. Yâni alt katta olanlar zannederler ki divanhanede sema' ediyorlar.

Dergâhın küşâdı münasebetiyle olan cemiyette kahveler içilip taâm vakti oldu. Divanhâneye çıkıp hizmetçilere bir işâret ettim. Ol anda, üç odaya birer, ve divanhaneye ikişer sofra, gûyâ makinalı gibi bir anda kuruldu. Herkes sofraya kalktı. Şimdi sucular, çifte çifte sofra başında, leğen ve ibrik memurları da leğen başında hizmete muntazır. Kahveci İsâ güğümle kahvesini pişirmiş, tepsiye fincanları diziyor. Yemekten sonra kahveler içildi. Bunlar câmide iken ikinci takım geldi. Öğle namazı vakti oldu. Ezan okunup câmide cemaatle namaz kılındı. Öğle ile ikindi arası dâvetli kimse yoktu. Bizbize kaldık. Hizmetçilere istirahat borusu çalındı. Ben de akşamki cemiyet için hazırlığa başladım. Erzincan'da bana bu hizmetimden ötürü parmak ısırmışlar. Çünkü Erzincan'da şimdiye kadar böyle bir cemiyet olmamış. Müezzinliği Telgraf Müdürü Şevket Bey yaptı.

Saat on birde akşam dâvetlileri göründü. Benimle Telgraf Müdürü

Şevket Bey, ellerimizde birer buhurdanlıkla büyük cümle kapusundan gelenleri karşılıyorduk. Fevkalâde hürmetle ümerâ, zâbitan ve memurini Şeyh Efendinin yanına çıkarıyorduk. Câmi de kandil ve şamdanlarla fevkalâde tezyin olunmuştu. Akşam namazı edâ olunduktan sonra sofralar fevkalâde intizamla kuruldu. Gerek ben, gerek hizmetçiler kendimize mâlik değildik. Bir heykel şeklinde dolaşırdık. Bizi dolaştıran sultân-ı aşk idi. Çünkü o gün kurulup kalkan sofraların adedi kırkı aşmıştı. Dergâhın bahçesinde şurada burada yemek yiyen fıkara da hesapsız.

Nihayet bir sofra da biz kendimize kurup Şeyh Efendimizle ihvân kuzu yedik. Namazdan sonra mevlûd okundu. Mevlûd arasında olan Salâvât-ı şerîfi, kalem efendilerinden birkaç sadâları güzel efendiler ayrılarak bir usul ve kaide üzere aldılar. Mükemmel tepsilerle şerbetler dağıtıldı. Fehmi efendimiz bana aşçı dedelik hizmetini ihsan buyurdu. İsmime de «Aşçı Dede» ünvanı ekledi. Dergâhın küşâdına Erzincan ulemâ ve şuarâsından Hilmi Efendi bir tarih söylemiştir.

Dergâhın mutbak cihetine ve bahçeye üç dört çadır kurulmuştu. Yemekleri pişirmek için iki nefer muallem aşçıbaşı vardı. Geri kalanları çırak ve yamaktı. Mutbağın içi muvakkaten kiler oldu. Kuş südünden maâdası mevcud idi. Fazla kalan yemekleri de üç dört gün dergâhta bulunan dervişler yeyip güçhaller arkası alındı. Dergâhın resm-i küşâdı gününden sonra pencerelerin camları takıldı. Noksan olan şeyler ikmal olundu. Dergâh-ı şerîfe vakfolunmak üzere şamdan ve balmumu, vesâir kilim ve seccade, etraftan pak çok şey geldi. Üst kattaki odalar mükemmel döşendi. Dergâhın kıymetli eşyası bana teslim olundu. Odamda suret-i mahsusada yaptırılmış bir büyük dolap vardı.

Mirâç gecesi, câmi-i şerîfe yatsı ezanından sonra mirâciyye okunur. Câmiin içi adam almaz, önündeki meydanlığa da hasırlar serilirdi. Sekiz on tepsi kupalar içinde şekerli süt dağıtılırdı. Artık tepsiler bir taraftan dolar gider, bir taraftan boşalanlar gelir, tekrar dolardı. Benim odamda Erzincan işi büyük hamam kazanlarıyla süt hazırlanmıştı. Önümde futa, elimde kepçe, hemen bir taraftan doldururum, lâkin o kadar cemaate süt yetiştirmek hayli müşkildir. Aşçı Dedelik vazifelerinden biri de böyle cemiyetlerde ve mübarek gecelerde tertip olunan yiyecek ve içecek üzerine gülbank çekmektir. Meselâ süt veya şerbet yapıldıktan sonra, etrafına hizmete memur olan dervişler toplanır, aşçı dede olan adam şöylece gülbank çeker:

«Vakt-i şerifler hayrola!.. Hayırlar fethola!.. Şerler defola!.. Cenâb-ı Hak ism-i zâtının nûru ile kalblerimizi münevver eyleye.. Erenler hâni nimeti müzdâd, sâbih-ül-hayratın rûhi revânı şâd-ü handân ola!.. Mem-i Hazret-i pîr Muhammed Vehbi Hayyat'a hû diyelim.. Hû!..» Mevcut bu-

lunan dervişler yüksek sesle gayet uzun, cümlesi nefes gibi hû çekerler...

Şeyh Mehmet Fehmi efendi, 1285 senesinde biraz keyifsizlendi. Dördüncü ordu müşiri Derviş Paşanın emriyle sabah akşam çifte çifte tabipler tabib miralayı Hasip Bey ile beraber gelirler, huzurlarına girerler. müşavere, müşavere, hiç bir şey anlamazlardı. Ancak Müşir Paşadan korkularından teskini hareket gibi şerbet ve hafifçe sular tertip ederlerdi.

Şeyh Efendim zaten yemek yemezdi. Erkek aşçısı kendisine mahsus hafif taamlar pişirirdi. Müşir Paşanın emriyle, gece ve gündüz bir tabib nöbetçi olarak konakta oturmakta idi. Ben, gece ve gündüz odasının kapısı önünde oturup çağırdıkça giderdim. Yatağının yanında diz çöküp yelpaze ile sinekleri defederdim. Yüzüne gayet ince bir beyaz tülbend örterdim. Gün aşırı çamaşır çıkarırlardı. Terleri kendilerine fena kokardı. Lâkin ben, çıkardıkları gömleklerini alıp diğer odada yüzümü gözümü üzerine kapayıp saatlerce mestolur kalırdım. Nasıl koku tarif edemem; ne gül, ne şebboy, ne ıtır, ne anber, elhasıl ona benzer bu âlemde koku yoktur.

Cennet kokusudur. Bir gün Müşir Paşa, Müftü efendi ile Erzincanın ülemalarını saraya celbedip Fehmi Efendinin keyifsizliği cihetiyle «Şifai şerif» okunmasını emir buyurmuşlar. Kendisinden izin alınıp hoca efendiler konağa geldi. Güz mevsimi idi. Derviş Paşa Şeyh Efendimize iki adet kürk göndermişlerdi. Kürkü giydirdim. Kendi odasından şifai şerif okunan odaya girdiler. Şöyle bir kenara oturarak şifai şerif dinlediler.

Kıraatten sonra hâl ve hatır sorup odalarına döndüler. Bu hoca efendilere Müşir Paşa tarafından gönderilen tablalarla yemekler çıkarıldı. Bir kaç gün sonra yıkanmak istediler. Evimden mükemmel hamam takımı getirip kendisini kemali aşk ve muhabetle hamamda yıkadım. Ertesi günü cuma idi. Berber istediler. Kendilerine mahsus olan berberi getirdim, traş oldular, cuma namazına gideceklerini söylediler..

Müşir Paşanın kendisine mahsus bir beyaz esteri vardı. Onu göndermişler. Ahali camii kabire dolmuş. Kendisini giydirdim. Kürkün üzerine beyaz Van abasından sakosunu giydirdim. Sakonun başlığını çekti. Nöbetçi tabib ile atına bindirdik.

Biz atının peşi sıra yaya yürüyerek camii kabire gittik. Müşir Paşa, ümera ve zabitan ve ahali camiişerifte idi, Kur'an dinliyorlardı. Gözleri de kapıda idi. Beni görünce hemen ayağa kaltılar. Şeyh Efendi, camiin kapısı önünde oturdular. Namazdan sonra herkes oluk oluk dışarı çıktılar. Şeyhin oturduğu kapıdan, tediben çıkmadılar.

Müşir Paşa, bulunduğu mahalden aheste aheste şöyle camiin bir kenarından gelip hazirunun arkasında namazın bitmesini beklediler. Sonra camiin büyük kapısından beraber çıktılar.

Şeyh estere, Müşir Paşa da, kendi hayvanına bindi. Önlerinde süvari çavuşları, arkalarında yâverler bir cemaati kübra ile yola düzüldüler. Ahali Şeyh Efendinin üzengisine ve ayaklarına yüzünügözünü sürerlerdi.

Müşir Paşa tahammül edemeyip mendil elinde ağlarlardı. Ertesi günü konaktan bahçeye naklettik. Beni yanından ayırmadılar, haremde kendisine mahsus olan odada kaldık. Fehmi Efendi karyolada yatardı. Ben de karyolanın yanına bir döşek koyup yatardım. Bir müddet sonra Fehmi Efendimiz tamamen iyileştiler. Bana izin verdiler.

1285 senesinde nefsî Erzincanda İslâm ile Hıristiyan birbirlerine bir fenalık kastedecek gibi bir havadis çıktı Bunun meni için Hacı Sadık Efendi hoca camii kebîrde ahalii müslimiye toplayıp bunlara vaaz ve nasihat eder. Hıristiyanlar bu toplantıdan fevkalâde muztarip olurlar. O zaman Erzincan mutasarrifi olan Ali Paşaya gidip söylerler. O zat da işi tahkik ve tecessüs etmeden doğruca Müşir Paşa Hazretlerine arzeder.

Müşir Paşa da hoca Sıddık Efendiyi getirerek baştan aşağı kadar tekdir eder, hem de hapsine emir verir. Hocayı hapsederler. Bundan dolayı ahali arasında dedikodu uzar.

Şeyh Fehmi Efendiye haber gider. O da hemen hayvanına binip Müşir Paşaya gelmekte iken paşa da Sıddık Efendi hocayı hapisten çıkarır. Fehmi Efendi fevkalâde şiddet ve hiddetle Müşir Paşanın yanına girip: «Size lâyık mıdır Hoca Sıddık Efendiyi tekdir ve hapsetmek?!,» der. Müşir Paşa tekdir ettiğini saklar.

Fehmi Efendi oradan mutasarsıf Ali Paşaya gider. Baştan aşağı kadar boyar.

YİNE ERZURUM

Dördüncü Ordu Merkezinin tekrar Erzincandan Erzuruma nakli — Tercan Ovasında kış ortasında bahar — Bir dağ başında tipi — Tespih falı ile yolculuk — Erzurum — Erzurumda eski dostlar ve sabık evlâd-ı mânevî — Müşir Paşanın kahrından ölen muhasebeci — Şifa niyetine yutulan şeyh mührü.

Müşir Derviş Paşa Dördüncü Ordu Kumandanlığından ayrılıp Fosfor Mustafa Paşa kumandan oldu. Kış ortasında da, Mustafa Paşanın uhdesine ilâve olarak Erzurum Vâliliği verildi. Dördüncü Ordu merkezinin de Erzincan'dan Erzurum'a nakli lâzım geldi. 1286 yılı Kânunusâninin onikinci Pazartesi günü Erzincandan hareket ettik. Oraların kışı malûmdur. Bilhassa kışın da kuş uçmaz kervan geçmez denilen vakti idi. Memurların hiçbiri haremlerini beraber almayıp Erzincan'da bıraktılar. O zaman Ordu Meclis Reisi Ferit Ali Sâib Paşa idi. bana muhabbeti vardı. Meclisin ve kalemlerin takım takım yola çıkarılmasına karar verildi. Birinci kafile olarak, yol açmak üzere, beni münasip görmüştü. Yâni Nüfus Kalemi ile Jurnalcı Kalemi evvel hareket edecekti. Rüfekamız olan efendilerin cümlesi ihvân-ı tarikat idi. Rüfekamızdan biri de Derviş İsmail Efendi idi. Benim mâhud evlâd-ı mânevîm Aziz'in yerine alıp onun maaşı verilmişti. Fehmi efendimize nasıl vedâ edip ayrıldığımızı ve hayvanlara bindiğimizi bilemiyorum. Gözümüzden akan yaşlar karları eriterek Şeyhler kariyesine geldik. Ahâlisi bize ziyadesiyle hürmet ve riâyet ettiler. Ertesi günü Cice Boğazından geçecek idik. Maâzallah burası ehlinin malûmudur, yaz günü zorca geçilir. Erkenden hayvanlara binip yola revan olduk. Yalnız gözlerimiz meydandadır. Geri kalan taraflarımız kat kat sarılmış, örtülmüştür. Yoldan giderken güneş tamamiyle sıcak vermeye başladı. Birer birer eldivenleri, boynumdaki sargıyı çıkarmaya başladım. Arkadaşlar da çıkardılar, «Aman efendim bu ne haldir?! Yaz günü burası böyle olmaz!.» diyerek, İsmail Efendi de Aşk-u muhabbetle na'tişerif okuyarak Boğazı geçip Tercan ovasına düştük.

Tercan ovasına düştüğümüzün ertesi günü, yine böyle bahar mevsimi gibi yüzümüz gözümüz açık Mamahâtun'a geldik. Erzincan'dan yaz günü sür'atle giden adam da ancak böyle üç günde Mamahâtun'a gelebi-

lir. Değil ki bu kış içinde, hemen oradan nasıl geldiğimizi tafsilen telgrafla Reis Paşaya yazdım. Paşa telgrafı alır almaz, cümle kalem rüesâ ve memurîn ve kâtibelerini toplayıp okumuş: «Koca Ruznâmçeci dervişdir! Erenlerin başkadır!. Gördünüz mü nasıl gitmişler!» diye pek çok sevinmiş. Bunlara: «Hemen tedarikinize bakın.. Birkaç güne kadar takım takım sizleri de çıkaracağım» demiş. Mamahâtun'dan sonra bir büyük dağ var, ertesi günü onu da aşarak Yeniköye gelip Erzurum ovasına düşülecekti. Elhamdülillâh güzel güzel geldik. Lâkin dağdan Yeniköye inmemize yarım saat kalarak dağ başında akşam üstü biraz tipi oynadı. Hemen hayvanları sürmeye başladık. Oğlum Hüsameddin Çelebinin hayvanının özengisi kopup biraz onunla meşgûl oldum. Tipi de ziyadeleşmeye başladı. Cümlemiz biraz korktuk. Hamdolsun dağın eteğini bulup aşağıya doğru indik. Yol bulundu, korkumuz kalmadı. Akşam ezaniyle beraber köye girdik. Hazırlanmış olan eve indik. O gün biraz üşüdük. Sabaha bir saat kalarak kalktık. İhvândan birisi dışarı çıkmak istedi ise de odanın kapusu karla örtülmüştü. Fevkalâde tipi esiyor, hemen içeri gelip ahvâli söyledi. Yâni «Burada kapanıp kaldık!» dedi. Baktım ki iş fenadır. Ortalık ağardı. Etraftan komşular geldi. Mekkâreciler geldiler, bugün hareket edemeyiz dediler. Tesbih ile fal baktım. Şeyh Fehmi Efendimiz de böyle tesbihle fal bakardı. Bize hareket olunmaya işaret oldu. Mekkârecilere:

Hayvanları hazırlayın, gideceğiz! dedim.

Hemen köylüler gelip:

— Biz sizi bırakmayız!. Ancak bize zorla gittiğinize dâir bir sened verirseniz o vakit karışmayız.. dediler.

Yanımdaki kalem efendileri bir şey demiyorlardı ama, gönülleri fevkalâde muztaribdi. Her ne hal ise, bunları dinlemeyip hayvanları getirtti. Mekkâreciler:

— Biz gidemeyiz!.

Dedilerse de bunlara da ehemmiyet vermeyerek cümlemiz hayvanlara binip köyden hareket ettik..

Ancak yol olmadığından, köylüler, iki adam kılavuz önümüze düşürdü. Oradan ayrıldık ama, ne ayrıldık... Kar, hayvanların karnı ile beraberdi. Hayvan, bir ayağını çıkarır, diğerini basar. Bu hal ile iki dakikalık mesafeyi on dakikada alıyoruz.. Meğer ki köylüler şimdi yoldan geri dönerler diye beklerlermiş.. Köyden bir saate, bir çeyreklik ayrıldık. Üzerimiz karla doldu. Karşımıza iki yaya yolcu çıktı, bunlar adamlıktan çıkmışlar, zannedersin ki kardan yapılmış adamdır. Yolu sorduk. Dediler ki:

— Siz deli mi oldunuz?.. İleride yol yoktur!. Canınızı telef etmek isterseniz buyurun!..

İşte bu zöz beni biraz muztarib etti.

Fala baktım.. Gidin diye işaret olundu!..

Diye âlem-i hayrette kaldım. Hüdâ hakkı için aslâ hilâfım yoktur, biraz sonra rüzgâr durup tipi kalmayıp bulutların herbiri bir tarafa gidip güneş çıkmaz mı?.. Bir anda, o kış, bahara tebedül etti. Ellerimizden eldivenleri, boynumuzdan sargıları çıkarıp kemâl-i huzûr ve muhabbet ile yola revân olduk. Erzurum'a üç dört saat yerde Ilıca'ya geldik. Saat on oldu. Gönül arzu etti ki, orada kalmayıp hemen Erzurum'a sürelim. Durmayıp yola revân olduk. Ertesi gün erkenden Erzurum'a girdik Doğruca Anbar Memuru Ahmed Sezâi Efendinin evine misafir oldum. Malûm ya, Ruznâmçeci Anbar Memuruna misafir olur.

Hemen Müşir Paşaya gittim. Artık hey'et gelip meclis tamam oluncaya kadar fakir ve ihvân efendiler Erzurum'da uzun uzun dolaştık. Kış geceleri toplanıp kitab okurduk. Bizim Mâhud evlâd-ı mânevîmiz Aziz Efendi ile babası Hamid Ağa geldiler, safâ geldiniz diye... Lâkin bu sefer yüz bulamadılar. Aziz Efendi o tarihte Mülkiye evrak odasına devam ediyordu. Bizim arkamızdan paşa döküntüsü gibi efendiler zuhûr ettiler, lâkin fevkalâde zahmet ve meşakkat çekmişler..

Ben ilkbahara kadar Ahmet Efendinin evinde misafir oldum. Efendiler başka başka odalar kiraladılar. Şeyh İsmail Efendiyle bu sefer bir başka türlü muhabbet olundu. Yâni evvelki gibi muhabbet meydanında aşırılık gibi şeyler olmadı. Dâima kaleme gelirler, güzel güzel konuşurduk. Hulefâdan Osman Efendi, Sâmi Efendi, Mustafa Baba Efendi ile de eskisi gibi güzel güzel muhabbetler olunurdu. Baharda bir ev kiraladım. Erzincan Kapusundan meşhur Çavuşoğullarının hânesini tuttum. Karımla küçük oğlum Sâlih'i Erzincan'dan getirttim.1287 yılının Ramazan ayı geldi. Aşk-u muhabbet deryâsı da dalgalanmaya başladı. Dergâhın Ramazaniyesi gözümün önüne gelip: «A biçâre Aşçı Dede!. Şimdi âlem-i iftirak ile nasıl, hoş musun?» diye kendi kendimin hatırını sorardım. Muhasebeci Ahmet Bey muhasebe işlerinden bihaberdi, «Aman evlâd! Sen beni bilirsin.. İşte, bak, uydur!» diyerek fakiri ileri sürerdi. Müşir Mustafa Paşa, hadîdülmizac adam, Muhasebeci Efendinin bir şey bilmediğini anladı, artık bütün gün «Çağırın Ruznâmçeci Efendiyi!..» diye kısa günde on kere yanına girerim... Bâzan yanında Muhasebeci Efendiye rastlardım. Muhasebeci Efendi, Müşir paşanın önünde kilim üzerine diz çökerek oturmuş... Paşa beni yanındaki sandalyeye alır. Ne kadar meşrebimin hilâfındadır!. Fakat: «Gel otur şuraya!» deyince oturmasam, hiddetlenir.

Artık Ruznâmçeci kalemine âid evrakı efendilere bırakmıştım. Ben Müşir ve Reis Paşaların yanında muhasebeye dâir olan şeylerin müzakeresiyle akşamı ederdim. Bu sefer meydan-ı aşk muhasebe oldu. Bu sırada Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Feyzullah Paşa ordunun dört beş senelik umûrunun teftişine memur oldu. Bunu da başımıza sardılar. Hüdâ hakkı için bir derin deryâya daldım ki, iş, akıldan hâricdi. Kendi kendime de

iş çıkardım. Meselâ bir gün Yoklamacı Hacı Fahreddin Efendinin odasına gittim. Bir kâğıt gözüme ilişti, Kars Kumandanlığından bir şey için Müşir Paşaya inhâ olunmuş.. Lâkin Müşir Paşanın elkabı yazılmamış...

Muhasebeci Ahmet Efendi, Müşir Paşanın hiddet ve şiddetinden kendisini kahredip hastalandı. Tebdil-i havaya İstanbul'a gitti. Birkaç gün sonra orada öldü.

Ölen Muhasebecinin yerine yeni bir muhasebeci geldi. O aralık Harbiye kalemlerinin teşkilâtı yapıldı. Benim de maaşım iki bin kuruş oldu. Diğer arkadaş efendilerin maaşları da masraflarına göre tanzim edildi, sınıf-ı sâlis 800, sınıf-ı râbi 400, mülâzim 100 kuruş oldu. Oğlum Hüsameddin Çelebiyi hüsnü hattı cihetiyle Ali Sâib Paşa mülâzimlik maaşı olan yüz kuruşla Meclis kalemine aldı. Bu sırada velinimetim Derviş Paşa Hazretlerinden kendi el yazıları ile müzeyyen bir kıt'a emirnâmelerini aldım. Derviş Paşa mektubunda bana memuriyetimden istifâ etmemi teklif ederek yanına çağırıyordu. Erzincan'a bir mektup yazarak Şeyh Fehmi Efendinden izin istedim. Şeyh Efendi istifâ edip İstanbul'a gitmeme râzı olmadı. Bu emirnâmelerinin mührünü yırtıp şifâ niyetine yuttum... Mezkûr mektub el'an durur.. Mühür yeri kopartılmıştır.

MEMURİYETTEN İSTİFÂ

Şeyhin izniyle yazılan istifanâme — Çalışkan memurunu bırakmak istemiyen levazım reisi paşa — Şeyhe vedâ için bir Erzincan seyahati — Şeyh Erzincanı Fehmi Efendi, Derviş Paşazâde Ahmed Beye fransızca öğrenmekten vazgeçerse Sadrâzam olacağına dair sened veriyor — Derviş Paşanın Şamdaki çiftlik meselesi — Aşcı Dedenin ilk Şam seyahati — Şamda ehlizahir ile zahir, ehlibâtın ile bâtın Zülcenaheyn Sultan Baba — Şam ehalisi zevk-u safa ehlidir — Hâlet Paşanın Şam Valiliği — Şamda Paşa alayı — Câmi-i Emeviyye'deki dilencileri mahşeri — İstanbula avdet.

Fakat Derviş Paşa beni ısrarla çağırıyordu. Kendisine mâzeret olarak on bin kuruş borcum olduğunu yazdım. Bu borcumu ödeyebilmek için ilkbahara kadar memuriyetimde kalmak üzere izin istedim. On bin kuruş borcumu ödeyerek derhal istifâ etmekliğim için Erzurum'un mûteber tüccarlarından Haço Efendiye poliçe göndermişler. Haço Efendi bizzat gelip her ne zaman istersen on bin kuruşun hazır olduğunu söyledi. Çok sıkıldım. Fehmi Efendimize keyfiyeti tekrar yazdım. Telgrafla cevap verdi: «Derviş Paşa Hazretleri üç kere de bize yazmışlar. Hayır bilip mütevekkilen alellah İstanbul'a gidin.» Bunun üzerine derhal kendim ve oğlum Hüsameddin için birer istifâname yazdım. Müşir Paşa müstahkem mevkileri devre çıkmıştı. Reis Ali Sâib Paşa Müşir vekiliydi. Kendisine bu istifânameyi taktim ettim. Üzüldü:

— Yazık Ruznâmçeci Efendi... Gel benim sözümü dinle. Bu işden vazgeç... Cümlemiz seni ziyadesiyle severiz.. Bunca vakitler devlete hizmet ettin... Emek verdin... Devlet ve millet sana bunca zamandır bu kadar maaş vermiş... Ancak şimdi tam işe yarayacağın vakit memuriyetten istifâ lâyık değildir...

Buyurdular. Artık kimsenin sözü kulağıma girmiyordu. Israr ettim. Bunun üzerine Reis Paşa:

— Böyle istifâname olmaz!.. Bu kâğıdı değiştir... Devletten bir daha maaş ve memuriyet istemiyeceğini de açıkça yaz, getir!. dediler.

Derhal o yolda da bir istifâname yazdım, takdim ettim. Bir hayli yüzüme şöyle hayran olarak baktı:

— Vah Ruznâmçeci Efendi! Vah Ruznâmçeci Efendi!. Artık sen iyiden iyiye kurmuşsun.. Çâre yoktur.. Ben sana böyle nizamsız teklifler et-

tim ki, belki korkar, bu işi bırakırsın diye... Fayda vermedi... Haydi eski istidânı getir!. dedi.

Yine eski istifânamemi verdim. Meclise havâle etti. Bu sefer de Meclis ilâm etmez. Meclis Reisi Miralay Mehmet Bey gayet sofu bir zât idi. Beni çok severdi. Kâğıdı bir türlü Meclisden alamadım. Bir sabah Mesnevî-i Şerîfden falan fala baktım. İstifâname ve yolculuğa işaret olundu. Hemen Mesnevî-i Şerîfi alıp doğruca Mehmet Beyin konağına gittim. İşi hikâye ettim. O gün Meclisden kâğıdımı aldım. İstifâm resmen Seraskerlik makamına yazıldı. Reis Paşa keyfiyeti Müşir Paşaya yazmış: «Bunu Derviş Paşa kandırıyor.. Bu adam ordunun ruhu gibidir» demiş. Müşir Paşa da gayri resmî olarak istifâmın kabul olunmasını Serasker Paşaya yazmış... Bizim istifâ varakaları da Bâb-ı Seraskerinde minder altı olmuş... Bundan haberimiz yok.. Akşam sabah cevap gelir diyerek borcumuzu ödemek üzere Haço'dan doksan adet Osmanlı lirası aldım. Borçlarımı ödedim. Karımı ve çocuklarımı İstanbula gönderdim. Bütün kitablarımı ve lüzumsuz eşyamı sattım. Yalnız birkaç kat çamaşırla bir yatak alıkoydum. Fakat istifânamem Seraskerlikte minder altında... Serasker Avni Paşa da muztarib... Erzurum'da bu vaziyette uzun zaman kaldım. Nihayet Hüseyin Avni Paşa gazab-i Şâhâneye uğrayıp sürgün edildi. Esad Paşa Serasker oldu. Derviş Paşa da bizim istifânameyi minder altından çıkartıp muâmeleye koydurttu.

1288 Yılı Recebinin yirmi ikisiydi. Mi'râciyeye yetişmek için Erzurum'dan sür'atle hareket ettim ve mi'râç gecesi Erzincan'da dergâh-ı şerîfde bulundum. Şeyh Efendimizle bâzı ihvân beni dört saat mesafede bir kariyyeden karşıladılar. Berat gecesine kadar .Erzincan'da kaldım İstanbul'a hareketimden bir gün evvel ulemây-ı billâh Şeyh Efendimizle beraber Pirimiz Mehmet Vehbi Hayyat'ın türbesine gittik. Türbenin ayak ucunda ikimiz karşı karşıya dizbediz oturduk. Murakabeye vardım.Fehmi Efendi başını benim başıma dayayıp yarım saatten ziyade bu hal ile durdu. Sonra başını kaldırıp İstanbul'a dâir sipariş ve emirlede bulundular. Bir de buyurdular ki: «İstiğfâr-ı şerîfe devam et.. Çünkü pis adamlar nasıl ki hamamda tasla su dökünüp pâk olurlarsa istiğfar da işte öyle insanı pâk eder», Derviş Paşa hakkında da: «Paşa Hazretlerinin mahsus gözlerinden öperim... Rica ederim Ahmet Bey oğlumuza Fransızca okutmasınlar. Eğer isterlerse Ahmet Bey oğlumuzun sadrâzam olacağına senet vereyim.» dediler.

Ramazanın ilk günü İstanbul'da iskeleye çıktım. Doğruca Derviş Paşa Hazretlerinin konağına gittim. İftar sofrasında idiler. Paşa tarafından ziyade hürmet ve riayetle karşılandım. Şeyh Efendimizin emirlerini bildirdim. Ertesi günü Fransızca hocasına ruhsat verip bir daha oğlu Ahmet Beye Fransızca okutmadılar.

O zaman İstanbul'da bir mükemmel zevk ettim. İş güç yok. Câmilerde zikir ve ibâdetle meşgul oldum.

Derviş Paşanın Şam'da Bukael-Aziz'de çiflikleri vardı. Adamlarından Mehmet Ağayı bin kuruş maaşla çiftlik nâzırı yapıp çırağ buyurmuşlardı. Beni Mehmet Ağanın hesaplarını teftiş için Şam'a göndermeye karar verdiler. Bir de Paşanın bâzı arâzisine Nablûsizâde Abdullah Efendi tecavüz etmişti, bu münazaayı halledecektim. Paşa bana çiftlik sandığından yedi yüz elli kuruş maaş tahsis etti, iki yüz elli kuruş da Kandilli'de oturan babama maaş bağladı. Haremim ile oğullarım da konakta oturacaklardı. Yol masraflarımı verdiler. 1288 yılı Zilkadesinde Şam niyetine vapura bindim.

Şam'da, Derviş Paşa çiftliklerinin teftişinden evvel, bir handa bir oda tutup yerleşmek istedim, fakat, önce Beşinci Ordu Muhasebecisi Muhtar Efendiyi ziyaret ettim. Muhtar Efendi İstanbul'daki kalemde benim mümeyyizimdi,beni evlâdı gibi severdi. Han odasına bırakmadı, kendi konağına indirip bir oda verdi. O zamanlar Beşinci Ordu Müşiri Büyük İzzet Paşa idi. Musallî, müttakî bir zât idi. Muhtar Efendi huzuruna çıkarttı, beni çok sevdi. Erkân-ı Harbiye Reisi de Küçük İzzet Paşa idi, kalendermeşreb, gayet ehl-i muhabbet bir adamdı. Ümerâ ve zâbitan ve hele kalem efendileriyle öyle seviştik ki gûya bir vücut oldum. O zamanlar ümerâ ve zâbitan ve kalem Efendileri, birbirine olan muhabbetlerinden ötürü, takım takım, manga manga olup her gece birleşirler, âdeta düğün gibi çalgılarla fevkalâde muhabbetler ederlerdi. Bu toplantılara bir gece gitmeyecek olanı çifte çavuşlar gelip zorla götürürlerdi. Bir taraftan da Şam'daki şeyhlerle olan muhabbetim devam ederdi. Ehl-i zâhir ile zâhir, ehl-i bâtın ile bâtın olduğumdan bana «Zürçemâleyn Sultan Baba Efendi» adını taktılar. Ey sultanım!.. Bu hâli, sana bir misâl ile anlatayım:

Ortaoyununa çıkan oyuncular, yâhut Şam'da oynanan komedya, yâhut İstanbul'da olan tiyatro... Bu oyuncular oyun esnasında her türlü elbise ile türlü türlü kıyafete girerler. Yâni paşa elbisesiyle çıkıp paşa zannedersin... Diğerinde fıkara elbisesiyle çıkıp fıkara zannedersin.. Halbuki bu elbiselere giren bir adamdır. Hem de meselâ oyuncu başı Mehmet Ağadır. Sen onu bilmediğinden hangi elbise ile hangi şahsın taklidine çıksa çıktığı şahsı tanırsın.. Lâkin Mehmet Ağayı iyi bilenler, Mehmet Ağa hangi elbiseyi giyerse ve hangi taklide çıkarsa o adam bilir ki bu, oyuncu başı Mehmet Ağadır. Onun hiç zâhir elbisesine nazar etmez azizim!..

Şamda yârânın işret meclisinde bulunuyordum. İçkilerinden içmeden mestâneliğim onları milyon milyon geçmişti. Bu yüzden, bana âdeta alâka eder gibi âşık olurlardı. Cümlesi başıma toplanıp koca Sultan Baba Efendimiz derlerdi.

Diğer taraftan Çiftlik Nâzırı Mehmet Ağanın hesaplarını gördüm.

Epeyce açığı çıktı. Paşaya haber verdim. Nablûsîzâde Abdullah Efendi ile olan arâzi dâvâsında bir hak kazanılamadı. Çünkü o efendi gibi dünya yüzünde avukat yoktur. Kitablar yanında, meseleyi kendi kendisine halletmeye muktedir. Hakkına da bakılırsa iddiâ ettiği topraklar kendisinin idi. Paşadan gelen cevapta, Mehmet Ağanın vazifesine nihayet verildiği, benim de bin kuruş maaşla çiftlik nâzırı olduğum bildiriliyordu. Fakat çiftlik işleri bir iğri büğrü yol idi. Benim işim değildi. Kalendermeşreb, dervişmizac ve kaygusuz adamım. Şimdiye kadar doğru yoldan ayrılmadım.

1289 Ramazanında Şam'da Sancaktar Câmi-i şerîfine mûtekif olmaya karar verip mezkûr câbie gidip on gün mûtekif oldum. Fesübhânallah!. Şam'da öyle İstanbul camîlerinde olduğu gibi hiç kimse itikâf etmez! Ahâlisi ehl-ı zevk ve safâdır.. Zâhidve âbid olanlar evlerine çekilip gizlenmişlerdir. Benim böyle itikâfıma şaştılar. Ruhumuz, canımız Defterdar Hâlet Beyefendi, o zamanlar Mîrmîrân, paşa olmuşlardı. Konya Vâlisi bulunurlarken, Subhi Paşanın azli üzerine Suriye Vâlisi oldular. Vapurla Beyruta, ve oradan araba ile Şam'a geldiler.. Muhteşem bir alay ile şehre girdiler. Erkân ve ümerâ ve zâbitan ile vapura gitmiştim. Beni görünce boynuma sarılıp şapur supur öptüler. Bilenler bilir, bilmeyenler acaba bu kimdir diye hayrette kalır. Dâire müdürleri Hacı Hâlid Ağaya beni gösterdiler: «Artık herhangi bir iş için bana müracaat etme! Efendiye müracaat et! Nasıl irâde ederlerse öylece yap!» dediler. Beni vapurda bırakıp gittiler. Ümerâ, zâbitan ve memurîn ile Beyruta çıktılar. Beyrutta Kumandan İzzet Paşaya misafir olacaklardı.

Ben eşyalarını doğruca kumpanyaya teslim ettim. Haremi, âilelerini ve oğulları Nuri Bahâeddin Beyefendimizi alıp İzzet Paşanın konağına götürdüm. Beyrutta olan bütün işlerini gördüm. Hâlet Paşa evvelce Suriye Defterdarlığı etmişti. Pek çok dost ve ahbab kazanmıştı. İstikbale gelenlerin hesabı yoktu. bunların arasında ulemâ ve meşâyihde vardı. Vâli Paşanın bana iltifatını görünce onların da iltifatları başka oldu. Çünkü malûm ya, ikbalperestlik bizde kaide olmuştu. Bunun Türkçesi münafıklıktır, neûzübillâh!..

Müşir Paşa Hâlet Paşanın istikbaline bir yâver göndermişlerdi. Vilâyet tarafından da Meclis-i Kebîr âzâsından Azımzâde Ali Paşa gelmişti. Ali Paşa, Vâli Paşa Şam'a giderken arabasına kendisini alacağını umuyordu. Lâkin umduğu olmadı, bir gün evvel harem-i âlileri ile oğlu Bahâeddin Beyin gündüz arabasıyla Şam'a gönderdik. Gece arabasıyla da biz geldik. Paşa Efendimiz arabaya iki uşakla beni aldı. Artık Şam'da olan alay ise târif ve tavsif edilmez. Haşır ve neşir günü gibi oldu. Karşılamaya gelen Müşir Paşa Hazretleriyle şâir paşalar, ümerâ, Şam âyânı Vâlinin arabasının kapusu açılıp da evvelâ benim çıktığımı görünce iltifatları bir başka türlü oldu. Hâlet Paşa bana:

— Biz burada Şem'iyâ'nın köşkünde biraz istirahat edeceğız, siz doğruca şehre teşrif buyurun.. Fıkâra ve zuafâya vermek üzere haylice ufak para tedarik edin.. Alay tertibi için kurulmuş olan çadırlara avdet buyurun!.. dediler.

Ben, Beşinci Ordu Nüfus Kalemi kâtiblerinden Nazif Beyi yanıma arabaya alıp Şam'a geldim. Ama nasıl geldim?.. Düzülmüş olan alayın ortasından geçerek!. Nafız Bey fevkalâde hasnâ ve müstesnâ, edîb ve müstakim, Yusuf-i Sânî bir gençtir. Pederleri Atâ Bey, Şam'ın en zenginlerinden meşhur Bekrizâdelerdendir. Uşaklar vâsıtasiyle haylice ufak para tedârik ettik. Çadırlara hayvanla döndük. Az sonra da çadırlara Vâli Paşa Müşir Paşa vesâir ileri gelen zevât gelip kahve ve şerbet içildi. Sonra alay kurulup toplar atılmaya başladı.

Müşir Yâver Paşa, Vâli Paşanın yâveri gibi söyle arkalarında, ben de Müşir Paşa ile beraberce girdim Bâzan halk tarafından Vâli Paşaya verilen istidâları ben alıyordum. Bâzan da fıkara gelip Vâlinin özengisine sarılıyorlardı. Onlara da akçe veriyordum. Vâli Paşa etrafına selâm vererek Vilâyet dâiresine geldik.

Cuma günü Vâli Hâlet Paşa, Câmi-i Emeviyye'ye gidecekti. Vâli Paşanın ilk Cuma namazlarında orada olan fıkara ve zuafâya sadaka vermesi âdet ve nizam gibi olmuştu. Verdikleri emir üzerine beşyüz kuruşluk metelik ve bakır akçe tedârik ettim. Sakomun iki tarafındaki ceblerimi lebâleb para doldurdum. Beraberce câmi-i şerife gittik. Namazdan sonra câmiin cümle kapusundan çıktılar. Câmi avlusu fıkara ile dolmuştu. Paşanın yâverleri önde kendisine yol açıyordu. Ben de arkasında iki tarafa para vermeye başladım. Fakat etrafı öyle sardılar ki, kurtulmak mümkün değil.. Üzerime hücumla sakomu sırtımdan alıp yağma edecekleri muhakkak.. Bunu hisseder etmez hemen bir avuç para alıp sağ cihetime serptim. O cihet duvar yıkılıyor gibi yeryüzüne yıkıldı. Bir de sol cihetime serptim, kezâlik o cihet de harâb oldu. Önüme de öyle ettim, sonra üzerlerine basarak canımı kurtardım.

Derviş Paşanın Çiftlik Nâzırlığını yapamayacağımı anladım. Kendisinden bu vazifeden affımı rica ettim. Yine askerî kalemlerden birisine girmeye karar verdim. Derviş Paşa arzumu is'âf etti. Ben de 1289 yılı Teşrinisânisinde İstanbul'a gittiğm. Vapurdan çıkınca konağa vardım. Paşa Efendimiz Kapuya varmış..

KISMET YİNE ŞAMDA

Memur suda balık gibidir, kalemden çıkarlarsa yaşamazlar — Beşinci Ordu redif yoklamacılığı ile Şam'a hareket — Sultan-ı âşık Erzincânî Fehmi Efendi'nin vefatı — Câmi-i Emeviyye'de iti'kâf — Huzur-u İlâhideki âşıkın neş'esini artıran çocuklar — Yalnız dışı süslü bir Paşa ve âşk mizacı ehli — Yüzü güzel içi şeytan Muhasebeci — Bir arslan hikâyesi.

O zamanlar Seraskerlik Kapusunda Tanzimat Komisyonu nâmiyle bir komisyon teşekkül etmişti. Ne kadar mâzun müşirler varsa oraya âzâ olup devam ederlerdi. Derviş Paşa da orada âzâ idi. Akşam oldu. Konağa döndü. Merdiven başında durup kedisini selâmladım:

— Sefâ geldiniz, nasılsınız? deyip şöyle ayak üzerinde hatır sordular:

— Yine Harbiye kalemlerine girmek arzu ediyormuşsunuz, buyurdular.

Ben de ahvâlimden bahsettim. Kalemlerden başka bir yerde barınamayacağımı arzettim. Sonra çiftlikler meselesinden uzun uzadıya izahat verdim. Derviş Paşa ile ertesi günü Müsteşar Ahmet Beye gittik. Paşa:

— Biz bu zâtı başka yolda kullanalım arzu ettik, olmadı!.. dedi.

Müsteşar Bey de:

— Bunlar suda balık gibidir, kalemden çıkarlarsa yaşayamazlar! dedi.

Ordu kalemlerinden birinde ilk münhale tâyinimi, şimdilik Derviş Paşanın konağında bir odada yatıp kalkarak beklemeye başladım.

Derviş Paşanın konağında memuriyet bekleyip duruyordum. Maaşım olmadığından paraca fevkalâde sıkıntı çekiyordum. Kurban Bayramında hamam parası olmak üzere, parasızlıktan bahisle Paşaya tezkere yazdım. Bir Osmanlı lirası ihsan etmişler. Velhasıl dilenci derecesine gelmiştim. O esnada Derviş Paşa Bosna Vâlisi oldu. «Sizin iş uzayor» diye beraber götürmeye kalktı. Fakat vakit ve zamanı gelmiş, beni de 1200 kuruş maaşla Beşinci Ordu redif yoklamacısı tâyin etmişler.

1290 Senesi Martı başlarında Beşinci Ordunun merkezi olan Şam'a döndüm. Fakat hiç param yoktu. Küçük oğlum Sâlih Efendiye bir tezke-

re verip Vâli Paşaya gönderdim Biraz akçe istedim. Paşa Efendimiz selâmlıkta imiş, Sâlih tezkereyi takdim etmiş. Hemen kesesini çıkartıp avucunu açtırıp ne kadar para varsa avucuna dökmüş, buyurmuş ki:

— Efendi babana selâm et! Şimdi yanımda bu kadar bulundu, birazdan sen yine gel de, sarraf gelsin, daha göndereyim!..

Sâlih döndü. Keyfiyeti söyledi. Avucunda olan parayı saydım, beşyüz kuruştu. Zâten bana da o kadar lüzumu vardı. Sâlih'e tenbit ettim: «Sakın oğlum gitme!» dedim. İşte Hâlit Paşa böyle cömert ve âşık adamdır.

Hâlet Paşa bir müddet sonra Suriye Vâliliğinden ayrılıp İstanbula gitti. Vâlide Sultan Kethüdâsı oldu. 93 muharebesinden sonra Cidde Vâlisi oldular. Orada vefat etmişlerdir.

Şeyhimiz Fehmi Efendiden bir mektup aldım. Derviş ve Hâlet Paşaların dâveti üzerine İstanbul'a gelmiş.. Sonradan anladım ki, bu geliş zuhûr edecek muharebeden ötürü imiş.. Hattâ Bâbıâlide toplanan meclisde Fehmi Efendi Hazretlerini de dâvet etmişler. Bu toplantıda: «Namus ve istiklâlimizin uğrunda Rusların teklifini reddetmeliyiz!.. demiş. Kulelideki Mekteb-i İdâdiye giderek talebeye güzel bir nutuk söylemiş. Çocukları çalışmaya ve gayrete teşvik etmiş. Şeyh Efendimizin mektebdeki nutku üzerine mektebin kitabet hocası Hamdi Efendi de aşağıdaki nutku yazıp okumuş.

«Bu Rumî ayın yirmi sekizinci Pazar günü Nakşibendî-i Hâlidiyye tarikatı Şeyhlerinden Reşâdetlû Hacı Fehmi Efendi Hazretleri Kulelide kâin Mekteb-i İdâdi-i Şâhâneyi bitteşrif sunûfi muhtelife dershanelerini ziyâretle okutulan dersleri tenezzülen dinlemiş, muallim ve talebeleri teşvik ederek avdet buyurmuşlardır.»

Fehmi Efendi Hazretleri askerle beraber her bir muharebede hâzır bulundular. Erzincan'a muharebeden sonra döndüler. 1298 de üçüncü defa hacca gittiklerinde Arafattan Mekke-i Mükerreme'ye inmiş, yirmi otuz gün yatıp orada ölmüş.. Hazret-i Hatice'nin ayak ucuna defnedilmiş. Bu acı haberi işittiğim zaman bayılmışım. O kadar âh-ü figan ettim ki, yanımda olanlar da ağlaştılar. Dünyayı o anda talâk-ı selâse ile boşadım.

Kabrinin tâşına koydum bâşımı
Akıtıp âh ile kanlı yâşımı
Eyledim tahmir onunla âşımı
Lütfedüp Fehmi bana imdâda

Ramazanda Şeyh Efendimizin ruhu için haftada bir hatim indirdim. Teravihden sonra evime gelip bir saat kadar arkadaşımla muhabbet eder,

yatardım. Ramazanda şurada burada bir takım halkın uygunsuzluklarını ve fenalıklarını görmekten ise uykuya gitmek âdeta bir nevi ibâdettir. Sahur vakti yemekten sonra Câmi-i Emeviyye'ye gider, sabah namazı vaktine kadar ibâdet eder, sabah namazından sonra evime gelip şöyle iki üç saat kadar uyurdum. Yirmi altıncı Kadir gecesi akşamı da câmide itikâfa niyet edip kaldım.

Kadir gecesinin ertesi günü de sabah namazını Câmi-i Emevîde kıldıktan sonra tekrar itikâfa niyetlenir, yatsı namazını ve terâvihi edâ etmedikçe câmiden çıkmazdım. İftarı câmide, bir simit ve bir hurma ile yapardım.

Bir Kadir gecesinde ezana bir çeyrek kalarak ufak maksûrede râbıtada idim. Câmide kimse kalmamış, ancak çocuklar koşarlar, oynarlardı. İçlerinden birisi beni uyuyor zannı ile yanıma gelip:

— Ammî! Ammî!.

Diye bağırdı. Cevap vermediğimden eliyle arkama şiddetle vurup kaçtı. Diğer çocuklar da baktılar ki fakirde hareket yoktur, onlar da birer birer gelip öyle can ve gönülden arkama birer şiddetli yumruk vurup kaçtılar. İşte bunların bu hâlinden bende olan aşk-u muhabbeti, neş'e tecelliyâtını artık târif edemem. Ne çâre ki, hademeler gelip çocukları döverek kovdular, benim hâlime de şaşırıp kaldılar.

Bu sırada Süslü Mustafa Paşa Beşinci Ordu Levâzım Dâiresi Reisi oldu. 1227 de ben Dördüncü Orduy-u Hümâyûna Ruznamçecilikle gittiğimde o da Dördüncü Ordunun Üçüncü Talîa Taburu Binbaşısıydı. Gayet fevkalâde süslü gezer, idaresindeki Üçüncü Talîa Taburu «Süslünün Taburu» diye yâdolunurdu. Süslünün Taburu geldi, Süslünün Taburuna maaş verilmiş. Süslünün Tabur Kâtibi, Süslünün zâbiti denilirdi. Lâkin mübârek adam hep dışını süslemiş, içi süssüz kalmış. Şam'a geldikten sekiz, on gün sonra Müdürümüz Rıza Bey:

— Bizim İbrahim Efendi gayretlidir, ona çok iş verin, lâkin yanına delikanlı efendi koymayın, güzel yüzler temâşâsından hoşlandığı için işler geri kalır!.

Demiş. Müdürümüz nâzik bir zât, bana bir şey söylemedi. Fakat iki dudaktan çıkan dünyaya yayılır, işittim. Gönlüm çok incindi. Biz aşk-ı mezâcî ehliyiz. Başımızda o meraret-i aşkımız bâkidir. Cenâbı Hak zümre-i uşşâkdan bizi cüdâ eylemesin. Âmin!.

Şu kadar var ki, zamanımızda bu aşk-ı mezâcî ortadan külliyyen kalkmıştır. Herkes bu aşk ve bu muhabbeti Süslü Paşanın zannı gibi bâtıl tarafa hamleder.

Bir gün dâirede namaza giderken Süslü Paşa ile karşılaştık. Birkaç efendiler vardı, onlara:

— Mâşallah!. Bende tüy tüz yoktu, İbrahim Efendi yine böyle saçlı sakallı efendiydi!. dedi.

— Evet efendim.. Fakir âb-ı hayat içtim!.

Dedim. Mâşallah!.

1307 Yılı. Hâlâ Şam'dayım. Vazifeme gayretle devam etmekteyim. Maaşımız artmış, rahatımız da yerindedir. Ordu Muhasebecisi de Cemâl Bey, yüzü güzel, içi şeytan, firavun bir adam. İkide bir canımıza hücum ile mücadele eder. Bir gün yanına çağırttı. Vazifem olan tâyinât icmallerinin tedkikatından ve henüz gelmeyenlerin celbi hakkında müzakere olunması sebebinden bâzı şeyleri vesile ederek bir takım yersiz şeyler söyledi.

— Yalnız başımayım... Arkadaşım, muavinim yok. Bir elden bu kadar çıkıyor.:. Bundan ilerisine gidemem!. dedim.

— Bu söz muvâfık-ı hikmet değildir!. dedi.

— Hikmet bilmem, adem-i iktidârımı beyân ediyorum!. dedim.

— Muvâfık-ı hikmet değildir!. dedi.

Çok sıkıldım. Artık zarurî:

— Efendim, sinnim kemâle erdi, yalnızlığım cihetiyle böyle ağır bir yükü çekemeyeceğim, fakirinize bayram ertesine kadar müsaade edin, bayramdan sonra tekaüd olmak üzere İstanbul'a gideceğim, o vakit bu vazifeyi yalnız başına tamamiyle ifâya muktedir bir efendiye verirsiniz!. dedim.

— Bu da muvâfık-ı hikmet değildir!. dedi.

— Olsun olmasın, bundan başka sözüm yoktur!.

Diyerek yanından çıktım. Artık bir söz ki söyledim, görelim Mevlâ ne eder, ne ederse güzel eder, deyip odama geldim. Burada bir hikâye hatırıma geldi.

Bir gün arslan sahrâda bir ufak tepenin üzerinde kurulmuş otururken karşıdan onu görmeyen bir kurt geçmiş. Arslan kurda seslenip çağırmış. Kurt arslanı görünce vücuduna Yahudi sıtması gelmiş Kemâl-i huzûr ve edeble arslanın karşısına çıkmış... Arslan kurda:

— Karnım aç!. Git şuradan bir koyun yakala getir!.

Diye emretmiş. Kurt başüstüne deyip hemen gitmiş, bir koyun yakalayıp getirmiş, arslan bir pençe vurup koyunu tuz gibi dağıtmış ve yemeğe başlamış. Biçare kurt korkusundan bir yere gidemeyip arslanın karşısında kemâl-i edeble dururmuş.. Arslan:

— Gel... Sen de ye!.

Demiş. Kurt uzaktan uzanıp koyunun pislikle dolu işkembesini çekip bir köşede büzülüp yemeye başlamış. Ağzı burnu tamamiyle neces olmuş.. Arslan bu hâli görüp:

— Niçin güzel etlerinden yemeyip de böyle pis işkembeyi yiyiyorsun?!.

Diye sormuş. Bîçâre kurt:

— Efendim.. Mâlûm-u âlinizdir ki bu koyun dağlarda, sahrâlarda otladığından kimyevî otlar yer... Bu işkembe kimyevî otlarla doludur.. Bunda başka bir haysiyet, hikmet vardır!.

Demiş. Arslan gülmeye başlayarak:

— Şu ağzının burnunun pisliğine bakmayıp hikmetten dem vuruyorsun!.

Demiş.

Bu misâl küstahlık ise, nifak bundan büyük küstahlıktır.

KÂTİP EFENDİ

Evrak torbaları birer dağ yığını, kâtip Efendi onların ortasında yükten bunalmış bir deveye benziyor — Ayda üçyüz kuruşla ailelerin geçindiği liranın ihtişam devri — Şam'da Câmi-i Emeviyye yangını — Yirmi üç yıl yerinde sayan bir maaş — Mâbeyn-i Hümâyun Baş Kâtibi Şamlı Tahsin Bey — Vezirlere eşyasiyle beraber ihsan olunan Yalılar, kocasını eliyle evlendiren kadın.

Erenlere pek dokunmaya gelmez. Cemal Beyin cevri karşısında bayram ertesi tekaüd olmaya karar verdik ya, bayram ertesi oldu, ne yapacağımı bilmezken Cemal Bey azledildi. Benim de ızdırabım defoldu. Yine o aylar içinde hemen her gece bizim evde ihvanlar zikir ve ibadetle meşgul olurduk, dem yapardık.

Kalemdeki işlerim pek çoktu. Masamın üzerindeki evrak torbaları küçük bir dağ şeklini gösterirdi. Ben de onların arasında develer gibi iki tarafa orsapuçalanarak icmalleri çıkarır iken her nasılsa bir gün kudret ve dermansızlıktan torbaların üzerine boylu boyunca düştüm. Kalktığım zaman bir masa ilerde oturan efendilerden biri acıyıp yardım etmeğe geldi:

— Hayır oğlum.. Bu bize Cenâbı Hakkın ve erenlerin bir çilesidir, tahammül etmek lâzım!

Derdim, fakat bir de arzuhal yazarak tebdili hava etmek üzere izin istedim. 19 Ağustos 1308 de, yâni bir çarşamba günü ki, cülûsi hümâyun şenliği oluyordu, dört aylık izin tezkerem geldi. Hemen yol hazırlığı yaptım. Hırkacı Hüseyin Efendiden hediyelik meşhur Şam hırkaları aldım.

İstanbulda velinimetimiz Derviş Paşanın Ortaköydeki sahilhânesine indim. Mahdumları Ahmed Bey, Fehmi Efendi merhumun duaları berekâtı ile mîrimiran, yâni Paşa olmuştu. Ben geldiğimde büyük paşa efendimiz sarayı hümayunda idi. Küçük paşa efendimizin eteklerini öptüm. Büyük paşa akşam üzeri saraydan avdet ettiler. Küçük paşamızla beraber istikbal ettik. Arabasından indiler, eteklerini öptüm. Yüzüme bakarak oğluna:

— Bizim İbrahim Efendi!..

Buyurdular. İşte bu iltifattan yüz bulup derdimi açtım. Küçük paşa efendimiz de:

— Efendi dâinizin efkârı artık tekaüt olmaktır! dediler.

Derviş Paşa:

— Maaşımızla tekaüd olursunu! dedi.

Derviş Paşanın oturdukları sâhilhâne merhum Serasker Ali Sâib Paşanın sâhilhânesiydi. İçindeki eşyasiyle beraber bir irâde-i seniyye ile Derviş Paşaya ihsan olunmuştu. Vakıf bir sâhilhâne hükmünde idi.

İstanbula gelip Derviş Paşaya misafir olduğumun ilk günlerindeydi, Seraskerlik Kapusuna giderek, evvelce bu hâtıraların bir yerinde kendisinden bahsettiğim canımız ruhumuz Osman Beyefendiyi, yâni Osman Fâiz Beyefendiyi sordum Levâzımât-ı Umumiyye Dördüncü Şube Mümeyyizi olmuş, odasına girdim. Gördüm ki bir köşede oturmuş, önünde büyük masa, elinde bir kâğıt, yazı yazıyor. Nazar ettim, gönlüme geldi ki benim Osman Beyim değildir, başkasıdır. Saç sakal ak pâk bembeyaz olmuştur. Simâsı dahi değişmiştir. O dahi uzaktan beni görüp şöyle hayretle ve dikkatle baktı.

Ne yapayım? İlerledim:

— Beyefendimiz, bir istid'âm vardı, Efendimize geldi mi?

Diye sordum. Gülümsedi:

— Nasıl istid'â efendim? dedi.

Yüz değişmişti ama, ses değişmemişti. O da beni tanımıştı. Hal ve hatır sorarak yanına oturttu. Burada Rûhi Bağdadî'nin bir beyitini hatırladım:

Gelse hattı bizi kurtarsa bu belâdan dir idik
Rûhîyâ geldi hattı oldu belâ üzre belâ...

O yıl Ortaköy'deki sâhilhanede kışladık. İhvânı, türbeleri şeyhleri ziyaret edip dolaşarak vakit geçiriyordum. Artık Muharremin sonunda vatanım olan İstanbul'a yerleşmek arzusunda idim. Fakat tam maaşla tekaüd edilecek yerde Beşinci Ordu Üçüncü Kısım Mümeyyizliğine tâyin edildim. Tekrar Şam'a dönecektim. Beraber gitirmiş olduğum refikam on seneye yakındır ağır hasta idi. Hareket eder bir ölü gibiydi.

Refikama kendisini de tekrar Şam'a götüreceğimi söyledim:

— Çok şükür, Şam'da öleyim.. Şam'da kalayım.. Benim toprağım oradadır.. İnşallah Şam'a gidersem seni orada evlendireceğim, benden sana fayda yok.. Elbette sana bakacak kadın lâzım! dedi.

— Ben Şamlı kadın almam, ruhsat verirsen burada bir hâtun alalım.. Yolda da sana bakar, hem o hâtun hazırdır.. dedim.

— Kimdir o hâtun? diye sordu.

— Akrabamızdan Dilber Hanımdır! dedim.

— O benim canıma minnet ama, onun devletten üçyüz kuruş maaşı var, yetişmiş iki tane evlâdı var, gelini var, torunu var, evi barkı burada, hemşiresi Dilberyâr kalfa da sarayda, bunları bırakıp da bizimle Şam'a gelir mi? dedi.

— Senin nene lâzım, sen sâdece ruhsat ver!. dedim.

— Benden sana kulaç kulaç ruhsat! Yalnız efendilerim Derviş ve Ah-

met Paşalar Hazretleri duymasındar, bir sen bil, bir de ben! dedi.

Kendisine duâ ettim. Söz verdim. Ertesi gün doğruca İstanbul'a giderek kararımızı bildirdim. Keyfiyet Dilber Hanıma ve oğullarına açıldı. Oğullarının biri Hâssa Ordusunda Serçavuş Ârif, diğeri Tophane Tercüme Odasında Mülâzım İsmail Efendidir. Muvafakat etmişler. Serçavuş Ârif'e bir miktar akçe verdim ki o akşam imam ve müezzin ve bâzı komşulara bir tabla yemek hazırlatsın diye, İmam, müezzin ve bekçiye verilecek âidat ne ise onları da verdim. Vekâletimi de teslim ettim. Perşembe günü nikâh olup Cuma gecesi zifafa girdim. Yaşımız da maşallah altmış altı idi. Cuma günü üvey oğlum İsmail Efendiyi alıp Eyyub Sultana türbe ziyaretine gittim. Cumartesi günü de yalıya gittim. Ne göreyim, iş alevlenip ayyûka çıkmış... Yalının kapusundan girer girmez ağalar, efendiler:

— Mâşallah! Buyurun, mübarek olsun, hayırlı olsun, cümlemize memnun olduk, ama canım niçin habersiz yaptın!..

Diyerek alkışladılar. Derviş Paşa Hazretleri de:

— Mübarek olsun, memnun oldum, lâkin bu sakalda güvey olmaz, sakalı biraz ufaltmalı! diyerek lâtife etti.

— Ne yapayım.. Câriyeniz için bir hizmetçi aldım! dedim.

— Buna kimsenin bir diyeceği yoktur, on yıldır bizim hatırımız için sükût ettin, bu meşakkati çektin!. dedi.

İstanbul'da bir aralık yine parasız kalmıştım. Küçük oğlum Tabur Kâtibi Sâlih Efendi beş lira göndermiş. Bu para Kadir gecesinden iki gün evvel elime geçti. Bir miktar gözüm açıldı. Büyük oğlum Suriye Müddeiumumî Kâtibi Hüsameddin Efendiye de oraya geleceğimi yazmıştım. O da on lira gönderdi. Yol masrafı olarak Derviş Paşa Efendimizin haremleri Hanımefendi de on lira ihsan buyurmuşlar. Nikâh cemiyetine on lira harcadım. Vapura bineceğim gün on lira kalmıştı. Erzincânî Fehmi Efendimizin oğlu Şeyh Hacı Fevzi Efendi de vapura bineceğim gün on lira göndermiş. Yine yirmi liram oldu. Yatalak olan halamla üvey oğlum Ârif ve İsmail Efendinin idâreleri için maaşımdan üçyüz kuruş sipariş terkettim. Bunu alıncaya kadar da vapurda vedâlaşırken Ârif'e dört lira bıraktım. Yol paralarını verdikten sonra yanımda yine on lira kaldı. İstanbul'dan palamar ve demiri kopardık.

1309 yılı Mayısının yirmi altısında Beyrut'a geldik. İki gün kalıp Şam'a hareket ettik. Hastamız olduğundan kumpanyadan, içine yabancı bindirilmemek üzere bir karoseyi elli yedi beyaz mecidiyeye tuttum. Hüsameddin oğlumun Çalık mahallesinde kiraladığı eve indik. Hiç param kalmadığından Kumandan Paşanın huzûruna çıktım. Ruhsat alıp alelhesap vezneden on lira alıp eve döndüm. Gûyâ dinlenmek üzere bir iki gün Çalık mahallesinde alık alık oturdum. Sonra tekrar dâirede işimizle, evimizde ibâdetle meşgul olduk.

1309 yılı Teşrinievvelinin ikinci Cumartesi günü idi (hicrî 1311 Rebiülâhirinin dördü), kaleme geldim. Saat altı râddelerinde idi, yangın borusu çalındı. Efendiler yangının nerde olduğunu haber almak için gittiler. Gelip:

— Yangın Câmi-i Emeviyye yanında imiş!. dediler.

İki dakika sonra haber geldi ki Câmi-i Emeviyye yanıyor! Biz de gittik. Onu gördüm ki bir acâib rüzgâr çıktı. Hemen on dakika içinde câmi-i şerifi yerle bir etti. Âh-üfigan semâya çıktı.

Bu sırada ordularda yapılan yeni bir teşkilâtta Beşinci Ordu Levazım Üçüncü Şube Müdürü oldum. Maaşım 1500 kuruştu. Bu Şube mülgaa Ruznâmçe kaleminin vazifesini görmekte idi. Yâni eski hamam eski tas, yine Ruznâmçeci olmuştum!. Zâten o zaman da maaşım 1500 kuruştu. Fakat aradan tam yirmi üç yıl geçmişti!.

Şeyh Mehmed Hayyât Vehbi-i Erzincânî imiş.. Güzel bir sözleri vardır, buraya kaydedeyim:

Elif okudum ötürü
Pazarlık ettim götürü
Yaradılmışı hoş gördüm
Yaradandan ötürü...

Hicrî 1312 Ramazanıydı. Üvey oğlum Başçavuş Ârif'den bir mektub aldım. Benim sevgili ahbablarımdan Selim Paşazâde Nazif Beyin yakın akrabalarından olan sâbık Bahri Mektubcusu atûfetlû Tahsin Beyefendi Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi tâyin olunmuş.. Ârif, «Nazif Beye bir tebriknâme ile sizin İstanbul'a aldırılmanız istirham olunursa şeksiz ve şüphesiz hakkımızda irâde-i seniyye bile çıkartmaya kudreti vardır. Aman pederim, çabucak bir tebriknâme ile İstanbul'a gelmeniz hakkında istirhamnâme gönderin, çok rica ederim» diyordu. Ben de İstanbul'u çok özlemiştim. Harbiye kalemlerindeki hizmetim elli yılı bulmuştu. Bunun kırk yılını Dördüncü ve Beşinci Ordular hizmetinde taşrada geçirmiştim. Şam'ın âb-ü havâsı ile de imtizac edememiştim. Tahsin Beyin Mâbeyin Başkâtipliğinden ötürü Nazif Beye bir tebriknâme yazarak İstanbul'a nakl-i memuriyetime tavassutunu istirham ettim. Kendisine takdim edilmek üzere oğlum Ârif'e gönderdim. Ondan aldığım cevabda, Nizif Beyin bu tavassutu memnuniyetle ifâ edeceğini vâdettiğini yazıyordu. Hikmet-i Hüdâ, İstanbul'a gitmekliğimin vakti dahi gelmiş olacak ki ortaya bir bez meselesi çıktı: Levazım hey'etinde nümuneyi inkâr eden bir bez müteahhidi ile münazaamda fazla hiddetlendim. Eve gelip yattım. Bel ve diz ağrılarıyla kalkamaz oldum. Şuûruma da cüz'i halele gelmiş.. Velhasıl eve kapandım. Bursa kaplıcalarında ve İstanbul'da tedâvim için dört aylık bir tebdil-i hava verildi.

EL AMAN, KURTULUŞ YOK, ŞAM, YİNE ŞAM, YİNE ŞAM!...

Çıkmayan maaş, eli öpülen bakkal — Bayrama iki gün kala donanan iftar sofrası — Hamiyyetli bir binbaşı — Şam'a vedâ — Beyruttan İstanbul'a — Yine bir Şam lâfı — Şam, içi akrep dolu altın kazandır — Büyüklerin muhabbet simsarı Şamlı Galib ile Şamlı Aziz — Fesçi Selâhittin.

Hicrî 1312 Ramazanında maaş verilmedi. Çekilen zahmet ve meşakkati aslâ târif edemem. Ramazan başından bayrama iki gün kalıncaya kadar evime Ramazaniyelik hiçbir şey almadım. Kesemde nakid olarak on param yok. Cenâbı Hak hernasılsa bir bakkal halketti, sofu bir adam, bana da itimadı varmış, Ramazanda evim için lâzım gelen erzakı borçla verdi. Yâni yağ, pirinç, şeker, sabun, kahve, un, gaz, peynir, yumurta, yoğurt gibi şeyleri. Hattâ kendisinde İstanbul zeytini yoktu, Şam zeytini vardı, ben ise İstanbul zeytini istedim, parasını kesesinden verip bir okka zeytin aldırdı, gönderdi. Yalnız sebze ile et meselesi kaldı. Bunun için de oğlum Hüsâmeddin'den bir beyaz mecidiye alıp onunla Ramazanın onbeşine kadar kıt kanaat bir iki türlü şey pişirdik.

Bir gün bizim refikanın gücüne gitmiş: «İlâhi Yâ Rab!. Bu mübarek günde ne olacak hâlimiz!. Bir doya doya et lokması yediğimiz yok!.» demiş. O gün kalem mülâzimlerinden Kemal Bey hediye olarak kesilmiş bir kuzu getirdi. Kabul etmeyecek oldum. Refikam duâsını söyledi:

— Öyleyse bize bu kuzuyu Cenâbı Hak gönderdi!

Deyip memnuniyetle kabul ettim.

Nihayet bayrama iki gün kala bir maaş ihsan olundu. Bakkalın iki ellerini öpüp borcumu tamamen ödedim. Artık yağlı simitler, ekmekler, baklavalar alıp Cenâbı Hak'ka çok hamd-ü senâlar ettim. O Ramazan fakirhânede zeytin ve peynirden başka bir şey yoktu. Reçel, şurup.. buna dâir şeylerden birinin vücudu yoktu. Ancak bakkaldan geçen seneden kalmış güllâç alıp ölüleri kefene sarar gibi beyaz beyaz kefenleyip kabir boğazından vülut kabrine güzelce defn ile istif ederdim. Refikam hanım bir gün Şam kayısısı hoşafı istemiş. Bende akçe olmadığı cihetle bana söylemeyip hizmetçi çocukla bakkala haber göndermiş. Bakkal da parasıyla alıp göndermiş. Akşam üzeri hoşafı görüp memnun oldum. Sordum, cevap aldım, fakat ciğerime tesir etti.

Şimdi ey ilvân! Soracaksın.. Sizin bu kadar kudret ve kuvvetiniz yok mudur ki, bir yerden birkaç yüz kuruş borç alsanız, bu hâle meydan vermeyesiniz! Lâkin şuraya buraya yüz suyu dökmek zordur.

Hasta idim. Fakat Ramazanda arasıra Kapuya yine gidiyordum. Teravih namazını bitişiğimizdeki mescide gidip kılardım. Ramazanın yirmi yedisi idi. Bir gece Topçu Binbaşısı Kaadiriye tarikatından Mustafa Efendi namazdan sonra celâl hâlinde câmide yanıma geldi.

— Bizim alayın çizmeleri şimdiye kadar alınmadı, şimdi Mart geldiği cihetle ilmühaberi geriye alınarak kaydını terkin edecekler, bu nasıl iştir? Asker ayakkabısızdır!. Şöyledir, böyledir!..

Diye bir çok şeyler söyledi. Baktım ki celâl kendisini tamamiyle sarmış, dedim ki:

— Yarın senin hatırın için Kapuya gelirim, Reis Paşaya söylerim. kaydı terkin etmesinler, bir çâresine bakalım!..

Mustafa Efendi cevap olarak:

— Reis Paşanın da Allah belâsını versin, senin de Allah belânı versin!.

Dedi. Yine kızmadım. Gülümsedim, hani pek de gülmedim, çünkü zât-ı şerif «Bir de gülüyorsun!» diye bana hücum edecek. Elinden tutup nasihat edip câmiden çıkardım. Hernasılsa kendisine geldi.

— Canım peder efendi gücenme... Benim hâlimi bilmiyorsun!. Asker perişan bir haldedir, onları yalınayak gördükçe mahvoluyorum!

Diye özür beyan etmeye başladı.Ertesi gün bizim Üçüncü Şube Müdürüne tezkere yazarak bayrama kadar çizmelerin verilmesi için müsaade alınmasını bildirdim.Fakat bir daha da o mescide namaza çıkmadım. Gül câmi-i şerîfine yavaş yavaş asâya dayanarak giderdim.

1311 nisanının sekizinci Cumartesi günü Şam'a vedâ ettik. Pazar günü Beyruta ayak basar basmaz yanımıza bir adam gelip:

— İstanbul Oteline teşrif ederseniz buyrun! dedi.

Bakdım ki otel sahibinin yolcuları dâvet için mahsus adamıdır.

— Peki, iyi olur, zaten biz de İstanbula gidiyoruz, elbet de İstanbul Oteline gitmek lâzımdır! dedim.

Beyrut'da İstanbul Oteline misafir olduk. Ertesi Pazartesi günüdür, erkenden Nemçe vapurlarından birinin Beyrut'da demir attığını görünce telgrafhaneye gittim. Oğlum İsmail'e: «Bugün hareket olundu!» diye bir telgraf çektim. Oradan bilet almak üzere acenteye geldim. Acente:

— Vapur Yafa'dan Kudüs hacılarını alıp dolmuştur, boş yer yoktur, bilet vermeyiz! dedi.

Efkârım müşevveş oldu. Hemen Sevkiyat Komisyonunda Kolağası Mehmet Beye müracaat ettim.

— Vapur çok doludur, haftaya kalınca olmaz mı? dedi.

Gitmek hususunda ısrarım üzerine:

— Benim bir adamım vardır, onu size katayım, beraberce vapura giderek kamarotların birisinin odasını size tutsun!

Dedi. Pekâlâ olur! O adamla vapura gidip beş Osmanlı lirasına bir oda tuttum. Üç lira da güverte ücreti olarak kahveciye verdim. Bir adet lira da eşyaların anbara vaz'ı için verdik. Diğer bir lira da kayık ücreti ve işimi halleden adama bahşiş oldu. Cem'an on adet Osmanlı lirası sâyesinde ve bu akçeleri Levazım Reisi Paşadan kurtaran erenler hazerâtı himmetiyle, bir muhâlif hava görmeyerek, Kâğıthane deresinde gider gibi, selâmetle Nisanın 16 ncı Pazar günü akşamı saat onbir râddelerinde Yalı köşkünden içeriye «Hû erenlerim!» diyerek İstanbul limanına demir attık.

Ârif, İsmail vesâir ihvân kayıklarla karşıladılar. Arabalarla doğruca İstanbuldaki mahallemiz olan Selçuk Sultan mahallesinde teyzemizin kızı Ayşe Hanımın evine misafir olduk. Ertesi günü de Kandilliye gidip halamın evinde yerleştik. Fakat orası dar geldiğinden bitişiğindeki evi kiraladık, ki ben, bu evde doğmuştum!.

İhvân-ı bâ sefânın ziyâretleri için şuraya buraya gitmeye başladım.

Refikamın ısrârı üzerine hemşiresi Dilrübâ Kalfaya bir arîza yazdım. Şu âhır ömrümüzde vatanımız olan İstanbul'da kalmak için maaşımız olan bin altı yüz kuruşla Seraskerlik Kapusundaki şubelerin birinde kullanılmak üzere Serasker Paşa Hazretlerine söylenmesini rica ettim. Bir kıt'a da künye puslası takdim ettim. Dilrübâ Kalfa bu puslayı Vâlide Sultana vermiş. Vâlide Sultan da Başağası Server Ağa ile Serasker Paşaya verilmek üzere Başmâbeyinci Hacı Ali Beye göndermişler. Hacı Ali Bey de Serasker Paşaya takdim etmiş. Bir taraftan ben de bir istid'â yazıp Mektubcu Beye verdim. Serasker Paşa:

— Niçin Hacı Ali Beyi tâciz etmiş!.

Diye sormuş. Mektubcu da kaziyeyi anlatarak:

— Bu iş haremleri tarafından olmuştur!. demiş.

İstid'âmın havâle edildiği İntihâb-ı Küttâb Komisyonunda bir cevap çıkmadı. Bunun üzerine Vâlide sutan Başağası Server Ağayı bizzat Serasker Paşaya yollamış.Paşa:

— İbrahim Efendi, ben Şam'a gidemeyeceğim diye bir istid'â etsin de bana konağa getirsin!. demiş.

Muhtasarca mâzeret beyan ederek bir istid'â yazdım. Serasker Paşanın konağına gittim. Mühürdar Efendisi önüme düşüp huzûra çıkardı. Etek öptüm, arzuhali verdim.

— Sizin maaşınıza mûâdil burada maaş bulamıyoruz!. dedi.

— Efendimiz ferman ederse bulurlar!.dedim.

— Maaşınız kaç kuruştur? diye sordu.

— Bin altı yüz kuruştur!. dedim.

— İki bin kuruş edelim yine Şam'a gider misiniz?. dediler.

Artık utandım: — İrâde Efendimizindir!. dedim...

Mühürdar Efendi, Serasker Paşaya hokka kalem getirdi. Kendi eliyle arzuhalin kulağına buyurdu. Bana da:

— Siz gidin, Reis Efendiden arayın!. dedi.

Divanhâneye çıktım. Mühürdar Efendi mezkûr arzuhali elinde yanıma geldi. Şöyle nazar ettim ki, «Terfian îzâmı» buyurmuşlar. Mektubcu Beye gelip keyfiyeti arzettim:

— Münhal olmayınca zamm-ı maaş nereden verilecek?! dedi.

Anladım ki iş bozulacaktır. Ânide karar verdim, Mektubcu Beye:

— İki bin kuruş değil, on bin kuruş versen fakir için Şam'a dönmek muhaldir!. dedim.

Şam'dan İstanbul'a can atmamın sebeplerinden biri de Levazım Birinci Şube Müdürü Muâvin-i Evveli Galib Beyin elinden, dilinden el'aman demekliğimdir. Galib Bey 1290 senesinde Jurnal Kalemine tâyin olunduğum tarihte Nizâmiye Yoklama Kalemi müdâvimlerinden idi. Daha çocuktu ama, elinden iş gelirdi. Gayet zeki bir Şamlı çocuktu. Meşhur meseldir: «Ne Şam'ın şekeri, ne Arabın yüzü» derler. Beyhude söylenmemiş.. Hele Şamlılar ziyade zeki, cin fikirli olurlar, şeytana külâhı ters giydirirler. Ehl-i Arabdan gayrilerini akreb gibi sokarlar. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyin biraderi Abdullah Bey merhum Şam için: «Şâm-ı şerîfi altın kazan içinde akreb dolu gördüm» buyurmuşlardı. Galib Bey nâz-ü niâm ile kucaklarda büyümüş bir haşarı çocuktu. Bizim kaleme ilk geldiği günlerde idi, dâirede giymek için yaptırmış olduğum tahta pabucumun ökçesini kesmişti. Bundan başka daha ne uygunsuzluklarını haber aldım. Aziz ismindeki Şamlı arkadaşıyla beraber dâirede nüfuzları günden güne fazlalaştı. Her vesile ile aleyhime yürüdüler. Zira ki bu Galib Efendi ile Aziz'in sınıfları «Pez...» lik idi. Büyüklere kadın tanıtırlardı.

Galib Beyin cinsinden Şamlı Fesci Salâhaddin nâmında bir adam vardı. Fesci iken büyük tüccar oldu. Dâirenin ruhu gibi herkesin akçesini alıp işletirdi. Ona karşı herkesin boynu eğri idi. Ben şubeye gelmezden evvel askerin fesleri bundan satın alınırmış.. Her fesde yarı yarıya ticaret edermiş.. Ben hamdolsun her tarafa kulaklarımı tıkadım, askerin fesleri-ni İstanbul'dan getirttim.

Fakat fes kapusu kapanır ama daha kapular çoktur: Meşin, sahtiyan, iplik, bez, ne istersen!. Bu adam küçük boy meşini on kuruştan vermiş. Benim zamanımda komisyon büyük boy meşini çarşıdan sekize aldı. Askere yazlık çamaşır yaptırmaya kalkarız, karşımıza Galib'le Salâhaddin çıkar!. Hangi birisini yazayım!..

İSTANBULDA SIKINTILI GÜNLER

Ermeni vak'ası — Fâtihte Boşnaklar hanında Melâmi Hasan Baba — Melâmîlik sefaleti — Bu da böyle bir hayat idi — Yirmi altın borç verip Hâtemi Tây Oğlan Paşa — Rumuz ve işaretle 21 Eylûl tarihi — Hasan Babanın teneke sesi — «Aşçı Dede, uğurlar olsun!»

Arzuma nâil oldum. İstanbul'da kalamadım ama, Şam'a gitmedim. Merkezi Edirne olan İkinci Ordu Levazım İkinci Şube Müdürlüğüne iki bin kuruş maaşla tâyin olundum. Fakat Rumî 1312 senesi Osmanlı Bankası baskını vak'ası üzerine ortalık karıştı. Dükkânlar kapandı. Eski Yeniçeri zamanı gibi bir hâl oldu. Edirneye gitmem gecikti..

Bugünlerde Fâtih taraflarında Melâmiyûn zümresinden pek çok rumuz ve işâretle kelâm eden bir Hasan Baba işittim. Ziyaretine gittim. Fâtih Câmi-i şerîfi ittisâlinde Uzun Sokak içinde doksanüç muhacirlerinin barakaları vardır, onun içinde oturur, yatar. Fâtih türbesinin Karadeniz tarafında olan kapusundan çıkıp sekiz on adım ileriye gittim. Gördüm ki bir uzun sokak, etrafında barakalar vardır. Orada birisine sordum:

— Ne edeceksin o mecnun bunamış deli adamı? dedi.

— Hiç... birisinden selâm getirdim!. dedim..

— Burada tahtadan eski bir barakası vardı, harâb oldu, yıkıldı. Şimdi buradan aşağıya doğru git, orada Boşnaklar Hanı vardır, Yeni Han diye sor, orada bulursun! dedi.

Gittim. Hanı buldum. Babayı sordum:

— Sabahleyin gitti, nerededir bilmeyiz!. dediler.

Hanın altında bir kahve dükkânı vardı. O dükkânın önünde sandalyede üstü başı temiz bir Boşnak oturuyordu. Hasan Babayı aradığımı anladı.

— O zâtın bir kararı yoktur, ben bu hanın sâhibiyim, gelirse söylerim, siz yarın bir kere erkenden geliniz!. dedi.

Adını sordum:

— Benim adım Abdülgani Ağadır!. dedi.

Ertesi günü güneşle beraber Boşnaklar Hanına gittim. Kahve açık ama han sâhibi Abdülgani Ağa daha kahveye çıkmamış.. Kahveciye sordum:

— Evet.. Hasan Baba yukarıdadır! dedi. Hemen hanın üst katına çıktım. Onu gördüm ki, üst kat odaların gezinti yerinde açık bir sofa gibi yer var. Hasan Baba orada yatak içinde oturmuş.. Donu açık.. Kasık bağını bağlıyor.. Bâzı ilâç gibi kâğıt içinde bir şeyler vardı. onunla meşgûldür. Beni gördü, kendisini beklediğimi anladı:

— Aşağıda kahvede oturun, geliyorum!. dedi.

Kahveye döndüm. Yarım saat sonra indiler. Başında bir eski fes, beyaz sarık gayet kirli ve eski, şöyle iki defa çevirmiş, ucu bir taraftan boynuz gibi bir işaret yapmış!. Gayet yaşlı bir adam... Doksana yakın!. Üzerinde, fanilâdan, eski ve yamalı uzun bir hırkanın altında yine eski fanilâdan bir entari... Ayağında beyaz don.. Siyah mest ile âdi büyük kundura... Kundura gayet kabadır, güç halle ayağında sürükler...

— Boğazım ağrıyor, gidip süt içeceğim!. dedi.

— Emir buyurun buraya getirsinler!. dedim.

— Olmaz! dedi.

Ben de arkasından edibâne yürüdüm.

Kahvehaneden çıktım. Sekiz on köpek etrafımızı sardılar. Onlara hoşt moşt diyerek sütçü dükkânına girdik. Ona bir bardak süt aldık, on paralık francala aldık. Şimdi kendisi bir zaman eliyle sakalını tarak gibi taradı. Yanına bir kedi geldi. Kendisi yemeden evvelâ kedinin önüne bir parça ekmeği süde batırıp verdi. Sonra başladı kendi yemeğe. Bir süt daha istedi. Kedi ile beraber üç kupa süt ekmek yediler. Sonra kalktı. Bensütünün hesabını gördüm. Oradan tenha bir sokak içine saptı, orada bir kahveye girdi:

— Git bana şuradan on paralık ekmekle on paralık peynir, on paralık üzüm getir!. dedi.

Hemen gidip getirdim. Üzümü yıkayıp bir tepsi içerisine koyup önüne koydum:

— Gel beraber yiyelim!.. dedi.

Birlikte yedik. Ekmek arttı, sakladı. Sonra kahve içtik. İşte o zaman orada olan adamlara hitâben başladı bir takım saçma sapan sözler, rumuzlar, işaretler söylemeye. Herkes evet, sepet deyip dinliyor. Meselâ:

— Kavun kanun diyor, kadı nerede? Bunun tadı sema' ile salât arasındadır..

Ama bunlarda bir mânâ gizlidir! Oradan kalktık. Ekmek parçaları elimizde.. Yollarda herkes bize bakıyor. Bakkal dükkânına uğradık. On paralık sucuk aldık, handaki kahveye geldik. Köpekler üzerimize hücum ederler.. Fakir de onlara ekmek verirdim.. Kahvede yanıma bir kedi geldi. Hasan Baba sucuğu kediye verdi. Bir dilimini de kendisi yedi. Sonra bir Arnavut bir kâse içinde imâret çorbası getirdi. Kâseyi içti. Yarısını da bana uzattı:

— Şifâ niyetine iç!. dedi.

İçtim. Sonra etrafıma muhacir çocuklarıyla kadınlar doldu. Onlara da onar para verdi. Elini habre koynuna sokar, para çıkarırdı. Sonra bana döndü:

— Sen şimdi git, Perşembe günü gel!. dedi.

Bu Hasan Baba Melâmîyûn kutublarındandır.

Parasızlıktan perişan bir haldeydim. Masraf Nâzırı Hasan Paşanın odasına girmek, arz-ı-hal etmek bir kale fethetmekle bir idi. İki cebimde bir para yoktu. Memuriyetimin irâdesi çıkalı bir ay olmuştu. Bu hâl ile işe değil bu sene, gelecek sene bile Edirne'ye gitmem şüpheliydi. Arasıra velinimetimiz merhum Derviş Paşazâde Hâlet Paşanın huzuruna çıkıyordum. Hâl-i perişanımı soruyor, benden ziyade o telâşlanıyordu:

— Canım efendim.. Sen yolcu adamsın, nasıl olacak senin bu hâlin?! diyordu.

Ben ise, elime geçen bir iki parayı dervişlere, babalara veriyordum. Bir gün yine huzuruna çıkmıştım:

— Teshilât Sandığı Reisi bizim İsmail Paşaya bir tezkere yazayım, Üsküdarda Çamlıcada köşküne git, işte sana iki mecidiye de vapur parası ve araba parası!.

Diyerek tezkereyi yazdı, verdi. Doğruca Üsküdara, İsmail Paşanın köşküne gittim. Kendisi daha Yıldız'dan gelmemiş, tezkereyi bırakıp döndüm. Mecidiyelerden biri yolda sarfolundu. Öbürü ile de akşam üzeri çocuklara bir miktar nafaka tedârik ettim. İşte iş bu derecede idi. Ertesi gün keyfiyeti Hâlet Paşamıza arzettim:

— Canım, yazdığım tezkere çok kuvvetli idi, siz o gece köşkte kalıp Paşayı bekleyebilirdiniz, bizzat kendisini görecektiniz!

Dedi. Ben de evde çocukların nafakası olmadığını söyledim. Bu cihet kendisine çok tesir etti. Yüzünün rengi değişti. Benden sonra İsmail Paşadan cevap gelmiş. Derviş Paşa bendesi olduğundan velinimet zâdesine fevkalâde hürmetkârâne tezkere yazmış ve imza üzerine «bende» demiş. Öyle ki Teshilât Sandığında para olmadığı halde bana bin kuruş tedârik edip göndermiş. Fakat bin kuruşla nasıl gidilir?.. Hâlet Paşa Efendimiz bir Hâtemi Tây oldu, yirmi adet Osmanlı lirası ikraz etti. Artık bende zuhûl eden aşk-u şevki kalemle anlatamam.. Hemen eve geldim, sandık sepet eşyaları bağlamaya başladık.

Hasan Baba Hazretlerini de unutmadım. Huzurlarına girip Edirne için ruhsat-ı mâneviyelerini taleb ettim. Baba Hazretleri benim Edirne seyahatime zâten rumuz işaretlerle izin vermişti. Yâni Eylülün beşinci Perşembe günü idi, bana:

— Yirmi sekizin dörtte biri ne eder?.. dedi.

— Yedi eder! dedim.

— Üç rub'u ne eder? dedi.

— Yirmi bir eder! dedim.

Sususdu. Edirne'ye Eylülün yirmi birinci günü hareket ettim.

Hasan Babaya vedâ için Boşnaklar Hanına gittim. Kalkmamışlar. Bir sandalyede oturup bekledim. Bitişiğindeki odada Rumelinden gelmiş, telgraf memurluğundan ayrılmış bir zât, odasının kapusu önünde oturmuş çay kaynatıyordu. Hem de bana, bu efendi bu mecnuna ne diye iltifat eder, diye hayretle bakıyordu. Hasan Baba uyandı. Yataktan kalkıp oturdu. Yanında bir teneke içinde gece tebevvül etmişti, abdeshaneye dökülmesini emretti. Telgraf maazulü adam bana, «Bu ne budala adamdır!» diye bakıyordu. Döndükten sonra Hasan Baba Efendiye arz-ı vedâ ettim. Hâlet Paşa Efendimizle de bir vedâlaştım ki, felek de melek de mâşallah, bârekâllah Aşçı Dedemiz uğurlar olsun, yolun açık olsun dediler.

EDİRNE

Edirne Cennetine doğru hareket — Gazinoda namaz kılan sofu — Misafirlik hakkı üç gündür — Direk Hafızın evi — 1313 Yunan harbi — Edirne'de Zafer ve Cülûs şenlikleri — Resmî elbise yaptırmıyan Muhasebeci Efendi — Bir memur Hacca gitmek isterse bizzat Sultan Hamid'in izin vermesi lâzım.

1312 Senesi Eylülünün yirmi ikinici Pazar günü akşamı kemâl-i aşk-u muhabbetle şimendifere maa evlâdü ayal bindik, Edirne cennetine doğru hareket ettik. Bu neş'e ve muhabbetle gece saat sekizde Edirne istasyonuna indik. Edirne'de olan ihvâna vekâleten kanu çavuşları ile hademeler karşıladı. Oradaki gazinoya inerek yatsı namazını kıldık Çaylar içildi, muhabbet olundu ve nihayet sabah da oldu. Sabah namazını kıldik. Dûa ettik. Oradan arabalara bindik. Mevlevihanenin önünden geçerken durup Şeyh Hacı Eşref Efendi Hazretlerinin ayağına yüz sürdük. Ziyade hürmet ve râyet gördük. Âile ehibbâmızdan Hâlid Beyin hanesine inip biz Kapuya gittik. Levazım Reisi Ahmed Kemal Paşa'nın odasına girip arz-ı hürmet eyledim. İltifat ettiler. Oradan Erkânı Harbiye Reisi Rüştü Paşa Hazretlerinin çadırına gittik. Nizam dâiresinde bir temennâ edip çıktım. Ondan sonra da cemaatin başı olan zâti âli-i Müşîrî Ârif Paşa Hazretlerinin ayağı toprağına yüz sürmek üzere, Vâli vekili de bulunduklarından arabaya binerek Vilâyet dâiresine gittim. Odasına girip eteğini öptüm ve birkaç adım geri çekildim.

— Ne vakit teşrif ettiniz? dediler.

Gece şimendifer ile geldiğimi arzettim. Mestâne bir göz işareti ile istirahat etmemi emrettiler.. Oradan çıkıp ertesi günü doğruca makamıma gidip oturdum ve biriken işleri görmek üzere kolları sıvadım.

Misafirlik hakkı üç gündür. Bizim Hâlid Efendinin hanesinde üç gün kaldık, sonra bitişiğindeki evi kiralayıp yerleştim.

Edirne'de oturduğumuz ev, Eski Câmi civarında hamamlı bir ufak evdi. Kirası ayda dört buçuk mecidiye idi. Sâhibi Direk Hâfız nâmında bir zât imiş. İçinde dâima Kur'ân okunmuş, Kur'ân-ı Kerîm nüshaları yazılmış bir ev. Aşağı katta bir hamamla bir oda. Bir iki ayak merdiyenle çıkılır, yukarıda bir sofa, iki oda. Odalardan birinin sokağa iki penceresi vardır. Diğerinin sokağa penceresi yoktur, yalnız sofaya iki peceresi var-

dır, iki de tepe camı vardır. Bu odayı ben aldım. Tepe camlarından birini de, soba kurup soba borusu ile kapadım. Yâni oda, üç adamlık bir kabir oldu, ben de ehl-i kubûrdan oldum. Sofaya olan pencerelerden biraz ziya girer ama, odada mânevi ziya çoktur azizim!..

Edirnenin kışı çok olur demişlerdi. Hattâ sokaklarda ayaklarına çarık veya keçe giyip onun altına urgan sarılmazsa yürümek kabil olamadığını anlatmışlardı. Cenâb-ı Hakka hamlederim ki o sene hiç kış olmadı. Yâni kışa kış dedikleri için öyle bir miktar teberrüken kar yağdı. Bir iki gün misafir olup gitti.

1313 senesi nisanının beşinci günü Yunanistana ilânı harp olunduğu ceridelerle neşir ve ilân olundu. Çok zaman geçmeyip fütuhat başladı. Bu fütuhat ceride ve ilâvelerle anbean saat besaat ilân olunurdu. Yenişehir fetholundu. «İmdadı peygamberi» lâfzı tarihte. Diğer tarih:

Geldikte bir müjde dedim tamamen
Budur gazayı ekberi Hâmidî
1314

Bir gün kalemde, gönül âlemine atılan bir mânadan dolayı Dömekenin fethi bakımında bir tarih söyledim; «Eba Mevlâna şemsi geldi imdada ★ Dömekeyi aldı dümdek hücumda. Hicrî 1314»

Hemen bunu ihvan görüp birbirlerine tebşir ettiler. On gün sonra, 6 Mayıs 313 salı günü çıkan ilâvelerle Dömekenin zaptı ilân olundu: «Hududu Yunaniye kumandanı ve orduyu hümayun müşiri devletlû Ethem paşa hazretlerinden varid olan 6 Mayıs 313 tarihli telgrafname suretidir. Dünkü Pazartesi günü vukubulan muharebede askerlerimizin dilirane savlet ve muhacematına düşman mukavemet edemiyerek gece saat bire kadar fevkalâde şiddetli muharebe ettikten sonra, askerlerimiz Dömekeye girmiş ve zaptetmiştir. Tafsilâtı sonra arzolunacaktır, tebşir olunur.»

Dömekenin zaptı tafsilâtı İkdamın 8 Mayıs 313 tarihli nüshasında vardır.

O Rumi 1313 senesinde evvelâ Dömeke muzafferiyeti ile şâdüman olduk. Akabinde de Cülûsu Hümayûn günü yaklaştı. Herkes fevkalâde şenlik hazırlığına kalktı. Şimdiye kadar bu gibi şenlik gecelerinde, hiçbir sebep illeti olmaksızın, sırf tembellik ve kayıdsızlık eseri olarak kapumun önüne bir fener bile asmazdım. Bu defa aşk-u muhabbetle evimizin dışını ve içini kandillerle donatmak istedim. Ama elimden böyle işler gelmez. İmdadıma Askeri Matbaa Memuru Dağıstânî Yüzbaşı Hacı Mehmed Efendi yetişti. Kırklar aşkına ve nâmına olmak üzere kırk adet cam fener yaptırttım. Bir de levha şeklinde bir kıt'a yazdırıp kapunun üzerine astırdım:

Gıbtai nûri sabahı bahtiyârandır bu şeb
Leylei rûzi cülûsi devrândır bu şeb
Yekzeban olmuş kulu İbrahim gibi halkı cihan
Şevketi iclâline birden duahândır bu şeb

Kapunun yanına üç adet ip gerip kandilleri mahya gibi astım. Kırk kandil kâfi gelmedi, yirmi kandil daha aldırttım. Bir noksanı kaldı: İhvâna ziyafet!..

Bizim evde gayet güzel baklava yapılır. Bayram ziyafetlerinde fakirhanede yenilir. Kırklar şerefine ehibbâ ve yârâna bir de âcizane Aşçı Dedelik vazifesinden bir ziyafet sofrası çekelim dedik. Lâtife yollu bir de dâvet tezkeresi yazıp dağıttım. Dâvetliler vakt-i malûmda cümleten teşrif ettiler, beni memnun ve mesrur ettiler. Yemekten sonra kahveler içildi. Saat onbiri buldu. Şenlik gecesi olmakla herkesin kendisine göre işivardı, dağıldılar.

Burada kıyafetim hakkında da bir kayıdda bulunayım. Tesadüf kabilinde bir keramet ki, ihvânın lisanından işittim. Kırk sene olmuştu ki setire giymemiştim. Merhum Erizncânî Fehmi Efendimizi taklid ederek ekseriya Van abasından ve bâzan çuhadan sako giyerdim. Edirne'ye geldiğim yılın Ramazan Bayramında, gönlüme geldi ki, buraca hâlim o kadar malûm değildir. Zâten resmî elbise-i askeriyem de yok, bunun yerine kaim olmak üzere siyah çuhadan bir setire ve siyah çuhadan güzel bir pantalon yaptırdım. Nişanlarımı takarak Bayramda Müşir Paşanın huzûruna öyle çıktım. Müşir Paşa, Muhasebeci Efendiye:

— İbrahim Efendi niçin resmî elbise yaptırmamış?!.

Demiş. O da bana sordu. Arası çok geçmedi, Seraskerlikten bir emir gelerek bütün Harbiye kalemlerinde memur efendilerin cümlesinin siyah çuhadan setire ve pantalon giymeleri hususunda irâde-i seniyye çıktığı tebliğ olundu. Bu emir imdadıma yetişip bir de resmî elbise masrafına sokmadı. Sultanım, hû!.

Muhtelif tarihlerde gördüğüm rüyâlarda Hicaz cânibine yüz sürmek bize müyesser ve mukadder olduğunu bilirdim ama hangi yıl olacağı meçhulümdü. «Gel bakalım ey âsi Aşçı Dede!» diye erenler tarafından işbu 1315 senesi ruhsat olmuş!.

Hicrî 1315 senesi Recebinin ilk Cuma usûl ve nizâmı dâiresinde Hicaza ruhsat istihsâli için bir istidâ nazim ederek Müşirlik makamına takdim ettim. Müşirlik istid'âmı Seraskerlik makamına arzetti. 7 Kânunevvel 1313 Rumî tarihinde de Padişaha arzolunmuş. İznim geldi.

AŞÇI DEDE HAC YOLUNDA

Edirne'den İstanbul'a — Sarayburnunda çarpışan iki posta vapuru — Medine-i Münevvere'ye gönderilen yirmi beş bin sandık kâfuru balmumu — Ondört günde İstanbul'dan İskenderiye'ye — Mısırlılar Türbe ziyaretini kahve sohbetine çevirmişler — Cidde ve Yenbu' — Şutuf — Para almadan yol vermiyen Şeyh «Harâmı kıtır!» — Kafileden ayrılan sopayı yer, belindeki kemeri teslim eder — Medine-i Münevvere — Harem-i Şerif.

Evin eşyasını bir odaya doldurduk. Ev bekçiliğine, o sırada yedi ay mezuniyetle Edirneye gelmiş olan üvey oğlum Başçavuş Gazi Ârif'i bıraktım. Hane halkını alarak derhal İstanbul'a hareket ettim. Âileyi İstanbulda bırakacaktım. İstanbul'da Sürreeminliği bana verilmek istendi, fakat Mâbeyn-i Hümâyûnca başka birisi tâyin edildi. Bana da Medine-i Münevvereye gönderilen yirmibeş sandık kâfûrî balmumunun nakli memuriyeti verilmişti. Maiyetime de on nefer efendi tâyin olunmuştu. Yol masrafı için lâzım gelen akçeyi de verdiler. Sevincimden kendimi tutamadım, bana bunları tebliğ eden Sekreterlik Kalemi Mektubcusunun ayağına kapanıp ağladım. Aşkımdan eve ağlayarak geldim. Hemen yol hazırlığına başladım.

O sırada biraderim Mülâzim Bahaeddin Efendi, Üçüncü Ordudan Dördüncü Orduya naklederek âilesiyle beraber vapurla İstanbula gelirken, bindikleri vapur Sarayburnunda bir başka vapurla çarpışmış, denize dökülmüşler. Hak erenler imdadına denizden çırılçıplak çıkarmışlar. Elbise ve eşyaları kâmilen gitmiş ve bitmiş. Mahallemizde bir ufak oda kiralayıp yerleştirdik. Haftasına da bir kız çocukları dünyaya geldi. Elde yok, avuçta yok. Dilenci derecesine gelmişler. Biraderimin Hızır gibi imdadına yetiştim. Onlara da bir miktar para bırakarak, yanımdakalan altmış adet lira ile «Hû erenlerim!» diyerek yola revân olduk.

Ramazanın onbirinci Çarşamba günü Mısır postasının «Tevfik-i Rabbânî» vapuru ile Mısır yoluyla Medine-i Münevvere'ye hareket ettim.

Mevsim kıştı. Hareketimizden birkaç gün evvel İstanbul o kadar çok kar yığmıştı ki, iki üç gün tramvaylar işleyememişti, bütün eğlence yerleri kapanmıştı, herkes yerinden dışarı çıkamamıştı.

Ben kendi kesemden sekiz adet Osmanlı lirasına ikinci kamarayı

tuttum. Hiç deniz görmeyerek Yunan iskelesi olan Pireye geldik. Oradan akşam üzeri hareket olundu.

Akdenizde hatırı sayılır bir fırtınaya tutulduk, zararsızca ondördüncü günü erkenden İskenderiye'ye vâsıl olduk. Giridli Hasan Ağanın oteline indik. Orada bir gece kaldık. Ertesi günü cemaati şimendiferle Süveyşe gönderdim. Götürmekte olduğumuz balmumlarını vapurdan çıkarıp Süveyşe sevketmek üzere polis İsmail Efendi ile otelde kaldım. Ertesi gün mumaileyhle beraber Süveyşe gittim. İskenderiye'de kaldığım iki gün zarfında câmileri ve türbeleri ziyaret ettim. Kaside-i Bürde sâhibinin türbe-i şeriflerini ziyarette idim. Mezkûr türbe evlâd-ı Arab ve bâzı haşaratla mâlâmâl doluydu. Polis İsmail Efendi ile biz de bir köşeye sıkıldık. Bir müddet sonra anı gördüm ki bir kahveci, elinde cezve ve bir takım fincanlarla yanıma geldi:

— Buyurun!.

Diyerek kahve içmeyi teklif etti. Halkın yalnız ellerinde sigara yoktur, sâir ahvalleri kahvehanede oturur gibi, muhabbetle sadâları ayyûka çıktığını görünce bizde ne teveccüh ve ne de huzûr kaldı. Hemen ayakkablarımızı alıp kaçtık.

Fesübhanallah diye dışarı çıktım. Esnafdan, satıcılardan orası mahşer yeri gibiydi. Güçhalle sökülüp otele gelebildik...

Ramazanın onaltıncı Pazartesi günü erkedenden şimendifere binip akşamı saat ikide Süveyşe geldik. Cemaate iltihak ettik. Salı günü Yenbu'a gitmek üzere vapura bindik. Amma Yenbu'a derken Cidde'ye gittik. Şöyle ki, Süveyş iskelesinden biraz açıldık, «Vapur doğru Cidde'ye, sonra Yenbu'a gidecekmiş» havâdisi çıktı. «Amman!. Amman!.» dedikse de «Amanın faydası toktur.. Vapurun bu haftaki nöbeti evvelâ Cidde'ye, oradan Sevakin iskelesine, sonra da Yenbu'a imiş.. Elli adet lira verilirse o zaman evvelâ Yenub'a olurmuş!» dediler.

— Aman erenler!.. Maiyetimde olan efendilerin ve mumların yol masrafı olarak zâten elli Osmanlı lirası verdiler. Onun da bir mikdarı sarfolunmuştur. Zuhûrâta tâbi olmaktan başka çâremiz yoktur!. dedim.

Ramazanın yirminci günü Cidde'ye vâsıl olduk. Zâten İstanbul'da görüşülüp delil ittihâz olunan Mekkeli Revâşinzâde Şeyh Abbas Efendinin Cidde vekilleri olan Seyyid Ahmed Efendinin konağına hareket etti. Hicaz Vâlisi iken vefat eden Hâlet Paşa Efendimizin türbesine giderek baş tarafındaki taşına başımı kaydum, binlerce âh edip ağladım.

Cidde'de altı gün kaldık. Vapur Sevakin'den döndü, bindik, Ramazanın yirmi yedinci Cuma günü Yenbu' iskelesine çıktık. Şeyhülharem Âdil Paşa, Kaymakama emretmiş, Kaymakam ve orada bulunan ümerây-ı askeriyye derhal gelip mumlar çıkarıldı. Bize de deniz kenarında bir ikametgâh gösterdiler. On, onbeş gün Yenbu'da kaldık.

Sultanım! Şevvâl-i şerîfin sekizinci Salı günü erkenden kafile ile beraber Medine-i Münevvere'ye doğru hareket olundu.

Her devenin üstünde bir şutuf vardır. Şutuf bir çift mahfedir, yâni bir adımlık demir karyola biçiminde hurma dallarınyla yapılmış, üzeri bez ve muşamba ile güneşten muhafaza olunmuş bir sedirdir. Fakire mahfe arkadaşım hamdolsun kendi cinsimizden oldu. yâni Teşrifat Nâzırı Hacı Mahmud Efendinin sevgili emekdarı Mehmed Efendi oldu. Bir ferd ile görüşmez, kendi fâlinde bir adam. Geceleri pek çok zikreder bir Nakşibendî'dir. Yolun yarısı oldu, yâni Bi'r Abbas denilen sahrâya vâsıl olduk. Orada bir gün iki gece kaldık. Buna da sebep, oranın Şeyhi yol vermek için akçe ister. Kafile râzı olmaz. Hele Cenâbı Hak lûtufve ihsân etti de yakayı kurtardık.

Hicaz yolu bir acâib yoldur. Konak yerleri uzakçadır. Ekseriya gece saat dört veya beşte konak yerine gelinir. Konak yeri dediğimiz iki dağ arası dere içidir. Deveciler şutuftan indirip:

— Harâmi kıtır!..

Diye bağırırlar. Yâni hırsız çoktur, diye bağırırlar. Halbuki hırsız yoktur, hırsız kendileridir. Şutuftan ayrılmamalı!. Abdestbozmak dahi şutufun yanında olur. İnsan beş, on adım ilerlerse sopayı yer, belindeki kemeri teslim eder!..

Hamdolsun, erenlerin sâyesinde kafilemizden kimsenin burnu kanamadı, sağ ve sâlim Şevvalin onüçüncü günü Medine-i Münevvere'ye dâhil olduk. Medine Delilbaşısı Dağıstânî Hacı Mehmed Efendi tarafından karşılandık, bizi evine indirdi. Orada olduğumuz müddetçe bir para sarfetmeyecektik. Zâten oraya kadar da elli lira kifayet edip bitmiş, yüz küsur kuruş kalmıştı. Onu da Hacı Mehmed Efendinin enistesi Ebûbekir Efendiye teslim edip irâd ve masraf veçhil defteri tanzim olundu ve Mektubcu Beye takdim olundu.

Delibaşının âlâ büyücek, iki üç odalı selâmlığı vardı, oraya muhabbet demirini attık. O gece geceleyip sabahleyin erkenden Hamam-ı Nebî denilen hamama gidip abdest aldık, temizlendik. Oraya mahsus elbiselerimizi giydik. Yâni ayakta sarı yemeni ve siyah mest, beyaz entari üzerinde sofdan cübbe, başta arakiye üzerinde beyaz sarık. Cümleten Harem-i Şerîfe doğru yüz tuttuk. Harem-i Şerîf, indiğimiz evden altmış, yetmiş adım mesafededir. Bâb-ı Selâmı görür görmez duyduğum heyecanı kalemle anlatamam. Ayakkablarımızı kapucuya teslim ettik.

Kapunun eşiği madendendir. Bâb-ı Selâm'ın eşiğini öptüm, yüzüme gözüme sürdüm. Harem-i Şerîfe girdik. Delilbaşı önümüzde, biz arkasında. Okunacak duâlar ve salâvat-ı şerîfeleri okuyoruz. Doğruca Şebeke-i Saâdet karşısına varıp uzun zaman duâlar ettik. Oradan birkaç basamak aşağıda Hazret-i Ebûbekir'in merkadi önünde durduk. Sonra birkaç adım daha aşağıda Hazret-i Osman önünde durduk. Ravza-i Mutahhara'nın a-

şağı cihetine gidilip «Melâike-i Mukarremin» makamı huzûrunda duâlar okuduk. Sonra ayakucunda Hazret-i Fâtıma Anamızı ziyâret ettik. Ravza-i Mutahhara'nın ziyaretinden sonra Medine-i Münevvere ve civarındaki Kibâr-ı İslâm'ın mübarek merkadlerini ziyaret ettim. Ravza-i Mutahhare'yi her ziyaretimde Bâb-ı Selâmın eşiğine ayağımla basmaz, atlardım.

Yolda oruç tutamadığımızdan onyedi gün oruç borcumuz vardı. Medine'ye muvasalatımızdan bir hafta sonra cümlemiz kazâ orucuna niyet ettik. Delilbaş bize fevkalâde hürmet ve riâyet etti. Sabah ve akşam böreği ve tatlısı eksik olmamak üzere mükemmel yemek çıkardı. Çay ise ikişer, üçer kupa olarak verirlerdi. Oruca başladıktan sonra, sahura da mükemmel yemek çıkarırlardı İftardan sonra Harem-i Şerîf-e gider, yatsıya kadar ibâdetle meşgul olurdum.

Ravza-i Mutahhare için getirdiğimiz mumların arasında biraz kırık vardı, ama hiç kırıksız gelmiş nazariyle kabul olundu. Çünkü geçen sene gelen malları gösterdiler, cümlesi kırılmış, hurdahâş olmuş, Medine-i Münevvere'de tekrar dökülüp yapılmış, bizim getirdiğimiz mumlarda bu kadarcık da kırık çıkmazdı, ne çâre ki Yenbu' Kaymakamı tarafından el vuruldu, bizleri karıştırmadılar; «Bize teslim edeceksiniz, Medine-i Münevvere'ye biz göndereceğiz!» dediler. İşte hiç şüphe yoktur, o deveci Arablar develere yüklerken, indirirken bu hâle getirdiler. Ne ise... Peygamberimiz indinde bu hizmetimiz inşallah makbule geçmiştir.

MEKKEİ MÜKERREME

Hac yolunu kesen Bedevi Şeyh — Vadide bir müsadere — Şutufta zikir — «Kara yüzümü kara taşa sürerek ak pak ettim» — Delil başının melek yüzlü güzel oğlu — Yusuf Hicâzî ile el ele gönül ile tavâf — «Rahmet deryasına batıp çıkan anadan doğmuş gibi pak ve tâhir oldum»

Oranın âdetince seccademi Ravza-i Mutahhare'deki sakaya teslim ettim. Beş vakit namazda seccadeyi Harem-i Şerifde bir münasib mahalle yayardım. Ben de her zaman gittiğimde oraya oturdum. O serilmiş seccadeye başka kimse oturamazdı.

Ravza-i Mutahhare'de şefaat suları içerdim, amma aşkım teskin olunmazdı. Sürreeminin gelmesi yakınlaşmıştı. Ravza-i Mutahhare'nin iç perdelerini, süpürmek için kaldırdılar. Hemen küstahlığı ele alıp «Dahilek yâ Resûlullah!» deyip Şebeke-i Saadet'e yaklaştım. İki dizim üzerine çöküp pencereden yukarıya baktım. Sabah güneşi henüz Kubbe-i Saâdetin ufak pencerelerinden içeriye girmiş... Canım cânâna erişti. Aklım başımdan gidip sahrâ-i cünûna düştü. Dizlerimin bağı çözülüp oraya düştüm. Neden sonra aklım başıma geldi. Hararet-i aşk da teskin olundu.

Zilkaadenin 23 üncü Perşembe günü Sürre-i Hümâyûn Medine'ye geldi. Sürreemini benim kalemdeki ilk Mümeyyizim Muhtar Efendimizdi. Muhtar Efendi omuzunda Sancağ-ı Şerîf, Höcre-i Saâdet'e girip çıktılar. Sonra misafir oldukları haneye indiler. Bir kaç gün sonra Mekke-i Mükerreme'ye gitmek hazırlıkları görüldü. Şam'dan getirdikleri büyük develere şutuflarımızı yükledik. Ravza-i Mutahhare'de vedâ ziyaretimiz de pek yanık oldu. Ayın yirmi altıncı günü Sürreemini maiyetinde Medine'den Mekke'ye hareket ettik. Meğer bizim tuttuğumuz yol beş altı senedenberi kapalıymış. Yâni o yolda olan büyük bir şeyhin sürresi verilmediği için o yoldan hacıları bırakmıyormuş. Diğer bâzı şeyhler de Sürreemini Mektubcu Muhtar Efendi Hazretlerine, kendileri için o yolu açmayı vâdetmişler. Bir iki konak sonra o büyük şeyhin hududuna girdik. Akşam oldu, konak yerine indik. Muhtar Beyefendi bir pâre top attırdı. Şeyh, topun, sesini işitip: «Nedir bu top?.» diye sormuş. Sürrenin geldiğini haber vermişler: «Acâib!. Ben kağıt yazdım, onlar hiç kulak vermemişler!.» diye küp-

lere binmiş. Halbuki aslında şeyhin yoldan geçirtmem diye mektubu biz Medine'den çıktıktan sonra Medine'ye gelmiş... Küplere binen şeyh havalanmış ...

Ertesi gün erkenden kafile yolda düzüldü. Onu gördüm ki, Muhâfız Abdurrahman Paşa askeriyle beraber sür'atle kafilenin ilerisine doğru sürdü gitti:

— Nedir bu?. dedim.

Dediler ki:

— Mâhud şeyhin hududuna geldik, ilerisini muhafaza için kafilenin önüne geçti!.

Bu sözden gönlümüz biraz muztarib oldu. Fakat elden ne gelir. Şutuf arkadaşım Mehmet Efendi ile zikre başladık.

Bir dağdan aşağıya doğru kafile ile iniyoruz. Dere içine geldik, bir saat çeker... Etrafı kâmilen semâya ser çekmiş kayalıktır. Artık devecilerde bir telâş.. Yol zâten dar.. Yükler, şutuflar birbirine çarpar.. Biz bu dehşetli halde iken önümüzdeki askerden silâh sesleri işitildi. Bizim yanımızda bulunan askerler de boru çalarak: «Pâdişahım çok yaşa!..» diye bağrışmaya başladılar. Bu hâl ile de bir müddet gittik. Askerin bu hâlinden Mehmed Efendi ile ben ağlaşarak zikrediyorduk. Nihayet mâhud şeyhin hududundan çıkınca herkes birbirine müjde etti. Konak mahalline gelip indik. Keyfiyeti etraftan sorduk. Bizim taraftan birkaç nefer şehid ve mecruh varmış. Arabalardan da telefet olduğu anlaşılmış. Meğer şeyhin askeri o yüksek kayaları tutup bizim asker üzerine ateş edermiş. Fevkalâde mükedder ve mahzun olduk. Sonra o mâhud şeyh, Sürreemini Efendimizle görüşmek üzere çadıra geldi. Muhtar Beyefendi kendisini çok tekdir etti. Şeyh:

— Beş altı senedenberi benim âidâtımı vermiyorlar, ben size buradan gitmesinler diye haber yolladım!.

Dedi. Muhtar Beyefendi onun birikmiş akşesini Şerif Hazretlerinden alacağına söz verdi. Şeyh memnun ve meşrur olarak döndü. Bundan sonra sıhhat ve selâmetle yola revân olduk. Mekke'ye iki konak kalarak Rabiğ mevkiine geldik. O gece hacca niyet edip ihram'a girdik. Mâşâallah ve tebârekâllah, bu bir büyük muvaffakiyettir efendim.

Oradan bir takım kefene sarılmış mevtâlar gibi yola revân olduk. Mekke'ye bir konak olan yere Vâd-i Fâtime ederek, kâmilen hurmalık bir arâzidir. Zilhiccenin altıncı günü Mekke'ye vâsıl olduk. Şeyhmahmud denilen yere inip çadırlarımızı kurduk. Bir müddet oturduktan sonra develerle Delil Abbas Efendinin hanesine geldik. Akşam ezanından sonra yemek yedik. Yatsı namazından sonra Delil Efendi önümüzde, okunması vâcib olan duâları okuyarak doğruca Bâbüsselâm'a, oradan Harem-i Şerîf'e ve Beytullah-ı Muazzama huzûruna gittik. Ama nasıl gidildi?. Bence kabirden kalkıp maşher yerine gidilir gibi gidildi. O kadar kalabalık ki,

«Hacer-i Esvet» e güçhalle yaklaşılabildi. Hacer-i Esve'de yüz sürebilmek için halkı iterek, sürünerek, dürterek sokulduk. Başımı o mübarek deliğe sokup can havli ile sarıldım. Yüzümü, gözümü, sakalımı sürüp gözyaşları akıttım, kara yüzümü kara taşa sürerek ak pâk ettim. Delikten çekince etrafıma baktım ki cemâatten bir ferd yoktu. Şaşırıp kaldım. Arı kovanı gibi insan işliyor... Bir inilti, bir gürültü ki, insana dehşet verir.. Ne tarafa gideceğmi bilmem... Bu dehşet hâlinde iken yanıma bir güzel genç geldi. Elimden sıkı sıkıya tuttu. Oradan bir kenara,zemzem kuyusu tarafına götürdü. Meğer bizim cemaât orada beni beklermiş.. Mektubcu Beyefendi Delil tenbih etmiş:

— Bu âşıkı kendi hâline bırakmayın!.

Demiş. Delil Efendi de oğlunu göndermiş. İşte Efendim o zâti âlî, o mahbûi Hicâzî de beni elimden tutarak tavâf ettirdikten sonra getirmiş. Elim o melek gibi çocuğun elinde aşk ile Kâbe'nin etrafını yedi kere dolaşmışız.. Nasıl dolaşmışız haberim yok. Halbuki Mektubcu Beyefendi yalnız ayağıyla dolaştığından ikincide tâkattan kesilmiş.. Bu fakir ise Yusuf-i Hicâzî ile beraber gönülle dolaştığımdan farkında bile olmamıştır.

Arafât ahvâlini de beyân edelim. Cuma günü refikim Mehmed Efendi ile ben beraber şutuflu deveye binerek Arafâta yüz tuttuk. Yolların kalabalığı ve neş'esi tavsif olunamaz. Bir saat kadar şehir içinde oyalandık, yâni yol bulup da gidemedik. O kadar kalabalıktı. Nihayet sahrâya çıktık. Akşam üzeri Cebel-i Arafât'ın eteğine ulaştık. Çadırlara indik. Cumartesi günü arife idi. Sabah namazından sonra çadır içinde kendi hâlimizle hallendik. İkindi namazından sonra develere binip Cebel-i Arafât'a gittik. Hamdolsun Sürreemini sâyesinde o dağın eteğine yaklaştık.

Meydan mahşerdir. Kim kime!. Güneş batıncaya kadar dağın üzerinde duran hatib efendi bir hutbe okudu. Arasıra herkesin elindeki mendiller sallandıkça:

— Allahümme lebbeyk, lebbeyk... Lâşerike leke lebbeyk!..

Nidâsı dünyanın semâsını çınlatırdı.

Orada olan feryâd ve figan, âh-ü enin, ağlamalar vasıf ve beyâna sığmaz azizim! Bu yüzsüz Aşçı Dededinin günahları affolundu. Rahmet ve gufran deryâsına batıp çıkıp anadan doğmuş gibi pâk ve tâhir oldum. Akşam ezaniyle beraber hacılar hareket etti. Rahmet deryâsı cûşu hurûşa gelmiş gibi develer, mahfeler, hayvanat, insanlar, askerler orsa boca dalgalanarak Müzdelife'ye yüz tuttuk. Yolda olan sürûr ve neş'e târif edilemez. Bir de ne göreyim: Bir mızıka sesi!. Yolun iki kenarında meş' aleler!.. Yer yer ûd ağaçları yanıyor.. Kokusu sahrâyı tutmuş.. Yerde miyiz? Gökte miyiz?..

Arkadaşıma:

— Nedir bu hal? diye sordum.

— Şerif Hazretleri arkamızdan teşrif buyuyorlar!.. dedi.

Şerif'i görmek için bir kenara durduk. Dört at koşulmuş arabasıyla sultan gibi geçti. Mâşâallah!. Yürü sultanım meydan senindir!..

Yatsıdan sonra Müzdelife'ye indik. Akşam ve yatsı namazları kılındı. Oradan ertesi günü Mine'de şeytanı taşlamak için ufak taşlar topladık. Sabah namazından sonra Mine'ye geldik. Hemen çadırlarımıza inip Höcre-i Akebe tâbir olunan nişana gidip şeytanı taşladık.

Sürreemini ve bizim kafile Salı günü akşamı «Destur erenler!» deyip Mekke'ye döndük. Artık bir taraftan tavâflara başladık, bir taraftan da yol hazırlığ gördük. Zemzem suyuna da batmanlar içip kanamazdık. Delilzâde melek dahi dâim yanımda idi.

Ben, Sürreemini Muhtar Beyefendiden evvel hareket ettim. Zilhiccenin onaltıncı Cumartesi günü deve ile şutuf kiraladım. Kafile ile Mekke'den Cidde'ye hareket ettim. Cidde'de iki gün kaldım. Hacılar için bir çok vapurlar bekliyordu. İlk hareket edecek olan İdâre-i Mahsusa'nın «Adana» vapuruydu. Adam başına bilet parası altı lira idi. Gidip biletlerimizi aldık. Zilhiccenin yirminci Çarşamba günü Cidde'den hareket ettik.

HAC DÖNÜŞÜ

İdare-i Mahsusanın Adana vapurunda — Karantinalar — Velinimetlere Hicaz hediyeleri — Edirne'ye avdet ve eski hamam, eski taş — Aşçı Dede'nin oğlu ney perdelerinde ıslahat yapıyor — Edirne'de yeni yapılan Müşiriyye dairesi — İhvâna dağıtılan limonata ve cigaralar — Şenlik geceleri alafranga çalgı çalınıp balo usûlü dans oynayanlar Belediye dairesi bir Darülcahim'dir! — Milletin parası aranmazsa akşam çorbaya besmele çekmesi şüpheli olur — Üsküdarlı Hoca Tahsin Efendinin ahvâli.

Hacılar kalabalıktı. Bir çoğunu vapurun anbarlarına doldurmuşlardı. Biz de anbar rahattır diye oraya girmiştik. Bir müddet sonra gördüm ki anbarda olan kalabalıktan ve fena kokulardan rahat olunamayacak. emsalleri gibi bir buçuk lira daha verip kıç üstünde güverte üzerine yalnızca naklettim. Üç gün sonra Tûr-u Sinâ'ya geldik. Orada iki gün karantina beklenecekti.

Güvertede yatağımın yanındaki yatak bizim Edirneli Vilâyet Mektubî Kalemi Hulefâsından Hacı Ali Beyin idi. Bir gün ziyaretine İdâre-i Mahsusa telgraf memuru Hacı Rif'at Efendi nâmında bir zât gelip yatağına oturdu. Ben de:

— Hoşgeldiniz!.

Diyerek muhabbete iştirâk ettim. Meğer bu zât İstanbul'da enistem Beşir Ağanın borç yüzünden satılan hânesinde otururmuş. Bana:

— Malûm ya,vapurun kalabalığı.. Abdesthane için çok zahmet ve meşakkat çekersiniz, bizim kamarota birkaç kuruş verirseniz, oranın abdesthanesi mükemmeldir, her vakit açar, istifade edersiniz..

Dedi. Gördüm ki tarikat ehline benzer, sordum. Gümüşhaneli merhum Hacı Ahmed Efendinin dervişlerinden imiş... Bu Hacı Rif'at Bey mürşidleri şeyh merhumu bulmuş gibi bana sarıldı Artık gece ve gündüz ayrılmadık. Bana sanki kölem imiş gibi hizmet ederdi. Onu kendime evlâd-ı mânevî ittihaz ettim. Hattâ geminin kaptanı Binbaşı Hüseyin Bey vesâire vapur halkı beni Rif'at Beyin hakikaten pederi sandılar. Pek çok hürmet ve riâyet ettiler. Tûr-u Sinâ'da kendisi vapur takımından sayılıp çıkmadı. Bizi sandala bindirip karantina yerine çıkardılar. Oniki gün karantina pek güç geçti. Her ne hal ise tekrar vapura bindik. Sürre-

emini Muhtar Beyefendi ile dâiresi takımı da Cidde'den Mısır kumpanyasının «Feyyum» adındaki vapuruna binerek bir hafta sonra Tûr-u Sînâ'ya geldiler. Biz çıktık, karantinaya onlar girdi. Yolda dümeni kırılıp sakatlanmış olan Hacı Yunus'un vapuruna rastlamışlar, o vapuru da Feyyum vapuru bağlayıp getirmişti.

Tûr-u Sinâ'dan 1316 senesi Muharreminin dokuzuncu günü hareket ettik, ayın onikisinde Portsaid'e vâsıl olduk. Onaltısında İzmir'e iki üç saat mesâfede Urla'ya geldik. Urla ikinci karantina yeridir. Fakat Tûr-u Sinâ'ya nisbetle cennet gibidir. Mükemmel binalar, çeşmeler yapılmış, etraf çayırlık, ağaçlık, karantina memuru vapura gelip burada beş gün kalacağımızı müjdeledi. Pek çok müsaadeli tutup bâzı mûteber hacı efendiler de vapurda kaldı. İşte böyle üstünkörü bir karantina idi. Fakat hasta bir acûze yüzünden Urla'da beş gün yerine on gün kaldık. Nihayet Muharremin 29 uncu günü İstanbul'a gelebildik. Bizden bir gün sonra da Sürreemini Muhtar Beyefendiyi getiren Feyyum vapuru geldi. İstanbul'da Muhtar Efendi Hazretlerini karşılamaya gittik. Efendi Hazretleri vapurun davlumbazı üzerinden bize selâm verirdi. Biz de vapurun yanınca giderdik. Muhtar Efendiye, Edirne'ye gitmek üzere arz-ı vedâ ettim. Hâlit ve Ahmed Paşa Efendimizi ziyâret ederek âcizâne Hicaz hediyeleri takdim ettim. Edirne'ye avdetimin ertesi günü de ihvânıma ilân edip Peygamberin huzûrunda giydiğim elbiseyi giyerek kendilerine bir hacı cemiyeti yaptım Gelenlere zemzem, hacıyağı ve lokum ve şerbet verdim. Bir gün de hâtun ve hanımlara ziyafet verdik. Sonra eski hamam, eski tas, Uzlet hırkamı başıma çektim.

Edirne'de Mevlevihâneye devama başladım. Şam'da bulunan oğlum Hüsameddin'den 30 Ramazan 1316 tarihinde aldığım mektupda, Şam'daki Câmi-i Emeviyye'nin bittiği yazılıydı: «Yarın Ramazandır. Câmi-i Emeviyye'nin bir kısmı, yâni Hanefi mihrabından Hazreti Yahyâ'nın makamına doğru olan cihet tamamen bitmiştir. İki üç gündenberi seccade ve âvizeleri döşeniyor. Bugün tertibat hitam buldu. Gayet mükemmel ve müzeyyen oldu. Bu akşam ilk teravih namazı ile küşâd edilecek. Çarşıların o ciheti tamamen bayraklarla donatılmıştır» diye yazıyordu. Hüsameddin'den aldığım ikinci mektubuda ise kendisinin yeni bir çeşit «ney» icâd ettiğini yazıyordu. Hüsameddn bu münasebetle Servet-i Fünun Sermuharririne de bir mektub yazmış, bunda yeni neyin resimlerini de yaparak neyin perdelerini değiştirdiğini izah ederek neşr-ü ilânını istemiş. Hüsameddin'in mektubu Servet-i Fünun'da «Neyde izâle-i suubet» serlevhası altında çıktı. Mızıka-i Hümâyûn hademelerinden Hâvız Tevfik de Servet-i Fünun'a gönderdiği mektubla alenen teşekkür etti.

Müşir Paşanın inhâsı ile bana «Rütbeyi sânieye sınıfı mütemâyizliği» verildi. Maaşıma üçmisli zammoluyordu demektir. Bu da sarı sarı altınlardır azizim. Derhal kılıç ve resmî elbise tedarik ederek Kurban Bayra-

mına hazırlandım. Koca felek, elli senelik efendiye âhır ömründe resmî elbise giydirdi.

Cülûs-u Pâdişâhîye rastlayan Rumî 1315 senesi Ağustosunun 19 uncu Perşembe günü Edirnede'ki yeni Müşirlik dâiresinin resm-i küşâdı yapıldı. Bütün ümerâ, zâbitan, ulemâ, meşâyih ve eşrâf-ı belde erkenden toplandı. Duâlar okunduktan sonra Müşir Ârif Paşa Hazretleri anahtarı alarak dâirenin kapusunu açtı. İçeriye girince yüzümüze bir bahar sabahının rüzgârı vurdu:

Her tarafa serilmiş yataklarda, Müşir Paşanın emriyle sünnet ettirilmiş iki yüz çocuk yatıyordu.

Ertesi Cuma günü de, arabalarla bütün kalemler bu yeni dâireye taşındılar. Ben kendim bu yeni dâire-i askeriyyeye «Dârüsselâm» adını koydum. Cumartesi günü Levazım Dâiresi Reisi Ahmed Kemal Paşaya, Muhasebeci Tahsin Beye, cümle müdür, muavin ve mümeyyiz efendilere birer kupa soğuk limonata ile birinci neviden birer sigara gönderdim, birer varakaya da:

Hoş âmedi şarabını bu Dârüsselâmda
Nûş idüb dâim olasın zevk-ü safâda

Beyitini yazarak dâirenin kahvecisi Ömer ile ayrı ayrı dağıttım. Aşçı Dede sâkî Ömer vâsıtasiyle ihvânı şâd-ü handan etti.

Dâire-i Askeriyyenin resm-i küşâdı olduğu gün yeni belediye dâiresinin de temel atma merâsimi vardı. Hey'etle oraya gidildi. Fakat ben gitmedim. Zirâ bir «Dârüsselâm» a bir «Dârülcahîm» lâzımdır. Belediyede şenlik geceleri alafranga çalgılar çalınıp balo usulü dans oynayacaklardır. Îyş-u-işret ile hora tepeceklerdir. Her türlü fısk-u-fücûr oradadır. Benim yerim değildir.

Ümerâ ve zâbitanın hastalarına Merkez Hastanesinden verilen eczâyı tıbbiyenin bedeli her üç ayda bir kere hastahane tarafından bir defter tanzim edilerek ve ilmühaberleri yazılarak Levazım Dördüncü Şubeye kaydettirilir, maaş tevziinde de bu paralar kesilir, vezneye verilirdi. Her nasılsa birkaç sene bu paralar kesilmemiş, ilmühaberler de veznede öylece kalmış...

Ecza ilmühaberleri vezneden getirtilerek şube vâsıtasiyle tahsiline kalkıldı. Çünkü malûm ya, milletin parası aranılmazsa akşam çorbaya Besmele çekilmesi şüpheli olur azizim.

Bu arada Müşir Ârif Paşa Hazretlerinin yüz bu kadar kuruş, Levazım Reisi Ahmed Kemal Paşanın da seksen dört kuruş ecza parası olmuş. İlmühaberleri Mülâzim Tahsin Efendi, Ahmed Kemal Paşaya arzetmiş. Paşa:

— Şimdi sırası mı?.

Diye alıkoymuş. Tahsin Efendiye:

— Paşa efendimizin bugünlerde düğünü var,akçeye ihtiyacı ziyade olmasından ileri gelmiştir, yoksa eskiden bu gibi ecza paralarını derhal verirdi.. dedim.

Birkaç gün sonra bir iş için Paşanın yanına girdim. İlmühaberleri çıkardı:

— Şimdiye kadar bunlar nerede kalmış? diye sordu.

— Veznede kalmış!. dedim.

— Bunların muameleli evrakını isterim!. dedi.

— Vardır, getireyim!.dedim.

Nihayet:

— Hem bu kadar ecza almadım, şimdilik dursun, Miralay Hüsnü Beyden soracağım!. Benim bu kadar borcum yoktur!..

Diyerek bağırmaya başladı. Kararı firara tebdil edip odama geldim. Çünkü kendisine hürmet ve muhabbetim vardı. Çok canım sıkıldı. Ahmed Kemal Paşa «Üsküdarlı Deli Tahsin» diye meşhur olan Hoca Tahsin Efendi Hazretlerine mensubdu. Huzurlarına çıktığımda ekseriya Hoca merhumdan bahseder, ahvâl ve muhabbetlerinden hikâye ederdi. Hoca merhuma yetişen ihvânın malûmudur. Bu zâtın aşk-u muhabbetine, ilm-ü irfânına diyecek yoktu. Bununla beraber o kadar kalender ve rind idi ki, Üsküdar vapurunun ocağına kömür atan yüzü gözü kapkara kendisi maskar bir mahbuba tutulup o ilm-ü irfâniyle uzun zaman o çocukla beraber vapurda kömürcülük etmiştir. Bir Ramazan Üsküdar iskele câmiinde Mesnevî-i Şerîf okutmuştu. Paşalardan, beylerden câmide yer yoktu. Şeyhülislâma varıncaya kadar dersinde hazır olmuşlardı. Kendisi başında bir eski fes, kısa boylu çuha sako ve pantalon giyer, ayağında kundura, siyah kâtib sakallı bir zât idi. Hizmetçisi bir ayvazdı, adını «Ayvaz Efendi Hoca» koymuştu, öyle çağırırdı. Benim sütbiraderim Başmâbeyinci Ahmed Bey merhuma sıkca sıkca gelirdi. Sâir Mâbeyincilere de giderdi. Çünkü bunlar cümleten mahbub beylerdi. Üsküdar'da o zamanlar güzellikleriyle meşhur Arpa Kâtibizâdelere gidip ders verirdi. Hoca Tahsin Efendinin hikâyesi çoktur.

Ecza meselesine gelince. Ahmed Kemal Paşa haklı çıktı. Hastahane hatâ etmiş, ilmühaberler Paşanın değil, dâmadı Yüzbaşı Şükrü Efendinin imiş...

«AŞÇI DEDENİN MENTERESİ, EDİRNE'DE KAYNAR TENCERESİ»

Deryayı aşkla dolaşırken rüzgârı fazla gelen sefain-i aşk — Eskiler alayım! — Bir külâh hikâyesi — Derviş aksırığı — Güzelliğine mağrur Huriye Hanım.

Kurban Bayramının beşinci günü Mevlevihânede âyin vardı. Alelâde gittim. Gördüm ki bâzıcanlar tennûresini fevkalâde açıyorlar, yâni sür'atle çarhettiklerinden tennûre ziyade açıyor, baldır bacak söyle dursun, hattâ avret mahalline yakın yerler de göze ilişiyor. Bu da Mevlevîlikte aslâ makbul değildir efendim. Tennûreyi herhalde âheste beste açmak lâzımdır. Bu hal de bilhassa bizim canımıza Şemsi Dede ve Şevket Efendi oğullarımızda oluyor. Şemsi Dede gönüllü asker kaydolunmuştu, gündüzleri Dâire-i Askeriyede Erkân-ı Harbiye Tahrirat Kaleminde hizmet ederdi, geceleri de dergâhda kalırdı. Dergâh hademeliği yapardı, hattâ benim hırka ve sikkemin muhafazasına memurdu. Âyin günlerinde bunları bohçasından çıkarıp hazırlar, sonra da devşirip bohçasına koyardı. Bunun için ayda bir mecidiyesi vardı. Şevket Efendi ise şûbemiz müdâvimi idi. Kendisini çarpmış olan bir aşk ve alâka yüzünden dergâh-ı şerîfe girmişti. Bu gençlerin tennûrelerinin fevkalâde açılmamaları için şu maammâyı yazıp bizim kalemdeki efendilere:

— Bunu çözene bir mecidiye vereceğim!. dedim.

Maammâ şu idi:

«Deryây-ı aşkda dolaşan sefâin-i aşkın rüzgarı şiddetleniverince yelkenleri tamamiyle dolup pupasına gidiyor ise de, öyle gemilerin direkleri çıplak bir hâlete girip uryân ve tayfayı perişan ve püryan edecek derecesinde açılıp gösterilmesi pek de makbul değildir. Azizim, âheste beste olmalı.»

Bizim şûbedeki mülâzimlerden Âsım Efendi:

— Bir anahtar vermez misiniz? dedi.

— Veririm, deryây-ı aşk sema'hânedir!. dedim.

Bunun üzerine maammâyı derhal çözdü: «Deryây-ı aşk sema'hânedir, orada dolaşan gemiler canlardır. Muhabbet rüzgârı naati şerîf ile nây ve kudümdür. Direkler canların bacaklarıdır, yelken de tennûredir.» dedi. Âsım Efendi bizim mecidiyeyi almıştır.

1315 Rûmî Martında rütbe-i sâniye mütemâyizliğine terfi etmiştim. Terfiimden az evvel de bu rütbenin elbise-i resmiyyesini «Rütbe-i Ulâ Mütemâyizi» olan Muhasebeci Tahsin Beyden «Eskiler alayım!.» diye yarı bahası olan sekiz liraya satın almış, sonra da terfiim olmuştu. Bu sefer de Tahsin Bey rütbe-i ûlâ sınıfı evveli oldu. Ben yine «Eskiler alayım» diye rütbe-i ûlâ mütemâyizliği elbisesini satın aldım. Garib tesâdüf, pek az sonra da Sabah gazetesinin 26 Temmuz 318 tarihli nüshasında rütbe-i ûlâ mütemâyizi olduğumu okudum.

Bir hikâyenin yeridir.

Bir adam şuraya buraya bir hayli borçlanmış. Ödemekten âciz kalmış: «Ayasofya'nın top kandili altında kırk sabah namazı kılarsan borcundan kurtulursun!.» demişler. Adamcağız da can ve gönülden kabul ederek otuz dokuz sabah Ayasofya'da top kandilin altında sabah namazı kılmış. Kırkıncı sabah aşk ve muhabbetle daha ortalık karanlık iken acele sokağa çıkmış, câmie koşa koşa giderken bir adama çarpmış, başından külâhı yere düşmüş, eğilip aldıktan sonra doğruca câmie varmış, top kandilin altına gidip sabah namazını kılmaya başlamış. Namazdan sonra oturup Cenâbı Hak'kın insânını beklemeye başlamış.

Câmiin içinde ne kadar insan varsa adamcağızın yanına gelip dal kese olup para verirlermiş. Önüne bir hayli akçe bırakıp yığmışlar. Nihayet yanına câmiin kayyum başısı gelmiş:

— Kardeşim, haydi paraları al da git... Allah imanını kabul etsin. Yalnız sünnetten evvel başının kabını değiştir, Müslümanlara mahsus olan kavuk ve sarık al da başına geçir!..

Demiş. Adamcağız bu sözden bir şey anlamamış ama, elini başına götürmüş, bir de ne görsün?. Başında bir papaz külâhı vardır! Meğer yolda çarpıştığı adam papazmış. Onun da serpuşu düşmüş, bizimki kendi kavuğu yerine başına onu alıp geçirmiş. Cemaat de bir papazın Müslüman olup namaz kıldığını görünce, keselerini açmış, ona sünnet akçesi vermişler!. Adamcağız ellerini semâya kaldırmış:

Demiş.

— Ey Rabbim!. Âmennâ ve saddeknâ!.. Veriyorsun, veriyorsun ama, adamın başına da papaz külâhını giydiriyorsun!..

Bu sıralarda bende bir hâl belirdi. Râbıtaya vardığım gibi bir sayha, bir nâra atıveriyordum.. Evden ve dâireden korkmaya başladılar.

Bir gün civarımızdaki Eski Câmie gitmiştim. İmâm-ı Evvel Hacı İbrahim Efendinin arkasında durmuştum. Birinci rekâtte zamm-ı sûre «Sûre-i Mülk» idi. İmam Efendi nasıl ki, «Tebârekellezi bi yedihil mülk» dedi ise bir sayha ettim ki,câmiin kubbesi çınladı. Yanımda olan ürküp titredi. İmam Efendi de ihtiyar, sadası az bir efendi idi, korkusundan «Ve» hüve alâ külli şey'in kadîr» âyet-i şerîfinde sesini çok yüksek ederek okudu. Namazdan sonra İmam Efendi ve cemaat hepsi şöyle bir garip ve

acib nazarla bana baktılar. Ne çâre?. Elden ne gelir?! Önüme bakıp istiğfar ettim. Ama bu hâl günden güne fazlalaştı. Zâhir, bize mânevî bir yüksek makam ihsan olunmuştur dedim. Bir gün de dâirede öğle namazı kılarken bağırıverdim. Namazda Merkez Kumandanı Fuad Paşa vardı. Fevkalâde ürkmüş. Nihayet cemaatle namaz kılmamayı tavsiye ettiler. Doğru buldum. Bir müddet cemaati terkettim. Fakat sayhalar namaza münhasır kalmadı. Bir gün efendileri imtihan etmek için İntihâb-ı Küttâb Komisyonu toplanmıştı. Daha efendiler toplanmamıştı. Kalem Reisleri ile Levazım Reisi Ahmed Kemal Paşa ve Merkez Kumandanı Fuad Paşa oradaydılar. Herkes sessiz otururken bu sefer teveccüh ve râbıtaya da varmadan bir nâra attım. Herkesin renk ve hâli değişti. Bana öyle hayran baktılar. Fevkalâde mahcub oldum. Reis Paşa eksik olmasınlar:

— Hacı Efendi, derviş aksırması, değil mi?. dedi.

— Evet Paşa Efendimiz, artık tekaüd olacağım, başka çâre yoktur!. dedim.

Artık büyük küçük bilmeyip, kelâm-ı-sâfiyeden bahsedilsin edilmesin vakti, saati geldikçe sayhalar da zuhûr ederdi. Edirne ahâlisi gece güdüz bu fakirin ahvâliyle meşgul oldu. Felek bu ya, Kimisi nalın vurur, kimisi mıhına. Kimisi hoş görür, kimisi boş görür. Hava tebdili için iki ay izin istedim. Edirneye gelişim, rûmî 1319 senesi Eylülünde tam yedi seneye bâliğ olacaktı. Edirneye gelirken mecâzib-i ilâhiyeden Hasan Babaya vedâ etmiştim, Baba:

Aşçı Dede'nin menteresi
Edirne'de kaynar tenceresi

Demişti. Evet azizim, aşımızı tam yedi senede pişirebildik.

Her ne hâl ise, 1319 senesi Temmuzunun onuncu Perşembe günü akşamı refikamı da alarak şimendifere binip İstanbula hareket ettim. İstanbula vardığımın ilk günlerinde idi, ikindi ezanından biraz önce Yeni Câmie girdim. Gördüm ki, Mısırlı âmâ bir hâfız «Kur'ân» okuyor, birkaç adam etrafında dinliyorlar. Kendisi evlâd-ı Arabdan, güzel kıraati vardı. Ben de oturdum. Fakat nâra korkusundan huzûr içinde değildim. Korktuğum da başıma geldi. Bizim balyemez topu ateş alıp nâramız Yeni Câmiin kapusunda çınladı. Oturanlar birbirlerine bakıştılar.. Ama hoş gördüler...

İstanbula naklim mümkün olmadı. Taşra ordularından İstanbula kimseyi nakletmemeleri için Seraskerliğe bir İrâde-i Seniyye tebliğ olunmuş...

Bir gün Şeyh Fehmi Efendi Zâde Ahmed Fevzi Efendi ile beraber Göksu'da Muhtar Efendinin köşküne gittik. O gece orada kalıp ertesi gün Anadoluhisarından bir sandala binip İncir Köyünde Sâhib Molla Efendi Hazretlerinin sâhilhânelerine gittik. Molla Efendi çiftlikteymiş, isimlerimizi bir kâğıda yazıp bıraktık, vapura bindik. Beylerbeyine geldik.Ora-

dan tekrar sandala binip Kuruçeşme'de Dâmad-ı Şehriyârî Hâlid Paşa Efendimizin sarayına gittik. İşte böyle erkenden deniz gezintisinde Şeyh Efendimizle pek çok muhabbetler ettik. Sandal Defterdar Burnuna gelince, Şeyh Efendi Paşanın vefâtını hikâye etti ve Bahriye Nâzırı Hasan Paşanın sâhilhanesine bakıp: «Bizim Papa henüz vefat etmedi!..» dedi. Çok alafranga bir zât idi.

Hâlid Paşa Efendimizin sarayına geldik. Bir müddet sonra haremden teşrif ettiler, beni görünce çok sevindiler. Muhabbetler olundu. Orada mükemmel öğle taâmı ettik. Bin türlü vaadlerle izin alıp Ortaköye giderken, Bahriye Nâzırı Hasan Paşa sâhilhanesinin arkasında pek çok arabalar duruyordu. Sorduk. Hasan Paşanın vefat ettiğini söylediler. Şeyh Efendiye döndüm ve yüzüne hayretle baktım.

Bizim üvey oğlumuz İsmail Efendinin beş senelik haremi Huriye Hanım hakkında da bâzı şeyler anlatayım. Huriye Hanım güzelliğine mağrur idi. Giyinip kuşanıp kendisini halka arzederdi. Şunun bunun efkârını müşevveş ederdi. Hattâ kapudan geçen genç irisi güçlü kuvvetli ve kaşı gözü yerinde satıcılarla saatlerce pazarlık eder, muradı bir şey almak değil, onlarla çan çan ederek yüzünü göstermekti. Bâzı yakın komşulardan nâbecâ ahvâli söylenildi:«Aman efendim... Siz buradan giderseniz Huriye Hanımı burada bırakmayın.. Başka mahlleye naklettirin.. Böyle olmadığı takdirde mahallece mazbata yapacağız..» gibi sözler işitildi.

DÜRBÜN

Şıllık gelin — Edirne İdadisi — Gençliğe hasret narası — Rus-Japon harbi — Selânikte'ki Asır gazetesi — Hicaz Demiryolu — Müşir Arif Paşaya suikast — Edirneli Dertli Mustafa Bey'in oğlu Nuri Beyin eşkiya elinde şehadeti vak'ası.

Üvey oğlum İsmail Efendi, zevcesi Huriye Hanımı çok severdi. Bir gün Huriye Hanım kocasiyle ne hikmetse kavga etti. Sabahleyin erkenden eşyalarını alıp vâlidesinin evine gitti. Ama o akşam İsmail Efendi de onun yanına gidip sabaha kadar yalvarmış. Sabahleyin de Huriye Hanım bir şey olmamış gibi eşyalarıyla dönüp geldi. Bu hallerden çok sıkıldım. Kadın, İsmail Efendiyi köle ve câriye gibi kullanıyordu. Aslâ saymaz, tekdir eder, hanenin işlerin yaptırır, yemek pişirtirdi.

Bir pazar günü idi. Huriye Hanım yatağından kalktığı gibi erkenden, hiç kimseye iltifât etmeyerek çarşafını başına koyup teyze ve hemşiresine gitti. Bunlar, civarımızda «Odalariçi» tâbir olunur bir uygunsuz mahallede otururlardı. Yâni orada herşey mevcuttur: Çalgı, oynama, mâni, şarkı, gülüp koşmak... Zâten kavgalar da bunun için idi. Huriye Hanım sabahleyin erkenden gitti, bir müddet sonra da döndü. Yanında bir de kadın vardı. Kendisi eve girdi. O hâtun sokakta duvar dibinde çömelip oturdu. Huriye Hanım doğruca odasına girdi, sandığı karıştırmaya başladı. Ben pencerede oturuyordum. Bu hâli görüp:

— Huriye Hanım, bu hâtun seni mi bekliyor?. dedim.

Pencereye gelip:.

— O nasıl hâtun?.

Diye baktı ve:

— O hatûn beni beklemiyor...

Deyip tekrar evden çıktı gitti. Azıcık sonra tekrar geldi ve hemen refikamla benim üzerime hücum edip:

— O kadın... karı olursa benim de kötü olmaklığım lâzım gelir! İspat edin benim kötülüğümü!?.

Diye feryâd-ü-figana başladı. Hüriye'nin ellerini tuttum, refikamı da dayaktan menettim. Huriye artık ağzına gelen küfür ve hezeyanı söylüyordu. Güçhalle evin kapusundan dışarı attım. Kapuyu sürmeledim. Hemen elbiselerimizi bohçaladık, bir araba getirip Kandilli'ye can attık.

Arabaya binerken eylediği rezâletin ve söylediği küfür ve hezeyanın hadd-ü hesabı yoktur. Kaleme gelmez. Bir daha yüzüne bakmaya yüz ve surat bırakmadı.

İstanbul'da mezuniyet müddeti olan iki ay dolmak üzereydi. Edirne'ye dönmek üzere bir maaş istedim. Onu bekliyordum. Edirne'ye oğlum Ârif'le karasını da götürmeye karar verdik. Edirne'de bizim şubemizdeki Âsım Efendi'ye: «Kalabalık geliyoruz.. Bize bir münasib ev tut, doğruca oraya inelim» diye mektup yazmıştım. Âsım Efendi de bize İdâdi Mektebi karşısında bir ev tutmuş... Edirne'ye döndük, yeni evimize indik. Edirne'de bıraktığımız eşyamızla, evimizi döşedik... Akşam oldu, ben de üst kattaki şâhâne odaya İngiliz tabancası gibi kuruldum. Bir de ne bakayım, mekteb efendileri Mevlevi canlar gibi takım takım bahçeye indiler. Çayırın üzerine oturup muhabbete başladılar. Gözlerim ihtiyarlıktan öyle uzakları göremiyor. Oğlum Çavuş Ârif dürbini getirip verdi. Efendiler, bizim odada oturur gibi karşımda oturuyor. Derken Sûri İsrâfil gibi boru öttü. Bahçede karşımızda saf olup dizildiler, yoklama yapıldı. Bir taraftan da mızıka çalardı. Yoklamadan sonra çocuklar üç defa: Pâdişahım çok yaşa!.» diye bağırdılar. Önümüzden resm-i geçit yapar gibi takım takım geçerek mektebdeki hücrelerine çekildiler. Ah gençlik!. Onlar bağırır da ben duru muyum? Aşk ile bir nâra da be nattım...

Zamanı evailde benim gibi bir âşık adam varmış. Her akşam işinin başından evine geldikten sonra benim gibi üç defa nara atarmış!. Komşuların bunun ahvalinden ve narasından taciz olmuşlar. Oranın hâkimine şikâyet etmişler. Hâkim efendi o adamı celbedip şikâyeti ortaya koymuş. «Nedir bu hal? Niçin böyle ediyorsun?!» diye sormuş. Adam da demiş ki: «Müsaade ederseniz arzedeyim... Her akşam evime geldikte üç yerde nara atarım. Evvelâ üzerine binip gaza etmek için beslediğim gayet güzel cins bir atım vardır. Hayvan beni görünce ne vakit gazaya gideceğiz der gibi kişner. Ben de coşarım, bir nara atarım. Eve girer merdivenden üst kata çıkarım. Duvarlarda silâhlarımı görürüm. Yine coşar, bir nara da orada atarım. Derken, başında çiçekler, sırtında güzel esvaplarla tertemiz ve güzel karım karşıma çıkar. Yine coşar, üçüncü narayı da ona atarım!.»

Hâkim efendi gülmüş: «Oğlum, üç nara az, bundan sonra bir nara da benim için at!» demiş, davacıları da: «Çıkın herifler dışarı!.. diye koğmuş.

Her kimde var aşk iptilâsı,
Eksilmez artar derdü belâsı
Kanunu aşkın budur muktezası!..
Gamla kurulmuş sevda binası!..

İşte biz de pervane gibi yanıp gidiyoruz, sultanım hû!..

O yıl içindeydi, Rus-Japon muharebesi başladı. Rusyanın Kafdağı kadar kalkmış ve yükselmiş olan burnunu kırıp aşağı indirmek ve başını eğip önüne baktırmak için Japonya kavminin muzafferiyetine dua etmeğe başladı. Yani Japonyanın donanma ve ordularının manevî kumandanı olum. Ancak, bir yere gidip gazete okumazdım. Evimde zikir ve fikir le meşguldüm. Rus-Japonya muharebesi havadislerini, şubemiz memurlarından Asım efendiden dinler, öğrenirdim.

Selânikte çıkan Asır gazetesini almağa başladık. O da benim gibi Japonların taraftarıydı. Japonlara demişler ki: «Niçin mabetlerimizde harp için dua ettirmiyorsunuz?» «Bize Türklerin duası yeter!» demişler. Japon taraftarlığından Asır gazetesini bilâmüddet kapattılar. Yine şunun bunun ağzına baka kaldık, Ama bizim ihvanın mübarek ağızları yine meserret haberleri yetiştirdi.

Selânikte çıkan Asır gazetesinin 5 Ağustos 1320 tarihli nüshasından Hamidiye, Hicaz demiryolunun Şamdan Maana kadar olan 479 kilometrelik kısmının resmiküşadı yapılacağını okuduk.

Bu münasebetle yapılacak mutantan merasimde İstanbul'dan bir heyeti mahsusa gidecekti. Heyetle birlikte gidecek olan matbuat erkânının demiryolu hakkında gazetelerine çekecekleri telgraflardan ücret alınmıyacaktı.

Bu yıl Şabanının yirmi altıncı cuma günüydü. Müşir Arif paşa âdeti kadimeleri üzere konaklarından çıkıp ittisalindeki camii-şerife cuma namazına gidiyorlarmış. Yanında yaverleri ve bazı misafirleri varmış.. On on beş adım arkasından Rumeli ahalisinden bir zalim müşire suikast niyetiyle iki eliyle bir çift revolver sıkmış. Kurşunları Arif paşa ile yanında bulunan kaymakam Bekir beyin kulakları hizasından geçerek yaveri süvari mülâzimi Nazmi beye isabet etmiş: «Aman vuruldum!» nidasiyle birkaç defa olduğu yerde semağ ederek yere düşmüş. Derhal kaldırıp konağa götürmüşler. O herifi de tutmuşlar. Acele bunun sebebinden ve kime suikast ettiğinden sual etmişler. Herif demiş ki: «Ben Rumeliliyim. Jandarmaydım. Çıkardılar. Sekiz bin kuruş alacağım vardır. Kaç defa arzuhal verdim. Sızlandım. Kulak asmadılar. Parasızlıktan bunaldım kaldım. Sıkıntımdan bugün işret ettim. Tamamile kafayı kurup paşayı vurayım da her kes de ondan kurtulsun dedim! Vali paşayı vurmak için bu işi yaptım.»

Arif paşa herifin hapsini emredip yollarından dönmemişler, camie gidip cuma namazını kılmışlar.

Edirne hanedanından Dertli Mustafa bey gayet zengin, pek çok çiftlikleri olan bir zattır. Geçen sene hanesi halkıyla beraber gayet mutantan ve mükemmel surette, edayı hac için Hicaza gittiler. Bir oğlu vardır. Nuri bey ismiyle, filhakika, nur gibi, buğday renginde bir mahbuptur. Yani on sekiz veya yirmi yaşındadır. Nefsini alt etmiş, müttakî, musallî,

mutekit bir şabı emred olup yazın Edirneye yakın olan çiftliğinde oturup oradan hayvanla şehre gelip giderdi.

Ben munzevi olduğum için kimseyle görüşüp konuşmuyordum. Nuri beyi hiç görmemiştim. Bir cuma günü ihvanı tarikten Kadri beyin kışla yanındaki değirmen bahçesine mevlevî canlariyle beraber davetliydik.

İkindiye doğru Nuri bey çiftliğine gitmek üzere hayvanla oradan geçti. Şeyhzade Salâhaddin ve Hüsameddin efendiler rica ve niyaz ettiler. Hayvandan inerek bahçeye teşrif etti. Benim yanıma oturdu. Şöyle bir nazar ettim. Gönlüme giriverdi. Bir müddet sonra cemaatle ikindi namazı için kalktık. Kendileri abdestli olduğundan hemen namaza durdu. Namazdan sonra atına binip çiftliğine gitti. Çiftlikten hemen bir sepet âlâ armut göndermiş.

Dertli Mustafa bey müşir Arif paşayı çiftliğe davet etmişti. O gün akşama kadar orada muhabbet olunmuş.. Akşam üzeri Müşir Paşa hazretleri arabasına binip şehre dönmüş. Nuri bey de şöyle su kenarında keştügüzar etmek üzere çiftliğin etrafında gezinirken, meğer ki birkaç gündenberi Nuri beyi kapıp kaçırmak ve bu yüzden bir hayli lira alıp çocuğu iade etmek niyetiyle birtakım eşkiya orada pusuda eğlenirlermiş.. Çiftliğin etrafıda fevkalâde büyük ve uzun bir ormandır. Yani askerin oraya girip eşkiyayı takip etmesi muhaldir.

Nuri beyi böyle yalnızca görünce aman şimdi fırsattır! diye üzerine hücum etmişler. Çaylak kuşu kapar gibi Nuri beyi kapmışlar, kaçmışlar. Bunu etraftan çiftlik hademesi görmüş. Süratle babası Mustafa beye haber vermişler. Mustafa bey de hemen şehre gelip müşir paşaya haber vermiş. Derhal Jandarma kumandanı Muhlis paşa maiyeti jandarma ve süvari askeri arkasında, Bulgaristan hududuna geçmeden eşkiyayı bir dere içinde abluka etmişler. Bundan evvel Nuri beyi teslim etmek için eşkiya Mustafa Beye haber göndermişler, bir hayli lira istemişler. Mukadderatı ilâhiye, Mustafa bey kabul etmemiş. Eşkiya askeri görünce yakalarını kurtaramıyacaklarını anlamışlar. «Senin yüzünden bu iş oldu!» diyerek Nuri beyi şehit etmişler. Kendileri de sonra teslim olmuşlar. İşte azizim 1319 senesi Rebiülevvelinin otuzuncu ve 1317 senesi temmuzunun beşinci perşembe günüydü. Nuri beyin naşını arabaya koyup şehre getirdiler. Ama nasıl getirdiler. Artık burasını kalemle arzedemem. Edirne Kerbelâdan kalmış bir gün gibi oldu. Sokaklar ahaliyi almıyor. Hane halkı cümleten arabalarla rikâbinda gidiyor. Ağlamıyan, ah etmiyen yok. Cenaze alayı, ertesi cuma günü eski camide oldu. Ama ne alay! Felek de maşallah dedi. Camie girmezden evvel doğruca musallaya gittim. Kemali huzur ve rabıta ederek fatihai şerife okudum. Namazdan sonra cenazeleri kemali ihtiram ve izazla kaldırıldı. Beylerbeyi kabristanına götürüldüler.

Tebriki şehadet içindi halkın hücumu,
Yoksa muhtacı dua değildir anın kanlı vücudu...

AŞÇI DEDENİN GÖZLERİ GÖRMÜYOR

Maaş ile maşa — Bir başa bir göz yeter — Yedi ayda on bir lira ile idare olunan aile — İşlemeli çevre — Zikir dersi — Edirne'de yangın — Abdülhamid'in yeni posta pulları — Hayâlci Baba — Ferhat ile Şirin

Ramazan geldi. Bayram yaklaştı. Maaşlar hâlâ çıkmıyordu. Bayram, da, zekât ve fitremi de yüzümün karası gibi üzümden verdim ve şu kıt'a ile terennüm ettim:

Yüzümün karası gibi olan kara üzüm,
Ondan verdim fitremi iki gözüm,
Dört buçuk atar bu da hesapta gözüm,
İster inan ister inanma budur sözüm!..

Bayramda da maaş çıkmadı. Ben ise zaten bin yıllık müflis, Müflisleri ise Allah korur. Refikamın maşa faslından amandayım. Merhum Kâzım paşanın bir sözü vardır ya:

Vükelânın canı gibi çıkmaz oldu maaşlar..
Bir ayı verir ise diğer ayı vermeğe razı olmaz paralar
Parasız kaldı canım efendilerle beyler, paşalar
Onun için leylü nehar familyalarından yerler maaşlar.

Bizim veznedar efendi oğlumuzdan arasıra alelhesap tarikiyle birkaç para alırdık. Levazım reisi Ahmet Kemal paşanın da o sıralarda azledilip gitmesi üzerine o ümidi de zail oldu.

Gözlerimin malûliyeti fevkalâde ziyadeleşti. Sol gözüm görmez. Bir başa bir göz yeter derlerse de sağ gözüme de yavaş yavaş duman ve ârızalar zuhur etmeğe başladı. Evden kapıya giderken önüme bakarak asaya dayanarak erenlere sığınarak gidiyorum. Etrafımdan geçen ihvan selâm verirse, göremediğim cihetle selâmımı alamıyorum. Karşıdan gelen tamamiyle yanıma gelmeyince tanıyamıyorum. Tekaütlük zamanı fersah geçmişse de tekaüt sandığının hali malûm a, aylıklar verilemiyor. Şöyle bir niyeti faside de bulunduk ki, tekaüt olacağım zaman bir yüz lira kadar nakit mevcudum olsun da, İstanbulda, gerek Kandillide, gerek Taşkasapta birer ufak hanemiz var, şimdilik öyle bir kalabalığımız da yok, aybe-

ay beş lira kâfi olduğundan aybeay mezkûr yüz liradan beşer lira alarak, idarei maslahat ederim, hangi vakit maaş çıkarsa alınan liradan bedel sandığına koyarım.

Altmış senelik dervişin fasit niyetine ve küstahlık sözlerine bakın ihvan!. Ey koca öküz! Cenabı hakkı unutup liralara güvenip bu işi yapacaksın koca budala!.. Hırsız gelip bu yüz liraları çalıp giderse o zaman ne yapacaksın?! Senin mesleğin aşkbazlıktır. Böyle dünyanın altın ve gümüşünde ve bunları biriktirmek sevdasında değilsin!. Eğer olmuş olsaydın senede bir lira köşeye koyarak şimdi altmış adet liran olurdu.

1321 senesi ağustosunda, muhasebeci Tahsin Beyin himmet ve delâletlerile birikmiş maaşlarımı aldım. Seksen liramız oldu. Bu seksen lirayı maya yaptım. Refikam hanım ile Arifin karısı gelinim Fahriye hanımın gönüllerini almak için birer kat elbise yaptım.

Yedi ay içinde on bir lira idare olunduk. Nasıl oluyor? Diyeceksiniz Berekâtı ilâhiye!..

Şu kadar arzedebilirim: Evimizin usul ve âdeti, öğle ve akşam yemeği en az üç kap yemekten ibarettir. Karpuz, kavun ve üzüm hoşafı eksik değildir. Ara sıra tatlı ve börek de yaparız. Bir ayda üç dört okka yağ, beşer okka pirinç ve şeker, üç okka sabun ve iki okka kahve ve buna kıyas edilerek sair ufak ve tefek erzakla idarei maslahat olunurduk.

Üç ay kadar evvel refikamın ahbaplarından bir hatun bize gelmiş. Bir namaz örtüsü örneği getirmiş: «Hacı efendi mevlevî şeyhidir. Bu örnek bir namaz örtüsü işletsin. Namazda başına örtersin! Güzel olur.. Size ne kadar yakışır!..» demiş. Orneği bırakıp gitmiş.

Akşam kapıdan geldim. Refikam hikâyeyi söyledi. Örnek olan örtüsünü gösterdi. Gördüm ki «Ya Hazreti Mevlâna» diye nakış ile işlenmiş.. Etrafında dört beş adet destarlı sikkei şerif işlenmiş... Fevkalâde hoşuma gitti. Fakat: «Bu örneğin yazısı âdi yazıdır. Yarın kapıda bir kâğıdın üzerine güzel celi yazı ile yazdırıp getireyim ona göre ipliklerini ve tülbendi alıp gelinim Fahriye hanıma işletiniz!» dedim. Fahriye hanım pek güzel nakış bilir.. İşlemeğe başladı.. Nihayet on beş yirmi gün de ancak bitirdi. Lâkin çok zahmet çekti. «tövbe olmasın ama; bir daha böyle bir şey işlemem!» dedi. Fevkalâde antika bir şey oldu. Refikama hediye verdim. Kullanmağa kıyamıyarak sandığında saklamış.. Tahsin Beyin büyük iyliklerine karşılık bir hediye takdim etmek istedim.. Refikaya: «Hanımcığım! dedim. Geçende size hediye etmiş olduğum namaz örtüsünü Tahsin Beyin haremine takdim edelim. Bir antika gibi oldu. Çok memnun olurlar..» dedim. «Baş üzerine... Emriniz üzerine kemali memnuniyetle takdim ederim» dedi. Mezkûr namaz örtüsünü, bir ufak bohçaya koyduk. Namazda başına koyacağı için başına sikkei şerife koymuş gibi olacaktı. Mevlevî tarikatinde

ise izin olmayınca kimse başına sikke koyamaz. İcazetname olsun diye bir kâğıda bir beyit yazarak namaz örtüsü ile beraber takdim ettik:

Du cihanda altın olmak istersen namın
Sikkesi altına gir Hazreti Mevlânın!..

Refikam ile gelinim Tahsin beyfendinin evine gidip hediyemizi hanımefendiye takdim etmişler.. Fevkalâde makbule geçmiş.. «Zikir de verecek olurlarsa yaparım. Ama, pek çok vermesinler., belki yapamam!. Az bir şey verirlerse memnun olurum» dedim. Kandil tebrikine giden refikam ile söylettim: «Şimdilik her sabah sabah namazından sonra seccade üzerinden kalkmayıp gözlerini yumup huzuru kalp ile yüz kere ismi celâl çeksin.. Sadasını kendisi işidecek kadar çıkarıp Allah Allah Allah... yüz kere zikretsin.. Bitirince de üç ihlâs bir fatiha okuyup Mevlâna Celâlettini Rumî'nin ruhuna hediye etsin!..» dedim.

1321 ağustosunun yirminci cumartesi gecesi, ki, cülûs şehrâyini vardı. Saat sekizde Tophane cihetinden yangın çıktı. Bir de şiddetli rüzgâr çıktı. Kaleiçi tabir olunur mahalleden ateş üç dört kola ayrıldı. Herkes şaşırıp önünü almak ve söndürmek mümkün olmadı. Yangın yirmi dört saat devam etti. Pazar gecesi saat yedi raddelerinde söndü. İki saat sonra bir mahalden yine yangın çıktı. Artık dehşet fevkalâdeydi. Refikamla beraber pencereden yangına can ve gönülden teveccüh edip salâvatışerifeye devam ettik. Bir saat sonra söndü. Herkes rahat ve huzur buldu. İki binden fazla ev yanmıştı. Cümlesi rum ve hristiyan ve yahudi haneleri ve kiliseleriydi .Edirne Edirne olalı böyle şiddetli yangın görmemiştir. Kimin evi ise, yangın esnasında iki defa dinamit patladı. Sadası Edirneyi tuttu. Bu yıl yeni posta pulları çıktı. Cülûs devri senesinden itibaren kullanılmağa başladı. İkdamda okudum: yeni pul, ilk defa olarak Bursada Ahmet ağa namına yazılmış bir mektuba gişe memurlarından Hamdi efendi tarafından yaptırılmış. İkinci mektup Edirnede müşir Arif paşa hazretlerine, üçüncü mektup da Konyada Osman efendiye gönderilmiş.

Gözlerimin malûliyetinden artık hiçbir iş yapamıyordum. Bir istida yazarak tekaütlüğümü istedim. Bir hayli bekledikten sonra, 15 teşrinievvel 1322 tarihli iradeiseniye ile ve ayda 1200 kuruş maaşla tekaüt oldum. Hubbülvatan minel'iman olduğu cihetle «Ey gaziler yol göründü yine garip serime!..» diyerek mevlevihanede son defa olarak semağ'a gittim. Edirnedeki ikamet kontratımın müddeti on seneymiş. Yaşım 77 dir.

Bizim liralar torbasının ağzını açtım. Evvelâ on adedini beşi bir yerde edip iki adet beşi bir yerdeyi al aba hürmetine refikam Dilber hanımın sinei dilrübasına astım. Çünkü bu hanımın hal ve şanı cennet hurilerinin hal ve şanıdır. İstanbulda mahdumum İsmail efendiye Eyüp sultanda bize ucuzca bir ev tutmasını yazdım. Türbeişerif civarında istediğimiz âlâ ve bâlâ, üç katlı altı odalı bahçesi geniş, her türlü meyvası ve mükemmel

bir de havuzu olduğu halde bir ev tutuldu. Kirası ayda iki Osmanlı lirasıydı. Fakat beni fazla methüsena etmiş olacaklar ki hane sahibi kira bedelini sekiz mecidiyeye indirmiş.

«Perde kurdum, şam'a yaktım, gösteren zıllü hayal!..

İşte azizim, perde bu dünyadır. Sem'a nuru ilâhîdir. Zıllü hayal ise insanlardır. Cenabıhakkın nuru tecellîi ilâhiyesinin gölgesidirler. Dünya perdesinde hayalci babanın deve derisinden yapılmış ve bir değnek vasıtasiyle seyir ve hareket eden tasvirleri gibidir. Çocukluğumda Şehzadebaşındaki Karagözcüye Ramazanda her gece devam ederdim. Bilirdim ki bunlar deve derisinden yapılmış içerde bir adam, elinde bunların değneklerini tutup oynatır. Bununla beraber yine bir mânayı hakikat mülâhazasiyle bakıp, Ferhad ile Şirin oynandığı gece, o kadar ağlardım ki etrafımdaki çocukları da ağlatırdım. Gözlerim kan çanağına dönerek eve düşerdim. Çocuktum ama, yaşım aşere, yüzüm beşereydi.

AŞK BÂBINDA

Deli İmam ile Tamahkâr Molla — Haset ile Gurur — Aklın indinde âşık bir divânedir — Aşk bir nisan yağmurudur, yılan ağzında zehir, midyede inci olur.

Hikâye olunur ki eski zamanda delileri Süleymaniyedeki timarhaneye koyup zincirlerle pencereye bağlarlardı. Herkes gelip pencereden seyrederlerdi.

Telebei ulûmdan bir molla bir gün delileri seyretmek için timarhaneye gelir. Meşhur xx imam derler bir deli vardı. Kendisi hocadan olup her nasılsa mantık meselesinde «cantık, mantık, mantar» diyerek aklını oynatmıştı.

Molla bunun penceresine gelir. İmam şöyle mollaya bir nazar eder. Okuduğu dersten sual eder. Güzel güzel konuşur. Mollanın hoşuna gider. En sonra deli imam mollaya sorar ki: «Molla!. İnsanların başına kaza ve belâları getiren elifbada kaç harftir?» diye.

Mollanın hiç işitmediği bir sual olup çok düşünür. Bulamaz. Sonra imama rica eder: «Bilemedim, lütuf ve inayet edin.. Söyleyim» der. İmam: Peki söyliyeyim.. Lâkin unutmıyacağına ve asla hatırından çıkarmıyacağına bana emniyet ver ki söyliyeyim» der. Molla yemin eder. İmam der ki: «İnsanların başına kaza ve belâları getiren elifbada üç harftir. Bunlar da Tı, Mim ve Ayındır. Ona tama derler... Bu pis tamadan herkesbelâlara düşer!..»

Molla tasdik eder ve memnun olur. Bundan sonra deli imam der ki: «Ben de vaktile senin gibi talebe idim, bilirim. Talebelerin parası yoktur. Şu başım üzerindeki kovuğu gördün mü?» Molla «evet gördüm!» der. «Sen benim hoşuma gittin. Şimdi süratle içeriye gel de, o kovukta bir kâğıt içinde üç lira vardır, onu sana verdim, al molla!..»

Molla hemen süratle kapıdan imamın yanına girer, teşekür eder Fakat kovuğa yetişemez. «Efendim, oraya nasıl yetişeyim!» der. İmam: «Gel benim omuzlarıma bin.. Oraya uzanırsın» der. Molla hemen imamın omuzlarına çıkar amma, deli imam da mollayı yakalar.

Molla şaşırıp: «Aman efendim..Bırakın Ölüyorum!.» diye feryada başlar.

İmam der ki: «Molla, daha şimdi sana söyledim.. Sen de unutmıyacağına yemin ettin.. Ne çabuk unutup tama ettin. Hiç delinin başı üzerindeki kovukta lira olur mu?.. A.. biçare..» Deli imam mollayı affeder ve bırakır.

Bu üç harf gibi üç harf de vardır ki Hüda korusun, bu pis tamaa da benzemez. Fevkalâde azîm belâdır, o da Ha, Sin ve Daldır. Ona Haset derler. Hasetten üstün bir belâ olmadığını şununla çıkarırım ki, şeytan, melâikelerin hocası iken bak hasetten ne oldu!. Âdem Aleyhisselâma olan hasedinden dolayı cennetten kovuldu. Ebediyen lânetle anıldı.

Eski vakitte İstanbula ecnebi sefinesi gelirse Yalı köşkü önünde durur, top atarmış. Bir sefine gelmiş.. Top atmamış!. Liman reisi tarafından adam gelip: «Niçin top atmadın!» diye sormuş. Sefinenin kaptanı demiş ki: «Top atmadığıma otuz iki özürüm vardır. Birincisi barutum yoktur!..» O adam demiş ki: «Artık otuz birini söylemiye lüzum kalmadı...» Onun dediği gibi, biz de haset babında şeytanı söyledik. Başkaların lüzumu yoktur azizim.

Malûm olsun ki bu hasedin öz ve asıl, bir anadan ve babadan doğmuş bir kardeşi daha vardır ki o da elifbada olan üç harften ibarettir: Gayın, râ, vav ve râ. Neuzübillâh bu da hatırı sayılır belâlardan birinci numarada bir belâyi azîmdir ki insanı en sonra dünyada perişan ve perakende eder, âhirette de Gayya kuyusunda kaynatır: Ona gurur derler. Bunun harfleri dahi birer sitei remiz ve işarettir:

Gayın, Gayya kuyusuna,

Râ, racimin mazharı olduğuna,

yani şeytanirracimin kardeşi olup onunla beraber haşrolacağına.

Vay, veyl deresine.

Sonundaki râ da: Eğer mü'min ise en son rahmetillâhiyeye nail olacağından rahime işarettir. Değil ise şeytan gibi ebediyyen racim olmasına delâlettir.

Bu gurur, esassız bir şeyden, bir iltifattan insana arız olur. İnsanı kâmil odur ki bu gibi beyhude ve esassız olan şeylere kapılmaz.

Aşk kalpleri temizler. Nefis ayıplarını silip süpürür, cismanî ve ruhanî illetlere tabip olur.

Ey bizim sevdası çok olan aşkımız. Şad ol! Ey bizim cümle illetlerimizin tabibi, âbâd ol!

Cismanî marazların ekserisi çok yemekten ve çok içmekten hâsıl olur. Aşık olan kimse ise yemekten içmekten kesilir, perhizkâr olur. Aşk emrazı cismaniyeye revadır. Aşıkın bedeni aşk ile zinde olup hayat bulur. Netekim Zeliha ne zaman hasta olup da Yusufu görse sıhhat bulurdu.

Aşık olan da emrazı ruhaniye, meselâ ahlâkı reddiye ve ef'ali seyyiede bulunmaz.

Aşkın mânasına gelince, ulemayı izam lisanında, aşk, fartı muhabbetse, abde nispetle iradet taattir. Hakka nispetle kuluna, en'amı mahsus

irade etmesidir. Muhabbet hakkın sıfatı kadimesidir. Asıl muhabbet kullarına, evvelâ haktadır. Hakka muhabbet eylemek kulda sonra mümkün olur.

Maşukun hüsün ve letafeti, âşıkın pertevindendir. Beşerde olan letafet, bir bakırın üstüne altın sıvayıp yaldızladıkları gibidir. O yaldız gitse, bakır meydana çıkar.

Ser verip sır vermemek âşıkların erkânındandır!

9 - 10 yaşlarında çocuğum Mehmet Cemalin verdiği Leylâ ve Mecnun kitabını okuyorum. İbrahimin cesedi evde, ruhu bahrı Ummanı aşkta «yektir Allah!» çağırıyor.

Yatağıma girdim, uyku gözüme gelmez. Hararet aşk o derece galebe eyledi ki, eve sığmaz oldum. Geceyarısı nereye gideyim?.. Tahtaposa çıktım. Gökte yıldızlara bakıp tuhaf tuhaf âşmane sözler söyledim. Böyle bir civan çocuğa kim olsa merhamet etmez... Ama kanunu aşkta, böyle âşık ve mâşuklar arasında mitarafillâh rakipler hazır ve müheyyadır. Yer yüzünde rakip kalmasa, semadan rakip suretinde melâike iner, âşkın terbiye ve çilesini ikmal ile makamı malûmuna eriştirmek için!

Aklın indinde âşıktan divane kimseyoktur. Ama âşıkın şanı da akılla bilinmez. Aşıkın divaneliğini tıb ile tabip bilemezler. Onun için tıp kitaplarında marazı aşka ilâç yazılmamıştır.

O çocukluk âleminde, bir gün sevgilimin yanına yakın oturmuştum. Yüz yüze geldik. Hattâ zülüfleri burnuma dokundu. Burnuma güzel bir koku geldi. Aman efendim, canım azizim, tarif edemem.. Ruhani bir acaip koku. Aklım başımdan gitti. «Burnuma bir güzel koku geldi, misk ve anbere de benzemez, beni mest etti» dedim. «Bu kokunun ne olduğunu yarın söylerim» buyurdu. Ertesi gün bana bir kâğıt vermişti. Üzerinde şu beyit yazılıydı:

Muattar etti dimağım dedim, nedir bu bû?
Yapıştı zülfüne dilber dedi ki budur,bû!..

Hemen ayaklarına kapanarak hıçkıra hıçkıra ağlamağa başladım. Efendim, âşıklık bir başka haldir.

Öyle lisan ve kalemle tarif olunmaz. Aşık olanların gözleri daima yaşlıdır. Maşuklar bir şey yemez, uşşakın ciğer kebabını yerler; su içmezler, âşıklarının gözyaşını içerler; hiçbir yerde yatmazlar, müştaklarının göğüsünde uyurlar; hiçbir yerde gezip dolaşmazlar, meftunlarının vücut iklimi sahralarında dolaşırlar; hiçbir şeyle eğlenmezler, ancak âşıklarının ciğer paralıyan ahlarıyle eğlenirler...

Amma bütün mâşuklar da âşıklarının şikârıdırlar. Zira ki onların

izzeti ve şerefi, âşıkının aşkile meydana çıkar. Eğer susuzlar olmasaydı, suyun şerefi kalır mıydı?

Aşık ister ki vâkıfı esrar bir arkadaşı olsun. Arasıra dertleşerek def'i hararet ve gam etsin. Komşumuz Dağıstanî Hüseyin efendinin iki oğlu vardı. Onlarla dertleşirdim. Bir gün yine onlara gitmiş, yanmış, yakılmıştım. «Vallah billâh kardeş.. Biz de senin bu haline çok acıyoruz. Lâkin elden ne gelir.. Ondan gönlünü almak için bir çaresine bak» dediler. «Bu söz gayrimümkündür, ancak ruhum cesetten çıkarsa ondan el çekerim» dedim. «Biz bunun ilâcını sana söyliyelim. Tenha da buluştuğunuz bir gün boynuna sarılıp yüzünden öp!» dediler. Ben cevabımda: «Bu iş olmaz! Aşka muhaliftir!.. Onu öpmek benim için adetâ küfür gibidir!.. Birdaha sizin evinize gelmem!..» dedim. Bu çocuklar mahcup oldular. Orada durmadım. Bir daha da yanlarına gitmedim.

Evet... Sultanı aşk nisan yağmuru gibidir!.. Yılanın ağzına düşerse zehir olur, midyenin ağzına düşerse inci olur.

CENÂBI HAK KIRIK KALBLERDEDİR

Aşk-ı mecâzi ve aşk-ı hakiki — Fehmi Efendinin bir gazeli — Gözde hayâ, elde semâ olmalıdır — Erbab-ı zevk ve safanın keyfiyetler'i dört üzre kurulmuştur — Mevlevi'ler, Bektaşi'ler, Kadiri'ler, Rufâi'ler, Sa'di'ler, Bedevi'ler ve Halveti'ler hakkında — Kırık gönül ile Müşir Paşanın avizesi.

Aşkı mecazi aşkı hakikînin köprüsüdür. Ama, taharetsiz olan ne bilir deryayı aşkı ki. o deryanın kenarına Cibril dahi gitmedi. Hattâ Leylei Miraçta Cibril efendimize dedi ki «Bundan ileri gidersem baştan ayağa yanarım!»

Efedimiz de cevabında:

Rahı aşkta kim sakınmaz canını
Ol kaçan görse gerek canını.
Çün ezelden bana aşk oldu delil,
Yanarsam yanayım ben ey Halil!

Buyurmuşlardır. İşte o çocukluk çağımda bu fakirin gözümde peder ve valide akraba ve taallûkat ve dünya ve mafiha ve yemek ve içmek ve evime şuraya buraya gidip gezmek asla yoktu. Ancak içim dışım, kalbim kalıbım cananın hayli ve müşahadei cemaliydi. İşte bu demde insan bir mürşidi kâmile yapışsa, ol saat vâsılı hak olacağından şüphe yoktur. Zira ki âşkın kalbi masüvadan kurtulup yalnız maşuku kalmıştır ki, bu perde de aradan kaldırılınca aşkı hakikatin cananı görünür. İşte bu yolda, aşkı mecaziye bütün tarikat ehilleri bir kere uğrarlar. Zira ki gideceği yolun üzerinde kurulmuş korkunç bir köprüdür. Hattâ imamülmürşidin ve gavselvâsılin merhum Fehmi efendimiz dahi İstanbula ilk geldikleri zaman Şehzadebaşından ve Direklerarasından geçerken bir dilbere meftun olmuş ve şu gazeli yazmışlardı:

Cemali bir alâmettir, elif kaddi kıyamettir
Gözü nûna delâlettir, keman ebruları medde.
Fehimâ ol güzel güldür, gönül şûride bülbüldür,
Visale çare müşküldür, Selim vezr olmazsa yedde.

Azizim, kimi bilir, kimi bilmez, herkesin sevdiği haktır. Muhabbet

ve alâka insanlara olur. Lâkin şehevatı nefsaniye cihetiyle olanlara hâşâ sümme hâşâ, ona aşkı mecazî denilmez.

Azizim, gözde hayâ, elde seha olmalıdır. Hayâ eden gözdür. Burun, kaş, ağız, sakal, bıyık, deri haya edecek değildir. Onun içindir ki kör adamlar haya etmezler. Ama bazı gözleri olanları da hayasız olurlar, onların da kalp gözleri kördür. Bazı âmâların da hayaları vardır, onların da kalp gözleri açıktır, işte o kalp gözüne basiret denilir.

Evvelâ bir kimse bir güzele âşık olur. Onun vasıtasiyle cezbei huda erişip ol cemalin hâliki olan zülcelâle âşık olur.

Saniyen, bir kimse, cennet için ve âhıret nimeti için hazreti hâlike ibadet ve muhabbet eyler.

Salisen, bir kimse, hakikatte hakka âşık olmaz, lâkin kendisini âşık sanır, halka da kendisini öyle gösterir.

Aşk hakkın cemaline âyinedir. Aşık, hakkın elinde âlet gibidir, âşıktan zuhur eden her halin faili, hakikatte Cenabıhaktır.

Bu on sekiz bin âlemde bir âşık ve bir maşuka vardır, kusuru cümle gölgedir, âşık Cenabıhak ve mâşuku Peygamberimiz Hazreti Muhammettir. Burası kitaplara sığmaz, insanın aklı idrak etmez bir uzun bahistir.

Cenabıhakka dört kapıdan gidilir. Anasırı erbaa, mezahibi erbaa, kütübü semaviye dörttür. Nikâh dörttür. Melâikenin peygamberleri dörttür. Efendimizin halifeleri dörttür. Dünyanın kutupları dörttür. Daha böyle dört üzerine bina olunmuş şeyler pek çoktur. Onun için ashabı zevk ve safanın dahi bazı kere keyifleri dört üzerine olur. İşte o zaman aşk ve muhabbet cuşuhuruşa gelir. «İmanım keyifler dört üzerine dir!» diyerek atılan nara kubbei âsümanı çınlatır azizim!

Bu keyiflerin dört şeyden mürekkep olması zâhirde:

Mey ve mahbub ve maicari ve gülistandır.

Bâtında ise; Hâfız Şirazînin buyurduğu gibi:

Mey, aşkı ilâhî,
Mahbub evliyai kiram,
Mâicarî, Cenabı Hakkın feyzi,
Gülistan da ariflerin kalbidir.

İşte cenneti âlâ da bu dört üzerindedir: Mey, şarabı tahur; mahbub, hudanın cemali, maicarî malûm. Gülistan cevabı adendir. İnsan evvelâ aşkı mecazîde, sonra aşkı hakikîde cevelân eder, nihayet fenafillâh makamında hakla baki olur.

Mevlevilerle bektaşilerin manevi ittihatları vardır. Ehlinin malûmudur. Şu sözden de bir dereceye kadar malûm olur:

Mevlevilerle bektaşiler cansız ve meysiz,
Kadirilerle rüfailer aşksız ve âteşsiz.

Sadîlerle bedevîler cezbesiz ve donsuz,
Halvetîlerle celvetîler lâlesiz ve sümbülsüz olamazlar azizim.

Mânayı zahirisi malûmdur. Mânayı işareti budur ki: Mevlevîlerle bektaşiler mahbub severler. Zira ki mey için muhakkak sâkî lâzımdır. Sâkîsiz mey içilmez. Mey ile ney, sâkî ile piyale tevemdir.

Hakikate gidersek, mürşidi kâmil edilen feyzi Rabbanî piyalesinden şarp aşkı nûş edip mesti lâyakal olmaktadır. Daha ileri ve içerisine gidersek, bizzat kendisidir, sâkî, bâkî sultanım.

Kadirîlerin aşkı inkâr olunmaz. Rüfaîler de ateş yerler. Biz şarap içeriz, onlar nâr şurubu içerler. Sa'dî ve Bedevî sahihan ehli cezbedir. Donar ise (müşkül açılıyor) Dikkat etmeli remze! Halvetî celvetî bizzat cânanın bahçesinden lâle ve sünbül (anı sen bil) devşirir. Yani envai şükûfei tecelliyatı rabbanî ile dimağı maneviyesini pürneş'ei zevku safa eder.

Hele Nakşîler..artık onları sorma ki, onlar göze yâr ve ağyare güvenmeyip kafileyi bir acaip yoldan götürürler.

Bir tarihte İstanbulda Üsküdarda mecazibden bir zat varmış, iskele başında durup bir paşanın birisi kayığa binerken elindeki değnek ile sırtına vurmuş. O gün o paşa sadrazam olmuş. Herifin dediği gibi sen buradan git de istersen sadrazam ol. Meşhur meseledir, göz görmeyince gönül katlanır. Bu sahrayı aşk ve vadii cenunda ve belâda şimdiye kadar böyle ne kadar gönül perişanlığı çekilmiştir. Ne çare, bu yolun kanun ve âdatı böyledir. Bu yolun neş'e ve muhabbeti de bununla çıkar. Sultanım! Bu gönül kırıklığı ile orsa boca giderken Müşir Arif paşanın Edirnede Sultanselim camiindeki avizelerine çatıp gönlüm gibi kırdığımızı anlatayım:

1318 senesi rebiyülevvelinin on ikinci pazartesi gecesi, leylei veladeti nebevî olmasile, alelâde akşam namazından sonra Müşir Paşa hazretlerini ziyarete gitmiştim. Huzurlarında evvelce gelen âmir ve zabitan vardı. Şerbetler geldi, içildi. Bir on dakika kadar huzurlarında bulundum. Bilmem neden, bana hiç iltifat etmedi. Bu gibi gecelerde huzurlarına gittiğimde «hacı efendi, yatsı namazını nerede edâ edeceksiniz, nasılsınız, iyi misiniz; maaşllah havalar da güzel gidiyor» gibi iltifatlarile gönlümüzü alırdı. Bu sefer ufacık bir iltifatta bulunmadılar. Azizim, gönül denilen şey gerçi insanın içinde ise de tahtı idare ve hükmü tasarrufunda değildir. İnsandan hariç bir şeydir. Gönüle söz anlatmak biraz müşküldür. Bizim koca budala gönül Müşir paşaya küstü. Bu efkâr ile yatsı namazını edâ için Sultanselim camii şerifine gittim. Orada müşir paşanın avizeleri vardır. Bu gibi mübarek gecelerde ispermeçet mumlarile tezyin olunup yanar. Yine öylece yakmışlardı. Erkânıharbiye tahrirat kalemi

hulefasından bizim Âşık Galip Bey oğlumuz gelip yanıma oturdular. Zaten kendisi vücutlu, mülehham olmasile sıcaktan bizar oldu, kalkıp önümüzdeki pencereyi açtı. Derhal oradan güzel rüzgâr esmeğe başladı. Herkes de memnun olup rahat teneffüs ederek «ne güzel oldu!» dediler. İşte bu rüzgârın zuhuru avizenin mumlarına tesir ederek mumlar eriyip fitilleri uzamış, fitiller iki tarafa meyletmeğe o canım büllûr şişelere ateş vurmuş. Şişeler başladı çatlamağa, çat pat kırılarak yere düşmeğe. «Acaip, nedir bu?» dedim. «Gönlünüz Müşir paşa hazretlerinin avizesinin şişelerini kırıyor. dediler. Sustum çok istiğfar ettim:

«Âşıkına olmasa idi meyli
«Kırmaz idi çanağını leyli..»

Meyil ve muhabbet olsun da kırılan çanak çömlek olsun:

«Dökülen mey, kırılan şişei rendan olsun»

Sultanım kırıklık, feriklikten iyidir. Cenabı Hak buyurmuştur ki «Münkesir olan kalblerdeyim» diye.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

İstanbul'un: Cami, Mescit, Tekke, Türbe, Kilise, Ayazma, Kütüphane, Çeşme Sebil, Saray, Yalı, Konak, Köşk, Han, Hamam, Tiyatro, Meyhane... Bütün Yapıları, Devlet Adamı, Âlim, Şair, Sanatkâr, İş Adamı, Hekim, Muallim, Hoca, Derviş, Papaz, Keşiş, Meczup, Hanende, Sazende, Çengi, Köçek, Ayyaş, Derbeder, Pehlivan Tulumbacı, Kabadayı, Kumarbaz, Hırsız, Serseri, Dilenci.. Bütün Şöhretleri, Dağı, Bayırı, Suyu, Havası, Mesire Yerleri, Bahçeleri Bostanları ve İlâh... Bütün Tabiat güzellikleri ve Coğrafyâsı... Sokakları, Mahalleleri, Semtleri... Yangınları, Salgınları. Zelzeleleri, İhtilâlleri, Cinayetleri ve Dillere Destan olan Aşk Maceraları... Halkının Devir Âdet, An'ane Giyim ve Kuşamı... İstanbul Argosu... İstanbula Ait Resimler, Şiirler, Kitaplar, Romanlar Seyahatnameler... İstanbula Gelmiş Yabancı Şöhretler.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ :

Türk tarihinin hazinesi, Türk vatanının ziyneti Türk Milletinin gözbebeği olan büyük ve güzel İstanbul, bir ömrün mahsulü olan bu eserde, lâyık olduğu ihtimam ile mütalâa edilmektedir.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ :

Yer yüzünde hiç bir şehre nasib olmamış bir eserdir. Alfabe sırası ile 250 bin maddelik metni ve ihtiva ettiği binlerce resim, kroki, plân ve harite ile bu azametli şehir kütüğü her şeyden evvel büyük beldenin üzerindeki Türk damgasını belirtir.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ :

İstanbul tarihinin hazinesi, bir kütüphanenin ziyneti her İstanbullunun ve İstanbulu seven vatandaşın alması gereken bir eserdir.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ :

Hem onbeş günde, fasiküller halinde yayınlanmaktadır. DÖRDÜNCÜ CİLDİ KASIM 1960 DA TAMAMLANMIŞTIR. Z harfine kadar hazır olan bu muazzam eserin, müteakip her dokuz ayda bir cildi verilmiş olacaktır.

ABONE ŞARTLARI :

Abone bedeli, 15 fasikül üzerinden 50 - liradır.
Öğretmenler
Devlet memurları
İktisadî devlet teşekkülleri memurları
Banka ve sigorta şirketleri memurları ve bu müesseselerden tekaüt olanlar
Abone bedelini taksitle ödeyebilirler.

Bir fasikülü 350 kuruş

İçinde geçen vak'alar, eski saray hayatı ve teşkilâtı ile beraber adım adım, köşe köşe

TOPKAPI SARAYI

Reşat Ekrem Koçu'nun bu mühim eseri çıktı. Kitapçılardan arayınız.

Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ ve Neşriyat Kollektif Şirketi

Mühürdarzade Hanı Kat: 3, No. 315 - SİRKECİ

REŞAD EKREM KOÇU

Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş

DK

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

"Konusu hayalden doğmuş hikâyeleri, geçmişin dekorları, kıyafetleri, günlük hayat cilveleriyle tarihe mal etmek (...) zordur."
Reşad Ekrem ustalıkla altından kalkıyor bu zor işin: Eski meddah defterlerinde bulduğu, "bir kahvehanede veya bir konakta, sinema ve tiyatronun, gazetenin ve dolayısıyla tefrika yazılarının bulunmadığı devirde birkaç gece boyunca anlatacak meddahlara basit bir not şeklinde kaydedilmiş" dört meddah hikâyesi anlatıyor. Sürprizlerle dolu bu hikâyeleri, eskinin "one-man show" yıldızlarının çalışma tekniklerine dair, defterlerden aktardığı ilginç notlarla da zenginleştiriyor.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

DK DOĞAN KİTAP

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Aşk Yolunda
İstanbul'da Neler Olmuş

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed

AŞK YOLUNDA İSTANBUL'DA NELER OLMUŞ

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

29 Nisan-8 Haziran 1971 tarihleri arasında *Tercüman* gazetesinde tefrika edilmiştir.
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Temmuz 2002
5. baskı / Haziran 2015 / ISBN 978-605-09-2736-8
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: İllüstrasyon: Jean-Baptiste Van Mour
Fotoğraf: Philip de Bay © Historical Picture Archive/CORBIS
Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi. A Blok Kat: 2
34310 Haramidere-İstanbul
Tel. (212) 412 17 00
Sertifika no: 12026

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Çerkes Rıdvan'ın Dolabı **13**
Kasımpaşalı Yemenici Mustafa 14
Cevahircibaşı'nın kızı İncili Hanım 16
Çerkes Rıdvan 18
Müthiş tuzak 20
Erkek Tersane, kız da Babacafer Zindanı'nda 23
Çifte nikâh 25

Atinalı Cevad **29**
Molla Emin'in macerası 31
Kanlı zifaf 33
Cevad'ın sihirli değneği 35
Kanlı Ayşe 38
Abbas Ağa'nın kızı Hayal Hanım 40
"Bizi duadan unutmayın!.." 43

Hammal Kızı **47**
Dekor ve figüranlar 47
Benli Elif ile uşağı Kara Hasan 49
Çardak Yeniçeri Kahvehanesi 51
Meddahın hikâyesi 54

Havandaki karabiber.....57
Al atlastan gelinlik.....60
İncili gelin yorganı.....62
Raşide'nin kısmeti.....65
"Elif okudum ötürü, pazarlığım götürü".....67
"Elif Bey'e varırsam, babasından ötürü".....70
Genç Bektaşi.....73
Devlet kuşu.....75
Mihrişah Sultan.....78
Kara Hasan'ın hikâyesi.....80
Cellat Ahmed Çorbacı'nın güzel kızı.....83
Hasan "karabarut", Mihriban "ateş".....85
"Kara Hasanım Üsküdar'dan geldi mi, gelmedi mi?..".....88

Bursalı'nın Kahvehanesi.....91
Kadırga'da Bursalı'nın kahvehanesi.....91
Ünlü şair ve hattat Cevrî Çelebi.....93
Bir rüya ve Venedikli ressam.....96
Mirasyedi toy gençleri avlayan İstanbul külhanileri.....98
Bülbülün çektiği dilinin belası.....100
Acem kızı oyunu.....103
"Kanlı Konak" ve kanlı haytalar.....105
"Yetiş Cevrî Çelebi... Yetiş!..".....108
Kalyon kaptanı Murad Reis.....110
Haytaların sonu.....113

Sözlük.....117

Aziz okuyucular,

Hakikatleri zedelemeden, hakikatlere tecavüz etmeden tarih olaylarını, tarihin büyük şöhretlerinin hayatlarını romanlaştırmak çok zor işlerdendir. Konusu hayalden doğmuş hikâyeleri, geçmişin dekorları, kıyafetleri, günlük hayat cilveleriyle tarihe mal etmek de öylesine zordur.

Kalemlerini o yollarda kullanan yazarların çok sağlam tarih bilgisine dayanması şarttır.

Fransız romancısı Alexandre Dumas'nın ve İngiliz romancısı Walter Scott'un üniversite kürsülerinde tarih dersleri verme yetkileri vardı, ama o kürsülerin profesörlerinin tarihi romanlaştırma kudretleri olmamıştır, tecrübe etmeye de cesaret edememişlerdir.

Tarih hakikatlerine, vaka olsun, dekor, motif olsun, asla dokunulmaz. Yalnız dil değişir; yazar kendi zamanının dilini temiz ve şirin kullanmasını bilmelidir.

Ardımda elli yılı aşmış bir basın hatırası vardır, o temiz bir mazidir. Kimseden en küçük bir buluş alınmadan, avami tabiriyle kimseden en küçük bir "aparma" yapılmadan geçmiş bir mazi...

Bu kitapta dört eski meddah hikâyesini naçiz kalemimden okuyacaksınız... Her hikâyenin ayrı bir adı var.

Kitaba bir isim koymak istedim: *Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş* dedim. "İstanbul'da neler olmuş" adını bize, Türklere roman okumasını öğretmiş Ahmed Midhat Efendi merhumdan aldım, ve üstadın en kötü eserinden. Yetkisini aşarak tarih katkılarıyla, hakikatten çok uzak tarih katkılarıyla yazılmış, tökezleyen bir uzun hikâyesinden.

Dört hikâyenin konusunu da eski meddah defterlerinden aldım. O defterlerdeki hikâyeler, onları bir kahvehanede veya bir konakta, sinema ve tiyatronun, gazetenin ve dolayısıyla tefrika yazılarının bulunmadığı devirde birkaç gece boyunca anlatacak meddahlara basit bir not şeklinde kaydedilmişlerdir. Üst tarafı meddahın hünerine, bilgisine kalır. Birini aynen alıyorum ki bu kitapta ilk hikâye olarak okuyacaksınız.

Çerkes Rıdvan'ın Dolabı

"Yemenici Güzeli Mustafa, Kasımpaşa çarşısı, kendi güzel ve hem sesi güzel.

Tahsil-i maarife heveskâr, Eyüpsultan'da cami dersine devam, dolmuş kayığıyla.

Refik-i azizi vardır Müstecib Çelebi, tabiptir.

Defterdar'da yalıda Cevahircibaşı'nın kızı İncili Hanım Yemenici Güzeli'ne âşık. Kendini kafes altından gösterir, oğlan dahi kıza vurulur.

Nameler, ağız haberleri, Dudu Kadın eli ve ağzıyla.

Ali Bey'in mahbub kölesi Çerkez Rıdvan. İncili Hanım'ı Ali Bey o kölesine vermek niyetindedir. (Belli ki Ali Bey kızın babasıdır.)

Cariye Çerkes kızı Rıdvan'a âşık.

İncili Hanım Rıdvan'ı sevmez, Rıdvan dahi Çerkes cariyeyi sevmez.

Rıdvan Yemenici Güzeli'ni görür, şüphe, şüphesi doğrudur, hanımı elden uçuracak.

Rıdvan'ın dolabı. Sahte name hanım ağzından, yemenici oğlanı gece yalıya davet.

Baskın. Yemenici Güzeli'ni derdest. Cariye Rıdvan'ın bâziçesidir.

Mustafa Tersane Zindanı'na, cariye Babacafer'e.

Sultan Murad-ı Rabi hasta. Müstecib Çelebi padişahı ayağa kaldırır. Yemenici Mustafa için şefaat niyaz eder.

Hakikat iyan. Mustafa ile İncili'nin yalıda zifafı..."

Bu notların bu hikâyede nasıl işlendiğini okumaya başlayacaksınız. Öbür hikâyelerde de böyledir.

Kasımpaşalı Yemenici Mustafa

Vaka 17. yüzyılın ilk yarısında, kanlı bir müstebit olan, fakat memleketi korkunç bir anarşiden kurtarmış ve Bağdat'ın ikinci fatihi olmuş Sultan IV. Murad zamanında geçer. "Muhabbet, oynaşma gönül işi; yapanlar daima iki kişi; biri erkek, biri dişi" demişler.

Bu macerada oğlan, Kasımpaşalı Yemenici Mustafa, 18-19 yaşında, gençliğin en ateşli çağında, güzelliğin en revnaklı durağında idi. İstanbul'un bütün esnaf şehbazları gibi şahin başı keçe külahlı ve yalın ayakları Cezayir filarlı bir pırpırı cilasun afet olduğu halde akran ve emsaline uymamış, bıçkınlık yoluna sapmayarak okumaya, maarife, tahsile heves etmişti. Bir taraftan sanatında hüner ve marifet öğrenmiş, bir taraftan da beline gayret kuşağı kuşanarak hoca, üstat önünde diz çökmüş, mürekkep yalamaya başlamıştı. Oğlanda bu aşkı gören ustası da haftada iki gün onun cami derslerine devamına izin vermişti. Eyüpsultan'da Cami-i Kebir'de perşembe ve pazartesi günleri Şeyh Hüsameddin-i Karamani'nin âşıkane, sadıkane ve şairane bir edayla verdiği derslere devam ediyordu.

Yemenici Mustafa'nın sesi de güzeldi. Mahallelerinin mescidi olan Çatma Mescit'te sabah ezanlarını o okurdu, bülbül gibi şakırdı. Yemeniciliği bırakıp müezzinlikte karar kılması için ısrarla teklif edenler çok olmuştu. Ne zaman bu teklif tekrarlansa, "Yok, bizim sanatın da bir hoşça nümayişi vardır. Ben camide derse kalp gözümü açmak için devam ederim, danişment olmaya niyetim yoktur, sanatımı terk etmem..." derdi.

Ders günleri mescitte sabah ezanını okur, namazını kılar ve gider dükkânı açardı. İşe koyulmaz, ustasını beklerdi.

O tarihlerde Kasımpaşa Deresi, içinde kayıklar gider gelir bir koca dereydi. Kasımpaşa Çarşısı da bu derenin iki kıyısı boyunca uzanırdı. Kasımpaşa'nın tabakhaneleri, oralarda işlenen kösele ve sahtiyanları, yemenicileri ve yemenicilerin o sahtiyan ve köselelerden diktikleri yemenileri pek meşhurdur.

Kasımpaşa Çarşısı, Yemenici Mustafa'nın yaşadığı zamandan yüz elli sene sonra kalender meşrep bir halk şairi tarafından şöyle tasvir edilmiştir:

Çarşı ortasından akar deresi
Ahalisi giyer Cezayir fesi

Cümlesi bıçkındır baldırı çıplak
Sinesinde tir-i müjgân yâresi

İki sıra dükkânlarda oturmuş
Güzelleri süzer çeşm-i nergisi

Her biri zeberdest misali ejder
Kalyoncu fetânın ciğerparesi

Pırpırı civelek güzeller kânı
Bilmedin mi canım bura neresi

Kasımpaşa hâki efendim bura
Sokmazlar çarşıya öyle herkesi

Gülle topuk ile nümayiş gerek
Çakırpençesinde hem gaddaresi

Kaş gözünden gayri, saçından gayri
Olmamak gerektir yüzde karesi.

Yemenici Mustafa işte bu meşhur çarşının, yüzünde kaş ve gözünden başka karası olmayan taze civanlarındandı. İlme, okumaya hevesi ise o güzel, temiz yüze ayrıca bir ülker vermişti. O ülkerin tesiriyledir ki Eyüpsultan'da derse gideceği günler Kasımpaşa kayıkçılarından biri derede, dükkânının önünde Yemenici Mustafa'yı beklerdi. Onu aldıktan sonra, adam başı bir akçeye Kasımpaşa'dan Eyüpsultan'a ilk dolmuş seferine çıkardı. Eğer başka müşteri olmazsa, Yemenici Mustafa'yı yine o bir akçeye alır götürür, derse yetiştirirdi.

Yemenici Mustafa'nın Eyüpsultan arkadaşlarından Müstecib Çelebi adında bir mirasyedi delikanlı vardı. Güzellikte Mustafa "gül" ise, Müstecib Çelebi "sümbül" idi. Bir şair onlar için:

Çift gezmeyiniz sonra nazar eyler isabet
Bir boyda iki toysunuz Allah'a emanet!..

demişti. Birbirini gayetle sevmişlerdi. Huyları da benzemekteydi. Mustafa nasıl bir esnaf şehbazı ise, Müstecib Çelebi de mısır tüccarı olan babasından kalmış servetini, şair havai mirasyediler gibi saz ve söz ve işret ve çengiler köçeklerle bağlarda bahçelerde ve meyhanelerde meclis kurup dalkavuklarla rezalet yolunda havaya savurmamıştı. Tıp ilmine merak sarmış, altınlarını kitaba vermişti; onda olan kitap hekimbaşında yoktu; ve hazineler harcayarak türlü ecza tedarik etmişti.

Cevahircibaşı'nın kızı İncili Hanım

Pervaneler ışıklara koşar, toplanır; her duman olan yerde ateş vardır; selin aktığı yerde kum, balçık kalır. Güzeller de ışık gibi, ateş gibi, sel gibidir. Her güzel bir aşkın mihrakıdır, her güzelin etrafında âşıklar toplanır, acı veya tatlı hatıralar bırakmak her güzelin alın yazısıdır. Yemenici Mustafa'nın güzellik şanından macerası da şu oldu; haftada iki gün Kasımpaşa ile Eyüpsultan arasında kayıkla gidip geldikçe Defterdar İskelesi yanında Cevahircibaşı Ali Bey'in yalısı önünden geçerdi. Ali Bey'in dâr-ı dünyada bir tek evladı, kızı vardı; güzellikte melek gibi olup İncili Hanım diye meşhurdu. 14-15 yaşındaydı.

İşte o kızcağız, "Yalının önünden kayıkla geçersin; nereden gelir, nereye gidersin; fırsat bulsam da pâyin bûs ederek beyan etsem halimi aşikâre; gönül verdim sen esnaf civanı şivekâre!.." diyerek yemenici oğlana âşık oldu.

Küçükhanımlardan yanık kokusu gelmesin, geldi mi, o devrin saray misali konak ve yalılarında kızdan oğlana name götürüp haber getirecek muhabbet ulağı bulmak çok kolaydı.

Cevahircibaşı'nın yalısında bir Ebekızı Ayşe Dudu çıktı, İncili Hanım'ın gönül çatısında kıvılcım gördü; "Hanımım, derdini aç, dermanı bendedir" dedi. İncili Hanım derdini açtı. Ayşe Dudu, "Gam yeme!.." dedi.

İzin ver hanım kız hemen sen bana
Varup görüneyim bir yol oğlana

Yağlı perçeminden tutup eşbehi
Dizinin dibine getirem sana.

Ebekızı dediğini yaptı; Yemenici Mustafa'nın önce aklını çeldi. Bir sabah yalının önünden kayıkla geçerken yarı kaldırılmış bir kafesin altından bir çift kız gözü gösterdi ki işte o anda Yemenici Mustafa da İncili Hanım için cayır cayır yanmaya başladı.

Pazartesi ve perşembe günleri dolmuş kayığı Defterdar İskelesi yanındaki Cevahircibaşı Yalısı'na yaklaşırken Kasımpaşalı Yemenici Mustafa hemen değişiveriyordu. Yüreği heyecanla çarpmaya başlıyor, yüzünü de bir utanç kırmızılığı kaplıyordu. Kendisine başkaca albeni veren o hal ile, yalının penceresine şöyle bir bakıyordu.

Bir oğlanın bir kızla oynaşı üzerine toy Mustafa hiçbir şey bilmiyordu. Bu hep böyle mi devam edecekti?

Kızdan oğlana, "Ey ruy-i mahım, gül yüzlü şahım, zülf-i kemendim, serv-i bülendim" diye nameler gelecek ve oğlandan da kıza, "Ey peri ruhsarım, şeker güftarım, fikr ü hayalim, gül-i handanım" diye ağız haberleri mi gidecekti?

Sarmaşması, koklaşması, göz göze diz dize oturması, öpüşmesi yok muydu?

Bir türkü hatırlıyordu:

Oğlan adın Mustafa
Gir koynuma sür sefa!..

İncili Hanım kızın koynuna girip sefasını sürmek olmayacak mıydı? Olacaksa ne zaman ve nerede?

Yemenici Mustafa camideki derslerinde şaşırır oldu, dükkândaki tezgâhta hünerli ellerine bir ağırlık geldi. Camide hocası ve dükkânda ustası oğlandaki acayip halin farkına vardılar, fakat yüz göz olmamak için onu sorguya çekmediler; "Çağının hakkı... Bir nigâra tutuldu, fakat akıllı oğlandır, kendini çabuk toplar, kurtarır..." dediler.

Ders arkadaşı ve yâr-i garı Müstecib Çelebi'ye gelince, elbet ki o da farkına vardı, azıcık sıkıştırınca İncili Hanım meselesini öğrendi. Kalp kırmamak için, "O zengin kızını senin gibi yalın ayaklı yarım pabuçlu yemeniciye vermezler... Bu maceranın sonunda o kıza bir şey

olmaz ama kabak senin başında patlar... Cümle âleme rezil olduktan başka adamı ırz düşmanı diye zindana da atarlar..." demedi de, "Aman kardeşim, ayağını denk al!.. Hatta bu sevdadan tamamen vazgeç ki ilimle meşgul olan bizler için öyle cümbüşler, oynaşlar olmaz!.." dedi.

Ama öbür taraftan Ebekızı pek tatlı haberler getiriyordu: "İncili Hanım babasının tek evladı, gözbebeği sevgilisiydi; kocasını seçmek için iradesi eline verilmişti, babasına ben Yemenici Mustafa'mı isterim demesi kâfiydi, pek yakında ve helalinden kızın koynuna girecek ve İncili Hanım'ın sefasını sürecekti..."

Ebekızı Ayşe Dudu yalan söylemiyordu, hakikat de öyleydi, fakat İncili Hanım babasına karşı o kadar hürmetkârdı ki, "koca" bahsinin onun tarafından açılmasını bekliyordu.

İşte mesele bu durumdayken sahneye bir Çerkes Rıdvan çıktı.

Çerkes Rıdvan

Cevahircibaşı Ali Bey'in, Rıdvan adında gayetle mahbub bir Çerkes kölesi vardı. Beyin erkek evladı olmadığı için evlat gibi büyütülmüş, aşırı muhabbetle şımartılmıştı.

Köle deyip geçme sakın Rıdvan'ı
Tığ gibi civelek Çerkes civanı
Eller şöyle dursun ayaklarına
Su dökemez inan cennet gılmanı.

Yalıda herkes kesin olarak kanaat getirmişti ki Ali Bey'in niyeti, biricik kızı İncili Hanım'ı sevgili kölesi Rıdvan'a vermekti. Bundan ötürü yalıda Ali Bey'den başka kimse Rıdvan'a adıyla hitap etmezdi, kimi "Küçükbey" derdi, kimi "Rıdvan Bey".

Alımlı çalımlı Çerkes oğlanı, altın yaldızlı perçeminden gümüş topukları, elhak ki kusursuz, şıkırdım nümayişli çapkındı. Pek şatafatlı, süslü esvaplarıyla ve takındığı küçükbey edasıyla nice akran ve emsali gençlerin gözlerini hasetle kamaştırıyordu. İspir, seyis, hamlacı, aşçı yamağı, yalıda o gençlerden en az sekiz on delikanlı vardı.

Yalıda Çerkes Rıdvan'a ehemmiyet vermeyen, hatta süslü güzel oğlanın yüzüne bile bakmayan tek insan İncili Hanım'dı. Bu durum

karşısında Çerkes Rıdvan'ın da kıza karşı olan duygusu elbet ki sevgi olamazdı.

Efendisinin sonsuz sevgisine rağmen eline azat kâğıdı bile verilmemiş olan Çerkes köle için İncili Hanım sadece bir defineydi, hazineydi. Ali Bey'e damat olursa hem hürriyetine kavuşacak, hem de Cevahircibaşı'nın servetine konacaktı. Kızın kendisini sevmediğini, hatta kendisinden nefret ettiğini bildiği halde, Ali Bey'den gördüğü aşırı muhabbet ve alaka, istikbali için tek ümidiydi.

Rıdvan'ın odası yalının bir ucundaki selamlıktaydı ve koca binanın arkasına düşüyordu. Çapkın köle yolunun üstüne tehlikeli bir rakip olarak çıkan Yemenici Mustafa'yı bir gün tesadüf eseri keşfetti. Bu tesadüf belki üç gün gecikmiş olsaydı, Çerkes Rıdvan için efendisinden azat kâğıdı istemek ve başını alıp yalıdan çıkıp gitmekten başka yapılacak şey kalmayacaktı.

Bir pazartesi günü Cevahircibaşı Ali Bey'in bir işi çıkmış, sevgili kölesi Rıdvan'ı, Haliç'in karşı yakasında Sütlüce'deki yalılarında oturan ve İbrahimhanzadeler diye anılan Sokullu Mehmed Paşa torunlarından Hasan Bey'e göndermişti; bir elmas satışı işiydi. Rıdvan Sütlüce'den kayıkla dönerken, önleri sıra ilerleyen ve Eyüpsultan'dan gelmekte olan bir dolmuş kayığında çok güzel bir delikanlının, Cevahircibaşı Yalısı önünde gözlerini hemen yalıya çevirip manalı bir şekilde baktığını fark etti ve bir pencerenin azıcık yukarıya kaldırılmış kafesi altında İncili Hanım'ın gözlerini buldu. Öylesine dalmıştı ki küçükhanım, kendisini görmemişti.

Rıdvan deliye döndü. Yüzünü çevresiyle gizleyerek kayıkçısına:

"Şu dolmuş kayığının peşine düş ama belli etme!.." emrini verdi.

Kasımpaşa İskelesi'ne çıkan Yemenici Mustafa'nın kim olduğunu öğrenmek Çerkes Rıdvan için iş değildi. Dükkânını bile öğrendi ve orada Mustafa'yı çok yakından gördü. Acıydı ama İncili Hanım'a hak verdi, yemenici oğlan Çerkes kölenin pabucunu dama attıracak kadar güzeldi. Yine öğrendi ki Yemenici Güzeli haftada iki gün Eyüpsultan'da cami dersine gidiyormuş; demek ki oğlan ile kızın göz göze gelişleri o gün bir tesadüf eseri değildi.

Çapkın köle Cevahircibaşı Yalısı'na döndükten sonra odasına kapandı ve mesele üstünde çok ciddi olarak durdu. Tahminler yaptı, tahliller yaptı, hesaplar yaptı ve kesin kararını verdi; "İncili Hanım'ı

şu yalın ayaklı ve yarım pabuçlu yemenici oğlana kaptırırsam bana da Çerkes Rıdvan demesinler!.." dedi. Gayet soğukkanlı olarak düşündüğü şeyler ve vardığı sonuç şu olmuştu:

Yemenici Mustafa, elhak ki güzeller şahıydı. Muhitinde edebiyle, terbiyesiyle, namusuyla tanınmıştı. Üstelik ilim tahsiline de hevesliydi. Böyle bir genci damat edinmekte Ali Bey bir an bile tereddüt etmeyecekti.

İncili Hanım nerde görmüşse görmüş, yolunu bulmuş ve Yemenici Güzeli'ni kendisine yâr olarak peylemişti. Aralarında muhakkak ki nameler, ağız haberleri de gidip gelmişti. Babasına, "Ben o oğlanı isterim!.." dedi mi, Yemenici Mustafa Cevahircibaşı'nın olacaktı. Kesin hakikatti. Ve işte o zaman, yalıda kendisinin müstakbel damat olarak görülegelmiş şıkırdım nakışlı küçükbey itibarı bir anda yok olacaktı. Kendisine hasetle bakan öbür genç uşakların alelade bir kapı yoldaşı olacaktı; ispir, seyis, hamlacı, sekiz on gencin yüzlerindeki tebessümü görür gibi oluyor ve alaycı seslerini duyuyordu:

"Ulan Rıdvan!.. Bütün işin yaldız, kalaymış... Biz de hödük, şu kadar zamandır, sana küçükbey dedik..."

"Gördün mü yemenici oğlanı Rıdvan!.. Ta Kasımpaşa'dan gel, İncili Hanım'ın koynuna gir..."

"Bizim küçükbey de şimdi ayı gibi tabanını yalasın!.."

Rıdvan bütün gece uyumadı. Yemenici Mustafa'ya karşı bir plan hazırladı. İncili Hanım'ı asla dile düşürmeyecek, ama rakibini âleme rezil edecekti, rezil etmekle de kalmayacaktı, o güzel oğlanı zindana kadar sürükleyecekti; yatağında mırıldanıyordu:

"Nakşigül!.. Bu işte onu kullanacağım!.."

Müthiş tuzak

Cevahircibaşı Ali Bey'in yalısında Nakşigül adında bir Çerkes kızı cariye vardı, gönül kuşunu uçurmuş, kendi cinsinden olan köle Rıdvan'ın altın yaldızlı perçemine kondurmuştu.

"Küçükbey"in öylesine divanesiydi ki, oğlanın yoluna çıkmak için her gün türlü sebep, bahane bulurdu. Rıdvan'ını görünce de ağlayarak kaçardı. Tam âşıklık haliydi.

Yemenici Mustafa'ya karşı müthiş bir tuzak hazırlarken Rıdvan'ın

aklına ilk gelen tek yardımcı bu Nakşigül oldu. Kızı bir tenha köşeye çekti ve oynayacağı rolü en küçük noktalarına kadar anlattı, öğretti:

"Bana kavuşmanın yolu, dediklerimi yapmaktır. Kulağını aç, beni iyi dinle!.." dedi.

"Senin yolunda ben canımı veririm Rıdvan..."

"Bilirsin ki Bey beni damat edinmek ister... Ben ise İncili Hanım'ı istemem, babasının kölesiyim, küçükhanımla evlenirsem karımın da uşağı olacağım..."

"..."

"Ama velinimetimdir, emrine karşı gelemem..."

"..."

"Gönül gönüle karşıdır, ben seni severim Nakşigül!"

"..."

"Şimdi senin bana, benim de sana kavuşmamız için bir fırsat çıkmıştır..."

"..."

"Dün öğrendim ki İncili Hanım'ın Yemenici Mustafa adında oynaşı bir oğlan vardır..."

"..."

"Sen falan gece İncili Hanım olacaksın, odan alt kattadır. Kayıkla gelen bir adam pencereden içeri kolayca girebilir..."

"..."

"Yemenici oğlan kayıkla gelir, muhabbetli diller dökersin ve kafesi kaldırıp o oğlanı içeri alırsın, oğlan ki odaya girdi, hemen mumu söndürüp kaçarsın... Ben de tembihlediğim yalı halkıyla gelir, İncili Hanım'ın zenparesini yakalarım. Küçükhanımın ipliği pazara çıkar, bey de bana artık 'Damadım ol' diyemez... Ben de ondan azatlık kâğıdı isterim, seni alırım murada ereriz."

"..."

Nakşigül, Rıdvan "Ateşe bas" dese basacak âşıktı. Çapkının teklifini düşünmeden kabul etti.

Çerkes Rıdvan İncili Hanım'ın ağzından bir name düzdü ve iskele boyunda sürü sürü dolaşan serserilerden bir oğlanla Yemenici Mustafa'ya yolladı:

Hanımın artık sabrı tükenmişti... Falan gece kayıkla yalı altına muhabbete gelmesini istiyordu. Mustafa'sını yalının alt katında ca-

riyelerden Nakşigül'ün odasının penceresinde bekleyecekti. Oğlanı getirecek olan kayığı da kendisi gönderecekti...

Rıdvan, yalı halkından da güvenebildiği sekiz on kişiyi topladı, onlara yemin ettirerek bir sır verdi:

"Haremde Nakşigül adındaki cariye geceleri odasına civan oğlan alır... Oğlan kayıkla gelip kayığı yalı altına bağlayıp kızın odasına pencereden girer... Kahpeyi yarınki gece basalım. Zira bir gören olsa cariye demeden İncili Hanım dile düşer" dedi...

Çerkes Rıdvan gibi bir çapkın için kayıkçılardan hayta takımından bir it bulmak gayet kolaydı. Delikanlıyı gece yarısı Kasımpaşa İskelesi'nden alacak, kanuna aykırı fener yakmayarak Defterdar'daki yalıya getirecekti... Hırsız küreği çekerek sessizce... Yakalanırsa sonu dumandı, en hafifinden asılacaktı. Ama peşin elli altını gören kayıkçının gözleri kamaştı; Rıdvan:

"Elli altın da sabahleyin alacaksın..." dedi.

Kayıkçı da:

"Tamam beyim..." dedi, "ben bu işi yaparım..."

"O oğlanı getir, yalıya bırak, sonra sen sıvış git... Yarın sabah ben seni iskelede bulurum..."

"Tamam beyim..."

"..."

Dolap, Çerkes Rıdvan'ın istediği gibi döndü.

Cariye Nakşigül, yalının alt katında ve denize nazır odasının penceresinde oynaşını bekleyen İncili Hanım oldu. Karanlıkta, iki usta elin sessiz ve denizi yakamozlandırmadan çektiği hırsız küreğiyle bir kayık geldi. Yüz seçmenin imkânı yoktu. Önce kız, ancak kayıktan işitilebilecek bir perdeden seslendi:

"Benim Yemenici Güzeli civanım... Teşrif eyledin mi?.. Senin için yanıp yanıp kül olurum şehbazım efendim... Gel Mustafa'm, gel. Seni pencereden alayım, kollarımla sarayım ki gözlerime inanayım..."

Sonra ayağa kalkan ve pençelerini pencerenin alt pervazına koyan oğlan konuştu:

"Uğrunda Yemenici Mustafa'nın canı fedadır... Sen ki emrettin, işte ben de gelirim..."

Oğlan pencereden yalıya girerken ayaklarının altındaki kayık da sessizce kaydı, karanlıkta kayboldu.

Tam o sırada Rıdvan'ın pusuya yatırdığı adamlar da bağrışarak cariyeler kapısından hareme girdiler ve Nakşigül'ün odasını sanki bilirlermiş gibi lahzada buldular:

"Bre tutun... Bre tutun!"

"Bre yalıya hırsız girdi!"

"Bre hırsız değil, zenparedir!.."

Elindeki şamdanın mumunu söndürüp kaçmak isteyen Nakşigül odanın kapısı önünde Rıdvan tarafından yakalandı, çapkın delikanlı kızın kulağına, "Sen sakın ağzını açma, işi bana bırak..." diye fısıldadı.

Erkek Tersane, kız da Babacafer Zindanı'nda

Baskın gürültüsü bütün yalı halkını ayaklandırmıştı. Çapkın Rıdvan hemen Ali Bey'e koştu; gürültüye uyanmış İncili Hanım da babasının yanındaydı:

"Efendim velinimetim... Cariyelerden Nakşigül kahpesi Yemenici Mustafa denilen Kasımpaşalı bir kopuğu geceleri penceresinden odasına alırmış... Efendi namusu korur bendelerin, bu gece o kopuk oğlanı kahpenin odasında basmışlardır... Ferman senin, ne yapalım?.." dedi.

Cevahircibaşı Ali Bey, biri sübaşı ağaya, biri de Tersane başçavuşuna iki tezkere yazdı, vakayı kısaca anlatarak, kızı Süleymaniye'de Ağakapısı'na, Mustafa'yı da Kasımpaşa'da Tersane'ye gönderdi. Oralarda sorguya lüzum görmediler, sübaşı ağa Nakşigül'ü Zindankapısı'ndaki kahpeler ve borçlular mapushanesi olan Babacafer Zindanı'nın kadınlar kısmına, Tersane başçavuşu da Yemenici Mustafa'yı içinde harp esirlerinin, canilerin, korsanların yattığı Tersane Zindanı'na attırdı. Bu bir misafirlikti, vaka yerine göre Eyüpsultan kadısının mahkemesinde verilecek olan bu hüküm, kıza yağlı kement ve oğlana da zağlı satır olabilirdi.

Vakayı babasının yanında Çerkes Rıdvan'ın ağzından öğrenen İncili Hanım da, bir cariyenin odasında yakalanmış Yemenici Mustafa'nın, bir de yalıda sorguya çekilmesine lüzum görmemişti. Yemenici Mustafa'ya ya karşı olan sevgisi birden nefrete çevrilmişti, içinden, "Vay nankör oğlan!.. Ben onun ateşiyle yanarken meğer o cariyeyle işi bu mertebeye getirmiş... Yalının önünden kayıkla geçerken

mestane mestane bakışları bana değil Nakşigül kahpesineymiş..." diyerek odasına kapandı.

Nakşigül'ü Ağakapısı'nda sorguya çektiklerinde kız, Rıdvan'ın tembihine uyarak ağzını açmadı, "Sükût ikrardan gelir" dediler.

Yemenici Mustafa'yı da Tersane başçavuşu sorguya çekmişti. Mustafa İncili Hanım'ın namusunu koruma yolunda bir asalet, mertlik gösterdi.

"Cariyeyle alakan eski midir?.." diye sordular.

Kendisini yalıya çağırıp alan İncili Hanım'dı, demek ki baskından sonra sonunda bir fedakâr cariye çıkmış, atılmıştı ortaya, hiç tereddüt etmedi:

"Bir aydan fazladır ki sevişiriz!.." dedi.

Vaka İstanbul'da tez yayıldı, duyuldu. Yemenici Mustafa'nın ustası hayretler içinde kaldı, fakat gün görmüş, tecrübeli adam hemen hüküm vermedi; "Mustafa zenparelik edecek oğlan değildir, bir kıza âşık olabilir, fakat harama kuşak çözmez... Bunda bir çapkın oyunu var!.." dedi. Çarşılıdan dört beş arkadaşıyla Tersane'ye gitti, başçavuşu gördü, oğlan hakkında iyi şahitlikte bulundular.

Yemenici ustalarından sonra Tersane'ye cemal âşığı, Hak âşığı şair ve âlim Şeyh Hüsameddin Karamanî hazretleri geldi. Yemenici Mustafa için aynı yolda konuştu ve üstelik çok sevdiği talebesini kapatıldığı zindan odasında ziyaret etti. Delikanlı hocasının yüzüne bakamadı, ağladı; fakat bir ara, "Müstecib nerede?.. O niçin gelmedi?..." diye sormak istedi, onu da soramadı.

Müstecib Çelebi, Yemenici Mustafa'nın en yakın arkadaşı neredeydi?.. Vakayı duymamış mıydı?..

Şeyh Hüsameddin giderken talebesinin eline bir mektup verdi, Müstecib Çelebi yollamıştı. Mustafa, küçük bir delikten sızan ışığın altında o satırları heyecanla okudu, tekrar tekrar okudu:

"Ey benim ders arkadaşım Yemenici Güzeli Mustafa!.. Metin ol, ben seni zindanda bırakmam... Ziyaretine gelemedim ise sebebi padişahımız Sultan Murad Han hazretlerinin hizmetinde bulunmamdır..."

Sultan IV. Murad gece gündüz içerdi. Nihayet o günlerde hastalanmış ve yatağa düşmüştü. Hekimbaşı ile saray hekimleri ve hatta İstanbul'un bütün hekimleri padişahın derdinin ne olduğunu bilemediler, dermanını da bulamadılar. Müstecib Çelebi bir hekim-

den şunu öğrenebildi: Sultan Murad'ın karnı şişmiş, ateşi yükselmiş, nabzı da çok sık atarmış.

Tıp meraklısı delikanlı kimsede bulunmayan kitaplarını açtı, nihayet bir kitapta o belirtilerle başlayan hastalığın adını ve devasını buldu: hastalık "teşemmu-ı kebedi", karaciğerin mumlaşması idi, çok tehlikeli bir hastalıktı, tek ilacı da "anberiye suyu"ydu. Anberiye bir bitkiydi, ve ancak Hindistan'da Himalaya Dağları'nın en yüksek tepelerinde rastlanırdı, kar buz içinden çıkan yosuna benzer bir bitki. Delikanlının yüzü güldü, çünkü ecza dolabında bir tutam kadar anberiye vardı, iki yüz altına getirtmişti. Hemen saraya koştu, önce padişahın has gözdesi Silahtar Mustafa Paşa'yı gördü, niçin geldiğini anlattı ve onun aracılığıyla hasta padişahın huzuruna çıktı.

"Padişahım... Derdinin dermanı bendedir, sana şu yosunun suyunu içireceğim, Allah'ın izniyle üç günde ayağa kalkarsın. Eğer bir zarar erişirse beni cellada versinler..." dedi.

Anberiyeyi kendi eliyle, padişahın gözü önünde kaynattı, suyunu aldı, soğuttu, üç gün üç gece padişahın yanından ayrılmadı. Önce ateş indi, sonra nabız tabii şekilde atmaya başladı, karındaki şişlik de yavaş yavaş kayboluyordu. Üçüncü günü ayağa kalkan Sultan Murad genç ve güzel hekime minnetle bakarak:

"Dile benden ne dilersen!.." dedi.

Müstecib Çelebi:

"Padişahım... Mademki ferman ettin, ben de arz edeyim..." dedi, "Senden dileğim şudur ki Tersane Zindanı'nda yatan Yemenici Mustafa ile Babacafer Zindanı'nda yatan Cevahircibaşı Ali Bey'in cariyesini huzuruna getirt, o oğlanla kızın davasına kendin bak... Senden dileğim budur..."

Çifte nikâh

Babacafer Zindanı'nda kadınlar kısmında fahişeler arasına atılmış olan güzel Çerkes kızı Nakşigül'ü ziyarete yalnız Ebekızı Ayşe Kadın geliyordu. Muhabbet ulağı kadın, yalıdaki baskın vakasının içyüzünü öğrenmek için kızı kurnazlıkla sorguya çekiyor, fakat Nakşigül ağzını açıp konuşmuyordu.

Defterdar'daki Cevahircibaşı Yalısı'nda da hummalı bir düğün

hazırlığı başlamıştı. Cevahircibaşı Ali Bey, Çerkes delikanlısı ama Çerkes'in çapkını Köle Rıdvan'ın sadakatini ona kızı İncili Hanım'ı vermek suretiyle mükâfatlandırmak istemişti, kızına sorduğu zaman İncili Hanım da, "Rıdvan'ı istemem" dememişti. Kız, sevmediği Rıdvan'a vararak sevdiği Yemenici Mustafa'dan intikam alacaktı.

Babacafer Zindanı'na son defa olarak bu haberle giden Ayşe Kadın'ın karşısında gözleri dehşetle açılan Nakşigül nihayet dile geldi ve vakanın içyüzünü olduğu gibi anlattı. Ayşe Kadın da bu haberi Müstecib Çelebi'ye ulaştırdı.

Sarayda Sultan IV. Murad'ın huzurunda bir divan kuruldu; Yemenici Mustafa ile Nakşigül zindandan çıkarılıp getirildiler; Cevahircibaşı Ali Bey, kızı İncili Hanım, Çerkes Rıdvan da yalıdan alınmışlardı. İlk sorguya çekilen Yemenici Mustafa oldu; padişah Nakşigül'ü göstererek:

"Bu kızı tanır mısın?.." diye sordu.

Mustafa yalıya girdiği gece kızın yüzünü görmemişti, delikanlı adımını odaya atar atmaz Nakşigül elindeki şamdanın mumunu söndürmüştü:

"Tanımam..." dedi.

Yemenici Güzeli, İncili Hanım'la olan masum macerasını hiç katkısız anlattı; "O beni kayıkta görürdü, ama ben onun yalnız gözlerini görürdüm... Sesini de o gece yalıya gireceğim sırada duydum..." dedi.

Kıza:

"Konuş bakalım..." dediler.

"Ne konuşayım padişahım..." dedi.

Oğlana sordular:

"Duyduğun sese benziyor mu?"

"Duyduğum sestir padişahım!"

Rıdvan'ın gözleri Nakşigül'ün yüzünden ayrılmıyordu, fakat kız onun yüzüne bakmıyordu. Ayşe Kadın'a anlattıklarını divanda da olduğu gibi tekrarladı. Padişah divan kâtibine Rıdvan'ı işaretle, "Şuna bir kâğıt kalem verin, iki satır yazı yazsın" dedi. Rıdvan eli titreyerek Sultan Murad'ın söylediklerini yazdı: "Gayri sabr u kararım tükendi..." Padişah, Yemenici Mustafa'nın verdiği İncili Hanım'ın son davetnamesi ile o kâğıdı karşılaştırdı. Yazı aynıydı. Sultan Murad bostancıbaşıya:

"Al şu Rıdvan'ı, Defterdar'a git, nameyi verdiği oğlan ile kayıkçıyı göstersin, onları da al buraya gel, divan öğleden sonra devam edecek..." dedi.

Öğleden sonraki oturumda kayıkçıya Rıdvan'ı gösterdiler:

"Tanırım, elli altın da alacağım vardır ondan!"

Pırpırı oğlana gösterdiler, o da önce Rıdvan'ı, sonra Mustafa'yı işaretle:

"Ondan bir name aldım, buna verdim!.." dedi.

Yemenici Mustafa tekrar sorguya çekildi:

"Tersane'de sorduklarında cariyeyle bir aydan beri oynaştığını söylemişsin!"

Yüzü kıpkırmızı olan delikanlı:

"Ben kendimi hanımın yanında bilmiştim, cariye yanında tutulduğumdan haberim yoktu, cariyeyi hanımının uğrunda fedai zannettim, o kız iken fedailik eder de ben er iken elbet ki o hanımın adını dile düşürmem dedim" dedi.

İncili Hanım'ın gözleri Yemenici Mustafa'nın temiz güzel yüzüne saplandı, ama delikanlı küçükhanımın yüzüne bakamıyordu.

Padişah bir işaret verdi, divana Cellatbaşı Kara Ali ile yamağı Hammal Ali girdiler, Çerkes Rıdvan'ın başı vurulacaktı, o zaman Ebekızı Ayşe Kadın padişahın ayaklarına kapandı:

"Onu bana bağışla padişahım!.."

Muhabbet ulağı kadın, yıllarca yalıda "Küçükbey" denilmiş çapkın oğlanın ümit kırıklığını içli bir dille, aşkın ne olduğunu bilen bir dille ve güzelliği öven bir dille anlattı.

İkinci bir işaretle cellatlar divandan çıktılar. Ayşe Kadın padişahın ayaklarını öperek:

"Padişahım..." dedi, "Lütfun tam olsun... Şu Çerkes kızını da kendi cinsinden Rıdvan'a ver..."

O akşam Defterdar'daki Cevahircibaşı Yalısı'nda çifte nikâh kıyıldı; Yemenici Güzeli İncili Hanım'la, Çerkes Rıdvan da Çerkes Nakşigül'le murada erdiler. Ali Bey de Rıdvan'a azat kâğıdını verdi.

Ya Müstecib Çelebi?

Anberiye toplayıp getirmek için Hindistan'a gitti.

Atinalı Cevad

Vakayı hangi devre koysanız yakışık alır.

Kimyager, eczacı, hekim; bütün dünyayı sarmış esrarlı yıldızlar âlemi ilminin, sihirbazlığın, büyücülüğün, tılsımcılığın üstadı Atinalı Cevad İstanbul'a gelmişti. Daha gemiden çıkıp kayığa bindiğinde ve Sirkeci İskelesi'nde ayağını karaya attığında karar vermişti; "Ey Molla Cevad!.. Bir medresede misafir olsan, öğren, öğret, yine ilimle meşgul olacaksın... Bıktım!.. İstanbul'da biraz halk arasında yaşayayım... Halkla düşüp kalkayım... O âlemin de başka sefası, cümbüşü vardır" demiş ve Silahtar Hanı'nda bir oda kiralayarak yerleşmişti.

Her gün erkenden sokağa çıkıyor, büyük şehri çarşı pazar dolaşıyordu.

Bir gün de Uzunçarşı'da dolaşırken bir dükkân gördü; sahibi temiz kılıklı bir kimse, sabuncuydu. Dükkânında beş on ahbabı toplanmış, letaif üzerine sohbet ettikleri gülüşmelerinden anlaşılıyordu.

Cevad, "Söz ehli adamlara benziyorlar!.." diyerek avam tarzı laubali selam verdi, dükkâna çıktı.

Evet efendim, dükkâna girmedi, dükkâna çıktı. O zamanlar İstanbul çarşılarında dükkânlar sokak seviyesinden yüksek yapılırdı, dükkânlara üç beş basamak ahşap merdivenciklerle çıkılırdı, çıkarken de pabuçlar merdiven başında çıkarılıp bırakılırdı.

Dükkân sahibi Sabuncu İbrahim Çelebi arif, nazik bir kimseydi, Cevad'a iltifat etti:

"Merhaba... Buyurun!.." diyerek yer gösterdi, kahve çubuk ikram etti.

Sohbete Cevad da katıldı, gevezelik etmeden, bilgiçlik taslama-

dan o kadar edepli ve tatlı konuştu ki kendisini hemen sevdirdi. Seyyah olduğunu, bir eyyam da İstanbul'da kalacağını söyledi. Bilhassa Sabuncu İbrahim Çelebi ondan çok hazzetti.

"İstanbul'da kaldıkça sık sık geliniz, hatta mümkünse her gün geliniz... Bizleri ihya edersiniz..." dedi.

Cevad da ondan hazzetmişti. Bir gün Uzunçarşı'daki sabuncu dükkânına uğramasa keyfi kaçar, İbrahim Çelebi'nin de gözleri yolda kalırdı.

İbrahim Çelebi'nin dükkânının tam karşısındaki dükkânın sahibi 17-18 yaşlarında bir gençti. Adına Uşşakîoğlu Molla Emin derlerdi. Bazen o da İbrahim Çelebi'nin dükkânına gelir, meclise katılır, fakat pek az oturur, hiç konuşmaz ve kendi dükkânına giderdi. Cevad bir gün sordu:

"Karşı dükkândaki delikanlı buraya gelir, söze sohbete karışmaz, azıcık oturur gider, daima mahzun durur, hüzün de gururla bağdaşmaz, karşıdan dikkat ederim, dükkânında da melül ve mahzun oturuyor..." dedi.

İbrahim Çelebi de:

"Onun başına bir garip vaka gelmiştir ki görülmüş işitilmiş şey değildir..." diyerek ona anlattı:

"Babası bir sene evvel öldü, tek mirasçısı olan Emin Çelebi'ye bir konak ile 100 kese nakit akçe bıraktı. Babasıyla hukukumuz çok eskiydi; Emin'in önüne bir kahpe avret yahut bir kız çıkar, onu da baştan çıkarır dedim. Emin'i evlenmeye teşvik ettim, o da sözümü dinledi, etrafa görücüler göndererek delikanlıya kız aratmaya başladık. Bir gün haber verdiler ki Alaca Hamam yanında Yemenici Hacı Mustafa'nın bir kızı varmış, kızın da babası ölmüş, döşeli dayalı bir konak ile pek çok mal bırakmış, anasıyla birlikte ayda 250 kuruş irat gelirleri varmış, kız ise 15 yaşında, cihan değer güzelliğine hiç söz yok!.. Kaşlar kara, gözler kara, kirpikler kıvrım kıvrım oya, teni beyazdan beyaz, uzun boy, uzun boyun, eller ayaklar yüzünün güzelliğine uygun, edası ve reftarı fitne-i gerdun, tannaz, dilnüvaz, şivekâr ve işvebaz bir duhter-i mümtaz! Görücülere:

'Kızımızı kim ister?..' diye sormuşlar.

Onlar da:

'Uzunçarşı'da dükkân sahibi Uşşakîoğlu Molla Emin için geldik' demişler.

Molla Emin'in güzelliği ve edeple terbiyesi de dillere destandır, ana kız:

'Razıyız!..' demişler, 'ama şartımız vardır...'

Ve anası şartlarını söylemiş:

'Kızımı dışarı vermem, Molla Emin'i içgüveyi alırım... Günlük ev masrafını da biz görürüz... Damadın kazancı kesesinde kalır... Hemen kapımızı açar kapar onun gibi edepli bir damadım olsun...'"

Molla Emin'in macerası

Sabuncu İbrahim Çelebi sözüne şöyle devam etti:

"Görücülerden aldığım habere memnun oldum, Emin de içgüveyi olmaya razı oldu. Ben vekili oldum, ahbaptan da iki şahit aldık, kızın konağına gittik, kızın vekili ve şahitleri ile imam da geldi, Ayşe binti Mustafa'yı Mehmed Emin ibni Yakub'a nikâhladık, birkaç gün sonra da zifafa koyduk. Yedi ay kadar geçindiler. Emin karısından hoşnuttu, ancak kaynanası olacak avret öyle dili zehirli, edepsiz, murdar çıktı ki her gün Emin'i ağlatmayınca dükkâna göndermez oldu... Nihayet derdini öğrendim, araya girdim, boşandılar.

Boşandıklarının dördüncü ayındaydı, bir gün dükkânıma pek temiz ve şatafatlı giyinmiş ve arkasında dört nefer çuhadarı bulunan mükellef bir ağa geldi, sabunların yanında bazı ecza kutuları da görerek:

'Sizde macangur, mahmuze, kitre yaprağı bulunur mu?..' diye sordu.

'Bulunur...' dedim.

Dükkâna çıktı, istediklerini çıkarıp önüne koydum, birer miktar satın aldı. Eczaları adamlarından birine verdi, veda ederek atına bindi gitti. 60-65 yaşlarında, tatlı dilli bir adamdı. Aradan birkaç gün geçti, yine geldi:

'İbrahim Çelebi... Bugün sizinle sohbete geldim...' dedi.

Ben de riayet gösterdim, ikramda bulundum. Üç saat kadar oturdu. Sohbeti de çok tatlıydı, ahbaplarımız da ondan hoşnut oldular, iki ay içinde belki yirmi defa geldi gitti, yarenlikler ettik. Kendi sözüne göre gedikli zaimlerden Hacı Abbas Ağa imiş. Molla Emin de

birkaç sefer meclislerimizde bulundu. Mahzun hali sizin gibi onun da gözünden kaçmadı. Macerasını anlattım. Çok üzüldü:

'Kuzum İbrahim Çelebi, yarın Molla Emin'i de alarak fakirhanemizi teşrif etmenizi rica ederim, haneyi bulmakta belki güçlük çekersiniz, ben size bir çuhadar gönderirim...' dedi.

Emin'e haber yolladım, delikanlı hemen kalktı geldi, Abbas Ağa'nın elini öperek daveti kabul etti.

Ertesi gün öğleye doğru Abbas Ağa'nın çuhadarı geldi. Bize haydari başlıklı ve Mardin işi eyerli iki de at göndermiş. Atlara bindik, çuhadarın peşine düştük, Yenibahçe'de Takkeci Camii'nin yanında bir çıkmaz sokak içinde bir büyük kapının önünde durduk. Hepsi çok temiz giyinmiş otuz kadar uşak bizi binektaşında karşıladı. Eteklerimizden öptüler, koltuklarımıza girdiler, bizi konağa aldılar.

Bir konak ki Paşakapısı'ndan büyük, adeta saray. Bir odaya aldılar, gözlerimiz kamaştı. İstanbul'da nice kibar konaklarına girmişimdir, öyle mükellef döşeme dayama görmemişimdir.

Ağa hazretleri başköşeye vezirane azametle oturmuş. Sırtında kara tilki kürk, karşısında mükellef giyimli ağalar el pençe divan durur. Ağanın haşmet ve tumturakına hayran olduk. Bizi görünce:

'Vay efendim, sefa geldiniz, hoş geldiniz, hatırımızı sayarak buralara kadar ayak incittiniz' diyerek ayağa kalktı, yanında yer gösterdi.

Ağanın eteğini öptük. Emretti, bir mükellef sofra kuruldu, yemek yedik. Yemekte ağa kalktı, yanda bir başka odaya geçti ve bir uşak gelerek bana:

'Buyurun... Sizi Ağa istiyor!..' dedi.

Ben de kalktım, ağanın yanına gittim.

'İbrahim Çelebi... Senden bir ricam var, reddetme ve ricamı yerine getirmeye var gücünle çalış...' dedi.

'Elden ne gelirse yaparım!..' dedim.

'Benim dâr-ı dünyada bir kızımdan başka vârisim yoktur. Muradım Molla Emin'i damat edinmektir, hem öyle isterim ki hemen bugün nikâh kıyılsın, bu gece de zifafa koyalım...'

Böylesine acele kız evlendirmeye pek aklım yatmadı ama:

'Molla Emin'le konuşayım' dedim.

Emin de:

'Sen benim babam yerindesin... Sen ne dersen kabul ederim...' dedi.

Emin'in razı olduğunu ağaya söyledim. Hemen mahalle imamına ve cemaate haber saldı. Emin de ağanın eteğini öptü, alakasına teşekkür etti, Abbas Ağa da:

'Berhudar ol oğlum... Göreyim seni, kızıma layık koca ol!..' diyerek dua etti.

Davet edilenler geldiler. Nikâhı Takkeci Camii'nin imamı Remzi Efendi kıydı ki şu kadar zamandır tanıdığım ahbabımdı.

Davetlilere niçin çağrıldıkları bildirildiğinde cümlesi:

'Maşallah... Maşallah... Hak Teala selamet versin... Molla Emin akla gelmez devlete kondu...' dediler.

Kahveler çubuklar içildi, buhurdanlarla od ve anberler yakıldı. Dualar oldu. Nikâhtan sonra Molla Emin yanında iki çuhadarla bir ata bindirilip hamama gönderildi. Bana da bir mükellef bohça içinde hediyeler verildi.

'Efendim... Ben de gidip dükkânı kapayayım... İnşallah yarın erkence gelirim...' diyerek ağadan izin aldım.

Ertesi sabah dükkânı açtım. Bir beygir kiraladım. Molla Emin'in zifaf sabahı kaynatasının huzuruna çıkacak kadar zamanın geçmesini bekliyordum..."

Kanlı zifaf

İbrahim Çelebi, Molla Emin'in görülmemiş, duyulmamış macerasına şöyle devam etti:

"Ertesi günü Molla Emin kaynatası huzuruna çıkacak kadar vakit oldu mu diye tahminde bulunurken dükkâna bir harbeci (suçluları yakalamaya mahsus zaptiye memuru) geldi, selam verip:

'Burada Sabuncu İbrahim Çelebi kimdir?..' diye sordu.

'Buyurun... Falakacılarda sizi biri istiyor ve hemen gelmenizi rica ediyor!..' dedi.

Beygir zaten hazırdı, hemen bindim ve Paşakapısı'na gittim. Ne görsem?.. Hapiste olan bizim Molla Emin'dir. Can başıma sıçrayıp:

'Bu hal nedir?..' diye sordum.

'Babacığım... Ben bir garip şeye uğradım ki ben de bilmem!..' dedi ve ağlayarak anlattı:

'Beni hamama götürdüler, yıkandım, abdest aldım, sonra şu sırtımda gördüğün süslü esvabı giydirdiler... Hamamdan alıp konağa getirdiler... Akşam yemeğini konakta yedim, akşam namazını kıldım. Sonra da cemaat yine geldi, cemaatle yatsı namazı da kılındı, sonra beni zifafhaneye koydular...'

'...'

'Ağanın kızı Hayal Hanım'ın büyük özrü vardır ki beni öyle apar topar damat aldı diye düşünürdüm...'

'...'

'Her ne türlü özrü olursa olsun makbulümdür...' dedim.

'...'

'Odaya girdim... Odanın ve gelin döşeğinin ne kadar muhteşem olduğunu dille tarif edemem...'

'...'

'Gelinin duvağını açınca bir de ne görsem... Bir melek... Kızın güzelliği dille tarif değil, hayale bile getirilemez... İsmi gibi Hayal Hanım...'

'...'

'Sevincimden uçar gibi oldum. Vuslat-ı dildar ile murada erdim...'

'...'

'Gece yarısından sonraydı ki uyku galebe çalmış, dalmışım, ikimiz de uyumuşuz... Sabah olmuş... Gözümü açtım ki Hayal Hanım koynumda yok!..'

'...'

'Yataktan fırladım, bir de ne göreyim babacığım... O mahbube-i cihanı katletmişler... Hem nasıl... Başı, elleri, ayakları, kolları, bacakları on parça etmişler, odanın ortasında yatar...'

'...'

'O anda ben de bayılıp düştüm...'

'...'

'Aklım başıma gelince odadan dışarı feryat ederek çıktım... Kızın dadısı kapı dışında beklermiş, "Ne var?.." diye sordu. "İçeri gir de gör!.." dedim. Dadı odaya girip de manzarayı görünce ezan perdesiyle, feryad ü figana başladı... Bütün konak halkı ayağa kalktı... Vakayı kaynatama haber verdiler... O da kızını o halde görünce düşüp bayıldı... Yüzüne su serperek ayılttılar... Aklı başına gelince bana saldırdı...'

'...'

' "Bre kahpe oğlan, bre sefih oğlan, bre alçak oğlan... Benim sana yaptığım ihsanın karşılığı bu mu olacaktı bre hain oğlan?.." diye bağırdı... Çuhadarlarını çağırarak manzarayı onlara da gösterdi...'

'...'

' "Bu kâfiri yeniçeri ağasına götürün... Keyfiyeti gördüğünüz gibi anlatın, ki kan hakkını bu alçakta bırakmasınlar... Ben de geleceğim..." dedi...'

'...'

'Üç nefer çuhadar beni yakamdan tutup sürükleye sürükleye buraya getirdiler.'

Molla Emin durmadan ağlardı... 'Babacığım, bana hakkını helal et... Dükkânı şöyle yap ve sair malımı böyle yap diye vasiyetler ederdi. Hayretler içinde kaldım, ne yapacağımı bilemedim.

'Korkma, Allah kerimdir...' diye teselli edecek oldum.

'Ne korkayım?.. Sen beni ölüm korkusuyla mı ağlar sandın babacığım?.. Öyle bir güzel kadını koynumdan uçurup kaybettikten sonra bana yaşamak haramdır... Ben Hayal Hanım için ağlarım... Keşke bir an evvel ölsem de cananeme ahirette kavuşsam' dedi.

Hali yüreğimi dağladı. Mapushanede bırakıp atıma bindim. 'Gidip Abbas Ağa hazretlerini göreyim, Molla Emin'in halini anlatayım... Dilimin döndüğü kadar Molla Emin'in de halden haberi olmadığını söyleyeyim... Belki affettiririm..' diyordum. Bu düşünceyle Yenibahçe'ye gittim. Takkeci Camii önünden geçtim, çıkmaz sokağa girdim... Bir de ne göreyim?.. Dün içine girdiğimiz o saray gibi koca konaktan eser yok... Yerinde köhnemiş, kulübe gibi bir ev var... 'Yoksa ben de aklımı mı oynattım?..' dedim."

Cevad'ın sihirli değneği

İbrahim Çelebi, Molla Emin'in macerasını anlatmaya şöyle devam etti:

"Bir gün önceki saray gibi koca konağın yerinde köhne ve kulübe gibi bir ev var... 'Haydi ben rüya gördüm diyeyim... O koca konağa içgüveyi giren, koynunda yattığı güzel karısını sabah kıtır kı-

tır kesilmiş, doğranmış bulan Molla Emin hapiste, cellada verecekler... O da rüya değil ya... Yoksa aklımı mı oynattım?' dedim... Aklımı oynatsam bunları düşünmem... Ben şaşkın şaşkın bakınadururken o köhne evin kafesi vuruldu ve bir ihtiyar kadın:

'Siz nereye baktınız oğlum?..' diye sordu.

'Bu sokakta gedikli zaimlerden Abbas Ağa hazretlerinin konağı olacak...' dedim.

Kadın:

'Bu sokakta öyle konak, öyle ağa yok... Hatta mahallemizde bile yok...' dedi.

Yine şaşkın şaşkın sokaktan çıktım. Birkaç kapı daha vurarak sordum, aynı cevabı alınca aklıma nikâhı kıyan İmam Remzi Efendi geldi, gider ondan sorarım dedim. İmam beni görünce:

'Vaay... Sefa geldiniz... Sizi buraya hangi rüzgâr attı?..' dedi.

'Dünkü gün sizinle buluştuğumuz ve bizim Molla Emin'in nikâhını kıydığınız Abbas Ağa'nın konağını arıyorum...' dedim, 'Bir türlü bulamadım, lütfedip gösterir misiniz?..'

İmamın neşesi kaçtı, bana bakışı değişti:

'Aman İbrahim Çelebi... Hangi Abbas Ağa, hangi konak, hangi nikâh... Bendeniz sizi görmeyeli bir sene oldu!..' dedi.

'Behey birader... Dünkü gün yanımda oturmadın mı?.. Bana şöyle sormadın mı, ben de sana şöyle cevap vermedim mi?..'

'Aman İbrahim Çelebi... Sana bir keyfiyet olmuş... Hemen koş... Bir hamama gir... Biraz kan aldır... Aman ihmal etme...' dedi.

Bildim ki bu işte bir acayip şey var:

'Remzi Efendi... Beni aklını oynatmış zannetme... Ama oynatmadımsa hani oynatabilirim de...' dedim.

İmama dünkü olanları tafsilatıyla anlattım.

'Emin hâlâ hapiste... Allah aşkına gel beraber Paşakapısı'na gidelim, vaziyeti orada anlatalım... Emin bir acayip sihirbaz oyununa uğramıştır...' dedim.

İmam Remzi Efendi'yle birlikte kapıya gittik. Evvela imama Emin'i gösterdim; oğlan yine ağlardı.

'Dün akşam beni zifafa koydunuz... Sonra şöyle oldu, böyle oldu...' diye macerayı anlattı.

İmam da:

'Lahavle ve lakuvvete illa billah... Aman oğul, ben ne seni ne de İbrahim Çelebi'yi bir senedir görmedim...' dedi.

Remzi Efendi'yle birlikte tomruk ağasının (hapishane müdürünün) yanına çıktık, ona da keyfiyeti anlattık; tomruk ağası:

'Tamam..' dedi, 'katil genci getiren çuhadarlar da Takkeci Camii yanında oturan Abbas Ağa'nın kızını kesmiştir... Zaten ben de mahallinde tahkikat için adam göndermiştim, biraz bekleyelim...' dedi.

Bekledik... Tomruk ağasının gönderdiği adam geldi.

'Ağam...' dedi, 'Yenibahçe'de Takkeci Camii yanında öyle konak, öyle ağa yok, hatta bütün semti dolaştım, o Abbas Ağa'yı gören bilen yok... Zifaf odasında bir gelin kıtır kıtır kesilse bütün mahalle ayağa kalkar... Öyle bir vakadan da kimsenin haberi yok... Öldürülen kızın cesedi ne olmuş, cenaze nereden, nasıl kaldırılmış... Öyle şeyleri de duyan bilen yok.'

Tomruk ağası bizden beter serseme döndü, Remzi Efendi ile benim kefaletim üzerine Molla Emin'i hapisten çıkardı ve bize teslim etti. Aldık, benim dükkâna getirdik... Lakin Emin'in gözü dünyayı görmez... 'Beni niçin kurtardınız?.. Ben Hayal Hanım'sız yaşayamam...' der. Zor bir şeyler yedirdik, pek çok nasihat ettik, 'Aklını başına topla, dükkânında otur' dedik ve adeta zorla dükkânına götürdük. Fakat dükkânını açıp girdiğimizde gördük ki çekmecesinin üstünde bir name durur, açtık okuduk, içinde şunlar yazılıydı:

'Domuz!.. Ne Abbas Ağa'nın aslı var, ne de Hayal Hanım'ın, sana bu oyunu ben oynadım... Bu sefer hapisten, cellattan kurtuldun ama bundan sonra kurtulamazsın... Kurtulmak için tek çare var... Boşadığın ilk karının evine hemen dön... Yoksa seni beterden beter ederim...'

Hem hayret ettik, hem de korktuk, araya kılavuz koyduk, nikâhı tazeledik. Molla Emin o dili zehirli kaynanasının evine döndü. İşte şimdi gördüğünüz şu durgun, mahzun hali ondandır..."

İbrahim Çelebi macerayı böylece bağlayınca Atinalı Cevad güldü:

"Dükkânda olmaz. Bir tenha yere gidelim, ben de size bir garibe seyrettireyim..." dedi.

Hemen kalktılar, Molla Emin'in Mercan'daki kendi evine gittiler. Cevad:

"Emin, bana kendi çamaşırın olan bir gömlek getir..." dedi.

Delikanlı bir gömlek getirdi. Cevad cebinden bir karış boyunda bir defne çubuğu çıkardı, ucunu bıçağıyla bir şeyler okuyarak çentti ve sonra onu Emin'in eline vererek:

"Şunu üstüne birkaç kere vurur musun!.." dedi.

Delikanlı o çubuğu üstüne vurur vurmaz onun ve İbrahim Çelebi'nin gözleri hayretle açıldı. Delikanlı çıplaktı. Atinalı Cevad kahkahalarla gülmeye başladı.

Kanlı Ayşe

"Üstünde esvap çamaşır diye taşıdığın şeyler sihir hayalleriydi. Haydi şimdi gömleğini, esvabını giy de hemen karının evine git ve o değnekle sen de ona vur, bakalım sen neler göreceksin... Gel bize haber ver, biz seni İbrahim Çelebi'nin dükkânında bekleyeceğiz..." dedi.

Ve delikanlıya şu tembihte bulundu:

"Sana ikinci defa vurma diye yalvarırsa artık merhametine kalmıştır, tekrar vurursan ölür... Seni rahat bırakacağına yemin ettir kâfi, çünkü yeminini bozarsa yine ölür, onun için korkma, arkana bakmadan çık gel!.." dedi.

Molla Emin karısının Alaca Hamam yanındaki konağına gitti ve her akşam çarşıdan döndüğünde çıkıp oturdukları odaya girdi. Az sonra da güzel karısı geldi; genç kadının yüzünde telaşlı bir hal, bakışlarında bir korku vardı.

"Ne oldu kocacığım, vakitsiz geldin?.." diye sordu.

Emin de:

"Dükkânda canım sıkıldı... Vakitsiz geldim ki kaynanamın haberi olmadan seninle biraz muhabbet edelim..." dedi.

Ve şöyle konuştular:

"Sen şimdi dükkândan mı gelirsin?"

"Dükkândan gelirim...."

"Yok... Sen evinden gelirsin... Hem evde çamaşır değiştirmişsin ve başka esvap giymişsin..."

"..."

Genç ve güzel kadın odadan kaçmak üzereydi ki Molla Emin fırsat vermedi ve cebinden çıkardığı defne çubuğuyla ona vurdu. O

genç ve güzel kadın bir anda 80 yaşında, iki kat kambur, ağzında diş yok, elek ve kalbur satan, bakla falı bakan Çingene karısı heyetinde bir mülevves acuze oldu. O mükellef konak odası da pis ve köhne kulübeye döndü. Bütün eşya şeklini değiştirerek bir anda içleri otla doldurulmuş iki yastık ile bir minderden ve yere serilmiş bir dökük hasırdan ibaret kaldı. Kadın delikanlının ayaklarına kapanarak:

"Beni affet şehbazım... Kıyma bana canım..." diye yalvarmaya başladı.

"Sen kimsin?.. Doğru söylersen kıymam!"

"Bana Sihirbaz Kanlı Ayşe derler... Anam sandığın da küçük kız kardeşimdir..."

"Ya niçin bana cevr ü cefa ederdiniz?"

"Ben sevdiğime cefadan zevk alırım..."

"..."

"Yok... Ayağına düştüm, kıyma bana... Sana yemin ederim ki bundan sonra kimseye musallat olmayacağım... Senin peşine de artık düşmeyeceğim..."

"..."

Sokağa fırlayan Molla Emin koşa koşa Uzunçarşı'ya gitti ve İbrahim Çelebi ile Atinalı Cevad'a vakayı anlattı. Birer keyif kahvesi içtiler ve Cevad yine gülerek:

"Sanki iyi mi ettik..." dedi, "Emin'i karısından mahrum ettik, çocuk bekâr uşağı oldu!.. Şimdi yapılacak iş, güzel bir kız bulup Emin'i baş göz etmektir..."

Delikanlı:

"Yok yok..." dedi, "artık bana evlenmek haramdır, beni kurtardınız, bu lütuf bana yeter..."

Aradan on beş gün geçti. İstanbul'a mahsus çok güzel bir sonbahar günüydü. İbrahim Çelebi'nin dükkânına gelen Cevad:

"Gönlüm bir mesireye gidip biraz gezmek, dolaşmak istiyor... Duydum ki Haydarpaşa Mesiresi çok kalabalık oluyormuş... Yarından sonraki cuma günü üçümüz oraya gidip bir eğlenelim..." dedi.

Ve çok lezzetli yemekler yapan iki kölesi olduğunu söyledi. Sözleştiler; Cevad kölelerini alıp önden erkence gidecek, Molla Emin ile İbrahim Çelebi de öğleden iki üç saat önce bir kayığa binip geleceklerdi.

Cuma günü onlar da erkenden buluşup Sirkeci'den kayığa bindiler, fakat Haydarpaşa'ya yanaştıklarında bir de ne görsünler... Bir vezir teferrüce gelmiş... Otağını kurmuş... Halk bir kenara çekilmiş... Koca çayır o devletli vezirin adamlarıyla dolmuş; İbrahim Çelebi:

"Oğlum, bu hengâmede Cevad'ı nasıl bulacağız?.." diye sordu.

Delikanlı da şaşırmıştı:

"Bilemem babacığım... Bir yol arayalım."

O sırada yanlarına bir çuhadar geldi:

"Buyurun ağalar... Paşa efendimiz sizi ister..." dedikte, İbrahim Çelebi:

"Aman ağa... Biz bir arkadaşımıza söz verdik, onu arayacağız..." dedi.

"Efendim... Siz buyurun, arkadaşınızı da biz arar, bulur, getiririz..."

Çuhadar, İbrahim Çelebi ile Molla Emin'i paşanın muhteşem çadırına götürdüğünde koca vezir hemen ayağa kalkarak onları karşıladı:

"Buyurun efendim buyurun... Beni çok aramadınız ya!.." dedi.

Vezir, Atinalı Cevad'dı.

İbrahim Çelebi ile Molla Emin'in dilleri tutuldu. Ne söyleyeceklerini, ne yapacaklarını şaşırdılar.

Abbas Ağa'nın kızı Hayal Hanım

Atinalı Cevad'ın Haydarpaşa Çayırı'na kurulmuş vezir çadırı pek muhteşemdi, saraydan farksızdı. Cevad yüzünde sevimli bir tebessümle:

"Efendim," dedi, "kastım sizlere azamet, servet nümayişi değildir..."

Sonra Molla Emin'e dönerek:

"Delikanlı," dedi, "Kanlı Ayşe sana çok azap çektirdi, şimdi benim muradım da seni evlendirmek, o çektiklerini unutturmak, gönlünden nakşı çıkmayan mahbubene kavuşturmaktır... O yolda kullanacağım beşer gücü üstünde güce sahip birtakım varlıklara hükmetmek için böyle bir meclise lüzum gördüm..."

Ve çok kısa bir izahta bulundu:

"Sihir bir ilimdir, fakat sihirle görülenler aslı olmayan hayaller

değildir, aslı olan bir şeyin hayalidir... Mesela şu muhteşem çadır İsfahan şahının çadırıdır... Az sonra da bizlere Lahor padişahının sofrasını kuracaklar..." dedi.

İbrahim Çelebi ile Molla Emin'in dilleri tutulmuş susuyorlardı. Önlerine mükellef bir sofra kuruldu. Biri öbüründen güzel ve hepsi sırmalı esvaplar içinde köleler altın ve çini kaplarla türlü nefis yemekler getirdiler. Kahveler içildi, çubuklar tüttürüldü ve Cevad kölelerden birine:

"Nakkaş Çavuş gelsin!.." dedi.

İki karış boyunda, başındaki kavuğun sorgucu boyundan uzun ve bembeyaz sakalı ayakları hizasına kadar inmiş bir cüce geldi. Cevad:

"Şimdi git, Âl-i Osman ülkesinin her tarafını dolaş, nerede güzellerden güzel bakireler görürsen tasvirlerini çiz, yaşını, adını, kimin kızı olduğunu yaz ve bana getir, çok gecikme, en çok bir saat içinde işini bitir!.." dedi.

Cüce, "Ferman efendimizin!.." diyerek çıktı ve bir saat sonra omzunda küçük bir sandıkla girdi. Cevad sandığı açtı, içinde kız resimleri vardı.

"Geliniz, beraber bakalım..." dedi.

İbrahim Çelebi ile Molla Emin yaklaştılar.

İlk resmin altında şu yazılıydı: "Bitlis hanının kızı Itır Banu... 17 yaşında." Cevad ikinci kız resmini çıkardı, onun altında şu yazılıydı: "Mısır Valisi Hacı Paşa'nın kızı Kamer Hatun... 17 yaşında." Üçüncü resmi eline alıp gösterdiğinde, resmin altındaki yazıyı okumaya vakit kalmadı, Molla Emin bir ah çekerek düştü, bayıldı, köleler koşarak delikanlının bileklerini, şakaklarını gülsuyuyla ovarak ayılttılar, resmin altında "Şam'da gedikli zaimlerden Abbas Ağa'nın kızı Hayal Hanım... 15 yaşında" yazılıydı. Cevad:

"Molla Emin!.." dedi, "benim korkum sana hayali getirilip koynuna koyulmuş bu Hayal Hanım'ın bir ölü olmasıydı, şükret ki hayattadır... İşte bundan sonra bu kız senin hakikaten karın olacaktır, istersen onu şimdi Şam'dan babası konağından kaldırıp buraya getirebilirim, fakat etrafa sırrımızı yaymayalım... Bu meseleyi yarın görüşürüz..." dedi.

O gece Sabuncu İbrahim Çelebi ile Molla Emin'in gözlerine uyku girmedi. Sabahı iple çektiler.

Ertesi sabah Atinalı Cevad dükkâna geldi. Dükkânda toplanmış

yâran ile biraz sohbetten sonra onlar gittiğinde üçü yalnız kaldılar, o zaman Cevad, İbrahim Çelebi'ye talimat verdi:

"Bu Molla Emin için biraz zahmete katlanacaksın..." dedi.

Sabuncu:

"Ben onu evladım gibi severim. Onun için elimden geleni yaparım... Kaldı ki çektikleri de benim yüzümden oldu..." dedi.

İbrahim Çelebi şunları yapacaktı:

İstanbul'un kibar semtlerinden birinde bir büyük konak kiralayacaktı.

Konak zamanın en güzel eşyasıyla döşenecekti.

Köleler, cariyeler ve sair hizmetkârlar alınacaktı.

Molla Emin ve İbrahim Çelebi kendileri de çok çok zengin kişiler gibi giyinip kuşanacaklardı.

Sonra İbrahim Çelebi, arkasında iki üç çuhadarla başdefterdarlığa giderek Şam muhassıllığını, eski bedelinin bir kat üstünde bir bedelle alacaktı.

Muhassıl, eski bir usul, devlet adına vilayetlere gönderilen vergi tahsildarlığıdır. Şöyle ki, muhassıllık isteyen kişi, o vilayetin belli vergisini zamanında toplamayı taahhüt eder, buna karşılık da kendisine yüzde hesabıyla bir ücret verilir, muhassıl da verginin geri kalanını defterdarlığa kesesinden teslim eder ve o vilayete vergi tahsilatına giderdi.

İbrahim Çelebi şaşırdı, nereden bulacaktı bu paraları?..

Atinalı Cevad:

"Gam çekme..." dedi, "ben senin yanına bir köle vereceğim, sen sadece dediklerimi yapacaksın, para işine karışma, onu kölem halleder..."

Süleymaniye civarında Kirazlımescit Mahallesi'nde yirmi odalı bir konağın kiralanması, döşenmesi, kılık kıyafetlerin değişmesi, cariye ve kölelerin esir pazarından satın alınması, sair hizmetkârların bulunup tutulması birkaç günlük iş oldu. Ve devletçe de Sabuncu İbrahim Çelebi Şam muhassıllığına tayin edildi.

İstanbul'dan İskenderun'a kadar gemiyle gidilecekti. Cevad'ı yola çıkacakları güne kadar göremediler. Tam yola çıkacakları sırada yeni konağa gayet temiz giyinmiş bir Bektaşi babası geldi, muhassıl ağayı sordu.

Uşaklar:

"Yarın yola çıkıyor... Ağa misafir kabul edemez..." dediler.
Bektaşi babası:
"O benim için değildir, ben ağa hazretlerinin şeyhiyim!.." dedi.
Ve dinlemeyip içeri girdi, ağanın yanına çıkıp:
"Hu azizim, eyvallah!.." diyerek selamı çaktı.
Gelen Atinalı Cevad'dı.

"Bizi duadan unutmayın!.."

Aslında manevi evladı yerindeydi ama, Molla Emin, çok çok zengin yeni Şam muhassılı İbrahim Ağa hazretlerinin öz evladı oldu, ağa hazretlerinin şeyhi Cevad Baba da yanlarında Şam'a gittiler. Cevad'ın sayesinde para sıkıntıları yok, Şam'da büyük bir konak kiralandı. Muhassıl ağa hazretleri bir taraftan Şam valisi ve Şam defterdarıyla temasta, bir yandan da zincirleme ziyafetler vererek Şam âyanını ve eşrafını mükellef sofra başlarında toplayarak her biriyle tanışmaktaydı. İradının hesabını bilmez İbrahim Ağa'nın gelişi Şam'da kibar tabaka arasında bir hadise olmuştu; "Cömert adam... Zevk sahibi adam... Kibar adam... Bir de güzel, peri padişahının şehzadesi gibi oğlu var ki edepte, terbiyede, nezakette babasının yüz akıdır ve hele bir de Şeyh Cevad hazretleri vardır ki zamanın Hacı Bektaş Veli'sidir. İlim ve fazilet onda tamam olmuştur... Sohbetine doyum olmaz, umman gibi adam... Herkes ağzının içine bakar... Her sözünde bir hikmet vardır..." deniliyordu ve henüz davet edilmeyenler, "Acaba bizim sıramız ne zaman gelecek?.." diyorlardı. Onların arasında gedikli zaim Abbas Ağa da vardı.

Nihayet Abbas Ağa'nın davet sırası geldi. Zevk sahibi kibar muhassıl ağa hazretleri Abbas Ağa'yı hürmetle karşıladı.

Molla Emin baygınlıklar geçirdi, İbrahim Çelebi de hayretler içinde kaldı: Abbas Ağa İstanbul'da gördükleri adamdı. Yüzü, şekli, hali, tavrı, hatta sesi... Fakat Abbas Ağa onları o zamana kadar hiç görmemiş gibiydi. Emin'i de, İbrahim Çelebi'yi de ilk defa görüyormuş gibiydi.

Tatlı bir vakit geçirdiler. Abbas Ağa Cevad Baba'dan çok hazzetti, Cevad Baba da ona o kadar yakınlık gösterdi ki ayrılırlarken Abbas Ağa mahzun bir tavırla:

"Şeyh Baba Hazretleri... Sizin sohbetinize doyamadım..." dedi.

Atinalı Cevad da:

"Ağa... Yüreğin beni çektiği zaman gel... Konakta benim yerim ayrıdır... Baş başa sohbet ve muhabbet ederiz..." dedi.

Aradan bir ay geçti. Abbas Ağa Bektaşi şeyhine sık sık geliyordu. Şeyh baba bir gün onunla şöylece konuştu:

"Ağa..." dedi, "muhassılın oğlu Emin'i gördünüz..."

"Evet..."

"Delikanlının tıyneti de güzeldir..."

"Evli midir?"

"Hayır... İşte ben de size maddeyi açacağım..."

"?.."

"Devlet büyüklerinden pek çokları Emin'i damat edinmek istediler... Fakat İstanbul'un ahvalini bilirsiniz, yahut ki duymuşsunuzdur... Benim meşrebime İstanbul ahvali uymadığı için Emin'in bir İstanbul kızıyla evlenmesine izin vermedim..."

"..."

"Sizin bir kızınız olduğunu duydum..."

"..."

"Sizi sevdiğim için etraftan soruşturdum, herkes kızınızı methetti."

"..."

"İbrahim Ağa muhassıldan ayrılıp İstanbul'a dönse bile..."

"..."

"Emin Şam'da kalmak şartıyla, yani kızınızı alıp İstanbul'a götürmemek şartıyla Emin'i size damat etmek isterim... Bu hususu babasıyla konuştum, İbrahim Ağa razı oldu..."

"..."

O günkü konuşma Abbas Ağa'nın, "Bakalım... Kısmet!.." sözüyle kapandı.

İki gün sonra Abbas Ağa geldi ve meseleyi kendisi açtı; "Kız razı... Fakat bizim Şam'ın ahvali de İstanbul'dan pek geri kalmaz... Nikâh tez olsun, iki gün sonra da düğün olsun..." dedi.

Nikâhı Abbas Ağa'nın konağında Şeyh Cevad Baba kıydı, İbrahim Ağa da Şam'da, cambazlar, hokkabazlar, perendebazlar, köçekler, çengilerle büyük bir meydan düğünü yaptı, bir hafta sürdü, bütün Şam halkına ziyafetler verildi.

Zifaf gecesi Emin'i Abbas Ağa'nın konağına Atinalı Cevad götürdü, yanında o olmasaydı konağın kapısından adım atıp giremezdi; İstanbul'da Takkeci Camii civarında çıkmaz sokaktaki konak!.. İçindeki eşyasına varınca aynı bina... Kızın kendisini beklediği oda da öyle... Emin, gelin kızın yüzündeki duvağı kaldırınca artık kendisini tutamadı, bir nara attı ki sevincinden aklını oynatayazdı.

Kız da, oğlan da sabaha kadar uyumadı. Sanki Zümrüdüanka kuşları olup uçtular, gökyüzüne açıldılar, "Gak" deyince birbirlerini beslediler. Cevad Baba da o gece Abbas Ağa'nın konağında misafir olmuştu. Sabah olunca Emin'in ilk işi onun elini öpmek olmuştu.

Düğünden bir hafta sonra kadardı ki Cevad, İbrahim Çelebi ile Molla Emin'i bir sabah huzuruna çağırdı.

"Her şeyin bir sonu, her buluşmanın ayrılığı vardır..." dedi, "Bana izin, ben bugün giderim, bana yine seyahat göründü..."

Şaşırdılar, yüzüne melül melül baktılar. O giderse ne yapacaklardı?.. Şam'daki tantanalı hayatı nasıl devam ettireceklerdi?.. Cevad:

"Kölem sizinle beraber kalıyor..." dedi, "siz de bizi duadan unutmayın!..

Nereye gitti?

İran'a mı?.. Turan'a mı?.. Hint'e mi?.. Çin'e mi?..

Hammal Kızı

Dekor ve figüranlar

Vaka, otuz yıl padişahlık yapmış olan Sultan II. Mahmud'un ilk saltanat yıllarında, hatta tam kesin olarak Hicri takvimle 1230, Miladi takvimle de 1815 yılında geçer. Son yeniçerilerin şehir eşkıyası gibi yaşadıkları devirde. Aslında ise devlet hazinesinden gündelik hesabıyla aylık alan yeniçerilerin bir görevi de büyük İstanbul'un asayişini korumaktı. Şimdiki polis karakolları gibi şehrin her semtinde bir yeniçeri kolluğu vardı ve her semtin zabıta işleri "30.", "45.", "56.", "64." gibi rakamlarla isimlendirilmiş bir yeniçeri taburuna verilmişti, taburlarına da "orta" denilirdi. Ortaların başında "çorbacı" unvanıyla bir ağa bulunurdu. O ortanın neferliğinden sürmüş, çıkmış, yükselmiş adamlardı. Vücut yapısı heybetiyle, pençe kuvvetiyle, amansız bıçaklarıyla yaman adamlardı. Ve hepsi, çehrelerine ayrıca bir heybet veren yastıkbıyıklıydı. Bıyıkları, dudak üstünden ve ağız kenarından aşağıya doğru iner, kulakmemeleri altlarında sakal kıllarıyla karışır, beslenir, yastıklanır ve oradan dışarıya doğru kıvrılarak burulur, sakalın geri kalan kısmı, çene üstündeki kısmı da tıraş edilir, kesilirdi. Aşırı nümayişli bir yüz tuvaletiydi. Hele kaşlarını da çattılar mı, çorbacı ağaların yüzüne zor bakılır, huzuruna titremeden çıkılamazdı. Gurur dağının da tepesinde adamlardı, onun içindir ki onlara "bıyığını balta kesmez ağalar" da denilirdi.

İstanbul'da iki büyük yeniçeri kışlası vardı. Biri şimdiki Şehzadebaşı'ndaydı, "Eski Odalar" diye anılırdı, kurucusu Fatih Sultan Mehmed'di; biri de Aksaray'daydı, adı "Yeni Odalar"dı, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulmuştu. Anlatacağımız vakanın, aşk ve muhabbet üzerine yazılmış hikâyenin geçtiği devirde kışlalarda ve kolluklarda yatar kalkar yeniçeri kalmamış gibiydi. Bekâr odaların-

da, hanlarında, kahvehane şirvanlarında (geceleri yataklar serilen asma katlar), hamamlarda başlarına buyruk geceliyorlardı. Gündüzleri de kabiliyetlerine göre esnaflık yolunda bir iş tutmuş, onunla meşgul oluyorlardı. Kimi bir fırında hamurkâr, pişirici, pastacı, kimi hammal, kimi helvacı, şekerci, kimi kayıkçı, hamamlarda natır, tellaktı. Yeniçerilikleri, vücutlarının kolay görünen yerlerine, baldırlarına, pazılarına, kollarına, ellerinin üstüne dövdükleri yeniçeri nişanlarından ibaret kalmıştı, bir de yeniçeri ağalığındaki sicil kütüğü defterine yazılmış isimlerinde.

Gündüz Eminönü, Yemiş İskelesi, Tahtakale, Bahçekapı, Demirkapı, Unkapanı gibi yoğun iş ve ticaret yerlerinden ırz ehli bir kadın geçemezdi. Omuzlandığı gibi bir bekâr hanına veya odalarına kaldırılır, kaçırılırdı. Hangi ırz ehli "kadın", erkek çocuklar; esnafın ırz ehli ile o haşarat arasında her gün bir dövüş ve sık sık kanlı vakalar olurdu.

O son yeniçerilerin içinde elbet ki namuslu adamlar da vardı, onların da başı her gün bir kötü vakayla belaya girerdi.

Büyük İstanbul'da inzibatın, asayişin çok çok bozuk olduğu o devirde, kılık kıyafette de, genç erkekler arasında bir "it modası" yayılmıştı:

Üstte bir gömlek, bir don, paçaları dizkapağının bir karış üstünde, adı "diz çakşırı" fakat hakiki diz çakşırıyla hiç ilgisi kalmamış, zamanımızdaki "mini etek" denilen şeyin hakiki eteklikle ilgisi kadar; belde yedi arşın kuşak, başta bir keçe külah, o külaha da beş arşınlık bir tülbent veya şal sarılmış, kuşağın ucu yerde sürünür, sarığın ucu omuzda. Gömleğin önü asla kavuşmaz, göğüs, meme başları mutlaka görünecek. Eğer delikanlının göğsü kıllanmış ise, bir tutam kıl bırakılıp geri kalanı tıraş edilir, bırakılan kıllara, o bir tutam kılın her birine bir küçücük inci geçirilip düğümlenir, kılın birine de bir mavi boncuk, onun da adı "sine" perçemi. Ayaklar mutlaka çıplak. Kışın bir hafif yemeni geçirilir. Kışın omuzlara da bir harmani, geniş pelerin atılır. Bu it kılığının adı da "Cezayir kesimi", "Cezayir modası" olmuştur. Baldırlarda, pazılarda yeniçeri nişanları dövülmüş. Bu moda yalnız ayaktakımı arasında değil, kibar evlatları arasında da yayılmıştı.

Mısırçarşısı'nda attar Hacı Hasan'ın şekerci ustası Hacı Muhiddin'in, büyük Kapalıçarşı'da cevahirci Mehmed Efendi'nin, halıcı İranlı Firuz Ağa'nın, Bağdat valisi falan paşanın, esirciler kâhyası

falan efendinin, akla gelen her tabakadan kimselerin genç oğulları, İstanbul'a yeni gelmiş, bir iş tutmuş veya tutacak gençlerin hemen hepsi o kılık ve kıyafettedir. Ama isimleri yeniçeri kütüğüne kaydedilmemiştir; onlara da "yeniçeri taslakçısı" demişlerdir.

Hikâyenin, daima olduğu gibi iki kahramanı vardır:

Hammal Receb Beşe'nin dünya güzeli kızı.

Devrin Karun hazinesine sahip zenginlerinden Şalcıbaşı Hacı Süleyman Ağa'nın salaşçı oğlu.

Receb Beşe hasır üstünde yatıp uyumuş, padişah rüyası görmüş, kızına Mihrişah adını koymuş; oğlanın adı da Elif, sağ yanağında bir beni olduğu için Benli Elif olmuş; adı da güzel, lakabı da güzel... Kaşı gözü de yerinde ama, işte o kadar. Allah'ın "tosun"u, serpilince öküz olacak...

Benli Elif ile uşağı Kara Hasan

Şalcıbaşı Süleyman Ağa için, "Karun hazinesine sahiptir... Gökteki yıldızlar sayılır mı?.. Denizdeki balıklar sayılır mı?.." derlerdi. İşi yolunda gitmiş de çok para kazanmış değildi, kökten zengindi.

Saray gibi konağı Vefa Meydanı'ndaydı; işyeri, dükkânı, mahzeni, demir sandığı ve sırlı küpü bedestendeydi. Ev, dükkân, han, hamam gibi gelir kaynakları da İstanbul'un hemen her semtine serpilmişti; Çarşıkapı'da, büyük Kapalıçarşı içinde, Mercan'da, Uzunçarşı'da, Tahtakale'de, Bahçekapı'da, Sultanhamamı'nda 10 han, 4 çifte hamam... Dükkânlar ve evler, para su gibiydi: "denizde kum, çakıl..."

Babasının tek evladıydı, o da babasının tek evladıymış ve dedesi de öyle, dedenin babası da; servetin mayası dedesinin dedesinden, Köle Süleyman Ağa'dan; o adam için Macar derler, Gürcü derler, Acem derler; bir vezir tarafından esir pazarından parayla satın alınmış bir delikanlı, canla başla, sadakatle hizmeti ve güzelliği başına devlet kuşunu kondurmuş, vezire damat olmuş. Köleliği zamanında bir gün sokakta rastladığı yalın ayaklı, başı açık, uzun saçlı Geysudar Kapanî Mehmed Dede'nin matarasından üç yudum su içtiği de katılırsa, hayat hikâyesi çok renkli olur.

Köle Süleyman Ağa, onun oğlu Kuloğlu Mehmed Ağa, onun oğlu Benli Hasan Ağa, onun oğlu Mehmed Ağa, onun oğlu Şalcıba-

şı Süleyman Ağa, babalarından bölünmeden kalan mirasa kendileri de bir şeyler katarak tek evladına bölünmeden devretmişler, Şalcıbaşı da böyle yapacaktı. Gelir kaynakları evler, dükkânlar, hanlar, hamamlar ve altınlar ile mücevherler Benli Elif'e kalacaktı.

Evet, adı da güzel Elif, Hicri 1230, Miladi 1815 yılında 17 yaşında bir delikanlıydı. Kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, kusursuzdu. Tek ve büyük kusuru aklındaydı, salakça bir gençti.

Devrin en kıymetli hocalarından hususi dersler alarak okumuştu. Terbiyeli ve nazikti. Babası tarafından hizmetine verilmiş bir kölesi vardı, güzel ve zeki bir oğlan, Elif yaşlarında, adı Hasan, esmerliğinden kinaye konakta "Kara Hasan" derlerdi. Yalnız Elif Bey kölesinin adını bir türlü ezberleyememişti: Hasan, Hamza, Habib, Haydar, ona her seslenişinde "H" harfiyle başlayan bir isim söylerdi, Kara Hasan da koşar gelirdi.

Kara Hasan "Cezayir kesimi" giyime özenmişti, bütün emsali o pırpırı kılıkta dolaşmaktadır, elbet ki onun da hakkıydı, bir endam aynasının önüne geçer ve kendisini seyrederdi, içini çekerek, "Kim bilir nasıl yaraşacak!.." derdi. Tecrübeye kalksa konakta kıyamet kopardı. Tecrübe de edemezdi, köleydi, gündeliği aylığı yoktu, gerçi Elif'in harçlık kesesi onda dururdu, ama kâhyaya hesap verirdi, bir diz çakşırı ve bir gömlek, biri başa, biri de bele iki şal parçası... Şalcıbaşı'nın konağında iki şal parçasını tedarik etse de çakşıra, gömleğe terzi parası lazımdı. Ümidini Elif'e bağladı ve fırsat gözledi, o fırsat da gecikmedi.

Bir gün sokağa çıkarlarken Elif'in salaklığı tuttu, ayağına pabuç giymedi, yalınayak çıktı sokağa. Hasan da ihtar etmedi; "Efendim... Pabuç giymeyi unuttun!" demedi, bilakis kendisi de pabuçlarını giymişken çıkarıp bırakmıştı. Kapıcı gördü, Hasan ona da bir göz işmarı çaktı, "Aman sus!.." diye. Konaktan hayli uzaklaştılar, Direklerarası'na gelmişlerdi ki karşılarına Cezayir kesimli bir zıpır delikanlı çıktı, Benli Elif'e kandilli bir selam verdi:

"Çıplak ayaklarla reftarın mübarek olsun beyim!.." dedi.

Sonra Kara Hasan'a da:

"Sana da aferinler eşbehim... Sadık dediğin senin gibi olur... Bir selam da senin çıplak ayaklarına vereyim..." dedi.

Elif bir kendi, bir de Hasan'ın ayaklarına baktı:

"Halil!.. Şimdi ne yapacağız?.." diye sordu.

Bıçkın atıldı:

"Ne yapılır beyim... Uşağın da beraber hemen terziye gidip hazırından birer kat benim gibi Cezayir kesimi esvap alacaksın... Baksana etrafa, şu gençlere, hepsi Cezayir kesimli..."

Elif karşısındaki zıpır delikanlıyı şöyle bir seyretti, gülümsedi; ve uşağına:

"Haydi Hamza!.." dedi, "öyle yapalım."

Hasan Cezayir kesimliye sordu:

"Yakında bildiğin terzi var mı?"

"Hem de en meşhuru... Yürüyün bakalım, düşün peşime!"

"Yürü Hasan... Yürü, şu ağayla gidelim!.."

"Halil, Hamza, Hasan... Senin bey hafız galiba?.."

Uşaktan önce bey cevap verdi:

"İlmim vardır ama hafızlığım yoktur..."

Terzide kılık değiştirmeleri uzun sürmedi; üstlerinden çıkanları bir bohçaya koyan Kara Hasan hiç düşünmedi, gözlediği fırsatı kolayca hakikat yapan Cezayir kesimli zıpır delikanlıya beyin kesesinden bir altın bahşiş verdi. Bohçayı terzide emanet bıraktılar, Hasan, "Sonra gelir alırım!" dedi.

Sonra?.. Kara Hasan'a sorulursa bu yeni kıyafetin tadını çıkarmak lazımdı, deniz kenarında bir kahvehaneye gitmek, deryaya karşı çubuk tüttürüp turunç köpüklü bir kahve içmek!.. Hele Yemiş İskelesi yanındaki 56. Yeniçeri Ortası çorbacısının meşhur Çardak Kahvehanesi olursa keyif iki kat olurdu.

Uşak sordu:

"Beyim, bir kahvehaneye gidelim mi?"

"Gidelim Hasan... Ama leb-i deryada olsun..."

Zıpır da kese sahibi uşağa:

"Hasan Ağa eşbehim... Sizi Çardak Kahvehanesi'ne götüreyim!.."

Çardak Yeniçeri Kahvehanesi

["Burada Çardak Kahvehanesi'nin ahvali tafsil üzere nakledilmek gerektir, amma eşar ile de rengin olmalı." –Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Yelkenli devrinde Marmara'nın Silivri, Tekirdağ, Gelibolu, Çar-

dak, Bandırma, Mudanya, Karamürsel gibi yalı kasabalarına "çırnık" denilen küçük yelkenliler gidip gelirdi. O gemiler İstanbul Limanı'nda daima aynı iskeleye yanaşır, o iskeleye mal ve yolcu çıkarır, o iskeleden mal ve yolcu alarak kalkardı. İskelelere de geminin gideceği yere nispetle isimler verilmişti: "Tekirdağ İskelesi", "Gelibolu İskelesi", "Çardak İskelesi" gibi... Çardak, Çanakkale Boğazı'nın Marmara ağzına yakın ve boğazın Anadolu yakasında bir kasabadır.

Çardak İskelesi, Eminönü'ndeydi. İskele başında da büyük bir yeniçeri kahvehanesi vardı. Deniz kenarındaydı ve yanında bir de büyük deniz hamamı vardı. Vazifesi Eminönü'nden Unkapanı, Bahçekapı'ya ve Sultanhamamı'ndan Küçükpazar'a kadar uzayan geniş bir bölgenin günlük hayatında asayiş ve huzurunu korumak olan 56. Yeniçeri Ortası'nın kolluğu (karakolu) da oradaydı, o kolluğa da "Çardak Kolluğu" denilirdi. İşte o büyük kahvehane ve yanındaki deniz hamamı 56. Orta'nın çorbacılarına vakfedilmişti. Çorbacı ağa onları işletir ve gelirini de cebine atardı. Hiç küçümsenmeyecek bir gelirdi.

Büyük İstanbul'da her yeniçeri kolluğunun yanında çorbacıya vakfedilmiş bir kahvehane mutlaka bulunurdu. İşte o kahvehaneleredir ki "yeniçeri kahvehanesi" denilirdi, müşterileri yeniçeriler olan kahvehaneler demek değildi. Hepsinin de kapısının üstünde, hangi ortanın çorbacısı tarafından işletiliyorsa o ortanın nişanı bulunurdu; büyük bir tahta levha üzerine kabartma olarak işlenmiş, boyanmış bir resim. Çardak Kahvehanesi'nin kapısı üstünde de bir kadırga resmi vardır.

Çardak'taki Elli Altı kahvesi
Leb-i deryada muhabbet kafesi
Peykeler müzeyyen, âli sofalar
Cümle levazımı mükemmel hepsi.

Evvela bâbında levha nişanı
Hacı Bektaş Ocağı Kehkeşanı
Kahvehanenin namusu hem şanı
Buyurun davetle cümle nâsı.

Devrin en lüks kahvehanesiydi. Sadece eşyası, döşemesi, dayaması, türlü türlü süsleriyle değil, hizmetkârlarının, çırak uşaklarının gi-

yim kuşamlarının şatafatıyla da lükstü. Hepsi seçme toplanmış ve Cezayir kesimli gençlerdi, hepsi kollarına, pazılarına birer kadırga resmi dövdürmüş "yeniçeri civeleği", "yeniçeri taslakçısı"ydı.

İki boy hep seçme uşaklar var
Biri kahvefüruş-i naz şivekâr
Biri cundabaz bıçkın yadigâr
Hizmette memnun iderler herkesi.

Kaptanpaşa çıplakları afetler
Türlü türlü nevzuhur kıyafetler
Tatlı dille hitap idüp ülfetler
Gülü, karanfili, sünbülü, nergisi.

Güzellikte cümlesi misl-i melek
Kadife camedan helali gömlek
İnce belde şal kuşak şehbaz civelek
Şahin başa kondurmuş Cezayir fesi.

Şimşir nalınlarda gümüş topuklar
Kadırga nişanlı eşbeh kopuklar
Türk'ü, Özbek'i, Tatar, Kalmuklar
Gürcü, Abaza, Megril, Çerkes'i.

O zamanlar İstanbul'da ayrıca berber dükkânı da yoktu. Her kahvehanenin bir köşesi berber dükkânı olarak tanzim edilirdi. Kahvehanelerin zeminleri taş döşeliydi, peykelere, sofalara pabuçlar çıkarılıp çoraplı veya çıplak ayakla çıkılır, oturulurdu. Müşterilerin pabuçlarının tozunu, çamurunu silip temizleyen, müşterilere çubuk getiren, kahve getiren, çubuklara ateş getiren uşaklar, çıraklar hep ayrı ayrıydı; Çardak Kahvehanesi'nde işte onlardır ki hepsi seçme olarak toplanmışlardı.

Pabuççu, çubukçu, ateşçi, berber
Tefrik edemezsin bu şundan dilber
Dirler bize Bektaş Velimiz rehber
Her biri çorbacının ciğerparesi.

Yasemin çubukta Tophane lüle
Çubukçuyu benzet bir gonca güle
Bak ateşi koyan sırma kâküle
Bu kahvede keyfin emiranesi.

Âyineler billur avize billur
Nakışı ziyneti nurun alâ nur
Hasırlar Mısır'dan perdeler Lahur
Çok mudur bir akçe kahve paresi.

Benli Elif Bey ve uşağı Kara Hasan ve rehberleri, ona da bir isim takalım, Pırpırı Mustafa, Çardak Kahvehanesi'ne girdiklerinde bir meddah çelebi kürsüsüne çıkmış, günlük hikâyesine başlamak üzereydi. Üçü de Cezayir kesimliydi, çıplak ayaklıydılar, pabuççuya iş yok gibi görünürse de o yine koştu, nemli bir bezle üç delikanlının tabanlarını sildi. Bir gençler sofasına çıkıp oturdular. Pırpırı Mustafa:

"Allah vere de çelebi yeni bir hikâyeye başlasa!.." dedi.

Öyle oldu. O gün Çardak Kahvehanesi'nde meddah yeni bir hikâyeye başladı.

Meddahın hikâyesi

["Burada meddah çelebinin o gün Çardak Kahvehanesi'nde başladığı hikâyeyi nakletmek gerektir. Hikâye Elif Bey'in ahvali ile münasip olacak, 'Raşide'nin Babası' nam hikâye münasiptir." – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Gençler sofrasında selamlar verilip alındı, çubuklar kahveler geldi, meddah çelebi de hikâyesine başladı:

"Ey yâran-ı basefa velinimetlerim paşalarım, beylerim, ağalarım, efendilerim ve ciğerpare Cezayir kesimli eşbehlerim ve ocaklı yoldaş karındaşlarım!.. Ravi-i mekkâr ve aşifte-i ruzigâr şöyle rivayet ve hikâyet eyler ki..."

Anlatalım o hikâyeyi; kendi dilimizde:

"Koyu kumral kirpikleri yanaklarında ve koyu kumral saçları da topuklarında Karagümrüklü Raşide on dördüne basmış gül gonca-

sıydı, o eski devirlerde tam kocaya verilecek çağda. Ama körpeden körpe, güzelden güzel Raşide bir eskicinin kızıydı; başlarını sokup barındıkları çatı, kulübe. Çıkacak olan kısmeti de ırgat, uşak, kayıkçı, hammal, simitçi, bozacı, arabacı, sürücü bir şehbaz yiğit olacaktı. Boyu bosu, kaşı gözü yerinde; perçemli kâküllü; demir gülle topukları bastığı yeri titretir, pençeleri de tuttuğunu koparır, paralar ama ne nazdan anlar, ne de kıza sayacak bin altını var.

Bey oğluna, paşa oğluna, altınları küpte ve cevahirini bedesten sandığında istif etmiş hacıbaba oğluna kız arayan görücüler gelse, eskicinin kulübesine devlet kuşu konsa bile Raşide'nin görücüye çıkarken sırtına giyecek adamlık entarisi, ayağına sokacak bir çift terliği yok.

Babasına Ömer Ağa, anasına da Eskicinin Benli Safure derlerdi. Benli Safure boylu boslu, alımlı çalımlı; gözünden sürmesi, kaşından rastığı, ağzından gıcırlı sakızı eksik olmaz; feracesi kapı arkasında asılı ve takunyaları eşik önünde hazır durur sokak süpürgesi, eli maşalı mahalle karısıydı. 'Kenarına bak bezi al, anasına bak kızı al' demişler ama Raşide için değil. Ağzı var dili yok Raşide'nin o sıyrık karının kızı olduğuna bin şahit ister. Güzel kız huyundan yana babası Eskici Ömer Ağa'ya çekmişti.

Aksaray'da Muratpaşa Hamamı'nın kapısında eskicilik yapan Raşide'nin babası, o eli maşalı karısından öylesine yılgındı ki sabah namazı vakti evinden çıkar, akşam ezanı vakti kulübesine titreyerek dönerdi. O günkü kazancını Safure'nin eline teslim etmeden kapıdan içeriye eşik atlayamazdı.

Safure bir gün Edirnekapı'da bir sultanın gelin hamamına gitti ve sultanın altın sırmalı hamam takımını gördü. Karagümrük'teki kulübesine dönerken çıplak ayaklarındaki takunyalarını takırdatarak ve ağzındaki gıcırlı sakızını çatlata çatlata, 'Raşideciğimin de gelinlik zamanı geldi... Bizim herife söyleyeyim de kıza bir sırmalı hamam takımı alsın!..' dedi.

'Ayağında donu yok, fesleğen takar başına'; Raşide'nin sırtına giyecek entarisi, ayağına geçirecek terliği yok, sırmalı hamam takımı nesineydi?.. Öyle bir hamam takımı kaça alınırdı?.. Sıyrık karı hiç düşünmedi, kulübesine döner dönmez alnına kaşbastıyı bağladı ve kocasını bekledi.

Raşide'nin babası akşam ezanı vakti yorgun argın döndü. O gün

pek iş olmamış, ancak üç çift partal yemeni tamir etmişti, üç akçeyi kapıdan girebilmek için karısına vermek üzere avucunda hazır tutuyordu.

Safure iki eli belinde karşısına dikildi, üç akçeyi aldı ama kocasına içeri girmesi için yol vermedi:

'Herif... Herif!.. Senin yoksulluğunu ne zamana kadar çekeceğim?.. Haydi beni düşünme, ayağımı bağladın, ama bari gelinlik çağa gelen Raşideciği düşün... Ya şimdi gider Raşide'ye sultanın hamam takımı gibi sırmalı hamam takımı alırsın ya da bu eşikten içeriye adımını atamazsın!.. Hırsızlık et, çal çırp, ne yaparsan yap, sırmalı hamam takımını bul getir!..' dedi ve kapıyı eskici kocasının suratına kapadı.

Raşide bir şey söyleyecek oldu, ona da harladı:

'Ben yaptığımı bilirim... Tut çeneni kahpe... Ayağımın altına aldım mı senin de pestilini çıkarırım!..' dedi.

Raşide'nin babası kapı önünde, sokakta şaşırdı kaldı.

Ortalık kararmış, nereye gidecek?.. Sırmalı hamam takımını kimden, nereden, neyle alacak?.. Karısının sesi kulağındaydı: 'Hırsızlık yap!.. Çal çırp!..' Hırsızlık ama o da hüner ister, marifet isterdi. Her hırsız olan hemen gidip sırmalı hamam takımı kaldıramazdı ya.

Aradığı viraneyi buldu. Karanlıkta el yordamıyla girdi, bir taş üzerine oturmadı da çöktü, başını elleri arasına aldı ve açlıktan karnı guruldayarak düşündü: 'Nedir benim bu şirret karıdan çektiğim... Yeryüzünde bencileyin bir başkası var mıdır?..'

Söylenirken, meğer o virane gece hırsızlarının buluşma yeriymiş. Onlardan biri çıkıp Eskici Ömer'e sordu:

'Sen kimsin?.. Hırsız mısın?'

Raşide'nin babası:

'Hırsız değilim ama bu gece olacağım!..' dedi."

Meddah çelebi hikâyenin gerisini ertesi güne bıraktı. Pırpırı Mustafa:

"Güzel beyim... Yarın nerede buluşalım?.." diye sordu.

Ama Elif'in aklı Raşide'ye takılmıştı;

"Haydi Karagümrük'e gidelim... Raşide'yi bulalım... O kıza sırmalı hamam takımını ben alırım... O kızla da evlenirim!.." dedi.

Pırpırı'ya da, Elif'e de cevabı Kara Hasan verdi; birine, "Bugün

karşılaştığımız yerde... Yok yok, terzide!.." dedi; öbürüne de, "Şimdi vakit yok, o kızı yarın arayalım beyim..." dedi.

Havandaki karabiber

Konağa döndüklerinde Benli Elif Cezayir kesimi pırpırı kılığıyla hareme girdiğinde anasının ağzı bir karış açık kaldı:

"Bu kılık ne oğlum?.. Bu ne kılık?.. Kayıkçı mı oldun, yangıncı mı?.."

Delikanlı:

"Gençler hep böyle geziyor..." dedi.

"Süslü esvapların nerde?"

"Halil'e sor?"

Elif'in anasına semtte "Şişman Hasibe Hanım" derlerdi, rical ve kibar hanımları ise kocasının aşırı servetini kıskandıklarından "Şalcı'nın Şişko Hasibe" derlerdi. Bütün şişmanlar gibi biraz vurdumduymaz ve neşesi bol kadındı. Kaşlarını zoraki çatarak Kara Hasan'ı çağırttı. Uşak, küçükbeyin pabuçlarını giymeden sokağa çıktığından başladı, kapıcı da şahidiydi. O sırma işlemeli süslü esvaplarla sokakta çıplak ayakla yürünür müydü?.. Görenler ne derdi?.. Bütün kibar gençler de Cezayir kesimi esvapla dolaşıyordu.

"Kendi esvapları nerde Elif'in?"

"Terzide, yarın sabah gidip alırım..."

Hanım nerede dolaştıklarını sordu. Kara Hasan bu fırsatı kaçırmadı. Çardak Kahvehanesi'ne gidip meddah dinlediklerini anlattı:

"Bir güzel hikâye ki hanım anneciğim... Dur sana anlatayım..."

Hanımın önünde bağdaş kurup oturdu ve o gün dinledikleri hikâyeyi anlattı, ve:

"Sonunu yarın dinleyeceğiz!.."

Ertesi sabah Hasibe Hanım erkenden Hasan'ı çağırttı; "Meddaha gitmeyi unutmayın sakın!.." diye tembih etti. Ve akşamı iple çekerek bekledi.

"Hasan!.."

"Geliyorum hanım anneciğim..."

"Anlat şu hikâyenin arkasını!"

Ve Kara Hasan anlattı:

"Raşide'nin babası viranedeki adama başına geleni anlattı. İşe çıkmak üzere toplanmış hırsızlar eskiciye acıdılar:

'Öyleyse gel bizimle beraber... Elbet ki bir gece sırmalı hamam takımı bulur çalarız, alır kızına götürürsün!..' dediler.

O gece Fatih'te Mısırçarşılı bir zenginin konağına gireceklerdi. Raşide'nin babasını da götürdüler. Konağın pencerelerinden birine bir ip merdiven attılar, Eskici Ömer'e de bir bıçak, bir küçük balta ve üç çuval verdiler:

'Mademki bu gece hırsız olacaktın, ol bakalım... Merdivenden çık, pencereden içeri gir... Parmaklarının ucuna basarak dolaşacaksın... Çıt çıkmayacak!.. Bu çuvallar sofada duracak... Odalarda ne bulursan alıp toplayıp çuvallara dolduracaksın, eğer konak halkından uyanıp da seni gören oldu mu, ağzını açtırmayıp, nasıl kolayına gelirse, ya bıçakla ya baltayla keseceksin... Çuvalların üçünü de doldurunca sakın tamaha kapılma, hemen pencereden bize at... Sonra kendin de merdivenden inerek viraneye gel, hırsızlıktan payını al...' dediler.

Raşide'nin babası Mısırçarşılının konağına girdi. Çıplak ayaklarının parmak uçlarına basarak bir hırsız fenerinin ışığında eline geçen eşyayı toplayarak çuvallara doldurmaya başladı. Sofadan odalara, odalardan sofaya, üst kat, orta kat derken mutfağa kadar indi.

Mutfakta çalınmaya değer büyük ve güzel bir tunç havan gördü. Fakat havanın içinde dövülmüş karabiber vardı.

'Şimdi ben şu havanı alıp gidersem biberi nerede dövecekler... Bari biberi döveyim de havanı öyle alayım!..' dedi.

Oturdu, biber dövmeye başladı. Gece yarısından sonra mutfaktan gelen havan sesine bütün konak halkı ayaklandı. Selamlıkta aşçısı, yamağı, uşağı, ayvazı, kâhyası; haremde efendi ve cümle harem halkı odalardan fırladılar, konağı cinler bastı sandılar. Sofada içleri esvap, çamaşır ve sair ev eşyasıyla doldurulmuş üç büyük çuvalı görünce hırsız girdiğini anladılar, nihayet mutfağa koştular ve orada Eskici Ömer Ağa'yı biber döverken yakaladılar.

'Sen kimsin?..' diye sordular.

Eskici Ömer:

'Raşide'nin babasıyım!..' dedi.

Efendiye götürdüler ve Raşide'nin babası, Mısırçarşılı zengine macerasını anlattı.

Mutfaktan gelen havan sesini ve konak halkının ayaklandığını duyan hırsızlar kaçmışlardı.

Mısırçarşılı merhametli bir adamdı. Raşide'nin babasına acıdı. Üç çuval içindeki eşya ise on sırmalı hamam takımı değerindeydi. Eskiciyi kolluğa teslim etmedi.

'Sana helalinden bir sırmalı hamam takımı vereyim... Al kızına götür... Bir daha da hırsızlığa kalkma!' dedi.

Raşide'nin babası ertesi sabah erkenden kucağında kocaman bir bohçayla kulübesinin kapısını çaldığı zaman karısı şaşakaldı. Bohçayı açıp da sırmalı hamam takımını görünce, 'Nereden buldun, nasıl buldun?' diye sormadı.

'Ah benim hakikatli kocacığım!.. Karısının sözünden dışarı çıkmayan kocacığım!..' diyerek Ömer Ağa'nın boynuna sarıldı, yanaklarından şapur şupur öptü.

Güzel Raşide de bohçaya şaşkın şaşkın bakıyordu: şakır şakır sırmalı havlular, sırma püsküllü ibrişim peştamallar, sedef kakmalı şimşir nalınlar, biri gümüş biri altın yaldızlı iki tas, bürüncük keseler, sabun bezleri... Bunların hepsi ona mı gelmişti?.. Babası bunları nereden bulmuştu?.. Anası Safure'nin yanında soramadı, 'Babama akşama sorarım...' dedi. Zaten Eskici Ömer Ağa da bohçayı bırakıp Muratpaşa Hamamı kapısının kemeri altındaki eskici tezgâhına işine gitmişti.

İş de ne iş!

Hamama gelen fukaranın yırtık, delik, sökük pabuçlarını, yemenilerini, sahipleri hamamda yıkanıp çıkıncaya kadar, dikmek, pençelemek. Karşılığında da o garipler ne verirlerse 'Hak bereket versin...' diye kabul etmek.

Ya Benli Safure?.. O sıyrık karı?.. Kocasından bir müddet sonra o da sokağa fırladı. Bir gün evvel Edirnekapı'dan gelin hamamına gittiği sultanın o gün de çeyiz seyri vardı, kaybedilecek fırsat değildi. Gelin sultanın tam on beş saray odası dolduran çeyizi, dille tarif edilerek anlatılamaz, gözle görmek lazımdı.

Benli Safure'nin ağzı açık kaldı, bir odadan çıkıp öbürüne girdikçe nereye bakacağını şaşırdı. Mahalle karısının ömründe görmediği, adını bile bilmediği kumaşlardan esvaplar, çamaşırlar. Hele al atlastan bir gelin entarisi gördü ki hayran oldu, gözleri kamaştı. Önünden dakikalarca ayrılamadı..."

Al atlastan gelinlik

"Hasan!"

"Ayaklarımı yıkayıp geliyorum hanım anneciğim..."

"Çabuk gel!.. Anlat şu hikâyenin arkasını!.. Meraktan çatlayacağım!.."

Kara Hasan hikâyenin arkasını anlattı:

"Benli Safure sultan çeyizindeki o al atlastan gelinliği hayalinde kızı Raşide'nin sırtına giydirdi. Aman Allah!.. Kız bir afet-i devran oldu!

Sultan sarayından dönerken Raşide'nin anası çıplak ayaklarındaki takunyalarını tıkırdatarak ve ağzındaki gıcırlı sakızı çatlata çatlata, 'Bu akşamdan tezi yok, bizim herife söyleyeyim de Raşideciğime al atlastan bir gelin entarisi alsın!..' dedi.

Nereden, nasıl, neyle alacaktı?.. Ama bu sefer Safure'nin cevabı hazırdı: sırmalı hamam takımını nasıl bulup getirdi ise al atlastan gelinliği de bulup getirirdi.

Raşide'nin babası bir gece evvelinden uykusuz, o akşam evine pek bitap, yorgun döndü. O gün işler biraz fazlaca olmuş, eskici sandığı başında uyuklamak imkânı da bulamamıştı, ama avucunda evine ayakbastı parası olarak vereceği on beş akçesi vardı. Karısının yüzünü güldürecek bir paraydı. Fakat sıyrık karı karşısına alnında kaşbastı ve elleri de belinde çıkınca Ömer Ağa'nın kalbi durayazdı. Safure:

'Herif... Herif!..' dedi, "Raşideciğime sultanın al atlastan gelin entarisi gibi bir gelinlik isterim... Ya bulur getirirsin ya da bu kapıdan giremezsin!.. Hırsızlık yap, uğursuzluk yap, çal çırp, al atlastan gelin entarisini bul getir!..'

Kocasının elinden paraları aldı, kapıyı da yüzüne kapadı.

Raşide'nin babası kapı önünde donakaldı. Sabahleyin kendisini şapur şupur öpen kadın ile bu cehennem zebanisi karı aynı mahluk muydu?

Aklına ilk gelen bir gece önceki hırsızlar oldu.

Aynı viranenin yolunu tuttu. Hırsızlara da ne yüzle çıkacağını bilemiyordu. 'Beni kıtır kıtır keserler...' diye düşündü ve bu düşünceyle içi ferahladı. 'Hani kesseler de beni şirret karımın pençesinden kurtarsalar...' dedi.

Hırsızlar Eskici Ömer'i görünce:

'Bre hınzır divane!.. Dün gece ne yaptın da bütün konak halkını ayağa kaldırdın?.. Sen nasıl oldu da kurtuldun?..' diye sordular.

Raşide'nin babası ilk defa yalan söyledi ve ilk yalanını da pek mükemmel becerdi.

'Mutfağı soymaya inmiştim... Konakta bir arap bacı uyanmış... Sofadaki çuvalları görünce "Hırsız var!.." diye bağırmaya başladı... Konak halkını ayağa kaldırınca ben de mutfakta havanla biber dövmeye başladım... Beni cin taifesinden sandılar, ben de fırsatı ganimet bildim, arka kapıdan çıkıp kaçtım...' dedi.

Hırsızlar:

'Bu gece şeyhülislam efendinin konağına gireceğiz... Yürü bizimle!..' dediler.

Şeyhülislam konağına da ip merdivenle Raşide'nin babası sokuldu. Baltası, bıçağı, feneri elinde, çuvallar da koltuğunda. Hem bu sefer üç değil, beş çuval verdiler. Raşide'nin babası yalınayak, parmaklarının üstünde biraz daha tecrübeli dolaştı.

Odaları bir hayal gibi dolaşmaya lüzum kalmadı, iki büyük divanhanenin, salonun kıymetli eşyası beş çuvalı doldurmak için kâfi geldi. Sıra çuvalları pencereden birer birer atmaya kalmıştı ki, 'Pek yoruldum... Azıcık dinleneyim!..' dedi.

Sofada bir boy minderine oturdu ve o sırada gözleri gayet büyük, kıymetli bir saate ilişti. Gül ağacından yapılmış ve şakır şakır altın yaldızlı bir dolap içinde rakkası gidip geliyordu. Zaten uykusuz, gözleri rakkası seyrederken büsbütün yoruldu, akreple yelkovanı karıştırdı:

'Yahu!.. Sabah namazı vakti geçiyor... Konak halkı hâlâ uykuda... Hem de şeyhülislam konağı olacak!.. Ayıp inan olsun... Gençliğimde sesim pek güzeldi... Merdiven başında bir ezan okuyayım da biçareleri namaza kaldırayım... Sevaptır!..' dedi.

Hemen koştu, az evvel gördüğü bir musluktan abdest aldı ve merdiven başında var sesiyle sabah ezanı okumaya başladı.

Konak halkı ayaklandı, merdiven başında Raşide'nin babasını yakaladılar.

Ortalık darmadağın. Sofada ağızlarına kadar doldurulmuş beş koca çuval. Konağa hırsızlar girmiş. Herkes eline ne geçerse, sopa, kılıç, bıçak, konakta koşuşmaya, hırsız aramaya başladı. Dışardan gürültü-

yü duyan hırsızlar da, 'Uğursuz herif yine bir halt karıştırdı...' diyerek kaçtılar.

Vakitsiz öten horozu keserler!.. Ama vakitsiz ezan okuyan Raşide'nin babasına ezanını bitirinceye kadar ilişmediler, sonra şeyhülislam efendiye götürdüler.

Efendi sordu:

'Sen kimsin?..' dedi.

'Raşide'nin babasıyım!..'

Ve macerasını olduğu gibi anlattı. Dinleyenler hem güldüler, hem acıdılar. Şeyhülislam efendi de kibar, zarif, ehlidil adamdı.

'Oğlum... Suçunu saflığına bağışladım. Sana kızımın çeyizinden ve helalinden al atlas bir gelin entarisi vereyim... Bir daha da hırsızlığa kalkma!..' dedi."

Hasibe Hanım bu sefer tembihi akşamdan yaptı.

"Aman Hasan, yarın meddahı unutma sakın!" dedi.

Genç uşak haremden çıkarken küçükbey de peşine takıldı.

"Hamza!.. Karagümrük'te Raşide'yi aramaya ne zaman gideceğiz?.. Ben ona al atlastan gelinlik de yaptırırım!.." dedi.

Şişman Hasibe Hanım da oğlundan pek farksız değildi, mutfakta göz görecek bir yere içinde karabiberiyle bir biber havanı konmasını söyledi. Kendi kendisine de, "Uykum derincedir ama..." dedi, "sofada ezan okunursa duyarım elbet!.."

İncili gelin yorganı

Dördüncü günü konağa döndüklerinde uşak Hasan'ın ilk işi hemen ayaklarını yıkayıp hanım annesi çağırmadan hareme koşmak oldu. Hasibe Hanım:

"Ne oldu?.. Raşide'nin anası kocasını artık eve aldı mı, yoksa yine bir şey istedi mi?.."

Kara Hasan gülümseyerek:

"İstedi hanım anneciğim... Bu sefer de bir incili gelin yorganı istedi!.."

"Otur şuraya, dizimin önüne de anlat..."

Ve uşak oğlan anlattı:

"Raşide'nin babası ertesi sabah yine kucağında koca bir bohçayla kulübesinin kapısına gelmişti. Benli Safure sevincinden deliye döndü. Hüda'nın hikmeti!.. Şu kadar yıllık âciz kocasının her istediğini ertesi günü bulup getirecek kadar marifetli olduğunu bilmiyordu. Bohçayı açıp da içinde al atlastan gelin entarisini görünce ana kız ne yapacaklarını şaşırdılar, ne söyleyeceklerini bilemediler. Babasının pek yaman, pek müthiş bir gece hırsızı olduğunu sanan Raşide kederinden düşüp ölecekti. Fakat anası eskici kocasının boynuna sarıldı:

'Benim hakikatli kocacığım... Karısının her isteğini hemen yerine getiren kocacığım!..' diyerek Ömer Ağa'nın yanaklarından şapur şupur öpmeye başladı.

Güzel Raşide sırmalı hamam takımı gibi al atlastan gelin entarisine de el sürmedi. Benli Safure ise hakikatli kocacığının usta bir hırsız olabileceğine asla ihtimal veremiyordu; 'Herifin benden gizli tuttuğu bir hamisi, efendisi var... Lütuf ve ihsanı bol bir kapısı var, hamam takımını da, al atlastan gelin entarisini de verenler onlar...' dedi.

O sabah da eskici Ömer bohçayı bıraktıktan sonra işine gitti. Çok düşünceliydi, 'Karı bu akşam da bir şey isteyecek, beni kapı dışarı edecek mi?.. Ederse ne yaparım?.. Doğruca benim hırsızlara gider, zaten söylediler, kendimi kıtır kıtır kestirir, hem şirret karıdan hem de gelinlik kız belasından kurtulurum...' dedi.

O gün o kadar dalgındı ki, hamam kapısındaki eskici tezgâhının başında bir kuru ekmek parası bile çıkaramadı; partal yemenisini, çapulasını yahut yırtık çizmesini, pabucunu, mestini çıkarıp bırakacak olanlara, 'Yetiştiremem şehbazım... Dikemem arslanım... Yapamam eşbehim...' diyerek elini işe sürmedi. Ancak bir dervişin pabucuna bir yama vurdu, ondan da para almadı.

Benli Safure'ye gelince, sultan düğünü bu, yedi gün sürecek, o gün de düğün seyrine gitmişti ve sultanın yatak odasında sıvama inci işlemeli bir yorgan görmüştü ki ağzının suları akarak seyretti. Limon küfü renginde bir ipekli kumaş üzerine incilerle ve ipekle dal dal çiçekler nakşedilmişti, yorgan değil, cennet bahçesiydi. Hayalinde Raşide'sini o gelin döşeğine yatırdı, koynuna da peri padişahının oğlu gibi bir civan koydu, üstlerine de yorgan çekti, örttü. Kız kendi evladıydı, ya kızının koynuna koyduğu oğlan?.. İncili yorganın altına kız koynuna girecek delikanlı elbet ki tabanı yırtık kayıkçı, hammal,

hamurkâr, kalaycı, yanaşma, ırgat boyundan bir şehbaz olmayacaktı, en azından bey oğlu, vezir oğlu.

Çıplak ayaklarındaki takunyalarını tıkırdatarak ve ağzındaki gıcırlı sakızını çatlata çatlata, 'Bu akşamdan tezi yok...' dedi, 'benim herife söylerim... Raşideciğime sırmalı hamam takımı ile al atlastan gelin entarisini bulup getirdiği gibi incili gelin yorganını da bulsun getirsin!..'

Ve kulübesine döner dönmez alnına kaşbastıyı bağladı, kocasını bekledi. Raşide'nin babası o akşam yatsıya doğru gelmişti, gece yarısı gelse ne olacak, sıyrık karı elleri belinde karşısına dikildi.

'Herif... Herif!.. Raşideciğime incili gelin yorganı isterim!..' dedi.

Karı lafını tamamlayamadı, 'Ya bulur getirirsin ya da bu kapıdan giremezsin, hırsızlık et, uğursuzluk et, çal çırp bul getir...' diyemedi. Eskici Ömer karısını bir cellat gibi kapıda görür görmez, zaten elinde ayakbastı parası da yoktu, ters yüzüne döndü, karanlığa daldı kayboldu.

Hırsızların viranesine gidiyordu. 'Bu karı benim başımı yiyecek!..' diyordu. Hırsızlar Raşide'nin babasını yine karşılarında görünce şaşırdılar. İki gecedir başlarına musallat olmuştu, bir gece havanda karabiber dövmüş, soyacakları konakların halkını ayaklandırmış, hiçbir şey yapamamışlar, elleri boş kaçmışlar, fakat garip tarafı şu ki, salak herifin kendisi de o hengâmenin içinden sıyrılıp kurtuluyordu.

'Bre divane!.. Anlat bakalım, şeyhülislamın konağında ne oldu?..' dediler.

Raşide'nin babası ikinci yalanını attı:

'İki koca divanhanede yükte hafif pahada ağır ne buldumsa çuvallara doldurdum, tam çuvalları size atmaya başlayacağım, şeyhülislam efendi kollarını sıvamış sabah namazı için odasından abdest almaya çıkmaz mı?.. Şaşırdım, hemen ezan okumaya başladım, beni bendelerinden biri sandı... Ortada çuvalları görünce, "Bre medet... Konağa hırsızlar girmiş!.." diye bağırdı, konak halkı ayağa kalktı; fenerlerle, şamdanlarla tavan arasına, bodruma hırsız aramaya koşarlarken ben de aralarına katıldım ve fırsatını bulup sokağa sıvıştım...'

Hırsızların başı:

'Bana bak...' dedi, 'şimdi son defa deneyeceğim, bu gece sadrazamın sarayını soyacağız, yine bir halt karıştırırsan ölümlerden ölüm beğen...'

Koca bir saray soyacaklardı; Eskici Ömer'i yine bir ip merdivenle ve koltuğunda on çuvalla saraya çıkarıp soktular."

Kara Hasan hikâyeyi meddahtan dinlediği gibi, meddahtan farksız anlatıyordu ve içinden, "Ah... Cahil olmasaydım... Bizim küçükbeyin ilminin yarısına sahip olsaydım hikâyeler düzer, kahvehanede kürsüye çıkıp meddah olurdum" diyordu. Onu anasının yanında dinleyen Elif de: "Ah... Benim kafam da şu oğlanın kafası gibi olsaydı da hikâye anlatabilseydim... Benim kafam ilimden başka bir şey almaz ki... İsim bile tutamam aklımda, neydi bu oğlanın adı?.. Hamza mı?.. Halil mi?.. Hüsrev mi?.. Hasan mı?.. Hüseyin mi?.."

Raşide'nin kısmeti

"Hasan, meddahı..."

"Hiç unutur muyum hanım anneciğim!"

"Akşama kadar zor sabrediyorum, yolunu dört gözle..."

"Döner dönmez yanına koşacağım hanım anneciğim!"

Hasan beşinci günü Hasibe Hanım'a hikâyenin artık son kısmını anlattı:

"Raşide'nin babası sadrazam sarayına girdi, fakat içeriye adımını atar atmaz gözleri kamaştı, kendisini bir hazineye girmiş sandı. Her taraf altın ve gümüş eşyayla parıl parıl. Altın sırma işlemeli örtüler, çevreler, ipek halılar ve seccadeler, mangallar, şamdanlar, saatler... Çuvalların ikisini bir anda, ilk girdiği divanhanede doldurdu. 'Bir de şuraya gireyim!..' diyerek bir kapı açtı ve çıplak ayaklarının parmak uçlarına basarak hayal gibi içeri süzüldü.

Girdiği yer yatak odasıydı. Ortaya mükellef bir yatak serilmiş, içinde ak sakallı yetmişlik bir ihtiyar ve koynunda da 14 yaşında peri kızı gibi bir cariye... İkisi de derin uykuda... Yatak odasının ziynet ve ihtişamı dille, kalemle tarif edilmez ama Raşide'nin babası bir tek şey gördü: ihtiyar ile körpe cariyenin üstlerindeki yorgan!.. Süt mavisi ipek üzerine sıvama inci işlemeli yorgan!

Hiç tereddüt etmedi, döşeğin başına yaklaştı ve ak sakallı adamı gayet nazikane dürterek:

'Efendi Baba... Efendi Baba!.. Yanındaki namahremi ört de yorganı alacağım' dedi.

Ak sakallı adam sadrazam paşaydı. Gözlerini açıp da elinde hırsız feneriyle hırpani kılıklı 40 yaşlarında birini görünce şaşırdı, fakat metanetini kaybetmedi.

'Sen kimsin?..' diye sordu.

'Ben Raşide'nin babasıyım!.. Konuşacak vaktim yok, daha yapacak işlerim var, hele sen şu namahremini ört de üstünüzdeki incili yorganı alayım...'

Paşa içinden, 'Böyle hırsız olmaz... Bu herif bir divane ama saraya nasıl girmiş?..' diye geçirdi:

'Olur arslanım... Sen dışarı çık, ben sana yorganı alıp getireyim...'

Raşide'nin babası odadan çıkmadan paşa da kalktı, kürkünü giydi, ne olur ne olmaz hançerini de aldı, incili yorganı da sırtlanarak odadan çıktı ve divanhanede ikisi tıklım tıklım doldurulmuş on adet koca çuvalı görünce şaşırdı; Raşide'nin babasına:

'Arslanım... Bunlar nedir?..' diye sordu.

Eskici Ömer de gülerek:

'Ben doldurdum... Sen de yorganı ver de gideyim, boş çuvalları da artık gelip kendileri doldursunlar!' dedi ve macerasını 'sırmalı hamam takımı'ndan başlayarak anlattı.

Paşa da:

'Yok arslanım...' dedi, 'ben bu sarayın sahibi olan sadrazamım, benim vezirlik namusum ve şerefim vardır. Raşide'nin babasını bir incili yorganla salıvermem, içerde gördüğün bütün eşya Raşide'nindir...'

El çırptı, önce harem, sonra selamlık halkını kaldırdı. Sarayın içinde fener ve şamdanların dolaşmaya başladığını gören hırsızlar da kaçtılar.

Sarayının halkıyla bir divan kuran ve Raşide'nin babasının maceralarını onlara kendi ağzından dinleten paşanın dâr-ı dünyada bir oğlu vardı, Yusuf Bey adında güzellikte yekta bir nevcivandı, haremin yaşlı hanımlarına emir verdi; 'Gidin şu Raşide'yi görün bakalım...' dedi, 'güzellikten yana Yusuf'un dengi midir?..'

Ertesi sabah altın yaldızlı ve gümüş tekerlekli bir saray arabası Karagümrük'te hamam kapısı eskicisi Ömer Ağa'nın kulübesi önünde durunca Raşide ile anası ne yapacaklarını şaşırdılar; ön-

ce sokak, sonra mahalle ve nihayet bütün şehir halkı koştu toplandı. Raşide'ye görücüler geldi... Gelen de vezir vüzera takımı diye bütün gözler merakla açıldı.

Kızı gören hanımefendiler öylesine hayran oldular ki, büyük yenge hanım Raşide'nin başına bir örtü attı, sırtında eski ve yamalı entarisi ve çıplak ayaklarıyla saray arabasına koyarak aldı götürdü, anasına da:

'Sen de düğün seyrine gelirsin kadınım!..' dediler."

Şalcıbaşı Hasibe Hanım:

"Tatlıya bağlandı... Pek hoşuma gitti bu hikâye!.." dedi.

Elif de:

"Hüseyin!.. Gördün mü, beni Karagümrük'e götürmedin, işte vezirin oğluna kaptırdım o güzel Reşide'yi...

Anası ona acır gibi baktı ve içinden, "Ah benim güzel oğlum... İlimden başka hiçbir şeye aklı yatmaz... Hasan'a Hüseyin, Raşide'ye Reşide der...", sonra kesin bir karar verir gibi oldu; "Elif'in başını bağlamak zamanı geldi, yarından tezi yok, oğlana bir kız aramaya başlamalı" dedi.

O gece meseleyi kocası Süleyman Ağa'ya açtı. Zengin adam oğlunun salakça halini biliyordu. Elif'in yüzce kusuru yoktu; ahlakı da iyiydi. Yaramazlığı, haşarılığı yoktu. Aklı fikri kitapta, okumada, onun dışında âleme ehemmiyet vermiyordu. Her gün yanında, arkadaş adına tek düşüp kalktığı uşağının bile adını öğrenmeye lüzum görmemişti; ama keşke o kadarla kalsa; mesela bir gün konakta önemlice bir tamir yapılmış, bahçenin bir köşesine oldukça çok moloz yığılmıştı. Süleyman Ağa kâhyasına:

"Birkaç ırgat tutun da şunları attırıverin..." demişti.

Elif:

"Babacığım..." demişti, "ırgata ne lüzum var, bahçede bir çukur kazsınlar, onun içine doldursunlar!.."

"Elif okudum ötürü, pazarlığım götürü"

Hasibe Hanım o gece kocası Süleyman Ağa'yla şöyle konuştu:

"Efendim... Allah'a emanet oğlumuz serpilip çıktı..."

"..."

"Tek evladımız, evlendirip torun sahibi olma zamanımız geldi..."

"..."

"Hamdolsun... Hiçbir sıkıntımız yok, on vezirin malını toplasan bizimkinin yarısı etmez..."

"..."

"Bu filan kibarın kızı, şu da falan zenginin kızı demeyelim... Bir kılı zehirli şey çıkar evladımızın ömrü kararır... Hem onlar kocalarına hep tepeden bakarlar..."

"..."

"Asım takım, esvap... Hiçbir şey beğenmezler, burunları Kaf Dağı'nda olur."

"..."

"Ben derim ki, oğlumuza ya esirciden bir cariye alalım... Yahut da eli yüzü temiz, güzel bir fakir kızı alalım... Her şeyi bizde görsün, bir verirsen bin şükretsin... Oğlumun bir dediğini iki etmesin..."

"..."

"Bizim için nedir ki... Kızı çıplak alır, mücevher, esvap, elimle donatırım..."

"..."

"Koca vezir bile oğluna bir eskicinin kızını almış!.."

Süleyman Ağa karısına hak verdi:

"Doğru söylersin karıcığım ama oğlanın da rızasını almak lazım."

Hasibe Hanım ertesi sabah oğlunu bir köşeye çekti, onunla konuştu. Elif:

"Anam babamsınız... Siz neye karar verirseniz ben razı olurum..." dedi.

Hasibe Hanım oğlunun da rızasını aldıktan sonra hemen o gün evvela esirciler hanına gitti... En güzel Çerkes, Gürcü, Abaza kızlarını gördü... İnce eledi, sık dokudu, yüzden fazla kızın hiçbirine gönlü ısınamadı.

Ah... Ah o hırsızlar!.. Koca Şalcıbaşı'nın konağını niçin görmemişlerdi... Raşide'nin babası niçin kendi konaklarında biber havanı dövmemiş, niçin kendi konaklarında sabah ezanı okumamıştı... Aklı fikri vezir oğlunun aldığı güzel Raşide'deydi. "Bir Raşide de elbet ki ben bulurum!.." dedi, ve sırtına eskice bir ferace giyerek arkasına da iki halayık aldı, başladı İstanbul'un fakir mahallelerinde dolaşma-

ya... Şişman kadındı, mevsim de yazdı, sıcaktı, çok yoruluyordu ama hiç yılmadı, belki on gün, on beş gün dolaştı.

Bir gün sokakta pek bunaldı, arkasındaki halayıklara:

"Kızlar!.. Bir kapıyı çalın da bir bardak su içeyim..." dedi.

Kulübemsi bir evin kapısını çaldılar. Kapıyı çok çok fakir halli giyinmiş bir kadın açtı.

"Aman hanım... Bir bardak su!.." dediler.

Kadın:

"Baş üstüne efendim... Buyurun içeri... Evimiz fakir evidir ama temizdir... Biraz dinlenirsiniz!.." dedi.

Hasibe Hanım ve iki cariyesi içeri girdiler. Kadın, "Kızım!.. Çabuk bir bardak su getir!.." diye seslendi ve 13-14 yaşlarında bir kız bir bardak su getirdi.

Ev Raşidelerin evinin aynı... Meddah çelebinin anlattığı ev... Kız ise, Raşide'den kat kat güzel, insan suretinde bir melek... Kılık kıyafeti de Raşide gibi. Üstelik bu kızın anası, Raşide'nin anası Benli Safure gibi alnı kaşbastılı ve eli sırıklı karılardan değil... Hasibe Hanım sevincinden o koca vücuduyla uçacaktı. Suyu içip bardağı karşısında el pençe bekleyen kıza verirken kadına:

"Canım kadın... Siz kimsiniz?.. Ve bu kızcağız senin nen olur?.." diye sordu.

"Efendim, ben Hammal Receb Beşe'nin karısıyım, bu da kızım cariyeniz..."

"Güzel kızın adı nedir?.."

Kızın anası sıkıldı, utandı.

"Efendim..." dedi, "ben cahilim... Kızımızın adını babası koydu ama ben pek söyleyemiyorum... Sadece Şah diyorum... Mahşah mı, Mahişah mı?.."

"Kadın, kızın evli midir, ergen mi?"

"Aman efendim, bizim gibi fakirlerin evladını kim ister, isteseler bile bir entaricik yapıp ere vermeye kudretimiz yok..."

Hasibe Hanım halayıklarına:

"Kızlar... Sırtımdan şu feracemi alın!.." dedi.

Hanım yaşmağını, feracesini çıkardı, üzerinde belki yüz kese değerinde mücevher vardı. Gözleri Hammal Receb Beşe'nin kızından ayrılamıyordu. Meddah çelebi bir de bu kızı görse kim bilir ne diller dö-

kerdi: "...Eski püskü palaslar içinde ama sanırsın ki balçık içinde elmas; servi fidanı kadd ü kamet, reftarında zarafet, ebruları kalem-i kudret, ruhsarı âyine-i behçet; ağız, burun, dudak, gerdan, ense, kulak, her birinde ayrı letafet; el ayak sünbül ile zambak; teni billur, ıtrı kâfur..."

Gözleri kızda, anasıyla konuştu.

"Canım kadın..." dedi, "ben meşhur Şalcıbaşı Süleyman Ağa'nın karısıyım..."

"..."

"Oğluma kız ararım... On günden fazladır ki mahalle mahalle, sokak sokak dolaşır dururum..."

"..."

"Şu senin kızın gibi bir kız bir yerde görmedim."

"..."

"Elif okudum ötürü, pazarlığım götürü... Allah'ın emriyle kızını oğluma verir misin?.."

"Elif Bey'e varırsam, babasından ötürü"

Hammal Receb Beşe'nin karısı kulaklarına inanamadı; "Kocama söyleyeyim, bir düşünelim mi?.." diyecekti:

"Efendim..." dedi, "kız senindir, dilersen hemen al götür..."

Ya güzel kız?.. Kuşburnu gibi kızardı. Hasibe Hanım:

"Gel benim şahlara, padişahlara layık kızım!.." dedi.

Zengin şişman kadının başında, o zamanlar "avize" denilen taç gibi bir mücevher vardı, onu çıkarıp kızın başına koydu ki en azından on kese değerindeydi. Hanımın parmağında bir de tektaş yüzük vardı ki onun değeri de en azından on keseydi, onu da çıkardı, kızın parmağına taktı:

"Bunlar bugünlüktür... İnşallah yarın sana her şey gönderirim..." dedi.

Şalcıbaşı'nın karısı feracesini giydi; iki halayığını peşine taktı, "Allah'a emanet olun!.." diyerek çıktı gitti.

Ana kız bakışakaldılar. Ağlamıyorlardı ama ikisinin de gözleri nemliydi. Kız:

"Anacığım... Bunlar nedir, parmağımdaki şeyler nedir?.." diye sordu.

Anası:

"Cevahir dedikleri şeyler olacak!.." dedi.

Kulübemsi evlerinde et tenceresi kaynamazdı, hatta mutfak yoktu o iki odalı meskende, mangal üstünde pişerdi her şey; yedikleri de kışın lahana, kuru fasulye; yazın kabak, domates, peynir, zeytin, yoğurt... Ve ekmek... Ve sade suya ya bulgur ya börülce çorbası; pirinç kibar harcıydı... Akşama doğru Receb Beşe elinde bir yoğurt çanağı ve bir somunla geldi. Kadın, "Aman kocacığım gel!..", kız da, "Aman babacığım gel!.." diye atıldılar, sonra ikisi birden:

"Bak bize bugün ne oldu" diyerek Hammal Receb'e cevahirleri gösterdiler. Adamcağız sordu:

"Nereden buldunuz bunları?" dedi. "Bunlar adamın başını belaya uğratır..."

Karısı kısaca anlattı:

Bugün bir hanım geldi... Şöyle oldu böyle oldu...

Receb Beşe'nin de gözleri yaşardı:

"Kızım... İnşallah sen bizim sefaletten kurtulmamıza sebep olursun..." dedi.

Artık o gece onlara uyku yoktur. İki odanın birinde ana kız, birinde de Receb Beşe yatardı. Ana kız konuştular, bilmedikleri kibar hayatı üzerine... Kız biraz da hayal âlemine daldı, "koca" diyerek koynuna gireceği Şalcıbaşı'nın oğlu acaba nasıl bir delikanlıydı?.. Zenginlik ayrı şey, güzellik ayrı; giyim kuşam, asım takım ayrı, aşk ve muhabbet ayrı şey!

Hammal baba biraz vehimli, vesveseli düşündü: "Ya kızı almaktan vazgeçerler ise?.." Kendi kendine söylendi: "Adam sen de..." dedi, "verdikleri cevahirleri satar, kıza çeyiz düzer, Mustafa'ya veririm!.." Kimdi o Mustafa?.. Genç bir hammal... Bey oğulları, paşa oğulları o Mustafa'nın ellerine değil, ayaklarına su dökemezlerdi; hele son zamanlarda İstanbul gençlerine ayak uydurmuş, "Cezayir kesimi" esvapla da dolaşmaya başlamış, bir kat daha albenisi artmıştı çapkının...

Sabah ola hayrola!

Sabah oldu ve sabahın çok erken bir saatinde evlerinin kapısı vuruldu. Gelenler bir yaşlıca kadın ile dünkü halayıklardı, üçünün elinde birer bohça vardı. Kapıyı Receb Beşe açmıştı; yaşlıca kadın, Şalcıbaşı Konağı'nın kâhya kadınıydı, yüzü azıcık asıkça bir kadındı.

"Bu bohçaları size konaktan gönderdiler, içlerinde esvap var, biri sana, biri karına, biri de kızına. Sen de bugün işine gitme, birazdan adamlar gelecek, nikâh için seni alıp konağa götürecekler!.." dedi.

Halayıklar kızı alıp bir odaya soktular, soyarak getirdikleri esvaplardan birini giydirdiler... Aman Allah, medet yahey... "Kız bir sanem-i revnaksûz-i nigâristan-ı Çin oldu..."

O üç kadın gittikten bir müddet sonra bir çuhadar geldi, Receb Beşe'yi alarak Şalcıbaşı'nın konağına götürdü. Konakta meclis kurulmuş, imam efendi, şahitler hazır. Benli Elif, damat da orada, evvela küçük âlim süslü küçükbeye hammalın elini öptürdüler, sonra 1000 altına nikâh kıyıldı. Hacı Süleyman Ağa:

"Biraderim Receb Beşe... Seni ve ehlini kızla beraber konağa aldırtırım, artık sana hammallık yoktur... Benim yanımda mağazada otursun, çubuğunu içersin!" dedi.

Ama çok beklemediler.

Kâhya kadının bir kızı vardı. Bütün ümidi o kızı Benli Elif'e vermekti. Hanımının gelin olarak bir hammalın kızını seçmesi o ümidini temelden yıkmıştı. Hayır! Bir şirret kadındı. Hasibe Hanım'ın da zayıf tarafını çok iyi bilen bu şirret kadın, nikâh kıyılıp Receb Beşe evine döndükten sonra Hasibe Hanım'ın huzuruna çıktı. Bir şeyler söyleyecekmiş de çekiniyormuş gibi bir tavır takındı. Hanım sordu:

"Senin dilinin altında bir şey var..."

"Var hanımcığım... Nikâhta acele ettiniz... Beni çağırtarak hammalın evinde ne gördünüz diye soracaktın..."

Hasibe Hanım telaşlandı:

"Ne gördünüz?"

"Ne göreceğim... Kızın anası olacak karı kıçına bir yastık bağlamış, senin şişmanlığınla zevklenirdi!.."

"Bakın hele kahpeye!"

"Kız da türkü söyleyip göbek atardı... Söylediği türkü de..."

"Çekinme... Söyle söyle!"

Kâhya kadın uydurduğu türküyü söyledi:

Elif oku ötürü
Pazarlık da götürü

Elif Bey'e varırsam
Babasından ötürü
Parasından ötürü...

Genç Bektaşi

Hasibe Hanım başına bir örtü alıp selamlığa koştu, kocasının yanına gitti:

"Kocacığım... Nikâh şimdi bozulsun!.." dedi.

Şalcıbaşı şaşırdı, her emrine daima itaat ettiği karısına sebebini sordu, o da kâhya kadından duyduklarını anlattı, Hacı Süleyman Ağa kaşlarını çatarak:

"Bozarız!.." dedi.

Hammal Receb Beşe'nin evine bu sefer bir çuhadar değil, yalın ayaklı yarım pabuçlu bir uşak gönderildi. Hammal bunun bir istiskal olduğunun farkında olacak adam değildi, konağa adeta koşa koşa gitti, ağanın huzuruna çıktığında Benli Elif babasının yanındaydı, kaynatasının elini öpecek oldu da Süleyman Ağa kaşlarını çatarak:

"El öpmeye lüzum yok... Sen çekil git!.." diye bağırdı.

Ve etek öpmek isteyen Receb Beşe'ye de:

"Etek öpmeye de lüzum yok... Al kızının nikâhını, karın benim zevcemle alay edermiş... Defol git karşımdan!.." dedi.

Hammalın önüne bir torba attı, içinde 1000 altın vardı. Receb Beşe:

"Aman ağa hazretleri... Bu bize iftiradır... Biz öyle insanlar değiliz, sizi velinimet bildik ki hakkınızda başkasından küçücük bir kötü laf duysak helakine kastederiz..." diyecek oldu ise de hacı ağa dinlemedi.

Altın torbası eline verilerek konaktan kapı dışarı edildi. Hammal Receb Beşe koşa koşa geldiği yerden evine ayakları tökezleyerek döndü ve olanı biteni karısı ile kızına anlattı. Ortada bir iftira olduğu belliydi. Ellerinde iki mücevher, üç bohça esvap ve 1000 altın nikâh parası kalmıştı. Açılmış gibi görünen bir refah ve saadet yolunun tozu halinde.

Fakat güzel kız birden şahlandı, sonra belki ağlayacaktı, ama o anda gayetle metin:

"Babacığım, durma kalk, şu cevahirleri al, şu bohçaları al, o altın torbasını da al ve götür hepsini onların suratlarına at... Geri ver" dedi.

Kızının böyle bir halini ilk defa gören Receb Beşe hiç düşünmedi:

"En doğrusu da odur kızım... Haklısın... Bizim Allah'ımız var!.." dedi.

Nerden kalmıştı aklında hammalın, Şalcıbaşı'nın konağına giderken bir mani mırıldanıyordu:

Hiç ummadığın yerde
Birden açılır perde
Derman erişir derde...

Receb Beşe altın torbalarını, esvap bohçalarını ve bir eski çevreye sardıkları iki parça mücevheri konak kapısının önüne attı.

"Al bunları!.. Ağanız olacak serseme versinler!.." dedi ve hemen döndü.

O gece Receb Beşe'nin evinde şöyle konuşuldu:

Kız:

"Babacığım..." dedi, "hatırımı kırmadın, bugün dediğimi yaptın... Şimdi senden başka bir şey isterim..."

"İste kızım... Ben de ne olduğunu bilmeden, elimden gelen bir şeyse yaparım, söz veriyorum."

"Yarın sabah sokağa çıktığında, sakat olmasın, bir de dilenci olmasın, karşına ilk çıkan delikanlıya beni çıkar ver..."

Receb Beşe, "Ben vereyim ama ya almazsa?.." diyemedi:

"Olur kızım!.." dedi.

Ve içinden "Allah vere de kimseye rastlamasam da, yarın ilk karşıma çıkan bizim çapkın Mustafa olsa!.." dedi.

Fakat ertesi sabah daha kapıdan çıkar çıkmaz genç bir Bektaşi dervişiyle karşılaştı... Başında Bektaşi tacı, sırtında beyaz bir entari, belinde beyaz bir kuşak, kuşağında teber, göğsü bağrı açık, çıplak ayaklarında kırmızı pabuç, boynuna da bir mühr-i Süleyman asmış. Yaşı da en çok 25... Belki daha da küçüktür. Göz göze geldiler... Bakışı da çok çok tatlıydı. Hiç düşünmedi.

"Gel oğlum..." dedi, "sana bir şey söyleyeceğim var!"

Genç derviş vahşet göstermedi, hammalın evine girdi.

"Bu gece şöyle bir yemin ettim..." diye başlayarak başlarından geçeni dervişe anlattı.

"Kabul edersen kızımı sana vereceğim!.." dedi.

Derviş:

"Babacığım... Kabul etmesine ederim ama kızını bir kere göreyim..." dedi.

Receb Beşe başına bir örtü attırdığı kızını çıkarıp dervişe gösterdi. O eşsiz güzellik karşısında dervişin gözleri kamaştı.

"Kızın dediğinden de güzelmiş babacığım... Ama biz dervişiz, nikâh için şeyhimden izin almaya mecburum... Bana çok değil, üç gün ruhsat ver..." dedi.

"Olur oğlum... Sana üç gün değil, beş gün ruhsat verdim... Beş gün içinde kızı başkasına vermem..."

Hammalın güzel kızı da dervişi görmüştü ve beğenmişti... Beğenmek değil, genç dervişe o görüşte âşık olmuştu.

Derviş çıkıp gitti.

Receb Beşe'nin çalışacak, hammallık yapacak takatı yoktu. O gün niçin sokağa çıkmıştı?.. Kızına koca bulmak için... İşte onu da bulmuş gibiydi. Evde kaldı.

Fakat aradan iki saat geçti geçmedi kapı çalındı. Kapıyı Receb Beşe açtı. Bir at, on kadar çuhadar, bir de çok temiz giyinmiş sakallı, yaşlıca bir adam:

"Receb Beşe siz misiniz?"

"Benim..."

Çuhadarlardan biri, hammala bir bohça verdi, ihtiyarca adam da:

"Bohçadaki esvabı giyin... Biz burada bekliyoruz... Sizi sahib-i devlet (sadrazam) efendimize götüreceğiz!.." dedi.

Devlet kuşu

Elindeki büyük ve ağırca bohçaya şaşkın şaşkın bakan hammal:

"Kardeş... Bunda bir yanlışlık olacak... Ben sadrazam huzuruna çıkacak bir adam değilim..." dedi.

Gelenlerin yaşlıca sakallısı:

"Canım, siz Hammal Receb Beşe değil misiniz?.. Sadrazam hazretleri sizi ister işte!.." dedi.

Bu ısrar karşısında söylenecek sözü yoktu. İçerde karısı ile kızına:

"Siz bir rüya gördünüz, şimdi sıra bana geldi... Bir adam ile birkaç çuhadar geldi, bir de at getirmişler... Beni sadrazam istermiş, bu bohçanın içindeki esvabı giydirip beni vezire götüreceklermiş..." dedi.

Bir gün önceki vakadan sonra ne anasının ne de Mihrişah'ın akılları başlarında değildi. Korka korka bohçayı açtılar; içinden bir kat iç çamaşırı ile kavuk ve pabucuna varınca büyük kişilerin giydikleri bir kat âlâ esvap çıktı, "Bakalım bunda da ne hikmet var?.." dediler. Receb Beşe çarçabuk giyindi ve dışarı çıktı. Çuhadarlardan biri tarafından koltuklanarak ata bindirildi.

Paşakapısı'nda da hammalı hürmetle karşıladılar. Bir hammalın yüzüne bakmaya bile tenezzül etmeyecek adamlar tarafından selamlandı. Ve pek az bekletildikten sonra vezirin huzuruna alındı, hatta bir teşrifat memuru orada bulunanlara:

"Sizler yarın gelin... Sahib-i devlet efendimiz bu ağa hazretleriyle konuşacaklar... Bugün gayri kimseyi kabul etmez..." dedi.

Receb Beşe'nin kulağına da şu laflar çalındı:

"Kim bu adam yahu?"

"Şimdiye kadar görmüşlüğüm yoktur..."

"Rumeli yahut Anadolu âyanından biri olacak."

"Üstündeki esvap iğreti gibi duruyor..."

"Bir yerde görmüş gibi oluyorum ama neresi kestiremem..."

"Tahmiste bir hammal vardır, ben ona benzettim ama..."

"..."

Sadrazam, Hammal Receb'i güler yüzle karşıladı.

"Hoş geldin Receb Ağa... Buyurun!.." dedi.

Meclis halvet oldu ve vezir meseleyi anlattı.

"Receb Ağa..." dedi, "dün Şalcıbaşı Hacı Süleyman'ın sana yaptığı kötü muameleyi padişahımız efendimiz işitmiş... Çok üzülmüş... Sana, karına ve bilhassa kızına çok çok acımış... Sana kapıcıbaşılık rütbesi verdi, bir ev satın alındı, döşendi dayandı, şimdi seni yeni evine götürecekler..."

Hammal Receb bir rüya âleminde miydi, kestiremiyordu, sadrazamın huzurundan etek öperek çıkarken vezir kendisine bir kese altın da cep harçlığı verdi.

Cağaloğlu'nda, İstanbul'un en kibar yatağı semtinde bir konağa geldiler ki Şalcıbaşı'nın konağından farksızdı, belki de ondan âlâydı. Kapıcılar, uşaklar, düzülmüş koşulmuş... Önce konağın selamlığını gezdirdiler... Hammalın hayretinden dili tutuldu. İçinden, "Karıma, kızıma nasıl haber vereyim..." diye düşünürken bir harem ağası geldi.

"Efendim... Buyurun... Sizi haremden isterler!.." dedi.

Hareme girdiğinde önüne iki cariye düştü, yol gösterdi. Açılan bir kapıdan girince de pek muhteşem döşenmiş bir odada karısı ile kızını buldu. İkisi de ipekli esvaplar içinde ve cevahirlerle donatılmıştı, sanki biri sultan, biri de sultan kızı. Birbirlerini görünce ağlaşmaya başladılar. Receb Beşe:

"Bu ne haldir karıcığım?.." diye sordu.

Kadın da:

"Kocacığım, ben ne bileyim, sana sormalı... Seni alıp götürdükten sonra yine kapı çalındı, haremağaları geldiler, işte böyle güzel güzel esvaplarla, cevahirlerle süslediler..." dedi.

Receb Beşe vezirin sözlerini karısına anlattı. Karı-koca başlarına geleni kimseye söylememişlerdi. Şalcıbaşılardan gördükleri hakaret ne çabuk yayılmıştı ki ta padişahın kulağına kadar gitmişti.

İş kalmıştı yeni hayatlarına alışmaya. Receb Beşe "kapıcıbaşı" olmuştu. Ama ne yapacağını bilmiyordu, "Elbet gösterecekler işimi... Canımı dişime takar, öğrenir yaparım..." dedi.

Ertesi sabah bir haremağası selamlığa çıkması gerektiğini, hizmetindeki kimseleri tanımasını söyledi. O da öyle yaptı.

Evvela kendisini vezire götüren o yaşlıca sakallı adam geldi.

"Bendeniz sizin kâhyanızım..." dedi, "şu kâğıtlar size ihsan olunan iratların senetleridir ki şimdilik senede seksen keselik iradınız vardır... Şu yanımdaki efendi de haznedar kulunuzdur... Masarif için siz hiçbir şey düşünmeyin, sadece ona emredin..."

Kâhya, Receb Beşe ile yalnız kalarak ona ağalığın icap ettirdiği şeyleri talim etti. Hammal da can kulağıyla dinleyip öğrendi.

Kapıcıbaşı Receb Ağa'nın konağa yerleştiğinin beşinci günüydü ki, artık kibarlığı öğrenmiş ve ağalık takımını takınmış, selamlıkta sabah kahvesini içiyordu, bir uşak geldi:

"Efendim... Sizi bir Bektaşi görmek istiyor!.." dedi.

Güzel kızı Mihrişah üzerine beş gün önce verdiği sözü o zaman

hatırladı; "Gelsin..." diyecekti, fakat demeye hacet kalmadı, uşağın arkasından genç derviş de içeri girdi:

"Huuu!.." dedi, "işte ben sözümü tuttum, geldim!.."

"Buyurun dervişim... Sefa geldiniz, hoş geldiniz!"

Mihrişah Sultan

Kapıcıbaşı ağa, genç dervişe yanında yer gösterdi ve uşağa kimsenin içeri alınmamasını tembih etti, sonra şöylece konuştular.

Derviş sordu:

"İşte Cenab-ı Hak size devlet verip bu hale geldiniz, ben yine o yalın ayaklı yarım pabuçlu Bektaşi fukarasındanım... Sözünüzde durup kızınızı bana verecek misiniz, yoksa artık sen bizim küfvümüz değilsin mi diyeceksiniz?"

Receb Beşe güldü:

"Behey derviş..." dedi, "sen beni ne sandın?.. Fakirdim, hammaldım, ama akran ve emsalimin arasında sözünün eri olarak tanınmıştım... Senin devlet dediğin şey sabah varsa akşama yoktur... Dünyaya bel bağlanmaz oğlum... Kız yine senindir... Ancak senden rica ederim ki başından o Bektaşi külahını çıkar, sana bir kat âlâ esvap aldırayım, benim şu zamanki kılık kıyafetime uyasın ki bu konaktaki bendegân seni damadım çelebi olarak saysınlar... Sana konakta hemen bir oda vereyim; kıyafetini değiştir, imama haber salalım, nikâh kıyılsın, kızı da helalinden koynuna koyalım, sıdk u sefayla murada erin..."

Eskici hiç düşünmedi ama derviş düşündü.

"İyi iyi ama işte o külahı çıkarmak zor... Yine şeyhime gidip yalvarayım, bana üç gün daha mühlet ver!.." dedi.

"Üç gün değil, beş gün mühlet verdim..."

Derviş el öptü, çıktı gitti.

Haremde karısı ile kızı sordular; "Ya o dervişin şeyhi külahını çıkarmasına ve kılığını değiştirmesine izin vermezse ne yapacaksın?.." dediler.

Receb Beşe:

"Kızı yine vereceğim!.." dedi.

Receb Beşe o beş gün içinde kız için söz verdiği genç dervişi

unutmuştu ama kız unutmamıştı, şöyle bir göründüğü ve gördüğü esmerin güzeli genç dervişin hayali her an gözünün önündeydi.

Bir beş gün daha geçti. Receb Beşe bir kapıcıbaşının vazifesinin ne olduğunu da öğrenmişti. Lazım geldiğinde kendisini sarayda Divan-ı Hümayun'a çağıracaklar, eline padişahın bir fermanını vererek yanına muhafızlar katacaklar, uzak yakın bir sancak beyine, bir valiye gönderecekler, fermanı verecek, cevabını alıp gelecekti.

Tam beşinci gündü, dervişin kendisine geleceği gün, Receb Beşe'yi saraydan çağırdılar, telaşlandı, gitmemek olmaz, kâhyasını çağırdı, durumu meseleyi anlattı, tembihini yaptı ve kendisi saraya gitti.

Divanda sadrazamı yalnız buldu. O zaman hatırladı ki salı günleri toplanırdı ve o gün de salı değildi.

Sadrazam:

"Receb Ağa..." dedi, "padişahımızın sana olan ihsanları gün günden artıyor..."

"Hayır ola efendim..."

"Hayırdır elbet... Senin bir güzel kızın varmış..."

"Vardır efendim..."

"İşte padişahımız senin o güzel kızını Allah'ın emri ve Peygamber'in kavliyle nikâhlayıp helalinden almak ister..."

Receb Beşe'nin beti benzi değişti.

"Ey sahibi devlet efendim..." dedi, "canıma minnet bilirim ama ben kızımı padişaha veremem... Kız için bir dervişe söz verdim... Padişahtır, o dervişi buldursun, derviş kızımı almaktan vazgeçsin, o zaman vereyim... Yoksa beni verdiği konaktan atsa, hatta daha beter bir hale de düşürse verdiğim sözden dönemem!.."

Sadrazam:

"Aman Receb Ağa, padişahlara böyle şey söylenir mi?.. Seni padişahımızın huzuruna çıkarayım, kendin söyle..."

Sadrazam hammalı aldı, arzodasında padişahın huzuruna çıkardı. Fakat Receb Beşe tahtında oturan padişahı görünce gözlerine inanamadı, tahtta oturan, kızını vermeyi vaat ettiği genç Bektaşi dervişitir, ne yapacağını, ne söyleyeceğini şaşırdı.

O tarihlerde 25-26 yaşlarında bir genç olan Sultan II. Mahmud:

"Ne şaşırdın Receb Baba..." dedi, "bana külahını çıkar, kıyafetini

de değiştir diyen sen değil misin?.. İşte külah da çıktı, kıyafet de değişti!.."

"Söyleyene bakma, söyleten Hak'tır" demişler; Şalcıbaşı'nın karısı hammalın güzel kızını gördüğünde, "Sen şahlara, padişahlara layıksın!.." demişti, öyle oldu, Hammal Receb Beşe'nin kızı kıyılan bir nikâhla "Mihrişah Haseki Sultan" oldu.

Ya Şalcıbaşı'nın Şişman Hasibe Hanım ne âlemdeydi?.. Oğlu Benli Elif'e gönlünün ısınabileceği bir kız, Raşide'ye benzer bir kız bulabilmek için hâlâ mahalle mahalle, sokak sokak dolaşıyor muydu?..

Hammal Receb Beşe'nin üç bohça esvabı, iki parça mücevheri ve 1000 altın nikâh parasını getirip suratlarına attığı günün akşamı da ilk işi mabeyn kapısından, haremin selamlığa açılan kapısından uşak Kara Hasan'a seslenmek olmuştu:

"Hasan!.."

Uşak oğlanın "Ayaklarımı yıkayıp geliyorum hanım anneciğim" cevabını bekledi. Hasan cevap vermedi. Tekrar seslendi, yine cevap yok. Mabeyn kapısına kâhya geldi.

"Hasan yok efendim..." dedi, "bohçasını aldı, kapımızı bırakıp gitti!"

Hasibe Hanım donakaldı, sebebini sordu:

"Zoru neymiş çapkının?"

"Sordum, söylemedi, kâhya kadından sor, o bilir" dedi gitti.

Kara Hasan'ın hikâyesi

Hasibe Hanım kâhya kadını çağırıp sordu:

"Hasan bohçasını almış, kapımızı bırakıp gitmiş..."

"Cehennemin dibine gitsin çapkın! Küçükbeyimize uşak mı bulunmaz..."

"?.."

"Hanımcığım... Zaten çapkının gün günden şımarıp azması da sizin onu her akşam dizinizin dibine oturtup hikâye anlattırmanız değil mi?"

"Ne yaptı ki?"

"Daha ne yapacak hanımcığım... Dün akşam karşıma o baldırı çıplak kılığıyla dikildi, 'Allah'ın emriyle kızını senden isterim!..' de-

di. Ben de, 'Defol karşımdan çapkın... Ben Naimeciğimi senin gibi baldırı çıplak için yetiştirmedim..' dedim. 'Bu konakta kızına benden âlâsını mı bulacaksın?..' dedi. 'Ben o kızı senin gibi uşak parçasına değil, Elif Beyimiz'e vereceğim..' dedim."

"Ne dedin?.. Ne dedin?.."

" 'Elif Beyimiz'e vereceğim' dedim, çapkın da güldü, 'Ben şimdi hanımımızın yanından geliyorum... Küçükbeye kız bulundu, dünya güzeli bir kızmış, bir hammalın kızıymış... Sen avucunu yala!..' dedi. Ben de dayanamadım, 'Seni rezil şıkırdım..' diyerek suratına tükürdüm... O da bana bir şamar attı; 'İşte ben bohçamı alıp gidiyorum, sen beni mumla arayacaksın domuz karı!..' diyerek çekti gitti."

Hasibe Hanım biraz düşündü.

"Şimdi anladım dönen dolabı ama geç kaldım... Benimle alay ettilerdi.. 'Elif oku ötürü..' türküsünü..." dedi.

Hammalın evine bohça götüren halayıkları çağırıp tehdit edince kızlar doğruyu söylediler.

"Öyle şey görmedik, öyle türkü duymadık... Bizi kâhya kadın talim etti..." dediler.

Hasibe Hanım da Kara Hasan'ın tabiriyle:

"Vay domuz karı!.." dedi... "Şimdi şimdi, hemen şimdi, kızınla beraber bohçalarınızı alın, konaktan defolup gidin!.. Beni hem o güzel kızdan hem de Kara Hasan'dan ettiniz. Defolun, durmayın, gözlerimin önünden çıkıp gidin!"

O gece vakayı kocasına anlattı, Hacı Süleyman Ağa:

"İyi etmişsin..." dedi...

Hasibe Hanım elbet ki iyi etmişti ama şimdi ne yapacaklardı?

O gece ve ertesi gün düşündüler. Kararı yine Hasibe Hanım verdi; "Yarın gider, hammalın karısına kâhya kadının dolabını anlatır, özür af dilerim, o güzel kızı da alır elimle konağa getiririm... Bir açıkgöz uşağı da sokaklara salar Hasan'ı aratırım..." dedi.

Öyle yaptı. İki halayığını peşine taktı, ellerine bohçalarını verdi, Receb Beşe'nin evine gitti. Kapıyı çaldılar, ses yok; tekrar çaldılar, yine ses yok; bir komşu kadın pencereden seslendi:

"Onlar buradan çıktılar hanımım!.."

"Nereye gittiler?.."

"Bilmiyorum... Bir saray arabası geldi... Haremağaları, cariyeler

geldi, Receb Beşe'nin karısı ile kızını giydirdiler, süslediler, arabaya bindirip alıp götürdüler..."

Şişman kadın bayılıp düşecek gibi oldu... "Herkes benim gibi enayi mi... Elden kaçırılır mıydı o kız..." dedi, "Bari Hasan'ı bulsalar... Beni hikâye anlatarak biraz oyalar..."

Kara Hasan'ı da bulamamışlardı. Kolay mı bulunurdu Hasan?.. İstanbul bir insan deryası, Hasan o deryada bir katre...

Hasan'ı aramaya giden bir açıkgöz uşak evvela Çardak Kahvehanesi'ne uğramıştı... Kahvehanede göremedi. Kahvehanenin yanında bir de koca deniz hamamı vardı, yine Çardak Kolluğu çorbacısının işlettiği bir deniz hamamı, "Hasan aşk ateşiyle fırlayıp gitti... Olur ki ateşini söndürmek için deryada çimer..." dedi, oraya da baktı... Deniz hamamı İstanbul gençleri ve her tabakadan gençlerle bir karınca yuvası halinde.

Kimi kebuterdir atar taklayı
Kiminde gör bıçkın meşrep edayı
Belde gülgûn futa yüz mehlikayı
Her biri bir semtin bir mehparesi.

Beyzade, paşazade, kopuk, civelek yoldaş, kalyoncu şehbaz, kayıkçı haylaz, gül ibikli horoz, tosun, kuzu, oğlak, palaz; ama içlerinde Kara Hasan yok.

Kara Hasan Üsküdar'daydı. Bohçasını koltuğuna almış, konaktan fırlayıp koşarlı ayaklarıyla soluğu yalı boyunda almış:

"Üsküdar kayıklarının iskelesi neresidir?.." diye sormuştu.

Konuştuğu kayıkçı:

"Burasıdır eşbehim... Atla kayığa!.."

Ve o dolmuş kayığında Üsküdar'a kadar kayıkçıyla konuşmuştu. Önce Hasan Şalcıbaşı Konağı'ndan niçin çıktığını anlatmıştı. Sonra da kayıkçı:

"Gam yeme delikanlı..." demişti, "işte sana iş hazır, benim kayıkta çalış..."

"..."

"Sabahtan akşama denize kürek çalarsın ama kayıkçılık cümbüşlü, sefalıdır."

"..."

"Seni 59. Orta'ya civelek yazdırayım... Yarın da koluna ortamızın nişanını dövdüreyim..."

"..."

Cellat Ahmed Çorbacı'nın güzel kızı

Cellat Ahmed Çorbacı, namlı yeniçeri zorbalarındandı; 13. Orta'nın çorbacısıydı, o ortanın nişanı bir pençe içindeki bıçak resmiydi, onun için "Bıçaklı Pençe Çorbacısı" da derlerdi. "Cellat" lakabına gelince, ne cellatlık yapmıştı, ne de zalim ve gaddar adamdı. Gözü pek, korku bilmez, bıçak karşısında yüz çevirmez, kabadayı, zorba adamdı, o kadar.

O lakap için bir vaka anlatılırdı. Yirmi yıl önce, daha neferliği zamanında gece ve gündüz beraber, aynı ortadan Osman adında bir yoldaşı vardı. O zamanlar Ahmed bekâr, Osman evliydi ve Osman'ın çok çok güzel bir karısı vardı. Orduyla beraber sefere gittiler, Tuna boyunda Silistre Kalesi'nde bulunuyorlardı. Osman'a İstanbul'daki karısından bir müjde mektubu gelmişti, kadın "Nur topu gibi bir oğlumuz oldu..." diye yazdırmış.

İstanbul'dan ayrılalı bir yıl, yani on iki ay olmuştu. Mektubun üstünde bir tarih yoktu. Osman'ın kafası attı, "Karı kötü oldu, bir çocuk peydahladı, şimdi bana yamamak ister" dedi. İki cahil yeniçeri parmak hesabı yaptılar ve karar verdiler ki Osman'ın sefere çıkarken karısını gebe bırakmasına ihtimal yoktur. Kolundaki "bıçaklı pençe" nişanını yoldaşına göstererek:

"Biz bu nişanı niçin taşırız?.." diye sordu.

"Ocağımız namusu için, ortamız namusu için, kendi namusumuz için!"

"Şimdi bana ne yapmak lazımdır?"

"Gidip o karıyı kesmek lazımdır!.."

"Ya doğurduğu piçi?"

"Onu da kesmek lazımdır!"

"İstanbul'a gider, ben onları keserim!"

Osman çorbacısından izin isteyecekti, vermezse kaçacaktı. İlk iş olarak mektuptaki haberi gizlediler, yoldaşları arasında, "Osman'ın

karısı ölmüş..." haberini yaydılar. O sıralarda yeniçeri ağasına İstanbul'a gönderilmek üzere bir ulak lazım oldu, o büyük ağa 13. Orta çorbacı ağasından aklı başında, ulaklık yapabilecek bir nefer istedi, çorbacı ağa da Ahmed'i seçti. Bu sefer iki arkadaş şöyle konuştular; Ahmed:

"Ben senin yoldaşın ve kan kardaşın değil miyim?"

"Yoldaşım, kan kardaşımsın..."

"Senin namusun benim, benim namusum senindir!"

"Öyledir..."

"Sen izinden ve firardan vazgeç... Karın ile piçini ben keserim, namusumuzu temizleriz!"

Osman kan kardaşının teklifini kabul etti. Ahmed İstanbul'a geldi ve sözünü tuttu; Osman'ın evine giderek kendisini, kocasının en yakın arkadaşı, hatta kan kardaşı olarak heyecanla karşılayan kadına:

"Osman'ın elinden kan çıktı, siyaset edeceklerdi ama kaçtı, seni ve oğlancığı Çamlıca'da bekliyor, oğlancığı da al, seni kocana götüreceğim, Anadolu tarafına kaçıp izini yok edecek!.." dedi.

Kadıncağız deliye döndü, öyle ki bir bohçacık çamaşır almak bile hatırına gelmedi, kundak bebeği çocuğu kucağına aldı, Çamlıca'ya gitmek üzere Ahmed'in peşine takıldı.

Kayıkla Üsküdar'a geçtiler, oradan da yaya olarak Çamlıca yoluna düştüler. Ortalık iyice kararmıştı. O zamanlar Çamlıca yolu kırlıktı, gece de bastırınca bir yeniçerinin namus yolunda, bir kadın ile bir kundak çocuğunu kesmesi işten sayılmazdı.

Ahmed Silistre'ye döndüğü zaman Osman'ı ölüm döşeğinde buldu. Bir gece evvel bıçağını kasığına saplayarak intihar etmişti. Vaka şöyle olmuştu:

13. Orta yoldaşları bir işret sofrası kurmuşlardı. Osman'a karısından mektup getiren ulağı da davet etmişlerdi. Osman, başka bir ortadan olan o nefere:

"Sen İstanbul'dan Silistre'ye kaç ayda geldin yoldaşım?.." diye sordu.

O nefer:

"Yolda biraz eğlendim... Üç buçuk ayda geldim!.." dedi.

Osman'ın gözleri dehşetle açıldı, hemen bir parmak hesabı daha yaptı. Ulağın söylediğine göre, sefere çıkarken karısını gebe bırakmış olabilirdi. İçkinin de kamçısıyla çileden çıkmış:

"Biz ne yaptık!.. Masum karımı ve nur topu gibi masum uşağımı Ahmed karındaşım nahak yere kesti!.. Gayri bana yaşamak olmaz... Evladım ile karımın celladını görmekten ise bana ölüm yektir!.." diyerek bıçağını kasığına saplamıştı.

İşte bu vakadan sonradır ki yoldaşları arasında Ahmed'e "Cellat" lakabı takılmıştı, ama hiç kimse yüzüne karşı bir şey söyleyemezdi. "Ahmed" denilince, "Hangi Ahmed?" diye sorulursa fısıltıyla, "Cellat Ahmed" denilirdi.

İstanbul'a dönüldüğün tezine Cellat Ahmed evlendi, evlendiğin tezine de "nur topu" gibi bir kızı oldu. Yıllar geçti, "Mihriban" adı konulan kız 13-14 yaşlarına geldi. Melek yüzlü, melek huylu bir kız oldu. O zamanlar o yaşlar bir kız için evlenme çağıdır. Beyzadeler, paşazadeler, Karun malına sahip tüccar oğulları için görücüler geldi. Ahmed de ortasının çorbacısı olmuştu; güzel kızı almak için boyun boyun yalvaranlara aynı cevabı veriyordu.

"Mihriban yeniçeri kızıdır!.. Yeniçeriyle evlenir!.. Mihriban'a koca olacak delikanlı kapıdan nara atarak girdi mi, gülle topuklu ayaklarıyla yürürken evi zangır zangır sarsmalı!.. Ayaklarının altında merdivenin her basamağı çatırdamalı!.. Damadımı ben seçeceğim!.." diyordu.

Kendi ortasından ve başka ortalardan bütün genç neferler, nefer namzedi civelekler, esnaf eşbehi yeniçeri taslakçıları fırsat gözleyip Cellat Ahmed Çorbacı'nın gözüne girmeye çalışıyorlardı; eşbehlik, bıçkınlık, şehbazlık yollarında türlü türlü nümayişlerle.

Hasan "karabarut", Mihriban "ateş"

Yeniçeri kızı güzel Mihriban günlerden bir gün anasıyla birlikte Üsküdar'da bir düğüne gitti. Ancak ikindiye doğruydu ki İstanbul'a dönmek üzere Üsküdar'ın büyük iskelesinden bir kayığa binmişlerdi; 59. Orta'nın civeleği Kara Hasan'ın kayığına. O zamanlar dolmuş kayığı da olsa erkek ile kadın müşteriler aynı kayığa binemezlerdi. Mihriban ile anasını korumak için yanlarına katılmış 13. Orta yoldaşlarından pür silah iki yeniçeri de başka bir kayığa binmişlerdi ve her iki kayıkçıya da aynı emir verilmişti: "Çek arslanım Ahırkapı İskelesi'ne!.."

Kara Hasan Cezayir kesimli pırpırı kılıktı. Birkaç haftadır kayıkla dolaşalı esmer yüzü biraz daha yanmış, bıyık tüyleri biraz daha

kararmıştı. Sağ kolunda yeni dövülmüş 59 nişanı, küreklere her asılışında kayığı boyunca ileri sürüyordu ve arkalarındaki kayık bıçkın oğlanın her hamlesinde biraz daha geride kalıyordu.

Kaş üstüne bir tutam kara kâkül dökülmüş, göğüs bağır açık, baldırlar çıplak, haşarılıkta bitirim, mertlikten yana bir kara peleng, elhak bir kayıkçıydı. Kızın gözleri kayıkçı oğlanın üzerinden ayrılamaz oldu, ayaklarından yüzüne dolaşır dururdu. Ama oğlanın gözleri de kızın üstündeydi. Kızın anası genç ve güzel kayıkçının gözlerini Mihriban'dan ayırmak için ona hiç lüzumsuz şeyler sormaya başladı:

"Oğlum adın nedir?"

"Bana Kara Hasan derler..."

"Nerelisin, hangi diyardan koptun geldin?"

"Nereden kopup geldiğimi bilemem... Gözümü açtım, kendimi İstanbul'da buldum..."

"Anan baban var mıdır?"

"Olmak gerekir ama ben onları bilmem..."

Kadının yine "Oğlum!.." diye başlayarak bir şey sormak istediğinde Kara Hasan'ın sabrı tükendi, kıza tam bıçkınca harf endazlıkta bulundu, Türkçesi laf attı:

"Hatun... Senin oğlun olurum ama yanındakinin kardeşi olmam... Vallah billah olmam..."

Mihriban gülümsedi, anası da kızmadı, daha doğrusu kızamadı, güzel kayıkçıya karşı içinde bir sıcaklık, yakınlık duymuştu.

Güzel kızın gülümsemesi güzel oğlana cesaret verdi, pes bir sesle, ama çok tatlı bir sesle bir türkü tutturdu, kız ağzından oğlan için söylenmiş bir türkü:

Kayıkçım konuşuyor
Tatlı tatlı kuşdili
Ayaklar çıplak ama
Sırma nakış çevreli.

Ben kâtibe varamam
Kıyma kızına ana
Kayıkçımdan başkası
Koca olamaz bana...

Bu sefer Mihriban kahkahalarla gülmeye başladı. Anası kayıkçıya değil de kızına çıkıştı; "Kız, gülmesene!.." dedi, oğlana da:

"Bana bak çapkın!.." dedi, "ben Cellat Ahmed Çorbacı'nın karısıyım, bu da kızımız... Kendini çorbacıya beğendir, kızı al..."

Kara Hasan birden kürekleri bıraktı.

"Anacığım... Benimle alay etmezsin ya?.. Doğru mu söylersin?.." dedi.

Kadın yemin etti:

"Vallah billah doğru söylerim..." dedi.

Mihriban anasına göstermeden bir göz işmarı çaktı, "Doğrudur!.." diye.

Kayıkçı içinden, "Ben de kendimi o çorbacıya beğendiremezsem bana Kara Hasan demesinler!.." dedi.

Ahırkapı İskelesi'ne geldiklerinde ortalık iyice kararmıştı. Kara Hasan sordu:

"Nerede otursunuz anacığım?.."

"İshakpaşa'da!"

"Öyle ise size oraya kadar fener çekeyim!"

Kadın:

"Baldırı çıplak çapkınsın ama nazik oğlansın..." dedi.

Hasan:

"Öyleyimdir anacığım..." dedi.

Kadınları iskeleye çıkardı, kayığını da iskeleye bağladı, kayığın el fenerini aldı, uyandırdı ve önlerine düştü. Arkadan gelen kayıktaki iki yeniçeri de şöylece konuştular:

"Kayıkçı oğlan fener çeker, hatunları götürür..."

"Bize artık lüzum kalmadı... Buradan doğru kolluğa gidelim..."

"Karabarut gibi bir oğlan!"

"Çorbacının kızı da ateş!"

Biri nara attı, biri de Aydın havası tutturdu:

Pullu'nun evleri hamama karşı
Gelene geçene atıyor taşı
Pullu'nun kemana benziyor kaşı.

Ahmed Çorbacı'nın evi İshakpaşa Hamamı'nın karşısındaydı. Kara Hasan iskeleye dönmedi, "Bu gece şu hamamda yatarım!.." de-

di. Kadınlar eve girince, o da hamama girdi. Şalcıbaşı'nın konağına uşak olmadan az mı yatmıştı sabahçı hamamlarında, hatta hamam külhanlarında.

"Kara Hasanım Üsküdar'dan geldi mi, gelmedi mi?.."

Ana kız kapıdan girer girmez konuştular; kız:

"Kapının önünde nara atıp içeri girdiğinde güm güm topuk vurarak evimizi zangır zangır titretecek delikanlı işte bu kayıkçıdır..."

"Tamam... Babanın damat olarak aradığı delikanlıdır."

"Babamı arar bulur, ona görünür mü dersin?.."

"Sana abayı yaktı, babanın peşini bırakmaz sanırım."

"Bana abayı yaktığını bilmem ama..."

Mihriban anasına şöyle bir baktı, kızın bakışında neler yoktu ki: "Asıl ben ona vuruldum, âşık oldum."

Ahmed Çorbacı evine yatsıya doğru gelirdi, akşamcılığı vardı ve meclisini Kumkapı'da "Karabıçak"ta kurardı.

O gece karısının ilk işlerinden biri çorbacıya Kara Hasan'dan bahsetmek oldu. Mihriban onları kapı ardından dinledi:

"Bir kara çapkın oğlan ki tam senin aradığın damat..."

"Hangi ortanın eşbehiymiş?"

"Üsküdar'da 59'lulardan..."

"Hangi memleketin uşağı acaba?"

"Gözümü açtım, kendimi İstanbul'da buldum dedi... Hem yetim, hem öksüz büyümüş..."

"Mihriban'ın gönlü yattı mı acaba?"

Kadın gülümsedi:

"Bilmem... Çağır da kendisine sor!"

Sonra oğlanın kendilerine fener çekme nezaketinden bahsetti. Çorbacı büsbütün ilgilendi.

O gece Kara Hasan da hamamda Ahmed Çorbacı hakkında pek çok bilgi edinmişti: "Hiç şakaya gelmez, adı üstünde 'cellat'tır...", "Ama merd-i merdandır, kahpeliği duyulmamıştır", "Nice 'benim' diyen zorbaları bıçağı altından geçirmiştir...", "Galata'da hendek içinde yine bir bıçak kavgası varmış, 64'lü Laz Temel ve tayfasıyla...", "Onu da sindirir sanırız..."

Ertesi sabah Kara Hasan erkenden giyinmiş, adeta pusuda bekliyordu. Ahmed Çorbacı evinden çıkınca o da fırladı. Yolda bir çorbacının önüne geçmek sözde büyük bir saygısızlıkmış gibi:

"Elini öpeyim ağam... Bana destur ver, acele işim var..." dedi.

Ahmed Çorbacı oğlana baktı, o gece karısının tarif ettiği kayıkçı.

"Dün akşam benimkileri Üsküdar'dan getiren kayıkçı Kara Hasan sen misin?.." diye sordu.

"Benim ağam..."

"Gece hamamda mı yattın?"

"Hamamda yattım ağam."

"Yarın akşam Kumkapı'da Karabıçak dedikleri meyhaneye gelir misin benim şerbetimi içmeye?"

"Gelirim ağam..."

Oğlan güm güm topuk vurarak yokuş aşağı uçtu gitti. Ahmed Çorbacı da ardından bakarak, "Tam aradığım damattır!.." dedi.

Zengin Şalcıbaşı'nın oğluna anası kapı kapı dolaşıp kız arayadursun, anasız babasız büyümüş kopuk Kara Hasan'ın kısmeti de işte böyle çıplak ayağına gelirdi. Fırsatı kaçırmayacaktı, Ahmed Çorbacı, "Ateşe bas" dese basacaktı.

Ertesi akşam Karabıçak'taki işret sofrasında 64'lülerle yapılacak bıçak kavgası konuşuldu. Laz Temel Çorbacı ile Cellat Ahmed Çorbacı zorbalık yolunda boy ölçüşeceklerdi. Galata'da eski kale duvarlarının önündeki geniş hendek içinde kanlı bir dövüş; başta çorbacılar, yedi kişi bir tarafta, yedi kişi öbür tarafta, yek yek kanlı bir dövüş. Kavgacılardan biri yaralandı mı, üstüne atılıp öldürme yok, yarası ağır ise ölecek o kadar.

["Burada hendek dövüşünün tafsili gerekmez, kahvehane halkına kasvet verir." – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Cellat Ahmed Çorbacı'nın bir dövüşçüsü de 59'lu Kayıkçı Kara Hasan oldu. Oğlana o akşam kesin olarak bildirildi ki dövüşten sonra Mihriban onundur.

Kavgayı Ahmed Çorbacı takımı kazandı ama Kara Hasan göğsünden ağır bir yara aldı. Çorbacı müstakbel damadını hemen evine kaldırdı, cerrah geldi, yarasını tımar edecekti, yara derindi, oğlanın yaşama ümidi yoktu. Ana kız yaralının hizmetinde pervane oldular, kanlı gömleğini yırtarak aldıklarında Ahmed Çorbacı'nın ka-

rısı Kara Hasan'ın sırtında bir bıçak ucuyla çentilmiş bir nişan gördü ve o nişanı görür görmez düşüp bayıldı. O nişanı gören çorbacı da bir fenalık geçirdi. Ne Mihriban ne de cerrah onların bu halinden bir şey anlamadılar. O sırada Kara Hasan da öldü, yarasının tımarına da vakit kalmadı.

Karı-kocanın öğrendikleri hakikat şuydu:

Yıllarca yıllarca önce Silistre'den gelen yeniçeri Ahmed, namus davası yolunda kan kardaşı Osman'ın karısı ve piçini kesmek için bir akşam Çamlıca'ya götürmüştü. Önce kadını bıçağının altına yatırmıştı ki kadın yalvarmış ve dört beş aylık çocuğunu göstererek Osman sefere gitmeden gebelendiğini ve çocuğun da ondan olduğunu ispat etmişti. Ahmed de onları kesmemişti. Çocuğun sırtına bıçak ucuyla küçük bir nişan koymuş ve yavruyu kundağıyla Kısıklı'da bir mescit kapısına bırakmışlar, Ahmed de kadını alıp Üsküdar'da bir arkadaşının evine emanet bırakmıştı. Silistre'ye döndüğünde durumu Osman'a anlatacaktı. Fakat Osman'ı ölüm döşeğinde bulmuş, kendisi İstanbul'a geldiğinde de Osman'ın dul karısıyla evlenmişti. Kara Hasan Osman'ın oğlu, Mihriban'ın üvey ağabeyiydi. Bahtsız delikanlı zamanında ölmüştü.

O zamanında ölmüştü ama Mihriban da aklını kaybetti. Yalınayak, başı açık her akşam Ahırkapı İskelesi'ne gidiyordu. Perişan saçları çocuk yüzünün etrafında dalgalanarak oradakilere soruyordu:

"Hasanım Üsküdar'dan beni almaya gelecekti... Geldi mi?.. Gören oldu mu?.."

Bursalı'nın Kahvehanesi

Kadırga'da Bursalı'nın kahvehanesi

["Evvela Kadırga Meydanı'nda Bursalı Mehmed Çelebi'nin kahvehanesini gayetle ballandırıp tarif gerektir; Sultan IV. Murad zamanı, kulun (yeniçerilerin) tuğyan zamanı!" – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Vaka Sultan IV. Murad zamanında geçer. O kanlı müstebit padişahın tütünü, içkiyi ve halk arasında toplantıları yasak ederek bütün kahvehane ve meyhaneleri kapattığı, tütün tiryakilerini ve içki düşkünlerini amansızca idam ettirmeye başladığı 1633 yılından önce, Kadırga Meydanı İstanbul'un en şenlikli yerlerinden biriydi. Meydanın etrafı sıra sıra dükkânlarla çevrilmiş; onların arasında Bursalı Mehmed Çelebi'nin kahvehanesi meydanın yüz akı, İstanbul'da eşi olmayan bir kahvehaneydi.

İki katlı ahşap bir yapıydı. Geniş saçaklı ve kiremit örtülü çatısıyla köşke benzerdi; içinde kanaryalar gibi ötüşülecek, kumrular gibi öpüşülecek bir muhabbethane.

Birinden öbürüne çıkılır inilir iki büyük süslü salon, alttaki "divanhane", üstteki "cihannüma", ikisinin de ortasında etrafı saksılarla donatılmış ve göbekleri fıskıyeli birer küçük havuz vardı.

"Divanhane"nin zemini Malta taşı döşenmişti, duvarları da en güzel İznik çinileriyle kaplıydı. Bir yabancı nereye bakacağını şaşırırdı:

Tabaka tabaka müşterilere ayrılmış fırdolayı peykeler, peykelere üçer basamak merdivenle çıkılır, merdiven başında da ayaklardan pabuçlar mutlaka çıkarılır; her peykeye "sofa" denilir: "maarif ve hüner sahipleri sofası", "ihtiyarlar sofası", "gençler sofası"... Üç büyük camlı dolap, her birinde boy boy, çeşit çeşit çubuklar, lüleler, nargileler, fincanlar, tabaklar, gülabdanlar, buhurdanlar. Bir köşede "berber", bir köşede "kahve ocağı", ikisinin ortasında da, kışın içinde kü-

tükler yakılır "büyük ocak" şömine, yaşmaklı ve yaşmağı kahvehanenin duvarları gibi çini kaplanmış; mavi zemin üzerinde üsluplaştırılmış laleler, sünbüller, güller, karanfiller, dallar, yapraklar.

O eski devirlerin kahvehanelerinde "şirvan" denilen yatakhaneleri vardı, kahvehane müstahdemleri, çıraklar geceleri döşeklerini serip orada yatarlardı; kalender dervişler, diyar garipleri, evi çok uzak bir semtte olup da yâran sohbetine dalarak akşam ortalık kararıncaya kadar kalmış itibarlı müşteriler de orada misafir edilirdi, en azdan on kadar da misafir döşeği bulunurdu. Kadırga Meydanı'nın bu meşhur kahvehanesinin şirvanı üst kattaki "cihannüma"ydı.

Divanhanedeki sofalar ve cihannüma en güzel Mısır hasırlarıyla döşenmişti ve üstüne çeşitli kumaşlardan şilteler konmuş, yastıklar dayanmıştı. Her sofada bir de güzel pirinç mangal vardı, kışın ateşle doldurulurdu: "Mangal kış gününün lalezarıdır."

Divanhanenin nakışları altın yaldızlı, tavanında da Venedik billurundan büyük bir avize vardı, kırktan fazla mumları ramazan gecelerinde uyandırılırdı.

İçleri raf raf camlı dolaplar antikacı dükkânı gibiydi: fağfuri fincanlar, altın ve gümüş telkâri zarflar, başları kehrübadan ve lüleleri ayrı ayrı güzellikte yasemin ve kiraz çubuklar, gümüş küllükler, gümüş maşalar, gümüş başlıklı billur nargileler, billur şerbet bardakları, billurdan yahut fağfuri ve gümüş su tasları.

Berber köşesinde en âlâlarına varınca havlular, peşkirler, destmaller. Bir gün, insan rüyada görse inanmaz, Yusuf Çavuşzade Abdi Bey bu kahvehaneye gelmişti. Hayır, Bursalı Mehmed Çelebi'nin anlattığına göre "Kahvehanede güneş gibi doğmuştu" ve ikindi namazı için abdest almaya kalktığında, uşaklardan biri bir gümüş leğen ibrikle koşup gelmiş, biri de beye iki ucu sırma işlemeli bir destmal, el ayak silecek, kurulayacak peşkir tutmuştu. O gün o kahvehanede ilk defa kullanılan o destmalin iki ucunda, birer hançer işlemesi arasında şu beyitler yazılıydı:

Tuhfe-i aşkım ben efendim
Nazik eline layık olam.
Abdest alırken şehlevendim
Bûs-i pâyine fırsat bulam.

Peşkir şöyle konuşuyordu:

"Ben aşk armağanıyım, hemen nazik eline layık olayım. Şehlevent beyim, abdest alırken ayağını öpmek için fırsat bulayım!.."

Kimdi bu Yusuf Çavuşzade Abdi Bey?

Başladığımız hikâyenin kahramanı. Ama sahneye biraz sonra çıkacaktır.

["Kahvehaneyi gayetle ballandırarak tarif gerektir..."]

Berber kalfası ve çırağı, ocakçı, ateşçi, çubukçu, şuraya buraya koşturulan ulak, saka, pabuççu, kahvehanenin bütün uşakları da boyları bosları, yüz çizgilerinin, nakışlarının ve el ayak dökümlerinin güzellikleri, edep ve terbiyeleriyle hepsi seçmeydi. Bursalı Mehmed Çelebi uşaklarının giyim ve kuşamlarına ayrıca dikkat ederdi.

Evvela İstanbul Kadılığı'nın emri, yani belediye nizamnamesinin bir maddesi:

"Yaz ve kış kahvehane uşakları ve berber çırakları asla çorap giymezler; dükkân içinde çıplak ayaklarında nalınla dolaşırlar."

Bu emre uymaya mecbur Mehmed Çelebi, uşaklarının nalınlarını şimşirden yaptırmış ve kadifeden tasmalar taktırmıştı.

Uşakların hepsini bir örnek giydirirdi; yazın beyaz dimiden çakşır ve beyaz üstüne sarı çubuklu helali gömlek; kışın da al çuhadan şalvar, al çuhadan camedan ve bellerinde yazın beyaz, kışın al kuşaklar. Bellerinde kırmızı ibrişim futalar, peştamaller, başlarında kenarları biber, karanfil, menekşe veya kirpik oyalı Kandilli yazmaları sarılmış ak keçeden külahlar; omuzlarında sırmalı peşkirler; müşterilerin hizmetinde tıkır tıkır koşarlardı. Seri pervaneler gibi dolaşırlardı.

Ünlü şair ve hattat Cevrî Çelebi

En namlı meddahlar, hikâyeciler, en namlı hayalciler, karagözcüler, en usta kuklacılar, en namlı hanende ve sazendeler Kadırga Meydanı'nda Bursalı Mehmed Çelebi'nin kahvehanesine gelir, toplanırlardı.

Ulema efendiler gelir, şeyh efendiler gelir, edipler ve şairler ve hattatlar gelir, seyyahlar gelir, dervişler gelir, kalenderler gelir. Meclisler kurulurdu ki, kimi hünerini, kimi bilgisini, kimi görgüsünü, kimi şiirini ortaya koyar, döker, saçar, kahvehane bir sanat mahfi-

li, akademi olurdu. Bir halk akademisi ki, cehlin pençesinde kalmış nasipsizlerin yüreklerine küçücük ışıklar saçılırdı.

Kahveci ve berber Bursalı Mehmed Çelebi ise, bilmediği, öğrenmediği hüner ve marifet kalmamış bir hezarfen, ayaklı ansiklopedi, zevk sahibi ve cemal âşığı adamdı. Zaten öyle olmasaydı bu kahvehaneyi kurup işletmezdi.

Kadırga Meydanı'nda İstanbul gençleri at koşturur, cirit oynar, meydan yılda iki defa da bayram yeri olurdu. Sık sık tebdil gezen devrin genç padişahı IV. Murad da yolunu ekseriya bu meydana düşürür, geldiği zaman da muhakkak Bursalı Mehmed Çelebi'nin kahvehanesinde otururdu.

İşte bu meşhur kahvehanenin tam karşısında da İstanbul'un namlı zenginlerinden Yusuf Çavuş'un saray yavrusu konağı bulunmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed devrinin ünlü şairi Veliyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın torunlarındandı. Servetinin şanına yakışan ilim ve irfan sahibi adamdı, kahvehanenin mülk sahibi de o Yusuf Çavuş'tu; hemşehrisi berber Mehmed Çelebi'ye dileği üzerine kahvehaneyi o yaptırmış, açmış, o döşetip donatmıştı.

Zengin adamın dâr-ı dünyada Abdi Bey adında 16 yaşlarında bir oğlu vardı. Babasının gözbebeği olduğu için, sanki Güngörmez padişahının oğluydu, sokak yüzü görmemişti.

Mektep ve medreseye gönderilmemiş, emsal ve akranının kat kat üstündeki tahsilini, babasının konağında hususi hocalardan yapmıştı; devrin en seçkin hocalarından.

Abdi Bey zaman zaman konağın bir penceresinde görünür, atlı yahut yaya, hür, serbestçe gezip dolaşan, hatta çıplak ayakla dolaşan gençlere imrenerek melül melül bakar, kendisini altın kafes içinde çırpınan kuşlara benzetirdi. O bir pencere önüne gelip oturduğu zamanlarda kahvehane müşterilerinin gözleri konağa dikilir, "Abdi Beycik yine pencerede..." derler, küçük delikanlının adeta bir hapishane hayatı yaşamasına üzülürlerdi. Onun içindir ki Yusuf Çavuşzade'nin bir gün kahvehaneye gelmesi ve abdest alıp cihannümada ikindi namazı kılması bir hadise olmuştu. Ve lalası bu masum hareketin hesabını Yusuf Çavuş'a güçlükle vermişti.

Kadırga Meydanı'nda Bursalı Mehmed Çelebi'nin kahvehanesinde en itibarlı müşterilerden biri, devrin ünlü şairlerinden ve hat-

tatlarından Mevlevi dervişi İbrahim Cevrî Çelebi'ydi.

["Cevrî Çelebi'nin ahvali gereği gibi anlatılacak." – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

İbrahim Cevrî Çelebi İstanbulluydu. 1625 ile 1626 arasında 26 yaşlarındaydı. Yusuf Çavuşzade'den on yaş kadar büyük.

Cevrî Çelebi de mektebe medreseye gitmemiş, ilktahsilini aile muhitinde görmüş, edebi akademik kültürünü, hepsi birer ilim ve sanat ocağı olan İstanbul mevlevihanelerinde tamamlamıştı. Devlet kapısında vezirlerin, ulemanın, İstanbul âyan ve eşrafının kapılarında hizmet kabul etmemiş, babadan kalma küçük bir irat ve kolunda altın bilezik olan hattatlık, güzel yazı yazma sanatının geliriyle kanaat içinde geçiniyordu.

Cevrî Çelebi'nin güzel yazısının kıymetini belirtmek için nakledelim; onun ölümünden yüzlerce yıl sonra, Sultan III. Selim, Galata Mevlevihanesi şeyhi ve divan edebiyatının en büyük şairlerinden biri Galib Dede'ye bu Cevrî Çelebi'nin yazısıyla bir *Mesnevi-i Şerif* hediye etmişti ve Galib Dede o kadar sevinmişti ki:

"Cevrî'nin paha biçilmez yazısıyla bu *Mesnevi*, zamanın cevriyle inleyen âşıklara aman verdi..." demişti.

Delikanlıların 14-15 yaşlarında evlendirildiği o devirde Cevrî Çelebi, yaşı 25'i aştığı halde evlenmemişti.

Yüreği güzellerin kirpik oklarıyla dolmuş, cellat bakışlarıyla dilim dilim kesilmiş, türlü sitemli cefalarla dağlanmış, fakat Mevleviliğin ahlak terbiyesiyle, iffet ve namusu altında, elmasla tartılır bir tertemiz adamdı.

Gayet nazik ve alıngan, küçücük bir şeyden kırılır, onun için son derece çekingen, aşkını sevdiğine açamazdı. Son derecede vehimli, vesveseliydi. Ömründe kayığa binmemiş, deniz yüzünde dolaşmamıştı. İstanbul'da doğup büyüdüğü halde ömründe denize girmemişti. Üsküdar'ı bilmezdi, hep uzaktan seyretmişti. Evi Fatih civarında Çarşamba'daydı. Galata ve Beşiktaş mevlevihanelerine gitmek için, atla Eyüp'e gider, Alibey ve Kâğıthane derelerini köprüden aşar, Haliç'in bitimini dolaşır, Karaağaç, Hasköy, Kasımpaşa yolunu takip ederdi.

İşte bu Mevlevi dervişi sanatkâr ve âşık adam, 26 yaşında ve İstanbul'da henüz büyük şöhretini yapmadan, bir yaz günü Kadırga Meydanı'nda Bursalı Mehmed Çelebi'nin kahvehanesinde otu-

rurken, kahvehanenin karşısındaki saray yavrusu konağın bir penceresinde Yusuf Çavuşzade Abdi Bey'i gördü.

Bir rüya ve Venedikli ressam

Hayali şairin kalp gözünde kalan Abdi Bey o gece de onun rüyasına girdi. Fakat aradan haftalar geçti. Cevrî Çelebi her gün Kadırga Meydanı'ndaki kahvehaneye gitti, Yusuf Çavuşzade ne pencerede göründü, ne de rüyaya girdi.

Acaba hasta mıydı?

Çekingenliği engel oldu, utancı ve vesvesesi engel oldu, kimseye soramadı. Ama Abdi Bey bir gece yine rüyasına girdi, hem de nerede ve nasıl! Cevrî Çelebi'nin ömrü boyunca eşiğinden adım atmadığı bir deniz hamamında delikanlı, denize atlamak üzereydi. Ömründe kayığa bile binmemiş Cevrî Çelebi:

"Aman beyim atlama!.. Boğulursun atlama!.." diye bağırmıştı.

Abdi Bey onun sesini duymamış ve denize atlamıştı ve derviş güzel gencin denizde kaybolduğunu görmüştü ve "Eyvah!.. Abdi Bey boğuldu!.." diye bağırırken gözlerini açmış, uyanmıştı.

Bir muabbire gidip rüyasını yordurmadı. Fakat bir insan ömrünün de rüyadan farksız olduğunu düşündü.

Genç yaşında ve güzelliğinin şu revnaklı çağında Abdi Bey'in ölümü ile onun 100 yaşına kadar yaşaması arasında ne fark vardı?.. Gençlik ve güzellik bir kuş gibiydi, uçup gidince!

Yatağının içinde oturdu ve bir mumun ışığında hünerli ellerine baktı. Güzel güzel yazılar yazan ve duygularını bomboş, bembeyaz kâğıtlar üzerinde dile getiren o eller, gözlerini gördüğü bir güzelliği bir nakış, bir resim olarak niçin tespit edemiyordu?.. Niçin o güzelliği ölmezliğe kavuşturmuyordu?

Resim sanatını öğrenmediğine yandı. Günahmış... Kim demiş günah diye?.. Hafız değildi ama, Kuran'ı şu kadar defa hatmetmişti, yoktu Allah'ın kitabında öyle şey. Günah olan puta, putlara tapmaktı. Abdi Bey'in kendisi, "Cevrî Çelebi!.. Mademki beni seviyorsun... Tap bana!.." deseydi, tapacak mıydı?.. Hâşâ sümme hâşâ!.. O halde, kendisine tapmadığı bir mahlukun resmine mi tapacaktı?!..

Ertesi sabah Çemberlitaş'taki Elçi Hanı'na gitti. İşitmişti ki ora-

da Venedik balyosunun, elçisinin bir müşaviri, nakkaşı, ressamı varmış, bir insanın suretini ayna gibi aksettiriyormuş.

O Venedikli ressamı buldu ve tercüman vasıtasıyla konuştu. Bir delikanlının resmini yaptırmak istediğini ve resmin nasıl olacağını da söyledi; "Yalnız yüzü değil, elleri ve ayakları da görünecek!.." dedi, "Bir taht üzerinde oturacak, tahtın arkasında kanatlarını açmış bir şahin kuş olacak..." dedi. Sanatına güvenen Venedikli ressam genç Mevlevi dervişinin muhayyilesini beğendi.

"Kolay..." dedi, "yüzünü, ellerini, ayaklarını çizmek için o genci hiç olmazsa bir kere görmem lazım, karşımda bir müddet durmalıdır..."

Abdi Bey'in resmi için 100 altına pazarlık ettiler. Cevrî Çelebi Venedikli ressamı alıp Kadırga Meydanı'ndaki kahvehaneye götürdü.

Mevlevi dervişi şairin mi, Venedikli ressamın mı, yoksa Abdi Bey'in bahtı mıdır bilinmez, o gün güzel delikanlı konağın penceresinde göründü ve her zamankinden de fazla durdu. Usta ressam yüz çizgilerini, kaş, göz, ağız, burun nakışlarını süratle tespit etti. Elleri de görünüyordu, ama görünmeyen ayaklarına gelince Cevrî Çelebi, "Kıyımı şöyle, parmakları ve topukları da şöyle..." diyerek rüyada gördüğünü tarif etti. Çizildikten sonra bu yağlıboya portre üç dört gün içinde tamamlandı.

Venedikli ressam gayet zarif adamdı.

"Bu güzel delikanlıya bir de güzel kız lazım... Geçenlerde, tıpkı sizin gibi ben de bir evin penceresinde güzel bir kız gördüm... İçindekilerin fakir kimseler olduğu anlaşılan küçücük bir evin penceresinde bir kız, tıpkı rüya gibi göründü ve kayboldu, fakat güzelliği gözlerimde kaldı, hana gittiğimde resmini yaptım... Onu da size hediye edeceğim..." dedi.

Hattat şair, Venedikli ressama, bir dilberin aşifte kâküllerine benzeyen güzel talik yazısıyla bir levha hediye etti, levhada şu mısra yazılıydı:

Ben sevdiğim güzellerin baş belasıyım!

Bu mısradaki inceliği bir Venedikliye, ressam da olsa, anlatmak elbet ki zordu, zaten ona da yazının manası değil, şeklinin güzelliği lazımdı.

Cevrî Çelebi meçhul güzel kız ile Abdi Bey'in resimlerini Çarşamba'daki evinin bir odasında karşı karşıya koydu, öyle ki nigâr ile mahbub, sanki bakışırlar, kaş gözle oynaşırlar, sevişirlerdi. Âşık derviş de onların bu cümbüşünü seyrederek oyalanırdı.

Venedikli ressam da artık, Kadırga Meydanı'ndaki kahvehanenin büyük saygı gören müşterileri arasına girmişti. Hatta resim takımlarıyla adeta kahvehaneye yarı yerleşmiş gibiydi, bazı geceler, sofalardan birine serilen bir döşekte, kahvehanede yatıyordu. Renkli, hareketli, şenlikli Kadırga Meydanı'nın büyük ölçüde bir resmini yapmaya başlamıştı.

Tercüman vasıtasıyla konuşuyor, bir yandan da Türkçe öğreniyordu. Bir gün:

"İstanbul'a gelen Avrupalı ressamlar bu büyük ve güzel şehre hep denizden bakıyorlar, içinde dolaşıp içindeki güzellikleri görmüyorlar... Şu meydan resmini bitireyim, bir de şu kahvehanenin iç resmini yapacağım... Havuzu fıskıyesiyle, türlü türlü kıyafetli müşterileriyle, şirin çıraklarıyla... Bir köşesine Abdi Bey ile Cevrî Çelebi oturacak, bir köşesine de benimle kahveci Mehmed Çelebi!.." demişti.

Mirasyedi toy gençleri avlayan İstanbul külhanileri

Aradan bir ay kadar zaman geçti. Venedikli ressamın Kadırga Meydanı tablosu, her gün yeni fırça darbeleriyle biraz daha canlanıyordu ve her gün kahvehaneye gelen Cevrî Çelebi'nin ona olan alaka ve sevgisi de artmaktaydı. Onun Türkçe hocalığını üstüne almıştı. Venedikli de gayret göstermekteydi, bir taraftan tablo tamamlanırken, bir taraftan da ressamın Türkçe konuşması düzeliyordu.

Bir gün ressamın çalışan elini büyük gıptayla seyrederken Yusuf Çavuş Konağı'ndan bir gulgule koptu ve Cevrî Çelebi heyecanla yerinden fırladı. Yalnız o değil, bütün kahvehane halkı ayaklandı. Ve en az otuz kırk kişi karşısındaki konağa koştu. Haberin gelmesi gecikmedi: Yusuf Çavuş ölmüştü.

O sayılı zenginin muazzam serveti Abdi Bey'e kalıyordu: toy bir gence, yılda en çok dört beş defa sokağa çıkarılan toy bir gence.

O zamanlar İstanbul'da, İstanbul'un her semtinde, çeteler halinde toplanmış birtakım çapkınlar, külhaniler vardı. Hepsi kaldırım ko-

puğu, ama hepsi de dilbaz, şeytan tüylü adamlardı. Abdi Bey gibi toy mirasyedilerin etrafını hemen sararlar, bütün hüner ve marifetlerini göstererek, ortaya dökerek pençelerine geçirdikleri genci kısa zaman içinde kuru tahta üstünde bırakırlar, başında yağlı keçe külah ve ayakları çıplak hamam külhanlarına düşürürlerdi.

O hergele ve erazilin sokulmak, yamanmak ve kene gibi yapışmak için kolladıkları ilk fırsat, zengin babanın öldüğü gün, yaslı toy gence "başsağlığı" ziyareti olurdu. O gün Yusuf Çavuş'un konağı da çarçabuk o haşaratla dolmuştu.

Yusuf Çavuş'un yüzünü bir kerecik bile görmeyenler mintanlarının, gömleklerinin yakalarını yırtıyor, göğüslerini yumrukluyor, saçlarını, bıyıklarını, sakallarını yolarak bağırıyor, ağlıyorlardı:

"Velinimetimdi... Beni şöyle severdi... Böyle korurdu..."

"Bir başım daraldığında Hızır gibi yetişirdi!"

"Öksüz ve yetim büyüdüm. Benim babam işte şimdi öldü!"

"Rahmetli Hatem Tay'dı..."

"Sen bize onun yadigârısın..."

Ve Abdi Bey, pek tabiidir ki o yaman serserilere bir yakınlık gösteriyordu.

Ama "altın balık" onların ağlarına düşmedi.

Cevrî Çelebi, "Gideyim... Resmini yaptırttığım, taht üstüne oturttuğum Abdi Bey'imi göreyim, başsağlığı dileyeyim, pirim Hazreti Mevlana himmetiyle delikanlıya bir teselli vermeye çalışayım..." dedi. Vakayı öğrenen Venedikli ressam da bir Türk evinde matem gününü yakından görmek istedi. Yusuf Çavuş'un konağına beraber gittiler.

Biri İstanbullu, biri Venedikli iki sanatkârın ziyareti, genç ve toy Abdi Bey'in üzerinde öyle cazip bir tesir yaptı ki, etrafını sarmış çapkın güruhunun sırnaşık nümayişlerinden kurtulmak istedi; "Efendim... Babamın ani ölümüyle şaşırdım kaldım... Buyurun, halvet olarak sohbet edelim... Teselliye muhtacım..." dedi ve hattat ile ressamı alarak divanhaneden başka bir odaya çekildi ve uşaklarından birine de tembih etti:

"Sen şu kapıda dur... Kim olursa olsun, içeriye kimseyi sokma!.." dedi. Cevrî Çelebi, Yusuf Çavuşzade Abdi Bey'i *Mesnevi-i Şerif* okuyarak Hazreti Mevlana'nın şiirindeki aşk ruhaniyetiyle teselli etti. Ve dolayısıyla, o gün konakta toplanmış yaygaracı bıçkın güruhu-

nun kurdukları ağa düşmesine mâni oldu.

Meclisleri saatlerce sürdü ve hatta Abdi Bey, eğer bir engel yoksa, o gece konakta kalarak kendisini yalnız bırakmamalarını rica etti. Baba kanadı olmadan geçireceği ilk geceydi. Hattat da, ressam da bu teklifi canlarına minnet bildiler. Akşam yemeğinden sonra geç vakitlere kadar edibane, arifane, sohbet ve muhabbet ettiler. O sohbete diliyle katılamayan Venedikli ressam muhabbete bakışlarıyla katılıyordu.

Konağın bendegânından yanlarında bulunanlar Cevrî Çelebi için, "İşte efendim, beyimize bundan sonra refik-i şefik ve yâr-i gar olacak kişi bu âşık-ı sadık derviştir!.." dediler.

Ertesi gün Yusuf Çavuş'un cenazesi kalktıktan sonra da Abdi Bey Cevrî Çelebi'yi bırakmadı. Onu kendisine mürebbi seçerek selamlıkta bir daire açtı, yerleştirdi. Ve Cevrî Çelebi haftanın beş gününü Yusuf Çavuş'un konağında geçirerek ancak iki gece Çarşamba'da kendi evine gider oldu.

Abdi Bey dost kadir ve kıymeti bilir genç olduğundan, ancak yedikleri ve içtikleri ayrı giderdi. Vakitleri edebiyat, tarih ve tasavvuf üzerine kitap mütalaası, musiki ilmi, lügat ilmi, güzel yazı meşkiyle geçiyordu. Haftada bir gün de bir mevlevihaneye gidiyorlardı; Galata ve Beşiktaş mevlevihanelerine gittikleri günler ise, Cevrî Çelebi kayığa binmediği için, atla Haliç'in bitimini dolaşıyorlardı. O devirde birer ilim ve edep akademisi olan mevlevihaneler, Abdi Bey'in fikren yükselmesinde de tesirli oluyordu.

Bülbülün çektiği dilinin belası

Beşiktaş Mevlevihanesi'ne gittiklerinde geceyi de orada geçirirlerdi. Orada kaldıkları bir gece, Abdi Bey'i uyku tutmamış, Boğaz'ın gümüş tozu serpilmiş gibi pırıltısını seyrederken, bir mum ışığı altında ilk şiirini yazmıştı:

Gecelerde uyanıksın
Hakk'ın zikriyle yanıksın
Güzelleri uyarırsın
Aşk ile hem sadakatle...

Cevrî Çelebi:

"Canım benim... Niçin uyumazsın?.." diye sorunca:

"Ya sen neden uyumazsın?.. demişti.

Sonra mürebbisine:

"Efendim dervişim... Sen de kalk gel, şu manzara karşısında uyunur mu?.." demişti.

Cevrî Çelebi delikanlıya hak verdi, pencere önünde Abdi'nin yanına oturdu. Ve gencin elindeki kâğıdı alarak yazdığı mısraları okudu.

"İlahi güzel olmuş... İzin ver, bir kıta da ben ilave edeyim!.." dedi ve altına yazdı:

Bu derdine n'oldu sebeb
Feryad idersin bu şeb
Âşıklara viren tarab
Yârim deyüp uyardığı
Bağlı kalsın sadakatle...

İşte uykusuz geçen o gecenin hatırası olan bu iki kıtaya, yıllarca sonra, yine o asrın adamı meşhur bir Halveti şeyhi ve bestekâr Ümmi Sinanzade Hasan Efendi bazı yerlerini değiştirerek ve iki kıta daha ilave ederek neva makamında bestelemiştir.

["Burada ilahiyi bir hoş sedayla nevadan okumak gerekir..." – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Ve işte yine o gece Cevrî Çelebi:

"Ey Abdi Bey!.. Şimdi karşımda oturur ve bana 'Dervişim, sen yâr-i garımsın' dersin... Halbuki bir zamanlar seni uzaktan konak penceresinden görür üzülürdüm... İşte o üzüntü iledir ki babanın öldüğü gün görüp tanıdığın Venedikli ressama senin bir resmini yaptırmıştım..." dedi.

Abdi Bey çok heyecanlandı.

"Benim yâr-i garım canım Cevrî Çelebi... Gayetle merak ettim. Aman şu resmi konağa getir ben de göreyim..." dedi.

Cevrî Çelebi hemen ertesi günü, pek hünerli bir sanatkâr olan Venedikli ressamın yaptığı portreyi konağa getirip dildarına gösterdi.

Cevrî Çelebi resmin çift olduğunu, Venediklinin kendisine bir de

kız resmi hediye ettiğini, iki resmin şu kadar zaman evinde karşı karşıya durarak kaşla gözle oynaşıp seviştiklerini söyledi. Abdi Bey:

"Aman canım dervişim, bu günden tezi yok, git bana o nigâr resmini de getir göster ki gayetle merak ettim..." dedi.

Abdi Bey istedikten, emrettikten sonra Derviş İbrahim Kadırga Meydanı'ndan Çarşamba'ya on sefer daha gidip gelirdi. Fakat o kız resmi hem Cevrî Çelebi'nin hem de Abdi Bey'in başına büyük bir dert açtı, "Bir duhter-i pakize, bir nigâr-ı nazenin, bir bikr-i naşüküfte ki henüz 14 yaşında, kudret kalemi kaşında, güzellik tacı başında, geysularını dökmüş, dudağını cilveyle bükmüş, gözlerinde nigâh-ı mestane, gamzesinde davet-i şuhane" resmi görür görmez Abdi Bey'in aklı başından gitti.

"Ey benim refik-i şefikim, yâr-i garım dervişim... İşte ben bu kıza şu anda âşık oldum... Ettin mi bana edeceğini!.. Başıma derdi sen açtın, devası da senden... Ya bana bu tasvirin sahibini bulursun yahut ki ben onun derdiyle helak olurum!.." dedi.

Cevrî Çelebi'nin elini öperek hareme çekildi, odasına kapandı, âşık dervişin, "Aman beyim, efendim... Bir yol iz kollayalım... Güzellikte güzel ama, acaba küfvün mü, anlayalım?.." demesine fırsat, zaman bırakmadı.

Kız resmi beyin elinde kalmıştı, ne yapacağını şaşıran Cevrî Çelebi de Abdi Bey'in resmini aldı, konaktan çıkıp evine gitti.

Abdi Bey resmini gördüğü kızın aşkıyla, Cevrî Çelebi de Abdi Bey'in derdiyle yatağa düştüler, gece gündüz ağlarlar, ağızlarına bir lokma koymazlar, gıdaları birkaç yudum suydu.

Meselenin aslını bilmeyen konak halkı, Cevrî Çelebi'nin konaktan ağlayarak çıkıp gitmesini ve bir hafta, on gün geçtiği halde görünmemesini, o günden beri hasta döşeğinde yatan beyi gelip aramamasını, aralarında çok büyük bir dargınlığa bağladılar. Cevrî Çelebi de, Abdi Bey'in merak ederek bir uşakla hatırını sordurtmamasını güzellerin vefasızlığına verdi ve Abdi Bey'e son derece kırıldı; "Bu istiskalden sonra o konağa gidilmez!.." dedi.

Kadırga Meydanı kahvehanesinde de bu dargınlık meselesi üzerine türlü dedikodular oldu, herkes meşrebine göre bir şeyler uydurup söyledi.

Mirasyedi yolcuları haytalar, çapkınlar, sebebi ne olursa olsun,

Cevrî Çelebi gibi namus ve iffet sahibi kâmil bir mürebbinin Yusuf Çavuş Konağı'ndan uzaklaşıp evine gitmesini fırsat bildiler.

Acem kızı oyunu

Tarlaya tohum saçılmayınca ekin biçilmez. Üç beş altın feda edip konak halkından tamahkâr bir haremağasını elde eden haytalar meselenin aslını öğrendiler. Ve hemen bir dolap kurup döndürdüler.

Devrin ortaoyunu kollarından Pehlivan Ahmed kolunda bir "Küpeli Ayvaz Şah" vardı, güzellikte yekta bir köçek oğlandı, Abdi Bey'i konaktan çıkarmak için kılavuz seçildi. Ayvaz Şah'a peşin yüz altın verip büyük vurgundan da bir hisse vaat ettiler ve kurdukları dolabı şöylece döndürdüler; Abdi Bey'e bir mektup yazıldı:

"Ey velinimetzade, ne eksik ne ziyade ve ey şah-ı huban, yolunda cümlemiz kurban!.. Hemen sen beyimizden ferman!..

Civan beyim efendim... Sil gözlerinden yaşını, kaldır şahin başını!.. Tasvirini gördüğün ve görür görmez divanesi olduğun ol nigâr-ı nazenini kimdir diye sorar isen bizden sor ki malumunuzdur, aşk yaresine merhem-i kâfur bizdedir, verelim ve nigârı sine-i muhabbete çektirelim.

Tafsil ile ağız haberi Küpeli Ayvaz Şah'tadır, hemen izin ver girsin huzura, yüzün gözün sürsün pây-i billura. Sıhhat bad, afiyet bad, saadet bad!.."

Anasının ipliğini pazarda satar veled-i zinalardan Küpeli Ayvaz Şah bu mektubu konağa götürünce Abdi Bey tarafından hemen huzura kabul edildi ve o bıçkın kopuk hasta döşeğinde süzgün yatan Abdi Bey'in ayaklarına yüz sürerek ağız haberini şöylece verdi:

"Ey velinimetimizin bizlere yadigârı, leşker-i hubanın serdarı, meydan-ı aşkın şehsuvarı, başımızın tacı ve gönüllerimizin sebeb-i ibtihacı!.. Bizler merhum pederinizden bunca iyilikler gördük, sen canım beyimiz ise Cevrî Çelebi denilen dümbelekle düdük çalar, tekke çanağı yalar dervişe değiştin bizleri, amma ey canım beyim, bizler tuz ekmek hakkını biliriz, canımızdan geçeriz de sen velinimetzademizden geçmeyiz... İşte gördün, yâr-ı sadıkımdır dediğin o tekke köçeği senin güzel başına bu derdi sarıp ve kendi postunu omzuna çalıp konaktan çıktı gitti. Şu kadar gün olmuştur ki

bir sefer gelip sen nazlı beyimizin hatır-ı şerefini sormamıştır. Velakin bizler, 'İşte güzel beyimize hizmet zamanı gelmiş' dedik, gecemizi gündüzümüze kattık, ne oturduk ne yattık, İstanbul kazan, bizler kepçe, döndük dolaştık... Gönül kuşunu ten kafesinden uçurup zülüf dalına kondurduğun o nigâr-ı nazenini bulduk... Ey canım beyim efendim!.. Şuridesi olduğun ol peri peyker nigâr, Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda Aka Murtaza'nın duhter-i pakizesi Acem kızı Mihriban Banu'dur!.."

Küpeli Ayvaz daha çok mühim haberler verdi:

Kızın adını öğrendikten ve yerini bulduktan sonra o köçek oğlan kadın kıyafetine girmiş, Tanrı misafiri olarak Mekkârecibaşı'nın konağına girmiş ve fırsatı bulup güzel kızı bir kenara çekmiş, Yusuf Çavuşzade Abdi Bey adında güzellikte yekta ve kırk Mısır hazinesine sahip bir delikanlının kendisine resminden âşık olduğunu ve o aşkla şahin başını hasta yastığına koyduğunu söylemişti. Meğer kız dahi dertliymiş, şöyle ki: babası Aka Murtaza'nın Şapur adında bir katırcısı varmış ki insan suretinde bir kıllı kara ifritmiş, dağdaki ayılar o Ehremen herifin yanında kınalı kuzu gibi kalırmış. İşte babası olacak zalim, gökteki meleklerin bile ayaklarına su dökemeyecekleri kızı, o kızıl göz kıllı kara katırcıya verecekmiş... Haftaya düğünleri olacakmış...

Küpeli Ayvaz:

"İşte benim güzellerden güzel beyim efendim... Kızın ahvali böyledir... Kız beni kadın sandı, derdini döktü ve bana dedi ki: 'Aman hatun, beni o güzel beyle müşerref et... O güzel bey gelsin, beni zalim babamdan ve Şapur denilen o katırcı ifritten kapıp kaçırsın.' Merhum pederinizin zaman zaman ihsanlarını görmüş, tuz ve ekmek hakkı bilir tam yirmi nefer kölelerinizim... Kimimiz baş açık ve yalınayak, kimimiz keçe külahlı ve yarım pabuçlu, donumuzda gömleğimizde ve çakşır ile mintanımızda kırk yama amma cümlemiz de merd-i merdan, bellerimizde bıçak ve yatağan dilaverleriz... Sen velinimetzademizin yoluna başları koyduk... Mekkârecibaşının kızı o Acem mahbubesini Nuhkuyusu'ndan kaldırıp Kadırga Meydanı'ndaki bu konağa atmak bizlere iş değildir... İş değildir ama kızın dahi hakkı var, 'Kaçarım kaçarım, velakin o güzel beyin gelip alsın' der."

"..."

"Ey bizim canım beyimiz efendim... Sen o kıza resminden âşık oldun. Elbet ki gidip bir kere de gözlerinle görmek gerekir...

"..."

Toy Abdi Bey bu masala inandı ve külhanilerin ağına düştü. Aslında ne Mekkârecibaşı Hemedanî Aka Murtaza vardı, ne de insan suretinde ifrit Katırcı Şapur ile güzel Mihriban Banu... Küpeli Ayvaz'ın anlattıklarının tek doğru tarafı Üsküdar'da Nuhkuyusu'ndaki konaktı.

Abdi Bey:

"Şehbazım... Nuhkuyusu'na gidelim, kırk nefer dilaverlerle o kızı zalim babasının pençesinden kapıp kaçıralım!.." dedi.

"Kanlı Konak" ve kanlı haytalar

Üsküdar'da Nuhkuyusu'ndaki konak bir korunun içinde kaybolmuş, unutulmuş, belki kırk yıldan beri boş duruyordu ve son derecede haraptı. Halk ağzında "Kanlı Konak" denilirdi, içinde bir zengin dul hanımı kesmişlerdi ve o cinayetten sonra içinde kimse oturamaz olmuştu, hatta sahipleri bekçi bile bulamamışlardı.

Mirasyedi soyguncusu yaman çapkınlar Kanlı Konağı çok çok ucuza kiralamışlardı ve yalnız alt katında iki odasını kelepir mezat eşyasıyla sözde döşemişlerdi.

O zamanlar Üsküdar'ın o tarafları kırlık yerlerdi, kervancıların bir iki menzil ahırı vardı. Irza, namusa, mala ve cana tecavüz yollarında her türlü şenaat ve melanetin rahatça işleneceği yerlerdi.

Yusuf Çavuşzade Abdi Bey'i ele geçirip hazinesini yağmalamak için kurulmuş çapkınlar, haytalar çetesi, kimi tüysüz olan, kimi yeni tüylenmiş civan, kimi dört kaşlı genç, kimi sakallı yirmiden fazla haytaydı ve o haşarat arasında âdet olmuştu, hepsi lakaplıydı.

["Burada o çapkınların isimleri zikredilmeli." – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Reisleri Dinikuru Laz Ali'ydi, elinden iki kan dökülmüş bir çapkındı. Öbürlerinin ne mal oldukları da lakaplarından belliydi: Çakal Veli, Kazıklı Ahmed, Ciğerdelen Mustafa, Hançerigüzel Mustafa, Cehennemköçeği Hasan, Kıllıkız, Saçlı Kürd, Çıplak Veli, Üçkocalı Mustafa, Horozgöz Ahmed, Çulsuz Yusuf, Bozoğlan, Karadomuz,

Cellat Süleyman, Pirsiz Hamza, Nursuz Ömer, Kirli Yusuf, Zindangülü Mehmed, Zenane Seyyid, Donsuz İbrahim.

Çakal Veli ile Kazıklı Ahmed kalyoncuydular ve Dinikuru Ali'nin yaverleri, müşavirleriydiler. Bu üç hayta, Abdi Bey için şöyle plan kurmuşlardı:

Parayla tuttukları Küpeli Ayvaz Şah, Abdi Bey'i kandıracak, resminden âşık olduğu kızı kaçırmak üzere konağından alınıp evvela Galata'da bir meyhaneye getirilecekti. Abdi Bey'in yanına orada Üçkocalı Mustafa ile Hançerigüzel Mustafa sokulacaklardı, Küpeli Ayvaz Şah o iki kopuğu, "Mekkârecibaşı kızı Mihriban'ın menzilini keşfeden yalın ayaklı iki pırpırı dilaver" olarak tanıtacaktı, onlar da Acem kızının güzelliğini bir kere daha ballandırarak öveceklerdi. Sonra, "Arslan sütüdür... Bugünkü günde cümlemize şifadır!.. İçelim beyim!" diyerek Abdi Bey'e iki üç dolu kadeh rakı içirilecekti. Kendi akranı 16-17 yaşlarında o iki oğlanın su gibi rakı içtiğini gören Abdi Bey, sunulan kadehleri geri çeviremeyecekti. Meyhaneden çakırkeyif çıkan dört genç bir kayığa binip Üsküdar'a geçeceklerdi. Kayıkçılar da çetenin efradından Bozoğlan ile Kıllıkız olacaktı. Kayıkta Mekkârecibaşı'nın konağına nasıl girileceği kararlaştırılacaktı. Etrafın ve konak halkının gözüne çarpmadan en rahat giriş yolu ferace ve yaşmak altında kadın kılığıydı. Öyleyse, tebdil-i kıyafette Küpeli Ayvaz Şah zaten hüner sahibiydi, Abdi Bey'i de bir kız kılığına sokacaktı. Üsküdar'da Balaban İskelesi kayıkçılarından Çıplak Veli, Yusuf Çavuş'un nimetlerini görmüş ve Abdi Bey'in yoluna baş koymuş dilaverlerdendi, onun bekâr odası kıyafet değiştirmek için en mü'nasip yerdi. Sonra haytalar çetesinden Cehennemköçeği Hasan'ın süreceği bir arabayla Nuhkuyusu'na gidilecekti. Çetenin iki diğer haytası da hanımların sözde uşakları olacaklardı, ama asıl vazifeleri arabayı haytaların ummadıkları herhangi bir hadiseye karşı korumaktı. Konakta Abdi Bey'i Mihriban karşılayacaktı. Acem kızı, bir esmer güzeli Mihriban rolünü de, Ayvansaray'da loncadan kiralanmış bir Kıpti çengi oynayacaktı. Beyin yüzünden yaşmağını indirip, "Efendim, nevcivanım, bin güzel oğlanın bir tanesi Abdi Şah'ım!.." diyerek yanaklarından öpmeye başlayacaktı. "Mihriban" da aslında bu Çingene kızının kendi adıydı.

Ömründe boynuna kız kolu dolanmamış ve yanaklarına kız du-

dağı değmemiş toy oğlan, birkaç kadeh rakı içmiş, çakırkeyif sarhoş da olacağından, o körpe lonca fahişesinin fettanlığı karşısında kendinden büsbütün geçecekti ve onun resimdeki kıza benzeyip benzemediğini hiç düşünmeyecekti. Konakta hemen kapı yanındaki döşenmiş odalardan birine alınan Abdi Bey koca konağın içinin tamtakır olduğunun farkına varamayacaktı.

Odada bir işret sofrası kurulmuş, hazır bulunacaktı. Mihriban türlü aşiftelik, fettanlık, oynaklıkla zengin çocuğu o devrin muhabbet âlemlerinin âdetince soyacak, sofraya yalınayak, başı açık bir don gömlekle oturtacaktı. Fakat bu muhabbet âlemi tam kıvamına girdiğinde, oda kapısı birdenbire gürültüyle açılacak, bellerinde pala bıçakları ve yüzlerinde palabıyıklarıyla iki nefer bostancı cellat, kara yağız iki dev gibi adam, Mekkârecibaşı'nın masume kızını iğfal eden çapkın beyi zina suçu üstüne basacaktı. Bostancıbaşı cellat rolüne Kazıklı Ahmed ile Karadomuz çıkacaklardı. Toy oğlan dehşet içinde kalarak ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemeyecek, kız ise feryat ve figana başlayacak, "Kıymayın oynaşıma!.. Onun yerine beni katledin!.." diyerek oğlanı can korkusuyla büsbütün perişan edecekti.

Sonra bu sahneye kızın babası Aka Murtaza ile sözlüsü insan suretinde ifrit Katırcı Şapur girecekti; biri çete reisi Dinikuru Ali, öbürü de Saçlı Kürd. Aka Murtaza, "Ben padişahımızın mekkârecibaşısıyım... Namusumu kirleten bu oğlanın hemen buracıkta katlini isterim!.." diyecekti. Katırcı Şapur ise, "Yok, onu bana teslim etmek gerektir!.. Mihriban mahbubeme el sürmüş olan bu oğlanı ben keserim ve kestikten sonra etinden kebap yapar, bade içip o kebabı yerim!.." diyecekti.

Fakat bostancılar: "Bre ağalar, olmaz!.. Bu oğlanın katli gerekir ise onu biz keseriz!.." diyerek Abdi Bey'i Katırcı Şapur'a karşı sözde koruyacaklardı. Ve sonra Abdi Bey'e dönerek, "Beyim, şimdi senin yapacağın iş hazine vererek bu ağalardan ve bizden ırzını, namusunu ve kuşça canını satın almaktır!.." diyeceklerdi.

Korkusundan dili tutulan Abdi Bey'i o yarı çıplak haliyle odadan çıkarıp konağın altındaki taş mahzene götürecekler, "Dilin çalıncaya kadar burda yat, düşün, sana üç gün üç gece mühlet!.." denilecekti. Türlü tehditlerle büyük soygun ondan sonra başlayacaktı.

Planın bu kısmı aynen, hiç kusursuz, hiç aksamadan tatbik edildi.

"Yetiş Cevrî Çelebi... Yetiş!.."

Evet... Haytaların soygun planının ilk kısmı bir çarşamba günü aynen, tam başarıyla tatbik edildi. O çarşamba-perşembe gecesini de Abdi Bey küf kokulu taş bir mahzende bir don bir gömlekle yarı çıplak geçirdi. Uzanmak, yatmak, hatta oturmak, hatta çıplak ayaklarını basmak için bir küçücük hasır parçası bile yoktu. Elbet ki gözlerini yummadı. Kâh ağladı, kâh acı acı düşündü. Neydi başına gelen bu bela?

Durmadan, "Ah yâr-i garını, âşık-ı sadıkım, dervişim Cevrî Çelebi... Beni buradan ancak sen kurtarabilirsin... Ama ahvalimden sana nasıl haber vereyim!.." diye söyleniyordu.

Gece yarısından sonraydı, mahzenin demir parmaklıklı penceresinin arkasında elinde şamdanla sırıtkan bir kara yüz gördü: Katırcı Şapur!.. Saçlı Kürd! Şamdanı müstekreh yüzünü göstermek için mahsus almıştı. Behimi arzuları bütün kaba çıplaklığıyla belirmiş bir yüz:

"Bre kahpe oğlan!.. Mahbubem Mihriban'ın namusunu berbat ettin... Buraya gelirken giydiğin feraceyi getireyim de onun yerine ve kız niyetine seni alıp kaçırayım ne dersin..." dedi.

Korkusundan çıldırma haline gelen Abdi Bey:

"Cevrî Çelebi... Yetiş, yetiş kurtar beni!.." diye bağırdı ve bayılıp düştü.

O çarşamba-perşembe gecesi Cevrî Çelebi de evinde ateşler içinde yatıyordu. Bir ara o ateşli dalgınlık içinde rüyasında Abdi Bey'i gördü.

Güzel delikanlı yine bir deniz hamamına gitmiş, soyunmuş, belinde peştamali, denize atlamıştı, denizde önce kaybolmuş, sonra su yüzüne çıkmış, "Cevrî Çelebi... Yetiş, yetiş beni kurtar!.." diye bağırarak tekrar suya gömülmüştü.

Hasta derviş yatağından fırlayarak uyanmış, "Abdi Bey'imin başına bir felaket geldi!.." diyerek sabaha kadar gözüne uyku girmemiş, sabahı iple çekmiş, kendi hastalığını unutmuş, sabahın alacaaydınlığında Kadırga Meydanı yollarına düşmüştü.

Konak halkını o erken saatte ayakta buldu. Hatta garip, şüpheli bakışlarla karşılandı.

"Bu gece şöyle bir rüya gördüm... Merak ettim... Beyimiz nasıl?.." diye sordu.

Bey o gece eve gelmemişti. Şöyle anlattılar:

Salı günü konağa bir acayip kılıklı oğlan gelmiş, beye bir mektup getirmişti. İnce uzun, esmer, Çingene'yi andırır güzel bir oğlandı, köçek gibi saçları omuzlarında ve kulakları küpeli bir oğlandı. Abdi Bey gelen mektupla çok ilgilenmiş ve o gün akşama kadar o saçlı ve küpeli oğlanla baş başa halvet olup kalmıştı. Beyin emriyle o oğlan gece de konakta kalmış ve sabahleyin beraberce çıkıp gitmişler, gece de bey konağa dönmemişti.

Abdi Bey'in anası ve konak halkı rüya meselesine şaştılar ve büsbütün telaşlandılar. Yapılacak iş Ağakapısı'na haber vermek ve yeniçerilere İstanbul'un her tarafında Yusuf Çavuşzade Abdi Bey'i aratmaktı. Cevrî Çelebi uzun boylu, esmer, köçek gibi uzun saçlı ve kulakları küpeli oğlanın getirdiği mektubun ne olduğunu sordu. Mahut mektubu beyin yazı çekmecesi üstünde buldular. Âşık derviş mektubu okuduktan sonra ciddi bir telaşa düştü. Güzel delikanlının birtakım haydutlar, şerirler tarafından kaçırılmış olduğuna kesin kanaat getirdi. Delikanlının anasından oğlunun canı karşılığı çok büyük bir para isteyeceklerdi. İstenilen para verilmezse yahut da vaka devlet kapısına, zabıtaya haber verilirse, kendilerinin ele geçmemesi için Abdi Bey'i öldüreceklerdi. İstenilen can bedeli verildiği takdirde delikanlıyı azat edecekleri de şüpheliydi. Derhal harekete geçmek, haydutların izini onlardan bir haber gelmeden bulmak lazımdı. Onları inlerinde basmak lazımdı.

Şimdilik bilinen, bu işin içinde Çingene'ye benzer, ince uzun, esmer güzeli, saçlı ve küpeli bir oğlanın bulunmasıydı. Konağın uşaklarından biri de bir ipucu vermişti.

"Sabahleyin konaktan çıkarlarken o küpeli oğlan Abdi Beyimiz'e, 'Beyim... Şimdi iskeleye gidelim, bir kayığa binip Galata'ya geçelim' dedi..." demişti.

Cevrî Çelebi o uşağı yanına aldı, evvela bir koşu Çarşamba'da dervişin evine gittiler, Venedikli ressamın yaptığı resmi bir bohçaya sarıp yanlarına aldılar. Aradıkları kayıkçıyı ilk uğradıkları Vezir İskelesi'nde buldular. Kır sakallı bir kayıkçı Abdi Bey'in resmini görür görmez tanıdı.

"Tamam, bildim..." dedi, "ben de mahbub beyi dün sabah buradan aldım, Galata'da Şarap İskelesi'ne çıkardım... Kendisi beyzade,

belki de paşazadeyken yanında bir arkadaşı vardı, baldırı çıplak köçek oğlan... Yolda hep kız lafı oldu... O saçlı ve küpeli oğlan da arada bir meyhane lafı etti..."

Ömründe kayığa binmemiş Cevrî Çelebi Galata'ya geçmek için daima yaptığı gibi o gün de Haliç'in bitimini mi dolaşacaktı?.. Atla gitse, atını dörtnala kaldırsa yine koca bir gün kaybedecekti. Denizin ve kayığın karşısında dehşetle titreyerek o kayıkçıya:

"Tez bizi karşıya Şarap İskelesi'ne geçir!.." dedi.

Ve gözlerini kapayarak kayığa bindi.

Galata'da Şarap İskelesi'nde Cevrî Çelebi'nin önüne Hızır Aleyhisselam gibi bir çocukluk arkadaşı, Tıflî Çelebi çıktı.

Tıflî, eğlence ve zevk ile sefa üzerine on parmağında on hüner bıçkın bir şehir oğlanıydı; yolunu bulmuş, devrin genç padişahına çatmış, Sultan IV. Murad'ın has nedimlerinden, en gözde dalkavuklarından biri olmuştu. Öyle ki padişah ne zaman tebdil gezse yanında bulunanlardan biri de Tıflî Çelebi olurdu.

Birbirlerini çoktandır görmemişlerdi, kucaklaştılar, öpüştüler.

Kalyon kaptanı Murad Reis

Tıflî Çelebi:

"Hayır ola canım... Bugün mevlevihane günü değildir..." dedi.

Ve Mevlevi dervişin kayıkla gelmiş olduğunu fark edince hayretler içinde kaldı.

"Bre Cevrî... Kayığa mı bindin?.." dedi.

Bu sözüyle, "Muhakkak fevkalade bir hal var sende" demek istiyordu.

Cevrî Çelebi macerayı ayaküstünde kısaca anlattı ve koltuğundaki resmi ona da gösterdi. Dervişi dikkatle dinleyen Tıflî Çelebi:

"Ben de bu beyin adını işitmiştim ve padişahıma da bahsetmiştim... Ama bu kadar sevimli olacağını asla tahayyül edemezdim... Yürü benimle beraber!.." dedi.

Sultan Murad o gün tebdil olarak Galata'ya gelmişti. Genç bir kalyon kaptanı kıyafetindeydi. Nedimlerinden Pehlivan Deli Hüseyin Ağa (çok çok sonra Girit serdarı meşhur Deli Hüseyin Paşa), Yeniçeri Ağası Hasan Halife, Bostancıbaşı Doce Mehmed Ağa, en

gözde nedimi Musa Melik Çelebi, has nedimlerinden Topuklu Siyavuş Ağa (sonra vezir paşa), şair Nef'i Efendi de yanındaydı, şairden gayrisi kalyoncu neferi kılığındaydılar. Galata'nın en büyük gedikli meyhanelerinden Sünbüllü'de sofra kurulmuştu.

["Burada Sünbüllü Meyhanesi tafsil olunsa da olur, olunmasa da. Bidayet-i naklimizde, yani bu hikâyeyi Bursa'da Kadifeli Kahvehane'de naklimizde köçek oğlan Küpeli Ayvaz Şah'ı Sünbüllü'de padişah meclisinde raks ederken Cevrî Çelebi'nin onu teşhis eylediğini söylemiştik, sonra değişti, o köçek oğlanın akıbeti başka cilve gösterdi." – Meddah Bursalı Ali Çelebi'nin defteri]

Tıflî'ye de haber gönderilmiş, hünkâr dalkavuğu oraya gidiyordu:

"Yürü Cevrî Çelebi... Çekinme, korkma... Macerayı padişahımızın kendisine arz edelim!.." dedi.

Ve Tıflî meyhaneye girer girmez yerlere kadar eğilerek padişaha bir bıçkın selamı verdi, kendisini taklit eden Cevrî Çelebi'nin kolluğundan bohça içindeki resmi alarak gayet laubali:

"Velinimetim efendim Murad Reis!.. Bil bakayım bu taze civan kimdir?.." dedi.

Sultan Murad da Tıflî'ye latife yollu:

"Bildim..." dedi, "peri padişahının oğludur!"

Sonra birden ciddileşti. Cevrî Çelebi'yi ilk defa görüyordu, Tıflî'nin onu alıp bir delikanlı resmiyle birlikte padişah meclisine getirmesinde elbet ki çok mühim bir sebep olacaktı, Cevrî'ye:

"Anlat dervişim derdini..." dedi.

Cevrî Çelebi bir kız resmine âşık oluşundan başlayarak Abdi Bey'in macerasını anlattı ve küpeli oğlanın konağa getirmiş olduğu mektubu da çıkarıp gösterdi. Sultan Murad o mektubu da dikkatle okudu.

Padişahın bakışları daha Abdi Bey'in macerasını dinlerken değişmişti. Mektubu okurken kaşları çatıldı ve artık kalyon kaptanı kıyafeti altında gizlenmeye lüzum görmedi.

O yıllarda Sultan Murad 16-17 yaşlarında, en ateşli şehbazlık çağındaydı. Pehlivan yapılı, zehir gibi acı kuvvete sahip, erkek güzeli, pençeli bir genç irisiydi. Yaşına nispetle de çok kalın bir sesi vardı; birden gürledi.

"Bre bostancıbaşı, bre yeniçeri ağası!.. Varın tembih edin, Gala-

ta'nın bütün kapıları şimdi kapanacak!.. Bu tarafta olsun, karşı tarafta olsun, iskelelerden tek kayık denize açılmayacak!.." dedi.

Ve yine bostancıbaşı ile yeniçeri ağasına, beşer yüz nefer bostancı ile yeniçeri alarak gelmelerini emretti. Pehlivan Deli Hüseyin Ağa'yı da Tersane'ye kaptanpaşaya gönderdi; "Bin nefer askerle şimdi Üsküdar'a geçerim. Karaköy İskelesi'ne bir çektiri yolla!.." diye haber saldı.

Kayıkların yeni bir emre kadar denize açılmamaları bütün iskelelere hünkâr yasağı olarak tembih edildiği sırada Galata Şarap İskelesi'nde bir kayıkçı kavgası oluyordu. İskelenin bütün kayıkçıları kara bıyıklı ve iriyarı iki kayıkçının etrafını sarmış, "Bre oğlanlar!.. Dün nöbeti bozarak, Üsküdar'a gidecek olan dört nefer gençleri kayığınıza ne hakla alırsınız?.. O gençleri ne yaptınız ki?.. Biri kıyafetinden kişizade, zengin evladı olduğu belliydi!.." diyerek tartaklıyorlardı.

O iki kara bıyıklı genç, Dinikuru Ali'nin hayta çetesinden Bozoğlan ile Kıllıkız'dı. İkisi de, "Onlar bizim yâranımızdı, para pul almadık..." diyorlardı, fakat ayaktaşlarını inandıramıyorlardı.

"Bizim gibi baldırı çıplak ve tabanları yarık kayıkçı güruhunun beyzadeden yâranı olur mu?.. Biri Çingene kırması saçlı ve küpeli köçek oğlandı, ikisini de cümlemiz biliriz, kilise ardında, zindan arkasında, büyük hendekte boğazı tokluğuna avlanır erazildendir... O beyzade ne oldu?!.." diyorlardı.

Padişahın tebdille Sünbüllü Meyhanesi'nde olduğu öğrenilince, Şarap İskelesi kayıkçıları Bozoğlan ile Kıllıkız'ı sille yumruk o meyhaneye götürdüler. Hem nöbet davasını hem de Üsküdar'a geçirilen beyzade meselesini anlattılar, kayıkçılardan biri Abdi Bey'in resmini görünce:

"İşte Padişahım... Bu iki çapkının yâranımız dediği beyzade budur!.." dedi.

Abdi Bey'in resmini gördükten sonra iki kayıkçı haytanın dizlerinin bağları çözüldü ve oldukları yere çöktüler. Ve güzel kibar delikanlının Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda Kanlı Konak'a götürüldüğünü söylediler.

Meyhanede ayrı masada dev yapılı bir kalyoncu oturuyordu. Sultan Murad:

"Ali!.. Kaldır şu itleri!.." dedi.

Padişahın Ali dediği Cellatbaşı Kara Ali'ydi. Kara Ali zaten yarı ölü haline gelmiş iki haytayı enselerinden tutarak sürükledi. Az sonra Sünbüllü Meyhanesi'nin yakınında bir çınar ağacının dalında ikisinin de asılmış cesetleri sallanıyordu.

Haytaların sonu

Yeniçeri ağasının 500 yeniçeri ve bostancıbaşının da 500 bostancıyla Galata'ya gelmesi en çok bir saat sürmüştü. Padişahın kalyon kaptanı kıyafetinde bir harp gemisiyle ve 1000 nefer askerle Üsküdar İskelesi'ne çıkması Üsküdar'ı dehşet içinde bıraktı. Nuhkuyusu'ndaki Kanlı Konak'a ikindi ile akşam arası öylesine bir baskın yapıldı ki haytalar çetesinden tek kişi, kaçmak değil, yerinden bile kıpırdayamadı.

Çete reisi Dinikuru Ali, Abdi Bey'in Çingene kızı Mihriban eliyle soyulduğu odada yakalandı, o çengi kız da koynundaydı.

Katırcı Şapur olmuş Saçlı Kürd, ki asıl adı Beşaret, bir sırık hammalıydı, yine bir sırık hammalı ve Kürd olan Karadomuz'la birlikte konağın mahzeninde, Abdi Bey'in yanında tutuldular. Mirasyedi gençten, anasına hitaben 300 kese altın gönderilmesini bildiren bir mektup almak için yeni bir işkenceye hazırlanıyorlardı... Kapı birden açılıp yalınkılıçlarla Pehlivan Deli Hüseyin ve Cellatbaşı Kara Ali ve onların ardından Sultan Murad ile Cevrî Çelebi içeriye girince şaşırmışlar; Deli Hüseyin Ağa, "Davranmayın!.. Gelen padişahımız Sultan Murad'dır!.." diye bağırmıştı. Abdi Bey yâr-i garı âşık dervişin açılan kolları arasına atılmış ve bayılmıştı.

Çetenin geri kalan efradı, tamtakır Kanlı Konak'ın sofalarında ve odalarında sefilane kurulmuş sofraların başlarında, üçer beşer veya baş başa rezilane işret ve cümbüş ederlerken basılmışlardı.

Dinikuru Ali ile Çingene kızı Mihriban Kanlı Konak'ın kapısı önünde asıldılar. Bozoğlan ile Kıllıkız cezalarını Galata'da görmüşlerdi. Geri kalan haytalardan on altı nefer, Nuhkuyusu'ndan Üsküdar İskelesi'ne kadar uzanan yol boyunca fasılalarla asıldılar. Sultan Murad, "Cesetleri üç gün üç gece duracak!.. Eşkıyalığa meyli olanlar akıbetlerini gözleriyle görmeden o sevdadan vazgeçemezler!.." dedi.

Saçlı Kürd ile Karadomuz'un sonları çok daha feci oldu. Üsküdar'dan İstanbul'a Eminönü'ne götürüldüler, o civarda bulunan "çengel" denilen işkence çardağına atıldılar.

Güzel Abdi Bey'in resminden âşık olduğu kıza gelince, o mahbube ertesi gün gayet kolaylıkla bulundu.

Sultan Murad Nuhkuyusu'ndaki baskından sonra gemiye döndüğünde Cevrî Çelebi'ye:

"Bre âşık derviş!.." dedi, "şimdi de seninle konuşalım... Bre, bütün bu olanlar senin sersemliğin yüzünden olmuştur!.."

"..."

"Şu güzel beyin âşık olduğu kız resmini yapan o Venedikli ressam değil midir?.."

"Odur Padişahım..."

"Bu Abdi Bey 'Senden o kızı isterim..' dediğinde Venedikliden kızın semtini ve evini öğrenemez miydin?.."

"..."

Ertesi günü Elçi Hanı'na bir çavuş gönderildi, ressam aranılan evi çavuşa gösterdi. Çarşamba'da Mehmetağa Hamamı'nın arka sokağındaydı. Cevrî Çelebi'nin evinin hemen yanı başındaydı. Güzel kız da bir eskicinin kızı Rukiye'ydi. Tesadüfe bakın ki cuma günüydü, hemen evinden alındı, Kadırga Meydanı'ndaki konağa getirildi ve Abdi Bey'in aguş-i muhabbetine verildi. Venedikli ressam aynı konakta bir de Türk düğünü gördü, neşesine son yoktu. "Ne kadar gariptir.." diyordu, "İstanbul'da bir oğlanla bir kızın resimlerini yaptım, onlar işte bu gece birbirlerine kavuşuyorlar."

Kadırga Meydanı fenerlerle donanmış, üç gün üç gece sürecek öyle bir düğün başlamıştı ki, daha o cuma gecesinden İstanbul halkı kafile kafile düğün yerine gelmeye başlamıştı.

Düğünden bir hafta, on gün sonraydı, Abdi Bey çok çok ısrarla tekrar konağına yerleştirdiği yâr-i garı dervişiyle birlikte Galata Mevlevihanesi'ne gidiyordu. Kayığa binmek üzere iskeleye geldiklerinde denizi gören Cevrî Çelebi'ye yine bir vahşet geldi.

"Kayığa binemeyeceğim!" dedi.

Abdi Bey:

"Ya o vakada buradan Galata'ya, Galata'dan da Üsküdar'a nasıl geçtin dervişim?.." diye sordu.

Derviş İbrahim Cevrî kulaklarında Abdi Bey'in feryadını duydu: "Cevrî Çelebi yetiş!.. Yetiş, beni kurtar!.."

Nasıl geçtiğini anlatmak zordu, hem lüzumu da yoktu. O gün ve ondan sonra da 1655 yılında ölümüne kadar kayığa binmedi.

Sözlük

A

acuze: kocakarı; cadı, büyücü karı.
aguş: kucak.
âli: yüksek, yüce.
asım takım: kadınların boyunlarına, kulaklarına taktıkları süs eşyası.
aşifte: çekici, fettan.
attar: güzel kokulu şeyler, baharat, iğne iplik vb. satan kimse; bu gibi şeylerin satıldığı dükkân; aktar.
ayaktaş: işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
âyine-i behçet: güzellik, şirinlik aynası.
ayvaz: eski konaklarda kullanılan ve genellikle Ermeni olan erkek hizmetkâr.

B

bâb: kapı.
bad: olsun, ola, olaydı.
bâziçe: oyun, eğlence.
behimi: hayvan gibi, kaba; cinsel ihtirasla, şehvetle.
bende: kul, köle, bağlı.
bendegân: kullar, köleler; padişah hizmetinde olanlar.
bidayet: başlangıç.
bikr-i naşüküfte: bakire.
buhurdan: tütsülük.
bûs-i pây: ayak öpme.
bürüncük: bükülmüş ham ipekten dokunan bir kumaş.

C

camedan: bir tür kısa yelek, camadan.
canane: sevilen, sevgili kadın.
cemal: yüz güzelliği.

cevahir: cevherler, elmaslar, değerli taşlar.
ciğerpare: çok sevilen kimse.
cihannüma: bir yapının en üstünde çevreyi görebilmek için yapılmış bölüm.
cilasun: kahraman, yiğit.
civelek: canlı, oynak, neşeli; Yeniçeri Ocağı'nda yeniçeri adayı.
cunda: gemi direklerinin serbest uçlarına verilen ad.

Ç

çakırpençe: tuttuğunu koparan.
çakşır: erkeklerin giydiği bir tür şalvar.
çapula: bir tür erkek ayakkabısı.
çektiri: kürekle çekilen küçük gemi.
çeşm-i nergis: nergisin taçyaprakları; güzel göz.
çimmek: yıkanmak; yüzmek.
çubuk: tütün içmekte kullanılan uzun ağızlık.
çuhadar: maiyet memuru.

D

danişment: Tanzimat'tan önce kadıların yanında stajyer olarak çalışan kimse.
dâr-ı dünya: yaşadığımız bu dünya.
destmal: elbezi.
dildar: sevgilisinin gönlünü çelmiş.
dilnüvaz: gönül okşayan.
dimi: sıkı dokunmuş bir tür kumaş.
divanhane: geniş sofa, salon.
diz çakşırı: boyu dizkapağı hizasında biten bir tür kısa şalvar.
dörtkaşlı: "çarebru", bıyığı yeni terleyen delikanlı.
duhter-i mümtaz: seçkin kız evlat.
duhter-i pakize: saf, temiz kız evlat.

E

ebru: kaş.
ehlidil: gönül adamı, gönül dilinden anlayan kimse, kalender.

Ehremen: Zerdüştlerin inandıkları, kötülük ve karanlık tanrısı; şeytan.
emirane: emir gibi.
erazil: reziller, alçaklar, namussuzlar, yüzsüzler.
eşar: şiirler.
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eyyam: günler, gündüzler.

F

fağfuri: Çin işi porselenden yapılmış eşya.
ferace: kadınların evden dışarı çıktıkları zaman giydikleri üstlük.
fetâ: genç, delikanlı, yiğit.
fettan: fitne karıştırıcı, gönül alan, oynak.
fırdolayı: çepeçevre.
filar: daha çok denizcilerin ve tulumbacıların giydiği hafif ve alçak ökçeli bir ayakkabı.
futa: peştamal, önlük.

G

gaddare: iki ağızlı uzun bir kama.
gedikli zaim: gedikli zeamet (devlet merkezinde görevli kimi kişilere verilen zeamet) sahibi olan kişi.
gerdun: devreden, dönen, dönücü; dünya.
geysu: uzun saç, zülüf, kâkül, saç örgüsü.
gıcır: dişbudak ağacından elde edilen ve katılığını gidermek için sakıza katılan madde.
gılman: tüyü bıyığı çıkmamış delikanlılar, gençler.
gulgule: gürültü, şamata, bağırıp çağırma.
gül-i handan: gülen, neşeli, sevinçli gül.
gülabdan: gülsuyu kabı.
gülgûn: gül renginde; pembe.

H

hâk: toprak.
halayık: satın alınmış kadın hizmetçi.
halvet: tenhaya çekilme.

hamlacı: kürek çeken kimse, sandalcı.
hamurkâr: hamur yoğuran fırın işçisi.
Hatem Tay: Arapların Tayy kabilesinden cömertliğiyle ünlü bir emir.
havai: hevesine bağlı olarak hareket eden, uçarı.
helak: ölme, yok olma.
helali: yarım ipekli, bürümcek türü bir kumaş.
hergele: yaramaz adam, haylaz, hayta.
hezarfen: çok bilen; elinden birçok iş gelen.
huban: güzeller, iyiler.

I

ıtır: güzel koku.

İ

ibtihac: sevinç, sevinme; iç açıklığı.
ispir: uşak, yanaşma; arabacının yanında bulunan at uşağı.
isra: süratlendirme, hızlandırma, çabuklandırma.
istiskal: bir kimseye soğuk davranma, kendisinden hoşlanılmadığını belirtme.
işmar: el, yüz ya da başla yapılan işaret.
işret: içkili eğlence.
işvebaz: naz edici, edalı.
iyan: açık, ortada; ayan.

K

kadd ü kamet: boy bos.
kâfur: kâfur ağacından çıkarılan, hekimlikte de kullanılan güzel kokulu madde.
kahvefüruş: kahve satan.
kalender meşrep: her şeye aldırmayan, gösterişsiz ve sade bir yaşama biçimi olan kimse.
kân: kaynak, menba.
kandilli selam: el etek öperek ya da yerlere kadar eğilerek verilen, abartılı selam.
kaşbastı: kaşların üstünden alna sımsıkı bağlanan tülbent, çember, en-

li şerit ya da bez ("...İstanbul'da yakın geçmişe kadar kenarın yosması sürtük kadınların günlük tuvaletine girmişti." – *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*)

kebuter: güvercin.

Kehkeşan: Samanyolu.

kehrüba: kehribar.

kibar: büyükler, ulular.

kitre: otsu bir bitki olan gevenden elde edilen ve halk hekimliğinde kullanılan zamk.

küfüv: arkadaş, denk, akran.

L

lalezar: lale bahçesi.

leb-i derya: deniz kıyısı.

leşker-i huban: güzeller ordusu.

letaif: latifeler, güldürecek güzel sözler ve hikâyeler.

lonca: aynı meslekten kimselerin kurduğu dernek.

M

mabeyn: iki şeyin arası, aradaki şey; saraylardaki selamlık dairesine verilen ad.

mahbub: sevgili, sevilen.

mahbube: sevgili, sevilen kadın; değerli bir lale çeşidi.

mehlika: ay yüzlü, güzel.

mehpare: ay parçası, çok güzel kimse.

mekkâr: hileci, düzenbaz.

mekkâre: yük hayvanı.

melanet: büyük kötülük.

menzil: konaklama yeri, konak; ev, ikametgâh.

merd-i merdan: yiğitler yiğidi.

meşrep: yaradılış, huy, karakter; davranış biçimi.

muabbir: rüya tabir eden, görülen rüyalardan anlam çıkaran kimse.

muhayyile: hayal etme gücü.

mühr-i Süleyman: Süleyman Peygamber'in mühründe bulunduğu söylenen birbirine girmiş iki üçgen.

mükellef: bir şeyi yapmaya, bir şeyi ödemeye mecbur olan.
mülevves: kirli, pis.
mürebbi: eğitici, yetiştirici, eğitmen.
müstebit: zorba, despot.
müstekreh: tiksinilen, iğrenç.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

nakş: resim, suret.
nâs: insanlar, halk, herkes.
nevcivan: genç, delikanlı.
nevzuhur: yeni meydana çıkmış, yeni görülmüş.
nigâh-ı mestane: sarhoş edecek kadar hoş bakış.
nigâr-ı nazenin: ince, narin, zarif güzel.
nigâristan: güzellerin çok olduğu yer.
nurun alâ nur: "nur üstüne nur" (Kuran-ı Kerim'de Nur Suresi'nin 35. ayetinde geçen bir ibare); "çok iyi" anlamında deyim.
nümayiş: gösteriş, göz alıcılık; gösteri; görünüş.

P

palas: eski kilim, çul.
partal: çok eski, yırtık.
pây: ayak.
perendebaz: takla atan oyuncu.
peleng: kaplan.
peri peyker: peri yüzlü.
peri ruhsar: peri yanaklı, güzel yüzlü.
peyke: tahta sedir, kerevet.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.

R

rabi: dördüncü.
rakka: çok usta büyücü.
ravi: rivayet eden, anlatan.
refik-i şefik: şefkatli arkadaş.

reftar-ı fitne: baştan çıkarıcı yürüyüş.
rengîn: renkli; güzel, tabiata hoş gelen.
rical: mevki sahibi kimseler.
ruhsar: yanak.
ruy-i mah: aya benzeyen yüz.

S

salaş: derme çatma dükkân.
sanem-i revnak: göz alıcı güzel.
sefih: zevk ve eğlenceye düşkün, parasını pulunu israf eden kimse.
serv-i bülent: servi gibi uzun boylu.
sıdk u sefa: yürek temizliği ve iç rahatlığı.
siyaset: idam cezası.
sûz: yanma, ateş.
sübaşı: askeri ya da sivil yönetici hizmeti yapan bir görevliye verilen ad; subaşı.

Ş

şeb: gece.
şehbaz: yiğit, şanlı, gösterişli.
şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
şeker güftar: sözü şeker gibi tatlı.
şenaat: kötülük, fenalık.
şerir: kötü, hayırsız kimse.
şimşir: sert ve dayanıklı tahtası nalın ve topaç gibi eşyaların yapımında kullanılan sert bir tahta.
şivekâr: işveli, cilveli.
şuride: tutkun, âşık.

T

tafsil: ayrıntılarıyla, uzun uzadıya anlatma.
tahmis: kahve kavrulan ve satılan yer.
tamah: doymazlık, açgözlülük.
tannaz: herkesle eğlenen.
tarab: sevinç, şenlik, coşkunluk.

teber: dervişlerin taşıdıkları uzun saplı, yuvarlak ağızlı balta.
teferrüc: gezinti; gezintiye çıkıp gam dağıtma.
telkâri: ince tel haline getirilmiş altın ya da gümüşü birbirine lehimleme yoluyla işleme tekniği.
teşrifat: törenlerde yapılacak şeyler, davranışlar; protokol.
tıynet: yaradılış, mizaç, maya.
tir-i müjgân: divan edebiyatında, sevgilinin oka benzeyen kirpikleri.
tuğyan: taşma, taşkınlık, azgınlık, coşkunluk.
tuhfe: hediye, armağan.
tumturak: gösteriş, debdebe.

U

uyandırmak: soba, ocak, lamba vb'yi yakmak, tutuşturmak.

Ü

ülfet: görüşme, konuşma; dostluk.
Ülker: Süreyya da denilen yıldız kümesi.

V

vahşet: yabanıllık; korku, ürküntü.
vuslat-ı dildar: gönül almış sevgiliye kavuşma.

Y

yahey: sevinç ve coşku nidası.
yâr-i gar: çok vefalı dost, yol arkadaşı.
yâran-ı basefa: neşeli, sefalı dostlar.
yekta: tek, eşsiz, benzersiz.

Z

zağ: kılağı.
zeberdest: eli üstün, mahir.
zenpare: zampara.
zülf-i kement: divan edebiyatında, sevgilinin kement olmuş saçı.

Tarihî Romanlar

Binbirdirek Batakhanesi
Cevahirli Hanımsultan

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

Doğan Kitapçılık'tan çıkan Reşad Ekrem Koçu kitapları

1 Dağ Padişahları
2 Erkek Kızlar
3 Forsa Halil
4 Kabakçı Mustafa
5 Patrona Halil
6 Esircibaşı
7 Kösem Sultan (I. cilt)
8 Kösem Sultan (II. cilt)
9 Fatih Sultan Mehmed
10 Osmanlı Padişahları
11 Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
12 Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
13 Kızlarağasının Piçi
14 Tarihte İstanbul Esnafı
15 Tarihimizde Garip Vakalar
16 Cevahirli Hanımsultan
17 Osmanlı Tarihinin Panoraması
18 Hatice Sultan ile Ressam Melling
19 Yeniçeriler
20 Topkapı Sarayı

Binbirdirek Batakhanesi
CEVAHİRLİ HANIMSULTAN

Yazan: Reşad Ekrem KOÇU

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ
5.4.1966 tarihleri arasında *Tercuman* gazetesinde tefrika edilmiştir.
1. baskı / şubat 2003
2. baskı / aralık 2004 / ISBN 975-293-075-1
Bu kitabın 2. baskısı 1500 adet yapılmıştır

Kitaba katkılarından dolayı **Milliyet** gazetesine teşekkür ederiz.

Kapak tasarımı: DPN Design
Baskı: Şefik Matbaası / Marmara Sanayi Sitesi
M Blok No: 291 İkitelli - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ Hurriyet Medya Towers, 34544 Güneşli-İSTANBUL
Tel. (212) 677 06 20 - 677 07 30 Faks (212) 677 07 40
www.dogankitap.com.tr

Binbirdirek Batakhanesi

Cevahirli Hanımsultan

Reşad Ekrem Koçu

16

Zerefşan

Vaka, XVII. asrın ilk yarısında Sultan IV. Murad zamanında geçmiştir. Tarihimizde kanlı bir müstebit olarak tanınmış bu padişah devlet idaresini henüz gereği gibi pençesine almamıştı. Zincirleme ihtilallerle devlet sözü ayağa düşmüş, korkunç bir anarşi devriydi.

İstanbul'da baldırı çıplak hayta güruhu çeteler kurmuş dolaşmakta, hırsızlık, cinaî vakalar her gece, her gün, şehrin her semtinde işlenir olmuştu; fuhuş ve türlü rezaletler ise sokaklarda göz göre yapılmaktaydı. Ayaktakımının oturduğu yerler, semt ise batakhaneden farksızdı.

İşte o devirde, 1623 yılı, Sultan Murad'ın henüz on iki-on üç yaşında bir çocukken imparatorluk tahtına çıktığı yıldır. Vefa'da Bozdoğan Sukemeri karşısında Horasancı Sokağı'nda bahçe içinde harem kısmı beş, selamlığı üç odalı ve iki katlı bir evde Kavas Veysel Ağa adında biri oturuyordu; altmış beşini aşkın, mısır koçanı gibi bir Boşnak'tı. Gençliğinde ünlü vezirlerden Fazlı Paşa'nın hizmetinde bulunmuş, paşası öldükten sonra da emektar bir bende olarak kapısından ayrılmamıştı. Ve altmış beş yaşına kadar da evlenmemişti. Fazlı Paşa'nın Binbirdirek'teki sarayında yatar kalkar, barınırdı. On-on bir yaşında yine kendi cinsinden Bihruz adında bir uşağı vardı, boğazı tokluğuna hizmet ettiği Kavas Veysel'e "ba-

ba" derdi, yılda iki bayramda paşa sarayından bu oğlancığa da birer bohça çamaşır ile birer kat uşak esvabı verilirdi.

O 1623 yılında ve Sultan IV. Murad'ın cülus şenlikleri arasında bir gün Fazlı Paşa'nın kızı "Cevahirli Hanımsultan" lakabıyla meşhur Esma Hanımsultan bu emektar kavası huzuruna çağırmış ve yaşlı adamı Zerefşan ismindeki bir Çerkez kızıyla evlendirmek istediğini kesin olarak bildirmişti. Esma Hanımsultan da altmışını aşmış ve üç paşa koca eskitmiş azametli, hatta haşmetli bir duldu. Ana tarafından Sultan III. Murad'ın torununun kızıydı. Lakabından belli, onda olan mücevherlerin hünkâr hazinesinde bulunmadığı söylenirdi; Veysel Ağa'nın nutku tutulmuş, "Ferman siz velinimetimindir" demiş, hemen o gün nikâh kıyılarak gelin kızı alıp, yine Cevahirli Hanımsultan tarafından döşeli dayalı olarak ihsan edilmiş Horasancı Sokağı'ndaki eve götürmüştü. Gelinin yüzünü o evde görmüştü, yaşını da zifaf gecesi öğrenmişti.

Çerkez Zerefşan mat beyaz üzerine kara saç, kara kaş, kara gözlü, halkın "peri kızı" diye tarif ettiği güzellerdendi. Ve henüz on sekiz yaşında, Kavas Veysel Ağa'nın kızı, hatta neredeyse torunu yerindeydi. Yaşlı adam bu körpe ve güzel kızın kendisine hangi sebeple verildiğini bir türlü öğrenemedi, tahmin de edemedi. Haremdeki tanıdıklarının hepsi Zerefşan için, "Hanımın mahremi esrarı, gayetle sevgilisidir" demişlerdi. Yaşlı zengin hanımın böyle bir cariyesini babası yerinde bir adamın kucağına atıp sarayından çıkarması kolay anlaşılamazdı. Zerefşan'ın yanına bir çeyiz halayığı, bir de zenci haremağası verilmişti. Veysel Ağa da Boşnak Bihruz'unu aldı, beş can, Horasancı Sokağı'ndaki eve yerleşti.

Emektar Kavas, paşanın sarayıyla alakasını kesmemişti, hatta saraydaki odasını bile boşaltmamıştı. Haftada iki gece, cumartesi ve salı geceleri Binbirdirek'teki Fazlıpaşa Sarayı'nda kalıyordu, yarım asırdan beri tutageldiği gece nöbetlerine devam ediyordu.

Zerefşan da her cuma günü hanımsultanına etek öpmeye gidiyordu ve her gidişinde saatlerce halvet olup kapanıyorlardı.

Aradan dört yıl geçti, Veysel Ağa yetmişine merdiven dayadı, Zerefşan'ın yaşı yirmi iki oldu. Bihruz uşak da on dokuz yaşına girdi.

O dört yıl içinde Zerefşan, kavas kocasının koynunda han odasına inmiş bir yolcu gibi yattı. Veysel Ağa'yı kocamdır diye benimseyemedi, aldığı saray terbiyesiyle ona hürmet etti, hizmet etti, o kadar. Koca baskısı altına da girmedi, aklına estiği zaman çeyiz halayığını yanına, haremağasını da arkasına takıp sokağa çıktı. "Ben misafirliğe giderim..." dedi, nereye, kimlere gittiğini de söylemedi. Belki, balını alacak arısını arayan bir çiçekti.

Uşak Bihruz ve gece hırsızı Yandım Ali

Bu dört yıl içinde Kavas Veysel Ağa'nın uşağı Bihruz da boylanmış, tüylenmişti; bu oğlan genç ve güzel hanımını sık görmezdi, fakat ne zaman karşılaşsalar muhabbetle bakışırlardı.

Oğlan güzel değildi, fakat özürsüz, kusursuzdu; civelek, sıcakkanlı, sevimliydi; Bihruz, reçinesi sızmış çıra gibiydi, bir kıvılcımla Zerefşan'ın gönül evine yangın kundağı olabilirdi.

Kavas Ağa da tehlikeyi göremeyecek kadar gafil adam değildi, şu kadar yıldan beri kanadı altında besleyip büyüttüğü, terbiye ettiği oğlandan nankörlük, alçaklık beklememekle beraber ihtiyatı da elden bırakmadı, Fazlıpaşa Sarayı'nda nöbete gittiği geceler Bihruz'u da beraber götürmeye başladı.

Horasancı Sokağı'nın güzel kadını Zerefşan'ın gönül evindeki yangını yağlı çıra Bihruz oğlan değil, bir yağlı kara gece hırsızı Yandım Ali kundakladı.

1623 yılının haziran ayının bir salı gecesiydi, duyduğu pıtırtı üzerine gözlerini açan Zerefşan ki, sadakordan gecelik entarisinin içinde baygın kokulu bir zambak gibiydi. Yatak odasında bir yabancı adam gördü. Uzun boylu, dağınık saçlı, başına kirli bir tülbent sarmış, üstünde kaba bezden ırgat gömleği, kısa diz çakşırlı, baldır bacak çıplak, yalınayak, karanfil bıyıklı, sakal tıraşı uzamış

ve yüzüne vahşi cazibe vermiş, esmer bir genç adam, sırım gibi, otuz yaşlarında görünüyordu. Belliydi ki gece hırsızıydı.

Genç kadın gözlerini açınca genç adam pençesini bıçağına atmıştı:

– Ses çıkarma... Yoksa keserim!.. demişti.

Zerefşan titrek, yumuşak ve çok alçak bir sesle:

– Kıyma bana şehbazım! dedi.

Serseri gülümsedi.

Kadın:

– Hırsız mısın? diye sordu.

Genç adam yırtık ve cüretkâr;

– Yoksa sen bu saatte misafir mi beklerdin?.. dedi.

– ...

O zamanın bütün kızları ve kadınları gibi Zerefşan'ın kafası da aşk masalları kahramanlarının isimleriyle doluydu. Ani bir karar ve muhakkak ki büyük cesaretle:

– Sen hırsız değilsin!.. dedi.

– Ya neyim?..

– Serendib padişahının şehzadesi Peleng Şah'sın!..

– Ya sen kimsin?

– Bana Kavaskarısı Zerefşan derler, ama şu anda senin cariyenim, kulunum.

– Kapı sürmeli midir kadınım?

– Sürmeli...

– Mum uyanık dursun mu?

– Uyut!..

– ...

– ...

Zerefşan'ın "Peleng Şah" dediği gece hırsızının adı "Yandım Ali"ydi; fuhuş ve şenaat batağında doğmuş, o batakta büyümüş, o

batakta yaşamakta olan kanlı bir şerirdi. Hırsızlıkta karar kılmadan hamallık, köçeklik, tellaklık yapmıştı. Dinini ve milliyetini kendisi de bilmiyordu, Müslüman adı taşıdığı halde vücudunda İslamiyet'in alameti farikası yoktu. Körpelik çağında hazeleden bir herif bir gece meyhanede sakilik yapan Ali'ye şarap tasını işaretle, "Ulan Ali... Yandım senin çakır gözlerine, doldur şunu !.." diye bağırmış ve o geceden sonra pırpırı oğlan haşarat arasında "Yandım Ali" diye anılmaya başlanmıştı.

Gençliği o devirde geçmiş büyük yazar Evliya Çelebi İstanbul ahvalini anlatırken bu Yandım Ali boyundan delikanlılara "hîz dilberler" adını verir ve onları, "Bir alay haneberduş eclaftır ki kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyüb Babüllük'te, Kumkapu'da, Meydancık'ta, Kiliseardı'nda vesair fısk ü fesad işlenir yerlerde sürü sürü gezib boğazı tokluğuna avlanırlar, sonra subaşıağanın pençesine düşüp defterli olurlar, neuzübillah onların işlerini anlatmaktan kalem utanır" diye tarif eder ve usta kalemiyle her şeyi de söylemiş olur.

Yandım Ali de subaşıağanın defterinde kayıtlı uygunsuzlardandı, yalnız kayıtlı da değil kalçası kızgın demir mühürle damgalanmış kötülerdendi.

Kavas Veysel'in ölümünden sonra

Yandım Ali'nin yağlı perçemi Çerkez Zerefşan'ın billur boynuna bir aşk kemendi olup dolanıverdi. İlk cümbüşleri çok kısa sürmüş, tadımlık rüya olmuştu. Yandım Ali ateşli Çerkez'in kollarından güçlükle sıyrılarak:

– Kadınım, bana izin... Harçlığımı ver de gideyim, dedi.

Zerefşan şaşırdı. Para harcayacak yeri olmadığı için saraydan çıkarken Cevahirli Hanımsultan'ın verdiği altın kesesi çeyiz sandığında duruyordu. Peleng Şah'ına parmağından bir yüzük çıkarıp verdi:

– Param yoktur ama bundan sonra teşrifinde harçlığını ihzar ederim. Hele şunu al, sat, harca!.. dedi.

Yalınayaklı Serendib şehzadesini haftada iki gece bekleyecekti:

– Gözüm yolunda, pencerede kalmasın... dedi.

– İki elim kanda olsa gelirim kadınım...

– ...

Yandım Ali karanlıkta çıkıp gitmişti. Zerefşan kalktı, şamdanı uyandırdı. Eğer genç hırsız tarak yüzü görmemiş, saçlarına sardığı kirli tülbendini unutmamış olsaydı ve pencerenin kepenkleri de açık durmasaydı Zerefşan macerayı bir rüya olarak kabul edebilirdi.

O sabah ilk defa olarak evin selamlığına geçti ve uşak Bih-

ruz'un odasına girdi. Alt katta merdiven başında küçük bir oda, yorganı kırmızı güllü yazma kaplı, dağınık bir bekâr yatağı, bir köşede küçük bir sedir, bir köşede iki heybe, bir yanda üstünde maşrapasıyla bir desti. Bihruz'un çamaşır bohçalarını karıştırdı. Sedirin minderini kaldırdığı zaman altında küçük bir çubuk ile bir tütün kesesi buldu. Oğlan kavas ağadan gizli tütün içiyordu.

Ağa ile uşağının paşa sarayından gelmelerine daha vakit vardı, hareme koştu, çeyiz sandığını açtı; kesesinden bir avuç altın, bir de ipek işlemeli çevre aldı; çevrenin bir köşesine bir altın düğümleyip süratle Bihruz'un odasına döndü ve altınla çevreyi sedirin şiltesi altında oğlanın tütün kesesinin yanına bıraktı.

Bihruz çevreyi bulduğu zaman kimin koyduğunu anlayacak mıydı?.. Eğer anlarsa ne mana verecekti?

Bir gece kocası derin uykudayken Zerefşan ihtiyarın koynundan çıkıp da gelse, Bihruz'un koynuna giriverse, oğlan acaba ne yapacaktı?..

Gece hırsızı Yandım Ali ateşli yosmasına verdiği sözü tuttu ve haftada iki gece, geceyarısından sonra hiç aksatmadan geldi.

Böylece aylar geçti ve buluşmaları Zerefşan'ın hastalığı aksattı. Kadını altmış beşinden sonra tanımış olan Kavas Veysel Ağa altı aydan fazla süren bu hastalığın ne olduğunu anlayamadı. Cevahirli Esma Hanımsultan'ın hastaya bakmak üzere yolladığı yaşlıca bir kadının da ebe olduğunu aklına getirmedi.

Aradan çok geçmedi, Veysel Ağa öldü. Onun ölümünden sonra uşak Bihruz'un evdeki durumu nazikleşti. Aylarca evvel sedirin şiltesi altındaki tütün kesesi ile çubuğunun yanında bir köşesine altın düğümlenmiş işlemeli çevreyi bulmuş ve bu çevreyi kimin bırakabileceğini de tahmin etmişti; fakat genç ve civelek Boşnak, ağa namusu çiğneyecek tıynette değildi, o çevreyi bulduktan sonra Veysel Ağa ölünceye kadar evde yattığı geceler odasının kapısı-

nı içerden sürmeleyerek yatmıştı. Çerkez Zerefşan da bazı geceler, hiçbir kalemin tasvir edemeyeceği feerik dekorlar içinde çıra gibi delikanlının rüyalarına girmişti. Veysel Ağa'nın ölümünden birkaç gün sonra Bihruz bir akşam zenci haremağası vasıtasıyla memleketine gitmek üzere hanımından hem izin hem de yol harçlığı istedi.

Bihruz'u, "Gelsin bir göreyim, kendisiyle konuşayım" diyen hanımın huzuruna çıkardılar. Yandım Ali'yi Serendib padişahının şehzadesi Peleng Şah'a benzeten Zerefşan, Boşnak civanını da İsfahan şahının oğluna benzetti ve uşak sıla sevdasından vazgeçti. Hanımın ricası üzerine Cevahirli Hanım'ın Binbirdirek'teki sarayına Veysel Ağa'nın yerine kavas oldu ve haftada iki gece nöbete o girmeye başladı.

Konu komşu ağız birliği ederek mahalle kahvehanesinde oğlanın kulağını burmak istedi. "Hanım taze, elbet ki kocaya varacak... Alımlı çalımlı, tığ gibi kusursuz delikanlısın... Senden âlâsını nu bulacak, kavasın yerine kavas!.." dediler. Teklif oğlanın aklına da yatkın geldi ise de şeytan da kulağına, "Ağa öldükten sonra seni koynuna alan yosma avrete güven olmaz..." diye fısıldadı ve Bihruz etrafa renk vermeyerek, "Uşak hanımına koca olmaz... Ben haddimi bilirim..." dedi.

Zerefşan muhabbet tezgâhını öyle ayarladı ki, ne Bihruz'un Yandım Ali'den ne de yandım Ali'nin Bihruz'dan haberi oldu.

Bir müddet de öyle geçti, sonra Zerefşan'ın hayatına üçüncü erkek karıştı, bütün dehşeti ve vahşetiyle Cellatbaşı Kara Ali Ağa.

Cellatbaşı Kara Ali

İki metreyi aşan boyuyla bu dev yapılı kanlı adam en çok yirmi beş yaşında bir Çingene'ydi. Derisi kirli karaydı, ama vücut yapısının düzgünlüğü ve kaşıyla, gözüyle Çingene'nin dilberiydi.

Cellatbaşıyı kadının aguşuna, bir küçük lafıyla farkında olmadan Yandım Ali attı. Şöyle ki, Zerefşan bir salı gecesi hırsız oynaşını hem gamlı, hem de telaşlı görmüştü, sebebini sordu, Ali'nin ayaktaşlarından bir gencin o sabah Cellat Kara Ali tarafından Parmakkapı'da asıldığını öğrendi. Şerir, "Tamahkâr Çingene 'Yüz altın isterim' demiş, bulup verebilseydik oğlan kurtulacaktı; ilmiği kendine mahsus sanatla öyle geçirir ki adamı astıkta cümle görenler boğuldu, öldü sanır, Ali de alır, öldü diye götürür, mezara koyar, yâranı da o gece giderler, mezardan alıp kaçırırlar..." diye anlatmıştı. O gece oynaşı pencereden atlayıp gittikten sonra hanım sabaha kadar uyuyamamıştı. Haklıydı, mademki Peleng Şah'ı bir gece hırsızıydı, er veya geç yakalanacaktı ve Cellat Kara Ali'nin pençesine düşecekti. Peleng Şah'ı cellat pençesine düşmeden, Zerefşan celladı kendi pençesine geçirmeliydi.

Zerefşan Kara Ali'yi avlama yolunda ilk teşebbüse, bir cuma günü, Fazlıpaşa Sarayı'na Cevahirli Hanımsultan'ın eteğini öpmeye gittikten sonra girişti. Cihanın nefretini kazanmış olan cellatba-

şı Çingene'nin avlanması da zor olmadı.

Yoluna bir güzel kadın çıkar oldu, herkes ondan ifrit görmüş gibi kaçarken bu güzel kadın ona ısrarla tatlı tatlı baktı. Hatta göz işmarıyla davet etti. Bir gün de bir pırpırı ulak, cellatbaşının eline o hanımın bir muhabbetnamesini tutuşturdu. Kara Ali değil, kara taş, kara demir olsa yumuşar, eğilir bükülürdü.

Cellatbaşı Kara Ali'nin Horasancı Sokağı'ndaki eve ilk gelişi, 1629 yılı mayısının ortalarında bir salı gecesi yatsıdan sonra oldu ve misafirliği en çok bir saat sürdü.

Boşnak Bihruz Fazlıpaşa Sarayı'ndaki gece nöbetindeydi; Yandım Ali de geceyarısından sonra gelecekti.

Demir nalçalı kunduralarını köşe başında ayağından çıkarıp eline alan ve mahut evin bulunduğu zifirî karanlık sokağa yalınayak sapan, açık bırakılmış bahçe kapısından da bir ifrit hayali gibi giren müthiş Çingene, evin kapısı açılıp da elinde şamdanla Zerefşan'ı görünce donakalmıştı.

Kara Ali'nin harman zamanı çergelerini Topçular'da, Kazlıçeşme'de ve Haramîderesi'nde kuran oba Çingenelerinden yaşları on üç ile on beş arasında üç körpe karısı vardı, üçü de Çingene güzeliydi; ebegümeci gibi nazik, gelincik gibi renkli, papatya gibi süslü, nane kokulu ve hardallı kızlardı. O anda üçünün de hayali siliniverdi.

Daima sokaklarda ferace içinde ve yaşmak altında göregeldiği İstanbul hanımının ve hele Zerefşan gibi ateşli bir yosmanın kendi evinde erkek için süslenmişi, cellatbaşıyı insandan başka bir yaratık, peri, huri göründü.

Koyu sarı zemin üzerine yeşil dallı Şam ipeklisinden geniş ağlı bir şalvar giymişti, şalvarın paçaları ayaklarının üstüne dökülmüştü, ayaklarında inci işlemeli al satenden terlikler vardı; gülpembe topukları, şalvarın yaprak nakışları arasında şeftali gibiydi.

Şalvarın üstünde ipek ve altın sırmayla şakayıklar, güller, sümbüller işlenmiş bürümcük bir gömlek vardı. Gömleğin geniş kolları kısaydı, dirseğe kadardı, Zerefşan'ın kollarına ve ellerine kat kat güzellik vermişti, gömleğin göğsü ise bir elmas düğmeyle kapanmıştı, bu düğmeyi insan başları kesegelen bir elin çözeceğini düşünmek tüyler ürpertici bir şeydi.

Gömlek üstünde al atlastan som sırma işlemeli camadan, belinde de elmaslı bir kemer vardı; başında güvez çuhadan inci püsküllü bir kadın fesinin üstüne sırmalı bir çevre atılmış, çevrenin üstüne de elmas bir iğne iliştirilmişti. Fesini de sağ kaşının üstüne eğmişti. Dört kolan örülmüş sırma saçlarının iki kolanını arkasına atmış, ikisini de önüne, memelerinin üstüne salmıştı.

Yüzüne allık, aklık sürmemişti, narçiçeği dudakları boyalı değildi, fakat kirpiklerine kuyruklu sürme, kaşlarına da rastık çekmişti ve sağ yanağına iki tane laden ben kondurmuştu, elleri de kınalıydı.

Kulaklarındaki zümrüt küpelere, boynundaki incilere, elmaslı bileziklerine ve zümrüt, yakut, elmas yüzüklerine rağmen Zerefşan, kuyumcu dükkânı zenginliğinde tuvaletiyle bir hanımdan ziyade çengiye benziyordu ve bilerek böyle giyinmiş süslenmişti. Elindeki şamdanı yere bırakarak dilbazlığı ele aldı:

– Ağam, aslanım, hoş geldin, buyur... Dadı kalfa tez bana leğen ibrik getir, ağamın ayaklarını elbet de kendi elimle yıkarım... dedi.

O geceden sonra Cellatbaşı Kara Ali Zerefşan'a her gelişinde cellat mezadından elinde kalmış kıymetli bir hediye getirmeye başladı; bir yosma hanımla bol ve muhabbetli kelimeleri olmayan Çingene, cümbüşlerini hediyeleriyle süslemeye çalışıyordu. Körpeliğinde köçeklik ve tellaklık yapmış dilbaz Yandım Ali ise, her gelişinde yosmanın kıymetli bir malını alıp götürüyordu.

Zerefşan cellatbaşıyı gece hırsızından dikkatle sakladı, fakat

Kara Ali'ye Yandım Ali adında hırsız bir dostu olduğunu hiç çekinmeden anlattı, yalnız ne zamanlar geldiğini ve eve nasıl girdiğini söylemedi. Kara Ali, Kıptî ırkının hususiyetlerinden çok geniş hoşgörürlüğüyle:

– Kadınım, ben senden hoşnudum, gayri zevk ü sefana karışmam... Ama benden o ite sakın bahsetme ki onların cümlesi hîz kahpelerdir, bana zararı dokunamaz ama sana kıyar... dedi.

Çardak İskelesi Kahvehanesi cinayeti

Zerefşan'ın Cellatbaşı Kara Ali'yi oynaş edinmesinin üstünden bir ay kadar geçmişti ki, 1629 haziranın on beşinci cuma günü İstanbul'da iki cinaî vaka oldu.

Öğleye doğru limanda Çardak İskelesi'nde, iskele başındaki yeniçerilerin büyük kahvehanesinde Benli Yusuf adında baldırı çıplak nevhat bir delikanlı, henüz tüylenmiş on yedi-on sekiz yaşlarında kibar bir genci baldırından bıçakladı. İkindi ile akşam arasında da Atmeydanı'nda Yandım Ali yine bıçakla bir sipahiyi öldürdü. Benli Yusuf'u vaka yerinde hemen yakaladılar, Yandım Ali kaçtı.

Çardak İskelesi Kahvehanesi'nde yaralanan genç, İstanbul'un yabancısıydı; Zemunlu Ahmed Ağa'nın oğlu Murad Ağa'ydı. Zemun, Macaristan'da Tuna yalısında bir kasabadır. Yüzü henüz tüylenmiş gencin yanında birinin adı Hüseyin, öbürünün adı Siyavuş, pehlivan yapılı iki adamı vardı. Kahvehanede hürmetle karşılanmışlar ve ağalar sofrasına oturtulmuşlardı. Bir ara sohbet, Kemal Usta adında bir yemeniciden açıldı, Zemunluların söylediğine göre, bu sanatkârın adı Tuna boyuna kadar gitmişti. Çifti ancak 6-7 dirhem gelen yemeniler yapıyordu. İstanbul'da yaşı on altısını bulan bir delikanlı için ayağına bir çift Kemal Usta işi yemeni geçirmek büyük mazhariyet biliniyordu. Çünkü bu hünerli adam, avuç

dolusu para verilse, layık görmediğine yemeni yapmıyor, satmıyordu, "Yemenimi giyecek olan şehbazı serbülent olmak ve çerağı hüsnü âleme pertev salmak gerektir" diyordu. İstanbul kadısının narh defterinde bile, "Bir çift yemeni 10 akçeye, Kemal Usta işi 80 akçeye" diye yazılıydı.

Zemunlu Murad Ağa, "Şu ustaya bir çift yemeni yaptırayım!.." deyince, yirmi yaşlarında bir esmer güzeli fakat "çamur" denilen bulaşık itlerden Benli Yusuf adındaki baldırı çıplak atılmış, "Bre yabanın gülü çıtak!.." diye başlayarak ağır bir küfür savurmuştu. Murad Ağa da yerinden fırlamış ve hiç kimsenin kendisinden ummadığı acı bir kuvvetle Benli'yi bir şamarda yere sermişti, Benli de sırım gibiydi, sersemleştirmiş tokattan sonra gücüyle doğrulmuş ve bıçağını çekerek Murad Ağa'yı baldırından vurup yaralamıştı. Kibar gencin iki adamı kaldırım itinin elinden bıçağı almışlar ve kahveciye, "Bunu iyi muhafaza et... Hesabı senden sorulur..." diyerek Benli Yusuf'u kahvehanenin sahibi 56. Yeniçeri Ortası çorbacısına teslim ettikten sonra yaralı beylerini alıp oradan süratle uzaklaşmışlardı.

Kahvehane halkı ancak o zaman Zemunlu Ahmed Ağa'nın oğlu Murad Ağa'nın devrin genç padişahı Sultan IV. Murad, yanındakilerden birini hasbendesi Deli Hüseyin Paşa, diğerinin de Hasodalı Siyavuş Ağa olduklarını anlayabilmişlerdi.

Bir anarşi devriydi. Birbirini kovalamış ihtilaller devlet sözünü ayağa düşürmüştü. Sultan Murad büyük bir cesaretle sık sık, gün aşırı, hatta her gün denilecek kadar sık, tebdil dolaşıyor, bilhassa ayaktakımının arasına karışarak onların günlük yaşayışını yakından takip ediyordu. Ki sonra kanlı bir müstebit olduğunda, eclaf ve erazil güruhunu tepelerken bu görgü ve bilgisinden çok faydalanacaktı.

Kahvehanedekiler Benli Yusuf'a acıyarak baktılar; çamur,

yağlı kara, fakat muhakkak ki çok güzel bir gençti ve belki birkaç saatlik ömrü kalmıştı. Padişah sarayına döner dönmez bostancı cellatları gönderip oğlanı aldırtacak, belki de işkenceyle öldürülecekti. Fakat Cellatbaşı Kara Ali yanında bir yamağıyla umulmayacak kadar tez geldi; vakanın üstünden henüz bir saat geçmişti.

Müthiş Çingene hiçbir şey söylemedi, pençesini Benli Yusuf'un yakasına attı, kolları zaten kıskıvrak bağlanmıştı, bir hamal beygirine bindirdi ve doğruca Parmakkapısı'na götürerek orada darağacı gibi kullanılan bir çınarın alt dalına astı ve beş dakika kadar halka teşhir ettikten sonra denize atmak üzere cesedini aldı götürdü.

Hadiseyi garip şeyler takip etti. Cellatbaşı Kara Ali Benli Yusuf'u alıp gittikten bir saat sonra Çardak İskelesi Kahvehanesi'ne sarayın en büyük zabitlerinden bostancıbaşı ağa geldi, kapıdan girer girmez gürledi:

– Benli Yusuf dedikleri asılacak nerde?.. diye sordu.

Kahvehane halkı şaşkın:

– Cellatbaşı aldı, asmaya götürdü... dediler.

Bu sefer bostancıbaşı şaşırdı:

– Ne olmayacak iştir!.. dedi.

Saraya dönen bostancıbaşı cellatbaşıyı sorguya çekti:

– Sana padişahımızı vuran oğlanı "Al götür as!.." diye kim emir vermiştir?..

– Padişahımızın iç ağalarından biri geldi emir verdi, ben aldım, götürdüm, astım ve laşesini deryaya attım.

Kara Ali kendisine emir getiren Enderunlu ağanın adını veremedi, hiçbirinin ismini bilmiyordu. Ama Parmakkapısı'nda Benli Yusuf'u astığına ve cesedini denize atmak üzere götürdüğüne pek çok şahit gösterebilirdi.

Hiç kimse görmemişti, Benli Yusuf Zemunlu genç Murad Ağa'yı baldırından bıçakladığı zaman kendi boyundan bir başka serseriye bir göz işmarı vermişti. "Koş haber ver!.." demişti. Benli'nin ayaktaşı nereye koşacaktı, kime haber verecekti?

Atmeydanı cinayeti

1629 yılı haziranın on beşinci cuma günü ikinci cinaî vaka da şöyle olmuştu. İkindi ile akşam arası, Atmeydanı'nın en kalabalık zamanıydı. Ayasofya ve Sultanahmet camilerinde ikindiyi kıldıktan sonra cemaat meşhur meydanı sel gibi kaplardı. Omuz omuza, bin ayak bir ayak üstünde, halk, hiçbir sınıf farkı gözetilmeden kaynaşırdı.

Beş Mısır hazinesine sahip tüccarın yanında dilenci, mazul bir beylerbeyinin önünde pırpır oğlan, ak sakallı şeyhin yanında bıçkın hayta, âlim ve şairle beraber manav, kasap, İslam camiasının her ırkından ve milliyetinden türlü kılık ve kıyafette, rengârenk dalgalar halinde dağılıp yayılan kalabalığın uğultusu, insana büyük şehirde yaşamanın tadını verirdi.

O devirde Atmeydanı, İstanbul'un şehir içi mesirelerindendi. Bir tarafta Sultan I. Ahmed'in altı minareli muazzam ve muhteşem camii, camiin karşısında büyük bir mirî saray, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Makbul İbrahim Paşa'nın sarayı, meydanın Divanyolu köşesinde Firuzağa Camii, saray ile Firuzağa Camii'nin arasında yan yana iki mükellef kahvehane, önlerinde asma çardakları, çardaklar altında fıskiyeli mermer havuzlar, havuz başlarına Mısır hasırları atılmış, üzerlerine "İhvanı ba sefa" serilmiş, kimi can soh-

betleri eder, kimi tarih, şiir okur, kimi de meydanda salınan güzellerin seyriyle oyalanır.

Meydanın etrafında mevsimine göre yemiş sergileri, yağlı halkacılar, çörekçiler, börekçiler, kuşlokumcular, gözlemeciler, simitçiler, helvacılar, muhallebiciler, şerbetçiler, macuncular, türlü türlü pitoresk kıyafetleriyle ayak satıcıları dolaşırdı.

Yandım Ali yalınayak, pırpırı, bu kalabalığın içindeydi. Çok yakından tanıdığı, yıllar boyunca gündüz daltaban kaldırım teptikleri, gece beraber yattıkları, birbirlerine omuz verip gece ev ev soydukları Benli Yusuf'un vakasını duymuş, sinirleri gerilmişti. Kendisinden on yaş kadar küçük olan Yusuf'u çıplak soyulmuş, bir yağlı kazık yahut kılağılı çengeller üstünde kıvrana kıvrana can verirken görür gibi oluyordu.

Tebdil gezer bir padişahı bıçaklamanın cezası bu iki müthiş işkenceden biri olacaktı. Benli Yusuf zindanda akıbetinin dehşetiyle titrerken kendisi o gece yosmasına, Horasancı Sokağı'ndaki Zerefşan kadına gidecekti.

Şerir bu düşünceler içindeyken karşısına bir sipahi çıktı, genç adamı görünce tanır gibi durakladı. Elli yaşında, iriyarı bir adamdı; adım atışı, bakışları, her haliyle pençesine ve bıçağına güvenirlerden olduğu belliydi. Yandım Ali'yi tepeden tırnağa dikkatle süzdükten sonra:

– Bre daltaban şehbaz... Sen... Sen bir eyyam Şengül Hamamı'nda soyunup tellak olmuş köçek Yandım Ali değil misin?.. diye sordu.

Bu aşinalık genç adamın sinirlerini büsbütün gerdi, kaşlarını çatarak:

– Ben oyum... Ne olacak?.. dedi.

O anarşi devrinin fısk ü fücur âlemlerinde dolaşırlardan olan sipahi:

– Bu akşam yâranla Arasta Hanı'nda meclisimiz vardır, Kutucukızı Mihriban'ı oynatacağız... Yürü seni de götüreyim de oynatalım... İyi bahşiş alırsın!.. dedi.

Meydanda bu konuşmaya kulak misafiri olanlar ikisinin etrafında küçük bir halka olmuşlardı. Yandım Ali bir onlara, bir sipahiye baktı; kirli mazisi suratına çamur gibi çalınıyordu:

– İçtim ulan kanını!.. diye bir nara atarak sipahinin üstüne fırladı. Bıçağını neresinden çekmişti, kimse göremedi, kıranta sipahi:

– Yandım anam... Yandım! diye bir çığlıkla yere yıkılırken onu tam kalbi üstüne sapladığı tek bıçak darbesiyle yakıp öldüren Ali kalabalığın arasında kayboluverdi.

– Bre tutun!..

– Bre adam vurdu tutun!..

– Şu tarafa kaçar...

– Yok... Bu tarafa kaçtı...

– Bre nasıl adamdı?

– Yalın ayaklı ittir...

– Köçektir...

– Şengül'de tellaktır...

– ...

– ...

Kalabalığın arasında Yandım Ali de bağırıyordu:

– Bre adamı vurdu... Tutun... Kaçıyor...

– Nasıl adamdır?

– Benim gibi yalın ayaklı bir ittir!

– Bre ne tarafa kaçtı?

– Şu tarafa kaçtı!..

– ...

– ...

Mehmetpaşa Yokuşu'ndan Kadırga'ya doğru koşarak iniyordu. Ortalık alacakaranlıktı. "Hele kurtuldum!.." diye düşünürken önüne dev gibi bir adam çıktı, pırasa bıyıklı bir Arnavut bahçıvandı. Ali'yi yakasından tuttu, o sırım gibi acı kuvvetli serseri bahçıvanın pençesinde kıpırdayamadı.

Arnavut Sinan

Arnavut:

– More nereye kaçarsın... Adam mı vurdun?.. diye sordu.

Yandım Ali:

– Bırak ulan... Bırak yakamı!.. diye çırpınırken uzaktan birtakım sesler geldi:

– Bre tutun... Adam vurdu!

– Katildir tutun!

Yandım Ali'yi kıskıvrak yakalamış olan Arnavut bahçıvan onu hemen bostana soktu ve bostan kapısını kapadı, onlar içeri girmişlerdi ki sokaktan, " Tutun... Kaçıyor... Katildir..." naralarıyla bir kalabalık geçti, Kadırga'ya doğru indi.

İri adam gece hırsızı şeriri hiç konuşmadan bostandaki kulübesine götürdü:

– Nasıl?.. Adamı vurdun, senin peşinde koşarlar!.. dedi.

Suçu çok ağır olmakla beraber Yandım Ali'nin inkâra mecali kalmamıştı, insan azmanı Arnavut yakasından tutup kulübeye getirdiği gibi, ensesinden yakalayıp sokaktan geçenlere, "Aradığınız katil bu mudur?.," diye teslim edebilirdi. "Sükût ikrardır" derler, boynunu büktü, sustu. Ters çevrilmiş bir saksının üstüne bir mum dikip yakan Arnavut bahçıvan sözünü:

– Korkma... Ben seni teslim etmem... More sen bana lazımsın! diye bağladı.

Mayaları aynı çamurdan insanlar çabuk anlaşırlar, ilk tanıştıkları gün kırk yıllık dost kadar yaklaşırlar.

Arnavut bahçıvanın adı Sinan'dı, Debreli'ydi, aslında da bahçıvan değil, ipten kazıktan kurtulmuş azılı bir hayduttu. Arnavutluk'ta dağlarda derbentler, boğazlar tutmuş, kervanlar çevirip soymuş, sayısız cana kıymış, İstanbul'a da melanet için gelmiş, türlü rezalet ve şenaatin uluorta icra edildiği o devirde bir batakhane işleten bir çetenin en korkunç aletlerinden biri olmuştu. Gündüz külahlı, gece silahlı bir canavardı. Sözde bahçıvanlık yaptığı bostan, İstanbul'un sayılı zenginlerinden Hacı Osman Ağa'nındı; bostanın hususiyeti, içinde Bizans devrinden kalma küçük bir mahzen bulunması ve bu mahzenden Binbirdirek'te Fazlıpaşa Sarayı altına kadar uzanan yine Bizans devrinden kalma bir yeraltı yolunun başlamasıydı.

O sefil kulübede çürük dökük bir hasır üstüne oturttuğu Yandım Ali'ye öyle işlerden bahsetti ki, ayakta duran Arnavut, iki elinde tuttuğu o tek mumun cılız ışığında bir kat daha heybet alarak kendisini dikkatle dinleyen gece hırsızı katilin üzerinde ezici tesir yaptı.

Yandım Ali Arnavut Sinan'ın gökte arayıp yerde bulduğu adamdı; artık bir katil olarak aranacak gece hırsızı için de Sinan muhakkak ki kıymetli bir yatak, hamiydi; Sinan'a geçmişinden hiç bahsetmeyerek sadece günlük hayatını anlattı ve bu arada haftada iki gece uğradığı bir yosması olduğundan bahsetti:

– Bu akşam başıma şu iş gelmeseydi kadınının gecesiydi!.. dedi.

Arnavut pırasa bıyıklarını haydut gururuyla sıvazlayarak:

– More gam çekme... dedi, bundan sonra o kanya gitmesen de

olur... More bizim elimizde sürüyle kan kız vardır... Cins cins more; Çerkez, Gürcü, Arap, Acem, Urum, Ermeni, Frenk cariye, hanım...

– Ben Zerefşanım'ı hiçbir kadına değişmem ağa!

Yandım Ali'nin boş bulunup açıkladığı bu isim üzerine Arnavut Sinan irkildi:

– More hangi Zerefşan? dedi.

Arnavut'un bu suali üzerine de Yandım Ali'nin yüreği ağzına geldi; demek bu adamın da bir Zerefşan'ı vardı. Kadınını müthiş bir haydudun koynunda tahayyül etti ve iradesinin dışında eli bıçağını aradı, bıçağı vurduğu sipahinin göğsünde kalmıştı. Sinan:

– Bozdoğan Kemeri karşısında Horasancı Sokağı'nda oturan Çerkez Zerefşan nu? diye sorunca Yandım Ali yerinden fırladı, durumunu unutup adeta meydan okuyarak:

– Sen nerden bilirsin o kadını? diye bağırdı.

Arnavut mütehakkim ve kuvvetli, bıçaklı bıçaksız kendisini kaldırım itine karşı daima koruyabilecek dağ haydudu gururuyla:

– Bırak çakallığı, otur yerine more! O kan bizim kümesin tavuklarındandır! dedi.

Horasancı Sokağı'nın Zerefşan'ı Yandım Ali'nin babası yerinde bir adamla evlendirilmiş mazlum bir cariyeydi. Bu Sinan neler söylüyordu? Kümes dediği yer neresiydi? Sorup öğrenmeye hacet kalmadı. Arnavut kendiliğinden anlattı.

Hamamcı Hurşid

Kavas Zeynel Ağa'nın dul karısı güzel Zerefşan batakhane işleten çetenin dışardaki ellerinden biri, batakhaneye zengin kaldırıp soymak için, icabında ökse olarak kullanılacak kadınlardandı. Onun, çeteye haber vermeden Yandım Ali gibi bir gece hırsızını dost tutması, affedilmez suçtu; fakat şimdi Yandım Ali'nin de çeteye katılması, suçunu belki biraz hafifletebilirdi. Arnavut Sinan dili dönüp anlatamadı ama "İrade zaafı, gönül, aşk oyunları bize gelmez, içimizden biri bu zaafı gösterince bizim için tehlikeli olur" demek istemişti; "O zaman onun vücudu hemen ortadan kaldırılır" diye de ilave etmedi:

– More ben bildim, başkası bilmesin Zerefşan'la aşkbazlığını!.. dedi.

Kendi adına âşık serseriye teminat verdi; "Benim elim o karının üstüne değmemiştir, ben karı tezgâhında bez dokumaktan korkarım..." dedi.

Bahçıvan Sinan hemen o gece pırpırı katili aldı, yeraltı yolundan çetenin dışarıdaki başlarından Hamamcı Hurşid Ağa'ya götürdü.

Hamamcı Hurşid Ağa otuz yaşlarında bir Laz'dı. Üç yıl öncesine kadar limanda kara donlu daltaban bir kayıkçı kopuğuydu, sonra birden parlamıştı ve Süleymaniye'de "Dökmeciler Hamamı"

diye meşhur Sultan Hamamı'nı kiralayarak hamamcılığa başlamıştı. Paranın kaynağı için ayaktaşlarından bir kısmı "Miras yemiştir", bir kısmı da "Define buldu", "Zengin hanım oynaşı oldu" dediler. Kendisi ise bir hamam gediği satın alacak parayı nereden bulduğunu söylememiş, "Biri tuzlu ve soğuk, öbürü sıcak ve tatlı, ikisi de su cambazlığıdır, ha kayıkçılık, ha hamamcılık" demişti. Arnavut Sinan'ın bahçıvanlığı gibi Laz Hurşid'in hamamcılığı da dehşet verici işlerin önüne çekilmiş bir perdeydi. Dökmeciler Hamamı, yatsıdan sonra içinde müşteri kalmayınca türlü kılık ve kıyafetteki çete efradının kimseyi kuşkulandırmadan rahatça girip toplanacağı bir karargâh, koğuş, kışlaydı. Bir Ermeni külhancı Vartan veledi Hagob; bir natır, Avlonyalı çarebru Süleyman bin Abdullah ve üç nefer tellak, Avlonyalı mürahik oğlan İskender bin Abdullah, Matlı nevhat, taze uşak Ali bin Ali, Matlı kumral bıyıklı ve sakallı diğer İskender bin Ali, çetenin adamlarındandı.

Arnavut Sinan'ın bulunduğu bostandaki gizli yeraltı yolunun öbür ucu Binbirdirek'te Fazlıpaşa Sarayı'nın mahzenine çıkıyordu. Sinan saksının üstündeki mumu bir fenere koydu, feneri Yandım Ali'nin eline verdi ve adamını önüne katarak götürdü. Yeraltı yolu iki kişinin yan yana rahatça yürüyebileceği genişlikteydi. Kâh düz, kâh basamaklı, merdivenli oldukça uzun bir dehlizdi. İnsan azmanı Arnavut, yol boyunca eğilerek yürümüştü.

Yolun bitiminde karşılarına bir demir kapı çıktı. Hep arkadan gelmiş olan Sinan orada öne geçti ve fasılalarla evvela üç, sonra iki, beş yumruk vurdu. Bu bir parolaydı. Kapıyı vücut yapısı Sinan'ın kalıbında bir Hırvat uşak açtı. Tavanında kandil yanar bir mahzene gelmişlerdi. Kapıyı açan Hırvat, gözlerindeki vahşi bakışla, buraya kapatılmış paralayıcı bir hayvana benziyordu. Sinan:

– Hurşid Ağa geldi mi? diye sordu.

Hırvat:

– Geldi ama şimdi hanım huzurundadır, dedi.

Sinan Yandım Ali'yi mahzenden bir serdaba (yeraltı odasına) soktu. Zeminine bir halı serilerek mükemmel sedirlerle döşenmiş, üçer kollu iki gümüş şamdanla aydınlatılmış bu odada ve sedirin kapıya yakın tarafında üç kişi dizleri üstüne çökmüş, edeple oturuyorlardı. Kapı açılınca hürmetle hemen ayağa kalkmışlar, fakat gelenlerin bekledikleri kimse olmadığını görünce yine oturmuşlardı. Sinan ortaya:

– More merhaba... diye bir selam attı, oturanlardan yalnız biri:

– Merhaba Sinan Ağa... diye selamını aldı, öbürleri sustu.

Selam alan esnaf kılıklı, kara sakallı, yaşlıca, cılız, çopur ve kötü bakışlı bir adamdı, adı Bekir, Tahtakale'de bir han odabaşısıydı. Öbür ikisinden biri on yedi yaşlarında, fevkalade güzel, bıçkın bakışlı, pırpırı kılık haneberduş bir oğlandı; adı Cafer, lakabı Mahşer Midillisi'ydi, Bursalı'ydı. Yandım Ali'nin çok iyi tanıdığı, Benli Yusuf kadar yakın aşinasıydı, fakat oğlan ona yabancı gibi durunca o da renk vermedi, üçüncü adam, başı kalpaklı, iriyarı, kara sakallı, posbıyık, orta yaşlı ve o da kötü bakışlıydı, vaktiyle çobanmış, Mitko adında bir Bulgar'dı.

Beş kişi yarım saatten fazla hiç konuşmadılar, bakışıp oturdular.

Hurşid Ağa geldi. Hepsi ayağa kalktı ve hamamcı sedirin başköşesine geçip oturdu, öbürleri o "Oturun" deyinceye kadar ayakta durdular.

Laz Hurşid Ağa pek yakışıklı, çok güzel adamdı, açık kumral tüylü, sert çizgili çenesini hafif bir sakal çevirmişti, çok üzgün görünüyordu.

Aşk kandili gözler

Hurşid Ağa Odabaşı Çopur Bekir'e:

– Kilerli Abaza Hüseyin'i görebildin mi? diye sordu.

Bekir hemen yerinden kalkıp bir selam vererek:

– Gördüm ağam... Söylediğini söyledim... "Çingene'yi görürüm, çilingir harcını veririm. Bostancıbaşıya ferman gelmeden o, işini matlubumuz üzere görür" dedi ve hanım sultanın eteklerinden öptü...

Hurşid Ağa sonra Arnavut Sinan'a döndü, Yandım Ali'yi işaretle:

– Yanındaki kimdir?.. diye sordu.

Sinan Yandım Ali'yi dürttü, genç hırsız ve katil de hemen yerinden fırladı, Hurşid Ağa'nın ayağını öptü ve karşısında el pençe divan durdu; Sinan:

– Ağam... dedi, bana sipariş ettiğin adamı buldum, hem istediğinden âlâsıdır ki bu akşam Atmeydanı'nda kan dökmüştür ve bana sığınmıştır, buna Yandım Ali derler, haneberduş gece hırsızıdır...

Hurşid Ağa serseriyi tepeden tırnağa süzdü:

– Ben senin adını duydum, seni yanımıza almak isterdim, işte kendi ayağınla geldin... dedi.

Sonra arkasındaki duvarda bir raf üstünde duran bir çekmece-

yi alıp açtı, içinden bir tomar kâğıt çıkardı:

– Şehbazım... Bunlar Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânının gedik beratlarıdır, hemen bu gece şu pırpırı kılıktan soyunup esnaf zeynine girip o dükkânda helvacısın; adın dahi Ali olmayıp sen Emirdağlı Keremoğlu Mustafa'sın!.. dedi.

Sonra ortaya hitap etti:

– Benli Yusuf'un bu sabahki marifetini duydunuz, bildiniz... Dalyanları kurduk, ağları döşedik, fakat bıçkın oğlan başımıza bir azîm gaile çıkarmıştır ki onun için bu gece sizlerle konuşacağım işleri konuşamam, cümlenizi haftaya cumartesi gecesi hamamda beklerim ki bir divan kuralım... dedi.

Zerefşan'ın civelek oynaşı Yandım Ali ile kadın tezgâhında bez dokumaktan korkan eski haydut Sinan geldikleri yoldan bostan kulübesine döndüler.

Aradan iki gece geçti, bu uygun adamların toplandığı yeraltı odasının üstündeki Fazlıpaşa Sarayı'nın, İstanbul'un en muhteşem kâşanelerinden birinin üst kattaki bir odasında, dokuz kollu bir altın şamdanın mumları bütün gece yanmış, sabaha karşı, tükenmek üzereydiler. Oda, billur, altın ve gümüş parıltıları içinde; küçücük bir dolap kapağına varınca kuyumcu elinden çıkmışçasına işlenmiş ve en ağır eşya ve kumaşlarla döşenmiş, bezenmişti.

Odanın tam ortasında bir yer yatağı vardı. İki atlas şiltenin üzerine kanarya sarısı bürümcükten çarşaf serilmiş ve sırma işlemeli bir atlas yorgan konmuştu. Yatakta uzun boylu, esmer bir delikanlı yatıyordu. Fakat siyah gözlerinin öyle canlı bakışı vardı ki o esmer delikanlıya hasta denemez, bir kaza geçirmiş, hatta, ölüm tehlikesi atlatmış denilebilirdi. Vücudunun yorgan dışında kalmış gövde kısmı tamamen çıplaktı. Kollarını kaldırmış, başını, üst üste koyduğu iki avucunun üstüne yatırmıştı. En azdan bir hafta tıraş olmamış, taze karanfil bıyıkları hem tel tel dudaklarına dökül-

müş, hem de sakal kıllarına karışmıştı, bu mühmel hali güzel esmer yüzüne başkaca bir letafet ve halavet vermişti.

Delikanlının başucunda sırma işlemeli al kadifeden bir minderde bir kadın oturuyordu. Gençlik iddia eden pek itinalı, muhteşem tuvaletine rağmen ilk bakışta altmışın üstünde olduğu belliydi. Kaşları rastıklı, gözleri sürmeli, yanağı kondurma laden benli, fakat çökmüş bir hüsün mabedinin mihrabı hâlâ durmakta, süsünde de asaletli bir vakar vardı. Limon küfü zemin üzerine hurda incilerle beyaz kasımpatıları ve yeşil kılaptanla yapraklar işlenmiş Çin ipeklisi bir entari giymiş, entarisinin göğsüne düğme yerine dört tane iri zümrüt konmuştu. Beline elmaslı bir kemer bağlanmıştı ki, tokasında, gövdesi gök yakuttan ve sorgucu ile kuyruğu sıvama elmas bir tavuskuşu vardı; hem mücevher değerine hem de sanat değerine kıymet biçilmesi güçtü. Küpelerinin şaşaası ise diğer ziynetlerini gölgede bırakıyordu; armut biçiminde ve fındık büyüklüğünde iki elmastı. Başındaki hotoz da inci işlemeleri ve elmaslarıyla bir taç kadar ziynetliydi. Bilezikleri, yüzükleri ayrı ayrı anlatılamazdı; sadece sağ elinin bir parmağında dedeküläh bir zümrüt yüzük duruyordu ki bir eşine o zamanlar yeryüzünün hiçbir kadını sahip değildi.

Altmışını aşmış bu ihtiyar kadın Cevahirli Esma Hanımsultan'dı. Biri baba, üçü koca, dört vezirin mirasına konmuştu.

Geceyi yataktaki esmer delikanlının başucunda geçirmişti ve ancak iki saat kadar, oturduğu yerden başını oğlanın başı yanına koyarak uyumuştu. Henüz gün ağarmamıştı, sabah ezanı bile okunmamıştı, bütün saray halkı uykudaydı, yalnız hanımsultan ile esmer delikanlı uyanık, göz göze bakışıyorlardı. Hanımsultanın mavi gözleri piruzeden, birer aşk kandili gibi canlı, ışıklıydı.

Esma Hanımsultan

Bir ara yaşlı kadın elini delikanlının alnına koydu, şehbazın alnı ateş gibi yanıyordu. Delikanlı gülümsedi:

– Benim sultanım efendim... Vallahi billahi sen bir meleksin... dedi.

– Yok şehbazım... Bu Esma senin cariyendir.

– Estağfurullah sultanım, ben senin kulunum, kölenim...

– Ah canım. Kaç zamandır ki ben senin peşindeyim...

– Sultanım, insan bu kölesine haber salmaz, emredip bendesini çağırmaz mı?

– Şimdi güzel söylersin ama sen bir ahuyı vahşiydin...

– Ahuyı vahşi sayd olunmaz mı sultanım?

Hanımsultan manalı gülümsedi;

– Belî... Olur... dedi.

– Ey benim kuşça canımın halaskârı sultanım, bil ki bu Yusuf artık senindir, dilersen yaşatırsın, dilersen öldürtürsün.

Yataktaki esmer delikanlı İstanbul'un namlı haneberdışlarından Benli Yusuf'tu. Cevahirli Hanımsultan üç yıldan beri bu pırpırı oğlanın peşindeydi. Onu ilk defa, Haramîderesi'ndeki çiftliğine giderken, akran ve ayaktaşlarından serseri güruhu içinde, soyunmuş, "Er meydanı güreş meydanıdır" diyerek topuk vura vura peş-

rev gösterisinde görmüştü ve adını bilmediğinden ötürü yanık esmer derisinden kinaye "Yakut Şah" adını koymuştu; azatlı cariyesi Zerefşan'ın gece hırsızı Yandım Ali'ye taktığı "Peleng Şah" adı gibi bir masal padişahının oğlunun adıydı.

Esma Hanımsultan ilk paşa kocasının koynuna girdiği zaman on dört yaşında bir bakireydi, paşası ise dört nikâhlı karısı ve sayısız odalıkları olan altmış beş yaşında bir adamdı, zifafın haftasında sefere gitmiş ve dönmemişti. Gülünç bir işkenceden kurtulmuş olan küçük dul, despot bir anânın baskısı altında on yedi yaşında ikinci defa evlendirildi. Yine bir vezir olan ikinci kocası biraz daha genç, altmış iki yaşındaydı; çok nazik, çelebi adamdı, kızı yerindeki Esma'ya parmağının ucuyla bile dokunmadı, ona aşırı hürmet gösterdi, zaman zaman bir çiçek yerine uzaktan kokladı, bir iki sene sonra valilikle gittiği şark vilayetlerinden birinde öldü; Cevahirli Esma Hanımsultan'a büyük bir servet bırakan bu ikinci kocası oldu.

Genç kadın altı sene dul yaşadı, on dokuz yaşından yirmi beş yaşına kadar, bir hanımsultan olarak doğduğuna bin lanet etti, biri çıkıp da "Üçüncü paşa kocan hazır" diyecek olsaydı, bu yeni paşasının yaşını sormadan aklını oynatabilirdi, onun içindir ki anasının ölümüne bir yandan ağlarken bir yandan rahat bir nefes aldı. Sinir buhranları geçirdi ve imdadına halden anlar bir emektar kâhya kadın yetişti. Yatağa düşen genç kadını aldı, tebdili hava lazımdır diyerek Haramîderesi'ndeki Fazlıpaşa Çiftliği'ne götürdü. Esma'yı kucağında büyütmüş, ona öz anasından daha yakındı. Hiç kimse en küçük şüpheye düşmedi. İşte bu kâhya kadın çiftlikte yirmi bir-yirmi iki yaşındaki taze dulun koynuna on dokuz yaşında tığ gibi bir yanaşma oğlan bulup koydu. Fakat vahşi oğlan haftasında korkusundan kaçtı. Belki de korkusunda haklıydı, bir meddahtan bir hikâye dinlemişti, kendisi gibi yalın ayaklı, hırpani

fakat güzel güzel oğlanlarla gönül eğlendiren sultanlar, hanımsultanlar hevesini aldıktan bir müddet sonra o delikanlıyı öldürtür, yerine bir başkasını bulurdu. Haramîderesi Çiftliği'nde kaçan yanaşmanın yerini daha olgun yaşta, yirmi beşlik şehlevent bir arabacı aldı, güzellikten yana afeti devrandı, fakat abdaldı, mesela: "Civanım... Beni öper misin..." denildiği zaman, "Mademki emrettiniz... Öpeyim..." derdi, kendiliğinden en küçük bir aşkbazlığı yoktu. Arabacı güzeli hanımsultanın Mudurnu taraflarında başka bir çiftliğine gönderildi.

Anası ölüp de tamamen başına buyruk kaldıktan sonra kâhya kadınla baş başa verdi ve sarayında muhabbet oyunlarına engel olabilecek ne kadar kimse varsa, hepsi hatır ve gönülleri kırılmadan uzaklaştırıldı, yerlerine, artık bir kibar fahişe olmuş hanımlarına sadakatle hizmet edecek yeni bendegân alındı.

Bu arada Esma Hanımsultan'ın başından üçüncü nikâh geçti; bir vezir kâhyası ve asla reddedilemez padişah fermanıyla evlendirildi, bu adama paşalık verildi; sarayına aldığı fakat yüzünü bile görmediği yeni belasından çabuk kurtuldu, yine bir fermanla boşandı. Esma Hanımsultan da ondan sonra "sefinei muhabbeti ummanı aşka pupa yelken saldı". Hepsi ayaktakımından seçilen bekâr uşağı civanlarla haşroldu, bir kısmıyla bir yıl, iki yıl yaşadı; bir kısmından bir haftada, iki günde bıktı. Yıllar yel gibi geçti, altınlar sel gibi aktı; hanımsultan yaşlandıkça kayıkçıların, arabacıların, helvacıların, şekercilerin, yorgancıların, hallaçların, hatta haneberduşların fiyatları arttı ve nihayet 1629 yılı haziranın on altıncı cumartesi gecesi Fazlıpaşa Sarayı'na baygın ve perişan bir halde pırpırı bıçkın Benli Yusuf getirildi.

İp kaçkını

Şuuru yerine geldiği zaman kendisini mükellef bir yatak içinde bulan, beyni topaç gibi dönerek başından geçenleri bir türlü toparlayamayan Benli Yusuf'a Cevahirli Esma Hanımsultan'ın sarayında olduğunu söylemişlerdi. Hanımsultan odaya girdiği zaman yatağından fırlayıp yaşlı kadının ayaklarına kapanmak istemiş, fakat vücudunda kıpırdayacak takat bulamamıştı. Başucuna oturan ihtiyar kadının ellerini minnet ve şükranla öpüp kokladı.

Bu hanımsultanın bekâr uşağı canlısı olduğunu uzaktan uzaktan duymuştu. Fakat şimdi pırpırı haylaz oğlanın ateşli kara gözleri karşısında Esma Hanımsultan'ın buruşuk yüzü bir güli rana gibiydi. İlk muhabbetli konuşmaları şöyle oldu. Hanımsultan:

– Benim canım şehbazım... Ne zamandan beri burada olduğunu bilir misin?

– ...

– Tamam üç gece, iki gün olmuştur...

– ...

– İki gün üç gecedir ki sen bihuş yatarsın...

– ...

– Ve ben dahi senin başucunda nigehbanın olup üç gecedir mum misali uyanığımdır...

– ...

– Gözlerini açarsın ve dahi yumup dalarsın.

– ...

– Başucunda bu cariyeni dahi görmezdin... dedi.

Benli Yusuf da:

– Sultanım efendim. Vallah ve billah seni görürdüm...

– ...

– Görürdüm ama ahvalimi idrak eylemezdim...

– ...

– Ve hem dahi kendimi ölmüş bilirdim...

– ...

– Sen sultanımı gördükçe der idim ki işte ben öldüm, cenneti âlâda bir huri nigehbanım vardır...

– ...

Aralarında yaş farkı kalmadı, sevişen iki kumru oldular. Yusuf hafızasını toplamaya çalışarak şöyle anlattı:

– Asmaya götürdüklerinde etrafıma bakar idim ama hiçbir şey görmezdim... Sallanıp düşer oldukta iki yanımdan tutarlardı. İpin boynuma geçtiğini bildim, atı çekip götürdüklerinde muallakta kaldığım an vücudumda zelzele oldu, ta çocukluğumdan o güne kadar bütün ömrümü bir daha yaşadım, ondan sonrasını bilmem... Gözümü açtım, kendimi burada ve sen sultanımı başım ucunda buldum... Sultanım, bildim ki beni ahiret yolundan geri çeviren senin, âli himmetin ve kulunun üzerinde olan muhabbetindir.

Esma Hanımsultan da şöyle anlattı:

– Şehbazım, ben seni canımla sevdim... Sen sevgili şahımı câmehabımda aguşa çekmeye ahd ü peyman eylemiştim... Ol gün ki Çardak İskelesi Kahvehanesi'nde vaka olmuştur, benim sen şahımın peşine taktığım senin ayaktaşlarından bir oğlan hemen koşmuş, vakayı ben cariyene haber vermiştir. "Benli Yusuf, Sultan

Murad Han efendimizi bıçakla cerh eyledi" haberi geldikte sandım ki gökyüzü başımın üstüne çökmüştür... Hemen sadık bendem Hamamcı Hurşid Ağa'yı senin halasına memur eyledim... O dahi gayret kuşağını kuşanıp seni bostancıbaşı hapsine vermeden adamlarından birini hünkâr sarayında elimiz olan Kilerli Abaza Hüseyin'e koşturmuştur... Abaza Hüseyin padişahımızın silahtarı Melek Ahmed Ağa'nın kilercisidir, gayetle iş bilir oğlandır, hemen Cellatbaşı Kara Ali Ağa ferman almış gibi bir yamağıyla Çardak İskelesi Kahvehanesi'ne koşmuş, seni kahvehaneden alıp Parmakkapı'ya götürüp kendi üslubuyla asmış ve henüz kuşça canın tende iken "ölmüştür" diye indirip arabaya koymuş ve deryaya atmak üzere götürmüştür... Yolda Kara Ali Kilerli Hüseyin'in tembihi üzere Kadırga limanında adamlarından Arnavut Sinan'ın işlediği bostana girmiş çıkmış, arabadan seni almışlar, senin yerine boğazlanmış sıpayı çuvala koyup götürüp deryaya atmışlardır... Ama bunda Zerefşan namında bir cariyemin de çok hizmeti vardır. Zira Kilerli Hüseyin cellatbaşıya çilingir harcını verdikte, "Zerefşan Kadın'ın da selamı vardır, senden bu hizmeti ister" demiştir; Zerefşan cellatbaşının kadınıdır... Kara Ali Çingenesi cihan halkının menfuru olup yüzüne bakar avret yoktur; Zerefşan, "Kıptî ise o da Allah'ın kulu, cellatbaşı ise emir kulu, bana böyle âdem ejderhası Zali zaman oynaş gerek" demiştir; Kara Ali'yi menziline alıp can sefaları ider... Ama senin de ecelin gelmemiş, zira Kara Ali senin padişahımızı cerh eylediğini henüz bilmezdi, bilseydi cihan malını verseler Zerefşan değil, cennet kaçkını huriler ayağına düşse seni ya kazığa vurur ya çengele atardı.

Dökmeciler Hamamı meşvereti

Süleymaniye Külliyesi'nin bir parçası olan Sultansüleyman Hamamı, halk ağzındaki adıyla Dökmeciler Hamamı, Türk yapı sanatının şaheserlerinden biri, XVII. asrın ilk yarısında İstanbul'da büyük bir batakhane kurmuş bir çetenin eline geçmiş, içinde, melanet yolunda mühim kararların alındığı bir meşveret yeri olmuştu.

Limanda dolmuş kayığında işler bekâr uşağı daltaban bir kayıkçı iken kara gözlerinin korsan bakışlarıyla Cevahirli Esma Hanımsultan'ın gönül evini talan etmiş Laz Hurşid, dildadesinin sayesinde Dökmeciler Hamamı'nın gedik beratını satın alıp koynuna koymuş ve İstanbul emniyet ve asayişinin teminiyle görevli Yeniçeri Ağalığı sarayının burnunun dibinde olan o hamamı, müthiş işler peşinde bir çetenin gece karargâhı yapmıştı.

Hamamcı Hurşid Ağa'nın tembihi üzerine bu hamamda 1629 yılı haziranın 22-23 cuma-cumartesi gecesi şekavet yolunda mühim bir toplantı yapıldı. Dikkati çekmemek için meşverete katılacak olan şakiler hamam kapanmadan, ikindiye doğru müşteri gibi gelmeye başlamışlardı. Hurşid Ağa o gün çekmece başında kendisi oturmuştu; ilk gelenlerden biri bahçıvan Arnavut Sinan oldu, onu Mahşer Midillisi Bursalı Cafer oğlan takip etti. Ardından da helvacı kalfası kılığında gece hırsızı Yandım Ali geldi. Baldırı çıp-

lak serseri yolda ayaktaşlarından birkaç haytaya rastlamış, onu hiçbirisi tanıyamamıştı. Yalnız bir adam, " Hikmeti Hüda!.. İnsanlar çift yaratılır derler, doğruymuş, şu helvacı şehbazı ne kadar da Yandım Ali'ye benzer!.." demişti. Ayaklarına bir çift nalçalı kundura geçirmiş, başına tertemiz beyaz bir keçe külah kondurarak külahının etrafına kırmızı biber oyalı eflatun bir krep sarmıştı; ak bezden dış donunun geniş paçaları topuklarına düşmüş, ağı da neredeyse yerde sürünecek kadar uzundu. Belinde al kuşak üstünde kırmızı güllü mintan, mintanın üstünde de siyah kalaptan nakışlı mavi bir câmedan vardı; beline sarı ve kırmızı çubuklu bir peştamal sarmış, yürürken engel olmasın diye peştamalının alt ucunu kaldırıp kuşak kıvrımına sokmuştu; külahının sağ kenarına da yeni çatlamış bir gül goncası iliştirmişti. Böyle alımlı çalımlı pitoresk kıyafeti, levendane adım atışı ve serbest tavırlarıyla onun bir gece hırsızı olduğuna bin şahit lazımdı.

Yandım Ali hamamda soyunup da içeriye girdiğinde Arnavut Sinan'ı göbek taşında, Mahşer Midillisi Cafer'i de hemen kapı yanındaki bir kurna başında otururlar buldu. Üç dört kişi de sofalarda ve halvetlerde yıkanırlardı. Şıkırdım Cafer'e yine aşinalık göstermedi ve gitti Sinan'ın yanına oturdu. Fakat oğlanın ona ısrarlı bakışlarından bir şeyler söylemek istediğini anladı ve Debre dağlarından inmiş haydut Sinan'ın asla fark edemeyeceği İstanbul haytalarına mahsus bir göz işmarıyla, "Sonra konuşalım!.." dedi. Mahşer Midillisi de aynı pandomima diliyle, "Olur!.." cevabını verdi.

Hamama yeni yeni girenler oldu, hamamdan yıkanıp çıkanlar oldu; akşam karanlığı iyice basarken Genç İskender dedikleri tellak geldi, kapı tarafından gayri üç duvardaki üç kandil gözüne birer kandil koydu; hamamcı Hurşid Ağa da yatsıdan sonra hamamı kapatıp soyunuk olarak içeri girince meclis tamam oldu. O gece Dökmeciler Hamamı'nda toplanmış şehir eşkıyası şunlardı:

Hamamcı Hurşid, Arnavut Sinan, Odabaşı Bekir, Yandım Ali, Bulgar çoban Mitko, Rum korsan Angeli Kaptan, Kalyoncu Kasım, Horozcu Baba, Tespihçi Süleyman, hamal Kürt Dilaver, Değirmenci Mustafa, Menzilci Mustafa, Mahşer Midillisi Cafer, onun bir benzeri Gülüm Ahmed, Natır Süleyman, Tellak İskender, tellak diğer İskender, Tellak Ali, Külhancı Vartan; bu on dokuz nefer serseri evvela avam ağzıyla yemin ettiler.

Ortaya bir ekmek somunu kondu, onun üstüne kara saplı bir bıçak kondu, hepsi teker teker bıçak ile ekmek üzerine el bastılar:

"Birbirimize uyduk, bu yola baş koyduk; burda duydum burda unuttum, güttüğüm deveyi görmedim, sevdiğim yâri bilmedim; ser verme var, sır verme yok; yolumuzdan dönen, kahpelik eden anamın doğurduğu kardeşim olsa kanını içeceğime vallah billah. Ben dahi bildim bilmedim hain olsam bu kara saplı bıçak beni bula, kanım vurana helal ola!.."

Meşveret yeminden sonra Laz Hurşid'in bir nutkuyla başladı, "dalyanlar kurulmuş"tu; ilk hamlede batakhaneye kaldırılacak ve sonra türlü yollardan hazineleri elinden alınıp vücutları yok edilecek İstanbul zenginlerinden dört ve Bursa zenginlerinden bir kişi tespit edilmişti:

Mısırçarşılı Hacı Osman Efendi, Hacı Osman Efendi'nin kızının nikâhlısı ve Akdeniz kaptanlarından Kumkapılı Kartıloğlu Ali Reis'in oğlu Güzel Ahmed, Gümrükçü Hüseyin Efendi, Yağlıkçı Hacı Kerem Ağa, Bursalı mirasyedi kuşbaz Sadizade Cafer Çelebi.

Hazırlanmış planlar üzerinde fikirler beyan edildi ve yine ayaktakımı ağzıyla münakaşalar oldu. Sonra vazifeler taksim edildi: Hacı Osman ile Güzel Ahmed işine Arnavut Sinan ile Kürt Dilaver ve Çoban Mitko; Gümrükçü Hüseyin Efendi işine Mahşer Midillisi ile Gülüm Ahmed ve Tespihçi Süleyman; Bursalı Sadizade işine de Kalyoncu Kasım ile Menzilci Mustafa memur edildiler. Öbürle-

ri gözcülük, ulaklık, yardımcılık yapacaklardı. Yalnız Yağlıkçı Kerem Ağa işi için Laz Hurşid: "Biz onu nigâr öksesiyle kaldıracağız..." dedi. Horozcu Baba ile Yandım Ali de en tehlikeli vazifeyi aldılar, batakhaneye kaldırılacak olanların aileleriyle temas edeceklerdi, hazineler onların aracılığıyla toplanacaktı.

Geysudar Mehmed Efendi

Yaz ve kış başı açık, yalınayak gezerdi; alnı kâküllü, saçları uzun, lüle lüle omuzlarına dökülmüş, çenesini de kıvır kıvır uzun bir sakal çevirmişti; lakabını saçlarından ötürü almıştı, başın iki tarafından omuzlara dökülen saçlara "geysu" denilir, halk "Saçlı Mehmed Efendi" de derdi; Unkapanı'nda otururdu, semtine nispetle de "Kapanî Mehmed Efendi" derlerdi.

Unkapanı'nda kale duvarının iç yüzünde Arabacılar Meydanı'ndaki sübyan mektebinde yatıp kalkardı. O mektebe giden çocukların okuma yazmayı çabuk öğrenmeleri, zihinlerinin daima açık olması Kapanî Mehmed Efendi'nin kerametinden bilinirdi. Yerler kar ve buz olduğu zamanlar, bazen çıplak ayaklarına bir çift takunya yahut nalın geçirirdi ve sırtına bir beyaz İmroz abası atardı.

Bu meczup dervişin aslının Gelibolu taraflarından olduğu söylenirdi, fakat Macaristan'dan Peçevî şehri taraflarından çakşırlı, kapaniçeli adamlar gelip Kapanî Geysudar Mehmed Efendi'yi arar bulurlar, onun Arabacılar Meydanı Mektebi'ndeki odasında misafir kalırlar ve akrabaları olduklarını söylerlerdi. Mehmed Efendi de Macarca'yı pek güzel konuşurdu.

Geysudar Mehmed Efendi gençliğinde bir aşk yüzünden kapıldığı ilahî cezbeyle diyar diyar gezip dolaşmıştı. Bir ara Konya'da

Şeyh Erlizade'ye mürit olmuştu ve ondan el alarak İstanbul'a gelmişti. Kırk yıla yakındır ki Unkapanı'nda yerleşmiş bulunuyordu. Kerameti üzerine pek çok vaka nakledilmekteydi; biri de şudur:

Limana bir İngiliz kalyonu gelmişti. Kalyon kaptanının bir taze civan oğlu vardı ki güzellikte Yusufi sâniydi. Babasıyla beraber Galata'daki Erganun Kilisesi'nden çıkarlarken Unkapanı'nda Yavuzersinan Camii'nin imamı Bayram Efendi'yle karşılaşmışlardı; imam efendi İngiliz çocuğunun güzelliğine hayran olmuştu. Bayram Efendi o gece Galata Mevlevîhanesi'nde misafir olmuştu. Geysudar Mehmed Efendi de oradaydı; ona:

– Bugün şöyle bir altın baş kaptanzade civan gördüm... Ne hikmettir ki o kadar güzel bir taze civan dalalet yolunda kalarak kararsın!.. dedi.

Meczup âşık hemen bir nara attı;

– Gel bre oğlan... Sana "cuştura kumkuma"dan bir aşk ve muhabbet şerbeti içireyim!.. diye bağırdı.

"Cuştura kumkuma", Geysudar Mehmed Efendi'nin daima yanında taşıdığı köseleden yapılmış matarasına verdiği isimdi, meczup derviş o matarasının yanında bir gümüş tas taşırdı.

Kapanî Efendi'nin bu seslenişinin üstünden bir saat geçmemişti ki kaptanzade İngiliz civanı başı açık, yalınayak, üstü başı sırılsıklam tekkeden içeriye girmiş:

– Beni kim çağırdı?.. diye sormuştu.

Oğlanı Geysudar Efendi'ye götürmüşler, meczup gümüş tasını "cuştura kumkuma"dan doldurmuş, o tastan üç yudum su içen İngiliz çocuğu hemen el kaldırıp kelimei şahadet getirmişti. Oğlanı soymuşlar, hamama sokup aptes aldırmışlar ve Geysudar Efendi:

– Bu oğlan benim çırağımdır!.. diyerek kaptanzadeyi kendisi sünnet etmişti.

Efendi o oğlana cezbesini de vermişti, o da Mehmed Efendi gi-

bi aslında uzun olan saçlarını kesmemiş salmış, bırakmış, sırtında bir entari, başı açık, yalınayak gezer dolaşır, Galata Mevlevihanesi'nde yatar, barınırdı. Mavi gözlerinden ötürü kendisine "Derviş Kebudî" derlerdi.

İşte bu Geysudar Mehmed Efendi 1629 haziranının 27. çarşamba günü Süleymaniye Camii'nin dış harem avlusundaki çimenler üzerine uzanmış, âşıklık haliyle bir hayal âlemine dalmıştı. Avluya Tabhane karşısındaki büyük kapısından on yedi-on sekiz yaşlarında pırpırı bir oğlan girdi. Efendi yattığı yerden:

– Nereye gidersin Bursalı Cafer?.. diye seslendi.

Hakikatte de o mürahik genç Mahşer Midillisi Cafer'di. Oğlan birden dehşetle durdu. Şöhretli meczup dervişi tanıyordu, fakat Kapanî Mehmed Efendi onun adını nereden, kimden öğrenmişti?..

Dervişin önünde, içini okumasından korkarak durdu. Mehmed Efendi onu seyrederek, "Yazık... Yazık bu güzelliğe..." dedi ve:

– Gel bana!.. diye emretti. Mehmed Efendi gümüş tasını matarasından doldurdu ve Mahşer Midillisi'ne uzatarak:

– Bak şu tasın içine... Ne göreceksin!.. dedi.

Oğlan, tasa bakar bakmaz bir çığlık attı. Efendi:

– Ne gördün?.. diye sordu.

Cafer söyleyemedi, göğsü derin soluklarla kabarıp iniyordu. Mehmed Efendi:

– Su dökeyim de yıka yüzünü... Alnının kara yazısı silinsin!.. dedi.

Efendi oğlanın avuçlarına su döktü, o da suyu yüzüne çarparak yıkadı. Zangır zangır titriyordu. Yüzü melek kadar güzel, fakat yüreğinde bir engerek yılanı çöreklenip yatmakta olan Mahşer Midillisi meczubun tasına baktığı zaman kendisini çengelde görmüştü.

Çengel, o devirde en azılı haydutlara verilen en korkunç işkenceli ölüm cezasıdır.

Şehremini'nde Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesi

Şehremini Çarşısı'nda Kemani Osman Dede'nin kahvehanesi, yalnız semtinin değil, bütün İstanbul'un en büyük ve meşhur kahvehanelerinden biriydi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a kahvenin ilk geldiği zaman açılmış kahvehanelerden bir yerdi. Üç defa yanmış ve her seferinde evvelkinden daha mükellef ihya edilmişti.

Önünde en az dört yüz-beş yüz senelik, Bizans'ı görmüş, İstanbul'un fethini görmüş bir çınar, kahvehaneye, onun her biri müstakil ağaç gibi dallarının altından geçilip girilirdi.

Kahvehanenin ortasında havuz, havuzun göbeğinde dört katlı fıskiye-selsebil, yer mozaik tuğla döşenmiş, etrafı fırdolayı peykeler, sofalar, hem tuğla zemine hem de peykelere, sofalara ince Mısır hasırları serilmiş, üstüne kilimler, halı seccadeler konmuş, kadife yastıklar, şilteler atılmış; kahvehaneye çınar altı meydancıktan üç dört basamak merdivenle çıkılır, müşteriler, pabuçlarını merdiven başında çıkarırlar, kahvehaneye çorapla yahut yalınayak girilir, sokakta yalınayak dolaşanlar ise, bir çırak oğlancığın ibrikle döktüğü suyla kapı önünde ayaklarını yıkadıktan sonra içeri alınırdı ve hem bu kahvehaneye herkes giremezdi, girse bile, uluorta söze, sohbete katılamazdı.

Hele bir "arifler sofası" vardı ki oraya davet edilmeden kimse çıkıp oturamazdı. Müşterileri İstanbul'un en uzak köşelerinden sureti mahsusada gelen saz ve söz sahipleriydi; hatta Anadolu'dan ve Rumeli'nden Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesidir diye gelenler vardı. Öyle muhabbet âşığı misafirler için kahvehanede büyük bir yüklük içinde ondan fazla misafir yatağı bulunurdu. Geceleri peykelere, sofalara yataklar serilir, diyar garipleri han köşelerine gönderilmezdi. Kelamdan, fıkıhtan, tasavvuftan, tarihten bahsedilir; gazeller, şarkılar, türküler okunur, musiki fasılları tertiplenir; ilim ve hüner âşığı gençler için bir mektepti. Bir haddini bilmez çıksa, latif nüktelerle susturulur ve edibane, arifane kovulurdu.

Kahvehanede günlük sohbet, ilk gelenler arasında havadis ve vaka rivayetleriyle başlardı, sonra ortaya atılan bir sual, ehline ve erbabına sorulan bir mesele asıl sohbet yolunu açardı. Her gün belli saatlerde de, sanat ve ilim sahipleri, etraflarında toplanan gençlere tıpkı cami dersleri gibi ders verirlerdi.

Osman Dede'nin kahvehanesinde bir fincan kahvenin, bir içim çubuğun belli bir ücreti yoktu. Müşterilere geldikleri zaman birer fincan kahve ile bir çubuk verilirdi, sonra, oturdukları müddetçe çubuktar oğlan lülelerin tümünü tazeler, meydancı oğlan da elinde kocaman bir kahve ibriğiyle dolaşır, isteyene kahve dağıtırdı. Müşteri giderken Osman Dede'nin çekmecesi üstüne gönlünden koparıp bırakırdı, ne bırakmıştır diye bakmak bile ayıp sayılırdı. Dört beş lüle tütün, dört beş fincan kahve içmiş olup da giderken para vermeyen, "Eyvallah dedem!.. Ocağına bereket!.." diyenler de olurdu.

Kibarlar kendi çubuktar oğlanlarıyla gelirlerdi. Kahvehanenin çubukluğunda duran hususî çubuklarıyla tütün içerlerdi. O zaman fakir ailelerin zeki ve çalışkan oğulları için kibardan, ricalden, büyük tüccarlardan birine çubuktar olmak, ilerde bir meslek ve iş

sahibi olmak için ilk basamak bilinirdi. Çubuktarlık bu gibi gençleri hayta takımıyla ülfet ve muaşeretten kurtarır, hele güzelcelerinin ırzını, namusunu korurdu; kendisini efendisine beğendirip bir gün hamisine damat olanlar da pek çoktu.

Osman Dede bir temizlik hastasıydı. Hemen hepsinde temizliğe fevkalade riayet edilen İstanbul kahvehaneleri arasında Kemanî'nin kahvenahesi için, "Yere bal dök, yala" denilirdi. Çırakların yaz ve kış kolları sıvalı, paçaları sıvalı, ayakları çıplak, bellerinde ibrişim futalar, üstlerinde kar gibi gömlekler, kışın gömlek üstünde sırmalı al kadife câmedanlar, başlarında kar gibi tülbentler, omuzlarında misk gibi peşkirler, ellerinde toz bezleri, hasırlar ve kilimlerde sessiz, muattar kelebekler gibi dolaşırlardı.

İstanbul'un namlı baldırı çıplaklarından Benli Yusuf'un Çardak İskelesi'ndeki vakasından sonra çengele atılması beklenirken hemen o akşam yangından mal kaçırır gibi asılarak idamı, bu kahvehanede günlerce devam eden dedikodu konusu olmuştu. Fakat 1629 yılı haziranının 28. perşembe günü sabahı bütün İstanbul'a yayılan ve şehir halkını dehşet içinde bırakan iki "adam kaldırıp kaçırma vakası" Benli Yusuf'u unutturdu ve ondan sonra günlerce her tarafta bu yeni şekavetten bahsedildi. Kemanî'nin kahvehanesine ilk giren müşteri ya yeni bir laf getirdi yahut yeni haberler sordu.

Kaptanzade Ahmed ve Mısırçarşılı Hacı Osman Efendi vakaları

O gün kahvehane sohbeti havadis yolundan şöyle başlamıştı:

– Duydunuz mu? Kırtıloğlu Ali Reis, oğlunun "Ama ölüsünü ama dirisini bulana on bin altın veririm" demiş.

– Verir... Beşer kat ambarlı, ikişer kat yatırına toplu, bahçeli, hamamlı, değirmenli ve her biri altı ayda boşalır dolar dört kalyon sahibi kaptandır.

– Bir türlü aklım ermez, şu Mısırçarşılı Hacı Osman Ağa ile damadını güpegündüz nasıl kaldırırlar, nereye kaldırırlar, kimler kaldırır?

– Kartalkanat'ın işi olmasın.

– Yok... O herifi avenesiyle yakalamışlardır, beş nefer haytası varmış ki cümlesini Ağakapısı'nda falakaya çekmişler, pestil olup duramaz, oturamazlar, yüzükoyun yatarlarmış; bu meselede bizim elimiz yoktur derlermiş... Ve hem vaka günü Tahtakale'de menzilleri olan handa fahişe avret oynattıklarını şahitlerle ispat etmişler.

– Bakıcıya gitmişler mi?

– Osman Ağa ile damadının nerede olduklarını bilse bilse Beykoz'daki Saçlı Hoca bilir...

– Bir de Balatkapısı'ndaki Cinli Yahudi avret bilir...

– Mısırçarşısı'ndaki dükkâna alessabah iki adam gelmiş; Hacı

Baba Mısır'dan kalyonla mal geldi demişler; ağa da malı görmeye gitmiş; öğle olmuş dönmemiş, ikindi olmuş dönmemiş, akşam olmuş dönmemiş...

– Bir hafta oldu mu?

– Olmamıştır, bugün perşembe, tam beş gün olmuştur.

– İkisinden de hiçbir haber yok...

– Sabahleyin Hacı'yı kaldırmışlar, o günün akşamı da damadını... Hem Kaptanoğlu'nu Hacı Baba'nın konağı önünden o kadar kalabalık içinden yok edivermişler...

– Bu cin işidir... Şeytan işidir...

– Her iki taraf harıl harıl düğün hazırlığındaydı.

– "Kaynatan kayboldu" diye oğlana haber verilince delikanlı yanına bir uşak almış. Kumkapı'dan Mehmetpaşa Yokuşu'ndaki Mısırçarşılı'nın konağına koşmuş... İkindi ile akşam arası...

– Zahir oğlan eceline koşmuş...

– Hacı'nın karısı, "Aman oğlum bize imdat sendendir" demiş... Ahmed de, "Merak etme anacığım, kaptan babamın beş yüz nefer şehbaz ve cundabaz kalyoncusu vardır, o leventleri şehre salarım, Hacı Babam'ı arar bulurum" demiş... Demiş ama, konaktan çıkar çıkmaz kendisi kayıplara karışmış...

– Ben şöyle duydum. Hacı Osman'ın bostanını tutan Arnavut Sinan Ağa anlatmış: "Konaktan çıktı, akşam namazını beraberce Mehmetpaşa Camii şerifinde bir safta yan yana kıldık, namazdan sonra da camiden o benim azıcık önümce çıktı, ben bostana varmadan baktım gördüm ki kalyoncusu beyi arar, 'More' dedim, 'şimdi camii şerifte yanımdaydı, namazı bir safta kıldık...'" Bu meseleye akıl sır ermez vesselam...

– Göreceksiniz, bu dolabı çeviren Hacı Osman'a bulaşığı olan biri çıkacak.

– Ben de öyle derim... Kız Hacı'nın tek evladı, baktı gördü ki

kız Kırtıloğullarına gidiyor, böyle bir dolap çevireyim dedi...

– Hacı'ya bir şey olmaz ama güzel Ahmed'e kıyarlarsa yanarım...

– "Selamet ül-insan fi hıfz ül-lisan" demişler, ama sen gel de dilini tut bakayım!.. Bre canım, bura İstanbul şehridir, taht şehridir, makamı hilafettir, bre bura dağ başı mıdır ki göz göre bir günde iki adam kaldırırlar!?..

– Bre bu şehrin hâkimi, zabiti yok mudur?

– Bre ne zamana kadar meydan eşkıyanın olacaktır!?..

1629 yılı haziranın 28. perşembe günü sabahı Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesine on sekiz-on dokuz yaşlarında vücut yapısı tığ gibi çok güzel bir delikanlı geldi, ortaya selam verdi; eskice pabuçlarını merdiven başında bırakmıştı, çıplak ayaklarıyla sessiz birkaç adım atarak havuz başında oturanların ellerini öptükten sonra yanlarına edeple diz çöküp oturdu. Kahveci Osman Dede:

– Hoş geldin Tayyarzadem!.. Birkaç gündür görünmüyordun, nerelerdeydin?.. diye sordu.

Güzel delikanlı cevap vermedi, tebessüm etti. Masum ve mazlum bir edayla boynunu büktü.

Tayyarzade Mehmed

Güzel delikanlının adı Mehmed'di. Zamanının çok büyük şöhretlerinden biri olmuş bu Tayyarzade Mehmed'in Jean-Babtiste Robert de Gaillac (Jan-Batist Rober dö Gayak) adında bir Fransız ressamı tarafından yapılmış bir resmi vardır; *Tiarziadé, jeune homme Constantinopolitain* (Tayyarzade, İstanbullu delikanlı) diye takdim edilerek 1680'de Paris'te adı tespit edilemeyen bir matbaada şimşir üzerine hakkedilmiş gravür olarak basılmıştır. Resmin karşısına da Tayyarzade'yi tasvir yolunda Eski Yunan'ın büyük şairlerinden Anakreon'un bir şiirinden birkaç mısranın Fransızca tercümesi konmuştur.

Çok fakir bir ailenin çocuğuydu, bunu üstü başı da gösteriyordu; kılığı temizdi, fakat mintanı yamalı, cepkeninin dirsekleri yakası yamalı, şalvarının dizleri yamalıydı. Şehremini'nde dul anasıyla, babadan kalma iki odalı bir evde oturuyordu. Pek küçük yaştayken kaybetmiş olduğu babası hamam kapısı eskicilerindendi; tezgâh gediği Haseki Bostan Hamamı'nın kapısındaydı; hamamlara gelen ayaktakımı yırtık, sökük pabuçlarını bu hamam ekicilerine bırakırlar, sahipleri yıkanıp giyinip çıkıncaya kadar onlar da bırakılan ayakkabıları tamir ederlerdi.

Mehmed'i sırasıyla bir yemenicinin, bir terzinin ve bir maran-

gozun yanına çırak olarak vermişlerdi. İkişer üçer gün durmuş, kaçmıştı; çocuğun hevesi sanatta değil, okumadaydı. Anasının rızası ve semt halkından bir kibar zatın himmetiyle mektebe verilmiş, gürül gürül okumuş, akran ve emsali arasında seçilivermişti; işte o zaman "Eskici Tayyar'ın oğlu Mehmed" iken maarif erbabının imtiyazlarından biri olarak "Tayyarzade" diye çağırılmaya başlanmıştı. Mahalle mektebini on-on bir yaşlarında bitirmişti, Fatih medreselerinden Başkurşunlu Medrese'de oturan Kayserili Hafız diye anılır bir mollanın danişmendi (çömezi) olmuştu. Arapça ve Farsça'yı anadili gibi bilen bu kırklık adam devrin ulemasından ünlü vaiz Sivaslı Efendi'nin hayranlarındandı.

Yine o devirde bir de vaiz Kadızade Efendi vardı, etrafına ham sofular, yobazlar toplanmıştı; Kadızade ve taraftarları müspet ilimlerin ve bütün güzel sanatların, musikinin, raksın, güzel sesin, hatta yakışıklıca giyim kuşamın düşmanıydılar. Sivaslı Efendi ise riyaziye ve tıp ilimlerinin faziletlerinden bahseder, hüsün âşığı, edip, şair adamdı; ses âşığı, nağme âşığıydı, dolayısıyla Kadızadeliler tarafından dinsizlikle, küfürle ittiham ediliyordu ve Sivaslı o kara yobazlarla cesurane mücadele ediyordu. Kayserili Hafız gayet zeki adamdı, Sivaslı'nın irşadıyla kafasını hurafelerden sıyırmış, kurtarmıştı. Hassastı, zarifane ve rindane gazeller yazıyordu. Üç aylarda Anadolu'ya giderdi, parası yoktu, ilminin hakkı biraz dünyalık toplar gelirdi.

Bütün danişmentler gibi Tayyarzade de on bir yaşındayken Kayserili Hafız'ın medresedeki odasına yerleşmişti. Haftada bir gün cumaları anasının evine gidiyordu; aldığı derslerin ücretini mollaya uşaklık yaparak ödüyordu. Artık "eti ve derisi Kayserili Hafız'ın, kemikleri anasının"dı. Rint adam, üstadı Sivaslı Efendi ile çömezi arasında köprü olmuştu; bilgi ummanından aldıklarını körpe bir istidada naklediyordu. Zeki ve güzel çocuk Kayserili Ha-

fız için büyük meşgaleydi, bir elmastıraşın aşk ve zevkle işlediği ham cevher olmuştu.

Tayyarzade bu mürebbi ve muallimin elinde beş yıl kaldı. On altı yaşındaydı, anası hastalandı, hocasıyla beraber Anadolu'ya gidemedi. Semtinde akranlarına, hatta kendinden az kabaca delikanlılara ayak uydurdu. Hepsi zanaat ehliydi, onlar gündüzleri işlerine gittiğinden Tayyarzade, Osman Dede'nin kahvehanesinde vakit geçirmeye başladı, bu kahvehane de ona bir başka mektep oldu. Tatil günlerinde arkadaşlarıyla fulya ve sümbül bahçelerine gitti, bu arada tütüne ve içkiye alıştı. Bir cuma günü de bir fulya bahçesinde devrin nazenin hanımlarından Çiçekçikızı Emeti'yle tanıştı. Otuz yaşındaki bu kadına gönül verdi. Üç ay içinde avarelik küçük delikanlının ruhuna öylesine işledi ki, Kayserili Hafız Anadolu'dan dönünce medrese odası Tayyarzade'ye zindan oldu, tahsili bıraktı. Kayserili Hoca ısrar etmedi, Tayyarzade'ye nasihatle yetindi:

– Oğlum, dedi, tahsil bir rızıktır, Allah'ın takdiri ne kadar ise o kadar olur, fakat bilir misin ki seni çok çok severim; güzelsin, hem çok güzelsin, güzelin düşmanı da çok olur. Toysun, karayı aktan ayırt edemezsin, benim sözümü tut, gel seni erbabı maarifden iffet ve namus sahibi bir zatın kapısına yerleştireyim yahut ki sana devlet kapısı kalemlerinin birinde bir kâtiplik bulalım. Bu İstanbul şehrinde öyle hazele ve hayta güruhu vardır ki dağlardaki eşkıya onların yanında çırak olamaz; insan suretinde şeytanlardır ki nice taze civanların altın adlarını bakır yapmışlardır...

Fakat Tayyarzade hocasının yerleştirdiği kalemde de duramadı. Bir devletlinin hizmetine ise hiç girmedi. "Yapamam" dedi, hocasının korktuğuna da uğramadı, ateş gibi zekâsıyla şehir eşkıyası hazele ve hayta güruhundan kaçıp korunmasını bildi ve kendi meşrebine uygun bir iş buldu. Piyasanın zengin Rum tüccarların-

dan birkaç çorbacıyla tanıştı; o toptancı bezirgânların küçük esnafla alacak verecek defterlerini tutmaya başladı; hiçbirine günle, saatle bağlanmayarak hem üzerine aldığı işi dikkatle yaptı, hem de aklının estiği zaman avare dolaşacak zaman buldu, bir seyyar kâtip, muhasip oldu. Sık sık medreseye, Kayserili Hafız Efendi hocasına da uğradı, Sivaslı Efendi taraftarlarının cami derslerine de devam etti.

Gümrükçü Hüseyin Efendi

Tayyarzade Mehmed o 28 haziran perşembe günü Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesine geldiğinde kahvecinin, "Birkaç gündür görünmüyordun, nerelerdeydin?.." sualine cevap vermemişti, tatlı bir gülümsemeyle boynunu bükmüştü; elbet ki, "Çiçekçikızı Emeti'deydim; karı beni üç gün üç gece kapattı, bir yere salmadı" diyemezdi, fakat Osman Dede:

– Cevap vermedin Tayyarzadem, neredeydin?.. diye ısrar edince bir yalan attı:

– Kumkapı'da bir yâr gar refikimde misafirdim... dedi.

Delikanlı Kumkapı adını söyler söylemez Osman Dede:

– Aman oğlum... Yeni bir haber var mı?.. diye sordu.

Kahvecinin sorduğu haber, Kumkapılı Fırtıloğlu Ali Kaptan'ın kaybolan oğlu Ahmed hakkındaydı. Tayyarzade:

– Haber yok Dede Amca... dedi.

Lafa Şehremini zenginlerinden biri karıştı, dili uzunca bir garip adamdı:

– Almak istersen haberi, oku *Tarihi Taberi*... dedi.

Damdan düşercesine söylenmemiş bir sözdü, aynı adam, birkaç gün önce de *Tarihi Taberi*'de ne yazıldığını anlatmıştı ve o anlatırken Kahveci Osman Dede buz gibi terler dökmüştü:

"Bir padişahın ki musahip ve nedimleri çalgıcı ve oyuncu ve süfeha olur ve o padişah ki gece ve gündüz iyş ü işret ve mahbublarla zevk ü sefada ve nefsinin havasında olur, onun zamanında memlekette fitne ve fesat ve fuhuş ve melanet eksik olmaz, meydan erbabı denaet ve şenaate kalır, ırz ehli olanlar zelil ve perişan olur..."

Bu sözler devrin genç, toy padişahı Sultan IV. Murad hakkında halk ağzında dolaşan dedikoduların hemen aynı gibiydi. Bir zabıta vakası üzerinde konuşulurken sohbetin bir devlet sohbeti, politikaya dökülmesi elbet ki hoş değildi, yerin kulağı vardı ve bire bin katılarak, "Kemanî'nin kahvehanesinde devlet sohbeti olurmuş" diye hatta padişahın kulağına kadar gidebilirdi. Fakat tam o sırada Tayyarzade yerinden fırladı:

– Geysudar Kapanî Mehmed Efendi Hazretleri geliyor!.. dedi.

Kahvehanede bulunanların hepsi ayağa kalktı.

Koca âşık, kakülleri, geysuları perişan, entarisinin göğsü açık bağrı meydanda, elinde "cuştura kumkuması", yalın ayaklarıyla mestane salınarak Kemanî'nin kahvehanesi önünde bir nara attı:

– Bre Tayyarzade Mehmed!.. Bre üç gündür ararım, nerdesin?.. dedi.

Tayyarzade koştu, bütün İstanbul'un keramet sahibi olduğuna inandığı saçlı şeyhin elini öptü, fakat Geysudar Efendi güzel delikanlının elini bırakmadı:

– Yürü Tayarzade, seni çırağ ettim. Gümrükçü'ye çubuktar götürürüm... dedi.

Geysudar Mehmed Efendi'nin sadece "Gümrükçü" dediği Gümrük Emini Hüseyin Efendi İstanbul'da babadan oğula yıllarca celeplik etmiş zengin bir ailenin vârisiydi. Servetinin ve zekâsının yardımıyla imparatorluğun mühim memuriyetlerinden biri olan İstanbul gümrükleri eminliğine kadar yükselmişti. İnsanın ufak bir gafletle kolay lekelenebileceği bu memuriyette beş yıldan faz-

la namuskârane çalışmış ve 1627'de yine namusunun yüzünden azledilmişti. Sultan IV. Murad'ın anası Kösem Mahpeyker Sultan bendelerinin aracılığıyla geniş ölçüde ticaretle meşgul oluyordu ve gümrük idaresine pek çok işi düşüyordu. Valide sultanın menfaatine dokunan bir meselede doğruluktan ayrılmayan Hüseyin Efendi azledilmişti. Yalnız azledilmekle de kalmamış, Yenibahçe'deki konağından dışarı çıkmaması için de ayrıca emir verilmişti. Kendi konağında hapse mahkûm olmuştu. Kellesini, defterlerinin intizamı ve hesaplarının doğruluğu sayesinde kurtarabilmişti.

Padişahın gazabından korkulduğu için eşi dostu, hatta uzak yakın akrabaları bile ziyaretine gelmek şöyle dursun, konağının kapısı önünden geçmiyorlardı. Hüseyin Efendi kitap, bilhassa divan ve tarih okumakla vakit geçiriyordu ve yalnızlıktan bunalmıştı; adamlarının arasında ilim ve irfan sahibi, konuşulacak tek adam yoktu. Dışardan arada sırada gelerek efendinin hatırını soran tek adamı vardı, o da, kimseden pervası olmayan Geysudar Mehmed Efendi'ydi.

Bir gün Gümrükçü içini çekmiş:

– Efendi hazretleri... Meğer bu âlemde candan bir ahbap edinememişiz... Bir zaman evimizde misafirden oturacak, adım atacak yer bulunmazken azledildikten sonra kapımızı çalan, eşiğimizi atlayan olmadı. Amma biz yine hoş görürüz, kalbimiz kimseye kırılmamıştır... dedi.

Kapanî Efendi:

– Buna felek derler, çarkı öyle de döner, böyle de döner... Gam çekme, bir gün gelir ikballe yine mesrur olursun... deyince Hüseyin Efendi:

– Doğru söylersin... Fakat ben ahbapla alıştım, yalnızlık beni helak ediyor... Bir söz anlar zarif kimsem yok ki onunla sohbet edeyim... dedi.

İşte bu sözün üzerine Geysudar Efendi azıcık düşünmüş, "Bre canım... Şehremini semtinde Tayyarzade derler on sekiz-on dokuz yaşlarında gayetle nazik ve dilara zarafet ve ferasetle konuşur bir taze civan çelebi vardır ki Farisî ve Arabî bilir ve ilmi musikiye aşina ve zannım tambur dahi çalar ve hem dahi sesi gayetle latiftir; hemen gideyim, oğlanı alıp sana getireyim... İnşallah hoşlanırsın..." demişti.

Bir gazel ve ilahî

Geysudar Efendi Tayyarzade'yi kahvehaneden kaldırıp Gümrükçü Hüseyin Efendi'ye götürürken delikanlının elini sımsıkı tutuyordu; kaçar korkusuyla değil, meczup şeyh pek iyi biliyordu ki onu Yenibahçe'ye değil, Budin'e, Kızılelma'ya, Yenidünya'ya götürmek için, "Peşimden gel!.." demesi kâfiydi.

Mehmed yolda, Kapanî Efendi'yi gücendirmeyecek şekilde, herhangi bir kimseye, ne isim altında olursa olsun hizmet edemeyeceğini anlattı. Fakat Geysudar Efendi gayet kesin, "Oğul... Sesini kes, sen benim çırağımsın!.." dedi.

Gümrükçü'nün konağında büyük hürmetle karşılandılar ve konağın selamlık divanhanesine alındılar.

Hüseyin Efendi köşede oturuyordu, "Geysudar Efendi geldi..." dedikleri zaman, zengin adamı elindeki kitabı sedire bırakıp hemen ayağa kalkmıştı.

Tayyarzade mahcup ve hicabının bir kat daha artırdığı güzelliğiyle ve tığ gibi vücut yapısının şehbaz reftarıyla ilerledi, Hüseyin Efendi'nin eteğini öpecek oldu, Gümrükçü:

– Estağfurullah efendi oğlum!.. diyerek öpülmek üzere elini uzattı.

Geysudar Efendi, kendi odasındaki rahatlıkla, merasime, yer

gösterilmesine bakmadan, sedirin yanına, yere çöküp oturdu. Hüseyin Efendi de yerine geçerek, el kavuşturmuş ayakta duran Tayyarzade'ye, "Şöyle buyur..." diye sedirde, hemen yanında yer gösterdi, fakat delikanlı saçlı şeyhi taklitle yere oturdu. Meczup âşık:

– Tayyarzade oğlum sana Tanrı emanetidir; onu hoş tut, o da sana sadakat ve muhabbetle hizmet etsin, sana nedim ve musahip olsun... dedi.

Beraberce yedikleri öğle yemeğinden sonra Geysudar Efendi gitti. Hüseyin Efendi delikanlıya ailesi ahvali hakkında bir şeyler sordu. Tayyarzade fulya ve sümbül bahçeleri âlemleri ile Çiçekçikızı Emeti'yle olan cümbüşleri hariç, durumunu dosdoğru anlattı; bu arada, Rum çorbacıların seyyar kâtipliğiyle pekâlâ geçindiğini, Hüseyin Efendi'nin hizmetine, Geysudar Efendi'nin emriyle geldiğini söyledi. Dilber delikanlının hali, tavrı, edebi, zarafeti yeni efendisinin üzerinde öyle bir tesir yapmıştı ki, Gümrükçü yeni çubuktarına bağlanıverdi.

Duvarlar, en namlı hattatların elinden çıkmış kıymetli levhalarla doluydu. Bunların içinde büyük bir levha ise acemi bir elin yazısı olduğu halde efendinin hemen başucuna asılmıştı. Tayyarzade'nin gözü o levhaya takıldı, Hüseyin Efendi:

– Baki'nin en sevdiğim beytidir. Gümrükte genç kâtiplerden biri yazdı, yazıda halavet yok, gönülden kopma hediye olduğu için başkaca üstada yazdırmak istemedim!.. dedi.

Tayyarzade yüzü utancından kızararak:

– Efendim sultanım, yanılmıyorsam ikinci mısrası hatalı yazılmış... dedi.

Hüseyin Efendi çok sevdiği o beyti levhaya bakarak okudu ve ikinci nusrada bir hata göremedi:

"Ya Rab ne vadidir bu kim can teşnedir; canan teşne."

– Hata nerede?.. diye sordu.

Tayyarzade aynı mısrayı hafızasından okudu:

"Ya Rab ne vadidir bu kim can teşne, canan teşnedir."

Baki Divanı sedirde yastık üstünde duruyordu; Hüseyin Efendi hemen kitabı alıp açtı, mısra, delikanlının okuduğu şekildeydi:

"Can lalin eyler arzu yâr içmek ister kanımı
Ya Rab ne vadidir bu kim can teşne, canan teşnedir."

Kültürünün bu aydın gösterisi Hüseyin Efendi'nin gözünde yeni çubuktarını bir kat daha kıymetlendirdi ve Gümrükçü duvarda başka bir levha gösterdi:

– Oğlum... Bak şu yazının güzelliğine, beyit de güzel, fakat kimin eseridir bilemedim, tamamına da bir yerde rastlayamadım... dedi.

Tayyarzade utana sıkıla:

– Efendim... Bir ilahîdir ki Şeyh Abdülahad Nuri Efendi Hazretleri'nindir, Hatibzade Hasan Çelebi de bestelemiştir; rast ilahîdir, tamamı hafızamdadır... dedi ve güzel sesiyle okudu:

"Aşkınla cihan beste, lütfeyle inayet kıl
Derdinle bu can haste, lütfeyle inayet kıl
Âşıklara ihsan et, dertlilere derman et
Vuslat yolun âsan et, lütfeyle inayet kıl."

Hüseyin Efendi artık kendisini tutamadı, hemen yerinden kalkarak delikanlının güzel başını elleri arasına alıp, "Tayyarzade... Aferinler irfanına, tahsiline, üstadına!.." diyerek gözlerinden öptü.

Çubuktar

Eski gümrük emini o gün vaktin nasıl geçtiğini anlayamadı. İkindiye doğruydu Tayyarzade evine gitmek üzere izin istedi. Hüseyin Efendi şaşırdı ve üzüldü:

– Oğlum... Geceleri konakta kalmayacak mısın?.. diye sordu.

– Sultanım... Valideme haber vereyim, bu sabah Geysudar Efendi beni kahvehaneden kaldırıp getirdi, validem siz efendimin hizmetine girdiğimi bilmez, üstümü de tebdil edip yarın inşallah yine hizmetinizde olurum.

Gümrükçü, Tayyarzade'ye bir kese altın verdi:

– Şu keseyi al, yarın konağa gelirken validen hatuna harçlık bırakırsın, dedi.

Delikanlı keseyi aldı, el öptü, huzurdan çıkarken efendi:

– Aman oğlum yarın geç kalma, tez gel, gözlerimi yolunda bırakma... dedi.

Aradan bir ay geçti. Hüseyin Efendi'nin Tayyarzade'ye sevgisi ve güveni gün günden artmaktaydı. Fakat bir taraftan da konakta çubuktara karşı kuvvetli bir husumet havası belirdi.

Herkesten önce efendinin dört karısı, selamlıkta genç ve güzel bir çubuktarın fevkalade bir itibarla, uşaktan ziyade bir küçükbey şatafat ve edasıyla yerleşmesine sinirlendiler. O tarihlerde Hüseyin Efendi'nin ilerde büyükçe bir şöhret olacak biricik kızı Dürdane Hanım henüz dünyaya gelmemişti. O dört kısır kadın Tayyarzade'yi istikballeri için bir tehlike olarak görüyorlardı; Hüseyin

Efendi bir gece haremde, "Şu Tayyarzade hele bir eyyam çubuktar olarak hizmetimizde bulunsun, niyetim onu evlat edinmektir, bunca malımı ve mülkümü kime kalacak?.. Sizler bilirim ki kocasız duramazsınız, malımı elin herifleri ile sizlere yedirmem, Mehmed Efendi ise hem güzellikte yekta hem de edep ve ahlakta müstesnadır, iffet ve istikamet ve bana sadakatte öz evladım olsa bu kadar olurdu..." demişti.

Dört cahil kadın birbirlerini tahrik ederek Tayyarzade'ye düşman olmuşlardı, kocalarının aleyhinde çirkin dedikodulara başladılar; "Kahvehane ve hamam peykelerinde itlerle yatar kalkar yalın ayaklı, yarım pabuçlu, yeni yakası bitli oğlan bizim efendiyi büyüyle zapt etmiştir. Hüseyin Efendi'nin gözü o haramzadeden başka kimseyi görmez, gece dahi hareme gelmez; varsa Tayyaroğlu, yoksa Tayyaroğlu..." diyorlardı. Hüseyin Efendi dört kısır karısının dördünü de boşadı, hepsine yeteri kadar para verdi ve eşyalarıyla birlikte konaktan attı.

Hanımlar konaktan gittikten sonra güzeller güzeli Tayyarzade bu sefer de konakta kâhya ile vekilharcın gözüne ifrit göründü.

Rum çorbacıların ticaret hesaplarını tutan Tayyarzade belliydi ki iyi bir muhasipti. Bir gün Hüseyin Efendi, yağ ve bal tuttukları için mütemadiyen parmaklarını yalayan kâhya ile vekilharca sevgili çubuktarını göstererek:

– Bundan böyle ikinizin de üzerine zabit ve amir bu Tayyarzade Efendi oğlumdur, kendisi kâtip ve muhasiptir, defterlerinize ve hesaplarınıza o bakacaktır, malumunuz olsun... demişti.

Bu iki adam da baş başa vermişler, "Bu oğlanın ayağını bu konağın eşiğinden çektirmezsek bu konakta artık bize ekmek yoktur, efendiye bir günde dört karısını çatır çatır boşatan oğlana bizi konaktan kovdurmak işten değildir..." demişlerdi. Ve bütün konak halkını Tayyarzade'ye karşı el altından kışkırtmaya başlamış-

lardı; ayvazına, seyisine, hamamcısına, külhancısına varınca, "O da uşak, biz de uşak, farkımız kaş göz ise biz de tazeliğimizde alımlı çalımlıydık" diyerek delikanlının efendi üzerindeki nüfuzunu çekemeyen bütün konak halkı Tayyarzade'nin düşmanı oldu. Efendisinin kan boşama meselesinden, dört hanım konaktan gittikten sonra ancak haberi olan Tayyarzade, selamlık halkının kendisine gösterdiği itaat ve hürmetin sadece riyakârlık olduğunu biliyordu; konaktaki husumet çemberi içinde tek desteği, efendisinin sevgisi ve güveniydi.

Gümrükçü sabah namazına kalkar ve bir daha yatmazdı. Tayyarzade konakta yerleştikten sonra sabah namazlarını da selamlıkta kılmaya başlamıştı. Hareme sadece yatmak için geceyarısına yakın gidiyordu. Haremde dört nikâhlı hanımın yerini, güzellikte peripeyker ve tazelikte "yeni açmış güzel misal olmuş" iki odalık kız almıştı.

Tayyarzade'ye en kıymetli kumaşlardan kat kat esvaplar yapılmış, bu esvapları İstanbul'un en namlı terzileri dikmişti. Sokakta, bahçede, içerde giymek üzere samur, kakum, sincap, elma kürkleri vardı. Belinde mücevherli hançer, koynunda mücevherli altın saat, parmağında şahane bir zümrüt yüzük, cebinde altınla dolu harçlık kesesi, hani Hüseyin Efendi öz evladına da ancak bu kadar bakabilirdi.

Delikanlı haftada bir gün anasını dolaşmaya gidiyordu, ancak günü birliğine bir ziyaret. Bu arada Kemani Osman Dede'nin kahvehanesine de uğruyordu ve oradan haftanın haberlerini toplayarak konağa dönüyordu:

"Keçeciler'de yangın olmuş, 65 ev, 30 dükkân yanmış. Sulumanastır'da bir Arap halayık hanımını et satırıyla kesmiş, halayığı asacaklarmış. Gece hırsızları çoğalmış. Dağıstanlı Hoca'nın oğlu hayta olmuş, Aksaray'da bozahanede çıraklık yaparmış. Kasımpa-

şalı Yemenici Mustafa namındaki civan Defterdar'da Cevahircibaşı Yalısı'nda cariyeyle baskın vermiş. Kumkapılı Kaptanoğlu Ahmed ile aynı gün içinde kaybolan kaynatası Hacı Osman'dan hâlâ bir haber yokmuş..."

Bayram bohçası

Tayyarzade'nin izin günü pazartesiydi; o 1629 yılında 30 temmuz pazartesi günü Kurban Bayramı arifesine rastladı. Gözde çubuktar sabahleyin erkenden efendisinin elini öptü ve bayram gecesini anasının yanında geçirmek için ayrıca müsaade rica etti, Hüseyin Efendi:

– Bayram namazını kıl, ananın elini öptükten sonra hiçbir yerde eğlenmeyip gel!.. dedi.

Konakta bütün bendegâna bayramlık esvap ve çamaşır bohçaları hazırlanmıştı ve arife günü sahiplerine dağıtılmaya başlanmıştı. Tayyarzade'nin bohçasını Gümrükçü Hüseyin Efendi, İbrahim Ağa adındaki hazinedarının başında durarak kendisi hazırlatmıştı; bir çubuktara değil, hiç tereddüt edilmeden vezirin oğluna, padişahın şehzadesine gönderilebilirdi. Bohçaya esvap ve çamaşırdan başka kabzası elmaslı bir hançer ile mavi mine nakışlı bir altın saat konmuştu. En âlâ siyah Londra çuhasından esvabının cepkeni som sırma işlemeli, kısa diz çakşırı ve aynı kumaştan tozlukları şakır şakır sırmalarla kaplıydı; al kadifeden bohça ise sıvama inci ve sırma işlemeliydi.

Hazineden çıkan bohçanın çubuktarın evine gönderilmesi kâhyaya emredildi. Kâhya ile vekilharç bunu bir fırsat bildiler; "Bah-

ta, kadere bir taş atalım, belki vururuz" dediler. Çubuktarın bohçası yerine gönderilmek üzere kâhyanın odasında duruyordu, yanında da Torlak Ahmed adındaki seyisin bohçası vardı ve o da adi bir kırmızı bohçaydı. Seyis geldi; "Allah'ın öküzü, bakar iki gözü" bir delikanlıydı:

– Kâhya Ağa, bohçaya geldim... dedi.

Kâhya:

– Kırmızı bohça, al, git!.. deyince bön delikanlı:

– Hangisi?.. diye sordu.

– Beğendiğini al git!..

Torlak Ahmed sırmalı incili al kadife bohçayı beğendi ve aldı gitti. Odasına gidip de açtığında esvaba, çamaşıra bakmaya hacet yok, hançer ile saati görünce bir yanlışlık olduğunu anladı, fakat bohçayı kâhyaya geri getirmedi; "Ulan Ahmed!.. Bu devlet kuşu senin başına bir konar!.." diyerek bohçayı heybesine koyup, heybeyi de omzuna vurup konaktan kaçtı.

Kâhya konakta aptallığı, salaklığıyla tanınmış bir uşak çağırdı:

– Tayyarzade'nin bohçasını al, evine götür!.. dedi.

– Hangi bohçadır ağa?

– Kırmızı bohça...

– Tayyarzade'nin evi nerdedir?

– Şehremini'nde Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesine git, oradan sor, gösterirler!..

Bu salak uşak Kemani'nin kahvehanesine geldi ve:

– Tayyarzade'nin evi nerdedir?.. diye sordu.

Kahvehane uşaklarından bir tarife hazırlanırken bir meraklı kişi sordu:

– Ne yapacaksın Tayyarzade'yi?

– Bayram bohçası getirdim...

– Gümrükçü Konağı'ndan mı?

– Gümrükçü Konağı'ndan...

Uşağın koltuğundaki kırmızı bohça adi bir ırgat, seyis bohçasıydı. Kahvehanede birkaç kişi merak ve hayretle bakıştılar ve dayanamadılar:

– Bre yiğit... Aç bakalım şu bohçayı da Gümrükçü Efendi'nin sevgili çubuktarına yolladığı bayram çamaşır ve esvaplarını görelim!.. dediler.

Kapı ağzında duran uşak pabuçlarını çıkardı, içeriye girdi. "Ne ola ki... Açayım, görün!.." dedi ve mahut bohçayı açarak içindekini gösterdi. O adamlar tekrar bakıştılar ve konuştular:

– Bunda bir yanlışlık olacak!

– Bre yiğit, bu bohçayı konaktan kim verdi sana?

– Kâhya vermiştir...

– Bre bu bohça at uşağı, yanaşma, ırgat bohçasıdır!

– Yanlış var, sen bunu geri götür, Tayyarzade'ye yakışık almaz...

– Yok... Yanlış değildir, iyi bilirim ki Tayyarzade'nin bohçasıdır...

Bohçanın içinden arabacı ve bahçıvan yamaklarının giydiği bir keçe külah, dört değirmi mintanlık alaca, bir kıl potur, bir yün kuşak, Trabzon bezinden iki yanaşma donu ile iki yanaşma gömleği, bir çift de gayet kara yün çorap çıkmıştı.

Haber Kemanî'nin kahvehanesinden Şehremini'ne daha o gün dalga dalga yayıldı ve elif çekilince önüne noktaları dizenler çok oldu.

– Tayyarzade'ye Gümrükçü Konağı'ndan arabacı bohçası gelmiştir...

– Arabacı bohçası değil, seyis bohçasıdır...

– Tayyarzade'ye azîm hakarettir...

– Tayyarzade velinimetinin bir giranbaha elmas yüzüğünü çalmıştır derler.

– Yok yüzük değil, çaldığı mücevherli koyun saatiymiş...

– Tayyarzade'ye sirkat maddesi isnat etmek günahtır...

– Bu hakarette madde sirkat değildir. Tayyarzade velinimet iltifatını ve muhabbetini bilememiştir, konakta ırgat makulesiyle ülfet ve muaşeret edermiş.

– Cümle iftiradır, Tayyarzade efendisinin dizi dibinden ayrılmaz...

– Bohçada Tayyarzade'ye bir kasıt olmak gerekir...

– Gümrükçü iki üç ay içinde Tayyarzade'ye bir Mısır hazinesi harcamıştır, meclubu olduğu çubuklarına böyle hakarette bulunacak adam değildir...

– ...

– ...

Sahba Kalfa

Sahba Kalfa Cevahirli Esma Hanımsultan'ın hazinedarı ve başkalfasıydı: hanımsultanın tutar eli, gören gözüydü; Fazlıpaşa Sarayı'nın harem dairesinde emir ve irade onun elindeydi. Henüz yirmi yaşında bir Gürcü kızı olan Sahba, fidan boylu, bin bir güzel içinde bir tanelerdendi. Derisi koyu fildişi renginde, elleri ayakları şehbaz delikanlı el ve ayağı kıyımında, büyük büyük ve uzun kalem parmaklıydı; fakat bilekleri ince, bacakları ve kalçaları dolgun, göğsü de toplu, tıkızdı; meme uçları dışarı dışarı bakar, küskün memeliydi. Yüzüyle de Eski Yunan'ın büyük heykeltıraşlarından Praksitel'in kız mı oğlan mı ayırt edilmez Apollon'larına benziyordu. Biraz ileriye doğru çıkık ve kıvrık altdudağında ağdalı bir bal cilası vardı. Saçlarını döktüğü zaman topuklarına inerdi, saçlarının rengi anber karası ve kokusu da anber ıtrıydı; o kara saçları cariyelerine ince ince otuz kırk kolan ördürtürdü, bir atkısına da bir saç altını bağlatırdı, örgü uçlarına da küçük birer inci püskül takılırdı. Başına da altınlı bir takke kondurur yahut mücevherli bir çiçek yerleştirirdi yahut da bir gül, elmastan bir yasemin, safirden fulyalar...

Gözleri devrim devrim kirpiklerle oyalanmış, fettan ve baygın bakışlıydı. Gökte uçan kartala baksa ayağının dibine indirirdi.

Cevahirli Hanımsultan Sahba'yı küçükken almış, evladı gibi

büyütmüş ve daha on beş yaşındayken sarayının bütün anahtarlarını Sahba'nın eline teslim etmişti.

30 temmuz pazartesi, 1629 yılı Kurban Bayramı'nın o arife günü sabahı Fazlıpaşa Sarayı'nın en mükellef köşelerinden biri olan odasında pencere önünde sedirde oturmuş, önünde bir altın tepsi duruyordu. O altın tepsi küçük bir hırdavatçı dükkânını andırıyordu, içinde bin bir çeşit şey vardı: kumaş parçaları, altın ve gümüş gelin teli parçaları, kâğıt parçaları, tahta parçaları, inciler, boncuklar, bakır ve gümüş parçaları, cam kırıkları, kuru yapraklar, zencefil, karanfil, karabiber, kahve, bakla, nohut, mercimek, fındık, fıstık, hurma, birkaç sap sırma, sabun kırıkları, kömür parçaları, bir anda akla gelmeyen türlü türlü şeyler; kayısı, armut, dut, erik kuruları, pestilleri, süpürge çöpleri, aşık kemikleri, lades kemikleri...

Gürcü güzeli gözlerini tepsinin üzerine dikmiş düşünüyordu ki kapı açıldı ve odaya on beş yaşlarında bir oğlan girdi. Vücut yapısı civelek ve yüzce pek güzeldi, ürkek bir hali vardı; başında, köçek saçı gibi uzun geysular üzerinde kırmızı bir keçe külaha perişanca dolanmış kar gibi bir tülbent; gövdesi çıplak, çıplak gövde üstünde kolsuz, memeleri bile örtmeyen kısa bir köçek câmedanı, belinde al renkli kuşak, altında ak dimiden bir şalvar vardı. Bacakları, ayakları çıplaktı. Sessiz ve çekingen adımlarla pencere önüne kadar ilerledi ve pencere pervazına dayanarak pek çalımlı edayla: "Güzel abla!.. Aşk namesi mi düzersin?.." diye sordu. Sahba, oğlanı şöyle bir süzerek, "Belî... Aşk namesi düzerim..." dedi.

Gürcü kızı, adı Dilaver olan bu oğlanı birkaç ay evvel sokakta görmüştü, bir küçük haneberduştu; gökteki kartalları yere indiren bakışıyla tepeden tırnağa süzdükten sonra, "Güzel oğlan... Yürü seni saraya götüreyim!.." demiş ve Dilaver de ablanın peşine takılıp gelmişti. Fazlıpaşa Sarayı'nda koşarlı uçarlı, yalın ayakları kaldırım taşlarında tavlanmış böyle bir oğlana iş bulmak hiç de zor de-

ğildi. Esma Hanımsultan'a özel ulaklık Dilaver'e biçilmiş kaftandı.

Sahba Kalfa sedirden kalkıp oğlanın yanına gitti, derisi göv-miş gül yaprağı rengindeydi; oğlanın zekâyla müzehhep güzelliğini o sabah, o anda fark etti ve onu muhayyilesinde üç yaş kadar büyüttü, pembe dudaklarının üstüne duman gibi bir bıyık koydu, sesinin azıcık daha kalın olacağını düşündü, o andaki masum çocuk bakışı da olmayacaktı; kolları, pençeleri daha kuvvetli olacaktı... Sahba'nın yüzünü bir ateş bastı ve sesi titreyerek:

– Uzat başını... dedi.

Yaşından umulmayacak şeyler bilen Dilaver hem başını uzattı hem de gözlerini yumdu. Sahba, oğlanın yanaklarından öpmek isterken ağzı dudaklar üzerine kayıverdi. Fakat dudak dudağa iken oğlan gözlerini açınca ve onunla göz göze gelince Sahba Kalfa öylesine korktu ki Dilaver'i bıraktı ve hemen yerine dönerek sanki hiçbir şey olmamış gibi altın tepsinin içinden bir küçük inci aldı ve oğlana göstererek, "İnci!.." dedi; sersemlemiş olan Dilaver heyecanla soluyordu, fakat çabuk toplandı, o da hiçbir şey olmamış gibi, "Sensin güzellerin gencî!.." dedi ve hemen gitti, Sahba'nın dizi dibine oturdu.

O zamanlar herkes, bilhassa kadınlar okuryazar değildi, aşk nameleri de ekseriya kâğıt üzerine yazılmazdı; Sahba'nın aldığı inci gibi, altın tepsinin içindeki o çeşit çeşit şeylerin hepsinin bir karşılığı vardı, bunları bütün İstanbul delikanlıları ve kızları, kadınları ezbere bilirlerdi. Aşk mektupları bunlardan sekiz on parça şeyin seçilerek bir kesecik içinde toplanmasıyla vücut bulurdu. Yazı bilmeyenler, arzuhalcilere içini döküp mektup yazdırmaktan korkan sıkılgan oynaşlarına bu remizli şeyleri yollarlardı. Sahba, incinin yanına bir diş karanfil koydu. Dilaver hemen manasını verdi:

– Karanfilsin kararın yok, gonca gülsün tımarın yok, ben seni çoktan severim, senin benden haberin yok!.. dedi.

Aşk namesi

Sahba, "Bre oğlan... Sen neler bilirsin!.." dedi.

Dilaver:

– Belî... Bilirim, güzel abla... İstanbul kaldırımı çiğnedim, levent kanadı altında aşkbazlık ettim... dedi.

– Aferinler üstadına... Dahi uzat bakayım...

Oğlan dersini almıştı, bu sefer başını gözlerini yummadan uzattı, tüysüz yanakları güzel ablanın avuçları içinde, fakat öpen Sahba değil, Dilaver oldu. İstanbul'un şehir eşkıyasının kanatları altında yetişmiş ve koşarlı uçarlı çıplak ayaklarıyla kaldırımlar tepmiş bu oğlanın üç yaş daha büyümesini beklemeye lüzum olmadığını gören Sahba cümbüşü bir buseyle kesti, altın tepsiden bir pul aldı, oğlan da içini derin derin çekerek, "Derdime derman bul!.." dedi.

Sahba aldığı şeyin adını, oğlan da manasını söylediler:

– Kâğat.

– Bayılırım saat saat...

– Armut.

– Ver bana bir umut...

Bir inci, bir diş karanfil, bir pul, bir kâğıt parçası, bir armut kurusu parçası, bir sabun kırıntısı, bir kömür parçası, bir kuru gül

yaprağı, bir hasır parçası, bir çuha parçası, bir parça tarçın, bir kuru nane yaprağı, bir çıra kıymığı, bir sap sırma, bir saç teli, bir sap ibrişim, bir tane kuru üzüm, bir cam kırığı, bir tel parçası, bir karabiber, bir bakla ve bir boncukla aşk namesi şöylece tanzim edildi:

İnci - Sensin güzellerin genci.
Karanfil - Karanfilsin kararın yok
Gonca gülsün timarın yok
Ben seni çoktan severim
Senin benden haberin yok.
Pul - Derdime derman bul.
Kâğat - Bayılırım saat saat.
Armut - Ver bana bir umut.
Sabun - Aşkınla oldum zebun.
Kömür- Ben öleyim, size ömür.
Gül - Ben ağlayım, sen gül.
Hasır - Oldum sana esir.
Çuha - Sana biçilmez baha.
Tarçın - Sen gel, ben çekeyim senin harcın.
Nane - Efendim senindir hane.
Çıra - İstersen gideriz kıra.
Saç - Başıma sensin taç.
İbrişim - Seni düşünmektir işim.
Üzüm - A benim iki gözüm.
Cam - Ayaklarına düştüm encam.
Tel - Ölüyorum tez gel.
Biber - Bekliyorum bir haber.
Bakla - Nameyi sakla.

Sahba Kalfa, "Dilaver, name güzel oldu mu?.." diye sordu. Az evvel bir kadın tarafından ilk defa öpülmüş ve kendisi de ilk defa bir kadın yüzü öpmüş olan bıçkın perverdesi oğlan:

– Belî benim güzel ablacığım, bu name senin gibi güzel olmuştur... dedi.

Sahba Kalfa oğlanı yine aguşuna çekti ve onun köçek kesimi saçlarını okşamaya başladı. Dilaver'in gözlerinde, hiç tadılmamış bir lezzete karşı duyulan isteğin ateşi vardı. Gürcü kızı bir ümit ışığı uyandırıp ondan her hizmeti bekleyebilirdi:

– Bilirim, beni gayetle seversin...

– Ben seni çok çok severim.

– Akranım değilsin, körpe oğlancıksın, ama aşkbazlıkta üstadın seni tamam terbiye etmiştir...

– ...

– Mâni yoktur!

Odada yalnız oldukları halde Sahba bu son cümlesini Dilaver'in kulağına fısıldamıştı. Sahba Kalfa'nın küçük âşığına ondan bir fedakârlık istemesine lüzum kalmadı.

Dilaver, "Benim güzel ablam... Ben senin yoluna başımı, canımı koyarım!.." dedi.

– Bu nameyi kimin ağzından düzdüğümü bilir misin?

– Belî, bilirim, Hanımsultan'ın ağzından.

– Şimdi sen bu nameyi alırsın, Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânında Yandım Ali'ye götürürsün. Tayyarzade dedikleri nevcivanı bulup bu nameyi ona versin...

Dilaver sokaktan saraya alınalı birkaç ay olmuştu ama sarayın ahvali hakkında çok şey biliyordu, Benli Yusuf'un ne olduğunu soracaktı, sormadı:

– Yandım Ali'yi bu işe katmayalım... dedi.

– ...

– Ben ondan tez ulaştırırım nameyi yerine!..

Sahba Kalfa bu teklifi hemen kabul etti ve name kesesine bir boncuk attı: "Mahremdir nameyi getiren çocuk!.."

Tayyarzade'nin evinde

30 temmuz pazartesi, 1629 yılının Kurban Bayramı arifesi sabahı Yenibahçe'deki Gümrükçü Konağı'ndan izinli çıkan Tayyarzade Mehmed anası evine geldikten az sonra kapı çalınmış ve kapıyı açan delikanlı karşısında Hanımsultan'ın saçları köçek kesimi pırpırı ulağını görünce şaşırmış, Dilaver Oğlan'ın bakışlarında bir de tuhaf mana sezince meraklanmıştı:

– Kimi aradın?.. diye sordu.

– Ağam... Sen Tayyarzade misin?

– Belî...

– Ben seni aradım güzel ağam...

– ?..

– Sana Cevahirli Esma Hanımsultan'dan name getirdim...

Oğlanda içeriye girmek isteğini gören Tayyarzade, "Buyur... Gir içeri..." diyerek Dilaver'i sokak kapısının hemen yanı başındaki odaya aldı.

– O Hanımsultan bana ne madde üzerine name yollamıştır?

Dilaver pişkin kaldırım civeleği nümayişiyle: "Muhabbet maddesi üzerinedir!" dedi ve koynundan name kesesini çıkardı. al ipekten o küçücük kesenin içinde toplanmış şeyleri dile getirmek için de Tayyarzade'ye yardım etti. Onlar nameyi dillendirmekle

meşgulken sokak kapısı tekrar vuruldu, bu sefer kapıyı Tayyarzade'nin anası açtı.

– Tayyarzade'nin evi bura mıdır?

– Burasıdır...

– Bu bohçayı Tayyarzade'ye Gümrükçü Konağı'ndan yollamışlardır...

– Bayram bohçası mı?

– Bayram bohçasıdır...

Kapıda konuşulanları içerden işitmişlerdi, Dilaver Oğlan meraklandı. Gümrükçü Konağı'ndan Tayyarzade'ye kim bilir ne şatafatlı bir bayram bohçası gelmiş olacaktı. "Güzel ağam... Bohçanı göreyim..." dedi.

Onların kapı ağzı taşlığa çıkmasına hacet kalmadı, Tayyarzade'nin anası, elinde kırmızı bezden ırgat bohçasıyla odaya girerek oğlunun yüzüne bir garip manayla baktı:

– Bu nedir oğlum?.. dedi ve bohçayı adeta elinden atarcasına bıraktı.

Tayyarzade ile Dilaver Oğlan da garip garip bakıştılar.

Delikanlı bohçayı açıp da içindeki rezaleti görünce yüzü pembe beyaz, kireç gibi oldu; anasının ve Hanımsultan ulağı misafir oğlanın yanında utancından ne diyeceğini bilemedi:

– Anacığım... Bunda bir yanlışlık olacak... dedi.

Oğlunun üstüne titreyegelmiş kadın ise sert konuştu:

– A evladım... O efendi seni çoktan istiskal edermiş, senin haberin yokmuş...

– ...

– Aç mıydın? Çıplak mıydın?

– ...

– Kesende paran, harçlığın yok muydu?

– ...

– Dağdan inmiş gelmiş külhancı ırgata bile böyle bohça verilmez...

– ...

– Bunda yanlışlık olmaz... Şimdi bu maskaralığın altından nasıl kalkacaksın?

Dilaver Oğlan çekinerek lafa karıştı:

– Vallah bunda yanlışlık vardır... İzin verin, bu bohçayı alayım, Gümrükçü'nün konağına götüreyim, meselenin aslını yerinden öğreneyim... dedi.

Fakat Tayyarzade:

– Yok... dedi, yanlışlık da olsa ben artık o konağın eşiğinden içeri ayak atmam!

Delikanlının içinde tek endişe vardı; "Tayyarzademi! Görürüz ki artık Yenibahçe'deki konağa gitmezsin... Gümrükçü gibi seni gayetle sevmiş bir efendinin hizmetini yoksa terk mi ettin?" diye soranlara ne cevap verecekti. Bohça meselesini kimseye anlatamazdı. Kafasında bir ışık belirdi, kendisine aşk namesi yollayan ve ağız haberiyle de bayram sabahı sarayının önünden şöyle bir geçmesini isteyen Cevahirli Hanımsultan elbette ki sarayında Tayyarzade'ye münasip bir iş bulacaktı. Gümrükçü Konağı'na niçin gitmediğini soracak olanlara cevabını hazırladı; "Cevahirli Hanımsultan'ın benim gibi bir kâtibe ihtiyacı varmış. Gümrükçü'nün de hatırı büyüktü ama, ondan izin aldım, Hanımsultan hizmetini tercih ettim..." diyecekti. Irgat, seyis bohçası rezaletinin Şehremini halkının ağzına düştüğünden haberi yoktu.

Hanımsultan bohçası

Tayyarzade kararını verdi; Hanımsultan'ın da hizmetine girmeyecekti. o zamana kadar kimseye kul olmamıştı, Geysudar Efendi'nin zoruyla gittiği efendi kapısından ağzının payını almıştı, etrafa Fazlıpaşa Sarayı'ndaymış gibi görünecek, geçim için Rum çorbacılar yanındaki eski işine dönecekti. Dilaver'e:

– Bak canım... dedi, sen şimdi Hanımsultan'ın sarayına dön, o Hanımsultan'a eteklerinden öptüğümü arz eyle, kısmet olursa yarınki bayram sabahı sarayın önünden geçerim...

Oğlan çıkıp gittikten sonra, "Kemanî'nin kahvehanesine gideyim, yâranla sohbet edip şu bohça meselesini unutayım..." dedi. Fakat Osman Dede'nin kahvehanesine girdiğinde öyle bir havayla karşılaştı ki geldiğine bin pişman oldu, kendisine bakan bütün gözler sanki, "Şu bohça rezaleti nedir?" diye soruyordu. Bir adam o bakışları dile getirdi:

– Tayyarzadem. Gümrükçü'nün bohçasını getiren uşak seni buldu mu? diye sordu.

Delikanlının gözlerine sanki siyah bir perde indi, kahvehane halkının yüzlerine bakamadı, kaşları çatık:

– Belî... Bulmuştur... dedi.

Onun üzgün hali karşısında meseleyi deşmemek gerekirdi, fa-

kat bir kopuk çıktı, alaylı edayla:

–Tayyarzadem, o uşak önce buraya gelmiş ve bohçayı açıp içinde olan çamaşırı bize göstermiştir... Sana layık şeyler değil amma elbet ki bir manası olsa gerek dedik, seni merakla beklerdik... dedi.

Artık şüpheye, tereddüde yer yoktu, delikanlıyı semtinin halkına rezil etmek için mahut bohça kahvehaneye kasten gönderilmişti, tertipti, ağır bir hakaret karşısındaydı, fakat efendisinin muhabbetli sesi de hâlâ kulaklarındaydı.

Tayyarzade cevap veremedi, kahvehaneden çıkıp gitmek de çok güçtü, saniyeleri yıl uzunluğunda bir saat geçti. Hiç beklemiyordu. Dilaver Oğlan'ı kahvehanenin kapısında görünce sevincinden titredi. Oğlanın başının üstünde süt mavisi kadifeden som sırma işlemeli koca bir bohça vardı; içeri girdi ve bohçayı Tayyarzade'nin önüne koyarak:

– Efendim Tayyarzadem... Hanımsultan Hazretleri'nin sana yolladığı bayram bohçasıdır!.. dedi.

Ve delikanlıya sormadan bohçayı açtı, içindeki eşya vezirane, belki mülukâneydi, en üstte mücevher kabzalı bir hançer ile mücevherli bir altın saat duruyordu. Tayyarzade Dilaver'e, " Canım... Kaldır bohçayı, eve gideriz..." dedi. Kemanî Osman Dede dahil, kahvedekilere selam vermeden oğlanı önüne katıp kendini sokağa attı.

Selamsız çıkıp giden Tayyarzade'nin arkasından kahvehane halkı şöyle konuştu:

– Gümrükçü gibi bir efendiyi bırakıp Hanımsultan hizmeti kabul etmek Tayyarzademiz'e yakışmazdı...

– Efendinin ona hakarette yerden göğe hakkı varmış...

– Meselenin aslı şimdi anlaşıldı...

– ...

– ...

Tayyarzade o arife gecesini uykusuz geçirdi ve bir ara Hanımsultan'ın bohçasını karıştırırken eline bir kâğıt parçası geçti, ikinci bir muhabbetnameydi, fakat yazılı bir muhabbetname, heyecanla okudu:

"Ey güzeller serveri İstanbul'un dilberi Tayyarzadem!

Veyl ol nadanlara kim azürde eylemişler senin gibi gül goncayı, ayağına yüzüm gözüm sürüp reca ve minnet eylerim ki lütfedip kabul eyle bohçayı.

Ey İrem gülşeninin mürgi hoş elhanı, gülistane muhabbetin taze fidanı, bostanı aşkın servi revanı, can ve dil garet ider zamanın afeti devranı, bayram sabahı yolunu gözlerim, ateşi aşkın ile suzandır sertabepa, cariyeniz Sahba..."

Demek ki bu ağır bohça Hanımsultan'dan değildi, fakat gönderen Sahba kimdi?

Bayram sabahı

Tayyarzade, bayramı sabahı Sahba Kalfa'nın yolladığı çamaşır ve esvabı giyindi; sırmalı bohçası gibi süt mavisi en âlâ çuhadan cepken ve şalvarı ve belinde Hint şalı kuşağı, kuşağında elmaslı hançerle öylesine albenisi vardı ki: dostun gözüne, körlüğüne düşmanın!

Dildadesi Sahba'yı dilber delikanlı tanımıyordu, kısaca şöyle düşündü: Dilaver Oğlan, Hanımsultan sarayına döner dönmez ırgat bohçası rezaletini anlatmıştı. Sahba denilen kadın kimse Tayyarzade'nin hakaretle zedelenmiş gönlüne hemen merhem olmak istemiş ve sırmalı ağır bohçayı donatıp Dilaver'le yollamıştı. Fakat içine muhabbetnamesini koyduğu bohçayı ulak oğlana Hanımsultan'ındır diye teslim etmişti ve Tayyarzade'ye olan alakasını oğlandan gizlemişti, eğer böyle olmasaydı namesini bohçaya koymaz, Dilaver'in eline verip gönderirdi. Bu kadar ağır hediyeyle dolu bir bohçayı yollayabilmesi için Sahba'nın Esma Hanımsultan'ın sarayında mühim bir mevki sahibi olması gerekiyordu, belki de Hanımsultan'ın hazinedarıydı. Kim ise o Sahba'nın kendisine olan alakasını asla hissettirmeden ulak Dilaver'in ağzını aramak ve Sahba'nın kim olduğunu ondan öğrenmek lazımdı.

Bayram sabahı Tayyarzade evinden çok erken çıktı, bayram

namazını da semtinden çok uzakta, Fazlıpaşa Sarayı civarında Sedefçiler Camii'nde kıldı. Namazdan sonra da dildadesinin isteğine uyarak ağır ağır, salına salına kendisini bir kafes arkasında bekleyen kadınına doya doya göstererek Fazlıpaşa Sarayı önünden geçti. Sonra akşama kadar avare dolaştı, handa yatar kalkar bekâr uşağı gibi öğle yemeğini de aşçı dükkânında yedi.

O anarşi devrinde o bayram günü İstanbul sokakları görülecek curcunalı bir âlemdi. Her taraf baldırı çıplak soyguncular tarafından tutulmuştu. Kimi yeniçeri, kimi sipahi, kimi kalyoncu, daha türlü türlü kılık kıyafette adamlar köşe başlarına yerleşmişler, isterse oğlu yerinde bir delikanlı olsun, "Ver elini öpeyim ağa!.. Bayramdır..." diye yol kesiyor ve zorla kavradığı eli dudaklarına götürerek sözde öper gibi yaptıktan sonra içi kırk çeşme suyu bir gülabdandan da birkaç damla serperek:

– Gülsuyudur!.. Peygamberimiz'in teridir!.. Bu gece camii şerifte tâbesabah kesen bereketine dua ettim, beş akçe bayramı bahşişimi unutma!.. diyordu.

Her yol kesilişte açılan kesenin içine dört beş çift göz dikiliyordu. Biri, üstü kırmızı gazbezi örtülü kocaman bir mevlit tabağı uzatıyordu:

– Şekerci Bekir Usta lokumudur, afiyetle al ye.

Öbürü akide tabağı tutuyordu:

– Buyur ağam, akideden de al!.. Bekir Usta'nın şakirdi Kastamonulu Hacı Muhiddin'in akidesidir!.. Padişahımız Frenk kralına bunu hedaya gönderir, biz dahi el öpelim, bahşiş alalım ağa!..

Bir üçüncüsü de elindeki testiden bir tas dolduruyordu:

– Vallah billah Engürü balının şerbetidir, bayramiyedir, iç şifa niyetine biz dahi bahşişimizi isteriz!.. Benim dahi bahşişimi unutma!

Şehremini'nden Sedefçiler Camii'ne, Çemberlitaş'a kadar Tay-

yarzade'nin belki kırk yerde bu bahşişçiler tarafından yolu kesilmişti.

Bayramın birinci günü Tayyarzade'nin öğleye kadar görülmemesi Gümrükçü Hüseyin Efendi'yi telaşa düşürmüştü, öğle yemeğini mutat zamanından hayli geç yedi. Fakat ikindiye doğru efendiyi ciddi bir telaş aldı. Mısırçarşılı Osman Efendi ve Kaptanzade Güzel Ahmed gibi esrarengiz kayıplar arasına Tayyarzade de mi karışacaktı? Hüseyin Efendi, kapı halkından güvendiği bir Bal Mehmed Ağa'yı Şehremini'nde Tayyarzade'nin evine yolladı. Tuttuğu dalı koparır çakırpençe adamdı. Tayyarzade'yi bulup getirdiği takdirde, gümrükçüden ne ölçüde ihsana nail olacağını da pek iyi biliyordu. Kâhya ile vekilharçtan gayri bütün konak halkı fevkalade merak içindeydi. Gözde çubuktarın bayram günü velinimet elini öpmeye gelmeyişini izah edecek bir sebep bulamıyorlardı ve hemen herkesin ilk hatırına gelen Tayyarzade'nin şehir haydutları tarafından kaldırılmış, kaçırılmış olmasıydı.

Tayyarzade'nin evine giden Bal Mehmed Ağa bu ihtimali düşünerek eğer kapıya anası çıkarsa kadını telaşa düşürmemeye karar vermişti. Kapıyı çekine çekine çaldı ve kapıyı açan kadınla şöyle ce konuştu:

– Tayyarzademiz evde midir?

– Yoktur...

– Nerededir acaba?

– Niçin ararsınız?..

– Görüşecek bir meselem vardır...

– Oğlum evde değildir, nerede olduğunu da bilmem...

Kadın, kapıya gelen adamı mahalleliden biri zannetti, ırgat bohçası rezaletinin halk diline düştüğünü bilmiyordu, oğlunun Gümrükçü'den gördüğü hakareti gizlemek istedi:

– Zannım Gümrükçü Konağı'na gitmiştir.., dedi.

Tayyarzade'nin anası ile Bal Mehmed Ağa, kaş yapayım derken göz çıkardılar

Kavas sordu:

– Akşama geldiğinde kim aradı diyeyim?

Bal Mehmed Ağa şaşırmış, hatta dehşet içinde kalmıştı; kadın, oğlunun konağa gitmiş olduğunu zannediyordu, ikindi olmuştu, velinimet elini öpmeye konağa gelmemişti, efendisinin gözde çubukları neredeydi? Çekinerek:

– Bal Mehmed Ağa geldi, Gümrükçü Hüseyin Efendi göndermiş dersin!.. dedi.

Kadının son derecede meraklanacağını, aşırı telaşa düşeceğini tahmin etmişti: Tayyarzade'nin anası ramaksız telaşsız donakalmıştı.

Gümrükçü Hüseyin Efendi oğlunu ne diye arattıyordu? Bir gün evvel ırgat bohçası göndererek delikanlıya hakaret ve istiskalde bulunan bu adam yoksa yaptığı münasebetsizlikten pişman mı olmuştu? Yahut ki bohça meselesinde bir yanlışlık mı vardı?

– Ağa... Ne dedin pek anlayamadım?.. diye sordu.

Bal Mehmed Ağa bu sorunun sebebini ters anladı. Oğlu sabahleyin Gümrükçü Konağı'na gidiyorum diye çıkmıştı, ikindi ile akşam arası da Hüseyin Efendi çubuklarını evinden arattıyordu, demek ki delikanlı meydanda yoktu, kaybolmuştu. Gümrükçü'nün

adamı kadını büsbütün meraka düşürmemek için lafını değiştirdi:

– Meraklanma hatun... Ben Tayyarzade'nin kapı yoldaşıyım, geçerken bayramlaşayım demiştim... Gayri madde yoktur... dedi.

Tayyarzade'nin anası artık tereddüt etmedi, bu herifi konaktan ağız aramaya göndermişlerdi, "Tayyarzade istiskalden anlamaz, ırgat çamaşırı değil, sığırtmaç donu yollasan giyer, aslı nedir ki, hamam kapısı çekicisinin oğlu..." demiş olacaklardı. Sinirleri gerilen kadın:

– Pek anlayamadım da sana "Tayyarzade konağa gitti" dedim, oğlum Cevahirli Esma Hanımsultan'a çubuktar olmuştur. Fazlıpaşa Sarayı'ndadır, bu sabah sırmalı mavi çuhalarla şehzade gibi çıktı gitti, al ağzının payını da def ol kapımızdan!.. diye bağırdı ve kapıyı Bal Mehmed Ağa'nın suratına şiddetle kapadı.

Bal Mehmed sersemlemişti, kadına cevap verecek oldu, dili tutuldu, atına bindi; ters yüzüne dönerken hiddeti yolda kabardı: "Bre canı cehenneme!.. Hiz oğlan!.. Şu anda ahdım olsun Gümrükçü Efendim'e bir çubuktar bulayım ki Tayyarzade dedikleri daltaban bıçkın o mahbubı zibanın ayağına su dökemesin... Vay nankör it vay!.." diye söylendi.

Konağa döner dönmez Tayyarzade'nin anasından duyduklarını ve o kadının kendisine muamelesini hiç katıksız anlattı; doğru sözlü, doğru özlü adam olduğundan Hüseyin Efendi de inandı.

Bal Mehmed Ağa ahdini de yerine getirdi, bayramın ikinci günü Hocapaşa Camii müezzininin oğlu Hafız Ali'yi Gümrükçü'ye çubuktar olarak getirdi. Hafız Ali on dört yaşlarında hakikaten gayet güzel bir çocuktu, sesinin güzelliğinden ötürü de semtindeki şöhreti "Cennet Bülbülü"ydü. Fakat Hüseyin Efendi'nin yanında Tayyarzade'nin yerini tutamadı. Şehreminili eskici oğlunun terazide ağır gelen tarafı kültürüydü.

Semti halkıyla selamı kesen Tayyarzade bayramın ikinci günü

Üsküdar'a geçti. Şemsipaşa'da kendine münasip bir ev buldu, ertesi günü de anasını alarak, ancak bir öküz arabası tutan eşyalarıyla doğup büyüdüğü semti terk etti.

Unutulmak istiyordu, fakat Tayyarzade'yi unutturan, semtinden kaçması değil, bütün İstanbul'u dehşete düşüren yeni bir esrarengiz vaka, İstanbul'un sayılı zenginlerinden yağlıkçı Kerem Efendi'nin bayramın dördüncü günü kayıplara karışması oldu.

Mor Feraceli Kamer Hatun

Yağlıkçı Hacı Kerem Efendi sadece aşırı zengin değil, bir antikacı, antika koleksiyoncusuydu. Dedesinin babası Kırım'dan geldiği için "Kırımlı Kerem Efendi" ve "Tatar Kerem Efendi" diye de meşhurdu. Hacı unvanına gelince, hacca gittiğini bilen yoktu; kim, ne zaman, ne münasebetle takmış ise takmış, o da benimsemişti; mühründe bile "Elhac Kerem bin Gazi Taki el-Kırımî" yazılıydı. 1629 yılında altmış iki yaşındaydı. Orta boylu, enseli, pençeli adamdı. Dört karısı, üç oğlu ve beş torunu vardı. Oğullarından ikisi kürk tüccarı, biri de mollaydı. Kadılıkla taşrada bulunuyordu. Altın babası Hacı Kerem'in Büyük Kapalıçarşı'da yan yana üç göz dükkânlarının müşterileri ekseriyetle kadınlar, kadınların içinde de bilhassa nazenin yosma hanımlardı; tazeleri dadı, bacı kalfa, kâhya unvanını taşıyan yaşlıca birinin kanadı altında gelirlerdi. Kerem Efendi de gözü çöplükte kalmış kart horozlardandı. Zendostluk yolunda gayet cesurdu. Tecrübelerine güvenir, nazenin nigârı adım atışından tanırdı; malına göre bir sırmalı hamam takımını, sofra takımını, antika bir çevreyi gözden çıkarır, kılavuz peşine takılıp nigârıyla kapanırdı.

Dükkânda türlü diller döker kapılar açardı; oynak tazenin yanındaki gözcü kadının gönlünü yapar, sonra tespit edilen günde

tarif edilen yerde, semti dildara sapardı. Haziran ortalarındaydı. Bir gün dükkânına bir dadı hatunun yanında mor feraceli bir yosma girdi, kaş göz işmarıyla, "Hacı babacığım", "Güzel kızım" gibi muhabbetli hitaplar ve "Çifte sarmalı", "Hanım sarması", "Yâr yuvası" gibi cinaslı tabirler, isimlerle "Gönlüm yattı...", "Aksâde istemezsen sarıl, verelim..." gibi laflarla hemen anlaştılar da, sultanlara layık ağır sırmalı bir hamam takımının pazarlığında uyuşamadılar. Yosma dükkândan çıkarken gamzeli gözleriyle Hacı Kerem'e şöyle bir baktı, yağlıkçı da o ateşli bakışın karşısında kendisini en az kırk beş yaş gençleşmiş, bir nevhat şehbaz sandı. Üç gün sonra yosma yine geldi, antika bir çevre beğendi, fakat elini koynuna atınca:

– Hele bak... Telaşeyle kesemi evde unutmuşum!.. dedi.

Hacı Kerem, "Güzel kızım, sen şimdi çevreyi al git, bahasını başka zaman getirirsin" diyemedi:

– Satmam... Senin için saklarım!.. dedi.

Mor feraceli yosma bu sefer de zengin Tatar'a öylesine baktı ki çevreyi alamadı ama Hacı Kerem'in gönül evini talan etti. Aradan bir hafta geçti, dükkâna yosmanın dadı kadını yalnız geldi. Hacı da fırsatı ganimet bilip o nazeninin kim olduğunu sordu. Dadı kadın da mor feracelinin ahvalini tafsilatıyla anlattı:

– İsmi Kamer Hatun'dur, Receb Paşa'nın ulakbaşısı Kara Mehmed'in karısıdır. Kara Mehmed'in nigâr cümbüştinde şehbazlığına söz yoktur ama gayetle cimri herifin biridir, zavallı taze, akçe yüzü görmez, harçlık nedir bilmez; çarşıya çıkarız, şunu bunu görür beğenir, kâh pazarlık uymaz, kâh kesemizi evde unuttuk deriz, yine menzilimize döneriz... Bari tazecik koynunda koca görse, o da yok, Kara Mehmed ayda bir gece dahi evinde kalmaz, ulaklık hizmetinde diyar diyar koşar... Kamer Hatun kel olsun, kör olsun da gece koynunda er olsun der... Hani şerlerinden korkmasam bir ya-

lın ayaklı ve yalın yüzlü bekâr uşağı civan bulup hanımının koynuna kendi elimle koyacağım... Tamam bal alınacak çiçektir!.. dedi.

Hacı Kerem de parmağındaki elmas yüzüğünü gösterip:

– Dadı Kadın... Beni şu Kamer Hatun'la müşerref eyle bu yüzük senindir!.. dedi.

– Gönlünü hoş tut Hacı Baba... O sırmalı çevre ile sırmalı hamam takımını da nigârın yüzgörümlüğü hedayası bohçaya koy, akşama sabaha da benden haber bekle!..

Yağlıkçı Kerem Efendi'nin konağı Eyüpsultan'daydı. 2 ağustos perşembe günü, Kurban Bayramı'nın üçüncü günü akşama doğru Yağlıkçı Konağı'na bir zenci haremağası geldi; Hacı Baba'nın elini öptü. "Kamer Hatun cariyeniz mahsus selam eder" der demez Yağlıkçı, "Bu ağa ile meclisimiz halvettir!.." diyerek daima gölge gibi yanında ve hizmetinde mahrem uşağı Bozoğlan Mustafa'yı dışarı çıkardı.

– Aman ağa oğlum... Hayır haber?

Haremağası koynundan bir mektup çıkarıp verdi:

"Ey Felek!.. Ey zalim Felek!.. Alnıma yazılmış bir kara yazı, tazelik çağımda göremem baharı yazı, her hatunun koynunda yatarken bir yiğit şehbazı, ben erimi yanımda göremem ayda bir gececik olsun en azı.

Feryat elinden zalim Felek!.. Tazelik bir kuştur uçar, her gül bir defa açar, her zaman piyalei şebab elde olmaz ve derunı şerbeti aşk u muhabbetle dolmaz... Savm ü salatın kazası var, yârsiz geçen eyyamı muhabbetin kazası yok...

Efendim sultanım hazretleri, dadı hatundan aldığım haber bu cariyeniz için ağız miski olmuştur. Hali pür melalim siz sultanımın malumudur ve hakikati hal budur ki kapımızda müstahdem simasında melahat sahibi taze civan yalın ayaklı ve yalın yüzlü yanaşma oğlan uşak ve levent makulesiyle ülfet olamaz. Cümlesi boy ve

bos, ve el ve ayak, ve bir çehredir, maariften ve nezaketten bibehredirler, meşhur meseldir ki: "Ben çeksem halıya onlar gider çalıya." Kapımız halkından gayriye ise emniyet olmaz ve bu cariyenizde derd ü mihnet nihayet bulmaz. Amma "Nagâh açılır perde, derman erişir derde" buyurmuşlar. Siz efendim sultanım canibinden haberi muhabbet geldiğinde bu cariyeniz dahi ol anda müştakınız olmuşumdur. Ağız haberimiz bendei sadıkımız bizim Bilal'dadır.

Durmaz ağlar gözlerim, yolunuzu gözlerim, siz sultanımı özlerim, katmer katmer; hâki payinize yüz sürer cariyeniz Kamer."

Kişi azmayınca başına kaza gelmez

Hacı Kerem mektubu öptü, kokladı:

– Oh... Misk ile anber!.. Geçende Kamer Hatun'u rüyamda gördüm, hedayamız olan ağır sırmalı hamam takımını almış ve soyunup hamama girmiş, ben dahi soyunup belimde ibrişim futayla bir mürahik taze civan tellak imişim, hanımı kurna başında bayıla ayıla yıkar idim.

Mektubu tekrar okudu ve dizinin dibine oturttuğu haremağasına:

– Sendeki ağız haberi nedir?.. diye sordu.

– Gayetle tatlıdır... Kamer Hatun cariyeniz ellerinizden ve eteklerinizden ve Dadı Hatun cariyeniz eteklerinizden ve ayaklarınızdan öperler... Kamer Hatun cariyeniz yarınki gece siz sultanımın teşrifine muntazırdır...

Altmışını aşmış zengin Yağlıkçı'nın bıçkın leventler gibi gece nazenin nigâr menziline gitmesi ilk bakışta tuhaf görünürse de, Kerem Efendi'nin mor feracelisini Eyüp'teki konağa getirtmesi veya dükkânda kapatması imkânsızdı, kaldı ki ortada çöpçatan bir dadı kadın vardı ve "Minareyi çalan kılıfını hazırlar" demişlerdi.

– Bre Bilal Ağa. Ulakbaşı Kara Mehmed'in menzili nerededir?

– Atmeydanı civarındadır... Ama siz sultanım gam çekmeyin,

ben sizi Sultanbeyazıt'ta Sırakahveler'de beklerim, akşam namazından sonra alır götürürüm.

– Hedaya bohçamızı getirecek bizim Bozoğlan Mustafa uşağımız beraber gelsin mi ki gayetle mahremimizdir?

– Ama sultanım bilmez gibi söylersin, helva gecesi değildir ki cumhur ile varalım...

Yağlıkçı çekinerek sordu:

– Sualimi hoş göresin Bilal Ağa... Hatun kızımızın kızıl gömleği var mıdır?

Kerem Efendi "O Kemer Hatun fahişe midir?.." demek istiyordu. Haremağası:

– Efendim bunun cevabı müşkildir... Bu bendeleri kızıl gömleğinin yenini yakasını görmüş değilimdir...

– Ya Kamer Hatun kızım beni ne zaman azat eder?

– Sultanım, gece misafiri sabah gün doğmadan gitmek âdettir...

Yağlıkçı Hacı Kerem Efendi bayramın dördüncü cuma gününü son derece heyecan içinde geçirdi; mor feracelisi için gözden çıkardığı ağır sırmalı hamam takımı ile antika çevreyi Dadı Kadın'ın tembihine uyarak hurda inci işlemeli yine antika bir bohçaya koymuş, hazırlamıştı. Hem cuma, hem de bayram olduğu için Büyük Çarşı'daki dükkânları kapalıydı, anahtarı sadık uşağı ve mahremi Bozoğlan Mustafa'ya verdi ve ilk iş olarak o bohçayı dükkândan konağa getirtti; konakta da hediyelerine bir küçük şişe içinde bir miktar gülyağı ilave etti.

Bozoğlan delişmence çocuktu; okuması yazması yoktu ama duygulu, uyanıktı; efendisinin telaşı karşısında iki ata sözü diline takılmıştı: "Kırkından sonra azarı teneşir paklar", "Kişi azmayınca başına kaza gelmez" diye söyleniyordu. Efendi ile uşak şöylece kararlaştırdılar: Yağlıkçı Beyazıt Meydanı'ndaki Sırakahvehaneler'de kılavuz haremağasıyla buluşup mor feraceli hanıma gittik-

ten sonra Mustafa Eyüp'e dönmeyecekti, geceyi Çemberlitaş Hamamı'nda geçirecekti; Kerem Efendi de yosmanın evinden cumartesi günü ortalık ağarmadan ayrılacağı için doğruca o hamama gelecek ve Bozoğlan'la buluşup aptes alıp Sedefçiler Camii'nde sabah namazını kıldıktan sonra beraberce Eyüp'e döneceklerdi, yosma tadı üstüne artık o cumartesi günü dükkâna kapanamazdı.

Kerem Efendi başına buyruk yaşayagelmişti, kâhyasını çağırdı, "Bu gece Mustafa'yı alıp bir eski yâri garının konağına giderim, merak etmeyin, hareme haber ver..." dedi; incili bohçanın üstüne bir de adi bohça sardıktan sonra ikindiyi konakta kıldı, sonra, efendi önde, hediye bohçasını koltuklamış uşağı ardında iskeleye indiler, iki çifte bir kayığa bindiler, Yemiş İskelesi'ne çıkıp oradan birer kira beygiriyle akşam namazına Beyazıt Camii'ne yetiştiler. Sonra da Sırakahvehaneler önünde Bilal Ağa'yı kendilerini bekler buldular. Bozoğlan bohçayı haremağasına verdi, efendisinin elini öptü, ayrıldı.

Hadım Bilal'in elinde büyükçe bir muşamba fener vardı, Yağlıkçı'nın önüne düştü, Divanyolu'na doğru azıcık yürüdüler. Zenci sağ kolda bir sokak ağzında durdu:

– Efendim sultanım... Kamer Hatun cariyeniz sizi yormamak için araba göndermiştir, buyurun binelim... dedi.

Vakitsiz öten horoz

Sokak içinde arabanın yanında yine elinde bir fenerle arabacı bekliyordu, iriyarı, posbıyıklı bir adamdı. Araba, tekerleklerine varınca şakır şakır altın yaldızlı mükellef bir saray arabasıydı. Efendiyi koltuklayıp bindirdiler. Bilal:

– Sultanım... Bilirsin ki zamanımızda yollar tekin değildir, göz göre adam kaldırıp kaçırırlar, arabayla hem emniyette hem de yâr ü ağyara görünmeden gideriz!.. dedi.

Arabanın içi, muşamba fenerin sönük ışığında bile göz kamaştırıyordu; som sırmadan örülmüş hasır üstüne sırma işlemeli mor kadifeden şilteler ve yastıklar döşenmişti. Haremağası Bilal'in lafı Kerem Efendi'yi acı bir düşünceye sürükledi; Mor Feraceli Kamer Hatun güzellikte âfeti devrandı, ömrü yollarda ulaklıkla geçen kocası tarafından ihmal edilmişti. Şu tertibat gösteriyordu ki hanım ara sıra evine bir oynaş alabiliyordu. Kendisini iki sefer görmekle âşık olan Tatar Kerem Efendi'ye de bir gecelik bir lütuf ve atufette bulunacaktı... Yağlıkçı'nın misafirliği, şehbaz ve şehlevent ve her biri bir pelenge (parsa) benzeyen taze yiğitler arasında bir çeşni olacaktı; "Vakitsiz öten horoz" içini çekerek, "Ah..." dedi. "Nerede otuz yıl evvelki Kerem!.. Topuklarım demir gülle gibi gümgüm vurarak yürüdüğüm zamanlar..."

Dışarısını görmüyordu, nerelerden geçtiklerini bilmiyordu, araba kaba taş döşeli yollarda hayli dolaştıktan sonra durdu:

– Geldik mi Bilal Ağa?

– Geldik sultanım!..

Dar bir çıkmaz sokak içindeydiler. Sokağın iki kenarı kale misali duvardı. Elindeki fenerin ışığında çok heybetli görünen zenci hadım belinden bir anahtar çıkarıp küçük bir demir kapı açtı:

– Ulakbaşı menzilinin oğrun kapısından gireriz, emniyettir... Buyur efendim... Kamer Hatun ile sefa ve cümbüşler mübarek olsun...

Serin ve küf kokulu mahzen, zindan gibi bir taşlığa girdiler. Ortada büyük bir bakır şamdanda pehlivan boynu kalınlığında iri bir yağ mumu yanıyordu. İlerde demirden bir kapının yanı başında partal bir hasır serilmiş, hasırın üstünde bir mitil (kapsız) yorgan ile çarşafsız bir şilteden ibaret kirli bir döşek vardı; döşeğin içinde de insan şekil ve suretinde yırtıcı, paralayıcı canavara benzeyen bir adam bağdaş kurmuş oturuyordu. Yağlıkçı'nın ürktüğünü gören haremağası:

– Sultanım... Yabandır ama salmaz... Konağın külhancısıdır... dedi.

O yaban adamı gelenleri umursamadı. Demir kapının anahtarı üstündeydi, Bilal Ağa elindeki feneri taşlıkta bırakarak o ikinci demir kapıyı açarken Yağlıkçı içinden, "Acaba zindana mı atılırım?!.." diye geçirdi. Taşlığın kasveti ve külhancının vahşeti zengin adama öylesine dehşet vermişti ki, kapı açılıp karşısında ahşap bir merdiven görünce kılavuzuna:

– Hele dur!.. Bir yol nefes alayım!.. diyerek merdivenin ilk basamağına oturmak istedi.

– Yok sultanım... Misafiri merdiven tahtasına oturtamam!.. diyen Bilal Ağa efendinin koltuğuna girdi, merdiveni ağır ağır çıktılar.

Kerem Efendi'nin içine ufak bir şüphe düştü. Receb Paşa'nın ulakbaşısı Kara Mehmed'in karısı Kamer Hatun kendisine ağır sırmalı hamam takımı ile sultanlara layık bir çevre getiren ihtiyar âşığını bir iki hizmetkârının yardımıyla konağın arka oğrun kapısından içeri almıştı, fakat o zindan gibi taşlık ve şimdi şu ahşap merdiven Kerem Efendi'de büyük, hem de çok büyük bir saraya girdikleri hissini uyandırmıştı. Kara Mehmed Ağa nihayet bir ulakbaşıydı, bir vezir kapısının azıcık itibarlıca bir yanaşması, bir uşağıydı. Merdivenin üst başında efendinin bu şüphesi birden kuvvetlendi.

Merdivenin üst başında büyük bir gümüş şamdan duruyordu ve bu şamdanın üç kolunda zengin Yağlıkçı'nın kendi konağına bile giremeyen ve ancak vezir sarayları için yapılan üç tane kâfurlu balmumu yanıyordu; hem merdiveni, hem de geniş bir sofayı aydınlatıyordu. Tam karşılarında çifte kanatlı iki büyük kapı vardı, ceviz üzerine sedef kakmalı kapılardı ve bu iki kapı arasında bir koyun postu üzerinde, tıpkı aşağıdaki külhancı gibi bağdaş kurarak oturmuş müheykel bir adam vardı; bu adam hemen ayağa kalktı ve gelenleri koşarak karşıladı; Kerem Efendi'nin elini öptü, sonra karşısına dikilerek sağ avucunu açıp uzattı. Arnavut ağzıyla:

– More efendi bana tütün bahşiş!.. dedi.

Gözleri iki mavi boncuğa ve bıyıkları burulmuş mısır püskülüne benzeyen genç bir adamdı; sırtında ak abadan Arnavut esvabı, başında dal keçe külah vardı ve ayakları çıplaktı. Kerem Efendi kılavuzuna:

– Bu Arnavut şehbaz kim olur?.. diye sordu.

– Kamer Hatun cariyenizin yanaşmalarından Ramo Oğlan'dır ki siz efendim sultanım için kapı nöbeti tutmuş bahşiş ister fukaradır...

Kerem Efendi kesesinden sekiz on akçe çıkardı ve genç Arna-

vut'un kocaman açık pençesine koydu. Yanaşma, "Efendim Hak berakât !.." diyerek Yağlıkçı'nın önünden çekildi, geri geri birkaç adım attıktan sonra koştu, bir dolap açarak içinden ceylan derisi bir çift terlik çıkardı, efendinin önüne koydu, sonra eğilerek Yağlıkçı'nın ayaklarından kunduralarını aldı, terlikleri giydirdi ve kapılardan birini açtı.

Tütün bahşişi

Kerem Efendi'nin karşısına muazzam bir billur avizeyle aydınlatılmış büyük ve muhteşem bir divanhane çıktı. İhtiyar âşığın kafasında da bir şimşek çaktı. Mor Feraceli Kamer Hatun, Ulakbaşı Kara Mehmed'in falan karısı değildi ve muhakkak ki asıl adı da Kamer değildi; devrin vezirlerinden birinin ya karısı ya da kızıydı.

Yağlıkçı duygusunu gizlemedi, kılavuzu zenci Bilal'e:

– Bre ağa... Biz neredeyiz?.. diye sordu.

– Receb Paşa Ulakbaşısı Kara Mehmed Ağa'nın karısı Kamer Hatun'un menzilindeyiz sultanım...

– Bre ağa ulakbaşıda böyle saray olmaz...

– Efendim sultanım Kara Mehmed Ağa ulakbaşıdır ama nefsinde Volçetrin hâkinden kopmuş hanedan kişidir!

– Bre ağa... Taş yerinde ağırdır, İstanbul'da böyle saray veziranedir, vüzerayla aşık atmak İstanbul'da edebe uymaz...

Yağlıkçı muhteşem divanhanenin eşiğinden içeri adımını atmak üzereydi, karşısına dört nefer Boşnak köle çıktı, dördü de pehlivan yapılı, gaytan bıyıklı, gayet yakışıklıydı; al çuhadan sırma işlemeli bir örnek cepken ve poturlar giymişler, beyaz keçe külahlarına kırmızı oyalı beyaz çemberler sarmışlar, bellerinde al kuşaklar, kuşaklarında kabzaları mercan kakmalı bıçaklar ve ayak-

ları çıplaktı; dördü de bir ağızdan:

– Efendi sultan hoş geldin!.. Bize tütün bahşiş!.. dediler ve açık avuçlarını Yağlıkçı Kerem Efendi'ye uzattılar.

Efendi şaşkın şaşkın kılavuzunun yüzüne baktı. Ömründe ilk defa yanaşmaları, uşakları gelen misafirden bahşiş isteyen bir saray görüyordu. Kılavuz Bilal Ağa yüzünde tatlı bir tebessümle:

– Efendim... Avuç açmış fakir Boşnak köleleridir ki dört beş altın ihsanınızı gözlerler... dedi.

Az önce kapı nöbeti tutan Arnavut yanaşmaya bahşiş vermiş efendinin kesesi zaten elindeydi; içinden dört altın aldı, dört açık avuçtan birinin içine koydu, altınları alan delikanlı ayaktaşlarına:

– Efendi sultana yol verin... Tütün bahşişi aldık, Hak berakât!.. dedi.

Divanhanenin bindallı denilen ağır kumaştan yapılmış perdeleri sımsıkı kavuşturulmuştu. Tavandaki billur avizede iki yüzden fazla balmumu yanıyordu. Rengârenk kabartma çiçek ve meyvelerle donatılmış, zemini altın yaldızla tavan bir cennet bahçesi gibiydi. Yer, kıymetli halı seccadelerle döşenmişti. Üç duvar boyu fırdolayı sedir, sedirlerin üstü de sırmalı atlas şilte ve yastıklarla döşeliydi. Bir yanda büyük bir ocak, ocağın da oymalı tunçtan ve altın yaldızlı bir sanat şaheseri yaşmağı vardı.

Boşnak kölelerden ikisi Kerem Efendi'nin iki koltuğuna girdiler ve tunç yaşmaklı ocağın yanında bulunan bir kapıya doğru götürdüler. Kapının kanatları ceviz üzerine sedef ve mercan kakma nakışlıydı. Kapı açılınca Yağlıkçı'nın gözleri önüne, muhayyilesinin sınırı dışında bir âlem çıktı.

Zemini kıymetine baha biçilmesi güç yekpare bir Acem halısıyla döşenmiş bir salon, ikinci bir divanhane ki, duvarları gül ağacından çerçeveler içinde Çin ve Japon işi lake panolarla kaplanmıştı. Tavan, bir önceki divanhanenin tavanının aynı; sonra bir

avize ki, kırmızı, sarı, mor, yeşil, mavi güller, laleler, zambaklar boruçiçeklerinden, menekşelerden bir demet şeklinde ve çiçeklerin göbeklerinde yüzden fazla kâfurulu ve altın yaldızlı balmumları, yanmaktadır; avizenin tam altında fıskıyeli küçük bir mermer havuz, püsküren sular, avizeden, akseden zümrüt, firuze ve inciden damlalar halinde dökülmektedir.

Yağlıkçı'yı bu ikinci salonda kalyoncu çıplağı kılığında iki mürahik oğlan karşıladı, Boşnak şehbazlarından biri onlara:

– Efendi sultan size teslim!.. dedi.

Bu sefer Yağlıkçı'yı o kalyoncu çıplakları koltukladılar. İki Macar kölesiydi, fakat pek küçük yaştan o kadar mükemmel bir saray terbiyesi görmüşlerdi ki Türkçe'yi İstanbul ağzı konuşuyorlardı:

– Buyur efendim sultanım!.. dediler ve Tatar Kerem Efendi'yi baş sedirde başköşeye izzet ve saltanatla oturttular.

Sakız ve kına parası

Hacı Kerem Efendi'nin dili tutulmuştu. Bir aralık gözleri kılavuzu Bilal Ağa'yı aradı, bulamadı; Boşnakların yanında kalmış olacaktı. Kapının yanında, belinde peştamalımsı bir bez sarılı çırılçıplak, uzun boylu ve kara kuru Sudanlı bir zenci çocuk duruyordu. Bilal Ağa'nın getirdiği hediye bohçasını Kamer Hatun'a götürmüş olacağını düşündü ve utancından yere geçecek hale geldi. Bu muhteşem sarayın sahibesine bir gece misafiri olarak getire getire getirdiği abanoz nalını ve altın tası ile sırmalı bir hamam takımı, bir tek çevre, bir şişecik de gülyağı olmuştu. O anda eski Bedesten'deki mücevher çekmeceleri ile yine orada dışı demir, içi selvi bir sandıkta sakladığı ve "Zerrin Post" adını verdiği kısa bir samur kürkü gözünün önüne getirdi. Aslında, Kamer Hatun'un şanına layık hediye sunamayacak adam değildi.

"Zerrin Post" yeryüzünde bir eşi olmayan bir kadın kürküydü. Sibirya ırmaklarında yaşayan ve nesli tükenmek üzere bulunan bir cins susamuru vardı ki, bu hayvanın ensesinde bir tutamcık kırk elli tel kıl, haddeden geçmiş has altın telden farksızdı, "Zerrin Post" tam 80 988 parça küçücük posttan yapılmıştı, yani bu kısacık kürk için o miktarda susamuru avlanmış ve nesli tükenmek üzere olan o hayvandan o kadarının ele geçirilmesi için otuz yıl-

dan fazla zaman harcanmıştı.

Yaşlı adamın kafası karıncalanıyordu; kendi kendine, cevapsız kalan bir sürü şey soruyordu: bu muhteşem sarayın sahibesi Mor Feraceli Kamer Hatun, kocası tarafından ihmal edilmiş genç kadın, emri altında biri öbüründen dilber şu kadar genç ve tüvana uşak bulunurken ve bu oğlanlar, hanımın menziline aldığı bir erkeğe hizmet edecek kadar da mahremi olmuş iken, hanımın dışardan erkek araması ne mana ifade ederdi? Dışarda bunca şehbaz ve şehlevent delikanlılar sürü sürü dolaşır ve bir tütün parasına avlanırken Kerem Efendi gibi yaşlı adama rağbetin manası neydi? Bu kadar ihtişamın içinde yaşayan bir kadının kesesinde harçlık bulunmaması nasıl bir masaldı? Bir sırmalı hamam takımı yok muydu? Bir antika çevresi yok muydu?

Yoksa burası bir batakhane miydi?

Altın babası Kerem Efendi içinden bir "Adam sen de..." dedi; hemen Mor Feracelisi'yle diz dize ve göz göze muhabbet ve cümbüş nasip olsundu, onunla geçecek bir geceye, iki geceye her fedakârlık değerdi. Tek buradan sağ çıkabilsindi.

Kalyoncu çıplağı kılıklı iki Macar kölesi efendiyi sedire oturttuktan sonra karşısına geçtiler sağ avuçlarını açarak uzattılar:

– Sultanım... Biz ciğerkûşe Macar köleciklerine tütün bahşişi!.. dediler.

Efendi iki oğlanın avuçlarına ikişer altın koydu.

Sarayın ihtişamı ile hizmetkârlarının bu bahşiş dilenciliği de neydi? Kalyoncu çıplakları da bir "Hak berekât!" teşekkürüyle çekildiler ve kapı yanındaki Sudanlı tüm çıplak zencinin yanında el pençe divan durdular.

Divanhaneye yirmi kadar kız girdi. Sarışın, kumral, kara saçlı; beyaz, buğday benizli, esmer; mavi, ela, çakır, kara gözlü; narin, tombul, balıketi; yaşları on dört ile on sekiz arasında Çerkez, Aba-

za, Gürcü, Megril, Macar, Rus, Frenk, Arap Berberi cariyeler; üstlerinde yarı şeffaf tüle yakın incelikte rengârenk şalvarlar içinde bacakları, kalçaları duman halinde seçiliyordu; bellerinde altın paftalı murassa kemerler, üstünde rengârenk gömlekler; hepsinin ayakları çıplak, saçları dökük, efendinin karşısına dizildiler. En öndeki kızın ise belden yukarısı tamamen çıplaktı, uzun saçlarını göğsüne dökmüş, memelerini o kara saçların altında saklamıştı; elinde altın bir tepsi içinde altın bir kupayla Kerem Efendi'ye şerbet verdi. Kalyoncu çıplağı oğlanlardan biri de hemen bir çubuk getirdi.

Efendi şerbetini içtikten sonra çubuğu ateşlendi. Çıplak gövdeli kız altın kupayı alınca öbür kızlar koşarak geldiler, efendinin eteğini birer birer öptüler ve sonra o yirmi kız avuçlarını açarak ellerini uzattılar:

– Sultanım... Bu sîne bülbülleri cariyelerinize sakız parası, kına parası!.. dediler.

Efendinin tahammülü kalmadı, altın kesesini olduğu gibi şerbetçi kızın elindeki tepsiye bıraktı, şerbetçi, tatlı bir gülümsemeyle:

– Hak berekât!.. Şimdilik bize izin, inşallah her gün gelir sen sultanımızdan sakız ve kına altıncıklarımızı alırız!.. dedi.

Her gün mü geleceklerdi?

Yağlıkçı Kerem Efendi ilelebet burada mı kalacaktı?

Düşünmeye vakit bulamadı, kızların ve onları takip eden iki kalyoncu kılıklı oğlanın ve çıplak zencinin çıktığı kapının çerçevesi içinde Mor Feraceli Kamer Hatun göründü. Kerem Efendi yerinden fırlayarak genç kadına koştu, "Kurbanın olayım!" diyerek ayaklarına kapandı.

Varan üç

Uşak Bozoğlan Mustafa yaşlı efendisinin yosma cümbüşüne gittiği gece Çemberlitaş Hamamı'nda sabahçı müşteri olup bir peykede yattı ve geceyi merak içinde uykusuz geçirdi. Kahve ocağı yanında gece nöbeti tutan tellak ve natırlarla yarenlik ederek oyalandı.

4 ağustos cumartesi sabahı, ezandan bir saat kadar evvel hamam açılınca, gözü kapıda, efendisini beklemeye başladı. Saatler geçti, namaz vakti geçti, Kerem Efendi görünmedi. Belki doğruca dükkâna gitmiştir diyerek çarşıya koştu, dükkânlarda da yoktu. "Acaba konağa mı gitti?.." dedi. Eyüp, İstanbul'un bir uzak bucağı, kira beygirine bindi, konağa gitti. Konak halkını telaşa vermeden havayı yokladı, efendi gelmemişti.

Vakit öğleyi buldu, Bozoğlan ne yapacağını şaşırdı, efendisini nerede bekleyecekti. Konakta mı? Bir boy tekrar İstanbul'a koştu. En uzak ihtimallerle Kerem Efendi'yi bulabileceği her tarafı dolaştı. Akşama doğru yorgun ve perişan konağa döndü ve kâhyanın odasına giderek macerayı anlattı. Yirmi yıldan beri Yağlıkçı Kerem Efendi'nin hizmetinde olan kâhya, efendisinin kaldırım şehbazı gibi zenparelik macerasına inanamadı. Derin derin, uzun uzun düşündü. Bozoğlan'ın yalan söylediğini sanmıyordu, efendi-

nin başına büyük bir iş gelmişti, "Bu gece de bekleyelim, yarın öğleye kadar gelmezse kapıya (hükûmete) haber veririz. Ben bu mor feraceli nigâr meselesini bizim efendiye kurulmuş bir dolap görürüm..." dedi.

Yağlıkçı Hacı Kerem Efendi pazar günü de görünmedi. Kâhya ile uşak konak halkını velveleye vermeden efendinin yetişkin, akılları başlarında kürk tüccarı iki oğluyla konuştular. Fakat onlar masum uşağı sıkıştırdılar. Bozoğlan Mustafa şaşırdı, macerayı tekrar tekrar anlattı, inandıramadı; "Babamızın parmağında şöyle kıymetli gök yakut yüzük vardır", "Babamızın koynunda mücevherli altın saat vardır ki bir Mısır hazinesidir", "Ve belinde şu kadar yüz elmas, yakut, zümrüt ile bir kemeri vardır..?" dediler, delikanlıyı kolluğa verdiler; zavallı Bozoğlan Mustafa falakaya yatırıldı ve hayli hırpalandı. Eyüp Yeniçeri Kolluğu'ndan Ağakapısı'na gönderildi ve ancak orada subaşı ağa ile asesbaşı ağa uşak oğlanı dikkatle dinlediler ve vakanın üzerinde isabetli bir karar verdiler: "Hacı Kerem dahi Mısırçarşılı ile Kaptanzade'nin gittiği yere gitmiştir..." dediler, fakat Bozoğlan'ı da serbest bırakmadılar, "Hele bir eyyam burada yatsın..." diyerek genç uşağı içi haşarat dolu Ağakapısı zindanına attılar.

Tayyarzade dedikodusunu Yağlıkçı Kerem Efendi'nin kaybolması unutturmuştu; Yağlıkçı Kerem Efendi'yi de Bursalı Sadizade Cafer Çelebi vakası unutturdu.

Bursa'nın en zengin ve eski bir ailesinin hesaba, deftere sığmayan muazzam servetine tek başına vâris olarak konmuş Cafer Çelebi, şöhreti memleketi tutmuş bir kuşbazdı. Bursa'da altını kürekle dökerek kurduğu kuş çiftliğinin eşi dünyada yoktu. Kuyrukları beş arşın boyunda horozlar, kar gibi tavus kuşları, altın telli sorguç kuşları, tepelerinden kıvır kıvır mavi kâküller sarkmış sümbül kuşları, gökyelpazeleri, cennetkuşları, büyüklü küçüklü kafesler

içinde öyle bir güzellik sergisiydi ki seyredenleri hayran olup kendinden geçer, hilkatin azametli kudreti karşısında titrerdi.

Cins cins binlerce kanaryası, elli cinsten fazla papağanı ve ayrı ayrı isimlerle: Taklabaz, Samî, Mısri, Bağdadî, Demkeş, Tılazlı, Peleng, Karaâlâ, Kızılâlâ, Tekirâlâ, Got, Taçlı Got, Çakşırlı bin çift güvercini vardı. Kapısı kulu halkından üç yüz kişinin tek işleri efendilerinin sevgili kuşlarına bakmaktı. Kendisi de en çok güvercinlerine düşkündü.

Bir gün sevgili güvercinlerini uçurmuştu. Kuşlar çiçek demetleri halinde açıla toplana on minare boyu yükselmişlerdi ki, ortalık bir anda kararıvermiş, Keşiş Dağı'ndan Bursa üzerine bir kara bulut inmişti; şimşekler çakmaya başlamış, göz gözü görmemiş, şehir halkı feryad ü figana, Sadizade Cafer Çelebi de, "Kuşlarım... Kuşlarım!.." diye çırpınmaya başlamıştı. Tufanı andırır bir sağanak tam on saat sürmüş, dağlardan seller inmiş, evler yıkılmış, yüzlerce insan, sayısız hayvan boğulmuştu ve Cafer Çelebi'nin sevgili güvercinleri geriye dönmemişlerdi. Sadizade'ye de vatanı bir zindan olmuş, gözleri ev bark, bağ bahçe, karı evlat görmemiş, yanına yükte hafif bahada ağır bir miktar mücevher almış, belinde altın kemeri iki uşağının omuzlarında iki heybe çamaşırı ile bohçalar arasına sıkıştırılmış keselerle seyyahı âlem olup çıkıp gitmişti.

Sadizade'nin güvercinleri

İki Gürcü oğlanı kölesiyle Bursa'dan atlanan Sadizade Lefke'de kervan yoluna çıktı ve ilk geçen kervana katılarak Konya üzerinden Şam'a gitti; oradan Kudüs'e, Mısır'a geçti, İskenderiye'den de bir gemiye binip Tunus'a, Cezayir'e kadar gitti. Bu seyahat iki yıl sürdü. Her konduğu, uğradığı beldenin maarif erbabı ve zürefasıyla ülfet ve muhabbet eylemiş, bir taraftan da oraların kuşbazlarını sorup soruşturmuş, içinde bir ümit ışığı, sevgili güvercinlerini aramıştı.

Ve kuşlarını nihayet Cezayir'de bir kuşbazın elinde buldu. Aradan iki yıl geçmiş olduğu halde derhal tanıdı. Cezayirli kuşbaz:

– Kuş kuşa benzer, ayaklarında nişanın var mı? diye sordu.

Sadizade:

– Nişanım yoktur ama yarın ispat ederim... dedi.

Hemen çarşıya koştu, külliyetli miktarda nar satın aldı, sonra bir aktara uğrayıp bir miktar misk aldı ve o gece bir lenger dolusu nar danesini misk şerbeti içinde yatırdı. Ertesi sabah da erkenden Cezayirli kuşbazın menziline gitti. Bursalı bir seyyahın bini aşkın güvercinin kendisine ait olduğunu ispat iddiası şehre yayılmış, büyük bir kalabalık toplanmıştı.

Sadizade kuşlara Bursa'da seslendiği gibi seslenerek nar dane-

lerini serpmeye başlayınca, onun sesini işiten güvercinler yuvalarından, köşklerinden çıkarak miskli narlara üşüştüler, can atarak yediler ve sonra o binden fazla kuş müthiş bir kanat şapırtısıyla havalanarak uçan çiçek demetleri halinde yüksele yüksele gözden kayboldular. Sadizade kuşlarının Bursa yolunu tuttuğunu anlayarak Cezayirli kuşbaza:

– İşte iddiamı ispat ettim, güvercinlerin bizim memleketin yolunu tutup gittiler!.. dedi

Kendisi de hemen o gün İstanbul'a hareket eden bir gemiye atladı. Bursa'ya heyecan, merak içinde dönmüştü; sormaya hacet kalmadı, kuşların döndüğü müjdesini çiftliğe varmadan, Mudanya iskelesine çıktığında verdiler.

Cafer Çelebi güvercinlerin Cezayir'den havalandıklarının gününü ve saatini defterine kaydetmişti. Çiftlikte de kuşların dönüşü kaydedilmişti. Güvercinlerin Cezayir'den Bursa'ya on sekiz saatte geldikleri anlaşıldı, ilk gelenler de Bağdadîler olmuştu.

1629 yılı Kurban Bayramı'nın üçüncü günü, 2 ağustos perşembe, Sadizade Ulu Cami yanındaki âyan kahvehanesinde oturuyordu. Bir yabancı geldi, otuz yaşlarında tahmin olunur genç bir adamdı, uşak kılıklıydı ama üstü başı temizce, kişizade kapısında olduğu belliydi, bıçkın bakışlı ve serbest tavırlıydı:

– İçinizde Sadizade Cafer Çelebi bulunur mu?.. diye sordu.

Kuşbaz mirasyedi:

– Sadizade benim... dedi.

– Sultanım, bana senin için haber sipariş etmişlerdir, amma mahremdir...

– ...

Genç adam Cafer Çelebi'yi bir köşeye çekerek şöyle anlattı:

"... İstanbul'da Kuşçular Çarşısı'nda ayak esnafından Kalyoncu Kasım'ın elinde bir çift Japon güvercini vardır ki siz sultanımda

yoktur, haber İstanbul'daki yâranınızdan Karakaş Süleyman Çelebi'dendir ki ben dahi onun menzilcisiyim, adıma Mustafa derler... Süleyman Çelebi mahsus selam eyledi, Sadizadem aman gelsin Japonları görsün, dedi, velakin Kalyoncu Kasım, Sadizade olduğunu bilirse kuşların bahasını dört beş kat yapar, tebdille gelsinler diye sipariş ettiler..."

Cafer Çelebi, Menzilci Mustafa'yı o gece konağında misafir etti, İstanbul'dan Bursa'ya ayak kirasını da umduğunun üstünde ödedi ve hemen ertesi günü yanına bir sadık uşak aldı, bir küçücük yatak dengi ve bir çamaşır heybesiyle ve Menzilci Mustafa'yla atlanıp üç kişi İstanbul niyetiyle Mudanya yoluna çıktılar, Sadizade bir paşa seyisi kılığına girmişti.

6 ağustos pazartesi günü akşamı İstanbul'un Mudanya iskelesine çıktılar ve o civarda bir hana indiler. Menzilci Mustafa:

– Ben yarınki gün erkenden gelir, siz sultanımı alıp Kalyoncu Kasım'ın olduğu kahvehaneye götürürüm... dedi.

Japon güvercinleri

Sadizade İstanbul'da hana inecek adam değildi; büyük şehirde kendi evi gibi kapısını vurmadan gireceği akraba ve yâran konakları pek çoktu. "Ben geldim" demesine bile lüzum yoktu, geleceği duyulduğu zaman günlerce evvelinden Eminönü'ndeki Mudanya iskelesinde beklenir, onu misafir kaldırmak şeref bilinir, paylaşılamaz, haftalarca bırakılmaz ve vezirane, mülukâne ziyafetlerle ağırlanırdı.

O zamanlar Marmara'nın Silivri, Tekirdağ, Gelibolu, Çardak, Bandırma, Mudanya, Yalova, Karamürsel, Değirmendere, İzmit, Tavşancıl gibi yalı kasabalarına gidip gelen gemiler İstanbul limanında daima aynı iskeleye yanaşırlardı ve İstanbul'daki o iskeleler de oralara nispetle Çardak iskelesi, Tekirdağ iskelesi, Mudanya iskelesi diye anılırdı.

Mudanya ile İstanbul arası deniz yolculuğu, rüzgârına göre yedi-on saat sürerdi, yolculuk da saz çalarak, mani okuyarak, türlü yaramazlık, muhabbet, sohbetle geçerdi. Gemide Sadizade ile Menzilci Mustafa'nın sohbet konusu Kalyoncu Kasım olmuştu; Menzilci bu adamın hayatını şöylece anlatmıştı:

Kuşbazların ayak esnafından bir serseriydi, asıl lakabı da "Kalyoncu" değildi, tazelik çağında kalyoncu haytalarından birinin şi-

kırdım uşağı olduğu için "Kalyoncu'nun Kasım" denilirdi; kalyonu karşıdan görmüş, yalın ayağını gemi içine atmamıştı; kuşçuluğa da bağ ve bahçe kenarlarında ökse ve tuzak kurarak iskete, florine, baştankara, sarıasma, karatavuk, üveyik gibi kuşlar yakalayıp dükkâncı kuşçulara satmakla başlamıştı. Serpilmiş tüysüzlük çağında kalyon çıplağı kılık kıyafeti ve it nümayişiyle dolaşırdı, bazusuna bir kalyon, baldırına da çapa ile balık resmi dövdürmüştü; belindeki kırmızı Trablus kuşağının bir ucunu da yalın topuğunun yanı sıra yerde sürümeyi bıçkınlık icabından bilirdi. Yirmi yaşındayken Balat Kapısı'nda oturur bir Yahudi bezirgânın yosma karısının dostu olmuştu ve ayaktaşı kopuk güruhunun tabiriyle "bezirgân haracı" yemeye başlamıştı. Fettan kadın Kalyoncu'nun Kasım'ı evine gece bekçisi adı altında yerleştirmişti; oğlanın kılık ve kıyafetine de yeni bir düzen vermişti; cebini her günü harçlıksız bırakmamıştı; gözü pek, çakırpençe, kurnaz, hiçbir tehlikeden yılmaz, o 1629 yılında yirmi dokuz-otuz yaşlarında bir adamdı.

Sadizade Cafer Çelebi bir an kuşsuz olamazdı. İstanbul'a gelirken de "Yeni Dünya" adını verdiği nadide bir kuşunu almıştı; papağan cinsinden bu küçücük kuş gayetle insalcıldı, sahibini tanır, omzunda cihanı dolaşabilirdi. Göğsü kırmızı, kanatları kahverengi ve yusyuvarlak bir püsküle benzeyen başı ile sırtı ve ikişer arşın boyundaki iki kalem kuyruğu da son derece tatlı dut yeşiliydi. Cafer Çelebi vatanı Orta Amerika olan bu kuşu bir İngiliz kaptanından almıştı ve Amerika anlamında "Yeni Dünya" adını vermişti.

Bursalı zengin 7 ağustos sabahı handa Menzilci Mustafa'yı beklerken karşısına siyahlar giyinmiş otuz yaşlarında, burma bıyıklı bir çuhadar çıktı. Gemide Menzilci'nin tarifinden bu genç adamın Kalyoncu'nun Kasım olduğunu tahmin etti. Cafer Çelebi paşalı bir seyis kıyafetinde olmasına rağmen son derecede hürmetkârane bir selamdan sonra:

– Sultanım... Yanılmıyorsam zatınız Bursalı Sadizade Çelebi olacaksınız, dedi.

Cafer Çelebi içinden, "Vay çakırpençe bıçkın külhanî" dedikten sonra artık hüviyetini saklamaya lüzum görmedi:

– Siz de Kalyoncu Kasım Ağa olacaksınız... Lakin benim Sadizade olduğumu ve tebdille gelip bu hana indiğimi kimden öğrendiniz?.. diye sordu.

– Belî sultanım, bu kulun da Kalyoncu Kasım'dır... Zatınızın teşrifini öğrenmek için şuna buna sormaya lüzum var mıdır ki? Dünkü gün bir tesadüf eseri bu kulun Mudanya iskelesindeydim, gemiden omzunda nadide bir kuşla bir yolcu çıktıkta ve o dahi Bursa tarafından gelmiş olursa onun Sadizade Çelebi olduğunda şüphe ve tereddüt edilmez. İşte şu zat Cafer Çelebi Efendimiz'dir ve bendeki Japonları görmek ve benden ucuz bahayla satın almak için böyle tebdil gelmiştir dedim.

Varan dört

Sadizade:

– Bre Kasım Ağa, aferinler senin irfanına vallah, söylediğin gibidir; gözümüz ne nigâr görür ne mahbub; gönlümüz de iyş ü işret meclisi aramaz, bizim sefamız kuş sefası, kuşlardan da güvercin sefasıdır... Sendeki Japonların haberini aldık, huzur uyku kalmayıp kaçtı, işte kalktık geldik... dedi.

– Efendim Sadizadem Japonlar bu zahmete değer...

– Akraba ve yâranımın dahi geldiğimden haberi yoktur...

– İsabettir efendim, akraba ve yâran bazı ahvalde ayak kösteğidir; gideceğin yere gidemezsin, göreceğini göremezsin...

– Bre Kasım Ağa, hemen senin menziline gidelim ve Japonları görelim...

– Sultanım Japonlar bende değildir Receb Paşa'nın ulakbaşısı Kara Mehmed Ağa'nın kuşlarıdır ki zatınıza bendedir diye aksetmiş, yalan değildir ama yanlıştır...

Kalyoncu Kasım Japon güvercinlerinin hikâyesini şöylece anlattı:

Kara Mehmed Ağa ulaklık hizmeti icabı evinde karısının yanında ayda bir gece yahut iki ayda bir iki gece ancak kalabiliyordu. Genç ve çok güzel ateşli bir Çerkez olan karısını ihmal ediyordu.

Adı Kamer Hatun olan bu kadın da Ermeni ayvazın ve kendi cinsinden bir dadı kadının çöpçatanlığıyla evine tüvana, kaşı gözü yerinde Pötürgeli bir sırt hamalını oynaş almıştı, bir eyyam o zeberdest oğlanla sefa sürüp bıkmış, yerine güneş pençesi gibi fırın uşağı bir hamurkâr civanı aguşi muhabbete çekmişti, bir eyyam da onunla yaşamış, üçüncü oynaş olarak da Kalyoncu Kasım'ı bulmuştu. Bunları dinlerken Sadizade içinden, "Şecaat arz ederken merdi Kıptî sirkatin söyler..." demişti. Fakat eski kalyoncu şıkırdımı macerayı bir tuhaf bağladı:

Bir gece hanımla sohbet ve muhabbet ederlerken laf kuştan ve kuşbazlıktan açılmıştı, Kamer Hatun, "Şehbazım... Kuşbazlar senin gibi dilbaz ve aşkbaz olur derler, doğru mudur?" diye sormuştu. O da, "Doğrudur..." demişti. Sonra kadın kuşbazların en meşhurunun kim olduğunu sormuştu. Kasım da "Bursalı Sadizade Cafer Çelebi dedikleri yiğittir ve hem dahi erbabı maariftendir" cevabını vermişti. Bunun üzerine Kamer Hatun, "Ben senden o yiğidi isterim..." deyince Kasım şaşırmış, "Ey nigârı nazenin... Ben senin bir dediğini iki söyletmedim... Ya benim günahım sadakatim midir ki pabucumu bana kendi elimle dama attırırsın..." deyince hanım, "Yok!" demiş, "Bursalı gelip geçicidir, sen benim kalıcımsın..." Kasım, "O yiğit Karun malına sahiptir, altınla sayd olunmaz..." dediğinde Kamer Hatun hiç düşünmemiş, "Mehmed Ağa'nın Japonlarını versem yine gelmez mi?" diye sormuştu.

Bütün kuşbazlar gibi Sadizade de ruhen serseriydi. Japon güvercinlerini altın yaldızlı kasımpatları gibi tahayyül ediyordu; Kamer Hatun'u da bir güvercine benzetince:

– Kasım Ağa... O hatun haklıdır... Giderim!.. dedi.

Gaflet insanlar içindir, "Ya benim yâranımdan Kara Süleyman bu meseleyi nereden ve nasıl haber almış da Menzilci Mustafa adındaki adamını ta Bursa'ya kadar yollayarak Kalyoncu Kasım'ın

elinde bir çift Japon güvercini bulunduğu haberini vermişti..." diye düşünmedi. Hesapsız servetine rağmen bir çift nadide güvercin için yosma kadın oynaşı olmaya da tenezzül etmişti:

– Kasım Ağa... O hanımın menzili nerdedir?.. dedi.

– Binbirdirek'tedir. Ama biz yatsıdan sonra konağın arka kuzu kapısından alınız...

Cafer Çelebi'nin Yeni Dünya'sı omzunda akşama kadar avare dolaştılar. Sadizade sabahleyin erkenden geleceğini söyleyen Menzilci Mustafa'yı da merak etmedi. Bir ara Galata'ya geçtiler, zira kibar Sadizade'nin, seyis kılığında da olsa, İstanbul'da bir tanıyanı çıkabilirdi. Kibar adamın hayta levent misali nigâr cümbüşü yapabilmesi için utancını atması, onun için de biraz içmesi lazımdı.

İriyarı vücut yapısına, siyah posbıyıklar ve güzel bir kara sakalla süslü güzel bir çehreye sahip zengin adam elbet ki iki Japon güvercini için hanım oynaşı olamazdı. Galata'da bir meyhaneden önce bir Frenk kuyumcuya girdiler. Sadizade Ulakbaşı karısına kıymetli bir elmas yüzük satın aldı.

Handa bıraktığı uşağı efendisini tam dört gün bekledi, haber çıkmayınca İstanbul'daki akraba ve yâranının hemen hepsini dolaştı. O adamları önce hayret, sonra dehşet sardı. Ağakapısı'na giderek vakayı zabıtaya haber verdiler.

Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânı

İstanbul'da pervasız bir cüretle kaldırılıp kaçırılan ve izleri bulunamayan zenginlerin sayısı Bursalı Sadizade Cafer Çelebi'yle dörde çıkmıştı.

İstanbullular artık kesin kanaat getirmişti ki bu dört vaka, bir iki kişinin işi değil, pek ustaca çalışan müthiş bir çetenin işiydi. Devlet sözünün ayağa düşmüş olduğu o devirde dağdaki haydutları gölgede bırakan bir çete.

İstanbul'un inzibat ve asayişiyle görevli yeniçerilerin arasında bu çetenin muhakkak ki adamları vardı. Hatta kendilerine "Dûdmanı Bektaşiyan" (Bektaşî Hanedanı) denilen yeniçerilerin büyük ağalarının bu kirli işin başında bulunmaları muhtemeldi. Halk arasında bu ihtimale vücut verenler pek çoktu. Bunu bilen batakhaneci çete, halkın bu şüphesinden de faydalandı.

Çetenin şehir içindeki faaliyetini idare eden Hamamcı Laz Hurşid'di, bu hayduda paravana olan Dökmeciler Hamamı da çetenin karargâhıydı; Edirnekapısı'nda açılıp tezgâhının başına kanlı serseri gece hırsızı Yandım Ali'nin oturtulduğu helvacı dükkânı ise, yalnız ilk kaçırılanlardan Mısırçarşılı Osman Efendi ve Kaptanzade Ahmed'in aileleriyle temas için kurulmuş bir istasyondu. Gereği kadar işini gördükten sonra o helvacı gediği hakiki bir hel-

vacıya devredilecek, Yandım Ali de, artık vücudu lüzumsuz ve tehlikeli olacağından tasfiye edilecekti. Hamamcı Hurşid ve onun müthiş çomarları Arnavut Sinan ve Bekir Odabaşı için Yandım Ali'yi yok etmek bir mesele değildi.

Helvacı dükkânı şöylece iş gördü. Aşırı zengin armatör Kumkapılı Ali Reis güzel oğlunun esrarengiz bir şekilde kayboluşundan bir hafta kadar sonra bir mektup almıştı. Bu mektup, gece yatsıdan sonra armatörün konağına, "Ali Kaptan'a Ağakapısı'ndan gönderilmiştir!.." diyen yeniçeri neferi kılıklı bir genç tarafından bırakılmıştı.

Mektup Ahmed'dendi, delikanlının mührüyle mühürlenmiş ve ayrıca sağ elinin pençe nişanı basılmıştı. Şunlar yazılıydı:

"Sen ki pederim, sebebi hayatım Ali Kaptan'sın, mührüme ve nişanıma itimat edesin ve Edirnekapısı'nda helvacı dükkânına bir kese derununda 2 000 altın teslim edesin ve helvacıya, 'Hacı Bektaş köçeklerine baba çorbası akçesi sadakadır ki bir can gelip senden alır' deyüp başka nesne demeyesin ve olmaya ki kapıya haber veresin, sana benim canım lazım ise..."

Ali Kaptan ertesi sabah erkenden istenilen parayı Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânına götürüp Yandım Ali'ye teslim etti. Mektuptaki tembihlere fazlasıyla riayet etmişti; kendisini şaşkın şaşkın bakarak dinleyen helvacı tezgâhtarının böyle bir durum karşısında elbet ki bir şeyler söylemesi gerekirdi. Ali Kaptan helvacının ne söyleyeceğini bile öğrenmek istemeden altın kesesini bırakmış, lafını bitirir bitirmez dükkândan kaçar gibi çıkmıştı.

Üç gün sonra aynı mealde ikinci mektubu aldı ve bu sefer altın kesesini Yandım Ali'ye verirken, sahte helvacının ısrarı üzerine kendisinin, oğlu kaybolmuş meşhur Kumkapılı Ali Kaptan olduğunu söyledi.

Oğlundan aldığı üçüncü mektup Ali Kaptan'ı biraz düşündür-

dü. Ahmed bu sefer 2 000 altınla beraber Hintkârî fildişi çekmecesini de istiyordu. Bu çekmecenin içinde en azından 50 000 altın değerinde mücevher vardı. Helvacı dükkânına üçüncü gidişinde zengin armatör çökmüş, perişan bir haldeydi. Artık kesin olarak kanaat getirmişti ki oğlu bir batakhaneye düşürülmüştü ve türlü işkenceler altında yazılan mektuplara mührünü ve pençesini basıyordu. Yahut ki delikanlıyı öldürmüşler, önceden pençesini zorla bastırdıkları kâğıtlara mektupları doldurup yolluyorlardı. Ailenin servet sırlarını da yine işkencelerle Ahmed'den öğrenmiş olacaklardı.

Esrarengiz yangın

Ali Kaptan üçüncü mektubu aldığında bir ara gidip durumu kapıya (hükûmete) haber vermeyi düşündü. Fakat mektuplar konağa ayrı ayrı yüzlerde yeniçeriler tarafından bırakılıyordu. Ya batakhaneyi işleten yeniçeriler ise... Yeniçeri ağası İstanbul şehrinin en büyük zabıta amiriydi. Padişaha da gitse, mektubu getirip bırakanların ve mahut helvacı dükkânının aranması yine yeniçerilere emredilecekti!

Zengin adamın içinde küçük bir ümit vardı, oğlu belki öldürülmemişti, yaşıyordu... Hükûmete haber verirse Ahmed'in ölümüne kendisi sebep olacaktı.

Zengin armatörün içinde helvacı dükkânındaki genç tezgâhtara karşı da bir şüphe vardı. Bu genç, kaptanın ikinci gelişinde sinirlenmiş, üçüncü gelişinde ise adeta kızmış görünen bu güzel yüzlü gencin bakışlarını beğenmemişti. Haklıydı, Yandım Ali'nin gözlerinde şeytani bir ışık vardı.

Kanlı serseri Ali Kaptan'ı kapıda görür görmez:

– Buyur ağa... İnşallah oğlun çıkıp gelmiştir?.. dedi.

Ali Kaptan artık tahammül edemedi, içini açtı:

– Ahmed'den bir mektup daha geldi...

– Yine altın mı ister?

– Bu sefer bu çekmeceyi de istemiştir...

Yandım Ali rolünü pek güzel oynuyordu, gözlerini hayretle açtı:

– Ağam... Vallah billah bu iş başka renk almıştır... Hemen kapıya haber vermek gerektir!

– Yok... Görürüm ki oğlum birtakım şerirler pençesindedir, kapıya haber verir isem evladıma kıyarlar, hem sana dahi zararı dokunur...

Metin denizci ağlamaya başladı. Yandım Ali:

– Ağam... dedi, ben başımdan korkarım, bana asıl zarar kapıya haber vermez isen gelir; şu dükkâna sığınmış garip bir yiğidim, bu kabak bir gün benim başımda patlar, ben şimdi gider kolluğa haber veririm... Bu altınları ve bu çekmeceyi kabul etmem...

Ali Kaptan delikanlının ayaklarına kapandı:

– Şehbazım... Sen bunu yapma, evladıma acı ki hüsün ve cemalde bir taze civandır! dedi.

– Bre ağa ben dahi gencim... Benim başım ateşlere yanarsa bana günah değil midir?

– Sana bu meseleden bir zarar gelmez, ben sana kefilim... Bir gün sual ederler ise, "Ali Kaptan keseleri emanet bıraktıkta kimseye söylememekliğim için bana tembih eder idi, onun için ağzımı açmadım" dersin...

Sonra çekine çekine ilave etti:

– Altını ve çekmeceyi almaya geldiğinde benden sana izin, o Bektaşî'yle konuş. benden ne ki isterlerse gücüm yettiği kadar toptan vereyim, bana evladımı diri göndersinler... Ben onu alır, gemiye koyup bir daha dönmemek üzere bu İstanbul'dan çıkıp giderim...

Hintkâri fildişi çekmeceyi getirip bıraktıktan sonra Ahmed'in babasına yolladığı mektupların ardı kesildi. Ali Kaptan deliye döndü. Bir haber alırım ümidiyle Edirnekapısı'na gittiğinde, büsbütün hayret ve dehşet içinde kaldı; mahut helvacı dükkânı yanmış, ye-

rinde dört kara duvar vardı. Etraftan ne zaman yandığını sordu, falan gece sabaha karşı yandı dediler, şöyle bir hesapladı, son kese ile mücevher çekmecesini bıraktığı günün akşamına rastlıyordu, hiç tereddüt etmedi, "Helvacı oğlan mücevher çekmecesini aldı, zaten başından korkuyordu, dükkânı da yakarak kaçtı..." dedi.

Fakat bu ihtimali, oğlunun mektuplarının kesilmesi sebebine bağlayamadı. Kaptanoğlu Güzel Ahmed'in akıbeti tekrar mutlak bir karanlığa gömüldü.

Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânı yangınından sonra Yandım Ali'nin tasfiyesi geri bırakılmış, bilakis yeni bir işe memur edilmişti; varan beş. Gümrükçü Hüseyin Efendi kaldırılacaktı!

Bu da gayetle kolay oldu.

Küçük ulak

Doğup büyüdüğü semti olan Şehremini'nde Tayyarzade'nin bayram bohçası rezaleti dedikodusu pek çabuk eskimiş, unutulmuştu. Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesinde konuşulan Yağlıkçı Kerem Efendi ile Bursalı Sadizade Cafer Çelebi vakalarıydı. Fakat Tayyarzade'yi unutmayan ve güzel delikanlıyı her tarafta aratanlar da vardı, bunlar biri Gümrükçü Hüseyin Efendi, öbürleri de Cevahirli Esma Hanımsultan ve Hanımsultan'ın kalfası Gürcü Sahba'ydı.

Taze şehbaz civan canlısı Cevahirli Hanımsultan, Tayyarzade'nin adını duymuş, fakat Şehreminli Eskicioğlu'yla gereği gibi meşgul olmak için zaman, imkân bulamamıştı. Hanımsultan'ın pırpırı Benli Yusuf peşinde gönül koşturduğu sırada Tayyarzade Mehmed, Gümrükçü Hüseyin Efendi'ye çubuktar olmuştu.

Yaşlı yosmayı Tayyarzade'ye karşı birden harekete geçiren Sahba Kalfa'nın küçük ulağı Dilaver Oğlan oldu. Şöyle ki Dilaver'in Tayyarzade'ye Hanımsultan adına götürdüğü ilk muhabbetnameden Hanımsultan'ın haberi yoktu. İçine Sahba'nın imzalı bir mektubu konmuş som sırma işlemeli mavi kadifeden bayram bohçasını da Dilaver, Hanımsultan göndermiş biliyordu. Sonra tesadüfler şöylece sıralandı:

Bayramdan iki gün kadar sonraydı. Hanımsultan bir sabah sarayının bahçesinde bıçkın delikanlısı Benli Yusuf'la sabah kahvesi keyfindeydi. Sırtında al canfese kaplanmış sincap postu kısa bir bahçe kürkü vardı, başına da elmaslı iğnelerle süslü dudubunu bir hotoz oturtmuştu; çilek pembesi zemin üzerine siyah dallı entarisi, inci işlemeli siyah saten terlikleriyle mutat kibar tuvaletinin içinde pek haşmetliydi. Benli Yusuf şıktı; kanarya sarısı gecelik entarisinin üstüne mor atlasa kaplı bir samur kürk atmıştı, başında mor bir gecelik takkesi, yıllarca kaldırım taşlarında taban depmiş ayaklarında da sırmalı al kadife terlikler vardı. Darağacı kaçkını nevcivan hayta beslenmiş, toplanmış, kolda gezdirilir eski şahin civelekliğini kaybederek damızlık koç olmaya yaklaşmıştı. Hanımsultan'ın yeni bir oynaş araması hoş görülebilirdi.

Cevahirli Esma Hanımsultan'ın gözüne gül fidanlarıyla meşgul Rum bahçıvanın yanında bir mürahik oğlan ilişti; gözleri uzaktan pek iyi seçemedi ama yüzünde, ellerinde ve çıplak ayaklarında sabah ışığının o kadar latif pırıltıları vardı ki yaşlı yosma o oğlanı yakından görmek istedi, oynaşına:

– Yusuf!.. Şu oğlana sesleniver, buraya gelsin!.. dedi.

Hanımsultan'ın gördüğü tüysüz küçük delikanlı Sahba Kalfa'nın ulağı Dilaver'di. Fazlıpaşa Sarayı'na kapılandığı günden beri o da Hanımsultan'ını ilk defa görüyordu, huzuruna ilk defa çıkıyordu.

Dilaver'in o sabah bahçede bulunması bir tesadüf eseri değildi. Tayyarzade'ye Hanımsultan'ın evvela muhabbetnamesini, sonra bayram bohçasını götürmüştü ve hizmetlerini hiç aksamadan başarmıştı. Bayram sabahı Gümrükçü'nün dilber çubuktarını saray önünden geçirterek Hanımsultan'a göstermişti; fakat, adanılarının hizmetlerine karşı aşırı cömertliği söylenen Hanımsultan tarafından çağrılarak iltifat görmemişti. O sabah kendisini Hanım-

sultan'a göstermek ve verilen işleri nasıl yaptığını anlatmak gibi bir çocuk isteği ve velinimeti Sahba Kalfa'dan gizli olarak bahçeye çıkmıştı. Hanımsultan bahçedeyken çağrılmadan kimsenin bahçeye çıkamayacağını da biliyordu. Rum bahçıvanla bunu münakaşa ediyordu. Rum:

– Bre oğlan çekil git... Sana Hanımsultan Efendimiz'i görmek olmaz!.. diyor, Dilaver de:

– Bana destur ver... Varayım Hanımsultan Efendimiz'i göreyim... Bunca zamandır bu nimetini yerim, bir kere varayım, elini öpeyim, bayram da dahi herkes gitti elini öptü, beni göndermediler... diye ısrar ediyordu.

Dilaver'i sarayda o Rum bahçıvan da ilk defa görüyordu. Oğlanın öyle müstesna bir güzelliği, pırpırı albenisi vardı ki, emektar ve tecrübeli bahçıvan ona karşı sert hareket etmeye çekinmişti. Her sabah yeni açmış bir gül koparır ve Hanımsultan'a gönderir, Esma Hanımsultan da o çiçeği hotozunun elmasları arasına ilştirirdi. Yeni çatlamış bir goncaya benzeyen bu oğlanın da bir gün Hanımsultan'ın baş tacı olması kadar tabii bir şey göremeyen hal bilir bahçıvan bir tereddüt anı geçirirken Benli Yusuf seslenmişti.

Gül bahçesindeki keçi yavrusu

Rum bahçıvan hemen fırlayıp koşmak isteyen Dilaver'i bileğinden tuttu ve bir baba tavrı takındı:

– Edep ve erkân bil!.. Hanımsultan Efendimiz ne ki sorarsa ona cevap ver, başka laf etme!.. Sana el öpmek olmaz, eğer izin verirse etek öpersin, elini uzatır ise o zaman elini öpersin!.. diye yol gösterdi, oğlanı huzura kendisi alıp götürdü.

Esma Hanımsultan, önce bahçıvana hitap etti:

– Bu oğlan çırağın mıdır? Urum mudur?.. diye sordu.

Dilaver'in edep ve erkân öğrenmeye ne niyeti vardı, ne de kabiliyeti, bahçıvana sorulanın cevabını kendisi verdi:

– Bunun çırağı değilim, Urum da değilim, şehir uşağı Müslüman'ım, ben Sahba Abla'nın ulağıyım!.. dedi.

Oğlanın İstanbul ağzı tatlı bir sesi vardı; gözlerinin bakışı da pervasızdı. Hanımsultan'ın gözleri de güzellik cevherinin mehenk taşıydı; Dilaver'i başındaki keçe külahından, kaşı üstüne düşmüş söğüt yaprağı perçeminden irikıyım çıplak ayakları topuklarına kadar şöyle bir süzdükten sonra karşısındaki tüysüz oğlan hakkında hükmünü derhal verdi, bu oğlan bir afeti devrandı ve içinden, "Hay kahpe!.." dedi. Kahpeden kastı Sahba Kalfa'ydı ve o bir an içinde Dilaver'i soyunuk halde Sahba'nın koynunda tahayyül

etti, bir gül bahçesinde haşarı bir keçi yavrusunun dolaştığını görür gibi oldu ve yine, "Hay kahpe!.." dedi.

Benli Yusuf'un gözleri önüne de ona benzer bir manzara gelmişti. Güzel haytanın Fazlıpaşa Sarayı'na postunu serdiğinden beri Sahba'ya karşı bir alakası vardı. Hatta daha sağlam ifadeyle bıçkın, o dilber Gürcü kızına vurgundu. Fakat kendisini darağacından kurtarmış Hanımsultan'ına karşı minnet duygusundan ziyade Sahba'nın velinimetine sadakatini bildiğinden duygusunu Gürcü kızına açmaya cesaret edememişti. İradesini tamamen kaybettiği anlarda kızın kendisine karşı taş soğukluğuyla durması Benli Yusuf'a ağız açtırmıyordu. Sahba bir çift ateşin yiğit gözünün ısrarlı bakışlarına daima manasız, bön bakışlarla mukabele ediyordu. Kaldırım bıçkını için aydın bir hakikatti ki Sahba Kalfa işve ve cilvede üstattı, ballı dudaklarına en şehvetengiz tebessümler konabilir ve iri gözleri de davetkâr arzularla süzülebilirdi. Benli Yusuf da Dilaver oğlanı hayalinde soydu, Sahba'nın koynuna koydu ve içinden o da, "Hay şorolo!.." dedi, onun da şorolodan kastı Dilaver'di.

Dilaver Hanımsultan'ın etek mi öptüreceğini, yoksa elini mi öptüreceğini merakla beklerken yaşlı yosma, oğlanın yanağını okşayarak:

– Senin adın nedir güzel oğlan?.. diye sordu.

– Dilaver!..

– Adın da pek güzeldir!..

– ...

Hanımsultan'ın bu aşırı iltifatı Dilaver'i, Sahba Kalfa tarafından ilk öpüldüğü anda olduğu gibi heyecanla titretti. Anası, hatta ninesi yerinde Hanımsultan ona tıpkı güzel ablasının gözlerindeki ışıkla bakıyordu, oğlan ne yapacağını bilemiyordu.

– Sahba Abla'nın ulağıyım dersin, ya Sahba seni kime gönderir?

Dilaver, kendisinin kime gönderildiğini Hanımsultan'ın bilmeyişine şaştı, "Sen sultanımın muhabbetnamesini ve bayram bohçasını Tayyarzade'ye götürdüm" diyemedi:

– Tayyarzade'ye gönderir!.. dedi.

Esma Hanımsultan, güzel oğlanın dilinin altında bir bakla olduğunu anlamayacak kadın değildi, içinden, "Sahba, haberim olmadan bir dolap çevirir!.." dedi. Ulak oğlandan bunu öğrenmek çok kolaydı, fakat onun söyleyeceklerini başkalarının duymaması lazımdı, bir el işaretiyle Rum bahçıvanı huzurundan uzaklaştırdı, sonra Benli Yusuf'un yüzüne baktı, "Sen de git bakalım..." demek istemişti, bıçkın delikanlı da kalktı, bahçede dolaşır gibi Hanımsultan'ın yanından uzaklaştı.

Sahba Kalfa'nın dolabı

Binbirdirek'te Fazlıpaşa Sarayı'nın azametli ve muhteşem bir dış yüzü vardı. Bir de, bir yıldan beri karanlık iç âlemi.

Fazlıpaşa Sarayı o azametli ve muhteşem dış yüzüyle İstanbul'un en zengin ve en kibar yaşlı bir kadınının, Cevahirli Esma Hanımsultan'ın ikametgâhıydı. Bayramlarda, kandillerde kapısının kanatları ardına kadar açılan, kapısının önünde, bu yaşlı Hanımsultan'ın elini öpmeye gelen İstanbul'un yüksek tabaka hanımlarını getirmiş altın yaldızlı saray ve konak arabaları sıralanan, takım takım, kafile kafile fakirleri ve garipleri pek çok, ihsan ve lütufları bol bir saraydı.

Bir yıldan beri Esma Hanımsultan etrafa hasta olduğunu yaydırmıştı. İstanbul'un tanınmış hekimlerinden İshak Çelebi'nin kesin tembihi üzerine kimseyle görüşmüyordu. Gelen kibar misafirleri Hanımsultan adına baş kalfası Gürcü kızı Sahba karşılayıp ağırlıyordu. Devrin muaşeret protokolüne göre ziyaret iadesine de bu güzel kalfa gidiyordu ve nereye gitse zengin hanımının âdetine uyarak daima makbule geçecek bir hediye götürdüğü için ilgiyle bekleniyordu ve hürmetle karşılanıyordu.

İşte pırpırı Dilaver oğlanın güzel ablasından gizli olarak saray bahçesinde Hanımsultan'ın huzuruna çıktığı sabah, Sahba Kalfa

hâlâ devam etmekte olan bayram ziyaretleriyle meşguldü ve ta Eyüp'te bir başka hanımsultanı ziyarete gitmişti.

Esma Hanımsultan Dilaver'in ağzından Tayyarzade'nin adını işitince son derecede heyecanlanmıştı. Pek güzel, pek civelek tığ gibi Dilaver'in bakışları, aşkbazlık yolunda çok şeyler öğrenmiş olduğunu gösteriyordu. Bu haşarı keçi yavrusu Sahba Kalfa'nın bir gül bahçesi olan câmehabına girmiş olabilirdi; Hanımsutan'ın yıllarca yıllarca evvel Haramideresi'ndeki çiftlikte aguşi muhabbetine aldığı yanaşma da bu Dilaver'den az kabaca bir oğlandı. Fakat hiç unmadığı anda Dilaver'in Tayyarzade'den bahsetmesi, Esma Hanımsultan'ı sadece heyecana değil, ciddi bir telaşa düşürdü. Şehreminili Tayyarzade Mehmed gibi güzelliği dillere destan olmuş bir nevcivan, Fazlıpaşa Sarayı'nın eşiğinden içeriye ancak Hanımsultan'ın yeni bir oynaşı olarak ayak atabilirdi.

Hanımsultan Dilaver Oğlan'ın dilinin altındaki baklayı bahçede çıkartmaktan tez vazgeçti. Bir taşla iki kuş vuracaktı, toy oğlanı cümbüşle söyletecekti; haşarı oğlak arık toprakta ayrıkotu yemesini de elbet ki başaracaktı. Haşmetli kart yosma pırpırı mürahik civeleği halvethanesine götürdü ve Dilaver orada gereği gibi dillendi:

– Tayyarzade'ye muhabbetnameyi senin ağzından güzel ablamla beraber düzdük...

– ...

– O muhabbetnameyi Tayyarzade'ye götürdüğümde gayetle sevindi...

– ...

Hanımsultan sordu:

–Tayyarzade aşkbazlık fenninde üstat mıdır?

Dilaver yaşından unutulmayan bilgiçlikle:

– Aşkbazlığını bilmem sultanım, dedi, ama saz ve söz ehli ne-

dim ve musahip bir civandır, nezaket, edep ve terbiyede bir tanedir...

Oğlan, Gümrükçü'nün bayram bohçası rezaletini Hanımsultan'a tafsilatıyla anlattı:

– Güzel ablama Tayyarzade'nin evinde gördüklerimi söyledim...

– ...

– Güzel ablam da varayım Hanımsultan'a haber vereyim dedi...

– ...

– Ve hemen o gün Tayyarzade'ye sen sultanımın bohçasını yolladı...

– ...

– Bayramın birinci günü de Tayyarzade'yi bizim sarayın önünden geçirterek sen sultanımıza gösterdik...

– ...

Hanımsultan Dilaver Oğlan'a aşk namesinden ve bayram bohçasından haberi olmadığını söylemedi. Artık gün gibi aydındı ki Sahba Kalfa Tayyarzade'ye gönül vermiş ve o nevcivanı aguşa çekmek için bir dolap döndürmeye başlamıştı.

Benli Yusuf'un pabucunun dama atılması

Esma Hanımsultan oynaşı Benli Yusuf'un Sahba Kalfa'da gözü olduğunu çoktan fark etmişti. Fakat güzel haytanın, kendisini darağacından kurtaran velinimetine karşı hizmet ve hürmette zerre miktarı kusuru yoktu, kaldı ki Sahba da Benli'ye yüz vermemişti. Bundan ötürüdür ki Hanımsultan aldığı yanık kokusunu duymazlıktan geliyordu.

Fakat o gün, Dilaver'in ağzından Tayyarzade'nin adını işiten Hanımsutan, gönül kitabında Benli Yusuf hikâyesinin de sona erdiğini gördü, sırım gibi haytanın beslenip semirmesi, hantallaşması, bir koşu atıyken damızlık aygır olması da pabucunun dama atılması için ayrıca kâfi bir sebepti. Esma Hanımsultan kesin kararını tereddüt etmeden verdi; Benli Yusuf'u atacak, yerine Tayyarzade'yi koyacaktı, fakat cevabını bulamadığı birkaç soru vardı:

Sadakatinden asla şüphe etmediği Sahba, Gümrükçü'nün dilber çubuktarını hanımsultanı için avlamaya çalışmakta olamaz mıydı? Ve bir gün o şehir uşağını, " İşte sultanım güzellikte, ilim ve irfanda birinci Tayyarzade dedikleri mahbubı ziba budur!" diye onu kendisine peşkeş çekemez miydi? Sahba'nın sadakatinden böyle bir hizmet bekleyebilirdi, ama bayramın birinci günü Tayyarzade'nin Fazlıpaşa Sarayı önünden geçeceğini kendisine niçin

haber vermemişti? Belki haber verseydi, bir gün hiç ummazken Tayyarzade'yi karşısında bulmanın letafeti, tadı kalmayacaktı.

Esma Hanımsultan o akşam Dilaver Oğlan ile Sahba Kalfa'yı yüzleştirdi. Dilaver, Hanımsultan'a söylediklerini Sahba'nın önünde de gayet serbest tavırla tekrar etti. Gürcü kızı şaşırdı, onu tasdik edecek yerde inkâr yoluna saptı:

– Bu oğlan yalan söyler sultanım... dedi.

İşte bu inkâr güzel kalfanın Tayyarzade peşine onu Hanımsultan'ına teslim etmek için düşmediğini açıkça gösterdi.

Esma Hanımsultan meseleyi uzatmadı. Sahba'nın küçük ulağı Dilaver artık kendi elindeydi, kendi işini bu oğlanla kendisi görecekti. Benli Yusuf'u çağırttı ve Sahba'ya:

– Bu Benli Yusuf'u al... dedi, bu gece senin odanda misafir et ki şehbazımın yüreği ne zamandan beri sana yanıktır, yanık kokusu da burnuma gelmiştir...

Sonra haytasına döndü:

– Biz sevdiğimizi yere çalmayız... İşte böyle destur veririz!.. dedi.

Hiç ummadığı anda bu tepeden inme darbe altında Benli Yusuf da şaşırdı, hatta dehşet içinde kaldı. Fazlıpaşa Sarayı'ndan atılırsa nereye gider, kime sığınabilirdi? Bir darağacı kaçkınıydı.

– Efendim velinimetim sultanını... Vallah billah anlamadım... Ne olmuştur? Günahım suçum nedir?.. diyecek oldu, fakat Sahba, "Buyur beyim gidelim!.." deyince boynunu büktü, Hanımsultan'ın eteğini öperek güzel kalfanın peşinde huzurdan çıktı.

Benli Yusuf Esma Hanımsultan'ın emri üzere o geceyi Sahba Kalfa'nın odasında geçirdi, ama güzel kalfa misafirinin yanına gelmedi, başka bir odada yattı, hayta delikanlının da sabaha kadar gözüne uyku girmedi.

Dalıp dalıp uyandı. Sahba'nın küçük Dilaver'e tutkun olduğu-

nu zannediyordu. Fakat Hanımsultan tarafından kimin uğruna atıldığını bir türlü tahmin edip çıkaramadı. Ertesi sabah Hanımsultan'ın yeni bir emri Benli'nin durumunu kesin olarak tayin etti. Bu ikinci emrin çıkmasına Dilaver sebep olmuştu. Geceyi ninesi yerinde yosmanın halvethanesinde geçiren pırpırı oğlan Benli Yusuf'tan korktuğunu söyleyerek haytanın saraydan tamamen uzaklaştırılmasını ısrarla istemişti.

Benli Yusuf'a, şu kadar aydan beri hakkıyla ifa edilmiş hizmetinin karşılığı yüklü bir dünyalık verildi ve ip kaçkını hayta Haramideresi Çiftliği'ne gönderildi. Çiftlik kâhyasına yazılan bir mektupta, "Bu beye gereği gibi riayet gösteresin, hatırını rencide etmemeye çok dikkat edesin" diye emredildi. Çiftliğe başka bir isim altında gittiği halde Benli Yusuf orada çok kalmadı, bir hafta kadar sonra en küçük bir iz bırakmadan kaçtı. Bektaşî kılığına girmiş ve Arnavutluk taraflarına gitmiştir denildi.

Çubuktarını arayan efendi

Gümrükçü Hüseyin Efendi sevgili çubuktarı Tayyarzade'nin kendisini bırakıp Fazlıpaşa Sarayı'nda Cevahirli Esma Hanımsultan'ın hizmetine girdiğini zannediyordu ve bunun sebebini bir türlü anlayamıyordu. Tayyarzade gibi zarif, bilgili ve çok güzel bir gencin, Hüseyin Efendi'den öz evlat muamelesi görerek, bir eli yağda ve bir eli balda, Yenibahçe'deki konağın, efendiden sonra mutlak amiriyken bu nimeti teperek yaşlı Hanımsultan'ın sarayına gitmesi elbet ki kolay izah edilemezdi. Parayla, esvapla kandırılacak delikanlı değildi. Hüseyin Efendi, " Bu işin içinde bir oyun var ama kimin oyunudur bir türlü anlayamıyorum..." diyordu.

Bizzat gidip Tayyarzade'yi aramaya, bulmaya, meselenin aslını çubuktarının ağzından öğrenmeye karar verdi. Evvela Tayyarzade'nin evine gidecek, delikanlıyı bulamazsa anasıyla konuşacaktı. Hatta icap ederse Mehmed'i görmek için Fazlıpaşa Sarayı'na gidecekti.

Padişah emri konağında oturmaya mahkûm olduğu halde, her türlü tehlikeyi göze aldı ve Tayyarzade'nin konağı terk ettiğinin tam on beşinci günü, 14 ağustos salı günü tebdili kıyafetle tek başına konaktan çıktı. Şehremini'ne gitti, Tayyarzade'nin evini buldu, fakat içinde kimseyi bulamadı. Mütecessis bir komşu kadın

kafes arkasından seslendi:

– Onlar buradan taşındılar, çıktılar.

– Nereye gittiler acaba?

– Nereye gittiklerini komşulardan kimseye söylememişlerdir, ama Kemani Osman Dede'nin kahvehanesinden sorar iseniz belki bir bilen çıkar...

Hüseyin Efendi konağından ayağını çeken Tayyarzade'nin doğup büyüdüğü semtini de terk etmesine bir mana veremedi. Sebebinin çok mühim olması gerekirdi. Kafes arkasındaki kadın sordu:

– Gümrükçü'den mi geliyorsunuz?

Hüseyin Efendi müphem bir ümitle:

– Evet!.. dedi.

Bütün semt halkı gibi o kadın da bayram bohçası rezaletini bilenlerdendi:

– Öyleyse kahvehaneye kadar gitmene lüzum yok, Tayyarzade'nin menzilini öğrensen de delikanlıyı alıp konağa götüremezsin...

– Aman hatun, Tayyarzademiz bize niçin küskündür, meselenin aslını bilir misin?

– Meselenin aslını bilmeyen var mıdır ki; o rezaleti Mısır'daki sağır sultan bile duymuştur... Ama sen git, meselenin aslını kendi efendinden sor, öğren...

Kadın belki de bir şeyler anlatacaktı, beşikteki çocuğu ağlamaya başladı, kafes arkasından ayrılıp çocuğun yanına koştu ve Hüseyin Efendi'yi merak içinde bıraktı.

Demek ki konakta büyük bir rezalet olmuş ve Tayyarzade Mehmed konağı bu yüzden terk etmişti. O rezalet ne ise, güzel delikanlı Gümrükçü'nün konağını terk etmekle kalmamış, utancından semtinden bile kaçmıştı. Bu rezaleti herkes duyduğu, bildiği halde Hüseyin Efendi bilmiyordu. Konak halkı meseleyi efendiden

saklamıştı. Gümrükçü'nün aklına türlü türlü kötü şeyler geldi. Ama o rezalet ne ise mutlaka öğrenecekti. Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesine o merak ve heyecanla gitti.

Tebdili kıyafetle gelmiş olan Gümrükçü Hüseyin Efendi'yi kahvehanede tanıyan tek adam kahveci Osman Dede oldu. Feleğin çemberinden kim bilir kaç defa geçmiş olan derviş, efendinin çubuktarından bir haber almaya gelmiş olduğunu da anladı. Kimseye renk vermedi, fakat kahvehanedeki orta sohbetini gayet ustalıkla Tayyarzade üzerine döktürdü. Üsküdar'a çekilip kaçmış olan güzel delikanlıyı, semtinden ayrıldıktan sonra gören olmadığı halde çok şeyler söylendi:

– Cevahirli Hanımsultan'ın dizinin dibinden ayrılmazmış...

– Anasını dahi o saraya götürmüştür.

– Geçenlerde Ayasofya Hamamı'nda görmüşler, hamama Âli Osman şehzadesi gibi gelmiş... Arkasında üç nefer uşakları varmış ki biri pabuççusu, biri çubuktarı, biri de kesedarıymış...

Çubuktar türküsü

Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin öğrenmek istediği çubaktarının kendi yanından ne için kaçtığıydı. Kahveci Osman Dede sohbeti o yana döktürmeye çalıştı; çıraklarından birinin kulağına fısıldadı. Oğlan:

– Gümrükçü'nün hakareti delikanlıya lütuf olmuştur... dedi.

– Yok... O efendi de delikanlının hatırına öz evladından ziyade riayet ederdi...

– Hepimiz biliriz, semtimizde Eskici Tayyar'ın oğlu Mehmed' dir... Gümrükçü'nün kapısına girmeden yalınayak yarım pabuçla dolaşır bir dilberdi...

– Tayyarzade'nin üzerinde Gümrükçü'nün hakkı çoktur...

– Ama unutmayın ki Gümrükçü'nün Tayyarzade'ye hakaret ve istiskali kimsenin başına gelmiş değildir...

– ...

Tayyarzade'nin üzerine türkü bile çıkmıştı. Kemanî Osman Dede bestesi de çok kıvrak olan bu türküyü çıraklarından birine söyletip Hüseyin Efendi'ye dinletti:

"Yenibahçe konağının gülleri
Gülleri aman gülleri

Çubukların nazlı nazik elleri
Elleri aman elleri
Mehmed gelir vura vura topuğu
Düşmüş elden efendinin çubuğu
Çubuğu aman çulluğu...

Efendinin gelir bayram bohçası
Aman bayram bohçası
Rezil olur âleme gül goncası
Aman o gül goncası
Mehmed gelir vura vura topuğu...

Bayramlığı kıl potula bez gömlek
Olur mu hiç bez gömlek
Ayvaz mıydı, seyis miydi o melek
Tayyarzadem o melek
Mehmed gelir vura vura topuğu...

Yandım Mehmed yandım senin elinden
Elinden Mehmedim elinden
Çok salınma hançer fırlar belinden
Belinden Mehmedim belinden
Mehmed gelir vura vura topuğu...

Gümrükcü üç mum aldırmış yakmaya
Yakmaya Mehmedim yakmaya
Yakıp yakıp yâr yüzüne bakmaya
Bakmaya Mehmedim bakmaya
Mehmed gelir vura vura topuğu..."

Hüseyin Efendi ağzını açıp kahvehane halkına bir şey sormadan bayram bohçası rezaletini bu türküden öğrendi ve içinden, "Bu oyun bizim kâhyanın işidir..." dedi.

Konağa döner dönmez kâhyayı kovmaya karar verdi. Kahvehane halkı, Şehremini'nden ayrılmış olan Tayyarzade'nin anasını da alarak Fazlıpaşa Sarayı'na gitmiş biliyordu. O gün için Gümrükçü Hüseyin Efendi'ye yapılacak tek iş kalmıştı, doğruca Binbirdirek'teki Fazlıpaşa Sarayı'na gidecek ve Tayyarzade'yi görecekti. Bohça rezaletinden haberi olmadığını anlatacak, delikanlıdan af dileyecekti. Yine kesin olarak karar verdi, sevgili çubuktarını Hanımsultan sarayından çıkarıp kendi konağına getirmeye muvaffak olursa hemen mahkemeye müracaat edecek, Tayyarzade'yi şeran evlat edinecekti. Hanımsultan da, asaletinin icabı, bu temiz sevgiye hürmet edecek ve Tayyarzade'yi azat edecekti.

Yandım Ali iş başında

Gümrükçü Hüseyin Efendi o gün Kemani Osman Dede'nin kahvehanesinden çıkıp Fazlıpaşa Sarayı'na gidemedi, yoluna batakhaneci çetenin hayta şerirlerinden Yandım Ali çıktı.

Gümrükçü'nün Yenibahçe'deki konağı bayramın ikinci gününden beri çetenin göz hapsi altındaydı. Hüseyin Efendi tebdili kıyafetle konaktan çıkarak Şehremini'ne giderken peşine bir adamın takıldığını fark etmemişti, zaten etrafını görecek halde değildi. Peşine takılan da Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânı kasten yakıldıktan sonra Hamamcı Hurşid tarafından Gümrükçü'nün kaldırılması işine memur edilmiş Yandım Ali'ydi. Üstü başı temizce bir bahçıvan yamağı kılığına girmiş olan gece hırsızı kanlı serseri, Hüseyin Efendi'yi şahsen tanımıyordu, fakat yıllarca İstanbul kaldırımı tepmiş gözü açık gençti, konaktan çıkan adamın adım atışlarından itibarlı bir kişi olduğunu derhal sezmişti, kıyafetinin sahibi adam değildi, içinden, "Bu Hüseyin Efendi'dir, Tayyarzade'yi aramaya çıktı!.." diye geçirdi. Hüseyin Efendi Tayyarzade'nin evine uğrayınca kanaati kesinleşti, fakat avını ürkütmemek için gayet ihtiyatlı davrandı. Efendinin ardından beş on dakika sonra Yandım Ali de kahvehaneye girdi.

Gümrükçü avama ayrılmış bir sofanın baş tarafına oturmuştu.

Hemen yanında çubuk içen bir adam vardı. Ali de o sofaya çıktı, çubuk içen o adamın yanına oturdu. Kahvecinin çırağı Tayyarzade üzerine çıkmış türküyü okurken Hüseyin Efendi'nin gözleri yaşarmıştı. Yandım Ali bunu konuşmak için fırsat bildi:

– Bu türkü sana dokundu, Tayyarzade'yi gördün, bildin mi ağam?.. diye sordu.

– Niçin sordun delikanlı?

– Ben onu bilirim de...

Hüseyin Efendi birden ilgilendi:

– Sen Tayyarzade'yi nereden bilirsin?

– Ben Cevahirli Hanımsultan sarayında bahçıvanım da...

Hiç ummadığı anda Tayyarzade'den en taze haberi verebilecek bir adam bulması Gümrükçü'yü fevkalade heyecana düşürdü ve genç bahçıvanla hemen halvet olup konuşmak istedi:

– Şehbazım... dedi, bana Tayyarzade'den haberler verir misin?

– Ağam efendim, Tayyarzade'den haberler sana ne madde için lazımdır?

Aralarında oturan adamı aşırmaca konuşuyorlardı. Hüseyin Efendi:

– Şehbazım ben onu sana burada beyan edemem, çıkalım, bir münasip yerde beyan edeyim ki benim derdim büyüktür...

– Konuşalım ağam, senin derdin Tayyarzade ise dermanın bendedir...

Kahvehaneden çıktılar. Onlar çıkıp gittikten sonra kahvehane halkı belki bir saat onlardan bahsetti ve son verilen hüküm şu oldu:

"Gümrükçü hâlâ Tayyarzade'yi aratır, ama çubuktan Hanımsultan'ın sarayından çıkartıp, tekrar kendi kapısına alması zordur."

Efendi derman umduğu bahçıvana kahvehaneden çıkar çıkmaz derdini döktü; kendisini Gümrükçü'nün hazinedarı olarak tanıttı:

– Cümle âlem biliyor, şu geçen Kurban Bayramı'nda bir bohça maddesinden Tayyarzademiz'in hatırı kırılmıştır, delikanlı bizim efendinin kapısını bırakmış, sizin saraya gitmiştir... Hüseyin Efendi şimdi Tayyarzade'nin bu sitemi ve firakıyla cayır cayır yanmaktadır, benden o çelebiyi bulup kendisine getirmemi istemiştir ki Karun hazinesine sahip adamdır, Tayyarzade'yi kandırır ona götürür isek, seni de beni de ihya eder!.. dedi.

Yandım Ali, biraz düşünür göründü. Hüseyin Efendi, onun vereceği cevabı heyecanla bekliyordu. Şerir:

– Ama ben yine derim ki bu derdin dermanı bendedir, sarayda bahçıvanbaşı ustam Sinan Ağa vardır ki ben sana onu getireyim, Sinan Ağa'nın akçeye, altına karşı yüzü yumuşaktır, yüreği pak bir delişmen Arnavut'tur, zatınız benim hakkımı da elbet gözetirsiniz... dedi.

Gümrükçü Yandım Ali'ye tütün bahşişi iki altın verdi, Yenibahçe'deki konağı tarif etti, düzmece bahçıvan da hemen o akşam ustasını alarak konağa geleceğini vaat etti; ayrıldılar.

Yandım Ali Gümrükçü'nün konağında

Hüseyin Efendi Yenibahçe'ye büyük bir iş başarmanın neşesi içinde döndü. Bahçıvanlarının sayesinde Tayyarzadesi'yle kolayca buluşabilecek, rahatça konuşacaktı.

Yandım Ali sözünde durdu, ikindiden sonra ustası Sinan Ağa'yla birlikte Gümrükçü'nün konağına geldi. Hüseyin Efendi batakhaneci çetenin bu iki müthiş haydudundan hüviyetini saklamaya lüzum görmedi. Arnavut Sinan, rolünü tam başarıyla oynayan bir dram aktörü oldu, efendinin eteğini öptükten sonra huzurunda edeple diz çöküp oturdu ve gayet serbest konuştu:

– Gümrükçü Efendi... Bilir misin ki o çelebi bizim Hanımsultan'ın dizinin dibinden ayrılmaz...

– ...

– Hanımsultan o oğlanı evladı mertebesinde tutar...

– ...

– More vallahi gözümle gördüm, oğlanın koluna bir mücevher bazubend takmıştır ki babası Fazlı Paşa yadigârıdır, bir Mısır hazinesi değer...

– ...

– Ve beline mücevher kemer bağladı ki beş defa Engürüs haracıdır...

– ...

– Ve bir mücevher hançer verdi ki Sultan Süleyman hazinesinden çıkmıştır...

– ...

– Ve karşısına geçip, "Ey oğul, sen peri misin, melek misin yoksa bizim gibi bir kara toprak olacak benîâdem misin?" diyerek ağladı...

– ...

– Onu sana getirmek gayetle müşkildir... Gökyüzüne merdiven koyup yıldız çalmak onu Hanımsultan sarayından çıkarmaktan daha kolaydır...

– ...

– Ama sen bana on gün izin ver, yolunu bulur açar, seni Tayyarzade'yle bahçede odamda buluştururum, halvet olur konuşursun, onu kandırırsan kandırırsın, bu madde başka kişinin kârı değildir...

– ...

Yandım Ali ile Arnavut Sinan Ağa akşam yemeğini Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin sofrasında yediler. Efendi teselliye muhtaçtı, yemekten sonra da geç vakte kadar konuştular ve Yandım Ali, Sinan iki şerir, gece de Yenibahçe'deki konakta misafir oldular.

Gece sohbetinde, Yandım Ali, Hanımsultan sarayında boğazı tokluğuna çalıştığını söylemişti, Gümrükçü ise bunu bir fırsat bildi, ertesi sabah:

– Şehbazım... Ben seni pek sevdim, seni kapıma alayım, koynun kese görsün!.. dedi.

Yandım Ali hemen kabul ederek etek, ayak öptü, Arnavut Sinan da hayır dualar etti.

"Çul çaput bir bohça çamaşırım vardır..." diyen Yandım Ali'nin, Hanımsultan sarayına dönüp o bohçayı almasına lüzum görülme-

di. Sinan Ağa yalnız dönerken, Gümrükçü şaki Arnavut'un eline bir kese sıkıştırdı; "Tütün, kahve, berber, hamam akçesidir..." dedi.

Gümrükçü'nün yanında kalan gece hırsızı katile selamlıkta bir oda ayrıldı, konaktaki vazifesi Gümrükçü Efendi'ye ulaklık olacaktı. Yenibahçe'deki konağın eşiğinden atlayan Yandım Ali'nin it ayağı ile batakhaneci çete umulmadık kolaylıkla ilk büyük başarıyı kazanmıştı. Yandım Ali'nin Gümrükçü'ye kapılanmasından sonra geçen ilk hafta içinde bazı olaylar şöylece sıralanabilir:

Bir gün Hüseyin Efendi uşaklarından birine kızmış ve suratına iki tokat atarak adamı huzurundan kovduktan sonra bir müddet sinirli sinirli söylenmişti, Yandım Ali hemen sokuldu ve fısıldadı:

– Sultanım, bu ehremenlerle canı azizi üzmek olmaz, bana emret, sana bir eli yüzü pak ve ayağı cüst ü çâlâk bir tüvana taze uşak getireyim ki bir dediğin iki olmak ihtimali yoktur...

Bir başka gün efendi kahvecisine kızmıştı, Yandım Ali yine sokuldu, fısıldadı:

– Sultanım, bu nabekârlarla uğraşılmaz, bana emret, sana kahveci bir civelek oğlan getireyim, alnında samur kâkülü, yanağında hicabın gülü, ağzında dahi muhabbet bülbülü olsun ki onun pişirdiği kahveyi içerken sen sultanının gönlü sefayla dolsun...

Yandım Ali ayağını attıktan sonra batakhaneci çetenin haytalarından dört nefer taze kopuk oğlan da uşak, kahveci, seyis adı altında Yenibahçe'deki konağa girmişti.

Varan beş

Batakhaneci çetenin planı basitti:

Hüseyin Efendi'yi beş on gün oyalamak, bu müddet içinde konakta yerleşmek, Hüseyin Efendi'nin zevklerini, meşrebini ve servetinin hakiki değerini iyice öğrenmek, arada bahşiş, hediye, ayak kirasıyla efendiyi elden geldiği kadar soymak, sonra, çubuktar sevdası derdine düşmüş zengin adamı kendi ayağıyla batakhaneye getirerek, mümkün olan en kısa zamanda hazinesini elinden almak.

Arnavut Sinan'ın Gümrükçü Hüseyin Efendi'ye Tayyarzade'sinden verdiği ilk haberler biraz ümit kırıcı oldu. Cevahirli Esma Hanımsultan Tayyarzade'nin ateşi aşkıyla yanmaktaydı, gözü o güzel oğlandan başka hiçbir şey görmüyordu. Hatta belki de arife günü Hüseyin Efendi adına Tayyarzade'ye gönderilen o mahut ırgat, yanaşma bohçası, Tayyarzade'yi efendisinden soğutmak için, Hanımsultan'ın parasıyla çevrilmiş bir oyundu. Hanımsultan Tayyarzade'yi bir an bile gözünün önünden ayırmıyordu. Bugünlerde delikanlıyı o yaşlı yosmanın pençesinden almak imkânsızdı.

Ama Sinan Ağa büsbütün ümitsiz değildi: Hanımsultan denilen iki otuzunu aşmış zengin kadın bir şıpsevdiydi, hercaî meşrepti. Tayyarzade'ye çılgınca düşkünlüğü gibi, şimdiye dek şu kadar şehbaz yiğide, cennet kaçkını taze civana düşmüş, yanmış, fakat hep-

sinden pek çabuk bıkmış, usanmış, bir miktar altın vererek halvethanesinden savmış, atmıştı. Tayyarzade de onlar gibi olacaktı. Tayyarzade nezaket, zarafet ve malumatıyla elbet ki emsali çok az bulunur bir gençti, fakat Esma Hanımsultan'ın oynaşlarında aradığı sadece kaş, göz, el, ayak, bazu ve pençeydi. Sinan Ağa'nın duyduğuna göre, Hanımsultan Sirkeci iskelesinde işler bir kayıkçının methini işitmişti, demir gülle topuklarını vura vura yürüdüğü zaman iskele sarsılır, zeberdest bir Laz uşağıymış, o levendin Fazlıpaşa Sarayı'na kaldırılması bir gün meselesiymiş.

On gün sonra Sinan Ağa Yenibahçe'deki konağa etekleri müjde zilleri çalarak geldi. Hüseyin Efendi'nin huzurunda parmaklarını şıkırdatarak oynamaya başladı:

– More efendi!.. İzin ver önce bir göbek atayım, müjdeyi sonra vereyim!.. dedi.

Kara kaşlı, kara gözlü, kara mintanlı, kara donlu Karadenizli Kara Mustafa denilen Laz kayıkçı Fazlıpaşa Sarayı'na gelmiş ve o saray, Hanımsultan halvethanesinden bir uşak odasına atılan Tayyarzade'ye zindan olmuştu. Sinan Ağa fırsatı kaçırmamış, "Gel seni eski efendin Gümrükçü'ye götüreyim, el öptürüp barıştırayım..." demiş, delikanlı da yalvarmış. "Ben o konağa zillet ve sefaletle gitmem... Velinimetim lütfedip buraya gelsin, elini öpmek değil, mübarek ayaklarını kapanır öperim; beni buradan alsın kendi götürsün ki konakta ırzımız şerefimiz zedelenmesin!.." demişti. Arnavut Sinan ile Yandım Ali'den utanmasa bu müjde üzerine Hüseyin Efendi de kalkıp göbek atacak, oynayacaktı:

– Bre Sinan Ağa!.. Tayyarzadem'i alıp getirmek için Fazlıpaşa Sarayı'na değil, Bağdat'a giderim... dedi.

Sinan Ağa Gümrükçü Efendi'yi Fazlıpaşa Sarayı'na bahçenin ırgat, uşak kapısından alacaktı. Tayyarzade de velinimetini bahçıvanbaşının odasında bekleyecekti.

23 ağustos perşembe günü sabahı Hüseyin Efendi ile Yandım Ali, Tayyarzade'yi alıp getirmek niyetiyle Yenibahçe'deki konaktan çıktılar.

Efendi henüz haremdeyken Yandım Ali adı İbrahim Ağa olan hazinedarı bir köşeye çekmiş, efendi hazretlerinin o gün sevgili çubuktarı Tayyarzade'yi görmeye bizzat gideceğini söylemiş, "Gece dönmez ise merak etmeyin, olur ki Tayyarzade velinimetini bırakmaz, evinde bir gece misafir edip ağırlamak ister!.." demişti.

Ve efendi hazretleri o gece hakikaten konağına dönmedi. Ertesi gün konakta kulaktan kulağa fısıltılar, köşe dedikoduları başladı:

– Akşam efendi konağa gelmemiştir...

– Garip manadır!

– Efendiyle beraber giden ulak dedikleri herifi beğenmem...

– Ben dahi beğenmem, o Ali haytanın biridir...

– Kaşı gözü yerinde ve eli ayağı düzgündür ama gözleri iblis gibi bakar...

– Konağa yalınayak yarım pabuçla geldi, bir günde beyzade gibi giyinip kuşandı, ama itliği üstünde kaldı...

– Efendi katında meziyeti nedir, anlamadım...

– Benim gördüğüm o Ulak Ali kaldırım yadigârı bir hîz oğlandır...

– Efendinin onunla ülfeti billah büyük gaflettir...

– Bizim efendi gafil adam değildir. Ulak Ali dedikleri ile iltifatı Tayyarzade'si yüzündendir...

– Tayyarzade maddesinde bir dolap döner ama kim döndürür bilemem...

– ...

Altın balık dalyan ağında

O gün de akşama kadar Hüseyin Efendi görünmedi. Ortalık kararmak üzereydi ki Yandım Ali, konaktaki unvanıyla Ulak Ali yalnız olarak döndü.

– Efendi yok!

– Bre efendi nerdedir?.. Bu ne manadır?..

– Sır içinde esrardır...

– ...

Yandım Ali konak halkının, sadık bendegânın kızgın ve şüpheli bakışlarına ehemmiyet vermeyerek doğruca hazinedarın odasına çıkmış, bir ulak parçasının hazinedara karşı asla yakışık almayan laubali edayla:

– Bre İbrahim Ağa... Efendiden sana mektuptur!.. diyerek ağzı kırmızı mühür mumuyla kapatılmış bir zarf vermişti.

Yandım Ali'nin getirdiği mektup Hüseyin Efendi'nin el yazısıyla yazılmıştı. Hazinedar İbrahim Ağa dağ gibi yığılmış evrak arasında efendisinin yazısını tereddütsüz tanırdı. Mektuba önce şöyle bir göz attı, sonra tekrar dikkatle okudu. Gümrükçü, "Tarafımdan tarafınıza gönderdiğim Ulak Ali oğluma vasat meşin torbalardan beş yüz altın veresin ve benden sualde bulunmayasın ve dahi soranlara bir şey söyleme benim oğlum İbrahim Ağa" diyordu.

Mektubun altında Hüseyin Efendi'nin hem mührü hem de "Hüseyin bin Abdullah" diye attığı imzası vardı. Hazinedar ağa Yandım Ali'ye melul melul baktı, bu bakışta, "Ne olur?.. Efendim nerededir?.. Söyle!.." diye bir yalvarış vardı. Baldırı çıplak bıçkın da sırıttı, bu sırıtışıyla, "Efendin Tayyarzade'siyle beraberdir, sefası ve keyfi yerindedir, ne sorarsın..." demiş oluyordu.

İbrahim Ağa:

– Efendimin emri başımın üzerine... Buyur, şurada otur... Hazineden altını çıkarıp getireyim... dedi.

Şerir çok beklemedi, hazinedar, içinde beş yüz altın bulunan bir meşin torbayı, ki hayli ağırcaydı, getirip Yandım Ali'nin önüne koydu; torbanın ağzı kurşun mühürlüydü:

– Buyur... Efendimin eteklerinden öperim... dedi. Sonra tereddütle, adeta bir pot kırmış olmaktan korkarak ilave etti:

– Tayyarzade Çelebi'yle zevk ü sefada olup bu altınları sefayı hatırla harç eylesin, gün akşamlıdır, maldar olana malını yemek gerektir!.. dedi.

Yandım Ali de:

– İbrahim Ağa, sen bir yarar, sadık ve ferasetli adamsın; vallah ki efendimiz Tayyarzade Çelebi oğluyla zevk ve sefadadır; meclis kurulmuştur, köçek oğlanlar gece ve gündüz raks eder, saz ve sözle Hüseyin Efendimiz, Sultan Hüseyin Baykara fasılları yapar!.. dedi.

Konağın efendisiz geçirdiği ikinci gece çok hazin olmuştu, herkesin odasına çekilip yatması gereken saatte selamlık halkı kahve ocağından ayrılamıyordu. Baş başa veren o sadık bendeler sanki sözleşmiş gibi aynı tahminler üzerinde durdular:

"Tayyarzade denilen külhanî Hüseyin Efendi'yi tamam bent etmişti, o akıllı adamın aklını almıştı. Birtakım baldırı çıplak kopuklar, anasının ipliğini pazarda satmış, yetmiş renge girmiş boyanmış şehir oğlanları bıçkınlarla efendinin etrafını alıp köçek ve

çengi, raks ve şerbet fasılları avuç avuç altınları harç ettiriyorlardı. Ayağında pabucu ve bacağında donu yok, subaşının defterinde müseccel itler, haytalar bu fırsatı ganimet bilip tüylerini düzmekteydiler. Gündüz bahçelerde gezip geceleri dahi efendi akçesiyle hamam kapatıp Gümrükçü'nün altın adını bakıra çıkarıyorlardı. Ulak Ali denilen kopuğun hazinedarı görüp ve bir meşin torba yüklenip gitmesi bu manaları açıkça gösteriyordu..."

Tayyarzade'ye konağa geldiği günden beri ısınamamış, ondan hatta nefret etmiş olan bu sadık bendeler, velinimetlerini düştüğü girdaptan kurtarmak için çareler düşündüler. İlk hatıra gelen Ağakapısı'na gidip yeniçeri ağasına olanı biteni anlatmak oldu. Fakat Hüseyin Efendi padişah gazabına uğramış bir devletliydi, Yenibahçe'deki konağından dışarıya çıkması ve şehirliyle teması yasak edilmişti, yeniçeri ağasına gidip, "Tayyarzade denilen külhanî efendimizi almış, birtakım erazil makulesiyle meclisler kurarmış, efendimizi konağa göndermez..." dedikleri zaman ağadan alacakları cevabı biliyorlardı; İstanbul zabıtasının o en büyük amiri, "Ya sizin efendiniz padişah yasağını çiğneyip konaktan nasıl çıkar gider?.. Çocuk mudur ki Tayyarzade kolundan tutup götürsün?.." diyecekti. Kaldı ki efendiyi alıp götüren de Tayyarzade değildi, efendi kendisi çıkıp gitmişti. Ağakapısı'na yapılacak ihbar, o külhanîlerden önce efendilerinin felaketine sebep olacaktı; "Efendi birtakım uygunsuz tazelerle eğlenir" demeyecekler. "Efendi fesatla meşguldür..." diyeceklerdi.

İkinci mektuba kadar geçen beş gün

Gümrükçü'nün sadık bendeleri Tayyarzade'nin efendiyi nerede kapattığını da bilmiyorlardı. Delikanlının Şehremini'ndeki evinden çıktığını öğrenmişlerdi. Kesin olarak bildikleri Tayyarzade'nin Cevahirli Hanımsultan'ın hizmetine girdiğiydi; şu halde Hüseyin Efendi'nin de Fazlıpaşa Sarayı'nda bulunması gerekirdi, belki de tahayyül ettikleri zevk ü sefa âlemleri o sarayda, o hanımsultanın izniyle yapılıyordu, eğer öyle ise, efendilerini Tayyarzade'nin pençesinden kurtarmak için yeniçeri ağasının kuvveti de kâfi gelmezdi, Gümrükçü'yü Fazlıpaşa Sarayı'nda arayabilmek için ancak ve ancak bir padişah fermanı lazımdı.

En son o sadık bendeler söz birliğiyle beklemeye karar verdiler, hatta efendilerinin yokluğunu konaktan dışarıya da belli etmeyeceklerdi.

Pazar günü konak halkı akşamı iple çekmeye başladı. Herkesin gözü yoldaydı. At ve ahır oğlanları, aşçı yamakları, uşakların tazeleri efendilerinin yokluğunu henüz öğrenmemişlerdi. Fakat onlarda itibarlı ağaların ve yaşlı emektarların hallerinden bir şeyler sezmiş, telaş içindeydiler.

O pazar günü akşamı Ulak Ali konağa yine yalnız döndü. Garibi şu ki, o hayta genç adam yaya gittiği halde atla dönmüştü. Ka-

pının önünde üç beş kişi Ali'ye ters ters baktılar; Yandım Ali bir at oğlanına:

– Bre oğlan!.. Al şu atı ahıra çek!.. diye bağırdı.

At oğlanı bu emre kerhen itaat etti.

Ulak Ali bu sefer doğruca hazinedarın odasına gitmedi, kendi odasına gitti. Hüseyin Efendi tarafından serserinin hizmetine tahsis edilmiş uşak da arkasından gitti. Yandım Ali uşağının yardımıyla soyundu. Taş ve toprak üstünde yalınayak, yarı çırplak dolaşmış, taş toprak üstünde yatmış, duvarlardan aşmış, kapılar, pencereler kırmış gece hırsızı pırpırının şimdi bir uşak yardımıyla soyunması feleğin garip cilvelerindendi. Soyunduktan sonra kaşlarını çattı ve uşağına sert sesle sordu ve hemen ardından emir verdi:

– Bre hani kahve ve çubuk?.. Tez kahve ocağına git, Ali Ağam mümessek kahve ister ve kız saçı tütün ile çubuk ister deyüp al, getir!.. dedi.

Emrini verirken tehdidi de unutmadı; "Vallah Hüseyin Efendi'ye söyler, haddin bilmezlerin cümlesini tepeletirim!.." dedi.

Yandım Ali bu tehdidi savururken konakta tek güvendiği kuvvet, önce kendi bıçağı, sonra da konakta yerleştirmiş olduğu dört nefer hayta uşaktı ki bu oğlanlar perşembe gününden beri konakta göz hapsi altında yaşamaktaydılar.

Yandım Ali yemeğini de odasına getirtti ve yemekten sonra uşağının serdiği yatağa uzandı, kaygısız adamlara has horultulu bir uykuya daldı.

27 ağustos salıya kadar, beş gün, Hüseyin Efendi'den hiçbir haber çıkmadı. Yandım Ali de konaktan ayrılmadı. Hazinedar İbrahim Ağa, konağa yerleştirdiği dört hayta ve bir de kendi uşağından başka kimseyle konuşmadı. Her sabah laubali gecelik kıyafetiyle, çıplak ayaklarında şıpıdık terlik, gecelik entarisi üstünde Üsküdar çatmasından hırka, başında takke hazinedarın odasına git-

ti, sabah kahvesi ile çubuğunu orada içti. İbrahim Ağa cesaret edip de velinimetini soramıyordu. Yandım Ali de her gün aynı nakaratı tekrarlıyordu. Gümrükçü'nün cömertliğinden, âlicenaplığından, eski ve sadık bir dostu, akranından bir mahremi edasıyla bahsediyordu.

İlk günü Hazinedar İbrahim Ağa çekine çekine:

– Ali Ağa oğlum... Ayaklarını öpeyim, beni efendimin olduğu yere götür!.. diyecek olmuş, fakat şerir:

– Efendinin meclisi halvettir, işte beni dahi konağa göndermiştir!.. demişti.

Konağın diğer bendegânı İbrahim Ağa'yı sıkıştırdıklarında biçare hazinedar:

– Efendi birkaç günde gelir!.. diyordu.

Gümrükçü'nün kapısı kulları Ulak Ali'yi gördükçe bir ifrit görmüşe dönüyorlardı. Bir gece iki aşçı ile iki bahçıvan ve bir uşak sözleştiler; pençeleri, bıçaklarına güveni olan beş adam; Ulak Ali'yi odasında bastırıp bıçak altında dile getirmek, olmazsa habis gencin vücudunu ortadan kaldırmak istediler; geceyarısından sonra çıplak ayaklarıyla korkunç hayaletler gibi sessizce gittiler, fakat kapısını kilitli buldular. Kapıyı kırmak için hazırlıklı olmadıklarından baskını ertesi geceye bıraktılar. Ertesi gün, 27 ağustos salı sabahı, Yandım Ali laubali kılığı içinde it nümayişiyle uşağına:

– Bre oğlan... Ben bu gece korkulu bir rüya gördüm, üç beş kişi yatakta üstüme çullandı, ama dal hançer olup anı vahidde hepsini kestim!.. dedi.

Ulak Ali'nin konağa yerleştirdiği dört hayta uşak da, o geceden sonra, yataklarını Yandım Ali'nin odasının kapısı önüne serip yatmaya başladılar.

İki gün sonra da konaktaki hava büsbütün değişti.

İkinci mektup

Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin esrarengiz şekilde kayboluşunun haftasıydı, 29 ağustos perşembe, yine ikindi ile akşam arası, önünde al kaputlu iki Macar kölesi yürüyen cins bir küheylana binmiş ak sakallı bir ağa konak kapısının önünde durdu. Macar köleler ağalarının atını binektaşı önüne çektiler ve o ağayı hürmetle koltuklayarak indirdiler. Misafir, konak kapısında karşısına ilk çıkan uşağa:

– Bre şehbaz, beni tez hazinedara götür, dedi.

Zaten gözleri ve kulakları kapıda ve yolda olan konak halkı heyecanla ayaklandı, misafir, kendisini endişeli bakışlarla süzen o adamlara azametli çalımlı selam verdi.

Ak sakallı ağa geldiği zaman Yandım Ali, mutadının dışında hazinedarın odasında bulunuyordu, hemen ayağa kalkıp gelen ağanın eteğini öptü, beriki de:

– Berhudar ol Ulak Ali oğlum. El ve etek öpenlerin çok olsun. Sana Hüseyin Efendimiz'in ferade ferade selamı vardır... dedi.

– Efendimiz iyidirler inşallah...

– Vallah billah Hüseyin Efendi Hazretleri İrem Bağı'nda sefa sürer.

– Sefası daim olsun...

– Sağ dizinde nigâr, sol dizinde mahbub, hizmetinde sakii peripeyker, elinde şarabı kevser, gündüz gül gülistan havuz başında, gece dahi hamamı dilküşada göbektaşında meclis kurar ki ona el vermiş bu cümbüşü ne Sultan Mahmud Sebüktekin görmüş ve ne de şahı âlem Cem Cemşid duymuştur.

– ...

Hazinedar İbrahim Ağa ne söyleyeceğini, ne yapacağını şaşırdı:

– Hoş geldin ağa hazretleri... diyerek Yandım Ali'yi taklitle o da ak sakallı ağanın eteğini öptü; misafir ona da:

– El etek öpenlerin çok olsun evlat. Efendin Bağı Ferah'ta sefai hatırla iyş ü işrettedir; cennet kaçkını huriler ona kuştüyü döşek ve pakize gılman dahi atlas yorgan olmuştur, cânıehabı muhabbetle Sultan Süleyman rüyaları görür... dedi ve koynundan bir mektup çıkarıp uzattı:

– Sana efendinden mektubı muhabbet üsluptur!.. dedi.

Hazinedar İbrahim Ağa, "Yine altın mı isteniyor?.." der gibi Yandım Ali'ye baktı, hayta da onunla yüz yüze gelmemek için başını başka tarafa çevirdi. Hazinedar misafire sordu:

– Hay devletli ağa... Hüseyin Efendimiz konağa ne zaman döner?

Ak sakallı onunla alay eder gibi:

– Hay haznedar ağa, efendin altı aydan evvel konağa dönmez, zira ki fırsat elde iken meclis bozulmaz, sakii gülçehre her zaman bulunmaz, gafil olma evlat ki bu dünya akşamlıdır... dedi.

Hazinedar İbrahim Ağa mektubu açtı, okur okumaz yüzü sapsarı oldu, gözlerine inanamadı, mektubu üç kere okudu. Hüseyin Efendi, "Kâğıdımı ve nişanımı getiren Kasım Ağa'ya dört torba dört bin altın veresin ve meşin torbaları telatin heybeye koyasın ve bir elmas gül yüzük ve bir yakut yüzük o ağaya hedaya veresin ve dahi Frenkkâri abanoz çekmeceyi veresin ki anahtarı bende-

dir..." diyordu. Gümrükçü Hüseyin Efendi hazinesini İbrahim Ağa'ya teslim ederken yalnız o Frenk işi abanoz çekmecenin anahtarını vermemişti, hazinedarın bildiği, o çekmecenin içinde kıymetlerine baha biçilmez mücevherler bulunduğundan ibaretti. Fakat hazinedarın yüzünü sarartan mektubun son satırları olmuştu; velinimeti şunları yazıyordu:

"... hazineden üç bin altın dahi kendin için alıp senet bırakasın ve hazine odasının anahtarını Ulak Ali Ağa oğluma teslim edesin ki bugünden sonra hazinedarım o Ulak Ali oğlumdur, seni azat eyledim ki nice zamandır muradındı, sen dahi muradına nail olasın. ekmeğim sana helal olsun, sen dahi bende olan hakkını helal eyle İbrahim Ağa oğlum, ser verip sır verme ki padişah yasağı çiğnemiş efendinin sebebi felaketi olursun aman oğlum..."

İbrahim Ağa çok düşünmedi, Yandım Ali'ye:

– Buyur Ali Ağa... Seninle hazine odasına varalım, Gümrükçü Efendi benim yerime seni hazinedar yapmıştır, hazine odasını sana teslim edeyim... dedi.

Hazine odası efendinin kütüphanesinin bir duvarı içinde gizli bir merdivenle inilen bir mahzendi; fenerle inmişlerdi. İbrahim Ağa Yandım Ali'ye bir deste anahtar verdi:

– Bunlar burada gördüğün çekmece ve sandıkların anahtarlarıdır, içlerinde zıkıymet tuhaf ve tefarik ile mücevher vardır, altın dahi şu hurçlarda, heybelerde, torbalardadır... dedi, sonra Rönesans devrinin Floransa işi şirnik büyüklüğünde ve şeklinde abanoz bir çekmeceyi Yandım Ali'ye verdi, ki bu çekmecenin kendisi binlerce altın değerindeydi; "Efendinin istediği çekmece budur, anahtarı da efendidedir..." dedi ve Yandım Ali'yi hazinede bırakıp ona selam bile vermeden çıktı, gitti.

Beklenmedik karşılaşma

Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin hazinedarı İbrahim Ağa altmışlık bir adamdı. Yirmi yıldan beri Gümrükçü'nün kapısında, demir direk gibi eğilmez bükülmez doğrulukla hizmet ediyordu. Gençliğinde bir paşa kapısında askerlik yapmış, aynı kapıda delilbaşılığa kadar yükselmiş, Gümrükçü'ye hazinedar olduktan sonra da kıyafetini değiştirmediği için konakta ve muhitinde Delilbaşı İbrahim Ağa diye anılagelmişti. Aslı Erzurumlu'ydu. İzzetinefsine çok düşkündü; yirmi yıl sadakatle çalıştığı bir kapıdan 3 000 altın sadakayla kovulurcasına çıkarılması o kadar gücüne gitmişti ki Hüseyin Efendi'nin hazine odasından o 3 000 altın almaya tenezzül etmeden çıkmıştı. Kimseye renk vermeden yatak odasına gidip kapandı ve şöylece düşündü:

"Tayyarzade'ye bir ırgat bohçası gönderilerek hakaret olundu, fakat efendinin bundan haberi yoktu; çubukların bayram bohçasını efendisiyle birlikte hazırlamıştı; hamam kapısı eskicisinin oğluna değil, şehzadelere layık bohçaydı; şimdi de kendisine hakaret ediliyordu, emindi ki efendinin bundan da haberi yoktu; görünüşte mektup efendisinin el yazısıyla, mühür ile imza da onundu, ama bu dünyada ne dolaplar dönerdi ki insanın aklı ermezdi, efendinin dönmesini beklemek ve onunla yüzleşmek lazımdı..."

Fakat bu fikrinden hemen vazgeçti; "Efendiden sıla için üç ay izin istemiş idim, bunu ondan başkasının bilmesine imkân yok, o sıla iznini kapısını terk etme isteği şeklinde tefsir ederek beni kovmaya bahane etmiştir, bu mektup efendidendir" hükmünü verdi. Kâfi dünyalığı vardı, memleketine dönmeye karar verdi. Yol hazırlığını birkaç gün içinde tamamladıktan sonra o 1629 yılı eylülünün birinci cumartesi günü konağı terk etti ve hemen İstanbul'dan Üsküdar'a geçti.

Üsküdar Anadolu'dan gelmiş sipahilerle dolmuştu. Erzurumlu Delilbaşı İbrahim Ağa han han dolaştı, bir yiğit uşağıyla beraber iki yatak serecek yer bulamadı. Erzurum kervanının kalkmasına da on gün vardı, doğuya yılın son kervanıydı. Gümrükçü'nün hazinedarı Balaban iskelesi kahvehanelerinden birinde hemşehrilerinden âşık bir saz şairinin bir aydan beri misafir olduğunu biliyordu, gitti, onu gördü ve o âşığın delaletiyle kahvehane peykesinde geceleri iki döşek serecek yer bulabildi.

Üsküdar'da Erzurum kervanının kalkmasını beklerken Hazinedar İbrahim Ağa, sırtından bir türlü çıkarıp atamadığı delilbaşı kıyafetiyle gündüzleri avare avare dolaşıyor ve Üsküdar'ın camilerini, mescitlerini, tekkelerini, türbelerini ziyaret ediyordu.

3 eylül pazartesi günü öğle namazını deniz kıyısında Şemsipaşa Camii'nde kılmış, oradan Doğancılar'a doğru çıkıyordu, cadde ortasında Tayyarzade Mehmed Ağa'yla karşılaşınca hem hayretinden, hem de dehşetinden donakaldı. Eski velinimetinin hazinedarını görünce güzel çubuktar da şaşırmıştı. İbrahim Ağa ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemedi. Tayyarzade'nin kurduğu işret meclislerinde yazılmış bir mektupla işinden çıkarılmıştı. İbrahim Ağa'nın hazinedarlıktan kovulmasından elbet ki delikanlının tesiri, baskısı olmuştu, Tayyarzade ise, daima nazik ve zarif, hemen koştu, yaşına hürmeten eski kapı yoldaşının elini öptü. Delikanlı-

nın bu hareketi azıcık cesaret verdiyse de ağa bu nezakete bir mana veremedi, ilk iş Tayyarzade'nin yanında bildiği efendisini sormak oldu:

– Hüseyin Efendi Hazretleri inşallah sıhhatte ve afiyettedirler?.. dedi.

Tayyarzade kaşlarını çattı:

– İbrahim Ağa!.. Bu madde benden sorulmaz!.. dedi.

– ?

– Arife günü ki elini öpüp konaktan ayrıldım, bir daha yüzünü göremedim...

– ...

– Ve bundan sonra da Allah bana onun yüzünü göstermesin...

– ...

İbrahim Ağa'nın on günden beri fırıldak gibi dönen kafası bu sözlerle birden durdu. Kafasında hakikati aydınlatacak bir ışık belirir olmuştu:

– Vallah billah bu tesadüf bir lütfi ilahîdir!.. dedi.

– ?

– Hüseyin Efendi'nin başına gelenlerden senin haberin yok mudur Tayyarzadem?

Tayyarzade Gümrükçü Hüseyin Efendi'ye kırgındı, kızgındı ama, bir zamanlar kendisinin üstüne titremiş o adamın başına en ufak bir kötülüğün gelmesini asla istemezdi. Hüseyin Efendi ağır hasta mıydı?.. Yoksa bir hal mi olmuş, ölmüş müydü?.. Fakat hasta olsa, ölmüş olsa karşısındaki adam azıcık evvel onu kendisinden sormazdı. İbrahim Ağa'nın gözleri bir tuhaf bakıyordu.

Batakhanenin keşfi yolunda ilk ışık

Tayyarzade'nin evi o sokak üzerinde, sekiz on adımlık yerdeydi; delikanlı hazinedarı evine götürdü, fakat İbrahim Ağa'nın gelirken bir tereddüt anı geçirdiğini de fark etti. İbrahim Ağa da tereddüdünde haklıydı, bu oğlan Hüseyin Efendi'yi kaldırdığı gibi kendisini de Üsküdar'da kayıplara karıştırabilirdi.

Sokak kapısının yanındaki odada diz dize, göz göze oturdular. Odanın sokağa bakar iki penceresi vardı ve pencerelerde demir parmaklık bulunmayan, kuvvetlice bir yumrukla kırılabilecek kafesler mevcuttu.

Hazinedar İbrahim Ağa Tayyarzade'ye gönderilen mahut bayram bohçasından başladı, efendisiyle beraber Tayyarzade'nin şanına layık bohçanın nasıl donatıldığını burda tafsilatıyla anlattı. Hikâyesini, Tayyarzade'yi aramaya çıkan Hüseyin Efendi'nin esrarengiz şekilde kayboluşuyla bağladı. Delikanlı, İbrahim Ağa'yı sözünü hiç kesmeden dinledi:

– İşte bir aya yakındır ki efendi konağa dönmemiştir...

– ...

– Mühür ve imza ve elinin yazısıyla mektuplar gönderir, altın ve mücevher ister...

– ...

– Mektupları getiren Ulak Ali ile Kasım Ağa, "Efendi Tayyarzade meclisindedir" derler...

– ...

– Ve yine derler ki, "Tayyarzade dedikleri o şehrî civan, efendiye bir meclis kurmuştur ki bu kadar olur. Hüseyin Efendi'nin sağ dizinde bir nigâri nazenin oturur henüz on dört yaşında tazeden taze güya ki Serendib şahının kızı Lahut Sultan'dır ve sol dizinde bir mahbubı ziba oturur o dahi İsfahan padişahının şehzadesi İklil Şah'tır deseler yeridir, sakiler piruze kâselerle şarabı erguvan sunar..." derler...

– ...

– Medet Tayyarzadem, Gümrükçü efendimiz bir ay olur işte böyle gaipler âlemindedir...

– ...

Gümrükçü'nün adamlarından Bal Mehmed Ağa Tayyarzade'yi evinde aradığı gün, Tayyarzade'nin anası, "Oğlum Cevahirli Esma Hanımsultan'a çubuktar olmuştur!" diyerek sokak kapısını suratına tokat atar gibi kapamıştı. Kadın aslında Gümrükçü'nün adamlarına karşı oğlunun izzetinefsini korumak istemişti. Fakat o gün için İbrahim Ağa'ya bu hakikati anlatmak güçtü. Hazinedar Tayyarzade'yi hâlâ Cevahirli Hanımsultan'ın bir bendesi, çubuktarı biliyordu. Bu bahsi Tayyarzade'ye açmadı, açmış da olsaydı delikanlı hazinedarın kafasında kendi hakkındaki şüpheyi gidermek için uğraşmaya belki de lüzum görmeyecekti.

Hüseyin Efendi neredeydi?

İbrahim Ağa tereddütler, şüpheler içinde, Tayyarzade saf ve samimî, bu kördüğümü çözmek için baş başa verip saatlerce düşünmek lazımdı.

Balaban İskelesi'ne gittiler, İbrahim Ağa'nın eşyasını ve uşağını aldılar. Tayyarzade eski kapı yoldaşını Üsküdar'daki küçük evi-

nin sokak kapısı yanındaki odasına yerleştirdi. İbrahim Ağa bu odada tam güvenle oturabilirdi.

O gece odasına çekildikten sonra Tayyarzade kendi macerası ile Hüseyin Efendi meselesi arasında bir münasebet aradı, şöyle düşündü:

"İstanbul'da herkes beni Cevahirli Hanımsultan'a bende olmuş biliyor. Hüseyin Efendi de böyle bildi ve beni aramak için Fazlıpaşa Sarayı'na gitti. Hüseyin Efendi gibi bir adamın Fazlıpaşa Sarayı'dır diye başka bir yere götürülmesine imkân yoktur. Biri Hanımsultan'dan, biri de yine o sarayda Sahba adında bir kadından bana iki muhabbetname geldi; bence her yerden önce Hüseyin Efendi o sarayda aranmalıdır. Efendinin mühürlü ve imzalı mektuplarıyla hazine çekilmesi meselesine gelince, eğer efendim Fazlıpaşa Sarayı'nda ise orası kanlı bir batakhanedir. Fakat benimle alakalı Hanımsultan bana hem muhabbetname hem de bayram bohçası göndermiş Sahba Kadın orada oldukça bana kolay kolay zarar erişmez. Ben efendiyi aramak için o saraya mutlaka girerim!.."

Bu yolda kesin kararını verdi, fakat Hazinedar İbrahim Ağa'ya söylemedi.

Tayyarzade batakhane yolunda

Ertesi gün, 4 eylül salı günü, Tayyarzade en güzel, en şatafatlı esvaplarını giyindi, güzel delikanlı bir kat daha güzelleşti. Giyinirken de birkaç defa gözleri yaşardı, her el attığı şey Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin ihsanı, hediyesiydi yahut onun parasıyla alınmış, yaptırılmıştı.

Tayyarzade o gün cepkeni, çakşırı, tozlukları som sırma işlemeli süt mavisi çuhalar giyinmişti. Beline açık mavi zemin üzerine siyah dallı, çiçekli gayet kıymetli bir şal kuşak sarmıştı; başındaki ak keçe külahının etrafında mavi mine oyalı beyaz bir çember vardı, çorapları da beyaz zemin üzerine mavi çiçekliydi. Sağ elinin parmağında o zamanlar "dede külahı" denilen meşe kozalağı biçiminde, değerini biçmek çok zor, bir zümrüt yüzük vardı. Güzel delikanlı bu süslü kıyafetiyle Cevahirli Esma Hanımsultan'ı, Sabha Kadın'ı muhakkak ki çileden çıkartacaktı.

Evden çok erken çıktı, Hazinedar İbrahim Ağa'ya görünmedi, küçük bir tezkire bırakmıştı: "Canım İbrahim Ağa, ben efendimi aramaya giderim, anamı sana emanet ederim..." diye yazmıştı.

Herkesin işi gücü başına koştuğu zaman, yolda ve Üsküdar'ın Büyük iskelesinde padişah geçmiş olsaydı Tayyarzade'nin çektiği alakayı toplayamazdı. Kahvehanelerden halk ayağa kalktı, kasap

satırını, manavla bakkal terazisini bıraktı, gören durdu, bir gören bir daha göreyim diye peşinden koştu:

– Bre bu mavili civan kimdir?

– Gökyüzünden düşmüş nuri ilahîdir!

– Bre buna kim derler?

– Yusufi sâni, fitnei zaman derler!

– Acep nerden gelip nereye gider?

– Vadii aşk u muhabbetten gelip sahrai cünuni vuslata gider!

Tayyarzade Büyük iskelede kayıklara şöyle bir göz attı, kuğu kuşu gibi, beyaz üzerine altın yaldızlı dört çifte bir kayık seçti, kayığa doğru yürürken hamlacı şehbazların dördü birden ayağa kalkıp el kavuşturdular, selamına durdular, en yaşlıları, söz sahibi olanı:

– Efendim... Buyur!.. dedi.

Tayyarzade o hamlacıbaşının koyduğu bir hasır parçasına basarak kayığa atladı, ayaklarından filarlarını çıkarıp al atlastan şilteye çorapça bağdaş kurup oturdu:

– İstanbul'a giderim, Vezir iskelesine!.. dedi.

Vezir iskelesine değil, "Hünkâr sarayına çekin!" dese, kayıkçılar, "Ferman efendimindir!" diyeceklerdi.

Tayyarzade Vezir iskelesine çıktığı zaman da bütün gözler üzerinde toplandı:

– Bre bu afeti devran civan kimdir?

– Libası pirüzeden Firuz Şah'tır!

– Bre bu civana kim derler?

– Cennet kaçkını, gönül oğrusu Tavus Bey derler!

– Acep nerden gelip, nereye gider?

– Maşuklar dergâhından gelip âşıklar tekkesine gider!

– ...

– ...

Fazlıpaşa Sarayı'na kırk elli adım kala Tayyarzade metanet ve cesaretine rağmen koynundaki muskasını yokladı; güzel delikanlı kendisini bildi bileli bu küçücük şeyin kaza ve belaya karşı koruyucu tılsımına inanmıştı.

Sonra eliyle kuşağının kıvrımı içinde hançerini de yokladı ve sarayın iki kanatlı, kanatları sedef kakmalı büyük kapısına doğru yürüdü.

Metindi. İstanbul'un en büyük ve en güzel saraylarından biri olan bu binanın şeytan ve cinlerle dolu olduğunu düşündü, içinde korku duymadı. Tayyarzade'nin o muazzam saray kapısının iri tunç tokmalarını vurmasına hacet kalmadı, kapı önünde durur durmaz kapının iki kanadı birden açıldı ve sırmalı al çuhalar giymiş dört nefer Arnavut kapıcı, Tayyarzade'yi karşılamaya koştu. Dördü de iriyarı, pehlivan yapılıydı, dördü de güzel adamdı, fakat yüzlerinde nur yoktu:

– Buyur Tayyarzade efendim... Buyur sultanım. Hoş geldin!.. dediler.

Ve hemen koltuklayıp delikanlıyı içeri aldılar, Mehmed, ayakları eşiğe basmadan kendisini büyük bir taşlıkta buldu.

Tayyarzade batakhanede

Taşlığın ortasında susuz, kuru bir mermer havuz, havuzun göbeğinde de bir sanat şaheseri mermer fıskiye vardı. Kapının tam karşısında da ilk üç basamağı mermer, öbür basamakları sedir ağacından geniş bir merdiven bulunuyordu. Sokak kapısından bu merdivene kadar ve havuzun etrafında yol hasırı döşenmişti. Merdivenin korkulukları cevizden ve oymacılık bakımından bir harikaydı. Merdivenin iki başında kesme billurdan birer babaya dayanmışlardı.

Arnavutlar Tayyarzade'yi saraya adeta kapıp kaçırır gibi almışlardı, arkasından da kapının kanatlarını kapayıvermişlerdi.

Delikanlı çok tehlikeli bir maceraya atıldığını biliyordu. Burası bir batakhane ise belki de bir daha dışarı çıkamayacaktı. Aldığı muhabbetnameler ve bayram bohçası, kendisini buraya düşürmek, ardı sıra da meclubu olan Gümrükçü'yü buraya getirmek için bir düzen olabilirdi. Kendi tahminine göre, böyle bir dolap zaten çevrilmiş, "Tayyarzade Cevahirli Hanımsultan sarayındadır" lafıyla Hüseyin Efendi yakalanmıştı.

Tayyarzade'de o anda, kendisini öz evladı gibi sevmiş bir adamın uğrunda nefsini feda etmesini bilen bir nevcivanın gururu vardı. Bu gurur da metanetine destek oluyordu.

Mükellef merdivenden yukarıya çıktığında, büyük, alan gibi bir sofada güzel delikanlıyı hepsi beyazlar giyinmiş kırk kadar cariye karşıladı. Kızlar, çeşitli kanların, döllerin seçme güzelleriydiler.

En önce esmer bir kız vardı, bir Gürcü kızı, Yemen akikinden muhteşem bir biblo gibi duruyordu; bu kız, Esma Hanımsultan'ın baş kalfası Sahba'ydı. Gözleri Tayyarzade'nin yüzünden ayrılmıyordu. Delikanlı bir adam kadar yaklaşınca dile geldi:

– Buyurun Tayyarzademiz efendim!.. dedi.

Arkasındaki kızlardan biri elindeki sırma işlemeli al saten terlikleri delikanlının önüne çevirip koymak isterken Sahba o kızın elinden terlikleri aldı:

– Tayyarzade'ye hizmet benimdir!.. dedi.

Delikanlının önünde diz çöktü, ayaklarından fılarlarını çıkardı ve sırmalı terlikleri giydirdi.

O sırada alt taşlıkta kendisini karşılamış Arnavut kapıcılardan biri koşarak delikanlının önüne geçti:

– Tayyarzade!.. Bizlere tütün bahşiş!.. diyerek avucunu açtı ve delikanlıya uzattı.

Sahba Kalfa o zaman Tayyarzade'yle göz göze geldi, Gürcü kızı:

– Arnavut kölelerinizdir Tayyarzadem, garip gönüllerini hoşnut et!.. diyerek gülümsedi.

Güzel delikanlı uzanmış çakırpençenin içine bir altın bıraktı.

Tayyarzade zekâ ve feraset sahibi delikanlıydı. Pencere gözcülerinin, "Tayyarzade geldi!.." müjdesi üzerine Fazlıpaşa Sarayı güzel oğlana kapılarını açarken Hanımsultan müştakı olduğu o delikanlıyı merdiven başından karşılayacak kadar elbet ki küçülemezdi, kaldı ki Hanımsultan'ın çok yaşlı olduğunu biliyordu. Yemen akikinden şehvet ve garam mabudesi esmer kıza:

– Siz Sahba Hanım'sınız değil mi efendim?.. diye sordu.

Gürcü kızı derin bir nefes aldıktan sonra:

– Beli şehbazım!.. dedi.

Göz göze geldiler. Oğlana bayram bohçası ile muhabbetname göndermiş Sahba Kalfa duygusunu saklamadı:

– Ah efendim... Hayli zamandır hayalinizle teselli bulurken elhamdülillah bugün siz nevcivanımın cemalini görmek ve ayaklarınıza yüzümü gözümü sürmek bu cariyenize nasip oldu!.. dedi.

Kızın gözlerinden billur gibi iki damla yaş döküldü, içini çekerek:

– Ne çare ki siz nevcivanımı elimden alacak olan vardır!.. diye ilave etti.

Tayyarzade yutkundu, cevap vermedi, kızın kimi kastettiğini biliyordu.

Eğer burada Fazlıpaşa Sarayı'nın iç güzellik ve ihtişamını da anlatmak lazım ise, asla inanılmayacak şeyler yazmak gerekir. Onun içindir ki dekoru, bu satırları okuyanın muhayyilesine bırakmak daha doğru olur. Sofayı, koltuğuna girmiş olan Sahba'nın rehberliğinde aşan Tayyarzade'yi bir divanhanenin kapısında beş nefer Arnavut ve Boşnak köleleri karşıladı. Kimi mürahik, kimi nevhat, fakat hepsi erkek güzeli iriyarı gençlerdi. Bir ağızdan:

– Hoş geldin Tayyarzade Efendi!.. dediler.

Delikanlı Gürcü kızına, "Bunlar dahi tütün bahşişi ister mi?.." diye sordu, kız cevap vermeden beş avuç birden açıldı:

– Efendi bize tütün bahşiş!..

Birer altın alıp, "Hak berekât!.." diyerek çekildiler.

Kıvılcım

Gül ağacından yapılmış bir kapıya iki adım kala kapının kanatları açıldı, daha küçük, fakat geçtikleri divanhaneyle ölçülemeyecek kadar çok daha muhteşem döşenmiş ikinci bir salona geldiler. Bu salonda mor atlastan fırdolayı dört sedir vardı. Arka yastıklarının üstüne sırma işlemeli bürümcük örtüler konmuştu. Sedirlerin önüne de inci ve sırma işlemeli kadife ve atlas ayak yastıkları atılmıştı. Salonun dört köşesinde dört altın sehpa, sehpaların üstünde de birer altın kafes, bu kafeslerden üçünün içinde birer papağan, dördüncüsünde de Bursalı Sadizade Cafer Çelebi'nin "Yeni Dünya"sı vardı.

Bu salonda Tayyarzade ile Sahba Kalfa'yı on beş-on altı yaşlarında bir Macar köle karşıladı. Başı kâküllerinden fark edilmez, samur kalpaklı, beli altın kemerli ve güvez atlastan kaftanının etekleri, parmakları kınalı çıplak ayaklarının üstüne dökülmüş olan bu dilber çocuk düzgün bir İstanbul ağzıyla:

– Buyrun efendim Tayyarzade!.. dedi.

Sahba Kalfa'nın sedire oturttuğu delikanlının ayakları altına incili bir yastık çekti. Macar oğlanın kaftanı iki yanından beline kadar yırtmaçlıydı; yırtmaçların kenarına elmas düğmeler dikilmiş ve sırmadan ilikler yapılmıştı. Alttan dört beş düğme çözüktü; kaf-

tanın altında çakşır yoktu; oğlan canlı hareketlerle yürürken yırtmaçlar dalgalanıp açılıyor, bacakları, topuklarından diz kapaklarına kadar görünüp görünüp kayboluyordu; oğlanın reftarına hem bir uçarılık, hafiflik, hem de bir letafet veriyordu. O devirde mahbub hizmetkârlar için bu tuvaleti arşimilyoner şair, müverrih ve din bilgini Karaçelebizade Abdülaziz Efendi icat etmişti, tuvaletin adı da "Karaçelebi kesimi"ydi.

Macar oğlan Tayyarzade'nin ayakları altına yastık çektikten sonra el çırptı, içeriye aynı boyda, belki de aynı yaşta, aynı kıyafette beş oğlan daha girdi, birer birer gelip Tayyarzade'nin ayağını öptüler, karşısında el pençe divan durdular. İlk hizmet eden köle tekrar ayak öptükten sonra:

– Efendim Tayyarzade!.. Biz ciğergûşe Macar kölecikleri senden tütün bahşişi ve hamam akçesi isteriz!.. dedi ve delikanlının önüne beş avuç daha uzanıp açıldı.

Tayyarzade, gözleri Macar kölelere dalarak bir tereddüt anı geçirdi; Gümrükçü Hüseyin Efendi buradaydı ve böyle güzel güzel oğlanların ve kızların yapışkan dilenci zilletiyle uzanan gümüşteş çakırpençeleriyle soyuluyordu. Belki de kapıcı Arnavutlar gibi zebani yüzlü heriflerin ellerinde bu can pazarına düşmüş, malını canı uğrunda feda ediyordu. Sahba Kalfa delikanlının bu dalgınlığını, delikanlının yanında para bulunmadığına hamletti ve hemen belinden telkâri bir gümüş kese çıkardı ve Macar oğlana uzatarak:

– Al bakalım Feridun!.. Tayyarzade'nin tütün bahşişi ve hamam akçesidir!.. dedi.

– Hak berekât... Tayyarzade'den her gün daha nice nice keseler alırız!..

Feridun'un bir göz işaretiyle ayaktaşı kölelerden bir Tayyarzade'ye altın çemberli ve çemberleri elmaslı bir yasemin çubuk getirdi; biri altın, biri zarf içinde akik fincanla kahve getirdi ve Tay-

yarzade'yi yere kadar eğilerek selamladılar.

Tayyarzade çekine çekine iki nefes tütün içti, iki yudum kahve içti; Kemanî Osman Dede'nin kahvehanesinde değil, Gümrükçü'nün konağında bile o nefasette tütün ve kahve içmemişti.

O sırada içeriye kıyafeti Macar kölelerin aynı, yalnız başında kalpak yerine inci püsküllü kırmızı kadifeden bir külah bulunan, saçları da kız saçı gibi omuzlarına dökülmüş başka bir köle girdi ve Sahba'ya:

– Buyurun kalfa... Seni Hanımsultan ister!.. dedi.

Gürcü kızı Tayyarzade'ye öylesine manalı baktı ki alev alev yanan bir aşk bundan daha güzel ve kuvvetli ifade edilemezdi.

Macar köleler, inci püsküllü köle ve Sahba Kalfa birbiri peşinden çıkınca Tayyarzade salonda yalnız kaldı. Düşünmek için bir fırsattı.

Burası bir batakhane ise, Sahba'nın da türlü şenaat ve melanetin aletlerinden bir şerire, bir fahişei facire olması gerekirdi. Bu melek gibi kız bir fahişe, şerire, caniye olabilir miydi?

Tayyarzade yüreğinde bir çarpıntı duydu. Kızın aşk ateşinden güzel delikanlının yüreğine bir kıvılcım düşmüştü. Bu kıvılcım çabucak yalım oldu. Bir an geldi ki Tayyarzade her şeyi unutuverdi. Bu sarayda Sahba'nın bir kölesi olarak yerleşip kalmayı düşündü. Fakat kızın, "Seni bana bırakmazlar!.." dediğini ve bu sarayda bir Cevahirli Esma Hanımsultan bulunduğunu hatırladı.

Batakhane melikesi

Sahba Kalfa divanhaneye fevkalade heyecanla döndü:

– Buyur Tayyarzadem, nevcivanım, seni Hanımsultan Efendimiz ister!.. dedi.

Ve hemen fısıltıya yakın sesle şunları söyledi:

– Benim canım şehbazım... Olmaya ki Hanımsultan huzurunda bana nazar etmiş olasın... Benim sana olan iştiyakım malumudur ve seni benden kıskanır!..

Tayyarzade cevap vermedi, fakat Sahba'nın gözlerinin içine öyle manalı baktı ki, "Kız!.. Ben de seni seviyorum!.." demesine lüzum yoktu.

Sahba etrafına bir şeyden korkuyormuş gibi bakındı. Yalnızdılar, bir şeyler söylemek istedi, fakat korkusu mâni oldu.

Sahba önde, divanhaneden çıktılar, iç içe iki küçük odadan geçtiler, yine büyük bir divanhaneye girdiler. Burada sarayın ihtişamı baş döndürücüydü.

Divanhanenin kapı kanatları açık, kapı açıklığı, işlemeli ve sırma saçaklı ağır ipek perdeyle örtülmüştü. Kapının iki yanında tüysüz iki Çerkez köle duruyordu; başlarında beyaz kuzu derisinden kalpaklar, kalpaklarında mücevherli sorguçlar vardı. Bürümcük çakşır ve gömlekler giymişler, o şeffaf kumaştan, vücutları, müp-

hem çizgilerin sihirli cazibesiyle görünüyordu. Biri diz çöktü, "Tayyarzade Efendi... Ayağından terlikleri alayım..." dedi. Yaz ve kış, kız ve oğlan, saray halkından, dışardan, Hanımsultan'ın muhabbet meclisine kim olursa yalınayak girmeye mecburdu; ilk defa Tayyarzade'ydi ki terlikleri çıkarılarak huzura çorapla giriyordu.

Çerkez oğlanlar perdeyi kaldırdılar, yine Sahba önde Tayyarzade arkada, perdenin altından içeri geçtiler. Delikanlı o kadar heyecan içindeydi ki, Cevahirli Esma Hanımsultan'ın kendisini huzura kabul ettiği divanhanede önce hiçbir şey seçemedi, gözleri ne tarafa baksa altın, gümüş, billur ve elmas parıltılarıyla kamaştı. Tam karşıda yüksek arkalıklı altın kaplama ve altın paftaları elmaslı bir taht duruyordu. Tavanın ortasında altın yaldızlı bir kubbe, kubbenin göbeğinden altın bir zincirle sarkıtılmış renkli billurdan bir avize, avizenin tam altında ve salonun ortasında pembe mermerden bir havuzcuk vardı. Duvarlardaki gömme dolapların kapakları hurda zümrüt, yakut kakmalıydı ve aralarına çini panolar yerleştirilmişti. Altın tahtın sağ tarafında oymalı tunç yaşmağı altın yaldızlı bir ocak vardı. Bir duvarın orta kısmını da tunç lüleleri altın yaldızlı ve selsebilli bir çeşme kaplamıştı. Tayyarzade'ye öyle geldi ki havada bile altın, billur, gümüş, elmas zerreleri uçuşuyordu.

Cevahirli Esma Hanımsultan tahtın yanında bir sedir üstünde bir melike azamet ve haşmetiyle oturuyordu.

Kapıdan girince kendinden geçen ve ancak iki üç adım attıktan sonra Hanımsultan'ı gören Tayyarzade, şehrî civeleklik şanından hemen koştu, ihtiyar yosmanın dizleri üstündeki incili şalın yere sarkmış eteğini öptü ve kadının önünde el kavuşturup durdu. Hanımsultan evvela Tayyarzade'yi külah kenarından sarkmış bir tutam civan perçeminden mavi çiçekli çoraplar içindeki büyük büyük şehbaz ayaklarına kadar şöyle bir seyretti. Sırmalı mavi çu-

halar içinde bu taze yiğit, insan şekil ve suretinde ilahî bir mahluktu. Yüz çizgilerindeki asalet ve incelik, kaş, göz, ağız, burun, hal, tavır, edep, terbiye ve güzel yüzündeki hicabın al rengi şimdiye kadar bu kadının koynunda yatmış civan yiğitlerin hiçbirinde yoktu.

Sahba Kalfa hayal sessizliğiyle dışarı çıkmıştı. Çerkez köleler kapının perdelerini indirmiş. Hanımsultan Tayyarzade'yle yalnız kalmıştı.

– Hoş geldin Tayyaroğlu!.. Ayakta durma, otur!.. dedi.

Tayyarzade olduğu yerde diz çöktü:

– Yok.. Yanıma gel!.. Dizim dibine otur!..

Tayyarzade Hanımsultan'ın dizi dibine oturdu. Hanımsultan titrek elini delikanlının çenesine götürdü, yüzünü kendisine doğru kaldırarak hayran hayran baktı:

– Ey Tayyaroğlu!.. Elhak güzeller güzeli, on kere bin güzel içinde bir tanesin! diyerek eğildi, genci iki yanağından öptü.

Tayyarzade vahşet göstermedi. Hanımsultan delikanlının başından külahını alıp şöyle bir kenara attı, saçlarını, başını okşadı:

–Ben seni çoktan arzular idim, kısmet bugün imiş!.. dedi.

Sedirden halıya oğlanın yanına indi, onunla diz dize, göz göze geldi. Tayyarzade de munis, sahibinin kucağına çıkmak isteyen kedi cilvesiyle sokuldu. Esma Hanımsultan'ın derisi kemiklerine yapışık eli Mehmed'in başından omuzlarına, oradan da ayaklarına indi ve şehbazın mavi çiçekli çorapları içinde topuklarını okşayarak:

– Gümrükçü Efendi'ni terk edip ben dilddadene işte bu ayakçıklarınla geldin, Tayyaroğlu, aferin senin idrakine, irfanına... dedi.

Altın taht üstünde çıplak ayaklı şehbaz

Tayyarzade Hanımsultan'ın elini tuttu ve öptü:

– Sultanım... Emrini aldıkta durur muyum... dedi.

Pervasız kadın oğlanı belinden sardı, Tayyarzade de güzel başını yaşlı yosmanın göğsüne koydu, delikanlının bu aşkbazlığı Hanımsultan'ı mest etti ve yine:

– Hay oğlan!.. Vallah sen bir tanesin, on kere bin civanın serverisin!.. dedi.

Esma Hanımsultan Tayyarzade'nin saraya kendi ayağıyla geldiğini duyar duymaz sevincinden divaneye dönmüş, onu güzelliği şanına layık nümayişle karşılatmış, şimdi kendisi de iltifat yolunda elinden geleni yapıyordu. Diz dize, göz göze otururlarken ani kararla:

– Tayyaroğlu!.. Kalk şu altın tahta otur!.. dedi.

Delikanlı başını Hanımsultan'ın göğsünden kaldırarak:

– Yok sultanım... ben o tahta layık değilim, ben senin bir adi bendenim!.. dedi.

– Bu altın tahtı benim ilk düğünümde babam Fazlı Paşa, Sultan I. Ahmed Han için yaptırtmıştı ki tuğrası dahi işte taht üzerinde nakşedilmiş durur. O Sultan Ahmed Han padişahımız Sultan Murad Han'ın babasıdır ki düğünüme geldiğinde bir taze civandı...

Sen şimdi ne yalan söylersin ki bu tahtın sahibi Âli Osman padişahı ise sen dahi civanlar serveri aşk ve muhabbet ikliminin padişahısın!..

– ...

– Naz itme!.. Seni altın tahta oturtup ayaklarına yüzümü gözümü süreyim ki yeminim, ahdim vardır!..

Delikanlı bu kepazelikten duyduğu tiksintiyi belli etmeyerek kalktı, altın tahta oturdu. Esma Hanımsultan da Tayyarzade'nin ayaklarından çiçekli çoraplarını çekip çıkardı ve önünde diz çöktüğü Mehmed'in sağ ayağını avuçları içine alarak öptü.

Tayyarzade Gümrükçü Hüseyin Efendi'yi ve belki de artık daha ziyade Sahba'yı düşünerek yaşlı kahpenin bu zelil nümayişine tahammül etti. Ama hakikate gelince, Şehreminli eskicinin oğlu o çıplak ayakları ve sırmalı esvaplarıyla altın tahta pek yaraşmıştı. Eğer Esma Hanımsultan azıcık kültürlü olsaydı delikanlının yalın ayağını öptüğü anda koca Kanunî Sultan Süleyman'ın şu beytini de hatırlardı:

"Serîri mülki hüsn üzre seni her kim emîr etti
Beni zenciri aşkınla kapında bir esir etti..."

Esma Hanımsultan muhakkak ki zevk sahibiydi. Hanımsultan üç defa el çırptı; Sahba Kalfa geldi; Tayyarzade'yi altın taht üstünde görünce mavi çiçekli çoraplar da yerde, halının üstünde, güzellik padişahına biat için çağrıldığını derhal anladı ve delikanlıya hayran hayran baktı. Mehmed'in ise utancından yüzüne ateş basmıştı. Esma Hanımsultan ise, alnının utanma damarı çoktan çatlamış, Tayyarzade'ye tutkun olduğunu bildiği Sahba'ya karşı, delikanlıyı kızdan gasp etmenin verdiği pervasız gururla:

– Sahba!.. Şu benim canım civanım altın taht üzerinde şehbaz-

lar padişahını Tayyaroğlu'na biat et!.. dedi.

Sahba bu emri zaten bekliyordu; hiç düşünmedi, tahtın önünde bir dizi üzerine çöktü, fakat Tayyarzade'nin ayağını değil, ayaklarının bastığı sırmalı yastığı öptü. Kızın bu hareketi Esma Hanımsultan'ın fevkalade hoşuna gitti, fakat onu dille takdir etmedi, sadece tatlı bir bakışla yetindi.

– Sahba Kalfa!.. Macar kölelerle sofra gelsin kurulsun ki Tayyaroğlu oynaşımla meclis kurup badenuş olmak isterim!.. dedi.

Sahba Kalfa dışarı çıktı ve beş dakika kadar sonra dört Macar köleyle beraber döndü. Hanımsultan bu beş dakikayı da Tayyarzade'yle meşgul olarak geçirmişti. Elini gencin gömlek düğmelerine götürdü, fakat heyecanından düğmeleri çözemedi:

– Canım Tayyaroğlu... Sîneni küşat eyle... Küşat eyle ki muhabbet meclisimde âyinei sîne temaşası gerekir!.. dedi.

Kurulacak olan işret sofrası, Sahba Kalfa'nın haşmetli aşifte hanımı için icat etmiş olduğu bir yenilikti.

Dört nefer civelek Macar oğlanı, yüzleri dışarı dışarı, ikişer ikişer sırt sırta vererek bağdaş kurup oturdular, dört oğlanın samur kalpaklı başları üzerine altın bir sini kondu, bu suretle dört ayağı dört oğlan, Frenkkâri canlı bir içki masası vücuda geldi.

Fazlıpaşa Sarayı'nın kilerinde bir içki sofrası için kuşsütü aransa bulunabilirdi. İki köle de Hanımsultan ile oynaşına kadehkâr ve saki oldu. Fakat Tayyarzade'nin ayağı dibine oturan ve bir kolunu da bastığı yastık üzerine dayamış olan ihtiyar yosma:

– Tayyaroğlu... Bana şu dilber elinle sen bir bade sun ki aşkına nuş ideyim!.. deyince, kadehkâr oğlan elindeki yakutlu altın tası Tayyarzade Mehmed'e verdi, saki oğlan da elindeki altın güğümden tasa şarap doldurdu, şehri nevcivan da şarap tasını Hanımsultan'ın morarmış dudaklarına uzattı, Esma Hanımsultan gözlerini yumdu ve maşukunun elinden bir tas şarabı süze süze içti.

Nevcivanlara mestanelik yakışır

Tayyarzade boşalan tası kadehkâra uzatırken:

– Afiyet olsun!.. Daim böyle zevk ü sefada olasın sultanım!.. dedi.

– Sen dahi daim benim meclisimde olasın Tayyaroğlu... Seni yetiştiren üstadına aşk olsun...

Esma Hanımsultan'ın sürmeli kuyruklu gözleri pek çabuk mahmurlaştı, süzüldü, bu bayağı sahnenin sohbeti şöyle laflarla toplanabilir:

– Aşkına Tayyaroğlu!

– Afiyetler olsun sultanım...

– Buyur civanım, sen dahi benim elimden bir dolu nuş eyle!

– Kerem eyle sultanım ne haddimdir...

– Yok yok... Elimden nuş eyle!

– Sultanım... Senin elinden zehir olsa içerim, o ki bu şarabı kevserdir...

– Oh civanım afiyet şeker olsun!

– Mest oldum sultanım.

– Mest ol ki nevcivanlara mestanelik yakışır!

Ve sonra Hanımsultan kendisi mestane mestane konuştu:

– Nevcivanlara kâkülleri perişan ve dideleri mahmur olmak

gerekir...

– ...

– Tayyaroğlu perdei hicabı tamam kaldır ki şehbazlık şanındandır...

– ...

– Âyinei sîne dahi gül goncai nâfe dek tamam küşade olsun!..

– ...

– Tayyaroğlu... Kadehi çeşminle de bana bir bade sun!

– ...

– Ve dahi şarabı lâ'lin sun ki onda ne halet vardır bileyim!

– ...

– Sazendeler gelsin... Ve rakkaslar gelsin... Can Memi Şah ve Fitne Şah ve Zalim Şah gelsinler ki Tayyaroğlu civanımla felekten bir gün çalayım!

– ...

Hanımsultan'ın sıraladığı bu isimler devrin en namlı köçekleriydi. Hiçbiri sarayda değildi; "Gelsinler, oynasınlar, Tayyaroğlu'nu eğlendirsinler" demesi sadece sarhoş yavesiydi. Fakat, Fazlıpaşa Sarayı'nın seçme köleleri arasında da birkaç köçek oğlan vardı ki o büyük şöhretlerden hiç de aşağı kalmayan hünere sahiptiler.

Tayyarzade Hanımsultan'ın dilediği gibi tamam mest oldu. İhtiyar aşiftenin kırk-kırk beş yıl evvelki halini tahayyül etti ve onu hakikaten, hakikaten güzel buldu. Bu tahayyül iledir ki şarabı lâ'linde ne halet olduğunu tereddüt etmeden tattırdı. Gözlerini yummuş, on altı-on yedi yaşındaki Esma'yı düşünmüştü, kim bilir kim yaresine merhemi kâfur olmuştu.

Esma Hanımsultan dili peltekleşip dolaştığı, gözleri kapandığı, adım atacak, hatta kıpırdayacak hali kalmadığı en ağır sarhoşluğunda bile idrakini, şuurunu kaybetmeyen bir kadındı. İşret mec-

lislerinden sonra câmehabına aldığı nevcivanların hepsinde kendisine karşı bir tiksinti sezmişti, bu hali yalnız Dilaver Oğlan'da görmemişti. Bunu Tayyarzade'de de tecrübe etmeye cesaret edemedi. Çünkü oynaşında o tiksintiyi sezdiği anda kendisinde de delikanlıya karşı bir nefret başlıyordu. Hanımsultan Tayyarzade'sini kaybetmek istemiyordu. Halvethanesine götürdüğü daltaban bir kayıkçı şehbazı işretin kamçısıyla öylesine cüretkâr olmuştu ki, "Yok... Ben sana Hanımsultan'dır dedim, hatır saydım, seviştik, sen benim ananın anası yerindesin, artık beni azat et, bana bir güzel cariye ver!" demişti. Tayyarzade elbet ki bir kayıkçı değildi, fakat Cevahirli Hanımsultan onun Sahba tarafından sevildiğini biliyordu ve muhakkak ki güzel delikanlı da kalfaya karşı kayıtsız değildi. İçki öyle bir şeydi ki Esma Hanımsultan onun Tayyarzade üzerindeki tesiri hakkında hüküm veremezdi.

İşrete öğleye doğru başlanmışlardı. Vakit geceyarısını bulmuştu. Sahba'nın canlı işret sofrası birkaç kere değişmişti. Cevahirli Hanımsultan:

– Tayyaroğlu!.. Benim yatma zamanım geldi!.. dedi.

Tayyarzade, "Yatalım sultanım..." diyecek oldu. Hanımsultan asil ve vakarlı:

– Ben çocukluktan beri yalnız yatarım... Nevcivanlarla ülfet ve muhabbetim işte bu mertebeden ileri varmaz, ama senin câmehabına bir peripeyker cariye koysunlar! dedi.

Bu son sözüyle Cevahirli Esma Hanımsultan delikanlının gözünde tamamen esrarengiz bir sima oldu.

– Sultanım. Ben ki senin muhabbetin ihsanına nail oldum, bana dahi cariye gerekmez!.. dedi.

Gökyüzünde dolaşır, yıldızlar arasında uçar gibi

Hanımsultan dumanlı gözleriyle Sahba'yı aradı; Gürcü kızı, "Buradayım sultanım!" diye koştu. Tayyarzade'ye deli gibi âşık Sahba'nın gözleri parıl parıldı. Haşmetli yosma delikanlıyı koynuna almıyordu. Mehmed de yatak oynaşı cariye istemiyordu; saraya kendi ayağıyla gelen maşuku oğlan yoksa o gece Sahba'ya mı kalıyordu?

Esma Hanımsultan güçlükle fakat mütehakkimane konuştu:

– Sahba Kalfa!

– Emret sultanım...

– Tayyaroğlu nevcivanımı odana götür, senin misafirindir!

– ...

– Başucunda tâbesabah mum gibi yan!

– ...

– Ve onun hizmetinde pervane ol!..

– ...

Sonra Tayyarzade'ye döndü:

– Ey Tayyaroğlu!.. Seni bu gece Sahba'ya emanet ederim, hizmetinde cariyendir... Seni soysun ve yatırsın... Ve başucunda sabaha kadar mum gibi yansın, pervane gibi dönsün... Hararet galebe ettikte buzlu limon şerbeti versin... Sana bir cariyei peripeyker verdim ama şimdi ben senden onu isterim ki...

Sözünü delikanlının kulağına fısıldayarak tamamladı:

– Senden onu isterim ki bu gece bu Sahba kahpesine ram olmayasın...

İki cariye geldi, halvethanesine götürmek üzere Hanımsultan'ın koltuklarına girdiler; onlardan birine ancak kızın işitebileceği sesle sordu:

– Dilaver halvethanemde midir?..

– Belî sultanım...

Sahba Kalfa Tayyarzade'ye, "Hanımsultan kulağına neler fısıldadı" diye sormadı, ne söylemiş olduğunu tahminde de zerre kadar yanılmadı. İşret âlemlerinden sonra Esma Hanımsultan o kadar derin uykuya dalardı ki ayaklarından tutup sürükleseler duymaz, uyanmazdı.

Gürcü kızı sarhoş maşukunu odasına götürürken onunla hiç konuşmadı. Kalfanın dairesi Fazlıpaşa Sarayı'nın en lüks köşelerinden biriydi. Sahba kapıyı içeriden sürmeledi ve delikanlıyı bir sedire oturttu. Göz göze bakışmaları uzun sürmedi, Tayyarzade'nin mestane cazibesi bir mıknatıs gibi kalfayı çekiverdi.

Gümrükçü'nün dilber çubukları kollarının arasına atılan kızı bağrına iştiyakla bastığı halde böyle oynaşın acemisi olduğu için ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemiyordu. Mehmed'in sînesi üryandı; kızın yüzü o çıplak delikanlı göğsündeydi, nevcivan tenini içine sindire sindire kokladı, sonra ani bir buhrana kapılıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Sarsılan narin omuzları arasında o güzel kız başı, yaşlı gözler ve ıslak yanaklarla pek pek güzelleşmişti. Tayyarzade Mehmed göğsünden kaldırdığı o güzel yüze bakmaya doyamadı. Dudak dudağa geldikleri zaman Mehmed'in aldığı tat, o ana kadar bilmediği bir şeydi; Sahba'nın damağında ise, bir kerecik, Dilaver Oğlan'dan hoşça bir şey olarak kalmıştı. Semada uçar gibi, yıldızlar arasında dolaşır gibi lahutî bir âlem keşfettiler.

Kızın odada pervane gibi dolaşmasını; yüklükten kuştüyü şilteler, yastıklar ve sırma işlemeli yorganlar çıkarmasını ve yere bir döşek serip yaymasını; yatağın başucuna altın bir fiske şamdanı koyarak büyük şamdanı dinlendirmesini; Tayyarzade'yi soyup kendisi de soyunup ve sonra birbirinin dengi iki güzel şeyin aşk demircisinin işlediği cennet zinciriyle bağlanışını bir şair şu beyitte toplama hünerini göstermiştir:

"Benimle bir gececik cânıhaba girmez misin
Beni günaha sokup sen sevaba girmez misin..."

Uykı, ateşte buhar olup uçtu. Geceyarısından çok çok sonraydı, Gürcü Sahba Tayyarzade'ye teslimiyetini itiraflarıyla tamamladı.

Sahba Kalfa'nın itirafları

Sahba titreyerek ve arada ağlayarak anlattı:

– Bu Cevahirli Esma Hanımsultan denilen cadı batakhane işletir!..

– ...

– Bu muhteşem saray bir batakhanedir Tayyarzadem!

– ...

– Bu sarayın kırk adet batakhane odası vardır ve her odanın odabaşı denilir bir zindancı cariyesi ve o cariyelerin emrinde dörder nefer peripeyker kızlar ve gayetle mahbub oğlanlar vardır.

– ...

– Sarayda dört adet hamamı vardır ki batakhaneye kaldırılan ama er ama avret kızdan hoşlanırsa kız da oğlandan hazzederse oğlanla orada zevk ü sefa sürer...

– ...

– Bu saray mutfağında üstat aşçılar vardır ki padişah sarayında, padişah sofrasına çıkmayan yemekler pişirirler...

– ...

– Cevahirli Esma Hanımsultan'ın iki nefer köleleri vardır, kara yüzlü kara haydutlardır ve o iki Arap'ın emrinde ipten kazıktan kurtulmuş baldırı çıplak şakiler vardır, cümlesi nursuz uğursuzlardır.

– ...

– Bu batakhaneye düşen sağ çıkmaz, ama ölüsü dahi çıkmaz...

– ...

– Bahçede kuyular vardır, katlettiklerini o kuyulara atarlar...

– ...

– Buraya düşenler üç yoldan gelirler... Biri budur ki odabaşı cariyeler nöbetle çarşıya pazara çıkarlar, yanlarına körpe kızlar alırlar, onlarla salınırlar ve bir paralı, mücevherli adam bulurlar.

– ...

– Buraya getirilen biçare yer içer, dileği ne ise, kızla, oğlanla kapanıp sefa sürer...

– ...

– Tezkireler yazıp menzilinden cümle altınını mücevherini getirtir...

– ...

– Hazinesi tamam oldukta o adamı soyarlar ve donca çıplak koyup cezahaneye indirirler...

– ...

– Cezahanede üç nefer Hırvat cellatlar vardır ki cehennemdeki zebaniler onlardır, aman vermeyip o biçareyi katlederler...

– ...

– Güzellikte yekta tüvana şehbaz haylazlar vardır, onlar dahi mal ve mücevher sahibi dul hatunlar için öksedir...

– ...

– Bu batakhanede hizmet eder nursuz uğursuz şaki ve cellatlar dahi nigâr ve mahbubla muhkem bent edilmişlerdir...

– ...

– Benim Tayyarzadem. Şunu bilmiş ol ki, benim hizmetim batakhaneye olmayıp Esma Hanımsultan'adır; benim gibi bu sarayda bir de Dilaver adında bir oğlancık vardır ki benim çırağımdır, o

ise bu sarayın batakhane olduğundan bile habersizdir...

– ...

– Kaptanzade Ahmed, Mısırçarşılı Osman Efendi, Bursalı Sadizade Çelebi, Yağlıkçı Kerem Efendi ve senin efendin Gümrükçü Hüseyin Efendi cümlesi buradadır...

– ...

– ...

Tayyarzade'nin başı Esma Hanımsultan'ın elinden içtiği şarabın tesiri ve Sahba'nın vuslat iksiriyle dönüyordu. Batakhane ne demekti?

Batakhane ne demekti? Bu sarayın duvarları arasında, esrarengiz bir kuvvete sahip ihtiyar bir kadın elmas, altın, kız ve oğlan, en güzel vücutlardan ve en güzel yüzlerden eşi bulunmaz bir hazine toplanıştı. Müşaşa ve muattar bir servet selsebil olmuş akıyordu.

Sahba'nın anlattığı müthiş şeyler ne dereceye kadar doğruydu

Kafası topaç gibi dönen Tayyarzade Gürcü kızının anlattıklarını dehşetle dinliyordu; kızın itiraflarının arasına, ikisini de çılgına döndüren muhabbet fasılları giriyordu. Delikanlı önce şöyle düşündü:

Bir insanın, elindeki imkânlarla ömrü boyunca göremeyeceği güzellikleri ve tadamayacağı nefis lezzetlerini Esma Hanımsultan denilen bu kadının sayesinde gördükten ve tattıktan sonra eski hayatının sefil çıplaklığına dönmesi ölümden müthiş değil miydi? "Hayat, dünyada yaşamak bir zevk ise işte bir insanın görebileceği, tadabileceği şeyler bunlardır, ötesi yoktur, gördün, tattın ve dünya bitti!.." diyorlardı. Gün ışıdığı zaman Sahba'nın koynundan çıkıp bir celladın önünde diz çökebilirdi ve kendisine Sahba gibi bir yaratığın vuslatı imkânını bahşeden Esma Hanımsultan'a karşı sadece minnettar kalırdı.

Kendisini güçlükle toparlayabildi ve sordu:

– Velinimetim Gümrükçü Efendi şimdi bu sarayın neresindedir?

– İki gün vardır ki cezahanededir, konağında olan hazinesi tamam geldikten sonra öldürürler...

– Efendimi buraya nasıl düşürmüşler?

– Seninle avladılar!

– ?

– Yandım Ali dedikleri bir şaki vardır ki alımlı çalımlı hîz bıçkındır. İşte o hayta "Tayyarzade Esma Hanımsultan'dadır" diyerek seni Hanımsultan'dan istemek üzere efendini kendi ayağıyla getirdiler...

– Hay melun...

– Belî melundur... Efendini buraya getirdikten sonra da ağız değiştirdi, "Tayyarzade Çelebi seni istemez, var git konağına dön..." demiştir.

– Hay kahpe oğlu...

– Belî, kahpe oğludur... Ama Gümrükçü o itin ayaklarını öpmüş. "Şehbazım, beni Tayyarzade oğlumun olduğu yere götür, onunla yüz yüze geleyim ve ona bigünah olduğumu arz edeyim, ben o çubuktarsız olamam" diye yalvarmıştır.

– Canım Sahbacığım, bu ne mestane laftır...

– Belî, mestaneliktir, senin gibi çubukları elinden kaçıran o efendi mestane de olur, divane de olur...

– Efendimi cezahaneye niçin attılar?

– Önce bir odaya kapayıp yanına gayetle mahbub bir Lezgi civanı hizmetkâr koymuşlardır, ama o efendi Lezgi mahbubuna iltifat etmeyip gece gündüz seni sormuştur, Lezgi çapkın da, "Efendi, o çelebinin yüzü artık senden yana dönmez, Hanımsultan'ın dizinin dibinde oturup mücevher lüleye muhabbet tütünü doldurur, tütünün üstüne de vuslat ateşi kor, var sen dahi burada derdine yan..." diye onu tahrik eder.

– Hay hîz velet...

– Belî, öyledir... "Efendi, ben senin haline acırım..." der, "ama altın anahtarın açmadığı kapı olmaz ve mücevher daneye gelmeyen ahuyı vahşi yoktur, buraya hazine getir, bu sarayda olan bendegâna dağıt, onlar elbet ki yolunu bulur, Tayyarzade'yi bir köşe-

ye çeker ve o şehbazın gün yüzünü senden yana döndürürler, dünyada yok yoktur", işte senin efendin de mektuplar yazar, konağından hazineler getirtip bu batakhanecilere dağıtır... Nihayet Yandım Ali'yi de kendisine hazinedar yapmıştır ve mektup derdi de ortadan kalkmış, efendiyi soymuş cezahaneye indirmişlerdir. Şimdi gününü bekler...

– ...

Ancak gün ışırken, kızın başı Tayyarzade'nin göğsünde ve oğlanın yüzü Sahba'nın saçlarında, uyku değil, şöyle bir dalmışlardı.

Tayyarzade Mehmed gözlerini Sahba'dan önce açtı ve sînesindeki Gürcü kızını seyrederek onun itiraflarını hafızasından şöyle bir geçirdi. Sahba'nın itirafları ne dereceye kadar doğruydu?

Tayyarzade'nin kafasında birden bir ışık belirdi, huzuruna çıktığında Hanımsultan delikanlının ayaklarını okşayarak, " Gümrükçü Efendi'ni terk edip ben dildadene bu ayakçıklarınla geldin!" demişti. Demek ki Esma Hanımsultan'ın Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin Fazlıpaşa Sarayı'na kaldırıldığından haberi yoktu!

Güzel delikanlının son ve kesin kararı şu oldu: bu saray bir batakhane, fakat sahibi Esma Hanımsultan batakhaneci değil, bedbaht bir fahişeydi, o kadar.

Fuhuş yolunda kendisine birkaç el ulağı bulmuştu. Bu adamlar elbet ki ahlaksız, hazele ve hayta güruhundan olacaktı. Devir bir anarşi devriydi, devlet sözü ayağa düşmüştü. Fazlıpaşa Sarayı'nda toplanmış o mülevves adamlar bundan faydalanmış ve bir çete kurmuşlardı. İstanbul'da namlı zenginlerin kaldırılması işte bu çetenin işiydi, belki ölüm tehdidiyle Hanımsultan'ı yalnız kendi zevkini düşünen bir kukla haline sokmuşlardı. Şerirleri bekleyen korkunç akıbete o da bir suç ortağı, hiç olmazsa bir yatak olarak sürüklenmekteydi.

Sahba bir fahişe miydi ?

Bir uzak ihtimal daha vardı, Esma Hanımsultan, sarayının bir batakhane haline getirildiğini belki de hiç bilmiyordu.

Ya şu anda, Tayyarzade'nin gözü önünde, hatta koynunda uyuyan şu kızın korkunç itirafları? Sahba da yanılmış olabilirdi; duyduğu, belki gözüyle gördüğü cinayetlerin Hanımsultan'ın izniyle işlendiğini zannedebilirdi ve bu konu üzerinde Hanımsultan'la konuşmaktan da çekinebilir, korkabilirdi ve öyle olması gerekirdi.

Bu düşünceyle Tayyarzade'nin içine bir korku düştü. Fazlıpaşa Sarayı'na giren bir adam, Hanımsultan tarafından gözbebeği gibi sevilse de, eğer çete onu tehlikeli görürse, saray sahibesinin haberi olmadan vücudunu ortadan kaldırabilir, Hanımsultan'a da "Kaçtı!.." denilirdi.

Sonra, "Ben buraya niçin geldim?.." diye düşündü. Ne Esma Hanımsultan, ne de Gürcü kızı Sahba için, eski efendisi Gümrükçü Hüseyin Efendi için gelmişti. Sonra işte şu koynundaki kıza, Sahba'ya vuruluvermişti. Bu kızın "Ölümü yakındır" dediği Gümrükçü'yü ve bu kızı bu batakhaneden kurtarmak lazımdı. Onları kurtarmak bir yana, ya kendisi nasıl kurtulacaktı?

Fazlıpaşa Sarayı, altından bir süngerdi. Sıkıldığı zaman şakır şakır kan ve fuhuş kusacaktı. O sabah kendisi de bir zanî olarak

uyanmıştı. Kulaklarında ihtiyar Hanımsultan'ın sesini duyar gibi oldu. "Sahba'ya ram olma!.." demişti. Ram olduğu Sahba bir bakire değildi, ama bir fahişe miydi? Bir batakhanede ve bir kart yosmanın günlük hizmetindeydi, kendisini en küçük bir hicap duygusu olmadan soymuş ve hiç çekinmeden, ürkmeden koynuna girmişti. Sahba bir fahişe de olsa, onun kıvılcımıyla içinde yangın vardı. Bir müddet uyuyan Sahba'ya baktı, güzel Gürcü'nün dudaklarındaki ışık, yanaklarında ve göğsündeki ter tanecikleri Tayyarzade'yi o anda tekrar çileden çıkarmak için kâfi geldi. Bu kız ona, ömrü boyunca saadetin ne olduğunu tattıracaktı. Önünde renkli, şerbetli bir salkım üzüm vardı; kütüğünü, bağını sormanın ne lüzumu vardı? Kızın itirafları ve Hanımsultan'dan nefreti, fahişe de olsa fuhşu benimsemediğine, o yola zorla sürüklendiğine en aydın delildi.

5 eylül çarşamba günü sabahı Cevahirli Hanımsultan Tayyarzade Mehmed'ini "Altın Ocak" denilen bir salonda kabul etti. Duvarları XVI. asrın en güzel çinileriyle kaplı bu salon adını, ocağının altın yaldızlı tunç yaşmağından almıştı. İhtiyar aşifte bir sedirin başköşesinde azametle kurulmuş, dizlerinin üstüne incili bir şal atmıştı. Tayyarzade loş salona bir güneş parçası doğuyormuş gibi girdi, sağ elini kalbi üzerine koyarak yere kadar eğildi:

– Sabahı şerifiniz hayır olsun sultanım hazretleri!.. dedi ve Hanımsultan'ın dizleri üstündeki şalın eteğini öptü.

Esma Hanımsultan heykel misali hareketsiz kaldı. Elmaslı hotozundan taşan kınası eskimiş beyaz saçları dağınık, feri sönük gözleri de dalgındı. Pörsük, kırış kırış yanaklarında hırstan gelen asabi bir titreme vardı. Aşkbazlık âleminde feleğin kaç çemberi varsa hepsinden geçmiş bu kart yosmanın sanki o gece kız ile oğlan arasındaki macerayı bilen bir hali vardı. Tayyarzade iradesine hâkim olmasına rağmen bir suçlu gibi duruyordu. Yoksa bu acuze,

Sahba'nın da bilmediği bir yerden kendilerini seyretmiş ve dinlemiş miydi?..

Esma Hanımsultan neden sonra kelimeleri tane tane söyleyerek derinden gelen bir sesle:

– Tayyaroğlu... Senin dahi sabahın hayır olsun, nasılsın?.. dedi.

– Sultanım... Sanki cenneti âlâdayım...

– Sahba'nın hizmetinden hoşnut kaldın mı?

– Sultanım efendim, Sahba Kalfa kulun bu Tayyaroğlu kölenize canla başla hizmet etmiştir...

Esma Hanımsultan'ın fersiz gözleri delikanlının kâkülünden göğsüne, oradan ellerine, oradan da çıplak ayaklarına indi ve dudakları müstehzî bir tebessümle büküldü:

– Tayyaroğlu... Tembihi mi tuttun mu?.. diye sordu.

Bakışı kendisine ihanet edebilirdi, Tayyarzade gözleri yerde:

– Sultanım... Bu Tayyaroğlu ne kişidir ki senin tembihinden dışarı çıkar... Senin bu kölene muhabbetin cihan değer... dedi.

Hanımsultan yerinden kıpırdar gibi oldu, yüzündeki soğukluk bir anda silindi:

– Gel imdi şöyle karşımda otur!..

– ...

– Dahi yakın gel!

– ...

– Yok... Yok, elimin altına gel!.. Şahin başını okşayıp gül yüzünü koklayım!

– ...

Geyik Sultan

Sabah keyfi çubuklarını on beşer yaşında bir köle ile bir cariye getirdi. Çocukların ceylan adımıyla yürüyüşlerinin tatlı ahengi, narin fakat sıhhatli vücut yapılarına sihirli bir cazibe veren yarı şeffaf şalvar ve gömleklerinin kesim, biçim zarafeti, üzerlerindeki hurda elmas, zümrüt, yakut pırıltıları, müzehhep derilerinin ışığı, büklüm büklüm perçemlerin, kıvrım kıvrım kâküllerin, lüle lüle saçların güzelliği tarif edilemezdi. Kız Tayyarzade'nin, oğlan da Hanımsultan'ın çubuklarını getirmişti.

Hanımsultan'ın çubuğu bir harikaydı; üstünde en küçüğü mercimek büyüklüğünde beş yüzden fazla elmas vardı, lülesi ise katmer katmer bir güldü, her yaprağı bir küçük yakutla bezenmişti. Hanımsultan Tayyarzade'nin çubuğa dikkatle baktığını görünce:

– Bu çubuğun kıymetine baha biçilmez Tayyaroğlu!.. dedi. Murad Reis Cezayir'den kalkıp Atlas Ummanı'nda İspanya kralının Yeni Dünya'dan gelen hazine gemilerini vurduğunda kralın bir peripeyker şehzadesini de esir almıştı ki oğlanı İstanbul'a Sultan Ahmed'e göndermiştir, işte o kralzade nevcivan İslam'ı kabul edip ve kuyumculukta gayetle üstat olup Piruze Ahmed Ağa diye şöhret buldu ve benim tazeliğim zamanında o kralzade Piruze Ahmed kemendi zülfüme esir olmuştur, tam bir sene bu sarayda mihmanım

olup bu çubuğu işte o zaman benim için işlemiştir...

Çubuğundan bir nefes çekerek Tayyarzade'ye uzattı:

– Tayyaroğlu... Hele bu sabah bu çubuğu sen al, sende olanı dahi bana ver ki sen benim gönül tahtımın padişahısın!.. dedi.

Kahveler murassa altın zarflı elmaslı fincanlarla geldi, Hanımsultan onlar için de küçük bir hikâye anlattı:

– Tayyaroğlu bu fincanlara ve zarflara dikkatle bak!.. Bunlar hünkâr hazinesinde yoktur... Fincanlar Çin Hakanı Ming Padişah'ın hazinesinden olup o Ming Padişah zamanımızdan bin sene evvel muammer olmuştur... Zarflar ise Mısır Sultanı Seyfeddin Bekuku'nun kuyumcubaşısı Hasan Dimyatî'nindir ki bu zarflarda olan nakşı bukalemunun bugün bir telini çekecek usta yoktur.

Kahveler içilir ve çubuklar tüttürülürken bir masalcı cariye geldi ve bir "Geyik Sultan" masalı anlattı, Hanımsultan ile Tayyarzade'yi bir saate yakın esrarengiz bir âlemde dolaştırdı.

Ferahbaht adında bir şehzade, güneşe "Ya doğ, ya doğayım" diyen on yedi yaşında bir taze civan, peri padişahının geyik suretinde dolaşan tılsımlı kızına vurulmuştu. Başından türlü maceralar, tehlikeler geçecekti. Esma Hanımsultan masalı son derecede ciddi alakayla dinliyordu; öyle ki kendisini Geyik Sultan'ın yerine koymuştu; Âşıklar Dağı'nda Maşuklar Tekkesi'nde Selsebil Odası'nda saçları sakallarına karışmış ve sakalları göbeklerine varmış tutkunlarının yılda bir kerecik olsun yüzünü görmek için beklediklerini dinlerken morarmış dudaklarında nazlı bir tebessüm belirmişti. Masalcı kız nihayet Şehzade Ferahbaht'a Geyik Sultan'ın tılsımını çözdürttü; peri padişahının kızı insan suretine girdi, padişah babasından izin alıp o şehzadenin Zülfisiyah adındaki atının terkisinde Hindistan'ın Delhi şehrine gitti ve orada Ferahbaht'ın padişah babasının pembe somakiden sarayında kırk gün kırk gece süren bir düğün yapıldı, kız ile oğlan muratlarına erdiler.

Cevahirli Hanımsultan kız cilvesiyle:

– Ey benim nazlı şehzadem Ferahbahtım... İnşallah bizim dahi kırk gün kırk gece düğünümüz olsun, şu anda ahdimdir!.. dedi.

Tayyarzade de güzelliğine pek yaraşan şehbaz nümayişiyle:

– Ey benim Geyik Sultanım efendim, nigârım, başımın tacı birtanem... Seni nikâhı şer'iyle helalim yapayım, dünya evinde murada erelim, senin gözünün önünden bir an ayrılmayıp ahdim olsun senden gayri nigâr yüzü görmeyeyim!.. dedi.

Hanımsultan Tayyarzade'nin sağ elini avuçlarının içine aldı, delikanlının uzun uzun zarif parmaklarını bir mutahassıs dikkatiyle seyretti, okşadı, bu sırada gözleri oğlanın tektaş zümrüt yüzüğüne takılıp kaldı:

– Tayyaroğlu... Ne güzel yüzüğün var!.. dedi.

Delikanlı boynunu utançla bükerek:

– Sultanım efendim... Köle yüzüğüdür... dedi.

– Yok bu taş giranbahadır, buna Felemenk turaşı tabir olunur...

– ...

O sırada delikanlının kafasında bir şimşek çaktı, sonunun ne olacağını hiç düşünmeden bir maceraya atılıverdi:

– Aman sultanım... Bendeniz size hilaf söylemem, bir derviş ahbabım vardır, bu taşları o yapar!.. dedi.

Çakıl taşlarını cevahir yapan derviş

Hanımsultan birden heyecanlandı:

– Anlamadım, dedi, zümrüdü tıraş mı eder, yoksa cevherini mi yapar?

– Cevherini yapar sultanım!

– Yok... Olmaz!.. Cevahir kudret yapısıdır, âdem işi değildir, âdem cam yapar, billur yapar...

Tayyarzade o anda uydurdu ve anlattı:

– Keçe külah ve aba ve yalın ayakla gezer dolaşır bir kalender derviştir... Ama gayetle hünermend ve hezarfen olup sanayii garibe ve âsarı sihriye onda tamam olmuştur.

– ...

– Bakırı altın ve kalayı gümüş yapar...

– ...

– Derya kenarından çakılları alıp bir sihirle suya atar, bir saat geçmeden o çakılların kimi zümrüt, kimi yakut olur, sonra onları tıraş eder...

Tayyarzade'nin bu son sözleri üzerine Esma Hanımsultan'ın bakışları değişiverdi. Feri sönük gözlerine vahşi bir parıltı geldi. Tayyarzade kadını delirmiş, üstüne saldıracakmış sandı. Sıçrayıp kaçabilmek için tetikte durdu, fakat Esma Hanımsultan oğlanı bi-

leğinden yakaladı, bakışı gibi sesi de değişmişti, derinleşmiş, boğuklaşmıştı. Gözlerini mahbubunun gözbebeklerine dikti:

–Bana bak çapkın oğlan!.. Ben bu kadar senelik Cevahirli Hanımsultan olayım da bu manadan bihaber olayım... Yok yok, dediğin olamaz!..

Tayyarzade metanetini kaybetmedi, içinden "Ok yaydan çıktı" dedi ve masum bir telaşla:

– Sana karşı yalan söyleyemem, haddim değildir!.. dedi.

Fakat kadın onu dinlemiyordu, adeta mecnunane söyleniyordu:

– Ben bu kadar senelik Cevahirli Hanımsultan olayım...

– Bu manadan bihaber olayım...

– Yok... Yok... Bu olamaz...

O yaşından umulmayan kuvvetle bileğinden yakaladığı delikanlıyı kucağına oturtacakmış gibi yakınına çekti:

– Tayyaroğlu!..

– Emret sultanım...

– O cevahirci dervişin katında senin itibarın var mıdır?

– Belî sultanım. O dervişin bu kuluna aşırı muhabbet ve alakası vardır...

Kadının gözleri oğlanın gözlerinden ayrılmıyordu, baktığı yerde küçücük bir yalan alameti arar gibiydi:

– O dervişi bulup bana getirmek elinde midir?

– Belî sultanım... Ateşe bas desem basar âşıkı sadıkımdır!

– Güzel... Ya o derviş bana dahi taştan cevahir yapar mı?

– Sultanım... Yüzüğümdeki bu taşı ki bana yapmıştır, sana âlâsını yapar...

– Ya mukabilinde benden ne ister?

– Sağlığını ister sultanım... Dünya malına rağbet etmez yalın ayaklı kalender derbederdir kim, onun dünyadan muradı muhabbet, muhabbeti de temaşayı hüsni cemaldir... Bir harabathane mey-

gedede ziba muğbeçe görse abasını serip gece ve gündüz o harabathaneden çıkmaz, ama nefsi şeytaniden yüreğini pak eylemiştir, telezzüzü nazarla kalır...

– Güzel... O dervişi al getir!

– Emret sultanım, alırım, gelirim...

– Ya ne zaman gidersin?

– İzin verir isen şu anda giderim...

– Ya ne zaman dönersin?

– Sultanım... O derviş bir haneberduş âşıktır... İstanbul'da üç yüzden ziyade harabathaneler vardır... Hangisinde bir kâfirin zülfüne bent olmuştur bilemem, olur ki bugün bulurum, akşama alır gelirim, olur ki üç dört gün ararım... Ama sen sultanıma ben o dervişi bulurum.

– Dört günde döner misin?

– Dönerim sultanım!

Aşkın kilitlediği ağız

Esma Hanımsultan Tayyarzade'nin bileğini bırakıp el çırptı, "Maksud!.." diye bağırdı. İçeriye masallarda anlatılan bir dudağı gökte, bir dudağı yerde ejder misali bir zenci girdi; başında kırmızı cellat külahı, belinde kırmızı bir peştamal, sanki cehennem çıplağıydı; Hanımsultan'ın karşısında put gibi durdu:

– Maksud!.. Bu Tayyaroğlu'nu kapılardan geçir, saraydan çıkmasına iznim olmuştur... Kimse mâni olmasın, sana muhkem tembih ederim!..

Sonra Tayyarzade'ye döndü:

– Buldun bulmadın, dört günden ziyade eğlenme, tez gel!.. dedi.

Delikanlı zencinin önünde kapıdan çıkarken Sahba'yla göz göze geldi. Genç kadının yüzü kireç gibiydi. Bu yüz, ancak sevdiği erkeğin cazibesine kapılarak bir fırtına içinde, o andan sonrasını düşünmeyen yahut iğfal edilen kızlarda idrak geri dönüp işin azameti anlaşıldığı zaman görülürdü. Kızın o gece teslim olduğu Tayyarzade gidiyordu. Güzel delikanlı kendisine dönecek miydi? Ona Fazlıpaşa Sarayı'nın bütün esrarını, cinayetlerini anlatmıştı. Delikanlı bu batakhanede açmış çiçeğin balını aldıktan sonra uçan bir arı gibiydi, kanatlandığı anda o çiçeği bir daha düşünmeyecekti. Kırlarda, bayırlarda, bağlarda, bahçelerde kökleri tertemiz top-

rakta ve yaprakları tertemiz rüzgârda bunca çiçekler vardı; Tayyarzade ömrü boyunca karım diye bağrına basacağı kadını onların arasından seçerse haksız mıydı? Esma Hanımsultan denilen kart fahişei facire bile oğlana, "Sahba'ya ram olma!.." demişti.

Sahba o geceye kadar bir bakireydi, fakat fuhuş sahneleri yıllar boyunca önünden sel gibi akmıştı, göregeldiklerini o gece, mesleğinde hüner, tecrübe sahibi bir fahişe gibi tatbik etmişti ve Tayyarzade'yi Hanımsultan'ın tembihine rağmen kendisine ram etmişti; öylesine ki toy delikanlı bir bakireyle yattığının farkında olamamıştı. Bir an meselesiydi, kendisini de bir batakhane fahişesi bilen Tayyarzade işte gidiyordu. Hem batakhanenin esrarını öğrenmiş olarak gidiyordu. Sahba, delikanlının kendisine dönüp dönmeyeceğini düşünmedi, o bir alın yazısı, kısmetti, fakat delikanlının Fazlıpaşa Sarayı batakhanesini yıkmak için bütün İstanbul'u ayaklandıracağını düşündü, muazzam ve muhteşem sarayı, o anda başına çöküyormuş sandı; "Sultanım... Sultanım!.. Tayyarzade yalan söylüyor!.. Yüzüğündeki taş hakiki bir zümrüttür, o yüzük Gümrükçü Hüseyin Efendi'nin hediyesidir!.. Beni öldür, beni as, beni kes... Ben bu kahpe oğlana hem kendimi hem de bu sarayın esrarını teslim ettim!.. Tayyarzade seni mahvetmeye gidiyor, bırakma!.." diye bağıracak oldu. Fakat, Tayyarzade'yi yine o an içinde cellat Maksud'un pençesinde görür gibi oldu, dehşetle titredi ve büyük kuvvet, aşk, ağzını kilitledi.

Hanımsultan, hazine odalarının anahtarlarını eline teslim ettiği Sahba'nın Tayyarzade'ye olan aşkıyla kendisine ihanet edebileceğini düşünebilirdi, fakat bu işin hemen o gece olabileceğine asla ihtimal veremezdi.

Tayyarzade Fazlıpaşa Sarayı'ndan sokağa çıkar çıkmaz arkasına bakmadan uzaklaştı. Bir müddet nereye gideceğini düşünmeden yürüdü.

Binbirdirek'teki saraydan kaçar gibi çıkmıştı. Ayaklarından Hanımsultan'ın eliyle alınan mavi çiçekli beyaz çorapları altın tahtlı divanhanede kalmıştı ve Macar kölelerden biri tarafından, "Tayyarzade yadigârı!.." diye götürülmüştü. Filarlarını da, delikanlı artık saraydan çıkamayacağı için, kapıcı Arnavutlardan biri almıştı; sokağa, yalın ayaklarına rasgele geçirdiği bir çift kaba yemeniyle çıkmıştı. Üstünün süsü ve parmağındaki zümrüt yüzük ile yalın ayaklarında yarım pabuçları görenlerin dikkatini çekiyordu.

Batakhanenin cezahanesinde her an ölümle karşı karşıya olan biçareleri kurtaracaktı; onların arasında velinimeti Gümrükçü Hüseyin Efendi de kurtulacaktı; kaybedilecek günü, hatta saati yoktu.

Ve güzel Sahba'yı kurtaracaktı!

Kafasında bir nokta daha vardı; düştüğü müteaffin ve kanlı girdabın içinden belki, belki Cevahirli Esma Hanımsultan'ı da kurtaracaktı.

O 5 eylül çarşamba günü sabahının henüz ilk saatleriydi, padişah sarayının yolunu tuttu. Sultan IV. Murad'ı görecek ve Sahba'dan duyduklarını ve kendi gözüyle gördüklerini devletin sahibine anlatacaktı.

Bir padişah huzuruna çıkmak kolay mıydı?

Fakat hünkâr sarayında ummadığı kolaylıkla karşılaştı.

Tayyarzade padişah huzurunda

Padişah sarayının üç büyük kapısı vardı; birinci kapı "Babı Hümayun", sabahtan akşama, her gün herkese açıktı, geçmek için kapıcı bostancılara ne için geldiğini söylemek kâfiydi; Tayyarzade, bostancı neferlerine bir selam verdi, "Zülüflü ağaya ağız haberi getirdim!.." dedi, geçti. İkinci kapı "Babüsselam" yahut "Orta Kapı", buradan ancak sarayda yahut Divanı Hümayun'da işi olanlar girebilirdi; hüviyetini bildirir, işinin ne olduğunu anlatır, kimi göreceğini söyler, yanına katılan bir bostancı neferiyle gideceği yere götürülürdü. Tayyarzade orada da "Kapıağası hazretlerine ağız haberi getirdim!.." dedi, yanına katılan bostancı neferiyle üçüncü kapının amiri, zabiti olan kapıağasına götürüldü. Üçüncü kapı "Babüssaade", sarayın mahremiyetinin kapısıydı; oradan ancak padişahın ismiyle çağırdığı kimseler, padişahın günlük hizmetinde bulunan Enderun ağaları, zülüflü ağalar ve haremağaları girip çıkabilirdi. Kim olursa olsun önce kapıağasını görmesi mutlaka lazımdı. Kapıağaları da sarayın kadim bir geleneğiydi, beyaz hadımağalarından olurdu. Tayyarzade'yi hiç bekletmeden kapıağasının huzurına çıkardılar. Etek öpmek isteyen delikanlıya o haşmetli hadımağa "Estağfurullah" diyerek elini uzattı ve lütfen el öptürdüğü güzel gence:

– Çelebi oğlum... İsmi şerifiniz nedir?.. diye sordu.

– Bana Tayyarzade Mehmed derler sultanım...

Kapıağası rint bir adamdı, hiç tereddüt etmedi:

– Sallialâ ya Muhammed. Sabahleyin bir güli Muhammedî'yi koklamak sevaptır!.. dedi ve Tayyarzade'yi iki göz kenarlarından bir çiçek koklar gibi kokladı, sonra:

– Vallahi billahi senin yüzünde nuru iman berk urur, şimdi oğlum söyle, beni görmekten muradın nedir?.. diye sordu. Tayyarzade padişaha gayetle mahrem maruzatı olduğunu arz etti. Kapıağasının delikanlıyı doğrudan padişah huzuruna çıkaracak salahiyeti yoktu, fakat elinden gelen kolaylığı gösterdi, yanına bir adam katarak onu silahtar ağaya gönderdi. Sarayın en büyük zabiti olan silahtar ağa da güzel genci padişah huzuruna götürmekte hiçbir mahzur görmedi.

Sultan Murad o sabah deniz kenarında kale bedeni üstünde İncili Köşk'te bulunuyordu. Ayyaşlığı dillere destan olmuş genç padişah o gün de işrete sabah kahvaltısı olarak başlamıştı. Ağır sırma işlemeli mavi esvaplarıyla güzel delikanlı huzuru hümayuna çıkarıldığında, adını ve ne istediğini sormadan, rint ve laubali, Fatih devri şairlerinden Molla Hüsrev Mehmed'in bir gazelinin bir beytini okudu:

"Giyip bir kerre mavi câmeler azmi çemen kılsan
Yemi ahdarda Hıdr'a, gökteki İsa'ya benzersin!.."

Sultan Murad'ın sırtında yeşil atlastan bir kaftan vardı, başına siyah bir tülbent sarmış, beline de siyah kuşak kuşanmıştı: akran ve emsali arasında geniş kültürüyle seçkin Tayyarzade, padişahın zarif iltifatına karşı aynı gazelin başka beytini okudu:

"Yeşiller giydiğince tutii güyaya benzersin
Padişahım siyehpuş olduğunda Kâbei Ulya'ya benzersin!.."

Sultan Murad'ın gözleri hayretle açıldı, kendisine gökte arayıp da yerde bulduğu bir has nedim mi getirmişlerdi?..

– Bre oğlan!.. Aferinler aşkına, meşkine, üstadına!.. dedi.

Ve ancak o zaman delikanlıya adını ve derdini sordu. Tayyarzade eskici babasından başlayarak kim olduğunu hiç katıksız anlattı ve Fazlıpaşa Sarayı macerasına gelince:

– Padişahım ferman et, meclis halvet olsun!.. dedi.

Sultan Murad'ın emriyle meclis halvet oldu, padişahın yanında yalnız silahtar ağa kaldı. Genç padişah Tayyarzade'yi sözünü hiç kesmeden dinledi, delikanlı sözünü, "İşte padişahım, ister inan, ister inanma... Devlet ve memleket senindir..." diye bağladı.

Sultan Murad yüzünde acı bir tebessümle:

– Tayyaroğlu!.. Çakıl taşlarını cevahir yapan Dede Sultan'ı da sana ben bulurum, şimdi sen git, Vezir iskelesinde o kalenderi bekle!.. dedi.

Tayyarzade Vezir iskelesindeki sıra kahvehanelerden birine girdiği zaman vakit öğle olmuştu. Ortaya selam verip kapı yanındaki peykeye çıktı, oturdu. Bu kahvehanenin bütün müşterileri kayıkçılar, iskele hamalları, gemi tayfalarıydı. Kahvehane uşakları da, o ayaktakımı müşteriler de yalın ayaklı yarım pabuçlu baldırı çıplaklardı. Ayakları kendilerine benzeyen, fakat üstünde şakır şakır sırmalı mavi çuhalar bulunan ve güzellikte afeti devran delikanlının gelişini garip bir merak ve şüpheyle karşıladılar. Cehlin şüphesi daima fasit noktalar üzerinde durur; fısıltılar başladı:

– Velinimet küskünü sîne bülbülüdür!

– Konak saray depmiş kaçmıştır!

– Avare kumrudur, aşk ola sayd edebilene!

Tanıyan da çıktı:

– Bre bu Tayyarzade'dir!

– ...

Cevahirci Derviş Fazlıpaşa Sarayı'nda

Tayyarzade mütecessis gözler altında kahvehanede iki saate yakın bekledi, nihayet kahvehaneye, "Huuuu dost!.." narasıyla giren Dede Sultan geldi; pehlivan yapılı bir genç dervişti, mestane bakışlı iri gözleri Tayyarzade'ye dikilip durdu. Başında bir Mevlevî külahı, sırtında Mevlevî abası, çıplak ayaklarında da partal pabuçlar vardı. Sağ elinin adsız parmağında da kıymetine baha biçilmez, en azdan 300 kıratlık tektaş bir zümrüt yüzük vardı. Bu derviş, devrin padişahı Sultan Murad'dı. Tayyarzade hemen kalktı ve koşup dervişin elini öptü, yüksek sesle konuştular:

– Hoş geldin Dede Sultan!

– Meraklandın mı?

– Belî...

– O ki söz verdik, sözümüzde dururuz...

– Dede Sultan, hemen gidelim...

– Gidelim şehbazım!

Kahveden çıktıktan sonra Tayyarzade:

– Aman padişahım... Olmaya ki mübarek vücudunuza bir zarar gele!.. dedi.

– Yürü bre oğlan... Gam çekme, ben işimi bilirim...

Fazlıpaşa Sarayı'na geldikleri zaman vakit ikindiyi bulmuştu.

Saray kapısının eşiğinden atlarken delikanlının kalbi heyecanla çarpıyordu. Sultan Murad ise pervasızdı. Bendegân tembihliydi, hiç bekletilmeden Esma Hanımsultan'ın huzuruna çıkarıldılar. İhtiyar yosma, Tayyarzade'yle işret ettiği divanhanedeydi; cevahirci dervişe bütün azamet ve haşmetiyle görünmek için altın tahta oturmuştu. Sarayın sokak kapısından bu divanhaneye kadar, Sultan Murad da kabul etti ki gördüğü ihtişam kendi hünkâr sarayında yoktu. Kendilerini takım takım karşılayan kölelerin ve cariyelerin güzelliklerine, o oğlanlarla kızların ince bir zevk eseri kıyafetlerine hayran oldu. Divanhaneye girer girmez Tayyarzade koştu. Hanımsultan'ın eteğini öptü:

– Velinimetim sultanım. İşte sözümü tuttum. Dede Sultan'ı buldum, aldım getirdim! dedi.

Esma Hanımsultan dervişe şöyle bir azamet ve gururla baktı. Kara sakallı genç dervişin kuvvet taşan pehlivan yapısı, derbeder kıyafeti içindeki esrarengiz güzelliği feri sönük gözlerinde bakışını değiştiriverdi. Bu adam çakıl taşlarını cevahir yapmak için geceleri halvethanesinde çalışabilirdi.

– Hoş geldin Dede Sultan!

– Eyvallah hanım bacı!

Hanımsultan bir mukaddemeye lüzum görmeden asıl meseleyi açtı:

– Dede Sultan... Bu Tayyaroğlu senin için âlâ cevahir yapar demiştir, doğru mudur?

– Eyvallah... Doğrudur!

– Parmağındaki zümrüt için de Dede Sultan işidir dedi...

– Eyvallah... Doğrudur!

– Üzerinde yapılmış hazır taşlar var mıdır?

– Bulunur!

Sultan Murad koynundan adi bir bez torbacık çıkardı, içinde

Âli Osman hazinesinden alınmış sekiz on parça zümrüt ve yakut ile bir elmas vardı ki dünyanın mücevher pazarları bu taşların benzerlerini görememiştir denilebilirdi. Derviş ihtiyar kadının titrek avucuna koydu. Hanımsultan aklını oynatmak üzereydi, asabî bir hareketle taşları hemen koynuna attı; sonra gözleri süzülerek genç dervişin yüzüne aşifte cilvesiyle baktı.

– Ebu Ali Sina senin yanında şakirt olamaz.

– ...

– Şehbazım... Ben seni şimdi câmehabıma alırım...

– ...

– O ki sen taşları böyle terbiye ederek cevahir yaparsın, insana dahi nefesin tesir eder, solmuş çiçekleri gonca yapacağın gün gibi aydındır...

– ...

– Hemen meclis kuralım, işret edelim...

–...

– Seni şu altın tahtıma oturtup bade sunayım ve elinden badenuş olup ben dahi taze can bulayım!

– ...

Kaybolan kabir ve unutulmayan türkü

Hanımsultan yerinden kalktı, genç ve güzel dervişin önünde diz çökerek çakıl taşlarını cevahir yapan o kalenderin çıplak ayaklarını öpecekti. Sultan Murad gürledi:

– Bre kahpe!.. Bre zaniye!.. Bre hınzır!.. Bre melune!.. Ben kimim?.. Hâlâ bilmedin mi?..

Esma Hanımsultan karşısındaki kalender dervişin Sultan Murad olduğunu ancak o zaman anladı, metanetini kaybetmedi, fersiz gözlerini Tayyarzade'ye dikerek:

– Kahpe oğlan!.. Yaptın mı bana yapacağını!.. dedi.

Sağ elinin üstündeki bir elmas yüzüğün taşıyla oynar gibi oldu. Kıymetli taş vidalı bir kapak üzerine oturtulmuştu, kapak çıkınca altındaki yuvada gizlenmiş beyaz bir tozu en küçük bir tereddüt göstermeden ağzına döktü. Hanımsultan müthiş bir zehirle intihar etmişti. Yere yuvarlanmak üzereydi ki, bir perdenin arkasından sahneyi seyretmekte olan Dilaver Oğlan koştu ve Esma Hanımsultan'ı koltuklarından tutup ihtiyar kadının başını göğsüne aldı ve kime hitap ettiğini bilmeyerek:

– Kıymayın benim elmaslı güzel nineciğime!.. diye bağırdı.

Fazlıpaşa Sarayı bin yeniçeri ve beş yüz bostancıyla sarılmıştı.

Tayyarzade'nin bir pencereden salladığı çevreyle işaret verilince baskın o kadar ani ve şiddetli oldu ki saray halkından bir tek kişi bile yerinden kıpırdayamadı. Yandım Ali ile yanındakilerin yakalanması için de Gümrükçü Konağı'na adamlar gönderildi. Yüz yeniçeri de Süleymaniye'de Dikmeciler Hamamı'nı bastı.

Batakhane sarayındaki cariye ve kölelerden sadece zevk vasıtası aleti olanlar, İstanbul'dan gayri bir yerde satılmak üzere esircibaşıya gönderildi. Kanlı çete mensuplarına gelince hepsi yakalanmıştı.

Saraydaki cinayetlere fiilen iştirak eden üç zenci ağa, altı Hırvat zindancı, ikisi Arnavut biri Hırvat üç cellat, işkenceci beş Macar köle, biri Çerkez üçü Gürcü dört cariye ve baldırı çıplak gürühundan altı Çomar, ceman 27 kişi 6 eylül perşembe günü Fazlıpaşa Sarayı önünde asılarak idam edildiler.

Çetenin dışarda çalışan efradından Hamamcı Laz Hurşid, Arnavut Sinan, Odabaşı Bekir ve Yandım Ali Odun iskelesindeki çengele vurıldular.

Üç tellak ile bir natır ve bir külhancı Dökmeciler Hamamı önünde asıldı. Kilerli Hüseyin'in Babı Hümayun önünde başı vuruldu. Geri kalan beş şerir de Tersana Zindanı'na atıldı. İki kişi daha önce kendi aralarında çıkan bir it dalaşında öldürülmüştü.

Pırpır oğlan Mahşer Midillisi Bursalı Cafer de bulunamadı. Süleymaniye Camii'nde Geysudar Mehmed Efendi'yle karşılaştıktan sonra İstanbul'dan kaçmıştı.

Batakhaneye kaldırılan zenginlerden Yağlıkçı Tatar Kerem Efendi Fazlıpaşa Sarayı baskınından bir hafta evvel, Mısırçarşılı Osman Efendi de bir ay evvel ölmüşlerdi. Bursalı Sadizade Cafer Çelebi'yi bir halvethanede bir Çerkez cariyeyle muhabbette buldular. Kaptanoğlu Güzel Ahmed ana doğması çıplak soyulmuş, cezahanedeydi, üç günden beri aç ve susuz ölüme terk edilmişti. Güm-

rükçü Hüseyin Efendi de hemen aynı durumdaydı. Gürcü kızı Sahba Kalfa, Sultan Murad'ın fermanıyla Tayyarzade Mehmed'e verildi. Pırpırı küçük Dilaver'e gelince, elmaslı ninesinin intiharına durmadan ağlayan bu tüysüz oğlan Fazlıpaşa Sarayı'nın bir batakhane olduğundan haberdar değildi. Sahba Kalfa ile Esma Hanımsultan'ın yanında sarayın yalnız eğlence ve sefahat tarafını görmüştü; güzelliği, safiyeti ve hanımına sadakati Sultan Murad'ın hoşuna gitti, kendi sarayında Seferli Koğuşu'na aldırttı.

Şehreminili Tayyarzade Mehmed Ağa da Sultan IV. Murad'ın has nedimlerinden biri oldu. Güzel delikanlı semtine dönmedi, Sahba'yla evlenerek Üsküdar'a yerleşip kaldı ve bu büyük vakadan bir sene sonra pek genç yaşında orada öldü. Karacaahmet Mezarlığı'ndaki kabir taşı son zamanlara kadar duruyordu; yeni İstanbul - Ankara karayolu açılırken kaldırıldı, kayboldu. 1943'te tespit edilmiş kitabesi şudur:

"Hüvelbaki. Sultan Murad Hanı Rabi asrında şehri İstanbul'da hüsni cemal, hüsni hulk ile ve Gümrükçü Hüseyin Efendi Çubuktarı denmekle benam olup eyyamı civanîsinde fevt olan Nedimi Şehriyari Tayyarzade Mehmed Ağa ruhu için el-Fatiha, sene 1040 (1630)."

Fakat hatırası kolay unutulmadı, türküsü yıllarca söylendi:

"Savruluyor çubukların dumanı
Kolan kolan dumanı
Sevilmez mi çubukların civanı
Aman aman civanı
Mehmed gelir vura vura topuğu
Topuğu aman topuğu
Düşmüş elden efendinin çubuğu
Çubuğu aman çubuğu...

Sırmalıdır cepken ile çakşın
Mavi çuha çakşın
Niçin kaçtın dilber denizaşın
Aman denizaşın
Mehmed gelir vura vura topuğu
Topuğu aman topuğu
Düşmüş elden efendinin çubuğu
Çubuğu aman çubuğu..."

Sözlük

A

Acuze: kocakarı; cadı, büyücü karı.
Afeti devran: çağın en güzeli.
Aguş: kucak; yatak; sığınılacak yer.
Ahd ü peyman: ant.
Aksâ: uzakta olan, ırak.
Alessabah: erkenden, sabah sabah.
Âli Osman: Osmanlı Hanedanı.
Anı vahid: çok kısa bir süre.
Arifane: bilgili insanlara yakışır biçimde.
Âsan: kolay.
Âsarı sihriye: sihirli eserler.
Avam: aşağı sınıftan sayılan halk.
Ayaktaş: işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri.
Âyine: ayna.
Ayvaz: saray ve konaklarda mutfaktan selamlığa yemek taşımak ve sokak işlerine bakmakla görevli uşak.
Azîm: büyük; önemli.
Azürde: incinmiş.

B

Babüllük: genelev.
Bade: şarap, içki.
Badenuş: içki içen.
Bağı Ferah: konumunun gönül açıcılığı nedeniyle Beylerbeyi Sarayı'na verilen ad.

Bakıcı: falcı.
Belî: evet, peki, hayhay, olur.
Benam: adlı, ünlü.
Bendegân: kullar, köleler.
Benîâdem: ademoğulları, insanlar.
Berekât: bolluklar, uğurlar, hayırlar.
Berk: sağlam bir biçimde, sertçe.
Biat: bir kimsenin egemenliğini kabul etme, buyruğu altına girme.
Bibehre: nasipsiz.
Bihuş: kendinden geçmiş, baygın, aklı başında olmayan.
Bürümcük: ipekli bir kumaş.

C
Camadan: bir tür kısa yelek.
Câme: elbise, çamaşır.
Câmehab: yatak.
Canfes: bir tür ince ipekli kumaş.
Cehl: bilgisizlik, bilmezlik.
Cemal: yüz güzelliği.
Cerh: yaralama.
Cezbe: bir duygu ya da inanışın aşırı etkisiyle coşup kendinden geçme.
Ciğerkûşe: çok sevilen kimse, evlat.
Civan: yakışıklı genç.
Civelek: canlı, neşeli, oynak.
Cumhur: halk; topluluk.
Cülus: hükümdarlık tahtına çıkma, oturma.
Cünun: çılgınlık, delilik.
Cüst ü çâlâk: eline ayağına çabuk, tetik.

Ç
Çakırpençe: çok hırslı ve becerikli kimse.
Çakşır: erkeklerin giydikleri bir tür şalvar.
Çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
Çerağı hüsn: güzellik parlaklığı, aydınlığı.
Çerge: Çingene çadırı.
Çeşm: göz.
Çıtak: huysuz, kavgacı, kaba kimse.

Çorbacı: günümüzdeki "bölük komutanlığı" derecesinde bir rütbe; halkın Hıristiyan ileri gelenlerine verdiği san.
Çubuktar: saraylarda ve konaklarda tütün çubuklarını hazırlayanlara verilen ad.

D
Dalalet: sapkınlık, doğru yoldan çıkma.
Daltaban: ayakları çıplak; aşağılık, bayağı.
Dane: kurşun, mermi.
Delil: hac konusunda deneyimli ve bilgili kılavuz.
Denaet: alçaklık, adilik.
Derun: iç, içeri, iç taraf; gönül, yürek, ruh.
Dide: göz.
Dil: niyet, istek; yürek, cesaret; gönül.
Dilara: gönül süsleyen, sevgili.
Dilbaz: gönül eğlendirici, güzel söz söyleyen.
Dildade: yavuklu.
Dilküşa: iç açan.
Dimi: sıkı dokunmuş pamuklu bez.
Diz çakşırı: boyu diz kapağı hizasında biten kısa çakşır.
Duduburnu: papağanın gagası gibi kırmızıya çalan sarı renkte olan giyecek.

E
Eclaf: edepsiz, yüzsüz adamlar.
Edibane: edepli, terbiyeli, zarif.
Ehremen: şeytan, kötü ruh.
Elma kürk: tilki postunun yanak kısmından yapılan bir tür kürk.
Encam: san, akıbet.
Erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
Erbabı maarif: bilgi, kültür sahibi kimseler.
Eyyamı civani: gençlik günleri.
Eyyamı muhabbet: sevme, sevgi, dostluk günleri.

F
Fahişei facire: zevke, eğlenceye ve erkeğe düşkün günahkâr kadın.
Fasit: kötü, yanlış, bozuk; bozan, bozucu, fesat çıkaran.

Feerik: büyüsel.
Felek: yazgıları belirlediği düşünülen üstün güç.
Fer: parlaklık, aydınlık.
Ferade ferade: birer birer, teker teker.
Feraset: anlayış, seziş, zihin uyanıklığı.
Feryad ü figan: haykırma, bağırma.
Fevt: ölüm, ölme.
Fısk ü fesad: her türlü kötü iş, ahlaksızlık, ara bozuculuk.
Fısk ü fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık, sefahat, zina.
Filar: tabanı ince köseleden, yüzü sahtiyandan yapılmış, hafif ve alçak ökçeli ayakkabı.
Firak: ayrılık, ayrı düşme.
Fiske şamdanı: küçük el şamdanlarına verilen ad.
Fitnei zaman: çağın herkesi birbirine düşüren güzeli.
Futa: ipek peştamal.

G

Gaip: göz önünde olmayan, görünmeyen, kayıp; görünmez âlem.
Garam: aşk, sevda; şiddetli arzu.
Garet: saldırı, akın, yağma.
Gedik: bir şeyden yararlanmak için verilmiş hak, imtiyaz.
Geysu: saç, saç örgüsü.
Gılman: yeni delikanlılar, gençler.
Giranbaha: pahalı, değerli.
Gülabdan: gülsuyu kabı.
Güli rana: ortası sarı olan kırmızı gül.
Güvez: mora çalan koyu kırmızı.

H

Hâk: toprak.
Hâki pay: ayak toprağı, tozu.
Halas: kurtulma, kurtuluş.
Halaskâr: kurtarıcı.
Halavet: tat, lezzet; tatlılık, güzellik, hoşluk, sevimlilik.
Halayık: kadın köle; cariye.
Halet: hal, durum, keyfiyet.
Hali pür melal: elem dolu durum.

Halvet: tenhaya çekilme; hamamlarda tek kurnalı bölme.
Halvethane: dinlenme, özel konuşma yeri.
Hami: koruyan, koruyucu; arka çıkan, sahip çıkan.
Haneberduş: yersiz yurtsuz, serseri.
Harabat: meyhane.
Haşarat: zararlı, değersiz, önemsiz kimseler.
Haşrolmak: toplanmak, bir araya gelmek; karışmak.
Hazele: yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
Hedaya: hediyeler, armağanlar.
Hezarfen: çok bilen, elinden birçok iş gelen.
Hikmeti Hüda: Tanrı'nın işi.
Hîz: puşt, ibne.
Hotoz: bir tür baş süsü, tepelik.
Hünermend: hünerli, beceri sahibi.
Hüsni cemal: yüz güzelliği.
Hüsni hulk: iyi huy.
Hüsün: güzel, iyi; güzellik, iyilik.
Hüvelbaki: "Baki kalan O'dur (Tanrı'dır)" anlamına gelen ve mezar taşlarına yazılan bir kalıp söz.

İ

İfrit: cin.
İhvanı ba sefa: içi temiz olan kardeşler.
İhzar: huzura getirme, hazır etme.
İnayet: lütuf, iyilik.
İrşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
İstiskal: soğuk davranışlarla hoşlanmadığını anlatma, dolayısıyla kovma.
İşmar: el, yüz ya da başla yapılan işaret.
İşret: içkili eğlence.
İştiyak: özleme, çok göreceği gelme.
İttiham: töhmetli olma, suçlu olma, suçlanma.
İyş ü işret: yiyip içip eğlenme.

K

Kâbei ulya: yüce Kâbe.
Kadehkâr: içki dağıtan, kadeh sunan kimse.
Kâfuru: kâfur ağacından çıkarılan aromatik katı madde.

Kakum: gelinciğe benzeyen, kürkü makbul bir hayvan.
Kapaniçe: yüksek dereceli devlet görevlilerinin giydiği kolsuz, devrik ve geniş yakalı kürk.
Kebud: mavi, gök rengi.
Kemendi zülf: saçın kemendi.
Kerhen: istemeyerek, zorla; iğrenerek.
Kevser: cennette bulunduğuna inanılan bir ırmak.
Kılaptan: pirinç, bakır, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş, saç kadar ince madenî iplik.
Kıranta: saçları, bıyıkları ağarmaya başlamış orta yaşlı erkek.
Kibar: büyükler, ulular.
Kuzu kapı: büyük bir kapı kanadının içinde ya da yanında yer alan küçük kapı.
Küşade: açık.
Küşat: açma, açılış.

L

Laden: laden adlı çalının yapraklarından elde edilen, kadınların yüzlerine ben yapmakta kullandıkları siyah renkli, hoş kokulu zamk.
Lahutî: tanrısal, ilahî.
Laşe: leş.
Lezgi: Kafkasya'da yaşayan bir topluluk.
Libas: giyilecek şey, elbise.

M

Maarif: marifetler, bilimler; bilgi, kültür.
Mahbub: sevilen, sevgili.
Mahbubı ziba: süslü, yakışıklı, güzel sevgili.
Mahremi esrar: kendisine sır verilen kimse.
Makule: cins, tür, çeşit.
Maşuk: sevilen.
Matlup: istenen, arzu edilen; istek, arzu.
Mazhariyet: elde etme, nail olma.
Mazul: memuriyetten çıkarılmış.
Meclup: tutkun, aşırı bağlı, vurgun.
Meczup: Tanrı aşkıyla cezbeye kapılmış, kendinden geçmiş; aklını oynatmış; çekilmiş, bir tarafa yöneltilmiş.

Melahat: güzellik, güzel yüzlü olma.
Menfur: nefret edilen, iğrenç.
Menzil: konaklama yeri; ev, ikametgâh.
Merdi Kıptî: Çingene'nin yiğidi.
Mesrur: sevinmiş; meramına ermiş.
Mestane: sarhoşça, sarhoşçasına.
Meşrep: yaradılış, huy, karakter; davranış biçimi.
Meşveret: birkaç kişinin bir iş konusunda yaptığı toplantı.
Meygede: şarap satılan ve içilen yer.
Mihman: konuk, misafir.
Mirî: hükûmetin, hazinenin malı olan; beylik.
Muallak: havada, boşlukta duran; asılmış, asılı.
Muammer: ömür süren, yaşayan, yaşamış.
Muaşeret: birbiriyle sosyal ilişki içinde bulunma; bir kimseyle düşüp kalkma.
Muattar: güzel kokulu, güzel koku saçan.
Muğbeçe: meyhaneci çırağı.
Mukaddeme: başlangıç; önsöz.
Muntazır: bekleyen, gözeten.
Murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.
Musahip: arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan.
Mutahassıs: uzman; mütehassıs.
Müheykel: heykel gibi.
Mühmel: ilgisizliğe uğramış; özensiz; bakımsız kalmış.
Mülevves: kirli, pis.
Mülukâne: hükümdara yakışacak biçimde.
Mümessek: mis kokulu.
Mürahik: ergenlik çağının eşiğindeki erkek çocuk.
Mürgi hoş elhan: sesi güzel kuş.
Müseccel: sicile, deftere geçirilmiş; adı kötüye çıkmış, damgalanmış.
Müstehzî: biriyle eğlenen, herkesle eğlenmek huyunda olan.
Müşaşa: parlak, parıltılı; göz alıcı, şaşaalı.
Müştak: türemiş, çıkmış.
Müteaffin: pis kokulu, kokuşmuş.
Mütecessis: gizliyi arayan, gizliyi gözleyen; meraklı.
Mütehakkimane: tahakküm edercesine, zorla.
Müzehhep: altın suyuna batırılmış; yaldızlanmış.

N

Nabekâr: işsiz, işe yaramaz; hayırsız, haylaz, yaramaz.
Nadan: nobran, kaba.
Nâf: göbek.
Nagâh: ansızın.
Nakşı bukalemun: renkten renge giren süsleme.
Nedimi şehriyarî: padişahın yakın dostu, sohbet arkadaşı.
Nefis: ruh, can, hayat; insanın yeme içme gibi gereksinimleri.
Neuzübillah: "Allah korusun" anlamında kullanılan sözcük.
Nevcivan: taze, genç, delikanlı.
Nevhat: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
Nigâr: resim gibi güzel sevgili.
Nigehban: gözcü, bekçi.
Nuş etmek: içmek.
Nümayiş: gösteri; gösteriş; görünüş.

O

Oğrun: gizlice.
Orta: günümüzdeki "bölük" karşılığı olan yeniçeri birliği.

P

Pakize: temiz, saf, lekesiz.
Peleng: kaplan.
Perdei hicap: utanma perdesi.
Peripeyker: peri yüzlü, çok güzel.
Pertev: ışık, parlaklık, yalım.
Perverde: beslenmiş, eğitilip yetiştirilmiş.
Pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
Piruze: gök mavisinden yeşilimsi maviye kadar değişen renklerde değerli bir taş; türkuvaz; firuze.
Piyalei şebab: gençlik, tazelik kadehi.

R

Rabi: dördüncü.
Ram: itaatli, kendini birinin eline bırakmış.
Ramak: bedende ancak canlılığını sürdürebilecek kadar kalmış olan hayat belirtisi.

Refik: arkadaş, yoldaş.
Reftar: salınarak edalı yürüme.
Rical: yüksek makamı sahibi kimseler.
Rint: dünya işlerini hoş görür, kalender kimse.
Riyaziye: matematik.

S
Sadakor: açık sarının renginde ipek kumaştan yapılmış giysi.
Safir: rengi menekşe mavisinden gece mavisine kadar değişebilen değerli taş.
Sahra: çöl.
Sakii peripeyker: peri gibi güzel yüzlü içki dağıtıcı.
Sanayii garibe: görülmemiş, şaşılacak, olağanüstü sanatlar.
Savm ii salat: oruç ve namaz.
Sayd: avlama, avlanma; av.
Sefai hatır: gönül eğlencesi.
Sefine: gemi.
Selamet ül-insan fi hıfz ül-iisan: "Dilini kötü ve zararlı sözlerden koruyan insan esenlik içinde olur" anlamında kalıp söz.
Selsebil: alt alta yerleştirilmiş ve yukarıdan aşağıya doğru büyüyen oymalı yalaklardan oluşan bir çeşme türü.
Serendib: Madagaskar, Seylan ya da Sumatra olduğu sanılan efsanevi ada.
Seriri mülki hüsn: güzellik ülkesinin tahtı.
Sertabepa: baştan başa, uçtan uca.
Server: baş, başkan.
Servi revan: yürüyen servi; uzun boylu sevgili.
Seyyahı âlem: dünya gezgini.
Sirkat: hırsızlık, çalma.
Siyehpuş: karalar giyinmiş.
Subaşı: askeri ya da sivil yönetici hizmeti yapan bir görevliye verilen ad.
Suzan: yakan; yanan.
Süfeha: zevk ve eğlenceye düşkün olanlar; sefihler.

Ş
Şakayık: çeşitli renkte çiçekler açan bir süs bitkisi.
Şaki: haydut, eşkıya; haylaz, habis.

Şakirt: öğrenci, çırak.
Şarabı erguvan: erguvan renkli şarap.
Şarabı kevser: kevser şarabı.
Şarabı lâ'l: kırmızı şarap.
Şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
Şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
Şehbazı serbülent: yüce, üstün yiğit.
Şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
Şehrî: şehirli; İstanbullu; kibar, nazik.
Şekavet: kutsuzluk; kötü iş işleme; haydutluk, yol kesicilik.
Şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık, iğrençlik.
Şerir: kötü, hayırsız, fesatçı, yaramaz.
Şinik: tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek.

T

Tâbesabah: sabaha kadar.
Tefarik: ufak, küçük armağanlar.
Tektaş: çoğu kez bir yüzük üzerine tek başına takılan, pırlanta olarak yontulmuş elmas.
Telatin: kalın dana ya da öküz derisi.
Telezzüz: tat alma, hoşlanma, hoşa gitme.
Telkârî: gümüş ya da altını ince teller haline getirip örerek yapılan mücevher.
Temaşa: bakıp seyretme.
Teşne: susamış; çok istekli.
Timar: hastaya ya da yaralıya bakma; ağaca, toprağa bakma, onu ıslah etme.
Tuhaf: hediyeler.
Tutii gûya: konuşan, şakrak papağan.
Tüvana: dinç; güçlü kuvvetli.

U

Urmak: vurmak.

Ü

Ülfet: alışma, tanışma; görüşme, konuşma; dostluk.
Üryan: çıplak.

V

Vekilharç: bir konağın harcamalarını yapmakla görevlendirilmiş kimse.
Veyl: vay, yazık.
Vuslat: kavuşma.
Vüzera: vezirler.

Y

Yâran: dostlar.
Yârı gar: çok vefalı arkadaş.
Yâr ü ağyar: dostlar ve düşmanlar; herkes.
Yave: boş lakırdı, saçma sapan söz.
Yekta: tek, eşsiz, benzersiz.
Yemi ahdar: yeşil, yemyeşil deniz.
Yusufı sâni: ikinci Yusuf; Yusuf Peygamber kadar güzelliğe sahip ilk kişi.

Z

Zal: İran ulusal destanında adı geçen en güçlü ve görkemli pehlivan; Firdevsi'nin *Şehname*'sinde adı geçen efsane kahramanı Rüstem'in babası.
Zali zaman: çağın "Zal" adlı kahramanı.
Zanî: zina işleyen.
Zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
Zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
Zelil: hor, hakir, alçak.
Zendost: kadınlardan hoşlanan, zampara.
Zenpare: zampara.
Zeyn: süs.
Ziba: süslü, yakışıklı, güzel.
Zikıymet: değerli.
Zürefa: zarifler.

İçindekiler

Reşad Ekrem Koçu 7
Zerefşan 11
Uşak Bihruz ve gece hırsızı Yandım Ali 14
Kavas Veysel'in ölümünden sonra 17
Cellatbaşı Kara Ali 20
Çardak İskelesi Kahvehanesi cinayeti 24
Atmeydanı cinayeti 28
Arnavut Sinan 32
Hamamcı Hurşid 35
Aşk kandili gözler 38
Esma Hanımsultan 41
İp kaçkını 44
Dökmeciler Hamamı meşvereti 47
Geysudar Mehmed Efendi 51
Şehremini'nde Kemani Osman Dede'nin kahvehanesi 54
Kaptanzade Ahmed ve Mısırçarşılı Hacı Osman Efendi vakaları 57
Tayyarzade Mehmed 60
Gümrükçü Hüseyin Efendi 64
Bir gazel ve ilahi 68

Çubuktar 71
Bayram bohçası 75
Sahba Kalfa 79
Aşk namesi 82
Tayyarzade'nin evinde 85
Hanımsultan bohçası 88
Bayram sabahı 91
Tayyarzade'nin anası ile Bal Mehmed Ağa, kaş yapayım derken göz çıkardılar 94
Mor Feraceli Kamer Hatun 97
Kişi azmayınca başma kaza gelmez 101
Vakitsiz öten horoz 104
Tütün bahşişi 108
Sakız ve kına parası 111
Varan üç 114
Sadizade'nin güvercinleri 117
Japon güvercinleri 120
Varan dört 123
Edirnekapısı'ndaki helvacı dükkânı 126
Esrarengiz yangın 129
Küçük ulak 132
Gül bahçesindeki keçi yavrusu 135
Sahba Kalfa'nın dolabı 138
Benli Yusuf'un pabucunun dama atılması 141
Çubuklarını arayan efendi 144
Çubuktar türküsü 147
Yandım Ali iş başında 150
Yandım Ali Gümrükçü'nün konağında 153
Varan beş 156
Altın balık dalyan ağında 159

İkinci mektuba kadar geçen beş gün 162
İkinci mektup 165
Beklenmedik karşılaşma 168
Batakhanenin keşfi yolunda ilk ışık 171
Tayyarzade batakhane yolunda 174
Tayyarzade batakhanede 177
Kıvılcım 180
Batakhane melikesi 183
Altın taht üstünde çıplak ayaklı şehbaz 186
Nevcivanlara mestanelik yakışır 189
Gökyüzünde dolaşır, yıldızlar arasında uçar gibi 192
Sahba Kalfa'nın itirafları 195
Sahba'nın anlattığı müthiş şeyler ne dereceye kadar doğruydu 198
Sahba bir fahişe miydi ? 201
Geyik Sultan 204
Çakıl taşlarını cevahir yapan derviş 207
Aşkın kilitlediği ağız 210
Tayyarzade padişah huzurunda 213
Cevahirci Derviş Fazlıpaşa Sarayı'nda 216
Kaybolan kabir ve unutulmayan türkü 219
Sözlük 223

DOĞAN KİTAP

"Yaşından umulmayacak şeyler bilen Dilaver, hem başını uzattı hem de gözlerini yumdu. Sahba, oğlanın yanaklarından öpmek isterken ağzı dudaklar üzerine kaymerdi. Fakat dudak dudağa iken oğlan gözlerini açınca ve onunla göz göze gelince Sahba Kalfa öylesine korktu ki Dilaver'i bıraktı ve hemen yerine dönerek sanki hiçbir şey olmamış gibi altın tepsinin içinden bir küçük inci aldı ve oğlana göstererek, 'İnci !..' dedi; sersemlemiş olan Dilaver heyecanla soluyordu, fakat çabuk toplandı, o da hiçbir şey olmamış gibi, 'Sensin güzellerin genci !..' dedi ve hemen gitti, Sahba'nın dizi dibine oturdu."

"Kapıdan girince kendinden geçen ve ancak iki üç adım attıktan sonra Hanımsultan'ı gören Tayyarzade, şehrî civeleklik şanından hemen koştu, ihtiyar yosmanın dizleri üstündeki incili şalın yere sarkmış eteğini öptü ve kadının önünde el kavuşturup durdu. Hanımsultan evvela Tayyarzade'yi külah kenarından sarkmış bir tutam civan perçeminden mavi çiçekli çoraplar içindeki büyük büyük şahbaz ayaklarına kadar şöyle bir seyretti."

Reşad Ekrem Koçu 1905'te İstanbul'da doğdu. Darülfünun Tarih Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptı. Bugün hâlâ tam bir dökümü yapılamamış yüzlerce makale ve pek çok kitap yazdı. 1975'te İstanbul'da öldü. Koçu, yer yer bir meddah tavrıyla anlattığı Osmanlı tarihini, kalabalık bir okur kitlesine açan ve sevdiren bir "popüler tarihçi" oldu. Eserlerinde anlattığı dönemlerin gündelik yaşamı ve insan ilişkileri konusunda zengin ayrıntılar vererek adeta tarihî resimler yaptı. En büyük, fakat maalesef tamamlanamamış eseri *İstanbul Ansiklopedisi* olan Reşad Ekrem Koçu, tarihçi Cemal Kafadar'ın deyimiyle "İstanbul tarihçiliğinin yüz akıdır."

Tarihî Roman

Erkek Kızlar

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

4. Baskı

Doğan Kitapçılık'tan çıkan Reşad Ekrem Koçu kitapları

1 Dağ Padişahları
2 Erkek Kızlar
3 Forsa Halil
4 Kabakçı Mustafa
5 Patrona Halil
6 Esircibaşı
7 Kösem Sultan (I. cilt)
8 Kösem Sultan (II. cilt)
9 Fatih Sultan Mehmed
10 Osmanlı Padişahları
11 Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
12 Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
13 Kızlarağasının Piçi
14 Tarihte İstanbul Esnafı
15 Tarihimizde Garip Vakalar
16 Cevahirli Hanımsultan
17 Osmanlı Tarihinin Panoraması
18 Hatice Sultan ile Ressam Melling
19 Yeniçeriler
20 Topkapı Sarayı

ERKEK KIZLAR

Yazan: Reşad Ekrem KOÇU
Yayına hazırlayan: Reha ÇAMUROĞLU

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ
1. baskı / Koçu Yayınları, 1962
2. baskı / nisan 2001
4. baskı / kasım 2004 / ISBN 975-6719-95-8

Kapak tasarımı: DPN Design
Resimleyen: Dağıstan ÇETİNKAYA
Baskı: Şefik Matbaası / Marmara Sanayi Sitesi
M Blok No: 291 İkitelli - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34544 Güneşli-İSTANBUL
Tel. (212) 677 06 20 - 677 07 39 Faks (212) 677 07 49
www.dogankitap.com.tr

Erkek Kızlar

Reşad Ekrem Koçu | **2**

Reşad Ekrem Koçu

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu. Ekrem Reşad Bey, İstanbul'da yayımlanan *Tarih, Malûmat, Ceride-i Havadis* gazetelerinde çalıştı, daha sonra Konya Sanayi Mektebi müdürlüğüne atandı ve Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. Bu yıllarda *Babalık* gazetesinde de görev yaptı. Konya'dan ayrılıp İstanbul'a dönünce 1925 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin memleket haberleri servisinin başına getirildi ve hayatının sonuna kadar bu görevde bulundu.

Reşad Ekrem Koçu'nun yaşamında çok önemli bir yer tutan annesi Hacı Fatma Hanım ise Koçu'nun *Yangın Var* isimli eserinde yazdığı gibi "İtfaiyeli Bedri'nin Ayşe adında dünya güzeli bir ablası varmış; bu kız yine o bozgun muhacirlerinden ve Eski Zağra eşrafından Eminpaşazade Şevket Bey'in, gayetle mahremî uşağı Büklümüklü Mustafa ile evlendirilmiş" ki Reşad Ekrem Koçu'nun anası Hacı Fatma Hanım, Eski Zağralı Şevket Bey'in kızıdır.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik

Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı.

Emekliliğine kadar Kuleli Askerî, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968).

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu adı, genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddî yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarih yazınındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Koçu için günlük yaşamın ayrıntılarına girmek önemlidir. Okur bu ayrıntılarda bazen geleneklerin ve göreneklerin bazen de deyimlerin ve atasözlerinin kökenleriyle buluşur. Sofra âdetleri, giyim kuşam tarzları başarıyla resmedilir. Koçu'nun okurları onun tiplerini izlerken şaşılacak derecede tanıdık oldukları bir dünyada

yolculuk ederler. Onun için insan önemlidir. Tarih, "insanın" hikâyesidir. Kahramanları, bütün çelişkileri, zaafları, iyilikleri ve kötülükleriyle resmedilir. Sağlam bir Osmanlı tarihi öğrenimi gördü, harikulade bir arşivciydi, yazdıklarını maalesef çoğu zaman kaynak göstermeden de olsa belgelere dayanarak yazdı. Bu belgeler hafiye raporlarından mahkeme kayıtlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Ama o esas olarak bir anlatıcıdır. Okurunun karşısına zaman zaman bir meddah edasıyla çıkar. Göz önünde "canlandırır". Koçu'nun anlattığı bir bahis kolayca unutulmaz. Unutulamaz. Koçu'da popüler zihniyetin "Tarih ezberlenen bir şeydir" anlayışı yine popüler bir üslupla darmadağın edilir. Çünkü Koçu'nun anlattıkları, okunduğunda, zaten adeta "ezberlenmiş" olur.

Doğan Kitapçılık, Osmanlı tarihine ilginin hak ettiği düzeye geldiği şu günlerde son tarih anlatıcılarımızdan biri olan Koçu'nun daha önce zaman zaman basılmış, büyük ilgi görmüş, fakat bugün okura ulaşamayan kitaplarını yeniden yayımlamaktan ve okurlarıyla buluşturmaktan gurur duyar.

İbrahim Voyvoda

İbrahim Voyvoda.

Kısmeti çıkmayan güzel kız

Vaka miladın 1634-1637 yılları arasında Bosna'da Kilissa ve Benaluka kasabaları ile o memleketin ulu dağlarında, dağların derbentlerinde, ormanlarında geçti. Amansız kanlı haydut İbrahim Voyvoda'nın hayatı, muhteşem taze bir gülün hoyrat kaba ellerde duygusuz ve merhametsizce yolunmasına benzer.

Facianın evvela dekorunu çizelim; o devrin çağdaşı büyük muharrir ve seyyah Evliya Çelebi, gezip dolaştığı o yerleri şöyle anlatır:

"Her taraf sarp taşlık, yolları dağlarda beller, boğazlardır. Yayanın bir saatte vardığı yere atlı iki saatte varamaz. Çıkarken gökyüzüne tırmanılır, inerken yedi kat yerin dibinde gayya deresine inilir. Çam ve sanavber ormanları vardır ki gün ortasında içleri gecedir; dağlar arasında mamur vadilerinde olan buğdayın başağı hünkâr sorgucu gibidir; bir buğday tanesi hurma çekirdeği kadardır denilse mübalağa olmaz; sulu ve tatlı kirazının bir tanesi ceviz kadar, sekiz dirhem gelir. Ayvasını, elmasını bunlara kıyas etmeli. Lahanası kazan kadar olur ama her yaprağı güllaçtan naziktir. Toprağına taşına bet bereket sinmiş memlekettir. Bir okka has beyaz ekmek bir bakır penese alınır; yağ, bal, kaymak ganimet olmuştur. Şehirlerinde halkının bir kısmı tüccar, bir kısmı gazi mü-

cahit, bir kısmı da kendini ilme vermiş molladır, kimi de kâtip ve şairdir. Ahmağı, gabisi yok; tez anlayışlı, akıl, zekâ, feraset sahipleridir. Köylüsü de böyledir. Çuha cepken, kopçalı sıkma potur, başlarına kalpak, ayaklarına kaba kundura giyerler; kadınları cümle edep ehli olup çuha ferace giyip beyaz tülbent yaşmak vururlar. Cümlesi boylu boslu, canlı hareketli güzel güzel insanlardır. Oğlanlarının yüzüne bakamazsın, gelin kız gibidir, hicabından dilber yüzleri gül gül olur; kızlarının ellerini ayaklarını görsen, oğlan eli ayağı gibi iri ve müşekkel, peçeli cilasun sanırsın. Söz sever, muhabbet severler. Kış, dağlarda bellerde, derbentlerde kar boran tipi yollarda kalmış yolculara 'Medet Allah medet!' diye feryat ettirirken hanedan saraylarında Hüseyin Baykara fasılları olur. Ama yiğitleri de vardır ki o meclisi muhabbetten kalkıp yollarda kalmış gariplerin imdadına koşarlar. Sofusu bal suyu, şahbaz dilaverleri nane rakısı içerler, ama bade ehli edep ehlidir, hüsün âşığıdır."

Bereketli vadilerinde mısırların bir adam boyunun üstünde yeşil cennet fıskıyeleri gibi fışkırdığı ve halkının huzur içinde yaşaması gereken bu güzel memlekette üç yıl sürecek ve nihayet son perdesi bir facia üzerine kapanacak olan İbrahim Voyvoda vakası şöyle başladı:

Topraklarının hududunu ve servetinin hesabını bilmeyen Kilissa kasabası âyanından Hüsrev Ağa'nın erkek evladı olmamıştı; biricik kızı Rebia Hatun'u, konuşmaya başladığı çağdan itibaren çiftliklerine, değirmenlerine, korularına, meralarına, mandıralarına, ağıllarına, nereye gittiyse daima yanında götürerek bir oğlan çocuğu gibi terbiye etmiş, yetiştirmişti.

Bosna Müslümanları kızlarını dokuz on yaşında örtü altına koyarlardı. Hüsrev Ağa da Rebia'yı dokuz yaşında örtü altına koymuştu, fakat öbür ağa kızlarından çok farklı, otuz örgüden fazla ve beline kadar inen saçları bir namaz bezinin altında toplanmış,

yüzüne de ak tülbentten bir nikap-yaşmak tutunmuştu, ferace giymemişti, oğlan gibi cepken potur giymiş, ayaklarında ya çizme ya kundura, belinde kuşak, silahlık, silahlığında çifte pala, çifte kubur tabanca, elinde kamçı, babasının yanında dolaşmaya devam etmişti. Hüsrev Ağa'nın kızının bu kıyafetine gözler o kadar alışmış ve o hanedanın iffet ve namusu o kadar sağlamdı ki günden güne gelişip serpilen Rebia Hatun'a kimse kötü bir nazar atmamıştı.

Kızlarını dokuz on yaşında örtü altına koyan Bosna Müslümanları onları on üç, on dört yaşında da kocaya verirlerdi. On altısına basıp da kısmeti çıkmamış olan kızlara evde kalmış nazarıyla bakarlardı. Rebia Hatun 1634 yılında on altı yaşına bastığı halde kısmeti çıkmamıştı.

Namusuna, iffetine toz kondurulamayan bu kızın bir özrü, kusuru mu vardı? Karun kadar zengin Hüsrev Ağa'nın tek vârisi çirkin miydi?

Elleri, ayakları büyük büyüktü, ama bütün Bosna kızları böyleydi, kaldı ki o büyük eller, büyük ayaklar kalem kalem parmaklarla şairlerin yüz göz sürüp öpmeye koklamaya aradığı eller, ayaklardı. Rebia Hatun kusursuz güzel, hatta bin güzel içinde bir taneydi. Delikanlıları imrendirecek tığ gibi bir vücut yapısı vardı. Yürüyüşü, edası, Kilissa'nın etrafını fırdolayı çevirmiş başları gökte dağlardaki vahşi ahular gibiydi; divan şairlerinin "servi revan" dediklerindendi. Mat beyaz bir ten üzerinde koyu kumral saçlı, koyu kumral kaşlı, gözleri ejderha kabuğu renginde; hele bir bakışı vardı, hem ümit verir hem titretirdi. Gülpembe dudaklı, biraz büyükçe ağzı dile geldiği zaman bülbül gibi şakırdı.

Bu kusursuz güzel kıza daima pür silah gezen, demir gülle topuğunu vura vura yürürken bastığı yerleri sarsan Bosna'nın dilaver civanları arasında bir kısmet çıkmamasına sebep, Rebia Hatun'un bir oğlan terbiyesiyle yetiştirilmiş olmasıydı.

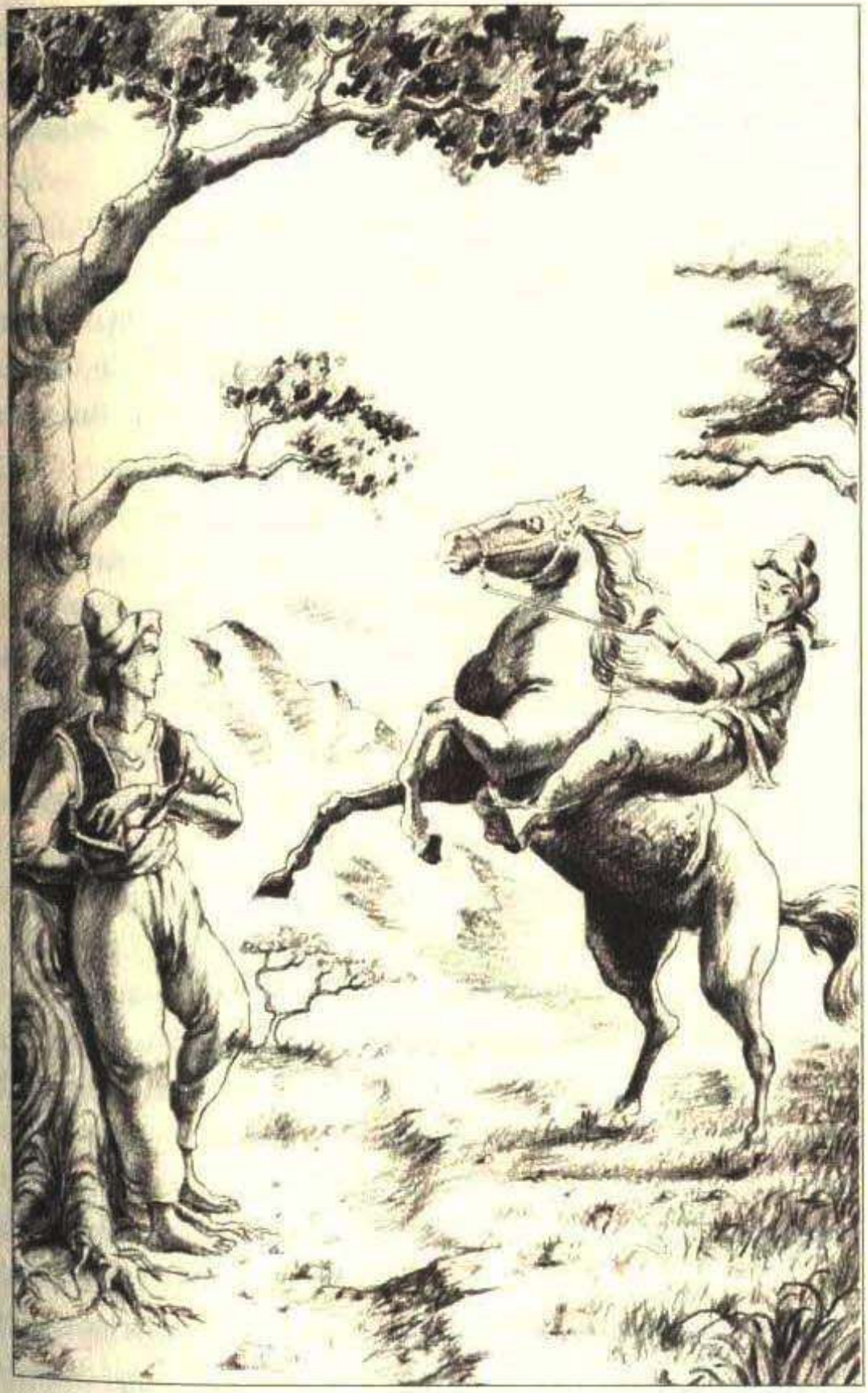
Değirmenci İbrahim ile Paşaoğlu Cafer Bey

Hesapsız bir servetin vârisi olan Hüsrev Ağa kızını oğulları için istemeye analar, babalar korkuyorlardı. Belinde çifte tabanca ve yatağan ve ayakları çizmeli, erkek kunduralı büyümüş olan Rebia Hatun, muhakkak ki kocası olacak delikanlının baskısı altına girmeyecekti. Ona koca olabilmek her yiğidin kârı değildi. Onun erkeği dağları tutmuş bir haydut olabilirdi.

Soy, sop ve servet bakımından dengi ailelerden bir talip çıkmayınca Hüsrev Ağa güzel kızını kendi kapısı halkından, uşaklarından, çobanlarından, ırgatlarından dilber bir genç seçip vermeyi düşündü. Bağrı açık bez gömlekli, kıl poturlu, yalınayağı yarım papuçlu uşak, ırgat deyip geçmemelidir; içlerinde kara bulut ardından doğan on beşinde ay gibi temiz süt emmiş ne güzeller vardır. Fakat Hüsrev Ağa böyle bir genci damat olarak seçse bile, kızına koca olarak teklif edemezdi; kızının gururuyla oynayamazdı. İşi kadere, Rebia'ın gönül kuşuna bıraktı, elbet ki bir gün kendi adamlarından, bir şahbazın zülüf dalına konacaktı. Hatta bir ara bu yolda bir dedikodu da çıktı. Rebia Hatun'un kendi değirmen ırgatlarından İbrahim adında güzellikte afeti devran ve pazı kuvvetinde merdi meydan bir delikanlıya gönül verdiği, ve bu pırpırı oğlanın da kızın aşk ateşine divane misali yandığı söylendi. Değirmen ırgadı ama:

"Yüzüne öygünemez anın gül ile yasemen,
Hem dahi öygünemez boyuna serv ile çınar!"

Bosna Valisi Salih Paşa'nın on dokuz yaşlarında Cafer Bey adında, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!" diyen bir oğlu vardı. Akran ve emsali arasında silah kullanmada, ata binmede üstüne yiğit yoktu. Paşa babasıyla beraber Kilissalı Hüsrev Ağa'nın çiftliğini zi-

Değirmen ırgatı mı? Vali Paşa'nın oğlu mu?

yaretlerinde Rebia'yı görmüş, kız ile oğlan birbirlerini görür görmez abaları yakmışlardı. Aşk ateşi gönül evinin çatısını sarmış olan Cafer Bey, yüzünde hicap gülleri açarak derdini anasına açmış, fakat cahil kadın:

– O kız mal olsa, babasının Karun hazineleri varken, memleketlisinden kısmeti çıkardı. Bunca erkek arasında dağlarda dolaşan atlı ases gibi gelin istemem; gelin kız dediğin, kafes ardında ak zambak gibidir. Hem o kızın kendi adamlarından biriyle bir meselesi de varmış; tabanı yarık ırgat çoban artığı, paşa gelini olmaz! demişti.

Oğlunun gönül yarasına merhem koyacak yerde, dilini zağlı neşter yapıp Cafer Bey'in yarasını katmer katmer deşip açmıştı. Karısı tarafından doldurulan Salih Paşa da, "Olmaz!" demişti.

Akıl hocaları çoktur: "İnsan bir kızı bir görmekle âşık olmaz, buna aşk denmez, toy oğlan hevesi derler; başını bağlayıp, koynuna küffü dengi nigârı koydun mu Rebia'yı unutur" dediler ve Vali Paşa karısına Bosna zenginlerinden Hacı Sinan'ın kızını salık verdiler. "Cennet kaçkını huridir, on dördünde var yok; konak kapısını görücüler aşındırır. Anası, babası damadı seçemezler, ama Cafer Beyimiz için isteseniz o kız sizindir" dediler.

Öyle de oldu. Hacı Sinan hiç tereddüt etmeden kızını Salih Paşa'nın oğluna verdi. Söz kesildi, hatta nikâh kıyıldı. Kızın çeyizi kırk ceviz sandıkta, Vali Paşa da kırk kesenin ağzını açtı, düğün hazırlığına başladı. Nikâhta keramet vardır demişler. Cafer Bey'e de bir neşe ve şetaret geldi, her gün at sırtına düşüp, birkaç arkadaşı ve Paşalı kapıkullarından birkaç sadık bendesiyle ava çıkar oldu.

Düğüne üç gün kalmıştı. Paşazade bir gün avda Kilissa dağlarına kadar uzandı. Nasıl oldu bilinmez, bir ormanda, arkadaşlarından ve adamlarından ayrı düştü ve kayboldu.

Sarp yollar, adım başında bir uçurum. Yanındakiler şaşkın pe-

rişan, ormanda sabahladılar. Ne iz, ne nişan, ne ses... Yok, yok...

Gün doğarken ormandan bir oduncu çıktı geldi:

– Paşalı mısınız? diye sordu.

– Evet, dediler. Beyimizi kaybettik...

Oduncu gülümsedi:

– Varın paşa babasına selam söyleyin; o bey maşukası Rebia Hatun'a kaçtı.

– Bre medet olmaz... dediler.

– Olmuştur ki, beni size o bey gönderdi.

Oduncu, gözlerini hepsinin yüzünde ayrı ayrı gezdirerek ilave etti:

– Ne acep cilve ve nümayiştir ki şimdi o beyi ararsınız?.. Rebia Hatun'a Paşaoğlu'nun namesini getiren yine sizler değil misiniz ki, Hüsrev Ağa kızı o name üzerine, beyi beklemiş ve almış gitmiştir?..

Bosnalı eşraf ve âyan oğulları ile Cafer Bey'in Paşalıları bu sefer birbirlerine şüpheli bakıştılar. Bosnalılar:

– Yok, dediler, biz şu kadar kuşak beyoğlu beyleriz, çöpçatanlık bize düşmez...

Atlandılar çekip gittiler. Paşalılar düşündüler, konuştular:

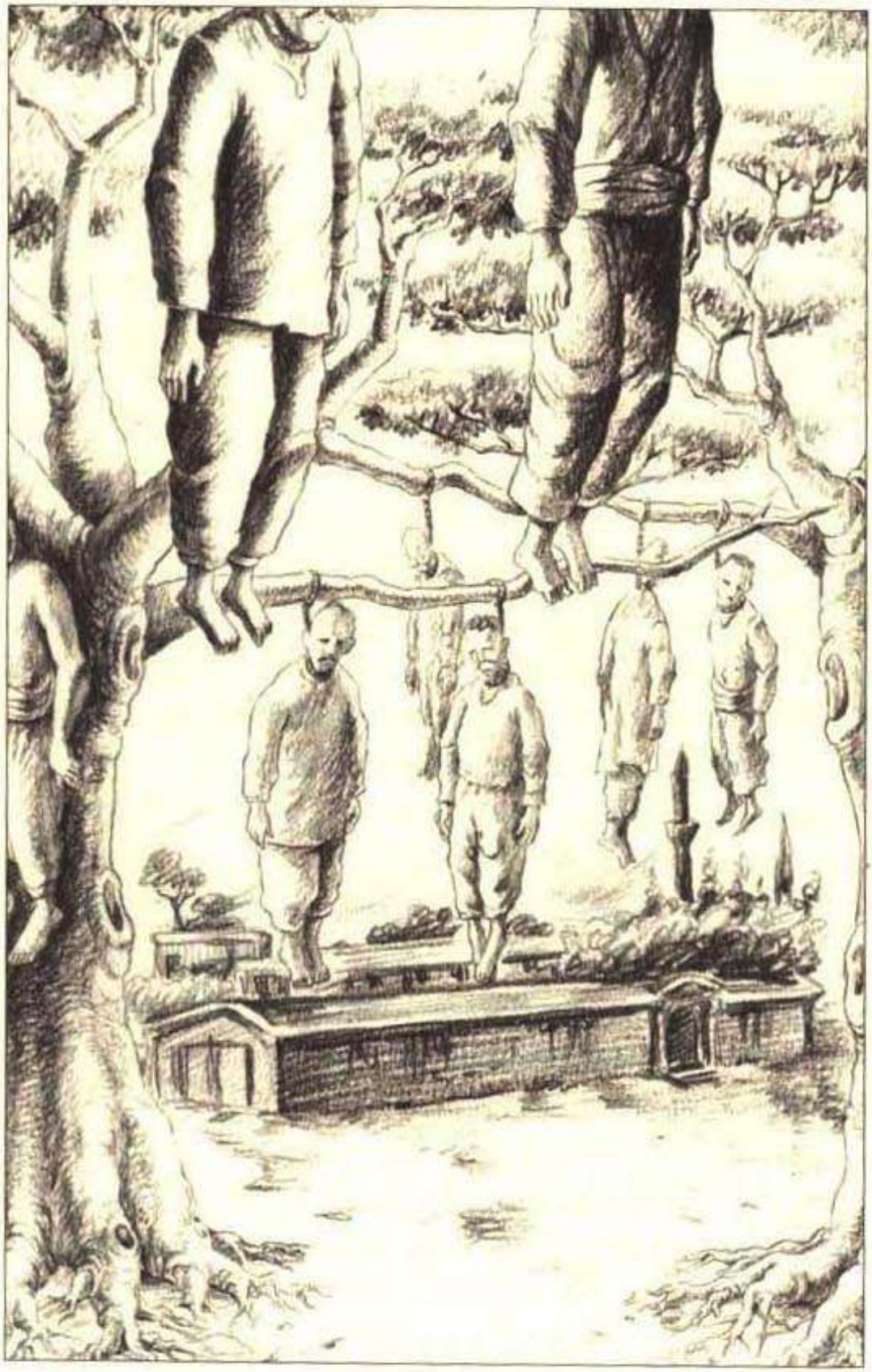
– Bize düşen nedir?

– Başımızı alıp gözümüzün gördüğü yere gitmektir. Paşa kapısına dönersek ip, satır, kazık bizim içindir.

Onlar da öyle yaptılar...

Kilissa faciası

Oğlunun Kilissalı Hüsrev Ağa kızı Rebia Hatun tarafından dağa kaldırıldığını Bosnalı eşraf oğullarından öğrenen Vali Salih Paşa gazap ateşiyle parladı. Evvela oğlunun maşukasına yazdığı

Hüsrev Ağa hanedanından kırk erkek Kilissa sokaklarında keyfî bir emirle asıldılar.

mektubu götüren haini bulup layık olduğu cezasını vermek istedi, fakat Cafer Bey'le ava giden Paşalılardan hiçbiri dönmemişti.

Eyaletinin bütün sancakbeylerine emirnameler yazıp yolladı, askerleriyle Hüsrev Ağa kızını takip edip yakalayacaklardı, kendisi de bütün kapıkulu askeriyle Kilissa dağlarının yolunu tuttu. Ulu çam ormanları içinde amansız takip bir ay sürdü. Türlü mihnetler çekildi, fakat nihayet bir akşam, alacakaranlıkta Rebia Hatun kafilesini bir derbendin içinde sarmaya muvaffak oldular. Babasından kaçıp gelen Paşaoğlu'nu dağa kaldıran kızın yanında ancak sekiz on kişi vardı, koca bir vilayet askeriyle akşamın alacakaranlığından sabahın alaca aydınlığına kadar çarpıştılar. Derbendin iki yanı ormandı, dağlar taşlar tüfek sesleriyle inledi ve gün kanlı bir sahne üzerine doğdu.

Ağaç diplerinde, kaya kovuklarında siperlenirken vurulmuş yedi ceset buldular. Bunların arasında bir ulu çamın dibinde Salih Paşa'nın güzel oğlu Cafer Bey yatıyordu. Babasının askerleri tarafından şehit edilmişti.

Hüsrev Ağa kullarından bir genci de ağır yaralı buldular, güçlükle konuşan bu delikanlıyı Salih Paşa bizzat sorguya çekti:

– Rebia Hatun baskının başında ağır yaralandı...

– ...

– Canı ramak halinde kaldı...

– ...

– Değirmenci İbrahim atlandırıp kaçırdı...

– ...

– Cafer Bey "Kız öldü, bana can gerekmez" dedi...

– ...

– "Kanıma anam babam girer" dedi. Vücudunu hedef etti, şehit oldu...

– ...

– Hatunumuzun Değirmenci İbrahim'e "Beni dağ başında göm, kabrime nişan koyma" dediğini dahi işittim...

– ...

Vali Paşa'nın gözünü kan bürümüştü, işaret etti, ağır yaralı delikanlıyı yerden kaldırıp bir ağacın dalına astılar. Bu hüküm vahşi bir intikamın başlangıcı oldu.

Evvela o kanlı derbentten İstanbul'a bir mektup yazdı ve hemen yola çıkardı. Vezirlik şeref ve namusunu ayağı altına alıp bir masuma kara çalmıştı:

"Kilissa eşrafından Hüsrev Ağa dinine, devletine ve padişahına ihanet etmişti. İspolet Kalesi'ndeki Venedik generaliyle gizli muhabere vasıtası bir casusu yakalanmıştı; bir ormanda yapılan takip ve müsademe neticesinde ağır yaralı olarak ele geçen bu casusun itirafına göre, Hüsrev Ağa Kilissa ve Benaluka kalelerini Venediklilere satmıştı. Kendisinin zaten İslam olduğundan şüphe ediliyordu, zira kızını kefere kızları gibi erkek esvabı giydirip erkekler arasında dolaştıran bir rezil adamdı. Hainin casusunu asmış, vakit kaybetmeden Hüsrev Ağa'yı tedip için Kilissa üzerinde gidiyordu. Karun hazinelerine sahip olan Hüsrev Ağa'nın bütün emlakini ve hazinelerini devlet ve padişah adına müsadere edecekti."

Kilissa kasabası fırdolayı başları gökte dağlarla çevrilmişti. Kendi kalesi de bir kaya yığını üstünde burçları dağ başlarıyla boy ölçüşmekteydi. Evleri ahşap, damları kiremitsiz tahta kalas, bahçeleri havuzlu, fıskıyeli, çardaklı; sokakları kaba taş döşeli, temiz, şirin bir kasabaydı. En güzel, en büyük konağı da Hüsrev Ağa Konağı'ydı.

Vali Salih Paşa bu kasabaya dağlardan bir çığ gibi indi. Hüsrev Ağa Konağı'na varıp bastı. Ağa ile konağın harem ve selamlık halkı neye uğradıklarını anlayamadılar. Hüsrev Ağa'yı, kardeşini, kardeşinin üç yiğit oğlunu Hüsrev Ağa'nın kâhyasını, kâhyanın iki taze civan oğlunu bu hanedanın sadık bendegânından, genç ve ihti-

yar ayırt etmeden tam kırk nefer erkeği mahkemesiz, sorgusuz kasaba sokaklarındaki çınar ağaçlarına astırdı. Kilissa dehşet içinde kaldı. Sancakbeyi, kasaba kadısı şaşırdılar. Paşalının, "Yanına varmayın ve zinhar ağzınızı açmayın, intikam ateşiyle mecnundur, vallah sizi dahi berdar eyler" demesi üzerine bir şey sormadılar.

Hüsrev Ağa ile kardeşinin bütün emlaki, konakları, eşyaları, paraları, mücevherleri müsadere edildi. Kadınlar üstlerindeki esvaplarla sokak ortasında kaldı. Korkusundan kimse kapısını açıp içeri alamadı; bir tas çorba, bir dilim ekmek veremedi. Kulaklarından küpeleri, boyunlarından incileri, altınları, bileklerinden bilezikleri ve parmaklarından yüzükleri hoyratça çekilip alınan elli can yalınayak, kimi başına bir örtü çekip atamamış, yaya olarak dağ yoluna düştüler; civar köylere, kasabalara, bir lokma ekmek için el açmaya gidiyorlardı. Facianın ikinci perdesi de o dağ yollarında oynandı. Salih Paşa bu kadın kafilesinin ardından azgın aç sarıcalarını gönderdi; sarıca o devirde paşa kapılarındaki başıbozuk askerlere verilen isimdir; ırz, namus, merhamet bilmez, alınlarına cehennemlik şaki damgası vurulmuş, yılan zehiri gibi bekâr uşaklardı.

Kan davası

Kilissalı Hüsrev Ağa hanedanının imhasından bir ay kadar sonraydı. Benaluka dağlarında İbrahim Voyvoda adında bir haydut türedi. Evvela bir derbentte vilayet merkezi olan Bosnasarayı şehrine gitmekte olan bir kervanı vurdu. 110 kişi olan kervan halkını ağaçlara bağlattı, içlerinden on kadar delikanlıyı anadan doğma soyarak adamlarıyla beraber kurduğu bir işret sofrasının karşısında köçek oğlanı gibi oynattı; kör kütük sarhoş olduktan sonra da bir ihtiyar deveci müstesna kervan halkının hepsini kesti ve o ih-

tiyar devecinin eline bir mektup verdi. Haydutlardan biri de:

– Var git ağamızın bu namesini Bosna valisi olan zalime ver ve burada ne ki gördünse anlat! dedi.

Müthiş haydudun deveciyle gönderdiği mektup şöyleydi:

"Hüsrev Ağa Hanedanı'ndan Kilissa sokaklarında bigünah olarak astığın kırk nefer masumun her birine karşılık yüz cana kıymak için ahdettim. 4 000 can eder, bu gün 109'unu kestim, 3 891 kişi kaldı. Mertsen vilayetin askerini topla, olduğum dağlara gel göreyim, kavuğunla kürkünle seni köçek oğlanı gibi oynatıp sonra kazığa vurmaya ahdim vardır. İmza: Bendeyi Hüsrev Ağa İbrahim Voyvoda."

Kervan baskını Bosnasarayı'nda bir dehşet uyandırdı. Vali Paşa'nın aleyhine bir kaynaşma başladı:

– Oğlunu kendi askeri şehit etti...

– Oğlanın da Hüsrev Ağa kızının da kanlarına giren Paşa'dır...

– Kilissa'da ettiği zulmü Hülagü kâfiri etmemiştir...

– Hüsrev Ağa hâşâ ki Venedikli hizmetinde ola, dini bütün kimse olup padişahımıza sadakat üzereydi, casus hikâyesi bühtandır...

– Devlet zulümle payidar olmaz...

– Yalan ile hükûmet olmaz...

– Bu fesada yol açıp padişahımıza ihanette olan Paşa'dır...

– Ya ehli ırz hatunlar ardından sarıca eşkıyasını salmak ne manadır?..

– Benaluka yolunda olan şenaat bir tarihte bir yerde olmamıştır...

– Vilayetimize kâbusî bela çöktü...

– İbrahim Voyvoda'nın zuhuru gazabı ilahî eseridir...

– Ama o dahi bigünahı keser...

– Salih Paşa gibi zalimin zamanında dağdaki hayduttan adalet mi beklenir?..

Vali Salih Paşa deveciyi bizzat sorguya çekti. Adam kervan faciasını bütün tafsilatıyla anlattı. Çırılçıplak soyulup oynatılan gençler "Kuşça canımıza kıymayın" diye eşkıya pençesinde çırpınıp yalvarmışlar, İbrahim Voyvoda'nın adamları acımamışlar, keyifleri tamam olunca onları da boğazlamışlar. Bütün cesetleri yol kenarındaki ağaçlara ayaklarından baş aşağı asmışlar. Deveci:

– Meydanda gördüğüm yüzden fazla şakiydi... Her biri dev heyet dağlı yiğitlerdir. Birbirini Haso, Ramo, Memo, İbo diye çağırırlar... Ama İbrahim Voyvoda'nın yüzünü görmedim, yüzünde nikap vardı, hem dahi kendisi asla kelam etmezdi, adamlarına işaretle emir verirdi... diye anlattı.

Kervan vakasından bir hafta geçmişti, bir gün Bosnasarayı'nda Mevlevîhane Mesiresi'ne giden âyandan Sarı Zülfikâr Ağa'nın oğlu Ramazan Çelebi orada kayboldu. Yirmi yaşlarında güneş pençesi yiğitti. Esvabını, çamaşırlarını nehir kenarında sazlar arasında buldular. Evvela tenhada soyundu, nehre girdi, balçığa saplanıp boğuldu zannedildi. Fakat üç gün sonra delikanlının çıplak cesedi Mevlevîhane Mesiresi'ndeki koruda bir ağacın dalında ayaklarından asılmış sallanıyordu. Kesik başı da ağacın dibine bırakılmıştı, ağaca da çiviyle bir yafta asılmıştı:

"Ahdeyledim, valiyi zalimi tutup bana teslim etmedikçe Hüsrev Ağa kızı Rebia Hatun'un her saçı teli için dahi Bosnalıdan bir taze civan yiğit keseyim. İmza: Bendeyi Hüsrev Ağa İbrahim Voyvoda."

Şehir üzerine sanki bir kara bulut çöktü. Büyükler Zülfikâr Ağa'nın konağında toplandılar:

– Halimizi padişahımıza arz edelim...

– Paşa'yı tutup İbrahim Voyvoda'ya teslim edelim...

– Ne edersek edelim ama böyle elimiz böğrümüzde durmayalım... dediler.

Vali Salih Paşa bu toplantıyı ve konuşulanları öğrendi. Konak-

larda, evlerde bütün toplantıları yasak etti. Hanlara, hamamlara, kahvehanelere casuslar koydu. İstanbul yolunu tutturdu, kuş uçurtmadı.

Fakat on gün sonra Bosna'ya elinde İbrahim Voyvoda'nın namesiyle bir deveci daha geldi; müthiş haydut ikinci kervanı vurmuştu ve bu sefer 204 kişi kesmiş, kurbanlarını da hesap pusulasından düşmüştü: "3 687 kişi kaldı ki, ahdim tamam ola" diyordu.

Paşa, halkla temas edip ortalığı büsbütün dehşete vermemesi için deveciyi zindana attırdı, ama vaka yine şüyu buldu; Bosna âyanı el altından sözleşip yasağa rağmen toplandılar, Paşa'ya gittiler:

– Sultanım, böyle durmak, oturmak olmaz, bu şakiye karşı varmak gerek; sen tuğlarını bayrağını çek yürü cümlemiz seninle İbrahim Voyvoda'ya karşı varalım. Devlet ırzı ayağa düşmez! dediler.

Onlar paşa sarayında toplantı halindeyken yeni bir haber geldi. Güzel kızını Paşa'nın oğlu Cafer Bey'e vermiş olan Hacı Sinan'ın çiftliği basılmış, 70 kişi öldürülüp bütün çiftlik binaları ateşe verilmişti, bir ağaçta İbrahim Voyvoda imzasıyla yine bir hesap pusulası bulunmuştu: "3 617 kişi kaldı."

Müthiş haydut cinayetlerinin çetelesini, muhasebe defterini tutuyordu ve kadın çocuk ayırt etmeden eline geçeni kesiyordu.

İbrahim Voyvoda

Hacı Sinan Çiftliği baskınından sonra Bosna vilayeti öylesine yılgınlığa uğradı ki köyler, çiftlikler, değirmenler, ağıllar, mandıralar boşaldı; buralardan kaçanlar kasaba ve şehirlere doldu; kasaba, şehir dışına çıkılamaz oldu.

"İbrahim Voyvoda falan yolda görülmüş" diyorlardı, ertesi gün dört konak ötede bir değirmeni yakıyordu.

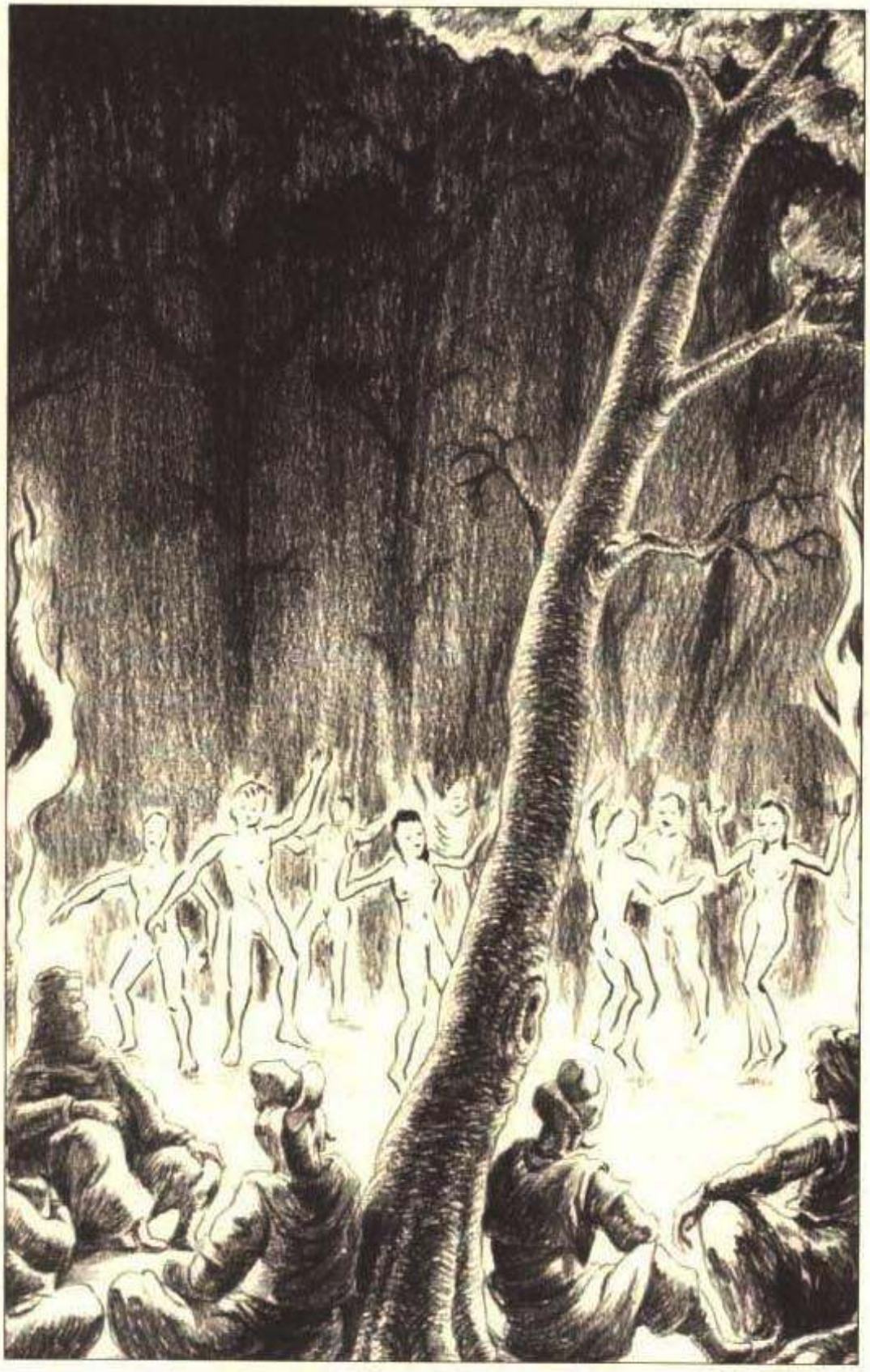
Bu dehşet üç yıl sürdü. Kışlar ortalığa azıcık sükûnet veriyordu.

Salih Paşa 1637 baharında kapıkulu askeriyle ikinci defa olarak Kilissa'ya gitti. Oradan İbrahim Voyvoda'ya karşı kesin, amansız takip ve tenkil hareketine başlayacaktı.

Hüsrev Ağa Konağı boş, kapıları mühürlü, üç yıldan beri bir uğursuzluk anıtı gibi duruyordu; yol kesip veya menzil basıp yakaladığı kimseleri amansızca kesen, kızları oğlanları çırılçıplak soyduktan sonra kurduğu işret sofrasında çengi ve köçek gibi oynatan ve insan şekil ve suretindeki canavarlarının nefis hırslarını da tatminden sonra o mazlumları da boğazlatan ve vahşi bir pervasızlıkla "Daha şu kadar bin cana kıyacağım" diye kâğıtlar yazıp Hüsrev Ağa'nın bendesi olduğunu iftiharla ilan eden İbrahim Voyvoda, Kilissa halkına sanki bu kapıları mühürlü konağın içindeymiş gibi geliyordu; önünden, o tarafa bakmadan, koşa koşa geçiyorlardı.

Vali Paşa mahremi olan birkaç bendesiyle sancakbeyi konağına indi: kapıkulu halkının ağaları ve beraberinde gelen âyan ve eşrafı da mühürleri sökülen Hüsrev Ağa Konağı'na yerleşti. Yerleştiler ama hepsinin de içinde bir korku, vahşet vardı. Beyler, ağalar, asker, uşaklar, odalarda sekizer onar can olarak ve soyunmadan pür silah yattılar, kalktılar.

Haydut hakkında kimse kesin bir şey bilmiyordu. Kimi, "Hüsrev Ağa kızı Rebia Hatun'a âşık olup Paşalılar kurşunuyla vurulan maşukasını dağ başına gömen Değirmenci İbrahim adındaki yiğittir" diyordu. Kimi de Vali Salih Paşa'nın Hüsrev Ağa hanedanını imha ettiği gün Paşalıların elinden nasılsa kaçıp kurtulmuş Köse İbrahim olacağını söylüyordu. Hüsrev Ağa'nın mahremi ulakbaşısı, gözünü mızraktan sakınmaz, merhamet, aman bilmez bir Tatar'dı; Tatarların kini de meşhurdur.

Kızları ve oğlanları ormanda çırılçıplak oynatıyorlar ve sonra kesiyorlardı.

İbrahim Voyvoda kervan çevirdiği veya menzil bastığında, yaptıklarını görüp anlatması için bir kişinin canını daima bağışlıyordu, bunlar haydudu hep aynı şeklide tarif ediyordu:

Uzun boylu, pençeli ve koca ayaklı bir genç adamdır. Yüzünü kara bir peçeyle kapamaktadır; karaca karaca gözleri vardır ki bilhassa işret ettikten sonra o gözlere bakılmaz, avını görmüş aç kurt, kaplan gözüne benzer ve bunca mazlumu hep işret ettikten sonra boğazlatmıştır, fakat başlar kesilirken kendisi seyretmez. Asla konuşmaz, o işaret eder, yanındaki talimli adamları konuşur. Başında kuzu derisi kara kalpak, ayağında kara Frenk çizmesi, poturu, kuşağı, cepkeni, mintanı, gömleği hep karadır, görenlerin yüreğine kara taş gibi kasvet ve dehşet çöker.

Anadan doğma üryan edip cebren ve kahren oynattığı delikanlılara, "Hüsrev Ağa kızının özrü neydi ki kısmeti çıkmadı?" diye sual ederler; canı korkusundan oğlanın dili tutulur, "O kızın özrü yoktu" der. "Yalandır! O hanım babası ırgatlarından Değirmenci İbrahim denilen civanla yatar kalkar fahişeydi" derler; oğlan "Bilmem" dese, yahut cevap vermese, " O hanım kıl kadar kusursuz bir duhteri pakize ve hem dahi karda leke vardır, onda yok ismet ve iffet sahibiydi" derler. Bir saat zaman işret edip Voyvoda birkaç adamını alır, atlanır gider; o gidince kalanlar meclisi şeytanî kurarlar, mazlumlara dilediklerini yapıp seher vakti olunca boğazlarlar. Eşkıyadan biri bir delikanlıya sahip çıkıp halas etmeyi murat etse onun dahi başını alırlar.

Çete için de "Yüz şakidir, yok beş yüzdür, binden fazladır, İspolet Kalesi'ndeki Venedik generali Voyvoda'ya 3 000 asker vermiştir" deniliyordu.

Kilissa'ya gelen Salih Paşa, sarp dağlarda, uçsuz bucaksız meşe ve çam ormanlarında İbrahim Voyvoda'nın üzerine yürümeden haydudun izini tespit etmeye mecburdu; bir iz tespit edilmeden

harekete geçilirse, asker bir hafta içinde öylesine yorulacaktı ki benim diyen yiğit adım atamayacaktı.

Paşa bu işe fedakâr bendelerinden Şakir Ağa adında bir genci memur etti. Şakir Ağa bir Bektaşî fukarası seyyah derviş kıyafetiyle Kilissa'dan Benaluka'ya doğru yola çıktı. Benaluka dağlarındaki Bektaşî tekkesine giderek, oradaki canların ağzından bir şeyler kapmaya çalışacaktı. Şunu kaydetmelidir ki Voyvoda yalnız Bektaşî babaları ile dervişlerine dokunmuyordu.

Casustan on gün haber alınamadı, onuncu günü bütün Kilissa halkı dehşet içinde kaldı:

Şakir Ağa'nın çırılçıplak başsız cesedi, Hüsrev Ağa Konağı'nın kapısı önündeki çınar ağacına ayaklarından baş aşağı asılmıştı, kesik başı da sakalından yanındaki dalda sallanıyordu.

Salih Paşa'ya haber verdiklerinde vali buz gibi ter döktü. İbrahim Voyvoda'yı, yüzünde kara nikabı ve tepeden tırnağa karalar içinde karşısına dikilmiş sandı.

İhbar, takip, tenkil

Şakir Ağa vakası meydana koydu ki, İbrahim Voyvoda'nın da Paşalılar arasında casusları ve Kilissa kasabasında elleri vardı.

Hüsrev Ağa Konağı'nın kapı nöbetçileri, yatsı namazından sonra konağın avlu kapılarını kapayarak, sabaha kadar kapı nöbetini içeride tuttukları için cesedin nasıl getirildiğini ve asıldığını göremezlerdi. Ayak sesi, fısıltı, konuşma, en küçük bir gürültü işitmemişlerdi. Kasaba kapıları da yatsıda kapanırdı, o kapıların nöbetçileri:

– Giren çıkan olduğu yok, Malkoçbey Hamamı için kasaba yanındaki ormandan bir at katarı kütük ve çalı geldi. Ceset, çalıların arasına sokulmuş olabilir... dediler

Malkoçbey Hamamı, Hüsrev Ağa Konağı'nın yakınındaydı. Hamamcı ağa:

– Ben, kütük ve çalı sipariş etmedim, uşaklar "Bir at katarı geldi, oduncular indirir" dediler. Onlara sordum; "Fırsat bulduk, kestik, getirdik, akçesini ne zaman olsa alırız" dediler, dedi.

Natırı, tellakları, külhancıyı sorguya çekmeye lüzum kalmadı; kütükler ile, çalıları getiren oduncular bulunamadı. Salih Paşa geceleri sokaklara devriyeler çıkardı ve yatsıdan sonra sokağa çıkma yasağı koydu. Görülen, "Kimsin?" diye sorulmadan vurulacaktı. Fakat haydudun izini tespit için ikinci bir casus bulunamadı, "Ben giderim" diyecek yürek yoktu. Askere de öyle bir yılgınlık gelmişti ki, bir keşif hareketi için sevk edilen 1 000 kişilik bir kuvvet, kasabadan bir konak yerde beş gün gizlendikten sonra, "İz ve nişan bulamadık" diye döndü.

Nihayet bir gün kasabaya Ramo (Ramazan) adında bir çoban geldi ve İbrahim Voyvoda'dan haberi olduğunu söyleyerek hemen Paşa'nın huzuruna çıkarıldı. On altı yaşlarında gayet çirkin, sefil ve pis çocuktu; keçi suratlı, çul çaput içinde ve teke gibi kokuyordu, öylesine yabandı ki, güçlükle konuşuyordu:

– Voyvoda, Şahbaz Evliya Mandırası'nda... dedi.

İhbarı, Salih Paşa'dan pek çok para alacağını umarak yapmıştı. Kaç kişi oldukları sorulduğunda, kesin cevap veremedi, pençeleri ile "Kırk" dedi, bir daha sordular, bu sefer "Seksen" dedi. Tekrar sordular, yirmiye indi. "Kaç gün evvel?" sualine de "Üç" dedi ve bu rakamda ısrar etti. Avcuna bir altın koydular, tuzak olması ihtimali de düşünülerek, oğlanı bey konağının zindanına attılar. Salih Paşa, Kilissalıdan yarar kılavuzlar alarak 4 000 kişiyle hemen yola çıktı.

Bu takip hareketi tam on beş gün sürdü ve ağır güçlüğe göğüs gerilerek hep gece yürüdü. İbrahim Voyvoda, Şahbaz Evliya Mandırası'nda bulunamadı, fakat muhbir çobanın yalan söyleme-

diği de görüldü, burada birkaç gün evvel en çok yüz kişinin konakladığını gösteren izler bulundu. Altı konak ileride de yeni yapılmış büyük bir ocak ve ocakta sıcak kül bulundu. Nihayet ertesi gece de haydutlar derin bir vadide, bir değirmende yakalandılar: beş yerde ateş yakılmıştı, yalımların ışığında dolaşan bir avuç haydudun karaltısı bile seçiliyordu.

Salih Paşa, oğlunun feci ölümü karşısında teselliyi, asil metanette arayacak yerde, Kilissalı Hüsrev Ağa hanedanını zulümle kahretme yoluna sapmıştı; gaddar bir müntakim olmuş, temsil ettiği devlet kudretini suiistimal etmişti. Fakat kin batağına saplanmasıyla ne kadar kötü bir vali olmuşsa, o kadar da iyi askerdi, kumandandı. Hüsrev Ağa hanedanının kan davasını güderek Bosna Vilayeti'ni dehşet içinde bırakmış olan haydut İbrahim Voyvoda çetesini, konakladığı değirmende gözüyle gördükten sonra, elinden kaçıracak adam değildi. Haydutlara, gece karanlığından istifade fırsatını vermedi, sabaha kadar, 4 000 kişiyle vadinin geçit yerlerini tuttu, artık kuş olsalar uçamazlardı. Baskını gün ağarırken yaptı. On yedinci asrın ağızdan dolma tüfekleriyle müsademe akşama kadar devam etti.

Değirmen müdafaaya çok elverişliydi. Bir yanını derinliği adam boyunu aşan ve en dar yeri iki mızrak boyu bir dere koruyordu. Arkasını bir minare boyu duvar gibi bir kayaya dayamıştı. Öbür iki yanı, haydutların siperlenmesine çok elverişli, askerin hücumuna çok engelliydi; fakat çetenin buradan kaçıp kurtulması da imkânsızdı. Bir gün, üç gün, beş gün, ya tamamen kırılacaklar. Yahut aç kalıp teslim olacaklardı. Salih Paşa, İbrahim Voyvoda'yı diri olarak ele geçirmek istiyordu, kurtulma ümidini kaybedip, kendisini kurşuna hedef tutsa bile müthiş haydudun öldürülmemesini emretti, onu diri tutacak olanlara da, kaç kişi ise, adam başına biner altın vaat etmişti.

Bu vakadan sonra "Kanlı Değirmen" diye anılacak bu mevkide sarılmış olan İbrahim Voyvoda çetesi elli hayduttu. Voyvoda'nın diri tutulması emri kesin tenkili dört gece uzattı.

Dördüncü geceydi, haydutların yarısına yakını vurulmuştu. Geri kalan yarısı da geceden sonra dere içinden kaçmak istedi, ya suda boğulacaklar ya vurulup ölecekler ya tutulup asılacaklar yahut kurtulacaklardı, ama köpek gibi açlıktan kıvranarak ölmeyeceklerdi. Kurtulamadılar... Üç haydut boğuldu, yirmi dört haydut diri olarak yakalandı.

İbrahim Voyvoda içlerinde yoktu.

Eşkıya güzeli

Suyun içinden hepsi yaralı, elleri ve yüzleri kan ve çamur içinde, yorgunluktan bitik halde çıkarılan haydutlara ilk sorulan:

– İbrahim Voyvoda hanginizdir? suali olmuştu.

İçlerinde tarif edilegelmiş karalı adam yoktu, tanınmamak için tebdili kıyafet etmiş olabilirdi. Eğer haydutlardan biri "Benim!.." deseydi, siması bilinmeyen Voyvoda belki de kurtulacaktı. Fakat kellelerini cellat satırı veya kemendinden kurtaramayacaklarını bildikleri halde bu fedakârlığı, bu cesareti gösteremediler:

– İçimizde Voyvoda yoktur! dediler.

"O zaten aramızda yoktu. Biz onun adamları değiliz" de diyebilirlerdi. Bilakis bir haydut, ihbarıyla şirin canını kurtarma ümidine kapıldı:

– Bir fiske barutumuz kalmadı, Voyvoda bizi ileri sürüp kendisi değirmende kaldı, zannım canına kendi eliyle kıysa gerektir, dedi.

Müthiş haydut yakalandığı zaman gün henüz ağarmamıştı. Meşalelerin ışığında, gözleri vahşetle parıl parıl, yüzü ilk defa nikap-

İki Paşalı'nın pençesinde getirildi.

sız görülüyordu. Değirmen odasına girenler onun hakikaten İbrahim Voyvoda olduğuna şüphe ettiler.

Koca Bosna Vilayeti'ni yıllardır titreten kara esvaplı haydut, en çok on dokuz yaşlarında, daha bıyıkları bile terlememiş tüysüz bir oğlandı. Uzun boylu, vücut yapısı tığ gibi narin ve zarif, yüzü göz kamaştıracak güzellikteydi. Bir değirmen ırgadına, çobana, tatar ulağa değil, masallarda tarif edilen peri padişahının oğluna benziyordu. Üç yıldır makas görmemiş saçları omuzlarından aşağı uzamış, sarkmıştı, hatta bu saçlarla şehzadeden ziyade peri padişahının kızına benziyordu.

– İşte Devletli Vezir, İbrahim Voyvoda dedikleri şaki, bu kâfirdir! diye Salih Paşa'nın huzuruna çıkardıkları zaman Vali Paşa da şaşırdı:

– Bre melun, Voyvoda sen misin? diye bağırdı.

Güzel genç gayet metindi:

– Benim! dedi.

– Şahbaz yiğitleri anadan doğma üryan edip köçek oğlanı misali oynatan ve şeytandan eşet haramîlere peşkeş ettikten sonra boğazlatan sen misin?

İbrahim Voyvoda cevap verecek yerde sual sordu:

– Ya sen dahi Hüsrev Ağa hanedanından kırk nefer masum eri Kilissa sokaklarında bekâr uşağı çamaşırları gibi astırıp, elli nefer ırz ehli hatun ve gül goncası bakire kızların ardından sarıca ve levent haytalarını salıp Benaluka dağları yollarında namuslarını paymal ettiren alçak mısın? dedi.

Paşa, "Cellat! Bre kaldır şunu!" diye bağıracaktı, kendisini zor tuttu, çünkü İbrahim Voyvoda'nın cezasını evvelden tayin etmişti. Satır veya kement bu haydut için lütuftu. Paşa'nın huzurunda bulunanlar ise buz gibi ter dökmeye başlamışlardı. Paşa:

– Hüsrev Ağa dedikleri o herif padişahımızın Bosna Vilayeti'ni

İspolet generaline satmış devlet haini dinsiz kâfirdi, dedi.

Voyvoda:

– Hâşâ... dedi, Hüsrev Ağa abit ve zahit Müslim'di ve padişahımıza ihaneti yoktur, bu dediğin sen dinsiz yalancının kuru bühtanıdır!..

– Müslüman olan kızını oğlan kılığında erler arasında dolaştırır mı?

– O kız mesture ve iffet sahibiydi...

– Ya o kıza niçin koca çıkmadı?

– Küffü yoktu...

– "O kız iffet sahibiydi" dersin, afife olan benim oğlumu dağa kaldırır mı?

– Senin oğlunu dağa o kız kaldırmış değildir, oğlun name yazıp ona gelmiştir ve o taze civan senin kurşununla şehit olmuştur ki senin gözünü kan bürümüş, o kızın gözlerindense kanlı yaşlar akmıştır...

Sahneye şahit olanlar Paşa'nın haydudu konuşturmasına hayret ettiler. Paşa herhalde genç haydudun harikulade güzelliğinin tesiri altında kalmıştı. İbrahim Voyvoda denilen bu canavarın, peşinde sürüklediği eşkıyayı da bu gençlik ve güzellik sihriyle, son derecede cesareti ve gayet serbest, pervasız konuşmasıyla idare ettiği belliydi. İbrahim Voyvoda'yı iki asker kollarından sımsıkı tutuyordu. Paşa'nın gözüne haydudun sağ eli üstünde bir tatlı pırıltı çarptı, işaret etti, sağındaki nefer haydudun o kolunu serbest bıraktı. Voyvoda'nın eli, dağa çıkmış, cihana meydan okumuş bir delikanlının şanına denk şekilde büyük, pençeli eldi; ince uzun parmaklı, o güzel delikanlı elinin üstünde muhteşem bir elmas yüzük parlıyordu. Paşa:

– Kervan ganimeti midir? diye sordu.

– Hayır, hazinesini talan ettiğin Hüsrev Ağa'nın yadigârıdır!..

– Sen o ağanın nesi olurdun ki böyle paha biçilmez elması sana vermiştir?

– Ben o ağanın enisi ruhuydum...

– Senin gibi bir mahbup oğlanı vardı da kızını neden vermedi?

– Bize nikâh düşmezdi...

Çengel

Paşa'nın işaretiyle genç haydudun parmağındaki elmas yüzüğü çıkarıp kendisine verdiler. Salih Paşa yüzüğü kendi parmağına geçirdi ve İbrahim Voyvoda ile alay etti:

– Yadigârın olsun! dedi.

Sonra birden kaşlarını çattı:

– Şu melunun avenesini getirin! emrini verdi.

Dere içinde kaçarken yakalanmış yirmi dört nefer haydudu huzura çıkardılar. Esvapları ıslaktı, üç tanesi yalınayak ve perişan, belliydi ki kervan yağmasından ganimet almamış, çeteye yeni katılmışlardı. Saçları kız saçı gibi uzamış, ikisi tüysüz, ikisi nevhat murahık, öbürlerinde sakal bıyığa karışmış, yaşları on beş ile otuz arasında gençlerdi. Paşa sordu:

– İbrahim Voyvoda bu mudur?

– Budur! dediler.

Paşa çubuk istedi, getirdiler; birkaç nefes çekti, fakat keyif aramadığı belliydi. İbrahim Voyvoda'yı göstererek kendi adamlarına, ortaya hitap etti:

– Bu melun, delikanlıları çırılçıplak soyar, oynatırdı, sonra biçarelere türlü cefa edip başlarını vurdururdu; biz de şimdi onu üryan edip kendi avenesinin gözleri önünde oynatalım!

İbrahim Voyvoda gayet sakin:

– Ne ola ki, oynarım, dedi, ama sen benim yaptığımı yapmazsın...

– ...

– Ben delikanlıları oynatır, sonra kafalarını keserdim...

– ...

– Sen benim başımı kesmezsin...

– ...

– Sen beni ya kazığa vuracaksın ya çengele atacaksın, zira ki benden eşet zalim ve hunharsın...

Salih Paşa sakin görünmeye çalışarak:

– İyi bildin, aklı evvelsin! dedi.

Ve adamlarına bağırdı:

– Bre soyun şu melunu!

İbrahim Voyvoda'yı kollarından tutan iki askere birkaç kişi daha yardım etti, haydudun sırtından cepkenini, yeleğini, mintanını ve gömleğini parçalarcasına çıkardılar. Fakat gömlek çıkarılıp da gövde tamamen çıplak kalınca, "Uuuuu!" diye bir hayret sesi yükseldi. İbrahim Voyvoda'nın göğsü, bir delikanlı göğsü gibi düz değildi, genç haydudun göğsünde hırçın iki keçi yavrusu gibi bir çift kız memesi vardı. Paşa da gözlerini açtı:

– Bu ne manadır? Yoksa bu melun avrat mıdır? dedi.

İbrahim Voyvoda:

– Tahkike lüzum yok, dedi. Ben hanedanını zulümle yıktığın Hüsrev Ağa'nın kızı Rebia'yım!..

Bir hayret uğultusu daha yükseldi. Paşa öbür haydutlara:

– Bunun avrat olduğunu bilir miydiniz? diye sordu.

Hepsi başları önlerinde sustular. Çeteye yeni katılmışlardan yalınayaklı, çul çaput içinde bir oğlan:

– Bilirdik, fahişedir; her gece birimizle yatardı ve bizleri bu sihirle bent eylemişti, dedi.

Rebia bu oğlanın yüzüne tükürür gibi baktı. Etrafını sarmış olan beş altı nefer Paşalı bir tereddüt anı geçiriyordu, Paşa tekrar: "Soyun!" diye bağırdı. Kızı anadan doğma çırılçıplak soydular. Salih Paşa çılgın gazapla:

– Oyna! diye bağırdı.

Kız gayet sakin:

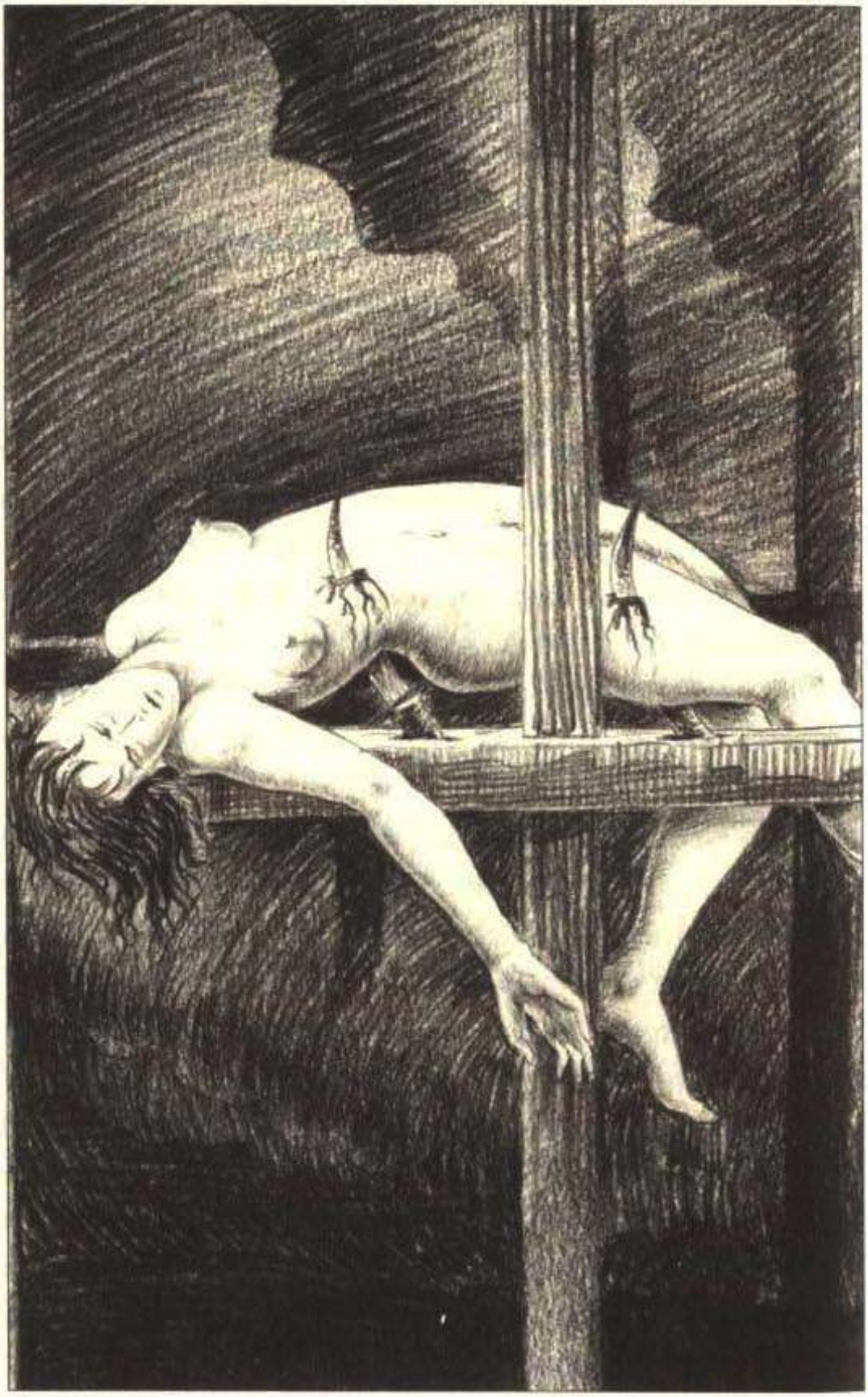
– Raks için levent sazı çöğür ister! dedi.

Kilissalı Hüsrev Ağa kızı Rebia'nın başı etrafında kopan gulguleyi yazmaya lüzum yoktur. Tıp ilmiyle meşgul olsaydık "kısmeti çıkmamış bakirenin cinneti" manasına Latince tumturaklı bir tabir kullanır ve delilerin her kahra ve cefaya, türlü işkence ve ezaya taş duygusuzluğuyla tahammül ettiklerini söylerdik.

Bosna Valisi Salih Paşa Kilissa'ya ülke fethetmiş bir Romalı serdar tantanasıyla döndü. Zafer alayında, yakaladığı yirmi dört haydudun başında Hüsrev Ağa kızını, el ve ayak bileklerinde zincirler, anadan doğma çıplak geçirerek teşhir etti, fakat kendi adamlarından başka seyirci bulamadı.

Gaflet etmiş, önden bir ulak göndermiş, kasaba halkına İbrahim Voyvoda'nın kim olduğunu, haydut fahişeyi çırılçıplak teşhir edeceğini davul zurnalı tellallarla ilan ettirmişti. Şehir sokakları bomboştu, bütün evlerin pencere kepenkleri de kapalıydı. Dükkânlar da kapanmıştı. Kilissa'ya ağır bir matem havası çökmüştü. İhtilalden korkan Salih Paşa halkın üzerine varmadı. Rebia'nın idamına kadar tek pencere açılmadı, tek insan sokağa çıkmadı.

Haydut kız üç gün hanedanı konağının önündeki meydancıkta bir ağacın gövdesine bağlı olarak aç ve susuz bırakıldı. Atılacağı çengel mahkûmun gözü önünde inşa edildi. Bir minare boyunda, kalaslardan çatılmış dört köşe bir kuleydi. Yerden iki adam boyu yüksek bir yerine muhtelif uzunlukta uçları kılağılı ve yukarı kıvrık birçok demir çengel konmuştu. Çıplak mahkûm el ve ayak bi-

Pek çabuk öldü.

leklerinden iplerle bağlanıp makaralarla kulenin tepesine alınacak ve oradan, şu kadar arşın yüksekten, bu çengellerin üstüne atılacaktı. Vücuduna kaç çengel saplanırsa, ya derhal ölecek yahut ölünceye kadar orada kalacaktı.

Rebia son üç gününü hayal ve hatıra âleminde geçirmiştir diyebiliriz. Kasabanın küskün havası askere de tesir etmişti, muhafızları kızla alakadar olmadılar. Yalnız Paşa'nın dalkavuklarından üç beş adam gelip pek süflî laflar atıyorlardı, bu sesler de, kızın çıplak vücuduna durmadan konup kalkan karasineklerin vızıltılarına karışıyordu.

Korkunç idam emri bir ağustos sabahı infaz edildi. Çengellerden biri Rebia'nın tam kalbine girmişti. Bir anda öldü. Aşağıya sarkmış ayağının dibinde de yirmi dört haydudun başları vuruldu.

Emir Talha

Emir Talha.

Çöl emiri

Maanoğlu Emir Fahreddin on yedinci asrın ilk yarısında Suriye'de Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine kırk sene meydan okumuş bir Arap beyidir. 1592'den 1634 yılına kadar Baalbek'ten Şam'a kadar uzanan ülkenin hakiki sahibi oldu. Hanedanına "Ümerayı Âli Fadıl" derlerdi, kadimden beri Arap beyleriydi; Kelbî ve Dürzî aşiretleri, Arap çölünün bedmezhep göçebeleri Emir Fahreddin'i reis bilirlerdi.

Eli altındaki kasabalardan, köylerden ve göçebelerden vergiyi dilediği gibi o toplar, devlet hazinesine her sene maktu bir para gönderirdi. Alır, verir, eker, biçer, asar, keser, kendisine dünya hesabı sorulamazdı; hesabını ahrette divanı ilahîde verecek adamlardandı.

Serveti için, "Çölde kum, Maanoğlu'nda altın" derlerdi. Kaç karısı vardı? Bu kadınlardan oğlan ve kız kaç evladı olmuştu? Onların sayısında ve hesabında kendisi de yanılırdı. Ortada yalnız büyük oğlu Emir Ali'nin adı dolaşırdı. Devlet içinde devlet olan beyliğini onun eline bırakmıştı; kendisine padişah süsü vermişti, Emir Ali de veziriydi.

Emir Ali uzun boylu, tığ gibi, yaşı kırkın üstünde yakışıklı, hatta güzel bir adamdı, tek kusuru bir bacağının sakat, aksak oluşuydu.

Ümerayı Âli Fadıl'ın beylik sınırını Osmanlı askeri aşamazdı, bilakis Emir Fahreddin'in bir gün çöl atlılarıyla Şam'ı basıp Suriye'nin bu zengin ve mamur beldesini ele geçirmesinden korkuluyordu. Şam'a Maanoğlu'nun senelik maktu vergisini getiren bir adamı, ağzından, "Padişahımızın Şam Valiliği'ni kaydi hayat şartıyla emirimiz Fahreddin'e vermesi gerektir" diye bir laf kaçırmıştı. Defterdara karşı söylenmiş bu pervasız lafın talimli olduğu belliydi. Emir Fahreddin Şam valilerini daima küçümser, bir işi düşünce onlara güya bir bendesiymiş gibi muamelede bulunurdu. 1634'te devrin padişahı Sultan IV. Murad İran'a karşı bir şark seferine hazırlanıyordu, Revan Kalesi'ne yürünecekti. Vezirlerden Küçük Ahmed Paşa'yı Şam valisi tayin etti.

Ahmed Paşa cesur, azimkâr, devlet otoritesini temsilde amansızdı. Daha Şam'a varmadan, yoldayken kafasına halledilecek ilk iş olarak Maanoğlu meselesini yerleştirmişti.

Bir vilayete yeni vali geldi mi, âyan, eşraf, ağalar, beyler tebrike gelirlerdi; kuruluşundan beri devlet ananesiydi. Bütün Suriye büyükleri koştu geldi, Maanoğlu gelmedi, hatta yerine adam göndermeye bile tenezzül etmedi.

Paşa:

– Emir Fahreddin ne zaman gelecek? diye sordu.

– O gelmez... dediler.

Paşa acı bir tebessümle:

– Ben getiririm! dedi.

Bir miktar askerle kâhyası İbrahim Ağa'yı Maanoğlu Fahreddin'in üzerine yolladı. Fakat İbrahim Kethüda "Müzevrib" mevkiinde Emir Fahreddin'e mağlup oldu. Yanındaki askerin çoğu Arap cenbiyeleriyle kesildi, kendisi de esir düştü. Emir Fahreddin:

– Var paşana söyle, beni rahat kosun, kendi halimde yaşarken

devlete asi edip günahkâr etmesin! dedi ve İbrahim Ağa'yı serbest bıraktı.

Mesele birden büyüdü. Şam âyan ve eşrafını da telaş aldı. Hepsi bu büyük tarihî beldenin kâşanelerinde mülukâne yaşıyorlardı, zevkusefa ehliydiler. Emir Fahreddin Şam'ı ele geçirirse sadece huzurları kaçmış olmayacaktı, belki bütün servetlerini kaybedeceklerdi, belki de kellelerini vereceklerdi. Aslında Maanoğlu'na karşı kasıtlı olan Vali Paşa'yı Şamlılar da tahrik ettiler. Ahmed Paşa Şam'da büyük nüfuzu olan Emirülhac Ferruhzade'yi Şam sipahilerine serdar tayin etti, yanına bir miktar da yeniçeri katarak Maanoğlu'na karşı tekrar harekete geçti. Bu kuvvet bir tesadüf eseri yolda 12000 çöl atlısıyla babasını ziyarete giden Emir Ali'ye rastladı ve hemen cenge başladı. Şam yeniçerilerinden bir çorbacı Emir Ali'nin gerdanına bir mızrak saplayıp atından yıkınca çöl askerleri kaçıp dağıldı.

Şam yeniçerilerinden bir Deli Hüseyin vardı, valiler ile Emir Ali arasında birkaç sefer ulaklık yapmış, her gidişinde Emir Ali'den iltifat görmüş, Arap beyinin cömertçe ihsanlarına nail olmuştu. Emir Ali yerde yaralı yatarken:

– Ya Çöl Beyi!.. Senin başın bir mübarek baştır, bir adamı ihya eder, ben ki senin bunca lütfunu ve ihsanını gördüm, gel izin ver, başından gelecek devlete nimete de ben nail olayım!.. diyerek palasını sıyırdı ve Emir Ali'nin başını gövdesinden ayırıp Küçük Ahmed Paşa'ya götürdü. Umduğu devlete de kondu: Vali Paşa'dan yüz altın ve yüz koyun bahşiş aldı ve kaydi hayat şartıyla Trablusşam yeniçerilerine serdar, başbuğ tayin edildi.

Emir Ali'nin feci akıbeti Ümerayı Âli Fadıl Hanedanı'nın inkırazına bir başlangıç oldu.

Ve bir ailenin tarihçesinin son yaprağı Diyarbekir'de, herkesi hayrete düşüren garip bir vakayla kapandı.

Şuf Dağı'nda Nemrut ateşi

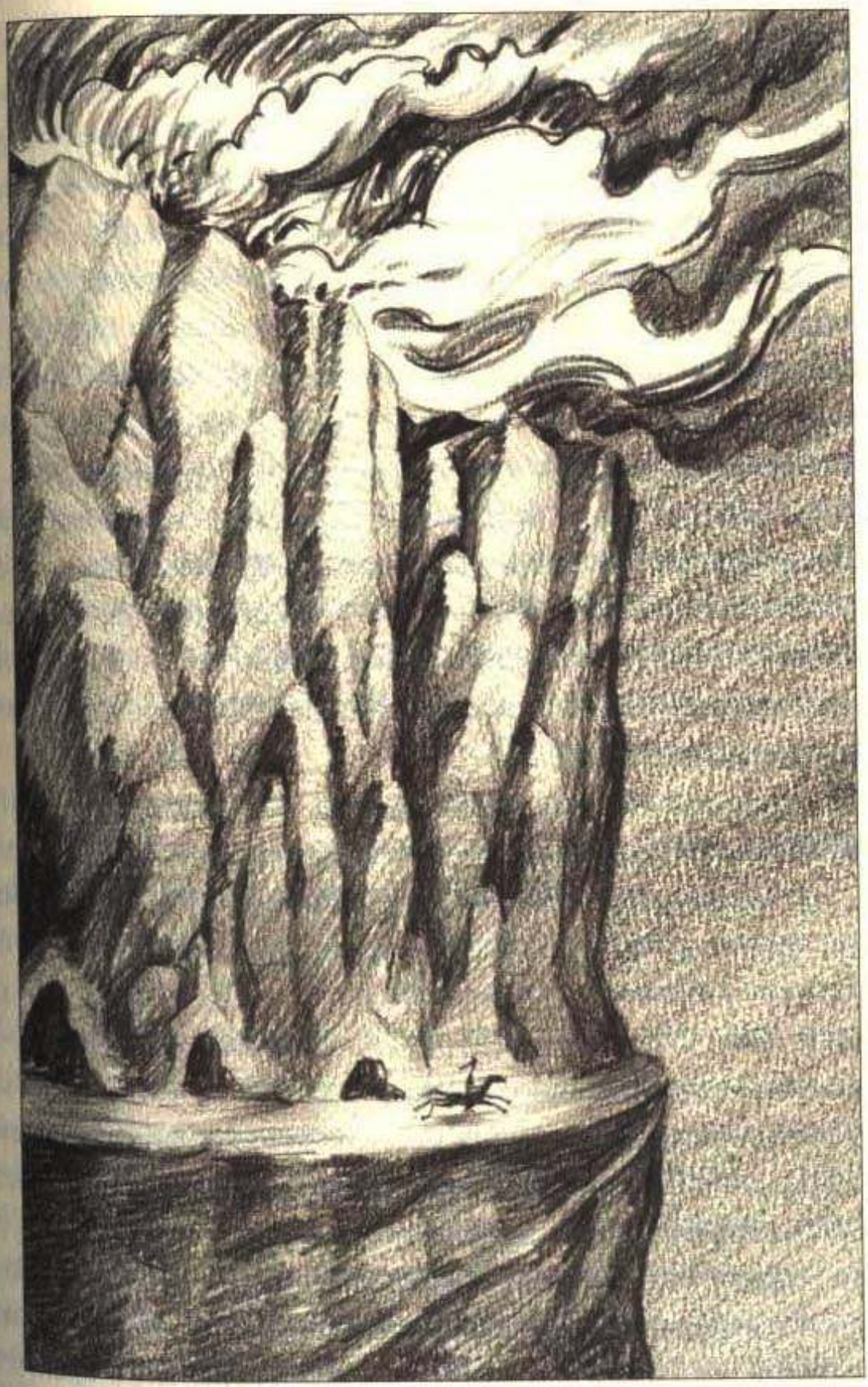
Ümerayi Âli Fadıl Hanedanı'nın inkırazı hünerli kalem elinde bir opera mevzuudur; uvertürü de, çıplak çöl atlıları tarafından ağır yaralı olarak terk edilen Emir Ali'nin başı kesilerek bir gümüş tabak içinde Yeniçeri Deli Hüseyin eliyle Şam Valisi Küçük Ahmed Paşa'ya takdimi sahnesidir. Fakat, altın sesi ile koyun melemesini notaya almak, bir yeniçeri palasının gördüğü lütfu ve ihsanı yüz koyun ile yüz altına değişmesi kadar kolay olmasa gerektir.

İkinci tabloda da çölde ve bir mızrak üstünde, yine kesik bir baş görülür. Fakat bu baş, Küçük Ahmed Paşa'nın kâhyası İbrahim Ağa'nındır. Paşası tarafından tekrar Emir Fahreddin üzerine gönderilmiş, yine pusuya düşürülmüştür. Mızrak da, Emir Ali'nin gerdanına saplanmış olan yeniçeri mızrağıdır. Deli Hüseyin, Emir Ali'nin başını keserken bu mızrağı gövdesinin yanında bırakmış, maktulün babası Emir Fahreddin de kendisine getirilen kanlı silahı böyle bir intikam günü için saklamıştır.

İbrahim Kethüda'nın katlinden sonra Emir Fahreddin'e karşı Vali Küçük Ahmed Paşa bütün Şam eyaletinin askeriyle bizzat kendisi harekete geçti, Safad sahrasında büyük ve kanlı bir muharebe oldu, Emir Fahreddin ağır bir bozguna uğradı. 1 000 kadar bedevî cengâver ve bütün ailesi efradı ve hazineleriyle beraber Şuf Dağı'ndaki mağaralara sığındı.

Bu dağ göğe başkaldırmış yalçın kayalıktı. Emir'in sığındığı mağaralar ise kartal yuvasından farksızdı. Yolunun bir yanı taş duvar, bir yanı uçurum, girdap, kırk minare merdivenini biribirine ekleseler yanında hiç kalır, ne top çekilip dövülür, ne de ordu geçirilip sarılır.

Küçük Ahmed Paşa mağaralar önündeki uçurum vadinin geçit ağızlarını tutturdu, sonra orduyla Şuf Dağı'na arka tarafından çık-

Şuf Dağı yanarken mağaralardan bir atlının kaçtığını kimse görmedi.

tı. Lübnan dağlarından belki 1 000 deve katarı odun ve on binlerce tulum dolusu sirke getirtti. Dağda, mağaraların üstüne rastlayan yerlerde günlerce "Nemrud ateşleri" yaktırdı ve kızgın kayaların üstüne sirke dökerek kayaların salabetini çürüttü ve dağ deviren Ferhad gibi yukarıdan birer baca açtırmaya başladı. Günler geceler boyunca fasılasız ateş yakarak, sirke döktürerek bu çetin işi başarmaya muvaffak oldu. Sonra açılan bacaların ağzında yakılan ateşle mağaraların içi dumana boğuldu ve nihayet Emir Fahreddin kurtuluş yolu kalmadığını görerek Emir Mesud ve Emir Hüseyin adındaki iki oğlu ve bütün yanındakilerle teslim oldu.

Yaşı yetmişi aşmış, saçı sakalı bembeyaz ve saçları uzun, omuzlarına kadar dökülmüş, sakalı da göbeğinde, bembeyaz kaşlar altında iri kara gözlü, bakışları sert, uzun boylu, levent yapılı, müheykel, muhteşem adamdı. Oğullarından Emir Mesud otuz, Emir Hüseyin ise ancak on iki-on üç yaşlarındaydı, ikisi de gayet yakışıklı ve güzeldi.

Kadınların üzerindeki giyim eşyaları ve mücevherleri hariç, Emir Fahreddin'in mağaralara kaldırtmış olduğu altın ve mücevherle dolu hazine sandıkları ve paha biçilmez nadide eşyayla dolu bütün ağırlığı müsadere olundu. Yanındaki cengâver bedevîler ağır işlerde kullanılmak üzere zincire vuruldu. Kadınlar Şam'a götürüldü. Emir Fahreddin ile iki oğlu da İstanbul'a gönderildi.

İstanbul yolculuğunun çok kasvetli geçtiği muhakkaktır. Kaç gün sürdü, bilmiyoruz; üçünün de el ve ayak bileklerinde demir bukağılar, zincirler vardı; üst baş perişan, ayakları çıplaktı, birer adi kira beygirine bindirilmişlerdi. Üsküdar'a vardıkları sıra. IV. Sultan Murad İran üzerine şark seferine çıkmış, Üsküdar sahrasında kurulmuş otağı hümayununda bulunuyordu. Emir Fahreddin ile oğullarını huzuruna getirtti, yetmişini aşkın Emir için:

– Bunu zindana koyun!.. dedi.

Sonra iki genci dikkatle seyretti:

– Bunları da Galata Sarayı'ndaki acemi oğlanların arasına koyun! emrini verdi.

Küçük Emir Hüseyin'in üzerinde ise alakayla durdu ve yalnız onunla konuştu.

– Türkçe bilir misin? diye sordu.

Çocuk:

– Bilmem... deyince, İstanbul muhafızı olarak bırakacağı Bayram Paşa'ya:

– Bir melek sima oğlandır, terbiyesine dikkat olunsun, ben seferden dönünceye kadar Türkçe tekellüme kadir olması matlabımdır, bu oğlanı hizmeti şahaneme almam mukarrerdir!.. dedi.

Padişah Üsküdar'dan hareket ettikten bir hafta kadar sonra Bayram Paşa'ya bir ferman geldi. Emir Fahreddin ile büyük oğlu Emir Mesud'un hemen idam edilmeleri emrediliyordu. Fermanı getiren kapıcıbaşı şifahî bir emri de Bayram Paşa'ya şöylece tebliğ etti:

– Emir Hüseyin'e padişahımızın aşırı teveccühü vardır, kendisine gayetle riayet olunmasını tembih ettiler...

Hazreti Koç

Küçük Ahmed Paşa'nın yalçın kayalar üstünde Nemrud ateşleri yaktırması, kızgın taşlara sirke döktürerek Şuf Dağı'nı Ferhad kazmalarıyla oydurması geceli gündüzlü fasılasız bir hafta sürmüştü. Bilhassa geceleri manzara cehennemden örnekti. Ağır balyozlar altında taşları delen küskülerin vahşi sesi, direk direk yükselen yalımların kayadan kayaya akisleri tüyler ürperticiydi.

Son gece, Emir Fahreddin teslim olmaya karar vermişti. Bir

mağaradan bir atlı çıktı. On beş yaşlarında tüysüz bir oğlandı, harikulade güzeldi. Tığ gibi çalak vücut yapısıyla Arap ırkının güzeller güzeliydi. Altındaki cins hayvan, kan asaletinin hassasiyetiyle nevcivan süvarisini, keçeler sarılmış ayaklarıyla uçurumlu yoldan evvela selametle indirdi, yarlardan aşırdı, daracık geçitlerden geçirdi, Ahmed Paşa'nın karakollarına göstermedi, sahraya çıkınca da doludizgin Diyarbekir yolunu tuttu.

Güzel çocuk Diyarbekir'de "Rumiye Şeyhi" diye meşhur ve pek büyük nüfuz sahibi Şeyh Mahmud'un tekkesine gitti ve ayağının tozuyla şeyhin huzuruna çıkarak hazretin ellerine sarıldı:

– Babacığım, ben Çöl Emiri Maanoğlu Fahreddin'in oğullarından Emir Talha'yım! dedi.

Sonra, sesi hıçkırıklarla kesile kesile Şuf Dağı'nda olanları anlattı:

– Sana sığınıyorum, beni Âli Osman'ın gazabından ancak sen kurtarabilirsin! dedi.

Çocuk yanılmıyordu. Şeyh Mahmud o tarihte Nakşibendî tarikatının ulularındandı. Aslı Tebrizliydi. Tebriz civarında Urmiye kasabasındandı. Yedi kuşak ceddi şeyh olagelmiş; kendisi genç sayılacak bir yaşta vatanını terk etmiş, o zamanlar Yakın Şark'ın bir ilim ve irfan merkezi olan Diyarbekir'e hicret etmiş, Anadolu'nun bu ünlü şehrinde yerleşmişti. Müritleri arasında lakabı "Hazreti Koç"tu. Nice yıllardan beri tarikat ayini icra ve fazilet yolunda hakikati neşirle meşguldü. Tekkesi her gün, vezirden dilenciye, her tabakadan insanla dolup dolup boşalırdı. Gelene geçene nimetleri boldu. Mutfak kapısının üstündeki kitabede:

"Girene kapımız açık
Yiyene aşımız hazır"

yazılıydı.

Diyarbekir şark seferlerine çıkan Osmanlı ordularının kışlağı olagelmiş büyük şehirdi; serdarlar bile gelir, şeyhin elini öpüp hayır duasını alırlardı. Tebriz ve Revan topraklarından Erzurum, Van, Musul'a varınca bütün şark Şeyh Mahmud'un ayaklarına kemali muhabbetle kapanır ve gücünün yetebildiği ölçüde hediyeler getirirdi; bütün nezir, zekât ve sadakasını da Hazreti Koç'un tekkesine ve dervişlerine verirdi. Diyarbekirliler ise "Şeyhin aziz başı için" diye yemin ederlerdi. Bir kimsenin cümle malını istese kendisinden esirgenmezdi. Şöhreti İstanbul'a kadar gelmişti. İran'a karşı sefere çıkmış olan Sultan Murad, Şeyh Mahmud'a bir ferman göndererek "ayağının uğuruyla orduya iltihakını" rica etmişti. Hazreti Koç sefer hazırlığıyla meşguldü. Küçük emire:

– Oğlum gam çekme... Dünya ve ahrette evladım olup bu tekkede sefayı hatırla otur; beni padişahımız sefere davet etmiştir, ben seferden dönünceye kadar burada senin kılına zarar gelme ihtimali yoktur!.. dedi.

Sultan Murad'ın seferi İran'da Revan (Erivan) Kalesi üzerineydi. Rumiye Şeyhi'nin Türk ordusunda bulunması padişaha fevkalade kolaylıklar sağladı. Şeyh de hükümdarın aşırı ikram ve iltifatlarına nail oldu. Kale fethedilip Sultan Murad ılgar ile İstanbul'a dönerken Rumiye Şeyhi de Diyarbekir'e tantanalı merasimle uğurlandı.

Şeyh Mahmud sefer sırasında Sultan Murad ile pek samimi, hatta mahrem has sohbetlerde bulunduğu halde, Maanoğlu Fahreddin'in Emir Talha adındaki bir oğlunun da kendisine sığındığını padişaha söylememişti. Sefere çıkarken bir dar zaman içinde gördüğü bu Arap çocuğuna karşı içinde bir muhabbet şulesi uyanmıştı. Mahbup oğlanlara karşı aşırı alakasını kimseden gizlemeyen Sultan Murad'ın Emir Talha'yı da küçük kardeşi Emir Hüseyin

gibi sarayına aldırtmasından korkmuştu. Yahut ki büyük kardeşi gibi idam ettirebilirdi. Çocuk ağzını tutar, kimseye bir şey söylemezse, tekkede ömrü boyunca da bir şehzade gibi yaşar, Hazreti Koç'un hüsün âşığı gözlerine neşe ve sefa verirdi.

Tekkede şeyhin müritleri arasında kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün taze yiğitler vardı; Diyarbekir'in hem güzellikte yekta hem de irfan sahibi gençleri de âşıkane sadıkane can sohbeti bilirlerdi. Emir Talha, Hazreti Koç seferden dönünceye kadar bunlardan sekiz on nefer yârı sadık edinmiş; bağlarda, bahçelerde zevku sefa ve sohbet ve edibane ülfet ve muhabbetle oyalanmıştı. Şeyhin tembihine uyularak hareketine kimse karışmamış ve her sabah cebine emirane bir hayat için lazım olan harçlığı konmuştu.

Diyarbekir civanları

Şeyh efendi seferden döndükten sonra tüysüz Arap çocuğunun günlük hayatında büyük bir değişiklik olmadı. Nüfuzlu hamisi, Emir Talha'nın arkadaş olarak seçtiği gençlerle düşüp kalkmasını hoş gördü; bilakis, tekkenin disiplinli havası dışında, daha geniş bir hürriyete kavuşması için ona şehrin en güzel konaklarından birini tuttu. Cennet misali mamur bir bahçenin ortasında, içinde havuzlu, fıskıyeli divanhaneleri bulunan bu mükellef konağı, sahibi, bütün eşyasıyla şeyhin bir sözü üzerine terk etmişti. Şeyh Mahmud "Babası ile kardeşi idam olunmuş, hanümanı perişan olmuş bir mazlum gariptir" diyerek dilediği gibi eğlenmeyi ona bir hak olarak kabul etmişti. Tekkeden arkadaş olarak seçtiği müritlerini de Emir Talha'nın hizmetine vermişti.

Emir Talha dilbaz oğlandı. Şeyh onu her gün birkaç saat karşı-

Diyarbekir şahbazlarıyla işret sofrası.

sına alarak sohbetinden de hazzetti. Güzelliğine denk ateşli bir zekâya ve yaşından asla umulmayacak malumata sahipti, bilhassa Arap edebiyatına vukufu şayanı hayretti.

Genç emir bir gün sohbet arasında:

– Babam Emir Fahreddin ilmi simya bilirdi, bana da öğretti, bakırı altın ve gümüş yapmaya kadirim!.. dedi.

Ve şeyhin gözü önünde bazı ecza kullanarak birkaç hurda bakır parçasını evvela ağarttı, gümüş yaptı, sonra sararttı, altın yaptı.

– Şeyh babacığım, dedi, bir miktar akça harcedip bana bir kârhane kurarsan sana kuyular dolusu altın yaparım...

Şeyh Mahmud saf, tertemiz bir din adamıydı, yalan bilmez, hile bilmezdi; dünya düzen ve dolaplarından asla haberi yoktu. Bakırın ağarıp sararmakla gümüş ve altın madenlerine inkılap edemeyeceğinin farkında değildi. Emir Talha da toy çocuktu, babasından gördüğünü yapıyordu ve hakikaten bakırın gümüş ve altın olduğunu zannediyordu. Babasının çöl adamlarına bahşi kalenderî ile avuç avuç dağıttığı altın ve gümüşlerin bir hokkabazlık eseri olduğunu bilmiyordu.

Şeyhin paraya, hazineye ihtiyacı yoktu. Oğlanın hünerine sadece merak eseri alaka gösterdi. Fakat Emir Talha'ya bir altın imalathanesi kurmayı asla düşünmedi. Oğlan da bu mesele üzerinde durmadı. Kısa bir zaman içinde Türkçe'yi de pek güzel ve pek tatlı bir şiveyle konuşmaya başlamış olan genç Emir saz ve söz sahibi taze civan arkadaşlarıyla ayş ü işret ve ülfet ü muhabbetine devam etti. Konağının masrafları ve cebinin harçlığı Hazreti Koç tarafından cömertçe temin ediliyordu, aslında altına, gümüşe onun da ihtiyacı yoktu.

Ve yıllar, âşıkane sadıkane can sohbetleriyle dolarak geçti. Emir Talha yirmi, yirmi bir yaşlarına bastı. Boyu bosu serpilmiş, afeti devran olmuştu. Arap'ın kılsız cinsindendi, hâlâ çocuk yüzü-

nü muhafaza ediyordu. Dudaklarının üstünde bıyıkları duman gibiydi, kıl mı, resim mi, farksızdı. Ve garip olan tarafı, büyüdükçe ele avuca hiç sığmayacakmış gibi görünen genç emir, bilakis, birden uslanıvermişti. Tekkenin müritlerinden yanında iki üç genç bıraktı, şehirli arkadaşlarını da azalttı. Aslında bunlardan çoğu evlenmiş, başları birer nigâra bağlanmış bulunuyordu. Buna karşılık yeni bir arkadaş edindi; adı Davulcu Ahmed'di, erkek güzeli bir şahbazdı. Yalınayak, hırpanî kıyafet şuna buna yanaşmalık, ırgatlık ederdi; bir gün tekkeye gelmiş, zikre girmiş, hali, tavrı, edası, güzel yüzüne fakirliğin verdiği mazlumluk genç Emir'in alakasını çekmiş, konağına evvela uşak olarak almış, sonra da yanında tek arkadaş olarak bırakmıştı. Davulcu Ahmed'i bir beyzade gibi giydirip kuşatmış, hatta konağa uşak olarak girmiş olan Davulcu Ahmed'e bir de uşak tahsis etmişti. Bu aşırı teveccüh şehirde dedikodulara yol açtı. Bir gün de konakta hizmet gören eski gözde genç müritlerden biri şeyh efendiye mahremane, Davulcu Ahmed'in döşeğinin bile Emir'in yatak odasında olduğunu arz etti. Hazreti Koç:

– Emir Talha gayet masum ve pak civandır; hakkında şüphe vebali azim olur. Uşak Ahmed dahi merdanelikte yekta, iffet sahibi garip yiğit olup Emir'in yârı garıdır... dedi ve bütün dedikoducu ağızları kapattı.

Bir Arap on beş-on altı yaşında evlenirdi, hele çöl Arapları en az dört kadın alırlardı. Diyarbekir'de Emir Talha'nın kimin nesi olduğu bilinmiyordu, bilinen sadece asil bir Arap genci olduğuydu; evlenme arzusu göstermeyişi ayrı bir dedikodu konusu olmuştu. Şeyh efendi bunu da izah etti:

– Bu şehirde onun küffü emirzade kız yoktur, hem bir kişinin nefsini riyazet için tecridi tercih etmesi cariye istifraşından kat kat üstün fazilettir... dedi.

Bakırı altın yapan delikanlı

1639 yılında IV. Sultan Murad, Bağdat Seferi'ne çıktı. Sapık zevklerinin levsi gırtlağına yükselmiş, gaddar bir müstebitti. İstanbul'dan Diyarbekir'e doğru, ardında kanlı bir iz bırakarak geliyordu. Yolları boyunca, sadece yasak ettiği tütünü içmek töhmetiyle halktan ve ordu efradından başlarını vurdurttuğu ve ağaçlara astırdığı zulüm kurbanlarının sayısı yüzleri aşmıştı.

Nam, şan ve servet sahipleri düşmansız olmaz; bir müfsidin çıkıp, padişahı gazaba getirecek bir kara çalması, ocak söndürmek, hanüman yıkmak için kâfiydi. Bağdat yolunun üstündeki kasaba ve şehirlerin halkı, bilhassa âyan ve eşraf can korkusu içindeydi, göze görünmek tehlikeli, kaçmak gizlenmek yine tehlikeliydi.

Rumiye Şeyhi Hazreti Koç Mahmud Efendi, padişahı karşılamak üzere, müritlerinden yüz kişilik bir kafileyle Halep'e gitti, hediye olarak birkaç baş küheylan at ve kısrak, birkaç sandık da meşhur Diyarbekir kavunu götürdü. Fevkalade makbule geçti. Şeyh efendi, Sultan Murad'dan yine aşırı derecede hürmet ve iltifat gördü. Padişah, Halep'ten Diyarbekir'e gelince, şeyhin davetini kabul ederek, doğruca onun, "Kavis" adıyla meşhur bahçesine indi. Bir yeryüzü cenneti olan bu bahçede, hakikaten bir padişahın ikametine layık mükellef bir köşk vardı. Şeyh Mahmud, Kavis Bahçesi'nde, Sultan Murad'a ve maiyetindeki devlet erkânı ile ulemaya âli ziyafetler verdi. Kanlı adamın, Diyarbekir'den Bağdat'a doğru yola çıkacağı gün verilen veda ziyafetinde, şeyh efendiyi sanki şeytan dürttü, hem kendi başını, hem de Emir Talha'nın başını içinden çıkılmaz bir derde soktu.

– Padişahım, sana hazine lazımdır. Benim kapımda bir Arap vardır, ilmi kimyada üstat olup bakırı altın yapar; bu ilim, sanatı evliyadır, bir tarikle vâsıl olmuş, sana dahi altın yapsın! dedi.

Ve yıllarca evvel ağartılmış ve sarartılmış bakır parçalarını gösterdi. Kimya ilmi ve madenler âlemi padişahın da bilgi sınırı dışındaydı. Şeyhe de itimadı vardı, altına da ihtiyacı vardı:

– Kabul! dedi. Ne harç lazımsa herife versinler, hemen kârhaneyi kursun!

Ve Bağdat dönüşü tekrar uğramak üzere Diyarbekir'den ayrıldı.

Emir Talha'ya altın kârhanesini kurmak üzere 1 000 florin ile bir miktar cep harçlığı verilmişti. İşe nezaret etmek üzere de vaktiyle madenlerde çalışmış bir kapıcıbaşı bırakıldı.

Fakat aradan bir ay geçti, Emir Talha işe başlamadı, zaten yedi sekiz aydan beri pek sokağa çıkmıyor, Davulcu Ahmed'iyle diz dize, göz göze konağına kapanmış oturuyordu. Bir ay içinde altıncı Arap'ın yüzünü bir kere bile göremeyen kapıcıbaşı, bir gün ısrar etti, konakta gürültü çıkarmak suretiyle Emir Talha'yı kapandığı halvethanesinden ayırabildi. Delikanlının benzi soluktu ve hayli zayıflamıştı; hasta olduğu belliydi.

Kapıcıbaşı:

– Bre canım... Bu işten bir şey görelim, memur olduğumuz işe başlansın, işitirim ki bir taze civan refikinle ayş ü işretten başın alamazmışsın. İşe başlandıktan sonra ben nezaret ederim, mani yok Beyim, sen yine zevkinde olursun, ama, bilirsin ki Sultan Murad Efendimiz bir celalli padişahtır, onunla sual, cevap müşkil olur... dedi.

Emir Talha:

– Ağa, hali perişanım görürsün, esiri firaşım ama, yarınki gün kârhaneye gider, işe başlarız! dedi.

Ve ertesi gün, kurulan altın imalathanesine gitti. Tutulmuş ameleye, eczaların nasıl kullanılacağını tarif etti, bir miktar altın yaptırdı. İşe nazır tayin edilmiş olan kapıcıbaşı, gözlerini dört açmıştı. Yapılan şey, İstanbul'da adi hokkabazların ecza oyunlarıydı:

– Aman Beyim, bu nasıl iştir? Bu müzahrefat padişaha arz olu-

nur mu? İmtihana gelir başka bir hünerin var mı?.. diye sordu.

Delikanlı:

– Yoktur! dedi. Babamdan gördüğüm budur, babam bunları sikke şekline koyup, memleketinde harcardı...

Kapıcıbaşı yapılan altınları başka bir eczanın içine attı, hepsi yine kızıl bakır oldu. Bu sefer de hayret içinde Emir Talha'nın gözleri açıldı:

Kapıcıbaşı:

– Beyim, senin baban kimdir? dedi.

Emir Talha o şaşkınlık içinde hüviyetini açığa vurdu:

– Benim babam, Ümerayı Âli Fadıl'dan Maanoğlu Emir Fahreddin'dir! dedi.

Kapıcıbaşı küçük dilini yutayazdı:

– Heman Cenabı Hak senin encamını hayretsin, dedi.

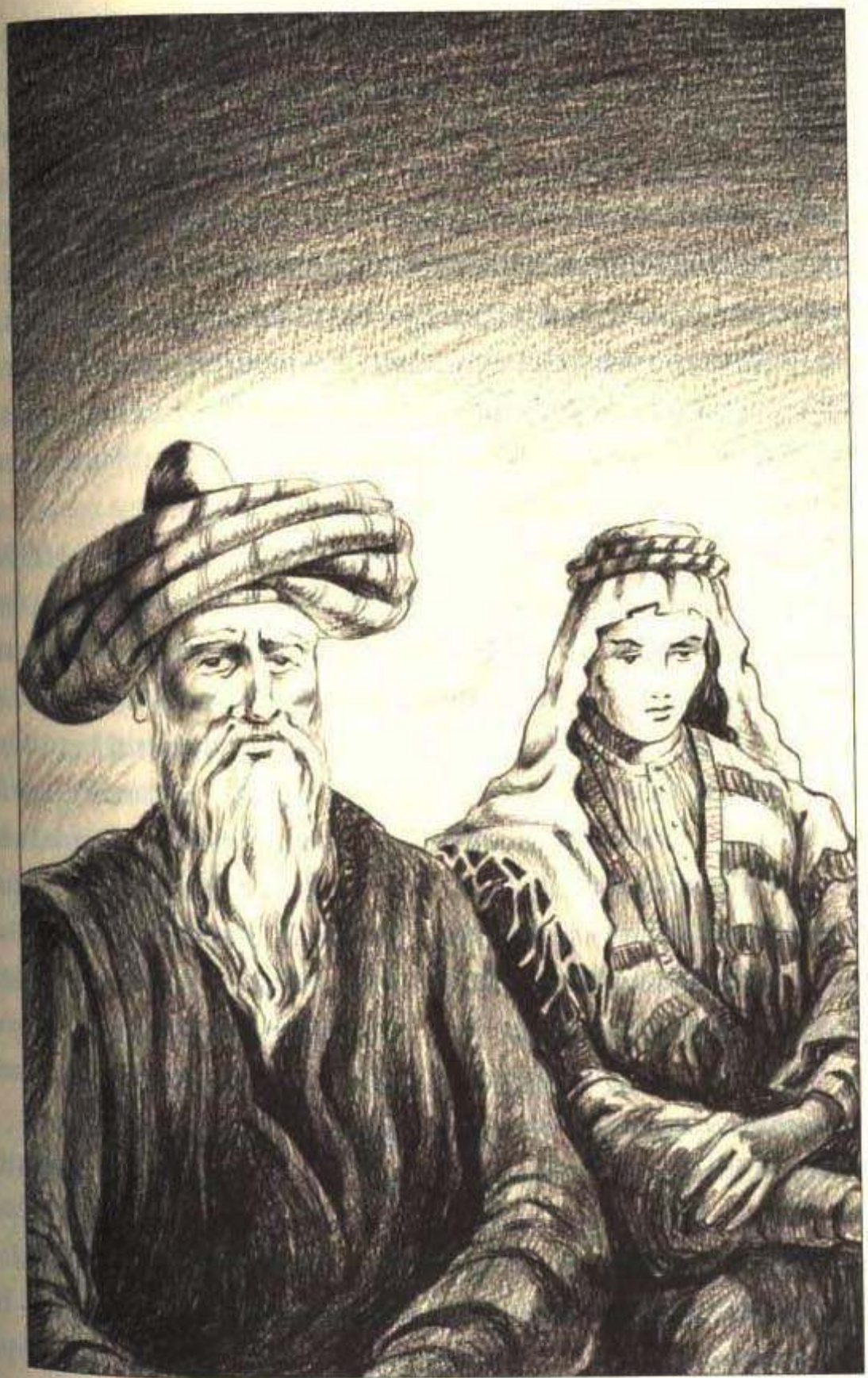
Mahut altın imalathanesini mühürledi ve kalpazanlık suç delilleri sahte altınlarla o gün Bağdat yoluna çıktı.

Bağdat muhasarasının en ateşli günleriydi. Kapıcıbaşı, altıncı Arap'ın adi bir kalpazan, fakat son derece dilber bir delikanlı olduğunu söylediği zaman Sultan Murad gazaba gelmedi, delikanlının kim olduğunu öğrendiği zaman da kızmadı:

– İstanbul'a ulak gönderin, keyfiyet biraderi Hüseyin'den tahkik olunsun! dedi.

Şeyhe altın ne lazımdır?

Kapıcıbaşı, "Heman Cenabı Hak senin encamını hayretsin" demekte haklıydı. Emir Talha için tek kurtuluş yolu Diyarbekir'den kaçmak, izini kaybettirmekti, o da zor bir iş değildi. Şeyhin küçücük bir nişanı ve iki satırlık mektubuyla her uğradığı köyde izzet

Genç emiri Diyarbekir'e bağlayan mıknatıs Hazreti Koç'tu.

ve ikram görerek Erzurum'a kadar rahatça varır, oradan da emin kılavuzlarla hududu aşıp İran toprağına geçebilirdi.

Emir Talha her nedense kaçmayı düşünmedi, Diyarbekir'den ayrılamadı. Garip bir mıknatıs onu bu şehre adeta perçinlemişti. Ayağına köstek olan bu kuvvet herhalde Davulcu Ahmed'in arkadaşlığı olamazdı, zira o da kimsesiz serseri bir gençti, bilakis iyi bir yol refiki olurdu; pençeli, zeberdest olduğu için yolculukta da böyle yoldaş gerekirdi. Emir Talha'yı Diyarbekir'e bağlayan Hazreti Koç'un bu Arap gencine olan manevî rabıtası olsa gerekti. "Şeyh babacığım beni padişah gazabından korur" diyerek garip bir tevekkülle tekrar konağına kapandı.

Ortada suç yoktu, basit bir aldanma. Kendisine verilen 1 000 altın masraf parası ile birkaç yüz altın harçlık koca bir padişah için ne kıymet ifade ederdi, hem bunu şeyh efendi babası hazineye tazmin edebilirdi. Tek hatası, büyük hatası bu hususta şeyhi ikaz etmemesi oldu. Şeyh Mahmud ne altın imali meselesinin bir kalpazanlık rezaletine vardığını öğrenebildi, ne de Sultan Murad'ın Ümerayi Âli Fadıl'dan birini gizleyip koruduğunu haber aldığını.

Bağdat Kalesi fethedildikten bir gün sonra İstanbul'dan padişaha cevap geldi. Emir Hüseyin, "Benim Talha adında erkek kardeşim yoktur; iki kardeşim vardı, biri memlekette asi olduğu için öldürüldü, Emir Ali'dir, biri de burada idam edilen Emir Mesud. Beş nefer kız kardeşim vardır, ne oldular, nerdedirler bilmiyorum; isimleri Fatma, Ayşe, Rukiye, Zübeyde ve Zühre'dir" demişti.

Mesele bu rengi aldıktan sonradır ki, Sultan Murad üzerinde ehemmiyetle durdu. Şu halde kapıcıbaşının bahsettiği bu Emir Talha kim oluyordu? Şeyh Mahmud ondan kendisine bahsederken sadece "Kapımda bakır altın yapan biri var" demişti, bu Arap'ın genç bir emir olduğunu niçin gizlemişti? Sahte altınlar yapılıyordu, niçin? Ortada garip, gizli şeyler döndüğü aşikârdı.

Fakat bir iyi duygulu kişi çıkıp da, "Padişahım vehm ü vesveseye düşme, ortada hiçbir şey yok, bir serseri Arap çıkmış, şeyhi kandırmış, eğer şeyh efendi gizli maksatlarla sahte altın yaptıracak olsaydı sana bu meseleden bahseder miydi? Kaldı ki, paraya ihtiyacı yok, Diyarbekir'den Erzurum'a, Van'a kadar binlerce köyün kasabanın nezir, zekât ve sadaka akçesi değirmen çevirir çay halinde tekkesine akmaktadır. Kavis Bahçesi gibi bir bahçe senin İstanbul sarayında yok. Arap'ın hüviyetini senden gizlemesine gelince, şeyhlik icabıdır; onlar ser verirler, sır vermezler. Sonra senin Maanoğullarına olan gazabını biliyor; aradan beş yıl geçti, altıncı Arap için yirmi, yirmi bir yaşında diyorlar, demek ki, şeyhe geldiğinde on beş yaşında bir çocukmuş, kim bilir nasıl ağladı, yalvardı, şeyh de acıdı, teslim edemedi, aslında suçtur ama bu adam sana Revan Seferi'nde büyük hizmette bulundu, sen o seferi bu Şeyh Mahmud'un manevî nüfuzu sayesinde kolaylıkla başardın. İran toprağındaki on binlerce müridi sana hizmet etti, bu kusurunu o hizmetine bağışla. Şimdi yapılacak şey kendisini Emir Fahreddin'in oğlu gibi satan bu Arap gencinin aslı nedir onu öğrenmekten ibaret" demedi. Fakat burada insafla kabul etmelidir ki, Sultan Murad gibi bir adama da bunlar söylenemezdi. Böyle zamanlarda meydan bilakis ateşe körükle yürüyenlerindir:

– Padişahım, bu şeyhe altın ne lazımdır ki, yanında bir kalpazan besler?

– Umum Kürdistan ve aksayı memaliki İran bu şeyhe muhabbet eder, 40 000'den ziyade müridi ve 100 000'den artık muhibi vardır...

– Müritleri ve muhipleri uğrunda mal değil, can verirler...

– Revan Seferi'nde herifin nüfuzunu gözünle gördün...

– Sahte emir olduğunu bilmez, yahut ki, bilir de işine geldiğinden bilmez görünür, altın yapıcı Arap'ı himayeden kastı bir elini de Arabistan çölüne atmak olduğu aşikâr değil midir?

– Tasavvuf tarihi ile süluk ve irşat vesilesiyle halkı başına üşüşürenlerden çoğu giderek saltanat davasına kalkmışlardır, tarihte pek çok misali vardır... dediler.

Sultan Murad da:

– Hele bir Diyarbekir'e gidelim!.. dedi.

Diyarbekir'e önden birkaç casus çıkarıldı, bunların vazifesi altın yapıcı kalpazan Arap hakkında halk ağzından bilgi toplamaktı. Vilayete de gizli bir emir yollandı. Şeyh ile Emir Talha'nın şehirden kaçmaması için gereken muhafaza tertibatını sessizce alacaklardı.

Davulcu Ahmed

Diyarbekir'e gönderilen casuslar, halk ağzında evvela Davulcu Ahmed dedikodusunu buldu: "Kırmızı gömlek, yeni görünmezse yakası görünür" diye başlayarak hanlarda hamamlarda neler anlatılmadı ki?.. Hatta Emir Talha'nın konağındaki içkili eğlencelere iştirak etmiş olup da sonra ayağını o eşikten çekmiş olan gençlerden dahi konuşanlar oldu:

– Bizim de başımızda deli poyraz eserdi, gece ve gündüz meclisindeydik...

– Bir tüysüz taze mahbup Arap'tır, amma yüzü melektir, içi şeytan...

– Hiz oğlandır ki, âdemi cin gibi çarpar...

– Haza rakkası cihan şeyh köçeğidir...

– Ama biperva, bihayâ Arap'tır ki, işret idüp tamam mest olunca serapa üryan olup raks eylerdi...

– İşret meclislerini kış günleri konaktaki büyük hamamda, yaz günleri de mermer havuzlu divanhane sofada kurardı...

– Şeyh babasının müritlerinden olan çârebru mahbup hizmetkârları dahi soyunuk hizmet ederlerdi...

– Bizleri dahi soyarlar, ibrişim futalar sarınıp otururduk...

– Öyle meclis ne İskender sarayında olmuştur ve ne de Cemşid kasrında...

– Amma o konakta olup bitenden Hazreti Şeyh'in haberi yoktur...

– Şeyh efendimizin haberi yoktur olmaz, amma ki, Arap Hazreti Koç'a ruhi habis misali hulul eylemiştir, yaptıklarına göz yumar...

– Öyledir, evliyanın şeytanı çoktur derler...

– Babası Cebel urbanı hâkimiymiş, bize ol taraflardan bahşider, "Bizim gece ve gündüz kârımız ayş ü işret ve zevku muhabbettir" derdi...

– Babası görmüş ki, bu oğlan nefsi havasında azmıştır, ıslahı hal için şeyh efendimize yollamış...

– Bir gün gördük ki, Davulcu Ahmed dedikleri yalınayaklı, başı keçe külahlı ve yakası bitli zeberdest şahbazı konağa aldı, cümlemizin pabucu dama atıldı...

Bir adam da çıktı, bir masal anlattı, hatta Emir Talha'nın ağzından dinlediğine yemin bile etti:

– Bu Emir Talha dedikleri delikanlı Yemen şeyhinin oğludur, babası Karun malına sahiptir, Cebeli Kahkaha üzerinde bir âli sarayı vardır ki, padişahımızın İstanbul sarayı onun yanında boynunu büker, lalüebkem kalır, 8888 somakî mermer direk üzerinde durur; şeyhin Habeşî, zenci, Berberî, Hindu, Mısrî, Sudanî, Frengî, Türkî, Çerkeş, Abaza, Megril, Kürdî, Rumî, yetmiş iki milletten 8000 cariyesi ve 8000 kölesi vardır ki, pençeyi afitaptan nişan verir huri ve gılmanlardır, ama şeyh babası bu oğlana bir maddeden gazap edip nefyi ebetle tart eylemiştir, işte bana o maddeyi dememiştir...

Davulcu Ahmed maddesi hariç Emir Talha hakkında anlatılan şeylerin hepsinin uydurma olduğu sonra anlaşılacaktı. Casuslardan biri seyyah derviş kıyafetiyle konağa gitti, kovulmadı ama hoş da karşılanmadı, gördüğü acı surata ehemmiyet vermeyerek iki gece misafir oldu; Emir Talha için, "Beyimiz hastadır... Kimseyi kabul etmiyor" dediler, fakat Davulcu Ahmed ile görüşmeye muvaffak oldu. Konakta, anlatıldığı gibi sefihane, rezilane yaşandığına en küçük bir alamet yoktu. Hizmetkâr dervişler, edepli, mazbut gençler görünüyordu. Davulcu Ahmed de ağırbaşlı bir delikanlıydı, yalnız gayet serbest tavırlıydı ve hakikaten periler padişahının oğlu gibi güzel bir gençti.

Padişahın casusu divan müteferrikalarından Necib Efendi adında biriydi, güzel delikanlıya acıdı ve kurtarmak istedi:

– Beyim, seninle mahrem konuşmak isterim, dedi.

Meclis halvet oldu ve Necib Efendi kim olduğunu, niçin geldiğini, Emir Talha'yı ve hatta Şeyh Mahmud'u nasıl bir tehlikenin tehdit ettiğini açıkça anlattı. Bir garip yiğit olduğu için kendisini kurtarmak istediğini söyledi. Bunun da tek çaresi, kendisiyle beraber Diyarbekir'den gizlice çıkarak padişahın ayağına düşmek, hakikatleri olduğu gibi anlatmaktı. Şehir kapıları tutulmuştu. Padişahtan kaçılamazdı, bir hafta kadar sonra da Sultan Murad Diyarbekir'de olacaktı, o zaman belki padişahın yüzünü bile görmeden cellat eline düşebilirdi.

Davulcu Ahmed de açık konuştu ve öyle şeyler anlattı ki, Müteferrika Necib Efendi hayretler içinde kaldı, bunlar kolay inanılmayacak şeylerdi, kapıcıbaşı gibi o da, "Heman Cenabı Hak onların encamını hayreylesin" dedi.

O akşam Diyarbekir'in Bağdat Kapısı'nda buluşmaya karar verdiler. Sahte derviş gittikten birkaç saat sonra Davulcu Ahmed bir buçuk yıl içinde ilk defa Emir Talha'dan izin almadan sokağa

çıktı, tekkeli hizmetkârlardan biri haber verdi, Arap beyi kızdı:

– Tez ardından var, çevir! Beni bu halimde bırakıp nereye gider? dedi.

Mürit koştu, yetişti, fakat Davulcu Ahmed kaşları çatık:

– Var söyle, dedi, gözümün gördüğü yere giderim, Diyarbekir'den çıkar giderim, dahi konağa dönecek değilim...

Hizmetkâr ısrar edemedi. Emir Talha haberi Arapça bir küfürle karşıladı:

– Tabanı yarık itte sadakat olmaz, kabahat de benimdir, varın gidin bana Şerbetçioğlu Mustafa Bey'i çağırın... dedi.

Sitti Zühre

Müteferrika Necib Efendi ile Davulcu Ahmed Diyarbekir'den tam zamanında çıkmışlardı; padişahı yedi konak yerde değil, Diyarbekir'e bir konak yerde buldular. Necib Efendi evvela Sultan Murad'ın has yakınlarından Silahdar Mustafa Paşa ile Deli Hüseyin Paşa'yı gördü, öğrendiklerini tafsilatıyla anlattı ve iki vezirin ayaklarına düşerek Davulcu Ahmed'e padişah huzurunda şefaat etmelerini rica etti. Dinlediklerine vezirler de inanamadılar. Silahdar Paşa keyfiyeti padişaha arz ederken Deli Hüseyin Paşa da, "Padişahımızın pehlivanlara hüsnü nazarı vardır" diyerek Davulcu Ahmed'i soydu, delikanlının üzerinde yalnız şalvarı kaldı, boynuna da bir kement geçirdiler; padişahtan emir gelince huzura çıplak çıkarıldı ve delikanlı, tembihe uyarak padişahın ayaklarına kapandı. Bizzat hükümdar tarafından sorguya çekildi, her soruya gayet serbest ve doğru cevap verdi; divan kalabalıktı, dinleyenlerin gözü hayretle açıldı:

– Padişahım, Emir Talha dedikleri erkek değildir, Emir Fah-

reddin'in küçük kızı Sitti Zühre'dir...

– Şuf Dağı vakasında on beş yaşında olup at sırtına düşmüş, kaçmış, Şeyh Mahmud'a sığınmıştır; üç sene şeyh efendi onun kız olduğunu bilmemiştir...

– Diyarbekirliden Şerbetçioğlu bilir, ama ayş ü işret ettiği diğer civanlar dahi kız olduğunu bilmemişlerdir...

– Havuzlu divanhanede ve konaktaki hamamda işret meclisleri kurulduğu doğrudur, ama Emir'in üryan olup raks ederdi, demeleri yalandır. Meclislerde şehrin köçek oğlanları raks ederdi.

– Diyarbekirliden Şerbetçioğlu Mustafa Bey'dir ki, onun kız olduğunu keşfedip murada ermiştir...

– Mustafa Bey'den hamile kalınca şeyh efendi de sırra agâh olmuş ve Şerbetçioğlu'nu kızı nikâhla almaya zorlamıştır, ama o bey reddetmiştir: "Ben erler arasında işret eder fahişeyle hanedanım namusunu paymal etmem" demiştir.

– Mustafa Bey'den bir kızı dünyaya gelmiştir ki, halen iki yaşında olup konaktadır...

– Tekkeli civanlardan murada ermişler var mıdır bilmem... Ama kız olduğunu bilirler, bildikten sonra da murada ermemek olmaz... Ben konağa geldikten sonra Sitti Zühre'nin benden gayri erkek görmediğine yemin ederim Padişahım.

– Ayağım yalın, sırtım çul çaput ırgatlık ider sürünürdüm, beni kapısına aldığında onu er sanırdım, adam kılığına koydu, bir gece de odasına davet eyledi, taassup gösterdim reddeyledim, ol zaman hatun kişi olduğunu gördüm, "Fahişedir ne ola ki?" dedim. Ama ertesi gün şeyh efendi çağırdı, nasihat eyledi, nikâhımızı kıydı, zevcem oldu, ben dahi onun sabıktaki günahını affeyledim.

– ...

Emir Talha meselesi gereği kadar aydınlanmıştı.

Padişah Davulcu Ahmed'i affetti, oğlanı sarayın Baltacılar Ko-

ğuşu'na nefer yazdılar, bir müddet sonra hünkâr hizmetine alınmak üzere terbiyesine de Deli Hüseyin Paşa memur edildi.

Sultan Murad'ın bir konak yere geldiği haber alınınca Diyarbekir âyan ve eşrafı, uleması şehir dışına istikbale çıktı. Şeyh Mahmud Efendi meşhur Kavis Kasrı ve bahçesinde yine âli ziyafetler hazırlamıştı, kendisi de karşılayanlar arasındaydı.

Sultan Murad şeyhe olan gazabını gizlemeye muvaffak oldu, hal ve hatır sordu, iltifat etti, fakat davetini kabul etmeyip meşhur bahçeye gitmedi, doğruca şehre girip Vali Paşa'nın mirî konağına indi. Şeyhin hazırlattığı nefis yemekler kazanlarının içinde kaldı.

Padişahın maiyetindeki devlet erkânı ile ulema da âyan ve eşraf konaklarına misafir edilmişlerdi, bu arada Rumeli Kadıaskeri Ebussuudzade Mehmed Efendi de Nakşî dergâhına inmişti.

O gece sabaha karşı, Diyarbekir derin uykudayken asesbaşı ile cellatbaşı Kara Ali Nakşî dergâhına gittiler, gece bekçisi derviş korkunç ziyaretçiler karşısında donakaldı, Asesbaşı:

– Sesin kes, size zararımız ilişmez, şeyhin yatak odası neredededir? dedi.

İçerde de bir derviş, yatağını iki kapı arasına sermiş, yatağın üstünde bağdaş kurup oturmuş, kitap okuyordu, şamdanın titrek ışığında gelenleri görünce dili tutuldu.

– Şeyhin odası neresi? diye sordular.

Bir kapı gösterdi, hakikatte şeyhin yatak odasıydı, fakat o gece misafir olan kadıasker efendiye tahsis edilmişti. Kara Ali yataktaki ak sakallı adamı boynuna kemendi geçireceği sırada tanıdı, Mehmed Efendi korkunç bir feryatla yataktan fırlarken dışarı kaçtı, yanındaki odaya girdi, şeyhi orada buldu. Ağır vücuduyla göğsüne oturup kemendi geçirdi.

Aynı saatte dört cellat da Sitti Zühre'nin konağına gitmişti.

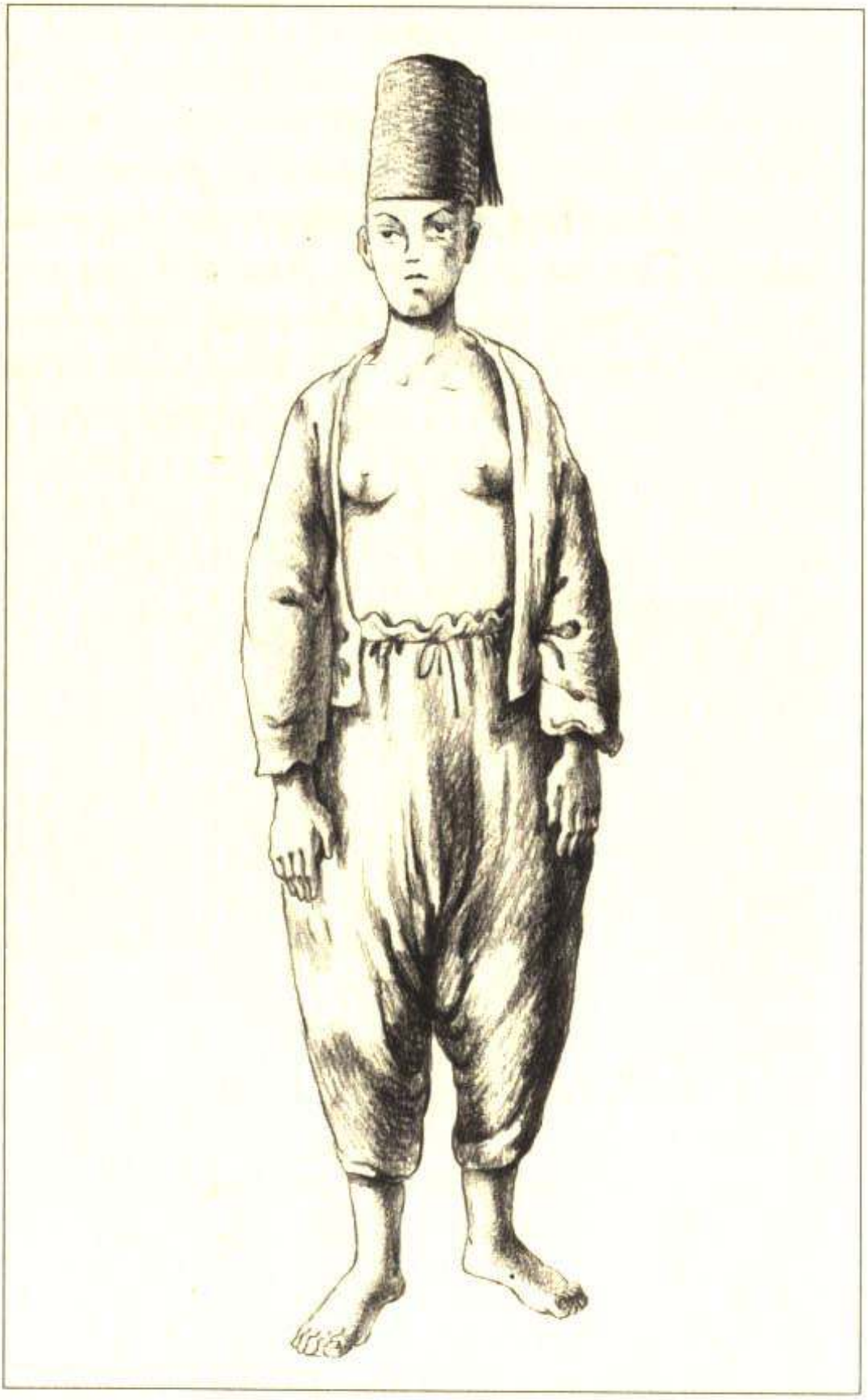
Genç kadını, zina davetine koşup gelmiş Şerbetçioğlu Mustafa Bey'in koynunda buldular.

Emir Fahreddin kızı, "Beni padişahımıza diri götürün..." diye yalvardı, çırpındı, kurtulamadı. Onunla beraber Mustafa Bey'i ve biri iki yaşında, biri de iki aylık iki kızını boğdular.

Şeyh efendi de dahil, beş ceset çuvallar içinde ve ağır taşlar bağlanarak şehir kenarından geçen nehre atıldı.

Elif çekilince nokta koyan çok olur: "Arap kızı Koç Baba'nın dahi koynuna girmiş..." dediler.

Topçu Emin

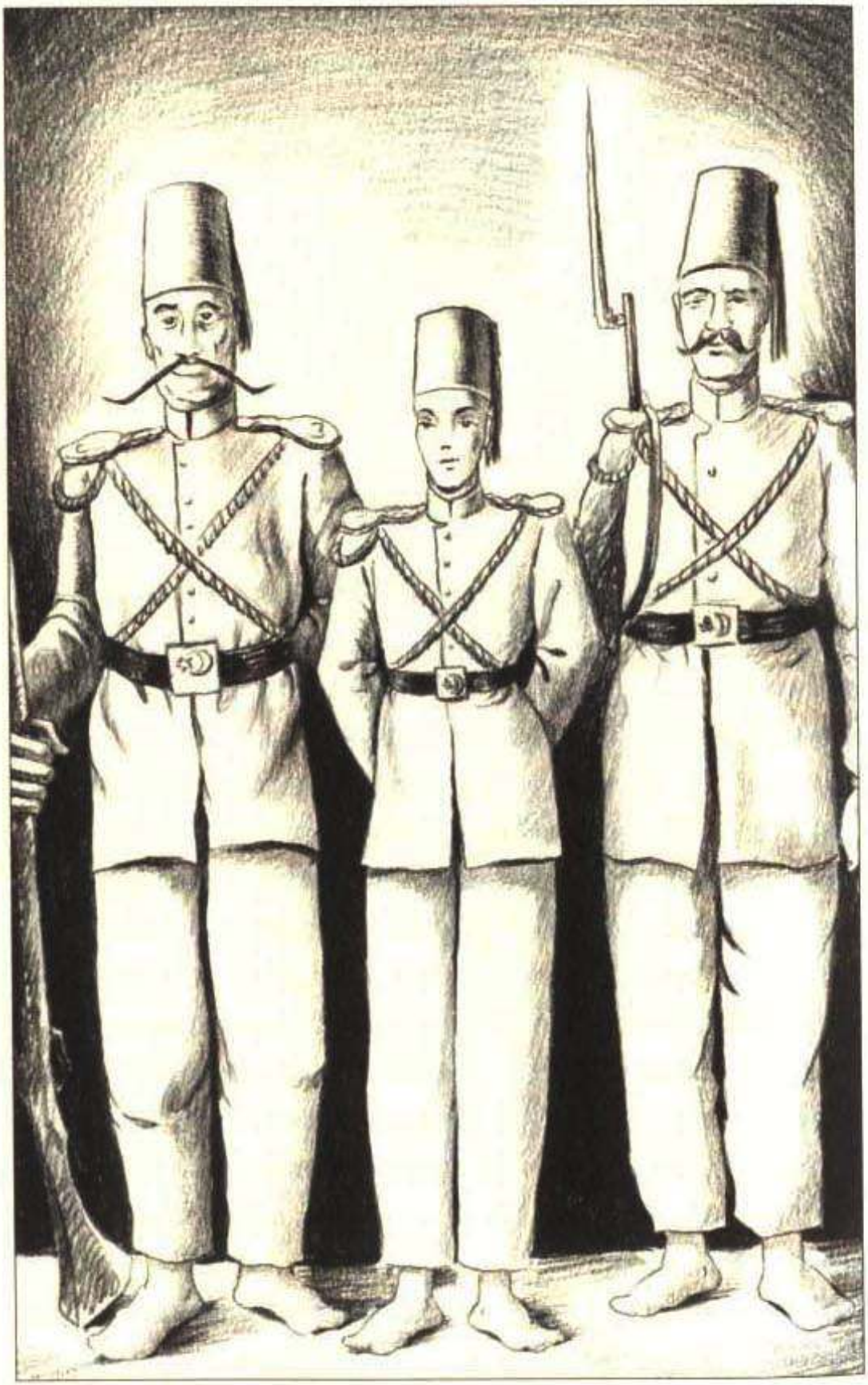

Topçu Emin.

Uygunsuz yolda tutulmuş genç nefer

Sultan II. Mahmud 1826 yılında kanlı bir şehir muharebesiyle Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış ve sonra yine amansız ve kanlı bir şekilde yeniçerilerin imhasına girişmişti. Şehirden kaçıp Belgrad Ormanları'na sığınan binlerce yeniçeri orada sarılmış, ormanın büyük bir kısmı ateşe verilmiş; imha, vahşet halini almıştı. Yeniçeriliğe heves etmiş de ocağa yazılmamış ayaktakımından toy gençler, yeniçeri taslağı, ne yaptığını bilmez cahil garip bekâr uşakları, ocakla sıkı bir bağı olan Bektaşîler, Bektaşîlikle damgalanmış rintmeşrep kimseler bile boyunlarını cellat satırı veya kemendinden kurtaramıyordu. Padişahın emriyle, mezarlıklarda şu kadar asırdan beri gelip geçmiş yeniçerilerin kabir taşları bile kırılmıştı. En küçük bir zabıta vakasının faili, aç kalıp da fırından bir somun çalan bile idam olunuyordu; ırz ve namusa tecavüz şöyle dursun, harfendazlığın cezası ölümdü. Padişahın nazarında en küçük bir uygunsuzluk, yeniçeri ruhunun hortlaması demekti. 1826 ile 1830 arası memleketimizde ve bilhassa İstanbul'da insan hayatının en ucuz olduğu devirlerdendir.

Mora ihtilali devletin başına yeni bir Rus harbi sarmıştı. "Asakiri Mansurei Muhammediye" adıyla yeni kurulan ordu tamamen acemi efrattan ve hiç harp görmemiş zabitlerden mürekkepti. Hat-

Topçu Emin'i iki süngülü muhafızın arasında kışlaya getirdiler.

ta ilk aylar içinde kâfi silah da bulunamamış, üniformaları da hazırlanmamış olduğundan Asakiri Mansure efrat ve zabitanının halktan ayırt edilmesi için bellerine birer al kuşak, ellerine de birer asa, sopa verilmişti.

Felaketli bir devirde büyük bir hükümdar olmasını bilmiş II. Mahmud irade, azim ve metanet sahibi adamdı. İki sene içinde düşman karşısına çıkacak ilk kıtaları hazırlamaya muvaffak olmuş ve bu uğurda adeta bir tabur kumandanı gibi çalışmıştı. 1828 yılında sarayını, sarayındaki hükümdar hayatını terk etti, Rami Kışlası'nın bir odasına yerleşti ve tam bir sene kışlada kaldı. Her sabah askerin kalk borusuyla yatağından çıktı, atına bindi, yeni kıtalarının başında, kışın yağmur kar altında, kırlara talime gitti. Yetiştirilen asker cepheye sevk ediliyor, şehirde, Beyazıt'taki dairesinde oturan Serasker Paşa da Rami Kışlası'ndaki padişaha toplanan acemi efradı gönderiyordu.

İşte o 1828 yılının aralık ayının on yedinci pazartesi günü Serasker Paşa'nın bir arz tezkeresiyle Rami Kışlası'na muhafaza altında ve elleri arkasına bağlanmış bir delikanlı getirdiler. Sırtında Asakiri Mansure'nin topçu neferi üniforması vardı. Vücut yapısı pek yakışıklı ve yüzü de harikulade dilber tüysüz bir çocuktu. İki süngülü muhafızın yanında bir de yaver vardı.

Sabahın erken saatleriydi, padişah henüz talime çıkmamıştı. Paşa'nın yaveri hünkâr dairesine gidince kışla nöbetçileri:

– Bu delikanlı ne yapmıştır? Suçu nedir? diye sordular.

Muhafızlar bir şey bilmiyordu. Fakat koca bir Serasker Paşa tarafından padişaha yollandığına göre muhakkak ki, kabahati çok büyüktü. Halbuki delikanlının yüzünde büyük bir suç işlemiş insanın vahşeti, bakışı yoktu. Bu tüysüz topçu neferi bir şerire değil, bir mazluma, mağdura benziyordu, fakat mazlum ve mağdur olmuş olsa elleri arkasında bağlı yollanmazdı.

– Ne yaptın Delikanlı? diye kendisine sordular.

Genç nefer cevap vermedi, omuz silkti, gülümsedi. Bazen en korkunç canileri masum ve güzel bir yüz saklar derler. Suçu büyük veya küçük, orada bulunanlar bu gencin yarım saat sonraki akıbetini görür gibi oluyordu, Sultan Mahmud'un amanı yoktu, kışla avlusunda kurşuna dizdirecekti.

Serasker yaverinin hünkâr dairesinden dönmesi gecikmedi, kaşları çatık:

– Yürü! dedi.

Yaver önde, delikanlı ile muhafızları arkada hünkâr dairesine doğru yürüdüler. Daire kapısındaki bir hünkâr yaveri bekliyordu, topçu neferini başından ayağına şöyle bir süzdü: "Garip şey..." diye mırıldandı, sonra:

– Çizmelerini çıkarın şunun! dedi.

Muhafızlar delikanlının ayaklarından çizmelerini aldılar.

Sultan Mahmud giyinmiş, kaşları çatık, fakat yüzünde gazaptan ziyade merak hali vardı. Hünkâr yaveri:

– Padişahım, bu neferin bir garip macerası vardır, efendimiz bizzat istintak buyursunlar diye Serasker Paşa Hazretleri tarafından gönderilmiştir!.. dedi.

Delikanlı padişahın huzurunda korkusuz, gayet serbest, hatta laubalice duruyordu. Bakışlarında garip bir delişmenlik, haşarılık, çapkınlık, pervasızlık vardı. Padişah seraskerin yazdığı tezkereye bir kere daha göz attı:

Adı Emin olan bu şabbı emret topçu neferi tüccar gemisi kaptanlarından Temel Reis adında bir gemicinin gemisinde yatmış. Gemi Ayvansaray İskelesi'nde bağlıymış, sabahın erken saatinde gemicinin yanında karaya çıkarken bekçiler görmüş, karakola haber vermiş, çavuşlar da gemiciyle beraber yakalayıp seraskerliğe getirmişler. Fakat istintakında garip bir iddiada bulunmuş. Mese-

leyi halk ağzına düşürmemek için Serasker Paşa bu neferin bizzat padişah tarafından da sorguya çekilmesini münasip görmüş.

Sultan Mahmud:

– Anlat bakalım seni buraya niçin gönderdiler? diye sordu.

Genç nefer:

– Padişahım, ben erkek değilim, kadınım! dedi.

Pervasız itiraflar

Dilber topçu neferinin padişahın ilk sualine, "Ben erkek değil, kadınım!" diye cevap vermesi, tüysüz yüzü sözünü tasdik eder olmasına rağmen Sultan Mahmud'u şaşırtmıştı, gözlerini hayretle açarak:

– Yani sen kadınken erkek kılığına girip Asakiri Mansure'ye mi yazıldın? diye sordu.

Nefer:

– Hayır Padişahım, benim maceram uzundur! dedi.

Üstüne titrediği yeni kurulmuş bir ordunun efradı arasından bir neferin çıkıp da kadın olduğunu iddia etmesi, Sultan Mahmud için üzerinde hakikaten dikkatle durulacak bir meseleydi.

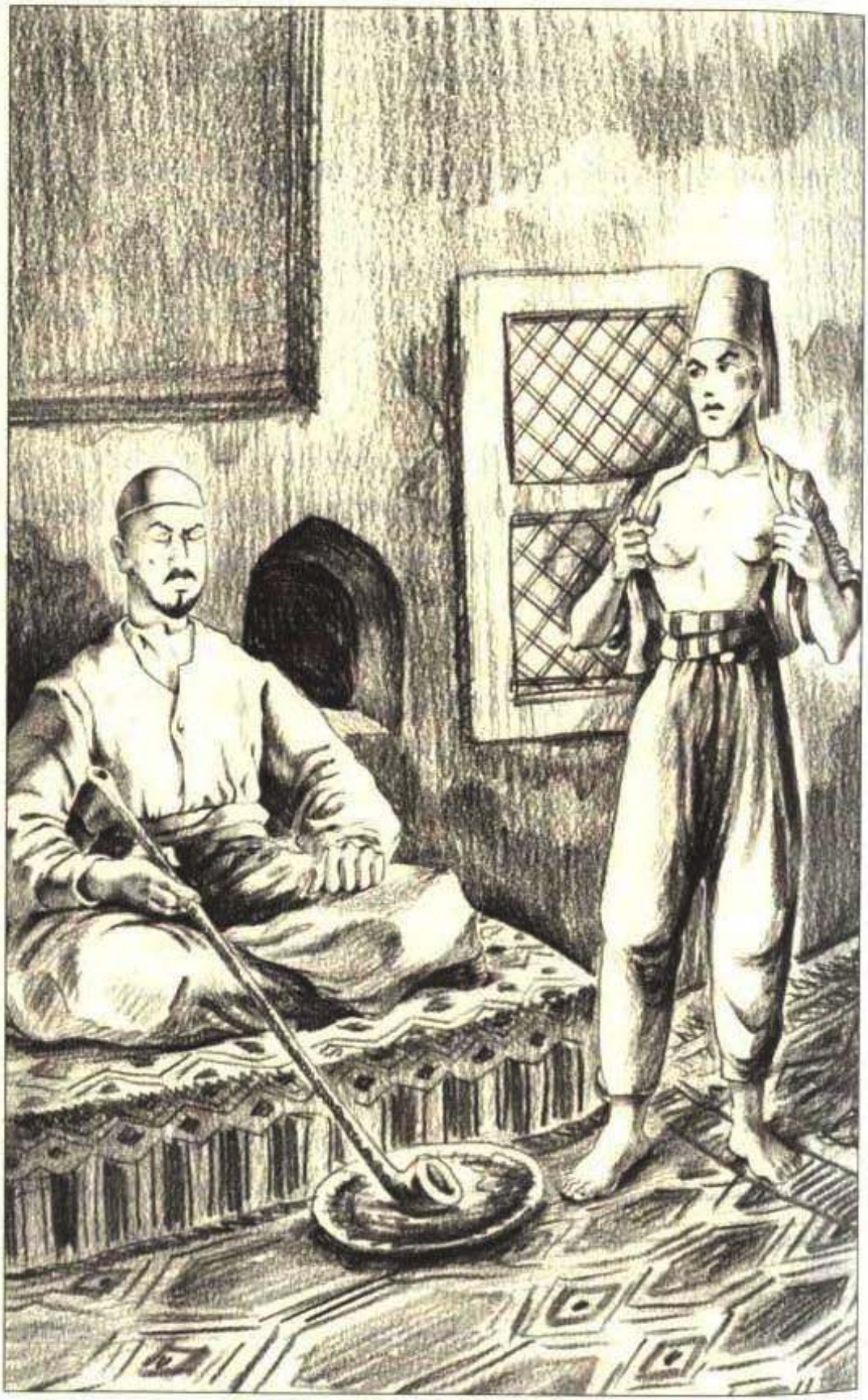
– Anlat da dinleyelim!.. dedi.

Nefer anlattı:

– Ben Gürcü'yüm, adım da Emin değil, Emine'dir, iki yaşındayken esirciler İstanbul'a getirdi, Cerrahpaşa'da oturan, dükkânı da orada olan Cerrah İsmail Ağa beni satın aldı; şimdi on beş yaşındayım, on üç seneden beri de onun yanındayım...

– Esirciler seni oğlan diye mi sattı?

– Hayır Padişahım, kız diye sattılar; beni oğlan kılığına bu Cerrah İsmail Ağa koydu, saçlarımı tıraş ettirdi, oğlan esvabı giydirdi,

" 'Ağa, artık memelerim büyümeye başladı' dedim, kızdı..."

on üç senedir hep böyle dolaşırım, herkes beni oğlan bilir, İsmail Ağa'nın validesi dahi benim kız olduğumu bilmez...

– Bu Cerrah İsmail mahbupdost mudur?

– Öyledir Padişahım...

– Sana taarruzu, tasallutu oldu mu?

– Oldu Padişahım...

– Anası evde değil midir?

– Evdedir Padişahım, lakin beni herkese cerrahlık fenninde şakirdi, yamağı bildirdiğinden o dahi aramızdaki kaziyeden şüphe etmemiştir...

– Sana cerrahlık öğretti mi?

– Öğretmiştir, hatta bütün cerrahların cerrahlık fennini yeniden tahsil mecburiyeti konulup Tophane'de cerrahlar için bir dershane açıldığı zaman İsmail Ağa da devama başladı; beni de beraber götürür getirirdi, ben de orada cerrahlık fenni tahsil ettim...

Padişah:

– Garip şeydir, seni kız olduğunu bile bile alıp oğlan kılığına koyacağına, madem ki mahbupdosttu, doğrudan bir oğlan şakirt niçin tedarik etmemiştir? diye sordu.

– Orasını bilemem Padişahım, bildiğim bir gün İsmail Ağa'ya "Ağa, artık memelerim büyümeye başladı, benim cariye olduğumu belli et ve beni tahtı nikâhına al, yahut ki, beni götür sat..." dedim, razı olmadı, son derecede kızdı, dayak attı: "Seni bunca yıl herkes böyle bildi, böyle gider, bir daha kadınlık lafını ağzına alırsan seni keserim" dedi, korktum sustum...

– Herifin anasına söyleseydin...

– Padişahım o bir acuzedir, ağadan çok ondan korkarım, kız olduğumu bilse ağadan evvel beni o keserdi Padişahım...

– Kaçsaydın...

– Ben de öyle yaptım Padişahım... Arkamda gördüğün bu asker abası İsmail Ağa'nın küçük kardeşi Topçu Neferi Salim'in esvabıdır, bir akşam izinli geldiğinde soyundu, ben de gizlice bunları giydim, ayağıma da çizmelerimi geçirdim, evden kaçtım, "Mademki, erkek kıyafetinde dolaşırım, hem saçlarım dahi kesiktir, bari gideyim, Asakiri Mansure'ye yazılayım" dedim...

Meselenin hazin ciddiyetine rağmen padişah güldü:

– Hani sen de malın gözüsün ha!.. dedi.

Kadın olduğunu iddia eden tüysüz gence topçu abası yakışmıştı, tıraşlı kafa da göze batmıyordu; hem güzeldi, hem de şirin ve dilbazdı.

– Sonra ne oldu?

– Doğruca serasker kapısına gittim, karşıma 4. Bölük'ün onbaşısı çıktı, "Kimi ararsın?" diye sordu, "Asker yazılacağım" dedim, "İşte topçu askerisin ya?" dedi, "Yok" dedim, bunlar komşumuzun oğlunun abalarıdır, babam benim asker olduğumu istemez, üzerimden esvaplarımı aldı, kilitledi, beni de oraya hapsetti, komşuya kaçtım, oğlunun esvabını giydim geldim; Moskof kâfirine karşı elbet ben dahi cenge giderim" dedim.

Hünkâr yaveri istintakın zaptını tutuyordu, padişah: "Aman sözlerini iyi zapt et" dedi ve nefere sordu:

– O onbaşının adı nedir?

– Sormadım Padişahım...

– Sonra ne oldu?

– Sonra Padişahım o onbaşı bana "Şimdi kayıt olmaz, akşamdır, sabah erkenden gel de kâtipler seni asker yazsın" dedi, "Aman ağa benim kalacak yerim yoktur, eve dönsem babam beni hapseder, artık kaçamam, bu gece burada misafir olayım" dedim, o onbaşı da beni odasına götürdü, o gece onun yanında misafir oldum...

– Beraber mi yattınız?

– Hayır Padişahım, o yatağında yattı, benim üzerime kaputunu verdi, bir köşeye büzüldüm, uyudum, sabah olunca askerler takım takım olup karavanaya giderlerdi, beni de götürdü, orada, "Asker yazılacak, babasının evinden kaçmış gelmiş" dedi...

– Asker yazıldın mı?

– Yazılmadım Padişahım, onbaşı "Ben talime giderim, sen kâtipleri bekle" dedi; avluda dolaşırdım, on beş yaşında gayet güzel ter bıyıklı bir borazan neferi gördüm, görür görmez çocuğa âşık oldum...

Bu garip mahlukun bu derece pervasızlığından sıkılan yaver ona padişah huzurunda olduğunu hatırlatmak için kuvvetlice öksürdü. Sultan Mahmud:

– Bırak... Bırak... Her şeyi olduğu gibi söylesin!.. dedi.

Bir fahişe miydi?

Bir Gürcü kızı olduğunu söyleyen güzel genç macerasına şöyle devam etti:

– O borazan neferine hangi bölükten olduğunu sordum, hassa süvari bölüğündenmiş, bir müddet baş başa konuştuk, kanlarımız kaynaştı, onunla daha yakın arkadaş olmak için ben de o bölüğe yazılmaya karar verdim, kâtipler geldi, fakat "Bugün kayıt yok, yarın gel" dediler. O güzel çocuğa "Şimdi ne yapacağım kardeşim, benim yatacak yerim yok, bu geceyi de onbaşının odasında mı geçireceğim?" dedim. Borazan neferi Ayvansaray'da otururmuş, "Olmaz" dedi, "Sen şimdi çık dolaş, akşamüstü Ayvansaray İskelesi'nde falan kahvehaneye git, ben de izinli çıkarım, seninle o kahvehanede buluşuruz, alır evime götürürüm, misafirim olursun, bu gece bende yatarsın" dedi...

– O borazancının adını bilir misin?..

– Bilmem Padişahım...

– Kadın olduğunu söyledin mi?

– Söylemedim, beni oğlan bildi...

– Kahvehanede buluştunuz mu?

– Buluşmadık Padişahım... Akşamüstü Ayvansaray'da tarif ettiği yere gittim, bekledim, gelmedi, ortalık iyice karardı, kahvehanede bir gemi kaptanıyla ahbap oldum. "Birini mi beklersin delikanlı?" diye sordu, "Bir asker arkadaşımı beklerim Kaptan Baba, beni bu gece evine götürecekti, gelmedi, fena oldu, yatacak yerim yoktur" dedim. "Bu saatten sonra da gelmez, ezandan sonra askerin sokakta dolaşması yasaktır, çavuşlar görürse seni de alır götürürler, karakolda falakaya yıkarlar. Hem kaşı gözü yerinde bir güzel çocuksun; burası Ayvansaray'dır, uygunsuz adamlar çok olur, başına bir kaza gelir. Gel seni gemiye götüreyim, bu gece bende kal, tayfalarımın üçü de tersaneye asker yazıldı, gemide yalnızım, can yoldaşı olursun, gemiye yeni tayfa ararım bulamam, asker olmasan seni alırdım" dedi, teklifini kabul ettim. "Aç mısın?" diye sordu, "Açım, hem ekmek alacak param dahi yoktur" dedim, beni aşçıya götürdü, oradan gemiye gittik...

– O da kadın olduğunu bilmedi mi?

– Gemide öğrendi Padişahım; ambara indik, fenerin mumunu yaktı, soyunmaya başlayınca göğsümü gördü, "Delikanlı senin memelerin kız gibi" dedi, "Kaptan Baba ben aslında kadınım" dedim; şaşırdı, "İşte bu olmadı, ben seni oğlansın diye getirdim, şimdi başıma bela olursun, gemiye avrat alıp kapamak yasaktır, bana siyaset ederler" dedi. Gidecek yerim olmadığı için soyundum, "Korkma benim kadın olduğumu kimse bilmez, koca kışlada bilmediler, soyunmasam sen bilir miydin?" dedim, ses çıkarmadı, ertesi gün gemiden hiç çıkmadım, iki gece kaptanın yanında yattım,

olan maceramı naklettim, kaptan benimle ilgilendi. "Sen benim helalimden karım ol, ben senin şimdiye dek olan bütün günahlarına sünger çekerim" dedi, "Olurum elbet, benim derdim de bu değil midir?" dedim.

Sultan Mahmud acı bir tebessümle içini çekti, istediği kadar celalli bir padişah olsun, insanların içindeki şeytanî nefsin hiçbir şeyden korkusu yoktu; halk denilen esrarengiz kitlenin içinde kulaklarının asla duyamayacağı ve gözlerinin hiç göremeyeceği kim bilir ne garip ve acayip şeyler oluyordu?

Genç topçu neferi macerasını anlatmaya devam etti:

– Kaptan benim topçu kıyafetimden kuşkulandı, beni kadın olduğum halde asker yazılmış zannetti, yazılmadığımı söyledim, inanmadı: "Başıma büyük işler açılır, şimdi Sultan Mahmud devridir, zapturapt devridir, seni arar bulurlar, o zaman kadın olduğun aşikâr olsa da hem sen başını kurtaramazsın, hem de bana haber vermediğim için azim töhmet olur, doğruyu söyleyene ise bir şey yapmazlar. Sultan Mahmud'un şiddeti kadar adaleti vardır, seninle serasker kapısına gidelim, Paşa Hazretleri'ne keyfiyeti olduğu gibi arz edelim, ayaklarına kapanup yalvarayım, seni bana helalinden versin" dedi, razı oldum. Sabahleyin gemiden karaya çıkınca bekçiler görmüş, bir gemici "Şabbı emred topçu neferini gemide yatırmış" diye karakola haber vermişler; çavuşlar koştu geldi, beni kaptanla beraber serasker kapısına götürdüler, çavuşlara bir şey söylemedik, serasker kapısında "Bizim ahvalimiz sizin bildiğiniz gibi değildir, bizi Serasker Paşa Hazretleri'ne çıkarın" dedik, "Paşa kışlada talimdedir" dediler, akşam geç vakit geldi, huzura çıktık, kaptan, "Paşa Hazretleri, meselemiz başka renktedir, meclis halvet olsun" dedi, meclis halvet oldu, Serasker Paşa'ya maceramı benden dinlediği veçhile nakletti. Paşa, "Kadın olduğuna emin misin?" diye sordukta yemin etti, "İki gece

gemide yattı" dedi. Serasker Paşa "Garip davadır, bu neferi padişahımız görmeden bir şey yapamam" dedi. O gece bizi hapsettiler, "Sakın sırrı faş eylemeyin" diye de tembih ettiler, işte Padişahım bu sabah da beni senin huzuruna getirdiler, benim maceram budur!..

Sultan Mahmud:

– Bu delikanlı hakikaten kadınsa nadir vakalardandır, bunu Hekimbaşı Abdülhak Molla'ya götürün, muayene ettirsin, kız mı oğlan mı anlaşılsın, Serasker Paşa'ya da meselenin esasından tahkik ettirilmesini yazın, bu davaya hekimbaşı baksın, mesele gereği gibi aydınlanıncaya kadar bu da hekimbaşının konağında muhafaza edilsin!.. dedi.

Emine, bir deliydi...

Kadın olduğunu iddia eden genç ve güzel Topçu Neferi Emin, Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın konağına gönderildi, orada usta bir ebe kadın tarafından muayene edildi, hakikaten kadın olduğu ve bakire olmadığı anlaşıldı.

Bunun üzerine, Abdülhak Molla meselenin tahkikatına Cerrah İsmail Ağa'dan başladı. Cerrahlar arasında tanınmış bir sima olup, o sıralarda ordu hizmetinde bulunan bu zatı, seraskerlik emriyle çağırttı. İsmail Ağa, Hekimbaşı Konağı'na davetinin sebebini öğrenince:

– Aman efendim, Cerrahbaşı'ndan izin aldım, İstanbul kazan ben kepçe, on gündür bu kahpeyi arardım...

Dedi ve vakayı şöylece anlattı:

– Adı hakikaten Emine'dir ama, öyle Gürcü, Çerkez, Abaza falan cariye değildir. Bu kadın, biraderim Mustafa'nın nikâhlı karısı-

dır; Mustafa, en küçüğümüz Topçu Neferi Salim ve valide beraber otururuz, ben vakıa bekârım, fakat cümle cihana sorun, ırz ehli kimseyim, mahbupdostluk nedir bilmem, bu kahpeye erkek esvabı giydirmişliğim yoktur, cerrahlık fenni de öğretmiş değilim; cümlesi yalandır, bühtandır, fahişenin iftirasıdır, biz bunu Darıca'dan aldık. Darıca köyünde Halil Ağa'nın kızıdır. Elhak güzeldir, lakin kızgınca çıktı, zaptı bir türlü kabil olmadı, kapıya kim gelirse, ekmekçi çırağı, kasabın oğlanı, saka, bekçi, hemen koşar, konuşur, hem dahi kafes önünden çekip alamadık, ama ak sakallı, ama sabi oğlancık, geçen erkeğe laf atar; bir gün de kardeşim Nefer Salim'in esvaplarını giyerek evden firar etti, aramadık yer bırakmadık, meğer kahpe neler yapmış!..

Abdülhak Molla:

– İsmail Ağa, bu kız mademki böyle kızgın çıkmıştı, kardeşin Mustafa niçin boşamadı, götürüp babasına iade etmediniz, böyle padişahımıza kadar aksedecek vakayiye yol açtınız? diye sordu.

Cerrah Ağa azıcık şaşırdı:

– Bilir miydik efendim dedi, hep uslanır sanırdık.

Darıcalı Emine, namı diğer Topçu Neferi Emin de oradaydı. Cerrah İsmail Ağa'yı dikkatle dinliyordu. Sırtından asker esvabını atmış, entari giydirmişlerdi, saçsız oğlan başına bir yemeni bağlamıştı, fakat yüz, öyle bir yüz, boy da öyle bir boydu ki ve öyle bir sihir ve füsuna sahipti ki, yine güzeldi. Gözleri, bu güzel genç kadının saçsız başına takılan Abdülhak Molla:

– Kızım, dedi, saçlarını kime kestirdin?

Mühim meseleydi. Genç bir kadın, evde bulduğu nefer esvabını sırtına geçirip kaçabilirdi, fakat saçlarını nasıl ve nerede tıraş ettirirdi? Hangi berber böyle uzun saçlı bir nefer görür de şüpheye düşmezdi? Onun uzun saçlarını kesip, kadın başını bir oğlan başı yapan, bu cesarete sahip olan berber kimdi? Emine:

– Saçlarımı ben kestirmedim, bu kesti... dedi ve İsmail Ağa'yı gösterdi.

İsmail Ağa inkâr edemedi:

– Doğrudur, dedi, valideyle beraber baktık, gördük ki, bu kahpe zapt edilmez, "Bari saçlarını keselim de âlem yüzüne çıkamasın, kapıya, cumbaya, kafese koşamasın" dedik.

Abdülhak Molla, hekimbaşı unvanını taşımasına rağmen, tıp ilminde derin bilgi sahibi değildi, ama cin gibi zeki adamdı. Genç kadının, kendisini bu garip maceraya sadece kızgınlığı yüzünden atmadığını çoktan anlamıştı. Ürkek, şaşkın bir hali vardı ki, serbest tavırlı ve dilbaz olmasına rağmen, başından büyük bir vakanın geçtiği belliydi. O noktayı aydınlatmak lazımdı. Hekimbaşı:

– Cerrah Ağa'nın söylediklerini dinledin mi? diye sordu.

– Dinledim.

– İfadesi doğru mudur?

– Doğrudur ama, benimki de doğrudur, ben Gürcü'yüm, Darıcalı Halil Ağa da esircidir, beni bu Cerrah İsmail'e satmıştır...

– Darıcalı Halil Ağa senin baban değil midir?..

– Değildir efendim, baba evladını satar mı, o adam beni satmıştır, esircidir.

Cerrah İsmail atıldı:

– Yalan söyler, dedi, babasıdır efendim.

Genç kadın:

– Çağırın, Halil Ağa ile yüzleşelim ve hem...

– Söyle, söyle, sözünü kesme!

– Bu İsmail Ağa'nın kardeşi olan Mustafa, benim sureta kocamdır.

– Ne demek istersin?

– Sureta kocamdır efendim.

– Yani sen evden kaçtığında kız mıydın?

Emine'nin bakışları birden değişti, gözleri yuvalarından fırlayacakmış gibi Cerrah İsmail'e saplandı, sonra ellerini yüzüne kapayarak ağlamaya başladı, ama buhran uzun sürmedi:

– Kızdım... dedi.

– Ebe kadın da burada aksini söyledi, kaçtıktan sonra mı kazaya uğradın?

Genç kadın yine ağlamaya başladı ve ellerini yüzünden çekmeyerek:

– Evet efendim, dedi. Temel Reis'in gemisinde... Ama o benim helalimden kocam olacak, ben ondan davacı değilim, ben bu Cerrah İsmail'den davacıyım.

– Bu Cerrah Ağa sana ne yaptı?

– Neler yapmadı ki efendim, başıma ne geldiyse onun yüzünden geldi.

Abdülhak Molla zeki adamdı, edip adamdı, zarif adamdı, ne olurdu iyi bir hekim olsaydı, bir ruh hekimi...

Emine bir deliydi, anlayamadı, anlayamadığı için de neden çıldırdığını araştırmadı.

Emine'nin yalnız kendisi için hakikat olan yalanlar

Hekimbaşı'nın bir deli olduğunu anlayamadığı Darıcalı Emine Cerrah İsmail Ağa'yı bir genç kadının hicap duygusundan sıyrılarak ittiham etti:

– On iki yaşındaydım, beni esirci Halil Ağa'dan aldılar, Mustafa'yla evlendirdiler...

Abdülhak Molla:

– Padişahımıza iki yaşındayken satıldığını söylemişsin... deyince Emine kayıtsız, omuz silkti:

– Sen şimdi söylediğime inan Hekim Efendi... dedi.

– ...

– Mustafa'yla evlendim ama, öyle düğün dernekle değil, başım tel duvak görmedi, imam nikâhı kıydı, bizi bir odaya kapadılar...

– ...

– Bir hafta sonra da bu Cerrah İsmail benim saçlarımı kesti...

İsmail Ağa, "Yalan!" diye atıldı. Hekimbaşı, "Söylesin efendim ben eğriyi doğruyu tefrik ederim" dedi. Emine anlattı:

– Meğer kastı başka manadaymış, padişahımıza da söyledim, mahbupdostmuş; evine, dükkânına yara tımarı bahanesiyle genç genç adamlar, neferler getirir, kocam işine gidince bana da kardeşi Salim'in nefer esvabını giydirir, anasını aldatır, "Kışladan yara tımarına bir nefer gelmiştir" der, odasına kapardı...

Cerrah İsmail dayanamadı; "Vay alçak müfteri!.. Vay alçak kahpe!.." diye bağırarak genç kadının üstüne atıldı, tuttular. Emine oralı olmadı, devam etti:

– Bir akşam yine Salim'in esvaplarını giydirdi, anasına da "Asker misafirim geldi" dedi, ben de bu dinsiz imansız zalim herifin cefasından usandım...

Cerrah İsmail'in "Efendim, söyletmeyin kahpeyi..." diye yeni müdahalesini Abdülhak Molla "Sakin olun!" diye kesti. Emine anlattı:

– "Ağa sen odaya git, ben gelirim" dedim, o odasına gidip bana intizardayken hemen ayaklarıma Salim'in çizmelerini çektim, canımı sokağa attım, Cerrah İsmail'in pençeyi kahrından kurtuldum. Ondan sonra başımdan padişahımıza anlattığım şeyler geçti.

Hekimbaşı Abdülhak Molla için tahkikat bitmişti. Cerrah İsmail Ağa'nın ahlakî ahvalini araştırmayı salahiyeti dışında gördü, huzurunda zapt edilen ifadeleri padişaha arz etti. Sultan Mahmud da Emine ile Cerrah İsmail Ağa'nın derhal tevkiflerini, bu çirkin ve çetrefil meselenin seraskerlik kapısında yeniden tahkikini, Emine

topçu neferi kıyafetinde yakalandığı, Cerrah İsmail de ordu hizmetinde bulunduğu için her ikisinin de askerî mahkemeye verilmesini ferman etti. Bu suretle "Kız Nefer Darıcalı Emine davası" bir iki gün içinde bütün İstanbul'un ağzına düştü. Meselenin serasker kapısında ne renk alacağı merakla beklenmeye başladı. Hayalhaneler faaliyete geçti:

– Cerrah dedikleri herif gizli din kullanır papazmış...

– Neuzübillah, Ad kavminden beter müşriklerdir, üç kardeşin bir avradı varmış... diyenler oldu.

Fakat serasker kapısında başlayan tahkikat daha ilk günlerinde Cerrah İsmail Ağa'nın lehinde gelişti. Mesela:

Serasker kapısında 4. Bölük diye bir muhafız kıtası yoktu, bölükler serasker kapısına nöbetle gelip muhafız kıtası oluyordu, dördüncü bölük iki aydan beri gelmemişti. Rami Kışlası'ndaydı. Onbaşıların müstakil odaları yoktu, muhafız kıtasına ayrılan odalarda efratla beraber yatıyorlardı, buna rağmen o bölüğün onbaşısı sorguya çekildi, kışlada doğruluğuyla tanınmış, amirlerinin itimadını kazanmış bir askerdi, Kuran'a el basıp yemin etti; "Ben şu topçu neferini ömrümde görmüş değilim" dedi.

Vakanın kahramanlarından bir de gemici vardı ve hâlâ serasker kapısında mevkuftu; onun ifadesi de Emine'nin söylediklerini tutmadı:

– Tayfalarım tersaneye asker yazılmış değildir, üç uşağım vardır, üçü de gemidedir. Kahvehanede genç bir topçu neferi gördüm, bana bir asker arkadaşını beklediğini, gelmediğini, yatacak yeri ve parası olmadığını, aç olduğunu söyledi; acıdım, aşçıda karnını doyurdum, yatırmak için de gemiye götürdüm; uşakların yattığı yer dardır, "Kamaramda yatırayım" dedim, soyunurken kadın olduğunu gördüm, başımdan korktum, yalnız bıraktım, manzarayı uşaklara açtım, onlar "Fahişedir" dediler, ben, "Üstünde asker forması

var, el sürülmez, hele sabah olsun, defedelim belayı" dedim. Dördümüz de sabaha kadar uyumadık, kadın neferi erkenden karaya çıkardık, yakalandı, gemiye bir çavuş geldi; "Bu nefer gece gemide mi yattı?" diye sordu. "Evet..." dedim, "Kaptan kim?" dedi, "Benim..." dedim, beni de aldılar, buraya getirdiler, şu kadar gündür nahak yere mahpus yatarım...

Geminin tayfaları da kaptanın sözlerini tekrar ettiler.

Serasker Paşa da dinlendi,

– Nefer kadın olduğunu söyleyince padişaha gönderdim, gemisinde yattığı kaptan ayağıma düşüp "Ben bu kadını zevceliğe talibim" dememiştir, dedi.

Cerrah İsmail Ağa isnadı şiddetle reddetti:

– Kahpe iftirasına uğradım, sözleri serapa isnattır, bühtandır, şerrinden Allah'a sığınırım, ırz ehli bir adamım, ahvalimi mahallemе, Tophane'ye sorun... dedi.

Yüzden fazla şahit dinlendi, hepsi:

– Allah'tan korkarız, biz Cerrah İsmail Ağa'yı şabbı emret gençlerle düşer kalkar görmedik, yara tımarı bahanesiyle evine genç neferler götürdüğünü de ne gördük, ne işittik, dediler.

Vakayı aydınlatan şahit

Emine'nin Darıca'daki babası da getirildi, fakat genç kadın bu adamla aklı başında konuştu:

– Beni köyde Mustafa dayımın oğlu Benli Mehmed'e istediler di, "Bey çiftliğinde yanaşmadır, fakir delikanlıdır" dedin, vermedin. Fakir ise küffümüzdü, sonra Cerrah İsmail'in verdiği altınlara tamah ettin, sattın; elbette ki esircisin, babam olsaydın bir kerecik İstanbul'a gelir, "Şu kızın ahvali nedir?" diye arar, sorardın!.. dedi.

Duvak altında güzel Emine'nin saçlarının takma olduğunu kimse anlayamadı.

Halil Ağa ise ağlamaya başladı:

– Gözlerini, bakışını beğenmedim, evladım aklını oynatmış, sebep olan Allah'tan bulsun!.. dedi.

"Kız Nefer Darıcalı Emine" davasına ilk ışığı veren yetmişlik bir kadın oldu. Cerrahpaşa'dan komşulardan biriydi, çağrılmadığı halde Serasker Paşa'ya gelmiş, bu meselede Hak yolunda şahitlik etmek istediğini söylemişti. Uyanık, gün görmüş, tecrübeli bir İstanbul hanımıydı. Serasker Paşa'ya o kadar emniyet telkin etti ki, Paşa bütün istintak evrakını getirtti, hanıma okudular, dikkatle dinledi ve sonra anlattı:

– Paşa Hazretleri oğlum, Emine'yi iyi tanırım, karşı kapı komşumuzun gelinidir, bir şerire kaynanası vardır, sebebi felaketi o kadındır; fırsat bulur da kaçabilirse bana gelir, her derdini açardı kızcağız... Bu kız tecennün etmiştir, zira gayet mahçuptur, böyle topçu neferi kıyafetinde sokaklarda, çarşılarda dolaşacak, kışlaya, kahvehaneye girecek, gemide gemicilerle yatacak kız değildir. Kızı bu hale zorla koydular, sebebi cinneti de kaynanası olan o alçak karıdır Paşa oğlum; zira kız, saçları kesildiğinin ertesi akşamı kayboldu... Evvela bana kaçtı zannettiler, gelip sordular, bende olmadığına kanaat getirince karıyı telaş aldı, ben de doğrusu o zaman "Kız kendini ya kuyuya attı ya denize" diye düşünmüştüm, delilik aklıma gelmediydi. Emine fakir bir köylü kızıdır, gidip Darıca'dan aldılar; kızın hakkı vardır, babasına para verip cariye satın alır gibi getirdiler, sebebi var; benim bildiğim topçu neferi esvabı giyip evden kaçıncaya kadar Emine'nin bakire oluşudur. Bana birkaç sefer yana yakıla, ağlaya sızlaya, utana sıkıla söylemiştir, zaten bu hususu sizdeki ifadesinde de tekrar etmiş. Cerrahın kardeşi Mustafa'yı muayeneye sevk edin, hakikat meydana çıkar. İstanbul'dan kız alsalar oğlan âleme rezil olacak, fakat kerata özrünü bildiği halde koynunda kadın ister; gittiler, bu biçareyi buldular. Kız Gürcü, dünya güzeli, üstelik köylü

kızı, el ayak oğlan yapısı, kütür kütür civelek; Mustafa ise âciz, Emine'ye zulüm ve işkenceye başladı. Zavallının vücudu çürük bere içindedir, kaç defa gösterdi. Atılan dayakları, kızın figanını bütün mahalle bilir, ne yapsınlar, konuya komşuya karşı kızın namusuna kara çalmaya kalktılar. "Kapıya gelen sakaya, kasap, bakkal çırağına açık saçık çıkar konuşur, kafes önünden, cumbadan alamayız, gelinimiz kızgın çıktı" diye iftirada bulundular. Kız Darıca'dan geldi, bir daha sokak yüzü görmedi, oğlanın sırrı faş olmasın diye konuya komşuya bile götürmediler, kızın arada kaçıp geldiği tek komşuları ben oldum. Kaynanası cadı sokağa çıkacak olsa Emine'yi ya merdiven altına tıkar, ya kömürlüğe sokar, üstünden kilitler. Son gulgule saç meselesinden koptu; kızın saçlarını niçin kestiler bilmiyorum, herhalde canına tak etmiş, kaynanasına irice bir laf etmiş olacak: "Tövbe anacığım... Bir daha söylemem... Kesme saçlarımı... İsmail Ağacığım... Kıymayın bana..." diye bağırdığını işittim...

İhtiyar hanım hem anlattı, hem ağladı; sonra:

– Paşa Hazretleri oğlum, emir buyurun da Emine'yi getirsinler, göreyim.. Cinnetinin alameti, bakınız, beni tanımayacaktır... dedi.

Serasker Paşa emir verdi, kızı getirdiler. Hanım:

– Emine, kızım beni tanıdın mı?.. diye sordu.

– Hayır... Tanımadım... dedi.

– Ben Bağdat valisinin anası Nimet Hanım değil miyim kızım, karşı kapı komşunuz?..

Emine yine:

– Tanımadım... dedi.

Fakat bu sefer ellerini saçsız başına götürüp yemeniyi sıyırdı, aldı, başını sıvazladı:

– Ben Emine değil, Topçu Neferi Emin'im!.. dedi, niçin benim abalarımı aldınız da bu entariyi giydirdiniz?..

Serasker Paşa genç kadını getiren zabite:

– O topçu esvabını verin, giysin! Mesele gereği gibi anlaşıldı, yarın padişahımıza arz ederim!.. dedi.

Emine'yi çıkardılar, serasker:

– Şu andaki halimi size anlatamam... dedi.

– Herhalde benim gibi çok acıyorsunuz ?..

– Şu anda şu kızı öz evladımmış gibi sevdim desem yalan söylemiş olmam, fakat size arz etmek istediğim o değil, kadın olduğunu iddia eden tüysüz bir nefer, görülmemiş hadise, bizzat istintak etsinler diye ben bu kızı bidayette kışlaya padişaha gönderdim. Sultan Mahmud Efendimizin celalli bir anına rastlasaydı da meselenin tahkikine lüzum görmeden "Kaldırın kahpeyi!" diye kurşuna dizdirseydi diye düşündüm... Hemen gidip, beni bir vebali azimden kurtardığı için efendimizin ayaklarına kapanacağım...

Niçin murada ermesin, niçin gülmesin?

Serasker Paşa "Kız Nefer Darıcalı Emine" davasını aydınlatan Nimet Hanımefendi'ye:

– Ne dersiniz efendim, bu biçare şifayap olur mu? diye sordu.

İhtiyar kadın:

– Allah'ın bileceği şey Paşa Hazretleri oğlum, kul çare arar, bence evvela bir koca bulmalı... Sonra saçlarının uzaması lazım, bir ümit...

– Başından bir kaza geçmiş...

– Yok evladım, kaza başka cilve, nikâh, tel duvak başka. Mesela bir gemici var, kız gitmiş, gemisinde bir gece yatmış... Emine muhayyilesinde onu kendisine âşık yapmış, herhalde güzelce bir adam olacak...

– Genç, yakışıklı bir Laz...

– İşte o adam kızı kurtarabilir.

– Gemici hâlâ mevkuf, getirteyim, konuşur musunuz?..

– Ne demek Paşa Hazretleri oğlum, konuşurum da, zannederim bu işe ikna da edebilirim...

Nimet Hanım Serasker Paşa'nın odasında Temel Kaptan ile de konuştu. Otuz beş yaşlarında olan bu gemici, seraskerin dediği gibi sadece yakışıklı değildi, müstesna erkek güzellerinden biriydi.

Hanımefendi Emine'nin hazin hikâyesini bir kere de ona anlattı; bir aile faciasının kurbanı olan bu genç ve güzel kadını delilik halinden ancak onun kurtarabileceğini söyledi.

Temel Kaptan yüz güzelliğinin ve levent gemici yapısının şanına denk mert bir yüreğe sahipti, yaşlı ve kibar kadını edep ve dikkatle dinledi:

– Hanımefendi, aklımızdan geçeni insandan saklarız ama Allah'tan hiçbir şey gizlenmez, Rabbim bilir, bir tüysüz topçu neferi bilip yersiz ve parasız kalmış gariptir diyerek gemiye aldığım gece sevdim ben onu... Kadın olduğunu söylediğinde ne yapacağımı bilmedim, uşaklarla beraber "Fahişedir" dedik ama başımızdan da korktuk. Üzerine parmağımızı dahi sürmedik, ama deli olacağını da hiç düşünmedik; şimdi mademki, bu kız başına gelen kazayı benden biliyor, evinden kaçtığı gece nerede ve kimin yanında yattığını hatırlamıyor, ben ona fahişe demem. Kocası olan herif boşasın, ben onu nikâhla alırım, teliyle duvağıyla düğün de yaparım, aklı başına gelsin, gelmesin Emine benim makbulümdür!.. dedi.

Serasker Paşa da Emine'nin kocası Mustafa'yı buldurdu; tarakçı esnafındandı, çirkin denilemezdi, fakat büyük özründen olacak, yüzü gülmez adamdı. Muayenesinde komşu hanımın "Emine'den dinledim" dediği hakikat meydana çıktı, Emine'yi boşamaya mecbur oldu, boşamasa da Emine adına mahkemeye müracaat edilse şeran boş düşerdi.

Cerrah İsmail Ağa tahliye edildi, fakat merkezi Erzurum'da

olan şark ordusu emrine verildi, buna kendisi de memnun oldu, yalnız semtleri olan Cerrahpaşa'da değil, İstanbul'un herhangi bir semtinde oturmalarına imkân yoktu. Meçhul müntakim eller Cerrahpaşa'daki evin camlarını bir gece taşa tutup yere indirivermişti. İsmail Ağa'nın acuze anası sokağa çıkamaz olmuştu.

Topçu Neferi Salim cepheye sevk edildi; Tarakçı Mustafa'nın da halk arasında dolaşacak yüzü kalmamıştı, ağasının yanına Erzurum'a gitti.

Dayak ve korku ile tecennün etmiş olan Darıcalı Emine, Sultan Mahmud'un emriyle Haseki'de kadınlar tımarhanesine gönderildi. Timarhanede ancak bir ay kaldı; bu bir ay içinde meselenin dedikodusu devam etti:

– Taburda askerlik yapmış kızı tımarhaneye koymuşlar...

– Kışlada çocuk bile doğurmuş...

– Yok öyle değil, süvarilere muallimmiş, Frenk kızıymış...

– Dünya ilmini yutmuş kral kızıymış... dediler.

İstanbul kadınları her gün, türlü hediyeler alarak, çorbasından böreğine, tatlısına tepsi tepsi yemekler götürerek kafileler halinde kız askeri görmeye tımarhaneye taşındı; gardiyanların başına devlet kuşu kondu, kız askeri göstermek için her gün avuçlar dolusu bahşiş topladılar.

Nihayet bir gece Serasker Paşa'nın emriyle tımarhaneden çıkarılan Emine mükellef bir arabayla Paşa'nın konağına götürüldü. Temel Kaptan'la nikâhı ve düğünü ve zifafı orada oldu... Gelin seyrine gelenler, tellerinin ve duvağının altındaki saçların takma olduğunu fark edemediler. Yalnız Nimet Hanımefendi'nin verdiği eşyayla Ayvansaray'da dört odalı bir ev döşendi.

Bu vakayı bize nakleden Abdülhak Molla'dır, Sultan Mahmud'un Rami Kışlası'ndaki bir yıllık ikameti üzerine kaleme aldığı *Tarihî Liva* adındaki eserinde anlatmıştır. Biz noksan olan tuzunu biberini ektik ve sonunu da tatlıya bağladık.

Köçek İbo

Köçek İbo.

Çamurda bulunan elmas

On yedinci asrın ortasında yedi yaşında bir sabiyken babası Sultan İbrahim'in yerine Osmanlı tahtına oturan IV. Sultan Mehmed'in ilk saltanat günlerindeydi; 1648 yılı ağustosunun ilk haftası, kurduğu bir oyuncu kolunu bin türlü zahmet ve yoksullukla devam ettirmeye çalışan Baba Nazlı bir gün Edirnekapı ile Karagümrük arasında bir kahvehanede kara kara düşünüyordu.

Hünerli bir köçeğe sahip olmayınca rakip oyuncu takımları arasında iş bulmak pek zordu. Kendisinin şöhretli bir köçeği kandırıp takımına alacak parası olmadıktan başka, kendisinde bulunan son birkaç oyuncuyu, mukallidi, hokkabazı doyurup elinden almışlardı. Baba Nazlı Kolu, boğaz tokluğuna çalışan birtakım acezeyle sefil ve perişan dağılmak üzereydi.

Kahvehanenin önüne oba Çingenelerinden bir kırçıl herif ile ince uzun tığ gibi bir oğlan geldi, herifin ardında bir koca kız, ayı vardı.

Şopar tef çaldı, ayı oynattılar. Sonra oğlan kahvedekilerin önünde tefini gezdirerek parsa toplamaya başladı. Baba Nazlı tefe para atacak yerde şoparın bileğini sımsıkı tuttu.

Kolbaşı, ayının oyununu değil, bu oğlanı seyretmişti. Şoparın ince, kıvrılıp bükülmeye son derece müsait görünen vücut yapısı,

Tef çalıp ayı oynatan bu oğlan İstanbul'un en namlı köçeği olacaktır.

büyük büyük ellerinde tefe fiske vurmadaki fıtrî hüner, baldır adalelerinin sertliği ve ayak bileklerinin inceliği, ayıyı şevke getirmek için hayvanla beraber oynarken kalem parmaklı çıplak ayaklarıyla adım atışları, parmaklarının üstünde, topuk basmadan yürüyüşleri, onun bir rakkas olarak doğduğunu gösteriyordu.

Baba Nazlı en çok on üç yaşlarında kadar görünen ince uzun çocuğa sordu:

– Adın ne?...

Oğlan inci gibi dişlerini göstererek sırıttı:

– İbo!.. dedi.

Konuştular:

– Seni yanıma alayım, sana çuha potur alayım, ayaklarına sarı pabuç alayım, bana gelir misin?

– Çuha poturu al, ayaklarıma sarı papuçları al, bi de at al, şeker al, gelirim..

– Yanındaki bu adam kim?

– Amcam...

– Anan baban var mı?

– Var... Dokuz tane de kız kardeşim var, hepsi kocada...

Baba Nazlı ayıcıya döndü:

– Amca, bu çocuğu ben yanıma alırım...

– Bu çocuğu sen yanına alırsın da ne yaparsın?

– Oyuncu, çalgıcı yaparım...

– Biz Balat Çingenesi değiliz, bizden oyuncu çalgıcı çıkmaz...

– Günahtır, bu oğlan orakçı, ırgat, ayıcı olmaz. Bu oğlan padişah huzurunda oynayacak köçektir...

– Bizde ayıptır köçeklik... Sen yap kendi oğlunu köçek... Bizim çocuğumuza ilişme; hem ben senin gibi çok laf bilmem, bu İbo'nun babası laf bilir, var git onunla konuş...

– Hemen gidelim...

– Gidelim ama bilesin ki, bu oğlanın bir kusurcuğu vardır...

– Neymiş o kusuru?

– Onu ben söylemem... Babası söylesin münasipse...

Baba Nazlı hemen kalkmış, kırçıl ayıcı ve İbo'yla beraber orakçı Çingenelerin Edirnekapı dışında hendek içinde kurdukları çadırlara gitmişti.

Oğlanın babası amcasından uysal çıktı. Hem oğlana, hem kendisine ve hem amcaya birer çuha potur ile birer çift papuç, karısına iki donluk çiçekli bez, ayrıca senede beş yüz akçe istedi. Baba Nazlı oğlanın kusurunu sordu, Çingene kaşlarını çatarak:

– Yoktur bu İbocuğun kusuru... dedi.

– Amcası söyledi...

– Yalan söylemiş sarhoş herif...

Amca da poturu pabucu kaçırmak istemedi:

– Oğlanı almasın diye yalan söyledim! dedi.

Ayıcı ve demirci oba Çingenesi İbo'nun eşsiz bir köçek olması için iki sene kâfi geldi. Baba Nazlı adam yetiştirmede ne kadar büyük usta olduğunu İbo'da ispat etti. Geceli gündüzlü çalıştılar. İbo, yaşlı sanatkârın son ümidiydi. Rakip oyuncu kolları arasında kendi koluna iş bulmak, onlara galebe çalmak için harika bir köçeğe sahip olmak kâfiydi, böyle bir köçek de ancak çocuk olarak keşfedilebilir, üstünde elmastıraş dikkatiyle işlenerek yetiştirilirdi.

İbo'nun ince uzun yapısı, kemiklerinin inceliği, ellerinin ayaklarının büyük büyük olması, vücut kıvraklığı, hareket kabiliyeti bir köçekte aranan meziyetlerdi. Fakat ayrıca bir de sihirkâr cazibe lazımdı, "albeni" lazımdı, İbo'nun her halinde ve tavrında bu hal vardı.

Baba Nazlı, İbo'ya İstanbul'da hiç seyredilmemiş Hint raksları öğretti. Çocuğu her gün karşısına alarak saatlerce sesinin terbiyesiyle uğraştı. Bu müstesna hançere kabiliyetini, ciğer takatını tec-

rübe etti ve onun için sureti mahsusada şarkılar yazdı ve besteledi. Eserini ortaya koymak için bir fırsat kollamaya kalmıştı, o da umduğunun üstünde çıktı:

Çocuk padişah Sultan Mehmed'in sünnet düğünü...

Oyuncu kolları, kolbaşıları, köçekler

On yedinci asrın ortasında İstanbul yalnız Türkiye'nin değil, cihanın en zengin ve muhteşem beldesiydi. Bir cihan imparatorluğunun taht şehri ve âlemi İslam'ın medarı iftiharıydı. Dünyayı dolaşmış seyyahlar "Yeryüzünde bunun gibi mamur, kalabalık ve zengin şehir görmedik..." derlerdi.

Her biri sanat şaheseri ulu ulu camiler, sayısı bini aşan küçük cami ve mescitler, medreseler, mektepler, şeddadî hanlar, muazzam hamamlar, içlerine Karun hazineleri yığılmış bedestenler, çarşılar... Her sokağında gürül gürül akan çeşmeler... Her sokağında birkaç konak, her semtinde bir iki saray...

Ve mesela Süleymaniye'de bir Siyavuşpaşa Sarayı... Meraklısı çıkmış, cephesindeki pencereleri saymış: 1 200.

Biri de içindekilere sormuş:

– 300 oda ve divanhanedir ve 15 hamamı vardır!. demişler. Halkı bir çarşıcık beslermiş, içinde kasabı, bakkalı, fırını, kahvehanesi, berberi, attarı, cerrahı, bezzazı, saracı, kavafı, terzisi, kuyumcusu varmış... Selamlığındaki kapıcı, uşak, ırgat, seyis, bahçıvan, ayvaz, arabacı, çuhadar, şatır, saka, tatar, sadece bendegân ve horanta bekâr uşağı 1 000 kişi... Sarayın müştemilatı kışla halinde...

O devirde İstanbul'da yaşamış bir Mehmed Halife "... böyle yüz yirmi saraydan fazladır..." diyor.

Deniz kıyılarına denizle dudak dudağa yalılar dizilmiş. Boğazi-

çi yalıları, Haliç yalıları, Marmara yalıları... Şehrin etrafında mesireler, çayırlar, dere boyları... Kibarın ve zenginin altın yaldızlı, ipek şallı, sırma saçaklı, diba ve atlas yastıklı ince zarif kayıkları, kafesleri altın yaldızlı, kubbeleri altın alemli, perdeleri atlastan, kadifeden arabaları yüzer ve yürür birer köşk olmuş.

O devirde İstanbul'un nüfusu bir milyonun üstünde tahmin ediliyor, muharrirler "Beniâdem deryasıdır" diyorlar.

Sultanlar, şehzadeler doğar, donanmalar, şehrayinler yapılır... Sultanlar evlendirilir, şehzadeler sünnet edilir; tabaka tabaka vezirlerin, âyan ve eşrafın, tüccarın ve esnafın da düğün mürüvvetleri olur... Elbette ki taşan servet eğlence isteyecektir.

Rakkasları, hanendeleri, sazendeleri, mukallitleri, soytarıları, hokkabazları, türlü türlü canbazları, perendebazları, hayalcileri ve ortaoyuncularıyla büyük oyuncu kolları kurulmuştur. "Kol" zamanımızın dilinde kumpanyadır; yeni çıkma, bir kelime ile "topluluk" da diyoruz.

Hepsinin başında "pehlivan" unvanıyla birer kolbaşı, kumpanya reisi vardır. Feleğin çemberinden geçmiş, şeytanla kahve içip sohbet etmiş zaman ayarı adamlar...

Balat çingenelerinden Pehlivan Parpul, semtinde 300 nefer oyuncu, sazende ve hanende toplamış...

Yine Balat Çingenelerinden Pehlivan Ahmed, semtin toprağı bereketli, 300 nefer hüner sahibi Kıptî de o toplamış, fakat Mazlum Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah, Şahin Şah, Memiş Şah, Bayram Şah adındaki afitap misali köçekleriyle Pehlivan Parpul'u gölgede bırakmıştı. Dişlek Hasan adında biri pişekâr olmuş, Pehlivan Ahmed'in kendisi de taklit sanatında zamanının yegânesiymiş...

Kapıcıoğlu Pehlivan Osman çıkmış, 400 oyuncuyla bir kol kurmuş, Çingene ile kalmamış, anasının ipliğini pazarda satan şehir oğlanı bıçkınları da toplamış...

İki metreye yakın uzun boylu bir Rum, adı unutulmuş, lakabı "Servi", o da "Servi Kolu"nu kurmuş, Çingenelerine İstanbul Rumu ile Ermenisinin külhanîlerini karıştırmış...

Ayvansaray'ın meşhur Lonca'sından Pehlivan Baba Nazlı çıkmış, yanında 200 kişi, yarısı Çingene, yarısı da şehir uşağı veledi zinalar... Kendisi, zamanımızın tabiriyle büyük aktör ve rejisör... Bir "Gemici" oyunu yazmış ve bu oyunu meydana koymuş. İçinde türlü hüner ve raks. Öyle zannediyorum ki, bugün bu oyunun senaryosunu elimize geçirebilsek, Hollywood'un en müşkülpesent film amillerine elimizi öptürerek verebilirdik... Üstat rakkaslar lazım, onları da bulup yetiştirmiş: Çaker Şah, Şeker Şah, Süğlün Şah... İran tarzı, Frenk tarzı rakslar öğretmiş, en kıymetli kumaşlardan, telli pullu, şehvetengiz kıyafetlerle meydanı muhabbete salmış...

Yedikule, Narlıkapı, Sulumanastır Rum ve Ermenileri toplanmış, "Zümrüt Kolu"nu kurmuşlar. Kolbaşıları "Zümrüt" adında eski bir meyhane köçeği, aslı Sakızlı, gençliğinde gördüğü rağbeti hatırlamış, köçek oğlanlarını Sakız Adası'ndan getirtmiş... Kırma saçlı, gazal gözlü, gözleri kudretten sürmeli Dimitraki, Neferhaki, Yenaki derhal büyük şöhret kazanmışlar, okudukları Rumca şarkılar Müslüman İstanbulluyu öyle bir sarmış ki, ya hey!..

Bir mirasyedi, sadece "Çelebi" diye tanınıyor, uygunsuz gürühundan dilber bir gence tutulmuş, kaldırım itinin yalınayağına düşmüş. Külhanî, "Bir oyuncu kolu kurmanı isterim" deyince babadan dededen kalma servetini su yerine akıtmış, "Çelebi Kolu" kurulmuş. Para denilen mıknatıs diğer kolların en namlı köçeklerini demir tozları gibi çekip toplayıvermiş; kanaat etmemiş, yüzlerinin güzelliği ve vücut yapılarının hem düzgünlüğü hem de kıvraklığı, çalakisiyle meşhur Çerkez, Abaza ve Megril köleler satın almış, her birine ağırlığınca para harcayarak rakkaslar yetiştirmiş:

Can Memi Şah, Zalim Şah, Hürrem Şah, Yusuf Şah, Mirza Şah...

Pehlivan Eyyub, aslında bir saz şairi, kâtip, edip, zarif bir adam, büyük bir derbeder, kalender; Çin, Hindistan, Türkistan, İran, Arabistan, Mısır, Sudan, Cezayir, Fas... Gezmediği yer kalmamış bir seyyah, İstanbul'a gelmiş, halkın oyuncu kollarına düşkünlüğünü görünce 3000 riyal birikmiş parasını bu yolda harcamakta tereddüt etmemiş, "Akide Kolu"nu kurmuş, cömert adam, herkese hakkını fazlasıyla verince İstanbul'un en seçkin sanatkârları etrafında toplanıvermiş. Maarif erbabından kıssahanlar, üstat hanendeler, ruhnevaz mutriplerle bir cemiyeti kübra olmuş. Evvela Baba Nazlı'nın üç namlı köçeği, Çaker Şah, Süğlün Şah, Şeker Şah, "Kolbaşımız pir oldu, bir Gemici oyunuyla bizi besleyemez.." deyip Akide Kolu'na geçmişlerdi...

Yeni bir yıldız parladı

Kırıntıları oyuncu kollarından da bahsedelim:

Galata'da Pehlivan Laskara, aslında kuyumcu, Çelebi'yi görmüş, Kâtip Eyyub'u görmüş, Galata Bedesteni'ndeki dükkânın sermayesini oyuncu koluna yatırmış, Ermeni ve Rum ve Galata'nın Frenk gençlerinden müstesna köçekler bulmuş, çıkarmış ve onlara Aslan Şah, Kaplan Şah, Çakal Şah, Kurt Şah gibi paralayıcı isimler takmış... Hepsi levendane edalı, kesim biçim yerinde birer Rum haracı değer köçekler olmuş... Bunlar da 200 kişi, "Cevahir Kolu" adını almışlar.

Koca Balat Çingenelerinden sonra Yahudileri de toplanmışlar, hem kârlı hem de curcunalı iş, evvela 300'er kişilik iki oyuncu kolu kurmuşlar, "Patak Kolu", soytarıları, maskaraları, hokkabazlarıyla ortalığı gülmekten kırmış geçirmiş... "Haşona Kolu"nda da

Sinyor Yako, Sinyor İsrail, Sinyor Deşenko ve Samurkaş dört namlı köçekle hayli nam kazanmış..

Sonra bunlardan Samurkaş ayrılmış, kendi adına nispetle "Samurkaş Kolu"nu kurmuş, başına kendi cinsinden 200 nefer rindi kallaş da o toplamış.

Büyük şehri eğlendiren, güldüren, oyalayan bir âlem...

Zekâ, güzellik, sanat, rezalet, fuhuş, elden ele geçen, saçılan, yenilen içilen servet, ipekler, atlaslar, sırmalar, yaldızlar içinde müteaffin bir sefalet...

Sözün ayağa düştüğü bir anarşi devriydi. O zaman yaşamış müverrih Mehmed Halife yüreği sızlayarak yazıyor:

"İstanbul halkı devletlerine, nimetlerine mağrur oldular. Hak yolundan ayrıldılar, nefis havasına düştüler. Birbirini aldatır, biri öbürünün elindekini almaya çalışır. Namusa iftira atarlar, leke sürerler. Bütün esnaf hilekâr. Yeniçeriler tuğyan halinde, her türlü rezaleti uluorta, sokak ortasında yapıyorlar. Ulema ilmin faziletini unutmuş, avam ise zina ve livataya düşmüş... İstanbul'un üzerinde bir belayı asumanî dolaşıyor, böyle devam edemez; ya bir merhametsiz kılıç sahibi kesecek, ya bir salgın gelip kıracak, ya bir ateş düşüp yakacak; varlık içinde aklını ve ahlakını kaybeden insanları kül üstünde çırılçıplak bırakıp yaptıklarına pişman kılacak..." diyor.

Çocuk padişah IV. Sultan Mehmed'in sünnet düğünü İstanbul'un bu anarşi havası altında on beş gün on beş gece sürdü. Ve Köçek İbo, Baba Nazlı'nın elinde bu âlemin içine bu sünnet düğününde atıldı.

Halkı eğlendirecek oyuncu kollarına At Meydanı, Beyazıt Meydanı, Vefa Meydanı ve Aksaray'da büyük yeniçeri kışlası önündeki Et Meydanı tahsis edilmişti.

O tarihte devlet, padişahın büyükanası Kösem Sultan ile bu yaman kadının dışarda politika ortakları olan Yeniçeri Ocağı ağala-

rının pençesindeydi, Et Meydanı yeniçerilerin meydanıydı. İstanbul'un kibar ve zengin muhiti de Vefa semtiydi. Beyazıt Meydanı da şehrin göbeğiydi. Bu üç meydana büyük kollar yerleşti. At Meydanı'na da Yahudi, Ermeni ve Rum kolları ile köçekleri tamamen ayartılmış, yanında acezeden birkaç kişi kalmış, dağılmak üzere bulunan Baba Nazlı Kolu çadır kurdu.

Yahudi, Rum ve Ermeni kollarında bile hünerli canbazlar, hokkabazlar, perendebazlar, ateşbazlar ve her birinde üçer beşer namlı köçekler varken Baba Nazlı'nın tek kozu, tek varlığı, ümidi İbo'ydu. Elinde nesi varsa bu çocuğa harcamıştı, öylesine ki, dört kişilik bir saz takımı bile düzememişti. İhtiyar Baba Nazlı bir kemençe üstadıydı, İbo'nun rakslarına onun kemençesi refakat edecekti. Sahnesini bile süsleyememişti. İstanbul halkının henüz meçhulü olan genç rakkas düğünün ilk günü kuru tahtadan bir kerevet üstünde oynadı. Keşmirî şopar harikulade bir Hint raksına başladığı zaman karşısında yalnız on kişi vardı, oyununu 5 000 kişinin alkışıyla bitirdi.

At Meydanı'nın kalabalığı on beş yirmi dakika içinde Baba Nazlı'nın köşesine kaymış, akıvermişti. Hatta öbür kollardaki rakkaslar, canbazlar, hokkabazlar bile işlerini bırakıp İbo'yu seyre koşmuşlardı.

Bu köçek insan şekil ve suretinde semavî bir mahluktu. Evvela al ipekli bir köçek entarisiyle çıkmıştı, belinde al kuşak, üzerinde al camedan vardı ve başına da bir al şal sarmıştı. Alev parçası, döndü, kıvrıldı, büküldü, uçtu ve birden o kuru tahta kerevetin bir yerinde kayboldu, gözden kaybolmasıyla bir anda yine göründü, fakat bu sefer serapa beyazlar içindeydi. Aynı rakkas mıydı? Başkası mıydı?..

O gün öğleden sonra Beyazıt'tan, Vefa'dan ve Aksaray'dan At Meydanı'na doğru bir akın başladı. Baba Nazlı ve adamları parsa

toplamaya yetişemediler. Rakkasın oynadığı tahta kerevet atılan altın ve gümüş paralarla döşendi; bir ara geldi, keseler çözülmeden, içinde ne varsa olduğu gibi İbo'nun hünerli köçek ayaklarına fırlatıldı.

Hele bir kılıç oyunu oynadı, gövdesi çıplak, belinde bir ucu yerde sürünür kırmızı bir kuşak, bacaklarında bol paçaları çıplak ayakları üzerine dökülmüş kırmızı bürümcükten yarı şeffaf bir şalvar, başında altın miğfer ve iki pençesinde iki eğri kılıç; zaman oluyordu ki, ince uzun oğlan, çelik parıltılarına karışıp kayboluyordu; yerde ayak, parmak görülmüyordu.

İkinci, üçüncü ve dördüncü günler ve geceleri, İbo durmadı, oturmadı, uyumadı: oynadı ve şarkı söyledi. Sesi, ayrı bir harikaydı. Körpe yaşından umulmayacak kadar kalın, tatlı davudî bir ses...

Düğünün ikinci günüydü; "Pehlivan Eyyub"un seçkin saz takımı geldi, Baba Nazlı'ya:

– Senden para pul istemeyiz, dediler, bize izin ver, bu Can İbo Şah'a saz çalmak şerefi bizim olsun...

Düğünün beşinci günün Baba Nazlı, artık yeni unvanıyla yazalım, Can İbo Şah ile saraya çağrıldı. Sarayda üç gün üç gece kaldılar. Düğünün haftasıydı, ocak ağalarından saraya ricacı geldi. "Şu köçeğe padişahımız izin verip lütfetsinler, bizler dahi görelim..." diye. İbo ağa kapısına gitti.

Düğünün son günleri At Meydanı baştan başa Baba Nazlı'nın oyun yeri olmuştu, ihtiyar sanatkâr düğün oyunlarını meşhur "Gemici" ile kapadı. Ayasofya Hamamı'nın önüne iki gemi direği dikildi, bir gemi teknesi çatıldı, Can İbo Şah da Ayşe Reis oldu ve zenne rolünde öyle emsalsiz bir muvaffakiyet gösterdi ki, seyirciler arasında bulunan en namlı ortaoyuncuları bile "Elhak, bu kadar olur..." dediler.

Kolbaşılar Köçek İbo'nun ayağına düştüler

Padişahın sünnet düğününden sonra İbo'nun oba Çingeneleri olan yakınları çergelerinden çıktılar, ayılarını, eşeklerini, demirci ocakları ile körüklerini başka göçebelere devrederek İstanbul içinde Balatşah Mahallesi'nde bir konakta yerleştiler.

Ve bütün kolbaşılar Can İbo Şah'ın peşine düştü.

Pehlivan Parpul'un takımı kolların içinde en düşük olanıydı; kaba, fazla laubali, ekseriya müstehcen şakalarıyla İstanbul'un ayaktakımını eğlendirirlerdi. Parpul genç köçeğin huzuruna korka korka çıktı, terslendi, döndü.

Pehlivan Ahmed'in takımı da Parpul ayarındayken Saçlı Ramazan Şah adında bir köçek koca takımın seviyesini yükseltivermişti. IV. Sultan Murad devrindeydi, bir vezir düğününde kendi hesabına raks ediyordu, padişah tebdil geldi, önünde diz çöküp alnını hünkâra uzatan Saçlı Ramazan'ın iki kaşı ortasına bir altın yapıştırdı ve:

– Sen tavusi bağı iremsin!.. dedi.

Bu iltifatı işiten Pehlivan Ahmed hemen koştu, Ramazan'ı buldu, büyük bir aylıkla takımına aldı, Ramazan da Ahmed Kolu'nu ihya etti. O günden sonra bütün İstanbul kibarları ve zenginleri ve devlet ricali düğün mürüvvetlerine Pehlivan Ahmed Kolu'nu çağırır oldular. Saçlı Ramazan Şah'ın peşi sıra Şahın Şah'lar, Memi Şah'lar, Bayram Şah'lar, Mazlum Şah'lar da sürdüler, çıktılar, şöhret oldular. Saçlı Ramazan Sultan Murad'ın iltifatına nail olduğu zaman on yedi yaşındaydı ve şimdi yirmi beş-yirmi altı yaşına gelmişti, yüzü teravetini, vücudu da çalaklığını kaybetmişti. İbo gibi bir rakibin karşısında öbür arkadaşlarıyla beraber siliniverecekti. Pehlivan Ahmed İbo'nun ayaklarına kapandı, ağladı, fakat İbo:

– Ben nankör değilim, ustamı bırakmam! dedi.

Pehlivan Ahmed'i Kapıcıoğlu Osman takip etti. Daha emeklerken şeytanla aşık atmış, hüner, marifet, saz ve söz sahibi 400 kişilik büyük bir kolun başındaydı. Takımında tek Çingene yokken İbo'ya haber üstüne haber saldı. Türlü vaatlerde bulundu. "Cevahirle donatıp koynuna bir cariyeyi peripeyker koyayım" dedi, Baba Nazlı'nın şoparı omuz silkti, güldü, reddetti.

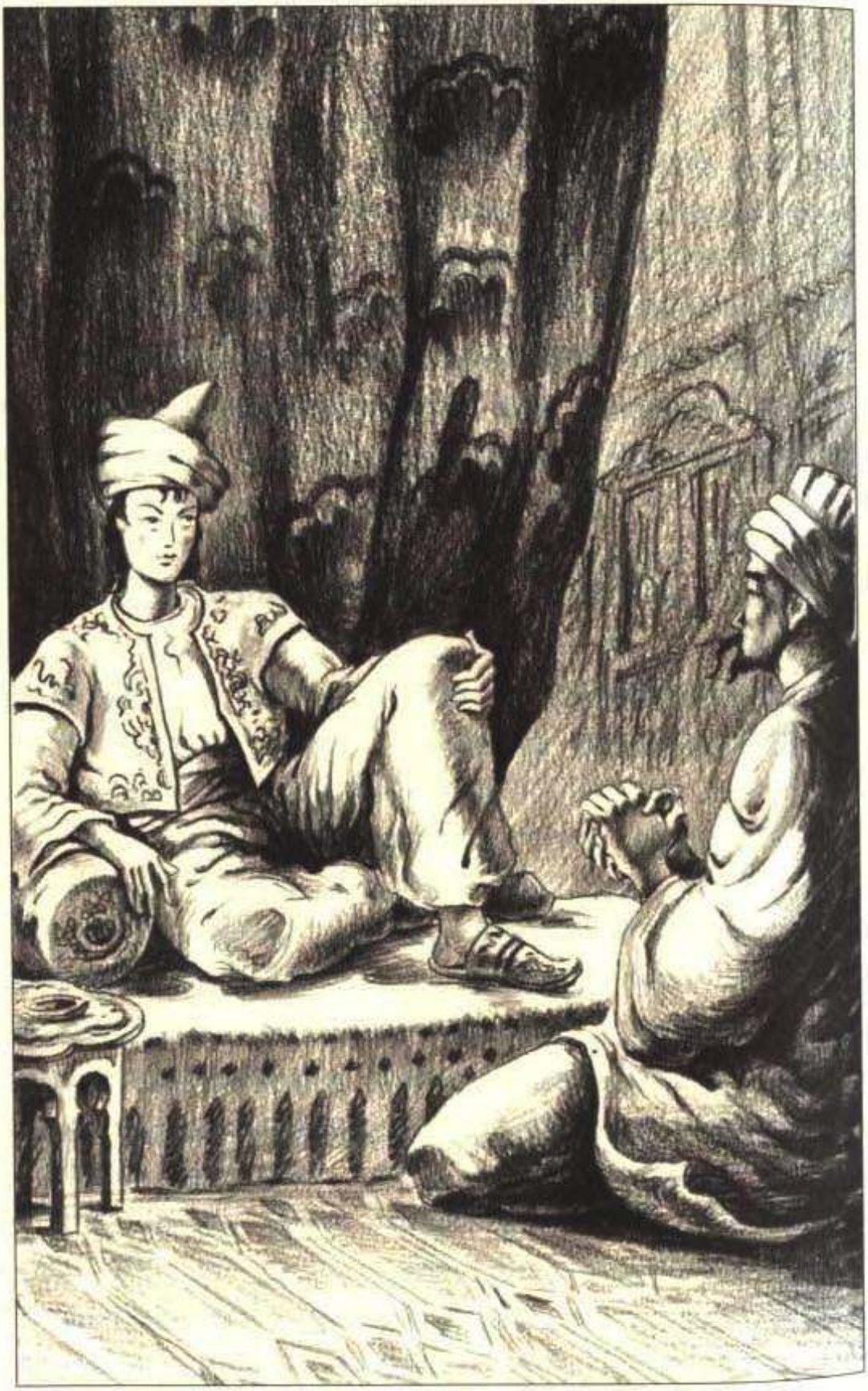
Kolbaşı Selvi Yahudi, melek suretinde şeytan 300 nefer haramzadeye sahipti, kapıdan kovuldu, bacadan girdi, yalvardı:

– Can İbo Şahım, alma benim ahım, boynuna dolanıp günahım, ey meydanı muhabbetin taze nihali, arz edeyim sana hali pürmelali, terk edip nazı, dinle niyazı! diyerek İbo'ya ortaklık teklif etti. Şopar ona da:

– Ustamın emeği bana az değildir ve sadakat naz değildir! cevabını verdi.

Bu ortaklık teklifinin bir aynını da Pehlivan Köçek Zümrüt yaptı. Elinde, yüzlerinin letafeti ve vücutlarının raksa olan harikulade kabiliyetiyle meşhur Sakızlı mahbupları vardı, İstanbul'a velvele salmışlardı, üftadelerinin nicelerini kuru tahta üstünde bırakmışlardı. Çağını geçirip tüyünü düzenler adaya dönüyor, yerlerine yenisi geliyordu. Adada köçek yetiştiren üç köy vardı. Zümrüt daha doğmamış oğlancıklara pey yatırmış, İstanbul'a gelecek Sakız köçeklerini inhisarı altına almıştı. Fakat Baba Nazlı'nın bir sihirbaz gibi ortaya attığı İbo çok gençti, en az beş yıl rakipsiz köçek kalacaktı, beş yıl değil, Zümrüt Kolu'nun dağılması için bir yıl zengin kapılarından uzak kalması kâfiydi, masrafı çok ağırdı. Balatşah Mahallesi'ndeki konağa gitti. İbo denilen Çingene oğlanın yanına çıkabilmek için günlerce eşik aşındırdı, nihayet bir gün lütfen kabul edildi; yalvardı, biz çöktü, bir aziz tasviri önündeymiş gibi İbo'nun karşısında haç çıkardı:

– Şahım! dedi, senin gibi müstesna yaradılışlı köçekler hiçbir

Kolbaşılar şoparın önünde diz çöküp yalvardılar.

takımın inhisarında olamaz, sen bulunduğun takımı ihya edersin, ama diğer tarafta 1 000 neferden artık oyuncuyu açlıktan süründürürsün, şu kadar hazine dökmüş şu kadar nefer kolbaşılar iflas edeceğiz. Bize acı, her nereye ki çağırırlarsa her sefer bir takımı al götür, senin sayende cümlemiz kazanalım, gel, cümlemizin başlarımız tacı ol!..

Makul gibi görünen bir teklifti, İbo sordu:

– Baba Nazlı perişan olduğunda onu düşündü müydün? Sakız'da doğmamış oğlancıklara paralar yatırırken, ya ne için başka kolların da bir Sakız mahbubu olsun istemezsin?

Sonra:

– Ben yalınayak ayı oynatırdım, beni bu devlete Baba Nazlı nail etti, ben şimdi ona nankörlük edemem, rızkı Allah taksim eder, herkes taksim edilmiş rızkını alır... dedi.

Kolbaşı Çelebi nazik, zarif adamdı:

– Can İbo Şahım!. dedi, sana üç nefer Çerkez köle alayım, kendi kulun olsunlar, onları talim et, bu sanat seninle bile gitmesin!..

İbo:

– Çelebim, dedi, o zamanlar gelsin düşünürüz, ama görüyorsun, şimdi henüz çok gencim!

Ve zarif muhatabına samimi itirafta bulundu:

– Allah beni köçek olayım diye yaratmış, yaratmış ama bana raksı öğreten Baba Nazlı'dır, o yanımda olmazsa ben kuru bir kalıp olurum; hatalarımı onun gözleri görür, düzeltir, meydanı muhabbete çıktığımda kendimi bilmem, beni o idare eder, tek parmağının üstünde fıldır fıldır dönerken etrafımdaki âlem kaybolur, hiçbir şey görmem, ama onun gözlerini görürüm...

Belliydi ki İbo ustası Baba Nazlı'nın manevî nüfuzu altındaydı, zamanımızın tabirini kullanabiliriz, belki de manyatizma edilerek raks ediyordu.

Kolbaşı Çelebi'yle hasbihalde bulunan İbo, Kolbaşı Pehlivan Eyyub'un gönderdiği bir kılavuz elçiyle konuşmadı.

Kolbaşıların bu haline Baba Nazlı gülüyordu:

– Çingene doğmuşum, Çingene öleceğim. Karun hazinesine sahip olsam yine Çingene'yim, ama ustayım; takımım dağılıyordu, şu oğlanı buldum, cevherini gördüm, işledim, köçek yaptım. İbo benim velinimetimdir, bugün beni bıraksa gücenmem, günü gününden âlâ olsun, kim dilerse varsın, kandırsın, alsın zaten ihtiyarım. Baba Nazlı Kolu benim değil, onundur... diyordu.

Uçurum kenarında açmış bir çiçek

Köçeklik yolu bataktı. Bir delikanlının köçek olması için sırtından iffetin bembeyaz gömleğini çıkarmış ve alnındaki ar ve namus damarını da çatlatmış olması şarttı. Köçeklerin hepsi bataklık çiçekleriydi.

Fakat Can İbo Şah bu yolda ayakdaşlarına benzemedi, şahane ve şuhane oynadı, kirlenmedi. İstanbul'da bir yıldız olarak parlamasının üstünden altı ay geçtiği halde davet edildiği saraylarda, konaklarda raks meydanından ayak çeker çekmez, bataklıkta değil, bir uçurum kenarında açmış ve dikenler içinde bir çiçeğe benziyordu; ne uzanılır, ne koparılır, ne koklanır. Onu hep uzaktan seyrettiler, üzerine okşamak için dahi el uzanamadı.

"Haddim değildir..." diyor, bütün ısrarlara rağmen işret sofralarına oturmuyordu, ağzına bir yudum içki koymuyor ve takımının kalabalığından asla ayrılmıyordu.

Sair zamanlarda evinden dışarı adım attığını gören olmamıştı. Dolaştığı, oynadığı yerler, daima kibar ve rical konakları, sarayları olduğu için Sultan Mehmed'in sünnet düğününden sonra büyük

şehrin mütecaviz hezele ve hayta güruhu İbo'nun yüzünü bile görmüyordu. Baba Nazlı Kolu'nun davet edildiği yerlere de ustasıyla beraber, düğün sahibinin gönderdiği bir koçuya binerek gidiyordu.

Şüpheciler, "Anası turp, babası şalgam, Kıptî köçekte namus!"; bir kısım insanlar da "Kolbaşıların suikastından kaçar, cümle kibar onun meclubudur, oğlan işini bilir" diyordu.

İşitilmemiş vakaydı, devrin vezirlerinden Bekri Mustafa Paşa kızının düğününü, başka bir yere sözlü Köçek İbo'yu oynatabilmek için bir ay sonraya bırakmıştı.

Kolbaşılar toplandılar, İbo'yu ortadan kaldırmaya karar verdiler. Öldürtecekler miydi? Hayır, bunu hiçbiri düşünmemişti. İstanbul'dan kaçırtacaklardı. O anarşi devrinde bu işi başaracak adam bulmak işten bile değildi.

Kolbaşılar, Müslüman, Hıristiyan, Musevî, Kıptî, Müslim ve Kıptî Nasranî her biri kitabına el basıp yemin etti; "Ser vermek vardır, sır vermek yoktur" dediler.

Kaçırma planını Pehlivan Laskara ile Pehlivan Parpul hazırladı. Laskara, Ayamavra Adalı bir Rum kaptan buldu, işini çok iyi bilen çekirdekten korsandı; para bile istememişti. Meşhur köçeği gemisine attığı gibi doğru Cezayir'e götürüp dayılara ağırlığınca altına satacaktı.

Parpul da Kanlı Mustafa ve Çıplak Ömer adında iki yeniçeri buldu; büyük ocak ağalarının şekavet yoluyla yaptıracakları işlerde kullandıkları iki şerirdi. Geri kalan aveneyi onlar tedarik edeceklerdi. Gününü hatta saatini bile tespit ettiler.

Pazarlıkta Kanlı Mustafa ile Çıplak Ömer:

– Daha ucuza yaparız, bize de kolaylık, şu oğlanın vücudunu kaldırıverelim! teklifinde bulundularsa da kolbaşılar razı olmadılar. Bilakis, Köçek İbo'nun Ayamavra Adalı kaptana teslimi şartıyla 1 000 altın vermeyi kabul ettiler.

İstanbul'da büyük velveleyle fevkalade heyecan ve merak uyandıracak ve dedikodusu belki de aylarca sürecek olan bu kaçırma planı tatbik olunamadı. Zira bir sarhoşun ağzından sayıklama şeklinde dökülen bir laf, yirmi dört saat içinde ağızdan kulağa bütün şehre yayıldı. İşitenin ağzı bir karış açık kaldı. Köçek İbo bir Kıptî Müslim olduğu için İstanbul kadısı efendi bu şayiaya fevkalade ehemmiyet verdi. Ellisini aşkın kırçıl bir Çingene, kör kötük sarhoş, bir kahvehaneye gelmiş, kahvede Köçek İbo'dan bahsediliyormuş, kulak vermiş, "Ben İbo'nun amcasıyım" dedikten sonra İbo hakkında herkesi hayrete düşüren laflar etmiş:

– Te ne ki dedimse içinde bir damlacık yalan yoktur. Açtık, çıplaktık, çul çaputla çergede otururduk, doyduk, giyindik, kuşandık, koca konakta otururuz ama işin içinde bit yeniği var böyle... demişti.

Sarhoş Çingene çıkıp gidince mesele evvela kahvehane halkı tarafından, sonra da kolbaşılar tarafından İstanbul kadısı efendiye aksettirilmişti. Kadı efendi Divanı Hümayun'a arz etti. Divan da namlı köçek ile Kolbaşı Baba Nazlı'nın derhal tevkiflerini, bütün şahitlerin dinlenerek ve başta köçeğin amcası, İbo'nun bütün ailesi efradının da nezaret altına alınmalarını emretti.

Divanı Hümayun'un bu tevkif emirleri şayianın şehre yayılmasından yirmi dört saat kadar sonra verilmişti. Baba Nazlı Ayvansaray'daki evinde bulunamadı; ihtiyar bekârdı, evinde, oyuncu kolunun uşak takımından üç Çingene'yle oturuyordu: "Ağa gece eve gelmedi" dediler, sıkıştırılınca da, "Bu sabah bizimle helalleşti bir heybe aldı, çıktı gitti, nereye gitmiştir, bilmeyiz" dediler.

Üç gün sonra Bostancıbaşı Köprüsü civarındaki ormanda, Turşucu Deresi içinde Baba Nazlı'nın cesedi bulundu, bir Bektaşî fukarası kılığındaydı; parasına tamah edilerek öldürüldüğü anlaşılıyordu, soyulmuş ve belinden kemeri alınmıştı.

Baba Nazlı'nın şahsında çok kıymetli bir sanatkâr kaybolmuş

tu. Ustalarının ortadan kaybolmasıyla dağılan takımının oyuncuları Baba Nazlı'nın yeni ve çok büyük bir oyun hazırlamakta olduğunu söylemişlerdi.

Balatşah Mahallesi'nde Köçek İbo'nun konağına gidenler konağı bomboş buldular. Yalnız odalardan birinde, tavandan bir ceset sallanıyordu: İbo'nun ayyaş amcası, Baba Nazlı'nın İbo'ya ilk rastladığı gün çocuğun yanında olan kırçıl ayıcı...

Belindeki kuşakla kendisini asmış, intihar etmişti. Kocaman boş bir şarap testisi, bu işi bir hayli içtikten sonra yaptığını gösteriyordu.

Köçek Can İbo Şah'a gelince, izi bulunamadı. Tamamen kayıplara karıştı. Evvela Baba Nazlı'yla bareber kaçtığı zannedildi, fakat ihtiyarın cesedi bulunduktan sonra onun da aynı feci akıbete uğramış olacağı tahmin edildi.

On beş sene sonra bir adam, "Ben kaybolduğu sabah Köçek İbo'yu gördümdü, o zaman çocuktum. Demirkapı'da kahveci çırağıydım, dükkânda yatardım. Sabahın erken vaktinde at üstünde geldi, uğrunkapıdan Sarayı Hümayun'a girdi, başımdan korktuğum için kimseye bir şey söylemedim..." diye anlatmıştı.

Güllü Fatma

Sarhoş amca kahvehaneye girdiği zaman bir adam Köçek İbo'nun diğer köçek oğlanlara asla benzemeyip namuskâr bir çocuk olduğundan ve Baba Nazlı'ya olan sadakatinden bahsediyordu; eski ayıcı körkütük haldeydi:

– Te ben o İbo'nun amcasıyım be... Te bizim çocuğumuz benzemez elbet kahpe köçek oğlanına... Zirakim İbocuk kızdır, gül goncası Güllü Kız'dır o! demişti.

On yedinci asır ortasında bir Müslüman kızının, velev ki Çingene ırkından da olsa cinsiyetini gizleyerek rakkas oğlan kılığında ortaya atılması, erkeklerle beraber yaşaması büyük, ağır suçtu; hem fuhuş, hem küfürdü, cezası en hafifinden idamdı.

Kız, kadın rakkase, çengi ancak kadın cemiyetlerinde oynayabilirdi: erkek cemiyetlerinde oynatılan kadınlar gayrimüslim fahişelerdi.

İbo, babasının onuncu evladıydı, dokuz ablanın üstüne doğunca adam onu bir şopar gibi büyütmüştü ve tam örtü altına koyacağı sıra, karşısına Kolbaşı Baba Nazlı çıkmıştı. Tanıştıkları ilk günü ayıcı amca, "Bu oğlan kusurludur!" demişti, kastı, "İbo oğlan değil, kızdır..." demekti.

Baba Nazlı, tahmin edilir ki, İbo'nun kız olduğunu, harika köçeğini muvaffakiyetle yetiştirdiği sıralarda öğrenmiş ve artık geri dönememişti, küçük Çingene kızının göğsü gelişinceye kadar bir köçek olarak kendisini ihya etmiş olacaktı.

Büyük yaş farkı, Baba Nazlı ile İbo arasında gayrimeşru bir yakınlık olabileceğini asla düşündüremez; oyuncu Çingene kızının oğlan kılığı altında daima temiz kalmaya çalıştığı ve temiz kaldığı görülür.

İbo'nun dokuz ablasının hepsi kocada ve birer tarafa dağılmıştı. Ana, baba ve sarhoş amca ve Baba Nazlı kendilerini besleyen köçeğin kızlığını ne zamana kadar saklayabileceklerini bilmemekle beraber bu sırrın bir gün bir sarhoş gevezeliğiyle meydana çıkacağını da düşünmemişlerdi. Daimî bir endişe içinde yaşadıkları söylenebilir. Kendilerini on sene kadar refah içinde yaşatacak serveti temin ettikten sonra Baba Nazlı'nın İbo'yla beraber İstanbul'dan kaçmaya karar vermiş olması da muhtemeldir. İhtiyar sanatkâr bir alçak adam olmadığına göre İbo'yu kendi kaderine bırakıp kaçacaktı denilemez.

Aslında aksi olmuştu. Sırrı faş edildikten sonra İbo, Baba Nazlı'yı bırakıp kaçmıştı. Yıllarca sonra bir adamın, "Çocuktum, Demirkapı'da kahveci çırağıydım, kahvehanede yatar kalkardım, bir sabah Köçek İbo'yu Sarayı Hümayun'un uğrunkapısından atla girerken gördüm" diye anlattığı doğruydu. İbo Sarayı Hümayun'a giderek padişahın büyük anası Kösem Sultan'a sığınmıştı.

Bugün bir hakikattir ki, pençe attığı devlet işlerinde türlü suiistimalleri, öz evladı Sultan İbrahim'in kanı ve torunu IV. Sultan Mehmed'e karşı caniyane suikastı bu kadını küçültmüyor; Kösem, aşkıyla, hırsıyla, azamet ve haşmetiyle büyük insandı. Ayaklarına düşen bir garip Çingene kızını himaye etmekte hiç tereddüt etmemişti. İbo, namı diğer Güllü'yü bir müddet sarayda korumuş ve sonra onu gizlice kaçırmıştı.

Güllü Şam'da yerleşmişti.

Şam, taşı toprağı zevku sefa, aşku muhabbet ve hatta hatta fuhşu rezaletle yoğrulmuş bir tarihî beldeydi. Şam saraylarının ve konaklarının haremlerinde sırım gibi esmer bir delikanlıdan farksız Güllü Kız'a öyle sıcak kucaklar açıldı ki, rakkase paylaşılamadı, bütün kibar Şam hanımlarının enisi ruhu, mahremi, makbulü, baş tacı oldu. Akil adında bir köçek oğlanla evlendi. Baba Nazlı'nın İbo'ya gösterdiği ihtimamla Güllü de genç ve güzel kocasını kısa bir zaman içinde Şam'ın en namlı ve hünerli köçeği yaptı. Akil'siz meclis kurulmaz oldu, fakat gariptir ki, kocasını erkeklerden kıskanmayan Güllü'yü, akil kadınlardan kıskandı ve evinde kilit altında tutacak kadar zorba oldu; fakat çok yaşamadı, âyandan birinin bahçesinde içkili bir eğlence âleminde havuzda yıkanırken esrarengiz bir şekilde boğuldu; meclisi kurmuş olan sarhoşlar istimdadını latife, şaka sanmışlar ve delikanlının boğuluşunu alkışlarla, gülerek seyretmişler. Güllü ikinci defa yine bir köçekle evlendi, yine geçinemedi ve boşandı.

Bütün bunları şöyle öğreniyoruz:

1678-1680 arasında İstanbul'a Şam'dan bir çengi karı geldi; yaşı kırk beşinin üstünde olduğu halde dilber yüzü de, ince uzun vücudu da taravetlerini muhafaza etmişlerdi; deri rengi tatlı esmerdi, Arap olduğunu söylemişse de Kıptî'ye benziyordu; adı Fatma'ydı. Raksa çıktığı zamanlar başına daima bir gül taktığı için Güllü Fatma diye şöhret buldu.

İstanbul saray ve konaklarının harem kapıları da Şamlı Fatma'ya açıldı. Yaşlıca fakat güzel kadın Canbaz Kasım adında bir esirci ile evlendi. Bu adam Mısır Çingenelerindendi ve Karun kadar zengindi. Güllü Fatma kocasını teshir etti, avcunun içine aldı. Kocasının cariyeleri arasından kabiliyet görerek seçtiği kızlara raks öğretti ve değerlerini kat kat yükseltti, onları gittiği saray, konak ve yalılara götürerek oynattı, rakkase olarak seçtiği kızlar da hep erkek yapılı, koca elli, koca ayaklı, davudî sesli cariyelerdi. Gittiği kibar kapılarında hanımlarla bir hafta, on gün kapanıp kaldığı olurdu.

İstanbul, Şam'ın gösterdiği yumuşaklığı, müsaadeyi gösteremedi, Şamlı çengi safizmle ittiham edildi ve bir sefer, Üsküdar'da davet edildiği Ayşe Sultan Yalısı'ndan dönmedi. Yattığı odada boğulmuş, cesedi denize atılmıştı.

Köçek İbo'nun macerasının ilk defa olarak 1711 yılında Edirne'de Aynalı Kahvehane'de anlatan Meddah Burnaz Ali bu vakayı Derviş Hasan adında bir Mevlevî dedesinden dinlediğini, onun da Güllü Fatma'nın kocası Canbaz Kasım'dan dinlediğini söyler.

Meddahın iki küçük sayfaya sıkıştırılmış notları çok karışıktır, bilhassa devrin padişahının adı bazı yerde Mehmed, bazı yerde de Murad olarak geçmektedir, bu bakımdan Köçek İbo'nun zuhurunu IV. Sultan Murad zamanında göstermek de mümkündür.

Civelek Mustafa

Civelek Mustafa.

Bostancıbaşı Ferhad Ağa

Kahramanlarından birinin akıbeti bakımından tarihimizde eşine rastlanmayan bir vakadır. On altıncı asrın büyük müverrihi Selanikli Mustafa Efendi anlatıyor; bu zatın kendi adına nispetle *Selanikli Tarihi* diye anılan muazzam vakayinamesinin en kıymetli kısmı maalesef basılmamıştır, kütüphanelerimizde el yazması halinde durur.

Selanikli Mustafa Efendi sonu pek müthiş olan vakanın iki kahramanının isimlerini yazmıyor, "Bir yeniçeri ile bu yeniçerinin yanında gezdirdiği tüysüz bir genç" diyor. Bir tarih olayı zamanımızda takılacak iki isimle kıymetinden hiçbir şey kaybetmez.

Miladın 1595 yılındayız; Sultan III. Murad'ın öldüğü ve Sultan III. Mehmed'in Osmanlı İmparatorluğu tahtına oturduğu yıl...

Yeniçeri Ocağı'nın disiplini yeni bozulmuş; padişahın emriyle ocağa alınmış canbaz makulesinden birtakım uygunsuz adamlar efrat arasındaki toy gençleri de haytalık yolunda baştan çıkarmışlar, yeniçeri şahbaz ve şehleventleri, şahbaz dilaverleri arasında, başlarında kavak yelleri esmeye başlayanlar çoğalmış. Bu da, büyük şehrin inzibat ve asayişini bozmuş. Zira İstanbul'un muhafazası yeniçerilere bırakılmıştır. Her semtte zamanımızın polis karakolları yerinde birer yeniçeri kolluğu bulunmaktadır; asayiş ve in-

Zehir Ali.

zibatı teminle mükellef yeniçerilerin arasında asayiş ve inzibatı bozan haytalar çıkarsa herhalde küçümsenmeyecek bir meseledir.

59. Yeniçeri Ortası da Üsküdar'ın zapturaptına memur edilmişti. On altıncı asrın Üsküdar'ı muazzam ve mamur beldeydi, Anadolu'nun en büyük şehriydi, nefsi İstanbul'un nüfusuna yakın halkı vardı; günlük hayatı renkli, zengin, canlıydı. Halep'e, Şam'a, Mısır'a, Bağdat'a, İran'a ve hatta Hindistan'a, Çini Maçin'e giden kervanlar oradan kalkardı.

Üsküdar hanları her zaman için gelen giden yolcularla tıklım tıklım dolar boşalırdı; bir kervanın kalkması, konması, adamlarının, eşyasının yoklanması, kaçak mal, madde, cariye ve köle aranması öyle dağdağalı, zor, her türlü hileye, yolsuzluğa müsait işlerdi ki, 59'lulardan bir çapkın yeniçeri türlü edepsizlikler yapabilirdi, hurç, denk, heybe kaldırtır; at, merkep, deve çaldırtır, hatta cariye ve köle kaçırtırdı. Çorbacıların, odabaşıların baskı ve dikkatine rağmen bu gibi vakalar on altıncı asrın o son yıllarında sıkça görülür olmuştu ve arada, yeniçeri şahbazlarının gözü edepsizlikte olanlarına kanlı ibret dersleri veriliyordu; mesela elleri ardına bağlanmış çam yarması gibi bir delikanlı, çırpınma ve feryadına kulak asılmayıp sille yumruk, tekmeyle sürüklenerek Üsküdar'ın büyük iskelesi önündeki meydanın ortasında diz çöktertiliyor ve şahin başı cellat satırıyla o şehlevent vücudun omuzları arasından yere yuvarlanıyordu; idam cezasının sebebini de tellallar ilan ediyordu:

– Yolcu malını uğrulamış yaramazdı!

– Handan misafir taze uşak kaldırmış şakidir!

Bu gibi suçların failleri suç üstünde yakalandılar mı, ölüm cezası için muhakemeye lüzum yoktu, en büyük zabıta amiri olan Üsküdar Ağası'nın, hatta bazen çorbacı ağanın "Kaldırın" demesi kâfiydi!

Bütün İstanbul'un asayiş ve inzibatından mesul yeniçeri ağası,

bostancıbaşı ağa, asesbaşı ağa gibi amirler ise yeniçeri neferi, mavnacı, beygir sürücüsü, araba sürücüsü, fırın uşağı, hamal ve tellak boyundan ve hatta esnaf tabakasından adamların sekizinin-onunun vücutlarını bir emirle derhal ortadan kaldırabilirlerdi.

İşte o 1595 yılının yazında bir gün Üsküdar İskelesi'ne bostancıbaşı ağanın dokuz çifte kancabaş kayığı yanaştı.

Bostancıbaşı ağa, Marmara, Boğaz, Haliç, bütün İstanbul sularının zabıta amiri ve Sarayı Hümayun'un muhafızı, İstanbul ve civarındaki miri kasırları, sarayları, çiftlikleri bekleyen ve yalı köylerini koruyan bostancıların kumandanıydı. Devletin cellat teşkilatı da bu ağanın emrindeydi. Bostancıbaşının ayak bastığı yere derhal bir dehşet çökerdi. O tarihte bostancıbaşı ağa olan zat Ferhad Ağa adında biriydi. Aslen Bosna taraflarından, iki metreye yakın bir boy, kara yağız bir âdem ejderhasıydı. Mert adamdı; doğru adamdı, Müslüman adamdı; zalim değil, fakat kafasının hak bildiği yerde, doğru bildiği yerde suçluya karşı amansız şedit adamdı. Uğursuz, nursuz, şerir haydudun kahredici düşmanıydı. Hele ırz ve namus meselelerinde, İslam şeriatının haramdır, günahtır dediği meselelerde son derecede titizdi.

Ferhad Ağa'nın Üsküdar'a gelmesi şehirde telaş, korku uyandırdı: kaşlar çatık, pos bıyıkları matruş çenesinin iki yanına Bektaşî adabınca sarkmış, çehresine başkaca heybet vermişti.

Doğru 59. Orta'nın kolluğuna gitti. Çorbacı ilk kolluk neferleri heyecanlandılar ve Ağa Hazretleri'ni gereken hürmetle karşıladılar. Ferhad Ağa mukaddemeye lüzum görmedi:

– Bre Çorbacı Ağa, neferlerinden uygunsuz ve yaramazlar kimlerdir? diye sordu.

Böyle bir soru karşısında adam himaye edilemez, isim saklanamazdı, çorbacı:

– Falan ve falan ve falan uygunsuzlardır... dedi.

Ferhad Ağa'nın, "Getirin ol eşkıyayı!" diye gürlemesi bekleni-

yordu. Çorbacının isimlerini saydığı üç beş nefer yeniçeri eğer edepsizliklerini hatırlayıp Ferhad Ağa'yı kolluğa gider görünce kaçarlarsa ve bir daha da Üsküdar'da görünmezlerse kelleyi belki kurtarabilirlerdi. Fakat bostancıbaşı hemen gazaba gelmedi:

– Çorbacı! Bu saydıklarının arasında avratların aklını çelecek mertebede yakışıklı, hüsnü cemal sahibi yiğit kimlerdir? diye sordu.

59'un çorbacısı hiç düşünmedi:

– Zehir Ali dediğim nam şahbaz dilaverdir! dedi.

Zehir Ali ile civeleği Mustafa

Üsküdar yeniçerilerinden 59'un Zehir Ali yirmi bir-yirmi iki yaşlarında erkek güzeliydi. Masallardaki tarifler gibi bir güneş parçası, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!" diyen bir delikanlıydı. Afili, uçarlı, koşarlı, şahin başlı; başında altın sırmalı külah etrafında üç endaze tülbent, bir ucu sağ omuza sarkmış olacak ve bir kıvrımında da, mevsimine göre ya bir gül goncası, ya bir koçan sümbül, ya bir yeşil yaprak bulunacak; ak bezden gömleğin düğmeleri çözük, şahbaz yiğit sinesi yaz kış küşade, üryan gerektir; kollar hemen omuz başlarına kadar sıvanmış, sağ pazısında pazıbant, kolunda 59. Orta'nın dövme nişanı; gömlek üstünde sırma işlemeli camedan, belde kuşak üstünde silahlık; silahlığında çifte kubur tabanca, çifte yatağan bıçak, bacaklarında kısa bir çağşır. Baldırlar çıplak, ayaklar çıplak, iri kıyım çıplak ayaklarında sarı sahtiyandan Galata filarları. Muhakkak ki, afeti devran ve velveleyi zamandı. Asrının seçkin şairlerinden olup Arabî ve Farisî lügatlara iltifat etmeyerek sade Türkçe'yle kaleme aldığı şiirleriyle meşhur olan ve şiirlerinde daima nevcivanların güzelliklerini tasvir etmiş olan Edirneli Nazmî eğer İstanbul'da yaşamış olsaydı, şu şaheser muhammesi bu Zehir Ali şanında söylemiştir diyebilirdik:

"Servdir yüce boyun, hey güzelim, yüzün gül;
Yasemen ak alnın, kara saçındır sünbül;
Gonce ağzın söze geldikce dilindir bülbül;
Seni gören bu güzellikle verir sana gönül;
Hey güzel! Benzeyemez kimse güzellikde sana!.."

Böyle bir civan avratların aklını çelmez de kim çelebilirdi? Fakat bostancıbaşı ağanın sualine çorbacı yutkunarak cevap verdi:

– Zehir Ali gayetle güzellikte bir tanedir ama avrada nazar ve iltifat etmez, bir uygunsuz kâfir olup daim taze ru civanlarla ülfet ve muhabbet eder ve on gündür yanında bir mahbubi ziba civeleği olup gece ve gündüz onunla biledir!

"On gün" lafını işiten Ferhad Ağa'nın gözleri parlayıverdi:

– Bre Çorbacı, tez söyle tahkik etsinler o Zehir Ali şimdi kandedir?..

Tahkike hacet kalmadı, orada bulunan kolluk neferlerinden biri:

– Şimdi civeleğiyle bile iskele karşısında Kolluk Hamamı'na girerlerken gördüm! deyince Ferhad Ağa yerinden fırladı, yanına çorbacı ile kolluk neferlerinden otuz kadar yeniçeri aldı, dört beş nefer de bostancısı, bunların arasında iki nefer de celladı vardı, Kolluk Hamamı'na giderek:

– Davranman!.. narasıyla gürleyip hamamı bastı.

Zehir Ali zaten davranacak vaziyette değildi, soyunmuş, belinde peştamal, çıplaktı; civeleği de aynı haldeydi, üstelik ancak 14 yaşlarında bir çocuktu, bostancılarla yeniçeri neferlerinden birinin koca pençesiyle değil, bir fiskede yere cansız serilirdi.

Çorbacı kolluk ile hamam arasında, yolda anlatmıştı:

Ali on gün kadar evvel kolluğa gayet güzel bir çocuk getirmişti. "Bu oğlanın adı Mustafa'dır, hemşerimdir, civeleğim olmuştur" diyerek çorbacısının elini öptürmüştü.

Yeniçeri Ocağı'nın ananeleri arasında, ileride yeniçeri olacak tüysüz namzet gençlere "civelek" denilirdi. Civelekler, ahlaksız güruhunun kötü bakışlarından korunmak için yüzlerine at kılından bir püskülpeçe takarak dolaşırlardı. Zehir Ali de hemşerisinin yüzüne peçesini takmış, on günden beri yanından bir an ayırmıyor, geceleri de Balaban İskelesi'ndeki bekâr hanlarından birinde tuttuğu bir odada kalıyordu.

Ferhad Ağa Zehir Ali'ye:

– Bu çocuk kim olur? diye sordu.

Genç yeniçeri gayet sakin:

– Hemşerimdir, ortada yoldaşım olacak civeleğim Mustafa'dır, dedi.

Bostancıbaşı, korkusundan tir tir titreyen oğlanı kolundan tutup hamamcı ağanın camekân odasına doğru itti, hamamcı ağa ile çorbacı ağaya:

– Sizler dahi gelin! dedi.

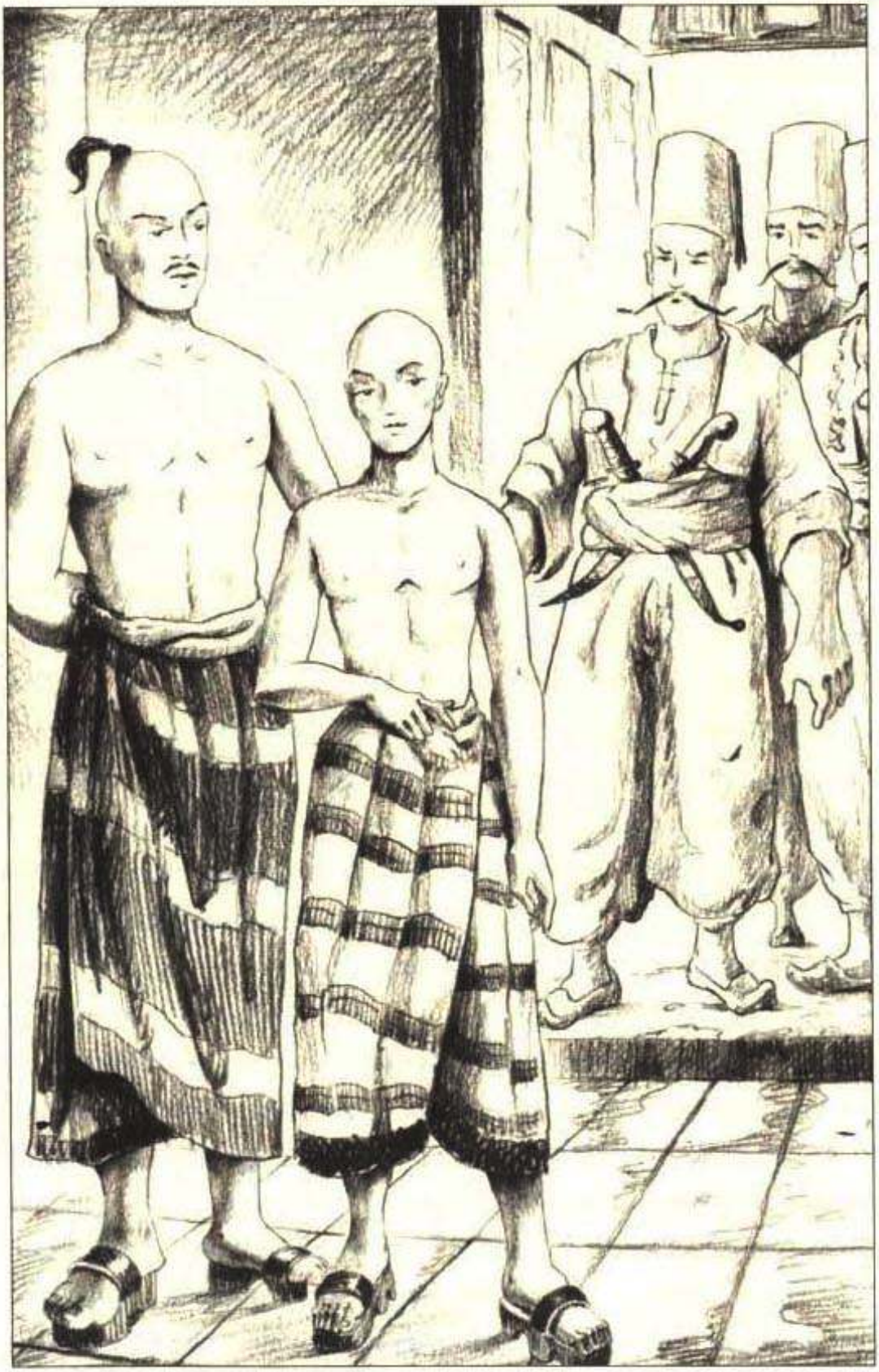
Odada çocuğunun belinden peştamalı çekip alınca oğlanın erkek olmadığı meydana çıktı.

Hamam kubbesi fıldır fıldır dönmüş ve Bostancıbaşı Ferhad Ağa'nın beyni üstüne çökmüştü. Müslüman adamın çenesi kenetlenmiş, güçlükle sordu:

– Senin adın Hatice midir?

Anadan doğma çıplak ve henüz on dört yaşında olan, saçları oğlan başı gibi kesik kız yahut genç kadın elleriyle çıplak vücudunun neresini örteceğini şaşırarak diz çöktü ve inler gibi, "Belî" dedi; "Evet" demektir.

Aslında ise telaşına lüzum yoktu, zira Ferhad Ağa ile çorbacı ve hamamcı ağalar, civelek oğlanın kadın olduğunu gördükten sonra gözlerini o çıplak vücut üstünden derhal çekmişlerdi, bu üç hakikî Müslüman'ın gözleri haram, kerahet ve günah üzerinde asla duramazdı. Ferhad Ağa çorbacı ile hamamcıya:

Yeniçeri Zehir Ali ile civeleği Mustafa, ikisi de Kolluk Hamamı'nda bir peştamalca çıplaktı.

– Ben on gündür bu kahpeyi ararım, dedi. Hüda'ya kasem ki, bu avradı saçın kesmiş, civelek zeynine girmiş ve yeniçeriler hamamında hiz oğlan misali üryan bulacağım aklımdan geçmezdi. Şimdi burada olduğu gibi yarın ahrette de buna şahadet eder misiniz?

Yalnız o iki ağa değil sahneye uzaktan şahit olmuş hamam uşakları ile birkaç yeniçeri de:

– Ederiz! dediler.

Ferhad Ağa cellatlara döndü:

– Boğun kahpeyi! dedi.

Dev gibi iki cellat camekân odaya girdiler, perdesini çektiler.

Cellatlar gelmeden Küçük Hatice belki de korkusundan ölmüştü.

Namus davası

Vakanın aslı şuydu; asırlarca sürecek cemiyet yaralarından biriydi:

Aksaray'da Muradpaşa Camii'nin imamı Hafız İlyas Efendi'nin iki karısı vardı. Altmışını aşmış olan imam efendinin hali vakti yerindeydi, vücut yapısı da çok sağlamdı, damızlık koç, boğa gibiydi. Şeriat da dört nikâha kadar izin verdiği için gönlü bir körpe kız arzulamış, mahallesinden fakir bir eskicinin henüz on üç-on dört yaşında bir çocuk olan Hatice adındaki dilber kızını üçüncü zevce olarak almış ve sineyi muhabbetine çekmişti.

Kızın kadın çizgileri henüz gelişmemişti, göğsü topluca bir oğlan göğsünden farksız, hemen dümdüz olan Hatice'yi dedesi yerinde bir adamla evlendirmek o eski çağların tabiî görülen münasebetsizliklerindendi. Narin, zarif, güzel Hatice eskicinin kulübesinden imamın evine boynu bükük bir mor menekşe gibi gelin gitmişti. Esir pazarından alınmış bir cariyeden farksızdı. Daha haftasın-

da üç kadın hamama giderlerken, iki yaşlı ortağı hamam bohçalarını cariyelerinin değil, Hatice'nin koltuğuna vermişlerdi.

Evlendiğinin ilk ayı içinde, belki o hamam günü, giderken yahut dönerken, belki başka bir gün komşu gezmesinde, çarşı alışverişinde ve yine iki ortağının bir adım arkalarında halayık gibi yürürken yolda Yeniçeri Zehir Ali'yle karşılaşmışlardı.

Zehir Ali'nin kara kara gözlerinin bakışı gönül evi talan eden yıkıcı Tatar akıncıları gibiydi. Küçük güzel Hatice'nin yaşmak altında alevli bakışı bu şahin başlı, koşarlı, uçarlı, baldırı çıplak yalınayaklı bekâr uşağının gönül evi çatısını tutuşturuvermişti.

Göz göze geldikleri anı, yine Edirneli Nazmi'nin bir beyiti anlatır:

"Gönlüm karasın aç, ey yüzü ak;
Gel, su gibi bir benden yana ak!"

demişti.

Hatice'nin o gece rüyasında genç ve güzel yeniçeriyi gördüğü muhakkaktır ve gözlerini açtığı zaman, Zehir Ali'nin karanfil bıyıklı dilber yüzü yerine altmış beşlik imam efendinin gülyağı kokulu çember sakalını görmek herhalde korkunç tecellidir.

Bu karşılaşmanın ve ateşli bakışmanın üstünden çok geçmedi, iki gün sonra Muratpaşa semtinde bir haber çalkalandı. Bir yeniçeri neferi İmam Hafız İlyas Efendi'nin küçük güzel karısını kaçırmıştı.

İmam efendiyle beraber mahalle namusu da şahlanıverdi; semtin ileri gelenleri arkalarına taktıkları 1 000'den fazla Aksaraylı ile Paşakapısı'na giderek ırz ve namus davasında bulundular, vakayı anlattılar:

– Irzımız, namusumuz yeniçeriye emanetken Müslüman'a bu ihanet ve şenaat olur mu?

– Kaldı ki, bir veziri alişanın camiinde imam olan sulehadan bir hafızı Kuran'ın ehli, helali ola...

– Devletli Vezir!.. Hacı Bektaş Ocağı'nın namusuna dahi kara çalmış şeririn eşeddi siyasetle hakkından gelinsin!..

– Ve hem dahi o kahpenin cezasını veresin!.. dediler.

Sadrazam Koca Sinan Paşa'ydı. Kendi çıkarından başka hiçbir şey düşünmeyen, bir koca kallaş, gaddar, zalim, kanlı adamdı, son derecede kurnazdı; ırz ve namus meseleleri üzerindeki titizliğinden değil, kadın kaçıran garip bir yeniçeri neferini buldurup derhal idam ettirmek suretiyle halk arasında nam almak için vakaya aşırı alaka gösterdi:

– Müslümanlar, sakin olun, ben onları bulur ve gereği gibi haklarından gelirim! Şu sakalımızı din ve devlet yolunda padişahımıza ve padişahımızın siz kullarına hizmet ile ağarttık, benim zamanımda şeri şerife karşı gelir ırz ve namus uğrusu yaramazlara aman yoktur!.. Hele şimdi dağılın!.. dedi.

Ferhad Ağa'nın havan topu

Ferhad Ağa ise, genç kadının kocası Hafız İlyas Efendi'den başladı:

– Karını kaçıranın bir yeniçeri olduğunu nereden biliyorsun? diye sordu.

İmam sıkılarak anlattı:

– Sabah namazına camiye gittim, evden çıktığımda iki büyük zevcem ve iki cariye uyurlardı, o gece Hatice'nin odasında olduğumdan yalnız o uyanıktı, beni kapıdan uğurlarken "Varayım ablalarımı namaza kaldırayım" dedi, namazdan eve döndüğümde ise Hatice'nin benim ardımdan sokağa çıkıp kaçtığını öğrendim. Vaka mahalleye yayılınca Sarac Hasan geldi, benimle mahrem görüşüp,

"İmam Efendi, bu sabah namaza geç kaldım, koşa koşa gelirken, bir avrat gördüm, bir şahbaz yeniçerinin peşine takılmış giderdi, ne olsa gerek diye merak ettimse de namaz vakti geçeceğinden peşlerine düşmedim, sonra senin hatununun firarını işittiğimde bildim ki, yeniçeriyle giden odur; karanfil bıyıklı, yirmi yaşlarında gayetle nümayişli delikanlıydı" diye nakletti...

Bunun üzerine Yeniçeri Ocağı'nın vukuat defterinden yaramazlık ve uygunsuzluklarıyla tanınmış yüze yakın yeniçerinin isimlerini çıkarttı, hepsini takip ettirdi, çoğu evvela görgü şahidi saracın tarif ettiği adama benzemiyordu, bu meselede hepsi temize çıktılar.

Yeniçeri kılığına girmiş bir serseri olmak ihtimaliyle koca şehir semt semt, karış karış arandı; bekâr odalarına, hanlara, bütün şüpheli yerlere baskınlar yapıldı. Halleri şüpheli 500'den fazla kadın toplandı, imam efendinin diğer iki zevcesine gösterildi, hatunlar; "Hatice bu değildir..." dediler.

İstanbul'un iki geçit noktası olup ismini kaydettirmeden kimsenin aşamayacağı, geçemeyeceği iki karakol vardı. Anadolu'da Bostancıbaşı Köprüsü, Rumeli'de Küçükçekmece Köprüsü; oralara da emirler gönderildi. Limandaki iskeleler de tutulmuştu. Ferhad Ağa "Şu avrat kuş olup uçmadı, balık olup deryaya dalmadı, ya ki köstebek gibi toprağa girmediyse elimden kurtulamaz..." dedi.

Son aranacak yer olarak Üsküdar'a geçmişti ve aradığını orada, hiç ummadığı bir sürat ve kolaylıkla bulmuştu.

Küçük Hatice'yi Kolluk Hamamı'nda, hamamcı ağanın camekân odasında boğan cellatlar, biçarenin çıplak cesedini bir çuvala koyarak yeniçeri kolluğuna götürdüler, gece çuvala ağır taşlar bağlanacak ve kayıkla Kız Kulesi açığına götürülüp akıntıya bırakılacaktı.

Zehir Ali'ye gelince, Ferhad Ağa giyinmesine müsaade etmedi, kolları arkasına çevrilip kıskıvrak bağlandı; hamamdan, belindeki peştamalla çıplak çıkarıldı.

Baskın duyulmuş, bütün bekâr odaları, hanlar, kahvehaneler ve koca çarşı boyu boşalmış, Kolluk Hamamı ile iskele arasındaki meydana binlerce meraklı birikmiş ve hâlâ da koşup gelenlerle kalabalık artmaktaydı. Yeni gelenler:

– Ne vardır?.. Ne olmuştur?.. diye soruyordu.

Hiç kimse hiçbir şey bilmediği halde bir şeyler yakıştırıp atıyordu:

– Hamamda kan olmuş...

– Bir dilaver yeniçeriyi vurmuşlar...

– Yok, hamamcı ağayı vurmuşlar...

– Kan olmamış, bazı yaramazlar toplanmış, hamamda fitne maddesi konuşurlarmış...

– Yeniçeri ile sipahi arasına kılıç düşecekmiş...

– Benim duyduğum, balaban leventleri fahişe avrat götürüp hamamda meclis kurup ol avratları oynatırlarmış...

– Casus maddesiymiş...

– Hamamda kalpazanlar varmış, akçe basarlarmış...

– ...

– ...

Çorbacı ağa maiyetindeki yeniçerilerle kalabalığın arasından güçlükle yol açabildi Zehir Ali kendisini götüren bostancılara ayak direyip güçlük çıkarmadığı halde hemen her adımında sille ve yumrukla hırpalanıyordu ve laf çemberleri de yine dalga dalga açılıyordu:

– İşte katil budur...

– Beş adam kesmiş...

– Bre katil olsa elinde, yüzünde, üstünde kan olur...

– Bre ben bu şahbazı bildim, 59'un Zehir Ali'dir...

– Tamam odur...

– Bre siyasete niçin götürürler?..

– Yaramazdır...

– Allah taksiratını affetsin...

– ...

– ...

Hatta sille yumruk sürüp götüren bostancılar da dahil, herkes Zehir Ali'nin iskele önünde idam olunacağını tahmin ediyordu, fakat Bostancıbaşı Ferhad Ağa:

– Bu melunu kayığa koyun, Tophane'ye götürürüm... dedi.

Ferhad Ağa kesin kararını vermişti, delikanlıyı işkenceyle idam ettirecekti, fakat bilinen işkencelerin hepsini azmsıyordu, Zehir Ali'nin suçu katmer katmerdi:

Zina!..

Bir Müslüman'ın nikâhlı karısını kaçırarak zina!..

Hafızı Kuran bir imam karısıyla zina!..

Bir Müslüman kadınını soyarak kestirerek oğlan kılığında dolaştırma!..

Bir Müslüman kadınını soyarak bir peştamalla erkekler hamamında üryan olarak teşhir!..

Aşiftesini civelek yazdırıp Yeniçeri Ocağı'nın namusunu lekeleme!..

Ferhad Ağa Üsküdar'dan Tophane'ye geçinceye kadar Zehir Ali için işitilmemiş, görülmemiş bir idam şekli düşündü. Tophane'de Zehir Ali'nin evvela ayak, bacak, diz kemikleri kırıldı, belden aşağısı kanlı bir et külçesi haline geldi. Sonra yarı ölü bir halde yağlı paçavralara sardılar ve bir havan topunun ağzına güllе gibi tıkadılar ve topun fitiline ateş verdiler.

– Bu melunu derya ve toprak kabul etmez!.. diyen Ferhad Ağa, Zehir Ali'yi bin parça olarak havaya savurdu.

Sözlük

A

Abit: **1.** Tapan, Allah'a kulluk eden. **2.** Kendini adayan, kul olan.
Aksayı memalikî: en uzak ülkeler.
Amil: yapımcı.
Ayş ü işret: yiyip içip eğlenme.

B

Bahşi kalenderî: cömertçe dağıtma.
Bedmezhep: kötü mezhepten olan kişi.
Bendegân: köleler, kullar.
Beniâdem: âdemoğulları, insanoğlu, insanlar.
Berdar: asılmış.
Bezzaz: bezci, manifaturacı.
Bidayet: başlangıç.
Bühtan: iftira, yalan yere suçlama.

C

Cenbiye: belin yan tarafına asılan Arap kaması.
Cilasun: **1.** Kahraman yiğit. **2.** Eli çabuk, becerikli.

Ç

Çağşır: erkek şalvarı.
Çalak: çevik.
Çarebru: "dört kaşlı" anlamına gelir. Bıyıkları yeni terleyen gençler için kullanılırdı.

Çerge: küçük, derme çatma çadır.
Çöğür: bir tür saz.

D
Diba: motif atkılarında kalıptan sırma, sim gibi altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ipekli kumaş.
Duhteri: kızlık, bekâret.

E
Edibane: edeplice, yazarca.
Encam: nihayet, son.
Enisi ruh: ruh dostu, ruha yakın gelen, beğenilen.
Esiri firaş: yataktan kalkamayan, hasta.
Eşeddi siyaset: en şiddetli siyaset, en sert siyaset.
Eşet: en şiddetli, en güçlü.

F
Faş etmek: açığa vurmak.
Feraset: anlayış, seziş, sezgi, zekâ.
Filar: eski bir cins hafif terlik.
Futa: peştamal.

G
Gabi: anlayışı kıt, duyarlılıktan, zekâ kıvraklığından yoksun kimse; ahmak, ebleh.
Gılman: tüyü bıyığı çıkmamış delikanlılar, gençler.
Gulgule: gürültü, şamata.

H
Halas etmek: kurtarmak.
Hanende: şarkıcının eşanlamlısı.
Hanüman: ev, ocak.
Harfendazlık: söz atma, kinayeli söz söyleme.
Hezele: serseri, serseri güruhu.
Hiz: ibne, puşt.
Hulul: 1. Gelip çatma. **2.** Girme.
Hüsün: güzellik, iyilik.

İ

İnkıraz: batma.
İntizar: bekleme, gözleme.
İrşat: **1.** Doğru yolu gösterme. **2.** İrfan sahibi birinin bir kimseye tarikatı ve Tanrı yolunu göstermesi.
İstifraş: yatağa alma, beraber olma.
İstintak: soru sorma, sorguya çekme, sorgulama.
İttiham: suçlu olma.

K

Kalenderî: filozofluk; dervişlik; başıboşluk.
Kallaş: kalleş.
Kancabaş: kıyılarda ve nehirlerde çifte kürekle yürütülen ince donanma gemisi.
Kande: nerede.
Kaziye: iş, konu, husus, mesele.
Kerahet: bir şeyi kötü bulup ondan tiksinme, iğrenme.
Kılağılı: zağlı, bileylenmiş.
Kubur tabanca: dolma tabanca.
Küfüv: arkadaş, denk, akran.
Küşade: açık.

L

Lalüebkem: şaşakalmış, donakalmış.
Levent: (levanten'den) **1.** Korsan. **2.** Bir tür deniz askeri. **3.** Akıncı erleri. **4.** XVII. yüzyıldan başlayarak vezirlerin kapısında hizmet eden askerlere verilen genel ad.
Levs: pislik, iğrençlik.
Livata: erkekler arasındaki cinsî sapkınlık, kulamparalık.

M

Mahbubi ziba: güzel erkek.
Mahbup: sevilen, sevgili; erkek sevgili.
Mahut: bilinen.
Maktu: kesin, pazarlıksız.
Makule: cins, tür, çeşit.

Matlap: istek.
Matruş: sakalsız, sakalı tıraş edilmiş.
Meclup: tutkun, bağlı, aşırı vurgun.
Mesture: saklı, örtünmüş kadın.
Mevkuf: bağlı tutuklu.
Muhammes: her bendi beş mısralı olan manzume.
Muhip: dost.
Mukarrer: kararlaştırılmış.
Murahık: Buluğ çağına yeni ermiş erkek çocuk.
Mutrip: çalgıcı.
Müfteri: iftira eden, suç yükleyen.
Müheykel: heykelleşmiş, heykel gibi.
Mülukâne: hükümdara yakışacak şekilde.
Müntakim: öç alan, intikam alan.
Müstebit: zorba, despot.
Müşekkel: şekli, kalıbı, kıyafeti yerinde, gösterişli.
Müşrik: birden fazla Tanrı olduğuna inanan, Tanrı'ya ortak koşan.
Müteaffir: bozulmuş, kokuşmuş, çürük.
Müzahrefat: süprüntüler.

N

Nefyi ebet: bir daha dönmemek üzere sürme.
Nevhat: sakalları henüz çıkmaya başlamış genç.
Nigâr: resim kadar güzel sevgili.
Nikap: peçe.

P

Paymal: çiğnenmiş.
Pençeyi afitap: güneş pençesi.
Penes: ziynet altınına benzetilmiş sarı tenekeden pul.
Pırpırı: **1.** Yeniçeri salma erlerinin giydiği, kırmızı çuhadan yapılmış bir tür cüppe. **2.** Hovarda, çapkın, uçarı.
Potur: üst kısmı özellikle arkası geniş, dizkapağından başlayarak bacağı sıkıca saran bir tür pantolon.

R

Rical: belli mevki sahibi kimseler.

Rintmeşrep: kalender, derviş yaradılışlı.
Riyazet: dünya işlerinden el etek çekme, nefsi köreltme.
Ruhnevaz: ruhu okşayan.
Rumiye: Kadirî tarikatının bir kolu.

S
Safizm: kadın eşcinselliği.
Sahtiyan: deri.
Salabet: **1.** Sağlamlık, peklik. **2.** Metanet, dayanıklılık.
Sanavber: Çamfıstığı ağacı.
Sarıca: taşrada görev yapan Osmanlı paşalarının ücretli başıbozuk askerlerine verilen bir ad.
Sefayı hatır: iç rahatlığı.
Sekban: Yeniçeri Ocağı'nın 65. Ortası'nı oluşturan bir asker sınıfı. Daha sonra paşaların ücretli askerleri için de kullanıldı.
Serapa: baştan ayağa, bütün olarak.
Suleha: salih, iyi, yarar, selahiyetli, günah işlemeyen.
Süluk: **1.** Bir yola girme, hususi bir sınıfa katılma. **2.** Bir tarikata girme.

Ş
Şabbı emret: sakalsız, sakalı çıkmamış genç.
Şahbaz: yiğit, kahraman, cesur.
Şakirt: öğrenci, çırak, yamak.
Şeddadî: çok büyük ve sağlam yapı.
Şedit: sert, şiddetli, katı, zorlu.
Şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
Şehrayin: büyük şenlik.
Şenaat: kötülük.
Şerir: kötü, hayırsız kimse.
Şetaret: neşe, sevinç, coşku.
Şifayap: iyileşmiş, şifa bulmuş.
Şule: alev, yalım.

T
Tarik: yol.
Taze ru: genç yüz.

Tecennün etmek: delirme, çıldırma.
Tekellüm: konuşma, söyleme.
Tenkil: **1.** Herkese örnek olacak bir ceza verme. **2.** Düşmanları zararlı kimseleri topluca ortadan kaldırma.

U

Uğrulamak: çalmak.
Uğrunkapı: kalelerde, tehlike anında kaçmak ya da dışarıdaki düşmana gizlice baskın yapabilmek amacıyla açılmış gizli kapı.
Urban: çöl Arapları, Bedevîler, aşiretler.

Ü

Üftade: düşmüş, düşkün.
Ülfet: alışma, dostluk görüşme.

V

Vukuf: anlama, bilgi, biliş, bilme.

Y

Yârı gar: çok vefalı arkadaş.

Z

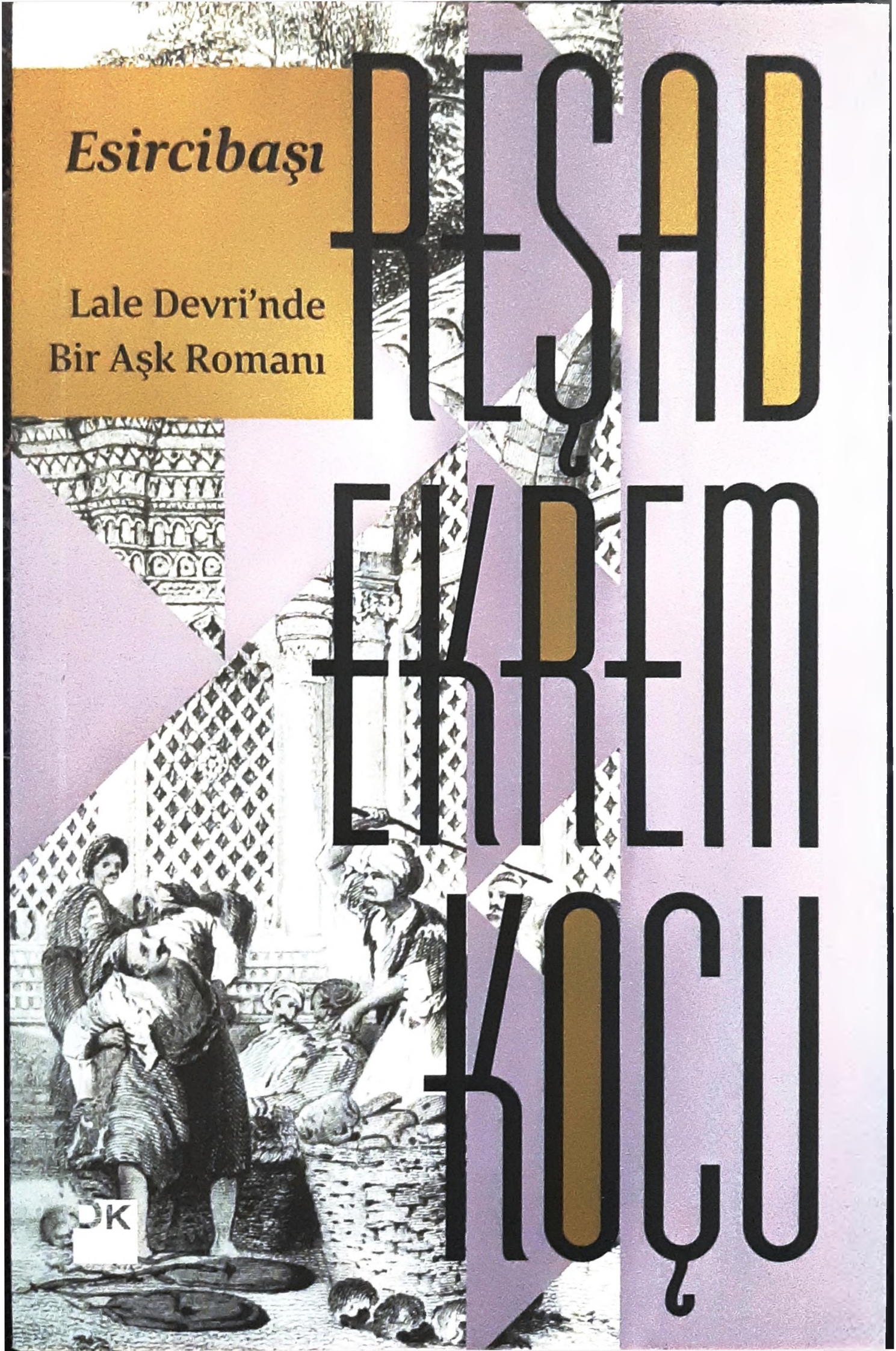
Zağlı: bileylenmiş.
Zahit: Dinin buyruklarını yerine getirip, yasak ettiklerinden sakınan kimse.
Zeberdest: maharetli, el becerisi yüksek.
Zeynî: süslü.

İçindekiler

Reşad Ekrem Koçu **7**
İbrahim Voyvoda **11**
Emir Talha **43**
Topçu Emin **71**
Köçek İbo **97**
Civelek Mustafa **121**
Sözlük **137**

Esircibaşı

Lale Devri'nde
Bir Aşk Romanı

REŞAD EKREM KOÇU

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Esircibaşı

Lale Devri'nde Bir Aşk Romanı

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü
Hatice Sultan ile Ressam Melling
Tarihimizde Garip Vakalar
İstanbul Tulumbacıları
Cevahirli Hanımsultan
Tarihte İstanbul Esnafı
Kızlarağasının Piçi
Patrona Halil
Erkek Kızlar
Âşık ve Şair Padişahlar
Kabakçı Mustafa
Dağ Padişahları

ESİRCİBAŞI
Lale Devri'nde Bir Aşk Romanı

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Net Kitabevi, 1944
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Temmuz 2001
3. baskı / Kasım 2016 / ISBN 978-605-09-3809-8
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: © istock/syolacan
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Esircibaşı

Lale Devri'nde Bir Aşk Romanı

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Esircibaşı Muhsin Çelebi 11
Muşkaralı İbrahim 19
Kanlıca şahbazları 23
Fıstıklı Sofa 27
Er meydanında nam, paşa kesesinden bahşiş 33
Canfes şemsiyeli kadın 37
Acı yüzünde bir cennet 45
Laleler açarken 49
Salgın ve yangın 55
Kahveci Güzeli Saraç Ali Bey 61
Kambur Felek 69
Civelek Mustafa 75
Kuşu kaçmış kafes 81
Gümüş tekerlekli araba 87
Zülalizade'nin konağı 91
Hintli köle 97
Yarım kalan sabah kahvesi 101
Siyah lale 107

Sözlük 109

Esircibaşı Muhsin Çelebi

Muhsin Çelebi, yatağının başucundan aldığı murassa el aynasında, Hint minyatürlerindeki şehzadelere benzeyen yüzüne dalmıştı.

1730 Temmuzunun bir gece yarısıydı; üç kollu gümüş şamdandaki balmumları tükenmek üzereydi. Fakat, Kanlıca Koyu'nun ağzında, arkasını fıstık ağaçlarıyla örüşmüş bir tepeciğe yaslamış olan Esircibaşı Yalısı'nın içini, püskürme ay ışığı aydınlatıyordu. Ayın on dördüydü; kıl iğneyle nakış işlenebilirdi. Bürümcüğün âlâsından yapılmış olan bir cibinlik, dört ucundan incecik altın zincirlerle, pencereleri denize bakan odanın dört köşesine asılmıştı; ay ışığında, ipek, üzerine gümüş tozu serpilmiş gibi parlıyordu. Cibinliğin içine kuştüyü bir yatak serilmişti. Üç atlas şiltenin üstüne al çubuklu bürümcük çarşaf örtülmüş, yorgan yerine bürümcüğe kaplı bir şal atılmıştı.

Yaşı otuzuna varmamış, tüvana bir esmer güzeli olan Muhsin Çelebi'nin koynunda bir cariye yatıyordu; uyumuyordu, fakat gözlerini açmış, uyandığını belli etmemişti. Devrim devrim kara kirpiklerini arada bir hafifçe aralayarak, murassa el aynasında güzel yüzünü seyreden genç efendisini gözetliyor, onun kendisini uyandırmasını bekliyordu.

Muhsin Çelebi, tuvalet ve kıyafetiyle İstanbul modasını çıkaran gençlerdendi. Aslen Ürgüplü, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın hemşerisiydi; İstanbul'un en zengin esir tüccarıydı.

Bir buçuk asırdan beri güzel insan alım satımıyla geçinen bir ailenin servet ve görgü mirasına konmuş olan Muhsin Çelebi, insan yapısının bütün sır düğümlerini çözmüştü, insan vücuduyla balmumu gibi oynardı. Ham cevher olarak aldığı esirleri, türlü türlü genç kesimleri, uzun bir dikkatle elde edilen en tatlı deri renkleri, kumaş

ve mücevherle bir kuyumcu gibi işlerdi. Kendisine de, esir pazarında satılığa çıkarılacak bir esmer köle gibi bakardı, alnına döktüğü bir sıra "Muhsin Çelebi kâkülü", yenleri karanfil oyalı "Muhsin Çelebi mintanı", etrafına çember sarılmış al Cezayir külahının tepesinden sırmalı kordonla sarkıtılmış bir top incir, "Muhsin Çelebi püskülü" taklit edilmeye değerdi.

Beyaz üstüne sarı çizgili Şam işi ipekli gecelik entarisinin üstüne, göbeğinden meme altına kadar sımsıkı bir kuşak sarmıştı; öyle ki, kuştüyü yatağa uzanmış vücudunu, olduğundan uzun gösteriyordu. İnce dudakları geniş ağzının üstünde, ince, kapkara ve kıvırcık bıyıkları, yüzüne bir vakar veriyordu.

Muhsin Çelebi, aynanın içinde kendi genç ve güzel yüzünü seyretmiyordu. İri kara gözleriyle kendisini manyetizma ederek kim bilir nerelerde dolaşıyor, neler görüyordu.

Genç esir tüccarı, bir aralık, yatağının içinde birdenbire doğruldu. Aynayı yastığının üstüne atarak bir pençesinin üstünde yarı doğruldu ve dudaklarından bir isim döküldü:

"Leyla!.."

Odanın, ceviz ağacından yapılmış pencere kepenkleri açıktı. Denizden, davudi bir kadın sesi, Hanende Firuzağalı hamamcı kızı Leyla'nın sesi geliyordu, okuduğu rast şarkıyı, Muhsin Çelebi ilk defa olarak işitiyordu.

Yetmez mi sana bister ü bâlin kuzucağım,
Serd oldu hava çıkma koyundan kuzucağım,
Ateşlik eder sana bu sinemdeki dağım,
Serd oldu hava çıkma koyundan kuzucağım

Sen böyle soğuk yerde niçin yatar uyursun,
Billahi döğer dur hele dâyen seni görürsün;
Dahi küçücüksün, yalnız yatma üşürsün,
Serd oldu hava çıkma koyundan kuzucağım

Yaklaşdı şita, ebr-i siyah tuttu cihanı,
Kalmadı sabanın gezecek tab ü tüvanı,
Kurbanın olam geçdi Boğaz seyri zamanı,
Serd oldu hava çıkma koyundan kuzucağım.

Muhsin Çelebi, ancak o zaman, yalnız olmadığını hatırladı, elini cariyenin omuzuna koyarak kızı usulca sarstı ve gayet kısık:

"Nasib!.. Nasib!.." diye seslendi.

Bir Gürcü kızı olan Nasib zaten uyumuyordu. Zambak dikenler arasında neyse, Nasib de bin kızın arasında öyleydi. Çevik bir hareketle kalktı:

"Efendim... Ağam..."

Yarı çıplak omuz başları, bir çift haşarı keçi yavrusuna benzeyen memeleri, vücudunda o kadar ahenkli ve tatlı dizilmişlerdi ki, usta bir kuyumcunun elinden çıkmış ve ortalarına küçücük birer yakut oturtulmuş fildişi gerdanlık gibiydi.

İki genç fısıltıyla konuştular:

"Sahib-i devlet efendimiz geçer..."

"İbrahim Paşa mı?"

"İbrahim Paşa efendimiz geçer..."

Bu sırada hamamcı kızı, şarkının dördüncü kıtasına başlamıştı.

Hanendeye zengin bir saz refakat ediyordu. Sesin uzaklaşmadığına göre, kayıklar, yalının önünde durmuş olacaklardı:

Bir câm çek ey gonce dehen def'-i humar et,
Çeşmimde hayalin gibi gel geşt ü güzar et,
Nakşin gibi âyine-i sinemde karar et,
Serd oldu hava çıkma koyundan kuzucağım.

"Sahib-i devlet efendimiz yalı önünde durur..."

Delikanlı fazla bir şey söylemedi. Nasib kıvrak bir hareketle cibinliğin dışına kaydı. Çıplak ayaklarıyla pervane gibi dönmeye başladı; cibinliği toplamak, efendisinin terliklerini, gecelik külahını, beyaz ketenden yapılmış ince ve uzun, geniş kollu gecelik hırkasını giydirmek birkaç saniyelik iş oldu.

Dir sana Nedimâ bunu tekrar be tekrar,
Bigâne ile itme sakın azm-i çemenzar,
Gürgân gibi ağyar kaparlar seni zinhar,
Serd oldu hava çıkma koyundan kuzucağım.

Yalının önünde, deniz, sıvama elmas döşenmiş murassa bir kemer gibiydi. Biri beş, ikisi üç çifte üç saray kayığı, rıhtımdan birkaç kulaç açıkta, kürekçilerinin ustaca manevralarıyla demir atmışlar gibi duruyorlardı.

Muhsin Çelebi, yatak odasının kapısına koşarken, rıhtımdan bir alkış sesi yükselmişti. Rıhtım nöbetçilerinin verdiği haber üzerine, kâhya, bütün yalı halkını süratle ve gürültüsüz ayağa kaldırmış, rıhtıma, boydan boya, birkaç dakika içinde 13 ile 18 yaş arasında birbirinden güzel yüz elli tane köle dizerek sadrazamı ve maiyetini alkışlamıştı. Bir taraftan da kendisi hareme, efendisine koşmuştu.

Sofalarda, salonlarda avizeler indirilip yakılıyor, üçer, yedişer, on beşer kollu altın ve gümüş şamdanlar mumlarla donatılıyordu. Esircibaşı Yalısı, bir baskınına uğradığı sadrazamı, azamet ve ihtişamına denk bir şekilde ağırlamaya çalışıyordu.

Rıhtıma ilk yanaşan, Sadrazam Kethüdası Mehmed Paşa'nın üç çifte kılavuz kayığı olmuştu. Her küreğini bir kişi çekiyordu; küreklerin başında, iki sıra halinde altı tane tüvana yiğit dizilmişti: başlarında mavi püsküllü kırmızı Cezayir fesleri, sırtlarında beyaz dimiden, kolları sıvanmış bol gemici mintanları ve aynı kumaştan kısa gemici donları vardı.

Ayakları çıplaktı. Bellerinde bir örnek kırmızı yün kuşak sarılıydı. Altısı da ter bıyıklı, kızıl derili gençlerdi. Öbür kayıklarda bulunan kürekçiler de, bu altı yiğidin eşiydi. Kaş, göz, ağız, burun farkları müstesna, hepsi sanki aynı madenden aynı kalıba dökülmüş pehlivanlardı.

Mehmed Paşa, genç ve güzel bir adamdı. Uzun boylu, esmer tenli, şahbaz bir yiğitti. Var ile yok arası, gayet kısa kesilmiş gür bir sakal, uçları dudak kenarlarından bu sakala karışmış ince kara kara bıyıklar, yüzünü olduğundan biraz daha esmer gösteriyordu. Fakat çok geniş, elmacık kemikleri çıkık, gayet iri bir çift kara göz ve bir süzme burunla süslenmiş olan bu esmer yüz, o kadar temizdi ki, karşısında ilk duyulan şeyler, sevgi ve emniyetti. Nitekim Nevşehirli İbrahim Paşa, genç Mehmed Ağa'yı ilk görüşünde damat edinmeye karar vermişti.

Devrin büyük bestekârı Ebubekir Çavuş'un riyasetindeki saz takımı da Kethüda Paşa'nın kılavuz kayığındaydı: bir kemençe, bir tambur, bir tef, bir ney ve bir kudümden mürekkepti. Fakat her saz, bir üstadın elindeydi. Kemençeyi bizzat Ebubekir Çavuş çalıyordu.

Tambur, Şehit Ali Paşa'nın Sakızlı mahbuplarından Köçek Vasil'in kucağındaydı. Vasil tamburu dile getirirdi, öyle ki, bu güzide sazendenin adı unutulmuş, Tamburî lakabıyla anılır olmuştu. Tefi Eyüplü Mehmed Bey çalıyordu. Mehmed Bey teflerini kendisi yapardı. Üç oğluna da bir ocak halinde bu sanatı öğretmişti. Mehmed Bey teflerinin tanesi bir cariye yahut köle pahasına aranılır, bulunmazdı. Babadan evlada, bu sanat iki asır devam edecek, tarihte "Eyüp tefleri" şöhretini kuracaktı. Ney, Yenikapı Mevlevihanesi Neyzenbaşısı Maşuk Dede Efendi'nindi. Kudüm de Galatalı İsmail Dede'nindi.

Kayığın başında duran bostancı yiğidi, rıhtıma bir dağkeçisi gibi sıçramış, kayık yanaşır yanaşmaz evvela Mehmed Paşa'yı, sonra Kethüda Paşa'nın kayığında bulunan Defterdar İzzet Ali Paşa, Şair Seyyid Vehbi'yi, Ebubekir Çavuş ile sazendeleri ellerinden tutarak rıhtıma almıştı.

Tam o sırada Muhsin Çelebi de arkasında yirmi otuz kadar meşaleci oğlanla gelmiş, evvela Mehmed Paşa ile İzzet Ali Paşa'nın eteklerini öpmüş, sonra Seyyid Vehbi ile Ebubekir Çavuş ve arkadaşlarını selamlamıştı:

"Vallahi sevincimden ben ölürüm sultanım... Sahib-i devlet efendimiz bu hakir kölesini ihya etmiştir. Vallah ve billah bu Esircibaşı Yalısı sahib-i devlet efendimizindir... Kime dilerse ihsan eder..."

"Bre Muhsin Çelebi, bu yalı senin baban malıdır... Otur sağlıkla ve sahib-i devlet efendimize duadan kalma..."

"Benim sultanım efendim... Sahib-i devlet efendimizin ayağı uğruna, vallah, yarınki gün on köle azat ederim..."

"Benim canım Esircibaşı Muhsin Çelebi... Benim şahbaz yiğidim... Bre, sahib-i devlet efendimiz senin sadakatini bilir... Bre yiğit, tiz durma.. Sahib-i devlet efendimiz buraya sine ve topuk seyrine gelmiştir... Bre Muhsin Çelebi, Fıstıklı Sofa'da sofra kurulsun..."

"Sahib-i devlet efendimiz bu hakir bendesini lütf ile ezer, öldürür... Benim Mehmed Paşa efendim... Fıstıklı Sofa, efendimizin ayağına hasret çeker, hazır durur."

Kethüda Paşa'nın kayığı, içindekileri çıkardıktan sonra açılmış, rıhtıma her bir küreğini iki şahbaz bostancı yiğidinin çektiği sadrazamın beş çiftesi yanaşıyordu; buna kayıktan ziyade, deniz üzerinde yüzen küçük bir kasır demek daha doğru olurdu. Kerestesi

Lübnan'ın sedir ormanlarından getirilmiş, sonra, her bir parçası, en namlı ustaların elinden çıkmıştı.

Kayığın etrafına, çepeçevre bir şerit halinde, lacivert üzerine altın yaldızla, Seyyid Vehbi'nin bir kasidesi yazılmıştı. Şair, Boğaziçi ile Haliç sularında salınacak olan bu dilber tekneyi, İrem Bağı'nın tavuslarına benzetiyordu.

Baş tarafında iki altın direk vardı. Birincisinin üzerine altın çerçeveli billur bir fener oturtulmuştu. İkinci direkte, sadrazamın vezirlik tuğları sallanıyordu. Arka tarafta, sadrazam ile maiyetinin oturacağı kısmın üzerine dört altın direk arasına al atlastan bir çadır kurulmuştu. Bu mehtap sefasında, çadırın yan ve arka kısımları yukarıya doğru toplanmış ve sırma püsküllü kordonlarla bağlanmıştı. Kayığın arka taraçasında, İbrahim Paşa'nın ibriktarı Peşkiroğlu ve hazinedarı oturmuşlardı. Paşa'nın başında sade, hafif bir kâtip sarığı vardı. Yeşil atlastan bir kaftan giymiş, beline gayet kıymetli bir Hint şalı sarmıştı. Ayaklarında hafif, kırmızı güderiden üzeri inci işlemeli pabuçlar vardı. Mücevher olarak da parmağında tek taş bir yüzük bulunuyordu. Pırlanta, fındık büyüklüğündeydi. Belinde de Sultan Ahmed hediyesi, kabzası yekpare zümrüt kıymetli bir hançer vardı. Yaşı 60'ı geçmiş bulunan sadrazamın yanında, oğlu Mehmed Paşa, karşısında hanende Leyla Kadın oturuyordu. Mehmed Paşa, 20-21 yaşlarında, güzel, su katılmamış bir Anadolu delikanlısıydı; renkleri canlı, kuvvetliydi; orta boylu, fakat iri kemikliydi, eli ayağı erkek işi, büyüktü; Anadolu yaylasının Ürgüp ağzıyla konuşurdu. Babasının nüfuzuyla süratle terakki ederek III. Ahmed'e damat olmuş ve gerdeğe girdiği gece, vezirlik rütbesiyle de taltif edilmişti.

III. Ahmed'in ihtiyar, şişman vezir-i azamının şaraba karşı büyük bir zaafı vardı. Pek az, hem yarı yarıya su katarak içerdi. Fakat en az 10-15 yıllık Kıbrıs, yahut Ancona şarapları içerdi. Şahsi dostu Fransa elçisi de, Nevşehirli için Fransa'dan suret-i mahsusada her yıl bir küçük fıçı, en az yarım asırlık Fransız şarabı getirtirdi. İbrahim Paşa'nın, daha üçüncü dördüncü kâsede gözleri kızarır, diline hafif bir pelteklik gelirdi. O zaman bir Abaza kadehkârına, sevgili ve kıymetli kütüphanecisi Şair Nedim'in bir mısraını okurdu:

Nim sun peymaneyi sâki, tamam ettin beni!

Kayık rıhtıma yanaşır yanaşmaz, Mehmed Paşa ayağa kalkarak babasının sağ koltuğuna girdi. Kadehkâr Abaza oğlanı da sol koltuğundan tuttu. Kethüda Mehmed Paşa ile İzzet Ali Paşa da uzanıp ellerinden tutarak, Muhsin Çelebi kölelerinin ikinci alkış tufanı arasında, Sadrazam'ı kayıktan rıhtıma, tüy gibi alıverdiler. Genç Mehmed Paşa, hamamcı kızı Leyla Hatun'a, "Buyur kadınım!" diye iltifat ederek hanendenin elinden tuttu ve rıhtıma onunla beraber atladı.

Sadrazam rıhtıma ayak basar basmaz Muhsin Çelebi:

"Benim sahib-i devlet velinimetim sultanım... Bu fakirhanemi teşrifinle bu kölene izzet ve şeref verdin. Sen gibi pürhaşmet bir vezirin mübarek ayağına yüzüm gözüm sürerim, mübarek ayağın bastığı bu taşa yarınki gün altın kaplatırım" diyerek sadrazamın ayaklarına kapandı.

İbrahim Paşa, öptürmek lütfunu bahşederek Esircibaşı'ya elini uzattı:

"Kalk yiğit... Sen ayak öpeceklerden değilsin..." dedi.

Muhsin Çelebi kâhyası Konyalı Kara Ali oğlu Kara Hasan Ağa, genç esircinin baba yadigârı emektar ve güngörmüş bir adamıydı. Güçlü kuvvetli iki içoğlanın yardımıyla, yalıda beslediği koçlardan birini sürüyerek ilerledi:

"Benim devletli efendilerim... Savulun... Sahib-i devlet efendimizin Esircibaşı Yalı'mıza ayakbastı kurbanıdır... Savulun!.." diyerek koçu İbrahim Paşa'nın ilk ayak bastığı yere yatırıp kollarını sıvadı, besmele çekip kısa bir dua okuduktan sonra, kuşağından bir medreme çıkarıp hayvanın gözlerini bağladı ve bıçağını sıyırdı; kurbanı kesti.

O sırada küçük kayıktakiler de karaya çıkmışlardı: üçüncü kayıkta Kaptanıderya Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Şair Nedim Ahmed Efendi ve şairin gözdesi Saraç Ali Bey vardı.

Kara Ali oğlu Kara Hasan Ağa, deniz kenarından yalının arkasındaki fıstıklığa kadar da yüz ellişerden iki sıralı üç yüz köle dizmiş ve çocukların ellerine birer meşale vermişti. Sadrazam ihtiyarlığına, şişmanlığına rağmen yürürken koltuğuna girilmesinden hoşlanmazdı. Asa kullanmayı tercih ederdi; asaları da, halk arasında kıymetleriyle meşhurdu.

İbrahim Paşa, sapı çiçekli kehribardan çeşmibülbül bir asaya dayanarak fıstıklığa doğru ağır ağır yürümeye başlamıştı.

Muşkaralı İbrahim

Güzel, büyük, muhteşem İstanbul, 18. asrın birinci yarısında çılgın bir lüks, eğlence, zevk ve sefa yılları yaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu tarihinin Lale Devri denilen bu faslının kahramanı da, III. Ahmed'in centilmen sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ydı.

İbrahim Paşa 1666 yılına doğru Ürgüp köylerinden Muşkara'da doğmuştu, ki bu köy sonra onun tarafından imar edildi ve "Nevşehir" oldu.

Köylü İbrahim, hemen hepsi manavlık eden hemşerilerini ziyaret etmek için İstanbul'a geldiğinde 21 yaşlarında kadardı, ortanın üstünde uzunca boylu gürbüz bir delikanlıydı. Akrabalarından birinin delaletiyle saray helvacıları arasına alındı. Okumaya hevesliydi, zeki ve çalışkandı, sevimli ve güzeldi. Sarayda nazar-ı dikkati çabuk celbetti. Evvela teberdar oldu. Sonra IV. Mehmed'in şehzadesi Sultan Ahmed'in hizmetine verildi. Şehzade'nin itimat ve muhabbetini kazandı. Esrarının mahremi oldu. Edirne ve İstanbul'u kana boyayan bir ihtilal, şehzadesini III. Ahmed unvanıyla tahta çıkarınca, Muşkaralı İbrahim Ağa da, Osmanlı Sarayı'nın en mühim bir simasi olan kızlarağasının kâtipliği vazifesine yükseldi. III. Ahmed, İbrahim Ağa'ya birkaç defa vezirlik rütbesini vermek istedi. Fakat, Muşkaralı İbrahim, Avusturya ve Rusya'yla devam eden harplerin devleti büyük felaketlere sürüklediği bu devirde ağır mesuliyetler altına girmemek için vezirlik gibi parlak bir mevkii kabul etmedi. Hatta bir aralık gözden düşerek Edirne'ye sürgün edildi. Bir müddet sonra da, emektarlığı ve sadakati hatırlanarak affedildi ve İstanbul'a çağırıldı; ve süratle yükseldi: Ruznameci, mirahur-ı evvel, Avusturya

harbinin sonlarına doğru da, nihayet kabule mecbur olduğu vezirlik rütbesiyle, cephede bulunan sadrazamın payitahtında vekili, rikâb-ı hümayun kaymakamı oldu. Bu suretle, herhangi bir sebeple boşalacak olan sadaret mevkiinin en kuvvetli namzedi olmuş bulunuyordu. Cephede bulunan Sadrazam Silahtar Ali Paşa, III. Ahmed'in pek küçük bir yaşta bulunan kızının, Fatma Sultan'ın nikâhlısıydı. Genç, güzel, zengin, sonsuz derecede muhteris, cesur, bir kelimeyle parlak bir vezirdi. Viyana bozgunu sonunda elimizden çıkmış olan Mora kıtasını Venediklilerden geri almış, halk arasında büyük bir şöhret, sevgi, güven kazanmıştı. Avusturya'yla yeni bir harp başlamıştı. Halk, Avusturya harbinde de kendisinden çok şeyler bekliyordu.

Ali Paşa, Muşkaralı'nın kendisine rakip olduğunu görmüş, harp dönüşünde idam ettirmeye karar verdiği kalabalık bir listenin başına İbrahim Paşa'nın adını kaydetmişti. Fakat, Petervaradin Meydan Muharebesi'nde askerin bozulur gibi olduğunu görünce, yalın kılıç ön saflara atılmış, alnından vurularak şehit olmuştu. Herkes İbrahim Paşa'nın sadrazam olacağını bekliyordu. Fakat İbrahim Paşa acele etmedi. Petervaradin Muharebesi de bir bozgunla neticelenmiş, bütün zafer ümitleri kaybolmuştu. Avusturya'yla arazi fedakârlığı ederek sulh yapmaktan başka çare kalmamıştı. Sadrazamlık için sulh konuşmalarının kati bir şekil alacağı zamanı bekledi; sadaret mevkiine Halil Paşa'yı getirtti. Kendisi Silahtar Şehit Ali Paşa'dan dul kalan küçük Fatma Sultan'ı alarak padişaha damat oldu. İbrahim Paşa 51, sultan henüz 14 yaşındaydı. Biraz sonra, istediği gibi kullanamadığı Halil Paşa'yı attırarak mühr-i hümayunu Nişancı Mehmed Paşa'ya verdirtti. Sulh meselesi kati bir şekil alınca da, Mehmed Paşa'yı attı, padişahın mührünü kendi koynuna koyarak sadrazam oldu. Avusturya'yla Pasarofça Muahedesi imzalandı. Bu, siyasi bir felaket vesikasıydı:

Macaristan'dan elimizde kalmış olan son parçayı, Banat eyaletini, Aluat, Sonya'ya kadar Eflak'ın garp kısmını, Belgrad da dahil olduğu halde Şimali Sırbistan'ı, Şimali Bosna'yı Avusturya'ya bırakmıştı. Buna karşılık sulha kavuşulmuştu.

İbrahim Paşa sulhtan istifade ederek memleketi fikren yükseltmek, yurdun her işinde muhtaç olduğu adamları yetiştirmek, Türkiye'nin servet kaynaklarını çoğaltmak ve büyütmek istiyordu.

Avrupalıların teknik üstünlüğünü görüp anlamış, yurtta, her iş alanında büyük bir kalkınma yapmadan, yalnız merdane bir cesaretle girişilecek harplerin yeni yeni felaketlerle biteceğine inanmıştı. Pasarofça Muahedesi'ni imzaladığı sırada, kendisini Edirne civarındaki otağında ziyaret eden Fransa Elçisi Marki de Bonnac'a:

"Şu gördüğünüz askerle nasıl harp edebiliriz?" diyerek dert yanmıştı.

Sonra, XV. Louis'nin elçisine Fransa ile Türkiye arasındaki dostluktan bahsetmiş, Avusturyalıların müşterek bir düşman olduğuna işaret etmişti. Marki de Bonnac, 50'lik sadrazamın siyasi görüşündeki inceliğe hayran olmuştu. Sadrazamlığının ikinci yılında, devrinin güzide simalarından Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi, oğlu Said Mehmed Efendi'yle beraber sefaretle Paris'e göndermişti. Said Mehmed Efendi Paris dönüşünde İbrahim Müteferrika'yla beraber ilk Türk matbaasını kurmaya teşebbüs etmiş, matbaayı kurmak için kesesinden para vermiş, mutaassıp ve cahil halkın herhangi bir mukavemetini kırmak için de, Şeyhülislam Abdullah Efendi'den, matbaa açılmasına cevaz veren bir fetva almıştı.

Yalova'da bir kâğıt fabrikası açtırmıştı. Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir tulumbacı bölüğü kurmuş, çini ve kumaş sanayiini himaye ederek birçok imalathaneler, tezgâhlar kurdurtmuştu.

Yabancı dil bilen, eli kalem tutan uyanık fikirli simaları bir heyet halinde toplayarak birçok kıymetli eserler yazdırmış, tercüme ettirmiş, sanatkârları ve âlimleri, vezirane, cömertçe ihsanlarda bulunarak himaye etmişti. Bir taraftan da, mevkiini muhafaza edebilmek için padişahın ve saray erkânının arzularını tatmine çalışıyordu. Saray entrikalarına yakından vâkıftı. O entrikaları kendi çıkarına kullanabilecek kadar da zekiydi.

III. Ahmed fevkalade hasisti. Para sevgisi, bu hükümdarda her çeşit insanlık hislerinin üstündeydi. İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar, saltanatının ilk on yılında, birçok devlet adamlarının hayatına mal olan müsaderelerle hazinesini doldurmuştu. III. Ahmed parayı sevdiği kadar, zevk ve sefaya da düşkündü.

Rint, zarif ve cömert tabiatlı olan İbrahim Paşa, efendisine para sarf ettirmeden eğlendirmeyi en mühim vazifelerinden biri olarak kabul etmişti. Nevşehirli, "Para, bir hükümdarın istinatgâhıdır. Fa-

kat padişahın parası, milletin malı demektir. Hiç olmazsa bu paranın bir kısmını ya padişah yahut vezirleri halka muhtelif yollarla dağıtmalıdır. Bir memlekette nizam ve intizam kadar büyüklerin cömertliği de kuvvet ve saadet amillerinden biridir" derdi.

On iki yıldan beri sadrazamlık ediyordu. Bu on iki yıl içinde III. Ahmed ile kendisinin zevk ve eğlenceleri uğruna milyonlar harcamıştı. Boğaziçi'nin iki yakası, yalılar, kasırlar, sahilsaraylarla süslenmişti. Bu sahilsaraylarda muhteşem bahçeler tanzim edilmişti. Yazın bu bahçelerde çırağan sefaları tertip edilir, kışın saraylarda helva sohbetleri yapılırdı. Bayramlar, düğünler ve sünnet düğünleri, III. Ahmed ile sevgili vezirine yeni bir eğlence vesilesi olurdu. Birbirlerinden güzel sarayların ve kasırların açılma günleri de parlak ziyafetlerle kutlanırdı. Bu vesileyle devrin en büyük şairleri tarafından kasideler ve tarihler sunulurdu.

Kanlıca şahbazları

Kanlıca 1200 evli, evleri bağlı bahçeli bir Müslüman köyüydü. Köylüsü balıkçı ve bahçıvandı. İskele başında İskender Paşa hayratından bir minareli bir camisi, küçücük bir hamamı, yedi sübyan mektebi vardı. Yalıların meşhurları Esircibaşı Yalısı, İbrahim Çelebi Yalısı, Emir Paşa Yalısı, Süleyman Efendi Yalısı, bir de körfezin ta nihayetinde Longazade Yalısı'ydı. Bir zamanlar Boğaziçi'nin en müzeyyen yalılarından biri olan Longazadelerin yalısı, Esircibaşı sahilsarayının inşasından sonra parlaklığını kaybetmişti. Fakat son günlerde, Longazade Yalısı'nı İbrahim Paşa'nın, oğlu genç Mehmed Paşa için satın almak arzusunda olduğuna dair bir rivayet çıkmış ve Kanlıcalıları çok sevindirmişti. Sadrazamzadenin sahilsarayını Kanlıca'da kurması demek, Kanlıca halkının ihsan ve lütuflara boğulması demekti. Artık Kanlıca balıkçısı ve bahçıvanı için sıkıntı çekmek olmazdı. Çocuklarının içinde okuyup yazmaya hevesli olanları, denize kürek ve toprağa çapa çalacak yerde Paşa'nın sayesinde devlet kapısına girip Kanlıca'nın yüzünü ağartırlardı.

İskele başında, caminin yanındaki balıkçı kahvesinde yatan bekâr sandalcılardan iki üç delikanlıyı uyku tutmamıştı: Sadrazam'ın beş çiftesi ile kılavuz ve maiyet kayıklarının gece yarısı, Boğaz'ı ağır ağır çıkarken Kanlıca'ya döndüklerini görmüşlerdi.

Onlar kahveciye, kahveci de koşup kulluğa haber vermiş, pek az sonra da, hemen bütün Kanlıca halkı ayağa kalkmıştı.

Deniz o kadar parlaktı ki, göz kamaşıyor ve gayet ağır ilerleyen kayıkları zaman zaman kaybedip göremiyordu. Bir aralık kayıklardan yükselen saz seslerini işittiler. Hatta, Leyla Kadın'ın davudi se-

sinden de kopuk kopuk akisler geldi. Fakat, gözü en keskin kayıkçı ve balıkçı yiğitleri bile, kayıkların içindekileri seçemiyorlardı.

"Bre Yengeç Hasan... Bre yiğit, ben sahib-i devlet efendimizi seçemem... Söyle bana hangi kayıktadır."

"Vallahi benim amcam, ben dahi seçemem sahib-i devlet efendimizi..."

"Efendimiz baştaki kayıkta olmak yaraşır..."

"Veziriazam baştaki kayıkta olmak olmaz... O baştaki kayık kılavuzdur."

"Vallah bu oğlan doğru söyler... O kayık kılavuzdur..."

"İbrahim Paşa efendimiz büyük köşklü kayıktadır..."

"Bre medet, tutun şu oğlanı, çıplak olup denize atılmak ister..."

"Yiğitler denize dalmak olmaz."

"Savulun... Beni tutmayın... Ben denize dalar, sahib-i devlet efendimizin bahşişini alırım..."

"Bre bizi tutmayın... Bre bizi koyun... Gideriz, vezir bahşişi alırız..."

"Ağalar bizi tutmayın... Çıplak olup denize dalıp yüzeriz... Elbet bahşiş alırız... Bir alay pabuçsuz kayıkçı bekârlarıyız... Bizi bırakın..."

"Yiğitler, olmaz... Bırakmayız... Köyümüzün ırzı vardır. Sahib-i devlet efendimiz ay ışığı sefasındadır... Bahşişçi yiğitlerden rencide olur... Köyümüzden yüzün çevirir..."

"Aman ağam... Canım ağam... Ayağın öpeyim... Bizi bırakın, bahşişçiği alıp pabuç alalım, don alalım, mintan alalım... Hamam akçesi, berber akçesi edelim... Köyümüze varalım, öküz alalım... Kınalı gelin alalım... Padişahlarımıza yarar koç yiğitler doğursun..."

"Bre Çerkeşli Mehmed, sizi bırakmayız... Köyümüzün ırzı vardır... Size pabuç alalım, don alalım, mintan alalım..."

"Köyceğizli Mehmed, sizi bırakmayız... Köyümüzden vezire yüz çevirmek olmaz... Hamam akçesi verelim... Berber akçesi verelim..."

"Göynüklü Mehmed... Sizi vallah billah salmayız... Bre medet, biz de bir alay pabuçsuz balıkçı ve bahçıvanlarız... Sahib-i devlet efendimizin gölgesi köyümüze düşsün isteriz... Gece denize dalmak ve sahib-i devlet efendimizi incitmek olmaz... Bre kayıkçı bekârları, size öküz alalım... Kınalı geline esvap ve saç ve göğüs altıncıkları alalım... Bize acıyın şahbazlar..."

"Pabuçsuz balıkçı ve bahçıvan fukaraları. Bize bu vezirden hayır beklemek olmaz. Cümbüşle devlet gemisi yürümez... Bre, Revan'ı Kızılbaş almış derler... Bu vezir sefer tedariki görecek yerde çırağan sefası sürer..."

"Bre vurun, söyletmeyin!.."

"Köyümüzün ırzı gider, susturun!.."

"Bre medet, işitmedik!.."

"Bre ümmet-i Muhammed, deveyi gördük, sesini işittik mi?"

"Vallah billah küçücüğünü bile görmedik, sesini işitmedik!.."

"Sahib-i devlet efendimiz bir lütfu bol, adaleti bol vezirdir!.."

"Bize müjde, genç Mehmed Paşa oğluna Longazade Yalısı'nı alacak derler..."

"Bu Kanlıca köyümüze bir öyle devletli vezir lazımdır..."

"Bre Ağalar, sahib-i devlet efendimiz Muhsin Çelebi Yalısı'na gelir..."

"Şahbazlar, alkış tutalım... İbrahim Paşa efendimiz Esircibaşı Yalısı'na gelir..."

Kanlıca'nın yalnız balıkçı ve bahçıvanları değil, yalılarında oturan âyan ve eşrafı da ayaktaydı. Evlerden sokaklara dökülen, sokaklardan da akın akın yalılar arasında kalan daracık sahil parçalarına ve iskele başına yığılan halk, mehtapta, meşale ve fener almamıştı.

Muhsin Çelebi Yalısı'nın rıhtımından yükselen alkıştan sonra, bütün Kanlıca sahilinden, dakikalarca dinmeyen bir alkış başlamıştı. Öyle ki, gecenin sessizliği ve bol ay ışığı içinde koca bir köy halkının uyandığını gösteren bu ses, koyda, hatta karşı Rumeli sahili sırtlarında derin akisler yapıyordu.

"Bre Kanlıca köylüleri... Varalım, sahib-i devlet efendimizin ayağına yüz sürelim..."

"Şimdi varmak yolsuzdur... Sabah olsun, hayır olsun... Gül yüzünü gün ışığında görürüz..."

"Efendimiz sabaha kalmaz, gider..."

"Bre şahbazlar, korkmayın... Esirci Muhsin Çelebi mehpare dilberlerle efendimizi muhkem bendeder, salmaz..."

"Bu Muhsin Çelebi yalısında olan dilber, hünkârın sarayında yoktur. Esir hanındaki odalarda olan kölelerden başka, bu Kanlıca yalısında iki yüz içoğlanı kölelerdir."

"Yok üç yüzdür..."

"Bre, Arnavut bahçıvan üç yüz elli der..."

"Bre, Rizeli kayıkçıbaşı dört yüzden eksik değildir der..."

"Vallah billah benim karındaşım şahbazlar... Yalılardan işitmişimdir, bu Muhsin Çelebi Yalısı'nda beş yüz içoğlanı ve üç yüz cariye vardır diye... Dörder yüz altınlık Çerkes ve Gürcü bakireleridir."

"Bre benim Çerkeşli Mehmed Ağam!.. Benim Köyceğizli Mehmed Ağam!.. Benim Göynüklü Mehmed Ağam!.. Ben Esirci Yalısı ardından koşar gelirim!.."

"Bre oğlan, tiz söyle ne gördün?"

"Sülün Ali, tiz söyle ne gördün?"

"Benim şahbaz Hasan Ağam!.. Benim topuklu Ali Ağam!.. Benim yamalı Receb Ağam!.. Esirci Yalısı ardından, Fıstıklı'dan koşar gelirim..."

"Ali oğlan, tiz söyle ne gördün?"

"Sahib-i devlet efendimiz Fıstıklı'dan şerbet içmeye gelir!.."

"Kalkın köylüler, Fıstıklı'ya varalım!.."

"Olmaz... Şimdi varmak yolsuzdur, sabahın işi hayırlıdır..."

"Kalkın şahbazlar... Kayıkçı ve balıkçı yiğitleri. Kisbetlerimizi alalım, devletli vezir huzurunda güreş tutunup bahşiş alalım!.."

"Durun şahbazlar... Gece güreş olmaz..."

"Vallah ve billah durmayız... Elbet ki güreş tutunuruz..."

"Durun yiğitler... İbrahim Paşa'nın halvet meclisidir... Yâran ile şerbet içer..."

"Vallah ve billah durmayız... Bizim o meclise dahlimiz yoktur... Er meydanı kurar, akran şahbazlarla el ense edip birbirimizin sırtımızı yere getirip, kuvvet gösterip nam alıp döneriz!.."

"Kalkın kayıkçı bekârları, pehlivan karındaşlar..."

"Durun, vezir huzuruna sade gidilmez... Davul ve zurna gerek."

"Zurnacılar... Tiz varın, vezir huzuruna layık pak çakşır ve mintan giyin!.."

"Bre davulcular. Tiz pak çakşır ve mintan giyin!.. Sahib-i devlet İbrahim Paşamız huzuruna varsak gerektir..."

"Bre medet... İlahi okur ciğer köşe oğlancıklarımıza bayramlık giydirip öne koşalım!.."

"Ağalar, durmayın!.. Kanlıca alayı göstermeye gideriz."

Fıstıklı Sofa

Muhsin Çelebi'nin Fıstıklı Sofa'sı, Boğaz'ın en güzel köşelerinden biriydi. Genç ve zengin esir tüccarı, ulu fıstık ağaçlarının altında, üç katlı büyük bir mermer havuz, bu havuzun katları arasında şelaleler, kuytu köşelerde etrafı yaseminler ve hanımelleriyle örülmüş kameriyeler yaptırmıştı. Mermer havuzun üst başında büyük bir mermer sofa vardı. Kara Hasan Ağa, burasını birkaç dakika içinde Mısır hasırları, ipek seccadeler, sırmalı ve incili işlemeli yastıklarla döşetivermişti. Havuzun etrafında, Kütahya işi çini saksılar içinde yetiştirilmiş zerrinkadehler vardı. Padişahtan ve vezirinden başlayarak kayıkçı bekârlarına, hamallara, tellaklara varıncaya kadar İstanbul'da çiçek merakının salgın halinde bulunduğu bu devirde, Muhsin Çelebi tanınmış çiçek sahiplerindendi. Cihangir sırtındaki konağında, İstanbul'un en zengin lale bahçelerinden biri vardı. Kanlıca'daki yalısında, İstanbul'un en titiz ve usta bahçıvanları tarafından dillere destan olan zerrinkadehler yetiştirilmişti. Fakat, güzel insanlar alıp satan Muhsin Çelebi, çiçeklerini, yalnız hayran hayran seyretmek için değil, güzellerini süslemek için yetiştiriyordu. Esmer civanın şakağına güvez karanfil giderdi, bir Sakız güzelinin başına katmerli yaseminden çelenk konulurdu. Bir Gürcü kızının iki memesi ortasına bir top gül goncası yaraşırdı, servi boylu bir sakinin eline pembe sümbül, ateşin lale, yahut bir gül verilirdi. Soğanına 300 altın verilmiş, kenarları kırmızı oyalı beyaz "Saye-i Elmas" laleyi, hiç tereddüt etmeden koparır, mesela Nasib adındaki sevgili cariyesinin saçlarına iliştirirdi.

Altı ay kadar oluyordu, kıştan beri Damad İbrahim Paşa'nın bacaklarına bir sızı girmişti. Sadrazam, şahsi dostu bulunan Fransa el-

çisinin gönderdiği Frenk hekimin tavsiyesiyle, oturduğu zaman, hatta uyurken ayaklarını, ayak bilekleri ile bacaklarını, buzlu gül suyuyla ovdurturdu. Çeşmibülbül asasına dayanarak Fıstıklı Sofa'ya çıkan sadrazamı, orada iki levent Arnavut köle karşılayarak koltukladılar ve başköşede kendisi için hazırlanan gayet geniş bir sedire oturttular. Sedire sarı zemin üzerine ejderha resimli gayet nefis Çin ipeklisinden örtüler serilmişti. Arnavut köleler, İbrahim Paşa'nın pabuçlarını ayağından aldılar. Derhal içinde buzlu gülsuyu bulunan altın leğenlerle iki küçük Çerkes kölesi gelerek, ellerini o soğuk gülsuyuna daldırarak sadrazamın ayaklarını ve bacaklarını ovmaya başladılar. İbrahim Paşa, hazzından ikide bir, "Bre Allah sizden razı olsun oğlancıklar..." diye iltifatla karışık dua ediyordu. Herkes Muhsin Çelebi'nin Fıstıklı Sofa'sında, kendi mevkiine uygun bir yer seçerek oturmuştu. Hanende Leyla, paşanın gene karşısına geçmişti.

Genç Mehmed Paşa babasının ayakucunda, bir incili mindere, edeple diz çökmüştü. Kaptan Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası ve Sadaret Kaymakamı Mehmed Paşa da, kendisini taklit ederek, inci işlemeli atlas şiltelerin üstüne diz çökmüşlerdi. Saz takımı, hanende Leyla Hanım'ın gerisinde yer almıştı. Onların gerisinde de, havuzun yerden bir karış yüksekliğindeki oymalı korkuluğunun yanı başında, İzzet Ali Paşa, Seyyid Vehbi, Nedim ve Saraç Ali Bey oturmuşlardı. Muhsin Çelebi daha geride, ayakta duruyordu. Ay ışığının güzelliğini bozmamak için, Fıstıklı Sofa'nın da meşaleleri, fıstık ağaçlarına altın zincirlerle asılmış billur kandiller yakılmamıştı.

Saz, söz, raks ve şerbet faslının başlaması için, sadrazamın ufak bir işaretini bekliyorlardı. Küçücük, ıslak, serin ve gül kokulu parmakların ayaklarında, bileklerinde ve bacaklarında dolaşmasıyla bacak sızılarından kurtulan İbrahim Paşa'nın dudaklarından "Bre Allah razı olsun oğlancıklar..." iltifatı ve duası dökülüyordu. Bu gece biraz fazlaca yorgun görünen sadrazam, ejderhalı Çin ipeklisi kaplanmış kuştüyü şilteye vücudunu bırakır bırakmaz bir "Oh!.." çekmiş ve ayak altında murassa bir kemer gibi uzanan Boğaz'ı birkaç dakika seyrederek, "Bu Fıstıklı Sofa vallah cihannümadır" diye ilave etmişti. Sonra gözlerini yumarak, bir müddet, dalar gibi olmuştu.

Sadrazam o gece biri kaptanıderya ve diğeri sadaret kethüdası olan iki damadını, güvendiği devlet erkânının başında tuttuğu İz-

zet Ali Paşa ile yeniçeri ağasını ve zekâsına, dirayetine karşı büyük bir kıymet verdiği oğlu genç Mehmed Paşa'yı, sadakatlerinden emin olduğu Nedim ile Seyyid Vehbi'yi, bir mehtap faslı bahanesiyle padişahın evvelden büyük bir nezaketle ihsas ettiği bir arzusunu tebliğ etmek ve bunun üzerinde konuşmak üzere toplamıştı.

III. Ahmed, çalışkan bir nazır, ince bir diplomat, iş ve sanat hamisi bir vezir olan sadrazamdan, başkumandanlığı üzerine alıp şark seferini bizzat idare edip edemeyeceğini sormuştu. Hoş, bu Devlet-i Âl-i Osman'da ordu kumandanları ve başkumandanlar yüksek bir askeri mektepte yetişmezdi. Baldırı çıplak bir manav, limanda dolmuşa adam taşıyan peremelerde pala çalan bir kayıkçı, yahut hüsn ü ânından başka kıymeti olmayan padişah gözdesi toy bir delikanlı, talih ve entrikayla, bazen de ihtilal dalgalarıyla, valiliklere, ordu kumandanlığına kadar yükselirlerdi.

Bu vazifeleri en ufak bir mesuliyet hissi duymadan, liyakatsizliğin ve cehaletin ve ananenin verdiği cesaretle kabul ederlerdi. Fakat devlet idaresi içinde askerliğin ve kumandanlığın da ne demek olduğunu anlamış bulunan Nevşehirli için "serdar" olup şark ordularının başına geçmek çok zor bir şeydi. Lakin bunu, kendi yetiştirdiği adamlar müstesna, devlet ricaline, hatta kendisine sonsuz bir itimadı olan padişaha, sevgili Fatma Sultan'ına ve nihayet halka ve askere anlatmak çok daha zor ve imkânsızdı. İbrahim Paşa'nın en son yapabileceği şey, kumandanlığın sadece salahiyetlerini almak, etrafına çoğu hiçbir ihtisas mektebinden, hatta asker ocağından bile yetişmemiş olan kumandanlardan hiç olmazsa "asker doğmuş" olanları seçip toplamak, Afşarlı Nadir'in karşısına onların reyi ve yardımıyla çıkmaktı.

Bu geceki mehtap faslı, Beşiktaş'taki Çırağan Sahilsarayı'nda başlamıştı. III. Ahmed üç aydan beri delisi divanesi olduğu bir dilberle Sadabad'a halvetle ve tebdille gitmişti. Hatta damadı ve sadrazamı İbrahim Paşa'nın bile haberi olmamıştı. Kızlarağası yüzünde manalı bir tebessümle: "Şevketli hünkârımız efendimiz, sahib-i devlete selamın gönderdi. Sadabad'a halvet ve tebdille gitmiştir. 'İbrahim Paşa kulumu inşallah yarınki gün görürüm' buyurdular" demişti. İbrahim Paşa, Sultan Ahmed'in şehirde tebdil gezerken Büyükçarşı'da gönül kapıcı bir vahşi ahuya rastladığını Enderun'dan sızan dedikodularla işitmişti. Latife olsun diye anlattığı bir fıkra sanmıştı. Fakat

III. Ahmed'in tebdille çarşı gezmelerinin sıklaşması sadrazamı telaşa düşürmüştü. Belki kendi kendisine bile itiraftan çekinirdi, ama İbrahim Paşa'nın, velinimetinin zekâsına katiyen emniyeti yoktu. III. Ahmed büyük bir rezalet çıkarabilirdi. Fakat bütün tahkikatına, bu işte en mahir hafiyeler kullanmasına rağmen, padişahın gönlünü çeleni öğrenememişti. Sinsi ve hilekâr Ahmed, bu macerasını damadından muvaffakiyetle gizleyebilmiş ve nihayet o vahşi ahuyu, sadrazamın bilmediği vasıtalarla avlayarak gizlice Sadabad'a kaçırmıştı. Bir taraftan da, sinsi ve hilekâr olduğu kadar korkak olan hünkâr, Sadabad'a halvet ve tebdille gittiğini bildirerek, ne olur ne olmaz Kâğıthane havalisinin muhafaza altına alınması arzusunu göstermişti.

İbrahim Paşa, bostancıbaşıyı bu vazifeyle ve süratle Sadabad'a gönderirken, Beşiktaş Sarayı'na da yâranını toplamıştı. Fakat padişahın kendisine serdarlık teklifini açmaya vakit bulamamıştı.

Evvela akşamüzeri, İstanbul esnafının tabi olacağı yeni bir nizamnameyle İstanbul çarşılarının kati (narh) defterlerinin tanzimi gibi muazzam bir işe memur ettiği İstanbul kadısının riyasetinde, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarından mürekkep dört kişilik bir heyetin ziyaretini kabul etmişti. Muazzam payitahtın belediye işleriyle uğraşan bu dört kadı efendi, İstanbul çarşıları ve bu çarşılarda, hurda nalın çivisine, bir tutam karabibere varıncaya kadar bulunan ve satılan bütün şeyler hakkında zengin malumat ve tespit edilmiş narh defterleri, tomar tomar esnaf dilekleri, deste deste halk şikâyetnameleriyle gelmişlerdi. Her başladığı işi büyük bir ciddiyetle takip eden İbrahim Paşa, kadılarla saatlerce konuşmuş, kâtibine birçok notlar aldırmış, bilhassa dilekler ve şikâyetlerle alakadar olmuştu. Bunların içinde tuhaf olduğu kadar da haklı kâğıtlar vardı ki, İbrahim Paşa'dan başkasının nazarında, hatta gazabı bile davet edebilirdi. Mesela, Eyüpsultan'da Zal Paşa Medresesi'ndeki softalardan Abdülgani adında bir adam Eyüp kadısının eline şöyle bir varaka tutuşturmuştu:

"Müşteri hamama vardıkta hamamcı ücret-i mutadelerin verir. Ama tellak ve natır dahi akçe bekler, müşteri fukara ve misafir oldukta ne yapsın. Galata'da hamama vardım. Kefere, Müslüman soyunduğu yerde soyunur, nalın giyer, kefereye verdikleri peştamalları Müslümanlara dahi verirler. Kefere halvete girer. Natır ve tellak müşteriye riayet etmezler, pak değillerdir."

İbrahim Paşa tebessüm etmiş ve "Herif haklıdır!" diyerek hamamcı esnafı nizamnamesine kendi kalemiyle şu satırları ilave etmişti:

"Müşteri hamamcı ücret-i mutadelerin verdikte, mürüvveten akçe vermedikçe, tellak ve natır akçe talep etmeyeler. Müşteriye riayet olunup pak ve kuru peştamal ve silecek verile. Tellak ve natır pak ibrişim peştamal istimal ede. Kefere kafes yanında soyunup nalın verilmeyip, peştamallarına birer halka alamet konula. Kefere halvete girmek olmaz, taşrada mahsus kurna ola."

Bu şikâyetnamelerin içinde, pek çoğu da gayet mühim şeylerdi. Onlar hakkında ayrıca tahkikat yaptırmak üzere mufassal notlar aldırmıştı.

Kadıların ziyareti İbrahim Paşa'yı çok yormuştu. Payitahtın bu dört büyük idare amiri gittikten sonra, şöyle bir saz ve söz faslıyla dinlenmek istedi. Büyük bestekâr Ebubekir Çavuş'un ne zamandan beri huzurunda geçmek istediği mahur şarkısını dinledi. Bu sırada kendisine bir gümüş saksı içinde Şehremini Camii İmamı Abdüllatif Efendi'nin gönderdiği görülmemiş bir lale sunuldu. Bu bembeyaz bir laleydi; yalnız bir yaprağının kenarında bir parmak kalınlığında bir yeşil şerit vardı. Adı "Vezir-i Lale"ydi. Çiçeği hayran hayran seyreden İbrahim Paşa, hazinedarına, imama üç yüz altın gönderilmesini emretti. "Vezir-i Lale" zengin ve tatlı bir "çiçek sohbeti"nin başlamasına sebep oldu. Nihayet gece yarısına doğruydu, İbrahim Paşa kayık emretmiş, şöyle bir mehtap faslı yapmak istemişti.

Er meydanında nam, paşa kesesinden bahşiş

Bu gece biraz fazlaca yorgun görünen sadrazam, ejderhalı Çin ipeklisi kaplanmış kuştüyü şilteye vücudunu bıraktıktan pek az sonra gözlerini yumarak dalar gibi olmuştu. Fakat bu uzun sürmemişti. İhtiyar vezir küçük Çerkes kölelerinden birine kolunu uzatarak:

"Bre Allah sizden razı olsun... Bre oğlancık, tiz şu kolum dahi ovuştur..." dedi.

Avcunun içinde koca bir imparatorluğun mukadderatı duran, avcundan dökülecek lütuf ve ihsanla hanümanlar ihya eden, öpüp alnına götürmek milyonlarca insan için erişilmez bir nimet sayılan bu el, bir Çerkes çocuğunun incecik yüzlü parmakları arasına porsümüş adaleleri ve gevşemiş sinirleriyle adeta bitap ve perişan serilmişti.

"Bu Fıstıklı Sofa vallah cihannümadır!" diye tekrar etti.

Paşanın sol eliyle yaptığı küçük bir işaret üzerine Esirci koştu, ayak öptü ve karşısında el pençe durdu. Vezir:

"Otur!.." dedi.

Muhsin Çelebi edep ve nezaketle sadrazamın karşısında diz çöktü. Tam bu sırada Esirci'nin kâhyası Kara Hasan Ağa göründü. Arkasında beyaz kaftanlar giymiş dört köle vardı: bellerinde, dört parmak kalınlığında murassa kemerler vardı. Başlarına altın sırmalı ve inci püsküllü külahlar, ayaklarına, ökçeli basık bir parmak topuklu hafif sırmalı pabuçlar giymişlerdi. Her birinin elinde üstleri inci işlemeli bürümcük örtülerle örtülmüş birer büyük altın tepsi vardı. Birer birer geldiler, sofanın önünde pabuçlarını çıkararak tepsileri sadrazamın önüne koydular ve ayak öperek geri geri çekildiler ve el pençe durdular. İbrahim Paşa:

"Bre Muhsin Çelebi, bunlar nedir?" diye sordu.

Muhsin Çelebi kölelere, örtülerin açılmasını işaret etti. Evvela baştaki delikanlı ilerleyip getirdiği tepsinin işlemeli örtüsünü kaldırdı. Tepsinin ortasında, kırmızı kordonlarla sarılmış bir yığın kâğıt vardı. Muhsin Çelebi gözlerini yere indirerek:

"Benim velinimetim efendim. Cihangir'deki konağın ve bu yalının ve çarşıdaki dükkânların ve Yolgeçen bekâr odalarının ve Lonca Hamamı'nın ve Ahırkapı Hamamı'nın ve Samandıra Çiftliği'nin ve Aydos Çiftliği'nin ve Haramideresi Çiftliği'nin ve beş pare Dalya'nın temessükleridir" dedi.

Diğer üç tepsinin de örtüleri açılmıştı. Muhsin Çelebi gözlerini kaldırmadan sözlerine devam etti:

"Bunlar dahi beş yüz adet kölelerin senetleridir... Bu anahtar Bedesten'deki sandıkların kırk adet anahtarlarıdır. Bunlar elli kese kuruştur. Bunlar dahi küpe, yüzük ve broş ve iğne ve kemer ve murassa hançer ve sade taş mücevherler... Cümlesi sahib-i devlet efendimindir ve ben dahi senin kulunum benim efendim..."

İbrahim Paşa, Muhsin Çelebi'nin sadakatinden hoşnut olmuştu:

"Benim oğlum. Bunların cümlesi sefa-yı hâtırla senindir... Geri sana bağışladım" dedi ve biri sağ kolunu, öbürü de bacaklarını ovan Çerkes çocuklarını göstererek:

"Bu Çerkes köleciklerin akçesini verip almışımdır" diye ilave etti.

İçinde Muhsin Çelebi'nin hemen bütün serveti bulunan altın tepsileri getiren kölelere de tepsileri kaldırıp götürmelerini işaret etti.

Herkes Paşa'nın fasıl için Ebubekir Çavuş'a işaretini bekliyordu. Güzide bestekâr, sazendelere göz ucuyla hazırlanmalarını emretmişti. Fakat ihtiyar sadrazam, yüzünde beliren tatlı bir tebessümle ortaya:

"Zıllullah-ı filarz, halife-yi ruy-i zemin ve hakanülberreyn velbahreyn sebeb-i devletimiz efendimiz bu kullarını Kızılbaş üzere serdar etmek ister. Bir haftadan tezi yok tuğlar alaylarla Üsküdar'a geçip Nadir üzerine yürümem gerektir" dedi.

Kethüda Mehmed Paşa, genç Mehmed Paşa, Kaptanpaşa, Defterdar İzzet Ali Paşa, Seyyid Vehbi, Nedim ve Muhsin Çelebi birbirlerine hayret ve dehşetle bakıştılar.

Hepsinin muhtelif halk tabakalarına mensup, baldırı çıplaktan, esnaftan, gözü açık ve kulağı delik adamları, kulları, bentleri vardı.

İstanbul'da halkı heyecana düşüren bazı kötü haberlerin dolaştığını, sokaklarda, kahvehanelerde, berber dükkânlarında ve hamamlarda İbrahim Paşa'nın bizzat sefere gitmesinden bahsolunduğunu biliyorlardı. Fakat sahib-i devlet velinimetlerinin Nadir'le gizlice anlaşarak İran meselesini sulh yoluyla bitirmek istediğini de halk bilmiyordu. Sadrazam Paşa'nın bilmediği, Haseki Uzun Mehmed Ağa'nın tebdille Erzurum'a gitmiş olmasıydı. Mehmed Ağa oradan Ordu-yı Hümayun'a geçerek serdarın delaletiyle İran ordusuna gönderilecek, Nadir'le gizlice her iki tarafın şerefini koruyan bir sulhun şartlarını konuşacaktı.

İbrahim Paşa yâranı, hatta fedakârlıklar ederek İran'la sulha taraftardılar. Zira harbin devamı, hatta sulhun bir ay daha gecikmesi takdirinde, velinimetleri İbrahim Paşa serdarlıkla gitmek mecburiyetinde kalacaktı. Yeniçeri ortalarında "Sahib-i devlet ocağımızı söndürüp, Nizam-ı Cedid üzere asker tedarik etmek ister" diye fitne ve fesat sözleri dolaştığını, bizzat sadrazam bile biliyordu. Ufak bir muvaffakiyetsizlik üzerine, orduda serdar aleyhine fitne fesat uyandıracakları muhakkaktı.

Evvela sadrazamın oğlu genç Mehmed Paşa, gözlerini babasının yüzüne hayretle dikerek:

"Benim sebeb-i hayatım velinimetim hazretleri... Şevketli padişahımızın Ordu-yı Hümayun'ununda cenk eri yarar mirimiranları, her biri yalınkılıç üstünde yalınayak yürümüş gelmiş, barut gibi gazi vezir kulları vardır. Serdar değişmek matlup ise Ordu-yı Hümayun'dan namdar veziri serdar etmek münasiptir. Siz efendimizin tuğlarla Üsküdar'a geçmesi vallahi olmaz" dedi.

İzzet Ali Paşa kısaca:

"Siz sahib-i devlet efendimiz için İstanbul'dan çıkmak olmaz" diye ilave etti.

Kethüda Mehmed Paşa "Meclis halvettir!" diye el çırpacağı sırada uzaktan birdenbire bir davul zurna sesi ve bir uğultu aksetti. İbrahim Paşa asabi bir hareketle toplandı ve Muhsin Çelebi'ye:

"Bu saatte davul ve zurna ne iştir?" diye sordu.

Esirci etrafına şaşkın şaşkın bakınarak:

"Benim velinimetim devletli efendim... Vallahi ben de bilmem ne iştir?.." diye kekeledi.

Fakat biraz sonra, kâhyası Kara Hasan Ağa koşa koşa gelerek İbrahim Paşa'nın ayaklarına kapandı:

"Sahib-i devlet efendimiz... Bu bizim Kanlıca köyünün yarar şahbaz balıkçı ve kayıkçı ve bahçıvan yiğitleri ayağın toprağına yüz sürmeye gelirler... Huzur-ı devletinizde taze civanları el ense edip güreş tutuşup er meydanına nam almak isterler" dedi.

İbrahim Paşa'nın yüzü derhal değişti. Tatlı bir tebessüm belirdi:

"Vallahi hoşnut kaldım... Bre ağa, tiz haber sal o yarar şahbaz balıkçı ve kayıkçı ve bahçıvan yiğitleri kullarıma... Bre, çağırın tiz taze civanları, gelip güreşsinler... Er meydanında nam, vezir kesesinden bahşiş alsınlar. Vallahi bu benim genç Mehmed Paşa oğlumu dahi soyup o yiğitlerle güreştirsem gerektir..." dedi.

Canfes şemsiyeli kadın

Sadrazam İbrahim Paşa'nın Kanlıca'daki Esirci Muhsin Çelebi Yalısı'nı ziyaretinden iki gün sonraydı, temmuzun son cuması, teknesi baştan başa gümüş yaldızlı üç çifte bir kayık, ikindiye doğru, Sütlüce kasabası, İbrahim Hanzade Bey Yalıları, Bezirgânbaşı Bağı, Ebussuud Bahçesi, Küçük Yusuf Bahçesi ve Karaağaç Bahçesi önünden bir ok gibi süzülerek Kâğıthane Deresi'ne girmişti.

Kürekçiler bir boyda ikişer metreye yakın üç Türk delikanlısıydı. Üçü de tunç renginde birer pehlivandı. Al Venedik donları ve aynı kumaştan mintanları ve al yün kuşakları, başlarında al Cezayir fesleri vardı. Ortalığı kızılca kıyamete veren tüvana yiğitlerdi. Ayakları yılda ancak bir iki gün kundura yahut yemeniye girdiğinden alabildiğine büyümüştü, parmakları kalem kalem ayrılmış ve topukları nasırlı, çekiç gibiydi. Al Venedik donlarının bol paçalarını dizkapaklarının bir karış üstüne kadar, Venedik mintanlarının da kollarını dirseklerinin üç dört parmak üstüne kadar kıvırmış, sıvamışlardı. Küreklere her asılışlarında, kayığı bir boyunca ileriye fırlatıyorlardı. Suya çarpmadan, bıçaklama kürek çekiyorlardı. Yüzlerinde bir damla ter yoktu. Somurtmayan ve sırıtmayan vakarlı yüzlerinde, kuvvetin ve güzelliğin emniyetinden gelen bir kayıtsızlık vardı. Konuşmuyorlardı.

Kayığın döşemesi de sarı al çubuklu Bursa ipeklisiydi. Kayığın içinde Şair Nedim ile Esirci Muhsin Çelebi vardı. Nedim'in sırtında kibara mahsus Ankara sofunun en âlâsından bir esvap vardı. Bu sofun bir esvaplık 28 zirai 700 dirhem gelirdi. 2.400 akçeydi. Kafes sarığının yanına Sultan Ahmed armağanı yakut bir lale iliştirmişti. Kuşağında da İbrahim Paşa armağanı yakut kabzalı bir hançeri vardı.

Baba tarafından, mülakkap Muslihiddin Efendi'nin uzun boyuna, düzgün vücut yapısına ve güzel yüzüne varis olmuştu. Çocukluğunda geçirdiği bir çiçek hastalığı, zalim tahribatına rağmen, kemik ahenginin eseri olan latif çizgileri bozamamıştı. Anasından, Kara Çelebizadelerin asil gururunu, mal ve akçeye karşı istiğnasını, talakati almıştı.

Muhsin Çelebi de, İstanbul çarşısına yeni gelmiş, turfanda, telli ve nakışlı Floransa dibasından bir esvap giymişti. Genç ve güzel esirci, kırk beşine girmiş bulunan Nedim'in kafa dengi bir arkadaşıydı. Devrinin güzide bir şairiyle sohbet edebilecek kadar itinalı bir tahsil görmüştü.

Gümüş yaldızlı kayık derenin ağzından bir ok gibi girmişti. Fakat, pek az sonra, üçüncü oturaktan bir delikanlı küreklerini bırakarak ayağa kalkmış ve eline uzun bir kanca alarak kayığın baş tarafına geçmişti. Arkadaşları, küreği ağırlatmış, kayığı, sulara şöyle bir dokunarak yüzdürürlerken; derenin yüzünü gerilere doğru gittikçe ürüşerek kaplayan çeşitli kayıklar arasından yol açıyordu:

"Kayık!.. Yol ver! Bre ihtiyar, siya kürek... Dört çifte, sağdan al, sağdan al!.."

Arada bir sesini değiştirerek, önlerini görmeyen kürekteki arkadaşlarına kısa emirler veriyordu:

"Soldan kayık gelir, yol ver... Sağ al, sağ al... Sol al, sol al... Beraber... Beraber..."

Derenin iki kenarı çınar, kavak ve salkımsöğütlerle süslüydü. Ağaçların altı, yemyeşil tirfil ve yoncalıktı. Cuma günleri, peremelere binen nice bin "pir ve civan, âşıkan-ı sadıkan" buraya can sohbetlerine gelirlerdi. Nice canlar, çayırlara kilimler, hasırlar serip ve ateş yakıp kuzu çevirme kebapları yapıyordu, erzak zembillerini boşaltarak Halil İbrahim sofraları donatmışlardı. Üç beş kayığa, beş on kayığa dolup gelen yâran, hanende ve sazende ve köçek eksik etmemişlerdi. Saz ve söz ve hayhuy gökleri tutuyordu. Kâğıthane Mesiresi'ne uzaktan gelen sefa ehli, iki gece, üç gece için çadır kurup Hüseyin Baykara fasılları etmeden, binbir nazını çekip nasılsa avlayıp getirebildikleri vahşi ahuları doyunca sineye basmadan dönmeyeceklerdi. Şahbaz yiğitler, çayırlarda at oynatıp cirit atıyordu. Nice canlar soyunup dereye girmişler, kayıkların hareketini bir kat

daha güçleştiriyordu. Fakat dere kenarında, gül pembe, badem gibi vücutlarını al ibrişim futalara sarmış, birbirleriyle şakalaşan, oynaşan dilberler, kayıkları daha çok tutuyor, oyalıyordu. Kâğıthane'de her cuma, yüzlerce gönül aşk ateşine düşerdi. Aslanlar, kaplanlar, kurtlar, çakallar, Kâğıthane Mesiresi'nde kuzu ve yavru ceylan yağması yaparlardı.

Esirci Muhsin Çelebi ile Nedim Efendi Beşiktaş'tan, şairin sahilhanesinden geliyorlardı. O sabah Muhsin Çelebi, İbrahim Paşa tarafından nefis bir şarkının caizesi olarak Nedim için satın alınan mat beyaz üzerine kara kâküllü ve avare kumru bakışlı Sakızlı köleyi getirmişti. Garip bir tesadüf eseri olarak da, bir gün evvel, Nedim'in gözde çubuktarı Saraç Ali Bey kaçmıştı; rivayet edildiğine göre Bahçekapı'da, Tahtakale'de ve Tophane'de büyük yeniçeri kahvehaneleri olan eski ağası kahveci Ali tarafından kandırılmıştı. Babası Saraçhane'de işler fakir bir işçi olduğu için "Saraç" lakabını taşıyan bu genç, Tophane'de kahveci Ali'nin meşhur "Aynalı Kahvehane"sinde çıraktı. Bir gün, bir iki yâranıyla oradan geçen şair, bu kahvehaneye uğramış, Saraç Ali'nin çubuktarlık hizmetinden hoşnut kalmış, çubuktar olarak evine almıştı. Nedim'le beraber vezir ve hünkâr meclislerine giren delikanlı "Saraç Ali Bey" diye, zamanın şöhretlerinden biri olmuştur. Hatta Rumeli Kazaskeri Efendi, istikbalini çok parlak gördüğü bu gence, kızını bile vermeyi düşünmüştü. Fakat bataklıkta açan çiçekler gibi, Tophane'de bir yeniçeri kahvehanesinden çıkarak saraylara girmiş olan Saraç Ali Bey, Nedim'in mensup olduğu kibar muhitten zevk alamamış, nihayet Tahtakale'de açacağı yeni bir kahvehaneyi tamamen onun üzerine bırakacağını vaat eden eski ağasının yanına kaçmıştı. Nedim, Sakızlı Rum köleye Yusuf adını koymuştu. Biraz sonra da, Muhsin Çelebi'yle gümüş yaldızlı sandalına atlamıştı. Her ikisi de o gece için, sadrazamın çırağan ziyafetine davetliydiler.

Bu ziyafette, diğer birçok şairlerin eserleri arasında Ebubekir Çavuş riyasetindeki 110 kişilik muazzam bir saz heyeti tarafından birçok eserler arasında, Nedim'in de şimdiye kadar hiç işitilmemiş yeni bir gazeli ve iki yeni şarkısı okunacaktı. Bu ziyafet, İbrahim Paşa'nın bir veda toplantısıydı. İran üzerine serdarlığı bir gün evvel resmen ilan edilmiş, yeniçeri ağası ile topçu, top arabacısı, kumbaracıbaşı-

lara sefer hazırlığı emri verilmişti. Sadrazam, ağustos başında alay gösterip Üsküdar'a geçecekti. İbrahim Paşa'nın kumandası altında İran Seferi'ne memur edilen Anadolu ve Rumeli'deki beylerbeyilere fermanlar yazılmaya başlamıştı. Kışı Erzurum'da, yahut Sivas'ta geçirecek olan serdar, bahara büyük bir şiddetle İran'a saldıracaktı. Sadrazamın sefere gideceği haberi İstanbul halkını fevkalade bir heyecana düşürmüş, İbrahim Paşa ve yâranı hakkındaki dedikodular bir an içinde unutulmuş, her tarafta, her yerde sahib-i devletin başardığı işler sayılıp dökülmeye başlamıştı. Bir Divan-ı Hümayun toplantısı, divanda III. Ahmed'in İran seferi serdarlığının İbrahim Paşa'ya verildiğini bildiren fermanın okunması, sadrazamın bu tevcihi kabul ederek, "Gaza niyetine el Fatiha!.." diye el kaldırıp dua etmesi, aylardan beri felaket haberlerinin boğucu bir fırtına havası içinde yaşayan İstanbul'u birdenbire harekete geçirmişti. Öyle ki, payitahtın binbir çeşit iş işleyen esnafı, dükkânlarını sabah namazında açmaya ve yatsıda kapamaya başlamıştı: naldan ve nal çivisinden, peksimet ve kavurmadan, çarık ve çizmeden kılıca, tüfeğine, topuna varıncaya kadar en geniş kadrosuyla sefere çıkacak olan Orduyı Hümayun'a erzak, teçhizat ve levazım yetiştirmek lazımdı:

Macuncular, merhemciler, çörekçiler, börekçiler, gevrekçiler, simitçiler, lokmacılar, gözlemeciler, peksimetçiler, marangozlar, urgancılar, tulumcular, hasırcılar, şekerciler, kahveciler, kasaplar, peynirciler, mumcular, balmumcular, pastırmacılar, kirişçiler, tutkalcılar, tenekeciler, bıçakçılar, kalaycılar, yaycılar, okçular, zemberekçiler, sapancılar, kemankeşler, zehgirciler, miturakçılar, gürzcüler, yelpazeciler, sorguççular, hallaçlar, takkeciler, kavukçular, yorgancılar, gömlekçiler, yağlıkçılar, iplikçiler, terziler, çadırcılar, kolancılar, kürkçüler, kalpakçılar, debbağlar, keçeciler, tülbentçiler, saraçlar, sofracılar, yularcılar, kamçıcılar, palancılar, sepet sandıkçılar, pabuççular, yaşmakçılar, attarlar, mestçiler, anberciler, buhurcular, çömlekçiler, şişeciler, çiniciler, cerrahlar, berberler, usturacılar, çamaşırcılar, kâğıtçılar, çuhacılar, atlasçılar, kadifeciler, alacacılar, peştamalcılar, bezzazlar, Bitpazarı esnafı, nalıncılar, kaşıkçılar, tarakçılar, zurnacılar, davulcular, bütün sazendeler, meyhaneciler... ilah... ilah...

İbrahim Paşa'nın serdarlık haberiyle beraber sefer hazırlığına başlamayan, evvela bizzat kendisi, sonra da yâranıydı. Divan-ı Hü-

mayun tarafından tellallar vasıtasıyla serdarlığı resmen ilan edilmiş olan Nevşehirli İbrahim Paşa'nın ilk işi, sadık bendelerine ve devlet erkânına Sadabad bahçelerinde bir çırağan ziyafeti çekmek olmuştu.

Muhsin Çelebi ile Nedim, Beşiktaş'tan beri velinimetlerinin serdarlığı işini konuşuyorlardı:

"..."

"..."

"Benim karındaşım, bu ne olmaz iştir?.."

"Muhsin Çelebi, bu bir olmuş iştir. Hemen sahib-i devlet velinimetimiz ikballe gitsin ve devletle gül gibi handan gelsin..."

"Benim sultanım efendim, biz dahi bile gideriz İbrahim Paşa efendimizle..."

"Hemen emretsin..."

"Vallahi benim Nedim Efendi karındaşım, doğru söylersin, hemen emretsin, saye-i devletinde Çin ü Maçin'e gideriz..."

Bu sırada kayık, harikulade renkler ve canlı bir dere boyu parçasının önünden geçiyordu. Nedim hamlacılarına kayığı azıcık durdurmalarını işaret etti.

Ulu çınarların altındaki tirfillikte, İstanbul esnafı içinde giyim ve kuşamlarına gösterdikleri fevkalade itinayla meşhur olan sırmakeşlerden elli kadar yarar şahbazlar gelip çadırlarını kurmuşlardı. Rengârenk oyalı çemberleri, grepleri; beyaz bürümcük gömlekleri, sarı, al, mor, yeşil, benekli, çubuklu, dallı ve çiçekli mintanları, al şalları, işlemeli camedanları, Aydın kesimi diz çakşırları ve işlemeli tozluklarıyla, çınarlar altında çiçek gibi serpilmişlerdi. Bir tarafta çifte nakkare çalmaktaydı. Ortada üç çift koç yiğit sırmakeş pehlivanları soyunmuş, yağlanmış, apul apul pehlivan adımıyla birbirlerinin üstüne yürüyüp el ense etmişlerdi.

Muhsin Çelebi, Nedim'in vaktiyle devrin büyük musikişinası Burnaz Hasan Çelebi tarafından bestelenmiş bir gazelini hatırladı:

Uşşakın olsa n'ola feda nakd-i canları,
Seyritmedin mi dünkü fedayi civanları?
Şevk ateşine sen de tutuştun mu ey gönül?
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları?
Ol perçemin nazirini hatırda mı gönül,

Görmüş idik geçen sene sümbül zamanları!
Çeng ü çegâne zevki biraz dursun el aman,
Seyridelim bu seyre gelen dilsitanları.
Malumdur benim sühanım, mahles istemez,
Fark eyler anı şehrimizin nüktedanları...

Gümüş yaldızlı kayık ağır ağır ilerlemeye başlamıştı.

"Kayık! Yol ver! Bre şahbaz, suya kürek..."

"Üç çifte, soldan al. Soldan al!.."

"Sağdan kayık gelir, yol ver... Sol al, sol al... Sağ al, sağ al... Beraber! Bre medet, çarparız... Siya kürek..."

Şair Nedim'in üç çifte gümüşlü kayığı, karşıdan gelen kayığı sıyırarak geçti. Arkalarında iki halayık, karşılarında da iki Habeşi kalfa oturan iki nazenin hanım, etrafı inci püsküllü kocaman bir al canfes şemsiyenin arkasına gizlenerek süzülüp geçtiler. Öyle ki, Muhsin Çelebi bir çift iri, kapkara göz, latif bir gamze, billur gibi bir tenle karşılaşıp kaybetmişti. Çenesi kenetlenmiş, gözleri kararmış, neden sonra:

"İşte o... Küçüksu'daki canfes şemsiyeli... Hani sana söylemiştim" diye kekeledi.

İkisi de arkaya dönüp baktılar. Derenin üstünde bir al şemsiye, nazlı nazlı uzaklaşıyordu. Sırmakeşlerin sahilinden de bir nara, arkasından bir semai yükselmişti.

Adam aman fe... si... var.
Bu hanıma doyum olmaz, incisi, canfesi var;
Cezayirli civan gibi başında bir fesi var;
Ben bilirim nazenini, adında bir fe'si var...

Şair:

"Yazık... Göremedim..." dedi.

"Benim karındaşım... Gören pişman... Görmeyen pişman... Ah!"

"Bre Muhsin Çelebi... Pek öyle derinden ah çekme, Kerem gibi tutuşursun..."

"Vallahi benim o Kerem'den farkım yoktur."

"Bre medet Muhsin Çelebi... Civan alıp civan satarsın... Nigâr

satıp nigâr alırsın... İstanbul'da esircibaşı olmuş adamsın... Bre medet; sana ah vah çekmek yaraşmaz..."

"Bre, ben esirciyim karındaşım... Huri ve gılman alıp satmam... Bu canfes şemsiyeli cennet kaçkını huridir..."

Kâğıthane Deresi artık sökülmez bir hale gelmişti:

"Sağdan kayık geliyor, yol ver... Bre medet şahbazlarım, kürekleri... Bre medet yiğitler, geçelim... Sahib-i devlet efendimize gümüşlü kayıkla misafir götürürüz... Bre bizim efendi kayığına geçit!.. Sağ al... Sağ al... Beraber... Beraber... Soldan kayık gelir, yol... Bre medet şahbazlar... Bre medet yiğitler... Bre medet peremeciler... Bre medet Cezayir fesliler... Bre medet samur kalpaklılar... Sağ al... Sol al..."

Şair, "Muhsin Çelebi karındaşım... Bu nazenini Küçüksu'da görmek ve kimin nesidir, nerelidir, öğrenmemek insaf değildir!" dedi.

Muhsin Çelebi manalı gülümsedi:

"Üsküdarlıdır, adına Atlıases Fatma Hatun derler, subaşının defterinde kayıtlı nazenindir. Beş on yiğit başı yemiş bir Atlıases'tir, şimdi Patrona derler bir ejderha pençesindedir..."

"Bre medet Muhsin Çelebi... Patrona kapatması Atlıases Fatma Hatun şimdi de sarıca sarıca esircibaşı altınlarının başını yer!.."

"..."

"..."

"Sağdan kayık geliyor, yol ver... Şahbazlarım, kürekleri... Bre medet peremeciler!.. Bre medet Cezayir fesliler... Bre medet samur kalpaklılar... Sağ al... Sol al..."

Acı yüzünde bir cennet

III. Ahmed bir gün, damadı İbrahim Paşa'ya, Kâğıthane Mesiresi'ni pek sevdiğini söylemiş, "Kâğıthane Mesiresi'nde bir kasr-ı hümayun olmak ne hoştur!" demişti.

İstanbul'un dört bir tarafında padişahlara mahsus bağ ve bahçeler vardı. Bunları muhafazaya memur bostancılarla beraber bahçıvanlarının ve ırgatlarının sayısının seksen bini geçtiği söylenirdi. Zaman zaman padişahlar bir tarafa rağbet ve iltifatta bulunurlar, oraları mamur olur, ecdattan kalan eski kasır, köşkler yıkılarak yenileri yapılır, diğer bahçeler ve bağlar da yüzüstü bırakılır, kısa bir zamanda, çiçek tarhlarını ot bürür, kasırlar çürür ve dökülür, çökerdi.

Kâğıthane Deresi ve civarı, İstanbul'un her tabakadan halkının tekellüfsüz gidip eğlenebilecekleri yerlerdendi. Bu taraflarda İstanbul halkının gittiği yerlerden biri Alibeyköy'dü. Bir geniş çimenli dere içinde yetmiş seksen kadar çınar ağaçlarıyla müzeyyen gün görmez bir teferrücgâhtı. Onun az ötesinde "Lalezar Mesiresi" vardı. 16. asırdan beri meşhur Kâğıthane laleleri burada yetiştirilirdi. Lale vakti bu mesireyi görmek, aklı perişan ederdi. Kâğıthane Deresi kenarında "İmrahor Kasrı Mesiresi", Âli Osman padişahlarının atlarının çayırlandığı yerdi. Dere kenarında, eski ve ahşap bir kasrı vardı. Etrafı azim çınarlardı. Burada olan arpa, tirfil, yonca bir yerde olmazdı, meğer ki Bingöl Yaylası ola. Derisi kemiğine yapışmış bir at getirilse, o çimenden on gün yese semirirdi. Onun yanındaki asıl Kâğıthane Mesiresi'ne gelince, Arap ve Acem, Hint, Yemen, Habeş seyyahları burayı gördüklerinde, "Bizim diyarlarda eşi yoktur" derlerdi. Ab ve havasının letafeti kaleme ve dile gelmezdi. Kaynağı Karadeniz Boğazı'na yakın Levent Çiftliği civarında bulunan bir de-

re akardı ki, İstanbul'un bekâr çamaşırları yıkayan bütün çamaşırcıları oraya giderler, don ve gömlek ve destarları orada yıkarlardı. Sabun sürmeksizin ikinci defa suya soktuklarında temizlenirdi. Bazı Hint tüccarları da, Hint'ten getirdikleri pamukluları bir kere burada suya batırırlardı; perşembe ve cumaları ve bayram günleri ve hıdrellez günleri, burası adam deryası olur, taşardı. İstanbul esnafının dört beş yılda bir bu Kâğıthane Mesiresi'ne çadırlarla gelip on gün, yirmi gün kalmaları eski kanunlarındandı. Her yıl birkaç esnaf burada toplanıp usta ve çırak, halife ve postnişin can sohbetleri ederlerdi.

Kalenderhane Tekkesi, Emirgûnehan Bahçesi, Cendereci Köyü Mesiresi, Çaybaşı Teferrücgâhı, Sukemerleri Mesiresi, Sultan Osman Havuzu ve nihayet Istranca Dağları Mesiresi, ağyar ve engelden hali, körpe kuzularla yağlı ballı sohbet edilir bir sıra cennet köşeleriydi.

Padişah, Kâğıthane Mesiresi'nde bir kasır yaptırmak arzusunu, Arabi takvimin bir şaban gününde göstermişti. Sadaretinin resm-i küşadını, padişahın dört oğlunu on beş gün, on beş gece süren muazzam ve muhteşem bir düğünle sünnet ettirerek yapan İbrahim Paşa, bu sefer de haşmetli velinimetine Sadabad'ı hediye etmişti. Kâğıthane kasırlarının inşaatı altmış gün içinde bitmiş, amele ve ustalar ramazan ve bayram günlerinde bile çalışmışlardı.

Kâğıthane Deresi mermer bir kanal içine alınmış, adına "Cedvel-i Sim" denilmişti. Bu gümüş kanalın üzerine zarif bir köprü, "Cisr-i Nurani" kurulmuştu. Cedvel-i Sim'in kenarına, geniş saçağı otuz mermer sütuna dayanan bir kasır yapılmıştı:

Gel hele bir kerrecik seyr et, göze olmaz yasağ,
Oldu Sadabad şimdi, sevdiğim, dağ üstü bağ!
Çâr bağ-ı Isfahan'ı eylemiştir dağ dağ.
Oldu Sadabad şimdi, sevdiğim, dağ üstü bağ!

Nevbahar irişti oldu ol zemin cennet misal,
Gars olundu kametin gibi hezaran nevnihal,
Bağlarla buldu ruhsarın gibi hüsn ü cemal,
Oldu Sadabad şimdi, sevdiğim, dağ üstü bağ!

Kasrın önünde büyük bir havuz ve etrafında çağlayanlar, fıskiyeler vardı:

Gezermiş kasrın etrafında yer yer taze mehrular,
Mükâhhal gözlü, şirin sözlü, leyli yüzlü ahular,
Heman alkış sadasın andırırmış çağlayan sular!

Büyük havuzun başında ağzından sular fışkıran bir mermer ejderha vardı:

Gülelim, oynayalım, kâm alalım dünyadan,
Ma-i tesnim içelim çeşme-i nev peydadan,
Görelim abıhayat akdığın ejderhadan!

Kâğıthane Deresi'nin iki kenarındaki arazi, devlet erkânına, ekâbir ve ricale ve saray memurlarına ihsan edilmişti. III. Ahmed gözdeleri, Damad İbrahim Paşa'nın akrabaları ve dostları, efendilerinin muhteşem kasrının civarını zarif köşkler, kameriyeler, havuzlar, fıskiyelerle donatmışlardı.

Bu yapıların bir kısmının planları Fransa Sefareti tercümanı Mösyö Lenoir tarafından Paris'ten getirtilmişti. Bir kısmı İran üslubunda yapılmıştı. Bir kısmı da, 18. asır Türk mimarisinin en narin numuneleriydi.

Bu kasırların etrafında parklar, bahçeler tanzim edilmişti. Yasemin ve gül ağaçları kameriyelerin, şimşir ve taflanlar da yolların ziynetiydi. Bir taraftan da gözün alabildiğine karanfil ve sümbül ve bilhassa lale bahçeleri yapılmıştı.

Lale bu devrin en çok sevilen çiçeğiydi. Nadide bir lale soğanı elde etmek, muazzam payitahtta şöhret ve servet kazanmak için kâfiydi. Sarayın çiçekçibaşısının adı bile "Şeyh Mehmed Lalezarî"ydi.

Lale yetiştirmek, dünyanın muhtelif yerlerinden lale çeşitleri getirtmek, İstanbul'da en kârlı bir iş haline girmişti. Sefirler bile saraya takdim ettikleri kıymetli hediyeler arasında, bazen nadide bir lale soğanı bulunduruyorlardı.

Çiçeklere imbikten geçmiş bir zevkle isimler konuluyor, şiirler

yazılıyor, çiçeklerin tercüme-i halleriyle elde ettikleri çiçekleri gösteren eserler, "Çiçek tezkereleri" divan gibi elden ele dolaşıyor, zenginler tarafından en kıymetli hattatlara istinsah ettirilerek, meşhur lale, sümbül ve zerrinkadehlerin yine kıymetli minyatürcülere yaptırılmış resimleriyle süsleniyordu. İstanbul kadısı, subaşı ve kulluk çorbacıları ve bostancıbaşı, ekmek, et, yağ, odun ve kömür işlerinden fazla çiçek ihtikârı ve kaçakçılığıyla uğraşıyorlardı. Çiçek narhı dikkatle takip ediliyor, yalnız lalelerin çeşitleri iki bini bulmuş olan çiçeklere, ayrı ayrı fiyatlar konuyordu; mesela mahbup lalenin bir soğanının bin altından fazlaya satılamayacağı tellallarla ilan ediliyordu.

Lalelerle geldi bağa başka bir hüsn ü cemal!

Laleler açarken

Lalelerden: Dürr-i Yekta, Nuru's-Saadet, Saye-i Hüma, Simendam ve Nur-i Sefid beyazdı. Yakut-ı Cihan, Şua Yakut, Kıta-yı Yakut, Peymane-i Gülgün ve Güllü Şebap kırmızıydı. Şem'i Tecelli ile Ruy-i Mahbup ela. Şeref-i Hurşit sarı, Pertev ü Asuman mor, Câm-ı Hurşit turuncuydu.

Fakat bu renkler kaba ve geniş bir çerçeve değildi. Mesela yalnız turuncunun bâlâ turuncu, hoş turuncu, mücella turuncu diye birkaç renk dalgası vardı. Sonra çiçekler, oyaları, nakışları ve süsleriyle birbirlerinden ayrılıyordu.

Bir lalede şarabi bir zemin üzerine gümüş benekler serpilir, öbüründe gümüş yaprakların kenarına güvez ipliklerle oyalar işlenirdi. Acaba Nahl-i Erguvan sırmalı ve Câm-ı Gülrenk billurdan bir lale miydi? Acaba "Kuzu" lale, incecik sapının üstünde meler miydi?..

Renk renk dalgalanan lale bahçeleri bir tavus kuyruğunu andırıyordu:

Zemini lalezarın nurdan tavustur gûya!

Çırağan eğlencelerinin başlangıcını laleler müjdelerdi:

Yine bezm-i çemene lale furuzan geldi,
Müjdeler gülşene kim vakt-i Çırağan geldi!

Laleler çatladı mı, başta III. Ahmed ile veziri, devlet erkânı, büyük zenginler bulunmak üzere bütün İstanbul halkı, baharın ilk güzel günlerinden itibaren mesirelere dökülürlerdi. Sadabad kasırları

şarkılar, gazellerle inlerdi. Çınar altlarında lale ve sümbül sofalarında ney, santur ve tef sesleri yükselirdi:

Seyrolup raksı yine dilber-i mümtazların,
Yine eflake çıkar naleleri saçların,
Cana ateş bırakır şulesi avazların.

Şairler, İstanbul bahçelerindeki zevk u sefa mevsimini "Bahariye"lerle karşılarlardı. III. Ahmed'e, İbrahim Paşa'ya, paşanın en yüksek mevkileri işgal eden akraba ve taallukatına kasideler sunulurdu. Yeniden inşa edilen, yahut tamir ve tadil edilen kasırlar, sahilsaraylar, yalılar için tarihler tanzim edilirdi.

Ziyafetler, cirit ve güreş seyri ve nişan talimleriyle geçen bir günü gece Çırağan eğlenceleri takip ederdi.

Lale ve sümbüllerin arasına en nefis Venedik billurlarından kandiller konulur, çiçeklerin dibine küçücük aynalar dizilirdi. Kandillerin ışığı bu aynalara vurur, aynalar da, ışığı çiçeklere aksettirir, rengârenk laleler, katmerli, saçaklı sümbüller, ışık sanki göbeklerinde yanıyormuş gibi parıldardı... Gül ve yasemin ağaçları da altın zincirli billur kandillerle donatılırdı.

Çırağan eğlencelerinde İstanbul güzelleri en güzel tuvaletleri, en zarif kıyafetleriyle görünürlerdi. Pembe bir topuğun, kızıl bir şalın, kara bir kâkülün, yahut fettan bir gamzenin ardından esir gönüller sürüklenirdi.

Sürmeli gözlü, güzel yüzlü gazalan anda,
Zer kemerli, beli hançerli civanan anda.

Bir mevsim, samur kürkler kırmızı şala kaplanırdı:

Samurunu kaplat bu sene kırmızı şale,
Al deste eğer lale bulunmazsa piyale!

Öbür mevsim gül pembe moda olurdu:

Kaplat gül pembe şale, firve-i samuruna,
Ol siyah zülfü döküp ol sine-i billuruna!

Bir güzele, mor hare, gülgüli kerrake yaraşırdı:

Sivesi, nazı, edası, bandesi pek bibedel,
Gerdeni püskürme benli, gözleri gayet güzel,
Sırma kâkül, sim gerden, zülüf tel tel, ince bel,
Gül yanaklı, gülgüli kerrakeli, mor hareli.

Nihayet yaz biter, güz gelir, bağların ve bahçelerin son günleri, aynı neşe ve şetaret içinde geçirilirdi:

Bülbüllerin ister seni ey gonce dehen gel!
Gül girdiğin anmayalım, gülşene sen gel!
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne baharın!

İstanbul'un uzun ve güzel bir sonbaharı vardı. Fakat her köhne baharı bir kış kovalar. Çiçeklerin vedasından sonra kışlık saray ve konaklarda helva sohbetleri başlardı.

Çırağan ve helva âlemlerinin en kıymetli süslerinden biri de kadındı. Bu devirde kadının israf ve sefahati erkeklerinkinden aşağı kalmıyordu. Ömürlerini hiçbir kayıtla bağlı olmadan mütemadi eğlencelerle geçiriyorlardı. Komşuya ve hamama gitmek, yeni bir moda icat etmek yegâne düşünceleriydi. Karısından en ufak bir ihtisar isteyen kocaya "deli" diye bakılıyordu. Parayı kazanmak kocanın, sarf etmek kadının hakkıydı. En adi tabakaya mensup kadınlar bile sırmasız esvap giymiyordu. Koca Kapalıçarşı'da hamallık ederdi, kadın onun alın teri parasını kakım kürke verir, Göksu sefasında sandal parası yapardı. Sandalcının denize kürek çalarak topladıklarıyla da, sandalcı karısı sade nakışlı İstanbul dibası alır, Eyüp'te kaymakçı güzelini görmeye giderdi.

İstanbul'un hemen her semtinde beş on tane gönül tellalı, sefa bezirgânı acuzeler vardı. Kaymakçı güzeli, helvacı güzeli, turşucu güzeli, hamurkâr güzeli, balıkçı güzeli, bahçıvan güzeli, berber güzeli; bir tüysüz nevcivan oğlan görüp gönül kuşunu yuvadan uçuran kadın, soluğu çoğu yeşil başörtülü bir hacı hatun olan bu kadınlardan birinin evinde alırdı. Kocasının kudretine göre hediyesini sunar, evini tarif eder, kocasının sokakta bulunduğu zamanları söyler-

di. Arası çok geçmez, gelini arkasına alıp o sokaktan geçen hacı hatunun sancıları tutar, güya rastgele bir kapı çalar, içeri dalardı. Gelin kızın feracesinden de alı al, moru mor, bir helvacı güzeli çıkıverirdi. Yıllarca dükkânın üstündeki bekâr odasında bunalan oğlan zaten soyunmuş, dökünmüş, baskını, çıplak tabana yüz değneği, tersane zindanında hapsi göze almış; nazlanıp ta kendisini pahalıya satmayı aklından bile geçirmezdi.

İstanbul'un bir de avlarını kendileri yakalayan nazenin hatunları, hafifmeşrep, uygunsuz aşüfteleri vardı. Bunlar sokağa çıktıkları zaman, halkı baştan çıkarmak için süslenirlerdi. Geniş yakalı ferace giyerler, başlarına üç değirmiden fazla yemeni sararlar, feracelerini geniş şeritler, dantellerle süslerler, yaşmak altından billur sine gösterirler, Hıristiyan kadınlarından taklit edilmiş kıyafetler çıkarırlardı. Irz ehli kadınlar bile, kocalarını zorlayarak bu açık saçık kıyafetlerle sokağa çıkmaya başlamışlardı.

Boğaziçi Mesiresi'nde, Sadabad bahçelerinde, Langa sahillerinde, Yenibahçe'de, Şehzade'de, güvez, turuncu, sümbül pembesi ve leylaki feracelerle dolaşırlar, ellerinde geniş şemsiyeler, bazen saten feracelerinin eteğinden tutup bütün naz ve işveleriyle bir peremeye atlayıp Göksu'ya, Kâğıthane'ye giderlerdi. Bazen de Üsküdar'a geçip arabalarla Kısıklı'ya, Bulgurlu'ya, Çamlıca'ya, Merdivenköy'e kadar uzanırlar, yahut Beykoz'a çıkıp Tokat Bahçesi'ne, Akbaba'ya, Dereseki'ye, Yuşa Tepesi'ne giderlerdi. Böyle şehirden uzak yerlere gidildi mi de yalnız "geşt ü güzar"la kalınmazdı. Oralarda "enva-i fezahat ve şenayiin yapıldığı" da söylenirdi.

Fakat İstanbul, aynı zamanda "ulema ve suleha" yatağı bir büyük şehirdi. Kadınların bu serbest hayatı dedikoduyu çoğaltmış, nihayet, İstanbul kadısına, yeniçeri ağasına ve bostancıbaşıya emirler verilerek kadınların sokak kıyafetleri tespit edilmiş, bir karıştan büyük yakalı feraceler, üç değirmiden fazla yemeniler men edilmiş, bir parmaktan fazla şerit kullanılmayacağı bildirilmişti. Buna aykırı hareket eden kadınların evvela yakaları kesilecek, söz dinlemezlerse İstanbul'dan sürüleceklerdi. Ayrıca terzi ve şeritçilere de şiddetli emirler verilmişti. Fakat bu şiddetli emirler, İstanbul kadınlarına pek ağır gelmişti. İbrahim Paşa bu emri verirken, kendisi ve yâranı hakkında çıkarılan dedikoduları düşünmüştü. Tatbikine ge-

lince, imkânsızlığını o da biliyordu. Ne kadın kolay kolay bu hürriyetinden vazgeçer, ne de bunu tatbik edecek adam bulabilirdi.

Nitekim Nedim ile Esirci Muhsin Çelebi Sadabad'a giderlerken, Patrona Halil Ağa'nın kapatması, İstanbul'un büyük şöhretlerinden Atlıases Fatma Hatun'a açık saçık tuvaletiyle Kâğıthane Deresi'nde rastlamışlardı.

Salgın ve yangın

Nedim ile Muhsin Çelebi, Sadrazam İbrahim Paşa'yı pek nadir görülen bir halinde, fevkalade sinirlenmiş buldular.

Bütün tahsili basit bir okuma yazma öğrenmiş olmaktan ibaret bulunan, cahil, ayyaş, şehvetperest, alık, bunların neticesi olarak da son derece zalim ve gaddar olan III. Ahmed, bu zeki sadrazamın elinde bir oyuncak gibiydi. İbrahim Paşa'nın kıymetlere, ilme, edebiyata, sanata karşı gösterdiği alaka ve hürmet, cömertliği, padişahın hakiki hüviyetini halkın gözünden gizleyen nakışlı ve yaldızlı bir perde olmuştu.

Halkın umumi fikirleri, cıva gibi oynaktır. Onu bir noktada uzun zaman tutabilmek, bir prensip sahibinin kuvvetli iradesiyle mümkündür. Halbuki bütün zekâ ve iyi niyetlerine rağmen, İbrahim Paşa, kozmopolit bir şark sarayı terbiyesi görmüş bir vezirdi. Kendisini coşkun bir zevk ve sefa seline kaptırmıştı. Ne prensip sahibiydi, ne de ciddi tehlikeler karşısında metanetle duracak bir iradesi vardı. İbrahim Paşa'nın kerametine inanan safdiller vardı; İbrahim Paşa'nın etrafını saran riyakâr dalkavuklardan, paşayı tenkit eden ve kıymetlerini tebarüz ettiren, sadrazamı zaman zaman ikazı bir vazife bilen dostları vardı, İbrahim Paşa'yı çekemeyenler, İbrahim Paşa'dan nefret edenler, İbrahim Paşa'nın felaketini ve mahvını dileyenler, bekleyenler vardı. Bu sonuncular, bir mahalleyi su bassa, bir yerde yangın çıksa, şehirde bir salgın olsa, yegâne mesul İbrahim Paşa'yı görüyorlardı. Şüphesiz ki bu gibi afetlere karşı hazırlanmak bir vezirin vazifelerindendi. Fakat bunlar, bu afetleri, "sefihane hayatını rezalet derecesine kadar çıkaran vezire karşı gazab-ı ilahinin bir tecellisi" şeklinde görüyorlardı.

O gün yâranına bir veda ziyafeti vermek için Sadabad'a gelmiş olan sadrazama bir şikâyetname sunulmuştu. İhtiyar veziri, gayet

kötü bir yazıyla, kargacık burgacık, adeta kûfî ve şeceri hatların keleziyle yazılmış olan bu şikâyetnamenin düzgün ifadesi ürkütmüştü:

"Devletli vezir, Padişahımız avcum içinde, ağzı var, dili yoktur. Lale ve mahbup ve Çırağan ve helva ile o şahini avlamış, devlet sürersin. Amma ki olan şenaatleri görmezsin. Ciğer küşe guzularımız, taze yiğitlerimiz fasaka ve fecere şerrinden emin olmak için avrat gibi kafes ardında mahpustur. Medet ey devletli... Dünya ve ahirette on parmağımız yakanda ve eteğindedir. Bir imamın yeni açmış güle misal olmuş kızcağızını kalyoncu eşkıyasından bir adam evinden kaldırmış, saçını kesip at oğlanı esvabı giydirip nevcivan arkadaşım, ayaktaşım kalyoncu yiğittir diye yanında gezdirir, çevirip soran çıkmaz. Üsküdar'da iskele başında, kahvede Kalyoncu Deli Bekir diye sorula. Esirci tayfası arasında bazı hilekâr ve müflis ve uygunsuzlar olup hususa kadın esirciler perhizkâr olmayıp Müslüman cariyeyi sahibinden ziyade paha ile istekli vardır diye alırlar. Leh ve Boğdan elçiliklerine vesair maldar kefereye götürüp bir gece, iki gece tasarruf ettirip karşılığında birkaç şey alıp beğenmediler diye cariyeyi sahibine geri verirler. Buna benzer daha nice fesatlar olur. Kahvehaneler ve bekârhaneler ve helvacı ve bozacı ve kaymakçı dükkânları birer fısıkhane olmuştur. Kayıkçı pabuçsuz yalınayakla kayıkta oturur, karşısında çubuktar taşır, sorana devletli vezirden nemiz eksiktir der. Üstümüze taş yağmasını bekleşiriz. Otuz sekiz vebasını ve kırk iki yangınını bekleşiriz. Devletli vezir, ya padişahımızı lale yanak ve sümbül kâkül ve ak sine ve pembe topuk zincirinden azat eyle, feryadımızı işitsin, ya tellal bağırsın, biz başka diyara gidip kul olalım, sürünelim, ölelim."

Bu bir çeşit ihtilal beyannamesiydi. Sabahleyin Sadabad bahçelerinde bir taşa bağlı olarak bulunmuştu. Sinsi bir tehdit gizli olan bu şikâyetnameyi okur okumaz sadrazamın ilk işi, sadakatine güvendiği adamlarından birini Üsküdar'a göndermek, bir imam kızını oğlan kıyafetinde yanında gezdiren Kalyoncu Deli Bekir'i aratmak olmuştu. Fakat Üsküdar'da, yalnız zikredilen iskele başındaki gemici ve kayıkçı ve yeniçeri kahvehanesinde değil, hiçbir yerde Deli Bekir'i gören, tanıyan yoktu. Amma böyle bir vaka herkesin ağzındaydı. Hiç kimse hangi imam, nerenin imamı diye sormaya lüzum

görmüyordu. Deli Bekir nerede, nasıl olup da tutulmaz diye de araştırmıyordu. Fakat bu vakayı görmüş gibi inanıyordu. Boynunu büküp "Taş ve veba ve yangın bizim içindir!" diyordu.

Bu İbrahim Paşa'nın can düşmanları tarafından, halkı heyecana verecek şekilde uydurulmuş yüzlerce masaldan biriydi. Bu korkunç dedikoduları önlemek için kalyoncu neferleri arasında bir uygunsuz adam bulmak, yahut zindandan bir hırsız, katil çıkarıp kalyoncu kılığına sokmak, Deli Bekir bulundu diye çalyaka götürüp Üsküdar'da iskele başında asmak lazımdı. Bu ise İbrahim Paşa ile yârânının işi değildi.

"Üstümüze taş yağar!" tehdidi manalıydı. Beş yıl evvel, Hicri 1138 baharında İstanbul'da veba çıkmıştı. Kocasını, karısını, kızını, oğlunu, yârini, canını kaybedip perişan olanlar, bu afeti bir ilahi ceza kabul etmişlerdi. Çırağan eğlencelerinde yükselen saz ve söz sesleri gökleri tutan III. Ahmed'in sevgili Beşiktaş Sahilsarayı, dört gece birbiri arkasından taşlanmıştı. Sıkı gözcülüğe ve muhafazaya rağmen taşlayan eller görülmemişti. Bu sefer gözcülerin ve muhafızların ağzından: "Taşlar gökyüzünden yağardı!" sözleri yayılmıştı. Halk dehşet içinde kalmıştı. Öyle ki gece rüzgâr biraz fazlaca esip camları sarssa "Taş yağar!.." diye titreşiyordu.

Padişah korkmuş, derhal Karaağaç Bahçesi'ne nakletmişti. Fakat İbrahim Paşa gizli düşmanlarını ve onların tahrikiyle bir gün ayaklanması ihtimali olan halkı hiçe saymıştı; Beşiktaş Sarayı'nın civarında oturanları, birkaç gün içinde evlerinden çıkartıp atmış, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir eşi daha görülmemiş bu manalı vakaya karşı aldığı tedbir de bundan ibaret olmuştu. Şair Nedim de, Alaşehirli Mekalî'nin:

Mekalî ta'n-ı adâdan ne gam erbab-ı irfana
Atarlar taşı elbette diraht-i meyvedar üzre

beytinden son mısraı alarak bir kıta tanzim etmiş, sadrazamın sabun köpüğü gibi olan siyasi gazabını edebi bir "püf" ile dağıtıvermişti:

Saray-ı Şehriyari bir aceb bağ-ı meserrettir,
Kurulmuştur esası izz ü câh-ı iftihar üzre,
O bağın her dirahti meyvedar-ı izz ü devlettir,
"Atarlar taşı elbette diraht-i meyvedar üzre".

Bu sefer "Veba oldu, taş yağdı, vezir ile yâranı gaflet uykusundan baş kaldırmadı. Onları civan ve nigâr sohbetinden alacak ancak ateştir!" sözleri dolaşmaya başladı. 1142 Hicri yılı da İstanbul'u mahveden bir yangınla girdi. Sabah ezanı vakti Balat Kapısı dışında, Balat Meydanı'na bakan mescidin altındaki mahzenlerin birinden ateş çıktı. Rüzgâr şiddetliydi, ateş Yahudi Mahallesi'ni sardı. Yahudi Mahallesi'nde dörder, beşer katlı; yüzer, yüz ellişer odalı büyük evler vardı. Bunlara "Yahudhane" denilirdi. Her odasında bir aile otururdu. Bu büyük ahşap Yahudhaneler meşale gibi tutuştular. Yangın İstanbul'un üzerine yedi başlı bir meşale gibi saldırdı: Sultanselim, Zincirlikuyu, Draman, Çukurbostan, Hırkaişerif, Salmatomruk, Edirnekapı, Eyüp, Karagümrük tam yirmi dört saat cayır cayır yanarak kül oldu, silinip süpürüldü. On binlerce kişi açıkta kaldı. Bereket versin ki mevsim yazdı. Temmuzun sıcak günleriydi. Bu felakete kar, yağmur ve odun sefaleti yüklenmedi.

Nedim ile Muhsin Çelebi, Sadrazam İbrahim Paşa'yı çok sinirli buldular. Fakat velinimet, sadık bendelerini güler yüzle karşılamıştı. İhtiyar sadrazamın bir şeye kızdığı ellerinden belli olurdu: sağ elinin parmakları, sol elinin üstünde tef çalıyormuş gibi durmadan oynar, elinde tespih varsa, ibrişimini çaprastlayıp koparıncaya kadar bükerdi. Sonra senli benli konuştuğu kimselere, yarı resmi bir dille hitap ederdi. Mesela şair Nedim'e "Nedim Ahmed Efendi" dedi mi, belliydi ki paşa bir şeye kızmış, hem çok kızmıştı.

O gün İstanbul'un en meşhur çiçekçisi Tabak Atâ, sadrazamın ziyafet davetnamesine karşılık, elli çiçek şişesi içinde, bahçesinden kendi eliyle biçtiği kırk dokuz lale ve bir sümbül göndermişti. Yılın on iki ayında lale ve sümbül yetiştirmek Tabak Atâ'nın sırrıydı. Lapa lapa kar yağan günlerde, destarının kıvrımında bir katmerli sümbül, yahut şakağında bir oyalı laleyle çıkardı. Tabak Atâ'nın kışın kar altında yetişen tülü lalesi de meşhurdu. Tülü lale üstü kadife gibi tüylü mor bir laleydi. Çiçekçi Atâ'da bir de fulya cinsinden, gene kar altında yetişen bir çiçek vardı. Adı "iğriboyun"du. Hatta bu iki çiçeğin bir de masalı vardır: Tülü lale Toprak'ın kendi kızı, iğriboyun üvey kızıymış. Birini kürkünü giydirip yeryüzüne göndermiş, öbürünü boynu bükük çıplak yollamış.

Elli çiçek şişesi içinde, kırk dokuz lale ve bir sümbül, hem çiçek-

lerin cinsleri, hem de mevsim bakımından nadide bir hediyeydi.

Katmerli sümbül maviydi. Üzerinde ince mor damarlar vardı. Pul şişenin boğazına iliştirilmiş bir kâğıt üzerinde nefis bir talik hat ile adı okunuyordu. "Muhsin Çelebi Kâkülü!"

Sadrazam ejderhalı havuz başında oturuyordu. Yanında maiyet ağalarından başka kimse yoktu. Bir içoğlanı, Nedim Efendi ile Muhsin Çelebi'nin geldiklerini ve cetvel üzerinde küçük misafir kasrına alınarak gülbeşekerle ağırlandıklarını söyledi. İbrahim Paşa, esircinin derhal huzuruna getirilmesini emretti. Sadabad kasır ve bahçelerinde, sabahtan beri bir fısıltı halinde sadrazamın kayığına atılan şikâyetname meselesi dolaşıyordu. Daha mermer rıhtıma ayak basar basmaz, koltuklarına girmiş olan içoğlanları: "Benim canım Nedim Efendim... Benim canım Muhsin Çelebim... Benden işitmiş olma, bugün sahib-i devlet efendimize rıka sunulmuştur" diye fısıldamışlardı. Küçük misafir kasrına gidinceye kadar da esirciler maddesi ile Deli Bekir maddesini, hemen hemen bütün tafsilatıyla öğrenmiş bulunuyorlardı. Sadrazamın sadakatine en çok güvendiği adam, kendisine bir sır gibi verilen vazifeyi en emin arkadaşına bir sır gibi anlatmıştı. Muhsin Çelebi sadrazam tarafından davetini zaten bekliyordu. Genç ve zengin esirci, Sadabad halkını yeni zarif tuvaletine hayran bırakarak, ejderhalı havuz başına hemen koşarak gitti. Sadrazam, mutat nezaketiyle sözü esirciler maddesinden açmadı. Evvela Tabak Atâ'nın pul şişe içindeki katmerli sümbülünü gösterdi:

"Atâullah Ağa'nın 'Muhsin Çelebi Kâkülü'dür! Katmer sümbüldür!" dedi.

Muhsin Çelebi tuvaletinin bu derece methinden kıpkırmızı olmuştu. Kendi kâkülünden ad almış sümbüle, alaka ve hayranlıkla baktı:

"Benim velinimetim sahib-i devlet efendim... Atâullah Ağa çiçekçibaşı olacak kulundur... Amma bu sümbüle ad koymada vallah mübalağa etmiştir" dedi, sonra:

"Yarınki gün bu Atâullah Ağa'ya bir kınalı Sakız kuzusu gönderirim" diye ilave etti.

Bu sümbüllü mukaddemeden sonra, sadrazam birdenbire sabahki şikâyetname maddesine döndü, kaftanının cebinden mahut kâğıdı çıkararak ağır ağır okumaya başladı. Muhsin Çelebi zaten bildiği meseleyi dikkatle dinledi. Sadrazam:

"Muhsin Çelebi... Muhsin Çelebi... Buna ne dersin?.." dedi.

Esirci kısa ve emniyetten gelen bir sesle cevap verdi:

"Yalandır!"

Sadrazam geniş bir nefes aldı. Sonra:

"İstanbul'da kaç nefer esirci vardır?" diye sordu.

"Devletli efendim, İstanbul'da otuz sekiz nefer esirci vardır. Otuz bir nefer erkek, yedi nefer kadın esircilerdir."

Sadrazam Esircibaşı'ya:

"Bana esirciler yüz neferden fazladır derler..." itirazında bulundu.

"Devletli efendim... Esircinin yüz neferden fazla olduğu ve şikâyet maddesi geçmiş asırda olmuştur. Senin zaman-ı devletinde benim dediğim gibidir. Bu otuz sekiz nefer esirci kulların sahib-i devlet ırzı korur, her biri öbürlerinin kefili esircilerdir. Birinin uygunsuzluğu görülürse cümlemizin boynu kıldan incedir, siyaset edersin benim devletli efendim..."

"Bu esirci taifesi senin mahfuzun mudur?"

"Devletli efendim. Evvela bu hakir benden Muhsin kuludur; sonra İstanbul'da Uzunyusuf Mahallesi'nden Yakub Çelebi, Nakilbend Mahallesi'nden anahtarcı Ali Bey, damadı Ali Bey, Balabanağa Mahallesi'nden Mustafa bin Muharrem, Kocamustafapaşa yanında, Hacıhatun Mahallesi'nden Esseyyid Hüseyin bin Mehmed, Samanviran Mahallesi'nden Ramazan Çelebi bin Ahmed Çelebi, Kasımpaşalı Kasım Bey, Mahmudpaşa Mahallesi'nden İbrahim Bey, Mahmudpaşa Mahallesi'nden Veli bin Veli, Hüseyinağa Mahallesi'nden Kaymakçıoğlu Veli, Hüseyinağa Mahallesi'nden Topaldede oğlu Mehmed..."

İbrahim Paşa hoşnut, Muhsin Çelebi'nin sözünü kesti:

"Bu otuz bir nefer esirciye kefil misin?" dedi.

"Vallah kefilim benim efendim..."

"Yedi nefer hatun esirciler kimselerdir?"

"Süleymaniye'den Âlime Hatun kızı Ayşe Hatun, Valideh-amamı yanında Raziye Hatun, Atmeydanı yanında Firuzağa Mahallesi'nden hamamcı kızı Safiye Hatun ki Leyla Hanım'ın kız karındaşıdır, Denizhamamı Mahallesi'nden Rukiye Hatun, Soğanağa Mahallesi'nden Fatma Hatun, Eminağa Mahallesi'nden Fatma Hatun, Sofular Mahallesi'nden Fatma Hatun."

Kahveci Güzeli Saraç Ali Bey

İbrahim Paşa yâranının velinimetlerinin veda ziyafeti münasebetiyle Sadabad'da toplandıkları gün, Kahveci Ali Beşe'nin Saraç Ali Bey için Tahtakale'de yaptırdığı büyük kahvehane gürültülü bir yeniçeri alayı ve parlak merasimle açılmıştı.

Kahveci Ali Beşe, Bursalıydı. Dörtkaşlı bir gençken İstanbul'a bir hamam tellağı olarak getirtilmiş, bir yeniçeri çorbacısının himaye ve delaletiyle ocağa girmiş, güzel yüzü, levent ve tüvana vücut yapısı, cesareti, haşarılığı ve zekâsıyla 56. Orta'nın bir şöhreti olmuştu. İstanbul'un sebze ve meyve işlerinin ve İstanbul manavlarının üzerine memur olan 56. Orta neferleri el altından kendi adlarına manav dükkânları açarlarken, Bursalı İpek Ali, kahveciliği tecrübe etmiş, bu sanatın çok para kazandıran sırlarını keşfetmekte de gecikmemişti. Kılıçalipaşa Hamamı'nın günde avcunda beş akçe göremeyen tellakı, birkaç sene içinde konak, hademe ve uşak, at ve araba sahibi olmuştu. Bursalı İpek Ali, İstanbul'un kahveci Ali Beşe'si olmuştu.

Zamanının en meşhur haytalarını "bıçağı altından geçirmiş"ti. Yani yumruk ve bıçak oyunlarında karşısına çıkanı yere sermişti. Ali Beşe yalnız haşarılık âleminin şahbazı değildi. İleri gelen bazı kimselerin yerine göre, haytaca görülmesi lazım gelen işlerini de görüyordu. Bu yüzden kendisini sadrazam ile devlet ricali yanında koruyacak kimseler çoktu. Bu efendiler için Ali Beşe, kahvehanelerinin üstünde gelin odası gibi odalar kurdurup döşetmişti. Ali Beşe'nin kahvehaneleri, İstanbul'un en azılı haşaratına yatak ve in hizmeti görürdü. Kahveci Ali bunların hepsini haraca bağlamıştı. Buna karşılık kendisine haraç verir haşarattan subaşı eline düşenleri de, bah-

şişlerini sızdırttığı büyükleri tavassutu ile hapisten kurtarmaya muvaffak olurdu.

Meclisi şen bir adamdı. Köçek havaları çaldı mı yerinde duramaz, kaşıkları aldı mı kalkar, en usta köçeklerin takdirini kazanacak şekilde göbek atar, oynardı.

Ali Beşe kahvehaneleri, nakışlı, yaldızlı, havuzlu, fıskiyeli kahvehanelerdi, şabb-ı emred hademeleriyle meyhaneden nişan verirdi. Misafirlerine "şerbet" adında hurma şarabı, nar şarabı, dut şarabı ve üzüm şarabı bulundururdu: "*Ol badeden kim nuş eder, içtiği dem sarhoş eder*"di.

Yeniçeri kahvehanelerinin sahibi hangi ortadan ise, kahvehanenin kapısı üstüne o ortanın altın yaldızlı boyalı ve nakışlı nişan tahtası asılırdı. Bu nişan tahtası mutantan bir alayla getirtilip asılırdı. Her bir yeniçeri ortasının, anahtar, kılıç-terazi, gemi, gemi çapası... ilah... bir işareti vardı. Buna nişan denilirdi. Yeniçeriler ortalarının nişanlarını baldırlarına yahut kollarına da dövmeyle nakşettirirlerdi.

Ali Beşe'nin müzeyyen, mükellef kahvehanelerine "Elli altı kahvehaneleri" denilirdi. Elli altı kahvehanelerinin de en büyüğü, en süslüsü, en güzeli, Kahveci Ali'nin gözde çıraklarından Şair Nedim'in çubuktarı Saraç Ali Bey için Tahtakale'de yeni yaptırttığı kahvehane olmuştu.

Bu kahvehane, parlak ve gürültülü bir alayla açılmıştı.

Beş bin kadar manav, kayıkçı, gemici, sürücü, arabacı, tellak, hamal, simitçi, börekçi, yoğurtçu, balmumcu, terlikçi, pabuççu... İstanbul'un bekâr odalarında oturan uçarıları, gün doğarken, Ali Beşe'nin Sultanselim'deki konağında toplanmıştı. Her esnaf birer takım saz ve köçek getirmişti. Bu alaya iki bin kadar da yeniçeri, iki yüzden fazla da Bektaşi tarikatı fukaraları iştirak etmişti.

Alayın önüne, elinde teberi meşhur Merdivenköy Tekkesi'nden gelmiş bir baba geçmişti. Arkasından, üçer üçer her esnafın aralarından seçtikleri birer şahbaz delikanlıları geliyordu.

Hep bayramlık pak çamaşır ve esvap giymişler, bedestenden kirayla kaldırılmış şal kuşaklar bağlayıp gene kirayla kaldırılmış altın ve gümüş nakışlı, murassa kabzalı kılıçlar, bıçaklar, hançerler, yatağanlar takınıp kuşanmışlardı.

Onların arkasından da kahvehanenin kapısına asılacak olan 56. Orta'nın nişanı geliyordu. Altın yaldızlar içinde parıl parıl göz alan

tahta nişanı, başkarakullukçu başının üzerinde taşıyordu. Başkarakullukçuyu yeniçeriler, yeniçerileri de önlerinde saz takımları ve köçekler ile esnaf takımları izliyordu. Kahvehanenin sahibi Saraç Ali Bey ile Ali Beşe de, nişanın hemen arkasından at üzerinde gidiyorlardı.

Saraç Ali bir kat al çuhalar giymişti. Bacaklarında al çuhadan tozluk, ayaklarında al sahtiyandan yemeni, başında, beyaz keçe külaha sarılmış kırmızı oyalı bir al krep vardı. Silahlığına, sapı yumruk büyüklüğünde yekpare mercan bir hançer sokulmuştu. Sağ omzuna beyaz üzerine al çubuklu bir ibrişim peştamal atmıştı ki, kahvehanenin nişan levhası takıldıktan sonra, bu peştamal, ananevi esnaf merasimiyle beline bağlanacak, kurban kesilip el öptükten sonra, Saraç Ali, evvelden yakılıp hazırlanmış olan ocakta gümüş cezvelerle kahve pişirip gene kendi eliyle, o gün orada toplanmış olan kahveci ustalarına ve yeniçeri zabitlerine ve Bektaşi şeyhlerine kahveler dağıtacaktı.

Alayın önünden, tulumbacılar koşuyordu. Yeniçerilerin kahve alayını görmek için birikerek yolları kapayan halkı, sırtlarına asılmış kırbalardan su serperek dağıtıyorlar ve alaya yol açıyorlardı:

"Savulun!.. Savulun!.. Ocağımız zeval bulmasın. Tahtakale'deki Saraç Ali kahvehanesine nişan götürürüz!.. Savulun!.."

Alayın geçeceği yol, iki geçeli, binbir ayak bir ayak üstünde halkla dolmuştu. Duvarların ve ağaçların üstü çocuklarla donanmıştı. Kafeslerin arkası da tıklım tıklım kadındı. Şair Nedim'in, Ali Beşe'nin ve Saraç Ali'nin isimleri ağızlarda dolaşırken, delikanlıyı küheylan üstünde al çuhalarıyla görmeden "Kahveci Güzeli" adını takmışlardı bile. İstanbul'un bütün esnaf ihtiyarları, nakipleri, kethüdaları, Yeniçeri Ocağı ağaları, diğer ocakların ağaları ve hatta sadrazama varınca bütün devlet ricali ve erkânı, Ali Beşe tarafından Tahtakale'deki büyük kahvehanenin açılma merasimine davet olunmuşlardı. Bu arada, Şair Nedim Ahmed Efendi de unutulmamış, kendisini bırakıp kaçan gözde çubuktarı tarafından bizzat yazılan bir tezkereyle davet olunmuştu. Fakat, İbrahim Paşa yârânı, o gün, Sadabad'da velinimetlerinin davetine koşmuşlar, Ali Beşe'ye rengârenk bezlere sarılmış hediyelerini göndermişlerdi. Bunlar, muazzam bir kahvehaneyi birkaç defa donatacak eşyaydı: gümüş tepsilere konulmuş zarflı ve zarfsız fincanlar, cezveler, çubuklar, lüleler, nargileler, şerbet kavanozları, ipekli peştamallar, sedefli nakışlı nalınlar gönderilmişti. Bir

kısmı da, kahvecilerin aynı zamanda berber sanatını da öğrendiklerinden ve kahvehanelerin birer köşesinde bir berber dükkânı tezgâhı kurmak âdet olunduğundan, bohçalarla havlular, peşkirler, usturalar, gümüş leğen ve ibrikler göndermişlerdi.

Kahve bezirgânları, İstanbul'un en büyük ve zengin tüccarları arasında sayılırdı. İstanbul'da 350 kahve mahzeni kahve tüccarları ile adamları beş yüz neferden fazlaydı. Bu kahve tüccarlarının her birinin Mısır'da ve Yemen'de ortakları vardı. Binlerce kantar kahveleri mahzenlerine yığmış adamlardı. Kahvecilerin piri yoktu. Fakat kahvenin Yemenli Şeyh Şazeli'den kaldığı söylenirdi.

"56"nın Tahtakale'deki yeni kahvesinin peykeleri kıymetli Mısır hasırları, ipek seccadeler, kadife minderlerle döşenip dayanmıştı. Pirinç kahve ocağında ateş tepeleme yakılmış, hazır bekliyordu. Birer ikişer sökün eden davetliler, kısa bir zaman içinde kahvehanenin peykelerini çepçevre doldurmuşlar, kendilerine şerbetler ikram olunmuştu. Kahvehanenin ondan fazla çırak çocukları, ortalıkta pervaneler gibi dolaşıyorlardı.

Kahve alayı kahvehaneye gelip de 56. Orta'nın nişanı yeniçeri gülbangiyle kapının üzerine asıldıktan sonra, kapının önünde Ali Beşe, kendi eliyle bir kurban kesti. Sonra, Saraç Ali Bey'i elinden tutarak kahveye soktu. Bütün gözler Kahveci Güzeli'ndeydi:

"Maşallah... Bu bir Yusuf-ı sani-i cihandır..."

"Allah sahibine bağışlasın, elhak Kahveci Güzeli yiğittir."

"Bre maşallah çırağına..."

"Benim Ali Beşe karındaşım, bu çocuğa bir nazarlık!.."

"Ali Beşe, tiz bu çocuğa nazarlık..."

Saraç Ali Bey kahvehaneye girer girmez, kapı ağzında yemenilerini çıkarmış, omuzluklarını çıkarmış, ayağına bir çift sedefli nalın giymişti.

Ali Beşe, burada, gözde çırağını, kahveciler kethüdasına teslim etmişti. O da delikanlının sağ bileğinden tutarak başköşede oturan kahve satıcılarından ihtiyar bir bezirgânın önüne götürmüştü. Kahveci Güzeli'ne, oldukça çetin bir esnaf imtihanından sonra kahvecilik peştamalı kuşatacaktı.

Şeyhler, pirler kuşatır, nevcivanlar kahve ve şerbet dağıtır.

Kahveci Güzeli, kahvehanenin ortasındaki havuz başında, herke-

sin gözü önünde abdest aldı. Sonra, kahvehanenin mermer döşemelerinde nalınlarını tıkırdatarak, seccade üstünde oturmuş olan ihtiyarın önünde el pençe durdu, gözleri yerde:

"Esselamünaleyküm ya ehl-i şeriat, ya pir!.." dedi.

İhtiyar da:

"Esselamünaleyküm ya ehl-i marifet, ya oğul!.." dedi.

Kahveci Güzeli dört tarafına dört selam verdi. Buna esnaf arasında "dört kapı selamı" derlerdi. Her selamına "Ve aleykümüsselam marifet talibi!" diye cevap verdi.

Saraç Ali, "Esselamünaleyküm!" diyerek cevabıyla karşılandı. Bundan sonra imtihan başladı; ihtiyar sordu:

"Ya oğul! Eşref-i mahlukat olan bilcümle beni Âdem'in babası bulunan Hazreti Âdem Safiyullah'tan Hatemü'l-Enbiya, Mefhar-i Mevcudat Efendimiz Hazretleri'ne varınca peygamberan-ı izam efendilerimiz, 'Elkâsibü habibullah,' hangi sanatı işlerdiler?"

Gözleri hep yerde olan Saraç Ali, bu çetin suale bülbül gibi cevap verdi:

"Hazreti Âdem ekinci ve çiftçiydi. Hazreti Şit kazzaz ve hallaçtı. Hazreti Hud tüccardı. Hazreti İbrahim Halep'te sütçüydü. Mekke-i Mükerreme'de Kâbe-i Muazzama'yı yaparken mimar oldu. Hazreti İsmail avcıydı. Hazreti İshak çobandı. Hazreti Yusuf zindanda geceyi gündüzü bilmek için saat yapardı. Zülküfl Peygamber ekmekçiydi. Üzeyr Peygamber bahçıvandı. Hazreti İşmuil tercümandı. Hazreti İlyas çulhaydı. Hazreti Davud cenk için meşin yelek yapardı. Hazreti Süleyman hurma yaprağından zembil örerdi. Ermiya Peygamber cerrahtı. Hazreti Daniyal falcıydı. Hazreti Lokman hekimdi. Hazreti Yunus balıkçıydı. Hazreti İsa seyyahtı. Sonra Hatemü'l-Enbiya Muhammed Mustafa Efendimiz gelip Hatice-i Kübra'nın malıyla Şam civarındaki beldelere gidip ticaret ederlerdi ve mücahid-i fisebilillahtı."

"Ya oğul... Sanat sahibi olmak için ne lazımdır?"

"Ya pir! Sanat sahibi olmak için söz sahibi ve peştamal sahibi olmak lazımdır."

"Söz kimden kaldı?"

"Hazreti Muhammed Mustafa'dan kaldı, cihar yâr-i güzine ant ve misak verdi."

"Peştamal kimden kaldı?"

"On kişiden kaldı: Hazreti Âdem cennetten çıkınca melaikelerden utanıp avret yerine incir yaprağı kuşandı. İkinci Hazreti İbrahim'dir ki Kâbe'yi yaparken peştamal kuşandı. Üçüncüsü Nuh Peygamber'dir ki gemi yaparken kuşandı. Dördüncüsü Hazreti Peygamber Efendimiz'dir ki Miraç Gecesi peştamal kuşandı. Beşinciden onuncuya kadar Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Halid bin Velid hazretleri peygamberden mezun olup peştamal kuşandılar."

"Peştamalın manası nedir ya oğul?

"Şeytan nefsiyle daima mücahede edip şeytanın vesvesesine muhalefet etmek ve fesat etmemektir ya pir!"

"Sanat karındaşlığı kimden kalmıştır?"

"Hazreti Âdem'den kalmıştır ki Cebrail Aleyhisselam'la karındaş oldular."

"Ya oğul, dört kapı selamı nedir?"

"Şeriat, hakikat, sanat ve marifet kapılarıdır."

"Marifet nedir?"

"Kendi nefsindeki eksikliği bilmektir."

"Bu kapıyı bilmeyenin kazandığı para ne olur?"

"Haram olur."

"Ya oğul. Var git bize helalinden birer kahve pişir."

"Başüstüne Pirim sultanım efendim..."

Delikanlı ihtiyarın elini öptükten sonra ocak başına gitti. Gümüş cezveleri doldurup, ateşin önüne bir yelpaze gibi sıraladı.

"Bu Ali Bey sanatta ve akılda ve zekâda evveldir!.."

"Vallah öyledir..."

"Gayret ve marifet peştamalını doğduğunda kuşanmıştır..."

"Eli ve ayağı ve yüzü temiz kahveci güzelidir."

"Nedim Efendi çubuktarıdır. Vezir ve hünkâr meclisi görmüş nevcivandır..."

"Bu Ali Bey'de vallah Ali Beşe karındaşımın emeği çoktur; altın kafes içinde bülbül gibi büyütmüştür, bakmıştır."

Delikanlı kahveleri pişirdikten sonra cezveleri bir gümüş tepsiye dizilmiş gümüş ve altın zarflı fincanlara taksim etti. Sonra, kolları sıvalı, tepsinin iki kenarındaki kulplarından tutarak, nalınlarını tıkırdata tıkırdata kahvehaneyi çepçevre dolaşmaya başladı:

"Elin dert görmesin!"

"Kesen bereketli olsun Ali Bey!"

"Bre beni geçtin nevcivanım... Bre benim kahve!"

"Vallah bu kahve cennet kahvesidir ve bu kahveci yiğit cennet gulamıdır..."

"Saraç Ali Bey'in gümüş cezvede pişmiş Şeyh Şazeli kahvesidir."

"Elin ayağın dert görmesin benim Ali Bey oğlum..."

"Bu kahvehanede daim şenlik olsun... Dirlik ve düzen olsun."

"Hak bu Ali Beyciğin kesesine Halil İbrahim bereketi versin."

Saraç Ali Bey, gümüş tepsiyle tekrar dolaşarak fincanları toplarken:

"Allah razı olsun!.."

Dualarına:

"Afiyet olsun ağam! Afiyet olsun sultanım efendim!" diye cevap veriyordu.

Boş fincanları, büyük gümüş tepsiyle kahvehanenin ortasındaki havuz başına bıraktı. Bu sırada, Ali Beşe ile kahveciler kethüdası da yanına geldiler. Ali Beşe, beline bir ibrişim futa kuşanmıştı. Ortaya bağırdı:

"Bu çocuğu peştamala müstahak gördünüz mü?.."

Davetliler hep bir ağızdan bağırdılar:

"Peştamal kuşansın... Müstahaktır. Allah mübarek eyleye!.."

Bir hafız Fatiha okudu. Kahvedekiler, hep bir ağızdan üç kere "Allahüekber!" diyerek tekbir getirdiler. Ali Beşe, belindeki peştamalı çözüp Saraç Ali Bey'in beline kuşandı. Delikanlının omzundaki peştamalı da alıp sağ omzu üstünden ve sol koltuğu altından geçirip çaprazlama bağladı. Sağ avcunu çocuğun sağ avcuna yapıştırıp birbirlerine sanat ve marifet alıp verdiklerine ant içtiler, tekrar bir dua ve Fatiha okundu. Sonra, Ali Bey'i, biraz evvel kendisini imtihan eden ihtiyarın huzuruna götürdüler. İhtiyar kahve tüccarı, yüksek sesle nasihat verdi:

"Ey oğul! Harama bakma... Yalan söyleme... Haram giyme, haram içme... Tuz ve ekmeğe ihanet etme. Uluların önünden gitme" dedi. Eliyle de yaklaşması için işaret etti.

Ali Bey yaklaştı ve güzel başını ihtiyara uzattı. O, delikanlının kulağını tutup çekti ve ensesine de bir tokat attı:

"Oğul! Gafil olma, gözünü aç! Gün akşamlıdır!" dedi.

Tahtakale'deki yeni kahvehanenin açılması ve Saraç Ali Bey'in peştamal kuşanma merasimi de böylece bitmiş oldu. Davetliler çıkar çıkmaz da, içeriye kahvehanenin hakiki ve daimi müşterileri olan manav, kayıkçı, gemici, sürücü, arabacı, tellak, hamal, simitçi, börekçi, mumcu, terlikçi, sandıkçı, pabuççu esnafının yaramaz bekârları, İstanbul'un uçarı baldırı çıplakları doluverdi. Saraç Ali Bey'in kahvehanesi bir sarıca arı yuvasına dönüverdi:

"Bre Kahveci Güzeli, tiz kahve!"

"Bre Civan Ali Bey, gümüş tepsi ve gümüş zarf ile bize cennet kahvesi!"

"Bre benim Saraç Ali Beyim, kahve ve çubuk..."

"Hurma şerbeti isteriz!.."

"Dut şerbeti isteriz!.."

"Üzüm şerbeti isteriz!.."

Kambur Felek

Kahveci Güzeli Saraç Ali'nin Tahtakale'deki kahvehanesi, alay ve peştamal kuşanma merasimiyle açıldığı günden itibaren İstanbul'un bir haşarat yatağı olmuştu. Kahvenin üstündeki bekâr odalarına, Ali Beşe'nin en azılı serserileri yerleşmişti. Geceleri, büyük tahta kanepeler indirildikten sonra bile, içindeki uğultu dinmiyordu. Küfürle karışık yükselen sesler, naralar, türküler, semailer, sabahlara kadar devam ediyordu. Yalnız bıçak oyunu olmuyordu; sebebi de Ali Beşe'nin korkusuydu. Yatsı ezanından sonra kepenkler iner inmez, çengi ve köçek fasılları başlıyordu.

Saraç Ali Bey, kahvehanesinde pek az görünüyordu. Kendisine üç tuğlu bir vezirin geliri kadar kazanç temin eden bu kahvehaneye akşamları şöyle bir uğruyor, çekmeceyi keselerine boşalttıktan sonra müşterilerini selamlayıp, biraz hatırlıca olanlara da ayaküzeri beş on laf atarak çıkıp gidiyordu.

Ali Beşe, çırağı Ali Bey'e, Sultanselim Konağı'nda mükellef bir daire döşemiş donatmış, koynuna da hasna ve dilrüba bir cariye vermişti. Hiç şüphesiz ki, birkaç sene sonra İstanbullular, payitahtın en güzel bir yerinde muazzam bir "Kahveci Güzeli sarayı"nın yükseldiğini de göreceklerdi.

Temmuz sonlarında, sümbüli bir yaz günü ikindiye doğru, Saraç Ali Bey Tahtakale'deki kahvehanesine uğramıştı.

Atını kahvehanenin at oğlanlarına bıraktıktan sonra içeriye girdi:

"Esselamünaleyküm ağalar... Esselamünaleyküm şahbazlar... Yarar yiğitler... Yeniçeri dilaverler... Kayıkçı pehlivanları... Hamurkâr ve ocakçı ve simitçi ve börekçi ve gözlemeci civanlar..."

"Ve aleykümüsselam nevcivan beyimiz!.."

"Ve aleyküm üsselam Ali Bey efendimiz!.."
"Ve aleyküm üsselam benim bey oğlum!.."
"Ve aleyküm üsselam Kahveci Güzeli!.."
"..."
"..."

Fakat o gün, kapıdan girer girmez, Saraç Ali Bey'in Kambur Felek lakabıyla meşhur bir ihtiyara manalı bir dikkatle baktığını kimse fark etmemişti.

Kambur Felek, İstanbul'un yarım asra yakındır büyük şöhretlerindendi.... Pek genç bir yaşında amud-ı fıkarisindeki bir hastalık yüzünden ince uzun vücudu iki büklüm kıvrılmış olan bu adam, bir muhabbet tellalıydı. Saray-ı Hümayun'dan Sulukule'deki çingene barakalarına varınca, her yerde eli vardı. Kambur Felek için "olmaz" yoktu. Ona derdini döken ve kesesinin ağzını açan, er geç dermanını bulurdu. Helvacı, baklavacı, simitçi, börekçi, balıkçı, kahveci güzellerine bir görüşte gönül veren ırz ehli hatunlar onun ayağına kapanırlar, Kambur Felek bu kadınların vuruldukları güzel delikanlıları, sandık içinde, hasır içinde, küp içinde, ne yapıp yapar, bir gece, ehlileri evde yokken eve atar ve sonra, tereyağdan kıl çeker gibi, sabahleyin de alıp kaçırırdı. Vaktini geçirmiş kızlara uygun koca bulur, kapısız kalmış civanlara uygun kapı bulur, hem dua, hem de kızılca kızılca, sarıca sarıca altınlar alırdı.

İstanbul'u karış karış bilirdi, hemen her ay, bu muazzam şehri bir kere dolaşırdı. Her semtte kendisine kapısını açan bir adamı, bir eli vardı. İstanbul aşure kazanı, o, baht kepçesiydi. Herkesin kaderine, kısmetine ve kesesine göre bir şey bulup çıkarırdı. Kambur Felek'in yerini yurdunu kimse bilmezdi.

Bu iki büklüm adam, bir örümcek gibi, süratli ve sessizce yürürdü. Kaşla göz arasında kaybolur, beklenmeyen bir anda, gökten zembille inmiş gibi meydana çıkardı. Sirkeci, börekçi, aşçı dükkânlarında, bir kahvehane köşesinde, yahut bir çınar gölgesinde otururken önünden geçen bir çocuk gizlice bir kâğıt bırakır, yaklaşan bir delikanlı kulağına birkaç kelime fısıldar, bir kayıkçı uzaktan çevresini büküp boynuna dolayarak işaret verir, yahut bir acuze feracesinin yakasını çekip düzelterek haber getirirdi. Kambur Felek, kayıtsız ve hareketsiz, tespih çeker, bazen tespih yerine derisi kemiklerine yapış-

mış çıplak ayaklarının parmaklarıyla oynar, aldığı haberleri sahiplerine bildirirdi:

"Yarın sabah iskelede bekle... Seninkini kandırmışlar... Kayığa atacaklar, seni de alacaklar... Ötekisine karışmam... Dilediğin yere götür, ama akşama ezandan evvel getir teslim et..."

"Bu akşam Nalbur Mustafa evinde... Gideyim deme! Yanarsın!"

"Delikanlı, hanım sultan gene haber yollamış. Senin için ölür... Kerem et... Eyüpsultan'da kaymakçı Bulgar Yuvan'ın dükkânında pazar günü ah ile vah ile seni bekler..."

"Medet Beyim. Biz ettik siz etmeyin. Hatun yaptığına bin pişman... Ayak türabıyım diye sızlanır, yalvarır..."

Kambur Felek'in gönül işlerinde kullandığı vasıtalar birbirini tanımazlardı. Bunların arasında azılı haydutlar, katiller, kaçakçılar, hırsızlar, müflis mirasyediler, sefih külhaniler, ne yaptığının farkında olmayan masum çocuklar, acuzeler, aşüfteler, nazeninler, hacıdan hocadan kimseler, karıncaya basmaz efendiler, zilli evliyalar, büyücüler, muskacılar, falcılar, üfürükçüler vardı.

Kambur Felek, Saraç Ali Bey'in manalı bakışına şeytani bir tebessümle mukabele etti. Biraz sonra da, çubuğunu yakmaya gelen kahveci çırağının avcuna küçücük bir kâğıt tutuşturdu; ve fısıldadı:

"Receb... Bunu beye ver..."

Kambur Felek'in derisi kemiklerine yapışmış eli, ince uzun parmaklarıyla bir çalı yumağına benziyordu. Çocuk dört beş defa bükülmüş olan kâğıdı alırken, bu kemik parmakların eline batacağını sanarak korkmuştu. Öyle ki, Kambur Felek'in kâğıtla beraber avcuna sıkıştırmak istediği küçücük bir gümüş sikkeyi almamıştı.

Ali Bey ocak başındaydı. O gün kahvehanede bulunan İstanbul'un en meşhur zengin kabzımallarından manav Muslu Beşe'ye, fevkalade bir hürmet eseri olarak kendi eliyle gümüş cezvede kahve pişiriyordu. Muslu Beşe, kırkar ellişer hücreli üç han, kırk elli dükkân, dört konak sahibi adamdı. İstanbul'un sebze ve meyve işleri hemen hemen onun inhisarında gibiydi. Dilediği bir adamı birkaç yıl içinde konak, hademe ve uşak, at ve araba sahibi ederdi. Dört karısı ve dört karısından yirmiye yakın çocuğu, ayrıca kapatmaları da vardı. Kendisi de henüz 35 yaşlarında bir yiğitti. Uzun boylu, iri kemikli, kara, kıllı, çirkin bir adamdı. Adamlarını hemen hemen boğaz tokluğuna kullanır-

dı; alacağına şahin, borcuna kargaydı. Musalli, muttaki geçinir, fakat elifi görse mertek sanırdı. Camilerde saatlerce vaaz dinler, ama hiçbir şey anlamaz, hiçbir şey anlatamazdı. Tahtakale'de, Bahçekapı'da, Yemiş İskelesi'nde ve Demirkapı'da hakkını yemedik işçi, amele, ırgat, hamal yoktu. Bununla beraber, Muslu Beşe'den, her nedense herkesin gözü yılgındı, Kahveci Ali Beşe onun en yakın arkadaşlarındandı. Ali Beşe, Muslu Beşe ve o ayarda daha birkaç kişi, mesela, İstanbul'un, Muslu'yla beraber meyve ve sebze işlerine ve ayrıca kereste piyasasına da hâkim Patrona Halil Ağa ve İstanbul'un en meşhur uçarı külhanilerinden Civelek Mustafa, baş başa verip de: "Yürüyün yiğitler!.. Yürüyün şahbazlar!" dediler mi, İstanbul'u ayaklandırırlar, sarıca arı kovanlarına benzeyen İstanbul'un bekâr odaları ve haşarat yatağı halkı ile payitahtı ihtilale verirlerdi. Bunlardan Civelek Mustafa ile Muslu Beşe, fitne ve fesat ateşini kolaylıkla tutuşturabilirlerdi. Muslu, dar görüşlü, cahil, muazzam servetini basit ve iptidai bir tagallüp ile temin etmiş bir adamdı. Bu muazzam servet, onda bir de mevki hırsı doğurmuştu. Fakat İbrahim Paşa'nın zaman-ı devletinde, Muslu için hatta bir kapıcıbaşılık payesi bile erişilmez bir yerdi.

Şark sınırlarından gelen kötü haberler, sadrazam ile yâranı aleyhine türlü türlü dedikodulara, hatta devlete ihanet iftiralarına yol açarken, İbrahim Paşa aleyhtarlarının yavaş yavaş etrafında toplanıp birikmeye başlayanlardan biri Muslu Beşe olmuştu. Vaiz, müderris, kazasker mazulü efendiler, Muslu'nun hiçbir vakit anlayamayacağı ayetler, hadisler okuyarak, onu şeriat davasının alemdarı olmaya teşvik ediyorlardı. Fakat, Manav Muslu, dar görüşüne rağmen, bu işi Civelek Mustafa, Kahveci Ali Beşe ve Patrona olmadan başa çıkaramayacağını anlıyordu.

Civelek Mustafa'ya gelince, uçarı bir külhaniydi. Onun için ihtilal, iğtişaş, kendi tabiriyle "yavru ceylan avı" için en uygun havaydı. Bu külhani için ihtilal ile panayır arasında fark yoktu. Her ikisi de eğlenceliydi. Kârlı alışveriş olurdu. Kol ve bacak, el ve ayak hareketi olurdu. Bundan ötürüdür ki, fevkalade neşeli, zarif, şakacı, şakrak ve güzel konuşan bu İstanbul kopuğu bugünlerde, berberde, manavda, fırsat buldukça, adamına rastladıkça Tebriz'in İranlılar tarafından istirdadından bahsediyor, İbrahim Paşa ile yâranını ruhsuzluk, duygusuzlukla suçluyordu. Konuştuklarının kulağına eğile-

rek: "İran'dan bir mirza gelmiş, İbrahim Paşa'ya şahın kızılca kızılca Tebriz altınlarını getirmiş... Üç yüz şahbaz yiğit kızılbaşı şişe geçirip kebap etmiş... Karadeniz'de bir gemi dolusu gazi karındaşlarımızı gemileri paşa akçesiyle delip batırmışlar..." diye fısıldıyordu. Fakat Civelek Mustafa da biliyordu ki, kendisinin at oynatacağı bir ihtilal meydanı, ancak Patrona Halil Ağa ile Ali Beşe'nin de bayrak açmalarıyla elde edilebilirdi. Kahveci Ali ile Patrona Halil Ağa'ya gelince, İbrahim Paşa ve yâranı hakkında en ufak bir hoşnutsuzlukları yoktu. Her ikisi de devlet ricali kapılarında itibar sahibi ağalardı.

Çubuktar Saraç Ali Bey meselesi, sadrazamın güzide ve rint kütüphanecisi ile şeytana pabucu ters giydirecek kadar zeki Kahveci Ali Beşe arasında, ikinciyi bir isyana, birincisini de cebir ve tazyik kullanmaya sevk edebilecek kadar ehemmiyetli değildi.

Bu da Kambur Felek'in iç içe geçmiş iki çemberiydi: Ali Bey'i Tophane'deki tiryaki kahvelerinden şairin sahilhanesine aldırtan oydu, şairin çubuktarıyken de eski ağasının yanına kaçırtan gene oydu.

Manav Muslu Beşe, çok mağrur bir adamdı. Bayramlarda, kandillerde bile devlet ricalinden, âyandan, eşraftan, hatta ocak ağalarından kimsenin kapısını çalmaz, lazım gelen yerlere hediyesini göndermekle iktifa ederdi. Onun Saraç Ali Bey'in kahvehanesine uğraması, fevkalade bir hadiseydi. Çünkü, Saraç Ali Bey, Ali Beşe'nin çırağıydı. Bu kahvahene de aslında Ali Beşe'nin sayılırdı. Buraya gelmek, Ali Beşe'nin ayağına varmak demekti. Halbuki, Muslu Beşe, böyle bir ihtimale tahammül edemezdi.

Manav Muslu kapıda görünür görünmez, kahve halkı, pek haklı olarak merakla bakışmışlar, bu gelişi fevkalade bir zarurete hamletmişlerdi. Aslında da öyleydi. Muslu Beşe üç günden beri Kahveci Ali'yi kendi menziline davet etmiş, fakat yerinde ve adamına karşı Muslu kadar gurura kapılmasını bilen Kahveci Ali, işinin çokluğunu bahane ederek, manavın Tahtakale'de Saraç Ali Bey kahvehanesine gelmesini bildirmişti.

Muslu Beşe, çıraklar tarafından fevkalade hürmetle karşılanarak kahvenin en şerefli peykesinin ortasına oturtulmuş, ellerine ve üzerine gül suları, nane suları serpilmiş, kahveler, gülbeşekerler ikram olunmuştu. Saraç Ali Bey de gelir gelmez ilk önce onu selamlamış, elini öpmüş, sonra bizzat kendi eliyle ve gümüş cezvede kah-

ve pişirerek manavın koltuklarını iyice kabartmıştı. İşte bu aradaydı ki, Kambur Felek'in yolladığı pusulayı almış bulunuyordu. Bu kâğıdı açıp okumak birkaç saniyelik bir iş olmuştu; ve daha ilk satırında, delikanlının yüzünde bir tebessüm belirmiş ve kulaklarına kadar kızarmıştı. Arkası dönük olduğu için, okuduktan sonra külahına soktuğu kâğıdı kimsecikler görmemişti. Saraç Ali Bey kızarmakta haklıydı. Kambur Felek, delikanlıya âşık olan ve neredeyse bu aşkla yataklara düşecek olan bir kadının davetini kabule, onu bir hayli zorluklarla kandırmaya muvaffak olmuştu. Fakat, bu buluşmanın şekli, Ali Bey'i kızartacak kadar tuhaftı. Kahveci Güzeli kendisini ısrarla davet eden kadının evine, ferace giyerek kadın kıyafetinde gidecekti. Saraç Ali Bey, gümüş kahve tepsisini Muslu Beşe'nin önüne koyarken:

"Merhaba Muslu Ağa efendim" dedi.

Manav, kaşları çatık:

"Merhaba delikanlı" dedi, "Ali Beşe Ağan nasıldır?"

"Vallah iyidir ve sana duacıdır."

"Allah ondan razı olsun benim Muslu Ağam..."

"Bre Kahveci Güzeli, tiz söyle senin Ali Beşe Ağan nerededir?

"Benim Muslu Ağacığım... Benim Ali Beşe Ağam Mısır gemisinden kahve indirir..."

"Bre Ali Bey oğlum, söyle ne zaman gelir?"

"Vallah bilmem... Haber salsam gelir..."

"Haber salmak olmaz... Gümüş cezve ve gümüş zarf kahvesini içerim, ben gider varırım Mısır gemisine..."

"Bre Ağam, olmaz... Elagöz Ahmed... Elagöz Ahmed... Tiz bre oğlan, var git ağamı bul getir..."

Muslu Beşe eliyle işaret ederek, dışarıya fırlamak üzere olan çırağı durdurdu:

"Kerem et Ali Bey oğlum... Oğlanı koşturmaya rızam yoktur."

"Ben giderim..."

Muslu Beşe, Saraç Ali Bey'i kolundan tutup yanına oturttu. Delikanlının kulağına eğilerek:

"Ali Beşe Ağanla meclisimiz halvettir!" dedi.

Kahveci Güzeli, iri parlak gözlerini manavın esmer ve kıllı yüzüne dikti. Vahşi bir tebessümle gerilen bu yüzden bir mana çıkarmak çok zordu.

Civelek Mustafa

17. asrın son doğan çocuklarındandı. Miladın 1730 yılında tam 30 yaşlarında, samur bıyıklı, samur saçlı bir civan yiğitti.

Babasını ne kendisi, ne de anası bilirdi. Fakat, muhakkak ki, uzun boylu, sarışın, güzel bir erkekmiş. Çünkü anası, esmer, kara kaşlı, kara gözlü, karabiber bir çingene dilberiydi. Anasının Civelek Mustafa'daki nişanı, kızılımtrak balçık rengindeki derisiydi.

Çocukluğundan beri ele avuca sığmamıştı. Bir kapı edinememişti. Arkadaşları ve muhit tarafından daima sevilmiş, sevildikçe şımarmış, şımardıkça delirmişti. Fakat, mayasında zarafet, şirinlik, incelik vardı. Yapmadığı rezalet kalmamış, batakhanelerde çiçek gibi açılmıştı. Bir baldırı çıplak külhaninin alın yazısı olarak elinden kan bile çıkmıştı. 23 yaşlarındayken tersane zindanına girmekten, tüvana vücudunu çamurlu taşlar üstünde çürütmekten, muhitinde uyandırdığı sevgi sayesinde kurtulabilmiş, Balatşah İskelesi'ndeki köfteci dükkânında kalyoncu neferini vuran adamı gören çıkmamıştı.

Civelek Mustafa'nın Yolgeçen Hanı'nda bir odası vardı. Fakat, bu odada ayda bir gece ya tüner ya tünemezdi. İstanbul'un uygunsuz takımından nazenin kadınları, onun ıslığını işittiler mi, "Civelek geldi!" diye yerlerinden fırlar, eğer bir erkek misafirleri varsa:

"Aman erim geldi!" diyerek adamcağızı bir hasıra sarıp yüklüğe tıkar, yahut da kocaman bir küpe sokup ağzını kaparlardı. Kadının ufacık bir işareti üzerine, Civelek de "Namahrem kokusu aldım! Ben adamı asarım! Ben adamı biçerim! Ben adamı kıyma gibi kıyarım! Ben adamı ayağımın altında ezer, pastırma gibi çimler kuruturum!" diye homurdanmaya başlardı. Adam hasır içindeyse hasırı parçalardı. Küpte ise küpü kırardı. Fakat bazen, Civelek Mustafa'nın ıslıkla

kapı açtırmadığı da olurdu. O zamanlar, kahve peykeleri, kum, kömür, odun soğan kayıkları, su kemerlerinin altı ve üstü, boş arsalar kendisine daima açıktı. Bunlardan biri olmazsa biri bulunurdu.

Civelek'in iki eli birer altın oluğuydu. Avcunu sıkmasını bilmezdi. Bir elinin kazandığını öbürü harcardı. Bir bulursa bir, bin bulursa bin harcardı.

Bazı geceler, Yolgeçen Hanı'ndaki odasına yolu düşer, içeride bir yabancıya rastlar, acı acı gülümseyerek: "Yanlış yere geldik galiba!" deyip barınacak bir yer arardı.

Civelek Mustafa ömründe hiçbir şey çalmamıştı. Kendisine ait olmayan bir şeye elini uzatmamıştı, ama sabahtan akşama kadar iki bacağını uzatıp yattığı halde de aç kaldığı olmamıştı. Bu, onun tatlı dilinin bir sırrıydı. Civelek Mustafa'nın en rahat yaşadığı, en çok para bulduğu, hovardalık ettiği zamanlar bayramlardı. Bir de saray düğünleri, padişah evlatlarının doğum donanmalarıydı. İşte o zamanlar, ele avuca sığmazdı. Öyle ki, bazı maceraları, kahvehanelerde, konaklarda, meddahlara ve kıssacılara tükenmez bir mevzu olurdu.

Mesela bir bayramda giyinmiş, başına bir destar sarmış, sırtına rengârenk bir ferace giymiş, çıngırak ve püsküllerle süsleyerek deccalin merkebine benzettiği bir hayvanın üzerine kurulmuştu. Yanına da, elleri değnekli on beş yirmi kadar zıpır herifler almıştı. Bu adamların başına kâğıttan yapılmış yeniçeri keçesine benzeyen külahlar giydirmiş, onları merkebinin etrafında ikişer ikişer yürüterek şehri dolaşmaya başlamıştı. Bu garip alayın en önüne geçirdiği bir adamın da eline bir terazi vermiş, en arkadakinin tek omzunda da bir falaka vardı. Kendi kendisine "bayram müfettişi!" unvanını veren Civelek Mustafa İstanbul'daki yeniçeri kolluklarını dolaşmaya başlamıştı. Tabii arkasına, çocuklardan ve meraklılardan mürekkep büyük bir de kalabalık takılmıştı. Nerede bir kalabalık dükkân görse, önünde duruyor, kaşlarını çatarak bağırıyordu:

"Bakın adamlar! Ben bayram müfettişiyim! Dükkânların noksan ve kusurlarını teftişe çalışıyorum. Ben sizin için uykumu ve rahatımı terk ettim. Gece ve gündüz at ve eşek boynuna düştüm. Bakalım zevk ve sefanız tamam mı?.. Sakın ha zevkinize dair en ufak bir şey dahi eksik etmeyin, pişman olursunuz!.."

Sonra etrafını saranlara ilave ediyordu:

"Bakın ey nazenin güruhu! Ey bu bayram gecesinin çırağanı olan çelebilerim, kuzularım! Size benden tembih ve nasihat olsun, âşık biçarelerinize kendinizi dirhem dirhem satmayın... Size vurgunları sakın ha aldatmayın!.. Meşhur Ali Paşa narhına riayet edin!.."

Bu tuhaf sözleriyle o kalabalığı da kendisiyle alakadar ettikten sonra o semtin yeniçeri kolluğunun önüne varıyordu ve hemen, kolluk çorbacısını çağırtarak kolluktaki falakanın değneklerini istiyor ve alayının önündeki terazili adama değnekleri tarttırıyordu. Sonra çorbacıya da çıkışmaya başlıyordu:

"Bak bre Çorbacı Ağa! Sen bu kadar zamandır 'Ocağımda çorbacıyım' diye yiğitlik taslarsın da, 'Dayak atmada usta, meydanı pak bir ağayım' dersin de senin kolluğuna iştihayla dayak yemeye gelmiş bizim gibi zirzoplara böyle eksik sopa yedirmek layık mıdır! Bu değneklerin ağırlığı kanundan eksiktir. Söyle bakayım, sen zabit değil misin? Sende eksik sopa ne arar? Zabitin ve hâkimin ceza değneği eksik olursa hiç ekmekçi ekmeği tamam işler mi? Tiz bize bir miktar akçe ver de ırzını satın al..."

O bayram hemen bütün kolluk çorbacıları, Civelek Mustafa'ya bol bol akçe vererek ırzlarını satın almışlardı. Hatta, Mustafa'nın sapa gelip de uğrayamadığı kollukların çorbacıları neferlerini göndermişler:

"Müfettiş ağa bize de gelsin, değneklerimizi tartsın. Vallah hatırımız kalır!.." demişlerdi.

Bir bayram yeniçeri kolluklarının sopalarını tartarak para toplayan Civelek Mustafa, bir başka bayram da İstanbul'a define aramaya çıkarak, belki bir han hamam alacak para toplamış, fakat, han ve hamam alacak yerde bu parayı baldırı çıplak ayaktaşlarıyla bir ay içinde yemiş, savurmuştu.

Başına üzüm küfesinden yapılmış acayip bir külah geçirmişti. Sırtına işlemeli bir hırka giymişti. Beline hurda halinde bir divit sokmuştu. Koynuna da birkaç parça kâğıt tıkmıştı. Altına gene püsküller ve çıngıraklarla süslenmiş bir merkep almış, etrafına da kazmalı kürekli ırgat makulesinden baldırı çıplaklar toplamıştı. Sonra çarşı ve pazarları dolaşmaya başlamıştı. Hangi dükkânın önünde çiçekli ve temiz bir avlu, bir bahçe görürse, orada duruyor, etrafına üşüşüp birikenlere kendisini şöyle takdim ediyordu:

"Ey yâran-ı sefa! Ben yer altından mal çıkaran bir remilciyim!

Martavaldan başka bir şey olmayan remil ve nücum ilimleriyle nerede bir define, bir hazine gömülüyse çıkarmak için kazmama sarılıp bir anda şu mamur ve çiçekli yerleri berbat edip gömülü malı çıkarmaya memur ve mecburum! Anam babam, bütün ecdadım bana 'Altına yapışsan toprak olsun!' diye beddua etmişlerdir. Bundan ötürü Karun'un definesine de rast gelsem derhal toprak olacağını biliyorum, biliyorum amma, hele şuraya bir bakalım. Eh... Kim bilir... Belki bu seferki toprak olmaz!.."

Bu sözlerden sonra derhal koynundan bir kâğıt çıkarıyor, divitini açıp kalemi ile bir iki nokta atıp rakam yazdıktan sonra: "Ya şuradadır!.. Ya burada!.." diye dükkânın önünden en güzel yeri gösteriyor, ırgatlarına: "Bre ırgatlar... Tiz kazmaları indirin şuraya!" diye emir veriyordu.

Külhaninin maksadını sezen çarşılı, latifeyi bozmayarak:

"Bre dur Remilci Çelebi, ne yapıyorsun! Hanümanımızı ve kaldırımlarımızı harap edeceksin!" diye yalvarmaya başlıyorlardı. Civelek'in de cevabı hazırdı:

"Be hey canım, ne durayım. Bu hususta hiç sabır ve karar olunur mu? Züğürtlük canıma kâr etti. Gerçi sizin haneniz yıkılıyor, amma bizimki yapılıyor. Ziyanı yok, siz biraz durun, şu malı çıkaralım, yer altında kalmasın, biz pek derin kazmayız, hem şuralarını altüst edecek kadar kazarız... İster mal çıksın, ister çıkmasın, sonra bırakıp gideriz..."

Bu komedi uzun sürmüyordu. Etraftan yalvaranlar çoğalıyordu:

"Aman Remilci Çelebi... Canım Remilci Çelebi... Kerem eyle... Lütfeyle... Ortalığın güzelliğini bozma."

"Hoş. Ne yapalım... Siz define çıkarıp adam olmayı istemiyorsunuz. Günahı boynunuza, fakat bari bize bir miktar sükût hakkı ve bayram harçlığı verin de, sonra siz boş bir vakitte bu defineyi çıkarın! Sefasını sürün!"

Civelek Mustafa etraftan yükselen kahkahalar arasında bayram harçlığını topladıktan sonra:

"Kazmamıza hak bereket!" diye bağırarak eşeğini birkaç sokak ileride başka bir dükkânın önüne sürüyordu...

İşte bu İstanbul külhanisi, manav Muslu Beşe'nin Saraç Ali Bey kahvehanesine uğradığı günün ertesi, akşama doğruydu, Patrona Halil Ağa tarafından davet olunmuştu; Patrona'nın adamı: "Halil Ağa Hazretleri mahsus selam eder. Mustafa Bey oğlumun iki göz-

lerinden öperim der. Bu akşam bizim konağa teşrif etsinler. Mustafa Bey oğlumdan bir hizmet beklerim der" demişti.

Civelek Mustafa'nın burun delikleri, kuzu kokusu alan kurt burnu gibi açılmıştı. Patrona Halil Ağa gibi eli altında yüzlerce insan bulunan bir zorbanın kendisinden hizmet beklemesi, çok mühim bir haberdi.

Genç külhaninin kulaklarında, Kızıldede Sultan'ın, İrşadî Baba'nın, Erzurumlu Hasan Baba'nın, Ayasofya Vaizi İspirizade Efendi'nin, Arnavut Zülali Hasan Efendi'nin sesleri uğuldamaya başladı: "Sizde gayret-i din-i mübin yok mudur?"

Kuşu kaçmış kafes

Civelek Mustafa, Patrona Halil Ağa'nın konağında, gayret-i din-i mübinle toplanmış kalabalık bir meclise iştirak edeceğini sanıyordu. Bilakis, Halil'i yapyalnız buldu. Konakta fevkalade bir izzet ve hürmetle karşılandı. Ayağını öpmek için eğilirken, Patrona, "Estağfurullah bey oğlum!" diyerek kaldırdı, yanına oturttu. Hal ve hatır soruşup kahve ve çubuk ikramından sonra, Patrona Halil el çırparak: "Halvettir!" dedi. Delikanlıyı fazla merakta bırakmadı. Koynundan bir name kesesi çıkararak Civelek Mustafa'ya uzattı:

"Mustafa Bey oğlum... Senin okumuşluğun vardır... Yüksek avaz ile oku da bir defa daha dinleyeyim!" dedi.

Genç adam keseden ikiye katlanmış bir kâğıt çıkardı. Beyazıt Camii'ndeki hattatlara yazdırıldığı yeşil rıhından belli olan bir nameyi ağır ağır ve yazıyı doğru çıkarmaya çalışarak kekeleye kekeleye okudu:

"Benim canım Halil Ağacığım, velinimetim, koç yiğidim, ayağımın bağını keser giderim. İnşallah nice nice hasna ve müstesna bakirelerle can sohbeti edersin. Ben sana hakkımı helal ettim, sen dahi bana hakkını helal edesin... Cariyeniz Fatma. Benim Halil Ağacığım, beni unutasın ve ayağım izine düşmeyesin, benden sana hayır gelmez. Elin ve ayağın öperim benim velinimetim."

Civelek Mustafa şaşırdı ve derhal, Halil Ağa'nın kendisini niçin çağırttığını anladı.

Bir zamandan beri Patrona Halil'le yaşayan meşhur Atlıases ken-

disinden kaçmıştı. Patrona'nın eli altında yüzlerce adam vardı, bunlar ancak bıçak ve kılıç oyununda işe yararlardı. Yoksa Atlıases gibi uygunsuz bir kadını, beldenin binbir köşesinde arayıp bulamazlardı. Mustafa'nın gözlerinde bir iftihar parıltısı belirdi. Patrona, elini külhaninin dizine koyarak:

"Bey oğlum... Bu kahpeyi senden başkası bana bulamaz" dedi. Zorbanın sesi boğuk çıkıyordu:

"Hünkâr sarayından dahi alırım... Ayağından tavana asıp ciğerlerini ağzından döksem gerektir..."

Civelek Mustafa, Patrona Halil'in dizini öptü:

"Benim ağam.. Fatma Hatun cariyeni vallah Çin ü Maçine gitse izini çıkarır bulurum... Hemen sen hatırını hoş tut..."

Patrona Halil oturduğu şiltenin altından bir kese çıkardı ve Civelek Mustafa'nın önüne koydu:

"Mustafa Bey oğlum... Hamam ve çamaşır ve don ve yemeni ve tütün çubuk ve tıraş akçesi... Dahi akçe lazım oldukta bana gelesin... Vallah beni çiğneme benim oğlum..."

Civelek Mustafa, Halil Ağa'nın dizini bir kere daha öptü:

"Bre medet Ağa, bu Hatem-i Tai ihsanıdır. Vallah billah senin gibi ağa çiğnenmez... Sen bizi çiğner ezersin seha ve keremin ile!" dedi.

Külhani, keseyi kuşağının kıvrımları arasına attıktan sonra, gözlerini Halil Ağa'nın gözlerine dikerek ilave etti:

"Bu Fatma Hatun cariyeniz vallah billah cünun getirmiştir. Senin gibi ağayı bırakıp kaçmak olmaz..."

Patrona Halil içini çekti:

"Ona Atlıases derler... Senin bildiğin adi Fatmalardan değildir. Yirmi parmağına yirmi yiğit kanından kına vurmuştur. Avrat kıyafetinde gezen tüysüz civan peşine takılmış gitmiştir..."

Patrona Halil'in bakışları birdenbire değişmişti. Bu genç ve güzel adamın iri gözleri, yuvalarından fırlayacak gibiydi. Bıyıkları dikenlenmişti. Homurdandı:

"Bre benim oğlum!.. Şabb-ı emredler hanım sultan kıyafetinde avrat kaçırırlar... Bre, bizim babalarımızdan öğrendiğimiz, er kişi kahpeyi kılıcı hakkıyla alır... Bre Mustafa, söyle ne günlere kaldık... Bre bizde namus yok mudur?.."

"Vallah vardır Ağam..."

"Bre Mustafa, söyle, yürümekten kalmış kocalar gibi ne otururuz!"

"Vallah oturmayız Ağam..."

"Bre Mustafa, esir pazarında cariye ve köle kalmamış, bizim bakire kızlarımız ve ciğerküşe oğullarımız Çerkez ve Mekril ve Abaza ve Urus ve Kazak diyarından kaçırır gibi kaçırırlar... Bre bizde gayret-i din-i mübin yok mudur?"

"Vallah vardır Ağam..."

"Bre Mustafa, tiz söyle benim güvercin topuklu Atlıases Fatmam nerededir?"

"Benim ağam... Aman bana mühlet... Çin ü Maçine gitse güvercin topuğunun izini bulurum..."

"Bre Mustafa, tiz söyle... Atlıases Fatma'yı kaçıran nabekâra ne ceza etmelidir!"

"Benim ağam, o oğlana değnek gerektir!"

"Azdır!"

"Benim ağam... Tabanlarını dağlamak gerektir!"

"Azdır!"

"Bre ağam, Patrona'da zincire vurup forsa etmelidir!"

"Azdır!"

"Bre ağam, onu asmalı!"

"Azdır!"

"Kesmeli!"

"Azdır!"

"Kulağını ve burnunu kesip gözlerini oymalıdır!"

"Bre, azdır! Bre, onun derisini yüzüp tulum çıkarmalıdır!"

"Benim ağam... Onun derisini yüzüp tulum çıkarmalıdır!"

Patrona Halil el çırptı. İçeriye giren bir uşağa:

"Var git hareme söyle... Fatma Hatun'un evinden cariyeleri göndersinler..." dedi.

"Benim oğlum... Ciğerimin ucu kanar.... Dün akşam namazını Şehzade Camiişerifi'nde kıldım... Oradan Fatma'ya gittim... Kapıdan girerim ki kuş uçmuş kafes boş... İki cariye beni gördükte başladılar ağlamaya... Cünun getirdim... Saçlarını iki bileğime doladım... Ağlar, bağırır, sorarım... Ağlaşır inleşirler söylerler..."

Biraz sonra içeriye Fatma Hatun'un iki Çerkez cariyesi girdi. Her ikisinin de ancak kara ve iri gözleri görünüyordu. Kızlar korkudan

hâlâ ağlaşıyorlardı. Civelek Mustafa tepeden tırnağa dikkat kesilmişti. Atlıases'in izini bulmak için biricik ipucu bu kızların söyleyeceği şeylerdi.

"Kız, söyle... Hanım sultan ne zaman geldi..."

Cariyelerden biri kekeledi:

"Sabahleyin ağacığım. Şehzade Camii'nde öğle ezanı okunmamıştı."

"Hanım sultan neyle geldi?"

"Mor atlas perdeli koçuyla..."

"Yanında kim vardı?"

"Yeşil feraceli, değnekli bir acuze vardı ağacığım..."

"Fatma Hatun onları görünce ne yaptı?"

"Benim ağacığım... Beni as... Beni kes... Vallahi billahi hilaf söylersem... Hatunumuz sabahleyin kalktı. Hoşkadem Kalfa beyaz odanın pencerelerini açtı... 'Bugün misafir hanım sultan gelecek...' dedi. Beyaz odayı havalandırdık..."

Öbür cariye de söze karıştı:

"Hatunumuz erkenden mavilerini giydi Ağacığım... Elmaslarını taktı takıştırdı... Sonra... Pencereye oturdu... Kulağı sokakta beklemeye başladı..."

"Kız... Sultan hanım güzel miydi?.."

Cariye bir an tereddüt etti. Korka korka:

"Güzeldi!" diyebildi.

"Çok mu güzeldi?"

"Çok güzeldi Ağacığım! Huri gibi... Amma..."

"Bre tiz söyle!.."

"Ayakları büyüktü Ağacığım... Yiğit ayağı gibi... Ve hem elleri büyüktü... Yiğit eli gibi!.."

"Bre kız, söyle, siz ne yaptınız!"

"Vallahi ağacığım... İşte yüzü... Ben dedim ki: 'Bu ayak sultan ayağı değildir... Hatunumuz eve civan almıştır!' dedim. Amma bu kız dedi ki: 'Vallahi hatunumuza söylerim... Senin dilini keser... Her güzelde bir kusur vardır...' dedi."

"Bre, tiz söyle, doğru mudur!"

İkinci cariye hıçkırarak diz çöktü; güç işitilen bir iniltiyle:

"Doğrudur..." diyebildi.

Diğer kızın ise dili açılmıştı:

"Kızın kulağına değil... Eline ayağına bakarlar... Ben erkek olsam, böyle koca ayaklı sultan olsam, böyle ayaklı sultan hanım istemem!" dedi...

"Fatma Hatun ile hanım sultanın ne konuştuklarını kapıdan dinlediniz mi?"

"Vallahi ağam, kapıda Hoşkadem bekçi oldu... Varıp dinlemedik!"

"Fatma Hatun sultan hanımla bile mi gitti?"

"Bile gitti Ağacığım... Beyaz odadan yaşmak tutunmuş çıktı: 'Ben bu akşam hanım sultan sarayında kalırım.... Ağacığım geldikte bu nameyi verirsin!' dedi. İki geldiler, dört gittiler."

Gümüş tekerlekli araba

Şimalden, cenuptan, şarktan ve garptan İstanbul'a esen bütün rüzgârlar, fitne ve fesat tohumları saçıyordu.

Fatih'te Sultanmehmet Camii'nin avlusundaki kulübede oturan Çulsuz Dede, bir cezbe anında:

"130'dan 1 çıkarın, 3'e bölün, İbrahim'in sonudur!" demişti. 130'dan 1 çıkarsa 129 kalırdı. Bunun üçte biri 43 ederdi, yani, bu 1143 yılında İbrahim Paşa'nın sonuydu! Ümmeti Muhammed'in bu kâfir ihtiyardan kurtulması için vakit ve saat gelmişti. Yalnız bir sahib-i zuhur bekleniyordu!..

Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı'na bir gece, kulağı kesik bir gazi yiğit gelmişti. Bu adam, o gece hamamda olan kalyoncu neferleri ile Arnavut tellaklara Karadeniz'de vezirin emriyle batırılan gazi gemilerini anlatmıştı. Kızılbaş tarafından burunları, kulakları kesilmiş yaralı gaziler, Trabzon'dan üç gemiye doldurulmuştu. Vezir tarafından gönderilen adamlar vasıtasıyla, gemi sahiplerine gemilerin parası verilmiş, denizde gemilerin dibi delinerek yaralı gazilerle beraber batırılmış, reis ve tayfalar bu cinayeti işledikten sonra filikalara binerek karaya çıkmışlardı. Bu adam, bu faciayı anlattıktan sonra, etrafını saran levent ve kalyoncu ve Arnavut tellaklara sormuştu: "Sizde gayret-i din-i mübin yok mudur?"

İstanbul muazzam bir beldeydi.

Beyaz badanalı duvarlarının üstünden yasemin dalları sarkmış, şahnişlerine karanfil ve fesleğen saksıları dizilmiş ahşap, oymalı, nakışlı ve temiz Türk evlerinin arasındaki dar bir sokaktan yedi tepeden birine tırmanan bir yolcu, birdenbire, geniş bir meydan ile karşılaşabilirdi: ulu çınarların, servilerin ve atkestaneleri-

nin gölgelediği bu meydanda, medreseleri, çarşısı, hamamı, aşhanesi, imaretiyle muazzam bir mabet yükselirdi. Fener'den gelen yolcu Sultanselim'i, Unkapanı'ndan çıkan Şehzade'yi, Uzunçarşı'yı dolaşan Süleymaniye'yi, Çakmakçılar'ı tırmanan Beyazıt'ı görürdü. Bir Bizans kemerinin altından geçen, ya üç yüz odalı bir saray, yahut seksen odalı bir konak bulurdu. İleride bir han, daha ileride bir hamam beride sıra sıra kahveler, bir köşede yeşile boyanmış demir parmaklıklar arasında kabir taşları, öbür tarafta bir çeşme vardır.

Muazzam mabetleri, sarayları, hanları, hamamları, tımarhaneleri, zengin çarşıları, pazarlarıyla İstanbul muazzam bir şehirdi.

İşte bu büyük şehir, dört bir tarafından esen fitne ve fesat rüzgârlarıyla bir kibritte parlayacak bir çıra haline gelmişti.

Civelek Mustafa, perdeleri mor atlastan olan koçuyu bir gün içinde bulmuştu. Bu koçu Sadrazam Kethüdası Mehmet Paşa'nın gümüş tekerlekli arabasıydı. Fakat genç külhanî Atlıases'in firarındaki esrar perdesini tamamen kaldıramamıştı. Kethüda Paşa'nın arabasını akşama kadar atla takip ettikten sonra, yatsı namazına Beyazıt Camii'ne çıkan arabacının yanına sokulmuş ve Tanrı selamı verip, saf bir Rumelili olan bu adamla, kolaylıkla ahbap olmuştu. Civelek Mustafa mor atlaslı koçunun sürücüsüne:

"Sürücübaşı ağacığım. Beni tanıdın mı?" diye sormuştu.

Kethüda Paşa'nın arabacısı delikanlıyı tepeden tırnağa kadar süzerek:

"Tanıyamadım be oğlum..." demişti.

"Sürücübaşı ağacığım... Hani geçen gün hanım sultanı bize getirmiştin... Hani sonra da bizim ağanın hatununu da alıp götürdün ya!"

Civelek Mustafa, Beyazıt Camii'nin son cemaat yerinde, kocaman zeytinyağ kandilinin ışığı altında, bütün dikkatini, adamın yüzünden bir şeyler kapmaya vermişti.

Bu saf adam, etrafına korkuyla bakındıktan sonra hemen kesesinden bir altın çıkarıp Civelek'e uzatmıştı:

"Te vallah billah aldığım iki altındır, birini sana veririm... Paşa efendimiz duymasın... Vallah beni tersanede zincire vurdurur..."

Civelek Mustafa derhal anlamıştı. Atlıases Fatma'yı kaçıranlar, Kethüda Paşa'nın arabacısını iki altına kandırıp, hanım sultan kıyafetine giren delikanlıyı, Fatma'nın evine Mehmed Paşa'nın araba-

sıyla götürmüşlerdi. Civelek Mustafa bu saf arabacının uzattığı altını almadı:

"Benim sürücübaşı ağacığım..." dedi, "altınlar senin helal akçendir... Kethüda Paşa arabasıyla hanım sultanı getirdin götürdün... Vallah iki altın azdır."

"A be sen mert çocukmuşsun be... A be senin adın ne be oğlum?"

"Benim adım Mustafa'dır."

"A be, sizin ağaya kim derler?"

"Bizim ağaya Poturlu Halil Ağa derler... Beş Mısır hazinesi malı vardır..."

"A be, o ağa bu paraları ne yapar?"

"Benim sürücü ağacığım,, senin paşanın kaç kesesi vardır? Bilir misin?"

"A be oğlum, bizim paşanın kaç kesesi olduğunu bilmem... Ama bizim paşanın kapıkulu halkı çoktur... Sizin ağa bir küçük evde oturur..."

"Benim sürücübaşı ağam.. Bizim ağanın kapıkulu halkı ile büyük konağı Soğanağa'dadır... O küçük evde kınalı kuzusu Fatma Hatuncuk oturur..."

Kethüda Paşa'nın arabacısı tekrar etrafına bakındı, kunduralarını alıp kalkarken gülümseyerek:

"A be oğul, sizin ağa kınalı kuzu besleyeyim derken koç olur..." dedi.

Civelek Mustafa ipin ucunu yakalamıştı; sürücünün ellerine yapıştı:

"Vallah bırakmam benim sürücübaşı ağacığım... Ağzıma bir parmak bal verdin... Bre medet ağacığım, bir parmak daha ver!.."

Rumelili sürücü, gözleri fıldır fıldır dönen bu külhaniyi tekrar dikkatle süzdü, biraz müterediddit:

"A be oğul, sen bir şeytan oğlansın... Benim ağzımdan laf kaparsın...

"Vallah değil ağacığım... Bal tattırdın, yalanırım!"

"Bende de bal küpü yoktur, bendeki parmak balıdır... O hanım sultan bir nevcivan yiğit seslidir, elleri ve ayakları yiğit elleri ve ayaklarıdır."

"Bre medet ağacığım, o hanım sultan paşa efendimizin gümüş tekerlekli koçusuna nereden binmiştir?"

"A be oğlan başımdan git... Şimdi yüzümüzü Tanrı huzurunda secdeye koyduk..."

Civelek Mustafa, bu arabacının altına karşı yumuşak yüzlü olduğunu görmüştü. Cebindeki Patrona kesesinden beş on kuruş çıkardı:

"Benim ağacığım..." dedi. "Tütün bahşişçiğidir, Poturlu Halil Ağa akçesidir..."

"A be oğul, benim akçeye yüzüm yumuşaktır. Poturlu Halil Ağa'nın tütün bahşişini alırım... Hanım sultan paşa efendimizin koçusuna Saraçhane önünden binmiştir. Saraçhane önünde inmiştir... Giderken iki avrat idiler... Dönüşte dört olmuşlardır... A be oğul, deveyi gördün mü?"

"Vallah görmedim... Yavrusunu bile görmedim..."

"Haydi kal sağlıcakla..."

"Haydi var güle güle benim sürücü ağacığım..."

Civelek Mustafa, o gecelik arabacıyı fazla zorlamamıştı. Adamı kuşkulandırırsa, hiçbir şey alamayacağı muhakkaktı. Halbuki, üç dört gün sonra, eğer başka bildikleri de varsa, tütün ve kahve bahşişleri, hamam ve tıraş paralarıyla söyletmesi kolaydı.

Civelek Mustafa'nın talihi yardım etti. Ertesi gün de, bir tesadüf karşısına, bir kahvehanede, Esircibaşı Muhsin Çelebi'nin iki hamlacısını çıkardı. Bu iki genç kayıkçı, genç, güzel ve zengin efendilerinin, her yıl yüzlerce güzel kızlar alıp satarken "Atlıases" diye anılan bir uygunsuz kadına vurgun olduğunu anlatıyorlardı. Civelek Mustafa bunları öğrendikten ve Patrona Halil Ağa'ya da anlattıktan birkaç gün sonra, İstanbul halkının kulaklarına saçılan fitne ve fesat tohumlarına yenileri katılmıştı.

Vezir ve yârânı ibadullahın ehl-i ırz hatunlarını koçuyla kaçırırlar...

Esircibaşı denilen nabekâr oğlan, kadın kıyafetine girip koçuya binip hanım sultanım diye hareme girer... Sultanahmet Meydanı'nda burmalı direk önünde yılan gibi taşa tutulması vacip bir fasik ve facir İbrahim Paşalıdır.

Çulsuz Dede "130'dan 1 çıkar. 3'e böl, İbrahim'in sonudur!" buyurmuşlar...

Bizde gayret-i din-i mübin yok mudur?

Zülalizade'nin konağı

İki sene evvel İstanbul kadısıyken, halkın "Zamanında İstanbul'da bereket olmadı" diye çıkardığı bir söz üzerine azledilen Arnavut Zülali Hasan Efendi, İbrahim Paşa'nın can düşmanlarından biriydi. Efendi'nin Koska'daki konağı, Nevşehirli ile yâranına menfaat yahut intikam hisleriyle muhalif olan her sınıftan insanların girip çıktıkları bir yer olmuştu. Bunların arasında, Zülalizade'nin hemşerileri Arnavut tellaklardan Ayasofya Vaizi İspirizade Efendi gibi malum ve meşhur ulemaya varınca binbir insan vardı.

Ağustosun ilk cuma gecesi, Zülalizade'nin konağında gene bir toplantı yapıldı. Efendi'nin atlı uşakları, sabahleyin erkenden payitahtın muhtelif semtlerine yayılarak, yüreğinde "gayret-i din-i mübin" olan söz ve kılıç sahiplerini "Akşama konağa buyurun, hatm-i hacegân okunacaktır" diye davet etmişlerdi.

Zülali Hasan Efendi, kaba Arnavut sofularındandı. İki metreye yakın uzun boyu, değnek gibi kuru, fakat iri kemikli vücudu ve davudi sesiyle muhataplarına korkuyla karışık bir hürmet telkin ederdi. Evvelce bilaistisna hepsini ahlaksızlık, fısk ve fücur ve şarlatanlık, dinsizlikle itham ettiği muhtelif tarikat şeyhlerine karşı, azlinden beri bir alaka ve muhabbet göstermeye başlamıştı. Sadrazamın muhibbi olduğu Mevleviler müstesna, kibar meşayihi konağına ayrı ayrı suret-i mahsusada davet ederdi. Çarkçı Baba, Küpeli Baba, Külhancı Baba gibi cerrar dilenciler, ne zaman gitseler Zülalizade Konağı'nın kahve ocağında yatacak bir köşe bulurlardı. Yaz ve kış bir kafes içinde bir saka kuşu gezdiren "Saka Divanesi", her zaman ana doğması çıplak gezip kışın Okmeydanı'nda kar üstünde yattığı halde yanaklarından şakır şakır terler dökülen "Dayak Divanesi",

"Keçeli Sünnet Divanesi", Zülali Efendi'nin konağındaki toplantılara neredelerse aranılıp getirilir, sarf edecekleri dağınık, kopuk kelimelerden birer mana çıkarılırdı.

Keçeli Dede, başında bir Mevlevi külahı, arkasında bol yenli bir aba cübbe, elinde nakışlı bir keçe heybeyle kibar ve âyan kapılarını dolaşır, heybesini altın ve gümüşle doldurur, sonra İstanbul'un fakir mahallelerine giderek kırk elli tane yetim çocuk toplar, onlara temiz esvaplar giydirerek ve hayühuy, çenk ve çegâneyle o masumları sünnet ettirirdi. Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın kâfir olduğuna hükmetmek için Keçeli Sünnet Divanesi'nin "İbrahim'i sünnet ettirelim!" demesi kâfiydi.

Ağustosun ilk cuma gecesi yapılan toplantıya, Kahveci Ali Beşe ile gözdesi Saraç Ali Bey müstesna, Hasan Efendi'nin hemen bütün davetlileri gelmişti. Ali Beşe, sadrazamın oğlu genç Mehmed Paşa tarafından Kandilli'deki sahilsarayına çağırılmıştı. Üç günden beri oradaydı. Saraç Ali Bey de Ali Beşe'nin Kartal Maltepesi'ndeki çiftliğindeydi. Muslu Beşe ile Patrona Halil, onar on beşer şahbaz yiğitleriyle gelmişlerdi. Bu toplantıda ona yakın kazasker ve kadı mazulü, ondan fazla tekke sahibi şeyh efendiler, bir o kadar da cerrar dilenci şeyhler, Saka Divanesi, Keçeli Sünnet Divanesi, yeniçerilerden söz sahibi çorbacılar, şahbaz yeniçeri, kalyoncu, topçu neferleri, çarşılıdan, esnaftan, hamaldan, tellaktan, kayıkçıdan yiğitler, dilaverler vardı.

Şerbet, gülbeşeker ve kahve ikramlarından sonra, kibar davetlilerin tütün tiryakilerine kehribar çubuklar sunulmuştu. Herkes mevkiine uygun bir yer seçip oturmuştu. Divanhane kapısının tam karşısına gelen boydan boya büyük sedirin sağ köşesinde yaşlı bir Halveti şeyhi, sol köşesinde de konak sahibi Zülalizade Hasan Efendi oturuyordu. Zülali'nin sağında, bir yer minderine Muslu Beşe diz çökmüştü. Efendi'nin solunda, sedir üstünde de Patrona bağdaş kurmuştu.

Herkes yanındaki akranıyla fısıltıyla konuşuyordu. Yüksek sesle ilk hitap eden Hasan Efendi oldu. Tarikat muhibbi geçinen, cahil, kaba, bakışları mütecaviz ve küstah bir adama:

"Kasım Ağa... Kasımpaşa gazanız mübarek olsun..." dedi.

Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa'nın bağ bekçisiyken ahlaksızlığından dolayı kovulan bu adam:

"Allah kabul eylesin Efendi Hazretleri... Bizde gayret-i diniye vardır!.." dedi.

"Kasım Ağa, lütfedin, gazanızı ağzınızdan dinleyeyim... Burada bulunan ihvan-ı bâsafa da işitip mütelezziz olsunlar..."

Eski bağ bekçisi Kasım, bütün gözlerin kendisine çevrildiğini görünce bir baba hindi gibi kabardı. Kocaman kırmızı burnu, pos bıyıklarının üstünde ibik gibiydi:

"Efendi Hazretleri, kelam-ı kibardır: Hayâ gözdedir demiş o mübarek zat kim ise... Kulakta, burunda, bıyıkta, sakalda, deride, elde, ayakta hayâ yoktur... Efendiye sormuşlar ki bir çıplak adamı gördükte günah kimindir? Buyurmuş ki evvela o çıplak adamındır ki başkasını günaha sokmaya sebep olmuştur. Sonra öbür adamındır ki bir çıplak adam gördükte gözünü yummamıştır. Amma birinin günahı ikidir, yani bakanın birdir. Ama efendiler gene buyurmuş, bir adam gözünü kapasa dahi kalp gözü kapanmaz bakar. Onun içindir ki çıplak adama günah iki mislidir, zira ki onun yüzünden öbür adam gözünü kapasa da görülmeyeceği kalp gözüyle görür, günahkâr olur... Şimdi bana sorun Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde ne gördün Kasım Ağa diye... Bre medet Efendi Hazretleri!.. Bir taze can sema eder... Amma tennuresi, rüzgâr dolmuş çadırdır... Dizkapağından üzeri açılmıştır... Biz muhibb-i tarikatı, adabı biliriz... Semada tennure şöyle mutedil çadır gibi şişer...

Bu küfürdür, günahkâr oluruz...

Efendi Hazretleri, bizde gayret-i diniye vardır elhamdülillah...

Bu vezir asrında başımıza taş yağar diye bir sayha attık ki semahanenin kubbesinde çınladı... Taşra çıktık. Dalkılıç olduk... Gaza ettik saye-i erenlerde..."

Bağ bekçisi Kasım sözünü bitirir bitirmez manav Muslu Beşe yerinden fırladı, gidip adamın boynuna sarılıp iki yanağından şapur şupur öptü; sonra divanhanenin ortasında dimdik durarak iki kolunu açtı, etrafına, şöyle bir göz gezdirerek:

"Gayri ne bekleriz! Ne dururuz!.. Bunca memleketler elden gitti... Evlerimizdeki evlat ve ayalimize varınca aldılar... Elbet gideriz, padişahımızdan veziri ve yâranını isteriz... Gaza-yı ekber ederiz... Ölenlerimiz şehit, kalanlarımız bu Kasım Ağa gibi gazi olur!"

Ayasofya Vaizi İspirizade Efendi:

"Muslu Ağa Hazretleri, sizin gibi gayret ve hamiyet sahibi ağalar eksik olmasın... Halil Ağa Hazretleri ve zatınız, bir işarette kırk bin şahbaz yiğitler çıkarır ağalarsınız... Amma ki bu devletin direği Hacı Bektaş Veli kaddesc sırrehu hazretlerinin köçekleri yeniçeri dilaverlerdir... Bu devlet-i Âl-i Osman'da böyle işler yeniçerisiz olmaz..." dedi.

Vaiz Efendi'ye yeniçeri çorbacılarından biri cevap verdi:

"Efendi Hazretleri... Biz şeriatin hâdimleriyiz... Efendiler vezir ile şeriat vardır derlerse veziri istemeyiz. Katli vacip ise padişahtan alırız."

Zülalizade ortaya, yüksek sesle sordu:

"Bre ümmet-i Muhammed... Bre efendiler... Ağalar... Çorbacılar... Erenler... Şahbaz yiğitler... Bre bunca memleketleri kızılbaşa verir misiniz?"

Bu suale bir uğultu cevap verdi:

"Veremeyiz!..."

"Nizam-ı Cedid'i ister misiniz?"

"İstemeyiz!"

"Düşman üzerine yürümeyip lale ve mey ve mahbup ve nigâr ile sefa eden adam vezirliğe layık mıdır?"

"Değildir!"

"İbrahim Paşa'nın katli vacip midir?"

"Vaciptir!.."

Tam bu sırada içeriye Patrona Halil Ağa'nın adamlarından biri girdi. Halil Ağa bu adamı görünce ayağa kalktı; ve divanhanedekilerin gözleri üzerinde olarak kapıya doğru yürüdü. Beraber dışarı çıktılar.

"Benim ağam... Mavi şu /?/ Şu mavi çuhalı yiğit Ali Beşe Ağa karındaşınızın adamıdır. İki günden devletlü hünkâr ve sahib-i devlet ordu alayıyla Üsküdar'a geçerlermiş..."

Patrona şaşırdı. Fakat bu şaşkınlığı pek az sürdü; Kahveci Ali Beşe'nin adamına:

"Bre yiğit... Ağa konakta mıdır?.." dedi.

Ali Beşe'nin adamı Patrona'nın eteğini öptü:

"Belî... Evdedir..." dedi.

"Var git Ali Beşe Ağa karındaşıma söyle, şimdi oraya varsam gerektir..."

Patrona divanhaneye girdi. Kendisini merakla bekliyorlardı. Halil, geniş adımlarla Zülali Hasan Ağa'nın yanına giderek Kadı Efendi'nin elini öptü, Efendi'yi manalı bir bakışla süzdü; sonra, herkesin işitebileceği yüksek sesle:

"Devletlü hünkâr ve sahib-i devlet iki günden ordu alayıyla Üsküdar'a geçerler... Bizi çağırırlar... Gideriz... Kalın sağlıcakla..." dedi.

Sonra, kibar davetlilerle selamlaşıp veda etti. Zülali Hasan Efendi'nin konağında ihtilal meclisi azaları, Patrona Halil'i ayağa kalkıp uğurladılar. Sonra, birer ikişer, sessiz, ihtilal ümitleri bir an için kırılmış, dağıldılar...

İspirizade en son gidenlerdendi. Arnavut Hasan Efendi'nin elini öperken:

"Efendi Hazretleri... Yarınki gün, sahib-i devlet hazretlerinin sahilsaraylarına gitsek gerektir..." dedi.

Zülalizade, dudakları, hırsından titreyerek:

"Efendi... Can pazarındayız... Hele sabah olsun... Bize bir hademe gönderin..." dedi.

Zülalizade'nin meclisinde biraz evvel "Vermeyiz! İstemeyiz! Vezarete layık değildir! Katli vaciptir!" diye bağıranlar, İstanbul'un karanlık sokaklarında, adımlarının bütün genişliği ve hızıyla yürüyorlardı. Beşer onar kişilik kafileler, hemen her sokak başında parçalanıp küçülüyor, herkes bir an evvel yalnız kalmak, yâr ve ağyara görünmeden evine can atmak istiyordu:

"Bre karındaşım, yoldaşım, ayaktaşım... Deveyi görmedik, değil mi?"

"Vallah billah görmedik!.."

"Allah sahib-i devlet efendimize ömür versin!.."

"Amin... Bir sahî ve kerim vezirdir!.."

"Bre yoldaş, ben buradan ayrılırım!.."

"Haydi var sağlık ile... Ben Ayasofya'dan yatsıdan dönerim!"

"Ben dahi Ayasofya'dan gelirim!"

Hintli köle

Muhsin Çelebi, yattığı yerden başucuna uzanıp aldığı murassa el aynasında Hint minyatürlerindeki şehzadelere benzeyen yüzüne dalmıştı.

Esircibaşı'nın uykusuz geçen geceleri çok olurdu. Fakat, güneş doğduktan sonra uyuduğunu bilmezdi. Bu sabah da bir sonbahar güneşinin ilk huzmeleri onu, Cihangir'deki konağının Anadolu'ya bakan cephesinde kepenkleri açık bırakılmış pencerenin işlemeli tüllerinden süzülerek, yumuk gözlerinin içinde, sarı, mor, al ışıktan karagözler oynatarak uyandırmıştı.

Bu güzel, zengin ve bekâr gencin Cihangir'deki konağı, bir iki mahrem dostuyla felekten bir gün çalmak için yaptırılmış, kuş kafesi gibi, İstanbul'un, küçük fakat belki en zarif binalarından biriydi. Muhsin Çelebi'nin hemen üç aydan beri buraya uğradığı yoktu. Gözleri murassa el aynasında gülümsedi, padişahın Üsküdar'daki ordu alayından beri de ilk defa kendi yatağında yatıyordu.

Alay ne kadar parlak olmuştu! Hünkâr ağustos başında Üsküdar Sarayı'na nakletmişti. Oradan, yeni şark serdarı ve damadı İbrahim Paşa ile Ordu-yı Hümayun'unu teşyi edecekti. Padişahın Üsküdar'a geçişi pek tantanalı hazırlanmıştı. Topkapı Sarayı'ndan saltanat kadırgasına binen Ahmed-i Salis, evvela Boğaziçi'ne doğru açılmıştı. Sahillere yığılan payitaht halkını selamlamıştı. Bütün donanma, Üsküdar sahili boyunca ilerleyerek, padişah önünden dört saat süren bir resmigeçit yapmıştı. Deniz resmigeçidinden sonra saltanat kadırgası Üsküdar Sarayı'na yanaşmıştı. Yıllardan beri Çırağan eğlencelerinde ve helva sohbetlerinde, lale ve sümbül bahçeleri ile düğünlerde, sahilsaray ve konak resm-i küşatlarında görülen Sadabad

yâranını pürsilah cengâverler kıyafetinde görmek için bütün İstanbul halkı Üsküdar'a dökülmüştü.

O gün, İstanbul peri masallarına layık bir ihtişama şahit olmuştu. Kadırgadan inen III. Ahmed, güzel bir ata binmişti. Etrafında uzun sorguçlu peykler yürüyordu. Arkadan, göz kamaştıran sırmalı ve rengârenk esvaplarıyla enderun ağalar gidiyordu: Silahtarağa padişahın murassa kılıcını, sarık gulamı haşmetli efendisinin ihtiyat sarığını, ibriktar da padişahın altın abdest ibrik ve leğenini taşıyorlardı. Hükümdarın yedek beygirinin üzerinde murassa mızrak ve kalkan ve ok torbası görülüyordu. Saray erkânı, pırlantalı, zümrüt ve yakutlarla müzeyyen kıymetli silahları ve altın miğferleriyle, III. Ahmed'in ordu alayını tezyin ediyorlardı. Onları akağalar ile karaağalar takip ediyordu. Her kafilenin başında bir mehter takımı, mızıka bulunuyordu. Sonra şeyhülislam efendi, ulema efendiler ve hükümet erkânı geliyordu. Onları da içoğlanlarının alayı takip ediyordu. Çırağan eğlencelerinde ve helva sohbetlerinde hizmet eden bu nevcivanlar, başlarında altın miğferler, zırhlarının üzerine ipek sargılar sarmışlardı, ok torbaları kadife, sırmalı ve inciliydi. Ellerindeki silahlar mineli yahut mercan kakmalıydı.

Üsküdar alayı, Damad İbrahim Paşa'nın İstanbul halkına seyrettirdiği muhteşem bir sahneydi. Alay, Kadıköy'e gelince, dağılıvermişti. Askerin bir kısmı İstanbul'a, işinin gücünün başına dönmüştü. Bir kısmı da Üsküdar'da kurulan ordugâha götürülmüştü. Hükümet erkânı da Boğaziçi'ndeki ve İstanbul'daki saraylarına gitmişlerdi; gene laleleri, sümbülleri, zerrin ve karanfilleri, nigâr ve mahbubeleriyle meşgul olmaya başlamışlardı. Üsküdar alayından sonra, artık herkes İbrahim Paşa'nın İran üzerine hareket edeceğini bekliyordu. Fakat aradan haftalar geçmişti. İbrahim Paşa, Üsküdar Sarayı'nda, İran elçisiyle sulh müzakerelerini intaç etmeye çalışıyordu. Halkın sabırsızlığını oyalamak için arada bir de ortaya bir havadis çıkartıyordu:

"Haftaya tuğlar kalkacaktır!..

Şevketlü hünkâr dahi sefere gitmek ister. Sahib-i devletin teehhürü andandır!.."

Fakat nihayet, İstanbul halkı, III. Ahmed'in Üsküdar alayının, İbrahim Paşa tarafından tertip edilmiş bir oyun olduğunu anlamıştı.

Muhsin Çelebi, üç gün evvel, Hicret'in 1143 yılı Rebiyülevvelinin 14'üncü Pazartesi günü, ki 1730 Eylülünün 25'ine rastlar, üç çifte kayığıyla sadrazam kethüdasının yalısındaki ziyafete giderken, sahildeki salaş kahvelerde oturan beş on kişi tarafından taşa tutulmuştu. Bir gün de, kulağına, vezirin Tebriz'i sattığı sözü gelmişti, fakat murassa bir el aynasının içinde güzel esmer yüzünün tebessümünü seyreden esirbaşı, bunları çoktan unutmuş bulunuyordu.

Dün sabah, Nedim, Neyzen Süleyman, "Deli Laz" diye anılan tersane kaptanlarından Ahmed Bey, Nedim'in yeni aşinalarından Yusuf Bey, Bahariye'ye, şeyh efendinin bahçesine gitmişlerdi. Şeyh efendi hazretlerinin iki gün evvel açan "Şeyh Alacası"nı seyredeceklerdi. Şeyh efendi, yeni getirttiği bu soğandan simsiyah bir lale bekliyordu. İsmini bile koymuştu. "Zülf-i Siyah" demişti. Fakat, soğan sarı fitilli gül pembe beyaz bir çiçek verince, adı "Şeyh Alacası" olmuştu.

Şeyh efendiden izin aldıktan sonra, Sütlüce'de Miri Yusuf Efendi Bahçesi'ne, sadrazam hazretlerinin çiçekçibaşısı tarafından yetiştirilen "Dane-i Nur" ve "Erike-i Lahut"u görmeye geçmişlerdi. Yusuf Efendi bahçesinin lale tahtaları arasına serilmiş seccadelerin üzerinde mükellef bir sofra hazırdı.

Naz-ı ab etmiş de bir fevvare resmetmiş hayal!
İşte ol sudur atılmış, kametin olmuş senin!

Nedim'in sesi hâlâ kulaklarındaydı. Üç kat mermer fıskıyeden savrulan sular, bir Çingene rakkasenin tunç renkli çıplak omuzlarında küçücük inciler gibi pırıldıyordu... Memeleri geniş omuzlu dümdüz göğsünde iri birer yaban çileğine benzeyen bu Çingene kızını, saçlarını kesip nadide bir Hintli köle diye satabilirdi; Muhsin Çelebi çevik bir hareketle aynayı bıraktı, yanında yatan Çingene rakkasenin yüzüne eğilerek:

"Adın ne?" diye sordu.

Kız, çelik gibi sert kollarını esmer gencin boynuna dolayarak, cesur, laubali ve şuh, cevap vermedi, kıkır kıkır gülmeye başladı.

"Kız, adın ne senin!"

Bu sefer bu küçük Çingene kızının dudaklarından bir hece çıktı:

"Bal!"

"Senin adın Bal mı?"

"Hı hı... Benim adım Bal'dır! Ha, senin adın da arıdır! Hem karaca arı! Ha sen Harmancıların çeribaşı oğluna benzersin beyim!"

Muhsin Çelebi, başını Çingene kızının kollarından kurtardı, küçük Bal'ı inecik belinden kavrayarak kaldırdı. Çingene kızını bir endam aynasının önüne götürdü. Aynanın önünde duran bir altın makası aldı. Kızın ne yapacak diye geçirdiği şaşkınlık anından istifade ederek, Bal'ın beline kadar inen kömür gibi saçlarının yarısına, omuz hizasından bir makas attı. Bal bir çığlık koparark, keklik gibi üç dört adım geri sıçradı... Muhsin Çelebi kahkahalarla gülüyordu; bu kahkahaların arasında:

"Sahib-i devlet efendimize bir Hint kölesi, bir Hint köçeği satacağım!.." diye bağırdı.

Çingene kızının gözleri vahşi bir ahu gibi açılmıştı. Kesik saçlarının bir kamçı gibi sağ eline dolayarak, bir çekmeceye doğru ilerleyen esircibaşıya, hırçın bir sesle:

"Te ben esir değilim!.. Sen beni satamazsın!.." dedi.

Muhsin Çelebi kilitsiz olan çekmeceyi ayağıyla açtı. İçinden bir atlas kese çıkardı ve kaytanını çözerek küçük Bal'ın çıplak ayaklarına doğru fırlattı:

"Al bakalım Çingene kızı!.. Saçlarının diyeti!.." dedi.

Bal'ın biraz irice süzme ayakları küçücük bir altın tümseğinin altında kayboldu... Kız gülümsedi... Muhsin Çelebi, sert bir sesle emretti:

"Gel bakayım buraya!.."

Bir an evvel vahşi ahuya benzeyen Çingene kızı, sessiz, muti, genç esircinin yanına sokuldu. Muhsin Çelebi'nin makası bir iki defa daha şakırdadı. Ortaya eşsiz güzellikte bir Hintli köle çıktı. Makasın işi bitince, Esircibaşı el çırptı. İçeriye giren kâhya kadın, kapı ağzında donakaldı:

"A!.. A!.. Üstüme iyilik sağlık!.." diye kekeledi.

Muhsin Çelebi, kayıtsız:

"Sahib-i devlet efendimiz bir Hintli köle istemişti... Bugün bulduk... İnşallah şimdi alıp Beşiktaş'a götürürüm!.. Tiz çamaşır ve esvap!.." dedi.

Yarım kalan sabah kahvesi

Muhsin Çelebi, yaz ve kış, hava açık oldukça, sabah kahvaltısını bahçede ederdi. Hicri 1143 yılının bu 15 Rebiyülevvel Perşembe günü sabahı da, güzel Çingene kızı Bal'dan bir dilber Hintli köle yaptıktan sonra bahçeye çıktı. Sırtında çuha harmani, ayağında sedefli nalın, çiçeklerinin arasında dolaşmaya başladı. Bir set üstünde olan bahçesi, Beylerbeyi sırtlarından Marmara ufuklarına kadar Sarayburnu'nu ve liman ağzını ayak altında görürdü.

"Benim canım Muhsin Çelebiciğim... Kulaklarımın deliği ne olacak!"

"Hintliler küpe takarlar... Senin de kulaklarına birer altın halka takarız..."

"Benim güzel Çelebiciğim... Beni sahib-i devlet efendimize essahtan mı satarsın?"

"Bre Ballı Kız!... Hiç çeribaşının kızı esir diye satılır mı? Sahib-i devlet efendimize şöyle birkaç gün Hint kölesi hizmeti görürsün... Sonra gene benim hizmetimde olursun!.."

"Benim kara saçlarımı kestin amma!"

"Altı ayda uzar... Topuğuna varır!.."

"Benim Esircibaşı ağacığım!"

"Ne var, Ballı Kız?"

"Hiç... Hani ben seni göremezsem..."

Muhsin Çelebi erkek esvabı giymiş olan Çingene kızının gözlerine dikkatle baktı. Bal'ın iri kirpiklerinin ucunda gözyaşı damlacıkları vardı. Esircibaşı kendisini tutamadı, güldü:

"Kız, sana ne oluyor?.."

Çeribaşı kızı, gözleri yaşlı, dudakları mütebessim:

"Ne bileyim ben..."

"Ne ağlarsın ya?.."

"Sen ağlatırsın beni Muhsin Çelebiciğim..."

"Ben mi ağlatırım?.."

"Senin güzel yüzün... Karaca karaca gözlerin... Kaytan bıyıkların ağlatır beni ağacığım..."

Muhsin Çelebi bu sefer bir kahkaha daha attı:

"Kız!.. Bana abayı mı yaktın yoksa!.."

Bal, laubali:

"Sen gül... Te bak, ben de gülerim! Sana abayı da yaktım. Ciğeri de..."

Muhsin Çelebi, Hintli kölesinin kesik saçlarını okşadı; bahçesi etraftan görünmezdi, biraz ilerideki Hırvat bahçıvana da ehemmiyet vermedi. Bal'ın yaşlı gözlerinden öptü. Bu küçük Çingene kızına takıldı:

"Te, sen beni az evvel Harmancıların çeribaşı oğluna benzetmiştin... A be seninle evleniriz be çeribaşı kızı!"

"Sen gül beyim! Sen zevklen beyim! Amma inşallah sözün saatine rastlar..."

Bu sırada, bahçenin taş döşemelerinde bir şapırtı işitildi. Uzun boylu, ter bıyıklı bir uşak, elinde gümüş tepsi, fağfur fincanla beyin sabah kahvesini getirmişti. Tertemiz çıplak ayaklarıyla taşlarda boğuk bir şapırtı çıkararak yürüyordu. Efendisinin bir Çingene'yle, böyle burun buruna, âşıkdaşlık eder gibi konuştuğunu görünce şaşırmıştı. Muhsin Çelebi ona da aldırış etmedi; biraz ileride durakla-mış olan uşağa:

"Ali!.. Gel oğlum... Gel!.." diye seslendi.

Ancak o zaman, uşağın elinden kahvesini alırken, Muhsin Çelebi gözlerini karşı sahillerde ve limanda gezdirdi. Garip şey! Bu güzel sonbahar sabahında İstanbul'un üstünde bir ağırlık vardı. Koca limanda bir tek kayık bile görünmüyordu. Muhsin Çelebi elindeki kahve fincanını daha ağzına götürmemişti. İstanbul tarafından silah sesleri geliyordu. Silah seslerini Esircibaşı ile beraber Çingene kızı ve Sürmeneli uşak Ali ve Hırvat bahçıvan da işitmişlerdi. Muhsin Çelebi kahveyi bir yudumdan fazla içemedi. Fincanı Ali uşağa uzattı.

Hırvat bahçıvan, küflü bir tırmığa benzeyen iri parmaklarıy-

la sakalını kazıdı. Gözlerini yere, çamurlu ayaklarına indirerek, gece kahvede ezberlettikleri sözleri mırıldanarak tekrarladı:

"Dava-yı şerimiz vardır! Ümmet-i Muhammed'den olan dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin!" dedi.

Muhsin Çelebi, bir an için ihtiyar Hırvat'ın üstüne atılmak istedi. Fakat adamın vahşi bakışlarından çekindi. Bahçıvan, yırtık poturunun üstündeki kuşağını düzeltti. Bir gül fidanının dibindeki latasını omuzuna attı. Bir gül koparıp kulağının kenarına yerleştirdi. Sonra, hiçbir şey söylemeden ağır ağır bahçe kapısına kadar gitti. Sokağa çıktı. Çıkar çıkmaz da hırıltılı sesinin bütün kuvvetiyle bağırdı:

"Dava-yı şerimiz vardır!.. Ümmet-i Muhammed'den olan dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin!"

Muhsin Çelebi, gözlerini genç uşağa çevirdi. Delikanlının bakışları da değişmişti. Sürmeneli Ali, elindeki tepsiyi ayağının dibine bıraktı. Hiçbir şey söylemeden içeri girdi. Biraz sonra tekrar göründü. O da sırtına latasını atmıştı. Ayağına kundurasını giymiş, kuşağına da bir yatağan sokmuştu. Hırvat bahçıvandan farklı olarak, efendisinin yanına geldi.

"Benim beyim... Öpeyim elini... Hakkını helal et. Tuzunu, ekmeğini yedim!" dedi. Sonra, Çingene kızı Bal'ın bileğinden tutarak:

"Yürü ulan Çingene... Dava-yı şerimiz vardır!" dedi.

Fakat kız şimşek gibi bir hareketle Sürmeneli delikanlının pençesinden kurtulup konağa doğru koşmaya başladı. Uşak Ali onu takip etmedi. Aksi tarafa koşarak bahçıvanın açtığı kapıdan sokağa fırladı. Muhsin Çelebi, sokakta onun da bağıra bağıra uzaklaştığını gördü:

"Dava-yı şerimiz var! Ümmet-i Muhammed'den olan dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin!.."

Muhsin Çelebi uşak Ali'nin arkasından kapıya gitti. Sokakta Hırvat bahçıvan ve Sürmeneli Ali gibi birçok adamlar konuşuyordu. Esircibaşı, kapının kocaman demir kolanını dayadı. Sonra konağa koştu. Konağın harreminde dört cariye ile bir kâhya kadın vardı. Hepsi, şaşkın, çırpınıp ağlaşıyorlar Çingene kızı Bal da ortalarında durmayıp bağırıyordu:

"Bre karılar, çırpınıp durmayın... Bre, tiz beyimize bi kat eski Hırvat ve Arnavut uşak esvabı... Bre, tiz yırtık pabuç... Karılar, durmayın!"

Genç Çingene kızı Muhsin Çelebi'yi görür görmez:

"Beyim, durma... Canım Muhsin Çelebiciğim, durma... Ana baba günüdür!.. Tiz soyun!.." dedi ve Esircibaşı'yı beklemeden sırtından harmaniyi çekip attı. İpekli mintanını parçalayarak çıkardı. Muhsin Çelebi'ye kâhya kadının ağlayarak getirdiği bezden bir ırgat mintanı, bir eski potur giydirdi, ayağı nalçalı bir ırgat kundurası geçirdi.

Bal:

"Beyim, hazine nerededir!" dedi.

Muhsin Çelebi biraz evvel Çingene kızının uzun kirpiklerindeki gözyaşlarını hatırladı. Yüzünde acı bir tebessüm belirdi; Bal'ın iki omuz başından tutup gözbebeklerine baktı:

"Ballı Kız!.." dedi. "Esircibaşı Muhsin Çelebi'nin hazinesini kaldıramazsın... Yatak odasındaki çekmeceyi götür... Seni ömrünce yaşatır!.."

Kız cevap vermedi. Yatak odasına gidip, biraz evvel içinden saçlarının diyeti verilmiş olan çekmeceyi getirdi. Yere boşalttı. Bu çekmecede Esircibaşı'nın Cihangir'deki konağında bulunan mücevherleri ve nakdi vardı. Küçük Bal, rastgele üç avuç mücevher Muhsin Çelebi'nin kuşağına, üç avuç mücevher de kendi kuşağına attı. Geri kalanı için de:

"Yağma edin karılar!.." dedi.

Bu sahnenin yegâne erkek şahidi, Muhsin Çelebi'nin ihtiyar sadık aşçısıydı. Adam korka korka hareme kadar girmişti. Başını bir kapının açık kanadına dayamış, sessiz ağlıyordu. Muhsin Çelebi, yerde kalan mücevherlerden üç parça yakut seçti. İhtiyara yaklaşarak:

"Durmuş Ağa..." dedi. "Sen bana baba yadigârısın... Bunlar da benim yadigârım olsun... Konağı sana emanet ederim... Şu kadınları da sana emanet ederim."

Aşçı Durmuş Ağa Muhsin Çelebi'nin ayaklarına kapandı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Muhsin Çelebi ihtiyarı kolundan tutup kaldırdı:

"Konakta başka kim var!" diye sordu. Aşçı, başıyla kimse kalmadığını anlattı.

"Torlak Ahmed?.."

"Gitti."

"Küçük Ali?"

"Gitti."

"Ayvaz?"

"Gitti."

"Ahırda at var mı?.."

"Vallahi bilmem Beyim... Seyisler bu gece hiç gelmediler..."

Muhsin Çelebi:

"Haydi allahaısmarladık!.." diyerek Çingene kızla beraber aşağı inerken arkasından bir çığlık dalgası koptu.

Ahırda beş at vardı... Muhsin Çelebi iki çıplak at çekti. Çingene kızla beraber hayvanların üzerine atlamışlardı ki aşçı Durmuş Ağa göründü. İhtiyar, ağlayarak efendizadesine bir çift dolu tabanca uzattı:

"Şunlar yanınızda bulunsun bey oğlum!.." dedi.

Durmuş Ağa, oğlu gibi tutup hizmet ettiği Muhsin Çelebi'ye ömründe ilk defa olarak "oğlum" diye hitap ediyordu. Çingene Bal'a da:

"Benim oğlum, velinimetim evvel Allah sonra sana emanet!.." dedi. Sonra, koşup konağın büyük bahçe kapısını açtı. Sokağı şöyle bir gözden geçirdikten sonra:

"Varın selametle..." dedi.

İki atlı sokağa çıktılar. Durmuş Ağa, kapı yanında duran bir kova suyu arkalarından dökerek:

"Seni Allah'a emanet ederim velinimetim efendim!" dedi.

Siyah lale

Başlarında kirli birer yemeni, yamalı poturlarının üstüne çektikleri çarıklar diz boyu çamur içinde, yanlarında koca bir ayı, üç oba Çingenesi, yaprak dökümünden çok sonra, kış ağzında, Kâğıthane köyünün biricik kahvehanesine girerlerken, bir âşık tek telli bir sazla destan okuyordu. Lale Devri'nin Sadabad sefalarına pek yakından şahit olan Kâğıthane köyü halkından beş on kişi destanı, düşünceli, gamlı dinliyordu:

Perşembe günü koptu büyük galebe,
Otağlarım oldu cümle harabe,
Leşimi çıkardı beylik araba,
Üryan olup kaldığıma ağlarım!

On üç yıldır ben de ettim vezaret,
Bunca evkaf yaptım, ettim akaret,
Layık mıdır bana bunca hakaret,
Hakaretle öldüğüme ağlarım!

Varın söyleyin oğlum giysin karayı,
Çıraklarım gitsin beni arayı,
Harab olsun Üsküdar'ın sarayı,
Düşmanlara kaldığına ağlarım...

İmdad edin bana kırklar yediler
İbrahim Paşa'yı maktul dediler,
Leşimi cümle köpekler yediler
Namazım kılınmadığına ağlarım...

Üsküdar'a geçip üç ay oturdum,
Divan sürüp cümle işim bitirdim,

Zorbalar işittim, aklım yitirdim,
Sultan Ahmed girdi benim kanıma,
İzniyle öldüğüme ağlarım.

Bir köylü:
"Hey gidi günler hey!" dedi.
Bir başka köylü:
"Şanlı vezirdi, cömert vezirdi, Allah gani gani rahmet versin!.." dedi.
Kâğıthane köylüsü bir delikanlı:
"Bırakın be böyle gamlı şeyleri... Şu ayıcılar koca kıza attırsınlar bir göbek de eğlenelim!.." diyerek üç Çingene'nin önüne bir akçe fırlattı.
Çingeneler koca kızı oynattılar. İçlerinde en gençleri, bıyıkları yeni terlemiş bir şopar, para topladı, çıktılar. Köylüler arkasından konuştular:
"Ahmed Dayı... Gördün mü uzunca boylu Çingene'yi?.."
"Nesini görecekmişim ayıcı Çingene'nin..."
"Onu benzettim ben Muhsin Çelebi'ye..."
"Bre, hangi Muhsin Çelebi?"
"Canım, İbrahim Paşa'nın Muhsin Çelebi... Esircibaşı..."
"Çok yaşayasın sen... Elin Çingenesinin neresi benzeyecekmiş Muhsin Çelebi'ye... Allah rahmet eylesin... Onu parça parça ettiklerini gözleriyle görenlerden işittim ben..."
Söz, Muhsin Çelebi'den, gene İbrahim Paşa zamanına döküldü. Kahveden çıkan ayıcı Çingeneler de, ihtilal esnasında yıkılan Sadabad kasırlarının ve bozulmuş lale bahçelerinin önünden geçiyorlardı. Mermer ejderhaların kırıkları yerlerde sürünüyor, çıplak ağaçlarda kargalar bağrışıyordu.
Üç Çingenenin uzunca boylu ve kaytan bıyıklısı dalgın dalgın yürürken, yaşaran gözlerini koluyla sildi. Yaşlısı:
"Ağlama be Muhsin Çelebi... Ağlama be damat. Bal Kız senin kara gözlerini kızarmış görürse oncağız da ağlar..." dedi. Muhsin Çelebi:
"Ağlamıyorum... Soğuktan yaşarıyor..." dedi.
Dudaklarından Lale Devri'nin şen, şuh, şakrak bir bülbülü olmuş olan bahtsız arkadaşı Nedim'in hazin bir beyti döküldü:

Gel ey gönül yine bin âh-ı hasret eyleyelim,
Sipihr-i tahtayı meşk-i felaket eyleyelim.

Sözlük

A

amud-ı fıkari: belkemiği.

B

belî: evet.

C

cünun: delirme, çıldırma, delilik.

Ç

çakşır: eskiden erkeklerin giydiği bir tür şalvar.
çeşmibülbül: noktalı veya damarlı sırça. Camdan yapılmış ve üzeri spiral renkli camlarla bezenmiş veya bu spiraller arasına çiçek motifleri yerleştirilmiş, şurup vesaire konmak için kullanılan uzunca boyunlu, kulplu veya kulpsuz, kapaklı veya kapaksız bir sürahi.
çubuktar: saray ve konaklarda tütün çubuklarını hazırlamakla görevli kişi.

D

destar: sarık, tülbent.
dilrüba: gönül kapan, gönül alan.
din-i mübin: açık, meydanda olan din. İslam dini.

E

erike: taht.

F

fezahat: alçaklık, rezillik.
fısk: hak yolundan çıkma, Allah'a karşı isyan etme. Sefahate dalma. Hainlik. Dinsizlik, ahlaksızlık.

fiskhane: sefahatname. Ahlaksız yer.
futa: peştamal. Eskiden kullanılan bir tür kumaş.
fücur: işret, sefihlik, ahlaksızlık, günahkârlık.

G

gülbang: eskiden tekkelerde ayin sırasında, saraylarda muayyen merasim sırasında hep bir ağızdan okunan ilahi veya dua.

H

hanman, hanüman: ev bark, ocak.

İ

iğtişaş: karışıklık. Duruluğu, saflığı kaybolma, bozulma.
iktifa etmek: yeter bulmak. Yetinmek.
intaç: netice verme, neticelendirme. Doğurma.
istimal: kullanma.
istinsah etmek: kopya etmek, nüshasını çıkarmak. Nasihat istemek, öğüt almak.
istirdat: geri alma, alınma. Verilmiş veya gönderilmiş bir şeyin geri gönderilmesini isteme, geri isteme.

K

kaddese sırrehu: "sırrı kutsansın": İslam din büyükleri için kullanılan bir saygı sözü.
kemankeş: usta okçu.
koçu: iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.

M

mahbup: sevilmiş, sevilen, sevgili. Erkek sevgili.
matlup: talep edilen, istenilen, aranılan şey. Alacak.
mazul: azledilmiş, işinden çıkarılmış.
mirahur: imrahor, sarayın ahır müdürü.
mirimiran: beylerbeyi.
mirza: İranlılara mahsus bir asalet unvanı, beyzade.

muahede: karşılıklı ant içme. Antlaşma.
mufassal: tafsilatlı, uzun uzadıya anlatılan.
murassa: kıymetli taşlarla bezenmiş.
musalli: namaz kılan, beş vakit namazına devam eden.
mutade: âdet olmuş, alışılmış.
muttaki: sakınan, çekinen. Allah'tan korkan.
mülakkap: lakaplanmış, lakaplı.
mütelezziz: lezzet bulan, tat alan, hoşlanan.

N

nabekâr: işsiz, işe yaramaz. Haylaz, yaramaz, hayırsız.
nakip: bir kavim veya kabilenin reisi veya vekili. Bir tekkede, şeyhin yardımcısı olan en eski derviş veya dede.

P

pala: küreğin enli ve yassı kısmı.
pereme: Osmanlılar döneminde kullanılan başı kıçı yüksek, gövdesi kavisli tek direkli yelkenli.
peygamberan-ı izam: ulu peygamberler.

R

rıh: mürekkeple yazılan yazıyı kurutmak için kâğıt üzerine serpilen çok ince ve renkli kum.
rikap: üzengi. Büyük bir kimsenin katı, önü.
rint: kalender, dünya işlerini hoş gören kimse.
ruznameci: günlük defter tutmakla görevli kâtip.

Ş

şahbaz: yiğit, şanlı, gösterişli.
şahnişin: odanın sokak tarafına olan çıkıntısı, dışarıya doğru uzanan kısmı.
şenaat: kötülük, fenalık.
şenayi: kötü işler, ayıp işler, yakışıksız hareketler.
şetaret: neşe, şenlik, sevinç. Hilekârlık, şaklabanlık.

T

tagallüp: zorbalık, zorla hüküm sürme.
tavassut: araya girme, aracılık, ara bulma, aracılık etme.
teberdar: baltacı, baltalı. Baltalı asker, solak sınıfı.
teehhür: sonraya, geriye kalma. Gecikme.
teferrücgâh: eğlence, gezinti yeri.
temessük: tutunma, sarılma. Borç senedi.
tennure: Mevlevi dervişlerinin sema ayini sırasında giydikleri geniş eteklik.
teşyi etmek: uğurlamak, selametlemek.
tezyin: süsleme, süslenme.
tirfil: yabani yonca.
tiz: tez.
tüvana: güçlü, kuvvetli.

Y

yâr: dost, sevgili, tanıdık, ahbap.
yâran: dostlar.

Z

zerrin: fulya.
zerrinkadeh: nergis.
zira: dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü. 75 ila 90 cm arasında değişir.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Reşad Ekrem Koçu, *Patrona Halil*'de Osmanlı İmparatorluğu'nun hem "lüks" hem de "aydınlanma" anlamında en parlak, en ışıltılı çağı olan Lale Devri'ni ve bu devri sona erdiren kanlı ayaklanmayı bütün cepheleri ve bütün kişileriyle ele almıştı. *Esircibaşı*'nda ise "bir buçuk asırdan beri güzel insan alım satımıyla geçinen bir ailenin servet ve görgü mirasına konmuş olan" Esircibaşı Muhsin Çelebi'yi ve onun Çingene kızı Bal'a aşkını anlatıyor. Reşad Ekrem Koçu'nun usta kaleminden Lale Devri'nde geçen ve Patrona Halil İsyanı'yla yarıda kalan acıklı bir aşk hikâyesi.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

DK DOĞAN KİTAP

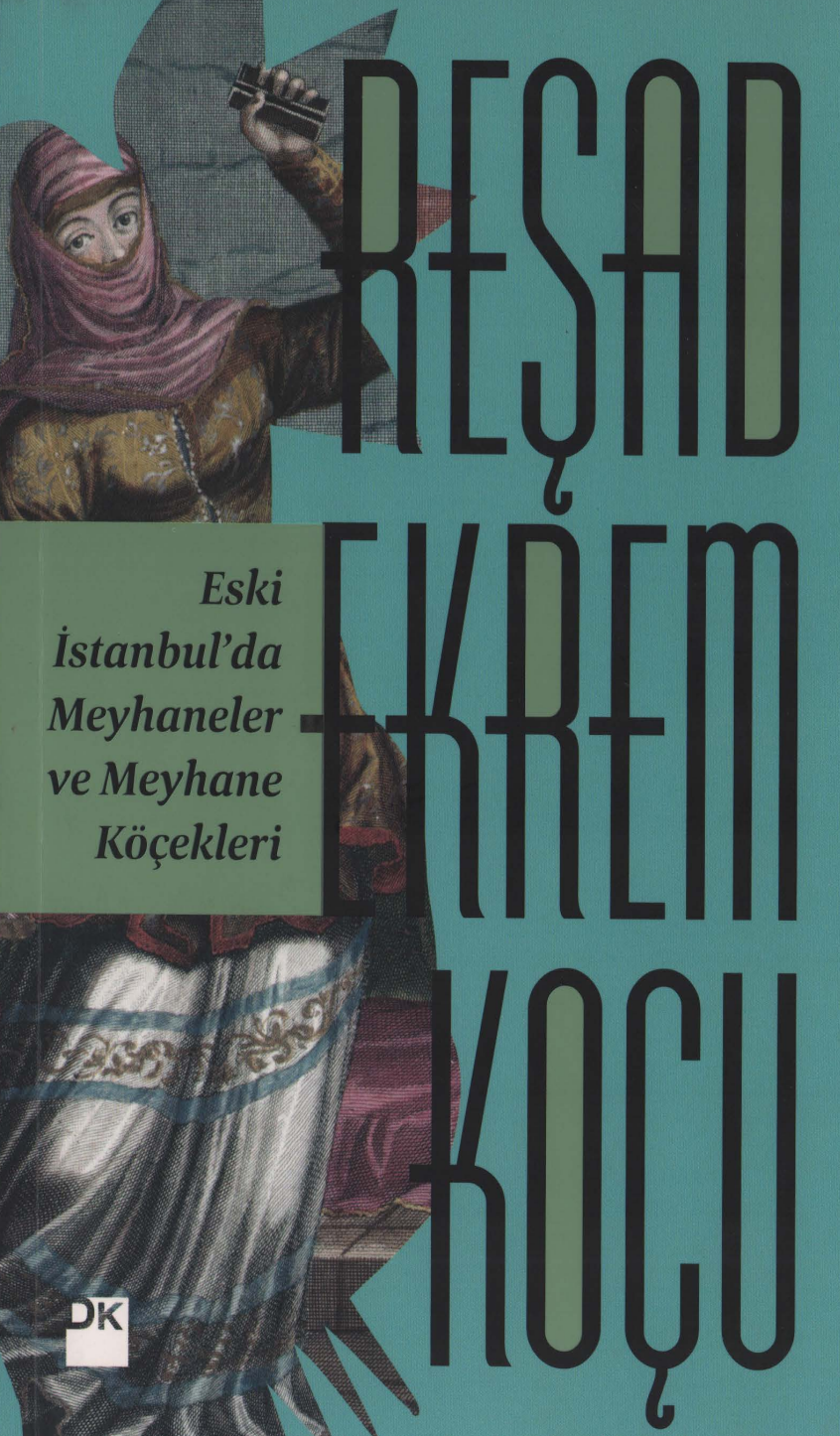
ISBN 978-605-09-3809-8

9 786050 938098

Sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 15

REŞAD EKREM KOÇU

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri

DK

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Reşad Ekrem Koçu, ilk kez 1947'de yayımlanan bu kitabında, 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar İstanbul meyhanelerini ve meyhane köçeklerini –kendi deyişiyle– "kalem diline veriyor." Vezir Hanı'ndan Saraç Hanı'na gedikli meyhaneler, fesli Türklerin giremediği Eftalipos, koltuk meyhaneleri, ayaklı meyhaneler ve ilk birahaneler... Ahmed Rasim, Çaylak Tevfik ve Ahmed Midhat Efendi'den meyhane tasvirleri... Gedikli meyhanelerde oynatılan, uğurlarına kavgalar edilen, kan dökülen köçekler. Renkli ve canlı bir gündelik yaşam tarihi...

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

DK DOĞAN KİTAP

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu"birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Kösem Sultan
Osmanlı Tarihinin Panoraması

ESKİ İSTANBUL'DA MEYHANELER VE MEYHANE KÖÇEKLERİ

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Tan Matbaası, 1947
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Mayıs 2002
4. baskı / Nisan 2015 / ISBN 978-605-09-2611-8
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: Philip de Bay © Historical Picture Archive/CORBIS
Baskı: Kitap Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat:3 Topkapı - İSTANBUL
Tel: (212) 482 99 10 (pbx)
Fax: 212 482 99 78
Sertifika no: 16053

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

1 / İstanbul'da meyhane kalmadı 11
2 / Gedikliler, koltuklar ve ayaklı meyhaneler 14
3 / Çaylak Tevfik Bey'in kitapçığı 19
4 / Bekrî Mustafa, Nişancı Firuz Bey ve Şair Melihî 23
5 / Şairin hayatını kurtaran gazel 27
6 / Gedikli meyhaneler 30
7 / Barba, mastori, saki-muğbeçe, palikarlar ve ateş oğlanları pedimular 33
8 / İçki ve meze çeşitleri üzerine bir manzume 36
9 / Unutma bizi dolması 40
10 / Vezir Hanı Meyhanesi 44
11 / Karakulak Hanı Meyhanesi, Leskofçalı Galib Bey 48
12 / Saraç Hanı Meyhanesi 51
13 / Meyhane köçekleri 54
14 / Loncalı Köçek İsmail'in hikâyesi 58
15 / İstanbul'u ayağa kaldıran Çingene düğünü 61
16 / Köçek İbo'nun romanlaştırılmış hayatı 65
17 / Trabzonlu Nebil Bey'in divanı ve Kel Vasil'in meyhanesi 82
18 / Ahmed Rasim'in kalemiyle iki meyhane tasviri 86
19 / Çaylak Tevfik Bey'in kalemiyle muhayyel bir meyhane âlemi 90
20 / Ahmed Midhat Efendi'nin kalemiyle bir meyhane 97
21 / Üsküdarlı Vâsıf Hoca'nın kalemiyle Eftalipos 101
22 / Küplü 105
23 / Büyük Kuleli 109

24 / Gambrinos Birahanesi 112
25 / Sirkeci'de Kafkas Birahanesi 115
26 / İçki yasakları 118

Sözlük 121

1

İstanbul'da meyhane kalmadı

Yakın geçmişe kadar meyhanelerinin şöhreti bütün Akdeniz memleketlerine yayılmış koca İstanbul'da meyhane kalmadı. İçkili lokantalar var ve içkili aşçı dükkânları var.

Meyhaneye rakı ve şarap içmeye gidilir ve meze yenilir, yemek değil.

Meze doyumluk değil, tadımlık olur ve çeşitli olur; siyah havyarından zeytine, istavrit balığından levreğe, ıstakozdan yengece, pavuryaya ve bir lokmacık şiş kebabından bıldırcın buduna.

Rint akşamcının önüne tabaklar dizilir, o, iki üç yudum rakısı, şarabı için düşünmez ne yiyeceğini.

Meyhane kalmadı ama, bilhassa rakı içmesini bilenler de kalmadı. O cânım rakımız, kuş gözünden şişhaneye, kadehle içilir efendim. Yudum yudum, süze süze, koklaya koklaya...

Hangi semte giderseniz gidiniz, yüz içkili lokanta eşiği atlayınız, giriniz, kadeh bulamazsınız, bardakla getirirler rakınızı.

Rakımızı içmek isteyen turistler çarpılıveriyorlar. Elbet çarpılır, o diyar garibine rakının nasıl içileceğini gösteren yok ki...

Nasıl yerlerdi kaybettiğimiz İstanbul meyhaneleri? En büyük şairlerimizin gazellerle şarkılarla övdüğü yerler...

İşte geçen asırda yaşamış ve genç yaşında ölmüş, Galata Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Esad Galib Dede, "Şeyh Galib"... Güzel yüzü ve narin vücut yapısıyla bir şiir devi, incecik parmaklarında Türkçe, Arapça ve Farsçayla balmumu gibi oynayan adam... Huzurunda vezirlerin, padişahın hürmetle ayağa kalktığı adam...

Evvela *Hüsün ve Aşk* adıyla bir eser yazma hakkını taşıyan büyük âşık:

Ektikleri dane-i şerare
Biçtikleri kalb-i pare pare
Giydikleri afitab-ı temmuz
İçtikleri şule-i cihansûz
Anlar ki kelama can verirler
Mecnun o kabiledendi derler.

Evet, kelama can veren o Şeyh Galib meyhaneye kayıtsız kalmamıştır. Meyhane meyhane gezer miydi dersiniz? Zannetmem, hazin bir aşkı dillere destan olmuştur da o yönden dile düşmemiştir. Ama şu gazeli de yazmıştır:

Meyhaneyi seyrettim, uşşaka mutaf olmuş
Teklif ü tekellüften sükkânı muaf olmuş
Bir neşe gelüb meclis bi-havf ü hilaf olmuş
Gam sohbeti yâd olmaz, sineleri saf olmuş
Âşıkta keder neyler, gam halk-ı cihanındır
Koyma kadehi elden, söz pir-i muganındır...

Hakikat olan, Şeyh Galib'in devrinde toplum hayatında, ona bu güzel şiiri yazdırtacak bir yer oluşudur meyhanenin...

Milli kütüphanemize ölmez eser olarak bir lügat kitabı koyan Muallim Naci, o da genç yaşında öldü ve padişahın iradesiyle, imtiyazlı bir mezarlık olan Sultan Mahmud Türbesi avlusuna defnedildi. İçerdi, hem çok içerdi derler. Ama imanlı bir Müslüman'dı. Meyhane karşısında bakınız nasıl konuşuyor:

Gönlüme sakiyi mimar eyledim meyhanede
Allah Allah... Kâbe imar eyledim meyhanede...

Bizans'ı İstanbul yapan, cihan haritasında koca bir Türk-İslam devletinin temelini atan Fatih Sultan Mehmed de:

Kevseri anmaz ol içdüğü mey-i nabı içen
Mescide varmaz o varduğu kilisayı gören.

Muallim'in ve imparatorun, ulu hakanın imanlarından şüphe mi edeceğiz, hâşâ!.. Taş kesiliriz.

Sizlere bu sütunlarda İstanbul meyhanelerinin tarihçesini okutacağım; Zindan'da, Hançerli'de, Kafesli'de, Gümüş Halkalı'da, Karanfil'de, Kelepçe'de, Büyük Kuleli'de, Küçük Kuleli'de... Yüzlerce isim ve Balıkpazarı'nda, Zindankapısı'nda, Mercan'da, Tavukpazarı'nda, Tahtakale'de, semt semt... "Gedikli"si, "koltuk"u, yasakları, nizamları, dekoru, eşyası; rintleri, kalenderleri, şairleri, şiirlerle methedilmiş köçek oğlanları, kavgaları, cinayetleri, türlü cilveleriyle İstanbul meyhaneleri...

2

İstanbul'da meyhane kalmadı

Yüzyıllar boyunca İstanbul meyhaneleri ya "gedikli" yahut "koltuk" olmuştur.

Gedikli meyhaneler, işleten sahiplerinin elinde devletten alınmış ruhsatname, bir berat bulunan meyhanelerdir ve hepsi büyük büyük yerler olagelmişti. "Gedik" Ortaçağ'dan kalmış ve iş hayatını, ticareti sınırlayan bir usuldür; mesela İstanbul'da 100 meyhane varsa, bu ne 101 olabilir, ne de 99'a inerdi, 100...

Terzi için de böyle, demirci için de böyle, berber için de böyle. Çeşme başlarındaki sakalar için de öyle, iskele başlarındaki hammallar için de öyle...

Bir iş, dükkân sahibinin elindeki ruhsatnameye verilmiş, takılmış isim. Gedik, babadan evlada kalır yahut ustadan çırağa, kalfaya devredilir yahut işten çekilen sahibi tarafından, loncasının muvafakatiyle bir başkasına satılırdı. İşin ehli olması şart. Tarih kaynaklarımıza isimleri geçmiş bütün meyhaneler, gedikli meyhanelerdir. Gedik kâğıtlarında, ruhsatnamelerinde alındığı devrin padişahının tuğrası bulunduğu için gedikli meyhanelere "selatin meyhane" adı da verilirdi.

"Koltuklar" ruhsatnamesiz kaçak meyhanelerdir. Adamın elinde bakkal gediği vardır, yolunu bulur, bir fıçı şarap, birkaç damacana rakı atar dükkânının bir köşesine ve ancak güvendiği kişilere, akşam kerahet vaktinde, dükkânının kepengini indirip gizli meyhanesini işletirdi. Elbet ki zaptiyenin, bekçinin, "görme beni" ücretini vererek.

Gediklilerin müşterileri ikindi ile akşam arası esnaf kalfaları, çırakları, o boydan henüz tüylenmemiş yahut bıyıkları yeni yeni terle-

miş gençlerdi. Akşam ile yatsı arası da yeniçeriler, kalyoncular, topçular, esnaf kâhyaları, "âşık"lar (halk saz şairleri), okuryazar takımının kalenderleriydi, yaşını başını almış adamlardı.

Koltuklara, evine içki sokamayan yahut sokmak istemeyen kibar takımı uğrardı, yâr ve ağyar gözlerinden saklı iki üç kadeh rakısını, bir iki bardak şarabını içer, ağzını siler, evinin yolunu tutardı.

İstanbul'a mahsus bir de "ayaklı meyhane"ler vardı, içkinin seyyar satıcıları. Hepsi istisnasız Ermeni'den olurdu; dükkânı, tezgâhı, ustası, sakisi hep kendisi. Bellerine ucu musluklu ve içi rakı yahut şarap doldurulmuş uzun bir koyun barsağı sararlar, sırtlarında cüppeye benzer bir üstlük, iç cebinde bir kadeh, omuzlarına da alameti farika olarak bir peşkir atarlardı. Ve en çok Bahçekapı dışında, Yemiş İskelesi civarında, akşam karanlığında kayık iskelelerinde dolaşırlardı, müşterileri yalın ayaklı, yarım pabuçlu kayıkçılar, hammallar, yanaşmalar, uşaklar... Kuşağının altından musluğu açar, kadehi doldurur, peşine takılmış müşterisine içkiyi sunardı, kadehi alan da iki yudumda içer, ağzını da elinin tersiyle silerdi, argo deyimiyle ona da "yumruk mezesi" denilirdi. Ayaklı meyhanelerin cömertçesi ise cebinden iki üç leblebi çıkarıp verirdi.

İstanbul meyhaneleri ile namlı meyhaneciler hakkında en eski kayıtlara, 17. yüzyılda yaşamış Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde rastlanır.

Evliya Çelebi, İstanbul esnafından bahsederken meyhanecilere "Esnaf-ı melunan-ı menhusan-ı mezmuman yani meyhaneciyan" diyor. Büyük seyyahın verdiği malumata göre, IV. Murad'ın şiddetli ve devamlı içki yasağı arifesinde, hepsi İstanbul ile Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları hudutları içinde binden fazla meyhane vardır. Meyhanecilerin cümlesi "kefere ve fecere" olarak 6.000 nüfustur; 300 kadar koltuk dükkânı vardır. Meyhaneler, "Hamr Eminliği"ne bağlıdır ki, devlet hazinesinin en zengin gelirlerinden birini de bu emanet temin etmektedir; Hamr Emaneti, Galata'da Domuz Kapısı'ndadır (Domuz Sokağı). Evliya Çelebi,

"İstanbul'un dört çevresinde meyhaneler çoktur, amma çokluk üzere Samatya Kapısı'nda, Kumkapı'da, Yeni Balıkpazarı'nda, Unkapanı'nda, Cibali Kapısı'nda, Ayakapısı'nda, Fener Kapısı'nda,

Balat Kapısı'nda, karşıda Hasköy'de bulunur. Hele Galata demek meyhane demektir. Oradan ta Karadeniz Boğazı'na varınca her iskelede meyhane bulunur, amma Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Anadolu tarafında Kuzguncuk, Çengelköy, Üsküdar ve Kadıköy'de tabaka tabaka meyhaneler vardır. Hamri şeytanın talimiyle Cemşid peyda etti. Meyhaneciler mezmum kavimdir. Meyhaneleri içre bu kadar hanende, sazende, mutriban cem eyleyüb şeb ü ruz sefa ile sürud ederler. Şarabın gerçi nas-ı kati ile katresi haramdır; amma hükema kavlince ana 'ruh-i sâni' demişler, nuş eden canların canına can verip, bihayat iken şirane cünbüşe başlayıp bihicab olurlar:

Yâre yalvarmaya bir kimse hicab etse hemen
Bir kadeh mey kişinin cümle hicabın götürür.

Bunu nuş edenler 'arslan sütü' demişler. Kadim hükema da, 'Elma yiyip alessabah bir kâse şarap içenin öldüğüne taaccüp ederiz' demişlerdir, amma yalan söylemişlerdir" diyor.

Büyük yazar Galata'dan bahsederken, "Deniz kenarında Galata'nın Ortahisar denilen kısmında iki yüz adet kat kat harabathaneler, meyhaneler vardır, fâsıklar îş ü işret edip hanende ve sazendelerle bir hayhuy ederler ki, dil ile tarifi mümkün değildir" diyor. Ve o harabathanelerden Taşmerdiven Meyhanesi ile Kefeli'nin, Manyalı'nın, Mihalaki'nin, Kaşkaval'ın, Sünbüllü'nün, Konstantin'in ve Saranda'nın isimlerini kaydediyor. O 17. yüzyıl meyhaneleri nasıl yerlerdi? Hiçbir şey bilmiyoruz. Belki, Cenevizliler zamanından kalmış olup, yakınca bir zamanda yıktırılmış olan ve asıl şekli ancak son yıllarında bozulmuş bulunan Galata'nın meşhur Lavirentos Meyhanesi'nin benzerleriydi. "Lavirentos" adı Evliya Çelebi'ye çetrefil gelmiş, onu da kaydettiği sekiz meyhane arasına o tarihte işleten sahibinin adıyla kaydetmiş olacaktır. Lavirentos'u, okuyucularımın *Bıçakçı Petri*'den hatırlamış olmaları gerekir. Evliya Çelebi Galata'nın bu büyük gedikli meyhanelerinde türlü türlü misket şarapları, Ancona, Sakız, Mudanya, Edremit, Bozcaada şarapları bulunduğunu anlatır; meyhanelerin sıralandığı sokaklarda yalınayak, başı açık yüzlerce sarhoş serilip yatarmış, perişan halleri sorulduğunda,

Öyle sermestim ki idrak etmezem dünya nedir!
Ben kimim, saki olan kimdir, mey-i sahba nedir?

derlermiş. Mübalağalı olmakla beraber canlı bir tasvirdir.

Yine o büyük yazar Haliç kıyısında Hasköy'den bahsederken 100 meyhane bulunduğunu söylüyor. Rakamda mübalağası aydındır. En namlı meyhaneciler ve keyif verici meyve suyu satıcıları Küpelioğlu Yahudi ile Rum Tiryandafil imiş.

Evliya Çelebi'den üç yüz sene sonra yaşamış çağdaş büyük yazar Ahmed Rasim Bey de yetişebildiği eski İstanbul meyhanelerini şöyle anlatıyor:

"Kumkapı'ya doğru Karabıçak; Yenikapı taraflarında Sandık Burnu, Langa, Uzun Odalar, İncirli; Samatya havalisinde Altınoluk, Dış Kalpakçı, Sulu Manastır, Yedikule meyhaneleriyle; Balıkpazarı istikametinde Çorapçı Hanı, Ketenciler Kapısı; daha ileride Yemiş İskelesi, Limon İskelesi; Unkapanı civarında Kafesli, Cibali yakınlarında Haleplioğlu namlarındaki işretgâhlar, Haliç'in bu kenarında Balat Ayvansaray, Lonca, Tekfur Sarayı ve yine oralarda Topkapı Karagöz Meyhanesi namlarındaki meyhaneler, Kavas'ın Bağı hizalarından Bayrampaşa, Çırpıcı, Veliefendi dahil olmak şartıyla çizilmiş bir hat ile Edirnekapı, Silivrikapı, Narlıkapı ve sur haricindeki Kazlıçeşme meyhaneleri.

Bekrî Mustafa Yemiş İskelesi'nde yatar. Ta karşısında Galata'nın Fermeneciler üstündeki Koyunlubaba, Geyikli, Azebkapı; Tophane semtine doğru Karaköy, Küplü, Çakanoz meyhaneleri, Boğazkesen, Kumbaracı Yokuşu, Beşiktaş, Uzuncaova, Köyiçi, Ortaköy, Dereiçi, Defterdar Burnu koltukları; Üsküdar cihetinde Balaban, Yenimahalle, Selamsız, Sultantepesi, İcadiye, Bağlarbaşı semtleri ta Çengelköy'e kadar... Bütün bu saydığım yerlerde mevsim mevsim saz şairlerimiz destanlar, semailer okuyarak, sazlar, curalar iki ve dört telliler, zurnalar, zilli maşalar, darbukalar, davullar, rübablar, neyler, nısfıyeler, giriftler, kavallar çalarak allı pullu, cepkenli, sırmalı etekli, hoşendam, hoşhiram, kâküllü, düzgünlü, benli, sürmeli köçekler oynatarak, naralar, kadeh kırmalar, bıçak, kama, pala, gaddare, kulaklı çekmeler, usturpa, ucu demirli cop, sandalye bacağı kul-

lanmalar, atışmalar, kapışmalar, türlü türlü sululuklar, hatta rezaletler arasında ömür geçirmişlerdir. Ama bu mestane hayhuy hiçbir zaman doludizgin ilerlememiştir. Buralarda oturuldukça ecdadın ses, söz, sûz ü güdâz, aşk, bedbahtlık, sürur ve bütün ruh tecellileri el ile tutulur bir surette duyulur. Alafranga birahaneler ve gazinolar buna daima yabancıdır."

3

Çaylak Tevfik Bey'in kitapçığı

Yakın geçmişin İstanbul meyhaneleri üzerine küçük fakat çok kıymetli bir vesika vardır: içinde nakledilmiş bazı tarihi sahnelerde fahiş hatalarına rağmen kıymetli, geçen asır sonu yazarlarından "Çaylak" lakabıyla meşhur Mehmet Tevfik Bey'in *Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları* isimli kırk-kırk beş sayfalık risalesi.

İstanbul meyhaneleri ya bulundukları yere, ya sahiplerinin isimlerine nispetle veyahut da o zamanlar dükkânların üzerine unvan tabelaları yerine asılan tahtadan yahut madeni kayık, kafes, kule, hançer gibi alameti farikalara yahut da içindeki bir hususiyete göre isim alırlardı.

Çaylak Tevfik Bey'in, 1880'e doğru, o küçücük kitapta kaydettiği en namlı İstanbul meyhaneleri, semt semt şunlardır:

Eminönü Balıkpazarı'nda: Kafesli, Hançerli, Yahudi.

Zindankapısı'nda: Sahlepçi.

Mahmutpaşa'da: Çorapçı Hanı, Kürkçü Hanı, Valide Hanı.

Mercan'da: Alipaşa Hanı.

Tavukpazarı'nda: Saraç Hanı, Bakla Hanı, Yağlıkçı Hanı, Vezir Hanı.

İskenderboğazı'nda: Taş Han.

Gedikpaşa'da: Küçük Müsellim, Büyük Müsellim.

Yenikapı'da: Kafesli.

Langa'da: Tandırlı, Mermerli, İkikapılı, Saray Odaları, Uzun Odalar.

Samatya'da: Büyük Kuleli, Küçük Kuleli, Altın Oluklu, Gümüş, Halkalı, Kel Serkis, Zafiri, Ormanos, Kelepçe, Hacı Manol, Süngerli, Servili.

Yedikule'de: Mağara.

Altımermer'de: Sünbüllü.

Karagümrük'te: Takkeci.

Topkapı'da: Karagöz, Yeni Meyhane, Hacı Mardiros, Kaledibi, Sarafim.

Tekfur Sarayı'nda: Karagöz, Enserci Mişon, Kürkçü, Orak, Çubukçu, Nesim.

Balat'ta: Karanlık, Koço Kalfa, Köroğlu, Bahçeli, Yarım Balat, Karanfil, Yasef.

Lonca'da: Aynalı, Yovaşko.

Balat Kapısı dışında: Dülgeroğlu, Hacı Miron, Hacı Avram, Gümüş Endaze, Bayraktar, Çingene Müslim.

Fener'de: Sokiyas, Gümüş Halkalı, Kanburoğlu, Tanaşaki.

Kiremit Mahallesi'nde: Sakızlı.

Cibali'de: Haleplioğlu, Laşko, Kasavet, Anastas, Yahudi Ayoda.

Unkapanı'nda: Yenidünya, Baklacıoğlu.

Keresteciler'de: Kandilli.

Kıymetli bir vesika, seksene yakın gedikli meyhane adı, fakat çok noksan. Tevfik Bey, Haliç'in karşı yakasına geçmiyor, hele Galata'ya hiç olmazsa 16. yüzyılın ünlü yazarı Kastamonulu Latifî gibi, "Galata demek meyhane demektir!.." diyebilirdi. Kadıköy yok, Üsküdar yok, Boğaziçi'nin iki yakası yok.

Evet, çok noksan, hatta yazdığı semtler bile.

Aynı tarihlerde İstanbul'a bir Erzurumlu Âşık İbrahim geliyor, 1880-1885 arası, yolu Eminönü Balıkpazarı meyhanelerine düşüyor ve meyhane meyhane dolaşıyor. Tevfik Bey orada 3 meyhane kaydetmiştir, Âşık İbrahim 17.

İşte Erzurumlu'nun Balıkpazarı meyhaneleri destanı:

İstanbul'da attım bahtıma zarı
Çıktı karşımıza Balıkpazarı
Değmesin üstüne kemgöz nazarı
Minelkadim cihan üzre adı var

Bu benderi tekfur kurdu kuralı
Her sokak meyhane iki sıralı

Görse pesend ider Frenk kralı
Her birinin bir isimle yâdı var

Biri "Taşmerdiven", biri "Topuklu"
Birinin adı "Altın Oluklu"
Lonca sokağıdır "Hançerli" yolu
Ardında "Zindan"ı hem "Cellad"ı var

"Kafesli", "Camekân", "Yahudi", "Folluk"
Balıkpazarı'na mahsus bu bolluk
On beşten fazladır gedikli, koltuk
"Mecnun"u var hem dahi "Ferhad"ı var

"Şadırvan" yanında kurulmuş "Çadır"
"Bahçeli" denilen vakf-ı sultandır
Anın karşısında "Nesim"le "Tandır"
"Dalyan"ın cümleden üstün tadı var

Meyhane lafında vardır letafet
Her birin içinde kaç çeşm-i afet
Göz göze muhabbet diz dize ülfet
İzin vermiş koskoca bir kadı var

Getir getir saki kendimden geçem
Kadeh-i çeşminle bir dolu içem
Girmesin araya söyle şu perçem
Beni berdar etmeye fesadı var

Mavidir püskülü başta dal fesin
Ruhlerindir reşk ettiği canfesin
Sakız gülü kokar saki nefesin
Pazarlıkta sinenin küşadı var

Kâfirin oğluna esir Müslüman
Getir ey saki şarab-ı erguvan
Okunsun Urumca semai divan
Lavtacı Hıristo bir üstadı var

Bunu böyle yazdı Âşık İbrahim
Rehberimiz oldu Şeytan-ı Racim
Tanrı'nın bir adı Gâfur-ı Rahim
Gümrah kullarına bir imdadı var.

4

Bekrî Mustafa, Nişancı Firuz Bey ve Şair Melihî

Bekrî Mustafa'ya "ayyaşların piri" derler, yalan değil, yanlıştır. O, "içki içmesini bilenlerin piridir". Hayatının sonları Sultan IV. Murad zamanına rastlamıştır. En amansız bir içki yasağı devri, içki, tütün ve hatta kahve içenlerin idam edildikleri bir devir. Yeşilaycılar ve som sofular "Nerde şimdi öyle bir adam!" diye Sultan Murad'ı aramasınlar, "içki, tütün, kahve" yüzünden adamlar astırır, kelleler uçurtur, öbür yanda da kendisi gece ve gündüz içerdi, "şâribülleyli vennehar" idi. Devlet kapısında küçük bir memur, bir "çavuş" olan Mustafa öyle bir devirde ölüme meydan okuyarak içmesini bildiği içindir ki, ölmez şöhretine kavuşmuştur. Zannediyorum ki koruyucu melekleri vardı, tatlı dili ve zarafeti ile sevimli yüzü.

En güzel fıkralarından biridir:

Üsküdar İskelesi'nde kayıkçılık yapıyormuş, şarap testisi kayığın içinde, bir gün Sultan IV. Murad ile Sadrazam Bayram Paşa, kıyafetlerini tebdil etmişler, iskeleye gelip Mustafa'nın kayığına binmişler; "Çek!" demişler, "İstanbul'a."

Kızkulesi açıklarına geldiklerinde yaşlı kayıkçı, çıplak ayağının yanında duran testiyi alıp birkaç yudum içmiş. Biraz daha yol alınca yine dikmiş testiyi...

Sultan Murad,

"Babalık, nedir içtiğin?" diye sormuş.

Bekrî Mustafa pervasız,

"Bade!" demiş...

Ve konuşmuşlar:

"Bize de birer cur'a versene."

"Vazgeçin... Ben kırk yıllık Bekrî Mustafa'yım, içerim ama belli etmem, siz ise çaktırırsınız, hem kendinizi hem beni yakarsınız..."

Fakat çok çok yakışıklı delikanlı olan padişahın ısrarına da dayanamamış, testisini onlara da uzatmış, Sultan Murad ile Bayram Paşa da birkaç yudum içmişler.

Padişah,

"Bre babalık... Sen padişah yasağından korkmaz mısın?" demiş.

"Deniz ortasında bade çektiğimi padişah nereden duyacak?"

Bayram Paşa karışmış söze:

"Ya şu ağa padişahımız Sultan Murad Han ve ben de onun veziri Bayram Paşa isem!"

Bekrî Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atmış:

"Ben size içmeyin, yüzünüze gözünüze bulaştırırsınız demedim mi? Daha ilk yudumda biriniz padişah oldu, biriniz vezir!.."

Türkler İstanbul'u ve Galata'yı aldıkları zaman, büyük şehrin meyhaneleri, dünya ölçüsünde bir şöhretti... 16. yüzyıl yazarlarından Kastamonulu Latifî *Tarifname-i İstanbul* adındaki eserinde, İstanbul meyhanelerinin bilhassa Tahtakale'de toplandığını, Galata'nın ise "serâpâ meyhane" olduğunu söyler. Aynı yazar kendi adına nispetle *Tezkire-i Latifî* diye meşhur şuara tezkiresinde de, Fatih Sultan Mehmed devrinin rint ve ayyaş şairi Melihî'nin hal tercümesini yazarken onun Tahtakale meyhanelerinde içtiğini söyler...

Müverrih Peçevî İbrahim Efendi de meşhur tarihinde, 16. yüzyılda yaşamış Nişancı Firuz Bey'in ayyaşlığından bahseder. "Nişancı" Divan-ı Hümayun azalarından birinin unvanıdır, fermanlara padişahın tuğrasını çeken devlet bakanıdır.

Bakınız müverrih bu devlet bakanı için neler yazıyor:

"Nişancı Firuz Bey, ehl-i ırz meyhanesidir diye koltuk meyhanelerine devam ederdi. Konağına dönerken şarap galebe eder, bir köşede sızar, düşer kalır, uşakları kucaklarına alıp bir hamama götürürler ve orada ayılıncaya kadar beklerlerdi."

Fatih Sultan Mehmed'in divan kâtiplerinden şair Tokatlı Melihî'ye gelince, işte "ayyaşların piri" odur.

"Gayetle meyperest, gece ve gündüz kâh mahmur, kâh mest idi." Gül renkli kadehi eline almayınca nergis gözü açılmaz, şöyle bir çakırkeyif olmayınca da kendisini bilmezdi. Üstünde parası var mı,

yok mu bilmediği için çok defa cüppe ve destarını meyhaneciye rehin bırakmıştı. Devrin namlı şeyhlerinden Ruşenî Efendi, çocukluğundan mektep arkadaşıydı, şaire haber yollamış:

"Bu rezilane hal ne zamana kadar sürecek, gelsin ben ona muhabbet tasından aşk şarabı içireyim, asıl zevk ve şevkin ne olduğunu görsün" diye...

Melihî'nin ayyaşlıktan başını alamayacağını gören şeyh, şair arkadaşının halini padişaha arz etmiş, Fatih'in huzurunda ağır baskı ve tehdit altında Melihî bir daha ağzına içki koymayacağına yemin etmiş. Yemin etmiş ama, memeden kesilmiş çocuğa dönmüş. Birkaç gün nefsini zorlayarak içki içmemiş. "Pehlivanları yere seren sert Arnavut bozası iç!" demişler, içmiş, olmamış. "Beng (afyon) kullan!" demişler, afyon hapları yutmuş, yine olmamış.

Bir gün divanda çok mühim bir ferman yazılacak. Müsveddesini Melihî'den gayri kâtip hazırlayamaz, o gün de şair divana gelmemiş, evine haber yollayıp çağırtmışlar, "Üç gündür ortada yok, eve de gelmedi!.." denilince herkesi bir merak almış, nerede, ne oldu diye. Bir meyhanede sızdı kaldı deseler; padişah huzurunda yemin etmiş içmemeye... Hiçbir yerde bulunmayınca Tahtakale'ye gitmişler. Bir manzara ki ömür!

Yere yıkılmış, kavuk bir tarafta, pabuçlar bir tarafta, etrafına halk üşüşmüş, o da sonsuz bir neşe ve şetaret içinde şiir söylüyor:

Aferinler şarab-ı gül renge
Lanet olsun bozaya ve benge!..

Yakalayıp saraya getirmişler ve padişahın huzuruna çıkarmışlar. Bir halde ki, yüzü lale gibi kızarmış, gözler kan çanağı, cüppe, destar, şarap lekeleriyle mülevves, berbat, ayakta duracak hali yok. Padişah, gazaba gelmiş.

"Dört kitap üzerine verdiği yemini bozan şu kâfiri cellada verin, boğsun ve laşesini denize atsın!.." demiş...

Müthiş emir karşısında kendine gelen şair:

"Hâşâ... Huzurunda verdiğim yemini bozmadım, yemini bozmadım ve ağzıma bir yudum içki koymadım!.."

Fatih,

"Ya bu halin nedir?" diye sorunca boynunu bükmüş, susmuş.

Ağzını koklamışlar, şarap, rakı kokusu yok. O zaman boynu bükük, mahcup mahcup anlatmış:

"Boza içtim, olmadı, beng yuttum, yine olmadı, yeminim var ağzıma şarap koyamam, hukne kullandım padişahım ve bu hale geldim. Onun içindir ki, 'Lanet olsun bozaya ve benge; aferinler şarab-ı gül renge' derim" demiş...

"Hukne" lavaj aletidir.

5

Şairin hayatını kurtaran gazel

18. yüzyıl muharrirlerinden Mirzazade Mehmed Salim Efendi (Tezkireci Salim), şair Fasih Ahmed Dede'nin başından geçen bir macerayı şöylece nakleder:

"Şairin dillere destan olan,

Cây idinsem itmen istibad dir-i mihneti
Âşıkım bir kâfir hüsne Muhammed ümmeti
Giceler azmettiğim ol mahe sayem havfıdır
Bir tarik ile kabul itmez muhabbet şirketi...

gazeli bir maceranın mahsulüdür... Bir gün Fasih,

Gumum alude olmaktan, humar-ı dehri çekmekten
Varıp pir-i mugana yine sarhoş olmamız yektir

sözüne uyarak Fener İskelesi'nden bir kayığa biner, Galata'da 'küşade bâb-ı güruh-ı ahbap' olan meyhanelerden birine gider. Kendi halinde içkisini içer ve meyhanedekileri de şöyle bir gözden geçirirken, gözleri, sağ taraftaki sofaya kurulmuş bir sofraya ilişince, mıhlanıp kalıverir:

Kıvrak, oynak bir yalım halinde bir nevcivan dilber sakilik etmekte, etrafındakiler ona pervane olmuş, her kadehinde, biçarelerin akıl ve fikir ve hayalini perişan etmekte... Öyle ki, bin tövbe-i nasuh etmiş olana bile bir câm sunsa,

Orasın saki-i gül çehrenin ibramı bilür

diye bir yudumda içirtecek... Biçare Fasih, hayran ve perişan olur... Gözlerini o meclisten ayıramaz... Saatler geçer, neşeler tamam olur, ashab-ı sohbet evlerine dağılmak üzere kalkarlar, o gül endam saki dahi kalkıp meyhanenin kapısına doğru bunları takip ederken Fasih dayanamaz,

Nice bir kûşede hamuş olalım,
Beri gel saki, badenuş olalım!

diye seslenir.

O dilber nevcivan, görür ki kendisini davet edenin yüzünde bir nur-ı irfan vardır, davetini kabul eder, sofrasına oturup eskiden aşinası imiş gibi sohbet ve ülfet eder, biçare dervişi dilşat eder, 'zanubezanu' oturup 'münavebe ile idare-i câm' eylerler, o nazeninin 'ruh-i alı neşve-i sahba ile gül gül' oldukça, Fasih,

Ko gitsün dil giderse tek seninle aşina olsun
Yolunda nazeninim dil değil canım feda olsun!

diye o şahın kulu, bendesi olmaya karar verir. Elhasıl böylece akşamı ederler 'o hurşid-i sipihr-i behçet ü ân' Fasih'ten izin ister. 'Yarın, erkenden, seher vakti gelirim!' der. Fasih, çaresiz ruhsat verir ve o gece meyhanede misafir olur, lakin,

Gelmez hayal-i vuslat ile hâb bir yere...

Sabah olur, şair, sofrasını, gelecek misafirinin şanına layık bir surette hazırlatır, fakat,

Dil muntazır amma ne gelür var ne gider!..

Fasih için bir gün geçer ki, kalem tarif edemez:

Gün yüzün görmeyeli gündüzümüz şam oldu

Ey efendim dahi gelmez misin akşam oldu?

Nihayet sakinin gelmeyeceği anlaşılır... Derviş Fasih ise 'ol gözleri ahuyu şikâr eylemeyince' gitmemeye karar vermiş, meyhaneciye, 'Dünkü gün temaşa-yi mihr-i ruhsarî eylediğim hurşid cemalin saadethanesi kandedir?' diye sorup evini öğrendikten sonra gece yarısına doğru meyhaneden çıkar... Fakat,

Yâr ağyarsız olmaz, gül dikensiz...

Meğer, Galata'nın en azılı baldırı çıplaklarından Pırpırı Mustafa ile Bekrî Hasan isminde 'iki nefer levend-i şekavet-mutad' dildadesi varmış... Bir gece evvelki âlemden haberdar olmuşlar... O gün meyhanedeki işine göndermeyenler onlar imiş... Derviş evini öğrenip gelir diye yolunu da beklerlermiş. Fasih görünür görünmez birer nara atıp fırlamışlar... Ve yakasına yapışıp evvela, 'Dervişin sinesi üryan olmak gerek!' diye üstünü başını lime lime edip, 'Senin gibi geda bizim şeh-i hubanımızdan ne ister?.. Gece yarısı buralarda ne işin?!' diye hançerlerini sıyırırlar, niyetleri Derviş Fasih'i o anda helak etmek imiş... İşte biçare o anda, meşhur gazelini bu baldırı çıplaklara hitaben söyleyivermiş:

Cây idinsem itmen istibad dir-i mihneti
Âşıkım bir kâfir hüsne Muhammed ümmeti!..
....

Meğer Bekrî Hasan, aslen İstanbullu olup gençliğinde biraz mürekkep yalamış... Ayaktaşı olan Pırpırı'ya, 'Birader!.. Şöyle bir marifetli adama kıymayalım!' der, baldırı çıplak Derviş Fasih'i yerden kaldırırlar, sahile götürüp bir kayığa koyarlar.

'Dede efendiyi karşıya selametle geçir!..' derler."

6

Gedikli meyhaneler

İstanbul'un dillere destan olmuş akşamcılık âlemlerine sahne olan meyhaneleri gedikli meyhanelerdir. Çok sonraları, Abdülaziz devrinde onlara "selatin meyhane" de denilmiştir.

Kapıdan girilince ya sağda yahut solda bir tezgâh bulunurdu; uzun mermer bir tezgâh, üzerine ayakta birkaç tek içip gidecek müşteriler için hazırlanmış rakı kadehleri, şarap bardakları, içlerinde fasulye piyazı, lahana turşusu, beyazpeynir, zeytin, leblebi gibi mezeler bulunan tabaklar dizilirdi.

Gediklilerin tezgâh başı müşterileri "dörtkaşlı" denilen bıyıkları yeni burulmuş esnaf kalfalarıydı. Asıl akşamcı olan ustalarıyla karşılaşıp yüz göz olmamak için ikindi ile akşam arası gelir giderlerdi, ya evlerine, bekâr uşağı iseler bekâr odalarına. Bir gencin mahallesinde, muhitinde, "akşamcı" diye bellenmesi hoş görülmezdi. Akşamcılıkla dile düşmüş bir delikanlı, güzellikte yekta ve bileğinde altın bilezik bir zanaatı da olsa kolay kolay kız bulup evlenemezdi. Akşam ile yatsı arası da tezgâh başı, meyhanenin mevkiine göre yaşını başını almış bahçıvan, ırgat, uşak, kayıkçı, gemici, tulumbacı takımına kalırdı. Çoğu bekâr uşağı; onlar da bekâr odalarında, kayıkhanelerde, bostan kulübelerinde barınırlar, içlerinde evlendikten sonra akşamcılığa vurmuş, "altın adını bakır yapmış", "aldığı kızın başını ateşe yakmış" olanlar da bulunurdu...

Tezgâhın arkasına düşen duvarda, oymalı raflar bulunurdu; o raflara rakı ve şarap ibrikleri, güğümleri, binlikleri, testileri dizilirdi. Daha eskiden de güğüm ve ibrik yerine kabak kullanılırdı.

İstanbul'un eski meyhanelerinde, 1875-1880 arasına kadar ma-

sa yoktu. Masa ilk gazinolar, alafranga içkili yerler açıldıktan sonra meyhanelere onları taklitle girmiştir; rahle gibi açılır kapanır bodur iskemleler üzerine bakır yahut tahta sinilerle "sofra" kurulurdu. Sofrayı da herkes kurduramazdı, sofra kurduran akşamcılar hem kesesi dolgun, hem de pençesi gerektiği zaman bıçak kavramasını bilen kişilerdi. Muhakkak iki üç adamıyla gelirlerdi.

Sofra başında yine bodur hasırlı iskemlelerde oturulurdu. Sofra kurulunca ilk gelen şey ağaçtan oyma bir "tuzluk" olurdu, "tuz", sofranın uğur ve bereketini temsil ederdi. Meyhaneye masa girdikten sonra da, her masanın üstünde, müşterisiz, boş da dursalar bir tuzluk mutlaka bulunurdu.

Bazı gedikli meyhanelerde, sofra açtıran itibarlı müşteriler için birkaç basamak merdivenle çıkılır bir balkon, "şirvan" bulunurdu. Bazısının da bir üst katı ve o katta mükemmel döşenmiş odaları vardı. O odalara dışarıdan ayrı bir kapıdan girilirdi. Odalarda da İstanbul'un azılı zorbaları, kabadayıları, meşrebine göre ya bir nevcivan yahut bir yosma nigârla gelirler, diz dize îş ü işret ederlerdi.

Meyhanenin bir duvarı boyunca gayet büyük ve içlerinde cins cins şarap bulunan fıçılar dizilirdi, öyle ki, baş tarafları bir buçuk metre çapında olan o fıçıların tahtadan yapılmış iri lülelerine bir el merdiveni dayanılarak çıkılır ve lüle açıldığı zaman bilek kalınlığında akmaya başlayan şaraba, çanak, bardak filan değil, kocaman tahta kovalar, çamçaklar tutulurdu.

Galata'da bir gedikli meyhanede fıçı yerine, içinde ayakta duran bir adamın başı görünmeyecek kadar büyük küpler dizilmişti ve o meyhanenin adı da "Küplü" olmuştu, Sultan II. Abdülhamid zamanında "Küplü", Galata'nın bir haşarat yatağıydı.

Gedikli meyhanelerin mutfaklarının temizliği ve zenginliği, aşçılarının da ustalığı meşhurdu; bilhassa balık ve et yemeklerinde hepsi birer aşçıbaşıydı. Balık çorbalarının, mürekkepbalığı yahnilerinin, böbrekli bulgur pilavlarının, yumurtalı çiroz tavalarının, mantar böreklerinin, tandır kebaplarının şöhreti bütün Akdeniz ve Karadeniz limanlarına yayılmıştı.

Gedikli meyhanelerin geniş tavanları, ekseriya direklerle tutturulmuş bulunurdu. Ortadaki direklerden birinin dibinde büyük bir tuzlu balık fıçısı da gediklilerin hususiyetlerindendi. Tuzlu balıklar

Malta'dan yahut Yunan adalarından gelirdi. Gediklilerin tuzlu balık fıçıları üzerine bir fıkra vardır:

Bekrî Mustafa, akşamcılık ettiği meyhanede bir gece yatsıdan sonraya kalır, meyhaneden çıkma saatini geçirir; zamanındaki amansız içki yasağının henüz konmadığı yıllarda. Meyhanecilerin ihtarını dinlemez. İstanbul Subaşısı Tuzsuz Ahmed Ağa adında biriymiş, yanına aldığı birkaç neferle kola çıkmış. Bir meyhanenin hâlâ açık olduğunu görünce hiddetle içeriye girmiş. Telaşa düşen meyhaneciler Bekrî Mustafa'yı göstermişler.

"Bu akşam böyle yaptı, eski müşteridir, kolundan tutup dışarı atamadık..." demişler.

Ahmed Ağa,

"Bre ne vakte kadar içeceksin?!.." diye bağırmış.

Mustafa kayıtsız,

"İçkimin meyanesi gelmedi... Gelinceye kadar içeceğim. Sana ne!.." deyince ağa parlamış:

"Bre herif, bana Subaşı Tuzsuz Ahmed derler!.." demiş.

Bekrî Mustafa da bir sarhoş narası atmış:

"Bre Tuzsuz Ağa... Seni tuzlayayım da benim de ne Bekrî olduğumu öğren, unutma!.." diyerek ağayı belinden kavradığı gibi yarı yarıya boşalmış balık salamurası fıçısının içine tıkmış ve evire çevire tuzladıktan sonra çıkarıp meyhane kapısı önüne bırakmış. Lakabı Tuzsuz ama Ahmed Ağa da rint adammış, Mustafa'ya saldıran adamlarına mâni olmuş. O sırada oradan geçen biri Subaşı'nın perişan halini görünce,

"Ağa, burada ne oluyor?.. Senin bu halin nedir?.." diye sormuş.

Ahmed Ağa,

"Şuraya bir adam tuzlayıcı gelmiş, benim tuzsuz olduğumu öğrenince tuzladı... İsterseniz siz de buyurun..." demiş.

Fıkranın yakıştırma olduğu bellidir. Meyhanenin kapanma saati gelip de müşterilerin keyfi tamamlanmadığı zamanlar, kol geçerse, meyhanenin örtülmüş kapısı dışında bekleyen çırak oğlan kolun başındaki çavuşa "görme bizi" harcını verir, onlar da görmez geçerlerdi.

7

Barba, mastori, saki-muğbeçe, palikarlar ve ateş oğlanları pedimular

Gedikli meyhanenin tavanını tutan direklerden birine de iri bir çıngırak asılırdı. Kapatma saati gelip de müşterilerin keyfi tamam olmamış ise kapı örtülür, kapının önüne de bir çırak oğlan kol gözcüsü çıkarılır, o da çıngırağın ipini eline alıp çıkardı. Kol göründü mü, ipi birkaç kere çeker, çıngırak çalınca da müşteriler kola hürmeten seslerini alçaltırlar, kol çavuşu da "görme bizi" harcını alınca:

"Gördük. Görmezlendik... Var haber ver, akşamcılar bizden emin ve keyiflerinde olsunlar!" derdi.

İstanbul meyhanelerinin ve uşaklarının, aşçılarının büyük çoğunluğu Rum idi. Ermeni ve Musevilerin oturdukları semtlerde de meyhaneciler onlardan olurdu.

Bu üç azınlığın hangisinden olursa olsun, akşamcıların ağzında, bilhassa Türk akşamcıların ağzında ustasından çırağına, meyhanecilerin unvanları Rumca, Rumcadan bozma olarak kullanılırdı:

Patrona "barba" denilirdi, tezgâh başında durana da "mastori", zamanımızda kullanılan "barmen" karşılığı. Bazen mastoriliği de barba yapardı, o zaman ona da mastori denilirdi, beyit Erzurumlu Âşık İbrahim'indir:

Doldur be mastori, doldur be barba
Bir de tezgâhından âşıka caba...

Aşçı müşteriye görünmediği için anılmazdı. Uşaklar iki boydu, biri "muğbeçe" denilen sakiler, 18 yaşından başlarlardı, tamam kartalıncaya kadar hizmet ederlerdi. Müşterilerce makbul zamanları en çok 22-23 yaşlarına kadar sürerdi. Çoğu, ahalisinin güzelliği, vücut yapısı, el ayak

kıyı düzgünlüğüyle meşhur Sakız Adası'ndan suret-i mahsusada getirilirlerdi, adalı Rumlardı, kendilerine has tuvaletleri vardı: alınlarında kâkül, şakaklarında zülüf, favori değil, uçları kıvır kıvır zülüf, başlarında kırmızı fes, festen siyah bir kaytanla omuz üzerine sarkıtılmış, düşürülmüş mavi bir top püskül, sırtlarında göğsü mutlaka açık ve kolları mutlaka sıvanmış beyaz gömlek, üstünde de önü çapraz kavuşur ipek veya sırma işlemeli kolsuz bir yelek, "fermene", belde siyah kuşak, onun altında kara bezden şalvar, bol ve uzun ağlı, yerde sürünecek kadar uzun ve yürürken iki yana nümayişle sallanacak kadar bol ağlı şalvar, paçalar geniş ve ayak bilekleri üstünde, hizmette ayakları mutlaka çıplak ve çıplak ayaklarında mutlaka takunya. Yeni yeni tüylenmiş veya taze karanfil bıyıklı o gençlere de "palikar" denilirdi.

Geçen asır başlarında ölmüş kalender şair, halkı baştan çıkarıp günaha sokmak için şeytana lüzum kalmadığını, o işi meyhane muğbeçelerinin yaptığını söylüyor:

Âdemi azdıran ol muğbeçe-i badefüruş
Nâsı şimdengeru idlâle ne hacet İblis!

Şu beyit ile kıta da Erzurumlu Âşık İbrahim'indir:

Sakız gülleridir saki civanlar
İstefo, Pandeli, Yorgi, Yuvan'lar

Sakız mahbubusun ey canım İlya
Yakışır mı nahvet sen selvi boya
Senin de ayağın irecek suya
Şebabet kuştur uçar kanadı var.

Divan ve halk şairlerinin muğbeçeler, palikarlar için yazdıkları gazel, şarkı, türkü, semai, kalenderi, destanları burada yayımlamaya kalksak haftalar, aylar değil yıl boyu sürer de tükenmez...

Petrol lambalarının bulunmadığı devirlerde meyhaneler tavanlarına asılan büyük kandiller ve tezgâha, sofalara konulan devrilmesi güç geniş dipli, tablalı şamdanlarla aydınlandırılırdı, gün kavuştuktan yatsıya kadar.

Sigara kâğıdının olmadığı devirde de tütün lülede çubukla içilirdi.

Gedikli meyhanelerde kurulan sofralara şamdan getiren ve müşterilerin çubuklarına ateş koyan meyhane uşaklarına da "ateş oğlanı" denilirdi, yaşları 10-18 arasında "pedimu"lar.

Anasının biricik evladı, bıyıklarını burmuş ve akşamcılar arasına katılmış bir delikanlıya kadıncağız yalvarmış:

"Oğlum, işretten vazgeç desem biliyorum ki faydasız, akşamları işinden çıktığında bari meyhaneye uğrama, o içki keyfini evinde yap!"

Delikanlı anasının bükük boynuna ve yaşlı gözlerine bakmış:

"Olur anacığım" demiş.

O akşam dükkânını kapamış. Rakısını ve mezelik bir şeyler alıp, doğru evine dönmüş. Ana sevincinden uçacak. Oğluna taze yemek pişirmek üzere hemen mutfağa girmiş. Akşamcı genç de getirdiği mezelerle tepsisini önüne koyarak demlenmeye başlamış. İlk kadehini bitirince çubuğunu doldurmuş ve anasına seslenmiş:

"Anacığım, çubuğuma ateş!"

Kadıncağız da,

"Peki oğlum, getiriyorum!" demiş ama ateş gelmemiş. Pilavın yağını da haşlayayım, çorbanın terbiyesini de koyayım derken görmüş ki, oğlu elinde çubuk, sokak kapısından çıkıyor:

"Aman oğlum, nereye?"

"Meyhaneye anacığım meyhaneye! Çubuğu doldurup seslenince ateş oğlanının getirdiği ateşi lülemin üstünde görmeliyim!"

Fatih Sultan Mehmed'in divan kâtibi Tokatlı Melihî'ye o büyük hakan bir gün,

"Sen aslında o kadar yaşlı değilsin, dişlerine ne oldu?" diye sormuş.

Hayli yaşlıca ve dişleri dökülmüş Melihî,

"Padişahım" demiş, "ay yüzlülerin dudaklarına diş biledim durdum, ama öyle taş vurdular ki ağzımda diş kalmadı!"

Mehruler leblerine diş bilerdim dembedem
Ol kadar taş vurdular ki, ağzımda dendan kalmadı!

Ölünceye kadar ayağını Tahtakale meyhanelerinden çekememiş olan Melihî'nin ay yüzlüler dediği kimler olacaktı? Pedimular, palikarlar.

8

İçki ve meze çeşitleri üzerine bir manzume

Ayıntablı (Antepli) Aynî Efendi 1838'de yaşı sekseni bulmuş olarak İstanbul'da ölmüş ve Galata Mevlevihanesi mezarlığına defnedilmiştir.

Şair geçinmiş, öyle bilenler de olmuş, hatta üstat diyenler çıkmış, divanında şiirden başka her çeşit manzume bulunur. İşte bizce *Aynî Divanı*'nın kıymeti bu yöndendir, zamanının günlük hayatı üzerine zengin bir evrak torbası.

Şaraptan, badeden, meyden, mahbubdan, sakiden, meyhaneden dem vurur, bu konularda ve mesnevi tarzında uzun uzun manzumeler yazmıştır. Bellidir ki kendisi de akşamcılardan; belki de o soğuklukları içki sofrası başında toplanmış yârana hararetli hararetli okurdu, hayran hayran dinlenirdi, palikarlar, pedimular da kendi aralarında "Megalos daskalos!" derlerdi. Muhakkak ki öyle olmuştur:

Komandarıya şampanya ü bordu
Koyup câme içer ol çeşm-i cadu
...
Müselles anberiyye rum-i vişnab
İder ruhsare-i cananı pür-tab
...
Gice gündüz içüp Erdek şarabı
Ola nukl ü mezem ördek kebabı
...
Varub sofi içer papazkarası
Olur meyhanede yüzler karası

...
Su katma sakiya asla müdama
Helali gel karıştırma harama...

Badenin çeşitli mezelerini sayar; neler yok ki: ceviz, kestane, badem, fıstık, fındık, şekerli leblebi, kiraz, armut, ayva, nar, çilek, incir, kavun, karpuz, kızılcık, şeftali, elma, hurma, kurabiye, akide şekeri, bademşekeri ve hubbülleziz ile ağız miski. Gerisini kendi ağzından dinleyelim:

Balık yumurtası, pastırma, havyar
Tarak ve ıstakoz ve midye derkâr

Balık turşusu, sardalya ne rana
Beher tuzlu semekten mersin âlâ

Peynirin her bir envai güzeldir
Eğer taze olursa bi-bedeldir

Sığır dili, kavurma, kuş kebabı
Söğüş büryan ile nuş it şarabı

Ver ey saki şarab-ı nabı evvel
Akabinde meze ihsan eyle gel.

Yakınca meclise bade çerağı
Yere basmaz olur rindin ayağı

Meyhanede akşamcılar sofrasının nasıl hazırlandığını anlatıyor:

Sürahiler kıyam itsün seherden
Ola pür nur o vakt-i feyz eserden

Kadehler olmasun mecliste hâli
Budur elfaz-ı rengînin meali

Konup envai nukliyyat bezme
Buy-efşan ola ıtriyyat bezme

İdince mutriban çeng ü çegâne
Ola demsaz ney sinekemane

Olup hanendegân avaze perdaz
Çıka eflake avaz-ı serefraz

Ele rakkas alınca çarpare
Ola Zühre semada pare pare

Ola bezme göre yâran ü ahbab
Heme erbab-ı irfan ehl-i adab

Ola can sohbeti eş'ar ü ebyat
Ola meclisleri kân-ı füyuzat

Saki nasıl olmalı, onu da tarif ediyor:

Ola saki edib ü sahib-i esrar
Melekhu, mah sima, mihr ruhsar

Ola tavr ü usul-i bezme arif
Mizac-ı meşreb-i rindana vâkıf

Kız oğlan kız ola ziyyi püserde
Bir eşi olmaya cins-i beşerde

Beher nev'i şarab ü saze âlim
Uyub-i zahiriden pak ü salim

Âşık meşreb, şekerleb, tuti dilli
On üç on dört yaşında meh misilli

Gümüş bazu elinde câm-ı billur
Ola nurun alâ nurun alâ nur

Hiram etse ayak üzre o afet
Kopa bezm-i şarab içre kıyamet.

Meyhanede nasıl hareket edileceğini, meyhane edebini anlatıyor, "Kimseye ısrar ile içki içirmeyin, büyüklük taslamayın, kendinizi övmeyin" diyor:

Edip bir kimseye mecliste ikram
Şaraba eyleme ilhah ü ibram

Tekebbürden tefahürden hazer et
Riayet eyle etrafa nazar et

Sada-yi mutribi sazendeganı
Heman ez can ü dil guş eyle anı

Sada-yi narayı mestane çekme
Yedinle bezm-i sahbaya tuz ekme

Eğer erbab-ı bezm olursa edna
Vakar ü heybeti sen bozma asla.

Bu vadide yüzlerce mısra yazan ve ayrıca koca bir *Sakiname*'nin de nâzımı olan Ayıntablı Aynî Efendi, devrinin, hiç olmazsa en namlı birkaç meyhanesinden bahsetmiyor. Yalnız bir gazelinde, Boğaziçi'nde Çengelköy meyhanelerinin bir yangında mahvolmasından duyduğu teessürü terennüm ediyor:

Kariye-i Çengel'de yandı ah kim meyhaneler
Nare atsun kendin ol sude olan mestaneler

Gayri zülf-i yâr ile dârüşşifa-yı aşkta
Zapt olunmaz değme bir zencir ile divaneler...

9

Unutma bizi dolması

Ezani saat ayarıyla güneş, yaz ve kış 12'de kavuşur. İkindi ezanı okunduktan sonra meyhanelerde akşamcı müşteriler için hazırlık başlardı. Akşamcı müşteriler, hele sofra açtıranlar, meyhanenin velinimetleri bilinirdi. Ramazan ayı, kandil akşamları, arada cuma akşamları, bayram akşamları, fevkalade şahsi mazeretler hariç, aynı meyhaneye yıl boyunca, yıllar boyunca devam etmiş insanlar. Rakı güğüm ibrikleri, şarap testileri doldurulur, tezgâha içi çeşitli mezelerle bezenmiş tabaklar dizilir, barba, mastori, palikarlar, pedimular meyhaneye son çekidüzeni verirlerdi.

Kadehleri, bardakları barbalar bizzat gözden ve elden geçirirlerdi, bulaşıkçının bir tepsi içinde pırıl pırıl getirmesiyle kanaat etmez, bir kere de kendisi sudan geçirir, kar gibi tülbentlerle kurular kurular parlatırdı.

Sakiler ve ateş oğlanları tertemiz giyinirler, taranmış kâküller üstüne feslerini ayna karşısında özene bezene oturturlar; eller, ayaklar yıkanmış, tertemiz, kollar sıvalı, paçalar sıvalı, bellerinde kuşak; sırtlarında kar gibi gömlekler; işlemeli fermeneler. İçlerinde kendilerini türküler, şarkılar, gazeller, destanlar, ayaklı mânilerle överek dillere destan eden kalender şairler bulunan İstanbul akşamcılarına hizmet elbet ki kolay değildi. Temizlik, kendilerine has kılıkla şıklık ve Allah vergisi güzellikle beraber nezaket ve zarafet de şarttı. Sakız Adası İstanbul meyhanelerine meyhane uşağı yetiştirip gönderen bir ocak haline gelmişti, Sakızlı Rum oğlanlarının peşinden de İmrozlular gelirdi.

Sofralara konulacak "fiske şamdanı" da denilen el şamdanlarının

mumları dikilir, hazırlanırdı. Şehbaz ve şehlevent bir palikar da, çalımlı, cakalı, şakağında muhakkak bir çiçek, hem nümayişli bir çiçek, yaprakları ve goncasıyla bir gül dalı, bir koçan sünbül, kapının önüne çıkar, ilk gelecekleri beklemeye başlardı, hürmetkâr temennayı çakar, Rum ağzının o cilveli Türkçesiyle konuşurdu:

"Buyrun efendim..."

Sofra açtıran akşamcılar, hatta tezgâh başının devamlı müşterileri meyhaneye daima elleri dolu gelirlerdi. Bir kuş sütü eksik olan meyhaneye kendilerine has muhakkak bir şey getirirlerdi. Kalantor müşterilerin sofralarına hizmet eden palikarlar da muayyendi, velinimetinin elinden getirdiği şeyi alır, soyulacak mı, yıkanacak mı, ayıklanacak mı, kesilecek mi, aşçıya mı verilecek, ne lazımsa hemen yapardı.

Sofra açılıp kurulur, "şamdan"ı barba kendi eliyle getirip koyar ve selamlar:

"Hoş geldiniz efendim..."

Ardından elinde yanar bir şamdanla ateş oğlanı, o da ustasının koyduğu şamdanın mumunu uyandırır:

"Hoş geldiniz efendim..."

Her meyhanenin ortada bir de büyük şamdanı vardı, en sonunda da o uyandırılırdı. Akşamcılar arasında orta şamdanın yanması, meyhane sohbetinin gelişmesine bir başlangıç bilinirdi.

Meyhaneler yılda bir ay, ramazanlarda kapatılırdı. Barba, çok hatırlı müşterilerinin evlerine bayramın ilk günü birer büyük kayık tabak içinde midye dolması gönderirdi, adı "unutma bizi dolması"ydı; "Meyhaneniz açıldı, bekleriz efendim" der gibi bir nevi davetname... Ama bir midye dolması ki ağızlara layık.

Tarif de etsek, rica da etsek, zamanımızın içkili lokantalarına o dolmayı yaptıramazsınız, lokanta sahibi küçük masrafından kaçar, aşçı azıcık emekten. Ama aslında masraf da, emek de hiç.

Mesela 100 adet midye dolması yapılacaksa, 100 adet dolmalık iri midyenin yanında 200 adet de küçük iç midye alınır, o iç midyeler kıyılıp dolmanın üzümlü fıstıklı iç harcına katılır, dolmayı yiyen, kapaktaki iki midye diliminin yanında harç içinde midyeyi tadar, kapakta midye, harcında pilav yemez.

Unutma bizi dolması olarak bazen de uskumru balığı dolma-

sı yollanırdı. Dolmaları bir palikar getirirdi, paskalyalık esvaplarını giymiş, kulak sayvanı ardına konmuş bir çiçek şakak üstünde ve ayaklarında beyaz tire çoraplar, ardı basık Galata yemenilerinin nalçalı ökçelerini köçek adımıyla tıkır tıkır vurarak.

Akşamcılar gönül, saz ve söz sahibi olurdu; eli bıçaklı, yağlı kara olurdu: bir takımın devam ettiği meyhaneye öbür takım gitmez, gitse rahat edemezdi.

Meyhaneciler de kendi müşterilerinin hizmetine canla başla koştukları halde yeni bir müşteriyi evvela göz, sonra söz, ülfet mizanına vururlar, meyhanelerinin havasına uymuyorsa isteksiz hizmet ederlerdi. Para kaygısı çok sonra gelirdi.

Vakanüvis Vâsıf Efendi (ölümü 1806) anlatıyor:

Bir kalyoncu neferi kalyoncu kolluğundaki odasına gelecek bir misafirini ağırlamak için et almış, ızgarada pişirmesi için de bir meyhane işçisine götürmüş.

"Sen bizim şerbetimizi içen müşterimiz değilsin!" diye geri çevrilmiş.

Kalyoncu zorbalık yolunu tutunca kavga çıkmış ve meyhane uşaklarından biri kalyoncuyu öldürmüş. Katili aralarında gizlemek isteyen otuz kadar meyhane uşağını hemen o akşam çarşı boyunda asmışlar.

Devlet ricalinden, kalem amirlerinden, hatta ulemadan ve müderrislerden bile, kıyafetlerini tebdil değiştirip, gedikli meyhanelere gidenler olurdu. Bazı fakir akşamcılar da vardı ki, tatlı dili, güzel sözü veya herhangi bir sazdaki hüneri yüzünden meyhanelerde her akşam bir sofranın misafiri olurdu. Geçen asır sonlarında yaşamış imameciler kalfalarından Kırbalı Ahmed bunların en namlılarındandır. Ahmed, daha çocukluğunda çığırtma çalmaya heves etmiş, az zamanda o sazın ustalarından olmuştu. Çığırtma, meyhane havasına yaraşan bir sazdır ve o saz yüzünden de yüzü tüylenmeden akşamcılar arasına düşmüştü. Meyhane âlemlerinden kendisini kurtaramamış, meyhane meyhane dolaşmış, rakıyı bol, ahbabı teklifsiz bulmuş. Bir kırba yaptırmış, son girdiği meyhaneden de onu doldurtur, evine dönerken yolda da onu devirir, içermiş, "Kırbalı" lakabını da o sebeple almış.

Bir akşam evinin kapısına gelmiş, tokmağı vuracak takati kal-

madığından kapı önünde sızmış kalmış. O sırada kol geçmiş, çavuş Ahmed'i dürterek,

"Kalk... Kapıya götüreceğiz!" demiş.

"Kapı"dan kasıt karakol, Ahmed gözlerini açmış, bir el fenerinin ışığında sevimli, şirin bir yüz ve tatlı bir tebessüm:

"Ağa..." demiş, "halim olsa evimin kapısını açar da içeri girerdim!.."

10

Vezir Hanı Meyhanesi

Gedikli meyhanelerin en büyükleri hanlar içindeki meyhanelerdi, onların en büyüğü de Çemberlitaş'ta Vezir Hanı Meyhanesi'ydi. Türk yapı sanatının şaheserlerinden muazzam bina 17. yüzyıl ortalarında Köprülü vezir ailesinin iradı olarak yapılmıştı. Zamanımızda yarısından az fazlası duruyor, duran kısım da meskûndur; yok olan kısımda ise yeni binalar yapılmıştır. *Hayat* mecmuası binası, Mahmudiye Oteli, Kayseri Palas Oteli, bodrumunda da *Tercüman*'ın matbaası yerleşmiştir. Hanın cümle kapısı Çemberlitaş cephesindedir, meşhur meyhane o kapıdan girince büyük iç avlu üzerinde, zemin katında kapının karşısına düşermiş. Yok olan kısımda.

O meyhaneyi gören Üsküdarlı Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Vezir Hanı Meyhanesi'nin en parlak zamanı 1880 ile 1890 arasındadır. İşret ile asla ülfetim olmadı, ağzıma müskiratın katresini değdirmediğim halde, meşrebimin icabı akşamcı yâranıma ayak uydurur, meyhanelere gider, o âlemleri de görürdüm. Vezir Hanı Meyhanesi'ne de birkaç sefer gitmişliğim vardır.

O zamanlar Vezir Hanı Meyhanesi'nin müşterileri son divan şairleri, matbuat (basın) mensupları, kalemlerde mümeyyizler, başkâtipler, beyden efendiden kimselerdi. Zamanın âlem-i edebiyatında benim diyenlerin de, şiirlerinden ve lügatinden feyz aldığımız Muallim Naci Efendi de oraya gelirdi, kendisini ilk defa orada gördüm, başköşede en yakın dostları, şakirtleriyle oturuyordu. Yeni mi yazmıştı bilemem, meyhane üzerine meşhur gazelini belki on defa yüksek sesle okudu. Meyhanenin mahbub bir uşağı da yalnız Mual-

lim merhuma hizmet ediyordu. Çağlayan halinde pek tantanalı bir okuyuşu vardı. Herkesi mest etti. Bizler de kapı yanında bir masaya yerleşmiştik. *[O tarihte artık meyhanelere masa girmiştir ve tavana asılır büyük gaz lambalarıyla aydınlatılmaktadır]* Ağız açmak ne haddimiz, onları dinledik. Yıllar geçti, sesi hâlâ kulaklarımdadır:

Gönlüme sakiyi mimar eyledim meyhanede
Allah Allah... Kâbe imar eyledim meyhanede

Ol kadar çaktım ki tersazadegânın aşkına
Berke döndüm, neşr-i envar eyledim meyhanede

Merkez-i feyzimde oldum müstakar hurşidvar
Encüm-i ekdâhı seyyar eyledim meyhanede

Kâbe-i kûyin anub nuş ettiğim sagarları
Zemzeme-i eşkimle serşar eyledim meyhanede

Gel de cûşâcûşunu seyreyle mesudîlerin
Başka bir âlem bedidar eyledim meyhanede.

Biz de Haddehaneli dört bahriyeliyiz, üstümüzde şanlı formamız yok, sivil giyinmişiz ama bıçkınlığımız üstümüzde, arkadaşların teşviki ile kalktım, bacaklarım titreyerek Muallim Naci'nin önüne gittim:

'Destur isterim!..' diyerek elini öptüm.

Güldü.

'Semaiden, ayaklı mâniden, koşmadan, destandan nelerin var?..' dedi.

'Bir divanım var' dedim.

'Oku!' dedi.

Huriye Hanım adında biri yelkenci esnafından Çeşmemeydanlı Bekir adında bir tulumbacıya abayı yakmış, bana iki mecidiyeye bir divan yazdırmıştı, aşk namesinin içine koyarak oğlana gönderecek, Allah'a sığınarak okudum:

Parladı dil hanesi, söndür aman tulumbacı
Pek de bıçkın gösterir dar camedan tulumbacı

Kahramane kisve-yi lâbis olan eyler çalım
Bas katı narayı da koş hûblisan tulumbacı

Diktiğin yelkenle çıktım ben bu aşk ummanına
Esme deli poyraz gibi Laz korsanım tulumbacı

Huri'yi yaktın ciğerden sen de yan yan ateşe
Ol sebepten benle yanık bil bu divan tulumbacı.

'Huri Hanım'dan ne aldın?' diye sordu.
'İki mecidiye' dedim...
'Divan da güzel, iki mecidiye de' dedi."

Vezir Hanı Meyhanesi'nin çok büyük bir hatırası vardı, Türkçe terennüm etmiş Ermeni saz şairlerinden Harabat Haçik'in sazı bu meyhanenin bir duvarında asılıydı. "Son günlerini burada geçirmiş, bir gece de şu peykenin üstünde ölmüştür" diye anlatılırdı. Şu manzumesini talik hat ile yazdırmışlar, sazının yanına asmışlardı:

Haçik'tir namımız harabat ehli
Anınçün severiz biz her güzeli
Çemberlitaş'tadır sevdiğim dilber
Mislini görmedim kendim bileli

Vezir Hanı Pandeli'min lanesi
Ande ruz ü şeb Haçik divanesi
Şebçırağın âşık-ı pervanesi
Târ-i zülfü olmuş sazımın teli.

Şu beyitler de Erzurumlu Âşık İbrahim'indir:

Gel be yanıma gel be Sakız'ın nazlı Rumu
Gümüş topuk vurarak tuti dilli pedimu

Atayım aşkına bir nara-yı hey hey ki ben
Söndürem meygedenin ortasındaki mumu

Çerağ-ı hüsnün yeter ruşen etmeye bezmi
At nahvet-i şebabı bırak çalım kurumu

Bakma yüzüme bel bel Vezir Hanı burası
Vezirane bahşişim, öttürürüm borumu.

Haçik'in Pandeli'si ve Âşık İbrahim'in pedimusu Muallim Naci'nin sakisi miydi?

11

Karakulak Hanı Meyhanesi, Leskofçalı Galib Bey

Yine bir han meyhanesi, Beyazıt'ta Karakulak Hanı'nın içinde, zemin katında alan gibi bir yer, rahat rahat iki yüz kişi alırdı. Bu meyhane de son divan şairlerinin bir toplantı yeri olmuştu; zengin ve köklü bir ailenin şair ve ayyaş oğlu Leskofçalı Mustafa Galib Bey'in etrafında toplanmış son divan şairleri: Hersekli Arif Hikmet Bey, Kâzım Paşa ve Namık Kemal, yeni bir şiir diline açılan yolun köprübaşı. Arada Sadullah Paşa da gelirmiş, Leskofçalı için.

Leşkofçalı bir gazelinde,

Ehl-i dil sohbeti na-cins ile şadan olmaz
Bezm-i cühhal gibi arife zindan olmaz!

diyor. Karakulak Hanı'na onun hatırı için, kesesi ne kadar dolu olsa, ayaktakımından sivrilmiş kimseler giremezlerdi, girdiklerinde kovulmasalar bile havasından sıkılırlardı.

Galib Bey, gece gündüz içerdi, "şâribülleyli vennehar" uzun boylu, kumral sakallı, güzel yüzlü, son derece edepli, son derece sinirli, cihanı kendine dar gören, kendisini yiyen bir mizaca sahipti.

Ebüzziya Tevfik Bey, "Leskofçalı Galib Bey'i ilk defa, Namık Kemal'in delaletiyle Karakulak Meyhanesi'nde gördüm. Hersekli Arif Hikmet ile Kâzım Paşa da meclisindeydi. Üçünün de tavırları laubali, hareketleri pervasız oldukları halde Galib Bey'in huzurunda ağızlarını açmadılar, onu hayranlıkla dinlediler. Karşımda Nefi'yi görür gibi oldum. Ulvi bir heybeti vardı, fakat yanındakilere muhabbetle, iltifatla bakıyordu" diyor. 1868'de öldü, kırk yaşlarındaydı. Bir övgü ve bir ölüm tarihi kıtası, Derviş Gıyas'ındır:

Leskofçalı Galib Bey ki şiir ü edeb üstadı
Akşamları gidüp çakmak meyhanede mutadı
Meclisinde bulundurur bir saki-i gülçehre
Pabürehne bıçkın kopuk mürg-i diller sayyadı

Mir-i sühan Leskofçalı kalenderler serveri
Bir eşbeh-i Yusuf lika fener çeker rehberi
Bir nigâhı ram eylemiş bebr ü pelenk hizberi
Şehsüvar-ı sahra-yi aşk olagelmiş ecdadı

Zencirini sürür gider heybet ile pür sefa
Neşesinin payanı yok enisidir Mustafa
Mutadıdır telezzüz-i nazar ile iktifa
Hâke çalmaz mir-i edeb öyle kadd-i şimşadı.

Tarih
Kûs-ı rahil çalındı göçtü bir mir-i sühan
Firak ile ey Gıyas at bir nara-i hey hey
Ancak altı gün yattı kat mücevher tarihe
"Mustafa'nın dizinde yumdu gözün Galib Bey"

Hicri 1278+6=1284 (Miladi 1868)

Dizinde son nefesini verdiği Mustafa Sadık, vefakâr bir uşaktı, ama "uşak parçası" değil, okumuş yazmış, parıl parıl zekâsıyla seçkin bir genç, öyle ki şair efendisinin son şiirlerini o toplamış ve Leskofça'da oturan babası İsmail Paşa'ya yollamıştı.

Derviş Gıyas ile genç bir Mevlevi, Galib Bey'in ölümünden sonra karasevda getirmişti, "aşk delisi" olmuştu. On sene kadar hiç kimseyle konuşmamıştır. Yaz, kış baş açık, yalınayak, üstünde bir iç donu, sırtında kolsuz bir aba yelek, meyhane meyhane dolaşmış, her girdiği meyhanede merhametle, hürmetle, korkuyla karşılanmış, dilediği kadar içmişti. Ağzından tek kelime, bir isim duyulurdu: "Hakkı." Hakkı, yerine göre hiddetinin, sevgisinin, isteğinin karşılığı olmuştu. Bir sabah Derviş Gıyas'ı Galata'da Yağiskelesi'nde bir geminin direğine asılmış bulmuşlardı. İntihar edenler ekseriya

bir mektup bırakırlar, onun da yumulmuş avucunda bir kâğıt vardı, kendi ölüm tarihi:

Kendim kıydım bu cana vebal kendi boynumda
Yoktur kimsenin dahli cundabazlık oynumda
"Hakkı" gelip yaz dedi bu mücevher tarihi
"Son dem-i hayatımda hayal-i yâr koynumda"

Hicri 1193+110=1303 (Miladi 1886).

110, "Hakkı" isminde noktalı iki harfin ebced rakamıyla karşılığıdır, "kaf 100" ve "ye 10".

Karakulak Hanı Galib Bey'in ölümünden az sonra, İstanbul tarafının ilk alafranga gazinosu oldu... Hem dekoru değişti, hem müşterileri. Kalender meşrep şairlerin yerini devrin şık beyleri aldı. Sahibi Kefalonyalı bir Rum'du, adı Civanaki idi, şapka giydiği için "Şapkalı" derlerdi. Geçen asır sonlarının şöhretlerinden Kemani Kör Sebu'nun saz takımı burada "icra-yi ahenk" ederdi. Şu tarih kıtası Üsküdarlı Âşık Razî'nindir:

Gülçehre sakiler yoktur yok artık
Karakulak Hanı gazino oldu
Garson "Manol" geldi buldu tarihin
"İçi çıtkırıldım beylerle doldu"

1167+127 Manol=1294 (Miladi 1877).

12

Saraç Hanı Meyhanesi

Çemberlitaş'ta, Vezir Hanı'nın karşı tarafına rastlayan Tavukpazarı'nda Saraç Hanı içindeydi. Han içi meyhanelerin en büyüklerinden biriydi.

Han içi meyhanelerinin bir hususiyeti de, bekâr uşağı çıraklarının, zamanımız tabiriyle garson ve komilerin, o devrin deyimiyle de, istisnasız hepsi Rum milletinden olduğu için, palikar ve pedimuların, han kapısı, dolayısıyla meyhane kapandıktan sonra, masraf edip handa oda tutmaktansa yataklarını meyhaneye serip yatmalarıydı. Hepsi malın gözü, gözlerinde ırz, namus sadece "para", bahşişini çok çok cömertçe veren müşterilerini gece yatısı misafirliğine de davet ederlerdi.

Tavukpazarı Çarşısı'ndaki kasapların hepsi Eğinli Rumlardı, Saraç Hanı Meyhanesi'ni de onlardan biri işletirdi, "Kasabın Meyhanesi", "Kasapların Meyhanesi" diye de anılırdı. Palikarları ve pedimuları da, meyhanede nöbetleşe gelip çalışan kasap çıraklarıydı. 1864-1865 arasında "Kasap Filip" dedikleri bir pedimu da, hepsi ayaktakımından müşteriler arasında pek makbuldü.

Bu meyhane o yıllarda on-on beş gün arayla iki kanlı vakaya sahne oldu, bir intihar ile bir cinayet.

Gedikpaşa yangın tulumbası sandığı uşaklarından Kafesçi Bedri adında namlı bir tulumbacı vardı, otuz yaşlarında esmerin karası bir genç adam, vücut yapısı müheykel, acı kuvveti zehir, koşarlı ayaklarına adım uydurmak imkânsız, kaş göz nakşıyla da erkek güzeliydi. Beylerbeyi'nde bir bahçıvanın, zengin bir bahçıvanın oğluydu, tulumbacılığa heves etmiş, yatağını Gedikpaşa koğuşuna serdikten sonra da baba evinin yolunu unutmuştu. Bütün emsali gibi çok

içerdi ve her gece bir başka meyhanede içerdi, Kasap Filip'in çalıştığı geceler de Saraç Hanı'nda.

Bir akşam Gedikpaşa'da karşısına Filip çıktı.

"İyi ki seni buldum" dedi, "ustam beni meyhanede çalıştırmak istemiyor, kasap dükkânını da başkasına devretti, beni alıp memlekete götürecek... Bu akşam son gecem, bize gel ama çok geç gel, gece misafirliğine" dedi...

Bedri o akşam başka yerde içti, körkütük sarhoş oldu, yatsıdan çok sonra Tavukpazarı'na gitti. Han kapısını vurdu, Rum ağzı Türkçeyle: "Kimsin?" diye sordular. "Kasap Filip çağırdı beni!" dedi. Önce cevap alamadı, kapı da açılmadı, neden sonra kapıdaki küçük dikiz penceresi açıldı ve açık bırakıldı. Bedri, han avlusunda büyük bir fenerin ışığı altında, kendisiyle alay eder gibi tertiplenmiş öyle bir manzara gördü ki, zaten çok sarhoştu, tahammül edemedi, saldırmasını çekip kasığına sapladı. Ağır yaralı olarak karakola kaldırıldı, kurtarılamadı, o gece öldü, fakat ölürken, intiharına sebep olan gördüğü sahneyi de anlattı.

Yüzlerce tulumbacının katıldığı bir cenaze töreni yapıldı. Tavukpazarı kasapları dükkânlarını günlerce açamadılar. Filip de ortalıktan kayboldu.

Devrin tulumbacılık geleneğine uyularak Kafeşçi Bedri için de bir destan çıktı, kapışılırcasına satıldı. Bu destanın bir sureti İstanbul Halkevi tarafından yayımlanan *Halk Bilgisi Haberleri* isimli dergide neşredilmiştir. Bende de el yazısıyla Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca tarafından verilmiş bir sureti vardır. Metinler arasında çok fark vardır. Dergideki nüshanın şairi "Husmî"dir, müntehir tulumbacının adı da "Ahmed" diye yazılmıştır. Tulumbacının adı "Ahmed Bedri" olabilir, Vâsıf Hoca nüshasında "Bedri" diye geçer ve o nüshanın şairinin adı da "Remzi"dir.

Vâsıf Hoca nüshası 32 kıtalıktır. 1-24'üncü kıtalarda Kafeşçi Bedri'nin ağzından intihar vakası anlatılıyor; iki kıta alalım:

Dinleyin halimi baştan ibtida
Düştü gönül sevdi bir dilrübayı
Aklımı başımdan eyledi yağma
Gözleri mestane çekti esmayı

Bir mahtan ziyade taşındım durdum
Yâr elinden bade içüp oturdum
Oldum senlibenli yakınlık kurdum
Gördüm ol civandan ruy-i vefayı.

Destanın 25-32. kıtalarında Remzi kendi ağzından cenaze törenini anlatıyor, bir kıta da o kısımdan alalım:

Pederi der evladını göreyim
Bu yüzümü gül yüzüne süreyim
Ben de Hakk'a emanetin vereyim
Hem nideyim şimdengeru dünyayı...
...
Sözün bitir Remzi hâsıl-ı kelam.
...

İntihar vakasından sonra ortadan kaybolan Kasap Filip, on-on beş gün sonra, Saraç Hanı Meyhanesi içinde feci bir şekilde öldürülmüş bulundu.

Meyhanede geceleri palikar ve pedimu sekiz genç yatarmış, biri Filip, diğer yedisi kaçmış, katiller, izleri bulunamamış.

Meyhanenin orta direğine bir ağaç mıhlanmış, haçvari bir çarmıh yapılmış, anadoğması soyulmuş olan Filip kol ve ayak bileklerinden o haça gerilmiş, hem iple bağlanmış, hem de avuçlarından ve ayaklarından çiviyle çakılmış. Tıpkı Hz. İsa'ya yapılan işkence gibi. Boynunda da bir haç asılı imiş.

Delikanlının sünnetli olduğu görülmüş, erbabı da sünnet ameliyatının usulüyle ve cinayetten on gün önce yapılmış olduğunu söylemişler. Ayrıca, Filip'in evvela boğularak öldürüldüğü, işkencenin cansız cesedi üzerinde yapıldığı tespit edilmiş.

13

Meyhane köçekleri

İstanbul'un en namlı köçekleri de o eski büyük gedikli meyhanelerde oynatılmıştır. Ve köçek oğlan evvela "Kıpti" (Çingene) ve "Rum", sonra "Ermeni" ve "Yahudi" olagelmişti.

Köçeklik için vücut yapısı düzgünlüğü ve yüz güzelliği muhakkak ki şarttı, çok çetin talimlerle yetiştirilirlerdi.

Bir oğlanın köçek olabileceği ayaklarından anlaşılırdı: ayak irikıyım, uzun uzun parmaklı, iri topuklu ve ayak bilekleri de gayet ince olmak şarttı; pervane gibi fırıl fırıl dönmek, uçar gibi koşarken birden durabilmek, sıçramak, perende atmak, fiskeleme yürümek, sırt üzerine yay gibi kıvrılmak için ayağın, parmağın, topuğun, tabanın, bileğin öyle olması lazımdı, eller de ayak kesimine denk olacaktı elbet, büyük ve uzun parmaklı.

Oyunlarda şehvetengiz kılıklarla giydirilirlerdi, şeffaf şalvarlar, şeffaf gömlekler, çıplak gövde üzerinde kolsuz yelekler. Ve hepsi istisnasız saçlı olurdu, kız gibi omuzlara, hatta daha aşağıya dökülen uzun saçlı.

Kendi isimlerini muhafaza eden köçek çok azdı, muhakkak bir lakap takılırdı, bir de anonim lakapları vardı: "şah".

Tarihi kaynaklarımızda İstanbul köçeklerinden bahseden en eski eser, 17. yüzyılda yazılmış olan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'dir. Evliya'nın yaşadığı zaman, çok katı bir içki yasağı zamanıdır, meyhaneler kapanmış olduğundan, köçekler ortaoyunu topluluklarında çalışırlardı. İşte o büyük yazarın tanıttığı köçek isimleri:

Mazlum Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah, Şahin Şah, Memiş Şah, Bayram Şah, Çâker Şah, Şeker Şah, Süğlün Şah, Nazlı

Yusuf Şah, Zalim Şah, Can Memi Şah, Hurrem Şah, Fitne Şah... Dimitraki, Neferaki, Yenaki... Samurkaş, Doşenko, Sinyor Yako, İsrail...

Ve işte Evliya'nın onları tarif eden satırları:

"Mukaşşer veled-i zinalar... Afitab misal rakkaslar...

Mekkâr taifesi şehir oğlanları...

Her biri şib ve zerbeft eteklikler giyerek meydan-ı muhabbette çarpareleriyle raks ve cevelan ettiklerinde gören üftadeler hayran olur, her köşeden bir 'Huuuu' sedası yükselir...

Kırma saçlı, gazal gözleri sürmeli Sakız mahbubu rakkaslar ki İstanbul'u velveleye vererek nice kimselerin mal ve menalini yemiş, kuru tahta üzerinde bırakmıştır...

Onlardan Mirza Şah ki bir Çerkez gulamıydı, hakka ki melekten daha güzeldi...

Diba ve şib dört peşli etekliklerle meydanda İrem Bağı'nın tavusları gibi dolaşırken âdem dembeste olur...

Her birinin mergule mergule zülüfleri ve anber kokulu geysuları perişan oldukça gören âşıkların aklı tarümar olur...

Hele Arslan Şah bir mahbub-ı biaman, bir yezid-i sahibkıran...

Levendane, kesim biçim yerinde, nergis gözleri sürmeli, bir Rum haracı değer canlar..."

İçki yasakları kalkınca meyhanelere dökülürlerdi. Büyük meyhanelerin ise yalnız orada oynar bir veya birkaç köçeği olurdu. Meyhane uşakları palikarlar ile pedimuların da hemen hepsi oyun bilirdi.

Hem güzellikleri, türlü işvebazlıkları, hem de oyun hünerleri İstanbul'u tutmuş olanlar ise bir meyhaneye bağlanmaz, meyhane meyhane dolaşırlardı. Meyhanelerin kapıları onlara daimi açık olurdu. Geçen asır sonlarında bunların en meşhurları da iki Kıpti genci olmuştu, Loncalı İsmail ile Dimetokalı Benli Ali.

Meyhane köçekleri devir devir destanlar, türküler, şarkılar, gazellerle övülmüşlerdir. Köçek terennümü yolunda Enderunlu Fazıl Bey (ölümü 1791) ise, divanındaki şarkılar ve gazellerle yetinmemiş, ayrıca bir de *Çenginame* kaleme almıştır. Gerçi "çengi" zamanımızda kadın oyuncular için kullanılır bir isimdir ama o zamanlar oğlanı kadını oyuncular bu isim altında toplanırlardı.

18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da kırka yakın şöhretli köçek vardı. Üstat üşenmemiş, her biri için kıtalar, beyitler yazmıştır, çağında, kıvamında olanları övmüş, çağını geçirmiş olup da ayaklarını o hayhuy âlemlerinden çekemeyenleriyle de alay etmiştir.

Köçeklik için çağ, kıvam, 18-19 yaşlarında başlar, 22-23 yaşına kadar sürerdi... 18 yaştan öncesi acemilik, toyluk sayılırdı...

İşte Enderunlu Fazıl Bey'in terennümlerinden örnekler:

Afet'ler iki tane, büyüğü Rum, küçüğü Ermeni. Rum'un adı Yorgaki, Ermeni'nin adı Kaspar:

Büyük Afet, o güzel Yorgaki
Sime benzer o vücud-ı paki
O eda, o reviş, o çâlâkî,
Sanma dünyada anın benzeri var.
...
Küçük Afet belî bir afet-i can
Nice afet bu ki dilsuz-i cihan
İsmine cismi mutabık canan
Çengiler içre hemen ol peri var

Bir zaman işte bu cananım idi
Mesned-i işvede sultanım idi
Malik-i taht-ı dil ü canım idi
Nice bir bencileyin leşkeri var

Nedir ol çeşmi siyah, kaşı siyah?
Nedir ol barika-i çehre-i mah?
Ermeni olmasa, eyvah eyvah!
Hücceti işte bu kim Kaspar'ı var!

Rum Andon çağını geçirmiş:

Gerçi Andon dahi nazikter idi
Eli ağzına uyar dilber idi...
...
Yüzüne şimdi sinekler üşmüş,
Lâl-i şîrine karınca düşmüş...

Latif bir Yahudi köçek, koca bir sadrazamın azline sebep olduğunu Cevdet Paşa yazıyor. Enderunlu Fazıl Bey ise kel olduğunu söylüyor:

Sözümüz yok o civanın sesine
Başı keldir el uzatma fesine!

Panayot bir Rum, bu oğlanı Lavirentos Meyhanesi'nden kadın korsan Despina Kaptan kaçıracaktır. Fazıl Bey'e püsküllüce bela olmuş görünüyor:

Beni yağmaladı kâfir Panayot!

Acaba kabahat onlarda mı?

Pandeli aşkı ile ben de deli.

İşte *Çenginame*'deki isimler:
Rubiye, Mısırlı Şevki, Altıntop, Tazefidan, Zernişan, Ziba, Yıldız, Kanarya, Kız Mehmed, Yenidünya, Ahu, Fıstık, Elmaspare, İstavri, Yenaki, Kıvırcık, Ceylan, Eski Fidan, Yeni Fidan, Şakir, Gazeb, Pamuk, Todori, Velvele, Tilki... Fakat içlerinde yıldızların yıldızı Loncalı İsmail yok!.. Efendim, üstat onun için ayrı bir eser kaleme alacaktır. Manzum bir hikâye...

14

Loncalı Köçek İsmail'in hikâyesi

18. yüzyıl sonlarında İstanbul'un en namlı meyḫane köçeklerinden biri İsmail adında bir Kıpti oğlan olmuştu. Haliç yalısında Ayvansaray arkasında "Lonca" adıyla meşhur Çingene mahallesindendi; mahallesine, semtine, kız gibi uzun saçlarına, koyu esmer derisine nispetle hayranlarının ağzında "Loncalı", "Ayvansaraylı", "Geysudar İsmail", "Kişmir Şah", "Hindu Şah" diye anılırdı.

Hayranlarından biri de, devrin ünlü şairi ve bir Arap beyzadesi olan Enderunlu Fazıl Bey olmuştu. Hayatını kalem diline vererek adını İstanbul şehrinin tarih kütüğüne geçirten o kalender meşrep şair... Hem ondan, hiç yorulmadan, usanmadan, boy boy, cins cins, renk renk meyhane köçeği için yazdığı beyitler ve kıtalar arasında, meşhur *Çenginame* isimli eserinde değil, *Defter-i Aşk* adını verdiği başka bir eserinde 167 beyitle bahsetmiştir, Köçek İsmail'in hikâyesi *Defter-i Aşk* isimli eserinin beşinci ve son faslıdır.

Hicri 1199 (Miladi takvimde 1784-1785) yılında İsmail şöhretinin en parlak devrini yaşıyordu, 17-18 yaşlarındaydı; Fazıl Bey onu ilk defa bir Galata meyhanesinde gördü ve ilk işi adını öğrenmek oldu:

İsmine dirler imiş İsmail
Çengilerden meğer ol şuh-i cihan
Hüsn ile bulmuş idi şöhret ü şan...

Vücut yapısı harikulade kıvrak ve narindi, derisi anber renginde, koyu esmerdi, şairlerce pek makbul olan "Kişmirî" dedikleri boyada

idi, saçının, kaşının, kirpiğinin tellerinden ayağında topuğa ve tırnağına varınca kusursuzdu, ayıpsızdı:

Aybı ancak bu ki ol canane
Milleti olmuş idi Çingâne!

Arap beyzadesine meyhane köçeğinin Çingene milletinden oluşu vız geldi, "her cilvesi canperver, eli ağzına uyar dilber"di; güler yüzlüydü, tatlı sözlüydü:

Gerçi Kıpti idi ol serv-i sehî
Aşk kıldı anı gönül padişehi...

Fazıl Bey'in "Kişmir Şah"ı gündüzleri Ayvansaray İskelesi'nden bir kayığa atlayıp Galata'ya geçiyor ve meyhane meyhane dolaşmaya başlıyordu.

Aslında Galata demek meyhane demekti, her birinde, oyunlarının hayranı bekleyenleri vardı:

Dolaşır naz ile her meygedeyi
Şad ider lutfile mihnetzedeyi...

Akşamüstü de Balat meyhanelerinde görünürdü, azıcık gecikse, bekleyenleri merak ve telaş içinde:

Hangi mecliste acep câm oldu
Ol peri gelmedi akşam oldu...

O devirde Balat da Galata gibi, İstanbul'un meyhaneleriyle meşhur bir semtiydi. Hangi meyhaneye girse:

Cem olur seyrine enva-i beşer
Sahn-ı meyhane olur bir mahşer!..

O yıllar yeniçeriliğin de son devridir. Yeniçerilerin elinde olan İstanbul asayişi kalmamış, Balat meyhanelerinde müşterilerin çoğunu

ocaklı dayılar teşkil etmekte, İsmail'in son olarak girdiği meyhanedeki âlem, ta seher vaktine kadar sürerdi; nasıl sürmesin ki hem oynar, hem de hayranlarına eliyle bade sunardı:

Anda mehpare olur tabeseher
Raksa başlar idi ol canane
Kâh ayağ üzre sunar peymane!

En sık uğradığı yerler de "Servili", "Sarnıçlı" ve bilhassa "Gümüş Halkalı" ile "Çizmeli" meyhaneleriydi:

Hem "gümüş halkalı" olsa kuşağı
"Çizmeli"den kesilir mi ayağı?..

Gün doğarken meclis dağılırdı, o zaman üftadeleri için yapılacak iki şey kalırdı, hasretle ertesi akşamı beklemek:

Hun ile dide-i hasret dolsun
Ta ki ferdada mülakat olsun...

Yahut Fazıl Bey'in yaptığı gibi fırsatı bulmak ve kaçırmamak:

Felek olursa müsaid kâhı
Götürürdük hanemize ol mahı.

Kışın kibar ve zengin konaklarındaki helva sohbetlerine çağrılırdı. Bahar mevsimlerinde Köçek İsmail'siz düğün sönük kalırdı:

Kâh helvaya gider vakt-i şita
Kâh düğünlerde gezer vakt-i bahar...

Hayranlarının taptığı bir ayaklı put gibi dolaşır, dolaştırılırdı:

Bir ayaklı senem eyler deveran...

Ve meşhur köçek oğlanın günleri böylece geçmekteyken bir gün İstanbul'a bir haber yayıldı: "Köçek İsmail evleniyormuş..." diye.

15

İstanbul'u ayağa kaldıran Çingene düğünü

Emsalsiz oyunları ve eşsiz güzelliğiyle İstanbul'da dillere destan olan Köçek İsmail, şöhretinin en parlak devrinde evlenmek istedi ve İstanbul'da şöhretli güzel oğlanın şanına denk bir Çingene kızı bulunamadı:

Edirne şehrine gitti pederi
Gezdi hep andaki Çingâneleri
Kalbur üstünde kalan Kıpti'den
Buldu bir duhter-i pakize beden...

Edirne'de bulunan güzel bir Çingene kızı, bir boz eşek üstünde ve kalabalık bir Çingene alayıyla İstanbul'a getirildi. Köçek damat da gelini İstanbul Çingenelerinden kalabalık bir kafileyle sur dışında karşıladı; boz eşeğin yularını eliyle tutarak gelin kızı indirdi:

Kurulur çergeleri sahrada
Canib-i semt-i Davutpaşa'da
O civan aldı eliyle reseni
Harden indirdi o nazik bedeni...

İstanbul halkından binlerce meraklı "Kişmir Şah"ın düğün alayını seyretmek için Davutpaşa sahrasına gitmişti. Ayrıca bir de nikâh çadırı kurulmuştu. Nikâhı da oba Çingenelerinden "Orman Şeyhi" ve "Kıptiler Müftüsü" denilen bir ihtiyar kıydı:

Kurulur encümen-i akd-i nikâh
Çağrılır meclise pir-i seyyah

Yani ol şübheküşa-yi Çingân
Kıptiyan Müftüsü Şeyh-i Orman
Sadre geçti o kitapsız hace
Sırtında koç derisi ferace...

Oğlan kıza ağırlık olarak bir el değirmeni, bir tarak verdi ve nikâhta şart koşuldu ki, İsmail karısını boşayacak olursa, güzel uzun saçlarını kestirecek ve o saç tellerinden bir kıl elek yaptırıp verecektir. Fazıl Bey'in alayı da olsa pek şirin. Gelin tekrar boz eşeğe bindirildi, önde Lonca'dan gelmiş davulcular ve zurnacılardan bir mızıka takımı, düğün alayı şehre girdi, gelini Lonca'ya Ayvansaray'a getirdi. Eğrikapı'dan Ayvansaray'a kadar bütün sokaklar seyirciyle dolmuştu. Lonca'nın sokaklarında düğün sofraları kurulmuştu. İstanbul'un bütün seçkin akşamcıları, bütün meyhaneciler, bütün köçek oğlanlar ve çalgıcılar İsmail'in düğününe davetliydi. Enderunlu Fazıl Bey de aralarında:

Çekti bir sofra-i şahane nizam
Ta ki yâran dedi israf haram!

Bir hayhuyla yenilip içildi. Bir şevk ve şetaret içinde gece yarısı oldu. Tam Köçek İsmail zifafa konulacak, kızın babası bir aksilik çıkardı:

Pederi geldi misal-i ejder
Haneye girdi elinde hançer

Özge feryad ü figan eyleyerek
Sad yemin ile bunu söyleyerek:

"Vermezem kızımı ben öldürürüm
Yüzerim postunu tuz doldururum!"

Çingene geleneği, düğün, danışıklı dövüş muazzam bir Çingene kavgası gösterisiyle sona erecekti. Bir tarafta Edirneliler, öbür tarafta Loncalılar, öylesine bir kavga yaptılar ki, gulgulesi gece yarısı gökyüzünü tuttu. Davetliler gülmekten kırılır, bayılıp katılırdı.

Nihayet:

Kodular bir odaya ol mihr-i mehi
Sarılup yasemene serv-i sehî
Açtı ruyindeki puşidesini
Evvela öptü iki didesini...

Fakat bu düğün Köçek İsmail'in güzelliği ve hünerli oyunları için bir dönüm noktası oldu. Edirneli gelin çok ateşliydi, Loncalı oğlan narin ve çelimsizdi:

Mahasal soldu gül-i handanı
Kalmadı cazibe-i hüsn ü ânı
Kalmadı raksa dahi imkânı...

"Güzelim!.. Eyleme israf, medet! Nakd-i cana ne bu itlaf, medet!.." diyen eşinin dostunun, âşıklarının sözünü, nasihatini dinlemedi, eski oyunlarını oynayamaz, gözleri ve gönülleri eskisi gibi kendine çekemez oldu, rağbet göremedi, iltifat göremedi ve hünerini kaybetmiş ayaklarını meyhanelerden çekmeye mecbur oldu ve çok geçmedi, yüzlerce binlerce benzeri gibi unutuldu.

Ayvansaray düğününden altı yıl kadar sonra Enderunlu Fazıl Bey yâranıyla birlikte Haydarpaşa Çayırı'na gitmişti. Şimdi koca bir garın bulunduğu o saha o zamanlar namlı bir mesiredir. Yanlarına kayış yüzlü, gulyabani kılıklı bir ayıcı Çingene geldi:

Bir kaval sokmuş efendim belde
Geldi ol daireye def elde
Hemen ol ayu gibi Çingâne
"Hey ağalar!.." diyerek yârane
Başladı kâre bed avaze ile
Ayı oynattı o âgaze ile...

Oyundan sonra uzattığı define alay ve hakaretle birkaç mangır attılar, fakat kalender şair, ayıcı Çingene'nin gözlerine dikkatlice bakınca, Köçek İsmail'i, Kişmir Şah'ı derhal tanıdı:

Dikkat ettim yüzüne ben o zaman
Çeşm ü ebrusuna kıldım iman

Ol civan olduğunu fehmettim
Belki benzetme deyu vehmettim
Eyledim ismini bir kerre sual
Meğer İsmail imiş ol bedhal!

16

Köçek İbo'nun romanlaştırılmış hayatı

17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı söylenen ünlü Köçek Can İbo Şah'ın maceralı hayatının hikâyesi, ilk defa olarak 1711'de Edirne'de Aynalı Kahvehane'de ünlü meddah Burnaz Ali'nin ağzından dinlenmiş. Burnaz Ali bu hikâyeyi tam bir ayda bitirmiş, her faslını ballandıra ballandıra anlatarak. Ve sonunda, "Ben bu hikâyeyi babamdan dinledimdi, o da Mevlevi Derviş Hasan'dan dinlemiş, Derviş Hasan da Köçek Can İbo Şah'ı İstanbul'da Atmeydanı'nda Baba Nazlı Kolu'nda oynadığı zaman görmüş..." diye bağlamış sözünü.

Edirneli Ekmekçizade Üveys Çelebi meddah meraklısıymış, dinlediği hikâyelerin senaryolarını bir deftere kaydetmiştir. Köçek İbo'nun macerası da iki yüz elli senelik o defterdedir. Fakat Üveys Çelebi vakanın geçtiği devir için bir yerde Sultan IV. Murad'ın ilk zamanları, bir yerde Sultan IV. Mehmed'in ilk zamanları diyor. Biz Sultan IV. Murad zamanına göre nakledeceğiz.

Sultan IV. Murad 1623'te 12 yaşında padişah olmuştu. Padişahlığının ilk on yılı müthiş bir anarşi devri oldu, kanlı bir anarşi devri. O devri yaşayanlardan müverrih Mehmed Halife, "Sokaklar sarhoşlarla dolu, kahvehaneler ve meyhaneler bir rezalethane, camilerde çubuk içerler, gündüz hamamlardan çıplak avret çıkarıp kaldırırlar; köşe başlarında alenen zina ve livata ederlerdi" diyor.

İşte o yıllarda Ayvansaray'da Lonca denilen Çingene mahallesinden Baba Nazlı kartalmış, çağı geçmiş bir meyhane köçeği, çok usta bir köçek iken mesleğinden ekmek yiyemez olunca bir ortaoyunu kolu kurmuş, onu da yürütemeyerek, şu kadar senelik köçeklik hayatında biriktirmiş olduğu parayı birkaç gün içinde tüketince işi,

istidatlı Kıpti çocukları bulup onları talim ve terbiye ederek köçek yapmaya ve meyhanelere satmaya dökmüştü. Zor işti, ama başka bir şey de yapamazdı...

Ağustos ayının sıcak bir günüydü, Edirnekapı dışındaki kahvehanelerden birinde oturuyordu, niyeti Topçular'a kadar gitmek, orada konargöçer oba Çingeneleri çadırlarını dolaşmak, gözünün kestirebileceği bir şopar bulabilirse, babasını kandırıp, herife dudak bükemeyeceği, omuz silkemeyeceği bir para verip oğlanı almak, birkaç emek sarf edip büyük gedikli meyhanelerden birine kapılandırmaktı. Onun talim ettirdiği acemi köçeklerin hepsi makbule geçtiği için emeğinin hakkını elbet ki alacaktı. Topçular'a gitmesine hacet kalmadı, kısmetini orada buldu.

Oba Çingenelerinden kırçıl bir herif ile 11-12 yaşlarında ince uzun, tığ gibi bir oğlan ayı oynatıyorlardı. Şoparın ince vücut yapısı kıvrılıp bükülmeye son derecede elverişliydi. Büyük büyük ve uzun parmaklı ellerinde defe fiske vururken doğuştan hüneri açık görülüyordu. Baldır adalelerinin sertliği ve ayak bileklerinin inceliği, ayıyı şevke getirirken ayıyla beraber oynaması, oynarken ince uzun kalem parmaklı ayaklarının adım atışı, taban ve topuk basmadan, parmaklarının üstünde yürüyüşleri oğlanın bir rakkas olarak doğduğunu gösteriyordu.

Şopar oyundan sonra defini uzata uzata parsa toplamaya başladı, Baba Nazlı'nın önüne geldiğinde eski köçek, usta köçek defe para atacak yerde oğlanı bileğinden yakaladı ve ona has Çingenece (Romanyolca) sordu:

"Adın ne?"

Oğlan, kendi has dilini duymaktan gelen sevinçle inci gibi dişlerini göstererek sırıttı.

"İbo..." dedi.

Konuştular:

"Seni yanıma alayım, sana çuha potur alayım, ayaklarına sarı pabuç alayım, bana gelir misin?"

"Çuha poturu al, sarı pabucu al, güllü mintan al, küllah al, bir de at al, şeker al, yağlı çörek al, gelirim."

"Yanındaki bu adam kim?"

"Amcam..."

"Anan baban var mı?"

"Var... Dokuz tane de kız kardeşim var, hepsi kocada..."

"Oğlan kardeşin yok mu?"

"Anam oğlan doğurmaz..."

"Seni doğurmuş işte."

Şopar hüzün karışık bir tebessümle,

"Bana bakma sen" dedi.

Baba Nazlı yanlarına gelen ayıcıya döndü.

"İbo'nun amcası, ben bu İbo'yu yanıma alırım" dedi.

"Bu çocuğu sen yanına alırsın da ne yaparsın?"

"Oyuncu, çalgıcı, türkücü yaparım..."

"Biz Balatşah Çingenesi değiliz, bizden oyuncu, çalgıcı, türkücü çıkmaz."

"Günahtır İbo'nun amcası, günahtır, bu oğlan orakçı, ırgat, demirci, ayıcı olmaz, bu oğlan bir gün padişah huzurunda oynayacak köçektir."

"Bizde ayıptır köçeklik. Sen yap kendi oğlunu köçek. Bizim şoparımıza ilişme, hem çelme oğlanın aklını cin gibi, hem ben senin gibi çok laf bilmem. Ama bu İbo'nun babası laf bilir, onunla konuş..."

"Hemen gidelim..."

"Gidelim ama bilesin ki bu oğlanın bir kusurcuğu vardır..."

"Ne imiş o kusurcuğu?"

"Te ben onu söylemem, babası söylesin münasip ise..."

Baba Nazlı kalktı, kırçıl ayıcı ve oğlanla birlikte Topçular'daki çadırlara gittiler. Oğlanın babası amcasından uysal çıktı. Hem oğlana, hem kendisine, hem amcaya birer çuha potur, birer çift sarı pabuç, oğlanın anasına iki donluk çiçekli bez, İbo ile kendisine birer güllü mintan, bir de senede 100 akçe istedi, akçe peşin... Hemen uyuştular. Baba Nazlı oğlanın kusurcuğunu sordu, Çingene kaşlarını çatarak:

"Yoktur bu İbocuğun kusurcuğu" dedi.

"Amcası söyledi..."

"Yalan söylemiş sarhoş herif."

Amca da poturu pabucu kaçırmak istemedi:

"Te ben yalan söyledim sana oğlanı almayasın diye, yoktur bu İbocuğun zerre kadar kusurcuğu..."

Meyhaneden meydana

İbo'yu çadırdan alan Baba Nazlı, Lonca'daki evine götürdü. Oğlan yanı sıra adeta raks eder gibi yürüyordu, öyle ki yolda görenler duruyor, seyrediyor, gülümsüyor ve,

"Değme köçek bu şopar gibi yürüyemez" diyordu.

Baba Nazlı'yı tanıyanlar da,

"İstanbul meyhaneleri bir şah daha kazandı" diyordu ve soruyorlardı:

"Adı ne bu oğlanın?"

"Can İbo Şah!.."

Baba Nazlı yetiştireceği köçeğin adını peşin koymuştu ama, kafasının içinde bir kurt vardı, babası mı, amcası mı yalan söylemişti?

Evde, sözünden, pazarlığından dönmeyeceğine yeminler ederek bir kere de oğlanın kendisine sordu. İbo, gözleri yaşararak boynunu büktü:

"Vardır, vardır benim bir kusurcuğum!.." dedi.

"Nedir?"

Oğlan ağzıyla söylemedi, çarçabuk anadoğması soyunarak kusurcuğunu Baba Nazlı'ya gösterdi. Baba Nazlı şaşırdı, aklının kenarından bile geçmeyen bir şeydi, "kusurcuk" değil, İbo'nun köçek olması için giderilmesi imkânsız bir engeldi.

Oğlanın gözyaşlarıyla masumlaşan ve bir kat daha güzelleşen yüzüne baktı, onun köçek olmak için yaratılmış vücudunu çırılçıplak seyretti...

Her gün ne rezaletler görmüyordu gözleri sokaklarda. Kararından dönmeyecekti Baba Nazlı, bu oğlanı altı ayda bir usta köçek yapacaktı. İki sene, üç sene de meyhanede oynatacaktı, 15 yaşına kadar, onu gözünün önünden, elinin altından bir gün, bir an ayırmayacaktı ve o "müthiş kusurcuk" aralarında bir sır olarak kalacaktı. Sonra... Sonrası için de kararını vermişti. İbo'dan hiç, ama hiç ayrılmayacaktı.

Altı ay değil, İbo'nun meyhanede muhabbet meydanına çıkıp oynaması için iki aylık sıkı talim kâfi geldi. Geceli gündüzlü çalıştılar. Baba Nazlı, İbo'nun taliminde ne kadar büyük usta olduğunu gösterdi. Bir kuyumcu gibi elindeki ham elması işleyerek pırlanta yaptı. Oba Çingenesi İbo'nun ince uzun yapısı, ellerinin ayaklarının bü-

yük büyük dökümü, o sırım gibi şopar vücudunun kıvraklığı, hareket kabiliyeti ve her şeyi bir söyleyişte kavraması işini çok kolaylaştırmıştı. Ustada da, çırakta da günleri değil, saatleri kıymetlendiren bir gayret vardı. Köçeklik için bir de sihirkâr bir cazibe lazımdı, İbo'nun her halinde, tavrında o hal vardı.

Sadece oyun, raksla değil, oğlanın sesinin terbiyesiyle de uğraştı. İbo'nun sesi gayetle tatlı, Frenklerin "bariton" dedikleri tondaydı. Oğlanın o güzel sesine cilveli edalar kattı ve İbo'nun ses kudretine denk sözlerle şarkılar yazdı, besteledi.

Ve onu bir akşam yanına alarak "Lavrendi Meyhanesi"ne götürdü, Galata'da. Ekmekçizade böyle yazıyor ama bizce meşhur "Lavirentos Meyhanesi" olacaktır. İkisi de heyecan içindeydi. Baba Nazlı'nın mütehakkim, emreder gibi, idare eder gibi bakan gözleri altında İbo bir oyun oynadı, şu kadar yıllık akşamcılar o ayarda bir köçek görmediklerini bakışlarıyla söylediler, bahşişleriyle söylediler, "Yahey!" naralarıyla söylediler.

Akşamlar birbirini kovaladı, elinin ayağının yirmi parmağında yirmi hüner; göbek attı, bale artisti oldu, Arap raksı, Acem raksı, Çerkez raksı, Moskof oyunu. Birkaç ay içinde Can İbo'nun şöhreti Galata'dan İstanbul'a taştı. Parsalarda toplanan paraları Baba Nazlı hemen altına çeviriyor ve cuma günleri sarraftan gelerek altıncıklarını, artık baba oğul diyelim, bellerindeki altın kemere yerleştiriyorlardı.

Böyle iki yıl geçti, Can İbo Şah 13-14 yaşına bastı ve daha cazip oldu köçek seyri düşkünleri için, hatta bazıları, "Yok..." diyorlardı, "hele Can İbo Şah'ın hattı gelsin, o zaman afet-i devran olacaktır!.."

Ve diyorlardı ki: "Can İbo Şah gibi bir köçeği olan Baba Nazlı niçin bir ortaoyunu kolu kurmaz?.. Evvelce kurdu, para batırdı. Kolbaşılıkta hüneri yoktur... Ama öbür kolbaşılar bu Can İbo Şah'ı onun pençesinde komazlar, elbet kandırıp alırlar... Yok, Can İbo Şah ondan ayrılmaz..."

İbo'nun ailesi de çergesinden çıkmış, Balatşah Mahallesi'nde yerleşmişti. Ayyaş amıca gece ve gündüz içiyordu. "İbocuğun sayesinde ağız tadıyla içerim, hem kebap yerim, yağlı çörek yerim" diyordu. Ama İbo, anası babası ve amıcasıyla değil, Baba Nazlı'yla Lonca'da oturuyordu. Balatşah Mahallesi'nin hemen yanı başında kibar Çingeneler mahallesi...

Ramazanlarda İstanbul'da meyhaneler bir ay kapalı kalırdı. 1633 ramazanında kapandı, ama bayramda açılmadı. Ardından Sultan IV. Murad'ın amansız yasaklarıyla kanlı istibdat devri başladı.

İçki yasak, cezası ölüm.

Tütün yasak, cezası ölüm.

Akşamla yatsı arası fenersiz sokağa çıkmak yasak, cezası ölüm.

Yatsıdan sonra fenerle de olsa sokağa çıkmak yasak, cezası ölüm.

Her türlü uygunsuzluk yasak, cezası ölüm.

Sağa baktın ölüm, sola baktın ölüm, eğri bastın ölüm, yan bastın ölüm!

Ya padişah?

Her akşam mey ve mahbub âlemlerinde... Ne akşamı, ne gecesi? Şâribülleyli vennehar.

Nihayet Kurban Bayramı geldi. Kapanan, kimi yıkılan, kimi mahzen, imalathane meyhanelerden ayakları kesilmiş köçek oğlanlar oyuncu kollarına akın etmişlerdi. Açlıktan ölecek değiller. Baskıdan bunalmış halkın da, işsizlikten kıvranan oyuncu kollarının da ümidi bayramda. Dört gün nefes alınacak. İzin verildi. Meydanlarda birer çadır kurup, çalgısıyla, hokkabazıyla, canbazıyla, rakkasıyla, ortaoyunu takımıyla ne hünerleri varsa göstereceklerdi.

Baba Nazlı'nın oyuncu kolu yoktu, ama kolbaşılar kafilesine katılarak subaşı ağadan izin almak için o da başvurdu. Subaşı ağayı tanırdı. Ağa sordu, o cevap verdi, konuştular:

"Senin kolun var mıdır ki?"

"Yoktur ama, bir köçek oğlancığım vardır, onu oynatacağım..."

"Üçer dörder yüz kişilik kollar varken, bir köçek oğlancıkla iş olur mu Baba Nazlı?"

Baba Nazlı, boynunu büktü, subaşı ağa da acıdı, Baba Nazlı'nın çadırı da yoktu. Atmeydanı'nın bir köşeciğinde bir salaş kurması için ona da izin verildi.

Uçurum kenarında açmış bir çiçek

Atmeydanı İstanbul'un en meşhur bayram yeriydi. Sazla, sözle, oyunla ve canbazlık, hokkabazlık, türlü türlü hünerle halkı eğlendirerek geçinenlerin bir kısmı yılda iki bayramın yedi gününde hü-

ner ve marifetlerini orada döker gösterirlerdi. O bayram da dört büyük oyuncu kolu alan gibi dört büyük çadır kurmuştu. Türlü türlü ve rengârenk bayraklarla donanmış çadırlar. Kapılarında hokkabazlar, soytarılar ve davullu zurnalı çığırtgan dellallar:

"Pehlivan Eyüb Kolu'dur... Buyurun, buyurun..."

"Buyurun, buyurun... Zümrüd Şah'ın Cevahir Kolu bu çadırdadır."

"Bu çadır Çelebi Kolu çadırıdır. Geliniz haaa. Görünüz haaa..."

"Geliniz haa... Görünüz haa... Pehlivan Ahmed Kolu'dur..."

"Sakız gülleri, sine bülbülleri Neferaki Şah, Pandelaki Şah, Yenaki Şah bu çadırda!.. Her biri bir Mısır hazinesi değer Çerkez ve Abaza ve Gürcü gulamları Zalim Şah, Fitne Şah, Hurrem Şah bu çadırdadır!.."

"Yetmiş tastan su içmiş, feleğin çemberinden geçmiş hanende, mutrib, rakkas, canbaz, hokkabaz, ateşbaz, serenbaz, gavvas-ı bahr-i aşk Amruî Ayyar köçekleri. Buyurun, buyurun..."

Bayramın ilk günü, sabahın erken saatlerinden meydanlara bir akın başlamıştı, Atmeydanı da bir âdem deryası olmuştu. Aylardan beri dehşetten bunalmış halk, gülmeyi unutmuş halk biraz soluk almak istiyordu. Nasıl bunalmasın ki, her gün gördüğü manzaralar şunlardı:

Semt semt yol boylarındaki çınarların dallarına asılmış adamlar, uzun bir çubuğun lülesi avuçlarına bağlanmış, baş tarafı, imamesi de ağızlarında ve hepsinin boynunda bir yafta: "Tütün içici yaramazdır!"

Bir elinde rakı ibriği, şarap testisi, öbür elinde kadehi, bardağı asılmış adamlar ve boyunlarında yaftaları: "İşret eder yaramazdır!"

Boğulduktan sonra saçlarından asılmış çırılçıplak kadınlar, çırılçıplak oğlanlar ve boyunlarında yaftaları: "Yaramaz avrettir!.. Yaramaz hîz oğlandır!.."

Boynunda kazmalarıyla asılmış adamlar: "Hırsızdır!.."

Bıçak, palaları ağızlarına verilmiş adamlar: "Kanlı leventtir!.."

Atmeydanı'na oluk oluk akıp dolan halkın gözüne bir köşede bir salaş ilişiyordu, atkestanesi dalları yapraklarıyla yeşillendirilmiş bir salaş, soruyorlardı:

"Bura nedir?"

Bilen bilmeyene söylüyordu:

"Baba Nazlı ile köçeği Can İbo Şah'ın salaşıdır!.."

Büyük çadırlar meydanın Divanyolu başı ile o zamanlar "Tunç Ejderha" denilen Burmalı Sütun arasındaki sahada; Baba Nazlı'nın salaşı da meydanın ta öbür ucunda, Örme Sütun dibinde. Ne çığırtganı var, ne davulu... Baba Nazlı süklüm püklüm oturmuş, yanında ikisi de Çingene bir kemani ile zurnacı. Ama ikisi de usta... O küçük salaş tek köçeğini oynatmaya çadırlardan önce başlamıştı. Can İbo Şah göbek attı, perendeler attı, kalem kalem parmaklarının üstünde koşar gibi yürüdü, uçar gibi koştu, uçtu uçtu kondu... Görenler takıldı, kaldı; takılıp kalanlar artık öbür oyuncu çadırlarına gitmediler.

İbo'nun eşsiz tatlılıktaki bariton sesiyle söylediği hiç duyulmamış şarkılar, türküler dalga dalga meydanın ta öbür ucuna, Divanyolu'na ulaşıyordu ve duyanlar soruyordu:

"Kimdir?"

Bilenler bilmeyenlere söylüyordu:

"Can İbo Şah'tır. Salaşta oynar..."

Daha ilk günün akşamıydı, Pehlivan Eyüb'ün seçkin saz takımı Baba Nazlı'ya geldi, dairezenleri hepsinin adına el öptü.

"Para pul lafımız yoktur. Bize izin ver, bu Can İbo Şah'a saz çalmak şerefi bizim olsun. Bayramdan sonra da gayret kuşağını kuşanır, kolumuzu kurarız!" dediler...

Can İbo Şah'ın adı Atmeydanı'ndan, Beyazıt Meydanı'na, Cinci Meydanı'na, Kadırga Meydanı'na, Fatih Meydanı'na, Aksaray'da Etmeydanı'na, Yenibahçe Çayırı'na ulaştı... Oralardan da halk akın akın onun oyunlarını görmeye geldi.

Salaşa evvela al ipekten köçek entarisiyle çıkıyordu, belinde al kuşak, üstünde al camedan vardı ve külahında da bir kırmızı şal sarılıydı. Parsa toplamaya hacet kalmamıştı, oynadığı salaşın üstü atılan paralarla dolmuştu.

Hele bir kılıç oyunu oynuyordu ki, medet. Çıplak gövdesinde kolsuz ve göğsünü ancak meme altına kadar örten kısa bir camedan, belindeki al kuşağın bir ucunu topuklarına salmış, ince uzun bacaklarında al bürüncükten yarı şeffaf ve bol paçalı bir şalvar, iki pençesinde, iki eğri kılıç. Oynarken zaman oluyordu ki, ince uzun oğlan çelik parıltılarına karışıp kayboluyordu, kırmızı bir helezona sarılmış çelik parıltıları... Çıplak ayaklarının hareketini göz takip edemiyordu.

Muhakkak ki o bayram günlerinde İstanbul'da bir sanat yıldızı doğuyordu.

Köçeklik yolu bataktı. Bir delikanlının köçek olması için sadece vücut yapısı düzgünlüğü ve yüz güzelliği ve sadece oyun hüneri kâfi değildi. Sırtından namusun, iffetin bembeyaz gömleğini çıkarıp atması ve altındaki ar ve namus damarını da çatlatması lazımdı, şarttı. Köçeklerin hepsi bataklık çiçekleriydi.

Can İbo Şah ayakdaşlarına benzemedi. Şahane ve şuhane oynadı, ama kirlenmedi. Sadece oyunları seyredildi, ellenmedi, koklanmadı.

İbo, bataklıkta değil, bir uçurum kenarında açmış çiçekti; adı konulmaz göz kamaştıran bir çiçek ve dikenler içinde muhteşem bir çiçek. Ne uzanılır ve koklanır ve ne de koparılabilirdi. Onu koparmak için uzanacak eller onu ancak hırpalayıp dökecekler, yok edeceklerdi.

Bayramın son günüydü, Baba Nazlı ile İbo sabahın alacaaydınlığında salaşlarına gelirken yolda, artık kurulmuş gibi gördükleri oyuncu kolundan konuşmuşlardı. Divanyolu'nda ayaklarından asılmış çıplak, çırılçıplak bir kız gördüler, ama saçları oğlan gibi kesik bir kız, esmer bir kız, Baba Nazlı yaftasını okudu:

"Kıpti-i Müslime avrettir ki oğlan zeyninde dolaşır idi..."

İbo,

"Baba, ne yazar?" diye sordu.

"..."

"Ve hem saçlarını neden kesmişler?"

"..."

Baba Nazlı köçek oğlana cevap vermedi. Çingene'nin kara yüzü o anda kapkara olmuştu.

İbo'nun ayaklarına düşen kolbaşılar

Baba Nazlı Kolu'na artık kurulmuş gibi bakılabilirdi. Bayramın dördüncü günüydü, devrin vezirlerinden Karakaş Ali Paşa'nın bir adamı geldi. Baba Nazlı Kolu'nu haftaya yapılacak paşanın kızının düğünü için tutmak istedi, Baba Nazlı,

"Kol yok, bir aydan önce de kuramam" dedi.

Adam ertesi günü yine geldi.

"Paşa düğününü bir ay erteledi" dedi ve pey akçesini de verdi.

Bu haber derhal yayıldı ve bütün kolbaşıları bir telaş aldı. Baba Nazlı daha önce de bir oyuncu kolu kurmuş, köçeklikte biriktirdiği bütün paralarını harcadığı halde ağır masraflı işi başaramamış, kolunu yaşatamamıştı. Şimdi ise kolunu kurması için bir vezir düğünü erteleniyordu. Bu alaka elbet ki Baba Nazlı'nın koluna değil, o kolun köçeği Can İbo Şah içindi.

Lazım geleni yapmak ve Can İbo Şah'ı Baba Nazlı'dan ayırmak lazımdı. Evvela Baba Nazlı'nın kendisine başvurarak ortaklık teklif ettiler. O, hepsini sakin ve gülerek karşıladı, hepsine aynı şeyi söyledi:

"Çingene doğmuşum, Çingene öleceğim. Karun hazinesine sahip olsam, yine Çingene'yim. Ama ustayım, kolum dağıldı, param pulum kalmadı, şu oğlanı buldum, cevherini gördüm, o ham cevheri işledim, köçek yaptım. İbo benim velinimetimdir, bugün beni bıraksa bir olan Allah'a yemin ederim gücenmem, günü gününden âlâ olsun, kim diler ise varsın kandırsın alsın. Seninle ortaklık edecek halim yoktur, ihtiyarladım, kol kurarsam da o kol benim değil, Can İbo Şah'ımındır... Var odasına git, kendisiyle konuş..."

Sonsuz bir güveni vardı Baba Nazlı'nın Can İbo Şah'ına. Oğlanla ilk konuşan Pehlivan Ahmed olmuştu. Onun da Saçlı Ramazan adında şöhreti İstanbul'u tutmuş bir köçeği vardı, öyle bir köçek ki padişah alnına eliyle altın yapıştırmıştı. Ama artık çağını geçirmek üzereydi, yirmi beş yaşındaydı o ve öbür köçekleri, Şahin Şah, Mazlum Şah, Memi Şah... Hiçbiri Can İbo Şah'la artık boy ölçüşüp rekabet edemezlerdi.

"Dile benden ne dilersen" dedi.

İbo,

"Sarı pabuca hasret çeker, yağlı çöreğe hasret çeker, yalınayak def çalar ayı oynatırdım. Beni yoktan var eden Baba Nazlı'dan ayrılmam" dedi...

Ardından Kolbaşı Selvi Yahudi geldi, bir dilbaz adamdı, kurnaz adamdı, başına köçek, hokkabaz, ateşbaz, canbaz, maskara, köçek üç yüz nefer haramzade toplamıştı, kapıdan kovuldu, bacadan girdi, İbo'nun ayaklarına kapandı.

Can İbo Şah'ım, alma benim günahım
Boynuna dolanır günahım

Ey meydan-ı muhabbetin taze nihali
Arz ideyim sana hal-i pür melali
Terk eyleyüp nazı
Dinle niyazı!..

dedi ve İbo'suna ortaklık teklif etti. Şopar da,

Ustamın emeği bana az değildir
Ve sadakat dahi naz değildir!

dedi.

Kolbaşı Çelebi, bir makul adamdı. İbo'nun Baba Nazlı'dan ayrılmayacağı artık gereği gibi anlaşıldığı için başka bir teklifte bulundu.

"Şah'ım!" dedi, "senin gibi müstesna yaradılışlı köçekler hiçbir kolbaşının inhisarında olamaz, sen bulunduğun kolu ihya edersin ama, diğer tarafta iki bin neferden artık oyuncuyu açlıktan süründürürsün... Kollarına şu kadar kese hazine dökmüş, şu kadar nefer kolbaşılar iflas ederler, bize acı, her nereye ki çağrılır isen, her seferinde bir kolu al götür, senin sayende cümlemiz kazanalım, gel, cümlemizin başının tacı ol."

İbo sordu:

"Baba Nazlı perişan oldukta, sen onu düşündün müydü?"

Kolbaşı Çelebi oğlanın irikıyım Çingene ayaklarını öptü, başka bir niyazda bulundu.

"Can İbo Şah'ım" dedi, "sana üç nefer Çerkez köle alayım, kendi kulun olsunlar, onları talim et, hünerlerin seninle bile gitmesin, gün akşamlıdır..."

İbo da,

"Hele vakti gelsin... Şimdi tazelik zamanımdır, ustamdan meşk ile meşgulüm, başkasına hüner talim etmek haddim değildir" dedi.

Ve ona samimi bir itirafta bulundu. "Baba Nazlı yanımda olmazsa ben bir kuru kalıp kalırım, meydan-ı muhabbete çıktığımda kendimi bilmem ve etrafımı da görmem. Parmaklarımın üstünde fırıl fırıl dönerken her şey kaybolur ama onun gözlerini görürüm!" dedi. İbo, belliydi ki, Baba Nazlı'nın sonsuz manevi nüfuzu altındaydı, belki de manyetizma edilerek çıkıp oynuyordu.

Nihayet kolbaşılar baş başa verdiler, kendi aralarında konuştular, Müslümanı, Hıristiyanı, Musevisi, Kıpti-i Müslimi ve Kıpti-i Nasranisi Kuran'a, İncil'e, Tevrat'a el basıp bir karar verdiler:

"İbo'yu ortadan kaldırmak."

Öldürtecekler miydi delikanlıyı?

Hayır. Uğursuz, nursuz, sapık, ahlaksız, şehir oğlanı, haramzade, veled-i zina, ne olursa olsunlar ellerini kan vebaline, can vebaline bulayacak adamlar değildiler. İstanbul'dan kaçırtacaklardı... Bir gemiye atılacak, Cezayir'e götürülecek, orada Cezayir'in dayıpaşasına satılacaktı. Baba Nazlı değil, İbo'yu Cezayir paşasının elinden hünkâr bile alamazdı.

Kaçırma planını Pehlivan Laskara ile Pehlivan Parpul hazırladı. Laskara Ayamavri Adalı bir Rum kaptan buldu. "Oğlanı Cezayir'e götür sat... Dayıpaşa sana oğlanın ağırlığınca altın verir, altınlar senin!" dedi.

Parpul da asılacak gün ve saatlerini bekler iki şaki buldu, Kanlı Mustafa ile Çıplak Ömer. "Sizin için de selamettir, oğlanı kaldırın, Urum kaptanın gemisine atın, Cezayir'e kaçın" dedi.

İbo'yu kaçırma işinin günü ve saati bile hazırlanmıştı ki, İstanbul'da inanılmaz bir haber yayıldı ve Can İbo Şah kendiliğinden kayıplara karıştı.

Köçek oğlanın müthiş sırrı

Koca İstanbul'a birkaç gün, belki de bir günde birkaç saat içinde haber yayıldı ki, başta onu İstanbul'dan kaçırtıp attırmaya sözleşmiş kolbaşılar, duyan, kulağına inanamadı:

"Can İbo Şah kız imiş!.."

"Baba Nazlı'nın kapatma fahişesiymiş..."

"Yok... Her gece taze oğlan uşaktan bir oynaş bulur yatarmış..."

Hakikatti. İbo'nun sarhoş amcasının "Kusurcuğu vardır..." dediği buydu. Bütün evlatları kız doğmuş oba Çingenesi onuncu kızı "Güllü"yü şopar kılığında gezdirip avunmak istemişti. Güllü'nün vücut yapısı da bütün azalarıyla oğlan kalıbında, dökümündeydi, göğsüne varınca, memeleri yoktu, on beşini aştığı halde azıcık gelişmiş çakılları vardı. Kuvvetle söylenebilir ki bir hünsaydı.

Baba Nazlı bu hakikati, İbo'yu evine ilk götürdüğü gece, oğlanın itirafı ve karşısında anadoğması soyunmasıyla öğrenmiş, görmüştü. Ama o köçek doğmuş cevheri işlemekten de vazgeçmemişti. Hem emsalsiz bir köçek yaratma hırsı, hem de kendisini İbo'ya bağlayan yıldırım aşkı, onu, o zamanlar için çok tehlikeli olan bu yola sürüklemiş, atmıştı.

Haber bir hamamdan ve bir Çingene'nin ağzından yayılmıştı. Ellisini aşkın kırçıl bir Çingene Eğrikapı içindeki Arabacılar Hamamı'na girmiş, göbektaşında sohbet eder ayaktakımından üç beş kişinin meclisine katılmıştı. Çingene tanınmış bir adamdı, Can İbo Şah'ın ayyaş amcasıydı; içki yasağından sonra da şuurunu tamamen kaybetmişti. O geldiğinde sohbet konusu birden canlanmıştı, Baba Nazlı'nın kol kurmasından bahsediliyordu, İbo'nun amcasına yeğenini methettiler.

"Benim şopar yeğenim yoktur!.." dedi.

"Can İbo Şah senin yeğenin değil midir?"

"Şoparsa değil, kız ise yeğenim..."

"O nasıl laf amca!.." dediler.

"Biz İbo deriz ama o şopar değil, kızdır... Adı da Güllü'dür..."

Baba Nazlı'nın evi hamamın az aşağısında Lonca'daydı. Çok bahşişlerini almış olan bir dellak, peştamalını attı, ayağına poturunu çekti, belki de gömlek bile giymedi de yarı çıplak, yalınayak Baba Nazlı'ya koştu. Yolda belki kendi kendine söylenmiştir. "Oğlanı şu kadar defa şu ellerimle yıkadım... Nasıl da fark etmedim... Ama eşeklik bende... Ben az mı köçek oğlanlar yıkadım... Can İbo Şah'ın edebinden, hayâsından şüphelenmeliydim..." demiştir.

Baba Nazlı müthiş haberi soğukkanlı ve metin karşıladı, hatta güldü, dellak oğlana,

"Sen o rakı delisinin lafına inandın mı?.." dedi.

Dellak, "Şimdi şüphem var!.." diyemedi de,

"Yok inanmadım..." dedi.

Baba Nazlı da, "Gel... İbo'nun erkek olduğunu önce sana ispat edelim..." demedi de,

"Ehlikıbleye *[ehl-i hibre, bilirkişi]* gider ispat ederiz olmazsa..." dedi.

Ve dellak oğlana ummadığı bir bahşiş verdi, başından savarken de,

"Can İbo Şah'ı hamamda hep sen yıkarsın... Onun erkek olduğunu herkese söyle... Sana herkes inanır..." dedi.

Can İbo Şah da vakayı Baba Nazlı'dan öğrendi. Ustası hamam uşağının getirdiği müthiş haberi söylemekle kalmadı, bayram günü Divanyolu'nda ayaklarından baş aşağı asılmış çıplak kadının yaftasında ne yazılı olduğunu o zaman anlattı. İbo aklını oynatırcasına şaşırdı; ustasına daima "Baba" diye hitap ederdi, ağzını öyle alıştırmıştı, ilk defa,

"Kocacığım... Şimdi ben ne yapacağım?.." dedi.

Ne yapacaktı Güllü?

O gece uyumadılar.

Yapılacak tek şey evvela İstanbul'dan kaçmaktı, sonra... Yol bulurlarsa Âl-i Osman ülkesinin dışına çıkmak... Adı İbo olsun, Güllü olsun, seyredenleri divane eden hünerli ayakları sayesinde her yerde, dünyanın her bucağında yaşayabilirlerdi... Sanatın, raksın dini imanı yoktu, Frengistan'da, Yeni Dünya'da geçer akçeydi. Cezayir'e gideceklerdi, oradan belki de İspanya'ya geçeceklerdi...

Baba Nazlı,

"Tebdil-i kıyafet eder, yarın erkenden canımızı Üsküdar yakasına atarız... Orada ayrılırız... Ayrı ayrı Şam'a gideriz... Sen, babanla ve ananla beraber karı kılığında gidersin... Şam'da bir şakirdim vardır... Arap Çingenesi'dir, namı Tarif'tir, Tarif Şah derler, Pehlivan Talha Kolu'nda köçektir ki cümle Şam halkı bilir... Hangi taraf önce varırsa onu bulur, birimiz öbürümüzü onun menzilinde bekler..." dedi.

Ve öyle yaptılar.

Haber yayıldıktan sonra meseleyi hükümete ihbarı belki kolbaşılar bile düşünmemişlerdi. Haberin doğruluğunun en büyük delili, Baba Nazlı ile Can İbo Şah'ın ortalıktan kaybolması, görünmemesiydi.

Onları ilk arayan Eğrikapı Kolluğu çorbacısı oldu, yanına mahalle imamını ve mahalleden birkaç muteber kişiyi alarak Baba Nazlı'nın evine gitti. Ev boştu. Çorbacı meseleyi yeniçeri ağasına, o da İstanbul kadısına arz etti, kadı efendi de evvela bir gıyap kararı verdi: "Kıptiye-i Müslime bir avreti oğlan kılığına sokarak meydanlarda oynatan ve o avreti fuhuş ve şenaat yolunda kullanan Baba Nazlı ile Can İbo Şah namıyla maruf o kahpe avretin ve onun ah-

valini hoş görmüş olan uygunsuzlar olan İbo'nun babası ile anasının tevkiflerini ve sorguya çekilmek üzere, mahkemeye getirilmelerini" emretti.

İbo'nun babası ile anasının ve ayyaş amcanın oturdukları Balatşah Mahallesi'ndeki eve girildi. Orada köçek oğlanın, sahte köçek oğlanın babasını anasını bulamadılar ama amcasını buldular. İçki deliliği arasındaki sözleriyle Can İbo Şah'ı belki de darağacına kadar götürecek bir hadiseye sebep olmuş ayıcı, kendisini kuşağıyla tavana asmış, intihar etmişti.

Baba Nazlı'nın sonu ve Şamlı Fatma

İstanbul'dan kaçtığının haftasında Anadolu yakasındaki Bostancıbaşı Köprüsü civarındaki bir ormanda, Turşucu Deresi içinde Baba Nazlı'nın cesedi bulundu. Bir Bektaşi babası kılığındaydı; teberine, nefirine, tespihine, el ve ayak parmaklarında kınası, gözlerinde sürmesine, iki kaşı arasına resmedilmiş elifine varınca. Parasına tamah edilerek öldürüldüğü anlaşıldı. Bir kayışla boğulmuş olan ceset Bostancı Kolluğu'na götürülüp soyulmuş, belindeki izi aydın olarak görülen altın kemeri alınmıştı.

Baba Nazlı'nın şahsında çok kıymetli bir sanatkâr kaybolmuştu.

Can İbo Şah yoktu artık; babası ve anasıyla birlikte bir kervana katılan Güllü, Şam'a selametle ulaştı, orada Kıptiyan mahallesinde Kolbaşı Pehlivan Talha'yı ve onun vasıtasıyla da Tarif Şah'ı kolaylıkla buldular.

Güllü, Köçek Tarif'in Çingeneler mahallesindeki evinde "kocacığı" Baba Nazlı'yı aylarca bekledi; ne kendi geldi ne haberi. Kıpti-Arap melezi Tarif çöl ahusu çok güzel bir oğlandı, Güllü de adı üstünde, bir çiçek, nikâhlarını kendileri kıydılar ve evlendiler.

O zamanlar Şam, taşı toprağı zevk ve sefa, aşk ve muhabbet, fuhuş ve rezaletle yoğrulmuş bir tarihi beldeydi. Erkekler ve kadınlar arasında cinsi sapıklık alabildiğine yayılmıştı, "sahhakalık" bütün saray ve konakların haremlerinde dal dal yaygındı. O saray ve konak haremlerinde sırım gibi esmer bir delikanlıdan farksız Güllü kıza öyle sıcak kucaklar açıldı ki, "İstanbul'dan gelmiş rakkase düşünmesin..." dediler. Şamlı Fatma paylaşılamadı. Bütün kibar Şam ha-

nımlarının enis-i ruhu, mahremi, hemdemi, makbulü, baş tacı oldu.

"Kocacığı" Tarif de öbür âlemin şımarık köçeğiydi. Tarif'siz meclis kurulmaz ve onun oyunlarına doyulmazdı. Güllü geldikten az sonra Köçek Tarif'in kıymeti kat kat arttı; Baba Nazlı kendisini nasıl ham elmastan pırlanta yapmış ise Güllü de Tarif'i öylece işledi, ona yeni oyunlar öğretti, oyunlara kız cilveleri kattı.

Fakat gariptir ki, kocasını erkeklerden kıskanmayan Güllü'yü, Tarif kadınlardan kıskandı ve gün geldi, genç kadını evinde kilit altında tutacak kadar zorbalaştı. Ama bu durum uzun sürmedi. Zenginlerden birinin kâşanesinde, bir gece içkili bir çılgın eğlence âleminde, oynatıldıktan sonra soyulup havuza atılan Tarif, esrarengiz bir şekilde boğuldu. Meclisteki sarhoşlar, onun istimdadını latife, şaka sanmışlar ve köçek oğlanın boğuluşunu alkışlarla gülerek seyretmişlerdi.

Tarif'in ölümünden sonra Güllü'ye ilk evlenme teklifini Kolbaşı Pehlivan Talha yaptı. Güllü, artık kendisini bir başka erkeğin aşk âlemine götüremeyeceğini anlamıştı. İlk "kocacığı" yaşlı, fakat duygulu, olgun, nazik ve büyük sanatkârdı, insan vücudunu kuyumcu gözüyle gören ve kuyumcu eliyle işleyen bir sanatkâr; ikinci "kocacığı" da güzeldi, gençti, hırçındı, serkeşti; biri öğretmiş ve sonra ayaklarına kapanmış, ayaklarını öpmüştü; öbürü öğrenmiş ve sonra saçlarını koluna dolayarak onu yere çalmıştı.

Tarif öldükten sonradır ki ne yapacağını düşünürken Şam'da bir İstanbullu hanımla tanıştı, zürefadan bir İstanbul yosması. Kocası Şam defterdarıyken ölmüştü, kendisi bir paşa kızıydı. İstanbul'da babadan kalma bir yalısı vardı. İstanbul'a dönerken Güllü'yü de götürdü.

İstanbul'a "Şamlı Fatma" adıyla dönmüştü. Bir sene kadar o yosma hanımın paşa babasının Boğaziçi'nde Kandilli'deki yalısında kaldı. Hanım ikinci yahut üçüncü defa kocaya vardığında Hasköy'de bir ev satın alarak yerleşti ve kendi cinsinden Canbaz Kasım adında bir Çingene'yle evlendi.

Canbaz Kasım esirciydi, Mısır Çingenelerindendi. Fatma da, Kasım da İstanbul'da Araplık tasladılar. Hatta gerdeğe girdikleri geceye kadar ikisi de, "Çingeneliğimi sezerse herif beni boşar", "Çingeneliğimi anlarsa karı benden kaçar" diye düşünmüşler, fakat zifaf döşeğinde kokularından çok rahat, çok çabuk anlaşmışlardı.

Canbaz Kasım çok zengindi. Fatma'yla iş, ticaret yolunda da anlaştılar. Koca, satılık cariyeleri arasında çengilik kabiliyeti gördüğü kızları seçti, kendi evine getirdi, Fatma, Baba Nazlı'dan öğrendiği usuller, gördüğü yollarla onlara raks öğretti, öyle oyunlar ki, satışa çıkarıldıkları zaman yüksek fiyatlarla alıcı buldular; o cariyeler gittikleri İstanbul saray ve konaklarında, "Kız. Sen bu oyunları nerden, kimden öğrendin?.." diye sorulduğunda, "Benim ustam Esirci Mısırlı Kasım Ağa'nın karısı Şamlı Fatma Hatun'dur!.." diyorlardı. Çengi kızlar ustası Şamlı Fatma Hatun kısa bir zamanda İstanbul'da bir şöhret oldu. Saraylardan konaklardan davet edildi: "Fatma Hatun gelsin, cariyelerimi görsün, içlerinde raksa istidadı olanlar varsa talim etsin, ustalık hakkını hiç düşünmesin" dediler. Fatma Hatun raksa istidatlı cariyeleri görmek için gittiği konak ve saraylardan günlerce haftalarca çıkamaz oldu. O, kızlarla; kibar hanımlar ve hatta hanımsultanlar ve sultanlar da çengi ustası karıyla meşgul oldular.

Uzun bir boy, kestane karası bir deri, büyük büyük eller, büyük büyük ayaklar, memeleri var yok arası, göğsü iri çakıllı delikanlı göğsü gibi, uzun bir boyun, üstünde biblo gibi duran bir baş, gözlerinin bakışı zeberdest oğlan bakışı; gülümsediği zaman, kaşları çatıldığı zaman, duruşu, oturuşu, adım atışı, topuk vuruşu, sanki bir şahbaz hamlacı civanı kadın kılığına sokmuşlar, getirmişler gibi. Bariton sesi daha daha kalınlaşmış, davudileşmiş. Kibar yosmalar gökte aradıklarını yerde, kendi konaklarında, yalılarında bulmuşlardı.

Fakat İstanbul "sahhakalık" âleminde Şam'ın gösterdiği yumuşaklığı gösteremedi. Bir seferinde Ayşe Hanımsultan yalısına giden Şamlı Fatma oradan çıkamadı. Onun yalıya gelmesinden az sonra yanında iki nefer cellatla bostancıbaşı ağa geldi, elinde padişahın fermanı, "çengi ustası karı"yı hanımsultanın dizinin dibinden aldılar, hanımsultan düştü bayıldı, kayıkhaneye indirilen Şamlı Fatma orada boğuldu, cesedini soydular, üstündeki asım takım mücevherlerini cellatlar paylaştı, çıplak cesedin ayaklarına ve boynuna iri taşlar bağlayıp, bir çuvala tıktılar, bostancıbaşının kayığıyla götürüp Sarayburnu açıklarından denize attılar.

17

Trabzonlu Nebil Bey'in divanı ve Kel Vasil'in meyhanesi

Trabzon'dan İstanbul'a göç edip yerleşmiş bir ailenin evladı olarak 1842'de İstanbul'da doğan ve 1889'da "mukavelat muharriri" (noter) olarak gittiği Ayvalık'ta ölen Nebil Bey, 47-48 yıllık kısa hayatında akşamcılık âlemlerinde rindane yaşamış bir şairdir. İstanbul meyhanelerinin tarihçesi üzerinde bir kalem denemesi yapılırken elbet ki unutulmaması gerekir.

Şiirlerinden öğreniliyor ki, hayli haşarılıklar yapmış, güzellere gönül vermiş, yanmış, tutuşmuş, rakiplerle mücadele etmiş, hatta bir maşukunun yolunda cami avlusunda yolu çevrilerek dayak yemiştir ve başından geçenleri kalenderane bir zarafetle gazellerinde anlatmıştır; çoğu zaman da teselliyi "bade"de aramıştır:

Biz mürid-i badeyiz çün şeyhimiz pir-i mugan
Saki-i gülçehredir hem rehber-i sagarresan
Devreder rindaneler bezminde câm-ı dilküşa
Nara-i mestanedir hep hay ü huy-i âşıkan
Halk ne dirlerse disünler nuş-i meyden geçmeyiz
Var iken meyhanede câm-ı sefa-i cavidan...

Meyhaneyi bir ev kadar sıcak tasvir ediyor:

Rintler evi meyhanedir
Sakinleri mestanedir
İçtikleri peymanedir
Zahitlere yoktur mekân.

Pir-i meye gel bende ol
Câm-ı muhabbet ile dol
Fark olmayınca sağ ve sol
Nuş etmeli her vakt ü an.

Saki aman doldur şarab
Zira bugün halim harab
Akşamdan içtim bihisab
Hemreng-i câm-ı erguvan.

Bazen de ayyaşlığı bir tarikat, meyhaneyi de tekke gibi görüyor:

Ruh-i Cemşid'i yeniden şad ü hurrem eyledi
Birtakım rindaneyi azade-i gam eyledi
Toplayıp mestaneyi sahbaya mahrem eyledi
Açılır subh ü mesa meyhane-i irşadımız
Hazreti Bekrî Baba'dır pirimiz üstadımız...

Şair, meyhane dönüşünde bir ayyaşın yere serilişini coşkun bir aşk havası içinde tasvir ediyor; öylesine şirin, güzel bir beyittir ki, İstanbul'da meyhane kalsaydı levha halinde duvarına asılmalıdır derdim:

Mest olup kâhi yaturdum hâkte
Ol mehi görmek içün eflakte...

"Sevdiğim güzeli gökyüzünde görmek için, sarhoş, toprak üstüne serilir yatardım."

Nebil Bey Topkapı civarında otururdu; Topkapı, Edirnekapı ve Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul cengi şehitlerinin toplu halde gömülü bulunduğu Tokmaktepe'yi de pek severdi. İstanbul surlarına ilk Türk sancağını çeken Ulubatlı Hasan da orada gömülüdür.

Sur dışı, zabtiye gözünden uzak, yâranıyla geç vakte kadar Tokmaktepe eteğinde Kel Vasil'in meyhanesinde içermiş, külüstür bir meyhane:

Orası Tokmaktepe'yse burası da Kel Vasil
Rintlerin câygehi çün olmaz ziynetli pek
Dükkânın bulduk kapalı, bu nasıl meyhaneci
Yakasından tutup dışarı atmalı yelken kürek...

Hem övüp, hem taşladığı şu manzumeyi de "Örümcekli Meyhane" adını koyduğu Kel Vasil'in meyhanesi için yazmıştır:

Hürmet ider mihmanına
Neşe verir yârânına
Sen pek yapış dâmânına
Kel Vasil'in dükkânına!

Def-i gamsa ger niyetin
Çak burda bul kermiyetin
İçmek mey ise âdetin
Kel Vasil'in dükkânına!

Âb ü hava ister isen
Zevk ü sefa ister isen
Bir hoşça câ ister isen
Kel Vasil'in dükkânına!

Keldir velî tabı güzel
Meyhanesi bir dar mahel
Yoktur bu yerde müptezel
Kel Vasil'in dükkânına!

Rindan ider her subh ü şam
Bu mecmaa her gün devam
Pür neşe olmaksa meram
Kel Vasil'in dükkânına!

Surette saki ihtiyar
Gençlikte eyler iftihar
Durma otur leyl ü nehar
Kel Vasil'in dükkânına!

Bu Vasil'in dergâhıdır
Âşıkların dilhahıdır
Sarhoşların hankâhıdır
Kel Vasil'in dükkânına!

Meyhane-i aşka Nebil
Ol bu mahle sen dahil
Bu nutkumu ezberle bil
Kel Vasil'in dükkânına!

Kıta sonlarındaki "kel"ler "gel"de okunabilir. Sur dışındaki bu küçük meyhanenin, içinde aydın kişilerin toplandığı bir "koltuk meyhane" olduğu anlaşılıyor.

18

Ahmed Rasim'in kalemiyle iki meyhane tasviri

Büyük İstanbullu, Ahmed Rasim, ölmez eserlerinden *Muharrir, Şair, Edip*'te, gedikli meyhanelerin en namlılarından Taşhan Meyhanesi'nin Sultan II. Abdülhamid devrindeki halini şöyle anlatıyor:

"Makasçılar'dan geçerek meşhur Boğaçacı Fırını'nın yanındaki sokakta Taşhan denilen büyük meyhaneye girilince, en tenha günde, hiç olmazsa kendi halinde söylenen, sermest-i ilhamat, perişan kâkül, çatık kaş, kan oturmuş göz, bıyıklı ise bir tarafı yukarıda bir tarafı aşağıda, sakallı ise sakal bıyığa karışık, masanın üstünde şişesi, kadehi, mezesi, kalemi, kâğıdı, hatta mecmua-i eşârı veyahut bir şairin divanı ile kirli mendili, tütün paketi duran birine rastlamak yüzde doksan dokuz ihtimal dahilindedir.

Bu zatın meyhaneci, tezgâhtar ve meyhane aşçısı nezdinde türlü türlü itibarı vardır. Meyhaneci bir yerde birinden bunun çok okumuş, kafalı bir adam olduğunu, fakat bu memlekette bu biçimde, bu halde adamların para kazanamayıp ömürlerini işret-i müdam ile geçirdiklerini öğrenmiş. Hikâye arasında tezgâhtara, meyhane uşaklarına söylemiş, onlar da yan yan:

'Megalos antropos!' diye aşçıya göstermişlerdir.

İşte o günden itibaren bu zat ne zaman çağırırsa, 'Geliyor!' demezler,

'Oriste!' derler...

Uşaklar masasına iki elle asılmazlar, yarım divan dururlar. Dışarıdan yemiş, tuzlama veya başka bir şey ısmarlarsa küçüklü büyük-

lü seğirtirler. Arada meyhaneci yanına gelir, hal ve hatır sorar, şişesini koklar, ekseriya tezgâhtara,

'Gel bunu değiştir! Benim içkimden ver!' der...

Giderken tezgâhtar da bir tane kirasu eder. Şişe verirse yıkar, şartlar, koklar, bir daha yıkar, süzer, doldurur, siler, temizce bir kâğıda sarar. Gece ise,

'Kalinikta beyim... Yarın sabah erken...'

Gündüz ise,

'Yine buyurun pasam' der.

Yahut,

'Sizin arkadaş sorarsa ne diyeyim?..' suretinde arz-ı hizmet ederek teşyi eyler..."

Ahmed Rasim aynı eserinde, Tavukpazarı'ndaki Saraç Hanı Meyhanesi ile o devirdeki sahibi "Hacıbey" hakkında da şirin tasvirler, tarifler yapıyor. Saraç Hanı Meyhanesi'nden daha önce bu yazıların birinde bahsetmiştim, bir intihar ile bir cinayet vakası naklederek. "Hacıbey", Rum meyhanecinin lakabıdır. Ahmed Rasim'in uygun gördüğü unvanıyla o "pir-i mugan", mutasarrıf mazulleri kıyafetinde düzgün giyinir, kalem ricalinden biriymiş gibi elinde tespih, kehribar ağızlıklı, altın saat ve kordonlu ve kendisi de akşamcılardanmış... Hacıbey, vakti gelince meyhanenin iç bölmesi ortasına oturur, tıpkı bir müşteri tavrını takınır, şişesini ısmarlarmış. "Veresiyeleri unutmak, 'verilmiştir' diye tezgâhtara haber yollamak" gibi kibarlıkları varmış. Şair Deli Hikmet Bey onun için "karagün meyhanesi" dermiş.

Devrin büyük rintlerinden şair İranlı Remzi Baba, bu meyhanenin adeta bir alamet-i farikası, Hacıbey de şairin adeta kapı kâhyası gibi bir şeymiş; "Remzi Baba'ya oda tutar, sildirir, süpürtür, şiltesini attırır, meyhanesinde yedirir içirir, sızarsa başının altına yastık koydurtur, çıraklara gürültü etmemelerini tembih eder, para verir, hasta olursa hekim çağırtıp baktırır" imiş...

Meyhane duvarlarının birkaç yerinde, Hacıbey tarafından itinayla camlanmış ve çerçevelenmiş olarak Remzi Baba'nın "mey", "mahbub", "pir-i mugan", "meyhane" hakkındaki beyit ve kıtaları asılıymış. Muhakkak ki Remzi Baba Saraç Hanı Meyhanesi'nin bir edebi süsü olmuştu.

Sohbeti zengin, ruhu bir safiyet ummanı olan bu şairin hayatı zarif fıkralarla bezenmiştir. Bir akşam oturduğu bekâr hanına döndüğünde, pılı pırtı eşyasını han kapısı önünde bulmuş. Genç uşaklara dik dik bakıyor diye hancı Remzi Baba'yı handan kovmuş. İşte o Azeri şairin kendi lehçesiyle hancıya yazdığı uzun bir hicviyeden, taşlamadan birkaç beyit:

Ey nefyeden meni şu muhakkar odamdan
Bilmem sana çisud bu sevda-yı hamdan

Handan meni salarsan eger taşra incimem
Şeytan çıkardı ceddimi Darüsselam'dan

Sen kâselis-i bezmgeh-i Amr ü Zeyd'sin
Ben geçmişem muaşeret-i has ü âmdan

Çok zahid-i müraiyi gördüm senin gibi
Kandil sirkat eyledi Beytülharam'dan...

Bir pazar akşamı kızlı oğlanlı Rum gençleri Ada'dan dönmüşler, Remzi Baba da Köprü üstünde:

Ahşam olanda Görpü'de tufan-ı Nuh olur
Papurdan çıhanda bu derya çiçekleri...

Bir gün Babıâli'nin önünden geçerken bir genç kâtibin çıktığını görmüş, peşinden yürümüş, kâtip bir aşçı dükkânına girmiş, cebinde meteliği olmadığını unutan baba da girmiş, ciğer kebabı yemiş, parasını veremeyince aşçı tarafından ağır bir hakarete uğramış, kalender şair de bir kâğıda şu beyti yazarak kâtibe yollamış:

Tuzladı aşçı diliyle ciğerim yaresini
Ciğerim paresi, gel ver ciğerin paresini!

O genç kâtip devrin mümtaz bir edibi, şairi olacaktır: Recaizade Mahmud Ekrem Beyefendi... Remzi Baba'dan hayli feyz aldığını söylemiştir:

Ekrem Bey'le amansız bir münakaşalarda bulunmuş Muallim Naci de Remzi Baba'dan "Beliğ-i şehîr eş-Şeyh Remzi Baba Hazretleri" diye bahseder.

Remzi Baba, 1889'da yaşı seksenin üstünde Gureba Hastanesi'nde ölmüştü. Şair Deli Hikmet Bey kabir taşı için şu kıtayı yazmıştı, taş dikilmedi, kıta kâğıt üstünde kaldı:

Bir düşün ey zair-i gafil şu kabrin halini
Bir de altında yatan pir-i belaperverdeyi
İhtiyarlık, hastalık, gurbetle yokluk birleşip
Boğdular biçare Remzi-i felaketdideyi...

19

Çaylak Tevfik Bey'in kalemiyle muhayyel bir meyhane âlemi

"Muhayyel bir meyhane âlemi" dedim; Çaylak Tevfik Bey Sultan II. Abdülhamid devrinde yaşamıştır, tasvir ettiği meyhane âlemi ise 1826'dan önce, son yeniçeriler devrinde geçer; tarihi romanlar yazarken, tarihi vakaları romanlaştırırken, o eski, içinde yaşanmamış devirlerin toplum hayatı, giyimi kuşamı, artık kullanılmaz olmuş eşyası ve bir şehrin, kasabanın tarihi topografyasını mutlaka bilmek gerekir. İşte onları bilmediği içindir ki, zamanının ünlü bir gazetecisi ve yazarı olan Tevfik Bey, müşterileri arasına yeniçerilerle tulumbacıları koyduğu bir meyhane vakasında büyük hatalara düşmüştür. Tevfik Bey'in "tulumbacı" dediği, kendi zamanının tulumbacısıdır; 1826'dan önceki tulumbacıların da birer yeniçeri olduğunu ve hepsinin Yeniçeri Acemioğlanları Ocağı'nın efradı arasından seçilmiş delikanlılar, gençler olduğunu bilmemektedir. Naklettiği vakada tarif ettiği kılık kıyafetlere verdiği isimlerde de büyük sürçmeler yapmıştır. Tevfik Bey'in naklettiği bir meyhane kavgasıdır.

"Bir bayram tatili, Yüksekkaldırım semtinden üç delikanlı Langa'ya inmişlerdir. *[İşte topografik bir hata: Galata'dan Langa'ya inilmez, Galata'dan Langa'ya gelinir; büyük şehrin Marmara tarafı yamaçları altında bulunan Langa'ya İstanbul'dan inilir, mesela Sultanahmet'ten, Türbe'den, Çarşıkapı'dan, Beyazıt'tan.]* Bu delikanlılar, Yorgancı Mahmud, Çıkrıkçı Hüsnü ve İpçi Mehmed Ali'ydi. *[İşte ikinci büyük hata, mahalle aralarında hallaç dükkânları vardı, yorgancı esnafı Büyükçarşı içinde, çıkrıkçı esnafı Uzunçarşı boyunda, ipçi esnafı da Tahtakale'de toplanmışlardı, 1826'dan önce, yeniçeri-*

lik devrinde. O devirde Yüksekkaldırım sakinlerinin çoğunluğu Rum'du, caddemsi kaldırımlı yolun hele alt kısımlarının yan sokakları hep kötü evlerdi. Üç delikanlı şehir uşağı, İstanbullu ise, İstanbul'da Müslüman mahallelerine ve semtlerine kıran gelmemiştir. Süleymaniye, Küçükpazar, Tahtakale, Beyazıt, Unkapanı... Birinden birine mal edilebilir. Bekâr uşakları iseler, kesin hükümle yazıyorum, mutlaka bir bekâr hanında, bekâr odalarında, veya dükkân üstlerindeki bekâr odalarında yatıp kalkacaklardır, hem ustalarının ve loncalarının zincirleme kefaleti altında 1826'dan önce.] Delikanlıların üçü de on sekiz yaşlarında, gayet gürbüz ve azası mütenasip olup, bıyıklarının uçlarını henüz burmaya başlamışlardı. Kıyafetlerine o vakitler pırpırı kesim denilirdi. Başlarında dal fes, sırtlarında camedan, salta, cüppe, şalvar gibi şeyler, gençlik bu, başlarına o zamanın modasınca 'yârdan ayrıldım' denilen biçimde birer yemeni bağlamışlardı, bellerinde de şal veya Trablus kuşakları. *[Yine duralım, duralım da fahiş hataları nasıl düzeltelim. Dal fes, üstüne hiçbir şey sarılmadan giyilen fese verilmiş isimdir; püskülü ile bir fes. O kadar!.. Tevfik Bey "yârdan ayrıldım" modasınca yemeni sardırıyor. Yemeni sarılmış fesi de, dal fesi de bir yana koyalım, 1826'dan önce fes, Tük milletine henüz serpuş bile olmamıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırılacak, Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni ordu teşkilatı kurulacak, fes de o zaman giyilecektir, hem de esnafın başından külahlarını attırıp onlara fes giydirmek ne kadar zor olacaktır. Pırpırı kesime gelince, yalınayak, baldırı çıplak it kılığıdır.]*

Bu delikanlılardan Hüsnü gerçekten genç irisi, sahihan insan güzeliydi. Langa'da biraz gezindikten sonra bir iki atmak ve bu vesileyle, yani bayram tatili münasebetiyle keyif çatmak için Mermerli denilen meyhaneye girdiler.

Vakit henüz erkence olduğundan meyhane o kadar kalabalık değildi. Bunlar kapıdan girdiler. Pek de devam ettikleri yer olmadığından iki tarafa o kadar serbestçe bakmayarak, bir köşeye oturdular. İşte o zaman meyhanenin tezgâh tarafında üç beş kadar yeniçeri dayılarının oturup, henüz keyiflerini çatmak üzere olduğunu gördükleri gibi çocuklar dayılara karşı bir saygı gösterdiler; şöyle ki, eğer o dayıların orada olduklarını bilseydiler elbet ki girmekten çekineceklerini ve bilmeyerek girmiş olduklarını, tavırlarıyla dayılara anlattılar.

[Duralım: hangi köşeye oturdular ve nereye oturdular? 1826'dan ön-

ce İstanbul'un meyhanelerinde masa yoktur, sofra kurulur, sofraları da keseleri dolu kalantor akşamcılar ve bir de işte o dayılar kurdurabilir. O devirde bir meyhaneye giren 18 yaşında genç irisi üç delikanlının yeri, Tevfik Bey'in yeniçeri dayılarını oturttuğu tezgâh başıdır, hem tezgâh başında oturulmaz da, ayakta içilir. O devirde 18 yaşında üç delikanlının bir meyhaneye girebilmesi de ayrı meseledir, hele içlerinden biri "sahihan insan güzeli" olursa... Yazarın yeniçeri dayıları dediği adamlar, son yeniçeriler, bir meyhane içine girenlerini değil, gözlerine kestirirlerse, dörtkaşlı koca genç adamları palalarını çekip cebren ve kahren bekâr odalarına kaldıran şehir eşkıyası erazil güruhudur.]

Meyhane hizmetçisi gelip ne içeceklerini sordu. Birer şişe düz getirttiler. Dayılar çocukların bu vaz-ı edibane ve tavr-ı riayetkâranelerini görünce gayrete gelerek çocukları taltif için sofralarında bulunan mezelerden bir iki tabak mezeyi hizmetçiye verip,

'Al şu mezeleri delikanlıların sofrasına koy!.. Bizden kendilerine selam söyle!.. Rahat etsinler, eğlensinler!..' dediler.

Çocukları bildik, fakat dayılar kimlerdir? Onları da bilmek lazım, çünkü aşağıdaki vakada isimleri geçecek.

Biri Çadırcı Salim ki, yeniçeri ortaları için çadır imal eden çadırcılardan.

Biri Atpazarlı Mustafa, iradıyla geçinir, gayet hovarda mizaç bir delikanlı.

Sülün, bu zenci idi, yeniçeri ağalarının birinin kölesi iken efendisi azat etmiş ve kışlalardan birine vermiş, kendisi yeniçeri neferiydi, gözler kan çanağı, kalıp kıyafet gulyabani idi.

Bıçakçı İbrahim, bu adam sonraları sefaret yasakçısı olmuştur.

Mumcu Veli, kışlaların mumunu dökerdi.

İşte çocuklarımıza bir de selam gönderen dayılar bunlardı.

Çocuklar kendi hallerinde eğlenip dururlarken meyhane kapısından bir tulumbacı girip bir nara attı. Nara attı ama meyhanede bulunanların da beyinleri patladı.

Nara atan herif Baruthane tulumbacılarından Kel Memiş namında biriydi. Herkes ile beraber çocuklar da Kel Memiş'e baktılar, yanında iki de arkadaşı olduğunu gördüler. İki tarafa sallanarak geldiler, çocuklara karşı boş bir sofraya oturdular. Bir ibrik şarap ısmarladılar. İçlerinden biri cebinden bir iki elma çıkarıp sofranın üstüne

koydu. Şarapları da geldi. *[Burada yine duralım. O devrin meyhanelerinde rakı tezgâh başında içilecekse hazır bir kadeh tezgâhtar tarafından doldurulur. Sofrada içilecek ise şişeyle gelmez, rakı ibriğiyle gelir. Şarap da ibrikle gelmez, testiyle gelir.]*

Meyhane kavgası

Tulumbacılar birer bardak şarap içip kendilerine mahsus tavırla, 'şöyle keseriz, böyle biçeriz!' diye konuşmaya, yave söylemeye başladılar. Meyhane âlemi bu ya, herkes içinde ne varsa dışarı atar. Bu herifler ağızları ile atar tutar, gözleri ile de etrafı süzerlerdi. Meyhane bulaşığı adamların âdeti budur.

Gözleri çocukların bulunduğu sofraya çarptığı gibi aralarında şöyle bir konuşma başladı:

'Ulan burada yenecek epeyce kuzular varmış!'

'Yayla mı bu?'

'Kıyamadan kim kesecek?'

Bu konuşmanın kıvılcımı evvela yeniçerilerin sofrasına sıçradı:

Mumcu Veli:

'Mustafa... Geçen gün Yedikule salhanelerine gitmiştim... Salhanenin ne iri iri köpekleri var!'

Mustafa:

'Koyun kuzu bağırsağı yemeye alışmışlar... Elbet iri olur...'

Mumcu Veli:

'Birdenbire ürktüm...'

Mustafa:

'Köpekten ürkülür mü?'

Mumcu Veli:

'Ne bileyim... Bir kere 'Hoşt' deyince topu birden kaçtılar...'

Sülün:

'Onlar sade yer içer havlar, dişleri kesmez...'

Konuşma ve etraftan atılan yaveler bu dereceye gelince bıçakları zağlamalı. Çocuklar da bu yaveleri dinleyip aralarında usul usul şöyle söyleşiyorlardı:

Mahmud:

'Ne dersin... Gidelim mi?'

Hüsnü:

'Nereye... Tandır başına mı?'

Mehmed Ali:

'Amma yaptın ha... Şimdi aramızda biz de mi yaveleşeceğiz?.. Tandır başı ne demek?..'

Hüsnü:

'Ne bileyim a kardeş... Böyle şeylerden kaçanlar rakıyı tandır başında içmeli...'

Mahmud:

'Herifler zıpır...'

Hüsnü:

'Öyle zıpırları çok gördük!'

Tulumbacı Kel Memiş bir mâni tutturdu:

Adam aman kuzusu...
Çeşme kuru, çay bulanık,
Nerden içsin kuzu su?..

Arkadaşı:

'Ulan Memiş... Ağzına da hiç yakışmıyor... Bırak da başkaları söylesin...'

Memiş:

'Omuzdaş ne darılıyorsun?.. Anam babam sen söyle!..'

Arkadaşı:

'Bizde söyleyecek yok.'

Dayılar da konuştular. Sülün:

'Mumcu... Hiç şarap içtin mi?'

Mumcu:

'Ne var sanki?!'

Sülün:

'İskemleden iyi şarap mezesi olur, derler de... Onu soracaktım...'

Mustafa:

'Ben bunlara uymayı kendimize ayıp sayarım.'

Sülün:

'Ne yapalım, herifler çanak tutuyor, çocuklara bu kadar sarkıntılık olur mu?..'

Tulumbacılardan biri,

'Kalk Memiş... Kalk gidelim!..' dedi.

Memiş de,

'Nereye?.. Korkarım sen iskemle mezesinden hoşlanmadın... Bak meze böyle gönderilir..' diye belindeki ucu sivri kamaya bir elma sapladı, meyhane miçosuyla dayıların sofrasına gönderdi.

O sofrada da Mustafa,

'Sülün!.. Aradığın ayağına geldi...' dedi.

Çocuklar da konuştular. Hüsnü:

'Arkadaşlar... Ben bir şey yapacağım...'

Mahmud:

'Söyle...'

Hüsnü:

'Şu dayılardan destur alıp bunların üçünü de süpüreceğim.'

Mehmed Ali:

'Sen bugün mutlak bir şey yapacaksın...'

Hüsnü:

'Hem de yapmalıyım!'

Bu yaveler devam ededursun meyhanenin içi akşamcılarla doldu.

Dayılar sofrasında Sülün,

'Ne olacaksa bir ayak evvel olsa da akşamcıların keyfini bozmasak...' dedi.

Öte yandan Tulumbacı Memiş:

'Meyhanelere çocuklar da dadandı...'

"Kabahat kimin... Babaları getiriyor!..'

Hüsnü yanında duran iskemlelerden birini çevirip tersine yere koydu. Dayılar bunu gördüler. Mustafa:

'Çocuk! Meramın nedir?'

Hüsnü:

'Destur isteyeceğim!'

Mustafa:

'Ne yapacaksın?..'

Hüsnü (tulumbacıları göstererek):

'Şu ağalara meyhane iskemlesi mi ağır, yoksa tulumbacı sandığı mı ağır onu anlatmak istiyorum da..'

Sülün:

'Kuzum sen yerinde zevkine bak!..'

Hüsnü:

'Bu alçakla güreşmek size yakışır mı?'

Hüsnü hemen tulumbacıların sofrasına bir iskemle attı. Sofra altüst oldu. Memiş yerinden fırlamak isterken Hüsnü, bir iskemle daha fırlattı. Dayılar şimdilik seyirci kaldılar. Memiş bir kere daha silkinip kamasını çekti, yalın kamayla hücum edeyim dedi. Hüsnü herifin bileğine nişan alıp bir iskemle daha aşk etti. Memiş'in elinden kama düştü. Hüsnü kamayı kaptığı gibi dayıların sofrasına attı. Bunun üzerine dayılar birden ayağa kalkıp tulumbacılara,

'Çocuk daha birinci hamlede namusunuzu bozdu... Edebinizle çıkın!..' diyerek onları birer birer attılar. Bu üç bulaşık söylene söylene, yıkıla yıkıla def olup gittiler.

Meyhanede Hüsnü'ye ikram edenlerin hadd ü payanı mı var. Dayılar bu üç çocuğu sofralarına alıp artık muhabbete koyuldular..."

Nasıl bir muhabbet?.. Bilhassa "sahihan insan güzeli" Hüsnü için!..

O devrin tarih kaynaklarının, *Câbi Said Vakayinamesi*'nin, *Üss-i Zafer*'in, *Şânîzade Tarihi*'nin, *Cevdet Tarihi*'nin son yeniçeriler hakkında yazdıklarını hatırlar isek, Çıkrıkçı Hüsnü, yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştur, Yorgancı Mahmud'u ve İpçi Mehmed Ali'yi de yanı sıra sürükleyerek...

20

Ahmed Midhat Efendi'nin kalemiyle bir meyhane

Ünlü halk romancısı Ahmed Midhat Efendi *Dürdane Hanım* adındaki romanının ilk sayfalarında Galata meyhanelerini tasvir eder. Roman, konusu bakımından Ahmed Midhat Efendi'nin en kötü eseridir; zoraki bir çabayla yürütülmek istenilen maceralar, devrinin örf ve âdetlerine asla sığmayan sahnelerle doludur; hele romanın kahramanlarından bir kara yağız delikanlı, "Acem Ali Bey" vardır ki, erkek kılığında gezer bir kadındır. Tüysüz oğlan deseniz, yaptığı işler, mesela on nefer iriyarı hammalı önüne katıp kaçırması, yaşına uymaz. Serpilmiş genç deseniz, yüzünde tüyden eser yok, köse diyemezsiniz, sesi gümbür gümbür. Hepsine bir kulp takıp takıp hoş görmeye çalışsak bile, geçen asır ortasında bir genç kadını erkek kılığında Galata meyhanelerinde dolaştırmak, sandalcılarda, otellerde yatırmak ve ırzına namusuna toz kondurmamak akıl ve mantık çerçevesinin dışındadır. Kaldı ki sahte erkekliği halkın ağzına düşerse bir anda keşkeş edilir. Fakat o kötü romanda Acem Ali Bey'in dolaştığı yerler anlatılırken, Galata'nın meyhaneleri ve otelleri, Ahmed Midhat, İstanbul tarihine hizmet eder ve çok iyi, yakından bildiği o yerleri en doğru çizgileriyle tarif eder. Çok kıymetli notlardır.

"Galata'dan geçerken birtakım geniş meyhaneler görürsünüz ki, yirmi beş arşın eninde ve kırk elli arşın boyundadır. Bu meyhanelerin sokak cihetine yakın bir tarafında süslüce bir tezgâh görüp de onun ön tarafında da Eski Yunanlıların işret mabudu olan Baküs'ün sarhoşluk halini gösteren tasvirine bakarak bunları zamanımızın ile-

ri medeniyetinin vücuda getirmiş olduğunu zannetmeyiniz. *[Romancı demek ister ki, bu meyhaneler çok eski, belki Cenevizliler zamanından kalma yerlerdir.]*

Diğer cihetinde meyhanenin boylu boyunca iki yahut üç sıra olarak birbirinin üzerine dizilmiş olan beşer yüz okkalık fıçılara dikkatle bakın. Üzerlerindeki numaralar size bu fıçıların da henüz birkaç seneden beri yapılıp konmuş şeyler olduğunu zannettirir. Bazı meyhanelerde bu fıçıların çivit mavisi yahut beyaz renklerde boyanmış görünmesi bu zannımızı kuvvetlendirirse de, yağmur yağış görmeyen meşe tahtaları kaç yüz sene dayanabilirse bunların da oracıkta ne zamandan beri îş ü işret erbabının hizmetinde olduklarını tahmin edebilirsiniz. Hem de bu tahmininizde mübalağaya düşmüş olmazsınız.

Şimdiki halde bahsettiğimiz meyhanelerin çoğunda bu fıçılar boştur, boş olmaları da ne kadar ihtiyar olduklarını tahmine daha ziyade yardım eder. İçinde yerleşmiş örümceklerin her biri hemen yengeç büyüklüğünü almış, renkleri de bozarmış olduğundan bu örümceklerin yetmişer, seksener yaşında olduklarını hükmetmede tereddüt etmezsiniz.

Bugün hiçbir bekrî bulamazsınız ki, bu fıçıların dopdolu olduğu zamanı, içlerindeki içkileri tahta mesamatından sızdırdıkları zamanı, ağaç musluklarından damlamakta olduğu zamanı hatta çocukluğunda görmüş olsun. Bu fıçılar, kendilerinin rakibi olan ve yerlerine geçen damacanalara, binliklere pirane bir tavırla gelip derler ki:

'Hey gidi züğürt sakiler hey!.. Bizim itibarda olduğumuz bereketli zamanlarda buralarda "bir kadeh düz rakı" yahut "bir kadeh mastika" gibi tabirler kullanılmazdı!.. "Bir binlik" yahut "bir okkalık" denilip dört ellilik içmekle kalan sarhoşların yüzüne bile bakmazlardı!..'

İşte şimdi gördüğünüz meyhaneler kendi hallerince ve kendi âlemlerince böyle büyük büyük günler görmüş, eskilerden olup onlara nispetle aynalı gazinolar falanlar çocuk oyuncağı gibi yerler kalır. Eski meyhanelerin müdavimleri yeniçerilere ve kalyonculara bedel şimdi tulumbacılar, sırık hammalları, sandalcılar görülmektedir. Fıçının içindeki bade ile damacananın içindeki bade hep o badedir, insanın aklını başından alan içki, yeniçeri ile kalyoncunun damarlarında dolaşan kan ile tulumbacının, hammalın ve sandalcı-

nın damarlarındaki kan da o kandır, içkinin gazap ateşiyle kaynayan ve insanı canavarlaştırıp cinayete sürükleyen kan; değişen, evvelkilerin birer arşın boyundaki pištovları ile birer kulaç boyundaki yatağanları ve sonrakilerin birer karış kamaları ve altı ateşli tabancalarıdır."

Romancı, Galata meyhanelerini böylece tasvir ettikten sonra Acem Ali Bey'i o meyhanelerden birine sokar. Anlattıkları artık bu yazılarımızın konusu dışında kalır.

Tabancalar, bıçaklar... Ahmed Midhat Efendi'nin kaleminde Galata meyhaneleri korkunçtur. Fakat çağdaşlarından Zil İzzet denilen külhaninin kaleminde o meyhaneler şirinleşiyor, kaldı ki İzzet'in lakabı üstünde "Zil", ayık görülmemiş bir adam:

Galata şehridir bu
Fıçı binlik peymane
Kapı tezgâh arama
Her tarafı meyhane...
Mestane güzellerin
Öp ayağın, ellerin
Sar o nazik bellerin
Bulup bir hoş bahane...
...
Galata'ya geçelim
Bir köşecik seçelim
Sayd idüp bir dilberi
Bir iki tek içelim
Sokaklarda yatarak
Kendimizden geçelim...

Yine o zamanın adamlarından Üsküdarlı Gözlüklü Nuri Bey de şöyle konuşuyor:

Geçenlerde Galata semtine hoş eyledim seyran
Yorulup meygedenin birine girdim gönül nalan

Çekildim kûşe-i tenhaya ben mey nuş için ol an
Gelip bir mehru çırak nezaketle durup divan

"Buyurun ey efendim emriniz var mı?" dedi canan
Dedim: "Ey tıfl-ı nazım düz getir bir şişe kıl ihsan."

21

Üsküdarlı Vâsıf Hoca'nın kalemiyle Eftalipos

Galata'da Topçular Caddesi'nde (Necatibey Caddesi) Kapıiçi Hamamı'nın karşısında bir yerdeydi. En eski gedikli meyhanelerden "Saranda" dedikleri yerdir, geçen asır ortalarında meyhaneden gazinoya çevrilmişti. Üsküdarlı halk şairi Destancı Vâsıf Hoca Galata'nın bu ilk gazinosunun son yıllarını şöyle anlatıyor:

"1918 ile 1922 arasında en meşhur birinci sınıf gazinolardan biriydi. Siyah havyardan şampanyaya kadar her çeşit meze ve içki bulunur, pek süslü bir yerdi. Sahibi Yunan tebalıydı *[uyruklu]*, sakalı matruş, kırlaşmış posbıyıklı ve banker kılıklı bir adamdı. Kasada 18-19 yaşlarında pek yakışıklı bir delikanlı olan oğlu otururdu. On kadar garsonu da yaşları 15 ile 20 arasında güzel güzel Rum pedimuları, palikarlarıydı; siyah pantolon, beyaz ceketlerle kılık kıyafetleri de pek temizdi.

İstanbul'un düşman askeri kuvvetleri tarafından işgal altında bulunduğu o karanlık yıllarda İngiliz ve Fransız askerlerinin ve bilhassa bahriyelilerinin akşam ve gece karargâhı olmuştu. Geceleri geç vakitlere kadar gürültülü bir neşeyle körkandil oluncaya kadar içerlerdi; gazinonun genç Rum uşakları ile son durağı Galata hamamları yahut Kemeraltı umumhaneleri olan rezilane cünbüşler olurdu.

Eftalipos'a, fesli bir Türk giremezdi; gaflet edip de girse, kendisine hizmet edilmez, istiskal görürdü, anlamazsa gemici şorolosu Rum oğlanlarından biri küstah bir edayla gelir ve gayet bozuk bir Türkçeyle,

'Yok sen burada içecek!' derdi.

Yine anlamazsa, kasa başında oturan patronzade hiddetli hiddetli bağırırdı.

'Çık git vire... Yok sana içki burda!..' derdi.

Bir gece Tophane'de Yamalı Hamam'da Fransız harp gemilerinden birinin ateşçisi olduğunu öğrendiğim Senegalli bir zenciyle pek muhabbetli yakınlığını gördüğüm o patronzade palikarın sık sık tekrarlattığı bir numarası vardı. Galata'nın kaldırım sermayesi Rum delikanlılarından birinin başına fes giydirir, gazinoya sözde müşteri olarak getirirdi. Onunla türlü hakaretlerle alay edilir, o da zelilane tavırlar takınır, nihayet garson oğlanlardan biri pis soytarının başından fesi kapar, İngiliz veya Fransız askerlerinden birine atar, fes havada, masadan masaya, elden ele dolaşır, kaldırım iti de sözde fesini almak için, tutmak için, soytarı numaralarıyla koşar, sıçrardı, nihayet dönüp dolaşıp Senegalli zencinin zenanesi patronzadenin eline gelir, o da fesi yere çalardı.

Gazinoda büyük bir borulu gramofon vardı, gece yarısına doğru, gazinonun kapanma saatine yakın tango, vals, polkalar çalınır, körkandil sarhoş yabancı askerler garson oğlanlarla dans ederlerdi ve gazino kapandıktan sonra devam edecek cünbüşün pazarlığı da o danslar arasında yapılırdı. Aşağıdaki manzume bu günahkâr Vâsıf'ındır:

Eftalipos Gazinosu Galata'da meşhurdur
Kapısından şöyle bak da içeri girmeden dur

Tezgâh başı, masaları doldurmuştur her yeri
İngiliz'le Fransız'ın çavuşları neferi

Kimi İstanbul'un Rum'u, kimi Yunanistanlı
Ondan fazla uşağı var şıkırdım delikanlı

Palikarya kırmaları, kaldırım kopilleri
Şımardıkça şımarmıştır, bir karıştır dilleri

Gaflet ile gelmiş olsa bir fesli Türk müşteri
Karşılamaz hürmet ile, karşılamaz hiçbiri

Önce alay, istiskalle şöyle bir süzer onu
O kâselis küstah rezil çırak oğlan, garsonu

İngiliz'le Fransız'ın hele bahriyelisi
Gayet ile muglim olup Rum kopili delisi

Şıkırdımlar dünden hazır, sırnaştıkça sırnaşır
Çarebrusu, tüysüzü de kucaklarda dolaşır

Ben şöyle bir çıtlatayım sen ayıkla pirinci
Gazinoya pek yakındır 'Yamalı', 'Kapıiçi'

Çırak oğlan garson değil, Eftalipos'un kendi
Mahdum-i güzini de bir şıkırdım kalopedi

Hem o mahdum-i güzinin dildadesi ateşçi
Bir cehennem zebanisi Tanganikalı zenci

Eftalipos Gazinosu Galata'da meşhurdur
Şöhretinin esbabı da işte efendim budur...

Gözlerimle gördüğüm sahnedir. İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan ayrılacağına yakın bir cuma günü, o kâselis herifler gazinonun kapısına bir Türk bayrağı çektiler. Şımarık oğlanlar da yoldan geçen feslilere,

'Buyurun pasam! Buyurun beyim!..' diye seslenmeye başladılar.

Vakit ikindi ile akşam arası, caddenin en kalabalık zamanı. Milli Mücadele kahramanlarından meşhur İpsiz Receb Reis'in İstanbul'daki adamı olarak bilinen Temel Reis, yanında iriyarı iki mavunacıyla Eftalipos'un kapısına geldi; mavunacılardan birinin elinde bir Yunan bayrağı vardı. Hiç konuşmadılar. Temel Reis Eftalipos'un kapısına asılmış Türk bayrağını indirdi, katladı öptü, yanındaki adamlardan birine verdi, sonra öbüründen aldığı Yunan bayrağını gazinonun kapısına çekti... Gazino kapısı önünde çığırtganlık yapan iki garson, içeriye girip olanı haber vermeden hemen kaçtılar. Seyirci halkın arasından, yine o günlerde şapkasını çıkarıp fes giymiş bir

Rum kapıdan içeriye seslendi. Tanganikalı zenci ateşçinin zenanesi patronzade ile öbür oğlanlar dışarı çıkıp da kapıda Yunan bayrağını görünce önce bakıştılar, sonra telaşla bir koşuda içeri daldılar, palikarlar, pedimular zati eşyalarını almışlar. Zenci zenanesi kasadaki parayı ceplerine doldurup defterleri koltuklamış tekrar sokağa çıktılar, onları aşçılarla yamakları takip etti, zenane kapıyı kilitledi, dağılıp kaçtılar. Ve Eftalipos o gün böylece kapandı, bir daha açılmadı..."

22

Küplü

Galata'nın eski büyük meyhanelerinden olan Küplü'nün hususiyeti içkilerinin dev fıçılar yerine dev küpler içinde bulunmasıydı, adını da oradan almıştı. II. Abdülhamid devrinde bu meyhaneden bahseden yazarlar ağız birliğiyle derler ki: "Galata'nın en büyük, fakat en süfli meyhanelerinden biriydi..."

Ahmed Rasim, "Müdavimleri en azılı serseriler, kopuklardı; bir kısmı da ayyaş dilencilerdi..." diyor.

Sermet Muhtar Alus da Ahmed Rasim'in sözlerini tekrarlayarak, "Bütün süfli ayyaşlar burada... Yağ ölçekleri biçimindeki 50 dirhemlik teneke dolusu rakı 20 paraya... Küplü'nün böyle bedavaya içki vermesinden küplere binen rakı imalcileri hükümetin kulağını bükmüşler, meyhane dört beş kere basılmış, rakılar alınıp Sıhhiye'de muayene edilmiş, en ekstra meşhur rakılardan daha âlâ olduğu meydana çıkmış..." diyor.

Gençliği hovardalık âlemlerinde geçmiş Merdivenköylü zengin çiftçi oğlu Bitli Tevfik Efendi de bize tevdi ettiği zengin ve çok kıymetli hatıra notları arasında "Küplü"yü şu manzumeyle anlatıyor:

Galata'da Küplü nam meyhane bir danedir
Mecma-i kalenderan bir rezalethanedir

Dilberan-ı mühmelan cümle muglim esafil
Orda badenuş olur Küplü bir puthanedir

Sahibi cehennemlik çöpçatan bir kodoştur
Uşakları dilber-i Rumîler mestanedir

Köçek kesim geysudar topuklu tavşanlardır
Her biri bir kavgaya müstakil bahanedir

İsm ü resmiyle tarif ve tasviri ne mümkün
Birer mukaşşer badam cila-yı peymanedir...

Tersaneli ve Haddehaneli bahriyeliler, yine haşarılıklarıyla tanınmış topçular, kayıkçılar, sandalcıların bıçkın meşrepleri, rıhtım, gümrük hammalları, türlü ayak işleri görüp, bostan sergileri kurup geçinir ve tulumbacı adı altında toplanmış ele avuca sığmaz gençler, ruhlarının sanat gıdasını Galata'nın yarı batakhane tiyatrolarından alırlardı: "Amerika Tiyatrosu", "Avrupa Tiyatrosu", "Kuşlu Tiyatrosu"; oralarda gözlerinin kulaklarının cilası da kantocu kızlar olurdu... Sahnede bozuk bir Türkçeyle "terennüm" eden Musevi, Ermeni, Rum kızları... Türkçeleri bozuktu ama kantolarıyla ayaktakımının duygularına tercüman olmasını pek iyi bilirlerdi; işte "Küplü"nün ayaktakımından müşterileri o büyük ve eski meyhanede toplayan o kantocu kızların tiyatro sahnelerinden okudukları "Küplü kantoları" olmuştur; kesin hüküm verilemez, belki de meyhanenin sahibi tarafından ayrıca paralar da almışlardır. Üç Küplü kantosu vardır ki devrinde yıllarca ağızlarda dolaşmıştır:

Trabulus kuşak belde
Kadeh yarası elde
Severim ben böyle bir civanı
Küplü'nün tavşan oğlanı
Dal fesinden savrulmuş
Kâkülü Moskof samuru
Vur bir tokat enseye
Çiz rakıyı veresiye
Dokunma Panayot keseye
Severim ben böyle bir civanı
Küplü'nün tavşan oğlanı...

Bu kantodaki Panayot'un Küplü'nün barbasının adı olması muhtemeldir. Öbür iki meşhur kanto da şunlardır :

Kadeh kırmak el sarmak
Hovardaya pek şandır...
Küplü'ye gitmeyenler
Gidip bir tek çakmalı
Gamı dilden atmalı
Veresiye vermezse
Tezgâhtara çatmalı
Külhanbeylik omuzdaşlık
Aman bize pek şandır...

Gece gündüz gezmek merak
İşimiz boşuna dolaşmak
Sabah erken Küplü'nün kapısı
İnsanı divane eder rakısı
Olmaz Simon böyle
Param kadar çal be
Getir rakı mezeleri
Durmadan içmeli
Biri çatsa hazır çıngar
Of of yandım aman
Yandım aman yandım aman
Küplü'deki tavşan oğlan
Yamandır yaman...

Tiyatro sahnelerinden Küplü'ye davet edilen haşarılar, hovardalar, bıçkınlar o meyhanenin çalgıcıları ve hanendeleri tarafından da aynı edada kantolarla koltuklanırlardı:

Kabadayıyım kabadayı
Kabadayıyım Tosun Dayı
Severim hovardayı... Hayda...

Meyhanede çakarım
Peykesinde yatarım

Ben camları kırarım
Hır çıkarır kaçarım
Ben dayaktan korkarım
Var mı böyle kabadayı
Severim hovardayı... Hayda...

Ne gülersin omuzdaş
Ne bakarsın be kardaş
Bende yürek mermer taş
Savul karşımdan dolaş
Bulaşığım be kardaş
Hır çıkar yavaş yavaş
Kabadayıyım Tosun Dayı
Severim hovardayı... Hayda...

Haydin arkadaşlar meyhaneye gidelim
Atalım biz, çakalım biz, zevkimize bakalım
Semai divan çal çalgıcı dinleyelim
Şöylelikle böylelikle şu sabahı şu sabahı edelim

23

Büyük Kuleli

Samatya'da kendi adına nispetle isimlendirilmiş Büyükkuleli Sokağı'nda İstanbul'un en eski ve çok şöhretli bir gedikli meyhanesi, "selatin meyhane"ydi. Burasını son işleten ihtiyar Barba Vasili'nin ölümü üzerine 1944 sonbaharında kapandı, içine bir dokumacı yerleşti. Zamanımıza kadar ulaşabilseydi, yeni tabirle, hayli rağbet görecek bir "turistik taverna" olurdu; ehlinin eline düşmek şartıyla.

Bizans devrinden kalma kale duvarının iç yüzüne yapışık olarak inşa edilmiş, adını da yanındaki kale burcundan almıştı.

Sokak kapısından, etrafı peyke, ortada on kadar mermer masa bulunan büyük bir salona girilirdi. Tavanın ortası, hamam camekânları gibi, açıktı; ikinci kattaki odaların kapısı, etrafı parmaklıklı, korkuluklu bir iç balkona, koridora açılırdı ki, o koridor balkondan alt salon kuş bakışı görülürdü. Üst kattaki odalarda vaktiyle bu meyhanenin kibar müşterileri işret ederlermiş ve meclislerinde, ağyar gözünden gizlenmiş has mahbub sakiler hizmet edermiş. Şu kıtalar, geçen asır sonlarında yaşamış Barutçuoğlu Dikran adında gayetle yakışıklı bir Ermeni genci şanında yazılmış bir manzumeden alınmıştır. Barutçuoğlu Dikran'ın, "Barutçubaşızadeler" diye meşhur Dadyan ailesine mensup olduğunu sanıyorum, o, kibar ve zengin Ermeni ailesinin, muhakkak ki yüz karası olmuş bir çapkındır. Tulumbacılığa heves etmiş, yalınayak, baldırı çıplak, pırpırı kılık tulumba sandığı altında yangınlara koşmuş, yaşça akranı ve mevkice emsali olmayan adamlarla meyhane meyhane dolaşmış, işret etmiş ve işret meclislerinde köçek misali kalkmış oynamış veya oynatılmıştır. Manzume, Büyük Kuleli Meyhanesi'nin üst katındaki odalarında yapılmış bir işret âleminin tasviridir:

Barutçuoğlu bir ateşparedir
Havaidir dilber-i avaredir
Cümle omuzdaşlar yanık yanık
Sineleri şerha şerha yaredir
İsm-i şerifidir o şahın Dikran
Meclubunun olur hanesi viran...
...
Bıçkındır o civan tulumbacıdır
Nezaket bilmez pek dili acıdır
Bilmem ki bu hakir kemine bende
Şimdiye dek kurbanlarının kaçıdır
Büyük Kuleli'de kurarlar meclis
İnsan suretinde çend nefer iblis
Üçleme sunulur bade o şaha...
...
Raks ider meydana çıkıp Dikran'ım
Şuhane mestane ruh-i revanım
Kâh parmak fiskesi kâh topuk vurur
Tulumbacım bıçkınım o külhanım...

Merdivenköylü Bitli Tevfik Efendi'nin rivayetine göre, geçen asır sonlarında Sulukule'nin en seçkin çengi kızları koca İstanbul'da yalnız bu meyhanede oynarlarmış:

Fati'yle Pembe
Salıyla perşembe
Binnaz'la Gülizar
Cuma ile pazar...

Tevfik Efendi'nin iki kıtası:

Büyük Kuleli bura
Dünya durdukça dura
Burda olan meclisler
Başka nerde kurula

Çengilerin mümtazı
Gülizar'ı Binnaz'ı
Nasıl coşturur sazı
Bak topuk vura vura...

Üst kattan sur üzerinde bir taraçaya çıkılırdı. O taraçada, mehtapta, Marmara'ya karşı içkiye doyum olmazdı.

Büyük Kuleli'nin iç mahzen kapısı üstünde, son açılış tarihi Latin rakamlarıyla 1828 olarak kayıtlıydı. O tarihten bu yana hiç kapanmadan, ünlü meyhanenin son devri 116 yıl sürmüştür.

Umumi içki yasaklarından sonra kapatılan meyhanelere, yasak kalktığında yeni ruhsatname, gedik beratı verilirdi. Barba Vasili'nin sandığında, yüzyıllar boyunca meyhaneci olagelmiş ecdadına verilmiş en eski beratın tarihi de 1641'di. Kıymetine paha biçilmez bu vesika yaşlı meyhanecinin ölümünden sonra kimin elinde kalmıştır, ne olmuştur bilemiyorum. O gedik beratına göre de Büyük Kuleli'nin en az 330 yıl önce açılmış bir meyhane olduğu anlaşılır.

Meyhanenin antika eşyası arasında bakır rakı güğümleri vardı ki, üzerlerinde pirinçten bir yürek şekli bulunuyordu. "Rakı içmek için yürek ister" anlamına gelirmiş. Bir Türk halk deyimidir, rakıya "arslan sütü" derlerdi.

Hal tercümesini tespit ederken, Barba Vasili benden ısrarla rica etmişti: "Okuryazar kişiydi, meyhane ve içki, saki, muğbeçe, pir-i mugan üzerine hafızasında Türkçe pek çok beyit, kıta, şarkı, gazel vardı. Ve, Homeros'un *İlyada*'sını, Eski Yunancayla, ezbere biliyordu."

Bir turşu mütehassısıydı. Diyebilirim ki, bilhassa biber turşusu bir harikaydı; sırrını birlikte götürdü galiba.

Bu meyhanenin kapanması, İstanbul'un tarihi siması için çok büyük bir kayıptır.

24

Gambrinos Birahanesi

Geçen asır sonlarında Beyoğlu'nun meşhur birahanelerinden; 1898'de gazetelerde çıkan ilanlarında şunlar yazılıdır:

"Beyoğlu'nda Konkordiya Tiyatrosu'nun karşısında 312 numaralı Dimitri Gambrinos Birahanesi, birinci nevi bira füruht olunur, nefis etimme *[yemekler]* bulunur; birahane sabaha kadar açıktır; müşterilerin memnuniyetine her suretle hizmet edilir."

Eski bir meyhaneden çevrilme değil, doğrudan alafranga birahane olarak açılmış bir yerdi. Meyhanenin sahibi görünen Dimitri Gambrinos bir yelkenli gemi kaptanıydı, adını taşıyan bu birahaneyi, küçük yaşından beri gemisinde dolaştırdığı Sakız Adalı Andriya adındaki zenanesi için açmıştı. O 1898-1900 yıllarında Andriya otuz yaşlarında kadardı. Gayetle süslü bir Avrupalı genç kılık kıyafetinde dolaşırdı. Yelkenli gemide yıllar boyunca bir içdonuyla çıplak, gemicilerin işret âleminde sakilik ettiğini, başına sardığı kırmızı korsan mendilini çıkarıp ve yalın ayaklarını bir gâvur zurnası ile kemençenin ahengine uydurarak kırıta kırıta, kıvıra kıvıra oynadığı zamanları unutmuş, daima Fransızca konuşurdu, kendisine "efendi", "barba", "mastori", "kir", "çelebi" diye hitap edenlerin yüzüne bakmazdı, mutlaka "mösyö" denilecekti, hem "Mösyö Andriya..." da değil, "Mösyö Andre!.."

Kaptanın adını taşıyan birahanesine de Fransız limanlarından gördüğü birahanelerin şeklini vermişti.

Beyoğlu'nda beyaz ceketli, beyaz frenkgömlekli, siyah kelebek boyunbağlı, siyah pantolonlu, siyah çorap ve siyah ayakkabılı ve başları açık, uzatılmış saçları yandan veya ortadan ayrılarak taranmış, saçla-

rı mutlaka lavantalı garsonlar ilk defa bu Gambrinos Birahanesi'nde görülmüştür. Mösyö Andre o gençlerin ve çocukların dudaklarına hafif kızıllık ve yanaklarına da hafifçe pudra ve allık sürmelerine ve kirpiklerini sürmeyle karartmalarına izin verirdi ve hatta onlardan bu makyajı isterdi. Hepsi de genç ve çehreli altı nefer uşağı vardı. Onlar da ezberledikleri birkaç cümleyle Fransızca konuşurlardı ve takma Fransız isimleri taşırlardı: Jak, Jan, Mişel, Moris, Alfred, Pol. Hepsi yerli malıydı, Tatavla'dan, Galata'dan, Kumkapı'dan, Hasköy'den toplanmış pedimular, ahbarlar... İçlerinde hatta bir de şopar vardı, ama şoparların birincisi...

Sabaha kadar açık olduğu ilan edilmiş birahanenin gece yarısından sonraki müşterileri uygunsuz güruhu ile "beyaz kelebekler" Fransız garsonların cömert has dostu bilinmiş kişilerdi ve kendi aralarında, Fransızca, "benimki, seninki, Jak'ın beyi, Alfred'in kaptanı, Mişel'in İngiliz'i, Moris'in papazı, Jan'ın diplomatı, Pol'ün haydudu..." diye anılırlardı.

Bu birahane hakkında şu manzume devrin kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî'nin çırağı Hasköylü Âşık Sarkis'indir:

Giremem içeri üst baş külüstür
Zira Gambrinos gayet lüküstür
Gaco şıkırdımı Pera gülleri
Lavanta sürünmüş hoş kâkülleri
Şampanya patlatır bir şişe en az
Onlarda tamamdır türlü cilve naz
Tatavla, Kumkapı, Hasköy beyleri
Gündüzden verilmiş gece peyleri
"Minüvi" derler ki gece yarısı
Soksun dillerini eşekarısı

Gambrinos'ta bir gonca gül açmış
Dediler cennetten bir güzel kaçmış
Bus-i pâye izni erteye asmış
Kalenderan dolmuş dolmuş da taşmış
Koşuyor o şahın methini duyan
Kimi Fransız der kimi İtalyan

Hakikat-i hali ben idem beyan
Bizim dayı oğlu baron Tatulyan
Sus ol Sarkis dedi çaktı işmarı
Biz dahi koruduk Yervant ahbarı
Sordum ki refikin ya civanın kim
Dedi Karamanlı Bodos'un Eftim
Ya dedim şu kara Hindu nevcivan
Dedi ki Kıpti-i Nasrani Yuvan...

Yine o devrin, 1890 ile 1900 arasının şöhretlerinden bir de "koltuk"tan bahsedelim, Galata'da "Gömlekçi Madam".

Zamanımızdaki adı Necatibey Caddesi olan Topçular Caddesi'nde, Karaköy'den Tophane'ye giderken sağ kolda, hazır amele ve gemici gömlekleri satan Polonya Yahudisi bir kadın da, ayaktakımı arasında "Lehli Karı" diye anılırdı. Uzun boylu, gayetle şişman, yine avami tabirle "devanası" gibiydi. Şöhretini gömlek satmadan ziyade, vermut ile konyağı karıştırarak yaptığı ve "müselles" adını verdiği bir içkiyi gizlice satmasıyla yapmıştı. Gemiciden, kayıkçıdan, gümrük hammallarından kaşlı gözlü, boylu boslu genç dostları vardı ve o tabanları yarık jigololarına avans ücretler de verdiği söylenirdi, "cömert karıdır" denilirdi. Müşterileri arasında o devrin basın şöhretlerinden kimseler de görülmüştür, onlara da çöpçatanlık yapardı, beyler müselles içme bahanesiyle geldiğinde, "Müjde beyim" derdi, "seninkinin gönlünü yaptım, seni Filip'te bekleyecek, işmarını çak, al götür..." Bu, koltukçu "Lehli Karı" için söylenmiştir:

Zahirde gömlek satar
Âşıklara çöp çatar
Gemici kayıkçıdan
Eşbeh civanla yatar
Devanası karıdır
Tarttım geldi üç kantar...

25

Sirkeci'de Kafkas Birahanesi

İstanbul tarafının en eski birahanesiydi, adı ve içinin şekli değişmiş olarak hâlâ durur, Ankara Caddesi'nin alt başına yakın, yukarıdan inerken sol kolda, "İstanbul Lokantası", moda ismiyle de birkaç yıldan beri "İstanbul Restoran". Peşin verebilirim hükmü, "İstanbul" adını taşımaya layık bir içkili lokantadır.

İşte orada 1860 yılında bir Kafkas Birahanesi açılmıştı, tam 110 yıl önce sadece "Kafkas" da denilirdi. Kimin tarafından açıldığını kesin tespit edemedim, biri olacaktır, hem de Rum'un fazlaca açıkgözü.

1860-1865 arası, Rusların Çerkez, Abaza, Megrel, Kafkasya Müslümanlarını toplu olarak Türkiye'ye attıkları yıllardır; zavallılar, perişan, toprakları ve bütün gayrimenkulleri ellerinden cebren ve kahren alınmış, hazırda paralı ne ise, sandık eşyaları ve yatak denkleriyle vapura bindirilerek İstanbul'a gönderilmişlerdi. Devlet de, İstanbullular da o muhacirlere sevgi kollarını uzattı, devlet İstanbul civarında, bilhassa Kocaeli Yarımadası'nda bereketli topraklarda yerleştirinceye kadar onlara evlerinin kapılarını açtılar. Bir açıkgöz Rum da, Sirkeci'de Kafkas Birahanesi'ni açtı, Sirkeci şehrin en kalabalık işyeri, liman ağzı, muhacirleri getiren gemilerin onları karaya çıkardığı iskele, "Kafkas" adını görünce, "Vatan sevgisi imandan gelir", oraya koştular, "İçki de gam dağıtır", içtiler, dertleştiler. Ama birahane kısa zamanda gelişti ve İstanbulluların da devam etmeye başladığı en meşhur birahanelerden biri oldu, öyle ki Rumeli demiryolu yapılıp Sirkeci'ye bir de koca "gar" binası kondurulunca, İstanbul'dan Avrupa'ya gidip gelen Frenklerin de uğradığı bir yer oldu ve sahibi de kapısının üstüne yeni levhayı astı: "Brasserie de Caucase" (Brasri

dö Kokaz [Kafkas]). Bu Fransızca adı, birahanenin içine, zemine bile boydan boya yazdırdı ki, o yazı 1955 yılına kadar durmuştur.

Meşhur birahane 1900 ile 1905 arasında hem sahibini, hem de adını değiştirdi, İştayn Bruh adında bir Alman Yahudisi aldı, adı da "İştayn Bruh Birahanesi" oldu. O adamın Almanya'dan getirttiği ve bir bardağını 70 paraya sattığı "taze taze, âlâ ve nefis Salvator birası" yüzünden her akşam tıklım tıklım doldu, has müşterileri de devrin basın mensupları, edipleri, şairleri oldular.

Birinci Cihan Harbi'nin sonunda meşhur birahane yine bir Rum' un eline geçti ve tahminen 1945 yılına kadar o adam ve vârisleri tarafından idare edildi.

İştayn Bruh, zemindeki Fransızca "Kafkas Birahanesi" yazısını muhafaza etmişti, yalnız eşyayı değiştirmiş, Alman birahaneleri tarzında masalar ve iskemleler koymuştu, Rumlar ise ne o yazıya dokundular, ne de eşyaya. Fakat ismini değiştirdiler, "İstanbul Birahanesi" adını koydular.

1945'ten sonra birahaneyi meşhur aşçıbaşı Pandeli'nin damadı aşçıbaşı Hristo ile Pandeli'nin başgarsonlarından Ali Dündar satın aldılar. Yer, zemindeki yazısı, eski masaları ve iskemleleri ve "İstanbul" adıyla, fakat mükemmel yeni mutfağı, emsalsiz hizmetleri, çok çok terbiyeli garsonlarıyla İstanbul'un şanına layık bir yer oldu. Fakat kısa bir müddet sonra yanındaki bir dükkândan çıkan yangının sirayetiyle yandı, kül oldu. Geri tez elden ihya edildi ama, o küçük eski hatıralar, zemindeki "Kafkas" adı ile içindeki Almankârî eşya yok oldu. Kapıdan girince sağ tarafta küçük şirin bir iç bahçesi vardı, o da kaldırıldı, emsaline çok rastlanır eşya ve dekorla açıldı, hatta yeni resm-i küşadında İstanbul'un valisi ve belediye başkanı da bulundular. Az sonra aşçıbaşı Hristo ortaklıktan ayrıldı, zannediyorum ki, Yunan tebaalı olduğu için mecburen memleketine gitti; halen meşhur eski birahane ve yeni birinci sınıf restoran Ali Dündar ile yeni ortaklarının idaresindedir.

Bu meşhur eski birahanede 1905'ten 1968 yılına kadar değişmeyen, elden ele canlı bir demirbaş gibi devredilen tek varlık, Âdem Çulfas adındaki bir garson olmuştu, nesil nesil, devir devir müşterilerin "Barba" adıyla tanıdıkları adam.

Barba 1878'de Gümüşhane'de doğmuştu; fakir bir çulhanın oğ-

luydu, 13 yaşında iş aramak için İstanbul'a gelmişti. On dört yıl bakkal çıraklığı, kahveci çıraklığı, Fransız işadamı Baron Vandöre ve İtalyan işadamı Sinyor Vicenzo'ya uşaklık, Tokatlıyan Konak Oteli'nde garsonluk yapmış ve 27 yaşındayken İştayn Bruh Birahanesi'ne girerek orada demir atmış, 1968 yılına kadar ve 90 yaşına kadar tam altmış üç sene çalışmıştı. İstanbul garsonlarının piri. Şu geçen bir iki yıl içinde ölmüş olacaktır.

Yüzyıllar boyunca Boğaziçi'nin iki yakasında, Üsküdar'da, Kadıköy'de, Fenerbahçe'de, Göztepe'de, Erenköy'de, Marmara'da, Çamlıca'da, Kartal'da, Pendik'te; Rumeli yakasında, Bakırköy'de, Yeşilköy'de, Küçükçekmece'de, daha daha uzaklarda Belgrad Ormanı içinde Belgradcık köyünde, Adalar'da büyüklü küçüklü yüzlerce meyhane, yüzlerce gazino devir devir İstanbul'un şöhretleri olmuştu. Hepsini dolaşmaya kalksak, Evliya Çelebi'nin diliyle bir müstakil kitap, "meyhanename" olur.

İstanbul civarındaki meyhanelerin bir hususiyeti yazın bir "mesire meyhanesi" olmalarıydı; işte o mesire meyhanelerinin en eskisi Anadoluhisarı'nda Göksu Deresi'nin gerilerinde meşhur çömlekçilerin bulunduğu yerde, bir ayazma yakınında üç meyhane olmuştur. Dereden kayıkla gidilirdi. Kalender âşıklar yanlarına bir sine bülbülleri sevgililerini alırlar, o meyhanelerde yâr ve ağyar gözünden gizli îş ü işret ve muhabbet ederlerdi, işte Lale Devri'nin ölmez şairi Nedim'in terennümü:

Ey şuh Nedima ile bir seyrin işittik
Tenhaca varıp Göksu'ya işret var içinde.

Hazırda sine bülbülü yoksa, Göksu'da tedariki de mümkündür, öylesine mesire meyhaneleriydi, işte, şairi meçhul fakat çok meşhur bir şarkı, Hristaki Efendi'nin kürdilihicazkâr şarkısı:

Gidelim Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim
O kadehkâr güzeli yâr olarak peyleyelim!..

26

İçki yasakları

Bu yazıların ilk satırlarında da kaydetmiştim, Türkler İstanbul'u ve Galata'yı aldıkları zaman, bu büyük şehrin meyhaneleri, dünya yüzünde şöhretti demiştim ve yazılara da, "İstanbul'da meyhane kalmadı, zamanımızda içkili lokanta ve içkili aşçı dükkânları var..." diye başlamıştım.

Bir aya yaklaşıyor, İstanbul'un eski meyhanelerini, artık hiçbiri ve benzerleri de kalmamış o eski meyhanelerini, tespit edebildiğimiz hatıralarıyla dolaştık. O arada birkaç gazino da kaydettik.

Ne o yerlerin sayısı tükenmiştir, ne de o konudaki notlarım. Şevk kandilinin yağı tükendi.

İstanbul'un fethinden Tanzimat Devri'ne, ilk gazinoların açıldığı devre kadar geçen dört yüz yıl içinde, İstanbul'da, zaman zaman içki yasakları çıkmış ve büyük şehrin şöhretleri cihanı tutmuş meyhaneleri kapatılmıştır. Yasaklar da bazen göz yumularak, bazen de amansız şiddetle tatbik edilmiştir.

Tertemiz dindarlığıyla tanınmış, hatta öylesine ki hayatında iken kendisine "Veli" (ermiş kişi) denilmiş Sultan II. Bayezid zamanında bir içki yasağı düşünülmemişti, ilk içki yasağı, bilakis, laubali kalemlerin "Sarhoş Selim" dediği Sultan II. Selim zamanında çıkmıştır. İşte bir fermanın bugünkü yazı diline çevrilmiş sureti:

"İstanbul ve Galata kadılarına hüküm ki,

İstanbul ve Galata'daki bütün meyhanelerin kaldırılmasını emretmiştik. Meyhanelerin hâlâ işlediği ve içlerinde fısk u fücur olduğu duyuldu. Bu fermanım vardığı gibi meyhaneler tamamen kaldırıla-

caktır ve şaraplarına tuz atılıp sirke yapılacaktır. Emrimin hilafına hareketten sakınınız..."

Hicri 975 (Miladi 1567).

Yasağın on yıl bile sürmeden tavsadığı anlaşılıyor.

"İstanbul kadısına hüküm ki,

Langa'daki mahallelerin Müslüman halkı, mahallelerinde oturan gayrimüslimlerin evlerini meyhane haline koyduklarından, sarhoşların hamama giden kadınlara sataştıklarından, akşam ve yatsı namazına giden Müslümanlara küfrettiklerinden ve bu yüzden nice defa kanlı vakalar olduğundan, meyhanelerden çıkan fâsiklerin avretler hamamına girip hatunlara tasallut ettiklerinden, hatta bir defa bir sarhoşun bir kadını hamamın yıkanma yerinde halvette yakaladığından ve çıplak kadının sarhoşun elinden cemaati kesîre ile ve güçlükle kurtarıldığından, Safer adında bir müezzin mescide giderken cebren meyhaneye sokulup üzerine şarap döküldüğünden bahisle şikâyette bulundular.

Buyurdum ki, bundan böyle İslam mahalleleri civarında, mescitler civarında ve hamamlara giden yollar üzerine meyhane bulunmayacaktır, bulunanlar derhal kaldırılacaktır..."

Hicri 983 (Miladi 1575)

Görülüyor ki ilk içki yasağı on yıl bile sürmemiştir. Hem gedikli meyhanelere izin verilmiştir, hem de gayrimüslimler, bilhassa Langa Rumları ve Ermenileri evlerini meyhane haline getirmişlerdir, yani sayısız koltuklar işletilmiştir.

Kadınlar hamamına girip kadınlara tasallut eden, hatta hamamın ta içine dalarak bir kadını çırılçıplak kucaklayarak hamamdan kaldırıp götürmek isteyen ve bir müezzini zorla meyhaneye sokarak üstüne şarap döken sarhoşlara gelince, gün gibi aydındır, İstanbul'un Müslüman halkının erazil ve esafilinden şehir eşkıyasıdır. O vakaların faili bir gayrimüslim olsa, Divan-ı Hümayun'a aksetmeden, mütecavizin cezası verildikten başka bir toplu kıtal bile olurdu. O yüzyılların öncesinde değil, bu vakalardan biri zamanı-

mızda olsa, "sarhoş" karakola götürülmez, oracıkta linç edilir.

İstanbul'un gördüğü son içki yasağı, Milli Mücadele'den sonra İstanbul'un kurtuluşundadır. Milli Mücadele yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Anadolu'da içkiyi yasak etmişti. Bu yasak İstanbul'da da hemen yürürlüğe girdi. İşte o yasak münasebetiyle rint şair Kesriyeli Çubukçuzade Mehmed Sıdkı Bey merhumun "Vedaname" isimli manzumesi:

Meyhanede görünce bizi şen ü şad felek;
Kıskandı bezm-i işrete kattı fesad felek!..

Her meygede kapandı, dedi pir mey yasak!
Saki eğildi mutribe emretti: ney yasak!

Mestaneler akıttı o şeb katre katre yaş
Mahmur çehreler sararıp kıldılar telaş

Akşamcılar kavafili bozdu humarını
Verdi diyar-ı âhara hicret kararını

Rindan-ı şehr Bomonti'de etmiş dün içtima
Pir-i mugan üzümkızına eyledi veda!

İçtik o gün sızıncaya dek son bir an idi
Sordum bu hadisatı da üstad-ı mey dedi:

Yaksın Hilal-i Ahdar'ın Allah ocağını,
Söndürdü ehl-i şiir ü melalin çerağını!

Yazdı Çubukçuoğlu vedaname badeye
Olsun medar-ı tesliyet Hammamîzade'ye!

Manzume 12 Teşrinievvel 1339, Miladi takvimle 24 Ekim 1923'te yazılmıştır. Şairin "Hilal-i Ahdar" dediği "Yeşilay"dır, malum içki düşmanları cemiyeti, ama aslında yasak yukarda kaydettiğim gibi Kurtuluş Harbi boyunca devam etmiş bir devlet yasağıydı.

Sözlük

A

âb ü hava: su ve hava.
afet-i can: güzelliğiyle insanı çok etkileyen.
afet-i devran: çağın en güzeli.
afitab-ı temmuz: temmuz güneşi.
âgaze: müzikte, fasıla başlamadan önce yapılan giriş.
ağyar: başkalar, yabancılar.
ahbar: erkek kardeş (Ermenice "yeğpayr"dan).
nurun alâ nur: nur üstüne nur (Kuran-ı Kerim'de Nur Suresi'nin 35 ayetinde geçen bir ibare).
âlem-i âb: içkili eğlence.
alessabah: erkenden, sabah sabah.
alude: bulaşmış, bulaşık.
Amr ü Zeyd: Arapçada, Türkçedeki "Ahmet-Mehmet", "Ali-Veli" gibi kullanılan söz.
ân: güzellik.
anberiye: ayyaşların kendi aralarında rakı için kullandıkları ad.
âsar-ı eslaf: eskilerin yazdığı eserler.
ashab-ı sohbet: sohbet edenler.
asım takım: kadınların boyunlarına, kulaklarına taktıkları süs eşyası; asımlık.
avaze perdaz: ses düzenleyici.
ayyar: çevik.
azade-i gam: kederden, tasadan kurtulmuş.

B

badam: badem.
bade: şarap, içki.
badenuş: içki içen.
bâl ü per: kanat.
barika: şimşek.

bebr: pars, leopar.
bedhal: durumu kötü, düşkün.
bedia: güzellik değeri yüksek olan, sanat eseri.
bedidar: görünür halde, açık, ortada.
bedter: beter, çok kötü.
bed tıynet: kötü yaradılışlı, mayası bozuk.
behçet: güler yüzlülük, şirinlik.
bekrî: içki düşkünü, akşamcı.
belaperverde: belayla beslenip büyütülmüş.
belî: evet.
beliğ-i şehîr: ünlü söz ustası.
bencileyin: benim gibi, bana benzer.
bende: kul, köle, bağlı.
bender: ticaret limanı, iskele.
beng: banotu denen bitkiden elde edilen keyif verici; esrar.
berdar: asılmış; asma, asılma.
berk: şimşek.
Beytülharam: Kâbe.
bezm-i cühhal: cahiller meclisi.
bezm-i sahba: şarap meclisi.
bibedel: benzersiz, eşsiz.
bihavf: korkusuz.
bihicab: utanması olmayan.
bihisab: hesapsız, çok miktarda.
binlik: yaklaşık 3 litre sıvı alan büyük şişe.
bostancı: saraylardaki çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli kişi.
bus-i pây: ayak öpme.
bûy efşan: güzel koku saçan.
bürüncük: ipekli bir kumaş.
büryan: kuzu etinden yapılan bir çeşit kebap; biryan.

C

câ: yer, mekân; cây.
câm: kadeh.
camedan: bir tür kısa yelek, camadan.
canfes: ince ipekli bir kumaş.

cavidan: sonu olmayan, sonsuz.
câygeh: yer, mevki.
cebren: zorla.
cevelan: dönüp dolaşma.
civan: yakışıklı genç.
cur'a: yudum, bir yudumluk içki.
cûşâcûş: büyük coşku.
cünun âver: cinnet getiren.
cünbüş: hareket, eğlenti; cümbüş.

Ç

çâlâkî: eline ayağına çabukluk, tez canlılık, çeviklik.
çamçak: genellikle çam ağacından yapılan, yayvan bir tas biçiminde kap.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı, dörtkaşlı.
çarpare: parmaklara takılıp çalınan zil.
çehre-i mah: ay gibi yüz.
çend: birkaç, bazı.
çeng ü çegâne: müzikli eğlence.
çerağ: kandil, lamba; çıra; divan edebiyatında sevgilinin yanağı.
çerge: Çingene çadırı.
çeşm-i cadu: büyüleyen göz.
çeşm ü ebru: göz ve kaş.
çisud: neye yarar.
çulha: dokumacı, çuhacı.

D

dairezen: tef çalan.
dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
dâman: etek.
dane-i şerare: kıvılcım tanesi.
dârüsselam: cennetin ikinci katı.
dârüşşifa: şifa yurdu, hastane.
değme: her, herhangi bir, rasgele.
dembedem: vakit vakit, daima.
dembeste: soluğu kesilmiş, susmuş.

demsaz: uyumlu arkadaş, dost.
dendan: dişler.
derkâr: belli, meydanda.
destar: sarık.
dide-i hasret: hasret çeken göz.
dil: gönül, yürek.
dildade: yavuklu; âşık, gönül vermiş.
dilhah: gönül isteği.
dilküşa: iç açan.
dilrüba: gönül alan.
dilsuz: yürek yakıcı.
dilşat: gönlü sevinmiş.
dir-i mihnet: mihnet zırhı.
diyar-ı âhar: başka memleket.
dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı, çarebru.
duhter-i pakize: saf, temiz kız evlat.
düz: anasonsuz üzüm rakısı; duziko.
düzgün: beyaz ya da koyu pembe bir çeşit krem.

E

ebyat: beyitler.
edip: edepli, terbiyeli; edebiyatla uğraşan.
edna: pek aşağı, bayağı.
eflak: gökler.
ekdâr: kederler, acılar; bulanıklıklar.
elfaz-ı rengîn: renkli sözler.
encüm: yıldızlar.
enis-i ruh: ruh dostu, ruha yakın gelen.
erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
esafil: pek alçak ve bayağı.
esbap: sebepler, nedenler.
esma: isimler.
eşâr: şiirler.
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eşk: gözyaşı.
ez can ü dil: candan, içten.

F

fâsık: günah işlemiş.
fecere: kötü huylular, günahkârlar.
fehmetmek: anlamak, kavramak.
felaketdide: dert görmüş, derde uğramış.
felek: yazgıları belirlediği düşünülen üstün güç.
ferda: yarın; gelecek zaman; kıyamet.
firak: ayrılık, ayrı düşme.
fısk u fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık.
füruht: satma, satım, satış.

G

gaco: (argo) metres, dost.
gavvas-ı bahr-i aşk: aşk denizinin dalgıcı.
geda: dilenci, yoksul, fakir.
geysu: saç, saç örgüsü.
gıyap: hazır ve göz önünde bulunmama.
gulam: erkek çocuk, delikanlı.
gulgule: gürültü patırtı.
gulyabani: karanlık ve ıssız yerlerde insanın önüne çıktığı sanılan ürkütücü hayalet, hortlak.
gumum: gamlar, kederler.
gûş: kulak; işitme, dinleme.
gül-i handan: gülen, neşeli, sevinçli gül.
gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.

H

hâb: uyku.
hace: hoca.
hadd ü payan: sınır ve son.
hâk: toprak.
hakka: doğrusu, gerçekten.
halet: hal, durum, keyfiyet.
hâli: boş, ıssız.
hamr: şarap, içki.
hamuş: susan, susmuş, sessiz.

hane-i dil: gönül evi.
hanendegân: şarkı söyleyenler.
hankâh: tekke.
har: eşek.
hâsıl-ı kelam: sözün kısası.
hasretger: hasret çeken.
has ü âm: halkın seçkin tabakası ve avam tabakası.
hat: yeni çıkan sakal ve bıyık.
havf: korku, korkma duygusu.
hayal-i vuslat: kavuşma hayali.
hay ü huy: hayhuy, zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.
hazer: sakınma, çekinme.
hemdem: sıkı fıkı arkadaş.
hiram: sallanma, salınarak yürüme.
hîz: puşt, ibne.
hizber: aslan; yürekli adam.
hoşhiram: yürüyüşü güzel.
hûblisan: güzel dilli.
humar-ı dehr: dünyanın, zamanenin verdiği baş ağrısı.
hun: kan.
hurrem: taze, sevinçli, gönül açıcı.
hurşid-i sipihr: talih, baht güneşi.
hurşidvar: güneş gibi.
hüccet: delil, tanıt.
hükema: bilgeler, filozoflar; bilim adamları.
hünsa: hem erkeklik organı, hem dişilik organı bulunan kişi; erdişi.
hüsn ü ân: güzellik.

I

ıtriyat: güzel kokular.

İ

ibda: yaratma, meydana getirme.
ibram: üstüne düşme, zorlama.
ibtida: ilkin, en önce.
içtima: toplanma; toplantı; birikme, yığılma.

idlâl: gösterme, işaret etme.
ihtikan: bağırsağa şırıngayla su verme.
ilhah: diretme, üstüne düşme.
imame: tespih ya da sigara ağızlığının ucuna takılan başlık.
inhisar: yalnız bir kimseye ait olma; tekel.
irşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
istibad: gerçekleşmesine ihtimal vermeme, uzak görme.
istimdad: yardım isteme, yardıma çağırma.
istiskal: soğuk davranışlarla hoşlanmadığını belli etme.
işret-i müdam: sürekli içki içip eğlenme.
îş ü işret: yiyip içip eğlenme.
itlaf: öldürme; boş yere harcanma; bozma, yok etme.

K

kadd-i şimşad: düzgün endamlı.
kadehkâr: içki dağıtan kimse, saki.
kadim: eski.
kâh (kâhı; kâhi): bazen, zaman zaman, ara sıra..
kahren: zorla, ezerek.
kalender meşrep: her şeye aldırmayan, gösterişsiz bir yaşama biçimi olan kimse.
kamer: ay.
kân-ı füyuzat: bolluk, bereket, mutluluk kaynağı.
kâr: iş.
kariye (karye): köy.
kâselis-i bezmgeh: içki meclisinin çanak yalayıcısı.
kaşmer: maskara, soytarı.
kavafil: kafileler.
kefere: Müslüman olmayanlar; kâfirler.
kemin: pek küçük; zavallı, güçsüz.
kerm: asma, üzüm bağı.
kesir: çok, fazla bulunan.
kırba: sakaların su taşımada kullandıkları tahta su kabı.
kıtal: saldırı, vuruşma, mücadele.
kıyam: ayağa kalkma; kalkışma; ayaklanma.
kibar: büyükler, ulular.

kirasu etmek: (argo) vermek.
kisve: elbise, kılık kıyafet.
kûs-ı rahil: göç davulu, ölüm davulu; ecel.
küşade: açık.
küşat: açma, açılış.
kûşe: köşe.
kûy: köy; divan şiirinde sevgilinin yaşadığı yer.

L

lâbis: giyen, giyinmiş.
lâl: dudak.
lane: yuva, ev.
laşe: leş.
layemut: ölümsüz.
leb: dudak.
leb-i derya: deniz kenarı.
lehv ü şur: eğlence ve şamata.
leşker: asker.
leyl ü nehar: gece gündüz.
lika: yüz, çehre.
livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.

M

mahasal: meydana gelen şey, sonuç.
mahaza: bununla birlikte.
mahbub: sevgili, sevilen.
mahdum-i güzin: seçme erkek evlat.
mahsima: ay yüzlü, çok güzel.
makule: cins, tür, çeşit.
maşuk: sevilen.
mazul: memuriyetten çıkarılmış, azledilmiş.
meclup: tutkun, aşırı bağlı, vurgun.
mecma-i kalenderan: kalenderlerin toplantı yeri.
medar-ı tesliyet: teselli dayanağı.
meh (mah): ay; güzel kız ya da genç.
mehpare (mahpare): ay parçası; pek güzel kimse.

mehru (mahru): ay yüzlü, güzel; mahru.
mekkâr: hileci, düzenbaz.
melekhu: melek huylu, melek yaradılışlı.
melunan: lanetliler.
menal: sahip olunan nesne.
menhusan: uğursuzlar.
menzil: ev, ikametgâh.
mergule: bükülmüş, kıvırcık saç.
mesamat: deri üzerindeki ufak delikler.
mesâvihane: kötülükler yuvası.
meşk: alışma, alıştırma.
meşrep: yaradılış, huy, karakter; davranış biçimi; su içilecek yer.
mey: şarap.
meyane: kıvam.
meygede: şarap satılan ve içilen yer.
mey-i nab: halis, katıksız şarap.
mezmuman: yerilmişler, zemmolunmuşlar.
miço: meyhaneci çırağı.
mihman: konuk, misafir.
mihr: güneş; sevgi, dostluk.
minelkadim: eskiden beri.
mir-i sühan: söz üstadı.
mizan: terazi, tartı; ölçü, ölçüt.
muasır: çağdaş, aynı çağda yaşayan.
muglim: oğlancı.
muğbeçe: meyhaneci çırağı.
muhakkar: horlanmış, hakir görülmüş.
mukaşşer: kabuğu soyulmuş.
muntazır: bekleyen, yolunu gözleyen.
musahip: bir büyük kişiye sohbetleriyle hoşça vakit geçirten kimse.
mutaf: etrafında dönülen, dolaşılan.
mutrib: çalgıcı, hanende.
mücevher: Arap alfabesinde noktalı olan harf.
müdam: şarap.
müessesat: kurulmuş yapılar.
müheykel: heykel gibi.

mühmel: özensiz; bakımsız kalmış, ihmal edilmiş.
mülevves: kirli, pis.
mülhakat: bir merkeze bağlı olan yerler.
mürg-i dil: gönül kuşu.
müselles: kaynatılıp miktarı üçte bire indirilerek alkol derecesi yükseltilen içki.
müstakar: yerleşilen, durulan, karar kılınan yer.
mütehakkim: zorla sözünü geçiren, tahakküm eden.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.

N

nahvet: kibir, gurur.
nakd-i can: en değerli şey.
nalan: inleyen.
nas-ı kati: açık ve tartışılmaz hüküm.
Nasrani: Hıristiyan.
nâzım: düzenleyen, nazım haline koyan.
nazikter: ziyade nazik.
nefer: kimse, fert; adet, parça.
nefir: boynuzdan yapılan, boru biçiminde üflemeli bir çalgı.
nefyetmek: sürmek, sürgüne göndermek.
neşr-i envar: nurlar yayma, dağıtma.
neşve-i sahba: şarap neşesi, sarhoşluğu.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nezafet: temizlik, paklık.
nigâh: bakış, bakma; göz.
nigâr: resim gibi güzel, sevgili.
nihal: fidan, sürgün.
nukl: çerez, meze.
nur-ı irfan: olgunluk ışığı.
nuş etmek: içmek.
nümayiş: gösteriş, gösteri, görünüş.

Ö

ömür güzar: ömür geçirme.

P

pabürehne: yalınayak.
pera: Beyoğlu semtinin eski adı.
pesend: beğenme, seçme.
peş: giysinin etek kesimini genişletmek amacıyla yanlara eklenen üçgen biçiminde kumaş parçası.
peymane: şarap bardağı, büyük kadeh.
peyman şiken: yemin bozan.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
pir-i mugan: meyhaneci.
puşide: örtü, perde.
pür tâb: çok hararetli; çok parlak.
püser: erkek evlat.

R

rana: güzel, göze hoş görünen.
refik: arkadaş, yoldaş; erkek eş.
resen: ip, urgan, halat.
resm-i küşat: açılış töreni.
reşk: kıskanma; kıskanmayı uyandıran.
reviş: gidiş, yürüyüş.
rint meşrep: kalender, derviş yaradılışlı.
ruh-i al: pembe, kızarmış yanak.
ruh-i revan: canlı ruh.
ruh-i sâni: yaratıcı ruh.
ruhsar: yanak.
ruhsare-i canan: sevgilinin yanağı.
ruşen: aydın, parlak.
ruy: yüz, çehre, sima.
ruz ü şeb: gündüz ve gece, her zaman.

S

sad: yüz (100).
sadr: her şeyin önü, başı, ilerisi; yüce yer, oturulacak en iyi yer.
sagar: kadeh, içki bardağı.

sagarresan: içki kadehi getiren.
sahba: şarap.
sahhaka: sevici, lezbiyen.
sahib-i esrar: sır sahibi.
sahibkıran: her zaman başarı gösteren, üstün gelen hükümdar.
sahihan: gerçekten.
sahra: ova, kır.
salaş: tahtadan yapılmış baraka.
sayd: avlama, avlanma.
saye: gölge.
sayvan: kulakkepçesi.
sayyad: avcı.
sekene: bir yerde oturanlar, sakinler, ahali.
selatin: sultanlar.
serâpâ: bütünüyle, baştan ayağa.
serefraz: başkaldıran; benzerlerinden üstün olan.
sermest: sarhoş.
serşar: dopdolu, taşkın.
server: baş, başkan.
serv-i sehî: servi gibi düzgün boy.
sevda-yı ham: olmayacak, boş sevda.
seyr: gezme, gezinme.
sim: gümüş.
sinekemane: bir keman türü.
sirkat: hırsızlık, çalma.
subh ü mesa: sabah akşam.
subh ü şam: sabah akşam.
sude: sürtülmüş, sürülmüş; ezilmiş.
sükkân: oturanlar, sakinler.
sürud: şarkı, türkü.
sürur: sevinç.
sûz ü güdâz: yanıp yakılma.

Ş

şad: neşeli, mutlu.
şadan: sevinçli.

şah: divan edebiyatında sevgiliye verilen ad; şeh.
şaki: haydut.
şakirt: öğrenci, çırak, yamak.
şam: akşam.
şarab-ı erguvan: erguvan renkli şarap.
şarab-ı nab: halis şarap.
şâribülleyli vennehar: gece gündüz içen, alkol düşkünü, ayyaş.
şartlamak: kirli bir şeyi en az üç kez sudan geçirerek yıkamak.
şeb: gece.
şebab: gençlik, tazelik.
şebçirag: İran mitolojisinde, geceleri çevreye ışık saçan bir çeşit cevher.
şeb ü ruz: gece gündüz.
şeh-i huban: güzeller hükümdarı.
şehbaz (şahbaz): gösterişli, yiğit kimse.
şehlevent: yiğit; yakışıklı genç.
şehsüvar: usta binici.
şehvetengiz: istek uyandıran, isteklendiren.
şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
şekerleb: dudağı şeker gibi tatlı.
şeni: kötü, iğrenç, utanç verici.
şen ü şad: sevinçli ve neşeli.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şerha: dilim, yarık.
şib: ince gümüş teller ve ipek iplikle dokunan bir tür değerli kumaş.
şikâr: av, avlama.
şîrane: aslana yakışır biçimde, aslanca.
şuara tezkiresi: şairlerin hayatlarından ve şiirlerinden söz eden eser.
şule-i cihansûz: dünyayı yakan alev.
şübheküşa: şüphe çeken.

T

taaccüp: şaşırma, hayret etme.
tab: huy, karakter, mizaç.
tabeseher: seher vaktine kadar.
tarik: yol.
târ-i zülf: saç teli.

tarümar: karmakarışık.
taşra: dışarı; dış kısım.
tavr-ı riayetkârane: saygılı tutum.
teber: balta.
tefahür: övünme.
tekebbür: kibirlenme, ululuk satma.
telezzüz: tat alma, hoşlanma, hoşa gitme.
temaşa: bakıp seyretme.
temenna: elle selam verme.
tersazadegân: Hıristiyan soyluları.
teşyi: uğurlama, selametleme.
tıflı naz: cilveli, edalı çocuk.
tövbe-i nasuh: bir daha günah işlememek üzere yapılan tövbe.
tuti: papağangillerden bir kuş.
tüvana: dinç, güçlü.

U

usturpa: ince bir halatın ucuna kurşun parçası bağlanarak yapılan kırbaç.
uşşak: âşıklar.
uyandırmak: sobayı, ocağı, lambayı vb. yakmak, tutuşturmak.
uyub-i zahiri: dış görünüş ayıpları.

Ü

üftade: düşmüş, düşkün, biçare; âşık.
ülfet: görüşme, konuşma; dostluk.

V

vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre yazıldığı eser; kronik.
vakt-i şita: kışın, kış vakti.
vakt-i tengi: darlık, züğürtlük vakti.
vaz-ı edibane: edepli, terbiyeli davranış.
veli: lakin, fakat.
vişnab: vişne şurubu.

Y

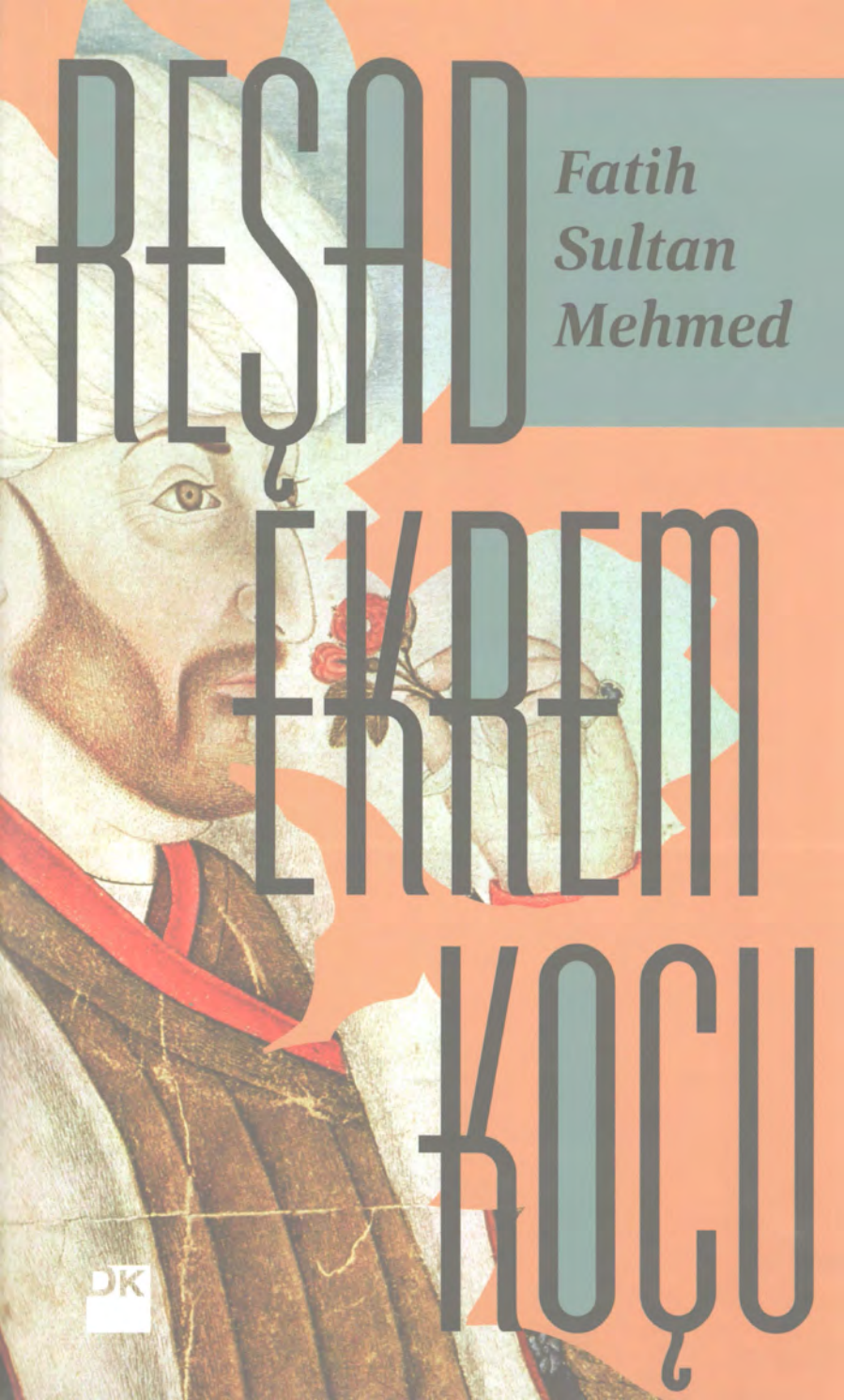
yâd: hatırlama, akla getirme, anma.
yâran: dostlar.
yasakçı: muhafız, kavas.
yave: boş lakırdı, saçma sapan söz.
yed: el; kudret, güç.

Z

zağlamak: keskinleştirmek için, kesici araçların keskin yüzünde kalan çapakları almak; kılağılamak.
zahid-i mürai: ikiyüzlü sofu.
zahir: dış yüz, görünüş.
zahit: kaba sofu, aşırı sofu.
zair: ziyaret eden.
zanubezanu: diz dize.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zemzeme: ezgili ses; şarkı, nağme.
zenane: kadınca, kadınlara yakışır yolda.
zerbeft: sırmalı kumaş.
zeyn: süs.
ziy: kılık kıyafet, dış görünüş.
zülf-i yâr: sevgilinin zülfü, saçı.
zürefa: (burada) seviciler, lezbiyenler.

REŞAD EKREM KOÇU

Fatih Sultan Mehmed

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Fatih Sultan Mehmed

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar

FATİH SULTAN MEHMED

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Kervan Yayınları, 1973
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Şubat 2002
5. baskı / Mayıs 2015 / ISBN 978-605-09-2656-9
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: © The Gallery Collection/Corbis
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B Mermerciler Sanayi Sitesi 10. cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Fatih Sultan Mehmed

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Baba oğluna sağlam bir taht hazırlıyor 11
Baba sağlığında oğlunun padişahlığını görmek istiyor 29
Genç başkumandan, Boğazkesen Hisarı ve toplar 43
Konstantiniyye 59
İstanbul cengi 75
İstanbul'un fethi 119
Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da 133
İstanbul fethinden Edirne düğününe kadar 147
"Elimdeki kılıç İslam kılıcıdır" 159
İmparatorluk kurulurken-1 169
İmparatorluk kurulurken-2 181
Son yıllar 193
Ölüm 205
Hatıralar 213
Şair Avnî ve divanı 219
Son hatıralar 229
Fatih Sultan Mehmed
divanından seçme parçalar 241

Sözlük 255

Baba oğluna sağlam bir taht hazırlıyor

"Bir mübarek saat ve kutlu gün içre bir sabah..."

1431 yılı yazında evvela güneş tutuldu ve en azametli hali korku ve dehşet içinde Konstantiniyye'den seyredildi; ortalık öyle zifiri karanlık oldu ki, gün ortasında gökyüzünde yıldızlar göründü.

Bundan bir ay kadar sonra üç gece arka arkaya fecr-i şimali (gökyüzünde kuzeyde görülen parlaklık) göründü.

Arkasından pek muhteşem bir kuyrukluyıldız doğdu, kuyruğu doğu ufkunun üstünde, başı gökkubbesine doğru, sabah ezanı vaktinde Konstantiniyye ve civarındaki memleketlerin semasını bir hafta kadar murassa bir sorguç halinde tezyin etti...

O yıl ve ertesi yıl, Anadolu'da ve Rumeli'de doğan çocukların çoğu oğlandı. Ve koyunlar, keçiler ikiz yavruladılar; ineklerin yavruları hep dişi oldu ve atların yavruları erkek oldu. Tarlalarda başakların taneleri iri ve dolgun oldu; bağ ve bahçelerde ağaçlar nakıl gibi meyveyle donandı.

Hicri 835 yılı Receb'inin 26/27'nci ve Miladi 1432 yılı Mart'ının 29/30'uncu gecesi ve bir pazar gününün sabah vaktinde ki güneş Arslan burcundaydı, Sultan II. Murad'ın Sinop Hükümdarı İsfendiyar Bey kızı Hatice Halime Hüma Hatun'dan bir oğlu dünyaya geldi.

Baba, sabah namazını kılmış, seccadesinde Kuran okuyordu; Sure-i Muhammed'i bitirmek, Sure-i Feth'e başlamak üzereydi. Bir oğlu dünyaya geldiği müjdesini verdiler. Genç adam, henüz yirmi sekiz yaşında, ikinci oğlunun gelişini gözleri sevinç yaşlarıyla dolarak karşıladı:

"Ravza-i Murad'da bir gül-i Muhammedî açtı!" dedi.

O tarihte henüz iki yaşında olan büyük oğlunun adı Alaeddin'di. Recebin on ikinci cuma günü, vüzeranın, ümeranın, ulemanın hazır bulunduğu bir meclis-i âlide iki rekât namaz kıldıktan sonra kollarına verilen kundak içindeki masumun kulaklarına, tekbir ve ezanlarla adını üçer kere "Mehmed" diye seslendi ve:

"Bu Şehzade Mehmedim'in kudûmü şanına âleme gülab-ı meserret saçılsın!" dedi. Edirne Sarayı'ndan Bursa'ya, Manisa'ya, Amasya'ya, Tokat'a, Anadolu'nun ve Rumeli'nin valilerine ve sancakbeylerine, Rumeli'deki akıncı serhat beylerine atlı ulaklar gönderildi ve yedi gün yedi gece donanma ve şehrayin emredildi.

İstikbalin İstanbul fatihi olacak ve bir imparatorluğun temelini atarak cihan tarihinin akışını değiştirecek olan çocuğun beşiği sallanmaya başladığından ilk adımını atmasına, konuşmaya başlamasına, besmeleler ve dualarla hoca önüne diz çöktürülmesine ve nihayet yine "âleme gülab-ı meserret saçılarak" sünnet düğünü mürüvvetine kadar, kendisine mevut tahtı tehlikeye düşürecek hadiselerle dolu on yıl geçecektir. Doğum yılından adım yılına, adım yılından dil yılına, dil yılından okuma yılına ve sünnet yılına basan şehzade, bu hadiselerin kendi hayatıyla olan yakın bağını sonra anlayacaktır. Burada çocuğu, gülüp ağladığı, koşup oynadığı masum âleminde bırakarak hadiselerin peşinde dolaşmak gerekir.

II. Murad, Hicri 824, Miladi 1421 yılında Bursa'da, Emir Sultan diye meşhur Buharalı Şeyh Mehmed'in elinden kılıç kuşanıp tahta oturduğu zaman on yedi yaşında bir nevcivandı. Orta boylu, ak benizli –bu beniz sonra cenk meydanlarında, kendisini uzaktan görenlere esmer dedirtecek kadar yanmıştır–, koyu ela gözlü, kumral saçlı, seyrek dişli, güleryüzlü, şefkat ve merhameti galip, azimkâr ve harikulade cesurdu. Babası Çelebi Sultan Mehmed'in zamanında, Anadolu'da cemiyet nizamını kökünden değiştirmek için çıkarılmış olan büyük ihtilalde, ordular bozmuş Börklüce Mustafa'ya karşı gönderildiği zaman on iki yaşındaydı; vakıa yanında Bayezid Paşa gibi devrinin kıymetli bir askeri vardı, fakat atların kan deryası içinde koştuğu müthiş muharebe günündeki cesareti asker arasında dillere destan olmuştu. Mustafa'yı ve kafadarlarından Yahudi Torlak Kemal'i yakalatıp en sadık adamlarıyla beraber darağaçları-

na gönderen ve korkunç bir ihtilali bastıran Bayezid Paşa ile bu çocuk olmuştu.

Bu vakadan altı yıl sonra oturduğu tahtın Anadolu'da ve Rumeli'de düşmanları pek çoktu. İstikbalin Fatih Sultan Mehmed'ine bırakacağı hükümdarlığın bekası uğrunda o kadar yorulacaktı ki, iki defa tahttan çekilerek mesuliyeti, vaktinden evvel şehzadesinin omuzlarına devretmek isteyecekti.

Cülusundan birkaç gün sonra babasının naaşı Edirne'den Bursa'ya getirildi ve muazzam cenaze alayıyla, bugün 15. asır Türk yapı sanatının şaheserlerinden biri olan Yeşil Türbe'ye defnedildi. Yeni hükümdar, Konstantiniyye İmparatoru Emanuel Paleologos'a, Macar Kralı Sikizmond'a, Anadolu Karaman hükümdarına mektuplar yollayarak tahta çıkışını ve babası zamanında imzalanmış sulh antlaşmalarının yenilenmesi arzusunu bildirdi. Fakat Sultan II. Murad'ın mektup götüren elçisi Konstantiniyye'ye varmadan, imparatorun iki mümessili Bursa'ya geldi. İsimleri Paleolog Lakines ve Teologos Koraks olan Bizanslı diplomatlar, sulhun devamı için, II. Murad'dan henüz bir çocuk olan küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın rehine olarak Konstantiniyye'ye gönderilmesini istiyorlardı; Vezir Bayezid Paşa tarafından kabul edildiklerinde mağrur ve tehditkâr konuştular:

"İsteğimiz reddedilirse, biliyorsunuz ki, padişahın amcası ve Bursa tahtının meşru vârisi Şehzade Mustafa bizim elimizde rehine olarak muhafaza edilmektedir, kendisini serbest bırakacağız, bütün Rumeli ona itaat edecektir ve çok geçmeden Anadolu'da da meşru hükümdar tanılacaktır!" dediler.

Bizans İmparatorluğu tarafından Limni Adası'nda dikkatle muhafaza edilen bu Şehzade Mustafa'nın macerası birkaç satırda şöylece toplanabilir:

Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup ve esir olduğu Ankara Muharebesi'nde, beş oğlundan biri kaybolmuştu. Cenk meydanındaki ölüler arasında cesedine rastlanamadı ve öldüğüne dair de bir emare bulunamadı. Aradan yıllar geçti. Bir gün, Bursa tahtında oturan Çelebi Sultan Mehmed'e karşı Ankara Muharebesi'nde kaybolan Şehzade Mustafa olduğunu söyleyen bir adam ortaya çıktı. Muharebede karnından yaralanmış, sadık adamları tarafından kaçırıl-

mış, gizlenmiş, uzun zaman bu ağır yaranın tedavisiyle uğraşılmıştı. Büyük kardeşleri ölmüşlerdi, Sultan Mehmed ise Mustafa'nın küçüğüydü. Hükümdarlık, ananaler gereğince Mustafa'nın meşru hakkıydı. Sultan Mehmed tarafı bu adamın bir sahtekâr maceraperest olduğunu ilan etti ve ona "Düzmece" lakabını verdi. Mustafa'nın etrafına da azımsanmayacak bir kuvvet toplandı. Fakat Mustafalılar Sultan Mehmed'e mağlup oldu ve şehzade Konstantiniyye'ye iltica etti. Sultan Mehmed de Düzmece'nin muhafazasına karşılık her yıl imparatora bir para ödemeyi kabul etti ve gaile böylece Sultan Mehmed'in ölümüne kadar bastırılmış oldu. II. Murad'ın cülusuyla beraber Bizans elçilerinin savurduğu tehdit, Osmanoğulları arasında yine kanlı bir saltanat kavgasının başlayacağını gösteriyordu. Sultan Murad, elçilerin teklifini reddetti ve bu saltanat kavgası da başladı.

Bayezid Paşa, Lakines ile Koraks'a, genç padişah adına şu cevabı verdi:

"Müslüman evladının, Müslüman olmayanlar yanında terbiyesi Peygamberimizin şeriatına uygun değildir; padişahımız, imparatordan bu gibi vasilik iddialarından vazgeçmesini istiyorlar ve karşılıklı iyi duygularla dostça geçinme yolunu tutmasını rica ediyorlar" dedi.

İmparator Emanuel, Mustafa başarılı olamadığı takdirde yapacağı işin ne gibi siyasi gelişmelere yol açacağını düşünmeden, hesap etmeden hiddete mağlup oldu; Dimitriyos Laskaris Leontariyos'u, on iki kadırgayla Limni'ye gönderdi; Mustafa, Bizans amiralinin uzattığı taahhütnameye tereddüt etmeden nişanını bastı: Muvaffak olduğu takdirde, Gelibolu'dan Selanik'e kadar olan Adalar Denizi'nin şimal sahilini ve Boğdan sınırına kadar Karadeniz sahilinde fethedilmiş toprakları imparatora bırakacaktı. Hürriyetine kavuşan Şehzade Mustafa büyük ümitler, zengin hayallerle Bizans donanmasına girip Gelibolu sahilinde Rumeli toprağına çıktı. Yaşı elliyi aşmış, gösterişli adamdı; güzel konuşurdu. Gelibolu halkı, yüzünü görmedikleri, fakat on yedi yaşlarında toy bir çocuk olduğunu işittikleri II. Murad'a Mustafa'yı tercih edip şehri teslim ettiler. Mustafa, Rumeli'nin bütün serhat beylerini davet edip, karnında cerrah eliyle dikilmiş eski bir yara izini göstererek, başta Evrenosoğulları gelmek üzere Rumeli'nin kılıç erlerinden hemen hepsini kendi tarafına çekti; süratle hareket ederek Serez'e, Selanik'e,

Edirne'ye, yani kısa bir zaman içinde bütün Rumeli'ye sahip oldu.

Osmanoğullarının can düşmanı olan İzmir Hükümdarı Cüneyd Bey de Bizans'a sığınmış ve Mustafa'yla beraber Limni'de bulunuyordu; bu sefer de onunla beraber serbest bırakılmış ve Mustafa'nın veziri, en mahrem müşaviri olmuştu.

Bu haber Bursa'ya geldiğinde genç Murad metanetini muhafaza etti. Vuzerası ve umerasıyla toplantı yaptı. Üç vezirinden Çandarlı İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa, Murad'ın mutlak itimadını kazanmış olan Bayezid Paşa'yı çekemedikleri için tehlikeye onu sürdüler; mecliste:

"Rumeli beylerbeyisin... Şimdiye değin balını sen yedin, var arısını da sen teskin et!" dediler ve padişaha, Mustafa tarafına geçen Rumeli beylerini iyi tanıdığını, cemiyetlerini ancak onun dağıtabileceğini arz ettiler. Kendilerine vezirlik verilmiş olan Timurtaşoğullarından Umur, Oruç ve Ali beyler itiraz ettiler; bütün Rumeli'yi eline geçirmiş olan Mustafa'ya karşı esaslı hazırlıkla hareket edilmesini söylediler. Sultan Murad, Bayezid Paşa'nın nüfuzundan istifade etmeyi tecrübede karar kıldı:

"Bayezid Lala! Bu işi sen görmek gereksin, senden başkası bu hizmetin üstesinden gelmez!" dedi.

Bayezid Paşa ki zamanının hakiki bir şövalyesidir,

Feda olsun sana baş ile canım,
Dökülse çok mu yoluna kanım!

deyip:

"Nice ahmaklar anı saltanata müstahak bilir, muhtemeldir ki yanımdaki askerin ekseri öte tarafa meyleder, bizim tarafa inhizam vaki olur, maslahat iktizası ben dahi hasım tarafa tabi olur isem hıyanetime hamlolunmasın, fırsat elverirse bir hileyle mezburun hakkından gelmeye bir tedbir edersem ümittir ki makbulünüz olur, bu bende-i sadıkları hakkında haset edenlerin sözlerine itimat olunmaya!" diye vazifesinin ağırlığını anlattı.

Sultan Murad:

"Her nice edersen makbulümdür!" diye teminat verdi.

Bayezid Paşa, kardeşi Hamza Bey ve bir miktar güzide sipahiyle Boğaziçi'nde Güzelcehisar'dan Rumeli'ye geçti. Gelibolu tarafından, Mustafalılar, karşıya kuş uçurtmuyorlardı. Paşanın dediği çıktı, yanındaki asker, Edirne civarında Şehzade Mustafa tarafına geçti. Şöyle ki iki taraf karşılaşınca, Mustafa, tek başına büyük bir cesaretle Bayezid Paşa askerlerine doğru at salmış ve "Kime karşı geliyorsunuz? Tahtın hakiki vârisi olan bana karşı mı? Atın ellerinizden silahlarınızı!" diye bağırmıştı; Bayezid Paşalı sipahiler büyülenmiş gibi öbür tarafa geçmişti; paşa da onları takip etti; Şehzade Mustafa bu katılışı evvela itimatla karşıladı, pek az sonra, Cüneyd'in telkinleriyle şüpheye düştü. Bayezid Paşa'yı, Edirne civarında Sazlıdere'de koyun gibi boğazlattı; vezirin kardeşi Hamza Bey, cellatlarının elinden, nasılsa kaçmaya muvaffak oldu.

Cüneyd Bey, Rumeli'nin gözü pek bekâr gençlerinden ücretli asker toplamış ve bunlara "azep" adını vermişti. Kendisine iltihak eden Rumeli beylerinin yaya ve atlı seçkin askerleri ve bir asırdan beri Rumeli sınırlarını titreten akıncılarla gereği gibi kuvvetlenen Mustafa, Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçti ve Mihalıç Sahrası'na kondu. Sultan Murad ordusu da Ulubat Suyu kenarına geldi ve tek geçit yeri olan köprüyü kestirtti. Ulubat Suyu Muharebesi, her iki tarafın mukadderatını tayin edecekti; Mustafalılar çok kuvvetliydi, Rumeli'den gelenlerin tek zaaf noktası, Şehzade Mustafa'nın "Düzmece" lakabıydı.

Burada sahneye, Rumeli akıncılarının piri Mihaloğlu Mehmed Bey çıktı ve denilebilir ki tek başına, zafer ibresini Sultan Murad'ın talihine çevirdi; çok yaşlıydı, Çelebi Sultan Mehmed tarafından Tokat zindanına atılmıştı ve sekiz yıldan beri zindandaydı; Sultan Murad, vezirlerinin, bilhassa İvaz Paşa ile Timurtaşoğullarının tavsiyesiyle zindandan çıkartmış ve Ulubat Suyu kenarındaki ordugâhına getirtmişti ve izzet ve ikramla karşılatmıştı. Vezirler:

"Rumeli beyleri seni gayet severler, mümkündür ki hüsn-i tedbirle kalplerini büyüleyip bu tarafa meylettiresin!" dediler. Mihaloğlu asil bir şövalyeydi:

"Hemen himmeti benimle yoldaş edin, bu iş kolaydır!" dedi.

Geceleyin nehir kenarına giden Mehmed Bey, Rumeli akıncı beylerinin en namlılarını:

"Bre Türk Doğan! Bre Gümlüoğlu! Bre Evrenosoğulları!" diye isimleriyle teker teker çağırdı. İhtiyarın sesi, cenk meydanlarının büyük şöhretlerindendi, derhal tanındı, çağrılan beyler suyun öbür yakasına geldiler:

"Hay Mehmed Bey, sen misin? Biz senden ümidi kesip vefat etti bilirdik!" dediler ve hal hatır soruştular. Mihaloğlu:

"Sizlere hukuki nimeti zayi etmek doğru mudur? Bu yollu cümbüş ve hareket şanınıza muvafık mıdır? Bir meçhul şahsın davasını doğru sanarak vârisliği ve sultanlığı layık olduğu şüphe kabul etmeyen yüce sultana itaatten çıkarsınız!" dedi.

Herhalde bu konuşma bu kadar kısa sürmedi ve münakaşasız geçmedi, fakat tafsilatını bilmiyoruz; bilinen, Rumeli beylerinin Mihaloğlu tarafından kazanıldığıdır.

Hileye de başvurulmuştu. Vezir Hacı İvaz Paşa, Şehzade Mustafa'ya, Timurtaş Paşazadelerden biri de İzmiroğlu Cüneyd Bey'e birer mektup yazıp, güya gizlice gönderdiler. Hacı Paşa'nın mektubunda, "Ben senin hayırhahınım. Saltanatın gerçek vârisi olduğunuza kanaatim vardır. Yanındaki Rumeli beylerinin cümlesi seni tutup Sultan Murad'a teslim etmek için sözleşmişler. Gafil olmayınız" deniliyordu. Timurtaşoğlu da, Cüneyd Bey'e, "Bir nesebi meçhul adama boyun eğmek, onun vezirliğini kabul etmek senin gibi kadim hanedan sahibine düşer mi? Onun yalanı anlaşılmıştır. Sultan Murad bir gece baskını yapacak ve yanındakiler Mustafa'yı yakalayıp teslim edecekler, veziri yerinde olanın da hali nice olacağı belli değil mi? Baskından evvel bu tarafa bir itizarname gönder, kimseye duyurmadan vilayetine çek git!" diyordu. Şehzade Mustafa ile Cüneyd Bey, aldıkları mektupları birbirlerine gösterdiler; Rumeli beylerinin yüzündeki rengin değiştiğini fark etmişlerdi; her ikisinin de akılları başlarından gitti. Cüneyd'in davaya, Şehzade Mustafa'nın da Cüneyd'e itimadı sarsıldı. Tarih kaynaklarında takvim kaydı yoktur, ertesi gece diyebiliriz; herkesin uykuda bulunduğu saatte, Cüneyd Bey, en kıymetli eşyasını aldı ve silah arkadaşlarından yetmiş kadar sadık adamla, nöbetçilere görünmeden ordugâhı terk etti ve Aydın yolunu tuttu. Çadırlarında ışıkları yanar bıraktıkları için firarı ancak gün doğduktan sonra anlaşıldı. Bu ağır darbeden sonra Şehzade Mustafa da maiyetinde bulunan uşak ve seyis boyundan küçük bir kafileyle ve

ılgar ile Biga'ya kaçtı. Biga kadısına hayli para vererek bir gemi tedarik etti ve Rumeli yakasına can attı. Ertesi sabah Rumeli beyleri takım takım Hacı İvaz Paşa'ya haber göndererek şefkat niyaz ettiler; Sultan Murad, Ulubat Suyu'nu geçince, boyunlarına kefenlerini sararak karşıladılar; suçları affedildi ve hepsi yerlerinde bırakıldı ve derhal Mustafa'nın takibine başlandı. Kendisine gemi tedarik eden Biga kadısını astılar; fakat Biga ve Lapseki iskelelerinde, karşıya geçmek için gemi değil, kayık bile bulunamadı. Türk kaynaklarına göre, o sırada bir tesadüf eseri olarak Gelibolu limanına bir Ceneviz tüccar gemisi demirlemişti. Gelibolu'da "Taharetsiz Hatip" denilen bir adam vardı, Sultan Murad'ın vezirlerinden İbrahim Paşa kapısından yetişmişti. Sultan Murad ile askerlerini Rumeli'ye geçirmek için Cenevizli kaptanla 15.000 florine pazarlık kesti ve bir adamını yüzerek Lapseki'ye gönderdi ve keyfiyeti velinimeti İbrahim Paşa'ya arz etti; Ceneviz gemisi, boğazın iki sahili arasında durmadan gidip gelerek bir gecede Sultan Murad ile ordusunu Ece Ovası sahiline çıkardı. Bizans tarihçileri ise Sultan II. Murad'ın, kendisine haraç veregelen Foça Prensi Cenevizli Andorno'dan gemi istediğini, bu zatın da yedi harp gemisiyle padişahı Lapseki'de beklemekte olduğunu, Sultan Murad ile askerlerini, gündüzün pupa yelken göz göre geçirdiğini ve bu hizmetine mükâfat olarak da 27.000 duka altını tutarında bir vergi borcunun kendisine bağışlandığını yazarlar. Mustafa evvela Bolayır'a, sonra Edirne'ye kaçtı. Fakat Edirne halkının da yüz çevirdiğini görünce şehirde duramadı; perişan ve şaşkın, Kızılağaç Yenicesi'nde yakalandı. Boğazına bir ip takılarak, yalınayak ve başı açık yaya olarak türlü hakaretle Edirne'ye getirildi. Edirne Kalesi burcundan aşağı asılarak idam olundu; Hicretin 825, Miladın 1442 yılında.

Düzmece Mustafa gailesi ki, II. Murad tarafından kuvvetten ziyade talihin eseriyle atlatılmıştı, Konstantiniyye imparatorunun hazırladığı bir suikasttı. Karşılığı gecikmedi, yirmi bin kişilik bir Türk ordusu Konstantiniyye surları önüne geldi; şehir Marmara'dan Haliç'e kara suru boyunca muhasara edildi. II. Murad ordusunun başındaydı; kerametine inandığı Emir Sultan'ı da beraberinde getirmişti. 1422 Haziran'ının ilk günlerinde ihtiyar Mihaloğlu Mehmed Bey'in bir yürüyüşüyle başlayan cenk, ağustos sonlarına kadar

üç ay sürdü. İmparator Emanuel ölüm döşeğinde, şehri, oğlu Yuanis Pelaologos müdafaa ediyordu; müdafaaya rahipler, kadınlar ve çocuklar da katılıyordu. Türkler, surların burçları boyunca demir tekerlekli cenk kuleleri kullanıyor, yer yer lağımlar kazıyordu. Şehrin daha ne kadar dayanabileceği belli değildi. Konstantiniyye surlarına en büyük hücum, ağustosun yirmi dördüncü pazartesi günü yapıldı; bu hücuma, at üstünde yalınkılıçla Emir Sultan da katıldı; fakat akşama doğru, Sultan Murad'ın emriyle yürüyüş durduruldu. Padişah ordugâhının ağırlıklarını ateşe vererek Konstantiniyye önünden çekildi; şehir kurtulmuştu. Konstantiniyye'yi kurtaran mucize de, padişahın küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın isyan ederek İznik şehrini zapt ettiği haberinin gelmesiydi; bu isyan da bir Bizans entrikasının eseriydi. Şöyle ki, babası Çelebi Sultan Mehmed öldüğü zaman on bir yaşında bulunan Şehzade Mustafa, lalası Şarabdar İlyas ve sadık bendelerinden Taceddin ile Karamanoğlu'na sığınmıştı. Emanuel'in Karaman'a gönderdiği ajanlarının teşviki, Karamanoğlu'nun kışkırtması ve Lala Şarabdar İlyas'ın da satın alınması, çocuk prense saltanat iddiasıyla isyan bayrağını açtırmıştı. Bu vakayı bir 15. asır muharririnin saf ve samimi üslubunu bozmadan nakletmek mümkündür:

"Sultan Murad'ın bir küçücük kardeşi ki ona Mustafa derlerdi. Yerinden kaldırdılar, Germiyanoğlu dahi yanına leşker koştu. Karamanoğlu dahi Turgutlu'dan hayli âdem koştu, Mustafa Bursa'ya hücum etti. Bursa'nın azizleri işittiler ki Mustafa gelirmiş, şehirden akçe topladılar ve yüz parça dahi kumaş aldılar. Şehrin ahilerinden Ahi Yakub ile Ahi Kadem'i gönderdiler. Bu ahiler, beyin lalası Şarabdar İlyas'a vardılar:

'Bu dahi padişahımızın oğludur, kerem edin, atasının memleketini bu yabancı askerlere yıktırmayın!' dediler.

Şarabdar İlyas kabul etti, oradan İznik'e geldiler. Ol zaman İznik dahi mamurdu. İznik'e Vezir İbrahim Paşa'nın sarayına kondular ve hükümet etmeye başladılar. Tımar isteyene tımar verdiler. Hayli iş çevirdiler. Sultan Murad'ın paşaları, Mustafa'nın lalasına adam gönderdiler:

'Hünkâr sana Anadolu beylerbeyliğini verdi, beratını dahi gönderdi, cehd eyle, oğlanı biz gelene dek İznik'te tut!' dediler.

Şarabdar İlyas da öyle etti. Sultan Murad, dokuzuncu günde İznik'e erişti. Kardeşi Mustafa hamamdaydı. Köse Mihaloğlu Mehmed Bey askerle hisarı kuşattı, şehirli yalı kapısını açtılar. Mihaloğlu kapıdan girince Mustafa'nın veziri Taceddinoğlu, Mihaloğlu'nu gönderle sancıdı, attan yıktı, bir sefer de yattığı yerde sancıdı, yüreğinden. Mihaloğlu'nun kulları dahi Taceddinoğlu'na kılıç üşürdüler, pare pare ettiler. Bunlar bunda cenkteyken Şarabdar İlyas, Mustafa'yı tuttu, kucağına aldı, ata bindi. At üzerinde Mustafa:

'Hey lala! Beni niçin tutarsın?' dedi.

Şarabdar İlyas:

'Kardeşine iletirim!' dedi.

Mustafa:

'Beni kardeşime iletme kim bana kardeşim kıyar!' dedi.

Şarabdar İlyas, çocuğu kardeşine iletti, Sultan Murad dahi cellada verdi. Mustafa'yı Bursa'da atası yanına gömdüler. Şarabdar İlyas'a sordular:

'Bu Mustafa, efendin oğlu değil midir ki tuttun öldürmeye verdin?' dediler. Cevap verdi:

'Sureta ben günahkâr oldum ama, bu ikisi memlekette olsa zararı memleketedir, hem dahi efendim oğlunu bu dünyanın murdarına bulaşmadan şehit ettirdim! Cemi âlem rahat oldu!' dedi."

Bu sahnenin çok hazin olduğu inkâr edilemez. Küçük prensin idamından Sultan Murad'ın haberdar olmadığı, Evrenosoğlu Ali Bey tarafından astırıldığı ve vakanın tezine Ali Bey'in de idamının bu yüzden olduğu, Sultan Murad'ın, kardeşinin ölümüne ağladığı söylenir. Mustafa'nın naaşı bir prense layık olan hürmetle Bursa'ya götürüldü ve babasının yanına, Yeşil Türbe'ye konuldu. Küçük Mustafa'nın ölümüyle Osmanoğulları ülkesinde uzunca bir müddet için taht kavgası ikiliği kalkmış oluyordu. Sultan Murad'ın Mahmud ve Yusuf isminde çok küçük iki kardeşi daha vardı; devrin tarihçileri burada da pek acı şeyler naklediyor: "Sultan Murad ol iki küçük kardeşlerin neyledi?.. Tokat'ta hapsetmişti, getirtti. Gönül gözlerini açtı!" Yavrucakların gözleri, miller çekilerek kör edilmiş! Pek hazindir.

Bu yıllar içinde Rumeli ve Anadolu sınırlarında da önemli vakalar oldu. Tuna boyunda Eflâk Beyi Drakul, küçük Şehzade Mus-

tafa'nın isyanını fırsat bilmiş, Silistre'den geçerek Osmanlı ülkesinde yağmalar yapmıştı. Sinop ve Kastamonu Hükümdarı İsfendiyar Bey de Bolu ve Taraklı'ya hücum etmişti. Sultan II. Murad kardeşine karşı Anadolu'ya geçerken:

"Firuz, gazilerle fırsat buldukça Eflâk'a geçsin, vilayetini yıksın, esir etsin, inşallah ol melunun yanına kalmaya!" demişti.

Akıncı Firuz Bey, Eflâk beyini mağlup ederken padişah da İznik'te kardeşini ortadan kaldırarak İsfendiyar Bey üzerine yürümüştü. Âşık Paşazade Derviş Ahmed der ki:

Çün işdir başa düştü nidelim
Hakkın lütfu bize muhkem gerektir
Dur imdi İsfendiyar ben varayım
Mukabil olmaya erde yürek gerektir.

İsfendiyar'a evvela kendi öz oğlu Kasım Bey ihanet etti. Sultan Murad tarafına geçti; bunu askerlerinin ihaneti takip etti, hatta veziri Yahşi Bey, İsfendiyar'ın başına bir topuz bile vurdu. Mağlup ve perişan olan İsfendiyar Bey Sinop Kalesi'ne kaçıp kapandı ve oradan, aman dileyen bir name gönderip, güzelliği dillere destan olmuş kızını ve Kastamonu dağlarının zengin madenlerini Sultan Murad'a verdi. Derviş Ahmed Âşıkî, İsfendiyar Bey'in affını, çok cesur olan elçisinin muvaffakiyetinde bulur ve kendine has incelikle şu satırları yazar:

"... ve hem paşalara kızıl floriyi (altını) elçi gönderdi! Ol kızıl flori, âdemin yüzünü akar su eder; yüzün ağartır; kati odlu kişidir, kendi haline koymaz; paşalar dahi utandılar, hünkâr ile sulh ve salaha başladılar. Hünkâr dahi razı oldu."

İşte bu İsfendiyar Bey kızıdır ki Sultan II. Murad'a istikbalin fatihi Şehzade Mehmed'i doğuracaktır. Genç padişah, düğününün hazırlığı için sabit ordugâh sarayının bulunduğu Edirne'ye dönerken, taht şehri olan Bursa'da mühim bazı icraatta bulundu. Siyasi ve askeri müşavirleri olan beş vezirinden Timurtaşoğulları Umur, Oruç ve Ali paşalardan birincisini Germiyanoğlu'na elçi gönderdi; diğer ikisini de valiliklerle yanından uzaklaştırdı. Hacı İvaz Paşa ihanetle suçlandı, ilim ve fazlına hürmeten hayatı bağışlandı ve gözlerine mil

çektirildi ve Bursa'da evine kapandı. Hükümet, tek vezirin, Çandarlı İbrahim Paşa'nın elinde kaldı.

Bu sırada Eflâk Beyi Drakul da aman diledi, iki taze oğlunu alarak Edirne'ye geldi, iki yıllık haracını peşin getirdi, affedildi, oğlanlar rehine olarak alıkonuldu; Edirne Sarayı'ndaki içoğlanları arasına katıldı.

Sultan Murad, İsfendiyar Bey'in kızını aldırmak için Kastamonu'ya erkekli kadınlı, devrinin yaşlı ve seçkin simalarından bir heyet gönderdi; heyet, Çaşnigirbaşı Elvan Bey'in riyasetinde şu zevattan mürekkepti: Şerefeddin Paşa; Reyhan Paşa; "Daye Hatun" diye meşhur, Çelebi Sultan Mehmed'in dadısı ve Hacı Halil Paşa zevcesi; II. Murad'ın, kendisine "Şah Ana" diye hitap ettiği, Germiyanoğlu Yakub Bey'in zevcesi. Kastamonu'da fevkalade hürmetle karşılanan heyet, gelini ve cihazını alıp dönerken, yollarda ve Bursa'da pek parlak şenlikler yapıldı, Edirne'ye ise o zamana kadar misli görülmemiş bir tantanayla girdiler. Dört düğün bir arada oldu; Sultan Murad kız kardeşlerinden birini İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey'e, birini devrin kumandanlarından Karaca Bey'e, birini de Vezir İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'e verdi. Bu vakalar Hicri 828-829, Miladi 1423-1424 yıllarında geçer.

1424 Şubat'ında İmparator Emanuel öldü, yerine oğlu Yuanis Paleologos geçti ve Sultan Murad'la sulh muahedesini yenilerken fedakârlıklar yapmak zorunda kaldı: Türk padişahına her sene 30.000 duka altını vergi verecekti; Silivri'nin kenarından ve Terkos Gölü'nün batısından çekilen bir hat, imparatorluk topraklarının hududu oluyordu; bugünkü İstanbul vilayetinin Rumeli'deki yerinden daha küçük bir imparatorluk...

Aynı yıl içinde padişaha arz-ı ubudiyete gelen Sırp Kralı Etyen Lazaroviç, bir Türk elçisinin beraberinde, kıymetli hediyelerle Macar Kralı Sikizmond'a tebrike gönderildi. Murad'ın hediyeleri sırmalı ipekli kumaşlar, dört kıymetli vazo, on tane kıymetli halı ve dört külçe altındı. Sikizmond buna karşılık altın kabzalı sekiz kılıç, altı top kadife, üçü kırmızı, üçü siyah, üçü mavi dokuz top ipekli, altı baş cins at ve 1.000 Macar florini gönderdi ve Macaristan ile Türkler arasında sulh muahedesi yenilendi.

Rumeli ve Bizans sulhu, geçici de olsa, II. Murad'ın Anadolu

Türk birliğini kurmak için çok mühim adımlar atmasına fırsat veriyordu; zaman ve fırsat kaybedilmedi ve ilk hedefler de İzmiroğlu Cüneyd ile Menteşeoğullarının hükümetleri oldu.

Ulubat Suyu bozgunundan dönen Cüneyd Bey, eski hanedan oğulları olduğundan İzmir halkı tarafından sevinçle karşılandı. Esasen Sultan Murad tarafından da İzmir hükümdarlığı kendisine vaat edilmişti. Halbuki kendisinin Limni'de bulunduğu zamanlar, İzmir, Aydınoğlu Mustafa Bey'e verilmişti. Cüneyd, Çeşme ve Urla havalisinden bir haftada 8.000 kişi topladı; bunları, ne bulabildiyse, ok ve yay, balta, tırpan, hatta ateşte sertleştirilmiş ağaç mızraklarla silahlandırıp Ayasluk'ta oturan Mustafa Bey'in üzerine yürüdü. Muharebede, Mustafa Bey, bizzat Cüneyd'in savurduğu bir topuzla hasmının atı ayakları altına düştü, ordu dağıldı. Cüneyd, Aydınlılar tarafından da bey tanındı. Bu hareketi, Sultan Murad'ın, Cüneyd üzerine asker göndermesi için kâfi sebepti; Bayezid Paşa'nın kardeşi Hamza Bey gibi, Cüneyd'e şahsen de kin besleyen bir kumandanın emrinde 40.000 kişilik bir ordu harekete geçti; daha ilk çarpışmada, Cüneyd bozguna uğradı, oğlu Kurt Hasan Bey esir düştü ve zincire vuruldu. Cüneyd, Çeşme karşısında, müdafaası kolay, bir tarafını denize dayamış küçük bir kaleye sığındı, fakat Murad'ın emriyle, Foça'nın yeni prensi Pallaviçini üç kadırgayla denizde görününce, Cüneyd, Ayasluk'a giden Hamza Bey'in vekili Yahşi Bey'den aman diledi, hayatına dokunulmayacağına söz alarak teslim oldu; fakat Ayasluk'tan dönen Hamza Bey, vekilinin sözünü muteber tutmadı, Kurt Hasan Bey'i babasının gözü önünde boğazlattı ve sonra Cüneyd idam olundu.

Cüneyd defterini yaktı Hamza
Hisarın aldı ömrün yıktı Hamza
Anın kurt oğlunu etti tavuk
Anı bir tilkiye yedirdi Hamza

diyen Âşık Paşazade'nin ağzından da Menteşeoğullarının akıbeti şöyle naklonulur:

"Menteşeoğlu İlyas Bey Allah rahmetine vardı. Anın iki oğlu kaldı, hünkâr kapısında kulluk ederlerdi –rehine olarak Enderun gılmanla-

rındandılar–, işittiler kim ataları ölmüş, iki oğlunu Tokat'a gönderdiler zindana. Birisi Üveys ve biri Ahmed Bey. Menteşe vilayetini Balaban Paşa'ya verdiler. Menteşe oğlanları Tokat Hisarı'nda tamam iki yıl durdular ve yazı yazdılar, tamam bir kış dahi geldi. Tedarik etti kış yarağın görmeye. Altlarına dökmeye biraz kuru otluk aldılar, ittiler:

'Bu azdır, bir çuval dahi getir!' dediler.

Getiren vardı, bir çuval çürük otluk getirdi; beğenmediler, getiren kişiye verdiler, aldı gitti. Kapıcı sordu kim:

'Geru niçin alıp gidersin?' Üveys Bey ider:

'Bir eski otluk getirdiler, kokar!' Getiren:

'Geru alup giderim!' der. Vardı bir çuval daha ot getirdi, Ahmed Bey'i çuvala kodu, çevre yanına otluk tıktı, çuvalı arkasına vurdu:

'Pazarlığım beğenmezler, canıma geçti bunların elinden, bir kuru otu dahi beğenmezler, ya bunları Osmanoğlu saklayıp nider?' deyu söyleni söyleni hisardan çıktı. Hazır atları vardı, saklamışlardı, heman çuvaldan çıkup bindi kaçtılar."

Tuhaf maceradır; Ahmed Bey evvela Diyarbekir Hükümdarı Kara Osman Bey'e sığındı, oradan Mısır'a gitti, Mısır'dan İran'a geçti; orada namı, nişanı kayboldu, Üveys Bey bir sığınacak yer bulamadı, şaşkın, başıboş dolaşırken yakalandı, otçunun hilesine aldanan Tokat Kalesi dizdarıyla beraber idam olundu. Bu vaka da 1425'te geçti.

Antalya ve havalisinin eski hanedanının son vârisi Osman Bey isminde biri, eski derebeyliği ihya etmek hayaliyle yaşıyordu ve Karaman Hükümdarı Mehmed Bey tarafından da teşvik görüyordu; etrafına topladığı bir kuvvetle bu kaleyi muhasara etti, Antalya Sancak Beyi Firuz Bey hastaydı, muhasara esnasında öldü; müdafiler başsız kaldı, Firuz'un Karahisar Bey'i olan oğlu Hamza, Antalya'nın imdadına yetişti, Osman Bey'i gafil avlayıp bastı, katletti. Osman Bey'in güzel bir kız kardeşi de yanındaydı, "ol nigâr-ı peri ruhsarı" da esir etti. Bunun üzerine, Karaman hükümdarı Mehmed Bey, büyük bir orduyla Antalya önüne geldi, bu hareketi aslında II. Murad'a harp açmak demekti. Antalya'nın bu ikinci muhasarası da uzun sürmedi, Karamanoğlu Mehmed Bey, kaleden atılan bir gülleyle parçalanıp öldü, bu ölümle ordusu bozguna uğradı. Üç oğlundan İbrahim, babasının cesedini bir ata yükleterek güçlükle Karaman'a kaçtı; diğer ikisi, İsa ve Ali, II. Murad'a iltica ettiler, padişah, iki küçük kız kar-

deşini de bu beylere nikâhlayıp kendilerine Rumeli'de malikâneler verdi. Firuz oğlu Hamza Bey, Karamanoğlu'nun ordugâhını yağmadan sonra Mehmed Bey'i öldüren taş gülleyi bir zincirle Antalya Kalesi'nin kapısına astı, kale harabesinde hâlâ durur derler.

Yine bu yıllar içindeydi, Amasya ve Tokat havalisinde masallardaki Kırk Haramiler gibi, "Kızılkoca Oğlanları" denilen dört kardeş, başlarına topladıkları göçebe Türkmenlerle şekavete sapmışlardı, bir şehirden bir şehre yolcular, toplanıp kalabalık bir kervan teşkil etmeden yola çıkamazdı. O havalinin valisi Yorgeç Paşa, nihayet Kızılkoca Oğlanları'nı, yanlarındaki "dört yüz yarar bahadır haramzade hırsızlarla" Amasya'da pusuya düşürdü; dört kardeşlerin derhal boynu vuruldu, dört yüz Türkmen de çırılçıplak soyularak kıskıvrak bağlandı ve bir mağaraya tıkılarak ağzında büyük bir ateş yakıldı ve dumana boğularak öldürüldü. Bundan sonra bütün Türkmen aşiretleri amansızca takip edildi ve bu takip pek zalimce oldu; sürüleri, çadırları yağma edildi, Yorgeç'in askerleri bir koyunu bir akçeye sattılar. Türkmen kadınları, kızları ve oğlancıkları hayran ve sergerdan, önce ağlaştılar, sonra şehirlere dağılarak dilenci oldular. Ama bundan sonra eşkıyalık da görülmedi. Burada bir hikâye naklolunur:

"Ol diyar halkından bir ihtiyar hatunun oğlu terzilik ile Kızılkoca Oğlanları'na yanaşup onların esvabın dikerdi. Zikrolunan vakada ol mahut mağarada duman ile siyaset olunduğunu işitince hatun, Yorgeç Paşa'nın divanına gelip tazallüm etti, oğlunun bigünah olduğunu anlattı. Yorgeç Paşa:

'Olan olmuş, eşkıya ile ihtilat ettiğinin cezasını bulmuş, şimdiden sonra bunun çaresi sabırdır!' dedi.

Hatun:

'Bari meyyitin görsem ve teçhiz ve tekfin edip defnetsem...' deyu gözyaşın dökmekle paşaya merhamet gelüp emretti ki, ol helak olan mevtayı bir bir çıkarup ol hatuna arz edeler. Hemen mağaraya revan olup azab-ı duhan ile helak olan ölüleri araştırır iken birkaçının altından bir şahs-ı natüvan buldular ki henüz hayat eseri vücudunda nümayandır, meğer ihtiyar hatunun oğluymuş. Derdmend mader, oğlunu zinde göricek sevincinden üzerine düşüp bihuş oldu ve bu halet-i garibeyi görenlere sebeb-i cuş u huruş oldu."

Osmancık civarında bir sarp yerde kartal yuvası gibi bir kale var-

dı, adı Kocakayası Kalesi'ydi, burada Haydar isminde yaşlıca bir derebeyi oturuyordu, silah ve erzak ambarları dolu idi ve kalesi muhasara ile zapt edilecek yerlerden değildi. Bu Haydar Bey'in evlat yerine büyüttüğü mahrem-i esrarı Tayfur adında bir delikanlı vardı, Yorgeç Paşa, kendine damat edineceği vaadiyle Tayfur'u elde etti. Tayfur, silah ve erzak ambarlarına ateş verdi, Haydar Bey de Yorgeç'e teslim oldu. Padişah bu beye bir tımar verdi.

Orta Anadolu'nun son derebeylerinden Canik Beyi Hüseyin ki Alp Arslanoğullarındandı, sıra kendisinde olduğunu görünce, kaleyle beraber memleketini, kendiliğinden teslime karar verdi. Yorgeç Paşa'ya gidip şehrin anahtarlarını teslim etti, fakat paşanın emriyle tevkif edildi ve Bursa'ya gönderildi; Hüseyin Bey, orada muhafızlarını kandırarak kaçtı, iki sene kadar sonra meydana çıkarak padişaha sığındı. II. Murad tarafından iltifatla karşılandı, Rumeli'de bir sancakbeyliği aldı ve ailesiyle beraber orada yerleşti. Bu vakalar 1425-1427 arasında geçmiştir.

1427'de Germiyan hükümdarı ve II. Murad'ın has dostu ihtiyar Yakub Bey, Edirne'ye padişahı ziyarete geldi. Padişah kendisini Ergene Köprüsü'nden karşıladı. Bu köprü, Ergene Suyu'nun Meriç'e karıştığı yerde, yüz yetmiş göz, asrın büyük sanat eseriydi. Yeri, ormanlar içinde, çamur, batak, harami yatağıydı; sık sık cinayetler, soygunlar olurdu. Ormanlar kesilmiş, büyük bir yol açılmış, köprünün iki başına imaret, mescit, han, hamam, çarşı yapılarak yeni bir kasaba kurulmuştu. Sultan Murad, imaretin ilk aşını, fıkaraya kendi eliyle dağıttı; ilk çırağını, kendi eliyle uyandırdı. Misafirini de fevkalade hürmetle karşıladıktan sonra Edirne'ye pek tantanalı merasimle girdiler. Germiyanoğlu'na devrin büyük bir tabibi ve şairi Şeyhî mihmandar tayin edildi.

Yakub Bey de, şanına layık ihsanlarda bulundu. Hatta dönüşünde, muhafazasına memur edilen askerlere o kadar çok bahşiş verdi ki yolda parasız kaldı, mektup yazıp Murad'dan para istedi; derler ki, padişah bu mektubu okuyunca gülmüş, "Cenabı Hak Germiyan beyini bize öyle bir kardeş olarak vermiş ki, kendi iradından başka bizimkilerini yiyor!" demiş. Yakub Bey'e, arzusundan çok fazla harçlık gönderildi. Bir sene sonra vefat eden bu hükümdar, vasiyetnameyle, memleketini ve bütün şahsi servetini Sultan Murad'a bıraktı.

Anadolu'da işler yolunda giderken, batıda cenk havası esmeye başlamıştı. Sırp Kralı Etyen Lazaroviç, bir muahedeyle, Tuna'nın sağ sahilinde Semendire ile Orsova arasında Kolumbaz Kalesi'ni Macar kralına vermeyi kabul etmişti; sonra da 12.000 duka altını bir borcuna karşılık bu kaleyi boyarlarından birine rehin vermişti. 1427 yılında Lazaroviç öldü, Yorgi Brankoviç Sırp kralı oldu ve Macar kralı, Kolumbaz'ı istedi ve Etyen'in borcunu tanımadı; boyar parasının yanacağını görünce Kolumbaz'a Türkleri çağırdı ve 1428'de bu kale, Sultan Murad'ın topraklarına katıldı. O yılın baharında da Sikizmond, Macar askeri ve Sırp kralının ordusuyla Kolumbaz önüne geldi ve karşısında Sultan Murad'ı da ordusu başında hazır buldu; harbe cesaret edemedi, derhal bir mütareke imzaladı ve bu kale üzerindeki haklarından vazgeçerek Tuna'nın öbür yakasına atladı. Yalnız kalan Jorj Brankoviç'e, Türklerden aman dilemek düştü: her yıl 50.000 duka haraç ödeyeceğine, bundan böyle Macar kralıyla her türlü münasebetlerini keseceğine ve istenildiği zaman Sırp ordusuyla Türk padişahının emrinde bulunacağına imza ve yemin verdi.

Culüsundan beri türlü hadiseler karşısında hep müdafaa durumunda kalmış olan Sultan II. Murad, bu muvaffakiyetten sonra bir taarruz harbine, Selanik'in zaptına hazırlanmaya başladı. Selanik, dedesi Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düştüğünde Bizanslıların eline geçmişti, fakat şehir ahalisi, kendilerini müdafaa edemeyen Konstantiniyye imparatoruna bir yabancı devlet idaresini tercih etmişler, Venedik Cumhuriyeti'nin himayesini istemişler, Venedikliler de bir miktar askerle bir vali göndermişlerdi. II. Murad, bir sulh imzalamak için gelen Venedik elçisine çok sert hitap etmiş, "Venediklilerin bu beldeyi idaresine tahammül edemem, kendiliğinizden çekilip gitmezseniz, bizzat gelir, çıkarırım" demişti. 1430'da ordusuyla Edirne'den Serez'e giden Sultan Murad, orada, Selanik fethine Hamza Bey'i memur etti, arkasından kendisi de Selanik önüne vardı. Kanlı bir muhasara harbinden sonra, Venedikliler, gemilerine binip kaçtılar. Şehir Türklerin eline geçti.

Fatih Sultan Mehmed de, işte bu Selanik fethi yılında doğmuştu. O sıralarda Vezir İbrahim Paşa da ölmüş, yerine oğlu Çandarlı Halil Paşa geçirilmişti ki, Fatih Sultan Mehmed'in tarihçesinde büyük rolü olacaktır.

Selanik'in fethiyle Makedonya, Epir, Tesalya, Yunan ve Mora'nın fetih yolları açılmış oldu. İlk olarak, Karaca Bey, büyük bir kuvvetin başında Yanya önünde göründü; Yanya, harpsiz teslim oldu. Macar Kralı Sikizmond, Almanya imparatorluğuna seçilmişti. 1433'te, Sultan Murad, imparatorluğunu tebrik için Sikizmond'a on iki kişilik bir heyetle kıymetli hediyeler gönderdi: İçleri altınla dolu on iki altın kupa ve altın sırmalı, kıymetli taşlarla bezenmiş esvaplar takdim etti. Elçileri Bal şehri katedralinde hürmetle kabul eden Almanya imparatoru, karşılık çok değerli hediyeler yolladı. Macaristan'la olan eski mütareke yenilendi. Macar tahtına da kral olarak Polonya Kralı Ladislas seçilmişti.

1435 yılına kadar Sultan Murad, sulh içinde yaşadı. Müverrihler bu yıllar için birtakım "vakayi-i cüziye" kaydederler.

Baba sağlığında oğlunun padişahlığını görmek istiyor

"Olur feth-i nusret anın peyrevi..."

1435'te, cenk ateşini uyandıran ve ortalığı karıştıran Karaman Hükümdarı İbrahim Bey oldu. Bu eski hanedan sahibi, Rumeli'deki Türk-İslam fütuhatına da mal olsa, Osmanoğulları'nın kudret ve kuvvetini kırmak için Balkanlar'ın Hıristiyan hükümdarlarıyla anlaşmakta tereddüt etmedi. İmparator Sikizmond ve Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'le gizlice mektuplaştı, parolası "Ben bu yandan, siz o yandan"dı. Konstantiniyye İmparatoru Yuanis Paleologos'la da gizli münasebetleri vardı ve her taraftan, ecdadının kaybettiği haklarını aramaya teşvik edildi. Silaha sarılmak isteyen için sebep bulmak kolaydır:

Zülkadiroğlu Süleyman Bey'in elinde gayet güzel bir at varmış; Karamanoğlu istetmiş, vermeyince çaldırmış. Süleyman Bey de Sultan II. Murad'a mektup yazıp, "Sultanıma vermek üzere tedarik ettiğim atı çaldırttı" diye şikâyette bulunmuş; Sultan Murad da İbrahim Bey'e, atın sahibine iadesini yazmış. Karamanoğlu da ret cevabı verip ahitnameyi bozmuş... O ahitnameyi ki, Antalya Kalesi önünde bir taş gülleyle parçalanmış olan babası Mehmed Bey'in yerine Karaman tahtına oturduğu zaman imzalamıştı... Rivayet edilir ki yakınları, Karamanoğlu'na yedi yıl sulh için verdiği yemini hatırlatmışlar, gülerek şu cevabı vermiş: "Ben o vakit yıl demedim, yel dedimdi!" Fakat Karaman hükümeti sınırını geçen Sultan Murad'a Akşehir, Konya ve Beyşehir'in kale anahtarlarını teslim edince, İbrahim Bey aman diledi ve devrin namlı derin âlimlerinden Mevlana Hamza'yı Sultan Murad'a yolladı:

Kul itse günah eğer aff-ı şehinşah kani?

Ve bu büyük din ve ilim adamının ricasıyla affolundu. Alınan memleketleri geri verildi.

Sultan Murad, Karaman seferi dönüşünde, İbrahim'i ayaklandıranlardan Sırp Kralı Yorgi Brankoviç üzerine yürümeye hazırlanırken, kopacak fırtınayı gören beriki, ağır hediyelerle bir elçi gönderdi ve kızı Mara'yı padişaha takdim etti. Âşık Paşazade Derviş Ahmed nakleder:

"Ve hem iddi kim: 'Kızımın cihazı tamam oldu, adam gönderin, cariyenizi alın' dedi. Üsküp'ten İshak Bey'in hatununu gönderdiler. Bundan hayli adam Üsküp'e vardılar, doğru Semendire'ye gittiler. Birkaç günlük yol kalınca, kâfir beylerinin hatunlarını karşı gönderdi, acaip konukluklar eyledi, gayet eyu tazimlerle Semendire'ye getirdiler. Elhasıl kızı Edirne'ye getirdiler, hünkâr düğün etmedi:

'Bir sipahi kâfirin kızına ne düğün gerek' dedi."

Prenses Mara, Edirne'de Müslüman kocasının yanında az bir müddet kalıp Bursa Sarayı'na gönderildi, Bursa'da, şehzadesi Mehmed'i büyütmekte olan İsfendiyar kızı Hatice Hatun da istikbalin şanı olacak oğluyla beraber Edirne'ye getirildi.

Tedip sırası imparator Sikizmond'a gelmişti; Evrenosoğlu Ali Bey, Macaristan içine bir akına memur edildi. Sırp kralı ile Eflâk Prensi Vlad, Ali Bey'e kılavuzluk için emir aldılar. Eski tarihçilerimiz Vlad'a, Drakule derler; lakabı, vaktiyle Sikizmond'un kendisine verdiği bir ejderha (dragon) nişanından kalmıştı. Semendire yanında Tuna'yı aşan ve Demirkapı'dan geçerek bütün Transilvanya'yı istila eden Evrenosoğlu, hiçbir yerde Macar ordusuna rastlamadan Kronştad'a kadar ilerledi; kırk beş gün süren bu baş döndürücü akından 70.000 esirle döndü; "Ve şöyle derler; esirler akıncıdan çok idi." Ali Bey, Sultan Murad'ın huzuruna çıktığında:

"Devletlu sultanım! Hayıf değil midir ki anın gibi bir vilayet sultanımın olmaya!" diye padişahı, Macaristan'ı zapt ve kendi topraklarına katmasına teşvik etti. II. Murad evvela Belgrad üzerine yürüdü (1438), şehir altı ay muhasarada kaldı, fakat zapt edilemedi, yine pek çok esirle dönüldü; bu sefere iştirak etmiş olan müverrih Âşık Paşazade Derviş Ahmed anlatır:

"Gaziler ziyade doyum geldi. Bir çizmeye bir cariye verirlerdi. Fakir dahi yüz akçeye bir iyi oğlan aldım. Fakir dahi o seferde bile idim. Bir gün hünkâra vardım. Ben fakire esir buyurdu, ben dedim ki:

'Devletlu sultanım! Bu esiri götürmeye at gerektir ve bu yolda akçe gerektir!' dedim. Beş bin akçe, iki at verdi. Dokuz baş esir, dört atla Edirne'ye geldim; üçer yüz akçe, bazısın ikişer yüz akçeye verdim."

Üsküp Sancakbeyi Hacı İshak Bey, padişah Belgrad önünden dönerken Semendire Kalesi'nin fethini teklif etti:

'Hey devletlu sultanım! Sırp kralı Semendire'de oldukça ne Karamanoğlu rahat durur, ne de Engürüs bize muti olur!' dedi. Hünkârdan izin alarak bu kale üzerine yürüdü ve zapt etti.

İşte bu Belgrad Seferi dönüşünde ve Semendire fethi yılındadır ki, 1439, II. Murad, Edirne'de parlak bir düğünle oğulları Alaeddin ve Mehmed'i sünnet ettirdi ve büyük şehzadesi Alaeddin'i, henüz on iki-on üç yaşındayken Amasya'ya vali yaptı.

Bu yıllardadır ki Türklerin karşısına biri Arnavutluk'ta, biri Macaristan'da iki yaman düşman çıktı: İskender Bey ile Hunyadi Yanoş...

Arnavutluk Kralı Yani Kastriota, oğlunu Türk hükümdarı yanına rehine göndermişti; on beş yaşlarına kadar, Solakzade Hemdemî Efendi'nin lisanıyla tarif edelim: "İskender nam bir hoş endam, müşahedesi sermaye-i ârâma afet ve çehre-i dilpeziri mazhar-ı hüsn ü letafet" bir çocuktu. Ona İskender adını Sultan Murad vermiş, sünnet ettirerek saray içoğlanları arasına almış ve yaşça biraz büyükçe olmakla beraber şehzadelerine asil bir arkadaş olarak seçmişti. Padişahın tam güvenini kazanan İskender Bey, babasının ölümü üzerine, sadık bir bende zannıyla Arnavutluk tahtına vali unvanıyla oturtulmuştu. Ama, yine aynı müverrihin kaydıdır:

Bed nihad idi ana iyilik battı.

Zekâsı ve cesareti güzelliğiyle denk olan bu genç adam, kendisini Büyük İskender'in aynasında görüyordu. Arnavutluk'u bilfiil Türk hâkimiyeti altına koymak isteyen Hacı İshak Bey'i sarp geçitlerde pusuya düşürdü, okları tükenen ve kılıçları çentik çentik olan bu akıncı kolu, tek kalmayınca, kumandanlarıyla beraber şehit oldu.

Şarab-ı rahmet içti şehitler
Sıratı kuş gibi geçti şehitler
Fenâ mülkünde eğlenmedi anlar
Beka sarayına göçtü şehitler.

Hunyadi Yanoş, genç bir Macar şövalyesi, Hermanştad Kalesi'ni muhasara eden Mezid Bey ordusuna bir baskın yaptı, iki silah arasında kalan Türkler bozguna uğrayıp 20.000 ölü ve birçok esir verdiler. Esirleri, kurduğu bir içki sofrasının önünde idam ettiren Hunyadi, bu muvaffakiyetle mest bir halde, Eflâk'a girdi. Tuna'nın iki sahilini tahrip ve yağma etti, dönüşünde Macarlar tarafından "vatan kurtarıcısı" diye karşılandı. Aldığı silah ve harp ganimetlerinden bir araba donatarak hediye olarak Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'e gönderdi ki, bir mızrak üzerine saplanmış Mezid Bey'in kesik başı da hediyeleri arasındaydı. Bu muzafferiyetini, Vazag önünde, guruyla tanınmış Şahabeddin Paşa'ya karşı kazandığı ikinci bir zaferi takip etti. Yanoş'un zaferleri, Papa IV. Öjen'i gayrete getirdi, Kardinal Jülyen'i Macaristan'a göndererek, Türklere karşı 1443 Haçlı Seferi'ni hazırladı. Hunyadi'nin sancağı altında Macar, Alman, Leh, Sırp ve Ulahlardan mürekkep büyük bir ordu toplandı. Önde Hunyadi Yanoş, arkada Kral Ladislas ve Kardinal Jülyen orduları, harikulade kahramanca çarpışan Türklerle çok kanlı muharebeler yaptı. Haçlılar Niş önünde, Morava Nehri kenarında bir meydan muharebesi kazandılar. 4.000 esirle Niş'i ve Sofya'yı aldılar. Esirlerin arasında Sadrazam Halil Paşa'nın kardeşi ve Murad'ın eniştesi Mahmud Çelebi de bulunuyordu. Hunyadi ve Haçlılar, harbe ertesi yıl devam etmek üzere dönerlerken, Anadolu'da Karamanoğlu İbrahim tekrar başkaldırdı. Kütahya ile Ankara arasındaki yerleri tahrip etti, Bolvadin ve Sivrihisar taraflarını yağma etti, Akhisar, Akşehir ve Beyşehir'i kendi topraklarına kattı. Rumeli topraklarının müdafaasını kumandanlarına bırakan II. Murad, Anadolu'ya geçti. Büyük oğlu Alaeddin de Amasya'dan babasına iltihak etti. Karaman hükümeti topraklarına giren Sultan Murad da bilmukabele Konya'yı ve Darende'yi yağma etti. İbrahim Bey tekrar aman diledi ve padişaha, Sultan Murad'ın kız kardeşi olan zevcesini gönderdi. Bir defa daha affedildi. Bu sefer dönüşünde, Şehzade Alaeddin, Amasya'da hasta-

landı ve öldü. Kocası Macarlar elinde esir bulunan ikinci hemşiresinin ricası ve ısrarlı izacıyla, Sultan Murad, Macar Kralı Ladislas'a sulh teklifinde bulundu: Drakule tam istiklaliyle Eflâk prensi kalıyor, Sırp Kralı Brankoviç'in rehine olan iki oğlu iade olunuyor ve diğer iki küçük kaleyle beraber Semendire Sırbistan'a geri veriliyordu. Kral Ladislas, Türk sefaret heyetini 1444 baharına kadar Segedin'de bekletti; maksadı, Papa'nın vaadi veçhile gibi Haçlı ordusu tekrar toplanırsa Türkleri Balkanlar'dan söküp atmaktı. Bizans imparatoru da Türk sulh teklifinin kabul edilmemesini tavsiye ediyordu. Fakat Hunyadi Yanoş ile Brankoviç, kazanılan ile iktifa edilmesini, harbe devam edilirse, Türklerin, umulmadık bir anda harp talihini kendi taraflarına çevirebileceklerini söylüyorlardı. Baharda Haçlıların gelmediğini gören Macar kralı sulhu kabul etti ve Segedin'de meşhur 12 Temmuz 1444 muahedesi, on yıl muteber olmak üzere imza edildi. Türkçe ve Macarca iki nüsha olarak yazılan bu ahitnameye sadık kalacaklarına, Sultan Murad Kuran, Ladislas da İncil üzerine yemin verdiler.

Sultan II. Murad artık çok yorgundu. Rumeli'deki son mağlubiyet üzerine Alaeddin'in ölümüyle, evlat acısı denilen ateşle de dağlanmıştı. Bu Türk hükümdarından bahseden muasır Bizans müverrihlerinden Dukas, "Ahlak-ı fazılaya malik ve vicdanı pek iyi idi", Halkondilis de, "Adil ve insaflı adam" diyorlar. Hammer de bu hükümlere ilave olarak Fatih Sultan Mehmed'in babası için, "Bizzat vakayiin şahadeti bu şahadetlerden âlidir. Yaşadığı dağdağalı hayat, kalbinin duygularını söndürmemiştir. Henüz kırk yaşında yok idi ki, tecrübe ve tefekkürle olgunlaşmış adamdı" diyor. İşte bu yorgun ve acılı olgun adam, Macar sulhundan sonra, Osmanlı Hanedanı'ndan, bu hanedanın çöküşüne kadar hiçbir hükümdarın yapmayacağı bir şey yaptı; tahtını oğlu Şehzade Mehmed'e bırakarak Manisa'ya çekildi; bu karar, babanın oğlu hakkındaki güveni bakımından pek ulvidir. Âşık Paşazade Derviş Ahmed, ne şirin bir safiyetle anlatır:

"Murad Gazi, Halil Paşa'ya ider:

'Oğlumu tahta geçireyim, padişah ideyim. Ben hayli sefer ettim, gazalar ettim. İmdi benim oğlum dahi benim hayatımda göreyim ne suretle padişah olur...' dedi."

Oğullar ataya yürek yağıdır.
Oğulun iyisi gamı dağıtır,
Oğlu kim atanın hemsazı olsa
Safalı bağı, bostan bağıdır.
Oğlu kim dua alup makbul olsa
Atanın devleti, yüzü akıdır.

1444'te Manisa'dan Edirne'ye çağrılarak babasının emriyle, sabit ordugâh olan Edirne Sarayı'nda tahta oturtulduğu zaman, yeni unvanıyla Sultan II. Mehmed henüz on dört yaşında bir çocuktu.

Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, Sultan Murad'ın tahttan çekilmesine taraftar değildi; bu değişikliği, devlet için olduğu kadar, kendi makamı için de tehlikeli görüyordu. Muhakkak ki on dört yaşındaki bir çocuğun emir ve iradesine ram olmak hem güç, hem de ağırdı. Yeni padişahla beraber siyasi nüfuza sahip olacak yeni simalar ortaya çıkacaktı. İstikbalin İstanbul fatihi olacak bu çocuğun şahsiyeti hakkında konuşmak için zaman erkendir. Hatta vücut yapısı ve yüzünün şekli dahi değişme çağındadır; o kadar ki, yaşından umulmayan vakarına rağmen, askerin dahi gözünü doldurmamıştı.

Bir rivayet çıktı ki: Aklı fikri zevk u sefada, sapd ü şikarda imiş, hocası Molla Güranî, sopa ile ve gücüyle okutmuş diye; uslu sözü dinlenmez imiş dediler. Ve yine dediler ki, o haller küçücük iken idi, geldi geçti. Türki, Arabi ve Farisi ve hem dahi Frenkçe tekellüm eder ve gece ve gündüz ilimle meşgul olur.

Sultan II. Murad, vezirlerinden İshak Paşa'yı ve sohbet ve ülfetinden hazzettiği ulema ve udebadan birkaç kişiyi alarak Menteşe, Saruhan ve Aydın eyaletleri geliriyle Manisa'ya çekildi. Manisa, o asırda, payitaht olan Bursa'dan sonra, Anadolu'nun en büyük, mamur beldesiydi. Ömrünün geri kalan yıllarını istirahat ve ibadetle geçirecekti. Fakat çocuk hükümdar saltanatın tadını, baba da inzivaın sefalarını tadamadılar, fesat ve ihanet başkaldırdı.

Karamanoğlu İbrahim, Macar kralına bir elçi uçurdu:

"Ne durursun, işbu Osmanoğlu deli oldu, tahtını bir oğlana verdi ki, cenk yüzün görmüş ve at sürmüş değildir; kendi çalıcı avratlarla bahçelerde yeyip içip yürür, fırsat sizin ve hem bizimdir."

Karamanoğlu'nun Âşık Paşazade ağzıyla olan bu teşvikine, Sırp kralının tahrikleri de eklenince, Macar Kralı Ladislas ve tekrar gayrete gelen Papa, süratle yeni bir Haçlı ordusu topladılar; bu Haçlı ordusuna Papa'nın mümessili olarak iştirak eden Kardinal Çezarini, Macaristan'da toplanan harp meclisinde, kralın, Segedin muahedesine sadakat yeminini feshetti; bilakis böyle bir yemini tutmanın günah olduğunu söyledi. Başlarında Kral Ladislas ve Hunyadi Yanoş ve Çezarini bulunan Haçlı ordusu Tuna'yı geçti, burada Eflâk beyinin de iltihakıyla, Varna'ya doğru ilerlemeye başladı. Beri tarafta, vezirleri, çocuk padişaha, babasını ordunun başına çağırmasını tavsiye ettiler; fakat Sultan Murad, ilk daveti kabul etmedi. Bunun üzerine oğlunun ağzından şu mealde bir mektup yazıldı ve çocuğa imzalattırılıp gönderildi: "Eğer sizler padişah iseniz, hücum-ı küffarı def etmek için gelmek vaciptir ve eğer biz padişah isek emrimize itaat etmek sizlere vaciptir." Manisa'dan kalkıp Anadolu askeriyle Gelibolu karşısına gelen Sultan Murad, Çanakkale Boğazı'nın Papalık donanması tarafından tutulduğunu görünce, Rumeli'ye, Karadeniz Boğazı'nda dedesi Yıldırım'ın yaptırttığı Güzelce Hisar'dan geçti. Edirne'ye geldiğinde, harp meclisinde, tahtında, oğluyla yan yana oturdu. Bu mecliste, çocuk padişahın Edirne'de kalmasına ve Sultan Murad'ın ordunun başında düşman karşısına çıkmasına karar verildi. Cebri bir yürüyüşle şimale doğru çıkan Türk ordusu, Haçlıları Varna Sahrası'nda buldu ve burada, Ortaçağ'ın son büyük kanlı meydan muharebelerinden biri oldu. Günlerce süren bu müthiş muharebenin askeri tafsilatını vermek, bu eserin mevzuu dışında kalır. İlk günlerde üstünlük, Haçlılarda oldu. Macar kralı, İncil üzerine yemin ettiği halde bozduğu Segedin muahedesini, bir mızrak ucuna bağlatmış ve bu mızrağı da ordugâhının en yüksek yerine diktirtmişti. 1444 yılı Teşrin-i sanisinin birinci günüydü, muharebenin en kızıştığı bir anda Macar Kralı Ladislas, baştan ayağa zırha bürünmüş şövalyeleriyle, Sultan Murad'ın bulunduğu noktaya saldırdı. Yeniçeri safları evvela bir dalga halinde yarıldı ve sonra Macarların üzerine kapanıverdi; Koca Hızır isminde bir yeniçeri, bir mızrak darbesiyle kralı atından yıkmış, bir pala darbesiyle de başını gövdesinden uçurup ayırmıştı; kralın başı, yemin bozarak ayak altına aldığı muahedenin yanında ve mızrak üstünde görününce, Haçlı ordusu bozguna uğradı.

Ser-i kralı ser-i nizede gören eşrar,
Çekildi duzaha her biri tuttu semt-i firar.

Hunyadi, Drakule ve Brankoviç, canlarını zor kurtardılar; Papa'nın mümessili Çezarini, Estergon ve Varat piskoposlarıyla beraber ölüler arasında yatıyordu. Zaferden sonra cenk meydanında dolaşan Sultan Murad, ölülerin hemen hepsinin genç kimseler olduğunu görerek kumandanlarından Azeb Bey'e:

"Taaccüp edilecek şey! Hepsi delikanlı, aralarında bir tane ihtiyar yok!" dedi.

Nüktedanlığıyla meşhur olan bu kumandan:

"İçlerinde bir ihtiyar olsaydı, bu kadar delicesine bir teşebbüste bulunmazlardı!" cevabını verdi.

Haçlı ordusunun bütün ağırlığı Türk ordusunun eline düşmüştü. Yalnız Sultan Murad, Edirne'ye 200 araba kıymettar eşyayla döndü. Ladislas'ın kesik başı, kıldan bir bal torbasının içine konarak Bursa Kumandanı Cebe Ali Bey'e gönderildi ki, bu zat, bilahare Fatih Sultan Mehmed'le İstanbul cengine iştirak edecek ve şehre, bugün Cibali denilen ve adına nispetle "Cebe Ali" kapısından girecektir. Bursalılar, kral başını Nilüfer boyunda karşıladılar, nehirde yıkanan kesik baş, tekrar bir mızrağa saplandı ve Bursa'da teşhir edildi.

Sultan Murad, Edirne'ye pek tantanalı bir alayla girdi, çocuk padişah, muzaffer babasının elini öptü ve veziri Halil Paşa'nın talimi üzere:

"Halen siz hayattayken biz padişah olmak münasip değildir, evvelde emrinize imtisalen kabul şekli gösterilmiş idi!" dedi.

Halil Paşa, "Siz tahtı teklif edin, gönlünü alırsınız, atanız yine feragat tercih ederler" demişti. Fakat, çocuk padişah bu sözleri söyler söylemez, Çandarlı'yla ağız birliği etmiş olan vezirler ve kumandanlar vesair devlet ricali hemen Sultan Murad'ın ayaklarına kapandılar:

"Şehzadenin ricasını ret buyurmayın!" diye yalvardılar.

Sultan Murad bir an tereddüt etti ve sonra oğlunun ricasını kabul etti. Tatlılıkla ve sözde kendi arzusuyla tahtan inen Şehzade Mehmed, melul ve mahzun, Manisa yolunu tuttu. Bu sefer, yanına muallim ve mürebbi olarak asrın en büyük âlimlerinden ve şairlerinden Molla Hüsrev Mehmed verilmişti. Sultan Mehmed, yolda kederini

gizleyemedi. Molla Hüsrev'e, Halil Paşa'yı kastederek:

"Şu herif bana ne acayip hile yaptı!" diye şikâyet etti.

Molla Hüsrev, şehzadeyi teselli etti, Mushaf'tan fal açtı ve pek yakında tekrar tahta çıkacağını tebşir etti.

Cihan bağında şadan ol hemişe
Melul olma bu birkaç günlük işe
Ki azdır müddeti bu infisalin
Eyü geldi senin Mushaf'ta falin.

Tahtı tereddütle kabul eden II. Murad pek az sonra, bütün devlet ricalini ve bilhassa Halil Paşa'yı hayrette bırakarak şehzadeyi geri getirtti, tekrar tahta oturttu ve kendisi Manisa'ya gitti. Sultan Mehmed, yeni hocası ve mürebbisi Molla Hüsrev'i pek şahane ihsanlara gark etti, bundan, kendisini tahttan indirenleri de o ölçüde hırpalayacak gibi görünüyordu, fakat, berikiler daha çabuk davrandılar ve beklenmedik bir vakadan istifade etmesini pek iyi bildiler: Çocuğun ikinci cülusunun tezine, bir gece Edirne'de büyük bir yangın oldu, şehrin yarısına yakın yer, bedestenle beraber çarşısı yandı. Bedesten Kâhyası Hoca Kasım ve bedesten tüccarlarından çoğu, içinde hazineler mahvolan bedestenle beraber yandılar.

Yeniçeriler, kışlalarını terk edip evvela, sevmedikleri Şahabeddin Paşa'nın konağını yağma ettiler, paşa saraya kaçtı, sığındı. Başkaldıran asker, sonra Buçuktepe'de pürsilah toplandılar; bu vaka ocakta, mahut kazanın ilk kaldırılmasıdır. Bu işte, çocuğa gözdağı vermek isteyen vezirlerin parmağı olduğunu da iddia ederler; böyleyse, herhalde tehlikeli bir oyundu. Asker, yevmiyelerine yarım akçe zam yapılarak teskin edildi ise de kışlaya sokulamadı. Şehir halkı umumi bir yağma, ihtilal, katliam korkusu içinde yaşarken, Halil ve İshak paşalar anlaşarak, Sultan Murad'ı gizlice tekrar tahta davet ettiler. Rahat bırakılmayacağını anlayan Sultan Murad, av bahanesiyle Gelibolu'ya geçti, ummadıkları bir anda Buçuktepe'deki askerin önüne çıktı. Varna kahramanının çatılan kaşları, askerin kışlaya girmesi için kâfi geldi; baba oradan, münasip bir dille oğluna bir hatt-ı hümayun gönderdi, kendisine Manisa Sancağı'nın verildiğini, çocuğun gururunu okşayan şanına layık bir lisanla bildirdi, Sultan Meh-

med, Sarıca Paşa'nın refakatinde tekrar Manisa yolunu tuttu. Artık, babasının tahtına son ve kati olarak oturacağı ana kadar yedi yıl geçecekti ve bu yedi yılın geçmesi de, genç prensin fikren tealisi için herhalde hayırlı olacaktı.

Bazı vakanüvisler bu iki cülusu birleştirirler, derler ki Sultan Murad Varna dönüşünde tahta oturmadı; Edirne'de bir müddet istirahat edip tekrar Manisa'ya çekildi, sonra Buçuktepe vakası oldu. Halil Paşa, çocuk padişaha babasını davet ettirdi ve kendisini tatlılıkla tahtan indirip Manisa'ya şehzade sancağına gönderdi. Herhalde şu vezir, çocuk Sultan Mehmed'e pek acayip mekreyledi ama, devlete hizmet etti; şöyle ki, Macaristan'da kral naibi ilan edilmiş olan Hunyadi Yanoş'un Varna hezimeti intikamına hazırlandığı haberi gelmişti.

Sultan Murad, Türk ordusunun başında evvela Mora Yarımadası'na yürüdü; Şehzade Mehmed, Manisa'dan orduya davet edilmişti. İlk defa harp görecek olan prens, şahsına verilen ehemmiyetten memnun, babasının yanına koştu; zırhı, miğferi, kılıcıyla küçük cengâver, mevkib-i hümayunun hakikaten bir ziyneti olmuştu. Yarımadayı kıtaya bağlayan berzah, altı fersah boyunda, Çin Seddi'nin bir minyatürü ve beş kaleyle kapatılmış, tahkim edilmiş ve seddin önüne bir de hendek kazılmıştı. Ordunun öncüsü olan Turhan Bey'i, ki kendisine Mora fatihi diyebiliriz, müverrihlerimizin "Germe Hisar" dedikleri Mora Seddi tutamadı. Mora'nın Rum prensleri bu seferle Türk tabiiyetine kabule mecbur kılındı.

Şehzade Sultan Mehmed, asıl büyük harp dersini, on dokuz yaşındayken, yine babasının yanında, Macarlarla yapılan İkinci Kosova Meydan Muharebesi'nde gördü, ki bu cenge "Sultan Murad'ın gaza-i ekberi" derler. Hunyadi Yanoş, Sırpları ve Çekleri ittifakına almış, Eflâk beyini de hemen yarı zorla beraberinde sürüklemişti. Tepeden tırnağa zırha bürünmüş 50.000 Macar şövalyesi ile müttefikleri Kosova Sahrası'na geldiğinde, Sultan Murad'ı 150.000 kişilik güzide bir orduyla karşısında hazır buldu. Harp 1448 yılı Teşrin-i evvelinin on yedisi ile on sekizinde iki gün bir gece sürdü ve Türkler, kanlarını su gibi akıtıp 40.000 şehit verdiler, fakat düşmanı da kana boğarak kahrettiler. Türk saflarına saldıran, atlarıyla beraber gömgök zırha bürünmüş Macar ve Alman şövalyeleri, sanki bir tunç kale bedenine çarpmış gibi yere seriliyordu.

Harbin ikinci günü, Eflâk beyinin Türk ordusu tarafına geçmesi, yani Ulah askerlerinin Macarlara ihaneti, kati neticeyi bir an evvel tahakkuk ettirdi ve Hunyadi Yanoş, mağlup ve hacil, hayatını kaçarak kurtardı.

Gazi Sultan Murad'ın bu muharebedeki menkıbelerindendir:

Harp başlamadan, sabahın alacakaranlığında iki rekât namaz kılmış, çok beliğ bir duada bulunmuş; "Ya Rabbi! Muhammed ümmetini sen sakla, düşman elinde zebun etme!" derken hıçkıra hıçkıra ağlamış ve sonra atına binip, nevcivan şehzadesi arkasında, ordusunun bütün kıtalarını dolaşarak zaferin iman ve itaatle kazanılacağını bir kere daha hatırlatmış. Bu harpte, Karamanoğlu da Turgutlu aşireti yürüklerinden bir yardımcı kıta göndermişti; şöyle bir latife naklolunur: Macarlar daha görünmeden Sultan Murad kıtaları teftiş ederken "kaltak eyerli, kayış özengili, örme kuşaklı, kabalak tülbentli, özengisi kayışı ipten, kılıcı bağı ipten" at hırsızı gibi acayip bir asker görmüş:

"Bunlar kim?" diye sormuş; "Karaman askeri" demişler; dudaklarında acı bir tebessümle Karamanoğlu askerinin serdarına dönerek:

"Askerimizin maskarası yoktu; hele kerem etmişler, Karamanoğlu o hizmeti eda etmiş!" demişti.

Kosova Meydan Muharebesi II. Murad'ın son seferi oldu. Bu zafer yalnız Macarlara indirilmiş bir darbe olmadı, harbin neticesini haber alınca, Konstantiniyye İmparatoru Yuanis Paleologos kederinden hastalandı ve o ay içinde öldü. Yerine geçen Konstantin Dragases Paleologos, ki Konstantiniyye'deki Şark imparatorlarının sonuncusu olacaktı, ilk iş olarak müverrih Frençez'i elçilikle Edirne'ye gönderdi ve Sultan Murad'dan hükümdarlığının tasdikini rica etti. Sultan Murad, elçiyi çok nazikâne kabul etti, bu suretle Şark imparatoru da Türklerin tabileri arasına girmişti.

1449 baharında, Sultan Murad, oğlu Şehzade Mehmed'i, Edirne'de parlak bir düğünle evlendirdi; oğluna, Elbistan Hükümdarı Zülkadiroğlu Süleyman Bey'in kızını aldı. Padişah, bir gün veziri Halil Paşa'ya:

"Halil! Dilerim ki oğlum Sultan Mehmed'i everem... Zülkadiroğlun kızın alam dirim, hem Türkmen bizimle doğruluk ider!" der. Paşa da:

"N'ola sultanım, layıktır!" diye tasvip eder. Amasya ayanı Hızır Ağa'nın hatunu ile Rumeli ayanlarının hatunlarından üç kibar kadın görücü gönderilir. Süleyman Bey'in beş kızı vardı, her biri "bir duhteri pakize"ydi, "ama içlerinden bir danesi hüsn-i cemalde cümlesinden bihter"di. Hızır Ağa'nın hanımı, bu güzeller güzelinin elinden tuttu, "ol arûs-ı pürnamus"u parlak bir alayla Edirne'ye getirdiler.

Bizans'la başlayan dostluk uzun sürmedi. Yuanis Paleologos'un ölümünden on altı ay sonra, atlı bir kır gezisinden dönen Gazi Sultan Murad, kendisinde evvela baş ağrısıyla başlayan bir fenalık hissetti, bunu bir felç takip etti.

Vakayı çağdaşlarının ağzıyla nakledelim:

"Sultan Murad bir gün adaya –Edirne'de Meriç içinde Kirişçi Adası– seyre çıktı. Döndü gelirken ada köprüsünün başında bir derviş durur, ider:

'Hey padişah! Vaden yakın geldi, tövbe et!' der.

Saruca Paşa ve İshak Paşa bile idi, hemandem sultan, Saruca Paşa'ya ider:

'Sen tanık ol, ben cemî günahıma tövbe ettim!' der ve bir yanında İshak Paşa giderdi, ana dahi öyle dedi. Hünkâr İshak'a ider:

'Şol dervişi bilir misiniz kimdir?'

'Sultanım! Bursa'da Emir Sultan müritlerindendir!' der. Gazi Hünkâr heman kim saraya girdi, 'Başım ağırır!' dedi. Vasiyetnamesini yazmıştı. Halil'i nazır etmişti. Üç gün yattı, dördüncü gün oğluna haber gönderdiler. On üçüncü gün oğlu dahi geldi. On üç gün meyyitini paşalar sakladı, kimseye göstermediler. Divanlar ettiler, tımarlar verdiler, hekimler ilaçlar yaptılar, şerbetler verdiler. On üç gün tamam olıcak oğlu Sultan Mehmed geldi. Edirne'de devlet tahtına geçti oturdu. Ekser halk, hünkârın vefat ettiğin andan bildiler. Babasının ölüsünü Bursa'ya gönderdi. Oğlu kendüden sonra eyü azametli padişah oldu."

II. Murad, Bursa'da, camiinin yanındaki türbesine defnedildi.

Gazi Sultan Murad, öldüğünde kırk dokuz yaşındaydı. Alaeddin, Mehmed, Büyük Ahmed, Hasan ve Küçük Ahmed isminde beş oğlu olmuştu. Alaeddin Karaman Seferi dönüşünde Amasya'da öldü. Büyük Ahmed ile Hasan da küçücükken Edirne'de öldüler, Tunca kenarında gömüldüler. Küçük Ahmed de, Sultan Mehmed'in tahta

çıkışında, meşhur deyimiyle "izale" edildi. Sultan Mehmed'in ilk işlerinden biri de Hıristiyan üvey anası Mara'yı memleketine iade etmek oldu, ki Konstantiniyye İmparatoru Konstantin bu genç dula talip oldu, fakat belki de üvey oğlunun bu şehir hakkındaki düşüncelerini yakından bilen Mara, Konstantin'in teklifini reddetti.

Senindir meydan ve eflâk ü âlem
Ki senինçün olubdur hıtta vü hâk
Gel imdi sen eya Sultan Muhammed
İriş meydanına cest ü çâlâk...

Genç başkumandan, Boğazkesen Hisarı ve toplar

"Yürü ki fethin sana verübdür ol Fettah..."

Yeni padişah, yirmi bir yaşında, tığ gibi bir delikanlıydı; orta boylu, iri kemikli, koç boyunlu, pençeli; teni beyaz, saçları ve gözleri kara, bakışları temiz ve merdane, alnı geniş, ağzı büyük ve dudakları etlice, kırmızıydı. Ve doğan burunluydu. Bu iri, kemikli burun, dudağının üstüne bir kartal gagası gibi inmiş, sonsuz bir azmin, iradenin, kudretin, ihtişamın damgası gibiydi. Taze yüzünü yeni bırakılmış kara bir sakal ve bir karanfil bıyık süslüyordu.

1453'ten sonra kendisinin hayranı ve sadık bir bendesi olacak ve *Fatih Sultan Mehmed* şanında, Rumca büyük bir vakayiname kaleme alarak büyük efendisine arz ve takdim edecek olan Kritovulos, "Sultan Mehmed'in doğumunda olduğu gibi, tahta çıktığı sıralarda da birçok harikulade şey zuhur etti. Hareket-i arz, kaynar sular fışkırması, yıldırımlar, fecr-i şimali gibi alametler, dünyada büyük değişiklikler, yenilikler olacağını anlatıyordu. Kâhinler, falcılar, evliyalar velhasıl gaipten haber verenler, istikbalde büyük şeyler olacağını ve genç padişahın bahtı açık, muvaffakıyetleri pek azametli ve onun kılıcıyla kâinatta büyük hadiseler olacağını haber verdiler" diyor.

Yine aynı müverrih, yakından tanıdığı genç Sultan Mehmed'i şu satırlarla övüyor:

"Sultan Mehmed Han, büyük bir devletin vârisi ve hesapsız bir servetin, silahın ve askerin sahibi; Asya ve Avrupa'nın en güzel ve mamur kısımlarının hâkimiyken elinde toplanan bu kudretle yetinmedi. Cevval zekâsı cihanı dolaşırdı. Eski ve yeni ilimlere tam vu-

kufu kendisini fevkaladeliğe doğru götürmüştü. Arap ve Acem edebiyatında herkesin teslim ettiği sağlam bilgisi şöyle dursun, Yunan bilginlerinden Arap ve Acem lisanlarına tercüme olunmuş eserleri okumuş, bu felsefe mezheplerinde mütehassıs kimseleri hocalığında istihdam etmişti. İhmal nedir bilmezdi, maksatlarına dosdoğru koşardı. Satvette, şecaatte, akıl ve zekâda, Eski Yunan ve Roma'nın büyük hükümdarları, cengâverleri yanında küçük kalırlar."

Manisa'da babasının ölüm haberini alır almaz, "Beni seven arkamdan gelsin!" diyerek atına binmiş ve doludizgin yola çıkmıştı. Maalesef adını öğrenemediğimiz bu cins hayvanın, Manisa'dan Gelibolu karşısına, yüz yirmi fersahlık uzun bir yolu iki günde aldığı söylenir. Gelibolu'da, arkada bıraktığı maiyetini beklemek için iki gün kalmış ve babasının ölümünü halka ilan etmişti; Edirne'ye hareket ederken, peşine, Gelibolu'dan tepeden tırnağa müsellah binden fazla atlı takılmıştı; civar köylerin ve kasabaların halkı, yeni padişahın yolu üzerine dökülmüştü. Vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, bilgin kişiler, muhtelif tarikat şeyhleri, Edirne âyan ve kibarı ve tüccarın ileri gelenleri ve halktan büyük bir kalabalık da Sultan Mehmed'i şehirden bir fersah ileride karşılamıştı; padişah görününce atlarından inmişler ve şehir kapısına kadar rikâbında yaya yürümüşlerdi. Şehir kapısında Sultan Mehmed de atından inmiş, devlet erkânı ve rical ve Edirne âyanı, padişahın elini öperek, başsağlığı dileğiyle hükümdarlığını tebrik ederken babasının hatırasına çok bağlı olan genç adam teessüründen ağlamış, Sultan Mehmed'in ağladığı görülünce, Gazi Sultan Murad'ın üfulüne herkes gözyaşı dökmeye başlamış, etrafı pek ulvi bir hıçkırık dalgası kaplamıştı. Yeni padişah şehre yaya girmiş ve saraya kadar cuş u huruş içinde olan şehri yaya geçmişti. Ertesi gün de mutat merasimle tahta oturmuştu. Burada bir fıkra naklolunur:

Sultan Mehmed tahta oturunca, Kızlarağası Şahin Ağa ile vezirlerden İbrahim Paşa hemen gelmişler, mutat olan yerlerinde durmuşlardı. II. Murad'ın en yakın dostu İshak Paşa ile Veziriazam Halil Paşa biraz gerideydiler, bu çekingenlikte haklıydılar; Sultan Mehmed'i, çocukken çıktığı tahttan iki defa indirmişlerdi, Sultan Mehmed'in kendilerini affedeceği şüpheliydi. Sultan Mehmed, sekiz yıl evvel geçeni unutmuş göründü ve kızlarağasına hitaben:

"Vezirlerim niçin benden bu kadar uzak duruyorlar, Halil'e söyle, mutat olan yerinde dursun! İshak Paşa'ya gelince, Anadolu beylerbeyidir, babamın mübarek naaşını Bursa'ya o götürsün!" dedi.

Her iki vezir de koştular, padişahın elini öptüler ve İshak Paşa hemen, Sultan Murad ile Küçük Ahmed'in naaşlarını yola çıkardı; yolda, misli görülmemiş miktarda sadakalar dağıtarak Bursa'ya gitti.

O günlerdedir ki Edirne'ye İmparator Konstantin'in bir elçisi geldi; vazifesi, cülus tebrikiyle beraber sulhun yenilenmesiydi. Sultan Mehmed, elçiyi iltifatla karşıladı; imparator ile imparatorun Mora hükümdarı olan kardeşi Demetriyos'a Sultan Murad tarafından verilmiş sulh sözüne riayet edeceğini bildirdi; ayrıca, Konstantiniyye'de rehine olarak bulunan Şehzade Orhan'ın durumunu da hatırlattı. Orhan, Sultan II. Murad'ın amcası oğlu Emir Süleyman'ın torunuydu; bu şehzadenin masrafları karşılığı için senevi üç yüz bin akçe verileceğini vaat etti.

Yine o günlerdedir ki, Edirne'ye, cülus tebriki ve sulh muahedeleri tecididi için diğer komşu ve tabi hükümdarların elçileri gelmeye başladı: Raguza (Dobrovnik), Eflâk, Ceneviz, Galata, Sakız, Midilli, Rodos ve Macar elçileri... Hemen hepsi veregeldikleri senelik vergilerini kendiliklerinden çoğaltıyorlardı. Macar Kral Naibi Hunyadi Yanoş'la da mütareke üç yıl daha uzatıldı; yalnız bir kişi, Karamanoğlu İbrahim Bey, Edirne'ye elçi gönderecek yerde, eski hanedanların vârisleri olduklarını iddia eden üç maceraperesti, yanlarına koştuğu derme çatma askerlerle Germiyan, Aydın ve Menteşe üzerine saldırttı. Evvela Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa, bunların üzerine yürüyerek tarumar etti; sonra Sultan Mehmed süratle Bursa'ya geçti ve hemen Karaman üzerine yürüdü; fakat, kapılarını açan Akşehir'de İbrahim'in yine aman dileyen bir adamını buldu; bu sefer de, uslu duracağına son teminat olarak genç padişaha, kızıyla evlenmesini teklif ediyordu. Sultan Mehmed, Karamanoğlu'na aman verdi. Çünkü, ne kadar kısa sürse, kendisini hiç olmazsa o yaz uğraştıracak Karaman Seferi'nde zaman harcamak istemiyordu. Halbuki bir zekâ volkanı olan kafasında bir an evvel halletmek istediği bir Konstantiniyye davası vardı; Peygamberimiz Efendimiz'e izafe edilen bir söz lacivert üzerine altınla yazılmış muhteşem bir lehva halinde gece ve gündüz gözlerinin önündeydi:

Letüftehann-el Konstantiniyye felenî'mel emîrü emîrüha felenî'm-el ceyşü zâlik-el ceyş.

Hazreti Muhammed, "Konstantiniyye mutlak feth olunacaktır. Onun fatihi olan emir inam ve tevkire şayan emirdir ve askerleri de inam ve tevkire şayan askerdir" demişti.

Bu emir kendisi olacaktı. İmparator Konstantin'in mevsimsiz ve Sultan Mehmed'in kuvveti karşısında son derece ihtiyatsız bir hareketi, genç padişaha İstanbul surları önünde görüneceği saati ileri aldırttı. Sultan Mehmed, Anadolu'da Karaman'dan saçılmış nifak ve fesat tohumlarını temizlemekle uğraştığı sırada, ordugâhına Konstantin'in elçileri geldi ve Sadrazam Halil Paşa'ya tehditkâr bir dille bir şikâyette bulundular:

Şehzade Orhan için verileceği vaat edilen 300.000 akçenin gönderilmesi gecikmiş. Bu paranın iki misli derhal verilmeyecek olursa, imparator, şehzadeyi serbest bırakacakmış ve onun taht üzerindeki hak iddiasını destekleyecekmiş!

Öteden beri Konstantiniyye İmparatorluğu'na karşı çok dostane bir siyaset takip eden ve lüzumundan fazla ihtiyatı kendisini Rum dostu olarak tanıtmış bulunan sadrazam şaşırdı, kızdı, köpürdü; elçilere:

"Ey akılsız Rumlar! Sizin hilekâr ve aldatıcı düşüncelerinizi ben çoktan anladım, merhum efendim Gazi Sultan Murad, vicdanı dümdüz ve tertemiz insan olduğundan hakkınızda daima iyilik etmek isterdi; lakin yeni padişahım Sultan Mehmed babasına benzemez. Eğer Konstantiniyye'yi fethe teşebbüs etmezse, Konstantiniyye onun elinden kurtulursa, Cenabı Hak, lütuf ve inayetinden sizin hile ve fesatlarınızı görmüyor diyeceğim. Ey akılsızlar! Sulhumuzun daha mürekkebi kurumadan buraya gelip mutat tafrafüruşluklarınızla bizi korkutmak istiyorsunuz! Biz tecrübesiz çocuk değiliz, elinizden geleni yapınız! Orhan'ı Trakya hükümdarı ilan edin! Macarları yine yardıma çağırın! Fakat şurasını da bilin ki, muvaffak olamayacaksınız ve sonunda her şeyden mahrum kalacaksınız. Efendimi şu hallerden haberdar edeceğim. O neye karar verirse olur!" dedi ve imparatorun tehdidini padişaha arz etti. Sultan Mehmed, bilakis, şaşmadı, kızmadı, gayet sakin ve mütebessim, sefirleri kabul etti ve:

"Yakında Edirne'ye döneceğim. Tekliflerinizi kabul edilmeyecek şeyler değil. Sizinle imparatora ve Konstantiniyye'ye ait hususları orada konuşurum!" dedi.

Ve Gelibolu'ya geçer geçmez, imparatorun hüküm ve nüfuzu altındaki civar Rum köylerinin basılmasını ve halkının Konstantiniyye'ye doğru sürülmesini emretti. Konstantin ve devlet adamları, ancak o zaman nasıl bir hata işlediklerini anladılar ve Şehzade Orhan'ın ismini bir daha ağızlarına almadılar. Esasen Sultan Mehmed'in cülusuyla, Bizans Sarayı'nı derin bir keder ve telaş almıştı. Bu genç padişahın İstanbul'u almaktan başka bir şey düşünmediği, hatta ilk teşebbüsünün bu büyük iş olacağına yemin ettiği daha tahta çıkmasından evvel söyleniyordu.

Rum müverrihi Dukas anlatır:

"Sultan Mehmed, gece yatağında, gündüz divanda, İstanbul'dan başka bir şey düşünmüyordu. Bu şehri nasıl zapt edeceği düşüncesiyle gözüne uyku girmezdi. Bu şehrin ve etrafının haritalarını kendi eliyle çizmiş, bütün gün onların üzerine eğilmiş, harp planlarını hazırlardı. Büyüklü küçüklü binlerce meseleyi bizzat halletmeye uğraşırdı, bu suretle müthiş muhasarayı hazırladığı görülürdü. Her gün kumandanlarıyla hararetli konuşmalar yapardı. Maiyetine aldığı kumandanlarıyla, yaya veya atlı, Edirne ordugâhında fasılasız dolaşırdı."

Sultan Mehmed'in İstanbul muhasarası hazırlığının başında, şehir sarıldığı zaman, evvela, erzak ve insan yardımı gelebilecek yolları kapamak geliyordu; bunun için de Gelibolu Tersanesi'nde faaliyete geçilmiş, geceli gündüzlü fasılasız çalışmayla küçük kıtada 400 parçadan fazla gemiyle donanma vücuda getirilmişti. Sonra, Karadeniz Boğazı'nda, boğazın en dar noktasında, Yıldırım'ın yaptırttığı Anadolu Güzelcehisarı'nın karşısında bugünkü Rumelihisarı yapılmıştı; bu büyük hisarın inanılamayacak kadar kısa bir zamanda tamamlanmasıyla Karadeniz Boğazı kapanmış, bundan ötürü kaleye Sultan Mehmed tarafından "Boğazkesen" adı verilmişti.

Kale, üç büyük burç, müteaddit küçük burçlar, bir Küçükhisar ile bunların arasına uzatılmış surlardan mürekkepti; büyük burçlar, inşalarına nezaret eden Halil, Sarıca ve Zagnos paşaların adını taşıyordu. Küçük hisar ile deniz kenarındaki büyük Halil Paşa burcu arasında sur, deniz kenarına muvaziydi; Sarıca Paşa ve Zagnos Paşa

burçları, yukarıda, yamaçtaydı. Kalenin planı, Küçükhisar'la beraber, kabataslak, Arap harfleriyle "Mehmed" ismini andırıyordu. 1452 yılı Mart'ının ilk haftası içinde, Anadolu'dan 10.000 amele ve 5.000 yapı ustası getirildi, yani bu kaleyi inşa edecek ellerden iki ameleye bir usta düşüyordu. Yine Anadolu'dan araba araba kereste ve taş gelmişti; taşlar, Anadolu'nun sayısız kadim harabelerinden alınmıştı. Bu hazırlık haber alınınca, İmparator Konstantin, Edirne'ye alelacele bir elçi heyeti gönderdi ve Boğaz'da yapılacak bir kalenin kendi hükümdarlık haklarına ve sulh muahedesine aykırı olduğunu, arada, bu kaleyi inşa ettirecek hiçbir sebep bulunmadığını, tabiiyet alameti vergi ve hediyelerini vermeye amade olduğunu bildirdi; elçiler, padişahtan şu kati cevabı aldı:

"Konstantiniyye surları dışında bütün topraklar benimdir, babam Macaristan Harbi'nden döndükten sonra Boğaz'dan geçmek isterken siz Rumların hainane bir surette mâni olmaya kalktığınızı unutmadık. Bu hisarın inşasına babam karar vermişti, onun yapamadığını yapmama kimse mâni olamaz; ben, hiçbir hususta benden evvelki padişahlara benzemem!"

Hisar inşası için bütün usta ve amelelerin ve malzemenin hazır olduğu haberi gelince, padişah, mühim bir askeri kuvvetin başında Karadeniz Boğazı'na hareket etti ve 1452 yılı Mart'ının yirmi altıncı günü, Rumelihisarı denilen yere vardı ve hisarın yerini bizzat tayin etti ve inşaata derhal başlandı, öyle ki sancakbeyleri, beylerbeyiler, hatta vezirler arabalarla, teskerelerle taş ve kireç taşıyorlardı. Yapıya, geceleyin de meşalelerle devam olunuyordu. Civar Rum köylülerin getirdiği haberler, İstanbul'da tehlikenin ne kadar yaklaşmış olduğunu pek aydın gösteriyordu. Amele ve askerin bu köyleri yağma ettiği haberi gelince, İmparator Konstantin, şehr-i şehirin kapılarını Türklere kapattı ve şehirden çıkardığı Türklerle bir name gönderdi, bu namede, "Şehir kapılarının, aralarındaki muahedeye riayet edilmediği için kapatıldığı, Cenabı Hak, padişaha daha sulhsever duygular ilham edinceye kadar şehir ahalisinin kendilerini kuvvetleri derecesinde müdafaa edeceklerini" bildiriyordu. Sultan Mehmed, bu nameye, Bizans'a harp ilanıyla cevap verdi. İmparator, limana açılan birkaç kapı müstesna, İstanbul surlarının karaya ve Marmara'ya açılan bütün kapılarının örülmesini emretti.

Duvarlarının kalınlığı surlarında 25, burçlarında 35 ayak olan Boğazkesen Hisarı'nın yapısı, akılları durduran bir süratle tamamlandı; ağustos sonunda içine asker konulmuş bulunuyordu. Hisar kumandanlığına Firuz Ağa tayin edilmiş ve maiyetine yaşları on sekiz ile yirmi arasında 400 tüvana, seçme asker verilmişti. Sahil boyuna "bağdaş kurmuş ifritlere benzeyen" toplar dizilmiş ve kale kumandanına şu talimat verilmişti: Boğaz'dan geçecek gemilere yelkenlerini indirmeleri ve kaleyi sancaklarıyla selamlamaları için emir verilecek, emre itaat eden gemilerden müruriye resmi alınacak ve içleri muayene olunacak, bir habbe dahi olsa, Karadeniz'den içeri erzak ve silah bırakılmayacak, dur emrine itaat etmeyen kaptanların gemileri derhal batırılacaktı.

O zamanda yaşamış bir Türk müverrihi, Turisina Bey ki kısaca Tursun Bey diye tanınmış olup *Tarih-i Ebülfeth* adında bir eserin sahibidir; bu kaleyi tumturaklı bir üslupla tasvir ederken burçları Zümrüt Anka kuşunun yuvasına benzetir:

Cebe ve şiş ve harbeden bezenüb
Bir aceb şekil buldu burç-i hisar
Sanki simurg beççe bir nice bin
Gösterir aşiyaneden minkar.

Denizin üstünde sektirme atılan taş gülleler için de:

Deniz üstünde top taşından
Köprü yapıldı sanur anı gören

der. Tamamlanıncaya kadar hisarın başında bekleyen Sultan Mehmed, 28 Ağustos'ta 50.000 askerle (bu rakam mübalağalı olabilir), Bizans surları önünde göründü ve üç gün, arazinin son defa olarak tetkikiyle meşgul oldu ve sonra Edirne'ye gitti. Burada tereddütsüz bir defa daha kaydetmek lazımdır ki, genç hükümdar, İstanbul cengini, en hurda teferruatına varınca, bizzat hazırlamış ve muhasaranın devamı müddetince askeri harekâtı bizzat idare etmiş bir başkumandandır.

Burada üç vaka kaydetmek lazımdır; 10 Teşrin-i sani'de Kaptan

Girolamo Morosini kumandasında iki büyük Venedik kadırgası ki, Kırım'da Kefe'den geliyorlardı, hisar önünden pupa yelken geçerken nöbetçi, "Yelkenleri topla!" emrini verdi. Venedikliler dinlemedi, nöbetçi "Yelkenleri indir kaptan!" diye bağırırken sahilden, sur bedeninden ve burçlardan toplar ve karabinalar ateşlendi ve gemiler bir ok yağmuruna tutuldu. Birkaç dakika içinde ağır zayiat veren Venedikliler yelkenleri indirdiler, fakat bu sırada Boğaz'ın şiddetli cereyanı, iki kadırgayı kale hizasından uzaklaştırmıştı. Morosini, forsalarına, "Küreklere asıl!" emrini verdi ve kaçmaya muvaffak oldu.

Bundan on altı gün sonra, Kaptan Antonino Rizo'nun kumandasındaki diğer bir Venedik kadırgası, dur emrini dinlemediği için atılan tek gülleyle parçalanıp battı. Denize dökülen gemicilerden ve kürekçilerden boğulmayıp da karaya çıkabilenler, ki Kaptan Rizo da bunların arasındaydı, derhal idam olundular.

Birkaç gün sonra Jakobo Koko kumandasındaki bir Trabzon kadırgası, emri dinledi, mürüriye resmini verdi, hamulesi arasındaki zahire müsadere olundu ve gemi serbest bırakıldı.

Edirne'ye dönen Sultan Mehmed, Turhan Bey'i, Mora'da geniş ölçüde bir askeri cevelana memur etti; vazifesi imparatorun Mora'da hükümdar olan iki kardeşi Demetriyos ve Tomas'ı oyalamak ve Konstantiniyye'nin yardımına koşmaktan alıkoymaktı. Turhan Bey, İstanbul Türkler tarafından zapt edilinceye kadar bu vazifesini muvaffakiyetle başardı.

Sultan Mehmed'e gelince, Edirne'de, hummalı bir şekilde, ordusunun son tensikatı ve bu arada bilhassa büyüklü küçüklü top dökümleriyle uğraşıyordu; vezirleri ve kumandanlarını sık sık bir harp meclisi halinde topluyor, uzun nutuklarla onlara cesaret vererek son talimatını bildiriyordu. İlk büyük toplantıda ki padişahın şehir dışında, Meriç kenarında yaptırttığı yeni kasırda olmuştu, İstanbul cengine hazırlığını resmen açıklayan ilk nutkunu, Kritovulos iktibas etmiştir:

"Ey benim namlı kumandanlarım ve sadık devlet erkânım!

Tarife hacet yoktur ki, şimdi malik olduğumuz şu devlet ve memleket, nice gazalar ve tehlikelerle kazanılıp ecdadımızın elinden nihayet bize nasip olmuştur; içinizde ihtiyar olanlar o gazaları ve tehlikeleri görmüş veya bizzat o vakaya iştirak etmiştir, gençleriniz de

işitmiştir. Tarihleri eski olmayıp daha dünkü şeyler olduğundan, nakledenlerin gören ve yaşayanlardan işittiği hakikatlerdir. Dün ve evvelki gün dimdik duran kaleler ve surlar, bizden evvelki seçkin mücahitlerin savleti karşısında hak ile yeksan olmuş, toprakları hamiyet dolu kanlarıyla sulayan o yiğitler bugün bir başka âleme göçmüş bulunuyorlar; fakat isimleri vicdanlarımızda yaşıyor.

Atalarımız, ki yürekleri korku bilmezdi ve çok yüksek duygularla doluydu, en müthiş tehlikelere göğüs gererek sabır ve sebat ettiler, azim ve metanetleriyle ve yüksek himmetleriyle az kuvvetle çok iş, küçük mukaddimeyle büyük netice meydana getirdiler. Diyar-ı Rum'a sahip olmayı düşündüler. Tasavvur ve ümitlerinde yanıldılar mı? Hayır! Azıcık bir kuvvetle, fakat arslanlar gibi atılarak Çukurova'dan, Toros Dağları eteklerinden koparak Menteşe, Teke, Karahisar, Saruhan, Aydın, Karesi, Germiyan kıtalarını ve İzmir yalılarını ve eski Yunan müstemlekeleri olan bütün sahilleri; Ankara, Kayseri, Kastamonu ve Canik ve Bursa ve Çanakkale taraflarını aldılar. Bursa, yeni bir saltanatın merkezi oldu. Rumların deryada kuvvetleri çoktu, fakat korsanlık ve akıncılıkla Çanakkale Boğazı'ndan geçtiler, Gelibolu'yu ele geçirerek bir hareket üssü yaptılar, oradan ovalara indiler, az vakit zarfında Trakya ve Makedonya ülkelerini aldılar, Tuna sahillerinde içerilerde oturan Bulgar, Arnavut, Sırp, Yunan ve benzeri kavimler bizlere itaat etti, büyük kaleler, sahilde ve içeride büyük şehirler zapt olundu, ki tafsilat vermeye ve isimlerini saymaya lüzum görmem, hülasa olarak derim ki, Tuna Nehri ağzından Tuna'nın Sava'yla birleştiği yere kadar iç kara kıtalarını ve Tuna ile Dalmaçyalıların, Sava'nın öte yakasındaki Macarlar ve Arnavutların memleketlerinden cenuba doğru ta Adriyatik Denizi'ne kadar olan yerleri aldılar. Bu denizin kıyısında alınmadık, ancak iki bin kilometre kadar Mora sahilleri kaldı.

Ey fedakâr ihtiyarlar, ey şahbaz delikanlılar! Aydın bilirsiniz ki, bu büyük fetihler lafla kolaycacık olmadı. Emeksiz devlet olur mu? Canını feda etmeyen âşık vuslata nail olur mu? Nice kanlar döküldü, nice yaralar açıldı, nice yetimler ve dullar gözlerinden matem yaşları akıttı, nice ah ü figanlar gökyüzünü tuttu, nice müstahkem kaleler alındı, nice engin dereler, coşkun, geçitsiz ırmaklar aşıldı, nice yalçın kayalar arasında derbentler açıldı ve yüce sarp dağlar aşıldı,

nice geceler uykusuz ve nice günler bir an dinlenmeden geçti, nice zorluklar ve tehlikeler yenildi. Babalarımız ve dedelerimiz cebbar ve inatçı düşman ordularının hakkından geldiler, göğüslerine uzanan kargıları kırdılar, gurur bayraklarını baş aşağı ettiler. İhmal ve atalet ne olduğunu bilmediler. Zaman oldu ki, talih kendilerine güler yüz göstermedi, yine istikbalden ümit kesmediler ve düşmana galebe edinceye kadar boyun eğmediler. Kendilerine güvenleri vardı, musibet anında mükedder olmadılar, muvaffakiyet zamanlarında da aşırı sevinmediler. Bu sayede ortaya şanlı bir devlet çıktı, cihana adalet, himmet, yüksek hükümetin ne olduğunu gösterdiler.

Şimdi bizlere düşen nedir? Müsrif mirasyediler gibi elimizdeki mülkü çürütecek miyiz? Bizden evvelkilerin güzel eserlerini yok mu edeceğiz? Hayır, asla, katiyen! Bunca faziletler ve meziyetlerle hiçbir yerde mağlup olmaz nam ve şanımızı yükselteceğiz. Bizden evvelkilere, hayırlı vâris olduğumuzu ispat edeceğiz, izlerine giderek ruhlarını şad edeceğiz. Bizden tembellik umanlar gafil ve ahmaktır!..

Sizlere tarife hacet yoktur ki, Konstantiniyye şehri memleketlerimizin ortasında pek güzel bir yerdedir ve şu anda kendine güvenecek bir halde değildir; ahalisi boşalmış, uzun zaman muharebe ede ede kuvveti kırılarak zaaf ve acze düşmüş, bir yalancı şöhretten başka bir şeyi kalmamıştır. Dikkat ederseniz görürsünüz ki, arazisi bahçe ve otlaktan ibaret, binaları viran, surları boştur. Rum hükümetinin bizlerle olan muharebelerini, bize verdiği zararları, çıkardığı zorlukları, halen çevirmekte olduğu tezvir dolabını bilirsiniz; pusuda etrafı gözler, intikama fırsat aramaktadır. Ceddim Yıldırım Sultan Bayezid zamanında Rum kayseri, dış denizden ve iç denizden nice akvamı ve Garbi Fransa ve Pirene dağlarından Keltleri ve İberleri, Rayn Nehri tarafından Cermenleri ve Macar ve Ulah kralları aleyhimize tahrik ve teşvik etmedi mi? Onların kum gibi askerini Tuna'da gemilerle sevk etmedi mi? Bu büyük ordu Tuna'yı geçerek hududumuzda mağrurane çadır kurup devlet binamızı yıkmak ve bizi Avrupa'dan ve hatta Asya'dan atmak istemişti. Bereket versin merhum ceddim Allah'ın izniyle onları harple yenmiş ve dağıtmış, kılıcından kurtulanlar Tuna'ya gömülüp boğulmuştu. Bir müddet sonra yine Rum kayseri üzerimize Timur'u musallat etti; bilirsiniz ki, bu Timur'dan neler çektik, az kalsın ki ocağımız sönecekti. La-

kin Allah muinimiz oldu. İşte nerelerde olursa olsun, bize düşman bulup gaile çıkarmak, adamlarımızdan kendilerine kaçanları silahlandırarak bizi birbirimize kırdırmak mesleği Rumlarda hâlâ görülmektedir. Hatta dünkü gün denilecek yakın bir zamanda Hunyadi Yanoş, iki üç defa Tuna'yı geçmiş ve babam Sultan Murad merhumu çok sıkışık duruma sokmuştur. Biz artık bu şehri almazsak, her fırsatta daima bize düşmanlıktan vazgeçmeyecektir. Hal böyleyken, bize yapılacak fenalığın önünü almak için Konstantiniyye'yi bir an evvel almalıyız. Biz seferber halde bulundukça, Konstantiniyye'yi her vakit hükmümüz altında tutarız zannediyoruz. İyi bilmeliyiz, feleğin çarkı daima bir tarafa dönmez ve gelecekte neler olacağı bilinmez. Basiret sahibi olan kimselerdir ki, istikbalde hoşa gitmeyecek hallerin olmasına meydan bırakmazlar, fırsat elverince düşmanların hakkından gelirler. Düşmanın gadrine uğrayıp müdafaaya kalkmayı beklemezler, düşmanın taaruzuna uğramadan düşmanı düşman bilip evvel davranırlar; hareketinde süratli olan üstün iktidara sahip demektir ve galip olan da odur.

Ey tecrübe sahibi bahadırlarım! Ben ahvali bu noktadan görerek sizleri buraya topladım, izahatımı dinledikten sonra fikrime iştirak edeceğinizi zannederim ve derim ki: süratle ne yapmak lazımsa başvuralım. Büyük şevk ve sürurla muharebeye başlayalım ve bu şehri alalım. Aksi halde, Konstantiniyye Rumların elinde kaldıkça bir gün devletimizin sarsılacağı muhakkaktır. Bu şehri devletime iltihak isterim, bunda muvaffak olamazsam bu uğurda devleti de toptan kaybetmeyi tercih ederim. Daima fırsat pususunda bekleyen ve yavaş yavaş kuvvetini kuvvetimize denk bir raddeye vardırabilecek olan Konstantiniyye, başımıza bir talihsizlik musallat olduğu anda bizim için nasıl bir afet olacağını görüyorum. Bunu size açmak istemem. Artık oyalanıp vakit kaybedecek halde değiliz. Allah'ın lütfu bize yaver oldukça, muharebe için insan, para, silah vesaire hiçbir şeyi esirgememeliyiz, bizim için tercih edilecek tek yol vardır: Konstantiniyye için harp etmek. Babamın ve ecdadımın yarı kalmış teşebbüslerini hatırlayarak bu şehrin fethi gayrimümkün bir şeydir zannetmeyin. Onlar da bizim düşüncemiz gibi aynı şiddetle saldırdılar, fakat mağlup ve ram edemediler. Bu muvaffakiyetsizlikler ne Rum kayserinin ve Konstantiniyye halkının kudret ve şecaatinden ve ne de bizimkile-

rin kudret ve kuvvetçe müdafilerden noksan bulunduklarından oldu, böyle olsaydı, şimdi, tereddüt ve ihtiyatı yerinde götürürdüm. Rumlar, Konstantiniyye'yi Bayezid Han'a teslim etmeye karar verdikleri anda, Avrupa tarafından Macarlar ve Ulahlar kralı, arkamızdan vurdu, Asya'da Timur gailesi çıktı, Bayezid Han, İstanbul muhasarasını kaldırmaya mecbur oldu. Babamın zamanında, o devri yaşamış olanlarınız bilir, şehir düşmek üzereyken aynı haller oldu ve üstelik, babamın emniyetini kazanmış kimseler, mahsurlara teveccüh göstererek şehri kurtardılar. Farz edelim ki o zamanlar bu şehir kendi kuvvetiyle kurtulmuştur; bugün bizler ve Rumlar aynı hal ve vaziyette miyiz? O zaman bu şehrin hükümdarı da, ümerası da daha mahir ve umur-ı idareye aşina idiler ve şehrin nüfusu çok ve müdafileri daha ziyade ve deniz ciheti hükümleri altındaydı; hem de İtalyanlardan imdat alırlar ve daha ziyade alacaklarını ümit ederler ve başka yerlerden yardım görmeleri mümkündü. Şimdiki halleri ona kıyas olunabilir mi? İtalyanların muhtemel olan imdat ve muavenetine gelince, bilakis aralarında mevcut olan mezhep kavgası cihetiyle münasebetleri gayet düşmancadır ve bu yüzden şehrin huzur ve asayişi bozulmuştur. Bize gelince, devletimizin satvet ve kudreti yükseldi; gerek süvari, gerek piyade askerlerimiz evvelce misli görülmemiş mertebededir. Hem miktarı çok, hem pek muntazam ve hem de silah cihetiyle gayet mükemmeldir. Kapımızın nüfusu büyüktür. Paramız da çoktur. Bizde silah ve cenk makinelerimiz ve çok miktarda harp gemilerimiz var, herhalde düşmana üstündür, saydığım hazırlıklar böyle bir tek şehrin değil, buna benzer birçok şehrin hakkından gelmeye kifayet eder.

Memleketimizin etrafındaki denizlere ve bu şehrin etrafındaki denize biz hâkimiz, bu hâkimiyeti, yukarı ve aşağı boğazlardaki kalelerle temin ettik. Bu şehrin elimizden kurtulması ihtimali yoktur. Bunu, elde silah, çarpışarak fethedeceğimize vicdan güvenim ve imanım var. Bize lazım olan tek şey, bu işte gecikmemek, düşmanın aleyhimizdeki tahrikatına vakit bırakmamak, kuvvet ve şecaatimizi süratle göstermektir. Babalarımızın, dedelerimizin güzide seciyelerini, büyük işlerini, kahramanlık eserlerini rezil etmeyelim. Kendimizi ecdadımıza layık olmayan evlat gibi göstermeyelim. Bilakis onların en has nesli olduğumuzu gösterelim.

Hiçbir engel, bizi ilerlemekten men edemez, hiçbir kuvvet, satvet

ve kuvvetimize karşı koyamaz. Ben himmet ve hamiyet göstermekte sizlerle müsabaka edeceğim, çekeceğiniz meşakkatleri paylaşacağım, ordumun başında, birinci safta bulunacağım. Herkesi hak ettiği ölçüde mükâfatlandıracağım; herkese, tehlikeler içinde şan ve şeref kazanmayı öğreteceğim."

Genç başkumandan hükümdar, bu nutuktan sonra mecliste hazır bulunanlara, bu harp teklifi üzerinde, teker teker fikirlerini sordu. Hazır bulunanların hepsi padişahın nutkunu tasvip etti. Bunların başında bilhassa Zagnos Paşa bulunuyordu. Sadrazam Halil Paşa gibi harbe taraftar olmayan ihtiyatlı devlet adamları bile, çekinerek padişahın sözlerine iştirak etmişlerdi, ekseriyete tabi olmuşlardı.

Sultan Mehmed'in bahsettiği silah üstünlüğünün başında top geliyordu. 15. asır ortasının bu büyük ve genç cengâveri, ilk defa, topçuluğu, bir ordunun başlı başına ayrılmayan bir parçası haline sokmuştu.

Hiçbir kalenin dayanamayacağı gayet iri taş gülleler atan dev tunç toplar döktürtmüş, güllesini, bir tepenin arkasına gizlenen hedefinin üstüne düşüren topların resimlerini kendisi çizerek havan topları yaptırtmıştı. Her parçası hazırlanmış, bir gecede birkaç saat içinde kuruluveren ahşap muhasara kuleleri yaptırtmıştı. Kılıç, kalkan, yatağan, mızrak, yay, ok dağlar halinde yığılmıştı. Bu müthiş muhasarada gün olacaktı ki, bir anda atılan oklar, gökyüzünde bir kara bulut halinde uçacaktı.

Sultan Mehmed'in top yapma işinde sağ eli, Muslihiddin Ağa isminde, aynı zamanda kıymetli bir tunç dökümcüsü olan bir mühendisti. Burada Urban isminde bir Macar'dan da bahsedilir ve İstanbul cenginin topçuluk şan ve şerefi bu adama mal edilmek istenir. Urban'ın hakları inkâr edilmez fakat Muslihiddin de onun şeref kanadı altına sokulmaz.

Top dökücü Urban, İmparator Konstantin'in hizmetindeydi, ücretinin artırılması talebinin reddinden yahut başka bir sebepten ve herhalde Sultan Mehmed yanında daha çok takdir göreceğini bildiğinden, Boğazkesen Hisarı'nın inşası sıralarında İstanbul'dan padişahın yanına kaçmış, "Konstantiniyye surlarını yerle bir edecek top dökebilirim, sanatımdan eminim, fakat topun ne kadar mesafeye atabileceğini evvelden tahmin edemem" diye arz-ı hizmet eylemişti.

Alakayla karşılanmış, kendisine çok dolgun ücret, emrine en geniş imkânlar verilmişti. Rivayet edilir ki, bu Macarlı ustanın döktüğü ilk büyük top Boğazkesen Kalesi'ne konmuş ve ilk güllesiyle, kalenin dur emrini dinlemeyen Antonino Rizo'nun kadırgasını paramparça edip batırmıştı. Bu tecrübeden sonra padişah, Macar dökümcüden, bunun iki misli büyüklüğünde bir top istemişti.

Sultan Mehmed'in küçük demir toplar, büyük tunç toplar dökülen tophanesi Edirne'deydi. Kritovulos, büyük tunç topların dökümünü şöyle tasvir ediyor:

"Son derece halis, son derecede yağlı ve hafif killi toprağı, dağılmayıp sağlam bir kütle halinde tutabilmek için içine kıyılmış keten, kenevir vesair lifli nebatlar karıştırdıktan sonra birkaç gün mütemadiyen yoğuruyorlar; bundan iç ve dış olmak üzere iki kalıp yapılıyor. İç içe konulan bu iki kalıp arasında, dökülen erimiş tunca top şeklini verecek bir boşluk kalıyor; dış kalıp, tuncun tazyikiyle dağılmaması için demir ve ağaç çemberlerle sarılıyor ve etrafı ayrıca kârgir inşaatla besleniyor. Tahminen dört kantar ağırlığında tunç kütlesi iki büyük kazan içinde eritiliyor. Bu tunç kütlesinin erimesi, cehennemi bir ateş üzerinde üç gün üç gece sürüyor... Erimiş tunç, kalıpların arasına topraktan yapılmış bir boruyla akıtılıyor. Ve top dökülmüş oluyor."

Kritovulos, bu büyük tunç topların ateşlenmesini de anlatır: Topun kundağı yoktur, yani sadece bir namludur. Bu müthiş namlu toprak ve taşlarla desteklenir. Namlunun ağzından evvela külliyetli miktarda barut doldurulur. Barutu büyük bir ağaç tıkaçla tazyik ederler. Bunun önüne de müthiş taş gülleyi yerleştirirler. Namlunun dibindeki deliğe sokulmuş fitile ateş verilir. Evvela dehşetli bir gürültü, sonra işitilmemiş bir çatırtı... Yer, zelzele oluyormuş gibi sarsılır. Aynı zamanda kulak zarlarını patlatan korkunç bir gürleme işitilir. Bir şimşek ziyası görülür. Bunu kesif bir duman ile bir alev takip eder... Gülle, korkunç bir süratle hedefine çarpmak, onu parçalamak için fırlamıştır.

Mermer veya taş gülleler hakkında verilen ölçü de pek azametlidir. Bu taş yuvarlak, yanında duracak uzun boylu bir adamın göbeği hizasına gelmektedir. Dev topun Edirne'de ilk tecrübesi yapıldığı zaman, korkmamaları için, tellallarla şehir halkına bir gün evvelin-

den haber verilmişti. Top, atış yerine elli çift öküzle çekilmişti. Ateşlendiğinde, barut dumanı bütün şehri kaplamıştı, sesi iki fersahlık yerden işitilmişti. Gülle bir mil uzağa gitmiş, düştüğü yerde iki kulaç derinliğinde toprağa gömülmüştü.

Urban, döktüğü toplardan birinin tecrübesinde, yaptığı bir döküm hatasının kurbanı olmuş, parçalanan namlu, dökümcüyü, maiyetinde çalışanlardan birkaçıyla beraber telef etmişti. Hunyadi Yanoş, Sultan Mehmed'in isteği üzerine, Macaristan'dan başka dökümcüler göndermişti.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul muhasarasında kaç top kullanmıştı? Rivayetler muhteliftir ve birbirini tutmaz. Uzun namlulu küçük demir topların on bin tane olduğunu yazanlar vardır ki, bu, çok mübalağalı bir rakamdır. Fakat sayısı herhalde pek çoktur. Muhasaranın başlangıcında, şehrin kara suru önüne, Marmara'dan Haliç'e kadar dörder büyük tunç toptan mürekkep on dört batarya yerleştirilmişti ve en büyük toplardan da bir rivayete göre üç top kullanılmıştı. Diğer bir kayda göre her batarya bir tane dev topla takviye edilmişti.

Türkleri hiç sevmeyen bir Fransız âlimi Gustave Schlumberger, *Türkler Tarafından İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı* adındaki meşhur eserinde şu satırları yazar:

"Sultan II. Mehmed, tarihte, hakiki bir topçu parkına malik olmuş ilk hükümdardır. Toplar!.. Türklerin pek yüksek olan üstünlüğünü temin eden şey... Nice asırlar boyunca bütün hücumlara göğüs geren bu köhne Ortaçağ surları, artık kâfi bir emniyeti sağlamıyordu. Ne harikulade, ne müthiş bir tahavvül!"

Konstantiniyye

"Nice cevlan ide gözde hayalin
Demidir bir nazar göster cemalin."

Azıcık da Konstantiniyye'de dolaşalım.

Ortaçağ'da bu büyük şehre "Şehirlerin Kraliçesi" derlerdi; Rumlar da bu şehri Panaia'nın (Meryem Ana) himaye ettiğine inanırlar; "Cenabı Hakk'ın himayesine emanet edilmiş belde" derlerdi. Bin elli sekiz yıldan beri Şark İmparatorluğu'nun payitahtıydı. On buçuk asır boyunca imar edilmiş, kiliseler, saraylar, hamamlar, hanlar, su kemerleri, sarnıçlar, çarşılar, tak-ı zaferlerle süslenmiş; ihtilaller görmüş, yanmış harap olmuş, bir ara Latinlerin istilasına uğramış, soyulmuş ve tahrip edilmiş, kuvvetli düşmanlar surlarına dayanmış, "Mukaddes Saray"da, kahramanlar, hekimler ve âlimler, baldırı çıplak türediler, mecnunlar, hatta fahişeler Şark İmparatorluğu tacını başlarında taşımışlardı. Bir zamanlar Adriyatik Denizi'nden Nil Vadisi'ne ve Fırat membalarına kadar uzanan ülkelere hükmeden Şark imparatoru, fethin arifesinde, sadece şehir surlarının içine sahip bulunuyordu; Üsküdar ve Boğaz'ın Anadolu yakası çoktan beri Türklerin elindeydi; Galata, bir Ceneviz kolonisiydi; surla çevrilmiş ayrı bir şehirdi.

1448'de, üç defa evlendiği halde zürriyet bırakmadan ölen büyük kardeşi Yuanis Paleologos'un yerine Konstantiniyye imparatoru olan XI. Konstantin Dragases, ki imparatorların sonuncusu olacak ve "mert, fakat talihsiz bir prens" hatırası bırakacaktır, tahta oturduğu zaman kırk beş yaşındaydı. İmparatorluğunun, donanma namına ancak beş adet köhne kadırgası olduğundan, hükümdarı bulun-

duğu Cenubi Mora'daki Mıstra'dan (kadim Isparta) yeni payitahtına bir Katalonya kadırgasıyla gelmişti; Konstantiniyye'de ordu namına da bir muhafız kıtasından başka bir şey bulmamıştı.

Konstantin iki defa evlenmiş, her iki karısını da çok sevmiş, fakat her ikisi de pek kısa hayat arkadaşlığı yaparak ölmüşler ve bu prense bir evlat doğurmamışlardı. İmparator, tahta çıkar çıkmaz hem tahtına bir vâris bırakmak, hem de istikbali karanlık görünen devletine bir müttefik bulmak için birçok teşebbüse girişmiş; bu arada, izdivaç teklifini reddeden II. Murad'ın bir manastıra çekilip rahibe olan dul zevcesi Prenses Mara da bulunmuş, en son, gayet cesur ve mükemmel cengâverleri olan çok zengin Gürcistan kralının kızına talip olmuştu; fakat gelini getirecek heyet yola çıkmadan Sultan II. Mehmed, Konstantiniyye surları önüne gelmişti.

Konstantin ve Konstantiniyye için büyük korku, daha bu Türk padişahının kılıç kuşanmasıyla başlamıştı; imparator ve şehrin kendi kuvvetleri, ölümü ancak geciktirebilirdi, Türklere karşı, Konstantiniyye müdafaasında bütün Hıristiyanlığın birleşmesi lazımdı; hiç olmazsa Papa'nın, İtalya hükümetlerinin başında yardıma koşması lazımdı; halbuki Roma ile Konstantiniyye arasında, asırlardan beri devam eden bir mezhep ayrılığı, Katoliklik ile Ortodoksluk arasındaki uçurum vardı. Daha 1432'de İstanbul'a gelen Fransız seyyahı Bertrandon de Labruguière, meşhur seyahatnamesinde bu çelişkileri şöyle tasvir eder:

"Beni Türklerin oturduğu Üsküdar'dan Galata'ya geçiren iki Rum kayıkçı, beni evvela Türk zannettiler, fevkalade hürmet gösterdiler; Türk olmadığımı anlayınca fazla para koparmak istediler, fırsat vermiş olsaydım, beni pekâlâ dövebileceklerdi, fakat kılıcım ile iyi bir silahım vardı. Rumlar Garp Hıristiyanlarından nefret ediyorlar, onlara lanet ediyorlar."

Sultan II. Mehmed'in cülusu üzerine, Edirne'ye, ubudiyetini arz etmek üzere bir sefaret heyeti gönderen Konstantin, bir heyeti de, yardım ricası için Papa'ya göndermişti. Papa V. Nikola, Rumlara, istedikleri yardımı bir şartla yapabileceğini bildirdi: İstanbul patrikliğine bir Katolik ruhaninin getirilmesi ve Şark Hıristiyanlarının Garp Kilisesi'yle birleşmesi... Konstantin bu fedakârlığı yapabilirdi, ancak Konstantiniyye halkı ve Ortodoks Kilisesi erkânı ve ana-

neperest, muhafazakâr Bizans büyükleri için, imparatorun en büyük nazırı Lukas Notaras'ın bağıra bağıra söylediği gibi, "Bizans'ta Türk sarığını görmek, Papa'nın tacını görmeye tercih edilir" idi. Venedik hükümeti, yarım ağızla, Konstantin'e on kadırgalık bir yardım vaat etti. Papa da Rum Ortodoks ruhanilerini, iki kilisenin birleşmesine ikna etmek maksadıyla Konstantiniyye'ye Kardinal İzidor'u gönderdi. Bu adam, Rusya'da Kiyef şehrinde metropolitlik yapmış, ilim ve irfanıyla haklı bir şöhret kazanmıştı, İzidor, 1452 İkinci teşrininde Sakız'a uğramış, aslı Sakızlı olan Midilli Piskoposu Leonardo'yu da büyük bir Ceneviz gemisiyle beraberine almıştı; ayrıca, bu adadan 200 kadar cenk eri de piskoposlarıyla beraber gemiye binmişti, ki Sakızlı Leonardo ile 200 gönüllüsü, Konstantiniyye müdafaasında pek fedakârane çarpışacaklardı.

1452 Kânun-ı evvelinin on üçüncü günü, Agios Spridion'un yortusuydu, Ayasofya'da, büyük ve mutantan bir dini ayin ile Konstantiniyye Kilisesi'nin Roma Kilisesi'yle birleştiği ilan edildi. Bu ayini, "Cenabı Hakk'ın himayesine emanet edilmiş belde"nin yeni Katolik Patriği Greguar ile Papa'nın mümessili İzidor ve İmparator Konstantin müştereken idare etmişler ve şehr-i şehirin bütün kiliselerinin çanları, ayin müddetince durmadan çalmıştı. Gustave Schlumberger, bu ittihat ayininden bahsederken, "Güya köhne Şark İmparatorluğu'nun cenaze merasimi münasebetiyle yapılıyormuş gibiydi" diyor. Birliğin aleyhinde olan mutaassıp muhafazakârlar "Zelot" adını almışlardı; Zelotlar da o gün, Rodoslu Rahip Neofitos ve eski Patrik Genadiyos'un etraflarında toplanmışlardı; Yorgi Skolarios ismiyle de meşhur olan Genadiyos, Pantokrator Manastırı'ndaki hücresine kapanmış, Roma'ya olan bütün kin ve gayziyle "gök gibi gürlüyor", Konstantiniyye'yi mahvedecek gazab-ı ilahinin pek yakın olduğunu haber veriyordu; "sokak kaldırımı ihtilalcileri, kadın ve erkek, rahip ve keşiş hep birden sonu gelmeyen feryat ve figan, velvele arasında, beldenin koruyucusu Panaia'ya yalvarıyorlar, Türklerin müthiş padişahına karşı mucizeler göstererek kendilerini kurtarmalarını istiyorlar, Ayasofya'da toplananları kastederek, putperestlikleri yere batsın diye bağrışıyorlardı." Panaia'nın bu dindar evlatları, menfur zındık Latinlerin yardımına muhtaç değildi! Ayasofya ayininde bulunan Bizanslıların duyguları da şehrin sokak-

larında bağrışanların duygularından ayrı değildi, bu mezhep birliğini siyaset icabı, Garp hükümdarlarından yardım görmek ümidiyle kabul etmişlerdi, "ancak dudaklarının ucuyla evet demişlerdi, kalben bütün Rumlar gibi Latinlerden nefret ediyorlardı."

Sultan Mehmed, imparatora karşı harbi resmen ilan etmiş bulunuyordu; muhasara hazırlığı hakkında çok korkunç haberler alınan padişahın, 1453 baharında Konstantiniyye surları önünde görüneceği muhakkaktı. Başlayacak olan bu yeni muhasara, Konstantiniyye'nin son muhasarası olacak gibi görünüyordu. Rumlar, artık denizin de hâkimi değildiler, şehri hem karadan, hem de denizden gelecek hücumlara karşı müdafaaya mecburdular. Koyu bir cehalet içinde bulunan ve kafaları hurafat ile dolu Bizanslılar arasında, erkek veya kadın birtakım meczuplar, falcılar, sihirbazlar, etrafa dehşet ve korku saçan haberler veriyorlardı: Kiliselerdeki aziz tasvirleri inliyorlardı; abideler, heykeller terliyorlardı. Bunlar hep felaket alametleriydi. Burada, Schlumberger'yi takip etmek lazımdır:

"Bununla beraber imparator ve Bizans zadegânının başlıcaları, halkın içinden azim sahibi olanlar, etrafa saçılan bu dehşet havasını istihkar ederek, en ağır şartlar içinde müdafaa teşkilatına koyuldular. İlk iş, geniş bir saha üzerinde uzanmış surları tamir etmek oldu. O surlar ki, takriben bin yıldan beri hücuma muzafferane dayanmıştı. Birçok eski surların birçok noktası harap olmaya yüz tutmuş, yer yer delik deşik olmuştu. Son derece bir faaliyetle tamirine sarıldılar. Şehrin en yakın etrafından toplanılan bin çeşit malzemeyle ve süratle, fakat ustalıkla surlar takviye edildi; hatta bu iş için, civardaki mezarlıkların taşları kullanıldı. Ok ve sapan vesair çeşitli silahlar ve müdafaa vasıtaları toplandı. Şehre, imkân elverdiği kadar ve nereden mümkün olursa erzak ve bilhassa buğday vesair hububat ve zeytinyağı getirildi. Kiliseler ve manastırlar, altın ve gümüşten yapılmış kıymetli eşyalarını birer makbuz karşılığında imparatorun darphanesine teslim etmeye mecbur tutuldu. Cenubi Mora'daki son Rum prensleriyle, Papa'ya, yakın uzak bütün Hıristiyan hükümdarlarına, tez elden yardıma koşmalarını rica ve istirham etmek üzere son sefaret heyetleri gönderildi. Konstantiniyye'de bir kısım halk, artık her şeyin bitmiş ve bu çırpınmanın beyhude olduğuna inanıyordu, bazıları da, henüz, her ümitlerini kesmemişti."

1453 İkincikânununun yirmi sekizinci günü, yıkılmak üzere olan Şark İmparatorluğu tarihinin en mühim günlerinden biri oldu; o gün, İstanbul müdafaasının en büyük cengâverlerinden biri olacak olan Cenevizli Jan Jüstinyani geldi. Hiç beklenmediği bir anda iki yeni kadırga ve beş yüz seçkin kılıç eriyle, "Hıristiyanlık âlemini kendisine minnettar etmek ve cihanşümul bir şeref kazanmak" için gelmişti. Harikulade cesur ve cüretkâr, mahir ve sanatına âşık bir askerdi. Kılıcını hizmetine vermek üzere imparatorun huzuruna çıktığında pek mutantan bir surette kabul edildi. Kendisine, Bizans'ta pek büyük bir askeri rütbe olan "protostrator"luk ve bütün muhasara müddetince muhafaza edeceği bir diktatör salahiyeti verildi. Ceneviz'den gelirken Rodos ve Sakız adalarından da 300 gönüllü toplamıştı ve gelir gelmez, müdafaa hazırlıklarına hummalı bir şekilde başladı. Beraberinde getirdiği küçük demir toplarını, mancınıklarını siperlerin en uygun yerlerine yerleştirdi. Müdafileri, milliyetlerine göre gruplara ayırdı ve gayet geniş müdafaa çevresi boyunca her grubun müdafaa edeceği noktayı tayin etti. Surların tamiri nezaretini üstüne aldı ve müdafilerden askerlik bilmeyenlere silah talimleri yaptırmaya başladı. Bu Jan Jüstinyani'nin adı, İstanbul cengi safhaları arasında sık sık geçecektir.

1453 Şubat'ında, Sultan Mehmed'in, 10.000 kişilik bir askeri kuvvetin himayesinde taş gülle atan toplarını Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıkardığı haberi, Gelibolu'dan gelenlerin, donanma inşaatındaki hummalı faaliyeti anlatmaları, Konstantiniyye'de ümitsizliği bir kat daha artırdı.

Bir sabah, Karadeniz'den pupa yelken gelen ikisi harp, üçü zahire yüklü ticaret gemisi olarak beş Venedik kadırgasının Haliç'e girdiği sevinçle görüldü; bunlar, müthiş Boğazkesen Hisarı'ndan mucize kabilinden kurtulmuşlardı, harp kadırgaları Gabriel Trevizan ve Zaharya Griboni kaptanların gemileriydi. Bir müddet sonra da Kandiye'den şarap hamulesiyle sekiz gemi geldi. Arkasından, çeşitli erzak yüklü dördü Sakız'dan, biri Mora'dan beş büyük gemi geldi. Bunlar, müsellah ticaret kadırgalarıydı.

Ayasofya'daki "kiliseler ittihadı" ayininin yapıldığı günün ertesi, yine Ayasofya'da ikinci büyük bir toplantı oldu. Bu toplantıya İmparator Konstantin, Kardinal İzidor, Sakızlı Kardinal Leonardo, im-

paratorluğun büyük memurları, şehirdeki Venedikli tüccarlar ve kalabalık bir halk kitlesi hazır bulundu ve Konstantiniyye'de bulunan Venedik gemilerinin alıkonularak müdafaaya iştirak etmelerine karar verildi; ertesi gün, Kardinal İzidor'un riyasetinde, Konstantiniyye'deki Venedik elçisinin de iştirakiyle, Karadeniz'den gelen beş gemiden mürekkep Venedik kafilesinin kumandanı Kaptan Trevizan'a bir heyet gitti. Kardinalden sonra söz alan elçi, "Sinyor kaptan, burada imparatorun emrinde kalmanız için evvela Cenabı Hakk'ın namına, sonra Hıristiyanlık ve Venedik hükümetimizin şerefleri namına sizi teşvik etmeye cesaret ediyorum" dedi. Kaptan Trevizan razı olmadı; "Mademki bana Azak'tan getirdiğimiz yüklerimizi götürmeme müsaade etmiyorsunuz, bu gece safrayla yola çıkacağım, Venedik'e benimle kim gelmek istiyorsa gelsin!" diye bağırdı. Bu ret cevabı müthiş bir şeydi; gemiden çıkan heyet hemen, balyos ve Venedik tüccarlarının iştirakiyle yeni bir kilise toplantısı yaptı, bire karşı yirmi bir reyle, "İcap ederse bu beş geminin cebren alıkonulmasına" karar verildi ve gemilerdeki Venedik askerlerine imparatorluk hazinesinden dört yüz duka ücret bağlandı, imparator ayrıca erzaklarını da temin edecekti. Venedik hükümetine de, bu gemilerin ne gibi zaruretlerle alıkonulduğu bir nameyle bildirildi. Şubatın yirmi altıncı gecesi Piyer Davanzo ismindeki Venedik kaptanı, gemisiyle İstanbul limanından kaçmaya muvaffak oldu; aynı gece, tüccar eşyasıyla yüklü altı Kandiye gemisi de Davanzo'nun peşinden kaçmışlardı; bu gemilerle tehlikede bulunan Konstantiniyye'yi terk etmek isteyen yedi yüz kişi kaçmıştı.

Surun önündeki büyük hendek, Yedikule'den Eğrikapı'ya kadar geliyordu, Eğrikapı'dan Ayvansaray'a kadar olan parçası, zamanla tamamen dolmuş bulunuyordu, üstelik surun bu kısmı da en zayıf parçasıydı, burada hendeğin yeniden kazılması lazımdı; mart ayının son günlerinde de bu hendek kazıldı; şöyle ki, imparator bu işi, Azak'tan gelmiş olan Venedikli kaptanlardan Alvazio Diyedo'dan rica etti, kaptan bu vazifeyi memnuniyetle kabul etti, Venedik gemilerinin tayfalarıyla kürekçi forsalarını karaya çıkardı. Bu hendeğin kazılması ameliyesine Kaptan Trevizan'ın gemici ve esirleri de katıldı. Kara surunun en büyük dört kapısının muhafazası da dört Venedikli asilzadeye verildi ve kapıların anahtarları kendilerine teslim

edildi, bunlar Sinyor Kontarini, Sinyor Kornaro, Sinyor Moçenigo ve Sinyor Dalfen'di. Bu suretle, Konstantiniyye müdafaasının mukadderatı, Rumların elinden İtalyanların eline geçmiş bulunuyordu.

Nisanın ikinci günü, limanı Türk donanmasına kapayacak olan meşhur zincir gerildi. Zincirin gerildiği yer, aşağı yukarı bugünkü Demirkapı sahili ile, karşıda, Galata'da Şarap İskelesi arasıdır.

Zincir, kocaman çengellerle birbirine rapt edilmiş yuvarlak ağaç kütüklerden ve aynı büyüklükte demir baklalardan yapılmıştı; iki ucu, Galata ve İstanbul surlarına büyük demir halkalarla pek sağlam olarak bağlanmıştı; zincir, imparatorun emriye Venedikli Bartolomeo Soligo tarafından gerilmişti; zinciri ve limanı, beşi Ceneviz, üçü Kandiye, biri Ankona, biri de imparator gemisi olmak üzere on büyük gemiden mürekkep bir filo müdafaa edecekti; bunlar, başları zincire gelmek üzere dizilmişlerdi ve zincirin müdafaası kumandanlığı da Cenevizlilere bırakılmıştı. Bugün bu meşhur zincirin bir parçası Deniz Müzesi'ndedir.

Nisanın beşinci günü ki Sultan II. Mehmed'in İstanbul cenginin arifesidir, bütün sur kapıları kapandı, arkaları beslendi ve kapıların önünde hendeği geçmek için mevcut köprüler tahrip edildi. 29 Mayıs sabahı, İstanbul'un Türkler tarafından zapt edileceği ana kadar bu sur kapıları açılmadı.

Burada, Konstantiniyye'nin, on bir asır yeryüzünün en kuvvetli ve en büyük ve en muhteşem kalesi şöhretini muhafaza etmiş olan surlarını tarif ve tasvir etmek lazımdır:

Yedi tepeden mürekkep dil şeklinde bir yarımada üzerinde kurulmuş olan İstanbul'u fırdolayı çeviren ve birçok kuleler ve burçlarla, kapılarla bezenmiş olan, Ortaçağ'ın bu en namlı kale duvarlarını, kara suru, Marmara suru ve Haliç suru isimleriyle üç kısma ayırmak lazımdır.

Marmara ve Haliç surları yalınkattır, kara suru çift kat olup önünde ayrıca bir büyük hendek ve bir de hendek duvarı vardır. Beldeye adını vermiş olan Büyük Konstantin zamanında, Marmara suru Samatya'da Etyemez'de, Haliç suru Unkapanı'nda nihayet buluyordu. Kara suru da bu iki nokta arasında, Etyemez'den Ese (İsa) kapısına, oradan 1934 belediye şehir rehberine göre Kızıl Elma Caddesi istikametinde Vatan Caddesi'ne (Likos-Bayrampaşa veya Yenibahçe

Deresi Vadisi'ne) iniyordu, oradan bugünkü Fatih Camii'nin az ötesinden geçerek Sultanselim'deki Çukurbostan'a yakın bir noktadan kırılarak Unkapanı'na kavuşuyordu. Büyük Konstantin, şehri Hıristiyanlığın merkezi yaptığından, şehir bu kara surunun dışında kısa bir zaman içinde hemen bir misli büyümüş, beşinci asır imparatorlarından II. Teodosyos, ki o asırda Avrupa'nın hâkimi olan Hun Hükümdarı Attila'nın muasırıdır; Marmara surunu Etyemez'den Yedikule'ye ve Haliç surunu Unkapanı'ndan Ayvansaray'a kadar yalınkat olarak uzatmış, Ayvansaray ile Yedikule arasında da, bugün harabeleri cihanı hayrette bırakan çift kat kara surunu çekmişti. İki asır kadar sonra da İmparator Herakliyus, ki bu imparator da Hazreti Muhammed'in muasırıdır, kara surunun Haliç'e inen kısmında tadilat yapmış, yalınkat bir mukavves surla Vlaherna Sarayı'nı çevirmiş, şehir içine almıştı. Bundan sonra, asırlar boyunca, surlar, düşman ordularının hücumları ve zelzelelerle harap olmuş ve devir devir, Şark imparatorları tarafından tamir ettirilmişti.

Yedikule'den liman ağzında Demirkapı İskelesi'ne kadar, yalınkat olan Marmara suru, merkezden zapt edilemez bir kaleydi, çünkü hemen bütün uzunluğunca merkezi yalayarak uzanıyordu ve duvarlara saldıracak askeri karaya çıkaracak bir nokta yoktu. Demirkapı'dan Ayvansaray'a kadar olan yalınkat Haliç suruna gelince, kuvvetli bir donanma, şehri buradan zorlayabilirdi; fakat liman ağzına gerilen zincir vardı. Nitekim, Milad'ın 1204 yılında Dördüncü Haçlı Seferi'nin çok kuvvetli donanmasıyla İstanbul'a gelen Venedikli Anriko Dandolo, Bizans Amirali Mihail Striginos'un ihanetiyle Bizans donanmasını satın alarak zinciri rahatça çözmüş ve şehre, Latinler, buradan girmişlerdi.

Gustave Schlumberger, kara surlarının harabesini, 1884'te şu şairane satırlarla tasvir ediyor:

"Bir ilkbaharda, mayıs içinde, 1453 senesinde o unutulmaz muhasaranın vukua geldiği bu ayda, ağaçlarla gölgelenmiş bir tepeciğin üzerinden yahut daha yakından, gözün alabildiğine sağa ve sola uzanan bu müthiş surları temaşa etmek, hakikaten çekilecek zahmete değer bir manzaradır. Üzerlerinde, her nevi yeknesaklığı gideren kuvvetli, gür yeşillikler çılgıncasına fışkırmış olan burçlar ile geniş mazgallı duvarların, derin mavi bir semanın üzerine sıralanışı

cidden muhteşemdir. Tabiat, burçları sarmaşıklar ve bu neviden sair nebatlarla işlemiş, örmüş; burçların yanında, onlarla beraber semaya yükselen çınarlar, selviler, yabani bademler, çiçek açmış narlar, rengârenk yeşilliklerini, kat kat birbirine karıştırmış, dallarını burçlara, çıkmalar üzerine atmış; toprağa saldıran kökleri, taş kütlelerini kucaklamış, asırlarca, Ortaçağ'ın bütün kavimlerine göğüs germiş olan duvarların ve kulelerin temellerini yerlerinden oynatmış... Mazgalları yabani asmalar çerçevelemiş, halbuki o çok eski deliklerden, asırlarca evvel, ücretli barbarlardan mürekkep kıtaların kumandanları düşman gözlemişlerdi, Kapadokyalı harp naraları atarak, Bulgarların yahut Peçeneklerin çıplak vücutlarına oklarını saplamışlardı..."

Yine aynı müellif, bu kara surunu, Avrupa'nın Ortaçağ'dan kalmış en namlı kaleleriyle mukayese ederken, "İstanbul suru Roma surundan pek ziyade muhteşemdir, Avinyon surundan daha şairanedir, Karkasson ve Egemort surlarından çok daha geniştir" diyor.

6.806 metre uzunluğunda olan büyük kara suru yekdiğerinden farklı iki kısma ayrılır. Birinci kısım, ki bu surun en muazzam parçasıdır, Yedikule'de Mermer Kule'den Edirnekapı civarında Tekfur Sarayı'na kadar uzanır, dahili sur ve harici sur isimleriyle çift kat surdur; dahili sur, en eski ve en kuvvetli kale duvarlarıdır, beşinci asırda, II. Teodosyos zamanında 412'de İstanbul Valisi Antemius tarafından yaptırılmıştır; bu dahili surun yüksekliği 22 metre olup 27 metre yüksekliğinde 25 büyük burçla müdafaa olunur. Harici sur daha sonra 447 yılında Vali Sirios Konstantin tarafından inşa edilmiştir; dahili sur ile harici sur arasında geniş bir koridor uzanır; duvar yüksekliği 7 metre olup 16 metre yükseklikte burçlarla müdafaa edilir; harici surdan 6 metre ileride hendek vardır, hendeğin iç, şehir tarafından da 2 metre yükseklikte bir duvar uzanır. Dahili surun genişliği 5 metre, dahili burçların genişliği 15,5 metre, dahili ve harici surlar arasında kalan sahanın genişliği 24 metre, harici surun genişliği 4 metre, harici burçların genişliği 7 metre, su dolu hendeğin genişliği 20 metre, derinliği 7 metredir. Hendeğin dış kenarında da zeminden 2 metre irtifada uzanan bir duvar vardır. Dahili ve harici surların ve burçların üzerleri mancınıklar, katapultlar, bombardeler, toplar, kaynar yağ ve zift kazanlarıyla teçhiz edildiğine ve maz-

galların arkasında da yay ve arbalet kullanan okçuların siperlendiğine göre, İstanbul surlarına atılacak cengâverler, insan suretinde arslanlar, ejderhalar dahi olsa, birinci hendek duvarını, büyük hendeği, harici surları ve burçları, dahili suru ve burçları aşıp şehre giremeyecektir. Ortaçağ, İstanbul'da, Teodosyos kara suru ile, müdafaa silahının şaheserini vücuda getirmişti. Bu kale duvarına boyun eğdirecek olan, yeryüzünde yeni bir çağı açacak yeni bir silah olacaktı. Sultan II. Mehmed, toplarıyla onu yaptı.

Kara surunun en yüksek iki noktası, Topkapı ile Edirnekapı'dır; bu iki tepenin arasındaki vadide eski Likos Deresi (Yenibahçe, Bayrampaşa Deresi) akar, bu dere, şehre bir burcun altından girer ki, Türkler "Sulukule" derler, halen kale harabesi içinde bu kule civarına alem olmuştur ve Çingenelerle iskân edilmiştir, Yenibahçe Deresi, Aksaray'dan cenuba kıvrılarak Langa'da denize dökülür.

Hendek, araları duvarla bölünmüş bir sıra havuzlardan teşekkül etmişti; suyu, kısmen Haliç'ten, kısmen de Marmara'dan doldurulurdu. Surun küçük askeri kapıları ile büyük kapılarının önünde, hendek üzerinde ahşap köprüler vardı. Yukarıda da kaydedildiği gibi, kara surunun ikinci parçası, Tekfur Sarayı'ndan Ayvansaray sahiline inen ve Vlaherna Sarayı'nı şehir içine alan yalınkat mukavves surdur, ki Herakliyus zamanında yapılmıştır ve o zaman, kuvvetli Teodosyos surunun Tekfur Sarayı-Aksaray kısmı yıktırılmıştır; Herakliyus surunun önüne, muhasara arifesinde İtalyan gemicileri tarafından kazılan hendekten de, yukarıda bahsedilmiştir.

Şehirleri sur denilen kale duvarlarının müdafaa ettiği devirlerde, bu kale duvarlarında, bir kısmı halkın girip çıkması için açılmış kapılar, bir kısmı da, bir düşman karşısında kalındığı zaman kullanılan askeri kapılar vardı. Konstantiniyye'de de böyleydi ve şehrin surlara kadar dayanan yolları, bu iki çeşit kapılardan birinde nihayet bulurdu.

Fatih Sultan Mehmed'in şanında kaleme aldığımız bu eserde, Konstantiniyye surlarının kapılarını da dolaşmak lazımdır.

Evvela Marmara sahilinden Haliç'e doğru karadan yürüyelim:

1 – Orea Pili (Güzel kapı, Yaldızlı kapı); bugün, Yedikule Müzesi'nin sur dışına açılan büyük ve muhteşem kapısıdır ki, üç kemerli ve üç gözlü bir kapıyken bugün hemen tamamen örülmüş, altında

ahşap kanatlı bir kuzu kapısı bırakılmıştır. Bizans İmparatorluğu tarihinde imparatorların veya büyük kumandanların, harplerden muzaffer olarak döndüklerinde, şehre bir zafer alayı göstererek girdikleri kapıydı. İki tarafında dört köşeli iki büyük burç bulunmaktadır; bu kapıdan başlayıp Ayasofya'da nihayet bulan bir caddeye de "Zafer Alayı Caddesi" denilirdi; resmi merasim münasebetiyle açılır, altından hiçbir vakit halk geçemezdi.

2 – Birinci askeri kapı; Penta Piryii kapısı (Beşkule kapısı, bugünkü adıyla Yedikule kapısı); halen kullanılan Yedikule kapısıdır.

3 – İkinci askeri kapı.

4 – Selimbiriya kapısı (Silivrikapı); Silivri'ye giden yola açılan kapı, ki bu kapının dışında halen dahi pek meşhur Balıklı Kilise ve Ayazması vardır; bundan ötürü bu kapıya kaynak, memba kapısı da denilirdi.

5 – Üçüncü askeri kapı.

6 – Melandisia kapısı (Mevlevihane kapısı); bu kapıya eskiden Region kapısı veya Kırmızı Fırka kapısı denilirdi; bu kapının iç tarafındaki bir kitabede, "Cenabı Hak ve Kırmızılar tarafından muhafaza olunan imparatorumuz Konstantin'e zaferler olsun" yazılıydı. Bizans'ın Kırmızılar, Beyazlar, Yeşiller ve Maviler diye anılan dört siyasi partisinden ve bunların bilhassa Hipodrom'daki araba yarışları münasebetiyle yaptıkları kanlı mücadelelerden bahsetmek, bu eserin mevzuu dışında kalır.

7 – Dördüncü askeri kapı.

8 – Ayios Romanos kapısı (Topkapı); kendisi ve civarı İstanbul muhasarası cenginin en şiddetli ve kanlı sahnesi olmuştur. Türkler tarafından, en büyük toplar bu kapının karşısına konulduğu için, muhasara esnasında ve fetihten sonra Topkapı denilmiştir.

9 – Beşinci askeri kapı (buna Ayios Kiriyaki kapısı, Avarlar yahut Sulukule kapısı da denilir); fetih arifesinde örülmüş ve fetihten sonra da örülü kalmıştır.

10 – Harrisson kapısı (Edirnekapı); buna Milyandri yahut Poliandri kapısı da denilirdi.

11 – Altıncı askeri kapı; buna Sirko Pili de (Cambazhane kapısı) denilirdi; en kuvvetli rivayete göre Türkler, şehre evvela bu kapıdan girmişlerdi.

12 – Kaligarya yahut Ayios Yuanis kapısı (Eğrikapı).

13 – Krilino Porta (Ağaçkapı, Ayvansaray kapısı); kara surunun Haliç tarafında son kapısıdır. Bu kapıdan evvel Vlaherna Sarayı surunun çevirdiği sahaya girilir, sonra, sarayın şehir tarafındaki kapısından geçilirdi; Bizanslıların Kozmidion dedikleri Eyüp'e bu kapıdan gidilirdi ki, halen de Keresteciler-Eyüp yolu, artık mevcut olmayan bu kapının yerinden geçer.

Buradan suru, Haliç boyunca takip edelim:

1 – Palati kapısı (Balat kapısı); bu kapıya İmparator kapısı manasıyla Vasilika kapısı da denilirdi. Muhasarada imparatorluğun başveziri Lukas Notaras tarafından müdafaa edilmişti; bir rivayete göre fetihte, Hamza Reis namında bir zatın emrindeki kıta şehre buradan girmişti.

2 – Fari kapısı (Fener kapısı); şehrin, Haliç üzerinde mühimce bir burun bulunan bu noktasında, gemiciler için konulmuş bir fener vardı.

3 – Petri kapısı; Fener kapısının hemen yanındaydı, Haliç suru bu noktada çift kattı ve buraya Petriyon Kalesi denilirdi; içinde birkaç kilise ve manastır vardı; fetihte şehre girilen noktalardan biri de burasıdır.

4 – Ayia Teodosia kapısı (eski Ayakapı); bu kapı, adını arkasında bulunan Ayia Teodosia Kilisesi'nden (bugünkü Gül Camii) almıştı.

5 – Potei kapısı (Cibali kapısı).

6 – Platea Mesi kapısı (Unkapanı kapısı).

7 – Dorongari kapısı (Odun kapısı).

8 – Karpiyani kapısı (Zindan kapısı).

9 – Perema kapısı (Balıkpazarı kapısı); adını, Galata tarafına işleyen kayıkların iskelesinden almıştır.

10 – Evreyeni kapısı (Yeni Cami kapısı); bu kapının önündeki alanımsı açıklığa Zoğma denilirdi ki, geçit manasınaydı; zira büyük şehrin her tarafına işleyen kayıklar bir anane olarak buraya bağlanırdı.

11 – Evyeni kapısı (Demirkapı); büyük şehrin Venedik mahallesi bu kapı civarındaydı. Limanın en mühim kapılarından biriydi; şehrin zahiresi, gemilerden bu kapı önünde iner ve devlet resimleri alındıktan sonra şehre bu kapıdan sokulurdu; halk ağzında buraya da Orea Pili (Güzel kapı) denilirdi; muhasarada zincirin bir ucu

bu kapı yanındaki kuleye rapt edilmişti.

12 – Ayia Varvara kapısı (Topkapı); bugün surun Sarayburnu kısmına düşer ki, 18. asırda burada inşa edilecek büyük bir saray, Topkapı Sarayı adını alacak ve fetihten itibaren, limana, Boğaz'a ve Marmara'ya harikulade nezareti olan ve "Yeni Saray yahut Saray-ı Cedid-i Âmire" adını taşıyan Osmanlı hanedanının kışlık ikametgâhına da, sahildeki bu saraya nispetle kül halinde Topkapı Sarayı denilecektir.

Yolumuza Marmara kıyısı boyunca devam edelim:

1 – Değirmen kapısı: Ayia Varvara kapısının az ilerisindeydi; bu kapının yanında, bir silah deposu halinde kullanılan bir kule vardı ki, Mangan Kulesi denilirdi, eski devirlerde bir zincir de bu kule ile Üsküdar sahili yakınındaki Kız Kulesi arasına gerilir ve Boğaz ağzı kapatılırdı; 1453 muhasarasında bu zincir gerilememişti.

2 – Ayios Lazaros kapısı; bu kapıdan, bugün Askeri Müze olan Ayia İrini Kilisesi'ne çıkılırdı.

3 – Çatladıkapı, fetihten 75 yıl kadar sonra 1532 zelzelesinde çatladığı için bu ismi aldı, civarında, Jüstinyen Sarayı'nın harabeleri vardır.

4 – Skali kapısı (Kumkapı); sur burada içeri kıvrılır, sonra ikinci bir dirsekle tekrar sahile yanaşır, bu suretle sahilde sur dışında bir meydancık vücuda getirir ki, çok eskiden beri şehrin Marmara kıyısında işlek bir iskeledir.

5 – Vlanga kapısı (Langa kapısı).

6 – Ayios Emilianus kapısı (Davutpaşa İskelesi kapısı).

7 – Psamatya kapısı (Samatya kapısı).

8 – Ayios Yuanis kapısı (Narlıkapı); adını geride, sırt üstünde büyük kiliseden (İmrahor Camii) almıştı.

Fetihten sonra, Türkler tarafından Haliç ve Marmara sahillerinde birçok yeni kapı açılacaktır. Şehir sukut ederken bilahara bu kapılardan birine nispetle Ahırkapı Feneri adını alacak liman ağzı fenerinin bulunduğu sahile donanma asker dökecek, surun bu parçasında da çok kanlı çarpışmalar olacak ve Türkler, birçok şehit vererek şehre bu noktadan da girmeye muvaffak olacaktır; ki elan Ahırkapı civarında isimleri unutulmuş şuhedaya ait on beşe yakın kabir vardır ve beş asırdan beri, üzerlerine adak mumları yakılagelir.

Muhasara başlarken, bu uzun surlar boyunca büyük şehri Türklere karşı müdafaa eden kuvvetten de bahsetmek lazımdır; muhasarada bulunmuş Latin ve Rum müellifleri arasında en insaflı olanlar, muhasaranın bütün devamı müddetince İmparator Konstantin Dragases'in emrinde ancak 8.000 muharip bulunduğunu söylerler; bu 8.000 kişi de şan ve şeref için İstanbul'a gelmiş veya burada kalmış 3.000 kadar Venedikli ve Cenevizli İtalyanlardan, imparatorun pek az milislerinden ve rahiplerinden, keşişlerden ve sivil ahaliden mürekkeptir. Halbuki imparatorun mabeyncisi, sadık ve mahrem dostu müverrih Françes, hakiki rakamın çok aşağısında, müdafilerin ancak 4.976 kişi olduğunu yazar ve şöyle bir fıkra nakleder:

"İmparator, her mahallenin kumandanından maiyetindeki askerin miktarı ile silahların cins cins hesabını aldı, yekûnunu çıkarmaya gizlice beni memur etti, hesabı kendisine verirken derin teessürümü gizleyemedim. Bu o kadar zayıf miktar, muhasaranın sonuna kadar ikimiz arasında bir sır olarak kaldı. Zadegândan ve halktan bir miktar ahali, muhasara başlamadan alçakça kaçmışlardı. İmparator, müdafilerin miktarını öğrenince, derin bir soluk ile içini çekti, teessür ifadesi bundan ibaret kaldı."

İstanbul'un Türkler tarafından fethi üzerine 1903'te İngilizce güzel bir eser neşretmiş Sir Edwin Pears, "İstanbul'un müdafaası için bütün Avrupa'dan ancak 9.000 Hıristiyan bulunduğu halde, muhasara ordusunun içerisinde Hıristiyan olarak 30.000 muharip vardı" diyor.

İmparator Konstantin, Sultan Mehmed'e karşı Ayios Romanos (Topkapı) kapısının müdafaasını üzerine almıştı ve müdafaanın son anlarında orada öldü. Türklerin en şiddetli hücumlarına maruz kalacak olan bu kapının müdafaasında, yedi yüz seçkin askeriyle Jan Jüstinyani de, müdafaanın son anlarına kadar, orada, imparatorun yanında vazife almıştı. Edirnekapı ve Tekfur Sarayı arasındaki suru, Bokiyardi kardeşler diye anılan üç şövalyenin kumandasındaki bir İtalyan müfrezesi müdafaa edecekti. Eğrikapı'nın müdafaası, Teodor de Karistos isminde ihtiyar bir Venedikli muharip ile Jan Grant isminde, bilhassa lağım keşfinde usta bir Alman mühendise bırakılmıştı. Vlaherna Sarayı'ndaki kıtalara İstanbul'daki Venedik elçisi Girolamo Minotto kumanda ediyordu; sarayın üzerine imparatorun erguvani renkli sancağıyla beraber Venedik Cumhuriyeti'nin Sen

Mark bayrağı çekilmişti. Vlaherna'dan Haliç'e kadar olan sur parçasında da Sakızlı Piskopos Leonardo ve diğer Cenevizli kumandanlar bulunuyordu. Bu müdafaa hattı, imparatorun sağ yanını teşkil ediyordu. Sol yanına gelince, Topkapı-Silivrikapı arasında yine Venedikliler, bu arada kumandan Batista Gritti bulunuyordu; Yaldızlı kapıyı da Venedikli Kontarini ile Rum prenslerinden Andronikos Kantakuzinos müdafaa ediyordu. Marmara sahili surunun müdafaası da boydan boya onlara bırakılmıştı. Bu deniz surunun müdafileri arasında Türk şehzadesi Orhan da yer almıştı. Emrinde küçük bir Türk müfrezesi vardı. Gönüllü rahipler ve keşişler de bu deniz suru boyunca vazifelendirilmişlerdi. Kardinal İzidor da, Sarayburnu'ndaki burçları müdafaa edecekti. Limanın müdafaa kumandası da Venedikli Kaptan Gabriel Trevizan'a verilmişti. Grandük Notaras, bir ihtiyat kuvvetiyle şehrin merkezine, bugünkü Mahmutpaşa civarına yerleşmişti. Hem şehrin idare ve inzibatıyla meşgul olacak, hem de takviyesi icap eden yere koşacaktı. Haliç surunda da, umumiyetle Rum kumandanları yerleşmişlerdi.

İstanbul cengi

"Sanasın bir dağ koptu yürür..."

Sultan II. Mehmed'in İstanbul muhasarası için geniş ölçüdeki hazırlığı 1453 yılı Mart'ının sonunda tamamlanmış bulunuyordu. Devrin her çeşit silahıyla teçhiz edilmiş kıtalardan mürekkep olan büyük ordunun insanca hakiki miktarını doğru olarak bildirmek bugün mümkün olamıyor; o devirde yaşamış, hatta İstanbul cengini görmüş veya tarihin bu meşhur muhasarası üzerinde tetkikatta bulunmuş muharrirlerin rakamları, bazen hakikate çok yakın görülür, içlerinde harikulade mübalağalı olanları vardır.

Muhasarayı görenlerden ve daima hakikati ifade eder hissini veren Venedikli Barbaro, Sultan Mehmed'in İstanbul surları önüne geldiği gün, Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan ordugâhında, donanma efradı ve gayri muharipler hariç, tahminen 160.000 cenk eri bulunduğunu söylüyor. İstanbul muhasarasında bulunmuş bir diğer müellif, Tetaldi, Türk ordusunun 30.000 atlı, 140.000 yaya cengâver ve 10.000 kadar da muhasaraya para kazanmak için iştirak etmiş tüccar ve sanatkâr gibi gayri muhariplerden mürekkep olmak üzere 200.000 kişi olduğunu kaydediyor. Hayrullah Efendi, belki en güzide askeri kastederek 80.000; Bizanslı Halkondilis, müdafilerin şanını yükseltmek için 400.000 rakamlarını veriyorlar; Françes 258.000, Dükas 100.000 atlı ve 140.000'den fazla gemici veya gayri muntazam efrat olarak 260.000; Sakızlı Leonardo, 15.000'i yeniçeri olmak üzere 300.000'den fazla, Mantaldo, kara ve deniz kuvvetleriyle beraber 240.000 kişi olduğunu söylüyorlar. Muntazam kıtalar için Barbaro'nun verdiği 160.000 rakamı kabul olunursa, buna

bir bu kadar daha, muharip ve gayri muharip başıbozuk, tüccar ve sanatkârdan mürekkep bir kalabalık ilave olunabilir.

Bunların arasında, kılıçla girilecek olan büyük şehirde ganimet yağması için koşmuş çeşitli milletlerden Hıristiyan macerapeverestlerin yekûnu da çok kabarıktı. Bu muazzam insan kalabalığının beraberinde, binek ve kasaplık, beygir, deve, öküz, koyun ve keçi, 800.000 kadar da hayvan bulunduğu söylenir. Bu cenk, bir çağ kapayacak, insanlık âlemine yepyeni bir ufuk açacaktı.

Şurası da muhakkaktır ki, muhasaranın devamı müddetince, Türk ordusu, Anadolu'dan ve Rumeli'den takviye kıtaları almıştır ve cenkte düşenlerin yeri, daima doldurulmuştur. Yine şurası gün gibi aydın bir hakikattir ki, bu 160.000 kişilik ordu, o tarihte, Avrupa'da bir eşi daha olmayan en mükemmel askeri kuvvettir. Bilhassa yeniçeriler için, bu devri, bu asker ocağının en şaşaalı zamanı olarak gösterebiliriz.

Türk ordusunun silah ve insan bakımından ifade ettiği kıymetin yanında bir de manevi tarafı, İstanbul surları önüne gelmekten doğan duygu coşkunluğu vardı. Bunun tasvirini, Türklere karşı hissiyatı dostane olmayan bir Fransız Bizansçısına, Schlumberger'ye bırakmak doğru olur:

"Bu ordunun his feveranı görülmeye şayan idi. Bu hesapsız askerler, asırlardan beri, nice Türk nesillerinin aşk ve hararetle hayal ettikleri bir eser-i mukaddesi nihayet vücuda getireceklerdi. Hazreti Muhammed bunu vaktiyle düşünmüştü, onları mutlu asker olarak müjdelemişti. Araplar bu şehri, birbiri arkasından yedi defa sarmışlardı. Üçüncü muhasaraya, gençliğinde Peygamber'in sancaktarı olan Ebu Eyyub el-Ensarî de katılmış ve İstanbul surları önünde ölmüştü. Sağlam iman sahipleri, işte böyle bir iç hazzıyla İstanbul gibi bir cenneti herkese açacak ulvi muvaffakiyeti düşünüyorlardı. 1453 senesi Mart ayıyla beraber, padişah, azim imparatorluğun her tarafına tellallar göndererek İslam dünyasının dindar evlatlarını bu cenge davet etmişti; bunlar, bilhassa Asya'dan, oğul arısı sürüsünün kovanı terk etmesi gibi koşuştular. Bir Şark vakanüvisi, bunların arasında şu meşhur isimleri vermektedir: Ak Şemseddin, Kara Şemseddin, Molla Senaî, Akbıyık Mehmed, Emir Buharî, Molla Fenarî, Molla Güranî, Şeyh Zindanî..."

Yine Schlumberger; "hainane" sıfatını ilave etmeyi unutmayarak, Sultan Mehmed'in davetine, Hıristiyanların da koşuştuğunu yazar ve Sırp atlılarından, Sırp topçularından, lağımcılarından, Almanlar, Macarlardan, Latinlerden, Bohemyalılardan ve hatta Rumlardan Türk ordusunda büyük bir kalabalık bulunduğunu söyler.

Burada, genç padişahın da çok heyecanlı günler yaşadığını kaydetmek lazımdır. Bir gece, Edirne'de, Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'yı saraya çağırtmıştı. Vezirin imparatorla gizlice muhabere ettiği ve İstanbul muhasarasına engel olmak için elinden gelebildiği kadar çalıştığı söyleniyordu; kendisine "kâfir ortağı", "kâfirin dostu" deniliyordu; imparatordan hediye olarak gönderilen balıkların içleri altın dolu olduğu dedikoduları dolaşıyordu; İstanbul cengini görenlerden Derviş Ahmed anlatır:

"Tekfur (imparator) ider: 'Bunun (Sultan Mehmed'in) bizimle komşuluğu doğanla karga komşuluğuna benzer' der. 'Eğer bu Türk'ten kurtulmaya çare olursa dostumuz Halil Paşa'dan olur' dedi. 'Balıcıklar göndermek gerekir' dedi. Balığın karnını flori ile doldurdular. Tekfurun veziri var idi, Kör Luka (Lukas Notaras) derler idi; 'Hey! Halil balığı yutar, size dermanı yoktur, siz başınız yarağın görün' dedi. Halil'e balığı getirdiler, Halil balığı yedi, karnını sandığa koydu."

Halil Paşa bunları bildiği için, geceleyin vakitsiz davetinden ürkmüş, padişahın huzuruna, bir tabak dolusu altın takdim etmişti. Padişah, yatağında, giyimli olarak oturuyordu:

"Lala! Bu altın nedir? Ne yapıyorsun?" diye sormuştu. Vezir:

"Vezirler böyle umulmadık saatte çağrılırlar ise efendilerinin huzuruna elleri boş gelmek âdet değildir, bunlar benim değil, efendimizindir; şimdiye kadar bende emanet olarak duruyordu!" cevabını vermişti. Genç hükümdar, vezirin altınlarına istihkar ile bakmış ve:

"Bana onun lüzumu yok. Benim senden istediğim, Konstantiniyye'yi almak için bütün kuvvetinle bana yardım etmendir! Bu yatağı görüyor musun? Bütün gece bunun içinde çırpındım, uyuyamadım. Rumların paralarına aldanmamaya dikkat et! Yakında cenk başlayacaktır! Tanrı yardımı ve Peygamber imdadıyla bu beldeyi bu düşmanların elinden alacağız!" demiş ve Halil Paşa'ya sarayına gitmek üzere izin vermişti. Arkasından kendisi de tebdil-i

kıyafet ederek, sabahlara kadar çalışan top dökümhanelerini teftişe gitmişti. Kendisini tanıyanların, gördükleri zaman bunu açığa vurmalarını, işlerini bırakarak hürmet göstermelerini veya "Padişahım çok yaşa!" diye alkışlamalarını şiddetle yasak etmişti. Sultan Mehmed'in İstanbul cengi hazırlığında en ziyade itimat ettiği veziri, çocukluğundan beri sevgisini kazanmış mürebbisi ve askerlik hocası ve Halil Paşa'nın baş düşmanı Zagnos Paşa'ydı, gece teftişlerinde ve gündüz talimlerinde, ekseriya yanında onu bulunduruyordu.

Büyük toplar, kânun-ı sani sonunda, Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıkarılmıştı; bu toplar, ancak iki ay sonra İstanbul önüne varabilmişti; topların nakline 10.000 atlı ile Karaca Bey memur edilmişti. Topları, muhtelif rivayetlere göre 30, 50 veya 60 ve hatta 150'şer çift öküz ağır ağır çekiyordu. Her topun yanından ikişer yüz kişi tutuyordu. 2.000 yol amelesi önden gidiyor, icap eden yerleri düzeltiyordu; köprüler yapmak için de elli dülger bulunuyordu. Nisanın ikinci günü, müthiş toplar, Konstantiniyye surlarının beş mil uzağındaydı. "Topların Trakya Sahrası'ndan geçişi, uzun zaman, harikulade hatıralar arasında naklolunacaktı."

Toplardan üç gün sonra ki nisanın beşine rastlayan bir perşembe günüydü, büyük Türk ordusunun ilk büyük kısmı, "Denizdeki kum kadar kalabalıktı", İstanbul surlarının önüne geldi. Schlumberger sahneyi şöyle tasvir ediyor:

"Görülmeye değer rengârenk yığınlar halinde, yaya ve atlı, yırtıcı cengâverlerden mürekkep o harikulade kalabalık şöyle bir düşünülsün! Muazzam beldenin o ıssız, çorak ve tozlu civarında, tozu dumana katan o parlak muntazam taburlar... O hadsiz hesapsız atlı bölükleri; insanlar, hayvanlar ve ağırlıkların teşkil ettiği o ardı arkası gelmeyen kollar göz önüne getirilsin!.. O yüz binlerce halkın müthiş velvelesi, etrafı saran şamatası, silahların şakırtısı, dev gibi büyük topların gürültüsü, askeri muzikaların etrafa akseden ahenkleri, davulların patırtısı, binlerce hayvanın kişnemesi, böğürmesi, inlemesi fikren tecessüm ettirilsin!"

Tarih-i Ebülfeth müellifi Tursun Bey, Sultan Mehmed'in askerinden bahsederken:

Ne asker ki bir kûh-i pulad-puş
Cüyuş-ı zafer gûş-ı derya huruş

diyor ve Türk ordusunu, Boğaz'la karşı karşıya gelmiş bir insan denizine benzetiyor:

Biri derya-yı ahen yani asker
Biri derya-yı Boğaz'dır mukarrer.

Ve surlar önündeki ordugâhı da şöyle tasvir ediyor:

Görünmezdi yer asla haymelerden.

Maiyetinde 12.000 yeniçeri ve 3.000 kapıkulu sipahisi (sipahi oğlanları) bulunan Sultan Mehmed, otağ-ı hümayununu, Ayios Romanos kapısının (Topkapı) karşısında, surdan bir buçuk mil kadar uzakta, Likus (Bayrampaşa) Deresi vadisinin solundaki tepeye kurdurmuştu ki, bugün bu tepe ve etrafı Otağtepe diye anılır. Otağ-ı hümayunun etrafı hendekler ve ağaç şarampollerle çevrilmişti. Al atlas üzerine sırma işlemeli olan otağ-ı hümayun Türk ordusunun kor parçası halinde kalbi gibiydi.

Genç padişah, İstanbul önüne 1453 Nisan'ının beşinci perşembe günü sabahı gelmişti. O günün öğle namazını, en azdan yüz bin cengâverin iştirakiyle; en yerinde tabiriyle bir cemaat-i kübra ile kıldı. Namazdan sonra orduyu dolaşan tellallar, muhasaranın başlamış olduğunu askere ilan etti.

Otağ-ı hümayundan itibaren, Türk ordusunun sağ kanadını Marmara'ya kadar, Anadolu eyaletleri askerleri; Haliç'e kadar sol kanadını Rumeli askerleri teşkil ediyordu. Schlumberger'nin tabiriyle, "muazzam beldenin o canlı demir ve çelik çemberle sarılışını görmek, bu bedbahtlar için pek dehşetnak bir tabloydu."

Sultan Mehmed, o gün, ordusunun Zagnos Paşa, İshak Paşa, Karaca Bey gibi belli başlı kumandanlarını yanına alarak, Marmara'dan Haliç'e kadar, surları at üzerinde dolaştı; sonra, ordusunun en seçkin kıtalarına, otağ-ı hümayununun önünden bir geçit resmi yaptırdı; sonra, kumandanlarına son talimatını ve emirlerini tebliğ etti.

Zagnos Paşa, ordunun büyük bir kısmı ve başıbozuk kuvvetleriyle Beyoğlu ve Kasımpaşa sırtlarını tuttu. Vazifesi, limanı ve Konstantiniyye surlarının Haliç sahili boyunca olan parçasını ve Galata Cenevizlilerini daimi bir nezaret altında bulundurmaktı.

Rumeli beylerbeyi olan Karaca Bey (Karaca Paşa), şehrin kara suru karşısındaki ordunun sol cenah kumandanıydı, hedefi, Eğrikapı'dan Ayvansaray'a kadar olan surlardı.

Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa ile seçkin ümeradan Mahmud Bey, sağ kanada kumanda ediyorlardı; hedefleri, Topkapı'dan Yedikule'ye kadar uzanan surlardı. Bizzat padişahın karşısında da, Eğrikapı'dan Topkapı'ya kadar uzanan surlar kalıyordu ki, bu kale parçasının merkezini de Edirnekapı teşkil ediyordu. Sadrazam Halil Paşa da, merkezde, padişahın yanında bulunacaktı. Marmara sahilinde, Yedikule'deki Mermer Kule'den Sarayburnu'na ve liman ağzına gerilmiş zincire kadar, şehrin fırdolayı deniz duvarları da donanma tarafından kuşatılacaktı.

Yine nisanın bu beşinci günündeydi, Sultan Mehmed, İmparator Konstantin'e son bir teklifte bulundu: Şehri teslim ettiği takdirde, bütün Konstantiniyye halkının can ve malına dokunulmayacağına söz verdi. Kati bir ret cevabı alınca, harp bilfiil başlamış oldu. İlk silah 6 Nisan Cuma günü atılacak; cihan tarihinin bu unutulmaz muhasarası, Sultan II. Mehmed'in İstanbul cengi elli üç gün devam edecek ve 28/29 Mayıs gecesi, salı gününün sabahına karşı Türkler, Konstantiniyye'ye kılıçla gireceklerdi.

Şu demler geldi ki eyyam-ı baharı
Müzeyyen itdi cümle sebzezarı

Cemalin arz kıldı şahidi gül
Figana başladı şuride bülbül

Benefşe şeşperin aldı eline
Takındı tigini süsen beline

Şakayık gürzünü itdi havale
Başına surh börkün giydi lale

Getürdü önce ak sancağı zambak
Mahasal sahn-ı gülşen buldu revnak

Duada cümle mevcudat yekser
Ki ola İstanbul'un fethi müyesser.

İstanbul muhasarası cengini günü gününe yazmaya başlayalım:

Muhasaranın birinci günü: 6 Nisan Cuma

Şafakla beraber küçüklü büyüklü toplar, kara suru boyunca Konstantiniyye kalesini dövmeye başladı ve okçular, kale duvarlarının üzerine durmadan ok yağdırdı, öylesine ki, an olurdu, oklar, gökyüzünü bir kara bulut gibi kaplardı.

Muhasaranın ikinci günü: 7 Nisan Cumartesi

Her biri dört toptan mürekkep on dört batarya teşkil eden elli altı büyük top, yedi kilometre boyunca kaleyi dövmeye devam etti. Yer yer surda ilk gedikler açılmaya başlamıştı. En büyük toplar ki biri Avrupa'nın meşhur topudur; henüz atışa başlamamıştı. Yukarı Boğaziçi'nde, imparatorun üç küçük kalesi zapt edildi.

Muhasaranın üçüncü günü: 8 Nisan Pazar

Toplar bütün gün, taş güllelerini yağdırmaya devam etti; bu bataryaları hedef tutan burçlardaki toplar, pek halsiz bir surette, arada bir gürleyerek mukabeleye çalışıyordu; müdafiler, açılan delikleri elden geldiği kadar kapatmaya, örmeye çalışıyordu.

Muhasaranın dördüncü günü: 9 Nisan Pazartesi

Toplar kaleyi dövmeye devam etti. Rumlar ve İtalyanlar, henüz İstanbul sularında görünmemiş olan Türk donanmasının ani bir baskın ihtimaline karşı, liman ağzına gerilmiş olan zincirin arkasına on büyük gemi dizdiler; bu gemilerden biri, bir Ceneviz gemi-

si, 2.400 tonluktu; asrın en büyük teknelerindendi; diğerleri 600 ile 1.200 ton arasındaydı; zincir arkasında, yenilmez, aşılmaz bir hat teşkil ediyordu.

Muhasaranın beşinci ve altıncı günleri: 10 Nisan Salı ve 11 Nisan Çarşamba

Bu salı günü için şayan-ı dikkat bir vaka kaydedilmez; fakat çarşamba mühim oldu. Türk ordusu en büyük tunç toplarını atış hattına yerleştirdi, Sultan Mehmed bu işe bizzat nezaret ediyordu; imparatorun sarayı (Vlaherna Sarayı) ile Eğrikapı karşısına üç top, Silivrikapı ve civarı karşısına üç top, Ayios Romanos kapısı (Topkapı) karşısına da dört top konuldu. En büyük toplarla, muhasaranın son gününe kadar devam edecek olan müthiş bombardıman bugün başladı.

Muhasaranın yedinci günü: 12 Nisan Perşembe

Müthiş bombardıman bütün şiddetiyle devam ediyordu; büyük toplar, geceleyin de uzun fasılalarla gürlemekte, kale adeta inlemekteydi. Askerin kurşun ve ok yağmuru da devam ediyor, büyük mancınıklar, ağır taş parçalarını surlar üzerine fırlatıyordu. Türk donanması da, İstanbul önünde bugün göründü. Sultan Mehmed'in vakanüvisi Kritovulos, bu donanmanın, nakliye ve erzak gemileri hariç, üç yüz elli parça harp gemisinden mürekkep olduğunu söyler; otuz tanesi büyük kadırga, geri kalanı küçük harp gemisiydi; aynı müellif donanmanın gelişini şöyle tasvir eder:

"Bu büyük donanma Marmara ufkunda göründüğü zaman, müdafileri korku ve dehşet kapladı. Hiçbir tarafta, böyle gemilerden ve teçhizat-ı bahriyeden mürekkep bir donanmanın görüldüğü hatırlanmıyordu. Müdafilerde yılgınlık öyle arttı ki, bütün kurtuluş ümitleri söndü; azizlerden hangisine bel bağlayacaklarını şaşırdılar."

Donanma kumandanı ki bu zata Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kaptanpaşası demek doğru olur; Baltaoğlu Süleyman Bey'di. Bu donanmanın yapılması için, Gelibolu Tersanesi'nde, Sultan Mehmed'in emirlerine harfiyen itaat ederek geceli gündüzlü çalışmıştı. O bahar sabahının latif ışığı altında Üsküdar sahilini yalayarak ilerleyen ge-

miler kaç tane oldukları sayılamayacak kadar uzun bir sıra teşkil ediyordu; hepsi bayraklar, flandralarla donanmış, içlerinden yükselen davul ve dümbelek sesleri, tayfaların ve kürekçilerin sert çığlıkları, cenk naraları gökyüzünü dolduruyordu. Konstantiniyye surları üzerinden, halk ve askerler, bu manzarayı dehşetle seyrediyordu.

Kız Kulesi önünden Rumeli yakasına kıvrılan gemiler, bugünkü Kabataş önünde demir atmaya başladı, donanmanın demir atma işi öğleden sonra ancak saat birde bitmiş oluyordu. Kabataş'tan Ortaköy burnuna kadar, Boğaz suyu gemiyle dolmuştu. Artık her an, zincire ve limana bir hücum beklenebilirdi. Zincir arkasındaki on geminin ve limanda bulunan bütün gemilerin efradı silah başı edildi; Galata Kulesi'ne de, gece ve gündüz Türk donanmasını gözlemek için çifte nöbetçi konuldu; Türk donanmasında küçük bir hareket alameti görür görmez liman müdafaasına haber vereceklerdi. İstanbul muhasarasının müverrihlerinden, bir Venedik gemisinin hekimi olan Barbaro, "Her gün korku ve dehşet içindeydik, o suretle ki, düşman (Türk) donanması yerinden kımıldamadığı halde, hepimiz gece ve gündüz silahlarımız elde, ayakta bekliyorduk. Bu donanma, zincire hemen asla yanaşmadı, fakat bizi, nisanın on ikisinden mayısın yirmi dokuzuna kadar, sekiz hafta gündüz ayakta, gece uykusuz tuttu" diyor. Türk donanmasının kesif olarak demirlediği yer, Kabataş ile Beşiktaş arasındaki bir koydu ki, 17. yüzyılda burası doldurulacak ve Dolmabahçe adını alacaktır.

Muhasaranın sekizinci-on ikinci günleri: 13 Nisan Cuma-17 Nisan Salı

Cenk başlayalı henüz bir hafta olmuştu. Büyük tunç toplarla bombardımana şiddetle devam edildi. Müdafiler, bu müthiş topların muazzam taş güllelerine karşı bu bin yıllık kale duvarlarının dayanamayacağını sonsuz bir yeisle görüyorlardı. Muhasara daha başlangıcındaydı ki, uykusuzluk ve yorgunluktan herkes bitap düşmüştü: kadın, ihtiyar ve çocuk, eli tutar bütün ahalinin yardımıyla askerler, dev güllelerin açtığı gedikleri tamire çalışıyorlardı. Bu toplardan her biri günde ancak yedi atım yapabiliyordu; tesirleri bu bakımdan ağır, fakat katiydi; kesif bir toz ve duman bulutu içinde müthiş bir

gürültüyle gelen gülle, sura çarpınca ya geniş bir çukur açıyor yahut birkaç mazgal uçuruyor veya bir burcu delerek kendisi de bin parça oluyordu. Müdafiler bu topların karşısındaki surların dış yüzüne, içleri yün, kıtık ve ot, toprak dolu hararlar asıyorlar, kalaslar sallandırıyorlar, güllenin duvar parçalarının enkazı üzerine de kazıklar, kirişler kakılıyor, araları toprak çuvalları, kıtık ve yün hararlarıyla doldurularak halatlarla bağlanıyor, gedik kapatılıyordu; fakat aynı noktaya gelen ikinci bir taş gülle, saatlerin yorucu emek mahsulü olan bu derme çatma tamiratı paramparça ediyordu. Bugünlerdedir ki, Topkapı civarında iki büyük burç ve bir küçük burç tamamen yıkıldı. Harici surun gedikleri, büyük kirişlerin ve kütüklerin aralarına doldurulan taş parçalarını, ağaç dallarını killi ve nemli toprakla sıvayarak vücuda getirilen şarampollerle kapatılıyordu ve üzerlerine, mazgal yerine içi toprakla doldurulmuş boş fıçılar diziliyordu ve bütün bu tamirler, daima gece yapılabiliyordu; gündüz, bulut gibi yağan kurşunlardan ve oklardan baş kaldırılamıyordu. Bu şarampollerin ve sur duvarlarının üzerine üç dört kat sığır ve manda derileri konuyordu; fakat Türkler bu derileri tutuşturmak için uçları ateşli oklar attığından, derilerin durmadan ıslatılması lazım geliyordu. Gülle parçaları, kurşunlar ve oklarla, müdafiler arasındaki insan telefatı da çoktu. Bombardıman, gündüze nazaran daha uzunca fasılalarla geceleyin de devam ediyordu. Bugünler içindedir ki, Türk ordusundan ölüm korkusu bilmeyen bazı serdengeçtiler, kale duvarlarına yalınkılıç, pervasızca saldırmışlar ve müdafilerin ok ve kurşunlarıyla hendek duvarı önünde şehit düşmüşlerdi; fakat cesetlerini Venedikli Barbaro anlatır: "Surun dibinde tek bir cesedi utanmadan bırakmaktan ise, on kişinin daha mahvolmasını tercih eden arkadaşları hemen omuzlayıp kaldırmışlardı."

Yine bugünlerdedir ki, Türk ordugâhına, Macaristan Kral Naibi Hunyadi Yanoş'un bir fevkalade elçisi geldi; bu elçi, kendisini al renkli otağ-ı hümayununda kabul eden Sultan Mehmed'e, Hunyadi'nin naiplikten çekildiğini, hükümdarlık vazifelerini rüşt çağına basmış olan genç kral Vladislav'a devrettiğini, binaenaleyh, 1451 tarihinde Semendire'de akd edilmiş olan mütarekenin hükmü kalmadığını arz ederek bu mütarekenamenin, Sultan Mehmed'in tuğrasını taşıyan Türkçe nüshasını padişaha iade etti ve Sultan Mehmed'den,

Hunyadi'nin nişanını taşıyan Macarca nüshanın geri verilmesini istedi. Bu elçinin maruzatıyla, Hunyadi, yeminini bozmadan, İstanbul surları önündeki Türk ordusunu, Macarların arkadan bir hücumuyla tehdit etmiş oluyordu; İstanbul muhasarasının hâlâ aleyhinde bulunan Sadrazam Halil Paşa'nın, lüzumundan çok fazla ihtiyatkârlıktan gelen endişelerine de kuvvet veriyordu. Fakat genç Sultan Mehmed asla telaş etmedi; rüşt çağına basmış olup devletinin mesuliyetini omuzlarına alan Vladislav'ı tebrik ettikten ve Hunyadi'nin nişanını taşıyan Semendire muahede nüshasını geri verdikten sonra:

"Bu asilzadeye ordugâhımı gezdiriniz ve bilhassa toplarımızı gösteriniz!" dedi.

Hunyadi'nin fevkalade elçisi, muhakkak ki bu sözlerin geniş manasını anlayacak kadar zekiydi.

Nisanın on yedinci salı günü, muhasaranın on ikinci günü, Baltaoğlu Süleyman Bey, emrindeki donanmadan ayırdığı otuz kırk parça gemiyle adalara gitti, Kınalı, Burgaz, Heybeli ve Büyükada, o gün birbiri arkasından zapt edildi.

Muhasaranın on üçüncü günü: 18 Nisan Çarşamba

Bombardıman aynı şiddetiyle devam etti. Öğle üstüydü, Topkapı karşısındaki büyük toplardan biri, ikinci atışını yapmak için doldurulmuştu ki, Jan Jüstinyani'nin bir topçusu ya maharetinin veya kör bir tesadüfün eseri olarak, topunu daha evvel ateşledi ve güllesi, hedefi olan bu Türk topunu tam isabetle buldu ve içi barut dolu olan top, müthiş bir infilakla patladı, yanındaki topçular şehit oldular. Genç padişah fevkalade mütessir oldu ve o akşam için, hayli harap olmuş bulunan Topkapı civarındaki surlara bir yürüyüş, hücum yapılmasını emretti; bu bir tecrübe hücumuydu. Venedikli Barbaro, bu hücumu şöyle anlatır:

"Güneş battıktan iki saat sonra başladı ve dört saat devam etti. Naralar arasında surlara nasıl atıldıklarını, duvarlarına ne kadar kuvvetle vurduklarını bana sormayınız. Anlatamam. Bu öyle müthiş bir gürültüydü ki, hücum eden kıtaların hakiki mevcudunu, gece karanlığı içinde, kat kat üstünde gösteriyordu. Bu sesler, Türk ordugâhından iki mil uzakta olan Asya sahillerinden işitiliyor-

du. İmparator, evvela, koca Türk'ün (padişahın) bütün kuvvetleriyle bir umumi hücuma geçeceğini sandı ve bizim böyle bir hücuma dayanamayacağımızı da bildiğinden, ağlamaya başladı. Fakat Cenabı Hak bizi korudu ve padişah umumi hücuma geçmedi ve gece yarısında Türklerin hücumu durdu, 400 ölü vermişlerdi."

Vakayinamesini, İstanbul cenginden yıllarca sonra kaleme almış bulunan Kritovulos, bu hücumun tarihini 19 Nisan olarak gösterir ve şu tafsilatı verir:

"Padişah, karanlıktan istifadeyle, okçulardan, zıhlı askerlerden ve mızrakla müsellah askerlerden ve yeniçerilerden mürekkep kıtaları suru aşmaya mahsus merdivenlerle gönderdi. Bunlar, hendeğin, yıkılmış burçlar ve duvarların enkazıyla dörtte üçü dolmuş olan noktasından şiddetle hücum ettiler. Bu muharipler, müthiş avazelerle hendeği aşarak, harici surun üzerine son derece şiddetle atıldı. Her şeyden evvel, güllelerin açtığı gedik noktasında, kirişler, ağaç parçaları, asma dalları, ekserisi kolaylıkla ateş alabilen malzemeyle çarçabuk yapılmış şarampolleri ve kapıları ateşlemeye çalıştılar. Fakat bu şarampollerin gerisindeki müdafiler, ateşleri büyük bir cesaretle söndürüyordu ve şecaatle mukavemet ediyorlardı. Bunun üzerine şarampoller, uçları kancalı mızraklarla aşağı yuvarlandı, müdafiler açıkta kaldı. Diğer muhacimler merdivenler dayayarak harici sura tırmanmaya başlamışlardı. Toplar da, taş yağmuru yağdırmakta devam ediyordu. Verilen emirle hücum durdu, bu cehennemi hayatın yerine, gecenin sükûtu çöktü."

Müellifinin adı bilinmeyen ve *İsklavuk Vakayinamesi* diye anılan vesika ise, bu hücumu anlatırken, "Hıçkıra hıçkıra ağlayan imparator, kumandanlarına, birbirlerini mertçe tutması için yalvarıyordu. At üstünde şehri dolaşarak ahaliye, ümitlerini kesmemelerini söylüyordu; bütün kiliselerin çanlarını çaldırmaya başladı. Her iki tarafın ölüleri surlardan demet demet dökülüyor ve nehirler gibi kan akıyordu" diyor.

Muhasaranın on dördüncü günü: 19 Nisan Perşembe

Gece yapılan kara hücumu tecrübesini, ertesi gün, Baltaoğlu Süleyman Bey kumandasındaki donanmanın, liman ağzına gerilmiş

zinciri kırmak için yaptığı deniz hücumu takip etti. Müdafilerin zincir arkasına dizilmiş olan on tane büyük gemisi cüsse ve yüksekliklerinin verdiği üstünlükle bu hücumu önlemeye muvaffak oldu. Sultan Mehmed'in Rum vakanüvisi bu deniz hücumunu şöyle anlatır:

"Karşılıklı atılan şeyler, oklar ve topların fırlattığı taş güllelerdi. Türk donanması, zincirin gerisinde bir hat üzerinde sıralanmış olan gemilere mümkün olduğu kadar yaklaştı, aralarında zincir, göğüs göğüse müthiş deniz müsademelerinden biri oldu. Türk gemilerindeki askerden zırh gömlek giymiş olanlar, ellerinde meşaleler, gemilerinin güvertesinden Rum gemilerini ateşlemeye çalışıyorlardı; diğer bir kısmı, bu gemilerin lenger halatlarını kesmeye uğraşıyordu; birtakımı, demir çengeller ve merdivenlerle zincir arkasındaki gemilerin yanlarına tırmanıyorlar, birtakımı da ok ve mızraklarını Hıristiyan gemicilerine saplıyorlardı. Türk donanmasındaki askerler, istisnasız, harikulade bir cesaretle atılıyordu; maksat, zincir arkasındaki gemileri yakmak, batırmak veya geri çekilmeye mecbur etmek ve zinciri kırmaktı. Fakat müdafilerin büyük gemileri yüksek bordalıydı, yüksekten muharebe etmek, Hıristiyan gemicilere, ölçüsüz derecede üstünlük temin ediyordu; Türk askerlerinin başları üstüne taş, ok, mızrak ve kargı yağdırıyorlardı; halatların ve iplerin ucuna ağır taşlar, içi su dolu kovalar bağlamışlardı ve bunları hücum edenlerin başları üzerine indirerek ağır telefat verdiriyorlardı. Bu bakımdan, bu deniz cengi çok şiddetli, kanlı oldu ve o nispetle çok kısa sürdü, Baltaoğlu geri çekilmeye mecbur oldu. Bu sırada Hıristiyan tayfalar, zafer naralarıyla beraber küfürler savuruyor, kaba ve hakaretamiz işaretler yapıyorlardı."

Çok geçmeyecekti, Türk donanması, bu mağlubiyetin intikamını, Haliç'in içinde harikulade bir deniz zaferiyle alacaktı.

Muhasaranın on beşinci günü: 20 Nisan Cuma

Kara suru boyunca bombardıman bütün şiddetiyle devam etti. Baltaoğlu'nun liman ağzındaki muvaffakiyetsizliği, o gün, asker ve fen adamı Sultan Mehmed'e yeni bir top icat ettirdi; deniz hücumu perşembe sabahı yapılmıştı; hemen ardından top mühendis ve dökümcülerini huzuruna çağırdı ve onlara evvela:

"Top gülleleriyle liman ağzında, zincir gerisindeki gemileri batırmak mümkün müdür, değil midir?" diye sordu.

Bu mütehassıslar:

"Galata surları mânidir!" dediler. O zaman, genç hükümdar güldü ve bizzat çizdiği bir resmi bu mühendis ve dökümcülere uzatarak:

"Hayır, Galata surları mâni değildir" dedi, "resimlerini verdiğim top öyle bir alet olacaktır ki, güllesini evvela şu muharrikle dimdik havaya fırlatacaktır, güllenin ilk sürati kesilince, taş, Galata surlarının üzerinden aşarak zincir arkasında gemilerin üstüne düşecektir!"

Bu, bir havan topuydu. Sultan Mehmed'in muhakkak ki çok kıymetli mühendis ve dökümcüleri, başlarını yere eğdiler ve bu harikulade genç adamın bu icadını süratle tahakkuk ettirmek için, ordugâhtaki dökümhanede derhal faaliyete geçtiler. Sultan Mehmed'in havan topu, ertesi gün, yani bu 20 Nisan Cuma günü hazırlanmış bulunuyordu. Araziyi iyice mütalaa eden padişah, yeni topunu Galata burnunun biraz aşağısına, sahilin hafif bir surette kabardığı bir noktaya yerleştirdi, öyle ki, burası, zincir arkasındaki gemilerin hemen hemen tam karşısına rastlıyor, fakat iki düşman arasında Galata bulunuyordu. Hesaplarını yapan Sultan Mehmed, namlusu havaya müteveccih topunu ateşletti; gayet yükseğe fırlatılan gülle, bu gemilerin arkasında denize düştü. Müdafiler evvela şaşırdılar, denize gökyüzünden koca bir taş inmişti ve deniz allak bullak olmuştu. Bunun ne olduğunu pek anlayamadılar. Padişah hesaplarını azıcık düzeltti ve ikinci güllesini fırlattı; bu taş gülle, gökyüzünden bütün dehşetiyle, zincir arkasındaki gemilerden birinin üstüne düştü ve koca gemi, bir saniye içinde paramparça olarak battı, birkaç gemici müstesna, içindekilerden kimse kurtulamadı. Müdafiler yine dehşet içinde kalmışlardı. Geri kalan dokuz gemi hemen demir aldı ve Galata sahiline çekildi. Galata Kulesi'ndeki gözcüler, Türk donanmasının geldiğini haber verince zincir önüne gidecekler, Sultan Mehmed de, pek tabii bu esrarengiz topunu, güllesi kendi gemileri üzerine de düşeceğinden, kullanamayacaktı. Fakat Türk donanması, zincir üzerine ikinci bir deniz hücumunu tecrübe etmedi. Çünkü Sultan Mehmed, donanmasını Haliç'e geçirmek için başka bir yol bulmakta gecikmeyecekti.

Yine, nisan ayının bu yirminci cuma gününde, liman dışında,

dört büyük Ceneviz gemisi ile Türk donanması arasında büyük bir deniz muharebesi oldu. Ceneviz gemileri, büyük yapılarının hakkı olan muvaffakiyeti kazandılar ki, İstanbul cenginin Türk düşmanı müellifleri, hemen ittifakla bu deniz muharebesini ballandıra ballandıra naklederler.

Gün doğduktan üç saat sonra, Marmara üzerinde, biri büyük, üçü çok büyük dört geminin kürekleriyle denizi köpürterek ve yelkenlerini de cenup rüzgârıyla şişirmiş, Konstantiniyye'ye doğru geldiği görüldü. Mahsurlarda, sönük de olsa, Garp Hıristiyanlarının yardıma koşacağı ümidi yaşıyordu. Ceneviz gemilerinin geldiği haberi şehirde o kadar süratle yayılmıştı ki, kısa bir zaman içinde, şehrin Marmara'ya bakan surları, boydan boya, bir karınca yuvası halinde insanla dolmuştu, neşe çığlıkları koparıyorlardı. Bu dört geminin içi cenk erleri, harp mühimmatı vesair eşyayla tıklım tıklım doluydu; bu gemiler, muhasara altındaki şehre aynı zamanda ümit getiriyorlardı; surların üzerinden gemileri temaşa edenler: "Bunlar öncüdür, Papa daha birçok gemi gönderecektir!" diyorlardı. Hakikatte de öyleydi; bu gemiler, Papa'nın bir namesini hamildi, Roma'nın ruhani hükümdarı Konstantiniyye'ye otuz kadırga ile büyük zahire ve mühimmat gemilerinin İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlandığını bildiriyordu. En büyük üç gemi, Kattanco, Novaro ve Fellisiano kaptanların idaresinde Ceneviz gemisi, dördüncüsü de Flaktanelas kaptanın hububat yüklü Bizans gemisiydi ve Cenevizlilerle Sakız Limanı'nda buluşmuştu. Gemileri, kara suru önünde bulunan Türk ordusunun Yedikule önünde Marmara sahilindeki sağ yanı da görmüştü; Sultan Mehmed bunu haber alır almaz atının üstüne sıçradı, arkasında başlıca paşaları ve beyleriyle, Haliç'in gerisinden ve Galata surları arkasından uzun bir yolu dörtnala alarak donanmanın bulunduğu yere geldi ve Baltaoğlu Süleyman Bey'e:

"Ceneviz gemilerini limana sokma! Ne fedakârlığa mal olursa olsun, bu gemileri zapt et! Eğer muvaffak olamazsan, sağ dönme!" dedi.

Baltaoğlu birkaç dakikada yüz elli gemiyle demir aldı. Bunlar bu dört düşman gemisi yanında, bir şilebe nispetle mavna gibi, muhtelif boyda küçük teknelerdi, fakat içindeki askerler, bu cenkte nefsini feda için gelmiş serdengeçtilerdi ve tayfalar mükemmeldi. Güverteleri, en mükemmel tirendazlar ve zırh gömlekli, miğ-

ferli cengâverlerle doluydu. Türk gemileri, davullar, dümbeleklerle cenk havaları vurarak ilerlerken, kuvvetli bir lodos rüzgârını arkasına almış bulunan dört gemi Sarayburnu'na yaklaşıyordu. Rüzgâr ve denizin kabarmış dalgaları, Türk gemilerinin hem süratini kesiyor, hem manevra kabiliyetini körletiyordu. Surlara ve yüksek binaların damları üstüne çıkmış Konstantiniyye halkı, biraz sonra, gözlerinin önünde başlayacak deniz cengini, heyecandan nefesleri kısılmış olarak bekliyorlardı.

Düşman gemileri ok menziline girer girmez, Türk gemilerindeki mancınıklar harekete geçip taş atmaya başladı; tirendazlar da, bir kısmı yelkenleri tutuşturmak için uçları ateşli binlerce oka yol verdi. İtalyan gemicileri, tepeden tırnağa zırha bürünmüşlerdi; serenlere ve direklerin köşklerine çıkmışlardı, esasen büyük gemilerinin yüksekliği ve rüzgârın arkadan gelmesi de Türk gemilerine nazaran, kendilerine dövüş üstünlüğü temin ediyordu; bundan ötürü, Türk gemileri üzerine attıkları oklar, mızraklar ve ağır taşlar, müsademenin daha ilk anında, Türklere ağır telefat verdirdi. Buna rağmen Türkler, harikulade bir cesaret ve kahramanlıkla saldırıyor, fakat dalgaların şiddetinden ve düşman gemilerinin yüksekliğinden, kanca atıp rampa edemiyorlar, göğüs göğüse cenkleşmek fırsatını elde edemiyorlardı. Buna rağmen Ceneviz gemilerine rampa etmeye muvaffak olan Türk gemilerinden birkaçı ile yüksek bordalı Ceneviz gemileri arasındaki cengi, vakanın şahidi olmuş müellifler, hemen aynı surette tasvir ederler: "Tepeden tırnağa kadar zırha bürünmüş İtalyanlar, gemilerine tırmanmak isteyen Türk muhariplerini mızrak, kargı ve şiş darbeleriyle delik deşik ediyorlar, bıçaklarıyla ellerini doğruyorlardı; denize düşenler boğuluyordu. Her iki taraftan cehennemi bir elem ve ıstırap feryadı yükseliyordu. Bu, pek dehşetli bir mukateleydi" derler. Ve her an, liman ağzındaki cereyan, bu dört gemiyi limanın Galata sahiline doğru yaklaştırıyordu; nihayet, sahile bir taş atımı kadar yaklaştılar. Ve süratle indirilen zincirin üstünden geçerek limana girmeye muvaffak oldular. Sultan Mehmed, saatlerce sürmüş olan bu kanlı deniz muharebesini, Galata'nın az ötesinde, denize doğru uzanan kumluk bir dilin ucunda, at üstünde takip ediyordu. Yanında, zırhlı ve sarıklı hemen bütün kumandanları bulunuyordu; muharebenin en şiddetli bir anında, düşman gemileri-

nin kurtulmak üzere olduğunu görünce, o kadar heyecana kapıldı ki, atını dörtnala, dibi kumluk denizin içine sürdü; hayvan dalgaların içinde o derece ileriye atılmıştı ki, genç padişahın çizmeleri suya gömülmüş, hilatinin etekleri uçları deniz üzerinde sürünüyordu. Sonra, büyük bir teessür içinde, atını kırbaçladı ve maiyetiyle beraber yine dörtnala karargâhına döndü. Kritovulos'un kaydına göre, bu deniz muharebesinde Türkler 100 şehit ve 300 yaralı vermişlerdi. Baltaoğlu Süleyman Bey vazifesinden azledildi, yerine Hamza Paşa donanma kumandanı tayin edildi.

Muhasaranın on altıncı günü: 21 Nisan Cumartesi

Kara suru boyunca, bombardıman şiddetle devam etti; bilhassa Ayios Romanos kapısı (Topkapı) cehennemden örnek bir sahneydi; burada, kapının yanında, gayet ehemmiyetli bir kule ile harici surun büyük bir kısmı yıkılmıştı. Yıkılan burcun meydana getirdiği gedik, Türkler için yeni bir hücuma hedef teşkil edebilirdi; müdafiler çok heyecanlı saatler yaşadı; Sultan Mehmed'in, deniz muharebesindeki muvaffakiyetsizlik dolayısıyla kapıldığı hiddetle bir hücum emri vermesini beklediler. Venedikli Barbaro, hatıratında, "O gün, istisnasız hepimiz, Türk sarıklarının şehre hâkim olduğunu görüyoruz zannettik. Eğer o gün Türk padişahı yalnız on bin askerle kara surunun bu noktasında kendisini göstermiş olsaydı, şehre girerdi" diyor. Fakat o gün, Sultan Mehmed, bilinmeyen bir yerde bambaşka bir büyük işle meşgul oluyordu ki, ertesi gün, Bizanslıları ve Latinleri, şehre girmiş kadar dehşet içinde bırakacaktır. O gece, Jan Jüstinyani'nin fevkalade gayretiyle, yıkılan burcun açtığı gedik, toprak yığılarak imkân ölçüsünde kapatılıp sonra toprak dolu fıçılarla bir siper yapıldı; arkasına bir hendek kazıldı, hendeğin arkasına, içinden çıkanla, bir toprak siper daha yapıldı. Bu 21 Nisan Cumartesi günü, Haliç'in karşı sırtlarına yerleştirilen Türk bataryaları da gülle yağdırmakta devam etti. Herhalde, Bizans müdafileri ve Galata Cenevizlileri, bombardımanın dehşeti karşısında, padişahın yeni bir teşebbüsünü gizlemek istediğini düşünemezlerdi.

Muhasaranın on yedinci günü: 22 Nisan Pazar

Bugün, Bizanslılar ve İtalyanlar Haliç'in arka kısmında, muhtelif büyüklükte 60-80 parça Türk gemisini görünce hayret ve dehşet içinde kaldılar. Bir gece içinde, bu gemiler, Boğaz'dan Haliç'e, bayırlardan hangi sihirli kuvvetle aşırılmıştı? Schlumberger'nin dediği gibi: "Bu, İstanbul muhasarasının sair bütün vakaları arasında, cidden harikuladeydi ve bu büyük beldenin gelecek ay içinde Türklerin eline düşmesi üzerinde doğrudan doğruya tesir eden hadiselerdendi."

Teşebbüs, genç padişahın cevval zekâsının eseriydi. Huzuruna çıkan son Bizans elçilerinden birine, "Benim kudretimin yettiği şeyler sizin muhayyilenizin bile hudutları dışındadır" diyen Sultan Mehmed, bugün bu sözünü ispat etmiş oluyordu. Sultan Mehmed, bu manevrasını son derece gizli tutmuş, işe başlamadan evvel tek kişiye, ilk askerlik hocası olan has mutemedi Zagnos Paşa'ya açmıştı. Daha muhasaranın bidayetinde Zagnos Paşa'nın, Galata sırtlarının muhafazasına memur edildiği hatırlanırsa, bu teşebbüsün ani bir karar mahsulü olmayıp, İstanbul muhasarasının Edirne'de hazırlanmış umumi planının bir maddesi olduğu belirir. Mevcudu çok kalabalık olan Zagnos Paşa kıtalarının karargâhı bugünkü Okmeydanı'ndaydı, burada padişahın da bir küçük otağı vardı. Gemilerin yürütüldüğü yolun güzergâhı üzerindeki münakaşaları nakletmek, bu eserin mevzuu dışındadır; gemiler, bugün mevcut olmayan Dolmabahçe koyundan karaya alındı ve bugün yine çok dolmuş bulunan Haliç'te Kasımpaşa koyunda (o zaman buraya, Soğuk Sular denilirdi) denize bırakıldı. İş, aslı kadar süratle icrası bakımından da şayan-ı hayrettir. Ne büyüklükte gemiler olduğu kati olarak bilinmemekle beraber, en küçük on beş çifte kürekli bir geminin, sert ve dik Beyoğlu tepelerine çıkarılması ve oradan Kasımpaşa Deresi ağzına kaydırılması ve bir gece içinde seksene yakın geminin karadan yürütülmesi ve bunun insan pazısı kuvvetiyle başarılması, tereddütsüz bir dehanın eseridir.

Binlerce ameleyle, her taraftan birden başlanan yol, birkaç saat içinde tesviye ve tanzim edildi; sonra, üzeri, yuvarlak kalaslarla döşendi ve bu kalaslar bol zeytinyağı ve donyağıyla yağlandı. Gemiler deniz içinde kızaklar üzerine alınıp pek muhkem bir surette rapt

edildikten sonra, kızak, halatlarla, üstündeki gemiyle beraber bu kalaslı yola çekildi. Burada, o zamanda yaşamış olanların hatıralarını okumak can sıkmaz; Kritovulos anlatır:

"Bu iki denizin arasındaki mesafe takriben sekiz stadiyon (1.512 metre) olup bunun yarısı yokuş ve Haliç içine olan kısmı iniştir. Bu yol, amelenin çokluğundan pek az zamanda yapıldı. Padişahın emriyle gemiler, yolun üzerine sevk olundular. Altlarından büyük mertekler ve iki taraflarından destekler konularak halatlarla sağlam bağlandı, gemilerin terazisi emniyete alındıktan ve dirsek teşkil eden yerler kalın urganlarla sarıldıktan sonra, padişah, gemilerin kızaklar üzerinde çekilmesini emretti. Askerler coşkun bir hevesle iplere ve makaralara yapıştılar ve gemileri yürütmeye başladılar. Gemilerin mürettebatı, denizde olduğu gibi, tamamen içlerindeydi ve direk, yelken vesair teçhizatı da yerli yerindeydi. Gemiler, yol üstünde kızaklarla çekilirken, tayfalar, reislerinin kumandasıyla yelkenleri açarak ve kürekçiler, denizdeymiş gibi, küreklere asılırlardı ve reisler, güvertede koşuşurlar, bağırarak ve ıslık çalarak ve kürekçileri kırbaçlayarak gayrete getirirlerdi. Gemiler tıpkı, derya yüzünde gidiyormuş gibi ilerliyordu ve açılan yelkenler, rüzgârla şişmişti. İşte bu suretle yokuştan tepeye tırmandılar ve oradan limana indiler."

Gemilerin Beyoğlu tepesine tırmandığı zaman, insan pazısının yanında manda ve öküz kuvvetinin de kullanıldığını kabul etmek lazımdır; hatta, yolun bu birinci kısmında, halatlara omuz verip çeken askerler için ve amele için, sadece coşkun bir heyecanın esiriydiler demek çok daha yerinde olur. Venedikli Barbaro daha canlı tasvirler yapar:

"Gemilerini takip eden tayfalar, meserretle kendilerinden geçiyorlardı. 'Nereye gidiyoruz?' diye tepenin üstüne çıkıyorlar, oradan Haliç'e doğru süratle inerken, gemilerinin üstüne atılıyorlardı; bazıları, sanki engine açılıyorlarmış gibi zafer naraları atıyor, yelkenleri çözüyor ve rüzgâr bu yelkenleri şişiriyordu; bir kısmı da kürekçilerin yerlerine oturuyorlar, küreklere asılarak denizde gidişi taklit ediyorlardı. Bir yandan da durmadan davullar çalıyordu. Bu, gözüyle görmeyenin inanamayacağı bir manzaraydı. Ben bu manzarayı gözlerimle gördüğüm için, vaktiyle İran Şahı Serhas'ın, Ateos berzahını yarıp gemilerine yol açtığına da inanıyorum."

Ağır iş yükü, yolun birinci kısmındaydı; gemilerin tepe düzlüğünde çekilişi pek o kadar yorucu değildi, Haliç'e inişleri ise, çocuk eğlencesi gibiydi, denilebilir. Sultan Mehmed'in bu harikulade teşebbüsüne, düşmanları kadar kendi askerleri ve gemicileri de hayret etmişlerdi ve Türk cengâverleri, Konstantiniyye denilen bu büyük şehrin, genç padişahlarının elinden kurtulamayacağına inanmışlardı. Her geminin Kasımpaşa koyuna inişini coşkun sevinç sesleri alkışlıyordu; gemilerin indirme yeri olan Kasımpaşa koyu, Zagnos Paşa'nın yerleştirdiği toplarla himaye altına alınmıştı. Gemiler teker teker Haliç'e indikçe, bu topların himayesi altında sahil boyunca demir atıp sıralanıyordu. Türk gemilerinin Haliç'e inmesi, şehrin Haliç suru boyunca da çetin bir cengin başlayacağını pek aydın gösteriyordu; limandaki büyük ve küçük Bizans ve İtalyan gemileri de her an bir hücuma uğrayabilirlerdi; bu hususta Boğaz'daki donanmayla müşterek bir harekete de geçebilirlerdi. Bu 22 Nisan'da, Sultan Mehmed, muhakkak ki müdafilere çok ağır bir darbe indirmişti.

Galata Cenevizlilerinin, surlarının biraz gerisinde, karadan yürüyen gemilerden haberleri olmadığını ve Sultan Mehmed'in, bu mühim teşebbüsünü, düşman veya şüpheli taraf sız gözlerden gizlemeye muvaffak olduğunu kabul etmek lazımdır. Bundan haberleri, hatta zerre kadar şüpheleri olsaydı, fiili bir müdahaleleri beklenebilirdi.

Muhasaranın on sekizinci günü: 23 Nisan Pazartesi

Kara suru önünde, büyüklü küçüklü Türk toplarının bombardımanı bütün şiddetiyle devam etti. Konstantiniyye'de, bugün Tahtakale'de Rüstempaşa Camii'nin bulunduğu yer civarındaki Panaiya Kilisesi'nde Onikiler Meclisi toplandı, Cenevizli Jan Jüstinyani'nin de iştirak ettiği ve Venedik elçisinin riyasetinde toplanan bu mecliste, Haliç'e indirilen Türk donanmasının tahribi planı konuşuldu. Zagnos Paşa'nın, Haliç'in öbür yakası tepelerine yerleştirdiği toplara rağmen bu gemilerin tahribi kolay değildi, teşebbüs tehlikeliydi ve muvaffakiyetle başarılması gereken çok mühim bir işti. Uzun münakaşalar oldu. Nihayet bir Trabzon kadırgasının sahibi Sinyor Jakobo Koko'nun teklifi kabul edildi: Bir an bile kaybetmeden, Galata Cenevizlilerinin muvafakatini almaya lüzum görme-

den yalnız iki büyük kadırgayla cüretkârane bir baskın yapmak ve Kasımpaşa koyuna tıkılmış vaziyette duran Türk filosunu yakmak. Kaptan Koko, bu baskının icrasını da üzerine aldı. Bu toplantı ve bu karar mahrem tutulacaktı.

Yine, muhasaranın on sekizinci günü olan bu pazartesi gününde, Sultan Mehmed, bugünkü Halıcıoğlu ile Hasköy arasındaki en uygun bir noktadan Ayvansaray sahiline bir ahşap köprü yaptırdı. Bu köprü, topçunun himayesinde, kara suru ile Haliç surunun birleştiği köşede gözgöre yapılmıştı; Haliç'e indirilen gemilerin bir vazifesi de bu köprüyü, düşmanın denizden bir hücumuna karşı korumaktı. Görenler bu köprüyü şöyle tasvir ederler:

Bu köprüyü inşa etmek için binden fazla gayet büyük fıçı ve büyük ağaç sandık kullanılmıştı. Halatlarla birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmıştı; boylu boyunca yan yana konulan iki fıçı köprünün enini teşkil ediyordu; bu fıçıların üzerine çivi ve halatlarla raptedilmiş kirişler atılmış, kirişlerin üzerine de yan yana beş kişinin rahat geçebileceği döşeme tahtasından bir yol döşenmişti. Köprü, Sultan Mehmed tarafından, hem kıtalarını Haliç'in bir sahilinden öbürüne kolaylıkla geçirmek için yapılmıştı, hem de, Haliç surlarını yakından dövmek için yeni bir vasıta olmuştu, şöyle ki: bu köprünün yanlarına geniş dubalar rapt edilmiş ve bu dubaların üzerine de küçük toplar yerleştirilmişti. Köprünün inşasına mâni olamayan imparator, surun o noktasını, başka yerlerden, bilhassa Marmara sahilinden aldığı yeni kıtalarla takviyeye çalışmıştı. Bu köprünün yeri için, bazı müdekkikler, Halıcıoğlu ile Defterdar arasını gösterirler. Kıtaların geçilmesi için inşa edildiğini söylemek doğru olur. Venedikli Barbaro ise, "Hakikatte böyle bir köprü kurulmadı, müdafiler, bombardelerle tahrip ederlerdi, son umumi hücum gününde kullanılmak üzere mühendisler tarafından, Haliç üzerine atılmak üzere bir köprü hazırlanmıştı" diyor. Halbuki diğer şahitlerin ifadeleri de Barbaro kadar katidir: "Haliç'e birdenbire kurulan köprünün üzerine yerleştirilmiş Türk topçuları ile surların üzerindeki Hıristiyan topçuları, yalnız birkaç metrelik bir mesafeden birbirlerini bombardıman ediyorlardı. Taş güllelerin aşacağı mesafe o kadar kısaydı ki, iki tarafın askerleri yüksek sesle laf atışıyorlar, karşılıklı en müthiş küfürleri savuruyorlardı."

Muhasaranın on dokuzuncu günü: 24 Nisan Salı

Kara suru boyunca bombardıman şiddetle devam etti. Trabzon kadırgası kaptanı Sinyor Koko, Türk gemilerine baskın hazırlığını yaptı. Beşer yüz tonluk iki gemi ayırdı, bu gemilerin etrafını pamuk ve yün balyalarıyla sardı, o suretle ki, Türk toplarının atacağı en büyük taş gülleler bu balyalara çarpıp gemilere tesir edemeyecekti. Fakat, bu suretle sarılan bu iki gemi, su yüzünde hareket kabiliyetini tamamen kaybediyordu, bunları çekmek için iki büyük kadırganın yedeğe alması lazımdı. İmparator da bu baskın filosuna her biri on sekiz oturaklı yani yetmiş iki kürekçisi olan iki kalita ile içlerine müsellah cenk erleri bindirilmiş büyük kayıklar ilave etti. Koko'nun planı şuydu: İki büyük kadırga, yedeğine aldığı büyük örtülü gemileri paravana gibi kullanarak Türk gemilerine yaklaşacak ve sonra, kadırgalar ve kalitalar ve kayıklarla, birden meydana çıkıp baskınını yapacaktı. Hazırlık bitince, baskına iştirak edecek kaptan ve zabitler, gece yarısı liman müdafaasının kumandanı Alvazio Diyedo'nun kadırgasında toplandılar, son kati kararı vereceklerdi: Hemen gecenin o anında, baskının yapılmasına ve Türk donanmasının ateşlenmesine karar verildi; fakat, bu toplantıya iştirak eden Galata Cenevizlilerinin murahhası baskını dört gün daha, yani 28 Nisan'a kadar geri attırmaya muvaffak oldu, bu murahhas, "Bu derece muazzam bir teşebbüsü bu gece tek başınıza yapmamanız lazım gelir, fakat eğer bir gece tehir etmek isterseniz, Türklerin donanmasını daha emin muvaffakiyetle yakmak için, biz Beyoğlu Cenevizlileri de sizlerle beraber bulunalım" demişti. Teklifi memnuniyetle kabul edilmiş, fakat baskın bir gece değil, dört gece gecikmişti. Burada, Venedikliler, Galata Cenevizlilerini pek ağır bir surette itham ederler, şöyle ki: Galata kumandanı, baskını geciktirmeye muvaffak olunca, Galata surlarının kara kapılarından birini açtırmış, Anjelo Zaharya isminde bir adamını Sultan Mehmed'e göndererek padişahı Venediklilerin baskın teşebbüsünden haberdar etmişti. Bu gizli ajana teşekkür eden padişah, derhal tertibat almış, baskını tam emniyetle beklemeye başlamıştı: Gemilerine fazla miktarda karabinalı asker bindirmiş, yaptırdığı sallara, su yüzüyle bir toplar yerleştirmişti; donanmanın bulunduğu koyun sahiline de, boydan boya siperler yaptırmıştı. Venedikliler ve Bi-

zanslıların Galata Cenevizlilerini Hıristiyanlığa ihanetle ithamlarına bir şey söylenemez, böyle bir ihbar vaki olabilir; fakat bu baskın işinin dört gün geciktiğini hiçbir vakit unutmamalıdır, öyle ki, daha ertesi gün, Galata ve Konstantiniyye'de ağızdan ağıza dolaşmaya başlayan bu sırrı Sultan Mehmed'in duymaması imkânsızdı, çünkü padişaha her gün bir haber uçuran Rumların sayısı da oldukça kabarıktı.

Muhasaranın yirminci-yirmi ikinci günleri: 25 Nisan Çarşamba-27 Nisan Cuma

Kara surları önünde bombardıman şiddetle devam etti. Müdafiler, Türk donanmasının, Kasımpaşa koyunda gaflet içinde yattığını görüyorlar ve pek yakında bu gemilerin ateşler içinde suya gömüleceğini heyecanla bekliyorlardı.

Muhasaranın yirmi üçüncü günü: 28 Nisan Cumartesi

Sabaha karşı, günün doğmasından iki saat evvel Kaptan Jakobo Koko'nun baskın filosu Galata limanı önünden hareket etti. Yün ve pamuk balyalarına sarılmış paravana gemilerden birini Jakobo Koko'nun kadırgası, diğerini Gabriel Trevizan'ın kadırgası yedeğe almıştı, bu iki büyük kadırgaya bir küçük kadırga, üç kalita refakat ediyordu; hepsinin içinde cesur ve tecrübeli gemiciler vardı; brifantin denilen birçok küçük gemiye de zift, çalı ve barut torbaları doldurulmuştu, bunlar, ateş gemisi olarak kullanılacak ve Türk donanmasının arasına atılacaktı. Üç kadırga, üç kalita ve bu ateş gemileri, öndeki iki büyük gemiyle maskelenmişti. Baskın filosunun hareket ettiği anda, Galata Kulesi'nin tepesinde gayet kuvvetli bir ışığın parladığı anlatılır; bu ışığı Konstantiniyye'den görenler hayret ve dehşet içinde kalmışlardı ve sonra, Galata Cenevizlilerinin yeni bir ihaneti sayılmıştı. Türk gemilerinin tam bir gaflet içinde olduğu görülüyordu, en küçük bir hareket sezilmiyor, hiçbir ses işitilmiyordu. Paravana gemiler gayet ağır ilerliyordu; baskın kumandanı Kaptan Jakobo Koko sabırsızlık içindeydi, mağrur adamdı ve bu baskının bütün şerefinin kendisine ait olmasını istiyordu, birden, yedeğindeki paravana gemiyi bıraktı ve kadırgasıyla bir ok gibi Türk gemileri üzerine atıldı. O anda, İtalyan-

ların hiç beklemediği müthiş uğultularla, sallar üstündeki Türk toplarının taş gülleleri, su yüzünde sekmeye başladı ve binlerce kurşun havanın sükûnunu parçaladı. İtalyanlar neye uğradıklarını anlayamadılar; birinci gülle, kadırganın kıçını sıyırıp suya dalarken ikinci bir gülle bir tarafından girip öbür tarafından çıktı ve koca gemi, kaptanı Jakobo Koko, bütün zabitleri, tayfası ve kürekçileriyle, göz yumup açıncaya kadar, Haliç sularına gömülüp kaynayıverdi; öylesine ki, arkasından gelen küçük kadırga bile, hafif bir sis içinde bunu fark edememiş, Kaptan Koko'yu, Türk gemilerine doğru uçmuş zannetmişti. Baskın filosu, top ve kurşun afeti karşısında evvela olduğu yerde durmuş, Jakobo Koko kadırgasının battığını pek az sonra anlayan Gabriel Trevizan, derhal, seri bir manevrayla ters yüzüne dönüp kaçmış, kendisi ve öbür gemileri aynı akıbete uğramaktan ancak bu suretle kurtarabilmişti. Bu hezimet, mahsurlar üzerine ağır bir darbe oldu. Bu maceraya, yün ve pamuk balyalarıyla kaplanmış büyük gemilerden birinin üzerinde, Jan Jüstinyani'nin de atıldığı söylenir ve Koko'nun, onu rakip bilerek felaketine sebep olan çıkış hareketini yaptığı iddia edilir. Koko'nun gemisinden kırk kadar tayfa, yüzerek sahile çıkmışlar, fakat Türkler tarafından esir edilmişlerdi; hepsi genç olan bu İtalyanları, Sultan Mehmed, çırılçıplak soydurarak, kara surunun karşısında idam ettirmişti; İmparator Konstantin de, buna karşılık, iki yüz altmış Türk esirini aynı surette soymuş ve Türk ordusuna karşı, kale bedeninin mazgallarına asıp sallamıştı. Herhalde harbin en çetin, sert günleriydi. Venedikliler ile Cenevizliler arasındaki düşmanlık ise, en kızgın halini almıştı. Bütün kahramanlıklarına rağmen, Venedikliler, Jüstinyani ile cengâverlerinden bile nefret ediyorlardı. Bu İtalyanlar, aralarında bazen boğaz boğaza kavga ediyorlardı. Venedikliler rakiplerini ihanetle, Cenevizliler de onları acemilik, ehliyetsizlikle itham ediyorlardı ve imparator, sık sık, yalvararak aralarını bulmaya çalışıyordu.

Muhasaranın yirmi dördüncü ve yirmi beşinci günleri: 29 Nisan Pazar ve 30 Nisan Pazartesi

Kara surlarına karşı top ateşi şiddetle devam ediyordu; yer yer, Türk fedai kıtaları sur harabelerine hücum ediyordu; Türk ordusunun artık yerinde duramadığı, umumi bir hücum emrini beklediği

anlaşılıyordu. Bu askerde ölüm korkusu o kadar yoktu ki, serdengeçtiler "Bugün sıra bizimdir!" diyerek atılıyordu.

Muhasaranın yirmi altıncı ve yirmi yedinci günleri: 1 Mayıs Salı ve 2 Mayıs Çarşamba

Kara surlarına karşı top ateşi şiddetle devam etti; serdengeçti hücumları da devam ediyordu. Bugünlerdedir ki şehirde ilk defa olarak yiyecek sıkıntısı başladı. Müdafiler, bir lokma bir şey yemek için bile bulundukları yerden ayrılamıyordu. İmparator, ihtiyarları, kadınları ve çocukları, muhariplerin yemeklerini taşımaya memur etti. Kumandanlardan Demetriyos Kantakuzinos da ya yorgunluktan yahut yılgınlıktan müdafaa hizmetinden kaçıp saklananları, saklandıkları yerde bulup çıkarmaya memur edilmişti.

Muhasaranın yirmi sekizinci, yirmi dokuzuncu ve otuzuncu günleri: 3 Mayıs Perşembe, 4 Mayıs Cuma ve 5 Mayıs Cumartesi

Bombardıman ve mevzii serdengeçti hücumları devam ediyordu. Toplar, muhasaranın bidayetinden beri, geceleri de sabaha kadar fasılalarla gürlemekteydi; yıkılan taş kale bedenlerinin yerinde sağlam toprak duvarlar yükseliyor, taş gülleler de evvelki kadar tahripkâr olamıyordu. Karşılıklı bir topçu muharebesi, Ayvansaray köşesindeki Haliç suru parçası ile Haliç'teki Türk gemileri ve üzerine toplar yerleştirilmiş sallar arasında başlamıştı. Bugünlerdedir ki İmparator Konstantin Venedik kaptanlarını toplayarak şöyle bir hitabede bulundu: "Sinyor kaptanlar! Venedik asilzadeleri. Bu bedbaht şehre yardım etmek için hükûmetinizin hiçbir filo göndermediği anlaşılıyor... Filonuzu bulup buraya getirmek üzere Boğaz dışına yollu bir gemi göndermenizi rica ederim." Mahsurlar için, Akdeniz'de dolaşan Venedik filosunun İstanbul'a gelmesi tek kurtuluş ümidi olarak kalmıştı. İmparatorun ricası kabul edildi ve bu gecelerin birinde, zincir indirilip Marmara'ya, küçük ve yollu bir brik çıkarıldı. Bu geminin ancak on iki tayfası vardı, kaptan ve gemiciler Türk esvapları giymiş, gemi de, direğine Türk bayrağı çekmişti; gecenin ka-

ranlığına bürünerek Marmara'yı süratle geçti, Boğaz'dan da şüpheyi çekmeden süzülmeye muvaffak oldu, fakat, Adalar Denizi'nde ve Akdeniz'de günlerce dolaştığı halde Venedik filosunu bulamadı.

Mayısın beşinci cumartesi günü, Sultan Mehmed, Beyoğlu tepesinin en yüksek yerine büyük toplarından birkaçını yerleştirdi ve limandaki gemileri dövmeye başladı, ki bu bombardıman arasız, günlerce devam edecekti; Türkler, yüz kilodan ağır taş gülleler atıyordu. Üçüncü gülle, Venedik gemilerine nişan alındığı halde limanda bir Ceneviz gemisinin üstüne düştü, gemi derhal battı, içinde, İtalya'ya gidecek on iki bin duka değerinde kumaş vesair kıymetli eşya vardı. Bunun üzerine, limandaki bütün gemiler, gayet sıkışık vaziyette sahile daha ziyade yaklaştılar ve bu suretle tam bir atalete düştüler. Galata Cenevizlileri tarafından Sultan Mehmed'in karargâhına gönderilen bir murahhas, yanlışlıkla batırılan gemilerinden dolayı gayet nazikâne şikâyette bulundu:

"Biz tarafsız kalmak istiyoruz, iki ateş arasında bulunmak gibi bu müthiş vaziyete rağmen, yegâne arzumuz, her iki muharip tarafla sulhu muhafazadır..." dedi. Sultan Mehmed, fetihten sonra bu geminin kaybından hâsıl olan zararın tazmin edileceğini vaat etti ve:

"Dostlarım olan sizler, sulha itimat ile gidiniz!" dedi.

Muhasaranın otuz birinci günü: 6 Mayıs Pazar

Kara surlarına karşı bombardıman şiddetle devam etti. Gün battıktan dört saat sonra, Türkler 30.000 kişiyle açılan sayısız gedikten kale duvarları üzerine büyük bir yürüyüş yaptı; Topkapı tarafından yapılan bu hücum üç saat sürdü; göğüs göğüse, boğaz boğaza çok kanlı bir dövüş oldu. Şövalye Jan Jüstinyani, müdafiler arasında hakikaten bir kahraman olarak temayüz etti; hücum edenler arasında Yeniçeri Murad isminde dev cüsseli bir muharip, Jüstinyani'yi telef etmek üzereyken surun üzerinden atlayan bir Rum askeri, baltasıyla Murad'ın bacağını keserek Jüstinyani'yi kurtardı. Bu hücumun kahramanlarından Sancaktar Ömer Bey isminde bir yiğit de şehit düşünce, Türkler, her iki tarafa ağır can kaybına mal olan bu hücumdan geri çekildiler. Müdafiler, bu mevzii hücumu evvela, bütün muhasara hattı boyunca başlamış umumi hücum zannetmişler ve dehşet içinde kalmışlar, gökyü-

zünü dolduran cenk naralarını, "Allah Allah" seslerini, davul ve boru seslerini işitince, limandaki gemilerin efradı silah başına koşmuştu.

Muhasaranın otuz ikinci-otuz altıncı günleri: 7 Mayıs Pazartesi-11 Mayıs Cuma

Bombardıman, gündüz ve gece şiddetle devam ediyordu. Erkek, kadın, çocuk, bütün şehir halkı, gediklerin kapanması işinde çalıştırılıyor, yün ve ot şilteler, ot ve saman çuvalları, toprak, taş, kalay taşıyorlardı. Geceleri, kiliselerde, sabaha kadar dualar ediliyordu.

Mayısın sekizinci salı günü Onikiler Meclisi toplandı ve şehrin müdafaası için yeni ve mühim bir karar verdi: Evvelce Tana'dan gelmiş bulunan üç büyük kadırganın teçhizatı ve silahları alınacak, içindeki ticaret emtiası boşaltılacak ve gemiler imparatorun tersanesine çekilecek, tayfaları da Kaptan Gabriel Trevizan'ın kumandasında Ayvansaray tarafındaki surun müdafaasında kullanılacaktı. Türkler, Haliç'te köprü kurduktan beri, surun bu kısmı çok ciddi bir tehlikeye maruz bulunuyordu. Fakat Onikiler Meclisi'nin kararına, bu üç kadırganın zabitleri ve tayfası, şiddetle itiraz etti, gemideki silahların alınmasına ve içindeki yükün boşaltılmasına, kılıçlarını çekerek mâni oldular. Bu Venedikli gemiciler:

"Buna kim cesaret edecektir! Zira pekâlâ biliyoruz ki, bir kere kadırgalarımız boşaltılıp tersaneye çekilince, bu Rumlar, sanki biz onların esirleri, malıymışız gibi bizi zorla şehirde alıkoyacaklardır, halbuki şimdi, ister kalırız, ister gideriz, karar vermek bizim hakkımızdır! Biz açıkça görüyoruz ki, bu biçare beldede bulunan Hıristiyanlardan hiçbiri bu Türk'e bir şey yapmaya kadir değildir ve nihayet hepimiz akıbet onun kılıcından geçeceğiz; biz hepimiz, meskenlerimiz olan bu gemilerin içinde ölmeye karar verdik, hiçbir surette karada ölmek istemiyoruz!.." dediler.

Muhasaranın otuz yedinci günü: 12 Mayıs Cumartesi

Gece yarısı, 50.000 kişiyle surlara bir yürüyüş yapıldı; bu Türklerin ikinci büyük hücumuydu; bu sefer, Kaligarya kapısı (Eğrikapı) ile Tekfur Sarayı arasındaki kısma hücum edilmişti. Yine üç sa-

at kadar, göğüs göğüse çok kanlı bir boğuşma oldu. Müdafilerden bir Bizans prensi Nikefor Paleotoros büyük yararlıklar göstererek temayüz etti. Türkler bu sefer de geri çekilmeye mecbur olmuşlardı; Türklerin çekildiği sırada müdafiler de, bitkin bir halde yere serilmiş bulunuyorlardı.

O günün akşamı Ayasofya'da, ruhani bir ayin yapılmış, imparator bu ayinde hazır bulunmuştu. Dini merasimden sonra, kilisede bir harp meclisi toplandı ve gece yarısına kadar devam etti. Askeri rüesadan biri, hem efradın manevi kuvvetini yükseltmek, hem de biraz erzak tedarik etmek için, imparatorun kumandasında bir huruç hareketi yapılmasını teklif etti. Teklif mecliste bulunanlarca kabul edildi, fakat Grandük Notaras ile Konstantiniyye Valisi Nikolas Godelis şiddetle itiraz ettiler, böyle bir hareketin büyük bir tedbirsizlik, hatta cinnet olacağını söylediler; nasıl bir düşman karşısında ve hangi kuvvetle huruç hareketi yapılacaktı?.. Bu andaydı ki, kiliseye, Türklerin hücuma geçtiği haberi geldi. İmparator, yanındakilerle dışarı fırlayıp atına sıçradı, hayvanı surlara doğru dörtnala sürerken, yollarda kaçmakta olan insanlara rastladı, bunların arasında müsellah efrat da vardı; imparator ve maiyetindekiler, bunları evvela sözle geri çevirmek istediler, sonra silahlarını çekip önleri sıra sürmeye mecbur oldular. Muhasarada bulunmuş *İsklavuk Vakayinamesi*'nin adı meçhul muharriri, bu hücum için, "İmparator gelmemiş olsaydı, daha o gece işimiz bitmişti" der ve imparatoru şöylece tarif eder: "Son derece galeyan içindeydi, bir aralık hayvanını mahmuzladı ve gediğe doğru dörtnala ilerledi, muhacimlerle müdafilerin göğüs göğüse çarpıştıkları hendeğe atılmak istedi, muhafızları önüne geçti."

Konstantiniyye'de ümitsizlik artık son haddindeydi. Halk, yığın yığın, Panaia Hodejetriya Kilisesi'ndeki mukaddes tasviri öpmeye koşuşuyordu. Asırlar boyunca, birçok defa, bu şehri, bu mukaddes tasvir kurtarmıştı; bu sefer de bir mucize göstermeyecek miydi?

Muhasaranın otuz sekizinci-kırkıncı günleri: 13 Mayıs Pazar-15 Mayıs Salı

Bütün müdafaa hattı boyunca bombardıman şiddetle devam etti. Onikiler Meclisi'nin 8 Mayıs Salı günü verdiği karara, Türklerin bu

ikinci büyük hücumundan sonra, üç kadırganın Venedikli gemicileri, 13 Mayıs Pazar günü nihayet boyun eğdiler; gemilerin teçhizat ve silahları çıkarıldı ve 400 Venedik gemicisinin başında Kaptan Gabriel Trevizan, Ayvansaray surunda, muharebenin en tehlikeli noktalarından birinde yer aldı. Bu İtalyanlar, burada, şehrin sukutu anına kadar kalacaklardı. Ertesi gün, Sultan Mehmed, Beyoğlu tepesindeki büyük toplarını oradan alarak, Topkapı'nın karşısındaki bataryalarının yanına getirdi. Kara surunun bu en zayıf noktasını durmadan döven Türk topçusu bir kat daha takviye edilmiş oluyordu.

Muhasaranın kırk birinci günü: 16 Mayıs Çarşamba

Bugün, muhasaranın yeni bir safhası, lağım cengi başladı. Yeryüzünde bombardıman bütün şiddetiyle devam ederken, Boğaziçi'ndeki Türk donanmasından bir kısmı, harekete geçerek zincir önüne gelmişti. Halbuki, Haliç'te demirli bulunan seksene yakın Türk gemisi, hareketsiz, sanki bu deniz hücumundan haberi yokmuş gibi duruyordu. Zincir önüne gelen bu gemiler, toplarıyla birkaç atım yaptıktan sonra geri çekilmişti. Aslında ise bu deniz nümayişi, müdafilerin nazarı dikkatini kısa bir zaman için de olsa, başka bir noktaya çekmişti; Zagnos Paşa, emrinde bulunan evvelce madenlerde çalışmış olan tecrübeli Sırp amelesine, Eğrikapı ile Haliç arasından bir lağım kazdırıyordu. Lağım, hendeğin altından geçmiş, kale duvarının altına gelmişti ki, gece, yeraltından gürültülerini işiten müdafiler dehşet içinde kaldılar. Derhal imparatora haber verildi; beri taraftan da Rum lağımcılar, aynı hizada faaliyete başladı; Jan Jüstinyani'nin elinde Jan Grant isminde bir Avusturyalı vardı, bu adam müthiş bir serseri fakat çok değerli bir mühendisti. Rum lağımcıların idaresini üzerine aldı ve hesabında yanılmadı, pek az sonra, iki taraf yeraltında karşılaştı, yeraltında kısa süren, fakat korkunç, gırtlak gırtlağa bir boğuşma oldu. Rumlar, ellerindeki yağlı paçavralarla, lağımı tutan destekleri tutuşturdular, kemeri tutan ağaç kuşaklar yanında lağım yıkıldı, her iki taraftan pek çok kimse, yanarak, dumanla boğularak veya diri diri toprak altında kalarak telef oldu. Türklerin yeraltından şehre girmelerine pek az zaman kalmışken, tehlike atlatılmıştı.

Muhasaranın kırk ikinci günü: 17 Mayıs Perşembe

Kara surlarına karşı bombardıman şiddetle devam etti. Bugün fecirle beraber, Boğaz'daki Türk donanması, yine zincir önüne gelmişti. Zincir arkasındaki on büyük gemi ile, aralarında, yetmiş seksen kadar gülle atıldı; her iki taraf da hedefine isabet kaydedemedi. O gün için de müdafilerin dikkat nazarı, limana çekilmişti. Bugünden bahsederken Venedikli Barbaro, "Bugün diğer bir vaka cereyan etti, fakat endişe ve dehşet günden güne artıyordu. Hepimiz, Türklerin esaretine düşeceğimizi, kalplerimiz helecan ile çarparak her an bekliyorduk" diyor.

Muhasaranın kırk üçüncü günü: 18 Mayıs Cuma

Sabahın alacakaranlığında, gözleri etrafı seçmeye başlayınca, mahsurlar, hayret ve dehşet içinde kalmıştı; Topkapı surlarının önünde, hemen hendeğin kenarında, Türklerin, büyük bir ahşap burcu, muazzam bir muhasara kulesi duruyordu. Düşmanlarının tabiriyle, "Koca Türk, bu garip ve esrarengiz padişah, bu burcu bir gecede, hatta birkaç saat içinde ve bir hamlede, müdafilerin gözleri önünde yaptırmıştı ve müdafilerden bir fert dahi hiçbir şey sezmemişti." Venedikli Barbaro, Sultan Mehmed'in bu muhasara kulesini teferruatıyla şöyle anlatır:

"Yüksekliği, harici kale duvarını aşıyordu. Eğer İstanbul'daki bütün Hıristiyanlar böyle bir kule yapmaya koyulsaydılar, bir ayda dahi vücuda getiremezlerdi. Fakat onlar yalnız tek bir gecede, hatta dört saatten daha az bir zamanda yaptılar, bizimkilerden surun bu noktasında nöbet bekleyenler farkında bile olamadılar, iş olup bittikten sonra, sabahleyin gördüler ve dehşet içinde imparatora haber vermeye koştular; imparator bütün maiyetiyle geldi ve bu harikayı temaşa etti; korkuyla titreşen halk, artık hangi azize sarılacağını bilmiyordu. Bu kule, birbirine bağlanmış büyük kalaslardan teşekkül etmişti. Üzeri kolay ateş almaması için kalın ve iki kat deve derisiyle örtülmüştü; üzerine atılacak mermilerin şiddetini kesmek için, kalasların arası, kerpiçle doldurulup sıvanmıştı; birçok ağaç tekerlek üzerinde duran bu kule, istenilen yere götürülebilecekti; kat kat

olup her katına merdivenlerle çıkılıyordu. Muhacimlerin bu kuleye emniyetle gelip girmeleri için, siperli hususi ahşap bir yol yapılmıştı; tekerlekler, merdivenler ve ahşap yol, keza deve, manda ve öküz derileriyle örtülmüştü. Türkler, bu ahşap kaleciğe her çeşit cenk aleti, mancınıklar yerleştirmişler ve hendeği doldurmak için toprak ve kütük parçaları yığmışlardı. Üzerinde, kalkar iner ahşap hücum köprüleri vardı, bunları, halatlarla yapılmış ustalıklı tertibatı sayesinde, surların üzerine kolaylıkla atabilirlerdi; bu kuleye girmiş Türk okçuları ve arkebüzcüleri, müdafilerin üzerinde silahlarını hâkim bir şekilde kullanıyorlardı; bu kulenin ok ve kurşun yağmuru altında, müdafilerin, toplar tarafından tahrip edilen surları tamir etmesi, yıkılan duvarların yerinde toprak duvarlar çıkması imkânsız olacaktı."

O gün, bu kulenin üstünden atılan ağır taşlar, Topkapı yanındaki burçlardan birini yerle bir ederek yıkmıştı ve kendisi de, açtığı bu gediğin tam karşısına ve hendek dibine gelmişti; gün doğmadan başlayan bu çarpışma, gün batıncaya kadar devam etti. Türkler, kuleden hendeğe bin türlü şey atıyordu; onların attıklarına yıkılan burcun enkazı da katılınca, bu noktada hendek hemen tamamen dolmuş gibi oldu. Türklerin, kulenin üstünden kale duvarları üzerine atmak teşebbüsünde bulundukları merdivenler her seferinde, müdafiler tarafından, cidden büyük fedakârlık ve ağır kayıplarla aşağı düşürüldü. Nihayet ortalık iyice kararmaya başlayınca, muhasara kulesinin hücumu da durdu; Bizanslılar ve İtalyanlar, gece için daha şiddetli bir hücumu derin bir ümitsizlik içinde bekliyorlardı; askerler, kadınlar ve çocuklar, bizzat imparator ile Topkapı müdafii Jan Jüstinyani'nin nezareti altında, yıkılan burcun açtığı gediği kapamaya koyulmuşlardı. Bu esnada, mütedeyyin Rumların tabiriyle, Kostantiniye'yi himaye eden Panaia'nın bir mucizesi görüldü: Sultan Mehmed'in müthiş ahşap kulesi, birdenbire alevler içinde kaldı, bütün gayretlere rağmen söndürülemedi ve birkaç dakika içinde tamamen yandı ve bir kor yığını haline geldi. Kule, muhakkak ki, adı o facianın dehşeti içinde kaybolmuş müdafilerden bir fedakâr tarafından suyla sönmeyen Rum ateşiyle yakılmıştı ve Türklerin, hendeği doldurmak için kulenin içine yığdıkları kütükler ve civarına yığdıkları çalı çırpı da, ateşin birdenbire büyümesine yardım etmişti. Müdafiler, bu fırsattan istifade ederek doldu-

rulan hendeği de temizlemeye muvaffak olmuşlardı. Fakat bu kule tek değildi, ertesi sabah biri Yaldızlı kapı karşısında, biri üçüncü kapı karşısında, diğerleri de sur boyunca muhtelif noktalarda üç dört muhasara kulesi daha göründü, bunlar, yanan ilk kulenin hemen benzeriydiler. Bu cenk takvimini hazırlarken meşhur eserinden geniş ölçüde faydalandığımız Schlumberger –ki Türklere karşı olan husumetini her fırsatta açıkça ifade eder ve ilmin temiz dilini zehir lekesiyle bulaştırır– muhasaranın bugünlerini naklederken, güneş balçıkla sıvanamayacağı için, "Yorulmak nedir bilmeyen Türkler, bu büyük kalenin tahribinden ve lağımlarının keşfedilmesinden, cesaretlerini asla kaybetmeyerek, aynı noktalarda aynı teşebbüslere tekrar girişiyorlardı. Her yeni lağıma karşı hiç şaşmaksızın mukabil bir lağımla karşı konuluyor ve müthiş oyun hemen fasılasız devam ediyordu" diyor.

Muhasaranın kırk dördüncü ve kırk beşinci günleri: 19 Mayıs Cumartesi ve 20 Mayıs Pazar

Kara surları boyunca, yer yüzeyinde müthiş bombardıman, yeraltında cehennemi lağım boğuşması bütün şiddetiyle devam etti.

Muhasaranın kırk altıncı günü: 21 Mayıs Pazartesi

Fecirden iki saat evvel, Boğaz'daki Türk filosu liman zinciri önüne geldi; gemilerde davul sesleri ve gemicilerin cenk naraları ortalığı müthiş bir velveleye veriyordu; fakat, uzaktan bir ok muharebesi henüz başlamıştı ki Konstantiniyye'de hemen bütün kiliseler çan çalmaya başladı, donanmanın gelişi, bir umumi hücumun başlangıcı zannedilmişti ve herkes, bu çanlarda, surdaki müdafaa yerini almaya çağrılmıştı. Fakat gemiler, demir attıkları körfeze dönünce, şehirdeki korku ve heyecan biraz yatışır gibi oldu. Bugünden sonra şehrin düşmesine kadar Türk gemileri zincir önüne gelmediler. Kara surlarına bombardıman şiddetle devam ediyordu; bugün öğle üzeri, Eğrikapı arkasında surların altından aşırılmış ve şehir altında da hayli ilerlemiş bir lağım keşfedildi ve iki taraf için de kanlı bir boğazlaşmadan sonra lağım körletildi; taş gülleler altında bir burç tamamen,

biri de yarıya kadar yıkıldı; müdafiler, son gayretleriyle açılan gediği kapadılar ve yıkılan yerleri tamir ettiler.

Venedikli Barbaro bugünden bahsederken, "Akşamüstü, o derece dehşet içinde çalışıp çabaladıktan sonra, artık tamamen halsiz düşmüştük, göğüs gerdiğimiz muharebeler, korku ve telaşlar bizi son derece ezmişti" diyor.

Muhasaranın kırk yedinci günü: 22 Mayıs Salı

Kara surlarına karşı bombardıman şiddetle devam etti. Biri ikindi vakti, biri akşama doğru, yine Eğrikapı arkasında, bir gün evvel keşfedilen lağımın hemen yanı başında iki lağım daha keşfedildi. Her iki tarafın lağımcıları, yer altında tüyler ürpertici bir şekilde birbirlerini boğazladılar ve ellerindeki ateşlerle yaktılar; müdafiler, bu lağımları da kapatmaya muvaffak oldu.

Muhasaranın kırk sekizinci günü: 23 Mayıs Çarşamba

Bombardıman şiddetle devam etti. Yine Eğrikapı arkasında yeni bir lağım keşfedildi, aynı kanlı boğazlaşmadan sonra bu lağım da kapatıldı, bu sefer, müdafiler iki Türk lağımcısını esir etmişlerdi, bu iki Türk askerine en korkunç işkenceler yapıldı, o anda, Türklerin daha nerelerde lağım açmakta oldukları söyletildi, sonra ikisinin de başları kesilip cesetleri, kale duvarı üstünden Türk ordusuna atıldı; bu vaka, Türk ordusunda heyecan uyandırdı, binlerce asker onların intikamını almaya ahd etti.

Bugün, Sultan Mehmed imparatora, son defa olarak bir teslim teklifinde bulundu: Padişahın dayısı İsfendiyaroğlu İsmail Bey, maiyetinde bir süvari müfrezesiyle, bir muhabere bayrağı çekerek ve dümbelekler dövdürerek Topkapı'ya doğru ilerledi. Padişahın murahhası şehre alındı ve imparatorla buluşturuldu. İsmail Bey, padişahının namesini takdim etti. Padişah, son defa olarak, şehir teslim edildiği takdirde, imparatorun ve bütün Bizans zadegânının ve halktan isteyenlerin, bütün servetleriyle çekilip diledikleri yere gidebileceklerini, kalacakların mal ve can emniyetine ve din hürriyetine tecavüz edilmeyeceğini, aksi halde, şehre kılıçla girileceğinden katli-

amdan, yağmadan ve her türlü tecavüzden mesul olamayacağını bildiriyordu. İmparatora ayrıca Mora hükümdarlığını veriyordu. İsmail Bey de, büyük talakatıyla imparatoru şehri teslime iknaya çalıştı. İmparator, yine kati ret cevabı verdi.

Yine bugün, yirmi gün kadar evvel Akdeniz'de Venedik donanmasını aramaya gönderilmiş olan küçük brik Konstantiniyye'ye döndü; gemicileri yine Türk kıyafetindeydi ve geminin direğinde Türk bayrağı dalgalanıyordu, limana bir tehlikeyle karşılaşmadan girdi ve zincir indirilerek içeri alındı. Geminin gelişi evvela büyük meserretle karşılanmıştı, fakat Venedik donanmasının Akdeniz'de bulunamadığı haberi, şehirde son ümitleri de baltaladı. Bu küçük geminin tayfalarını, bile bile ölüme veya esarete döndükleri için, burada, kahraman olarak kaydetmek lazımdır, fakat şurası da bir hakikattir ki, onların bu kara haberle dönüşü, imparatora acı gözyaşları döktürdü ve müdafilerden birçoğunun maneviyatını kökünden sarstı, mahvetti. O gün ve o gece, şehirde ve limanda bir matem havası hâkimdi, kiliselerin akşam çanları, herkese, bir cenaze merasimine davet gibi geliyordu.

Muhasaranın kırk dokuzuncu ve ellinci günleri: 24 Mayıs, Perşembe ve 25 Mayıs Cuma

Şiddetli bombardıman ve lağım muharebesi devam etti. Mayısın yirmi beşinci cuma günü, sabahın hemen alacakaranlığında, Ayasofya'da, imparatorun riyasetinde bir meclis toplandı. Başta imparator gelmek üzere, herkes geceyi kale bedenleri üzerinde uykusuz geçirmişti ve bütün yüzlerde, ümitsizlik, en acı çizgileriyle belirmişti. Sultan Mehmed'in, bütün kuvvetiyle bir umumi hücuma hazırlandığı aydın olarak hissediliyordu; bu hücum, bir "bugün yarın meselesi"ydi. Papa'nın tazyikiyle tayin edilmiş olan Patrik Greguar istifa etmiş, yerini şehrin bu son günlerinde, yine bir Ortodoks reis-i ruhani almıştı; bu zat, sesi titreyerek ve gözleri yaşla dolu bir halde:

"İmparator ve saray kadınları artık şehri terk etmeye mecburdurlar, şehir kurtarılamazsa, onlar kurtulsun!" diye bağırdı.

İmparator Konstantin bir şeyler söylemek için ayağa kalktı, fakat teessüründen çenesi kenetlenmişti, başta Sultan Mehmed gel-

mek üzere Türkler tarafından hatırası her zaman bir kahraman diye hürmetle taziz edilmiş olan bu adam, eliyle "Hayır!" işaretini verdi ve sonra bayılarak yere yıkıldı. Günlerden beri açtı, bir dindar olarak perhiz ediyordu, yorgunluktan vücudu bitkin bir haldeydi, yüzüne gülsuları serpilerek kendine getirilince, ruhban heyeti şehirden çıkması hususundaki ricayı tekrar etti; imparator, "Vücudum bu şehrin enkazına karışacaktır, beni bundan men etmek, kimsenin hakkı değildir!" dedi; kadınların gönderilmesine razı oldu; ki, Jan Jüstinyani'nin kadırgalarından birine nakledilecek olan saray kadınları, şehrin sukutu anında denize açılmış bulunacaklardı. Kara surları boyunca bombardıman bütün şiddetiyle devam ederken, Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan muazzam Türk ordugâhında, davullar, zurnalarla, adeta bir kır düğünü, eğlence oluyor, on binlerce cengâverin coşkun bir neşe içinde yükselen avazesi, gökyüzünü adeta çatlatacakmış gibi geliyordu. Asker, genç hükümdarın, bütün bu müthiş sur boyunca, bütün kuvvetlerine bir yürüyüş emri vermek üzere olduğunu anlamıştı. Genç Sultan Mehmed, günlerden beri, bütün kuşatma hattı boyunca, küçük tepeler halinde, kılıçlar, yatağanlar, kalkanlar, mızraklar, oklar, yaylar, merdivenler, baltalar yığdırıyordu. O akşam, imparator, her akşam olduğu gibi, at üstünde bütün müdafaa hattını dolaştı ve birkaç yerde atından inerek kale bedeni üstüne çıktı ve Türk ordugâhındaki şenliği seyretti. Sakin ve düşünceliydi, yanında olanlar, zaman zaman, gözlerinden dökülen yaşlarla yanaklarının ıslandığını görüyorlardı. O günün gecesi de, Türk ordugâhında muazzam, muhteşem bir meşale eğlencesi yapılmıştı: ateş yığınları o kadar çoktu ki saymak imkânsızdı, manzarası mahsurlara dehşet veriyordu. Şehir karanlığa bürünmüş, ordugâh, gündüz gibiydi.

Muhasaranın elli birinci günü: 26 Mayıs Cumartesi

Kara surlarına karşı bombardıman, cehennemi bir hal aldı. Sultan Mehmed, bilhassa Topkapı karşısına, yeni dökülmüş en büyük toplarını yığdı; kale bedenleri, Yenibahçe-Likos Deresi civarında, hemen yok olmuş, yerini, alelacele yapılan duvarlara terk etmiş gibiydi.

Bugün, İstanbul önündeki Türk ordugâhına Macar kralı genç

Vladislav'dan bir heyet geldi; kral, Macar tahtına cülusunu Türk padişahına resmen bildiriyordu; heyet, Sultan Mehmed tarafından, otağ-ı hümayunda mutat merasimle kabul edildi. Sonra, heyet reisi, hususi surette Sadrazam Halil Paşa'yı da çadırında ziyaret etti, bu ziyarette, sadrazamın yanında muhasara ordusunun en nüfuzlu kumandanlarından iki zat hazır bulunmuştu; fevkalade elçi, efendisinden aldığı talimatı, sadrazama şöylece bildirdi: "Macar kralı, padişahtan İstanbul muhasarasını kaldırmak lütfunda bulunmasını rica ediyordu. Aksi halde, Macarlar, İstanbul'u kurtarmak için harekete geçeceklerdi; ayrıca, Garplılar da İstanbul'un yardımına büyük bir donanma göndermişlerdi ve bu donanma da Boğaz'a çok yaklaşmış bulunuyordu." Sadrazam, Macar kralının elçisine, bu hususta cevap vermeye salahiyeti olmadığını, sözlerinin, yalnız kendi iradesiyle hareket etmek itiyadında olan padişahına aynen nakledeceğini söyledi. Bunu müteakip, Türk ordugâhında, padişahın riyasetinde ve bütün kumandanların iştirakiyle büyük bir harp meclisi toplandı. Bu toplantıda, Sadrazam Halil Paşa elçinin sözlerini aynen naklet-ti ve kendi fikirlerini de açıkça söylemekten çekinmedi: Halil Paşa da, muhasaranın kaldırılmasına taraftardı; Macarlar tehditlerini yerine getirebilirlerdi, Garplıların büyük bir donanmayla geldiklerini, kendi istihbaratı da bildirmişti, ayrıca, Eflâk voyvodası da, Rumların yardımına koşmak üzere hazırlanıyordu. Türk ordusu, İstanbul surları önünde üç ateş arasında kalacaktı. Bir harp meclisinde, sadrazamın ağzından bu sözleri işiten Sultan Mehmed, dehşet içinde kaldı, kadimden beri ecdadına sadakatle hizmet eden bir vezir ailesinin bu son evladı, hakkındaki rivayetlere uygun olarak ihanette mi bulunuyordu? Son günlerde, ordugâhında, birtakım kara ağızlı adamlar yakalanmıştı, bunlar, "Macar ordusunun yolda olduğunu, Papa tarafından gönderilen Hıristiyan donanmasının Sakız'a geldiğini, iki aya yakın da geceli gündüzlü toplarla dövülen kale bedenlerinin hâlâ sapasağlam durduğunu, bu şehrin asla zapt edilmez olduğunu" söylüyorlardı; Sultan Mehmed, bunları yakalatıyor, gizlice yok ettiriyordu; yoksa bunlar, sadrazam tarafından asker içine salınan bozguncular mıydı? Bütün meclis azası Halil Paşa'yı takbih etti ve çok sert konuştular, bilhassa Zagnos Paşa:

"Bu sözleri, padişahımızın itimadını taşıyan sadrazamdan başka-

sı söylemiş olsaydı, bir alçak, bir hain, bir casus olarak boynu vurulurdu!" diye bağırdı ve sonra sözlerini şöyle bitirdi: "Şehir, kılıcımıza boyun eğmek için son hücumumuzu bekliyor ve bizler de padişahımızın bu hücum için emirlerini bekliyoruz. O kadar!" Zagnos Paşa'nın heyecanından ve gazabından zangır zangır titreyerek söylediği bu hitabe, mecliste fevkalade coşkun tezahürata sebep oldu. Genç padişah Halil'i cevapsız bıraktı. Dışarıda şiddetli, tufanı andırır bir yağmur başlamıştı. Buna rağmen, yanına Zagnos Paşa'yı alarak atının üzerine sıçradı ve ordugâhını teftişe çıktı.

O sırada, şehirde de fevkalade bir hadise cereyan ediyordu. Genç ve ihtiyar, erkek ve kadın ve çocuk hemen bütün şehir halkı ve bütün rahipler, sırtlarında en eski esvapları, yalınayak ve baş açık, Meryem Ana'nın Vlaherna Kilisesi'ndeki tarihi büyük mukaddes tasvirini almışlar, muazzam bir dini alay tertip ederek surlara götürmüşlerdi; himayesine tevdi edilmiş şehri kurtarması için, yüzü surlara müteveccih olarak, tasviri, Haliç'ten Marmara'ya kadar kale duvarları boyunca dolaştıracaklardı. Alay Vlaherna'dan başlamıştı, ilahiler okunarak ve hıçkırıklarla ağır ağır Eğrikapı yokuşunu tırmanıyordu ki, mukaddes tasvir, taşıyanların elinden kaydı ve boylu boyunca, yüzükoyun yere kapandı. Binlerce kişinin ağzından bir anda öyle müthiş bir çığlık koptu ki, herkesin tüyleri ürperdi ve herkes tasviri kaldırmak için birbirlerini çiğnercesine ileri atıldı. Fakat müthiş şey. Tasvir, sanki yere mıhlanmış gibi kalkmıyordu, biraz kaldırınca, tekrar kayıp yere kapanıyordu. Rahipler ve halk avazları çıktığı kadar yüksek sesle dualar okuyarak ve var kuvvetleriyle çalışarak nihayet kaldırabildiler ve tekrar omuzlarına alarak yürümeye başladılar. Herkes korkudan titriyordu; tasvirin yüzükoyun yere kapanması ancak, gazab-ı ilahinin alametiydi; vakit öğle üzeri, hava da o kadar süratle kararmaya başladı ki, şehir sanki akşam karanlığına büründü, dehşetli bir fırtına koptu ve tufanı andıran bir yağmur başladı. Şimşekler birbiri arkasından çakıyordu, gök kubbesi, çatır çatır çatlıyor ve üzerlerine yıkılacakmış gibi oluyordu. Çıktıkları yokuştan sel inmeye başladı, önde rahipler ve tasviri taşıyanlar, arkada halk, bir adım atmak imkânını bulamadı ve alay olduğu yerde durdu, yukarıdan sanki yağmur değil, bir derya boşanıyordu, önlerinden gelen sel, ayaklarını tamamen gömmüş, bacaklarının yarısına yaklaş-

mıştı; suyun sürüklediği bir hayli çocuk, boğulmaktan güçlükle kurtarıldı. Halk, artık şuurunu kaybetmişti. Gece, Türk ordusunda meşale şenliği tekrar edildi ve sabaha kadar devam etti.

Ordugâha çıkarılan tellallar, "Padişahımızın emridir: Yarınki pazar günü oruç tutulacaktır!.." diye bağırdılar. Asker bu emri, sonsuz bir heyecan, neşeyle karşıladı... Demek, İstanbul'a girilecek gün gelmişti... Aptes alıyorlar, tövbe ve istiğfar ediyorlar, kardeş, arkadaş, dost, aşina, yabancı birbirleriyle kucaklaşıp öpüşüyorlar, birbirlerine haklarını helal ediyorlar, vedalaşıyorlardı... Bu gaza-yı ekberin ya fatihleri ya şehitleri olacaklardı.

Muhasaranın elli ikinci günü: 27 Mayıs Pazar

Bugün şuurunu kaybetmiş Konstantiniyye halkı için, daha korkunç bir gün oldu; fecirle beraber, şehri gayet kalın bir sis tabakası kapladı, öylesine ki sokakta iki adım ilerisi görülmedi. Burada, asırlardan beri hurafelerle beslenmiş Bizanslıların maneviyatının ne müthiş bir bozguna uğradığını Kritovulos şu satırlarıyla pek güzel anlatır: "Uluhiyet gelirken ve giderken kendisini bulutlar, dumanlar içinde saklar. Artık hiç kimse bundan şüphe edemez ki bugün Rab Konstantiniyye'yi terk ediyordu!" Bir gün evvel mukaddes tasvir niçin yere düşmüştü; o müthiş şimşekler ve gök gürlemeleri neye alametti?.. Şehrin hamisi, şehri terk ediyordu. Konstantiniyye halkı, kâfir Latinlerle birleştikleri için kendilerini gazab-ı ilahiye müstahak görüyordu; içinde Katolik mezhebi üzere ayin yapılan Ayasofya'ya artık gitmiyorlardı. Bu kesif sis gününün sabahı, halk arasında başka bir şayia daha dolaşmaya başlamıştı, birçok kimse, yemin ederek, gökyüzünden Ayasofya kubbesine bir kızıl ışık vurduğunu gördüklerini söylüyordu. Bu da korkunç bir işaret değil miydi? Bugün, bu esrarengiz ışığın nasıl bir semavi hadise olduğunu izah etmek güçtür; kuvvetle muhtemeldir ki şehrin bu en yüksek kubbesine, puslu bir havada, Türk ordusunun gökyüzüne aks eden meşale kızıllığı vurmuştur, fakat o ana baba gününde, bu, hiç kimsenin hatırlayacağı şey değildi.

Muhasaranın ilk günlerinden beri, Sultan Mehmed'in büyüklü küçüklü topları, vazifesini, ağır ağır fakat intizamla görmüştü;

Ortaçağ'ın bu en kuvvetli ve büyük ve uzun kale duvarlarını birçok yerinden tamamen tahrip etmiş bulunuyordu.

Manzum tasvir Solakzade'nindir:

Şu denlu urdular topu hisare
Ki oldu burc u baru pare pare
Müsait oldu bahtı şehriyarın
Vücudu döndü girbale hisarın
Göründü rahnelerden suret-i feth
Okundu her taraftan ayet-i feth.

Genç padişah, artık, son büyük hücumunun emrini verecek durumdaydı, geceli gündüzlü gayreti ve faaliyeti, kendisini, gayesine o kadar yaklaştırmıştı ki, bir tarih çağını değiştirecek bu anın azameti karşısında, kendisi de son derecede heyecan içindeydi; beyaz atının üstünde, surlara baktığı zaman, muazzam ordusunun, üç büyük nehir halinde, biri üçüncü askeri kapı tarafından, biri Bayrampaşa Deresi tarafından, biri Eğrikapı tarafından şehre girdiğini görür gibi oluyordu; bu üç noktada kale duvarları, hemen yerle bir olmuş gibiydi.

Sultan Mehmed, bu pazar günü gecesi, birçok geceler olduğu gibi hemen hiç uyumamıştı. Askeri gibi, kendisi de oruçluydu. Sabah namazını, otağ-ı hümayununda kılmış, gözleri zaman zaman yaşla dolarak Kuran okumuş, Cenabı Hak'tan ve onun Resul-i Ekrem'inden istimdatta bulunmuştu. İbadetten sonra, topçu kumandanlarını davet etti ve onlara son talimatını verdi: Bugün ve belki pazartesi günü de, en büyük toplarla, bombardıman bilhassa Eğrikapı-Edirnekapı, Edirnekapı-Topkapı ile üçüncü askeri kapı karşısında bütün şiddetiyle devam edecekti; buralarda yıkılan kale duvarlarının yerine gelişigüzel bulundurulan malzemeyle yapılan siperlere, muhasaranın başlangıcından beri eşi görülmemiş şekilde gülle yağdırılacaktı. Topçulardan sonra diğer kumandanlarını çağırdı, onlara da şu talimatı verdi: Pek yakında, kale duvarlarına karşı, bilhassa üç noktadan umumi hücum emrini verecekti; bu hücum, düşman üzerine gür bir cesaretin atılışı olmayacaktı; şehre girilecekti! Her kumandan, emrindeki askeri biner kişilik kıtalara ayıracaktı; bu kıtalar kaleye dalga

dalga hücum edecekti, bir kıta bir müddet çarpıştıktan sonra hemen geri alınacak, yerine taze ve zinde kuvvet sevk edilecek, geri alınan kıtanın şehit yerleri doldurulup dinlendirildikten sonra sırası gelince, yeniden ileri gönderilecekti. Boydan boya, suru hurda teferruatına kadar haftalardan beri mütalaa etmiş olan genç padişah, müdafilerin durumu hakkında da, sanki kendi emrindeki kuvvetlermiş gibi izahat verdi. Sultan Mehmed, bunu müteakip ordugâhını baştan başa bir kere daha dolaştı ve askerlere, kısa, fakat teşvik edici, cesaret verici hitabelerde bulundu. Asker azimkâr, cesur, genç ve güzel padişahlarını ne zaman ve nerede görse, cuş ve huruşa geliyordu; Sultan Mehmed, gözlerini asker üzerinde gezdirdiği zaman, aşkını ve iradesini karşısındakilere aşılamasını bilen insanlardandı; asker gökyüzündeki güneşin hakikatine ne kadar inanıyorsa, Peygamber'in Konstantiniyye fatihi olarak tebşir ve tebcil ettiği kumandanın bu genç adam olduğuna o kadar kuvvetle inanmıştı. O gün, büyük kumandanın emri gereğince bombardıman bütün şiddetiyle devam etti. Güneş battıktan sonra, Türk ordugâhında yine yığın yığın çalılara ateş verilerek meşale eğlencesi yapıldı. Öbek öbek toplanan askerler, davullar, dümbelekler, zurnalarla türküler söylüyordu.

Naralardan titredi çerh-i berin
Sayhalardan inledi ruy-i zemin
Her taraftan zahir oldu velvele
İrdi ol sengin binaya zelzele.

Yer yer, güzel sesli hafızlar Kuran okuyorlardı, ilahiler okuyorlardı. Bu gece, ateş ve meşale şenliği gece yarısına kadar devam etti. Sonra bütün ışıklar söndürüldü ve ordugâh zifiri karanlığa büründü. Bu, Konstantiniyye halkı için daha dehşetli bir şey oldu; hücum mu başlıyordu?.. Şehirde, o geceler için uyku, eğer yumulan gözler varsa, ancak kâbus olabilirdi.

Muhasaranın elli üçüncü günü: 28 Mayıs Pazartesi

Bugün muhasaranın son günü olacaktı. Bombardıman cehennemi bir hal aldı, kale bedenlerinden ve siperlerden kalkan toz ve du-

man bulutu gökyüzünü kaplıyordu. Venedikli Barbaro bugünden bahsederken, "İstanbul'daki Venedik balyosu, surlara götürülecek yedi araba yükü kadar siper malzemesinin süratle nakli için Rumlara emir verdi. Fakat bu Rumlar, parasız taşımayacaklarını söylediler ve o kadar ayak dirediler ki biz Venedikliler kesemizden para verdik. Bu malzeme, mazgallara ancak gece nakledilebildi ve mazgallara yerleştirilemedi. Biz, Rumların açgözlülüğü yüzünden bunlardan mahrum kaldık" diyor. Bu şehir kimindi? Rumların mı? Venediklilerin mi?.. Artık ne evvelkilerindi, ne de berikilerin olacaktı. Salı gününün fecri, şehrin hakiki sahiplerini şehrin içinde bulacaktı. Ahali, şaşkın, perişan, ne yaptığını bilmeyerek sokaklarda koşuşuyor, kiliselerde dua edip ağlaşıyor; kadınlı ve çocuklu kafileler, kiliselerden mukaddes tasvirleri çıkararak dolaşıyorlardı. Bir kısmı da, bulabildiği kadar, birkaç günlük, bir haftalık, on günlük yiyecek ve içeceğini alıp, şehre girecek Türklerin ilk hamlede keşfedemeyecekleri yer altı mahzenlerinde gizleniyordu. Bazıları Galata'ya kaçmak ve Cenevizlilere sığınmak yollarını araştırıyordu.

İmparatorun emriyle bugün de büyük bir dini alay tertip edildi, rahipler, keşişler, kadınlar, çocuklar, zengin ve fakir yalınayak, baş açık mukaddes tasvirlerle "Allahım bize merhamet et" duasını okuyarak şehrin başlıca caddelerini dolaşarak Likos Deresi boyunca surlara kadar gitti. İmparator Konstantin ve kumandanları son müthiş saatlerin geçmekte olduğunu biliyorlardı; imparator da, mukaddes tasvirler alayından sonra kumandanlarını toplayarak uzun bir nutuk irat etti ve onlardan hayatlarını feda ederek son fedakârlığı istedi; Şark İmparatorluğu'nun bir tarihçesini yaparak ve son dakikalarını yaşayan askerlerinin cesaretini kuvvetlendirmek için, neler söylenmek lazımsa hepsini söyledi. Franças, bu nutku naklettikten sonra, "Artık ne karılarını, ne sevgili çocuklarını ve ne de bu dünyadaki menfaatlerini düşünüyorlardı, gözlerine Konstantiniyye için ölmekten gayri bir şey görünmüyordu" diyor.

Yine bugün, garip bir vaka oldu; Roma Kilisesi'yle birlik merasiminin yapıldığı günden beri içine ayak atılmayan, adeta metruk bir halde duran Ayasofya Kilisesi'ne halk bir sel halinde doldu, imparatorun ve saray erkânının, devlet ricalinin ve Latin kumandanı ve askerlerinin de iştirakiyle bir akşam duası yapıldı; ayinden sonra,

halk gece dahi kiliseyi terk etmedi ve Türkler gelinceye kadar kilisede kaldı. Ayinden sonra, imparator atla Vlaherna Sarayı'na gitti; orada yakınlarıyla vedalaştı, Konstantin'in has dostu Frances şöyle anlatır: "Kimde hal kaldı ki... Gözyaşlarımızı zapt edemiyorduk... Tekrar atlara bindik, gece yarısından az sonra, 29 Mayıs gününün ilk saatinde sarayı terk ederek sur boyunca, müdafilerin cesaretini yükseltmeye çalışarak ilerledik. Horozlar ötmeye başlamıştı ki, Eğrikapı'ya dönmüş bulunuyorduk; hayvanlarımızdan inip bir burcun üstüne çıktık. Bu yüksek noktadan, birçok sesin uğultusunu işittik, muhafızlar, bütün gece böyle devam ettiğini söylediler. Düşman, zifiri karanlıktan istifadeyle hendeğin kenarına hücum malzemesi yığıyordu. Deniz tarafında da, aynı surette ateşin bir harp faaliyeti vardı. Haliç'in gerisinde, hücum kollarının geçmesi için müteharrik köprüler kuruluyor, Marmara'da, düşman gemileri surlara yaklaşıyordu." Burada imparatordan ayrılan Frances, hükümdarını bir daha görmedi.

Sultan Mehmed, şafakla beraber otağından çıkmış, başında sorguçlu miğfer, sırtında zırh, arkasında on bine yakın atlıyla, dörtnala Haliç'i dolaşıp ve Beyoğlu tepesini aşıp Boğaz'da donanmasının demirli olduğu yere gelmiş ve donanma kumandanı Hamza Paşa'ya emrini bizzat tebliğ etmişti: Gemiler gece yarısından sonra demir alacak ve umumi hücumun başladığını bildiren işaret verilince hareket ederek, şimdiki Ahırkapı önünden Samatya'ya kadar şehri denizden saracak ve bu yalınkat ve temelleri hemen deniz kenarında kale duvarlarına, imkânın el verdiği ölçüde hücum edilecekti; gemilere, uzun muhasara merdivenleri konmuştu. Sultan Mehmed öğleden sonra otağ-ı hümayununa dönerken, yol üzerinde durdu ve Galata Cenevizlileri ileri gelenlerini huzuruna davet etti:

"Çelebiler!.." dedi, "sulhumuza karşılıklı hürmet edelim!.. Bugüne kadar takip ettiğiniz isabetli siyasetten ayrılmayacağınıza eminim. Yarın, sizi, İstanbul tahtında yine dost olarak kabul edeceğim ve yarın anahtarlarını bana teslim edeceğiniz Galata surlarının içinde, şimdiye kadar olduğundan çok fazla bir emniyet içinde yaşayacaksınız!.." dedi.

Sultan Mehmed ordugâhına döndüğü zaman güneş batmak üzereydi, fakat atından inmedi, peşinde o heybetli atlılarıyla, Marmara sahiline kadar, ordusunu son bir defa daha teftiş etti. Hücum ha-

zırlığı emirlerinin aynen yerine getirilmiş olduğunu görerek otağına huzur içinde döndü ve derhal büyük bir harp meclisi topladı, bu meclise, en nüfuzlu paşaları ve devlet erkânıyla beraber bütün fırka, alay, tabur ve bölük kumandanlarını, Yeniçeri Ocağı kumandanı ve zabitlerini çağırmıştı. İçlerinden belki pek çoğu, neferlerin yanı başında kale bedenlerine tırmanacak, siperlere atılacak, vücutları oklarla delik deşik olup veya taşlarla ezilip veya kızgın yağlarla, katranlarla haşlanıp yanacak olan bu cengâverlerin hepsi genç hükümdarlarının huzurunda vakarlı, sakin, sessiz bir vecd içinde toplandılar. Sultan Mehmed, bu sefer karşılarına, tarihin tanıdığı büyük hatiplerden biri olarak çıktı ve onlara, son hücum nutkunu söyledi. Kritovulos'un kaydına göre, Sultan Mehmed, bu uzun nutkunda kumandanlarının ve askerinin kıymet ve meziyetlerinden, İstanbul'un servet ve güzelliklerinden ve ehemmiyetinden uzun uzadıya bahsetmiş ve ordusundan, askerlik ve cenk şanının tam olarak yerine getirilmesini istemişti. Rum vakanüvisinden okuduğumuz bu nutkun özü şu satırlarda toplanabilir:

"Ey benim paşalarım, ağalarım, beylerim, bu İstanbul cenginde silah arkadaşlarım!.. Sizleri buraya, kararlaştırdığım umumi hücumda, şimdiye kadar gösterdiğinizden daha büyük fedakârlık ve cesaret istemek için topladım. Bu cihanda ün salmış İstanbul gibi bir şehri zapt edeceksiniz. İstanbul'un adı geçen yerlerde, o şehri zapt eden kahramanlar olarak şan ve şerefle anılacaksınız. Sahipleri bize daima pusular hazırlayan bu şehri aldıktan sonra emin yaşayabileceğiz, kapımızı açık bırakabileceğiz.

Kale duvarlarını toplarla o kadar hırpaladık ki, size hücum hedefi olarak bir kale duvarı değil, bir düzlük gösteriyorum!.. Fakat bununla beraber şehrin alınmasını pek o kadar kolay zannetmeyin. Sur enkazı üzerine atılacak yiğitler, büyük tehlikelerle karşılaşacaklardır... Maharetimiz, cesaretimiz her şeye üstün gelecektir, zafer rüzgârı bizden yana esecektir, Konstantiniyye bizim olacaktır! Bütün yiğitliğinizi takınınız, askerlerinizi şevkle dövüşmek üzere koşturunuz!.. Onlara anlatınız ki, askerlik, harp, üç şeye bağlıdır: namus, itaat, yılmamak! Ne kadar yüksek bir maksada hizmet ettiğimizi göz önünde bulundurunuz! Hücumda ben sizin yanınızda olacağım, herkesin vazifesini nasıl yaptığını göreceğim; şimdi selametle çadır ve alayla-

rınıza dönünüz, yemek yiyiniz, dinleniniz, emirlerimi askerlerinize bildiriniz, hücum emri verildikten sonrası sizindir!"

Sultan Mehmed, erkân-ı harbiyesini teşkil eden kumandanları yanında alıkoydu ve onlara ayrı ayrı hitap ederek talimat verdi:

"Hamza Bey! Sen deniz tarafında olan surun karşısında gemilerle dolaşarak ve yerinde ok menziline kadar yaklaşarak kemankeşlerin ve topçuların ve tüfekendazların, mücehhez oldukları silahlarla kale üzerine şiddetle atış yapmalarını emret; düşman başını kaldırıp harp edemesin... Gemilerin bazılarını surun birçok noktalarında karaya yanaştır, merdivenler dayatarak cengâverler kale duvarlarına tırmanmaya çalışsınlar... Şecaat ve dirayetini göster, emsal ve akranına ve cihat arkadaşlarına tefevvuk etmeye çalış!

Zagnos Paşa! Sen de köprüyü geçerek Haliç içindeki surun üzerine şiddetle hücum et ve limanda bulunan gemileri de lüzumunda yardımına çağır!

Karaca Bey! Askerlerinle hendeği geç ve dere ötesinde bulunan surun yıkılmış tarafına yaklaşarak orada merdane müdafaada bulunan cengâverlerin hakkından gel, eş ve akranına örnek ol.

Ey İshak ve Mahmud! Sizler de kendi askerlerinizle selametle hendeği geçmeye ve merdivenlerle surların üstüne çıkmaya çalışınız! Kemankeşler, topçular ve tüfekçiler, siz hücum ederken siperlerden size engel olmaya çalışacak müdafileri şiddetle vursunlar...

Ey Halil ve Saruca! Sizler de askerinizle sağımda ve solumda bulunacaksınız. Ben ileri atılırken, yıkılmış gediklerden surun üzerine çıkarken, İtalyanları tepelerken, maiyetimdeki askere şehre girmek üzere yol açarken, bozguna uğrattığımız kıtalara yardıma gelenleri vuracaksınız... Şimdi selametle çadır ve alaylarınıza dönünüz..."

Akşam yemeğinden sonra, Türk ordugâhında yine büyük bir ateş şenliği yapıldı ve gece yarısına kadar devam etti; sonra yalnız nöbet yerlerinin ışıkları kaldı. Gece yarısından sonra şehrin ve ordugâhın üzerinden bir yağmur bulutu geçti ve gayet iri damlalı, bir vakanüvisin tabiriyle "boğa gözü gibi iri" rahmet serpildi, tarihin en muazzam saatleri geçiyordu.

İstanbul'un fethi

İstanbul kalesine karşı son umumi hücum, 1453 yılı Mayıs'ının yirmi sekizinci pazartesi gününü yirmi dokuzuncu salı gününe ulaştıran gecede, saat bir ile iki arasında elli bin cengâverin bağrından kopan "Allah Allah" sayhasıyla başladı, İsm-i Celal sanki arslanlar ağzından çıkıyordu. Sultan Mehmed'in tespit ettiği bilhassa üç noktada, Eğrikapı'da, Edirnekapı-Topkapı arasında Likos vadisinde ve üçüncü askeri kapı önünde hendekler bir anda doldurulmuş, iki binden fazla hücum merdiveni, kale bedenlerine ve siperlere bir anda dayanmış, elli bin cenk erinin pençesinde elli bin yalınkılıç surlara atılmıştı; burada, Yahya Kemal'in "Yeniçeriye Gazel"i hatırlanır:

Vur pençe-i Ali'deki şemşir aşkına
Gülbangi âsmânı tutan pir aşkına

Ey leşker-i müfettihü'l-ebvab vur bugün
Feth-i mübini zamin o tebşir aşkına

Vur deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilal için
Gelmiş bu padişah-ı cihangir aşkına

Vur ruh-i pür fütuh-i Muhammed'le yekzeban
Fecr-i hücum içindeki tekbir aşkına...

Turisina Bey hücumun başlamasını şöyle tasvir ediyor:
"Padişah atına bindi:

Önünce ikbal ve ardınca saadet
Sağında nusret ve solunda savlet

ve kaleye doğru yürüdü. Zafer davulları urup biinayetüllahitaala yağma deyu buyurdu. Allahuekber! Topları ki hazır etmişlerdi, ileri saldılar. Düşman henüz kendisini top sademesinden toparlayamamıştı ki, taraf taraf cenk boruları çalınıp gaziler, kollu, kolundan, arslanlar gibi Allah Allah gülbangi ile yürüyüş ettiler. Hemen bu arada içeriden ve dışarıdan gülle, kurşun, ok, zemberek, taş, kızgın yağ, neft ateşi tufan gibi boşandı; üst üste yığılan cesetlerden burçlara ve barulara merdivenler kuruldu."

Tacizade Tuğrayî Cafer Çelebi de *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi*'nde o hücum gecesini şöyle anlatıyor:

"Asker yürüyüş gününü öğrenince, pazartesi günü aptes alıp temiz çamaşır ve esvaplarını giydiler, vasiyetnamelerini yazdırıp gaza niyetine hazır durdular. Akşam olunca Ordu-yı Hümayun'da dahi şenlikler oldu, bütün asker çadırlarının önünde meşaleler yanıp her köşeden tehlil ve tekbir avazı göklere direk direk yükseldi. Bir zaman sonra şenliğe nihayet verilip ordu halkı uykuya vardı. Gecenin üçte ikisi geçip üçte biri kalmıştı ki her kişi kalkıp gaza niyetine silahlarını kuşandı. Sultan Mehmed dahi o mübarek vakitte kalkıp aptes alıp iki rekât namaz kıldı, Cenabı Hakk'a yalvarışta bulundu; 'İlahi!.. Elimden geldikçe sana layık amelde bulunmaya çalıştım, irade senin, kudret senin, inayet senin, kuvvet senin, benden talep rica, senden tevfik ve rıza!' deyip münacatını 'Fansurna alelkavmilkâfirin' ayetiyle bitirdi. Sabah namazını kıldıktan sonra gaza niyetine silahlarını kuşandı ve kale fethi kastına eline bir altın şeşper alıp atına bindi; sancağı çekildi ve devlet erkânı rikab-ı hümayununda toplandı. Sancaklar çözüldü, tabl ve nakkareler dövüldü; gaziler, dilaverler hazır oldu; padişah emretti ki asker yürüye; 'Taşı ve toprağı, silahı ve cephanesi bana, geri kalan malı ve insanı her ne varsa gazilere yağma' dedi. Evvela toplar gürledi, o zulmet içinde, güllelerin ardından gaziler yürüdü. Aşağıdan yukarıdan harbiler ejderhalar gibi birbirine düştü, oklar yağardı ve kılıçlar çatışırdı, davullar, zurnalar, nakkareler gürler, askeri cihanda tahrik ederdi. Kale halkı gaziler üzerine hadsiz ve hesapsız taşlar, kumbaralar yağ-

dırır, sepetler içinde neft ateşleri uçururdu, amma dilaverler yanar od'a girer, yüz döndürmez safderlerdi. Sancaklar yüzlerini gökyüzüne çevirmiş mansur ve muzaffer olmak için hacet dilerlerdi."

Son umumi hücumun başladığı anda, Konstantiniyye'deki bütün kiliselerin çanları çalmaya başlamıştı. Yüzlerce topun gürlemesi, binlerce çanın uğultusu, binlerce dümbelek, davul, zurna, çığırtma sesleri, on binlerce cengâverin cenk naraları ve yaralıların feryat ve iniltisi arasında, insan vücudu gülle, ok, kurşun, taş, yağ, zift, toz, duman ve kanla yoğruluyordu.

Mevc urub sahra yüzü derya gibi
Tigler od saçtı ejderha gibi.

İstanbul cengi müellifleri bu umumi hücum hakkında, "Müdafiler bu gelişigüzel yapılmış siper ile dahili sur arasında, ya göğüs göğüse çarpışıp galip gelecekler yahut öleceklerdi. Sultan Mehmed'in planı, en ciddi ve ağır hücumu Likos vadisinde ve surun Edirnekapı ile Tekfur Sarayı arasındaki kısmına yüklemekti. Elindeki bütün taze ve mükemmel kuvvetlerle bu noktalara dalgalar halinde darbeler indirmekti; surun diğer noktalarına yapılacak hücumların gayesi ise, müdafileri bulundukları o noktalarda tutmak, Türk askerinin şehre gireceği büyük gediklerin yardımına koşmaktan alıkoymaktı" derler. Bugünü İstanbul şehri içinde yaşamış olanlardan Venedikli Barbaro şöylece anlatır:

"Türk padişahı, kıtaları, her biri ellişer bin kişilik üç kısma ayırmıştı; en önde bulunan birinci kısmı ordusunda bulunan Hıristiyanlar teşkil ediyordu, onun arkasında ikinci kısım köylülerdi (başıbozuklar), daha geride üçüncü kısım yeniçerilerdi. Yeniçeriler, doğrudan doğruya padişahın maiyetinde seçkin askerlerdi; yeniçerilerin gerisinde paşalar, paşaların gerisinde de Türk padişahı bulunuyordu. Bu birinci Hıristiyan hücum kolu, suru aşmak için merdivenlerle beraber ok menziline kadar ilerledi; bu ilk dalga, Tekfur Sarayı'ndan Topkapı'ya kadar geniş bir cepheyle hareket ediyordu. Fakat müdafiler, bu merdivenleri, üzerlerine çıkmaya çabalayanlarla beraber yere deviriyorlardı ve yere serilenler üzerlerine atılan büyük taşlarla o anda öldürülüyordu; bunu görüp de geri çekilmek isteyenler, arkala-

rındaki kıtalar tarafından palayla biçiliyordu. İki saat kadar süren bu hücumdan sonra Anadolu askeri, ikinci hücum kolu atıldı; kudurmuş arslanlara benzeyen bu asker, Topkapı civarındaki sura hücuma kalkmıştı.

Gecenin zifiri karanlığı içinde fecrin ilk şuaları belirirken, talim ve terbiye görmüş, pek sert ve çalak, zırh gömlekli bu muntazam muharipler, hendeği aştılar ve hemen tamamen tahrip edilmiş olan harici sura, onun az gerisinde gelişigüzel yapılmış şarampollere hücum ettiler. Arada son şiddetli bir bombardımandan sonra üçüncü hücum kolu dalgası geldi; bu kol yeniçerilerden mürekkepti, bunlar Koca Türk'ün ücretli askerleriydi ve ikinci derecede rütbeli paşalardan ve beylerden mürekkepti ve hepsi gayet cesur insanlardı, surlara karşı arslanlar gibi fırladılar, artık bu ahiretten bir örnekti. Bu üçüncü hücum kolu, ilk iki hücum koluyla çarpışmış olan müdafiini son derecede yorgun bir halde buldu, halbuki kendileri harbe zinde ve ateş gibi giriyorlardı. En şiddetli dövüş Topkapı'da oluyordu. İmparatorun sancağının dalgalandığı bu yerde, imparator, başlıca şövalyeleriyle fasılasız dövüşüyordu. Toplar, altı yüz kilo ağırlığında taş gülleler fırlatıyor, kurşunlar ve oklar durmadan işliyordu; kısa bir zamanda yerde belki yüz deve yükü ok yığılmıştı. Şehrin bütün çanları, bütün şiddetiyle, durmadan vuruyordu."

Müdafiler arasında, Ceneviz şövalyesi ve müdafaa serdarı Jan Jüstinyani, silahşorlarıyla beraber, bu son gecenin kan tufanı içinde, müdafaanın belkemiği yerindeydi; hepsi tepeden tırnağa zırh içinde, bazen mazgallardan aşağı sarkarak uzun ve ağır kılıçlarını, saatlerce yorulmadan sallıyorlardı; bazen, üzeri muhacimlerle dolu merdivenleri pazı kuvvetiyle deviriyorlardı.

Sultan Mehmed'in Rum vakanüvisi Kritovulos da, ki bu son umumi hücum hakkında en canlı tafsilatı verenlerden biridir, bu müthiş saatleri şöyle naklediyor:

"İlk hücum kolu ki, mensup oldukları ırklar ve dinler kadar, oklar, sapanlar, küçük karabinalar, tüfekler gibi çeşitli silahlarla mücehhez idiler, evvela ağır ağır ilerledi; çoğunun elinde, yalnız bir Türk palası ile bir küçük kalkan vardı. Sonra, bir lahza durup, çılgın sıçrayışlarla harici surun enkazı üzerine atıldılar, bir anda yüzlerce merdiven kale duvarına dayandı, müthiş naralarla birbirlerinin sırtına çıkıp sur-

lara tırmanmaya çalıştılar. En cesurları birbirlerine çengel gibi takılarak içlerinden bazıları surun üstüne çıkmaya muvaffak oluyordu, fakat orada cansız olarak yere yığılıyorlardı. Her iki taraf kudurmuş bir haldeydi, merhametsizce vuruyorlar, vuruluyorlardı. Nihayet padişah, bu birinci hücum kolunun geri alınmasını emretti. İkinci hücum kolunu teşkil eden Anadolu askeri ileri sürüldü. Atının üstünde ve baştan aşağı zırh içinde bulunan genç padişah:

"Evlatlarım, yiğitlerim... Kendinizi gösterin... İleri!.." diye bağırdı. Bu askerler, derhal, müthiş naralarla hendeği aştılar, şarampollere çıktılar, burada müdafiler ile muhacimler birbirine karıştı. Göğüs göğüse, boğaz boğaza çarpışma başladı; bir taraftan öldüren, diğer taraftan öldürülüyordu; çektirip topları daha ileriye sürdü ve fitillerine ateş verdirtti, taş gülleler, hesapsız müdafilerle beraber muhacimlerden de bir kısmını didik didik havaya uçurdu, o müthiş büyük tunç top, dev güllesini Likos vadisindeki şarampolün tam ortasına kondurdu. Bu gedikten hemen ileri fırlayan üç yüz kadar serdengeçti Türk askeri şehrin içine kadar girmeye muvaffak olmuştu, fakat orada hepsi şehit olmuştu.

Surlara fevkalade şecaatle atılmış olan bu ikinci hücum kolu da kati neticeyi alamamıştı; padişah nihayet onları da geriye çektirdi. Müdafiler görünüşte galip gelmiş gibiydiler; fakat Sultan Mehmed sona saklamış olduğu bütün kıtaları üçüncü hücum kolu olarak ileri sürdü; bunlar, terbiye-i askeriyesi ve şiddetiyle bütün kıtalarının üstündeydi, en mükemmel bir surette silahlandırılmış, yenilmez muhariplerdi; kargılı ve kalkanlı ağır yaya askerlerden, seçkin okçulardan ve mızraklı askerlerden ve on iki bin namlı yeniçeriden mürekkepti. Sultan Mehmed kıtalarını birbirleriyle rekabet edercesine cesaretle atılmaları için yüksek sesle teşvik ettikten sonra bizzat başlarına geçti ve onları hendeğe kadar götürdü; ok ve sapan ve fitilli tüfeklerle silahlanmış olanları orada durdurttu ve surun devrilmiş kısımları üzerindeki Rumların ve İtalyanların üzerine durmadan ok, taş ve kurşun yağdırmalarını emretti; müdafiler nefes alamayacaktı, sema ok bulutuyla örtülmüştü ki yeniçeriler ileri atıldı; birkaç sıçramada doldurulmuş hendeği aşıp şarampollere tırmandılar; hepsi ateşli, şahbaz delikanlılardı ve padişahlarının gözü önünde cenge atılışın sonsuz galeyanı içindeydiler, 'Allah Allah' naralarıyla kük-

remişlerdi. Duvarlara dayanan bir merdiven, derhal suru aşmak için atılanlarla donanıyordu. Bu dehşet saçan bir manzaraydı; dayanan merdivenler artık devrilmiyordu. Bu hücumun en kanlı sahnesi yine Likos Deresi vadisiydi."

Bir İtalyan müverrihi, Kristofor Rikşesio bu hücumdan bahsederken, "Kalkanlarıyla kendilerini muhafaza eden Türkler bir kaplumbağa sırtı teşkil ederek ilerliyorlardı ve Rumlar ise, onların üzerine taş ve tutuşturulmuş kükürt yağdırıyordu" diyor.

Şark ufkunda gökyüzü ağarmıştı, fakat güneş daha doğmamıştı, Likos vadisinde muharebe bütün şiddetiyle devam ederken Edirnekapı'nın şimalindeki surun burçları Sirko (Cambazhane) kapısı denilen altıncı askeri kapı üzerinde Türk sancaklarının dalgalandığı görüldü; bunu, halktan ve askerden müdafilerin müthiş bir feryadı takip etti: "Şehir alındı!.."

Burada, Ulubatlı Hasan adında bir cengâverin menkıbesini anlatmalıdır: Padişah, surlara ilk defa olarak tırmanıp Türk sancağını dikecek askere büyük bir mükâfat vaat etmişti. Zagnos Paşa kolundan Ulubatlı Hasan adında bir tüvana delikanlı, "insan ejderhası" bir muharip, sol elindeki kalkanını başının üzerine kaldırmış, sağ elinde yalınkılıç, harap olmuş sura ilk tırmanan Türk askeri olmuştu ve arkasından da otuz kadar cenk yoldaşı atılmıştı, bu cengâverlerin üzerine ok ve taş yağdırılıyordu; on sekizi şehit oldu, fakat Hasan, surun üzerinde sebat ederek elden ele ulaştırılan ilk Türk sancağını surun üzerine dikmeye muvaffak oldu, fakat büyük bir taş parçasıyla ağır yaralanarak dizleri üzerine düştü, son bir hamleyle doğrulmak isterken vücuduna otuz kırk ok birden saplandı ve orada, sancağın dibinde şehit oldu.

Solakzade Mehmed Hemdemî Efendi bu sahneyi şöyle tasvir ediyor: "Mübarizan-i tigzen ve bahadıran-ı safşiken gayret ve hamiyet idüb düşmene göz açdırmayup anı vahitte hisara uruç idüb liva-yı fethi bâlâ-yı burca dikekoydular ve her uruç idenler bu şevke savt-ı âlâ ile Sure-i Fatiha okudular.

Kal'asına çün dikildi rayet-i nusretnüma
Kal'a parmak kaldırup imane geldi güyiya.

Düşman gayret-i cahiliye ile var kuvvetlerin bâzuya getirüb biraz dahi cengi ikdam ittiler."

Türkler, şehre, müdafilerin hiç ummadıkları bir yerden girmişlerdi; o sırada imparator, bu altıncı askeri kapının ve yanındaki burçların zaptından bihaber, Topkapı civarındaki gedikleri müdafaa ediyordu.

Şehre ilk ayak basan fedailerden bir kafile Kora Manastırı'na, bir kafile de Vlaherna Sarayı'na hücum etmişti. Şehrin koruyucusu olan Meryem Ana'nın meşhur tasviri, ki muhasaranın elli birinci günü yüzü surlara çevrilmiş olarak dolaştırılırken yere kapanan ve sonra tufana tutulan tasvirdir, o günden beri bu manastırda bulunuyordu, bu hücum esnasında parçalanmış, kaybolmuştu.

Bokşiyardi Kardeşler diye tanınan üç Venedikli şövalye ile maiyetlerindeki askerlerin altıncı askeri kapıyı tekrar kapamaya muvaffak oldukları ve bir müddet için buradan diğer muhacim kafilelerinin girmesini önledikleri ve şehre ilk giren Türk cengâverlerinin tamamen şehit edildiği söylenir.

Likos vadisindeki muharebe bütün şiddetiyle devam ediyordu; hatta bir ara imparatorun, "Düşman gevşiyor!.. Biraz daha cesaret, kurtulacağız!.." diye bağırdığı işitildi; fakat tam bu sırada, imparatorun hemen yanı başında dövüşen serdar Jan Jüstinyani ağır bir yara aldı ve yere devrildi; yarasından oluk gibi kan boşanıyordu, derhal gemisine götürülmesini emrederek müdafaa hattından, adamlarının kucağında ayrıldı; imparator ayrılmaması için yalvarırken, yarasını sardırıp döneceğini söyledi; halbuki aldığı yara öldürücüydü. Turisina Bey Jüstinyani'nin vuruluşunu şöyle anlatır:

"Kaptanları ki mertlik davası edip gelmişti, gedikte ileri durup Burgaz üstünden bir gaziyle kılıçlaşırken bir gazi dahi aşağıdan yukarı dürtüp kılıç yalmanı göbeğinden baş gösterdi."

Halkondilis anlatır:

İmparator, derin bir teessürle Jüstinyani'ye:

"Nereye gidiyorsunuz?" diye sormuş, yaralı serdar:

"Allah'ın Türklere açmış olduğu yolu tutacağım!" demiş; o zaman İmparator Konstantin, yanında bulunan birkaç sadık bendesine dönerek:

"Haydi arkadaşlar, biz de boğuşmaya gidelim!" diye bağırmış.

Jüstinyani'nin cengâverlerinden o anda hayatta kalmış bulunanlar, şövalyeyle beraber çekilmişlerdi.

Jüstinyani, İstanbul müdafaasının muhakkak ki büyük kahramanıydı; ağır yaralı olarak müdafaa hattından çekilmesi, müdafaanın çökmesi demekti, onun içindir ki Rum müverrihleri sıkılmadan yarasını ehemmiyetsiz gösterirler: Franşes "Sağ ayağına bir ok saplanmıştı", Halkondilis "Bir kurşunla sağ elinden yaralanmıştı" derler. Kritovulos çok asil kalarak, "Büyük bir kurşun göğsüne rastladı, zırhını delip arkasından çıktı" der. Cenevizlilere düşman Venedikliler ise, iğrenç iftiralardan çekinmezler; Barbaro yaralandığını bile kaydetmeden, "Askerleriyle çekildi, gemisine koştu, kendisini kurtarırken, 'Türkler şehre girdiler' diye bağırıyor, ağız dolusu yalan saçıyordu, halbuki Türkler henüz şehre girmemişlerdi" diye yazar. Aslı, bu kumandan gibi Cenevizli olan Leonardo, "Koltuğundan vuruldu" dedikten sonra, yaralı dahi olsa mevkiinden çekilmesini hoş görmez ve "Şimdiye kadar gösterdiği şecaat kadar büyük bir alçaklık yaptı" der.

Cenevizli serdarın gemisi, derhal İstanbul limanını terk etmiş ve şafak vaktinin alacakaranlığından istifade ederek Marmara'ya açılmış, bütün süratiyle yol alarak iki gün sonra o zamanlar bir Ceneviz müstemlekesi olan Sakız'a varmıştı, fakat Jüstinyani, karaya çıkarılmadan gemide ölmüştü; adada Sen Dominik Kilisesi'ne gömüldü ve kabrinin üzerine şu kitabe konuldu: "Burada meşhur Jan Jüstinyani gömülüdür. Şark Hıristiyanlarının son imparatoru haşmetlu Konstantin'in büyük bir generali olduğu halde Türk Sultanı Mehmed'e karşı yapılan İstanbul muharebesinde yaralanıp vefat etmiştir."

İstanbul cengini yazmış olan Rum ve İtalyan tarihçiler, Türklerin Jüstinyani ve askerleri tarafından boş bırakılan yerden, şehre hiçbir mukavemet görmeden girmeye başladıklarını yazarlar; şurası muhakkaktır ki müdafaa serdarının yaralanması ve çekilmesi, müdafaanın birden felce uğramasının başlangıcı oldu. Barbaro, "Artık herkes, birdenbire muharebe mevkiini bırakarak ve Allah'tan merhamet dileyerek ve kadınlar gibi hıçkıra hıçkıra ağlayarak gemilere ve kadırgalara sığınıp canlarını kurtarmak için sahile doğru deli gibi koşuşuyordu" diyor. Ve bu sırada, şehrin çanları durmadan çalmakta

devam ediyor, sur boyunca toplar gürlüyor, Türk askerlerinin "Allah Allah" sesleri ve cenk naraları gökyüzünü dolduruyordu.

Jüstinyani'nin boş bıraktığı yeri bizzat imparator almış, elinde yalınkılıç, ümitsizce dövüşüyordu; bu noktada, hendeğin hemen yanı başında da Sultan Mehmed muharebeyi dikkatle takip ediyordu; Jüstinyani'nin yaralanıp askerleriyle beraber çekildiği ve müdafaanın gevşediği gözünden kaçmamıştı. En nazik an içinde bulunduğunu sonsuz bir sevinç içinde görüyordu, hemen atını ileriye sürüp yeniçerilere:

"Şehri alıyoruz!.. Hatta elimizde gibidir!.. Bakınız, karşımızda cenk eri kalmadı!.. Askerlerim!.. Askerlerim!.. Beni takip ediniz!.. Şehir bizimdir!.." diye bağırdı.

Kritovulos, Sultan Mehmed'in de bu noktada bizzat dövüştüğünü yazar ve "Muhaciminin başına geçti, müthiş naralar atan Türk askerleri koşarak padişahı takip ettiler, şiddetli ve kısa bir mücadeleden sonra topların yerle bir ettiği surun enkazı ile şarampollere tırmandılar, son müdafiler şarampol ile dahili sur arasındaki küçük bir kapıya doğru kaçıyordu" der. Türk askerleri, artık Likos vadisi ile altıncı askeri kapı gediğinden ve daha birçok noktadan şehre bir sel halinde giriyordu, sur harabelerinin, burçların üzerinde sayısız Türk bayrakları dalgalanıyordu. Şehir zapt edilmişti, artık fırdolayı surlar boyunca ve şehir içinde hiçbir yerde mukavemet gösterilmiyordu; Türk askerleri şehrin sokaklarına dağılmaya başlamıştı.

Surun Topkapı ve Edirnekapı gibi büyük kapıları, ilk girenler tarafından içeriden açılmıştı. Bunları diğer kapıların açılması takip etti ve şehre bütün kapılardan Türk askerleri akmaya başladı.

Çanlar mütemadiyen çalıyor ve dakikalar geçerken, bir veya birkaç tanesi susuyordu... On beş dakika içinde, şehre yetmiş bin kadar Türk askeri girmiş bulunuyordu. Sultan Mehmed, Topkapı karşısında dikilmiş büyük sancağının altında, at üzerinde, bu muhteşem girişi seyrediyor ve sevincinden ağlamamak için kendisini zor tutuyordu. Şehrin müdafii İmparator Konstantin'e gelince, on asırlık bir imparatorluğun son hükümdarına yakışan ulvi bir kahramanlıkla, kılıcı elinde olarak ölmüştü; şöyle ki: şehrin alındığını görünce, bir Arap kısrağının üzerine atlamış, arkasından dört sadık silahşor, Fransuva dö Toled, Teofilos Paleologos ve İlliryalı Jan'la dörtnala

Likos vadisinden sur boyunca şimale, Edirnekapı'ya doğru çıkmıştı, orada atından yere inmiş, hayvanı başıboş bırakmış, üzerinden imparatorluk alametlerini çıkarıp bir köşeye fırlatmış, yalnız, ayakkabılarını çıkarmayı unutmuştu; "kampajiya" denilen kırmızı bağlı ayakkabılarının üzerinde, imparatorluk alameti çift başlı Bizans kartalları resmi vardı; kılıcını çekerek, üç silah arkadaşıyla ve üniformasının altındaki adi bir süvari neferi elbisesiyle, şehre giren Türk kıtalarının önüne atılmıştı: öyle ki, kendisiyle beraber o anlarda can veren bu üç sadık adam, imparatoru bir saniye içinde gözden kaybetmişlerdi. Ağzından zapt edilen son sözü, "Belde gitti, ben hâlâ yaşıyorum!.." feryadı olmuştur. Öldüğü yer kati olarak tespit edilememiştir. Bir yeniçeri tarafından öldürüldüğü yahut muhacimlerin ve hatta firar eden müdafilerin ayakları altında kalarak telef olduğu söylenir. Solakzade ise şöyle bir sahne nakleder:

"Tekfur atına süvar olup bir canibe firar üzere iken yol üzerinde azap tayfasından bir mecruh natüvan cerahatinden kan ziyade revan olmağın bir kûşede düşüp kalmış ve zahminden cari olan huni içre gark olup tekfur-ı binurun nazarı ol biçareye dûş olıcak diledi ki bir tig-i tiz ile derdmendi telef ede, ol natüvan dahi can havliyle hemen yerinden sıçrayıp tekfurun belinden sarılıp atından ayırdı ve zemine nakşidüp kaydını kayırdı, yani başını kesip cihana gelmediğe döndürdü."

Bu rivayetin hakikatten çok uzak olduğu muhakkaktır; bilahara bu yaralı "azap", diğer rivayetlerde İmparator Konstantin'in başını kesen "arap" olmuştur.

Muhasaranın bu son gecesinde, umumi hücumun başladığı saate dönerek, şehrin Marmara ve Haliç surları boyunda geçen vakaları da kısaca nakledelim.

Haliç'te, Ayvansaray ve Balat surları önünde, Zagnos Paşa kıtaları, kara surları önündeki askerle rekabet edercesine ileri atılmışlardı; gemilerin güvertelerinden veya surun hemen yanı başına çekilip bağlanmış geniş dubaların ve salların üzerinden kaleyi bir ok yağmuruna tutmuşlar ve okçuların himayesi altında bedenlere dayanan merdivenler de serdengeçtilerle nakıl gibi donanmıştı; karşılarındaki müdafilerin kumandanı da Venedikli Kaptan Gabriel Trevizan'dı; burada, saatlerce çok kanlı çarpışmalar olmuştu.

Zagnos Paşa'nın sağında, Haliç ve kara surlarının köşesinden Eğrikapı'ya kadar devam eden kısımda Karaca Paşa kıtaları, aynı eşsiz cesaret ve ateşle surlara atılmıştı, yukarıda da zikredildiği gibi, bir ara altıncı askeri kapıdan şehre girmeye de bu kıtalar muvaffak olmuş ve Zagnos Paşa maiyetinden Ulubatlı Hasan ismindeki dilaver surun üzerine de ilk Türk bayrağını burada dikmişti.

Hamza Paşa kumandasındaki donanmaya gelince, bugünkü Ahırkapı sahilinden Samatya'ya kadar uzanan deniz suru boyunca dizilen gemiler, keza, surların üzerine ok ve kurşun yağdırıyor ve imkânın el verdiği noktalarda sur dibine yanaşan gemilerden daracık sahil şeridi üzerine sıçrayan serdengeçtiler, surlara merdivenler dayayarak mazgallara tırmanıyorlardı. Şehre kara surundan Türk askerinin bir sel gibi boşanıp girdiği anlarda, Marmara surunda Ahırkapı'dan da bir hücum kolu surdan aşmaya muvaffak olmuş ve ilk hamlede hayli şehit verdikten sonra, şehrin içine yayılmaya başlamıştı ki, Ahırkapı civarında, düştükleri yerde gömülen bu meçhul şehitlerin kabirleri, hâlâ durmaktadır. Aradan çok geçmemişti ki, şehrin Marmara suru kapıları da içerden açılmış ve Ahırkapı'dan Samatya'ya kadar bu surun üzeri de Türk bayraklarıyla donanmıştı; Ayasofya önüne ilk gelen Türk kıtalarının da Ahırkapı'dan giren askerler olduğu muhakkaktır.

Müdafaanın felce uğramasıyla başlayan müthiş paniği, Schlumberger şöyle tasvir ediyor:

"Bitap düşen son müdafiler kıtalden kurtulmak için kaçmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı; Türklerin kılıcını enselerinde hissediyorlar; Türklerin şehre girdiğini işiten şaşkın ve perişan halk kitlelerine karışarak limana doğru koşuyorlardı; müdafaadan en son çekilenlerden Bokşiyardi Kardeşler de atlarını dörtnala sürerek limana inmişler ve Galata'ya can atmışlardı. Limandaki bütün İtalyan gemileri zincirin arkasında toplanmıştı. Kıyıya varabilenler –eğer yüzme biliyorlarsa– hemen soyunup denize atlıyorlar ve mensup oldukları devletin bayrağını taşıyan gemilere doğru yüzmeye başlıyorlardı; çoğu da boğuluyordu; mesela Floransalı Tedaldi hatıratında sekiz Venedikliyle beraber yüzerek bir Venedik kadırgasına gittiklerini ve bazı gemilerin son firarileri toplamak için öğleye kadar limanda kaldıklarını anlatır."

Büyük Venedik, Trabzon, Tana ve Girit kadırgalarının limandan çıkması için zincirin açılması, indirilmesi mevzubahis değildi; bütün kadırgaların kürekçileri yerlerini aldıktan ve yelkenler açıldıktan sonra zincire yaklaşmışlar, liman müdafaasını iade etmiş olan Tanalı Kaptan Alvazio Diyedo'nun kadırgasından indirilen iki kuvvetli adam, İstanbul limanının bu meşhur zincirini baltayla ikiye bölmüşler, zincir Haliç'e batarken gemiler bir kafile halinde limanı terk etmişlerdi.

1453 yılı Mayıs'ının yirmi dokuzuncu salı günü doğan güneş, İstanbul'u Türklerin elinde bulmuştu; fakat sabahın ilk saatlerinde şehre giren Türkler yer yer sokak muharebeleri yapmaya da mecbur olmuştu; limana, ancak öğleye doğru inilmişti; ki, o sırada limanı terk etmiş olan firari gemileri Sarayburnu'ndan Marmara'ya açılıyordu, şehrin deniz surları Türk bayraklarıyla donanmış olarak görülüyordu. Barbaro, İstanbul'dan ayrılışlarını şöyle anlatır: "Önde bizim kadırgamız –Diyedo'nun kadırgası– arkasında Girolamo Morosini'nin kadırgası, sonra Trabzon kadırgası, sonra Sinyor Gabriel Trevizan'ın harp kadırgası ki bu bahadır kaptana yazık oldu, karada, müdafaa hattında Türklere esir oldu, sonra üç Kandiye kadırgası... Kuvvetle esen bir şimal rüzgârı sayesinde saatte on iki mil süratle gidiyorduk... Eğer hava sakin olsaydı veya lodos rüzgârı esseydi, hepimiz yakalanmıştık... Biz İstanbul'u terk ettiğimiz vakit, Türk donanması üzerimize gelmedi, çünkü Türk gemilerinin hepsi sahile yanaşmış, içleri bomboştu, reisler, gemicileriyle beraber şehre girmiş bulunuyorlardı. Yoksa, zincirin gerisinden tek gemimiz bile çıkamazdı. Mürettebatı karaya alınmış olan on beş kadar Ceneviz gemisi, Bizans ve Ankona gemisi ve imparatorun beş kadırgası, Türkler tarafından zapt edildi, sekiz Ceneviz gemisi de akşama doğru kaçmaya muvaffak oldu.

İtalyan müdafilerin en ileri gelenlerinden ve Vlaherna'da esir edilen Venedik Cumhuriyeti'nin İmparator Konstantin nezdindeki elçisi Girolamo Sultan Mehmed'in emriyle, başı kesilerek idam edildi.

Elli üç gün süren müthiş bir muhasaradan sonra, son saatlerde binlerce şehidin kanı seller gibi akarak kılıçla zapt edilmiş olan şehir, asker tarafından baştan başa yağma edilmişti ve sakinlerinden alınmaya değer kadın, erkek ve çocuklar esir edilmişti, fakat muka-

vemet görmediği yerde Türk askeri, Schlumberger ve ona benzer garazkâr müverrihlerin müfteriyane yazıları aksine halka kılıç çekmemişti ve İstanbul'da, bu mahşer gününde dökülmesi tabii olan kandan başka kıtal olmamıştı. İstanbul'da, yine bu mahşer gününde tabii görülmesi gereken tecavüzler, Türk ordusuyla beraber İstanbul surları önüne gelmiş ve Türk ordusuyla beraber şehre girmiş muhtelif Hıristiyan milletlerine mensup maceraperest serseriler –Kritovulos bunları bütün milletlerden mürekkep bir çılgın güruh diye tasvir eder– tarafından yapılmıştı ki, sabahın saat dokuzundan sonra bunun da önü alınmıştı. 15. asrın ortasında yaşamış olan Sultan Mehmed ile askerleri vicdan sahibi müverrihlerin kaleminde daima pak ve dirahşan kalacaktır. Burada şunu da kaydetmek lazımdır ki, Sultan Mehmed'in girdiği İstanbul ancak beş gemisi bulunan ve askerlerine ücretlerini güçlükle ödeyebilen, Garplılardan yardım bekleyen, yoksul düşmüş bir imparatorluğun payitahtıydı ve bu imparatorluğu bu perişan hale koyan, başta kiliseleri gelmek üzere bu sekiz asırlık hazinelerini yağma eden, İstanbul sokaklarını, günlerce masum halkın kanıyla sulayan Venedikli Anriko Dandolo'nun Latin ırkından Haçlı askerleriydi ve bunlar miladın 13. asrı başında İstanbul'a, Sultan Mehmed gibi, ulvi bir siyasi gaye uğrunda değil, Müslümanlarla dövüşmek için denize açılmışlarken, İstanbul imparatorunu çok zayıf gördükleri ve İstanbul'da yağma edilecek hazineler bulunduğunu bildiklerinden çapul için dümen kırıp Boğaz'dan Marmara'ya girmişlerdi. Ve yine burada unutmamalıdır ki, Sultan Mehmed, şehre resmen ayak bastıktan az sonra, Ortodoks mezhebinin en yüksek makamı olan İstanbul Patrikliği'ni kendi kariha-i şahanesinde ihya edecek ve İstanbul Rumlarına bir mezhep hürriyeti fermanı verecektir. Bu ne ulvi büyüklük ve necabettir. Kin ve garazın müthiş yağma ve kıtal iftiralarını hakaretle baltalayan ne muhteşem bir tarihi hakikattir. Büyük Hamid ne kadar güzel söyler:

Methinde şairane ilhamlar gerektir,
Tarifi yerde bitmez arşa çıkan kibarın!

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da

"Ol Muhammed oldu Hak'tan rehnüma-yı cümle halk
Bu Muhammed andan açtı bab-ı rahmetküsteri..."

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a Topkapı'dan 29 Mayıs Salı günü, bir rivayete göre de ertesi çarşamba günü öğleye doğru pek ihtişamlı bir alayla girmişti.

Rikâb-ı hümayununda yürümesi âdet olan Enderun ağalarının altın sırmalar ve mücevherlerle süslü rengârenk göz alıcı kıyafetleri, levent vücutları ve genç, güzel yüzleri, beyaz atının üstünde azim, irade, kuvvet, kudret ve zafer timsali olarak azamet ve vakarla oturmuş genç hükümdarı şanına layık bir debdebeyle kuşatmıştı. Sarayın iç ve dış halkından bin kişiyi bulan bu halkın iki yanı sıra da bin kadar kemankeş tüvana pehlivanlar ve onların önü sıra da sancaklarla beraber yeniçeriler yürüyordu; padişahın arkasından da, atlar üstünde vezirleri, kumandanları, ordusunun ileri gelen umerası geliyordu; onların arkasından da, dalga dalga yeniçeri kıtaları, Rumeli ve Anadolu askerleri geliyordu. Turisina Bey bu girişi şöyle tasvir ediyor:

"Hazreti Muhammed'in Burak'a binip cennet seyrine gittiği gibi Sultan Mehmed Gazi, ulema ve ümerasıyla İstanbul kalesinden girdi.

Ol Muhammed oldu Hak'tan rehnüma-yı cümle halk
Bu Muhammed andan açtı bab-ı rahmetküsteri...

Ve bu esnada herkes:

avazesini yükseltirdi."

Alay bugünkü Şehremini semtine gelmişti ki öğle ezanı okunmaya başladı. Bu, surlar üzerinde askerler tarafından okunan fetih ezanlarından sonra İstanbul'da okunan ilk vakit ezanıydı. Fatih Sultan Mehmed hemen atından indi, ulemadan Akşemseddin Efendi'nin imametiyle, orada kalabalık bir cemaatle namaz kıldı. Namazdan sonra, seccadesinin serildiği yere bir hatıra olarak kendi adına ve süratle küçük bir cami yapılmasını emretti; ki birkaç gün içinde tamamlanan ve o zamandan beri halk ağzında Şehremini Camii adıyla anılan bu tarihi mabet, mimari bir kıymet taşımadığından ötürü, İstanbul'un beş yüzüncü fetih yılının yaklaştığı bir sırada İstanbul Belediyesi tarafından yıktırılmış, yerine bir meydancık açılmıştır.

Padişah, şehrin en büyük caddelerinden geçerek doğruca Ayasofya'ya gitti, cihanın en büyük yapılarından biri olan bu kilisenin muazzam tunç kapıları önünde atından indi ve hemen secde-i şükrana kapandı, sonra, yerden teberrüken bir avuç toprak alarak başındaki tülbendin arasına serpti; maiyetiyle beraber, sessiz ve hürmetkâr, ağır adımlarla içeri girdi ve uzun bir müddet muhteşem mabedin içini temaşa etti. Sonra, ulemadan birini mihraba geçirterek, devlet erkânı ve ordu kumandanları, ulema ve şeyhlerle beraber iki rekât namaz kıldı, Jüstinyen'in meşhur kilisesi, bu suretle Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye tahvil edildi. Fakat cami olarak resmi küşadı, haziranın birine rastlayan cuma günü namazıyla yapılacaktı. Bir rivayete göre, bu ziyaret esnasında, kilisenin gizli bir salonuna gizlenmiş olan Ortodoks Kilisesi'nin yüksek payeli ruhbanı meydana çıkarak huzurunda diz çöktüler ve padişaha aman dileyerek sığındılar. Sultan Mehmed ayağa kalkmalarını söyledi, hayatlarının bütün İstanbul Hıristiyanları gibi kendi himayesi altında olduğunu bildirdi.

Sultan Mehmed'in, bu anda, bilhassa öğrenmek istediği tek şey, İmparator Konstantin'in akıbetiydi; kendisine tacını ve tahtını teslim etmektense ölümü tercih edeceğini söyleyen bu adam, şehir Türklerin eline düşerken hakikaten ölmüş müydü, yoksa limandan kaçan gemilerden birine atlayıp gitmiş miydi? Daha şehrin sukutuy-

la beraber, ölüler arasında imparatorun cesedini aramaları için emir verilmişti. İmparatordan sonra Bizans Devleti'nin en nüfuzlu siması Grandük Notaras, iki oğlu ve bütün ailesiyle beraber esirler arasındaydı; padişah tarafından kabul edilmiş, iltifat görmüş ve imparator hakkında sorulan suale verdiği cevapta, o müthiş anda yanında bulunmadığı için akıbetini bilmediğini söylemişti. Burada muhtelif rivayetleri nakletmek lazımdır.

Ayaklarına kırmızı üzerine altın kartallı ayakkabılar giymiş bir ceset bulunmuştu; yüzü kanlı bir çamurla sıvalıydı, başı kesilmiş, yıkattırılmış ve esirler arasında bulunan Bizans ileri gelenlerine gösterilmiş, bunlar, imparator olduğunu söylemişlerdi. Diğer bir rivayete göre ceset başsız bulunmuştu ve ayakkabılarından imparatora ait olduğu tahakkuk etmişti, sonra bir yeniçeri, imparatorun başı diye bir kelle getirmişti, Grandük Notaras'a gösterilmiş, Notaras yeniçerinin iddiasını tasdik etmişti.

Bunun üzerine Ogüsteon'da bir mermer sütun üzerine konularak teşhir edilmiş, sonra tahnit edilerek Bursa'ya ve Anadolu'nun diğer büyük şehirlerine gönderilmişti.

Diğer bir rivayete göre bu yeniçeri, kesik başı padişahın ayakları altına atmış:

"Şevketlu padişahım, işte düşmanının kellesi!" demişti; Sultan Mehmed, o sırada yanında bulunan Bizans eşrafından Andre isminde bir zata sormuş, o da hıçkıra hıçkıra ağlayarak:

"Efendimiz, kayserin başıdır!.." demiş, Sultan Mehmed, bunun üzerine, bu yeniçeriye zengin bir tımar ihsan etmişti.

Bir başka hikâyeye göre, getirilen kesik baş Bizans zadegânı tarafından imparatora aittir diye tasdik edildikten sonra Sultan Mehmed, 'İmparator Konstantin!.. Sen necip ve asil bir kahramansın!" diyerek eğilir, başın alnından öper ve patriğe gönderterek, "Gümüş bir vazo içine koysunlar ve Ayasofya'da yalnız kendilerinin bileceği bir yere gizlice defnetsinler!" emrini verir, cesedi de Galata'ya göndertip gizlice defnettirir.

Diğer bir rivayete göre, ceset, Vefa civarında, son zamanlara kadar Konstantin'in mezarı diye gösterilen yere defnolunur. Bir başka rivayet de şudur:

İmparatorun başını kesmek şerefi iddiasıyla bir yeniçeri padişa-

hın huzuruna çıkar, fakat bir zenci atılır: "Yalandır, ben kestim!" der; fakat mükâfat umarken Sultan Mehmed kendisini derhal cellada teslim edip başını vurdurur, zira kendisini resmen Rumların kayseri ilan ettiği için, aynı tahtta meşru selefinin katilini cezalandırmış olur. İmparatorun başının bir zenci veya Arap tarafından kesildiği rivayeti, Türkler arasında en yaygın olanıdır.

Sultan Mehmed, şehre ilk girdiği gün, Ayasofya'nın içinde ilk namazını kıldıktan sonra büyük mabedin kubbesinin üstüne çıkmış ve oradan şehri temaşa ederken dudaklarından Farsça şu beyit dökülmüştü:

Perdedar-i miküned der kasr-ı kayser ankebut
Bûm növbet mizened ber kubbe-i Efrasiyab!..

Yine aynı günde, Galata Cenevizlilerinin reisi Anje-Jan Zaharya'nın murahhasları Sultan Mehmed'in huzuruna gelerek Galata Cenevizlilerinin kemal-i mutavaat ile kendisine dehalet ettiklerini ve sulh şartlarını öğrenmek istediklerini bildirdiler. O günlerde, Galatalılar da korku ve dehşet içinde, panik halindeydi; ileri gelen tüccarlar ve zenginler yükte hafif pahada ağır eşyalarıyla gemilere can atıyor, İtalya'ya kaçmaya hazırlanıyordu ve dolan gemiler küçük kafileler halinde limandan çıkıyordu; bundan fevkalade hiddetlenmiş bulunan Sultan Mehmed, murahhaslara sert bir lisanla:

"Benden mi kaçıyorlar? Siz Cenevizlilerin hepinizden kurtulmayı pekâlâ arzu edebilirim!" dedi. Bunun üzerine bizzat Zaharya ile meclis azalarından mürekkep bir heyet İstanbul'a geçerek padişahın huzuruna çıktı ve kendilerini fevkalade nezaketle kabul eden Fatih Sultan Mehmed'e Galata şehrinin anahtarlarını teslim etti. Padişah da mayısın otuzuncu ve otuz birinci günleri iki defa Galata'ya gitti ve bu ziyaretlerinde, bugünkü Galata Kulesi müstesna, şehrin bütün sur ve burçlarını yıktırttı ve yıkılan kalede ne kadar top varsa aldırttı; firarilerin bir listesini çıkarttırarak bıraktıkları mal ve mülklerini müsadere ettirdi. Firariler ilk merhale olarak Sakız Adası'na iltica etmişlerdi; Sultan Mehmed arkalarından kendilerine bir ferman gönderdi, bu fermanda üç ay zarfında Galata'ya döndükleri takdirde müsadere edilen mal ve mülklerinin iade olunacağı bildiriliyordu.

Yine bu ilk günlerin vakaları arasında Grandük Notaras'ın idamını anlatmak lazımdır:

Mutaassıp bir Ortodoks olan Notaras, Latin Kilisesi'yle birleşme taraftarlarının ve İstanbul'daki İtalyanların menfuru idi; muhtelif rivayetlere göre vakanın hakikati şu olsa gerektir: İki oğlu, kızları ve karısıyla beraber esir edilen Notaras, Fatih Sultan Mehmed'in iltifatına nail oldu, huzura kabul edildi, genç hükümdar tarafından bizzat teselli edildi ve Sultan Mehmed, gayet zeki ve Rumlar üzerinde büyük siyasi nüfuz sahibi olan bu devlet adamına kendisini İstanbul valisi tayin etmek niyetinde olduğunu ima etti. Notaras'ın elinde mühim siyasi vesikalar vardı, bunların arasında en ehemmiyetli olanlarının da, Sadrazam Halil Paşa'nın, Sultan Mehmed'e açıkça ihanetini ispat eden ve Konstantin ile Notaras'ı mukavemete ve şehri müdafaaya teşvik eden gizli mektuplarıydı. Grandükün padişaha bu hususu arz etmiş olması da muhtemeldir.

Grandükün muhafaza altında bulundurulduğu yere iadesinden bir müddet sonra iki oğluyla beraber idamını ve Fatih Sultan Mehmed'in bir emrivaki karşısında bırakılmasını, Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın nefis müdafaası uğrunda yaptığı son derece cüretli bir işi olarak görebiliriz. Öyle ki, ihanet vesikalarıyla beraber, masum çocuklar da olsa, bu ihanetin bütün şahitleri yok edilmiştir. Hiç şüphesiz ki Çandarlı hakkındaki şüpheleri ve bundan doğan gazap ve nefreti, şehre girdikten ve Notaras'la görüştükten sonra, son haddine varmış olan genç padişah vezirin ölüm kararını verdi.

Dükas'ın anlattığına göre Sultan Mehmed Notaras'la evvela biraz sert konuşmuş:

"Büyük bir siyasi nüfuzu temsil ediyorsunuz, benim bu şehre gireceğimi de biliyordunuz, şehri teslim etmemekte ısrarınızla dökülen kanlardan mesuliyetinizi müdrik misiniz?" diye sormuş. Grandük:

"Ne kayser ve ne de ben başka türlü hareket edemezdik, her ikimiz de en mahrem adamlarınızdan, mukavemet etmemiz için ısrarla mektuplar aldık ve cesaretlendirildik!" cevabını vermiş.

Kalem, Notaras'ın idamı vakasında şaşkın ve perişan ve kindar mağluplar ve garazkâr fanatikler tarafından büyük Fatih Sultan Mehmedimiz'e sürülmek istenilen iğrenç bir iftirayı zir ü zeber etmek isterken bile titriyor:

"Sultan, bir cümbüş esnasında Notaras'tan küçük oğlunu istemiş, Notaras ret cevabı vermiş, bunun üzerine o da Notaras ile oğullarının idamını emretmiş!.."

Daha muhasaranın arifesinde, bir Bizans elçisine, "Benim kudretimin yettiği işler, sizlerin muhayyilenizin bile hudutları dışındadır!.." diyen bu dâhi, kumandanlarına hitaben söylediği hücum nutkunda, "Ne kadar yüksek bir maksada hizmet ettiğimizi göz önünde bulundurunuz, İstanbul'un adı geçen yerlerde, o şehri zapt eden kahramanlar olarak şan ve şerefle anılacaksınız!" demişti. İstanbul'a girdiği zaman, yeryüzündeki bütün gözlerin kendisine çevrilmiş olduğunu biliyordu. Pek ulvi bir iradenin timsali olan Fatih, şahsında, koca bir milletin ve muazzam İslam âleminin kudret, kuvvet ve şevketiyle beraber seciye ve ahlak nezahetinin de temsil edildiğini bilen büyük adamdı; İstanbul'un fethinden sonra daha rubu asır, imparatorluk tahtında ilim ve sanatın büyük hamisi, ordularının başında büyük kumandan olarak hükümran olacaktı; bütün ömrü boyunca "cümbüş meclisleri" olmayacaktı; meclisleri, asrının en seçkin ulemasının hazır bulunacağı arifler, hâkimler toplantısı olacaktı; felaketzede Notaras'ın küçük oğlu afet-i devran, bir mahbub-ı cihan dahi olmuş bulunsa, Fatih kılıç ve kalem tutan elini bir biçare çocuğun iffetiyle ve kanıyla lekeleyecek insan değildi. Hiç şüphesiz ki İstanbul fatihinin pak ve direhşan hatırası bu naçiz kalemin müdafaasından müstağnidir; ruh-ı pürfütuhu şad olsun. Burada Hamid'i de rahmetle analım:

Ecr-i azîm-i vasfın kaydında gönlüm, ey şah!..
Affeyle bu kusurun sen ol günahkârın...

Bugünlerin vakaları arasında, kaderini imparatorun kaderine bağlamış Şehzade Orhan'ın akıbetini de kaydetmek lazımdır. Fatih Sultan Mehmed, ölü veya diri, bu prensin muhakkak ele geçirilmesini emretmişti. Marmara surunda bir burcun müdafaasını üzerine almış olan şehzade, bir rivayete göre, şehre ilk giren muhacimlerin arasına karışıp hüviyetini gizlemek istedi, fakat derhal tanındı ve idam olundu. Diğer bir rivayete göre de Türk askeri şehre kılıçla girerken kendisini kale bedeninden aşağı atarak intihar etti, başı kesilerek Sultan Mehmed'e götürüldü.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da, haziranın 18'ine kadar yirmi gün kaldı; haziranın birinci cuma gününe kadar şehir dışındaki otağ-ı hümayununda kalmıştı ve Vlaherna Sarayı'nın geçici ikametgâh olarak hazırlanmasını emretmişti. Fethin dördüncü cuma günü, cuma namazıyla Ayasofya'nın cami olarak resmi küşadını yaptı ve o gün Vlaherna Sarayı'na yerleşti. Fethin ikinci çarşamba günü Sadrazam Çandarlı Halil Paşa azil ve tevkif edilmiş, Yedikule Zindanı'na atılmış, bütün malları ve mülkleri müsadere olunmuştu. 120.000 duka altını gibi muazzam bir nakdi çıktı ki paşanın bu servetini Bizanslı tüccarlar eliyle işlettiği de söylenir. Vezirin kadıasker bulunan kardeşi ile Edirne kadısı olan oğlu da azledilmişlerdi ve bütün yakın dostları devlet hizmetinden uzaklaştırılmışlardı. Çandarlı ailesi, Osmanlıoğullarının başvezirliğinde adeta bir veraset usulü tesis etmiş gibiydiler. Halil Paşa'nın azliyle Çandarlıların felaketini, padişah ile padişahın itimadını kazanmış Zagnos Paşa'nın Halil Paşa'ya karşı beslediği kinde ve Sultan Mehmed'in Çandarlı ailesini hanedanına bir rakip aile gibi görmesinde arıyan müellifler vardır; öylesine ki, Fatih Sultan Mehmed'i adeta "sinsi bir kindar adam" ve tevkif ve hapsinden kırk gün sonra Halil Paşa'nın idamını da "İstanbul fethinin zafer şenlikleri gürültüsüne boğulmuş bir vaka" gibi gösterirler; Halil Paşa'nın dillere destan olmuş rüşvet meylini kabul etmezler; Bizans imparatoru ve devlet erkânı, bu arada bilhassa Notaras'la sıkı ve dostane münasebetlerini, İstanbul muhasarası ve cengine muhalefetini de tevile kalkışırlar. Aile rekabeti mevzubahis olursa, Halil Paşa'nın idamında kardeşi Süleyman Çelebi ile oğlu İbrahim Çelebi de kendisine terfik olunurlardı; halbuki İbrahim Çelebi meslek değiştirerek bilahara sadrazamlığa kadar yükselecektir.

Kin meselesine gelince, İstanbul fethinden iki yıl evvel, Sultan Mehmed'in cülusu merasiminde, bulunması lazım gelen mevkie gelmekte tereddüt eden ve dolayısıyla kendisini adeta azledilmiş gören sadrazam, ibka edilmezdi. Çandarlı Halil Paşa muhakkak ki malumatlı ve tecrübeli büyük devlet adamıydı; fakat bu kıymet ve meziyetleri mürteşi olmasına ve Sultan Mehmed'in gayelerine ihanetine mâni değildir. Yukarıda saydığımız meziyetlerinden dolayı ki vezirin irtişa zaafına çoğu kere göz yumulduğu da görülmüştür. Zamanında halk ağzına düşmüş vakalardandır:

Daha İstanbul seferi arifesinde, bir gün Edirne'de veziriyle beraber dolaşan genç padişah, bir kapının önünde zincirle bağlı bir tilki görmüş, gülerek:

"Zavallı mecnun!.. Hürriyetine kavuşmak üzere niçin Halil'e başvurmuyorsun?" demişti.

Yine İstanbul seferi arifesinde Lukas Notaras, sefaretle Edirne'ye gelmişti; o zaman halk ağzında Halil Paşa'ya rüşvetler geldiği, fakat elçinin padişahın azmi karşısında hiçbir şeye muvaffak olamayarak dönmeye mecbur kaldığı dolaşmıştı. Manzume *Düsturname-i Enveri*'dendir:

Şah-i gazi kasd-i İstanbul ider
Künkler döktü çeküp aldı gider

Kir Lika geldi Halil'e dir meded
Mal çok aldı şahi kılmaya red

Oku şah attı anı kim döndürür
Bes Halil anları mahzun gönderür.

Fakat, fetihte Notaras'ın canlı olarak ele geçmesi ve Fatih'le mülakatında ihaneti bütün çıplaklığıyla arz etmesi, kendisiyle oğullarının felaketine sebep olmuşsa da, peşi sıra Halil Paşa'yı da cellat satırı altında diz çökertmiştir; Fatih'in pençesinde kahrolan Çandarlı, herhalde masum ve mazlum değildi.

Ayasofya'da 1 Haziran Cuma günü büyük bir cemaatle kılınan cuma namazından sonra, Sultan Mehmed, büyük bir alayla Vlaherna Sarayı'na gitmişti. Ayasofya müstesna, bütün kiliselere dokunulmamıştı, ruhbana Ortodoks anane ve âdetlerine göre bir patrik intihap etmeleri, İstanbul Hıristiyanlarıyla ruhbanının ve intihap edilecek patriğin bizzat padişahın himayesi altında oldukları tebliğ edildi. Ayrıca şehre tellallar çıkarılarak gizlenmiş olan halkın her türlü korku ve endişeyi atıp evlerine dönmeleri ve işleriyle güçleriyle meşgul olmaları ilan edildi. Hammer, "Sultan Mehmed, bir büyük kumandanlık hünerine bir devlet adamı maharetini ilave ediyordu. Eli henüz kılıcındayken yeni fethettiği memleket-

te hükümetini, hakimane siyasetiyle yerleştiriyordu" diyor. Patrikliğe muhafazakâr Ortodoksların en nüfuzlu siması Genadiyus seçildi; seçimden sonra, padişah tarafından, ileri gelen rahiplerle beraber, Vlaherna Sarayı'nda mutantan merasimle kabul edildi ve şerefine mükellef bir ziyafet verildi. Uzun ve dostane mülakattan sonra, Genadiyus saraydan ayrılırken, genç hükümdar ihtiyar ruhani reise gayet kıymetli taşlarla işlenmiş bir asa verdi ve:

"Patrik olunuz, Cenabı Hak sizi muhafaza buyursun, her vakit dostluğumdan istifade edebilirsiniz, sizden evvelki patriklerin nüfuz ve salahiyeti neler ise, her zaman için onlara sahipsiniz!" dedi.

Sonra patriği avluya kadar teşyi etti, orada, devlet erkânına, makamına kadar patriğe refakat etmelerini emretti. Patrik, saraya gelirken ve dönüşünde, kadim ananeye uyarak, Sultan Mehmed tarafından hediye edilmiş ve üzerine gayet kıymetli bir eyer takımı vurulmuş beyaz haşalı bir ata binmişti. Patriklik makamı olarak evvela büyük Havvariyun Kilisesi tayin edilmişti ki, bu kilisenin yerine de Fatih Sultan Mehmed, kendi adına büyük bir cami ile medreselerini ve türbesini yaptıracaktır; fakat Genadiyus bu kilisenin harap ve fetihte kapısı önünde bir Türk askerinin öldürülmüş bulunmasından ötürü Haliç Feneri'nin yukarılarındaki Panaia Kilisesi'ni (bugünkü Fethiye Camii) tercih ve rica etmiş ve ricası derhal kabul edilmişti. Padişah, arkasından patriğe bir de berat göndermişti ki bunda, "Kimse patriğe tahakküm etmesin. Kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin, patrik ve maiyetinde bulunan büyük ruhban her türlü umumi hizmetlerden affedilmişlerdir. Rumların izdivaç ve defin merasimleri vesair âdetleri Rum Kilisesi usul ve kaidelerine göre yapılacaktır. Büyük paskalyalarının tesidine devam edecekler, bu münasebetle Rum mahalleleri kapıları üç gece açık kalacaktır" deniliyordu. Yalnız, istisnasız bütün kiliselerin çan çalmaları men edilmiş ve çanlar kaldırılmıştı.

Fatih Sultan Mehmed, haziranın ikinci günü tekrar Galata'ya geçmiş ve Galata Cenevizlilerine Zagnos Paşa'nın imzasıyla bir berat vermişti ki onun metninin hülasası da şudur:

"Ben ki emir-i âzam Sultan Murad'ın oğlu padişah-ı muazzam ve emir-i âzam Sultan Mehmed'im, Halik-ı arz ve asuman namına, ulu Peygamberimiz namına, büyükbabamın ve babamın ruhu-

na, oğullarımın namına, kuşandığım kılıç aşkına yemin ederim ki şehrin Katolik arkhonları tarafından Bab-ı Hümayunumuza mebus olanlar tarafından vaki olan istirham üzerine Galata ahalisine kanunlarını ve serbestliklerini bırakıyorum. Galata hisarları yıktırılacaksa da sakinleri mallarını, evlerini, mağazalarını, bağlarını, değirmenlerini, gemi ve sandallarını, ticaretlerini, zevce ve çocuklarını istedikleri veçhile idare etmek üzere muhafaza edeceklerdir, ticaret mallarını memleketimin her tarafında satmaya mezundurlar. Kara ve denizde serbestçe seyahat edeceklerdir, angaryaya tabi olmayacaklardır, ancak, idarem altında bulunan sair memleketlerde olduğu gibi haraç vereceklerdir. Bu kanun, bugünden itibaren müebbeden baki olacaktır. Galata sakinleri kiliselerini muhafaza edeceklerdir, lakin çan çalmaktan memnudurlar ve yeniden kilise inşa edilmeyecektir."

Yine bugünlerdedir ki, Fatih Sultan Mehmed, zapt edilmiş olan büyük şehrin günlük hayatını tanzimle meşgul oldu; bir taraftan, müthiş harp günlerinin yaptığı tahribatın ve bilhassa surların tamiri lazımdı, yeni yapılacak binalara şehrin Türk ve İslam damgası vurulacaktı; diğer taraftan Anadolu'nun muhtelif yerlerinden getirilecek Türklerle şehir iskân edilecekti. Hiç şüphesiz ki bunlar büyük işlerdi. Surların tamirine emirlerden Süleyman Bey memur edildi, eyalet ve sancaklara, dülger, taşçı ve amele gönderilmesi için emirler yazıldı ve ilk ağızda beş bin hane halkının İstanbul'a getirilmesi kararlaştırıldı. Öyle ki, bunlar, en geç eylül başında, İstanbul'a gelmek üzere memleketlerini terk edeceklerdi.

İstanbul fethinin ilk günlerinin vakayiini naklederken, beş yüz yıldan beri halk ağzında nakledilegelen bazı menkıbeleri de toplamak, bu eser için, herhalde şirin düşer:

Şehrin içinde aşk-ı ilahi ile cezbeye kapılmış Ya Vedud Sultan isminde bir can varmış ki her gün fetih olmasın diye niyaz edermiş ve kalenin bu kadar top ateşine dayanmasına ve muhasaranın uzamasına o sebep olmuş!.. Fetih günü Sultan Mehmed Ayasofya'ya girdiğinde Terler Direk denilen yerde bir nur-ı ilahinin berk vurduğunu görmüş. Yanına varmış ki bir beyaz kartal vücut kıbleye mütevecciih yatar; göğsünde kırmızı ile "Ya Vedud" yazılı... Padişahın yanında bulunan yetmiş adet kibar-i evliyaullah buyurmuşlar ki: "İşte pa-

dişahım İstanbul'un fethini elli üçüncü günde rica eden ve bugün de teslim-i ruh eden meczup budur" diye.

Hemen âlimler ve suleha cesedi gasletmek istediklerinde, "Merhum gasledilmişti, hemen defnedin" diye bir seda gelmiş... Hayret içinde tabuta koyup iskeleye indirmişler ve tabutu bir kayığa bindirmişler, kayık kürek çekmeden ve yelken açmadan berk-i hâtıf gibi yürüyüp Eyüp civarında Ayvansaray dışında karaya yanaşmış. Bakmışlar ki bir kazılmış hazır kabir vardır ve içinden "Ya Vedud" diye ses gelir, meczubu bu kabre defnetmişler.

Bugün o semt "Ya Vedud İskelesi" diye anılır, sahil boyunca uzanan caddenin üzerinde de bu Ya Vedud Sultan'ın sembolik kabri vardır ki en son Abdülaziz validesi Pertevniyal Sultan tarafından oğlunun ruh-i hayratı olarak tecdiden tamir edilmiştir. Bu kabrin gerisindeki tepe "Tokmaktepe" adını taşır ki, İstanbul'un fethi tarihi bakımından fevkalade ehemmiyetlidir. Fethi müteakip, Sultan Mehmed, son umumi hücumun şuhedasını toplatmış, bu Tokmaktepe'ye defnettirmiştir. İstanbul fethinin meçhul şehitleri hatırası, burada bir muazzam abideyle temsil edilmek gerekir.

Türk ordusunda erenlerden bir Horoz Dede varmış... Gece ve gündüz yirmi dört saatte yirmi dört defa horoz gibi ötermiş; sesini Haliç'ten Marmara sahiline varınca cümle asker işitir, vakitlerini bilirlermiş... Fetihten sonra Fatih'in sancaktar ağalarından Yavuz Er Sinan Bey ki Evliya Çelebi'nin ceddidir, Unkapanı içinde Sağrıcılar Camii'ni bu Horoz Dede için yaptırmış... Horoz Dede öldüğünde Unkapanı kapısı dışında cadde üzerinde bir sofaya gömülmüş...

Şehre, kendi adına nispetle "Cebe Ali Kapısı" denilen ve halk ağzında "Cibali" diye anılagelen kapıdan giren Cebeli Ali Bey, muhasarada Sultan Mehmed'e ekmekçibaşılık yapmış, üç beş hamurkariyle ekmek yoğurup bir ağız ekmek atar, sonra fırından nice kere yüz bin gül pembe misali has ve beyaz ekmek çıkarırmış, bir kimse esrarına vâkıf olamamış... Zeyneddin Hâfi tarikatında sahib-i seccade bir zatmış ki, son hücumda bu Cebe Ali'nin üç yüz kadar yalınayak, başı açık, sine uryan fukarası, Haliç'i su üstünde yürüyerek ve tef ve kudüm çalarak geçmişler ve kale bedenlerine "Allah Allah" ile saldırmışlar.

Sultan Mehmed, Anadolu'dan üç bin kadar ümmet-i Muham-

med "duhter-i nur-ı ahterlerini" peder ve valideleriyle İstanbul'a getirip her birini bahadır gazilerden bir yiğite verip gaza malının üleştirildiği Okmeydanı'nda büyük bir düğün yapmış ve şehre ilk yerleştirilen Türkler bunlar olmuş...

Yine bu ilk günlerin mühim vakayiinden biri olarak, devrin âlim ve velilerinden Akşemseddin tarafından, Fatih Sultan Mehmed'in ricası üzerine Hazreti Peygamber'in sancaktarı Ebu Eyyub el-Ensarî'nin kabrinin keşfi menkıbesini anlatmak lazımdır. Hatta, bugün üzerinde meşhur türbenin ve yanında yine kendi adına nispetle inşa edilmiş cami-i kebir bulunan bu kabir, bir rivayete göre, fetihten evvel, cenk devam ederken keşfedilmiştir. Bir gün, cezbe halinde bulunan Akşemseddin, Haliç nihayetinde bir koruyu göstererek, "Müjde padişahım! Alemdar-ı Resul Ebu Eyyub el-Ensarî bu mahalde medfundur!" der ve koruya girip bir yere seccadesini sererek iki rekât namaz kılar, selam verdikten sonra tekrar secdeye varır ve bir müddet uyur gibi secdede kalır. Birçokları, "Efendi kabri bulamadı, hicabından uykuya vardı" derler. Akşemseddin bir saat sonra secdeden başını kaldırıp, "Padişahım! Hikmet-i Hüda, seccademizi kabr-i Eyyub üzerine döşemişler! Hemen şu mahalli kazsınlar!" der. Akşemseddin dervişlerinden üç kişi ile bizzat Sultan Mehmed, seccadenin döşendiği yeri kazmaya başlarlar; üç zira derinlikte bir dört köşe somaki çıkar ve üstünde kûfî hat, "Hâzâ kabr-i Ebu Eyyub el-Ensarî" kitabesi okunur... Taş kaldırılınca, safranla boyanmış kefeninin içinde Hazreti Halid'in cesedi ter ü taze zuhur eder... Sağ elinde bir tunç mühür tutarmış... Taş kapatılır, kabrin toprağı, tevhid ve zikirle doldurulur, fetihten sonra türbenin ve camiin inşasına başlanır. Başta Fatih gelmek üzere vuzerasının, ulemasının, hayır sahipleri gaza yoldaşlarının himmetiyle, camiler, mescitler, medreseler, hanlar, hamamlar, imaretler, çarşılar ve pazarlar kurularak bugünkü Eyüp kasabası vücuda gelir... İstanbul'u iskân için getirilen ahaliden Bursalılar da Eyüp'e yerleştirilir.

İstanbul, artık, Türkiye İmparatorluğu'nun payitahtıydı; fakat, Sultan Mehmed ve hükûmeti, fethin akabinde şehirde yerleşmedi; padişah, yirmi gün sonra, devlet erkânıyla ve saray takımı ve muhafazasına yeter yeniçeri kıtalarıyla Edirne'ye döndü. Yedikule Zindanı'nda mahpus olan Sadrazam Halil Paşa'nın yerine kimse

tayin olunmadı. Sultan Mehmed İstanbul'dan ayrılırken, Beyazıt'ta, eski Seraskerlik kapısının ve şimdiki üniversitenin bulunduğu yerde bir padişah sarayı yapılmasını emretmişti. Vüzerası, uleması, âyanı, eşrafı ve nimelceyşten olup da İstanbul'da kalanlar da kendi saraylarını, konaklarını, evlerini, mescitlerini, hanlarını, hamamlarını, irat ve akar dükkânlarını, mahzenlerini yaptırtmaya başlamışlardı. Gaza malı, şehrin imarına harcanıyordu. Her taraftan usta ve amele İstanbul'a koşuyordu; İstanbul'da iş vardı, "İstanbul'un taşı ve toprağı altın"dı.

Adı Konstantiniyye'dir anın
Tahtgâhı oldu Âl-i Osman'ın
İki bahr eylemiş o şehr-i penah
Biri Bahr-i Sefid biri Siyah
Girdi bahr içre o şehr amma
Dizine çıktı anın derya
Hal bu kim yüzü suyudur dehrin
Yok cihanda nazîri ol şehrin.

Burada şunu da söylemek lazımdır ki İstanbul'da ilk Türk yapısı, sur dışında, Kazlıçeşme'deki küçük camidir; Fatih Sultan Mehmed'in adını taşıyan bu cami kuşatma günlerinde inşa edilmişti.

İstanbul fethinden Edirne düğününe kadar

"Peri geçse üzerinden döke per
Div gelse eşiğinde koya ser..."

İstanbul fatihi olarak Edirne'ye dönen Sultan Mehmed, şehir halkı ve bu şehre dolan, yollara dökülen on binlerce ahali tarafından pek tantanalı bir surette karşılandı; genç hükümdar, şehre parlak bir zafer alayıyla girdi. Başta Mısır sultanı, İran şahı ve Mekke şerifi gelmek üzere Müslüman ve Hıristiyan bütün hükümdarlara ve haraç veregelir tabi küçük devletlere zafernameler ve münasip hediyeler gönderildi ve 1453 yılının yaz ve sonbahar ayları, birbiri arkasından Edirne'ye gelen elçilerin getirdikleri tebrikname ve hediyeleri kabul ve sulh muahedelerinin tecdidi merasimleriyle geçti ve haraç veregelir devletlerin haraçları artırıldı; Ragüze (Dubrovnik) Cumhuriyeti'nin senelik vergisi 1.500 dukadan 3.000 dukaya çıktı; Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos, her sene bir elçiyle 2.000 duka göndermeyi taahhüt etti; Sakız ve Midilli adalarının Ceneviz sinyorlarından birincisi 3.000, ikincisi 6.000 duka taahhüt ettiler; Sırp kralı ile Mora despotu da keza her yıl birer elçiyle birincisi 12.000, ikincisi 10.000 duka yollayacaklardı.

İstanbul'un genç fatihi tarafından, temelini attığı imparatorluğun fetihten sonraki ilk beş yıl içinde tahakkuk ettirilecek iş programı şöylece hazırlanmıştı: Tuna'yı Sava kavşağına kadar, devletin Balkanlar'daki tabii hududu yapmak, yani Sırp Krallığı'nı ortadan kaldırmak; Makedonya ve Epir'le beraber cenuba doğru inmek, Mora'yı almak, buradaki mozaik devletçikleri tasfiye ederek Adriyatik'in doğu sahilinde emniyetle yerleşmek ve Adalar

Denizi'nde -Ege Denizi- Anadolu, Trakya ve Yunan sularındaki adaları alarak bu denizin tam tasarruf ve emniyetini temin etmek...

Sultan Mehmed 1453-1454 kışını Edirne'de geçirdi. İstanbul'da, kışa rağmen hummalı bir şekilde devam eden imar ve iskân işlerini fevkalade bir alakayla takip ediyordu; fakat Balkanlar'da girişeceği yeni askeri harekâtın hazırlıklarını her an gözden geçirmek titizliği kendisini Edirne sabit ordugâhından ayıramıyordu; Halil Paşa'nın yerine henüz bir yeni sadrazam seçmemişti, hükümet işleriyle bizzat meşguldü ve daha bir yıl veziriazamlık makamı boş kalacaktı; fakat herkes, genç, faal ve fevkalade namuskâr olarak tanınmış Mahmud Paşa'yı bu makam için en kuvvetli namzet olarak görüyordu; pek küçük bir yaştayken, II. Murad zamanında Sırbistan'da esir edilmiş, kuvvetli bir İslam ve Türk terbiyesiyle saraydan yetişmişti. İstanbul cenginde kahramanlığıyla temayüz etmiş, hükümdarın itimadını kazanmış, bu kışın harp hazırlıklarında Sultan Mehmed'in en yakın müşaviri olmuştu. İhtiyar Zagnos Paşa'nın yerini tutmuş gibiydi, Sultan Mehmed'in daha çocukluğunda askerlik hocası olan Zagnos, rakibi Halil Paşa cellat pençesine verilirken, bir müddet için -ki altı yıl kadar sürecektir- Balıkesir'de ikamete memur edildi, fakat menfasına vezirlik haslarıyla, dürüst bir adamın şanına layık hürmetle gönderildi; bu şerefli menkûbiyetin sebebi bilinmiyorsa da genç hükümdarın tecrübeli vezirlere muhtaç olmadan icrâ-yı saltanat ve hükü-met edeceğini göstermek istediği söylenebilir.

1453 sonbaharında Mora'da, halkın, müteveffa İmparator Konstantin'in kardeşleri Demetriyos ve Tomas'a karşı geniş bir ayaklanma hareketi ve bu ayaklanmaya karışan Arnavut çetelerinin tahribatı Turhan Bey tarafından önlendi ve Paleologosların Mora'daki hükümdarlıkları, Türkler tarafından desteklenmiş oldu.

1454 kışı, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, Sultan Mehmed'in hummalı harp hazırlığıyla geçmişti. Bu hazırlığı endişeyle takip eden Sırp Kralı Brankoviç, başta Belgrad gelmek üzere elindeki kaleleri tahkim ettikten ve içlerine yeteri kadar asker, cephane ve zahire koyduktan sonra, o sırada Macar orduları başkumandanlığı mevkiinde bulunan Hunyadi Yanoş'tan istimdatta bulunmak üzere Macaristan'a kaçmıştı. Sırbistan'a harp ilan edildi ve baharın ilk günlerinde orduyla Edirne'den hareket eden Sultan Meh-

med Sofya'ya vardığında, Sırp kralının Macaristan'a kaçtığını haber aldı. Sultan Mehmed, ordunun bir kısmını Sofya'da bırakarak 20.000 atlıyla Sırp hududundan girdi. Semendere Kalesi varoşları yağma edildi ve Ustroviça (Sivrihisar) Kalesi zapt olundu ve 50.000 esirle dönüldü. Firuz Bey 32.000 kişilik bir orduyla Sırbistan'da, bir ileri karakol gibi bırakıldı; Fatih Sultan Mehmed Edirne'ye geldi, fakat o sırada, Hunyadi Yanoş'un bir Macar ordusuyla memleketine dönen Brankoviç, Firuz Bey kuvvetlerini mağlup ve Firuz Bey'i esir etti, fakat, Hunyadi'nin hemen memleketine dönmesi üzerine esirini serbest bıraktı ve 35.000 dukalık senevi bir vergi göndererek sulha talip oldu; Sırbistan'la mütareke mahiyetinde bir sulh imzalandı ve Sultan Mehmed 1454-1455 kışını geçirmek üzere İstanbul'a hareket etti. Bugünkü Beyazıt Meydanı'nda, asırlarca "Eski Saray" diye anılacak olan sarayın, Padişah ile Enderun-ı Hümayun halkını barındıracak daireleri hazırlanmış bulunuyordu. Sırbistan'da alınan esirlerden 4.000 nüfus, İstanbul'un sur dışındaki bağ ve bostanlarında yerleştirildi. İki yıla yaklaşan bir ayrılıktan sonra İstanbul'a dönen Sultan Mehmed'in, gözüne çarpan ilk hususiyet, sahiller, vadiler, sırtlar ve tepeler üzerindeki büyük şehre serpilmiş ahşap veya kârgir, tahta veya taş minareli camiler ve mescitler oldu; bunların hepsi, kendisiyle beraber İstanbul cenginde bulunmuş olanların hayratıydı, isimlerini kaydedelim, vesile-i rahmet olur.

Toklu İbrahim Dedegazi, Arabacı Bayezid Ağa, Çoban Ali Fakih, Derviş Ahmed Âşıkî, Sultan Mehmed'in şatırlarından Uzun Şüca (bir menkıbeye göre Ayasofya'daki pençe nişanının sahibi!), Kiremitçi Mehmed, Cerrah İshak Efendi, Sarı Timur, Muhtesip İskender, Kız Ahmed, Kazancı Sadeddin, Kasab İlyas, Karıştıran Süleyman Bey, Hacı Küçük, Silahtar Ahmed Ağa, Kâtip Kasım, Molla Aşkî, Kapıcıbaşı Muslihiddin, Molla Kestel, Kırımlı Molla Şeref, Molla Hüsrev, Mustafa Çavuş, Buharalı Hoca İshak, Yavaşça Şahin, Topçubaşı Hacı İlyas, Yıldız Dede, Kasım Çavuş, Evlicebaba Veliyüddin, Otakçıbaşı Hüseyin Ağa, Fethi Çelebi, Mehmed Bey, Handan Ağa, Sekban Yakub, Şeyh Davud, Şeyh Süleyman, Soğancıbaşı Sinan, Sarı Musa, Hoca Ferhad, Çakır Ağa, Derviş Mirza Baba, Softa Sinan, Avcıbaşı Mehmed Bey, Akşemseddin, Şatırbaşı Mehmed Ağa, Aksekili Kemaleddin, Hoca Hayreddin, Başçı Ha-

cı Mahmud, Topçu Süleyman, Bıçakçı Hayreddin, Balaban Ağa, Pirinççi Sinan, Timurtaş, Kıllı Yusuf, Saman Emini Sinan, Hacı Bayram Kaftanî, Cerrah Ali, Sancaktar Hayreddin, İmam Ali, Ekmekçi Muhiddin, Taht Kadısı Mehmed Efendi, Molla Güranî, Şehsüvar Bey, Ekmekçi Ali...

Bu ilk hayır sahiplerini, Fatih devri vezirlerinin Mahmud Paşa'nın, İshak Paşa'nın, Rum Mehmed Paşa'nın, Karamanî Pir Mehmed Paşa'nın büyük camileri, medreseleri, hanları, hamamları takip edecekti... Kendisine gelince, Sultan Mehmed, harap bir halde bulunan büyük Havvariyun Kilisesi'nin yıkılmasını ve yerine kendi adını nispetle büyük bir camiin yapılmasını emretti. Yukarıda Kazlıçeşme'deki camiinden bahsetmiştik; daha bu ilk yıllarda şehrin üç büyük kalesinde, Anadoluhisarı'nda, Rumelihisarı'nda yapılmış camilerinde ezanlar okunuyordu ve bütün İstanbul'a, Galata'ya ve şehrin etrafına hâkim Okmeydanı'nda üzeri kırmızı kiremit örtülü bir mescidinin yanında, beyaz bir taş minaresi, layemut zaferinin nişanesi halinde dikilmiş duran bir mızrak olarak duruyordu... Sonra, başından rüzgâr eksik olmayan bu yüksek meydana kemankeş pehlivanlar için bir de tekke kurulacaktı... Cengâverliğin insan pazısına dayandığı asırlar boyunca, binlerce, on binlerce ok atan gaziler, yay kabzasını ilk defa burada kavrayacaklar, kat kat zırhlar, kalkanlar delecek oklarını, ilk defa burada, lodos, poyraz, yıldız, gündoğusu, günbatısı rüzgârlarına karşı uçuracaklardı...

1455 yılının ilk aylarındaydı ki (nisan), İstanbul'a Marsollo adında bir Venedik elçisi geldi; İstanbul surlarını Türklere karşı müdafaa eden elçi Minotto'nun halefi İstanbul fatihine, Şark ve Adriyatik sularındaki Venedik müstemlekelerinin senelik vergisini getirmişti; kendisine, Venedik tebaasının himayesi için İstanbul'da oturma hakkı bahşedildi. Yine bu aylar içinde herkesin beklediği gibi Mahmud Paşa sadrazam oldu ve Sırbistan'daki serhat kumandanı Evrenoszade İsa Bey'in bir arizası geldi ki, bey, civarındaki gümüş madenleriyle meşhur Novoberda Kalesi ve şehrinin zaptını teklif ediyordu. O sırada, Sırp kralının oğul bırakmadan ölümü mütarekenin hükümsüzlüğü için kâfi bir sebepti. Genç padişah ılgarla Sırbistan'a gitti ve bu kalenin muhasarasına başlamış olan ordunun kumandasını bizzat üzerine alarak haziranın ilk günlerinde hü-

cumla zapt etti; bunu Taşhisar'ın zaptı takip etti. Sultan Mehmed oradan Kosova Sahrası'na kondu; bu ovada, daha çocukken, babasının büyük bir Haçlı ordusunu nasıl bozduğunu görmüştü; bu ovada daha evvel, ceddi Murad Hüdavendigâr yine büyük bir düşman ordusunu yere sermiş, fakat zaferden sonra Miloş Kabiloviç tarafından kahpece hançerlenerek şehit edilmişti. Fatih Sultan Mehmed, Kosova Sahrası'nda Murad Hüdavendigâr'ın ruhuna mevlit okuttu ve onunla babasının şanlı hatıraları için askerlerine şahane ihsanlarda bulundu.

Kosova mevlidinden sonra Sultan Mehmed, yalnız maiyeti halkıyla 1455-1456 kışını geçirmek üzere İstanbul'a döndü.

1456 yılı, Enez Kalesi, Taşoz, Semadirek, İmroz adalarının zaptıyla başladı.

İmroz beyliğine, bu adanın eşrafından Kritovulos tayin edildi; ki bu zat bir müddet sonra bu adada *Sultan II. Mehmed Han'ın Tarihi* adlı bir esere başlayacak, 1467'de İstanbul'a gelip yerleşecek ve eserini bitirdikten sonra Sultan Mehmed'e ithaf ederek asrının bu büyük hükümdarına kendi eliyle takdim edecektir.

Midilli ve Limni, Gatelusio Hanedanı'nın malikâneleriydi ve o tarihte Midilli Sarayı'nın temsilci diplomatı müverrih Dükas'tı; İstanbul'a geldi, Midilli için 3.000 duka, Limni için 2.500 duka yeni yılın vergilerini getirdi. Sultan Mehmed tarafından pek dostane, bir sofra başında kabul edildi ve padişah:

"İhtiyar Dorya nasıl?" diye sordu.

Dükas:

"Cenabı Hak ikbal, saadet ve şevketle ömr-i hümayunlarınızı çok uzun eylesin, Prens Dorya Limni'de vefat etti... Yerine oğlu genç Nikolas geçti, hürmetlerini bildiren mektubunu sadrazam hazretlerine takdim ettim..." dedi.

Sultan Mehmed'in, Dorya Gatelusio'nun ölümünden haberi vardı; hatta prensin, hanedanını hiç sevmeyen Limni Rumlarının arasında beliren isyan alametleri üzerine onları teskin için gittiği Limni'de teessüründen öldüğünü de biliyordu. Dükas:

"Prens Niko, efendimizin hâki payına yüz sürmek için müsaade-i şahanelerini rica yolunda bu kulunuzu gönderdiler" diye ilave etti.

Sultan Mehmed:

"Beklerim" dedi. "Hemen gidip kendisini al, gel... Beni İstanbul'da bulamazsanız dahi sizi bulunduğum yere getirirler..."

Dükas'ın Midilli'ye dönüşü, genç efendisini alarak tekrar İstanbul'a gelmesi iki ay kadar sürmüştü; Sultan Mehmed'i İstanbul'da bulamadılar, yerini kati olarak kimse bilmiyordu; prens ile müverrih, Edirne, Filibe, Sofya, bir hayli dolaştılar, nihayet padişahı, İzladi Boğazı'nda, bir dağ başına kurulmuş otağında buldular. Güzel bir mayıs günüydü. Çalılar, fundalık ağaçlar kuş sesleriyle ve hava, menekşe ve buhurumeryem kokusuyla doluydu. Adalılar, padişahın kıra dinlenmek için çekildiğini işitmişlerdi, fakat otağ-ı hümayun ile etrafındaki çadırlar, daha ziyade, bir askeri karargâhı andırıyordu. Sultan Mehmed Nikolas Gatelusio'yu ve Dükas'ı çok nazikane kabul etti, etek öpmek için eğilen delikanlıya elini uzatıp öptürdü. Prense ağır sırmalı bir kaftan, Dükas'a, maiyetlerinde bulunanlara da ipekli birer kaftan giydirildi. Huzurdan çıktıktan sonra genç prens sadrazam tarafından kabul edildi ve Mahmud Paşa kendisine Midilli'deki hükümetinin padişahın himayesinde olduğunu, ancak, Gatelusio ailesinin zulmünden bıkmış ve Türklerin adaletine müştak Limni Adası Rumlarının padişaha müracaat ederek bir Türk vali istedikleri için oraya, eski donanma kumandanı Hamza Paşa'nın vali olarak tayin edildiğini ve donanmayla yeni memuriyetine varmış olması lazım geldiğini söyledi.

Sultan Mehmed'in Belgrad muhasarasına hazırlandığı, Morava Suyu üzerindeki Grosvaç'ta büyük toplar döktürmekte olduğu söyleniyordu. Doğruydu, 1456 yılı haziranının on üçüncü günü 150.000 kişilik Türk ordusu muhtelif büyüklükte üç yüz topla beraber Belgrad önünde göründü. Topların yedisi havan topu, yirmi ikisi İstanbul surları önündeki büyük topların eşiydi. Kale, Tuna ve Sava ırmakları kavşağının çatalı ortasındaki yarımadanın üzerinde fevkalade müstahkem bir yapıydı. Muhasara, top ateşiyle derhal başladı. Büyük topların sesi, yirmi dört Macar mili uzakta bulunan Segedin'den işitiliyordu. Macarların kaleye Tuna yoluyla imdat göndermesini önlemek üzere 200 küçük çektirmeden mürekkep ince donanma da Tuna Suyu'yla gelmişti. O sırada Macar Başkumandanı Hunyadi Yanoş'un Segedin'de açtığı Haçlı bayrağı altında büyük bir kuvvet toplanmıştı. Papa III. Kallist (aile adıyla Alfons

Burjiya) Hıristiyanlık âlemine bir davetname neşretmiş, Macarların yardımına koşacak olanların bütün günahlarının, Macar ordusundaki vekili Kardinal Jan Anjelo tarafından affedileceğini ilan etmişti. Ayrıca Hunyadi Yanoş'a bir salip, bir bayrak ve bir kılıç göndermişti. Birinci Haçlı Seferi'nin Piyer Lermet'ini taklit eden Juanes Kapistrano adındaki Fransisken tarikatından bir vaiz papaz, köylüden, talebeden, dilenciden ve serseriden kılıçla, sapanla, orakla ve sopayla silahlandırılmış 60.000 kişi toplamıştı.

İlk büyük muharebe, yine 200 parça gemiden mürekkep Macar donanmasıyla Tuna üstünde oldu ve bu nehir muharebesini Türk donanması kaybetti; Sultan Mehmed tekneleri yaralanmış ve direkleri kırılmış gemilerin tamirine ve yerlerinin yeni teknelerle doldurulmasına imkân bulamayınca gemilerin hepsini karaya çektirdi ve yaktırttı (14 Temmuz 1456). Yine o günlerde, kaleden atılan bir top güllesiyle Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa şehit olmuştu. 21 Temmuz'da da padişah kaleye umumi hücum emrini verdi, kendisi bizzat yeniçerilerin başına geçmişti. Yeniçeriler açılan gediklerden varoşa girdiler, şehre giden köprüye o kadar cesurane bir hücumla atıldılar ki, Hunyadi Yanoş bir an Belgrad'ı kaybettiğini sandı, fakat Kapistrano'nun fanatik gönüllüleri köprü başını muvaffakiyetle müdafaa etti. Türklerin üzerine tutuşturulmuş kükürtlü çalı demetleri atıyorlardı, bu anda, kalenin arka kapısından da bir imdat kuvveti yetişti. Fatih Sultan Mehmed, basit bir nefer gibi en ön saflardaydı, üzerine yalınkılıç saldıran bir Macar askerini bir kılıç hamlesiyle yere serdi, fakat kendisi de kalçasından yaralandı; Hammer bu sahneyi anlatırken genç padişah için "Arslan gibi cenk etti" diyor. Yerini, yeniçeri ağasına bırakarak bir askerinin kollarında geri çekilirken:

"Durma Hasan!.." diye bağırdı.

Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, padişahının gözleri önünde ileri atıldı, bir dakika içinde sekiz on kişiyi yere serdi, fakat kendisi de, padişahın yaralanması üzerine mukabil hücuma geçmiş olan Macar kılıçlarının altında şehit oldu. Sultan Mehmed, derhal süvariye hücum emri verdi. 6.000 Türk atlısı ileri atılınca, bir huruç hareketinden başka bir şey olmayan mukabil Macar hücumu püskürtüldü. Gece, Sultan Mehmed, Sadrazam Mahmud Paşa'yı otağına davet etti:

"Mahmud!.. Kullarım yorgun ve bazısı mecruh oldu, kale hod ok-

lanmış şikârımdır, dikkat ikisi olsun!.." diyerek Belgrad muhasarasını kaldırdı, topları kullanılamayacak bir hale soktuktan ve bütün yaralıları arabalara yerleştirdikten sonra muntazam bir şekilde ve süratle çekildi. Hunyadi Yanoş ve Vaiz Kapistrano da yaralanmışlardı; başkumandan yirmi gün sonra, vaiz de ondan birkaç gün sonra öldü.

Turisina Bey, Belgrad cengini naklederken der ki:

"Vezir haber gönderdi, padişah birkaç kadem geriye yürüsünler, düşmanı üzerimize çekelim, kaleye canlı kurtarmayalım diye. Sultan Mehmed gazaba geldi:

'Düşmandan yüz döndürmek sıngın nişanıdır, benim elhamdülillah ikbalim âlidir, idbar düşmanın nasibidir!' dedi. Kılıcını eline aldı, seçilip ileri gelen düşmandan üçünü toprağa saldı."

Seküsün Hızırvar eline alup
Zafer dizginini beline salup
Kağan aslan gibi depti ileru...

Padişah, kalçasında bir kargıyla açılmış olan yara kapanıncaya kadar Edirne'de kaldı ve sonra 1456-1457 kışını geçirmek üzere İstanbul'a gitti.

İnşasına 1454'te başlanmış olan İstanbul Sarayı (Eski Saray), bu 1457 yılında tamamlanmış bulunuyordu. Saray, kale duvarı gibi yüksek bir duvarla çevrilmiş dört köşe gayet büyük bir avlu içindeydi; giriş kapısı, bugünkü Beyazıt Meydanı'ndaki kapının yerindeydi; avlunun şimal hududu, Küçükpazar üstündeki sedde kadar gidiyordu, yani bugünkü Biyoloji Enstitüsü ile İstanbul Müftülüğü'nün bulunduğu saha sarayın hudutları içindeydi; Kanuni Süleyman, Süleymaniye Camii ile mabedin etrafındaki hayratını inşa ettireceği zaman, Fatih Sultan Mehmed'in sarayının hemen yarısını kestirip bu muazzam ve muhteşem külliyeye ayırmıştı. Evliya Çelebi'nin rivayetine göre, Eski Saray yapılırken "Ayn-ı Şemun" adı verilen bir kaynak bulunmuştu; Evliya'nın ağzından nakledelim:

"Ebülfeth Mehmed Han tabiat sahibi bir padişah olduğundan:

'Acaba İslambol'un hangi suyu daha iyidir?' diye cümle hükemasını toplayıp sual buyurdular. Anlar dahi Eski Saray dahilinde olan Ayn-ı Şemun'u, hafif ve mutedil ve seriülhazm bir âb-ı hayat bul-

dular. Hâlâ cümle padişahlar o sudan nûş ederler ki kilercibaşı ve dış sakabaşı taraflarından üçer adam her gün altı kişi üç hayvan yükü yirmişer kıyye gelir gümüş güğümlere o latif sudan ağız ağıza doldurup su nazırı huzurunda kilercibaşının mutemet adamlarının mührüyle kırmızı balmumu ile mühürlenip padişaha getirirler."

Eski Saray, büyük bir harem ve enderun daireleriyle beraber müteaddit bahçelerden, kasırlardan, havuzlardan mürekkepti.

Peri geçse üzerinden döke per
Div gelse eşiğinde koya ser...

1457 baharında Edirne'ye giden Sultan Mehmed, orada iki şehzadenin Sultan Bayezid ile Sultan Mustafa'nın sünnet düğünlerini yaptı. Düğün fevkalade muhteşem oldu. Şehzade Bayezid Amasya, Şehzade Mustafa Manisa valisiydiler, sarayları halkıyla beraber Edirne'ye davet olundular; Anadolu ve Rumeli'nin her köşesinden âlimler, fakihler, eşraf ve âyan, dervişler ve fakirler tellallar bağırtılarak Edirne düğününe çağrıldı; Asya, Afrika ve Avrupa hükümdarlar ve beyleri ve prensleriyle paşalara ve sancakbeylerine ayrıca davetnameler yazıldı. Düğünün devamı müddetince, kabul resimleri için Meriç üzerindeki ada ayrıldı ve tam ortasına padişahın otağı kuruldu; otağın ortasına da, som altın ve murassa taht konmuştu. Edirne sahraları, davetlilere tahsis edilen büyüklü küçüklü rengârenk çadırlarla gözün alabildiğine bir çiçek bahçesi gibi donanmıştı. Düğün şenlikleri, otağ-ı hümayunda yapılan bir ilmi sohbetle başladı.

Sultan Mehmed, saraydan otağa kadar yaya geldi, binlerce halk tarafından şiddetle alkışlandı, kendisi halka selam verirken, iki yanında yürüyen iki tüvana solak, boyunlarına asılmış kocaman atlas keselerden avuç avuç altın alıp halkın üzerine saçıyorlardı. Otağ-ı hümayunda murassa altın tahtına oturan Fatih Sultan, devrinin dört seçkin büyük âlimini bilhassa yanına almıştı: sağında hocası Molla Hayreddin, solunda Mevlana Ali Tavsî, karşısında da İstanbul Kadısı Hızır Bey Çelebi ile tabip Şirvanlı Şükrullah oturmuşlardı. Şerbetler içilirken padişah, huzurunda toplanmış olan iki yüze yakın seçkin âlime ayrı ayrı iltifatta bulundu. Sağlam tahsil görmüş ve

"Adnî" mahlasıyla şiirler söyleyen Sadrazam Mahmud Paşa da bu mecliste hazır bulunuyordu.

Ali Tavsî, Türkiye'ye II. Murad zamanında gelmiş ve Bursa'da yerleşmişti. İstanbul'un fethinde, kiliseden çevrilme Zeyrek Camii Medresesi'ne (Pantokrator Kilisesi ve Manastırı) müderris tayin edilmişti. Kırk hücresi talebeyle dolu olan bu medresede büyük bir şöhret kazanmıştı, yevmiye 100 akçe gibi mühim bir tahsisatı vardı. O kış, Fatih Sultan Mehmed, Veziriazam Mahmud Paşa'yla birlikte bir gün bu medresede dersinde bulunmuştu, padişahın huzuru ile şevke gelen Ali Tavsî, Şerif Cürcanî'nin, *Adud Şerhi*'ne haşiyelerinden o kadar parlak bir ders vermişti ki fevkalade memnun olan padişah medreseye on bin akçe ile bir hilat-ı fahire, talebelerine de beşer yüz akçe vermişti.

Hızır Bey Çelebi, Nasreddin Hoca'nın torunlarındandı, Sivrihisar'da doğmuştu, Molla Yegânî'den okumuş ve ona damat olmuştu, II. Murad zamanında Bursa'da Yeşil Medrese'de müderrislik yapmış, İstanbul fethinde büyük şehre kadı tayin edilmişti; Türk İstanbul'un günlük hayatı başlarken belediye işlerinin bu âlim, fazıl ve şair adamın eline bırakılması, ancak Sultan Mehmed gibi bir hükümdardan beklenen işlerdendi.

Sünnet düğününü açan o günkü toplantıda, evvela güzel sesli bir hafız Kuran okudu ve ilmi sohbet, okunan ayetin tercüme ve tefsirinden açıldı. Turisina Bey, "Bu bir meclis-i nuraniydi" diyor. Sonra şiirden ve musikiden söz açıldı; mecliste hazır bulunan şuaranın hemen hepsi Fatih Sultan Mehmed şanında birer kasideyle gelmişlerdi. Sonra, padişah, âlimler ve şairlerle yemeğe oturdu. Turisina Bey, sofrayı da şöyle tarif ediyor: "Pilavlar, zerdeler, muhallebi ve güllaçlar ve meyve dondurmaları ve çevirme kuzular ve tavuklar ve kazlar ve ördekler, hesaba sığmaz padişahane bir ziyafetti. Ardından miskli ve amberli şerbetler sunuldu. Üstat şekerlemeciler, fıstıklar, bademler, kişnişler, tarçınlar ve karanfillerle camiler, kaleler, köşkler ve çiçek bahçeleri yapmışlardı. Sonra:

Yenilsin taamın kapunda müdam
Nevale götürsün kamu hâs ü âm

denilip bütün davetlilere, ulemanın beraberinde getirdikleri seçkin danişmentlerine, evlerine götürmek üzere, yenilen ve içilenlerden tepsiler donatıldı. Cümlesine altından yapılmış kıymetli hediyeler giranbaha kumaşlar, esvaplar verildi; padişah saraya döndükten sonra hokkabazlar, cambazlar, pehlivanlar tarafından gösterilen hünerlerle halk eğlenceleri başladı. Yer yer türlü türlü meclisler ve sohbetler kuruldu. Ut ve şeştar ve tambur ve rübap ve ney taraf taraf efgana başladı ve şehnaz hanendeler avaz-ı dilnüvazla âşıkların canlarına canlar bağışladılar."

Çengiler ve köçekler oynatıldı. Sultan Mehmed, düğünün ikinci günü şeyhler ile dervişlerini davet etmişti, onlarla da dini meseleler üzerinde sohbet olundu ve aynı tarzda ikram ve hediyelerle taltif olundular. Üçüncü günü, en namlı cengâverlerin, cündilerin ve kemankeşlerin kılıç ve silah oyunları, at koşuları, ok müsabakaları temaşa olundu. Dördüncü günü, ki bu sünnet düğününün son günüydü, düğüne çağrılmış olan elçiler huzur-ı hümayuna çıktılar ve padişahın mükellef sofrasına oturdular ve hediyelerle izaz edildiler; elçiler ve devlet erkânı, rical ve kibar ve bütün esnaf loncaları, padişaha ve Şehzade Bayezid ile Mustafa'ya düğün hediyelerini arz ve takdim ettiler. Turisina Bey'in tabiriyle, "Karıncadan zümrüdüanka kuşuna kadar" Sultan Mehmed'in düğününe gelmiş olanların hediyeleri, çadırlarda altın, gümüş, inci, mercan, zümrüt, yakut, elmas, fildişi, porselen, ipek ve kadife tepeleri halinde yığılmıştı; murassa ve mükellef ciltler içinde her sayfası tezhip sanatının nefisesi halinde nadide eserler, zarif ve giranbaha minyatürler, kılıçlar, kalkanlar, cins atlar, köleler ve cariyeler takdim olundu. Bu arada bilhassa Sadrazam Mahmud Paşa, en muhteşem ve tantanalı hediyeleriyle herkesin önüne geçti ve halka, o sıralarda İstanbul'da Yedikule içinde kurulmuş darphane "Darab-i fî Konstantiniyye" damgalı Sultan Mehmed'in yeni altın ve gümüş paraları dolu gibi saçıldı; sayısız, hesapsız sofralarda halka bir ulu ziyafet çekildi. "Bismillah denilip yenildi içildi ve gündüz geceye ve gece sabaha ulaştırıldı." Bu düğün geceleri, türlü türlü havai fişekler ve meşaleler ve ateş topları ve çemberleri ve çarkıfelekleriyle ortalık nur üstüne nur olmuştu.

"Peygamberin sünnet emri yerin bulduktan sonra bağ-ı ikbalin iki ser ve azadesi, yani şehriyar-i sipihr iktidarın iki şehzadesi

envaı nüvaziş ve iltifat ile her birinin hükümetgâhları Amasya ve Manisa'ya irsal eylediler."

Bu dem ki şah oğullar sünnet itti
Fazıllar izzetile geldi gitti
Yenildi türlü nimet lezzetilen
Ruhani gıdalar akla yitti.

"Elimdeki kılıç İslam kılıcıdır"

"Ne leşkerdir ki mevci mevc-i derya..."

Edirne'de yapılan büyük sünnet düğününü Sırbistan, Yunan ve Mora fütuhatı takip etti; 1458'den 1460 yılına kadar geçen üç yıl içinde Belgrad müstesna bütün Sırbistan ilhak olundu, Atina'daki Latin Dukalığı kaldırıldı ve Mora'da, İmparator Konstantin'in kardeşleri Demetriyos ve Tomas Paleologosların hükümdarlığına son verildi ve bu yarımada, Venediklilerin elinde bulunan bir iki liman müstesna baştan başa zapt edildi.

Fatih Sultan Mehmed'in cepheden cepheye koşarak yer yer teftiş veya bizzat idare ettiği Türk orduları bu memleketlere adalet, huzur ve refah götürmüştü.

Ne şehinşahı ol Sultan Mehmed
Ki kaldı âlem içre adı sermed.

Sırbistan'da, ihtiyar Yorgi Brankoviç ölmüş, oğlu Lazar'ın ilk işi anası İren'i zehirlemek, kız kardeşi Mara Sultan'ı (Fatih'in üvey anası) hapsetmek olmuştu. Mara Sultan, hapsedildiği yerden kaçıp üvey oğluna sığındı ve padişah tarafından izzet ve ikram ile, arzusu veçhile, Aynaroz civarında bir manastıra yerleştirildi. Krallığının ikinci ayında ölen Lazar'ın dul karısı Elen, Sırbistan'ı Papa'ya, bir malikâne olarak takdim etti! Fakat Sırp kaleleri Sadrazam Mahmud Paşa'nın kılıcı altında birbirini müteakip düştü ve 1459'da meşhur Semendire'nin son fethiyle Sırbistan Türkiye'nin Balkan vilayetle-

rinden biri oldu. Âşıkpaşazade anlatır:

"Semendire'yi teslim ettiler, çanlarını bozdular, kiliselerini bozdular mescit ettiler ve hutbe okuttular Sultan Mehmed adına, Vilayet-i Las tamam fetholundu."

Tamamen İslam hükmetti Las'a
Temerrüt kâfiri hep girdi saza
Yürüdü şevket-i İslam bu ilde
Mahbubesi başladı hep naza
Semendire'de kondu yeniçeri
Azebler akçe sayar oldu kaza.

Mora'da Paleologoslar, yarımadanın idaresinde mutlak bir acze düşmüşler, memleketler Rum ve Arnavut çete reislerinin hunhar ayakları altında inlemekteydi. Patras Hükümdarı Tomas Paleologos ise, muhteris ve zalim, eski Bizans imparatorlarının korkunç bir mukallidi olmuş, rakip veya düşman bildiği kimseleri, servet ve malikânelerini müsadere etmek istediği âyan ve eşrafı, gözlerini oydurarak, burunlarını, ellerini, kulaklarını kestirerek vahşiyane bir surette imha ettiriyordu. Köylü ve kasabalı Mora Rumları, Sultan Mehmed'i ve onun kumandanları Turhanzade Ömer Bey ile Zagnos Paşa'yı bir kurtarıcı gibi karşılıyordu. Tomas gemiyle kaçtı; Demetriyos Sultan Mehmed'e sığındı.

Atina Dukalığı da kan ve kepazelik içinde yüzüyordu.

Bu şehrin Venedikli son hükümdarının dul zevcesi, genç ve güzel bir Venedikli asilzadeye âşık olmuştu. Karısını öldürmek şartıyla da ona evlenmeyi teklif etmişti. Maşuk karısını öldürmekte tereddüt etmemiş ve küçük bir oğlunun vasisi ve düşesin kocası sıfatıyla Atina tahtına oturmuştu.

Fakat padişah, kendisine tabi bu hükümette kanlı bir muaşakanın ortaya çıkardığı bu adamı nefretle karşılamış ve son Atina dukasının yeğeni Franko ismindeki bir delikanlıyı, duka olarak Atina'ya göndermişti. Franko Atinalıların sevinç alkışlarıyla karşılanmış ve bir müddet sonra da Atina Dukalığı'nı Turhanzade Ömer Bey'e teslim etmişti. Padişahın Atina'ya girişi ise, bu beldenin tarihteki hatı-

ratının ihtişamına layık bir şekilde olmuştu. Sultan Mehmed, evvela Akropolis abidelerini gezmiş ve:

"Eski şanlı Atinalıların bu sanat yadigârları bir hazinedir, bu mücevherler insan zekâsının giranbaha hatıraları olarak saklanacaktır!.." demiş ve yanında bulunan Turhanzade'ye dönerek:

"Ömer!.. Din ve devletim sana müteşekkirdir!" diye bağırmıştı.

Yine bu yıllar içinde, 1459'da, Sultan Mehmed'in yeni bir şehzadesi, Sultan Cem doğdu.

Bu talihsiz şair prensin hazin macerası asırlarca dillere destan olacaktı ve Sultan Cem, harikulade güzel bir genç olarak tahayyül edilip macerası romantik bir gâzeye bürünecekti, halbuki aslında Cem şaşıydı. 16. asrın ilk çeyreğini idrak etmiş büyük bir âlim ve devlet adamı Kemalpaşazade Ahmed Şemseddin Efendi, Cem'in, kardeşi Sultan II. Bayezid'e karşı taht kavgasına giriştiği sıralarda bir *Tarih-i Âl-i Osman* kaleme alacaktır ve eserinde, Sultan Cem'in doğumu ile şaşılığının sebebini şöyle nakledecektir:

"Sultan Mehmed Han, Şehzade Cem doğduğunda gülüp gönlü handan olmadı, belki yüzünü astı; derler ki hareme girdiğinde gazabı şiddet olup şehzadenin beşiğine bir tekme vurdu:

'Saltanata ziynet vermeye iki şehzadem yeterdi, Allah'ın takdiriyle o iki şehzadeden biri ölmüş, güneş gibi âleme ziya verip memleketi tutmaya öbürü yeterdi; memlekette baş çok olunca il gün harap olur, rayet ayakta kalur!..' dedi. Yine bu hikâyeyi nakleden ravi der ki: padişah beşiğe depme vurunca, korkudan çocuk sara illetine tutuldu, sonra saradan kurtuldu amma gözünde şaşılık kaldı."

Şehzade Cem'in, Sultan II. Bayezid'le cenkleştiği sıralarda kaleme alınan bu eserde, talihsiz prensin daha beşiğindeyken baba gazabına uğramış olduğunu yazmak, tamamen siyasi maksatlar güdülerek yapılmış bir bühtandır; halk nazarında Cem'in itibarı baltalanırken, Fatih Sultan Mehmed küçültülmüştür. Fatih, bir masumun beşiğini tekmeleyecek baba olmadıktan başka, Sultan Cem'i de bilakis çok severdi; öylesine ki Kanunname-i Âl-i Osman'ında, şehzadelere yazılacak fermanlara örnek olarak Sultan Cem'e hitaben kaleme alınmış bir ferman koymuştur: "Ve oğlum şehzadem adamullah ömre hüküm yazılmak lazım gelse böyle yazıla: Ferzend-i Ercümend, Esad ü Emced, vârisi Mülk-i Süleymanî, Nur-i Hadeka-

yı Sultanî, Rüus- üs-Selatin, sahib-i temkin, mahz-ı Lütfullah-il kiram oğlum Sultan Cem adamullahu bekahü..."

1458 yılından sonradır ki Fatih Sultan Mehmed eline Anadolu'yu aldı ve devletinin hudutlarını bu ülke üzerinde genişletirken, hadiseler çizdiği plandan şaşmayarak cereyan etti. Teşebbüs daima ondaydı ve karşısındakiler daima bir emrivaki karşısında kalıyorlardı. En kıymetli kumandanları ve en nüfuzlu devlet adamları hükümdarlarının nereye ve kime karşı hazırlandığını keşfedemiyorlar, sadece emir aldıkları andan itibaren bu emri tahakkuk ettirmek için muvaffakiyetle yürüyorlardı. Bir gün yeni harp hazırlığının nereye karşı olduğunu soran bir ordu kadısına:

"Efendi! Eğer sakalımın tellerinden bir tanesi tasavvurlarımı bilseydi onu koparır ve yakardım!" demişti.

Padişahın yeni bir harp hazırlığı karşısında evvela Karadeniz kenarındaki üç devlet, Amasra'daki Ceneviz kolonisi, Sinop'taki İsfendiyar Hanedanı ve Trabzon Rum İmparatorluğu ciddi bir endişeye düştü.

1458-1459 kışında Ceneviz Cumhuriyeti'nin İstanbul'a gelen bir elçisi, dostluktan bahsederek Galata'da Türklerin yerleşmesinden ve bir kadı bulunmasından şikâyette bulundu ve Galata'ya, Bizans İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, Ceneviz bayrağı altında bir belde imtiyazının verilmesini arz etti. Sultan Mehmed:

"Sizin dostunuzum, amma bu teklifinizi anlayamadım; Galata'daki Cenevizlilere hiçbir baskı yapılmadı, verdiğimiz sözden dönülmedi; Konstantiniyye'yi fethettiğimde Galatalılar kalelerinin anahtarlarını kendiliklerinden getirip bana teslim ettiler ve ben de kabul ettim, onlara ülkelerimde serbest ticaret imkânını bahşettim. Devletimin ortasında ve payitahtı karşısında bir başka devletin bayrağını görmek takdir edersiniz ki benim için hoş manzara değildir, cumhur ile aramdaki sulhun bozulmasından da endişe duyacak değilim..." dedi.

Gide kış kim gemiler ire yaza...

Elçi memleketine döndükten az sonra yeni yılın baharında, Sadrazam Mahmud Paşa yüz elli parça gemiden mürekkep bir donanmayla Karadeniz'e çıktı ve Amasra Kalesi ile limanı önüne geldi;

Fatih Sultan Mehmed de ordusuyla karadan geldi ve Amasra Cenevizlilerinin hükümet meclisine, şehrin kalenin ve limanın dostane teslimini tebliğ etti. Padişahın tebliği hemen hiç münakaşa edilmeden kabul edildi. Cenevizlilere, eşyalarını ve ailelerini alarak gemileriyle çekilme müsaadesi verildi. Şehir halkından üçte biri yerinde bırakıldı, üçte ikisi iskân edilmek üzere İstanbul'a naklolundu ve en yakışıklı delikanlıları, kısmen Yeniçeri Ocağı'na kaydedildi, kısmen de Enderun-ı Hümayun'a alındı.

Amasra'nın fethini bir de Âşıkpaşazade'nin ağzından dinleyelim:

"Amasra hisarının padişahı bir Frenk'ti. Cemi Anadolu'nun esiri kim kaçsa hep ona gelirlerdi ve bu Amasra'nın kâfirleri kâh kâh deniz yüzünden çıkarlardı, haramilik ederlerdi ve kaçan bunlara sorsalar gayri vilayetin gemisidir derlerdi. Bu hali Sultan Mehmed'e bildirdiler. Padişah ider:

'Mahmud! Ol hisar ne yerdir kim anı benim atam dedem almadı?'

Mahmud Paşa ider:

'Sultanım, bunun alınmadığına sebep ol kim, Haktealâ'nın takdirinde bu fetih sultanım elinden ola!' dedi.

Mahmud Paşa gemiler donattı, yarar yoldaşlarla Amasra'ya gitti. Padişah dahi korudan gitti, Bolu'dan Amasra'ya vardı. İsfendiyaroğlu İsmail Bey işitti kim hünkâr Amasra'nın üzerine düştü, hünkâra iyi kişiler gönderdi. Hisarın tekfuru gördü kim hisarın iyi müşterisi var, eğer satsa ve satmasa alırlar. Tekfur yanındaki kâfirlere ider:

'Yoldaşlar, ben hisarı müşteriye veririm' der. Kâfirler dahi kabul ettiler. Tekfuru padişaha gönderdiler, hisarın anahtarını beraberinde getirdi ve hem nice muteber kâfirler bile geldiler, hisarı teslim ettiler. Padişah dahi bunları İstanbul'a gönderdi ve cemi malların bile gönderdiler ve kâfirlerden hiçbirini esir etmedi.

Bu İslam bucakta küfr ü zulmet
Amasra olmuştu dâr-ı zillet
Bu han zulemate varsa nur ider
Âşıkî Hakk'a şükrü cane minnet.

Ve bu fethin tarihi Hicret'in sekiz yüz altmış dördü ile beşi arasında vaki oldu. Sultan Mehmed Han Gazi elinden."

Amasra'dan ılgarla Bursa'ya dönen Sultan Mehmed, hanedanının bu tarihi beldedeki eski sarayında biraz istirahat etti ve dayısı İsfendiyaroğlu İsmail Bey'e bir mektup göndererek yakında ziyaretine geleceğini, küçük oğlu Hasan'ın, Ankara'ya istikbaline gönderilmesini bildirdi. Donanma da, Amasra'dan Sinop'a doğru yoluna devam etti. Sultan Mehmed de Bursa'dan Ankara'ya geldiğinde genç Hasan'ı kendisini bekler buldu; küçük delikanlıyı huzuruna kabul ederek iltifatta bulundu ve:

"Babana söyle, kendisine Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar sancaklarını kaydıhayat ile verdim; amcan Kızıl Ahmed Bey'e de Kastamonu Sancağı'nı verdim, sana da Bolu Sancağı'nı verdim... Sinop Kalesi'nin ve limanın bana lüzumu var!.." dedi.

Hasan Ankara'dan dönünceye kadar, Sadrazam Mahmud Paşa da İsmail Bey'i bu emrivakii kabule ikna etmiş bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmed, Sinop'ta parlak bir şekilde istikbal olundu. İsfendiyaroğlu İsmail Bey padişahın elini öpecek oldu, Sultan Mehmed müsaade etmedi:

"Hayır" dedi, "siz benim büyük biraderim yerindesiniz!" Ve İsfendiyaroğlu'yla kucaklaşıp öpüştü. Sonra beraberce kaleyi gezdiler, kale 400 topla mücehhezdi, İsmail Bey'in 2.000 nefer kale muhafızı ve 10.000 seçkin erden mürekkep muntazam bir ordusu vardı, onları da padişaha takdim etti. Padişah, sadrazam, ordu ve donanma Sinop'ta çok kalmadı. Şehir ve kale teslim edilip muhafazasına memur kimseler tayin edildikten sonra, Mahmud Paşa, donanmayla Trabzon'a doğru yoluna devam etti.

Turisina Bey, donanmanın Sinop ve Trabzon seferlerine çıkışını şöyle anlatır:

"Bu yıl ki 864 (1460) yılıdır, Sâl-i Zülfethayn oldu. Gemi yarağına mübaşeret idüp uzak sefer yasağı ilan olundu, çün sene 865 (1461) baharı hazine-i kudretten hilatı bahar ile mütezeyyin oldu, gaza-yı memleketi Trabzon adına gemileri, denizden aştırdı, gemiler kim her biri,

Egerçi bir kanatlı kuştur amma
Uçuşuna bakarsın yeller irmez.

Ve İsfendiyaroğlu İsmail Bey'e hüküm gönderildi ki biinayetillah ile Trabzon gazasına niyet ettim, gemilerim Sinop'a vardığı gibi liman veresin ve akçeleriyle ne hacetleri var ise koyuveresin. Ve kendu padişah muzaffer asker zafer-i rehberle Anadolu yakasına geçüp,

Bir asker-i bihad yürüdü bahr ile berden..."

Padişah da karadan yola çıktı, evvela Amasya ve Sivas üzerinden Erzurum istikametini tuttu. Herkes, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey üzerine yürünüldüğünü zannediyordu; biliniyordu ki Uzun Hasan Bey, Trabzon İmparatoru David Komnenos'un kız kardeşini tutuyordu; bir sene evvel Sultan Mehmed'e bir elçi heyeti göndererek kayınbiraderi olan imparatorun veregelmekte olduğu 2.000 dukalık verginin affı için mağrurane bir müdahalede bulunmuştu. Elçiler, üstelik, vaktiyle Çelebi Sultan Mehmed tarafından Uzun Hasan'ın ecdadına karşı taahhüt ettiği senevi 1.000 halı ile sarıklık tülbentlerin altmış yıldan beri gönderilmediğini, Hasan Bey'in bunları da toplu olarak istediğini bildirmişlerdi ve buna da Sultan Mehmed fevkalade hiddet etmişti, fakat hiddeti sürekli kahkahalar şeklinde tezahür etmiş, elçilere:

"Haydi siz rahatsızca dönünüz... Bu ağır yükü siz götüremezsiniz, onu ancak yeryüzünün en kuvvetli adamı olan ben taşıyabilirim... İnşallah, pek yakında gelir, borcumu bizzat öderim!" demişti.

Uzun Hasan, Sivas'tan iki konak mesafede Erzurum yolu üzerindeki Koyunluhisar'ı (Koyulhisar), birkaç yıl evvel, sahibi Hüseyin Bey isminde bir derebeyinin elinden zapt etmişti. Sultan Mehmed, Rumeli Beylerbeyi Hamza Paşa'yı ılgarla bu kale üzerine gönderdi. Hamza Bey, kaleyi kolaylıkla zapt edince Sultan Mehmed oradan Erzincan'a yöneldi; ne yapacağını şaşıran Uzun Hasan, anası Sare Hatun ile Çemişgezek beyi ve namlı Kürt şeyhlerinden Şeyh Hüseyin'i gayet kıymetli hediyelerle padişaha şefaatçi gönderdi. Bu heyet, padişahı Bulgardağı eteğinde buldu ve hürmetle karşılandı; Sultan Mehmed, Sare Hatun ile ihtiyar şeyhe, otağ-ı hümayununda:

"Buyurun ana!.. Buyurun baba!.." diye iltifat etti ve kendilerine, Uzun Hasan Bey'e karşı değil, Trabzon imparatoru üzerine yürüdüğünü söyledi. Trabzon'a gitmek için, ordu, Bulgardağı'nı aşa-

caktı. Padişah Uzun Hasan Bey'in şefaatçilerini beraber götürdü. Bulgardağı'na çıkarlarken, Sultan Mehmed, günlerce basit bir nefer gibi yaya yürümüştü; padişahın çektikleri yorgunluğa ve meşakkate ortak olduğunu gören asker şevk ve heyecanla ilerliyordu. Bir gün Sare Hatun Sultan Mehmed'e:

"Hey oğul!.. Bu Trabzon için çektiğin bunca zahmet nedendir?" diye sormuştu. Fatih:

"Ana!.. Ana!.. Bu zahmet din yolunadır!.. Ahirette Allah huzuruna çıktığımda inayet ola derim... Bizim elimizdeki kılıç İslam kılıcıdır, eğer bu zahmeti çekmezsek bize gazi demek yalan olur!.." demişti.

Ordu, Bulgardağı'nı aşınca Trabzon önüne indi.

Trabzon İmparatoru David Komnenos da çürük bir tahtın üzerinde oturuyordu. Padişahtan birkaç gün evvel Trabzon önüne gelen Sadrazam Mahmud Paşa kendisine bir murahhas göndererek imparatorun, hazineleri ve bendegânı ile beraber serbestçe çekilip gitmesini, aksi halde hayatı ile beraber yakınlarının da felaketine sebep olacağını bildirmişti. İmparator, sadrazamın teklifini kabul etmemişti, fakat şehrin kara surları önünde Sultan Mehmed'i görünce dehşet içinde kaldı ve padişahın aynı yoldaki teklifini derhal kabul etti. Hazineleri, ailesi efradı ve bendegânıyla bir gemiye bindirilerek İstanbul'a gönderildi, kapılarını açan şehir padişaha teslim oldu.

Fatih Sultan Mehmed, Trabzon seferi dönüşünde İmparator David ile ailesi erkânını, Edirne Sarayı'nda resmen huzuruna kabul etti ve Bizans'ın bu büyük ailesine fevkalade hürmet gösterdi. Bu resmi kabulde, İmparator Konstantin'in kardeşlerinden Demetriyos Paleologos da hazır bulunmuştu. Mora fethinden sonra bu prens Sultan Mehmed'e sığınmış, rahip olmuş, Enez'de yerleştirilmiş, huzur ve sükûn ve refah içinde yaşıyordu. David Komnenos, Sultan Mehmed'e küçük kızı Prenses Anna'nın dest-i izdivacını teklif etti. Padişah, yeni bir zevce almak niyetinde olmadığını, fakat prenses arzu ederse sarayının harem dairesine memnuniyetle kabul edileceğini söyledi ve Anna Komnenos İslamiyet'i kabul ile Türk sarayına girdi. Padişah, İmparator David'in sekiz oğluna da aynı teklifte bulundu, fakat bunlardan, on dört yaşında ve çok zeki bir çocuk olan en küçükleri Müslüman oldu ve Enderun-ı Hümayun'a alındı. Da-

vid ve yedi oğlu ve hanedanının diğer erkânı Serez'de yerleştirildiler. Çok geçmeden, İmparator David'in Uzun Hasan'la gizlice muhabereye giriştiği anlaşıldı; başta sabık imparator olmak üzere Komnenos ailesinin bütün erkekleri zincire vuruldular ve İstanbul'a gönderilerek idam olundular.

Didiler ahmak, mecnundur ol er
İki nesneyi kim ol heves ider
Biri geçmiş ola giden ko gitti
Biri muhal olanı durmaz umar.

Bu kıtanın şairi Derviş Ahmed Âşıkî doğru söyler.

İmparatorluk kurulurken-1

"Kesilme ey hikâyet asla vaslol
Kitab-ı kıssa içre bâb ü faslol..."

Trabzon seferinden dönüşünde Fatih Sultan Mehmed, insanlığın yüz karası bir canavarın üzerine yürüdü; Eflâk Voyvodası Vlad'a, Ulahlar "cellat", Macarlar "Şeytan" ve Türkler "Kazıklı Voyvoda" derlerdi. Bu adam, kudurmuş bir kan delisiydi. En sevdiği eğlencesi kazık işkencesiydi; suçlu suçsuz, Müslüman veya Hıristiyan, kazıklattığı insanlarla çevrilmiş bir dairenin ortasında işret sofrasını kurar, çalgıyla ve vahşi kahkahalarla bedmest oluncaya kadar içerdi. Eline geçen Türk esirlerinin ayaklarının derisini yüzdürür, açılan yarayı tuzla ovdurur, sonra yere çaktırdığı bu biçarelerin ayaklarını keçilere yalatarak onların müthiş ıstıraplarla kıvranışını seyrederdi. Bir seferinde kendisine gönderilen bir Türk elçi heyetine başlarından kavuklarını çıkarmalarını söylemiş, Türkler bu küstahça laubali teklifi reddedince, "O halde kavuklarınız başınızda sağlam dursun" diyerek kavuklarını başlarına üçer çiviyle mıhlatmıştı. Bir gün dilencileri toplatmış, onlara büyük bir ziyafet vermiş, sonra yemek yedikleri binanın kapılarını kapatarak ateşe vermiş ve dilencileri diri diri yakmıştı. Bazen Tuna'yı aşarak yağma ettiği köy ve kasabalardan topladığı kadınların memelerini kestirerek yerlerine çocuklarının başlarını mıhlatırdı; çocuklara analarının etinden kebap yaptırıp yedirirdi. Bir defa 400 Macar talebesini diri diri yaktırmış, 600 Bohemyalı tüccar ile 500 çiftlik sahibi boyarı kazıklatmıştı. Bir seferinde, en yakın bir cinayet arkadaşıyla yüzlerce kazıklanmış mazlumun arasından geçerlerken bu adam:

"Vlad! Bu ağır kokudan müteessir olmuyor musun?" diye sormak gafletinde bulunmuştu; Vlad:

"Anlaşılıyor ki bu koku sana dokunuyor, seni yüksekte oturtmak lazım!" diyerek hemen gayet uzun bir kazık üstüne oturtup idam ettirmişti. Kardeşi genç Radol da kendisini bekleyen feci akıbeti hissedince Fatih Sultan Mehmed'e sığınmış, padişahın ayaklarına kapanarak Eflâk ülkesini bu canavardan kurtarması için yalvarmıştı. Sadrazam Mahmud Paşa, o sırada Vidin muhafızı olan olan eski donanma kumandanı Hamza Paşa'yı, Yunus Bey adında bir mühtedi tercümanla ve bir miktar askerle Vlad'a gönderdi; paşa voyvodayı bir mülakata çağıracak ve hemen tevkif edecekti, fakat "Şeytan" Paşa'yı bir pusuya düşürdü ve "Cellat", Paşa ile Yunus Bey'in ellerini ve ayaklarını kırdırtarak askerleriyle beraber kazığa vurdurttu. Arkasından Bulgaristan'a bir akın yaptı ve 25.000 Bulgar köylüsünü, kadın, erkek ve çocuk Eflâk'a sürerek Hamza Paşa'nın öldürüldüğü yerde hepsini merhametsizce kazıklattı. Ve kendi tabiriyle bir "orman" yaptı.

Ne hile itdü Voyvoda Kazıklu
Neces murdar lanet azıklu
Drekule oğlu ol murdar
Dimez kırar sevaplıdır yazıklu.

Hamza Paşa'nın felaketini ve Vlad'ın Bulgaristan akınını haber alan Sultan Mehmed, İstanbul'dan 175 parça kadırgadan mürekkep kuvvetli bir donanmayla Karadeniz'e çıktı ve Tuna'ya girerek Vidin'e gitti. Sadrazam Mahmud Paşa da 250.000 kişilik bir orduyla Vidin'e gelmişti, padişah oradan Eflâk toprağına geçti. 12.000 kişiyle Türk ordugâhına bir gece baskını yaparak padişahı ele geçirmek isteyen Vlad müthiş bir bozguna uğradı ve ortadan şeytan gibi sır oldu. Kazıklı çetelerinden yakalanan 4.000'e yakın katil, bellerinden ikiye biçilmek suretiyle idam olundu. Eflâk topraklarında ilerleyen Sultan Mehmed, Vlad'ın payitahtı civarında yarım fersahlık bir sahayı kaplayan bir maktel gördü. 25.000'den fazla Türk ve Bulgar, kazığa vurulmuş veya çarmıha gerilmiş, kara bulut halinde yırtıcı kuşlar tarafından paralanmaktaydı; bu mazlumların ortasında, ga-

yet uzun bir kazık üzerinde, erguvan renginde ipek kaftanı ve vezir sarığıyla Hamza Paşa duruyordu. Fatih bir nefret çığlığı atarak gözlerini kapadı ve:

"Bu cinayetleri işleyen adamın insanlar arasında yeri yoktur!.." diye bağırdı.

Padişahın emriyle orta yerdeki cesetler dini merasimle defnedildi ve kazıklar yakıldı. Eflâk baştan başa istila olundu, Radol Eflâk tahtına oturtuldu ve bundan böyle bu memleketin Türkiye'ye tabi bir imtiyazlı eyalet olduğu ilan olundu, ki bu vakayi Milad'ın 1462 yılında geçer.

Zehî sultan ki hükmine müsahhar oldu âlemler
Cemii meddahı anın melek, rıdvan, âdemler
Ayağı bastığı yerler misal-i cennet oldu...

Bu memleket hakkında, burada, istikbaline ait küçük bir not ilave etmek lazımdır; Vlad, bir müddet serseriyane dolaşıp Macar Kralı Matiyas Korvinus'a sığınmış ve katil, bu kral tarafından, ileride Türklere karşı kullanılmak üzere sadece hapsedilmişti. Radol Voyvoda, Eflâk'ı on yıl Sultan Mehmed'e sadık bir prens olarak adaletle idare etti, ölümünde, Vlad Macar kralı tarafından serbest bırakılarak Eflâk'a girdi ve ne kadar cani, katil, şaki varsa ustalarının yanına koştu, iki sene kadar kanlı izler bırakarak muhtelif yerlerde göründü ve nihayet bir gün, bir kölesi, canavarın kafasını keserek insanlığın gözü önünden bir alçaklık timsalini kaldırmış oldu.

Sultan Mehmed, 1462 yılı sonbaharında İstanbul'a döndüğünde, Midilli Prensi Nikola Gatelozyo'nun, adayı bir korsan yatağı haline kullandığına dair mufassal bir rapor aldı ve derhal Sadrazam Mahmud Paşa'yı yetmiş parça gemiden mürekkep bir donanmayla adaya gönderdi; kendisi de karadan Midilli karşısına gitti. Nikola Gatelozyo kısa bir mukavemetten sonra teslim oldu ve İslamiyet'i kabul etti. Midilli ahalisinin de üçte biri İstanbul'a nakledilerek iskân oldu; yakışıklı ve güçlü kuvvetli delikanlılar Yeniçeri Ocağı'na kaydedildi. Prens Nikola ise bir müddet sonra İstanbul'da zindana atıldı ve cellat kemendinde boğuldu; suçları hafif değildi: Kendi eski tebaası tarafından, büyük kardeşi ve Midilli Prensliği'nin meşru vârisi

Dominigo'yu gizlice öldürterek haklarını gasp ettiği iddia ve ispat olundu, İstanbul'dan kaçmak için korsanlarla muhaberesi tutuldu, Midilli delikanlıları arasında Yeniçeri Ocağı'na alınanlardan birinin, vaktiyle Enderun-ı Hümayun'dan firar edip Nikola tarafından tanassur etmek şartıyla himaye edildiği meydana çıktı.

1462-1463 yılları kışında ve 1463 baharında, Fatih Sultan Mehmed yine hummalı harp hazırlıklarına başlamıştı. Akdeniz Boğazı'nın Rumeli sahilinde "Seddülbahir" Kalesi'ni, Anadolu yakasında da "Çanak" Kalesi'ni yaptırttı ve bu kaleleri otuzar topla teçhiz ederek boğazı kapadı; Üsküp'te, Vardar üzerinde müstahkem bir köprü yaptırttı. Gelibolu Tersanesi'nde geceli gündüzlü fevkalade bir faaliyet göze çarpıyordu. İstanbul'da da yeni bir tersanenin temeli atıldı ki, İstanbul Tersanesi asıl kudret ve ihtişamını 16. asır başlarında alacaktır. Yine bu sıradadır ki Sultan Mehmed, İstanbul'daki "Fatih" Camii'nin temellerini attırdı.

Büyük askerin yeni hedefi, Venedik Cumhuriyeti'ydi; Venediklilerin Mora'nın cenubunda ve Yunan'ın Adriyatik sahilindeki limanları ve Ege Denizi'ndeki korsan yatağı adaları, devletin emniyeti için daima tehlikeliydi. Fakat, karada ve denizde bir Venedik harbi, uzun ve yorucu olacaktı. Sultan Mehmed, bunun içindir ki evvela Balkanlar'ın şimalbatısındaki köprübaşını tutmak istedi ki bu da Bosna Krallığı'dır. Venedik Cumhuriyeti'nin müttefiki olacak bir Bosna kralı, padişahın ordularına büyük gaileler çıkarabilirdi. Bosna kralının taahhüt ettiği senelik vergiyi göndermemesi ve el altından Sırpları isyana teşvik etmesi ve Macar kralıyla pek dostane münasebetleri, Sultan Mehmed'in Bosna'ya harp ilan etmesi için kâfi bir sebepti. Fatih, 1463 baharının sonlarında 150.000 kişilik bir orduyla Üsküp'e geldi. Volçitrin'de Vodina Suyu'nu aştı ve Sadrazam Mahmud Paşa, ordunun en büyük kısmıyla önden, Bosna'nın payitahtı Yaiça üzerine yürüdü.

Hücumundan şahın Bosna kıralı
Olup lerzan müşevveş oldu hali...

Kral, hazinelerini alarak Glutz Kalesi'ne sığındı; kendisini takip eden Türk ordusunun öncüsü, başta kumandanları Turhan-

zade Ömer Bey olduğu halde, Verbas Suyu'nu, bir köprü kurmak için bile vakit kaybetmeden yüzerek geçmişti. Kral, bu kalede Mahmud Paşa'ya aman ile teslim oldu. Fakat, Sultan Mehmed'in bu sefere beraberinde götürdüğü devrin namlı derin ulemasından Şeyh Ali Bestamî, ki "Küçük Musannif" lakabıyla meşhurdur, kralın idamına fetva verdi ve başını, kılıçla bizzat kendisi uçurdu. Bosna, Türkiye'nin Adriyatik sahilinde bir sancağı oldu ve Minnet Bey sancakbeyi tayin olundu.

Ertesi yıl, Macar Kralı Matiyas, Bosna'ya girdi, ilk haftalar içinde mevzii muvaffakiyetler kazandı; fakat Turhanzade Ömer, Mihaloğlu Ali, Mihaloğlu İskender, Evrenosoğlu İsa ve Evrenosoğlu Ömer beyler gibi Rumeli serhatlarının namlı Türk kumandanları karşısında mağlup ve münhezim olarak kaçtı.

On altı yıl sürecek olan Venedik Harbi de, yine bu 1463 yılında, Bosna'nın fethini müteakip evvela karada, Mora'da başlamış ve hemen denize ve adalara atlamıştı. Burada, yer yer çok çetin kanlı safhaları olan bu uzun harbi bir satırın çerçevesinde toplamak kâfidir: Venedik Cumhuriyeti'nin dayandığı tek kuvvet donanmasıydı; Akdeniz'in büyüklü küçüklü Hıristiyan devletleri, hazinelerini cumhuriyetin yardımına açtılar, gemi ve para vererek harbe yeni bir Haçlı seferi havası verdiler. Venedikliler Mora'da isyan çıkarttılar, Arnavutluk hükümdarı meşhur İskender Bey'i Türklere karşı ayaklandırdılar. Daima azim ve metanet sahibi cevval ve ateşin Fatih Sultan Mehmed ve her biri bir celadet timsali kumandanları ve fedakâr ve cesur askerleri, her tarafa koşup yetişerek isyanları bastırdı; büyük Eğriboz Adası Venediklilerden alındı. Arnavutluk ve Hersek tamamen fethedildi; Venedik'in Adriyatik eyaletleri ve bu topraklara yakın Avusturya ve Macaristan arazisi, Türk akıncıları tarafından hallaç pamuğu gibi atıldı ve nihayet 1479'da, bir Türk akıncı kolu, Venedik şehrine birkaç saatlik mesafede Piyave sahilinde görününce, dehşet içinde kalan Venedik hükümeti sulh talebinde bulundu; Arnavutluk'ta İskender Bey'in mirasından elinde tutabildiği İşkodra ve Kroya (Akçehisar) kalelerini ve İskender Bey'in hazinesini teslim etti. Eğriboz'un Türkiye'ye ilhakını tasdik etti ve Fatih Sultan Mehmed'e 100.000 altın harp tazminatı verdi. Hiç şüphesiz ki bu eserde, ilerde, bu harbin bazı sahneleri nakledilecektir.

Venedik Harbi'nin başladığı 1463 yılında Karamanoğulları arasındaki bir taht kavgası, Fatih Sultan Mehmed'i, kısa bir zaman için de olsa Anadolu'ya çekmişti. Karamanoğlu İbrahim Bey'in yedi oğlu vardı; en büyükleri İshak bir cariyeden, diğer altısı, Sultan Mehmed'in halasından olmuştu. İbrahim Bey'in en sevgilisi de İshak'tı. Ona Silifke sancağı ile bütün hazinelerini vermişti ve resmen veliahdı, ölümünde memleketinin parçalanmaması için de diğer oğullarını taht mirasından çıkarmıştı. Fakat diğer oğulları, büyükleri Pir Ahmed Bey'in etrafında toplanmışlar, babalarını Konya'da muhasara etmişler, İbrahim Bey kaçarken ölmüş, Konya tahtına da Pir Ahmed oturmuştu. Bu sıralardadır ki en küçük kardeşlerinden Süleyman ve Nuresofî, Sultan Mehmed'e iltica etmişlerdi. Bunun üzerine evvela İshak Bey, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım istemişti. Uzun Hasan Bey, büyük bir orduyla Pir Ahmed Bey üzerine yürümüş, Pir Ahmed de, halazadesi Sultan Mehmed'den istimdat etmişti; Fatih hemen Anadolu'ya geçmiş, Sadrazam Mehmed Paşa ılgarla Karaman arazisine girmiş, Uzun Hasan kuvvetlerini tarumar ederek Silifke'yi muhasara etmiş, İshak Bey yakalanmak üzereyken, burada vakanüvisler ittifak ederler, sadrazamın lütfen ve merhameten göz yummasıyla, Uzun Hasan yanına kaçmaya muvaffak olmuştu ki bir iki sene sonra da ölmüştür.

Rivayet edilir ki, Sultan Mehmed Karaman'a yürürken, İshak Bey, memleketinin namlı ulemasından Yakubzade Ahmed Çelebi'yi padişaha göndermiş: "Akşehir ile Yenişehir'i kendilerine terk edeyim. Pir Ahmed'i bırakıp bana arka olsunlar" dedirtmişti. Bu şehirler esasen daha evvel Fatih Sultan Mehmed tarafından ilhak edilmişlerdi. Sultan Mehmed bu garip teklife gülmüş:

"Bunlar bizim evvelce aldığımız yerlerdir, bu İshak Bey ölüyü azat eder!" demişti.

Yine rivayet olunur ki, padişahın Sadrazam Mahmud Paşa'ya karşı itimadının gevşemesi, İshak Bey'in firarı vakasıyla başlamıştır diye. Padişaha bunu telkin edenlerden birinin Şehzade Mustafa, diğerinin Rum Mehmed Paşa olduğu söylenir. Bugün İstanbul'da büyük bir camii, büyük bir hamamı ve meşhur bir çarşısıyla adı hâlâ dillerde dolaşan Mahmud Paşa, muhakkak ki Fatih Sultan Mehmed'in şanına layık büyük vezirdi. Sultan Mehmed'in fetihlerinde en bü-

yük hissesi olanlardandı; hizmetlerinin mükâfatı ve kılıcının hakkı olarak azim bir servete sahipti; fakat Karamanoğlu İshak Bey'in firarı, Rum Mehmed Paşa gibilerin dillerine zehir döktürmeye fırsat vermişti; "Sadrazam Karamanoğlu'ndan hazine almıştır" dediler. Âşıkpaşazade Derviş Ahmed, Rum Mehmed Paşa'yı halk ağzıyla şöyle anlatır:

"Bir kâfirin oğluydu, padişaha gayet mukarreb oldu, adı Müslüman bu kâfir her ne kim dedi ise öyle etti, mutâ-ül-hayır oldu. Sual: Ol vezir kimdir? Cevap: Rum Mehmed Paşa'dır ki sonra padişah anı it gibi boğdurdu."

Karaman tahtına Sultan Mehmed'in sayesinde sahip olan Pir Ahmed Bey, padişahın Venedik Harbi'yle uğraşmasını fırsat bildi; bir taraftan Dulkadiroğlu Şehsüvar Bey'i kendi havasına uydurdu, diğer taraftan Akdeniz'de dolaşan Venedik amiraliyle muhabereye girişti ve Fatih Sultan Mehmed'e Anadolu'da yeni bir gaile hazırlamaya başladı. Padişah 1467'de son defa olarak Karaman Devleti üzerine yürüdü; Konya muhasara ve zapt edildi, Pir Ahmed Bey ele geçmek üzereyken yine veziriazamın müsamahasıyla kaçmaya muvaffak oldu. Sultan Mehmed, Konya valiliğini oğlu Şehzade Mustafa'ya verdi ve Sadrazam Mahmud Paşa'ya, başta Konya şehri gelmek üzere, Karaman ülkesinde işinin ehli ne kadar sanatkâr ve amele varsa, imar işlerinde çalıştırılmak üzere İstanbul'a naklini emretti. Sadrazam tarafından bu hususta hazırlanan defter Sultan Mehmed'e sunulduğu zaman, Mahmud Paşa aleyhinde yeni bir dedikodu başladı. Bilhassa Konyalılardan deftere girmesi gereken pek çok kimsenin kendilerini İstanbul'a gitmekten kurtardıkları söylendi. Doğruydu, büyük vezir, yaşlıların, sanatlarından başka memleketlerine topraklarıyla da bağlı olanların İstanbul'a gönderilmesiyle mağdur olacaklarını görmüştü. Fakat Mahmud Paşa'nın lütuf ve merhameti Pir Ahmed Bey'in firarıyla birleşince padişah tarafından hoş karşılanmadı. Ordu İstanbul'a dönerken Karahisar konağında, gözden düşen sadrazam, ipleri kestirilen otağı başına yıktırılarak azlolundu ve mühr-i hümayun Rum Mehmed Paşa'ya verildi. Âşıkpaşazade şöyle anlatır:

"Padişah buyurdu, Mahmud Paşa'nın çadırını otağını başına yıktılar ve cebehanesini padişahın cebehanesine kattılar. Vezir Rum

Mehmed'in evvelki şeytanlığı budur kim Mahmud Paşa gibi bir vezîri padişahın kapısından reddettirdi; yani kim İstanbul'un acısını ala!"

Sürüldü Mahmud Paşa kapudan
Irak oldu o sevgili tapudan
Varup Hasköyü'ne oldu mücavir
Halas oldu tırak turuk tapudan.

Rum Mehmed Paşa'nın ilk işi, ki ehliyetsiz ve dirayetsiz bir adamdı, İstanbul'da nakledilecek Konyalılar hakkında amansız hareket etmek oldu, şehrin ve hatta bütün Karaman ülkesinin eşraf ve muteber kimselerini de amele ve sanatkârlar arasına katarak İstanbul'a gönderdi ki Mevlana Celaleddin Rumî evladından Ahmed Çelebi de bunların arasındaydı. Sultan Mehmed bu haşin kabalığı öğrenince Ahmed Çelebi'yle beraber Konya'dan gelenlerin birçoğunu hediyelerle taltif etti ve memleketlerine dönmek hususunda kendilerini serbest bıraktı.

1467 yılında Venedik'in en kıymetli müttefiki, Fatih Sultan Mehmed'i Balkanlar'da en çok uğraştıran ve yoran Arnavutluk hükümdarı İskender Bey Kastriyoti Türk ordusunun karşısında ağır bir bozguna uğradıktan sonra öldü. Turisina Bey, "İskenderbağı dahi sadme-i saika-i tesir-i askerden kaçıp denize gitti; şimşir-i himmet padişah ana dahi mülkü adem-i menşurdan verdi. Kaçan ki Arnavut başına bu azap vaki oldu ve şeytanları cehennemden yana gitti, memleketi Arnavut tamam zapt olundu" diyor.

Yine bu 1467 yılında, Hersek Prensi Etyen Kosarik de öldü; ki bu zatın en küçük oğlu, Sultan Mehmed'in yanında rehine olarak bulunmaktaydı; Enderun-ı Hümayun'da tahsil ve terbiye gören ve İslamiyet'i kabul eden bu çocuk, Sultan II. Bayezid devri vezirlerinden dört defa sadrazam olan Hersekoğlu Ahmed Paşa'dır; Kosarik'in diğer iki oğlu Vladislas ile Vladko, bu memleketi bir müddet sonra Sultan Mehmed'e bırakmak mecburiyetinde kaldılar.

Mehmed Han kim Bosna fethin etti
O demde Hersek'e niyet etti
Bu hanın talihi daim felekte
Ne burca erdiyse şevket etti.

Yine bu yıllar içindedir ki Fatih, İstanbul'da Sarayburnu'nda, bugün "Topkapı Sarayı" diye anılan yeni sarayın temellerini attırdı; ki 15. asır Türk yapı sanatının bu güzel eserlerinden ileride bahsedeceğiz.

1468'de, harikulade tabiat güzellikleri, toprağının bereketi, bilhassa buğdayı, üzüm ve şarapları, mermeri ve tuz ve demir madenleri ve madensularıyla meşhur olan Eğriboz (Öbea, Negroponta) Adası Venediklilerden zapt edildi. O sırada donanma kumandanı bulunan Mahmud Paşa 100 büyük kadırga, 200 nakliye gemisi ve 70.000 cengâverle denizden gelip ada ile Yunan arasındaki dar boğaza girmiş, Sultan Mehmed de Türk ordusunun başında karadan gelmiş, otağ-ı hümayununu, adanın kıtaya sürünürcesine yaklaştığı yerin tam karşısına kurdurmuştu; yan yana bağlanan kadırgalar üzerine atılan tahtalar, kalaslarla da bir köprü yapılarak, Sultan Mehmed'in getirdiği ve donanmada bulunan cengâverler adaya çıkarılmıştı. Salamin Körfezi'nde, yani adaya pek yakın bir yerde bulunan Venedik donanması Türklerin bu çıkarma hareketine mâni olmak için boğaza girmeye cesaret edememişti. Venedik'in Eğriboz Valisi ve Kumandanı Paulo Erico, müstahkem mevkilerde şerefli bir müdafaadan sonra teslim oldu. Âşıkpaşazade der ki:

"Hisarı zapt ettiler. Ehli İslam'dan hatırı olan Müslümanlar geldiler, kâfirin hâli kalan evlerini, mülklüğe verdiler ve bu Eğriboz bir sancaklık yer oldu."

Bu hanın devleti daim âlâ...

Eğriboz cengi Mahmud Paşa'nın padişah yanındaki itibarını yeniden yükseltti. Turisina Bey, "Mahmud Paşa'ya haset eden vezirler Eğriboz Kalesi fethedilemez derlerdi. Mahmud Paşa, toplarla hisarın burç ve bârûsunu o şekilde yıkmıştı ki hasudlarının hanesine döndürmüştü" diyor. Yine bu Eğriboz fethidir ki Rum Mehmed Paşa'nın azline ve İshak Paşa'nın sadarete getirilmesine yol açtı. Mahmud Paşa'nın kapısı da o kadar şenlendi ki kulları, velinimetlerinin pek yakında tekrar sadrazam olacağını gün gibi aydın görüyorlardı.

Rum Mehmed Paşa'nın gözden düşmesine, Karaman ülkesindeki İstanbul tehcirinde çok haşin hareketi ve dolayısıyla bu memlekette

asayiş ve huzuru gereği gibi temin edememesi ve İstanbul'daki "mukataa" meselesi sebep olmuştu.

Karaman ülkesinde eski hanedan aranmaya başlanmıştı. İshak Bey'in dul zevcesi, küçük oğlu, bu prensin amcası Kasım, halkın sevgisinden istifade ederek halkı el altından umumi bir ayaklanmaya kışkırtıyordu. Karamanoğulları adına ilk isyan bayrağını da Varsak aşireti çekmişti.

Rum Mehmed Paşa sadaretine kadar, Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a getirilip iskân edilen ailelere toprak ve mesken parasız temlik ediliyordu. Mehmed Paşa, sadrazam olunca İstanbul içinde ve civarındaki bağların, bahçelerin, bostanların, çiftliklerin, evlerin, konakların, hanların, mahzenlerin, hamamların kıymetlerini takdir ettirmiş ve "mukataa" adını verdiği bedellerinin yeni sahiplerinden tahsil edileceğini ilan ettirmişti.

Bu, büyük şehrin yeni Müslüman ahalisi üzerinde çok derin bir üzüntüyle karşılanmıştı; çoğu bu parayı veremeyecek durumdaydı. "Bizi memleketimizden sürdünüz, bu kâfir evlerine getirdiniz, şimdi mukataaya bağlayıp elimizden geri almak için mi getirdiniz?.." diye şikâyetler yükselmişti. Âşıkpaşazade, mukataa meselesinde Rum Mehmed Paşa'yı açıkça ihanetle itham eder ve İstanbul Rumlarını Mehmed Paşa'yla şöyle konuşturur:

"'Bu İstanbul'un eski kâfiri vezirin eski dostlarıydı, yanına girdiler kim hey ne eylersin!.. Bu Türkler bu şehri yine mamur etti, senin gayretin kani?.. Atan yurdunu ve bizim yurdumuzu aldılar, gözümüze karşı tasarruf ettiler!.. İmdi sen hod padişahın mukarrebisin!.. Ceht eyle kim bu imaretten halk vazgeçe, yine evvelki gibi bu şehir bizim elimizde ola!..'

Vezir dahi ider:

'Mukataa koduralım, bu halk dahi mülkler yapmayalar, bu şehir yine harabe yüz tuta, âhır yine bizim taifemiz elinde kala!'"

Mukataanın konması üzerine şehirde bilhassa kıymetli binalar ve bahçe elde etmiş olanların çoğu, bu yeni mülklerini terk ettiler; bir kısmı gizlice memleketlerine kaçmaya başladı.

Varsak aşireti isyanını bastırmaya memur olan Sadrazam Rum Mehmed Paşa, 1470'te büyük bir kuvvetle Karaman'a gitti. Aczine eklenen tamaı ile Ereğli ve Larende'de suçlu suçsuz pek çok adam

öldürttü ve mallarını müsadere ettirdi. Varsakların dolaştığı yerlerde ise çok zalim ve gaddar oldu; fakat yaman cengâver olan bu göçebelerin bir derbentte pususuna düşerek ağır insan kaybı ile büyük ağırlıklarını ve hazinesini bırakarak kaçtı; öyle ki, Varsak aşireti reisi, sadrazam kaçarken, "Aman ne cömert, ihsanı bol vezirmiş!.. Ayağımıza kadar altın getirdi!.." diye bağırmıştı. Bu mağlubiyet üzerine Mehmed Paşa azledildi, İshak Paşa sadrazam oldu.

Rum Mehmed Paşa'nın azli üzerine, Sultan Mehmed neşrettiği bir fermanla mukataa resmini İstanbul'un yeni Müslüman ahalisine bağışladı ve bu ihsan ve lütf-ı şahane büyük şehirde fevkalade bir meserretle karşılandı; camilerde, mescitlerde, sıhhat ve ömrüne günlerce dualar edildi. Turisina Bey, bu meseleyi Fatih Mehmed'in ağzından şöyle anlatır ve vezirin işini padişaha tevil ettirir:

"Mukataayı koymaktan muradım mal değildi, işi düzenine koymaktı, temlik işi çıkınca, mal tamaı ile nice seviyesini haddini, harcını bilmez insanlar İstanbul'da koca koca bağlara, bahçelere, konaklara kondular. Henüz şehirde alım satıma da rağbet yok ki hani satsınlar da bedeliyle kifaflansınlar, mülk edindikleri yapılara bakmaya kudretleri de kifayet etmediğinden şehir harap olmaya yüz tuttu; mukataayı koydurdum, konduğu mülkün bedelini ödemeyi kabul edenler, onlara bakmaya takati olanlardır, mukataa üzerine mülk edindiğini terk edenler de bu mülke layık olmayanlardır, murat hâsıl olunca, mukataa bedelini kabul edenlere bu bedeli bağışladım ve evvelce 'İstanbul'da tuttuklu tuttuğunu mülk edinecektir' diye verdiğim sözde de sadık olduğumu gösterdim!"

İmparatorluk kurulurken -2

"Fesat itti ziyade çarh-ı fani..."

Varsak aşiretinin muvaffakiyeti, Karamanoğlu Kasım Bey'i ortaya atmıştı; yeni Sadrazam İshak süratle Kasım Bey üzerine yürüdü ve Karamanoğlu'nu Lut Kalesi üzerinde büyük bir hezimete uğrattı; padişahtan aldığı emir üzerine Aksaray şehri halkının bir kısmını İstanbul'a gönderdi ki, Rum Mehmed Paşa zamanında İstanbul'un birer semti "Büyük Karaman" ve "Küçük Karaman" adını almıştı, bu sefer de Aksaraylıların iskân edildiği semte Aksaray denildi. 1471'de, İshak Paşa Kasım Bey üzerine bir zafer kazanırken bilahere asrının en namlı vezirlerinden biri olacak ve İstanbul'un en büyük hamamlarından birini yaptırarak o semte adını bırakacak olan Gedik Ahmed Paşa –ki Gedik Eri diye de anılır– Alaiye (Alanya) Kalesi önüne gelmişti. Sahilde sarp kayalar üzerine inşa edilmiş Alaiye Kalesi Selçukoğullarından Alparslan Bey'in malikânesiydi, eşi ve oğluyla beraber Gedik Paşa'ya teslim oldu ve İstanbul'a geldiğinde huzura kabul olundu, kendisine padişah tarafından gayet kıymetli bir elmas ile Gümülcine sancağında zengin bir çiftlik hediye edilerek bu kasabada yerleştirildi.

Kılıçarslan Bey, bir müddet sonra av bahanesiyle çıktığı Gümülcine'den sahile inerek bir gemiye atladı ve Mısır'a kaçtı, oradan da, Sultan Mehmed'in hediyesi olan elması Gedik Ahmed Paşa'ya göndermişti; Paşa da:

"Bir kuyumcu getirdi, satılıkmış!" diye padişaha gösterince, Sultan Mehmed gülmüş:

"Ahmed yalan söyleme, bu benim Kılıçarslan'a verdiğim taştır!.." demişti.

Derler ki Sultan Mehmed'in çok kuvvetli bir hafızası vardı; elinden sayısız hesapsız taşlar geçtiği halde bu elması derhal tanıması, Gedik Ahmed Paşa'yı derin bir hayrete düşürmüş. Hammer, kendisine iade edilen bir taşı satılıktır diye arz ettiği için Gedik Paşa'ya fevkalade kızdığını fakat paşayı, hizmetlerini hatırlayarak affettiğini yazar; biz öyle zannederiz ki Gedik Ahmed Paşa'nın:

"Padişahım, Hazine'den mübarek el ile hediye edilmiş bir taşın iade edildiğini arz etmek küstahlığından ise yalan söylemeyi tercih ettim!" yollu bir cevabı, affı için kâfi sebeptir.

Gedik Ahmed Paşa, Alaiye'den sonra, Karamanoğlu İshak Bey'in dul zevcesi ile oğlu Mehmed Bey'in elinde bulunan Silifke üzerine yürümüştü, Küçük Mehmed Bey de Gedik Paşa'ya teslim oldu; fakat bu sırada Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın büyük bir orduyla Orta Anadolu üzerine yürüdüğü haberi gelince Gedik Paşa süratle Konya'ya çekildi; bu büyük şehirde İstanbul'da bulunan Fatih Sultan Mehmed'den gelecek emri bekledi.

Uzun Hasan Bey, Sultan Mehmed'in Asya kıtasında en kuvvetli düşmanıydı; en son, Horasan hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'yı da mağlup ederek memleketini Karaman hudutlarından Maveraünnehir'e kadar büyütmüştü. Kendisini Timur'a benzetir, Karamanoğullarını himaye ederek İstanbul fatihini, Niğbolu kahramanının akıbeti beklediğini söylerdi.

1472 yazında, Uzun Hasan, kardeşi Cihangir Bey'in oğlu Yusufça Mirza kumandasındaki bir orduyu Karaman üzerine gönderdi; Karamanoğullarından Pir Ahmed ve Kasım beyler de Yusufça'nın yanındaydı, Akkoyunlu ordusu geçtiği yerleri bir harabeye çevirerek, türlü zulümler ile katliamlar yaparak Konya'ya doğru ilerledi, bilhassa Tokat, korkunç bir mezbahaya döndürülmüştü. Sultan Mehmed, derhal otağ-ı hümayununu Üsküdar'a geçirmiş, altın gönderli yedi sancağı ve yedi tuğu otağ önünde dalgalanmaya başlamıştı. Fatih, bir taraftan da Mahmud Paşa'yı Gelibolu'dan davet ederek İshak Paşa'nın yerine sadrazam tayin etmişti. Ağustos ayı içinde bulunuluyordu. Uzun Hasan'a karşı bir sefer-i hümayun için mevsim hayli ilerlemişti. Mahmud Paşa'nın ilk işi, padişaha Yusufça

Mirza'nın yıkıcı ordusunu önlemeye Karaman valisi bulunan Şehzade Mustafa'nın memur edilmesini ve Anadolu beylerbeyi olup esasen Konya'da bulunan Gedik Ahmed Paşa'nın da şehzadenin maiyetine verilmesini tavsiye etmek oldu. Sultan Mehmed, vezirin bu tavsiyesini kabul ile Şehzade Mustafa'ya, kendi elyazısıyla şu fermanı gönderdi:

"Ferzendi ercümendi devletyâr ve veled-i saadetmendi kâmekâr, nur-ı hadaka-yı saltanat ü şehriyarî ve nur-ı hadikayı hilafet-i namdari, adududdünya ü veddin; avnülislamü velmüslimîn, elmüeyyed min indallah-il-melikül âlâ, oğlum Mustafa, tâle bekahü ve nâle menahü, tevkıi refi-i hümayun vasıl olıcak malum ola ki:

Merhum ve mağfuruleh cihanşah padişah ve said-i şehid Sultan Ebu Said, nurullahü merkadühüma, vakıalarından sonra müstahaki dârü resn olan Uzun Hasan, demmerallahü, bu canibe merreten bâde uhrâ bi-edebane mekâtib gönderüb kinayeden hâlî olmamağın –cevabel esef ehüssükût– üzerine, rübâhı mezbure hâbi hergûş verilub şîrân-i pîşe-i gaza ve hizberanı gûhi vega birle anın tedarikindeyiz, inşallahütaâlâ. Amma bu eyyamda anın bazı ümerai nigû nisâri Karamanoğlu tahrikiyle diyar-ı İslam'a kasditdügün arzeyledügün ecilden def ve ref'i için seni serasker edüb buyurdum ki: Anadolu ve Rumeli beylerbeyisi ile vakti hacette üzerlerine varub bitevfikillah bâbı müdafaada dakika fevt etmiyesiz, tahriren fî evail şehri safer hateme bilhayr vezzefer sene sebea ve seb'îne ve semane mie 877 be makamı Konstantiniyye."

Şehzade Mustafa, Yusufça Mirza'yı Beyşehir Gölü kenarında Kıreli mevkiinde müthiş bir hezimete uğrattı; Yusufça Mirza, birçok kumandanıyla beraber esir düştü, büyük bir kısmı cenk meydanında düşen ordusunun geri kalan kısmı da kaçtıkları yollarda imha edildi ve şehzade, bu muzafferiyetinin müjdesini kendi elyazısıyla gönderdiği şu nameyle babasına bildirdi:

"Dergâh-i fetih karîn ve bârigâh-i zafer zamîn türabına arz-ı bende-i kemterîin budur ki:

Hâliyen fermanı şerif vürudundan sonra müstahaki dâr ü resn olan Uzun Hasan, demmerallahünün akarib şiarından ibni ammi Yusufi bedbaht bir iki karındaşlariyle ve nice benâm Şark beyleriyle Karamanı bihanümanın evladından Pir Ahmed ve Kasım'ın ön-

lerine düşüp Kayseriye'den beru ubur ettiklerinde bu bendeleri dahi mahmiye-i Konya önünde yoklama edub hazır bulunan leşkeri zafer eseriyle müdafaalarına müteveccih olub Anadolu beylerbeyisi lalam Gedik Ahmed Paşa sağ kolumda ve Rum Beylerbeyisi Mehmed Paşa bendeleri sol kolumda durup mâh-ı rebiülevvelin on dördü vaki olan şenbih (pazar) günü müsademe-i sıffîn vaki olup kuşluktan ikindiye değin cenk ve cidal ve harb ve kital olduktan sonra bâdel asır düşmanın bahtı güneşi guruba erişub ve serdar-ı serbedâri olan Yusuf-i mezkûrdan karındaşları Zeynel ve Ömer ve Muzaffar ile dil tutulub ve sair ümerası Mehmed Bakır ve gayri namdarları hâki mezellete düşüb ve başları kesilub hasrüddünyaü velahire makulesinden oldular. Ve bakiyetüssüyüf vâdi-i mahuftan girizan olanların ekseri tîh-i mehlekeden baş kurtarmayub helak oldular. Ve bu cümle fütuhat saadetlu padişahi âlempenahın hayır duaları berekâtında olup ümiddir ki başbuğları olan Uzun Hasan dahi siyaset-i guzattan keşte ve serkeşte bi kûrü kefen tîh-i felakete düşüb laşesi ta'me-i mûr ü mâr ola, inşallahutaâlâ. Ve bu müjde ile Çaşnigirbaşı Mahmud kulları gönderilub akabince Mirahur Keyvan bendeleri bilcümle baş ve dillerle süm-i saadetmendlerine yüz sürüyü erişmek üzeredir. Bakî ferman dergâh-i muallanındır. Bende-i biriya: Mustafa."

Şehzade Mustafa, mağrur esirlerini, yalınayak, başı açık, boğazlarında demir laleler ve ayaklarında demir zincirli bukağılarla İstanbul yoluna çıkarmıştı. Pir Ahmed ve Kasım beyler, cenk meydanından kaçıp can kurtarmışlardı; Pir Ahmed Uzun Hasan'ın yanına dönebilmiş, Kasım Bey ise, ahalisi kendisine taraftar olan İçel'e gitmişti.

Yine bu Hicri 877 ve Miladi 1472 yılındaydı ki, Fatih Sultan Mehmed'in, bugün Sarayburnu diye anılan Boğaz'a ve limana nazır İstanbul'un ferah bir köşesinden yaptırdığı Çinili Köşk ile Yeni Saray'ın inşaatı tamamlanmış bulunuyordu; bu saraydan ve bu köşkten ileride bahsedilecektir.

Fatih Sultan Mehmed ve Sadrazam Mahmud Paşa 1472-1473 kışını, Uzun Hasan'a karşı Şark Seferi hazırlığıyla geçirmişlerdi. Sultan Mehmed, kendisini Kaf Dağı'nda gören Uzun Hasan'a müsveddesini bizzat kaleme aldığı şu nameyi göndermiş ve yiğitçe meydan okumuştu:

"Bismillahirrahmanirrahim ve bihi nestein. Haza kitabüna yantıku aleyküm bilhakki inna künna nestensıhü ma küntüm tamelun. Allahümme malikelmülk tü'tilmülkü menteşa ve tünezziulmülki mimmenteşa ve taizzü menteşa ve tezillü menteşaü biyedikelhayr. Vellesalamü alâ men ittebealhüda, halikulkevneyn ve rezzaküssakeleyn, cellet kaddertehü ve allet kellemtehu hazretlerinin ben kulu ki valiülbilad, hamiyülibad, muhibbi sünneti Resulullah ve müccii şeriati Nebiyullah, aleyhi ve alâ âlihi salavatüllah, şah-i serveran, Sultan Mehmed bin Murad bin Mehmed bin Bayezid Han'ım; sana ki serdarı Acem, han-ı âzam, Keyhüsrevi yegâne, Feridun-ı zamane Hasan Han'sın, misali şerifimde şöyle isdar buyurdum ki agâh olasın, kişi devlete mağrur olup haddinden tecavüz edub biinsaflar harekâtın kılmak alamet-i intikal-i devlet ve emaret ve zevali memlekettir. Pes şol vesavisi şeytaniye kim dimağın cevfini makar edinmiştir, anı zail ve aklı imameti pişrev edesin ki bizim memleketimiz Darülislam'dır. Eba an ceddin devletimiz çırağı küfür ehlinin yüreği yağı ile ruşendir. İslam ehline eğer, yavuz kasdin var ise, âda-yı devlet ve şeriatten bazı sensin ve sana mütabaat edub muavenet edenlerdir, pes bizim dahi ol taifenin kam'i kasdına atımız eyerlenmiştir ve kılıcımız kuşanılmıştır. Bilmedim veya gafil idim demiyesin. Hiç sen beru gelmek hacet değildir, Şevval-i mübarekte Fettah-i Zülmenen dusuriyle leşker-i mansurum birle Kale-i Karahisar'ın (Şebinkarahisar) üzerine varırin. Şol kasda ki, Kahhâr-i Cebabire, tekaddestü esmaühü, ben kulunu sebep kılıp senin zulmünü mazlumlar üstünden götürem ve nam ve nişanını nabedid kılam. Biccümle tatvili kelam lazım değildir. Misal-i meymunuma cevap gönderesin. Vesselam alâ min iradni bilhayr, velhamdülillahilvahibinnusra alâ hayrülhalk ve azimülhalk, Muhammed ve âlihi ve sahbihi ecmaîn, ilâ yevmüddin."

Mart başında padişahın otağı, tuğları ve sancakları İstanbul'dan Üsküdar Sahrası'na geçti. Padişah, Amasya valisi bulunan büyük oğlu Şehzade Bayezid ile Karaman valisi olan ortanca oğlu Şehzade Mustafa'yı, eyaletleri askeriyle Ordu-yı Hümayun'a davet etmiş, henüz on dört yaşında bulunan küçük oğlu Şehzade Cem'i de, İstanbul'da padişah vekili olarak bırakmıştı. Rumeli askeri de Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçmişti. Eyaletleri askerleriyle Ka-

raman Valisi Şehzade Mustafa Beypazarı'nda, Amasya Valisi Şehzade Bayezid Kazabad'da orduya iltihak ettiler ve mutat merasimle babalarının elini öptüler; Sivas Sahrası'nda ordu yoklaması yapılarak Şehzade Bayezid sağ cenaha, Şehzade Mustafa sol cenaha tayin edildiler. Rumeli akıncılarının kahramanı Mihaloğlu Ali Bey omuzları karakuş kanatlı ve serpuşları altın turna telli ve her biri güneşe "Ya doğ ya doğayım" diyen dört bin kadar şahbaz ve tüvana akıncı civan yiğitlerle ordunun önünden, Uzun Hasan'ın memleketlerinden Kemah üzerine akına gönderildi ve bu belde yağma ve tahrip edildi, bütün vakanüvislerin ittifakla işaret ettikleri üzere, Tokad'ın intikamı alındı.

Sultan Mehmed, Sadrazam Mahmud Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı da öncü çıkarmıştı, ki bu Murad Paşa, gayet genç, cesur, ateşin bir askerdi, kendisinin Paleologos Hanedanı'na mensup sonradan İslamiyet'i kabul eden bir prens olduğu söylenir. Uzun Hasan, padişahın mektubunu çoktan almış, Mihaloğlu kumandasındaki akıncıların Kemah'ta görünmesiyle de Sultan Mehmed'in çok yaklaşmış olduğunu öğrenmiş, yukarıda, Fırat'ın ötesinde, ordusunun arkasını bir dağa vererek bekliyordu. Has Murad Paşa, Akkoyunlu hükümdarının nehrin beri yakasındaki karakollarını bozarak, maiyetindeki hafif süvariyle firarilerin peşinden ileri atıldı. Mahmud Paşa'nın dur emrine rağmen nevcivanlığın pervasızlığıyla Fırat'ı geçti ve Uzun Hasan'ın tuzağına düştü; kendisi askerlerinin büyük bir kısmıyla şehit oldu, beraberinde bulunanlardan meşhur Turhanzade Ömer Bey, Rumeli Defterdarı Ahmed Çelebi, Fenarîzade Ahmed Paşa ve Aydınbeyoğlu Hacı Bey gibi komutanları esir düştüler; 1473 yılı Ağustos'unun dördüne rastlayan bir çarşamba günüydü ki Uzun Hasan, seçkin esirlerini Bayburt'a huzuruna kabul etti. Akkoyunlu padişahı çarşambayı kendisi için uğurlu gün bilirdi. Bir işret sofrasının başında ve aşırı bir neşe içinde Turhanzade'ye hitaben:

"Osmanlı ordusunun en seçkin askeri olan Rumeli askerini kırdıktan, sen ki Mora fatihinin oğlusun, elime esir düştükten sonra Mehmed Bey'in elinde kuvvet mi kaldı, yakında İstanbul'a varub kayserler tahtına oturmam muhakkaktır!" dedi...

Uzun Hasan, istihfaf için, Sultan Mehmed'e hep "Bey" derdi;

Turhanzade devletine sadık bir askerin asil cesaretiyle:

"Hey han'ım!.. Hey han'ım!.. Neşe ve keyif için vakit çok erkendir, ulu padişahımın benim gibi, Murad gibi daha yüz binlerce kulu vardır! Esir diye aldığın deryadan katredir, katreyle derya tükenir mi?.." dedi.

Uzun Hasan büyük bir hiddetle:

"Bak şu öldürmelinin meyyitine ve kıyafetine! Henüz eli ayağı bağlıyken ne herzeler söyler!.." diye bağırdı.

Murad Paşa bozgunundan birkaç gece evvel, padişah bir rüya görmüştü, ertesi sabah ordudaki ulemayı ve kumandanlarını otağ-ı hümayununda toplayarak kendilerine şöyle anlattı:

"Hayırdır inşallah, düşümde Uzun Hasan'ı gördüm" dedi; "Hasan soyunmuş, kispet giyinip meydana çıkmış pehlivanlık lafın urur, mertlik davasın ederdi... Âr ettim, hemen soyunup kispet giyub merdane meydana yürüdüm... Birbirimize hücum idüp pehlivanlık fennin gösterüb zormendlik imtihanına başladık... Hasan galebe suretin gösterüb beni diz çökertti, birden doğrulup Hasan'ın sinesine bir pençe saldım, ciğerinden bir parça kopardım yere attım!.."

Hazır bulunanların hepsi:

"Hayırdır padişahım... Biraz keder çekilip âhirinde galebe bu taraftadır, bu niyete el-Fatiha!.." dediler.

Ulemadan biri de:

"Padişahım, bu sabah tilavet-i Kuran'a meşgul olurken bu seferin keyfiyeti hali ve akıbet-i misali ne olur diye Mushaf-ı Şerif'ten tefeül ettim, 'Ve yensureküllahi nasran azîzâ' ayet-i kerimesi geldi, huruf-ı şerifesini hesap ettim, bu sâli ferhunde fal ki sekiz yüz yetmiş sekizdir, ana mutabık geldi!.." deyince, "Sultan Mehmed'in gonca-i hatırı bu haberi dilküşadan gül gibi açıldı. Padişahın rüyası, hemen o gün orduda şayi olmuştu. Murad Paşa'nın felaket haberi gelince, askerin maneviyatı zerrece sarsılmamıştı, hemen herkes 'Padişahımızın rüyası elhak gerçek rüya imiş' dedi."

Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasındaki büyük meydan muharebesi bundan tam bir hafta sonra, 11 Ağustos, yine bir çarşamba günü, Erzurum'un Tercan Ovası'nda, Otlukbeli'nde oldu.

Fatih'in ordusu, günlerden beri Uzun Hasan'ın topraklarında ilerliyordu. Şebinkarahisar Kalesi önüne geldiğinde, Sadrazam

Mahmud Paşa, evvela bu kalenin kuşatma ve zapt edilmesi lazım geldiğini, bu kadar müstahkem bir mevkiin düşman elinde bırakılarak ilerlenmesinin pek tehlikeli bulunduğunu söyledi. Sultan Mehmed kızdı:

"Mahmud, dikkat et, ayağımı bu kaleyle bağlama, maksadım kale zapt etmek değil, düşmanın ordusunu ve kendisini mahvetmektir, maksadıma kavuştuktan sonra bu Karahisar Kalesi'nin fethine bir bakışım kâfidir!.." dedi.

Sultan Mehmed, Tercan Ovası'nda Üçağızlı denilen yere geldiği zaman Bayındıriye Hükümdarı Uzun Hasan ordusunun Otlukbeli tepelerinde harp safında dizilmiş olduğunu gördü. Sağ cenahı küçük oğlu Zeynel Bey'in, sol cenahı büyük oğlu Uğurlu Mehmed Bey'in kumandasındaydı; öyle ki Zeynel, Şehzade Mustafa'nın ve Uğurlu Mehmed, Şehzade Bayezid'in karşısına düşüyorlardı. Meydan muharebesinin daha ilk anlarında, İstanbul fatihinin ordusu, asrının en üstün askeri kudreti olduğunu gösterdi. Şehzade Mustafa Anadolu sipahileri ve yaya azapları düşman sağ cenahına yüklendi ve onu korkunç bir hezimete uğrattı, Sivas sipahilerinden Oruç isminde bir delikanlı Zeynel Bey'in başını kesti. Azaplar Ağası Mahmud Ağa tarafından bir mızrağa saplanan prensin başı Sultan Mehmed'e götürüldü. Şark edebiyatında evlada "Babanın ciğer kûşesi" denildiğine göre, Sultan Mehmed'in rüyası aynen çıkmış oldu. Şehzade Bayezid de, bilhassa kendi kolundaki Gedik Ahmed Paşa'nın himmetiyle Uğurlu Mehmed Bey'i bozmuştu. Bayındıriye ordusu artık yok demekti, Uzun Hasan yalnız can kaygısına düştü, rüzgâr gibi kaçarlı cins atının başını çevirerek, ordusunu ve bütün ağırlıklarını yüzüstü bırakıp Tebriz yolunu tutup kaçtı. Takip edilse ele geçirilmesi muhakkaktı, fakat Sultan Mehmed'in takip arzusunun önüne, yine tehlikelerden bahseden Sadrazam Mahmud Paşa geçti. Sultan Mehmed paşanın namusuna emindi, onun üzerinde Çandarlı Halil Paşa'ya karşı beslediği şüphelerden zerresi bile yoktu. Fakat, harp meclisinde hemen ittifaka yakın ekseriyetle kabul edilen ve padişahın rey-i hilafına olan teklifini de, Karahisar muhasarası için ileri sürdükleriyle birleştirince manalı buluyordu. Sultan Mehmed üç gün, Otlukbeli cenk meydanında kaldı; evvela bu tarihe kadar olan muharebelerde alınmış olup muhtelif ağır hizmetlerde kul-

lanılan kırk binden fazla esir Hıristiyan delikanlısının azat fermanını imzaladı. Uzun Hasan'ın elinde esir bulunan Karakoyunlu ümerasını serbest bıraktı; Akkoyunlu esirlerinden üç bin kişi idam olundu ve içlerinde bulunan beyler demir zincirlere vuruldu. Esirler arasında bulunan ulema azat edildi.

Uzun Hasan üzerine yürürken, askerlerine, işleyecek gündeliklerine karşılık on milyon akçe dağıtmıştı. Onu da askere bağışladı.

Otlukbeli muharebesinden sekiz gün sonra, payitahtına dönmekte olan Sultan Mehmed Şebinkarahisar Kalesi önüne gelmişti. Kale muhafızı Darab Bey, "Padişahın heybetli bir bakışı üzerine" kale anahtarlarını teslim etti ve kendisine Edirne civarında Çermen sancakbeyliği verilerek taltif olundu. Fatih Sultan Mehmed, memleketinin her tarafına zafer müjdelerini ve hükümdarlara fetihnamelerini bu kaleden gönderdi ve memleketinin her tarafında donanma ve şehrayin yapılmasını emretti. İstanbul'a döndüğü zaman da, şehr-i şehir fatihinin yeni zaferi, üç gün üç gece devam eden bir donanma ve şehrayinle tesid etti.

Zafer şenliklerinden sonra Sultan Mehmed, artık hükümet işlerinde beraber çalışamayacağını anladığı Mahmud Paşa'yı azil ve tekaüt etti, Paşa Edirne civarında Hasköy'deki çiftliğine çekildi, Otlukbeli'nde yararlığı görülen ve Sultan Mehmed'in Uzun Hasan'ı takip reyine iştirak edenlerden Gedik Ahmed Paşa sadrazam oldu.

Otlukbeli'nden sonra Karamanoğlu Pir Ahmed Bey, Uzun Hasan yanındaki itibarını kaybetti, o kadar ki Tebrizliler, "Hanımıza Karamanlı'nın şeameti erişti" demeye başladılar. Pir Ahmed gizlice Anadolu'ya döndü, evvela Silifke'de kardeşi Kasım'ın yanına, sonra Larende'ye gitti. Sultan Mehmed'in Sadrazam Gedik Paşa'yı Anadolu askeriyle göndermesi üzerine ailesi ve hazinesini Yusuf ismindeki mutemet bir adamıyla Ermenak civarında sarp kayalar üzerinde bir şahin yuvasına benzeyen Menal Kalesi'ne bırakarak kendisi o civardaki dağlara sığındı; bu kaleye giden daracık yollar, uçurumlar kenarından geçiyordu. Ahmed Paşa, "kaleyi göz terazisine alıp top kurmaya bir münasip yer buldu", topları urganlarla bağlatıp çektirdi; hatta bizzat kendisi, atından inip askerleriyle beraber urganlara yapıştı:

"Gedik öküz çekmeyince bu top yukarı çıkmaz!.." diye de latifeler yaptı.

Karamanlı'nın ihtimal vermediği yerlere toplar konup bu metin kalenin burçları, bârûları dövülmeye başlandı. Pir Ahmed, her gün, bir yar başından bu kale cengini temaşa eder ve henüz alınmadığını görerek teselli bulup inine dönerdi. Nihayet kale muhafızı Yusuf aman isteyerek kaleyi teslim etti. Karamanoğlu'nun haremi, hazinesiyle beraber ve hürmette kusur edilmeyerek Gedik Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi. Pir Ahmed Bey, o sabah yine o yar başına gelmişti, burçlara dikilen bayraklardan ve çalınan nöbet borularından kalenin alındığını anladı:

"Artık her şeyim gitti, bana şimdiden sonra yaşamak haramdır!.." diyerek kendisini yardan aşağı attı; fakat kaftanının eteği bir ağaç dalına ilişerek asılı kaldı, yanındakiler kendisini yaralı olarak uçurumdan güç halde çekip aldılar. Ümitsiz ve perişan Tarsus'a kaçtı ve orada öldü.

Gedik Paşa Menal Kalesi'nden sonra Silifke'yi aldı; Şehzade Mustafa'nın ümerasından Koçi Bey de Develihisar Kalesi üzerine vardı; bu kale Karaman Hanedanı'nın son sadık bendegânından Atmaca Bey'in elindeydi. Artık istiklal davasının tamamen kaybedildiğini gören Atmaca Bey, kaleyi bizzat Şehzade Mustafa'ya teslim edeceğini bildirdi. Prens, zayıf ve nahif bir gençti ve Otlukbeli Seferi dönüşünde yatağa düşmüştü. Hekimler, çok ilerlemiş bir veremin ancak o zaman farkında olmuşlardı; Koçi Bey'in gönderdiği haber üzerine, her tarafı ateş içinde yanarak yatağını bıraktı, at sırtına düştü, "şahin gibi atmaca üzerinde uçup" Develihisar önüne kondu. Kale anahtarlarını teslim eden Atmaca Bey'e, babası Sultan Mehmed yanında ihsan iltimasında bulunacağını vaat etti. Fakat bu ılgar kendisini bitkin etmişti. Konya'ya dönerken Niğde yanında Beypazarcık'a geldiğinde, yoluna devam edemedi. Yıkanmak istedi. Hamama girdi ve otağını da hamam kapısının karşısına kurdurttu. İçoğlanları, Sultan Mustafa'yı soyduktan sonra, ayakta duramadığı için, hamama kucakta soktular, buhranlar geçirdiği için çarçabuk yıkadılar, giydirdiler, lalası Ahmed Bey'in kucağında, otağında hazırlanmış yatağına götürülürken ruh teslim etti (sene 1474). Lala Ahmed Bey ile defterdarı Umur Beyoğlu Ali Çelebi şehzadenin ölümünü askerden gizli tuttular ve Konya'ya arabayla naklettiler, naaş orada gasil, tahnit, teçhiz ve tekfin edilip Sadrazam Gedik

Ahmed Paşa tarafından muazzam bir cenaze alayıyla Bursa'ya götürüldü; İstanbul'da, şehzadenin ölümünü bildiren telhisi okuyan Fatih Sultan Mehmed, kendisini tutamadı, hıçkıra hıçkıra ağlayarak:

"Ah!.. Mustafa... Mustafa... Erken, çok erken oğlum!.." diye bağırdı.

Gedik Paşa alelacele karaladığı bir fermanla şehzadenin, Bursa'daki, babası Sultan Murad'ın türbesi yanında büyük kardeşi Şehzade Alaeddin'in yanına defnedilmesini bildirdi ve bütün memlekette, yedi gün matem ilan edildi.

Fatih Sultan Mehmed, evlat acısını tatmıştı. Kendisine her taraftan taziyetnameler geliyor, şairler Şehzade Mustafa mersiyeleri sunuyorlardı. Şehzade Mustafa, gençti, güzeldi, yakışıklıydı, zeki ve zarifti, cesurdu, şair dostu, rint muhibbiydi. Ölümüne yanılacak insanlardandı. Ve muhakkak ki şanında yazılan mersiyelerin en güzeli, asrının büyük şairi Bursalı Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'nın kaleminden dökülmüştü:

Tabuta girdi matla-yı subh-i safa diriğ
Tahtın değişti tahtaya Şah Mustafa diriğ
Nazik tenine zahmet iderken kûbâ-yi gül
Girdi kara yire yatur ol dilrüba diriğ
Çün gördü toprak olduğun ol zülf-i müşkbar
Gamden boyandı kaareye misk-i Hatâ diriğ
Şirin kelam menba-ı âb-ı hayat iken
Nice yumuldu ol dide-i canfezâ diriğ...

Sultan Mehmed bu uzun mersiyeyi, gözyaşlarıyla kim bilir kaç defa okumuştur. Kendisine başsağlığı dileyen vezirler arasında Mahmud Paşa da bulunmuştu. Mahmud Paşa, büyük devlet adamı olduğu kadar "Adnî" mahlasını kullanır kıymetli, hassas bir şairdi. Padişah, şehzadesi için onun ağzından da yanık terennümler dinlemek istemişti; fakat, Mahmud Paşa ile genç prensin arası açıktı ve paşa, hükümdarın büyük kaybı karşısında kininin mağlubu olmuştu, öyle ki Sultan Mehmed, şair Adnî'nin sükûtu karşısında teessürünü izhar ettiği zaman, paşanın can düşmanı olan fesatlar fırsatı kaçırmadılar, mersiye yazmak şöyle dursun, "Mahmud Paşa'nın,

Hasköy çiftliğinde, matem elbisesini atıp beyazlar giyinmiş olarak neşesinden gül gibi açılmış" olduğunu söylediler. Padişah evvela inanamadı, sonra en güvendiği bir adamını, ani olarak Hasköy'e gönderdi. Bu adam, hakikaten, Mahmud Paşa'yı, beyaz esvaplarla, pürneşe ve şetaret satranç oynarken gördü ve gördüklerini Sultan Mehmed'e aynen nakletti. Fatih, paşayı derhal tevkif ettirterek Yedikule Zindanı'na attırdı ve on sekiz gün sonra orada idam olundu. Bu on sekiz günü, Fatih Sultan Mehmed'in geçirdiği uzun bir buhran olarak kabul etmelidir. Velinimetinin evlat acısı karşısında kinine esir oluşu paşa için nasıl beşeri bir zaafsa, Fatih de nihayet bir insandı, samimi olsun, resmi olsun, muhitinin derin matem havası altında ezilirken "beyazlar içinde safa-yı kalb ile satranç oynayan adamını" affedememişti. Hoş, bu vaka üzerine Solakzade Hemdemî Efendi'nin söyledikleri de, paşa hakkında pek saf bir hüsnüniyetin eseri olsa da akla yatkındır: "Meğer biçare makam-ı yeiste avare olmağla kalbî ayınasına konan gubarı izale için kendüye hemdem olan erbab-ı irfan ile satranca meşgul olmuş idi. Ashâb-ı ağraz peyenderpey geçimde taksirat etmeyub akıbet tomar ömrünü tayyettirdiler." Fakat ah o beyazlar, beyaz esvaplar...

Şehzade Mustafa'nın zehirlendiği de söylenir; fakat prensin ince hastalıktan öldüğünü kabul etmemek için ortada sebep yoktur.

Son yıllar

"Ne devran oldu devran-ı Han Muhammed
Kim oldu Rum'a hem can Muhammed..."

Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Mustafa'nın yerine Karaman valiliğine küçük oğlu Sultan Cem'i tayin etti; o zaman, Milad'ın 1475 yılında, Cem henüz on beş yaşında bir çocuktu. Nazma karşı sonsuz bir heves ve büyük bir istidadı vardı; Arapça, Farsça biliyordu, bu ikinci dilden manzum "Hurşid ve Cemşid" hikâyesini tercüme etmiş ve bu ilk tercümesini babasına ithaf etmişti. Usta bir biniciydi, mükemmel kılıç kullanır, cirit oynardı, yaşıtlarının sırtını yere getiriveren bir küçük pehlivandı. Konya Sultanı Alaeddin Selçuki'nin meşhur bir gürzünün ağırlığını birkaç okka daha fazlalaştırıp kolaylıkla kullanmıştı; Karaman ülkesi ahalisini ve bilhassa İçel dağlılarını, bu şövalye tavırlarıyla kendisine hemen bağlayıverdi.

1473 ve 1474 yılları ve 1475 kışı, Sultan Mehmed'in İstanbul sularında 300 parça gemiden mürekkep büyük bir donanma hazırlamasıyla geçmişti; Hammer, bu donanma için, "Girit Adası'ndan başka gönderilecek bir yer yoksa da nereye gideceği herkes için bir sırdı" diyor. 1475 Şubat'ında İstanbul'a, Korfu'dan bir Venedik elçisi geldi. Sadrazam Gedik Ahmed Paşa, Zorci ismindeki bu fevkalade elçiye:

"İskender Bey'in ölümünden beri Arnavutluk'ta işgal ettiğiniz yerleri, başta İşkodra'yı ve Akçahisar'ı padişahımıza teslim etmedikçe ve cumhuriyetinizin devletimize borcu olan yüz elli bin duka ödenmedikçe sulh yapmamız mümkün değildir!.." diye kati bir cevap verdi ve limandaki büyük donanmayı göstererek, manalı bir şekilde:

"Yakında yelkenleri açılacak ve kürekleri denizi karıştıracaktır!"

dedi. Vezire bu şartları kabul için salahiyeti olmadığını söyleyen elçi Sultan Mehmed'in huzuruna çıktığı zaman, padişah, Venedik sulhunun şartlarından bahsetmedi, pek dostane bir tavırla:

"Sinyor elçi!" dedi, "bir yere yeni bir seferimiz vardır, bu seferin devamınca cumhuriyetinizin bize karşı hiçbir suretle husumet göstermemeyi taahhüt etmesi şartıyla ben de Venedik aleyhinde silah kullanmayacağımı size vaat ediyorum, bu sözlerimi ve sadrazamla konuştuklarınızı hükümetinize bildiriniz, sizi İstanbul'da yine bekleriz!" dedi.

Sinyor Zorci'nin İstanbul'dan ayrılmasından az sonraydı ki, Sadrazam Gedik Ahmed Paşa donanmayla yeni bir sefere memur edildi: Karadeniz'e çıkacak, Kırım'a gidecek, oradaki Ceneviz müstemlekelerini, bilhassa Kefe Kalesi ve şehrini alacaktı. Sultan Mehmed, "Kalelerde oturan birtakım bezirgânlar" dediği Kırım'daki Cenevizlilere harp ilanını lüzumsuz görmüştü; büyük Türk donanması, hiç beklenmedik bir anda haziranın ilk günü Kırım sularında bütün heybet ve dehşetiyle görünüvermişti. Ahmed Paşa karaya kırk bin kişi çıkardı ve Türk Ordusu, toplarını yerleştirerek muhasarayı kurdu; Kefe, ilk teklifte kayıtsız ve şartsız teslim oldu.

Ahaliden kırk bini İstanbul'a naklolundu ve bin beş yüz kadar seçkin delikanlı da Yeniçeri Ocağı'na kaydedildi. Hammer, Kefe'nin zaptı üzerine şu mütalaada bulunuyor:

"Kefe o zaman, Karadeniz sahillerinde bulunan memleketlerde Ceneviz ticaretinin ambarıydı. İran'ın ipeği ve pamuğu, Ejderhan yoluyla Kefe ticarethanelerine gelirdi.

Kakım, sincap, samur, zerdova, vaşak ve türlü isim altındaki kıymetli kürklerle dolu dünyanın en zengin depoları Kefe'deydi, ki Fatih'in 'sipah-i zafer intisabının' eline geçmişti.

Kırım hanları, Cenevizlilere, bütün ticaret merkezlerinde büyük imtiyazlar vermişlerdi. Sultan Mehmed'in istikbali gören kafası, Kefe'ye sahip olmakla Türk ticaretinin ne kadar büyük faydalar sağlayacağını keşfetmişti; Fatih, Kırım'ın devletine lüzumunu hissediyor, hiç olmazsa kendisine tabi bir hükûmet olarak ilhak etmek istiyordu."

Kefe'den sonra, yine birer Ceneviz müstemlekesi olan Azak ile Menkûb kaleleri mukavemet etmeden teslim oldular. Kırım Hanı

Ahmed Giray, Gedik Paşa'nın Cenevizliler üzerine muzafferiyetlerini endişeyle takip ediyordu. Fatih Sultan Mehmed'in gönderdiği fetihnameler, kendisine pek aydın gösteriyordu ki Kırım tahtına bundan böyle, İstanbul'dan kime ihsan olunursa o oturacaktı. Menkûb ahalisi İstanbul'a nakledildi, bunların içinde, Ahmed Giray'ın küçük kardeşi Mengli Giray da bulunuyordu ki kardeşiyle giriştiği saltanat kavgasında mağlup olmuş ve Menkûb'de Cenevizlilere iltica etmişti. Harp esirleriyle beraber evvela Boğazkesen Kalesi'nde hapsedilen ve hüviyetini gizleyen bu prens, Kırım Türklerinin sevgisini kazanmıştı; Gedik Paşa'yla İstanbul'a gelen Kırım büyüklerinden bir heyetin ricası üzerine, esirler arasında namaz kılarken kim olduğu anlaşılan Mengli Giray, Sultan Mehmed tarafından Kırım hanı tayin edildi, kendisine sancak ve tuğ verildi; Mengli Giray da Türkiye tabiiyetini resmen kabul etti ve kendisini tahtına oturtacak bir miktar askerle memleketine döndü.

1476, Sultan Mehmed'in Boğdan (Moldavya) Seferi yılı oldu. Türkler tarafından "Kara Boğdan" da denilen bugünkü Romanya'nın şimaldoğu parçasını teşkil eden bu memleketin prensi Stefan, Kırım Seferi arifesinde, Boğdan'ın her yıl Sultan Mehmed'e göndermeyi taahhüt ettiği iki bin altın haracı ödememiş, Polonya Kralı Kazimir'in kılıç yardımına da güvenerek Türklere meydan okumuş, üzerine gönderilen Süleyman Paşa kumandasındaki bir kuvveti de mağlup ederek eline geçen Türk esirlerini kılıçtan geçirtmişti; Papa, Boğdan prensinin bu muvaffakiyetini haber alınca Stefan'a "Hıristos'un pehlivanı" unvanını vermişti. İsmail Hami Danişmend'in çok yerinde bir sözüdür: "Stefan'ın böyle bir unvan alması, Fatih'in cezasız bırakacağı bir cüret değildi." Kırım'da esir alınıp sünnet ettirildikten sonra gemilere bindirilip İstanbul'a doğru yola çıkarılan bin beş yüz Ceneviz delikanlısından yüz ellisi, bindikleri gemiyi zapt etmeye ve donanmadan ayrılıp kaçmaya muvaffak olmuş, Tuna'ya girerek Boğdan'ın Kili limanına sığınmışlardı ve ahali tarafından iyi karşılanmışlar, prens tarafından da himaye edilmişlerdi. Bu vaka, "Hıristos'un pehlivanı"nın sırtının yere getirilmesi için Fatih'in bizzat Boğdan'a yürümesi için kâfi bir sebepti. Türk ordusunun öncüleri evvela Beserabya'ya girdi ve Akkirman (Biyelgorod) Kalesi'ni zapt etti. Gökyüzünü çok karanlık gören ve müthiş

bir fırtınanın kopacağını anlayan Boğdan prensi, padişaha tarziye vermek üzere bir elçi heyeti gönderdiyse de, bu adamlar padişahın değil, sadrazam ve vüzeranın değil, maiyet ağalarından herhangi birinin huzuruna çıkmaya bile layık görülmediler, verilen emir üzerine atlarından indirilip yaya olarak geri çevrildiler. Daha evvel, Boğdan prensinin kendi himayesinde olduğunu bildirerek padişahın hakkı olan tarziyenin verilmesi için tavassut eden Polonya kralının elçileri de İstanbul'a gelmiş, fakat huzura kabul edilmemiş, sadece kendilerine hürmet edilerek padişah sefere çıkıncaya kadar alıkonulmuşlardı ve Türk ordusu yola çıkarken mihmandarları, Polonya diplomatlarına, "Kral Kazimir'in Stefan isminde bir adamı himayede serbest olduğu, fakat Sultan Mehmed'in Boğdan denilen memleketi kendi himayesi altına almak üzere kılıç kuşandığı" anlatılmıştı. Tuna kenarına gelen Fatih, bu meşhur nehri, aynı zamanda kurulan beş köprü üzerinden geçti, Ağaç Denizi denilen büyük bir ormanın içinde çok kanlı bir muharebe, ki şafak vaktinden öğleye kadar devam etmişti, Boğdan ordusunun bozgunuyla neticelenmişti. Vakanüvisler nakleder: Fatih, bu ormanların içinde pusu kurmuş, düşman üzerine, bir elinde kalkan, bir elinde yalınkılıç, askerlerinin önünde atılmıştı. Padişahını, serdarını böyle gören askerin önünde kim durabilirdi.

Kılur kılıcın arşa asıldığın ilam
Hurşid ki çarh üzre çeke tig-i mücella.

Büyük meydan muharebesi ise, Akdere denilen bir vadide oldu ve Boğdan Ordusu burada tamamen ezildi; Stefan, canını atına borçlandı. Turisina Bey, "Kara Boğdan'ın beyi kara bahtının ardına düşüp başını dağa taşa vurup kurtuldu" diyor.

Kaçan düşmen kılıcından ne yerde gizleye başın
Ki sît-i devletin tuttu cihanın yüzünü dümdüz.

Akdere zaferinden sonra Sultan Mehmed süratle Tuna'ya çekilmiş ve nehri aşarak geri dönmüştü; Boğdan idaresinin tanzimiyle meşgul olmamış, Prens Stefan'a yine Danişmend'in tabiriyle, "müt-

hiş bir sille atmakla" yetinmişti; derler ki, padişahın süratle geri çekilmesine, Macar ordusunun Semendire Kalesi önünde görünmesi ve kendi askerleri arasında da bir iki veba vakasının çıkması sebep olmuştu.

Yine bu 1476 yılının kışında, donmuş Tuna'nın buzları üstünden atla geçen Türk akıncıları, Macar Kralı Matiyas Korvinus'un Semendire Kalesi'ne karşı nehrin öte yakasında yaptırdığı ahşap kaleleri yaktılar ve Semendire'yi muhasaradan kurtardılar. Macar kralı, Napoli kralının akrabasından Prenses Beatris'le nişanlanmış, gelin Adriyatik sahiline çıkmış, at üzerinde muhteşem bir alayla getiriliyordu; Dalmaçya ve Hırvatistan da bu yıl içinde Türk akıncıları tarafından hemen baştan başa cirit meydanına döndürülmüştü; bu arada Karintiya ve Karinyola ve İsterye akınları baş döndüren maceralarla doludur. Napolili prensesin düğün alayı, yanık kalelerin sıralandığı bir yoldan ilerliyordu; gelinin bu akıncıların eline geçmemesi muhakkak ki büyük bir talihin eseri oldu.

Fatih Sultan Mehmed, tımar ve zeamet tevcihinde berat verilmesi usulünü, bütün Rumeli'de İslamiyet'i kabul etmiş azınlıkların beş vakit namaz kılma ve Türkçe konuşma mecburiyetlerini yine bu yıl içinde koydu ve İstanbul surlarını tamir ettirdi.

Gedik Paşa Kırım'a giderken Venedik'le yapılan mütarekenin müddeti 1477'de bitmişti; bu yeni yılın baharında Venedik Harbi alevlendi. Hadım Süleyman Paşa 40.000 kişilik bir kuvvetle İnebahtı (Lepanto) Kalesi'ni, Arnavutluk Sancakbeyi Ali Bey Akçahisar (Kroya) Kalesi'ni muhasara ettiler ve Venedikliler her iki kalede de şiddetle mukavemet gösterdi. Turhanzade Ömer Bey ise, akla durgunluk veren bir maceranın kahramanı oldu; birdenbire, dört binden fazla akıncıyla İzonzo ve Tagilyamento ırmakları arasındaki vadide, yani hemen hemen Venedik şehri kapılarında göründü. Venedik'te bir veba salgını başladı. 1478 Ocak ayındaydı ki Tomazo Malpiyeri isminde bir Venedik elçisi, sulh bayrağı taşıyan bir gemiyle İstanbul'a geldi: Venedikliler Akçahisar'ı teslim edeceklerdi. Sultan Mehmed 200.000 duka harp tazminatı istedi; bu hususta salahiyetli olmadığını söyleyen Venedik diplomatı talimat almak üzere süratle Adriyatik sularına döndü. Macar kralı da Venedik'in düşmanı Napoli kralıyla akraba olunca Sultan Mehmed'i Venedik'e karşı

serbest bırakmak için sulh istemişti; Macar kralıyla musalaha imza edilmiş, "koyu Hıristiyan" Napoli kralı ile Ferdinand'ın bir elçisi de, kıymetli hediyelerle İstanbul'a gelmişti. Malpiyeri de mayıs ayında tekrar İstanbul'a geldi, padişahın Arnavutluk yolunda olduğunu öğrenince ılgarla izine düştü ve Sultan Mehmed'e Sofya'da yetişti; kendisini pek nazik kabul eden padişaha Venedik Cumhuriyeti'nin tazminatı kabul ettiğini arz etti, Fatih gülümseyerek:

"Siz elçiler pekâlâ bilirsiniz ki harpte olduğu gibi sulhta da fırsatları kaybetmemek lazımdır, şimdi şartlar çok değişmiştir, elimize geçmesi bir gün meselesi olan Akçahisar artık bir sulh maddesi olmaktan çıkmıştır, onun yerine İşkodra'nın teslimini koymak lazım geliyor, cumhuriyetinize bunu bildiriniz ve benimle dost olmanın Venedik'e sağlayacağı menfaatleri anlatınız!" dedi. Malpiyeri, bu yorulmak bilmez elçi, yine geri döndü. Sultan Mehmed haklıydı, Arnavutluk'ta Venediklilerin elinde bulunan Arnavut Belgradı, Kesriye ve Avlonya kaleleri birbiri peşinden teslim olmuşlardı ve İşkodra muhasarası başlamıştı. Sultan Mehmed Arnavutluk seferi serdarlığını Sadrazam Gedik Ahmed Paşa'ya verdi, paşa özür dileyerek kabul etmedi; Sultan Mehmed vezirin hayatını hizmetlerine bağışladı. Azledilen Gedik Ahmed Paşa, İstanbul'da Rumelihisarı Zindanı'na gönderildi ki Lepanto muhasarasında muvaffak olmayan Hadım Süleyman Paşa da bir yıla yakındır oradaydı. O zamana kadar Fatih Sultan Mehmed'in kanuni tesislerinde büyük hizmetleri görülmüş olan âlim, fazıl şair Karamanlı Nişancı Pirî Mehmed Paşa sadrazam oldu. Serdarlığı bizzat üzerine alan padişah, tuğları ve sancaklarıyla Akçahisar önünde görününce bu kale de teslim olmuştu. İşkodra'ya Davud Paşa gönderilmişti. İşkodra muhasarası yeryüzünde cehennemden numune bir cenk halini almıştı. Akçahisar'dan İşkodra önüne gelen padişah, mevsimin çok ilerlemiş olmasından, ağır insan kaybını görerek muhasarayı kaldırdı ve Evrenosoğlu'nu bu kalenin sıkı ve şiddetli ablukasına memur ederek süratle İstanbul'a döndü ve payitahtında, yeni bir Venedik elçisini kendisini bekler buldu. Giovanni Dario adındaki bu elçi, cumhuriyetin İşkodra'yı teslime amade olduğunu arz edince, 26 Ocak 1479'da imzalanan bir sulh muahedesiyle, on altı yıldan beri devam eden uzun harp sona erdi; Sultan Mehmed, Dalmaçya'da, akıncıla-

rı tarafından zapt edilen kaleleri cumhuriyete iade etti, cumhuriyet bilmukabele padişaha her yıl 100.000 duka vergi ödemeyi kabul etti, İstanbul'da, Venedik'in daimi bir elçisi bulunacaktı ve cumhuriyet, padişah huzurunda ağır işlemeli çuhadan üç kaftan giydirilmiş olan Dario'yu İstanbul'a, fetihten sonra ilk Venedik elçisi tayin etti. Sultan Mehmed'in bir fevkalade elçisi de Venedik'te fevkalade muhteşem merasimle kabul edildi ve asrının büyük sanat hamisi padişahın talebi üzerine ressam Gentile Bellini'nin riyasetinde bir artist kafilesi Venedik'ten İstanbul'a doğru hareket etti. Venedik sulhu, ayrıca bir ittifakla da takviye edildi, doç, 100 büyük kadırgayı, padişah 100.000 atlıyı dostlarının emrine amade bulundurulacaklardı. İnce Venedik diplomasisi, Akdeniz'deki Hıristiyan rakiplerine galebe çalmıştı ve Hammer'in belirttiği gibi, Fatih Hıristiyanlara karşı silah çekmiş Hıristiyanlara yardımın kendisine sağlayacağı menfaatleri gören adamdı.

1479 baharında Türk akıncıları, 40.000 atlı olarak Erdel'e (Transilvanya) girdi; Mihaloğlu Ali ve İskender, Evrenosoğlu Hasan ve İsa ve Malkoçoğlu Bali beyler gibi büyük şöhretlerin de iştirak ettiği bu akında Türkler Kenger-Mejei Ovası'nda büyük bir mağlubiyete uğradılar ve on binden fazla yaralı ve şehit bıraktılar. Erdel Prensi Etyen Batori ile sekiz bin Macar da harp meydanında kaldı; bu muzafferiyet üzerine meserretini vahşi bir cinnet coşkunluğuna vardıran Tameşvar Kontu Kinis, Türk yaralı ve ölülerinin üzerine kilimler serdirterek üzerine işret sofraları kurdu ve bedmest oluncaya kadar içerek cesetler üzerinde hora teptirtti ve bizzat kendisi, genç bir Türk akıncısının vücudundan kestiği kanlı bir et parçasını ağzına alarak oyun oynadı ve insan etini şarabına meze yaptı, Batori'nin cenaze merasiminde de Türk kellelerinden ehramlar yaptırttı.

1480 baharı Türklerin İsterye ve Karintiya akınlarıyla geçti. Azak Denizi etrafındaki fetihler tamamlandı. Şehzade Bayezid eliyle şarkta Bayburt ve Turul fetholundu ve Fatih Sultan Mehmed adına Midilli'de bir kale inşa edildi.

İşkodra Kalesi önünden döneli beri, Fatih, İstanbul'dan ayrılmamıştı. Padişahı cuma günleri, kendi camiine yahut Ayasofya'ya namaza giderken gören payitaht ahalisi, büyük adamın güzel ve asil yüzünün soluk olduğunu görüyordu; fakat kendisine hastalık kon-

durulamadığı içindir ki yorgun deniliyordu; Venedikli Bellini bu yıllardadır ki, İstanbul'a geldiğinin tezine Fatih'in bir portresine başlamıştı, asırlarca sonra Sir Layard'ın eliyle Britiş Müzeom'a girecek olan bu meşhur resimde de Sultan Mehmed pek asil, vakur, muhteşem ve güzeldir. Fakat düşüncelidir.

1480'de hac yolundaki kuyu, çeşme ve bentlerin tamiri meselesi ile Dulkadiroğulları arasında taht kavgası Sultan Mehmed ile Mısır Memluk sultanlarının arasını açmıştı; Âşıkpaşazade Derviş Ahmed şöylece anlatır:

"Rum padişahı katından bir âlim ve fazıl kişi Mekke'ye gitti. Yolda su bürkeleri vardı, anları harap gördü, o bürkeler harap olduğu sebepten hacılar ziyade zahmet çektiler; ol aziz kim Mekke'den geldi, Rum padişahına ol bürkelerin haraplığını haber verdi. Rum padişahı ider:

'Ol bürkeleri mamur edeyim, vakıflar koyayım' der. Sultan Mehmed nice azizler hazır ettiğim ol bürkeleri mamur ettire ve hem ziyade floriler verdiğim o bürkelere harcedeler. Mısırlı ol bürke yapmaya varan azizleri hor ettiler, mektupların kabul etmediler, ol bürkeleri yapmaya rıza vermediler, ettiler kim:

'Osmanoğlu'nun hilesi vardır kim gele bizim vilayetimizde bina ede, biz âciz miyiz kim bürkemizi ol meremet ede.' Ol azizleri Mısır'dan hakaretle sürdüler, bir adavete dahi bu sebep oldu, sultan-ı Rum dahi melül oldu."

Sultan Mehmed'in kayınbabası Dulkadiroğlu Süleyman Bey, İstanbul fethinden bir yıl sonra, 1454'te vefat etmişti; Arslan, Şehsüvar, Şah Budak ve Alaüddüvele adında dört oğul bırakmıştı. Babasının yerine geçen büyükleri Arslan Bey, Sultan Mehmed'in dostu ve değerli bir devlet adamı olarak 1466 tarihine kadar hükümran olmuştu; bu tarihte, Mısır Memluk sultanına sığınan Şah Budak'ın entrikalarıyla, Arslan Bey Elbüstan'ın cuma mescidinde namaz kılarken bir Mısırlı fedai tarafından öldürüldü ve Mısır kuvvetine dayanan Şah Budak Elbüstan tahtına oturdu; fakat ahali Şah Budak'ı istemedi ve Sultan Mehmed'in yanında bulunan Şehsüvar Bey'i davet etti ve Şehsüvar, Fatih'in izni ve yardımıyla memleketini zapt etti. Şah Budak Mısır'a kaçtı; fakat bir müddet sonra Şehsüvar Mısırlıların eline esir düştü, zincire vurulup Kahire'ye götürüldü ve ora-

da zincirbent olarak asıldı. O sırada Avrupa harpleriyle meşgul olan Sultan Mehmed bu çirkin vakaya da çok üzüldü; dost elini derhal Alaüddüvle'ye uzattı ve Elbüstan'a gönderdiği bir Türk ordusunun himayesinde bu beyi babasının tahtına oturttu. Vakanüvisler, Sultan Kayıtbay'ın o sıralarda Mısır tahtına oturması münasebetiyle Sultan Mehmed'in cülus tebriki için gönderdiği bir elçiye yapılan diğer çirkin bir muameleyi şöylece kaydederler:

"Elçiyi Sultan huzuruna ilettiler, elçi dahi âdet üzerine diz çöktü, mektubunu sundu, elçiye çavuşlar:

'Yer öp!' dediler. Elçi etti:

'Ben yer öpmeye gelmedim, padişahımdan sultana selam getirdim!' dedi. Elçi dahi geldi, macerayı padişaha haber verdi. Padişah-ı Rum bu harekete melül oldu!"

Yine bu yıllardaydı, Floransa'da Giuliano de Medici bir suikasta kurban olmuş ve katil Bandino İstanbul'a kaçmıştı; Floransa dukasının gönderdiği elçiye Fatih Sultan:

"Müsterih olunuz!" demişti, "bir ilim ve sanat hamisinin katili benim memleketimde sığınacak yer bulamaz, bu bedbaht adamı buldurup size teslim edeceğim!"

Ve hakikaten Bandino yakalanmış ve Floransa elçisine teslim edilmişti.

Affedilen Gedik Ahmed Paşa, evvela Selanik valiliğine tayin edilmiş, oradan kaptanpaşalıkla İstanbul'a getirilmişti, 1479'da, Gedik Paşa Yunan denizinde Ayamavra, Zanta ve Kefalonya adalarını zapt etti, bu adaların prensi Leonardo Napoli'ye kaçtı. 1480 kışında ise, yeni bir deniz seferinin hummalı hazırlığı başlamıştı; Venedik'in İstanbul balyosu Sebastiya Gritti, Fatih Sultan Mehmed'in tevecc ühünü kazanmış, padişaha Cenubi İtalya'nın güzelliklerinden, Apulya ve Kalabriya'dan bahsediyor, Napoli Kralı Ferdinand'ın bu memleketlerde hiç sevilmediğini anlatıyordu. Bu yılın deniz seferi mevsimi başında İstanbul'u terk eden ve Boğaz'dan açık denize çıkan Gedik Ahmed Paşa temmuzun yirmi sekizinci günü Taranto Körfezi'nde Otranto limanında 100 Türk kadırgasıyla demir attı, karaya çıkardığı asker ve toplarla bu şehrin muhasarasına başlayarak 11 Ağustos'ta da şehri hücumla zapt etti. Tarihlerimizde Pulya Seferi diye anılan bu harikulade teşebbüs hakkında müverrihle-

rin fikirlerini, İsmail Hami Danişmend şu satırlarla terkip ve mütalaa ediyor:

"Fatih'in bu deniz seferini açmakla takip ettiği ilk maksat Napoli Krallığı'nı fethidir. Bazı Bizans ve Garp menbalarında ise, Şarki Roma'dan sonra Garbi Roma'yı da fethederek bütün İtalya'ya hâkim olmak şeklinde izah edilir; zaten bu büyük fikrin ona ecdadından intikal ettiği hakkında muhtelif rivayetler vardır. Eski Türklerce Roma, 'Kızıl Elma' sayılır, Fatih Sultan Mehmed'in Kızıl Elma'ya varmak için basamak ittihaz ettiği Apulya ve Kalabriya gibi Cenubi İtalya eyaletleri, vaktiyle Şarki Romalılar ile Müslüman Arapların elinde bulunmuş olduğu için, Bizans'ın Türk fatihi, hem Şarki Roma'nın vârisi, hem İslam gaza ve cihadının en büyük mümessili sıfatıyla bu memleketler üzerinde tarihi haklar iddia edebilecek bir vaziyettedir."

Kalabriya Yarımadası'nın hiç beklenmedik bir anda Türklerin eline geçmesi, bütün İtalya'da, hatta bütün Avrupa'da büyük bir korku uyandırdı. Bu seferin sonu nereye varırdı? *Tarih-i Ebülfeth* müellifi Turisina Bey, büyük hükümdarın şanında kaleme aldığı bir kıtada,

Kısmet itdüğün bulursun, bakisi tul-i emel
Kendine hayr anı bil kim ide Allah ihtiyar

diyor.

Gedik Ahmed Paşa 100 kadırgayla İtalya'ya giderken Mesih Paşa da 160 kadırgayla Rodos sularında görünmüş ve 1480 yılı Mayıs'ında adaya çıkarılan 100.000 kişilik bir orduyla Rodos Kalesi'nin karadan ve denizden muhasarasına başlanmıştır. Bu büyük ada, civarındaki küçük adalarla beraber dini ve askeri bir teşkilat olan Sen-Jan Şövalye Ocağı'nın elindeydi. "Üstadıazam" unvanını taşıyan bir reisin idaresinde bulunan muhtelif Hıristiyan milletlerine mensup bu rahip cengâverler her fırsatta Türk sahillerine tecavüz etmekte ve Türk-Müslüman gemicilerine karşı da korsan cengi yapmaktaydılar. Fatih Sultan Mehmed, üstadıazamdan bu tecavüzlere nihayet verilmesini ve Türkiye'nin komşuları olan diğer bütün Hıristiyan devletçikler gibi her yıl hazineye bir haraç ödenmesini istemişti; fakat şövalyeler haraç maddesini kati olarak reddetmişlerdi. Fatih

Sultan Mehmed, o asrın en müstahkem kalelerinden biri olan Rodos kalesiyle istihkâmlarının planlarını casusları vasıtasıyla elde ettikten sonra Mesih Paşa'yı kuvvetli bir donanmayla Rodos'un fethine memur etmişti.

O zamanların cenk ananelerinde, kılıçla girilen kale ve şehirlerde mal ve esir, alan askerin olurdu ve kumandanlar, bunu ilan ederler ve askerler bu ilandan sonradır ki kellesini koltuğuna alıp serdengeçti olur, ateşe ve ölüme pervasızca atılırdı; Rodos muhasarasında da Mesih Paşa "Yağma!" diye bağırmıştı. Fakat Türk topçuluğunun üstünlüğü ve Türk askerinin harikulade kahramanlıkla yaptığı hücumlarla, kale zapt edilmek üzereyken, hatta bazı burçlarına Türk bayrakları dikilmişken, Mesih Paşa, hasisliğinin sürüklediği bir gafletle –ki İsmail Hami Danişmend çok güzel bir eser olan *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde bu gafleti, Mesih Paşa'nın bir Hıristiyan dönmesi olduğunu belirterek düpedüz bir ihanet olarak görür– şehrin yağma edilmeyeceğini ve elde edilecek her şeyin Hazine'ye ait olduğunu ilan ettirmiş, gediklerden kaleye girmeye başlayan asker seli bu emir üzerine duruvermiş, ilk girenler de, arkaları kesilince tamamen şehit olmuşlar, kale ve dolayısıyla bütün ada alınmışken elden çıkmıştı. Muhasarayı kaldırmak mecburiyetinde kalan Mesih Paşa, on beş gün sonra da donanmayla adadan ayrılmış ve boş yere dökülmüş binlerce Türk kanı vebaliyle İstanbul'a dönmüştü. Evvela vezirlikten azledilmiş ve idamı beklenirken Gelibolu sancakbeyliğine tayin edilmişti.

1481 yılı baharında Fatih Sultan Mehmed'in tuğları İstanbul'dan Anadolu yakasına geçirilmiş ve Üsküdar sırtlarına dikilerek dalgalanmaya başlamıştı. Padişah, bizzat Asya kıtasında bir sefere çıkıyordu. Daima olduğu gibi kimse hiçbir şey bilmiyordu. Mısır'a mı gidiyordu? Rodos'a mı gidiyordu?.. Donanma da harekete hazır duruyordu. Padişahın, ayağından çok mustarip olduğu söyleniyordu. Tuğların çıkması, sıhhatinin aydın bir deliliydi. Payitaht halkı, neşe ve şetaret içindeydi. Üsküdar'da ise bin bir ayak, bir ayak üstündeydi, padişahın ak sancağı altında bu sefer için 300.000 cengaver toplanmıştı ve Üsküdar'a o zamana kadar misli görülmemiş büyük toplar geçirilmişti. Fatih'in, Nisan'ın 27'sine rastlayan bir cuma günü Üsküdar'a geçişi ise pek muhteşem olmuştu: padişah, teknesi ve kü-

rekleri yeşil boyalı, çadırı yeşil atlastan ve sancağı yeşil ipekten meşhur gezinti kadırgasına binmişti ki İstanbul sularında daima bu gemiyle dolaşırdı. Sultan Mehmed'in gemiye ayak bastığı anda, büyük şehrin muhtelif yerlerine konulmuş bine yakın top ateş etmeye başlamış ve büyük hükümdarın Anadolu toprağına çıktığı ana kadar bu top şenliği hemen fasılasız devam etmişti. Turisina Bey, padişahın Üsküdar'a geçişini tasvir ederken, "Bu aralıkta derya yüzü gemilerle dolmuştu ve atılan toplardan derya galeyan etmişti" diyor ve Sultan Mehmed'in o sıralarda hasta olduğu için göçmek ve deniz geçmek esnasında incindiğinden bahsediyor. Üsküdar'da birkaç gün dinlenen padişah, ordusunun başına hareket ettikten pek az sonra, mevkib-i hümayun Gebze civarında, "Tekfur Çayırı" yahut "Sultan Çayırı" denilen yerde tekrar durdu ve süratle otağ-ı hümayunun kurulması, askeri telaş ve heyecana düşürdü; burada söz yine Turisina Bey'indir:

> Cihan bağında açılıp da hadiselerin soldurmadığı gül var mıdır? Bivefadır cihan yok anda karar...

Ölüm

"Devlet-i dünya egerçe berk-i hâtıf gibidir..."

Fatih Sultan Mehmed, asrının en büyük adamı, en büyük hükümdarı ve serdarı, Hicri 886 Rebiülevvel'in dördüncü ve Miladi 1481 yılı Mayıs'ının üçüncü perşembe günü Sultan Çayırı'ndaki otağında ruh teslim etti.

Ya Rab riyaz-ı kabrin cennetten enver et
Nur-ı Muhammedi'yle yüzün münevver et
Cennetten ana bir kapu fetheyle daima
Kurbin revayihiyle kabrin muattar et.

Ne ulvi bir tesadüftür ki "dua-yi hayır" kelamı Hicri yılla ölümüne tarihtir ve yine sanat belagatinin ne şahane eseridir ki devrinin ulemasından Mevlana Lütfi, Fatih Sultan Mehmed'in ölümüne "Nurullah-ı kabrihi nura" diye tarih söylemiştir.

Fani ömrü ancak 49 yıl, 1 ay ve 5 gün ve Fatih unvanıyla, yani İstanbul'un fethinden itibaren saltanatı 27 yıl, 11 ay, 6 gün sürmüştü. Fakat arkasında ölmez bir isimle şaşaalı bir hatıra, şiirler, abideler, temeli kendi eliyle atılmış bir koca imparatorluk ve âlem-i medeniyete kendi eliyle açılmış yeni bir çağ bırakmıştı. İkisi imparatorluk olmak üzere büyüklü küçüklü on yedi devlet, iki yüzden fazla şehir fethetmişti; bu ülkeleri fetih tarihleri sırasıyla gösteren aşağıdaki satırlar, Danişmend'in kronolojisinden alınmıştır:

"1453'te Bizans İmparatorluğu, 1456'da Enez Ceneviz Dukalığı,

1458'de Atina İtalyan Dukalığı, 1459'da Sırbistan Krallığı, 1460'ta Mora Rum Despotluğu, 1461'de Sinop Candaroğulları Beyliği, 1461'de Trabzon Rum İmparatorluğu, 1462'de Eflâk Prensliği, 1462'de Midilli Ceneviz Dukalığı, 1463'te Bosna Krallığı, 1466'da Karaman Devleti, 1471'de Alaiye Beyliği, 1475'te Kırım Hanlığı, 1478'de Arnavutluk, 1479'da Turul Beyliği, 1479'da Zanta-Kefalonya Dukalığı, 1480'de Hersek Dukalığı."

Asya'da kuvvetli Bayındıriye İmparatorluğu, Avrupa'da Macar Krallığı'nı, Venedik ve Ceneviz cumhuriyetlerini, Napoli Krallığı'nı mağlup etmiş; Cenevizlilerden Galata, Amasra ve başta Kefe gelmek üzere Şimali Karadeniz müstemlekelerini, yine Ceneviz ve Venediklilerden başta Eğriboz gelmek üzere Limni, Taşoz, Semadirek ve İmroz adalarını ve diğer bazı küçük Ege adacıklarını, Venediklilerden Mora müstemlekelerinden bazılarını almış, ölümünün arifesinde Türk sancakları Kalabriya Yarımadası'na dikilmişti. Yine Danişmend kronolojisinde şu yerinde hüküm kayıtlıdır:

"Fatih eğer on sene daha yaşamış olsaydı, dünya tarihi büsbütün başka bir şekle girmiş olurdu. Büyük Türk'ün ölüm haberi üzerine geniş bir nefes alan Avrupa Hıristiyan âleminin bütün kiliselerinde şükür duaları yapılmış olması, işte bundandır."

Ölümü babasınınkine benzemişti, beklenmedik anda oldu; hastalığının da ne olduğu kati olarak bilinmiyor, babasından miras kalmış bir nikris (damla) olduğu söylenir. Muasırı ve belki de o gün Türk ordusunda bulunmuş olan Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî ise, büyük hükümdarın ölümünü şüpheli gösterir ve zehirlendiğini açıkça yazar:

"Vefatına sebep ayağında zahmet vardı, tabipler ilacından âciz oldular. Âhar tabipler cem oldular, ittiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyade oldu. Şarab-ı fârig verdiler, Allah rahmetine vardı."

Tabipler şerbeti kim virdi hana
O han içti şerbeti kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o hanın
Hemin dem zarî itti yana yana
Didi niçün bana kıydı tabipler
Boyadılar ciğer-i canı kana

İsabet etmedi tabip şarabı
Timarları kanın vardı ziyana
Tabipler hana çok taksirlik itti
Budur doğru kavil, düşme gümana
Dua it Âşıkî bu han hakkında
Ki nur-ı rahmete canı kıyana.

Bilhassa manzume, Fatih'in ağzından ve müverrihin ağzından tabipleri ağır surette itham ediyor. İsmail Hami Danişmend, "Bu ilacı içince Fatih niçin ciğeri doğranarak hemen can vermiştir? Ve müverrih neden dolayı kendisine kıydıklarını kaydetmek lüzumunu hissetmiştir? Bütün bunlar yanlış veyahut faydasız bir tedaviden şikâyet mahiyetinde olabileceği gibi, şüpheli bir ilaca ait birtakım imalarla tefsir edilebilmek imkânı da yok değildir" diyor. Türk tarihinin muhakkak ki vakitsiz olan bu büyük kaybı karşısında, hatıra cevabı kolay olmayan sualler geliyor:

Tabiplerin, o devir için Yahudi, hiç olmazsa Yahudi dönmesi oldukları kabul olunabilir; Fatih'in ölümü üzerine, daha veliahdı Sultan Bayezid tahta oturmadan İstanbul'daki Yahudi mahallesinin asker tarafından basılıp yağma edilmesi ve Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'nın yine asker tarafından paralanarak öldürülmesi ile halkın ve askerin suikast şüphesi arasında bir münasebet var mı? Sadrazam, padişahın ölümünü askerden gizlemek istemişti. "Padişah padişahı cem-i câhın mizac-ı şeriflerinde bir miktar fütur olup istihmam iktiza etmekle birkaç gün darüssaltanaları tarafına müracaat lazım geliyor" diyerek, alelacele tahnit edilen naaşı, bir tabut içinde gizlice arabaya koymuş ve bizzat kendi nezareti altında İstanbul'a götürmüştü. Bütün iskelelere gönderdiği emirlerle Üsküdar yakasından İstanbul tarafına, İstanbul'dan Üsküdar yakasına kayık geçmesini şiddetle yasak etmişti; İstanbul'daki acemi oğlanlarını da "Fil Çayırı'ndaki bir köprünün tamiri" bahanesiyle şehirden çıkarıp kale kapılarını kapatmıştı; Sultan Çayırı ordugâhındaki askerin de, padişahın (!) avdetine kadar bir yere ayrılmamalarını tembih etmişti; fakat kendisi ordudan ayrıldıktan bir müddet sonra, asker büyük vakayı öğrenmişti; Solakzade, "Tedarik mesleğine salik olmadıklarından amelleri batıl olup sernihanları gün gibi ayan oldu" diyor. Ta-

kım takım, Pendik ve Kartal iskelelerinden kayıklara dolan asker Galata'da Kurşunlu Mahzen önüne çıktı, oradaki gemileri zorla kaldırıp Üsküdar'a geçirdi ve Üsküdar'a karadan gelmiş olanlar da bu gemilerle İstanbul'a geçtiler.

Evvela sadrazamın sarayı basıldı ve kendisi paramparça edildi, sonra Yahudi mahalleleri yağma edildi, arada kan da döküldü ve bazı İstanbul zenginlerinin konakları soyuldu. Fakat Sadrazam Mehmed Paşa telef edilir edilmez, Fatih tarafından İstanbul muhafızı olarak bırakılmış olan İshak Paşa, askeri süratle ve kolaylıkla yatıştırdı. Amasya'da bulunan Veliaht Şehzade Bayezid gelinceye kadar, İstanbul'da dedesinin yanında bulunan oğlu Korkud hükümdar vekili olarak tahta oturtuldu.

Vakanüvisler, Fatih'in ölüm haberi ile Sultan Bayezid'i İstanbul'a davet mektuplarını, kapıcıbaşılardan Keklik Mustafa namında "bir merdi rüzgârın" götürdüğünü yazarlar ki bu kayıtta bir nevi baş korkusu gizlidir. Tahtın meşru vârisine bu mektuplar kimler tarafından yazılmıştır? Şehzade Cem, Karaman valisiydi ve bu memleket halkı tarafından çok sevilmişti, ki babasının ölümüyle başlayacak olan isyanlarında ve saltanat kavgalarında hep bu memleket halkının kuvvetine dayanacaktır, sadrazam da Karamanlı'ydı ve bu memleketin hanedan sahiplerindendi, Mevlana Celaleddin Rumî ahfadındandı. Solakzade, açıkça yazıyor:

"Maktul Mehmed Paşa Cem Sultan'ı saltanat tahtına geçirmek hususunda fikr-i namakul etmeğin mukarriblerinden birini tahtnişin diyar-ı Karaman olan Cem Sultan tarafına gizlice revan edub taht mahlûldür deyu süratle lüzum-ı vusulünü mektupta derc etmişti. Tedbir-i makûsu takdire muvafık gelmeyub mektub götüren şahıs esnayı rahta Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın eline girub herif-i mezburu adem diyarına revan ve binam ve nişan eyledi. Şehzade Bayezid dergâhına giden Keklik Mustafa uçar kuş gibi Amasya şehrine erdi" diyor. Şehzade Cem, Karamanlı Pirî Mehmed Paşa tarafından, boş kalan tahta mı davet edilmiştir, yoksa, koca Fatih, imparatorluk tahtına Şehzade Cem'i oturtmak için mi feda edilmiştir? İstanbul Muhafızı İshak Paşa'nın da, sadrazamın katline kadar İstanbul'daki askeri ihtilale seyirci kalması ve ancak Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra askeri teskini şayan-ı dikkattir.

Karamanî Mehmed Paşa'nın Şehzade Cem'le yakın münasebeti hatırlandıktan sonra Fatih'in Kanunname-i Âli Osmanî'sinin de Mehmed Paşa sadaretinde hazırlandığı göz önüne getirilirse, bu kanunnamede, padişahlar tarafından şehzadelerine yazılacak fermanlara örneği dikkati çekecek bir mana alır: Kanunnamedeki örnek ferman, ki bir sureti Cem'in doğumu münasebetiyle nakledilmişti, Veliaht Şehzade Bayezid'e değil de Şehzade Cem'e hitaben yazılmıştır. Hükümdarın zehirlenmesi ihtimali üzerinde durulursa, Sultan Mehmed'in Bayezid'i saltanat hukukundan mahrum etmek gibi bir kararının sezildiği ve mahut tabiplerin Bayezid tarafını tutanlara hizmet ettiği de düşünülebilir. Bu takdirde, Şehzade Bayezid'in İstanbul'da bulunan oğlunun hükümdar vekili olarak alelacele tahta oturtulması da ayrıca bir mana alır ve bu ikinci ihtimal daha kuvvetli görünür. Yıllarca sonra Sultan Bayezid'e, saltanattan feragat ederek Dimetoka'ya giderken oğlu Yavuz Selim tarafından zehir içirtildiği rivayetine inanılırsa, maneviyata kıymet verenler, Âşıkpaşazade'yi okuduktan sonra, Fatih'e Şehzade Bayezid taraftarlarının eliyle kıyıldığını kabul ederler.

Fatih Sultan Mehmed'in tahnit edilen naaşı Mayıs'ın 22'nci salı gününe kadar, yani yirmi gün İstanbul sarayında kaldı; bu uzun zaman içinde büyük adamın mumyasının yapıldığı da rivayet edilir; şöyle ki:

II. Abdülhamid devrinde, bir yıl, Fatih civarından geçen ana su yolları patlamış, semtin geniş bir kısmında evlerin bodrumlarını su basmış, semt halkından birkaç kişi de rüyalarında büyük şehrin fatihini görmüşler, Sultan Mehmed: "Boğuluyorum!.. Beni kurtarın!.." demiş. Rüyalar kahvehane sohbetlerine düşmüş, hafiyeler de saraya jurnal vermişler; padişahın vehmi malum, büyük ceddinin kabrini gizlice açtırmaya karar vermiş, bu işi de gizli olarak Fatih İtfaiye Kumandanı Mehmed Paşa'ya havale etmiş... Mehmed Paşa gördüklerini hiçbir yerde söylemeyeceklerine güvendiği kimselerle işe başlamış; türbede sanduka kaldırılmış, kabir kazılmış, fakat üç metreden fazla derinliğe inildiği halde Fatih Sultan Mehmed'e ait hiçbir iz bulunamamış... Nihayet karşılarına bir demir kapak çıkmış, kapağı kaldırınca bir taş merdiven görmüşler... Aşağı inmişler, gayet büyük bir mahzenin ortasında büyük bir mermer, mermerin üs-

tünde de Fatih'in tabutu duruyormuş (?). Tabut açılmış, içinde, koca Fatih'in mumyasını görmüşler... Yüz, tazeliğini olduğu gibi muhafaza ediyormuş, Mehmed Paşa meseleyi Abdülhamid'e arz etmiş, o da, her ne sebeptense, mahzenin, yolun ve kabrin derhal kapatılmasını ve gördüklerinden kimseye bir şey söylenmemesini tekrar tekrar emir ve tembih etmiş... Fakat Mehmed Paşa bu tarihi sırrı muhafaza edememiş, yakın dostu Damad Şerif Paşa'ya nakletmiş, o da şair Yahya Kemal'a söylemiş... Bu eserin muharriri, bu rivayeti, aynı zamanda Türkiye tarihi üzerinde derin bilgi sahibi olan şairden dinlemiş ve bu mesele üzerinde iptidai bir araştırma yapmıştır. En azdan üç kuşak İstanbullu ihtiyarlar arasında da bir başka rivayet dolaşır: Fatih Sultan Mehmed türbesinde, sandukasında değil, camiinin mihrabı altında yatarmış... İmamlar, okudukları surelerde kaza eseri yanılırlarsa, yer altından bir ses gelir, hatayı düzeltirmiş... Hoş ve şirin bir halk menkıbesi!.. Vesikaların durduğu yerde, halk rivayetlerinin edebi kıymetini kabul etmek lazımdır. Fatih Camii, eskisi ve yenisi, Havvariyun (Ayii Apostoli) Kilisesi'nin yerine yapılmıştı; bu büyük kilisenin altında da birçok dehlizler, yeraltı yolları ve mahzenlerin bulunacağı muhakkaktır. İstanbul fatihinin camii bir zelzelede yıkılınca, şimdiki büyük mabet, kahraman ceddinin adına 1771 tarihinde, eskisinden çok daha büyük olarak inşa edilmiş ve o zaman, muhtemel ki, Sultan Mehmed'in kendi zamanında yapılan türbe de camiin mihrabı yerine rastlamıştır ve bugünkü türbe, sembolik bir türbe olarak inşa edilmiştir. Mehmed Paşa rivayeti ile bu halk menkıbesini birbirine bağlarsak, mezkûr mahzenin mihrap altına rastlaması muhtemeldir. İstanbul fethinin beş yüz yirminci yılı yaklaşırken bu mumya rivayetinin tahakkuku, cihanı heyecana düşürecek bir hadise olur.

Babasının ölümü haberini alan Şehzade Bayezid, dört bin atlı ile 21 Mayıs Pazartesi günü Üsküdar'a gelmişti. İlk işi, İshak Paşa'yı sadrazam tayin etmek oldu. Ertesi gün de muhteşem bir alayla Sultan ül-mücahidin Sultan Mehmed Han Gazi merhumun cenazesi kaldırıldı.

Ne kadar yazıktır ki bu cenaze merasimi hakkında bildiklerimiz, hiç denilecek kadar azdır. Cenazeyi, evvela, siyah matem elbiseleriyle yeni padişah olan Sultan Bayezid ve vezirler taşımış ve sonra ule-

ma ve meşayihin parmakları üzerinde tekbir ve tehlillerle ve İstanbul halkının feryat ve figanı arasında Fatih Camii musallasına götürülmüştür ve orada, cenaze namazını, devrin derin ulemasından Şeyh Vefa kıldırmıştır ve hayattayken hazırlattığı türbesine tevdi edilmiştir. Ne garip tesadüftür ki, bir salı günü elinde kılıçla bir fatih olarak girdiği bu şehrin toprağına yine bir salı günü bırakılmıştır.

Bu eserde tarifi gereken Fatih Sultan Mehmed'in türbesinin ziyaret imkânı bulunamadı; türbeyi Abdülhak Hamid'in şiiriyle ziyaret edelim:

Her kûşesinde dehrin nam-ı beka nisarın,
Şayestedir denilse âlem senin mezarın.
Sensin o padişah ki bu ümmet-i neçibe,
Emsar bahişişindir, ebhâr yadigârın.

Meydan-ı harbi kıldın sen tahtgâh-ı şevket,
Leşkerdi hep müsellah etba-ı bişümarın.
Sen cism idin fenâyab, ol ruh-i cavidanî,
Düştün cüda sen amma bakidir iştiharın.

Tevhit idi meramın İslam ile enamı,
Birleşti ol uğurda ilminle iktidarın.
Beyt-i Hüda'ya konmuş câhın mataf-ı eslaf,
Durmuş başında bekler bir kavm türbedarın.

Takında müncelîdir hep beyyinat-ı mana,
Esrar-ı lemyezelden masnu olan bu dârın.
(...)
Her dem sana açıktır ebvab-ı arş-ı rahmet,
Türbendir en azîmi fethettiğin diyarın.
(...)
Yoktur senin gurubun ey neyyir-i mealî,
Var şule-i dehâdan bin necm-i tâbdarın.
(...)
Ervah-ı müminîndir encüm kadar şevail,
Bâlâyı türbetinden tenvir eder mezarın.

(...)
Ecr-i azîm-i vasfın kaydında gönlüm, ey şah!..
Affeyle bu kusurun sen ol günahkârın.

Methinde şairane ilhamlar gerektir,
Tarifi yerde bitmez arşa çıkan kibarın!

Hatıralar

"Yüzün görenler halas olur gamdan..."

Ölümünden bir sene evvel, Apolya ve Rodos seferleri yılında, torunlarının düğünü, Fatih Sultan Mehmed'in son mürüvveti olmuştu; Bayezid'in oğulları Abdullah, Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Alemşah ve Selim'i; Cem'in oğlu Oğuz'u ve Mustafa'nın kızını İstanbul'a getirtmiş, Abdullah ve Mustafa'nın kızını evlendirmiş, öbür oğlanları sünnet ettirmişti. Düğünler Eski Saray'da yapılmış ve bir ay devam etmişti. Kemalpaşazade, "Şehrin içi pür zîb ü ziynet oldu; divan-ı sultani, münakkaş ve müzehhep kadife ve kemhalarla gülistan gibi donandı! Sada-yı sefayla sema doldu; her kişi, erkek ve dişi, işini gücünü bıraktı, ol düğün şevkine zevk ve sohbet denizine daldı; selsebil cennet gibi leziz ve nazif şerbetler sebil olup has çinilerle latif yemekler celil ve zelile âm oldu" diyor. Düğünden sonra Abdullah'ı, karısı sultanla beraber Manisa valiliğine, Şehinşah'ı Menteşe valiliğine, Ahmed'i Çorum valiliğine, Selim'i de Amasya'ya babasının yanına göndermiş, diğerlerini İstanbul'da yanında alıkoymuştu.

Yine Kemalpaşazade tarafından nakledilen şirin bir fıkradır:

Düğünden sonra bir gün, yedi küçük şehzade cıvıl cıvıl dedelerinin etrafında toplanmışlardı. "Padişah da o bülbüllere karşı, neşesinden gonca gibi açılmıştı"; hepsiyle, zekâlarını yoklamak için türlü şeyler sorup konuşurken:

"Babalarınızı mı seversiniz, beni mi?" diye sormuştu. Çocukların hepsi:

"Sultanımı artuk severiz!.." demişler, yalnız Şehzade Ahmed, "sinesinde olanı aşikâr edüb":

"Babamı ziyade severim!.." demişti. İnsanlar gariptir, âlim, fazıl, kâmil Fatih, çocuğun bu samimi itirafından kırılmış, minimini Selim'i babasının yanına yollar ve öbür küçükleri yanında alıkoyarken Ahmed'i de Çorum'a göndermişti.

Sultan Mehmed, Gedik Ahmed Paşa sadaretine kadar, Divan-ı Hümayun'a riyaset ederek devlet işleriyle bizzat meşgul olmuştu; bütün ilim ve iktidarıyla Mahmud Paşa-yı Adnî dahi, padişahın ancak emirlerini tatbike memur muavinleri olmuşlardı ve yine büyük askerin direktifleri çerçevesi içinde ordu kumandanlıkları yapmışlardı. Divana riyasetten çekilmesine küçük bir vaka sebep olmuştu:

Bir gün ancak padişahtan medet uman bağrı yanık bir Yörük, yırtık şalvarı ve çarıklarıyla divana girmiş, kaba şivesi ve saf edasıyla:

"Devletlü hünger kangunuzdur?.." diye sormuştu.

Bunu fırsat bilen Gedik Ahmed Paşa, "Bundan böyle mesalih-i divaniyeyi vezirlere bırakmanın daha münasip olacağına" Sultan Mehmed'i inandırmıştı. Divanda riyaset toplantılarında onun arkasına çekilerek müzakereleri takip etmiş, müdahale etmesi gerektiği zaman, kafese vurduğu bir iki fiske, müzakerenin durdurularak sadrazamın talimat almak üzere huzura çıkmasını temin için kâfi gelmişti.

Nefsine itimadı kuvvetli, ilme ve ihtisasa, âlime ve sanatkâra karşı fevkalade hürmetkârdı; tevazuun meclubu, laubalilikten müctenip, kahretmesini bildiği kadar ihya ve ila etmesini, affetmesini bilir, ihsanlarında şahane cömertti. Bir gün bir katili idam ettirmişti, Akşemseddin olduğunu da söylerler, ulemadan bir zat:

"Keşke bizden bir fetva alsaydınız!" deyince, muhatabını:

"Fetvasını ben verdim!" diye susturmuştu.

Asrının büyük riyaziye âlimi ve feylesof Ali Kuşçu'yu memleketine davet ettiği zaman, ilk gönderdiğinden başka, hududu geçtiğinden İstanbul'a ayak basıncaya kadar, her konak için bin altın harcırah vermişti ve bu mütevazı büyük âlim, İstanbul'da telif eylediği şaheserine, pek yerinde olarak *Muhammediye* adını koymuştu. İlimlerini vakarlarıyla süslemiş olan padişahın delikanlılık çağından hocası ve mürebbisi ve büyük şair Molla Hüsrev Mehmed ve İstanbul'un ilk kadısı, Nasreddin Hoca'nın torunu ve şair Sinan Paşa'nın babası Hızır Bey Çelebi padişahtan daima sonsuz hürmet görmüşlerdi.

Asrının muhakkak ki en büyük şairi ve Sultan Mehmed'in has nedimlerinden ve şehzadelerinin hocası Bursalı Veliyüddin oğlu Ahmed Paşa'dan, ki rint ve laubali meşrep bir adamdı, bir ara büyük hükümdarın gazabına uğrayarak Yedikule Zindanı'na atılmıştı, nakledilen fıkra pek zariftir:

Has Oda gılmanlarından bir Üveys vardır, gayet güzel, zeki bir gençtir; bir gün padişah ile şair bir kır gezintisine çıktıklarında Üveys de kendilerine refakat eder. Bir ara padişahın ayağından sıçrayan bir çamur parçası delikanlının yanağına yapışır, bunu gören Ahmed Paşa, Kuran-ı Kerim'in küffarın nasıl eza ve cefa göreceklerini tasvir eden yerinden bir parça mırıldanır:

"Yâleytenî küntü türâbâ! (Ben keşke toprak olaydım!)" der. Sultan Mehmed pek işitemez, Üveys'e:

"Paşa ne dedi?" diye sorar. Zeki çocuk hemen aynı cümleyi tam olarak okur:

"Ve yekulülkâfiri yâleytenî küntü türâbâ! (Kâfir der ki ben keşke toprak olaydım!)"

"Paşa, şu çocuğa hapt oldun!.." diyen Fatih, rint şairi evvela Yedikule'ye gönderir, oradan memleketi olan Bursa'ya sürgün eder, fakat şair meşhur "Kerem" kasidesini gönderince affederek yine yanına alır...

Molla Güranî de çocukluğunda kendisine bir müddet hocalık etmişti; derin ulemadandı, fakat sahip olduğu faziletleri bir vesile bulup lisanen ifade etmek gibi büyük bir zaafı vardı ve ekseriya doğruluğu huşunetten kurtaramazdı:

Bir gün molla, Sultan Mehmed'in sofrasında yemek yiyormuş, diline doladığı bir nasihati yine sarf etmiş:

"Haramdan perhiz eyle!.." demiş.

Sinirlenen padişah:

"Soframızda haram lokma varsa siz de yemiş bulunuyorsunuz!" deyince, hocaefendi, kendine has ukalalıkla:

"Benim önüme helali düşmüştür!" cevabını vermiş, fakat o esnada hocanın başka tarafa bakmasını fırsat bilen padişah sahanı çevirmiş ve biraz sonra da mollaya:

"Sizin de haram yediğinizi gördük, sahanı çevirmiştim..." demiş, Molla Güranî, hiç düşünmeden bu sefer de:

"Benim önümde helal, senin önünde haram lokma kalmadığı için sahanı çevirdiniz!" cevabını vermiş...

Bu fıkranın sıhhat kıymetinin ne olduğu bilinmez, fakat Fatih gibi bir adamın bu fanatik mugalatası karşısında ancak güldüğü söylenebilir.

Yukarıdaki fıkra Profesör Süheyl Ünver'in *Fatih Devri Fıkraları* adındaki risalesinden nakledilmiştir; şu güzel fıkra da oradan alındı:

Fatih bir Anadolu seferinde, Balıkesir köylerinin birinden geçerken, ihtiyar bir köylü kendisine bir tas ayran sunar, fakat ayranın üstünde üç saman çöpü gören padişah, ağzına gitmemesi için ayranı, tası çevire çevire, çöpleri üfleye üfleye içer ve kendisini hürmet ve şefkatle seyreden kadına:

"Allah razı olsun... Ama şu çöpler beni üzdü..." der. Kadın hemen şu zarif cevabı verir:

"Oğul, onları mahsus ayranın üstüne attım... Yoldan geliyorsun, terin vardır, soğuk ayranı bir yudumda içip de hasta olmayasın dedim!.."

Fatih Sultan Mehmed, ihtiyar kadına, köyün civarındaki devlet arazisinden büyük bir yer bağışlar.

Çok kıymetli kütüphanesini "Fatih Millet Kütüphanesi" adıyla Türk milletine vakfeden Ali Emirî Efendi merhum, nadide kitapları arasında Sultan II. Mehmed divanının bir nüshasıyla büyük hükümdarın şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş dört kitap elde etmişti. Ali Emirî Efendi, tarihimizin muhteşem ve şaşaalı seyrine ve ecdadımızın büyük hatıralarına huşuyla bağlıydı ve bu arada Fatih Sultan Mehmed'in meclubuydu. Tek başına neşrettiği *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda "Fatih Sultan Mehmed'in nefsi için yazdırıp mütalaa ettiği kitaplardan Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunan dört kitap" adındaki bir makalesi vardır. Bu dört kitabın fevkalade kıymetini izahtan başka büyük hükümdarın hususi kütüphanesi hakkında fikir veren güzel bir yazıdır.

"Tarihi, büyük adamların hal tercümeleri yapar" diye bir kibar sözü vardır. Büyük adamlar da, büyük adam olarak doğarlar, çocukluklarında ve gençliklerinde hocaları, mürebbileri ve mürşitleri bulunur, fakat unutmamalıdır ki insanlığın şanlarından biri de otodidakt oluşudur, insan kendi kendisinin yapıcısıdır ve bu ilahi kudret büyük

adamlarda pek aydın görülür. Çocuk denilecek bir yaştan itibaren çok kuvvetli bir Şark sanat kültür havası içinde yetişmiş olan Sultan II. Mehmed'in minyatürden pentüre çevrilen muhteşem gözleri büyük mana ifade eder. Venedik sulhunu müteakip, 15. asrın en kuvvetli hükümdarı tarafından İstanbul'a davet edilen ressam Gentile Bellini'nin riyasetindeki İtalyan sanatkâr kafilesi, Şarki Avrupa'nın bu muazzam beldesinde, öyle bir insanla karşılaşmışlardı ki, başının eşi ne Şark'ta ne Garp'ta vardı; Fatih Sultan Mehmed'in kafasında, bu iki ayrı âlem harikulade bir şekilde kaynaşmıştı.

İstanbul'da, bir yıldan pek az fazla kalan ve bu müddet zarfında büyük hükümdarın muhabbetini kazanan, "Gentile, sizin sihirkâr bir fırçanız var" gibi sözlerle iltifat gören, muhteşem ihsanlara nail olan Bellini, Fatih Sultan Mehmed'in meşhur portresini bitirdikten az sonra İstanbul'dan ayrılmış, bu nefis tablonun hitamından ancak beş ay sonra da Sultan Mehmed vefat etmişti.

Rivayet edilir ki Sultan Mehmed, ressam 25 Kasım 1480 tarihiyle imzasını koyduğu gün, portresini uzun uzun seyretmiş, kendisini azameti, vakarı ve kalbinin şair hassasiyetiyle asırlar boyunca yaşatacak olan bu resim için:

"Bu, benim!.." demişti ve Bellini'yi alnından öpmüştü. Ressamın kendisine veda ettiği gün de, Bellini'nin boynuna, kendi eliyle, ucunda giranbaha bir elmas bulunan murassa bir gerdanlık takmış ve Venedik Senatosu'na hitaben, ressam hakkında pek övücü cümleleri ihtiva eden bir teşekkür mektubu vermişti ki İstanbul fatihinin bu mektubu üzerine, Venedik Senatosu ressama, kayd-ı hayat şartıyla 200 altın aylık bağlamıştı.

Fakat unutmamalıdır ki Bellini, büyük adamın karşısına geçip resmini yapmış tek sanatkâr değildi; Ragozalı Paolo ve ondan yıllarca evvel Veronalı Matteo da, Sultan Mehmed'den, yüzünün çizgilerini tespit etmek müsaadesine nail olmuşlardı ve ayrılırken, Bellini gibi murassa gerdanlıklar almasalar bile, İtalya hükümdarlarından hiçbirinin temin edemeyeceği bir servetle dönmüşlerdi.

Âşıkpaşazade, Fatih Sultan Mehmed'in ölümü münasebetiyle konuşur:

"Ariflerden birine sordular:

'Padişahlara hazine gerek midir?..' dediler.

Arif cevap verdi kim:
'Bir asıl hazine vardır, ol gerektir.'
Ve sordular kim:
'Ne asıl hazinedir?..'
Arif ider:
'Reayaların hayır duaları padişahlara hazinedir!' dedi."

Ne han kim dünyadan adl ile gitti
Ol ukbada dahi bil tahta gitti
Fenâ mülkinde sultan-ı adil oldu
Beka mülkine mahbub-i pak gitti.

Şair Avnî ve divanı

"Di bundan sonra netti ol şah-ı perviz
Ne mana suretinde kodu âsâr..."

Bu eserde, Fatih Sultan Mehmed'in edebi şahsiyeti ve şiirleri üzerinde sözü, salahiyet sahibi kalemlere bırakıyorum. Aşağıdaki satırlar, Refik Ahmed Sevengil'in bir makalesidir:

"Fatih Sultan Mehmed, her biri bir insan için başlı başına pek büyük bir şeref teşkil eden bütün öteki büyük vasıflarıyla birlikte aynı zamanda Türk fikir ve sanat âleminin mühim simalarından biridir. Onun yaşadığı on beşinci asırda Türk divan edebiyatı, denilebilir ki hemen hemen teşekkül devrindeydi. Bu asırda henüz ne Fuzulî ne Baki ne de Nefî ve Şeyh Galib vardır. Yani şahikalar, divan edebiyatının büyük tepeleri henüz başlarını aydınlık birer taç halinde saran şafak ışıklarıyla sanat tarihimizin üstüne doğmamışlardır.

Arap ve Fars kültürünün potası içinde kaynatılıp olgunlaştırılmaya çalışılan Türk şiir zevki, on beşinci asırda divan edebiyatının temellerini atmış, fakat abidelerini henüz tamamıyla yükseltmemişti. Fatih Sultan Mehmed, bu sırada genç yaşından itibaren klasik kültürün havasıyla sarılı, şiir söyleme alışkanlığı içinde yetişti; şehzadeliğinde ve padişahlığında devrinin ilim ve sanat adamlarını etrafına toplayıp onların meclisinden tat alarak yaşadı; bu arada o edebiyat toplantılarına da daima revnak vermiş olduğunu, bırakmış olduğu beş asırlık şiirler bize fesahat ve belagatle söylüyor.

Fatih'in şiirle dostluğu, zaman zaman gazeller yazdığı, şiirlerinde Avnî imzasını kullandığı öteden beri yazılıp gelmiş olan şuara tezkirelerinde, biyografi kitaplarında ve eski tarihlerde kayıtlı-

dır; bazı şiirlerinden vücuda gelmiş küçük divanı ilk defa 1904 yılında Berlin'de profesör doktor Georg Jacob tarafından bastırılmıştı. İstanbul'da Fatih Millet Kütüphanesi'nde Ali Emirî tarafından vakfedilen kitaplar arasında da yazma bir divanı bulunuyordu. Son zamanlarda çeşitli eski mecmualarda ve bu divanlardaki şiirleri bir araya getirilerek biri Ahmed Halid Kitabevi, öteki Kemal Edib Ünsel tarafından toplanarak iki defa ayrı ayrı bastırılmıştır.

Fatih'in bugün elimizde bulunan şiirleri sayı bakımından azdır, bazı gazellerden ve birkaç münferit beyitten ibarettir; fakat bunlar bize şairin ustalık değeri hakkında fikir vermeye yeter mahiyettedir. Bu şiirlerde zamanın hususiyetlerini taşıyan ve aruz veznine uydurulan oldukça renkli bir lisan kullanılmıştır. Fatih'in şiir lisanı, edebi sanatlarla süslüdür. Divan edebiyatına daha önce ve daha sonra hâkim olan bütün fikir, bilgi, hüner kaynaklarından bu şiirlerde de faydalanmıştır. Resmi hayatında pek büyük bir kahraman, asker ve kumandan olarak takdir ettiğimiz Fatih Sultan Mehmed, şiirlerinde hemen daima ince, alçakgönüllü, sıcak ve samimi; topluları musiki ile ve oldukça kuvvetli bir lirizmle bizi sarıp bir kere daha kendisine hayran etmektedir.

Dış hayatında müstesna şaşaasıyla göz kamaştıran ve yaklaşılmaz zannedilen büyük hünkârın azameti, parıltısı, debdebe ve tantanası içinde özlü, samimi ve âşık bir kalp, bana öyle geliyor ki bu şiirlerin havasında İstanbul kalelerinin üstünde ve yıldızlı gök altında, Marmara'nın mavi sularına bakıp ağlamaktadır; bu, güzellikten anlayan bir ruhtur, içi hisle, istekle, aşkla dolu bir insandır. Fuzulî'den bir asır önce,

Âşıka dünya vü can terk eylemek âsân olur
Lîk canan terkini etmek gelübdür cana güç

diyen bir şairdir. Âşık için dünyadan da, candan da vazgeçmek kolay amma sevgiliyi terk etmek mümkün mü? Cihanın taç ve tahtını ve devletini verseler, o yine sevgilisinin olduğu yerden ayrılıp gitmek istemez; orada, yüreği sevgi çarpıntılarıyla dolu olarak kendi başına sultan olmayı üstün tutar. Başka müstesna ve muhteşem bir beytinde de,

Benim sen şah-ı mehruya kul olmak iledir fahrum
Geda-yı dilber olmak yeğ cihanın padişasından

diyor. Okuyucular manasını elbet de anlıyorlar: Sen ay yüzlüye kul olmakla övünüyorum; sevgilisinin kapısına fakir bir âşık olarak gönül bağlayıp kalmak cihana padişah olmaktan âlâdır.

Bu çeşit sözleri şunun bunun ağzından işitmek belki de o kadar mühim sayılmaz; fakat bunu söyleyen Fatih Sultan Mehmed gibi bir padişah, şöhreti dünyayı tutmuş, adı sanı tarihi kaplamış bir büyük adam, müstesna yaradılışta bir hükümdar olursa, işin rengi elbet de değişir.

Şairimiz, bir başka gazelinde bize bahar havasıyla sarılı pek muhteşem bir neşe halinde görünüyor: 'Bahar oldu, güller açıldı; ey saki, kadeh getir! Bu mevsimde şarap içmek gerektir. Günümü, gözümü, gönlümü aydınlatmak için ışığa ihtiyacım yok... İçki veren güzelin yanağındaki ay parıltısı bana yeter; şarabın sefası bana yeter!'

Şairimiz bahar neşesiyle pek zarif mazmunlar da bulup söylemiştir: gül dalındaki henüz açılmamış goncayı kapalı mektuba benzetir; bülbül, gül bahçesinde onun mealini ezberlemekle meşguldür... Fatih Sultan Mehmed'in bu hayali ifade edişinin üstünden iki asır geçecek ve günün birinde büyük şair Şeyhülislam Yahya, buna yakın bir mazmunu çok güzel bir gazelinde kullanacaktır; Yahya'nın beyti şudur:

Her gonce dest-i şahta bir name-i serbestedir
Bülbül umar kim açıla zımnında maksudun sezer.

Fatih'in mazmun ve hayal âlemindeki bu öncülüğünü söyleyen başka bir gazelinden de bir beyit alıyorum:

Nergis gözünü yola dikmiş, şemşad ağacı boyunu doğrultmuş bekliyor; zira o süzgün, servi boylu güzel, çiçek bahçesine gelecektir...

On yedinci asırda Yahya, on sekizinci asırda Nedim gazellerinde buna yakın hayaller kullanmışlardır. Sevgili bağa geldiği zaman onu daha iyi görsün diye yasemini duvarlara tırmandırmışlardır.

Fatih Sultan Mehmed'in divanında bulduğumuz 'Başkalarını memnun, beni mahzun ettin' anlamına,

Gayri şad ettin velî ben şadı naşad eyledin

mısraını, ondan bir asır sonra büyük Fuzulî'de bir eşi tahassüs ve ifade içinde,

Döne döne bizi naşad özgeyi şad eyledin

şeklinde buluyoruz.

Şairimizin resmi hayatındaki debdebe ve dârâtı arasında gönlünü saran ve dinmeyen sızı, beş asrın üstünden aşarak bize kadar geliyor; o her şeye, etrafını saran bütün maddî imkânlara rağmen muhteşem bir yalnızlık içindedir:

Melal-i devri gönülden refik-i mey giderür
Velî diriğ ki yoktur bu devr içinde refik.

İçki netice değil, vasıtadır; gönül yarasını dindirecek sohbete vasıtadır; derin üzüntülerini iyi bir içki arkadaşının tatlı konuşması giderebilir; lakin heyhat, dünyada dost, içten anlayan arkadaş yok, yok!..

Okuyucular, 'Şairimizin hiç mi zevkli saatleri yok?' diye soracaklar. Elbet var. Herkes bilir ki şairlik başa beladır; insanı kederli kederli söyletir; Fatih de şairlerin ananesine uyarak ah ve vah etmiştir. Fakat aşkta hayal ve sermestlik içinde coştuğu saatler de vardır:

Giydirir canına zevk ile sefa hullelerin
Her kim ol sim teni bir gece uryan eyler.

Kim o gümüş tenliyi bir gece soyacak olursa kendi canına zevk ve sefa elbiseleri giydirmiş olur!

Koskoca hükümdar bu gümüş tenliyi istediği zaman halvetine getirtemez miydi? Fakat şair padişah, böyle zora dayanan bir aşktan asla zevk almaz; o zahidin kuruluğunu, sofunun riya halini beğenmez, devrin melalini gidermek için insanın içkiyi kendisine arkadaş yapmasından bahseder; dili oldukça işlenmiş bir şiir dilidir; Avnî bir şiir üstadı değildir. Fakat bu şairin ortayı çok aşan bir değer taşıdı-

ğı da inkâr edilemez; divanı ki tamam olduğunu sanmıyoruz, kültür olgunluğunun aynasıdır; bazı gazellerinde on dokuzuncu asrın, hatta yirminci asrın ilk yirmi beş yılının şiir diline yaklaşan sadelik görülür; şiirlerinde sağlam seciyesi pek aydın görülür; riya, müdahene, zulüm ve irtişa gibi kötülükleri veciz bir dille anlatır ve hem kendi nefsinin, hem de mensup olduğu milletin cevherine, mukaddes bir akideye inanır ki bu da pek ulvi bir şeydir."

Yine aziz dostlarımızdan ve değerli edebiyat muallimlerinden Ali Nüzhet Göksel bize şu notları vermiştir:

"O büyük adamın ilim ve meselelerinde gösterdiği tolerans, devrinin ilim hayatı için bereketli bir hayat unsuru olmuştur. Bu yüzden Fatih devrinde başlayan ve temelleri geniş bir hürriyet anlayışına istinat ettirilen ilim hayatı, en az iki yüz yıl, bütün tarihin bin bir maceraları arasında, verimliliğini kaybetmemiştir. Bu büyük adamın, bütün yaptığı ve başardığı büyük işleri arasında, bir de şairlik tarafı vardır. Bu çeşit dâhiler, hayatın bin türlü cezir ve medleri içinde, ruhlarını sükûna kavuşturmak istedikleri zaman şiirle, musikiyle uğraşırlar. Fatih de kalbinin sesini mısralara aksettirmiştir; şair bir babanın oğlu ve iki şair evladın babası olan Sultan Mehmed, fütuhat ve ilim aşklarının yanında şiir aşkıyla da mücehhezdi.

Bu eserlerde yer yer insan bir masal dünyası yaşıyormuş gibi oluyor. Yirmi iki-yirmi üç yaşlarında dünyanın kaderini değiştirmeye kalkan bu dâhi adam, büyük İngiliz muharriri Karlayl'ın dediği gibi: 'Tarih büyük adamların bir biyografisinden mürekkeptir' sözü Fatih hakkında tam bir hakikatin ifadesini buluyor.

Fatih, dinlenme zamanlarında, yani dünyanın çeşitli gailelerinden kendini uzaklaştırmak için kendi kendisine, 'Hükmünü ne suretle revan edersen et; ister padişah ol, ister başka şey... İşte o dilberi gamhaneye getiremiyorsun!' diye inliyor. Görülüyor ki bu pek zarif, ince ve o nispette ulvi bir duygudur.

Fatih Sultan Mehmed'in daha pek genç yaşındayken Bizans kaleleri arkasındaki varlıklarını tahayyül ettiği sonradan kaşına gözüne methiyeler yazdığı yabancı dinden, yabancı dilden dilberler de yok değildir; hatta bir Beyoğlu güzeli için bir gün dayanamayıp kendi kendine,

Sen Stanbul şahısın, ol Kalata şahıdır

demişti; fakat onun asıl gönlünü dolduran bu hülyalarına hâkim olan Türk güzelleridir; onun içindir ki,

Gör ol Türk-i Hatai nur kılmış cam-ı sahbayı

diye başladığı bir güzel gazelinde, bu Türk güzelinin gönül ülkesine nasıl perişanlık ve yağma getirdiğini uzun uzadıya anlatır.

Yazımı bitirirken bir not eklemeye lüzum görüyorum: bir sanatkârın şiirleri elbet de onun iç âlemini aydınlatmakta faydası olan sözlerdir, fakat bugünkü tarih ilmi geçmiş zamanlarda yaşayanların hususi hayatını tam bir surette karanlıktan kurtarabilmek için daha başka vesikalara ve açık bilgiye de ihtiyaç gösterir. Ben, sadece Fatih'in şiirlerinden alınmış mısralarla bir portre çizmeye çalıştım."

Aziz ve kıymetli dostum Galatasaray Lisesi edebiyat muallimi Rifat Necdet Evrimer de bana tevdi ettiği bir notta, Fatih'in edebi şahsiyeti hakkında şunları yazıyor:

"Büyük adamlar mizaçlarının türlü köşeleriyle yaşarlar. Ruhları daima med halindedir, akıllarıyla bütün muhalleri kendilerine ram ederler; hisleri mahmuzlandığı zaman heyecan bir şelaledir. Dış görünüşleri sakin, içleri bir mahşerdir. Her arzu, her heves, onları ihtiras grafiğinin son noktasına götürür. En büyük eserlerini ıztırar anlarında yaratırlar. Dehaları bir sahada daha ziyade hükümrandır amma bu dehanın uzantıları diğer sahalara da girer. Büyük adam odur ki kendisinden ötesi için yaşamayı gerçek yaşama bilir; kalbi en az kendisi, en çok cemiyet için çarpar; görünüşte en muhteşem yalnızdır. Fatih'in divanında yer tutan gazelleridir. Şairliğini orta dereceden üstün sayanlar çoktur. Vezin ve kafiyede aksaklıklar görülüyor. Temalar malum: bütün divan edebiyatı şairlerinde olduğu gibi sevgili, aşk, hicran ve hüsran... Bütün gazellerini okuduğumuz zaman hususiyetlerini şöylece sıralayabiliriz: Şiirlerinde lirizm hâkimdir, şiirde vüzuh taraftarıdır, ekseriya fevkalade samimidir; harabatiliğe meyyal görünür; istediği saatlerde, kalbinin sesini mısralara aksettirmiş, böylece şair bir babanın oğlu ve iki şair evladın babası olan Fatih, bir nevi irsi kabiliyetle mücehhez olan bu büyük padişah, fütu-

hat aşkı, ilim aşkı yanında bir de şiir aşkıyla muttasıf olan Fatih, zaman zaman yazdığı şiirleriyle 15. asır şairleri arasında kendine bir yer ayırmıştır. Böylece kılıç ile kalemini beraberce kullanmasını bilen Fatih'in, birçok cepheleriyle beraber şairlik tarafı da incelenmeye değer. Filhakika bugün elimizde mevcut olan şiirleriyle Fatih'i büyük bir şair olarak kabul etmek pek de mümkün değildir.

16. asır 'tezkireci'lerinden Sehî Bey, Âşık Çelebi gibi fikir adamları ve en son ve en büyük tezkireci olan Ali Emirî Efendi, ilimde, fetihlerde, politikada, ilmi tesislerde, fikir ve sosyal münasebetlerinde büyük bir kudret gösteren Fatih'i şiir sahasında da aynı büyüklükte görmek isterler. Fakat bu gün elde bulunan şiirlerine göre Fatih'in şairlik cephesini çok objektif bir şekilde inceleyen Profesör Fuad Köprülü *Yeni Mecmua*'nın 44'üncü sayısında çıkmış bir makalesinde, 'Fatih'in divanı, hatta en seri ve sathi bir nazarla tetkik olunsa bile, İstanbul fatihine mütevassıt şairlerimiz arasında müstesna bir mevki ayırmak lüzumu derhal itiraf edilir' diyor.

Fatih'in şiirleri ilk defa 1904 yılında Profesör Doktor Georg Jacob tarafından Berlin'de kitap halinde basılmıştır.

İlk defa Fatih'in şiirlerini ilim âlemine tanıtan bu âlimden sonra bizde bu tab edilmiş eser hakkında ilk söz açan Faik Reşad olmuştur. O, edebiyat tarihinde pek kısa olarak bu eseri metheder. Bundan sonra Şahabeddin Süleyman ve Fuad Köprülü tarafından yazılan *Osmanlı Edebiyat Tarihi* eserinde bu kitaptan bahsedilmiş, daha sonraları yukarıda işaret ettiğimiz gibi *Yeni Mecmua*'da Fuad Köprülü bu Fatih divanının eksik ve yanlış olduğunu ileri sürmüştür.

Kitabı bastıran Profesör Doktor Georg Jacob'un esere yazdığı önsözde, 'Neşredilen ilk on beş şiirin Upsala Krallık Üniversitesi Kitap Sarayı'nda bulunan elyazması bir küçük mecmuadan alındığı, bu mecmuanın 1834'te ölen tanınmış âlim J. Hallenberg'in metrukâtından olduğu, Toroberg kataloğunda 191 numarada kayıtlı bulunduğu...' yazılıdır.

Bugün elimizde bulunan iki kitapta ayrı ayrı mahiyette Fatih'in şiirleri toplanmış bulunuyor. Bunların ilki, Saffet Sıtkı'nın hazırladığı ve Ahmed Halid Kitabevi tarafından basılan *Fatih Divanı* ki, bu yalnız Ali Emirî'nin kütüphanesinde yazma eserler arasında numara 305'te kayıtlı bulunan eserin kopyasıdır ve baskıda arkasına bir

de lügatçe ilave edilmiştir. İkincisi de Tarih Kurumu'nun bastırdığı ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphane Müdürü Kemal Edib Ünsel'in hazırladığı *Fatih'in Şiirleri* eseridir. Bu ikinci eser de Ali Emirî'nin yazma nüshasından kopya edilmiştir... Ali Emirî Efendi'nin Millet Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasında Fatih'in 65 tam gazeli, 3 eksik gazeli, 1 muhammes, 1 terciibent, 1 kıta, yine Fatih'in bir mısraıyla buna yapılan nazireler yer alır.

Kıymetli müellif Kemal Edib Ünsel'in eserine gelince, derin ve yorucu araştırmalarla elde ettiği Fatih'e ait olduğu kabul edilen birkaç şiiri Ali Emirî'nin yazma nüshası kopyasına ekleyerek eseri büyütmüş ve ayrıca eserin baş tarafına eser hakkında kıymetli bir inceleme ilave etmiş, şiirlerin altında gerekli izahları yapılmış, bunlardan başka esere, bir sözlük eklenmiştir. Bu ikinci kitapta müellifin dediği gibi 85 şiirden 83'ü Türkçe, diğerleri Farsçadır. Böylece Fatih'in şiirleri hakkında mevcut emniyet edilir eserlerden faydalanarak kısaca izahlarını verdikten sonra biraz da şiirleri üzerinde duralım:

15. asırda şiir dili daha ziyade Arapça ve bilhassa Farsça'nın tesiri altında bulunuyordu. Esasen 15. asır, divan şiirinin daha henüz teşekkül devirlerine rastladığı için, Fatih'in şiirlerindeki dil munisleşmiş değildir. Filhakika bu asırda Şeyhî, Ahmed Paşa gibi kuvvetli şairlerin eserlerindeki kıvrak dil, mısraların içindeki duygu ve hayal kesafeti Fatih'in şiirlerinde yoktur. Fatih'in şiir dili, pek katıdır... Onun şiirlerinde Türkçe'nin estetiği, kelime dizisinin seyyaliyeti teessüs etmemiştir. Mamafih 15. asırda ve Fatih'in şiirlerinde, Türkçe kelimeler aruzun kalıplarına göre hazırlanmamış, aynı zamanda aruz da Türkçe için bir gelişme ve serpilme yolunu tutamamıştır. Fakat yer yer kelimeler, aruz vezninin kalıpları içinde tam manasıyla kaynamamasına rağmen bu şiirlerin içinde bulunan bazı güzel parçalardan yine derin bir ruh ürpermesini duyuyoruz. İşte gelişigüzel bir şiiri:

Kime yâr olam cihan içinde yârum var iken
Kime kul olam o şah-ı tacdarum var iken

Hâr ü has neşv ü nema bulur bakâı irince ah
Ben hazan-ı hecre düştüm nevbaharum var iken

Bülbül ü gül işi naz ile niyaz illa benüm
Hasılım dağ-ı cefadur lalezarum var iken

İntisabum hidmetüm birağbet oldu akıbet
Hâr ü zâr oldum aziz ü kâmkârum var iken

Leşker-i gam şah-ı aşka nice bulsun destres
Avnîya meyhane gibi bir hisarum var iken.

Şair ağlayan bir gönül, yalvaran bir ruh teslimiyetiyle terennüm ediyor. Aşk önünde insan ister hükümdar, ister çoban olsun derece derece zaafını duyuyor. Zaten sevmek biraz da insanın gönül kuvveti önünde kendinden geçmesi, kendini kaybetmesi demek değil midir?

Sevmek, hakikatlerden ayrılmak, bir hayal dünyası içinde küçüle küçüle yok olmak demektir. Dünyayı emirlerine münkad kılan koca hükümdar sevgilisine karşı tazallüm ediyor, şikâyet ediyor, ümitsizliğini bildiriyor!..

Burada şair, dünyaları fethe çıkan büyük hükümdar değildir. Aşk mevzuunda o çelikten iradesini çoktan kaybetmiştir. Bütün şiirlerinde ince ruhlu şair, aşk âleminin derin meali içinde kendinden geçiyor.

İkinci bir şiirinde şairimizi dinleyelim:

Bağlamaz Firdevs'e gönlünü Kalata'yı gören
Servi anmaz anda ol serv-i dilarayı gören

Bir Firengî şivelü İsaî gördüm anda kim
Lebleri dirilmişi der idi İsa'yı gören

Akl ü fehmin din ü imanın nice zapt eylesün
Kâfir olur mu Müsülmanlar o tersayı gören

Kevseri anmaz ol içdüğü mey-i nâbı içen
Mescide varmaz o varduğı kilisayı gören

Bir Firengî dilber oldığın bilürdi Avnîya
Beli vü boynunda zünnar ü çelipayı gören.

Galatalı dilber, şairin can evinde neler yaratıyor?

Kevseri anmaz ol içdüğü mey-i nâbı içen

demekle şairin aşk önündeki hayranlığını, teslimiyetini göstermiyor mu?

Mescide varmaz o varduğı kilisayı gören.

Şair, devrinin kılı kırk yaran hocasını, softasını, yobazını düşünmeden gönül humması içinde kendinden geçen avare, mütevekkil, kararsız bir ruh hamlesiyle aşkını dile getiriyor. Seven Fatih, masum arzularını, yalvarışlarını ne güzel ifade ediyor.

Hükümdar şairin şiirlerinde filhakika divan edebiyatının en sağlam karakterini ifade eden o bol bol lirizmi yoktur. Şairimizin mısralarında manası hiç anlaşılmayan veya çok müphem olanları da vardır. Düşük kafiyeler, hâyide fikirler, bu kitapta yer alır...

Ayrıca Fatih'in en büyük ve en pırıltılı zafer tacını hazırlayan onun fetih kılıcının mısralara gömülmüş ihtirasları, ışıkları bu şiirlerde yok gibidir.

Onun bu büyük hamleleri şiirlerine dökülmemiş, Fatih belki de şiiri, yalnız bir gönül macerasının vasıtası saydığı için aşkını ancak, şiirle ifade etmiştir. Belki de fütuhat arzularını şiirle anlatacak kadar, şiirin dilini kâfi derecede vüsatli bulamamıştır.

Her ne hal ise, Fatih'in şiirlerinde onun ancak aşkını, gönül maceralarını okuyup anlıyoruz.

Bugün bile zevkle okunan çok güzel parçaları olan bu şiirleriyle Fatih'in kuvvetli bir şair olduğuna hükmetmek icap eder. Evet zamanla dil eskiyor, nazım şekilleri pörsüyor, fikir ve iman soluyor. Zamana mukavemet eden ancak samimi duygulardır ki zaman ve mekân tanımadan dipdiri duruyor. Bu şiirlerin yeni kalan tarafı koca Fatih'in işte bu samimi duygularıdır."

Son hatıralar

"Yidir malı harc et Hak yoluna
Ki budur baki kalan ömr-i devlet..."

Fatih Sultan Mehmed'in kendi adına yaptırmış olduğu cami, etrafındaki ilim ve hayır müesseseleriyle büyük hükümdarın şanına layıktı; bugün, büyük külliyenin bulunduğu semt Fatih adını taşır.

Âşıkpaşazade Derviş Ahmed, "Sual: Sultan Mehmed Gazi İstanbul'da ne yaptı? Cevap: Sekiz medrese, orta yerinde bir ulu cami, camiin karşısında bir bimarhane yaptırdı ve bir imaret yaptı ve bu sekiz medresenin yanında sekiz küçük medrese dahi yaptı softalar için" diyor. Fatih'in muasırı Turisina Bey'in de kaydettiği gibi, büyük Havvariyun (Ayii Apostoli) Kilisesi'nin yerine yapılan Sultan Mehmed Camii –ki 19. asır sonuna kadar bu isimle anılacak, sonra Fatih Camii adıyla şöhret bulacaktır, hatta o semte, yine tarih boyunca daima Sultan Mehmed denilecektir– plan bakımından Ayasofya'yı andırıyordu. Mimarının Hristodulos isminde bir Rum yahut Atik Sinan adında bir Türk olduğu söylenir. Birincisinin adından bahseden, bir Osmanlı tarihinin müellifi olan Ulah beylerinden Fenerli Demetrios Kantemir'dir: Fatih Camii'nin civarında Kumrulumescit haziresinde yatan ve kabir taşının kitabesinde Hicri 876 (1471) Rebiülevvel'inin 17'sinde vefat ettiği yazılı olan Sultan Mehmed'in mimarı bir Sinan Ağa vardır ki koca Mimar Sinan'dan ayırt etmek için Atik, Eski Sinan diye anılır; aslında Kumrulumescit'in bânisi de bu Eski Sinan'dır. *Hadikatül'-Cevami* bu mescitten bahsederken, "Bânisi Ebülfeth Sultan Mehmed Han'ın türbesi civarında vaki cami-i ke-

birin mimarı olan Mimar Sinan'dır; mescid-i mezburun civarında medfundur, kabrinin penceresi ittisalinde vaki musluk üzerinde iki kumru tasvir olunmuş olduğundan Kumrulumescit deyu şöhret bulmuştur" diyor. Halk ağzında dolaşan bir rivayete göre, camiin inşasında Sultan Mehmed Mimar Sinan'a kızmış, idam ettirmek istemiş, fakat Sinan bir kumru olup uçup kaçmış... Başka bir halk rivayetini de Doktor Süheyl şöyle nakleder:

"Fatih Sultan Mehmed, sütunları kesip kubbeyi alçak düşürdüğü için mimara kızar. Mimar, İstanbul'da zelzele çok olduğu için kubbeyi alçak yaptığını söylerse de hükümdarın gazabını teskin edemez ve iki eli bileklerinden kesilir; mimar, mahkemeye müracaat ederek ellerinin diyetini ister. Kadı da padişahı mahkeme huzuruna davet eder; Sultan Mehmed feracesinin altına bir topuz gizleyerek kadının huzuruna çıkar; mimarın davasını dinleyen kadı:

"Padişahım, kubbenin alçak düşmesi ibadete mâni değildir; senin taşın cevher dahi olsa kıymeti yine taştır, amma bu adam rızkını elleriyle tedarik etmektedir ve o ellerin kesilmesi şeran muvafık değildir; bundan böyle ona bakmak senin boynunun borcudur, eğer mimar diyet istemeyip kısâs isteseydi kısâs gerekirdi; kayd-ı hayat ile kendi malından günde bir akçe vereceksin!.." hükmünü verir. Padişah hükme rıza gösterir ve kadıya:

'Kadı efendi!.. Benim için padişahtır diye mimarın davasını reddetseydin başını şu topuzla ezecektim!' diye feracesinin altındaki silahı gösterir."

Sultan Mehmed'in camiine 1463'te (Hicri 868) başlanmış ve yapısı 1470'te (Hicri 875) bitmiştir. Bu büyük mabet 1766'daki büyük zelzelede, kubbesi çökerek ve minareleri yıkılarak o derecede harap olmuştur ki devrin padişahı III. Mustafa, kahraman ceddinin mabedini temellerine varınca yıktırmış ve yerine yine Fatih Sultan Mehmed'in adına bugünkü büyük camii yaptırmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırttığı camiin şekli hakkında Evliya Çelebi şu malumatı veriyor:

"Meşahîr-i mimaran-ı zaman ve mühendisan-ı kârdanan ve gûhikenan cümleten İslambol'a cem olunub nice bin kibar evliyaullahın duasıyla inşasına mübaşeret olundu. İntiha-i imarete bu mısra tarihtir:

'Şeyyedallahü erkânuha.'

Bu camii bülend ve mabed-i bimanend şehr-i İslambol'un ta vasatında bir mürtefi zeminde vaki olmuştur. Yemin ve yesarından kademeli taş nerdüban ile suud olunur ve zeminden ta sutuh-ı dam ve bamına kadar zira-ı bina ile seksen yedi ziradır ve çar paye-i âli üzere 15 veçhe münkalib olmuş bir kubbe-i âlidir ve mihrab tarafında dahi yarım kubbedir ve yemin ve yesarında iki somaki amudlar var ki minelıberdır. Mihrab ve minber ve hünkâr mahfeli ve mahfel-i müezzinan beyaz mermerden sade güzeli kâr-ı kadimdir ve kubbe-i pürenvar içre iki tabaka kanadil ile tezyin edilecek tabakaları vardır ve mihrabın sol tarafında Cebe Ali Hazretleri'nin külah misal dilim dilim bir sancağı vardır ve kubbe kapısından ta mihraba varınca cemaati kesîre istiab eder saha-i vesaiadır ve kanadilden gayri asılmış avizeler yoktur. Amma dua müstecab olacak ruhaniyetli camidir; zira bina olundukta, Müslümandan gayri millet istihdam olunmamıştır; huddamları cümle guslederek hizmet ederlerdi ve hal sahibi kimselerden hâli olmayan nazargâhtır ve kıble kapısından taşra çıkarken sağ tarafta çar kûşe beyaz mermer üzere müzehhep ve lacivert ile hattat Demirci Çelebi hattı ile tahrir olunan hadis-i şerif (Letüftahınnel Konstantiniyye...) ilah muharrer ve mahkûktür. Haremin cevanibi erbaasında yan sofaları üzere cümle gûnagûn ibretnümu amud nakş bukalemunlar var ki âdem hayran olur. Hatta haremin kıble kapısının iç yüzündeki amud içre biemrillah taşın mevcinde bir hırka-i peşmineli, Mevlevî külahlı ve eli mirvahalı bir derviş sureti vardır, güya ziruhtur; temaşagâh-ı nastır ki Masderulhallak öyle tahrir etmiş. Ve bu haremin ta vasatında bir havuz vardır ki cevanib-i erbaasında sekiz amud üzre bir mevzun levhalı kurşunla mesûr bir kubbe-i serameddir. Bu havuzun cevanib-i erbaasında evci semaya ser çekub minarelerle hemta seramed sebzgûn servler vardır ki güya her biri yeşil melektir. Ve camiin yemin ve yesarında birer tabakalı taş minare-i âlileri var ki vacib-üs-seyirdir. Haremin zemini öyle rengârenk mermerlerle mefruştur ki güya reham-ı minadır. Ve haremin cevanib-i erbaasındaki, revzenlerin taşra atabeleri üzere olan kitabeler içre yeşil somaki üzere beyaz mermer-i ham ile Yakut Mustasımî tarzı hat ile Sure-i Fatiha tahrir olunmuştur ki diyar-ı İslam'da bugüne mermer üzere hatt-ı Yakut görülmemiştir.

Ve mezkûr havzı latif üzre üstad-ı kâmil marifetini beyan ve ayan etmek için sarı pirinçten bir gûna şebike kafes örmüştür ki bu dahi calib-i nazardır ve havz-ı kebir içre bir mermer musanna kadehten gûnagûn fevvarelerden âb-ı revan cari olub şeb ü ruz âdemgerdenî misal pürtab idüb cereyan etmededir ve havzı müdevverin cevanib-i erbaasındaki uyundan cemaat-i kesîre tecdidi vüdu ve âb-ı hayatından nuş edub def'i atş ederler. Hâsılı meram ol bünyadı refiülimadın tekmiline sayi beliğ edub kubbe-i azim benlegûnün rifatı intisabını hayyam-ı mînafam seb'i Şeddad gibi bülend ve hoş ve dilpesend ettiler ki vasfında lisan-ı kasırdır; bu camiin mihrab önünde bir ravza-i rıdvandan nişandirir bir bağ-ı irem içre Ebülfeth Gazi'nin ve ehlinin türbe-i pürenvarı vardır. Andan gayri camiin cevanib-i selasesinde bir sahra-yı azim misal bir haremi vardır ki sekiz kapuludur. Bu haremin iki canibinde cennetâsâ bahçeler vardır. Andan hariç camiin tarafeyninde semaniye medreseleri vardır ki tullab-ı ulûm ve maarif ile malâmaldır. Anlardan hariç tariki âm aşuri medarisin iki canibinde suhtegân tetimmeleri vardır, anlar da talebe ile memlûdur. Ve bir dârüzzıyafe ve dârüşşifa ve bir mihmansaray-ı azim ve bir hamam-ı kadim ve bir mekteb-i sübyan ebcedhan ile arasta olmuş bir camidir ki mürtefi bir mahalden cevanib-i erbaasında olan imaretlere nazar-ı iman ile nazar etsek safi rısas-ı hastan gömgök bir imaristandır ki berk urub durur. Badehu Ali Kuşçu nam ilm-i nücumda benam zat gelub camiin harem inin içinde Boyacılar kapısı canibinde sübyan-ı müslimîn için darüttalimi Kuran bina olunan kubbe-i âliye önünde çar kûşe bir beyaz mermer içre bir mikat etmiştir ki rub-ı meskûnda nazîri yoktur."

Fatih Medreseleri'nde okuyan talebelerin zamanımızın tabiriyle pansiyonları olan tetimmeler sekizer hücreydi, her hücrede üç talebe yerleştirilmişti, bu suretle sekiz pansiyonun mevcudu 192 talebeydi. Bunlara cep harçlığı olarak ayda on iki akçe veriliyor ve kendilerine her gün Fatih imaretinden bir tas pirinç çorbası, bir kap et haşlaması ve bir somun dağıtılırdı. Medreselerin öğretimleri ile sınıfları hakkındaki bilgi herhalde bu eserin mevzuu dışındadır.

Camilerinin, medreselerinin, mekteplerinin ve saraylarının yanında, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki büyük imar işlerinden biri de şehre yeniden su getirtmesidir; getirttiği suyu evvela

Kırkçeşmeler'de akıtmış, bir kısmını da saray, cami, mektep, medrese ve hamamlara vermişti. Turisina Bey, pek renkli tasvir ediyor:

"Meğer İstanbul'un mamurluğu halinde altı yedi günlük yoldan su gelmiş eski yollar bulundu ki dağlar ciğerlerin delub geçirmişler ve ka'r-ı zemine muvazi derelerden tak üstüne tak, kemer üstüne kemer edub üzerinden bir nehri akıtmışlar. Amma hadisat-ı zaman ile nice geceler ve günler geçip harab ve yebab olmuş. Ama mahir mühendisler getirub yok olmuş takların yıkılmış yerlerini tamir ve tecdid ettiler ve bu yolların etrafında nice sular bulunub asla katılub bir nehir edub şehre akıttı; tab'ı padişah gibi selis ve zülf-ü betan gibi müselsel bir su ki letafeti havayı dostan gibi safabahş olup teşnegânın ateşini söndürür, bunun gibi suyu Saray-ı Firdevs âsâsına ve hamamata ve mahallata taksim etti. Ve bir mülayim yerde bir kemerde kırk çeşme etti."

Yine aynı müverrih medreselerle beraber Fatih darüşşifasından ve imaretinden de şöyle bahsediyor:

"Camiin etrafına sekiz medrese kondu ki her birini gayet güzel resim üzre yaptırttı. Sandıklar dolusu nefis kitapları bir kütüphaneye yerleştirdi. Devrin en fazıl ulemasını bu medreselere tayin etti... Bu aziz kimselerin telif ve takrirleri güneş nuru gibi etraf-ı âleme yayıldı... Her biri ilim aşkıyla yanan gençler, bu âlimlerin huzurunda gece ve gündüz mütalaa, müzakere ve istifadeye koyuldular... Taşı yastık ve bir hasır parçasını döşek yapan müzakereci softalar için de ayrıca hücreler yapıldı... Bu hayratının bir tarafına da zengin ve fakir gözetmeden hastalar için bir darüşşifa yaptırdı... Buraya da hazik hekimler, sadık hademeler koydu. Bir yanında bir âli imaret yaptı, medreselerdeki hocalara ve talebelere, konub göçen gariblere ve mahalleler fukarasına günde iki nöbet bu Sultan Mehmed Han Gazi'nin nimeti dağıtıldı.

Bu imaret şol kadar nimet verur
Mukassem erzak sanır her gören...

Ve nihayet kendisi için de, bir yeni saray yaptırdı."

Yukarılarda bir vesileyle kaydolunmuştu, Fatih Sultan Mehmed, ilk sarayını, bugün Beyazıt dediğimiz semtte üniversitenin (eski Se-

rasker Kapısı, Harbiye Nezareti) bulunduğu yerde yaptırmıştı. Fakat bir müddet sonra padişahın şehir ortasında oturması uygun görülmemiş, bilhassa Şehir Subaşısı Karıştıran Süleyman Bey'in tavsiyesiyle, yine bugün Sarayburnu dediğimiz, İstanbul şehrinin hakikaten en müstesna ve ferah noktasında yeni bir saray yaptırmıştı. Halk ağzında 18. asırda inşa edilmiş bir büyük ilavesine nispetle Topkapı Sarayı denilen ve resmi, tarihi ismiyle "Yeni Saray" diye anılan, 15. asırdan itibaren Türk kâgir ve ahşap yapı sanatının en güzel örneklerini ihtiva eden bu sarayın kuruluşunu, Turisina Bey şöylece naklediyor:

"Sultan Mehmed, zevkine göre yaptıracağı Yeni Saray'ın yerini de kendisi seçti... Galata karşısında Konstantiniyye'nin zaviyesinde bir şerefli yer ki Eyüp'e kadar Haliç'e ve iskelelerine, Tophane'ye, bütün limana ve Boğaz'a, Anadolu yakası kırlarına ve Marmara'ya nezareti vardı... Mahir mimar ve mühendisleri, kendi akl-ı kâmil-i mimarinin irşadıyla işe başlattı..."

Müverrihin ifadesinden anlıyoruz, harplerinin hazırlıklarını bizzat gören Sultan Mehmed, sarayının plan ve resimlerini de kendisi çizmiş, mimar ve mühendisler, sadece ustabaşılık yapmışlardı. *Tarih-i Ebülfeth*'i okumaya devam edelim:

"Her köşkü nigârhane-i Çin ve her kasrı reşk-i huld-i berin, her sahnı feza-yı hoş hava ve cenandan nişan, her çeşmesi âb-ı hızır ki nehr-i kevser andan revan...

Saray-ı âli ki anın mislini hiç
Ne Kisra gördü, ne Kayser, ne Fağfur
Anınla oldu İstanbul mamur...

Sultan Mehmed, çizdiği planda yeni sarayını bir sur içine almıştı; bu surun sahil kısmı, Konstantiniyye'nin eski kale duvarlarıydı, sarayı şehirden ayıran kara kısmına gelince –Demirkapı'dan Soğukçeşme'ye çıkan, orada bir dirsek yaparak Ayasofya yanından bir sırta tırmanarak Cankurtaran'da sahil suruna kavuşan kale duvarı–, "Frengî ve Türkî müdevver ve müselles ve enva-ı evza-ı latife ile musanna burgazlarla ve dergâh kapılarla bir güzel kale" olarak yeni yapıldı ve adına "Sur-i Sultani" denildi. Saray ile bu kale duvar-

larının arasında da bağlar, bostanlar, bahçeler tarh edildi: "Yer yer çeşmeler ve havuzlar ve sohbetgâhlar tertip olundu." Fatih devrindeki manzarasını kati olarak çizmek mümkün olmamakla beraber "Saray-ı Cedid-i Âmire", muhakkak ki, 15. asrın en büyük hükümdarının daimi ikametgâhı olmaya layık bir muazzam ve güzel eserdi; Turisina Bey, mübalağalı da olsa şirin bir teşbih yapıyor:

Görem ol kim bu cennet ya İrem mi?..
İrem dir ki bu hüsne ben irem mi?..

Yeni Saray'ın en güzel yapılarından biri İrankâri "Sırça Saray", Çinili Köşk'tü. O devrin müverrihi Sırça Saray'dan bahsederken, "Şöyle ki mühendis akl-i derrâk-i anın acayib evzaı ve garayib-i sanayii idrakinden kasırdır ve anın mukabilinde Tur-i Osmani üzere fenn-i hendeseyi cami bir kasır ki acayib-i asırdandır" diyerek Sırça Saray karşısında Türk üslubunda diğer bir kasır kaydediyor; pek yazıktır ki Fatih Sultan Mehmed'in bu kasrı bugün mevcut değildir. Yeni Saray hakkında Evliya Çelebi de şunları yazıyor:

"Ebülfeth Gazi evvela padişahlara lazım olan bir meskendir deyu üç bin kese mal harcedub Yeni Saray'ı bünyad eyledi. Tarih-i iptida-i bina:

'Ekidallahü bünyaniha (sene 863).'

Ve tarih-i intiha-i imaret:

'Şeyyedallahü erkânuha (sene 872).'

Bu tarihler Bab-ı Hümayun üzere tahrir olunmuştur ve dahi atabe-i ulyanın takı altında mermer-i ham üzere müzehheb ve celî hat ile tarihtir: 'Halledallahü ızze sahibehu (sene 872)' tahrir olunmuştur.

Üstad-ı Ferhad pîşe öyle bir sarayı cedid inşa etmiştir ki devr-i Âdem'den beri mühendisan-ı âlem öyle bir sarayı ferahfeza inşa etmemiştir ve seyyahan-ı âlem bu atlası gerdunda nazirini görmemiştir. Zira leb-i deryada vaki olub iki canibi derya ve bir tarafı Ayasofya Camii'dir. Bu saray-ı hoş havayı Ebülfeth bina ettikte yetmiş adet maksure-i şahane ve müteaddit divanhane, halvethane, matbah, habbazhane, cebehane, hasırhane ve odun ve ulûf ambarı ve Istabl-ı Hassa-i Birun ve Enderun ve ahur-ı azîler inşa etti ki güya her biri

Istabl-ı Anter'dir. Bu tahrir olunan âsâri gûnagûnun cevanib-i erbaasına bir bağ-ı İrem tarh ve inşa edub yirmi bin serv ve çınar ve arar ve sanuber ve şimşad misillü ağaçları tertib üzre diküb mabeyinlerine nice kerre yüz bin meşcere-i müsmirenin envaını diküb bir lalezar canfeza bahçe oldu ki ilâ hâzelan ravza-i cinandan nişan verir. Bu hadika-i müzeyyenenin ta vasatında bir peşte-i dilküşa ve bir mürtefi zemin hoş hava üzre kendulara mahsus kırk adet kâse-i Çin ile Has Odalar bina etti ve Bab-ı Saadet'in iç yüzünde bir Arz Odası bina eyledi ki güya kasr-ı hurnuktur ve Atmeydanı cürmünde bir avlunun canib-i şarkisinde bir hamam-ı latif ve ana muttasıl Hazine-i Hassa ve ana muttasıl kuşhane ve ana muttasıl kiler odası, andan hazine odası, andan Has Odası, hünkâr camii, andan doğancılar odası, andan küçük oda, andan büyük oda, andan seferiler, andan Gülhane Odası, andan büyük oda mescidi, andan meşkhane, andan yine hamame gelince bu meydanın etrafını mamur ve abadan edub cümle odalarda üç bin zer ve zivere müstağrak zerduz taçlı, gül pirehenli, Yusuf çehreli gulaman-ı has ile malâmal edub her biri devam-ı devlet-i padişahi dualarına müdavemette olub hizmet-i şehriyarî ile behremend idiler. Amma bu sarayda harem bünyad olmamıştır. Badehu Sultan Süleyman Han asrında dahi haremi bünyad olundu."

Büyük muharrir ve seyyahın, Yeni Saray yapılarını karıştırdığını, Enderun-ı Hümayun gılmanlarının sayısında da, Fatih devri için çok mübalağalı bir rakam verdiğini kaydetmek lazımdır.

Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında merhum Ahmed Refik Bey tarafından neşredilmiş devlet arşivi vesikalarından iki defter vardır ki Fatih Sultan Mehmed'in saray teşkilatını göstermek bakımından büyük bir kıymet ve ehemmiyet taşır. Bunlardan biri Hicri 883 yılının Safer, Rebiülevvel ve Rebiülahir aylarına ait saray mensubunun "mevacib" defteridir; yani Yeni Saray'da Enderun'un Birun odalarında ve ocaklarında bulunanların üç aydan üç aya gündelik hesabıyla ödenen maaş defteridir. İkinci defter de Fatih Sultan Mehmed sarayının mutbak defteridir.

Birinci defterden öğreniyoruz ki Fatih devrinin Enderun teşkilatında Has Odalı, kilerli ve hazineli ve Enderun şahincileri adıyla dört bölük teşkil eden içoğlanı vardır; Evliya Çelebi'nin "Zer ve zi-

vere müstağrak zerduz taçlı, gül pirehenli, Yusuf çehreli gulaman-ı has" diye tarif ve tavsif edip sayılarını üç bin kadar gösterdiği bu çocukların ve gençlerin hepsi ancak yirmi iki kişiden ibarettir; büyük hükümdarın hayatı ve fütuhatı şanında kaleme aldığımız bu eserde, Gazi Sultan Mehmed'e günün yirmi dört saatinde hizmet etmiş, onun emirlerine bizzat muhatap olmuş bu gençlerin isimleri de bir hatıra olarak kaydedilmeye değer:

Has oda oğlanları: Bahşayiş, Mahmud, İskender, Ahmed, İsmail, Ali.

Hazine odası oğlanları: Mustafa, Hüseyin, diğer Mustafa.

Kiler odası gılmanları: Ahmed, Süleyman, Hamza, Mustafa.

Enderun şahincileri (ismi zikredilmemiş bir ağanın idaresindedirler): Ömer, İbrahim, Yusuf, Emirze, Karagöz, Velicik, Mustafa, Ahmed.

Bu yirmi iki delikanlı da dahil olmak üzere en adi bir seyisine varıncaya kadar Fatih Sultan Mehmed'in en şaşaalı devri olan bu tarihte bütün saray halkı ise ancak 726 kişidir. Bu rakam çok mütevazıdır. Bilahare saray teşkilatı o kadar genişlemiş ve saraya mensubiyni o kadar çoğalmıştır ki, Fatih Sultan Mehmed devrindeki Saray-ı Hümayun, büyük hükümdarın torunlarının sarayıyla değil, 16. asırda İbrahim Paşa, Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa, 17. asırda Siyavuş Paşa, Fazıl Ahmed Paşa ve Merzifonlu Karamustafa Paşa gibi vezirlerin sarayları ve sarayları halkıyla mukayese edilirse pek ehemmiyetsiz kalır.

Fatih Sultan Mehmed, şehir içinde dolaşırken veya İstanbul mesirelerinden birine gittiğinde, muhafızları yerinde kendisine rikâb ağaları refakat ederdi; 883'te, Yakub Ağa isminde bir zat emrinde bulunan rikâb ağaları yirmi iki kişidir ve isimleriyle şunlardır: Mustafa, İlyas, Yusuf, Hüseyin, Süleyman, Ahmed, İskender, Dilsiz Yahya, Dilsiz Yusuf, Mehmedî Hüseyin, Abdullah, Süleyman, diğer Mustafa, Murad, diğer Süleyman, Ahmed, diğer Ahmed, Mahmud, Mevlana Çırağ, Mevlana İmam Şemseddin, Müezzin Kemal, Müezzin Alaeddin.

Yine bu defterden öğreniyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed sarayının Enderun takımı arasında en şayan-ı dikkat simalar müteferrikalar arasında bulunmaktadır. Müteferrikalar, ulema evladı, emek-

tar paşaların ve beylerin oğulları, Fatih'in kılıcıyla devrilmiş eski hanedanların çocukları arasından seçilmiş kimselerle, bir hüner ve marifet sahibi, Fatih Sultan Mehmed gibi bir büyük adama nedimlik yapabilecek meziyetleri olan simalardı; bir kısmı da saray adap ve teşrifatında bilgi sahibi emektarlardı. Fatih sarayının müteferrikaları altmış yedi kişi olup isimleri şunlardır:

Zadegân ve emektar çocukları: Yörük Hasan Bey, Ramazanoğlu Süleyman Bey, Timurtaşoğlu Üveys Çelebi, Yakubbeyzade Üveys Çelebi (Fatih Sultan Mehmed tarafından güzelliği bir gazelle methedilen genç bu iki zattan biri olacaktır), Mahmud Paşa oğlanlarından Yunus Bey, Samsunlu Musa Bey, Mihaloğlu İshak Bey, Tokatlı Muhiddin Bey, Sunullahbeyzade Ali Bey, Ramazanoğlu Ahmed Bey, Amasyalı İsa Bey, Karamanî Mehmed Bey, Kürt Seyfi Bey, Karakuslu Sinan Bey, Mevlevi Mehmed Çelebi, Giran Bey akrabasından İskender, Sekbanbaşızade Burak, Niksarlı Dilsiz İsmail, Musabeyzade Mehmed Çelebi, İranlı Yâr Ahmed Mirza, Cübbecibaşızadeler Mehmed ve Mustafa, Akhadım Sinan, evlad-ı Timur'dan Mehmed ve Ömer, Hayreddinzade Muhiddin, Kapıcıbaşı Hasanbeyzade Mustafa Çelebi, Afşar Mehmed.

Saray emektarları: eski başrikâbdar Ali Bey, eski çaşnigirbaşı Sinan Bey, eski Has oda ağası İshak Çelebi, sarayın eski ot ve arpa kâtibi Mevlana Abdullah, eski Has oda ağası Muslihiddin, eski şahincibaşı Mustafa, eski hazinedarbaşı Hamza, eski sekbanbaşı İskender Bey, Tokatlı Muhiddin Bey, muhtesip Sinan, Bafralı Musa Bey.

Hüner ve marifet sahipleri: hakkâk üstat Abdullah, hakkâk şakirdi Mahmud, mücellit Bilvanoğlu Muhiddin, mücellit Sinan, kâtip Solak Ahmed, kâtip Bedreddin, kâtip Mahmud, nedim ve dilsiz Balaban, nedim Ömer, kıssahan Mustafa, hanende Mevlana Emre, hanende Eminüddin, hanende Hüseyin, udi Şirmerd, kanuni İshak, müneccim Mevlana Küçük, şarabdar Ahmed, şarabdar Kurdoğlu, kılıç işleyici Mahmud, kılıç işleyici Azizullah, kılıç işleyici Mustafa, ok işleyici Bozbaba, cerrah Hamza, cerrah Süleyman, cerrah Hızır.

Sarayın asıl kalabalığını teşkil eden Birun kısımıdır ki sipahi oğlanları (saray süvarileri), silahtarlar (saray silahşorları), ulufeciler, gureba, kapıcılar, çavuşlar, çadırcılar, çeşnigirler, ekmekçiler, aşçılar, solaklar, sekbanlar, zağarcılar, terziler, cebeciler, şahinciler, çakıcılar, at-

macacılar, Istabl-ı Âmire takımı, bu arada saraçlar, seyisler, nalbantlar, arabacılar, eşekçiler, deveciler ve sakalar diye müteaddit ocaklara ayrılmışlardı; bunların arasında Hicri 883 yılı için zikredebileceğimiz isimler şunlar olabilir: Bu tarihte, Fatih Sultan Mehmed'in ekmekçibaşısı Şükrullah'tır; aşçıbaşının adı Kemal'dir; çaşnigirbaşısı Sinan Bey'dir; terzibaşısı Muhiddin'dir.

Fatih Sultan Mehmed'in saray hayatı hakkında bizi biraz aydınlatan ikinci vesika, mutbak defteri, Hicri 878 yılının Şaban ayına aittir; bu defterden büyük hükümdarın bu ay içinde her gün ne yediği, saray mensubiynine her gün ne gibi yemekler çıktığı ve bu bir ay içinde saray mutbağı masrafının ne olduğu öğreniliyor. Evvela şunu kaydetmek lazımdır ki bu bir ay içinde Fatih'in saray mutbaklarında 135.363 akçe tutarında erzak sarf edilmiştir.

Bazı erzak, sebze, meyve vesaire fiyatları bize, şirin kıyaslar yapmak fırsatını verebilir. Mesela, bu deftere göre, yukarıdaki tarihte, sadeyağın okkası 8, zeytinyağının 6, armudun 5, üzümün 2, Eflâk tuzunun 2, eriğin 5, narın 3, Malkara balının 12,5 akçedir; 200 yumurta 23 akçe, 1.000 limon 70, bir tavuk 6,5, bir kaz 12 akçedir.

"Mevacib" defterinde, sarayın Enderun ve Birun'unda en yüksek gündeliği olanlar, müteferrikalardan 52 akçe alan Bafralı Mustafa Bey, 50 akçe alan Yörük Hasan Bey, 47 akçe alan Sinan Bey, 40 akçe alan İshak Bey, 33 akçe alan Üveys Çelebi'dir; Has oda gılmanlarından yevmiyesi en fazla olan Bahşaviş 4 akçe, hazine ve kiler koğuşlarından Mustafa ve Ahmed 2'şer akçe almaktadırlar; yevmiyesi 1 akçe olarak gösterilmiş olan ise pek çoktur. Bu gündeliklerin sadece bir cep harçlığı olduğu düşünülürse dahi, faraza, sipahi oğlanlarından bir Şadgeldi'nin, günde 10 akçe yevmiyesiyle bir kaz alamayıp da bir tavuk alabileceği hoş görülse dahi, evlad-ı Timur'dan müteferrika Mehmed ve Ömer'in 4 akçe yevmiyeleriyle bir tavuk dahi alamadıkları, hatta yevmiyelerinin bir okka erik almaya dahi yetmeyeceği anlaşılır. Aşçı yamaklarından bir helvacı Davud ise yevmiye 1 akçeden, on beş günde nefsi için ancak bir okka bal alabilecektir.

Yine bu mutbak defterinden öğreniyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed'in sofrasında, bu 878 Hicri yılının Şaban ayında, her gün balık, istiridye ve karides bulunmuştur; bundan, büyük hükümdarın deniz

nimetlerine karşı düşkünlüğü anlaşılıyor. Fatih'in yediği yemeklerden bazıları şunlardır: pilav, tavuk, kaz, lapa, memune denilen helva, kavurmalı ıspanak, kavurmalı pırasa, baş, paça, borani, tavuk böreği, çeşitli turşular, peynirli lahana çorbası, tarhana, baklava, zerde, semizotu, kaymaklı peynir tatlısı, mantı, peynirli pide, leblebi, çeşitli et yemekleri, çeşitli av etleri, muhallebi ve çeşitli meyveler... Bu bildiğimiz yemeklerin ve tatlıların 15. asrın ikinci yarısında, Fatih Sultan Mehmed'in nefsine mahsus olarak ne şekilde hazırlandığı hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz; fakat yine bu mutbak defterinden öğreniyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed, arada da, siyah ve beyaz şaraba, türlü meyve şerbetlerine, bu arada nardenk şerbetine iltifat etmektedir.

Selamet bağına işret içün bastım kadem cana...

Fatih Sultan Mehmed divanından seçme parçalar

Ağlasa derd-i derunum çeşm-i giryanum sana
Aşikâr olurdu galib raz-ı pinhanum sana

Mesned-i hüsn üzre sen ben hâk-i rehte pâymal
Mur halin nice arz ide Süleymanum sana

Şemi gör kim meclisünde ağlayub baştan çıkar
Hoş yanar yakulur ey şem-i şebistanum sana

Subh gibi sadık olduğum reh-i aşkında ben
Gün gibi ruşendürür ey mah-ı tâbanum sana

Dün rakibün cevrini men eyledün ben hastadan
Eyledi tesir güya ah ü efganum sana

Zahm-ı hicran şehri çün mümkün değildir dostum
Sine çâkinden haber versün giribanum sana

Eyleme gönlüm gözün cevr ile Avnî'nin harab
Dürr-ü gevherler virür bu bahr ile kanum sana

Ağlasa âşık bela-yı hecr ile nalan olub
Gözleründen akan anun yaş yerine kan olub

Geh cefa gehi gubarundan örünse kisveti
Geh bela vadisini geşt eylese uryan olub

Her ne denlü cevrler görse vefalar eylese
Her ne denlü gülseler haline ol giryan olub

Gam beyabanuna her gün eylese seyr ü sefer
Her gice mihnet sarayı firkate mihman olub

Râz-ı aşkı aşikâr etmeye takat bulmasa
Sinesinde navek-i dilduzlar pinhan olub

Dilberinden rahm eğer olmasa ol dilhasteye
Kimseler derdine derman idemez imkân olub

Virseler mülk-i cihanın tac ü taht ü devletin
Avnî kûyın terk etmez başına sultan olub

Çü oldu lalüne teşbih çanfeza-i şarab
Dile ziyade olur dembedem hava-i şarab

Bahar oldu ve güller açıldı ey saki
Kadeh getür ki bu fasl eyler iktiza-i şarab

Yeter çerağ bana şeme ihtiyacum yok
Füruğ-ı mahı ruh-ı saki ü safa-i şarab

Başumda gerd-i mezellet elümde köhne sifal
Kani benüm gibi devr içre bir geda-i şarab

Gice yol üzre yatub mest nakdi aldurdum
Ne kaldu Avnî elünde ola beha-i şarab

Her zaman âşıklara varmakdürür canana güç
Arz-ı hal etmek gedalar hazret-i sultana güç

Aşinalar gözlerüm yaşın görüben havf ider
Bimuhaba salik olmak kulzüm ü ummana güç

Âşıka dünya vü can terk eylemek âsân olur
Lîk canan terkini etmek gelübdür cana güç

Gözlerüme cevr kasd etse rakibi gösterür
Zulm mutadı değüldür pes gelür insana güç

Avnîya zâl-i zamanun mekrine aldanma kim
Kim zamanun cevrini çekmek gelür merdana güç

Kesmezem ağyar cevri ile canandan ümid
Kim kesilmez havf-i şeytan ile imandan ümid

Ağlamakla dürr-i vasla talib oldum ta'n değül
Eylese gavvas olanlar bahr-i ummandan ümid

Asitanında nigârı görmesem ye's etmezem
Bu mesel meşhurdur kim çıkmadık candan ümid

Dişleründür ağlamakla gözyaşından umduğum
Dürr-i şehvar oldu ancak ebr-i nisandan ümid

Her ne denlu cürmüne hadd ü nihayet yoğ ise
Avnîya kat eyleme sen avn-i Rahman'dan ümid

Bağda gülruhlarındur verd-i hamradan murad
Kametündür rast-ı serv-i dilaradan murad

Aşk derdidür cihanda âşıka maksud olan
Vasl-ı dilberdür hemin bu dar-ı dünyadan murad

Dud-i ahumdur felekte ebr-i barandan garaz
Eşk-i çeşmümdür eşiğünde Süreyya'dan murad

Çün ecel sulh etdürür âhir nizaı kaldurur
Pes nedür dünya içün bu kuru gavgadan murad

Beyti bozarsın rakibi anma şi'ründe sakın
Avnî dilber vasfıdur şi'ri inşadan murad

Ten-i bicana müjen hançeri ki cana geçer
Hasta-i aşka ecel şerbeti dermana geçer

Görse ağyar söger yüzüne âşık olana
Görün ol kâfiri kim din ile imana geçer

Hor bakma dil-i viranuma aşka nazar et
Gördüğün genc-i nihan mahzen-i virana geçer

Kûy-ı dilberde figanuma ider ta'n rakib
Zağ-ı nasazı görün mürg-i hoşelhana geçer

Çok varub geldüğüme kûyine dildar dimiş
Avnî âşık değil ise buradan ya ne geçer

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mahıdur
Ol kara sünbüllerü âşıklarınun ahıdur

Kareler giymiş mah-ı tâban gibi ol serv-i naz
Mülk-i Efrenc'ün meğer kim hüsn içinde şahıdur

Ukde-i zünnarına her kimse kim dil bağlamaz
Ehl-i iman olmaz ol âşıklarun gümrahıdur

Gamzesi öldürdüğüne leblerü canlar virür
Var ise ol ruhbahşun dâni İsa rahıdur

Avnîya kılma güman kim sana ram ola nigâr
Sen Stanbul şahısın ol Kalata şahıdur

Eğer meyl itmese naza güzeller
Gönül aldırmaz idi ehl-i diller

Dehanının beyanı muhtasardur
Mutavveldür saçında muhtasarlar

Haramî gamzenü tarar zülfün
Gönül şehrinde bilmem ne ararlar

Senün vaslın meta ü can değermiş
İşidürüz görenler şöyle derler

Dile zülfünde gamzenden irişür
Gece içinde korholu haberler

Kalur ayakta zülfüne uyanlar
Saçun sevda iden baştan çıkarlar

Gül-i dünyada yoktur bûy-i rahat
Heman Avnî irişür derd-i serler

Gözümden akan yaş mıdur kan mıdur
Lebün yâdına lü'lü ü mercan mıdur

Gönülde ne var ise faş itti göz
Seni sevdiğüm yani bühtan mıdur

Gözüm ile derya nice bahs ide
Gözüm gibi ol gevherefşan mıdur

Gönül ıstırab ile oldu helak
Gelün görün ol afet-i can mıdur

Demiş Avnî'ye ben cefa etmezsem
Ana cevr iden yoksa devran mıdur

Sakiya mey sun ki bir gün lalezar elden gider
Çün irer fasl-ı hazan bağ-ı bahar elden gider

Her nice zühd ü salaha mail olur hatırum
Gördüğince ol nigârı ihtiyar elden gider

Şöyle hâk oldum ki ah itmeye havf eyler gönül
Lacerem bâd-ı saba ile gubar elden gider

Gırre olma dilbera hüsn-i cemale kıl vefa
Baki kalmaz kimseye nakş-i nigâr elden gider

Yâr içün ağyar ile merdane cenk itsem gerek
İt gibi murdar rakib ölmezse yâr elden gider

Şah-ı aşkım gam beyabanı bana kişver yeter
Ateş-i ahım liva-i ejdehâ peyker yeter

Dâm-ı mihnetten gönül mürg-i remide olsa ger
Zülf-i şahbazım sal kim ol zaman irer yeter

Hey kıyamet gamzeden diller perişan olsalar
Târ-ı zülfün ukdesi cemiyet-i mahşer yeter

İki âlem nakşını görmek dilersen aşikâr
Devr içinde şişe-i mey cam-ı İskender yeter

Avnîya cismün yanub küllî kül oldise ger
Aşk adın hıfz etmek içün işbu hâkister yeter

Dide zahm-ı gamzeden pürhundur
Yaşı anınçün anın gülgûndur

Bezm-i gamda naye hemdem oluben
Kaddümi çenk eyleyen kanundur

Dil nice rüsva vü şeyda olmasun
Gözlerün fettanına meftundur

Hüsreva bu hadd-i gülgûnun görüb
Sana Ferhad olmayan Mecnun'dur

Göz yaşın harcandı vaslın olmadı
Avnî bu bazarda mağbundur

Görsek ol goncelebi çâk-i giriban iderüz
Gül yüzün yâdine bülbül gibi efgan iderüz

Haste dil kapuna varsa n'ola tımar ister
Yine bu derde anun derdini derman iderüz

Mihrün ey hüsn-i bedi ü leb-i lâ'li şirin
Kıssa-i Hamza gibi âleme destan iderüz

Kametün şevk-i alemveş ne kadar olsa ıyan
Dilde raz-ı dihenün sırrını pinhan iderüz

Avnîya gerçi ölüm dünyede müşkil işdür
Gamze-i dilber ile biz anı âsan iderüz

Hüsn ile cananlar içre can-ı canandır Üveys
Şerbet-i lâ'lüyle dil derdine dermandır Üveys

Ağlamaz can bülbüli şimdengeru feryat idüb
Bağ-ı dilde hüsn ile bir verd-i handandır Üveys

Nice mamur olmasun dil mülk-i adl ü dâd ile
Bunca yıldır kim gönül tahtında sultandır Üveys

Eşk-i çeşmüni şarab ü bağrını eyle kebab
Ey dil-i aşüfte çün bir gice mihmandır Üveys

Avnîya çün devlet elverdi ki mihman oldu yâr
Fırsatı fevt etme kim bin cana erzandır Üveys

Görün ol goncalebi kim nice rana olmuş
Bir nihal idi kaddi serv-i dilara olmuş

Kâm-ı can istedüği lezzetü sordum bildüm
Hân-ı hüsnünde lebi şehd-i musaffa olmuş

Halk-ı âlem ki hilali gözedür illa ben
Kaşlarun seyr iderüm özge temaşa olmuş

Yalanuz ben değilim gülşen-i kûyunda hezar
Gül yüzü yâdına bülbül dahi şeyda olmuş

Avnîya şehd-i lebin göreli hayran oldum
Nice nazük nice ter sükker-i helva olmuş

Gönül gamını nice safha-i beyane yazam
Kalemden od çıkuben korkarum ki yane yazam

Yüzünle zülfünü giceyle güne nispet idüb
Kaşınla kirpiğünü tîr ile kemane yazam

Gözün ki kast ide kan dökmeye okuyam cam
Müjen ki sineleri çâk ide sinane yazam

Sirişk seylini deryalere idem teslim
Güneş yüzün gamını levh-i asumane yazam

Cefanı duzaha teşbih eylemiş Avnî
Boyunla ruhların sidre vü cinane yazam.

Yine mestane gelün azm-i harabat idelüm
Hidmet-i pir-i mugan ile mübahat idelüm

Hum-i meyden götürü âlemi seyran idelüm
Tur-i aşka çıkalum yine münacat idelüm

Zahid-i huşk kabul eyleyüben özrümüzü
El virürse bir ayağ ile mükâfat idelüm

Ta'n idüb halet-i bezme eğer inkâr ide
Bâde vü beng şühudu ile ispat idelüm

Hüsn-i yâr ayine-i dilde görünmezse eğer
Avnîya bâde-i nâbı ane mirat idelüm

Vefa görmeden ölürsem eğer ben gül-i zarumdan
Erişe dembedem bûy-i vefa hâk-i mezarumdan

Eğer bülbül gibi her nice feryad ü figan itsem
Nasibüm hâr-ı mihnettür benüm ol gül-i zarumdan

Piyade hâk-i pâyına nice ferzaneler ruh kor
Bu hâki pâymal itmek umarum şehsüvarumdan

Dolaşdum zülf-i yâre alamadum başa sevdasın
Heman yüz kareliği hâsıl oldu rûzigârumdan

Kenarum dürrî-i maksut ile pürdür Avnîya çün kim
Gözüm yaşı akar derya gibi her dem kenarumdan

Hâk-i pây-i yârdır bu gözlerüm pürnur iden
Cevr-i dilberdür demadem hatırum mesrur iden

Naveki dildüzdur can mülkin abad eyleyen
Hançer-i dildardur dil hanesin mamur iden

Gün gibi hüsnün seni âlemde meşhur eyledi
Beni aşkındur cihan içinde hem meşhur iden

Zülf-i şebrengün firakıdur perişan hal edüb
Gözlerüme âlemün ruşenliğin deycur iden

Gözi yaşı ile yazar sürh-i berini dembedem
Avnîya eşarını levh-i dile mastur iden

Ta'n mıdur etse gönül nale vü efgan bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettan bu gice

Ta seher kalsa gönül zulmet içinde ne aceb
Yanmadı karşuma ol şem-i şebistan bu gice

Ne aceb ağlar ise bülbül-i can çünki gelüb
Gülüb eğlenmedi ol vech-i gülistan bu gice

Gelüb ol serv-i revan olmadı yanumca revan
Gözlerüm etti revan yaşlar ile kan bu gice

Sakiya def-i melal itmeye peymane getür
Sıdı çünki o güzel ahd ile peyman bu gice

Vuslat-ı şemini çün yakmadı ol yâr gelüb
Firkat-i nârına Avnî yine sen yan bu gice

Bu kelam ile Nizamî işitirse sözünü
İletür sana hased Sadî vü Selaman bu gice

Zülfünün zencirine bend eyledi şahum beni
Kulluğumdan itmesün azad Allahum beni

Yakmaya hem yıkmaya çok söyleşüb sir ittiler
Sûz-i sine, eşk-i dide, ateş-i ahum beni

Cevr-i dilber, ta'n-ı düşmen, sûz-i firkat, za'f-ı dil
Dürlü dürlü dert içün halk etmiş Allahum beni

Bilmezem bu hilkat-i âlemde mi insaf yok
Olmadım mı yoksa ben hâlâ seza-yı merhamet

İşlesün kâfir gözün ne sıgar ise dinine
Eylesün şirin lebün ne layık ise şanına

Cünun sahrası içinde felekte başuma yağan
Cefa taşlarını cem eyledüm seng-i mezar itdüm

Rahş-i aşka virmedi sahra-yı hicran hiç zaaf
Ta kıyamet imtidadınca ana meydan gerek

Bu meste keyfiyet-i badeden mal itme
Beliğ hakikat-i deryayı kande bile garîk

Aşka dayandum bela vü mihneti fikr itmedüm
Sanatından kâh olur âciz kalur üstatlar

Ateş-i gam yakmasa ta'n mı vücudum şehrini
Gözlerümden gönlüm üstüne iki derya gelür

Aşk içinde kimi yâr idem kime halim diyem
Düşmen oldular senün çün dostum âlem bana

Sözlük

A

âb-ı revan: akarsu.
acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağı için yetiştirilmek amacıyla Acemi Ocağı'na gönderilen tutsak ve devşirmeler.
adavet: düşmanlık.
adl: adalet, doğruluk.
afet-i can: çok etkileyici güzelliği olan kadın.
afet-i devran: çağın en güzeli.
ağırlık: ordunun donatımı, beslenmesi ve çeşitli hizmetlerinin yürütülebilmesi için gerekli ikmal maddelerinin tümü.
âhar: başka, öteki, diğer.
ahd: verilen söz.
ahen: demir; sert, katı.
âhir: son, sonraki, en son.
ah ü figan: ağlayıp inleme.
akide: inanç, inanılan şey.
akl-ı kâmil: olgun, kemale ermiş akıl.
akvam: kavimler.
alem: sembol, alamet, işaret.
alemveş: alem gibi.
alemdar-ı Resul: Peygamber'in bayraktarı.
Âl-i Osman: Osmanlı Hanedanı.
âm: genel, herkesin olan.
amud: sütun.
an-ı vahit: çok kısa süre.
ankebut: örümcek.
Anter: halk hikâyelerine konu olan bir Arap şair ve komutan.
arar: ardıç.
arasta: genellikle büyük külliyelerde bulunan, dükkân sıralarından oluşmuş çarşı yapısı.
arbalet: bir kundak üzerine oturtulan ve bir zemberekle gerilen yay

aracılığıyla ok atmakta kullanılan savaş aracı, tatar yayı.
arif: bilen, bilge kişi.
ariza: yüksek bir makama yazılan mektup ya da dilekçe.
arkebüz: omuzda taşınan ateşli bir silah.
arkhon: Ortodoks Kilisesi'nde bazı kilise adamlarının taşıdığı unvan.
arş: göklerin en yüksek katı.
arûs: gelin.
arz-ı ubudiyet: bağlılık bildirme.
Arz odası: padişahların sadrazam vb. ile yabancı elçileri kabul ettikleri özel mekân.
âsâ: gibi; benzeyen, andıran.
âsan: kolay.
asar: eserler.
ashab-ı ağraz: garaz sahipleri.
asitan: divan edebiyatında "sevgilinin kapısının eşiği".
asman: gökyüzü.
aşiyan: kuş yuvası.
atabe: eşik, basamak.
atabe-i ulya: padişahın oturduğu yer, saray.
atalet: eylemsizlik, durgunluk, tembellik.
avaz-ı dilnüvaz: gönül okşayan sesler.
avaze: yüksek ses, bağırma.
avn-i Rahman: Allah yardımı.
ayağ: ayaklı içki kadehi.
ayak: yaklaşık, bir metrenin üçte biri kadar olan uzunluk ölçüsü.
ayine-i dil: gönül aynası.
azap: bir askerî sınıf.
azeb: evlenmemiş, bekâr.
azim: kesin niyet.
azîm: büyük, ulu.
aziz: sevgide üstün tutulan.

B

bab: kapı.
Bab-ı Hümayun: Topkapı Sarayı'nın Ayasofya Müzesi'ne bakan büyük kapısı.

bab-ı rahmetküster: rahmet yayan kapı.
Bab-ı Saadet: Osmanlı Sarayı.
bâde: içki, şarap.
badehu: ondan sonra.
bade-i nâb: berrak şarap.
bad-ı saba: doğudan esen hafif, hoş rüzgâr.
bağ-ı bahar: bahar bahçesi, gezinti yeri; dünya.
bağ-ı dil: gönül bahçesi.
bahadıran-ı safşiken: düşman saflarını yaran yiğitler.
bahr: deniz.
Bahr-i Sefid: Akdeniz.
Bahr-i Siyah: Karadeniz.
baki: sürekli, kalıcı.
bâlâ: yüce, yüksek, yukarı.
bâlâ-yı burç: burcun üstü, tepesi.
balyos: Venedik Cumhuriyeti elçilerine Osmanlılarca verilen ad.
bam: kubbe, kemer.
bani: inşa eden, kuran.
bârû: kale duvarı, sur.
batıl: boş; gerçeğe aykırı.
bazar: pazar, alışveriş yeri.
beççe: yavru.
bedmest: zil zurna sarhoş
bed nihad: kötü yaradılışlı.
beha: değer, paha.
behremend: hisse almış, nasip almış.
beka: ölmezlik, kalım.
belagat: söz ustalığı.
bela-yı hecr: ayrılık belası.
beliğ: açık, yeterli, tam.
benam: ünlü.
bend: bağlama; ayrılmayacak biçimde kendine çekme.
bendegân: kullar, köleler.
benefşe: menekşe.
beng: bir tür keyif verici; esrar.
ber: toprak, kara, yer.

berin: en yüksek, yüce, ulu.
berk: şimşek.
berk-i hâtıf: göz kamaştırıcı şimşek.
berzah: iki şey arasındaki aralık.
beyaban: çöl.
beyt-i Hüda: Allah'ın evi.
beyyinat: kanıtlar, apaçık görünen şeyler.
bezm-i gam: gam meclisi.
bihter: çok iyi, en iyi.
bihuş: kendinden geçmiş.
bimarhane: hastane.
bimuhaba: korkusuz, çekincesiz.
birun: Topkapı Sarayı'nda Bab-ı Hümayun ile Bab üs-Saade arasına verilen ad.
boyar: Slav ülkelerinde yüksek soylu.
börk: genellikle hayvan postundan yapılan başlık.
brik: kare yelkenli ve iki direkli bir gemi.
buhurumeryem: "siklamen" de denilen, çiçekli bir bitki.
bukalemun: renk renk ipliklerle dokunan ipek kumaş.
bûm: baykuş.
burgaz: hisar.
bûy: koku, güzel koku; umut, beklenti.
bühtan: yalan yere suçlama, iftira.
bünyad: temel, asıl, esas.
bürke: havuz, gölcük.

C

câh: mevki, makam.
calib-i nazar: ilgi çekici.
cam: kadeh.
cam-ı sahba: şarap kadehi.
cami: derleyen, toplayan; içine alan.
cami-i bülend: yüce cami.
canfeza: gönül açıcı.
canip: yan, yön, taraf.
cebe: zırh, zırhlı giysi; silah.

cebbar: zorba.
cebehane: cephanelik.
ceht: çalışıp çabalama.
celî: özellikle büyük levhalara ve taş üzerine yazılan kalın ve büyük yazı.
celil: büyük, ulu.
cem-i câh: yüksek dereceler toplayan.
cennat-ı adn: cennet bahçeleri.
cennetâsâ: cennet gibi.
cest ü çâlâk: çevik ve tetik.
cevanib-i erbaa: dört taraf.
cevelan: gidip gelme, dönüp dolaşma.
cevr-i dilber: sevgilinin neden olduğu üzüntü.
cezbe: bir duygu ya da inanışın etkisiyle coşup kendinden geçme.
cihanşümul: dünya çapında, evrensel.
cihaz: çeyiz.
cinan: cennetler, cennet bahçeleri.
cuş: coşma, sevinç belirtme.
cüda: ayrılmış, ayrı düşmüş.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma.
cündi: at üzerinde kılıç ve mızrak kullanma becerisi yüksek olan süvari.
cünun: delilik, çıldırma, cinnet.
cüyuş-ı zafer: zafer orduları.

Ç

çâk: yırtma, yarma.
çâk-i giriban: yaka yırtma, fazla acıklanma.
çâlâk: atik, çevik.
çar: dört.
çarh: felek, gök.
çarkıfelek: yanarken dönerek kıvılcım saçan donanma fişeği.
çelipa: haç, istavroz; kâkül, perçem.
çenk: arpın atası olduğu sanılan, Doğu'ya özgü telli çalgı (divan şiirinde kimi zaman "çalgı" sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanılmıştır).

çerağ: divan edebiyatında "sevgilinin yanağı."
çerh: gök.
çerh-i berin: arş-ı âlâ.
çeşm-i giryan: ağlayan göz.
çığırtma: üflemeli bir çalgı aleti.
çün: çünkü, madem.

D

dâm-ı mihnet: dert tuzağı.
danişment: bilgili kişi.
dâr: yer, yurt, ev.
dârât: ihtişam, gösteriş.
dâr-ı zillet: alçaklık yuvası.
dârüssaltana: saltanat yeri, başkent.
dârüşşifa: şifa yurdu.
dârüttalim: okul.
def-i atş: susuzluk giderme.
def-i melal: sıkıntı giderme.
dehalet: sığınma, korunma.
dehan: ağız.
dehr: dünya.
demadem: sık sık, her zaman.
dembedem: sürekli, daima.
derbent: boğaz, dar geçit.
derc: yazma, kaydetme.
derd-i derun: yürek yanıklığı.
derd-i ser: sıkıntı; başın derde girmesi.
derdmend: tasalı, kaygılı; çaresiz.
derrâk: anlayışlı, kavrayışlı.
dest: el; güç, kudret.
destres: isteğine ulaşan, başaran.
devran: zaman, çağ, dönem.
deycur: karanlık, çok koyu.
deyr-i küfr: kâfir kilisesi.
dide: göz.
dide-i canfeza: cana can katan göz.

dil: gönül.
dilara: sevgili.
dilaver: yürekli, yiğit.
dildar: gönül almış sevgili.
dilhaste: yüreği hasta.
dil-i aşüfte: perişan olmuş gönül.
dil-i viran: harap gönül.
dilküşa: iç açan, ferahlık veren.
dilpesend: gönlün beğendiği.
dilpezir: gönlün kabul ettiği.
dilrüba: gönül alan.
dirahşan: parlak.
dirîğ: "eyvah, yazık, aman" anlamında seslenme sözü.
div: cin, şeytan.
divanhane: büyük sofa.
diyar-ı Rum: Anadolu, Osmanlı ülkesi; Ortaçağ'da İslam tarihçilerinin Bizans topraklarına verdikleri ad.
dizdar: kale komutanı.
doç: Venedik Cumhuriyeti'nin seçimle iş başına gelen başkanı.
dostan: dostlar.
dua-yi hayır: iyilik, hayır isteyen dua.
dud-i ah: beddua.
duhan: duman.
duhter-i nur-ı ahter: yıldız parlaklığında kız.
duhter-i pakize: temiz, lekesiz kız.
dûş: sırt, omuz.
duzah: cehennem.
dür: inci.
dürr-i gevher: inci cevheri.
dürr-i maksut: dilenilen, istenilen inci parlaklığı.
dürr-i şehvar: iri taneli inci.

E

ebcedhan: ebced okuyan; öğrenime yeni başlayan.
ebhâr: denizler.
ebr-i baran: yağmur bulutu.

ebr-i nisan: nisan bulutu.
ebvab: kapılar.
ecir: ahret mükâfatı, sevap.
efgan: inleme; acıyla bağırıp çağırma.
eflâk: gökler.
ehl: karıkocadan her biri.
ehl-i dil: gönül erbabı.
ehl-i iman: dindar.
emsar: büyük kentler.
enam: halk.
encüm: yıldızlar.
Enderun-ı Hümayun: Topkapı Sarayı'nın iç bölümü.
enva: çeşitler, türler.
enver: çok parlak.
erbab-ı irfan: kültürlü kimseler.
ervah-ı müminîn: inanmışların ruhu.
erzan: bir şeyin yerini tutabilen karşılık; değer, bedel.
esad ü emced: çok hayırlı ve onurlu.
eslaf: geçmişler; yerlerine geçilmiş kimseler.
esna-yı rah: yolculuk sırası.
esrar: sırlar.
eşar: şiirler.
eşk-i çeşm: gözyaşı.
eşrar: şerirler, kötüler, azgınlar.
etba-ı bişümar: sayısız yardımcılar.
evza: durumlar.
eyyam-ı bahar: bahar günleri.

F

fahr: övünülecek neden.
fakih: fıkıh bilgini.
fakir: derviş.
fasl-ı hazan: sonbahar mevsimi.
faş: açığa vurma.
fazıl: erdem sahibi.
fazıla: erdemli, üstün.

fecr-i şimali: gökyüzünde kuzeyde görülen parlaklık.
fehim: anlayış, kavrama.
felek: dünya.
fenâ: yokluk, süreksizlik, ölümlülük.
fenâyab: yok olan, sonu olan.
ferahfeza: sevinç artırıcı.
fersah: yaklaşık 5 kilometreye eşdeğer uzunluk ölçüsü.
ferzane: bilgin, bilgili, arif.
ferzend-i ercümend: onurlu, saygın, seçkin çocuk.
fesahat: güzel söz söyleme yeteneği.
feth-i mübin: bildirilen fetih.
fettah: zafer kazanan, fetheden.
fevt: elden kaçırma.
fevvare: fıskıye.
filandra: savaş gemilerinin direğine takılan dar ve şerit biçiminde bayrak.
firak: ayrılık, ayrı düşme.
firkat: ayrılık.
firkat-i nâr: ateş gibi yakan ayrılık.
füruğ-ı mah: ay ışığı.
fütur: gevşeklik, usanç, bezginlik.

G

gaile: uğraştıran, sıkıntılı, üzücü iş.
garayip: şaşılacak şeyler.
garaz: amaç, erek.
garîk: suya gömülmüş, suda boğulmuş, batmış.
gasl: yıkama, temizleme.
gavvas: denizin dibine inen; dalgıç.
gayret-i cahiliye: bilmeden, boşu boşuna uğraşma.
gâze: kızıllık.
geda: dilenci, yoksul; âşık.
gehi: kimi zaman, ara sıra.
genc-i nihan: gizli hazine.
ger: "eğer"in kısaltılmış biçimi.
gerd-i mezellet: horluk, hakirlik tozu.

geşt: gezme, dolaşma.
gevherefşan: cevher saçan.
gılman: padişah sarayında hizmet gören genç.
gırre: gururlu, kibirli, kendini beğenmiş.
giranbaha: paha biçilmez.
giriban: elbise yakası.
giryan: ağlayan.
gonceleb: gonca dudaklı.
gubar: toz, toprak.
gûnagûn: renk renk, türlü türlü.
gurub: batma, görünmez olma.
gûş: kulak; dinleme, işitme.
gûşe: köşe.
gülbank: bir ağızdan yüksek sesle okunan dua.
gülgûn: kırmızı, pembe; gül renginde.
gül-i zar: gül yanaklı.
gülruh: gül yanaklı.
gülşen-i kûy: sevgilinin yaşadığı gül bahçesi.
güman: kuşku.
gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.

H

habbazhane: ekmek hazırlama yeri.
habbe: tane.
hacet: ihtiyaç, gereklilik, muhtaçlık.
hacil: utanmış, utanık.
hadd-i gülgûn: pembe, gül rengi yanaklı.
hadeka: gözbebeği.
hadika-i müzeyyene: donanmış, süslenmiş bahçe.
hâk: toprak, yeryüzü.
hakim: çok bilgili, filozof.
hâk-i mezar: mezar toprağı.
hâk-i pây: ayak toprağı.
hâk-i reh: yol toprağı.
hâkister: kül.
halas: kurtulma, kurtuluş.

halet-i bezm: içki meclisinin hali.
hâlî: içinde hiçbir şey bulunmayan, boş; onsuz, ondan uzak.
halik: yaratıcı, Tanrı.
halk: yaratma.
halvethane: özel konuşma yeri.
hami: koruyan, koruyucu.
hamil: taşıyan.
hân: yemek yenilen sofra ya da sini.
hançer-i dildar: sevgilinin hançeri.
hapt: bir tartışmada susup, karşıdakine yanıt veremez duruma gelme.
harabat: meyhane.
harabati: dağınık, perişan; vaktini içmekle geçiren.
harar: genellikle kıldan dokunmuş büyük çuval.
harbi: düşman.
hareket-i arz: deprem
hâr ü has: çalı çırpı, çerçöp.
hâr ü zâr: hor ve zavallı.
hassa: padişaha ve saraylara özgü hizmet.
haşa: eyer altına konan örtü.
haşiye: bir eserin anlaşılması güç yerlerini açıklayan kitap.
hatt-ı hümayun: padişah yazısı, buyruğu.
havf: korku, korkma.
hayırhah: hayır dileyen, iyilik isteyen.
hâyide: ağızdan ağıza dolaşmış, bayatlamış söz.
hayme: çadır.
hayran: şaşkın.
hayyam: çadırcı.
hazan: sonbahar, güz.
hazık: işinin ehli hekim.
hazine-i hassa: padişahın özel serveti.
hazire: cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan ve çevresi duvar ya da parmaklıklarla çevrili mezarlık.
hecr: ayrılık, ayrılma.
hemdem: sıkı fıkı arkadaş.
hemin: her zaman, hep bu biçimde.
hemişe: her zaman.

hemta: eşit; aynı derecede eş.
herif-i mezbur: adı geçen herif.
herze: boş, saçma sapan söz.
hezar: bülbül.
Hızırvar: Hızır gibi.
hidmet: iş, görev.
hidamet-i pir-i mugan: meyhanecinin hizmeti.
hilat: kaftan.
hilat-ı fahire: çok değerli kaftan.
hilkat-i âlem: dünyanın yaradılışı.
hod: kendi.
huddam: hizmet edenler.
huld-i berin: cennet.
hulle: cennet elbisesi.
hum-i mey: şarap küpü.
hurafat: hurafeler.
huruç: çıkış, çıkma.
huruf-ı şerife: mübarek harfler.
huruş: coşma, gürüldeme.
huşu: gönlü saygı içinde bulunma.
hükema: bilgeler, bilim adamları.
hükümran: hüküm süren, egemen.
hüsn: güzel, iyi; güzellik, iyilik.
hüsn-i bedi: eşi benzeri olmayan güzel.
hüsn-i cemal: yüz güzelliği.
hüsn-i tedbir: akıllıca ve yerinde alınmış tedbir.
hüsn-i yâr: sevgilinin güzelliği.
hüsn ü letafet: güzellik ve hoşluk.

I

ılgar: atın dörtnala koşması.
ıstabl: ahır.
ıyan: belli, açık, aşikâr; ayan.
ıztırar: çaresizlik.

İ

ibretnüma: ıbret gösteren.
idbar: talihsizlik, düşkünlük
ihtilat: bir araya gelip konuşma.
ihtiyar: kabul etme; kendi isteğince davranma.
ikdam: çalışma, gayret gösterme.
iktiza: gereksinim.
ilam: bildirme, anlatma, ilan etme.
ilm-i nücum: gökbilim.
imad: direk, kolon.
imtidad: zaman, süre.
imtisalen: uyarak, bağlı olarak.
inam: lütuf ve ihsanda bulunma.
ince donanma: nehir harekâtına elverişli küçük teknelerden oluşan donanma.
infisal: ayrılma, yerini bırakıp gitme.
inhizam: bozulma, yenilme.
intiha: son bulma, bitme.
intisap: katılma, girme, bağlanma.
irtişa: rüşvet alma.
ism-i Celal: Allah'ın, büyüklük ve ululuğunu belirten adlarından biri.
istihkar: hor görme, aşağılama.
istihmam: hamama girme, yıkanma.
istikbal: karşılama.
istimdat: yardım isteme.
iştihar: ün alma, ünlü olma.
itizar: özür dileme, bağışlanmayı isteme.
ittihat: birleşme.
ittisal: yakın, bitişik.
izaç: bunaltma, can sıkma.
izale: yok etme, ortadan kaldırma.

K

kad: boy, endam.
kalita: çektiri türünden bir savaş gemisi.

kamet: boy bos.
kâm-ı can: can zevki, canın çektiği.
kâmkâr: isteğine ulaşmış; mutlu.
kantar: yaklaşık 56,5 kg'a eşdeğer ağırlık ölçüsü birimi.
kaptanpaşa: deniz kuvvetlerinin en büyük amiri; kaptanıderya.
kârdan: işten anlar, uzman kimse.
kâr-ı kadim: eski iş, eskiden yapılmış eser.
ka'r-ı zemin: yerin tabanı.
kasır: kısa, kusurlu.
kat: ilişkiyi kesme, bağlantıyı koparma.
katapult: kale kuşatmalarına karşı, ok ve taş fırlatmak amacıyla yapılmış savaş aracı, mancınık.
kavil: söz, laf.
kayd-ı hayat: yaşadığı sürece, ömür boyu.
keman: ok yayı; bir yaylı çalgı.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kemha: bir çeşit ipek kumaş.
kesir: bol, bolca.
kısâs: dişe diş, göze göz cezası.
kıssa: hikâye, masal.
kıssahan: hikâye anlatıcı, masalcı.
kıtal: vuruşma, boğazlaşma.
kıyye: 1.283 gram ya da 400 dirhem ağırlığındaki ölçü birimi; okka.
kibar: büyükler, ulular, seçkinler.
kifaflanmak: elde ne varsa onunla karın doyurmak.
kim: "ki" yerine kullanılan bağlaç.
kiram: soylular; kerem sahibi olanlar.
kisvet: giysi, elbise.
kişver: ülke.
konak: yolculukta geceyi geçirmek için kalınan yer.
kûb: vuruş, vurma.
kûh-i puladpuş: çelik zırhlı dağ.
kulzüm: deniz.
kumbara: "humbara"ya (içi boş bir demire, patlayıcı ve parçalayıcı maddeler doldurularak yapılan savaş aracı) halk arasında verilen ad.
kurb: yakınlık, yakın bulunma.

kûşe: köşe.
kûy: sevgilinin yaşadığı yer.
kuzu kapı: büyük bir kapı kanadının içinde ya da yanında yer alan küçük kapı.
kübra: büyük, ulu.
küllî: bütün, hep, çok miktarda.

L

lacerem: besbelli, ister istemez.
lağım: özellikle kuşatma savaşlarında, surları ya da kuleleri patlayıcı maddeyle yıkmak amacıyla açılan yeraltı geçidi.
lâl: kırmızı renk; sevgilinin dudağı.
lale: eskiden esirlerin ve ağır suçluların boynuna geçirilen demir halka.
lalezar: lale bahçesi.
layemut: ölümsüz
leb: dudak.
leb-i derya: deniz kenarı.
lemyezel: Allah'ın "son bulmaz, kalıcı" anlamında sıfatı.
lenger: gemilerin bir noktada kalabilmesi için denize atılan demir çapa.
lerzan: titrek, titreyen.
leşker: asker.
leşker-i müfettihü'l-ebvab: kale kapılarını açan asker.
levh-i asuman: gökyüzü levhası.
levh-i dil: gönül levhası.
lîk: fakat, ama, ancak.
liva: bayrak.
liva-yı feth: fetih bayrağı.
lü'lü: inci.
lüzum-ı vusül: ulaşma gereği.

M

mabed-i bimanend: benzersiz mabet.
mader: anne.

mağbun: aldatılmış, alışverişte kandırılmış.
mahasal: elde edilen şey, sonuç.
mahbube: sevilen kadın, sevgili.
mahbub-ı cihan: tüm dünyanın sevgilisi.
mah-ı tâban: parlak ay.
mahkûk: çelik kalemle kazılarak resmedilmiş.
mahlûl: mirasçısı bulunmayan, sahipsiz.
mahrusa: büyük şehir.
mahz: saf, katıksız.
maksud: meram olunan, dilenilen şey.
maksure-i şahane: padişah köşkü.
malâmal: dopdolu.
mamur: bayındır, şenlikli.
mansur: yenen, üstün gelen.
masnu: ustaca ve sanatkârane yapılmış.
mastur: çizilmiş, yazılmış.
mataf: tavaf edilecek yer.
matbah: mutfak, aşhane.
matla: gökcisimlerinin doğduğu yer.
mazhar: erişmiş, erişen.
mazmun: nükteli, cinaslı güzel söz.
meal: anlam, kavram.
mebus: gönderilmiş, gönderilen.
mecruh: yaralı, yaralanmış.
meczup: bir duygu ya da inanışın etkisiyle kendinden geçmiş kişi.
medaris: medreseler.
meddah: övücü.
medfun: gömülmüş, gömülü.
mefruş: döşenmiş, döşeli.
mehru: ay yüzlü güzel.
mekr: hile, düzen.
melül: üzgün.
memlû: dolu.
memnu: men edilmiş, yasak.
menfa: sürgün yeri.
menfur: nefret edilen, iğrenç.

menkûbiyet: düşkünlük.
menşur: atamaları bildiren padişah fermanı.
merdan: insanlar, erler, yiğitler.
merd-i rüzgâr: dönemin yiğidi.
meremet: bir şeyi geçici olarak, üstünkörü onarmak.
mesalih: işler, uğraşlar.
mesned-i hüsn: güzellik makamı.
meserret: sevinç.
mesrur: sevinçli, mutlu.
meşahîr-i mimaran-ı zaman: dönemin ünlü mimarları.
meşcere: ağaçlık, koru.
meta: mal.
metrukât: ölen bir kimsenin geride kalan mal ve eşyaları.
mevacib: aylıklar, ücretler.
mevc: dalga.
mevkib-i hümayun: padişah alayı.
mevut: vaat edilmiş.
mey-i nâb: halis, katıksız şarap.
meyyit: ölü, ölmüş.
mezbur: adı geçen.
mihman: konuk, misafir.
mihmansaray: konukevi.
mihr: güneş; sevgi, dostluk.
mikat: bir iş için belirtilen yer ya da zaman.
mînafam: gök mavisi.
minkar: gaga.
mirat: ayna.
mirvaha: yelpaze.
mizac-ı şerif: soylu yaradılış.
muahede: antlaşma.
muasır: çağdaş, aynı çağda yaşayan.
muattar: güzel kokulu.
mugalata: yanıltacak yolda söz söyleme.
muhacim: saldıran.
muhal: mümkün olmayan, olmayacak.
muharrer: yazılmış, yazılı.

muharrik: harekete geçiren, ateşleyici
muhip: dostlukla bağlı olan.
muhkem: sağlam, sağlamlaştırılmış.
muhtasar: kısa, kısaltılmış.
muin: yardımcı.
muhtesip: çarşı ve pazar esnafını denetleyen görevli.
mukaddime: önde giden; başlangıç, giriş.
mukallid: taklitçi.
mukarreb: yaklaşmış, yakın.
mukarrer: kararlaştırılmış.
mukarrib: yaklaştıran, yakınlaştıran.
mukassem: ayrılmış, bölünmüş.
mukataa: bağ, bahçe, arsa için verilen vergi.
mukatele: vuruşma, kavga.
mukavves: kavisli.
munis: uysal, sevimli.
mur: karınca.
murahhas: delege.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş.
musanna: sanatlı.
musannif: mevcut bilgileri toplayıp kitap yazan.
mutantan: tantanalı
mutavvel: uzatılmış.
muti: tabi, bağlı.
muttasıf: vasıflı, nitelikli.
mübahat: övünme, övünç duyma.
mübarizan-ı tigzen: ok kullanarak çarpışanlar.
mübaşeret: bir şeye, bir işe başlama, girişme.
mücavir: komşu, yakın.
mücehhez: donatılmış.
müdafi: koruyan, savunan, dayanan.
müdahene: koltuklama, dalkavukluk.
müdam: sürekli.
müdavemet: bir işe sürekli çalışma.
müdekkik: tedkik eden kişi, araştırmacı
müdevver: yuvarlak.

müfteriyane: iftira dolu.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
müje: kirpik.
mükedder: üzgün, kederli.
mülk-i adl ü dâd: adalet ve doğruluk ülkesi.
mülk-i Efrenc: Frenk ülkesi.
münacat: Allah'a yakarış.
münakkaş: nakışlı, resimli.
müncelî: parlayan, parlak.
münevver: aydınlatılmış, parlak.
münhezim: hezimete, bozguna uğramış.
münkad: boyun eğen, bağlı, bağımlı.
münkalib: değişmiş, dönüşmüş olan.
mürebbi: eğitici, yetiştirici.
mürg-i hoşelhan: sesi güzel kuş.
mürg-i remide: ürkek kuş.
mürşit: doğru yolu gösteren.
mürtefi: yüksek.
mürteşi: rüşvet yiyen kişi.
müruriye resmi: geçiş parası.
müsahhar: büyülenmiş.
müsellah: silahlanmış, silahlı.
müselles: üçlü, üçgen.
müselsel: zincir gibi birbirine bağlı olan.
müsmire: sonuç veren, yararlı, verimli.
müstağni: ihtiyacı olmayan.
müstağrak: bir şeyin içine batırılmış, daldırılmış.
müstecab: duası kabul olunan.
müşahede: bir şeyin varlığını duyma, görme.
müşevveş: karışık, karmakarışık.
müteferrika: hademe sınıfından olan ve çeşitli hizmetlerde kullanılan görevli.
müteharrik: hareket eden, hareketli.
mütevassıt: orta halde olan.
mütezeyyin: süslenen.
müverrih: tarihçi, tarih yazan, tarihle uğraşan kişi.

müyesser: kolaylıkla meydana gelen, kolay olan.
müzehhep: altın suyuna batırılmış, yaldızlanmış.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

nakıl: kırmızı çiçekli bir bitki.
nakkare: dümbelek.
nakş: resim.
nakş-i nigâr: resim gibi güzel suret.
nalan: inleyen.
nale: inleme, inilti.
nardenk: nar, erik, elma, kızılcık gibi meyvelerden elde edilen ekşi pekmez.
nas: insanlar, halk, herkes.
natüvan: zayıf, güçsüz.
navek-i dilduz: acı veren ok.
nay: ney.
nazargâh: bakılan, bakılacak yer.
nazar-ı im'an: çok dikkatli bakma.
nazif: temiz.
nazîr: benzer, eş.
necabet: soyluluk.
neces: pislik, mundarlık.
necip: soylu.
necm-i tâbdar: parlak yıldız.
nerdüban: merdiven.
neşv ü nema: büyüme ve gelişme.
nevbahar: ilkbahar.
nevcivan: genç, delikanlı.
neyyir: nurlu, parlak.
nezahet: temizlik, paklık.
nigâr: güzel sevgili.
nigâr-ı periruhsar: peri yanaklı güzel.
nihal: fidan, sürgün.
nisar: saçma, serpme.
niza: kavga.

nize: mızrak, kargı.
nusret: Tanrı yardımı, Tanrı lütfu.
nuş: içki, işret.
nümayan: görünen, meydanda olan.
nümayiş: gösteri, gösteriş.
nüvaziş: okşama, gönül alma.

O

od: ateş.
otağ-ı hümayun: padişah çadırı.
otodidakt: kendi kendini yetiştirmiş, özöğrenimli.

Ö

ömr-i devlet: saadetli ömür.

P

pâymal: ayak altına alınmış, çiğnenmiş.
penah: sığınacak yer.
per: kanat.
perdedar: perdeci, kapıcı.
perviz: üstün, galip.
pes: öyleyse.
peşmine: yün ve yapağıdan dokunmuş bir kumaş.
peyenderpey: art arda, ardı sıra, durmadan.
peyker: yüz, surat.
peyman: yemin, ant.
peymane: büyük kadeh.
peyrev: ardı sıra giden.
pinhan: gizli, örtülü.
pirehen: gömlek.
pîşe: sanat, iş.
piyade: yaya.
pürenvar: nurlar içinde.
pürhun: kanlı, kan içinde.
pürnur: nurlu, nur içinde.

R

rah: tutulan yol.
rahm: acıma, koruma.
rahne: gedik, yarık.
rahş: hızlı koşan güzel at; parlaklık, ışıltı.
ram: kendini birinin eline bırakmış.
rana: güzel, hoş.
râst: hak, gerçek.
ravza-i cinan: cennet bahçesi.
ravza-i rıdvan: cennet.
rayet: sancak, bayrak.
rayet-i nusretnüma: yardım gösteren bayrak.
râz: sır, gizlenen şey.
râz-ı aşk: aşk sırrı.
râz-ı pinhan: açıklanmayan sır.
reaya: halk.
rebiülahir: kamerî takvime göre dördüncü ay.
rebiülevvel: kamerî takvime göre üçüncü ay.
refi: yüce, yüksek.
refik-i mey: içki arkadaşı.
reh-i aşk: aşk yolu.
rehnüma: yol gösteren; kılavuz, rehber.
rekz-i hilal: hilali dikme.
resm-i küşat: açılış töreni.
reşk: kıskanmayı uyandıran.
revan: giden, yürüyen, akan.
revayih: güzel kokular.
revnak: parlaklık, güzellik.
revzen: pencere.
rifat: yücelik, yükseklik.
rikâb ağaları: padişahın atının yanında yürüyen saray görevlileri; rikâb-ı hümayun.
riya: ikiyüzlülük.
riyaz-ı kabir: mezar bahçeleri.
rub-ı meskûn: dünyanın karalardan oluşan dörtte biri.
rubu: çeyrek.

ruh: yanak, yüz.
ruhbahş: ruh veren.
ruh-ı cavidanî: sonsuza kadar kalacak olan ruh.
ruh-ı pürfütuh: zaferler sahibi ruh.
Rum ateşi: karışımında güherçile, nef t, kükürt, zift vb. bulunan ve suda sönmeme özelliği dolayısıyla deniz savaşlarında kullanılan yanıcı bileşim.
ruşen: aydın, parlak; belli, apaçık.
ruy-i zemin: yeryüzü, dünya.
rüsva: rezil, itibarsız.
rüus: başlar, başkanlar.

S

sâd: göz ağrısı, göz perdesi.
safabahş: rahatlandıran.
safder: düşman saflarını yarıp geçen yiğit.
safer: kameri takvime göre ikinci ay.
safha-i beyan: açıklamada bulunulan sayfa.
sahn: avlu.
sahn-ı gülşen: gül bahçesi.
saika: yıldırım.
sâl: yıl.
salah: dine bağlılık.
sâl-i ferhunde: uğurlu yıl.
salih: din kurallarına uygun davranan.
salik: bir yol tutturan, bir yolda giden.
salip: haç.
sanuber: çam.
satvet: zorlu ve ezici güç.
savt-ı âlâ: en yüksek ses.
sayha: bağırma, nara atma.
say-i beliğ: emek harcayarak gerektiği gibi çalışma.
seb'i: yedi.
sebzezar: çayırlık, çimenlik.
sebzgûn: yeşil renkli.
seciye: karakter.

seki: atların ayağında görülen beyazlık.
selase: üç.
selatin: sultanlar.
selis: düzgün, akıcı.
semaniye medresesi: Yunan ve İslam felsefesinin ayrı ayrı okutulduğu medreseye verilen ad.
seng-i mezar: mezar taşı.
ser: baş, kafa, kelle.
seramed: başta gelen.
serbeste: örtülü, gizli.
sergerdan: ne yapacağını bilmeyen.
sermaye-i ârâm: rahat, huzur nedeni.
sermet: sürekli, sonsuz.
sernihan: başat, önemli sır.
seyl: sel.
seyyaliyet: akıcılık.
seza-yı merhamet: acımaya layık.
sımak: sözünü bozmak.
sıngın: sinmiş, korkutulmuş kimse.
sidre: göğün yedinci katında olduğu varsayılan bir makam.
sifal: çanak çömlek gibi, topraktan yapılmış eşya.
sim: gümüş.
Simurg: Zümrüdüanka.
sinan: mızrak, süngü vb'nin sivri ucu.
sine: göğüs.
sipihr: talih, baht.
sir: doymuş, tok.
sirişk: gözyaşı.
sît: ün, şöhret.
siyaset: idam cezası.
solak: kapıkulu askerlerinin bir sınıfına verilen ad.
subh: sabah, sabah vakti, tan zamanı.
suhtegân: medrese öğrencileri.
sukut: aşağı inme, düşme.
sureta: görünüşte.
sutuh: yüzeyler.

suud: yukarı çıkma.
sûz-i firkat: ayrılık ateşi.
sûz-i sine: yürek, bağır yanıklığı.
sükker: şeker.
Süreyya: Ülker yıldızı.
sürh: kırmızı, kızıl; kitaplarda bab ve fasıl başlıklarına kırmızı mürekkeple yazılan yazı.
sürur: sevinç.
süvar: bir binek hayvanına binmiş kimse.

Ş

şadan: sevinçli.
şahbaz: gösterişli, yiğit.
şarab-ı fârig: rahatlatıcı şarap; müsekkin, uyku ilacı.
şaşaa: parıltı, parlaklık; gösteriş.
şatır: padişahın atının yanında gitmekle görevli ağa.
şayeste: yaraşır, uygun.
şebike: ağ.
şeb ü ruz: gece gündüz.
şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
Şeddad: Yemen'de, Âd kavminin yaptırdığı görkemli binalar ve cennet benzeri İrem Bağı'yla ünlü hükümdarı.
şehd-i leb: dudaktaki bal.
şehd-i musaffa: süzme bal.
şehîr: ün salmış, ünlü.
şehrayin: şenlik, donanma.
şehr-i şehîr: ünlü şehir.
şehriyar: hükümdar.
şehsüvar: usta binici.
şekavet: eşkıyalık, yol kesicilik.
şem-i şebistan: gece mumu, gece kandili.
şemşir: kılıç.
şeşper: altı dilimli topuzdan oluşan, kısa saplı savaş aracı.
şeştar: altı çift telli ve perdeli bir saz.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şevail: alevler.

şevket: ululuk.
şeyda: sevgiden aklını kaybetmiş; şaşkın, divane.
şikâr: kılıç hakkı geçen şey, ganimet; av.
şimşad: şimşir ağacı.
şişe-i mey: şarap şişesi.
şuara: şairler.
şuheda: şehitler.
şule: alev.
şuride: âşık, tutkun.
şühud: hazır bulunup görme.

T

tab: güç, kuvvet.
tabl: davul.
tacdar: başında taç olan; hükümdar.
tahassüs: içten duyma.
tahnit: ölüyü bozulmaması için ilaçlama.
tahrir: yazı yazma.
tahtgâh: başkent.
tahtnişin: tahtta oturan kimse.
taife: insan topluluğu.
takbih: ayıplama, kınama.
takrir: anlatma, anlatış.
taksirlik: bir işte kusuru bulunmak.
talakat: düzgün ve güzel söz söyleme.
tama: doymazlık, açgözlülük.
ta'n: ayıplama, sövme, yerme.
tanassur: Hıristiyanlaşma.
tapı: kendisine inanılan şey, mabut.
tarafeyn: iki taraf.
tarh: düzenleme, tanzim.
târ-ı zülf: saç teli.
tarih-i intiha: bitiş tarihi.
tarih-i iptida: başlangıç tarihi.
tarik-i âm: geniş ve genel yol.
tarumar: darmadağınık.

tarziye: işlenen bir kusur için özür dileme.
tayyetmek: sarmak, sarıp dürmek; kaldırmak.
tazallüm: sızlanma, yakınma.
tazim: ağırlama, saygı gösterme.
tebcil: ululama, ağırlama.
teberrüken: uğur sayarak.
tebşir: muştulama.
tecdid: yenileme, tazeleme.
tecdid-i vüdu: dostluk tazeleme.
tedbir-i makûs: tersine dönen önlem.
tedip: ceza verme, haddini bildirme.
tefeül:
tehcir: göç ettirme.
tehlil: "La ilahe illallah" sözünü söyleme.
tekellüm: konuşmak.
tekfin: kefenleme.
telhis: sadrazamın padişaha bilgi sunmak için yazdığı kısa ve özlü yazı.
telif: yazılmış, kaleme alınmış eser.
temaşagâh: seyir ve gezinti yeri.
temerrüt: inatçılık, dikbaşlılık.
ten-i bican: cansız gövde.
tensikat: düzenlemeler.
tenvir: aydınlatma.
ter ü taze: çok taze.
tesid: kutlama.
tesviye: düzeltme, düz etme, düzleme.
teşbih: benzetme.
teşnegân: susamışlar.
teşyi: uğurlama.
tetimme: medreselerde öğrencilerin yatıp kalktıkları hücrelerin bulunduğu bölüm.
tevhit: bir araya getirme, birleştirme; "La ilahe illallah" sözünü tekrarlama.
tevkir: iyi karşılama, ağırlama, ululama.
tezkire: edebiyatçıları, özellikle şairleri değerlendiren eser.

tezvir: yalan dolan; ara bozma.
tımar: has ve zeametlerin dışında kalan küçük dirlik.
tig: kılıç.
tig-i mücella: parlak kılıç.
tig-i tiz: keskin kılıç.
tîr: ok.
tîrendaz: ok atan, okçu.
tul-i emel: tükenmez istek; hırs, tamah.
tullab: öğrenciler.
tur: dağ.
tur-i aşk: aşk dağı.
tüfekendaz: tüfek kullanan asker.
türbet: türbe.
tüvana: güçlü.

U

ubudiyet: bağlılık.
udeba: edipler, şairler.
ukba: ahret, öbür dünya.
ukde: düğüm.
ulûf: yem.
uluhiyet: Tanrılık, Tanrı olma.
ulûm: bilimler.
urmak: vurmak.
uruç: yukarı çıkma, yükselme.
uryan: çıplak.
uyun: gözler; pınarlar, kaynaklar.

Ü

üful: ölme.
ümera: üst rütbeliler.

V

vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi-i cüziye: ufak tefek olaylar.

vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
vasl: ulaşma, birleşme.
vasl-ı dilber: güzele kavuşma.
vech-i gülistan: yüzü gül bahçesine benzeyen.
velî: lakin, fakat.
verd-i hamra: kırmızı gül.
verd-i handan: gülen, neşeli gül.
voyvoda: bazı Slav ülkelerinde bölge ya da ülke yöneticilerine verilen ad.
vuslat-ı şem: kavuşma, buluşma mumu.
vücuh: yüzler, çehreler.
vüsat: genişlik, bolluk, zenginlik.

Y

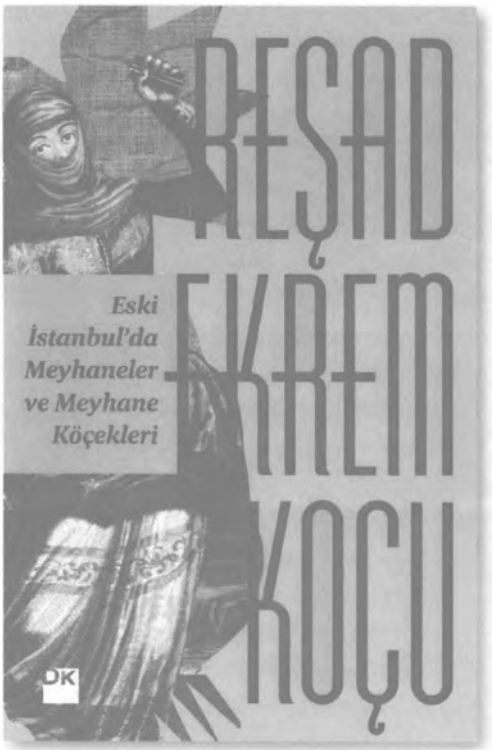
yalman: kesici ve batıcı silahların kesen ya da batan bölümü.
yarak: hazırlık, donanım.
yebab: yıkık, bozuk.
yekser: baştan başa; birlikte, hep beraber.
yekzeban: ağız birliği eden; aynı dilde konuşan.
yemin: sağ, sağ taraf.
ye's: umutsuzluk, umut kesme.
yesar: sol, sol taraf.

Z

za'f-ı dil: gönül, yürek güçsüzlüğü.
zağ-ı nasaz: uygunsuz karga.
zahid-i huşk: kaba sofu.
zahir: açık, belli, görünen.
zahm-ı gamze: gamze yarası.
zahm-ı hicran: ayrılık yarası.
zâl-i zaman: zulmeden zaman.
zamin: kefil olan.
zarî: ağlayıp sızlanma.
zeamet: sipahilere verilen en büyük tımar.

zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
zehî: "ne iyi", "ne güzel" anlamında beğenme sözü.
zelil: hor, hakir görülen.
zer: altın.
zerduz: sırmalı, sırmayla işlenmiş.
zımn: açıkça söylenmemiş, üstü kapalı bir biçimde hissettirilen düşünce ya da söz.
zîb: süs.
zikir: Allah'ın adını art arda söyleme.
zincirbent: zincire vurulmuş.
zira: 75-90 cm arasında değişen bir uzunluk ölçüsü.
ziruh: canlı.
zir ü zeber: yerle bir.
ziver: süs, bezek.
zulmet: karanlık.
zühd: her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete verme.
zülf-i müşkbar: misk kokulu saç, zülüf.
zülf-i şebrenk: gece renginde zülüf.
zülf-i yâr: sevgilinin zülfü.
zünnar: papazların bellerine sardıkları kuşak; güzelin saçı.
zürriyet: soy, sop, çocuk.

YAZARIN DK TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

REŞAD EKREM KOÇU

Osmanlı Tarihinin Panoraması

DK

REŞAD EKREM KOÇU
Kösem Sultan
DK

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Fatih Sultan Mehmed: Atalarının en büyük hayalini gerçekleştirip İstanbul'u fetheden kudretli padişah, Osmanlı Devleti'ni imparatorluğa dönüştüren büyük asker... Diğer yandan Avnî mahlasıyla şiirler yazan, sanatçı ve âlimlerin dostu bir hükümdar.

Fatih Sultan Mehmed'in çarpıcı yaşamöyküsünü bir de Reşad Ekrem Koçu'nun usta kaleminden okuyun...

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

ISBN 978-605-09-2656-9

9 786050 926569

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 24

DK DOĞAN KİTAP

Tarihi Roman

Forsa Halil

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

3. Baskı

Doğan Kitapçılık'tan çıkan
Reşad Ekrem Koçu kitapları

1 Dağ Padişahları
2 Erkek Kızlar
3 Forsa Halil
4 Kabakçı Mustafa
5 Patrona Halil
6 Esircibaşı
7 Kösem Sultan (I. cilt)
8 Kösem Sultan (II. cilt)
9 Fatih Sultan Mehmed
10 Osmanlı Padişahları
11 Eski istanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
12 Aşk Yolunda istanbul'da Neler Olmuş
13 Kızlarağasmın Piçi
14 Tarihte istanbul Esnafı
15 Tarihimizde Garip Vakalar
16 Cevahirli Hanımsultan
17 Osmanlı Tarihinin Panoraması
18 Hatice Sultan ile Ressam Meiling

FORSA HALİL

Yazan: Reşad Ekrem KOÇU
Yayına hazırlayan: Reha ÇAMUROĞLU

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ
1. baskı / Koçu Yayınları, 1962
2. baskı / nisan 2001
3. **baskı** / ağustos 2003 / ISBN 975-6719-97-4

Kapak tasarımı: DPN Design
Resimleyen: Dağıstan ÇETİNKAYA
Baskı: Şefik Matbaası / Basın Ekspres Yolu Köyaltı Mevkii
Güneşli Matbaacılar Sitesi No: 40 Güneşli - İSTANBUL

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34544 Güneşli - İSTANBUL
Tel. (212) 677 06 20 - 677 07 39 Faks (212) 677 07 49
www.dogankitap.com
www.dk.com.tr

Forsa Halil

Reşad Ekrem Koçu

Reşad Ekrem Koçu

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hamm'ın oğluydu. Ekrem Reşad Bey, İstanbul'da yayımlanan *Tarih, Malûmat, Ceride-i Havadis* gazetelerinde çalıştı, daha sonra Konya Sanayi Mektebi müdürlüğüne atandı ve Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. Bu yıllarda *Babalık* gazetesinde de görev yaptı. Konya'dan ayrılıp İstanbul'a dönünce 1925 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin memleket haberleri servisinin başına getirildi ve hayatının sonuna kadar bu görevde bulundu.

Reşad Ekrem Koçu'nun yaşamında çok önemli bir yer tutan annesi Hacı Fatma Hanım ise Koçu'nun *Yayığın Var* isimli eserinde yazdığı gibi "İtfaiyeli Bedri'nin Ayşe admda dünya güzeli bir ablası varmış; bu kız yine o bozgun muhacirlerinden ve Eski Zağra eşrafından Eminpaşazade Şevket Bey'in, gayetle mahremî uşağı Büklli-müklü Mustafa ile evlendirilmiş" ki Reşad Ekrem Koçu'nun anası Hacı Fatma Hanım, Eski Zağralı Şevket Bey'in kızıdır.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik

Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı.

Emekliliğine kadar Kuleli Askerî, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Meiling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa'dır* (1968).

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu adı, genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedi*si'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmım bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddî yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarih yazınmdaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntüan yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Koçu için günlük yaşamın ayrıntılarına girmek önemlidir. Okur bu ayrıntılarda bazen geleneklerin ve göreneklerin bazen de deyimlerin ve atasözlerinin kökenleriyle buluşur. Sofra âdetleri, giyim kuşam tarzları başanyla resmedilir. Koçu'nun okurları onun tiplerini izlerken şaşılacak derecede tanıdık oldukları bir dünyada

yolculuk ederler. Onun için insan önemlidir. Tarih, "insanın" hikâyesidir. Kahramanları, bütün çelişkileri, zaafları, iyilikleri ve kötülükleriyle resmedilir. Sağlam bir Osmanlı tarihi öğrenimi gördü, harikulade bir arşivciydi, yazdıklarını maalesef çoğu zaman kaynak göstermeden de olsa belgelere dayanarak yazdı. Bu belgeler hafiye raporlanndan mahkeme kayıtlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Ama o esas olarak bir anlatıcıdır. Okurunun karşısına zaman zaman bir meddah edasıyla çıkar. Göz önünde "canlandırır". Koçu'nun anlattığı bir bahis kolayca unutulmaz. Unutulamaz. Koçu'da popüler zihniyetin "Tarih ezberlenen bir şeydir" anlayışı yine popüler bir üslupla darmadağın edilir. Çünkü Koçu'nun anlattıkları, okunduğunda, zaten adeta "ezberlenmiş" olur.

Doğan Kitapçılık, Osmanlı tarihine ilginin hak ettiği düzeye geldiği şu günlerde son tarih anlatıcılarımızdan biri olan Koçu'nun daha önce zaman zaman basılmış, büyük ilgi görmüş, fakat bugün okura ulaşamayan kitaplarını yeniden yayımlamaktan ve okurlarıyla buluşturmaktan gurur duyar.

Gülyağcı'nın Zübeyde Hanım

On altıncı asır sonlarında Sultan III. Murad zamanında geçen bu vaka bir roman konusudur.

O devirden kalmış olan cami, mescit, medrese, han, hamam, çeşme, sebil gibi yapılar hariç, on altıncı asrın İstanbulu, bugünkü manzarasına hiç benzemeyen bir simaya sahipti. Mesela Vefa semti, evvela kibar yatağıydı. Bir meydancığın bir yanını, şehrin büyük ve muhteşem binalarından Mimar Sinan yapısı Pertev Paşa Sarayı kaplıyordu, içinde 400 oda, 18 hamam, bakkalına, kasabına, terzisine, hatta kuyumcusuna varınca, müşterisi sarayın halkı ve bendegânı, hususî bir çarşısı vardı, 20 göz dükkân. Meydanın bir yanında Pertev Paşa'nın hayır eserlerinin gelir kaynaklarından biri olarak yaptırılmış büyük bir çifte çarşı hamamı. Beri yanda, azıcık geride Şeyh Vefa Camii ve Medresesi, onun az berisinde kiliseden çevrilmiş Molla Güranî Camii, bir iki sokak aşın Fatih'in hocalarından Molla Hüsrev'in camii... Sonra, dörtyol ağzı meydandan dağüan sokaklar üzerinde, hepsi bahçeli, bahçeleri mamur, hepsi kiremit örtülü geniş saçaklar altında büyüklü küçüklü ahşap evler, konaklar... ve kaldırımları tertemiz kaba taş döşenmiş ara sokaklarda çeşmeler...

Vefa Meydanı'nda günün her saatinde gençler at koşturur, sey-

yar satıcılar dolaşır, çocuklar oynaşırdı; kibar semtinde olduğu için bütün döşemesi ve hamam takımları pak ve cümle tellakları seçme, "çüst ü çalak" olan Vefa Hamamı da dolup dolup boşalırdı. Hamaımn yanında, kışın bozası, yazın şırası bütün İstanbul'a ün salmış Hacı Sinan'ın dükkânı da gürül gürül işlerdi.

işte bu semtte, Zeyrek'e inen yokuşun başmda "Gülyağcı'nın Konağı" yahut "Cevizli Konak" diye anılan bir saray yavrusu vardı. Bahçe kapısının yanmda göğe baş kaldırmış ulu bir ceviz ağacının ardında ancak üst pencereleri görülen bu konakta mahallenin "Sinirli Hatun" lakabını taktığı zengin bir dul kadın oturuyordu. Orta yaşta, otuz beşlik, güzelliğini ve taravetini iyi korumuş, hayır ve hasenatı sever bir hanımefendiydi.

Büyük şehrin zengin bir gülyağı tüccarı olan kocası Eski Zağralı Bekir Ağa, pek sevdiği, üzerine titrediği Zübeyde Hatun'a Karun hazinesi değerinde bir servet bırakıp göçtükten sonra bu hanımefendi eteklerini beline sokmuş, konağının seksen anahtarını kemerine asmış; kâhya, vekilharç, kahveci, ayvaz, külhancı, uşak, arabacı, seyis, bahçıvan on-on beş nefer selamlık halkına yol vermiş, kul cinsi üç köle ile altı cariyeyi esir pazarına gönderip sattırmış, emektar iki çeyiz halayığı ve baba yadigân bir Arnavut kapıcı ile bu adamın tüvana, tuttuğunu koparır, ezer iki torunuyla konağa kapanmıştı. Ne misafir kabul ediyor ne de misafirliğe gidiyordu. Konağın kapısı yılda iki bayram ile kandillerde, o da eteğini öpmeye gelen fukaraya para dağıtmak için açılıyordu. imam efendinin mührüyle tezkire yazdırıp yardım isteyenlere de üç yerine beş gönderiyordu. Konak hamamlarının külhan kapısını kapatmış, haftada bir gün, sabahın en erken saatlerinde, konağının hemen yakınındaki Vefa Hamamı'na gidiyordu, yanına iki yaşlı halayığını alıyor, bohçalan da Arnavut kapıcının tığ gibi torunlarından biri taşıyordu. Mahalle, semt kadınlarıyla teması,

sohbeti bu hamam günlerine münhasır kalmıştı.

Bu esrarengiz inziva hayatı semt halkı tarafından evvela garip karşılanmıştı, hatta dedikodu konusu da olmuştu. Yaşlı zengin kocasının yasmı tutmadığı belliydi. Acaba bir sevda mı çekiyordu ? Yoksa her ikisi de erkek güzeli mahbup taze civan olan Arnavut oğlanlarla mı gönül eğlemekte ve bu yüzden konağının kapılarını yabancıya kapamıştı.

Arnavut kapıcı ile torunları da kahveye çıkmazlar, Sinan'ın dükkânına gelmezlerdi. Oğlanlar hafta aşın nöbetle, dedeleri de küçük oğlanla beraber on beş günde bir, hanımlarını getirdiklerinde hamamın erkekler kısmına girerler, kimseyle konuşmadan yıkanıp çıkarlardı. Üçü de daima pür silah, muhakkak ki emin ve sadık bekçilerdi. Delikanlılardan büyüğü her gün bir nöbet çarşıya çıkar, omuzladığı zembili doldurup çarçabuk dönerdi.

1595 yılı yazmın bir ikindi vakti, ayı günü unutulmuştur, Gülyağcı'nın karısı arkasında halayıklarından biriyle konaktan çıktı. Kafes ardından görebilen birkaç komşu kadın hayretler içinde kaldı. Arkalarında üç Arnavut muhafızdan biri yoktu. Mütecessis bir mahalle delikanlısı, kadınlara hissettirmeden peşlerine takıldı. Sinirli Zübeyde Hatun Pertev Paşa Sarayı'nın önünden geçmiş, Kırkçeşmeler tarafına yürümüş, Bozdoğan Su Kemeri altında kendisini beklediği aşikâr olan iki yağız at koşulu bir saray koçusuna, arabasına binmişti. Takip eden delikanlı da arabanın ardından bakakalmıştı.

Hanım o akşam Sinan Ağa'nın dükkânında, erkekler hamamında ve Vefa'daki yeniçeri kahvehanesinde bir dedikodu mevzuu oldu. Sarayı Hümayun haremine ait olan bu koçu hatunu nereye götürmüştü ? Araba niçin Cevizli Konak'ın kapısına gelmemişti de hanımı su kemeri altında beklemişti ? Kocası öleli bir yıla yaklaşıyordu, Zübeyde Hatun'un en küçük uygunsuz hareketi görülme-

mişti. Vefa'ya Kocamustafapaşa'dan gelin gelmişti; kocası hayattayken sık sık o taraflara, akrabalarına giderdi, bir yıldan beri bilakis, ayağını sokaktan, gezmeden kesmişti. Birkaç kişi yatsıya kadar Cevizli Konak'ı gözledi, hanım dönmedi; "Zahir kendi semtinden bir haber aldı, gece yatışma oraya gitti" dediler. Ya saray arabası? O neyle izah edilebilirdi?

Sır içinde esrar

Ertesi gün Arnavut oğlanların büyüğü çarşıya çıkınca mahalleliden iki üç kişi ağzını aradı, delikanlı dilini yutmuş, konuşmadı. Hanım o gün de görünmedi. Üç gün sonra konağa bir adam geldi, ihtiyar Arnavut'la Arnavutça bir şeyler konuştu, adamı içeri aldılar. Bir müddet soma bu adam ikinci halayıkla beraber konaktan çıktı. Halayığın, feracesi altmda büyükçe ve ağırca bir şey tuttuğu belliydi, bu ziyareti görenler oldu da, garip bir gaflettir, peşlerine takılıp takip eden olmadı. Sonra bozacı dükkânında, hamamda, kahvede münakaşa ettiler, "Tuh be, niye peşlerine düşmedik" dediler, semtin kolluk çorbacısı da kahvehanedeydi, "Ağa, zatınız kapıya haber verseniz" denildi, çorbacı pala bıyıklarının iki ucunu iki eliyle burarak, "Duran bakalım vakit var, saray koçusuna bindi dersiniz, sizin de benim de başımıza dertler çıkar" dedi.

Bundan sonra ne Zübeyde Hatun'dan ve ne de halayıklarından haber çıkmadı. Haftalar, aylar geçti. Nihayet Arnavut bekçi ile torunları yeniçeri kolluğuna gelerek çorbacıya dillerinin dönebildiği kadar, hanım ile halayıklarının hayatından endişeye düştüklerini söylediler. Çorbacı vakanın evveliyatını zaten biliyordu, Süleymaniye'deki ağa kapısına giderek İstanbul'un en büyük zabıta amiri olan yeniçeri ağasına meseleyi bizzat arz etti. Büyük ağa me-

selenin yerinde tahkikine ikinci kademedeki zabıta amirlerinden subaşı ve asesbaşı ağalan memur etti, bir taraftan da keyfiyeti sadrazama arz etti. Subaşı ile asesbaşı, Vefa Kolluğu çorbacısını ve kolluktan birkaç nefer alarak Cevizli Konak'a gittiler. Bu kafileye mahalle imamı ile mahalle ihtiyarlanndan da birkaç kişi katıldı. Konağın kilitli ve anahtarlan da kayıp kadınlarda olan harem kapısı kınldı; içerde kırktan fazla odanın kapılan da kilitliydi, onlar da kilitleri kınlarak açıldı. Devrin en zengin eşyası ile döşenmiş odalarda bir şüphe uyandıracak, zabıtaya bir ipucu verecek en küçük bir şey, bir iz bulunamadı. Oda kapılan çekilip kapandı, harem kapısına da bir top kilit asılarak mühürlendi. Zabıtanın elinde tek bilgi, ihtiyar Arnavut ile torunlannın aralannda en küçük aynlık olmayan ifadeleriydi:

Mavi gözlü, san pos bıyıklı, sakalı matruş, uzun boylu, saray hamlacısı kıyafetinde bir Arnavut hanımdan selam getirmişti ve bir anahtar vererek hanımın ağzından, "Lalifer san odayı açsın, aynalı servi sandığın içindeki abanoz çekmeceyi alsın, bana getirsin" demişti.

Konakta san oda var, anahtar oranın anahtan, Lalifer evde kalan halayığın adı, halayık da san odadaki aynalı servi sandık içindeki abanoz çekmeceden haberdar. Bu kadar tafsilatla hanımdan haber ve emir getiren bir adamdan elbette ki şüphe edilemezdi. Lalifer de feracesini giymiş, abanoz çekmeceyi alıp san pos bıyıklı saray hamlacısının peşine takılıp gitmişti.

Halayık odayı ve sandığı açıp çekmeceyi çıkanrken ihtiyar kapıcı da, harem kapısı önünde san Arnavut'la konuşmuş, hanımının nerede olduğunu sormuştu. Beriki pos bıyıklannın altından gülmüş, "Söyleyemem, başımdan korkanm" demişti.

Sadece bu meçhul adam başından korkmaz ya, herkes korkar.

Üç Arnavut bahçede, altı demir kapılı mahzen, fevkani bir taş

odada yatıyordu. Mahzenin demir kapısı kilitliydi, ihtiyar kapıcı içinde gülyağı bulunduğunu söyledi, anahtan ondaydı, açtı, yüzlerce pul şişe içinde bir hazine yattığını gördüler. Arnavutlann odası didik didik arandı, kendilerinin uygunsuz kimseler olduğunu gösterecek en küçük bir emare yoktu, garip bir bekâr uşağı odasıydı. İhtiyann sandığında bin altm bulundu, büyük paraydı, fakat hesabı verilemeyecek şey değildi, "Ben Bekir Ağa'nm babasının azatlı kölesiyim, Ağa ile beraber büyüdük, bu altınlar kırk yıllık hizmetimin birikmiş hakkıdır, yağ hazinesinin anahtan bana emanet edilmiştir, oradan iki şişe yağ alsam bin altından fazla eder" dedi.

Buna rağmen ihtiyar kapıcı ve on altı ile yirmi yaş arasındaki iki torunu nezaret altına alındılar, hatta delikanlılara hanımlannın ne olduğunu söylemeleri için dayak da atıldı. Masum olduklan gün gibi aydındı, bir hafta sonra serbest bırakıldılar. Konakta kalabilecekleri söylendiyse de eşyalannı alıp çıkıp gittiler.

O devirde bekâr uşaklarının bir iş buluncaya kadar istanbul'da bir bekâr hanında veya odalannda bannabilmesi kolay değildi, ırz ehli olduğuna dair kefil bulup göstermesi şarttı, içeriye kefılsiz adam alıp banndırdıklan öğrenilen han ve bekâr odalarının odabaşılan ağır mesul olurlar, hele bu suretle himaye ettikleri hırsızlık, iffetsizlik yollarında suç işledi veya elini kana buladı ise hamisi odabaşı derhal zindanı boylardı. Bu usule göre istanbul'da en küçük bir zabıta vakasının olmaması gerekirken büyük şehirde yine sayısız serseri, uygunsuz, ruh ve ahlak sapıklan yaşar, zaman zaman tüyler ürpertici cinayetler, nefis azgınlığı eseri türlü şenaat olurdu.

Cevizli Konak'm kapıcısı ihtiyar Arnavut ile tonınlanna mahalle imamı "Ehli ırzlardır" diye kefil olmakta tereddüt etmedi; dede ve torunlar bu kâğıtla evvela yolgeçen bekâr odalannda yerleşti-

ler. O zamanlar İstanbul hamamlarının natır veya tellak uşaklarının büyük ekseriyeti Arnavut taifesindendi, dede, hemşerilik sayesinde iki torununa derhal iş buldu, küçüğünü Saraçhanebaşı'nda tbrahimpaşa Hamamı'na, büyüğünü de Samatya Ağa Hamann'na tellak olarak yerleştirdi, kendisi de Yedikule'de Bucakbağı Bostanı'na bekçi oldu.

Aradan aylar geçti, vakanın senesi doldu, Gülyağcı'nın Zübeyde Hatun ile iki halayığından haber çıkmadı, içinden Arnavutlar da çıkıp gittikten sonra bahçenin sokak kapısı da mühürlenmiş olan Cevizli Konak sahipsiz mal olarak hazine adına satıldı. Hanımının esrarengiz bir şekilde kaybolması, güzel konağın hakiki kıymetinin yan pahasına gitmesine sebep olmuştu, bir Suriyeli satın aldı.

Her şey bir gün unutulur, Gülyağcı'nın Zübeyde Hatun ile halayıklan da unutuldu. Bir meraklı çıkıp da, çok değil, konaktan aynldıklanndan iki ay sonra Arnavutlan aramış olsaydı üçünü de yerlerinde bulamayacaktı, evvela küçük oğlan, sonra büyük oğlan, artlanndan da dede, bir hafta içinde işlerini terk etmişler, sır olup kaybolmuşlardı.

Kara Hüsam Efendi

Kara Hüsam Efendi Eylip'ün sayılı zenginlerindendi. Yıllarca taşra kadılıklarında dolaşmış, bir akçeye kırk düğüm vurmuş, dünyaevine girmemiş, hem uşağı, hem seyisi, hem kâtibi Deli Bekir adındaki manevî evladı yerinde danişmendiyle peynir ekmek yemiş, bir pabucu on yıl giyerek, şalvara, mintana, cüppeye, kaftana yama üstüne yama vurarak, rivayete göre, iki koca meşin hurç dolusu altınla İstanbul'a dönmüştü. Kendisi altmışını atlamış, Deli Bekir de kırkım bulmuş, efendisine artık eskisi gibi bakamıyordu. Eyüp'e yerleştikten soma konu komşu efendinin hayatıyla alakadar olmaya başladı. Kaşı gözü yerinde, on sekizini aşmış, yirmisine girmemiş, hamarat, ağzı var dili yok, fakir bir kız bulup efendiye helalinden vermek gerekti. Hüsam Efendi hem rahat eder, hem ahir ömründe sinesine bir nigân nâzenin çeker, hem de sevaba girerdi.

Bir sohbet arasında önce evlenme bahsi açıldı ve efendinin de bunu düşündüğü anlaşıldı, yalnız bir iki şartı vardı, ergen olduğu için dul alamazdı, gönlü taze kaldığı için yaşlı kadın da istemiyordu, yüz kalbin aynasıdır demişler alacağı kız güzelce de olmalıydı, isterse başına bir namaz bezi atıp çeyizsiz, çıplak gelsin, makbulüydü. Teli duvağıyla gelin kızını o donatacaktı.

Mahalleli kızı bulmuş, hazırlamışlardı, Çömlekçiler'de fakir bir arabacının kızı, boylu boslu, güçlü kuvvetli, pür sıhhat, al yanak, sanım kaş, saçlar topuğunda, yaşı da on dokuz. Kastamonu'nun bir köyünden yeni gelmişler, İstanbul'da olsa, çoktan kısmeti çıkarmış.

Söz kesildi. Kara Hüsam Efendi Bedesten'e gitti, oraya emanet koyduğu meşin hurçlarından birini açtı; belki de elleri titreyerek ilk ağız üç yüz altm aldı, bunun yüz altınını Camii Kebir müezzini eliyle kızın babasma acil ihtiyaç karşılığı gönderdi, geri kalan iki yüz altınla da kendisi düğün hazırlığına başladı. Eyüp'te satm aldığı yedi odalı evini yeni döşetip dayatmıştı, hoş, bunlar birkaç kilim, keçe, minder yastıktan ibaretti ama, gelin de saraydan gelmiyordu, Çömlekçiler'deki ahır odalarından geliyordu.

Kara Hüsam Efendi düğün hazırlıklarına başlayınca emektar danişmendi Deli Bekir'i bir düşünce aldı, ağzını bıçak açmaz olmuştu. Ağzını açtığı zaman da konuşmuyor, homurdanıyordu:

- Kırkında azanı işitirdim, benim efendi altmışından sonra kızdı. Yanma aldığında on beşinde tüysüz oğlandım, yirmi beş yıl han odalannda, ahır sekilerinde konduk, pinekledik, peynir ekmek, soğan ekmek yedik, hazineyi arabacının evde kalmış kart kızma biriktirmişiz, kan içeri, ben dışan, kapısında altın zincirle bağlasa durmam !

Bir akşam da efendiye karşı ilk defa nobranca hitap etti:

- Efendi, dedi, yüzünde gözün var, şu kadar yıl kadılık yaptın, kitapta hak hukuk babında ne yazılı bilirsin; yirmi beş yıl senden para istemedim, kimsesiz bir garip oğlandım, beni besledin, okuttun, ama ben de sana esir pazarından alınmış köle misali hizmet ettim, yalınayak dolaştım, ayağımda takunya tasması paralandı, sana masraf olmasın diye bir pabucu kırk bayram giydim, yirmi beş yıllık hizmet hakkım ne ise ver, ben başımı alıp gözümün gördüğü yere gideceğim ! dedi.

Adı üstünde Deli Bekir, kafasına koyduğunu yapanlardan olduğu için efendi ret cevabı vermedi, hemen hesap da görmedi: "Hele bir yol düşün. Hakkını inkâr etmem" dedi. Deli Bekir de parasını almak için ayak diremedi, "Ben düşündüm, kararım karardır. Karı eve girmeden benim paramı vermen gerektir" dedi.

Bu konuşmanın ertesi günüydü. Kara Hüsam Efendi güveylik cüppe ısmarlamak üzere çarşı boyuna inmişti, canı kaymak yemek istedi, bir tıp kitabında kaymağın vücuda kudreti recüliye verdiğini okumuştu; o zamanlar Eyüp'ün de kaymakçı dükkânları pek meşhurdu.

İznik işi koca bir çini tabak ortasında pür ihtişam bir lüle manda kaymağı... tabağın bir yanında misk gibi kokusu uzaktan alınan Atina balı, bir yanda da kaşık yerine kullanılan tarçın çubukları.

Kara Hüsam Efendi memnun; "Elhak, bunlar bana nafıdir!" diyerek eline bir tarçın çubuğu aldı, evvela irice bir kaymak lokması kopardı, o misk kokulu bala şöyle bir buladı, dili ile dudakları ballı kaymağı sıyırıp alırken dişleri de bir kıymık tarçın kırdı... Öyle bir lezzet ki, adeta sarhoş ediyordu.

Oturduğu yerin arkası kafes, kafesin ardı da kaymakçı dükkânının kadınlar kısmıydı. Efendinin kulağına kafesin ardından bir fingirti aksetti, önce aldırış etmedi, fakat pek tez kulak kabarttı ve yüreği heyecanla çarpmaya başladı. Tatlı, billur gibi bir kız sesi... Efendi içinden, "Canım İstanbul" dedi, kız, İstanbul ağzının bülbül diliyle konuşuyordu:

- Teyzeciğim, yetim neden gülmüştür ki... Rahmetli babam İçbedestenli Hacı Sadık Efendi nesi var nesi yok bana bıraktı, konak benim, irat benim, akar benim... amcama ne oluyor ki başımı bağlamak lazımmış diye ısrar edip duruyor?.. Ben cariye miyim?.. Başım bağlanacak ise dilediğim erkekle evlenirim.

- Kızım amcan da senin iyiliğini düşünüyor...

- iyiliğimi düşünse bir de bana sorar, öyle hodbehot kapıma dayanıp bağırıp çağırmaz. Neymiş efendim, ayda yılda bir yaşlı uslu kalfa kadını alıp çarşıya gidermişim, dükkâncılarla konuşmam bizim amcanın namusuna dokımurmuş. Bana koca diye bir yağlıkçı kalfası bulmuş, ölüm var, la demek yokmuş. Esnaf kızı esnafla evlenirmiş.

- Oğlan güzel miymiş bari?..

- Onu da gördüm teyzeciğim.

Kız çıngıraklı bir kahkaha attı:

- Uşak kılıklı hımbılın biri, üstelik kabran kulak, bıdık burun, çipil göz, lap dudak, pis bıyık mendeburun biri, hem efendim, peripeyker civan olsa ben esnafa varmam, benim gençlik, güzellik aradığım yok.

- Aman kızım senin gibi on beş yaşında meleğe elbet ki nur topu civan layıktır.

- Güzellik, gençlik dediğin yel gibidir, eser geçer teyzeciğim, erkeğin güzelliği ilminde irfanındadır, dilinde, terbiyesindedir, bu kadar malımla mülkümle, konağımla bizim Kastamonulu arabacının kızı kadar talihim yokmuş...

Kara Hüsam Efendi tarçın çubuğunu kıracak yerde dilini ısırdı.

Zümrüt gözlü kız

Kara Hüsam Efendi iyi işiteyim diye nefes bile almıyordu. Teyze kadın:

- Orası öyle, dedi, kızcağıza devlet kuşu konmuş.

Kafes ardındaki kız bir müddet ağladı.

- Bırak teyzeciğim içimin zehirini dökeyim. Müderrisi kiramdan kadı ıuazullerinden... Dur bakayım ne dedilerdi adı için... Kara Hüsameddin Efendi hazretleri... Ben konağın hanımı, hödük yağlıkçı kalfasıyla evleneyim, arabacının kızı koca efendi hazretlerinin karısı olsun...

Kız hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı. Kafesin beri tarafında Kara Hüsam Efendi de baygınlıklar geçiriyordu. Tesadüf denilen şu müthiş cilveye bakın, nereden nereye... Efendinin canı kırk yılda bir kaymak isteyecek de... Kız hem ağlıyor, hem kesik kesik konuşuyordu ve titreyen sesi halavetini kaybetmiyordu:

- Hani gidip şu Kara Hüsameddin Efendi'yi bulayım, ayaklarına kapanayım... cariyen olayım, arabacının kızını alma, beni al diye yalvarayım diyorum. Gelsin konağa kurulsun... hazinem de onun, iradım, akanın da onun...

Kara Hüsam Efendi az kalsın, "Ben buradayım kızını! İn misin, cin misin, çık kafesin ardından!" diye bağıracaktı.

Merdivende ayak sesleri işitti, kaymakçıya yeni müşteriler gelmiş, yukarıya çıkıyorlardı. Kafes arkasındaki sesler kesildi.

Gelenler Hırvat yüzlü, kavas kıyafetli üç adamdı. Üçü de iriyan pehlivan yapılıydı, simaları nursuz, gözleri kanlı, belleri yatağan bıçaklı heriflerdi. Kafes arkasında çıt yoktu. Kara Hüsam Efendi bir dua okuyup etrafına üfledi. "Defol ya şeytan!" diye mırıldandı.

Kaymağını bitirememişti, yarısından fazlası tabağında kaldı, hem heriflere sinirlenmiş, hem aklı fikri kafes ardında kalmıştı.

Küçük bir pıtırtı oldu, kafesli kadınlar bölmesinin kapısı açıldı, yaşlıcası siyah, tazesi limon küfü feraceli iki kadın çıktı. İkisi de uzun boyluydu, fakat tazesi selvi fidanı gibiydi. Namahreme bakılır mı, korucu, kavas kılıklı herifler gözlerini yere indirdiler. Kara Hüsam Efendi, feleğin çemberinden geçmiş bunca yıllık kadı, istifini bozmadı. Güya birisi karısı, öbürü de kızıymış gibi, vakurane öksürdü, o da ayağa kalktı. Ayağa kalktı ama, limon küfü feraceli tazenin yaşmak üstündeki gözleriyle karşılaşınca yıldırımla vurulmuş gibi hani neredeyse yere yığılıverecekti.

İri, zümrüt gibi bir çift göz oya gibi kıvır kıvır kirpiklerin arasından efendinin can evine işlemişti. Göz kaytanları, ağlamaktan hafifçe kızarmış, kızın ilahî bakışlarına başka mana vermişti. Ya bakışındaki o melekâne, ilahî masumiyet... aman ya hey. Efendinin ayaklarına kapanarak, "Arabacının kızım alma beni al!" diye yalvaracak olan bu kız mıydı? Küıı kimin ayağına kapansın?.. Kim kimin cariyesi yahut kölesi olsun?.. Kara Hüsam Efendi bir kere daha, "Defol ya şeytan" diye okuyup üfledi ama ortada şeytan yok, cennet kaçkını bir hûri vardı. Efendi artık iradesine sahip değildi. Kadınlar aşağı indi, o da indi, kaymakçının parasını verdi. Kadınlar, dükkânın az ilerisinde, bir sokak içinde kendilerini bekleyen bir çift yağız at koşulmuş bir koçuya bindiler, koçunun perdeleri indirildi. Cepkeni sırma işlemeli kır sakallı arabacı da yerine geç-

ti. Kara Hüsam Efendi de atına binmişti. Zümrüt gözlerin melekâne bakışıyla büyülenmiş, arabayı takip etti. Otakçılar yokuşunda koçu yavaşladı, efendi ise bilakis atmı ileri sürdü. İçerdeki kadınlara işittirecek kadar yüksek sesle arabacıya seslendi:

- Bana bak şahbazım, ben buraların yabancısı kadı mazullerinden Kara Hüsam Efendi'yim. Sana bir şey soracağım...

Ne soracaktı? Fakat arabacı: "Buyur sor efendi" demeden koçunun perdesi açıldı, önce bir el, sanki manolya; sonra bir ses ki, billur:

- Kadı Hüsam Efendi mi buyurdunuz efendim?..

- Evet öyle dedim sultanını kızım...

Hüsam Efendi kızın yüzünü görmüyordu; sesini duyuyordu:

- Teyze, şimdi düşüp bayılacağım. Kaymakçıda rastladığımız Molla Kara Hüsameddin Efendi hazretleriymiş ayol...

Asıl bayılacak olan altmış beşlik koca kadı efendiydi. Arabacı koçuyu durdurmuştu. Yolun iki yanı bağ bahçe, tenha... Hüsam Efendi akran ve emsali arasında yakışıklı ve dinç adamdı, kız arabanın perdesini iyice açtı ve efendiyle yüz yüze geldiler:

- Korkanm, kaymakçıda söylediklerimin hepsini işittiniz?..

- Aynı isabet olmadı nu sultanım...

Zümrüt gözlü kız telaş, heyecan içindeydi:

- Ne yapacağız şimdi teyzeciğim?..

Teyze hanım yamandı, davayı kesti attı:

- Telaş edecek ne var kızım, efendiyi koçuya alırız, konağa götürürüz, imama haber salarız, mahallenin ileri gelenlerini çağırırız, nikâhınız kıyılır. "On sandık çeyizim var, babacığım telimi duvağımı bile hazırladı" diyen sen değil misin?..

- Bilmem ki... böyle... apar topar nasıl olur?..

Efendi o bir çift gözün sihir ve füsununa dalmıştı. "Demir tavında dövülür" demişler. Teyze hanım kıza cesaret verdi:

- ister misin amcan yarın kapıya dayansın, "Vasisi, benim, ben onu yağlıkçı kalfasma verdim" desin...

Hüsam Efendi kadıydı, reşit olmasa da bir kızın mutlak nzası olmadan nikâh kıyılamayacağını bilirdi, ama kadılık taslayacak yer ve zaman değildi:

- Olm mu, olur, dedi, imam efendi amcanızı vekil kabul edip akdi nikâh eyler, sonra talak bir emri müşkil olur...

Zümrüt gözlü kız avare ahu gibiydi:

- Aklım başımda değil... bilmem ki Efendi Hazretleri beni cariyeliğe kabul eder mi?..

- Estağfurullah sultanım efendim... Başmı tacısınız...

"Bir kuş olsam
Konabilsem
Datiere... "

Kaybolan kadı efendi

Meğer teyze hanım atlı ases kadınlardanmış:

- Siz bu işi bana bırakın... dedi, sen efendi hazretlerini istedikten, efendi hazretleri de seni kabul ettikten sonra bu iş bugün hallolur biter, bu gece telinle duvağınla...

Bir çırpıda neler söylemedi ki. Saray gibi konak... şu kadar kul bendegân... Kara Hüsam Efendi at üstünde rüya görür gibiydi. Hay kaymakçı dükkânı hay... Yoksa o Atina balında esrar mı vardı ?.. İşitmişti ki istanbul'da insana bir macun yedirirlermiş de uyuz köpeği bir mahbubi ziba gibi görür, sarılır yatar, kaldırım üstünde sabahlarmış.

Atlıases Teyze:

- Efendi Hazretleri, dedi, siz şimdi önden gidin, Topkapı'da ahırlar vardır, atımzı orada emanet bırakın, kale kapısı içinde de bizi bekleyin, sizi koçuya alırız, doğruca konağa gideriz, ne gören ve ne de duyan olur. Konağa varınca da imama haber...

Yine bir çırpıda neler söylemedi ki.. Koca istanbul !.. Tevekkeli taşı toprağı altındır dememişler... ama noksan söylemişler, insanları da beni muhabbet kabilesindendir, diyeceklerdi !

Kadı efendi eski cüppesinin etekleri uçarak yokuş yukarı at sürdü. Kâfir şeytanın işi yok, kulağına, "Ya kız cayar da kaçarsa?"

diye fısıldadı. Konağın nerede olduğunu söylememişlerdi. İşte o zaman Hüsam Efendi Leylasını kaybeden Mecnun'a dönerdi: "Arabacının kızını almam, yüz altınım varsın o fakirde kalsın, helal ettim; aldım farz et, ne zaman karımın yüzüne baksam zümrüt gözlümün hayali önümde, vallah tahammül edemem."

Atını "Yarın sabah alırım" ,diye Topkapı dışmdaki menzil ahırına bıraktı, yem parasını da seyis bahşişiyle beraber fazlasıyla verdi. Kale kapısı içine girdi. "El intizar, eşeddi minennar!"; dakikalar saat oldu, her tekerlek sesinde yüreği oynadı... ve nihayet yağız atlı koçu göründü. Hüsam Efendi'nin kalbi duracaktı. Delikanlılık çağlan gözünün önüne geldi, medrese arkadaşlan arasında levendane yürüyüşüyle meşhurdu; koçu kapı içinde durur durmaz perde açüdı, altmışlık kadı değil, arabanın içine sanki civelek bir genç molla atladı.

Kara Hüsam Efendi o gece evine dönmeyince uşağı Deli Bekir hakikaten deliye döndü. Uşaktı, ama kadı koltuğu altında yetişmiş, mürekkep yalamıştı, bir hesap yaptı, yılda 365, on yılda 3 650, onun yansı 1 825, yirmi beş yılda tam 9 125 gece efendisinden aynlmamıştı. Sabaha kadar gözüne uyku ginnedi, yatağı içinde oturdu, düşündü, arada fırlayıp şamdanı aldı, efendisinin odasına girdi çıktı. Ihtiyann yatağım boş gördükçe ağlamaklı oldu. Kara Hüsam Efendi hasisti, iki hurç dolusu altını boğazından keserek, kendini türlü dünya nimetlerinden mahrum kılarak artırmış, toplamıştı. Kadmm yanına girdiğinde on beş yaşındaydı, kendisini de yıllarca yalınayak, çul çaput içinde dolaştırmıştı, "Taban eskimez, aşınmaz, kunduranı kışa, kara, çamura, dona sakla" derdi, kışm da iki çift kaba yün çorap alır bir çift takunya alırdı, "Kunduran bayrama kalsın oğlum" derdi.

Sırtına bir yeni şey giymemiş olan Deli Bekir efendisinden hoşnuttu, bir acı sözünü işitmemiş, tokat değil, bir fiskesini bile ye-

memişti, bir haline, hareketine kızsa, kaşlarını çatardı, o kadar. Fakat Deli Bekir'in Kara Hüsam Efendi'ye bağlılığı bunlardan ötürü değildi; onun namusu, iffetiydi ki uşağının kalbini fethetmişti. Bu hasis adam mahkemede makamına oturdu mu, parayı istihkar ederdi. Karaman kadısıyken bir çiftlik davasında haksız taraf beş yüz altın rüşveti bir tahtada saymıştı, haklı taraf ise on yaşmda bir çocuk, bir yetim oğlandı. Efendi istanbul'a da tasdik ettirerek çiftlik davasını kazandırdığı çocuğun eline öyle bir hüccet vermişti ki, kendisi ayrıldıktan sonra, yerine gelecek hiçbir kadı onu bozamazdı.

Daha istanbul'a gelirlerken Deli Bekir'in içine bir hüzün çökmüştü, nitekim Eyüp'e yerleştiklerinin tezine konu komşu bir evlenme meselesi çıkarmışlardı. Efendiye hizmet lazımmış ! Yatağını yapıyor, çamaşırım yıkıyor, eğer bir şey alırsa mutfağa da giriyordu. Geceleri efendisine bazen *Tarihi Taberî, Menakibi Evliya, Muhammediye* kitaplan okurdu. Lakabı, üstünde deli, sağı solu olmaz, gülme ile ağlamayı kanştırarak "... Ulan Bekir" dedi, "bir koynuna girmediğin kaldı, keşke onu da yapsaydın da bu karı kız meselesi çıkmasaydı başımıza"; ve gözünü kırpmadan sabahı buldu.

Sabah ezanı okunurken, karanlıkta sokağa fırladı, yirmi beş yıldan beri ilk defa yalnız camiye gidiyordu. Mahalleli efendiyi sordu. Bekir "Ben de size soracaktım" dedi, Hüsam Efendi'nin gece eve gelmediğini söyledi, haber ağızdan ağıza yayılıverdi. Bir kişi "Öğleden sonraydı, Sultan Sarayı önünden atla çarşı boyuna indiğini gördüm" dedi. Eyüp'e gelip yerleşeli çok olmadığı için mahallelisinden gayri tanıyanı hemen yok gibiydi. Camii Kebir yanındaki sürücülere soruldu, "Tanımayız, bilmeyiz" dediler. Nereye gitti ise, öğle ile ikindi arası gitmişti. Başına bir kaza gelse, altındaki doru beygir ne olmuştu?.. Deli Bekir bir ara "Etraftaki bağla-

n, bahçeleri, mezarlıkları, kırları, bayırları arayayım" dedi, fakat gelir ümidiyle mahalleden aynlamadı. İkide bir eve koşuyor kapıyı açıyor, evin bir anahtan da efendide olduğu için "Efendi ! Efendi !" diye sesleniyordu. Cevap alamayınca, eşiğe çöküp hüngür hüngür ağlamaya başlıyordu. Mahalleliden biri:

- Canım, altmış beşlik koca kadı, zenparelik edip kahpe evinde kapanacak değil ya, eski bir ahbabını görmüştür, bırakmamışlardır, diyecek olmuştu. Bekir parlayıverdi:

- Yirmi beş yıldır yanındayım, efendimin ahbabı arkadaşı yoktur, aklıma gelenler dağ taş ardına!., dedi.

Sadık uşağm tek tesellisi şu oldu: "Sırtında yamalı eski cüppe, ayağında yamalı çağşır, elmas yüzüğü yok, altın koyun saati yok, efendim hırsız gadrine kurban olmaz, olmaz ama nerede ?.." Mahalleliden biriyle kız tarafına koştu, onlar da telaşa düştüler. İkinci gece efendi yine görünmeyince imam yeniçeri kolluğuna haber verdi. Eyüp Çorbacısı da ilk iş olarak pençesini Deli Bekir'in yakasına attı.

Kördüğüm

Eyüp Çorbacısı bıyığını balta kesmez bir Arnavut'tu, Debre Dağlan'ndan indirilmişti, adeta bir vezir azametiyle:

- Söyle more efendi nerede?., bilirsen sen bilirsin ! dedi.

Deli Bekir'in kafası attı:

- Bre medet, ağa, dedi, efendiyi iki gündür arayan benim.

Mahalleli ve imam şefaat edip kefil olmasa, Debreli çorbacı, Deli Bekir'i zincire vurup ağa kapısına gönderecekti. Kolluk dönüşü bir akıllıca adam çıktı:

- Bekir Ağa, efendiyi bırak da sen önce altındaki beygiri ara, buradan başla, bir boy Ayvansaray'a, bir boy da Topkapı'ya git, ne kadar ahır varsa dolaş, sor, dedi.

Deli Bekir'in buna aklı yattı ve Kara Hüsam Efendi'nin kaybolduğunun haftasında hayvanı Topkapı'daki menzil ahırlarında buldu. Altmışını aşkın, kara yağız, zinde, temiz yüzlü, üstü başı eskice ulemadan bir efendi bırakmıştı ve "Yarın sabah alırım" demişti, bir gecelik yem ve ahır parası bırakmış, fakat bir hafta geçtiği halde görünmemişti. Tarif tamam, Hüsam Efendi'nin ta kendisiydi. Hayvan da Bekir'i tanıdı, kişnedi, sokuldu. Hüsam Efendi Bekir'e para diye hiçbir şey vermediği için bir haftalık ahır kirası ile yem parasını konu komşudan tedarik ederek hayvanı alıp eve getirdi.

Şimdi Bekir'in elinde bir ipucu vardı: efendi kendi iradesiyle gece yatısına bir yere gitmiş ve bir daha oradan çıkmamıştı. Nasıl tahmin edebilirdi ki, zümrüt gözlü on beş yaşında bir afeti devranla nikâhlanarak bir haftadan beri o nigârın koynunda dünyayı unutmuştur.

El elden, akıl akıldan üstündür, bir akıllı adam daha çıktı:

- Senin efendinin bir yerde gizli, emanet parası var mıdır? diye sordu.

- Bedesten'de iki meşin hurç dolusu altını vardır.

- Bir kere de oraya gidip sorsana.

- Beraber gidelim.

- Olur.

Gittiler ve yirmi beş yıllık sadık uşak orada donakaldı. Hurçların emanet bırakıldığı Hacı Salih Efendi "Falan gün kadı efendi, kâhyası eliyle mührünü gönderdi ve şu mektubu gönderdi, mührü ve yazıyı tatbik ettim, fakat büyük para olduğu için Bedesten kâhyasını çağırarak bir kere de beraber tatbik ettik, sonra hurçlan kâhyaya teslim ettik, o da getirdiği hamallara yükleyip aldı götürdü" dedi. Bedestenimin söylediği tarih, efendinin kayboluşunun ertesi günüydü. Mühür kâhyaya iade edilmişti, mektuba bakan Deli Bekir "Evet, efendimin el yazısıdır, ama bu kâhya dalgasım anlamadım, efendimin kâhyası yoktur" dedi. Kara Hüsam Efendi mektubunda şunları yazmıştı: "Alelacele taşraya gitmemiz icap etti, mührümüz mutemet kâhyamız eliyle gönderilmiştir, bu hattı destimizi dahi sizde olan hattımızla tatbik idüp bizim hurçlan kâhyamıza teslim idüp elinden bir temessük alasınız." Bu yazı üzerine akar sular dunırdu. Deli Bekir Bedesten başına yıkılacakmış sandı. Hüsam Efendi bir gün içinde bu mutemet kâhyayı nereden bulmuştu? Efendi kimden, niçin, nereye kaçıyordu?..

Her yerde meraklı, mütecessis kimseler bulunur, Deli Bekir

Bedesten'den adeta boynu bükük bir yetim gibi çıkarken yanma on altı-on yedi yaşlarında bir oğlan yaklaştı. Bütün çıraklar gibi başında beyaz keçe külah, çıplak ayaklarında takunya, sırtında bindallı mintan, belinde al yün kuşak ve dilberce bir oğlan, gözleri zekâyla pınl pırıl:

- Ağa, dedi, ben o hurçlan alıp giden adamların peşine düştüm...

Deli Bekir'in bükük boynu dikildi, gözleri açıldı:

- Bre tez söyle nereye gittiler?

- Nereye gittiklerini bilmem, Bedesten'den çıktılar, kuşlu kapıdan, çarşıdan da çıkıp Esirciler Ham önünden koca taş direğin dibinden Divanyolu'na vardılar, oradan Gedikpaşa'ya gittiler, Gedikpaşa'da bir sokak içinde iki yağız at koşulu bir Sarayı Hümayun harem koçusu dururdu, hurçlan ona koydular, hamallar, kâhya, hepsi o koçuya bindiler, arabacı koçuyu yokuş aşağı sürdü gitti.

Çırak oğlanın anlattığı Deli Bekir'in zihnini büsbütün karıştırdı. Ortaya bir de saray arabası çıkmıştı. Alelacele taşraya gideceğini yazan kadı efendinin saray harem arabasıyla ne gibi bir münasebeti olabilirdi ?.. Araba Gedikpaşa'dan Kumkapı'ya doğru inmiş, bir saray arabasının o taraflarda ne işi vardı ?.. Deli Bekir Eyüplü arkadaşının yüzüne baktı, bu bakışta bir rica vardı, ferasetli adam "Haydi bir yol Kumkapı'ya gidelim" dedi.

Aynı yolu takip ettiler, o zamanlar koca taş direk denilen zamanımızın Çemberlitaşı dibinden Divanyolu'na vardılar ve Gedikpaşa'dan Kumkapı'ya inmeye başladılar.

Deli Bekir yolda bir ara durdu. Kadı efendiyi niçin arıyordu sanki?.. Yirmi beş yıl, dile kolay! Canla, başla, sadakatle hizmet etmişti. Alelacele taşraya gidiyormuş, yanında ağırlık bu sadık Deli Bekir miydi?.. Hani sokak ortası olmasa çocuk gibi ağlayacaktı. Kadı efendi olmayınca aç mı kalacaktı? Hayır, yirmi beş yıl soğan

ekmek ve peynir ekmek yemeye alışmış adam koca istanbul'da iş ıiıi bulamazdı, kırk yaşmda, gücü kuvveti yerinde, okuma yazma bilir... işte bunu düşündüğü zaman yüreği sızladı. Onu yıllarca çul çaput içinde, yalınayak gezdiren, ona soğan ekmek yediren Kara Hüsam Efendi, Deli Bekir'in kafasını giydirmiş ve beslemişti; yüreği minnetle sızladı. Yol arkadaşı ferasetli, akıllı adamdı, ama onun bu duygusunu anlayacak irfana sahip değildi:

- Evi de hizmetine karşılık sana bırakmış olacak, dedi.

Bekir "Lanet olsun evine de kendisine de" diyemedi. Kara Hüsam Efendi'nin bir namusu vardı ki, o eğilmez çeliği ancak o bilirdi. Altın hurçlannı birkaç saat içinde tanıdığı bir adama aldıramazdı, efendinin mutemedi yalnız, yalnız kendisiydi. Ama yazı efendinin yazısıynuş, mühür de efendinin mührü, varsın olsun ! Deli Bekir bir kördüğüm karşısındaydı. Kumkapı'dan hiçbir şey öğrenemeden Eyüp'e dönüp eve girdiğindedir ki, kendisini ilk defa yapayalnız hissetti. Fakat içinde bir kuvvet vardı, bu kördüğümü çözecekti.

Hacı Takiyyüddin Zenbur

Cava Müslümanlanndan Hacı Takiyyüddin Zenbur İstanbul'a, hilafet makamı ve âlemi İslam'ın abı ruyudur diye ziyarete gelmiş, şehrin güzelliğinden ve insanlarının nezaketinden hoşlanarak ikametini bir yıldan fazla uzatmış, hatta ufak tefek ticaret işleriyle meşgul olmuştu. Ve nihayet memleketine gidip bir ana, iki kan, üç evlat, birkaç da sadık ve emektar bendeden ibaret ev halkını, yükte hafif pahada ağır eşya, mücevherat ve nakdini alarak İstanbul'a dönmüş, Samatya'da Davutpaşa Iskelesi'nde güzel bir bahçe ve konak alarak yerleşmişti.

Âlim adamdı, fazıl adamdı, ehli dil, ehli sohbet adamdı; fevkalade misafirperver, hayırperverdi, kısa zaman içinde semtin sevilen ve sayılan bir siması, eşrafından olmuştu. Cavalının konağı, İstanbul'un ilim ve irfan mahfillerinden biri oldu. Devrin uleması, üdebası, şuarası Hacı Takiyyüddin Zenbur'un konağında sık sık toplanır oldular ve onun sohbetlerinden zevk, nakış aldılar. Çok gezmişti, çok görmüştü, sözleri daima renkli, tatlı, canlı, mevzuan da işitilmemiş şeylerdi, hep taze konuşurdu. Hafızası, Fars ve Arap edebiyatı kütüphanesiydi. Ve derlerdi ki, çay ancak Cavalının konağında içilir ve pilav ancak Hacı Takiyyüddin Zenbur'un sofrasmda yenilir.

Beyaz çay çok buruk, keskin kokuluydu, ağza bir küçük topak ballı amber alınır, öyle içilirdi, tatlı bir sekir verirdi. San çay, lezzeti bunıkça, kokusu baygm, ağza bir kaşık tarçınlı bal alınarak içilirdi. Kırmızı çay, ki İstanbul'da zürefa "tavşankanı" derdi, Cavalının çaydanlığında sihirli bir ıtır alırdı.

Pilavlar esrarengizdi. Koca gümüş sininin ortasına dört lenger pilav konulur, ilk nazarda hepsi bembeyaz, pirinç tane tane, sanılır ki aynı pilavı dört kaba dağıtmışlar, fakat yenildiği zaman biri tarçınlı, biri karanfilli, biri biberli, biri de sadedir; baharların ıtnnı pirince sindirmek Cavalının sırndır.

Cavalı İstanbul'a yerleştikten soma bir müddet baharatçılık, attarlık yapmıştı, zevk almamıştı, şikâyetinin başlıca sebebi müşterilerinin çoğunluğunu ayaktakımının teşkil etmesiydi. Dükkânı on altı yaşındaki büyük oğluna devretti, yanına da İstanbullu ve tecrübeli bir aktan ortak olarak koydu. Kendisi de Samatya'daki konağına çekildi. Hazırdan mı yiyecekti? Hayır, kendisine pek temiz, pek tatlı ve servetine denk bir iş seçmişti: mücevhercilik! Bu iş, memleketinde babasının işiydi. İstanbul'a gelirken milyonlar değerindeki koleksiyonunu, sureti mahsusada kendi eliyle yaptığı bir bakır kazanın içinde kaçırmıştı. Bu koleksiyonda üç taşı vardı ki, onları da yanından hiç ayırmazdı, bir altın kutu içinde altın zincirle, muska gibi boynunda taşırdı, görenler de muska sanırdı, bu taşlara kendisi tarafından verilmiş isimler "Kûhi Kaf", "Semender" ve "Lali Müzap"tı. Birincisi 999 kırat muhteşem bir zümrüt, diğer ikisi de 800 ve 810 kıratlık muhteşem birer yakuttu. Bunlardan her biri Mısır hazinesi değerindeydi, bir aileyi üç kuşak refah içinde beslerdi.

Takiyyüddin'in bu üç taşını ailesi efradı da bilmezdi. Babasının tek evladı olduğu için, adam haleti nezinde, bu muazzam hazineyi altın mahfazısı içinde oğlunun boynuna kendi eliyle takmıştı.

Cavalı kısa bir zaman içinde istanbul kuyumcu ve mücevhercileri arasında bir şöhret oldu. Bir taşın kıymetini bir bakışta tayin eden bir mütehassıstı. Sonra sofrası kadar zengin ve sohbeti kadar tatlı bir zevke sahipti: hangi taştan ne yapılır, onu bilir, tayin ederdi, mesela, murassa bir kemer tokası için gösterilen bir elmasa "Hançer kabzasına koy da gör!" derdi. Bedesten mezadından bir çift zümrüt küpe alır, temiz taşlardır, fakat o küpelerin daha âlâları her zaman bulunabilir. Cavalı küpeyi bozar, taşlan alır, evinde çalıştırdığı iki usta Ermeni kakmacıya kaşık sapı olarak hurda yakutlardan ve altından iki gül yaptınr ve bu iki zümrüdü de yekpare birer yaprak halinde o güllerin bir kenanna yerleştirir; saplan da biri pilav biri hoşaf için gergedan boynuzundan iki kaşığa geçirtir, kaşıklar derhal nadide bir çift olur ve gönderildiği Sarayı Hümayun'dan geri gelmez, parası gelirdi.

En zengin Musevî mücevherciler, Cavalının yanında acizlerini anlamışlardı ve Osmanlı Sarayı'na mücevher satımı işini elden kaçırmışlardı, aman dileyip Hacı Takiyyüddin'e sığınmak mecburiyetinde kalmışlardı. Saraydan küpe, yüzük, bilezik, gerdanlık gibi şeyler istendi mi, Cavalı, "Bende yok, falan bezirgâna gidin" diyerek arada onlan da korurdu.

1595 yılının sonbahanna doğruydu, Sarayı Hümayun'dan, bizzat Valide Sultan tarafından Cavalıya iki murassa kemer ısmarlanmıştı. Kemerlerin resmini Hacı Takiyyüddin şöyle çizmişti: birinde bir sıra tavuskuşu, başlan iri hürmüz incilerinden, sorguçlan zümrüt, gövdeler, birer aşın hurda yakuttan ve hurda zümrütten, kuyruklan da zümrütle yakut ve hurda elmas kanşık; tokanın iki parçasına da kuş yumurtası büyüklüğünde iki zümrüt koyacaktı. Kemerin ikincisinde tavuskuşları yerlerini güllere, sümbüllere, lalelere ve karanfillere terk etmişti.

Böyle ağır mücevher sipariş veya taleplerinde Cavalı, saraya

kendi giderdi. Kendi başına büyük servet olan bir murassa kemeri, hançeri, o zamanlar pençe denilen zamanımızın plak iğnesini, herhangi bir adama emanet edemezdi. Saraydan da kendisini çağırmak ve alıp getirmek üzere hemen daima Zülüflü Baltacılar Ocağı'ndan Rıdvan Bey gönderilirdi; gayet yakışıklı, melek kadar güzel, söz ve sohbet bilir kişizade bir gençti.

Baltacı Rıdvan Bey Hacı'nın daveti üzerine birkaç sefer Samatya'daki konağa yemeğe gelmiş, hatta bir seferinde gece yatışma alıkonulmuştu. Hacı Takiyyüddin ona evladı nazanyla bakardı; küçük, fakat temiz birkaç parça mücevher de hediye etmişti.

Birinci teşrin ortalanndaydı; gece başlayan yağmur sabahleyin de dinmemiş, durmadan yağıyordu. Gök karanlık, deniz bulanık, hava iyice serindi. Hacı Takiyyüddin Zenbur'un canı sıkılmış, müsekkin beyaz çayını içiyordu. İki murassa kemer taahhüdü üzere üç gün evvel bitmiş, tülbentlere sarılmıştı. O sabah Rıdvan Bey gelecek ve beraberce saraya, Valide Sultan hazretlerine gidip teslim edeceklerdi.

Uğursuz araba

Samatya'daki konakta bir telaş vardı, çünkü Hacı Takiyyüddin bu saray seferlerinden her dönüşünde bir kurban kesmeyi âdet edinmişti. Demek ki Cavalının kimseye açamadığı bir korkusu vardı. Samatya'dan ta Sarayı Hümayun'a atla nasıl gidilirdi ? Ne kadar zengin olursa olsun, kendisi gibi esnaftan kimselerin arabaya binmesi yasaktı. Hacı Takiyyüddin "Bunlar deli değil ya, hava açılır, Rıdvan'ı öyle gönderirler" diye düşünürken Cavalının konağı önünde şakır şakır altın yaldızlan, alınlan sorguçlu yağız atlarla bir saray koçusu durdu, fakat içinden Rıdvan Bey değil, yine Zülüflü Baltacılardan başka bir dilber delikanlı çıktı. Rıdvan güzellikte bu çocuğun eline değil, ayaklarına bile su dökemezdi. Hacı Takiyyüddin'e:

- Rıdvan hasta, beni gönderdiler, valide hazretleri selam eder, sizi ve mücevher kemerleri isterler, zatınıza hürmetten kanunda olmadığı halde koçu gönderildi... dedi.

Hacı Takiyyüddin Zenbur tülbentlere sanlı iki murassa kemeri aldı ve güzel Baltacı neferiyle beraber koçuya bindi.

Konağa bir saray koçusu ilk defa geldiği için Cavalının ahır hizmetkârlanndan iki delikanlı da yağmura rağmen kapı saçağı altına çıkmışlardı. Bu gençlerden biri:

- Böyle yağmurlarda Aksaray Deresi diz boyu yükselir, köprüden de bu koçu geçmez, köprü dardır, dereden geçmesi gerek ki tekerleklerin tümü çamura bulanır, bu araba Aksaray Deresi'ni geçmemiş, dedi.

Aksaray Deresi'ni geçmemiş demek, araba saraydan gelmiyor demekti.

Ayaktaşı:

- Hadi ulan ahmak... dedi, saray koçusu bu, tekerleğinin tümü çamur olur mu ?

Ahır uşaklan daha kapı önünden çekilmemiş ve tekerleklerin çamur münakaşasını bitirmemişlerdi ki, yağmur şarıltısı altında bir at nah şakırtısı işittiler. Hacı Takiyyüddin'i götüren arabanın kaybolduğu köşeden doludizgin bir süvari belirdi ve Cavalının konağı önünde durdu. Altındaki hayvan dizkapaklanna kadar çamura bulanmış olan atlı Zülüflü Baltacı Rıdvan Bey'di. Her zaman olduğu gibi izzet ve ikramla karşılandı, ama Rıdvan Bey'in gelişi konakta bir merak ve telaş uyandırmıştı, öylesine ki bunu delikanlı da fark etti:

- Hayrola?.. Hacı Efendi nerede?., diye sordu.

Konağın yıllık misafirlerinden, postunu selamlığın en güzel odasına sermiş, kendi kendisine fahrî teşrifatçılık payesi almış Sivaslı bir halk şairi, şiirlerini "Şarabî" mahlasıyla yazar Mutafzade Renizi Efendi az evvel bir doluyla mahmurluk bozduğu için gözlerini açtı: "Rıdvan Bey oğlum, Hacı gitti..." dedi.

Rıdvan Bey donakaldı, nereye gitmişti?.. Cavalı ani olarak ölmüş müydü ?.. Kalender şair delikanlının bakışından bu manayı anladı:

- Efendim... dedi, az evvel Sarayı Hümayun'dan bir harem koçusu geldi, Zülüflü Baltacılardan siz bey oğlum gibi peripeyker bir nevcivan zatınızın keyifsizce olduğunu söyleyerek Hacı'yı aldı, götürdü.

Delikanlı şaşırdı. Nasıl koçu ? Kimdir bu güzel Zülüflü ? Hastalık da ne münasebetle çıkarılır?.. Üstelik kendisini hacıyı almak için değil, Cavalının yağmur altında saraya gelmemesi için göndermişlerdi, tufan dininceye kadar Samatya'da kalacak, sonra Hacı'yı alıp getirecekti. Aksaray Deresi'ni sel basmış, ahşap köpıü selin sürüklediği ağaç dallarıyla tıkanmış, Rıdvan Bey köprüyü güç geçmişti. Valide Sultan Rıdvan'ı yolladıktan sonra kemeri görmek arzusuna kapılmış olabilir ve Cavalıya fevkalade itibar eseri kanun hilafına bir harem koçusu da yollanabilirdi. Ya bu araba dereden nasıl geçmişti ? Sel, onu atlarıyla beraber alıp denize götürebilirdi ki Rıdvan Bey'in atı, sel ortasında kalmış olan köprü başlarına kadar diz boyu sulu çamura batmış, çıkmıştı, sel sürüklemese araba derenin batağına gömülürdü. Hele "Rıdvan hastadır" sözü delikanlıyı büsbütün kuşkulandırdı.

Güzel Baltacı, yolun zahmet ve tehlikesinden yılmadı, ters yüzüne saraya döndü ve hadiseyi kızlarağasına anlattı. Saraydan araba ve ikinci bir adam gönderilmemişti. Yağmur mütemadiyen şiddetleniyordu, artık tufanı andırır olmuştu. Bu sefer yanına bir de kapıcıbaşı katılan Rıdvan Bey ikinci defa olarak Samatya'ya yollandı, artık dönmeyecekler, gece orada kalacaklardı. Aksaray tamamen su altındaydı, iki genç adam, nerede ise suya gömülmek, belki çökmek üzere olan köprüyü ölümü göze alarak geçtiler. İki saray adamı, Cavalının konağına, zengin mücevhercinin sarayca aldırılmadığını resmen tebliğ ettiler, bu haber üzerine konak halkının halini tarife lüzum yoktur. Hacı Takiyyüddin'i çıkıp aramak imkânsızdı. Yol bir dere, bahçe göl, konağın alt katını da ayak bileklerini aşan bir su basmıştı. Pek tabiîdir ki o gece Hacı Takiyyüddin Zenbur'un konağa dönmesi beklenemezdi. Ertesi gün de kendisinden haber alınamadı, aradan haftalar, aylar geçti... gitti, gider, dahi gider.

Kaybolma vakasından bir hafta somaydı, mücevhercinin aranması için Divanı Hümayun'dan Yeniçeri Ağalığı'na bir ferman gönderildi, ağa da Samatya Kolluğu'na emir verdi, çorbacı tahkikatım yaptı, mahut saray koçusunu konak halkından başka kimse görmemişti, hadisenin resmî safhası böylece kapandı.

Fakat iki ay sonra şiddetli bir lodos fırtınası Yenikapı ve Samatya semtlerini heyecanla çalkalandırdı. Lodosla kabarmış Marmara dalgalan sahile bir saray koçusunun yan parçalanmış enkazı ile iki yağız at leşi ve bir insan naaşı atmıştı. Naaş, ancak sağ pazısındaki bir altın pazıbentle teşhis edilebildi, meşhur mücevherci Hacı Takiyyüddin Zenbur'du, esvabı çürümüş, dökülmüş, vücudunun birçok yeri bilhassa yüzü balıklar tarafından didiklenmiş ellerinin ayaklarının bazı parmaklan kopmuştu. Hacı'nın boynundaki altın mahfazalı muska ile tülbende sanlı murassa kemerler yoktu. Demek ki Cavalı Hacı, o tufan günü bindiği koçuyla beraber Aksaray Deresi'ni geçerken sele kapılmış ve denize sürüklenip boğulmuştu. Ya arabacı ile güzellikte peripeyker genç Baltacı neferi ne olmuşlardı ? Denizin her yuttuğu canı sahile iade etmesi şart değildi. Bununla beraber vakanın üstündeki esrar perdesi çözülmüş değildi. Pek çok kimse, Hacı Takiyyüddin Zenbur'un gayet ustalıklı hazırlanmış bir tuzağa düşürülerek bir cinayete kurban gittiği kanaatindeydi.

Bodrumlu Bâli Kaptan

Hükümet, kaybolan mücevherlerin aranması için dere ağzına ve açıklarına usta arayıcılarla tersane dalgıçları indirtti. Zemin çamur, bataktı, bir şey bulunamadı. Dere ağzından, o müthiş selin sürükleyip boğduğu on yaşlarında bir çocuk naaşı çıkardılar. Aylarca, istanbul'un o semtlerde oturan işsiz güçsüzleri de, sabahın alacakaranlığında sahile koşarak dalgalann atacağı mücevherleri araştırdılar.

O zamanlar istanbul zabıtasının en büyük amiri yeniçeri ağasıydı, şimdiki polis karakollarının yerinde de yeniçeri kolluklan vardı. Fakat yeniçerilerin vazifesi şehrin günlük hayatında asayişi, zapturaptı korumaktı. Görünmeyen parmak izi dünyanın meçhulüydü; hırsızlık ve katil vakaları ağa kapısında vakayi defterine geçmekle kalırdı, asesbaşı ağa, subaşı ağa gibi ikinci kademede zabıta amirleri de bu işi meslek edinmiş, mütehassıs polis değildiler, bu vazifeler, yeniçeri asker ocağında bir kademeydi; yeniçeri, her şeyden önce askerdi. Bütün ağalar, ocak ananesi olarak neferlikten yetişme, çoğu cahildi. Büyük vakalar karşısında asıl suçluyu arayıp bulmaktan ziyade, yeni bir suç karşısında halka gözdağı vermek için garip bekâr uşaklarından, onlar arasında da kavgacı, haşin olanlarından üç beş kişiyi yakalayıp çarşı boylarında "uy-

gunsuz yaramazdır" töhmetiyle idam ederlerdi, bu ağalara böyle ayaktakımından birinin hayatını ifna için sorgusuz siyaset selahiyeti verilmişti. Gazetenin de olmadığı o zamanlarda, mesela Akbıyık'ta işlenen bir cinayet haberi, ağızdan kulağa Topkapı'ya en az beş on günde gelir ve anlatılırdı. Onun içindir ki İstanbul'un sayılı zenginlerinden Bodrumlu Bâli Kaptan, bir akşam Kasımpaşa'da Kulaksız'daki kâşanesinde yaramyla oturmuş sohbet ederken şöyle konuşmaktaydı:

- Efendim, canım, göz göre yaldızlı saray koçularıyla üç maldar kimseyi kaldırırlar, yok ederler, sonra birtakım ayağı yalın rençber ve ırgat makulesi garip yiğitler "uygunsuzdur" diye siyaset olunur, bu gözdağı kimedir anlamam; malımızdan, canımızdan emin değiliz vesselam.

Bâli Kaptan'ın serveti semt halkı ve büyük şehrin denizci, gemici ağzında masal gibi anlatılıyordu. Devrin namlı armatörüydü. Beş kalyon sahibiydi. Bu gemilerin her biri dörder beşer kat ambarlı, ikişer kat yatırma toplu, beşer kat palavra kıçlı ve kıçlarında hamamları, bahçeleri olan, değirmenleri, fırınları bulunan dağ gibi gemilerdi. Her biri limana geldi mi boşalıp dolması altı ay sürerdi. Bâli Kaptan'ın gemilerinden maada han, hamam, dükkân, mahzen, fırın, değirmen, bostan, elli parçadan fazla sade İstanbul'da iradı, akarı vardı. Rint adamdı, mükrim adamdı; gece ve gündüz sofrası açık, kesesi açık, dostu, yaram, fukarası bol adamdı. Servetinin mayasını korsanlıkta tuttuğunu söylerlerdi.

Bodrum'da fakir bir süngercinin oğlu olarak doğmuş; kaşı gözü yerinde dilber çocukmuş, serpilince de şahbaz ve şehlevend bir yiğit olmuş ve bütün o yalı gençleri gibi bir gün soluğu Cezayir'de almış ve Cezayir'in namlı korsanlarından Demirkazık Cafer Reis tarafmdan evlat edinilmiş, bir defa İspanyolların eline esir düşmüş ise de babalığı fidyeyi necatmı vererek kurtarmış; Bâli için şu

kadar bin kor gibi altın ödemiş; nihayet otuz beş yaşlannda da kendi adına ticarete başlamış. Bir gemi on sene içinde dağ gibi dört kalyon doğurmuş.

Beş vakit namazında Müslüman'dı. İstanbul'da Kulaksız'da yerleşmişti. Altmışına merdiven dayamış, erkek güzeli, güçlü kuvvetli adamdı, pazı kuvvetinde karşısına değme delikanlı çıkamazdı. Beş vakit namazında Müslüman'dı, ama ham sofu değildi, nigâr ve civanla ülfet ve sohbeti ruhun gıdası bilirdi; peripeyker cariyeleri, afitap misal köleleri vardı. Fakat korsanlıktan yetişme olduğu için, elin pilici ona sülün görünürdü. Mesela meclisinde "Falan zata gitmiştim, Köroğlu'nun ayvaz şahı gibi bir şaraptar civanı vardır ki dilbeste ve hayran oldum" dediler mi, üç gün üç gece yemekten, içmekten kesilir, gözüne uyku girmez, ne ederse eder, dolap kurar, ağ atar, o civanı kendi kapısına ayartır alırdı, ama kendi kölelerinden mesela bir Maltız dönmesi Firuze Ali'nin eline değil de ayağına su dökemezmiş, orasını görmezdi.

İstanbul esircilerinin Bodrumlu Bâli Kaptan'dan yıllık aidatı vardı, bu parayı bahşiş olarak alırlardı, buna karşılık ellerine düşen kızları ve oğlanları evvela bu naıulı zengine gösterirler, eğer o beğenip almazsa satışa arz ederlerdi. Her sene dört beş köle ve cariye azat ederdi. Bâli Kaptan'a satılmak bahtiyarlığına uğrayan bir kız ve oğlan için esaret en çok üç beş yıl sürerdi ve muhakkak hürriyetine genç yaşmda kavuşurdu. Azat ettiği oğlanlara sermaye, kızlara çeyiz verirdi. Konaklı yalılı, atlı arabalı kimseler gelinlik kızlarından bahsedecek olsalar "Bâli Kaptan gibi çeyiz düzdüm" diye övünürlerdi. Her sene Tersaneyi Amire'ye büyük yardımlarda bulunurdu. Bedesten'de kilitli mühürlü sandıklan, bu sandıklann içinde mücevheratı, nakdinden başka külçe halinde altım gümüşü vardı. Devlet gibi adamdı.

Fakat Bâli Kaptan'ın elinde daha başka bir şey vardı ki dillere

destan olmuş, lakin nerededir kimse bilmez, Zümrüdüanka kuşu gibi kimse görmemiş, "her biri fındık büyüklüğünde siyah inciden bir gerdanlıktır, yüz otuz dört siyah incidir ki yeryüzünde padişahlar, krallar hazinesinde misli yoktur" denilirdi.

Dede Osman adında bir kibar dalkavuğu bir yıldan beri Kulaksız'daki konağa sık sık gelmeye başlamıştı, "neyzendir" derlerdi, ney üflediğini gören yoktu. Mevlevî abası ve sikkesi içinde dolaşırdı, fakat Mevlevî dergâhlarının eşiklerinden içeriye adım atamazdı, kabul edilmezdi. Gençliğinde Konya Mevlevîhanesi'nde çileye girmiş, dede olmuş, fakat dervişlik şamna layık olmayan tavır ve hareketleri yüzünden tart edilmişti, ama o kisvesini değiştirmemişti, sadece Osman Dede bir "Dede Osman" olmuştu. İki kelimenin yer değiştirmesi pek manalıydı.

İstanbul'a geldikten sonra büyük şehrin kibar konaklarının eşiklerini aşındırmaya başlamıştı. Dergâhın kovduğunu konak kovamadı; Tahtakale, Küçükpazar, Sultanbeyazıt, Sultanahmet, Kadırga Limanı, Yenikapı, Kumkapı gibi semtlerde bekâr odalarında, hanlarda ve kahvehanelerde dolaşır, kaşı gözü yerinde, boylu boslu, eli ayağı düzgün garip bekâr uşağı yiğitlere kibar kapılarında hizmet bulurdu, "Günahı boynuna, muhabbet tellalıdır, nazenin dul hanımlara ve mahbup dost küberaya taze uşak getirir" denilirdi. Bazıları daha açık "Kazığa vurulacak miilhit, zındıktır" derdi.

İki esrarengiz cinayet

Dede Osman, kısa bir zaman içinde rint ve mükrim, ehlizevk ve ehlikeyf Bâli Kaptan'ın adeta mutemedi oldu. Kapıdibi dalkavukluğundan, meclisinde oturur söz sahibi yaranı arasına girdi. Dedenin kanşık mazisi hakkında Kaptan'ın nazarı dikkatini celbeden kimseler olduysa da zengin ve muhakkak ki civanmert adam "Fakire ilişmeyin" diye bütün ağızları kapadı.

Bir gün konakta at uşağı olarak Ali adında bir genç peyda oldu. Aslı Bulgaristanlı, Tırnova taraflarından, uzun boylu, yüzüne bakılamayacak kadar dilber, bir esmer güzeli, masum bakışlı ağzı var dili yok, son derece edepli, on dokuz yaşlarında tığ gibi bir oğlandı. O asrın şairlerinden olup divanında hep Rumeli güzellerini övmüş olan Edirneli Nazıui şu müstezadını bu çocuk için söylemiştir deseler herkes inanırdı:

"Ah, ol güzelin gözleri bir yıkıcı tatar
Bulduğun talar.
Ha durmaz ider gönlüm evin göz göre yağma
Her çağ işi kavga.
Caniyle sevübdür seni sen sevgiilü canı
Bu Nazmi bil anı.

A sevdiğim, a sevdiceğim, a güzelim a
A gözleri ala. "

At uşağı Ali'yi Dede Osman getirmişti. Ahır odalarında sair seyis ve yanaşmaların yanında yerleştirildi. Vazifesi, Bâli Kaptan atla, ki kendisine ata binme imtiyazı verilmişti, limana veya tersaneye indiğinde atının yanı sıra yürümek, icabında peşi sıra koşmak ve Kaptan döniinceye kadar atını muhafazaydı. Konakta kendi boyundan olanların hepsiyle iyi geçinen, ateşe bas deseler basan Tırnovalı Ali, başta velinimeti gelmek üzere herkesin sevgisini kazandı. Dilber at uşağı konakta kapılanalı bir ay olmuştu ki Dede Osman ortadan kayboldu. Bâli Kaptan evvela merak, sonra telaşa düştü. Nihayet bir gün konağa bir haber geldi: Dede'yi öldürmüşler...

Cesedi Okmeydanı'nda, meydanın Kâğıthane vadisine doğru inen yamacında bir hendek içinde, köpekler tarafından didiklenip parçalanmış bir halde bulmuşlar.

Buna evvela kimse inanmamıştı. Dede gibi uysal, tatlı dilli, fakir bir adamı kim ve ne için öldürebilirdi ? O zamana kadar aleyhinde bulunanlar da acıdı. Herkes şu ihtimal üzerinde durdu: Dede Osman levent makulesinden bir uygunsuz gencin gadrine uğramıştı.

Fakat arası çok geçmedi, Kasmıpaşa'yı, hatta bütün limanı şaşırtan bir başka vaka oldu. Bâli Kaptan, İstanbul'un en zengin armatörü bir akşam konağa dönmedi. Yalmz o değil, at uşağı Tırnovalı Ali de dönmedi. İki üç gün sonra, Dede Osman'ın cesedinin bulunduğu hendekten şöyle iki yüz adım kadar ileride Bâli Kaptan'ın ölüsü bulundu. Zengin adam, bir donca, hemen çırılçıplak soyulmuştu. Ayağındaki yemenisine, çorabına varınca alınmıştı.

Kaptan'ın kaybolmasından bir gece evvel yağmur yağmıştı, yer

çamurdu. Çamurdaki ayak izleri, bu cinayetin takibine memur edilen Kasımpaşa Mahkemesi naibi ile tersane başçavuşuna şöyle bir hüküm verdirtti:

Çamurda katır ayağı izleri ile çıplak bir erkek ayağı izi vardı. Buraya katırla gelmiş olan adam kim ise, sağ ayağının altıparmakh olduğu izde aydın görülüyordu. Ve gayet kocaman bir ayaktı, belliydi ki sahibi de dev yapılı bir insan olacaktı. Adam Hasköy tarafından gelmiş ve yine o tarafa dönmüştü. Kaptan başka bir yerde öldürülmüş ve naaşı bir katır üstünde buraya getirilip atılmıştı. Fakat naip efendi de çavuş ağa da kendi kendilerine şu suali sormuşlardı: Bâli Kaptan Haliç sahiline yakın bir yerde katledildiğine göre, cesedi, ayaklarına ve boynuna birer taş bağlayarak denize atmak suretiyle niçin yok etmemişlerdi ? Niçin Dede Osman vakasından sonra ilk aranacak yerlerden birine bırakmışlardı ?

Bâli Kaptan'ın katli pek esrarengizdi. Bir düşmanı olduğu ağzından hiç işitilmemişti. Fakat ilk emareler Kaptan'ın bir intikam duygusuna kurban gittiğini gösteriyordu. Kaptan çok zengin adamdı, lakin cümle âlem bilirdi ki kesesinde ancak fukaraya sadaka verebilecek bir para taşırdı. Üzerinde çok kıymetli şey, sağ elinin orta parmağındaki bir zümrüt yüzüktü, sokağa atılsa bin altın ederdi. Kaptan'ı öldürdükten soma bir donca soyan, hatta ayaklarından çoraplarım dahi alan katil bu yüzüğe dokunmamıştı, cesedin parmağında bulunmuştu. Görmemiş olmasına ihtimal verilemezdi. Esrar perdesinin büklümleri burada bitmiyordu. Kaptan'ın atı ne olmuştu ? Ve at uşağı Tırnovah Ali oğlan ne olmuştu ? Konağa dönmediğine ve ölüsü de efendisiyle beraber bulunmadığına göre bütün şüpheler onun üzerinde toplanıyordu. Efendisinden daima iyi muamele gören delikanlı bu işi ancak para için yapabilirdi. Bu takdirde Bâli Kaptan'ın üzerinde en kıymetli şey olan yüzüğü niçin almamıştı?.. Acaba korsanlıktan gelme Bâli

Kaptan'ın bu dilber uşağa karşı gizlice bir tecavüzü oldu da oğlan intikam mı almıştı? Bu da varit olabilirdi, bu yönden iki cinayeti bağlamak da mümkündü, Ali, muhakkak ki büyük bir para karşılığı, Kaptan'a ram olmak zorunda kaldıktan sonra evvela kendisini bu kapıya getiren Dede Osman'ı öldürmüş, sonra da Bâli Kaptan'ı katletmişti, fakat, kaptanın cesedinin yüklenip getirildiği katır nereden çıkıyordu? Ve katırın ayak izleri yanında, sağ ayağı altıparmaklı yalınayak izleri kimindi? Konaktaki yanaşmalar sorguya çekildi, hepsi ittifakla:

- Tümü gün yalın gezer, Ali'nin ayağını gördük, biliriz, gayetle düzgün ayaklan olup altı pannağı yoktur, kendi ayaklanmız gibi biliriz, dediler.

Hatta uşaklardan biri:

- Bir gün iddia ettik, ölçüştük, Ali'nin ayağı benimkinden küçük çıktı, dedi. Bu genci vaka yerine götürüp mahut iz üzerine bastırdılar, artık kurumuş azıcık da küçülmüş olan iz üstünde çocuk ayağı gibi kaldı. Ama Ali neredeydi?..

Bâli Kaptan'ın, bir cinayete kurban gitmesi İstanbul'un bütün ticaret âlemini, tersane muhitini ve denizcilerini fevkalade müteessir etmişti. Bu arşi milyoner armatör vâris bırakmadan ölmüştü. Kalyonlan, bütün emlaki, akan, konağı, eşyası, nakdi Hazine'ye kalıyordu. Cariyeleri ve köleleriyle bekâr hayatı yaşamış olan Kaptan bir vasiyetname de yazdırmamıştı. Esrarengiz cinayeti herkesi şaşırtan bir haber takip etti, öyle ki adeta cinayet unutuldu.

Bir veraset davası

Divanı Hümayun bizzat başdefterdar efendiyi, yani Maliye bakanını arşi milyoner armatörün servetinin tespitine ve nesi varsa Hazine adına müsadereye memur etti ve işe konaktan başladı. Konakta bulunan kadınlı erkekli altmış kadar can, birbirlerini şahit göstererek zatî eşyalarını alıp çıktılar. Kırk kadar cariye ve köle de, efendileri tarafından kendilerine bağışlanmış eşya vesair kıymetli birkaç parça mücevher, asım takımla satılıp bedelleri Hazine'ye irat kaydolunmak üzere esircibaşıya teslim olundu. Fakat tam bu sırada, konağın eşyası yazılıp tespit edilirken, Bâli Kaptan'ın meşhur evladı olarak ileri sürülen dört aylık bir erkek çocuk adına, Divanı Hümayun'a bir dilekçeyle müracaat edilerek bir veraset davası açıldı. İşiten hayret içinde kaldı. Ortada Hazine'nin milyonluk menfaati olduğundan, meselenin tetkikine, davanın niyetine devletin en büyük iki hâkimi, Rumeli ve Anadolu kazaskeri efendiler memur edildiler.

Divana dava dilekçesini veren on sekiz yaşında Hüsnüşeb adında bir Çerkez kızıydı. İki sene evvel İstanbul'un tanınmış esircilerinden Çevriye Hatun tarafından Bodrumlu Bâli Kaptan'a satılmış ve Kaptan tarafından Fındıklı'da bir konak yavrusu satın alınarak yerleştirilmişti; konağın tapusu da kızın adına alınmıştı.

Kaptan haftada bir veya iki gün bu konağa geliyordu. Gece kaldığı yoktu, fakat bazı günleri sabahtan akşama kadar Hüsnüşeb'in aguşı muhabbetinde geçiriyordu. Konakta kızın hem hizmetkârı, hem de muhafızı olarak bir kâhya kadın, bir aşçı kadın, iki uşak ve bir de kapıcı vardı. Bâli Kaptan ölümünden dört ay evvel kendisine bir erkek evlat doğuran Çerkez kızına Galata Mahkemeyi Şeriyesi'nde dört şahit huzuruyla nikâh kıydırmış ve bir nur topu gibi oğlan olan çocuğun kendi evladı olduğunu tescil ettirmişti. Mahkemedeki şahitlerden biri de maktul Dede Osman'dı. Diğer üç şahit piyasanın tanınmış simalarıydı, yelkenciler kâhyası Uzun Ali Ağa, kürekçi esnafının ileri gelenlerinden Amasralı Mehmet Ağa, Fındıklı hamamcısı Alacalı Ahmet Ağa; üçü de tanınmış, namuslu, zengin kişilerdi. Kazasker efendiler "Sizler Bâli Kaptan'ı kadimden tanır mıydınız?" diye sormayı düşünmediler; onlar da, "Kaptan'ı evvelden tanımazdık, bize bu şahitlik hizmetini teklif etmezden ancak birkaç hafta evvel tanışmıştık" demeyi zait gördüler. Çerkez kızı divana verdiği dilekçeye iddiasının vesikalarını eklemişti, biri kendisinin Kaptan'a satış muamelesi kâğıdı, diğeri de Kaptan'ın çocuk doğduktan sonra, nikâhın akdi günü eline verdiği azat kâğıdıydı; armatörün sair evrakındaki mühürleriyle tatbik edildi, kıl kadar farksız Kaptan'ın mührüydü. Hüsnüşeb, kendisine hemen her gelişinde, evvela sahibi, sonra kocası sıfatıyla Bâli Kaptan tarafından verilmiş mücevherlerinin de bir listesini sunmuştu ki, bu giranbaha şeyler, hakikaten ancak onun gibi bir arşi milyonerin hediyeleri olabilirdi. Esirci Çevriye Hatun bu kızı, parmağında bir gümüş halka ve boynunda bir dizi mercanla satmıştı. Kazaskerler bu veraset davasıyla dört ay kadar uğraştılar. Fındıklı halkı takım takım divana gelerek Hüsnüşeb Hatun'un Bâli Kaptan'ın cariyesi, çocuk dünyaya geldikten sonra da nikâhlı karısı olduğuna Allah nzası için şahitlik etti, Kaptan'ın haftada bir veya iki

defa konağa geldiğini söylediler, yalnız şahitlerden biri "Kaptan yaşlıca kız ise torunu yerinde olduğundan ve Bâli Kaptan erbabı iffetten bulunduğundan kemali hicapla bizim Fındıklı'ya her gelişinde yüzünü bir Hint şalıyla örterdi" dedi. Bâli Kaptan'ın da yaz ve kış omzuna daima bir Hint şalı atarak dolaştığmı cümle âlem bilirdi. Şalı da tarif ettiler, rengine, nakşına varınca tuttu.

Galata Mahkemesi naibi de "Mahkemeye günde şu kadar âdem gelir ama ben Bâli Kaptan'ı şahsen tanırım, dört ay evvel Müslim ve müstakim dört şahit huzurunda bizzat merhum Bâli Kaptan ikrarıyla nikâhı ve Hüsnüşeb Hatun'dan doğma Yusuf nam oğlancığın Bâli Kaptan sulbünden veledi sahihi olduğunu tescil ettik..." dedi. Bâli Kaptan'ın sair bendegânı dinlendi, bir kısmı "Bu hususta bir şey bilmeyiz, bildiğimiz bizim reisin bekâr olduğuydu" dedi. Bir kısmı biraz tafsilat verdi, "Son zamanlarda Dede Osman Kaptan'ın mutemedi olmuştu, bir gün ağzından bu konağa yakında, kucağında nur topu gibi bir oğlancıkla bir hatunumuz gelecek. Aman velinimetimiz Kaptan duymasın, beni öldürür, dediğini işittik. Lakin bizler efendimizin sohbeti hassına iştirak edecek mertebede kişiler olmadığımızdan Dede'den işittiğimizi merhuma sormayı hadnaşinaslık bildik" dedi.

Ölüm hak, miras helal... Akan sular durdu, Divanı Hümayun'un iki büyük hâkimi, Çerkez Hüsnüşeb Hatun'un dört aylık oğlu Yusuf'u Bodrumlu Bâli Kaptan'ın oğlu ve tek mirasçısı olarak kabul etti. Sabi, milyonları aşan bir servetin sahibi oldu. Hazine adına müsadere hükmü iptal edildi; servetini ve babasının işlerini idare etmek üzere de erbabı namustan ve büyük şehrin tanınmış armatörlerinden Cafer Reis'in riyasetinde üç kişilik bir vasi heyeti kuruldu. Cafer Reis bu işi büyük hâkimlerin rica ve ısrarı üzerine istemeyerek kabul etti. Fakat çocuğun anasını görünce neye uğradığım bilemedi.

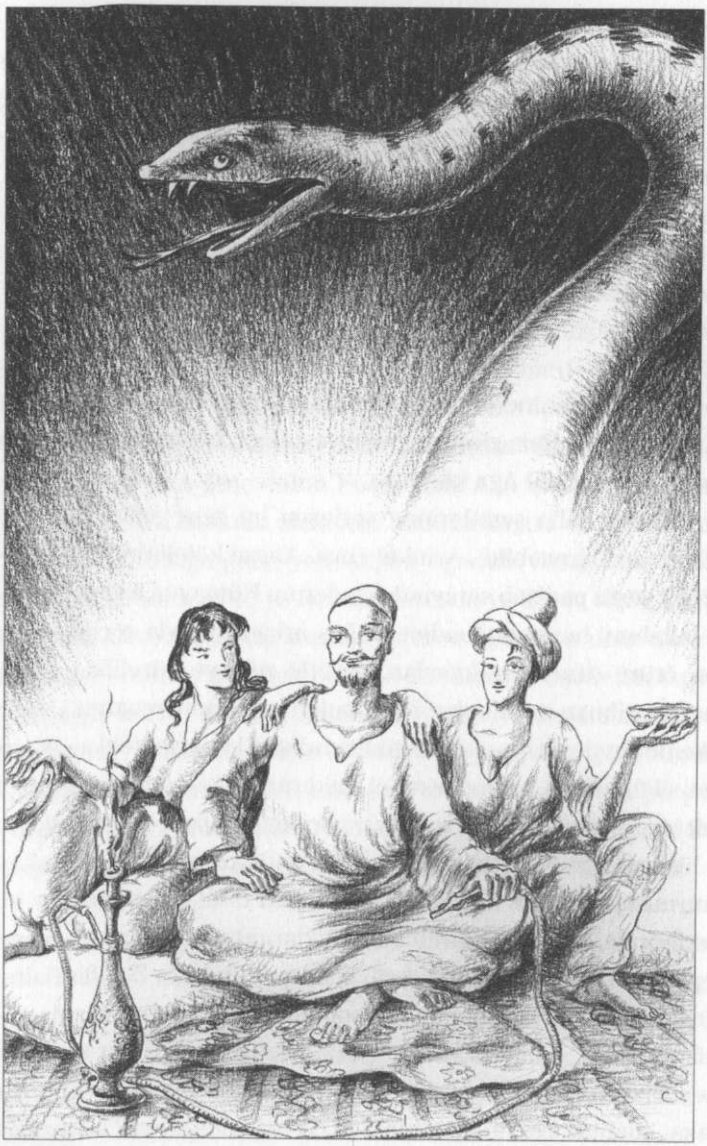
Kadının sırtında endamının hiçbir çizgisini belli etmeyen bol bir ferace vardı. Fakat baş ve yüz yaşmaklan arasında bir çift zümrüt gibi göz parlıyordu ki, Cafer Reis bu şaşaanın karşısında deliye döndü. Kadmın sesi ise billur gibiydi.

Cafer Reis otuz-otuz beş yaşlannda bir genç adamdı, üç karısı ve bu üç kadından ikisi oğlan ikisi kız dört evladı vardı. Günlerce gözüne uyku girmedi, kendi işlerini ihmal etti ve nihayet genç dula bir mektup göndererek aşkını ifşa etti ve izdivaç teklifinde bulundu. Güzel adam değildi, fakat kusursuz erkekti, uzun boylu, iri kemikli, kara denilecek kadar esmer, sırım gibi bir denizciydi. Cafer Reis Hüsnüşeb Hatun'dan hiç ummadığı derecede ağır bir ret cevabı aldı. Önce "Galiba çok erken içimi açtım" diye düşündü, fakat bir hafta sonra genç dulun Forsa Halil Ağa isminde otuz yaşlannda ergen bir adamla alelacele nikâhlandığını ve bu adamın Fındıklı'daki konağa gelip yerleştiğini öğrendi. Cafer Reis imanı sağlam adam olmasaydı, ya kendisini vurur, ya Forsa Halil Ağa'yı öldürürdü. Evvela şaşırdı, sonra günlerce ağladı ve daha sonra, yıldırımla vurulmuş gibi âşık olup da kendisini reddederek başka bir erkeğin kolları arasına atılan bir kadını, o kadının sihirkâr zümrüt gözlerini unutmak için oğlanın vesayetini terk etti, bununla da kalmadı, gemilerinden birine atlayarak iskenderiye'ye gitti ve orada yerleşti. Yine Galata Mahkemesi, Cafer Reis'in yerine Bâli Kaptanzade'ye üvey babası Forsa Halil Ağa'yı vasi tayin etti.

Forsa Halil Ağa

Üç kadın üstüne ortak gitmek muhakkak ki hoş bir şey değildi, fakat Cafer Reis gibi kusursuz ve zengin bir adama tercih edilen bu Forsa Halil Ağa kimdi ?

Fındıklı halkı semtlerinde yerleşen bu genç adam hakkında pek az şey öğrenebildi. Aslı kul cinsi, Abaza kölelerindenmiş. Pek küçük yaşta padişah sarayında Enderunı Hümayun'a alınmış. Forsa lakabını, huysuzluğundan, koğuş arkadaşlanyla geçimsizliğinden ötürü sarayda takmışlar. Gayetle zeki ve güzellikte cennet kaçkını gilman misali olan bu çocuk bir uçurum kenarında açmış dikenli bir çiçekti sanki, bir gün kendisini kopanp koklamak isteyen silahtar ağa hazretlerine el kaldırmada tereddüt etmemiş ve pek tabiî olarak, bu gibi isyankâr hareketleri, sebebini tahkike dahi lüzum görmeden asla affetmeyen endenın nizanunca falakaya yatırmışlardı. Kaldı ki silahtar ağa, Forsa Halil'i, sarayın kaba hizmetlerinde, bu arada saray hamallıklannda kullanılan ve hemen hepsi Kastamonu dağlannın tüvana uşaklan olan Zülüflü Baltacı bir delikanlıyla pek nahoş bir sohbet ve muhabbet anmda görmüştü. Halil, yalın tabanlan şerha şerha yanlmcaya kadar bir meydan dayağı yemiş, koğuşuna yan ölü bir halde kaldırılmıştı. Fakat silahtar ağa hıncını bununla da alamamış, Halil'in saraydan

hakaretle kovulmasını istemişti. Fakat devrin padişahı Sultan III. Murad o zaman henüz on dört-on beş yaşlarında bulunan bu güzel çocuğu kolundan tutturup saraydan zelil ve sefil attırmaya kıyamamış, mütekait vezirlerden Hasan Paşa adında ihtiyar bir adama hizmetkâr olarak göndermiş ve selamı şahanesiyle, bu çocuğun pederane himayesini istemişti. Hasan Paşa da Halil'i mahkeme siciline geçirerek evlat edinmişti, ihtiyar adam bir iki sene soma hayata gözlerini yummuş, ona Langa Yenikapı'da eski, hayli harapça, fakat büyük bir saray, hayatını pek mütevazı geçirmek şartıyla, bir baltaya sap oluncaya kadar yetebilecek servet bırakmıştı.

Hasan Paşa bu bir iki sene içinde Halil'in tahsiliyle bizzat meşgul olmuştu. Çocuk padişahın sarayında ilk tahsilini pek mükemmel gördüğü için, yazısı yaşmdan umulmayacak kadar düzgün, güzeldi. Defterhane kalemine yerleştirildi. Devlet kapıları olan kalemlere evvela gayet küçük ücretlerle alınan çocuklar, gayret gösterir, namuskârane çalışır, işini severek kavrarsa en yüksek mevkilere kadar yükselebilirlerdi.

Forsa Halil ruhen avare ve son derece haris bir çocuktu. İki yıl içinde daima iyi sözlerini işittiği ve daima iyi muamelesini gördüğü paşanın ölümü üzerine şaşırmış, pek samimi, günlerce ağlamıştı, cenaze münasebetiyle izin aldığı Defterhane'ye de bir daha gitmemişti. Hasan Paşa'nın kırk yıllık emektarlarından birkaç kişi küçük beye nasihat edecek olmuş, Halil'in önce sert mukabelesini görmüşler, ikinci seferinde de konaktan kovulmuşlardı. Hasan Paşa'nın aslmda pek az olan bendegânından geri kalanı da başka kapılara dağılmışlardı.

"Tepeler, dağlar olsa dayanmaz" demişler, Halil Ağa hazin yiyordu. Bekâr hanlarında, kahvehanelerde, meyhane ve bozahanelerde dolaşıyor, meşrebine, ruhuna uygun adamlar anyor, gerek yaşça ve gerekse mevkice akran ve emsali olmayan adamlarla ah-

bap oluyordu; ve garibi şudur ki her bulunduğu muhit ve meclis-te, cevval zekâsı derhal tahakküm ediyordu. İşrete başladı; bade-ye iltifatını iptilaya çevirdi, meyhane köşelerinde, han odalarında, leventlerle bekâr odalarında, hamamlarda sızdı, sabahladı; bir se-ferinde de ağa kapısı zindanım boyladı; bir içki düşmanı olan ve ayyaşları boğdurup "çatladı" diye cesedini denize attıran asesbaşı bir Arnavut Cebbar Ağa'nın elinden ekleme paşazadeliği sayesin-de kurtulmuştu.

Bu zindan vakasmdan sonradır ki bozahanelere ve meyhanele-re gitmekten ise oraların erbabını konağına toplamış, bodrumda koca bir taşlığı bir ıueykede ve bozahane yapmıştı; ar ve namus damarları çatlamış iki kopuğu da bu arada uşak adı altında kona-ğına yerleştirmişti. Bir gece de, kendisi için artık atsa atılmaz, sat-sa satılmaz paşa babalığının son üç emektarına da, zil zurna sar-hoş bir anmda azat kâğıtlarım vermiş, onlar da bu türedi paşaza-delerinin ayaklarına kapanarak her ne muradı varsa kavuşmasını dileyerek, ertesi sabah Langa Yenikapı'daki Hasanpaşa Sarayı'nı terk etmişlerdi.

Yaşı yirmiyi bulmuştu. Bekâr hayatı, onun gibi yaratılmışlar için masraflı olmasına rağmen biçilmiş kaftandı, "peripeyker ve kamer talat bir nigân nazenin" dahi olsa, aguşı muhabbetine aldı-ğı gecenin sabahı bırakacak tabiattaydı, bıkmaması için konağının harem kısmını esir ham misali kızla doldurması lazımdı. Halbuki Hasan Paşa'nın bıraktığı servetin dibi görünmüştü. Bu sıralarda-dır ki Forsa Halil Ağa Dede Osman'la tanıştı. Babası yerinde bu adamın adeta yân garı oldu. Dede Osman, Forsa Halil'i bir gece Ayvansaray'da, gövdesini kale bedenine yaslamış büyükçe bir eve götürdü. Mevlevîhanelerden matrut dervişin bilhassa tavsiyesi üzerine delikanlı tepeden tırnağa silahlanmıştı ve koynuna da dol-gunca bir kese almıştı.

Dede Osman açıkça söylemişti, gidecekleri yer bir fuhuş tekkesiydi; buralarda nefis zevkleri öyle doyasıya tadılırdı ki, insan ölse gam yemezdi.

O devirde yatsıdan sonra sokağa çıkmak, dolaşmak şiddetle yasaktı, ancak kelleyi koltuğa alanların kârıydı, bekçi tarafından görülen ve yeniçeri kolu tarafından yakalanan günün doğduğunu göremezdi; sabahın alacakaranlığında boğulmuş yahut kellesi kesilmiş cesedi bir çuval içinde Ahırkapı Iskelesi'nden kayığa konulur ve Marmara'ya doğru akan akıntıya atılırdı.

Ayvansaray kapısından surdışma çıktılar, yatsıya kadar avare dolaştılar, ortalık kararıp da gece dolaşma yasağı başlayınca, kelle koltukta kale duvarına sokuldular. Fuhuşhanenin gizli kapısı kale duvarının temeli oyularak açılmış bir dehlizdi.

Bu evin sahibesi "Yeniçeri Avreti" lakabıyla tanınmış Aynî Hatun'du. Forsa Halil ile Dede Osman'ı, iki bendesini huzuruna kabul eden bir sultan azamet ve ihtişamıyla karşıladı.

Aynî'nin evi

Ayrıî Hatun'un lakabını iki satırla anlatmak gerekir; yerine göre hem fahişe hem de umumhaneci kadın, "mama" demektir. Fuhuşun amansız takip edildiği, suçüstü yakalanan fahişelerin yakalanıp boğulduktan sonra cesetlerinin denize atıldığı, hafif meşrep kadınların da, kocalarına ilk ihtardan sonra Anadolu kasabalarından birine sürüldüğü o devirde, neferleri ve küçük rütbeli zabitleri evlenmekten men edilmiş olan yeniçerilerin kadın ihtiyacı da kabul edilmiş, yalnız yeniçerilerle muhabbet etmek üzere isimleri zabıtaca tespit edilen bu kadınlara "yeniçeri avreti" denilmişti. Bu kadınlar Ayvansaray ile Eğrikapı arasında, kale duvarları önünde birkaç evde toplanmıştı. Bu evlere yeniçeriden gayri erkek giremezdi.

istanbul'da kendilerine tahsis edilen hanlarda ve odalarda oturan bekâr uşaklan gündüz işleri güçleri başında çalışırdı, gece de kapıları yatsıda kapanan bekâr hanlarına ve bekâr odalanna dönmeye kanunen mecburdular, gece yerine gelmeyen bekâr uşağım odabaşılar zabıtaya bildirmeye mecburdu, bu gibiler de uygunsuz sayılır, başına, cellat kemendi ve satınna kadar türlü dert ve bela gelirdi. Şehirliden de bıyıkları terledikten sonra evlendirilmemiş genç yok gibiydi, taze bir oğlanın yeniçerilere tahsis edilmiş bir

zevk evine girmesi evvela kendi ırzı ve namusu için tehlikeydi, hovarda meşrep erkekler ise, yeniçerilerin bıçağından korkmasalar, mahallelerinde, işyerlerinde ölünceye kadar bednam olmaktan korkarlardı.

O devirde istanbul'u, fuhuş çirkâbından pak bir belde de zannetmemelidir; fuhuşun çeşitlisi evlerin, konakların hariminde geçer, meydana çıkınca da kazaya rıza gerekirdi.

Forsa Halil Ağa ile Dede Osman Aynî'nin evinde bir odaya alındılar ki döşemesi, dayaması, türlü ziynetiyle bir saray odasından farksızdı. Hatta odanın ortasına kurulmuş olan mükellef içki sofrası saraylarda kurulamazdı. Forsa Halil'in kılavuzu Dede Osman haddini bilen adamdı, sabahın alacaaydmhğmda meydana çıkmak üzere, evin yanaşma odasma çekildi.

Aynî Hatun, zıpır delikanlının karşısına biri öbüründen güzel, öbürü berikinden cilveli sekiz tane kız dizdi:

- Beğendiğini al şahbazım, dedi.

Müthiş kadının gözleri de delikanlının üzerinde çengellenmişti. Forsa Halil'in tığ gibi vücut yapısı vardı, yüzü melek kadar güzeldi, alnında ve gözlerinde zekâ ışıklan oynaşıyordu; ağzı büyükçe ve dudakları gül pembe, az etlice, şehevî bir ağızdı; altdudağı da aşağı doğru azıcık kıvrık, belliydi ki bu ağız yalnız yemek yemek için yaratılmamıştı. Koyu kumral karanfil bıyıkları bu körpe delikanlının yüzüne başka bir halavet vermişti. Bu güzel baş, tiraşide fildişinden bir boyun ve pek ahenktar omuzlar üstüne oturmuştu. Yakası, göğsü, omuzlan ve kollarının yenleri sırma işlemeli al çuhadan serhatlı cepkeni giymişti, altında beyaz üzerine kanarya sansı çubuklu bürümcük gömlek vardı, yukandan iki düğmesi çözük, göğüs kıllarından bir tutamı gömlek üstüne püskül gibi dökülmüştü.

ince beline sımsıkı sardığı kıymetli bir şal kuşağın üst kenan

meme hizasına kadar çıkıyordu. Kuşağın üstüne meşin silahlık koymamış, murassa kabzalı yatağanını kuşağın kolanları araşma yerleştirmişti. Kuşağın altında cepkenin kumaşından ve yine som sırma işlemeli yeniçeri kesimi kısa diz çağşın vardı, dizkapakları ve son derece mevzun baldırları çıplaktı. Erkek işi büyük büyük olan ayaklanna beyaz üzerine kırmızı çiçekli ve kısa konçlu yün çoraplar giymişti, konçları bol, ayağının incik kemikleri altına düşmüş, oğlana, paçalı bir genç horoz şirinliği vermişti. Horozun ibiği de göz alıcıydı, devetüyü renginde bir keçe külahın üstüne kırmızı biber oyalı dut yeşili bir krep sarmıştı.

Kırmızı sahtiyandan yeniçeri Ularlarını eve girerken çıkarmıştı, çiçekli yün çoraplarını da odada çıkanp attı. O asırda Batı memleketlerinde sanat âleminin en büyük heykeltıraşları yetişmiştir ki İtalyan Michelangelo, Forsa Halil'in büyük ve kalem kalem parmaklı çıplak ayaklannm eşini Floransa'daki Davud heykeline koymuştur.

Pitoresk tuvaletiyle bu dilber delikanlının bir kadını bir anda ayaklanna düşürecek sihir ve füsunu gözlerindeydi. Ejderhalann sırtındaki çelik kabuklann renginde, koyu lacivert gözleri insanı hem ümide düşürüyor hem korkutuyordu; ve Forsa Halil bakma sanatını ne güzel biliyordu. Onunla göz göze gelen Yeniçeri Avreti Aynî "Beğendiğini al şahbazım!" derken sesi öylesine titremişti ki, Forsa Halil derhal nakış almış, bu müthiş kadım tepeden tırnağa bir çırpıda süzmüştü. Kızlara bakmadı bile, yerden ancak bir kanş yükseldikteki sedire yeni oturmuşken kalktı. Aynî'nin eteğini öptü ve mütehakkim, fakat tatlı sesiyle:

- Ben Leylamı buldum hatunum, dedi.

Kadın titredi. O devirde, böyle bir evi işletmek, ilk sürçmede insanı darağacma götürecek işti. Aynî'nin evi, sırnna kolay kolay akıl erdirilemeyecek pek çetrefil hesaplarla kurulmuştu. Basit bir

yeniçeri umumhanesi değildi, Aynî üç yıldan beri burada bir usta örümcek gibi çalışıyordu. Vüzeradan, ulemadan ve Yeniçeri Ocağı'nın her biri ejder misali en büyük ağalarına varınca yüzlerce devletli, bu eve, Halil'in geldiği yoldan, sokak kapısından da binlerce yeniçeri dilaveri gelmiş, gitmişti ve her biri teşhir edilen kızlardan birini çekip almıştı, ilk defa ve evine gelen erkeklerin en güzeli sekiz körpe kıza kendisini tercih ediyordu.

Aynî, kırk beşlik, mukaşşer bir kadındı. Her büyük şehirde olduğu gibi kenar mahallerin birinde açmış bir çiçekti, ilki dokuz yaşındayken otuz yıl içinde başından on dört nikâh geçmişti. Kocalarının çoğu zorbalık yollannda öldürülmüş, üçü cellada verilmiş, bir kısmı da gittikleri seferlerden dönmemişler, şehitlik haberleri gelmişti. Hele ilk sekiz kocası babası yerinde adamlardı. On dört erkek elinde yıprana yıprana sonuncusundan da iki odalı bir evde beş parasız dul kalınca "Benim şu halim nikâhlı fahişeliktir, bundan sonra da varayım yeniçeri avreti olayım !" demişti. Feracesini giyip ağa kapısına gitmiş, kendisini tescil ettirmişti. Tanı 42 yaşındaydı.

Batakhane

Aynî Hatun'un yine Ayvansaray'da ilk yerleştiği evde on beş kadın vardı, en genci otuz beşinin üstündeydi, 42 yaşındaki yeni fahişe yadırganmadı; üstelik sözü sohbeti tatlı kadındı. Bir gece yatağına aldığı bir yeniçeri, ki ağa kapısmda büyük ağanın muhafızlarından bir çorbacıydı, bu kadında alelade bir fahişenin üstünde, yine fuhuş yolunda daha mühim işler başarabilecek bir kudret gördü, ne zamandır tasarladığı bir işi "işte bu kan benim dolabı döndürür" diye tatbike karar verdi; tasarısında yalnız değildi, Çevriye adında bir de esirci kadın vardı. Pek çok zengin olacaklar, çok para kazanacaklardı. Aynî teklifi kabul etti, ertesi günü ağa kapısına gitti, çorbacı onu bir adamıyla Cevriye'ye yolladı. Çevriye körpe kızları temin edecek, Aynî de yeni açılacak evi idare edecekti, burası kapı kaydında'bir yeniçeri umumhanesi görülecek, fakat aslmda zenginlere hizmet edecekti. İşte Forsa Halil'in girdiği ev böyle kurulmuştu. Hesaplannda yanılmamışlardı, daha ilk haftasında Boğdan voyvodasının İstanbul'daki kapıçuhadarı zengin, "koçan gibi bir kızıl gâvur"u bir gece bu evde on iki yaşında huri misali bir Çerkez cariyeyle kapamışlar, kızın bekâret diyetinden başka kapıçulıadanmn iki bin altınını almışlardı; onu, yine 12-13 yaşlarında bir Gürcü kızıyla kapadıkları bir Venedikli bezir-

gân takip etmişti. Böyle sekiz-on güzide müşterileri vardı; hele Boğdanlı, her gelişinde bir başka bâkire istiyordu.

Forsa Halil, Leylasını değil, tencere yuvarlanıp kapağım bulmuştu. O gece bu genç, güzel ve zengin erkek, Aynî için, beşerin üstünde bir yaratık, cennetten kaçmış bir gulam olmuştu ve kendisinin güzel körpe kızlara tercihinin sırrını ancak sabaha karşı çözebildi. Forsa Halil günahkâr kadını evvela şaşırttı, sonra şüphelendirdi ve nihayet inandırdı: Ayvansaray'daki evi Langa Yenikapı'daki paşa sarayına nakletmeyi teklif etti.

Dede Osman'dan öğrenmişti ki, Esirci Çevriye ile Aynî, kazancın kaymağını ağa kapısındaki çorbacıya ve onun vasıtasıyla hamileri olan diğer yeniçeri kodamanlarına yediriyorlardı. Buna rağmen Aynî'nin kellesi koltuğundaydı. Doğrudan sadrazam veya padişaha yapılacak bir ihbar, Ayvansaray muhabbethanesini bastırabilir, hamileri olan yeniçeri ağalarının elleri böğürlerinde kalırdı. Halbuki Yenikapı'daki paşa sarayı böyle olmayacaktı. İki adam boyu bir duvarın çevirdiği büyük bir bahçenin ortasında olan bu saray bir kale olacaktı. Tepeden tırnağa müsellah muhafızları, fedaileri bulunacaktı. İçinde, insana peri padişahı masallanndaki hayatı yaşatacak her şey bulunacaktı, sonsuz hürriyet içinde, zevk namına akla ne gelir tadılacaktı. Buraya gelecek olan bedbaht bir gün iki gün gırtlağına kadar zevk içinde yüzecek, şehvet havası, iksiri iliklerine kadar işleyecek... ve sonra... ölse de gam yemeyecekti.

Forsa Halil melek suretinde bir şeytandı: Ayvansaray'daki evde, mesela Dede Osman gibi simsarların getireceği müşteriler bekleniyordu. Yahut misafirler, Çevriye Hatun vasıtasıyla geliyorlardı. Önüne bir sofra çıkarılıyor, birkaç kız gösteriliyor, bakirenin, dulun tarifesine göre bunlardan biriyle kapatılıyordu. Yenikapı'daki sarayda böyle olmayacaktı. Getirilmesi gereken kimseleri

tespit edecekler, türlü yollardan, türlü tuzaklarla, gelmeleri için ne lazımsa yapılacaktı ve bunlar, sarayın iki adam boyu bahçe duvarıyla çevrilmiş kapısından girince bir daha çıkmayacaklardı. Cellatları da bulunmak üzere hakiki bir batakhane kurulacaktı.

İstanbul bir insan deryasıydı; Forsa Halil, emirlerine kör itaatle boyun eğecek adamları bulmakta güçlük çekmeyecekti. Büyük şehrin girip çıkmadığı yeri kalmamış gibiydi, bu kırat adamlardan çoğunu tanımıştı. Beşer yapısı altında birer canavar ruhu taşıyan bu adamlardan günde birkaçı, kendilerine karşı amansız olan zabıtanın pençesinde can veriyordu, Forsa Halil'in davetini adeta güle oynaya koşarak kabul edeceklerdi. Bunların ücretleri, batakhanenin lezzetlerinden çimlenmelerine imkân vermekle ödenecekti. Esir hanında, yüz ve vücut güzellikleri ile ruh ve ahlak çirkinlikleri tam bir tezat teşkil eden ve sahipleri tarafından yan değerine elden çıkarılmak istenen cariye ve köleler de pek çoktu.

Forsa Halil ile Yeniçeri Avreti Aynî'nin ilk tanıştıkları gece sabaha karşı vardıkları anlaşmaya, Esirci Çevriye Hatun'un da kandırılıp katılmasıyla batakhane bir buçuk-iki ay sonra tahakkuk etti. Unutmamalıdır ki, kötüler birbirlerini ilk görüşte hiç tereddüt etmeden en büyük işlere karar verirler. Şerrin ayaklan daima koşarlıdır.

Bu bir buçuk-iki ay içinde Halil, birer bahaneyle sarayındaki adamlann hepsine yol verdi, bunlardan yalnız ikisini, daha evvel bizzat seçerek kapışma aldığı iki serseriyi alıkoydu. Bunlardan biri Altıparmak'tı, dev yapılı bir haydut, Forsa Halil'e bir köpek sadakatiyle bağlanmıştı, aslı Hırvat'tı, adım kendisi de unutmuştu, sağ ayağında altı parmak olduğu için takılmış lakabmı benimsemişti. Nazannda insanın tavuktan farkı yoktu, hatta insan kesmek onun için daha zahmetsizdi, yolunacak tüyü yoktu. Giyim ve kuşam bu adam için değildi, derisi tabaklanmış manda köselesi gi-

biydi, yaz ve kış, soğuk sıcak bilmezdi, buz üstünde yalınayak yürürdü. iki şey için yaşıyordu: boğa nefsini tatmin etmek ve vahşetini besleyen içki...

Öbürü, Forsa Halil'in taktığı isimle "Demirkıran", güç ve kuvvette Altıparmak'ın bir eşiydi; cinsi, cibilliyeti, ırkı, milliyeti meçhuldü, küçük yaşta iğdiş edilmiş bir ak hadımdı; ve ikisinin de dini, mezhebi yoktu. Batakhanenin zindancılık ve cellatlık vazifelerini göğüs kabartarak üstlerine aldılar.

Forsa Halil, Dede Osman'ın üzerinde biraz tereddüt etmişti. Aynî ve Çevriye hatunlarla tanışmasında ve ikisi dişi biri erkek üçler çetesinin kurulmasında bu serserinin rolü büyüktü. Şehir içinde çok iyi koku alan bir zağar gibi de kullanılabilirdi, fakat Yenikapı sarayının esrarına vâkıf olmamalıydı, ufak bir tazyikle bildiklerini bülbül gibi söyleyebilirdi. Forsa Halil bu kanlı dram kumpanyasının bu aktörünün kıymetini şöyle tayin etti: en parlak rolünü oynadıktan sonra vücudunu ortadan kaldırmak...

Kandehar şehzadesi

Batakhane saraya yerleştirilen yeni simalardan dördü, Perviz, Muslu, Ramazan ve Ali, on sekiz ile yirmi yaş arasmda, şahbaz ve şehlevend erkek güzeli dört delikanlıydı. Birincisi bir İranî, ikincisi Rum dönmesi, üçüncüsü Arnavut, dördüncüsü de Kıptî'ydi.

Rum Muslu aslen Moran'ın Koron kasabasından bir yalı uşağı, gemici oğluydu, güzelliğine hayran olan bir voyvoda tarafından evlat edinilmiş, Müslümanlığı bir sünnet olmaktan ibaret kalmış, babalığıyla istanbul'a geldikten az sonra uygunsuzluk yoluna sapmış, adı subaşı defterine kötü gençler arasına yazılmış, Forsa Halil tarafından Galata kaldırımında bulunmuştu.

Arnavut Ramazan Yedikule'de Bucakbağı Bostanı'nda yanaşmayken bir adam vurmuş zabıtaca aranırken karşısına Forsa Halil çıkmıştı.

Perviz bir genç serseriydi, İsfahan'da zengin bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelmiş, baş döndüren maceralarla istanbul'a düşmüş, on sekiz yaşında Barbaros Hayreddin Paşa'nın Zeyrek'teki büyük Çinili Hamamı'nda tellak olmuş, iki yıl hamam çıplağı olarak çalışmış ve oradan Yenikapı sarayına alınmıştı. Forsa Halil bu görgülü serseri gençten büyük hizmetler bekliyordu, tahmininde de yanılmıyordu.

Kıptî Ali Tırnovalıydı; son derece saf ve masum bir yüzün maskesi altında şeytanî bir zekâydı, kar üstünde yürür, iz bırakmazdı. Bu dört dilber gencin müşterek vasfı sonsuz ketumiyetleriydi, kafaları kesilebilir, ağızlarından laf alınamazdı.

Sarayın harem dairesine Çevriye Hatun on beş tane nazenin nigâr getirmişti, bu kızlar irem bağının gül goncalarıydı, istanbul'un pek tanınmış bir esircisi olan Çevriye Hatun, bu on beş kızla hemen bütün sermayesini Yenikapı sarayına yatırmıştı denilebilirdi. Fakat bu on beş şehvet ve garam mabudesinin içinde bir tanesi, "Hüsnüşeb", dille tarif, kalemle tasvir edilemezdi.

Yeniçeri Avreti Aynî de Yenikapı sarayının Valide Sultanı oldu.

Batakhane sarayın bahçesine de dört baş çoban köpeği bağlanmıştı. Bunlar Forsa Halil eliyle tersane zindanından kaçırtılmış dört kürek mahkûmuydu. Tepeden tırnağa silahlandırılmışlardı.

Yenikapı sarayının ilk bahtsız misafiri Gülyağcı'nın dul karısı olmuştu ve Zübeyde Hatun'un avında ökse vazifesini Perviz Han görmüştü.

Zübeyde Hatun bizzat Forsa Halil tarafından keşfedildi ve zengin dulun hamam günleri tespit edildi. O günler ve saatlerde Gülyağcı'nın karısı Vefa Meydanı'nda atlı bir nevcivana rast gelmeye başladı. Irankârî eyer vurulmuş bir kızıl küheylanın üstünde ter bıyıklı, gözleri kudretten sürmeli, keşmiri bir şehzadeyi civanbaht...

"Giydiği libası zerkeş
Bindiği atı serkeş... "

Daha ilk gördüğünde kadının içine ateş düşmüştü. Isfahanlı oğlan şark lüksünün müşaşa tuvaletiyle öyle değişmişti ki, Çinili Hamam'da belinde siyah tellak peştamalıyla kese ve sabun sürdü-

ğü müşterileri dahi tanıyamamışlar ve Bozacı Sinan'ın dükkânı önünde oturan ve atlı civanı ayağa kalkarak selamlayan bir Mevlevi dervişine bu gencin kim olduğunu sormuşlar:

- Kandehar padişahının oğludur, seyyahı âlemdir, şehrimize gelmiş, zannını îstanbulumuzdan gayetle hazzettiğinden bir eyyam bu iklimde sefa sürmek ister, cevabını almışlardı.

Ziibeyde Hatun da aynı malumatı kadınlar hamamında Esirci Cevriye'den almıştı, yalnız Esirci Çevriye, Zübeyde Hatun'a yeminler verdirdikten sonra bir sır da ifşa etmişti. Bu hanzade gayetle zendostmuş, istanbul nigârlarına meftun olmuş, üzerindeki servetini üç ay içinde tüketmiş, faraza 400 altın verir bir bikri naşüküfte cariye satın alır, anınla murada erdikten soma 200 eksiğine satar, yine 400-500 altına diğerini alırmış... Böylelikle parasız kalmış... Bu şehzadeye kızları da kendisi satarmış, hatta Çevriye Hatun'a da bir miktar borçlanmış, hicabından esirci kadına uğrayamaz olmuş. Cevriye'nin nakdi olsaymış, hiç olmazsa yüz altın ikraz edecekmiş, memleketine dönmek için harçlığı değil, iki uşağıyla akşama sabaha ekmek akçesi bile kalmamış.

Zübeyde Hatun'un yufka yüreği gurbet elinde parasız kalmış güzel şehzadeye çok acımıştı. Gülyağcı'nın kor gibi altınları yemekle tükenmezdi. Esirci Çevriye Hatun istanbul'un tanınmış, emin bir simasıydı; Zübeyde Hatun da antlar içirdikten sonra Cevriye'ye içinde iki yüz altın bulunan bir kese verdi, Acem şehzadesine naçiz bir yardım olarak götürmesini rica etti, "Yurduna döndüğünde han babasından para alır, elbette ki birini bulup yollar, olmazsa helal olsun" dedi. Yağlı bıldırcın ökseye gelmişti.

Ertesi hamam gününü iple çeken Zübeyde Hatun atlı nevcivanla yine karşılaştı, herhalde Çevriye tarif etmiş olacaktı, Kandehar şehzadesi gamzeli bir tebessümle Gülyağcı'mn dul karısına öyle bir nazar atfetmişti ki, minnet ve şükran, bu kadar incelikle, zara-

fetle ancak bir şehzade tarafından ifade edilebilirdi. Esirci Çevriye de hanımı içerde bekliyordu.

Hangi minnet ve şükran... Kalp kalbe karşıymış, Kandehar şehzadesi Zübeyde Hatun'a ilk görüşte gönül vermiş, aslında Vefa Meydanı'ndan da onu görmek için geçermiş ve onun için, tacından, tahtından da vazgeçermiş. Dizinin dibinde gözü gözünde yaşamak, dizinin dibinde gözü gözünde ölmek istermiş. Zübeyde Hatun esirciyi dinlerken baygınlıklar geçirmişti. İçinden bir alev yükseldi, bu sefer Aslı Kerem için tutuşmuştu. Maşukunu Cevizli Konak'a alamazdı. Çevriye gibi kadınlar ise sır kumkuması olurlardı. Şehzade döşeli dayalı bir paşa sarayında oturmaktaydı. Buraya istanbul demişler, Zübeyde Hatun konağına nevcivan alamazdı, ama paşa sarayının kapalı koçusu içinde, ferdi aferide görmeden kendisi maşukuna gidebilirdi. Ölümlü dünya... insanlar günah işlemese, tövbe ve istiğfar olur muydu?.. Bir akşam Zübeyde Hatun kısmeti geççe çıkmış bir gelin gibi süslenerek çeyiz halayıklarından birini arkasına taktı ve Saraçhanebaşı'ndan mahut koçuya bindi. Maşuku, hanımı Yenikapı sarayında kapıdan karşılamıştı. Şehzade Türkçe bilmiyordu, Farsça konuşuyordu... konuşma değil, şiir... dil değil, bülbül... Merhum kocası da *Gülistan* kitabından, *Bostan* kitabından bazen yüksek sesle şiirler okurdu. *Gülistan, Bostan* zahir onunki Farsça'nın bahçıvan ağzı olacaktı.

Kanlı ortaoyunu

Zübeyde Hatun bir gece geçirdi ki, Gülyağcı'nın koynunda heba olmuş gençliğine ne kadar yansa yeriydi. Vücudu kâfuru kokulu Acem delikanlısı, bir an geldi ki bitab ü tüvan hanımın koynunda mışıl mışıl uyudu, fakat hanım ta besabah gözünü kırpmadı, kadın için, onun uykusunu temaşa dahi bir zevk oldu; altm şamdanın balmumları da sihirli gibiydi, uyuyan gencin topuklarında, baldırlarında, belinde, omuzlarında, yüzünde öyle akisler yapıyordu ki, kadın bu müzehhep üryanlığı seyre doyamıyordu. Bu daha ilk geceydi. Şehzadesiyle geçireceği öbür geceleri düşündü, aylar, yıllar üzerine hayaller kurdu. Adı da ne güzeldi, Perviz... Kimbilir Acemce'de ne demekti ?

Bir ara onun Esirci Cevriye'den satm alıp da birkaç gece koynunda yatırdıktan sonra sattığı kızları düşündü, "Akıllarım oynatmıştır biçareler" dedi. Kendisinden de bıkabileceğim aklına getirdi, "Ya çıldırırım ya da kendime kıyarım" dedi.

Hanım bu hayal âlemi içindeydi ki, gün henüz doğmamış, oda kapısı birden gürültüyle açıldı ve içeriye pürsüah üç adam girdi. Perviz uykudan fırladı ve bu adamları görünce ilk işi, koynundaki kadım yorganm altma gizlemek oldu. Bu bir baskındı, gelen de dev gibi iki neferiyle bostancıbaşı ağaydı.

Neye uğradıklarını anlayamayan Zübeyde Hatun yorgan altında baygınlıklar geçiriyordu; Kandehar şehzadesi yüksek sesle Farsça bir şeyler söylemek istedi, hanım, güzel gencin suratına inen müthiş bir tokadın sesini işitti ve delikanlıyı kolundan tutup yanından zorla çekip çıkardılar, önce galiz bir küfür savurduktan sonra bostancıbaşı ağa:

- Bre Kızılbaş Acem ! diye gürledi, bu Darülhilafe'ye menhus ayağını attığm günden beri peşindeyim, şenaat ve melanet yolunda olduğunu bilirdim, bre tellak bozuntusu hiz oğlan, sen bu saraya fahişe kaparsın da beni uyur mu sanırsın?..

Bir el de hanımın üstündeki yorganı çekti, ağa, büzülmüş kadına da:

- Bre fahişe kalk... Ben bostancıbaşıyım, kalk derim sana! diye bağırdı. Gecelik entarisinin içinde titreyen hatun başına örtecek bir bez aranacak oldu; ağa dişlerini gıcırdatarak:

- Bre kahpe, oğlan koynunda yatarsın da örtünmek bize midir? dedi. Bostancıbaşı Ağa Forsa Halil, iki nefer bostancı neferi Altıparmak ile Demirkıran'dı. Artlarından konağın kâhyası, Dede Osman koştu geldi, af için ağanın ayaklarına kapandı. Köleler, cariyeler, bu ortaoyununun figüranları da geldiler, feryat, çığlık, bayılıp ayılma, yalvarma, ayağa kapanma... Faydasız... Ağa, salabeti diniyye sahibiydi, bu şehrin ırzı ve namusu ona emanet edilmişti. Bir hilafet tahtının bulunduğu beldede böyle rezalet olamazdı. Muhadderatı İslaıuiye'yi baştan çıkaran bu kızılbaşın hakkından gelecekti. Fahişeyi de oğlanı da, an için, şan için, yataktan çıkardığı kıyafetle, bir entariyİe, bir iç donuyla yalınayak, başı açık ağa kapısına götürecekti. Yollarda halk, çoluk çocuk, çarşı boylarında cümle esnaf peşlerine takılacak, yüzlerine tükürecek, hatta hatta taşa tutacak, keşkek edecekti. Varsın etsinlerdi, fuhuşla alude olanların cezaları zaten ölümdü. Kâhya, ağanın söylediklerini Şehzade'ye tercüme ediyordu. Perviz Han ağlamaya başladı, Dede Os-

man onun sözlerini de bostancı başıya nakletti:

- Bildim ki suçum çok büyüktür, ama diyar garibiyim, toyum, gencim, güzelim hanzadeyim, beni rezil etmeyin, hem bu hatun fahişe değildir, ırz ehlidir ve sözlümdür, bugün, huzurunuzda hemen şimdi imamı çağırayım, tahtı nikâhıma alayım, ama bizleri âleme teşhir ve rezil etmeyin... Akçem yoktur ki vereyim, elimde kalan son birkaç parça mücevher vardır, size onları vereyim.

Oğlan korkusundan tir tir titriyordu, ağanın, hatta neferlerinin ayaklarını öptü.

Bostancıbaşı taş yürekliydi, acı acı güldü, Perviz Han küçük bir çekmece içindeki birkaç parça elmasını ağanın ayağı dibine koyarken, Zübeyde Hatun da konağından gelirken takındığı mücevherleri verdi: "Ağa Hazretleri bunlar dahi sana helal olsun" dedi. Fahişe değildi, yeminler etti, ferman dinlemeyen gönlünün kurbanıydı, bu delikanlıyla evlenecekti. Ağa omuz silkti. Namusunu... evet, bunca yıldır üzerine toz kondurmadığı namusunu bu kadarcık şeye satamazdı, verilen şeyler, ancak yanındaki şu iki yalınayaklı garip yiğide sus payı olabilirdi. O vazifesini yapacaktı, ikisini de, şu yataktan çıktıkları kılıkta ağa kapısına götürecekti, neferlerine işaret etti, dev heriflerden biri hanıma, biri oğlana kollarından yapıştılar. Hanım bayıldı, ayıldı, tekrar yalvardı:

- Ağa, hanemden mücevher çekmecemi getirteyim, içinden ne ki beğenirsen al, helal olsun... dedi.

Taş yürekli ağa azıcık yumuşadı:

- Çekmece gelsin, görelim, dedi. Bahçedeki çoban köpeklerinden biri, ki Debre Dağları'ndan indirilmiş bir Arnavut hayduttu. Vefa'daki konağa gönderildi. İkinci çeyiz halayığıyla içinde bir hazine yatan abanoz çekmece Yenikapı'ya getirildi. Çekmeceyi halayığın getirmesi, tersane zindanı kaçkına güvensizliktendi, alıp kaçabilirdi. Ağa:

- Hele çekmece gelinceye kadar sizleri hapsetmem gerek! dedi.

Altıparmak hanımı, Demirkıran da oğlanı aldı, sarayın altındaki taş mahzenlere indirdi, burada ayrı ayrı birer hücreye tıktı. Çekmece geldikten sonra iki çeyiz halayığı da mahzende bir başka yere kapatıldılar.

Forsa Halil oyunun ikinci sahnesine lüzum görmedi, gelen çekmece yeni kurulmuş batakhanenin ilk vurgunu olarak gözünü doldurmuştu.

Perviz'in taş odaya girmesiyle çıkması bir olmuştu. Hanımla halayıkları bir daha gün yüzü göremediler. Üç kadının bir müddet yaşadıkları, halayıkların bahçedeki çomarlara peşkeş çekildiği söylenebilir. Zübeyde Hatun'a gelince, Altıparmak'ın baziçesi olmuştu ve bu canavar körkütük sarhoş olduğu bir gece, koynundaki kadını boğuvermişti.

Varan iki

Batakhanenin ikinci kurbanı Kara Hüsam Efendi olmuştu. Bu biçare adam sadık uşağı Deli Bekir'in boşboğazlığı ile kendi saflığının ve bir de meşum bir tesadüfün kurbanı olmuştu.

Deli Bekir bir gün Eyüp'te Bostan Iskelesi'nde bir esnaf kahvehanesinde otururken, efendisinin evlenme hikâyesi sırasındaki heyheyleri tuttuğu bir anda:

- Şu kadar yıl memleket memleket dolaştık, soğan ekmek yedik, Bedesten'deki iki hurç dolusu altını arabacının kızı için biriktirmişiz, demişti.

Tırnovalı Kıptî Ali de "ya kısmef' diyerek o gün Eyüp'e yollanmış, meşum tesadüf, Bostan İskelesi kahvehanesinde oturuyordu. Evvela kulak kabarttı, sonra Deli Bekir'le yarenliğe başladı. Bekir bu saf görünüşlü güzel delikanlıya içinin bütün derdini döktü, efendisinin hayatını minelbap ilelmihrap anlattı. Bundan ötürüdür ki Kara Hüsam Efendi Yenikapı'ya umulmadık kolaylıkla getirilmişti. Evvela Ali, Aynî Hatun'a Hüsam Efendi'yi uzaktan göstererek tanıttı ve efendiye ökse olarak Hüsnüşeb kullanıldı.

İlk hazırlanan planda, kız efendinin önüne sokakta çıkarılacaktı. Onun zümrüt gözlerinin büyüsüne kapılmayacak bir erkek tasavvur edilemezdi. Hele Hüsam Efendi gibi altmışından sonra

evlenme havasına düşen bir molla kendinden geçiverecekti.

Kaymakçı dükkanındaki oyun, bir münasip günde, fırsatta, efendinin peşine takılarak sokakta oynanacaktı, fakat Aynî Hatun efendinin bir kaymakçı dükkânına girdiğini görünce fırsatı kaçırmamış, ardından Htisnüşeb'le aynı dükkâna girmişti ve kadınlar, kafes ardından daha rahat konuşmuşlardı ve kız rolünü elhak başarmıştı.

Yenikapı'daki ikinci perdede ise vazifeler şöyle taksim edilmişti:

Amca: Forsa Halil,

Amcanın bulduğu esnaftan güvey: Kıptî Ali,

Zorlu nikâh şahitleri: Altıparmakla Demirkıran,

İmam efendi: Dede Osman,

Mahallehden iki kişi: çoban köpeklerinden ikisi,

Konağa zampara alan günahsız kız: Hüsnüşeb,

Kılavuz kadın: Aynî,

Baskını veren yaşlı zenpare: Kara Hüsam Efendi.

Efendi koçuyla konağa getirilince Aynî misafiri haremde bir odaya aldı, kız ayrıldı, imam efendi gelinceye kadar gelinliğini giyerek hazırlanacaktı. Derken aşağıda bir gürültü oldu, Aynî Hatun saçını başını yolarak pürtelaş Kara Hüsam'ın bulunduğu odaya girdi:

- Eyvahlar olsun, korktuğumuza uğradık, kızın amcası mahut oğlanı, imanu, şahitleri almış konağa geldi ! dedi.

Hüsam Efendi celallendi:

- Bir halt edemez, kız beni istedikten sonra ona konaktan çıkıp gitmek düşer ! dedi.

Aynî Hatun çırpmıyordu:

- Sen de ben de mahvolduk Efendi! Herif bizden erken davrandı, ne Allah'ın belasıdır bilmezsin, aranızda nikâh yok, yeğenim konağa zenpare almış diye seni şu koca kavuğun ulema cüppenle

çal yaka kolluğa götürür, cümle âleme rezil eder, öyle bir yağlı karadır, bir bulaştı mı paklanılmaz.

Efendinin benzi sarardı. Az sonra merdivenden ayak sesleri işitildi; Forsa Halil:

- Buyurun ağalar, buyurun, diyordu.

Odanın kapışım açıp da Kara Hüsam Efendi'yi görünce:

- Bu herif kimdir?., diye gürledi.

Sonra gözlerini Aynî Hatun'a dikti:

- Bre kaltak, ben sana bu konağm eşiğinden atlar isen ayaklarını kırarım dememiş miydim ? diye bağırdı ve feracesinin yakasından tuttuğu gibi dışarı fırlattı.

Kıptî Ali şirretlendi:

- Ağa Hazretleri biz esnaftanız, sokakta yalınayak gezeriz, ama erbabı namustanız. Kızınız sizin olsun, ben giderim, yürü imam efendi gidelim, benim de senin de burada işimiz kalmadı, dedi.

Kara Hüsam Efendi toplandı:

- Ağa Hazretleri... diyecek oldu, amca gürledi:

- Sus !.. Sonra Ali'ye döndü:

- Sana yüzüm kalmadı delikanlı... Kahpe ailemizin namusunu bir paralık etti, şimdi benim burnuma kan kokusu gelir... dedi.

Sonra şahitlere döndü:

- Ağalar, bunca yıldır hukukumuz var, bu işi beraber paklayalım!.. deyince iki ejderha, Altıparmak ile Demirkıran:

- Hukuk böyle zamanlarda aranır, sen var kızı tedip eyle, şu herifi bizlere bırak... dediler.

Anıca odadan çıkınca zorlu şahitler biraz insaflı oldular, kadı mazulünün derdini dinlediler, yalnız dinlemekle kalmadılar, hatta efendiye hak verdiler, yalnız hak vermekle de kalmadılar, bu işi uygun da gördüler. Ayaktaşına nispetle ağzı azıcık söze yatan Demirkıran:

- Böyle fingirdek kızı ancak sizin gibi bir koca baskı altında tutabilir, amma velakin nikâh meselesi... herif yeğenine en azdan iki hurç altın üzerine nikâh kıydırır. Sizin gibi ulema efendilerde de ilim vardır, altın yoktur, dedi.

Kara Hüsam Efendi rahat bir nefes aldı. Ömrü boyunca biriktirdiği altıncıklan zümrüt gözlü kızın vaslına kurban olsundu ! Altıparmak "Varayım ağayı ikna edeyim" diyerek çıktı. Bir saat kadar sonra amca yumuşamış olarak geldi, şahitlere:

- Ağalar, siz bu gece bizim misafirimiz olun, yarın sabah hurçlar gelir, imamı da çağırtırız, nikâhını kıydırır, kızı bu efendinin koynuna koyarız... sabah ola hayrola! dedi.

Ertesi sabah mühür ile tezkireler Bedesten'e yollandı, hurçlar geldi, fakat nikâh kıyılmadı, Kara Hüsam Efendi zümrüt gözlüsünün yüzünü bir daha göremedi. Altıparmak "Gel efendi, seninle iki çift lafım var" diyerek Kara Hüsam Efendi'yi mahzene indirdi, iniş o iniş...

Toledolu İsak Çelebi

Batakhanenin üçüncü kurbanı mücevherci Haçı Takiyyüddin Zenbur olmuştu.

Zülüflü Baltacı Rıdvan Bey'i Forsa Halil saraydan tanırdı. Yenikapı batakhanesi kurulunca bu gencin üzerinde uzun uzun durmuştu. Rıdvan'ın küçük bir gevezeliği ihtiyar Cavahyı ölüme sürüklemiş ve mücevhercinin batakhaneye kaldırılması bir gün içinde hazırlanmıştı. Yağmur da işi fevkalade kolaylaştırmıştı. Hacı Zenbur, başını iki şilte araşma sokup üzerine oturmak suretiyle Demirkıran tarafından öldürülmüştü. Koynundaki iki murassa kemerle boynundaki muska mahfazası içindeki üç kıymetli taş alındıktan sonra cesedi tekrar mahut koçu içine konmuş ve geceyansı, kamçılana kamçılana parlatılan atlarıyla meşum araba denize sürülmüştü. Forsa Halil, Hacı Takiyyüddin Zenbur'un ölüsünün bulunmasını istiyordu. Fakat, Cavalı mücevhercinin ölüsünün bulunmasıyla başlayacak yeni bir macerayı, o günlerde Dede Osman'ın haber verdiği Bâli Kaptan üzerinde tatbik etti. Bu dördüncü kurbanın ağa düşürülmesi dört beş ay sürdü.

Kulaksız'daki konağa yerleşen Tırnovalı Kıptî Ali Kaptan'm itimadını kazanmaya çalışırken, İstanbul kazan o kepçe, Dede Osman da Bâli Kaptan'a ikiz kardeşmiş gibi benzeyen bir garip yiğit

buldu. Giydirildi, kuşatıldı, Galata Mahkemesi'ndeki nikâh tescilinde muvaffakiyetle kullanıldı ve hemen o günün akşamında vaat edilen parayı almak üzere götürüldüğü batakhanede hesabı tamam görüldü. Bu adamın katli Dede Osman'ı korkuttu ve Forsa Halil serseri dervişin bu korkusunu hisseder etmez onun idam fetvasını da verdi. Bir akşam Dede'yi, sudan bir bahaneyle Okmeydanı'ndaki Kemankeşler tekkesine gönderdi, yolunu bekleyen Demirkıran ile Altıparmak karanlıkta başına bir çuval attılar, çırpınmaya bile vakit bulamamıştı. Bâli Kaptan ise, aynı surette, fakat, zabıtanın da tahmini gibi Hasköy'de öldürülmüştü. Zengin adanı soyulduktan sonra çuvala doldurulan eşyasını Kıptî Ali atıyla beraber Yenikapı'ya götürmüş, cesedini de Altıparmak bir katıra yükleyerek Okmeydanı'na götürüp bırakmıştı. Bâli Kaptan'ın teni üstüne sarılmış kemerinde de siyah inci gerdanlık bulunmuştu ki, Forsa Halil bu giranbaha mücevheri görünce gözlerine inanamamıştı.

Bâli Kaptan'ın milyonluk mirası için Hüsnüşeb'in açtığı dava kazanılınca, Hüsnüşeb'in nikâhsız olarak Halil'den ⌐»eyda ettiği oğlan, nikâhtan soma Halil'in üvey oğlu olmuş, Halil de oğlancığın vasisi sıfatıyla istanbul'un en namlı armatörleri arasına katılmıştı. Fakat Yenikapı'da da bir huzursuzluk başlamıştı.

Hüsnüşeb Yenikapı'dan ayrılmış, çocuğuyla beraber artık Fındıklıdaki konakta oturuyordu. Esirci Çevriye de güzel kadının yanında yerleşmişti. Güzel kadının Halil'den bir çocuk doğurması ve sonra onunla evlenmesi, aslında Bâli Kaptan'ın mirası davasının icaplanndandı. Forsa Halil güzel kadınla kan koca hayatına başlayıp da gün günden karısına bağlanınca bu hal, çetenin kuruculanndan Aynî Hatun için ağır bir darbe olmuştu. Bu yaşlı kadın Halil'i seviyor muydu?.. Kendisi de bilmiyordu, fakat Forsa'nın Hüsnüşeb'e yaklaşmasım soğuk karşılamıştı. Yeniçeri avreti Perviz'e

karşı bir temayül göstermeye başladı. Isfaharılı ise yeni bir maceraya hazırlanıyordu ve baş korkusuyla bu hazırlığını gayet gizli tutuyordu.

Yenikapı'dakilerin hepsi de biliyordu ki, birbirlerinin casusudurlar, birbirlerinin peşindedirler. Bir gün Dede Osman'ın akıbetine hepsi uğrayabilirler. Perviz bunun içindir ki, Aynî Hatun'un kendisine bir destek, icabında bir kalkan olacağını düşünmüş ve yaşlı kadının alakasına karşı soğuk davranmamıştı, ilk açık teklifinde her arzusuna ram oldu.

Forsa Halil için yapılacak artık tek iş kalmıştı. Yenikapı'daki sarayı ortadan kaldırmak; hem oğlanlı kızlı güzel güzel ökseleri, azgın çomarlan, dev yapılı cellatları, Aynî ve Çevriye hatunlarla beraber... Yahut kaçmak, Hüsnüşeb'i, oğlunu ve hazinesini alıp kaçmak, Bâli Kaptan kalyonlarından birine atlayıp kaçmak... Nereye gidecekti?.. Mümkün olsa, gökyüzündeki yıldızlardan birine...

Aylar, zahirî bir sükûn içinde geçti. Yenikapı'da sadece yenildi, içildi; kızlı oğlanlı muhabbet edildi; bu arada Altıparmak, cinsiyet ayırmadan kimi eline geçirirse odasına götürüyordu; bir gece Rum Muslu, bu canavarın pençesinde boğuldu; elleri, otomatik bir alet gibi, delikanlının boynunu sıkıvermişti; ve canavar, kurbanını bahçeye gömerken öyle bir tavır takınmıştı ki, bu işin Halil'in emriyle yapıldığı zannı uyandı; herkes içinden "Yapacağını yaptı, karısını buradan çekti, şimdi bizi birer birer kaldıracak" dedi. Doğruydu, Halil de bunu düşünmüyor değildi. Bu aylar içinde düşünmediği tek şey, yeni bir avdı. Fakat düşünmediği bu yeni av, kendi ayağıyla önüne çıktı.

Cavalı mücevherci Hacı Takiyyüddin Zenbur'un esrarengiz bir şekilde kaybolması ve sonra ölüsünün lodos fırtınası dalgalarıyla karaya atılması istanbul halkının ağzında türlü yorumlarla bir müddet dolaşmış ve unutulmuştu. Fakat bu ihtiyar Müslüman'ın

ölümü, Osmanlı imparatorluğu payitahtında mücevher piyasasını bir Musevî'nin eline rakipsiz bırakmıştı.

ispanya'dan hicret etmiş olan dedesinin, Kristof Kolomb'a büyük deniz seyahatini tahakkuk ettirmesi için şu kadar altın ikraz etmiş olmasıyla övünen ve o ünlü dedeşinin engizisyon mahkemelerinin takibatından kurtulmak için Türkiye'ye sığındığını anlatan Isak dö Toledo, Galata'da otururdu. Kale içindeki evi on üçüncü asırdan kalma bir Ceneviz yapısıydı. Üç oğlu, üç kardeşi ve kardeşlerinin çocukları, torunları .ve emektar hizmetkârlar ve gelinlerin yakın akrabalarıyla kırk küsur kişilik bir ailenin başındaydı. Toledolann dedeleri ispanya'dan bir mülteci olarak gelmişti, fakat oğulları ve bunların arasında bilhassa torunu Isak, o memleketle yeniden gizli bir münasebet kurmuştu. Açık tabiriyle ispanya kralının istanbul'da bir ajanıydı. Haremi Hümayun'la olan mücevher alım satımı münasebetleri, bu münasebetler dolayısıyla sarayda edindiği dostlar ve bu dostların da gevezelikleriyle öyle şeyler öğrenirdi ki Isak, her yaprağı şu kadar florine mektuplar yazar ve Fransa'yla kumaş ticareti yapan küçük kardeşinin eliyle Madrid sarayına yollardı. Ve bu küçük kardeş Alber, Fransa dönüşünde Divanı Hümayun'a gizli maruzatta bulunur, Devleti Âli Osman'ın sadık bir hizmetkârı olduğunu ispat ederdi.

Süveyş Kanalı meselesi

Toledoların Venedik, Ceneviz, Papalık, Fransa, İspanya, Hollanda ve İngiltere'yle malî ve ticarî bağlan, bir babaç örümceğin zifirî karanlık bir mahzende ördüğü ağ gibiydi. Donanmayı Hümayun'un Lepanto hezimetinde hizmetleri pek büyük olmuş, bu felaket yılının kışında ise tsâk dö Toledo, Osmanlı tersanesinin acil ihtiyacı için faiz almadan bir tahtada Kaptanpaşa'ya on altı bin kese ikraz etmişti, hatta kendisine verilen senedi bile almamıştı.

Bu yaman adam istanbul armatörlerinin de kara gün dostu olarak tanınmıştı. Bâli Kaptan'ın veraset davasını yakından takip etmiş, milyonluk bir servet ve büyük sayıda gemiler, dört aylık bir çocuk ile onun çok genç dul anasına kalmış, sonra da bu kadınla evlenerek küçücük oğlancığın da vasisi olunca, bütün dikkatini Forsa Halil Ağa'nın üzerinde toplamıştı. Forsa Halil'le ilk mülakatında bu adamın kendisine hiç ehemmiyet vermeyişi, îsak'm büsbütün merakını kurcalamıştı. Bu genç adamın müthiş bir ayyaş olduğunu öğrenmiş ve bir gün onu, en nefis Portekiz şaraplan, o devrin tabirince Portakal'ın siyah şaraplannı içmeye davet etmişti.

Mücevherci Isak'ın ziyafetinde Zülüflü Baltacı Rıdvan Bey de bulunmuştu; Haremi Hümayun'un mutemedi olan bu genç, Isak'ın

has dostlarının başındaydı. Forsa Halil Galata'daki bu ziyafette Rıdvan Bey'i de sofrada buldu. Frenk usulünce kurulmuş bir sofraydı. Genç ve güzel Zülüflü Baltacı Portekiz şarabını haddinden fazla içti, otuz beş kişilik fevkalade bir Hint sefaret heyetinin İstanbul'a gelmek üzere Mısır'a muvasalat ettiklerini sadece gevezelik olarak ağzından kaçırdı. Zülüflü Baltacı, Hintli diyordu, ama aslında Sumatra, Cava ve diğer bütün baharat adalarındaki Müslümanları temsil ediyorlardı. Rıdvan Bey Portakal'ın siyah şarabıyla doldurulan altın kupasını devirdikçe de çenesi açılıyordu:

- Padişahımıza büyük bir hazine getiriyorlar, dedi, işittiğime göre Süveyş berzahında Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir kanal açılması ve Donanmayı Hümayun'un bu kanaldan geçerek o zengin Müslüman adalarını Portakal kralının oralarını ele geçirmek için yolladığı donanmaya karşı koruyacakmış, onun için kanalın bütün masrafını üzerlerine alıyorlarmış...

İsak dö Toledo bunun bir budalalık olduğunu söyledi, yaya bir adamın on günde zor alabileceği bir yol boyunca, içinden koca koca kadırgaların geçeceği bir kanalın açılması beşer gücünün başaramayacağı bir işti; İsak Çelebi:

- Rıdvan Bey!., buna bütün dünyanın serveti yetmez ! dedi.

Bu işe Rıdvan Bey'in de aklı yatmıyordu. Forsa Halil'e gelince, onun kafası kanalla değil, gelen sefaret heyetiyle meşguldü. O kafanın içine evvel bir damla ışık düştü. Servetini, Hiisnüşebini ve oğlunu alarak o uzak memleketteki adalardan birine, Sumatra'ya, Cava'ya kaçmak... Önce sessizce Mısır'a gitmek, bu sefaret heyeti dönerken onların arasına katılmak.

Sonra bu bir damla ışığın etrafında şeytanî bir çember dönmeye ve açılmaya başladı. Sefaret heyeti Âli Osman padişahına bir hazine getirmiş olabilirdi, fakat muhakkak ki çok zengin bir adam olması gereken, hiç olmazsa henişerileri Hacı Takiyyüddin Zen-

bur kadar, elçi de kendi üzerindeki mücevherlerini Halil'e niçin devretmesindi ?..

îsak Çelebi "Halil Ağa, siz bu kanal meselesine ne dersiniz ?" diye sorduğunda, onun da Baltacı Rıdvan gibi bir cevap vereceğini tahmin ediyordu. Forsa Halil, gayet ciddi:

- Su vaktiyle aktığı yerde yine akar. Firavunlar devrinde Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir kanal vardı !.. dedi.

îsak dö Toledo bunu biliyordu. Halil'in bilgisine hayret etti, karşısında alelade bir adam bulunmadığını anladı:

- Tarih kitaplarında mı okudunuz?., diye sordu.

Forsa Halil:

- Hayır, dedi, çocuktum, merhum paşa babamın kucağında ölen ihtiyar ve garip bir âlim vardı, son deminde dahi gözlerini Süveyş berzahında bir kanal açılması gerektiğini söyleyerek yumdu. Adı Emir Muhammed'di, zannederim Yemenli bir Arap'tı. Bu iş için yıllarca tek başına çalışmış, fakat sözlerini kimseye dinletememiş. Ondan dinlemiştim, bu kanalı Müslümanlar açarsa Akdeniz'de olduğu gibi Hint Denizi'nde de tek küffar gemisi dolaşamazmış.

îsak hafızasını topladı:

- Tamam, dedi, o adamı ben de tanıdım, zararsız bir deliydi.

Forsa Halil bu iddiayı çok sakin reddetti:

- Hayır, o bir zararsız deli değil, senden ve benden çok akıllı, bu kanalın açılması işlerine gelmeyen Frenkler için de muzır adamdı...

Forsa Halil az soma işlerini bahane ederek kalktı ve Isak dö Toledo'yu üç gün sonrası için bir kuzu ziyafetine çağırdı ve:

- Emir Muhammed'in bu kanal meselesi üzerine bütün düşünceleri, hesaplan, hatta, haritalan paşa babama kalmıştır ve onun evrakı arasında bana intikal etmiştir, size hepsini gösterebilirim.

Hatta, bana lüzumu olmadığı için değeri pahasıyla size onları satabilirim de... dedi.

Isak dö Toledo bu evrak ve haritalar için ne gibi bir kıymet biçtiğini sordu. Halil "Hele gelin, görün de o zaman konuşur, anlaşırız" dedi. Az evvel kanal için bir hayal, Emir Muhammed için de deli diyen bir adamın bu alakası Forsa Halil'in dikkatinden kaçmadı.

Rıdvan Bey ise tamamen kayıtsız kalmıştı. Isak Çelebi onu göstererek Halil'e:

- Güzel Beyim'le de bugün Haremi Hümayun'a vereceğim mücevherler üzerinde konuşacağız, fakat ne zaman Portakal şarabını böyle ölçüyle içerse pazarlıkta ben zararlı çıkarım, dedi.

Forsa Halil Galata'daki Ceneviz Konağı'ndan çıkarken, Zülüflü Baltacı Rıdvan Bey'i sızmış bir vaziyette bırakmıştı.

Uç çifte kayık

Forsa Halil Galata Kalesi'nden çıkarken kafasının içine yine bir ışık damlası düştü ve sonra bu ışık damlasının etrafında şeytanî çemberler dönmeye başladı. Dünyanın her köşesinde bir eli bulunan ihtiyar Yahudi, Emir Muhammed'in paşa babasına bahsettiği Frenk casuslardan birisi miydi?.. Bu adamın hayatına bir paha biçilse ne olabilirdi? En çok, Haremi Hümayun'a vereceği mücevherlerin tutan kadar.

Valide Sultan'ın Cavalı Hacı Takiyyüddin Zenbur'a sipariş ettiği kemerler bu namlı mücevhercinin esrarengiz ölümüyle kaybolunca, yeni iki mücevher isak Çelebi'den istenmişti, fakat bu sefer bir murassa kemer ile o zamanlar "Pençe" denilen büyük bir murassa göğüs iğnesi istenmişti. O gün Rıdvan Bey'le ilk pazarlığı yapıldıktan sonra ertesi sabah isak dö Toledo bu iki parça zengin ziyneti saraya götürecekti.

Rıdvan Bey'le ilk pazarlık yapılamadı, genç Baltacı küfelik olmuştu. Küfeye koyup götürmediler, ama uşağı efendisini yedeğine alarak Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı'na kadar atabildi. Rıdvan Bey'i ancak böyle bir hamamı dilküşa paklayabilirdi. Beyi soydular, hamamın soğuk halvetinde lenger lenger soğuk su döktüler ve zeberdest bir tellak, hünerli kocaman elleriyle ve vücuda ferahlık

veren ruhlarla, belki de saatlerce ovuşturdu. Rıdvan gözlerini nihayet açabildi ise de ertesi günkü işini tamamen unutmuştu. Aslında şuradan şuraya adım atacak takati yoktu. Sekir darbesini, vücudunu kaplayan rehavetin getirdiği derin uyku takip etti.

Rıdvan da uşağı tarafından götürüldükten sonra îsak Çelebi'nin ilk işi, sağ eli yerinde kardeşi Alber'le Emir Muhammed'in Süveyş Kanalı projesini konuşmak olmuştu. Yazı, plan, harita ne varsa Forsa Halil'in elinden almak lazımdı. Ama adam hinoğluhindi. Pazarlıkta çok dikkatli olmak lazımdı; Alber evvela bir kümes kapısı açacaktı, sonra evrakı mutlaka ele geçirmek için belki konak, belki de saray kapısı açacaktı. îsak dö Toledo beş altı yıl evvel İspanya'dan aldığı bir mektupta bu Emir Muhammed'den ve onun kanal projelerinden bahsedildiğini hatırlıyordu. Fakat mektupları okuduktan sonra imha ederdi, sadece Ibranîce ve ancak kendisinin anlayabileceği şekilde küçük notlar alırdı. O notlarına baktı ve hafızasında yanılmadığını gördü, hiçbir fedakârlıktan çekinilmeyerek bu adamın elinden kanal projelerinin çalınması isteniyordu. îsak ne kadar talihli adamdı ki şimdi bu evrak, hiç ummadığı bir anda eline geçmek üzere bulunuyordu.

Ertesi gün Isak Çelebi Rıdvan Bey'i beklerken, öğleye doğru, yine Zülüflü Baltacılardan başka güzel bir delikanlı geldi. Bu, Tırnovalı Kıptî Ali'ydi. Rıdvan Bey'in Kılıçalipaşa Hamamı'nda hâlâ körkütük yattığını ve elmas tüccannı saraya kendisinin götüreceğini, saray kayıklarından üç çifte bir yağh piyadenin Karaköy Iskelesi'nde kendilerini beklediğini söyledi. Toledolar Ali Bey'i (!) izzet ve ikramla mükellef bir salona aldılar, tatlılar ve çöreklerle güya biraz oyaladılar. Bu arada Kılıçalipaşa Hamanu'na bir adam koşturuldu. Rıdvan Bey oradaydı, hamamcı ağa "Soğuk halvette mestane yatur !" dedi, sernöbet tellak da "Buyrun içeri görün !" diyerek Isak Çelebi'nin bir sadık bendesine beyi gösterdi, halvetin

ortasına bir hasır serilmiş hasırın üstüne bir ibrişim futa yayılmış, Rıdvan Bey üryan sırtüstü uzanmış, bir tellak da bacaklarını ovuşturuyor ve arada elini çiçek suyu doldurulmuş bir tasa batınyordu.

isak Çelebi iki parça mücevheri koynuna koydu, yanma da on sekiz yaşında bir torununu alarak Zülüflü Baltacı Ali Bey'le beraber konağından çıktı ve Karaköy Iskelesi'nden üç çifte saray kayığına bindi. Galata'dan karşıda Bahçekapı Iskelesi'ne çıktılar. Forsa Halil evvelce tecrübe edilmiş kaldırma usulünü ufak bir değişiklikle tatbik ediyordu: araba yerine kayık ve Yenikapı'daki mahzen yerine Bahçekapı'da bir mahzen.

O zamanlar Bahçekapı Iskelesi'nde, kadim kale kapısı durmaktadır; kale duvarları ile deniz arasında şerit gibi uzanmış saha, sırtlarını kale duvanna dayamış bir sıra salaş dükkânlar, sıra sıra kayıkhaneler ve hepsinin üstü bekâr odaları bir haşarat yatağı halindeydi. Zabıtanın çok dikkatli ağır baskısı altında dahi her gün türlü uygunsuzluk vakaları olurdu.

Ne oldu?.. Nasıl oldu ?., bilinmez. Mücevherci İsak Çelebi ile torunu kayıktan iskeleye çıktılar fakat kale kapısından içeriye giremediler. Orada, o yirmi-otuz adımlık yolda yok oluverdiler. Hem sessiz, hayal gibi yok oldular.

Toledolar aile reislerini geç vakte kadar beklediler, evvela merak ettiler, sonra heyecan ve telaşa düştüler. Gece oldu, sabah ola hayrola denildi, ama Ceneviz Konağı'nda kimse gözünü kırpmadı, mum gibi uyanık sabahladılar. Kumaş tüccarı Alber erkenden hemen sadrazama koştu, derhal huzura çıktı ve ciddi bir alakayla dinlendi.

Vezirin hafızasında, Cavalı vakası üzerindeki nisyan örtüsü kalktı, istanbul'da neler oluyordu?..

Cavalıyı konağından bir Zülüflü Baltacı ve saray arabasıyla al-

mışlardı, fakat saraydan ne böyle bir Baltacı ne de araba gönderilmişti. Keyfiyeti hemen saraydan sordurttu ve tahmin ettiği cevabı aldı: îsak Çelebi'ye Ali adında bir Baltacı ve kayık gönderilmemişti ve mücevherci Yahudi saraya gelmemişti.

Vezir, Alber dö Toledo'ya bu meseleyle bizzat meşgul olacağını yemin ederek vaat etti ve îsak Çelebi'nin hayatından endişe ettiğini açıklamaktan da çekinmedi:

- Artık aydın olarak görüyorum ki, zenginlere musallat olmuş ve her yerde eli bulunan son derece cüretkâr, son derece kurnaz, son derecede hesaplı, devlete pervasızca meydan okuyan haydutların karşısındayız. Hani bunların başı sadrazamdır deseler, benden şüphe etmekte haklısınız !.. dedi.

Vezir yalnız kalınca bir müddet düşündü. Katil veya katiller yoksa Haremi Hümayun'a mı sığmıyorlardı?.. îki zengin mücevhercinin kaldırılması ne kadar birbirine benziyordu: Valide Sultan'ın siparişleri, sonra bir Zülüflü Baltacı Rıdvan'ın adı, daha soma bu delikanlı ya hasta, yahut hamamda sarhoş, sahneden çekiliyor, yerini meçhul bir delikanlıya bırakıyordu...

SPARTACUS

Hasta arabası

Sadrazam Koca Sinarı Paşa evvela saraya gitti, hemen huzura çıkarak vakayı gereken ehemmiyetiyle arz etti; artık ortada padişah ile devletin ırzı ve namusu meselesi vardı, halkın aklma geleni belirtmek için de "Olmaya ki bu eşkıyanın başı ya benim, yahut ki sensin Padişahım !" dedi. Vezire hak veren Sultan III. Murad, sarayda dilediği kimseleri sorguya çekerek ve dilediği yerleri araştırarak geniş tahkikat için izin verdi. Koca Sinan Paşa doğru düşünüyordu, iki mücevhercinin esrarengiz bir şekilde ve pek değerli elmaslarla, hem Valide Sultan'ın sipariş ettiği elmaslarla beraber kaldırılmaları vakalarında, Samatya ile Galata'da başlayan yolların ucu sarayda kayboluyordu, evvela sarayı temize çıkarmak lazımdı.

Tahkikata Zülüflü Baltacı Rıdvan Bey'den başlandı. Haremi Hümayun'un itimadını kazanmış ve Valide Sultan ile padişahın nikâhlı zevceleri olan haseki sultanların saray dışmdaki hizmetleri emrine verilmiş bu pek yakışıklı genci saraydan Divanı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı'na getirtti.

Zülüflü Baltacılar Ocağı'nın ağalarıyla beraber bütün neferleri tepeden topuğa namus ve iffet timsali Anadolu uşağı, Anadolu'nun da bilhassa Kastamonu Vilayeti toprağındandı. Hepsi iriya-

n, güçlü kuvvetli, boylu boslu, güneş parçası, ay parçası gibi erkek güzeli gençlerdi. Rıdvan da 2 000 metre irtifaında bir dağ köyünden kopup gelmişti. Fakat haremden aşın iltifatla çok şımartılmış olacaktı ki, hiçbir şey bilmediğini söylerken dikçe konuştu:

- Hacı Takiyyüddin'i bana niçin sorarsınız ? dedi, benim vazifem gidip kendisim saraya getirmekti, tufan misali yağmur altında Samatya'ya vardığımda saraydan gelip aldılar denildi, ters yüzüne döndüm, şimdi de îsak Çelebi'yi benim almadığımı kendileri söylerler. Gençlik hali bade içtim, mest oldum, hizmetkârım da beni almış, Tophane'de hamama koymuş, dünkü gün ve gece ve bugün dahi kuşluk vaktine varınca hamamda yaturdum, suçum varsa bade içtiğimden ve çarşı hamamında mestane yattığımdandır, bilirim ki benim bu halim ocağımın namusuna sığmaz.

Delikanlı çok sinirli görünüyordu, dikçe konuşmakla beraber ağlamaya başladı. Kendisi vezirin huzurundayken Baltacılar Koğuşu'ndaki yatağında ve eşyalan arasında araştırma yapılıyordu. Sandığında birkaç parça elmas bulundu. Yoldaşlarının hiçbirinde bulunmayan bu şeylerin onda ne aradığı soruldu: "Hacı Takiyyüddin hediyeleridir, alıp götürsünler, hacının hazinedanna gösterip sorsunlar ki beni evladı gibi seven Cavalının verdiğini o da bilir" dedi.

Fakat neferlerinden birinin bir cinayette eli ayağı bulunmak şüphesiyle sorguya çekilmesi ve koğuşlannın bu sebeple divan çavuşlan tarafından aranması, namus meselesinde çok titiz oları Zülüflü Baltacılar ağasını öylesine müteessir etmişti, Rıdvan'ın suçlu olduğuna dair henüz hiçbir delil bulunamamış olmasına rağmen ağa ayak diredi:

- Rıdvan'ı artık koğuşa sokmam ! dedi.

Ağalannın karanna bütün Zülüflü Baltacılar da katıldı:

- Bade içen ve gece üryan çarşı hamamında yatan o yaramazı

gayri aramıza almayız ve koğuşumuzda yatırmayız, dediler.

Sadrazam yanında isak Çelebi'nin adamlarından biriyle Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na geldi, Baltacılar Ocağı'nın bütün neferleri teker teker Yahudi'ye gösterildi, fakat "Zülüflü Baltacı Ali Bey"i görmüş olan o adam:

- Hayır. Monsenyörü alıp götürmüş olan delikanlı bunların arasında yoktur, dedi.

O gece Rıdvan Bey eşyasını alarak saray bostancıları koğuşlarından birinde misafir oldu. Koca Sinan Paşa mesele gereği gibi aydınlanıncaya kadar bu delikanlının hapsedilmesini bostancıbaşıya tembih etti.

iki gün soma sarayda bir velvele koptu. Zengin mücevherci Yahudi'nin cesedi, boynunda boğulduğu iple beraber sarayın odun ambarında bulunmuştu !

ihtiyar sadrazamın kan beynine vurdu. Divanı Hümayun'u fevkalade toplantıya çağırdı. Belki beş yüz kişi sorguya çekildi, fakat en küçük bir ipucu elde edilemedi.

Sadrazamın kanaatince isak Çelebi başka yerde öldürülmüş, şüpheyi saray üzerinde toplayarak tahkikatın seyrini değiştirmek için cesedi sarayın odun ambarına bırakılmıştı. Babıhümayun kapıcıları olan bostancılar arasında bu adamın saraya girdiğini gören tek kişi yoktu. Kapı zabiti:

- Saray kapısından hiç girmemiş bir adamla isterse bir yıl evvel olsun saraya bir sefercik girmiş çıkmış iki kişi getirin, neferim görsün, derhal tefrik ederler, edemezlerse bana istediğiniz cezayı verin, razıyım, dedi.

Fakat kedi ölüsü değil, koca insan cesedi, haydi dirisi saraya girmedi, isak Çelebi'nin ölüsü nasıl sokulabilirdi. Bu sorulduğu zaman Babıhümayun bostancıların hepsi boyunlarını büktüler: "Orasını bilemeyiz, görmedik !" dediler. Hurafata inananlar hükmü

derhal verdiler; "Cin işi, şeytan mekri..." dediler. Aşağı bahçelerin koltuk kapılarından sokuldu denilse, oralardan odun ambarına kadar nasıl getirilir ki, bu ambar hemen Bâbıhümayun yanındaydı.

Meseleyi bir bostancı neferi aydınlattı: "Dün ben Bâbıhümayun'da nöbet tutarken hasta arabası dışardan geldi" dedi. Bu araba iki tekerlekli, bir kişi tarafından omza atılan bir kayışla çekilir her tarafı kapalı bir kutu gibiydi. Tahkik edildi, bir gün evvel hasta arabası saraydan dışarı çıkmamıştı, sarayın üç hasta arabası vardı, bir aydan beri üçü de arabalıkta duruyordu. Kapıdan giren araba neyin nesiydi ve ne olmuştu ? Onu bulmak zor olmadı, arabalığı açtılar ve sarayın üç hasta arabası yerine içerde dört arabanın durduğunu gördüler ve yerde bir çevre buldular, kimin olduğu araştırıldı, Rıdvan Bey'in çevresiydi. Delikanlı boynunu büktü: "Bir kâfir benim başımla oynar !" dedi. Kimden şüphelendiğini sordular, "Bilmem" dedi. Bu kâfirin Forsa Halil olduğunu nereden tahmin edebilirdi ?..

Rıdvan Bey'in idamı

İsak Çelebi'nin dışarıda boğulduktan sonra cesedinin sahte bir hasta arabasıyla saraya sokulduğu artık aydınlanmıştı, teferruat bilinmiyordu, bir sahte arabayı, içinde bir cesetle beraber saraya sokma cesaretini gösteren adam kimdi ?

Esrarengiz çetenin sarayda elleri olduğu belliydi, fakat Koca Sinan Paşa bunlardan birinin Rıdvan Bey olacağını asla zannetmiyordu. Fakat bu gencin katilleri veya içlerinden birini tanıdığını tahmin ediyordu, oğlan niçin susuyordu, orasım anlayamıyordu.

İsak Çelebi'yle beraber on sekiz yaşında ve adı Yakub olan bir torunu da kaybolmuştu, dedenin cesedi meydana çıkmış, ya torun ne olmuştu? Genç Yakub'un sağ olduğuna inanmak safdillikti. Koca Sinan Paşa, Yakub'un tamamen yok edilerek dedesinin sırf Rıdvan Bey'i mahvetmek için büyük bir cüret ve cesaretle sarayın odun ambarına bırakıldığım tahmin edemedi. Forsa Halil, Baltacı Rıdvan'ın vücudunu bir an evvel ortadan kaldırmakla kendisi için tehlikeli bir şahidi yok etmiş olacaktı. Rıdvan "O gün İsak Çelebi'nin sofrasında Forsa Halil Ağa da vardı" diyebilirdi. Bu söz, tahkikatı bizzat yürüten Sinan Paşa gibi ihtiyar bir kurdun gözünde birden ehemmiyet alabilirdi.

Forsa Halil saraydan çıkarılmış bir adamdır, mücevhercilerin

kaldırılmalarında evvela bir saray arabası ve sonra bir saray kayığının kullanılması ve nihayet cesedin de saraya bir saray hasta arabasıyla sokulması bu yönden manalıdır, üstelik Forsa Halil, Bâli Kaptan'ın dul zevcesiyle evlenmiştir ve bu zengin armatör de esrarengiz bir cinayetin kurbanı olmuştur. Nihayet, Cavalının içinde bulunduğu arabayla beraber denize sürüklenip boğulduğu Aksaray Deresi'nin denize döküldüğü yer, Forsa Halil'in oturduğu Hasan Paşa Sarayı'nın hemen yanıbaşındadır.

Arabalıkta çevresinin bulunmasından sonra Rıdvan o gün akşama kadar sorguya çekildi. Delikanlı sadece masum olduğunu söylüyordu. Falakaya yatırıldı, çıplak tabanlarına yüz değnek vuruldu, tabanları yarıldı, kendisi bayıldı, yine bir şey söylemedi. Paşa dayaktan sonra oğlanı Balıkhane kapısındaki bostancı koğuşuna yollattı. Balıkhane kapısı deniz kenarında, Anadolu yakasına bakan sahildeydi ve meşum bir yerdi, sarayda idam edilecek olanlar buraya indirilir, kapı arasında boğulduktan soma cesetleri boğazlarına ve ayak bileklerine bağlanan ağır taşlarla denize atılırdı, Rıdvan o kadar perişan bir haldeydi ki nereye getirildiğini dahi fark etmedi.

Sinan Paşa bu güzel çocuğun masum olduğuna inanıyordu, fakat bilhassa çevre hikâyesinden sonra adı kanlı bir rezalete karışmış biri olan bu gencin elini kolunu sallayarak dolaşması ve hatta memleketine, geldiği dağ köyüne gönderilmesi de uygun olamazdı, masum olmasma rağmen izaleyi vücudu lazımdı, Rıdvan Bey o gece Balıkhane kapısı koğuşunda boğuldu ve cesedi denize atıldı.

Sadrazam meseleyi tez elden kapatmak istiyordu; Isak Çelebi'nin cesedi odun ambarında bulunduktan sonra kardeşi Alber saraya davet edilmiş ve bütün tahkikat safhasında divanda bir müşahit olarak hazır bulundurulmuştu. Ertesi gün tekrar haber yolladı, cinayetle ilgili gördüğü Rıdvan'ın idam edildiğini kendisi-

ne resmen tebliğ edecekti, fakat Galata'daki Ceneviz Konağı'na giden divan çavuşu garip bir cevapla karşılaştı:

- Sabahleyin çavuşbaşı ağa geldi, Alber Çelebi'yi aldı, divana götürdü ! dediler.

Bu haberi alan Koca Sinan Paşa acı acı güldü:

- Vallah billah bir veledi zina benimle ve Ali Osman Devleti'yle alay eder ! Bre Alber'i de kaldırdılar ! dedi.

Bir sene içinde bu kaçıncı vakaydı? Ne oluyordu İstanbul'a?

Şaşıran ihtiyar vezir, birden şiddetli, zalimane icraata geçti. Demirkapı'dan Yemiş Iskelesi'ne kadar kale duvarı ile deniz arasında kalan sahada ne kadar kayıkhane, salaş dükkân, ayaktakımı kahvehanesi ve bunlann üstünde bekâr kayıkçı odaları varsa hepsini didik didik arattı, kiminden fahişe, kiminden de saç uzatıp kadın entarisi giymiş, gözlerine sürme çekip el ve ayak parmaklarına lana vurunmuş köçeklik davası güder uygunsuz oğlan çıkardılar; kayıkçı, mavnacı, iskele hamalı bekâr uşaklarından da edepsizlikleriyle tanınmış en az elli kişi, bila muhakeme, vezirin emriyle dükkânların ve kayıkhanelerin kapılan ile bekâr odalannın pencerelerine asılarak idam olundular. Edep, ahlak ve iffet yoksulu olarak belki hepsi de suçluydu, ama suçlannın cezası olarak değil, failleri bulunamamış zincirleme cinayetler karşısında âciz kalmış olan vezirin gözdağı verme siyasetine kurban olmuşlardı. Yoksa Sinan Paşa da pekâlâ biliyordu ki bir yıl içinde biri kadın olmak üzere altı zengini kaçınp yok eden bir haydut çetesi böyle yalınayak, yanm pabuç, donu yamalı ve yakası bitli bekâr uşağından kurulmuş olamazdı. Adamlar kimi, ne zaman ve nerede yakalayıp kaldıracaklannı biliyorlardı.

Burada, birkaç gün evveline ait bir hadiseye dönmek lazımdır:

Alber dö Toledo kardeşinin kayboluşunun verdiği perişanlığa rağmen Forsa Halil'in satmak niyetinde olduğu Süveyş Kanalı pro-

jelerini ihmal etmemişti, ailelerinin sn kâtibi Rafaello'yla beraber türedi armatör paşazadenin Fındıklı'daki konağına gitmişti. Halil Emir Muhammed'in bir demir çekmece içinde saklanmış evrakını gösterdi; bunlar, kanal havalisinin mükemmel bir haritası, harita üzerinde kanalın geçeceği yer, genişlik hesapları, amele miktarına göre ne kadar zamanda tamamlanabileceği, amelenin hangi şart içinde nasıl toplanacağı, diğer umulmadık masrafların neler olabileceği, kanal açıldıktan sonra her iki istikametten kaç gemi geçebileceği, bir seyrüsefer nizamnamesi, kanal müruriye resmi, kanal gümrüğü, hülasa akla gelmeyecek türlü teferruat ile birtakım hesaplar ve notlardı.

Alber Bezirgân'ın gözleri faltaşı gibi açılmış, heyecanını gizleyememiş, onları Forsa Halil'in elinden almak için her fedakârlığı göze almıştı. Fakat ilk pazarlıkta uyuşamadüar. Forsa "Bezirgânbaşı" dedi, "bunlar senin arşınla sattığın Frenk kumaşı değildir. Hele bir yol bekleyelim, İsak Çelebi meydana çıksın da ben onunla konuşayım!.."

Gece gelen ulak

tik pazarlıkta anlaşamamak mühim değildi. Alber Bezirgân içinden "Bu iş oldu, ben biraz çıkarım, o da biraz iner" diyebilirdi; asıl mühim olan şey Musevî tüccar ile mahrem kâtibini giderlerken konağın ta sokak kapışma kadar inerek uğurlayan Forsa Halil'in Toledolann ikincisine fısıldadığı şu sözlerdi:

- Bezirgân, düşün bir kere, bunları ispanya kralına göndersen sana ne verir?..

Alber dö Toledo'nun vücudu buz ve yüzü kireç gibi bembeyaz kesilmişti, fakat Forsa Halil, heyecansız, gayet rahat:

- Bunların kıymetini ne sen, ne ben, ne de bizim vüzeramız anlar, bunların kıymetini Frenkler bilir, Frenkler, diye ilave etti.

Bezirgân ile kâtibi Fındıklı'dan Galata'ya kadar yolda hiç konuşmadılar, sanki bastıkları yerin kulağı varmış diye korku içindeydiler, Ceneviz Konağı'nm kapısından içeri girdikten sonradır ki Alber:

- Ne dersin?.. diye sordu.
- Müthiş bir adam.
- Müthiş ve tehlikeli.
- Kendisini yine davet edelim Monsenyör...

_ ?

- Geçen sefer çok beğendiği Portekiz şarabından ikram ederiz.

- Ama elinden evvela şu evrakı alalım.

- Monsenyör, vakit kaybetmeye gelmez. Bana öyle geliyor ki bu adam eğer isterse sizi, beni, bütün bendelerinizle bütün aileniz efradım bu konağın pencere ve kapılarında astırabilir.

- Ama o evrak?..

- Alacağız. Armatör ölecek, terekesinin satışında bu acayip kâğıt ve hesap pusulalarına kimse pey sürmeyecek ve biz alacağız, hem de yok pahasına alacağız.

Biraz sonra kâtip ters yüzüne Fındıklı'ya döndü, ertesi gün için Forsa Halil Ağa'yı Toledolar Konağı'na davet etti. Halil Ağa'nın sanki böyle bir daveti beklermiş gibi bir hali vardı:

- Portakal'ın o nefis kırmızı şarabından içmeyi çok isterdim, dedi, lakin işim var, beni veziriazam hazretleri çağırmış, yarın erkenden Paşakapısı'na gideceğim.

Bu ret cevabı kâtibi büsbütün kuşkulandırdı. Ve o geceyi Alber dö Toledo çok sıkıntılı geçirdi. Ertesi sabah da erkenden çavuşbaşı ağa yanında iki yeniçeriyle kendisini götürmeye geldiğinde tamamen şaşırdı; ağanın yüzü asık, iki yeniçeri de dev yapılı ve vahşi bakışlıydı, davetin sebebini öğrenmek istedi: "Ben ne kişiyim ki söylesinler, sahibi devlet efendimiz 'Bezirgânı al getir' dedi, biz de seni aldık götürüyoruz" dedi.

Birkaç saat soma vezirden ikinci davetçi gelince Toledolar birbirlerine garip garip bakıştılar. Monsenyöriin sabahleyin erkenden çavuşbaşı tarafından alındığını öğrenen çavuş da şaşırmıştı. Zira amiri olan çavuşbaşı ağa, saraydan hiç çıkmamıştı.

Toledolar için yapüacak hiçbir şey yoktu, akşama kadar yeni bir haber beklediler.

Gün kararmak üzereydi, saraydan ikinci bir çavuş geldi, sabahleyin iki yeniçeriyle gelen adamın çavuşbaşı olmadığını, Alber

Bezirgân'ın da kardeşi gibi esrarengiz bir şekilde kaybolduğunu ve İsak Bezirgân'ın katili olarak suçlandırılan Rıdvan Bey'in sarayda idam edildiğini resmen tebliğ etti.

Toledo ailesi, dehşet içinde, Ceneviz Konağı'nın kalın demir kapısını kapadılar, kilidinden başka kalın demir kapı kolonlarını da dayadılar. Pencerelerin kepenkleri sımsıkı kapandı. Yalnız küçük bir uşak kapısı divandan gelecek yeni bir haberci için sadece kilitlenmişti. O geceyi büyük salonda hepsi bir arada uykusuz geçirdiler, sade çocuklar uyudu. Ertesi sabah bir divan çavuşu geldi, Alber Çelebi hakkında onlardan haber sordu. Böylece üç gün geçti.

Üçüncü gece ve geceyarısına yakın büyük kapının ejderha şeklindeki ağır tokmağı üç kere tak tak tak diye vuruldu, fasılalı üç darbe. Aile mum ışığı etrafında toplanmıştı, korkulu gözlerle bakıştılar, sanki nefes almıyorlardı. Tak ! Tak ! Tak !

- Kim olabilir?
- Bakalım mı ?
- Belki monsenyördür!..

Kimi çorapça, kimi yalınayak, bütün aile halkı sessizce aşağıdaki taşlığa indi. Bir uşak:

- Kim o ? diye sordu.

Monsenyör değildi, yabancı, bir genç sesi, fısıldar gibi:

- Aç ! Aç ! Çelebi'den mektup ! dedi.

İçeride bir fısıldaşma oldu. Yine aynı uşak:

- Yan sokaktaki küçük kapıya gel ! dedi.

Heyecanla titreyen bir el anahtarı kilidin içinde döndürdü, demir sürgüyü çekti ve kapıyı aralayarak adamı içeriye aldılar. Bu bir genç yeniçeri neferiydi, fakat geçen gün gelip bezirgânı götürenlere hiç benzemiyordu, yüzü çok güzeldi ve yalınayaktı, güzel yüzünü de bir şalla örtmüştü, belli ki, tanınmamak içindi, ayakla-

nnın çıplak oluşu da gece ses çıkarmadan yürümesi içindi. Koynundan dörde katlanmış bir kâğıt çıkardı:

- Rafal kimdir?., diye sordu.

Rafal?.. Rafaello olacaktı, sadık kâtip "Benim" dedi.

Kâtip kâğıdı açarken, birinin kaldırdığı şamdanın ışığı altında kâğıda dört beş baş birden uzandı. Yazı ve imza Alber dö Toledo'nundu, İbranîce yazılmıştı, yazısı ve imzası taklit edilebilir endişesiyle daima imlasını kasten yanlış yazdığı kelimeler bu mektubunda da vardı. Ve hayli uzunca bir mektuptu ve "Mektubu getiren yeniçeriye bin altm verin" diye bitiyordu; ağlaşarak okundu ve dinlendi. Bütün aile efradı, genç neferi ayrı ayrı öptü ve kendisine bin altın yerine bin beş yüz altm verildi. O da bu cömertliğin altında kalmak istemedi.

- Çelebi'ye name yazar verirseniz götüremem, olmaya ki yakalanırsam aman vermeyip beni katlederler, ama azık verirseniz götüreyim, zira ki Çelebi'ye su ile kuru ekmek verirler, gayri nesne vermezler, dedi.

Yeniçeriye, Çelebi'nin ne durumda olduğu soruldu, "Mektupta ne ki yazmış ise öyledir" dedi.

Adem yolcuları

Bir genç yeniçerinin geceyarısı getirdiği mektupta şunlar yazılıydı:

"Rafaello ! Sadrazamın zindanırıdayım ve her gün bir defa celladın karşısına çıkarılıyorum. Toledolar bilmediğimiz düşmanlarımız tarafından satılmış, fakat bizi ihbar edenin Forsa olmadığını çok iyi öğrendim, çünkü bu adamı beni sorguya çeken hâkimler tanımıyor, alacağımız evraktan da hiç bahsedilmedi. Sordukları İspanya 'yla olan eski gizli işlerimiz. Pek yakında hepimizi feci bir akıbet beklemektedir. Bu mektubu bana acıyan bir yeniçeriyle gönderiyorum ve bin altına pazarlık ettim, bu parayı kendisine veriniz. Ben bir şey istemem, çünkü elime geçmeyecektir. Bir taş mahzende ot yığını üstünde bir içdonuyla hemen çırılçıplak bulunuyorum. Kâğıdı, kalemi, mürekkebi de bin altın karşılığı hayatını tehlikeye koyan bu genç temin etti. Ve yine ondan öğrendim ki zavallı kardeşim Isak ile yeğenim Yakub da vezir tarafından öldürülmüşlerdir ve divanın canileri takip etmesi bize karşı bir oyundur. Şimdi kendimi değil, sizleri kurtarmayı düşünüyorum. Ailemizin hazinesini biitün efradı ailemizin üzerlerine taksim edeıek yerleştir ve bir gemi tutarak en yakın İtalyan limanına kaçma-

ya bakınız. Sair kıymetli eşyalarımızı da adi ağırlıklarımız gibi, gemiye yükleyebilirsin. Zindanda felaket arkadaşım genç ve güzel bir İranlı var, bu delikanlı da îran şahının casusu olarak buraya atılmıştır, zavallıya çok eziyet ediyorlar ve gözümün önünde türlü hakaret ve tecavüze maruz kalıyor. Bundan bir serıe evvel bir kere daha yakalanmış ve Forsa Halil adında bir adam tarafından yüz altın karşılığı zindandan kaçırılmış. Bu Forsa Halil bizim mahut aımatör olacaktır: Bu müthiş adamı hemen git gör, gemilerinden birini kirala, ne kadar isterse ver, ailemizin halası için her fedakârlığı yap. Armatör ile benim halasım için de pazarlığa girişebilirsin. Unutma ki denize düşen yılana sarılır. Benim için dua ediniz. İmza: Alberto dö Toledo."

O sabah kâtip Rafaello Forsa Halil Ağa'ya koştu. Armatörün istediği kaçırma bedeli hiç münakaşa edilmeden Toledo ailesince kabul edildi ve bir gece sonra da Toledolar üzerinde muazzam bir hazineyle Bâli Kaptan kalyonlarından birine girdiler ve geminin ambarında eşya denkleri arkasında gizlendiler. Kalyon dört buçuk ay süren bir sefer yaptı. Mora Yarımadası sularına kadar indi, fakat İtalya'ya doğru Mataban Burnu'nu geçmedi, Kiklad ve Sporad Adaları arasında dolaşarak Rodos'a uğradı, Bodrum'a uğradı, İzmir'e uğradı, Midilli'ye uğradı, İstanbul'a döndü.

Geminin bu seferine Forsa Halil Ağa da bizzat iştirak etmişti. Toledolar gemiye o kadar gizli alınmışlardı ki bunu ancak iki sadık adamı, Demirkıran ile Altıparmak biliyordu, iki müthiş cellat da patronlarıyla beraber gemideydiler. Her birinin içinde büyüklü küçüklü Toledolar bulunan kırk kadar sandık geminin ambarına Yenikapı Konağı'nın hamal kılığına girmiş adamları tarafından taşınmıştı ve içindekilere, İtalya sularına girinceye kadar sandıklarından çıkmamaları bilhassa tembih edilmişti. Demirkıran ile Altı-

parmak meşum vazifelerini o kadar hünerle yaptılar ki, Toledolardan hiçbiri diğerinin akıbetinden haberdar olmadan kendi sandığının içinde boğuldular, çırılçıplak soyulan cesetler de, ayaklarına bağlanan ağır taş veya demirlerle, her geceyansmdan sonra birkaçı denize atıldılar.

Alberto Bezirgân'a gelince, Yenikapı Konağı'nın mahzeninde kendisini hakikaten sadrazam zindanında zannetmişti, felaket arkadaşı bildiği iranlı ise mahut Kandehar şehzadesiydi. Rafaello'ya hitap eden mektubunu yazdıktan az sonra öldürülmüştü. Toledo ailesi devlete karşı büyük ihanetlerinin cezasını, denaette denkleri Forsa Halil'in elinde görmüşlerdi.

Divanı Hümayun Alberto Bezirgân'ı aratadursun, bir gün bir divan çavuşu Galata'daki Ceneviz Konağı'na geldiğinde koca konağı metruk görünce şaşırmış, haber verdiği hükümet erkânı da hayretler içinde kalmıştı. Toledolann italya'ya kaçtıklarım hemen hepsi ecnebi, pek azı da Rum olan semt halkı da görememişti. Kâtip Rafaello ile Forsa Halil bu firarı muhakkak ki pek ustalıklı hazırlamışlardı. Sandıklar geceyansmdan sonra Halil'in adanılan tarafından konaktan alınarak kale içinde bu iş için sureti mahsusada tutulmuş bir mahzene taşınmış oradan da gün ağannca bir sala yüklenerek kalyona götürülmüştü.

Konağın kapısı resmî bir heyet tarafından kınldı. Döşeme dayama olduğu gibi duruyordu, fakat her taraf dağınıktı, ortalığa üzerlerindeki kıymetli parçalan sökülmüş bazı eşya dağılmıştı. Konağın bir soyguna, yağmaya uğradığı belliydi, fakat soyanlar kimdi? Konaktaki kırka yakın insan nasıl olur da bu talanı mutlak bir sükût içinde karşılardı ? Konak mahzenlerine vannca aranırken, her kapının açılışında, o kapılan açanlar, üst üste yığılmış cesetlerle karşılaşacaklannı sanmışlardı, fakat konak sakinleri en küçük bir iz bırakmadan sır olmuşlardı. Sarnıçlar arandı, bahçe-

nin muhtelif yerleri kazıldı, hiçbir şey bulunamadı.

Yalnız bir şey nazarı dikkati celbetti. Konağın üç muazzam şöminesinin içi yığın yığın kâğıt yanığıyla doluydu, belliydi ki bu ocaklarda en az bir koca sandık dolusu evrak yakılmak suretiyle yok edilmek istenmişti; bunlar ne olabilirdi?..

Bütün kâğıt yanıkları ocaklardan çekildi ve dikkatle araştırıldı ve içlerinde ancak kısmen yanmış birkaç parça bulundu. Üzerlerindeki yazılar Frenk yazısı, İtalyanca, İspanyolca'ydı. Divanı Hümayun tercümanlarına verildi. Kopuk kopuk cümlelerden bir mana çıkabildi: "Son malumata teşekkür ederiz. Size şu kadar bin florin gönderildi. Haşmetli İspanya Kralı... Tersaneyi daimi bir şekilde tecessüs ettiriniz... Don Pedro'nun tersane zindanından kaçırılması için... istediğiniz kuvvetli zehiri diğer şarap şişelerinden ayırt etmek... sarayla olan sıkı temasınız..." Bunlar herhalde tüccar mektupları değildi. Hele bir mektubu ateş, çok büyük bir vakayı aydınlatsın diye sanki kasten yakmamıştı: "Mehmed Paşa'yı vuran ve adamınız olan meczup dervişin vezirin adamları tarafından derhal parçalanması muhakkak ki bir lütfi ilahîdir Monsenyör. Onun ölümüyle Süveyş Kanalı meselesi artık tamamen, hiç olmazsa bir asır tahakkuk etmeyecektir. Sadece bu muvaffakiyet, sizi tarihimizin büyük simaları arasında kaydettirecektir."

Deli Bekir sahnede

Eyüp'te îslambey Mahallesi'nde oturan bir Muhsin Efendi vardı. Bayır eteğinde kendi eliyle kurulmuş iki odalı bir evceğizde oturuyordu. Odalardan biri kiler ve mutfaktı, öbüründe de yatar, oturur, ara sıra gelen bir ahbabını kabul ederdi. Birinci odada kuş sütünden başka ne aranırsa bulunurdu: yıllanmış sirkesinden hubbilezizine, amberu pirinçten hünnap reçeline, türlü yağlar, ilaçlar, baharat, tohumlar, soğanlar. Berikinde ise hasır üstüne bir kilim serilmiş, iki üç şilte ve yastık atılmış, küçücük bahçeye bakan iki pencere önünde boydan boya bir sedir; yatağı gece yüklükten çıkar, bu sedirin üstüne serilirdi.

Muhsin Efendi yeniçeri ağalığında vakayi kâtibiydi, günlük zabıta vakalannı resmî deftere kaydeder basit bir kâtipti, 10 akçe yevmiyesi vardı; 1 okka ekmek 3 akçe, bir okka sığır eti 6 akçe, bir okka soğan 2 akçe ve bir okka sadeyağın 4 akçe olduğu o devirde yevmiyesiyle ne kadar mütevazı bir hayat sürdüğü tahmin olunabilir. Üst baş masrafı, tıraş, hamam parası hep o 10 akçenin içinde.

Sabah evinden alacaaydınlıkta çıkar, keşfettiği kestirme yoldan Edirnekapı'ya, oradan da Süleymaniye'deki ağa kapısına giderdi. Akşam da Yemiş Iskelesi'ne inip Eyüp'e giden dolmuş ka-

yıklardan birine atlar, kayıkla dönerdi. Ama yaz, ama kış, bu rota değişmezdi. Yalnız kar tipilerinde bazen bir iki gece ağa kapısmda misafir odasında yatardı. Doğma büyüme Eyüplüydü, ama Islambey'de yerleşeli ancak on sene olmuştu ve kendisini sevdirmesini bilmişti. Kayıktan çıktıktan soma akşam namazını Camii Kebir'de kılar, omzunda zembili çarşı boyundan geçer mahalle sınırından ayak attı mı, başı külahlı, yaz ise yalınayaklı, kış ise şedik pabuçlu ve kaba yün çoraplı bir oğlancık koşar:

- Muhsin Amca, ver zembili bana ! derdi.

Vakayi kâtibi efendi de gördüğü hürmet alakasından memnun:

- Al bakalım Ahmedciğim... Allah senden razı olsun ! derdi.

Onun bu akşam hizmetini Ahmed, Mehmed, Hasan, Hüseyin, Ali, Veli, rasgele bütün mahalle çocukları görürdü. Yan yana yürürler ve konuşurlardı:

- Muhsin Amca, biliyor musun bugün mahallede ne oldu?..

- Ne oldu Mehmed?..

- İmamın Nefise Hatun sakayla kapı aralığından konuşmuş, îmam Efendi Nefise Hatun'u boşadı...

- !..

- Muhsin Amca, haberin var mı bugün mahallede ne oldu?..

- Ne oldu Hasan?..

- Bakkal Hacı'nm çırağı ustasının çekmecesini kırmış, yakaladılar, bıyıklarını kestiler, eşeğe ters bindirip yüzüne yoğurt çaldılar.

- !..

- Muhsin Amca...

- Söyle Ali...

- Hani Çıplak Süleyman vardı ya... Taş Han'ın altındaki çeşmenin teknesinde yatardı, işte o bugün öldü...

Bir gün Muhsin Efendi zembilini Veli çocuğun omzuna vermişti. Kulakları günün mahalle haberlerini almaya alışmıştı, Veli:

- Muhsin Amca, dedi, bugün bir adam geldi, seni aradı, ağa kapışma gider amca her gün dedik...

- Kim olduğunu söylemedi mi?

- Söyledi, Bekir Ağa derlermiş, aşağıda Camiikebir Mahallesinde otururmuş, "Ben ağa kapısına gidemem, efendi ne zaman gelir?" dedi, "Ezan ile yatsı arası gelir" dedik." Öyleyse o zaman geleyim" dedi.

Muhsin Efendi geniş adam değildi, fakir çocuk azıcık daha tafsilat verince büsbütün meraklandı: "Geçenlerde kaybolan kadı efendinin uşağıymış o adam Amca..."

Vakayi kâtibinin hafızası zayıf değildi. Kendisi kaybolan ve Bedesten'deki iki hurç altını kaldırılan Kara Hüsam Efendi'yi unutmamıştı. Yolunu değiştirdi, önce Velilerin evine uğradı. Bir dul kadın olan çocuğun anasına, biraz hasta olduğunu söyledi ve çocuğun bu gece kendisinde kalması için izin istedi. Bileği kuvvetli, pazısı yerinde adamdı ama, dünya hali bu, bacak kadar oğlan da olsa bir can yoldaşıydı. Onlar eve girdikten az soma da kaybolan kadı efendinin sadık uşağı tekrar geldi. Deli Bekir bir yıl içinde sanki on yaş birden çökmüş, altmışını aşkın görünüyordu. Kalbi bir çocuk kadar temiz olan Bekir artık tek gaye uğrunda yaşıyordu. Ölü diri, efendisinin akıbetini öğrenmek...

Kara Hüsam Efendi'nin kendisini bırakıp kaçmadığmı biliyordu, onun başma bir felaket gelmişti, ama nerede ve nasıl bir felaket?.. istanbul kazan o kepçe, her gün bir semti gezip dolaşıyordu. Kulakları kirişte, gözleri etrafta, Eyüp'e dönüş güç olacaksa geceleri rasgele bir handa, bir kahvehanede, bir hamamda yatıyordu ve ertesi sabah yine dolaşmaya başlıyordu, işte bu dolaşmaları sırasındadır ki kulaklarına halk ağzmda çok garip vakalar

çalınmıştı. Vefa'da zengin bir dul hatunun, Samatya'da bir zengin mücevhercinin, Galata'da zengin Yahudi'nin efendisi gibi kaybolduklarını duymuş, bir zengin kaptanın da yine esrarengiz bir şekilde öldürüldüğünü öğrenmişti.

Bir akşam Yenikapı civarından geçerken, etrafı kale duvarı gibi bir duvarla çevrilmiş bir bahçe ortasında koca bir konak görmüş, kimin olduğunu sormuş, "Hasan Paşa Sarayı'dır, halen Forsa Halil Ağa hazretleri ikamet eylerler" demişlerdi. Deli Bekir'in içinde garip bir arzu belirmişti: bu saraya girmek... İçinde bir ses, "Senin efendi oradadır!" diyordu sanki.

Kendisini o kadar ihmal etmişti ki cepkeni sökülmüş dikmemiş, şalvarı yırtılmış yamamamış, ayağmda yemenileri delinip patlamış eskiciye vermemiş, yağlı külahında perişan ve kirli bir tülbent, diyar garibi gibi kapıyı çalabilir, koca bir paşa sarayı, elbet ki kendisini içeriye alırlar, uşak, yanaşma, horanda koğuşunda misafir ederlerdi. Ve konağın kapısını çalmıştı. Ses yok. Bir daha çalmıştı, yine ses yok. Nihayet bir adam Arnavut ağzıyla adeta gürlemişti:

- Bre kimdir o?..
- Garibim, fakirim...
- Bre kapıdan çekil, yakarım more seni !..

Deh Bekir ısrara cesaret edememişti, kapıdan çekilmiş, fakat o civardan da bir türlü uzaklaşamamıştı. Güneş neredeyse batmak üzereydi, o civar da tenha, ıssızdı. Gözüne ulu bir çınar ilişti, ne yiyecek düşündü ne de yatak. Ayaklarından partal yemenileri attı, ağaca tırmandı. "Sabah ola, hayrola" dedi.

Altıparmaklı ayak

Deli Bekir'in dikkatini çeken ilk şey, sarayın yüksek bahçe duvarı dışında ve duvar dibi boyunca sekiz on ağacın dibinden kesilmiş olmasıydı, "Bu ağaçlardan ne istemişler ki ?.." dedi. Koca bina zifirî karanlığa gömülmüştü. Bir ara kulağına derinden akseden bir saz sesi gelmişti. Gözlerini kırpmadan sabahladı. Sabahın alacaaydınlığıydı, sarayın kapısı açıldı ve dışan bir adam çıktı. Bekir çınarın üstündeydi ve çınar da saray kapısına hayli uzaktaydı, adamın yüzünü seçmesine imkân yoktu ama dev cüsseli biriydi, etrafına bakındı ve Aksaray Köprüsü'ne doğru koşar gibi giderek gözden kayboldu. Bekir de hemen ağaçtan indi ve peşine düştü.

Aksaray'dan Beyazıt'a giden yol yokuştu ve kıvnmsız düzdü, Deli Bekir köprübaşma gelince ta ilerde o adamın iri karaltısını gördü. Ve artık gözden hiç kaybetmedi, adımlarım açtı, Sedefçiler Camii civarında adama iyice yaklaştı ortalık da iyice ışımıştı.

Cellat yapılı bir adamdı, korkunç bir adamdı, o civarda bir hana girdi, Deli Bekir İstanbul'un yabancısı, o da hanın tam karşısında bir işkembeci dükkânına girdi, han da, işkembeci de kapılarını henüz açmışlardı, işkembecinin çırağından bu handa esircilerin oturduğunu öğrendi, çırak oğlan gevezece "Ağa, bu handa bir Cev-

riye Hatun vardır, onda olan güzel kızlar padişahımızın sarayında yoktur!" dedi.

Bütün işittiklerini can kulağıyla dinlemiş olan Deli Bekir'in kafasında küçük bir köşe aydınlandı:

Çevriye Hatun ! Esirci Çevriye Hatun ! Kasımpaşalı Bâli Kaptan'a cariyeyi satan bu kadındı, ki bu cariye kaptanın katlinden sonra dört aylık oğluyla zengin armatörün bütün servetinin üstüne oturmuştu. Sonra da o akşam gördüğü esrarengiz sarayın sahibi Forsa Halil Ağa'yla evlenmişti.

Deh Bekir'in gözleri dört açıldı. İşkembeciden çıktı, partal yemenilerini gecelediği çınar altında bırakmıştı, yalınayaktı; "Fakirim, garibim" diyerek sadaka bahanesiyle hana girmesi için ayakları daha uygundu, hana girdi ve takip ettiği dev yapılı adamı hanın kapısı yanındaki kahve ocağında gördü. O da ayaklarından yemenilerini çıkarmış, peykenin üstüne bir dizini dikerek oturmuştu, ayaklarında çorap yoktu, yalındı. Bekir:

- Müslümanlar, fakirim, garibim ! diye avuç açarak kahve ocağına girdi.

Pek genç ve pek güzel bir delikanlı Bekir'in avucuna bir akçe koydu, sadık uşak iri adama da el uzattı:

- Ağam... sen de acı bu fakire !.. dedi, dedi ama kendisini de zor zapt etti, bu adamın sağ ayağı altıparmaklıydı.

Esircilerin hanından nasıl çıktığım Deli Bekir kendisi de anlatamazdı, birkaç ay evvel Kasımpaşa'da Kulaksız Camii'nin sundurmalı avlusunda dinlediği ihtiyar bir gemici, sanki o anda kulağının dibine gelmiş, tekrar konuşmaya başlamıştı:

"... Vakayı örtbas ettiler be. Koca kaptan kim vurduya gitti be. Ben o gün gözümle gördüm, kaptanın cesedini katırla getirip atmışlar, katır ayaklarının izleri yanında bir de insan ayağı izi vardı, cesedi bırakan herif yalınayakmış, hem dahi sağ ayağı altıparmak-

lıymış be... Ne durmadılar bu altıparmağın üstünde be... Tembih ederim bütün hamamcılara, altıparmaklı bir herif buldular mı yakalasınlar be..."

Bâli Kaptan'ın ölüsünün bulunduğu yerdeki altıparmaklı ayak izinin sahibi, Bâli Kaptan'ın dul karısıyla evlenen Forsa Halil'in konağında oturuyordu ! Bu bir garip tesadüf müydü ? Öyle olsun diyelim, aynı adam Bâli Kaptan'a cariye satan esirci karının hanında ne arıyordu?

Deli Bekir o gece vakayi kâtibi Muhsin Efendi'ye işte bunları anlattı. Muhsin Efendi de onu dikkatle dinledi. Deli Bekir sözlerini bitirince bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlamaya başladı:

- Efendi, dedi, ben derim ki benim velinimetim Hüsam Efendi hazretleri dahi bu Bâli Kaptan gibi bu adamlar tarafından katledilmiştir!..

Vakayi kâtibi Deh Bekir'in şüphelerini biraz deşeledi:

- Bu adamlar dediğin kimlerdir?

- Forsa Halil Ağa ile sarayındaki adamlardır...

Muhsin Efendi o gece Deli Bekir'i evinin tek odasmda misafir etmek istedi, sadık uşak kendi evlerine gitmekte ısrar etti. Hâlâ içinde bir müphem ümit vardı, efendim döner diye. O giderken gözlerinin yaşını silmek sırası Muhsin Efendi'ye gelnüşti. On beş yaşında olmasına rağmen dinlediği şeyler o kadar korkutmuştu ki Muhsin Efendi Veli Çocuğu o gece koynunda yatırdı.

Sabahleyin erkenden buluştular ve Muhsin Efendi Deli Bekir'i ağa kapısına götürdü. Vakayi kâtibinin maksadı bu sadık uşağı yeniçeri ağasının huzuruna çıkarmak ve onım Forsa Halil Ağa hakkındaki şüphelerini İstanbul'un bu en büyük zabıta amirine dinletmekti. Fakat ağa hazretlerini kapıda bulamadılar, Muhsin Efendi ocağın ikinci büyük kumandanı kethüda beye çıktı:

- Bir adamın çok mühim bir arzı vardır, acep ağa hazretleri,

karidedirler sultanım ? diye sordu.

Kethüda bey azametli, mağrur bir adamdı, bıyığını balta kesmeyen bir yeniçeriydi, böyle bir suali küstahlık telakki etmekle beraber cevapsız da bırakmadı:

- Eşraf ve âyanı beldeden Forsa Halil Ağa hazretleriyle beraber Divanı Hümayun'a gitmişlerdir ! dedi.

Muhsin Efendi'nin üstüne, sanki bir kazan kaynar su dökmüşler gibi oldu, küçük dilini yutası yazdı. Kethüda beyin odasından ayaklan tökezleyerek çıktı. Kimden kime ne anlatacaklardı ?

Fakat Deli Bekir ümitlerini kaybetmedi:

- Efendi, dedi, ağa hazretleri benim gördüklerimi görmüş müdür? Kellem bu uğurda feda olsun, ben ağa hazretlerini beklerim ve gördüklerimi bir bir söylerim.

Yeniçeri ağasmı beklerken boş durmadılar. Muhsin Efendi Deli Bekir'e vakayi defterini açtı. Son beş sene içinde İstanbul'da ayaktakımı arasındaki vuruşmalar da dahil ancak yirmi kişi öldürülmüştü, yıl başına dört kan. Ve hepsinin katilleri tutulmuştu, kısas davasından vazgeçilen üç katil zindana atılmış, on yedisi de idam olunmuştu.- İki kadın ile üç taze oğlan da kaybolmuştu, tecavüze uğradıktan soma, katledilmiş olmaları tahmin ediliyordu. Halbuki son bir yıl içindeki vakayiin defterdeki bilançosu müthişti.

Kanlı zincir

Deli Bekir vakayi kâtibinin resmî defterini dehşet içinde okudu. O yıl bir adi cinayet olmuştu. Galata'da on sekiz yaşında Karadeniz uşağı ve "Yelkenci Güzeli" lakabıyla meşhur Yunus adında bir delikanlı, kendisine karşı kötü bir kasti olan ustasını öldürmüş, maktulün iki karısı ve bunlardan olmuş üç evladı kısas haklarından vazgeçtikleri için Yelkenci Güzeli tersanede küreğe konmuştu.

Bu tek vakanın yanında esrarengiz vakalar büyük bir yekûn tutuyordu:

1 - Vefa Meydanlı Gülyağcı'nın dul karısı Zübeyde Hatun, kayıp,

2 - Eyüplü Kara Hüsam Efendi kayıp,

3 - Samatyalı cevahirci Hacı Takiyyüddin kayıp, sonra cesedi bulunmuş,

4 - Kasımpaşalı Bâli Kaptan, maktulen yarı çıplak cesedi bulunmuş, katil meçhul,

5 - Dede Osman, maktulen cesedi bulunmuş, katili meçhul,

6 - Sedefçiler Kethüdası Arif Efendi kayıp,

7 - Hamamcı Topal Recep Ağa kayıp,

8 - Uzunçarşılı Sadık Ağa'nın nevcivan oğlu Mustafa kayıp,

9 - Yeni zengin lakabıyla maruf Haliç Fenerli Petraki bezirgan kayıp,

10 - Galatalı mücevherci Isak Çelebi kayıp,

11 - Isak Çelebi'nin kardeşi Alberto bezirgan kayıp,

12 - Bunların otuz canı mütecaviz bütün ailesi efradı kayıp,

13 - Maruf zenginlerden Yağcı Ahmet Ağa kayıp,

14 - Maruf zenginlerden bahçıvan Yuvan zimmî kayıp,

15 - Maruf zenginlerden mandıracı Yuvan zimmî kayıp,

16 - Dört dalyan sahibi zengin balıkçılardan Tahsin Reis kayıp,

17 - Limanda Peremeciler Kâhyası Yunus Reis kayıp,

18 - Zengin kabzımal Ferhad Beşe kayıp,

19 - Rüstem Paşazadelerden Ali Bey kayıp,

20 - Içbedestenli Hacı Hasan'ın nevcivan oğlu Danyal, evvela kaybolmuş, bir hafta sonra tamamen üryan cesedi Harami Deresi'nde babasının çiftliğinde bulunmuş ve Hacı Hasan'ın bu çiftlikte medfun hazinesi kaldırılmış, katilden ve hazineyi kaldırmaktan sanık olarak çiftlik bekçisi üç nefer Hırvatlar zindanda,

21 - Yalınayaklı pırpın kayıkçı güruhundan Ali adında bir genç Bahçekapı Iskelesi'nde kayığı içinde bıçakla maktul bulunmuş, katili meçhul,

22 - Yalınayaklı pırpın kayıkçı güruhundan Yakub adında diğer bir genç kendi işlemediği bir kayık içinde Kumkapı'da bıçakla maktul bulunmuş, katili meçhul,

23 - Yalınayaklı pırpın kayıkçı güruhundan Mustafa adında bir genç daha, Kumkapı sahilinde kayalar arasında bıçakla maktul bulunmuş, katili meçhul,

24 - Tahtakale'de bekâr hanında mukim Mahmed adında bir adam kayıp.

Deli Bekir'in çenesi kenetlenmişti. Vakayi kâtibine, "Bu ne haldir, bu kadar vaka karşısında yeniçeri ağası ne yapar?" der gibi baktı.

Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa ağa kapısına o gün öğleden sonra geldi. Sert barut gibi adamdı, fakat bir demir kazık gibi doğru ve usturayla kazınmış kafasından yere pekçe bassa taş kıracak topuğuna kadar namus timsaliydi. Muhsin Efendi hemen huzuruna çıktı, az evvel kethüda beyden işittiği sözün tesiri altmda çekine çekine Deli Bekir'den işittiklerini nakletti. Ağa vakayi kâtibini dikkatle dinledi, pos bıyıklarını asabi hareketlerle adeta yolarcasına buruyordu. Muhsin Efendi sözünü bitirince, sakin ve ciddi:

- Getir o herifi bana! dedi.

Deli Bekir, cesur, metin, pervasızdı, ama son derece hürmetkar, ağanın huzurunda el pençe divan durdu. Ferhad Ağa gözlerini, Deli Bekir'in gözlerine dikti, bu müthiş nazarların karşısında hiç kimse yalan söyleyemezdi:

- Anlat bakalım! dedi.

Deli Bekir anlattı. O anlatırken Muhsin Efendi de zabıt tutuyordu. Müthiş ihbar bitince yeniçeri ağası:

- Yazı bilir misin? diye sordu.

- Bilirim Ağa Hazretleri.

- "Bunlar benim ifademdir" diye tasdik eyle ve nişanını koy!

Deli Bekir, yazdığını yüksek sesle okuyarak zaptı imzaladı:

- "Vallah benim ifademdir, nişanımı korum, dahi başımı da korum." Ve kâğıda adını yazmakla kalmadı, avucunu mürekkepleyerek ayrıca pençesini de bastı.

Ferhad Ağa, Muhsin Efendi'ye döndü:

- Kâtip, bu adam senin yanında misafirin olsun, kefil seni bilirim, zinhar kimseye bir şey söylemeyin, kethüda bey dahi bilmesin, olmaya elhayır, bu işle bizzat meşgul olurum, dedi ve Deli Bekir'in imzalı ve pençe nişanlı ihbar ifadesini katlayıp koynuna koydu. Sonra ağa kapısının harem dairesine çekildi. Harem kapısı önündeki nöbetçi yeniçeriye de:

- Akşama değin çıkmam, gelen olursa böylece söylersin ! diye tembih etti.

Fakat hareme girer girmez hemen kıyafetini tebdille haremin arka kapısından atına bindi, çıktı gitti. Kaşları çatıktı. Yıllarca neferük etmiş, yeniçeriliğin bin türlü cefasmı çekmiş, cenk ateşleri içinde semender gibi yuvarlanmış çınar yapılı adamın esmer yüzünde fırtına bulutlan dolaşıyordu.

Muhsin Efendi ile Deli Bekir akşama kadar heyecan içinde beklediler, ağadan bir haber çıkmadı. Muhsin Efendi'nin de içine bir şüphe girmişti, karşısındaki adam adı üstünde bir "deli"ydi, bir deliye uymuş, devrin tanınmış bir adamı hakkında en ağır bir itham delalet etmişti. Ya bu adamın söyledikleri hayalhanesinin mahsulü ise?.. Deli Bekir'i bekleyen akıbeti biliyordu. Ağa kapısı zindanında boğulacak ve cesedi denize atılacaktı, fakat kendi akıbeti ne olacaktı ? En hafifinden azledilecekti, sonra sürgüne gönderilebilirdi. Daha sonra?.. Zindan.

O gün akşama kadar ağadan bir haber çıkmadığı gibi Ferhad Ağa ertesi gün de ağa kapısında görünmedi, haremden, "Hastayım, kapıya çıkmayacağım !" diye haber yollamıştı.

Deli Bekir işbaşında

Ferhad Ağa Deli Bekir'in ihbarını layık olduğu ciddiyetle ele almış, tebdili kıyafet ederek doğruca saraya gitmiş ve saraya oğrun kapıların birinden gizlice girmiş ve padişahın huzuruna çıkarak müthiş ihbarı olduğu gibi mahremane arz etmişti. Padişahtan Forsa Halil Ağa hakkında takibatta bulunmak ve icap ederse Yenikapı'daki sarayı basmak için tam ve geniş salahiyet istemişti. Bu salahiyet verilmediği takdirde yeniçeri ağalığından çekileceğini de kesin bir dille bildirmişti. Padişah da ağanın istediği salahiyeti tereddüt etmeden vermişti. Evvela yeniçeri ağasını ve sonra da padişahı şaşırtan nokta bu korkunç ihbarın pek garip bir zamanda yapılmış olmasıydı. Şöyle ki, Forsa Halil Ağa, limanın en büyük armatörünün yerine geçmiş olmak fırsatıyla, Divanı Hümayun tarafından Mısır'da bekleyen Hintli Müslümanların temsilci heyetini istanbul'a getirmeye memur edilmişti. Halil Ağa o günlerde geceli gündüzlü zengin Cavalı ve Sumatrahları getirecek kalyonu yola çıkarma hazırlığıyla meşguldü, hatta bu gemiyle bizzat kendisi de İskenderiye'ye kadar gidecekti.

Ferhad Ağa'nın bütün endişesi süratle yapılması gereken takibat, tahkikat ve nihayet baskında sadık adamları bulabilmekteydi. Eğer Deli Bekir'in dedikleri doğru ise, Forsa Halil müthiş bir şehir

haydudu, korkunç bir cani ise, bu adamın ağa kapısında da adanılan, casusları olması gerekirdi. Bunlar en küçük bir şüphe üzerine bütün hazırlıkları sezebilirlerdi, ihbarın üçüncü günüydü ki Ferhad Ağa Muhsin Efendi ile Deli Bekir'i ağa kapısından hareme çağırttı.

- Sizleri ağa hazretleri çağırır! dedikleri zaman ikisi de yerlerinden heyecanla fırlamışlardı. Muhsin Efendi:

- İnşallah hayırdır! dedi.

Deli Bekir:

- Bunda şer olacak ne vardır ki?., diye sordu.

Gelen yeniçeri:

- Ağa haremdedir oraya buyurun! deyince vakayi kâtibi efendi bir an durakladı. Yoksa, "Haremde bekler, buyurun" deyip cellada mı verileceklerdi, içinden "Bir işe girdik bulaştık ki, hemen can kuşunu uçurtmadan halas olalım" dedi ve kalemdeki kâtip şakirdine işaret etti, çocuk koştu, leğen ibrik getirdi, vakayi kâtibi çarçabuk aptes aldı. Deli Bekir'in yüzüne de "Sen de aptes al!" der gibi baktı, beriki "Benim aptesim vardır, bozulmadığını bilirim!" dedi. "Bismillah" deyip hareme yürüdüler.

Muhsin Efendi ağa kapısında hizmete girdiği zaman, az önce kendisine leğen ibrik getiren çocuk kadardı, on-on bir yaşlarındaydı. Koca bir imparatorluğun askeri celadetini temsil eden bu büyük kapının bir de İstanbul şehrinin inzibatını temin eden tarafı vardı. Buraya getirilenlerin bir kısmı sille, yumruk, tekme türlü hakaretle sürüklenir, falakaya yatırılır, cellat elinde işkenceye verilir, feryat ve figanla ağa kapısı zindanının duvarları inim inim inlerdi. Fakat buraya yine mücrim getirilirdi ki izzet ve ikramla baş köşeye oturtulur, şerbet, şeker, kahveyle ağırlanır, çubuğu hürmetle doldurulur, sonra iki yeniçeri koltuklarına girer, yine saygıyla zindana indirilip cellada teslim edilirdi. Cellat ile yamakları

ellerine verilenlere mevkilerine göre muamele etmesini bilirlerdi, aynı işkenceyi Ali'ye küfrederek, Ali Beşe'ye senli benli hitapla, Ali Ağa'ya da "efendim, sultanım" diye tatbik ederlerdi.

Vakayi Kâtibi Muhsin Efendi merdiven başında celladı görmeyince rahat bir nefes aldı. Haremde hiç bekletilmeden huzura alındılar. Ferhad Ağa daima olduğu gibi ciddi ve sert, bir pencere önündeki sedire azametle kurulmuştu. Vakayi kâtibine aynı sedirde yer gösterdi, bu aşın iltifattan şaşıran kâtip ağa hazretlerinin eteğini öperek dizi dibinde diz çöktü, Deli Bekir de etek öptükten sonra ellerini göğsüne kavuşturup durdu, ağa ona ne yer gösterdi ne de "Otur" dedi, fakat söze ona hitap ederek başladı:

- İki gecedir gözüme uyku girmedi, senin ihbannı yabana attım, ama içimi yokladım, Allah'ın adına kasem ederim ki ben dahi bu Forsa Halil Ağa'nın ahvalinden kuşkulanırdım, şimdi ben ağayım, sen uşaksın yoktur, üçümüz beraber bir işe gireriz, amma bilelim ki bu kadar işler başarmış adamla cenkleşmek kolay değildir, herifi asla uyandırmayıp Yenikapı'daki sarayını zamanında basmak lazımdır, basınca da içinde cürüm ve cinayeti gözümüzle görmek ve elimizle tutmak gerektir, olmadı nu bana âleme rezil olmaktan ise gazabı padişahî ile katlolunmak yeğdir. Şimdi meclisimiz halvettir, meşveret edelim, bir hile ve hudayla o saraya girmek yollannı arayalım ! dedi.

Vakayi kâtibi efendi ile Kara Hüsam Efendi'nin sadık uşağı yeniçeri ağasının yanında bir saatten fazla kaldılar. Ağanın yanından çıktıklan zaman Muhsin Efendi hayli heyecanlı, Deli Bekir ise bir çocuk kadar neşeli ve otuz yaşmda bir genç kadar zinde görünüyordu.

Ağa kapısındaki bu mahrem konuşmadan iki gün sonraydı, Esirci Çevriye Hatun'a ağırbaşlı ve kıyafeti pek düzgün bir adam geldi, zengin bir konak ağası olduğu belliydi, bu gibi müşterilere

gösterilen mutat hürmetle karşılandı. Bu adam, İstanbul'a yeni gelmiş ve yerleşmiş Konya âyan ve eşrafından Hacı Bekir Ağa'nm kâhyası olduğunu söyledi.

Hacı Bekir Ağa Karun malına sahip elli beş yaşlarında bir rindi kalleşmiş, vücutça son derece zinde, hacıymış ama ehli zevkmiş, İstanbul'a, bir eyyam da bu şehri şehirin nigâr ve mahbup sefasını sürmek için gelmiş, kendisine matlubu veçhile kız ve oğlan tedariki için Esirci Çevriye Hatun'u salık vermişler. On beş-on altı yaşlarında "sözleri can alan, bakışları hanüman yıkan, yanakları gülgülî ise kâkülleri katmerli sümbül, inci dişli, bülbül söyleyişli bir cariye peripeyker ile eli ayağı düzgün, kalem kalem parmaklı, müşekkel topuklu, ince bilekli, yüzünde melahat ve letafet berk vurur gayetle munis sine bülbülcüğü bir çubuktar oğlan satın almak istermiş. Değer pahalan ne ise, cariye ile köleyi görüp beğendikten sonra bir tahtada sayarnuş.

Esirci Çevriye Hatun'un gözleri dört açıldı:

- Aman Ağa Hazretleri, konak nerededir?., diye sordu.

Hacı Bekir Ağa'nın kâhyası:

- Akbıyık'ta lebideryada Çardaklı Konak diye meşhurdur! dedi.

Hatem Tay

Esirci Çevriye siparişleri hemen temin edemedi:

- Şu anda elimde ağa hazretlerinin matlubu olan kız ve oğlan yoktur, ama bana iki gün mühlet verin, bir çift cennet kuşu bulurum ki bu kadar olur... dedi.

Kâhya:

- Hatun, dedi, iki gün çoktur, zira bizim ağa gayet tez canlıdır, senin dahi malumundur ki böyle zengin adamlar akıllarına geleni karşılarında görmek isterler, ben dahi senden izin alayım, bir yol başka esircileri dolaşayım.

Cevriye'nin istediği mühlet Forsa Halil'le konuşmak içindi, heyecan ve telaşını belli etmeyerek:

- Varın dolaşın efendim, dedi, ama benim bulacağınu kimse bulamaz, sizin ağa emretsinler beyzadeleri, paşazadeleri çubuktar oğlan diye getirmez ve hanım sultanları cariye misali sineyi muhabbetine koymaz isem bana da Esirci Çevriye demesinler!..

Kâhya elini koynuna attı:

- Hatun, ben dahi sana inandım, dedi, ama benim yüzümü velinimetim karşısında kara çıkarma, pey akçesi ne ise hemen vereyim...

Bu ne zenginlik, kibarlıktı !.. Kâhyası bu kadar cömert ve nazik olan adamın kendisi nasıldı?.. Çevriye hiç düşünmeden:

- Beş kere beş bin akçe pey alayım, dedi, zannım çok değildir.

- Çok değildir, biz akçesinde değiliz, hemen ağamız gönül sefasında olsun.

Kâhya koynundan bir altın kesesi çıkanp verdi ki içindeki yirmi beş bin akçenin üstündeydi ve iki gün sonra gelmek üzere çıktı, gitti.

Daha o günün akşamı Forsa Halil çetesinden iki kişi Akbıyık'ta Konyalı Hacı Bekir Ağa hakkında tahkikata başlamıştı. Akbıyık Hamamı'na giren bir adam şöyle bir ağız aradı ve dinledikleriyle ağzı bir karış açıkta kaldı: "Bu Bekir Ağa devlet malı olan Çardaklı Konağı hazineden şu kadar bin altına kiralamış ve üç yıllık kirasını da peşin vermiş. Koca konak bir gün içinde döşenip dayanmış. Konya'dan bir kâhyası ve iki uşağıyla geldiği için kapısı halkım daha gereği gibi düzememiş, ama o iki nefer uşaklarının dahi elleri altınla oynarmış. Akbıyık'ta garip yiğitler değil, kişi evladı taze civanlar bile bu ağanın kapısına girmek için yol ararlarmış. Takyanos Tekfurun hazinesi bu Hacı Bekir Ağa'nın elindeymiş. Kendisi dahi gayetle dilbaz ve hoş sohbet olup konağa gelip yerleştiğinin ikinci günü Akbıyık hamamcısını çağırtmıştı:

- Ağa senin hamamına kalabalık günde kaç can gelir ve âdem başına kese ve sabun akçesi dahil kaç akçe alırsın ? diye sormuş. Hamamcı da:

- Kalabalık gün iki bayram arifesidir ve o günlerde benim hamamda üç yüz kişi yıkanır, kese ve sabun ile hamam parası üç akçedir, tellak bahşişi müşterinin mürüvvetine kalmıştır, vermeyene uşaklar haklarını helal ederler, deyince ağa kâhyasını çağırmış:

- Yıl üç yüz altmış beş gün, her günü üç yüzden yüz kere bin can eder ve üçer akçe hamam parası dahi üç yüz otuz kere bin akçe eder! demiş, üç yüz otuz bin akçeyi hamamcıya bir tahtada saydırtarak:

- Hamamcı, demiş, bu yıl hamam benim hayrıma işlesin, Müslümanlardan bir akçe para almayasın, ama natıra ve tellağa mürüvveten verecekleri bahşişi versinler, ona dahlim yoktur, lakin o hamam çıplağı garip uşaklara da yevmiye üçer akçe sadakam olsun. Bütün semtin ağzında dolaşan Hacı Bekir Ağa'nın serveti ve cömertliğiydi: "Ha denizde kum, ha onda altın. Altın madenidir, toprağı tutar altın olur, evliya ilmine sahiptir."

Konyalı zengin Hacı Bekir Ağa, Kara Hüsam Efendi'nin uşağı Deli Bekir'di, düzmece zengin rolünü muvaffakiyetle oynuyordu. Zira bütün ömrü Kara Hüsam Efendi gibi bir adamın yanmda geçmiş, kırk yıl peynir ekmek yemiş, efendisinin iki hurç altın biriktirmesine yardım etmiş, paranın makul harcını öğrenmemişti; şimdi, Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nın sayesinde Hateıu Tay olmuştu, adeta kırk yılın intikamını alıyordu.

Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa Forsa Halil'e karşı bu masraflı çetrefil yolu niçin tutmuştu? "Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran!" diyen yeniçeriler değil miydi? Sorgusuz koca vezir başlan kesilirken, birtakım esrarengiz cinayetlerin faili olduğundan şüphe ettiği Forsa Halil hakkında padişahtan bir de fenuan aldığı halde bu tedbirlere neden lüzum görmüştü? Herifi yakalatmak, işkenceye venuek ve bülbül gibi söyletmek işten bile değildi. isterse masum olsun, bir Forsa Halil'in eksilmesiyle kıyamet de kopmazdı. Ferhad Ağa'nın endişesi Halil'den değildi, eğer bu adam hakikaten korkunç bir cani ise, çetesinin nasıl kurulduğunu, nasıl işlediğini öğrenmek istiyordu, kadınlı erkekli, içlerinden yavru kuş dahi kaçırtmadan hepsini yakalamak ve kaldınlaıı hazinelerin nerelere saklandığını öğrenmek istiyordu. Bunun için de Forsa'nın mahremiyetine girmek lazımdı, ona kendi usullerine uygun bir tuzak kurmak istiyordu. Ferhad Ağa bu oyun için de vakayi kâtibi Muhsin Efendi ile uşak Deli Bekir'i başyardmıcı seç-

mişti. Ve sonra onların yanına yeniçeri dilaverlerinden namuslarına güvendiği beş adam vermişti, bunlar temkinli, ağızlarından sır çıkmaz gözü pek ve merdi meydan cesur adamlardı. En son, icap ederse, İstanbul'daki bütün yeniçeri kuvvetlerini kullanacaktı. Deli Bekir'e gelince, bu oyunda sadece başrolü değil, kellesini de koltuğa almıştı.

Çevriye Hatun iki gün sonra Akbıyık'taki konağa istenilen cariye ile köleyi bizzat getirmişti, kız ile oğlan, hakikaten cennet kaçkını huri ile gılmandı. En zengin muhayyile bu vücut yapılarını ve bu yüzleri tahayyül edemezdi.

Konyalı zenginin ağzı kulaklarına vardı, içinden "Sahte de olsa zenginlik hoş şeymiş vesselam !" diye geçiren yaşlıca adam kızı sağ ve oğlanı sol dizinin dibine oturttu:

- Cennet gülleri, irem bülbülleri, sizi koklaması, öpüp sevmesi sevaptır ! Şu şehri şehiri istanbul'a geldiğimiz isabet olmuştur. Yedi iklim güzelleri cümle burdadır. işte şu anda taze can buldum, otuz yaşında şahbaz yiğit oldum, dedi.

Esirci Cevriye'ye de iltifat etti:

- Hatun esirci dediğin senin gibi olur, şu evlatçıklarımızm yüzleri suyu ve ayaklan bereketli şanına Konya vilayetindeki Mukbil Pınan Çiftliği'ni sana bağışladım ! dedi ve parmağından şu kadar yüz bin akçelik bir yakut yüzüğü çıkanp kadının parmağına taktı.

Şivekâr ile Piyale

Esirci Çevriye Konyalı Bekir Ağa'nın cömertliği karşısında ne söyleyeceğini, nasıl teşekkür edeceğini bilemedi, kadın pazarlığa alışmıştı. Hacı Bekir'in ihsanı ise bitmemişti:

- Şu meleklerin bedeli ne ise var git kâhyadan al, ama bizi unutma, sıkça sıkça gel hatırımızı sor, olur ki şu oğlan ile şu kıza birer eş isterim, dedi.

Konağın şaşaası, debdebesi, ağanın hükümdarlarda görülmeyen cömertliği kırk yıllık Esirci Cevriye'nin gözlerini kamaştırmış, kafasına bir durgunluk vermişti ve bir an gözünün önüne Forsa Halil'in hayali gelince şu temiz yürekli zengine acımış, yüreği sızlar gibi olmuştu.

Cevriye'nin getirdiği cariye bir Gürcü kızı, köle de bir Çerkez oğlanıydı, kız aya, oğlan güneşe "Ya doğ, ya doğayım!" diyen güzellerdendi. On beşer yaşlarında var yoktu, biri gül fidanı, biri ceylan yavrusuydu. Bakışları, edaları, cilveleriyle kız bir vahşi ahu, oğlan bir avare kumruydu. İnsan bunları öpüp severken can verip, can alırdı. Kız santur, oğlan rübap çalıyordu, sesleri de biri kanarya ise öbürü bülbüldü, ikisi de oyun biliyordu, rakkas ama ne rakkas... Kalem kalem ayak parmaklarının üstünde yürürken uçu uçuveriyorlardı. Koca Deli Bekir mest oldu. Biliyordu ki bu hasır

üstünde bir padişah rüyasıydı. Can ve yürekten "ya hey"ler çekti ki bu kadar olur. Emektar mutemet uşakları Bekir Ağa'ya bir işret sofrası kurdular, keyfi gereği gibi yerine geldikte:

- Benim sine bülbülcüklerim, hacı keyfi işte bu kadardır. Gözümüzle görür ve elimizle okşar severiz ve buseçin oluruz. Biriniz ateş, biriniz barut, sizi bir arada bırakamam, ama sizleri gayriye de emanet edemem !.. diyerek oğlan ile kızı ayrı ayn birer odaya bizzat götürdü ve odaların kapüannı kendi eliyle kilitledi.

Kız ile oğlanın kapatıldıkları odalarda gördükleri manzara şuydu:

Ortaya birer mükellef döşek serilmiş, yorganları inci işlemeli. Birer tabak yemiş konmuş. Altın sürahi ve altın kupa, balmumlan uyandırılmış üç kollu bir altın şamdan, ikisi de aynı şeyi düşünmüştü: "İmtihan olacağımız belli, hiçbir yere el sürmeyeyim." Soyunup yataklarına girdiklerinde kız yastığının altında bir murassa gerdanlık, oğlan da murassa kabzalı bir hançer buldu. Ve o anda ikisinin de yüreğinde aynı duygu belirdi. Bu kadar cömert ve asil bir adamı Forsa Halil'in pençesine nasıl teslim edeceklerdi? Ve niçin teslim edeceklerdi?.. Bu adam kendilerini Forsa Halil'in vaitlerinden kat kat üstün ihya edebilirdi ! Edeceği de gün gibi aydındı!

Fakat yine ikisi de düşündüler ki, Forsa Halil'in bundan evvelki cinayetlerine alet olmuşlardı ve artık Forsa'nın pençesinden kurtulmalarına imkân yoktu. Bekir Ağa'yı Yenikapı batakhanesine düşürmedikleri takdirde Forsa Halil'in hançeri kalplerindeydi. Forsa Halil'i ele verseler onun cinayet ökseleri olarak kendileri de asılacaklardı. Belki, işkencelerle öldürüleceklerdi.

Gürcü kızın adı Şivekâr'dı, sessiz sessiz ağladı; Çerkez oğlanın adı da Piyale'ydi, o da sabaha kadar uyuyamadı. Ve ertesi gün ikisi de neşesizdi.

Sabahleyin kahvaltıları ve öğleyin yemekleri altm tepsilerle odalarına getirildi. Konağın emektar uşaklarından zengin adamın öz kızı ve öz oğluymuş gibi hürmet gördüler. Kâhya ağa gelip hal ve hatırlarını sordu ve efendilerini akşama kadar görmediler: "Malumunuz hacıdır, sabaha kadar başı secdeden kalkmaz, bilip bilmeyip yaptıklarına tövbe ve istiğfar eder, sabah namazını kıldıktan sonra yatar, öğleye kalkar, namazını kılıp yemek yer, yine yatar, ikindide sizleri huzuru devletlerine davet etse gerektir" dediler.

Şivekâr ile Piyale akşam namazından soma ağanm işret sofrasında buluştular. Bu sofraya Bekir Ağa işret sofrası diyordu, üstünde ne rakı ne de şarap vardı. Kınakınalı hurma şerbeti içiyordu. Bekir Ağa her ikisinin de neşesiz olduğunu derhal fark etti. Cariye ile köle hemen efendilerinin ayaklarına kapanmışlar ve hediyelerinden ötürü teşekkür etmişlerdi. Ağa:

- Hazinelerim sizindir benim gülüm, sümbülüm, diyerek her ikisini yine dizlerinin dibine oturtmuştu. Piyale'nin elinden bir altın kupayla şerbetini içti, Şivekâr'ın elinden de fındık unundan yapılmış bir kurabiye yedi. Birinin gül yaprağı gibi yanağını, öbürünün kaymaklı hurma gibi dudağını öptü.

Bu mecliste Bekir Ağa'nın bilhassa dikkatini çeken bir nokta oldu, cariye ile köle birbirlerinin yüzüne bakmaktan adeta korkuyorlardı. İçlerinden geçenin yüzlerinden okunacağını sandıklan belliydi.

Forsa Halil her ikisine de ayn ayn ve mahrem olarak tembih etmişti ki:

Piyale Şivekâr'ın, yahut Şivekâr Piyale'nin ihanetini sezerse, Esirci Çevriye iki gün sonra Akbıyık'taki konağa gelecekti. Oğlan bu ihaneti haber vermek için "Anacım, babamın yadigân bir kara saplı bıçağım vardı, onu isterim, getir" diyecekti. Kız da, Çevriye

su istediğinde elinden bardağı, kupayı düşürecekti.

Kız veya oğlan, veyahut ikisi birden konağa yerleştiklerinin üçüncü, nihayet dördüncü günü, bütün işve, cilve ve zekâlarını kullanarak Forsa Halil'in talimi veçhile Bekir Ağa'yı Yenikapı'daki saraya göndereceklerdi. Dördüncü gün geçti mi, kendilerini yok bilmeliydiler. Ağayı yolladıktan sonra üst tarafına karışmayacaklardı.

ikinci gece Bekir Ağa mahbup ile mahbubesini yine kendi eliyle odalanna kapadı ve kapılarını kilitlerken kulaklarına ayrı ayrı fısıldadı:

- Gözümün nuru, hemen uyuma ki sohbet ve muhabbete gelmem mukarrerdir! dedi; fakat ikisine de gitmedi.

Şivekâr:

- Piyale'ye gitmiştir, söylediği halde bana gelmediğine göre oğlan bizi ele verdi, diye düşündü.

Piyale de:

- Geleceğim dedi, gelmedi, zahir önce Şivekâr'a gitti, kız bizi ele verdi, dedi.

Cariye ile köle o gece de sabaha kadar uyuyamadılar. Ve ertesi sabah kahvaltıları gelmeyince ikisi de ele verildiğine kesin olarak kanaat getirdi. Hal ve hatır sormak için kâhya da uğramadı. Öğle üzeri yemek tepsisini getiren uşaklar da bir gün evvelki hürmeti göstermediler. Ve o akşam Bekir Ağa'nm sofrasma da çağnlmadılar. Piyale'ye "Ağa hazretleri bu akşam Şivekâr'la sohbet eder!" denildi. Kıza da bunun aksi söylendi. Ağa "Kızım istirahatte olsun, bu akşam Piyale'yle işret ederim" demişti.

İlk itiraflar

Piyale de Şivekâr da sabaha kadar tahammül edemediler. Evvela kız, kulağı kapıda, dışarda ayak sesi işitince seslendi:

- Aman beni ağa hazretlerine çıkarın, kendilerine bir haberim vardır! dedi.

Soma oğlan odanın kapısını zorladı, dışardan:

- Ne istersin?., dediler. Piyale:

- Elbet ağa hazretlerini görmem gerek, bir haberim vardır ki sabaha tahammülü yoktur! dedi.

Deli Bekir'in yanına önce Piyale oğlan çıkarıldı, güzel çocuk ağanın ayaklarına kapandı, iki gözü iki çeşme, korku ve dehşet içinde titreyerek anlattı:

- Benim mürüvvetli âlicenap Ağam efendim, dedi, beni ister as, ister kes, layık olmadığım lütuf ve ihsanını gördüm, ben sana ihanet edemem, vallah billah hakikat söylerim. Şivekâr cariye ile beni sana suikast için göndermişlerdir! Senin canma kasteden adam dahi Yenikapılı Forsa Halil Ağa'dır, ki bu dünya yüzünde bir kanlı katil şeytanı lain heriftir ve Yenikapı'daki konağı dahi dışardan saraydır, ama içi zindan, zindandan eşet insan kanarasıdır!..

Bedbaht oğlan ağaya itirafta bulunurken buhran geçiriyordu, kapıyı kilitlemişlerdi, her an kalbine, sırtının ortasına bir hançer

saplanacakmış sanıyordu. Anlattığı şeyler tüyler ürperticiydi: güzel güzel oğlanlar ve güzel güzel kızlar ökse gibi kullanılarak konağa düşürülen zengin kadınlar ve erkekler evvela mükellef işret sofraları başında sazla ve sözle ve akla gelmeyen türlü şehvetengiz sahnelerle çılgına döndürülüyor, sonra sarayın altındaki mahzenlerden birine yarı çıplak ve hatta çırılçıplak atılıyor, taş üstünde bazen açlıktan ölüyorlar, bazen de Forsa Halil'in cellatları elinde can veriyorlardı. Piyale'nin söylediklerinin hepsi doğruydu, oğlan yalnız kendisinin ökse olarak kullanıldığı vakaları gizlemişti. Uzunçarşılı Sadık Ağa'nın nevcivan oğlu Mustafa ile Peremeciler Kâhyası Yunus Reis'i sihirkâr güzelliğiyle o yakalayıp getirmişti, delikanlının karşısına pırpırı bir sokak mahbubu, ikincisinin karşısına da ardında lalası bir nazlı beyzade olup çıkmıştı. Oğlan sözlerine şöyle devam etmişti:

- Biz aslında Cevriye'nin malıyız, bizi Forsa Halil'in baziçesi yapan o esirci karıdır, Şivekâr ile beni ikisi karşılarına aldılar, şu talimatı verdiler ki sen sultanımı üç gün, olmadı dört gün içinde Yenikapı'ya düşürelim.

Gayet basit, kız ile oğlan Konyalıya bir dünya cennetinden bahsedeceklerdi, türlü işve ve cilveyle Yenikapı Sarayı'ndaki nefis zevk sahnelerini anlatacaklardı. Bekir Ağa da istanbul'a sadece zevkusefa için gelmiş adamdı, muhakkak ki burasını görmek isteyecekti.

Bekir Ağa Piyale'yi o kadar sakin dinliyordu ki oğlan kati olarak kanaat getirdi: "Benden evvel Şivekâr her şeyi anlatmış, belki de benün için dahi o katillerden biri olduğumu söylemiştir" diye düşündü ve sözlerini şöyle bitirdi:

- Sen beni affet Ağam efendim, benim bunda hiç günahım yoktur. Zira ben Çevriye Kadın'ın kölesiyim ki Forsa Halil pençesine düşmüşüm, git derler giderim, yat derler yatarım, darp ü tehdit be-

nim içindir, dediklerini yapmasam ölüm dahi benim içindir. İşte ayaklarına düştüm Ağam, beni o zehri katil adamdan sen kurtar.

Deli Bekir "Söylediğin bitti mi?" diye sordu, oğlan "Bitti Ağam" dedi.

- Aç öyleyse kapıyı!..

Piyale içerden kilitlenmiş kapıyı açtı, Bekir Ağa el çırptı, içeri giren bir uşağa:

- Al bu oğlanı, aşağıdaki kâhyaya götür, o ne yapacağını bilir! dedi.

Piyale çırpınmaya başladı: "Kıyma bana Ağacım, kıyma bana Ağacım" diye bağırdı. Uşak diye gelen tüvana bir yeniçeri neferiydi, Piyale'yi bileğinden yakaladı, kaplanın karaca yavrusu kaldırdığı gibi götürdü.

Sonra Şivekâr geldi, o da ağanın ayaklarına zillet ve nedamet-le kapandı. Onun itirafları da Piyale'nin sözlerinin aynıydı, şu farkla ki, Şivekâr'ın gördüğünü Piyale görmemiş, oğlanın yaşadığı sahneleri de kız yaşamamıştı. Kız da yalmz kendi suçunu söylememişti. Biri bahçıvan biri mandıracı, ikisi de çok zengin ikisinin de adı Yuvan iki Makedonyalıyı da o kandırmış getirmişti. İtirafını bitirince ağa bu küçük cariyeyi de kâhyaya yolladı. Kız da oğlan gibi, "Kıyma bana, gençliğime, güzelliğime acı" diyerek çırpındı.

Şivekâr da gidince odadaki yüklüğün kapısı açıldı ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa çıktı ve o heybetli, mağrur adam Deli Bekir'in boynuna sarıldı, alnından öptü:

- Aşkolsun sana! dedi; din ü devletimize bir hizmet ettin ki mükâfatını padişahımızdan bekleme, zira hizmetinin mükâfatını vermeye kadir değildir, böyle âli hizmetlerin mükâfatı dünyada değil, ahrettedir. Amma padişahımız da senin dünyanı mamur eder.

Sonra Çardaklı Konak'ta Yenikapı baskını için mahrem bir toplantı oldu, Ferhad Ağa, "Benim hodbehot karanm yoktur, dedi, bu

işe meşveretle başladık, meşveretle bitireceğim."

Dördüncü gün dolmuş, Konyalı Bekir Ağa Yenikapı'ya gelmemişti. Çete telaşlanmıştı. Esirci Çevriye arkasında bir cariye, onun arkasında da bir uşak, Çardaklı Konak'a geldi. Hacı Bekir Ağa hazretleri sık sık uğra demişti, tembihi tutuyordu. Kadını kâhya karşıladı, "Hacı birkaç gündür keyifsizcedir" diyerek Cevriye'yi kendi odasına aldı. Cevriye'nin telaşı belli oluyordu, getirdiği çocukları sordu, acaba bir kusurları olmuş muydu ? Ağa hazretleri hizmetlerinden, itaatlerinden memnun muydu ? Kâhya:

- Kız da oğlan da ciğerkûşe sine bülbülcükleridir, Hacı Ağa gayetle hoşnuttur, her an ve saat sana dua eder, şu anda dahi Piyale ve Şivekâr Ağamızın hizmetindedirler, zannım biri kolların ve biri dahi ayakların ovuşturup ağanın köhne baharında gonca gül misali kokarlar ve bülbül misali öterler, elhak cilve ve işve fennini alabilirler, aferinler senin gibi üstatlarına, dedi.

Kâhya, vakayi kâtibi edebiyata aşinaydı, fakat şair Süleyman Nahifi iki asır sonra yaşayacaktı, yoksa Bekir Ağa'nın ahvalini gereği gibi anlatmak için şu beyti de okuyabilirdi:

"Sanma rahminden sunar destin dili mecruhuma
Ol keman ebru sinede tiri müjgâmn arar..."

Koltukaltındaki haç

Kâhya canı sıkkın görünüyordu. Sedir üzerinde duran kocaman bir fildişi çekmeceyi açtı:

- Hatun şuna bak!., dedi.

Çekmecenin içi hemen ağzına varınca zümrüt doluydu, en küçüğü fındık büyüklüğünde, elini kayıtsız bir edayla çekmeceye daldıran adam bir avuç cevahir çıkardı:

- iki gündür tutturdu, bunları veznet, kaçar kırattır bir defterini yap diye, hem kaç adettir say diye... Bedesten'e emanet koyacağım der...

Çevriye Hatun da cevahir görmüş kadındı, fakat cevahire çakıl taşı gibi bakıldığını görmemişti:

- Ağa hazretleri bu zümrütlerin kaç adet olduğunu ve kaçar kırat olduğunu bilmezler mi?., diye sordu.

- Bilmez hatun, bilmez ve hem hazinesindeki maldan bilmediği de yalnız bunlar değildir, geçende bundan büyük çekmece götürdük, hurda taştır diye saymadık bile.

- Şimdi sen bu taşlardan bir avuç alıp da koynuna atsan !..

Kâhya kaşlarını çattı:

- Hâşâ ki emanete ihanet edeyim, dedi, amma Hacı Ağa'dan bir adet taş istesem o bir avuç ihsan eder.

- Ya bu hazine nereden kaynar acep?..

- Bir gün hepimizin gireceği kara topraktan...

- Ben ki bu şehri istanbul'u ve cümle zenginlerini bilirim, sana kasemle söylerim ki Istanbulumuzda bu Bekir Ağa'nın üstüne zengin yoktur.

- inanırım, öyledir. Âli Osman padişahı dahi bizim Hacı'nın yanında fukara mesabesindedir...

Belki daha konuşacaklardı, hatta Çevriye konuşmak istiyordu, kâhya dile gelmiş, kimbilir neler anlatacaktı. Fakat o sırada içeriye Piyale girdi. Oğlan gayet ağır seraserden yapılmış bir kaftan giymişti. Kumaş, beyaz ipekten zemin üzerine beyaz ipek kadifeden kabartma dal nakışlıydı, kadife yapraklann kenarları hurda inciyle çevrilmiş ve kadife çiçeklerin göbeklerine de birer şehdane Hürmüz incisi oturtulmuştu, bir çubuktar oğlanın sırtına giydirilmiş olan bu kaftan padişahın şehzadelerinin sırtında yoktu. Belinde murassa bir kemer ve kemerinde de murassa kabzalı bir hançer vardı. Kaftanın düğmeleri badem biçim ve büyüklüğünde birer elmastı. Oğlanın sağ eli üzerinde parlayan bir elmas yüzük de hemen göz elliyordu. Başma al kadife bir külah giymiş ve üstüne kâtibi sank sarmıştı. Külahın sağ yanında da küçük bir inci püskül ve mahsus çıkanldığı belli bir tutam aşifte kâkül vardı. Çevriye hani nerede ise oğlanı tanıyamayacaktı. Piyale, şehzadeleri kıskandıracak bu muhteşem tuvaleti içinde baba yadigârı kara saplı bıçağı nu isteyecekti? istemedi. Oğlanın yalnız kıyafeti değil, gözlerinin bakışı dahi değişmişti. Esirci karıyı hürmetle selamladı:

- Buyurun, ağa hazretleri seni ister... dedi.

Çevriye fırlar gibi kalktı, gözleri hırsla parıl panldı. Feracesinin eteklerini toplayarak oğlanın ardı sıra kâhyanın odasından çıktı. Piyale önde, o üç adım kadar arkada yürüdüler. Koca konak

bomboştu sanki. Bir koridor geçtiler, sonra büyük bir sofaya geldiler. Sofadan üst kata korkulukları billurdan ve basamakları gül ağacından çifte merdiven çıkıyordu. Piyale susuyordu, Çevriye tahammül edemedi, etrafına bakındı, kimsecikler yoktu, adeta fısıldar gibi:

- Piyale ! diye seslendi.

Oğlan durdu ve başını esirciden yana çevirdi. Çocuğun güzel yüzünde büyük bir korku ve heyecan pek aydın görünüyordu. Çevriye:

- Ne haber?., diye sordu.

Çocuk bir göz işaretiyle: "Her şey yolunda" cevabını verdi. Yürüdüler. Çevriye Hatun oğlanın çekingenliğini görülme endişesine verdi ve içinden Piyale'yi haklı buldu.

Hacı Bekir Ağa Esirci Cevriye'yi o kadar neşeli ve mültefit kabul etti ki, biraz evvel kâhyanın keyifsizcedir dediği adama hiç benzemiyordu, neşesinden adeta bir gül gibi açılmıştı:

- Gel medet Çevriye Hatun, kandesin?.. Kaç gündür gözlerim yolunda kapı gözlerim, bre medet, sen neymişsin, sende neler varmış. Bu Hacı Bekir biçaresi vallah senin ayağma düşmüştür. Gel, şöyle başköşeye geç otur, ahir ömrümde ne sefa sürersem senin sayeyi himmetinde olacaktır, gel benim canım, gel hatun, şöyle otur.

Çevriye şaşırmıştı:

- Estağfurullah velinimetim efendim sultanım, huzurunda benim yerim şu kapı dibidir ! dedi, fakat Bekir Ağa yerinden kalkarak ve bizzat koltuklayarak esirci karıyı başköşeye oturttu.

O sırada Cevriye'nin aklından şeytanî bir düşünce geçti: "Şeytan gibi bir herif, sakın bizim Forsa Halil'in bir eşi olmasın?.. Bu servet, bu ihtişam nasıl elde edilir?.. Babadan, dededen kaldı desem, bütün Konya vilayeti bunların olsa bu saltanat sürülmez. Ya

koca konağın esrarengiz ıssızlığı ? Yenikapı Sarayı'nın hemen bir eşi. Gözünü dört aç Çevriye, bu Hacı tekin değil..." dedi.

Hacı Bekir Ağa Şivekâr ile Piyale'ye:

- Benim canım ciğerim kuzucuklanm koşun, Çevriye Hatun sultanıma şerbet ve şeker ve şekerleme ve gülbeşeker ve lühuk ve devayi misk ve bir âlâ mümessek kahve getirin. Durman, koşun ! dedi.

Oğlan ile kız dışarı çıktılar ve biraz sonra ellerinde birer altın tepsiyle döndüler.

Gördüğü izzet ve ikramdan Esirci Çevriye'nin ağzı kulaklarına varmıştı. Kaymaklı beyaz hurma ile hintzambağı reçeli Cevriye'nin ömründe tatmadığı şeylerdi. Konyalı zengin bu ikramdan soma kadına konağım gezdirdi. Çardaklı Konak'ın her odası, divanhanesi göz kamaştıran bir ihtişama sahipti. Bir sofadan geçerlerken Bekir Ağa Çevriye Hatun'a "Parmağının ucuna bas, aman sessiz" işaretini verdi. Bir oda kapısı ardından tatlı bir rübap sesi geliyordu. Her ikisi de ayak parmaklarının üstünde bu kapıya yaklaştılar ve Bekir Ağa Cevriye'ye anahtar deliğinden içerisini seyrettirdi. Esirci karı az kalsın bir çığlık atıp kaçacaktı. Yuvalarından fırlayacakmış gibi açılan gözlerini Bekir Ağa'nın yüzüne dikti. Bu adam yoksa insan suretinde şeytanın ta kendisi miydi?.. Yoksa karşısındaki tebdili kıyafet etmiş Forsa Halil Ağa mıydı ?

Çevriye anahtar deliğinden Bekir Ağa'nm koltuğu altındaki haçı görmüştü.

Zevk odaları ve işkence mahzeni

Esirci karının seyrettiği sahne şuydu:

Al atlastan bir şilte üzerinde seksenlik bir kadın uzanmıştı, mücevherler içinde seksenlik bir kadın... aguşunda peri padişahının oğlu gibi on sekiz yaşmda tüvana bir nevcivan, delikanlının üzerinde limon küfü renginde yalnız bir çağşır vardı. Belden yukarı pehlivan gövdesi, bacakları, ayaklan çıplaktı, yattığı yerden rübap çalan bu delikanlıydı, yanlarında da altın tepsi içinde mercanlı bir esrar kabağı duruyordu, oda dalga dalga duman içindeydi. Tatlı esmer bir oğlandı...

Bekir Ağa Cevriye'yi kolundan tutarak kapı önünden çekti ve yine ayaklarının uçlarına basarak o sofadan diğer bir oda kapısının önüne götürdü; hayır götürmedi, titreyen, zangır zangır titreyen kadını sürükledi, ikinci manzara da şuydu:

Ortada bir küçük mermer havuz, havuzda bir fıskiye, altın kafesler içinde rengârenk acayip kuşlar, yine mücevherler içinde otuz yaşlarında kadar genç bir adam... soyunmuş, dökünmüş, başı açık, ayaklan çıplak, bir içdonu ve bir gömlekçe, yalnız belindeki Acem şalı kuşağı çözüp atmamış, kuşağında murassa bir hançer, iki elinin parmaklan elmas yüzüklerle şakır şakır, murassa eller, yanında, yanında değil, hemen hemen kucağında güzellerden

güzel körpe bir kız, serapa, ana doğması üryan... vücudunda en küçük bir çizgiyi gizlemesin diye uzun siyah saçlarım başının üstünde toplayıp sarmış, önlerinde mükellef bir içki sofrası, yalnız dudakları değil, çıplak ayakları bile öpüşüyordu.

O kapmın önünden de çekildiler. Çevriye:

- Ağa Hazretleri... bunlar ne manadır?., diye sordu; sesi titrek, bakışı ürkek, şaşkının çok üstündeydi.

Bekir Ağa:

- Hele sabret, bende manazır çoktur ! dedi ve Cevriye'yi yine sürükler gibi bu sefer konağm mahzenine indirdi.

Mahzen kapısında ayak diremek isteyen Cevriye'nin aklına ilk gelen şu olmuştu: "Ben dahi zengin karıyım !"

Doğruydu, bir batakhaneye benzeyen bu Çardaklı Konak'a Esirci Cevriye'nin yağlı bir müşteri olmaması için sebep yoktu. Bekir Ağa bir babadan ziyade usta edasıyla:

- Bre Çevriye Hatun sen benden korkma, yürü, dedi.

Önce bir taş odaya girdiler. Küf ve pislik kokusu insanın genzini tıkıyordu ve havayı doldurmuş amonyak buharı göz sulandırıyordu. Ana doğması çıplak ve taze sakalı uzamış heykel yapılı bir genç, odanın bir duvarına zincirle çakılmıştı. Delikanlının gözleri alev alevdi. Elleri bukağılı olmasa boynundaki ve ayak bileklerindeki zincirleri bir çekişte koparacak kuvvete sahip olduğu belliydi. Bekir Ağa'yı görünce:

- Yine mi geldin?.. Yine mi geldin?., diye bağırdı.

Konyalı Bekir Ağa müstehzi:

- Benim canım şahbazım, Dağlardelisi Osman Pehlivanım, hatırı şerifini sormaya elbet ki gelirim. Gel sen inat eyleme, dağlarda, derbentlerde, hanlarda, değirmenlerde olan hazinelerini bir bir söyle, seni vallah azat ederim... dedi.

Karşısına bir kadın çıkmış olduğu halde mutlak üryanlığından

en küçük bir hicap duygusu olmayan bu genç adam taş gibi de sertti:

- Bekir Ağa !.. dedi, ben senin ağına düştüm, dilediğini yap, ölümden korkmam, kellesini koltuğuna almış Dağlardelisi Osman demişler bana... Bre ben sana hazine söyler miyim? Bre ben senden ve senin celladından ve celladın işkencesinden korkar mıyım?

Bilakis, her tarafı zincirlerle bağlı olduğu halde Bekir Ağa ona yaklaşmaya korkuyordu. Ellerini kullanmasına lüzum yok, Bekir Ağa'yı ağzıyla yakalasa paralayabilirdi. Delikanlı bir ara Esirci Cevriye'yle göz göze geldi, kadm kendisinden üç adım kadar uzakta bulunduğu halde bir çığlık atarak kapıya kadar kaçtı. Ardından da Bekir Ağa çıktı.

- Mahzeni tamam gezelim mi ? diye soran Bekir Ağa'ya kahpe kan:

- Aman Ağam yeter, deminden beri ölü müyüm, diri miyim, cennette miyim, cehennemde miyim, vallah bilmem, yeter Ağam, dedi.

Biraz sonra o gün ilk buluştukları odada yine diz dize oturmuşlardı. Bekir Ağa'nın yüzü ciddi bakışı mütehakkim, sesi toktu:

- Ey Esirci Çevriye Hatun !.. dedi, can kulağıyla dinle, ilk odada gördüğün yaşlı hatun, Fitnat Hanım Sultan'dır, rübap çalan delikanlı da maşuku manav Ahmed'dir, Hanım Sultan'ın birkaç haftalık ömrü kalmıştır manav civanın aguşı muhabbetinde. İkinci odada gördüğün genç adam da Kırım şehzadelerinden Şecaat Giray'dır, memleketinden gelecek parayı bekleriz. Mahzende gördüğün şahbaz ise tam üç yıl koca Anadolu ülkesini soymuş dağ padişahı Deli Osman'dır, ki ordular sindirmiş, paşalar bozmuşken işte bu Bekir Ağa'nın pençesine düşmüştür. Şimdi gelelim Bekir Ağa'ya, bana.

Esirci Çevriye serapa dikkat kesilmişti:

- Şimdi gelelim bana... Ben dahi bir zamanlar yalınayaklı, çamaşırı bitli el kapısında uşaklık eder bir Deli Bekir'dim...

Anlatırken hiç çekinmiyordu, hiç sıkılmıyordu, hiç korkmuyordu, pervasız, yırtıktı. Darende'nin bir köyünde sefalet içinde yaşayan bir ailenin evladı olarak doğmuştu, on bir yaşına kadar bin türlü mahrumiyet içinde yaşamıştı, kışın kar ve buz üstünde dahi morarmış çıplak ayaklarla dolaştığını hatırlıyordu, babası gurbete gitmiş dönmemiş, anası kahpe olmuş, dağa kaldırılmış, kendisi de sığırtmaçlık, yanaşmalık, uşaklık yapmıştı. Ağalan yağ ile bal yerlerken o yıllarca mısır ekmeği ile soğan yemişti. On bir yaşındayken, bir gün kırda davar güderken önüne bir adam çıkmış, kandırmış, çocuğu dağa götürmüş, bir haydutmuş. Bu suretle Bekir'in şekavet hayatı başlamış on yıl dağdan dağa göçüp konan eşkıya arasında hayli nam almıştı ve yüreği taş olmuştu. Ayaktaşlan arasında Deli Bekir diye anılan genç şaki, İsparta Dağlan'nda çetesinden kaçmış ve Konya'ya giderek Türbe Çarşısı'nda hamal olmuştu. O sırada zengin ve merhametli bir tüccann nazan dikkatini çekmiş, delikanlının zekâsmı gören bu Hacı Efendi Bekir'i yanına çırak almıştı. Deli Bekir bu adamın yarandayken şekaveti dağdan şehre indirmeyi kurmuştu. Efendisinin dört kansı vardı ve dördünün de evladı olmamıştı. Bir gün Hacı'ya emrihak vaki olunca çırak Bekir gözlerinden yaşlar döküle döküle mahkemeye gitmiş ve kadı efendiye velinimetinin vârisi olduğunu iddia etmişti.

Çardaklı Konak

Genç uşağın iddiası kuru bir laftan ibaret değildi, elinde efendisinin el yazısı ve mührüyle bir kâğıt vardı, zengin tüccar, menkul ve gayrimenkul bütün servetini evlatlığı Deli Bekir'e bıraktığını yazmıştı. Kadı efendi hemen bütün Türbe Çarşısı esnafını mahkemeye çağırtmıştı; bu adamlar "Rahmetlinin bu Deli Bekir'i evlat edindiğinden haberimiz yoktur" dediler. Hatta birkaçı da "Bizden bir şey gizlemezdi. Hamal Bekir'e acıdığını, bir hoşça cilveli garip mahbuptur diye yanına aldığını, ama evlat edinmek şöyle dursun bilakis bir gün "Gel demesi kolay, git gemesi güç, şu hamal oğlanın bakışlarını hiç beğenmem, dediğini biliriz" demişlerdi. Fakat mahut kâğıdı gördüklerinde hiçbiri inkâr etmemiş:

- Yazı da mühür de merhumundur! diye tasdik etmişlerdi.

Darendeli hamal bir kâğıt parçasıyla efendisinin bütün mal ve mülkünün üstüne geçip oturuvermişti. Hacının dört kansı vardı. Bekir bunların da en körpesini, henüz 13 yaşmda su zambağı misali bir Çerkez kızı gidecek yeri yoktur diye konakta alıkoymuş, öbür üçünün de koltuklarına bohçalannı verip kapı dışarı edivermişti.

Aslında ise mahut kâğıt, Hacı'nın Meram'daki bağevinde uşak Deli Bekir'in hançeri altında yazılmış, yazılıp mühürlendikten bir

dakika sonra da Hacı Efendi zeberdest uşağının pençesinde, başı bir şilte altına sokulmak suretiyle boğulmuştu, işini bitiren alçak delikanlı şüphe uyandıracak en küçük bir iz bırakmamış ve facia odasma girecek olanlan rikkate düşürecek bir de sahne tertip etmişti. Yere seccadeyi sermiş ve zengin ihtiyarı üstüne oturtmuştu, efendi gece teheccüt namazını kılmış başı secdeyi rahmanda teslimi ruh etmiş, cümleye böyle ölüm nasip ola denilecekti.

Sonra soluğu o gece bulunması gereken değirmende almıştı. Efendinin ölüm haberi değirmene ertesi akşam gelmişti, Deli Bekir "Ah babacığım, vah babacığım..." diye kendisini eyerden yere vurmuş, mintanının yakasını, göğsünü parçalamış, sonra da soluğu kadı efendinin huzurunda alarak gösterdiği vasiyetnameyle evlat bırakmadan ölen hacmin bendegânını hayretler içinde bırakmıştı.

Kara Hüsam Efendi'nin namuskâr, sadık ve vefakâr uşağı Deli Bekir buna benzer hayal mahsulü vakaları zincirleme dizerek Esirci Cevriye'ye kendisini müthiş bir cani, korkunç bir katil olarak göstermişti. Artık bir Karun hazinesine sahipti, istanbul'a geleli üç sene oluyordu. Şehri şehire muazzam bir batakhane kurmak için gelmişti. Bu iş için en uygun yer olarak da son zamanlarda Akbıyık'taki bu Çardaklı Konak'ı seçmişti ve miriye ait olan bu konağı kiralamaya da muvaffak olmuştu. Konağı tutar tutmaz da pençesine hemen üç otuzunda Fitnat Hanım Sultan ile bir Kırım şehzadesi olan Şecaat Giray Han düşmüştü. Şaki Dağlardelisi Osman'a gelince, dağlarda, derbentlerde gömülü hazineler sahibi bu haydudun izmit taraflarında sıkıştırıldığını öğrenen Deli Bekir Derince'ye bir kayık göndermiş ve haydudu kaçırmak bahanesiyle ağına düşürüp Çardaklı Konak'ın mahzeninde zincire vurmuştu.

Hacı Ağa bunları gayet tabiî bir edayla, dereden tepeden sohbet gibi anlatırken Çevriye buz gibi bir ter döküyor, tiril tiril titri-

yordu. Ve içinden "Meğer biz kimi kaldırmaya kalkmışız" diyordu. Nihayet Deli Bekir Ağa deli lakabına yakışır müthiş bir kahkaha attı:

- Ey Esirci Çevriye Hatun ! dedi, ben kendimi yeryüzünde bir eşi gelmez, kazıklık, çengellik, ayağından asılıp ciğeri ağzından sökülecek bir haydut bilirken meğer beni dahi pençesine geçirecekler varmış be... Şimdi inkâra mecal yoktur. Bana getirdiğin kız da, oğlan da ayaklanma kapanarak itirafta bulunmuşlardır. Piyale ve Şivekâr'la beni iğfal edip Yenikapı'da bir saraya kaldırmak istermişsiniz, doğru mudur?

Çevriye "Aman... hay... hay... hay" diyerek düştü bayıldı... Nasü bayılmasın ki, on bir yaşında dağa çıkan ve Dağlardelisi Osman gibi bir haydudu zincire vurup inim inim inleten bir adam kendi hayatına kastedenlere neler yapmazdı. Belki de diri diri fınna attınp karşılannda bade içerdi.

Hatun, şakaklan çiçek suyuyla ovularak kendine getirildi. Deli Bekir mütebessim, mültefît:

- Sana dokunmam, korkma... Yoksa seni aşağıdaki Osman'ın yanında zincire vururdum, karşıma alıp muhabbet ve sohbet etmezdim. Benden sana ve şeriklerine zarar gelmez. Ama size ve bana düşen de bundan böyle el ele vermektir. Bilir misin ki zamanı evailde Leys adındaki kırk haramibaşı Horasan padişahı olmuştur. Ümittir ki bir gün ben de bu diyan Rum'a padişah olurum ve senin Forsa Halil Ağa'nı da veziriazam yapanın. Dünyada olmaz olmaz... imdi bana can kulağını ver, dedi.

Çevriye de Deh Bekir'in ayaklanna kapandı:

- Söyle Ağam, dedi, bundan böyle ben de senin cariyen, kulunum...

- Şimdi ben senin Yenikapı'daki o saraya gitmek isterim !

Esirci Çevriye Deli Bekir'in yüzüne hayran hayran bakıyordu.

Onun nazannda bir kahramandı. Ne yapacağım, ne söyleyeceğini şaşırdı:

- Gidelim Ağa Hazretleri, diyebildi.

- Forsa Halil Ağa bundan böyle benim oğlum yerindedir. Şu kadar yıldan beri öyle bir yiğit aradım. Gökte aradığımı yerde buldum. Sen dahi benim dünya ve ahret kızmışın...

- Estağfurullah Ağam, ben senin kulun, cariyenim...

Deli Bekir Esirci Cevriye'yi büsbütün şaşırttı; hemen mevzuu değiştirip:

- Bre Çevriye, dedi, Hint diyarından istanbul'a hazine getirir bir elçi varmış duydunuz mu ?

Çevriye artık yalan, inkâr yollarına sapamazdı:

- Duyduk efendim Ağam, dedi.

- Duydunuz ama senin Forsa Halil Ağan o hazineyi ele geçiremez, ama benim nasihatlanmla amil olursa o hazine bizimdir, bilmiş olasınız, işte şu günden, şu saatten tezi yoktur, gidip Forsa Halil Ağa oğlumu görmek gerektir. Şimdi benden sana izin var, git, o Halil Ağa oğluma benden selam götür, bu gece ezan ile yatsı arası ben Yenikapı Sarayı'nda olurum.

Esirci Çevriye Çardaklı Konak'tan nasıl çıktı ? Yolda neler düşündü ? Ne etrafım görüyor, ne geçtiği yolu biliyordu, Yenikapı'ya ayak alışkanlığıyla gitti.

Üsküdar'a geçerken

Esirci Çevriye Akbıyık'taki Çardaklı Konak'ta gördüklerini ve Deli Bekir Ağa'dan işittiklerini anlattığı zaman Forsa Halil de hayretten hayrete düştü. Buna hayret de denilmez, dehşetten dehşete düştü. Konyalı, hayır artık Darendeli Hacı Bekir Ağa bir anda karşısına korkunç bir gizli kuvvet olarak dikiliyordu ve ona emirler veriyordu ! Haydut nezaketiyle, uşağım demiyordu da, oğlum diyordu. Ve sonra, Halil'i, cellatlarını hiçe sayarak Yenikapı Sarayı'na tek başına geleceğini söylüyordu; bu ne müthiş cesaretti ve bu ne nefis güveniydi !.. O zamana kadar korku nedir bilmeyen Forsa Halil korktu. Ne yapacağını bilmiyordu, tereddüt de muhakkak en büyük zaaf alametiydi. Çevriye dikkat etseydi, Forsa Halil'in ellerinin titrediğini de görebilirdi. En güvendiği adamlarından beşini Darendeliye karşı emniyet tertibine memur etti, ikisi yarım saat sonra Akbıyık'taki konağı göz hapsine aldı. Biri Akbıyık'tan Ayasofya'ya, biri Ayasofya'dan Beyazıt'a, sonuncusu da Beyazıt'tan Yenikapı'ya kadar Deli Bekir Ağa'yı adım adım takip edecekti. Yenikapıdakiler de tepeden tırnağa silahlandılar, öyle ki Forsa Halil'in en küçük bir şüphe üzerine vereceği küçük bir işaretle Darendeli Bekir'i temizleyiverecekleri. Ve son damla kanlarına kadar nefislerini koruyacaklar-

dı ve sonunda Yenikapı Sarayı'na kundak konulacak, cinayet yuvası yakılacaktır.

Esirci Çevriye Hatun, Forsa Halil'le görüştükten sonra doğruca Esirci Hanı'na gitti. Yüzü kireç gibiydi, kadın kati kararını vermişti. Hemen o gün kaçacaktı.

Forsa Halil bütün dikkatini Deli Bekir üzerinde, bütün adamlarını da Yenikapı Sarayı'nda toplamıştı. Esirci Çevriye kendi üstündeki göz hapsinin birkaç saat için kalktığına emin olabilirdi, bu fırsatı kaçırmamak lazımdı.

Deli Bekir ile Forsa Halil iki haydut, iki canavar, ne kozları varsa paylaşadursunlardı. Cevriye'nin bu bataktan sıyrılıp kurtulması lazımdı.

Hana gelir gelmez odasına kapandı, yükte hafif pahada ağır mücevherlerini bir kemere yerleştirerek beline bağladı, bu milyonluk bir servetti.

Evvela Üsküdar'a geçecekti; Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda bir ahret kardeşi vardı, bir müddet, hiç olmazsa bir yıl onun yanında saklanacaktı. Halil'in bu ahret kardeşten haberi yoktu. İzini tamamen kaybettirdikten soma artık Halep mi olur, Şam nu olur, Bağdat mı olur, bir uzak diyara gidip yerleşecekti.

Nuhkuyusu'ndaki Kurşuncu Hasibe Hatun kendisinden büyük iyilikler görmüştü, hakikaten kara gün dostuydu. Önce yalnız gitmeyi düşündü, soma içine bir korku geldi, bir can yoldaşı almayı muvafık gördü. Evlat yerine büyüttüğü bir azatlı kölesi vardı, yirmi yaşlarında olan Pervane, bileği bükülmez bir Abaza genciydi ve Çevriye Hatun'a sonsuz sadakatle bağlıydı. Forsa Halil'in bütün ısrarlarına rağmen Pervane'yi, ki güzellikte de yekta delikanlıydı, Yenikapı Sarayı'nın kanlı entrikalarına kanştırmamıştı. Pervane'nin o işlerden hiç haberi yoktu. Cevriye'nin handaki işlerini idare etmekteydi ve Forsa Halil Ağa'dan hiç hazzetmediğini hanı-

mina kaç kere söylemişti. "Hatunum, bu Halil Ağa görünüşte bir yakışıklı güzel âdemdir, ama yüzünde nun iman yoktur" derdi.

Çevriye, Pervane'yi, odasına alarak sebebini açıklamadan kararını bildirdi, delikanlı da sebebini sormadan "Uğrunda canım fedadır Hatunum, o ki sen gidelim dersin, gidelim !.." dedi.

Cevriye'nin tembihi üzerine Pervane kıyafetini tebdil etti, yalınayak yanm pabuçlu bir esnaf kalfası oldu, Çevriye de sırtına yeşil renk bir eski ferace giydi ve ikindi vakti handan çıktılar, öyle ki handa kimse görmemiş, fark etmemişti. Tenha, sapa yollardan Bahçekapı îskelesi'ne indiler.

Onların çıkıp gittiğini handa kimse görmemişti, ama hanın karşısındaki işkembeci dükkânından pırpın bir oğlanın peşlerine takıldığım da Çevriye ile Pervane fark etmemişti. Bıyıklan henüz terlemiş bu pırpın oğlan Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nın en güvendiği adamlanndan bir yeniçeri civeleğiydi. Bahçekapı İskelesi'ne geldiklerinde Pervane Oğlan Üsküdar'a geçmek üzere iki çifte bir kayıkla pazarlığa girişti, paralı olduklannı belli etmemek, ayaktakımından olduklarım göstermek için sureta bir pazarlık. Kayıkçılar on akçe istediler:

- Çok değildir şahbazım, Üsküdar'a varanda ezan olur, ezandan soma müşteri bulamayız. Üsküdar'dan boş döneriz.

- Vallah Ağam, Üsküdar'a hastaya gideriz, anam bir fakire hatundur, ben dahi yarım pabuçlu kebapçı çırağı yiğidim.

- Doğru söylersin şahbazım ama biz dahi yalınayaklı kayıkçılarız ki, yanm pabucumuz dahi yoktur, tabanımız nasır ve hem denize pala çalmaktan avuçlanmız nasır, senden istediğimiz alnımız teri akçesidir.

- Sekiz akçe verelim.

- Vallah on akçeden aşağı Üsküdar'a kürek çalmayız.

Bu sırada iskeleye bir delikanlı geldi; kayıkçılar bu genci gö-

rünce bir tuhaf oldular, birbirlerine manalı bakıştılar. Delikanlı kayıkçılara dik dik bakarak:

- Ben dahi Üskadar'a geçerim, bir akçe de ben vereyim, dokuz akçeye beni ve bu şahbaz ile anasını Üsküdar'a geçirin, dedi.

Kayıkçılar yine bakıştı, biri:

- Haydi akşam kısmeti, gidelim, dedi.

Çevriye Hatun'un üstüne o anda bir sıkıntı çöktü, sanki bir el uzanmış, yüreğini burkuyordu. Kalbi küt küt çarpmaya başladı. Kendileriyle beraber Üsküdar'a geçmek isteyen bu delikanlının yüzünden, bakışından, sesinden, hazzetmemişti. Kadın, Pervane ve o meçhul delikanlı kayığa bindiler. Kadın arkaya oturdu, yüzünü kalın bir yaşmak örtüyordu, yalnız gözleri görünüyordu. Pervane, yüzü kayıkçılara gelmek üzere hanımın önünde bağdaş kurup oturmuştu. Delikanlı da kayığın baş tarafına atlamıştı.

Kayık iskeleden açıldı, Üsküdar'a gidileceği söylendiği halde kayıkçılar küreği müteredditçekiyordu ve Abaza Pervane bunu daha ilk asılışlannda fark etmişti ve elini usulca hançerine atmıştı. Gözleri de bir an kayıkçılardan ayrılmıyordu. En küçük bir şüpheli hareketlerinde bu tığ gibi Abaza ikisini birden haklayabilirdi.

"Deveyi gördün mü?"

Kayık iskele önündeki gemilerin arasından sıyrıldı.

Sarayın liman eteğinde Yalı Köşkü önünden kayıkların alarga geçmesi cümle âlemin bildiği kanundu, fakat kayığın başındaki delikanlı kayıkçılara:

- Bre kıyıdan alın !.. emrini verdi.

Gariptir ki kayıkçılar, kanuna aykırı verilmiş bu emre itaat ettiler, kıyıdan gittiler ve yine gariptir ki sarayın yalı nöbetçileri daima olageldiği gibi, "Bre alarga! Alarga!" diye diye bağırmadılar.

Üsküdar'a gidiliyordu; kayıkların Üsküdar rotası, karşıda Beşiktaş'ı bulup kıyı kıyı Ortaköy'e kadar çıkmak, oradan karşıya akıntının da yardımıyla geçivermekti. Halbuki şimdi Sarayburnu'na geliyorlardı, akıntı kayığı en azdan Salacak önlerine atacaktı, Pervane:

- Biz Üsküdar'a gideriz. Bre kayıkçılar siz bizi nereye götürürsünüz?.. dedi, oğlan sinirliydi.

Meçhul delikanlı ise gayet sakin:

- Ben Üsküdar'a gitmekten vazgeçtim. Beni Balıkhane Kapısı'na çıkarın ! dedi.

Bu emir Çevriye Hatun'u titretti, Balıkhane kapısı sarayda idam mahkûmlarının gönderildiği yerdi, buraya gelen karşısında celladı bulurdu.

Kayık Sarayburnu'nu Marmara'ya doğru döndü. Balıkhane Kapısı Iskelesi'ne yanaştı, kayığın baş tarafındaki delikanlı iskeleye sıçradı, Esirci Cevriye'nin kalbi hani neredeyse duracaktı, o kadar kuvvetle çarpıyordu. Bir kere iskeleden aynlsalar, geniş bir nefes alacaktı, on akçe değil, kayıkçılara on altın verecekti.

Meçhul delikanlı iskeleye atladı ve:

- Buyur çık Çevriye Kadın, padişahımızın fermanlısısın ! dedi.

Pervane dal hançer yerinden fırlayarak tam karşısındaki kayıkçıya:

- Yakarım seni, alarga ! diye bağırdı.

Kayıkçı kürek topuzlarını bırakıp Abaza'nın hançerinden kendini korumaya çalışırken bir tüfek sesi işitildi, Pervane, tam alnına isabet eden bir kurşunla kayığın içine cansız olarak serilivermişti. iskele nöbetçisi tereddüt etmeden vurmuştu. Çevriye de oturduğu yerde düşmüş, bayılmıştı. Kayıkçılar aldıkları emir üzerine onu ve sadık kölesinin cesedini iskeleye çıkardılar. Meçhul delikanlı koynundan üç beş altın çıkarıp kayığın içine attı ve sert bir sesle:

- Deveyi gördünüz mü?., diye sordu.

Kayıkçılar ikisi birden:

- Vallah billah küçüğünü bile görmedik, dediler.

- Haydi alarga !

Aslında duracak olan kimdi, birer kurşun da kendi beyinlerine bekleyen kayıkçılar evvela kocaman çıplak ayaklarıyla, sonra kürekleriyle iskeleyi ittiler ve hemen küreklere asılarak açıldılar.

Padişahın fermanlısı Çevriye Kadın ! Bu kadm kimdi ve güzel bir delikanlıyı bir saray iskelesinde göz göre niçin öldürmüşlerdi ? Suçu sadece kendilerine hançer çekmesi miydi ? Kimdi bu genç ? Sonradan gelen genci tanıyorlardı, bostancıbaşı ağanın en güvendiği zabitlerden Saray Hamlacıları Ocağı odabaşısı Receb Ağa'ydı,

bütün Uman kayıkçılarının gölgesinden bile korktukları zehir gibi bir gençti, iki kayıkçı bakıştılar, fakat konuşmadılar, gördüklerini başkalanna söylemek şöyle dursun, kendi aralarında bile konuşmaktan korkuyorlardı.

Yatsıdan sonra Balıkhane Iskelesi'nden denize iki büyük ve ağır çuval atıldı, ağızlan iple bağlanmış ve ipe de gayet iri taşlar bağlanmıştı. Bunlardan birinin içinde Esirci Çevriye Hatun'un boğulmuş ve çınlçıplak soyulmuş cesedi, öbüründe de, bir büyük günahkânn yakını olmanın cezasım çekmiş zavallı Pervane Oğlan vardı.

Cevriye'nin üstündeki mücevherler ne olmuştu? Onu genç Receb Ağa ile adamlanndan kimse sormayacaktı, on kişi kadar, herkes hissesine razı olur ve dillerini tutabilirlerse, hazmı kolay olacaktı.

Forsa Halil Ağa Darendeli haydudun Akbıyık'tan yola çıktığını haber aldığı zaman hayli telaşlandı.

Müthiş sırrını artık suç ortağı olmayan bir adam da biliyordu. Bu adam Yenikapı Sarayı'ndan içeriye girer girmez yok edilmeliydi. Fakat kendisinin adeta tıpatıp eşi olan bu yaşlı canavann elini kolunu sallayarak geldiğine bakılırsa güvendiği bir şey vardı. Kötü niyetleri olsaydı, Forsa Halil'in esrarını öğrenince ve kendi sırlannı da Esirci Cevriye'ye açmaya lüzum görmeden devlete haber verir ve Forsa Halil'in mahvına yürürdü. Bunu yapmadığına göre ve üstelik kendi cinayetlerini, mazisini pervasızca anlattığına göre Bekir Ağa korkulacak değil, dikkatli davranmak şartıyla anlaşılacak adamdı. Ve öyle oldu.

Yenikapı'ya yürüyerek tek başına gelen Darendeli, hürmetle karşılandı, sarayın en mükellef divanhanesine alındı. Eşyanın güzellik ve ihtişamı buranın bir cinayet yuvası olabileceğini asla düşündüremezdi.

Kahveler ve şerbetler içildi, ilk defadır ki sarayın seçme güzel oğlanları bir facia aktörü olmadan hizmet ettiler.

İki adam mazilerinden hiç bahsetmediler, hatta tanışmalarına sebep olan Çevriye ile Piyale ve Şivekâr'dan da bahsetmediler, kırk yıllık dost, kırk yıllık iş ortağı gibi Hint elçisi işini ele aldılar.

Deli Bekir Ağa, elçinin getirmekte olduğu hediyelerin defterini koynundan çıkarıp Forsa Halil'e gösterdiği zaman korkunç cani heyecanını güç zapt etti. Bu resmî defter Divanı Hümayun'daki sadık bir adamı tarafından yirmi dört saat için aşınlmıştı. Forsa Halil içinden "Divanda benim de elim var ama, böyle defter getirmek şöyle dursun, elçi geldiğinden bile haberi yoktur!" dedi. Ayrılacakları zaman Darendeli Bekir Ağa, şefkatli bir baba tavrıyla elini Forsa'nın omzuna koydu:

- Oğul ! dedi, gözünü aç. Bundan sonra sana ve bana bu İstanbul'da durmak gerekmez. Birer sine bülbül oğlancık ve birer cennet kaçkını bikri naşüküfte cariye alup seninle Hint'e gideriz, orada tövbekâr oluruz ve birer sarayı dilgüşada zevkusefa ider ve hem ticaretle iştigal ederiz. Diyarı İslam'dandır, bize orada riayet ederler belki, Hint padişahına vezir dahi oluruz...

Gaflet

Yenikapı mülakatından sonra Forsa Halil inandı ki müthiş Darendeü bir dâhiydi ve söyledikleri doğruydu, bu İstanbul şehrinde kendileri için sükûn ve rahat düşünülemezdi. Son sığınacakları yer Hindistan olacaktı. Halil'in Hüsnüşeb'den ve sabi oğlundan başka kimsesi yoktu. Zümrüt gözlü sevgilisi aynı zamanda nikâhlı karısıydı, gemilerinden birine atlayıp Mısır'a kaçmak işten bile değildi. Birkaç küçük çekmece içindeki nadide mücevherleri basit tahminle 40 milyon altın değerindeydi. Geride kalan eşyayı, emlaki, hatta tuhaf ve tefarikten kıymetli eşyayı "yağmadır!" diye hiç düşünmeden bırakabilirdi. Bir kere Mısır'a varıldı mı, gerisi selametti.

Deli Bekir Ağa gideli ancak bir saat kadar olmuştu ki Yenikapı Sarayı'na bir ulak geldi, kapının tokmağım heyecanlı heyecanlı çaldı, içeriden de Arnavut bekçinin hırlayan sesi yükseldi:

- Kimdir o?..

Ulak da sertlendi:

- Bre herif tez kapıyı aç ! Bekir Ağa'dan name getirdim !

Buna rağmen kapı hayli güç açıldı ve ulak içeri alındı. Forsa Halil Fındıklı'ya Hüsnüşeb'e gitmek üzereydi:

- Hayır haberdir inşallah ! dedi.

Ulak, Forsa'nm eteğini öperek nameyi verdi ! "Ağa hazretleri mahsus selam eyler..." dedi ve Forsa'ya ikiye katlanmış, ipek sicimle bağlanmış, nrühür mumuyla mühürlenmiş bir mektup uzattı. Halil mektubu bir göz atımmda okudu. Mektup şuydu:

"Benim oğlum Halil Ağa!.. Bir husus için Esirci Cevriye'ye haber salmıştım, avrat mekânında yoktur, zannım tebdili kıyafetle bir oğlanını dahi alup semti meçhule firar etmiştir. Tez sen dahi mutemet adamlarına tahkik ettir ve vaktin olursa bana tez gel, kahpe bir halt işlemiş ise çaresini beraber düşünelim, olmaya elhayır!"

Forsa Halil şaşırdı, mektubu katlayıp koynuna attı ve ulağa:

- Var ağa hazretlerine selam söyle, ellerinden öperim, bir saate kalmaz gelirim ! dedi.

Sonra Demirkıran ile Altıparmak'ı çağırdı:

- Tez Esirci Cevriye'ye gidin, handa yok ise Fındıklı'dadır. Hiçbir şey söylemeyin, bana haber getirin, eğer orada da yoksa yine bana haber getirin, dedi.

Forsa Halil önce Aksaray, Beyazıt, Çakmakçılar yoluyla büyük gümrük iskelesine indi, niyeti Fındıklı'ya geçmek, sonra Akbıyık'a dönmekti, fakat çok gecikeceği için vazgeçti, Demirkapı'dan ta Cankurtaran'a kadar saray duvarı dibinden koşar gibi yürüdü. Çardaklı Konak'ı hiç görmediği halde eliyle koymuş gibi buldu.

Konağın büyük bahçe kapısı açıktı, Yenikapı Sarayı'nın tamamen aksi, kapısının önünde kısa bacaklı bir hasır iskemleye oturmuş tüvana bir delikanlı vardı, Halil'i görünce yerinden hürmetle fırladı:

- Buyurun Sultanım. Ağa hazretleri sizi dört gözle beklerler ! dedi.

Forsa Halil içeriye girerken bu delikanlıya:

- Şahbazım, buraya birazdan âdem ejderhası iki yiğit gelecektir, onları alıp bize getiresin ! dedi.

Koca konak bomboş gibiydi. Forsa'yı alt taşlıkta çok yaşlı bir uşak karşıladı, "Buyurun efendim" diyerek önüne düştü. Mükellef merdivenden o önde cani arkada ağır ağır çıktılar. Darendeli Bekir Ağa Forsa'yı daha evvel Cevriye'yi kabul ettiği odada bekliyordu.

Burada, ehemmiyetsiz olmakla beraber durulacak küçük nokta vardır. Bu iki mülakatın aynı gün içinde olmayıp, Bekir Ağa'nm yukarıda zikrettiğimiz mektubu ertesi gün göndermiş olmasıdır. Zira Forsa Halil Cevriye'yi aratmak için adam gönderdiğine, Çevriye Esir Hanı'ndan ikindi üzeri ayrıldığına göre, Forsa'nın Akbıyık'taki konağa en erken akşam ezanından soma gelmesi lazımdır, o sırada ise ortalık karardıktan sonra ziyarete gidilmezdi.

Bekir Ağa'nın Forsa'yı görür görmez ilk sözü:

- Bak şu kahpenin yaptığına oğul ! Tahkik ettin mi nereye gitmiştir?.. diye sormak olmuştu.

- İki mutemet adamımı gönderdim. Birazdan buraya bir haber getirirler.

- Kahpe bizi ele vermesin bre oğul?..

- Ona cüret ve cesaret edemez, zira ki kendisi dahi şerikimdir !

- Vallah oğul, ben avrat taifesinden daima korkarım...

Forsa kendini kara düşüncelere kaptırmak istemiyordu:

- Ben dahi avrata güvenmem. Amma Çevriye hakikaten kaçmış ise benden ve senden kaçmıştır Ağam, dedi, kendisine lüzum kalmadığı zaman vücudunu kaldıracağımı bana kaç kere yüzüme karşı söylemiştir...

O anda Forsa Halil'in gözleri önüne Yeniçeri Avreti Aynî'nin hayali geldi. Yıllarca zehir gibi yeniçerilerin koynuna girmiş mukaşşer fahişe, Yenikapı batakhanesinin 2 numaralı kurucusu. Halil'in, içinde Toledoları boğazlatacağı gemiyle bir ara İstanbul'dan ayrılmasından bir gece evvel yatağında ölü bulunmuştu.

Vaka şöyle olmuştu; o gece odasında İranlı Pervizini beklerken usulca açılan kapıdan gulyabani Altıparmak girmişti, canavar körkütük sarhoştu, ağzından akan salyalarıyla tam kuduzdu; başında kırmızı bir takke, gövde çıplak, ayaklar çıplak ve gövdesi boynuna, kollan da bileklerine varınca kapkara kıl kaplı, kapının önünde bir an duraklamış ve dehşet içinde kalan kadm bir çığlık dahi atamamıştı. Korkudan kalbi duruvermiş ve ölmüştü, cellat salyalarını bulaştıra bulaştıra öpmeye başladığı yüzün bir ölü yüzü olduğunu neden soma fark etmiş ve odadan kaçmıştı. O gecenin sabahı da Aynî'yi boğmakla suçlandınlan İranlı Perviz, Altıparmak'ın hapsine verilmişti. Altıparmak'ın gece ziyaretinden kimsenin haberi yoktu, fakat Halil, Acem genci ile Aynî'nin münasebetini dikkatle takip ediyordu. Onun içindir ki Cevriye'nin kaçması Forsa Halil için endişe edilecek vaka değildi, esirci kan sadece kendi canı kaygısındaydı.

Tam o sırada odanın kapısı büyük bir gürültüyle açıldı ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nm sesi bir top gibi gürledi:

- Fermanlısınız ! Davranmayın !..

Ateş her şeyi temizler

Ferhad Ağa'nın gürleyen sesi ardından odaya yalın kılıç elli yeniçeri girmişti. Darendeli Bekir Ağa:

- Kahpe mekrine uğradık, dedi.

Forsa Halil'in yüzü bembeyaz olmuştu, gözucuyla Bekir Ağa'ya baktı, o metin görünüyordu; sonra Ferhad Ağa'yla bakıştılar. Yeniçeri ağası, bir eski padişah gözdesi olan Forsa Halil'le ne zaman karşılaşmış olsa, daima son derece hürmet gösteregelmiş bir adamdı, Halil'in kafasından şimşek suretiyle şu düşünce geçti: belki basılan Bekir Ağa'nın batakhanesiydi ve kendisi hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Hemen toplandı:

- Ağa Hazretleri beni tanımadın mı ? Ben Forsa Halil Ağa'yım, burada şu Bekir Ağa'nın misafiriyim, dedi.

Ferhad Ağa, kendisi bir pençe atsa Forsa Halil'i ezecek yapıda müheykel adamdı, o gazap anında ise korkunçtu:

- Bre melun, benim aradığım da sensin ! dedi.

Forsa Halil, Bekir Ağa'nın yüzüne bir kere daha baktı. Deli Bekir'in yüzünde müstehzi bir tebessüm vardı, tekrar:

- Kahpe mekrine uğradık oğul ! dedi.

Forsa da acı bir tebessümle:

- Yok, dedi, ben senin mekrine uğradım Ağa! Ama aşkolsun sana, iyi oyun oynadın.

Ferhad Ağa'nın işaretiyle iki yeniçeri, Forsa Halil'in kollarını ardına alıp sımsıkı bağladılar, ite kaka, hakaretlerle Çardaklı Konak'm bahçe kapısından sahile, konağın kayık iskelesine indirdiler, bir bostancı kayığı iskelede bekliyordu, kayıkla Balıkhane Kapısı'na götürüldü. Orada üç gün süren istintakında söyletmek için tazyike, işkenceye lüzum görülmedi, cinayetlerini bütün teferruatıyla anlattı, hatta, o kadar pervasızca anlattı ki, Divanı Hümayun'da mahrem oturumlarda yapılan bu istintakta kendisini dinleyen devlet erkânı, tüyleri diken diken olmuş, "Söyletmeyin artık... Yeter yeter" demeye mecbur oldular.

Forsa Halil için ölümden kurtuluş yoktu, fakat nasıl bir ölüm ? Çengele mi atılacaktı, kazığa mı oturtulacaktı ? Yoksa çengel ve kazıktan önce çırılçıplak çarmıha gerilip omuz başlarında ve alt kaba etlerinde bıçakla oyulacak yerlere bilek kalınlığında yağ mumlar dikilerek bir deve üstünde, sokak sokak dolaştırıp istanbul halkına teşhir mi edilecekti?.. Ne türlü işkence yapılsa bu cani için azdı. Fakat Sadrazam Koca Sinan Paşa:

- Bu meluna ne ki yapılsa azdır, fakat unutmayın ki, bu canavar bir taze oğlan iken Enderun'da padişahımızın muhabbetini kazanmış, aşın iltifatına nail olmuştu, ortada ırzı padişahî vardır, teşhiri doğru değildir, bunu Balıkhane'de boğsunlar, İaşesini de deryaya atsınlar ! dedi.

Divan, Koca Paşa'yı haklı buldu, Forsa Halil zincirleme cinayetlerinin son hesabını bir yağlı kementte verdi.

Çete efradına gelince, Demirkıran ile Altıparmak Esirci Hanı'nda Çevriye Hatun'u aramaya gittiklerinde, han kapısından girer girmez tevkif edilmişlerdi, ikisi de işkenceyle idam olundu. Demirkıran el, ayak ve kulaklan ve burnu kesildikten sonra kazığa vuruldu, kazıkta çok yaşamadı. Altıparmak da çengele atıldı, ölümü üç gün sürdü ve istanbul halkı üç gün çengel seyrine taşındı.

Hüsnüşeb, zümrüt gözlü kız Fındıklı'daki konakta küçük oğluyla beraber boğuldular, cesetleri denize atıldı.

Yenikapı Sarayı, Forsa Halil'in yakalandığı günün gecesi basılmıştı. Ve baskın kanlı olmuştu. Arnavut bekçiler, kapıyı açmamışlar, evvela bahçeye kapı kırılarak girilmiş, tüfekle müdafaaya yeltenen bekçilerin hepsi öldürülmüştü. Batakhanede cinayet, şenaat, fuhuş aleti yirmi kadar hasna ve müstesna cariyeyle bir o kadar da dilber oğlan bulunmuştu. Ramazan ile Tırnovalı Kıptî Ali, bunlar arasındaydı. Ferhad Ağa'nın ısrarı üzerinde Deli Bekir'in yanında bulunan Piyale Oğlan ile Şivekâr da bu kafileye katıldı, onların istintakları da birkaç gün sürdü ve hepsi, kız oğlan, şehrin muhtelif semtlerinde asılarak idam edildiler. Bunların arasında tek kurtulan İranlı Perviz oldu, şöyle ki:

Ökselerin arasında Perviz'in hususiyeti bütün kızlar ve oğlanlar cariye ve köleyken, yalnız o hürdü: Tırnovalı Kıptî Ali bile küçük yaşta esirci eline düşmüş, köle diye satılmıştı. Acem gencinin avare ruhu, onu yeni bir maceraya atabilirdi; Forsa Halil Aynî'nin ölümünü fırsat bilmiş ve kadının odasına Altıparmak'tan az sonra gelmiş olan Perviz'i kadını boğmuş olmakla suçlandırıp, Aynî'yi öldüren canavarın pençesindekinin vücudunda zevkin son haddini onu boğmakta bulduğu feci akıbetten, dilber Muslu'nun akıbetinden basit bir tesadüf eseri kurtulmuştu. Altıparmak, Perviz'in kapandığı mahzenin anahtarını bir müddet sonra kaybetmiş, demir kapışım da kıramamış, onu açlıktan ve susuzluktan ölüme terk etmiş, hatta, onu unutmuştu. Perviz ancak, Yenikapı Sarayı, yeniçeriler tarafından basıldığı zaman, yarı ölü denilecek baygın bir halde kurtarılmıştı ve kurtaranlar onu, batakhanenin kurbanlarından biri sanmıştı. Zeki oğlan kendisine ancak bir hafta sonra gelebildi, onu ele verebilecek olanların hepsi idam edildiği için, evvela gayet kolaylıkla, diyar garibi bir mazlum oldu ve devlet va-

sıtasıyla Yenikapı Sarayı'nda bulunan hazineden mühim tazminat aldı, sonra Şam'a gitti, orada eski mesleğine döndü, bir hamamı dilküşada soyunup tellak oldu.

Yukarıda da kaydetmiştik, Forsa Halil hiçbir şey gizlememişti, hazinesi kolaylıkla bulunmuştu; sarayın bahçesinde de, içlerinden çürümüş ve teşhisi imkânsız seksenden fazla ceset çıkarılan dört kuyu bulundu. Bütün sırları öğrenildikten sonra Yenikapı batakhanesi kundaklanarak yakıldı, meşum binanın yeri bostan oldu ve seneler boyunca kanlı bostan diye anılageldi.

Deli Bekir'e gelince zavallı efendisinin iki hurç altını da ona verildi ki, aslında şu kadar yıllık sadıkane hizmetinin alın teri ve emeği hakkı bu altınların arasındaydı. Bekir'in ilk düşündüğü Çömlekçiler'deki arabacının kızı oldu. Kadı efendi olmasın da kadının uşağı olsun, yolun dönüp dolaşıp çıkacağı nokta altın hurçlarıydı, bu kızı istese acaba vermezler miydi?.. Kim bilir?..

Sözlük

A
Abıruy: şerefli, haysiyetli.
Aguş: kucak.
Alude: bulaşmış.

B
Baziçe: oyuncak; oyun, eğlence.
Bednam: adı kötüye çıkmış.
Bikri naşüküfte: bakire.
Bitab ü tiivan: güçsüz.
Buseçin: buse, öpücük alan, toplayan.

C
Celadet: yiğitlik, kahramanlık.
Civanbaht: talihli.
Civelek: Yeniçeri Ocağı'na yeni girmiş delikanlı.

Ç
Çağşır: erkek şalvan.
Çirkâp: çirkef, pis su.
Çüst ü çalak: muntazam, düzgün.

D
Danişment: Tanzimat'tan önce, kadıların yanında stajyer olarak çalışan kimse.

Denaet: alçaklık, adilik.
Devayi misk: güzel kokulu bir çeşit şeker helvası.
Dilbeste: gönül bağlamış, âşık.
Dilgüşa: gönül açan, iç açan, kalbe ferahlık veren.
Dili mecruh: yaralı gönül.

E
El intizar, eşeddü minennar: beklemek, ateşten daha şiddetlidir.
Eşet: daha şiddetli, çetin ve sert.

Evail: ilk vakitler, evvel zamanlar, eski, geçmiş zamanlar.

F
Ferasetli: anlayışlı.
Ferdi aferide: hiç kimse.
Fevkani: üstte olan, yukarıda bulunan.
Futa: ipekli peştamal.
G
Garam mabudesi: aşk tanrıçası.
Giranbaha: kıymetli, değerli, pahası ağır.
Gulam: tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı.

H
Hadnaşinas: haddini bilmezlik.
Halas: kurtulma, kurtuluş.
Halavet: sevimlilik, şirinlik, tatlılık.
Haleti nez: can çekişme.
Hamlacı: büyük sandal ve kayıklarda kıçtan birinci oturakta kürek çeken kimse.
Hanüman: ev, bark, ocak.
Hattı dest: el yazısı, elyazması.
Hiz: ibne, puşt.
Huda: aldatma, oyun, hile, dalavere, düzen.
Hüccet: senet, vesika, delil.

I
Irzı padişahî: padişalun şanı ve şerefi.

t
İfna: yok etme, tüketme.
İntintak: sorgu, sorguya çekme.
İstihkar: hakir görme, hor görme.

K
Kabran: mezar gibi.
Kanara: kesimevi, mezbaha.
Kâşane: büyük, süslü köşk, saray gibi yapı.
Kemali hicap: aşın utanç.
Kudreti recüliye: erkeklik gücü.
Kûhi Kaf: Kaf Dağı.
Kübera: büyükler, ulular.

L
Lali müzap: şarap.
Levent: (levanten'den) 1. Korsan. 2. Bir tür deniz askeri. 3. Akıncı erleri. 4. XVII. yüzyıldan başlayarak vezirlerin kapısmda hizmet eden askerlere verilen genel ad.
Lühık: ulaşma, erişme.

M
Mahbubi ziba: yakışıklı, güzel sevgili.
Mahbup: sevilen, sevgili, erkek sevgili.
Makule: takım, çeşit.
Matrut: kovulmuş.
Mazul: azledilmiş.
Medfun: defnolunmuş, gömülmüş.
Mekr: hile, düzen.
Melahat: yüz güzelliği, güzellik.
Merdi meydan: yiğit, tek kişi.
Mesabe: derece, değer, rütbe.
Meşveret: bir konu hakkında birinin düşüncesini sorma, danışma.
Meykede: meyhane.
Minelbap ilelmihrap: başından sonuna kadar.
Mukadderat: Müslüman kadınlar.

Mukaşşer: kabuğu soyulmuş.
Murahık: buluğ çağına yeni ermiş erkek çocuk.
Murassa: değerli taşlarla bezenmiş.
Müheykel: heykel gibi.
Miikrim: misafirperver.
Miilhit: 1. Tanrısız. **2.** Doğru yoldan çıkmış.
Mültefit: güler yüz gösteren, hoş davranan.
Mümessek: misklenmiş, misk kokulu.
Müruriye: geçmelik, bir köprüden, bir yabancı ülkeden geçerken verilen para.
Mürüvvet: insaniyet, mertlik, yiğitlik.
Müsadere: Tanzimat'tan önce herhangi bir kişiye ait mallara, padişah adına el konulması.
Müsellah: silahlı.
Müstezat: her dizesine bir küçük dize eklenmiş divan edebiyatı nazım türü.
Müşaşa: şaşaalı, parlak, parlayan; gösterişli.
Müşekkel: iri, gösterişli.
Müzehhep: yaldızlanmış.

N

Nafi: yararlı, kazançlı.
Necat: kurtulma, kurtuluş.

O

Oğru, uğru: yol kesen, hırsız, haydut.

P

Peripeyker: peri yüzlü, peri suratlı, çok güzel.

R

Ram: itaat eden, boyun eğen, kendini başkasının emirlerine bırakan.
Rint: kalender.
Riyaset: başkanlık.
Rüyet: görülme, görme, bakma.

S •

Salabeti diniyye: din sağlamlığı.
Sekir: sarhoşluk.
Serapa: baştan ayağa, bütün, hep.
Seraser: altın veya gümüş telle dokunmuş bir çeşit kıymetli kumaş.

Ş

Şehdane: iri inci tanesi.
Şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
Şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
Şenaat: kötülük.
Şuara: şairler, ozanlar.

T

Taravet: körpelik, tazelik.
Tart: kovma, çıkarma.
Tefarik: ufak tefek şeyler.
Tefrik etmek: ayırmak, ayırt etmek.
Teheccüt: gece namazı.
Temessük: borç senedi.
Tîraşide: tıraş olmuş, tıraş edilmiş.
Tüvana: kuvvetli, dinç, canlı.

Ü

Üdeba: yazarlar, edipler.

Y

Yârı gar: çok vefalı dost, yol arkadaşı.

Yatağan: namlusu kavisli, iki yam da kesici, bir tür uzun savaş bıçağı.

Z

Zait: gereksiz.
Zeberdest: eli üstün, mahir.
Zendost: kadınlardan hoşlanan, zampara.
Zerkeş: altın işlemeli, altın kakmalı.

İçindekiler

Reşad Ekrem Koçu 7
Gülyağcı'nın Zübeyde Hanım 11
Sır içinde esrar 15
Kara Hüsam Efendi 19
Zümrüt gözlü kız 23
Kaybolan kadı efendi 27
Kördüğüm 31
Hacı Takiyyüddin Zenbur 35
Uğursuz araba 39
Bodrumlu Bâli Kaptan 43
iki esrarengiz cinayet 47
Bir veraset davası 51
Forsa Halil Ağa 55
Aynî'nin evi 61
Batakhane 67
Kandehar şehzadesi 71
Kanlı ortaoyunu 77
Varan iki 81
Toledolu Isak Çelebi 85
Süveyş Kanalı meselesi 89

Üç çifte kayık 93
Hasta arabası 97
Rıdvan Bey'in idamı 101
Gece gelen ulak 105
Adem yolculan 109
Deli Bekir sahnede 113
Altıparmaklı ayak 117
Kanlı zincir 123
Deli Bekir işbaşmda 127
HatemTay 131
Şivekâr ve Piyale 135
ilk itiraflar 141
Koltukaltmdaki haç 145
Zevk odaları ve işkence mahzeni 149
Çardaklı Konak 153
Üsküdar'a geçerken 157
"Deveyi gördün mü?" 161
Gaflet 165
Ateş her şeyi temizler 169

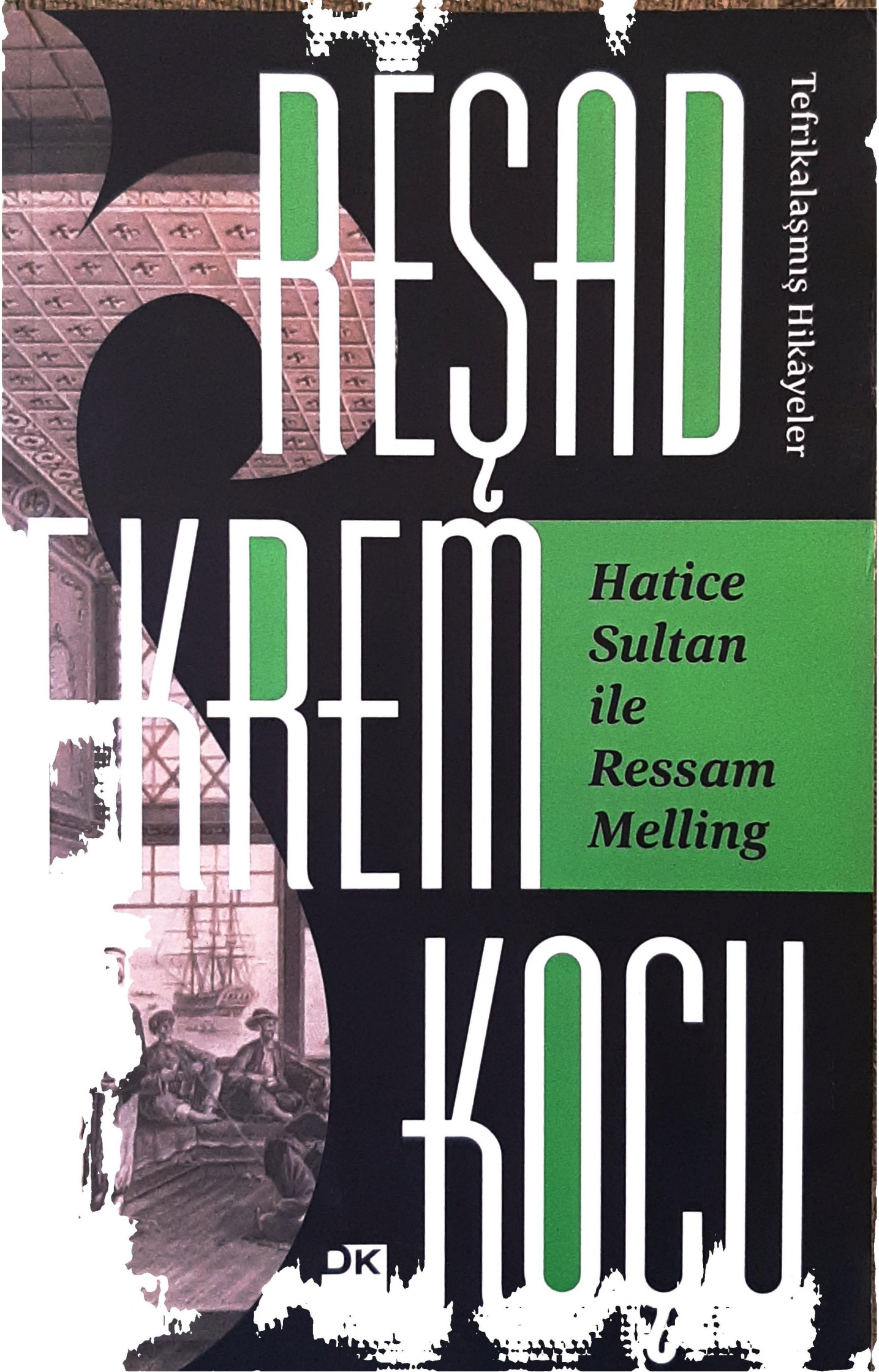
DK DOĞAN KİTAP

XVI. yüzyılın sonlarında İstanbul'da faaliyet gösteren bir cinayet şebekesi... Saray'dan İstanbul konaklarına, konaklardan kenarda köşede kalmış kahvehanelere kadar uzanan renkli bir anlatım. *Forsa Halil*, cinsellik ve binbir entrikayla örülü bir cinayet öyküsü...

Reşad Ekrem Koçu 1905'te İstanbul'da doğdu. Darülfünun Tarih Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptı. Bugün hâlâ tam bir dökümü yapılamamış yüzlerce makale ve pek çok kitap yazdı. 1975'te İstanbul'da öldü. Koçu, yer yer bir meddah tavrıyla anlattığı Osmanlı tarihini, kalabalık bir okur kitlesine açan ve sevdiren bir "popüler tarihçi" oldu. Eserlerinde, anlattığı dönemlerin gündelik yaşamı ve insan ilişkileri konusunda zengin ayrıntılar vererek adeta tarihî resimler yaptı. En büyük, fakat maalesef tamamlanamamış eseri *İstanbul Ansiklopedisi* olan Reşad Ekrem Koçu, tarihçi Cemal Kafadar'ın deyimiyle "İstanbul tarihçiliğinin yüz akıdır."

REŞAD EKREM KOÇU

Tefrikalaşmış Hikâyeler

Hatice Sultan ile Ressam Melling

DK

Tarihi bir meddah edasıyla anlatarak okurlarına sevdiren Reşad Ekrem Koçu'nun kaleminden on yedi hikâye...

Aşk uğruna işlenen cinayetler, tutkunun esiri olan erkekler, zorla evlendirilen kadınlar, ağasının kızına âşık olan uşaklar... Ama Koçu'nun karakterleri sadece onlarla sınırlı değil; İstanbul'un külhanbeyleri, Beyoğlu'ndaki tiyatrolar, Hatice Sultan'ın sarayına yaptığı değişikliklerle padişahın gözdesi olan ressam Melling de onun zengin üslubundan nasibini almış.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

ISBN 978-605-09-3179-2

9 786050 931792

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 22

DK DOĞAN KİTAP

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Hatice Sultan ile Ressam Melling

Tefrikalaşmış Hikâyeler

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam Sözlüğü

HATİCE SULTAN İLE RESSAM MELLING

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Doğan Kitap'ta 1. baskı / Ağustos 2003
2. baskı / Ocak 2016 / ISBN 978-605-09-3179-2
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: 19. yüzyıl başında bir kahvehane, Antoine Ignace Melling
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Hatice Sultan ile Ressam Melling

Tefrikalaşmış Hikâyeler

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Alevler İçinde Oynayan Cin Kızı 11

Balıkçı Kız yahut Kumkapı Faciası 27

Bergama Canavarı 43

Bozgun 59

Budin Paşasının Kızı 83

İstanbul Külhanbeyleri 119

Margaret Fehim Paşa "Hafiyenin Metresi" 147

Tırnova Cadıları 161

Bir Hazin Hikâye 165

Şekerci Güzeli Vakası 169

Öldürülen Gelin 173

Hatice Sultan ile Ressam Melling 179

Hibetullah Sultan 185

IV. Mehmed'in Sünnet Düğünü 189

III. Murad'ın Saray Düğünleri 193

III. Süleyman'ın Cülusu 197

Manav Güzeli Yusuf 201

Sözlük 209

Alevler İçinde Oynayan Cin Kızı

Kilise kapısında bulunmuş Evangeliki

1800 yılında bir kış günü sabahı, İstanbul'da Galata'da Ayios Nikolaos Kilisesi'nin kapısında kar üstünde kundak içinde bulunmuştu, sabinin kundağının içinde bir de mektup vardı: "Adı Evangeliki'dir, anası Rum milletinden ve Ortodoks mezhebinden günahkâr bir kadın, babası milliyeti ve dini meçhul Afrikalı serseri bir gemicidir, anası tarafından kilisenin himayesine bırakıldı..."

İki aylık çocuğu zangoç buldu, papaza götürdü, papaz efendi yaşlı ve çok merhametli bir adamdı; dünya hırslarına ve mallarına gözlerini kapamış, hakiki din adamıydı. Fakirdi, kilise avlusunda bir odada tek başına oturuyordu. Zangocun da merdiven basamağı gibi kızlı oğlanlı dokuz çocuğu vardı. Papaz,

"Bu bahtsızı evine götür, birkaç gün koru, ben ona yer bulurum!" dedi.

Ertesi gün Haliç Feneri'ne gitti. Daima hürmetle karşılandığı Fenerli kibar bir ailenin konağında ricası kabul edildi ve bebek Evangeliki bir şefkat ve himaye kucağı buldu.

Bu kibar Rum ailesinin adını tespit edemedik.

Yıllar geçti. Galata'nın meçhul sokak fahişesi ile Afrikalı serseri gemicinin kızı serpilip büyüdükçe güzelleşti, esmerin dilberi oldu. Fakat nazlı, narin ve güzel kokulu yasemin ve zambak olmadı da, zehir gibi öd yeşili ve kirpi gibi dikenli bir çöl bitkisinin ateş renkli ve sırma saçaklı çiçeği oldu; güzelliğinin esrarengiz bir vahşeti vardı.

Büyüdükçe o zengin konağını ve konak halkının alafranga hayatını, o devirde kibar İstanbul Rumlarını büyülemiş Fransız muaşeret adabı ile Fransız tuvaletlerini yadırgadı. Asil, kibar ve şefkatli hanımının dizi dibinde oturmaktan, nakıştan, dikişten sıkıldı; türlü mu-

siki aletlerine kayıtsız kaldı ve duvarlardaki tablolardan zevk duymadı; konakta akranı kızlardan da daima uzak durdu ve fırsat buldukça uşakların, seyislerin, kayıkçıların arasında dolaştı. Daha on üç yaşındaydı, Evangeliki'nin erkekçil hali nazarı dikkati çekti, birkaç defa bu yüzden dayak da yedi, uslanmadı.

Konakta en sevdiği şey endam aynalarıydı. Fırsat buldukça bunlardan birinin önüne geçer, yüzünü, vücudunu dakikalarca seyrederdi.

Kız on altı yaşındaydı, bir gün hanımı şöyle bir sahneyle karşılaştı: Evangeliki saçlarını omuzlarına dökmüş, bir eliyle entarisinin eteğini tutup kaldırmış, diz kapağına kadar çıplak bacağını ve çıplak ayağını, doğuştan bale artisti hüneriyle sallayarak ve aynadaki aksini bir erkek yerine koyarak konuşuyordu.

"Nasıl? Bacaklarım güzel mi? Beğendin mi çapkın delikanlı?" diyordu.

Yine aynanın içinde hanımını görünce donakalmış, bir güzel dayak da o gün yemişti.

Evangeliki önünden ne zaman geçse, konaktaki Meryem Ana tasvirinin mumunu, üflenerek söndürülmüş bulurlardı. Kibar ve zengin ailenin başına bela olan ve kolundan tutulup geldiği yere, sokağa da atılamayan bu erkek canlısı dinsiz kız için hanımı kesin hükmünü vermiş, "Bu kız fahişe olur!.. Canımızı yakmadan hemen başımızdan def olsa!" diyordu.

Meryem Ana'nın mumunu söndürecek kadar cüretkâr olan Evangeliki pek kıymetli bir şey çalıp kaçabilir, hatta konağı kundaklayıp yakabilirdi. Çoktan ölmüş bulunan aile dostu muhterem papaz, Evangeliki yüzünden neredeyse lanetle anılacaktı. Kızın yatağı konağın aile bölümünden horende takımı tarafına atılmış, oradakilerin de huzurunu kaçırdığı için ayrı ve küçük bir odada yatmaya başlamıştı. Ve nihayet bir gece hanımın tahmin ettiği kaza kızın başına geldi...

Kayıkçı Laz Dimitri, Fener'deki konaktan Galata'da Lüleci Sokağı'na

Konağın kayıkçısı Laz Dimitri adında sırım gibi bir oğlanı bir gece Evangeliki'nin koynundan çıkardılar.

Zengin efendi yirmi yaşlarındaki genç kayıkçıya,

"Seni şimdi kolluğa teslim edebilirim ve zindana attırabilirim, fakat konağımda olan bu rezaletin etrafa yayılmasını istemiyorum ve kıza da acıyorum; sana elli altın drahoma vereceğim, kirlettiğin kızla evlenip ona sürdüğün lekeyi temizleyeceksin delikanlı!.. Ve yarın karını alıp, konağımızdan gözünüzün gördüğü yere def olup gideceksiniz!.." dedi.

Kollukta müthiş bir yeniçeri dayağı ve zindan yerine, bir güzel kız ile elli altın!

Delikanlı efendinin teklifini kabul etti ve gecenin geri kalan saatlerini konak bodrumunda mahpus geçirdi. Hanım da, artık yüzünü görmek istemediği Evangeliki'ye asaleti şanından son iyiliğini yaptı, bir sandık çeyiz ile parmağına kilisede takılmak üzere bir elmas yüzük verdi. Ertesi gün nikâh işiyle kâhya meşgul oldu. En yakın bir kilisede yapılan ve hizmetçilerden iki yaşlı kadın ile birkaç uşağın bulunduğu nikâh merasiminden sonra Laz Dimitri Evangeliki'yi aldı, sandığıyla Fener iskelesinden bir kayığa koydu, Galata'ya götürdü. Orada gün görmez, en süfli tabakadan insanların oturduğu, bir çatı altında beş altı ailenin barındığı Lüleci Sokağı'nda handan farksız kâgir bir evin bir odasında yerleştiler. Onları başka semtler, sokaklar kabul edemezdi. 1817 yılının mayıs sonlarıydı; Evangeliki on yedi yaşındaydı.

Kızın gelişi, o mülevves karanlık sokakta ve o batak semtte derhal bir hadise oldu... Nasıl olmasın ki, evvela esrarengiz güzelliği gözleri kamaştırmıştı. Kız o taş odada billur bir avize gibiydi. Hemen hepsi kapatma fahişe olan kadınların gözleri hasetle açıldı; türlü laflar çıktı.

"Sisam Adası beyinin hizmetçiden olmuş kızı imiş..."

"Beyin mirasına girmesin diye kayıkçıya kaçırtmışlar..."

"Bir sandık dolusu çeyiz!.."

"Parmağında fındık kadar elmas yüzük!.."

"Kilisede nikâhları olmuş..."

"Nikâhlı karının bu mahallede işi ne?"

"Kocalarımıza sahip olalım!.."

Laz Dimitri, güzel gençti, ama ne o Evangeliki'yi, ne de kız onu sevmişti, aralarında aşk bağı yoktu, zoraki nikâh bağı vardı. Fener'deki konakta kız, oğlanı önce bakışlarıyla davet etmişti, anlamayınca bacak göstermişti, yine anlamayınca da apaçık, "Bu gece gel!.." demişti. O gece odasına bu genç kayıkçı yerine ihtiyar kâhya gelse, kollarını aynı iştiyakla açacaktı. Laz Dimitri, "Bu kız bana hay-

retmez, bağlanıverirsem halim kötü olur, onun yüzünden başım bin belaya girer!.." dedi ve haftasında Evangeliki'nin elmas yüzüğünü de çalarak Karadeniz kıyısındaki memleketine kaçtı.

Ekmek almak için tek mangırı dahi olmayan Evangeliki, sandığından bir entari çıkarıp oda komşusuna gitti.

"Kocam yüzüğümü de çalarak kaçtı; ekmek alacak param yok, bunu sana satayım!" dedi.

Ve işte o gün o batak semtin bütün kadınları için tehlikeli rakip oldu...

Acemi sürtüğün sokakta bulduğu ilk erkek Zafiri Aleksandri

Evangeliki, paranın yalnız adını biliyordu, bir entarisini komşu kadına sattığı gün avucu ilk defa para yüzü gördü; öğrendi ki bir entari karşılığı ancak iki ekmek alınabiliyordu. O zaman, bu sokağın ve bu semtin kadınlarının niçin pelaspareler içinde böyle mülevves ve yarı çıplak dolaştıklarına şaştı, iki gün aç durabilirler ve kendilerine bir yeni entari alabilirlerdi!..

Genç, çok genç, çok güzel Evangeliki kaç paraya neler alınabileceğini öğreninceye kadar sandığındaki bütün çeyizi Lüleci Sokağı fahişeleri tarafından, yağma edilircesine alındı ve Evangeliki üstündekiyle kaldı. O zamandır ki, kendisini besleyecek erkeği aradı. Artık entari ve çamaşırlarını değil, onların içindekini, vücudunu satacaktı. Sokağın kadınları kendi erkeklerini korumak için Evangeliki'ye nerelerde dolaşacağını öğrettiler. "Kalyoncu gördün mü, kaç! Paralı Frenk gemicilerini avlamaya bak!" dediler.

Evangeliki'nin ilk sürtüklük akşamında bulduğu erkek Zafiri Aleksandri adında genç bir adam oldu. Uzun boylu, gayet yakışıklı, otuz beş yaşlarında, kara sakallı ve papaz gibi de uzun saçları vardı. Peşine takılıp odasına getirdiğinde, genç adam, "Ressamım!" dedi. Kadın anlamayınca Evangeliki'yi karşısına oturttu, cebinden çıkardığı füzenle duvara çabucak bir resmini çizdi. Aynada yüzünü çok seyrettiği için Evangeliki,

"Ayna gibi, tıpkı ben!" dedi.

Ama güzel resim yapan Zafiri Aleksandri yalan söylemişti, res-

sam değil papaz, papaz da değil gece silahlı, gündüz külahlı esrarengiz bir adam, bir ihtilalci casustu; Yunan'da için için kaynayan büyük fesadı hazırlayanlardan bir komitacıydı ve o akşam Evangeliki'nin peşine tazeliğinin ve güzelliğinin cazibesinden ziyade, sırtındaki Fransız modası entarisiyle Galata kaldırımlarında sürtüklük etmesine mana veremediği için, merak saikasıyla takılmıştı.

Evangeliki, kilise kapısında bulunmasından başlayarak Laz Dimitri'nin kaçmasına ve çeyizinin yağmasına kadar başından geçenlerin hepsini anlattı. Zafiri o muhabbet gecesinin sabahı genç kadına çok para bıraktı.

"Artık benden başka erkek arama... Üç gün sonra geleceğim!.." dedi.

Evangeliki'nin oda komşusu Froso, ayyaş kocası sızdıktan sonra sesleri kesilinceye kadar onları kapı ardından dinlemişti. Avrupalı gibi giyinen kara sakallı ve uzun saçlı adam sabahleyin giderken o komşu fahişe yolunu kesti, sırtına Evangeliki'den aldığı Fransız entarisini giymişti.

"Bize buyurmaz mısınız, bir sabah kahvesi pişireyim" dedi.

Zafiri, cebinden bir altın çıkarıp attı.

"Bu kızı rahat bırak!.." dedi.

Altını gören kadının ağzı bir karış açık kaldı.

"Lord!.. Lord!.." dedi.

Zafiri'nin ardından Froso da sokağa fırladı. Az sonra da mahalleli dillendi:

"Evangeliki kahpesi sürtüklüğe çıkar çıkmaz lord bulmuş!"

"Herif giderken Froso'ya bile bir altın atıp gitmiş!"

"Kim bilir Evangeliki'ye ne kadar verdi?"

Bu laflar batakta günün borsa haberi oldu. Kasap, bakkal, manav, hemen toplanıp karar verdiler ve çıraklarını Evangeliki'nin kapısına kadar göndererek madamın ne emrettiğini sordular. Ekmekçi çırağı ekmeği bıraktı ve para lafını ağzına almadan kaçar gibi döndü...

Aşk

Lüleci Sokağı'nın hemen bütün kadınları birer birer geldiler ve Evangeliki'ye erkeğinin kim olduğunu sordular. Henüz on yedi yaşındaki toy sürtük:

"Adı Zafiri, çok zengin, çok nazik, çok kibar, cebi altın dolu" dedi...

Ve duvar üstüne Zafiri'nin yaptığı resmini göstererek, "ressam" kelimesini unuttuğu için:

"Aynacıymış, dedi, bakın, tıpkı ben!.."

Ve ilave etti:

"Üç gün sonra gelecek, tembih etti, o gelinceye kadar bir yere çıkmayacağım!"

Bataklılar, Evangeliki'nin lordunu görmek için o üç günü iple çektiler; hepsi sözleşmişti, karılar ve pelaspareler içindeki yarı çıplak piçleri yolun iki kenarına dizilecekler, lordu semtlerinin şanına denk tantanayla karşılayıp selamlayacaklar, "Bahşiş!" diye ellerini uzatacaklardı. Froso'ya bir altın atıp giden herif açılan avuçları elbet ki boş çevirmeyecekti.

Ama umdukları gibi olmadı. Lord Evangeliki'ye tam öğle vakti ve elinde büyük bir bohçayla geldi, pek az kimse gördü, görenler de merak ettiler ama, "Bahşiş!" diye el uzatmadılar, çünkü Zafiri papaz kılığında gelmişti. Oda kapısını açan Evangeliki bile bir an duraklamış, şaşırmıştı. Komitacı Zafiri Aleksandri güzel Evangeliki'ye bir gece içinde çılgın gibi âşık olmuştu. Üç gün tahammül edilmez hasretle kıvranmış ve bin türlü şeytani kaygıların altında bunalmıştı.

Havyar Hanı'nda bir odası vardı, fakat orada haftada ancak iki gece kalıyordu. Asıl mekânı Tarabya'da eski Eflâk Voyvodası İpsilanti Bey'in muhteşem yalısıydı. Oraya külahlı, papaz kıyafetinde gidiyordu ve İpsilantiler kendisini papaz olarak biliyorlardı. Aynaroz manastırlarının birinden gelmişti, uzun yıllar Fransa'da kalmıştı ve İpsilantilerin yalısına çocukların lisan hocası olarak yerleşmişti. Anadili gibi Fransızca ve çok mükemmel İngilizce, Almanca, Rusça biliyordu.

Yalıda İpsilanti Bey'in ihtiyar anası, on dokuz yaşında bir mürahik oğlu, gelinlik çağda bir kızı, iki teyzesi ve beşi oğlan, üçü kız sekiz teyze çocuğu, iki hizmetçi, iki uşak, on yedi nüfus vardı. Papaz hocayla on sekiz kişi.

Leb-i deryada bu büyük ahşap yalının garip bir planı vardı. Zemin katı, boydan boya alan gibi bir taşlıktı, bu taşlıktan tek bir ahşap merdivenle üst kata çıkılıyordu. Üst kat, o alan gibi taşlığa belki kırktan fazla kalın ahşap sütunlarla bindirilmişti. Bütün odalar üst kattaydı. Alttaki taşlıkta, merdiven başında tek bir oda var-

dı. Uşaklar ve hizmetçiler de dahil bütün yalı halkı üst katta oturuyordu. Taşlıktaki o tek oda, kendi ısrarlı isteği üzerine papaz Zafiri Aleksandri'ye tahsis edilmişti.

Zafiri, kesin kararını vermişti, her an gözünün önünde bulundurmak için Evangeliki'yi bu odaya getirecekti. Ortodoks papazlar evlenemedikleri için yalı halkına "Karım" diyemezdi, "Kız kardeşimdir" diyecekti. O üç gün içinde kapısını da yapmıştı, İpsilanti Bey'in anasına, "İki gün sonra Epir'den kız kardeşim geliyor, kendisini herhalde seveceksiniz!" demişti.

Papaz Zafiri'nin koltuğundaki bohçada, içine koyun postu kaplanmış, kaba kürküne varınca Epirli köylü kadınların giydikleri esvap ve çamaşırlardan bir takım vardı; Zafiri onları o sabah ihtilal komitasının Galata'daki gizli deposundan almıştı ki, bu depoda elçi üniformalarından, vezir esvaplarından, kayıkçı, kalyoncu, yeniçeri, tulumbacı, bostancı kıyafetlerine varınca o devrin belki en zengin bir esvap koleksiyonu hem takım takım bulunmaktaydı. Bir kargaşalıkta İstanbul sokaklarına bir anda yüzlerce sahte yeniçeri ve kalyoncu dökülebilirdi...

Hem imrendiler, hem kıskandılar

Zafiri o gün küçük güzel sürtüğünü yalıdaki talebeleri gibi önüne oturttu; hem aşkını itiraf etti, hem de kendisini biraz daha anlatarak ilk dersini verdi. Tarabya'daki yalıdan bahsetti, yalıdaki vazifesini ve durumunu anlattı. Maşukasını Epir'den gelmiş bir köylü kızı olarak yalıya götürecek ve alt kattaki odasında yerleştirecekti. Kardeş adı altında tatlı bir karıkoca hayatı yaşayacaklardı.

Ya kız gebe kalırsa?

Ondan da endişesi yoktu. "Çok değil Evangeliki, bir sene! Belki de daha az kalacağız yalıda. Sonra, ben şu kara papaz kisvesini atıp seninle Fransa'ya kaçacağım, belki daha uzaklara, Yenidünya'ya gideceğiz" dedi.

Küçük sürtük Fener'deki konakta Meryem Ana tasviri önündeki mumları, insanların namuslu kalmalarını isteyen dine karşı başlamış bir isyan duygusuyla söndürmüştü; Zafiri Aleksandri ise sahte papaz kisvesi altında kıpkızıl dinsizdi, iyi bağdaşacaklardı.

Zafiri'nin yalıda ancak bir sene kalacaklarını söylemesi para meselesiydi; bir sene sonra Zafiri'nin emrine İstanbul'da şuna buna dağıtmak üzere, yer yer kundaklayarak büyük ahşap şehri yakmak için elli bin altın gelecekti. Çılgın âşık bu parayı Evangeliki'siyle birlikte kaldırıp kaçacaktı. Komita onun izini buluncaya kadar Zafiri Aleksandri maşukasıyla beraber Fransa'da olacak, belki Avrupa'da kalmayarak Amerika'ya kaçacaktı. Onun için her şey, artık yalnız bu vahşi körpe kadındı, ateş renkli, altın saçaklı çiçekti.

Evangeliki hiç itiraz etmedi ve çarçabuk kıyafetini değiştirdi, yalıdakilere ilk söyleyeceği, anlatacağı şeyleri de ezberledi. Köylü kıyafeti o kadar yakışmıştı ki, Zafiri, "Evangeliki! Sana namus da yakışıyor!.." dedi.

Gün görmez sokak, misafir papazı da merak etmişti. Bütün karılar evlerinin kapıları önlerine çıkmıştı. Oda komşusu Froso sokaktaydı, Evangeliki'ye bir papaz geldiğini öğrenince kapıdan ne konuştuklarını dinleyemediğine çok üzüldü. Tam kulak vereceği sırada kapı açıldı ve fahişe suçüstünde yakalandı. Pişkin karı aldırış etmedi ama, üç gün evvelki lordu, papaz kılığında görünce ağzı yine bir karış açık kaldı:

"Papaz!.. Papaz!.." dedi.

Froso dinlerin günahları affettiğini, günahkârların tövbekâr olabileceklerini öğrenmişti, hemen eliyle göğsüne bir haç işareti yaptı ve,

"Affedersiniz" dedi, "şimdi geldim sokaktan, sizi dinlemedim..."

Zafiri izahat vermek lüzumunu gördü, hakiki bir papaz vakarıyla,

"Evangeliki günahlarını itiraf etti, tövbekâr, temiz oldu, onu namuslu bir kapıya götürüyorum!.." dedi.

Sokaktaki kadınlar körpe sürtüğün üç gün evvel peşine takıp getirdiği lordu tanımıyorlardı. Onlar Epirli köylü kızına hayret ettiler, her ağızdan bir "Ah!.." çıktı ve köşeyi dönünceye kadar gözlerini papazla Evangeliki'den ayırmadılar. Sonra hepsi genç kadının odasına doldu. İlk giren küçük kahpenin sırtından çıkarıp attığı entariyi kaptı. Sandığında kalmış ufak tefek şeyler yağma edildi; Froso da boş sandığı sırtlayıp odasına götürdü. En son duvardaki resim karşısında toplandılar ve bir müddet onu hayran hayran seyrettiler. "Ayna gibi!.. Tıpkı o!.." dediler.

Biri içini gıptayla çekerek,

"O artık tövbekâr oldu!.." dedi.

Bir başka karı,

"İyi ki def oldu gitti. Dün gece onun için kocamla kavga ettim!.." dedi.

Froso da yine odasına koştu, bir kömür alıp geldi ve hiçbir şey söylemeden o güzel resmin gözlerini karaladı, bozdu...

Epir'den gelen kız kardeş

Evangeliki Tarabya'daki yalıda çok iyi karşılandı. İpsilanti Bey'in ihtiyar anası masum köylü kızını bağrına bastı. Teyzeler, "Biz Evangeliki'yi Parisli bir hanım yapacağız" dediler; gelinlik kız, "Ben de mandolin öğreteceğim" dedi. Henüz on dokuz yirmi yaşlarında olan bekâr delikanlı Kosti İpsilanti ise, Troyalı Paris kadar güzeldi ve şairdi; Epirli köylü kızının yüzüne Helena'yı seyrediyormuş gibi baktı ve içinden, "Ben de bu kıza aşkı öğreteceğim!" dedi.

Âşıklar sersemleşir. Evangeliki'yi yalıya getiren Zafiri Aleksandri güzel Kosti'yi hiç hesaba katmamıştı... Akşam yemeğinden sonra küçük bir aile konseri dinlendi; Evangeliki dersini güzel ezberlemişti, sorulan şeylere aksamadan cevap verdi.

Büyük hanım kıza ayrı bir oda hazırlatmıştı. Fakat Zafiri'nin, "Kardeşime şu kadar zamandan hasretim" demesi üzerine o ilk geceyi Evangeliki alt katta, papazın odasında geçirdi ve çılgın âşığının koynunda yattı. Ama Zafiri Aleksandri sürtüğünü yalıya getirdiğine hata ettiğini anlamıştı. Kıza ayrı bir oda hazırlanmış olması hoşuna gitmedi, güzel Kosti İpsilanti'nin Evangeliki'ye bakışlarını da hiç beğenmedi. Sonra küçük bir muhasebe yaptı, maşukasının fahişeler sokağında kalması herhalde daha tehlikeliydi ve "En çok bir yıl, bu yalıda en çok bir yıl kalacağız" dedi; sayılı günler geçerdi.

İpsilantiler yalısı Epirli köylü kızı Evangeliki'ye muhabbet kucağını açmakla çocukların muhterem hocasını hoşnut ettiğini sanmıştı. Daha yalıya geldiklerinin ikinci gecesi Evangeliki'nin üst katta ayrı bir odada yatması ise Zafiri'yi deliye döndürmüştü. Onun da artık üst katta yerleşmesi için ısrar edildi, yalı tam kırk odaydı ve her odası döşeliydi, yer çoktu. Zafiri bu teklifi reddetti.

Maşukasıyla buluşması, muhabbet saatleri gündüze inhisar etti, ama yine buluşuyorlardı ve bu buluşmalar muhakkak ki nimetti. Yukarı katta bu buluşmalar, iradelerinin kısmaya muvaffak olamayacağı birtakım seslerin aksetmesiyle tehlikeli olacaktı. Aşağı kattaki o tek oda ise, dağ başında bir aşk yuvası kadar emindi. Evangeliki, "Kardeşimi bir yoklayayım!" diyor ve günün belli bir saatinde Zafiri'nin odasına iniyordu.

Zafiri bir ara Tarabya'da müstakil bir ev tutarak Evangeliki'yle oraya taşınıp kapanmayı düşündü. Fakat büyük hanım şiddetle itiraz etti.

"Hayır muhterem, buna katiyen razı olamam, ailemizin şerefi zedelenir, biliyorsunuz ki Fenerlilerden düşmanlarımız pek çoktur, türlü laflar çıkar, hocanın kız kardeşini misafir etmekten çekindiler denilir, daha da kötüsü, sizin güzel kız kardeşinizi İpsilantilerin yalısında bırakmak istemediğinizi söylerler, Kosti'nin namusuna leke sürerler, zannederim ki buna Evangeliki kızım da razı olmaz!.." dedi.

Evangeliki tekrar kıyafet değiştirmişti, Epirli köylü kızı yine Parisli hanım olmuştu. Fakat bu sefer asıl büyük değişiklik, kilise kapısında bulunmuş yosmanın kıyafetinden ziyade içinde, ruhunda olmuştu; güzel Kosti İpsilanti ona aşkı öğretmişti, Evangeliki Kosti'yi seviyordu.

Zafiri Aleksandri'nin sayılı günleri ağır ve sıkıntılı geçiyordu. Yine haftada bir gün Galata'da Havyar Hanı'ndaki odasına gidiyordu. Oraya gitmeye mecburdu. Komitacılarla haberleşme, buluşma yeri orasıydı, mahut elli bin altın da oraya gelecekti. Fakat altınların gelmesi gecikmişti ve Zafiri gün günden sinirli olmuştu.

Yalıda ise genç adamın buhranlı anları devamlıydı. Evangeliki, komitacı sahte papazın beynini oyan bir burgu olmuştu.

Merdivendeki ayak sesi, duvardaki saat ve şarap

Evangeliki, kardeşini yoklamayı ihmal eder olmuştu. Zafiri, gözleri duvardaki saatte, vakit yaklaşınca yüreği atmaya başlıyor, kırk altı basamak ahşap merdivende kahpesinin oynak ayaklarındaki topuklu terliklerin tıkırtısını bekliyordu. Yelkovan hızlanıyor, ses gel-

miyor ve Zafiri Aleksandri taşlıkta, merdiven başındaki odasında demir kafese yeni kapanmış paralayıcı bir hayvan gibi kıvranıyor, dolaşıyordu. Ve o zaman içmeye başlıyordu.

Ertesi gün Evangeliki'ye niçin gelmediğini sorduğunda yosma, "Mandolin çalıyordum, yarıda bırakıp sana gelmem şüphe uyandırırdı!" yahut "Nakış öğreniyordum, birden kardeşime bakayım diye gelmem münasebet alır mıydı?.." diyordu.

Genç adam biliyordu ki bunlar yalandı. Evangeliki o güzel Kosti'yle oynaşıyordu. Çünkü yosması odasına gelmekte aksamakla kalmıyordu. Geldiği zamanlar, artık Galata kaldırımında bulduğu ateşli taze kadın değildi, etten ve kemikten soğuk bir mankendi.

Nihayet Evangeliki merdiven başındaki odadan ayağını büsbütün kesti. Zafiri de kendisini büsbütün içkiye verdi. Çocukların derslerini ihmal etti. Sekiz çocuğa ne söylediğini bilmiyordu ve çocuklar, gözleri kıpkırmızı gelen papazdan korkmaya başlamışlardı.

Zafiri aile sofrasına gitmediği zamanlar aranmadığını da hisseder gibi olmuştu. Fakat göregeldiği hürmet devam ediyordu. Mesela ders saatlerinde çocuklar ortadan kayboluyorlar, büyükler de çocukları aramıyordu ve hiç kimse de kendisine, "Muhterem çok içiyorsunuz, çocuklar sizden kaçıyorlar..." demiyordu. Nihayet dersler o kadar unutuldu ki Zafiri bir gece odasında, "Ben bu yalıda artık niçin oturuyorum?.. İşime son verildiği söylenerek kovulmamı mı bekliyorum?.." diye düşündü. Yine çok sarhoştu, o anda çıkıp gitmeyi düşündü; ya Evangeliki?.. Onu güzel Kosti oğlana mı bırakacaktı?..

Yalıdan niçin kovulmadığının sebebini bir gün suret-i mahsusada çağırıldığı akşam yemeği sofrasında öğrendi. Yemekten sonra bir tertip eseri olduğu muhakkak, aile efradı usul usul kalkıp odalarına çekildiler, Evangeliki de bir gölge gibi kayboldu. Yemek odasında sofra başında ihtiyar hanım ile papaz kaldı. Kibar yaşlı kadın konuştu, Zafiri gözleri önündeki şarap bardağında, hiç cevap vermeden dinledi:

"Muhterem, biz artık sizi çocuklarımızın muallimi olarak değil, ailemizin erkânından biri olarak görüyoruz."

"..."

"Güzel kardeşiniz Evangeliki'yi yalımıza getirmeniz, tarafınızdan da bize duyulan yakınlığın muhakkak ki en kuvvetli delilidir..."

"..."

"Kızım ve gelinlerim, Evangeliki'yi kardeş bildiler, ben de onu evlat gibi bağrıma bastım ve benimkilerden ayırt etmedim..."

"..."

"Evangeliki on sekiz yaşındadır, çok güzeldir ve evlenme çağındadır..."

"..."

Zafiri sarsıldı ve dikkat kesildi, büyük hanım devam etti:

"Kız kardeşinizi Epir'den getirtmekle elbet ki bir maksadınız vardı, bu da onun istikbali endişesinden başka bir şey olmaz sanırım..."

"..."

Zafiri'nin irade hâkimiyetinden çıkmış eli, o alafranga sofranın üstünde bir altın bıçakla oynuyordu.

Akıl oynatacak darbe

Büyük hanım devam etti:

"Artık bir hakikat vardır ki, sizin de kesin olarak bilmeniz lazımdır..."

"..."

"Torunum Kosti ile bir seneden beri öz evladım gibi sevmeye başladığım kız kardeşiniz Evangeliki arasında çok temiz bir aşktan bahsedersem herhalde sizi de sevindirecek bir şey söylemiş olurum..."

Zafiri'nin beynine sanki yıldırım inmişti; kadın devam etti:

"Elleri ellerine değmedi, fakat aralarında her şeyi konuşmuşlar, dün bana geldiler ve gençliklerinin bütün safiyetiyle aşklarını itiraf ettiler..."

"..."

"Siyasi durumlarının nezaketi bakımından İpsilantilerin düğün düşünecek zamanı değildir, fakat yalımızda aile mahremiyeti içinde bu iki genci bir araya koymak için daha fazla beklemeye lüzum görmüyorum, bu hususta sizin de izninizi istiyorum muhterem..."

"..."

Zafiri sofradan mezardan kalkan bir ölü gibi kalktı, sarhoştu, gayet soğuk,

"Düşüneyim, asaletli validemiz!.." dedi ve cevap beklemeden sendeleyerek çıktı.

İhtiyar kadının dudaklarında hakaret dolu bir tebessüm belirdi. Sanki her şeyi biliyormuş gibi...

İpsilanti Bey'in ihtiyar anasını dinlediği akşamdan iki gün sonra 14 Nisan 1818 Salı günü Zafiri Aleksandri bir uşak göndererek Evangeliki'yi odasına çağırttı. Kız geldi. Hem güler yüzle, neşeli geldi. Zafiri bir mukaddimeye lüzum görmeden,

"Hazırlan, köylü esvabını giyin, yarın seni Galata'da ayrı bir eve çıkaracağım!.." dedi.

Evangeliki'nin kaşları çatıldı.

"Ben buradan bir yere gitmem!" cevabını verdi.

"Ben artık sensiz olamam Evangeliki!"

"Ama ben seni hiç sevmedim."

"Sen Laz Dimitri'yi de sevmemiştin!"

"Doğru... Onu da sevmemiştim."

"Kosti körpe ve güzel, şimdi onu sevdiğini mi sanıyorsun?"

"Kosti'yi seviyorum ama güzelliği için değil... Sen de güzel erkeksin, Dimitri de dalyan gibi delikanlıydı. Güzeldi, ikinizden de güzeldi..."

"..."

"Bak Zafiri! Dimitri benim gibi cahildi, bir kayıkçıydı, ama sen okumuş adamsın, ikiniz beni sadece kollarınızın arasına aldınız, bana aşkı öğretmediniz, Kosti'nin eli üstüme değmedi, ama bana aşkı öğretti..."

"Aşk dediğin nedir senin?"

Zafiri Aleksandri'nin gözleri bir garip bakıyordu. Evangeliki gayet sakindi.

"Ben cahilim dedim sana, aşkın ne olduğunu anlatamam ama onu duyuyorum" dedi.

"Kosti'yle evlenecek misin?"

"Evet!.."

"Ya kilisede Dimitri'yle olan nikâhın?"

"Yüzüğümü çalan ve beni fahişeler arasında bırakarak kaçan bir adamla olan nikâhı kilise bozmaz mı?"

"Kosti seni şimdi benim kardeşim biliyor, kilisedeki nikâh me-

selesi ortaya çıkınca senin Epirli bir köylü kızı olmadığın ve benim yosmam olduğun da anlaşılacak!.."

Evangeliki Zafiri'nin yüzüne acıyarak baktı.

"Zafiri!" dedi, "Kosti onların hepsini biliyor, ben ona bütün hayatımı anlattım..."

"..."

"Yalnız Kosti değil, ninesi de biliyor, teyzeler de biliyor..."

"..."

Aşkın cinneti derin bir sükûnet içinde geldi

Evangeliki devam etti:

"Ben artık eski sürtük kız değilim Zafiri. Tövbekâr oldum, ben artık ölümden değil, Allah'tan korkuyorum!.."

"..."

"Sürtük olsaydım, kıskançlıkla beni vurursun diye korkar, buraya senin yanına gelemezdim. Ama, bak şimdi karşındayım."

"..."

Komitacı sahte papaz ve büyük ressam Zafiri Aleksandri'ye aşkının cinneti derin bir sükûnet içinde geldi ve kıza,

"Git Evangeliki... Artık seni görmek istemiyorum!.." dedi.

Cinnetin fırtınası iki gün sonra koptu...

Vakanüvis Şanizade Ataullah Efendi şöylece yazıyor:

"İşbu 1233 sene-i hicriyesi cemaziyelâhirinin on dokuzuncu gecesi (Miladi takvimle 16 Nisan 1818 Perşembe gecesi) Boğaziçi'nde Tarabya'da sabık Eflâk Voyvodası İpsilanti yalısından ateş çıkıp o koca bina çarçabuk kül oldu ve içinde on beş kimse yanıp berbat oldu. Şöyle ki, İpsilanti yalısındaki papaz güruhundan bir hocaları vardı, aşağı katta merdiven başında bir odada yatar kalkardı, yalının diğer sakinlerinin cümlesi üst katta otururlardı. Yangın gece yarısı o papazın odasından çıkmış, papaz da hemen firar etmiş, güya şaşkınlığından yalı halkını haberdar edip uyandırıp kaldırmamış. Ateş ahşap binanın alt kısmını ve merdiveni ve yukarıdaki sofayı alıp sarmış. Yukarıdakiler yataklarından fırlayıp feryat ve figan ile koşarak kaçacak yer aramışlar ise de merdiven ateş içinde çöküp yok olmuş, yukarı katın yüksekliği 12 ziradan ziyade (10 metre kadar) idi, duman ve

kıvılcımdan göz açamayarak akıl ve şuurlarını kaybetmişler, semender gibi ateş içinde kalmışlardır. Voyvodanın anası ve bir çocuk, kendilerini pencereden sokağa attılar, çocuk sağ kalıp kadının azası kırıldığından iki gün sonra öldü. Bu yangın bazı Rumların anlattığına ve odasından ateş çıkıp sessizce kaçan merkum papazın tavrına nazaran Fenerli Rum hainlerinin birbirlerine mutatları olan gadir ve adavete verildi. Ve min tarafillah firarî İpsilanti hainine ceza oldu."

Bu yangından on beş gün kadar sonra Zafiri Aleksandri'nin Galata'da Havyar Hanı'ndaki odasından ağır bir koku sızmaya başladı. Han odabaşısı tarafından kolluğa haber verildi. Kapıyı kırıp içeriye girenler dehşet verici garip bir manzara karşısında kaldılar.

Zafiri Aleksandri kendisini tavana asmış, intihar etmişti. Fakat ölümünden önce günlerce aç ve susuz kapandığı odasında Evangeliki'nin yağlıboya bir resmini yapmıştı; güzel kadın bir rakkase olmuş, çıplak ayaklarıyla cehennemi bir ateşin dil dil yalımları içinde oynuyordu.

Bir metreden fazla yüksekliği olan tablo, tam kapıya karşı konmuştu. Tavanda sallanan cesetle birlikte göze çarpmıştı.

Odada iki sandık dolusu tabanca ve kurşun ve pek çok yatağan, bıçak ve bir kat yeniçeri esvabı bulundu. Cani müntehirin tehlikeli bir komitacı olduğu anlaşıldı. Son günlerini mecnun geçirdiği için evrakını imha etmemişti. Hainane muhaberatı ele geçti. Evrak ve silahlarla beraber kimin resmi olduğu teşhis edilemeyen rakkase tablosu da müsadere edildi.

Zafiri Aleksandri'nin rakkasesi Babıâli'de Tomruk dairesinde 1826'daki büyük Hocapaşa Yangını'na kadar "Cin Kızı Resmi" adı altında durdu ve o müthiş ateş afetinde Babıâli binasıyla beraber yok oldu...

Balıkçı Kız yahut Kumkapı Faciası

Topal Haçik'in kızı

İstanbul'un Kumkapı'sı çok eskiden beri balıkçı yatağıdır. Geçen asrın ortalarında Kumkapı'nın iç sokaklarında ve deniz boyunda balıkçı kahvehaneleri, balıkçı meyhaneleri, küçük ahşap balıkçı evleri direklere, ağaçlara asılmış, serilmiş balık ağlarıyla ve küçücük limanını dolduran balıkçı kayıkları, alamanalar ve gırgırlarla, iskelesine gelmiş, kömür, soğan, kum gemileriyle içinden dışından görünüşü şirin yerdi; canlı, hareketli, sesli, renkli semtti.

Def zillerinin ve köçeklerle çengilerin parmaklarına geçirdikleri zillerin en iyileri Kumkapı'da dökülür, yapılırdı. Tandırda kuzu başının, balık çorbasının, çöpte midye tavasının en âlâsı Kumkapı meyhanelerinde yenilirdi.

Kumkapı'nın bozuk, bakımsız, kaba taş döşeli yahut toprak sokaklarında yarım pabuçlu, takunyalı, yalın taban, çıplak ayaklar dolaşırdı. Yazın camları açık pencerelerden, kahvehane ve meyhanelerden türküler, ut ve keman sesleri taşardı o bozuk ve bakımsız sokaklara.

Halkının büyük çoğunluğu da Ermeni'ydi. Ermeni Patrikhanesi de Kumkapı'dadır. Geçen asrın ortalarında yaşamış bir kalenderin terennümüdür:

Kumkapu'da Ermeni bir civelek şah gördüm
Siyahçerde mürahik nazlı narin ahbardır
Saçlar kara, kaş kara, kara gözleri mürdüm
Yalınayak serazat baronzade kibardır

Ermeni'den güzeller az velakin has çıkar
Çıkınca da afet-i devran bir şehbaz çıkar

Akl ü zekâsı taşkın nadide elmas çıkar
Gaayet bi bâk ü perva dilberi sebükbardır.

Mat beyaz üstüne kara gözlü, kara kaşlı ve örgülerini çözüp saldığı zaman kalçalarına kadar inen kara saçlarıyla Kumkapılı Makruhi 1862'de on altı yaşında, semtinde bin kızın içinde bir tane Ermeni güzeliydi; gül goncasıydı ki yeri ancak güzel bir oğlanın şakağı olabilirdi. Babası Topal Haçik Ağa adında ayyaş ve fakir bir balıkçı olan güzel kız, o renkli, canlı, hareketli muhitte kendi küfü ve dengi bir güzel oğlan buldu ve sevdi; on dokuz yaşında balıkçı ve tulumbacı, tığ gibi şıkırdım Artin'in deniz yosunu perçemi Makruhi'nin gönül kuşuna ökse oldu.

Artin, küçücük yaşında anasız babasız kalmış, konu komşu elinde sefalet içinde büyümüştü. Kumkapı'nın ayaktakımı arasında sivrilmiş ve zengin olmuş balıkçı reislerinden Asadur Ağa, o güzel oğlanı tayfa olarak kanadı altına alınca, ağasının kayıkhanesi üstündeki bekâr odalarından birinde barınmaya başlamıştı.

Makruhi'nin babası Haçik en usta meremmetçilerden, ağ tamircilerindendi. O da Asadur Reis'in adamlarındandı.

Bir yaz günüydü, öğle vakti, Makruhi deniz kenarında, hatta alan gibi geniş salaşıyla deniz üstündeki büyük balıkçı kahvehanesinde ağ tamir eden babasına yemek götürmüştü. Haçik aksak bacağıyla zor yürüdüğü için Gedikpaşa Yokuşu'nda Asmalıhan Sokağı'ndaki evine öğle yemeklerine gitmezdi, gidemezdi. Kızı her gün bir kap yemek getirirdi topal babasına. Ayyaşın rakı binliği kahve ocağında dururdu.

Kahvehanenin iki kapısı vardı, biri sokak üstünde asıl kapı, öbürü denize inen dar çıkmazdaki yan kapısı; yan kapıdan deniz üstündeki salaşa girilir, oradan da iç kahvehaneye geçilirdi. Makruhi hep o yan kapıdan girerdi kahvehaneye, çıplak ayaklarındaki takunyalarını tıkırdatarak.

O yaz günü Artin salaşta, gövdesi tamamen çıplak, bacaklarını uzatıp yere uzun oturmuş, güzel kız yanından geçerken Makruhi'ye alıcı gözle bakmıştı. Gün günden serpiliyordu Topal Haçik Ağa'nın kızı. Kulakları türkülerle doluydu meyhanelerden: "Sen gitgide bir afet-i devran olacaksın!"

Ama kız da kayıtsız kalmadı, oğlanı perçeminden, kâkülünden topuğuna şöyle bir süzüverdi.

Bir burkulma duydular yüreklerinde...

Delikanlı,

"Sen bizim Topal Haçik'in kızı değil misin?" diye sordu.

Kız tatlı bir tebessümle ve bir baş işaretiyle, "Evet" dedi.

"Adın neydi senin?"

"Makruhi..."

Makruhi, Ermenicede "inci", "cevahir" gibi bir anlamdadır.

"Kendin gibi adın da güzelmiş!"

Bir delikanlı tarafından kendisine ilk defa laf atılan Makruhi kızmadı, kızlara naz yakışır, hırçın bir hareketle başını öbür yana çevirdi, yürüdü.

Ertesi gün yolunun üstünde Artin'i aradı, göremeyince üzüldü. Ama üçüncü gün yine karşılaştılar. Oğlanı görünce kızın kaşları çatıldı; Artin,

"Ne o Makruhi Hanım, dargın mıyız?" diye sordu.

Makruhi,

"Niçin darılayım!.." dedi ve yürüdü.

Yürüdü ama, niçin durup da konuşmadığına pişman oldu ve üç dört gün balıkçı Artin'i göremedi.

Yangın var!.. Yangın var!.. Nerede?.. İncirli bahçede gönül evinde!..

Bir gün Cerrahpaşa'da yangın oldu. "Kumkapı Kiliseliler" yangına giderken Makruhi, Artin'i tulumba sandığı kolu altında tulumbacı kılığında gördü, önünden koşarlı ayaklarıyla geçerken bir yangın da kızın gönül evinde çıktı. Ne yazık ki şu güzel divan o tarihte henüz söylenmemişti, yazılmamıştı:

Parladı dil hanesi söndür aman tulumbacı
Pek de bıçkın gösterir dar camadan tulumbacı
Kahramane kisveyi labis olan eyler çalım
Bas kâh narayı da koş koş yaman tulumbacı.

O gece tulumbacı Artin, ilk defa kızın rüyasına girdi. Dil dil yükselen ejderha alevlerin arasından Makruhi'yi kollarının arasına alıp kurtardı. Kız heyecanla uyandı, yatağının içinden Artin'in kucağına dönmek için gözlerini yumdu ama, rüya devam etmedi. Artık sessizce ağlamak lazımdır sabaha kadar.

Ertesi gün Makruhi babasına yemek götürdüğünde kahvehanede oğlanı görünce kendisi ona laf atacaktı, ama oğlanın yanında başkaları vardı, ne kadar da hazırlanmıştı. "Dün pek alımlı çalımlıydın Artin!" diyecekti. Diyemedi ama, kaçamak, öylesine göz göze geldiler ki, içindekini bakışıyla söylemiş gibi oldu. O gün eve dönerken Balıkçı Artin yoluna çıktı. Delikanlı,

"Sana söyleyeceklerim var Makruhi!.." dedi.

Kız onun yüzüne hayran baktı.

"Ama burada değil!.."

"Nerede?"

"Bu gece sizin bahçeye geleceğim... Gece yarısından sonra..."

"Hırsız gibi... Korkarım... Senin için..."

"Korkma... Bekçinin gönlünü yaptım."

Kız olmaz diyemedi. Tek katlı ve üç odalı köhne ahşap evlerinin bir odasında topal ve ayyaş babası ile iş altında ezgin, yorgun, bitkin anası yatardı, bir odasında da Makruhi. İkisinin de uykusu derindi. Kız,

"Bahçe kapısını sürgülemem" dedi...

O gün eve nasıl döndü? O gün akşamı nasıl etti? Nasıl yemek yedi? Ne yedi, ne konuştu?

Artin çıplak ayaklarıyla sessiz, ama elinde fener, Gedikpaşa Yokuşu'nu ağır ağır çıktı. Asmalıhan Sokağı'na saparken feneri söndürdü. Bahçe kapısının tokmağını tutan eli titredi. İçeriye girdi ve kapı önünde bir put gibi, taş gibi dondu kaldı. Kapının hemen sol tarafında büyük ve yaşlı bir incir ağacı vardı, yere değen dallarının altı bir oda gibiydi. Makruhi'nin titrek sesini duydu:

"Gel... Buradayım..."

Yaşlı incir ağacının dalları altında iki sevgili ilk buluşmalarında neler konuşursa onları konuştular.

Bu gece buluşmaları fasılasız bir ay kadar sürdü, gün aşırı, iki günde bir. Konuştular, koklaştılar, öpüştüler, sessiz sessiz ağlaştılar

ve "Yâr üstüne yâr sevmemeye" ant içtiler. Artin,

"Asadur babaya söyleyeceğim... O beni çok sever, öz evladı gibi... Seni babandan benim için istesin, baban seni bana verirse, ne âlâ, vermedi, o zaman seni kaçıracağım Makruhi!.." dedi.

Kız da söz verdi ki babası razı olmazsa Artin'le kaçacaktı.

Haçik Ağa'nın bacağı sakattı, ama gözleri açıktı. İnsanların içindekileri yüzlerinden okumasını bilirdi. Güzel kızı ile Balıkçı Artin arasında bir gönül olduğunu keşfetmede çok gecikmedi.

Her nedense Artin'i hiç sevememişti, oğlanın kulağına nakletmeyecek yakınlarına onun için "Asadur'un şıkırdım" derdi. Kendisinde ilk şüpheyi uyandıran da aslında Artin olmuştu. Topal meremmetçiyi gördükçe suratını asan delikanlı ona aşırı hürmet göstermeye başlamıştı. Sonra kızı Makruhi'nin yolunu gözledi, o topal bacağına rağmen, kızın kendisine yemek getirdiği zamanlar, oğlan kahvehanenin salaşına geliyor ve Makruhi'yle ayaküstü, kısaca fakat pek tatlı tatlı konuşuyordu.

Topal Haçik, onları görmemezlikten geldi. Evde karısının kulağını büktü. Karıkoca karar verdiler, kızın ayağını kahveden kestiler, Haçik öğle yemeğini sabahları evden çıkarken yanına alıp gitmeye başladı. Kızın buna ehemmiyet vermeyişi, oğlanla gizli bir yerde buluşup konuştuğunun apaçık deliliydi. Haçik, kızı evden dışarı adım atmadığına göre, oğlanın evlerine geldiği kanaatine vardı. Ama ne zamanlar ve nasıl?

Evde büyük bir değişiklik yapıldı, kızın odasına Haçik geçti, Makruhi de anasıyla aynı odada yatmaya başladı...

Topal Haçik bir gece gizlenmek, kızını Artin oğlanla konuşurken, sevişirken basmak, kısacası rezalet tarafına gitmek istemedi. Fakat bir gün balıkçı kahvehanesinde Artin'in bulunduğu sırada ortaya konuştu.

"Bizim eve bir hırsız dadandı, çalınacak malımız yok, çul, çaput üstündeyiz; ne umar, niçin gelir bilmiyorum, ama şu topal bacağımla o iti yakalarsam vay benim elimden çekeceği..." dedi.

Arif olanlar Haçik'in ne demek istediğini ve kimi kastettiğini anladılar. Artin de birkaç gece kızın bahçeye çıkmadığını görünce Haçik Ağa'nın kendisine karşı bazı tedbirler aldığını sezdi ve ayağını gece ziyaretlerinden kesti.

Oğlan bu gönül davasında Asadur Reis'i aracı koymaktan vazgeçti. Haçik'in ret cevabı vereceği belliydi. Reiste birikmiş yüz altın kadar parası vardı, o zamanlar için bir servet, onu aldı, bir kemere koyup beline bağladı ve ilk fırsatı bekledi. Makruhi'ye bir sokakta, bir tenha yerde elbet ki rastlayacaktı, parası belinde, hemen oracıktan kızı kapıp kaçıracaktı...

Hacı Apraham

Asadur Reis'le, Makruhi için tulumbacı Artin değil, bilakis kızın babası Topal Haçik konuştu. Kızı ile Artin arasında gizli bir muhabbet sezdiğini ve yanılmadığını ama kızını o oğlana asla vermeyeceğini anlattı:

"Ben Makruhi'yi dul ablamın oğlu Hacı Apraham'la baş göz edeceğim... Senden ricam Artin'i bir aylığına şöyle uzakça bir yere yolla ki o zıpır oğlan kızın düğünü sırasında Kumkapı'da bulunmasın... Âşıklık haliyle bir münasebetsizlik yapar, düğünümüzde ağız tadı kalmaz... Ama gelip de Makruhi'nin evlendiğini öğrenince umudunu keser, kızım da artık ona yüz vermeyeceği için suspus olur, oturur..." dedi.

Asadur Reis yaşlı, sakat ve emektar meremmetçisinin ricasını kabul etti. Hakikaten öz evladı gibi sevdiği Artin'i bir iş bahanesiyle Tekirdağ'a, oradaki bir balıkçı reisi dostuna gönderdi, oğlanın eline bir de mektup verdi. Artin okuma yazma bilmiş olsaydı bile velinimetinin verdiği mektubu açıp içindekini öğrenmek isteyecek tıynette değildi. Mektupta kız macerası üzerine gereken tafsilat verilmiş, "Oğlanı orada bir buçuk iki ay kadar oyala..." denilmişti.

Artin, iki ay Tekirdağ, Erdek, Marmara Adası arasında gezdi dolaştı. Oraları da şirin yerlerdi, güzel yerlerdi, şenlikli yerlerdi. Kahvehaneleri, meyhaneleri vardı, rakısı, şarabı vardı, çalgısı türküsü vardı ve Artin gençti, güzeldi, İstanbullu'ydu; tatlı dilliydi, yangın tulumbası sandığı altında koşarlı ayakları, arkadaşlık yolunda adım uydurmasını bilirdi; sevildi, hürmet gördü. Ama aklı fikri Kumkapı'da, Makruhi'de, incir ağacının dalları altındaydı. Yüreği içine sığmıyordu, sığmıyordu ama velinimet emrine karşı gelerek, git demeyince kaçıp İstanbul'a dönmeyi düşünmemişti.

Haçik Ağa ile karısı, ağır bir baskı yaparak onu Hacı Apraham'la

evlendirdiler. Öyle bir düğün ki, kilisede nikâh kıyılırken kızın duvak altındaki gözlerinden sel gibi yaş dökülüyordu. Makruhi'ye bütün Kumkapılı acıdı ve Haçik Ağa ile karısına da lanet etti.

Haçik Ağa, güzel Artin'i damat olarak kabul etmemekle haklı mıydı bilinmez, fakat Makruhi'nin kilisede ve zifaf odasında ağlamaya yerden göğe hakkı vardı.

Hacı Apraham da yirmi yaşlarında bir gençti, hiç de çirkin değildi, hatta pek çok kızın gönlünü çelecek yakışıklı delikanlı denilebilirdi. O da Artin gibi tulumbacı ve balıkçıydı. Tulumbacı olarak da Artin'le aynı sandığın uşaklarındandı; uzun boylu Artin artçı, orta boylu Apraham öncüydü; hiç konuşmazlar, ama sandık kolu altında "ayakları sevişmiş"ti, ahenkli koşarlardı. Hacı Apraham kaba, nobran, kendini aşırı beğenmiş, küfürbaz ve dayısını gölgede bırakacak kadar ayyaştı. Gelin kızın gözyaşlarını muhabbetli sözlerle dindirmek belki mümkünken, daha ilk gecesi,

"Ulan kahpe!.. Benim neremi beğenmiyorsun?.. Aslan gibi delikanlıyım... Kes o hüngürtüyü!.." diyerek kızın duvağını parçalarcasına çekip atmış ve gelin kızı tokatlamıştı.

Makruhi sanki evlenmedi; bir haydut pençesinde dağa kaldırılmış ve bıçak altında cebren ırzına geçilmiş kıza döndü. Böyle başlayan aile hayatında artık karıkoca sevgisi, mahremiyet ve samimiyeti kurulamazdı.

Tekirdağ'dan iki ay sonra Kumkapı'ya dönen Artin, Makruhi'nin evlendiğini ve hangi şartlar içinde evlendiğini öğrenince deliye döndü fakat itlik, kopukluk yoluna sapmadı. Evli bir kadını kaçırmayı hiç düşünmedi. Asadur Reis'e gayet sakin ve edepli, Makruhi'ye olan aşkını anlattı, bol bol ağladı.

"Baba!.." dedi, "Kumkapı bundan sonra benim için zindandır... İzin ver, Tekirdağ'a döneyim!.."

İzin aldı ve öyle yaptı.

Hacı Apraham, Makruhi'yi baba evinden almış, yine o mahallede iki odalı müstakil bir ev açmıştı, ama diken üstünde oturmaya başlamıştı. Dayaklar, hakaretler zincirleme devam ededursun, güzel Makruhi'yi öptüğü zaman bile sanki intikam almış gibi öpüyordu.

Atasözleri tabiat kanunları gibidir: "Çok söyleme, yüzsüz olur." Makruhi alıştı o dayaklara, hakaretlere; "El eli yıkar, el de döner yüzü

yıkar", Makruhi, kocası için bir "şirret karı" oldu. Onun ak dediğine kasten kara dedi. Evini o kadar benimsemedi ki, kocası sabahleyin sokağa çıkarken, "Akşama ağıza atacak bir şey yok..." demedi, ama akşam eve döndüğünde, "Bir şey alıp getirdin mi?.. Taş mı pişirecektim?.." dedi.

Apraham sarhoş döner, sofada bir minder üstünde sızar, sabahlardı; gece rakıdan içi yanar, kavrulur, kalkıp su içmek isterdi, destilerin birinde bir damla su bulamazdı.

Hacı Apraham daha kapıdan girerken Makruhi kaşlarını çatardı, homurdanmaya başlardı. Her akşam muhakkak kavga ettiler ve kavgayı Makruhi aradı; dayak yedi, yine söylendi. Apraham boşasın istiyordu kendisini, o da,

"Ulan kahpe... Boşamayacağım seni!.." diyor ve basıyordu tokadı.

Makruhi iki sene sonra bir de oğlan çocuk doğurdu. Belanın püskülü eksik olduğu için.

1864 yılı yazının temmuz ayında, bir gece Kumkapı halkı dehşet içinde ayaklandı ve tüyler ürperten bir facianın şahidi oldular. Evinden sabaha karşı şalvarı tutuşmuş yana yana fırlayan ve avazı çıktığı kadar bağıran Hacı Apraham denize doğru koşarken düştü, yol ortasında ve ilk yetişenlerin gözleri önünde yanarak öldü.

Son sözü, "Beni karım şalvarıma gaz dökerek yaktı!.." demek olmuştu.

Destan

Korkunç cinayetin mahkemesi başlamadan destanı çıktı ve kapış kapış satıldı. Devrin tulumbacılık geleneğine uyarak destanı yazan "Matlubî" adında bir halk şairiydi. Destanın dilinden "Matlubî"nin Türkçe yazar konuşur Ermeni asıllı bir âşık olduğunu tahmin ediyoruz. Bu destan yıllarca sonra Tahir Alangu tarafından *Külhanbeyi Edebiyatı* isimli eserinde tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bütün cinayet destanlarında olduğu gibi vaka Hacı Apraham'ın ağzından anlatılmıştır ve "Karıların Şerri Belası" adını taşır:

1) Kaza vü beladan her gün her saat
Cümlesin hıfz etsin cenab-ı Bârî
Seksen senesinde olan vukuat

(Hicri 1280 Miladi 1864)
Biliniz Kumkapu semti civarı
2) Sizlere haberler vasfeyleyeyim
Gençliğime ben doyamadım neyleyim
Mukadder taliimi söyleyeyim
Dinleyin beyler bana olan zararı
3) Bir pazar günü kalktım gittim işime
Zalim ecel düştü benim peşime
Bu iş girmiş idi benim düşüme
O gün sağa sola kıldım nazarı
4) Akşam oldu, ben kıyıya indim
Kayığın içini süpürüp sildim
Şuhuruma (şuuruma) düşmüş bir iş olacak bildim
Aklıma getirdim ganî Settar'ı
5) İş başında çabalayıp yoruldum
Gelip evin avlusunda oturdum
Kaşık düşmanına yiyinti sordum
Dedi: "Bir şey yoktur... Bir baş al bari..."
6) Evden çıktım çarşı boyunu buldum
Üzüm ekmek bir de pişmiş baş aldım
Üç beş refik ile çakırkeyf oldum
Geldim girdim eve çıktım yukarı
7) Dedim: "Daha var mı bir eksik gedik?"
Dedi: "Yoktur", "Kurun sofrayı" dedik
Allah ne verdiyse oturup yedik
Çıktım sedir üstüne kıldım kararı
8) O hali meraka olmaya kadir
Bir yandan söylenir sofra kaldırır
Homur homur söylenir o yezit hınzır
Anladım ki tutmuş çıfit damarı
9) "Meramın söyle" derim, söylemez
Çocuk ağlar süt verip de dindirmez
Söz söylerim kulak verip dinlemez
Ben de hırsa geldim urdum şamarı
10) Dedi: "Tokat urdun... Sen belle bunu
Gör ki sonra çıkacaktır oyunu..."

Anladım ki fenaya varacak bu işin sonu
Susup başı yastığa koydum naçarî
11) Saat dörttü ben uykudan uyandım
(Alaturka, ezanî dört; gece yarısına yakın)
Su var diye maşrapaya uzandım
Meğer su yok imiş evi arandım
Ah ettim yürekten ben zarî zarî
12) Anamın evi yakın koştum yetiştim
Açtılar kapuyu girdim su içtim
Durup naklettim biraz iliştim
Doldurdu bardağı çıktım dışarı
13) Geldim eve girdim bardağı koydum
Sedirin üstünde tekrar uyudum
Bir mahvelden (?) sonra yanar duydum
Tutuşturmuş kaçmış ol yezit karı
14) Yanar canım ama çıkmaz feryadım
Aklıma getirdim yavrum evladım
Beşiğe seğirttim ol dem anladım
Atamadım ayağımdan şalvarı
15) Makruhi ettin mi bu işi bana
Seğirttim aşağı ben yana yana
Taşrada kimse yok ki su döksün bana
İlişti gözüme derya kenarı
16) Gidemedim döndüm yazık dostlarım
Yandığımı duymuş sadık dostlarım
Suya seğirtmişler çabuk dostlarım
Kuyunun başında kıldım kararı
17) Duyup yetişmişler iş işten geçmiş
Anam der: "Vah oğlum evladım pişmiş"
Kimisi dedi: "Onun işi bitmiş"
Her biri bir gûna kıldı nazarı
18) Karındaşlarım karalar bağlasın
Refiklerim ismim ansın ağlasın
Gözyaşları ırmak gibi çağlasın
Döksünler daima âb-ı didarı
19) Karı şerri böyle yâran-ı sefa

Helalimdir diye inanmayın ha
Bunların şerrinden saklasın mevla
Olmaz hınzırların îri pazarı
20) Büyük karındaşım Somuncu Hampar
Hayatımda benden bir matlubu var
Gitti bir de senden bana yadigâr
Bir taş diktin desinler budur mezarı
21) Sene bin iki yüz seksende tamam
Kerem gibi yandı bu Hacı Apraham
Bu halimi görüp Matlubî itmam
Ağlayıp söyledi hem bu hengâmı.

"Apraham'ı Makruhi değil, ben yaktım!.."

Sarhoş olarak sedirde sızmış olan Hacı Apraham önce evde yangın çıkmış sanmıştı, beşikteki oğlunu kurtarmaya koşmuş ve ancak o zaman kendisinin yanmakta olduğunu fark ederek üstünden tutuşmuş şalvarını atmak istemiş, muvaffak olamayınca sokağa fırlamıştı.

Çocuğunu alarak kaçmış olan Makruhi de bir komşu evinde yakalandı ve güzel genç kadın hemen tevkif edildi...

İlk karakol istintakında masum olduğunu iddia etti ve kocasının cayır cayır yanarak sokağa çıkmasından sonra evden çıktığını ve Apraham'ın nasıl tutuştuğunu da bilmediğini söyledi.

"Evde gaz lambası yakmayız, mum ışığında otururuz, evimizde gazın damlası yoktur, bütün komşularım bilir" dedi.

Kocasını yakan Kumkapılı Ermeni karısının davasını dinlemek için mahkeme günü adliye dairesinin önüne mahşeri bir kalabalık toplanmıştı. Yeni mahkemeler kurulalı beri görülmemiş bir hadiseydi, zaptiye fevkalade tedbirler aldı. Matlubî'nin destanı bütün İstanbul'a yayılmıştı. O mahşeri kalabalığın arasında da elinde bir destan kâğıdı bulunan kimsenin etrafında yirmi otuz kişi toplanıyordu, "Oku şunu da dinleyelim!.." diye yalvarıyorlardı. Mahkeme salonunu dolduranların ekseriyeti de "şirret karı"yı insan suretinde bir canavar tahayyül ediyordu. Suçlu yerine masum bir melek getirildiğini gördükleri zaman derin bir hayret uyandı.

Usulen Makruhi'nin hüviyeti tespit edilmiş, mahkeme başlamış, güzel kadın ağır suçu hâkim önünde de kabul etmemişti.

"Ben hiçbir şey bilmiyorum, ama hiçbir şey!.. Bir patırtı duydum, uyandığım zaman şalvarı tutuşmuş kocamın evden dışarı fırladığını gördüm... Önce kocamın evi tutuşturup kaçmakta olduğunu sanmıştım, zaten o akşam bana, 'Şirret kahpe, seni meşale gibi diri diri yakıp karşında rakı içeceğim!..' demişti. Kendisinin meşale gibi yandığını görünce deliye döndüm, çocuğumun beşiğine koştum, yavrumu kucaklayıp komşuya kaçtım" dedi...

"Komşular duymuş, destan da yazmışlar; sen o akşam kocana 'Belle bunu, bunun oyunu sonra çıkacak' demişsin, doğru mu?" diye sordular...

Makruhi:

"Doğrudur" dedi. "Ortada bir sebep yokken beni tokatladı, ben de öyle bir laf ettim..."

Ve Makruhi'nin gözleri salonu dolduran kalabalığın üzerinde şahitler arar gibi dolaştı:

"Ama herkese sorun, bütün komşulara; evimizde gazın damlası yoktur, bütün bakkallara sorun ben gaz almış mıyım?"

Tam o sırada mahkeme salonuna bir adam, girdi kalabalığı güçlükle yararak ilerlemeye çalıştı, bir zaptiye neferi yolunu kesince gür bir sesle bağırdı:

"Hâkim efendiler! Adım Artin Garibyan, balıkçıyım... Hacı Apraham'ı karısı Makruhi Hanım değil ben yaktım!.. Cani bu kadın değil, benim!.."

Bütün soluklar kesildi; zaptiye neferi yolundan çekildi; Artin'in önündeki kalabalık sıkışarak açıldı ve genç adama yol verdi. Ve Artin'i gören Makruhi bayıldı. Genç kadını dışarı çıkardılar.

Artin o devrin Osmanlı tiyatrolarının Ermeni asıllı dram aktörleri pozundaydı, sanki balıkçı kılığında bir facia sahnesine çıkmıştı. Aslında güzel olan genç adam merdane edasıyla kat kat güzelleşmişti.

"Hâkim efendiler!.." dedi, "evvela sizden rica ederim ki sözümü kesmeyin. Macerayı sizlere eksiksiz gediksiz anlatacağım. Bitirdiğimde soracağınız olursa sorun, onlara da cevap vereceğim..."

Delikanlı güzel Makruhi'ye balıkçı kahvesinde alıcı gözle baktı-

ğı günden başlayarak son defa Tekirdağ'dan gelişine kadar geçenleri anlattıktan sonra cinayete geldi ve şöyle konuştu:

"Evli bir kadını kaçırmak istememiştim, fakat Makruhi'mi unutamadım. Kumkapı'da balıkçı arkadaşlarımdan Agop Tıbir'e mektup yazdım, maşukamın ahvalinden sual ettim. Ondan aldığım mektupta Makruhi'nin her gün hakaret altında ezildiğini öğrendim, Agop arkadaşım 'Bir gün kadın canına kıyacak' diye yazmış, işte o mektup şudur. Mektubun üzerine kalktım, İstanbul'a geldim, pazar günü akşama doğru velinimetim Asadur Reis'i buldum, gelişimin maksadını sordu. Maksadım Makruhi'yi bulmak, gizlice konuşmak, maşukamı benimle kaçmaya kandırmaktı... Fakat Asadur Reis'e yalan söyledim, 'Hiçbir maksadım yoktur, İstanbul'u, Kumkapı'yı özledim' dedim. Kayıkhane üstündeki odamı yine Agop adında bir çocuğa vermiş, bana o çocuğun yanında misafir olmamı söyledi, kabul ettim. Agop çocuğa da arkadaşlarımı arayacağımı söyledim. 'Meyhanede oturur biraz çakarız, olur ki geç kalabilirim' dedim, oğlan da, 'Olur ağabey... İstediğin zaman gelirsin, ben odanın kapısını içeriden sürmelemem' dedi. O sırada Agop'un bir teneke ibrikten lambaya gaz koyduğunu gördüm. Oğlan, 'Ağabey, ben karanlıkta uyurum, hiç lamba yakmam, kapı arkasına koyacağım, sen gelince yakarsın' dedi."

Artin konuşurken koca salon bomboşmuş gibi sessizdi...

Kuledibi'nde sermaye Deli Sürpik

Balıkçı Artin, itirafına şöyle devam etti:

"Gece birkaç meyhane dolaşarak her birinde bulacağım dostlarla yarenlik edecektim. Hacı Apraham'ın içkici olduğunu bildiğim için ilk girdiğim meyhanede evvela onu gözledim, eğer o içeride ise meyhaneye girmeyecektim. Ona karşı en küçük bir kötülük düşünmüyordum, gördüm ki yoktur, ilk girdiğim meyhanede tezgâh başında azıcık demlendim, fakat az sonra Hacı Apraham geldi, beni görmedi, öyle sanıyorum, bir sofra kurmuş olan birkaç arkadaşının yanına gitti ve arkası bana dönük olarak oturdu. Yüksek sesle konuşmaya başladı..."

Artin sustu, derin derin soludu. Mahkeme salonunda çıt yok, hâkimler ve dinleyiciler caninin itirafının sonunu heyecanla bekliyorlardı.

"Hep karısından bahsediyordu... Şirret karı diye ağza alınmaz laflarla Makruhi'ye kahpe dediğini işittim, eline bir pişmiş baş almış, daha öteberi almış, onlardan arkadaşlarına mezelik ikramda bulundu. Birkaç kere elim bıçağıma gitti geldi. Makruhi'mi meyhanede cümle âleme rezil eden şu ahlaksız herifi tepeleyeyim dedim, sonra ya sabır diyerek vazgeçtim. Hesabımı görüp meyhaneden çıktım ama o civardan ayrılamadım; peşine düşeyim, evini öğreneyim, yarın kimseye sormadan bir ara gider, Makruhi'yi görürüm dedim. Apraham meyhane kapanırken çıktı; kör kütük sarhoştu; peşine düştüm, beni değil burnunun ucunu görecek hali yoktu... Eve girdikten sonra sokaktan yüksek sesle konuşmasını dinledim. Karısını tokatladı. 'Kahpe karı... Ben seni boşamam... Üstüne gaz döker yakarım, meşale gibi yandığını seyrederim...' dedi. İşte o laf üzerine kendimi kaybettim. Ama ben de sarhoştum, hemen kayıkhane üstündeki balıkçı odalarına koştum. Agop çocuğun gazyağı ibriğini koyduğu yeri görmüştüm, alıp döndüğümde Hacı Apraham'ın evinden çıktığını gördüm. O civarda başka bir eve girdi, meğer anasının evi imiş, bunu fırsat bilerek o ahlaksız herifin evine koştum... Sarhoşlukla kapıyı açık bırakmış, merdiven altına gizlendim, az sonra elinde bir destiyle döndü; sızmasını bekledim, yemenilerimi balıkçı odasında bırakmıştım. Yalınayak sessizce yukarı çıktım, şalvarına gazyağı döküp tutuşturdum, bundan ötesi malumunuz."

Uzun süren ve pek çok şahit dinlenen ve ancak 1866 yılında sona eren cinayet davasında balıkçı Artin Garibyan Eminönü'nde teşhirden sonra 20 yıl prangabendliğe mahkûm oldu ve Sinop Zindanı'na gönderildi.

Makruhi mahkemenin ilk oturumları sırasında masumiyeti anlaşılarak tahliye edilmişti, fakat ağır bir sinir buhranı geçirdiği için Haseki Hastanesi'ne yatırılmıştı tedavisi iki yıl kadar sürdü...

Hastaneden çıktıktan sonra güzel kadın Kumkapı'ya dönmedi. Hacı Apraham'dan olan çocuğu ölmüştü, anası ve babası hastanede iken onu bir kere bile ziyarete gelmemişlerdi...

Makruhi Galata'da Kuledibi'nde kötü evlerden birine sermaye olarak girdi; adını değiştirdi "Sürpik" oldu ve "Deli Sürpik" diye kısa zamanda şöhret buldu. Galata'nın, Tophane'nin en azılı serserilerini hem yıldıran, hem de çileden çıkarıp ayaklarına kapandıran bir fahişe.

1876 yılının Ekim ayındaydı, müthiş vakadan tam on iki sene sonra bir gece o eve uzun boylu, güzel yüzünün etrafını beyaz telleri pek çok kara ve yeni bırakılmış bir sakal çevirmiş tahminen otuz beş yaşlarında, üstü döküük, ayakları çıplak bir misafir geldi. Ev sahibi kadın serseriyi içeri almak istemedi. Deli Sürpik de şöyle bir kırıttı:

"Bedavacı isen başka kapıya aslanım!" dedi.

Fakat adamla göz göze gelince,

"Artin!.." diye bir çığlık atarak serserinin açılan kolları arasında bayıldı.

Balıkçı Artin Garibyan, "Asadur Reis'in şıkırdımı" o yıl, Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı İmparatorluğu tahtına oturması şanına ilan edilen afta Sinop Zindanı'ndan çıkmıştı. Makruhi'sinin izini de eski arkadaşı Agop Tıbir'in yardımıyla bulmuştu...

İstanbul büyük yerdi. Elbet ki kendilerini tanımayan bir köşe bulacaklardı. Fakirane fakat mesut yaşayacaklardı. İki gönül bir olunca samanlık saray olurdu.

Bergama Canavarı

Kara domuzun sığırtmacı

Vahşeti içinde güzel dekorlarıyla ve bugün, asırlarca sonra her yazarın kolaylıkla tarif edemeyeceği o güzelim eski kıyafetlerle, tuvaletlerle tarihi bir aşk romanının üzerinde çalışacak huzura sahip olsaydım bu satırlar öyle bir aşk romanının başlangıcı olurdu. Vakaları derleyip toparlayıp nakledeceğim. Alın yazısı.

Kimi seyrana gider atlas ü diba giyerek
Kimi mendil bulamaz, dideden eşkin silecek...

18. asrın ortasında, Hicri 1164 ve Miladi 1750 yılında, aşiretinin adı bilinmiyor, konargöçer Yörük taifesinden Veli adında on altı on yedi yaşlarında bir oğlan Bergama civarında Sağıncı köyünde bir ağa kapısına sığırtmaç olarak girmişti.

Veli, genç irisi ve erkek güzeliydi. Portresini halk şairlerinden derlenmiş mısralarla tahayyül edebiliriz: "Yelesi sırmadan arslan yavrusu" "Reng-i rûyi anın güneşteki nur", "O çakır gözleri benefşe kokar", "Oya mı, nakış mı, resim mi kaşlar", "Sağ yanak üstünde beni var fülfül", "Zeberdest fetadır demir pençeli", "Kalem parmak, gülle topuk Yörük ayağı", "Boyunu sorarsan selviyle çınar."

Birkaç yıl ağılda, mandırada, ahır sekisinde yattı. Ve bir gün,

Şalvarı partal, ayakları yalın
Başında dülbendi yırtık külahın

dağda sığır güderken önüne bir atlı çıktı; Bergama Voyvodası Koca Araboğlu Elhac İsmail Ağa'nın bölükbaşılarından biri.

O devirde Anadolu ve Rumeli, her biri bin, iki bin asker besler mütegallibe âyanlar elindeydi. Ve o ağalara, paşalara asker toplayanlara da bölükbaşı denilirdi. Bergama ve havalisi de Koca Araboğlu Elhac İsmail Ağa'nın pençesindeydi. Astığını asar, kestiğini keser, devlet gibi adamdı. Taht şehri İstanbul'da padişah etrafında ve hükümet başında bulunanlara gönderdiği rüşvetler şikâyetçilerini dinlettirmez, basit bir voyvodalık unvanı altında Elhac İsmail Ağa Bergama'da saltanat sürüyordu. İdare onda, maliye elinde, mahkeme hükmündeydi. Karşı koyanı, hak aramak isteyeni yerin dibine sokup kahredebilir, el ayak öpeni de ihya ederdi. Azletseler isyan edecek, üstüne ordu gönderilecek, hazine harcanacak, sonunda Elhac İsmail Ağa muhakkak ki tepelenecek, cümle malı mülkü müsadere olunacaktı. Sonra? Yerine yeni bir voyvoda... Eski hamam, eski tas, yalnız tellak değişmiş olacaktı. Bozuk olan devletin nizamıydı.

Bıyıkları duman duman terlemiş ve güzel yüzüne başkaca halavet vermiş, çakır gözlerinde zekâ cevheri ışıldar sığırtmaç oğlanın önünde duran bölükbaşı, Veli'ye hangi köyden olduğunu sordu, oğlan,

"Sağıncılı'yım" dedi.

"Kimin sığırını güdersin?"

"Konakçıoğlu Halil Ağa'nın..."

"Bildim... Kara domuzun biridir."

Pürsilah bölükbaşı çıplak ayaklı sığırtmaca alıcı gözle baktı.

"Ben Bergama Voyvodası Koca Araboğlu'nun bölükbaşısıyım" dedi.

Ve bölükbaşı konuştu, sığırtmaç oğlan dinledi:

"O ağaya senin gibi yiğit lazımdır..."

"..."

"Ağam dediğin kara domuz çul çaputla yalınayak, boğazı tokluğuna kullanır seni..."

"..."

"Seni voyvodanın kapısına götüreyim..."

"..."

Veli'nin gözlerinde kendisine kıymet verilmesinden gelen bir sevinç ışığı pırıldadı. Bir kara sığıra baktı, bir Sağıncı yoluna; iki üç yıldır gezip dolaştığı dağlara baktı; çıplak ayaklarında tabanlarının yarıkları çamsakızıyla kapatılmış, tımar edilmişti, çıplak ayaklarına baktı.

"Ayağına pabuç çizme, sırtına don gömlek, üstüne şalvar aba, başına külah dülbend voyvodadan..."

"..."

"Hamam, berber akçesi voyvodadan..."

"..."

"Üç akçe yevmiye, tütün bahşişi ayrı..."

"..."

Ayakları çarıktan başka kap görmemişti Veli'nin. Donu, gömleği, şalvarı, abayı hep başkalarının sırt, üst baş artığı olarak giymişti. Hamamı, Sağıncı'da sığırtmaç olmadan konargöçerken kasabalarda görmüştü, ama içine girip yıkanmamıştı, içi nasıldır, içinde nasıl yıkanılır bilmiyordu. Vücudu sabunu tanımamıştı. O şehbaz vücuda kışın su değmez, yazın dereye giderdi. Berberin adını işitmişti. O yaşa kadar, saçlarını koyun makasıyla kırkmışlardı. Yüzüne de henüz ustura vurmamıştı.

Gidecekti bölükbaşıyla beraber.

Ama bir an düşündü.

"Benimle zevklenir misin ağa?" diye sordu.

Bölükbaşı sığırtmaç oğlanın ummadığı nimet ve devlet karşısındaki şüphesini acı ve hazin buldu.

"Sencileyin bir gariple zevklenecek haramzade değilim" dedi.

"Ben de seninle gelirim ağam."

Voyvoda kızı Cemile

Sığırları dağda bıraktı Veli, akşam olunca yolu bulur dönerlerdi.

Veli'nin çıplak ayakları Yörük ayağıydı, on on beş adımda bir azıcık koşarsa, yanı sıra yürüyen attan geri kalmazdı. Bergama yoluna düştüler. Bölükbaşının Bergama'da aceleden işi yoktu, üç günde gittiler, yarenlik ede ede ve iki gece kırda yattılar, bölükbaşının kepeneği ikisini de örtecek kadar genişti.

Bergama Voyvodası Elhac İsmail Ağa'nın sekiz bölükbaşısı vardı ve her birinin yüz nefer askeri vardı; anaya asi, babaya asi, ağaya asi, başında kavak yeli delikanlılar. Sekiz bölükbaşının sekizi de zehir, Sığırtmaç Veli'yi Sağıncı Dağı'ndan indiren adam da öyle. Vakanüvislerin tarih kütüklerine geçirdikleri bir tabirdir. Köylüye ko-

nuk olurlar, garibin hazırdan nesi varsa yerler, gırtlağına kadar doyarlar da sonunda "kasık mancası" isterler, ırza namusa cebren tecavüzü böylesine küçümsemişlerdi...

Yörük mahbubu Koca Araboğlu konağında evvela kendisini dağdan getiren bölükbaşısının uşağı oldu ve kendisine pek çabuk çekidüzen verdi. Başı, zülüf ve kâkül kesme hünerli berber eli gördü ve vücudu da ilk defa sıcak su ile sabun yüzü gördü. Çarşı pazar, han hamam, kahvehane, bozahane, bağ bostan bölükbaşısı nereye gitse Sığırtmaç Veli'si peşindeydi. İnsanın gölgesi bile bu kadar sadakat göstermez.

Ya uşağın methini duymuştu yahut bir tesadüf eseri, bir gün konakta neferlerin kahve ocağına Elhac İsmail Ağa çıkageldi. O güne kadar, ortasında fıskiyeli şadırvan ve tavanında altın topuna ve kanarya kafeslerine varınca gayetle müzeyyen ve mükellef olan bu konak kahvehanesinin eşiğinden atlamış değildi. Büyük hürmetle karışık büyük hayretle karşılandı. Çubuk ve nargile içenler ellerindeki çubukları ve marpuçları bıraktılar. Dama ve satranç oynayanlar da oyun tahtalarını kaldırdı...

Sığırtmaç Veli kahvehanenin zabitler sofasında satranç oynayan bölükbaşısının yanındaydı, cümleyle beraber ayağa kalkıp el pençe divan durdu. Elhac İsmail Ağa da askerlerine selamla mukabele edip, "Varın zevk ü sefanızda olun..." dedi ve sofaya geçti, oturdu.

Hal ve hatır sorarak bölükbaşılarına iltifat eden ağa gözüne ilişen Veli'yi işaretle,

"Bu taze uşak, kimin sine bülbülüdür?" diye sordu.

Ortaya atılan soruyu birkaç kişi birden cevaplandırdı. "Falan bölükbaşınındır" dediler. O "Falan bölükbaşı" da, "Bu kulunuzun uşağıdır" dedi. Ağa bir bölükbaşının yüzüne baktı, bir Veli'nin ve,

"Bundan sonra benim hizmetimde olsun!" dedi.

Sığırtmaç Veli, Bergama Voyvodası Elhac İsmail Ağa'nın hizmetine girdiğinde yirmi yirmi bir yaşlarındaydı. Voyvodanın da makbul uşağı olmasını bildi. Sadakatle hizmetinden gayri, hüsün ve melahatte olduğu kadar akıl ve fetanette de birinci olduğunu ispat etti, öylesine ki, velinimetinin emri üzerine kısa zamanda okuma yazma öğrendi...

Bergama'ya geldiğinin ikinci yılındaydı, 1752, artık yüzüne us-

tura vuruyor ve karanfil bıyıklarını buruyordu. Bir sabah Koca Araboğlu'nun divanhanesinde Elhac İsmail Ağa'nın haremden çıkmasını bekliyordu. Mabeyn kapısı açıldı ve içeri on üç on dört yaşlarında bir kız girdi. Bu kızı da halk şairlerinin diliyle tasvir edebiliriz: "On üç yaşında bir nur-i seherdir", "Gözlerinin has eladır boyası", "Keman kaşlarıdır uşşaka mihrap", "Sırma mı, samur mu, altın mı saçlar", "Ağzını sorarsan kirazlı pınar", "Başında incili hotozu atlas", "Belde gümüş kemer zümrüt kakmalı", "Hayali gözünden çıkmaz görenin."

Sığırtmaç Veli'nin kadın kız yüzüne hasret gözleri kamaşıverdi. Önce bir yol bakıştılar. Kız gülümsedi.

"Sığırtmaç Veli sen misin?" diye sordu.

Oğlan da gülümsedi, yüreği ağzına gelerek,

"Benim" dedi.

"Babam keyifsiz, dün İstanbul'dan tatarın getirdiği mektubu ister senden..."

Ve oğlana daima kilitli duran evrak sandığının anahtarını uzattı. Ve ancak o zaman karşısındaki küçük güzel şeyin velinimeti Elhac İsmail Ağa'nın kızı olduğunu anladı. Dili tutuldu. İlk defa olarak uşak olmanın zilletini duydu. Oğlanın dilber yüzü muhakkak, fakat belki çıplak ayakları bile kızardı o duygudan. Anahtarı elleri titreyerek aldı ve sandığı elleri titreyerek açtı; istenilen mektubu da elleri titreyerek çıkarıp verdi.

Küçük güzel kız mektubu ve anahtarı alıp giderken, babasının mahbub uşağı Yörük oğlanın gönlünü de gül pembesi topuklarına düşmüş şalvarının paçalarına iliştirip sürükledi götürdü.

Sığırtmaç Veli, o gün Koca Araboğlu Elhac İsmail Ağa'nın kızı küçük Cemile'ye bir görüşte âşık oldu. Bu aşkını bir sene kadar herkesten sakladı. Ve o bir yıl içinde kızı ancak bir defa Hıdrellez'de mesireye gidilirken bir kadın ve kız kalabalığı içinde şöyle uzaktan görebildi.

Sığırtmaç Veli Bergama voyvodasının sır kâtibi olmuştu, ağanın aşırı sevgisi yanında sonsuz güvenini kazanmıştı. Konakta itibarı gün günden artıyordu. Nasıl artmasın ki, dilediği kimseyi Elhac İsmail Ağa üzerindeki nüfuzuyla kahredebilirdi. Veli'yi dağdan indirip, taban yarıkları çamsakızıyla tımar edilmiş, çıplak ayaklarıy-

la konağa getiren bölükbaşı bile, "Yaz yazlığını, kış kışlığını..." yapar diyerek yalnız Koca Araboğlu'nun kapısından, hizmetinden değil, Bergama'dan ayrılmış, kaçmıştı...

Yeni voyvodanın levent meclisleri

Bir gün kâhyanın odasında konağın şu kadar yıllık emektarları sohbet arasında Koca Araboğlu Elhac İsmail Ağa'nın Sığırtmaç Veli'yi damat edinmesi ihtimalinden bahsettiler. O laflar oğlanın kulağına geldi. Artık uşak değildi, kâtipti, içinde bir ümit ışığı uyandı...

Üç yıl, İsmail Ağa'nın her isteğine, emrine balmumu yumuşaklığıyla itaat etmişti. Damatlık lafı çıktıktan sonra ağasının hizmetinde ateşpare kesildi ve sabah İsmail Ağa'nın ağzından damatlık teklifini bekledi. Hafta, ay değil, yıl boyunca.

1753 yılı sonbaharındaydı, Cemile'yi Bergama eşrafından birinin oğlu Abdülfettah Ağa'ya nişanladılar. Veli divaneye döndü, birer bahane buldu, çiftliğe gitti, ne nikâhta bulundu, ne düğünde. Delikanlının bu davranışı kimsenin gözünden kaçmamıştı. İsmail Ağa Veli'sini haklı buldu.

"Kabahat kızı oğlanın kulağına gözüne koyanlarda" dedi.

Aslında Cemile'ye koca olarak Veli'yi kendisi de düşünmüştü ve o düşüncesini mahrem olarak kâhyasına açtığında o adam, tuz ekmek hakkı diyerek pervasız konuşmuştu.

"Veli, çarşı hamamında has tellak olup bölükbaşıya kese sabun çalmıştır, cümle kasabalı bilir, olmaz ağam" demişti...

Aynı şeyi harem de düşünmüştü. Kızın anası, "Dağdan gelmiş sığırtmaç oğlana kızımı vermem" demiş, kızın kendisine ateş püskürmüştü; "Lafına bile tahammül edemem" demişti.

Ama hanım da, hanım kız da unutmuşlardı; Elhac İsmail Ağa'nın dedesi Koca Arab Bölükbaşı da dağlarda dolaşmış bir hayduttu. Kasabadaki saray gibi konak; Bergama çarşısı dükkânlarının yarısı; beş çiftlik; şu kadar mandıra, ağıl; şu kadar baş koyun, sığır; beş değirmen; şu kadar bin dönüm tarla; iki han iki hamam Koca Araboğullarının serveti kanlı gözyaşlarından bir temel üstündeydi.

Abdülfettah Ağa Cemile'yi kendi konağına çekti götürdü. Bir müddet sonra da velinimetinden izin aldı, hacca gitti; giderken de

"Niyetim Medine-i Münevvere'de mücavir olarak kalmaktır" dedi. Elhac İsmail Ağa da sevgili sır kâtibini, bir taviz olarak kendisine kâhya yaptı. Artık her işi onun elindeydi. Fakat Veli Cemile'yi unutamadı. Güzel kızın aşkı Yörük oğlanın kalbinde elmas bir çivi gibi kakılı kaldı. Karasevdalıydı, nereye gitse, nereye baksa Cemile'nin hayali karşısındaydı.

1760'ta Elhaç İsmail Ağa öldüğü zaman Sığırtmaç Veli yirmi yedi yaşındaydı. İsmail Ağa'nın oğlu ve Veli Kâhya'nın yaşıtı İbrahim Ağa, babasının yerine Bergama voyvodası tayin edildi. Tayin fermanını İstanbul'daki dostlar, ölüm haberi ile altın keseleri gelir gelmez göndermişlerdi...

İbrahim Ağa daha babasının zamanında gece ve gündüz içki sofrasından kalkmaz, bölükbaşılarla birlikte levent meclisleri kurardı. İçki "mahbub saki" elinden alınır, çengi avret ve köçek oğlan oynatılırdı. Rakıya "çerağ", köçek oğlana "pervane" ve sakiye "keşide" derlerdi.

Bergama'da voyvoda konağının bu yeni devrindedir ki Yörük Veli'nin güzel yüzünün gizlediği tıyneti yavaş yavaş meydana çıktı; Veli bir haramzadeydi.

Sabahları divanhanede ağanın huzuruna çıkar, etek öper, "Sultanım, sefayı hatırla eğlen, harcan" diyerek meclisinde kendisini eğlendirecek olanlara dağıtılmak üzere bir kese altın bırakırdı. Bazen de kulağına eğilir, "Eski cami yanında Saraç Ali Usta'nın çırağı sen efendime kadehkâr olacak fetadır, bölükbaşılarla meclise kaldırt, bir gelir insan cihane..." derdi.

Saraç Güzeli, Yemenici Güzeli, Terzi Güzeli, Yorgancı Güzeli... Bergama çarşısının kaşı gözü yerinde eli ayağı düzgün esnaf çırakları, kalfaları birer birer genç voyvodanın levent meclislerine getirildi.

Keşidelik ettiler... Halk yılgındı, bir esnaf ayaklanması olmadı, fakat çarşıda bir kaçış başladı, çırak ve kalfa namusu korur ustalar gençleri İzmir'e, Aydın'a yolladılar. Onlarla beraber İbrahim Voyvoda'nın ahvali de etrafa yayıldı.

Bir yıl da böyle geçti.

Meydan tamamen Sığırtmaç Veli'ye kalmıştı. İbrahim Voyvoda hesap, gelir gider bilmiyordu. Veli Kâhya, ayyaş efendisine hiçbir yerden para gelmediğini söyleyerek, "Güzel hatırın için tefeciden aldım" diye ağanın kendi parasını fahiş faizlerle borç senetle-

ri imzalatıp veriyor, irat gelirinden de o faizleri kendi kesesine indiriyordu. Bazen de borcun anası faizi hikâyeleriyle İbrahim Ağa'ya bir değirmen, bir çiftlik, dükkânlar sattırıyor, satılanları da el altından kendisi alıyordu. Bir taraftan da halka, bilhassa köylüye voyvoda adına zulme başlamıştı. Köylüden vergi tahsilini bir soygun haline getirmişti...

Abdülfettah Ağa, kayınbiraderini uyandıracak oldu, İbrahim Ağa, "Enişte ölüm hak, miras helal. Babam ölmeden Cemile'nin hakkını ayırdı, sana verdi, ben kâhyamdan hoşnudum, aramıza girme" dedi...

Böylece on beş sene geçti.

1774'te Sığırtmaç Veli Kâhya, artık Karun hazinesine sahipti. Çıplak ayaklarının yarık tabanlarını çamsakızıyla kalafatlayan eski sığırtmaç parasının hesabını bilmiyordu.

Kalbindeki elmas çivi hâlâ duruyordu, pırıl pırıl, Cemile. Dört evlat sahibi olmuş kadının hayali, şalvarının paçaları gül pembe topuklarına düşmüş, on üç yaşındaki kızdı. Bazen gözlerinde bir cinnet ışığı beliriyordu ve "İş Cemile'yi almaya kaldı" diyordu.

İş, Cemile'yi almaya kalmıştı, onun için de Koca Araboğlu hanedanına karşı ihanet ve melanetini son haddine kadar götürecekti...

Karasevda

Zulüm altında inleyen Bergama köylüleri, Veli Kâhya'nın ayaklarına düştü.

"Voyvodanın bıçağı kemiğe dayandı!.."

"İçinde aş yerine taş kaynatacak tenceremiz bile yok!.."

"Bize imdat olursa senden olacak ağa!.." dediler.

Sığırtmaç Veli Kâhya da onlarla beraber ağladı.

"Voyvodadan ben dahi bıkmışımdır... Kâhyalığında kaldığım sizlere acıdığım içindir, hani ben de olmasam haliniz bin beter olur. Malınızdan başka kasaba esnafına yaptığı gibi oğullarınızı da çeker alır. Yol harcını ben çekeyim, İstanbul'a şikâyetçi gönderin, padişahımızın ayağına düşsünler, ahvali anlatsınlar. Bu melunun vücudunu kaldırmak için ferman alsınlar. Vallah ve billah bu zulüm başka türlü kalkmaz" dedi...

Bir taraftan da İbrahim Voyvoda'nın askerlerini ayarttı.

"Ağamızın hali, cümlenizin malumu. İrat masrafı kapatmaz, bizim voyvoda bir sefih müflistir. Tütün, tıraş ve hamam akçesini sizlere ben kesemden veririm, amma gayri harcınıza takatim yoktur. Bölükbaşıları da kendi havasına uydurdu, onlardan da size imdat olmaz. Voyvodanın tuttuğu yol, yol değildir. Yarın padişahımızın fermanlısı olsa gerektir. Bizler de onun yolunda yanar kırılırız. Biz bir iş yapalım, hem dua alalım, hem de başlarımızı kurtaralım" dedi.

Askerler de aralarında konuştular ve kâhyaya cevaplarını verdiler.

"Biz de gördük bildik ki, bölükbaşılarımızdan bize hayır gelmez, bizi senden başka gözeten, koruyan yoktur. Sen bizden hemen hizmet iste, biz hazırız" dediler...

Ortaya bir mushaf, bir kılıç, bir ekmek ve bir tabak tuz koyarak el bastılar ve yemin ettiler.

Sığırtmaç Veli İstanbul'da koca Araboğlu hanedanının rüşvetini yiyegelen kapıları da elde etmişti... İbrahim Ağa'nın sefihane hayatını olduğundan mübalağalı anlatmaya lüzum yoktu, olduğu gibi yazmış, voyvodanın nefsinden başka bir şey düşünmediğini bildirmiş, eğer kendisi olmasa İstanbul'daki baba dostlarının hatırlarını asla arayıp sormayacağını anlatmıştı ve o dostlardan Hacı İsmail Ağa zamanında üç alana beş göndermişti; para keselerine de memleket mahsulat ve mamulatından hediyeler eklemişti. "El eli yıkar, el döner yüzü yıkar" demişler, İstanbul'daki devletlilerin de yüzlerinde gözleri vardı. "O sefihi kaldırıp bu Veli Kâhya'yı Bergama âyanı yapmak gerektir" demeye başladılar.

Bergama'dan şikâyetçiler de gelip İstanbul'da kapı kapı dolaşıp saç sakal yolarak ve sinelerini döverek feryada başlayınca, Koca Araboğlu İbrahim Ağa "Vacib ül-izale bir zalim ve şaki" oldu. Ve şikâyetler devrin padişahı Sultan I. Abdülhamid'e aksettirildi. Koca Araboğlu İbrahim Ağa'nın idam fermanı ile Sığırtmaç Veli'nin Bergama voyvodalığı ve âyanlığı menşuru yazıldı. İbrahim Ağa'nın idam hükmünün icrası da kâhyası Veli'ye havale edildi. Araboğlu hanedanının cümle emlaki ve sair malları da devlet adına müsadere edilecekti.

Sığırtmaç Veli, tebdil-i kıyafet etmiş bir bostancı hasekisinin getirdiği fermanın hükmünü tüyler ürpertici şekilde yerine getirdi.

Gününü hatta saatini kesin olarak tespit ettikten sonra, kanlı dramın sahnesini, dekorlarını, hatta mazlum figüranlarını vahşi soğukkanlılıkla hazırladı...

Bir gün kuşluk vaktine doğruydu, İbrahim Ağa'nın huzuruna çıktı. Daima olduğu gibi etek öptü ve altın kesesiyle birlikte bir müjde verdi.

"Sultanım!.. Çopur Emin'in elinde iki nefer Tırnova Kıptîsi köçek oğlan varmış, üç gün olmuş İstanbul'dan geleli" dedi...

Çopur Emin dediği, esirci canbazdı. Düğünlere, derneklere çengi köçek, oyuncu kolları temin ederdi, saz takımları düzer koşardı ve zenginlere muhabbet dellallığı yapardı. Şoparlığında bir mangıra göbek atarken tüyünü düzmüş bir oba Çingene'siydi.

O zamanlar köçek oğlanlar ile çengi kızların çoğu Çingene'ydi, en makbulleri de Tırnova Çingeneleriydi, Kıptî demek için bin şahit gerekirdi o oğlanlara, kızlara. Derileri mat beyaz, saçları koyu kumral, gözleri menekşe moru yahut kömür karası olurdu. Oyun, köçek ve çengi demek ayak demekti; ayakları iri kıyım, uzun uzun parmaklı, yumru topuklu ve ince bilekli olurdu Tırnova Çingenelerinin. Küçücük yaştan sıkı talim ve terbiyeyle yetiştirilirlerdi ve imparatorluğun, başta İstanbul, Edirne, Bursa bütün zengin şehir ve kasabalarına gönderilirdi.

Sığırtmaç Veli, Canbaz Emin'in elindeki köçekleri ballandıra ballandıra methetmişti: "Boy bos nişanını serviye asmış", "Topuk vura vura gelişi vardır", "Görenler pes demiş ince beline", "Ayak basar fiskeleme kuş ağzı", "Tavşan kanı parmaklarda kınası", "Definin zilleri altındandır altından", "Ocaklar yıkmış deli rüzgârdır."

O gün İbrahim Ağa'nın yanında bulunanlardan bir Bektaşî kalender köçek şanında şunları söyledi:

Bir boy yürü topuk vur, kâküllerini savur
Desinler bu ne çalım, kime bu afur tafur

Bir boy salın da yürü, kuşak sarkıtıp sürü
Desinler bu çalımı kopukluktan ötürü

Bir boy koşup koşup yat, fırlayub perende at
Desinler bu ne çalım, bu ne hünerdir kat kat

Bir boy çık şu meydane, dön misal-i pervane
Desinler bu çalımlı saçla köçek bir dane.

Ağzı kulaklarına varan İbrahim Voyvoda:
"Berhurdar ol Veli. Velinimete hizmet dediğin bu kadar olur" dedi.

Kanlı baskın

O gece Veli Kâhya voyvodası için kasabanın en büyük hamamını kapattı. İbrahim Ağa kadeh yâranı bölükbaşıları ve bir iki kalender meşrep misafiriyle içki meclisini hamamda kurdurttu. Hepsi soyunmuşlar, bellerinde birer ibrişim futayla çıplaktı. Roma İmparatoru Caligula'nın eğlenceleri kadar rezilane bir ihtişamı olmasa da böyle bir levent meclisini o devrin padişahları, kralları kuramazdı.

Orta kubbeye büyük bir kandil çekilmiş, sofaların kemerlerine fenerler asılmış, feerik ışıklar ve gölgeler vücutların hatlarına esrarengiz güzellik vermişti. İbrahim Ağa Tırnovalı köçeklerin raksına hayran olmuş, zürefadan bir misafirinin mırıldandığı bir beytini birkaç sefer tekrarlatmıştı:

Rakkas, bu halet senin oynunda mıdır
Ey sim beden, sabah koynunda mıdır...

Ve kâhyasını kastederek yine birkaç sefer,
"Şu herifin hizmeti hakkını ödeyemem!" demişti.

Sabaha karşı ağalar, "çerağlar", "pervaneler" ve "keşideler" hepsi körkütük sarhoş, mermerlerin üzerine serim serim serilmişler, sızmışlardı. Sığırtmaç Veli, peşinde yüz nefer zeberdest sekbanla hamamı bastı; tellak ve natır hamam uşaklarını sokağa attıktan sonra, kendisi camekânda kaldı, sekbanları dalkılıç içeriye daldılar. Koca Araboğlu İbrahim Ağa'yı, sekiz nefer bölükbaşısını, saki ve köçek oğlanları, sazendeleri ve misafirleri, tam otuz kişi hepsini kestiler. Az önce sefihane bir eğlenceye sahne olan hamam bir salhaneye döndü.

Ve sabahın alaca aydınlığında Bergama sokaklarına dağılan dellallar, "Vacibü'l-izale zalim ve gaddar ve şaki Araboğlu ile etrafın-

daki hazele ve erazilin padişah fermanıyla katledildiklerini, voyvodalık ile Bergama âyanlığına Veli Kâhya'nın tayin edildiğini" halka ilan etti.

Araboğullarının bütün mallarını sözde devlet adına müsadere eden Sığırtmaç Veli, konağa gitti. Harem takımını başlarında bir tek örtü ve sırtlarındaki entariler ve şalvarlarla yalınayak sokağa attı. Kadınların, kızların boyunlarından, kulaklarından, kollarından ve parmaklarından gerdanlık, küpe, bilezik ve yüzükleri de alınmıştı.

Yörük Veli, kütükten oyulmuş bir put azametiyle konaktaki divanhanede voyvodanın makamına geçti oturdu. Yirmi beş yıl evvel Koca Araboğullarının kapısına dağdan yalınayak getirilmiş sığırtmaç oğlanın bu ihaneti Bergama eşrafını ve zenginlerini dehşete düşürdü. Onların arasında en çok telaşlanan da Araboğullarının damadı Abdülfettah Ağa oldu. Elbet ki haklıydı; Veli Kâhya hiç çekinmeden şu kadar uşağın önünde "Şimdi sıra Cemile'ye geldi..." demişti. Uşakların arasından tuz ekmek hakkını korur bir adam da Abdülfettah Ağa'ya koşmuş,

"Aman ağa... Durma kaç!.. Mal kaygusunda olma, Sığırtmaç Veli seni dahi katledip zevceni almak ve istifraş etmek kastındadır, kulaklarımla ağzından duydum!.." demişti.

O gün Bergama halkı hamam baskınıyla meşgul oldu, vakayı türlü türlü anlattılar. Halk, bilhassa esnaf ve köylü şikâyetçiler bu kadar müthiş bir vakaya yol açtıklarını görmekle cinayetin ağırlığını omuzlarında duymaya başlamıştı.

Kasabada derin bir sessizlik, suçlu sessizliği vardı. Sığırtmaç Veli, bu durumu göremeyecek aptal adam değildi. Eğer hemen o gün Abdülfettah Ağa'nın konağını da basarsa, hamam faciası karşısındaki sessiz suç ortaklığı kendisine karşı bir ayaklanmaya çevrilebilirdi. Abdülfettah Ağa da o gün hazırlandı. Hazırdaki parasını, mücevherlerini ve güzel karısını aldı, o müthiş günün akşamı, gün battıktan ve ortalık iyice kararıktan sonra birkaç sadık bendesiyle at sırtına düştü ve Bergama'dan İzmir'e kaçtı.

O gece Cemile'nin hayaliyle uğraşıp gözüne uyku girmemiş olan Sığırtmaç Veli avını kaçırdığını öğrenince ifrite döndü. Bütün yollara adamlar çıkardı ise de Abdülfettah Ağa'nın izini bulduramadı, hıncını onun da konak ve bütün mallarını müsadere etmekle aldı.

İzmir'in civarında Karaburun voyvodası olan bir İvaz Ağa vardı, "erazili eşhastan bir şaki"ydi. Abdülfettah Ağa'nın karısıyla birlikte İzmir'de olduğunu Sığırtmaç Veli'ye haber verdi. Veli ile İvaz arasında mektuplar gidip geldiğini öğrenen Abdülfettah Ağa kendisine bir dolap, suikast hazırlandığını anladı. Rüşvetin devlet kapılarından davul zurna çalarak girdiği o devirde meydan Veli gibi, İvaz gibi haydutlarındı. Her çeşit iftiralarla her kötülüğü yapabilirlerdi. İzmir'de kendisini emniyette görmedi. Limanda o günlerde kalacak gemi bulamadı. Yanındaki sadık adamları vasıtasıyla öğrendi ki, bütün karayolları Veli ile İvaz'ın leventleri tarafından tutulmuştu. Cemile Hanım'ı kaçırmasının imkânı olamayacağını gördü, güzel karısını iki sadık adamına emanet etti, İzmir'de bıraktı, kendisi tek başına tebdil-i kıyafetle Kütahya'ya kaçtı; onun şehirden çıkmasından birkaç saat sonraydı ki, Sığırtmaç Veli de bin leventle İzmir önüne geldi ve İzmir kadısına haber yollayarak fermanlı olan Abdülfettah Ağa ile zevcesinin kendisine teslimini istedi...

İzmirliler Bergama voyvodasının cüreti karşısında şaşırdılar. Şehrin eşrafı kadı efendinin konağında toplandı ve o toplantıya Karaburun Voyvodası İvaz Ağa da katıldı. Haydut şıkırdımı o eski haydut İzmir eşrafını pervasızca tehdit etti.

"Kocası kaçmış olan o avreti Veli Ağa'ya vermediğimiz gibi herif şehre girecek hem istediğini cebren alacak, hem de şehri yakıp yıkacak, bizim ırzımız da pâymal olacak. Ehven-i şer o avreti teslim etmektir" dedi...

Canavar

İzmir kadısı efendi, Karaburun voyvodasına sordu.

"Veli Ağa'nın kastı o avreti istifraş olduğu söylenir, elin nikâhlı karısını başkasına teslim edersek bizde ırz ile namus kalır mı?" dedi...

İvaz Ağa'da ırz ile namus aslında yoktu.

"Veli Ağa'ya nikâh kıyar helalinden teslim ederiz" dedi.

Kadı ile eski haydut şıkırdımı haydut arasında kısa bir münakaşa oldu:

"Kadın Abdülfettah Ağa'nın nikâhındadır, nikâh üstüne nikâh olmaz!"

"Abdülfettah Ağa zevcesini terk ederek kaçmıştır, hem o avreti namahrem iki nefer ere bırakıp gitmiştir. Avretini terk etmek boşamak değil midir?"

"Karı boşamak için lisanen ikrar şarttır."

"Bre kadı efendi, benim bildiğim şeriatın kılıcı Abdülfettah'ın dilinden keskin olmak gerekir. Nikâh bağını o herif diliyle kesmedi ise sen şeriatın kılıcıyla kes ve bizi bu beladan kurtar... Eğer Veli Ağa'nın leventleri şehre girerse bakire kızlarımızı ve taze oğullarımızı kasık mancası deyüp çeker götürürler. Bunca kızın, oğlanın ırzı vebali senin boynundadır."

Karaburun voyvodasının bu son tehdidi karşısında kadı efendi, "Ben bu işte yokum!" dedi ve meclisi terk etti. Meclisi terk etmekle de kalmadı, o gün limandan çıkacak olan beylik bir gemiye atlayıp İstanbul'a kaçtı.

Kadının yerine kalan naip efendi Cemile Hanım'ın Abdülfettah Ağa'yla olan nikâhını feshetti. Bergama Voyvodası Sığırtmaç Veli Ağa İzmir'e bir vekil gönderdi, İvaz Ağa da rızası alınmadan Cemile Hanım'ın vekili oldu, bir nikâh kıyıldı, böyle güzel kadın sözde meşru kocasına teslim edildi. Tarih kaynaklarına geçmiş kepazelik vakalarına bir yenisi eklendi...

Sığırtmaç Veli bir görüşte divane âşık olduğu Cemile'ye yirmi beş yıl sonra böyle kavuştu; Koca Araboğlu'nun kızı otuz dokuz kırk yaşlarındaydı. Müstesna güzelliği solmamıştı, gül goncası açmış, bir gül-i rana olmuştu. Fakat güzel kadının gözünde Sığırtmaç Veli hep o "bölükbaşı oğlanı" ve "babasının şıkırdım aynalı uşağı"ydı. Üstelik hanedanını söndürmüş bir alçaktı. Onunla engerek yılanına sarılmış gibi yattı. Sığırtmacın karısı değil, gasp ettiği bir malı oldu. Veli Ağa da Cemile'nin yanındaki zilletinin hıncını dışarıda halktan aldı. Gün günden zalim, gün günden mütecaviz, cinnet ile arasında kıl payı kalmış bir canavar oldu. Cemile koynunda taş kesiliyordu, kadından nefret etti, başka zevkler aradı, gözüne hoş görünen taze civanları cebren ve kahren tasarrufa başladı ve Bergama halkına Koca Araboğlu İbrahim Ağa'yı mumla arattı.

İstanbul'a kaçan İzmir kadısı, İzmir vakasını ve Bergama'da Araboğlu İbrahim Ağa'nın katli faciasını şeyhülislam ile sadrazama ayrı ayrı tafsilatıyla anlattı. Sığırtmaç Veli'nin bir ahlaksız şerir, bir müf-

sit haramzade olduğunu söyledi. Bergamalılar da İstanbul yolunu öğrenmişlerdi... Sığırtmacın şikâyetleri geldi; çıraklarının ve oğullarının ırz davasını güden ustalar ve babalar ağladılar ve çırpındılar. "Bu voyvoda Araboğlu'na rahmet okutur" dediler ve şenaatlerini bütün çıplaklığıyla anlattılar.

Devrin sadrazamı İzzet Mehmed Paşa, ırz davalarında amansızdı.

"Bakın gidi yadigâra! O makulenin vücudu gerekmez" dedi.

Sığırtmaç Veli'nin idam fermanı çıktı ve Bergama voyvodalığına da Kütahya'da bulunan Abdülfettah Ağa tayin edildi. Kütahya Valisi Abdi Paşa da Veli Ağa'nın tenkiline memur edildi.

Yörük Veli, evvela cenge karar verdi, Abdi Paşa'nın askerini bozup devlete meydan okuyacaktı. Fakat askerleri Veli'ye uymadı. "Bizler padişah kuluyuz, başının çaresine bak, bizden imdat bekleme" dediler. Onlara Bergama'yı yağma ettireceğini söyledi; "Bergama'da ne kaldı... Bir kendi konağı, o da nasıl olsa bizim malımız" cevabını aldı.

Bergamalılar Veli Ağa'nın fermanlı olduğunu haber alınca, kasabada hayra yorulmayacak bir hareket başladı. Askerleri de kendisine sırt çevirince Sığırtmaç Veli durumunun çok tehlikeli olduğunu gördü. Konağı her an basılabilir ve kendisi keşkek edilirdi. Gün değil, saat kaybetmeden kaçması lazımdı.

Asur İmparatoru Sardanapal, taht şehri Ninova'yla beraber devletin çöktüğünü görünce, düşman eline geçmemesi için zevcelerini adamlarına bıçaklatarak öldürtmüştü.

Sığırtmaç Veli de kaçacağı gece, "Bana yâr olmadı, ama düşmanıma da bırakmam!" diyerek Cemile Hanım'ı kendi eliyle bıçaklayarak öldürdü. Sonra birkaç adamıyla kendi boyundan Kepsut âyanı Sancaktaroğlu Kız Süleyman'ın yanına kaçtı. Soğuk karşılandı, Kız Süleyman Ağa,

"Senin için kendimi ateşe atmam. İşte dağlar, derbentler; var başının çaresini gör!.." dedi.

Birkaç gün dağlarda dolaştı ve nihayet Abdi Paşa'nın askerleri tarafından yakalandı. Yanında bir kişi, kendisi gibi Yörük taifesinden Kazdağlı Kiraz Ahmed adında bir genç kalmıştı. İkisini de çökertip başlarını vurdular ve kesik başları İstanbul'a gönderildi...

Bozgun

Yağ gülü

Bozgunu yazmak zordur. Doksanüç'ün delikanlıları, gelinlik kızları kaç kişi kalmıştır?

Bozgun, bir harbin halk dilindeki adı değildir. Bozgun, destan içinde destandır.

Evliya Çelebi, bugün Bulgarya'nın galiba bir vilayet merkezi olan Eski Zagra'yı seyahatnamesinin üçüncü cildinde anlatır:

"... Ensesi şimal canibinde dağlardır, mafevki bağlardır. Edirne şehrine kadar 24 ılgar ile gidilir ki arası mamur ve abadan kura ve büldan ile müzeyyen sahradır. Zagra, bu sahranın şimalinde vaki olmuştur. Şehir hanelerinin revzenleri kıbleye nazır olup tahtanî ve fevkanî saray-ı âlilerdir.

3.000 adet kiremitli hane-i zibası vardır. 760 kadar bölme şehrah ve tarik-i âmları vardır. 14 mahalledir. 17 mihrabdır. Çarşı içinde Büyük Cami, Hamzabey Camii demekle maruftur. Azîm kubbeli, mevzun minareli bir cami olup şeb ü ruz cemaati kesîrden hâli değildir. Kubbeleri rasas nilgûn ile mesturdur. Gene çarşı içinde Yeni Cami, Noktacı Camii, Nalbey Camii, Alipaşa Camii, Tekye Camii, bu beş cami birer minareli kârgir bina ve kubbelerle areste mabetlerdir. 42 mektebi, 5 adet hamam-ı dilsitanı vardır: çarşı içinde Çifte Hamam, Alaca Hamam, Küçük Hamam, Paşa Hamamı, Yeni Hamam.

855 adet dükkân ile müzeyyen olup Unkapanı'ndan aşağı Uzun Çarşı'sı gayet mamurdur. Kârgir bina metîn bedestanı, anka bezirgânlar ile memlu bir bazar-ı hüsündür. Ulema, şuara, sulehası çok, meşayih ve eimmesi, derviş nihad âdemleri bihadd ü hâsırdır. Hepsi

elvan çuha ve akmişe-i fahire elvan sof, zagi, melai giyerler. Âb ü havası gayet latiftir. Beyaz ekmeği, ayvası, sarı balı, nohutlu çöreği, tavuk böreği, beyarmudu, hüsnüyusuf armudu, şırası, elvan kirazı meşhurdur. Ahalisinin nimetleri firavan ve her hanedanında bir ayn-ı sefa revan, muhibb-i fukara, garip dost âdemlerdir. Bu şehirde üç gün ikamet edip canları ile can sohbeti ettik. Buradan canib-i cenuba doğru gidip Arnavutlar karyesine geldik. İki yüz haneli, bağlı bahçeli mamur zeamet olup Müslüman ve Bulgar köyüdür..."

Hanımefendi, bozgun içinde Eski Zagra'nın saray-ı âlilerinden birinde "muhibb-i sefa ve muhibb-i fukara" bir âyan kızı olarak doğmuştu.

Arnavutköyü, ana babasının yedi köyünden biriydi; öbürlerinin adı, Büklümük, Hırısta, Müsellim, Söğütlüdere, Güreci, Canbaz köyleriydi.

Hanımefendinin babası ... Paşazade ... Bey, Balkan Harbi içinde, yaşı altmışını pek az geçerken ölmüştü. Büyük çiftçiydi; köy, koru, çayır, tarla ve bahçe toprakları atla, haftalar içinde ancak dolaşılabilirdi. Çiftlik binaları ve değirmenleri sayısızdı. Zagra'nın biricik gülyağcısıydı. Bugün, ağzı balmumu ve muşambalarla sarılmış, elindeki son kocaman kesme billur şişenin içinde eski Türk usulüyle taktir edilmiş bir miktar gülyağı, hanımefendiye, muazzam bir servet tasfiyesinden kalmış bir nefis hatıradır.

Bulgarya Türkleri, gülyağını, çiçeğinin Türk şiirindeki saltanatına layık merasimle istihsal ederlerdi.

... Bey'in, yalnız Arabacıköyü ve Ayıköyü'ndeki gül bahçeleri 100 dönümden fazlaydı. Karısının köyleri arasında da Arnavutköyü ve Hırısta'nın gül bahçeleri meşhurdu.

Yağ gülü mayısta açar, yağ kazanları da mayısın altısına rastlayan hıdrellezde kurulur. Mayıs sonuna kadar yirmi beş yirmi altı gün kaynar. Yağ gülü açık kırmızı ve beyaz iki cinstir. Beyaz güller kokusuzdur. Kırmızılar arasında ben gibidir. Yağı azdır. Fakat çabuk donar. Kırmızı gülün arasına bu hassasından ötürü karıştırılır. En saf gülyağı en çabuk donanıdır. Aşağı tüccar elinde gülyağına ıtırşahi karıştırılır.

Güller, gün doğmadan, bir de, akşam serinliğinde toplanır. Gülleri kızlar ve oğlanlar devşirir.

Gülcü kızlar, Balkanlar'dan orağa inen Momeler ile kasabadan gelen fakir Bulgar kızları ve köy kızlarıdır.

Gülcü oğlanlar da köy çocukları ile orakçı delikanlılardır.

Gülleri kızlar koparıp toplar. Oğlanlara çıkımcı denilir, küfe taşır, küfe dolaştırır. Yağ gülü kesinin dibinden, topundan kırılır.

Gül devşiren kızların parmaklarında, gül çamuru birikir, bu, yapışkan, kara bir çamurdur. Misk gibi kokar. Tülbende sarıp koynuna atanların tenlerini de güzel kokutur. Gül çamuru gülcü kızların hakkıdır. Biriktirip satarlar.

Gülcü kızlar ile oğlanlar gündelik hesabıyla gelirler.

Torlak Momeleri köy tezgâhlarında dokunmuş yün sokman giyerler. Bu, geniş askılı bir etekliktir. Kendi kumaşından bir önlüğü vardır. Sokman ve önlük işlemelidir. Bellerinde, tokalı bir kemer vardır. Sokmanın altında, gene köy tezgâhlarında dokunmuş işlemeli pamuklu bez gömlek vardır. Sokmanın altında, bacaklarına kadar inen bu gömleğin yakası ve kolları işlemelidir. Momeler yalınayak gezerler. Bacaklarında sokmanın kumaşından işlemeli tozluklar vardır. Saçlarını, ince ince yirmi otuz kolan örerler. Başlarına bir oyalı yemeni bağlarlar. Bu yemeninin uçları, arkalarında, saçlarının üstüne sarkar.

Delikanlıların kıyafeti de "pitoresk"tir; başlarında kuzu derisi kalpak vardır. Kavgacı ve geçimsizler alnından, çapkınlar da yandan birer tutam saç çıkarırlar. İşlemeli pamuklu bezden gömleklerini çıplak gövdeye giyerler. Bu gömleklerin yakasında bir tek düğme vardır. Rüzgârda yahut koşup salınırken, göğüsleri, güvez renkli bir meyveciğe benzeyen memeleri görünür. Al yahut beyaz yün kuşak, yün potur ve çarık, dal gibi delikanlılara pek yaraşır. Delikanlılar hepsi gül bahçelerinde yalınayak gezerler. Çakısız ve eli değneksiz oğlan yoktur. Kalpaklarının altına muhakkak bir çiçek iliştirirler. Karanfil, değirmen arkında yıkanan oğlan saçına en yaraşan çiçektir. Gül bahçelerinde, kızlardan birinin uzattığı bir gonca gülü şakağa iliştirmek, her sabah, oğlan tuvaletinin süsüdür.

Gülaphaneler, daima bir değirmen arkı altında yapılır.

Gülaphane, ortası sayvan, iki başında iki oda bulunan bir binadır. Sayvanın dışarı bakan yüzü, boydan boya ocaktır. Bu ocaklar ekseriya on ikiyi geçmez. On iki kazan kaynayan gülaphane, zengin iştir.

Odaların biri gül odasıdır. Bunun zemini topraktır, penceresi yoktur. Çünkü toplanan güller güneşte kızışır, yanar.

Öbürü şişe odasıdır. İki katlıdır. Alt katta, raf raf, şişeler durur. Üst katta, bey yatar.

Gül, toplandığı gün kaynatılır. Gülaphanede ocaklar, dış taraftan yanar. Dal odun yakılır. Kazanlar ocaklara hep birden konulur. Her ocağın başında ocakçı adıyla iki delikanlı bulunur. Hepsinin başında da ateşçi vardır. Gülaphane ocaklarında dal söğüt ve gürgen yakılır.

Gül kazanları, bakır bir imbiktir: beli dar bir fıstan gibidir. Boynuna, küre şeklinde bir kapak geçirilir, kapağın aşağı ve ileriye doğru uzun bir borusu vardır.

Gülsuyu ve gülyağı şişesi bu borunun ucuna bağlanır. Borular, içinde mütemadiyen soğuk su devreden fıçıların içinden geçer, bu fıçıların dibi deliktir ve bir su oluğu üzerine oturtulmuştur.

Her kazana on okka gül ve on şişe su konulur. Güller sepetlerle tartılır. Kazanın kapağı, çamurlu bezlerle sıvanıp yapıştırılır.

Her şişenin başında bir kız durur. Birinci şişe gülsuyuyla dolarken, onu alıp, kapak borusunun ucuna, tülbentlerle ikincisini bağlar. Her kazandan iki şişe su alınır. Birincisine baş şişe derler, boyunlarına birer mavi boncuk bağlanır. İkincilere ayak denilir. Kazanda geri kalan, cibre kuyusuna dökülür. Bu cibre kuyuları da yatalaklar için şifalı bilinir. Gül zamanında hastaları oraya sokarlar. Ayrıca, boyacılıkta da kullanırlar. Köylüler, fıstanlarını ve ipliklerin gül cibresi çukurlarına atarlar.

Bu birinci taktirdir. Yağ ikinci taktirde alınır: Birinci taktirde baş şişelerde bir miktar yağ vardır. Buna "çiğ yağ" derler. Gülyağcılıkta fevkalade makbuldür. Hediyeliktir.

İkinci taktirde kazanlara, on şişe gülsuyu, beş altı okka gül atılır. Yağ şişelerinin başında yaşları otuz ile kırk arası tecrübeli kadınlar oturur. Yağ, kızgın ve birdenbire iner. Çok dikkatli olmak lazımdır. Çünkü, bu ikinci taktirde gülsuyuyla dolan şişeler taşıverince, üstünde bulunan yağ tabakası da bir saniye içinde gider, mahvolur.

Yağcı kadınlar, yağ ineceği vakit ateşçiye seslenirler, ocaktan yalımlı dallar çekilir, kazan korda kalır. Yağ kazanından da baş ve ayak iki şişe alınır. Yağ kuvvetli ise ayak şişelerde de bir miktar bulunur. İkinci taktirde alınan gülsuyu, en makbulüdür.

Gülün en çok olduğu zamana "doğruk" denilir. Doğrukta gül kazanlarının hiç durmadan dört gün dört gece kaynadığı olur. Geceleri, cümbüş, gökleri tutar. Doğruk gecelerinde işçiler, nöbetle uyurlar.

Güller kaynarken, kasabadan çalgıcılar gelir, beyden yiyip içerler. Keman, gırnata, davul, zurna, darbukayla sabahlara kadar çalıp söylerler.

Her gün on kazan, gülsuyu için kurulurken iki kazandan da yağ alınır.

Rumeli'nin en güzel türküleri, güller kaynarken söylenir:

"Sabahın seher vaktinde görebilsem yârimi..."

"Ufacık taştan kale yapılmaz..."

Ilıca

Eski Zagra ılıcası, kasabaya öküz arabasıyla altı saattir; Bulgarya Türklerinin ılıca sefaları, bozgundan evvel, panayır kadar renkli, zengin olurdu.

Ilıcaya, menekşeler açarken, kirazda, karpuzda, bağlar bozulurken gidilir; en kalabalık ve cümbüşlü olanları da, büyük çiftçi olan Zagra âyan ve eşrafının işsiz zamanına rastlayan kiraz ve bağbozumu gidişidir; gününü âyan ve eşraf karıları, hanımlar kararlaştırır, esnaf takımı da onlara uyar; her seferinde de iki hafta, tadımlık kalınır.

Yola gece yarısı çıkılır; uyuyan kasabanın İslam mahalleleri, birkaç dakika içinde fenerler ve araba gıcırtılarıyla dolar; buna hoppa ve delişmen tazelerin gülüşmelerini, Zagra ağzının "mari"lerini, "kızanım"ları, "abe"lerini katmak lazımdır.

Eşya ve erzak ve sekiz yaşından küçük oğlancıklar, kadınlarla beraber arabalardadır; erkekler, silahlanıp atla giderler. Mahalle halkı, yol kavaklarında buluşur, bütün ılıcacılar ise, Tabakhane Mahallesi'nde toplanır; ılıca yolu başı şehir eteğidir.

En öne davul ve zurnalarla çalgıcı Çingeneler geçer; âyan ve eşraftan her ağanın, beyin bir çalgıcı takımı, mahbub Çingene köçekleri vardır; hemen hepsi, Küpeli Ayvaz, Saçlı Demir, Gümüş İbo gibi lakaplı olan bu delikanlılar, Kızanlık'tan, Tırnova'dan ve

Hasköy'den getirtilir. Çalgıcıların arkasına atlılar, onların peşi sıra da arabalar dizilir.

Zagra ılıcaları ... Paşa ecdadından Hacıkadın vakfıydı; bozgundan ve Rumeli-i Şarkî'nin Bulgarya'ya ilhakından sonradır ki R... Efendi'nin fetvasıyla, Zagra Belediyesi'ne satılmıştır.

Çifte ılıcalardı. Erkekler ılıcasının havuzu, kadınlar ılıcasınınkinden daha büyüktü; bugün artık mevcut olmayan kitabeleri zapt edilmemiştir. Vakfın müessisi olan Hacıkadın 17. asır ortalarında yaşamıştır; temelleri, Roma'ya kadar iner.

Ilıcaların bozgundan evvelki halini anlatmak zordur:

Kadınlar ılıcasının önünde, çevresi yiğit adımıyla iki yüz adım bir avlu vardı; bu avlunun, dereye bakan boyu, ikişer katlı ahşap odalardı; yirmi kadar odaydı, han yapısıydı, avlu önü, boydan boya parmaklıklı sayvandı, avludan bu sayvana üçer basamaklık merdivenlerle çıkılırdı; odalar üç, hatta dört aile yerleşecek kadar büyüktü, yakın akrabalar bir odaya inerlerdi; alt kat hizmetçi odası, üst kat hanım odasıydı.

Erkekler ılıcasının karşısında ise, sade, önü ahşap sayvanlı birer sıra odalar vardı.

Hamamlar ikişer kubbelidir; birinci kubbenin altı, bir koca taşlıktır, kaba taş döşelidir, burada sıra sıra kahve ocakları vardır. Tokmaklı hamam kapısıyla ikinci kubbeye, asıl ılıcaya girilir: serapa mermerdir, ortası havuz, etrafı çepçevre bir settir; bir yatak boyu genişliğindeki bu setlere hasırlar, üstüne de kilimler serilir, onun üstüne de şilteler döşenir; bu döşekler de, limon küfü, karanfil alı, vişne çürüğü, renk renk, sırma işlemeli, bindallı örtülerle gelin köşesi gibi süslenir.

Duvarlarda, fenerleri asmak için demir çengeller vardır; duvar içlerinde de bohçaları koymak için hücreler...

Su, havuza, üsluplaştırılmış nefis bir aslan ağzından dökülür; bu görünüşte uzun bir mermer oluktur, fakat içinde sivri dişler, iki yanında da birer küçücük kulağı vardır. Zagralılar aslan ağzına "baba" derler; bir yatırdır, ılıca babasına adak mumu yakarlar. Keyif ehli, geceleri odalarına dönmezler, ılıca içindeki yataklara uzanır, uyurlar; ılıcanın gecesi sefalıdır; mum ışığında, su, kızıl kehribar olur, dal vücutlu civanlar, pullanır, kınalanır.

Ilıcaya, sabah namazından sonra girilir, öğleye kadar cümbüşle yıkanılır, öğle yemeğine doğru çıkılır, yemekten sonra hanımlar, ağalar, beyler uyurlar; delikanlılar ikişer üçer, üçer beşer sahraya dağılırlar, derenin karşı yakasında Namazgâh tarafındaki bayırlara çıkarlar, silah atarlar, avlanırlar, çayırda güreşirler; birbirlerine gönül sırlarını dökerler. Öğleden ikindiye kadar, ılıca, hizmetçilerin, uşakların, ırgatların, çalgıcılarındır.

Ilıcanın asıl ahengi yatsıdan sonra başlar. Hamamların içi kocaman fenerlerle donatılır; burada her iki ılıcayı da tasvir etmek gerektir.

Kadınlar her seferinde yeni ılıcalıklar yapınırlar ve mücevher çekmecelerini de mutlaka götürürler. Ilıcalıklar, çiçekli basmalardan yapılır, al ve mavinin dalgaları makbul renklerdir. Ilıcalık, topuğa kadar inen bir don ile bir göğüslükten ve bir başlıktan mürekkeptir. Donun paçalarına kendi kumaşından kırmalı saçaklar yahut dantela dikilebilir, pembe topuk ve kınalı parmaklar üzerine serpme dantela pek yaraşır. Göğüslüklerin kolları daima kısadır. Ilıcalıkların basmasına uygun renk renk boncuklardan da gerdanlıklar örülür. Kızlar, anadoğması soyulur, ılıcalıklarını giyen en sıkılganlarını da arkadaşları zorla soyarlar. Topuklarına inen saçları ve boncuk gerdanlıkları biricik örtüleridir. Kızlar en geç on altısında kocaya verildiğine göre, bunlara çocuk demek daha yerindedir. Oğul anaları, kızları alıcı gözle seyrederler; hatta bazen, tenlerinin hangi çiçek kokusunda olduğunu anlamak için saçlarını taramak bahanesiyle iltifat ederler, önlerine oturturlar.

Bilhassa kibar yaşlılar, gece yarısına doğru odalarına dönerler, kızlarla tazelerin coşkunluğu da onlar gittikten sonra başlar. El ele veren kızlar, havuzun etrafında türkü söyleyerek dolaşırlar ve son beyit bağlamasından sonra hep birden suya atlarlar.

Oyun bilmeyen Zagra kızı yok gibiydi; fakat bozgun yılının yeni gelinleri olan Tarife, Saniye, Safure usta çengilerden farksız oynarlardı. Söğütdalı oyunu, ılıca oyunlarının en güzelidir denilse yeridir. Havuzun alt savak deliği tıkanır, baba tıkanır, su, kulaklardan havuz etrafındaki daracık kanallara akmaya başlar. Havuzun etrafına, birinin elinde def, birinin koltuğunda darbuka, çepçevre çıplak kızlar oturur; tazeler birbirinin arkasında, havuz etrafındaki dar yolda

havuzu kuşatan bir halka olurlar; en öne iriyarı bir kadın geçer, eline çatalları mumlarla donatılmış büyük bir söğüt dalı alır. Kadınlardan biri, potur giyip erkek, bir taze de gelin olur ve erkeğin koluna girer; türküler söylenerek, eller çırpılarak havuzun etrafı üç kere dolaşılır; üçüncü seferinde en öndeki kadın, elindeki söğüt dalıyla babanın üstünden havuza atlar; mumları söndürmemek, uzun talimlerle elde edilen hünerdir; havuzun tam ortasında durur; ağzına kadar dolmuş olan havuz, uzun boyun omuz başına kadar çıkar. Sahte gelin güveyi de, onun peşi sıra esvaplarıyla atlarlar, def ve darbukalar, kızların "yâr aman aman"larıyla çırpınıp inlerken, havuzun etrafında halka olmuş tazeler de havuz kenarındaki kızların arasından gümbür gümbür havuza girerler, el ele tutuşup, su içinde, çılgın bir süratle sıçrayıp dönmeye başlarlar, öyle ki havuzun ortasında ve söğüt dalının iki yanında duran gelin ve güveyin etrafında, su, gittikçe hızlanan bir süratle dönmeye başlar; oyunu, söğüt dalını tutan kadın idare eder, bir işaretiyle oynayan kadınlar birdenbire havuz etrafındaki basamaklara çıkarlar, donlarının paçalarını sımsıkı bağlayıp belinin uçkurluğundan üfleyip donlarını şişirirler, şişkin donlarla tekrar havuza girerler, arkadakinin başı önündekinin ayakları arasında olmak üzere arka üstü yatar ve kendilerini fıldır fıldır dönen suya bırakırlar, işte o zaman, rengârenk şişik basma donlarla su üstünde yüzen bu kadın çemberinin seyrine doyum olmaz.

Erkekler ve erkek çocuklar, ılıcaya, uzun ve geniş paçalı patiska donla girerler; bu, güzel erkek yapısına pek yaraşır. Erkeklerin yegâne süsleri de boyunlarındaki muskalardır: Gümüş, altın ve üç köşeli yahut üstüvane şeklinde olan bu muskalar, usta kuyumcuların elinden çıkardı; adi muşambaya sarılı ve murassa muskalar da vardı.

Gece yarısından sonra, erkekler ılıcası da dörtkaşlı, nevhat ve tüysüz gençlere kalırdı. Bunların arasında güneşe "ya doğ, ya doğayım" diyen güzeller pek çoktu; Binikiyüzdoksan'a doğru:

Bıçakların Mehmed, Zorbaların Hüsmen, Yanıkların Ali, Biberoğullarının Selim, Taştankavakların Mustafa, Kepçelerin Mestan, Ateşoğullarının Mehmed, Pintioğullarının Mehmed, Koralıların Mehmed, hepsi, yaşları on beş ile yirmi beş arasında Rumeli güzelleriydi.

Zagra civanları beş vakit namazını kaçırmazdı. Gençlerin çıktıkları kahvehanelerde, geceleri, *Envârü'l-Âşıkîn, Kuddusi, Muhamme-*

diye ve *Ahmediye* kitapları okunur; bir kusurları on dördünde, on beşinde rakı içmeleridir; şaraba, tövbesi kabul olmaz diye rağbet etmezler. Bıyıkları terlerken baş göz edilirler.

Kapıcıbaşı Konağı

Eski Zagra âyanı Kapıcıbaşı Konağı'nın yerinde, bugün dört mahalle vardır: Ayazma bayırının eteğinde... Bahçeleriyle beraber kasabanın şimal-i şarkî köşesi... Pelinlik derlerdi, bugün o semtin en büyük yolu Pelisiya adını taşımaktadır. Kapıcıbaşı vakfiyesindeki Doksanüç'ten evvelki birkaç mahalle, adı yazılmaya değer: İmaret, Hacegî, Kasımpaşa-i cedit, İbni Ayvaz, Haydar Fakih, Derviş Efendi, Alaca Mescit, Tabakhane, Mihalıç Türk, Zimmiyan İmaret, Zimmiyan Havaceki, Hacı Turhan, Bulgar mahalleleri... Yahudiler galiba bir mahallede toplanmamışlardı; Konak Havaceki mahallesinde...

Artık hepsi göçmüş bulunuyor. Allah cümlesinden rahmetini esirgemesin. Bozgundan evvelki rubu asrı görmüş olanların gelişigüzel sohbetlerinden toplanmış ve zorlukla tasnif edilerek birleştirilmiş sözlerle ancak yapılabilen bir "mozaik"te, doğruluktan ziyade şirinlik aramalıdır. Kapıcıbaşı Konağı, birbirinden duvarlar, merdivenli setler, havuzlarla ayrılmış avlu ve bahçelerin üzerinde, köprülü yollar ve taşlıklarla eklenmiş birer ikişer katlı ahşap yapılardı.

Evvela dört bir tarafı kaleyi andırır duvarla çevrilmişti, dört yerinde metin kapıları vardı: şimalde Ayazma Kapısı, şarkta Harem Kapısı, garpta Hünkâr Kapısı ile küçük Demir Kapı; cenuba açılan bir beşinci kapı, Kanlı Kapı ise, bozgundan çok evvel örülmüş, battal edilmişti, fakat adı unutulmamıştı, üzerine belki ondan fazla hikâye anlatılırdı. Bu rivayetlerin birleştiği tek nokta, Halil isminde afet gibi güzel bir delikanlının bu kapının eşiğinde öldürülmesiydi. Hünkâr Kapısı, yapının en eski parçasıydı; adını, IV. Mehmed'in bir seyahatinde, kapıcıbaşının ecdadından birine, belki de Hacıkadın'a misafir indiği günlerden almıştı. Haremde bir büyük oda da Hünkâr Sofası diye meşhurdu; fakat bu oda, birkaç tamir görmüş, 17. asır yüzünü tamamen kaybetmiştir.

Hünkâr Kapısı'ndan girilince, birinci avlu yahut mescit alanı gelir; ortasında, taşra halkının beş vakit namazı cemaatle kıldığı Sü-

leymanağa Mescidi vardır ki, aslında Hacıkadın hayratı iken kapıcıbaşının babası Süleyman Ağa yeniden yaptırmıştı. Mescit meydanından birkaç basamak taş merdivenle havuzlu bahçeye geçilir; çiçek bahçesiydi, tam ortasında ulu bir ceviz ağacı vardı. Bir tarafında kapıcıbaşı binası olan ve cevizlik diye anılan, önü revaklı bir sayvan, iç içe geçen dört odadan mürekkep selamlık dairesi ve tam karşısında büyük mermer havuz ile mutfak ve kiler ve hamam köşkü bulunuyordu. Bu mutfak, büyük horende mutfağıdır.

Haremde bir de kuşhane mutfağı vardı. Hamam köşkü nispeten yeniydi. Kapıcıbaşının damadı Çubuktar Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştı, "rokoko" meleziydi. Temizlenmekten ziyade iyş ü nuş ve zevk ü sefa için yapılmış dış hamama bu köşkten girilirdi; hamama gelince, muhakkak ki bir nefiseydi, bozgundan çok sonra, bir Gorgi kavgası yüzünden Ş... Bey tarafından yıktırılmıştı; serapa mermerdi, dört köşesinde dört kurnası, altın yaldızlı oymalı lüleleri, göbektaşının ortasında küçücük bir havuzu ve fıskıyesi vardı.

Cevizlikten, bir mabeyn kapısıyla hareme geçilirdi. Cevizliğin cenuba bakan önü, dış bahçeydi, yüze yakın meyve ağacı vardı. Mescit meydanından iki kanatlı büyük bir kapıyla arka bahçeye yahut arabacılar avlusuna girilirdi; etrafı çepçevre ahırlar, üstü ırgat, seyis ve uşak odalarıydı, samanlık, arabalık hamam külhanı ve bir ırgat hamamıydı; buradan da diğer bir kapıyla aşağı bostan denilen dördüncü avluya geçilirdi. Bu bostanın bir büyük kuyusu ve bir havuzu vardı.

Harem, büyüklü küçüklü seksen kadar oda, iki hamam, bir mutfak, havuzlu fıskıyeli sofalar, bir cihannüma kulesi, sanat eseri kapı ve tavanları, lacivert ve laal zemin üzerine altın yazıları, tarih kitabeleri, oymalı ve çiçekli saçaklarıyla en az iki asrın mahsulü bir yapıydı. Parça parça adları vardı: Bahariye, Zerefşan, Cihannümaaltı, Yediodalar, Beşpınar odaları. Odaların da isimleri vardı: Sarı Oda, Yeşil Oda, Pembe Oda, Hünkâr Sofası, Havuzlu Sofa, İncili Sofa, Sünnet Odası, Altın Top, Sandal, Kadifeli Sofa...

Haremin yüzü bir hasbahçeye karşıydı, gül bahçesiydi. Zagra'nın namlı gülleri, yediveren, ziba, kaysi ve İstanbul gülüdür.

Bozgun arifesinde, bu hanedanın kapısında, yüz elliden fazla insan yaşıyordu. Birkaç harem "portre"si, Bulgarya Türklerinin eski

hayatı üzerinde konuşmak fırsatını verir:

Harem, "uslu" denilen, o kapıda doğmuş, büyümüş, tecrübeli ve emektar kadınların elindedir:

Nefise Molla, şerbetçi, kahveciydi, kahve ocağı onun emir ve idaresindeydi; yanında üç hizmetçisi vardı. Bir sır kumkumasıydı; tazeler, evin kızları ve gelinleri, bütün dertlerini ona açarlardı; bilhassa kış geceleri, büyük hanımlar odalarına çekildikten sonra, gece yatısına alıkonulan misafir, kahve ocağına alınır, orada kına gecesi gibi eğlenilirdi; ilahiler, türküler okunurdu, hafızlar Kuran okurdu. Nefise Molla'nın da sesi yanıktı. Molla, kendi eliyle yalnız efendisiyle hanımının kahvelerini pişirirdi, Kapıcıbaşızade E... Paşa, sabahları amberli kahve içerdi. Fincanın dibine küçücük bir gül goncası gibi gümüşten bir hokkacık oturtulmuştur, içine amber konulur ve delikli kapakçığı kapanır, amber kokusunu kahveye verir; bir küçücük amber hapı on, hatta on beş gün gidebilir.

Hacı Dudu, asıl adıyla Hacı Hafize Dudu, emektar sütnineler-dendi; bağrının süt kaynakları kuruduktan sonra konağın misafir ağırlayıcısı olmuştu; emrinde, ferace ve yaşmak alıcı iki kız vardı. Misafirler kıratlarına göre odalarda ağırlanırdı; büyük hanımlar her misafire çıkmazlardı; el öpmeye kız ve gelin getirildiği vakit de, muhakkak kıymetli hediyeler verilirdi. Bu kıymetli hediyeler kumaş ve mücevherdi.

Hırıstalı Fatma Abla, konağın bütün hizmetçilerinin amiriydi, onların dertlerini dinler, aralarında dedikodu olmamasına dikkat eder, onların dikişlerini diker, onlara dikiş, nakış, dantela örmesini, çorap örmesini ve bütün ev işlerini öğretirdi; kızları hamama o sokar, saçlarını o tarayıp örerdi; gelinlik çağa geldiklerini hanımlara ilk defa o açardı; köy, çiftlik, değirmen ve konağın dış halk içinden kızların zevk ve ruhuna uygun delikanlıları seçmekte hüner sahibiydi.

Hediye Abla, hanımın, sabahtan akşama kadar karşısında ayak hizmetine nezaret ederdi; hizmetçilerin en güzellerinden iki kız da onun emrindeydi, gözleri Hediye Abla'nın gözünde, işlerini, kaş göz, kirpik işaretleriyle görürlerdi.

Konağın öbür uslularından Seyide Dudu, Nazır Kadın lakabıyla meşhurdu. Çiftlikler nazırı Ethem Ağa'nın karısıydı, oğlu Ahmed dünya güzeli bir delikanlıydı, bozgun sonunda Dedeağaç'ta jandar-

ma iken denizde boğuldu. Kör Şerife ilahici, kasideci ve mevlit okuyucusuydu; onun bir Murad Reis ilahisi vardı ki, sesine coşkun bir umman uğultusu vererek bitirirken, yaşarmamış göz kalmazdı:

....
Murad Reis'in gemileri çamdır dayanmaz,
İçinde tayfalar ağlar, uyur uyanmaz.
Güm... Güm bam!.. Güm... Güm bam!..

Dalkavukların başında da Tabak Ayşe'si ile kızı Tarife gelir; Ayşe bir debbağın kızıydı; şen, şuh, dilli, bir mani ve türkü hazinesiydi; yalnız "felek" üzerine beş yüz mani söylediği naklolunur. Tarife'ye gelince eşsiz rakkaseydi.

Hizmetçi kızlar yirmi beşten fazlaydı, on tane de Yukarı Balkanlı Bulgar kızı, Mome vardı; bunların içinde Gano, boy bos, kaş göz, el ayak, fevkalade güzeldi; E... Paşa'nın oğlu Ş... Bey'in düğününde gelinin arabacısı Dimo oğlanla evlendirilmişti; bozgunda velinimetlerini bırakmamışlar, Gano ferace giyerek, Dimo araba sürerek İstanbul'a kaçmışlardı.

Hiçbir gün, öğle ve akşam, sofraya misafirsiz oturulmamıştır; fakat yılda üç defa, Recep Kandili'nde, Ramazan ve Kurban bayramlarında, bilhassa ziyafet sofraları kurulurdu; ferace ve yaşmaklara bohça yetiştirilemez, bahçeye ipler gerilir, feraceler ve yaşmaklar bu iplerin üzerine atılırdı. Ramazanın ilk günü de çok misafir gelirdi, büyük kısmı da iftara alıkonurdu.

Recep Kandili, Bulgarya Türklerinin büyük dini bayramıdır; hususiyeti de mekik ile testidir.

Mekik, tavada şırlağanla kızartılmış bir hamur işidir. Perşembe sabahı günün ilk ışığıyla ve komşulardan başlanarak sini sini üleştirilir, en yoksuluna varınca, Recep Kandili'nde ocağı şırlağan kokmayan kalmaz. Bir sinicik olsun, sağ ve sol ve kapı karşı komşusuna mekik gönderir. Bir gece evvelinden herkes eline kına koyar, mekik, kınalı elle dağıtılır; ölmüşleri andırarak ruhlarına birer Fatiha ve Yasin okutmak üzere, mekikle beraber bir testi yahut toprak ibrik verilir; camilere de kınalı ve yaldızlı varaklı mumlar götürülür.

Kapıcıbaşı Konağı'nda, Recep Kandili, görülecek günlerdendi. İş,

mevki, sevgi, yaş gözetilmesinden Recep harçlığı verilirdi; hasbahçe, dışbahçede büyük havuz ile cevizlik arası, arabacılar avlusu, mescit önü, testi, ibrik ve toprak bardak öbekleriyle dolardı; bu toprak su kaplarından, herkes, adlarını hatırlayabildiği yakın ölülerinin sayısı kadar alırdı; kulplarına, boyunlarına ipliklerle küçücük kâğıtlar bağlanır, bu kâğıtların üzerine de bir ölünün adı yazılırdı; burada, yazı bilenlerden, kimsesizlerden, toprak işlerinin renklerinden ve biçimlerinden, ölümden, hüzünden, imandan ve daha birçok şeylerden konuşulabilir.

Peygamber'in ana karnına düştüğü gece, kasabada bir şehrayin olurdu; irili ufaklı sırık ve el fenerleriyle camilere gidilir, sokaklar fener ve meşalelerle donanır, fişekler atılır, çoluk çocuk, kız ve oğlancıklar cıvıl cıvıl oynaşırdı:

Besledi beş yüz sene İstanbul'u
Devleti teyit kılan Rumeli...

Kapıcıbaşı Mehmed Ağa

Tarih-i Cevdet, 1231 vakayii arasında yazar:

"Ol vakit zengince adamlar bazı ebniye-i miriye emanetine tayin ile devlet sayesinde ihdar eylemiş oldukları mebaliğin bir miktarı sarf ettirilirdi.

Bu kabilden olarak Kapıcıbaşılardan Zagra-i Atik kazası âyanı Hacı Mehmed Ağa, badelmüsalaha Nikbolu Kalesi bina emini nasbolunmuş ve umur-ı kaza anın tevkil eylediği Mustafa Ağa'nın bazı tadiyatından dolayı memlekette ihtilal zuhur ederek Mustafa Ağa'nın oradan firar etmekle bu sırada bazı müfsidin biliçtima Hacı Mehmed Ağa'nın konak ve çiftliklerini tazyik eyledikleri malumu padişahî olıcak..."

Hanımefendinin dördüncü kuşaktan ceddi olan Eski Zagra âyanı Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın kabri, İstanbul'da, Beyazıt Camii mezarlığında, türbenin sokak tarafındaki penceresinin önündedir; sandukanın etrafında gül ve karanfil kabartmaları vardır; üzerinde bir Selimî sarık bulunan baş taşındaki kitabesi manzumdur:

HÜVEL-HAYYÜL-BAKİ

Ah dünya-yı denînin kimseye yok şefkati
Akıbet dehr-i fenanın mevt değil mi himmeti

Dâd ya kân-ı kerem ey padişah-ı bizeval
Affeyle cürmün bihakkı-lataknetu ayeti

Bende-i devlet serbevvabin rütbesin ihraz ile
Hem Zagra-i Atik kazası âyanlığı hizmeti

Nimetin şükrün edada kusurum varsa ger
Ey rahîmi ya gafur itme derig rahmeti

Eyledi azm-i beka Elhac Mehmed Ağa, pir zat
Terk idüp masivayı mesken itti cenneti

Kim gelüp kabrin ziyaret eyleyen ihvanları
Okusunlar rızaenlillah Kulhüvallah ayeti."

Sene 1236. 9. Ş. (Şevval)

Bu kabir taşının türbeye bakan yanında, sağ omzu altında da şu satırları okunmaktadır:

"Nikbolu Kalesi bina emini dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından sabık Zagra-i Atik âyanı merhum Elhac pir Mehmed Ağa ruhiçün Fatiha. Sene 1236 fi 9. Ş."

Yanında aynı üslupta bir kabir daha vardır; burada da karısının kardeşi Zaim Elhac büyük Halil Ağa'nın oğlu, Sultan I. Abdülhamid'in Enderun gılmanlarından ve Sultan III. Selim'in silahtarı küçük Halil Ağa yatar ki, kapıcıbaşıdan altı yıl sonra 1246'da ölmüştür.

Bozgun sonu rivayetlerine inanılırsa, 1182 Rus seferine on altı yaşında iştirak eden Mehmed Ağa, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yla yaşıt çıkar.

Elhac pir Mehmed Ağa Rumeli'nin destanıyla övülmüş güzellerindendi:

Samur kaşlar olmuş alın yazısı
Güzellik beratının yalın yazısı
Şekerin pekmezin balın yazısı
Süleyman Ağa der Civan Mehmedim

Rumeli güzeli on beş yaşında
Güzellik tacı onun başında
Şahinler tünemiş keman kaşında
Süleyman Ağa der Yiğit Mehmedim

Göğüs bağır açık gümüş muskalı
Belde yatağanı mercan kabzalı
Ali Usta çizmesi altın nalçalı
Süleyman Ağa der Şehbaz Mehmedim

Kırk civan idiler ejder misali
Her biri zamanın Rüstem ve Zal'i
Hazır ol vaktine Moskof kralı
Süleyman Ağa der sür git Mehmedim

Zagra civanları atsın tüfengi
Sultan Mustafa da beğensin cengi
Başlarına taksın çifte çelengi
Süleyman Ağa der Gazi Mehmedim.

Tabakhane Mahallesi'nden Âşık Hüseyin bin Saraç Mehmed'in destanında öğreniyoruz ki, 1182 seferine iştirak eden Eski Zagra civanlarının kıyafetleri "pitoresk" olduğu kadar zengindi: çaprastlarının, silahlıklarının, enam keselerinin, tozluk bağlarının, tüfek ve tabanca kundaklarının, fişenkliklerinin, üzerlerindeki sair eşyanın ziynetleri olarak belki ikişer okkaya yakın gümüş ve sayısız elmas, zebercet, yakut, zümrüt, mercan ve akik vardı; özengileri gümüş, eyer takımları sırmalı ve incili, rengârenk kadife ve atlastandı.

Genç Mehmed, Turla Suyu tuğyanını ve Kartal hezimetini görmemiş dahi olsa, çocuk denilebilecek yaşta namlı silahşorlar arasında parmakla gösterilmesi, bu seferde çetin imtihanlar geçirdiğine delildir.

Muasırlarından saray silahşorları başı Müteferrika Mustafa Ağa'nın *Fevaid-i Gaza* adındaki eserinde silahşorluğun şu dört şartıyla delikanlının portresini tamamlamak mümkündür:

"Silahşor olmak için evvelki şart budur ki kadd ü kameti gönder gibi doğru ola, eğer fâris ve eğer yaya asla kenduyu bozmaya;

İkinci şart aslan bakışlı ola; her içinde hazır baş olup heybet ve salabet ile cümle azası berk ola, gevşek olmaya;

Üçüncü şart budur ki göğüs kalkan gibi ileri bakmak gerektir,

Dördüncü şart budur ki her fende şivedar ve şivefüruş ola, gösterdiği fenni nazlı göstere ki gören tahsin eyleye."

Bu seferden dönüşte Rum illerinde ve Anadolu'da çok şeyler anlatıldı ve çok şeylere inanıldı:

"Vaktinde gâvur ile bizi dövüştürmediler; izin vermediler, yoksa izin olaydı kralın tacını ve tahtını başına geçirirdik..."

"Koca Abdi Paşa kolunda cenge bulaştık... Kalafatlı 'Bre ne durursunuz arkamızdan gâvur geldi' deyüp atını tepti... Biz dahi 'Bre ne dururuz' dedik...

İki yüz bin meçhulülahval nizamsız asker idik... Yeniçeride bir ortada birkaç bin adam cem olup kimseyi kimse bilmez ve babası oğlunu arasa bulamaz ve içlerinde bulunan adam ne makule adamdır ve nereden gelmiştir kimse bilmez..."

"Ve bir ortadan günde birkaç yüz adam gitse, nereye gitmiştir, kimse bilmez ve bilse dahi dur, otur demek olmaz..."

"... Çadırın içinde bir büyük teraziyle beyaz akçe ve altın tartılıp bu altın ve akçeleri varillere doldurmaktadırlar... Çadırın içinde çorbacı kalafatlı ve paşalı kavuklu ve bratalı ve Tatar kalpaklı türlü türlü kıyafette adamlar var... Moskof varilleri bu Müslümanlara taksim ederler dururlar... Herif bunları gösterip bizim Hüseyin dayıya ve Kabakçıoğlu İreceb'e ve Kocabaş Himmet'e ider: 'Bre yoldaşlar bu gördüğünüz altının kimi devletinize ve kimi vezirinize ve yeniçeri ağanıza ve kavim hanınıza gider... Şimdi verilen akçe İstanbul bahasıdır, İstanbul'u dahi satın aldık... Orduda ve İstanbul'da dahi durmayasınız, vilayetinize gidesiniz ve esir olmayasınız...'"

"İşler hep Şam işi olmuş..."

"Büyükler yağlı pilav yesinler, bizler kuru kuruya Moskof keferesine kırılmak nice olsun..."

"Verdikleri yedi akçe ulufedir, şahadet ile cennet gösterirler..."

"Devlet ricali mürai olmuş..."

Cehalet başlamıştı; Rumeli müstakbel felaketleri duyamadı; cenk bitince ayan beyan oyun başladı, günler alışverişle geçti; ev, konak, dükkân, kahve ve sokaklarda dedikodular oldu.

Süleyman Ağaoğlu Mehmed, şeciydi, bahadırdı, arkadaşlarına karşı fedakâr, cömertti; akran ve emsali arasında pek çabuk seçildi, kasabanın yüz akı dilaverlerinden biri oldu. Baba, işlerini oğula bıraktı; oğul, tarlada, bahçede, koruda, değirmende ırgat gibi çalıştı; çiftliklerinin toprak mahsulleri her yıl kabardı, değirmenler yavruladı, korular köpürüp fışkırdı; hayvan alım satımı çok kârlı işti; elinin, ayağının, alın terinin ve söz sahibi oluşunun hakkı olarak Eski Zagra ve civarının en büyük toprak sahibi oldu. Bu arada evlendi, Zagra eşrafından Hacı Emin Mustafa Ağa'nın kızı Hatice Hanım'ı aldı, zaim büyük Hacı Halil Ağa'nın bacanağı oldu. 1201 seferinde Koca Yusuf Paşa'nın Hırşava cenginde bulundu; burada bir Hızır masalı anlatılır:

Mehmed Ağa bir gece atının üstünde uyumuş ve ordudan ayrı düşmüş, gözünü açmış bakmış ki yol yok, iz yok, in yok cin yok, ortalık zifiri karanlık... Ufukta şimşek çakar... Havada bir yağmur kokusu var... Etrafta çakallar ulur... Altındaki cins hayvan başlamış garip garip kişnemeye... Genç adam ürkmüş ve ağlamaya başlamış; atını da gelişigüzel sürmüş... Az sonra önüne bir ihtiyar çıkmış:

"Merhaba oğul, nereden gelip nereye gidersin ve neden böyle ağlarsın?"

"Sorma babacığım, at üstünde uyumuşum, taburdan ayrı düşmüşüm... Beni kaçak sanırlar, akran arasında altın adım bakır olur, bana gel siyasete derler diye ağlarım..."

"Çıkar külahını oğul, al şu takkeyi altına giy, yum gözlerini, ver atının yularını bana..."

Mehmed, ihtiyarın uzattığı takkeyi külahının altına giymiş, gözlerini yummuş, beş on adım sonra ihtiyar, "Aç gözlerini!" demiş, açmış bakmış ki, gün ağarmada, tabur da, ilerde, alacakaranlıkta mehterhane döverek gider... İhtiyar da sırrolmuş... Mehmed Ağa Hızır'a rastladığını anlamış... O cenkte gittikleri yerleri hep fethetmişler...

Bugün, Hızır'ın tekkesi kimin elinde kalmıştır, bilinmiyor...

Mehmed Ağa'nın 1203'te bir kızı dünyaya geldi, adını Ayşe koydu; işte bu kadın, meşhur Kapıcıbaşıkızı Benli Ayşe Hanım'dır.

Benli Ayşe Hanım

Benli Ayşe Hanım'ın lakap olan nişanı sağ yanağındaydı. Üzerinde üç tel kıl vardı. Bu kıllara birer inci geçirir, uçlarını da, beninin renginde bir amber damlasıyla yapıştırırdı. Bundan ötürü kendisine İncili Ayşe Hanım da derlerdi.

Babasının başka evladı olmamıştı. Pek küçük yaştan bir oğlan çocuk gibi büyütülmüştü; ayağında kundura potur, sırtında mintan ve cepken, elinde kamçı, belinde yatağan ve kubur, başında oyalı grepler, Mehmed Ağa'yla beraber tarlalarda, harmanlarda, mandıra ve ağıllarda gezip dolaşmıştı. Kadınların içinde –o zamanlar binde birdir– okuma yazma bilirdi. Babasının iş arkadaşı, kâtibi, mühürdarı, hazinedarıydı. Babasının, gören gözü, tutar eliydi. Kız serpilip büyüdükçe Mehmed Ağa'yı da bir düşünce almıştı. Kasabanın ağa, bey ve efendi oğulları arasında, bilgi ve güzellikte, bahadırlıkta kızının dengi delikanlıyı bulamadı. Ayşe Hanım, Hicri 1223'e doğru yirmi yaşlarında, hâlâ bakireydi; bu Eski Zagra'da görülmemiş şeydi. Bütün kasabalı biliyordu ki, Benli Ayşe Hanım'ı babasından istemek büyük cesaret işidir. Mehmed Ağa belki "verdim" diyebilirdi; kız belki razı olurdu. Fakat bu izdivaçta, erkek, karısının kıymetleri karşısında köle olmaya mahkûmdu. Buna asla tahammül edemeyeceklerden biri de, evvela Ayşe Hanım olacaktı. Böyle bir kocaya, Mehmed Ağa'nın işçileri, ırgatları arasından seçeceği yoksul, cahil, fakat sütü temiz ve muhakkak ki dilber ve güzel bir genci tercih ederdi. Nitekim, küçük bir farkla böyle oldu. Burada, yirmi yirmi beş yıllık mühim vakayii birkaç satıra sıkıştırmaya çalışmalıdır:

Mehmed Ağa, Hicri 1201 seferi dönüşündedir ki, ailesi ve kapısı kulundan yirmi beş kişiyle hacca gitti. Karısını da pek çabuk, bu yıllar içinde kaybetti.

13. Hicri asrın ilk yirmi yılı, Tuna yalısının ve Aşağı Balkan'ın en karışık devirlerinden biridir. 1212-1215 yılları, dağlı eşkıyasının azgın ve şenî tecavüzlerini görmüştür. Vidin'de isyan eden Pazvandoğlu, Rumeli ahvalini cılk yara haline getirdi. Tırnova, Plevne, Lom,

Rahve, Berkofça ve Nikbolu eşkıyanın eline geçti. Tenkile memur Rumeli valileri acz içinde çırpındılar, bozgunlara uğradılar. O devrin ağzıyla, "bunca ümmeti Muhammed'den şürefa ve suleha ve sairlerin ayal ve kız ve oğulları eşkıyanın taht-ı tasarrufunda kalıp nalan ve giryan oldular; deruninde imanı ve zatında gayreti İslam'ı olanlar, silaha sarıldı." Evvela Lofçalılar, dağlı eşkıyasını memleketlerine sokmadılar. Bu parlak müdafaa, Rusçuk, Hezargrad, Yeni Zagra, Eski Zagra, Kızanlık gibi şehirler halkını da heyecana getirdi. Halk, nüfuz ve servet sahibi kimselerin etrafında toplanıyordu. Berikiler de fırsatı kaçırmadılar; devlet otoritesi, vakanüvisin tabiriyle "rüşd ve rüyet ashabı iken fevkalade sefahat ve ihtişama düşüp işi azıtan" ve bunlar devrildikten sonra "daha ziyade yolsuz hareketlerle onlara rahmet okutan" ellerdeydi. 19. asrın eşiğinde eski âyanlığın unvanlaşmasıyla derebeylerinin türemesine, zengin Rumeli çiftçilerinin asker beslemesine şaşmamalıdır. Hacı Halil Ağaoğlu Mehmed Ağa da Eski Zagra âyanı olduğunda, kırk yedi yaşındaydı. Merkez, bükemediği kolun omzunu okşadı. Âyanlara ve bunların arasında da Hacı Mehmed Ağa'ya 1214'te kapıcıbaşılık payesi verdi.

1223 cemaziyelevvelinin üçüncü günü İstanbul'a gitmek üzere 25.000 kişiyle Edirne'ye gelen Alemdar Mustafa Paşa ordusunda, Rusçuk âyanının Kırcalı askeri denilen yaya silahendazları ile vilayetinin tımarlı sipahisi ve Rumeli âyanından bazılarının, bu arada Eski Zagra âyanı Mehmed Ağa'nın askerleri bulunuyordu.

Aşağı Balkan'ın yontulmamış elmastan apul apul pehlivan yürüyüşlü, gözlerinde saf vahşet patlayan tüvana adamları, İstanbul'da bir hükümet darbesinde kullanıldı. Başlarında keçe külah üstüne dolanmış renkli dokumadan burmalı büyük bir sarık; bellerinde kuşak üzerine takılmış hafif düğme pullu silahlık; sırtlarında sarı ıslimiye abasından çapraz yelek ve salta; ayaklarında katır kundura veya çarık; bellerine sokulmuş yatağan, boğazdan çapraz aşırma eğri kılıç, çekirge çakmaklı ve menzilli Yerköyü tüfenkleri, meşinden barut ve kurşun torbaları, bu Rumeli askerleri, İstanbul'da, bedmest narası atan baldırı çıplak şehir çapkınını tokatladığı gün, sarhoşluğu ilk görüyorlardı.

Tanzimat'ın *Mecelle* müellifi, "Bilmem bu saki-i çerh-i rengîn, piyale-i bade-i devlet ü ikbale ne katmış ki, cür'asın nuş eden siyeh-

mest ü medhuş olup zir ü balâsın görmez ve piş ü peşin fark etmez oluyor" diyor. İstanbul'da Kamertab adında bir cariye Alemdar'ı silahlarından tecrit etti; Kaptanıderya Ramiz Paşa derya-yı iyş ü sefada yelken açıp bikr-i dâime mesabesinde Hataî denilen cariyeler buldurmak için İstanbul içine ve imparatorluğun her tarafına kol kol esirciler saldı. Alemdar Paşa ve yâranı ve Rumeli âyanları babında yine Cevdet Paşa nakleder ki:

"Her gece bir yerde müntahip sazende ve hanendeler ile tezyin-i bezmgâh-i iyş ü işret ederek meşgul hay ve huy ve yerli yerine avdetlerinde averd-i aguşi arzu eylemiş oldukları cevârî-i Zühre talat ve hûr kıyafetiyle hempehlu olup,

Yâr ile zanubezanu
Cam ile lebberlebiz

mazmununu yâr ve ağyara işrab ve izhar ve pâbeste-i dâmı şehvet ile gunude-i camehabı gaflet" oldular.

Keçe külahları ile renkli dokumadan burma sarıklarını çıkarıp şobara denilen kalpakları giyen, şobaralarının üstüne altun telli şeritler takıp tepesine düğme büyüklüğünde hürmüz incileri takan, topu yüz yirmi kuruşluk tülbent sarınıp Hint kumaşından mintan kestiren Kırcalı yiğitleri de yeniçeri haytalarının destanlarına düştüler:

On sekiz yaşında bir civan Rüstem
Taburun içinde adı Hürüstem
Bakışı afet gülüşü sitem
Pek yamandır bu Kırcalı askeri.

Balkan'da "güvende" denilen Kıptî çengiler oynatılırdı. Her delikanlının da bir çengi dildadesi bulunurdu. İstanbul'un "cihanpeyma ve nazarrüba ecnası latifesi" II. Mahmud'u imparatorluk tahtına oturtanları, paşalarından neferlerine varınca şaşırttı.

Bir gece Hacı Halil Ağaoğlu Kapıcıbaşı Mehmed Ağa Alemdar Paşa'nın bir meclisinde bulunur. Bu mecliste, aslı, çok muhtemel ki Sisam Adalı bir Çubuktar Mehmed'i, paşa kendisine hediye eder. İstanbul'dan ayrıldığının tezine, Alemdar'ın felaketini Eski Zagra'da

öğrenen Kapıcıbaşı Mehmed Ağa, bu çocuğu, paşanın bir yadigârı olarak korur ve Benli Ayşe Hanım'ı bu Çubuktar Mehmed'e verir. Onu damat edinir.

Yıllarca sonra Çubuktar Mehmed Bey için çok gözyaşı dökmüş olan bir Çerkez Afet Hanım, onu, Anakreon'un Sisamlı Batil'i tasvir ettiği gibi anlatırmış:

Parlak saçlarının içi koyu kumral, dışı altun yaldızlıydı. Bu saçlar lüle lüle, uçarı, hırçın bir perişanlık içinde savrulmuştu. Alnı, nevcivanlığın en zarif nişanesiydi. Bu alnın altında, kaşları, ejderhaların gök rengi zırhlarından daha koyuydu. Gözlerine gelince, mat beyaz bir ten üzerinde kömür gibi, şimşekli, fakat bakışları tatlı; öylesine ki hem korkutur, hem ümit verirdi...

Çubuktar Mehmed Bey

Kapıcıbaşı kızı, Çubuktar Mehmed Bey'den en az beş yaş büyüktü, fakat güzeldi; bir pırlanta gibi, kapıcıbaşı kızı olduğu için en sade kıyafet altında şaşaalı ve muhteşemdi; beninin üç incisi müstesna, bir hazine olan mücevherat çekmecelerinin kilidini, nadiren, gelinlere ve semt çocuklarına hediyeler vermek, göndermek için açardı; Mehmed Ağa öldükten sonradır ki, parmağına, babasının gök yakut yüzüğünü takmıştı. Kocasını çok sevdi, fakat ancak altı yıl beraber yaşayabildi; bu altı yıl içinde de büyüğü oğlan, Emin Paşa, küçücüğü kız Fatma Hanım iki evlat sahibi oldu.

Bir yaz gününde sarı odada şöyle bir sahne göz önüne getirilebilir:

Ayşe Hanım, kanarya sarısı bir boy minderinin üzerinde oturuyordu; üç yaşında küçük Fatma, önünde küçük bir gergef, rengârenk iplikler çile çile, sap sap dökülüp saçılmış, gerilmiş bir kanaviçeye nakış iğne batırmasını öğreniyordu. Şam dokuması, beyaz üzerine sarı ipekli perdeler toplanmış, hemen minder hizasında alçak pencerelerin tahta kanatları, çerçevesi gül ağacından, camları ardına kadar açık; dışarda görünmeyen arıların vızıltısı, çiçek gibi kelebekler, sıra sıra, set set, boy boy dizilmiş saksılarda fesleğenler, kartopları, sardunyalar, sümbüller, güller...

Ayşe Hanım, ayağında, topuklarına kadar inmiş, gayet ince, limon küfü damaskodan, kenarları gümüş sırma işleme ile çiçek iş-

lemeli gayet geniş, şalvar... Şalvarın üstünde limon sarısı, etrafı sarı ipek işlemeli küfür küfür bir tül gömlek... Kolları geniş ve kısa, dirseğinde, birer zümrüt düğmecikle tutturulmuş... Gömlekten, sinesinin bütün güzelliği görülmekte... Onun üzerinde altın sırma benekli beyaz damaskodan bir entari, belinde, dört parmak bir şal bağlanmış... Beyaz güderiden terlikler, birer zambak yaprağı kadar hafif, bir kenara şöylece bırakılıvermiş...

Odanın bir köşesinde, konağın uslularından bir kadın, bir yer minderine diz çökmüş çorap örüyordu. On sekizlik bir besleme kız, odanın ortasında pervane gibi dolaşmakta... Öğle yemeği için yer sofrası kuruyordu...

Birden odanın kapısı açılıp, içeriye giren nur topu gibi bir oğlancığın, henüz beş yaşındaki Emin Paşa'nın sesi bir kuş gibi şakıdı; çırpınan bir neşeyle annesinden bir kemer istedi, Ayşe Hanım'ı zorla kaldırarak dolaptan bir sırmalı kemer çıkarttı, anasının kemerini beline iki defa dolayarak tokasını iliştirdi ve odanın ortasına kurulmuş olan sofranın üzerinden üç sırmalı peşkir alıp birini bir yanına, birini öbür yanına, birini de arkasına kemerin altından sokup salına salına yürümeye başladı. Benli Ayşe Hanım'ın beyninde bir şimşek çaktı: Emin Paşa, İstanbul kesimi üç peşli entari giymiş bir kadın taklidi yapıyordu... Masumun güzel güzel kızlardan bahsetmesi üzerine de oğlunun elinden tutup haremden mabeyne fırladı... Hanımın geldiğini gören mabeyn halkı çil sürüsü gibi dağılmıştı. Emin Paşa'nın gösterdiği odanın kapısı ise içerden kilitliydi. Vakarlı bir sesin güven veren emri üzerine kapı açıldı ve birbirinden güzel dört kadın Ayşe Hanım'ın ayağına kapandı; bunlar, sırtlarında üç peşli entariler, dört kapatmaydı. Benli Ayşe Hanım'ın "Kabahat sizin değil. Korkmayın kadınlar" dediği aile tarihinde tespit edilmiş sözdür; şu tafsilat da ilave ediliyor:

Hanım hareme döner, içinde asım takımına varınca dört bohça donatır, dört keseyle beraber kocasının kapatmalarına gönderir. "İsterlerse burada, benim yanımda kalsınlar, isterlerse, kendilerini şimdi İstanbul'a göndereyim" der. Kadınlarından ikisi hareme geçerler, bunlar Çerkez Afet ile bir Rum bahçıvan kızıdır; Çubuktar Mehmed Bey'den birincisinin iki yaşında bir Fatma'sı, ikincisinin yine iki yaşında bir Halide'si ile karnında bir Süleyman Bey'i vardır; Ayşe

Hanım, bu iki kadını çocuklarıyla beraber kabul eder. Diğer iki kadın bohçalarını alıp İstanbul yolunu tutarlar. Vakayı haber alan Mehmed Bey konağa dönemez, çiftliklerden birine giderek ileride neler olacağını orada bekler. Ayşe Hanım, Emin Paşa'yı alıp İstanbul'a gider. Şeyhülislam kapısından boş kâğıdını alır. Hünkâr huzurunda ağlayan Ayşe Hanım, Çubuktar Mehmed Bey'in uzakça bir yere gönderilmesini ister. Mehmed Bey'in Niş Kalesi'ne sürgün fermanı ile oğlunun diyet bedeli Eski Zagra'ya Ayşe Hanım'dan evvel gelir: Bu diyet, bir teraziye konulan Emin Paşa'nın ağırlığınca altındır.

Çubuktar Mehmed Bey Niş'te ölmüştür; götüren çavuş anlatırmış, oğlunun diyetine el sürmemiş... Çiftlikten ayrılırken ırgatlara, köylüye dağıtmış ve kâhyaya son sözü, "Bir hamamcı kızından da üç yaşlarında Cemile isminde bir kızı olduğunu, bu masumu da hanıma emanet ettiğini" tembih etmek olmuş.

Ayşe Hanım, kocasının bu kızını da bağrına basmıştır. Bütün bu çocuklardan Ayşe Hanım'ın Fatma'sı ile Çerkez Afet'in kızı küçücük iken ölmüştür.

Afet Hanım anlatırmış; konakta kendisine hamam odası hizmeti verilmiş, geceleyin kalkar, bir mum yakıp hamama girer, bir kurna başına oturup ağlar, gözyaşlarını görülmesin diye kurnaya akıtırmış. Halide'nin anası, Rum bahçıvan kızı ise Mehmed Bey'in hasretine dayanamamış, verem olmuş; fırsat buldukça, "Ah Afet, sen nasıl tahammül ediyorsun?.." dermiş.

İzahı biraz güçtür, kırılan bir itimadın intikamı olsa gerek, Benli Ayşe Hanım, mabeyn baskınından dönünce, eli eline değmemek şartıyla ergin bir erkekle kırk gün için evlenmeye ahdetmiş... Ahdını da yerine getirmiş... Eski Zagra eşrafından henüz on sekiz yaşındaki Ali Paşa'yla nikâhı kıyılmış ve bu gence de ergenlik diyeti olarak dört köy ve dört koru ve kırk taş değirmen bağışlanmış... Ali Paşa Kapıcıbaşı Konağı'nda kırk gün misafir edilmiş... Kırk gün sonra Ayşe Hanım'ı boşamış ki birkaç ay sonra, Ayşe Hanım, ikinci kocası olan bu delikanlıyı, kasabanın, Fatma isminde pek dilber, pek cazip bir bakiresiyle evlendirmiştir. Bu düğünde, Fatma'nın göğsüne, Kapıcıbaşı hazinesinden aslan kuyruğu bir mücevher takmış. Kapıcıbaşı ailesine Hacı Arif Ağa'nın sattığı bu mücevherin garip bir masalı vardır:

Aslan kuyruğu, altında tuğ şeklinde bir mücevherin üç dilimin-

den biriymiş... Bir Moskof seferinde, kuvvetle tahmin edilebilir ki 1201 seferidir, bu Hacı Arif Ağa, bir ormanda ağlayan çocuk sesleri işitmiş... O tarafa gitmiş. Bir ulu meşenin dibindeki çalılıklar arasında biri oğlan, biri kız, birbirine sarılmış iki yavrucuk bulmuş... Oğlanın iki kolunda iki mücevherli bazubend, kızın koynunda bu mücevherle bir name varmış... İçinde, Kırımlı bir hanzade, ciğerpareleri olan bu çocukların, onları bulan tarafından evlat edinilmesini ve bu mücevherlerin parasıyla bakılıp büyütülmesini istiyormuş... Hacı Arif Ağa çocukları almış, büyütmüş. Oğlana kendi adını vermiş, kıza Fatma ismini koymuş... Hiç şüphesiz ki 93'teki Rumeli bozgunu, Kırım bozgununun devamıdır. Halbuki, dünyanın en büyük bir devleti kurulurken Rumeli ne kadar, ne kadar bizimdi:

Nemiz vardır bizim Şam u Halep'te
Kalk ahi gidelim Rumellerine!..

Budin Paşasının Kızı

Estergon gazileri

"Bre gaziler! Aslan yatağı olan Estergon kalemizde nevcivan başı vurdurmak ne zamandan beri âdet olmuştur?"

"Bre Samsa Gazi, vallah bu bizim Estergon kalemizde öyle uygunsuz iş olmaz..."

"Bre burada yiğit başı vurulmaz."

"Bizim başımız cellat elinde uçmaz... Turna telleri şehit kanlarıyla yetim at üstünde gelir..."

"Bre medet Kara Ramazan Bey, paşaya varalım, İstanbul'dan sürgün edilen zindandaki yiğide kefil olalım..."

"Bre ben de kefilim..."

"Hep kefiliz yiğitler, hep kefiliz..."

"Bre biz o yiğidi gaziler hamamında yıkatup pak eyleriz ve serhatli esvabına sokup, başına turna telleri takıp mücahid-i fisebilillah eyleriz."

"Durun bre gaziler, Tuna yalısında kahvehanede oturup zindandan âdem çıkarmak olmaz, meselenin aslını öğrenmek gerek... Önce paşaya varalım..."

"O yiğit için 'erazil makulesi, uygunsuz' dirler."

"Vallah bühtandır... Parmağında Sultan Murad tuğralı gül yüzüğü vardır... Gürcistan padişahının şehzadesi dirler..."

"Doğrudur, mübarek cuma günü arabada zincirde gördüm, bir yalın yüzlü tüvana şehbaz yiğittir..."

"Eli ayağı bukağılı, İstanbul'dan bu canibe doksan günden beri yolda imiş dirler..."

"Vücudu yareler içinde imiş, yarelerini sinekler yer imiş dirler..."

"Bre gaziler size söylerim. O yiğit için bir kanlı şakidir dirler...

Paşadan kuşça canın istemek olmaz, Estergon kalemizin töresine uymaz."

"Sus ağa sus... Şefaat kesmek günahtır..."

"Bre söyletmeyin, vurun ağzı karayı..."

"Bre sus adam..."

"Vurun kâfiri..."

"Bu Estergon aslanlar durağıdır. Kanlıyı yıkar pak eyleriz, uygunsuzun ayağını ayağımıza uydururuz..."

"Bre yiğitler kalkın..."

"Bre şehbazlar yürüyün..."

"Paşaya gideriz..."

"Civan yiğit başını Kıptî cellat eline vermeyiz."

1636 yılı baharıydı. Estergon gazileri büyük bir akına hazırlanıyorlardı. Devrin padişahı Sultan IV. Murad'ın Nemçe çasarıyla cengi yoktu, fakat sınır boyundaki kale ve palangaların şehbaz yiğitleri yaz ve kış barış bilmezlerdi; "Kılıç kınında, at ahırda durmak için değildir" derlerdi; "Memleket ve kale alıp vermeyiz, er meydanında boy ölçüşürüz, baş verüp, baş alıp yüz aklıkları ederiz" derlerdi. Üçer beşer yüz cirit atlı serhat gazilerinin akınları yüz yıldan beri devam edegeliyordu.

Şehbaz akıncı yiğitleri arasında da Estergonluların kılıcı üstüne kılıç yoktu. Hatta rivayet olunur ki çasar, Macar beylerinden birine kızsa "Estergonlu belasına uğrayasın" der imiş.

Budin'den çıkan bir atlı, Tuna boyunca şimale doğru dört saat gidince Kızılhisar palangasına varırdı. Etrafı derin ve geniş bir hendekle çevrilmiş dört köşe bir hisardı, hendeğin üzerinde her gece zincirlerle kaldırılır ahşap bir köprüsü vardı, muhafızları da iki yüz nefer gaziydi. Hisar içi gayet dardı, bir küçük hanı vardı, hamamı, çarşısı yoktu. Amma etrafı bağ ve bostanlarla müzeyyendi. Bostanlarının da lahanası meşhurdu, Kızılhisar lahanalarının her biri mirimiran kavuğu kadardı. Kızılhisar'dan sonra gelen Tuna boyunca şimale doğru ilerleyen bir atlı altıncı saatte, asumana baş kaldırmış, bulutlar içinde kuğu kuşu gibi duran badem şeklinde bir kule görürdü, burası Estergon'du, sınırdı, bundan ileride Türk kalesi yoktu. Estergon, Budin eyaletinin bir sancağıydı, fakat çok kere, başkaca eyalet payesiyle mirimiranlara ihsan olunurdu.

Estergon Kalesi'nin altı tane dizdarı vardı: İç Kale'nin büyük diz-

dar ağası; aşağı büyük varoşun dizdarı; Bölmehisar dizdarı; Barutha-ne Kalesi dizdarı; Tepedelen Kalesi dizdarı; Tuna'nın öbür yakasında Ciğerdelen Kalesi dizdarı. İç Kale'nin büyük dizdar ağası bu muhafızların hepsinin amiriydi; Yeniçeri Ocağı çorbacıları yahut çavuşları arasından seçilerek İstanbul'dan gönderildi, muhteşem ağalıktı. Yirmi kadar da kale ağası vardı: yeniçeri sağ ve sol kol ağaları; gönüllü ağası; Tuna kaptanı ağası; topçu ağası; cebeciler ağası; haraç emini; baç ağası... Bunlar, İç Kale'de paşa sarayı ve dizdar sarayı etrafında otururlardı, kaleden bir yere ayrılamazlardı. İç Kale'de yalnız yeniçeriler otururdu, işleri gece ve gündüz gülbank çeküp burçlarda gözcülük etmekti; İç Kale'den varoşlara gitmek için dahi paşanın yahut ağalarının izni lazımdı.

Estergon'un serdengeçti şehbaz akıncı yiğitlerinin zabiti, "Tuna kaptanı" unvanını taşıyan ağaydı. Cümlesi gayet güzide ve bahadır askerdi. Havasının ve suyunun letafetinden ve nimetlerinin bolluğundan bu tarafların delikanlıları tüvana ve dilber olurlardı. Akınlara üçer dörder yedek atla giderlerdi. Her birinin elinde, belinde ve atlarının eyer kayışlarında ve terkilerinde beşer altışar çarkla karabina tüfekleri vardı. Bu akıncı yiğitlerin bir kısmı da, Anadolu'nun Aydın, Manisa, Bolu ve Kastamonu gibi vilayetlerinden kopup gelmiş, ana baba küskünü, çift çubuk kaçkını bir alay ele avuca sığmaz delikanlılardı. Vücut yapısı düzgün, boyu bosu yerinde, pazulu ve pençeli, yüzünde güzellik ülkeri olmayanlar aralarına giremezdi. Aralarına düşen nevcivan yiğitler cellat hapsinden kaçmış dahi olsa, vermezler, soyup kendi kıyafetlerine sokarlar, boynuna şehitlik muskasını takarak "mücahid-i fisebilillah" yaparlardı. Serhat gazilerinin can yoldaşları, atları ile birer sevgili at oğlanlarıydı; atları o tımar eder, ağasının bütün hizmetlerini o görürdü. Bu at oğlanlarının asıl isimleri kullanılmaz, unutulurdu. Bir Deli Balaban'ın at oğlanına Balabancık, bir Gazi Ahmed'in at oğlanına Ahmedcik denirdi. Serhat gazileri, sağ kalırlarsa yerlerini tutacak olan bu çocukları da kendileri gibi süslerlerdi; başlarına altın suyuna batırılmış turna telleri takarlar, ayaklarına ceylan derisi çizme, güderi diz çağşırı, sırtlarına ipekli mintanlar, kaplan postu kürkler giydirirlerdi. Rumeli şairleri, serhatlerdeki akıncıların güneşe "ya doğ ya doğayım" diyen güzelliklerini ve pitoresk tuvaletlerini gazeller, destanlarla överlerdi:

Abe bu Rumelleridir bunda sühandanlar olur
Bu irem gülşenidir mürg-i hoşelhanlar olur

Altın üsküflü, yalın yüzlü güzel sakiler
Sohbeti ruşen ider şem-i şebistanlar olur

Bir iki cür'a ile aklın alırlar kişinin
Can ü dil garet ider afet-i devranlar olur.

Estergon gazileri başlarına samur, tilki ve kaplan postlarından kalpaklar giyerlerdi, üstüne yeşil dalınbaz, oyalı yeşil grepler sararlardı, bu greplerin iki yanına altın yaldızlı turna telleri iliştirirlerdi; kalpaklarını az arkaya atarlar, alınlarına kâküllerini dökerlerdi. Sırtlarına, güderinin, çuhanın, bürümcüğün en âlâsından çağşır ve cepken ve mintan giyerlerdi; urubalarını Estergon'un ve Budin'in en usta terzileri dikerdi. Güderi diz çağşırlarının en güzellerini de Macar terziler dikerdi. Mintan üstüne de kaptan postu kaplı camadan giyilirdi. Kışın omuzlarına bir kurt veya ayı postu atarlardı. Koltuklarının altından da birer çift karakuş kanadı bağlarlardı, karanfil bıyıklarını burup tüvana vücutlarıyla salına salına yürürlerken, arkalarında açılıp kapanan bu karakuş kanatları, tığ gibi boylarını bir kat daha alımlı, heybetli gösterirdi. Kamçı yerine de kaplan kuyruğu kullanırlardı, kaplan kuyruklarını kalın altın zincirlerle, bükülmez bileklerine asarlardı. Diz çağşını kullandıklarından baldır ve bacakları çıplak olurdu, seferlerde çizme giyerler, diğer zamanlar bacaklarına güderi veya çuha tozluk geçirip ayaklarına gayet hafif yemeni giyerlerdi. Kışın, İstanbul kibarlarının bellerine sardığı en kıymetli şalları ayaklarına ve bacaklarına dolayarak en usta tabakların elinden çıkmış çarık giyerlerdi. Seferde çizmelerine bir karış boyunda altın mahmuz takarlardı. Serhat gazileri içinde saz ve söz bilmeyeni yoktu; atlarına, kan kardeşi cenk yoldaşı at oğlanlarına, silah arkadaşlarına methiyeler, gazeller, mersiyeler yazarlardı:

Ha durmaz ider gönlüm evin göz göre yağma
Her çağ işi kavga
Canı ile sevübdür seni, sen sevgülü canı
Bu Nazmi, bil anı

A sevdiğim, a sevdiceğim, a güzelim a
A gözleri ala.

Dört atlı

1636 baharında, Estergon gazilerinin büyük bir akına hazırlandıkları sırada, mayısın ilk haftasına rastlayan bir cuma günü, dört şehbaz yiğit, at oğlanları ve birer yedek atlarıyla Estergon'un Budin kapısından çıkıyorlardı. Estergon ovasını kaplayan ve gözün alabildiği kadar uzanan buğday tarlalarının üstüne yeni doğan güneşin gül pembe ışığı püskürmüştü. Yol, Tuna'nın sağ yalısından gidiyordu.

Atlılar, bazen Tuna kenarındaki kayalar arasından hafif meyilli bir yokuş tırmanarak uçurumlu bir dirseğin üstünden geçiyorlar, bazen ırmak seviyesine kadar inen yoldan ayrılarak hayvanlarına su içiriyorlardı. Bazen yol, tekrar kavuşmak üzere Tuna'dan ayrılıyor, ya yemyeşil buğday sapları arasına dalıyor yahut civar köylerin kış kesimliği olan büyüklü küçüklü koruların içinde kayboluyordu.

Dört atlı yan yana atbaşı bir gidiyorlardı. Arkalarında dört at oğlanı, biri altlarında, biri yedeklerinde sekiz atla onları takip ediyordu.

Sağ baştaki yiğidin adı Sarı Balaban'dı, at oğlanının adı da Balabancık'tı. Sarı Balaban'ın alnında, başındaki samur kalpaktan kolay kolay fark edilemeyen altın kâkülleri vardı. Bıyıkları yeni terlemiş, yaşı ancak on dokuz sularında olan bu delikanlı, sarıların en güzellerindendi, aslı Aydın köylerinden bir köy ağası oğluydu. Boynunda gümüş mahfazalı bir şehitlik muskası vardı, bunu, Estergon'a gelip kapısına at oğlanı olarak yerleştiği rahmetli ağası şehit Deli Balaban kendi eliyle takmış, "Oğulluğumsun, nice gazalara girip çıkıp âhar birinde cam-ı şahadet nasip olsun" demişti. Beç kapılarına kadar yapılan bir akında Deli Balaban'ın başı uçmuş, silah arkadaşları bu turna telli güzel başı, bozulmasın diye bir bal tulumunun içine atarak yetim atı Estergon'a getirmişlerdi, bu şehidin yerini yadigârı olan "Deli Balabancık", Sarı Balaban adıyla doldurmuştu.

Sarı Balaban'ın yanındaki gazinin adı Gül Mehmed'di, yaşı yirmi beşi aşkın olan bu genç İştipli'ydi, İştip'ten Estergon'a bir gönül rüzgârıyla atılmıştı. İştip'in avcı çakıları meşhurdu; Gül Mehmed, Küçük Emir Sultan Köprüsü altından akan Pergaliçe Nehri'nin ke-

narındaki çarşıda çakıcı esnafından birinin oğluydu, babası parmakla gösterilen sanatkârlardan biriydi. Bir gün hiç şüphesiz ki avcı çakılarının kenarında "Amel-i Gül Mehmed" yazısı büyük bir kıymet ifade edecek olan bu genç çakıcının gönlü yuvasından uçmuş gidip İştip âyanından Emir Efendi'nin biricik kızının perçemlerine konmuştu. İştip'in yirmi dört mahallesinden birinin adı Emir Mahallesi'ydi. Yirmi dört cami ve mescidinden Fethiye Camii'ni Emir Efendi'nin ceddi kiliseden camiye tahvil ettirmişti; on bir sıbyan mektebinden en büyüğü Emirefendi Mektebi, yedi tekkesinden en büyüğü Emirefendi Sultan Tekkesi'ydi. İştip'in, altı kâgir, üstü ahşap, yüz odalı, deve, at ve katırlar için üç ahırlı biricik kervansarayı Emir Efendi'nindi. Kızını çakıcının oğluna vermedi; Gül Mehmed de "Ver elini serhat kaleleri" diyerek Estergon'a geldi.

Sol baştaki atlıya gelince, adı Karagöz Bey'di; en yaşlılarıydı. Sağ yanağındaki derin bir kılıç yarası yüz güzelliğini bozmamış, bilakis ona haşin bir azamet vermişti. İri, kara gözleri vardı. Estergon'a geldiği zaman yirmi yaşlarında, dal vücutlu, kurt yürüyüşlü bir delikanlıydı; kimin nesi olduğunu, hangi topraktan koptuğunu kimseye söylememişti; evvela kula atıyla bir hana inmiş, haftasında akına çıkan yüz elli kişilik bir kafileye katılmıştı; bu gazadan yüz aklıklarıyla dönmüş, iri, kara gözlerinden ötürü Gazi Karagöz Bey diye şöhret bulmuştu. Pek az konuşurdu, fakat konuşunca da hikmet söylerdi, Arapça ve Farsça bilirdi, Ömer Hayyam'ın rubailerini kendine mahsus garip bir ağızla tercüme etmişti:

Bre şu gülün yüzüne nevruz rüzgârı yaraşır
Bre şu çimenlere bir selvi boylu civanın yumru topuklu ak ayakları yaraşır

Bre gel, beri gel güzel, gül renkli şarabı koklayarak içelim
Şarap şişesini kırayım, gül renkli şarabı senin dudaklarından içeyim, gecelere, sabahlara kadar...

Dördüncü atlı, otuz yaşlarında kadardı, koyu kumral bir gençti. İstanbullu'ydu, İstanbul'un da baldırı çıplak, pırpırı kopuklarındandı. Cellat kılıcı altında iken affedilerek Estergon'a sürülmüştü, adı Yandım Ali'ydi.

Estergon'a elleri, ayakları zincirle bağlı olarak getirilmiş, Tuna kaptanının hapsine teslim edilmişti. İçka zindanında üç aya yakın yatmıştı. Yandım Ali'yi Estergon'a getiren muhafızları bu güzel, yakışıklı gencin bir zamanlar koca İstanbul'u dehşet içinde bırakmış Binbirdirek batakhanesinin en azılı şerirlerinden olduğunu söylemişlerdi. Ama işin aslını kimse aydın olarak bilmiyordu. Gazi Sultan Murad bu batakhaneyi bizzat bastığı zaman yakaladıklarının hepsini cellada verirken Yandım Ali'yi niçin affetmiş ve bir serhat kalesine sürmüştü? Yandım Ali maceralarını evvela zindan arkadaşlarına anlatmıştı, bunlar inanılmayacak şeylerdi. Doğruluğunun tek şahidi, üzerinde Sultan Murad'ın tuğrası bulunan parmağındaki gül yüzüktü. Daha Estergon'a geldiğinin haftasında, meyhanelerde, kahvehanelerde, hanlarda ve hamamlarda tek meraklı mevzu Yandım Ali'nin hayatı olmuştu. Estergon'da, onun için tamamen hayal mahsulü öyle şeyler söylenmişti ki, zindandan çıktığında Yandım Ali'nin de pek hoşuna gitmiş, bu hal tercümesini olduğu gibi benimsemişti:

Gürcistan padişahının şehzadesiymiş... Esirciler tarafından kaçırılmış, esir pazarından, Binbirdirek batakhanesi sahibi Hançerli Esma Hanım Sultan satın almış... Ve bu çok çirkin ve yaşlı kadın, "bir içim su" bu güzel delikanlıya gönül vermiş... Uğursuz ve nursuz ayaktaşlar arasında başından kötü şeyler geçmiş, elinden kötü işler çıkmış... Bir gece Sultan Murad tek başına tebdil geziyormuş... Yenibahçe'de bir bostanda, beş on delikanlının, şiddetli yasağına rağmen içki içip çengi oynattıklarını görmüş... Gazaba gelip üzerlerine varırken berikiler de hançerlere el atmışlar... Meğer Yandım Ali de o gece oralarda bir av peşindeymiş... "Bre bir yiğide beş bıçak çekmek mertlik değildir" diye ortaya atılmış... Hançer ve bıçak oyunlarında üstüne adam olmadığı için hepsini çil yavrusu gibi dağıtarak Sultan Murad'ı kurtarmış... Padişah da parmağındaki tuğralı gül yüzüğünü delikanlıya nişan vermiş. "Bunu al sakla... Bir gün ben de sana lazım olurum" demiş... Yandım neden sonra kurtardığı adamın padişah olduğunu anlamış... Aradan çok geçmemiş. Binbirdirek batakhanesi basılıp da Hançerli Esma Hanım Sultan kulları cellatlara verildikte, Yandım Ali'nin kuşça canını bu yüzük kurtarmış... Sultan Murad, delikanlının ellerine ve ayakları-

na zincirli bukağılar vurdurarak: "Estergon'a götürün... Serhat gazileri karındaşlığa ve yoldaşlığa kabul ederlerse tövbekâr olup fisebilillah gazalar etsin" demiş.

Karagöz Bey'in Tata cengi

Bir mayıs sabahı, güneşin gül pembesi ışığı altında Estergon'un Budin kapısından çıkan dört atlı, yarenlik ederek ilerliyorlardı. Arkalarından at oğlanları ve birer yedek atları geliyordu.

Estergon ile Kızılhisar palangası arasında, yarı yolda iki bayır üstüne yayılmış bir meşe ormanı ve bu ormanın içinde bütün o civar halkınca Şeytan Pınarı adıyla meşhur bir pınar vardı. Geceleyin o pınardan su alanın, yılına sağ çıkmayacağı söylenirdi. Estergon'da, Kızılhisar'da, Budin'de, Peşte'de Şeytan Pınarı üzerine ayrı ayrı vakalar anlatılırdı. Bunları sadece bir masal gibi dinleyenler bir gün muhakkak ki, geceleyin Şeytan Pınarı'ndan su alarak, ölüm bekleyen bizleri bir yıl üzerlerinde gezdirmek istemezlerdi. Gündüz, bu pınar ile içinde bulunduğu meşe ormanı, yolcular için şöyle bir dinlenilecek, berrak bir su başında azık torbalarını yiyecek bir konak yeriydi; bir kafile burada durduğu zaman, birçok dudak, hatırlayabildiği kaza, bela ve şeytan dualarını fısıldardı.

Dört atlı, öğle yemeklerini Şeytan Pınarı'nda yediler. At oğlanları, ağalarına pınar başında güzel bir sofra donattılar. Heybelerde yalnız kuru yolluklar değil, böyle pınar başlarında ateş yakıp pişirmek için kesilip parçalanmış koyun butları ve destilerinde âlâ Erdel şarabı vardı.

Budin'de acele işleri yoktu. Şöyle bir gidip bu güzel şehri ve sokaklarını süsleyen Budin güzellerini bir kere daha görelim demişlerdi. Atlar meşelere bağlanmış, kebaplar ve şaraplar yenilip içilmiş, sonra ağızlar çalkalanıp aptes tazelendikten sonra çubuklar ateşlenmişti.

Karagöz Bey birkaç gün evvel döndükleri bir akını, kendisine mahsus kısa, fakat canlı cümlelerle bu akına iştirak etmemiş üç arkadaşına anlatmaya başlamıştı:

"Üç yüz atlı dörder yedek cirit atlarımızla gideriz. Benim şu canım Karagözcüğüm ider: 'Bre benim ağacığım, bu yol çasarın Tata Kalesi yoludur. Tata kaptanı bir iş eri kâfirdir... Ve hem bin yaya, beş

yüz atlı askeri var.' Ben, 'Tata Kalesi varoşun talan ederiz... Ve hem fırsat elverir de o kaptanı dahi zincire vururuz. Sen yüreğini serin tut oğlancık' derim."

Sarı Balaban atıldı.

"Vallah bu Tata cengi yaman yüz aklığıdır..." dedi.

"Elhamdülillah ki kılıcımız içindedir... Gece üç saatte Tata'ya havale tepeye ulaştık... Meclis oldu... Gaziler iderler: 'Varoş fethi zor, ordu-yı hümayun işidir. Çevresindeki köy ve kasabacıkları talan idelim.' Ben, 'Varoşu alırız' dedim. 'Çare söyle beyim' dediler. 'Bre bir alay serdengeçti Estergon gazileriyiz' dedim. 'Tiz beyim yolun göster' dediler. Bazısı zehir ile güler, 'Beyim laf ile varoş alınmaz... Tata Kalesi Ömer Hayyam rubaisi değildir' der. Şu benim canım Karagözcüğüm ider, 'Ağa söyletme şu gidiyi' der. Ben oğlancığı zor tutarım bileğinden: 'Bre oğlan sus... Sen ne yongasın ki söz yapısına sokulursun...'"

Yandım Ali,

"Vallah benim Karagöz Beyim. Sizinle bile olan Gazi İslam Ağa tedbirin anlattı, Tiryaki Paşa ruhuna fatiha okudun vesselam..." dedi.

"Bre gaziler, derim, Tata Kalesi altına yolun şaşırmış gibi yaparız. Güya İslam kalesin sanıp azık isteriz... Tata kaptanı bunu gördükte fırsattır deyüp kale kapısın açtırır, bizi içeri alır... Gelin gaziler sizi evlerimize konduralım deyu bizi perişan etmek ister... Bre gaziler gafil olman... Yüz yiğit kapı başın tutsa iki yüz atlımız da dalkılıç varoşa giriştikte varoş bizimdir."

"Vallah bu Tata cengini tevarihler tafsil ile yazsa gerek..."

"Aman beyim... Ağzın öpeyim. Tata Kalesi bu yoldan vallah fetholur..."

"Gaziler 'Ne gam... Şehitlik ararız...' dediler. Tata gazasına elfatiha dedik, dualar ettik. İki saatte kale dibine vardık. 'Sabah ola hayrola' diye gaziler kimi yatar, kimi durur, kimi oturur. Sabah oldukta kâfir mazgal deliklerinden görür ki kale dibinde Türk vardır. İsrafil surların öttürürler. Ben atlanıp hemen kaleye seslenirim: 'Bre ümmet-i Müslüman, korkmayın... Bizler bir avuç zebun serdengeçti yiğitleriz... Bre dizdar ağa, aç kapıları...' Gaziler de hendek başına varup çakal gibi çağrışırlar: 'Bre medet, kale erleri... Bre kaçın... Bre bize yoğurt, bize ayran aşı, bize ekmek, atlarımıza arpa ve nal! Çasar köylerin talandan geliriz... Sizi sarı çasar altınlarına ortak ederiz...'

Hemen müşavere ederler: 'Bu akılsız Türkleri kale içine alalım, ellerin ve ayakların bağlayıp kimin burun ve kulakların kesüp ve gözlerin oyup ve hadım idüp ibret için salalım, bir kaçın da bağlayıp çasarımıza hediye edelim' derler. Birkaç Türkçe bilenleri kale bedenine gelüp seslenir: 'Bre gaziler, hoş geldiniz. Biz dahi serhat eriyiz... Dindaşlarımıza, yoldaşlarımıza yoğurt ve ayran ve ekmek ve atlarınıza arpa, nal verelim... Amma sizler dahi akçesinde cefa etmeyin... Çasar altıncıklarına yüz göz sürelim.' Gazilerimiz bellerindeki kemerleri ve keselerindeki altın ve kuruşları gösterir, 'Vallah sarıca sarıca altındır' derler. Bizden iki yüz miktarı serdengeçti şehbaz tüvana yiğitler kaleye girer, yüzümüz kapıyı tutarız... Kale içre girenler, 'Bre urun gaziler... Kâfir damına düştük...' deyu naraların eflake vururlar... Kıra kıra İç Kale'ye tıkarlar... Tata'nın varoşun talan ederiz... Yüz elli cenk eri kâfiri zincire vururuz... Ben dahi bir adet güzide Nemçe oğlanı esir aldım, Estergon paşasına yüz seksen kuruşa mezat ile verdim; yirmiyi aşkın fakir gazi donandı..."

"Bre Gazi Karagöz Bey... Senin Tata cengin mübarek olsun..."

"Tata varoşu cengi gaza-yı ekberdir..."

"Vallah yiğitler böyledir... Benim canım Karagözcüğüm bir kılıç oynatır idi ki tuz ve ekmeğin helal olsun..."

Yeşildirekli Ilıca

Yandım Ali, Karagöz Bey, Sarı Balaban ve Gül Mehmed, ılıcalarıyla meşhur Budin'de, Tabakhane varoşu içinde, Tuna kenarındaki "Yeşildirekli Ilıca"ya inmişlerdi. Atlarını ve yedeklerini ılıcanın ahırına çeken dört akıncı, dört oda tutmuşlardı.

Yeşildirekli Ilıca'ya "Gaziler Ilıcası" da denilirdi. Budin'in hemen en büyük ılıcası olan bu kâgir yapı iki kısımdan mürekkepti. Birinci kısım bir han minyatürüydü. Ortasında, fıskıyeli havuzu ile bir taş avlu vardı. Etrafı, iki basamak halinde ve ikişer metre genişliğinde mermer setle çevrilmişti. Birinci setin üzeri, hasır ve kilimlerle döşenmişti, ılıcaya yıkanmaya gelen Budinliler burada soyunurlardı. İkinci setin üzerine ise, camekânlı odacıklar kurulmuştu, uzaklardan gelen bekâr ve garipler buraya konarlardı, han odası gibi... Yatağı olmayana ücreti karşılığı yatak da serilirdi, camekân odalar,

müşterinin içtimaî mevkiine uygun olarak döşenirdi. Konuklar, bu ılıca odalarında birkaç hafta, hatta aylarca kalırlardı, yıkanmak için ayrıca para vermezler, gece veya gündüz, istedikleri zaman içeri girip yıkanırlardı. Budin'e gelen bekâr yolcular, ulaklar, tatarlar, seyyahlar hanlarda değil, ılıcalarda kalırlardı. Bu birinci kısımdan asıl ılıcayı teşkil eden ikinci kısma küçük bir soğukluktan geçilirdi. O da, dört köşe büyük bir taş yapıydı. Ortasında, çevresi altı yüz ayak büyük bir havuz vardı. Bu havuzun etrafında, bir tanesi yeşil porfirden, diğerleri mermer sekiz sütun vardı, bunların arasına atılmış sekiz kemerin üzerine de büyük bir kubbe oturtulmuştu. Havuza çepeçevre beş ayak basamakla inilirdi; havuz ile ılıca duvarının arası beş adım kadar genişti; fırdolayı duvarlarda da çifter kurnalı sekiz sofa vardı, ılıcaya gelenler, evvela bu kurnalarda iyice yıkanırlar, sonra havuza girip yüzerler, safalanırlardı. Ilıcacılar, giyim ve kuşamlarına fevkalade itina eden ve elleri çok açık olan akıncıları herkesten fazla sayarlardı. Yeşildirekli Ilıca'da, dört akıncıya ve ağaları kadar temiz giyinmiş olan at oğlanlarına sırmalı ibrişim futalar, atlas bohçalar, sedef kakmalı abanoz nalınlar, altın tıraş leğenleri, sırmalı ve ipekli havlu takımları çıkarılmıştı ve odaları da şanlarına layık surette döşenmişti. Yeşildirekli Ilıca'da yıkanıp yolun tozunu toprağını attıktan sonra, dört Estergonlu, Budin sokaklarında seyrana çıkmışlardı. Bütün serhatlı gazilerin âdetiydi, evvela gidip Gülbaba'yı ziyaret ettiler.

Gülbaba Türbesi

Gülbaba, bir Bektaşi babasıydı. Kendi adına nispetle anılan tekkenin yanında medfundu. Gülbaba Tekkesi, Budin'in Horozkapısı dışında, Velibey Ilıcası yanında, bağlı bahçeli bir bayır üzerindeydi. Mamur bir tekkeydi. İçindekilerin hepsi bekâr Bektaşi fukarasıydı ve ordu-yı hümayunla sefere giderlerdi. Kış ve yaz, meydanlarında şamdanlar, çırağlar, kandiller, buhurdanlar bulunurdu; mutfağında çorbası, pilavı ganiydi. Türbe, tekkenin bahçesinde bir çiçekli sofaydı. Üstüne kiremitli bir çatı çekilmişti. Sandukası yeşil çuha örtülü, başında bir Bektaşi tacı vardı, duvarları, ziyaretçilerin elinden çıkmış yazılarla kaplıydı, bunların arasında beyitler, kıtalar, masumane dilekler vardı:

• Âşık-ı sadıkınım ittim ziyaret Gülbaba,
Bülbül-i gûya gibi efgan idem ey Gülbaba.
• Gülbabacığım bana tosun gibi erkek evlat ihsan eyle.
• Gülbabacığım bana alnı akıtmalı bir at al.
• Gülbabacığım Grijgal'a giderim, beni kazadan, beladan, düşman mekrinden koru.
• Kızıma koç başlı, şahin bakışlı, hayırlı kısmet ey kân-ı kerem sultanı.

Gülbaba, Merzifon kasabasından gelip burada yerleşmişti:

Merzifon'dan gelerek tuttu vatan,
Şah Süleyman zamanı Gülbaba.

Türbe ziyaretinden sonra Budin'in çarşı ve pazarlarını gezip dolaşmaya başladılar. Meşhur Bıçakçılar çarşısına uğrayarak kendilerine ve at oğlanlarına birer Budin bıçağı aldılar; çarşı içindeki Ortacami'de cemaatle namaz kıldılar. Namazdan sonra Muslu Beşe'nin meşhur Âyan Kahvehanesi'ne indiler.

Samur kalpaklar, oyalı grepler ve turna telleriyle süslenmiş yanık derili güzel yüzleri, boyunlarında gümüş mahfazalı şehitlik muskaları, kollar sıvalı, kaplan derisinden camedanlarındaki altın ve gümüş tellerle işlenmiş nakışları, şal kuşaklarında akikli, zümrütlü, mercanlı hançerleri, savatlı karabina tabancaları, sırmalı kav ve para keselerinin kuşaktan sarkmış inci püsküllü gaytanları, kısa ve işlemeli güderi Macar diz çağşırları, baldırlarında işlemeli tozluklar, ayaklarında ceylan derisi serhatli yemenisi –burnu o kadar kısa ki ayak parmaklarının üst aralıkları görünür–, ellerinde kaplan kuyruğu kamçılar, arkalarında karabaş oğlaklar gibi aynalı ve çevik, tavus kuyruğu kadar süslü ve nakışlı at oğlanlarıyla Budin sokaklarından güzellik, kuvvet, hareket, renk ve servet ışığı halinde akıyorlardı. Bu manzara Budinlilerin yabancısı değildi, fakat bu pitoresk tuvaletlere ve bu güzel yüzlere her zaman ve her yerde doyum olmazdı.

Budin paşasının sarayı önünden geçerlerken, kafeslerin arkasında kadın yüzleri toplanmış mıydı? Evet! Acaba bir genç kız kalbi de şöyle bir oynamış mıydı? Belki...

Budin'in Âyan Kahvehanesi

Budin'de çarşı içinde Muslu Beşe'nin Âyan Kahvehanesi, yalnız Budin'in değil, belki bütün Rumellerinin en mükellef kahvehanesiydi.

Eşi belki İstanbul'da Tophane kahvehaneleri arasında yahut Bursa Ulucami Kahvesi yahut Ayamavra'daki korsan kahvehaneleri olabilirdi. Pür silah asker taifesi olup içlerinde tüccar ve sanat ehli az olan Budin Müslümanları kahvehane ve meyhane adamlarıydı. Hatta öyle ki çeng ü çeğâne ve saz ve söz, hayahuy sabahlara kadar devam ederdi; birçok kahvehane misafirleri menzillerine gitmeyip peykeler üstünde yâranıyla can sohbetleri edip yatarlardı. Bu mertebe kahvehaneye düşkün âşıkan-ı sadıkan kimselerdi. "Kahvehane ve ılıca dünyada iki cennettir, âdemin canına canlar katar" derlerdi. Budin âyanının çıktıkları da Muslu Beşe'nin kahvehanesiydi.

Muslu Beşe'nin kendisi de âyandandı. Baba malından iki çiftlik satıp bu kahvehaneyi kurmuştu. Altı mahzen olup, kırk ayak taş merdivenle çıkılırdı, bir fevkani kahvehaneydi. Merdiven başında bir âbıhayat çeşmesi vardı ki, devletlu hünkâr dahi gelse, iki tüvana Macar kölesi ayağından pabucunu, kundurasını, çizmesini, yemenisini, çarığını çıkarıp, ayaklarını miskli sabunlarla yıkayıp, önüne sırmalı terlikler çevirip yukarıya ancak alırlardı. Alan gibi kahvehaneydi, etrafı fırdolayı mermer set, zemini de mermer döşeliydi, temizlikte bal dökülse yalanırdı. Ortasında mermer havuz, havuzun içinde Balaton Gölü'nden getirilmiş mavi renkli gelin balıklar vardı. Mermer sedir peykelere evvela bir kat hasır, üstüne ipek seccadeler, onun üstüne de işlemeli atlas ve kadife şilteler döşenmişti.

Kahvehanenin beş altı tane, elleri ve ayakları kınalı, al bürümcük donlu, kâküllü perçemli, kırmızı külahlı ve inci püsküllü Macar oğlancıkları hizmetkârları vardı, bütün Budin âyanını tanırlar, gelenleri,

"Buyurun Solkolağası Ömer Ağacığım..."

"Benim Dizdar Ağacığım, sefalar getirdin menzilimize..."

"Bre benim Şazeli Çelebi Efendim buyur, vallah sen efendimi gözlerdim..."

"Benim canım Gazi Çelebi Ağacığım, sen sultanımı vallah özledik..." diye ve daha türlü diller dökerek karşılarlardı. Muslu Be-

şe, kahvehanesine, İstanbul'dan hünkâr huzuruna çıkmış güzide köçekler ve üstat hanende ve sazendeler getirtmişti. Budin'in Âyan Kahvehanesi'nde Rumellerinin Hüseyin Baykara meclisleri olurdu. Meddahları, kıssacıları, gazel okuyucuları vardı. Çember, ateş, şişe ve bıçak oyunları yapar, cambazlar, hünerbazlar, perendebazlar Budin'e geldikte evvela bu Âyan Kahvehanesi'nde meydan-ı muhabbete çıkarlardı. Elleri ve ayakları kınalı Macar oğlancıkları dört akıncıyı da merdiven başında karşılamışlardı:

"Buyurun Estergon gazileri ağalarımız..."

"Benim şehbaz turna telli ağacığım, sefalar getirdin menzilimize..."

"Bre benim karakuş kanatlı yiğit ağam, vallah seni gözler idim..."

"Benim canım mor camadanlı gazi ağam, buyur kadifeli sofaya, Gazi Süleyman Han Budin'e geldikte vallah ande oturup sefa kesbeder imiş..."

Akıncılar kadifeli sofaya geçip oturmadan, en önde yürüyen Karagöz Bey etrafına şöyle bir bakındı ve kahvehanenin ihtiyar sofasına doğru ilerleyerek,

"Esselamüaleyküm Budin âyanı ağalar... Estergonlu serhat erleriyiz... Diyar garibiyiz... Bu kahvehanenize gaziler ayağı uğuruyla geldik..." dedi, ihtiyarların ellerini öptü, arkadaşları ve arkalarındaki at oğlanları Karagöz Bey'i taklit ettiler. Her elini uzatan ihtiyar,

"Ve aleykümüsselam benim şehbazlarım, aslanlarım, kaplanlarım, kurtlarım, telli pullu evlatlarım... Bizim yüzümüz akısınız. Bre gaziler, siz serhatte can pazarı eder, biz burada süğlün köçek sefası süreriz, sine ve topuk seyrederiz... Bre ayağı uğurlu, yüzü nurlu gaziler hoş geldiniz..." yollu bir şey söyledi.

Karagöz Bey, kahvehanede bulunan ağazade, beyzade, paşazade gençlere de uzaktan bir selam verdi:

"Esselamüaleyküm bu Budin beldesinin gözbebekleri dilaver karındaşlarım."

Gençler hep birden ayağa kalkmış, akıncıların babalarına, dedelerine gösterdikleri nezakete karşılık onlarla kucaklaşıp öpüşmüşlerdi:

"Dünya ve ahiret karındaşımızsınız, lütuf ve kerem idüp meclisimize tenezzül edin, konuşup sevişelim, Estergon haberleri dinleyüp Budin havadisleri verelim, bre canım şehbazlar buyurun..."

Akıncılar gençler sofasına çıkıp oturdular, dört at oğlanı da ağa-

larının dizleri dibine oturdu. Merhabaları kahve, şerbet, meyve ve baklava ikramları takip etti.

Kızılelma Sarayı

Serhat, kale, palanga, cenk, akın, mertlik, şehbazlık, gazilik, şehitlik derken, delikanlılar sözü, evirip çevirip çengi ve köçeğe, saz ile iyş ü nuşa getirmişlerdi.

Samiiçelebioğlu Narin Ahmed, Budin'in sayılı hovarda ve zenginlerindendi. Altınlarını kürekle aktarıp terazide çeken bir babanın biricik oğluydu.

"Bre benim Estergonlu karındaşlarım, bugün ve bu gece misafirimsiniz, bu gece ılıcada çengi ve köçek meclisi kurmak gerektir..." dedi.

Estergonlular bu gibi meclislerin aşinasıydı; pala ve kılıç sallamasını bildikleri kadar çengilerin alnına ve köçeklerin göbeğine sarı sarı altınlar yapıştırmasını da bilirlerdi.

Memizaimoğlu Ali Zaim adındaki âyan oğlu da,

"Gaziler, biz sizden aşırı hazzettik, yarınki gün ve gece bu fakirin konuğusunuz, Kralbağı korusundaki açık ılıcada su cambazları seyretsek gerektir" dedi.

Bu ikinci daveti öbürleri takip etti; Budin'in Karun malına sahip hanedanlarından Sipahi Macaroğlu'nun, Yuvanoğlu'nun, Ebrubeyoğlu'nun, Gazi Zaimoğlu'nun, Miho Sipahioğlu'nun dört diyar garibini ağırlamak için yekdiğeriyle yarış edecekleri muhakkaktı.

Narin Ahmed Bey, Muslu Beşe'nin kınalı oğlancıklarından birine:

"Bre Hopratoğlancık... Tiz konağa uç... Kâhyaya söyle, bu akşam serhatli gaziler misafirim vardır... Yeşildirekli'de çengi ve köçek esbabın görsün... Söyle o kâhyaya meclisimizde kuşsütü ve bülbül dili eksik olmasın... Göreyim seni Hopratoğlancık..."

Çocuk, beyin ayağını öperek,

"Vallah uçarım" dedi ve ayağına yemenisini bile giymeden fırladı.

Bu sırada Mihooğlu ayağa kalkarak,

"Bu kahvehanede oturduk kaldık. Serhatli karındaşlarımızı Kızılelma Sarayı'na götürüp gezdirelim... Andan Narin'in meclisine varırız" dedi.

Öbür delikanlılar,

"Doğru söyler..." dediler, "kalkalım, Kızılelma Sarayı'na gidelim..."

"Gazilere Sultan Süleyman'ın mübarek hatt-ı destiyle olan yazıyı gösterelim."

"Tüfek ve ok ve kılıç ve yay hazinelerimizi gösterelim..."

Kahvehaneden aynı merasimle kalktılar.

Karakuş kanatlı gaziler ile samur kalpaklar, kopçalı çağşırlar, güderi Macar çağşırları, atlas bağır yelekleri, sırmalı filarlar giymiş olan Budin'in âyan oğulları, salına salına yüksek sesle konuşa şakalaşa yürürlerken, iki sıralı dükkânlar halkı, ustalarıyla, çıraklarıyla, müşterileriyle sokağa dökülüyordu.

"Allah nazardan saklasın yüzümüzün akı dilaverler..." diye.

Esnaf yiğitleri bu kıyafetleri, bu yaşayışı biraz kıskanarak seyrediyorlar, içlerini çekiyorlardı. Kim bilir bunlardan kaç tanesi, bir hafta, beş hafta, birkaç ay sonra, serhate bu yoldan gidilir diye ana baba ocağını bırakıp Budin'den kaçak olacaktı.

Budin'in baklavası meşhurdu, en namlı baklavacısı da Behlul Usta'ydı; uğradılar, Behlul'ün baklavası, ağızda ballı ve misk kokulu bir rüzgâr gibi dağılırdı. Bilhassa kavunlu, kayısılı, meyveli baklavalar bir nefiseydi. Ortaya konan kocaman gümüş siniye ilk eline uzatan Karagöz Bey,

"Kıyıdan kıyıdan siper çevirip göbek kalesin biiznillah fethederiz..." dedi.

Yandım Ali de,

"Fethi ezanını hisarbuselikten ben okurum..." diye ilave etti.

Kızılelma Sarayı, Budin'in İç Kalesi'nde eski Macar krallarının sarayıydı. Budin muhasaralarında yer yer yıkılmış, tamir görmüştü. Eski güzelliğinden ve azametinden çok şey kaybetmemişti. İçlerinde istihfafla dudak bükebilecek, yalnız, İstanbul saraylarını görmüş olan Yandım Ali vardı. Kızılelma Sarayı'nda İç Kale dizdarı ile maiyetindeki neferler oturmaktaydı. Sarayın alt katı tüfek, ok, yay, kılıç, kalkan, harbi, şiş, mızrak, gürz, zemberek, barut, katran ve sair silah ve cephaneyle dolu on sekiz mahzendi. Anahtarları İç Kale dizdarının belindeydi. İç Kale'nin 2.000 nefer askeri vardı, geceleri, "Bu, Devlet-i Âl-i Osman'ın, Sultan Murad Han'ındır" diye bağrışarak nöbet beklerlerdi. Her saat yirmi kale ağası falaka ve değ-

neklerle dolaşırlardı, uyuyan nöbetçi görürler ise hemen yıkıp ayak tabanına seksen yedi değnek vurup ayaklarını tulum gibi şişirirlerdi; seksen değnek, kanundu; yedi değneğe gelince, Nemçe çasarının haraç verir yedi kralı varmış, her zaman: Budin'i Türk'e komayalım, alalım, diye çasarı zorlarlarmış, bunu hatırlatmak için Budin paşaları tarafından ilave edilmiş. İç Kale neferleri arasında "Tabanına yedi kral değneği yemiş nöbetçi" olmak ağır lekeymiş.

Kızılelma Sarayı, taş döşenmiş büyük bir meydana karşı mermer bir saraydı. Cephesi yüzlerce somaki sütun ve bu sütunlar arasında mermer heykellerle müzeyyendi. İçi ise kuyumcu elinden çıkmış gibiydi. Büyük merasim merdiveninden çıkarken, altın yaldızlı bir çerçeve içinde büyük bir levhayla karşılaştılar, talik hatla deri üzerine Kanuni Sultan Süleyman tarafından yazılmıştı:

Gaziler meskenidir, bunda beğim gayr olmaz,
Bunda zulm eyleyenin akıbeti hayr olmaz.

Hepsinin gözleri yaşarmıştı, Yandım Ali,
"Hey Koca Sultan Süleyman..." dedi.

Koca saray, birden, Karagöz Bey'in gür sesiyle inlemeye başladı, bu edip cengâver, şair Baki'nin "Sultan Süleyman Mersiyesi"ni okumaya başlamıştı:

Şemşir gibi ruy-i zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklı pehlivanları

Aldın hezar bütgedeyi mescit eyledin
Nakus yerlerinde okuttun ezanları

Âhır çalındı kûs-i rahil ettin irtihal
Evvel konağın oldu cinan bustanları

Minnet Hüda'ya iki cihanda kılup said
Nam-ı şerifin oldu hem gazi hem şehid.

Narin Ahmed Bey'in ılıca ziyafeti

Narin Ahmed Bey'in kâhya ağası, Yeşildirekli Ilıca'nın bütün döşemelerini kaldırtmış, dışını ve içini Samiiçelebi Sarayı'ndan getirdiği nadide takımlarla döşemiş dayamıştı.

İç kubbeden sarkan büyük bakır kandil indirilmiş, yerine beş yüz çanaklı altın yaldızlı muhteşem bir top kandil asılmıştı; kırmızı, sarı, mor, yeşil, mavi rengârenk billurdan yapılmış olan çanaklardan somaki sütunlara, mermer döşeme ve kurnalara, ortadaki büyük mermer havuzu dolduran dumanı üstünde sıcak suya öyle bir ışık püskürüyordu ki, güya yağmur kuşağı ılıcanın içine girmişti: Kandillerin dibinden sallanan inci püsküller türlü renklerde acayip ateşböcekleri yumağına benziyordu.

Kapıdan girince, havuzun ötesinde, tam karşıya gelen "aslan ağzı"nın üstündeki set, köçek ve çengilere ayrılmıştı. Çengi olarak üç Çingene kızı getirilmişti, üçünün de vücudu süzme abanozdandı, memeleri küçük, kalçaları tıkız, elleri ayakları büyüktü, çevik, kıvrak, dal gibi kızlardı; alınlarında kâküllerinin üstüne birer sıra altın takmışlardı, arkalarında kırkar ellişer örgü halinde saldıkları saçları, ki hemen topuklarına kadar iniyordu, kömür gibi siyahtı ve şakır şakır pullar ve boncuklarla donatılmıştı. Bellerine, biri mavi biri de beyaz üstüne gelincik işlemeli, biri de al üstüne sarı çubuklu ipek peştamallar dolamışlardı. Ayaklarının incecik bileklerinde altın halkalar, kollarında altın bilezikler ve hepsinin de birer parmağında birer gül yüzük vardı. İsimleri Gül, Karanfil, Yasemin'di.

Köçeklerden Telli Yusuf Şah, İstanbul'dan Muslu Beşe'nin Âyan Kahvehanesi için yeni getirtilmişti, yirmi yaşlarında kadar aslen Sakız Adalı bir Rum genciydi, vücudu, insan yapısının bir kaplan yavrusunu imrendirecek en güzel örneklerinden biriydi; çıplak bir ayağın bir tek başparmağı üzerinde rüzgâr gibi dönerken, insana, zaman zaman, ayağı yerden tamamen kesiliyormuş, uçuyormuş gibi gelirdi. Hayranlarının önünde geriye doğru yay halinde kıvrılıp, samur kaşlarının altında kelebek kanadı gözleriyle beraber billur ayna misali alnını uzattığında, yalnız alnına değil, gül yanaklarına, kiraz dudaklarına, ak gerdanına, gümüş yayla göğsüne, göbeğinin üstüne, hatta ayaklarının ve ayak parmaklarının üstüne altınlar yapıştırılırdı.

Narin Ahmed gibi hovardalar ise, ağzını da altınla doldururdu. Yusuf Şah için, "Sultan Murad huzurunda pesend edilmiş has damgası üstünde Sakız köçeğidir" denilirdi. O gece için getirilen iki ayaktaşı daha vardı ki Yusuf'tan, olsunlar da, bir bıçak sırtı aşağı dilber kırmalardı.

Pitoresk kıyafetlerinden soyunarak bellerine sırmalı ipek peştamallar saran serhatli gazilerle Budin'in âyan oğulları, alımlarından çalımlarından bir şey kaybetmemişlerdi. Elmas, altın, renk, kesim ve biçimin içinden, bakır kızılı, ham gümüş veya buğday renkli birer ten ile nefis birer adale ve kemik ahengi çıkmıştı.

Narin Ahmed Bey'in davetlileri elleri boş gelmemişlerdi. Behlul Usta, üç uşağının başında üç sini baklava; Ali Zaim, taze teleme yağıyla pişmiş bir lenger Budin pilavı; Sipahi Macaroğlu bir lenger beçtavuğu büryanı; Yuvanoğlu, bir lenger lehtavuğu kapaması; diğerleri de lenger lenger buna kıyas edilecek şeyler getirmişlerdi. O ise ki aslında, Narin Ahmed'in sofrasında kuşsütü eksik değildi.

O gece Yeşildirekli Ilıca'da, hovardalık âlemlerinin edep kaideleri asla bozulmayarak, sazıyla sözüyle, yemeğiyle içkisiyle, işvesiyle cilvesiyle, ipek seccadelere bihuş serilerek havuzun içinde çırpınıp yüzerek Gürcü ve Çerkez kölelere vücut, kol, bacak, ayak ovdurarak sayısız saatler birbiri peşinden geçti.

Gün ağarmak üzereydi. Serhatli, âyan oğlu, at oğlanı, çengi, köçek, köle, uşak, ılıcacı... Yeşildirekli'dekilerin hepsi, sarhoş, yorgun mermerler, seccadeler, hasırlar üstünde rasgele sızmışlardı. Kandillerin yarısı sönmüş, öbürleri yağlarının son katreleriyle sönük ışıldıyorlardı. Yorulmayan, ahengine devam eden, yalnız, ılıcanın aslan ağzından gürül gürül dökülen suyuydu. Bir aralık, soğuklukta uzanmış olan Yandım Ali'nin at oğlanı Alicik gözlerini açtı, doğruldu, etrafı dinledi; çocuğun kulağına güm güm bir yer vuruluyormuş gibi gelmişti. Ağzı kurumuş, paslı paslıydı, ılıcanın dış kısmına çıktı, fıskıyeli havuza dudaklarını uzattı, çıplak gövdesine serpilen damlacıklar sıcağa alışmış vücuduna tatlı bir ürperme verdi:

"Güm güm güm güm güm..."

Ilıcanın dış kapısı vuruluyordu. Alicik evvela şaşırdı, sonra "Birisini uyandırayım..." dedi, sonra, çıplak ayaklarının ucuna basarak kapının arkasına kadar gitti. Kapıyı vuran kimdi?

"Güm güm güm güm..."

İçerde ses yok.

"Güm güm güm güm... Güm..."

Alicik kulağını kapıya koyup dinledi, konuşan olmadığına göre, kapıyı vuranın yalnız olması lazımdı. Biraz müterediddit:

"Hey... Kim o..." dedi.

"Aç... Aç... Yabancı değil."

"Açmam... Herkes uyuyor... Gün ağarsın, o zaman gel... Hem ben ılıcacı değilim..."

Dışardaki, konuşanın bir çocuk olduğunu fark etmişti.

"Benim oğlum... Şehbaz oğlum... Kapıyı aç, ben hamamcı aramam..." dedi.

"Ya kimi ararsın?"

"Benim canım, burada Yanmış Ali'yi ararım..."

Alicik'in kaşları bütün dikkat ve zekâsıyla çatılmıştı, ağasını arıyorlardı; ağası içeride sızmış, uyuyordu.

"Ağam şimdi uyur..." dedi.

Dışarıdaki adam yalvarmaya başladı:

"Aman benim şehbaz oğlum... Alicik sen isen kapıyı aç... Bir emanetim var, kimse görmeden vereyim, gideyim... Tiz kapıyı aç benim oğlum..."

Alicik fazla düşünmedi, kararlarını kati ve çabuk veren, gözü pek, bazusuna güvenen çocuktu.

"Biraz bekle..." dedi.

Uzun Arap

Çevik vücudu, ayaklarının kalem kalem parmakları üstünde bir ok gibi fırlayan Alicik, odalarında esvapları arasından hançerini aldı, peştamalının belindeki bükümleri arasına soktu ve aynı süratle dönerek kapının arkasına geldi, kol demirini indirmeden bir kere daha sordu:

"Hey... Sen kimi arardın?"

"Yanmış Ali Ağa'yı..."

Alicik, kol demirini aldı. Kapıyı ihtiyatla açtı, hani, girecek adam bir tecavüze yeltenseydi, çocuğun hançeri belinin üstündeydi. Kapı-

nın aralığından görünen adam, uzun boylu bir Arap'tı. Ve işin garibi, Alicik, bu Arap'ın kendisinden ziyade korku ve dehşet içinde olduğunu gördü.

"Alicik sen misin?"

"Benim!"

"Vallah mı?"

"Vallah billah benim!"

Uzun boylu zenci, kucağından işlemeli çevreye çıkınlanmış bir şeyler çıkardı:

"Benim şehbaz oğlum, bunu Yanmış Ali Ağa'na gizliden ver, haber içindedir..." dedi.

Alicik'in elini çıkına atmasıyla zencinin kaybolması bir oldu. Sokağa fırlayan çocuk, köşeyi dönen bir karaltıdan başka şey göremedi. Ortalık henüz alacakaranlıktı. Esrarengiz adamın peşinden koşacaktı fakat hemen çırılçıplaktı, belinde bir peştamaldan başka bir şey yoktu... İçeri girdi, kapıyı kapadı. Heyecan içindeydi; elindeki çıkını açsın mı, açmasın mı? Ağasını uyandırsın mı, uyandırmasın mı? Ağasını niçin kapıyı açmadan uyandırmadı? Bu uzun Arap kimdi? Alicik,

"Vebal benim üstümde" dedi ve çıkını açtı.

Bir atlas kese içinde bir yazılı kâğıt... Ve bir mücevherli kın içinde fildişi saplı bir hançer...

Alicik, "Yazıyı okusam mı?" derken kulaklarının dibinde ağasının sesini işitti: "Emanete hıyanetlik etme!" Titreyerek döndü, arkasında kimsecikler yoktu.

Alicik'in, uzun Arap'ın getirdiği çıkını kimseye göstermeden ağasına verdiğini anlatmaya lüzum var mı?

Hançerin fildişi kabzası başlı başına bir servetti, bir sanatkârı en azdan on yıl uğraştırmış bir nefiseydi, pertavsız altında kıl kalemle çalışılarak ne güller, goncalar, yapraklar yapılmıştı; söyleyecek bir kıymet ölçüsü olmayan Alicik, hayranlığını ağasından sık sık işittiği bir isimle ifade edebilmişti:

"Vallah ağacığım, bu hançer Sultan Murad hazinesinden çıkmıştır."

Çocuğa bu sözleri Hak söyletmişti, hançeri kınından yavaş yavaş sıyıran Yandım Ali, üzerinde güzel bir sülüs hat ve sanatkârın adını okudu: "Amel-i Sultan Murad bin Sultan Ahmed." Bu yazı, hançe-

rin çelik kısmının devrin padişahının elinden çıktığını gösteriyordu. Osmanlı padişahlarının hemen hepsi, eski bir aile ananesine uyarak bir sanatla uğraşırlardı: Kanuni Süleyman kuyumcuydu, oğlu II. Selim bir testici ustasıydı, onun oğlu III. Murad marangozdu... Ve nihayet iyi bir saatçi olan I. Ahmed'in oğlu IV. Murad da usta bir bıçakçıydı. Fevkalade itimadını kazanmış vezirlerine, gözde bendelerine "Sultan Murad hediyesi" bir hançer verirdi. Yandım Ali hançeri öptü ve at oğlanına uzatarak,

"Bre oğlancık öp... Sultan Murad nişanlıdır" dedi.

Yandım Ali heyecan içindeydi. Boyun adaleleri kalem kalem gerilmişti; solurken, kaburga çatısı açılıp kapanıyor, geniş omuzları, iri köprücükkemikleri inip çıkıyordu. Göğsünün iman tahtasından, iki memesinin ortasından aşağıya bir sincap sırtını hatırlatan göğüs kılları, bu çıplak gövdeye böyle heyecanla solurken ayrı bir heybet veriyordu. Genç adam bir heyecan seline kapılmakta haklıydı, kabzasına ve altınlı kınına kolay kolay baha biçilemeyen bu hançeri, bizzat Sultan Murad'dan başka ona kim gönderebilirdi? Yoksa padişah kendisini gizlice İstanbul'a mı çağırıyordu? İstanbul'u karış karış bilen Yandım Ali gibi eski külhanîye ihtiyacı mı vardı? Bilinmez; ne beyler ne gedalara muhtaçtır... Yandım Ali'nin burnuna İstanbul kokuları geldi... İçinden bir nara attı: "Hey bre canım İstanbul..." Tam bu sırada Karagöz Bey'in sesi işitildi:

"Bre benim kan karındaşım nerdesin?"

Karagöz Bey'le, birbirlerinin bileklerini keserek kan yalaşmışlardı. Serhat gazilerinin kan kardeşlerinden ve bir de can yoldaşları at oğlanlarından gizlileri olmazdı. Yandım Ali cevap yerine Karagöz Bey'e, fildişi kabzalı ve altın kınlı hançeri uzattı. Tata cengi kahramanı hançere şöyle bir göz atınca,

"Bu hançer vezirane belki mülukânedir, azdan az yüz kese değer..." dedi.

Aşk namesi

Merakla açılan gözlerini Yandım Ali ile kendisinin yüzünde gezdiren Karagöz Bey'e bu, hançer ile içinde bir name bulunan atlas keseyi bir uzun Arap'ın getirdiğini Alicik anlattı. Karagöz Bey,

"Name kimdendir? İçinde ne yazar?" dedi.

"Vallah daha yeni açmışımdır keseyi..."

"Bre karındaşım tiz oku."

Yandım Ali'nin titreyen parmakları, ancak Divan-ı Hümayun kalemlerinde veya paşa divanlarında kullanılan yumurta akıyla perdah edilmiş kalın kâğıdı açtı ve okuması için Karagöz Bey'e uzattı, iki genç adamın ve bir çocuğun yürekleri gümbür gümbür çarpıyordu. Karagöz Bey dikkat, öbür ikisi serapa kulak kesilmişti:

"Benim şehbazım, civan yiğidim, Gazi Yandım Ali serhatlime inşallah bu namem vusul bulur ve elin öpüp ayağına yüz sürer..."

Yandım Ali bir hayal sukutuyla şöyle bir sallandı, demek ki hançer Sultan Murad'dan gelmiyordu... Canım İstanbul'un hayali bir sabun köpüğü gibi uçmuş, patlamış, yok oluvermişti... Bunun yerine, Hançerli Hanım Sultan'ın cariyelerinden bir kızın dilber yüzü belirdi. Bir genç adam için, kadından kızdan name almak da az mı hoş bir şeydir. Yandım Ali'nin yanık yüzü, karanfil gibi kızardı, memeleri taş gibi sertleşti, sivrildi,

"Vallah bu name hoşuma gitmiştir... Medet karındaşım oku bitir..." dedi.

"... Ey name, selam söyle yâre. Budin paşası kızının kalbi anın aşkıyla pare pare... Bir güzel sevdim ki güzellik iline hanmış, karakuş kanatlı, turna telli serhatli gazi adıyla yanmış... Ey name, selam söyle o yâre, Budin paşası kızında bir kuşça can, o da Yandım Ali'ye kurban. Benim şehbaz yiğidim Ali Gazi, sana Sultan Murad işi bir mücevher murassa hançer yadigârım olmuştur, kabul eyle ve Budin'de eğlenme, mücahid-i fisebilillah ol."

Karagöz Bey posbıyıklarını burarak,

"Bre medet, Budin paşası kızı cayır cayır yanar..." dedi.

Yandım Ali, nameyi aldı, katladı, öptü, başına koydu, sonra kalbinin üstüne bastı.

"Vallah karındaşım ben dahi şu anda Budin paşası kızı için cayır cayır yanarım... Şehit olduğumda bu nameyi benimle defnedersiniz, vasiyetimdir..." dedi. Sonra hançeri ve çevreyi öptü. "Bunları dahi bile korsunuz" diye ilave etti.

Karagöz Bey,

"Benim karındaşım, derya yok, paça sıvarsın... Meydanda kız yok,

'Âşık oldum' dersin... Bre o paşa kızı kel olur, kör olur, topal olur, kambur olur... Beni dinle, nameyle gönül ateşi yakılmaz..." dedi.

"Medet ey Karagöz Beyim... Bir kâtip ve şair kişisin, ben gelin kız araram, garip gönlüm bulacağını bulmuştur. Gönül yoldaşlığında kel ve kör ve kambur ve topal olmaz. Ela göz, mavi göz, çakır göz olmaz... Sarı saç, kara saç olmaz... Bre medet, Budin paşası kızı bundan böyle gönül tahtımdadır..."

Yandım Ali at oğlanına döndü.

"Bre Alicik, tiz heybeleri hazırla... Ahıra var, atları tımar et, eyerleri vur... Paşa kızımın emri başım üstüne, elbet bugün Estergon'a dönerim..." dedi.

Karagöz Bey, bu ani karar karşısında şaşırmıştı... Her halde garip bir vaziyetti. Buna Estergon'a dönmek denmez, Budin'den firar denilirdi. Kendilerine karşı sonsuz sevgi ve hürmet göstermiş olan âyan oğullarına karşı ne mazeret ileri süreceklerdi?.. Paşa kızının gönül sırrını mı faş edeceklerdi? Hayır... Hastalık mı bahane edeceklerdi?

Çelik paslanır, serhatliye dert ve maraz düşmezdi, koç başları gaza meydanlarında kılıçla uçar, Allah nasip ederse kabirlerine, sinelerinde gül gül şahadet dağlarıyla gömülürlerdi. Bir yüz karaları var da onun meydana çıkmasından mı korkup kaçıyorlardı?

Estergonluların bir gece kalıp dönmeleri Budinlilerin ağzında çürük sakız gibi çiğnenip duracaktı... Yandım Ali'nin yalnız dönmesi bile kâfi bir merak, dedikodu mevzuuydu. Karagöz Bey, kafilenin reisi yerindeydi.

"Bre kan karındaşım bu iş değildir..." dedi, "beraber geldik, beraber döneriz... Hele bugünü dahi akşamına ulaştıralım... Âyan oğullarından izinler alalım... Ve bu Budin pazarlarından Estergon'daki gaza yoldaşlarımız karındaşlarımıza hediyeler tedarik edelim... Yarınki sabah vakti şâfide Estergon kapısından çıkarız... Bakalım Hak ne eyler, ne eylerse güzel eyler..."

Vezir Hanı

Budin'den dönen Estergonlu serhat gazileri, dört at oğlanları ve yedek atlarıyla, Kızılhisar Kalesi'ndeki Vezir Hanı'na, bir yardan kopan sel gibi girmişlerdi. On iki hayvanın kıvılcımlar saçarak şakırda-

yan nalları, akşamın alacakaranlığında, hanın taş duvarlarında, şimşeği andıran akisler yapmıştı. Arkadaşlarının ısrarı üzerine, Yandım Ali, Budin'de iki gece daha kalmaya razı olmuştu. Fildişi kabzalı hançeri, daha o sabah, kuşağının en göz alacak yerine, solda, kalbinin üstüne yerleştirmişti; nameye gelince, bir muşambaya sararak, şehitlik muskasının yanına, boynuna asmıştı. Yandım Ali, hançer, çevre ve name hikâyesini, Sarı Balaban ile Gül Mehmed'e de olduğu gibi anlatmıştı. Bu gençler de ser verir sır vermez severlerdi. Budin'in âyan oğullarına ise, hançerin, parmağındaki tuğralı yüzük gibi Sultan Murad hediyesi olduğunu söylemişti.

Sarı Balaban ile Gül Mehmed, Yandım Ali'yi kıskanmamışlardı ama, kendi başlarından da buna benzer bir maceranın geçmesini dilemişlerdi. Eh... Kim bilir... Belki Budin kızlarının âdetidir, akıncı yiğitlere böyle hançer ve name ve çevre gönderirler... İki delikanlının, konak ve saraylar önünden geçerken omuzlarındaki kartal kanatlarını nasıl savura savura, alımlı çalımlı yürüdüklerini görmek lazımdı.

Yandım Ali, paşa kızının namesini bir okuyuşta ezberlemişti.

Evlenmemeye yemin etmiş bir akıncıyı sevmiş olan bu kız, İstanbul'un ele avuca sığmamış, ipten, kazıktan, cellat satırından kurtulmuş bu eski baldırı çıplağı için bir dünya güzeliydi. Acaba gülbeyazlar üstüne kara kalemler mi çekilmişti? Yoksa buğday benize güneş mi vurmuştu? Sırma saçların ucu pembe topuklarda mıydı? Karabiber oyası devrim devrim kirpiklerin arasından bakan gözler ela mıydı? Dişler inci mi, yoksa gül yaprağı üstünde çiy tanesi miydi? Avare kumru gibi mi, vahşi ahu gibi mi bakardı? Ve acep ellerinin ve ayaklarının sedef tırnakları kınalı mıydı?

Vezir Hanı'na, bir yardan kopan sel haşmetiyle girmişlerdi. Hancılar, han yanaşmaları ve şamar oğlanları, elleri açık ve keseleri dolgun serhatli gazilerin hizmetine canla başla koşarlardı. Akıncı atlarının başlarını, han ırgat ve yanaşmaları tutamazdı. Gazi atlar, başlarını ancak yarar at oğlanlarına uzatırdı.

"Tiz bre hancılar, han yanaşmaları!.. Oğlancıklarımıza yol gösterin, gazi atları çeksinler... Bre hancılar, tiz bize odalar açılsın... Hasırlar, kilimler, döşekler serilsin..."

"Bre çopur odabaşı, sofrayı şu havuz başında isteriz."

"Bre kösemen han aşçısı... Bize kebap... Bize şarap..."

Kızılhisar'daki Vezir Hanı'nın içi şöyle bir karışıvermişti. Tahta pabuçlu, mavi donlu, işlemeli beyaz gömlekli, top kâküllü Macar oğlancıkları, küfürle karışık emirler veren çopur odabaşının önünde telaş ve korkuyla koşuşuyorlardı. Bir tarafta, dört at oğlanı avluda atları gezdirerek terlerini kurutuyordu. Öbür tarafta, topal han kâhyası, akıncılara elli yıllık "İştevan" şarabı çıkarmak için mahzene iniyordu. Yiğit ağzı "abe"siz ve "bre"siz söze başlamayan ve ekseriya bağıra bağıra konuşan Estergonlu serhatliler, hanın içinde bir şenlik olmuşlardı.

Akıncılar, Budin'e birer heybeyle gitmişlerdi, ikişer heybeyle dönüyorlardı. Budin'in âyan oğulları, akıncılar ile at oğlanlarının başlarından, hatıra olarak birer turna teli almışlardı, anılmak için de av çakıları, mercanlı incili kemerler, çağşırlık güderiler, donluk ve mintanlık bezler, işlemeli uçkurlar, güllü çoraplar vermişlerdi. Yolluk olarak da bir heybe donatmışlardı.

Estergonlular, hana indikten az sonra avlunun ortasındaki havuz başında aptes aldılar, Karagöz Bey'in imametiyle cemaatle namaz kıldılar. Handa, Budinli, Estergonlu, Yanıklı, Peçevli, Tuna yalısı halkından on beş yirmi yolcu vardı, içlerindeki Müslümanlar namaza iştirak etmişlerdi.

Namazdan sonra, havuz başında, Budinlilerin yollukları, Kızılhisar'ın külebastı kebabı ve İştevan şarabıyla serhatli sofrası kuruldu. Nimetleri boldu. Balabancık merdiven başına çıkarak handakileri sofralarına davet etti.

"Hey... Han konukları... Han konukları... Duyduk duymadık demeyin, buyurun gaziler sofrasına... Buyurun gaziler sofrasına..." diye bağırdı.

Dört akıncı, dizlerinin dibinde at oğlanlarıyla, gayet geniş yuvarlak bir sofranın başına çöktüler. At oğlanları, sofrada ortaya el uzatmazlardı, ağaları, kocaman bir et parçası koparır, önüne, ekmeğinin üstüne koyardı; şarabı da, dayanabileceği kadar, kendi maşrapasından, çanağından içirirdi, ancak pilava ve çorbaya kaşık çalabilirlerdi, kaşıklarını da ağalarının kaşıklarıyla beraber uzatırlardı. En yaşlıları olan Karagöz Bey,

"Abe karındaşlarım buyurun, Kızılhisar'ın külebastı kebabına bismillah" dedi.

"Hak soframıza bereket versin."

"Al be Balabancık yağlıca yağlıca kebap..."

"Al be Alicik Kızılhisar kebabıdır..."

"Bre vallah Budin'in koç yiğit âyan oğulları vardır..."

"Hanedan kişiler, şehbaz delikanlılardır..."

"Budinsiz serhat olmaz..."

Diş, dil ve damak cengi arasında, Alicik ağasının dizini dirseğiyle dürttü:

"Ağam bak! Bir yiğit gelir siniyle..."

Yandım Ali başını çocuğun gösterdiği tarafa çevirdi; çam yarması gibi bir Aydın efesi, elinde üstü örtülü kocaman bir sini, kendilerine doğru geliyordu. Palabıyıklıydı, bıyıklarının uçlarını kulaklarının ardına atmıştı. Efe, sofraya bir adım kala durdu.

"Serhat gazileri... Ümmet-i Muhammed'in yüz akı şehbaz dilaverler. Bey yolladı size hindi dolmacıkları fakirane... Gönül kervanıyla yola çıkmış garip nevcivandır" dedi.

Yandım Ali heyecanla atıldı:

"Bre yiğit tiz söyle o bey kimdir? Nerededir?"

"Aydın'ın Meşelioğullarından Dertli Mehmed Bey derler taze yiğittir... Bu Kızılhisar Vezir Hanı'nda üç gün oldu kondu, sefa sürer..."

Aydın efesi hindi dolmaları sinisini Sarı Balaban'a uzatırken ilave etti.

"Estergon niyetiyle yola çıktık..." dedi.

"Bre medet bizler de oraya gideriz..."

"Abe bizler Estergon serhatliyiz..."

"Tiz o beye söyle garip gaziler sofrasını şenlendirsin..."

"Dertli Mehmed Bey nevcivanın başımız üzre yeri vardır... Bre yiğit, durma git söyle..."

Hanın ikinci katına çıkan taş merdivenin üst başında kocaman bir yağ kandili vardı. Akıncılar, bu kandilin donuk ışığı altında bir selvi boylu dilber delikanlının salına salına indiğini gördüler.

Dertli Mehmed Bey

"Merhaba gaziler... Merhaba serhat şehbazları... Merhaba din kardaşlarım dilaverler."

"Merhaba yiğit beyim, şöyle buyur..."

"Merhaba civan beyim, şöyle geç..."

"Merhaba aslan beyim, yanıma gel..."

"Merhaba Dertli Mehmed Beyim, başım tacı, derdim ortağı ol, benim yanımda otur..."

Bu son sözü söyleyen Yandım Ali'ydi. Dertli Mehmed Bey:

"Bre koç yiğit gazi, sen benim adımı öğrenmişsin, sen de bana adını bağışla..."

"Bana Yandım Ali derler... Şu yiğidin adı Gazi Karagöz Bey'dir... Şu Gazi Gül Mehmed'dir... Şu Gazi Sarı Balaban'dır... Bu oğlancıklar da gazi at oğlancıkları ciğer köşelerimizdir."

"Bana da Meşelioğlu Dertli Mehmed derler... Aydın toprağındanım. Şu palabıyık yiğit de babam kapısı emektarı Dağlardelisioğlu'dur. Budin'den çıktı, yolumuz şaştı, buraya düştük, Estergon'a niyeti sefer ettik."

Karagöz Bey,

"Benim civan beyim, yol şaştığın iyi etmiş... Biz dahi Estergonlu serdengeçtileriz... Seni bu handa komayız, elbet Estergon kalemize bile götürürüz. Boynuna şehitlik muskasını takar ve serhatli kıyafetine sokar, güzel başını turna telleriyle tezyin edip ölünce bırakmayız..." dedi.

"Bre medet şehbaz beyim, kan karındaşı oluruz... Sana karakuş kanatları takarız... Elbet ki takarız..."

Dertli Mehmed Bey, Yandım Ali'nin yanına oturmuştu. Aydın'ın Meşelioğullarından olan bu delikanlı en çok on altı yaşlarında kadardı, bir tüysüz nevcivan yiğitti. Uzun boylu fakat çelimsiz bir çocuktu. Hint masallarındaki Şehzade Tacbaht kadar güzeldi. Derisi gülpembe beyazdı; kaşları, gözleri güyaki Bihzad'ın kaleminden çıkmıştı. Lacivert hareli gözlerinde zekâ, altın halinde serpilmişti; kirpikleri oya gibiydi. Altdudağı az ilerde ve aşağıya doğru hafifçe kıvrıktı; Eflatun feylesofun vatanı olan Atina beldesindeki sanemhanenin duvarlarındaki delikanlı tasvirlerine benziyordu; elleri ve ayakları, bir insan yapısını tamamlayan uzuvlar olarak kalmıyordu, birer mücevher halindeydi. Hülasa bu Dertli Mehmed Bey güneşe "ya doğ ya doğayım" demişti. Güneş doğmamış, o doğmuştu. Kıyafeti de pitoreskti: Başında uzun ve sivrice bir keçe külah vardı, beyaz keçeden; bunun etrafına gelincik alı bir grep sarmıştı; grebin kenarları kırmı-

zıbıbcr oyalıydı. Sırtında Aydın bezinden, rengi limon küfü bir gömlek vardı, yakasını gerdanında kavuşturan düğme, iri bir pırlantaydı; bunun üzerine al atlastan, ön tarafı gayet açık, adeta beline yakın kavuşan bir içlik geçmişti, bunun üstüne de, memelerine kadar çıkan bir Aydın kuşağı sarmıştı. Sırma işlemeli camadanı kuşağının iki parmak kadar üstünde kalıyordu ve boyunu bir kat daha uzun gösteriyordu. Diz kapaklarının bir karış kadar üstünde kalan kısacık ve beyaz dimiden yapılmış olan zeybek donu, ince bacaklarına fevkalade bir çeviklik, tam bir hareket hürriyeti vermişti. Baldırlarında, al ipek ve altın işlemeli güderi tozluklar vardı; ayaklarına, uçları tozluk altında kalan kıymetli birer şal parçası sarmış ve altın nalçalı, altın kabaralı serhatli yemenisi giymişti. Kuşağının kıvrımları arasında, el ayası kadar yekpare zümrüt bir hançer kabzası parlıyordu.

Karagöz Bey,

"Bismillah... Soframıza çekilmiş Dertli Mehmed Bey hindileridir..." diyerek, sinideki pilav yığınının üstüne yerleşmiş üç hindi kızartmasından birine pençe atıp paraladı. Yandım Ali bir but alarak Dertli Mehmed'in önüne koydu.

"Buyurun..." dedi, "vallah Estergon'da hindi tavuğu bulunmaz..."

"Benim canım... Hindi tavuğu olmasın... Kuzu çevirmeleri yeriz..."

"Doğrudur... Telli pullu kınalı kuzularımız çoktur... Sukebabımızın üstüne yoktur..."

Bağlara, bostanlara gidildi mi, evvela, bir derenin, değirmen arkının üstüne bir kebap dolabı kurulurdu, kesilip yüzülmüş, hazırlanmış kuzu, ağaç şişe geçirilir, ateşin iki kenarındaki çatallara oturtulur, şişin bir ucuna bir tahta makara takılır, makara bir iple su üstündeki dolaba bağlanır, dere akarken dolabı, dolap da ateş üstündeki şişi ve kuzuyu çevirirdi. Hindiden, kuzudan, sukebabından bahsederek yemeği saz ve sözle bitirdiler. Fakat Yandım Ali'nin zihni, bir noktaya saplanmış kalmıştı: gönül kervanı... Çelimsiz lakin sıhhatli ve harika denilecek kadar güzel olan bu genç, hatta çocuk, niçin "Dertli" lakabını taşıyordu... Yandım Ali'nin, bu eski İstanbul kopuğunun içine bir kurt düşmüştü. Meşelioğlu, ikide bir kimseye sezdirmemeye çalışarak kendisine bakıyordu. Acaba İştevan şarabının tesiriyle mi Yandım Ali'ye böyle geliyordu. Karagöz Bey rubailer, destanlar okudu; Sarı Balaban, Gül Mehmed ve Yandım Ali sazla-

rını tıngırdattılar. Dertli Mehmed de iki Aydın türküsü söyledi. Nihayet Yandım Ali bir fırsatını bularak sordu:

"Civan beyim... Deminden beri sana bakarım, gül gibi pür sıhhat nevcivansın, bu dertlilik nereden çıkmıştır? Tiz söyle, meraktan kurtulayım..."

Dertli Mehmed'in dudakları acı bir tebessümle büküldü.

"Dışımda kılıç ve hançer yarası, içimde dahi çıbanım yoktur... Gönül zahmin çekerim..." dedi.

Karagöz Bey rint bir kahkaha attı:

"Âşık bir idi, iki oldu..."

Sarı Balaban da:

"İki oldu amma iyi oldu... Dert karındaşı olurlar..."

Yandım Ali, delikanlıya sokularak,

"Civan beyim, aç bana derdini, ben de benimkini sana açayım, şu Sarı Balaban Gazi'nin dediği gibi dert ortağı olalım..." dedi.

Dertli Mehmed'in gözpınarlarında yaş birikti ve içini pek derin çekti:

"Of... Yandım Ali karındaşım... Of... Ciğerim külhan gibi yanar... Vallah beni Kerem gibi alev sarsa gerektir...

Sevdiğimin sevgilisi

Dertli Mehmed Bey Alicik'e,

"Benim güzel oğlum... Sazı!" dedi.

Çocuğun uzattığı sazı aldı, daha söylemeye başlamadan gözleri dolmuştu:

Kerem der ki... Der ki eyledim nazar
Ak sinem üstüne kuruldu pazar
Yeşil başlı turnam çöllerde gezer...
...
Ateş Kerem... Tutuş Kerem... Yan Kerem
Aslı olsun sana kurban can Kerem...

Dertli Mehmed Bey bir buhran geçiriyordu; köylü gençlerin, çobanların ve sığırtmaçların bile ezber bildiği "Kerem ile As-

lı" hikâyesinin bu mısralarını kopuk, bozuk, noksan söylemişti, fakat titrek tatlı sesi bütün kusurlarını örtmüştü, Estergonluların gözleri yaşardı.

Yandım Ali bağırdı:

"Hey... Bre ne dururuz... Köroğlu cenkleri idelim... Çamlıbel'lere çıkalım..."

Sonra, Dertli Mehmed'in boynuna sarılarak iki yanaklarından öptü, göz göze geldiler:

"Söyle... Hangi nigârın ateşinde semendersin... Ben de sana derd-i derunum açayım..."

Dertli Mehmed Bey gözlerinin yaşını gömleğinin koluna silerek bağrını gösterdi.

"Burası... Burası, Budin paşası kızının ateşi aşkıyla yanar..." dedi.

Meclise yıldırım düşmüştü... Bütün gözler Yandım Ali'ye çevrilmişti. Avlu loştu, Yandım Ali başını eğmiş, yüzü görünmüyordu... Bir dakika bile geçmedi, fakat herkese saat gibi geldi, genç adam başını kaldırdığı zaman, iki gözünden yaş, gümüş sicim gibi akıyordu... Bu eski serseri meğer ağlamasını ne güzel bilirmiş... Koynundan Budin paşası kızının çevresini çıkardı, Dertli Mehmed Bey'e uzatarak, metin bir sesle,

"Beyim... Gözyaşlarını bunun içinde topla... Budin paşası kızının çevresidir..." dedi.

Dertli Mehmed gözlerini sildikten sonra çevreyi sahibine iade etti.

"Bilirim..." dedi, "bu Kızılhisar Hanı'nda üç gün senin yolunu gözlerdim..."

Yandım Ali birden toplandı, yerinden bir kaplan çevikliğiyle fırladı.

"Nerden bilirsin?.." diye bağırdı.

İki âşık vuruşacaklar mıydı? Bu sefer de bütün gözler Dertli'nin üstünde toplandı, onun da bir geyik çevikliğiyle ayağa kalkacağı bekleniyordu, fakat kıpırdamadı bile... Gayet sakindi.

"Yandım Ali karındaşım..." dedi, "ben o kızı, vardım, babasından Allah'ın emri ve Peygamberimiz'in kavliyle istedim... Koca Mehmed Paşa, 'Bre yiğit... Gel seni kendime evlat yapayım... Sana saray ve çiftlik bahşidüp kapı halkına düzüp koşayım... Amma ki benden kız isteme... Benim kızım sultanzadedir... Vallah billah bin içinde bir güzeldir... Bir açılmamış gonce-i terdir... Amma paşa baba sözü

altında değildir, sultan kızıdır, iradesi elindedir. Estergonlu Yandım Ali derler bir serhatli gaziye çevre ve hançer ve name göndermiştir... 'Ben o yiğidin hançer ve nikâhlısıyım ölünceye dek' der durur... Seni pek sevdim, oğlum yoktur, oğulluğum ol' dedi. Ben, 'Kız olursa olsun ve illa Ferhad gibi başım alır dağlara çıkarım' dedim. Mehmed Paşa, 'Kız vallah billah olmaz... Amma bir nevcivan yiğitsin... Sana yazıktır' dedi. Paşanın elini öpüp çıktım... Ant içtim ki, seni bulayım... Bundan sonra seninle bile olayım... Sevdiğimin sevdiğiyle gazalar ideyim..."

Yandım Ali kollarını açtı:

"Bre gel benim civan beyim, gel... Budin paşası kızının ateşinde beraber yanalım..."

Ayağa kalkan Dertli Mehmed Bey'i kucakladı, öpüştüler, koklaştılar...

Yandım Ali, Budin paşası kızına görmeden nasıl âşık olduğunu sazla ve türkülerle anlattı... Sarışın, kumral ve esmer güzeller üstüne koşmalar okudu. Meşelioğlu Dertli Mehmed Bey de Budin paşası kızını görmemişti, o da, babasının "Bin içinde birdir" dediği bu kızın methini Aydın'da işitmiş, kulaktan âşık olarak yollara düşmüştü...

Yandım Ali ile Dertli Mehmed Bey kan yalaştılar, kan kardeşi oldular. Yandım Ali'ye "Sevdiğim sevgilisi yanında olayım" sözü pek dokunmuştu. Bu güzel, fakat toy ve çelimsiz çocuğu karakuş kanatlarının altında korumak, onun aşkının borcuydu. Yandım Ali'de, yavrusunu uçurmak isteyen bir kartalın hevesleri belirmişti, cesaretini şöyle bir ölçüp denedikten sonra, ilk büyük akında, atını yedeğine alarak onu en ön saflarda koşturacaktı. Geç vakte kadar sohbet ettiler. Odalarına çekildikleri vakit sabah yıldızı doğmuş bulunuyordu.

Çifte Kavaklar

Yandım Ali'yi uyku tutmadı. Oda karanlıktı; gökyüzü henüz ağarmaya başlamıştı. Dertli Mehmed bundan sonra onundu; atı, Alicik'i, fildişi kabzalı hançeri ve paşakızı çevresi gibi. Görünüşü elmas gibi olan Aydınlı'nın acaba cüret ve cesareti nasıldı? Yüzünün güzelliğine denk miydi? Akınlarda kendisine can yoldaşlığı yapabilecek miydi? Bunu anlamak için uzun tecrübelere mi katlanmak lazım gelecekti?..

Kızılhisar Palangası ile Estergon arasındaki Şeytan Pınarı, Yandım Ali'nin zihnine şeytan gibi girdi: "Geceleyin oradan su alan kimsenin yılına sağ çıkmayacağı"nı, Budin'den Estergon'a doğru yola çıkanların bilmesi lazımdı. Kızılhisar'dan ikindiye doğru yola çıkılırsa, yatsı vakti Şeytan Pınarı'na gelinirdi... Geceyi orman kenarında geçirirlerdi... Atlar bağlanır, ateş yakılır, sofra kurulur, fakat su bulunmazdı... Yandım Ali de, Şeytan Pınarı vakalarından birkaçını daha yolda Dertli Mehmed Bey'e anlatmış olurdu... Çocuklar "Bre ağacığım, kırbalar boştur" diye bağrışır iken Yandım Ali, "Benim civan beyim... Al şu kırbayı da Şeytan Pınarı'ndan doldurüver..." diye Dertli Mehmed Bey'e uzatıverirdi...

Kızılhisar'dan ikindiye doğru ayrıldılar... On atlı, içinde Şeytan Pınarı'nın bulunduğu korunun kenarına yatsı vakti kondu. Yandım Ali, kararını, üç arkadaşına gizlice bildirmişti. Karagöz Bey yersiz ve manasız bulmuştu, evet, bir gencin cesaretini denemiş olacaklardı... Ama bu pınarın uğursuz yorumunu Mehmed Bey gibi dilber bir gencin başına niçin sarmalıydı? Pek zalimane bir tecrübe değil miydi?.. Gül Mehmed ile Sarı Balaban, Ali'den yana çıktılar... Boyunlarına şehitlik muskalarını niçin asmışlardı? O da ölümü istemek, ölüme koşmak değil miydi? Yürekli bir genç, hayatını akıncıların mukadderatına bağlamak isteyen yürekli biri, geceleyin Şeytan Pınarı'na tereddüt etmeden giderdi... Hatta şeytan hakikaten çıksa, cesur bir genç şeytanın üstüne yürümeliydi... İşte Yandım Ali'nin Dertli Mehmed'de görmek istediği böyle bir cesaretti. Alicik'e gizlice ve sıkı sıkı tembih etti, koruya kondukları sırada, herkes ateş ve sofra telaşındayken, çocuk, içinde hediyelikler bulunan heybeyi kimseye göstermeden bir ağaç arkasına atıverecekti. Bu heybede bir top donluk beyaz bez vardı, Yandım Ali, bu bezin bir parçasına bürünerek, karanlıkta, bir hortlak gibi Dertli Mehmed'in önüne çıkacaktı...

Karagöz Bey, daha heybeleri indirmeden bir kere daha,

"Gelin gazi karındaşlarım... Estergon'a çekip gidelim... Vallah bu ormanda boş yere geceleriz..." dedi. Yandım Ali işitmemezlikten geldi. Dertli Mehmed Bey güldü:

"Koca Gazi Karagöz Bey pınarın karakoncoloz şeytancığından korkar..."

"Benim civan oğlum, vallah korkmam... Karakoncolozun kuyruklu dedesinden bile korkmam, ama hakikat söyledim, inan bana, Estergon'a çekip gitmek iyidir... Amma ki senin Yandım Ali Ağan aklına koymuş konaklayalım diye... Biz de konarız..."

Ateşi, Dağlardelisioğlu ile çocuklar yakacaktı... Sarı Balaban ile Gül Mehmed sofra kurmaya koyuldular... Evvela Alicik telaşla Yandım Ali'ye koştu:

"Bre ağa, bizim suyumuz kalmamış..."

Yandım Ali gayet sakin,

"Var git Şeytan Pınarı'ndan kırbayı doldur..." dedi.

Çocuk, ağasının emri karşısında ilk defa durakladı:

"Benim ağacığım... Pınarın şeytanı geceleyin kırba doldurtmaz..."

Sarı Balaban işinin arasında seslendi:

"Abe varma çocuğun üstüne... Vallahi yüreciği kopar şu Alagöz Alicik'in... Hey, Balabancık, getir bizim tulumu..."

Balabancık tuluma el atar atmaz bir çığlık attı:

"Bre Sarı Balaban Ağam... Vallah Kızılhisar'da doldurmuş idim... Tulum şimdi boştur..."

Diğer iki çocuk kendi kırbalarına koştular, onlar da boştu... Karagöz Bey sinirliydi, Allah rızası için iki rekât namaz kılarak huzura kavuşmak istemişti, Hak huzurundaydı. Etrafındakileri ne görüyor, ne de işitiyordu.

Yandım Ali kırbayı Dertli Mehmed'e uzatarak,

"Kan karındaşım, pınardan su alma işi sana düştü. Göreyim seni civan yiğidim... Şu pınarın sihir düğümün çöz... Ümmet-i Muhammed'den gece susuz kalan yoldaşları şeytan kösteğinden halas et... Bre yiğit tiz pınara git, göreyim seni... Amma dilinden besmele eksik olmasın..." dedi.

Dertli Mehmed Bey'in Aydın efesi Ali'nin elinden kırbayı kavramak üzereyken, Mehmed Bey mâni oldu. Delikanlı kırbaların Kızılhisar'dan mahsus doldurulmadığını anlamıştı. Estergonlu akıncılar onun, ölüme dudak büküp omuz silktiğini öğrenmek, görmek istiyorlardı. Yolda, Yandım Ali'nin anlattıkları gözlerinin önünden şöyle bir geçivermişti. Birini kaplan paralamış... Birini yıldırım yakmış... Hem bunlar yılına değil, su aldıkları gecenin sabahına çıkamamışlar... Dertli Mehmed Bey omuz silkti: Gönül delileri sabaha

çıkmış ne olacak, çıkmamış ne olacak... İnsana, sevdiğinin sevgilisi bir şey söylerse yapılmaz olur mu?

"Hüseyin Efe... Çekil... Pınara benim varmam gerektir..." dedi.

İki eline iki kırba aldı, servi boyunun dalgalı yürüyüşüyle sık meşe ağaçları arasında kayboldu... Pınar epeyce uzaktı, tek keçiyolu, çatallaşmadan döne dolaşa doğru oraya çıkardı... Namazını bitirmiş olan Karagöz Bey, "Beğendin mi yaptığını?.." manasına Yandım Ali'ye aksi aksi baktı. Beriki bunu fırsat bildi.

"Varayım kan karındaşımı yalnız komayım..." diyerek Dertli Mehmed'in peşi sıra ormana daldı. Orman, kara bir duvar gibiydi. Ortalıkta çıt yoktu... Yalnız ulu meşe ağaçları, boğuk ve heybetli bir hışırtıyla için için inliyordu. Pınar, gidip gelme dört bin adım... İki kırbanın dolması yarım saat... Bir buçuk saatlik intizar çok üzücüdür... Dertli Mehmed ile Yandım Ali'nin dönme zamanı yaklaşırken, ormanın derinliklerinden uzun ve acı bir çığlık koptu... Yürekler paralayıcı bir ses... Sonra, ortalığı gene derin bir sessizlik ve meşelerin heybetli hışırtısı kapladı... Üç akıncı, Dertli'nin efesi ve dört at oğlanı buz gibi donmuş kalmışlardı. Derken ilk ağaçların arkasında bir hayalet belirdi... Gelen Dertli Mehmed Bey'di... Fakat elleri boştu... Sağ eli, yüzü, üstü başı püskürme kızıl kan içindeydi... Korku ve dehşet ve vahşi bir sevinçle karışık,

"Yandım Ali Ağa... Yandım Ali Ağa... Bre nerdesin... Ben pınarın şeytanını öldürdüm!.." diye bağırdı.

Pınarın şeytanını öldürmüş... Bu müthiş bir hakikatti... Hepsi susuyordu. Dertli Mehmed Bey şaşkın gözlerle Yandım Ali'yi ararken, bir hıçkırık işitildi, Alicik:

"Ağam... Ağam gitti... Yandım Ali Ağam..." diye hıçkırarak yerlerde yuvarlanıyordu. O müthiş hakikati o zaman Dertli Mehmed Bey de anladı... Ve güzel gözleri birden iki korkunç kor parçası oluverdi. Her cinnetin başlangıcında olduğu gibi bir kahkaha işitildi... Sonra, koşmaya başlayarak ormanın zifiri karanlığında kayboldu...

Karagöz Bey,

"Bre yoldaşlar... Yandım Ali'ye olanlar oldu... Şu masum civanı tutalım..." dedi.

Arkasından fırlamak üzereyken, dev yapılı Dağlardelisioğlu Hüseyin Efe kollarını açarak akıncıları önledi.

"Durun gaziler..." dedi... "Peşinden varmayın... Hem size oldu, hem bize oldu... Bu Dertli Mehmed Bey oğlan değildir. Budin Paşası Gazi Mehmed Paşa efendimizin kızı Kaya Hanım Sultan'dır... Durun... Peşinden varmayın... Dünyada kavuşamayanlar ahirette bir an evvel kavuşsunlar..."

* * *

Ertesi sabah yol kenarına iki kişilik geniş bir kabir kazdılar; Yandım Ali'nin naaşı üstünde ölü bulunmuş olan Kaya Hanım Sultan'ı, sevgilisinin koynuna koyup gömdüler ve bu kabrin iki ucuna iki kavak fidanı diktiler, bundan sonra "Şeytan Pınarı" adı unutuldu, oraya "Çifte Kavaklar" denildi.

Dağlardelisioğlu Hüseyin Efe de geri dönmedi. Yetim Alicik'i evlat gibi bağrına basarak, Estergon'a gitti.

İstanbul Külhanbeyleri

Afganlı kalender Layhar

Zamanımızın dilinde "külhanbeyi" tabiri, deyimi, "çapkın", "her türlü edepsizliği yapabilecek tıynette olan kimse", "baldırı çıplaklar güruhundan biri" anlamına gelir. Fakat aslında böyle basit bir deyimden ibaret değildir.

"Külhanbeyliği", İstanbul'da 17. yüzyılın sonlarında kurulmuş bir haneberduş, apaşlar tarikatıdır.

Şöyle ki kimsesiz oğlan çocukları, tüysüz küçük delikanlılar korkunç serserilerin, kalenderlerin pençesine düşerek dilencilik ve hamallık yollarında çalıştırılmışlar; topluluklarının, tarikatın türlü merasimi, nizamı, ayinleri olmuş, süfli ve sefil bir tekke hayatı yaşanmıştır.

Biz bu tarikata, serseri kalenderlerin kendilerine "pir" olarak kabul ettikleri "Layhar" adında Afganlı bir kalendere nispetle "Layhariye" yahut İstanbul'daki tekkelerin çarşı hamamlarının külhanlarında kurdukları için "Külhaniye" adını rahatça verebiliriz. O yaman haneberduşların hamam külhanlarını tekke edinmeleri de yine o Afganlı Layhar'ın hatırasına bağlanır.

Layhar, miladın 9. yüzyıl sonları ile 10. yüzyıl başlarında, Şark'ın pek ünlü sultanlarından Gazneli Mahmud'un zamanında Gazne'de bir hamam külhanında oturur, çul çaput içinde yarı çıplak, saçı sakalına karışmış süfli bir ayyaş filozof imiş.

"Layhar" bu adamın adı değil, lakabıdır, "lay" Farsça çamur, balçık batak demektir. "Har" da, yine Farsça "horden: yemek" kökünden "yiyen, yiyici" demektir; meyhaneciler şarap küplerinin dibinde birikmiş çamur halindeki tortuyu bu kalendere getirip verirlermiş, tek gıdası yediği o sekir verici çamur olduğu için "Layhar" (çamur yiyici) lakabıyla anılmış.

Bu ayyaşın yüzyıllar boyunca yaşamış olan şöhretinin sebebi, Gazneli Sultan Mahmud'un "Senaî Bey" adında gayetle mahbub ve makul bir nedimiyle olan macerasıdır. İstanbul'da Lale Devri'nden az önce 1712'de yetmiş yaşında ölen divan edebiyatımızın ünlü üstatlarından Nabi Efendi, divanında o macerayı manzum olarak kaleme almıştır. Hiç tereddüt etmeden kaydederiz ki büyük ünlü şairin o manzumesi, çağdaşı olan apaş kalenderler tarafından kurdukları tarikat için bir temel taşı gibi benimsenmiştir. "Gazneli kalender külhani Layhar" İstanbul külhanbeylerinin piri olmuştur.

Nabi Efendi şöylece anlatıyor:

"Genç ve güzel nedim her gün sabahın erken saatinde atına biner, saraya gidermiş, onu daima karşısında görmek isteyen Sultan Mahmud devlet işlerinde hemen bütün emirlerini, akıl ve zekâsına son derecede güvendiği Senaî Bey'e danışarak verirmiş.

Delikanlı bir sabah saraya giderken yolu Layhar'ın mekânı olan hamam külhanının önünden geçmiş ve atı, sanki bir batağa düşmüş gibi dizkapaklarına kadar toprağa gömülmüş. O sırada Layhar da külhancıya,

'Lay'ımı doldur baba! Bir dolu da Senaî Bey'in aşkına içeyim!..' demiş.

Külhancı,

'Sen o beyin adını ağzına alma. Hepimizin başını ateşe yakarsın' demiş...

Kalender bir nara atarak ısrar etmiş:

'Doldur baba doldur o beyin aşkına!..'

Bu konuşmayı işiten Senaî Bey merakla külhana girmiş ve Layhar'ı görür görmez ayyaş kalenderin öylesine tesiri altında kalmış ki, hemen külhancının elinden şarap maşrapasını alarak layla doldurmuş ve kalenderin önünde diz çöküp ona sakilik etmiş ve kendisi de onunla birlikte lay içmiş yahut yemiş. Nabi Efendi şöyle diyor:

Aldı Senaî anı çün itti nuş
Katre iken bahr olup itti huruş!"

Yine rivayet edilmiş ki, Senaî Bey, o günden sonra Layhar'ı ken-

disine bir mürşit bilmiş, külhan da onun müridi, sakisi olmuş ve Layhar'ın talimi üzere Sultan Mahmud'u Hindistan seferine teşvik etmiş, Mahmud Gaznevî'nin pek haşmetli, tantanalı devri de ondan sonra başlamış.

İstanbul kalenderlerinin Layhar'ı pir edinerek İstanbul hamamlarının külhanlarında bizim "Layhariye" yahut "Külhaniye" adını verdiğimiz apaşlar tarikatı tekkelerinin kurulmasına devrin de çok yardımı olmuştur.

Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Süleyman (I. Süleyman [Emir], II. Süleyman [Kanuni]), Sultan II. Ahmed ve Sultan II. Mustafa elli yıl kadar süren bir devir içinde hemen devamlı olarak Edirne'de oturmuşlardı. Edirne gayrıresmi devlet merkezi olmuş, devlet merkezi İstanbul yüksek makam sahiplerinin vekilleriyle idare edilmiş, dolayısıyla asayiş ve inzibatı ihmal edilmişti. Bu elli yıllık devrin içinde İkinci Viyana Muhasarası bozgununun felaketli perişanlığı da İstanbul idaresi ihmaline eklenmiş, İstanbul'da hırsızlık, cinayet, şehir şekaveti gibi zabıta vakaları çoğaldıktan başka fuhuş da salgın halini almıştı.

Sekiz on sene içinde, analarının yüz karası olup devrin âdetince cami avlularına bırakılmış ve yaşayabilenleri haneberduş, serseri güruhuna katılmış çocuklar fevkalade çoğalmıştı. Hem şehrin idaresindeki ihmaller, hem de bu çocuklar bir apaşlar tarikatının kurulmasını çok kolaylaştırmıştı.

Hamam külhanlarında toplanan kimsesiz çocuklar, tüysüz gençler "hamam hamalı" adı altında maskelenerek tarikatın kalenderler baziçesi, müritleri olmuşlardı. Onlara hatta "hamal beyler", "külhanî hamal beyler", "külhanbeyleri" denilmişti...

Burada önce alaylı bir tabir gibi görünen "bey" unvanı üzerinde azıcık duralım. Ayaktakımından damgalı fahişeler için babası belirsiz çocuk doğurmak utanç teşkil etmemiştir. Bu çocuklar analarının yuvarlandığı fuhuş girdabı içinde sürüp çıkmışlardır ve İstanbul'un hayta ve hazele güruhuna katılmışlardır.

Cami avlularına terk edilen çocukların büyük çoğunluğu, fahişe olarak dile düşmekten çekinmiş günahkâr hanımların evlatlarıydı. Onun içindir ki, o kara bahtlı hanımoğlu gençlere "bey" unvanı verilmiş, "hamam hamalı beyler", "külhanbeyleri" denilmişti.

Bu "bey" unvanı için, bir imparatorun gözde nedimi iken hamam külhanında bir kalendere mürit, uşak ve saki olmuş Senaî Bey'in hatırasına bağlanır demek de mümkündür.

Tarikatın nizamı, tarikata girme (kabul şartları), deste, destebaşı, baba, külhana kabul ziyafeti

Sayısı mütemadiyen yükselen gizli fuhuş mahsulü haneberduş gençlerin türlü suçlar işleyecekleri ve hatta kan bile dökecekleri bir hakikatti; onun içindir ki, onların hamam külhanlarında toplu olarak barınması, herhangi bir vaka karşısında suçlu arayacak zabıtaya da kolaylık sağlayacaktı.

İstanbul Kadılığı natır, tellak ve külhancı hamam uşaklarını isimleri ve künyeleri ve yüz şekillerini, kıl ve cilt renklerini, yaşlarını ve memleketlerini de kaydederek tescil ederdi. İstanbul Kadılığı'nda o eski hamam müstahdemleri sicil defterlerinde, diğer bütün esnaf gibi, hamam uşaklarından ayrıca kapıkulu asker ocaklarından birinde nefer olarak kayıtlı bulunanlar, ayrıca "cebeci", "yeniçeri", "kalyoncu", "bostancı" diye de gösterilirdi. İşte o defterlerde külhan-tekkelerdeki haneberduş gençler de mesela "Şu kadar nefer hamal!" diye yazılırdı, diğer müstahdemden farkı, hamalların sicil defterlerine isimlerinin yazılmamış olmasıdır.

Külhana alınacak olan haneberduş oğlanın en az on bir yaşına basmış olması yahut vücut yapısının o yaştaki çocuk kadar serpilmiş, gelişmiş bulunması gerekirdi. Fakat mühim şart, anasız babasız olmasıydı, hatta makbulleri bir cami avlusuna, kapısına bırakılmış, vücutları analarının utancı çocuklar, hanım evlatları "bey"lerdi. On beş yaşından büyük haneberduş gençler "Tarikat-ı Layhariye" nizamına ayak uyduramayacakları için külhana alınmazlardı.

Külhanbeyi, yirmi üç yaşına kadar külhanda kalır, sonra toplum içinde beden kuvveti ve yüz yırtıklığıyla yapabileceği bir iş bulup geçimini sağlamaya çalışırdı.

Apaş kalenderler tekkesi dediğimiz hamam külhanlarında on nefer külhanbeyine deste denilirdi, hamamın, dolayısıyla külhanının büyüklüğüne göre "beyler" de bir desteden noksan veya fazla olabilirdi.

Her külhanın en kıdemli beyi "destebaşı" unvanıyla diğer gençle-

rin zabiti, amiri olurdu. İşte bu destebaşılar için o külhan tekkelerin "şeyhi" diyebiliriz. Destebaşılar için yaş tahdidi yoktu, kendisi çıkıncaya veya ölünceye kadar külhanda kalırdı. Külhandaki makamında, diğer tekkelerde olduğu gibi bir post üzerinde otururdu. Posta ilk oturduğu sıra en çok yirmi üç yirmi dört yaşlı ve hatta yeni sakal salmış bir genç olurdu.

Külhancıya "baba" denilirdi, külhan-tekkenin aşçıbaşısıydı. Çoğunlukla zimmi, gayrimüslim ve ekseriya Ermeni'den olurdu.

Külhanbeylerinden biri tarafından sokakta bulunan yahut kendi ayağıyla külhana gelen on bir-on beş yaş arasındaki çocuğun külhana alınması için destebaşı tarafından külhanbeyliğine uygun görülmesi şarttı. Destebaşı getirilen veya kendi gelen küçük delikanlıya,

"Burada verilen emre 'hayır' demek yoktur, etini kesip şarabımıza kebap edip yesek boynunu bükeceksin, ağzını açmayacaksın!.. Razı mısın?" diye sorardı.

Külhanbeyi namzedi "Razıyım..." deyince destebaşı onu hemen ana doğması soyar, üstünde çamaşır ve esvap adına ne varsa alır ve ona lime lime yırtık bir gömlekle aynı durumda, yırtıklarından bacakları ve butları görünür bir don verirdi ve,

"Beylik şanıdır. Ayakların taşta toprakta azürde olmasın (incinmesin)!.." diyerek oğlanın ayaklarına bir çift pabuç giydirirdi. Çocuk külhana yalınayak da gelmiş olsa "Beylik şanıdır!.." diye o partal pabucu giyerdi. Yeni gelenin sırtından alınan eşya destebaşının olur ve hemen o gün onun tarafından bitpazarına götürülüp satılırdı. Hepsi bir mangır etse yine satılırdı.

Külhana alınan yeni beyin şerefine o gece geleneğe göre bir pilav ve helva ziyafeti verilirdi.

Pilav ve helva için lazım olan pirinci, yağı, irmiği ve şekeri yeni bey o gün veya ertesi günü bakkal bakkal dolaşarak dilenmek suretiyle kendisi toplar getirirdi. Destebaşı külhani kılığına soktuğu yeni beyin eline bir torba verir, "Bu torbaya yağ, pirinç, irmik ve şeker... Şurasına kadar dolduracaksın!.." der ve sonra külhanbeyce dilenmenin şartlarını sıralar, sıkı sıkı tembih ederdi:

"Utanmayacaksın!"

"Dolaşacağın bakkal dükkânlarından kovulmaktan sıkılmayacaksın!"

"Dayak yememeye çalışarak arsızlıktan çekinmeyeceksin!"

"İste, vermezlerse bir daha iste... Yine vermezlerse tekrar iste!"

"Sızlan, yalvar... Bakkal dükkânına sinek gibi yapış!"

"Bakkal veya çırağı seni hırpalamaya kalkarsa şirretleş!.. Dükkânın müşterilerine, sokul, sürün!.. Tiksinir, iğrenirlerse daha da sürün! Sırnaş. Haydi yolun açık olsun!.."

Pilav ve helva tencereleri ve lengerleri külhan-tekkenin demirbaş malıydı. Yeni beyin külhanda yatacağı ilk gece şerefine verilen ziyafette "baba" külhancı iki lenger pilav ve bir lenger irmik helvası yapardı.

Ziyafet sofrasına akşamüstü, ortalık kararduktan ve beylerin hepsi külhana dönüp toplandıktan sonra oturulurdu...

Külhan-tekkenin demirbaş eşyasından üç kollu bir demir şamdan vardı o gece bu şamdana dikilip uyandırılan üç büyük yağ mumuna, "Layhar'ın gözü", "Layhar'ın kalp gözü", "Layhar'ın kalbi" derlerdi.

Sofra büyük bir ağa sini üzerine kurulurdu. Beyler, destebaşı ve külhancı baba sofranın etrafına diz çökerek otururlardı. Pilav da helva da kaşıkla değil, avuçla yenilirdi.

O ziyafet gecesi külhana yeni giren bey, kendi şerefine verilen ziyafet sofrasına oturtulmazdı, tekrar soyunur, tamamen üryan olarak ayakta durur, bir elinde desti, bir elinde maşrapa, isteyene su dağıtırdı, fakat, "Su ver!.." denilmez, "Yandım kardeş!.." denilirdi. Destebaşı kalender ile külhancı babaya da, eğer isterlerse şarap verirdi...

Külhan-tekkenin gülbangi ve Layhar'ın kefeni

Pilav ve helva yenildikten sonra külhancı baba, irice bir lokma ekmek koparır, ağaçtan oyulmuş tuz çanağına batırır ve o lokmayı üç parmağıyla tutardı; destebaşı ile külhanbeyleri de babayı taklit ederek birer lokma ekmek koparırlardı; sonra külhancı, bu apaşlar tarikatının gülbangi diyebileceğimiz şu manzumeyi okurdu:

Bu ocağın adı gerçek külhandır
Yersizlere yurtsuzlara mekândır

Nice erler yetişmiştir külhandan
Kim bilir kim bugün nerde pinhandır

Ana baba kucağını bilmeyen
Yavrucuklar bu külhanda mihmandır

Âşık Layhar pirimiz üstadımız
Hak budur kim eşi gelmez sultandır

Aşk ile meşk kalenderlik rahıdır
Külhan böyle muhabbetli meydandır

Aramıza geldi bir can paresi
Ol çerağ-ı hüsne gönül şamdandır

İşte üryan olmuş Layhar aşkına
Bugün gonca yarın gül-i handandır

Hu çekelim Layhar'ın aşkına huuuuu
Yürekteki şulemiz ol nurdandır.

Külhancı tarafından okunan her mısra beyler tarafından da koro halinde tekrarlanırdı. Külhanbeyleri bu manzumeyi ezbere bilmeye mecbur idiler. Bu gülbank okunduktan sonradır ki yeni beyin kabul ayini, töreni başlardı...

Toplum ahlakını çıplak ayaklarıyla çiğneyerek kelbî bir felsefeyle daldıkları sefalet batağı içinde teşkilatlanmış külhanbeylerinin, kendilerini pençelerine geçirmiş ve yine kendilerinden hayta kalenderlerle dinsiz olduklarını hiç tereddüt etmeden kaydedebiliriz. Pirleri Afganlı Layhar bir "put" olmuştu. Onun bir gün külhandan muazzam ve muhteşem bir horoz olarak uçup gittiğine inanırlardı. Onun içindir ki İstanbul külhanbeylerinin nazarında horoz kudsiyet taşıyan hayvandı.

Külhana yeni bir beyin alınmasıyla verilen pilav ve helva ziyafetinden sonra bir ayin yapılırdı. Ziyafet esnasında sofraya oturtulmayarak çırılçıplak sakalık ve sakilik yapan "yeni bey", tarikat gülbangi de okununca, kendisine ayrılan pilav ile helvayı tek başına oturup yer ve bir maşrapa şarap içerdi. Yeni bey şarap maşrapasını ağzına götürürken diğer beyler,

"Layhar Sultan aşkına şifa olsun!" derlerdi.

Sonra yine o üryan haliyle ve tembih üzerine hiç sıkılmadan bir pösteki üzerine yan yana diz çökerek oturmuş destebaşı ile babanın (külhancı) önüne gelir, ellerini öper ve karşılarında dururdu. Destebaşı ayağa kalkar, külhandaki beylerin arasından bir genci yeni gelene "kardeş" seçerdi. Yeni gelenden üç dört yaş büyük olması şart olan bu "kardeş" de hemen çırılçıplak soyunur ve yeni beyin sağ tarafına geçer otururdu. Diğer beyler onları ortalarına alarak etrafında halka olurdu. Külhancı da kalkar, külhan ağzı üstünde bir rafta bohça içinde saklanan ve "Layhar'ın kefeni" denilen bir gömleği alır getirirdi. Destebaşı, iki yakası ve yalnız iki kolu bulunan bu gömleği yan yana duran iki çıplak gencin başlarından geçirip giydirirdi. Öylesine ki, bir gömlek içinde iki vücut, dışarıdan iki baş dört ayak ve içindeki gençlerden birinin sağ, öbürünün de sol eli görünürdü.

Gömlek giydirildikten sonra külhancı, yüzünü külhan ağzına dönerek diz çöker ellerini dizleri üstüne koyarak ezbere bir nutuk çekerdi, nutkun ezberlenmiş metni şu idi:

"Ey Layhar evlatları!

Burada senin benim yoktur, herkes kardeştir. Aynı babanın tohumundan ve bir anadan doğmuş olanlar birbirini boğazlar; analarını, babalarını bilmeyen Layhar'ın evlatları ise birbirlerini tek vücut bilirler. Layhar'ın kefenini sağlığında giyenler ölünceye kadar kendisini kardeşinden ayrı görmez. Biriniz sağa bakarsa, öbürünüz solu gözler, sizi birleştiren bu külhandır, her günkü kazancınızı buraya getireceksiniz, bu külhan sırrıdır, külhanda kazan bereketidir!.."

Sonra,

"Layhar horoz oldu, uçtu gitti... Ruhlar piri sultanımıza fatiha!.." derdi.

Bu "fatiha" bir laftan ibaret kalırdı. Fatiha okumak şöyle dursun destebaşılar ve külhanbeyleri "kelime-i şahadet"i bilmezlerdi. Kaldı ki külhancı babalar da çok büyük çoğunlukla zimmi, gayrimüslimdi. Aslında da böyle bir sahnede okunacak Kuran bir Müslüman'ı sadece aşırı derece üzer.

Önde destebaşı ve külhancı, hamamın külhanbeyleri birer birer gelirler, yeni beyi, "Hoş geldin yeni kardeş!.." diyerek yanaklarından öperlerdi. Törenin böylece bitmesinden sonra, sıra yatmaya gelirdi.

Kül döşek, külhanbeylerinin günlük hayatı

Yemekten sonra külhanbeyleri bir kenara çekilir ve "baba" tarafından külhan damının (odasının) ortasına beylerin yatağı döşenirdi: yatak, bir kül yığınından ibaretti. Eski soğuk küllerin üstüne külhandan birkaç kürek kızgın kül çıkarıp serper, o kül yığınının ortasına da boydan boya birkaç kürek ateş koyardı. Beyler üstlerindeki çulu çaputu çıkarıp o sıcak kül üstünde çıplçıplak ve yan yana uzanarak yatarlardı. Öyle ki, mesela bir destede on nefer bey varsa, beşi ateşin bir tarafına, beşi de öbür tarafına, kendi argolarınca "taban ateş" yatarlardı, ayakların tabanı ateş tarafına verilir, başlar dışarı tarafta kalırdı, başlarının altına da birer çuval parçası alırlardı.

O ilk gecesi "Layhar'ın kefeni" içindeki "yeni bey" ile "kardeş bey" yalnız o gece, ayrı bir köşede bir pösteki üstünde yatarlardı. Destebaşı da kendi pöstekisinde yatardı.

Beyler yattıktan sonra baba (külhancı) üç kollu şamdandaki mumları uyutup (söndürüp) destebaşı ile külhanbeylerini karanlıkta bırakıp kendisi külhan yanındaki odasına çekilirdi. Külhanda karanlıkta kalan beyler artık birbirlerinin haliyle ve kendilerine hitap etmeyen seslerle asla ilgilenmezlerdi. Ancak 18. yüzyıl sonlarındadır ki, külde yatma terk edildi, külhanbeyleri külhancı odası yanında yapılan büyük bir oda-koğuşta hasır ve çuvallar üstünde yatmaya başladılar.

Külhanbeylerinin günlük hayatı şöyle geçerdi: Kül döşekten sabaha karşı alaca aydınlıkta, Layhar'ın hatırasına bağlayarak kutsal bildikleri horozlar öterken kalkarlardı. Bunun için de hem Layhar'ın timsali ve hem saat yerinde külhan avlusunda cins bir horoz beslenirdi. Külden çıkınca yıkanmazlar, şöyle bir silkinip pelasparelerini giyerlerdi.

Çarşılardan ve şehir içinde horende mutfakları olan konaklardan sırnaşık dilencilik yoluyla erzak toplamaya on bir-on beş yaş arasındaki tüysüz küçük beyler çıkardı; o çocukların sokaklarda çift çift dolaşması tarikat nizamındandı.

On altı-yirmi üç yaş arasındaki beyler ise, başıboş dolaşırlardı. Yollarının üstündeki dükkânlardan malum usulleriyle günlük nafakalarını toplayarak mevsimine göre çayırlara, bağlara, bostanlara yayılırlar, uyurlar, boğuşurlar, dövüşürler, sair hazele ve hayta güruhu-

na karışarak yahut başka bir hamamın külhanbeyleriyle zar kumarı oynarlardı.

Kış günleri ise o büyük beyler "meydan süpürgesi" denilen kocaman çalı süpürgeleriyle İstanbul'un o zamanki dar sokaklarının çamurunu süpürürlerdi.

Eski İstanbul sokakları ortası çukurumsu yapılırdı; bir su yatağını andırırdı. Devamlı yağışlarda batak halini alan sokaklarda çıplak ayaklı külhanbeyleri ayak bileklerine kadar sokak çamuruna girerler, süpürgeleriyle sokağın çamurunu ortasındaki çukurumsu kanala süpürüp akıtırlar, yolun iki kenarında yayalara ayak basacak yer açarlardı, bu hizmetlerinin karşılığı olarak da o sokak üstündeki evlerden para toplarlardı. Külhanbeyleri için İstanbul'un ilk temizlik ameleleridir denilebilir.

Karlı kışlarda da damlardan ve yollardan kar küremeye ve saçaklardan sarkan tehlikeli buzları kırmaya çıkarlardı. Hatta bazen sokaklardan çamur süpürmeye ve kar küremeye İstanbul Kadılığı tarafından hamamcılar kâhyası ve hamamcı ağalar vasıtasıyla ve "hamam hamalları" adı altında külhanbeyleri bilhassa çağrıldı.

Külhanbeyleri, akşam yemeklerini toplu olarak külhanda yerlerdi; öğle yemekleri zuhurata bağlı, ne bulabilirlerse, dışarıda yenirdi. Bir "yeni bey"in külhana girmesi münasebetiyle verilen ziyafet müstesna külhancı, her akşam kendisi hazırladığı halde beylerin sofrasına oturmaz, onların yemeğinden yemez, hamamda natır ve tellak hamam uşaklarının sofrasına otururdu, onların "meclis"ine katılırdı.

Beyler yemekten sonra külhanda bir saat kadar sohbet ederlerdi... Güzel sesliler şarkı ve türkü söyler, gazel okur; çığırtma, bağlama, def, darbuka gibi sazlar çalınır; oyun bilenler oynatılır; peçiç, âşık, üç taş, dokuz taş gibi oyunlar oynanır ve sonra "Layhar'ın gözü", "Layhar'ın kalp gözü" ve "Layhar'ın kalbi" uyutulur, karanlıkta yatılırdı...

Kışın kestane pişirilir, mısır patlatılır, kış sabahları da külhancı külhanbeylerine sahlep pişirirdi.

İstanbul külhanbeyleri kendilerine mahsus bir dil, argoyla konuşmuşlardır. Mesela Kâğıthane'de iki Babıâli efendisi dolaşırken yolları tenhaca bir yerde çayıra uzanmış iki külhanbeyinin yanına düşer ve beyler pervasız konuşurlar; biri,

"Hindileri eleyelim!" der.

Öbürü de,

"Makas bre... Hatem akrepleri!" cevabını verir.

Kimse bir şey anlamaz. Anlamak için "hindi"nin aptal, "eleme"nin soymak, "makas"ın sus, "hatem"in sadrazam, "akrep"in de casus anlamına geldiklerini bilmek lazımdır.

"Lehçe-i Külhaniye" (Külhanbeyler Argosu)

İstanbul külhanbeyleri kendilerine mahsus bir dille konuşmuşlardı. Yukarıda o apaşların herhangi bir dinle, İslamiyet'le vicdan bağları olmadığını söylemiştim. Özel dilleri de üzerinde dikkatle durulacak bir noktadır bence. Öyle ki, onlardan olmayan bir kimsenin iki külhanbeyinin konuşmasından bir şey anlamasına imkân yoktur.

Külhana yeni giren, alınan bir çocuğun ilk önemli işi, kısa zamanda külhanbeyi argosunu gereği gibi öğrenmekti.

Lehçe-i Külhaniye adında küçük bir yazma risale vasıtasıyla o dilden zamanımıza yüze yakın kelime kalmıştır. Müstehcen olanların karşılığını boş bırakarak ve bugünkü Türk alfabesine göre sıralanan *Lehçe-i Külhaniye*'yi naklediyorum.

ACUZE: Kız
AKREP: Casus
ANA: Külhan
ARABA: Takunya
BABA: Külhancı
BAL ALMAK: Öpmek
BEKTAŞ: Yeniçeri ağası
BIYIKLI: Yeniçeri neferi
BOHÇA: ...
BÜLBÜL: Mahbub
CAMCI: Kurnaz
CAMİ: Kalabalık, toplantı
ÇAKIL: Delikanlı memesi
ÇAMUR: Ziyafet, yerine göre şarap
ÇİÇEK: Genç, tüysüz delikanlı
ÇİFTLİK: Çarşı, pazar

ÇİLEK: Göbek çukuru
ÇİLİNGİR: Para
ÇÜRÜKLÜK: Kabirlere taş dikilmeyen, ölülerin üst üste gömüldüğü garipler, haneberduşlar mezarlığı
DEFTERLİ: Defterdarlı
DEVE: Hamamcı ağa
DUMAN: Tütün
DUBARA: Yalan
DÜŞEŞ: Dayak
DÜŞMAN: Tulumbacılar
EDEPLİK: Peştamal
ELEMEK: Soymak
ELMA: Topuk
EZAN: Horoz sesi
GÂVUR: Kasap
GELİN ODASI: Hamam halveti
GİYİNİK: Hamam natırı
GÜL: Ateş
GÜLİSTAN: Hamam
GÜMÜŞ: Nikâhlı karı
HABAZA: ...
HANÇER: ...
HATEM: Sadrazam
HİNDİ: Aptal
HURMA: Esmer güzeli
İSTİF: Uyku
KALAYCI: Köçek oğlan
KANDİL: Sarhoş
KARA KATIR: Kömür
KARANFİL: ...
KASIK MANCASI: ...
KAŞ: Bıyık
KAYIK: Hamam nalını
KAZ: Yaygaracı
KINALI: Altın
KIZIL BAYRAM: Yangın

KIZIL IRMAK: Salhane
KOÇAN: Zinde ihtiyar
KÜFLÜ: Hasis, cimri adam
KÜSKÜN: Kız memesi
LAMELİF: ...
MAHBUBE: Yaz
MAKAS: Sus
MEFRET: ...
MEKTEP: Zindan
MEYANCI: Muhabbet tellalı
MİHRAP: Civan kaşı, civan tabanı
NAKIŞ: Kaş, göz, yüz çizgisi
NALSIZ: Yalın, çıplak ayak
NARGİLE: Boşboğaz
PABUÇLU: Ulema
PAPAZ: ...
PESTİL: Hasta
SIÇAN: Bakkal
SIRMA: Fahişe
SIVAMAK: İltifat
SİMİT: Kolayca ele geçen şey
SOYUNUK: Tellak
SUCUK: Zengin
SU YOLU: Cadde
SÜPÜRGE: Sakal
ŞAH: Eşsiz güzel delikanlı
ŞAHMERDAN: ...
ŞAKAYIK: ...
ŞAMDAN: Arkadaş, ayaktaş
ŞERBET: Kan
ŞEYTAN: Baht
ŞIKIRDIM: Kendi aralarında maşuk
TABUTLUK: Yeniçeri kolluklarındaki dayak atılan izbeler
TAŞLIK: Mezarlık
TAVLA: Aşçı dükkânı
TİRİT: ...

TOPAL: Beceriksiz
TURALI: Padişah
UYKU: Ölüm
UZUNCA OVA: Hafif suçluların hapsedildiği ve amele gibi çalıştırıldığı tersaneye bağlı "İplikhane" denilen halat imalathanesi
YADİGÂR: Piç
ZIBIK: ...

Tarikat-ı Layhariye'nin tarihçesi ve bazı vakalar

Bu apaşlar tarikatının kuruluşu için 1683 tarihini, İkinci Viyana Muhasarası bozgununu kabul edebiliriz; bu takdirde "Tarikat-ı Layhariye", "Tarikat-ı Külhaniye" 1846 senesine kadar yüz elli yıl devam etmiştir ve 1846'da Sultan Abdülmecid zamanında Serasker Rıza Paşa'nın emriyle külhanbeyleri toplanmış, hamamların külhan odaları onlardan temizlenmiştir, "külhanbeyi" adı sadece lügatimizde kalmıştır.

İstanbul'da külhanbeyliğin o son gününde hamam isimleri ile toplanan külhanbeylerinin sayısı şöylece tespit edilmiştir:

Gedikpaşa Hamamı	40 bey
Mahmutpaşa Hamamı	30 bey
Aksaray Muratpaşa Hamamı	30 bey
Ayasofya Hamamı	30 bey
Tophane Kılıçalipaşa Hamamı	30 bey
Beyazıt Hamamı	30 bey
Bahçekapı Haseki Hamamı	30 bey
Tahtakale Hamamı	20 bey
Laleli Ağa Hamamı	20 bey
Samatya Ağa Hamamı	20 bey
Zeyrek Çinili Hamam	20 bey
Diğer elli kadar hamamdan	500 bey
Yekûn	800 bey

Yukarıdaki cetvelde aydın olarak görülüyor ki 1846'da İstanbul'un bazı büyük hamamlarında külhanbeyleri teşkilatı öylesine genişlemiş-

tir ki, bir hamamda 1 deste, 10 nefer külhanbeyi bulunurken 1846'da Gedikpaşa Hamamı külhan odalarında 4 deste, 40 nefer, diğer altı büyük hamamda da 3'er deste, 30'ar nefer külhanbeyi barınmaktaydı.

Serasker Rıza Paşa, bu 1.000'e yakın külhanbeyinin on sekiz yaşından büyük olanlarını asker yazdırarak taşradaki ordulara gönderdi. Çocuklar ile on beş-on sekiz yaş arasındaki tüysüz gençler de o zamanlar yeni yeni açılan askeri fabrikalara işçi, amele olarak yerleştirildi. Ve o fabrikalarda çok sıkı bir inzibat altında çalıştırıldılar.

İstanbul külhanbeyleri en büyük tarihi oyunlarını 1730 ihtilalinde oynamışlar, o ihtilalin bir hamam çıplağı tellak olan elebaşısı Patrona Halil ve hepsi çıplak ayaklı hazelenin başında devlete karşı ayaklandığında, devrin hükümet erkânı onlara, ehemmiyet vermeyerek kayıtsız kalırken, Patrona ve ayaktaşları o ilk ayaklanma günü akşama kadar ne yapacaklarını bilememişler, geceyi Etmeydanı'nda geçirmişler, dağılmak üzereyken, kendilerini uzaktan seyreden külhanbeylerinden cesaret alarak dağılmamışlar ve sabaha karşı da yeniçerilerin katılmasıyla Lale Devri'ni yıkacak olan ihtilal tahakkuk etmiştir. Külhanbeyleri ihtilale de fiilen katılmışlardır. Devrin vakanüvisi şöyle kaydediyor:

"... Hamam külhanlarında yatar kalkar oğlan uşak makulesi üç yüz nefer haneberduşan..." diyor.

1730'da İstanbul hamamlarında külhanbeylerinin 300 neferden çok fazla olacağını tahmin ediyoruz. O 300 külhanbeyi, yirmi-yirmi üç yaş arası beyler ile destebaşılar olacaktır. İhtilale katılmış, ihtilalin yağma vakalarında tüylerini gereği gibi düzmüş olan o külhanbeylerinin tekrar külhanlara, kül döşeklere dönmüş, düşmüş olacaklarını da sanmıyoruz. Fakat 1730 ihtilalinden sonra da külhanbeylerinin İstanbul külhanbeyliği devam etmiştir. Tarikat-ı Külhaniye iffetşiken ayin ve merasimiyle daha bir asır yaşamıştır.

1730 ihtilalinde İstanbul külhanbeylerinin hamam çıplağı ihtilalci Patrona Halil'i desteklemesi ve *Lehçe-i Külhaniye*'de "tulumbacı" karşılığı "düşman" kelimesinin kullanılması, bilgin ve müdekkik Hamamizade İhsan Bey merhumun bir fevaid mecmuasında rastladığı dikkate değer bir notla aydınlanır gibidir. O mecmuada Lale Devri'nin büyük şairi Nedim'in bir gazelinin yanına meçhul bir el iki üç satırlık bir hatıra kaydetmiştir, gazel şudur:

Uşşakın olsa n'ola feda nakd-i canları
Seyr etmedin mi dünkü fedai civanları
Şevk ateşine sen de tutuştun mu ey gönül
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları.

İşte bu gazelin yanında şunlar yazılıdır:

"Kâğıthane sahrasında güreş tutuşan pehlivanlar külhannişin mühmelan güruhundan Evren Bey ve Arslan Bey nam civanlardır ki Nedim Efendi merhumun tarifiyle ve merhum asafpenah efendimizin emriyle Yeniçeri Tulumbacıyan Ocağı'nda nanpareye sahip olmuş ol civanlar Patrona eşkıyasından Karayılan denmekle meşhur pelidin külhan perverdeleriydi derler."

Sadece iki genç için de olsa, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'yı Serasker Rıza Paşa'dan yüz yıl önce külhanbeyleriyle ilgilenen ve onları zillet batağından kurtarmak istemiş ilk devlet adamı olarak görebiliriz.

Külhanbeylerinin tulumbacıları düşman gibi görmesi ve ihtilalde Patrona'ya yakınlıkları, büyük vezirin Evren ile Arslan'a gösterdiği ilginin ve onları tulumbacı yazdırmasının doğurduğu bir korku ve nefretin eseridir.

Külhanbeyi Evren'in hikâyesi

Büyük Türk veziri Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yaşları on yedi ile on sekiz arasında ve hem vücut yapıları, hem de yüz çizgileriyle gayetle güzel iki delikanlı olan Evren ve Arslan adındaki külhanbeylerini külhandan çıkartıp Yeniçeri Ocağı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı'na nefer yazdırtması 1722 yılı yazında olmuştu. İbrahim Paşa'yı iktidardan devirecek kanlı ihtilalden sekiz yıl evvel.

Evren Ayasofya Hamamı külhanının beylerindendi. Destebaşının adı Karayılan Bey'di. Külhandan alınıp Paşakapısı'na getirildiler ve önce sorguya çekildiler.

Karayılan sustu. O tarihte otuz altı otuz yedi yaşlarında bulunan o külhanbeyi hakkında İstanbul Subaşılığı defterinde bir kayıt bulundu, gençliği zamanında uygunsuz takımından, "hîz mühmelan-

dan" biri olarak tanınmıştı ve kaydın yanına ayrıca "yadigârdır", piçtir diye yazılmıştı. Kendisi için tek sözü, "Anam Rum, babam Cezayirliymiş" demek oldu.

Evren hiç çekinmeden, hatta Destebaşı Karayılan'ın tehditkâr bakışlarından korkmayarak konuştu.

Külhana alınalı üç sene olmuştu, anası Siyavuş Paşa adında bir vezirin kızıydı; oğlan o hanımefendinin ismini bilmiyordu, şöylece anlatmıştı:

"On beş yaşıma kadar ana olarak bir Habeş kadını bildim; ara sıra evimize çok güzel bir hanım gelirdi, beni kucağına alır, bağrına basar, öper, koklar, sever ve ağlardı. Bana esvaplar, yemişler getirirdi. Sekiz dokuz yaşıma kadar... Sonra o güzel hanım gelmez oldu, kara anam bana o güzel hanımın öldüğünü söyledi. On beş yaşımdayken de kara anam öldü, ölümünden bir iki gün evvel sağ kolumun bazusuna elmaslı bir bazubend bağladı ve asıl anamın genç yaşında veremden ölen o güzel hanım olduğunu, koluma bağladığı bazubendin de onun yadigârı olduğunu söyledi. 'Oğlum, bunu iyi koru, kimseye gösterme. Biraz daha büyüdüğünde satar, sermaye yapar, bir iş tutarsın' dedi. Kara anam ölünce kimsesiz kaldım. Konu komşu elinde kaldım. Kara anam beni mektebe vermiş, okuma yazma öğretmişti. Komşular da bir kaleme koyarak kâtip yapmak istediler. Büyük yangın oldu. Mahallemiz yandı, komşular dağıldı... Kimseyi bulamadım, parasız sokakta kaldım, o yangın gecesinin ertesi bu Karayılan Bey'e rastladım. Beni aldı, götürdü."

Oğlana elmaslı bazubendinin ne olduğunu sordular.

"Külhanda destebaşım aldı" dedi.

Bazubendi ne yaptığını Karayılan'a sordular.

"Ben bu oğlanı külhanda soymadım, çul çaput giydirip erzak dilenciliğine çıkarmadım, kendi esvaplarıyla gezdirdim, külde de yatırmadım, yanımda pöstekide yatırdım... Üç senedir beslerim, ne ile? O bazubendi sattım" dedi.

Dedikleri doğruydu.

Ayasofya Camii vaizlerinden bir Şeyh Ahmed Efendi vardı. 17. yüzyılın ikinci yarısında "Kadızadeliler" diye anılmış bir yobaz güruhunun altmış yıl kadar sonra son kalıntılarındandı. Kadızadeliler sözleri ile işleri, ağızları ile yürekleri ayrı adamlardı. Akli ilimlerle, o

Uşşakın olsa n'ola feda nakd-i canları
Seyr etmedin mi dünkü fedaî civanları
Şevk ateşine sen de tutuştun mu ey gönül
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları.

İşte bu gazelin yanında şunlar yazılıdır:

"Kâğıthane sahrasında güreş tutuşan pehlivanlar külhannişin mühmelan güruhundan Evren Bey ve Arslan Bey nam civanlardır ki Nedim Efendi merhumun tarifiyle ve merhum asafpenah efendimizin emriyle Yeniçeri Tulumbacıyan Ocağı'nda nanpareye sahip olmuş ol civanlar Patrona eşkıyasından Karayılan denmekle meşhur pelidin külhan perverdeleriydi derler."

Sadece iki genç için de olsa, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'yı Serasker Rıza Paşa'dan yüz yıl önce külhanbeyleriyle ilgilenen ve onları zillet batağından kurtarmak istemiş ilk devlet adamı olarak görebiliriz.

Külhanbeylerinin tulumbacıları düşman gibi görmesi ve ihtilalde Patrona'ya yakınlıkları, büyük vezirin Evren ile Arslan'a gösterdiği ilginin ve onları tulumbacı yazdırmasının doğurduğu bir korku ve nefretin eseridir.

Külhanbeyi Evren'in hikâyesi

Büyük Türk veziri Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yaşları on yedi ile on sekiz arasında ve hem vücut yapıları, hem de yüz çizgileriyle gayetle güzel iki delikanlı olan Evren ve Arslan adındaki külhanbeylerini külhandan çıkartıp Yeniçeri Ocağı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı'na nefer yazdırtması 1722 yılı yazında olmuştu. İbrahim Paşa'yı iktidardan devirecek kanlı ihtilalden sekiz yıl evvel.

Evren Ayasofya Hamamı külhanının beylerindendi. Destebaşının adı Karayılan Bey'di. Külhandan alınıp Paşakapısı'na getirildiler ve önce sorguya çekildiler.

Karayılan sustu. O tarihte otuz altı otuz yedi yaşlarında bulunan o külhanbeyi hakkında İstanbul Subaşılığı defterinde bir kayıt bulundu, gençliği zamanında uygunsuz takımından, "hîz mühmelan-

dan" biri olarak tanınmıştı ve kaydın yanına ayrıca "yadigârdır", piçtir diye yazılmıştı. Kendisi için tek sözü, "Anam Rum, babam Cezayirliymiş" demek oldu.

Evren hiç çekinmeden, hatta Destebaşı Karayılan'ın tehditkâr bakışlarından korkmayarak konuştu.

Külhana alınalı üç sene olmuştu, anası Siyavuş Paşa adında bir vezirin kızıydı; oğlan o hanımefendinin ismini bilmiyordu, şöylece anlatmıştı:

"On beş yaşıma kadar ana olarak bir Habeş kadını bildim; ara sıra evimize çok güzel bir hanım gelirdi, beni kucağına alır, bağrına basar, öper, koklar, sever ve ağlardı. Bana esvaplar, yemişler getirirdi. Sekiz dokuz yaşıma kadar... Sonra o güzel hanım gelmez oldu, kara anam bana o güzel hanımın öldüğünü söyledi. On beş yaşımdayken de kara anam öldü, ölümünden bir iki gün evvel sağ kolumun bazusuna elmaslı bir bazubend bağladı ve asıl anamın genç yaşında veremden ölen o güzel hanım olduğunu, koluma bağladığı bazubendin de onun yadigârı olduğunu söyledi. 'Oğlum, bunu iyi koru, kimseye gösterme. Biraz daha büyüdüğünde satar, sermaye yapar, bir iş tutarsın' dedi. Kara anam ölünce kimsesiz kaldım. Konu komşu elinde kaldım. Kara anam beni mektebe vermiş, okuma yazma öğretmişti. Komşular da bir kaleme koyarak kâtip yapmak istediler. Büyük yangın oldu. Mahallemiz yandı, komşular dağıldı... Kimseyi bulamadım, parasız sokakta kaldım, o yangın gecesinin ertesi bu Karayılan Bey'e rastladım. Beni aldı, götürdü."

Oğlana elmaslı bazubendinin ne olduğunu sordular.

"Külhanda destebaşım aldı" dedi.

Bazubendi ne yaptığını Karayılan'a sordular.

"Ben bu oğlanı külhanda soymadım, çul çaput giydirip erzak dilenciliğine çıkarmadım, kendi esvaplarıyla gezdirdim, külde de yatırmadım, yanımda pöstekide yatırdım... Üç senedir beslerim, ne ile? O bazubendi sattım" dedi.

Dedikleri doğruydu.

Ayasofya Camii vaizlerinden bir Şeyh Ahmed Efendi vardı. 17. yüzyılın ikinci yarısında "Kadızadeliler" diye anılmış bir yobaz güruhunun altmış yıl kadar sonra son kalıntılarındandı. Kadızadeliler sözleri ile işleri, ağızları ile yürekleri ayrı adamlardı. Akli ilimlerle, o

arada mesela matematikle meşgul olmak, şarkı ve türkü söylemek ve dinlemek, hatta güzel sesle ilahi okumak, Kuran okumak, raks seyretmek, kahve içmek, ipekli giymek haramdır derlerdi.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın amansız pençesi, yumruğuyla dağıtılıp susturulmuş Kadızadelilerin ahlak anlayışını müverrih Naima Efendi kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinin altıncı cildinin 227. sayfasında, onlardan birinin ağzından şöyle anlatır:

"... İnsan bir haramı irtikap ettiği zaman karşılığında ya mal, ya para çıkarı yahut nefsani zevk ve cismani lezzet olmalıdır. O zaman işlenen günah abes olmaz, aklı olan halkın gözü önünde ipekli giymez, türkü, şarkı dinlemez, o gibi cüzi şeylerden elini çeker. Ama perde arkasında altıncıklara yüzünü gözünü sürer ve sinesine dilberini alıp cismani ve nefsani zevkine bakar."

Külhanbeyi Evren destebaşısı Karayılan'ın kendisini alıp haftada iki gece İspirzade Şeyh Ahmed'in evine götürdüğünü söyledi, Karayılan da,

"O şeyh benim mürşidimdir" dedi...

"Seni ne yolda irşat eder?" diye sordular.

Son materyalist İspirzade'nin kendisini ne yolda irşat ettiğini anlatmadı da.

"Kalp gözümü açar... O şeyh bana ateşe bas dese basarım" dedi.

Ama Evren Bey, kendisinin nasıl irşat edildiğini sıkılmadan anlattı, Naima Efendi'nin yazdıklarının kat kat tafsilatıyla.

İspirzade Efendi vaizlikten azledildi. O yaman şeyh efendi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya karşı İstanbul'un çıplak ayaklı hazele güruhunun ayaklanmasıyla başlayan 1730 ihtilalinin en faal körükçülerinden olmuştu. Külhanbeyi Karayılan da o ihtilalde tellak Patrona Halil'in otuz nefer çıplak ayaklı haytasından biri olmuştu.

Külhanbeyi Arslan'ın hikâyesi

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın emri üzerine ayaktaşı Evren'le birlikte Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'na nefer kaydedilen Külhanbeyi Arslan, Mahmutpaşa Hamamı külhanının beylerindendi, o da destanbaşısı olan Emir Bey adında bir genç adamla birlikte getirilmişti Paşakapısı'na.

O tarihte, 1722'de, Emir Bey de otuz beş ile kırk arasında bir adamdı; sorguya çekildiğinde kendisi ve külhanda perverdesi olan Arslan hakkında hiçbir şey saklamadan konuştu:

"Asıl adım Ali'dir" dedi. "Bosnalı'yım. İstanbul'a devşirme olarak getirildim. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile şu kadar beylerbeyi ve sancakbeyinin şehit düştüğü Zenta bozgununda (1697) henüz kapıya çıkmış, yeniçeri olmuş acemi neferdim. Çorbacımız Deliçaylı Mustafa Ağa adında biriydi, o müthiş bozgunda ağırca yaralandı. Kaçıp kurtulabilen bir avuç insan arasında ben vardım. Tüvana bir delikanlıydım, kaçarken yaralı çorbacımı da sırtımı alıp kaçırdım, kurtardım. Sulh olup İstanbul'a döndüğümüzde (1699 Karlofça Sulhu) beni artık evlat yerine koyan Deliçaylı Mustafa Ağa bir bacağı topal kaldığı için emekliye ayrıldı, çok genç ve güzel bir kadınla evlendi. O kadından biri kız, biri oğlan iki çocuğu oldu ki, oğlan işte bu Arslan Bey'dir (doğumu 1704-1705 arası), kız ise Arslan'dan iki yaş küçük olup ismi Ziba Hanım'dır. Manevi evlat yerine konduğum için eski çorbacımın evine her zaman girip çıkardım. Kışlada çok yakışıklı delikanlı olduğumu söylerlerdi, işittiğime göre bir kalender şair benim için 'Bu şehbaz hüsnün emiridir' demiş, işte ondan sonradır ki kışlada bana 'emir' lakabı takıldı, asıl adım unutuldu. Çorbacımın genç ve güzel karısı bana göz koydu, fakat ben kahpelik etmedim, çorbacıma da bir şey söylemedim, ayağımı o evden çektim... Çorbacım 'Niçin gelmezsin?' diye sordukça türlü bahaneler söylerdim. Prut Cengi yılında (1711) elimden bir kaza çıktı, sekrî hal kavga edip bir kalyoncuyu vurdum. O zaman yirmi dört yirmi beş yaşlarındaydım ve 36. Orta'nın odabaşısıydım. Mustafa Ağa'nın vesair amirlerimin şefaatiyle idamdan kurtulup üç yıl zindanda yattım. Zindanda Ahu Baba adında bir kalendere kalenderlik yoluna saptım ki, o zamanlar İstanbul'da külhanbeyliği yeni parlamıştı. Kalenderler haneberduş gençleri ve oğlanları hamam külhanlarında toplarlardı. Beni unutmamış olan Deliçaylı Mustafa Ağa'nın gayret ve himmetiyle zindandan çıkınca ben de Mahmutpaşa Hamamı külhanındaki Layhar ocağını açıp destebaşı oldum ve sokaklardan topladığım garip çocukları o külhanda soyup pirimiz Layhar'ın nizamı üzere yatırmaya başladım. Bir sene sonraydı, 1715'te olacak, bir gün Deliçaylı Mustafa Ağa, mutadı olmayan bir saatte hanesi-

ne vardığında iki çocuk sahibi zevcesini bir hallaç civanıyla döşekte zina ederken basmış, her ikisini de kesmiş, kendisi de kaçmış. İzini bulamadılar. Çocuklar ortada kaldı, o zaman on bir yaşlarında olan bu Arslan Bey'i külhanda yanıma aldım, fakat çorbacımın hakkını gözetip dilenci kılığına koyup sokaklara salmadım..."

Külhanbeyi Emir'e oğlanın kız kardeşinin ne olduğunu sordular:

"Ziba Hanım halen on dört on beş yaşlarındadır. Ulemadan Arnavut Zülali Hasan Efendi'nin zevcesidir. Güzellikte yegâne-i zaman ve afet-i devrandır. Yalnız huyu anasına çekmiştir diye duydum, yani gayet oynak ve erkek canlısıymış" dedi... Külhanbeyi Evren'in hayat hikâyesine, burada kız kardeşi Ziba Hanım'ın macerasını da ekleyebiliriz:

1724 yılı temmuzunda Çorbacıkızı Ziba Hanım Üsküdar'da oturan Benli Safure adında bir nazenin hanıma gece yatısı misafirliğe gider. İki yosma güzelliği dillere destan olmuş Rüstem adında genç ve toy bir arabacının koçusuna binerek, devlet yasağına rağmen şimdi Küçük Çamlıca dediğimiz Bulgurlu Dağı mesiresine giderler. Yâr ve ağyar gözünden ırak sandıkları çam korusunda Rüstem'i baştan çıkarıp muhabbet ederlerken korucu bostancılar tarafından basılırlar ve hanımlar bostancı leventler pençesinde koruda üç gün üç gece kalırlar. Genç arabacıları için de hoş bir macera olmaz. Kadınlar şikâyetçi olmayınca arabacı oğlan da ağzını açamaz, ama rezalet duyulur. Zülali Hasan Efendi'ye münasip lisanla genç karısını boşaması ihtar edilir; adamcağız karısının divane âşığı, boşayamaz, bundan sonra baskı altında tutacağını söyler. Fakat aşifte kadın Bulgurlu Dağı vakasından dört yıl sonra, 1728'de yaşlı kocasından büsbütün kaçar. Kimin, hangi boydan bir adamın kapatması olduğu bilinmiyor. Fakat hanımın kaybolmasından az sonra aynı adı taşıyan bir çengi karı türemiştir İstanbul'da. Kibar meclislerinde ve hatta bir sefer de Damat İbrahim Paşa'nın huzurunda oynatılmıştır. O çengi Ziba şanında iki ayaklı mani vardır:

Adam aman... "Sürmeli"
Dü destinde çarparesi, dideleri sürmeli
Çengi Ziba deyüp geçen yan bakanı sürmeli,

Adam aman... "Sürmeli"
Ol nigâr-ı nazeninin pâyine yüz sürmeli
Çengi Ziba oynar iken kapuları sürmeli.

1730 ihtilalinde tellak Patrona Halil'in çıplak ayaklı otuz nefer ayaktaşından biri de Mahmutpaşa Hamamı külhanının destebaşısı Emir Bey'di. Zülali Hasan Efendi de Patrona'yı ayaklanmaya teşvik edenlerden biri olmuştu.

Son külhanbeylerinden Sami'nin hikâyesi

Ünlü gazeteci Ebüzziya Tevfik Bey, son külhanbeylerinden Sultanselimli Sami'yi Hicri takvimle 1291-1292 (Miladi 1874-1875) arasında Rodos zindanında tanımıştı. Sami, o tarihte elli yaşlarındaydı ve kalpazanlıktan müebbet prangabendliğe mahkûm edilmişti. Ebüzziya Tevfik Bey ise yirmi beş yirmi altı yaşlarındaydı, "Genç Osmanlılar"dan olmakla suçlandırılarak Rodos Adası'na gönderilmiş bir siyasi mahkûmdu.

İşte bizim bu yazılarda bahsettiğimiz, tekkeleri hamam külhanları ve külhan odaları olan haneberduş apaşlar tarikatı hakkındaki bilgimiz, o külhanbeyi Sami'nin Ebüzziya Tevfik Bey'e anlattıklarına dayanmaktadır ki, ünlü gazeteci onları yıllarca son *Tasvir-i Efkâr* adındaki gazetesinde yayımlamıştır.

Ebüzziya Tevfik Bey, külhanbeyi Sami'yi şöyle tasvir ediyor:

"Güzel bir yüze sahip haluk bir adamdı, o güzel yüzünde bir melih gamzesi, gözlerinde zekâ nuru ve alnında ıstırap çizgileri vardı. Gayet güzel çığırtma çalıyordu, musiki usulünü biliyordu. Ağzına bir hünerle yerleştirdiği bir teneke parçasıyla kanarya ve ispinoz kuşlarının nağmelerini aslından fark edilmez şekilde taklit ederdi. Karagöz ve Hacivat konuşmalarında cinasların ve türrehatın yakası açılmamışlarını söylerdi; tavla zarı yapmada da eşsiz bir usta idi..."

Külhanbeyi Sami kendi hayat hikâyesini de şöylece anlatmıştır:

"Yedi yaşıma kadar Sultanselim'de fakir bir kadının iki odalı evinde yaşadım; o yaşıma kadar öz annem sandığım o kadın ölünce komşularımızdan Terlik Derviş Ali adında bekâr bir adam beni evine, himayesine aldı; o zaman Derviş Ali'den öğrendim ki, o

kadın benim anam değil, sütanam imiş, ben kibar bir hanımın piçi imişim, doğar doğmaz sütanama vermişler ve o kadın beni büyütmeye başlamış.

Beş yaşlarında idim, evimize genç ve güzel bir kadının ara sıra geldiğini hatırlıyorum. Bir sepet içinde bana çamaşır, esvap, pabuç, yemiş ve şeker getirirdi; beni kucağına alır, okşar, öper, koklar, bağrına basıp ağlardı, gözlerim getirdiği şekeri, yemişi görmez, onun kucağından ayrılmak istemezdim.

Derviş Ali, bana o kadar iyi muamele etti ki, dünyada onun kadar kalbi temiz ve huyu güzel adam yoktur hükmünü vermiştim... Evi genişçe bir bahçede tek oda idi, önünde bir çardağı vardı, avlunun bir köşesinde de yemeğini pişirdiği bir ocak vardı. İki günde bir yemek pişirirdi ve akşamları da yemekte rakı içerdi. Sabahleyin döşeğimizi topladıktan sonra o terlikçi tezgâhını kurar, terlik dikmeye başlardı; diktiği terlikleri, on çift olunca, bir zenbile doldurur, beni de yanına alıp, çarşıda bir kavafa götürüp teslim eder, parasını alır, dönerdik.

Derviş Ali'ye birkaç defa bana sanat öğretmesini rica ettim.

'Zamanı var!..' diyerek reddetti.

Yanında iki sene kaldım, dokuz yaşında idim. Bir gün bir arkadaşı ölmüş, işe başlamadı, cenazeye gitti. Ölü Eyüp'te defnedileceğinden ancak akşama geleceğini söyledi. Beni de götürmek istedi ise de bir baş ağrısı bahane ederek evde kaldım. Terliğin nasıl dikildiğini dikkatle seyrederek bellemiştim. Derviş Ali evden çıkar çıkmaz, kalıplanmış terliklerden bir çiftini diktim, onun diktiklerinden farksızdı. İkinci bir tekini diktim, terlikleri tezgâhına koydum, Derviş Ali'nin dönmesini heyecanla beklemeye başladım, kim bilir ne kadar memnun olacaktı.

Akşamüstü döndü, içeri girip cüppesini çıkarırken terlikleri gördü.

'Bugün buraya kim geldi?' diye sordu.

'Kimse gelmedi' dedim.

'Bunları kim dikti?'

'Ben!'

'Bu yarımı?'

'Onu da ben!'

'Al şu tığ ile iğneyi eline de gözümün önünde dik!..'

Büyük bir sevinçle ufak iskemleye oturdum, kayış kemendi dizimle tabanımın arasına geçirip, fevkalade bir süratle dikmeye başladım. Derviş Ali hayretle bakıyordu.

'İnandım, bırak!..' dedi.

'Bundan sonra istersen hep ben dikeyim, sen rahat et, otur. İstemezsen bana biç, ben de dikeyim' dedim.

Cevap vermedi. Çardağın altında oturduk, yemek yedik, o akşam mutadından fazla rakı içti; ben fazla içmesini, arkadaşının ölümünden duyduğu üzüntüye hamlettim. Sonra da yataklarımıza yattık.

Her sabah olduğu gibi erkenden kalktım, sabah kahvesini pişirip verdim. Kahvesini içtikten sonra bana,

'Otur şuraya, sana söyleyeceklerim var!..' dedi.

Karşısına diz çöküp oturdum.

'Sen bana birkaç kere terlik dikmeyi öğretmemi söylemiştin, ben de sana daha vaktin var, diyordum...'

'...'

'Sen dinlemedin, evi tenha bulunca terliği diktin...'

'...'

'Benden daha güzel dikmişsin, hem de bir çift ve bir tek dikmişsin...'

'...'

'Demek ki sen baka baka sanatı öğrenmişsin. Gözünle usta olmuşsun.'

'...'

'Şimdi ikimiz de ustayız, bir evde bir tezgâhın başında iki usta olmaz...'

'...'

'Bohçanı al, şimdi buradan çık git!..'

Beni evinden kovdu. Ne yapacağımı şaşırdım. Ağlamaya başladım, ellerine sarıldım, ayaklarına düştüm.

'Bir daha elime tığ alırsam gözlerime batır... Tövbeler olsun, ben nereye giderim, beni kovma' dedim.

Merhamete gelmedi. Beni elimden tuttu, bohçamı elime verdi, sokak kapısını açıp beni sokağa koydu ve kapıyı yüzüme kapadı..."

Kalpazanlıktan müebbet prangabendliğe mahkûm külhanbeyi Sami hayat hikâyesine şöylece devam ediyor:

"Derviş Ali elime bohçamı verip beni sokağa bırakarak evinden kovunca, aklıma mahalleden arkadaşım Rıza geldi. Rıza benden büyüktü, on iki yaşlarında. O da benim gibi anasız babasızdı ve terlikçi olan dayısının yanında barınıyordu. Ağlaya ağlaya Rıza'ya gittim, başıma geleni anlattım. Beni dayısına götürdü. Derviş Ali'nin yaptığını ona da anlattım. Usta,

'Doğru, doğru... O Derviş Ali'nin hali, kimseye benzemez. Al bakalım şu terliği de marifetini göster!..' dedi.

Oturdum. İpliği usulü veçhiyle iğneye bağladım, tığı alarak dikmeye başladım. O kadar şevk ve hevesle dikiyordum ki, adamcağız hayran olmuştu. Öğle vaktine kadar verdiği terlik tekini diktim, bitirdim. Sonra dikiş yerlerini çirişli su sürerek muştayla kapattım, perdahladım, ustaya verdim. Evirip çevirdikten sonra,

'Aferin oğlum, ekmeğini hak ettin!' dedi.

Beni evine aldı, karısına maceramı kısaca anlattı. Kırk yaşlarında kadar olan Rıza'nın yengesi,

'Pekâlâ, Allah onun da kısmetini verir...' dedi.

Bir gün de karısına iki çift terlik göstererek,

'Bak bakalım, hangisi Sami'nin, hangisi benim' diye sordu.

Kadın terlikleri muayene etti.

'İkisi de bir... Hiç farkı yok' dedi ve beni okşadı...

İki senedir bir kadın elinin okşamasına hasrettim, sütanam dirilmiş sandım.

Rıza'nın dayısının evinde de iki sene barındım. Üstüm başım bakılıyor, yiyecek düşünmüyordum, ustam her hafta cuma günleri de 100 para cep harçlığı veriyordu. Mutlu idim...

Ustam bir kış günü kösele ve sahtiyan almak için Zindan Kapısı'na inmişti, malı almış dönerken buzda ayağı kaymış, düşmüş, sağı solu kırılmıştı. Altı ay kadar yattı, işleyemedi. Terlikleri hep ben dikiyordum, ben,

'Ustacığım, sen merak etme, işte ben senin sağlam zamanındakinden fazla iş çıkarıyorum. Allah'a şükür beyler gibi geçiniyoruz. Ben senin oğlun değil miyim, çalışmak borcum!' dedikçe o ağlıyor ve bana dua ediyordu.

Araya başka bir hastalık girdi ve ustam öldü. Rıza'nın yengesi o mahalleden bir yağlıkçıyla evlendi, ev de mahlule gitti. Rıza ile

ben sokakta kaldık, on bir yaşında idim. Cuma günleri Yenibahçe Çayırı'na giderdik, orada bizim gibi kimsesiz olup hamam külhanlarında kalan çocuklar ve gençlerle tanışmıştık. Çaresiz biz de Gedikpaşa Hamamı'nın destebaşısı olan Patburun İbrahim'e gittik, bizi külhana kabul etti, ben işte böyle külhanbeyi oldum.

Patburun İbrahim bizi külhanda soydu, üstümüze yırtık birer gömlek ile don ve çıplak ayaklarımıza parça parça birer yemeni giydirdi, ellerimize de birer torba vererek, külhana girmemiz şerefine verilecek pilav ve helva ziyafeti için erzak toplamaya gönderdi. Sokakta Rıza'dan ayrıldım, o bir tarafa gitti, ben de önce Ayasofya çarşısına gittim. Orada on beş kadar bakkal vardı, onlardan birine torbayı uzattım.

'Bir avuç pirinç!' dedim.

Adam yüzüme baktı, teneke kepçeyi pirinç kazevisine daldırarak yüz dirhem kadar pirinci torbama boşalttı. Yanındaki bakkala uğradım:

'Bir avuç pirinç!..'

O adam da yüzüme baktı, torbama bir kepçe pirinci boşalttı. Bütün bakkallarda aynı muameleyle karşılaştım, azarlamadılar, 'Torban pirinç dolu' demediler, destebaşının tembihi üzere sırnaşmaya hacet kalmadı. Sonra Balıkpazarı dükkânlarını dolaştım, yağ, irmik, şeker istemeye başladım. Orada da aynı iyi yüzü gördüm. Birer kâğıt parçasına birkaç topak şeker, bir kaşık yağ, bir miktar irmik verdiler ve torbam gösterilen yerden çok fazla doldu.

İkindi vakti külhana döndüm, dolu torbayı Patburun İbrahim'in önüne koydum ve dükkânlarda nasıl karşılandığımı da anlattım. İbrahim:

'Senin yüzünde bir şey var... Her kim bakacak olsa senden nefret etmez... Sana merhamet eder... Ben daha böyle bir yüz görmedim... Sami, sen bizim aramıza girecek çocuk değilsin...' dedi.

Ağlamaya başladım.

'Ağlama... Ben sana iş bulurum, urbalarını da satmam, saklarım!..' dedi.

İçimden, 'Ah anacığım. Beni niçin doğurdun?..' diye bir feryat kopacak oldu, kendimi zor tuttum."

Ebüzziya Tevfik Bey, son külhanbeylerinden bir de Tophaneli

Mehmed'den bahsediyor, o da Gedikpaşa Hamamı külhanının beylerindenmiş. Ünlü gazeteci Mehmed'in hayat hikâyesini de külhanbeyi Sami'den dinlemiş olacaktır:

"Sık sık tebdil dolaşan Sultan II. Mahmud, bir gün Musahib Said Efendi'yle birlikte Gedikpaşa Hamamı külhanının bulunduğu sokaktan geçerken davudi bir ses ve musiki usulüne uygun bir edayla bir şarkı okunduğunu duymuş. Okuyanı merak etmiş ve Said Efendi'yle birlikte külhan avlusuna girmiş, orada külhancıyla karşılaşmış ve o adama şarkı söyleyenin kim olduğunu sormuş. Külhancı,

'Tophaneli Mehmed'dir' demiş, 'on yaşından beri buradadır. Külhanbeylerinin en aklı başında olanıdır.'

Padişah,

'Görünmeden nasıl görebilirim?' diye sorunca, külhancı pencere aralığından Mehmed'i göstermiş.

Mehmed uzun boylu, esmer benizli, yirmi beş yaşlarında gürbüz bir delikanlıymış. Üç gün sonra da külhanbeyi Mehmed hamam külhanından saraya alınmış ve hünkâr müezzinleri arasına katılmış.

Külhanbeyi Mehmed 1870'te hayatta idi, Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin zakirbaşısı idi..."

Hamam külhanlarında kurulmuş Layhariye tarikatı tekkelerinin kapatılması ve son külhanbeylerinin asker yazılmak üzere toplattırılması

Son külhanbeylerinden Sultanselimli Sami anlatıyor:

"1262 Receb'inde idi (Miladi 1846 Temmuz'u) Serasker Hasan Rıza Paşa'nın emriyle hamamlara gece yarısında birer manga askerle birer çavuş geldi; külhanları sardılar, ertesi sabah, ertesi sabah ki bir perşembe günü idi, külhanbeylerini külhanlardan çıkarıp kol kol Sultanahmet Camii avlusuna sevk ettiler. Ben de Gedikpaşa Hamamı külhanından alınanlar arasında idim, yirmi bir yaşında idim.

Bütün kapılar asker tarafından tutulmuş. Şehrin her tarafından getirilen çocuk, tüysüz genç, gelişmiş delikanlı, o gün cami avlusunda toplanmış külhanbeyleri 700'den fazla idi. Serasker Hasan Rıza Paşa onların anlayabilecekleri bir lisanla bir nutuk verdi. Serseriliğin korkunç akıbetlerini anlattı, hiç kimsenin kalbinin kırılmayacağını

söyledi ve askerliğin faziletlerinden bahsetti. Külhanbeyleri ağlamaya başlamıştı. Paşa nutkunu bitirince Ayasofya Hamamı külhanının destebaşılarından Rıza adında biri ortaya çıktı.

'Kabahat bizde değil hükümettedir... Anasız babasız, yersiz yurtsuz kalmıştık... Eğer külhanlar da olmasa kendimizi Sarayburnu'ndan denize atmaktan başka kurtuluş çaresi yoktu... Hükümet isteseydi bizleri ıslah eder, bir yola kor, külhanbeyi diye halk nazarında zelil olmazdık...' dedi.

Delikanlının bu nutku serasker paşa tarafından tasdik edildi. Asker olan bu destebaşı Rıza sonraları miralaylığa (albaylığa) kadar yükseldi ve Külhan Rıza diye lakabını da muhafaza etti.

On altı yaşından büyük olanlar asker yazıldılar ve taşradaki ordulara gönderildiler. Küçükler de Gülhane'deki Kalavrahane'ye verildiler. (Kalavrahane, asker için ayakkabı, eyer takımı, hayvan koşumu gibi saraçlığa ait şeylerin yapıldığı yere verilmiş isimdir.)

Asker olan külhanbeylerinin çoğu çavuşluğa kadar yükselmişlerdir.

Külhana girdiğim günün gecesi beni Layhar'ın kefeni içinde Rıfkı adında bir çocukla kardeş yapmışlardı. Rıfkı benden iki yaş büyüktü ve çok iyi bir çocuktu. O da tıpkı benim gibi vücudu anasının yüz karası bir bahtsızdı. Farkımız onun kundağıyla bir zembil içinde cami kapısında bulunmuş olmasıydı, göğsüne bir Mahmudiye altını koymuşlar, bir adının Rıfkı olduğunu bildiren bir kâğıt varmış. Asker olunca da kardeşimle birlikte Silistre'ye gönderildik, orada aynı taburda aynı bölüğe düştük, zavallı kardeşim Silistre muharebesinde şehit oldu..."

Külhanbeyi Sami için Ebüzziya Tevfik Bey, "Sami, Sultan V. Murad'ın cülusunda ilan edilen umumi afta zindandan çıktı, 15 sene kadar yatmıştır..." diyor. Tahmin ediyoruz ki külhanbeyi Sami İstanbul'a gelmiş, Tevfik Bey'i bulmuş ve belki de onun delaletiyle bir iş sahibi olmuştur.

Ünlü yazar Sultan Mahmud'un külhanbeyi Tophaneli Mehmed'e gösterdiği alakadan bahsederken, "Güzel sesi için bir serseriyi külhandan çıkarıp sarayına alan Sultan Mahmud hamam külhanlarındaki daha yüzlerce sefil çocuğa ve gence karşı hiçbir alaka göstermemiştir. Halbuki elinde onları kurtarmak için ne imkânlar vardır" diyor.

Serasker Hasan Rıza Paşa'nın külhanbeylerini toplatarak asker

yazdırması için de şunları yazıyor: "... Memleket sefil yetiştirmede devam etti... Sefaletin sebepleri üzerinde duran olmadı..."

Külhanbeylerinin mevcut olmadığı zamanımız için de acı şeyler yazabiliriz. Edep, ar, namus ve iffet cevherlerini kaybetmiş çocuklar ve delikanlılarla İstanbul yine tıklım tıklım doludur. Hatta eski külhanbeylerinden daha ileri giderek onlardan çoğunun katil oldukları da sık sık okunan zabıta vakalarındandır.

İstanbul Afganlı kalender Layhar'ın şarap küpü, fıçısı halindedir, içinde tahammür halinde bulunan mayaya her gün kokulu, şerbetli, renkli salkım salkım üzümler gibi sürü sürü çocuklar ve gençler atılmaktadır. Kim ilgileniyor?

Günlük gazetelerde kayıp gençler ve çocuklar için verilmiş ilanların sayısı hiç de küçümsenemez. O ilanların çoğu da resimlidir. Resimlere dikkatle bakarsanız güzel güzel yüzler görürsünüz. Kaybolanlar bulunuyor mu?.. Evinden kaçanlar dönüyor mu?.. Meçhulümüzdür.

Niçin eli kalem tutar zabıta memurlarımız yoktur?.. Haneberduş, serseri, ev kaçağı çocukların ve gençlerin hayat hikâyelerini, onların itiraflarından toplayıp kaydedecek bir himmet sahibi çıkmayacak mı?.. Böyle bir notlar tomarı, bir gün toplum hayatımızın en mühim kütüğü olacaktır. Filozoflar, kriminologlar ve vazıkanunlara ışık tutacak bir eser olacaktır.

Margaret Fehim Paşa "Hafiyenin Metresi"

Beyoğlu'nda Konkordiya Tiyatrosu ve Morgan cambaz ailesi

Sultan II. Abdülhamid'in son hükümdarlık yıllarında Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de, zamanımızdaki adı İstiklal Caddesi, büyük bir tiyatro vardı, adı "Konkordiya", yalnız Beyoğlu tarafının değil, koca İstanbul'un en namlı eğlence yeriydi.

Bir tiyatro yanında mükellef bir lokanta-gazino bir güzel bahçe, bahçede yaz temsilleri için bir sahne. Yaz ve kış hıncahınç dolar, bir ayak bin bir ayak üstünde, iğne atılsa yere düşmezdi diye anlatırlardı görenler.

Konkordiya'nın mülk sahibi bir Rum zengini, adını öğrenemedik, işleten bir İtalyan, onun adını da öğrenemedik.

Konkordiya adı Fransızca konkord (concorde) kelimesinden gelir, "ittifak", "iyi geçinme", hatta biraz da tefsirle konuşursak "sevişme, muhabbet" diyebiliriz. Paris'in büyük meydanlarından biri de bu adı taşır.

Konkordiya Tiyatrosu'nun adı gibi sahnesi de yabancı sanatkârlara mahsus gibiydi. Fransız, İtalyan, Yunanlı tiyatro toplulukları, operet toplulukları gelir, getirtilir; şantözler, dansözler, pandomimacılar, kuklacılar, hokkabazlar, cambazlar... Müstesna bir kozmopolit eğlence yeriydi.

Tiyatroda localarda paşazadeler, beyzadeler, genç ve toy mirasyediler, tatlısu Frenklerinin paralıları, kalantor bankerler; parterde ise tulumbacı reisleri, haraççı kabadayılar, gümrük simsarları, tüccar komisyoncuları ve paradide Beyoğlu'nun Frenk mukallidi azınlık delikanlılarından mağaza tezgâhtarları Konkordiya'ya geldiklerinde kendilerini Avrupa'ya gitmiş sanırlardı o ayaktakımı. Adamlık es-

vaplarını giymiş tulumbacılar; nasırlı ayaklarına tire çoraplarını çekmiş kayıkçılar; feslerini kalıplatmış fırın uşakları; şalvarına, kuşağına çekidüzen vermiş hamam natırları, tellakları; bir arkadaşından sivil esvap tedarik etmiş tersane ve nizamiye çavuşları; Haliç'te lengerendaz harp gemilerinin bıçkın efradı; bir Yunanlı yosmanın, bir İtalyan haspanın, bir Fransız aşiftesinin dilini anlamasalar da yüzüne, kaşına gözüne, gerdanına göğsüne, kalçasına bacağına, eline ayağına yiyici gözle bakmasını bilirlerdi.

O zamanların, şubat ayında yapılan ve üç hafta süren karnaval gecelerinde Konkordiya Tiyatrosu'nda parterdeki iskemleler kaldırılır, sahne orkestralara ayrılır, zengin büfeler donatılır ve sabahlara kadar devam eden balolar tertip edilirdi. Polkalar, kadriller, valsler... Türk, Ermeni, Rum... Bizim Frenkperestlerden gidenlerin ağzı kulaklarına varır, gidemeyenler gidenleri dinlerken ağızlarından salyaları sızardı. Ah... Konkordiya!

O meşhur eğlence yeri, tiyatro, gazino, lokanta, bahçe 1905'te temelinden kaldırılmış, yerine Saint Antoine Kilisesi yapılmıştır.

1900'de Konkordiya'ya "Morgan Familyası" adında dört kişilik bir cambaz takımı gelmiş ve hünerler göstermeye başlamıştı. Bir İngiliz ailesiydi; o tarihte tahminen kırk yaşlarında, uzun boylu, kumral palabıyıklı baba "Charles Morgan", on sekiz yaşındaki büyük kızı "Margaret", on altı on yedi yaşındaki ikizler, küçük kız "Mary" ile bir oğlan, o da Charles, "Charles Junior." Dördü de kumral, beyaz tenli, gri ela gözlü. Baba gayet yakışıklı, çocuklar güzelin güzeli, civelek, çalâk, sev, kokla, öp. Ama büyük kız Margaret, şen, şuh, işvebaz, dilbaz, afet-i devrandı. Bir de köpekleri vardı, kıvır kıvır tüylü kapkara bir fino, o da talimli, hünerliydi.

Sahneye daha ilk çıktıkları akşam büyük takdir kazandılar. İplerle, çemberlerle, lastik toplarla, bisikletlerle o ne hünerler, marifetler, taklalar, fırıldak gibi, pervane gibi dönmeler, kuş gibi uçmalar...

Kızların üstünde mavi, oğlanın üstünde al atlastan birer cambaz donu, donların paçaları diz kapağının hemen altından bir kurdeleyle bağlanmış; bellerinde fiyongalı beyaz ipekten kuşak; bacaklar, ayaklar çıplak, kızların ayağında beyaz güderiden, oğlanın ayağında kırmızı sahtiyandan ökçesiz cambaz pabuçları; göğüsler çıplak, kollar çıplak, çıplak gövde üstünde de donlarının renginde kolsuz kısa bi-

rer yelek, eski kalyonculardan Hüseyin Paşa çıplaklarının giydikleri yeleklerin hemen aynı.

Alkış tufanından sonra Morgan ailesi sahneye çıkmış, takdirkâr halkı reveranslarla selamlamış ve üç çocuk, sırtlarına telli pullu ipekli pelerinler atarak parsa toplamak için halk arasına girmişlerdi.

Parsa toplamaları da pek kibaraneydi. Tepsi dolaştırmadılar, ellerinde birer kartpostal destesiyle dolaşarak ezberledikleri tek kelime Türkçeyle "Hatıra!.." diyerek kart satmaya başladılar. Sattıkları kartpostal da dördünün bir arada çekilmiş resmi...

Margaret locaları, Mary parteri, oğul Charles da paradiyi dolaşmış, tabaka tabaka İstanbullular tarafından iltifatlara boğulmuşlardı:

"Güzelim!.. Canım!.. Şekerim!.. Meleğim!.. Kekliğim!.. Kanaryam!.. Pilicim!.. Cambazım!.. Horozum!.. Şorolom!.. Şehbazım!.."

Bu iltifatlardan hiçbir şey anlamayan Morganlar açılan keselerin takatına göre verilen kuruşları, ikilikleri, çeyrekleri, mecidiyeleri toplamışlar, her parayı alışlarında güzel yüzlerini bir kat daha güzelleştiren tatlı birer tebessümle,

"Thank you!.." demişlerdi.

"Kuş dilini sevsinler senin!.."

Bir tebessüm, bir "Thank you" daha.

Fehim Paşa, ekselans gangster

Daha ilk gecesi en dolgun parsayla dönen Margaret olmuştu. Uzattığı kartpostallara on kişi mecidiye vermiş ise üç kişi de lepiska saçların, gri ela gözlerin, selvi endamın, işvenin, cilvenin, kartpostal uzatan o nazik ellerine birer altın toka etmişlerdi.

Kartpostalda "Morgan Ailesi", sahne kıyafetlerinden az farklıca kızlar yelek altına birer bluz giymiş baba ile cambaz oğlanın üstünde de frenkgömlekleri vardı ve gömleklerine kravat bağlamışlardı.

Kızların ayaklarında beyaz ve oğlanın ayaklarında da siyah çorap; fino da yanlarında.

Paşazade beyzadelerden ve toy mirasyedilerden, kalantor bankerlerden Margaret'in aşkına yananlar daha o ilk gece pek çoktu.

Ertesi günü Konkordiya Tiyatrosu'nun kapısında "Morgan Familyası" ilanının önünde ayaktakımından bir kalabalık karınca yuva-

sı ağzı gibi kaynaşmış, mahut kartpostalın bir İtalyan ressamı tarafından renkli olarak büyütülmüş olan afişi seyredenlerden cambazları görenler, "Bunlarda kemik yok, hepsi tüm ilik; hele şu büyük kız, sağ yanağından bak, sol yanağını görürsün!.. Hatıra diyorlar resim veriyorlar; parayı alınca da 'Tanıştık' deyip gidiyorlar!" diyorlardı.

İngilizlerin "Thank you"su İstanbul ayaktakımının ağzında "tanıştık" olmuştu. Hasır üstünde yatıp da padişah rüyası görenlerin yüreklerinde birer ümit ışığı parlıyordu. İş tanışmada, tanıştıktan sonra kendini sevdirmede, kendini sevdirdikten sonra da bir punduna düşürmeye kalır... Ah ümit!..

İkinci gece Konkordiya'nın gişeleri vaktinden saatlerce evvel kapanmıştı.

Üçüncü yahut dördüncü gece locaların birinde iki ayaktaşıyla Musevi dönmesi Süreyya Efendi oturuyordu. Bu Süreyya Efendi meşhur Esvapçıbaşı İsmet Bey'in oğlu Fehim Paşa'nın adamlarından namlı bir hafiyeydi. Paşası, "Yahu, herkesin ağzında bir Margaret'tir gidiyor. Konkordiya'ya yeni gelmiş bir cambaz kızıymış. Git şunu gör bakalım, ne biçim malmış!" demişti.

1900'de Fehim Paşa yirmi yedi yaşında bir ferikti (tümgeneral). Şakır şakır sırmalı kordonlarla "hünkâr yaveri"ydi. Babası İsmet Bey Sultan II. Abdülhamid'in sütkardeşiydi. Padişah sütkardeşinin oğlunu Harbiye Mektebi'nde zadegân sınıfında okutmuştu. Uzun boylu, etine dolgun, iriyarı, yukarı yukarı burma bıyıklı, kaşı gözü yerinde pek yakışıklı adamdı. Fakat parayla ve layık olmadığı rütbeyle şımarmış bir haytaydı. Hazele, hergele, it güruhundan, aç çomarlardan bir hafiye çetesi kurmuş, birçok tüccarı, zenginı haraca bağlamış bir gangsterdi. Saraya verdiği jurnallarla nice hanümanı perişan etmişti. Cebindeki not defteri kadınların, İstanbul yosma ve kahpelerinin isim ve adresleriyle dolmuş azgın bir zamparaydı. Arada levent meclisleri kurduğu da rivayet edilirdi.

Hafiye Süreyya, Konkordiya dönüşünde Margaret'e bir mecidiye vererek aldığı kartpostalı paşasına uzatmış,

"Velinimetim!.. İşte o cambaz kızın resmi!.. Bir altın verdim, üstümde fazla para olsaydı daha da verirdim. Kendisi resminden bin kat daha rana ve müstesna, öyle işvebaz bir cambaz yosmadır ki Konkordiya değil, İstanbul İstanbul olalı bunun mislini menendini

görmemiştir. Sahneye sinesi üryan, atlastan kesilmiş kolsuz fermeneyle çıkıyor. Saçı samur, ela gözleri mahmur, bakışında name-i muhabbet okunur, nurün âlâ nur bir kız" demişti...

Sivil ceketinin yakasında kırmızı bir karanfil, plastron kravatında elmaslı bir iğne, fesini sağ kaşının üstüne yıkmış, Fehim Paşa'yı sahnenin hemen yanı başındaki locada gören seyircilerin, Konkordiya'yı doldurmuş o mahşeri kalabalığın yürekleri ağızlarına gelmişti. Belliydi "hafiye" Margaret için gelmişti. Hani o gece sahneye biri çıkıp da, "Muhterem seyirciler!.. Mis Margaret biraz rahatsızdır, bu akşam Morgan Familyası icra-yi hüner edemeyecektir!.." demiş olsaydı, tiyatro salonunda derin bir: "Ohhhh!" sesi yükselecekti muhakkak.

Morganlar sahneye çıktılar. Yeni yeni hünerler gösterdiler. Alkış tufanına zarif reveranslarla teşekkür ettiler. Üstelik o gece sahnede Margaret ilk defa olarak İngilizce bir aşk türküsü okudu ve Konkordiya alkıştan yıkılacakmış sanıldı. Tekrar tekrar reveranslardan sonra çocuklar sırtlarına pelerinlerini attılar ve kartpostallarını satmak için dolaşmaya çıktılar...

Margaret'in kulağını bükmüşlerdi. "Sol baştaki locada oturan genç adam meşhur Hafiye Fehim Paşa'dır! Padişahın sütkardeşinin oğludur, padişahın yaveridir. İstanbul'u titreten bir adamdır" demişlerdi. Margaret, o akşam evvela paşanın locasına girdi ve o tek kelime Türkçesiyle,

"Ekselans, hatıra!.." dedi, kartpostalı uzattı...

Fehim Paşa, Saray terbiyesi görmüş hayta, iri gövdesiyle ayağa kalkarak, kızı hürmetle selamlayarak güzel bir Fransızcayla,

"Lütfen kabul ediniz!.." diyerek beşlik bir banknot verdi.

Margaret ekselans gangsteri büsbütün çileden çıkartan bir cilveyle paşanın gözlerinin ta içine bakarak öylesine bir "Thank you" dedi ki, kızın sesindeki ihtizaz paşaya cesaret verdi ve bir mukaddemeye lüzum görmeden,

"Güzelim! Babanız ve kardeşlerinizle buradaki lokantada yemek yediğinizi öğrendim. Bundan böyle İstanbul'da kaldığınız müddetçe kendinizi benim misafirim kabul ediniz, bunu sanatkâr Morgan Ailesi'nden bilhassa istirham edeceğim, lokanta masraflarınızın bu hayranınız tarafından ödenmesine izin verin" dedi.

Kız bir cevap veremedi. Öbür locaları sarhoş gibi dolaştı.

Metres

Henüz on sekiz yaşında olmasına rağmen, padişah yaveri paşanın aşırı iltifatı altındaki manayı anlamayacak kadar saf değildi Margaret Morgan. Tiyatro locasındaki konuşmayı anlattığı zaman babası sinirlendi, kızıyla çok ciddi münakaşada bulundu. Paşanın asil bir Şarklı'dan ziyade dünyanın her tarafında rastlanır bir apaşa, kopuğa benzediğini söyledi. "Çok dikkatli ol kızım" dedi.

Ertesi gece Margaret'in gözleri soldaki baş locada Fehim Paşa'yı aradı, göremeyince bayağı üzüldü.

Konkordiya'nın lokantasında Morganlara son haddine varan hürmetle hizmet ediliyordu. Sofralarına sipariş etmedikleri çerezler, mezeler, meyveler getiriliyordu. Baba Charles ile küçük kız Mary endişeli, onlara adeta el süremiyorlar, oğlan ile Margaret de biraz düşünceli, fakat iştahlıydılar ve sofrada öbürleri susuyorlar, Margaret hep küçük erkek kardeşiyle konuşuyordu ve daima aynı şeyi tekrarlıyordu. "Biz Şarklıları tanımıyoruz, şüpheciyiz, sanatımıza hayran olmuş bir paşa... Hem padişahın sütkardeşinin oğlu" diyordu.

Fehim Paşa, belki bir hafta Konkordiya'da görünmedi. Bir gece sahneye çıkan Margaret, paşayı locasında görünce, heyecanlandı ve onu çok şirin tebessümlerle selamladı. Cambazlık numaralarından sonra elinde kartpostallarla locaya girdiği zaman, "Ekselans... Hatıra!.." diye kartpostal uzatmadı.

"Ekselans... Ailem adına cömert misafirperverliğinize teşekkür ederim" dedi.

Kızın sesi, bir mandolinin tellerinden yayılan nağmeler gibi titrekti. Fehim Paşa kibar ve nazik, apaçık teklifte bulundu.

"Margaret... Çok güzelsiniz, ama çok çok güzelsiniz!.. Beni sahneye tercih eder ve benimle yaşar mısınız?" dedi.

Ve anlattı. Mükellef bir konağı olacaktı, emrine amade güzel bir arabası olacaktı, uşakları ve hizmetçileri ve aşçısı olacaktı... Sonra esvaplar ve mücevherler...

Margaret, böyle bir teklif karşısında şaşırmayacak kadar hazırlıklı gelmişti.

"Teklifinizi kabul eder ve ben sizinle yaşarım ekselans, fakat bir kere babama sormalıyım" dedi.

"Babanız muvafakat etmediği takdirde?"

"On sekiz yaşındayım ekselans, çocuk değilim, kaderim hakkında karar verebilirim..."

O gece otellerinde münakaşa ettiler. Baba Morgan, Margaret'in Fehim Paşa'ya metres olmasına şiddetle muhalefet etti. Öğrendiğine göre, bu genç paşadan bütün İstanbul halkının nefret ettiğini söyledi. Dünyayı gezip dolaşıyorlardı. Gittikleri memleketlerin en yüksek eğlence yerlerinde yaşıyorlar, alkışlanıyorlar, para kazanıyorlardı. Neleri eksikti? Sonra, Margaret bir bakireydi, elbet ki bir gün kocası da olacaktı. Aileye kuvvet olacak bir erkek... Baba Charles'ın hayalinde bir "Morgan Sirki" yaşıyordu, onu himayelerle değil, üç çocuğunun gayret ve hünerleriyle kuracaktı. Kesin hesaplarını ilk defa açıkladı evlatlarına, bu yurtdışı dolaşmadan küçük bir servetle döneceklerini söyledi.

Küçük kız Mary babasını destekledi.

Margaret,

"Halkın Fehim Paşa'dan nefreti beni hiç ilgilendirmez" dedi, "çok nazik ve çok cömert olan paşa, benim için bir devlet kuşudur, İstanbul'da bir prenses gibi yaşayacağım ve elbet ki sizden ayrılmadan ve muhakkak ki İngiltere'ye çok zengin olarak döneceğiz ve orada hakiki hayat arkadaşımı bulacağım."

Charles Morgan Junior ablasına hak verdi. Kartpostallarını paradide dolaştırıp satan oğlan, locada zengin bir paşa bulan ablasının aksine, kendisine esrarengiz dostlar görünen adamlarla tanışmıştı. İstanbul'dan ayrılmak istemiyordu. Birkaç gün önce ölüm haberini İngiliz gazetelerinde okuduğu Oscar Wilde'ın romanı, *Dorian Gray'in Portresi* yatağında yastığının altında duruyordu.

Konkordiya'daki cambaz kızı Margaret Morgan, Fehim Paşa'nın metresi oldu. Hafiye paşa ona olan vaatlerinin hepsini tuttu.

O zaman güzel Margaret'i ancak uzaktan görmüş olanlardan seçkin bir muharrir, Sermet Muhtar Alus ki 1900'de on üç yaşında bir çocuktu, bir paşazade, hafızasındaki belirsiz hayalleri konak dedikodularıyla yoğurarak yarım asır sonra Margaret için şunları yazmıştır:

"Yosma Tunus gediğine kondu. Fehim Paşa Margaret'e Şişli'nin nihayetinde hâlâ duran ve şimdi Marmara Kliniği olan koca bir ev tutmuştu. İçinde saraylardakinden farksız, döşeme, dayama. Hıristi-

yan aşçı, uşak, hizmetçi hepsi tamam. Mutfak, kiler, büfeler kuşsütünden maadasıyla tıklım tıklım. Beyoğlu'nun en büyük mağazalarında adına hesaplar açtırılmış, dilediğini almaya mezun. En meşhur şapkacılar, terziler emrinde. Numarasız, lastik tekerlekli bir de kira faytonu kapısının önünde.

Akşama doğru takıp taktıştırır, elmaslarla pırtak gibi donanır, arabaya kurulur, Beyoğlu'nda, Tepebaşı'nda, Kâğıthane'de gezintilere çıkardı. Fehim Paşa da peşinde. O da bir çift yağız kadanalar koşulu, al maroken minderli, şahanenin şahanesi faytonuna yan gelir, başında narçiçeği fes, yakasında al karanfili, öndeki arabanın peşini bırakmazdı. Sular kararınca metresini kendi arabasına alır, kelle götürür gibi tozu dumana katar, görenlerin ağzı açık kalırdı..."

Beyoğlu'nda Cadde-i Kabir'de büyük kırtasiye mağazası işleten Viyanalı Musevi Leoffler Fruhtermann'la anlaşmış olan Margaret türlü türlü kıyafetle yüzden fazla artistik pozda resimlerini çıkarmış, Fruhtermann da onları Viyana'da parlak kâğıtlara renkli kartpostal olarak bastırmıştı, kartpostalların üzerine de "Margaret Phehim Pacha" yazısı konmuştu. Sözde gizli, fakat kapış kapış satılmıştır. Konkordiya'da kartpostal satışından topladığı parsanın tadı damağında kalmış olan cambaz kızı, kâr tahmininde yanılmamıştı. Margaret'in renkli kartpostalları çıplak ayaklı kayıkçılardan, hamam natırlarına, vapur ve iskele çımacılarına, fırın hamurkârlarına, sırık hamallarına, esnaf çıraklarına ve küçük beylere varınca hemen bütün İstanbul erkeklerinin koyunlarında, cüzdanlarında dolaştı... Sermet Muhtar Alus, "Kartpostallarını sade delikanlılar değil, küçük hanımlar da alır, hatta koleksiyonunu yaparlardı. Margaret zamanının adeta moda kraliçesi olmuştu. Alın bombesi, ense şinyonu, şakak bukleleri gibi saç tuvaletleri için ondan örnek alınır, giydiği ropların, kürklü boleroların, tafta kaşpusiyerlerin kumaşı, rengi, biçimi tıpkı tıpkısına taklit edilirdi" diyor...

Tüysüz ispir Japon Rıza'nın anlattıkları

Sermet Muhtar Alus, "Ne kadarı doğru, ne kadarı yakıştırmadır bilemem" dedikten sonra, dilber Margaret'in babası ile kardeşleri hakkında da şunları yazıyor:

"Metres olarak tutacağı sıralarda Fehim Paşa, kızın babasına bir torba altın vereceğini, boynuna da üçüncü rütbeden bir Osmanlı nişanı astıracağını, belki de matmazeli nikâhlayacağını söyler söylemez adam bend olur.

'Hayır... Katiyen müsaade edemem, bu fikrinizden vazgeçmezseniz sefarete müracaat eder, şikâyette bulunurum!' der.

Dayağın mükemmelini yemiş, pestili çıkarak locadan kaçmış, ertesi gün de küçük kızını ve oğlunu alarak Avrupa'yı boylamış..."

Alus, yazdığına güvenememekte haklıdır. Ne dayak faslı vardır, ne de Avrupa'ya kaçan.

O zamanlar İstanbul'un en lüks kira faytonlarını Galata'da Çeşmemeydanı'nda Arifoğulları işletirdi. Onların uşaklarından on üç on dört yaşlarında kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, tığ gibi, sırım gibi ve kan kırmızı bıçkın bir ispir, araba sürücüsü yamağı, Halil Ağa adındaki ustasıyla birlikte İstanbul'dan bir daha dönmemek üzere ayrılacağı güne kadar Margaret'i gezdirmiştir. İspir oğlanın adı Rıza ve ayaktaşları arasında lakabı "Japon", yosmanın nazik elleriyle saçları, yanakları okşanmış ve Fehim Paşa'nın konağa gelmediği geceler Margaret tarafından yatak odasına alınmıştır, körpe metrese turfanda oynaş olmuştur.

Konkordiya sahnesinden çekildikten sonra Morgan Ailesi hakkında bize en doğru malumatı veren işte bu Japon Rıza'dır. Son günlerini Göztepe'de geçirmiş ve bina nakkaşlığı yapmış ve muhitte "Kolpocu Rıza" diye tanınmış, tahminen elli altı elli sekiz yaşlarında ölmüştür. O eski ispir şöylece anlatıyor:

"Hafiyeliği, türlü türlü kötülükleri bir yana Fehim Paşa alçakgönüllü, eli açık adamdı. Margaret'in ailesine büyük iyilikler yapmıştır. Kız kardeşi Mary'yi bir İtalyan fabrikatörle evlendirdi ve babaları küçük kızıyla beraber yaşadı. Mister Morgan cambaz ama çok nazik, vakarlı bir İngiliz'di. Kendisini içkiye verdi, bütün gün Tokatlıyan'ın (zamanımızın Konak Oteli) dip köşesinde oturur, viski içer, ecnebi gazeteleri okurdu. Meşrutiyet'ten iki üç sene evvel İstanbul'daki fabrikasını satarak damadı ve küçük kızıyla birlikte galiba İtalya'ya gitti.

Küçük Charles'a, cambaz oğlana gelince, Morganlar oyunculuğu bırakınca, Konkordiya'da tanıştığı akranı olmayan birtakım uygun-

suz adamların pençesinden kötü yola saptı, rezilane yaşadı. Ablası Margaret'in nasihatleri, Fehim Paşa'nın karakollarda attırdığı dayaklar oğlanı adam edemedi. O zamanın en azgın itlerinden ve genç Charles'ı baştan çıkaranlardan beygir sürücüsü Karataban Mustafa ile Haddehane'den matrud yersiz yurtsuz serseri Zehir Mehmed adında iki şeriri Bursa civarında Yenişehir'e sürdürmüştü. Meşrutiyetten az önce Sultan Hamid Fehim Paşa'yı feda etmek zorunda kalmış, sürgün olarak Bursa'ya yollamıştı. Meşrutiyet ilan edilince tebdil-i kıyafetle Bursa'dan kaçarken Yenişehir'de kendisini teşhis edenler ve halka linç ettirenler işte o Karataban Mustafa ile Zehir Mehmed'dir.

Paşası sürgüne gidince önce Rum aşçısına, yine Rum olan hizmetçi kadın ile uşağına yol verdi. Konağa benimle kapanarak yol hazırlığına başladı. O Türkçe bilmez, ben onun dilinden anlamam, pandomima diliyle, sevginin ferasetiyle konuşur anlaşırdık. Hazırlığında çok yardımım oldu...

Fehim Paşa gittikten sonra Türk, Rum, tatlısu Frenk'i, ecnebi pek çok kişiden beraber yaşama tekliflerini reddetti. Beni de Avrupa'ya götürmek istedi, onun ısrarlı tekliflerini de ben reddettim...

Margaret Fehim Paşa'ya metres olmuştu ama, fahişe değildi. Paşa onun ilk ve İstanbul'da tek erkeği olmuştur, bir de ben. Paşa yakışıklı adamdı, nazik adamdı, fakat Margaret onu hiç sevememiştir, son derece hürmet ederdi ve paşasını bir velinimet bilirdi. Ama zannederim ki bana âşıktı. Hizmetine Arifoğullarının ispiri olarak 1323'te (1905) on üç on dört yaşlarımda girdim, yanında Meşrutiyet'e kadar (1908) üç sene kadar kaldım. Hâlâ kullandığım cep saati onun hediyesidir.

Konağın bütün eşyasını, Arifoğullarının yardımıyla el altından birkaç gün içinde yerinde sattık, yani Margaret İstanbul'dan ayrılıp gittikten sonra sahipleri gelip konaktan alacaklardı.

Mücevherleri ve çok parası vardı. İstanbul'dan altı bavul eşyayla ayrıldı. Konaktan Sirkeci İstasyonu'na yine Halil Ağa'nın arabasıyla gittik. Birinci mevki tren biletini, Viyana'ya kadar, ben aldım. Tatlı sesi hâlâ kulağımdadır, vagona binerken yanaklarımdan öptü ve Fransızca,

'Japon!.. Seni hiç unutmayacağım' dedi.

Orada bulunan kondüktör:

'Delikanlı, anladın mı hanımın sözünü?' diye sordu.

'Anlamadım ağabey' dedim.

Bana Margaret'in son hitabını o tercüme etti.

Tren hareket edip, yavaş yavaş uzaklaşırken vagon penceresinden salladığı mendil de hâlâ gözümün önündedir."

İngiliz Hidayet'in hikâyesi

Margaret'in erkek kardeşi Charles Junior'un acı hayat hikâyesini de Japon Rıza şöyle anlatmıştır:

"Karataban Mustafa ile Zehir Mehmed Yenişehir'e sürgün edildikten sonra oğlan haytalık yolundan ayrılmadı, yeni uygunsuz ayaktaşlar buldu...

Margaret'in hizmetine girmemiştim ki meşhur cambazları görmek için ustam Halil Ağa'ya rica etmiş, o da beni bir akşam Konkordiya'ya götürmüştü. Hiç unutmam, cambaz oğlan bir tulumbacıya kart verip bir kuruş alınca 'Thank you' dedi, tulumbacı da bunu 'tanıştık' anladı:

'Kuş dilini seveyim cambaz horozum! Tanışmasına tanıştık ama nerede buluşalım?..' demişti.

Kılık kıyafetini de değiştirdiler. Kopuk kılığında dolaşır oldu. Çeşmemeydanı ve Mengene sandıklarında başında keçe külah, fanila dizlik, yalınayak yangınlara bile koşturdular. Fakat Fehim Paşa'nın korkusundan hiçbir sandık onu uşak yazmaya cesaret edemedi.

1324-1325 yıllarında olacaktır (1906-1907) gözümle gördüğüm vakadır: Çeşmemeydanı tulumbacıları Okmeydanı'nda büyük bir sünnet düğünü yapmışlardı. Tulumbacı ayaktaşları genç İngiliz'i de o düğüne getirdiler, on dokuz yirmi yaşlarında kadardı. Başında vişneçürüğü fesine, omuza atılmış fermenesine, ucu yerde sürünür kuşağına, çıplak ayakla giydiği kamerçin denilen kundurasına, hatta arkaları basılmış kunduralarından yalın topuk ve 'kartalkanat' denilen kol ve omuz nümayişlerine kadar tam bıçkındı. Düğün yerine sarhoş gelmişlerdi, orada da hayli içtiler, sonra oğlanı karga tulumba yakalayıp sünnet çadırına götürdüler, neye uğradığını bilmeyen İngiliz'i sünnet ettirdiler. İşte ondan sonradır ki, ayaktaşı haytaların Çarli dedikleri Charles'ın adı 'Hidayet' oldu, 'İngiliz Hidayet.'

Margaret serseri kardeşine benimle yahut Rum uşağıyla sık sık para gönderirdi, sünnet vakasını duyunca para yardımını kesti, İngiliz Hidayet öylesine sefil ve perişan oldu ki, oda kirası veremedi, sabahçı kahvelerinde, tulumbacı koğuşlarında, hamamlarda yattı, barındı...

Çok güzel Türkçe öğrenmişti, yalnız ağzından İngilizce 'Thank you'yu atamadı. Bir gün Tophane'de yalınayak, yarı çıplak adeta dilenci kılığında gördüm, içim sızladı, kendi kesemden bir mecidiye verdim, boynunu bükerek,

'Thank you sir!' dedi.

Margaret de paşasına böyle hitap ederdi, 'Efendim, efendi' demekmiş. Bir ispir parçasına sir! İngilizce yahut Fransızca bilseydim, duyduğumu ablasına anlatır, onu yumuşatabilirdim. Türkçe söylediklerimi anlamadı, iki lira istedim, zeki kadın kimin için istediğimi anladı; hiç düşünmeden çıkarıp verdi. Galata, Çeşmemeydanı, Tophane dolaştım, kahvelere, koğuşlara, hamamlara girdim çıktım; İngiliz Hidayet'i bulamadım. Dört gün sonra iki lirasını kendisine iade ettiğimde Margaret ağlamaya başladı. Sonra öğrendim ki, Bartınlı bir yelkenli kaptanı İngiliz Hidayet'i Galata kaldırımlarından tayfa olarak gemisine almış, götürmüş. Bir daha adı duyulmadı..."

Japon Rıza'nın birkaç yaş büyüğü Merdivenköylü Bitli Tevfik Efendi anlatmıştır:

"Fehim Paşa'nın Margaret'ini bir defa Tepebaşı'nda görmüştüm, Japon da arabacının yanındaydı. Önümden yıldırım gibi geçtiler. İngiliz Hidayet'i de bir akşam Galata'da koltuk meyhanede Mengeneli tulumbacılarla işret ederken gördüm. Bir fotoğraf meselesinden bahsediyorlardı... Türkçeyi İngiliz ağzıyla fakat hatasız konuşuyordu. Bir tulumbacıyla Febüs Fotoğrafhanesi'nin önünden geçerken tulumbacı kılığında resmini çıkartmak istemiş. İçeriye girmişler, Febüs Efendi Hidayet'i görür görmez Fehim Paşa'nın metresi Margaret'in erkek kardeşi olduğunu anlamış.

'Bu küçük beyin çıplak ayaklı bir lord pozunda resmini çekeyim' demiş.

Merak ettim, fotoğrafhaneye giderek büyütülmüş ve duvara asılmış o resmi gördüm... İngiliz Hidayet bir koltuğa oturmuş, bir bacağını öbürü üstüne atmış; lord pozunun ne olduğunu öğrendim ve aşağıdaki kırık dökük beyitleri o resmi gördükten sonra yazdım:

İngiliz Hidayet Mengeneli'dir
Tulumbacının da pek güzelidir

Geçit yerlerinde germe adımla
Eşbehi koşarken bir görmelidir

Pek de güzel bir resmi var şahın
Avrupalılığı hemen bellidir

Çıplak ayaklı bir lorda benzeyen
Tulumbacı cambaz kavak yellidir

Koltuğa oturtup o resmi çeken
Febüs Efendi'nin usta elidir.

Margaret, Mary ve Charles...
'Hatıra.'
'Ver bakalım bir kartpostal da bana!'
'Thank you sir!'
'Kuşdilini sevsinler senin...'"

Tırnova Cadıları

Vaka-i Hayriye'den yedi sene sonra, Hicri 1249, Miladi 1833 yılında, o zamanlar Türk idaresinde bulunan Bulgaristan'ın Tırnova kasabası kadısı Ahmed Şükrü Efendi, bu kasabada geçen ve kolayca inanılmaz bir vakayı resmi bir yazıyla hükümet merkezine bildirmiş ve bu yazı, yine o zamanlar devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 19 Rebiyülevvel 1249 tarih ve 68 numaralı nüshasında neşredilmiştir. Önce bu yazıyı okuyalım:

"Tırnova'da cadı türedi. Gün battıktan sonra evlere musallat olmaya başladı. Zahireye dair un, yağ, bal gibi şeyleri birbirine katar ve kâh içlerine toprak karıştırır. Evlerin yüklerinde bulduğu yastık, yorgan, şilte ve bohçaları didikler, açar ve dağıtır. İnsanların üzerine taş, toprak, çanak, çömlek atar. Birkaç erkek ve kadının da üzerine saldırmış. Tecavüze uğrayanlar çağrıldı, soruldu. 'Üstümüze sanki bir manda çökmüş sandık!..' dediler. Bu yüzden iki mahalle halkı evlerini bırakıp başka taraflara kaçtılar.

Kasaba halkı bu işlerin cadı denilen habis ruhların esiri olduğunda ittifak etti, İslimiye kasabasında cadıcılıkla tanınmış Nikola ismindeki adam Tırnova'ya getirildi ve 800 kuruşa pazarlık edildi.

Bu adamın elinde resimli bir tahta vardı. Mezarlığa gider, tahtayı parmağı üzerinde çevirirmiş, mahut resim hangi mezara bakarak durur ise cadı o mezardaki ruhi habis imiş; yani o mezara gömülmüş olan mevtanın ruhu habis ruh olmuş imiş.

Büyük bir kalabalıkla mezarlığa gidildi, Cadıcı Nikola resimli tahtayı parmağı üstünde çevirmeye başlayınca resim sağlıklarında Yeniçeri Ocağı'nın kanlı zorbalarından Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın

mezarlarına karşı durdu. Mezarlar açıldı. İki şakinin cesetleri yarım misli büyümüş, kılları ve tırnakları da üçer dörder parmak uzamış bulundu. Gözleri de açıktı, kan bürümüş kıpkırmızı, gayet korkunçtu. O gün mezarlığa gitmiş olan bütün kalabalık bunu gördü.

Abdi Alemdar ile Ali Alemdar sağlıklarında her türlü fesadı irtikâp etmiş, cana kıymış, mal yağmalamış, ırza namusa tecavüz etmiş; ocakları lağvedildiği zaman her nasılsa yaşlarına riayet olunarak cellada verilmemiş, ecelleriyle ölmüşlerdi. Sağlıklarında yaptıkları yetişmemiş gibi şimdi de halka ruhi habis birer cadı olarak musallat olmuşlardı.

Cadıcı Nikola'nın tarifine göre bu gibi habis ruhları def etmek için mezarları bulunup cesetleri çıkarıldıktan sonra cesetlerin göbeğine birer ağaç kazık çakılır ve yürekleri kaynar suyla haşlanır. Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın da cesetleri mezarlarından çıkarıldı, göbeklerine birer ağaç kazık çakıldı ve yürekleri bir kazan kaynar suyla haşlandı, fakat hiç tesir etmedi. Cadıcı, 'Bunları yakmak lazım gelir' dedi. Bu hususta şeran da izin verilebileceğinden ruhsat verildi ve iki şerir yeniçerinin mezarlarından çıkarılan cesetleri mezarlıkta bir odun yığını üzerine konularak yakıldı. Çok şükür kasabamız da cadı şerrinden kurtuldu."

Kolay inanılır şey değildir. Fakat bir kadı efendinin kaleminden çıkmış ve devletin resmi gazetelerinde neşredilmiş bir yazıdır.

Biz bu cadı meselesini şöyle tefsir edeceğiz:

Vaka-i Hayriye, aslında, takılan isim ölçüsünde çok büyütülmüş bir kıyamdır; birtakım çapaçul, yalın ayaklı sefil ve perişan yeniçerinin ihtilal adı verilen nümayişi, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için pek güzel bir sebep addedilmiştir ve ayaklanan o bir avuç serseriye eldeki bütün kuvvetlerle hücum edilmiş, yeniçeri olup da kendi halinde, namus erbabından kimselerin dahi kendilerini kurtaramayacağı bir imha, katliam yoluna gidilmiştir. Vaka-i Hayriye'de devlet adaleti sadece 15 Haziran kıyamını hazırlayan ve bu kıyama iştirak eden suçluların takibinden ibaret olacaktı. Ocakları kaldırılmış, kışlalarından biri yıkılmış, biri yakılmış yeniçerilerin artık nesinden korkulabilirdi ki, o 15 Haziran perşembe sabahı dahi, ihtilal ancak kazanların meydana çıkarılması ananesinin yerine getirilmesiyle başlayabilmişti. Koca kışlada, kapı kanadı kırmak için tek ba-

şına meydana giren bir Topçu Mustafa'yı öldürecek adam çıkmamıştı. Yeniçerilik, esnaf tabakası ile aşağı tabaka halk arasında çok yaygındı; mahalleler halkının takım takım sancak altına koştuğunu yazan vakanüvisler, o mahalleler halkının en az yarısının yeniçerilikle bağları olduğunu niçin unutmuşlardır?.. Vaka-i Hayriye üzerine yazılmış tek tafsilatlı kaynak olan *Üss-i Zafer* adlı kitap, Sultan II. Mahmud'a hoş görünmek isteyen Sahaflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi'nin eseridir, yeniçerileri batırmak için her akla gelen şey kalem diline verilmiştir.

Ocağın lağvından sonra girişilen imha hareketidir. Vakadan sonra padişaha karşı bir amme nefreti yaratmıştır. Halkın nazarına bu katliamı haklı göstermek propagandasında devam edilmiş, dirilerden sonra da ölülerle uğraşılmıştır. Mezarlıklarda yeniçeri taşları kırılmış. Tırnova'dan da böyle cadı vakası haberi getirilmiştir. Abdi Alemdar ile Ali Alemdar'ın hayatlarında yaptıkları kötülükler ne kadar büyük olursa olsun İstanbul'da Burunsuz Mustafa'ların, Mehmed Kaptan'ların, Küpeli Kız Ahmed, Hançeri Güzel Mustafa, Dini Kuru Laz Ali ve Kayıkçı Gâvur Ali gibi şehir eşkıyasının melaneti yanında hiç kalırdı, cadıların Tırnova'da değil, asıl İstanbul'da çıkması gerekirdi.

Bir Hazin Hikâye

Sultan II. Abdülhamid devrinde valiliklerde bulunmuş bir müşirin (mareşalin) oğlu, bir İstanbul beyefendisi, ataşemiliter iken bir aile faciası karşısında tecennün etmiş ve ömrünün büyük bir kısmını hürmetle kaydedilecek asil bir cinayet içinde geçirmiş bir zat vardı. Soyadını ve paşa babasının adını gizleyerek bu muhterem zatın hayatını şöylece anlatabiliriz:

Faik Bey bütün servetini hasta ve fakir gençlere selsebil eden şefkat timsali bir deliydi. İlk tanıdığımda yaşlı, yetmişine yakındı. Her sabah Erenköyü'ndeki muhteşem köşkünden çıkar, birinci mevki abone karneleriyle üçüncü mevki vagonlarda iki üç sefer Haydarpaşa'ya gidip gelir, sonra vapura biner, yine birinci mevki biletle ikinci mevkide Köprü'ye geçerdi. Sevimli ve gayet şık bir ihtiyardı; nereye gitse hürmet telkin ederdi.

Trenlerin tahtalı vagonları ile vapurların güvertelerinde ve tahta kanepeli kamaralarında, cinnet ışığı insanı korkutmayan gözleri, hasta benizli, öksüren, çelimsiz, nahif yapılı yahut üstü başı dökük, yalın ayak yarım pabuçlu gençler arar ve her seferinde muhakkak aradıklarından birini bulur, harikulade bir zarafetle yaklaşıp konuşur ve muhatabına tasarladığı yardımı yaptıktan sonra onu hayretler içinde bırakarak uzaklaşırdı.

Esvap alır, kundura alır, kış ise palto alır, cep harçlığı verir, o zamanın mesela Âkil Muhtar ve Neşet Ömer gibi tanınmış büyük doktorlarını yakından tanıdığı için, muayene ve tedavileriyle uğraşır, yazılan ilaçları temin eder, şefkatini ve merhametini istismara kalkan serseri ve haşarat güruhundan bile koruyucu elini çekmez,

"İnsandır efendim, çıplak gördüm, giydirdim; satmış, yine çıplak, kabahat bende, ceket ve kunduradan daha mühim bir ihtiyacı varken onu sormamışım!.." derdi.

Giydirip, kuşattığı bir haneberduş oğlana da şöylece hitap ettiğine şahit oldum:

"Oğlum..." dedi, "biliyorum ki, bunları satacaksın, satarsan başkasına satma, bana sat... Başkasına bir defa satarsın, sırtından çıkarıp alır, ben almam, bana bunları belki üç dört defa satarsın!.."

Oğlanı savdıktan sonra arkasından bakıp gülümseyerek,

"Ayağı kunduraya ve sırtı cekete alışırsa artık eski çıplaklığına kolay kolay dönemez!.." derdi.

Yelek ve ceket ceplerinde küçücük şişelerde kendisi tarafından istihsal edilmiş çamfıstığı yağı taşırdı. Acı acı öksüren garipleri gördü mü, hemen bir şişe fıstık yağı verir,

"Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz bu yağdan bir yudum iç... Gece yatarken de bir yudum iç... Öksürüğü derhal keser, rahat edersin evladım!" derdi.

Yollarda tanıyıp ortamektepten, üniversiteyi bitirinceye kadar tahsillerine yardım ettiği çocukların, gençlerin sayısı belki de yüzden fazladır. Bu iyi adama niçin "deli" dedim? Mesela gayet ciddi bir edayla şu şekilde sözler söylerdi:

"Dün gece bizde yine bir toplantı vardı!" derdi.

"İmam Gazalî, Şeyh Sadî, Pasteur, Süleyman Çelebi, Edison, ulemadan hükemadan belki seksen kişi toplandılar, pek pek revnaklı bir meclis oldu."

"Şu kâğıdı hiç açmadan yüzünüze, gözünüze sürünüz. Evvelsi gece bendenizi ziyaret lütfunda bulundular, Mevlana Hazretleri vardı, mübarek hatlarıyla bir rubaileri vardır. Gündüz görünmez, ancak seher vaktinde açarsanız o nuranî yazı tecelli eder..."

Erenköyü'nün eski köşklerinden biri, ne zaman önünden geçsem tüylerimi ürpertir; bu büyük ve çok güzel köşkün içinde geçmiş faciayı görür gibi olurum.

Mareşalin iki oğlu vardı, ikisi de askerdi ve iki kardeş arasında yirmi senelik bir yaş farkı vardı; mareşal öldüğü zaman küçüğü on beş yaşında bir mektepli olarak bırakmış, otuz beş yaşındaki ağabey, babalık vazifelerini de yüklenmişti.

Harbiye Mektebi'ni parlak bir muvaffakiyetle bitirmiş olan genç ve güzel zabit, İngilizce, Fransızca ve Almancayı anadili gibi konuştuğu için Harbiye Nezareti'nde mühim bir vazifeye tayin edilmiş, gayet güzel bir kızla evlenmiş, servet, saadet ve şerefli meslek herkesin gıptasını çekerek birleşmişti.

Ağabey, Avrupa'daki büyükelçiliklerimizden birine ataşemiliter olarak gönderilmişti.

Bir yaz günü Harbiye nazırı paşadan izin alan küçük bey, Çanakkale istihkâmlarının ıslahı hakkında hazırladığı eser üzerinde çalışmak için mutat vaktinden çok evvel köşke döndü ve garip bir tesadüf, geldiğini bir ihtiyar bahçıvandan başka kimse görmedi, sessizce çalışma odasına çekildi ve saatlerce çalıştı.

O zamanlar elektrik yok, gaz lambaları yakılır, güneş batmak üzereyken, aslında çamlar arasına gömülmüş olan köşke bir loşluk çöktü ve genç zabit elinden kalemini bırakarak koltuğunda biraz dinlenmek istedi...

Çalışma odası, yatak odasının yanındaydı ve her iki odanın kapıları da köşkün cephesindeki büyük balkona açılıyordu. Genç adam balkonda iki karaltı gördü, yatak odasından çıkmışlardı, biri karısı öbürü üvey dayısıydı. Dayı bey elli beş yaşlarında, gayet iri yapılı ve haydut suratlı, çirkin bir adamdı. Anasının üvey kardeşiydi. Vücudunu kollarının arasına teslim etmiş olan genç kadını bütün behimiyetiyle öpmekteydi.

Köşkün içinde bir silah sesi gürledi. Dayı bey sırım gibi şerir bir herifti, balkonun direğinden cambaz çevikliğiyle sıyrılıp indi, soluğu sokakta aldı, gelin hanım yatak odasına çıktı. Ayaklanan köşk halkı küçük beyi çalışma odasında kalbinden ağır yaralı buldular.

Masanın üstünde iki mektup vardı. Biri bir talakname, yani karı boşama kâğıdı, öbürü de tek bir satırdan ibaretti:

"Dayı bey evimize girmeyecektir!.."

Genç zabit katil olamazdı, beraat etse de asaleti, eli kanlı yaşamasına mâniydi, fakat karısını seviyordu.

Avrupa'dan telgrafla çağrılan ataşemiliter ağabey o zamanın vasıtası olan trenle şu kadar günlük yolu uykusuz geçirdi ve kardeşini yatakta görebildi. Doktor mutlak sükûn emrini vermişti.

Ah o zamanın İstanbul terbiyesi!.. Bu emre yalnız köşk halkı de-

ğil, bütün muhit itaat etmişti. Çocuklu komşular kışlık evlerine gitmişlerdi; civardan araba geçmiyordu. Ara trenleri Erenköy istasyonunda düdük öttürmüyordu; posta ve marşandiz makinistleri de Erenköyü'nden gayet ağır ve düdüksüz geçiyorlardı.

Bir gece gökyüzünü yağmur bulutları kapladı ve şakır şakır, gümbür gümbür köşkün bahçesindeki ceviz ağacına bir yıldırım düştü. Genç adam yatağından fırladı, yara açıldı, o asil ve güzel baş yastığa ölü olarak düştü.

Ya ağabey?.. O da tecennün etti. Bu vakadan sonra tam otuz yıl, bütün servetini hasta gençlere selsebil eden şefkat timsali bir deli olarak yaşadı.

Şekerci Güzeli Vakası

Üniversite kütüphanesinin Türkçe yazmaları arasında kıymetlerine baha biçilmeyen mecmualar ve risalelerden birinde, meçhul muharririn günlük masraf kayıtları, basur ve nasır ilaçları reçeteleri, yemek tarifnameleri arasında rastladığımız aşağıdaki hatırayı hiç değiştirmeden aynen istinsah ediyorum:

"Ah vah... Feryat edelim kahpe felekten
Mevt haberin aldık o melekten

Vermez imiş ecel erince aman
Demez imiş ki bu pir ü bu civan.

Ebruli Mustafa ki, zamanımızda İstanbul'umuzun güzelleri arasında o bir tanedir, pederi kassam kâtibi Bursevî Şekûr Efendi, gayetle yaşlu olmakla bu mahdum-ı zibayı Tahtakale'de şekerci esnafından Veysel Ağa'nın dükkânına terbiye alsun ve şekercilik sanatın öğrensün için vermiş idi. Ayağında kadife tasmalı nalin, belinde nilgûn şekerci çırağı futası, başında keçe külah üzre sırma püsküllü Şam yemeni, yanağı gül, kâhkülü sümbül, müşteriye, 'Efendim, ağam akide verelim, lokum verelim, reçel verelim, şurup verelim' diye buyur eden sesi bülbül, çıraklık fenninde üstad, on altı yaşında, güzellik tacı başında, sine kafesinden kaçmış gönül kuşu keman kaşında idi. Şekerci güzeli Ebruli Mustafa'nın namı şehr-i İstanbul'u tutup Üsküdar'dan, Dudullu'dan, beri tarafta Çekmece köyünden, Sarıyar'dan Tahtakale'de Veysel Ağa'nın dükkânına şeker almaya ge-

lirler idi. İki bayram değil eyyam-ı adiyede bir ayak bin bir ayak üstünde usta ve çıkar hizmete gücüyle yetişir idi. Ama Veysel Ağa dahi bir üstat şekerci olup karanfilli ve menekşeli akidesini ve zambak lokumunu saray-ı hümayuna padişahımızın nefs-i nefisi için alurlar idi. İstanbul'umuzun esnaf civanları arasında yeniçerilik gayetle revaçta olduğundan sade ve çarebru şehbaz yiğitler elbet ocağa kaydolup yeniçeri zeyninde müftehirane dolaşurlar, bazularına veya baldırlarına ortasının nişanını nakşettirirler idi. Başlarına beş arşın, yedi arşın şal sarıp sineleri üryan ve baldır bacakları çıplak ve yalınayak ayaklarına Galata yemenisi denilür ve parmak enleri görünür dar yüzlü Kayseriye'nin sarı sahtiyanından yemeni giyerler idi. Ebruli Mustafa dahi, akran ve emsalinden görüp ve kendüsü daha ateşinmeşrep ve Tahtakale semti de haşarat yuvası olduğundan, yeniçeriliğe heves eylemiş, ustası Veysel Ağa perhizkâr âdem olmakla ustası havfından ocağa gizlüce yazılmış ve Dövmeci Bekir Çelebi'ye varıp bazusunun yeleği kolu altında kalacak görünmez yerine 56. Çardak Ortası'nın kadırga nişanını nakşettirmiş idi. Ayasofya vakfı kâtibi Üsküdarî Said Efendi'nin dâr-ı dünyada bir duhter-i pakize on iki yaşında masume kızı olup Şekür Efendi mahdumu Ebruli Mustafa için ol bakireye talip oldukta Said Efendi konak ve yalı sahibi maldar kimse idi, ama yalın ayaklı şekerci çırağı demeyüp mal bulunur güzellik Allah vergüsü deyüp Ebruli Mustafa'yı damat etmek için, şekerciliği terk ile Tahtakale'den ayağın çekmesini şart koşar. Oğlanın pederi dahi münasiptir deyüp Bursa'daki yedi ceddinin malını, bağını ve bahçesini satup Mısırçarşısı'nda bir göz dükkân alup murat eder ki, Ebruli Mustafa'sını müstakil dükkâna çıkartup oturta.

Bir sabah şehri İstanbul gözün açar ki yevm-i mahşerden bir numunedir. Cümle çarşu ve pazar kapanmış, yeniçeriler kazan kaldırıp padişahımız Sultan Mahmud Han sani efendimiz dahi yeniçerilik namını ruy-i arzdan silmek için Sancak Şerif'i çıkarıp cihad-ı ekber ilan eylemiş ve halkı İstanbul'u davullar ile din ve devlet için sancak altına davet eder. Yeniçeri davulları dahi nida edüp 'Yeniçeri olan Etmeydanı'na varsun' diye çağırırlar. Halk-ı İstanbul, ama silahlı ama silahsız fevç fevç sancak altına koşar. Kassam kâtibi Şekûr Efendi dahi tamam yevm-i fırsattır, padişahımız uğrunda yararlık edip yüz aklığı göster deyu Ebruli Mustafa civanı sancak altına götürmek is-

tedikte, oğlan bazusundaki nişandan havf edip varmaz. Maraz bahane eder ve başın yastuğa koyup yatar. Ol yevm-i mübarekteki ceng-i azîm ile yeniçeriler kahr ü tedmir edilmiştir ve yeniçerilik namı ruy-i arzdan silinmiştir, şevketlu ve azametlu padişahınız nerede bir yeniçeri kaçkunu görseler ve tutsalar, aman vermeyip katlettirir idi, mezaristandaki yeniçerisinin mezarlarının üsküf ve kavukları ve nişanları dahi kırılır idi. Üsküdarî Said Efendi bu eyyam-ı meserret tamam ve akd ü cemiyet günüdür dedikte, Ebruli Mustafa'dan:

Kim olmaz öyle bir Şirin'e Ferhad...

Oğlan dahi ol bakirenin haliyle ateşlere yanar amma, vaka gününden beru namizaç olup döşekte yatur haberi gelir idi. Kapu tokmağı vuruldukta 'Cellat geldi' deyu yatağından sıçrayıp mecnun misali ne ideceğini, nereye gideceğini bilmezdi. Âhır kâr, bazusundaki nişanı pederi Şekûr Efendi'ye gösterüp ol pirin ahvali dahi perişan oldu. Baba oğul dertleşüp karara vardılar ki, çare-i halas şehri İstanbul'dan firardadır. Oğlanın marazı dahi güzel bahane olup Sirkeci'de Mudanya iskelesinden gemiye binüp Bursa taraflarına gitmek ve üç beş sene nam ve nişanını kaybetmek gerektir. Şekûr Efendi Ebruli Mustafa'sını ve oğlanın validesini alup İstanbul'daki hanesini kapayup Sirkeci'de Mudanya iskelesinden bir gemiye binüp vatanı olan Bursa hâkine doğru yola revan oldukta, erbain içindeydi ve ziyade azim poyraz var idi, geminin reisi gaflet edüp gemiyi Sarayburnu'nda akıntıya kaptırır ve İncili Köşk önündeki Şeytan Kayası'na bindirir. Gemi o anda pare pare olup amma gemiciden, amma yolcudan bir fert halas olmayıp gark olur, yalnız Ebruli Mustafa bir tahta parçasını pekçe yapışıp İncili Köşk nöbetçilerinden bir şehbaz da oğlana kanca atup nim can ile deryadan baygun çıkar... Bir ana baba günüdür ki, bu kadar olur. Tamam kırk can gark olmuştur derler. Nöbetçiler görürler ki, halas ettikleri bir mahbub-ı cihan şehbaz yiğittir. Aman soyalım ve pak ve kuru çamaşır giydirelim deyüp oğlanı soyduklarında bazusunda kadırga nişanını görürler ve bilirler ki, bu mahbub oğlan yeniçeri civeleğidir. Kendi başları korkusundan padişaha haber verirler. Sultan Mahmud Efendimiz o anda 'Cellat!' deyu ferman eder. Şeyhülislam efendi nezd-i

padişahîde imiş. Ebruli Mustafa'yı halas için şefaat edecek oldukta hünkâr kaşların çatıp efendisinden katl için fetva istemedim der. Cellat Kıptî Süleyman, bela-yı asuman misali İncili Köşk önüne inip Ebruli Mustafa'nın kârını tamam eder ve az evvel denizden halas ettikleri o mahbub zibayı ayağına taş bağlayıp yine deryaya atarlar. Üsküdarî Said Efendi yâr ağzından vakaya agâh oldukta, 'Yazık oldu o şehbaz civana, nişan hikâyesini bilseydim oğlanı üç beş sene Düzce'deki çiftliğimde saklardım' dediydi."

Öldürülen Gelin

Eski hikâyecilerimiz, o arada meddahlar, yazdıkları veya anlattıkları hikâyelerin konusu Türkiye üzerine ise, kıyafetleri, dekorları, günlük yaşayışı tasvir ederken tam hakikatçi olmuşlar, zamanlarının, muhitlerinin çok kıymetli notlarını vermişlerdir. O notlara tarih kaynaklarımızda rastlayamayız. *Hayat Tarih Mecmuası* için bir örnek vereyim dedim, *Muhayyelat-ı Aziz Efendi* adındaki eserden, zamanı verilmemiş bir hikâye seçtim.

Muhayyelat-ı Aziz Efendi 18. yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır. Aziz Efendi defterdarlıklarda bulunmuş Tahmisçi Mehmed Efendi adında zengin bir zatın oğlu olup, ilk gençliğini sefihane mirasyedilikle geçirmiş, sonra devlet kapısına girmiş, Hicri 1211'de (Miladi 1796) Berlin elçiliğine tayin edilmiş ve 1798'de orada vefat ederek Berlin'deki Müslüman mezarlığına defnedilmiştir. Meşhur hikâye kitabını Berlin'e gideceği sıralarda yazmıştı.

"Molla Emin" hikâyesini kısaltarak ve parça parça kıymetlendirerek nakledelim:

Cevad, simya ve tılsım ilimlerinin büyük üstadı Ebu Ali Sina'nın en marifetli şakirdiydi, İstanbul'a gelir. (Ne zaman, meçhul!)

• *Uzunçarşı'da bugün esnafın iskân ettiği Silahtar Hanı, 18. yüzyılda diyar gariplerinin konduğu bir handı.*

Vaktaki Cevad İstanbul'a geldi, şöyle düşündü: "İlim erbabının oturduğu medreselerden birine insem, yine vaktimi öğrenme ve öğretmeyle geçireceğim, halk arasında yaşama zevkinden mahrum kalacağım, halbuki halk içinde yaşamanın başka sefası vardır..." dedi. Silahtar Hanı'nda bir oda tuttu ve İstanbul'u dolaşmaya başladı.

• *Attar dükkânları birer edebi mahfil idi.*

Bir gün Uzunçarşı'dan yukarı çıkarken Attar İbrahim Çelebi'nin dükkânı önünden geçti. Beş on zürefa kılıklı ahbaplar toplanmış, letaif sohbetiyle keyfederlerdi. Cevad bunları görüp selam verdi, ve...

• *Eskiden dükkânlar yol seviyesinde değildi, dükkânlara birkaç basamak merdivenle çıkılırdı, sokakta giyilen pabuçlar ayaktan merdiven başında çıkarılıp bırakılırdı.*

... selam verdi ve pabuçlarını çıkarıp dükkâna çıktı. İbrahim Çelebi, Cevad'a iltifat ederek kahve ve tütün ikram etti. Cevad sohbete karıştı ve meclistekiler kendisinden fevkalade hazzettiler. İstanbul'a nereden geldiğini ve nereye konduğunu anlattı. Meclistekiler kendisinin her gün uğramasını rica ettiler.

• *Meslek ve mahalle namusuna titiz dikkat, babasız ve velisiz çocukların ve gençlerin baba dostları tarafından korunması ve onların da büyük sözü dinlemesi.*

İbrahim Çelebi'nin dükkânı karşısında Uşşakkîzade'nin dükkânı vardı. Bu dükkân 1211'de (Miladi 1796-1797 yıllarında) mevcuttu. Sahibi Molla Emin adında on altı on yedi yaşında mahbub-ı cihan bir çelebiydi. Bazen İbrahim Çelebi'nin dükkânına gelir, azıcık oturur giderdi. Bir gün Cevad, İbrahim Çelebi'ye,

"Bu delikanlı buraya gelir, hiçbir sohbete karışmaz, güzelliğine mağrur görünür, lakin dikkat ettim melul ve mahzun durur, hüzün ve melalinin sebebi nedir?.." diye sordu.

İbrahim Çelebi Cevad'ı tasdik etti.

"Onun başına garip bir vaka gelmiştir..." dedi, "görülmüş, işitilmiş madde değildir... Pederi bir sene evvel vefat etti, konağı, dükkânı ve yüz kese kadar parası bu delikanlıya kaldı... Babasıyla hukukumuz çok eskiydi, nevcivandır, baştan çıkmasın diye evlendirmek istedim, çocuk da sözümü dinledi, Molla Emin'e kız aramaya başladık... Bir gün...

• *Bekâr gençlere dengi, küffü bir kız arayıp bulan ve "kolcu" denilen evlendirme simsarları vardı.*

... Bir gün kolcu gelip haber verdi ki Alacahamam civarında Yemenici Hacı Mustafa namında bir zatın bir kızı olup Hacı Mustafa ölmüş, kızına konak ve birçok eşyadan maada ayda iki yüz elli kuruşluk irat bırakmış... Kızın anasından gayri kimsesi yokmuş... Kaş kara, göz ela, teni beyazdan beyaz, boy bos mevzun... Eli ayağı, kaş göz nakşına uygun, eda ve reftarda fitne-i gerdun...

• *Delikanlılar kaynana tahakkümüne girmemek için "içgüveyi" olmak istemezlerdi.*

Ayşe Hanım adındaki o kızı, Molla Emin'e istedik. Kızın anası, 'İçgüveyi olursa veririm...' demiş, 'günlük masrafımızı biz görürüz, damattan ev masrafı istemeyiz, hemen kapımızı açar kapar, onun gibi bir edepli damadım olsun...'

Emin'e söyledim, hatırım için razı oldu, fakat kaynanası öyle dili zehirli bir kadın çıktı ki, her gün Emin'i ağlatmadan dükkâna göndermezdi... Çocuğun bu halini fark ettim, yine araya girdim, boşandılar...

• *Bir zeamet sahibi, sokağa yanında dört nefer çuhadarla çıkar, debdebeli bir ağadır.*

Aradan yirmi yirmi beş gün geçmişti ki, bir gün dört çuhadarlı bir mükellef ağa buradan geçerken dükkânıma çıktı, ecza alacaktı; 'Falan filan şeyler var mıdır?' diye sordu, 'Bulunur' dedim, her birinden beşer onar dirhem aldı, bir kâğıda sardım, o da paketleri koynundan çıkardığı bir tülbende sardı, parasını verdi, sonra biraz oturdu sohbet ettik... On gün sonra tekrar geldi ve sık sık gelip gitmeye başladı. Gedikli zaimlerden Abbas Ağa imiş... Bizim Molla Emin de birkaç defa sohbetimizde bulundu... Bir gün de bir vesile düştü, Emin'in başından geçen nikâhı ve boşanmayı anlattım... Üzüldü, ve,

'Bir gün de Molla Emin'i alınız, fakirhanemi teşrif ediniz... Evi bulmakta belki güçlük çekersiniz, ben size bir çuhadar gönderirim, sizi alır getirir...' dedi.

'Geliriz...' diye söz verdim.

• *Bir konakta misafir karşılama; kibarların davetli misafirlere at yollaması.*

Ertesi gün saat üçte (alaturka, gün doğduktan üç saat sonra) bir çuhadar ile hayderî başlıklı ve Mardin işi eyerli iki at göndermiş, Molla Emin'le atlara bindik... Çuhadarın peşi sıra Yenibahçe'de Takkeci Camii yanında çıkmaz sokak içinde bir büyük kapıya geldik... Haneye dahil oldukta otuz kadar orta kuşak ve temiz giyinmiş iç ağaları binektaşında karşıladılar, koltuklarımıza girip eteklerimizden tutarak yukarıya çıkardılar... Büyüklükte paşakapısına yakın adeta bir saraydı... Değme kibarda bulunmaz takımlarla döşenmiş bir odaya girdik... Ağa hazretleri, vezirane, sırtında...

• *Kara tilki postu kaplanmış bir kürk, ev hayatında giyilen bir kürktür.*

... sırtında kara tilki kürk, köşeye oturmuş... Yine otuz kadar mümtaz ağalar önünde el pençe dururlar... Ağanın haşmet ve tumturakına hayran oldum. Bizi gördüğünde,

'Vay biraderler, sefa geldiniz!.. Yolumuzda ayak incittiniz... Buyurun...' diyerek ayağa kalktı.

Biz de etek öpüp oturduk. Sofra çıkıp yemek yendikten sonra ağa bitişik odaya geçti ve bir uşak gelip bana, 'Sizi ağa ister! diyerek yalnızca beni ağanın yanına götürdü. İşaretiyle dizbediz oturduk:

'İbrahim Çelebi, senden bir ricam vardır... Elbet ki istediğimi yapmalısın!..' dedi.

'Elden gelecek bir şey ise niçin yapmayalım...' dedim.

• *Nikâh evlerde, delikanlı içgüveyi alınıyorsa, kız evinde kıyılırdı.*

Abbas Ağa,

'Benim dâr-ı dünyada bir kızımdan başka vârisim yoktur. Muradım, Molla Emin'i damat etmektir, ancak şimdi kendisini razı edip bugün nikâh ve bu gece zifaf olsun' dedi.

'Molla Emin'e söyleyeyim...' diyerek yanından çıktım.

Molla Emin'e macerayı anlattım.

'Sen benim pederimsin, her ne edersen makbulümdür' dedi.

Gelip Emin'in razı olduğunu ağaya söyledim; hemen mahalle imamına ve cemaate haber gönderdi, yine ilk oturduğumuz odaya geldik. Emin de, ağanın eteğini öptü. Takkeci Camii'nin imamı Remzi Çelebi de kadim yâranımızdandır, geldi, bana aşinalık etti ve cemiyetin sebebini sordu, anlattım.

'Hak selamet versin, delikanlı umulmaz devlete kondu...' dedi.

Ödağaçları, amberler yakıldı, tövbe ve istiğfarla imam efendi bir nikâh hutbesi okudu, bin kuruş mihri muaccelle Abbas Ağa, kızı Hayal Hanım'ı Mehmed Emin'e nikâhladı.

• *Kibar nikâhlarında nikâh kıyan imama kürk verilmesi.*

İmam efendiye bir sincap kürk giydirildi. Sairlerine de birer çevre verildi. Cemiyet dağılınca Abbas Ağa,

'Emin'i hamama gönderelim...' dedi.

Delikanlı bir muntazam beygire bindirilip iki çuhadarla hamama gönderildi. Ben de yarın inşallah erkence gelmek üzere konaktan ayrıldım.

• *İstanbul asayişine yeniçeriler bakmaktadır. Yeniçeri Ağalığı İstanbul Emniyet Müdürlüğü yerindedir. Tevkif edilen zanlıların konduğu yere "Falakacılar" denilir; isim, zanlıların falaka dayağına çekilerek söyletilmesinden gelir. Kendi atı olmayanlar uzakça yerlere kira beygirleriyle giderler.*

Ertesi sabah dükkânı açtım, bir kira beygiri tedarik ettim. Molla Emin'i kaynatası Abbas Ağa'nın huzuruna çıkacak kadar vakit oldu mu diye beklerken, bir nefer gelerek sordu:

'İbrahim Çelebi kimdir?'

'Benim...' dedim.

'Buyrun Falakacılar'da biri sizi ister...' dedi.

Beygir hazırdı, binip Ağakapısı'na gittim. Ne görsem?!.. Hapiste olan Molla Emin'dir!.. Can başıma sıçrayıp,

'Bu ne haldir?..' diye sordum.

Çocuk ağlayarak,

'Ah babacığım... Ben bir garip şeye uğradım ki kimsenin başına gelmiş değildir...' dedi.

• *İçgüveyinin hamama götürülmesi.*

Molla Emin macerasını şöylece anlattı:

'Hamama gittik, yıkandıktan sonra şu gördüğün esvapları giydirdiler ve hamam harçlığı olarak cebime dört yüz nısfiye koydular ki hâlâ cebimde geri kalanı duruyor. Hamamdan alıp konağa getirdiler, akşam olup yine imam efendi ve cemaat geldi, yemekten sonra yatsı namazını kıldık ve beni zifafhaneye koydular...

• *Kızın oğlan tarafından görülmeden alındığı o devirlerde, zengin ve kibar kızlarının esnaftan bir gence para kuvvetiyle verilmesinin sebebi, kızın ya çok çirkin yahut da illetli, hastalıklı olmasıydı.*

... Böyle muhteşem bir zatın kızı ya gayetle çirkin yahut da bir illet sahibi olması gerekir ki çıkarıp bana verdiler diye düşünmüştüm. 'Ne olursa olsun, bu devlet için tahammül ederim' dedim; zifafhanenin alayişini tarif edemem. Gelin kız ise öyle güzel idi ki dünya öyle gelin görmemiştir... Sevincimden deliye döndüm... Her ne hal ise o nigârın vuslatıyla kendimden geçtim... Saat altıdan sonra (gece yarısı) uyku galebe çaldı... Sabah oldu uyandım... Baktım ki karım koynumda yok... Yataktan fırladım... Bir de ne göreyim? O dünya güzeli kızı kesmişler, odanın ortasında yatıyor; baş, el ayak, belki on parça olmuş..."

Hatice Sultan ile Ressam Melling

III. Selim, III. Mustafa'nın oğlu ve III. Ahmed'in torunuydu. Büyükbabasının padişahlığı zamanında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himmetiyle çok kıymetli inkılap adımları atılmıştı. Avrupalılarla sıkı bir münasebete girişilmiş, fikri ve ilmi hayata ciddi bir ehemmiyet verilmişti. Memlekette ilk defa olarak Türk matbaası açılmış ve Yalova'da mükemmel kâğıt fabrikası vücuda getirilmişti. Bu fabrikanın yaşayabilmesi için büyük bir gayret sarf edilmiş, fabrikada hizmet etmek mukabilinde Yalovalılar bütün vergilerden affedilmişlerdir. Yalova fabrikasında Avrupa kâğıtları ayarında, hatta onlardan daha güzel kâğıtlar yapılmıştı.

III. Selim, büyükbabasının ve babasının padişahlıkları zamanında devrine nispetle iyi bir tahsil görmüştü. İmparatorluk muazzam bir çınara benziyordu; bir taraftan arka arkaya açılan uzun ve felaketli harpler bu çınarın en güzel dallarını birer birer kesiyor; diğer taraftan, iğrenç ve hasis menfaatler uğruna çıkarılan ihtilaller, çınarın gövdesini için için kemiriyordu.

III. Selim, bu müthiş manzara karşısında, yaşayabilmek için Garp medeniyetinin, Avrupa ilim ve fenninin kabulünden başka çare olmadığını anlıyordu. Memleket ise, cahil, her türlü yeniliğin düşmanı olan mutaassıplar, softalarla, şahsi menfaatlerinden başka bir şey gözetmeyen mütegallibeler, zorbalarla doluydu. Yeniçeriler askerlikten çıkmış, kanlı bıçaklı birer eşkıya olmuşlardı.

İşte III. Selim padişah olunca, memlekette bir inkılap yapabilmek için etrafına kendisi gibi uyanık düşünüşlü, Garp lisanlarına aşina, Avrupa medeniyetine meftun kimseleri topladı. Yobazlara, zorbalara ve cahillere mukavemet ve galebe etmek için kuvvet-

li, azimkâr ve cesaret sahibi muavinler aradı. III. Selim'in en samimi taraftarları arasında cidden kıymetli üç tane de kadın siması görülüyordu. Bu kadınlar, padişahın üç kız kardeşiydi.

Hatice Sultan, Beyhan Sultan, Şah Sultan.

Bunların içinde de bilhassa Hatice Sultan, güzelliği, zekâsı ve zarafetiyle temayüz etmişti. Erkek kardeşinin bütün ıslahat teşebbüslerinde en samimi müşaviri olmuştu.

Hatice Sultan Adilşah Haseki'nin kızıydı. Adilşah Kadın'ın Hatice'den başka bir kızı daha olmuştu: Bican Sultan. Fakat bu kızcağız daha küçücük iken vefat etmişti.

Laleli yokuşunu çıkarken tatlı bir ahenkle tezyin edilmiş zarif bir türbe görülür. Burada baba oğul, III. Mustafa ile III. Selim yatmaktadırlar. Padişahların biraz ötesinde, hanımelleri ve yaseminlerle örülmüş parmaklıklı bir pencereden bir merkat daha görülür ki burası Adilşah Kadın'ın ebedi istirahatgâhıdır.

Hatice Sultan 7 Muharrem 1182'de (24 Mayıs 1762) doğmuştu. Doğduğu zaman İstanbul'da üç gün üç gece donanma yapılmıştı. On yedi yaşındayken de Seyid Ahmed Paşa'yla evlendirilmişti. III. Selim kendisine o kadar büyük bir samimiyet ve emniyetle merbuttu ki, Osmanoğullarının ananesine nazaran, sultanlar harem dairesinden dışarıya çıkamazlarken, Hatice'ye mutlak bir hürriyet bahşetmişti. Hatice Sultan, İstanbul'da istediği gibi geziyordu.

İşte, bir Boğaz gezintisi esnasında, Danimarka Sefiri Baron dö Hübş'ün Büyükdere'deki yalısını görmüş, fevkalade hoşuna giderek sefirin sarayına uğramıştı. Sultan hazretlerinin bu ani ziyaretinden pek ziyade mütehassis olan sefir cenapları, sultanı parlak bir surette istikbal ederek sarayının ve bahçelerinin her tarafını gezdirmişti. Hatice Sultan Baron dö Hübş'ün yalısını ve bilhassa parklarını gezdikten sonra onlara adeta hayran olmuştu. Kendi sarayını da tadil ettirmek ve böyle bahçeler yaptırtmak arzusunda bulunduğunu izhar edince, baron, sultana mimar ve ressam Melling'i tavsiye etmişti.

Hatice Sultan'ın sarayı, Nebadabad, o zamanlar çubukluk yaseminleriyle meşhur olan Ortaköy'de, Defterdarburnu'ndaydı. Sarayın selamlık dairesinde ressam Melling'e derhal bir daire tahsis olunmuştu. Kendisine ayrıca "sultan mimarlığı" unvanı verilmiş ve bir maaş bağlanmıştı. Melling hemen işe başlamıştı. Sarayın dahili ter-

tibatını değiştiriyor, sade ve zarif bir üslupla tezyin ediyordu. "Mimar, ressam, nakkaş ve bahçıvan" olarak çalışıyor, bir taraftan saray inşaatını idare ederken, diğer taraftan bahçelerin, parkların planlarını çiziyordu; ufak modellerini yaparak sultana takdim ediyor ve her teklifi, Hatice Sultan tarafından, büyük bir haz ve memnuniyetle, takdirle karşılanıyordu. Mimar, Hatice Sultan sarayında büyük bir hürmet görüyordu. Az bir zaman içinde Türkçeyi mükemmelen konuşmaya başlamıştı: fakat Arap harflerini bir türlü öğrenemiyor, mükemmel konuştuğu halde, bu harfleri bir araya getirerek bir tek satır bile yazamıyordu.

Halbuki artist Melling, yapmak istediği şeyleri sultana latif ve selis bir üslupla yazmak, anlatmak istiyordu. Bunun için çok güzel bir çare buldu. Muhterem, güzel ve sevgili sultanına Latin harflerini öğretti ve bundan sonra artist ile Hatice Sultan, Latin harfleriyle yazılmış Türkçe mektuplarla muhabere ettiler.

III. Selim, Hatice Sultan'ı sık sık ziyaret ediyordu. Bu ziyaretleri esnasında Melling'in vücuda getirdiği eserleri görerek fevkalade beğeniyordu. Padişah, Melling'i Beşiktaş'ta bir saray inşasına memur etti.[1]

Hatice Sultan sarayı İstanbul'da misilsiz bir şöhret kazanmıştı. Melling, bahçede ağaçlardan bir çıkmaz yol, labirent yapmayı teklif etti. Hatice Sultan derhal kabul etti: boylu, yaprakları gayet sık ve dalları makasa gelir ağaçlar, gül, leylak ve akasyalar dikildi; dolambaçlı, yanıltmaçlı yollar yapıldı. III. Selim, bir gün kız kardeşine gelince bu bahçede dolaşarak fevkalade eğlendi. Hatice Sultan, diğer bir gün de, bu bahçeye cariyelerini salıvermişti. Kızların çiçekli dolambaçlar arasında yollarını kaybetmeleri, şen ve şuh kahkahalarla çıkmaya çalıştıkça dönüp dolaşıp gene aynı yere gelmeleri pek eğlenceli olmuştu. Sultanın bundan sonra cariyelerine bahş edeceği en büyük lütuf, labirentte eğlenmelerine müsaade etmek olmuştu.

İstanbul'daki ecnebi sefirler bile Hatice Sultan'ın sarayını görmek, bahçelerini gezmek isterlerdi. Bunun için Melling'e müracaat ederler, sanatkârın tavassutuyla müsaade alırlardı. Sultan, bu ecnebi misafirlerine çıkmazdı. Fakat onlara saray şekerlemeleri, buhurlu kahveler, nefis şerbetler ikram ederdi. Hatta, sarayının her tarafı-

1. Melling'in Beşiktaş'ta yaptığı bu sarayın yerine bilahire Çırağan Sarayı yapıldı.

nı gezebilmeleri için, kendisi, en tenha bir köşeye, hamam dairesine çekilirdi ki, rengârenk somaki mermerlerden yapılmış olan bu hamam, cidden latif ve zarifti.

Bir gün Hatice Sultan sarayını "İki Sicilya"[2] sefiri Kont dö Lüdof ziyaret etmişti. Sefir ve ailesi sarayı gezip dolaştıktan, büyük bir misafirperverlik görerek şerbetler içip şekerlemeler yedikten sonra kayıklarına dönünce, sultanın haşmetli bir hediyesiyle karşılaşmışlardı: Kayığa nadide Keşmir şalları, müzeyyen ve kıymettar Hint kumaşları, sırmalı çevreler, saray şekerlemeleri, gülyağı şişeleri konulmuştu. Bu haşmetli misafirperverlikten pek ziyade mütehassis olan Kont dö Lüdof, Hatice Sultan'a mukabele etmek istedi. Hem arz-ı şükran etmek ve hem de sanatkârane vazolardan ve nadide mücevherattan mürekkep olan hediyesini takdim etmek üzere harikulade güzel olan kızını Hatice Sultan'a gönderdi. O gün tesadüfen III. Selim de hemşiresinde bulunuyordu. Bir melek kadar güzel olan Matmazel Lüdof'a, Fransa'nın sabık İzmir konsolosunun kızı olan Matmazel Amurö refakat etmekteydi. İki genç kız, Hatice Sultan'a takdim edildiler. Sultan, Matmazel Lüdof'un vakur ve sakin etvarına, melek gibi yüzüne ve narin vücuduna hayran olmuştu. Matmazel Amurö'ye gelince, o da, zeki bir esmer güzeliydi. Şen ve şuh bir kızdı. Bir erganun getirildi. Matmazel Amurö alafranga havalar çaldı, sonra iki kız beraber dans ettiler.

Hemşiresi genç matmazellerle meşgulken, III. Selim, ressam Melling'le beraber, bir kafes arkasından kendilerini seyrediyordu. Kızlar III. Selim'in pek hoşuna gitti. Bilhassa danslarına meftun olmuştu. Melling'i göndererek onları tebrik ettirdi ve kızlara kıymetli hediyeler verdi.

Melling'in Beşiktaş'ta yaptığı saray da bitmişti. Sanatkâr, padişah tarafından o kadar takdir olundu ki III. Selim kendisine "ser mimaran-ı hassa" unvanını vermeyi tasavvur ediyordu. III. Selim Sarayburnu'nda kendisine mahsus bir saray daha yaptırmak ve bu inşaatı da Melling'e vermek istedi. İstediği kadar mermer kullanacak, masraf ne olursa olsun çekinmeyecekti. Fakat Melling bu muazzam işi taahhüde cesaret edemedi. Bu sırada, evvelce Fransız se-

2. O zamanlar İtalya birçok hükümetlerden mürekkepti. Sicilya Adası ile Napoli de bir krallık olup adı "İki Sicilya Krallığı"ydı.

firiyle beraber gelmiş olan ve zamanın en muktedir mimarlarından olan Mösyö Koffer İstanbul'da bulunuyordu. Melling bu işi ona havale etti. Koffer, namını Şark pâytahtında ipka edecek muazzam bir abide yapabilmek fırsatını elde ettiğinden dolayı memnun, bu teklifi hararetle kabul etti. III. Selim'in sarayına başlanmak üzereyken, Napolyon Bonapart'ın ani bir surette asker dökerek Mısır'ı zapt ettiği haberi geldi. Sarayın inşasından vazgeçildi. Koffer ve Melling saraydan uzaklaşmaya mecbur oldular. Az bir zaman sonra da Melling İstanbul'u terk etti.

Melling, İstanbul'da kaldığı müddetçe, Hatice Sultan'dan gördüğü fevkalade teveccühten istifade ederek İstanbul'un her tarafını gezmiş, Türklerin günlük hayatına, düğünlere, alaylara, merasime, abidelere, İstanbul'un ve civarının tabiî manzaralarına dair birçok resimler yapmıştı ki[3] bunlar tarihimiz için çok kıymetli birer kaynak vesika olmuşlardır. Melling'in albümünde bundan yüz elli sene evvelki Türk hayatını ve İstanbul'u en canlı çizgileriyle görebiliyoruz:

Geniş saçaklı, mermer fıskıyeli kahveler... Tophane Meydanı'nda kurulan pazarlar. Rıhtımında haremağaları ve dilber köleler dolaşan sahilsaraylar... Arnavutköyü'nün kuvvetli akıntısı ve Beykoz'un durgun suları... Sonra: Maslak yolu... Tarabya... Tersane...

O zamanlar, kayık, Boğaz'ın en güzel, zevk, sefa ve eğlence vasıtasıydı. Hatice Sultan Boğaz'da iki kayıkla gezerdi. Önde üç çifte bir kılavuz kayık giderdi. Arkasından sultanın beş çifte kayığı gelirdi. Hatice Sultan'ın arkasında bir haremağası, önünde de iki saraylı kadın otururdu. Saraylıların arkasında da iki cariye bulunurdu.

Hatice Sultan öldükten sonra Nebadabad, II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'a mesken oldu. Adile Sultan'dan sonra da metruk, ıssız, harap olup gitti. Nihayet Abdülhamid bu sarayı yıktırttı ve yerine Naime ve Zekiye sultanlar için iki saray yaptırttı. Bugün, Hatice Sultan ve III. Selim zamanından kalma, Boğaziçi'nde yalnız üç tane yalı, sahilsaray vardır: Emirgân'da Mekke şeriflerinin yalısı, Kandilli'de Cemaleddin Efendi'nin sahilsarayı ve Tarabya'da III. Selim'in Fransa'ya hediye etmiş olduğu kırmızı aşı boyalı İpsilantilerin büyük yalısı.

3. Melling'in albümünden bir nüsha, üç büyük cilt halinde Darülfünun Kütüphanesi'nde vardır.

Hibetullah Sultan

Polonezköylü güzel Oleşko'ya

1172 senesinde, Sultan III. Mustafa'nın bir kızı dünyaya geldi. Padişah, küçük sultanın şerefine, devletin şan ve şevketiyle münasip bir şehrayin yapılmasını emretti. İstanbul'da minimini Hibetullah Sultan'ın şerefine on gün, geceli gündüzlü, donanma oldu. Şehir baştan başa şehrayinler ve "sada-yi tabl ve zurna, neva-yı çeng ve şeştar ile" inledi.

Altın üsküflü ve atlas çağşırlı içoğlanları, bu donanmaya, daha bir ay evvelinden hazırlanmışlardı. O devirde, avize ve ayna pek moda idi. Bab-ı Hümayun'un önüne aynalar ve avizelerle tezyin edilmiş muazzam bir tak kurmuşlardı. Bab-ı Hümayun'dan orta kapıya kadar, yolun iki yanındaki saray duvarları ve kapılar, altın, gümüş ve klaptan işlemeli ağır kumaşlarla donatılmış, iki sıralı dikilmiş direklere rengârenk donanma bayrakları ve kandiller asılmıştı. Enderun'da ise, Kilerli, Seferli, Hazineli ve Has odaların "afitap misal, güzellikte binazir gılmanı" kendi hüsünleriyle kıyas edilebilecek tezyinat-ı bedia vücuda getirmişlerdi. Billur avizelerin bukalemun akisleri ve donanma bayraklarının göz alan renkleri arasında, sarı, mor, yeşil, al kandillerle kurulmuş latif mahyalar okunuyordu:

"Hoş geldin sultanım!.. Kademin uğurlu olsun sultanım!.. Mübarek bad!.."

Ricali devlet ve yeniçeri ağaları göze girmek ve rekabet endişesiyle, dükkânlarda ne kadar avize ve sair tezyinat eşyası varsa almışlar, gizli gizli, paha biçilmez nadide hediyeler tedarik etmişlerdi. Zengin fakir, herkes, kapısını ve pencerelerini donatmak için kandiller almıştı. Köçeklere haber salınmış, davul zurna takımları, çeng ve şeştar denilen saz heyetleri günlerce evvelinden kiralanmıştı.

Paşakapısı (Babıâli) rengârenk kandiller, "heyakil-i garibe ve temasil-i acibe"yle donanmıştı. Vükela, rical, ümera ve ulema saraylarının ve konaklarının kapıları, geceli gündüzlü ardına kadar açılmıştı. Tıraşide mermer havuzların ve fıskıyeli şadırvanların etrafına narin maksureler ve atlas şilteli sedirler kurulmuştu.

Cevahir bedestanının duvarları ve tavanı ziba ve dibayla kaplanmış, bu kıymetli kumaşların üstüne giranbaha mücevherler asılmıştı. Cevahirciler, Hibetullah Sultan'a takdim edecekleri üç bin keselik mücevheratı, gümüş telle örülmüş zarif bir kafes içinde bedestan kâhyasının dolabı önüne koymuşlardı.

Sadrazamın sarayında at cambazları kurulmuştu. Geceleri "hayalbazlar ve saz ve söz ve Mehterhane ile gulgule-i sürur ve şadmanî aksendaz-ı tas-ı asumanî" oluyordu. "Hanendegân-ı hoş elhan ve mutriban-ı musikişinasan darb-ı usul-i egânî ve gavani" ediyorlardı. Tersane-i Amire'de, Cebehane'de ve gümrüklerde on gün on gece kol çengiler, köçekler oynamıştı.

Köçeklerin kimisi şehvetengiz kadın esvapları giymişti. Kimisi de, raks ederken vücudunun en kıvrak ve güzel hatlarını meydana çıkaran kıyafetlere girmişlerdi.

Sinesi billur, gerdanı kâfur, gözleri mahmur çengilerin ve perçemleri sümbül, dudakları gül, handesi bülbül olan nevcivan köçeklerin mermer divanhanelerde dönen çıplak ayakları altına serpilen altınlardan sanki bir kaliçe serilmişti.

Nihayet donanmanın onuncu günü bir de büyük esnaf alayı tertip edilmişti. Ve gecesinde de büyük bir deniz donanması yapılmıştı. Muazzam sallar vücuda getirilmiş, üstlerine kandiller ve avizelerle tezyin edilmiş zarif köşkler kurulmuş, sonra, bu nuranur sallar, Haliç'in ve Boğaz'ın çapkın ve hovarda sularına bırakılmıştı. Salların üstünden püskürme ve çarkıfelek şeklinde fişekler atılmıştı. Esnaf alayında ise, her bir esnaf, sanatlarına münasip rengârenk esvaplar giymişler, "nice etvar-ı garibe ve nice eşkâl-i kahkahaferma" göstererek alaylar tertip etmişlerdi. "Mücellidin ve kâğıtçıyan elvan kâğıtlardan cüppe ve şebkülahlar" giymişlerdi. Ellerinde türlü türlü bayraklar ve fenerler vardı. Kavaflar ise, sahtiyan ve meşinden libaslarıyla, kürkçüler gûnagûn postlarıyla kimi ayı, kim kurt ve köpek heyetine girerek Alay Köşkü'nün önünden geçmişlerdi. Sair es-

nafa gelince, onlar da sanatlarına uygun "nadide suretlere" bürünmüşlerdi.

Hibetullah Sultan şerefine yapılan bu donanmaların ve şehrayinlerin en cazip ve şayan-ı dikkat bir cephesi de, bazı zarif, zeki İstanbul çapkınlarının ve külhanbeylerinin fırsattan istifadeyle nice nice nevcivan dilberleri sineye çekip felekten kâm almaları ve birtakım "yaramaz kallaş"ların yine fırsattan istifadeyle halkı dolandırması olmuştu.

O zamanlar İstanbul'un en zarif ve şakacı efendilerinden birisi başına bir destar sarmış, sırtına rengârenk bir ferace giymiş, semerini "garip ve tuhaf nukuş ile" süsleyerek Deccal'ın merkebine döndürdüğü bir eşeğe binmişti. Yanına elleri değnekli on beş yirmi kadar zıpır herifler almıştı. Bu heriflerin başlarında kâğıttan yapılmış yeniçeri keçesine benzeyen külahlar vardı. İkişer ikişer rikâbında gidiyorlardı. En önde elinde terazi taşıyan birisi vardı. Arkada falaka değneklerini omzuna vurmuş diğer bir adam bulunuyordu. Kendisine "donanma muhtesibi" süsü veren bu zarif İstanbul çapkını şehri taraf taraf dolaşmaya başlamıştı. Dükkânların önünde duruyor, kaşlarını çatarak, korkularından tir tir titreyen esnafa:

"Bakın adamlar!" diyordu. "Ben donanma muhtesibiyim. Donanmanın noksan ve kusurlarını tecessüs ve teftişe ikdam ederim. Ben sizin için uykumu ve rahatımı terk ettim. Gece ve gündüz at ve eşek boynuna düştüm. Bakayım zevk u sefanız tamam mı? Sakın ha zevkinize ait en ufak bir şeyi bile eksik işlemeyiniz, sonra pişman olursunuz. Haydi bakayım, karaman koyunu gibi 'dünbaledar' körpe kuzuya benzer taze civanlar aguşunuzdan eksik olmasın, göreyim sizi!"

Sonra etrafını saran "cephesi pürnur, didesi mahmur, gerdanı kâfur, saidi billur, gül yanaklı, kiraz dudaklı, inci dişli, türlü türlü söyleyişli, fidan reftarlı, ceylan edalı" dilberana dönerek,

"Bakın ey güruh-ı nazenin!" diye sözüne devam ediyordu. "Ey, gönlümü çırağan gibi nura gark eden çelebilerim, kuzularım. Size benden tembih ve nasihat: evvela, âşık biçarelerinize kendinizi dirhem dirhem satmayın ve üftadelerinizi aldatmayın, Ali Paşa narhına riayet edin ve piran-ı hevaya hörmet edin. Vuslat meyvesini tattırın ve şeftaliyi bolca verin!"

Yine o donanma esnasındaydı. Kendisine donanma nazırı süsünü

veren kurnaz bir külhani İstanbul esnafını şu şekilde dolandırmıştı. Başına "mantar şeklinde bir destar-ı perişane ve sırtına samur ve nafeye benzer bir ferace-i kibarane" giyip arkasına da çuhadar kıyafetine soktuğu on beş yirmi nefer baldırı çıplak takmıştı. Zamanın zarif şairlerinden Haşmet, bu adamın bir berberi nasıl dolandırdığını şöyle anlatıyor:

Donanma nazırı hazretleri dükkânın önünde durarak dükkân sahibini çağırtıyor. Berber, huzuruna gelince, devletlu, ağzından köpükler saçarak çıkışıyor:

"Şuraya gel! Sen başından korkmaz mısın? Nerde senin sinesi ayineden saf, gerdanı nur-ı seherden şeffaf, bazuları ve bilekleri simin, gamzeleri keskin, kaşları tig ü hançer, kirpikleri birer neşter, servi endam mahbub-ı dilaram şakirtlerin, nereye gitti? Böyle ayinesiz berber dükkânı olur mu? Şimdi senin saçın ve sakalın tıraş edip tersaneye göndersem benim kıl kadar cürmüm var mıdır? Söyle bakayım: Bundan başka sen niçin kandillerini ruşen ve lebriz-i rugan etmedin ve şu mahalle yirmi beş kandil asacak iken niçin on beş kandil yaktın, fitillerini niçin bu kadar ince yaptın?"

Devletlu bu suretle berberi tekdir ettikten sonra asıl maksada geliyordu:

"Hele bu gecelik seni affedelim ama... Adamlarımıza bir miktar harçlık ver de ırzını satın al!"

Ve bu suretle birkaç para koparıyordu.

Hibetullah Sultan donanması için Sadrazam Ragıb Paşa'nın tezyinattan maada yirmi bin esedi kuruş masrafı olmuştu. Kandiller için beş bin okka zeytinyağı sarf edilmişti. Kibar ve âyan ise en aşağı bin bin beş yüz kuruş sarf etmişlerdi. Padişaha gelince, donanmanın ilk gününden son gününe kadar beş yüz elli kese akçe vermişti.*

* Haşmet, *Surname yahut Viladetname-i Hümayun*.

IV. Mehmed'in Sünnet Düğünü

Genç Osman, IV. Murad ve IV. Mehmed çocukken padişah olmuşlardı. Fakat içlerinde bilhassa IV. Mehmed, babası İbrahim'in kanlı bir ihtilal neticesinde tahttan indirildiği vakit henüz yedi yaşındaydı.

İbrahim'i tahttan indiren ihtilalcilerin başında İbrahim'in kendi anası Kösem Sultan bulunuyordu.

Amber yutarak ve tavanına varıncaya kadar samur döşenmiş odalara kapanarak Telli Haseki'nin fettan mevcudiyeti karşısında dünyayı unutan İbrahim, anasının mevcudiyetinden sıkılıyor, onun mütehakkim nazarlarından kaçmak, onun hüküm ve nüfuzunu kırmak için ihtiyar valide sultanı hatta bir aralık eski saraya bile nefyediyordu. Kocası I. Ahmed zamanından beri beş padişah devrinde Osmanoğulları sarayının en mağrur ve mütehakkim kadın siması olan Kösem Valide, oğlunun kendi hakkında gösterdiği bu muameleden güceniyor, zalim, muhteris ve saltanat sürmekten başka hiçbir şey düşünmeyen bu kadın, ihtiraslarının tatmini için oğlunu feda etmekten bile çekinmiyordu.

İhtilalcilerin korkunç bir sel halinde "Saray-ı Cedid-i Amire"ye dolduğu gün, kendilerini karşılayan Kösem Sultan "Varayım sarıcağın sardırıp çıkarayım" diyerek dairesine giriyor ve biraz sonra da torunu küçük Mehmed'in elinden tutarak Babü's-saade'nin önüne getiriyordu.

Taht, Babü's-saade'nin önüne kurulmuştu. Narin vücudu, kara gözleri ve güneş yanığına çalan yüzünün tatlı rengiyle güzel bir çocuk olan Mehmed, etrafına şaşkın şaşkın bakınıyordu. O zaman

devrin âlim, sanatkâr, zarif, zengin, aynı zamanda cerbezeli, cesur, sözünü hiçbir şeyden sakınmayan bir siması, Müverrih Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, kemal-i hürmetle eğiliyor, çocuğun koltuklarından tutarak tahta oturtuyordu.

İbrahim'in sefih ve çılgın ve perişan saltanatından bunalanlar bu hadiseye,

Cülus-ı Han Muhammed eyledi asude dünyayı

diye tarih düşürüyordu. Fakat... Hayır!.. Felek, bu çocuğun devr-i saltanatı için de, torbasında ihtilaller, kanlı hadiseler, harpler, açlıklar, buhranlar, sefaletler, ihtiraslar, ihanetler, ölümler saklamıştı.

IV. Mehmed, daha cülusunun akabinde korkunç bir ihanetle, sinsi bir suikastla karşılaştı. Cülustan iki sene sonra, dokuz yaşındayken, küçük padişah muazzam bir düğünle sünnet edildi... O zaman sadrazam Kara Murad Paşa'ydı. Murad Paşa Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmişti. Girit harplerine iştirak etmiş, Hanya'nın zaptında canla başla çalışmış, toprağı yatak, taşı yastık, rüzgârı yorgan yapmıştı; fakat İstanbul'a döndüğü zaman Sultan İbrahim kendisinden "amber ile samur" istemişti. İşte o zaman, Kara Murad Ağa isyan etmiş, "Amber ve samur değil, sırtıma giyecek esvabım yok... Girit'te can pazarından gelirim... Borç alıp geçiniyoruz!" demişti. İşte bu Kara Murad Ağa, nihayet IV. Mehmed'in zamanında sadrazam olmuştu.

1059 Şevval'inin on dördüncü cuma gecesi, küçük Mehmed sünnet odasına getirildiği zaman, Kara Murad Paşa çocuğu kucağına almış ve sünnet ameliyesini cerrah Derviş Ağa yapmıştı.

Mehmed, narin yapılı olmasına rağmen, Derviş Ağa'nın mahareti sayesinde ne bir acı duymuş, ne de fazla kan zayi etmişti. Başta büyük valide Kösem Sultan ile Valide Turhan Sultan ve Sadrazam Kara Murad Paşa olmak üzere bütün ekâbir ve ricali devlet cerrah Derviş Ağa'yı ihsanlara gark etmişler, bu ihsandan başka ameliyat esnasında kullanılan gayet kıymetli gümüş leğen ve ibrik de cerrah ağaya terk olunmuştu.

Ameliyat bitince, sadrazam çocuğu Kızlarağası Celali İbrahim Ağa'nın kucağına vermiş, o da küçük padişahı yatağına yatırmıştı. O zaman çocuğu sabaha kadar uyutmamak için Enderun-ı Hümayun

gılmanı oda oda gelerek envai şenlikler, oyunlar tertip etmeye başlamışlardı. Bilhassa müverrih Mehmed Halife'nin de içlerinde bulunduğu seferli odası oğlanları padişahı fevkalade eğlendirmişti. "Bizim seferli odalı gayri odalıya galebe etmekle gayri odalının oyuncularına hacet kalmadı. Zira padişahımızın mümtaz kemankeşleri ve sazendeleri ve hanendeleri ve güzide pehlivanları ekseriya seferli odasına mahsustur!.."* Seferli odasının zülüflü ağaları oyunlar, eğlenceler tertip ederlerken bir aralık gözler IV. Mehmed'e ilişti. Çocuk sararmış, gözlerini kapamış, baygın yatıyordu... Derhal koştular, gülsuları, lokmanruhlarıyla alnını, bileklerini, şakaklarını ovdular... Çocuk kendine gelmiyordu... Bir de yorganı açtılar... Ne görsünler... Bir kan deryası...

Cerrah sanatının eriydi. Bağladığı bağlar çözülemezdi... Derhal bütün şüpheler Kızlarağası Celalî İbrahim Ağa'ya teveccüh etti... Kösem Valide, bu meselede çok haklı olarak bir suikast kokusu buldu: Mehmed ölürse tahta geçmek üzere, daha üç biraderi vardı!.. Ve o çocukların anaları İbrahim Ağa'yla temas edebilirlerdi... Mehmed'in anası Turhan Sultan asabileşti. İbrahim Ağa idam olunabilirdi. Fakat Arap'ın kara canı emektar olmasına bağışlandı ve Mısır'a sürüldü... Mehmed derhal tedavi olundu ve muhakkak bir ölümden kurtarıldı. Bu hadiseden sonra sünnet düğünü bir hafta sürdü. Seferli odasının oyun icat eden yoldaşlarına her gece ikişer üçer çıkın otuzar kırkar kuruşluk ihsanlar çıktı.

* Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*.

III. Murad'ın Saray Düğünleri

Koca Vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı sinsi ve hain bir suikastla öldürttükten sonra, Kanuni'nin torunu ve Sarı Selim'in oğlu III. Murad, birbiri ardından muazzam düğünlere başlamıştı. Evvela, oğlu Şehzade Mehmed'i, elli beş gün süren misilsiz bir düğünle sünnet ettirdi. Sonra da kızını, "emektar ve mahrem-i raz hizmetkâr-ı vacibü'r-riayesi olan" Vezir İbrahim Paşa'ya, yine muazzam bir düğünle nikâhladı.

Birinci düğün Koca Vezir Sokullu'nun şahadetinden iki sene sonra (990), ikinci düğün de Koca Mimar Sinan'ın ölümünden iki sene evvel (994'te) yapılmıştı.

Şehzade Mehmed'in "bir tavr-ı acib ve üslub-ı garip üzre tertip olunan sur-i pürsürurına" bütün hükümdarlar davet olunmuştu. İran Şahı Mehmed Hudabende, Özbekler Padişahı Abdullah Han, Kırım ve Kıpçak Hanı Mehmed Giray, Gürcistan hanları, Fas sultanı, Moskova prensi, Nemçe ve Lehistan kralları, Almanya imparatoru ve Fransa kralı, Venedik reisicumhuru arz-ı tebrikat eylemek üzere heyeti sefaretler ve giranbaha hediyeler gönderdiler.

III. Murad oğlunun sünnet düğünü için hiçbir masraftan çekinmemişti. Dergâh-ı âli müteferrikalarından Kara Bali Bey sur-i hümayun emini, nişancılardan Hamza Bey de sur-i hümayun nazırı olmuşlardı. Düğün hazırlıklarına altı ay evvelinden başlanmıştı. Eğlenceler Atmeydanı'nda olacaktı. Bu meydana nazır Merhum Sinan Paşa sarayı kilar ittihaz edilmişti. Has fırın önündeki meydana da mutfaklar ve ocaklar kurulmuştu. Sırf bu düğün için üçer buçuk okkalık bin beş yüz adet bakır sahanlar ve tepsiler yaptırılmıştı ki her biri tam bir şinik pilav alıyordu. Ziyafetlerde hizmet etmek üzere sipahilerin gü-

zidelerinden altı yüz nefer ile bin nefer cebeci seçilmişti. Eğlenceleri seyredecek olan sefirler ile rical ve devlet erkânına Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa acemi oğlanlar sarayı tahsis edilmişti. Mimar Sinan, sarayı yeni baştan tamir etmişti. Meydanın etrafında "erbabı seyr ü sefa malı firavan harcedip âlâ nişimenler yaptırıp Arslanhane semtinde köşkler ve tahtabentler abadan ettiler ki ruz u şeb seyr ü temaşaya hadd ü gayet yok idi." Şehzade Mehmed bir perşembe gecesi sünnet edildi. Ameliyatı "Bu sırra kimse agâh olmasun deyu" cerrahlık fenninde kemal-i mahareti olan Vezir Mehmed Paşa yapmıştı. Paşaya envai hilat-ı fahireler giydirilmiş, beş yüz sikke-i şerifi ve ameliyatta kullanılan altın leğen, ibrik ve otuz adet akmişe-i seraser-i mütenevvia hediye edilmişti. Sünnet düğünü geceli gündüzlü gûnagûn ziyafetler ve seyr ü temaşalarla elli beş gün devam etmişti.

İbrahim Paşa ile sultanın düğünleri ise şehzadenin sünnetinden aşağı kalmamıştı. İbrahim Paşa'nın sağdıçlığına deniz kahramanı Kılıç Ali Paşa tayin edilmişti. Kılıç Ali Paşa sinni doksana yaklaşmış, ömründe hiç evlenmemiş, çekirdekten yetişme, rintmeşrep, kurnaz, zeki bir ihtiyardı.

İbrahim Paşa'ya sağdıç olmak, Kılıç Ali Paşa'ya hayli muazzam masrafa mal olmuştu. "İsmetlü sultan-ı âlişan için Saray-ı Atika nişan-ı saadet nişan göndermeye himmet-i âli eyleyip harcı firavan ve bezl-i malı bipayan" etmişti. Diğer vezirler de sultan için kıymetli cevahir ile murassa ve elmas ve yakut ve lal ve zümrütle müzeyyen gerdanlıklar ve bilezikler yaptırtmışlardı. Kaptan Kılıç Ali Paşa'nın ayrıca hazırlattığı duvak ile cibinlik elli bin altın tahmin olunuyordu. Sair esvap, şeker takımları ise cidden nefis ve kıymettardı. Hülasa Kılıç Ali Paşa sağdıçlığını şeref ve şanıyla münasip bir şekilde yapmaktan katiyen çekinmemişti. Kaptanpaşa ile Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa gelin hediyelerini Eski Saray'a götürünce, ikişer kat hilat-ı fahire giydiler. Kılıç Ali Paşa'nın hediyelerini hazırlayan tersane emini Mustafa Çavuş'a, tersane kethüdasına ve kaptanpaşanın sair ağalarına ağır hilatlar giydirildi. Paşanın sair adamlarına bilmukabele sultan tarafından ihsan olunan donluk kumaştan gayri o gün tam bin adet hilat giydirmişti. Damat İbrahim Paşa ise nikâhlısı sultana tam üç bin parçadan mürekkep kıymettar hediyeler takdim etmişti. Hoca Sadeddin Efendi, sultanın nikâhını 3.000 al-

tın üzerine kıymıştı ki o zamana gelinceye kadar sultanların nikâhı 1.000 altına kıyılırdı.

Nikâh kıyıldıktan sonra düğün ziyafetlerine başlanmıştı. Nikâhın üçüncü perşembe günü de gelin alma alayı yapılmıştı. Gelin, şimdiki Darülfünun binasının yerinde olan Eski Saray'dan alınarak padişahın İbrahim Paşa'ya hediye ettiği Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'na getirilecekti. Seherle beraber bütün vüzera İbrahimpaşa Sarayı'nda toplanmıştı.

Kanun-ı kadim üzere Sadrazam Siyavuş Paşa atla gelince Damat İbrahim Paşa binektaşına kadar inerek sadrazamı karşılamış ve koltuğundan tutarak izaz ve ikramla iki sıralı dizilmiş olan merasim çavuşlarının alkışları arasında kendisi için hazırlanan makam-ı mahsusa oturtmuştu. Şerbetler içildikten sonra "meclisârâ sazendeler ve hoşeda gûyendeler usul üzere demsaz olup aşk ve şevk erbabını söz ve saz ile teşvik eyleyip" nice eğlenceler tertip etmişlerdi. O gün İbrahimpaşa Sarayı'nda muhteşem bir öğle ziyafeti çekilmiş, envai leziz nimetler yendikten sonra "hoşelhan hafızlar tilavet-i Kuran-ı azim ile meclisi müşerref" etmişlerdi. Ve ikindi namazından evvel cümle âyan-ı devlet İbrahimpaşa Sarayı'ndan kalkıp büyük bir alayla Eski Saray'a gitmişlerdi. "İsmetlü sultan hazretleri duhte kırmızı atlas cibinlik ile çıkıp kemal-i izz ü ikbal ve azamet ü iclal ve adab-ı saltanat üzere erkân ve âyan önüne düşüp minare misal müzeyyen ve mücevher on ikişer zira kad ile iki nahl-i dilâra ki üstadan-ı cihan kârgâh-ı âlemde nice bin türlü sanat ve maharet izhar eyleyip nakş-i bukalemun göstermişlerdi; ba gurur ü naz önlerince dilaveran hıraman olarak geçirdiklerinde halk-ı cihan temaşasında hayran" kalmıştı.

Gelin geçerken başından serpilen çil akçeleri "yağmacıyan etek etek devşiriyordu."

Oğluna ve kızına eşsiz düğünler yapan aynı III. Murad, kendisine Süveyş berzahında kanal açılması için yapılan teklifi lakaydîyle karşılıyor, emektar ve kıymetli bir veziri hainane bir suikastla öldürtmekten çekinmiyordu. Aynı III. Murad, çocuklarının düğünlerinde kendisini eğlendiren ipsiz sapsız baldırı çıplak hokkabaz, perendebaz ve cambaz makulesini Yeniçeri Ocağı'na kaydediyor, sipahilikler veriyor ve bu suretle devletin iki büyük askeri kuvvetini en can alacak yerinden zehirliyordu.

III. Süleyman'ın Cülusu*

1058'den 1099 Muharrem'inin ilk gününe kadar tam kırk sene geçmişti.

1058'de Deli İbrahim hal ve idam edildiği zaman ikisi yedi ve ikisi altı yaşında bulunan dört oğlundan en büyükleri Mehmed tahta çıkarılmış, diğer üçü, Süleyman, Ahmed ve Selim harem dairesinin şimşirlik denilen muzlim bir odasına hapsedilmişlerdi... Şehzade Mehmed'in anası Turhan Sultan devlet idaresinin başına geçerken Şehzade Süleyman'ın anası Aşub Sultan Eski Saray'a nefyediliyordu...

IV. Mehmed Istranca ormanlarında av peşinde dolaşırken, Süleyman ile Ahmed ve Selim örümceklerin nasıl ağ kurduklarını ve demir kafesli pencerenin ardından bulutların ağır ağır akışını seyrederlerdi.

IV. Mehmed Rabia Gülnuş'un aguşunda bunalarak kendisini mahbubu Kuloğlu Mustafa'nın dairesine attığı zamanlar, Süleyman ile Ahmed, fersiz gözlerini birbirlerine dikerler, senelerin geçtiğini en küçük kardeşleri Selim'in teverrüm ederek yavaş yavaş öldüğünden ve yüzlerinde beliren derin çizgilerden anlarlar ve bu feci hakikati belki birbirlerine itiraftan bile ürkerlerdi. Onlar, Mehmed'den mey, mahbup veya kadın istemiyorlardı... Samur kürk, mücevherli sorguç, murassa hançer istemiyorlardı. Güneş istiyorlardı. Hava istiyorlardı. Benizlerine renk ve gözlerine fer istiyorlardı... Güneşler doğdu, battı; aylar bedir oldu, hilal oldu; geceler gündüz, gündüzler gece oldu; kırk kış, kırk bahar, kırk yaz ve kırk sonbahar geçti.

Takdir-i ezeli IV. Mehmed'in alnına yazmıştı. Müneccimbaşı da

* I. Süleyman (Emir Süleyman), II. Süleyman (Kanuni Süleyman).

takvimine; 1099 senesi Muharrem'inin ilk günü ve Teşrinievvel'in yirmi sekizinci günü, ki bir cuma günüydü, kırk sene evvel Kösem Sultan'ın "sarıcağın sardırup" tahta oturttuğu çocuğun tahtan indirilmesi kararlaştırıldı.

Bu karara sebebiyet veren hadisatı bir tarafa bırakıyorum. Merak edenler Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinin ikinci cildini, *Naima Tarihi*'nin dördüncü, beşinci ve altıncı ciltlerini, *Tarih-i Gılmanî*'yi, Evliya Çelebi'yi, *Fındıklılı Tarihi*'nin birinci ve ikinci ciltlerini, yazma birer kitap olan *Cevahirü't-Tevarih*'i, Kara Çelebizade'nin *Zeyli Ravzatü'l-Ebrar*'ını *Tarih-i Muteber*'i okusunlar... Ben sadece Mehmed nasıl hal edildi ve biraderi Süleyman kırk senelik bir hapishane hayatından sonra nasıl tahta çıkarıldı, onu anlatacağım.

Padişahın Edirne ile Belgrad arasında kışlanmasına dair gönderdiği fermanlara rağmen, Sadrazam Siyavuş Paşa "ordu-yı hümayun"la Silivri civarında otağını kurmuştu. Ocak ağaları ile zorba başıları çadırına "meşverete cem eyleyüp yarınki gün cülus olunmasın ittifak eylediler." Yeniçeri, Sipahi, Silahtar, Cebeci ve Topçu ocaklarından birer mutemet zorba ayırıp umum ağzından yazılan bir mahzar ile İstanbul'a gönderdiler. Bu adamlar İstanbul'a ancak akşamüzeri vararak mahzarı sadaret kaymakamı Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'ya verdiler ve meseleyi kendisine şifahen de anlattılar. Sonra her nevi ihtimale binaen, ortalıktan savuştular. Kaymakam paşa derhal Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi'ye, Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri bulunan Feyzullah Efendi ile Abdürrahimzade Mehmed Efendi'ye, sair ulemanın ileri gelenlerine, sekbanbaşı ile bazı ocak ihtiyarlarına haber gönderterek sarayına davet etti. Mesele görüşüldü. "İttifakta bir olup yarın alessabah görelim deyü dağıldılar."

Fazıl Mustafa Paşa, Debbağzade Mehmed Efendi, Feyzullah Efendi, Abdürrahimzade, nakibüleşraf diğer Feyzullah Efendi, Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa ile korucu ve oturak ve ocak ihtiyarlarından birçoğu gece sabaha karşı "âlem ağyardan hâlî iken" Ayasofya Camii'nde toplandılar. Sabah namazı kılındıktan sonra Çavuşbaşı Haseki Mustafa Ağa umum tarafından saraya, Kapıağası Hacı İbrahim Ağa'ya gönderildi. Hacı İbrahim Ağa içoğlanlarının zapt ü raptına ve Şehzade Süleyman'ın içeriden çıkarılıp hazır ve amade edilmesine ve taht-ı hümayunun da Babü's-saade önünde kurul-

masına memur ediliyordu. O zamanlar müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa "Gılmanı enderun seferli zümresinden kapıağası hizmetinde miftah şakirdi"ydi. Hacı İbrahim Ağa Fındıklılı'yı göndererek içoğlanlarının zabıtlarını getirtti:

"Şevketlu padişahımız cümle içoğlan kullarına feth-i şerif okusun buyurmuşlar, oda kapıların kapayıp kimse taşra çıkmasın!" diye tembih etti.

Fındıklılı'nın dediği gibi o devirde içoğlanları "zapt ü rabıttan çıkup ve aralarında fuzalâ-i eshab-ı maarif kalmayup inip binmeye ve yiyip içmeye meluf olmakla metaları pazara çıkup halk üstünde rağbetten" düşmüşlerdi. Enderun-ı Hümayun Mektebi bir alay "gönlü büyük ve yakası kirli lobutçu ve cündî makulesi eşhas-ı erazil"le dolmuştu.

Hacı İbrahim Ağa bu işi bu suretle halledince hazine kethüdası Ahmed Ağa'ya da haber gönderdi. "Ayak divanı var, tahtı hazır eyle!" dedi. Nihayet kızlarağası Ali Ağa ile silahtar Moralı Hasan Ağa'yı gizlice bir köşeye çağırarak rical-i devlet ile ulemanın kararını tebliğ etti. Onlar esasen vakadan evvelce haberdar olmuşlardı. Taht Babü's-saade'nin önüne getirildi; kızlarağası da Şehzade Süleyman'ı mahbesinden çıkarmaya gitti.

Şimşirliğin menteşeleri paslanmış kapısı gıcırdaya gıcırdaya açılırken, Süleyman ile Ahmed'in gözleri ölüm endişesiyle yuvalarından fırlamıştı. Kırk sene zarfında, onları buradan yalnız ölümün çıkarabileceğine inanmışlardı. Selim'i Azrail yere sermişti. Nihayet işte kendileri için de, cellatlar gönderiliyordu.

Süleyman kızlarağasını görünce "kendini izale eder zannı ile havf edip" odadan çıkmadı. Arap yalvarmaya başlamıştı:

"Benim şevketlu padişahım... Korkman, vallah ve billah zarar kastine gelmem. Cümle vüzera ve ulema ve ocaklu kulların sizi padişah edüp kudümünüze intizar üzeredirler... Buyurun!" dedi.

Süleyman fırlayan gözlerini kızlarağasının manasız kara yüzüne dikmişti. Emniyet edemiyordu:

"İzalemiz emrolundu ise söyle... İki rekât namaz kılayım... Andan sonra emri yerine getür... Sabavetimden beru kırk yıldır hapis çekerim... Her gün ölmekten ise bir gün evvel ölmek yeğdir!.. Bir can için ne bu çektiğimiz korku!.."

Süleyman'ın son sözlerini gözyaşları, hıçkırıklar kesmişti. Ağa

şehzadenin ayağına kapanmıştı. Süleyman'ın ayağını öpüyor,

"Estağfurullah... Hâşâ ki size bir kasıt oluna... Taht kurulmuş cümle kulların size bakar..." diyordu.

O zaman, Süleyman'ın hapishane arkadaşı ve öz kardeşi Ahmed elini ağasının omzuna koyuyor, Süleyman'a cesaret, ümit veriyordu.

"Buyurun, korkman. Ağa yalan söylemez!" diyordu.

Nihayet Süleyman şimşirlikten çıktı. Süleyman'ın saçı sakalı uzamıştı. Müverrihin lisanıyla: "Nice zamandan beru zelil ve sefil, üzerinde bir şey yok, ancak arkasında kırmızı atlas entari ve ayağında toman bulunmakla ağa kendi kürklerinden meneviş çuhaya kaplu bir samur erkân kürk getürüp entari üzerine giydirdi." Sonra Süleyman'ın koluna girdi. Süleyman'ın uyuşmuş bacakları sendeliyordu. Has odaya doğru yürümeye başladılar. Yolda "Sofa Köşkü"nde havuz başında oturup dinlendiler.

Süleyman, içinde bir sonbahar yeşilliği akseden havuza muzlim gözleriyle bakıyordu. Hâlâ dünya yüzüne çıktığına inanamıyordu. Silahtar ağa ile has oda gılmanları kendisini Sofa Köşkü'nde istikbal etmişlerdi. Nihayet oradan kalktılar. Sofa Köşkü'nden arz odasına giderken yolda karanlık arslanhaneye uğramak lazım geliyordu. Oraya gelince Süleyman içini çekti;

"Beni bunda mı öldürürsünüz?.." diye sordu.

Kızlarağası,

"Behey efendim... Niçin böyle buyurursuz? Hâşâ ki izaleniz emrolunmuş ola. Tahta oturmaya gidersiz. İşte kapuağası kulun dahi kapu ağalarıyla has oda kapısında istikbale gelmiş!" dedi. Kapuağası da ilerleyerek Süleyman'ın sol koltuğuna girdi. İhtiyar şehzadeyi arz odasına götürüp oturttular. Mutadı kadim üzere iç hazinede mahfuz olan Hazreti Yusuf'un amamesi getirilerek Süleyman'ın başına sarıldı. Üzerine baş aşağı üç kıta murassa sorguç sokuldu.

Güneş bir buçuk mızrak boyu yükselmişti. Saat alaturka üçtü. Süleyman Babü's-saade önündeki tahta oturtuldu.

Feleğin cilveleri gariptir. Süleyman zindan arkadaşı Ahmed'i şimşirlikten çıkarttı. Haremde ferah bir yere naklettirdi. Kendilerinden boş kalan odaya da IV. Mehmed ile iki oğlunu hapsettirdi. Süleyman'ın Eski Saray'da bulunan ve tam seksen sekiz yaşına basmış olan ihtiyar anası Aşub Haseki'ye müjdeciler gitti.

Manav Güzeli Yusuf

17. asır ortası.

Perişan destarımızda, mor salkımlar, damlayan bir ıtır; bir yeniçeri ihtilalinde bir paşa sarayından yağma ettiğimiz al çuhaya kılaptan nakışlı camadanlarımız ağır gelmiş, çıkarıp omuza atmışız; gömleğimizin açık yakasından, bağrımız güneş gibi göz alıyor, gövermiş, yanık; yemenilerimiz eskimiş, yalınayak yürüyoruz... İki baldırı çıplak, 17. asır külhanisiyiz... Çınar gölgeleriyle sürmelenmiş Divanyolu'nda, Hubba Kadın'ın bir beytini hatırlatıyoruz:

Rastır reftarımız manend-i mil-i tutiya
Biz hezaran dide-i mahmure girmiş çıkmışız.

Duvarların üstünden taşan dallarda iri ve parlak birer zümrüde benzeyen canerikleri, birer kor parçası gibi parıldayan narlar sallanıyor...

Bizans, mermer beyazlığı, altın ve yaldızdı. Bazilikaların içinde, tabiatın renkleri, parlaklığını, saflığını kaybederek mozaik olmuşlardı. Yaprak gölgesini, İstanbul'a Türkler getirdi. Minarenin etrafına servi, şadırvanın başına çınar, sokakların iki kenarına akasya diktik. Beyaz badanalı duvarlardan ballı meyveler, narin şahnişlerden kur'an kokulu fesleğenler sarkıttık. Göklerde güvercin ve kumru uçurduk.

Perişan destarımızda, mor salkımlar: perçem, al çuhaya kılaptan nakışlı camadanlarımız omuzda, güneş gibi göz alan çelik kaburgalı gövermiş bağrımıza kınalı gölgeler su veriyor. Çıplak ayaklarımızın temiz kaldırımlarda görünmeyen izleri hovarda bir şiirdir.

17. asır ortası ve biz iki külhaniyiz; bir yaz günü, ikindiye doğru

Divanyolu'ndan çıkıyoruz. Bütün günü, Ahırkapı sahillerinde, ağaçların altında uyumak, esnemek, gerinmek ve konuşmakla geçirmişiz.

Manzaralar, duman duman tütüyor, dağılıyor. Beyaz deniz kuşlarına benzeyen premeler, "Sarayburnu'ndan geçerken sırmalı yelken açan" bir kalyon, Kızkulesi, Üsküdar Sarayı, Boğaz, Marmara... Suların içinde, hayaller, kehribar içindeki nebati damarlar gibi, narin; denizin rengi tütüyor, gök; göğün rengi aksediyor, deniz uyuyor.

Çizilen, bozulan; yepyeni renkler ve çizgilerle yeniden vücut bulan manzaralara, aşinalıktan gelen bir lakaydimiz var. Gurubu beklemeden, ikindiye doğru Divanyolu'ndan çıkıyoruz. Su dolu cam kürecikler içindeki yaldız tozlarının raksına benzeyen İstanbul gurupları, çocukluğumuzdan beri içip kandığımız bir şuruptur.

Deniz sanki tuzlu değil, içilebilirmiş gibidir. Taşlar, ağaçlar, daha geride, dağlar yahut uzanan bir düzlük, sarı, mor, erguvan, menekşe; renkler halinde, bir tablanın kenarına bırakılmış cıgara gibi, kendi kendilerine yanıp tütmekte, yandıkça tükenip küllenmektedir. Taşlar bile sanki yumuşamış, mesamelerinde insana mahsus bir sıcaklık, şehevi bir nesiç olmuştur. Tırnaklarımızı biraz fazla batırır isek, kuş kanı gibi, pembe bir usare sızacaktır.

İkindiye doğru, Divanyolu'ndan çıkıyoruz.

Sanarsın bağ-ı cennettir
Edirne Bursa İstanbul
Güzellerle müzeyyendir
Edirne Bursa İstanbul

Birinin Tunca Suyu'nda
Birinin kaplıcasunda
Birinin Kumkapu'sunda
Deniz melekleri oynar.[1]

Daha 16. asırda, İstanbul'da, Galata'da Arap Fatmi, Narin, Giritli Nefise, Atlı Ases lakabıyla anılan Kamer ve Balatlı Aynî gibi "yaramazlıklarıyla meşhur" kadınlar vardı. Eyüpsultan'daki kaymakçı

1. Evliya Çelebi.

dükkânlarında da "bazı nisa taifesi kaymak yemek bahanesiyle girip oturup namahremlerle cem" olurlardı.[2]

Bir 18. asır vesikasından da,

"Bazı yaramaz avretlerin, sokaklarda halkı idlal kasdına izharı zib ü ziynet ve libaslarında gûnagûn ihdası bidat ve kefere avretlerine taklit serpuşlarında ucube heyetler ile nice üslub-ı mayub ibda ve adabı ismet bilkülliye meslub olacak mertebe kıyafetler ihtira" ettiklerini öğreniyoruz.[3]

17. asır ortasında yaşamış iki külhani olsaydık, bir yaz akşamı Divanyolu'ndan çıkarken, İstanbul'un, libaslarında gûnagûn bidatlar ihdas eden ve,

Rasttır reftarımız manend-i mil-i tutiya
Biz hezaran dide-i mahmura girmiş çıkmışız

beytinde bütün hayat-ı rindanesini hülasa eden bir hanımefendisine, hediye olarak, kuyumcubaşının bedestandaki dükkânından pırlanta, zümrüt ve yakut değil; Divanyolu'ndaki Manav Güzeli Yusuf'un dükkânından kiraz, elma, vişne ve nar alıp götürürdük.

Bunu "Helvacı Güzeli" ve "Şekerci Güzeli" gibi ninelerimizden dinlediğimiz masallardan biri zannetmeyin. 17. asır ortasında, Manav Güzeli Yusuf isminde bir çocuk, İstanbul'da valide sultanın bile kendisiyle alakadar olacağı bir şöhret kazanmıştı.

O gün, Valide Turhan Sultan'ın Divanyolu'ndan geçeceği öğrenilmişti. Divanyolu'nun iki yanına, çoluk çocuk, kadın erkek müthiş bir kalabalık birikmişti.

Turhan Sultan bir Ukrayna dilberiydi. Narin yapılı, buğday tenliydi. Güzeldi... Alnından başlayarak gözlerinin altına doğru serpilmiş olan hafif bir çil, güzelliğini bir misli daha fazlalaştırıyordu.

Turhan Valide Ukraynalı bir köylü kızıydı. Bir gün köyünü Kırım Tatarları basmış, bu güzel köylü kızını, birçok kızlarla ve çocuklarla beraber kaçırmışlardı. Kırım'dan İstanbul'a gelmiş ve esir pazarından saray-ı hümayuna takdim edilmişti.

2. Ahmet Refik, *Hicri X. Asırda İstanbul Hayatı*, sahife 55, vesika 1.

3. Ahmet Refik, *Hicri XI. Asırda İstanbul Hayatı*, sahife 80, vesika 118.

Evvela, padişaha odalık ve bir erkek çocuğu dünyaya geldikten sonra da haseki sultan yani padişahın nikâhlı karısı olmuştu. Kocasının vefatında oğlu tahta geçince valide sultan olarak devletin bütün idaresini eline geçirmişti.

Halk Divanyolu'nun iki yanına akın akın birikiyordu. Annelerinin elinden tutmuş olan çocuklar, onları, tahta sehpalar üstüne mini mini zarif, camlı köşklerini yerleştirmiş olan helvacıların yanına yahut ufacık çubuklara, al, beyaz, sarı, yeşil rengârenk macunlar dolayarak bir tepsinin etrafına dizmiş olan macunculara doğru sürüklüyorlardı. İki sıralı çınarların üstüne delikanlılar ve çocuklar tırmanmıştı. Evlerin, şahnişleri, cumbaları, sapa mahallelerden gelmiş meraklı ahbaplarla dolmuştu.

Ayasofya önünden başlamış olan bir alkış gittikçe yaklaşıyordu:

"Geliyor!.. Geliyor!.."

Evet... Geliyor... Genç ve güzel valide sultan geliyordu...

Haliç'in sırtlarında ateşin bir akşam güneşi batarken Vlaherna Sarayı'nın altın parmaklıklı mermer taraçalarına afet olduğu kadar aşifte imparatoriçeler uzanır, dilber ve işvebaz yüzlerce genç kız hep bir ağızdan türkü söyleyerek saz çalarlardı. Güneşin alevli akisleri onların çıplak ayaklarına, çıplak göğüslerine vurur, saçlarının ve kirpiklerinin tellerinde damla damla güneşçikler parıldardı ve insan onları, mermer ile tuncun garip bir halitasından vücuda getirilmiş esrarengiz birer güzellik heykeli zannederdi.

Bir zamanlar Hürrem Sultan Kanuni'nin gönlünü zincire vurmuştu. Bir zamanlar İstanbul halkı Nurbanu Sultan'a âşık olmuştu. Bir zamanlar Telli Haseki'ler, Hümaşah'lar, Şekerpare'ler anılırdı... Ve şimdi İstanbul, Turhan Valide'nin güzelliğini alkışlıyordu!.. Kalabalığın arasından, bir arabanın altın yaldızlı kubbesi belirmişti. Ağır ağır ilerliyor, valide sultan ağaları iki yana avuç avuç çil kuruş serperek arabaya yol açıyorlardı. Çınarların loş gölgeleri altında, araba altın yaldızlı kubbesi, sırma ve inciyle işlenmiş mor atlastan perdeleri, yeşil ipekli püsküllleri ve zümrüt, yakut, zebercet ve sedef nakışlı pervazlarıyla muhteşem bir tavus kuşuna benziyordu.

Perdeler savruldukça, narin ve buğday tenli bir güzel kadın görülüyordu... Alnından gözlerinin altına doğru hafif bir çil serpilmiş...

Araba manav güzelinin dükkânı önüne gelince durdu. Ağalardan

biri dükkâna doğru ilerleyerek ellerini önünde hürmetkârane kavuşturmuş ve başını önüne eğmiş olan manava bir atlas kese attı.

"Valide hazretleri çerez isterler... Nadidelerin seçip oğlun arabaya varsın!" dedi.

Yusuf ilerledi, pirinç bir terazinin iki gözüne yemişlerin en nefislerinden yerleştirdi ve sonra ağır ve ürkek adımlarla arabaya doğru yürümeye başladı. Yusuf, arabanın önünde durdu, gözlerini korku ve hürmetle yere indirmişti. Narin bir el sırmalı ve incili atlas perdeleri kaldırdı.

Yusuf'un gözleri yerde; valide sultan, hâkim, muhteşem, vakur nazarlarıyla manav güzelini başından ayağına kadar süzüyordu...

Birdenbire nasıl oldu bilinemez, perdeyi kaldırmış olan o narin kadın eli, ağalarına tuhaf bir işaret verdi ve derhal, sanki gökten yanına bir kuzgun at indi... Dev gibi iki bostancı Yusuf'u kaptıkları gibi atın üstüne attılar...

Terazi bir yana fırlamış yemişler saçılmıştı.

Yusuf ancak,

"İstemem... Gitmem... Ağam!.. Ağacığım!" diye bağırabilmişti... Kuzgun at, Yusuf'u kucağına almış olan bostancıyla beraber halkı yarmış, geçmiş, Divanyolu'ndan Ayasofya'ya, saray-ı hümayuna doğru şimşek gibi giderek gözden kaybolmuştu...

Yusuf'un çığlığı üzerine kendinden geçerek, çocuğu kurtarmak, vermemek için atılan manav ise, başına yediği bir sopayla kanlar içinde kaldırımlara yuvarlanmıştı. Halk sanki bir ihtilal, bir tufan olmuş gibi kaçışıyordu. Valide sultan, bir an içinde boşalmış olan yollardan yoluna devam etmişti...

* * *

Ayasofya'yı dolaşarak Bab-ı Hümayun'dan girdiler. Orta Kapı'nın önünde durdular. Bostancı Yusuf'u haremağalarına teslim etti.

Sarayın içinde bu haber derin bir akis uyandırmıştı. İçoğlanları birbirlerinin yüzüne hayretle bakışıyorlar, Bağdat Köşkü'nün önünde iki dilsiz, işaretle konuşuyorlardı:

"Ne dersin kapı yoldaşım... Valide hazretleri manav güzelini kendi dairelerine kaldırtmış?.."

"Sus!.."

Yazı meşk eden on dört yaşındaki Padişah IV. Mehmed, pencerenin önünden, haremağalarının kucağında çırpınan ve bağıran bir çocuğun hareme geçirildiğini görüyor, validesi tarafından gönderildiğini öğrenince, sebebini sormaya cesaret edemiyordu.

Yusuf'u Valide Dairesi'nin muhteşem bir odasına götürmüşlerdi. Haremağaları onu teselli ediyorlar, artık sarayda yaşayacağını, güzel esvaplar giyeceğini, sarayda bulunan kendisi gibi daha yüzlerce çocukla beraber okuyup yazma öğrenerek büyük bir adam olacağını söylüyorlardı. Fakat Yusuf bir yastığın üstüne kapanmış ağlıyordu.

"İstemem... Hiçbirisini istemem..." diyordu... "Beni ağamın yanına götürün..."

Valide sultan akşam ezanından az evvel saraya döndüğü zaman, doğru kendi dairesine gelmişti... Yusuf'un gözlerine ağlamaktan kan oturmuş, kanlı gözleri, manav güzeline bir esrarengiz güzellik daha vermişti...

Valide sultan kapıdan girince,

"Ne ağlarsın yavrum?.." dedi. Yusuf yerinden fırlayarak valide sultanın ayaklarına kapanmıştı. Gözlerinden tekrar yaşlar boşanmıştı:

"Devletlu sultanım!.. Beni ağamın yanına gönder..."

Valide sultanın dudağında garip bir tebessüm belirdi:

"Benim hizmetimde kalmak istemez misin?"

"Layık değilim sultanım..."

"Onu biz biliriz... Burada rahat edersin... Bak, iyi düşün Yusuf!.."

"Düşündüm, devletlum... Beni ağama gönder!.."

"İyi düşün!.. Seni kendime kapıcı yapayım!"

"İstemem... İstemem... Gitmek isterim."

Yusuf birdenbire yerden fırladı. Şimdi artık ağlamıyordu... Dudakları hiddetinden gerilmiş, gözleri, valide sultanın gözlerine isyankâr bir bakışla dikilmişti:

"Ya beni gönderirsin ya da kendimi öldürürüm!"

Bu güzel tehdit karşısında valide sultan kahkahasını zapt edemedi.

"Peki manav güzeli" dedi... "Seni hemen şimdi ağanın yanına göndereceğim... Ama bir şartla, soracağım suallere dosdoğru cevaplar vereceksin! Yusuf, sen nerelisin?"

"Bilmem... Köyümüz buradan çok... Çok uzakta idi... Beni Ta-

tarlar kaptı ve sonra sattılar."

"Kardeşlerin var mıydı?"

"Ben çok küçükken bir ablam varmış..."

"Ölmüş mü?.."

"Hayır... Benim gibi onu da Tatarlar kaçırmış!"

Valide sultanın yüzü birdenbire sararmıştı. Göğsü şiddetle inip çıkıyor ve sıvama elmas döşenmiş bir gerdanlığın akisleri Yusuf'un yüzüne vuruyordu. Yusuf valide sultandaki bu tahavvülün farkına varmıştı.

Turhan Sultan gözlerini Yusuf'un gözlerine tuhaf bir bakışla dikerek sordu:

"Yusuf... Senin vücudunda bir nişanın filan var mı?"

"Nasıl nişan?.."

Yusuf'un da kalbi heyecanla çarpmaya başlamıştı:

"Nasıl nişan?" diye tekrar sordu.

"Bir hayvan ısırığı..."

Yusuf hemen çağşırının sağ bacağını sıvayarak kalçasındaki derin bir kurt yarasını gösterdi...

"Ben küçükken beni bir kurt ısırmış!.." dedi.

Sonra gözleri hummalı bir ateşle parladı, gözlerinin pınarlarında iki damla yaş toplandı... Sesi heyecanla titreyerek valide sultanın yüzüne baktı:

"Yoksa sen benim..."

Turhan Valide kollarını açmıştı:

"Ben senin ablanım Yusuf!.."

* * *

Bize bu vakayı, 17. asır ortasında İstanbul'a gelen bir Fransız seyyahı, Castellan anlatıyor. Ben, Castellan'dan aldığım birkaç satırı, biraz daha hikâyeleştirdim. Castellan, bu fıkranın sonunda, valide sultanın kardeşi çıkan manav Yusuf'un saraya alındığını, ablası tarafından siyasi hayata karıştırılmadığını, ömrünü, valide sultan kâhyalığında geçirmekte olduğunu zikrediyor. Zannediyorum ki, aşağıya ilave ettiğim hazine-i evrakta mevcut bir vesikanın sureti, "Manav Güzeli Yusuf" serlevhasıyla anlattığım bu tarihi sahnenin, güzel bir hatimesi ve kuvvetli bir şahidi olacaktır:

"Asitane-i saadette vezir-i mükerrem Ömer Paşa'ya hüküm ki,

Merhum ve mağfurün leha valide sultan tabe serahın karındaşı olup İstanbul sakinlerinden Yusuf Ağa bilavâris fevt olmayla hanesi mühürlendiği ilam olunmayla, imdi vezir-i müşarünileyhin, İstanbul'da defterdar vekili ve Saray-ı Atik ağası ve zenan ile kalkup müteveffa-yı mezburun hanesine varup gerek nukut ve gerek eşya ve emtia ve esb makulesinden ve emlak ve erzak cüzî ve küllî ehem mal ıtlak olunan her nesi var ise ve zimemde dahi nesi zahir olur ise gereği gibi tecessüs ve tefahhus ve marifet-i şer' ile defter ve tahrir eyledikten sonra mahall-i münasip olan yerde hıfz ve memhur defterin rikâb-ı hümayunuma irsal eylemen babında hatt-ı hümayun-ı şevketmakrunumla ferman-ı âlişan sâdır olmuştur. Fi evail-i ramazan 1100."[4]

4. Ahmet Refik, *Hicri XII. Asırda İstanbul Hayatı*, Sahife 1, Vesika 2.

Sözlük

A

âb-ı didar: gözyaşı.
âb ü hava: su ve hava.
adab-ı ismet: namus kuralları.
adavet: düşmanlık.
âdem: adam, insan.
afet-i devran: çağın en güzeli.
afitap: güneş gibi güzel yüz.
agâh: bilir, bilgili, haberli.
aguş: kucak; sığınılacak yer.
âhar: başka, diğer, gayri.
ahbar: erkek kardeş.
âhır: son, sonraki, sonuncu.
akd ü cemiyet: anlaşma ve toplanma.
akmişe: kumaşlar.
aksendaz: ışık vurma.
alessabah: erkenden, sabah sabah.
amame: din adamlarının başlarına giydikleri ve simgeleri sayılan başlık; sarık, destar; imame.
anka bezirgân: parası, malı çok olan tüccar.
areste: süslenmiş.
asafpenah: Süleyman Peygamber'in veziri Asaf gibi koruyucu.
ashab: arkadaşlar, birine inanıp uyanlar, yoldaşlar.
asım takımı: kadınların süslenmek için boyunlarına, kulaklarına taktıkları süs eşyası; asımlık.
asitane-i saadet: sultan sarayı; İstanbul; mutluluk eşiği.
asude: dağdağasız, sessiz, dingin, sakin.
asuman: gökyüzü, felek, sema.
asumanî: gökle ilgili; açık mavi, gök rengi; melek.
âşıkan-ı sadıkan: sadakatli âşıklar.
aşifte: oynak, fettan, hafifmeşrep kadın.

ateşinmeşrep: ateşli yaradılışta olan.
averd: savaş, muharebe.
ayaktaş: arkadaş, işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri.
ayal: kadın, eş; aile.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
ayine: ayna.
azamet ü iclal: büyüklük ve ululuk.
azîm: büyük, ulu.

B

Bab-ı Hümayun: Topkapı Sarayı'nın, Ayasofya Müzesi'ne bakan büyük dış kapısı.

Babü's-saade: Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı.
bâd: rüzgâr, yol; Tanrı yardımı.
bade: şarap, içki.
badelmüsalaha: barıştan sonra.
ba gurur ü naz: gururla ve kendini beğendirmeye çalışarak.
bahr: deniz.
Bârî: Yaradan, Tanrı.
bazar: pazar, alışveriş yeri.
baziçe: oyun, oyuncak.
Beç: Osmanlılarda Viyana'ya, genellikle de Avusturya'ya verilen ad.
bedestan: değerli eşyaların alınıp satıldığı kapalı çarşı; bedesten.
bedir: on dört gecelik ay, dolunay.
bedmest: çok sarhoş.
behimiyet: hayvanlık, kabalık.
bend olmak: bir kimseye bağlanmak, tutulmak.
benefşe: menekşe.
berzah: iki denizi ayıran dar kara parçası; kıstak.
bezl-i malı bipayan: sınırsız miktarda malı esirgemeden verme.
bezmgâh: eğlence ve içki meclisi.
bî bâk ü perva: korkusuz ve çekincesiz.
bidat: sonradan türeyen şey.
bihad: hesapsız, sınırsız.
bihuş: kendinden geçmiş, baygın.

biiznillah: Tanrı'nın izniyle.
bikr: kızlık, ergenlik; bozulmamışlık.
bilavâris: mirasçısı olmadan.
biliçtima: toplanarak, toplu halde.
bilkülliye: bütün bütüne.
binazir: benzersiz, eşsiz.
binlik: yaklaşık 3 litre sıvı alan büyük şişe.
bipayan: sınırsız, sonsuz, tükenmez.
bukalemun: çevrildikçe ışığın geliş yönüne göre değişik renkler gösteren kumaş.
bühtan: kara çalmacılık, iftira.
bülbül-i gûya: bülbül benzeri, bülbül sesiyle.
büldan: kentler, iller, ülkeler.
büryan: susuz ya da az suyla pişirilen kebap; biryan.
bütgede: puta tapanların tapınağı.

C

cam: kadeh, şarap kadehi; şarap.
camadan: bir tür kısa yelek.
camehab: yatak.
cebren: zorla.
cem: toplama, bir araya getirme.
cemaziyelâhır: Arap takviminin altıncı ayı.
cemaziyelevvel: Arap takviminin beşinci ayı.
ceng-i azîm: büyük savaş.
cevarî: cariyeler, halayıklar, odalıklar.
cihannüma: evin en üstünde çevreyi görebilmek için yapılmış bölüm.
cihanpeyma: dünyayı ölçen.
cinan bustanı: güzel kokulu cennet bahçeleri.
cismani: bedensel, vücutla ilgili.
civan: yakışıklı genç.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma, oturma.
cündî: süvari, sipahi askeri.
cür'a: yudum, bir yudumluk içki.
cüzî: az, çok az, azıcık.

Ç

çağşır: erkeklerin giydiği bir tür şalvar; çakşır.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
çare-i halas: kurtuluş çaresi.
çarkıfelek: yanarken dönerek kıvılcım saçan donanma fişeği.
çarpare: parmaklara takılıp çalınan zil.
çasar: Osmanlılarda Viyana'da oturan Alman imparatoruna verilen san.
çengi: parmaklarla ya da mızrapla çalınan bir telli çalgı.
çeng ü çegâne: müzikli eğlence.
çerağ-ı hüsn: güzellik çırası, güzellik kandili.
çerh: çark; gök; felek; talih.
çorbacı: Yeniçeri Ocağı'nda günümüzdeki "bölük komutanlığı" derecesinde olan bir rütbe.

D

dâd: adalet, doğruluk.
dâr-ı dünya: yaşadığımız bu dünya.
dehr-i fena: ölümlü dünya.
demsaz: uyumlu arkadaş, dost.
derd-i derun: gönül derdi, gönül yarası.
derviş nihad: derviş yaradılışlı.
dest: el.
destar: sarık.
Devlet-i Âl-i Osman: Osmanlı İmparatorluğu.
devlet ü ikbal: ululuk ve iyi talih.
diba: altın ve gümüş işlemeli ipekli kumaş.
dide-i mahmur: baygın bakışlı göz.
dil: gönül, yürek.
dilaver: yürekli, yiğit.
dildade: yavuklu.
dilsitan: kendine bağlayan, gönül alıcı.
Divan-ı Hümayun: Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinden birinci derecede sorumlu kurul.
diz çağşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çağşır; diz çakşırı.
dizdar: kale muhafızı.

dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı; çarebru.
duhte: iğneyle dikilmiş.
duhter-i pakize: temiz, lekesiz, el değmemiş kız.
dü: iki.
dünbaledar: kuyruklu.
dünya-yı denî: kötü, rezil dünya.

E

ebniye-i miriye: devlete ait yapılar.
ecnas: cinsler, türler, çeşitler, soylar.
efgan: acıyla bağırıp çağırma.
eflak: gökler.
egânî: şarkılar, türküler, güfteli müzik eserleri; agânî.
ehem: daha önemli, çok önemli, en önemli.
eimme: imamlar.
elvan: türlü renkleri olan; rengârenk.
emtia: taşınabilir mallar.
Enderun: Topkapı Sarayı'nda Akağalar Kapısı'ndan (Babü's-saade) başlayarak "üçüncü" ve "dördüncü" yer diye tanımlanan iki büyük alan ile bu alanları çevreleyen daireleri kapsayan bölüme verilen ad.
erazil: en reziller, çok aşağılık kimseler.
erbain: karakış.
erganun: org.
esb: at, beygir.
esbap: sebepler, nedenler.
esedi: üzerinde aslan resmi bulunan ve Osmanlılar tarafından da kullanılan Hollanda parası; arslanlı.
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eşhas-ı erazil: rezil kişiler.
eşk: gözyaşı.
eşkâl-i kahkahaferma: çok güldüren şekiller.
etvar: tavırlar, davranışlar.
evail-i ramazan: ramazan öncesi.
eyyam-ı adiye: tatil günlerinin dışındaki günler.

F

fahire: parlak, güzel, gösterişli.
fâris: binici, süvari; usta.
faş: açığa vurma, yayma, duyurma.
feerik: büyüsel.
feraset: anlayış, çabuk seziş.
ferman-ı âlişan: şan ve şerefi yüce olan buyruk; padişah buyruğu.
feta: yiğit; delikanlı, genç; cömert.
fetanet: zihin açıklığı, anlayış, çabuk kavrama.
fevaid: faydalar, kazançlar, yararlar.
fevkanî: üstte bulunan, üst katı olan.
fevt: ölüm.
fi: tarihlerin başında kullanılarak zaman bildirir.
firavan: bol, çok.
fitne-i gerdun: dünyayı birbirine düşüren güzel.
futa: ipek peştamal.
fuzala-i eshab-ı maarif: bilgi ve kültür sahibi faziletli kimseler.
fülfül: karabiber.
füzen: odun kömüründen yapılan ve resim çizmeye yarayan çubuk kalem.

G

gadir: acımasızlık, merhametsizlik, kıyıcılık.
gafur: acıması, bağışlaması çok olan; Tanrı'nın sıfatlarından biri.
ganî: zengin, doymuş; Tanrı'nın sıfatlarından biri.
garet: yağma; kapışma, soyma.
gark: batma; boğulma.
gavani: kadın şarkıcılar.
gaza-yı ekber: en büyük savaş, din adına yapılan en yüce savaş.
geda: dilenci, yoksul.
ger: "eğer" sözcüğünün kısalmışı.
gılman: yeni delikanlılar, gençler.
giranbaha: pahalı, değerli.
giryan: ağlayan.
gonce-i ter: taze, körpe gonca.
gövermek: bedenin bir bölümünün çarpma vb. nedenle morarması.

gulgule-i sürur: sevinç çığrışması.
gûna: türlü türlü, renk renk.
gunude: uyumuş, uykuda.
gûyende: söyleyen.
gülbank: hep birlikte yüksek sesle okunan dua.
gül-i handan: gülen, neşeli, sevinçli gül.
gül-i rana: ortası sarı olan kırmızı gül.
gülşen: gül bahçesi.
güvez: mora çalan koyu kırmızı.
güzide: seçilmiş, seçkin.

H

hadd ü gayet: sınır ve son.
hâk: toprak.
hal: tahttan indirme, hükümdarlığına son verme.
halas: kurtulma, kurtuluş.
halavet: tat, tatlılık.
halet: hal, durum, keyfiyet.
hâli: boş, ıssız; bir şeyden uzak, o şey olmadan.
halita: karışım, alaşım.
hal tercümesi: yaşamöyküsü.
haluk: iyi huylu, herkesle geçinir olan.
haneberduş: evi omzunda, yersiz yurtsuz, başıboş, serseri.
hane-i ziba: süslü, güzel ev.
hanendegân-ı hoşelhan: güzel ve tatlı sesle şarkı söyleyenler.
hanüman: aile, ev bark, ocak, yuva.
harç-ı firavan: bol, çok miktarda yapılan harcama.
haseki: padişahın hizmetindeki silahlı koruma görevlisi.
hâsır: belli bir yerin çevresini kuşatan, muhasara eden.
hassa: padişaha ve saraya özgü hizmetler için kullanılan terim.
Hatâi: Hata ülkesine (Mançurya, Moğolistan, Doğu Türkistan) ait.
hatime: son, son söz.
hatt-ı dest: el yazısı.
havf: korku, korkma.
hayahuy: çalıp eğlenmeden çıkan gürültü.

hayalbaz: kukla ve gölge oyunu gibi seyirlik oyunlar oynatan kişilere verilen ad.
hazele: yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hempehlu: yan yana, yüz yüze.
hengâm: zaman, çağ, devir, mevsim.
heyakil-i garibe: şaşılacak tuhaf heykeller.
heyet: şekil, suret; görünüş; kılık; hal, durum.
hezar: bin; pek çok.
hıfz: saklama, koruma.
hıraman: salınarak, naz ve edayla yürüyen.
hîz: puşt, ibne.
hilat-ı fahire: çok değerli kaftan.
horende: hizmetçi; bir kimsenin ya da bir ailenin beslediği kimse.
hoşeda: hareketi, davranışı hoş, güzel.
hoşelhan: sesi güzel, güzel okuyan.
hûr: huri; ahu gözlü kız.
huruş: coşma, gürüldeme.
hükema: bilgeler, filozoflar, bilim adamları.
hüsün: güzel, iyi; güzellik, iyilik.
hüvelhayyülbaki: kalıcı, ölümsüz olan O'dur (Tanrı'dır).

I

ılgar: dizginleri koyuverilmiş atın dörtnala koşması.
ıtlak: adlandırma, isim verme.

İ

ibda: yaratma, meydana getirme.
idlal: gösterme, işaret etme.
iffetşiken: namusa uygun olmayan.
ihdar: hükümsüz bırakma, geçersiz kılma.
ihdas-ı bidat: sonradan ortaya çıkarılan.
ihraz: bir şey kazanma, elde etme, manevi şerefe ulaşma.
ihtira: benzeri görülmemiş bir şey icat etme.
ihtizaz: titreme, titreşim.
ihvan: candan dostlar.

ikdam: çalışma, gayret gösterme.
ilam: bildirme, anlatma.
intizar: bekleme, beklenilme; gözleme.
ipka: sürekli kılma; yerinde bırakma.
irem: cenneti andıran güzel yer.
irsal: gönderme, yollama.
irşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
irtihal: göç etme; ölme.
irtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme; yiyicilik, rüşvet yeme.
ismetlü: yüksek mevkideki kadınlara ya da sultan ve şehzadelerin hanımları ile kızlarına karşı kullanılan "temiz", "günahsız" anlamlarında hitap sözü.
ispir: at ya da araba uşağı.
istifraş: odalık alma, odalık yapma; birlikte yatma.
istihfaf: küçümseme, önem vermeme, küçük görme.
istihsal: üretme, meydana getirme.
istikbal: bir konuğu, gelen bir kimseyi karşılama.
istinsah: bir nüshasını yazma, suretini çıkarma, kopya etme.
istintak: sorguya çekme, sorgulama.
işrab: içirme; ima yoluyla anlatma.
iştiyak: özlem, özleme; güçlü arzu, istek.
itmam: bitirme, tamamlama.
iyş ü nuş: yiyip içip eğlenme.
izale: giderme, yok etme.
izaz ve ikram: saygı gösterme ve ağırlama.
izz ü ikbal: onur ve mutluluk.

K

kadd ü kamet: boy bos.
kadem: ayak, adım; uğur, kut.
kadim: eski.
kahren: zorla, ezerek.
kahr ü tedmir: ezilmiş ve tepelenmiş.
kalafat: yeniçerilerin kullandıkları altı dar üstü geniş, dilimli ve yüksek başlık.
kalafatlamak: bir şeyi onarmak, süslemek, onun kusurlarını kapatmak.

kalender: boş dolaşan; dünyadan elini eteğini çekmiş, her şeyi hoş gören kimse.
kaliçe: küçük halı.
kallaş: hileci, dönek; kalleş.
kân-ı kerem: bağış kaynağı.
kanun-ı kadim: eski gelenek ve görenekler.
Kaptanpaşa: Osmanlı deniz kuvvetlerinin en yüksek amiri; kaptanıderya.
kâr: iş.
karacongoloz: kışın en soğuk günlerinde evlere girdiğine inanılan düşsel yaratık; congolos.
kârgâh-ı âlem: dünyanın iş yapılan yerleri.
karye: köy.
kassam: mirasçılar arasında mirası bölüştüren şeriat görevlisi.
kavaf: ayakkabı yapan ya da satan kimse.
kazevi: pirinç, hurma vb. şeyleri taşımaya ve ölçmeye yarayan, saz ya da kamıştan yapılmış sepet, zembil.
kelbî: köpekle ilgili.
kemal-i maharet: üstün beceri ve ustalık.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kes: çiçeklerin en dışında bulunan yeşil yapraklar; çanak.
kesîr: çok, bol.
keşide: ziyafet verme.
kethüda: üst düzeydeki yöneticiler adına, onların yetki alanlarına giren işleri yöneten kişi.
kırba: üzerine demir çemberlerle kösele kaplanarak yapılmış büyükçe tahta su kabı.
kıta: parça; sayılabilir cansız şeyler için adet, sayı.
kibar: büyükler, ulular.
kilar: kiler.
kisve: elbise, kılık kıyafet.
koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.
kudüm: ayak basma; bir yere gelme, varma, ulaşma.
kula: don rengi sarımtırak beyazdan sütlü kahveye kadar giden tonlardaki at.

kura: köyler.
kûs-ı rahil: göç davulu, ölüm davulu; ecel.
küfüv: arkadaş, denk, benzer.
külhannişin: külhanda oturan.
küllî: fazla, çok.

L

labis: giyen, giymiş.
lakaydî: ilgisizlik, kayıtsızlık, umursamazlık.
lal: kırmızı renkte değerli süs taşı.
lebberleb: dudak dudağa.
leb-i derya: deniz kıyısı.
lebriz-i rugan: yağ doldurulmuş.
lengerendaz: demir atmış, iyice yerleşmiş.
letaif: latifeler, güldürecek güzel sözler.
libas: giyilecek şey, elbise.
lobut: cündîlerce (süvari, sipahi askeri) kullanılan sopa türünde silah.

M

mabeyn: harem ile selamlık arasındaki oda.
mafevk: üst, yukarı.
mağfurün leh: Tanrı tarafından affedilmiş.
mahbes: karanlık, sıkıntılı yer.
mahbub-ı cihan: dünyanın sevgilisi.
mahbub-ı dilara: gönül süsleyen sevgili.
mahdum-ı ziba: yakışıklı, güzel evlat.
mahfil: toplantı yeri.
mahfuz: saklanılmış.
mahlul: mirasçısı bulunmayan ve malı devlete kalan.
mahrem-i raz: kendisine sır söylenmiş kimse.
mahut: bilinen, belli, sözü edilen.
mahzar: genel dilekçe, birçok kişinin imzaladığı dilekçe.
maksure: camilerde padişah için ayrılmış yüksekçe yer.
makule: cins, tür, çeşit.
mal-ı firavan: bol para, büyük servet.

mamur: bayındır, şenlikli.
manca: yiyecek; kedi köpek yiyeceği.
manend: benzer, eş; menent.
mangır: akçenin dörtte biri değerinde bakır sikke.
marifet-i şer: şeriata uygun yöntem.
masiva: dünya ve dünyayla ilgili her şey.
maşuk: sevilen, âşık olunan erkek.
maşuka: sevilen, âşık olunan kadın.
matlup: istenilen; alacak, ödünç verilmiş.
matrud: kovulmuş.
mazmun: nükteli, cinaslı güzel söz.
meclisârâ: meclisi süsleyen, şenlendiren.
meçhulülahval: kimin nesi olduğu bilinmeyen kimse.
medfun: gömülmüş.
medhuş: ürkmüş, korkmuş; şaşkınlığa uğramış, hayrete düşmüş.
meftun: büyülenmiş, vurgun.
mekr: hile, düzen.
melahat: güzellik, güzel yüzlülük.
melih: güzel, şirin.
meluf: alışmış, alışılmış, huy edilmiş.
memhur: mühürlü, mühürlenmiş.
memlu: dolu, doldurulmuş.
menşur: önemli görevlere atamaları bildiren padişah fermanı.
merbut: bağlanmış, bağlı.
meremmet: onarma, tamir etme.
merkat: mezar.
merkum: adı geçen.
mesabe: derece, değer.
mesame: gözenek.
meserret: sevinç, şenlik.
meslub: bozulmuş, kaybedilmiş.
mestur: örtülü, kapalı.
meşayih: şeyhler.
meşveret: karşılıklı konuşma, danışma.
meta: satılacak mal, eşya.
metîn: dayanıklı, sağlam.

mevt: ölüm.
mevzun: biçimli, oranlı, düzgün.
mey: şarap.
meyancı: aracı, aracılık eden kimse.
miftah: anahtar.
mihman: konuk, misafir.
mihr-i muaccel: nikâh sırasında kız ailesine "ağırlık" niteliğinde ödenen para.
mirimiran: beylerbeyi.
Muharrem: Arap takviminin ilk ayı.
muhayyelat: tasavvur olunmuş, hayal edilmiş şeyler.
muhibb-i fukara: yoksulların dostu.
muhtesip: hesap soran, denetleyen.
mukaddeme: asıl konuya girmeden önce söylenen söz, giriş.
mukallit: bir kişiye benzemeye çalışan kimse, taklitçi.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.
mutriban: çalgıcılar, sazendeler.
muzlim: karanlık; bilinmeyen, kuşkulu.
mücahid-i fisebilillah: karşılık beklemeksizin savaşan.
mücavir: komşu, yakın.
müdekkik: inceleyici, araştırıcı.
müessis: kurucu.
müfsit: fesat koyan, ara açan.
müftehirane: iftihar edercesine.
mühmelan: boşlanmışlar, ilgisizliğe uğramışlar; bakımsız kalmışlar.
mükerrem: saygıdeğer.
mülevves: kirli, pis.
mülukâne: hükümdara yakışacak biçimde.
müntahip: benzer şeyler arasında hoşuna gideni seçen.
mürahik: henüz ergen olmamış erkek çocuk.
mürai: ikiyüzlü.
mürg-i hoşelhan: güzel sesli kuş.
mürşit: doğru yolu gösteren; müritlere yol gösteren şeyh; aymazlıktan uyandıran.
müşarünileyh: adı geçen, adı anılan.
müşavere: karşılıklı danışma.

mütegallibe: zorba takımı, derebeyi.
mütehakkim: zorla sözünü geçiren, zorbalık eden.
mütehassis: hislenen, duygulanan.
mütenevvia: türlü türlü, çeşit çeşit.
müteveffa-yı mezbur: adı geçen ölmüş kişi.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

naciyet: cehennemden kurtulma, cennetlik olma.
nafe: kürk hayvanlarının göbek kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.
nahl-i dilâra: gönlü süsleyen güzellikte hurma ağacı.
naip: vekil, birinin yerine geçen.
nakd-i can: en değerli şey.
nakış: resim, suret.
nakus: kilise çanı.
nalan: inleyen.
namizaç: keyifsiz, rahatsız, hasta.
nanpare: bir lokma ekmek; geçime yarayan iş.
narh: temel gıda maddelerine hükûmetçe konulan fiyat.
nazarrüba: dikkat çeken; güzel, dilber.
nazenin: oynak, cilveli.
nefise: pek hoş, çok hoşa giden, çok beğenilen.
nefsani: bedensel isteklere ait, bedensel isteklerle ilgili.
nefs-i nefis: değerli ve aziz ruh, tatlı ve değerli hayat.
nefyetmek: sürmek, sürgüne göndermek.
Nemçe: Osmanlıların Avusturya'ya verdikleri ad.
nesiç: dokunmuş olan şey, dokuma, örme; doku.
neva: ses, ahenk; nağme.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nevhat: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
nezd-i padişahî: padişahın huzuru, katı.
nısfiye: yarım sultanî altını değerindeki sikke.
nigâr: resim gibi güzel sevgili.
nilgûn: mavi renkte, çivit rengi.

nim can: yarı canlı.
nisa: kadınlar.
nişimen: oturacak yer.
nukuş: nakışlar, resimler, bezemeler.
nukut: nakitler, paralar.
nur-ı seher: seher vakti aydınlığı.
nurün âlâ nur: daha iyi, en iyi.
nuş etmek: içmek.
nümayiş: gösteriş, gösteri, görünüş.

O

ordu-yı hümayun: Osmanlı ordularına verilen ad.
orta: Yeniçeri Ocağı'nda günümüzdeki "tabur" karşılığı olan birlik.

P

pabeste-i dâm-ı şehvet: şehvet tuzağının tutsağı.
padişah-ı bizeval: zevalsiz, yok olmayan, ortadan kalkmayan padişah.
palanga: yan yana çakılmış kazıklardan meydana gelen bir surla çevrili küçük hisar ya da küçük kasaba.
paradide: para canlısı, paragöz.
pây: ayak.
pâymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
pâytaht: başkent.
pelaspare: eski püskü, yırtık pırtık.
pelid: pis, kirli, murdar; alçak, rezil.
perverde: beslenmiş, büyütülmüş; eğitilmiş, yetiştirilmiş.
pesend etmek: beğenmek, takdir etmek.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
pinhan: gizli, saklı.
pir: ihtiyar, yaşlı, koca.
piran-ı heva: yaşlıların isteği, arzusu.
piş ü peş: ön ve arka.
pitoresk: resim konusu olmaya elverişli görünüm.
piyale: kadeh, şarap bardağı.
prangabend: prangaya bağlanmış hükümlü.

R

rah: yol.
rahîm: esirgeyen, acıyan.
rana: güzel, hoş, latif.
rasas: kurşun, kalay.
rast: doğru, düz.
Rebiyülevvel: Arap takviminin üçüncü ayı.
refik: arkadaş, yoldaş.
reftar: salınarak edalı yürüme.
reng-i rûy: yüz rengi.
revan: giden, yürüyen, akan; ruh, can.
revnak: güzellik, parlaklık, gözalıcılık.
revzen: pencere.
rızaenlillah: Tanrı rızası için, Tanrı'yı hoşnut etmek için.
rical-i devlet: devlet ileri gelenleri.
rikâb: büyük bir kimsenin katı, önü.
rintmeşrep: kalender, derviş yaradılışlı.
rubu: dörtte bir, çeyrek.
ruh-i habis: kötü ruh.
ruşen: aydın, parlak; belli, apaçık.
ruy-i zemin: yeryüzü, dünya.
ruz u şeb: gündüz ve gece; hep, her zaman.
rüşd: doğru düşünme, akıllı olma.
rüyet: görüş, bakış; yönetme; araştırma.

S

sabavet: çocukluk.
sabık: geçen, önceki, eski.
sabi: ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk.
sadaret: sadrazamlık makamı, sadrazamların görev yaptıkları yer.
said: kutlu; ahiretini hazırlamış.
salabet: sağlamlık, peklik; metanet, dayanıklılık.
salaş: tahtadan yapılmış derme çatma baraka.
sancak-ı şerif: Hz. Muhammed döneminde İslam ordusunda taşınan sancak.

sanemhane: puthane, tapınak.
sani: ikinci.
Saray-ı Atika: Beyazıt'ta, günümüzde İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu kesimdeki saray; Eski Saray.
Saray-ı Cedid-i Amire: Yeni Saray, Topkapı Sarayı.
sayvan: geniş çatı saçağı, sundurma; sayeban.
sebükbar: yükü hafif olan.
sefa-yı hatır: iç rahatlığı.
sekir: sarhoşluk, kendinden geçme.
semender: ateşte yaşar bir masal hayvanı.
serapa: baştan ayağa, tamamen, bütünüyle.
seraser: som sırma ve ipekle dokunmuş bir tür kumaş.
serazat: serbest, özgür, başıboş.
serbevvabin: kapıcıbaşı.
sermimar: Hassa Mimarlar Ocağı'nın yönetimini üstlenmiş başmimar.
settar: örten, kapatan, gizleyen; Tanrı'nın sıfatlarından biri.
seyr ü temaşa: seyirlik oyun, gösteri.
sim: gümüş.
simin: gümüşten; gümüş gibi ak, gümüş gibi saf.
sin: bir kimsenin yaşı, yaşadığı süre.
sine: göğüs; yürek.
siyahçerde: esmer yüzlü.
siyaset: idam cezası.
siyehmest: aşırı sarhoş.
suleha: salih, iyi, yarar, günah işlemeyen kimseler.
sultan-ı âlişan: şan ve şerefi yüce olan sultan.
sur-i hümayun: padişah çocukları için yapılan düğün töreni.
sur-i pürsürur: sevinç dolu düğün.
sühandan: güzel söz söyler, söz bilir.

Ş

şadmani: sevinç.
şahnişin: odanın cephesinde yer alan, üç yanı pencereli küçük çıkma, cumba; şahniş.
şaki: haydut, eşkıya.

şakirt: öğrenci, çırak.
şebkülah: keçeden yapılmış bir tür külah.
şeb ü ruz: gece gündüz.
şeci: yiğit, yürekli.
şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
şehrah: büyük yol.
şehrayin: şenlik, donanma.
şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
şem-i şebistan: gece mumu, gece kandili.
şemşir: kılıç.
şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık, iğrençlik.
şenî: kötü, iğrenç, utanç verici.
şeran: şeriat bakımından, şeriatça.
şerir: kötü, hayırsız, fesatçı, yaramaz.
şeştar: parmaklarla çekilerek çalınan altı çift telli ve perdeli bir saz.
şevketmakrun: hükümdarla ilgili; muazzam, harikulade.
Şevval: Arap takviminin onuncu ayı.
şırlağan: susamyağı.
şinik: tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek.
şivedar: nazlı, edalı.
şivefüruş: naz satan, eda satan.
şuara: şairler.
şule: alev.
şürefa: şerifler; Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin vasıtasıyla Hz. Muhammed'in soyundan olanlara verilen ad.

T

tabe serah: "toprağı, kabri iyi ve temiz olsun" anlamında ölen için edilen dua.
tabl: davul.
tadiye: aşırma, geçirme, tecavüz ettirme.
tahammür: mayalanma, ekşime.
tahavvül: bir halden başka bir hale dönüşme; değişme.
tahrir: yazma, kaleme alma.
tahsin: güzel bulma, beğenme.

tahtanî: aşağıda bulunan.
tahvil: değiştirme, çevirme, döndürme, dönüştürme.
taife: topluluk; güruh.
taktir: damıtma, imbikten geçirme.
talat: yüz, çehre; güzellik, yüz güzelliği.
tarik-i âm: herkesin olan genel yol.
tatar: atlı posta görevlisi.
tavr-ı acib: şaşırtıcı tutum, alışılmışa aykırı davranış.
tecennün: delirme, çıldırma.
tecessüs: yoklama, arama; bir şeyin içyüzünü araştırma, gözleme.
tefahhus: iyice araştırma.
tekdir: azarlama, paylama.
temasil-i acibe: hiç görülmemiş semboller, timsaller.
tenkil: uzaklaştırma; örnek olacak bir ceza verme; tepeleme.
teşrinievvel: ilkteşrin, ekim ayı.
tevarih: tarihler.
teverrüm: verem olma, vereme tutulma.
tevkil: birini vekil etme.
teyit: kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.
tezyinat-ı bedia: eşi benzeri olmayan güzel süsleme.
tezyin etmek: süslemek.
tig: kılıç.
tilavet: Kuran'ı güzel sesle ve kuralla okuma.
tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
Tunus gediği: vazgeçilmeyecek kadar kârlı iş.
tutiya: göze çekilen sürme.
türrehat: saçma sapan sözler.

U

umur-ı kaza: kazaya ait işler.
usare: özsu.

Ü

üftade: âşık.
ümera: emirler, beyler.

üsküf: kenarı sırma işlemeli yeniçeri börkü.
üslub-ı mayub: ayıplanan biçimde.
üstadan-ı cihan: dünyanın usta kişileri.
üstüvane: sütun, silindir.

V

vacib ül-izale: yok edilmesi gereken.
vacib ür-riaye: üst düzey devlet yöneticilerinin oğulları için kullanılan deyim.
Vaka-i Hayriye: Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması olayına "hayırlı olay" anlamında verilen ad.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: vakalar, olaylar.
vakt-i şâfi: şefaat zamanı.
vazıkanun: yasakoyucu.
voyvoda: Eflak ve Boğdan beylerine verilen ad; kiraya verilen bir yerin vergilerini toplamakla görevlendirilen kimse.
vusul: varma, erişme, ulaşma, yetişme.
vükela: bakanlar, vekiller.

Y

yâran-ı sefa: gönülden dostlar.
yegâne-i zaman: çağın birliği.
yevm-i mahşer: mahşer günü.

Z

Zagra-i Atik: Eski Zagra.
zahir: açık, belli, ortada.
zahm: yara.
zaim: tımar sahibi.
zakirbaşı: tekkelerde ilahi okumakla görevli "zakir" adı verilen hanendelerin başında bulunan kişi.
zanubezanu: diz dize.
zapt ü rapt: düzen, disiplin.
zarî: ağlayıp sızlanma.

zeamet: sipahilere verilen en büyük tımar.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
zelil: hor, hakir, alçak.
zenan: kadınlar.
zeyn: süs.
zib ü ziynet: süs ve bezek.
zillet: alçalma, alçaklık.
zimem: zimmetler, borçlar.
Zimmi: İslam devleti uyruklu gayrimüslim vatandaş.
zira: dirsekten ortaparmak ucuna kadar olan ve uzunluğu 7590 cm arasında değişen bir uzunluk ölçüsü.
zir ü balâ: alt ve üst.
zuhurat: hesapta olmayan, umulmadık olaylar, rastlayış.
zürefa: zarif, kibar kimseler.

REŞAD EKREM KOÇU

İstanbul Tulumbacıları

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

İstanbul Tulumbacıları

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü
Hatice Sultan ile Ressam Melling
Binbirdirek Batakhanesi: Cevahirli Hanımsultan
Tarihimizde Garip Vakalar

İSTANBUL TULUMBACILARI

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Ana Yayınevi, 1981
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Ocak 2003
2. baskı / Mart 2016 / ISBN 978-605-09-3341-3
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: © Bettmann Collection / Corbis
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

İstanbul Tulumbacıları

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Yangın tulumbalarından önce Türk İstanbul'un 270 yılı 19
Ahşap İstanbul 22

Yeniçeri Ocağı'na Bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı 25
Davud Gerçek Ağa 25
İlk yangın tulumbaları 28
Tulumbacı acemi oğlanları 31
Bostancı Tulumbacılar Ocağı 34
"Tulumbacı" sıfatının külhanilik, kopukluk, baldırı çıplaklık, bıçkınlık oluşu 36
Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılması 38
Yangıncılar 39
Asakir-i Mansure-i Muhammediye İtfaiye Taburu 40

Yeniçeri yangın tulumbacılarından portreler 43
Bir meddah hikâyesinin kahramanı: Bülbül İsmail 43
Yazarı bilinmeyen bir hikâyenin kahramanı: Tulumbacı acemi oğlanı Burçak Mustafa 49
Bir destanla övülmüş: Tulumbacı civelek Poyraz İsmail 50
Sultan III. Selim ile bir tulumbacı neferi 56
Çaylak Tevfik Bey'in uydurma yeniçeri tulumbacı tipleri 58

Belediye ve Mahalle Tulumbacılığı Teşkilatı 65
Mahalle ve belediye yangın tulumbacıları: Yangıncılar 65
Mahalle sandıkları tulumbacı koğuşları 67
Koğuş nizamı ve hayatı 69
Kılık, kıyafet ve tulumbacı mintanlarında rütbe işaretleri 71
Mintanın cazibesi 74
Sandıklarda takımlar ve yangına gidiş 76

Yangın yolunda 78
Tulumbacıların sandık naraları 82
Yangın bahşişi, bayram bahşişi 83
Güvey kapama 85
Tulumbacıların sünnet düğünleri 85
Soba birliği, çifte kardeşlik 87
Yangın dönüşü hamam âlemleri 89
Ramazanda hamam iftarları 90
Tulumbacılar hakkında başka hatıralar ve yazılar 90
Üsküdar sandıkları destanı 95
Tulumbacılık yolu 97
Tulumbacı kahvehaneleri 99
Çalgılı kahvehaneler 103
Çalgılı kahvehanelerin havası 105
Havayı bozanlar 107
Meşhur okuyucu tulumbacılar ve meşhur koşarlı tulumbacılar 110
Sandık kadrolarının tespitinde zor bir deneme 113
Üsküdar Daireliler 113
Üsküdar Karakollular 115
Doğalcılarlılar 115
Tulumbacı isimleri 116
Tulumbacı portreleri 125
Toygarlı Rıza 125
Kazdağlı Ahmed Durud 131
Çiroz Ali 135
Martdokuzu Ali 144
Yerebatanlı Küçük Ali 144
Arap Amber Reis 145
Deligâvur Angilidis 146

Yazmacı Kız Artin 149
Mahzun Bahaeddin 152
Mektepli Kız Basri 161
Bedri 162
Kafesçi Ahmed Bedri 164
Destancı Behçet 167
Kürt Bekir 169
Çeşmemeydanlı Yelkenci Laz Bekir 169
Yorgancı Ölü Besim 172
Bülbül Bilal 173
Yorgancı Bilal 176
Defterdarlı Köçek Cemal 178
Topuklu Cemal 179
Haddehaneli Cemil 180
Çingene Cevdet 182
Kadırgalı Kara Cezmi 184
Vahan Çuhaciyan 186
Dikran Çulhayan 191
Balıkçı Daniyal 195
Kayıkçı Laz Daniyal 197
Arap Davud 200
Çatmacı Davud 202
Mızıkalı Derviş 203
Hamamcının Dilaver 208
Kayıkçı Laz Dilaver 209
Sırık Hamalı Kürt Dilaver 213
İnce Dimitri 215
Trabzonlu Laz Dimitri 218
Destancı Edhem 219
Çingene Emin 222

Tunuslu Paşazade Emin Bey 223
Bahriyeli Arap Esad 225
Eşref Ağa 227
Langalı Benli Haçik 228
Razgradlı Derviş Halil 229
Arap Hasan 231
Poladhaneli Hıdır 232
İngiliz Hidayet 234
Arnavutköylü Sandalcı Hristo 237
Digo Hüseyin 239
Çerkez Hurşid Reis 241
Eyüplü Hüseyin Reis 242
Arap Hüsnü Reis 242
Kâhya İsmail 242
Zil İzzet 246
Küpeli Beyoğlu 247
Benli Mehmed 251
İnce Arap Mehmed 252
İncebacak Mehmed 252
Kabalak Mehmed 253
Pançik Mehmed 254
Sivri Mehmed 255
Susurluklu Mehmed 255
Topuklu Mehmed 256
Beygirci Mıstık Reis 258
Faytoncu Murad 258
Ablasıgüzel Mustafa 259
Altınbaş Mustafa 260
Arabacı İnce Mustafa 263
Edirneli Boyacı Mustafa 264

Hopalı Çakır Mustafa 266
Rizeli Mustafa 268
Yangıncı Mustafa 270
Sorguççu Numan 273
Kahveci Gürcü Nusret 275
Davutpaşa İskeleli Borucu Ramazan 281
Çeşmemeydanlı Terlikçi Rasim 285
Gürcü Reşid 288
Çerkez Reyhan 290
Arap Sadık 291
Sarı Saffet 291
Kopan Salih Reis 291
Balıkçı Sami 292
Edirneli Helvacı Selim 292
Sırrı Bey 295
Karabiber Süleyman 295
Barutçuzade Şahin Bey 298
Canbaz Şahpulad 299
Kozlucalı Tahir 300
Kahveci Kara Tufan 302
Edirneli Arabacı Deli Veysel 303
Yusuf Şah 306
İnce Arap, Kürt Bahadır, Hidayet 308
Tulumbacı Bahriye 311

Edebiyatımızda Tulumbacılık Üzerine Yazılar 319
Nabizade Nâzım'ın "Zehra" hikâyesi 321
Ahmed Rasim'in kalemiyle tulumbacılar 327
Osman Cemal Kaygılı'nın *Aygır Fatma* romanında çocuk tulumbacılar 337
Sermet Muhtar Alus'un tulumbacılar üzerine yazıları 333

Karagöz'de ve ortaoyununda tulumbacı 337

Perakende Notlar 339

Yangın kuleleri 341

Köşklüler 342

Ateş kayıkları 345

Yangın odaları 347

Resimler ve fotoğraflar 351

Köşklü portreleri 353

Kara Süleyman 353

Kürt Hasan 355

Kara Tosun 355

İtfaiye 359

Tarihçe 361

1968'de İstanbul Belediyesi İtfaiyesi 363

İtfaiye polisi 367

İtfaiye Okulu 368

Şehit İtfaiyeliler 368

Çavuş Şükrü Ateş 368

Nefer Hasan Ulusoy 369

Nefer Selahaddin Köşklü 369

Nefer Durmuş Balıkçı 369

Çavuş Şükrü Yalın 369

Nefer İbrahim Özdemir 370

Nefer Hüseyin Cengiz 370

Nefer Selahaddin Bitirim 370

Nefer İbrahim Üçtepe 370

Başçavuş Rifat Kangür 371

Nefer Yusuf Cesur 371

Nefer Mustafa Eraslan 371

İtfaiyeli portreleri 373

Rahovalı Bedri Onbaşı 372
Sücudî Eser 376
İtfaiye Müzesi 379
Müze için bir rehber denemesi 379

İstanbul Yangınları 383
Yangın tulumbalarının bulunmadığı devirlerdeki İstanbul yangınları 385
1633 Cibali yangını 385
1660 Ayazmakapısı yangını 387
1693 Ayazmakapısı yangını 390
1633-1718 arasındaki 25 yangın 392
Yeniçeri yangın tulumbacıları devrindeki İstanbul yangınları 395
1727 Kutucular yangını 395
1740 Babıâli yangını 396
1741 Ayasofya yangını 397
1750 Küçükpazar yangını 398
1756 Cibali yangını 398
1782 Cibali yangını 399
1720-1826 arasında yüz yıl sürmüş olan yeniçeri yangın tulumbacılığı devrinin yangınları 400
Belediye ve mahalle yangın tulumbacıları devrindeki İstanbul yangınları 403
1826 Hocapaşa yangını 403
1833 Cibali yangını 403
1865 Hocapaşa yangını 404
1870 Beyoğlu yangını 404
1911 Mercan-Aksaray yangını 406
Öbür yangınlar ve korkunç bir istatistik 410

Sözlük 417

Bu kitabı, bana İstanbul tulumbacıları hakkında çok kıymetli, çok zengin hatıralar ve notlar vermiş olan muhterem dostum Üsküdarlı halk şairi merhum Vâsıf Hoca'nın adına ithaf ediyorum, aziz ruhu şad olsun.

Reşad Ekrem Koçu

Yangın tulumbalarından önce Türk İstanbul'un 270 yılı

Büyük İstanbul, Türkler tarafından fethinden Cumhuriyet devrinde Vali Haydar Bey merhumun himmetiyle sağlam itfaiye teşkilatının kurulmasına kadar, sekizde, dörtte birini, üçte birini, hatta yarısını ve yarısından fazlasını mahveden; saatlerce, günlerce devam etmiş yangın afetleri geçirmiştir.

Müthiş yangınlarda Türk yapı sanatının nice bin güzel eseri yok olmakla kalmamış, evlerde, konaklarda ve saraylarda, milyarları, astronomik rakamları aşan maddi değerde bir milli servet mahvolmuştur.

Matbaadan evvelki devrin elyazması kitapları ve yazılı vesikalarıyla dolu kütüphanelerin de o ateş afetlerinde mahvolduğu düşünülürse, manzaranın dehşeti kat kat büyür.

İrfan hazinelerimizi ve milli servetimizi bir çırpıda yutup yok eden yangınlara karşı ilk koruyucu teşkilat 18. yüzyılın ortalarına doğru, Lale Devri'nde, büyük Türk veziri ve inkılap şehidi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Yeniçeri Asker Ocağı'na bağlı bir "Yangın Tulumbacıları Ocağı" kurulmak suretiyle alındı.

İstanbul'un fethinden Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kuruluşuna kadar 270 yıl geçmiştir. Bu 270 yıl boyunca yangınlar, semt semt, büyük şehrin asayiş ve inzibatı için tesis edilmiş yeniçeri kolluklarında, karakollarındaki neferler ile halk tarafından söndürülegelmiş, ilk çıktığı anda önlenemeyen ateşler de ahşap beldeyi sömürüp yutan birer kızıl ejderha olmuşlardır.

Yeniçeri Asker Ocağı 19. yüzyılın başlarında Sultan II. Mahmud tarafından, tarihimizde "Vaka-i Hayriye" denilen kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılırken "Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı" da kaldırıldı.

Ondan sonradır ki İstanbul halkı tarafından her semte, mahalleye bir yangın tulumbası tedarik edilmiş ve bu suretle İstanbul'un dillere destan olan mahalle tulumbacılığı doğmuştur.

Yangın tulumbacılığı, pırpırı fakat pitoresk kılık ve kıyafetiyle koşarlı, uçarlı, civelek ve sırım gibi delikanlılar için çok çetin fakat cazip, öylesine cazip bir meşgale olmuştur ki kısa bir zaman içinde tabaka tabaka, boy boy İstanbul çocuklarını ve gençlerini sarmış, büyülemiş, ıstılahlarıyla, argosuyla zengin bir edebiyata sahip olmuştur.

İşte efendim, bu kitap, o âlem üzerine milli kütüphanemize konulan ilk eser oluyor.

İstanbul tulumbacıları üzerine şimdiye kadar yazılanlar yalan ve yanlış, sakat ve güdük şeyler olmuştur. Bu yapraklarla huzurunuza, en azından otuz yıllık bir çalışmanın verimiyle çıkıyorum.

Teşkilatıyla, âdet ve ananeleriyle, koğuş nizamları ve hayatıyla, çalgılı kahvehaneleri ve buralardan doğmuş koşmaları, semaileri, ayaklı mânileri ve destanlarıyla, destanlara geçmiş aşk ve cinayet vakalarıyla, o renkli, sesli âleme girmeden tarihi bir başlangıca muhtacız.

İstanbul'da ilk yangın tulumbası, yukarda da kaydettik, büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında yapıldı. İstanbul'un fethinden Nevşehirli'nin sadareti zamanına kadar, yangın tulumbası bilinmeden geçen 270 yıl içinde yangınlara karşı alınan tedbirleri Hicri 13 Muharrem 987 (Miladi 12 Mart 1579) tarihli bir ferman gayet açık olarak toplamıştır.

Eski devlet teşkilatında İstanbul adliyesinin baş hâkimi olan İstanbul kadısının ikinci ve çok önemli işi İstanbul'un günlük hayatının nizamına nezaret, İstanbul belediye başkanlığıydı. Bu bakımdan yangın afeti İstanbul kadılarını dehşetle düşündüren meselelerin başında gelir. Yangın tulumbasının bilinmediği devirde yangına karşı ne gibi tedbirlerin alınacağını bildiren Hicri 987 (Miladi 1579) tarihli ferman bu münasebetledir ki İstanbul kadısına hitaben yazılmıştır; bu kıymetli vesikanın bugünkü dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul kadısına hüküm ki,

"İstanbul arada sırada yangınsız olmuyor. Yangını çıkar çıkmaz önlemek için ne gerekirse, her şeyden mühimdir. İstanbul ahalisinden herkes, evinin damına kadar ulaşacak bir merdiven bulundura-

caktır. Ve yine herkes, evinde bir büyük fıçı dolusu su bulunduracaktır. Bir yerde yangın çıktığı gibi, oradan kimse kaçmayacaktır. Herkes adamları ve komşularıyla, yeniçeriler ve sair halk yetişinceye kadar, yangını söndürmeye çalışacaktır. Her iki üç ayda bir, bilhassa yangın tehlikesine fazla maruz bulunan yerler teftiş edilecektir. Evlerinde merdivenleri ve su dolu fıçıları bulunmayanlar tutulup subaşıya teslim edilecektir ve cezaya çarptırılacaklardır."

Bu fermandan açık olarak öğreniyoruz ki Türk İstanbul'un tarihinde ilk 270 yıl içinde yangın afetine karşı evvela şehir halkı tedbirli bulunmaya mecbur kılınmıştır; dolayısıyla, ateşi çıktığı yerde hemen bastırmak, söndürmek vazifesi de o yerin, o semtin halkına verilmiştir. Yine bu fermandan öğreniyoruz ki yangın ateşi fıçılar içinde bulundurulan veya civardaki kuyulardan, sarnıçlardan çekilen sularla ve suyu ateşe elle, kova kova dökmek suretiyle söndürmeye çalışılmıştır.

Bu şartlar içinde, binaların çoğu ahşap olan İstanbul'da yangınlar, çıktığı anda bastırılamadığı takdirde, birer afet olmuşlardır.

İstanbul'un asayiş ve emniyeti Yeniçeri Asker Ocağı'nın elindeydi; semt semt kurulmuş yeniçeri kollukları da o zamanın polis karakolları yerindeydi. Bütün ocağın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağası ile kollukların zabiti olan çorbacıların ve çorbacıların emrindeki yasakçıların günlük vazifelerinin başında da yangın ateşine karşı çok dikkatli olmak gelmiştir.

Yukardaki fermanda görüldüğü gibi, meskenlerde yangınlara karşı alınması mecburi tedbirlerin teftişinden başka, mesela demirciler, kahveciler, kalaycılar, aşçılar, gemi kalafatçıları, fırıncılar, hamamcılar gibi işleri, sanatları ateşle olan esnaf ve zenaat erbabı da daimi ve sıkı bir kontrol altında bulundurulurdu.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar İstanbul'un eski idari teşkilatında yeniçeriler, şehrin kara zabıtasını, yani günümüzün polisini temsil ediyordu. İstanbul'un deniz polisi yerinde de bir Bostancı Asker Ocağı vardı. Bostancı Ocağı'nın baş vazifesi padişahın daimi ikametgâhı olan Topkapı Sarayı'nın muhafazasıydı, ikinci ek vazifesi de Beşiktaş'tan Rumelikavağı'na, Anadolukavağı'ndan da Marmara kıyısında Bostancı'ya kadar; yine Marmara kıyısında Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar Boğaziçi'nin ve Marmara ya-

lısı boyunun asayiş ve emniyetine bakmaktı. Bu asker ocağının en büyük amiri olan bostancıbaşı ağa, doğrudan padişaha bağlıydı. O yalı boylarındaki köy ve semtlerde de bostancı kollukları, karakolları kurulmuştu ve her birinde "usta" unvanını taşıyan bir zabit ile kâfi miktarda bostancı neferleri vardı. Oralarda çıkacak yangınlara karşı da semt halkıyla beraber bostancılar vazifelendirilmişti.

Ahşap İstanbul

Yangın tulumbasının mevcut olmadığı devirde ateş afetiyle mücadele, yangınlar için suret-i mahsusada bulundurulan büyük fıçılardaki sular ile kuyulardan, sarnıçlardan, havuzlardan, çeşmelerden alınan suları kovalarla ateşe dökmekten ibaretti. Ateş çıktığı yerde derhal söndürülüp bastırılmazsa, kol kol yayılıp büyüdükten sonra, pek tabiidir ki artık kova kova su dökmekle önlenemezdi; o zaman halk, Yeniçeri, Bostancı ve sair asker ocakları efradı son çareye başvururlardı; yangının rüzgârla gidiş, yayılış istikametine göre, ateşin henüz gelmediği yerlerde kolay tutuşabilecek binaları, geniş saçakları, cumbaları, şahnişinleri yıkıp indirirler, ateşin önüne bir boşluk açmaya çalışırlardı.

Tepelerden mürekkep dalgalı bir yarımada üzerinde kurulmuş büyük bir ahşap şehir olan İstanbul'da en tehlikeli yangınlar yalı boylarından, bilhassa Haliç kıyılarından çıkan yangınlar olurdu; hele sertçe bir poyraz rüzgârı da eserse, ateş yamaçlardaki binaları yalar yutar, koca mahalleler birkaç saat içinde kül olurdu.

Büyük şehrin Haliç'e bakan yüzü gayetle sıkışık iskân bölgesiydi ve sokaklar gayetle dardı; öylesine ki, ahşap evlerin üst katlarındaki cumbalar yüz yüze yaklaşır, sokaktan geçenler gökyüzünü incecik bir şerit halinde görürdü. Karşılıklı iki evde oturanlar birbirlerine cumba pencerelerinden kahve, şerbet ikram ederlerdi; mizah edebiyatımıza geçmiş fıkradır: İki komşu kadın lades tutuşmuş, pencereden konuşurlarken biri, kundaktaki çocuğunu uzatarak, "Ocakta tencere vardı, yanık kokusu geldi, çocuğu tutuver de gidip bakayım" demiş ve komşusu çocuğu alınca, "Lades!.." der demez aldanan kadın ellerindeki bebeği sokağa bırakıvermiş.

İstanbul'da ahşap yapı, Sultan Bayezid zamanında şehri hemen

baştan başa yıkan ve tarihimizde de "küçük kıyamet" diye anılan 14 Eylül 1509 zelzelesinden sonra rağbet görmeye başladı ve İstanbul kısa bir zamanda muazzam bir ahşap şehir oldu. Evlere, konaklara, saraylara süslü saçaklar, cumba ve şahnişin çıkıntıları yapılmış, içleri aydınlık, rahat, muhakkak ki sıhhi, güzel güzel bu yeni meskenler şehre tatlı bir sıcaklık, şirinlik vermişti.

Kâgir yapıların mermer sütunlarına, zarif kemerlerine, azametli ve sanatlı merdivenlerine camilerde, medreselerde, hanlarda devam edildi; fakat meskende ahşap yapı Türk'ün ruhunu da çok okşadı. Renkli, nakışlı, altın yaldızlı, oymalı şirin ahşap meskenler hem de kâgir binalara nispetle daha ucuza mal oluyordu. Taş binalarda rengârenk kabartma çiçeklerle, cennet bahçeleri halinde tavanlar, duvarlarda lake kaplamalar, ceviz ve gül ağacı kaplamalar, yaldızlı oymalı ince zarif ağaç sütunlar, kuş kafesi gibi cumbalar, şahnişinler, kalem işleriyle süslü ve altın yaldızlı geniş saçaklar, renkli ve yaldızlı pencere kafesleri yapıldı ve ahşap kâşanelerin dışları da ayrıca beyaza, pembeye, limonküfüne, kanarya sarısına boyandı. Öyle ki o ahşap yapıların pitoresk letafeti bir taş binada asla elde edilemezdi. Bu letafetin gördüğü rağbete, ateş afeti karşısında bir de tevekkül eklendi ve büyük cehennemi yangınların hiçbiri İstanbul halkını kâgir yapıya döndürmedi ve hükümet de bir ahşap yapı yasağı koymadı.

Büyük ahşap İstanbul iki buçuk asır boyunca yandı yandı kül oldu ve her büyük yangından sonra çabucak imar edildi; yine yandı, yine yapıldı ve halk ateş afetine öylesine alıştı ki dilimize "Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını" diye bir darbımesel girdi.

Ateşe karşı bir manevi sigorta kuruldu; güzelliğinin seyrine doyum olmaz ahşap binaların cephelerine, en yüksek yere, saçak altına, değerli hattatların elinden çıkmış ve yaldızlı çerçeveler içinde "Ya Hâfız" ve "İsm-i Celal" levhaları konuldu. Bulunduğu yere ateş girmez denilerek her evde muhakkak ki bir "Hilye-i Muhammedî" levhası bulundurduldu. "Padişah yangına gelirse ateş söner..." denildi; padişahlar gece yataklarından kalkarak, yerine göre atla, kayıkla yangına gittiler. Sadrazamlar, devlet erkânı üçer dörder atlarını geceleri daima eyerli bulundururlardı; o acı "Yangın var!.." haberi gelince padişahtan evvel yangına koştular; askerden olsun, halktan olsun yangını söndürmeye canla başla atılanlara ihsanlar dağıtıl-

dı. Yangın felaketzedelerine meskenleri ihya edilinceye kadar camiler, medreseler ikametgâh olarak tahsis edildi; o afetten kurtulmuş kibar konakları ve sarayları kapılarını açarak o biçareleri aylarca misafir etti, fakat ahşap yapıdan vazgeçilmedi.

Her büyük yangın yalnız binaları değil, binaların içinde, çeşitli Türk sanatlarının bahalarına kıymet biçilmez eserlerini de mahvetti. Muhteşem ev eşyası, incili ve sırmalı; bugün son kalıntıları antikacı vitrinlerinde duran ve müzelerde teşhir edilen zengin sandık eşyası, mücevherler, mücevher değerinde nadide elyazması kitaplar; büyük sanatkârların elinden çıkmış yazılar, asırların yadigârları mahvoldu.

Tarih kaynaklarımızda büyük yangınların İstanbul'u nasıl mahvettiğini okurken, bütün bu kıymetler düşünülmeli, tahayyül edilmelidir, ancak o zamandır ki dehşetimiz çok artar. "İki göç bir yangına bedeldir" diye bir atasözümüz vardır; yangınlar beldesi İstanbul'un halkı asırlar boyunca muhacir hayatı sürmüştür denilirse hataya düşülmez sanırım.

İstanbul'un büyük yangınları umumiyetle Haliç boyunda, ayaktakımının oturduğu semtlerden çıkmıştır. Bir kalafat yerinde tutuşan fundalar, bir bekâr odasında devrilen bir şamdan, tütün tiryakisi bir bekâr uşağının yatak içinde çubuk içmesi ve çubuğunu söndürmeden uyuması, koca şehrin cayır cayır yanması, İstanbul'un üçte birinin, yarısının, hatta dörtte üçünün mahvolması için kâfi gelmiştir.

Şiddetli bir poyrazla ateş kol kol yayıldıktan, yangın büyüdükten sonra halk mal ve can kaygusuna düşer, büyük ahşap şehrin içini mahşer yerinden örnek feryad ü figan kaplardı. Bu acı sesler, rüzgârla savrulan kıvılcım yumakları ve ejderha dili alevler arasında gökyüzüne direk direk yükselirdi.

Haliç kıyısında Balat, Cibali yahut Ayazmakapısı yanarken rüzgârın alıp götürdüğü iri bir çivi Sultanselim'deki bir konağın saçağına, çatısına kızıl bir hançer gibi saplanır, orası da yanmaya başlardı; oradan uçmaya başlayan yalımlı bir tahta parçası Karagümrük'ü tutuştururdu.

Büyük şehrin her devirde serserileri, haneberduşları da eksik olmamıştır; ateş afeti karşısında şaşırmış halk arasına karışırlar, yanan evlerden, konaklardan eşya talanına başlarlardı; İstanbul haneberduşları argosunda, yangının adı "kızıl bayram"dı.

Yeniçeri Ocağı'na Bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı

Davud Gerçek Ağa

İstanbul'da yangınlara karşı ilk yangın tulumbasını yapan ve bunu bir Tophane yangınında bizzat kullandıktan sonra büyük faydasını bilfiil gösterip ispat eden, Davud Gerçek Ağa adında bir Fransız mühtedisidir.

Büyük vezir Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa bu icat üzerinde ehemmiyetle durmuş, Yeniçeri Ağalığı'na bağlı bir Yangın Tulumbacıları Ocağı kurularak bu teşkilatın başına da "ağa" unvanıyla Davud Gerçek Ağa tayin edilmiştir.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın teşkilatı bu yazıların konusu dışında kalır. Şu kadar söyleyelim ki Yeniçeri Asker Ocağı'nın kadrosu acemi efradın toplandığı "Acemi Oğlanlar Ocağı" denilen ocakta yetiştirilen gençlerle beslenirdi. Yine Yeniçeri Ağalığı'na bağlı bir de Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulunca, yangın tulumbacılığı ateşli gençlik harcı olduğu için ilk yangın tulumbacıları acemi oğlanlar arasından seçilerek alındı. Onun içindir ki biz bu yazılarda Yeniçeri tulumbacılardan bahsederken bazen "acemi oğlanı tulumbacılar" tabirini de kullanacağız.

1720 yılında kurulmuş olan bu teşkilat, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar devam etmiştir. Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı 106 yıl yaşamıştır. 1826'da, yeniçerilerin kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı da kaldırıldıktan sonradır ki İstanbul halkı tarafından her semtte, her mahallede bir yangın tulumbası tedarik edilmiş ve İstanbul'un dillere destan olan mahalle tulumbacılığı başlamıştır.

İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de ilk yangın tulumbacılığının kurucusu ve yeniçeri yangın tulumbacılarının ilk ağası Davud Gerçek Ağa 1733 yılına kadar bu vazifede kaldı. Kabir taşındaki uzun kitabe ilk yangın tulumbacılığı teşkilatının adeta tarihçesi gibidir. Bu kitabenin bugünkü dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"Dergâh-ı Âli Yeniçeri Tulumbacıbaşı Davud Gerçek ruhu için fatiha...

Aslında Frengistan'dan olup kendisine hidayet ve İslam ile beşaret olundu. On nefer iyal ve evladı ile İslamiyet arzusu ile Hicri 1128'de (Miladi 1715-1716) gelip Galata'da sakin oldu. Kendisini, cevahirci Marşan namındaki Frenk Fransa elçisine gammazladı, ele geçirip zehirlemek murat ettiler, mümkün olmayıp halâsından sonra Kaptan İbrahim Paşa ile gönüllü olarak Venedik seferine gitti. Azim yararlığı görüldü. Elinin çabukluğu ve marifeti ile 1.965 pare topu kısa zamanda nişanlayıp atarak üzerine gelen gemilerin direğini sindirip ve bazısını batırıp mahareti meydana çıktı, İstanbul'a dönünce din-i Muhammediye ile meşgul oldu.

Tersane önünde afet erişip yanan bir kalyonu görünce hemen bir yangın tulumbası icat etti. Hicri 1130 tarihinde (Miladi 1718) Tüfenkhane'de çıkan büyük yangında tulumbası Ağakapısı'nı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) kurtardı. Aynı tarihte Tophane yangınında da nice faydası görülünce 1132 senesinde (Miladi 1720) vezir İbrahim Paşa tarafından 120 akçe yevmiye ile tulumbacıbaşı tayin edilip yeniçerilerden 50 adet nefer yevmiye 15 akçe ile tulumbacı ayrıldı. Yevmiye 30 akçe ile bir çorbacı (tabur kumandanı), 26 akçe ile bir çavuş, 24 akçe ile bir çavuş yamağı, 20 akçe ile kâtip ve 60 akçe ile bir ocak kethüdası (ağa yardımcısı, ikinci ağa) tayin olundu. Kışla ve bina verildi. Neferleri 150 adede çıkarıldı ve ortalarına (taburlarına) yevmiye 10 okka et, 75 çift ekmek tayin edildi. Yevmiye 90 akçe nöbetçi taamiyesi verildi. Hortum ve tulumbalar bedeli olarak ağalığa yevmi 40 akçe zam yapıldı. Neferlerinden biri cebeci tulumbacı ağası, biri topçu tulumbacı ağası, biri de topçu tulumbacıbaşısı oldu. Sene 1146 (1733)."

Bu kabir taşı Haseki Kadınlar Hastanesi'nin batısına rastlayan kapısı karşısındaydı.

O devrin vakanüvisi Küçükçelebizade İsmail Âsım Efendi, Ger-

çek Davud Ağa ile ilk tulumbacılık teşkilatından, Hicri 1137 (Miladi 1724) senesi vakaları arasında Gedikpaşa Hamamı ile Gedikpaşa Mescidi'ni ve civarını yakan bir yangından sonra bahsediyor: "Zikr-i ahval-i Gerçek Davud ve sebeb-i zuhur-ı tulumbacıyan" serlevhasını taşıyan bu bendin bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'un binaları ahşap, birbirine bitişik, kat kat yüksek ve sokakları da gayet dar olduğundan eliyazübillahi teâlâ (Ulu Tanrı korusun) bir yerde yangın çıkması yakın ve uzak şehir ahalisinin şurunu alıp ateşin çıktığı yerin etrafındaki ev ve dükkânları yıkmadan gayri yangın söndürülemezdi. Yangınların ekserisinde nice haneler yıkılır, viran ve nice kâşaneler yanıp kül olurdu. Nice zenginlerin haneleri birkaç saatte kül olurdu. Nice zenginlerin birkaç saatte kül olan haneleri yüzünden öksüz oldukları görülürdü. Zikredilen tulumbalar icat edilip kullanmak üzere neferler ayrılıp tertip olduğu zamandan beri, elhak, nice yangınlar çıktığı yerde söndürüldü, nicesinin de şer ve zararı zaruri olarak yanlardaki birkaç haneye sirayet ile kaldı. Pir ve civan, fakir ve kâmuran tulumbanın icadına şükretmektedir.

Tulumbanın Devlet-i Aliye'de zuhuruna önayak olan Gerçek Davud Ağa namında bir merd-i mühtedidir. Aslı Fransalı iken Felemenk diyarına gitmiş ve biraz eyyam orada ikamet ettikten sonra din-i İslam'a meyil ve muhabbet ve on nefer ehl ü iyali ile 1128'de (Miladi 1715-1716) İstanbul'a gelip Galata'da yerleşmiştir. Kandiye valisi iken vefat eden İbrahim Paşa'nın kaptanpaşalığı zamanında donanma-yı hümayun ile Venedik seferine gitmiş, Venedik donanması ile yapılan deniz muharebesinde topçuluktaki sürati ve nişancılığı sebebi ile İbrahim Paşa'nın iltifat ve ihsanına nail olmuş, İstanbul'a avdetinde de oğlu ve iyali ile İslamiyet'i kabul ederek Gerçek Davud ismi ile şöhret bulmuştur.

Bu Davud Ağa nice sanatta mahir ve görülmemiş şeyler icat etmeye muktedir idi. Yangını süratle söndürmek için bir tulumba icat etti ve çıkan yangınlara kendi başına gitti. Bilhassa Tophane yangınında tulumbası ile ateşin söndürülmesine çok yardım ettiğinden Sadrazam İbrahim Paşa'nın nazar-ı dikkatini çekti. Yeniçeri Ocağı'nda acemi oğlanlara yamak olmak üzere bir Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kurulmasını padişaha arz etti. Padişahın izni ile

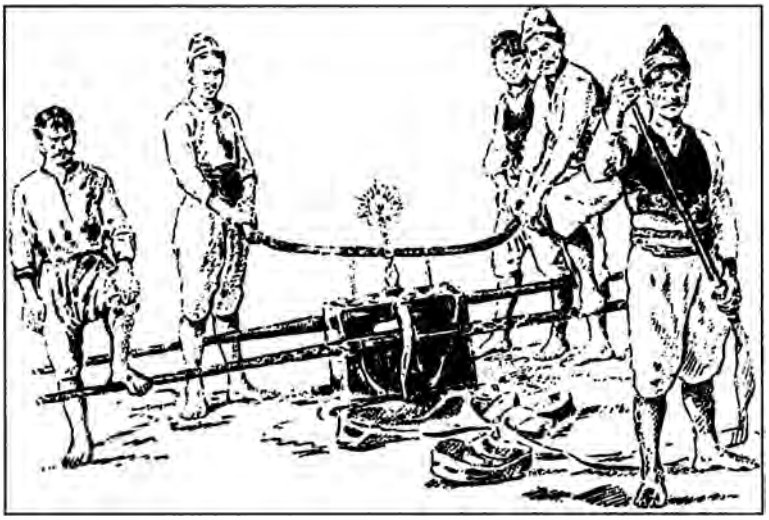
1132 (Miladi 1720) senesinde Davud Ağa 120 akçe yevmiye ile ağa tayin edildi ve yevmiye 60 akçe ile bir kethüda, 20 akçe ile bir kâtip, 26 akçe ile bir çavuş yamağı, 30 akçe ile bir odabaşı ve 15'er akçe yevmiye ile 50 nefer tulumbacı tayin edildi. Geceleri yangın nöbetçilerinin taamiyesi, tulumba sakalarının hususi elbiseleri, bahşişleri ve tulumbacı neferlerinin başlarına geçirdikleri bakırdan külahların (tasların) tamiri için de 90 akçe tayin edildi. Davud Ağa bir müddet sonra hortumlar da icat etti, bu suretle suyu uzaktan tedarike ve yüksek yerlere çıkarmaya muvaffak oldu. Hortumların imali için Tulumbacı Ocağı'na 64 nefer daha ilave olundu, hortumların masrafı için de tulumbacıbaşı ağaya 40 akçe zam olundu. Neferler için günde 10 okka et ve 75 çift fodula (ekmek, asker tayını) tahsis edildi."

İlk yangın tulumbaları

Gerçek Davud Ağa'nın yaptığı ilk yangın tulumbası İstanbul Belediyesi İtfaiye Müzesi'ndedir. Suyu arka sakaları ve atlı sakalarla taşınıp doldurulan ve işi ateşe sadece su basmak olan 130 kilo ağırlığında bir tulumbadır. Eski belediye mektupçusu rahmetli Osman Nuri Ergin *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* adındaki eserinde, "Gerçek Davud'un ilk imal ve istimal ettiği tulumba gayet battal ve şimdiki tulumbalardan pek farklı olduğu şüphesizdir. Çardak tabir olunan üst kısmı 120 kilodan fazla ağırlıkta madeni borulardan müteşekkil olduğu için sonraları terk edilerek daha basit ve hafif şekli yapılmaya başlanmıştır. Gerçek Davud'un tulumbasına 'didon' ve onun değiştirilmiş şekli olan şimdiki tulumbalara 'didon bozması' denilmektedir..." diyor.

Vakanüvis Küçükçelebizade İsmail Âsım Efendi'nin kaydettiği hortumlar, suyu bulunduğu yerden tulumba sandığına çekmek için değil, sandıktaki suyu ateşe basmak için kullanılan hortumlardır. Bizi bu hükme vardıran Vakanüvis Vâsıf Efendi'nin Hicri 1168 (Miladi 1753) yılı vakaları arasında kaydettiği fevkalade şayan-ı dikkat bir fıkra olmuştur. "İcad-ı Tulumba-i Nev" (Yeni Tulumba İcadı) serlevhasını taşıyan bu bendin bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

"Evvelce icat olunan tulumbalar yangına yakın çeşmeler bulunursa işe yarardı. Çeşmelere uzak yerlerde yangın çıkarsa, tulumba-

İlk yangın tulumbalarından biri.

ya arka sakalarının veya atlı sakaların su taşıması icap ederdi. Su gelinceye kadar birçok yerler yanardı. Bostancılar tulumbacıbaşısı bu zorluğu kaldırmak için yeni icat bir tulumba yaptı ve bir dilekçe vererek tulumbasının uzak çeşmelerden su taşınmasına ihtiyaç göstermeden işleyebileceğini bildirdi. Şöyle ki, İstanbul'un hemen her evinde bir kuyu vardır; bu tulumbanın hortumu kuyuya, su bitince hortum diğer bir kuyuya sarkıtılıyordu. Dilekçesi kabul edildi. Yeni icat tulumbaların imaline müsaade olundu. Lazım gelen masraflarının miriden ödenmesi emrolundu. Filhakika bu yeni icat tulumbaların yangınlarda faydası görülerek çoğaltılması için Tulumbacı Ocağı'na ve sair yangın söndürmeye memur olanlara emrolundu..."

Vâsıf Efendi'den öğreniyoruz ki, Gerçek Davud Ağa'nın tulumbası kuyuların ve sarnıçların suyundan istifade edememektedir; suyu arka sakaları veya atlı sakalar tarafından taşınmaktadır. Ateş civarında çeşme olmayınca sakalar uzaklardaki çeşmelerden su getirinceye kadar yangın genişlemektedir, yani sandık haznesine doldurulan suyu ateşe basan bir "basma tulumba"dır; hortumlar yakın çeşmelerin ağzına bağlanmakta, su, tulumbanın emmesiyle değil, kendi akış tazyikiyle sandığa, hazneye gelmektedir. Yeni icat tulumba ise, vakanüvis açıkça yazıyor, bir "emmebasma tulumba"dır. Ne kadar yazıktır

ki bu ilk emmebasma yangın tulumbasını icat eden bostancılar tulumbacıbaşısının adı kaydedilmemiştir.

Eski askeri teşkilatta Yeniçeri, Topçu, Cebeci, Bostancı gibi asker ocaklarının en küçük birlikleri orta (tabur) idi. Ortalar da birinci, ikinci, üçüncü ve ilaahirihi rakamlarla isimlendirilmişti. İstanbul'daki yeniçeri ortalarının her biri büyük şehrin bir semtinin muhafazası, asayiş ve inzibatıyla vazifelendirilmişti. Bostancıların vazifesi de başta Topkapı ve Üsküdar saray-ı hümayunları gelmek üzere İstanbul civarındaki miri kasır, yalı ve sahilsaraylar ile bahçelerin; Marmara'da Küçükçekmece'ye ve Anadolu yakasında Bostancı'ya ve Adalar'a; Boğaziçi'nde de Anadolukavağı ile Rumelikavağı'na kadar şehrin sahillerinin, İstanbul denizlerinin muhafazasıydı. Şehrin içindeki semtlerde yeniçerilerin, iskelelerinde de bostancıların "kolluk" denilen karakolları vardı.

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ve acemi oğlanlara yamak olarak bir Tulumbacı Ocağı kurulur iken bütün yeniçeri ve bostancı kollukları-na birer yangın tulumbası konmuş ve bir tulumbacı takımı yerleştirilmiştir; her tulumbacı takımının başına da son devir mahalle sandıklarının reisleri gibi "odabaşı" unvanıyla bir zabit tayin edilmiştir. Ayrıca Cebeci, Topçu, Tersane ocaklarının kışlalarına da ihtiyaçlarına göre, bir veya birkaç yangın tulumbası konmuş ve o ocakların neferlerinden bir kısmı tulumbacı olarak ayrılmıştır. Bütün tulumbacılar da "tulumbacıbaşı ağa"nın emrine verilmiştir. Bu suretle yeniçeri ağası, bostancıbaşı ağa, asesbaşı ağa, subaşı ağa gibi tulumbacıbaşı ağa da İstanbul şehrinin asayişine memur büyük zabitlerden biri olmuştur.

Herhangi bir sebeple tutuşan bir yangın tulumbası hakkında hezel yollu yazılmış şu kıta her kollukta bir yangın tulumbası bulunduğunu açık olarak göstermektedir:

Çün alet-i itfa idi tulumba
Kolluk neferi ona hâdim olacaktı
Olur o olacak çare nedir hükm-i kazaya
Kollukta tulumba tutuşup kolluğu yaktı...

Tulumbacı acemi oğlanları

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ve acemi oğlanlarına yamak bir Tulumbacı Ocağı'nın kuruluşu, Devşirme Kanunu'nun kaldırılmasından çok sonradır.

Önemle kaydediyorum, yangın tulumbacılığının çıktığı tarihte yeniçeriler ve acemi oğlanları, artık eskisi gibi imparatorluğun gayrimüslim tebaasından toplanmış değillerdi. Halkın bilhassa ayaktakımından çıkmış, acemi oğlanı yazılmış, acemi oğlanı olarak gereken talim ve stajı gördükten sonra yeniçeri olmuş kimselerdi.

Acemi oğlanı olabilmek için boylu boslu, sağlam bir vücut yapısına sahip olmak, pençeli ve ayağına da koşarlı, uçarlı olmak şarttı. Şehbazlık yolunda sırım gibi, tığ gibi bu seçkin gençler, Vezneciler'den Şehzade Camii önüne giden yol üzerinde, caminin karşısında bulunan ve "Eski Odalar" diye anılan yeniçeri kışlası-

Tulumbacı acemi oğlanları.

nın yanındaki kışlalarında sıkı, sert bir talim ve terbiye görerek yetiştirilirdi; Yeniçeri Ocağı nefer kadrosunda açılan boşlukları doldurmak üzere de oradan Yeniçeri Ocağı'na alınırlardı. Tulumbacılık başladıktan sonra yeniçerilerin çoğunun gençliklerinde, acemi oğlanlıklarında, muhakkak tulumbacılık yapmış oldukları söylenemez. Bilakis, Acemi Oğlanlar Ocağı'na ayrılan yamak ve Tulumbacı Ocağı'na ayrılan acemi oğlanları bütün ömürlerini yangın tulumbalarında geçirirlerdi, yeniçeri olamazlardı. Tulumbacıların yeniçeriliği, bir yamaklıktan ibaretti. Tulumbacılık için gençlik, kuvvet, gözpekliği, ayağına koşarlılık, uçarlılık şarttı.

Tulumbacıbaşının ikametine tahsis edilen miri konak da Şehzadebaşı'nda, acemi oğlanlar kışlası ve acemi oğlanlar hamamının karşısındaydı. Bugün acemi oğlanlar kışlası mevcut değildir. Acemi oğlanlar hamamı, İstanbul'da yeniçerilere ait tek bina, dolayısıyla hem tarihi hatırası, hem de bir kışla hamamı örneği olarak mimari kıymeti çok büyük bir yapı olarak yerinde durmada ve bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. Fakat tapu senedini cebinde taşıyanların pek değerli olan yerde bir apartman veya iş hanı yaptırma hırsına harcanması tehlikesi her zaman için mevcuttur. Hak, kem nazardan, şeytan iğvasından ve kör kazmadan saklasın.

Bir yangında yanmış olan Tulumbacıbaşı Konağı'nın yerinde bir zamanlar, büyük şehrin nefs-i İstanbul tarafında ilk apartmanı olan Letafet Apartmanı yapılmıştı; bu büyük ahşap bina 1957-1958 arasında istimlak edilerek yıktırılmış ve yeri caddeye katılmıştır.

Geçen asırda yaşamış yazarlardan Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, milli kütüphanemizin belli başlı tarih kaynaklarından biri olan *Hadikatü'l-Cevamî* adındaki meşhur eserinde acemi oğlanlar kışlasındaki mescitten bahsederken, "Bitişiğinde Yeniçeri Ocağı'nın fodla fırını ve karşısında tulumbacılar kârhanesi ve kışlası vardır. Bunlar Sultan III. Ahmed'in vakfıdır. Tulumbacı neferleri yangınlarda başlarına kalaylı tas giyerler, tasların üzerinde neferin kaçıncısı olduğu rakam ile yazılmıştı" diyor.

Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulur iken Osmanlı imparatorlarının İstanbul'da daimi ikametgâhları olan Topkapı Sarayı'nda çıkacak bir yangına karşı da tedbir alındı. Tulumbacı Ocağı'nın kurucusu Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın

Acemi oğlanı tulumbacılardan bir fenerci ve borucu.

şehit edildiği 1730 ihtilalinden sonra Sultan III. Ahmed'in yerine tahta oturan Sultan I. Mahmud zamanında, acemi oğlanı tulumbacıların saraya girmeleri uygun görülmemiş, saray içinde, efradı bostancı neferlerinden seçilmiş bir "Bostancı Tulumbacılar Ocağı" kurulmuştu.

Bostancı Tulumbacılar Ocağı

Efradı sarayın muhafızları arasından seçilen Bostancı Tulumbacılar Ocağı'nın başına "bostancı tulumbacıbaşısı" unvanıyla bir ağa, zabit tayin edildi; zabitleriyle birlikte bostancı tulumbacıları, bostancıbaşı ağanın emrine verildi. Vakanüvis Vâsıf Efendi'nin emmebasma yangın tulumbasının mucidi olarak kaydettiği, fakat maalesef adını yazmadığı işte bu saray tulumbacılarının kumandanı, ağasıdır.

Saraydaki Bostancı Tulumbacılar Ocağı'nın neferleri için sahilde Sirkeci iskelesi civarında bir mescit yapılmıştı. Bu mescit *Hadikatü'l-Cevami*'de "Tulumbacılar Ocağı Mescidi" adıyla gösterilmiştir ve bu münasebetle şu malumat verilmektedir:

"Bu mescidin bânisi Sultan I. Mahmud'dur. Saraya yangın isabet ettikte defi için bostancılardan bir tulumbacı ocağı kurulmuş ve bu mescidin bulunduğu yere iskân edilerek müstakil ocak olmuştur."

Yine aynı eserde, sahildeki bu mescide yalnız tulumbacı bostancı neferlerinin gittiği, ağalarının namaz vakitlerinde kendi neferlerine katılmayıp sarayın muhafazasına memur diğer bostancı ocaklarının zabitleriyle beraber yine o civarda bulunan Yeşilkiremitli Mescit'e gittiği yazılıdır.

Bütün İstanbul denizlerinin, Marmara'nın, Haliç'in, Boğaziçi'nin zabıta amiri, muhafızı olan bostancıbaşı ağaların İstanbul sahillerinin içinde oturan kiracıların kimler olduğunu isimleriyle, işleri ve memuriyetleriyle bilmesi bir zaruret olarak görülmüş, bunun için de bostancıbaşılar gereken bilgiyi bir deftere yazdırarak toplamışlardı. "Bostancıbaşı defteri" adı verilen bu defterler her yıl yeni olarak tanzim edilir, yazılırdı. Yaprakları dama tahtası gibi göz göz bölünmüş olup her gözün içine yalnız bir isim yazılırdı. Padişah saltanat kayığıyla deniz gezisine çıktığı zaman, kayığın dümen palasını bostancıbaşı ağa tutardı. Bostancıbaşı defteri de padişahın maiyetindeki kimselerden birinin önüne konulurdu.

Padişah merak edip de bir yer soracak oldukta o zat hemen deftere bakar, mesela, "Osman Beşe kulunuzun kahvehanesidir... Kuyumcu İstepan zimminin hanesidir... Halil Hamid Paşa oğulları kullarınızın yalısıdır..." diye cevap verirdi.

Bostancıbaşı defterlerinin sınırı, Rumeli yakasında Yalı Köşkü'n-

den Haliç'in bitiminde Bahariye karşısında Karaağaç'tan yukarı Boğaz'da Rumelikavağı'na, Anadolu yakasında yukarı Boğaz'da Anadolukavağı'ndan liman ağzında Haydarpaşa'ya kadardı. Sultan II. Mahmud'un ilk saltanat yıllarında tanzim edilmiş bir bostancıbaşı defterinde, Bostancı Tulumbacılar Ocağı'nın yeri şöyle tespit edilmiştir:

"Yalı Köşkü, yanında Bostancılar Ocağı, yanında tebdil-i hümayun nöbet ahırı, yanında Silahtar Abdullahağa Çeşmesi, yanında kızlarağasının nöbet ahırı, yanında Taşçılar iskelesi, yanında sadrazam kayıkhanesi, yanında Yeşilkiremitli Mescit, yanında Bıçakçılar Ocağı iskelesi, yanında Bıçakçılar ve Nakkaşlar ocakları, yanında Harem-i Hümayun kayıkları kayıkhanesi, yanında Bostancı Kol Kayığı iskelesi, yanında beylik mavunacılar koğuşu ve mavunacılar kahvehanesi, yanında Attarlar Kâhyası Ömer Ağa'nın kayıkçı kahvehanesi, yanında bostancı tulumbacılarının mescidi, yanında bostancı tulumbacılarının kahvehanesi, yanında Odun Meydanı, yanında sadrazam kayıkçıları koğuşu, yanında çeşme, yanında beylik anbar, yanında Kuşçubaşı Camii, yanında saray kireçhanesi, yanında sarayın saman, arpa ve bakır anbarları, yanında Selimpaşa Camii, yanında İstanbul Ağası iskelesi, yanında Odun Meydanı, yanında Bostancı Kara Hasan'ın kayıkçı kahvehanesi, yanında bir sıra yemişçi dükkânları, yanında Bursa-Mudanya kayıklarının iskelesi, yanında bir sıra yemişçi dükkânları, yanında kayıkçı kahvehanesi, yanında gümrük..."

Görülüyor ki bostancı tulumbacıları koğuşu bu sahil parçasının hemen tam ortasındadır. Koğuşlar, kahvehaneler, dükkânlar, kayıkhaneler hepsi ahşaptır. Kahvehanelerin, kayıkhanelerin ve dükkânların hepsinin üstünde de bekâr odaları bulunmaktadır ve yangın çıktığı zaman da eğer şiddetli poyraz eserse, derhal büyüyerek bir ateş afeti halini alması muhakkaktır.

Evvelce gereken tafsilatla anlattık ki İstanbul için en tehlikeli yangınlar daima bu yalı boyunda çıkmıştır. Koğuşlarının yeri açık olarak gösteriyor ki bostancı tulumbacıları yalnız sarayda çıkacak bir yangın için kurulmamış, bu tehlikeli bölgede çıkacak yangınlara ilk koşacak tulumbacılar da onlar olacaktır. Demirkapı'dan ta Ayvansaray'a kadar ve limanın karşı tarafında çıkacak her yangın-

da da kayıklarla ilk yetişecek tulumbacılar da yine onlardır. Tereddüt etmeden, Bostancı Tulumbacılar Ocağı için bir "deniz itfaiyesi"ydi de diyebiliriz.

"Tulumbacı" sıfatının külhanilik, kopukluk, baldırı çıplaklık, bıçkınlık oluşu

Yeniçeri-acemi oğlanı tulumbacılar hakkında tarih kaynaklarımızda pek az kayıt vardır. Bizim görüp toplayabildiklerimiz şunlardır:

Hicri 1233 yılında rebiülevvel ayından şevvale kadar geçen altı ay içinde (Miladi Ocak-Haziran 1818) kaza veya kasıt eseri, İstanbul'da büyük küçük 73 yangın olmuştur, ay başına 12 yangın düşer, ki âdeta bir afet rekorudur. Müverrih Cevdet Paşa kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinde bu yangınlar arasında yeniçeri tulumbacılarından bahsediyor, fakat kılık ve kıyafetlerini ve içlerinde şöhret sahibi olanların isimlerini kaydetmiyor.

Mesela ramazan ortasında teravih namazı vaktinde Odun Kapısı içinde bir boyacı dükkânından çıkan bir yangın için, "Etrafa süratle yayıldı; meğer oralardaki barutçu dükkânlarında külliyetli barut varmış, ateş oralara ulaşınca, memurlar yıkmak ile ve tulumba sıkmak ile meşgul iken birden barutlar ateş alıp parladı; öte tarafından barut ile dolu büyük variller dükkânlardan çıkarılıp, yuvarlanarak kaçırılırken gökyüzünden düşen kıvılcımlardan onlar da ateş aldı, infilak etti, tulumbacı neferlerinden ve zabitlerinden ve sair memurlardan ve ahaliden seksen kişi yanarak telef oldu..." diyor.

Bir Kadırga yangını kaydında da yeniçeri tulumbacılarının zenginlerden para alıp onların evlerini suret-i mahsusada koruduklarını yazılıyor.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulacak olan mahalle tulumbacılığı teşkilatında bazı sandıkların, vazifeleri yangının yayılmasını önlemek, ateşi söndürmeye çalışmak iken para alarak yalnız bir iki konağı kurtarmaya çalışmaları, Cevdet Paşa'nın notundan anlaşılıyor ki bu yeniçerilik devrinden kalmış kötü bir gelenektir. Müverrih paşa, "Şevvalin on birinci günü Kadırga limanında büyük bir yangın çıktı, bir kolu Kumkapı tarafına gitti. O cihette pek

çok zengin, Ermeni kilisesini kurtarmak için ortaya pek çok para döktüler. Ekseri zabitan ve neferler o tarafa seğirtmekle yangının Usturacılar tarafına yayılan kolu karşısında pek az tulumba kaldı ve yangının bu kolu gittikçe büyüdü, ertesi gece yarısına kadar devam ederek Okçularbaşı Çarşısı'nı tamamen yakıp Beyazıt Meydanı'nda söndü..." diyor.

Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud zamanlarında yaşamış ve Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı halini aldığı o devir üzerine muazzam bir vakayiname yazıp bırakmış olan Cabî Said Efendi eserinde, İstanbul'un zabıta vakalarına da çok yer ayırmıştır. Bu arada yeniçerilerin ve bilhassa yeniçeri-acemi oğlanı tulumbacıların rezilane ayyaşlıklarından, koğuşlarına, bekâr odalarına uygunsuz kadın ve oğlan kapatmalarından, yollarda rastladıkları ırz ehli kadınları ve tüysüz yakışıklı delikanlıları bıçak çekerek cebren ve kahren odalarına götürmelerinden, fuhuş yolunda türlü türlü rezaletlerinden bahseder ve onlar hakkında daima, "Kulaklı bıçak ile gezer tulumbacı iti... Hamam külhanında yatar, sokakta itleşip çamura batar tulumbacı kopuğu..." gibi ağır tabirler kullanır.

Vakanüvis Lütfi Efendi ise yeniçeri-acemi oğlanı tulumbacıları biraz daha etraflıca anlatıyor:

"Yeniçeri tulumbacılarının neferleri, hemen bütün İstanbul esnafı ocağa kayıtlı olduğu için esnaf delikanlılarının eşbehlerindendi. Yangın zuhurunda bu tulumbacı neferatı başlarında çorba tası gibi kalaylı ve üzerleri neferlerin kaçıncısı ise nişanlı taslarla etraftan koşuşarak tulumbaları ile yangına dalıverirlerdi. Sair vakitlerde başlarında tandır kadar koca bir sarık ve omuzlarında 'kartalkanat' tabir ettikleri kırmızı kaput ve baldırı çıplak, ayakları yalın, yalın ayaklarına yemeni giyerlerdi; Yeniçeri Ocağı ile beraber bunlar da dağıtıldı..." diyor.

1826'da Yeniçeri Ocağı'yla beraber yeniçeri tulumbacılar da kalktıktan sonra aleyhlerinde çok şey yazılmıştır. Bu arada tulumbacıların yangınlarda yağmacılık yaptıkları da söylenmiş, hatta yangına büyük şehrin haneberduş haşaratı gibi "kızıl bayram" dedikleri de kaydedilmiştir.

Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılması

Daha önce de kaydetmiştik, Hicri 1132 (Miladi 1720) yılında kurulmuş olan Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı, yeniçeriliğin kaldırıldığı Hicri 1241 (Miladi 1826) yılına kadar 106 yıl yaşamıştır.

Yeniçeri Ocağı, tarihimizde "Vaka-i Hayriye" denilen kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılırken, bütün yeniçeriler arasında tulumbacılar da fermanlı olmuş, ilk çarpışmalarda ölmeyen veya kaçarak izini tamamen kaybettiremeyenler aman verilmeyerek idam olunmuşlardı. Yeniçeri kolluklarındaki yangın tulumbaları toplanmış, bir depo haline getirilen Tulumbacıbaşı Konağı'na yığılmıştı.

Son tulumbacıbaşı ağa da yakalanıp idam olunan yeniçeriler arasındadır. Vaka-i Hayriye üzerine *Üss-i Zafer* adında bir eser yazmış olan Sahaflarşeyhizade Mehmed Esad Efendi bu son tulumbacıbaşı ağanın idamını şöyle anlatıyor:

"Sadrazam yangın tulumbalarının tamir ve imali bahanesi ile hazineden açıktan açığa külliyetli akçeler alan ve bundan evvelki yeniçeri ihtilalinde de eli olan tulumbacıbaşı dedikleri fâsık ve fâcire:

'Baka ağa!.. Vazifen yangını süratle söndürmektir, yeniçeri kışlaları tutuştukta niçin gitmedin?' dedi.

O eşkıya sergerdesi hayretle gülerek:

'Efendim... O makule yangın söndürülmeyip başka bir yanından daha tutuşturulmak devlete sadakatten gelir..' deyince, sadrazam:

'Eğer sen lazıme-i diyaneti bilse idin ve devlete sadık adam olsa idin emirülmüminin olan padişahımızın davetine uyarak Sancak-ı Şerif altına gelirdin... Padişah-ı İslam üzerine isyanın hükm-i şer'isi ne ise meseleyi var git müftüye anlat!..' dedi.

Haini Babıâli'de maktel ittihaz olunan odaya gönderdi, vardığı gibi cellatlar kârını itmam ettiler. Son deminde cellatlara:

'Boğun yiğitler!..' kelamından başka şey söylemedi, gayret-i batıla ile can verdi.

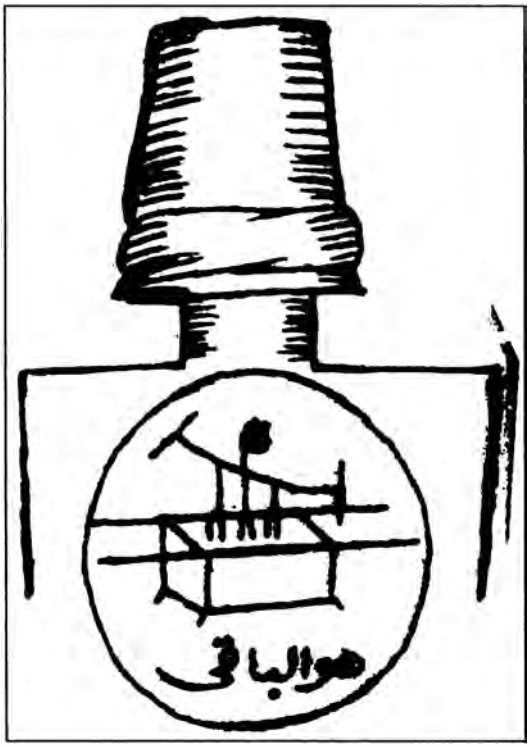
Cesedi dışarı atılınca birikmiş olan halk sürükleyerek mahut çınarın altına götürdüler, kılıç ve hançer üşürerek paraladılar..."

Niçin ehemmiyet verip kaydetmezler bilmiyoruz, Esad Efendi de bu son tulumbacıbaşı ağanın adını yazmamıştır.

Yangıncılar

Vaka-i Hayriye'den, yeniçeri yangın tulumbacılarının kaldırılmasından kırk sekiz gün sonra büyük Hocapaşa yangını oldu. Bu afet yangın tulumbacılık teşkilatının süratle ihyası için hükümeti harekete geçirdi. İstanbul halkı da bu işte hükümete yardım etti. İlerde tafsilatıyla anlatacağım, hükümetten müsaade alınarak, mahallelerin gençleri tarafından kullanılmak üzere her mahalle çarçabuk bir yangın tulumbası yaptırdı. Fakat "tulumbacı" adı yeniçerilik hatıralarına bağlı olduğundan mahallelerde yangın tulumbası sandıkları etrafında toplanan gençlere "tulumbacı" yerine "yangıncı" denildi. Ve Sultan Mecid zamanında yeniden kullanılmıştır.

Önemle hatırlatırım, yeniçeri yangın tulumbacılarının hepsi, vakanüvis Lütfi Efendi'nin de açıkça yazdığı gibi İstanbul esnafı-

Bir yangıncının mezar taşı.

nın delikanlıları idiler; onun içindir ki Yangın Tulumbacıları Ocağı kaldırıldıktan sonra mahallelerde yangın tulumbacılığı teşkilatının "yangıncılar" adı altında ihyası çok kolay olmuştu ve iş Vaka-i Hayriye'den iki ay sonra, çok kısa zamanda tahakkuk etmişti.

Hükümet eliyle Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın yerini tutmak üzere yeni bir tulumbacı teşkilatı ise ancak iki senede kurulabildi ve bu yeni teşkilata da yeniçeriliği hatırlatacak "tulumbacı" adı yerine "itfaiye" ismi verildi.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye İtfaiye Taburu

Tulumbacılığın ihyası işi, devlet arşivinde "Kanunname-i Askerî" defterinde yazılıdır. Bu mühim vesikanın bugünkü dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"Tulumbacıbaşılık ile tulumbacı neferleri Yeniçeri Ocağı ile beraber kaldırılınca yangın tulumbaları da toplanıp Tulumbacıbaşı Konağı'na konmuştu. Yangın tulumbaları bütün levazımatı ile oradan da yeni kurulmuş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin seraskerlik kapısına naklolundu. Hicri 1243 (Miladi 1828) yılına kadar seraskerlik kapısında nöbetçi bulunan yüzbaşılar tarafından neferlere baktırılmakta idi, iktiza eden tamirleri de çilingirler ile hortumculara yaptırılmakta idi. Fakat bu yüzbaşılar devamlı olarak bir yerde kalmadıkları için, evvelce verilen yüzbaşı gidip bu vazife bir diğerine havale olunurdu, o da bir müddet bakıp giderdi. Bu yüzden birçok tulumbaya bakılmayıp çoğunun kullanılmayacak hale gelip telef olacağı aşikâr idi.

İstanbul ve Üsküdar'da ve Boğaziçi'nde bulunan Asakir-i Mansure karakolhanelerinde ve Karadeniz Boğazı kale ve tabyalarındaki tulumbaların da layıkı ile bakılarak daima hazır bulunması, vazifesi yalnız bundan ibaret münasip adamların tayinine bağlı idi.

1243'te yapılan askeri yoklamada yaşları ilerlemiş olduğu için Asakir-i Mansure'den çıkarılması icap eden zabitandan ikisi bu iş için seçildi. Kendilerine yüz ellişer kuruş aylık ve yevmiye bir çift ekmek, yarımşar okka et tayini verildi, yangın tulumbalarının devamlı olarak tamirine memur edildiler; maiyetlerine de gayrimüslimlerden iki nefer çilingir ve iki nefer hortumcu verildi. Bunlar nöbetleşe

zikrolunan yerleri gezip mevcut yangın tulumbalarını gözetecekler, gördükleri noksanları gelip serasker kapısına bildirecekler, eskiyenlerin tamiri veya yeniden yangın tulumbası yaptırılması için lazım gelen parayı bir masraf ilmühaberi ile seraskerlikten alacaklardı."

İstanbul'da yangın tulumbacılığının Asakir-i Mansure adı altında kurulan yeni ordu teşkilatına bağlı "İtfaiye Taburu" adıyla ikinci kuruluşu, 19. asrın en şöhretli vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa'nın seraskerliği devrinde olmuştur.

Evvela devletin yeni asker ocağı olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kadrosu içinde, fertleri askeri karakolhanelere dağıtılmış bir İtfaiye Taburu teşkil edildi. Yeniçerilik devrinde kolluklarda olduğu gibi, bu sefer de karakolhanelerde bir yangın tulumbası ile bu tulumbayı kullanmaya yeter sayıda tulumbacılıkla görevli neferlerden mürekkep bir takım bulunacaktı. İşte bu İtfaiye Taburu, zamanımızdaki İstanbul Belediyesi İtfaiye Teşkilatı'nın temeli olmuştur.

Yeniçeri yangın tulumbacılarından portreler

Bir meddah hikâyesinin kahramanı: Bülbül İsmail

18. yüzyıl sonlarında yaşamış namlı meddahlardan Galatalı Sükkerî Salih Çelebi, "Gül Fatma ile Kürkçübaşızade Hasan Çelebi" isimli hikâyenin en canlı siması olarak acemioğlanlarından bir tulumbacı tipi yaratmıştır.

Bütün meddahlar gibi Sükkerî Salih Çelebi de tarihi hakikatler üzerinde titiz değildir. Devrinin pek değerli bir söz sanatkârı olarak tanınmış bu ünlü meddah, kendi devrinin adamları olan yangın tulumbacılarını 17. yüzyıl ortasında, Sultan II. Osman'ın zamanında yaşatmıştır ki tarihimizde, İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı henüz kurulmamıştır, hatta yangın tulumbası bile icat edilmemiştir. Fakat Sükkerî Çelebi'nin hikâyesindeki dört tulumbacı, sanatkârın kendi devrinde gördüğü, tanıdığı tiplerdir, bu bakımdan en doğru çizgileriyle canlandırılmışlardır. Onun içindir ki hikâyesini dinleyenler asla yadırgamamış olacaklardır ve vakanın geçtiği zamanda tulumbacılar var mıydı, yok muydu düşünmemişlerdir. Namlı meddahı dinleyenler arasında muhakkak ki yeniçeri tulumbacılar da bulunmuştur. Bu güzel meddah hikâyesindeki tulumbacılar hem baldırı çıplak bıçkın, hem de mert gençlerdir.

Hikâyeyi kısaltarak nakledelim:

Şehremini'nde Kahveci Ali Beşe ölmüş, arkasında İsmail ve Gül Fatma adında iki yetim bırakmıştır. Oğlan 16 ve kız 13 yaşlarında olup babalarından kendilerine hayli dünyalık kalmıştı. Zira Ali Beşe'nin kahvehanesi gayet işlek olduğundan başka, kendisi de usta berberdi; sünnetçilik, cerrahlık ve dişçilik de yaptığından çok pa-

Elinde "boru" denen su fışkırtma parçasıyla bir tulumbacı.

ra biriktirmişti. Topkapısı dışında büyük bir bostanı, çarşıda da irat dükkânları vardı.

Lakin İsmail haylaz çıktı; babası ölünce kahvehaneyi ve berberliği terk etti; tulumbacı şehbazlarına ayak uydurdu, meyhanelerde akşamcılığa başladı, altın adını bakır yaptı, Kumkapısı Kolluğu'ndaki yangın tulumbasına nefer yazıldı ve o tulumba sandığında omuzdaşlık eden bıçkın yiğitlerden ve daltaban hazele güruhundan Yedibela Bekir, Dinsiz Veli ve Kartalkanat Mustafa namındaki yalın ayaklı baldırı çıplak tulumbacılarla Sarnıçlı denilen meyhanede gece ve gündüz işret edip evine haftada bir, on günde bir uğrar oldu. Kimseye bir kötülüğü yoktu, ahvalinin zararı kendisine olup, halini ıslah için mahallesinde, semtinde nasihat edecek olanlara kulak vermedi:

"Zevk u sefa bu eyyam-ı nevcivanîde olup çalışacak zamanı ben bilirim!" derdi.

İsmail kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün bir mahbub delikanlı olup sesi de gayet hoş olduğundan tulumbacılar arasında makbul olan mâni, semai ve divan okurdu. Tulumbacıların eşbehleri arasında Bülbül İsmail diye baş tacı olmuştu.

Yedibela Bekir, değme zorbaları palası altından geçirmiş şaki idi, dev heybetli ve ehremen suretli cehennem kütüğü idi. Kahvecioğlu Bülbül İsmail'i bir an yanından ayırmayıp kahvehane, meyhane, hamam, bağ, bostan daima beraberinde dolaştırır, gece dahi kollukta tulumbacıların koğuşunda yatarlardı. "Ol nazenin şivekârı, yalın ayak, baldır bacak çıplak, sinesi üryan, keçe külahında tandır kadar destarı perişan pırpırı kılığına sokmuş, kendine uydurmuştu..."

Baba dostlarından birkaç kişi baktılar, gördüler ki çapkın oğlan bir gün anası ile kız kardeşinin başlarındaki evi de satarak meyhane akçesi yapacaktır, "Gül Fatma'ya bir hayırlı koca bulup biçareleri şu çapkından halâs edelim" dediler.

Gül Fatma hakikaten gül goncasıdır; on bin peripeyker nigâr içinde bir dane olduktan başka, anası da ağzı var dili yok melek misali hatundu. Lakin kardeşi İsmail'in yüzünden kıza bir talip çıkmadı. Uzaktan gelen görücülere de konu komşu:

"Yarın ahirette iki elimiz yanımıza gelecek, kızın bir oğlan kardeşi vardır ki neuzübillah tulumbacının itidir, 'Falan kimdir, Bülbül

İsmail'in enişte sidir' dediler mi, ırz ehli olan hicabından kahrolur..." derlerdi.

İstanbul'un namlı zenginlerinden Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi'nin dâr-ı dünyada Hasan Çelebi isminde tek evladı olup henüz 15-16 yaşında ve güzellikte yekta bir taze civan idi; babasının dikkat ve himmetiyle tahsil ve terbiyede de birinci idi.

İşte bu Hasan Çelebi bir gün lalası ile Kâğıthane mesiresine gitmiş, "orada bir bikr-i naşüküfte görüp o anda can ü dilden âşık olmuştu". O güzel kız, Kahveci Ali Beşe'nin kızı Gül Fatma idi. Çöpçatıcı ve baş bağlayıcı Zeliha Hatun kızı anasından almış, "Her zaman kısmet ayağa gelmez, bazen de kısmetin ayağına varmak gerektir" diyerek, güzel kıza o zamanlar yeni çıkma bir mor ferace giydirerek mesireye götürmüştü.

Kürkçübaşıoğlu Hasan Çelebi bu aşkla sararıp soldu. Derdini önce lalası olan ağaya açtı, ondan hanımın annesi öğrendi ve validesi hatun da bir akşam bir yolunu bulup meseleyi Hacı Efendi'ye söyledi, o da:

"Kızı bir kere gidip görün, yoksulluk ayıp değildir, gelinim olarak makbulümdür, elverir ki ailesinde namus karası olmasın!.." dedi.

Bir taraftan da Kürkçübaşı bir adamını göndererek kızın ahvalini tahkik ettirdi. Kız bir gül goncası kadar temiz ve masumdur, fakat Bülbül İsmail adında yağlı kara tulumbacı bir ağası olduğunu öğrendiler. Hacı Efendi karısına:

"O kız bizim gelinimiz olamaz, Hasan derdinden ölür, biricik oğlumu teneşirde gözlerimin yaşlarıyla yıkarım, ama zehr-i katil tulumbacı haytaların omuzdaşı baldırı çıplak tüysüz itin kız kardeşini ona alamam!.." dedi.

Babasının emrinden dışarı çıkamayan Hasan Çelebi yemekten içmekten kesilip yatağa düştü, bir ay içinde bir deri bir kemik kaldı. Hasan Çelebi'nin halini bütün İstanbul öğrendi, Bülbül İsmail'e:

"Oğlum... Görüyorsun ya, hem kız kardeşinin kısmetine mâni oldun, hem de bir taze civanın sebeb-i mevti olacaksın, gel şimdiye dek yaptıklarına tövbe ve istiğfar et, babanın ellere kalmış dükkânına geç otur, bizler de varıp Hacı Efendi'nin ayağına düşelim, onu ikna edelim..." diye yalvardılar.

Bülbül İsmail de bu ahvale fevkalade üzülmekle beraber tulumbacı omuzdaşlarından ayrılamadı ve baldırı çıplak bıçkınlık hava-

sından kurtulamadı; pabuçsuz yalın ayaklarını meyhane eşiğinden çekemedi.

O sıralardadır ki İstanbul yeniçerileri, zamanın padişahı Sultan Osman'a karşı tuğyan ettiler, kışlalarındaki kazanları Et Meydanı'na çıkarıp büyük fitne oldu. İşte o ihtilalde, İstanbul'un yakaları ve şakakları bitli, yalın ayakları çengel tırnaklı, yatakları yorganları tozlu topraklı kayıkçı, mavnacı, hamal, ırgat cümle mühmel bekâr uşakları da konak yağması ile mal ganimetine fırsattır diyerek yeniçerilerin peşine takıldılar; İstanbul zenginlerinin isimlerini bir deftere yazdılar, "Sultan Osman'lıdır" diye konaklarının yağmasına ve kendilerinin katline karar verdiler; defterin başına da Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi'nin adını yazdılar. Hakikatte de Kürkçübaşı, Sultan Osman'ın musahibi yerinde mutemedi idi.

Ağakapısı'nda yeniçeri erkânından, efendinin nimetlerini görmüşlerden biri, "Aman, efendi defterli oldu, tebdil-i kıyafet ile Anadolu tarafına kaçarak bir müddet namını unuttursun, konak ve mal kaygusunda olmayıp can kaygusunda olsun..." diye haber yolladı.

Hacı Efendi ne yapacağını bilemedi, mal canın yongası olduktan başka canının bir parçası Hasan Çelebi de döşekte yatar, maşukasının hayaliyle can alıp can verirdi.

İhtilalin ikinci günü sabahı, seher vakti alaca aydınlıkta gördüler ki konağın kapısına dört nefer baldırı çıplak tulumbacılar gelmiş ve palalarını kapıya asmışlardır; içlerinden biri kapıcıya:

"Varın bizden Hacı Efendi'ye selam eyleyin, ellerinden öperiz, bizim palalarımız bu kapıda asılı durdukça bir fert onları indirip içeri giremez ve Hacı Efendi'nin kılına hata gelmez!.." dedi.

Ve hakikatte de tam on beş gün kapıdan ayrılmadılar. O kanlı fitne günlerinde Kürkçübaşı Konağı'na yağmaya gelenler bu tulumbacıları görünce sokak köşesinden tersyüz olup dönerlerdi. Konaktan bu tulumbacılara kim oldukları sorulduğu zaman:

"Hele fitne yatışsın, söyleriz!.." derlerdi.

Fitne yatıştı. Kürkçübaşı tulumbacıları konağına alıp onlara bir âlâ sofra donattı, o güne kadar konağının içine bir katre içki girmemiş iken "Tulumbacılar meyhane ehlidir" diyerek sofralarına içki de aldırtıp koydu ve kendisi de onlarla birlikte sofraya oturdu:

"Ey dilaverlerim, şehbaz yiğitlerim... Sizler kimler olursunuz ki

benim malımı ve canımı korudunuz... Ey tulumbacı semenderler, isimleriniz nedir ve bu hizmetiniz mukabilinde benden matlubunuz nedir?.." diye sordu.

Tulumbacıların en genci ki gayet dilber bir tüysüz oğlandı:

"Ey Kürkçübaşı Hacı Efendi... Bizler Kumkapısı'ndaki yeniçeri kolluğunun tulumbacılarıyız, senin dediğin gibi ateş içinde semenderleriz, dünyada yandık, inşallah ahrette yanmayız... Omuzdaşlarımdan şu ejder misali yiğit Yedibela Bekir ağamdır, şu koç başlı dilaver Dinsiz Veli ağamdır, şu puladbeden şehbaz da Kartalkanat Mustafa ayakdaşımdır. Bana da tulumbacı civeleği Bülbül İsmail derler..." dedi.

Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi hemen yerinden fırlayıp Bülbül İsmail'i bağrına bastı:

"Şehbazım, şahinbaşım, civeleğim, sureti gibi siyreti pak olan Bülbül İsmail'im! Bundan böyle dünya ve ahiret sen benim oğlumsun, bir büyük hata işlediğimi şimdi anladım..." dedi.

Hacı Efendi hemen hareme koşup zevcesine:

"Hatun, durma, şimdi feraceni başına geçir, Şehremini'ne koş git, evlerini bul, tulumbacı civeleği Bülbül İsmail'in kız kardeşini Allah'ın emri ve Peygamber'in kavliyle anasından oğlumuz için iste ve anası ile kızı koçuya koyup al getir, kızın çeyizini ben yaparım, oğluma da müjdesini verin!.." dedi.

Gül Fatma Kürkçübaşı'nın konağına geldiğinde hemen eteğini beline sokup mutfağa girdi ve nazik elleriyle bir tas hasta çorbası pişirdi, döşekte yatan âşık-ı şeydası Hasan Çelebi'ye götürdü. "O nevcivan ki maşukasını karşısında ve hizmetinde gördü, daha çorbadan bir kaşık içmemişti ki taze can bulup yataktan kalktı."

Sükkerî Salih Çelebi'nin bu hikâyesinde bütün hüneri, gençlerin tulumbacılığa heves etmemesi için, bir nevcivanın tulumbacılık ile şeref ve haysiyet ve namus bakımından neler kaybedebileceğini Bülbül İsmail tipinde imayla göstermesidir. Güzel bir gencin o yollarda başına gelebilecek her şeyi söylemiş, sonra da tulumbacıları mert insan yaparak onları da okşamış, gönül almıştır.

Hikâyede, bir gece Langa'da Çardaklı Hamam'daki haytaca zevk u sefa ve Büyük Langa bostanlarında da bir işret âlemi tafsilatıyla anlatılmış, o meclislerde Bülbül İsmail'e hatta köçeklik yaptırılmış-

tır. Fakat yeniçeri tulumbacılarının bir yangına nasıl gidip geldikleri, yangında nasıl çalıştıkları, kolluklardaki koğuş hayatları, nizamları hakkında en küçük bilgi verilmemiştir. Yeniçeri yangın tulumbacılığını en revnaklı devrinde yaşamış olan bu ünlü meddahın o tarafları anlatmaması, bugün bizim için büyük kayıptır. Sükkerî Çelebi'den çok şeyler öğrenmek mümkündü.

Yazarı bilinmeyen bir hikâyenin kahramanı: Tulumbacı acemi oğlanı Burçak Mustafa

Yine 18. yüzyılda yazıldığını tahmin ettiğimiz, müellifi meçhul "Sergüzeşt-i Neveda Hanım" isimli bir hikâyenin kahramanı da acemi oğlanlarından genç bir tulumbacıdır.

Zengin ve yaşlı kocasından dul kalmış, 30 yaşında genç ve güzel Neveda Hanım, 17-18 yaşlarında gayetle dilber, pırpırı bir kayıkçı oğlana gönül verir; araya çöpçatıcı bir mahrem adamını koyar, oğlan parayla yola getirilir ve hanım güzel kayıkçıyla evlenir. Ömrü, dolmuşa işleyen iki çifte bir kayıkta denize kürek çalmakla geçerken, başına böylece bir devlet kuşu konarak mükellef bir konakta ağa olan kopuk oğlan, eski ayaktaşlarını terk etmeyerek meyhanelerde akşamcılığa ve Galata'da Rum yosmalarıyla türlü kepazeliklere devam eder, kendisini seven karısına bir püsküllü bela olur ve nihayet bir fahişenin kalyoncu kabadayılarından bir tutkunu tarafından bıçaklanarak öldürülür. Burçak Mustafa adındaki bu bıçkın kayıkçı da bir tulumbacıdır; oğlanın portresi yerindeki satırların nakliyle yetiniyoruz:

"... Ol tarihte şehr-i Üsküdar'da İskele-i Balaban'da dolmuşa işler kayıkçı Burçak Mustafa ki:

Sanasın kâkülün sırmalı saçak
Başında Cezayir fesi al sancak.

Güzellikte yekta, çakır göz, fettan civan, ejder-i derya ile güreş tutar zeberdest pehlivan:

Hak kelam ederim billah bendeniz
Doğmuştur Hazreti Yusuf'la ikiz.

Amma tir-i müjgânı zehrnak daltaban, mekânı dârünnedve-i haşarat kahvehane-i Balaban, bin civan içinde müstesna şah-ı huban, velakin nezaketten bibehre yaban, yalın ayak gülle topuk, it oğlu it kopuk, belde yedi endaze kuşak, yangın tulumbası sandığında uşak, şakağında yavşak, alım çalım ve kesim biçim yerinde pırpırı bıçkın, koşarlı ayaklarla takım önünde fener çeker çapkın:

Elli dokuz kolluğunda palazdır
Tulumbacı kayışbacak haylazdır..."

Bir destanla övülmüş: Tulumbacı civelek Poyraz İsmail

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa büyük bir destan mecmuası bırakmış, devrinin usta ve kalender meşrep bir halk şairidir.

Bu destan mecmuasının bir sureti, hayatı zengin bir macera romanı yazma imkânı verecek vakalarla dolu, Üsküdarlı halk şairi Tophane kâtiplerinden Âşık Razî'nin evrak-ı metrukesi arasında, yine Üsküdarlı halk şairi Destancı Vâsıf Hoca'nın delaletiyle elimize geçmiştir.

Galatalı Hüseyin Ağa, destanlarından birini yeniçeri taslakçısı ve 50. Yeniçeri Ortası Kolluğu tulumbacılarından Poyraz İsmail adında gayetle dilber bir delikanlı şanında yazmıştır.

İsmail, Karagümrük'te 50. Orta'nın çorbacısı Kara Tahsin Ağa'nın büyük yeniçeri kahvehanesinde berber kalfası olup aynı ortanın yangın tulumbası sandığına uşak olması bu münasebetledir.

Devrin ejderha misali azgın zorbalarından Kara Tahsin'in civeleği olan Poyraz İsmail'e, en namlı çengilerden Tırnovalı Benli Behiye adında bir Kıpti kızı âşık olmuş, Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de bu dilber oğlanın uğrunda hayatını feda etmiştir.

Bir tulumbacı güzeli delikanlı ile güzel bir Çingene kızının aşk macerasını nakletmeden önce Galatalı Hüseyin Ağa'nın "Poyraz İsmail Destanı"nı okuyalım:

Poyraz İsmail'e gönül veren Benli Behiye.

Gel bre derbeder uykudan ayıl
Turalı altını tıraş ol bayıl
Bir berber civanı nam verdi bu yıl
Adıyla sanıyla Poyraz İsmayıl

Paçalar sıvalı ayakta nalın
Ham gümüş bacağı ayağı yalın
Bıçkın edasıyla ey feta salın
Ey şuh-ı şehlevent tannaz İsmayıl

Belinde futası tavus kuyruğu
Elinde ayine berber buyruğu
Cümle kalenderan kulu uyruğu
Şah-ı huban oldu bu yaz İsmayıl

Külahında yazma Kandilli işi
Oyası biberle karanfil dişi
Pek yaraşır kaş üstüne eğişi
Tulumbacı civanı şehbaz İsmayıl

Samur kaşlar olmuş alın yazısı
Hüsün beratının yalın yazısı
Şekerin pekmezin balın yazısı
Benzeri binde bir pek az İsmayıl

Alnı akıtmalı sırma kâküllü
Ensesi bir tutam sırma püsküllü
Şakağı çiçekli sünbüllü güllü
Tulumbacı kopuk haylaz İsmayıl

Karagümrük'tedir var gör ol dükkân
Müşteri bey, paşa, cümle zadegân,
Sanma kim vasimi eyler rayegân
Ahu-yı vahşidir pür naz İsmayıl

Kara Tahsin Ağa germiş kanadı
Tahsin'in cihanı tutmuştur adı

Yan bakanın billah olur celladı
Omuzu baltalı dilbaz İsmayıl

Beli baltalıdır şahin nişanlı
Elli yoldaşıdır ol delikanlı
Ayağı koşarlı başı dumanlı
İder ateş içre pervaz İsmayıl.

Her yeniçeri ortasının "nişan" denilen bir alamet-i fârikası vardı. Yeniçeriler ortalarının nişanlarını kollarına, bazularına, baldırlarına, ellerinin üstüne, neresi hoşlarına giderse oraya dövmeyle nakşettirirlerdi. 50. Orta'nın nişanı da bir şahin kuşu resmiydi. Poyraz İsmail'in de bazusunda yahut baldırında bir şahin kuşu dövmesi bulunduğu anlaşılıyor.

Yeniçeri zorbaları himayeleri altına aldıkları civeleklerine, yosma nigârlarına, bir köşesine mensup oldukları ortanın nişanı işlenmiş bir çevre, bir yelek, camadan, bir yelpaze veya herhangi bir hediye verirlerdi, ona da "balta" denilirdi. Baltalı bir delikanlıya, bir kıza, kadına, aynı yollarda benlik davası güdenler bile, kanlı bir dövüşü göze almadan yan bakamazlardı. Naklettiğimiz destanda Poyraz İsmail'in omuzunda bir de "balta çevresi" olduğu görülüyor.

Güzelliği ve kılık kıyafeti böylece tarif edilen genç tulumbacıya Benli Behiye adında Çingene bir çengi kızı gönül vermiştir ve bu aşkın yolunda hayatını feda edecektir.

Çardak Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nın destan mecmuasında, Poyraz İsmail destanının kenarına, Kıpti kızı Çengi Behiye'nin macerası şöyle kaydedilmiştir:

"Bin şahit isterdi Kıpti demeye: Rumeli'nde Tırnova kasabasından Kaptanıderya Tatar Ramiz için getirdiklerinde gül goncası bikr-i naşüküfte idi, 13 yaşında var yok. Nahilbend mahallesinden Değirmenci Safiye Kadın nam esirci 700 altın saymıştır derlerdi babası Çingene'ye, amma kaptanpaşaya Kıpti'dir denmeyüp Mağribi'dir demişler. Alemdar Paşa Vakası'ndan sonra Kandıralı Mehmed zuhur idüp galebe yeniçerilerde kaldıkta Tatar Ramiz Paşa firar etmekle sarayı yağma oldu. Çengi Behiye'yi ki kaptanpaşa sarayında Benli Behiye derlerdi, yeniçeri kayışbacaklarının eş-

behlerinden Zehrimâr Odabaşı Kara Tahsin demekle maruf çarebru yiğit kaldırmış ve Tahtakale'de yeniçeri avretlerinin sakin olduğu yere koymuş, kapatmıştır. Benli Behiye vaka-i azimeye (Vaka-i Hayriye) kadar on sekiz sene Kara Tahsin'in tasarrufunda oldu ki vaka-i azimede 30 ya da 31 yaşında idi (o zaman da Kara Tahsin Ağa kırkını aşmış, 50. Orta'nın çorbacısı olmuştur), amma yine üstüne çengi yok idi. Kara Tahsin'in korkusundan avrete gayri er parmağı değmedi. Vaka-i azime zuhurundan mukaddem idi, Kara Tahsin bir mahbub-ı dilaşubu refik-i has civelek edindi ki o delikanlı Karagümrük'te yeniçerilerin kebir kahvehanesinde berber Poyraz İsmail'dir; hem kahvehanede işler idi, hem dahi 50 yoldaşlarının kolluğunda tulumbacı idi. Benli Behiye o oğlana taaşşuk idüp Kara Tahsin'in ayağına düşüp destur aldı ve maşuku ile murada erdi. O tarihte Poyraz İsmail on yedinci yaşında duman bıyık mürahik idi; avret onun divanesi olmuştur. Bir gece ki valideyni menziline varır (ana baba evine gider) yahut ki bir mahalde Kara Tahsin ile iyş ü işret ve muhabbet olup oğlan gelmez idi, çengi avret gözün yummaz, tabesabah mum misali ateş-i hasretle yanardı, ama Tahsin ile bile olduğundan ağzın açamazdı, derdini dökemezdi.

Vaka-i azime ki zuhur eyledi, Benli'nin gözü cihanı görmeyüp yalın ayak ve hem kefere avreti misali başı açık zenne şalvarının üzerine İsmail'in cepkenini almış, destinde şişane tüfek Karagümrük'te olan kahvehaneye varmış; derununda benîâdem yok, in cin top oynar, bir Bektaşî kalender vardır, kabak (esrar nargilesi) başında bîşuur. Çengi avret kahvehane kurbında Mehmedağa Hamamı'na varır, bir ihtiyar ak sakallı natır:

'Gece burada idiler, seherde Kara Tahsin ile pür silah çıkup zannım Et Meydanı'na Yeni Odalar'a (Aksaray'da Et Meydanı'nda büyük yeniçeri kışlası) gittiler!..' der.

Bu haberi ki alır, Behiye kışlaya varır, amma Yeni Odalar'a vardıkta görür ki ateş-i Nemrud misali yanar, derununda olan kuşça canın taşra atsa nimet bilir, kaçan yoldaşlardan biri:

'Dön bre avret, işte ocağımız yandı battı!..' der, biri dahi:

'Kara Tahsin'in Berber İsmail şehit oldu, gözümle gördüm!..' der.

Benli Behiye bunu ki duyar tamamen tecennün idüp kışlaya girer ki maşuku oğlanın laşesini bula. Ama girmek var, çıkmak yok.

(Büyük kışla iç içe avlular, taşlıklar, koğuşlar, mescitler, tekkeler, çardaklar, köşkler, mutfaklar, hamamlarla muazzam bir labirenttir. Mutfak ve hamamlar hariç, binaların hemen hepsi ahşaptır, yarı kâgirdir. Sükûnet içinde bile birini arayıp bulmak gayet güç bir iş iken, cehennemi yangının içinde bir sevgilinin cesedini aramaya kalkmak ancak cinnet eseridir.)

O tarihte bir taze yiğit olup Gazi Sultan Mahmud kılıcından kelle kurtarmış muammerinden (çok yaşamış kimselerden) Taşkasaplı Tulumbacı Haydar Ağa nakletmiştir:

'Kışladan âhir ben çıktım. Çengi Behiye'nin öldüğünü gördüm. Şöyle ki, Zincirlikuyu taşlığında laşeden laşeye koşardı, başına yeniçeri üsküfü koymuş, elinde bir şişane tüfek, eğilir, laşenin yüzünü görür, kalkar âhir canibe koşardı. Sanki o ateş-i Nemrud içinde semender idi, bir baktığı yüze gelir bir daha bakar idi. Nihayet anı gördüm ki fevkani çardak avretin üstüne çöker, o dahi gördü amma firar eylemedi, başımı çevirdim kaçtım..'

Benli Behiye elhak şehid-i aşk u muhabbettir. Kara Tahsin için Laleli cenginde düştü (öldü) dediler. Poyraz İsmail ise vaka-i azimeden on iki sene geçtikte Kasımpaşa'da Kulaksız Hamamı'nda zuhur etti, Tersane'de kalyon askeri oldu..."

Vaka-i Hayriye'de İstanbul'daki bütün yeniçerilerin padişaha karşı silah çekmedikleri bugün bir tarih hakikatidir. Büyük çoğunluk, bu son yeniçeri ihtilali başlar başlamaz, şehrin kale kapıları henüz kendi ellerinde iken şehir dışına kaçmışlardır. O müthiş günün erken saatlerinde Tulumbacı Poyraz İsmail de zorba hamisi Kara Tahsin'in elinden kurtulup kaçmış ve Kulaksız Hamamı'nda dellak olup on iki yıl gizlenmeye muvaffak olmuştur. Çengi Behiye'nin feci akıbetini gözüyle gören Tulumbacı Haydar Ağa da İsmail gibi kaçıp saklanmış ve vakayı takip eden müthiş yeniçeri kırımından kelle kurtarmıştır. Bundan ötürüdür ki Tırnovalı Kıpti çengi Behiye'nin macerası, İstanbul halkı arasında, Haydar Ağa meydana çıktıktan, yani vakadan on-on iki sene sonra ancak yayılabilmiştir. O zaman da Benli Behiye'nin ağzından şu türkü düzülmüş ve bu aşk macerası, belki de türküsüyle beraber anlatılarak dinleyenleri ağlatmıştır:

Poyraz İsmayıl yoldaşım aman
Arar bulamam ben arar bulamam
Dört yanım ateştir, ateşle duman
Kimseye soramam aman soramam

Sultan Mahmud yazık senin şanına
Civan İsmayıl'ın girdin kanına...

Şişane tüfengi çaktım almadı
Çaktım almadı da çaktım almadı
Semender de olsam takat kalmadı

Sultan Mahmud yazık senin şanına
Civan İsmayıl'ın girdin kanına...

Bu türkü 17. asrın ikinci yarısında Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Edirne'de Mekkâreci Mustafa adında ayaktakımından güzel bir gencin hazin aşk macerası üzerine yazılmış ve yüzyıllar boyunca unutulmamış, söylenegelmiş bir türküden mülhemdir; "Mekkâreci Mustafa Türküsü"nün bir kıtası şudur:

Çifte kuburlarımı ağalar
Çaktım almadı, çaktım almadı
Dört yanıma baktım ağalar
Kimse kalmadı, kimse kalmadı
Aman veziroğlu vezir yazık şanına
Bu gençlikte nasıl kıydın tatlı canıma
Aman tatlı canıma...

Sultan III. Selim ile bir tulumbacı neferi

Tayyarzade Atâ Bey tarafından *Enderun Tarihi* isimli eserinde nakledilmiş bir vakadır. Bu yazar, yeniçeri tulumbacıları her türlü denaet, şenaat, habaset ve melaneti pervasızca irtikâp eden adamlar olarak gösteriyor. Babası Tayyar Ağa yeniçerileri ortadan kaldıran Sultan II. Mahmud'un sadık bir bendesi olan Atâ Bey şöylece anlatıyor:

"Sultan III. Selim bir gün kıyafetini tebdil ederek şehir içinde

dolaşmaya çıkmış. Kendisi, başında içi külahlı fes, üzerinde lahur şal sarılı, belinde tabanca ve yatağan, Tersane kethüdası olmuş; maiyetindekiler de kalyoncu neferi kıyafetine girerek Sultanahmet civarında Sokullumehmetpaşa Cami-i Şerifi yokuşundaki tenha yerden aşağı inerlerken, kendi halinde gitmekte olan bir kadının peşine düşmüş bir yeniçeri tulumbacı görmüşler. Tulumbacı, kadını yolundan çevirip oralardaki bir viraneye götürmek istiyormuş, eli palasında tehdit ederek:

'Gelmezsen keserim!..' demiş.

Kadın ise:

'Kardeşim, ben ırz ehliyim, evim Küçükayasofya'dadır, çocuğum hastadır, eczacı dükkânından ilaç aldım, işte elimde, şimdi evime gidiyorum, inanmazsan gel, mahalleme sor, bana ilişme!' diye yalvarmaya başlamış.

Fakat kadıncağız yalvardıkça tulumbacı zikri müstehcen elfaz-ı galize ile küfür ederek ısrar edermiş, kadının kolundan tutup sürüklermiş.

Kadın padişah ile maiyetindekileri görmüş, tulumbacının pençesinden sıyrılıp:

'Aman kaptan ve kalyoncu din kardeşlerim. Tanrı Teâlâ aşkına olsun beni bu adamın pençe-i zulmünden halâs edin...' diye onlara sığınmış.

Bunun üzerine tulumbacı, zikri şeran memnu, küfür ve dalaleti ilan eden ve belki bir adamı idam ettirebilecek olan galiz küfürlerle sövmeye başlamış ve hemen belindeki bıçağına sarılıp henüz yarısına kadar sıyırabilmiş iken, Sultan Selim 'Bismillah' deyip göz ermez bir sürat ile yatağanını çekmiş ve bir hamlede mütecaviz tulumbacıyı ikiye bölmüş. Sonra kadını önüne katarak evine kadar götürmüş ve kadına bir miktar ihsanda bulunmuş. Saraya döndükten sonra da sadrazama, 'Sokullumehmetpaşa Cami-i Şerifi yokuşunda maktul olan tulumbacının katil-i meşruu benim, veresesi var ise mürafaa-i şeriyesine hazırım' diye bir hatt-ı hümayun göndermiş.

O hafta cuma namazını Yeni Cami'de kılan Sultan Selim, vakayı yeniçeri ağasına da naklederek:

'Bu makule vukuatı men etmediğin takdirde seni de tulumbacının yanına gönderirim...' demiş."

Bu vakanın uydurma olduğu apaçık görülüyor.

Bilhassa kaydetmek isterim ki merhameti ve şefkati dillere destan ve hatta kendi sebeb-i felaketi olan şair ve musikişinas Sultan III. Selim, velev ki böyle kötü bir tesadüf karşısında nefis müdafaasına mecbur kalmış da olsa, yatağan kullanacak, elini kana bulayacak adam değildir. Kaldı ki maiyetindekiler buna imkân bırakmazlardı. Vaka yerinde kendisinin padişah olduğunu bildirmesi zehr-i katil de olsa tulumbacının taban kaldırıp kaçması için kâfiydi. Hatta padişah olduğunu söylemesine bile lüzum yoktu; o devirde bir Tersane kethüdasıyla karşılaşmak, böyle mütecaviz bir şerir için dehşet içinde donup kalmaya kâfiydi, üstelik peşinde de birkaç nefer kalyoncu bulunursa... Tayyarzade'nin naklettiği bu vaka, avami muhayyilenin tulumbacıların rezaletlerine bir yakıştırmasıdır.

Çaylak Tevfik Bey'in uydurma yeniçeri tulumbacı tipleri

Tarihi roman ve hikâye yazarken çok dikkatli olmak lazımdır. Muharrir yalnız muhayyilesine dayanırsa, geçmiş asırlar âdetlerini, giyim kuşamını ve hatta binaların dış ve iç mimarisini bilmezse büyük hatalara düşer. Kendisi gülünç olduktan başka, okuyucuları arasında tarih bilgisi kıt olanları da yanıltır, hafızalarında sonradan kazınması zor yalancı izler bırakır.

Geçen asır sonlarında yaşamış ve "Çaylak" lakabıyla tanınmış Mehmed Tevfik Bey *İstanbul'da Bir Sene* adındaki eserinin beşinci kitapçığı olan *Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları* isimli risalede yeniçerilik zamanında Langa'da "Mermerli" denilen büyük gedikli meyhanede, bir akşam keyfi sahnesi tasvir ederken, meyhaneye yeniçeri kolluk tulumbacılarından üç adam sokar.

Çaylak Tevfik Bey'in bu yazısındaki fahiş hatalarını tenkit etmeden hikâyesini kısaltarak nakledelim:

"Bir bayram tatili, Yüksekkaldırım semtinden üç delikanlı Langa'ya inmişlerdi. Biri yorgancı esnafından Mahmud, diğeri çıkrıkçı esnafından Hüsnü, biri de ipçi esnafından Mehmed Ali idi. Üçü de gayet gürbüz ve vücut yapıları düzgün on sekizer-yirmişer yaşlarında olup henüz bıyıklarının uçlarını burmaya başlamışlardı. Bunların kıyafetlerine o vakitler 'pırpırı' denilirdi: dal fes, camadan,

Bir tulumbacı tipi.

saltamarka, cüppe, şalvar gibi şeylerdir. Bellerine şal veya Trablus kuşağı sararlardı. Bu delikanlılardan Hüsnü ise gerçekten genç irisi, sahiden insan güzeliydi. Başlarına o zamanın modasınca 'yârdan ayrıldım' denilen biçimde birer yemeni bağlamışlardı.

Langa'da biraz dolaştıktan sonra keyif çatmak için Mermerli denilen meyhaneye girdiler. Vakit henüz erkence, meyhane de o kadar kalabalık değildi. Girdikten sonradır ki meyhanenin tezgâh tarafında üç beş yeniçeri dayılarının oturup henüz keyiflerini çatmak üzere olduklarını gördüler. Çocuklar bunlara riayetkârane bir vaziyet aldılar, şöyle ki, eğer kendilerinin orada olduklarını bilseydiler, elbet de girmekten çekineceklerini anlattılar.

Birer şişe 'düz' getirttiler. Dayılar çocukların bu edibane tavrını beğenip onları taltif için sofralarında bulunan meyvelerinden bir tabağı hizmetçiye verip:

'Al şu mezeleri delikanlıların sofrasına koy, bizden kendilerine selam söyle, rahat etsinler, eğlensinler!..' dediler.

Dayıların biri Çadırcı Salim ki yeniçeri ortaları için çadır yapan esnaftandır. Biri Atpazarlı Mustafa, iradı ile geçinir havadar mizaç bir delikanlı; biri Süğlün, yeniçeri ağalarından birinin zenci kölesi iken efendisi azat etmiş, kışlada neferdir; gözleri kan çanağı, kalıp kıyafet gulyabani idi. Biri Bıçakçı İbrahim, sonradan sefaret kavası olmuştur; biri de Mumcu Veli, kışlaların mumlarını dökerdi..."

İlk tenkidi burada yapalım: muharririn kullandığı "pırpırı kıyafet" tabiri, tarif ettiği kıyafet değildir. Pırpırı kılık kıyafet şudur: bir diz çakşırı üstünde bir kuşak ve çıplak gövde üstünde bir yelek yahut bir camadan veya bir gömlek; düğmeler mutlaka çözük ve kollar mutlaka sıvanmış. Sine üryan, memelerin görünmesi şart. Çakşırın paçası diz kapağının dört parmak üstünde; bacaklar, baldırlar çıplak; ayaklar mutlaka yalın, çorap asla giyilmez, yalın ayağa Galata yemenisi geçirilir, bu yemeninin ön üst kısmı gayet dardır, parmakları yalnız uçlarından tutar, parmak aralarının üst kısmı mutlaka görünecektir. Başta keçe külah: külaha üç arşın, beş arşın şal sarılır ve şalın bir ucu omuza sarkar. Kucakta bir kulaklı bıçak veya pala mutlaka bulunacaktır. Pırpırı kıyafet yeniçeriliğin son devrinde yangın tulumbacılarının günlük şehir kıyafetidir.

Çaylak Tevfik Bey "dal fes" tabirinde de yanılmıştır. Dal fesli çocuklar dediği esnaf gençlerinin başlarına "yârdan ayrıldım" denilen biçimde yemeniler bağlatmıştır. Dal fes, üstüne hiçbir şey sarılmayarak, sadece fes olarak giyilen fes demektir.

O devirde rakı şişeyle verilmez, boy boy bakır güğümler, ibrikler ve maşrapalarla verilir. Meyhanelerde hatta "'karafaki" denilen hususi rakı şişecikleri de yoktur.

Çaylak Tevfik Bey'in hikâyesine devam edelim:

"Çocuklar kendi hallerinde eğlenip dururken, meyhane kapısından bir tulumbacı girip bir nara attı, ama meyhanede bulunanların da beyinleri patladı. Bu herif Baruthane tulumbacılarından Kel Memiş idi; yanında iki arkadaşı vardı. Üç arkadaş iki tarafa sallanarak gelip çocuklara karşı boş bir sofraya oturdular. Bir ibrik şarap ısmarladılar, birer bardak şarap içip kendilerine mahsus bir tavır ile şöyle keseriz, böyle biçeriz diye yave konuşmaya başladılar. Tulumbacı-

lar ağızları ile atar, gözleri ile de etrafı süzerlerdi. Gözleri çocukların bulunduğu sofraya çarptığı gibi aralarında şöyle bir konuşma başladı:

Memiş:

'Ulan burada yenecek epeyce kuzular varmış!'

Arkadaşı:

'Yayla mı bu?'

Diğeri:

'Kıyamadan kim kesecek?'

Bu konuşmanın kıvılcımı evvela dayıların sofrasına sıçradı:

Mumcu Veli:

'Mustafa... Geçen gün Yedikule salhanelerine gitmiştim... Salhanenin ne iri iri köpekleri var!'

Mustafa:

'Koyun kuzu bağırsağı yemeye alışmışlar... Elbet iri olur..'

Mumcu Veli:

'Birdenbire ürktüm...'

Mustafa:

'Köpekten ürkülür mü?'

Mumcu Veli:

'Ne bileyim... Bir kere "Hoşt" deyince topu birden kaçtılar..'

Süğlün:

'Onlar sade yer içer havlar, dişleri kesmez..'

Çocuklar da şöyle konuştular:

Mahmud:

'Ne dersiniz, gidelim mi?'

Hüsnü:

'Nereye, tandır başına mı?'

Mahmud:

'Herifler zıpır...'

Hüsnü:

'Öyle zıpırları çok gördük!'

Kel Memiş bir mâni tutturdu:

'Adam aman... kuzusu...
Çeşme kuru, çay bulanık
Nerden içsin kuzu su?..'

Beri tarafta Hüsnü:

'Arkadaşlar, ben bir şey yapacağım...' dedi.

'Söyle.'

'Şu dayılardan destur alıp bunların üçünü de süpüreceğim!..'

Çıkrıkçı Hüsnü artık tahammül edemez, yeniçeri dayılarından destur alır, tulumbacıların sofrasına bir iskemle atar. Tulumbacı Kel Memiş yerinden fırlamak isterken ikinci iskemle gelir. Memiş kamasını çekip hücum ederken üçüncü iskemle iner ve kaması elinden düşer. O zaman dayılar da kavgaya katılıp mücadele ederler. 'Çocuklar daha birinci hamlede namusunuzu bozdu, edebinizle çıkın gidin' diye tulumbacıları meyhaneden atarlar."

Evvelce de arz ettim, bu sahneyi tertip eden Çaylak Tevfik Bey'in hataları pek çoktur. Muharririn "yeniçeri dayıları" dediği, o devirde böyle güzel güzel delikanlıların başına, tulumbacılardan kat kat üstün püsküllü bela olarak erazil ve hayta güruhudur. Bir meyhanede içki sofrası başında işret ederek sarhoş olduktan sonra hicabını attırması çok kolaylaşacak gençler şöyle dursun, gündüz alameleinnas kendi halinde, erbab-ı namustan güzel bir gence sokakta rastladıkları zaman cebren ve kahren bekâr odalarına kaldırırlardı. Tarih kaynaklarımızda bu yolda pek çok vaka kayıtlıdır.

Çıkrıkçı Hüsnü tipine gelince; yarım pabuçlu yalın ayağıyla meyhane eşiği atlamış erkek güzeli tüvana ve gözü pek bir şehbaz, o devirde muhakkak ki Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olacaktır. Yeniçeriliğin son devrinde kolluk tulumbacılarının hemen hepsi, Çıkrıkçı Hüsnü, Yorgancı Mahmud ve İpçi Mehmed Ali boyundan gençlerdir.

Meyhanede rakıyı şişelere koydurtan muharrir, şarabı da ibriğe koydurtmuştur ve tulumbacılara bardakla içirmiştir. O devirde meyhanelerde şarap ibriğe değil, toprak destilere konulur ve meyhanelerde bardakla değil, tasla, çanakla içilir ve pırpırı tulumbacı güruhu da nümayiş yollu ne çanak, ne tas kullanır, destiyi ağzına diker. O eski, büyük gedikli meyhanelerde "sofra" tabiri de mühimdir. Çaylak Tevfik Bey "Çocuklar bir sofraya oturdular..." diyor. Meyhanelerde Çıkrıkçı Hüsnü ve arkadaşları, Baruthaneli Tulumbacı Kel Memiş ve arkadaşları gibi kimseler sofrada içmez, içemezler, ancak tezgâh başında ayakta işret ederlerdi. Meyhane sofraları itibarlı, kesesi dolgun müşterilere suret-i mahsusada kurulur, hazırlanırdı. Böyle bir

müşteri ve arkadaşları olmadığı zamanlar meyhanelerde ortada bir sofra görülmezdi, boşu nereden olacak!

Bundan ötürüdür ki bu kadar fahiş hatalara düşen Tevfik Bey'in tulumbacısına "uydurma" dedim.

Belediye ve mahalle tulumbacılığı teşkilatı

Mahalle ve belediye yangın yulumbacıları: Yangıncılar

Yeniçeri Ocağı'yla beraber Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılmasından kırk sekiz gün sonra büyük Hocapaşa yangını felaketi karşısında hükümetin Asakir-i Mansure-i Muhammediye Seraskerliği'ne bağlı yeni bir yangın tulumbacılığı teşkilatı kurmaya karar vermesi üzerine, İstanbul halkının bu yolda hükümete destek olduğunu ve her mahallenin bir yangın tulumbası edinerek, mahalle gençlerinin de, hiçbir ücret karşılığı olmadan fahri tulumbacılığı kendilerine hemşerilik vecibesi bildiklerini söylemiştim.

Bu konu üzerine elimizde çok kıymetli bir hatıra vardır: 1945-1950 arasında yaşı doksanı aşmış, fakat hafızası çok zinde bulunan Büyük Kapalıçarşı esnafından ve İstanbul'un en eski mahalle tulumbacılarından "Deligâvur" lakabıyla tanınmış Angeli Angelidis (doğumu 1858) şöyle anlatıyor:

"Biz Edirnekapılı'yız. Babama Yangıncı Angeli derlerdi, asıl işi dülgerlikti. Sultan II. Mahmud yeniçerileri ve yeniçeri tulumbacılarını kaldırdıktan sonra, İstanbul mahalleleri halkı birer yangın tulumbası tedarik etmişlerdi. Bazı semtlerde de bu işe imamlar ve papazlar önayak olmuştu. Bu tulumbalar Müslüman mahallelerinde mescitlere, Hıristiyan mahallelerinde de kiliselere konmuştu. Hükümet de bu tulumbalarla tulumbacılık yapacak gençleri, hem kendi mahallelerinde, hem de İstanbul'un herhangi bir semtinde çıkacak olan yangınlara gitmek üzere her türlü esnaf vergisinden affetmişti, zira tulumbacılık yapacak gençler de hep esnaf takımı, esnaf takımının uçarlısı, koşarlısı, meşrepçe de bıçkını idi. İşte babam da buna tamah etmiş, Edirnekapısı Kilisesi diye kurulan ve efradı Rum

gençlerinden mürekkep bir tulumba sandığının hem kurucusu hem de ilk reisi olmuştu.

O zaman tulumbacı tabiri yeniçeriliği hatırlattığı için, Sultan Mahmud da yeniçeriliğe ait mezar taşlarını bile kırdırttığından, bu mahalle yangın tulumbaları etrafında toplanan yeni tulumbacılara 'tulumbacı' yerine 'yangıncı' denmişti.

İstanbul'da mahalle yangın tulumbacılığının kuruluşu Hocapaşa yangınından iki ay kadar sonra yani yeniçerilerin kaldırıldığı 1826 yılının içindedir (Vaka-i Hayriye'den dört ay kadar sonra). Mahalle tulumbacılarına 'yangıncı' denilmesi Sultan Mahmud'un ölümüne kadar devam etmiştir (1826).

Yeniçeri yangın tulumbacılarının yerini tutacak olan askeri tulumbacılık, o zamanın tabiri ile karakollar, mahalle tulumbacılığından iki sene kadar sonra kurulabildi. Mahalle sandıklarından tam yirmi dört sene sonra da belediye tulumbacı takımları teşkil edildi, ben o zaman 10 yaşında koca oğlandım, gayet haşarı idim ve yangın tulumbacılığına aşırı hevesim vardı..."

Hicri 1262 ve Miladi 1846'da Zaptiye Müdürlüğü, zamanımızın tabiriyle Emniyet Umum Müdürlüğü, Hicri 1285 ve Miladi 1868'de Şehremaneti, Belediye İdaresi teşkilatı kuruldu ve İstanbul şehri birtakım belediye dairelerine ayrıldı. Her belediye dairesi kendi idari hudutları içindeki işleri arasında, büyük kısmı ahşap İstanbul için her an afet olabilecek yangınlara karşı yangın tulumbacısı takımları kurmayı da vazife bildi. Belediye daireleri merkezlerinde teşkil edilen tulumbacı takımlarının efradı da o semtin hamal, ırgat, kayıkçı, mavnacı, arabacı gibi ayaktakımının arasından seçildi. Bu boydan tüvana ve şehbaz gençler belediye tulumbacısı yazıldı.

Gündüzleri kendi işleriyle meşgul olan ve ancak yangın çıktığı zaman yangın tulumbası sandıkları başlarına koşan bu belediye tulumbacılarına, ki istisnasız hemen hepsi İstanbul'a muhtelif yerlerden gelmiş bekâr uşaklarıydı, geceleri toplu bulunmaları için yatacak bir yer, bir koğuş tayin edildi ve kendilerine günde bir çift ekmek ile senede de bir kat esvap ve esnaf tezkireleri de parasız olarak verildi. Başlarına "ağa" unvanıyla bir de reis tayin edildi. Belediye tulumbacıları takımlarının kadroları da belediye daireleri hudutlarının genişliğine göre 50 ila 100 nefer tulumbacıya kadar çıktı.

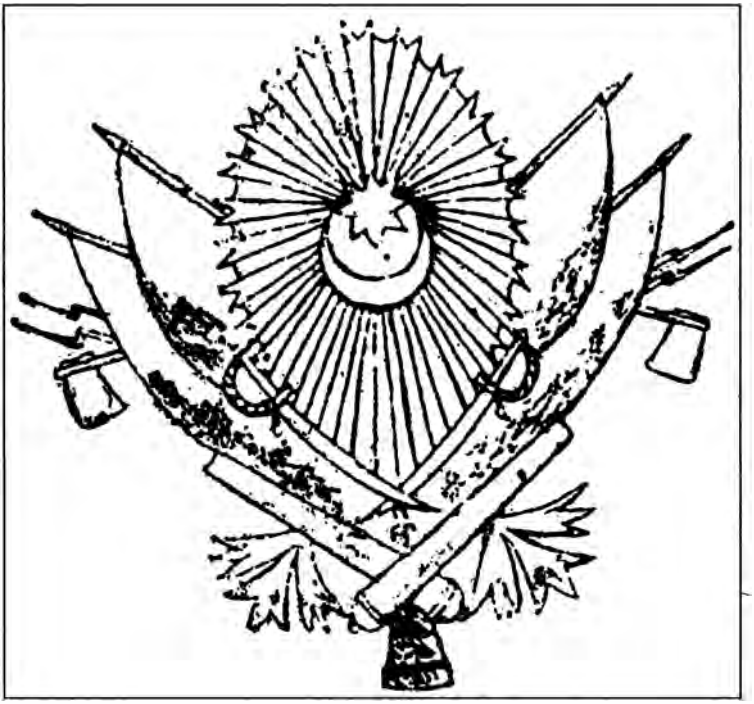
Mahalle sandıkları tulumbacı koğuşları

Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kaldırılmasının hemen peşinden kurulan mahalle yangın tulumbası sandıklarının efradını başlangıçta "yangıncı" adıyla yalnız o mahallenin, semtin gençleri teşkil ettiler. Bu sandıkların efradı arasına bekâr uşaklarının girmesi 1868'de belediye tulumba sandıklarının kurulmasından sonra başladı, işte o tarihten sonradır ki, mahalle tulumbacılarının bekârları için de koğuşlar tesis edildi; hem belediye hem de mahalle yangın tulumbaları sandıklarının efradına "uşak" denilmeye başlandı.

Bekâr uşağı tulumbacılara koğuşlar tesisi, İstanbul'un günlük hayat ananelerine bağlı zorluktan doğmuştu. O zamanlar İstanbul mahalleleri içinde, müstakil oda tutarak bir bekâr uşağı oturamazdı; bir efendinin hizmetine kapılanmış olanlar, o zatın evinde, konağında, efendisinin kefaleti altında barınırdı. Zincirleme kefalete bağlanmış olan bekâr uşakları, geceleri, devletçe bekâr uşaklarına ikametgâh olarak gösterilmiş "bekâr hanları" denilen hanlarda toplu olarak kalırlardı. Bu hanların kapıları yatsı ezanında kapanır ve sabah ezanı okunurken açılırdı. Bir bekâr uşağı geceyi hanından dışarda asla geçiremezdi. Gece hanına gelmeyenleri han odabaşıları zaptiyeye bildirmeye mecburdu. Belediye tulumbacıları bekâr uşaklarından teşkil olununca, gece yangınlarında handan çıkıp sandığa koşmaları gerekiyordu. Tulumbacı olmayan bekâr uşaklarının da yangın bahanesiyle gece tulumbacılarına katılıp handan çıkmaları ihtimali vardı. Onun içindir ki tulumbacı olan bekâr uşakları oturdukları hanlardan çıkıp, kendilerine belediyece tesis edilen koğuşlara yerleştiler; koğuşların ahvalinden de tulumbacı ağaları sorumlu tutuldu. Aynı sebep ve endişelerledir ki mahalle sandıkları için de birer koğuş yapılmıştı.

İstanbul gençleri, bilhassa ayaktakımından gençler arasında tulumbacılık bir sevda halini alınca bazu kuvveti, pençe ve koşarlı ayak iddiaları başladı ve bir mahallenin, semtin yangın tulumbası sandığı, o mahalle ve semtin yiğitlik, şeref ve namusunun timsali oldu.

1953 senesinde yaşı doksanı aşmış iken rahmet-i rahmana kavuşmuş olan halk şairi Üsküdarlı Vâsıf Hoca, İstanbul tulumbacıları hakkında en zengin ve sağlam bilgi sahibi bir simaydı. Tersane

Beylerbeyi Yangın Tulumbası Sandığı tepeliği.

(Tersane, Bahriye Meslek, Sanat Okulu; zamanımızın Deniz Astsubay Okulu yerinde) sıbyanından iken bir aşk yüzünden ayrılmış ve bir asrı dolduran ömrü boyunca avare bekâr hayatı sürmüş, mevsiminde bostan sergileri kurmuş, tulumbacı kahvehaneleri işletmiş, yirmi yıl ramazanlarda tulumbacılara has bir âlem olan çalgılı kahvehaneler yapmış, o zamanların âdetince mühim vakalar, bilhassa büyük şehirde derin akisler yapan cinayetler üzerine destanlar yazıp bastırmış, satmış, kanaatle fakirane, fakat hürriyetin sultanlığıyla yaşamıştır. Akran ve emsalini kasıp kavuran tulumbacılık hevesine kapılmamış, fakat gece ve gündüz onlarla haşrolmuş, ağzına bir katre içki koymayarak tulumbacıların işret sofralarında bulunmuş, koğuşlarında misafir kalmış, en namlı tulumbacıları bu vesilelerle çok yakından tanımıştı. Hayatının son beş yılında benim baş tacım olan Vâsıf Hoca, ısrarlı yalvarmam üzerine asır doldurmuş ömrünün kıymetine baha biçilmez hatıralarını kalem diline vererek tomar tomar,

defter defter notlarını bana tevdi etmiş, göçüp gitmiştir.

Bu notların arasında İstanbul tulumbacıları, şanıyla denk bir yer tutmaktadır. Tulumbacılık hayatının her köşesini ışıklandıran satırlardır. Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Tulumbacıların hayatını anlatmaya koğuştan başlayalım. Koğuş adını verdikleri kahvehane veya hususi büyükçe bir odada duvara çakılan çivilere 'dizlik' dedikleri yangın donlarını ve keçe külahlarını asarken evi olan yuvasına gider, olmayanlar da koğuşta yatar kalkarlardı.

Her mahallenin tulumbacılarının muvafakati alınarak mahalle heyet-i ihtiyariyesi tarafından mahalle sandığına bir 'birinci reis' tayin edilirdi. Sandığın diğer bütün tulumbacılarına 'uşak' denilirdi.

Birinci reis uşakların arasından ehliyet ve şahsiyetlerine göre, askeri birliklerdeki onbaşı, çavuş ve zabitler yerinde, vazifelerini sonra anlatacağım bir 'ikinci reis', bir 'fenerci', bir 'borucu' ve bir de 'kökenci' tayin ederdi. Bunların tayininde de o sandığın uşakları söz, rey ve itiraz haklarına sahipti."

Koğuş nizamı ve hayatı

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Birinci reis mahallenin malı olan yangın tulumbası ile başta hortum gelmek üzere sair aletlerini ve edevatını senetle tesellüm eder ve mahalle ihtiyar heyeti tarafından kendisine bir ilmühaber verilirdi. İlerde herhangi bir sebeple sandıktan ayrıldığında zimmetindeki şeyleri verdiği senede ve aldığı ilmühabere göre teslim eder, senedini geri alırdı. Birinci reislik alameti, sığır derisinden kesilmiş ve örülmüş bir kırbaç kamçı idi.

Yangına giderken tulumba sandığını ve sandığı omuzlayıp taşıyan tulumbacı takımlarını ve yangın mahallindeki çalışmayı ikinci reis idare ederdi. Fenerciler de ikinci reisin muavini yerinde idi. Gece yangınlarına giderken ve dönerken takımın önünde fener çekerdi.

Borucu, hortumun ucuna geçirilen ve boru denilen sarı pirinçten dökülmüş su fışkırtma parçasını taşırdı. Kökenci de hortumu taşırdı.

Yangın yerinde ateşe su sıkılır basılırken, borucu boruyu, kökenci de su kuvvetinin en fazla sarstığı yeri, borunun hortuma bağlandığı noktayı tutardı.

Tulumbacılar arkadaşlarından birini şikâyet edecek olduklarında veya mahalleliden bir şikâyetleri, istekleri bulunduğu zamanlar, fenerci vasıtası ile birinci reisten divan isterlerdi. Herkes günlük işlerinden gelip de gece koğuşta toplandıklarında içlerinde bir yabancı, misafir bulunmamak şartı ile bir köşede konuşurlar, istekleri veya şikâyetleri üzerinde mutlak söz birliğine varırlardı. Fenerci, elinde fener, borucu elinde boru, ikinci reis de sığır derisinden kırbacını tutarak birinci reisi beklerlerdi.

Birinci ve ikinci reisliğin bir alameti olan kırbaçlar da, bir anane olarak sapı ile ucu avuç içinde birleştirilerek tutulurdu. Kırbacı o şekilde tutmak şarttı.

Birinci reis yukarda tarif ettiğimiz şekilde tuttuğu kırbacını sallaya sallaya gelir, tam yanlarına vardığında fenerci:

'Baaak!' diye bağırırdı.

Tulumbacıların hepsi ayağa kalkar, birinci reis yerine oturduktan sonra onlar da tekrar yerlerine otururdu ve mesele ne ise görüşülür, oy çoğunluğu ile bir karara varılırdı.

Koğuşlarda yer yataklarında yatılırdı. Her uşak yatağını kendi serer, toplardı. Koğuşun günlük temizliği ise nöbetleşe yapılırdı. Kışın koğuşa büyük bir sac soba kurulurdu. Her koğuşta muhakkak bir ihtiyar tulumbacı, kolu altında yangına koşmaz, koğuşta gece için lambayı hazırlar, kışın da sobaya bakardı; takımlar yangına gittiğinde koğuşta nöbetçi olarak kalırdı. Ne münasebetle kalmıştır bilemem, 'Pire itte, bit yiğitte bulunur' diye bir laf vardır, işte efendim tulumbacılar yiğitlik davasında oldukları halde, şu kadar yıl onlarla düştüm kalktım üstünde bit olan tek tulumbacı görmedim; tulumbacı günlük geçimi için hamallık etmiştir, ama vücut ve çamaşır temizliğine çok çok dikkat etmişlerdir.

Tulumbacılık hayatının türlü cilvelerini gereken tafsilatı ile nakledeceğim. Zamanında bütün İstanbul gençliğini sarmış bir heves idi, ama zordu. Tulumbacılık birçoklarının yanlış anlattıkları gibi sadece bir hay ü huy âlemi, bıçkınlık, kopukluk, koş-tut avami bir nümayiş değildi. Benim diyen babayiğidin belini büküveren çok ağır bir işti.

Benden on beş yaş küçük halk şairi Bitlisli Ali Çamiç Ağa vardır, kendisi Bitlisli'dir ama bülbül gibi İstanbul ağzı ile konuşur, son

elli altmış yılın İstanbul hayatı üzerine çok güzel manzumeleri vardır. 1890 ile 1894 arasında Gedikpaşa sandığında Samurkaş İbrahim diye bir uşak vardı, baba evini terk edip tulumbacı koğuşunda yatar bir paşazadedir derlerdi, heves etmiş, kendisini ateşe atmış bir genç idi. Ali Çamiç Ağa şu şirin manzumeyi onun için yazmıştır:

Yangını sanma oyun
Soyun küçükbey soyun
Bir fanila dizlikle
Görelim selvi boyun

Paşa da olsa baban
Koşacaksın daltaban
Nasıl koşarsa beyim
Nice bin şah-ı huban

Bugün değilse yarın
Alışır ayakların
Gece kilim halıdan
Farkı yok buzla karın

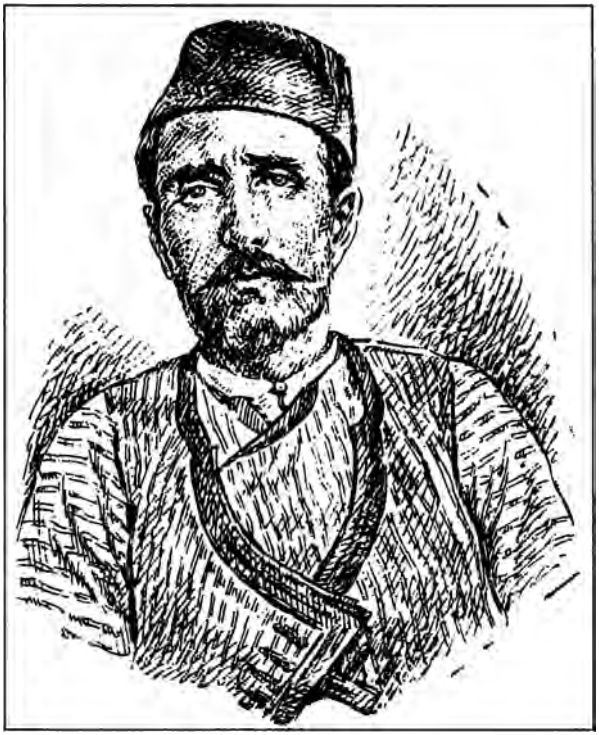
Sanma baklava börek
Yalınayak civelek
Tulumbacı olmaya
Yürek lazımdır yürek.

İlerde tulumbacılık hayatının türlü cilvelerini naklettikçe, tulumbacılık nice babayiğitlerin belini bükmüştür sözümün doğruluğu anlaşılacaktır..."

Kılık, kıyafet ve tulumbacı mintanlarında rütbe işaretleri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İstanbul tulumbacılarının biri adamlık veya günlük sokakta, biri de sandık kolu altında yangınlara gidip gelirken iki görünüşü vardı.

Dal fesiyle bir tulumbacı.

Günlük iş hayatında tulumbacılar, zamanlarının ayaktakımı ve esnaf tabakasının giydiği şeyleri giymiş, kuşanmıştır. Mesela Gedikpaşa çarşısında bir balıkçı, kahveci gördünüz, muhakkak tulumbacıdır diyemezdiniz, hatta tulumbacı kahvehanelerinde oturanların hepsi de tulumbacı değildi. Tulumbacılık tabaka tabaka bütün İstanbul gençliğini sarmış bir hevesti. Zamanımızdaki futbol gibi, bu hevesle fantezi olarak bir iki defa sandık kolu omuzlamış gence tulumbacı diyemem. Benim tulumbacıdan kastım, bir belediye veya mahalle sandığının kadrosunda adı kayıtlı olan uşaktır.

Tulumbacı İstanbul halkı içinde adamlık kıyafeti iledir ki seçilir bir tip olurdu. Her sandığın bir üniforması vardı, işte binlerce genci cezbeden o üniformalar idi. Tulumbacının cumalık ve bayramlık kıyafeti idi.

Reşad Ekrem Koçu'nun koleksiyonunda bulunup, pek kıymet-

li bir vesika olan ve geçen asır sonlarının en namlı üç tulumbacısı Çiroz Ali, Defterdarlı Âsaf Bey ve Defterdar Sandığı Reisi Kâhya İsmail'i bir arada gösteren bir fotoğraf tam tulumbacı tipleridir.

Sırtında mintan yahut aba (tulumbacılar kendileri 'mintan' derlerdi), ayakta yarım Fransız denilen pantolon. Mintanın yenleri, dirsekleri, önleri, cep ağızları, pantolonun kemerden paçaya kadar yanları kaytanla işletilirdi. Hatta kaytan yerine gayet sık olmak üzere kopça da dikilirdi.

Mintanların yakası düz yapılır, tulumbacı ağzı ile 'patakuta' denilen kollu yelek şeklinde bir şeydir. Mintanların ilk bakışta hangi semtin olduğunu ayırt etmek için kendilerine mahsus işaretleri, alamet-i fârikaları bulunurdu. Omuzlarına dikilen apoletlerde de mensup oldukları tulumbanın tepeliğindeki resim, şekil yahut da bir yazı bulunurdu.

Ayaklara tulumbacılara mahsus 'kamerçin' denilen bir kundura giyilirdi. Bu kundurayı en son tulumbacıların ayaklarında görülen şıpıdık pabuçlardan ayırmak lazımdır. Ökçesi yüksek, ön yüzünde de beyaz yahut sarı sahtiyandan veya siyah parlak glase deriden bir yürek şekli kesilip dikilirdi.

1880 ile 1890 arasında yangına giderken tulumbacılar türlü kılık ve kıyafette idiler. Sırtlarda rengârenk basma mintan, Frenk gömleği veya fildikos fanilalar; başlarda fes, takke, keçe külah, kimi açık baş, hatta içlerinde dizlik denilen tulumbacı donu giymeyenler, şalvar, kısa diz çakşırı, pantolonun çeşidi, hepsi hoş görülürdü, yalnız yemenisiz yalın ayak olanı yangına götürmezlerdi. 1885'te tulumbacılık kıyafetinde bir inkılap başladı; sandık kolu altındaki o karmakarışık kıyafetin ıslah cihetine gidildi. Her sandık için bir yangın yolu, işbaşı üniforması, tam benzetme ile şimdiki futbol kulüplerinin oyuncularına giydirdiği gibi bir forma kabul edildi. Yeknesak fanila giyildi, başlara da ya kefiye sarıldı yahut yine aynı biçimde bir keçe külah geçirildi. Hatta bazı sandıklarda dizliklere de bir alamet-i fârika konuldu; mesela Kazlıçeşmeliler dizlik paçalarının ön tarafına bir yürek şekli içinde bir bıçak işlettiler. Buna mukabil ayaklardan yemeniler kesin olarak atıldı; tulumbacılar yangınlara artık yalınayak koşmaya başladılar. Öyle ki, kışın kar üstünde, buz üstünde, buz gibi sularda, çamurlarda, donmuş taşlarda çıplak ayakla koşup geldiler.

Tulumbacılıkta reislik, ikinci reislik, fenercilik, boruculuk ve kökencilik birer rütbe idi ve ayrı ayrı işaretleri vardı. Bu işaretler abaların, tulumbacı ağzı ile mintanların kollarına takılırdı:

Birinci reis 4 şerit;

İkinci reis 3 şerit;

Fenerci 3 şerit; ortadaki zikzaklı;

Hortumcu 2 şerit;

Kökenci 1 şerit.

Bunlar sırmalı şeritlerdi. Bazunun üstünde, mintanın kol arka dikişinden ön dikişine kadar uzanmak üzere dikilirdi..."

Mintanın cazibesi

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Mintan öyle cazibeli bir aba parçası idi ki bir tulumbacıyı bir sandıktan diğerine koşturur, denizde yuvarlanan taş gibi yosun tutturmazdı. Değerli tulumbacıları sandıkta tutabilmek için, mintanın cazibesinden başka mahallece himaye imkânları da araştırılırdı.

Tulumbacılardan kimi iyi ahlakı ile muhitte kendini sevdirir; kimi de haşarıca olur ama koşarlı ayakları ve cesareti ile değerli, namlı uşak olur, işte onlara bostan sergisi açtırırlar, bir kahvehanede çalıştırırlar, hülasa kendisini idare edecek bir harçlığı cebine koyarlardı.

Halbuki tulumbacıların çoğu bir yerde yeni çıkan bir mintana yahut birkaç şişe düz rakıya tav olarak yollarını eğriltirler, doğruyu söylüyorum, hayatta olanları beni hoş görsünler, şu kadar zamandan beri yedikleri nan ü nimeti hiçe sayarak birlikte yatıp kalktıkları, ateşlere göğüs verdikleri omuzdaşlarını arkada bırakırlar, kandırıldıkları sandığa giderlerdi. Oraya ilk gidişinde ona bir sofra verirler, rakılar, çalgılar bir defaya mahsus olmak üzere gırla giderdi. Ne çare ki yerinden tedirgin olan bir kimsenin geceyi uykusuz geçirdiği gibi, tulumbacı da gittiğine pişman olarak birkaç gün sonra, belki yeni sandığının kolu altında tek yangına bile gitmeden evvelki sandığının koğuşuna dönmek isterse de ekseriya kabul edilmezdi, kabul olunsa da eski itibarı göremezdi.

En namlı tulumbacılardan, yalnız ayakları koşarlı ve yürekli de değil, semai okumada üstüne kimse bulunmayan Çiroz Ali bu yüzden

Genç bir tulumbacı.

sönmüş gitmiştir. Kendisini aşırı muhabbet ve şefkatle bağrına basmış Defterdar Sandığı Reisi Kâhya İsmail'e nankörlük edip Defterdar'dan Beşiktaş'a Köyiçi Sandığı'na kaçmış, fakat orada umduğu itibarı görememiş, nihayet Beyoğlu'nda beygir sürücülüğü yapmıştır.

Misalleri pek çoktur: Zeytinburnu Sandığı'ndan Zil İzzet, o da Çiroz Ali gibi birinci sınıf semai, mâni, destan okuyucularındandı, sandığını bıraktı, Eyüpsultan'da bir sandığa kaçtı, bin pişman oldu ve orada Silahtarağa'da genç yaşında öldü, hatta 'intihar etmiştir' bile dediler. Toygartepesi'nden Sıçan Kâmil, sandığının gözbebeği bir ateşpare idi, kandırdılar, Üsküdar'dan İstanbul'a bir sandığa kaçırdılar, namı işitilmez oldu, orada kendisini çekemeyenlerin öylesine gadrine uğradı ki, semender aşkı ile ateşe daldığı tulumbacılıktan

nefret ederek bir vapurda ateşçi olduğu söylendi.

Macuncu fırıldağı gibi dönmeyerek topuğunun üstünde duranlar ise sandıklarında daima baş tacı olurlardı.

Mintanları ile, rütbe alametleri ile, kahvehane ve koğuş sohbetleri ile, muhabbetleri ile, keçe külah, yalınayak ve dizlik fanila şehbazlığı, pırpırılığı ile o zamanların gençlerini sarmış bir heves, daha doğrusu bir sevda olan tulumbacılık insanı işten güçten alıkoyar, hatta pek çok gençleri istikbali parlak mesleklerden ederdi. Mesela yukarda adını kaydettiğimiz Zil İzzet, Zeytinburnu Askeri Fabrikası sıbyanlarındandı; kahvehane, semai, divan ve mâni derken bir gün soyunup sandık kolu altına girmiş, sesinin güzelliği, ayaklarının koşarlı oluşu kendisine karşı bir muhabbet ve teveccüh uyandırınca toy oğlan bir şey oldum sanmış, bir meyhane âlemi, arslan sütü rakı, koğuşta serilen misafir döşeği, İzzet'e işi de, sanatı da, askerliği de unutturmuştu. Ardından hak ettiği dayak, hak ettiği hapis, hak ettiği tart olmuştu.

Tulumbacılık öyle bir sevda idi ki, değil Zeytinburnu Fabrikası'nda bir torna şakirdini, nice bey ve paşazade ve güzellikte peripeyker küçük beyleri, naz ile ve türlü nimet içinde yaşadıkları kâşanesinden ayırmış, 'şaribülleyl ü vennehar' bir meygedeye, bir hamamın külhan odasına veya beterin beteri esrar tekkelerinin köşesine atarak yalınayak, yarı çıplak, külhaniler argosu ile 'âdembaba' yapmış, bırakmıştır.

Lakin asla unutmamalıdır ki tulumbacıların içinde işi ile, gücü ile meşgul kâraşina kimseler, tam okka dört yüz dirhem kalanlar da pek çoktur; onlar için de 'aferin ol merd-i merdane' demek lazımdır..."

Sandıklarda takımlar ve yangına gidiş

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İstanbul'da kullanılagelmiş yangın tulumbaları, icadından kaldırıldığı zamana kadar daima dört kişinin omuzunda taşınmıştır; yangın tulumbası sandıklarında sandığı taşıyan dört uşak bir takım olurdu ve her sandığın birkaç takımlık uşağı vardı. Dört takımlık bir sandık, kalabalık, büyük sandık bilinirdi ki böyle bir tulumba birinci reis, ikinci reis, borucu, fenerci, hortumcu ve kökenci ile 22 tulum-

bacıya sahiptir. Uşak namzedi gençlerin, sandığa yazılmamış semt heveskârlarının, tesadüfen koğuşlarında misafir tulumbacılarında katılması ile dört takımlık bir yangın tulumbası sandığı yangına 22 kişinin de üstünde, 30-35 kişi ile gider gelir idi.

Hemen her sandıkta mahallenin pırpırı oğlanlarından ayağına çabuk, zihni açık, vechen de dilber 13-14 yaşlarında bir veya iki çocuk, zamanımızın tabiri ile maskot, uğur tılsımı olarak bulundurulurdu.

Takımlar isimlendirilmişti ve bu isimler İstanbul'un bütün sandıklarınca kabul edilmişti; 1. takıma 'Beygirci', 2. takıma 'Muşlu', 3. takıma 'Karakaçan' ve 4. takıma da 'Zeybek' denilirdi.

Tulumba sandığı yangına yolda takım değiştire değiştire gider gelirdi.

Birinci reis, asla değişmez, şarttır, yangına mutlaka at üstünde, üniforması ile giyinik olarak ve elinde kırbacı, takımların sağ tarafında giderdi.

İkinci reis ise, diğer bütün uşaklar gibi soyunuk ve yalınayak ve yaya, takımların sol tarafında koşardı...

Tulumba sandığı ile beraber takımları koğuştan alıp yangına götürüp getirmek ikinci reisin vazifesi idi. Takımları da o tespit ederdi.

Her takımın dört uşağından ikisi orta veya kısaca boylu olmak şarttı. Normal olarak kısa ve orta boylular da arka kollarını omuzlarlardı. Sandık ön tarafa doğru hafif meyilli olarak giderdi. Fakat ikinci reis bazen kısa ve orta boyluları sandığın bir tarafına öncü ve artçı olarak alır, öbür tarafa da uzun boylular geçerdi, böyle teşkil edilen bir takımla tulumba sandığı sağ veya sol yatıp yalpalamış bir gemi gibi giderdi ki buna 'balıksırtı' denilirdi. Bazen de dört orta veya kısaca boylu uşaktan bir takım yapılırdı, böyle takımlara da tulumbacı ağzı ile 'yavrumküçük' denilirdi.

Önceleri tulumbaların ağırlığı 80 okkaya kadar çıkardı, bunlara 'çardaklı tulumba' denilirdi. Dört kolu altına giren dört uşak, omuzladıkları sandık kollarını kendi elleriyle tutardı.

1885'ten sonra tulumbacıların kılık ve kıyafeti tanzim edilirken tulumbalar da hafifletildi, 45 okkalık, hatta 38 okkalık tulumbalar yapılır oldu, o zaman da sandık kollarının çaprazlama tutulması âdet oldu, mesela iki öncü uşak kolları omuzladıktan sonra, sağdaki tulumbacı sol elini arkadaşının omuzundaki, o da sağ elini öbürünün

omuzundaki sandık koluna atıp tutar oldular. Tulumbacıları 1885'ten sonra görmüş olanlar bu tarihten evvel yapılmış tulumbacı resimlerindeki sandık kolu tutuşlarını ressam hatası zannetmemelidir.

Yangın köşklüler tarafından koğuşlara haber verildikten sonra uşakların koğuşta toplanması, soyunup fanila ve dizliklerini giyerek emre hazır olması en geç on dakika sürerdi.

İkinci reis takımları düzdükten sonra:

'Fatiha!..' derdi.

Herkes ölmüşlerinin ve şühedanın ruhlarına bir fatiha okur ve tulumba sandığı alınarak koğuştan çıkılırdı.

Her sandığın en namlı, en koşarlı uşakları malum olmakla beraber sandıkta falan uşak birinci takımdan, filan uşak da ikinci takımdan diye takımların efradı ismen muayyen değildi. Takımları her yangına gidişte ikinci reis tespit ederdi. Tek dikkat ettiği nokta ayakları sevişmiş iki uşağı yan yana öncü veya artçı koşturmak idi; tulumbacıların aynı uzunlukta ve aynı tempoda adım, ayak atmalarına 'ayakları sevişmek' denilirdi.

Dört tulumbacının ayakları sevişmiş olursa, ki hayli talimle elde edilir ahenk idi. İkinci reis böyle uşaklara sahip olduğundan takımların efradını değiştirmezdi..."

Yangın yolunda

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İstanbul'umuzun hemen her semtinde sahibinin şefaatine sığınılan bir türbe, bir makam vardır. Her semtin sandığı yangına giderken, mesela Kazlıçeşmeliler Fatih Sultan Mehmed'in sakabaşısı Deryaî Ali Baba'nın, Davudpaşa Mahkemeliler de Davud Paşa'nın türbesi önünde muhakkak dururlar, birinci reis:

'Arkadaşlar!.. İçinizde cünüp olan varsa geri dursun!..' ihtarından sonra:

'Şurada yatan mevlanın ruhuna fatiha!..' derdi.

Tulumbacılar birer fatiha da orada okuduktan sonradır ki yangına doğru yola düzülürlerdi.

İkinci reis sandığı koğuştan kaldırır iken, faraza 3. takımın, karakaçanın omuzlarında kaldırmış ise, yolda takım değiştireceği zaman,

hangisini çağıracak ise evvela ihtarda bulunur, mesela 2. takım sandık kolu alacaksa:

'Muşlu!.. Uzama!..' derdi.

Muşlunun dört uşağı alacakları sandık kolunun altındaki uşaklarının hemen arkalarına geçerler ve:

'Al!..' emrini beklerlerdi.

Bu ikinci emir verilince sandık karakaçanın omuzlarından muşlunun omuzlarına tepelikte en küçük bir titreme, sarsıntı olmadan geçiverirdi. Sandık, takım değiştiğinin farkında olmazdı. Sandığı alacak takımın uşakları, kol altındaki omuzdaşların ensesine hafifçe vururlar, onları çıkarıp kol altına kendileri girerlerdi. İstanbul ağzı bir deyim olarak 'enseye tokat arkadaşlık' buradan gelmektedir.

Yangına giderken ve bilhassa yangın dönüşü öndeki bir sandığa geçmek büyük bir marifet, âdeta bir zafer sayılırdı; tulumbacılar buna 'sandık kovmak', 'sandık tutmak' derlerdi. Bilakis arkadan gelen bir sandık tarafından geçilmek de, yine tulumbacı ağzı ile 'kovulup tutulmak', acı bir mağlubiyet, bir utanç sayılırdı. Sandık kovmak, tutmak veya tutulmak yüzlerinden tulumbacılar arasında çok hengâmeler kopmuştur, ileride anlatacağım. Bundan ötürüdür ki bir sandık, yangına doğru yola çıktı mı, reisler uşaklarını arkalarına asla baktırmazdı. Olur a, arkadan başka bir tulumba geliyorsa görürler, görür görmez de içlerinde kavgada tavlanmışlar, yırtıkları müstesna, uşakların çoğu heyecan ile yalpalanmaya başlardı.

Gece yangını ise fenerci en önde koşardı. Kötü, yağışlı havalarda, az ıslanmış çamurlu taşlarla, yumuşak topraklar kayağan olduğundan, böyle yerlerde fenerci:

'Yalama var!..' diye bağırırdı.

Eğri büğrü, çukur veya tümsekli yerlerde de:

'Bozuk var!.. Atlama var!..' diye bağırırdı.

Arkadan başka bir sandık belirdi ise veya önde gider bir sandık varsa, mesafeyi tahmin eden ikinci reis:

'Ağır koyun ayağı!..' emrini verirdi.

Ağır koyun ayağı, ufak adımlarla koşmaktır. Uşaklar o zaman geniş adımla fazla nefes kaybedip kertesinde duraklamamak için ufak adımlarla koştururdu.

Yangın yolunda sandığın her halinden tek mesul adam ikinci re-

is, öndeki sandığı tutacağına aklı keserse, tutmak için yahut arkadaki tutulmaktan kurtulmak için üst üste takım değiştirirdi. Sandık âdeta omuzdan omuza uçardı. Buna da 'takım kovmak' denilirdi. İkinci reis takım koşturmaya başlayınca tutmak veya tutulmak bahta, talihe kalırdı. İşte koşarlı ayaklar o zaman lazımdı.

Sandık naraları, yangın yerinde ateşe su işlerken, yangına giderken, tulumbacıları seyre çıkmış halkın toplandığı noktalarda, geçit yerlerinde, bir de işte bu sandık kovma hengâmesinde atılırdı.

Arkadan gelen bir sandık tarafından acı acı, sık sık bağırmalar, kovalanan sandığın uşaklarını bazen öyle bir ümitsiz hale düşürürdü ki, yırtıcılar müstesna, çoğunun dizlerinin bağı çözülürdü. Hele gece olursa ve arkadaki sandığın reisi de kurnaz olursa, fenercisini naracı ile beraber hayli ileri çıkartır, öndeki sandığa on-on beş adım kadar yaklaştırır, narayı enselerine binmiş gibi patlattırırdı.

Bazen önde giden tutulacağını anlayınca hemen fenerini söndürüp sandığı omuzdan indirir ve reisten en acemi uşağa kadar sandığın bütün efradı ellerine ne geçerse, boru, askı kolu, usturpa, bıçak, kama, yerden alınmış iri bir taş, arkadan gelenlere çullanmak için karanlık bir köşe başını tutarlar idi, işte o zaman bir hengâme kopardı ki yangın topundan daha müthiş, hanümanları kül eden yangından daha can yakıcı idi. Her ne kadar böyle vukuat nadir olmuş ise de çok anaları babaları ağlatmıştır. Enis-i ruhum, gözlerimin bebeği Toygarlı Rıza'cığım Paşalimanı'nda Tulumbacı Davud'un hançer-i gadri ile böyle bir dövüşte şehit olmuştur.

Bir amme hizmeti olarak yangın söndürmeye giderken veya bu hizmetten dönerken, 'ben arkada kalmam' yahut 'önümüze kimseyi geçiremeyiz' gibi manasız bir rekabet, kof bir gururun doğurduğu bu esef verici vakaların tek muharriki cehalet olduğu muhakkaktır.

Yangına giderken veya dönerken iki tulumbanın çatal bir yol kavşağında ani olarak karşılaşmasına 'koçboynuzu' denilirdi. Hele sandıklardan birinin efradı sakarlığıyla tanınmış ise çok tehlikeli olurdu, müthiş bir kavga, o anda patlardı.

Yangına selametle gidilip gelindi mi koğuşta darbukalar çalınır, mâniler söylenirdi. Hele yolda bir sandık tutulur ise, tutan sandığın uşaklarındaki şevk ve şadîye had ve payan olmazdı. İçlerinde paralı olanlardan rakılar içilir, toplu olarak yine darbukalar ve deflerle

semtin hamamına gidilir, çalgı ile mâniler, semailer, divanlar okunarak yıkanılırdı. Bu hamam âlemi sabaha kadar devam ederdi. Ve hamamcı, tulumbacılardan asla ücret almazdı; hatta öyle hamamcılar vardı ki tulumbacılardan para almadıktan başka, göbektaşında onlara rakısı ve türlü mezeleri ile mükellef bir içki sofrası açar, donatırdı.

Gece olsun, gündüz olsun, yangına giden tulumbacıların geçişi İstanbullular tarafından daima bir spor gösterisi gibi seyredilmiştir. Bir tarafta ateş afeti bir evi, bir sokağı, mahalleyi hatta koca bir semti yalayıp yutar, oradakilerin gözyaşları dökülür, feryat asumanı tutarken, beri yanda seyr ü temaşa, insan denilen mahlukun izah edilemeyen taraflarındandır.

Anayollarda seyircilerin en kalabalık olan yerlerine tulumbacılar 'geçit yeri' derlerdi. Sandık geçit yerinden hemen daima baş takımın omuzunda geçerdi. Baş takım var hızı ile geçerken, tulumbanın üstündeki tepeliğin, türlü şekildeki armasının, süsün zerre kadar sallanmaması, titrememesi, dümdüz geçmesi şarttı. Bu da o sandık uşaklarının talim ve terbiyedeki üstünlüğünün tek alameti olarak belirirdi.

Tepelik aşağı yukarı sallanır, sağa sola yalpalarsa, takım ne kadar koşarlı, uçarlı olsa da makbul değildi. Halk tepeliği düz geçen sandıkları alkışlar, bozuk geçenlere, makul hareket değilse de, yuha bile çekerlerdi.

Yangına giderken, sandığın hangi semtin tulumbası olduğunu seyre çıkmış halka veya önü sıra koşan diğer bir sandığa bildirmek için her sandığın narası ve birkaç güzel ve gür sesli naracısı vardı. Naracılardan biri kol altında ise nara atmak vazifesi öbürüne kalırdı.

Tulumbacı narası diye gazetelerde, mecmualarda, sözde tulumbacıların hayatı üzerine yazılmış makalelerde manzum kıtalar okumuş, okur iken de acı acı gülmüşümdür. Hepsi uydurmadır. Uzak veya yakın, geçmişi bilirim diye ortaya çıkan kalem sahiplerinin bu yaveleri hiç sıkılmadan nasıl uydurduklarına şaşarım. Tahmin ederim ki bir münasebetsiz çıkmış, bir şey uydurarak neşretmiştir. Matbuatımızda her zaman şundan bundan yazı aparıp kendi tetkikatı gibi neşretmekten sıkılmayanlar eksik değildir; işte bu yaveler o ayarda kalemlerle yapılmıştır."

Tulumbacıların sandık naraları

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"Önce uydurma yavelerden iki kıta nakledeyim:

Heyyyyy heyt
Derede sırtlan
Karada kaplan
Düşmanına k.. attıran
Horhorlular... Heyt!..

Heyyyyy heyt
Ateşi kaçıran
Yangında yaman
Domatese bıçak salan
Edirnekapulular... Heyt!..

Ben hemen ömrüm boyunca tulumbacılarla düşüp kalktım, onlarla haşroldum, nesil nesil binlerce tulumbacının aşinası oldum, tulumbacılardan yâranım, dostlarım, aşk kadar ulvî kardeşlik bağları ile bağlandıklarım oldu, böyle acayip kıtalar işitmedim.

Tulumbacı deyip geçivermemelidir. İçlerinde nice sözünü bilenler, yolunu görenler vardı. Benim deyip karşısındakine 'sensin' dedirtmiş, haysiyet ve şeref sahipleri vardı. Ne sırtlan olurlar, ne de domatese bıçak sallarlardı.

Tulumbacılık coşkun bir hevesti. Ne yevmiyeleri, aylıkları, ne de bu yüzden tamah edilecek çıkarları vardı. O zamanların sporu da yağlı güreş ile tulumbacılık idi. Yukardaki bayağı lafları ne bağırır, ne de başkalarına bağırtırlardı. Hatta öyle sandıklar vardı ki uşakları yolda tek kelime bile konuşmaz, işitilen, geçit yerlerindeki naraları ile çıplak ayaklarının şapırtıları idi.

Her naracı edep ve terbiye dairesinde seslenirdi. Tekrar edeyim, sandıkların bir klişe şeklinde muayyen bir naraları yoktu. En namlı naracılardan işitip de hafızama nakşettiğim, bugün de onların arasından hatırlayabildiğim tulumbacıların sandık naraları şunlardır:

Zindanarkalılar: 'Düşmana kelepçe vuran minimini Zindanlı!'

Birinci Daireliler: 'İstanbul bir, Daire bir!'
Fatihliler: 'İstanbul bir, Daire iki!'
Cibalikapılılar: 'Her yerde metin Cibalikapulu!'
Çeşmemeydanlılar: 'Er meydanı Çeşmemeydanı!'
Hasköy Musevileri: 'Adı yaman Tersanekapulu!'
Üsküdar Daireliler: 'Aşk elinden dâd, işte Bağdad Daireli!'
Üsküdar Karakollular: 'Düşmana kan kusturan bahtiyar Karakollu!'
Üsküdar Mahkemeliler: 'Hakkına şeriat kesen Mahkemeli!'
Doğancılarlılar: 'Dillere destan yaldızı bol Karakuş Tepeli!'
Toygartepeliler: 'Zemini yüksek Toygartepeli!'
Üsküdar Bülbüldereliler: 'Çevresi gül Bülbüldereli!'
Karacaahmetliler: 'Virdimiz Rahman Karacaahmet Sultan Türbeli!'
Üsküdar Yeniçeşmeliler: 'Gece gündüz hu çeken Bodrum Kaleli!'
Anadoluhisarlılar: 'Yıldırım Bayezid Kaleli!'
Yeldeğirmenliler: 'Zemini yüksek Yeldeğirmen Tepeli!'
Çengelköy Türkleri: 'Çengelköy Camii!'
Çengelköy Rumları: 'Çengelköy Kilisesi!'

Üsküdar Yeniçeşmelilerin koğuşu camiin altındaki bodrum dükkânlardan birinde olduğu için delikanlılar 'Bodrum Kaleli' derlerdi.

Büyük İstanbul'umuzda sayısı yüzlere varan sandıkların malumumuz olmayan naraları da bunlara benzer şeylerdir."

Yangın bahşişi, bayram bahşişi

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılara yangında kurtardıkları evlerden, bir sokak, mahalle halkı tarafından, o zamanlar hepsi yabancı müesseseler olan sigorta şirketleri tarafından bahşiş verilirdi; bu bahşişler sandık efradı arasında pay edilirdi. Taksimde reisler ile sandığın iyi uşakları biraz fazlaca faydalanırlardı.

Tulumbacılık, sık sık tekrar ettim, bir sevda idi ki bu yolun acınacak tarafları pek çoktur. Hele kış yangınlarında, faraza doğramacı kalfası olan bir delikanlı ki 10-12 kuruş yevmiye alır, gündüz ise işini bıraktığından, gece ise çektiği zahmet ve meşakkatin verdiği ıstırap ile ertesi gün işine gidemediğinden bir yevmiye, iki yevmiye kaybederdi. Bahşişte alacağı pay ise bu kaybı ya karşılar ya karşılamazdı.

Yalınayak, buz gibi çamurlara bata çıka, bazen de kar ve buz üstünde koşmak, tulumbacının vücudu pulattan bile yapılmış olsa, ayakları yalama yapar, o tüvana, şehbaz delikanlılar acılar içinde kıvranırlardı.

Tulumbacıların bir de bayram bahşişleri vardı. Adamlık esvaplarını, o sevgili mintanlarını giyerek çifte nakkare, klarnet, darbuka gibi çalgı ile mahallelerinin kapılarını dolaşıp bahşiş toplarlardı. Bayram bahşişi de ya fenerin yahut borunun içine toplanırdı. Boruya toplanacak ise, su fışkırtan ucu tıkanır, para borunun hortuma geçen ağzından atılırdı.

Türk dostu Fransız edibi Pierre Loti İstanbul'a geldiğinde bazen Fethiye Camii civarında Birinci Belediye Dairesi Yangın Tulumbası'nın ağası olan zatın evinde misafir olurmuş. Bir müsafereti bayrama rastlamış, Fethiyeliler de bayram sabahı bahşişe gelmişler. Loti'nin misafir olduğunu bilen polisler Fransız edibini rahatsız ederler endişesi ile tulumbacıları önlemiş, evin bulunduğu sokağa sokmak istememiş; fakat ev sahibinden uşaklarının geleceğini öğrenmiş olan Pierre Loti bir pencere önünde merakla beklemekte imiş. Mütevazı bir Türk efendisinin laubali ev kıyafeti ile başında gecelik takkesi, sırtında patiska gecelik entarisi, çıplak ayaklarında şıpıdık mercan terlikleri ile kapıya koşmuş ve eli ile işaret ederek polislerden tulumbacıların serbest bırakılmasını rica etmiş, borunun içine de bahşiş olarak bir Fransız altını atmış, Fethiyeliler de bu altını hatıra olarak tulumbalarının sandığına mıhlamışlar. Aynı sandığın uşaklarından yorgancı kalfası Ayvaz Mustafa da bu Fransız romancısının on-on beş gün kadar hizmetinde bulunmuş ve hizmetindeki nezaket ve gayreti ile, Pierre Loti memleketine döndükten sonra Fransa'ya davet edilecek kadar iltifata nail olmuş.

15-16 yaşlarında bir çocuktum. Her bayram namazını vatanım olan Üsküdar'ın bir cami-i şerifinde kılayım diye ahdetmiştim. Cenab-ı Hakk'a hamdederim Üsküdar'ın büyüklü küçüklü bütün cami ve mescitlerinde bayram namazı kılacak ömrü, bu âciz ve günahkâr kuluna nasip etti. Bir Kurban Bayramı sabahı Azizmahmudefendi Camii'nden çıkmış Bahriye Nazırı Koca Hacı Vesim Paşa'nın konağı önünden geçiyordum, bayram bahşişine gelmiş tulumbacıları gördüm; Hacı Vesim Paşa merhum saraya gitmek üzere büyük üniformasını giymiş, kapıda duruyor idi, borunun içine bir

altın bıraktığını ve kâhyasına, 'Koçlardan birini bu çocuklara verin!..' dediğini gözümle gördüm, kulaklarımla işittim. O mübarek zatı daima rahmetle anarım..."

Güvey kapama

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacıların kendilerine mahsus âdetlerinden bir de 'güvey kapama' vardı, başka düğünlerde görülmez. Cami-i şerifte yatsı namazı kılındıktan sonra güvey olan tulumbacı camiden çıkmada azıcık gecikir, cami kapısı önünde toplu olarak delikanlıyı beklerler, büyükçe bir kalaylı sini veya aşure tablasını mumlarla donatarak, en önde sandığın feneri:

Arayı arayı buldum belayı
Sen de seyreyle efendim bu edayı!

nakaratıyla arkadaşlarını, gerdeğe gireceği evin kapısına getirirlerdi. Kapıdan içeri girerken güvey delikanlıyı kıyasıya yumruklamak şart, etrafını sarmış olan arkadaş çemberinden yumruk yemeden sıyrılıp kaçmak da hünerdi. İmam, kapı önünde duasını yapıp da tam döneceği sırada damat, kaşla göz arasında ayağından kunduralarını fırlatır, kapıdan içeri dalardı; dalabildi mi:

'Bu oğlan karı dolabına girmez, aşk olsun!..' denilirdi.

Merdivenleri üçer üçer atlayarak çıkmak şarttı. Şerbetler içilirken de birbirinden bardak kapmak, yere vurup bardak kırmak gibi âdetleri vardı. Düğünlerdeki içki sofralarında da hiç yoktan muhakkak kavga çıkardı, âdeta kavgasız tulumbacı düğünü olmazdı. Düğün kavgası, gelin ile güveyinin iyi geçineceğine alamet bilinirdi. Her seferinde de zabıtalık olurlar, adam başına o zamanın kanununca 20 kuruş 10 para cezayı nakdî verirlerdi..."

Tulumbacıların sünnet düğünleri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Zamanımızda Kızılay'ın, hatta siyasî partilerin tertip ettikleri

sünnet düğünleri gibi eskiden de bilhassa sokaklarda ve bilhassa Üsküdar tulumbacıları semt semt sünnet düğünleri tertip ederlerdi. Şirin bir âdetti...

Mahalleden sekiz on fakir çocuk bulunur, çocuklara birer kat esvap ile birer çift ayakkabı, bir kat çamaşır, bir fes alınır, giydirilir, ikişer ikişer faytonlara oturtulur; her faytonda bir yaşlı tulumbacı çocukların karşısına, bir genç tulumbacı da arabacının yanına oturur; davul, zurna, çifte nakkareden mürekkep bir saz takımı ile iki Kıpti köçek oğlan da bu araba katarının önüne geçer, onların önünde bayramlık mintanformalarını giymiş, başlarında bayramlık fesleri, genç ve yakışıklı dört tulumbacının omuzunda tulumba sandığı, daha önde fenerci, o da bayram günüymüş gibi giyimli bir alay düzülürdü. Davul zurna çalarak ve yolda köçek oynatarak çocuklar Acıbadem, Bağlarbaşı, Çamlıca gibi kibar ve rical köşklerinin, kâşanelerinin bulunduğu yerlerde dört beş gün dolaştırılır, bahşiş toplanırdı. Bir gün de aynı dizi üzerine kayıklarla bir deniz alayı tertip edilir ve aynı cümbüşle ta Beykoz'a kadar Boğaz'a çıkılır, yalılardan bahşiş ve hediyeler alınırdı. Düğün yerine gelen halk da eli boş gelmezdi. Sünnet çocuklarına birer de sünnetlik entari yapıldıktan sonra her birinin eline azıcık da para verilir, toplanan bahşişlerden düğünün sair masrafları çıktıktan sonra geri kalan bahşiş ve hediyeler sandığın omuzdaşları arasında paylaşılırdı.

Tulumbacı sünnet düğünlerinin başkaca hususiyetleri de vardı: her düğünde mutlaka, her ne sebeptense sünnet olmamış kırk-kırk beşlik bir Kürt hamal bulunur, o koca herif de çocuklarla birlikte sünnet ettirilir ve başında takkesi, omuzunda nazarlığıyla bir döşeğe yatırılırdı; bu Kürt hamal da sünnet düğününün uğuru, maskotu bilinirdi. Ayrıca yine kırk-kırk beşlik bir tulumbacı, o garip Kürt'ü yalnız bırakmamak, alay mevzuu yaptırmamak için sünnet çocuğu kılığına girer, fakat, başına takke yerine bir demet sarmısak asılı bir hokkabaz fesi geçirirdi. Bu tulumbacının yatağının etrafı pek cümbüşlü nümayişlere sahne olurdu; halk tarafından bir bahşiş yağmuruna tutulur, bu para omuzdaşlar arasında pay edilirdi.

Üsküdar tulumbacılarının tertip ettiği sünnet düğünlerinin en tantanalısı 1906'da Çubuklu Gazinosu'nun garsonlarından Pandeli'nin düğünü olmuştur. Gerçi bu gencin bütün düğün masrafını

Mısırlı zengin bir hanımefendi vermişti, fakat düğüne revnak ve müstesna hususiyet veren tulumbacılar olmuştu. Pandeli 17-18 yaşlarında gayet yakışıklı idi. O zamanlar kalenderlik havasına kapılmış bu alımlı çalımlı garson için şarkı yazmıştım, ilk kıtası şudur:

Dal fesini koymuş şahin başına
Kara kâkülleri dökmüş kaşına
Gümüş pençesinden aldım da kadeh
On yedi-on sekiz biçtim yaşına...

Bütün Üsküdar sandıklarının reisleri ve uşakları kırk elli arabalık bir kafile ile Çubuklu'ya gitmiş, düğünün nimetleri gazinodan sokağa taşmış, rıhtım boyuna bile hasırlar serilip tulumbacılara sofralar kurulmuştu; Üsküdar tulumbacıları da aralarında para toplayarak Pandeli'ye bir gümüş saat ile köstek hediye etmişlerdi. Pandeli neşesinden uçarak o gece bana şunları söylemişti:

'Ben zaten Müslüman oğluyum, babam Cezayirli bir gemici imiş, Rum olan anamla beni alıp o tarafa götürecekmiş ama gemisi ile fırtınaya tutulup batmış, kaybolmuş...' demişti.

"Bu düğün için yazdığım tarihtir:

Sur-i hitanında mestanelikle
Atalım aşkına narayı hey hey!..
On sekiz yaş hem cevherle tarih
Bak Garson Pandeli oldu Elif Bey...

1306 + 18 = 1324 (Miladi 1906)

Elif adını alan Pandeli'yi Mısırlı hanım da İstanbul'dan alarak Mısır'a götürmüştür..."

Soba birliği, çifte kardeşlik

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"İki sandık efradı arasında beslenen iyi duygulara reislerin şahsi dostlukları da eklenince o iki sandık arasında söz ile bir nevi ittifak

muahedesi akdedilirdi, buna tulumbacı ağzında 'soba birliği' denilirdi. Birbirlerini kovalamazlar, yolda yekdiğerine yardım ederler, biri hasım bir sandık kovalayacağı zaman diğeri ona bir iki takım uşağını yardımcı verirdi. Sık sık birbirlerinin koğuşlarına gidip gelirlerdi. Birinin koğuşunda, öbüründen bir iki uşak hemen daima gece yatısı misafiri olarak bulunurdu.

Bir de ayrıca 'misafirlik' denilen bir şey vardı. Afet halini alan büyük yangınlar müstesna, devlet tulumbacıların denizaşırı yangınlara gitmelerini yasak etmişti. Tulumbacılığa sevda dedik ya, faraza Üsküdar'da yangın çıkar. İstanbul'daki tulumbacı da yerinde duramaz olur, artık sözü ayağına geçer, hemen bir vapura atlar, Üsküdar'da bir kahvehanede soyunur, orada tanıdık bir sandığın omuzdaşları arasına misafir olarak katılırdı; yangın yerini ölçer dönerdi. Buna divanelik diyecek olanlar çoktur. Fakat unutmamalıdır ki yalınayak, bir fanila bir dizlik, tiril tiril, karda, tipide, yağmurda, sağanakta, çamurda batakta, taşta, buzda yangına koşmanın, ilkbaharda, ağaçların bazısı çiçekte bazısı da yapraklanmaya yüz tutmuş bağçelerde gezmek gibi gelen tulumbacıya devlet yasağı karşısında bu zahmete katlanmak basitin basiti bir iştir.

Tulumbacılıkta 'soba birliği'nden ileri bir iltifat daha vardı ki ona da tulumbacı ağzından 'çifte kardeşlik' denilirdi. İki sandığın uşakları yangına tek sandıkla giderlerdi. Mesela Merdivenköylüler Gazhane'deki Kaptanpaşalılarla çifte kardeşlik tutmuşlardı. Yangına Merdivenköy reislerinin idaresinde Merdivenköy Sandığı ile yahut Kaptanpaşa reislerinin idaresinde Kaptanpaşa Sandığı ile giderlerdi.

Tulumbacılık âleminde dostluk bahsi açılmış iken sözgelimi ekleyelim. Tulumbacılıkta büyüğe hürmet, omuzdaşlıkta kendilerinden evvel şöhret sahibi olmuş ağabeylere saygı o kadar kuvvetle yerleşmiş bir anane idi ki, bir tulumbacı ne kadar pençeli, ne kadar koşarlı olursa olsun, sandığında üstün bir mevki almak için en küçük iddiada bulunmazdı. Mesela Üsküdar Karakollularda Kemal, Küçük Ahmed, Rıza, biri öbüründen üstün tulumbacı idi. Fakat bu hayata kendilerinden evvel atılmış, bu yolda kendilerinden daha çok koşmuş ve kendilerine hocalık etmiş Abdülhalim, kardeşi Kurban, Kanlı Mehmed ve Maytuk Hüseyin gibi büyüklerine hürmet-i mahsusa olmak üzere ikinci ve üçüncü takımlarda sırık almakta âdeta haz duyarlardı..."

Yangın dönüşü hamam âlemleri

Tulumbacılara mahsus bir şirin âdeti de, son namlı tulumbacılardan muhterem dostumuz Haseki Bostan Hamamı sahibi Terlikçi Kadri Bey anlatmıştır:

"Her yangın dönüşü muhakkak hamama gidilirdi. Yangın dönüşü bir tulumbacıyı ancak hamam paklar, yangında yorulmuş vücutlarını da ancak hamam dinlendirir. Gündüz yangını dönüşü ise, semtin hamamına alelade müşteri gibi gidilirdi. Yalnız hamamcı tulumbacılardan sabun ve hamam parası almazdı. Gece yangını dönüşü ise

Acemi oğlanları yangın dönüşü hamamda.

hamam, tulumbacılara mahsus kapatılır ve tabesabah türlü cümbüşle yıkanılırdı. Göbektaşında semailer, divanlar okunur, çığırtma çalınır, oyun bilenler de oynardı. İstihmam, dellakların bahşiş beklemeyerek canla başla yaptıkları masajlar, şiir, saz, oyun, semenderler gibi ateşe girer çıkar o gariplere öylesine taze bir can verirdi ki, hamamın kapısına köşklü gelse de, 'Yangın var!..' dese, bir anda, hiç düşünmeden hepsi fırlayıverirdi. Fakat şurasını bilhassa ehemmiyetle kaydetmek isterim, o hamam âlemlerinde edep ve ahlaka aykırı tek laf edilmez, hatta ima yollu tek kelime sarf edilmezdi ve dizkapağının üstünde kalmış tek peştamal görülmezdi. Ha bir güreş meydanının pehlivanları, ha o hamam âlemlerinin tulumbacıları..."

Ramazanda hamam iftarları

Aşağıdaki şirin hatırayı da eski İstanbul'u çok iyi tanıyanlardan merhum Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Bey'den tespit etmiştik:

"Başta Ayasofya, Mahmudpaşa, Muradpaşa, Cağaloğlu, Beyazıt, Bahçekapısı'ndaki haseki hamamları gibi büyük hamamların sahip ve müstecirleri gelmek üzere İstanbul hamamcıları ramazan aylarında otuz günü aralarında taksim ederek, her bir hamamda olmak üzere tulumbacı reislerinin ileri gelen, hürmet edilmiş simalarını hamamda iftara davet ederlerdi. İftar sofrası camekânda kurulurdu; iftarlıktan sonra çorba, bir etli fasulye, arkasında da telkadayıfi gelmek anane idi. Yemekten sonra kahveler, şerbetler içilir, civardaki camide teravih namazı kılınır, sonra semt tulumbacılarının davullu zurnalı ahengi ile herkes yerine dağılırdı..."

Tulumbacılar hakkında başka hatıralar ve yazılar

Hikâyelerinde ve romanlarında zamanının hayatını renkli tasvirlerle yaşatmış olan rahmetli Osman Cemal Kaygılı gençliğinde heveskâr olarak tulumbacılık yapmış, o âlemi iyi bilir bir muharrirdi. Fakat ne kadar yazıktır ki İstanbul tulumbacıları için, benim gördüğüm, ancak dört makalecik yazmıştır ve pek az şey söylemiştir.

Aşağıdaki satırları o yazılardan alıyoruz:

"İstanbul'da tulumbacılığın en parlak devri 1890 ile 1908 arasıdır

Gençliğinde tulumbacılığa heves etmiş olan Mabeyinci Reşid Bey.

ki (Kaygılı burada yanılıyor, kendi gördüğü son sönük devirle kıyas yapmaktadır. İstanbul mahalle tulumbacılığının asıl revnaklı devri 1860-1890 arasıdır), İstanbul tulumbacılığı iptidai bir yangın teşkilatı olmaktan çıkmış, bir koşu sporu halini almıştı. Hemen her mahallede bir tulumba sandığı ve bir tulumbacı koğuşu vardı. Bu merak şehrin sınırlarını aştı, mesela Vidos ve Alibey köylerinde bile bi-

rer tulumbacı koğuşu açıldı. İşte o zamanlarda idi ki tulumbacılık yapmayan bir genç parmakla gösterilirdi.

Tulumbacılık bir koşu sporu olmuştu dedim; mesela bir Arabi ayın ortaları, bulutsuz bir gökyüzünde parlak bir geceyarısı... Ya Büyükdere'de yahut Yeşilköy'de küçük bir yangın çıkar, viran bir samanlık, bir kulübe, köhne bir ahır yahut bir ot demeti tutuşmuştur... Derken İstanbul'da ne kadar tulumba sandığı varsa harekete geçer, yangına doğru yollanırlardı. Ama bu tulumbaların daha onda dokuzu koğuşlarından kalkmadan o ateş çoktan sönmüştür. Ziyanı yok, onlar yine giderlerdi. Zaten maksat yangın söndürme değil, mehtapta iddialı bir koşu...

Böyle olmakla beraber tulumbacıların fedakârlıkları da inkâr edilemez. Büyük tehlikeli yangınlarda bu koşucular her taraftan süratle seğirtip gelirler; yalın ayakla ateşe sokulurlar, saatlerce yılmadan, yorulmadan ateşe su sıkarlar, eşya ve can kurtarırlar, hatta bu yolda bazen canlarını feda ederlerdi. Mesela Cibali'deki son Üsküplü yangınında duvar altında kalıp ölen delikanlılar gibi...

Tulumbacılığın bu koşuluk şekli bazen iddia yüzünden büyük kavgalara ve hatta kanlı hadiselere sebep olmuştur. Yangınlarda kavga çıkacak en tehlikeli yollar şunlardı: Beyazıt-Yedikule, Beyazıt-Edirnekapısı, Beyazıt-Topkapısı, Edirnekapısı-Yedikule, Eminönü-Eyüp, Karaköy-Sarıyer, Taksim-Büyükdere.

Çünkü aynı yol üzerinde gitmekte olan sandıklar çoğalır, üçer dörder sandık birbirinin peşine düşerdi. Upuzun bir yol üzerinde öndeki tutulmamak, arkadaki de yakalamak, tutmak hırsı ile olunca gayretlerini sarf ederlerdi. Nahoş hadiseleri önlemek için bir ara Galatasarayı, Altıncı Daire ve diğer belediye dairelerine mensup sandıklardan başkalarının kendi semtlerinden uzak yerlerdeki yangınlara gitmeleri yasak edilmişti. Tulumbacılar bu yasağa rağmen uzak yangınlara yine koştular.

Bir gece yangını ise her sandığın sarılı, kırmızılı, yeşilli, mavili fenerleri, uzaktan göründükçe seyre çıkanları heyecanlı bir hava sarardı, fakat bu heyecan asıl yangın dönüşünde olurdu. Bütün takımlar hüner ve marifetini, koşma ve nara atma enerjilerini dönüşte gösterirlerdi. Mesela Eyüp yangınlarında Defterdar geceleri mahşer yerine dönerdi. Sandıklar ta şimdiki askerlik şubesi önünden baş takım-

larını sırık altına çağırır, oradan naraya başlarlar, Feshane'nin kapısı önünde süratlerini artırırlar ve tam Defterdar İskelesi hizasında naralarını bitirip son filispiti verirler ve aynı takım değiştirmeden bir dakika içinde soluğu Ayvansaray'daki un değirmeni önünde alırdı.

Her tulumba koğuşunun biri yakın, biri de uzak yangınlar için en az iki yangın tulumbası sandığı vardı. Mesela Bakırköy'deki yangına gidecek olan Mahmudpaşa Mengeneliler en hafif, en şık sandıkları ile yola çıkarlar, Cağaloğlu'ndaki bir yangına da en büyük, dolayısı ile ağır, fakat çok su işleyen sandıkları ile giderlerdi."

* * *

Merdivenköy çiftçilerinden ve son namlı tulumbacılardan "Ağabey" lakabıyla tanınmış merhum Kemal Reis bana şu hatırasını anlatmıştır:

"1921-1922 yıllarında Üsküdar'da Arasta Kapısı yangınına gitmiştik, gece saat 10'da.

Yangın söndürüldükten sonra Üsküdar Polis Merkezi'nin önünde tam yetmiş beş sandık vardı. Hiçbir takım sandık kaldırmaya cesaret edemiyordu. Biz Merdivenköylüler Gazhane'deki Kaptanpaşalılarla çifte kardeşlik tutunmuştuk, bu yangına da beraber gitmiştik, sandık bizim köyün sandığı idi. Kaptanpaşalıların reisi Bedri Reis idi, son zamanlara kadar hayatta, Kadıköy'de marangozluk yapıyordu, bir nara attı, çekti, çekti, çekti:

'Gökkubbe altında bulunan çifte kardeşler!.. Hangi sandık arkamızdan gelmez ise anasının donu başına olsun!..' dedi.

Biz fırladık, Kaptanpaşalı ve Merdivenköylü tam seksen kişiyiz, Doğancılar'dan çıktık. Kadıköy Daireliler de peşimize düşmüş, İnadiye'den vurmuşlar. Karacaahmed Duvardibi'nde koçboynuzu çatıştık. Bizim Merdivenköy'ün reisi Safvet Reis, bir takım çağırdı; bizim sandık uçtu, biz Daire önüne geldiğimizde onlar Haydarpaşa tren geçidini yeni dönüyorlardı, fakat biz de seksen kişiden ancak dokuz kişi olarak gelmiştik! Öbürleri yolda dökülmüşlerdi. O dokuz koşarlı tulumbacının hepsi sağdır (1943'te) ve şunlardır: Bedri Reis, Salaheddin Şükrü, Niyazi, Ali, Kâmil, Kürt Ahmed, Kerem, ben; Salaheddin Pendik'te köyde çiftçi, Kürt Ahmed Devlet

Demiryolları'nda; Kerem de Göztepe'de iradı ile geçinirdi.

Biz Merdivenköylüler çiftçiyiz, sandıktan bir şey beklemez, sandığa para harcarız. Kadıköy Daireliler bizimle, 'Domatesçiden tulumbacı olmaz' diye alay ederlerdi; Arasta yangınından yirmi gün evvel Selamiçeşme'de yangın olmuştu, dönüşte Daireliler sandık kaldırınca peşlerine düştük, Kızıltoprak çarşısında bir başımıza biz onların enselerine bindik, onların narası ile bizim naramız aynı anda patladı; orası namlı geçitlerden biri, seyirciler heyecan içinde, bizden narayı atan Niyazi; Dairelilerin ayakları kesilip sandıkları ile beraber Yoğurtçu Karakolu'na sığındılar, biz geçip gittik, ertesi sabah bir şişe loğusa şerbetini kırmızı gaz bezlerine sarıp kurdelelerle bağlayıp faytona koyduk. 'Çocuk kız mıdır, oğlan mıdır?' diye Dairelilere gönderdik idi. Bundan sonra Merdivenköy'e düşman oldulardı.

Talimlerimizi gece yapardık. Nasıl koştuğumuzu şöyle anlatabilirim:

Tabii yürüyüşle bir saatlik yol üzerinde Kozyataklılarla 50 altına bahis tutuştuk. Biz 7, onlar 12 dakikada gelip bahsi kaybettiler. Merdivenköy Sandığı, sandıkların en hafifi idi, 36 kilo gelirdi. Divitçilerli Hasan yaptırmış, biz ondan satın almıştık, tepeliğinde bir Mevlevi sikkesi, dört köşesinde de sarı pirinçten birer arslan vardı."

* * *

Eski İstanbul hayatını iyi bilenlerden biri olarak tanınmış Belediye mektupçusu merhum Osman Nuri Ergin *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* isimli eserinde şunları yazıyor:

"Bir büyük konakta yangın çıkıp da ilk yetişen sandık tarafından ateş hemen bastırılır yahut bir konak, etrafını yok eden bir yangında bir sandık tarafından kurtarılırsa konak sahibi bahşişten başka tulumbacılara kurbanlık bir koyun verir, onlar da kurbanı hemen keserek kanını sandığın içine akıtırlar ve o kanı söndürülmüş ateşe basarlardı."

Vâsıf Hoca ise, "Kırk yıl aralarında yaşadım, sandıkların kurban aldıklarını çok gördüm, ama kurban kanının tulumba ile söndürülmüş ateşe basıldığını görmedim; kurban İslami anane ve adabı ile koğuşta kesilirdi. Osman Nuri bunu bir palavracıdan dinlemiş, tet-

kike, tahkike lüzum görmeden, erbabına sormadan eserine geçirivermiştir" diyor.

Üsküdar sandıkları destanı

Vâsıf Hoca merhum anlatıyor:

"Şu kadar yıl evvel Üsküdar sandıkları şanında bir destan tanzim etmiştim. Mektebin bir kapısından girip öbüründen çıktım, şöyle bir mürekkep yalamışlığım vardır. Destan yazmaya, semai ve divan söylemeye Tersane Haddehanesi'nde sıbyan iken başlamıştım. Tulumbacılarla düşüp kalktıkça ve aşk deryasında gönül gemisinin yelkenlerini avare deli poyraz doldurup şişirdikçe koca koca defterler doldu. Bu yolda başkaca iddiam yoktur.

Enis-i ruhum şehit Toygarlı Rıza'cığım bir gün:

'Ağabey Üsküdar sandıkları için bir destan yaz!' dedi.

Rıza'nın koğuş arkadaşları ile her akşam meyhanelerde işret etmeye başladığını işitmiştim, fakat kendisi benden gizlediği için ben de yüzlemezdim. Çocuğun bu isteğini fırsat bildim, destanı yazdım ve destanda Toygartepelilerin işret âlemlerine kasten işaret ettim. Rıza'ya destanı okuduğumda ağlayıp ellerimi öptü ve o gün işrete tövbe etti idi. Garîk-i rahmetler...

1. Dinleyin nazmımı sıdk ile ihvan
   Acz ile söylenecek bir sözüm var
   Sandıkları bir bir eyleyeyim beyan
   Zira pek heveslidir sevdiğim yâr

2. Bu bir heves sürer ilanihaye
   Metin vücut ister buna sermaye
   Semtimi ideyim yalnız hikâye
   Çünkü öz vatanımdır şu Üsküdar

3. Karakollu metindir maşallah
   Üstünde berk urur hurşit ile mah
   Kükremiş aslan gibi hasbetenlillah
   Kem nazardan saklasın Perverdigâr

4. Daireli'nin var şöhreti şanı
Her demde muindir ol kerem kânı
Hakkını ketmetmez kanlı düşmanı
Bimenenddir doğrusu pek namidar

5. Mahkemeliler de gayetle meşhur
Çıkarlar yola diyerek ya Gafur
Geçit yerlerinden iderek mürur
Allah Allah diye bir takım kovar

6. Toygartepeliler hep bıçkın meşrep
İyş ü işret eyliyorlar ruz ü şeb
Allah için seçme tulumbacı hep
Velakin meyhanede evkatgüzar

7. Bir zamanlar hayli kapandı kaldı
Çünkü hep sandıklara korku saldı
Açıldı şimdicik yine nam aldı
O karakuş tepeli Doğancılar

8. Şan vermiş namı var Kadıaskerli
Çevresi gül bülbül Bülbüldereli
Hoş Karacaahmet Sultan Türbeli
O pirin himmetiyle bahtiyar

9. Yeniçeşmeliler yeniden yeni
Sandıkların içinde gayetle şenî
Haşhaşlar Tekkesi, bozuk dümeni
Bir bardak suda bin bir dalga sayar

10. Paşakapulular pek yaman gider
Cümlesi Rüstem-i Zal'den eser
Kışlalılar dahi misal-i ejder
Hışm ile bastıkça yerleri yarar

11. Yenimahalle Rum Kiliseli kurnaz
Hakkına tulumbazı hep tıfl-ı naz
Ermeni Kiliseli de oyunbaz
Bunlar her yangın birbirini kovar

12. Selamsız Ermeni Kiliseli hem
Ketm-i gayret etmez be hakkı Meryem
Kuzguncuk İstavrozlular da her dem
Kandilli, Kanlıcalıları arar

13. Kadıköy Daireli tab'ı halim
Pek selim yaratmış cenab-ı Rahim
İş başa düşerse Kayyum da kerim
Onlar o beldeye Hak'tan bergüzar

14. Vukuat-ı cihan Hak'tan tecelli
Yapma etme demek kuldan teselli
Vâsıfâ kalınmaz bunda temelli
Uçana kaçana son koğuş mezar..."

Tulumbacılık yolu

Vâsıf Hoca tulumbacılık için, "Bir heves de değildi, sevda idi" diyor. Osman Cemal Kaygılı ise geçen asır boyunca İstanbul gençliğini sarmış tulumbacılık sevdasını şöyle anlatıyor:

"Tulumbacılığın o zamanki gençlere verdiği tatlı heyecan, şimdi kolay kolay anlatılamaz. Genç tulumbacı, gündüz olsun gece olsun, yangını haber veren top sesini duyar duymaz kendinden geçer, fırlayıp sandığına koşardı. Tulumbacılar koğuşlarına koşarlarken bütün meraklılar da, gece ise yataklarından fırlayıp geçit yerlerini doldururlardı.

Ne kadar büyük olursa olsun, gençlerdeki heves, sevda ve seyircilerdeki heyecan, merak daima avami kalmıştır; tulumbacılık ayaktakımından gençlere uygun bir meşgale görülmüştür, içlerinde en has manası ile civanmert delikanlılar pek çok olduğu halde, elimizdeki vesikalar göstermektedir ki tulumbacılık hiçbir zaman makul bir yol görülmemiştir. Tulumbacılarla düşüp kalkan askeri ve sivil mektep-

ler talebeleri, sanayi sıbyan taburlarının neferleri şiddetle cezalandırıldı. Bilhassa askeri mekteplerin talebeleri bu hususta titiz dikkatle takip edilirdi. Geçen asrın ikinci yarısının toplum hayatı üzerine binlerce vesika ile dolu kaynaklarından, *Ceride-i Mahâkim-i Adliye* ve *Ceride-i Mahâkim-i Askeriye*'de bu hükmümüzü destekleyen mahkeme kararları vardır. *Ceride-i Mahâkim-i Askeriye*'den aldığımız 1307 (Miladi 1889) yılına ait aşağıdaki karar sureti üzerinde münakaşa edilemez:

'Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İdadiyesi'nin üçüncü sene şakirdanından, Raif, birinci seneden Ahmed ve Mekteb-i Bahriye birinci sene şakirdanından diğer Ahmed Efendi'nin Çengelköyü'nde tulumbacılarla beraber işret ettikleri nizamiye kolu tarafından görülerek oradan kalkmaları ihtar edildikte mukabelede bulundukları sabit olmakla kendileri ile mütenasip olmayan tulumbacı takımından uygunsuz adamlarla işrette bulundukları eşedd-i cezalarını mucip olmakla Bahriye şakirdanından Ahmed Efendi'nin bir ay, Tıbbiyeli Raif Efendi'nin iki ay, Tıbbiyeli Ahmed Efendi'nin ise şabb-ı emred olduğu halde tulumbacıların işret meclisinde bulunmasından üç ay hapsine..'

Aşağıdaki manzume de Vodinalı H. Remzi tarafından tulumbacılarla düşüp kalkan 16-17 yaşlarında bir küçük beye nasihat yollu yazılmıştır:

Paşazade idin gonca gül misal
Nedir küçükbeyim düştüğün bu hal?
Gezerdin naz ile yanında lalan
Ar ile hicabın kim etti talan?

Kan ağlıyor şimdi koskoca konak
Koşarken it gibi sen yalınayak
Tulumbacılarla ne reva ülfet
Ne bu pırpırılık ne bu kıyafet!..

Samur saç üstünde bir keçe külah
Kahroluyor anan günahtır billah
Koğuş dedikleri esrar tekkesi
Vallah paklanamaz bulaşan levsi

Vermişler eline şeytan feneri
Koşturup dururlar peripeykeri
Fanila dizlikle belde bir kuşak
Paşazade olmuş sandıkta uşak

Balçık sürersin de beyim güneşe
Semenderim dersin dalıp ateşe
Her yangın dönüşü bir hamam faslı
Toprakta paklanır o kirin aslı

Omuzdaş olduğun kayıkçı hamal
Mâni koşma ırlar bir sürü deccal
Şeytan çelmesidir heves dediğin
Yolu o yol değil sen küçükbeyin

Rahim ü şefiktir Hüda-yı gaffar
Cümle isyanına idüp istiğfar
Bakıra çıksa da adı altunun
Gel öp ayaklarını anan hatunun

Çekilsin isyana affın süngeri
Tulumbacılıktan dön artık geri..."

Tulumbacı kahvehaneleri

Vâsıf Hoca merhum anlatıyor:

"Kahvehane, tulumbacıların günlük hayatında bir nevi kulüp idi. Ülfet ve muhabbet orada başlar, kurulur, her türlü dedikodu oradan çıkar, iğrenç iftiralar oradan uçurulur, sapık aşk ve alakalar orada çimlenir, yeşerir, cinayetlere kadar varan husumetlerin, kinlerin kazanı kahvehanede kaynatılırdı.

Tulumbacı kahvehaneleri türlü zevk u sefalara ve türlü hazin vakalara sahne olmuşlardır. Bu kahvehaneler en revnaklı devrini Sultan Aziz ile Sultan II. Abdülhamid'in zamanlarında yaşamıştır. Hatırlayabildiğim en meşhur tulumbacı kahvehaneleri şunlardır:

Galata'da Hendek Kahvehanesi. Evliya Çelebi'den kalmış sözdür; 'Galata demek, meyhane demektir' derler. Bizim gençliğimizin

Galata'sı, Çeşmemeydanı'ndan Tophane'ye kadar, kaldırım kabadayısı, bıçkın, şıkırdım, haşarat yatağı idi, bu takımın arı kovanı, karınca yuvası gibi kaynaştığı yerlerde kahvehaneler, bilhassa tulumbacı kahvehaneleri idi. Galata'da bunların en meşhuru da Hendek Kahvehanesi idi. Necatibey Caddesi'ni takip ederek Tophane'ye giderken solda bir çatal yol vardır, Yamalı Hamam'a çıkar, bu çatal yolun sol tarafında idi. 1950 senesinde yerinde bir yorgancı dükkânı açılmış olduğunu gördüm. (Zamanımızda oraları, Yamalı Hamam da dahil tamamen yıkılmış bulunmaktadır, yalnız Karabaşveli Mescidi kalmış, bir art sokakta olan cephesi anacaddeye çıkmıştır.) Ramazanlarda tulumbacılara has bir âlem olan çalgılı kahvehanelerin en şatafatlılarından biri de bu Hendek Kahvehanesi'nde kurulurdu. Çalgılı kahvehane nedir, nasıl kurulur, o mübarek ay boyunca ne gibi cilvelere sahne olur, ilerde tafsilatı ile anlatacağım.

Semt gayet kalabalık, tulumbacılığın civcivli yerlerinden biriydi. Buradan başlar, Lüleciler'e doğru sokağa iki sıralı iskemleler atılırdı. Kahvehaneyi Galata kabadayılarından Faik Bey namında biri işletirdi. Beylik sadece adında, Galata'nın Rum kalopedileri ile haşrolur bir itti.

Defterdar'da Kâhya İsmail'in kahvehanesi. Defterdar vapur iskelesinden çıkıp Keresteciler-Eyüp caddesine giderken sol kolda büyük bir kahvehane idi, ki şimdi (1950) de yerinde kâgir olarak yine bir kahvehane vardır. Eski kahvehane ahşaptı; üstünde de bekâr odaları vardır ki, aynı zamanda Defterdar Yangın Tulumbası Sandığı'nın reisi olan Kâhya İsmail, sandığının uşakları içinden öz kardeşi gibi sevdiği Çiroz Ali adındaki delikanlıyı o odaların birinde barındırırdı. Kanat açan da kanat altındaki de birinci sınıf emsalsiz tulumbacılardı. Kâhya İsmail bu kahvehaneyi devrettikten sonra tam karşısında, yine oldukça büyük başka bir kahvehane açıp işletti. 1946'da hayli yaşlı olarak rahmet-i rahmana kavuştu, vasiyeti gereğince Çiroz Ali'sinin yanına defnedildi. Bu günahkâr Vâsıf'tan yaşça büyüktü; ağırbaşlı, sarışın, orta boylu, tıknazca, kahvehanesine gelenleri ayrı ayrı temenna ile selamlar, kahvehanesini elhak güzel idare ederdi. Dükkânının önü bağçemsi, oldukça genişti. Ramazanlarda oraya da iskemleler atar, yorgancı dükkânlarından kira ile eşya kaldırıp gelin odalarını süsledikleri gibi, suret-i hususiyede yaptı-

rılmış elvan çiçekler, bu çiçeklere de sarı ve beyaz gelin telleri asardı. Bayramdan sonra da kahvehanesinin süslerini itina ile toplar, kapağını ertesi yıl açmak üzere bir sandığa yerleştirip saklardı. Ayaklı mâni, koşma, semai okumada koca İstanbul'da üstüne tulumbacı olmayan Çiroz Ali en güzel eserlerini bu kahvehanede okumuştu.

Karagümrük'te Uzun Ahmed'in kahvehanesi. En mükellef tulumbacı kahvehanelerinden biri de burasıydı. Ramazanlarda burada çalgılı kahvehane yapan Ahmed'in ortağı Arnavut Kâmil gayet azgın bir herifti; bir ramazan, Deli Hakkı adında bir edepsiz tulumbacının en usta semaicilerden Bahriyeli Yusuf Kenan'ın sesi ile alay etmeye yeltenmesi ve Kâmil'in de Deli Hakkı'yı müdafaa etmesi, o gece kahvehanede bulunan kırk kadar bahriyelinin bu kahvehaneyi tahrip etmesine sebep olmuştu, o vakayı da çalgılı kahvehanelerden bahsederken nakledeceğim.

Köşklülerin Kahvehanesi. İstanbul'un tulumbacılık âleminde en namlı kahvehanelerden biri de Beyazıt'ta Okkacılar'a çıkan yolun sağında tramvay yolu üzerindeki Köşklülerin Kahvehanesi idi. Burası da ramazanlarda çalgılı kahvehane olarak donatılırdı.

Üsküdar'da Tabutçulariçi Kahvehanesi. Sultan II. Abdülhamid devri sonlarında Üsküdar'ın en namlı tulumbacı kahvehanelerinden biri olup 1316 (Miladi 1898) senesinde Yeniçeşme Sandığı reislerinden Kâşif Reis'ten devraldım ve yıllarca işlettim. Küçük bir kahvehane idi, fakat en azılı kabadayı tulumbacıları gelirdi; Vidinli Ali, Çımacı Galib, Mısdık, Kadayıfçı, Hacı Hüsnü'nün Osman Pehlivan, Tabak Ahmed, Çerkez Hurşid Reis, Zibidi Ahmed ve emsali, hepsi zehir gibi adamlar, toplanırlar, kumar da oynarlardı. Akşamları kafayı tütsüleyip gelirlerdi. Ancak yirmi kişi alabilecek yere belki elli kişi otururdu, bir iskemleye iki kafadar ilişirdi. Bu âlem-i faniye veda etmiş olan o adamlardan Hak razı olsun, ne beni, ne de bir ferdi incittiler, ne de kendileri incindi. Kötülükleri oldu ise kendi nefislerine oldu.

Hatırlayabildiğim diğer meşhur tulumbacı kahvehaneleri şunlardır: Balat Tulumbacı Kahvehanesi, Cibali Tulumbacı Kahvehanesi, Unkapanı Arabacılar Kahvehanesi, Gedikpaşa'da Arabacılar Kahvehanesi, Çukurçeşme'de Taşhan Kahvehanesi, Yusufpaşa'da Cinbon Ali'nin kahvehanesi, Kasımpaşa'da Kâtip Ömer'in kahvehane-

si, Yüksekkaldırım'da umumhaneler karşısında Yüksek Kahvehane, Beşiktaş'ta Paşa'nın Kahvehanesi, Pangaltı'da Kalfa'nın Kahvehanesi, Galata'da Lüleciler Kahvehanesi, yine Galata'da bir cinayete sahne olan Tosun'un Kahvehanesi.

Tosun'un Kahvehanesi Galata'da Uzun Yol'da idi; tulumbacı kahvehanelerinin en meşhurlarından biriydi, burada Sultan II. Abdülhamid devrinin en namlı kabadayılarından Bahriyeli Arap Süleyman Bey'in öldürülmesi tulumbacılık âlemini velveleye vermişti. Uygunsuz güruhundan olan kahveci Tosun'un Ahmed adında kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, şıkırdım bir uşağı vardı ki arslan gibi Süleyman Bey'i o veled-i zina tüysüz oğlan vurmuştu.

Cinayetin sebebi, civanmert bir genç olan Süleyman Bey'in Tersane Sıbyan Taburu efradından güzelliği ile meşhur Galatalı İhsan isminde bir çocuğu, semtinin ırz ve namus düşmanı şerirlerine karşı himayesi altına almasıdır ve bir gün yalınayak, daltaban hazele takımından Midyeci Süleyman, Kahveci Faik (Galata'da Hendek Kahvehanesi'ni işleten Faik Bey) ve Arap Nuri'yi bu yüzden ayağının altına alıp üçünün birden pestilini çıkarmasıdır. Bunlar Tosun'un Ahmed denilen o ahlaksız çocuğa:

'Sen Süleyman Bey'i vur, çocuksun, birkaç sene hapisle kurtulursun, biz sana mahbushanede bakarız, hem Süleyman Bey'i vurmakla kabadayılıkta nam, şan alırsın..' diyerek kandırmışlar.

Kurnazlığı da unutmamışlar, Tosun'un Ahmed zaptiyeye bir istida vermiş, 'Arap Süleyman Bey beni vuracakmış, hayatım tehlikede' diye sözde zaptiyeye sığınmış. Maksatları oğlanın işleyeceği cinayeti nefis müdafaası göstermektir. Halbuki Süleyman Bey asla silah taşımazdı, 'Karşıdakinin silahı benimdir' diyen bir kabadayı idi. Bu ihbardan birkaç gün sonra da Süleyman Bey Tosun'un Kahvehanesi'nde Ahmed tarafından vurulup öldürülmüştür.

Cinayet İstanbul'da bilhassa tulumbacılar ile bahriyeliler arasında o kadar büyük bir teessür uyandırdı ki, devrin âdetince vaka üzerine yirmi altı kıtalık bir destan yazıp bastırdım; beş bin nüsha kapışılarak tükendi, paranın bereketli zamanı, tanesi 5 paradan 5,5 altın getirdi, hayli dünyalıktır. O zamanlar İstanbul'da iki bin nüsha satılır gazete yoktu. Yine o zamanlar matbuatın bit gibi, şunun bunun eserini çalıp taklit ederek geçinen âciz hazelesi vardı, onun için ba-

zı kimseler eserlerine mühürlerini de bastırırlar ve 'Mühürsüz nüshalar sahtedir' diye bir de kayıt koyarlardı. 'Kasımpaşalı Arap Süleyman Bey'in Destanı' adı ile tek yaprak halinde basılan destana ben de mührümü bastırmıştım, mührümü de taklit ettirmişler, daha doğrusu Vâsıf diye bir mühür kazdırmışlar, destanımın derhal taklidi çıktı; rivayete göre iki-üç bin nüsha da o taklit baskı satılmış. Bunlar alakanın ne kadar geniş olduğunu gösterir.

Süleyman Bey tulumbacılığa gayetle hevesli imiş, 18-19 yaşlarında bahriye talebesi iken birkaç defa soyunmuş, Çeşmemeydanı Sandığı'nda misafir olarak yangına gitmiş gelmiş, askeri mektepler talebesine tulumbacılık değil, tulumbacılarla düşüp kalkmak bile yasak idi; kendisinden dinlemiştim, 'Bir seferinde yakalandım, meydan dayağına yatırıldım, mektepten tart edilmekten hocalarımın iltiması ve mushafa el basarak bir daha tulumbacılık yapmayacağıma yemin etmekle kurtuldum' demişti.

Cinayetin davası uzun sürdü, öyle hatırımda kaldı ki katil Tosun'un Ahmed 12 sene prangabendliğe mahkûm oldu ve yine duymuştuk ki zindanda başına gelmeyen cevr ü cefa kalmamış.

Süleyman Bey'i evvela çavuş üniforması ile görmüş tanımıştım, o zamanlar 25 yaşlarında idi. Bahriye'ye neferlikle girdiğinde çarkçı olmuş, işini çok iyi kavrayınca gedikli olarak alakonulmuştu, kendisini sevdirmiş, yaşı ilerlemiş olmakla beraber çavuş rütbesi ile Bahriye Mektebi'ne alınmış, oradan mülazım rütbesi ile zabit çıkmıştı. Pek çabuk da yüzbaşılığa terfi etmişti. Ölümünde yüzbaşı üniformasını giyeli henüz üç gün olmuştu. Cinayet tarihini hatırlayamadım, 1313 ile 1318 (Miladi 1895-1900) arası olacaktır."

Çalgılı kahvehaneler

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılık âleminde çalgılı kahvehane, senede bir defa ramazan ayında yapılırdı ve ramazanın ilk gecesinden arife gecesine kadar devam ederdi. Bu günahkâr Vâsıf yirmi ramazan tam yirmi sene Üsküdar'da, Galata'da ve İstanbul'da çalgılı kahvehane yaptım, hamdolsun hepsini arife akşamı yüzümün akı ile kapamak nasip oldu. Tulumbacılığın çalgılı kahvehaneleri üzerine çok yazı okudum, hep-

si yanlıştır, hatta uydurmadır. Yazanlardan ziyade o kalem erbabına bilmediğini bilip görmüş gibi anlatanlara hem şaşar, hem acırım.

Ramazanlarda çalgılı kahvehane yapmak İstanbul'umuza, İstanbul'da da tulumbacıların çıkıp oturdukları kahvehanelere has bir âdetti. Çalgılı kahvehane yapmak âdetinin evvela Selanik şehrinden çıkıp İstanbul'a geldiğini ve İstanbul'da da tulumbacı kahvehanelerine yerleştiğini söyleyenler vardır. Ne dereceye kadar doğrudur bilemem; Selanik'ten çıkmış olsa da inkişafını, şatafat ve revnakını İstanbul'da bulmuştur.

Bir tulumbacı kahvehanesini ramazan-ı şerifte yalnız bir ay için çalgılı kahvehane haline koyup işletecek kimsenin o kahvehanenin kahvecisi olması şart değildi. Bu işte kendisine güvenen, görgüsü ve tecrübesi olan herhangi bir kimse kahvehaneyi işleten kahveci ile anlaşır, ona da açıktan bir menfaat, pay temin eder, bir ay sürecek çalgılı kahvehaneyi açardı. Hatta çalgılı kahvehaneyi açanın tulumbacı olması da şart değildi, tulumbacılarla ülfet ve aşinalığı olması kâfi idi. Mesela ben, ömrümün nice yıllarını tulumbacılarla düşe kalka geçirdiğim ve tulumbacılardan, canımdır diye sevdiğim nice dilaver, şehbazlar olduğu halde tulumbacılığa heves etmedim, akranıma ve emsalime uymadım, mintan ve dizlik giymedim, sandık kolu altına girmedim ve yirmi ramazan çalgılı kahvehane yaptım.

Çalgılı kahvehaneyi işletecek olan kimse sürre alayının ertesi günü hazırlanmaya başlardı. Elvan kâğıtlardan güller ve zincirler yapılır, kahvehanenin tavanı, göbek göbek yahut beşik örtüsü şeklinde bu rengârenk zincirler ve güllerle donatılırdı, öylesine ki tavanın tek tahtası bile görünmezdi.

Bir köşede çalgıcılara mahsus bir yer ayrılırdı: zeminden yüksekçe bir set yapılır, güzel güzel resimler ve renkli kâğıtlarla donatılırdı. Bu şanomsu çalgıcı yerinin arkasına da çalgıcıların sazlarının asılması için birkaç çivi çakılır, setin üstüne de çalgıcılara mahsus münasip miktarda iskemle konulurdu.

Kahvehanelerin duvarlarına da o zamanlar pek makbul olan resimler asılırdı, mesela 'Uyuyan sultanı öldürmeye gelen arap delikanlı' (Othello), 'Maşukasını gemiye bindiren kız gibi güzel oğlan' (Helena'yı kaçıran Paris), 'Kız Kulesi', 'Fenerbağçesi', 'Rumelihisarı' gibi... Bu arada semtin tulumbacılarını sandık etrafında toplu

gösteren büyütülmüş bir fotoğraf da unutulmazdı. Ayrıca en azdan üç dört tane büyük ayna asılır, bu resimlerin ve aynaların etrafı da rengârenk kâğıt güller ve zincirlerle süslenirdi.

Ramazan-ı şerif olduğu için kahvehanedeki masaların hepsi kaldırılır, ufak iskemleler hazırlanarak kahvehaneye bir tiyatro gibi o iskemleler dizilirdi.

Piyasada nam yapmış olanlardan en az dört çalgıcı (klarnet, darbuka, çifte nakkare, zurna) ile anlaşılır, peyleri verilip çalgıları ellerinden alınır ve kahvehanede kendilerine mahsus yapılan yerin arkasındaki duvara çakılmış çivilere asılırdı. Geceleri çalgı paydosunda çalgıcıların çoğu huy edinmişti; evvelce aldığı peyi kâr sayıp çalgılarını koltuk altı eder etmez ertesi akşam uğramazlar, çekilen bunca zahmetler boşa gider, yenileri bulununcaya kadar da kahvehane çalgısız kalırdı; çalgılı kahvehane yaptım diyen de halka karşı mahcup olurdu.

Çalgılı kahvehanede âlem gece teravihten sonra başlardı. Tiryaki müdavimleri, meraklıları gelip yerlerini alırlar, kahvehane, açıp işletenin yüzünü güldürecek şekilde dolar, çalgı da şarkı, türkü, oyun havaları ile başlardı.

Çalgıyı her gece, kahvehanenin suret-i mahsusada tutulmuş çığırtkanı bir semai yahut divan okuyarak açardı. İşte bu çığırtkanın tulumbacı, tulumbacının da uçarlı, kaçarlı bıçkını, dilbazı, vücut yapısı ile afili, vechen de erkeğin dilberi olması şarttı."

Çalgılı kahvehanelerin havası

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Çığırtkan ilk gece okuduğu semai veya divanın içinde, gelen halka o ramazan o kahvehaneyi işletecek olan kimsenin adını ilan ederdi, her iş gibi bu da, o zatın malum olan iktidarı ölçüsünde bir tesir yapardı.

Çalgılı kahvehanelerde hizmet eden uşaklar her cihetten kendini kurtarmış gençlerden seçilirdi; burmaya başlamamış dahi olsalar bıyıklarının terlemiş olması şarttı. Şabb-ı emred oğlanlar uşak olarak da müşteri olarak da çalgılı kahvehaneye alınmazdı.

Gelenlerden ağırbaşlılar karşılayanlara, evvelce gelmiş oturmuş

olan aşinalara selam verirler, çekilip bir köşede o gece okuyacak olanları sükûnetle dinlemeye hazırlanırlardı.

Ne yazıktır ki daima ekseriyeti teşkil eden çapkınlar, kendilerini bilmeyen şımarıklar ise ceketler omuzda, baştaki feslerinde 'yâr tekmesi' (fesin bir tarafı çukurlaştırılmış) yahut 'yârdan ayrıldım' (fesin üç köşesi çukurlaştırılmış), kuşakların uçları bir karış kadar sarkıtılmış ve hatta daha ileri gidilerek bıçağın sapı da kuşağın kıvrımından üç dört parmak çıkarılmış, oturanları itçe süzerek, ağırbaşlı, feleğin çemberinden geçmiş kâmillere istihkar ve istihfaf ile bakarak yerlerini alırlardı. Bu güruhu da hemen daima zabıta memurları takip ederdi; bir edepsizlik çıkaracak oldular mı hemen müdahale olunur ve ekseriya kendileri rezil ve bednam olurlardı. Halbuki nice rütbe sahibi zat-ı âlikadirler görmüşümdür ki kendilerini göstermeyerek bir köşeye otururlar, çığırtkandan sonra hoş kelamlarla arifane divan, semai ve mâni söyleyenleri kılı kırk yararcasına tetkik ile dinlerler, okuyanı takdir ile kalkarlar, bir temenna taltif ederek giderlerdi.

Çalgılı kahvehanede her gece meclisi, bir semai veya divan yahut bir mâni okuyarak çığırtkan açar demiştim. Ekseriya önce bir divan, ardından da bir semai okur, sonra müşteriler arasından ağırbaşlılardan biri yahut onların beraberlerinde getirdikleri bir söyleyici semai, mâni, divan, koşma, her ne ise bir şey okur, el elden üstündür arşa çıkınca demişler, kendisi çığırtkandan daha muktedir olsa bile irfanı icabı çığırtkanı takdir ile karşıladığını ifade eden bir cümle, bir ima ile vazife-i insaniyeti icra ederdi.

Yaptığım çalgılı kahvehanelerde çığırtkan olarak seçtiğim tulumbacılardan ancak ikisini hatırlayabiliyorum: Üsküdar'da Filiz Ahmed ile Galata'da Hendek'te Adıyaman Ahmed. Her gece çalgının açılışında okuyacakları divan ve mânileri ben yazar, tanzim ederdim, onlar da okuyarak çalgıyı açarlardı.

Mesela bir gece Üsküdar'da İskele Meydanı'nda yaptığım çalgılı kahvehanede Filiz Ahmed çalgıyı şu divan ve mâni ile açmıştı:

DİVAN

Nazarsız oldukça farukane gâhi gözlerin
Münhasif eyler gider hurşid ü mahı gözlerin

Bir nigâh-ı ateşininden alır ateş kulub
Nerden almış bu rumuzefgen nigâhı gözlerin

Hem güler hem tiğ atar üftadegânın bağrına
Âşık öldürmek ile olmuş mübahi gözlerin

Tir-i müjgânındır döken mazlumane kanımı
Ey zalim bilmiyor hiç havf-i ilahi gözlerin...

MANİ

Adam aman... gözlerim...
Ağlamaktan boyandı al kanlara gözlerim
Ol al kanlı gözler ile gözlerini gözlerim...

O zaman Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey, Filiz'e karşı gayet nazikâne şu mâniyi söylemiş idi:

Adam aman... gözlerim...
Al mendili nazik ele gel Filiz sil gözlerim
Kanlı yaşlar döke döke yâr yolunu gözlerim...

Çalgılı kahvehanelerin duhuliyesi, bir fincan kahvesiyle 20 para idi. Lakin 20 para veren yirmi kişi çıkmazdı, ayıp sayılır, bir kuruş, ikilik, çeyrek bırakanlar çok olurdu. Hatta diğer bir semtten toplu olarak gelenler üç beş mecidiye bırakıp çıkarlardı ki o zamana göre çok para, hakikaten bahş-i kalenderî idi..."

Havayı bozanlar...

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Öbür güruh ise, o kâmiller zümresinden ibret almak nasipleri olmadığı için:

Karanfilsin kararın yok
Gonca gülsün tımarın yok...

diye, şirin de olsa çürük sakız sözlerle kahvehaneye gelenlerin huzurunu kaçırırlar, üstelik benlik iddiasında bulunarak, hatta kendilerini devaynasında görerek bir gürültü çıkarmaya yeltenirlerdi. Gerçi yapmak istedikleri yolsuzluk kendilerine pahalıya mal olursa da ekseriya nice emeklerle açılmış olan çalgılı kahvehane, sarfiyatın dörtte birini çıkarmadan zabıtaca kapatılır, fedakârlıklar ve ümitler heba olur, üstelik müteşebbisi de cezalandırılırdı, buna sebep olanlar da inkisara ve lanete hedef olurlardı.

Bir çalgılı kahvehanede geçmiş, edebe uymaz yolsuz bir vaka nakledeyim. Bir ramazan-ı şerifin, hiç unutmam, altıncı gecesiydi. Karagümrük'te Uzun Ahmed'in kahvehanesinde bir mâni yüzünden bahriyeliler ile kendini bilmez takımı arasında çıkan kavgada bahriyeliler tarafından dört büyük ayna da dahil olmak üzere kahvehanenin bütün takımları paramparça edilmiş, bahçeye kurulan büyük çadır lime lime yırtılmış, asıl acınacak taraf, kahvehane de zabıtaca bir daha açılmamak üzere kapatılmıştı.

O tarihte ben de Bahriye ocağında idim, gençtim ve toydum; Hüda bilir, gönül arzu etmedi ise de, bırakıp gitmek arkadaşlara ihanet olacağından, o na-reva işte ben de bulundum. Belki yetmiş yıllık bir mazi beni hâlâ muazzep etmektedir. Vaka şöyle cereyan etti:

Biz, Haddehane'den dört arkadaş gitmiştik, bir köşede oturduk. Gemilerden, Tersane'den otuz kırk bahriyeli geldi, içlerinde Sıbyan Taburu'ndan, Mızıka'dan çocuklar da vardı. Malum ya, aynı formanın cazibesi, bizi gördüler, selam verip geldiler, yanımıza oturdular. Dört arkadaşımdan biri meşhur Yusuf Kenan, en usta mânicilerden, bir semai okudu sessizce dinlendi. Sonra Etyemezli tulumbacı Deli Hakkı ortaya şu mâniyi attı:

Adam aman... içimi...
Gayetle hoş geldi bana şu tütünün içimi
Böyle hazin bir sese nasıl çekmem içimi...

Bu, Yusuf Kenan'ın hakikaten pek güzel olan sesi ile apaçık alaydı. Onun gibi usta bir mânici irticalen derhal bir şey söyler, Deli Hakkı'nın ağzının payını verebilirdi. Fakat yanımızdaki bahriyeliler onun cevabını beklemeden derhal ayağa kalkıverdiler, Uzun

Ahmed'in ortağı bir Arnavut Kâmil vardı, azgın herifin biriydi, ortalığı yatıştıracak yerde Hakkı'yı müdafaaya kalkınca kahvehane bir anda muharebe yerine döndü.

Söz açılmışken bir hatıra daha nakledeyim:

Benim için mâniciler, divancılar, destancılar zümresinin naçiz bir ferdi olduğumu söylerlerdi. Hak şahidimdir, mat olup ter döktüğümü bilmem. Bir gece Üsküdar'da yaptığım çalgılı kahvehanede çığırtkanım Filiz Ahmed:

Adam aman... arife...

diye bir mâni ayağı attı.

Ezbercilerden biri işi kolay sandı, hemen söz meydanına atıldı:

Adam aman... arife...
Bir işaret kâfidir hakşinasan arife...

Üsküdar'da Paşalimanı'nda tulumbacı Kürt Davud'un hançer-i gadri ile şehit, canımdan üstün sevdiğim, gece ve gündüz beraberim Toygarlı Rıza merhum yanımda idi, dürttü, 'Haydi Ağabey!..' dedi, hatırını kıramadım, kalktım:

Adam aman... arife...
Vâkıf olmaz her kişi hakkı ile maarife...

dedim. Ezberci cevap için toplanamadı, daha tek mısra söylemiş iken dili tutuldu, mat oldu.

Aman efendim, benlik iddiasında değilim, çalgılı kahvehanenin nasıl bir imtihan meydanı olduğunu göstermek için yazdım. Herkesin üstü, altı, akranı vardır. Zevki geçici olan şu fâni dünyada er olan gururlanmaz. Felekle pençeleşmekten yorulmuş, ezilmiş hurdahaş olmuş asırdide bedenim, tarumar olmuş akl ü fikrim işte şu bir an içinde çapkın gençliğe dönüverdi..."

Meşhur okuyucu tulumbacılar ve meşhur koşarlı tulumbacılar

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"O devirde birbirinden görüp heves etmenin eseri şehr-i şehîrimiz İstanbul'da adedi binlere, hatta on binlere varan mâniciler vardı. Şöyle diyebilirim ki, mektep çocukları bile dersleri ile meşgul olurken bir yandan da semai ve mâni ezber ederlerdi. Fakat o on binlerce mânici içinde isimlerini şurada hürmetle andıklarımın en namlıları şunlardır ki hemen hepsi, istisnasız, bir semt sandığının kayıtlı uşağı olmasa dahi tulumbacılık kasırgasından kendilerini alamamışlar, soyunmuşlar bir mintan ve bir dizlik, keçe külah yalın ayakla tulumba sandığının kolu altına girmişlerdir:

Mekteb-i Harbiyeli Emin Şah, Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey, Tıbbiyeli İsmail Hakkı, Bahriye Haddehanesi'nden Kulaksızlı Mustafa Refik, Unkapanlı Bodur Tevfik, kardeşi Bodur Şevki, Yusuf Kenan, Balatlı Ethem, Bahriye Sıbyan Taburu'ndan Arap Şerafeddin, Baytarlı Haşmet, Defterdarlı Çiroz Ali, Zeytinburnulu Zil İzzet, Mustafa Razî, Üsküdarlı Arap Hasan, Beşiktaşlı Muammer, Beykozlu Kâtip Salih...

Bunların hepsi okuryazar gençlerdi, en cahili en az benim kadar mürekkep yalamıştı. Kendi karihalarının mahsulünü söylerlerdi ve çoğu da müşaare yollu irticalen söylerdi.

Bir de hiç mektep görmemiş, okuma yazma bilmez, kulaktan dolma ezberciler vardı. Onların tanıdığım meşhurları da şunlardır:

Üsküdarlı Arap Şükrü Reis, Harabat Halil, Kayıkçı İbrahim, Gemici Ahmed, İshak Ağa, Kulaksızlı Çıtak, Ermeni Hasköylü Hampar, Üsküdarlı Karabet, Balat'ta Sultanhamamı'ndan Aron, Çeşmemeydanı'nda Yeşildirekli Hamam'da Dellak İsmail ve daha bilmediğim niceleri bu takımdandı.

Belki de beceremediğimden olacak, mânicilik bana zor görünür bir keyfiyettir. Ezbere mâniciliğin hiçbir kıymeti yoktur, söyler söyler biter, sermayesi tükenince karşısındakine mat olur. Mâniyi irticalen zihin mahsulü söylemelidir. Karşılıklı atılan ayak her ne ise, biri mâniyi söyleyip arada çalgı ile hava yapılıncaya kadar, öbürü satırı zihninde tecelli ettirir, çalgı havayı bırakınca mânisini hemen söy-

ler idi. Bu da umman gibi tükenmez sermayedir. Güreş meydanında mağlup olan pehlivan, alayın bir köşesinden iz bulur, çıkar, fakat kahvehanede mat olan bir mânici derhal kaçayım dese bile kapıdan çıkıncaya kadar hayli ter döker..."

Namlı koşarlı tulumbacılara gelince, onlar için de Vâsıf Hoca şunları söylüyor:

"Evvelce de arz ettim, tulumbacılar, daldan dala konan serçeler gibi sandıktan sandığa kaçmışlar, kandırılıp kaçırılmışlardır. İstanbul'un namlı tulumbacılarının sayısı çok çok kabarıktır ve çoğunu, şu sandığın uşağı idi diye göstermek pek doğru olmaz. Bir kısmı da kendisine şöhret yolunu açmış olan sandığa sadakatle bağlanmıştır, onları da sandığı ile birlikte anmalıdır.

Hâsılı efendim, birçok namlı tulumbacılar ki bir kısmı birbirlerine yetişmemişlerdir, nesil nesil şöhretler, biri parlarken öteki sönmüştür. Koşmuş, kovalamış, kaçmış, tutmuş, tutulmuş, dövmüş, dövülmüş, şimdi de çoğu âlem-i fenâya veda etmişlerdir. Benim hatırladığım deryada katre, kim bilir bilmediğim ne namlı tulumbacılar vardır.

Ölenlere rahmet, hayatta olanlara selamet, sıhhat, son deminde iman..."

Üsküdarlı halk şairi Tophane ketebesinden Âşık Razî de namlı tulumbacılar şanında bir destan yazmak istemiş, fakat ancak beş kıta kaleme alarak yarım bırakmıştır:

Mahzun Bahaeddin şah-ı hubandır
Gedikpaşalı'dır aşka kurbandır
Şahadete sebep yalan bühtandır
Cennet bağlarıdır elbet durağı

Çakır Mustafa'dır biri şahbazın
Menendi yoktur o tığ gibi Laz'ın
Kayıkçılar içre kopuk haylazın
Cibali Sandığı yurdu ocağı

Birine diyorlar Ablasıgüzel
Vech-i dilberinde kâkülü tel tel

Ayakları koşarlı, kamet müheykel
Sünbülefendi'de on dokuz çağı

Biri Defterdar'ın Çiroz Ali'si
Kayıkçı güzeli âlem delisi
Kâhya İsmail'dir anın velisi
Deli poyraz misal yalın ayağı

Biri Arabacı Veli'dir dal fes
Ejderdir yaralar demirden kafes
Tulumbacılığın beğenmiş herkes
Mengene'nin odur zehir uşağı...

Sandık kadrolarının tespitinde zor bir deneme

Belediye daireleri ve mahalle tulumbaları sandıklarının, tulumbacılığın kaldırıldığı tarihten gidilebilen maziye kadar reisleri, uşaklarıyla tam kadrolarını tespit edebilmek için çok çalıştım.

Tulumbacılığın kaldırılması nerede ise yarım asrı bulacak; elli yıl nesiller değiştiren bir zaman akımıdır. Eski tulumbacılardan çoğu hayata veda etmiş bulunuyor. Son tulumbacı nesli ise, şöhretlerini yapamamış kimselerdir, hatıraları yok gibidir; böyle olmakla beraber, onların da koca İstanbul'da aranıp bulunması zordur.

Vâsıf Hoca merhumla günleri doldurmuş uzun sohbet saatlerinden sonra ancak Üsküdar'ın üç yangın tulumbası sandığı hakkında aşağıdaki kadro cetvellerini tespit edebildik. İstanbul'un yangın tulumbacıları üzerine kıymeti inkâr edilmez bir vesika olsa gerek.

ÜSKÜDAR DAİRELİLER

I. AĞIR ÇARDAKLI SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Edhem Reis.

İkinci reis: Edhem'in kardeşi Çomar İsmail.

1. Takım

Öncüler: Abdülhalim ile kardeşi Kurban.

Artçılar: Tabancı İbrahim ile Orospu İbrahim.

(Orospu İbrahim bir yangında sakatlandıktan sonra yerini Arap Bilal aldı.)

2. Takım

Öncüler: Helvacı Mustafa ile Derviş Abdullah.

Artçılar: Yahudi İzzet ile Tetik Ali.
3. Takım
Öncüler: Kunduracı Nazmi ile Yaver.
Artçılar: Tiryaki Mehmed ile Kıvırcık Yanko.

O takımlar dağılıp bozulduktan sonra:
Reis: Yine Edhem Reis.
İkinci reis: Edhem'in ikinci kardeşi Çakır Ali.
1. Takım
Öncüler: Mühendis Kemal Bey ile Digo Hüseyin.
Artçılar: Kanlı Mehmed ile Tatar Maytuk Hüseyin.
2. Takım
Öncüler: Gazete müvezzii Bekir ile Manav Halid.
Artçılar: Hafız Rifat ile Molduvan Rifat.

II. HAFİF SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Yaver Bey.
İkinci reis: Mehmed.
1. Takım
Öncüler: Süreyya ile Murad.
Artçılar: Rafet ile Burhan.
2. Takım
Öncüler: Ahmed ile Arşak.
Artçılar: Mehmed ile İnce Arap.
3. Takım
Öncüler: Küçük Hüseyin ile İlyas.
Artçılar: Tetik Ali ile Civan Ali.
4. Takım
Öncüler: Yünlü İbrahim ile Kumba İsmail.
Artçılar: Rasim ile Nazmi.
5. Takım

Yaşları 17-19 arasında dört mürahik genç ki Vâsıf Hoca isimlerini hatırlamadı. Bu devirde beş takım çıkaran Üsküdar Daireliler bütün İstanbul'un en büyük sandığıdır.

ÜSKÜDAR KARAKOLLULAR

I. AĞIR ÇARDAKLI SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Beygirci Mıstık.
İkinci reis: (?).
1. Takım
Öncüler: Zibidi Ahmed ile İstirati.
Artçılar: İsmet ile Karakaş Tahsin.
2. Takım
Öncüler: Kötü Ali ile (?).
Artçılar: Derviş ile Kıvırcık Yanko.
(Daire'den gelme.)
O takımlar bozulduktan sonra:
Reis: Yine Beygirci Mıstık.
İkinci reis: Pançik Mehmed.
1. Takım
Öncüler: Abdülhalim ile Kardeşi Kurban.
(Her ikisi Daire'den gelme.)
Artçılar: Kanlı Mehmed ile Maytuk Hüseyin.
(Her ikisi Daire'den geldiler.)
2. Takım
Öncüler: Mühendis Kemal ile Küçük Ahmed.
(Kemal Bey Daire'den gelme.)
Artçılar: Laz Ali ile Memo.
3. Takım
Öncüler: Toygarlı Rıza ile Pembe Sabri.
(Rıza Toygartepe Sandığı'ndan gelme.)
Artçılar: Baygın Cafer ile Niyazi.

Bu sandığın hafif sandıklılar devri kadrosu tespit edilemedi.

DOĞANCILARLILAR

I. AĞIR ÇARDAKLI SANDIKLILAR DEVRİ

Reis: Arap Şükrü (Küpeli Arap).

İkinci reis: Dökmeci Arap Osman.
1. Takım
Öncüler: Yerebatanlı Küçük Ali ile Sandalcı İrfan.
Artçılar: Tabancı İbrahim ile Orospu İbrahim.
2. Takım
Öncüler: Sucu Kadri ile Büyük Mıstık.
Artçılar: Tatar Bekir ile kardeşi Abdüssettar.

Bir meseleden sonra bu sandık 1303'te (Miladi 1885) kapandı, bir daha kurulmadı, hafif sandıklılar devrini yaşamadı. Birinci sınıf tulumbacı olan iki İbrahim de Üsküdar Dairelilere katıldılar.

Tulumbacı isimleri

Vâsıf Hoca, Kâhya İsmail, Merdivenköylü Kemal Reis, Bitlisli Ali Çamiç Ağa, Merdivenköylü Tevfik Karkan, Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey ile Saraç Kadri Bey'den, büyük kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî'nin İstanbul hayatı üzerine emsalsiz bir hazine olan metrukesi ile Kahveci Gürcü Nusret'in yine eşsiz bir eser olan *Zindan Şiirleri* isimli antoloji-hatıratından ve sair kaynaklardan tespit edebildiğimiz tulumbacı isimlerini lakaplarıyla birlikte alfabetik sırayla kaydediyoruz. Vâsıf Hoca'nın dediği gibi, mahalle ve belediye yangın sandıklarının yüz yıllık tarihçesinde bu isimler deryada bir katredir. Öğrenebildiklerimiz için isimlerinin yanına uşağı oldukları sandıkları da kaydettik.

İstanbul Tulumbacıları adını verdiğim bu esere 86 kadar tulumbacının da elde edebildiğim kadar hal tercümesini koydum, "Tulumbacı Portreleri" başlıklı bir bölümde topladığım bu hal tercümelerinde alfabetik sıra takip ettim; tek istisna olarak, tulumbacılık ve tulumbacılar üzerine bana çok zengin notlar tevdi etmiş olan muhterem büyük dostum Vâsıf Hoca merhumun pek çok sevdiği Toygarlı Rıza'nın hal tercümesini bu kafilenin serveri olarak en başa koydum.

Hal tercümeleri yazılmış tulumbacılar için aşağıdaki isimlerin başına "•" işareti konulmuştur.

Hal tercümelerine konulan tulumbacı resimlerinin çoğu fotoğraf-

larından yapılmıştır; bir kısmı grup resimleri arasında tespit edilmiş yüzlerine göre, pek azı da metin tariflerinden mülhem olarak yapılmıştır.

A

Abdullah (Derviş); Üsküdar Daireli
Abdülhalim; Üsküdar Daireli
Abdüssettar (Tatar); Doğancılarlı
Agâh; Fethiyeli
Agâh (Adıyaman); Galata Hendekli
Ağa Dayı; Galatasaraylı
Ahmed; Üsküdar Daireli
Ahmed (Deli)
Ahmed (Karakaçan)
• Ahmed (Kazdağlı)
Ahmed (Küçük); Üsküdar Karakollu
Ahmed (Maymun); Galata Hendekli
Ahmed (Mehmed Reis kardeşi)
Ahmed (Müezzin)
Ahmed (Tatar); Galata Hendekli
Ahmed (Zibidi); Üsküdar Karakollu
Ali (Civan); Üsküdar Daireli
• Ali (Çiroz); Defterdarlı
Ali (Kötü); Üsküdar Karakollu
Ali (Laz)
• Ali (Martdokuzu)
Ali (Tetik); Üsküdar Daireli
• Ali (Yerebatanlı); Doğancılarlı
Ali Reis (Çakır); Üsküdar Daireli
• Amber Reis (Arap); Karacaahmetli
• Angilidis (Deligâvur); Ayvansaraylı
Arap Amıca
Arşak; Üsküdar Daireli
• Artin (Kız)
Asaf Bey; Defterdarlı

Asım Reis
Avni; Galata Hendekli
Aziz (Soğancının)

B

Bahadır (Kürt); Galata Mengeneli
- Bahaeddin (Mahzun); Gedikpaşalı
Basri (Kâtib Sakallı); Cerrahpaşalı
- Basri (Mektepli Kız); Çeşmemeydanlı
- Bedri
Bedri (Çarkçı)
- Bedri (Kafesçi Ahmed); Gedikpaşalı
Bedri (Şehreminili)
- Behçet (Destancı); Şehreminili
Bekir (Arap)
- Bekir (Kürt); Beyoğlu Daireli
Bekir (Müvezzi); Üsküdar Daireli
Bekir (Tatar); Doğancılarlı
- Bekir (Yelkenci Laz); Çeşmemeydanlı
- Besim (Ölü); Toygartepeli
Bilal (Arap); Üsküdar Daireli
- Bilal (Bülbül); Çeşmemeydanlı
- Bilal (Yorgancı); Hayreddin İskeleli
Burhan; Üsküdar Daireli

C

Cafer (Baygın); Üsküdar Karakollu
Casim (İbrahim); Kocamustafapaşalı
Cemal (Arap)
Cemal (İnadiyeli)
- Cemal (Köçek); Defterdarlı
- Cemal (Topuklu); Galata Mengeneli
- Cemil (Haddehaneli); Çeşmemeydanlı
- Cevdet (Çingene); Ayvansaraylı
- Cezmi (Kara); Kadırgalı

Kafesçi Bedri ile Balyanzade Garbis

Ç

- Çuhaciyan (Vahan); Kadırgalı
- Çulhayan (Dikran); Kumkapı Kiliseli

D

- Daniyal (Balıkçı); Çengelköylü
- Daniyal (Kayıkçı Laz); Üsküdar Daireli

- Davud (Arap); Kasımpaşa Kaptanpaşalı
- Davud (Çatmacı) Üsküdar Karakollu
  Derviş; Üsküdar Karakollu
- Derviş (Mızıkalı); Çeşmemeydanlı
- Dilaver (Hamamcının); Divitçilerli
- Dilaver (Kayıkcı Laz); Cibalili
- Dilaver (Sırık Hamalı Kürt); Cibalili
- Dimitri (İnce); Kuruçeşmeli
- Dimitri (Trabzonlu Laz); Galata Hendekli

E

- Edhem (Destancı)
  Edhem Reis; Üsküdar Daireli
- Emin (Çingene); Kadırgalı
- Emin Bey (Tunuslu Paşazade); Gedikpaşalı
- Esad (Bahriyeli Arap); Hasköylü
  Eşref (Dondurmacı)
- Eşref Ağa

F

Fehmi (Benli)

H

- Haçik (Benli)
  Hakkı (Arabacı); Keçecilerli
  Halid (Mabeyinci Laz)
  Halid (Manav); Üsküdar Daireli
  Halid (Tersaneli)
  Halid Efendi
  Halil (Terlikçi Çepel); Keçecilerli
- Halil (Razgradlı); Mevlevihanekapılı
  Hamza (Cerrahpaşalı); 3. Daireli
  Hamza (Tatar); 6. Daireli
- Hasan (Arap); Zeytinburnulu

Hasan (Hallo); Davutpaşa Mahkemeli
Hasan (Helvacı); Kadıköy Gazhaneli
Hasan (Kaşıkcı); Kocamustafapaşalı
Hasan (Muhacir)
Hasan (Pehlivan); Kadıköy Gazhaneli
Haydar (Tatar); Şehreminili
Hayri (Camcı Arap)
Hayri (Kekeme); Davutpaşa Mahkemeli
- Hıdır (Poladhaneli); Davutpaşa İskeleli

Hidayet; Galata Mengeneli
- Hidayet (İngiliz); Galata Mengeneli
- Hristo (Sandalcı); Arrnavutköylü

Hulusi (Aksaraylı Kâtip)
Hulusi Bey; Gedikpaşalı
- Hurşid Reis (Çerkez); Üsküdar Karakollu

Hüsam (Arap); Mevlevihanekapılı
- Hüseyin (Digo); Üsküdar Daireli

Hüseyin (Küçük); Üsküdar Daireli
Hüseyin (Tatar Maytuk); Üsküdar Daireli
- Hüseyin Reis (Eyüplü); Eyüp Camii Kebirli

Hüseyin Reis; Kanlıcalı
Hüsnü (Eğriboyun)
Hüsnü Efendi
- Hüsnü Reis (Arap)

İ

İbrahim; Gedikpaşalı
İbrahim (Beygirci)
İbrahim (Çarkçı); Galatasaraylı
İbrahim (Çıtak)
İbrahim (Derviş)
İbrahim (Gedikpaşalı)
İbrahim (Orospu); Üsküdar Daireli
İbrahim (Tabancı); Üsküdar Daireli
İbrahim (Yünlü); Üsküdar Daireli

İhsan (Hamamcının); 6. Daireli
İlyas; Üsküdar Daireli
İnce Arap; Galata Mengeneli
İrfan (Sandalcı); Doğancılarlı
İsmail (Arabacı); Odabaşılı
İsmail (Deli); Keçecilerli
İsmail (Kumba); Üsküdar Daireli
İsmail (Muhacir)
İsmail (Yahudi)
İsmail Reis (Çomar); Üsküdar Daireli
- İsmail (Kâhya); Defterdarlı

İstirati; Üsküdar Karakollu
İzzet (Yahudi); Üsküdar Daireli
- İzzet (Zil); Zeytinburnulu

K

Kadri (Saraç); Cerrahpaşalı
Kadri (Sucu); Doğancılarlı
Kâmil (Sıçan); Toygartepeli
Kemal Bey (Mühendis); Üsküdar Daireli
Kleanti; Galata Kiliseli
Kurban; Üsküdar Daireli
- Küpeli Beyoğlu; 6. Daireli

M

Mehmed (Balatlı)
- Mehmed (Benli); Zeytinburnulu

Mehmed (Deli)
- Mehmed (İnce Arap); Cihangirli
- Mehmed (İncebacak); Üsküdar Paşakapılı
- Mehmed (Kabalak)

Mehmed (Kanlı); Üsküdar Daireli
Mehmed (Kürdün)
- Mehmed (Pançik); 1. Daireli
- Mehmed (Sivri); Merdivenköylü

- Mehmed (Susurluklu); Gedikpaşalı
  Mehmed (Tiryaki); Üsküdar Daireli
- Mehmed (Topuklu); Toygartepeli
  Mehmed Reis
  Memo (Kürt)
  Mıstık (Büyük); Doğancılarlı
  Mıstık (Hasanın)
  Mıstık (Küçük)
- Mıstık Reis (Beygirci); Doğancılarlı
  Murad; Üsküdar Daireli
- Murad (Faytoncu); Merdivenköylü
- Mustafa (Ablasıgüzel); Kocamustafapaşalı
- Mustafa (Altınbaş); Üsküdar Bülbüldereli
  Mustafa (Arap); Şehreminli
- Mustafa (Arabacı İnce); Merdivenköylü
- Mustafa (Edirneli Boyacı); Üsküdar Yeniçeşmeli
  Mustafa (Helvacı); Üsküdar Daireli
- Mustafa (Hopalı Çakır)
- Mustafa (Rizeli); Gedikpaşalı
  Mustafa (Tersaneli Çakır); Çeşmemeydanlı
- Mustafa (Yangıncı); Eyüp Camii Kebirli

N

Nazmi (Kunduracı); Üsküdar Daireli
Niyazi; Merdivenköylü
- Numan (Sorguççu); Kasımpaşalı
- Nusret (Kahveci Gürcü); Hasköylü

O

Osman (Baygın)
Osman (Fransızın Kara)
Osman (Kara)
Osman (Külhanbeyi)
Osman (Tekkenin)
Osman Reis (Dökmeci); Doğancılarlı

Ö

Ömer (Eşekçi)
Ömer (Köçek)
Ömer (Kürdün)

R

Rafet; Üsküdar Daireli
- Ramazan (Borucu); Davutpaşa İskeleli
- Rasim (Terlikçi); Çeşmemeydanlı
- Reşid (Gürcü); Cibalili
- Reyhan (Çerkez); Defterdarlı

Rifat (Çarkçı)
Rifat (Hafız); Üsküdar Daireli
Rifat (Havvanınoğlu)
Rifat (Molduvan); Üsküdar Daireli
- Rıza (Toygarlı); Toygartepeli

S

Sabri (Pembe); Üsküdar Karakollu
- Sadık (Arap); Vezirtekkeli
- Saffet (Sarı)

Said (Arap)
- Salih Reis (Kopan); Üsküdar Yeniçeşmeli

Salim (Kör)
- Sami (Balıkçı); Vezirtekkeli
- Selim (Edirneli Helvacı)
- Sırrı Bey; Galatasaraylı
- Süleyman (Karabiber); Kazlıçeşmeli

Süreyya; Üsküdar Daireli

Ş

- Şahin Bey (Barutçuzade); Gedikpaşalı
- Şahbulad (Canbaz); Çeşmemeydanlı

Şerif (Camcı)
Şükrü Reis (Küpeli Arap); Doğancılarlı

T

Tahir (Büyük Hacı)
- Tahir (Kozlucalı); Üsküdar Bülbüldereli

Tahir (Küçük Hacı)
Tahsin (Karakaş); Üsküdar Daireli
Talat (Deli)
Tevfik (Camgöz)
- Tufan (Kara)

Tului (Bahriyeli)

V

- Veysel (Arabacı Deli)

Y

Yanko (Kıvırcık); Üsküdar Daireli
Yaver; Üsküdar Daireli
Yaver Bey; Üsküdar Daireli
- Yusuf Şah

Z

Zeynel Bey; Kulaksızlı
Zimeros (Tatavlalı); Tatavla Kilisesi
Zübeyir

Tulumbacı portreleri

Toygarlı Rıza

Sultan II. Abdülhamid devri sonu tulumbacılarının en meşhurlarından biri olan bu delikanlının hayatını Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Bir gece Paşalimanı'nda Kürt Davud tarafından hançerle vurulup şehit edilen enis-i nurum, canımdan aziz küçük kardeşim yerinde ceylan gibi bir delikanlıydı. Güzeller bahtsız olur derler, 10 yaşında iken babasını kaybetmişti, olta balıkçılığı ile geçinir sarhoş

Salim'in oğluydu. İçkisinin kötülüğü yalnız kendi nefsine bir garip adamcağızdı; benim de Tabutçular içindeki kahvehaneyi işlettiğim zamanlar idi, halim vaktim yerinde. Salim'e başı daraldıkça para yardımında bulunurdum, babası ölünce Rıza'yı yanıma çırak aldım, bağrıma bastım, beş sene bana sadakatle çıraklık yaptı. 15 yaşına basıp kaşı gözü meydana çıkıp vücutça da serpilince kahvehaneyi çocuk için tehlikeli gördüm. Yakup Ağa adında bir çiçekçi bahçıvanın yanına koydum. Bu Yakup Ağa gayetle temiz, namuskâr adamdı. Rıza'yı pederane bir aşk ile severek, kanadı altına aldı. Bahçesi Çavuşderesi'nde idi, çok büyük ve güzel bir bahçe idi. Rıza dul anası ve bir kız kardeşi ile tek odalı bir evde barındıkları için oğlan 17 yaşına basınca Yakup Ağa ona bahçede güzel bir de oda yaptırdı ve Rıza geceleri o odada yatmaya başladı.

Tulumbacılığın parlak devirleri, akran ve emsalini görerek sevdalanmış, bir gün bana geldi:

'Ağabey, izin ver, sandığa gireyim!..' dedi.

Çocuğun gözlerine baktım, gördüm ki izin vermesem de girecek, izin verdim. Babalığı yerinde ustası Yakup Ağa da eski tulumbacılardandı, o da hoş gördü ve Rıza, Toygartepesi Sandığı'na girdi. Tulumbacılığın daha yılını doldurmadan koşarlı ayakları ile o sandığın gözbebeği uşaklarından biri oldu. Fakat bir gün Yakub Ağa bana gelerek:

'Vâsıf Efendi, bilirsin Rıza'yı öz evladım gibi severim, çocukla yüz göz olmak istemem, senden çekinir, korkar, oğlanın kulağını sen çek. Rıza işret ediyor!..' dedi.

O günlerdedir ki Rıza da benden Üsküdar sandıkları için bir destan istemiş idi, bunu fırsat bildim, evvela ima yolu ile kulak bükeyim dedim. Üsküdar sandıkları için yazdığım destanda Toygartepelileri şu kıta ile anlattım:

Toygartepeliler hep bıçkın meşrep
İyş ü işret eyliyorlar ruz ü şeb
Allah için seçme tulumbacı hep
Velakin meyhanede evkatgüzar...

Zeki ve hassas çocuk derhal nakış aldı, ağlayarak işrete tövbe etti ve Toygartepesi Sandığı'ndan çıkarak Üsküdar Karakol Sandığı'na

girdi, orada bir kat daha parladı; kendisi ateşpare, öyle de bir gür ve acı sesi vardı ki naracı oldu.

Burada Rıza'cığımın ne kadar namuslu bir çocuk olduğunu göstermek için bir vaka nakledeceğim; belki halen yaşayan evlad ü ahfadını rencide etmemek için isim vermiyorum. Üsküdar'da oturan mülkiye paşalarından birinin güzellikte bir içim su ve dâr-ı dünyada biricik duhter-i pakize kızı, Rıza'yı başında keçe külah, külah altında bıçkın kâkülü, fanila dizlik ve yalınayak, acı acı nara atarak yangına koşarken görmüş, gönül kuşunu uçurup oğlanın kâkül teline kondurmuş, kim olduğunu tahkik ettirmiş, öğrenmiş. Paşa kızını bahçıvan yanaşması tulumbacıya verecek değiller, sırrını konak halkından saklayarak bir gece yeldirmesini giymiş, konaktan Çavuşderesi'ndeki çiçek bahçesinde Rıza'nın odasına kaçmış, oğlanın ayaklarına düşmüş. Fakat Rıza kıza hissettirmeden hemen paşaya gitmiş, meseleyi anlatmış:

'Yüzüne bakmadım, parmağının ucunu bile görmedim, kızınız kulübemdedir, gelin alın!..' demiş.

Rıza'nın yerine, tıynetinde itlik olan biri olsaydı emr-i vakii kabul eder, kız tarafı da ya kızlarını reddeder, zavallı kız perişan olur, bir gönül uğruna ömrü boyunca sürünürdü. Yahut da namus belası bir daltaban tulumbacı paşa damadı olup konağa yerleşir ama vaka da dillere destan olarak, paşa adam arasına çıkamaz, kahrından ölürdü. Paşa, Rıza'ya elli altın vermiş ve hemen o gece bahçeye gidip kızını kendi eliyle almış, az sonra da Üsküdar'daki konağı satarak Edirne'ye hicret etmiştir.

Vakayı bir ben bilirdim, bir de Yakub Ağa bildi. O zaman bu paşa kızının ağzından şu divanı yazmıştım:

Şahin başlı, selvi boylu, bıçkınım, bahçıvanım
Şehlevendim tulumbacım ateşpare civanım
Pâbürehne dal fes ile kâküllerin dök geç güzel
Kalmadı sabra mecalim bitti tab ü tüvanım

Ahu musun, ejder misin çalımına yandığım
Tutmuş namın Üsküdar'ı Toygarlı pehlivanım
Gül ârızın kundak mıdır dil hanesin yakmak için
Arzuhalim hâk-i pâye kırık dökük divanım...

Kendisine okuduğumda fevkalade kızdı:

'Üzerimde çok emek ve hakkı olan ağabeyim olmasan bir daha yüzüne bakmazdım!..' dedi.

O günden beri unutmuş olduğum bu divan bugün bu vesile ile hatırıma geldi. Rıza keşke Toygartepesi Sandığı'nda kalsaydı, gece ve gündüz içseydi de Karakol Sandığı'nda başına o kaza gelmeseydi. Şahadetinde henüz 19 yaşında idi. Gözüm gibi sakladığım bir resmi vardır ki vakadan üç gün evvel ısrarla çektirmiştim. Bıyıkları duman gibi var ile yok arası yeni yeni terlemişti. Bir boş sevda uğruna bir lahzada söndü gitti. Her ana öyle bir evlat doğuramazdı. Şahinliği kadar toy, güzelliği kadar da ejder gibiydi. Yüzüne bakan 'Seherden evvel sokağa çıkarılmaz' derdi, fakat Rıza tahminin üstünde kat kat ateşpare idi. Cenazesini Yakub Ağa kaldırdı; anası ile kız kardeşi saçlarını yoladursunlar, Rıza'yı Karacaahmet'in ıssız bir köşesine gömdük. Yakub Ağa da, 'Ben artık burada çalışamam' diyerek o mamur çiçek bahçesini yok bahasına sattı, Üsküdar'dan da çekilip gitti.

Rıza'nın şahadeti üzerine uzun bir destan yazmıştım, üç günde kapışılıp elimde bir tane kalmadı; okuyanlar hem ağlar, hem de katil Kürt'e lanet ederdi.

Rıza Üsküdar Daire Sandığı'na girdikten sonra da Toygarlı lakabı ile anılmıştır. Rıza'yı bıçaklayan katil Kürt Davud Üsküdar iskelesi hamallarındandı. Bütün efradı iskelenin Kürt hamallarından mürekkep Üsküdar Paşakapısı Sandığı'nın tulumbacılarının kötü bir halleri vardı. Sandıkları arkadan gelen bir sandık tarafından kovalanınca ve kaçamayıp tutulacaklarını anlayınca:

'Lihaaaa!..' diyerek usturpa, bıçak, üzerlerinde her ne silahları varsa çekerler ve arkadan yetişen sandığı öne geçirmezlerdi.

1908'de, Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinde Beylerbeyi'nde bir yangına giderken Toygarlı Rıza'nın da içlerinde bulunduğu Üsküdar Karakollular, önleri sıra giden Paşakapılıları Paşalimanı'nda yetişip tutmuşlardı. Bir gece yangını idi ve naracı Rıza sandık kolu altında idi. Tulumbacılığın pis geleneği olarak cani bir adam olan Davud'un savurduğu koca saldırma Toygarlı Rıza'nın kasığına saplanmıştı. Zavallı genç arkadaşları tarafından bir sedye içinde eczahane eczahane dolaştırılmış, hekim bulunamamış, güzel delikanlı feryat ede ede sabaha karşı ölmüştü..."

Vâsıf Hoca'nın enis-i ruhu Toygarlı Rıza şanında yazdığı Paşalimanı cinayeti destanı şudur:

1. Semtim Üsküdar idi, ismim Rıza
Gösterirdim daim nik rahe rıza
Ne çare erişti ecel-i kaza
Soldurdu güller gibi ben civanı

2. Ehl-i tevazu idim, halimü'l-etvar
Bıçkın meşrep idim sahib-i vakar
Tulumbacılığa da gayet heveskâr
Semtim de almıştır bu yolda şanı

3. Karakol Sandığı'na idüp hizmet
Takdir olunurdu hizmetim elbet
Sırığın altında bir ejder suret
Bırakırdım yollarda küheylanı

4. O gece yatur iken koğuşta dalgın
Seslendiler var tiz kalkınız yangın
Düzüldü takımlar ben fakir baygın
Beylerbeyi idi harîkin ilanı

5. Girince sandığa misal-i mecnun
Son gecem imiş dil begayet mahzun
Girecekmiş kanıma bir melun
Görünürmüş meğer matem nişanı

6. Düzüldük yola diyerek ya Allah
Seyirciler çağırırdı maşallah
İlerisi zindan imiş hasbetenlillah
Bana dar geldi o Paşalimanı

7. Değirmeni geçince bir çift fener
Gördük önümüzde sallanıp gider
İki takım kovunca biz birader
Eriştik mürg âsâ idüp tayeranı

8. Paşakapulularmış bunlar meğer
Dedim: Ey destur!.. Bu sandık yol ister!..
Azdı kurtlar gibi ol asi Kürtler
Başlamıştı gıcırdamaya dendanı

9. Polis noktasının önüne geldik
O dar yerde birbirimize girdik
Kürt Davud ile biz zaten muğberdik
Sokuldu yanıma o can düşmanı

10. Sırık altında idim vakt-i sefer
Dikildi karşıma elinde hançer
Didim tam vaktidir kim imiş bak er
Her şeyin vardır zira bir zamanı

11. Gösterdi göbeğim altına hunhar
Bir de kıvırdı rahmetmeyüp gaddar
Çıktım sırıktan al kanlarım akar
Düştüm bir yana açmayup dihanı

12. Kaldırdılar beni böyle mukadder
Çevirdiler sandığı hep mükedder
Hüda eyleseydi eğer muammer
İntikam alırdım fikrim merdanî

13. Vah Rıza diyerek geldik koğuşa
Toplandı yâranım hep koşa koşa
Koydular sedyeye emekler boşa
Ta besabah kıldım tehî cevelanı

14. Eczahane açık bulunmaz tabip
Her yerden kovulduk elvah-ı acip
Ağlar inlerdim sedyede ben garip
Tutar ah u feryadım asumanı

15. Validem olmuş bu işten haberdar
Gelmiş başucumda saçların yolar
Hemşire, ağabeyim deyu ağlar
Titretir inletir o meydanı

16. Babalığım der, ey sevgili evlat!
Büktün belceğzimi olmazam abat
Ya neyle olayım gayri ben dilşat
İftiharım idin gönlümün ceylanı

17. Ölmeden bir daha göreyim Rıza
Aç bari gözünden öpeyim Rıza
Rahına canımı vereyim Rıza
Yeter ağlatma gayri bu çeşmanı

18. Ne iktidarım var, ne takat kaldı
Babam o anda kucağına aldı
Hep ihvan ahını göklere saldı
Allah! dedim teslim eyledim canı

19. Kapanarak hemen eve götürdüler
Fevtimi imama haber verdiler
Yıkayup yudular hâke gömdüler
Hak yoldaş ide din ile imanı

20. Yandılar bu hale halk-ı Üsküdar
Cümleye sabır vire Perverdigâr
Güş iden ihvana olsun bergüzar
Vâsıf da yazmıştır böyle destanı...

Kazdağlı Ahmed Durud

Çağdaş büyük halk şairi kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa'nın kahvehane çıraklarından bir delikanlı olup 1893 ile 1900 arasında Gedikpaşa Sandığı'nda tulumbacılık yapmış ve bu sandığın en iyi uşaklarından biri olmuştur.

Kahveci Ali Çamiç Ağa'nın çıraklarından Kazdağlı Ahmed Durud

Asıl adı Durud'dur; bu ismin Farsça "selam", "sena", "dua" anlamlarında "dürud" olduğunu ve Kaz Dağı Yörükleri ağzında "durud" şeklini aldığını zannediyoruz.

Durud'un Çamiç Ağa yanına gelişi şöyle olmuştur:

1888-1889 kışında bir gece yatsıdan sonra çırağıyla birlikte aynı zamanda yatıp barındıkları Yemiş iskelesindeki kahvehanesini kaparken içeriye tahminen 16-17 yaşlarında ve çok güzel bir delikanlı girmiş. Üst baş dökük, perişan, yarım pabucun içinde ayakları soğuk sulu çamurla morarmış, kararmış, avurtlar açlıktan çökmüş, gözler korkudan gelen vahşetle açılmış, "Babacığım... Beni ısıt, doyur... Ölüyorum..." demiş.

İşte bu adı güzel, kendi güzel Durud o gece acı macerasını en açık itiraflarla anlatmış; bir köy ağasının çobanı imiş. Ağasının kızı oğlanı sevmiş. Bir gün Durud'un ayaklarına kapanarak, "Beni sana vermezler... Kaçır beni!.." diye yalvarırken ağanın adamlarından biri görmüş.

Durud artık o kapıda barınamayacağını anlamış, heybesini hazırlamış gidecek. Ağada birikmiş parası vardır, ertesi sabah boynunu bükmüş, ağanın huzuruna çıkmış, "Ağam... Benim suçum yok... Gönül kuşunu uçurup konduran senin kızın" diyerek yara deşmeye lüzum görmemiş, "Paramı ver... Gidiyorum" demiş. Ağanın kaşları çatık, oğlanın parasını vermiş ama, "Yerine adam buluncaya kadar üç beş gün daha kal!.." demiş.

Durud oğlan toy; kızının her şeyi göze alarak bu güzel oğlana kaçacağını kesin olarak gören ağanın maksadını anlayamamış. Aradan üç beş gün geçmiş, bir sabah alacaaydınlıkta köye gelen jandarmalar Durud'u yatağında uyurken don paça basmışlar, yol için hazırladığı heybesini aramışlar, bir meşin kese, kese içinde de on altın bulmuşlar. Durud'un ne keseden ne de altından haberi vardır. Oğlanın elleri bağlanmış, heybesi omuzuna verilmiş ve bir hırsız olarak karakola götürülmüş. Karakol bir dağ başında. Zavallı Durud orada üç gece kalmıştır. Çektiği eza ve cefanın en hafifi, kendisini her emre ram ettiren ve hatta "Parayı çaldım..." diye tutulan bir zabıt kâğıdına da pençesini bastırtan kıyasıya atılan dayaktır.

Üçüncü gün karakola ağanın bir adamı gelmiş, kızarmış bir kuzu, bir lenger pilav, iki binlik de rakı getirmiş, üç jandarma bir de ağa uşağı işret sofrasına oturmuşlar. Yörük Durud da çirkin hareket ve latifelere hedef ve muhatap olarak sakilik edermiş. İşret meclisi tamam kıvamına geldikte oğlan duvarda asılı tüfeklerden birini kavramış, "Kıpırdamayın yakarım!" diye bir nara atarak karakoldan dışarı fırlamış... Körkütük sarhoşlar tığ gibi Yörük gencin elbet ki peşine düşüp yakalayacak değildir.

O dağ senin, bu dağ benim. Gündüzleri sinmiş, geceleri yürümüş; dağ, derbent, çay, dere, taş, toprak, düşe kalka, günler, haftalar, aylar boyunca gitmiş.

Bir gün bitik bir halde uyurken bir ayak hışırtısıyla gözlerini açınca karşısında pür silah bir haydut görmüş. İki ay kadar da onun yanında dolaşmış, öyle ki geceleri yatarken, oğlan kaçmasın diye Durud'u bileğinden bir iple kendi bileğine bağlarmış. Durud bu haydudun adını bile sorup öğrenmemiştir. Yalnız bir Biga dağlarında olduklarını, bir de İstanbul'un adını öğrenmiştir; "Bir adam İstanbul'a varsa, onu kırk yıl arasalar bulamazlarmış!.. Ama İstanbul nerde?.."

Durud İstanbul'un yolunu, kendisini pençesine geçirmiş olan haydut, onun küçük bir ayak çelmesiyle yardan yuvarlanıp öldükten sonra bulmuştur. Kaz Dağı'ndan Biga dağlarına geldiği gibi yine gündüzleri sinmiş, geceleri yürümüştü ama artık mevsim kış ortası idi. Yollarda yalnız çobanlara yaklaşıyor ve onlara İstanbul'u soruyordu. Bir akşam nihayet Üsküdar'a ulaşmış ve Üsküdar'a yolcu getirip Yemiş iskelesine dönecek ihtiyar bir kayıkçının lütuf ve merhametiyle denizi aşmış. Ve yine o kayıkçının tarifiyle kahveci Ali Çamiç Ağa'ya gelerek sığınmış. Kazdağlı Durud'u kanadı altına alan Çamiç Ağa, ilk iş olarak oğlanın adını değiştirmiş, ona "Ahmed" adını vermiştir. Bu isim değişikliği, bir jandarma karakolunda tutulmuş zabıt kâğıdında hırsızlığını itiraf ile pençe nişanı bulunan bir genç için elbet ki zaruri idi.

Çamiç Ağa'nın İstanbul'da yetmiş beş yıllık kahvecilik hayatı boyunca yanında otuz nefer oğlan çıraklık yapmıştır; kalender halk şairi yıllarca sonra bu çırakları şanında birer manzume yazmıştır. Durud için yazdığı da şudur:

Kaz Dağları'ndan kopmuş Yörük dilberi Durud
Bir şeb-i şita içre kahveme itti vürud

Şöyle zeberdest feta mürahik şeh-i huban
Medh-i şanında anın yoktur efendim hudud
Hüsün ile mertlikte ayağına uşağın
Kasem ki su dökemez ne İskender ne Davud

Sirkat bühtanı ile zaptiye pençesinden
Firar idüp dağ derbent olayazmışken haydud

Girdi kanat altına terk eyleyüp vahşeti
Sarmış iken etrafın kahhar ateş-i Nemrud

Kılık kıyafetini hatta ism-i şerifin
Tebdil eyledim oldu bab-ı endişe mesdud

Çerağ-ı hüsnü ile ruşen oldu kahvemiz
Gönül tahtına Ahmed böylece itti kuud...

Çırak oluşuna mücevher tarih:

On altı yaşındayken doğdu necm-i ikbali
"Kahveci güzelidir Kazdağlı Civan Ahmed."

1290 + 16 = 1306 (Miladi 1888-1889)

Tarih, Durud'un 16 yaş rakamıyla tamiyelidir.

Üç sene sonra Ali Çamiç Ağa Yemiş iskelesindeki kayıkçı kahvehanesini başkasına devrederek Gedikpaşa'da bir han kahveciliği gediği almıştır. İşte oradadır ki Durud, ustasının izniyle semtin pek meşhur olan sandığına uşak olarak girmiş, tulumbacılık âlemine atılmıştır ki 1892-1893 arasında 20-21 yaşlarındadır; Çamiç Ağa'yla münasebeti baba-oğul yakınlığıyla devam etmiş, 1900'de Ali Çamiç Ağa'nın bulduğu Üsküdarlı bir kızla evlenmiş, şair hami ve babalığı Durud'a Üsküdar'da bir de han kahveciliği gediği alarak onu kendi işinin sahibi yapmıştır. Durud Üsküdar'a geçerken tulumbacılığı da bırakmıştır.

Ali Çamiç Ağa anlatıyor:

"Evlendikten sonra da tek üzüntüsü köydeki dul anası idi; köyünü öğrendim, oğlana haber vermeden Edremit'e gittim, oradan Kaz Dağı'na kadar uzanarak köyünü ve anasını buldum. Ve kadını güçlükle inandırarak alıp Üsküdar'a getirdim; Durud anasını görünce gözlerine inanamadı; ana ile oğulun kavuşmasını hiçbir kalem tarif edemez."

Han kahveciliğinde çok mazbut yaşamış ve hayli para sahibi olmuştu; 1908'de Meşrutiyet'in ilanı üzerine ve anasının isteğiyle karısını da alarak köyüne dönmüştür.

Çiroz Ali

Kasaplar Kâhyası Defterdarlı Köle Mustafa'nın torunu, ilk ormancılarımızdan Harbiyeli Cemil Bey'in oğlu Çiroz Ali, geçen asır sonlarının cesareti ve mertliği, yüz güzelliği, irticalen söylediği ayaklı mânileri ve semaileriyle uçarlı, koşarlı birinci sınıf uşaklardan biri olarak İstanbul'un tulumbacılık âleminde büyük şöhretlerdendi. Bir roman olabilecek hal tercümesini hamisi Defterdar Sandığı Re-

Tulumbacılık âleminin büyük şöhretlerinden Çiroz Ali.

isi Kâhya İsmail'in ağzından tespit ettik. Babasının adını da değerli müdekkik ormancı Kerim Yund'un lütfuyla öğrendik.

Çiroz lakabı pek küçük yaşta çelimsizliğinden ötürü mahalle arkadaşları tarafından takılmıştı; 14-15 yaşlarında vücut yapısı geliştiği zaman da, artık kendisini tarif etmeyen bu lakap silinmemişti.

Bülbül gibi şakıyan sesiyle tulumbacı ağzı destan, mâni, semai, divan okumada eşsizdi. Omuzdaşlarının baş tacı, sandığının gözbebeği oldu. Buğday benizli, koyu kumral saçlı, bakışları mestane kırlangıç gözlü, uzun boyluydu (1,80). Tulumbacı olmak için yaratılmış denilebilirdi, irikıyım ayakları harikulade koşarlı idi; vücut yapısı çâlâk, üzerinde yetimliğinden gelen bir boyun bükülüğü vardı ki delikanlıya ayrı bir cazibe vermişti.

Babasını hiç tanımamıştı. Münevver bir zat olan Cemil Bey pek genç yaşında, Ali'nin beşiği sallanırken vefat etmişti. Dedesi Köle Mustafa zengin adamdı. Çiroz Ali yedi yaşında iken de zengin dedeyi kaybetti. Kasaplar kâhyasından Ali'ye Mahmutpaşa Hanı altında büyük bir dükkân, Eğrikapı dışında bir tabakhane, İstanbul'un kenar mahallelerinde üç ev; İç Bedesten'in emanet sandığında da 300 altın gibi o devirde servet sayılabilecek bir para bırakmıştı. Üç dayısı vardı; bu adamlar çocuğa evvela hamilik süsünü takındılar ve ilk iş olarak Bedesten'deki 300 altını çektirip elinden aldılar, çocuğu da 11 yaşında iken Defterdar'da Kâhya İsmail diye anılan Saraç İsmail'in meşhur tulumbacı kahvehanesine çırak olarak verdiler ve bir daha arayıp sormadılar, evlerin ve dükkânın kiralarını topladılar ve çocuğa görünmediler.

Kâhya İsmail o zaman 23 yaşlarında uçarı bir delikanlıydı, bekârdı. İstanbul'da kimsesi yoktu. Evvela Saraçhane'de yine bir saraç olan babasının yanında işlerken babası ölünce kendi adına bir dükkân istemiş, Köle Mustafa Ağa'dan büyük yardım görmüştü. Çiroz Ali'nin dedesini bir velinimet biliyordu, o hatıraya hürmeten yetim çocuğu bir şükran borcu bilerek himaye kanadı altına aldı. Gayet çalışkan, ateş gibiydi, Defterdar Yangın Tulumbası Sandığı'nın reisi, Defterdar iskelesi kayıkçılarının da kâhyasıydı. Defterdar'daki kahvehanesi de hem tulumbacıların hem de kayıkçıların toplandığı yerdi, âdeta bir loncaydı. Büyük bir ahşap yapı olan kahvehanesinin üstünde on sekiz göz bekâr odası vardı; manevi kardeş gibi bağ-

rına bastığı Çiroz Ali'yi o odalardan birine yerleştirdi. Hayırsız dayılara karşı cephe aldı, dükkânı ile evlerinin ve tabakhanesinin kiralarını da çocuk adına o toplamaya başladı; paralarını Ali'nin eline verdi, bir kuruş da harcatmadı. Çiroz Ali 17 yaşındaydı ki Defterdar Sandığı'na uşak oldu.

Kâhya İsmail'in Çiroz Ali'yi yanına alması 1886 tarihine rastlar. Bu tarihte Kurt Schinkler adında bir Alman ressamı 11 yaşındaki Ali'nin suluboya bir boy resmini yapmıştır. Resim çok güzeldir:

Ali'nin başında siyaha yakın, kara kiraz renginde bir fes vardır ve fesine tulumbacı usulü hafif bir tülbent sarılmıştır. Fesin altından da alnına bir tutam kumral kâkül dökülmüştür. Sırtında beyaz üzerine mavi çubuklu ve çubukların arası mavi çiçekli bir mintan vardır. Kolları bileklerinin üstüne kadar sıvanmış, üstüne çapraz düğmeleri çözük bir camadan giymiştir. Devetüyü renginde şalvarımsı pantolonun da paçaları ayak bileklerinin üstüne kadar kıvrık, ayakları çıplak ve çıplak ayaklarında takunya vardır. Belinde de al çubuklu bir peştamal bulunup peştamalın bir etek ucu yukarıya alınıp beline sokulmuştur. İkinci planda iki tulumbacı tavla oynamakta, daha geride de peyke üzerinde çıplak ayaklı bir kayıkçı yatar gibi uzanmıştır. Resim, yağlıboyayı andıracak kadar ince işlenmiştir. Usta bir ressam elinden çıktığı bellidir.

Bu güzel resmi yıllarca dikkatle saklamış olan Kâhya İsmail hayatının son yıllarında bir gaflet eseri olarak bir Fransız'a 200 liraya satmıştır. Aynı gaflete biz de düştük, resmi gördüğümüz gün bir fotokopisini almadık.

Çiroz Ali'yi tulumbacılık âleminde pek çabuk büyük şöhret yapan evvela sihirkâr tatlı sesi olmuştu. Muhit kalabalık, hareketli, canlıydı, adı süratle, kolayca yayıldı.

18 yaşındaydı, kayıkçılığa heves etti. Dedesinden kalan evlerden ikisini satarak 22 altına iki çifte bir kayık yaptırdı. Kayığı beyaz boyalı ve altın yaldızlıydı. Döşemesi al renkli, en âlâ İngiliz çuhasındandı. İşte o zamandır ki tulumbacılar arasında "Çiroz" lakabıyla anılan güzel delikanlıya İstanbul'un zevk u sefa peşinde dolaşan münevver kalenderleri arasında "Kayıkçı Güzeli" denildi; üzerinde bembeyaz kayıkçı şalvarı, bembeyaz bir gömlek, başında yine o kara kiraz rengindeki fes, bir tutam kâkül yine alnına dökülmüş, irikıyım

ayakları çıplak, bakışları mestane, kuğu kuşunu andıran kayığıyla ilk seferini bir cuma günü Kâğıthane'ye yapmış, Kâhya İsmail ile iki arkadaşını, muazzam bir kalabalığın toplandığı o mesireye götürmüştü. Ve o gün namlı mesirede İstanbul'un bütün nazenin hanımlarının gözleri Çiroz Ali'nin üstünde toplanmıştı. O zamanlar çıkmış bir şarkıdır bir hanımefendi ağzından bu kayıkçı güzeline hitap olarak ne kadar yakışık alır:

Mâni oluyor halimi takrire hicabım...

Çiroz Ali'nin kayıkçılığı çok kısa sürdü. 1890 yazı sona ermemişti ki bir gün altın yaldızlı beyaz kayığını kayıkhanede, sırtındakinden gayrı bütün eşyasını da kahvehane üstündeki bekâr odasında bırakarak Defterdar Sandığı'ndan Beşiktaş'ta Köyiçi Sandığı'na kaçtı.

Bu firarın sebebi hiçbir zaman öğrenilememiştir. Defterdarlıların gayetle sevgilisi, baş tacıydı. Defterdarlılara bilhassa Kâhya İsmail'e karşı nankörlüktü. O ağırbaşlı delikanlıdan asla beklenmeyecek hareketti, çok kırıldılar ve bu kırgınlıkla peşine düşmediler, aramadılar.

Aradan birkaç ay geçti. Bir gün Pandeli adında bir Rum kayıkçı gelerek Kâhya İsmail'e Çiroz Ali'nin mührüyle bir satış ilmühaberi gösterdi. 22 altına yaptırdığı güzel kayığını bu Rum'a 10 altına satmıştı. Kâhya İsmail ilmühaberi aldı, kayığı yeni sahibine teslim etti.

Altı ay kadar sonra da Çiroz Ali'nin Eğrikapı'daki tabakhaneyi satarak bir çift beygir aldığı ve Taksim'de sürücülüğe başladığı, Yeniçarşı'da kart bir Rum kokonasını dost tuttuğu öğrenildi. Aslında ise Ali bu kart kadına değil Kalyopi adında umumhaneye yeni düşmüş bir Rum kızına tutulmuştu. Kalyopi, fahişeliği güzel sanatlar seviyesine çıkarmış bir ırkın pek dilber, pek dilbaz bir yosmasıydı. Fakat mama, toy delikanlıyı soymak için Kalyopi'yi ökse olarak kullanıyordu; kızı Ali'ye gösterip gösterip kaçırıyor, saklıyordu. Güzel delikanlı kendini içkiye verdi. Kış gelmiş, bastırmış olduğu halde sırtına bir kaput almamış, tiril tiril ceketle ve yarım pabuçla dolaşıyor, meyhane köşelerinde akşamlıyor, ama Kalyopi'sine giderken muhakkak bir hediye alıyordu; yünlü kumaşlar, ipek kurdeleli fistanlar, yeni çıkma botlar, mendiller, çoraplar, tatlı ve şekerler götürüyordu. Kapıda hayli bekletildikten sonra kapıyı açan mamanın yü-

züne yalvarır gibi, korkarak bakıyor, o kart fahişe-i facire-imekkâre, yüzünde kertenkele gibi dolaşan bir tebessümle:

"Ah Ali Efendi... Senin Kalyopi'nin anası çok hasta, gelmiyor bu akşam, ama belki yarın akşam gelecek, göndereceğim bunları onun evde, ama çok sevinecek senin Kalyopi, ama çok sevinecek!.." diyerek delikanlının elinden hediyesini alıp kapıyı Ali'nin yüzüne kapıyordu.

Toy oğlanın hamisiz, perişan olduğunu duyan Kâhya İsmail vicdanının emrine karşı gelemedi, bir akşam Ali'yi aramaya Taksim'e gitti. Kahvehane kahvehane, meyhane meyhane dolaştığı halde bulamadı. 1892 yılı şubatıydı; lapa lapa kar yağıyordu. Kış gecesi sessiz vahşetiyle çökmüştü. Kâhya İsmail'in yanında uşaklarından zeberdest bir delikanlı vardı. O gece bu iki tulumbacının Taksim'den, Beyoğlu'ndan Defterdar'a dönmeleri de kolay değildi. Nihayet bir meyhanede Ali'yi tanıyan bir adam buldular, 6. Daire tulumbacılarındandı:

"Falan yerde bir tekke (esrar kahvehanesi) var, öğleye doğru oraya gidiyor, geceleri de odası, yatağı olmadığı için hamamlarda yatıyor, rasgele, hangi hamamda yer bulursa orada kalıyor, bazen Tophane'ye kadar, haneberduşların arasına kadar gidiyor. Ağa Hamamı'nda, Çukurcuma'da bulamazsanız Tophane hamamlarına gidin..." dedi.

Ve sonra gözlerinde hazin bir endişeyle:

"Kâhya İsmail!.. Ali'yi aramakta geç kaldın, hekim değilim ama ben o çocuğun kesik kesik öksürüşlerini beğenmiyorum. Ali verem galiba!.." dedi.

Kâhya İsmail şöyle anlatmıştır:

"Beyoğlu'nda ve Tophane'de dört hamam dolaştıktan sonra Ali'yi Tophane'de Yamalı Hamam'da bulduk. Hamamın içi tıklım tıklım haneberduş ile dolmuş; ak sakallısından çarebru, nevhat, şabb-ı emredine, hatta sabi sayılacak çocuklara kadar, kimi peştamallı, kimi içdonu ile istif istif yatmışlar. Göbektaşı, sofa ve halvet setleri dolmuş, ortada adım atacak yer kalmamış, bulantı veren bir koku içinde güçlükle dolaşarak bir halvette Ali'yi görünce yüreğim sanki bıçak sokulmuş gibi sızladı: sırtüstü yatmış, teneşire serilmiş ölü gibi, kaburga kemikleri sayılacak kadar zayıflamış. Uyandırıp hemen hamamdan çıkarmaya cesaret edemedim. Dışarda kar gittikçe bastırmakta, hamamdan o hal ile çıkarıp Defterdar'a nasıl götüreceğim. İşi ertesi sabaha bıraktım, uşağımla birlikte gereken ücreti, bahşi-

şi vererek çıktım. Az ileride semtin sabahçı kahvehanelerinden olan meşhur Hendek Tulumbacı Kahvehanesi'ne girdim. Orada sabahladık. Ertesi sabah Ali'yi oraya getirttim, hemen ellerime sarıldı, hem öpmeye hem de ağlamaya başladı, şöyle konuştuk:

'Ali, seni götürmeye geldim.'

'Gelirim ağabey!'

'Beygirlerin duruyor mu?'

'Duruyor.'

'Bugün satalım onları.'

'Satalım ağabey.'

'O karı dalgası?'

'Geçti, bir aydır aramıyorum..'

O gün Ali'yi Defterdar'daki odasına götürdüm, döndü ama ne dönüş... Hemen yatağını serdik, yattı, işte yatış o yatış oldu..."

Kâhya İsmail'in ilk getirdiği hekim, "Delikanlıyı Kartal, Yakacık taraflarına götürün" dedi. Kâhya'nın endişeli bakışları karşısında da, "Allah'tan ümit kesilmez..." dedi. O sırada İstanbul'a gelen Darıca'daki dayısı da Ali'den biraz para istemek için delikanlıyı aradı, maceralarından haberi yok, ilk başvuracağı yer Kâhya'nın kahvehanesi, delikanlıyı yatakta bitap bir halde görünce şaşırdı ve galiba delikanlının sıhhatinden ziyade kendi çıkarını düşünerek, "Ha Kartal, ha bizim köy.." deyip Çiroz Ali'yi Darıca'ya götürdü. Fakat hasta orada ağırlaştı, bir gün dayısına kati bir lisanla:

"Çok sıkıldım, beni Defterdar'a arkadaşlarımın yanına götür, yoksa kaçarım!.." dedi. Kâhya İsmail'e de bir mektup yazarak geleceği günü bildirdi. Fakat Ali'nin bu mektubu Darıca'dan postaya atılmadı. Haydarpaşa istasyonunda Kâhya İsmail yerine Hekimoğlu'ndaki dayıları tarafından karşılandı. Bunlar tulumbacıları arayan Çiroz Ali'ye:

"Elden vefa, zehirden şifa!.. Kâhya İsmail'e biz de haber yolladık, herifin sana alakası dedenden kalan mal içindi, bize 'Ali'nin odasında yeni çırağım yatıyor, Ali'yi yatıracak yerim yok' diye cevap yolladı..." dediler.

Bu haber hasta gence çok dokundu, bir şey söylemeden dayılarıyla birlikte Hekimoğlu'na gitti. Delikanlı amansız hastalığın ıstırabıyla inim inim inlerken dayıları hemen her gün sattığı iki beygirin parasını ne yaptığını soruyordu. Bu para, yüzünü göremediği baba-

sının yadigârı bir gümüş saat ve kordonla beraber, Ali'nin sırtından hiç çıkarmadığı yeleğinin omuzları altında dikiliydi.

Delikanlı buhranlı anlarında tulumbacı kahvehanelerinin semai, ayaklı mâni, divan ve destanlarla yoğrulmuş havasını sayıklıyordu. Bir gün Kâhya İsmail'e beş kıtalık manzum bir mektup yazdı ve dayılarından gizli, ziyaretine gelen semt delikanlılarından biriyle yolladı. Kâhya İsmail ancak o zaman Çiroz Ali'nin İstanbul'da olduğunu ve son günlerini yaşadığını öğrendi.

Çiroz Ali'nin Kâhya İsmail'e gönderdiği manzum mektup şudur:

Çiroz idim döndüm demir maşaya
Darıca'dan geldim Haydarpaşa'ya
Meğer ağabeyim karşı çıkmamış
Gafil bilmez Ali kaç gün yaşaya...

Melul melul iki gözümde yaşım
Nerede borucu Emin kardeşim
Nerededir ayağımız sevişmiş
Artçı koşan Mehmet Ali adaşım?..

Hekim deva bulmaz bendeki derde
Dayılarım sorar paralar nerde
İsmail ağabeyim dahi unutmuş
Gözlerime inmiş bir kara perde...

Koşarlı ayağım adım atamaz
Cenazem yanında yakındır namaz
Her gün hem ağlarım, hem yol gözlerim
Ağabey muhabetin bu kadar mı az?..

Kardeşim diye öper severdin
Kabahat işlesem beni döverdin
Verem döşeğinde yatan Ali'ye
Sadakat sözünü böyle mi verdin?..

Kâhya İsmail iki uşağıyla Hekimoğlu'ndaki eve gittiğinde, "Hasta bugün çok ağır, yarın gelin..." diye içeriye almadılar. Ve o gece Ali'yi, o bitik, perişan halinde Bakırköyü'nde uzaktan bir akrabanın evine kaçırdılar. Bu adam taşocaklarında bir kulübede oturuyordu, bekâr ve sefil bir ayyaştı. Kâhya İsmail Ali'nin izini bulmakta güçlük çekmedi ve Çiroz Ali'yle birlikte sandık kolu altında artçı koşan Arap Mehmed Ali'yi, manzum mektupta "Ayağımız sevişmiş Mehmed Ali adaşım" denilen genci Bakırköyü'nde gözcü bıraktı; "Çocuğun birkaç günlük ömrü var, bir hal olunca hemen koş gel..." dedi.

Çiroz Ali Bakırköyü'ne naklinin dördüncü günü öldü. 1894 Nisanının bir cuma günü öğle vaktine yakındı. Kâhya İsmail 20 yaşındaydı diyor. Fakat, Kâhya İsmail ve Defterdar'ın namlı tulumbacılarından Âsaf Bey'le birlikte çekilmiş bir fotoğraf vardır ki o resme nazaran Ali'nin ölümünde en az 23-24 yaşlarında olması gerekir.

İşte o gün, üç buçuk-dört saatlik bir zaman içinde *İstanbul Tulumbacıları*, koşarlı tulumbacı ayağının sürat ve mukavemet kudreti şanında bir harika gösterdi.

Arap Mehmed Ali bu kara haberi Bakırköyü'nden Defterdar'a kırk küsur dakikada koşarak ulaştırmıştı. Kâhya İsmail de yarım saat içinde İstanbul'un bütün sandıklarına haber saldı. Bakırköyü'nde Çiroz Ali'nin öldüğü sefil evin önünde 40 yangın tulumbası sandığı ile 600 tulumbacı toplandı. Başlarında keçe külahlar, sırtlarında fanilalar, dizlikler, ayaklar çıplak, yangına gider kılıktaydılar. Aslında da o garip sevda âlemi için büyük yangındı.

Cenaze masrafını Kâhya İsmail gördü. Ve cenaze alayı Bakırköyü'nden Eyüp'e doğru yola çıktı. Önde namlı tulumbacının tabutu, arkasında 40 tulumba sandığı ile 600 tulumbacı, tıpkı yangına gider gibi ve seslerini mevtaya duyurmak ister gibi, yolda takımlar kovarak Bakırköyü'nden Eyüp'e kırk beş dakikada geldiler ve cenazeyi ikindi namazına yetiştirdiler. Böyle bir cenaze alayını İstanbul o güne kadar görmemişti, o günden sonra da görmeyecekti.

Çiroz Ali Defterdar arkasında Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul cengi şehitlerinin toplu olarak yattığı Tokmaktepe Kandilli Baba merkadinin hemen ayakucuna defnedildi.

Martdokuzu Ali

Üsküdarlı Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Martdokuzu Ali geçen asır sonlarında Üsküdar'ın hem namlı bir tulumbacısı, hem de gayetle pençeli bir kabadayısı idi. Uzun boylu, heykel gibi adamdı. Sonraları işi ayyaşlığa vurmuş, sandık kolu altına girip koşamaz olmuş, tulumbacılığı dilinde ve adında kalmıştı. Zamanının en kuvvetli ve en sabırlı adamı idi, ne kadar tahrik edilse kavga etmez, fakat onda olan Eyüb sabrı da bir tükenince pençesine geçenin pestili çıkardı. Bıçak, tabanca taşımazdı. Son zamanlarında mandaya dönmüştü. Çift öküz koşulu bir arabayı arkasından tutup iki arşın kadar geriye çektiğini görmüşümdür. Bir defa da, o zamanı idrak etmiş bütün Üsküdarlılar bilir, kömür yüklü bir manda arabası Martdokuzu'nun üstüne devrilmişti, pamuk torbası altından kalkar gibi doğrulup çıktı.

Yağmurlu bir gün, yağmur da değil, tufan, Toptaşı yokuşundan sel iniyor. Bir meseleden kin güden Daire tulumbacılarından Kara Mehmed, Martdokuzu Ali'yi gafil avlayıp kasığından bıçaklayıp, kaçmış. Ali yere düşmüş, kalkmış, çarşı boyu, dükkânlardaki halk Mehmed'in peşine takılacağını zannetmişler; sel suyu içinde koşarken Kara Mehmed'in de ayağı kaymış, düşmüş, tamam demişler. Ali Mehmed'i öldürecek. Fakat Ali kendisini vurup kaçan ve kaçarken yere yuvarlanan adamın arkasından acı acı gülümsemiş, sel suyunun içine manda gibi çöküp oturmuş, kuşağından rakı şişesini çıkarmış:

'Aferin be, kırılmamış!..' diyerek ağzına dikmiş. Kevser şarabı olsun."

Yerebatanlı Küçük Ali

Vâsıf Hoca, Yerebatanlı Küçük Ali'yi de şöyle anlatıyor:

"Üsküdar'ın Doğancılar Sandığı'nın namlı uşaklarındandır. Küpeli Arap Şükrü Reis'in zamanında Sandalcı İrfan ile beraber birinci takımın öncüsü idi. Yangınlarda daima kırmızı mintan giyerdi ki, o devirde sandıkların bir örnek formaları henüz yapılmamıştı. Yangına her türlü kıyafette, fakat çıplak ayaklarında mutlaka yemeni ile koşarlardı. Geçit yerlerinde seyirciler:

'Şu kırmızı mintanlıyı görüyor musun!..' diye koşması gayetle ta-

limli Küçük Ali'yi parmakla gösterirlerdi.

Tulumbacılığı kadar da namlı kuşbazlardan, kuşbazlığı icabında da haylazca bir gençti. Yine meşhur kuşbazlardan Karacaahmet-sultanlı Arabacı Vahid'in en yakın arkadaşı idi, kuşa da beraber giderlerdi, tuttukları kuşların fazlasını akşamları rakılarına meze yaparlardı, vahşettir ama hakikattir, gördüm, kuşçağızların başlarını da dişleyip koparırlardı. Sonraları Küçük Ali'ye bu vahşetinden nedamet geldi, üstüne bir perişanlık çöküştü; yıllarca döşeğe girip yatmadı, kuru hasır, hatta taş üstüne uzanıp üstüne bir yorgan çekerek uyudu. Kahvehanelerde de peykeye oturmaz, yere taş üstüne otururdu. Sebebini soranlara:

'Kör nefsim için kuşlara ettiklerimi bulayım. Ahrette Hak huzuruna çıkacak yüzüm yoktur!..' derdi.

Garip tecellidir, Arabacı Vahid de gırtlak vereminden, dişleri ile kafasını kopardığı kuşlar gibi çırpına çırpına öldü..."

Arap Amber Reis

Üsküdar'ın namlı tulumbacılarından Arap Amber Reis'i Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Habeşi idi, Arap Amber Reis derlerdi. Asıl tulumbacılık şöhreti gençliğinde Abdülaziz zamanındadır, ben onun pirlik devrine yetiştim. Karacaahmet Sandığı reisi idi; mahalle delikanlılarının gayreti ile düşe kalka her yangına giderler, o pirin sayesinde kedersizce dönerlerdi. Vatanımız Üsküdar'ın yetiştirdiği halk şairlerinden Tophane ketebesinden Âşık Razi'nin bu Amber Reis şanında mânisi vardır:

Varup öptüm ben o pirin elini
Felek bükmüşse de yiğit belini
Horoz ölür gözü çöplükte kalır
Tıngırdatır hâlâ sazın telini

Amber imiş şimdi pamuk misali
Gözü parlar görse bir mah cemali
Gâhi öpüp koklar dizi dibinde
Şıkırdım daim dizi ruhsar-ı ali

Karaca Ahmed o sahib-i himmet
Sultan-ı evliya ehl-i muhabbet
Âferin o pire aferin yahu
Aşk olmayan yerde meşk olmaz elbet

O pire bendedir çend nefer uşak
Hepsi maşallah altınbaş başak
Kimi bıçkın meşrep külhani feta
Kimi ayine-i dide-i uşşak

Tulumbacıların doksanlık piri
Doğru basanların odur rehberi
Daha nice yıllar muammer ide
Kerem kânı olan Hak o Amber'i..."

Deligâvur Angilidis

Uçarlı, koşarlı gençliğinde Ayvansaray Sandığı'nda uşaklık yapmış bir tulumbacıdır. 1945 ile 1950 arasında hayattaydı. Büyük Kapalıçarşı esnafının içinde en meşhur simalardan bir manifaturacıydı. Hayatını şöyle anlatmıştır:

"1858'de Edirnekapısı'nda doğdum, babama Yangıncı Angeli derlerdi. Yeniçeri yangın tulumbacıları kaldırıldığı zaman yangın tulumbacılığı mahallelerde kurulmuş, semtimiz olan Edirnekapısı'nda tulumbacılık teşkilatını da vergi muafiyeti karşılığı babam kurmuş, sandığın başına da reis olarak geçmiştir. Babamın asıl sanatı dülgerlikti, yine bir dülger olan dayıma da Yangıncı Koço derlerdi, o da Ayvansaray Sandığı'nın hem kurucusu hem ilk reisidir. İlk tulumbacılar hep yeniçeri oldukları için Sultan Mahmud yeniçerilere gazap edip Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Tulumbacı Ocağı'nı da kaldırdığında, mahalle yangın tulumbacılığı kurulurken, yeniçeriliği hatırlatacağı için tulumbacı adının kullanılmasından çekinilmiş, tulumbacılara yangıncı denilmişti. Tulumbacı adı sonra Abdülmecid devrinde kullanılmaya başlanmış ve yangıncı adı unutulmuştur.

Çocukluğum haşarı, gençliğim uçarı geçti. 15 yaşında idim. Bir marangozun yanına çırak verildim, ancak bir hafta çalıştım.

Ayvansaray'da dayımın yanına kaçtım. Evinden kaçan bir çocuk olarak beni büyük İstanbul'un türlü hayhuyla dolu hayatında taban teptirecek ilk macerayla da hemen o gece karşılaştım, ki bu macera beni yıllarca 'İncir Hırsızı Angilidis' diye andırtmıştır.

Dülger dayım namlı bir araba yapıcısıydı, bekârdı, bir büyük ahırı vardı, orada yatıp kalkıyordu, evden kaçıp ona sığındığımda beni de ahır odasında yatırdı. Gece yarısına yakındı ki yangın var sesiyle dayım fırladı. Yangın Ortaköy'de imiş; benim de en ateşli zamanım; tulumba sandığı taşımış falan değilim ama babam yangıncı, dayım yangıncı, benim de çılgın gibi hevesim var, dayımla beraber soyunup Ayvansaraylılara takıldım. Biz Tophane'ye gelmiştik ki yangın bastırılmış, döndük, dönmemizle beraber, sonra öğrendim ki Balatlılar imiş, bir sandık tarafından basıldık; hemen sille yumruk, usturpa, sandık kolu ve galiba bıçaklarla da iki sandığın tulumbacıları birbirine girdiler. Benim gibi 15-16 yaşlarında çocuk ne kadar serpilmiş de olsa aralarında kaldı mı ezildi gitti, hemen yandaki karanlık sokaklardan birine daldım ve tabanı kaldırdım, arkama baktığım yok, bir hayli koştum ve Balat'a geldiğimde ayaklarım durdu, bir kapının eşiğine oturdum. Bayıldım mı, uyudum mu, ne kadar zaman geçmiştir bilmiyorum, dayandığım kapı usulca aralandı, tatlı bir kadın sesi:

'Çocuk... Çocuk gel, gel içeri..' dedi.

Fırladım. İçerde, kapı kanadını siper ederek tuttuğu şamdanın ışığında taze bir güzel, gecelik yatak kıyafetiyle Yahudi dilberi. Hiç tereddüt etmeden daveti kabul ile içeri girdim. Beni evvela musluğa götürdü; yüzümü, ellerimi, ayaklarımı yıkadım. Sonra bir odaya girdik.

Kadın nedir, ben yaşta bir oğlan böyle gecelik kılığında bir genç kadınla baş başa yalnız kalırsa ne konuşur bilmiyorum, acemiyim, toyum ama, yüzüm gözüm açılmaya son derecede istidadım varmış, yüzüm kızardı mı, kızarmadı mı bilemem, ama dilim dolaşmadan gayet rahat:

'Güzel hanım... Seni bir öpeyim!..' dedim.

Daha sonraları semailere, destanlara, mânilere başladıktan sonra öğreneceğim, al yanak, kiraz dudak, gül ruhsar, şekerleb, acemi acemi tadını ilk defa tattım ve tüysüz yanaklarımdan da kadın dudağıyla ilk defa öpüldüm, fakat muhabbet merdiveninin ilk basamağında iken kapı vuruldu, kadın:

'Aman kocam geldi!..' diyerek beni zampara masallarında olduğu gibi musandıranın üstüne çıkardı. Çıktığım yerden görmüyordum ama görmüş gibi anlatayım; karının kocası, bizimkilerle dövüşen Balat tulumbacılarından biri, iriyarı bir adam. Oda kapısından girer girmez şüpheyle etrafa şöyle bir bakındı ve bir iskemleye çıkarak beni musandıra üstünde eliyle koymuş gibi buldu. Kuşağında bıçağının sapını gördüm.

İri tulumbacı beni kıtır kıtır kesecek, kurt karşısındaki kuzu gibi melul melul bakakaldım. Sert bir sesle:

'İn aşağı!..' dedi.

İndim.

'Ne işin var ulan orada?..'

Anlattım.

Yemeye kalksa o tüysüz zamanımda dişlerinin arasında kabak çekirdeği, bademşekeri gibiyim, fakat rint adammış; filozof adammış, tokatlayacak yerde okşadı ve gayet tatlı bir dille:

'Senin kabahatin yok, namussuzluk benim kahpede, ben sana ilişmeyeceğim, bu karıyı boşayacağım, o kadar, ama sen de benim namusumu kurtaracaksın oğlum...' dedi.

'Sen ne dersen yaparım ağabey!..' dedim.

'Bahçeden incir çalmaya geldin, değil mi?..' diye sordu.

'Evet ağabey, incir çalmaya gelmiştim...' dedim.

Mahalle tulumbacıları ayaklanmış, artık sabaha kadar kimse uyumaz. Kapanmış kahvehaneler tekrar açılmış, beni kolumdan tuttu, karakola incir hırsızı diye teslim etti, kendisi komiserle baş başa verip gizlice bir şeyler konuştu, o koca adamın ağladığını gördüm, sonra yüksek sesle:

'Bu çocuktan davacı değilim komiser efendi, ama asıl davada sen bana şahitlik edeceksin...' dedi.

O geceyi karakolda geçirdim, sabahleyin dayımın ahırına giderek esvabımı giyindim ve incir hırsızlığından beş gün hapse mahkûm oldum.

Çorap söküğü böyle başladı; yaşım ilerledi, vücudum serpildikçe serpildi, bileği bükülmez demir pençeli bir tulumbacı oldum; çapkınlık, itlik yollarında girmediğim yer, boyanmadığım boya kalmadı, öylesine incir hırsızlığım unutuldu, oldum bir Deligâvur..."

Yazmacı Kız Artin

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Geçen asır sonlarında Ermeni milletinden, sırım gibi ve yakışıklı bir tulumbacıydı; hangi sandığın uşaklarından olduğunu bilemiyorum, semtinin sandığı var mıydı bilemiyorum, Sulumanastırlılardan olması muhtemeldir. Çok sevdiği ve yine Artin adında bir omuzdaşını müdafaa yolunda Çopur Yervant adında erazilden bir sabıkalıyı bir gece meyhanede bıçakla vurmuş, öldürmüştür. Kendisine yetişemediğim fakat adını çok duyduğum Âşık Serkis bu Yazmacı Kız Artin'in ağzından yirmi sekiz kıtalık bir destan yazmıştır, bendeki suretinde sekiz kıtası noksan olan destan şudur:

1. Namım Artin şöhretimdir Biberyan
   Serencamım bir bir ideyim beyan
   Kendim attım ise ateşe kendim
   Girdim zindana anababa giryan

2. Vatanım İstanbul Narlıkapusu
   Doğmuşum iki yüz elli Ağustosu
   Fakirlik meşakkat geçti sabavet
   Bilemedim nerde yolun doğrusu

3. Kaş gözüm yerinde düzgün el ayak
   Ermeni güzeli nevcivan elhak
   Kız Artin demişler bundan kinaye
   Merd-i merdanlığa gayetle elyak

4. Çırak oldum Yazmacı Serope'ye
   Sanatında yekta o külhanbeye
   Kuzuyu kurda emanet teslimdir
   Uğramazdı yılda bir kiliseye

5. Görüp istidadı Rabbimin bahşı
   Aşk ile meşk etti sanat-ı nakşı
   Gülistana tebdil adi tülbendi
   Yaprağın çizemez yazmacıbaşı

6. Gece gündüz ustam ile beraber
Müdam içer idik şarab-ı kevser
Pâbürehne sinem üryan mestane
Serim üzre kavak yelleri eser

7. Nasıl ki koç olur kınalı kuzu
Nevhat civan oldum sahib-i bazu
Heves eyledim hem tulumbacı oldum
Zaten eylerdi ustam da arzu

8. Sandıkta sevmişim omuzdaşımı
Hem ayaklar sevişmiş adaşımı
Sırmakeş Artin'dir ol meleksima
Nâre yaktım onun için başımı

9. Kan dökerek girdim büyük günaha
Çopur Yervant'ı vurdum serdim raha
Zira o bed tıynet göz koymuş idi
Sevgili adaşım sırmakeş maha

18. Dedim kahpeliğin budur cezası
İncitmem korkmayın gayri bir nası
Var git Artin karakola haber ver
Heman gelsin zaptiyenin ağası

19. Tenezzül etmedim asla firara
Teslim oldum veda iderek yâra
İftirakım hem Serope ustamın
Bağrında açmıştı bir derin yara

20. Gayet ile kötü bir rezil hayta
Yaka silker ondan ana hem ata
Acıyanlar cümle bana acıdı
Artin'i de nâre yaktı kerata

21. Mahkemede uzun lafın kısası
Çopur tarafı affetti kısâsı

Şükür ki başı kurtardım ipten
Adalettir bu devletin esası

22. Hüküm giydim on beş sene küreğe
Zincirler vuruldu ayak bileğe
Tersane zindanı oldu mekânım
Hasret kaldım insan yüzü görmeğe

23. Tepeden giriyor ışık içeri
Islak taşlar çürütüyor ciğeri
Karışmış saç sakal halim vahşettir
Gayri bir pul etmez ömrün değeri

24. Sırım gibi gencim yaşım otuz bir
Hücre-i zindanım misali kabir
Mektupla arz ettim halim Balyan'a
İmdat sendendir ey zat-ı pür tedbir

25. Ab-ı ruyı Ermeni cemaatin
Balyan Amire ve timsali asaletin
Pâ-yi sultana düştü şefaate
Ta ki bu mücrimi affi adaletin

26. Bin yaşasın Sultan Abdülmecid Han
Şevkate işte yeni bir bürhan
Bu Yazmacı Artin kulunun dahi
Cezasını tahfif etti o hakan

27. Söktüler zinciri ayaklarımdan
Kapusunu açtı o müthiş zindan
Duahanım şimdi mahbushanede
Her umurun âsan eylesin Yezdan

28. Varın selam edin Âşık Serkis'e
Eğer canı yürekten bana dost ise
Serencamım çeksin benim destane
Gençlere ibrettir kıssadan hisse...

Destanda Yazmacı Artin'in Hicri 1250'de (Miladi 1834-1835) doğduğu yazılıdır; eğer kaydedilmiş ise cinayet tarihi elime geçmeyen sekiz kıtadan birinde bulunacaktır. Tersane zindanında ne kadar yatmıştır bilinmiyor. 31 yaşında iken zindandan hassa mimarı Balyan Kalfa'ya bir mektup üzerine ayaklarından zinciri alınarak cezası adi hapse tahvil edilmiştir, bu tahfif-i ceza pek çabuk olmuşsa da 1880-1881 arasında da 46 yaşında hürriyetine kavuşmuş olacaktır. 1943'te Kumkapı'da Ermenilerin balıkçı kahvehanesinde bir resmi hâlâ durur, soranlara kahveci:

'Çopur Yervant'ı vuran meşhur tulumbacı Kız Artin'dir, tam kırk sene Tersane zindanında, zincirle çakılı yatmıştır!..' derdi."

Mahzun Bahaeddin

Mahzun Bahaeddin, Hicri yahut Rumi olduğunu tespit edemediğimiz 1301 yılında (Miladi 1883-1884 yahut 1885-1886) aşifte şerrine uğrayarak çirkin bir cinayetin kurbanı olmuş genç ve güzel bir tulumbacıdır. Devrin gazetelerinin zabıta vakaları sütunlarında bu cinayetin kaydına rastlayamadık. Vakaya bir paşanın adı karıştığı için sansür tarafından neşrine izin verilmediğini tahmin ediyoruz. Fakat o devrin tulumbacılık ve avam, ayaktakımı geleneğince bu cinayet, Tophane kâtiplerinden ve zamanının kudretli halk şairlerinden Üsküdarlı Âşık Razî tarafından Mahzun Bahaeddin'in ağzından elli kıtalık uzun bir destanda anlatılmıştır.

Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca (Vâsıf Hiç) merhumun lütfuyla bu destanın elimize geçen nüshası sarı samankâğıdından bir deftere kurşunkalemiyle yazılmıştı. Uzun zaman rutubetli yerde kaldığı anlaşılan defterin son yaprakları tamamen çürümüş, yazılar okunmaz hale gelmişti.

Âşık Razî'nin destanından ve Vâsıf Hoca'nın notlarından öğreniyoruz; anasını babasını 6-7 yaşlarında kaybeden Bahaeddin, Gedikpaşa'da kahveci Numan Ağa adında biri tarafından evlat gibi büyütülmüştür. Gayet dindar ve namuslu olan bu adam elinde çocuk ciddi ve temiz bir genç olarak yetişmiştir. Ustası babalığıyla birlikte kahvehanede yatıp kalkar, kahvecilik ve berberlik öğrenir. Vücudu serpildikçe de semtin en güzel delikanlısı olur. Ayaktakımın-

Bir cinayete kurban giden Mahzun Bahaeddin.

dan emsali bütün gençler gibi tulumbacılığa heves eder ve eski tulumbacılardan olan babalığının izniyle Gedikpaşa Yangın Tulumbası Sandığı'na uşak yazılır. Güzel delikanlı kısa bir zamanda koşarlı ayaklarıyla tulumbacılıkta da bir şöhret olarak parlar ve sandıktaki omuzdaşları tarafından kendisine "Mahzun" lakabı takılır.

Bir gün Gedikpaşa Tulumbası Sandığı'yla bir yangına koşarken Koska'da bir paşa konağı önünden geçerler. Pırpırı tulumbacı kılığıyla bir kat daha alımlı çalımlı delikanlının güzelliği konağın pencerelerinde, kafes arkasında tulumbacıları seyre koşmuş iki kadının gönül evlerine bir ateş parçası gibi düşer. Bu kadınlardan biri paşanın 16-17 yaşlarındaki güzel kızı, öbürü de paşayı pençesine almış fettan karısı ve güzel kızın üvey anasıdır.

Destanın ilk kıtaları şöyledir:

Adım Bahaeddin yaşım on sekiz
Gedikpaşalı'yım sorar iseniz
Hüsn ü ânım şöyle tarif ideyim
Doğmuşum Hazreti Yusuf'la ikiz

Anadan öksüzüm babadan yetim
Boynu bükük geçti hep sabavetim
Küçücüktüm çırak oldum kahveye
Ustama pervane gibi hizmetim

On bir yıl yanında çalıştım tamam
Gayetle namuslu Müslüman adam
Öz evladı gibi severdi beni
Bakmazdı bu kadar sağ olsa babam

Sanatında usta, ahlakta rehber
On dört yaşındaydım olmuştum berber
Dükkânda işleriz, yatar kalkarız
Gece gündüz yaz kış daim beraber

Hüsn ü ahlak ile temayüz ettim
İğriye sapmadım, dosdoğru gittim

Abdestsiz basmadım ayağı yere
Sözünde merdane taze yiğittim

Fethettim böylece cümle kulubu
Semtimiz halkının oldum mahbubu
Akrana muhabbet büyüğe hürmet
Budur dinimizin bizden matlubu

Şeraben tahura içtiğim sudur
Bilmedim şu şarap, rakı da budur
Olmadım haşarı bıçkına refik
Bir kere çözmedim harama uçkur

Lakin ben de gencim kaynıyor kanım
Sandıkta mukayyet cümle akranım
Tulumbacılığa heves iderek
Baba dedim iznin derde dermanım

Ustamın izniyle sandığa girdim
Gedikpaşa Sandığı'na şan verdim
Yalınayak ateş-i Nemrud içinde
Pervasız dolaşır semender idim

Ayaklar koşarlı boy ince uzun
Tenasüb-i endam gayetle mevzun
Âdet olmuş takılacak bir lakap
Bana da münasip görüldü "Mahzun"

Hüzün idi ruhumun esas meali
Anasız babasız büyüme hali
Herkes kahkahalar atarken bende
Tebessüm süslerdi o gül cemali

Kasem Hüda'ya ki, yoktur haberim
Dükkânda işiyle meşgul berberim
Her ne zaman çıkmış olsam sokağa
Daima önüme bakar giderim

Dizlik keçe külah gayet civelek
Sandıkla koşarken ben misl-i melek
Bir paşanın kızı görmüş cumbadan
Benim ne günahım takdir-i Felek...

Aşağıdaki satırları Vâsıf Hoca'nın notlarından alıyoruz:

"Paşa kızı güzel tulumbacının aşk ateşiyle yatağa düşer. Fettan üvey anası ise çakırpençe kadındır, yalın ayaklı pırpırı tulumbacı oğlanı para kuvvetiyle, o zamanlar 'koltuk' denilen randevuevlerinden birine getirtebileceğini sanır. Hanımlar ile oynaşları arasında çöpçatanlık yapan bir bohçacı kadın vasıtası ile Mahzun Bahaeddin'e bir muhabbetname gönderir, fakat namuslu delikanlıdan kesin bir red cevabı alır. Çöpçatan bohçacı kadın:

'Gam çekme hanımım, bıçkınlık cilvesi, kopuk nazıdır... O külhaniyi yola getirmek boynumun borcu olsun..' der.

Sevdiği tulumbacı oğlana kavuşma imkânı göremeyen paşa kızı ise, bir gün hasta döşeğinde mahremi sandığı dadısına derdini söyler. Dadı kadın şaşırır, bir paşa kızının yalın ayaklı baldırı çıplak bir tulumbacıya gönül vermesi büyük rezalettir, duyulursa küçükhanım dillere destan olacaktır, aile namusu lekelenecek ve bir tulumbacı sevmiş güzel kızın koca kısmeti kapanacaktır. Kızın sırrını üvey anasına söyler, hanım ise divaneye döner, çileden çıkar:

'Vay külhani kopuk!.. Bana yüz vermediği demek üvey kızım yüzündenmiş... Alacağı olsun çapkının...' der. Mahzun Bahaeddin'den yaman bir intikam almaya karar verir ve hadiseye başka bir renk vererek paşasına anlatır:

'Gedikpaşa Sandığı'ndan Mahzun Bahaeddin dedikleri bir çapkın tulumbacı oğlan kıza göz koymuş, musallat olur, her sokağa çıktığımızda peşimize düşer, laf atar, kız işte bu dert ile yatağa düşmüştür...' der.

Paşa gazaba gelir:

'Ben o itin hakkından gelirim..' der.

Âdem ejderhası gibi üç nefer Kürt hamal buldurur, üçü de her türlü habaset ve şenaati göz kırpmadan irtikâp edecek tıynettedir. Paşa, Kürtlere mühim bir para vaat eder, tulumbacı Bahaeddin'i ölümle tehdit ederek, semtten hatta İstanbul'dan kaçırtmalarını ister. Üç şerir:

'Sen meraklanma paşam... Biz o oğlanın tamam hakkından geliriz...' der.

Ve o günden itibaren Mahzun Bahaeddin'in peşine düşerler ve nihayet bir gece ellerine bir fırsat geçer. Kahveci Numan Ağa ile Bahaeddin Eğrikapı'da Hançerli Bostan'da bir düğüne davet edilmişlerdir. Üzerinde bir gariplik hisseden delikanlı düğüne gitmez, geceyi aynı zamanda meskenleri olan kahvehanede yalnız geçirecektir.

Âşık Razî, kızın fettan üvey anasından hiç bahsetmeyerek destanına şöyle devam ediyor:

Gönül bu dinlemez emirle ferman
Bu Mahzun'a âşık olmuş kız heman
Dememiştir tulumbacı parçası
Yalın ayaklı bir hırpani oğlan

Leyla ile Mecnun, Ferhad'la Şirin
Tabipte ilacı yoktur bu derdin
Masum idi amma Yusuf-ı Mısri
Çile doldurduğu kuyu pek derin

Paşa kızı önce sararıp solar
Söyletmez derdini hicap ile ar
Serilince bir gün hastaya döşek
Konağa akraba ahbaplar dolar

Ağzından sırrını öğrenir biri
Paşa kızı sevmiş güzel berberi
Elif çekilirse nokta koyan çok
Telleyip pullamak kolay haberi

Biri bir laf atar ortaya bühtan
Oğlan bulmuş bir mekkâre çöpçatan
Masum kızımızın aklını çelen
Tulumbacı kopuk külhani fettan

Berber damat olur mu hiç paşaya
Kılıç denilir mi demir maşaya

Reva değil elin kolun sallayup
Oğlan ortalıkta gezip yaşamaya

Tedarik edilmiş üç nefer Kürtler
Beşer şekli suretinde üç ejder
Bu işlerden haberim yok gafilim
Meğer katillerse fırsatı gözler

Felaket insana malum olurmuş
Gördüm ben de bir gece evvel düş
Melekler Kerbela şerbeti sundu
Hemen alıp ellerinden ittim nuş

O akşam ettiler düğüne davet
Hançerli Bostan'da âli ziyafet
Baba dedim saz söz istemez canım
Sardı yüreğimi bugün bir kasvet

İkindiydi gitti düğüne ustam
Çıkan son müşteri Balıkçı Hüsam
Kahvehane kepenklerin kaparken
Akşam ezanları okunurdu tam.

O gece delikanlının kahvehanede yalnız olduğunu bilen üç hamal Gedikpaşa Hamamı'na giderler, yıkanma bahanesiyle geceyarısına kadar orada oyalanırlar, sonra kahvehaneye gidip kapıyı vururlar:

'Baha... Kalk, baban ölmüş!..' diye seslenirler. Delikanlı yatağından deli gibi fırlar, kapıyı açar, içeri dalan üç canavar biçare gencin ağzını bir mendille tıkayıp kapıyı kaparlar. Bir paşa kızının peşine düşmesinin cezasını çekeceğini söyleyerek genç tulumbacıyı bütün habaset, melanet ve şenaatleriyle hırpalayarak, ayrıca on beş yerinden de bıçaklayarak öldü zannı ile bırakıp kaçarlar. Ertesi sabah düğünden dönen Numan Ağa faciayı dehşetle görür. Gedikpaşa halkı ayaklanır. Bahaeddin ölmemiştir, fakat ölmek üzeredir. Canilerin eşkâlini tarif eder; uğradığı tecavüzün sebebini anlatır, masum olduğunu söyler ve o akşam ölür."

Destanın son kısmı şudur:

Abdest alıp önce kıldım namazı
Hakk'a ettim istiğfarla niyazı
Bilir miyim yazılmıştır alnıma
Şakiler eliyle kanlı bir yazı

Soyundum üstümde bir don bir gömlek
Serdim iki peykeye iki döşek
İdare kandili yanar köşede
Cuma gecesiydi şeb-i mübarek

Aradan kim bilir kaç saat geçmiş
Fırsatı kollayan zamanı seçmiş
Kapuyu vurdular çabuk aç çabuk
Babanı getirdik dünyadan göçmüş

Fırladım döşekten divane gibi
Kapuyu açınca sardılar beni
Birisi ağzımı tıkadı heman
Atarak boynuma kol kemendini

Cehennem kütüğü ehremen cellat
Şeytan-ı racime olmuşlar üstat
Yüzleri kapkara gözleri kanlı
Ne mümkün pençe-i kahrında feryat

Bilemem ne kadar sürdü işkence
Kıydılar ben gibi güzel bir gence
Perişan bulmuştur al kan içinde
Babalığım seher vakti gelince

Üryan yatar idi ciğer paresi
Vücudunda on beş bıçak yaresi
Hayat ramak halinde cilve-i Hüda
Henüz vermemiştim ben son nefesi

Eşkâlini tarif ettim Kürtlerin
Hem naklettim bana söylediklerin
Dedim kurbanıyım bir iftiranın
İntikamı alınsın bu kederin

Ustam Numan Ağa dövünsün dursun
O gece ruh teslim etti bu Mahzun
Cümle Gedikpaşa halkı ayakta
Maceramız gözyaşıyla okunsun

Başımda toplanmış arkadaş akran
Hepsinin dilinde bir ah-ı hicran
Hafız efendiler dahi gelmişler
Savt-ı âlâ ile okunur Kuran

İmam dedi dinleyin ey cemaat
Bu civan şehittir gasle ne hacet
Hun-i şahadetle tekfin edelim
(silik, okunamadı)

(silik, okunamadı)
(silik, okunamadı)
Üç yüz nefer idi tulumbacılar
Bir o kadar kahveciler berberan

Yollarda tabutum gören ağlardı
Canilere kin ve lanet çağlardı
Masum şehit oğlum gider diyerek
Babalığım yüreğini dağlardı.

Elli kıtalık destanın son on dört kıtası tamamen yok olmuştur. Güçlükle ve karineyle okunabilmiş bazı mısralar şunlardır:

İndirildi konağın hep camları
...
Sinop zindanında vuruldu zincir

Paşa kızı dahi öldü veremden

...

Selviler altında kabir komşusu.

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Bin kişiden fazla bir cemaatle kaldırılan cenaze nümayiş kasdı ile Koska'daki mahut paşa konağının önünden geçirilir ve konağın bütün camları taşlanarak indirilir. Cinayetten birkaç gün sonra paşadan vaat edilen parayı almaya gelen katil hamallar Gedikpaşalılar tarafından teşhis edilirler, linç edilmek üzere iken zabıta tarafından güçlükle kurtarılır. Üçü de idama mahkûm olur; ölüm cezaları Sinop zindanında yirmi beşer yıl prangabendliğe tahvil edilir. Paşa kızı da Bahaeddin'in feci akıbetini öğrenince baba evinden kaçmış, kahveci Numan Ağa'ya sığınmış, güzel delikanlıya masum aşkından başka hiçbir suçu olmadığını söylemiş, Bahaeddin'e iftirayı atanın yıllardan beri türlü cevr ü cefasını çektiği üvey anası olduğunu söylemiştir. Güzel kız Numan Ağa tarafından kenar mahallelerden birinde yakın bir arkadaşının evine götürülmüş ve zavallı orada birkaç ay sonra veremden ölerek Yedikule dışında, sevgilisi tulumbacı Mahzun Bahaeddin'in kabri yanına defnedilmiştir."

Mektepli Kız Basri

Çeşmemeydanı Sandığı'nın namlı uşaklarından olmuş Mektepli Basri'nin hayatı çok acı ve hazindir; aşağıdaki satırları Vâsıf Hoca ile eski sivil polislerden Bulgaristanlı Servet Efendi'nin verdiği notlarla yazıyoruz:

Tulumbacılık âleminde Kız Basri lakabıyla da anılmış olan Mektepli Basri temiz ve içtimai seviyesi yüksek bir ailenin evladı olarak doğmuş, Galatasaray Sultanisi'nde okurken, henüz 15-16 yaşlarında kötü insanların fesat ağına düşmüş, mektebini bırakmış, aile ocağından kaçmış, şehir eşkıyası pençesi altında tulumbacılığa heves etmiş ve bir ara, "Mektepli", aşırı derecede güzelliğinden ötürü "Kız" lakabıyla Çeşmemeydanı Sandığı'nın uçarlı koşarlı, en güzel uşaklarından biri olmuştu. Vâsıf Hoca, "Kanaatimce asıl adının Basri olmaması lazımdır, mektebini ve baba evini terk ederken, izini tamamen

kaybettirmek için kendi has ismini de terk etmiş olması gerekir" diyor ki akla çok yakındır. Fakat bedbaht genç kendisini doğru yoldan çıkaranların çengelinden paçasını kurtaramamış, kumar ve esrarla evvela adi bir gece hırsızı, giderek büyük şehrin en usta cüretkâr bir kasa hırsızı olmuş ve namı nişanı mahbushanede kaybolmuştur.

Daha çocuk denilecek çağlarında resim sanatına karşı büyük bir istidat göstermiş olan Basri, fırtınalı hayatının içinde pek az olduğu muhakkak sükûn anlarında karakalem ve kurşunkalemiyle resimler yaparak bu sanat istidadını kendi kendine geliştirmeye çalışmıştır. Mektepli Kız Basri'nin elinden çıkmış bir karakalem resim, Tulumbacılar, sanat âlemimizin heder olmuş bir kıymetinden hazin bir hatıradır; bu resmin yeri, Resim ve Heykel Müzesi'nde, Türk resminin el yordamıyla yürüdüğü devrin köşesidir. Resim İstanbul mahbushanesinde yapılmıştır, "H. Basri" diye imzalanmıştır. Kaç yıla mahkûm olduğunu tespit edemediğimiz kasa hırsızı, gençliğinin uçarılık çağlarında sandık kolu altında aşkla koştuğu zamanları hatırlamış, bir fanila bir dizlik, başta keçe külah, yalınayak baldırı çıplak, iki ahşap konak önünden yangına giden tulumbacıların ruh haletini iptidai, fakat en doğru çizgileriyle yaşatmaya muvaffak olmuştur. Altında mahkûm sanatkârın el yazısıyla "Hatıra-i Mahbushane 1139 mah-i Ağustos 21" yazılıdır. Bu tarih Miladi takvimle 1 Eylül 1923'tür. Basri'nin bir koğuş arkadaşı tarafından satın alınmış olup halen İstanbul şehrinin zamanımızdaki durumunu tespitle uğraşan kıymetli arkadaşımız Hakkı Göktürk'ün ağabeyinin elindedir.

Bedri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Meşrutiyet devri tulumbacılarındandır, yangın ateşine pervasız dalan gençlerdendi. Cesareti olduğu kadar da güzeldi. İstanbul tarafından olduğu için hangi sandığın uşaklarındandı bilemiyorum, ama tahmin ederim ki Şehremini Sandığı'ndan olacaktır. Üsküdar'da Sadi Dergâhı'nın şeyhinin yakın akrabası idi; sık sık gelir, dergâhta kalırdı. 17-18 yaşlarında var yoktu, büyük Aksaray yangınında (10 Temmuz 1327/23 Temmuz 1911) Laleli'de bir kadının, 'Evladım... Beşikte evladım kaldı!..' diye çırpındığını görünce ateş külçesi ha-

lindeki bir ahşap eve yalınayak pervasızca dalmış, beşikteki bir sabiyi beşik örtüsü tutuşmuş iken kurtarmış, çıktığı yalımlı merdiven bir iki dakika içinde inilmez hale gelince, kucağındaki çocukla ikinci katın penceresinden atlamış ve sağ bacağı kırılmıştı; ben tulumbacı Bedri'yi ilk defa, bu büyük afetten bir hafta kadar sonra Üsküdar'daki dergâhta, kırık bacağı sarılmış yatarken görmüştüm; kahramanlığı güzelliğine bir kat daha parlaklık vermişti. Balkan Harbi'ne gitti, yaralı döndü; Birinci Cihan Harbi'ne iştirak etti, Galiçya'ya gitti ve oradan sağ dönen pek az Türk evladından biri oldu; Milli Mücadele başlayınca da Anadolu'ya kaçtı, Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilk günlerinde şehit oldu.

Sadi Dergâhı'nın son şeyhi, edebiyat muallimlerinden ve Üsküdar'ın ab-ı ruyu üdebasından, Beyazıt Umumi Kütüphanesi müdürü iken vefat eden Sadeddin Nüzhet Ergun ağlayarak anlatmıştı: 'Yanında bulunan bir silah arkadaşı söyledi, bir şarapnel parçası Bedri ağabeyimin güzel başını bıçak gibi kesip almış, başsız vücut siperde ayakta kalmış, parmağı tüfeğinde, tetiği çekmeye çalışırmış ve kesik baştan da bir inilti halinde Allah nidasını işitmişler.'

Bedri'nin tulumbacı kıyafeti ile bir gençlik resmi Sadeddin Nüzhet Bey'de idi.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında Üsküdar'da Han-ı Sebil de denilen Muytab Hanı'nda Samsunlu Âşık Hâkî adında bir halk şairi ile tanışmıştım, bu günahkârın destanını okudu, öyle tahmin ederim ki Âşık Hâkî, destanı, hüsnü ile beraber merdaneliğine hayran olduğu şehid-i mağfur Bedri için yazmış olacaktır. Destanın bir suretini Sadeddin Nüzhet Bey'e götürmüştüm; 'Teşekkür ederim Hocam... Bilirim, sureti bende vardır' dediği halde 'Ağabeyim içindir' demedi, ben de ısrar edip sormadım... Destan şudur:

Yine bir hummalı yangın ateş var
Yanıyor bir kulun suzan içinde
Hüsn ü şebabın Bedri bir güneş var
Rindanı kahreder tufan içinde

Ey bıçkın civanım ey tulumbacı
Pek yaman indi bu firar kırbacı

Hasretin kalp kıran dilinden acı
Ararım bağ bahçe bostan içinde

Koşarlı ayağın nerdedir izi
Sebep ne terk ettin sen semtimizi
Ağlattın gözleri soldurdun benzi
Sen gibi zalim yok bütan içinde

Tam üç hafta oldu senden haber yok
Vefakâr selamdan nişan eser yok
Kâfirsin vallahi Hak'tan hazer yok
Cellad-ı can mısın cihan içinde

Kimde var söyle o bıçkın bakışın
Levh-i mahfuz gibi o samur kaşın
O keçe külahlı o altın başın
İskender'sin sahipkıran içinde

Gel de gör halimi nasıl perişan
Muradın veçhile olmuş mu viran
Gönül evim ettin hâk ile yeksan
Velakin hayalin her an içinde

Yalvarıp dimem gel halime acı
Kırbacın üstüne vur gel kırbacı
Himmetin var olsun ey tulumbacı
Görmiyem yüzünü şadan içinde."

Kafesçi Ahmed Bedri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Bizim yetişip görmediğimiz, görenlerden dinlediğimiz, ağır çardaklı tulumbalar devrinin namlı tulumbacılarından, Gedikpaşa Sandığı'nın da en namlı uşaklarından imiş. Aslı Beylerbeyli bir bahçıvanın oğlu olup 16-17 yaşlarında evini terk etmiş, yatağını tulumbacı koğuşuna sermiş, kâh koğuşta kâh Gedikpaşa Hamamı'nda

yatar, baba evine altı ayda, yılda bir uğrarmış. Kalender, derbeder, içkici, güzel koşma ve semai okur, gayetle temiz kalpli, fakat daldığı bekâr hayatı cilvelerinden olacak, mahbupdostluk ile tanınmış. Tavukpazarı'nda Saraç Hanı'nda bir selatin meyhane vardı; halk ağzında 'Kasabın Meyhanesi', 'Kasapların Meyhanesi' denilir ve 'Meşhur tulumbacı Kafesçi Bedri'nin kendini vurduğu yerdir...' diye gösterilirdi. Mahut meyhane o civarda kasap dükkânı olan bir Rum tarafından işletilir; çırakları da hem kasap dükkânında hem de meyhanede çalışırmış. Kafesçi Ahmed Bedri bu meyhanede Kasap Filip denilen bir genç çırağa alaka peyda etmiş; bir akşam İskender Boğazı'nda Taşhan Meyhanesi'nde içmiş, körkütük sarhoş olup arkadaşlarını savarak Kasabın Meyhanesi'ne gitmiş. O zamanlar meyhaneler yatsıdan sonra kapanır. Meyhanede yatan çırak Filip'e kapıyı açtırmak istemiş, kapı açılmayınca aşırı derecede müteessir olan Ahmed Bedri, bıçağını çekerek kasığına saplamış, intihar etmiş, ağır yaralı olarak zaptiye kapısına kaldırılmış, Filip de tulumbacıyı vurdu töhmeti ile yakalanmış, fakat namlı tulumbacı çocuğun masum olduğunu, intihar ettiğini söylemiş. Gureba Hastahanesi'ne götürülürken yolda ölmüş. Babasına haber verilmiş, ertesi gün İstanbul tulumbacıları ile Beylerbeyi bahçıvanları tarafından kaldırılıp Edirnekapısı dışına defnedilmiş. Vaka Abdülaziz devrinde, Hicri 1281 (Miladi 1864-1865) yılında olmuş, ölümünde Kafesçi Ahmed Bedri 27 yaşında imiş. Bu vaka üzerine Remzi adında birinin kaleme aldığı otuz iki kıtalık bir destan vardır. Kafesçi Bedri'nin ifadesi karşısında zaptiyece serbest bırakılan genç Filip Gedikpaşalı tulumbacıların nazarında Bedri'nin katili olmaktan kurtulamamış, ölüm ile tehdit edilmiş ve memleketi olan Sakız Adası'na kaçmış."

Kafesçi Bedri'nin destanı İstanbul Halkevi tarafından çıkarılan *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinde 1935 senesinde neşredilmiştir. Fakat bize Vâsıf Hoca tarafından verilen suretle çok farklıdır; şairin adı "Remzi" yerine "Husmî"dir. Kafesçi Bedri'nin adı da sadece "Ahmed" diye kaydedilmiştir ve dört kıta noksandır. Biz buraya destanın Vâsıf Hoca tarafından verilen suretinden intihar faslı ile (kıta 9-12) defin kısmını (kıta 30-32) alıyoruz:

Akşamı eyledik oldu saat bir
Yanımdan yoldaşları savdım bir bir
Zira budur yâre gitmede tedbir
Lakin çekmiştim fazlaca kafayı

Meyhanenin kapusuna dayandım
Dedim Filip aç kapuyu ben yandım
Tahammül kalmadı candan usandım
Merhamet et sever isen İsa'yı

Lakin yârim bana cevap vermedi
Kulak verdim nedir Filip'in derdi
Biriyle Urumca kelam ederdi
Karardı gönlümün dirahşan ayı

Üfürdü şamdanı bir zulmet sardı
Saat bir buçuktan ikiye vardı
Açmadı kapuyu gözüm karardı
Çektim sağ yanımdan soktum kamayı

Pederi yârını durdu namaza
Namazda cümlesi düştü niyaza
Açub yüzün peder baktı şehbaza
Gayet mahzun etti garip atayı

Andan götürdüler mezaristana
Yaş yirmi yedide gitti cinana
Kafesçi Bedri'yi yazdım destana
İsmi kaldı ruhu tuttu ukbayı

Sözün bitir Remzi hâsıl-ı kelam
Macerayı bertafsil ettim ilan
Sene bin iki yüz seksen bir tamam
Unutmam o nevcivana duayı.

Destancı Behçet

II. Abdülhamid devri sonlarının namlı tulumbacılarından ve tulumbacıların okumuşlarından, eli kalem tutanlarından; Üsküdarlı Vâsıf Hoca, çok yakından tanıdığı Behçet'in hayatını şöyle anlatıyor:

"İlk gördüğümde bir Hint beyzadesi zannetmiştim; esmer güzeli 19-20 yaşlarında bir delikanlıydı; uzun boylu, tığ gibi, tulumbacı olmak için yaratılmıştı. Şehremini Sandığı uşaklarından 1875-1880 arasında doğmuş olacaktır, fakir bir yük arabacısının oğluydu, çocukluğu yalınayak, yarım pabuçla mihnet içinde geçmiş, bir iki sene mahalle mektebine gidip gelmiş, okumaya son derece hevesli ve gayet zeki olduğu halde geçim sıkıntısı ile mektepten alınarak sanata verilmiş, fakat hiçbir işte tutunamamış; yorgancılık, bostan yanaşmalığı, bakırcılık, hatta çalgıcılık ve hamam uşaklığı gibi aralarında asla münasebet olmayan işlere dalmış çıkmış, türlü renge boyanmış, tek sebat ettiği yol, sandık kolu altına girip yalın ayakla yangınlara koşmak olmuştu. En sonunda galiba Merdivenköyü Dergâhı'na girerek Bektaşi köçeği bile olmuştu. 1908 ile 1910 arasında veremden öldü, zaruret içinde ve henüz 35 yaşlarında idi. Ölümünden bir ay kadar evvel Köprü üstünde rastlamıştım. Cebinde Mizancı Murad Bey'in *Tarih-i Ebülfaruk* ismindeki eserini görmüştüm, bana:

'Vâsıf... Âşık oldum aşk ile yatağa düştüm, bu hallere geldim, hayal-i canan bir an gözümün önünden gitmez, fakat bilir misin ki okuma hevesim olduğu halde meşakk-ı hayat ile okuyamamak içimde durmadan kanayan bir yaradır!..' demişti. Garîk-i rahmetler.

O devrin tulumbacılık âleminin âdetlerine uyarak bazı vakalar üzerine pek güzel destanlar yazmıştır, cebinde zaman zaman biraz para gördü ise kaleminin hakkı destanlardan aldığı paradır. Pek küçük yaşta işrete alışmıştı, lakin kimsenin sofrasına oturmaz, cebinde parası varsa içerdi. Ağırbaşlı, çok mağrur bir gençti. Son destanını kendisi için yazmıştır, adı 'Sergüzeştname'dir, alay gibi görünür ama hayatının azıcık mübalağalı hikâyesidir:

Sergüzeştim size beyan ideyim
Bilin maharetim ilancılıkta
Acayip bir tuhaf destan söyleyim
Bakın ne erbabım yalancılıkta

Pederle maderim ittiler kelam
Oğlana iş lazım der idi anam
Bir gün oldu tutup rahmetli babam
Beni çırak yaptı yorgancılıkta

Yorgan iğnesiyle elimi deldim
Bu işi yapamam anladım bildim
Kaçtım oradan terzi yanına girdim
Şimdi kalfa oldum mintancılıkta

Hazırcılık bozdu dikiş dikeni
Geldi bir Yahudi aldattı beni
Koş benimle ortak ideyim seni
Hayırlı ticaret kaytancılıkta

Tulumbacılığa uygundu çağım
Hem gayetle koşarlıdır ayağım
Reis dedi gel ol benim uşağım
Tepiştim bir eyyam tabancılıkta

Kayıkçı oldum ben açtım yelkeni
Anafor dalgaya tuttum dümeni
Fırtına denize atınca beni
Nasibim yok dedim kaptancılıkta

Bostancılık hem iş hem de zevk idiş
Geçirdik yazı bastırınca kış
Yanaştım hamama istedim bir iş
Dediler var çalış külhancılıkta

Külhanda dumandan bıktım boğuldum
Dellaklığı meşrebe aykırı buldum
Kaçtım da oradan bakırcı oldum
Çok tokmak salladım kazancılıkta

Hâsılı her şeyden gördüm hasarı
Artık dervişliğe kıldım kararı
Tutup bir mürşitten aldım ikrarı
Yerleştim tekkede meydancılıkta..."

Destanın aslı 19 kıtadır; buraya almadığımız kıtalarda kalkancılık, samancılık, bostancılık, harmancılık, sapancılık, dükkâncılık, kemancılıktan bahseder.

Kürt Bekir

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"II. Abdülhamid devri tulumbacılarından Kürt Bekir Beyoğlu'nda 6. Belediye Dairesi Sandığı'nın en koşarlı uşağı idi; ayaktaşı tulumbacılardan birkaç kişi ile birlikte Belediye'ce imtiyazlı olarak Beyoğlu'nun en işlek piyasa yerlerinde hamallık yapar, kazancı altın para ile günde yarım lirayı bulurdu. Sakalı matruş, palabıyık, çam yarması gibi bir Kürt'tü; görünüşteki vahşetine rağmen gayet merhametli idi, gündelik kazancının yarısını biriktirir, on kuruşunu yer, geri kalanı da dilenmeyen fukaraya dağıtırdı..."

Çeşmemeydanlı Yelkenci Laz Bekir

II. Abdülhamid devri sonlarının namlı tulumbacılarından ve Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından Laz Bekir adında 19-20 yaşlarında genç ve güzel bir delikanlı, zamanında dillere destan olmuş bir aşk macerasının kahramanıdır. Bu maceranın ilk safhasına iki mecidiye için Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca da girmiştir; rahmetli şöylece anlatmıştır:

"Dükkânını bilmem, Çeşmemeydanı civarında yelkenci çırağı imiş, bütün zemane gençleri gibi tulumbacılık sevdasına kapılmış,

Çeşmemeydanı Sandığı'na girmiş, fakat koşarlı ayağı ve merdanelik ile şöhretini yapmadan civelekliği, bıçkınlığı, kara kara iri gözleri, kaşları, kâkülleri ve fidan boyu ile bir zengin dul hanımın gönül evini kundaklamış, dillere destan olmuştu. Hanımın adı Huriye'dir. Bunca günahım yetmiyormuş gibi iki gümüş mecidiyenin cazibesine kapılıp çöpçatanları da ben oldum. Günah ise Hak taksirimi af ide.

Bir gün Üsküdar'da, kahvehânede oturuyordum. Gayet temiz giyinmiş bir haremağası geldi, yüzüme endişe ile bakarak ve gayetle çekinerek:

'Destancı Vâsıf Efendi siz misiniz?..' dedi.

'Buyurun, benim...' dedim.

'Maruzatım mahremanedir efendim...' dedi.

'Hayır ola ağa hazretleri?..' diye sorduğumda:

'Vâsıf Efendi, elçiye zeval yoktur, beni hoş görün..' dedikten sonra çekildiğimiz köşede maksadını anlattı. Gayet zengin ve ırz ehli taze bir dul hanım, bu tulumbacı oğlana âşık olmuş, evvela aşkını oğlana beyandan sonra eğer razı olursa hemen nikâhlanıp helalinden eri edinmek istermiş. Sevdiği çocuk tulumbacı olduğu için muhabbetnamesini zamanın âdetince arzuhalciye yazdırmayıp bana bir divan yazdırmak istemiş. Haremağasının gizlice uzattığı iki gümüş mecidiyenin yüzü, hem de hanımın bu zarafeti hoşuma gitti. İki mecidiye de o zaman çok para, arzuhalciler bir âlâ muhabbetnameyi türlü diller dökerek beş kuruşa falan yazarlardı, en çok sekiz beyitlik bir divana elli kuruş bahş-ı kalenderîdir. Teklifi kabul edip:

'Ağa hazretleri, şöyle oturun, kahve nargile için, siparişi alıp gidin!..' dedim.

Feleğin cilvesine acı acı güldüm. Garip tesadüflerdendir. O günlerde enis-i ruhum tulumbacı Toygarlı Rıza'ya da bir paşa kızı âşık olup o güzel delikanlının Çavuşderesi'ndeki çiçek bahçesinde bulunan kulübesine kaçmış, fakat Rıza'cığım bir duhter-i peripeyker olan paşa kızını, ailesinin şanına 'tulumbacıya kaçmış' diye leke sürülmemesi için asilane bir hareketle babasının evine iade etmişti, ben de latife yollu o paşa kızının ağzından Rıza şanında dört beyitlik bir divan yazmıştım, 'Rıza'ya yenisini yazarım..' diyerek hemen dört beyit daha ilave ettim ve ağaya verdim. Sadece adını öğrendi-

ğim Huriye Hanım'ın kim olduğunu sordum ise de haremağası söylemedi. Hanım ağzından bıçkın Laz Bekir'e yazdığım divan şudur:

Parladı dil hanesi söndür aman tulumbacı
Pek de bıçkın gösterir dar camadan tulumbacı

Kahramane kisveyi labis olan eyler çalım
Bas katı narayı da koş hûb lisan tulumbacı

Yârdan ayrıldım ipek kefiye başta bir yana
Kaş çatup ejder gibi pek de yaman tulumbacı

Görse yangın kulesi al ârızın yangın sanır
Köşklüye çeker işaret bil heman tulumbacı

Çeşmemeydanlı Bekir'dir nam ü şanı dilberin
Bilmeyen sıdk u vefayı biaman tulumbacı

Pâyini azürde kılma taş yerine kalbe bas
Sen gönlümün sultanısın ey daltaban tulumbacı

Diktiğin yelkenle çıktım ben bu aşk ummanına
Esme deli poyraz gibi Laz korsanım tulumbacı

Huri'yi yaktın ciğerden sen de yan yan ateşe
Ol sebepten benle yanık bil bu divan tulumbacı...

Divanı yazdım verdim ama tulumbacı Laz Bekir'i de merak ettim, Çeşmemeydanı'na gittim, kahvehanede gördüm; alelade, karakaş, karagöz, yüzü güzelce, eli ayağı düzgün, yüzüne uygun bir delişmen Laz'dır; şair sözünün yalan olduğuna o zaman inandım. Aradan şöyle iki üç aylık bir zaman geçti, yolum Çeşmemeydanı'na uğradı, aman şu Bekir'i bulayım da kendisiyle konuşup çaktırmadan ağzını arayayım, benim mahut divan eline geldi mi dedim. Fakat benim sormama hacet kalmadı, yârandan biri defterini açtı, benim divanı bana okudu:

'Nasıl buldun?..' diye sordu.

'Güzelce...' dedim.

'Dinle,' dedi, 'bizim burda Yelkenci Bekir diye yalın ayaklı, yarım pabuçlu bir Laz uşağı vardı, zengin bir dul karı oğlana âşık olmuş, bu divanı yazmış göndermiş, oğlanın okuması yok, kahvede bize okuttu...'

'Sonra?..'

'Sormaya hacet var mı ayol, pırpırı Laz samur kürkü giydi, konakta hanımın dizi dibine oturdu...'

Sonra o arkadaş gözbebeklerimin içine bakarak:

'Ulan Vâsıf,' dediydi, 'desene ki para kırmanın yolunu buldun!..' Tabii şiddetle inkâr etmiştim..."

Yorgancı Ölü Besim

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Yorgancı Besim 1880 ile 1885 arasında tanıdığım Üsküdar tulumbacılarından bir delikanlıdır; hangi sandığın uşaklarından olduğunu söyleyemem, zannederim ki, Toygartepelilerden olacaktır; yorgancı esnafından, 'yorgancı güzeli' denilebilecek kadar hüsün sahibi akran ve emsali arasında edep ve terbiyesi ile de mümtaz idi; bulunduğu meclislerde haddini bilir, beş vakit namazını camide mescitte cemaatle kılar, yâran ile olursa akşamları meyhane âleminden de zevk alır, o âlemlerde âşıkane sadıkane sohbet bilir gençti; hülasa aşinalarının mahbub-ı kalbi idi.

Bir gün 'Yorgancı Besim ölmüş' diye bir haber çıktı, herkes acıdı yandı; cenazesinde cemaat-i kübra toplandı; anlattıklarına göre yorgan dikerken:

'Ustacığım bana bir şeyler oluyor, ölüyorum galiba...' demiş, devrilmiş.

Gözyaşları arasında Karacaahmet'e defnedildi; fakat ertesi gün de 'Yorgancı Besim dirilmiş, mezardan çıkıp dükkâna gelmiş' diye yeni bir haber çıktı; işiten dükkâna koştu, haber doğru idi; Besim dirilmiş, ustanın bir köşeye serdiği döşekte yatıyordu; yüzü ve sesi ile Besim'dir, ama delikanlının tatlı esmer derisi bir gecelik kabir misafirliğinde kara sarı ölü rengi almıştı.

Meğer o gece iki bıçkın, bir sürtük kadın bulup mezarlıkta bir çilingir sofrası kurmuşlar, haytaca eğlenirken derinden bir inilti işitmişler, evvela korkup kaçmışlar, fakat yanlarındaki fahişe:

'Ses şu taze kabirden geliyor, birini diri diri gömmüş olabilirler, kurtarır isek cümle günahlarımız affolur, ben de tövbekâr olurum!..' demiş. Hemen dönüp kabrin toprağını elleri ile aktarmışlar, meğer ölmemiş olan Besim'i kurtarmışlar; bıçkınlardan biri donunu vermiş, biri gömleğini, gece dükkâna götürmüşler, ustası bekârmış, dükkânda yatarmış. Besim'i görünce hem sevinmiş, hem korkmuş.

Yorgancı Besim birkaç gün sonra tamamen sıhhat bulup ayağa kalktı ama derisinden o kara sarı ölü rengi zail olmadı. Herkeste bu delikanlıya karşı bir vahşet hâsıl oldu; evvela ustası artık beraber çalışamayacaklarını söyleyip Besim'e yol verdi ve delikanlı hiçbir yerde iş bulamadı, iş değil, bir bekâr uşağı olduğu için barınacak, yatacak bir yer bile bulamadı; herkesin mahbub-ı kalbi iken âdeta bir hortlak oldu; tulumbacılar da aralarından uzaklaştırdılar.

Fakat o geceden itibaren tövbekâr olan sürtük kadın delikanlıyı bırakmadı; bir müddet sonra işittik ki Yorgancı Besim'i almış, Bursa taraflarına gitmişler. Besim'i on beş sene sonra gördüm, yüzünün ölü rengi hâlâ duruyordu."

Bülbül Bilal

Memleketinde 15 yaşında iken kimsesiz kalmış, 1875'te bir kayıkçı-gemici kahvehanesinde çırak olmuş, kahvehanede yatar kalkar ve boğazı tokluğuna çalışırken Kara Mehmed adında bir kaptan tarafından kaldırılarak Şahin-i Bahrî adında bir kömür çırnığına tayfa yamaklığıyla girmiş, fakat sözde hamisi olacak bu kaptandan, kendi tabiriyle esir pazarından alınmış bir köle muamelesi görmüş, ağır cevr ü cefayla hırpalanmış, öylesine ki, kaçmaması için çırnık bir limana girerken gemi ambarında zincire vurularak kapatılmıştır; bağırıp istimdadda bulunmaması için de geminin üç tayfasından biri, elinde kırbaçla başında nöbetçilik etmiştir. Bu işkenceler bir sene kadar sürmüştür. Şahin-i Bahrî bir temmuz gecesi İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e çıkarken, "Karayı bulamaz isem ölüm de kurtuluştur" diyen Bilal kendisini denize atmış, vahşi kaptan hemen yelken söndü-

Bülbül Bilal'in Hubert adlı bir Alman ressam tarafından yapılmış portresi.

rüp iki tayfasını kayıkla onu denizde aramaya çıkarmış ise de gece karanlığında bulduramamıştır. Güzel küçük delikanlı ölümle pençeleşerek saatlerce yüzmüş ve nihayet Boğaz'ın Rumeli yakası ağzında Öreke Taşı denilen kayaya çıkmaya muvaffak olmuş, iki gün sonra orada yarı ölü halde Rumelikavaklı balıkçılar tarafından görülüp kurtarılmıştır. Bir müddet bu Boğaz köyünde Ahmed Reis adında bir balıkçı reisinin yanında tayfalık yapmış, sonra Galata'da Çeşmemeydanı'nda namlı tulumbacılardan Çerkez Hurşid Reis'in kahvehanesine çırak olarak girmiş ve Çeşmemeydanı Sandığı'nın uşakları arasına katılmıştır. Koşarlı ayaklarıyla sandığın gözbebeklerinden biri olmuştur. Tulumbacılık âleminin türlü cilveleri arasında mâni, semai, koşma ve divan okumaya heves etmiş, sesinin halavetinden ötürü "Bülbül", vücut yapısının düzgünlüğü ve yüzünün melek resimlerini andıran dilberliğiyle de "Kahvecigüzeli" lakaplarını almıştır.

18-19 yaşlarında, güzelliğinin en şaşaalı devrinde Hubert adında bir Alman ressamı tarafından, biri sağ kolunu masaya dayamış ve başını sağ pençesi içine yaslamış, başında fes, diğeri sırtında fanila ve dizlik, yalınayak tulumbacı kılığında yağlıboya iki portresi yapılmış olan Bilal'in bu resimleri, yıllarca sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın mabeyincilerinden ve amatör ressamlarımızdan amcam Ahmed Reşid Bey tarafından satın alınmıştır.

Gençliği ve hayatının büyük kısmı Galata'da geçmiş olan Bülbül Bilal tulumbacılık yollarında taban teptiği çağlarında devrinin ünlü kalender şairi Âşık Razî tarafından da şu manzumeyle övülmüştür:

Bir güzelde kaldı benim nazarım
Bir âşık-ı divaneyim gezerim
Ahım ile derdim göğe yazarım
Selvi boylu samur saçlı Bilal'im
Bakışları çapkın kaşı hilalim...

Kahvesine varsam kahve içemem
Pâyin bus etmeye baha biçemem
Canım veririm de andan geçemem
Kaş üstüne kâkül dökmüş Bilal'im
Kâkülünden bin kat perişan halim...

Düşüp kalktıkları hayta hergele
Yakışır mı bu haller o dilbere
Eğri fidan umman gayri düzele
Tövbe senden affi benden Bilal'im
Sensin benim canım mal ü menalim...

Hubert'in güzel kahveci çırağı ve genç tulumbacı resimlerinin modeli ellisine yakın, birkaçı da tekrar denizciliğe dönmüş ve garip bir tesadüfle Ahmed Reşid Bey'in Ceylan isimli kotrasına lostromo olarak girmiştir ve pek az sonra efendisinin en yakın adamlarından biri olmuştur. Balkan Harbi içinde Kâmil Paşa'yı destekleyen A. Reşid, Babıâli baskınında kendisini çok seven padişah tarafından Dolmabahçe Sarayı'ndan bir Romanya vapuruna bindirile-

rek Köstence yoluyla Avrupa'ya kaçırılmış ve onun mutemedi Bilal de İttihatçıların polisleri nazarında şüpheli şahıslardan biri olmuş, Mahmud Şevket Paşa vakasında, en küçük bir dahli olmadığı halde Sinop'a sürülmüştür; orada birkaç sene hayli sıkıntılı bir hayat sürmüş, 1915'te A. Reşid Bey'in küçük kardeşi babam Ekrem Reşad Bey'in Konya Sanayi Mektebi müdürü olduğunu her nasılsa öğrenmiş ve yazdığı bir mektup üzerine ileri gelen İttihatçılardan Ekrem Bey'in sütkardeşi Hamal Ferid Bey'in (1939'dan sonra İstanbul milletvekili Ferid Hammal) delaletiyle affedilerek Konya'ya gelmiş, Sanayi Mektebi'ne serhademelikle alınmıştır. 1922 yılına kadar Konya'da kalmış, sonra İstanbul'a gelerek Galata'da yerleşmiş ve han kahveciliği yapmaya başlamıştır; hiç evlenmemişti, 1943 yılında Ahmed adında kimsesiz bir çocuğu evlat edinmişti. 1946 yılında 86 yaşında zinde bir adam olarak Üsküdar'da bir gençlik arkadaşını ziyarete gittiğinde İskele Meydanı'nda ayağı kayarak düşmüş ve orada beyin kanamasından ölmüştür. İstanbul tulumbacıları üzerine zengin hatıraları vardı. Beni Vâsıf Hoca'dan sonra *İstanbul Tulumbacıları* adını koyduğum bu eseri yazmaya teşvik edenlerdendir.

Yorgancı Bilal

Geçen asrın sonlarında şirin bir aşk macerasının kahramanı; gençliğinde bu aşk macerasına yol açan güzelliğiyle de ayrıca dillere destan olarak "Yorgancıgüzeli" diye anılmış bir tulumbacı. O devrin ünlü kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî bu pırpırı gencin portresini şöyle tasvir ediyor:

Bir güzelden size vereyim haber
On dokuz yaşında nur-ı mücessem
Başın dize alsam olsam da berber
Pirahenin terzi olup ben diksem

İsm-i şerifi ol şahın Bilal'dir
Eser-i kudrettir o nakş-ı hüsün
Bu güzeli sevmek vallah helaldir
Rahmettir ki gökten yere dökülsün

Yorgancılık olmuş kâr ile kesbi
İğne vurur tir-i müjgânı ile
Gelin kızlar bilse ol şeker lebi
Yorgancı benim der yorganı ile

Dökülmüş al festen kara kâkülü
Bir tutamı düşmüş kaşın üstüne
Yanık âşıkların savrulmuş külü
Yârin semti Beşiktaş'ın üstüne

Nazlı narin uzun boylu tığ gibi
Sarmıştır al kuşak o ince beli
Vahşi vahşi bakışların sebebi
Şahin başta esen çapkınlık yeli

Ne hoş irikıyım ayaklar eller
Levendane reftar bıçkın edası
Mestane okurken şarkı güzeller
Kanarya bülbül mü acep sedası

Londrin çuhalar açmış o şuhu
Hele tavşankanı kadife yelek
Bin güzel içinde var mıdır yahu
Tulumbacılarda böyle civelek

Şehri İstanbul'a saldı velvele
Güzeller serveri o şahin başlı
Dil hanesin verdik yangın aleve
Koş gel tulumbacı ey Beşiktaşlı...

Resmi böylece çizilmiş Bilal Beşiktaş'ta Hasfırın yanında meşhur bir yorgancının kalfasıydı. Daima tekrar etmek zarureti vardır, bütün emsali gibi semtinin sandığına kayıtlı bir tulumbacıdır, o yolda da koşarlı ayağıyla şöhret olmuştur. Ustasıyla beraber Beşiktaş konaklarına, saraylarına, gayet ağır, inci ve sırma işlemeli gelin, loğusa, sünnet döşekleri, yorganları dikerlermiş.

Bir yaz günü Serencebey Yokuşu'nda bir konağa iki ağır çeyiz

yorganı dikmişler, yorganları konağa bu Bilal oğlan götürmüş. Hava sıcak, yol dik, yükün de hatırı sayılır, delikanlı yorulmuş terlemiş; aslında sine üryan, kollar paçalar sıvalı, yalın ayağında şıpıdık tulumbacı yemenisi, pırpırı tulumbacı, esnaf civeleği, emaneti harem kapısına çıkan arap bacıya teslim etmiş, terini silip bir bardak su istemiş, suyu içip bardağı geri verdiğinde bacı:

"Allah'a şükretsene oğlum!.." demiş.

Bilal bıçkın yırtık:

"Şu yorganlara iki ay el emeği, göz nuruyla iğne vurdum, gelin kızı koynuna alıp altına girecek elin oğlu, ben de bir bardak suya yarabbi şükür diyeyim, oldu mu bacı!.." demiş.

Evin biricik gelinlik kızı cumba kafesi ardından genç ve dilber yorgancıyı seyredermiş, bu sözü de işitince yıldırımla vurulmuş gibi yorgancı güzeline âşık olmuş ve bir paşa oğlunun nişan yüzüğünü atmış. "Ya kendimi öldürürüm, ya yorgancı güzeli" demiş, ayak diremiş. Kızın babası hem evladına düşkün, hem Saray'a mensup, dedikoduyu önleyemez ise de rezalete de meydan vermez. Nişan hemen bozulur; o yaz kız tarafı Erenköyü'nde yeni yapılırcasına tamir görmekte olan köşklerine, daha içinden ustalar çıkmamış iken taşınırlar, Yorgancı Bilal de içgüveysi olarak alınır. El emeği ve göz nuruyla iki ay iğne vurduğu yorganların altında gelin kıza da kavuşur.

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Ben bu Yorgancı Bilal'i yakından tanırım. Karadeniz yalısı uşaklarındandı; kibar damadı olduktan sonra esnaf kılık ve kıyafetini değiştirmedi, hatta karısının izni ile kısa bir müddet daha sandık kolu altına girip tulumbacılık bile yaptı, yalnız pırpırılığı bıraktı; fes altından perçem salma, pantolon paçası sıvayıp ve yemeni ökçesi basıp yalın topuk nümayişlerinden vazgeçti, yaz ve kış açık duran mintan yakasını ilikledi. Bir de ayağını meyhaneden kesti, aslında ara sıra uğrardı, hiç gitmez oldu. Yorgancılık sanatında da müstakil dükkân sahibi usta olarak devam etti..."

Defterdarlı Köçek Cemal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Defterdar Sandığı uşaklarındandı; 1885 ile 1890 arasında 17-18

yaşlarında ve Tersane Sıbyan Taburu Mızıkası efradından iken bir cuma günü semtinin tulumbacıları ile Kâğıthane'ye giderek işret etmiş, zilzurna sarhoş edilerek Kıpti çocukları ile birlikte oynatılmış ve o sırada o halde zaptiyenin eline düşmesi üzerine Tersane Sıbyan Taburu efradı önünde meydan dayağına çekildikten sonra taburdan tart edilmiştir. Bir müddet Kâhya İsmail'in Defterdar'daki kahvehanesinin üstünde tulumbacı odalarında barınmıştır. Kendisini akranı olmayan erazil pençesinden kurtaramamış, sandıktan ve odalardan da atılmış, sefilane, rezilane sürünerek genç yaşında veremden ölmüştür."

Topuklu Cemal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1890 arasında Galata'da Mengene Sandığı uşaklarından gayet yakışıklı bir gençti. Tulumbacılığından ziyade şöhreti köçeklikte idi, tulumbacıların meyhane âlemlerinde muhakkak aranır, oynatılırdı. Bir kış gecesi aynı sandığın uşaklarından Hamal Kürt Yusuf ile birlikte Tophane'de Tabakhane'de, Tabakhane sokağında bir bekâr odasında kömürden zehirlenmiş, ölü olarak bulundular ki Topuklu Cemal 22 yaşında idi, Yusuf da kırkın üstünde sakalı matruş, posbıyıklı, Kürt'ün pelidi bir adamdı. Cemal yatakta ölmüş, Yusuf ise boğulur iken uyanmış, kapıya kadar sürünmüş, fakat kapıyı açamayarak o da orada ölmüş; perişan, sefil bir oda idi; Cemal için, kişizade iken altın adını bakır yaptı derlerdi..."

Kalender halk şairi Âşık Razî'nin evrak-ı metrukesi arasındaki bir defterde Topuklu Cemal için yazılmış bir şarkı ile şu malumat vardır:

"Yalınayak, yarım pabuçla dolaşan bu şehbaz çok kibar bir ailenin evladıdır; Çerkez Ali Paşa'nın torunudur, Cihangir'de saray gibi bir konakta doğmuştur, hayta bir uşağın teşviki ile dedesinin çekmecesini kırıp para çalmış, aile ocağından kaçmış, ailesinin yüz karası olup dedesi ar ve hicap kahrı ile ölünce tamamen sokak ortasında kalmıştır."

Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey ise, "Topuklu Cemal Bey önce Mengene Sandığı'nda uşak oldu, hırsızlığı orada, kendisini pençesine almış Kürt Yusuf'un teşvikiyle yapmıştır. Suç bir garip uşağın üzerine yüklenmiş, fakat Topuklu Cemal kişizadeliğini göste-

rerek mahkemede suçunu itiraf ile o biçare delikanlıyı kurtarmıştır, kendisine ne ceza verildiğini bilemiyorum, bildiğim bu civanmertliği ile içine yuvarlandığı sefalet ve mezellet girdabının erazil ve eşkıyası arasında itibarının çok yükseldiğidir. Çok iyi bir hususi tahsil görmüştü, Fransızca bilirdi" diyor.

Âşık Razî'nin şarkısı şudur:

On altı yaşında bir taze civan
Naz ile işveyi satışı yaman
Cevr ü cefasından medet elaman
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Kâkülü alnına taramış berber
Sol yanak üstünde beni var amber
Hanım kızlar olmuş kol kol seferber
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Destinde daire altın zillidir
Gümrah perçemleri sırma tellidir
Rakkas civan ayağından bellidir
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Münatıf vahşetle çeşm-i celladı
Çekmiş de kâfir hançer-i puladı
Her gün bir işkence kâr-ı icadı
Bir gümüş topuklu afet-i devran

Gel doldur ey saki aşkına şuhun
Ol mir-i Cemal'in enis-i ruhun
Kârın tamam etsin dil-i mecruhun
Bir gümüş topuklu afet-i devran...

Haddehaneli Cemil

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"Kısa bir zaman Çeşmemeydanı Sandığı'nın pek gözde uşakla-

Haddehaneli Cemil (Resim: Hoca Ali Rıza)

rından olan Haddehaneli Cemil 1890 sırasında Üsküdar'da meşhur Çiçekçi Kahvehanesi'nde çıraktı. O devrin büyük ressamı Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey de sık sık o kahvehaneye uğrardı, kahvehanenin en itibarlı müşterisi idi; bir kahve içer, o gün nerelerde gezip dolaştı ise çizdiği resimleri gözden geçirir, etrafına toplanan hayranları da o resimleri ve sanatkârı hayran hayran seyrederdi. Çırak Cemil de o hayranların arasına katılırdı. Cemil o kadar güzel bir çocuktu ki Ali Rıza Bey bir gün karşısına oturttu. Beş on dakika içinde Cemil'in kurşunkalemle bir resmini yaptı. O güne kadar kendisine hitap etmek cesaretini gösterememiştim:

'Elleriniz dert görmesin beyfendi...' dedim ve elini öptüm.

'Siz Destancı Vâsıf Efendi'siniz değil mi?..' diye sordu; sonra Cemil'in resminin bir suretini çıkardı, ilk yaptığı resmi de:

'Al Vâsıf Efendi, hem benden, hem Cemil'den yadigâr!..' diyerek bana hediye etti ki, Cemil o zamanlar 16-17 yaşlarında idi. Yine o kahvehaneye sık sık çıkar bahriye erkânından bir miralay vardı, adını hatırlayamadım. Hayırsever babacan bir zat idi; kahveci çıraklığının bir meslek olmadığını söyleyerek Cemil'i ikna etmiş, bahriyeli formasının cazibesi de inzimam edince çocuğu Haddehane'ye nefer yazdırmıştı. İşte o zamanlar Cemil emsaline uyarak Çeşmemeydanı Sandığı'nda soyunarak yangınlara koşmaya başlamıştır. Bir sefer, sandık kolu altında gördüm, pek alımlı çalımlı tulumbacı olmuştu. Güzel bir de sesi vardı. Bundan ötürü Haddehane'de kendisine 'Hanende Cemil' denildiğini duymuştum. Tulumbacılığı kısa sürmüştür; çavuşu görmüş, rapor etmiş, zabiti çağırıp iki tokat atmış, mazbut delikanlı da ayağını tulumbacı koğuşundan çekmişti."

Çingene Cevdet

1885 ile 1890 arasında Ayvansaray tulumbacılarından bir delikanlıdır. Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca bu gencin hayatını şöyle anlatıyor:

"Mevsimlerinde başında tabla ile dolaşarak dut, incir satar, bazen de Ayvansaray kalafat yerinde amelelik yapardı. Aslı İnebolulu'ydu; Çingenelikle hiç alakası yoktur; kendisi gayet esmer, meşhur ve büyük bir Çingene mahallesi olan Lonca da, Ayvansaray'da olduğu için tulumbacılar arasında Cevdet'e 'Çingene' lakabı takılmıştı. Zehir gibi, pençeli, erkeğin esmer güzeliydi. Bıçkın meşrep, içkici, Galata balyoslarının, tiyatrolarının gedikli müşterilerindendi. Meşhur kantocu aktris Büyük Peruz Hanım'ın da tutkunlarındandı. Peruz da bu esmer civeleği sevmiş, ruy-i iltifat göstermiş, Çingene Cevdet'i dost edinmişti. Genç tulumbacı da bu dostluğu belalı âşık şekline sokmamış, o kıratta güzel bir kadının hayatına karışan sair erkekleri aşk yolunda rakip olarak görmemişti. Peruz'un yanındaki itibarını çekemeyen bazı şerirler tarafından birkaç sefer ölümle tehdit edilmiş, onlara da yüreğindeki mertlik cevheri ile aldırış etmemişti.

Peruz'un iki meşhur tulumbacı kantosu vardır; birini bu Çingene Cevdet'i kast ile Üsküdarlı Âşık Razî'ye yalvara yakara yazdırtmıştı ve yalnız Cevdet'in tiyatroya geldiği akşamlar okurdu. Kanto şudur:

Haydi omuzdaşlar
Kahraman civelek kardaşlar
Köşklü geçti, yangın var!
Nerede?
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda!
Gönül evinde, gönül evinde!
Başta keçe külah, yâr keçe külah
Yanıyorum billah, yanıyorum ah!

Yaman koşup acı nara atalım
Narayı atalım aman
Şanlı forma dizlikle çalım satalım
Çalım satalım, satalım aman
Yalınayak dalıp ateş içine
Küçükhanımı da kurtaralım
Nazlı küçükbeyi kurtaralım
Yangın var, yangın var gönül evinde!
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda gönül evinde!

Çek fenerci feneri
Borucu arş ileri!
Geçit yerimiz 'sena'dır beyler
Tulumbacıları takdir ile seyreyler
Sandık şimşir, gümüş tepelik
Bu uşağı sevdim ilik mi ilik
Aman uşak, civan uşak
Adım atışları pek yaman uşak
İnce belde Trabulus kuşak
Alnına döktüğü kâkülü başak
Narası acı, yüzü yumuşak
Yangın var, yangın var!
Nerede?
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda!
Gönül evinde, gönül evinde!
Çakır ela gözlü fidan esmerim
Yaktın aman misali külhan esmerim
Yangın var, yangın var gönül evinde!

Çek fenerci feneri
Aman fenerci feneri, aman feneri
Yangın var, yangın var!
Nerede?
Ayvansaray'da Kalafat Yeri
Yangın var, yangın var!
Nerede?
Kıztaşı'nda, Kıztaşı'nda, gönül evinde!
Tulumbacı civanın ateşi aşkı
Almıştır saçağı gönül evinde!..

Cahil bir kalafat amelesiydi ama gönül gözü açık, duygulu bir gençti. O zamanlar meşhur *Othello*'ya İstanbul'un ayaktakımı 'Arabın aşkı oyunu' derdi. Çingene Cevdet bu oyunu seyrede ede Othello rolünü o kadar benimsemişti ki bir akşam asıl aktör ani olarak hastalanmış, rejisör ile tiyatro müdürü şaşırmış, haber de seyirciler arasına yayılmış; Çingene Cevdet hemen müdüre koşmuş, bu rolü üzerine alabileceğini söylemiş, *Othello*'nun bütün sözleri ezberinde, ayaküstü bir imtihandan sonra makyajını yapmışlar, Othello'nun esvaplarını giyip sahneye çıkmış ve piyesin sonuna kadar o rolü Ermeni aktörden kat kat üstün muvaffakiyetle oynamış, tiyatro müdürü tarafından aktörlük teklif edilmiş, fakat Cevdet hırpani bir kalafat amelesi kalmayı tercih etmiş idi. 'Peruz'un genç tulumbacıya alakası ve iltifatı o akşamdan sonra başlamıştır' derlerdi..."

Kadırgalı Kara Cezmi

1860 ile 1870 arasında ağır çardaklı tulumbalar devrinde Kadırga Sandığı uşaklarından; tazeliğinde gayet yakışıklı ve pençeli, müheykel yiğit olup Etyemez'de bir yangında, bir paşa konağını ateş afetinden kurtarırken hayatını tehlikeye koyarcasına canla başla çalışması üzerine paşa tarafından arabacılıkla konağa alınmak suretiyle takdir ve taltif edilmişti. Fakat yüzünün ve kalıbının adamı çıkmamış, gördüğü iyiliğe kahpelikle mukabele etmiş, paşanın oğlu 18-19 yaşlarında Nedim Bey adında bir genci Tipo'nun bostanında kasıt olmayıp kaza eseri de olsa potur uçkuruyla boğarak öldürmüştür.

Kadırgalı Kara Cezmi.

Sonra cesedi kucağına alarak bostan kapısındaki kupa arabanın içine koymuş, getirip konakta arabalığa bırakmış, Nedim Bey'in altın saatini ve elmas yüzüğü ile para kesesini alarak kaçmış, bir sene kadar Istranca Dağları'nda saklanmış, bir mandıra civarında dolaşırken çobanlar tarafından hırsız zannıyla yakalanmış, koynundan çıkan altın saat de Tipo bostanı cinayetinin faili olduğunun inkârına mecal bırakmamıştır. Fakat mahkemede maktul Nedim Bey'in Rum bahçıvanlar tarafından nakledilen bazı ahvali Kara Cezmi'yi cinayete tahrik yolunda cezayı hafifletici sebepler görülmüş, Sinop zindanında müebbet kalebentliğe mahkûm olmuştur.

Zindana girdiğinde 32 yaşındaydı; zindanda sakal salmış, yirmi yıl kadar kimseyle konuşmayarak derin bir nedamet içinde yaşamış,

diğer mahkûmlarla ülfeti sadece bir el selamında kaldığı için "Temenna Baba" adını almıştı. Konuştuğu tek kimse, kendisinden okuma yazma öğrendiği kahveci Gürcü Nusret olmuştu.

O devrin tulumbacılarının hafızasında pek çok divan, semai, koşma ve mâni bulunurdu; Kara Cezmi de hafızasındaki örneklerle, kalıplara uyarak ıstıraplarını kalem diline vermeye çalışmıştır, bununla teselli bularak etrafıyla da konuşmaya başlamış, zindan hayatının dalga duman âlemlerine de girmiştir.

Kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* isimli antolojisinde bu Kara Cezmi'nin üçer kıtalık bir semaisi ile bir de üç kıtalık şu koşması vardır:

Güzel severiz hasbetenlillah
Bizde maksudun yok beyim yok yok
Dilber seçeriz kudretenlillah
Hüsnünde hududun yok beyim yok yok

Nakşitme bilmem böyle muamma
Sultansın cihan içre sen amma
Sözüm harbidir istemez ima
Kes bizden umudun yok beyim yok yok

Temenna uzlette yaklaşma gayri
Sende tefrik eyle hayr ile şerri
Âlem ider iken hayretle seyri
Depretme haydudu yok beyim yok yok...

Vahan Çuhaciyan

1875 ile 1880 arasında İstanbul'da güzelliğiyle şöhret bulmuş, tulumbacılık âleminde de Kadırga Meydanı Sandığı'nın koşarlı uşaklarından biri olmuş bezzaz çırağı bir Ermeni gencidir; aslı Vanlı olan bu delikanlının hal tercümesi kalender halk şairi Tophane ketebesinden Üsküdarlı Âşık Razî tarafından manzum olarak kaleme alınmış, fakat her ne sebepten ise beşinci faslı başında yarım bırakılmıştır.

Razî'nin manzumesinden öğrenildiğine göre, Çuhaciyan'ın ustasının kızı Takuhi Hanım bu dilber oğlana gönül vermiş ve bu ala-

ka yüzünden de Vahan, Büyükçarşı'da tezgâhtarlık yaptığı bezzaz dükkânından kovulmuştur. Hal tercümesi yarım kalmış olmakla beraber, fasıl başlığından sezildiğine göre, bir müddet sonra eski ustasının evinde yangın çıkmış ve tulumbacı Vahan Çuhaciyan yangın ateşine dalıp maşukasının anasını feci bir ölümden kurtarmış ve bu büyük hizmetinin mükâfatı olarak da, tulumbacılık icabı bıçkınlığı hoş görülüp eski ustası tarafından damat oğulluğuna kabul edilmiş, Takuhi Hanım da güzel Vahan'ına kavuşarak muradına ermiş olacaktır.

Âşık Razî'nin kaleme aldığı, her faslı onar beyitlik manzum hal tercümesi şudur:

I.

(Bezzaz güzeli Vahan Çuhaciyan şanındadır.)

Bir dilberi size ideyim beyan
Güzeller serveri şah Çuhaciyan

Sanatı olmuştur bezzaz ol şuhun
Sen diyesin ahu ben şir-i jiyan

Kara kaş kara göz Keşmiri tenli
Pâyin bus etmeye koşuyor duyan

Dal fesi aşifte kâkül üstüne
Yoktur onun gibi şuhane koyan

Sıvamış kolların sine küşade
Ey Razî gözün aç gün doğmuş uyan

Nazik ince belde ak sade kuşak
Reşk ider civana cümle mumiyan

Gümüş topukludur şehbazlık şanı
Bıçkın cilvesine yok hadd ü payan

Şalvarın ağını gördün mü acep
Anın gibi nümayişle sallayan

Hançer ebruları seyf-i nigâhı
Çekmiş de cilasın eylemiş tuğyan

Efendim bir fırsat düştü geçende
Germabede gördüm ol şahı üryan...

II.

(Bezzaz güzeli Vahan civanın tulumbacılık ahvalidir.)

İsm-i şerifidir bezzazın Vahan
Hâk-i paki anın vilayet-i Van

Mürahik fetadır ol kadd-i şimşad
Harcanur vaslına hamam ile han

Çarşu-yı Kebir'i tutmuş şöhreti
Elhak odur şimdi afet-i devran

Aşkbazlık dilbazlık fenninde üstat
Olmuştur lakabı "Fitne-i Cihan"

Meşrebi külhani kavak yellidir
Esnafın bıçkını şıkırdım civan

Tulumbacılığa gayet hevesli
Uçarlı koşarlı çakır balaban

Mintan ile dizlik ak keçe külah
Ateş-i Nemrud'a dalışı yaman

Su işler yangına o bir taraftan
Gönül evlerini eyliyor talan

Sandık nizamıdır yangın dönüşü
Hamama varılır cümleten yâran

Efendim Çardaklı Hamam'da bir şeb
Bu cilve bu madde gösterdi üryan...

III.

(Bezzaz civanı Tulumbacı Vahan'ın tulumbacılarla Küçükayasofya Çardaklı Hamamı'na geldiğidir.)

Tulumbacı bıçkın bezzaz güzeli
Anı germabede üryan görmeli

O şehin tasvir-i nakş-i hüsnünde
Dibace aşüfte kâkülün teli

Sanki Keşmir şahın şehzadesidir
Çapkın fildişinden ceylan misali

Cennet gülşenin taze fidanı
Gülgûn futasına sardırdı beli

Nafi gül goncesi pistanı hünnap
Cevahirlerdir kim bedestan mali

Ya efendim gümüş gülle topuklar
Övmesem boynuma kalır vebali

Şimşir nalın ile tıkır da tıkır
Germabede gel gör ol mehcemali

Birbirlerin yıkar taze uşaklar
Dellaklığa yatkın hünerver eli

Peykede yatulur badelistihmam
Bu da feleğin bir mekr ile âli

Gayri tabesabah mum gibi yanmak
Ger sorar iseniz Razî'nin hali...

IV.

(Ustası bezzaz Ermeni'nin kızı Takuhi Hanım'ın Vahan civana aşk u alakasıdır.)

Doksanüç sâlinde peleng şah Vahan
Afet-i devran ol fitne-i cihan

On sekiz-on dokuz yaşlarındadır
Zirve-i revnakın bulmuş unfuvan

Civelek ayağı koşarlı uşak
Sandığın baş tacı ol serv-i revan

Zindegî şebab nahvet-i hüsün
Keçe külahına dövdürür tavan

Ustasının kızı Takuhi Hanım
Anca dahi tamam olmuş hüsn ü ân

Tünek olmuş kızın gönül kuşuna
Vahan çapkınında tak-ı ebruvan

Mader ile peder lâ demiş hâşâ
Damat oğul olmaz bize ol civan

Bakıra çıkarmış altın adını
Tulumbacı yalınayak daltaban

Ol peder-i gazub demiş hanemin
Sakf-ı namusunu idemem viran

Yol vermiş ol çapkın dilber çırağa
Yaksun Takuhi'yi ateş-i hicran...

V.

(Takuhi Hanım'ın pederi hanesinden ateş zuhur edip Tulumbacı Vahan civanın semender misali o ateşe dalıp çıktığıdır ve hanımın anasını o ateş-i Nemrud içinde yanmaktan halâs ettiğidir.)

Manzume de burada yarım kalmıştır.

Dikran Çulhayan

Kumkapı Sandığı uşaklarından Ermeni asıllı ve Vanlı bir hamal; 1880'de Kumkapı'da bir meyhanede üç balıkçıyı tabancayla yaraladıktan sonra balıkçı reislerinden Takvor Reis'i bıçakla katletmiş ve yirmi yıl kalebentliğe mahkûm olarak Sinop zindanına gönderilmiştir.

Bu katil tulumbacının yine Dikran isminde genç bir balıkçıya hitaben yazılmış bir mektubu ile ona eklenmiş bir destan ve genç balıkçının tulumbacı kıyafetinde bir fotoğrafi halk şairi Âşık Razî'nin evrak-ı metrukesi arasından çıkmıştır; cinayet tulumbacılar arasında çok derin akisler yaptığı için, bastırıp sattırmak üzere, destanı Âşık Razî mi yazdı, yoksa Dikran Çulhayan Sinop zindanında birine yazdırıp aynı maksatla mektupla beraber mi gönderdi, bilemeyiz.

Mektup:

Balıkçı Dikran'ıma didelerimin kanlı yaşı ile yazıldı bu mektub-ı muhabbet-üslup zincirbent Çulhayan'dan:

Sinop zindanında Dikran Çulhayan
Gece gündüz kanlı yaşla ağlayan
Adaşım Dikran'ım bilüp halimi
İki nerkis gözü olsun çağlayan...

Allah kurtarsın dirim gayri sözüm yoktur ki eğer ahvalimi bir şerh eyler isem çoktur, destan olur, dört yanım taş duvar, Allah'a yalvar ki, masum duası makbul olur, hatırım soran yârana selam, bu kadardır kelam Dikran Ağa canım.

Dikran Çulhayan.

Destan:

1. Unvanım Çulhayan namımız Dikran
Hâk-i pakimizdir vilayet-i Van
Sahib-i pençe hem dilaver civan
Hûbseda okurum semai divan

2. Şehri İstanbul'da Kumkapı semtim
Hamallık iledir nâsa hizmetim
Akran emsale ayak uydurmuş
Hem tulumbacılıkta rızık kısmetim

3. Ateş-i Nemrud'a girer semender
Sandığın altında misal-i ejder
Meyhane meyhane meclis be meclis
Mestane dolaşır şehbaz kalender

4. Gayetle makbulüm bir serv-i revan
Hem dahi adaşım Balıkçı Dikran
Refikim olmuştur canımdan aziz
Dü didem üstünde odur ebruvan

5. Takfor Reis dirler bedtıynet kişi
Rezalet çamurluk her daim işi
Bedlika bedsima bedlisan, ancak
Şeytan-ı racimdir herifin eşi

6. Meğer Dikran'ıma yakmış abayı
Suret-i beşerde ehremen ayı
Yanında görenler dirler yekzeban
Karabulut örtmüş ol mehlikayı

7. Yangından yangına uğrar koğuşa
Hasret ile çektirmeye aguşa
Ya Rab ne garip bu cilve-i kader
Yâri görmeye bir lane tutuşa

8. Reise tayfası olmuş emirber
Takfor ile gezerler daim beraber
Bize dahi ara sıra uzaktan
Bir kuruca selam verir o dilber

9. Meğer iş içinde varmış bir hikmet
Güzeller serveri nur-ı melahet
Dikran civanımın Takfor'a meyli
Değilmiş efendim akçeye rağbet

10. Takfor'un kızıdır Agavni Hanım
Ol duhtere tutkun Dikran'ım canım
Akşam meygedede mest oldu ise
Derdini Takfor'a açtı civanım

11. İşte ol anda koptu kıyamet
Takfor Reis baktı bir lanet lanet
Şamarlayup aldı ayak altına
Şütumat ile çok itti hakaret

12. Hem üç nefer balıkçılar hempası
Çamur çomar yoktur edep hayâsı
Ağır laflar idüp Dikran şahıma
Utandırdılar şeytan-ı hannâsı

13. Narayı patlatıp fırladım heman
Gözümü bürümüş bir kanlı duman
Yaşım otuz dostlar merd-i meydan
Hem dahi Vanlı'yız intikamda yaman

14. Altıpatlar aldı birer birer nişanı
Yere serdim Vartan Mıkır Nişan'ı
Sonra atub elden silahı yere
Şamara şamardır Takfor'un şanı

15. Üç sille aşk ettim san çaktı şimşek
Dişlerin ağzına dökmüşüm bişek
Meğer girmiş arslan postu içine
Takfor Reis denilen ol uyuz eşek

16. Kendi kamasını aldım belinden
Yerden kaldırarak tutup elinden
Sonra bican tekrar sermişim yere
Ol gaddar pelidi vurup böğründen

17. Halk-ı meygedenin cümlesi mebhut
Libas-ı matemi giysün kavm-i Lut
Meclis-i muhabbet kan revan içre
Takfor Reis yerde misal-i Calut

18. Didim maşukuma işte gör Dikran
Ben zindan rahına olurum revan
Hatırdan gönülden çıkarma beni
Sıdk-ı vefa göster ey şeh-i huban

19. Gayri bundan sonra göremem seni
Dikran'ım civanım sen şuh-ı şeni
Lütfedüp bana bir tasvirin gönder
Ol nakş-ı hayalin avutsun beni...

Balıkçı Daniyal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1990 ile 1910 arasında Çengelköyü'nün namlı tulumbacılarındandı, hem koşarlı bir tulumbacı, hem de merd-i meydan erkek güzeli delikanlıydı. Fakat bir sevda yüzünden İstanbul'a kaçtı, ayyaşlık yoluna saptı, öylesine sefalete düştü ki teverrüm etti; Meşrutiyet'in ilanından az önce idi, bir kış sabahı, Eminönü Balıkpazarı iskelesinde sızıp kaldığı bir sandalın içinde ölüsünü buldular, henüz 25 yaşlarında idi...

Tulumbacılığının revnaklı devrinde Merdivenköylü Bitli Tevfik tarafından şu manzume ile övülmüştür:

Tulumbacılığın yüzünün akı
Sırım gibi şehbaz çakı mı çakı

Urum kızı gönül kuşun uçurmuş
Namesinin alev alev evrakı

Kendi güzel adı güzel Daniyal
Aşkına çakayım rakı ver rakı

Yalın ayaklarla koş be yangıncı
Gör bak neymiş gönül evi ihrakı

Nasıl ateş imiş sen bıçkınımın
Sebepsiz küserek şu iftirakı

Tulumbacılığın sende toplanmış
Cümle nümayişi her tumturakı

Gülle topuk çakır pençe Çengelli
Namın İstanbul'da tuttu afakı

Bir açık yareye be hey insafsız
Merhem olacakken konur mu yakı

Tasvirini koydum işte karşıma
Bir ayaklı mâni oku da şakı

Adam aman... yalı var...
Tevfik'in hiçten küsmüş zalim Daniyal'ı var

Adam aman... yalı var...
Küstü ise o dilber ayağına düş yalvar..."

Kayıkçı Laz Daniyal

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1890 arasında Üsküdar'da Balaban iskelesi kayıkçılarından pırpırı bir Laz, Laz'ın dilberiydi. 18-20 yaşlarında uzun boylu, kara yağız, pençeli delikanlıydı; nerede, kimden öğrenmiş bilinmez, gayet güzel satranç oynardı, satranç oyuncusu olarak öylesine şöhret sahibi olmuştu ki, beyler, paşalar Balaban iskelesindeki Hamlacılar Kahvehanesi'ne Kayıkçı Daniyal ile satranç oynamaya gelirlerdi. Oğlanın kayığı saatlerce iskelede bağlı kalır, oyunlar derin sessizlik içinde dikkatle takip edilir, bir an gelir, genç kayıkçının Laz ağzı ile:

'Şah dedum sana daa paşababacuğum... Beybabacuğum!..' diye sesi duyulur ve bu ihtarını takip eden ikinci veya üçüncü hamlede karşı taraf mat olurdu.

Zeki, hal hatır saymasını bilir, iki oyun yenerse üçüncüde yenilir, o beyler paşalar da giderlerken:

'Daniyal, seni işinden ettim!..' diyerek kibarane bir tavırla oğlana birkaç mecidiye, hatta bir altın bırakırlardı.

Bütün emsali gibi tulumbacılık da yapmıştır, Üsküdar Daire Sandığı'nın gözde uşaklarındandı.

Yaşlıca bir dul hanım bu dilber oğlana gönül vermiş, gece hanımın Salacak'taki yalısına gitmiş, câmehaba girmiş. Hanım izdivaç teklif etmiş, oğlan reddetmiş; 'Sırrını faş etmem, evlenmem de, arada gelir giderim, hediyeni, altınını alırım' demiş.

Bir gün Üsküdar iskelesi karşısındaki Kolluk Hamamı'nın önünden geçiyordum, Daniyal hamamdan çıktı, bir adam:

'Sıhhatler olsun Daniyal... Bu gece hanımdasın galiba...' dedi. Delikanlı da başı ile tasdik etti. O tabakadan gençler arasında jigololuk ayıp sayılmaz, hatta geçer akçe güzelliğe sahip olma dolayısı ile övünülür, hanımının adını ifşa etmek de delikanlılığa yakışmayan bir kahpelik sayılırdı.

Hanımına misafir olacağını öğrendiğim gece ben de Kayıkçı Daniyal ile hanımına şu destanı yazdım:

Hanım:
Bir kayıkçı sevdim bedel cihane
Görmek için her gün bulsam behane
Kayıkçılar içinde o bir dane
Daniyal'ım bir dane!

Daniyal:
Feracesi limon küfü, ak yaşmak
Usul usul gerek ona yanaşmak
Bin içinde bir yaratmış onu Hak
Hanımımı aman Hak!

Hanım:
Kâkülleri kara, gözler kestane
Bıçkın oğlan bakışları mestane
Aşkı ile düştüm türkü, destane
Aman düştüm destane!

Daniyal:
Hanımımı beklemeye alıştım
Sayesinde güzellere karıştım
Küskün idim bahtım ile barıştım
Aman aman barıştım!

Hanım:
Ayak yalın, sine üryan şehbazım
Nazlanma da yalıya gel haylazım
Câmehaba alsam seni ne lazım
Aman aman ne lazım!

Daniyal:
İşmarını çaktı hanım Laz'ına
Altın mısır serper bu aç kazına
Gaflet ile uydum bıçkın nazına
Aman bıçkın nazına!

Hanım:
Trabızon bezi gömlek, donu ak
Serde al fes ince, belde al kuşak
Adı güzel, kendi güzel şu uşak
Aman aman şu uşak!

Daniyal:
Al fesle al kuşak ak donla gömlek
Hoş amma ayaklar yalın civelek
Hani altın saat bir gümüş köstek
Altın saatle köstek!

Hanım:
Daniyal'ım kara yağız oğlandır
Kopukluğu biçilmiş bir kaftandır
Şu pırpırı hali ile yamandır
Aman o pek yamandır!

Daniyal:
Hani çuha potur, çuha camadan
Dallı güllü işlemesi sırmadan
Soyunamam utanırım aynadan
Aman aman aynadan!

Hanım:
Yeter nazın a kayıkçı kopuğu
Terk eyle de nümayişi yapuğu
Daniyal'ım yürü vur gel topuğu
Vura vura topuğu!

Daniyal:
Hanımıma oynaş olurum ama
Yakışır mı don gömlekte kırk yama
İsterim kabzası mercanlı kama
Aman mercanlı kama!

Hanım:
Daniyal'ım işte donandı bohça
Hem hamam parası bir kese akça
Pabucunda bile gümüştür nalça
Aman gümüştür nalça!

Daniyal:
Hanımım kayıkla geldim bu gece
Yolu izi göster kayıkçı gence
Gece kısa buluşalım erkence
Aman aman erkence!

Âşık:
Kapayalım câmehabın kapusun
Çıkmasın dışarı yanık kokusun
Nevicat destanı cihan okusun
Aman cihan okusun!

Tarih:
Hanım sevdi kopuk bir daltabanı
Lazoğlu Daniyal Şah balabanı
Murassa tarihle çekti aguşa
Kayıkçı güzeli o Laz oğlanı."

1307 = Miladi 1889-1890
"Kurrası çıktı, bahriye askeri oldu idi..."

Arap Davud

Arap Davud 1885 ile 1900 arasında Kasımpaşa'da Kaptanpaşa Sandığı uşaklarından gayetle koşarlı bir delikanlıydı. Kara yağız esmer, aslı Tunuslu yahut Cezayirli bir Berberi'ydi. Devrin kalender halk şairlerinden Üsküdarlı Âşık Razî tarafından şu manzumeyle övülmüştür:

Çalıma bak kopukta
Ne de kurum satıyor

Nümayişi topukta
Hemen göze batıyor...

Koşarlı kara tazım
Tulumbacı ayvazım
Yalın ayak şehbazım
Yaman adım atıyor...

Tunus fesi başında
Henüz yirmi yaşında
Tılsım çatık kaşında
Akıllar oynatıyor...

Bakışları mestane
Azıcık küstahane
Sarhoşluğu behane
Bana kasten çatıyor...

Sırmalı mor çuhadan
Kaptanpaşalı mintan
Dildadesin durmadan
Çapkınım aldatıyor...

Kaptanpaşalı Davud
Uşşakına olmuş put
Gönül aşına haydut
Her gün ağu katıyor...

Bu Berberi genci yakından tanımış olan Vâsıf Hoca da şunları yazıyor:

"Tersane Haddehane sıbyanlarındandı, şiar-ı İslam'a uymayan hareketlerinden dolayı Haddehane'den şerefine leke sürülmeyerek serkeşliği bahanesi ile çıkarıldı. Kasımpaşa iskelesinde kayıkçılık yapardı. Tulumba sandığı kolu altında onun kadar çalımlı ayak atarak koşan tulumbacı az bulunurdu. Gönüllü asker olarak katıldığı Balkan Harbi'nde şehit olmuştur..."

Çatmacı Davud

1870 ile 1880 arasında Üsküdar Karakol Sandığı uşaklarından ünlü bir tulumbacı; o devrin kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî'nin evrakı metrukesi arasında şu hal tercümesi bulunmuştur:

"Çatmacı esnafından pek yakışıklı çapkın bir delikanlıydı. Karakol Sandığı'nda Beygirci Mıstık Reis'in zamanında ve o yaman tulumbacının himaye kanadı altında uşaklık yapmıştır, ayakları sevişmiş omuzdaşı Kayıkçı Kötü Ali idi, ikinci takımda öncü idiler, o takımın artçıları da Kara Derviş ile Kıvırcık Yanko idi. Çatmacı Davud o zamanlar 19-20 yaşlarında yüzüne henüz ustura vurmamış uzunca boylu civelek bir gençti; babası meşhur tütün kaçakçılarından Karagöz Bekir'in kapatması derlerdi, Davud da pek fasih Rumca konuşurdu; Bekir'i kolcular vurdu. Rum kızı da köyünden bir Rum'la evlendi. Üsküdar'da sokakta kalan Davud'u bir çatmacı ustası himayesine alarak yetiştirmeye çalıştı ise de oğlan tulumbacılığa heves ederek sanatı terk etti, koğuşta yatar kalkar, Mıstık'ın yanı sıra beygircilik yapardı. Bir gün Büyük Hamam'a gitmiş, soyunup içeri girmiş, yıkanırken, aynı peykede soyunmuş bir efendinin gümüş saati kaybolmuş, adam ayak diremiş, hamamcılar telaşa düşmüş, o peykeye bakan natır da çalınan saati sözde Çatmacı Davud'un bohçası içinde bulmuş. Bir şeyden haberi olmayan delikanlıyı tellaklar sille tokat dışarı çıkarmışlar. Davud'u bilenler 'Haylaz, bıçkın oğlandır ama hırsız değildir, natırın iftirasına uğramıştır' dediler. Beygirci Mıstık Reis de oğlanı kurtarmak için çok çalıştı ise de muvaffak olamadı, hırsızlıktan o zamanın âdetince teşhirden sonra iki sene hapse mahkûm oldu. Çatmacı'yı bir gün sabahtan akşama kadar boynunda 'Hamam hırsızıdır' yaftası ile Üsküdar'da iskele meydanında Sultan Ahmedi Salis Çeşmesi'nin denize nazır cephesi önünde teşhir ettiler. Zavallı delikanlı elleriyle yüzünü kapamış, durmadan ağlardı. Bu teşhir Üsküdar halkını o kadar müteessir etti ki şehrimizin âyan ve eşrafı padişaha yüz imzalı bir ariza verdi ve bundan böyle mahkûmların teşhirinin kaldırılmasını niyaz ettiler. Çatmacı Davud'dan sonra Üsküdar'da mahkûm teşhiri göremedik. Sultan Hamid, Çatmacı Davud'un cezasını da affetmiştir, fakat oğlan Üsküdar'da duramadı, İdare-i

Mahsusa'nın açık deniz vapurlarından birine ateşçi olarak girdi. Tulumbacılığın ve güzelliğinin revnaklı devrinde meşhur ressam Tophaneli Toma Efendi ricamız üzerine bu delikanlının bir resmini yapmıştır."

Kurşunkalemle yapılmış ve Çatmacı Davud'u günlük kıyafetiyle gösteren bu resmin altına Âşık Razî şu kıtayı yazmıştır:

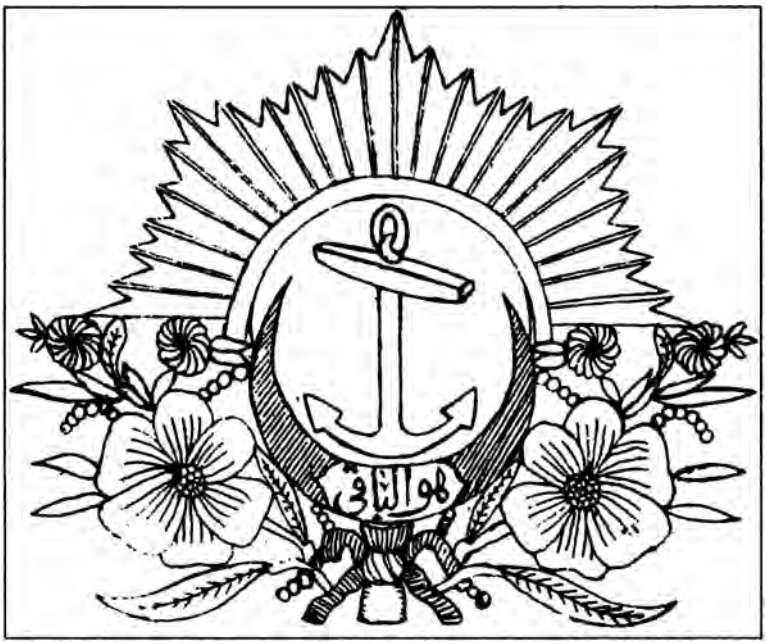
Tezgâhın başında dokursan çatma
Hançer ebrulerin âşıka çatma
İsm-i şerifine Davud demişler
Sitem taşlarını başıma atma.

Mızıkalı Derviş

Mızıkalı Derviş Galata'da Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından, bir bahriye neferiydi. Askerlere tulumbacılık şiddetle yasak olduğundan tulumbacılığı kaçak yapardı, birkaç sefer yakalanmış, meydan dayağı yemiş, fakat o hevesten vazgeçememiş, siciline de "Tenbihat-ı mükerrere ve dayağa rağmen tulumbacılıkta berdevam, serkeştir" diye yazılmıştı; görenin bakmaktan kendisini alamayacağı derece güzel bir gençti. Arnavut Mestan adında birinin bir kadın veya kız meselesi yüzünden iftirasına uğramış, hapse mahkûm olmuş, o devirde zindan denilen mahpushanede gördüğü cevr ü cefaya tahammül edemeyerek intihar etmişti.

"Mızıkalı" lakabı çocukluğunda Bahriye Sıbyan Bandosu efradı arasında bulunduğu için takılmıştı. Bütün ehvali ve son macerası devrin kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî tarafından uzun ve yarım kalmış bir manzumeyle kalem diline verilmiştir. Şairin evrakı metrukesi arasında bulunmuş bir tulumba tepeliği resmi vardır ki Razi'nin aşağıdaki satırlarından Mızıkalı Derviş'in kabir taşına nakşettirilmek için yaptırıldığı anlaşılıyor:

"Mızıkalı Derviş'in mataf-ı uşşak olan kabr-i pürnuru Kulaksız'da olup seng-i mezarına nakşolunacak tepelik armanın resmi ile kitabesidir:

Mızıkalı Derviş'in mezar taşı için çizilmiş tulumba tepeliği resmi.

Kurban oldu civan kahpe nigâre
Cümle yâranını düşürdü nare
Şah-ı huban idi amma biçare
Gelin dostlar gelin hep ağlaşalım
Kabrinin başında vedalaşalım...

Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından olup Debreli bir şaki-i melun ve merdudun bühtanı ile gördüğü hakarete ve hem cevr ü cefaya tahammül idemeyüp henüz tazeru civan iken mahbushanede on yedi sâl-i baharında canına kıyan elmerhum elmağfur cennetmekân Derviş Bey'in ruh-i paki için elfatiha. Sene 1302 (1886-1887)."

Âşık Razî'nin tulumbacılığı yoktur, Mızıkalı Derviş'in ahvali şanındaki manzumesini aynı sandığın bir omuzdaşı ağzıyla yazmıştır:

Tarif edem Mızıkalı Derviş'i
Güzellikte Yusuf Peygamber eşi

Deniz hamamında gördüm geçende
Durdu selamına üç beş yüz kişi

Tersane forması gayetle açmış
Hele levendane çapkın revişi

Al kuşakla ak uruba üstünde
Mavi yakası var İngiliz işi

Kamerçin yemeni gümüş nalçalı
Topuk vura vura gör nümayişi

Soyunup bağlandı ibrişim futa
Ten-i pakizesi laşek fildişi

Cümle uşşakına ya hu çektirdi
Derya içre yüzer gördüm güneşi

Bulup bir tazeru refik-i dilbaz
El ense tutuştu civan güreşi

Kâküller perişan ebrular çatık
Güreşte görmeli feta serkeşi

Pâyin bus iderek pes etti rakip
Yere çalmak olmaz öyle mehveşi

Ateş-i firaka yaktı hamamı
Ol şuh-i serbazın çıkıp gidişi

Zirve-i revnakı hüsündür amma
Gaddar çağdır henüz aşmış on beşi

Derviş'in tafsil-i ahvali gerek
Zira ki şeytana uydu ol melek

Pederine nispet Tavşancıllıdır
Hâk-i maderini sorarsın Erdek

Irz ehli kanaat ehl-i evladı
Ayağın temkinle rast atmak gerek

Tersane'nin malum çoktur çapkını
Havf ü hicabı yok yüzünde elek

Tabanca bıçaklı içkici dayı
Çakırpençeler ki bükülmez bilek

Umumhanelerde gaco aftoslar
Kanadı altında bir de civelek

İşte mızıkacı yâr-i munisim
Oldu süğlün iken yolunmuş leylek

Hayta güruhuna uydurdu ayak
Meyhane meyhane işret ederek

Tulumbacılığa heves bağladı
Dizlik mintan oldu ateşten gömlek

Başta keçe külah ayaklar yalın
Belasın aradı o fellek fellek

Çıkardı bakıra altın adını
Matrud oldu yazık yazık oldu pek

Vaka-i dilsuza yazılsın destan
Ne cefalar çekti ol şah-ı bütan

Ne oyunlar etti ol toy civana
Şol melun Arnavut Debreli Mestan

Hünkâr tüfekçisi zeyninde şaki
Suret-i beşerde kıpkızıl şeytan

Bir gece geldi koğuşa haber
Yanıyor dediler Hançerli Bostan

Çeşmemeydanı'ndan düştük yollara
Yârim Derviş oldu narayı basan

Sandıkta sevişmiş ayaklarımız
Ben kuluyla öncü olmuş ol sultan

Ak dizlik al kuşak ak keçe külah
Açmaz mı olursa bir de al mintan

Celasın fetalar üç takım uçak
Derviş'tir içinde tek göze batan

Güzellikten yana mertlikten yana
Daldığı ateşler oldu gülistan

Naz ü nahveti yok gurur ne bilmez
O şahın gönlünde arslandır yatan

Ateş-i Nemrud'a can halâsına
Giren nevcivana atılmaz bühtan

Ey Debreli pelid şaki-i merdud
Bre Allah'tan kork Allah'tan utan

Baban dellak idi bedmaye biar
Anan da malumdur kahpe çöpçatan...

Âşık Razî bu manzumeyi yarım bırakmıştır; fakat anlaşılıyor ki Hançerli Bostan semtinde bir yangında, Mızıkalı Derviş can kurtarmak için bir eve girmiş ve kendisini hapse kadar sürükleyecek iftiraya bu münasebetle hedef olmuştur.

Hamamcının Dilaver

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1900 arasında Üsküdar'ın Divitçiler Sandığı uşaklarından gayetle koşarlı bir tulumbacı idi; o devirde avam arasından sivrilip zengin olmuş kimseler, yine o tabaka arasında tulumbacılığa veya pehlivanlığa hevesli gençleri himaye ederler, para sıkıntısı çektirmeyerek hevesli oldukları yolda can ve başla çalışıp şöhrete ulaşmalarını sağlarlardı. Bu genç tulumbacıyı da uzunca bir zaman Salacak ve Salıpazarı deniz hamamlarını kurup işletmiş Divitçiler Sandığı reisi Yıkıcı İshak'ın büyük kardeşi Keskin Hurşid himaye ettiği için delikanlıya hamisine nispetle Hamamcının Dilaver demişlerdi; hem iyi tulumbacı, hem de dilber, pek yakışıklı gençti; bıçkın meşrep, süslü gezer, boyunbağlı, bastonlu, zamanın şıklık icabı mavi gözlüklü, apiko delikanlıydı. Aşağıdaki muhayyer köçekçe onun şanında olup bir zamanlar ilk iki mısraı herkesin ağzında dolaşmıştır. Şarkıyı yazan ve belki de besteleyen Hüznî'nin kim olduğunu bilmiyorum:

Çıkalım Bağlarbaşı'na
Mailim samur kaşına
Yaraşmış şahin başına
Elde gümüşlü kırbacı
Eğri fesli tulumbacı

Koşarlı ayağı güzel
Yangıncı uşağı güzel
Trablus kuşağı güzel
At narayı acı acı
Eğri fesli tulumbacı

Gel sen bana Ayvaz'ım gel
At vahşeti haylazım gel
Bıçkın civan şehbazım gel
Gözüm nuru başım tacı
Eğri fesli tulumbacı

Salacak'ta kurmuş hamam
Al futayla o gül endam
Dolaşırken dayanamam
Sensin gönül ibtihacı
Eğri fesli tulumbacı

Şirin adı Dilaver'dir
Şah-ı huban semenderdir
Hüzni'nin bahtı yaverdir
Alır güzellerden bacı
Eğri fesli tulumbacı...

Hamamcı Hurşid gümrük hamallığından türemiş, iriyarı, sırım gibi bir herifti; bıçaksız dolaşmaz kaldırım kabadayılarındandı.

Bir akşam Salıpazarı'ndaki hamamı kapadıktan sonra kendi ayarında ve meşrebinde olan adamlarla hamamda içki sofrasını kurmuş, geceyarısından sonra da denize girmişler, fakat Hamamcı Hurşid bir dalmış, bir daha çıkmamış; mezkûr deniz hamamında daha önce ve sonra da böyle esrarlı ölüm vakaları olmuştur.

Hamisinin ölümünde 20-21 yaşlarında olan Hamamcının Dilaver vakadan kısa bir müddet sonra Hurşid'in dul kalan karısı ile evlenmiştir. Dilaver için balık gibi yüzer denilirdi, haklı şüpheler uyanmıştı; 'Suya daldı, Hurşid'i bacaklarından yakalayıp denizin dibine çekti götürdü; sarhoş herif böylece boğuldu' diyenler olmuştur, günahı söyleyenlerin boynuna.

Bence Dilaver velinimet öldürecek tıynette bir genç değildi, Hurşid'in dul karısı ile evlenmesi İshak Reis'in muvafakati ile olmuştur."

Kayıkçı Laz Dilaver

1885 ile 1890 arasında Cibali Sandığı uşaklarından ve Cibali iskelesinin tek çifte dolmuş kayıklarında işler, şehbaz bir kayıkçı civanı olup bütün emsali kayıkçı Lazlar gibi kara donlu, kara mintanlı, kara puşulu, yalın ayağı yarım pabuçlu, koşarlı, pençeli, pırpırı haylaz bir delişmen oğlan iken Ayvansaray'daki yalısında oturan ve Çe-

çen Paşa Kızı denilen kırklık bir kibar yosmanın oynaşı olmuş, hanımefendi tarafından geceleri yalıya alınmaya başlanmıştır. Aslında ise Dilaver uygunsuz takımından olup, sonu, Çeçen Paşa Kızı'nın bu haylaz oğlana aşırı muhabbeti sayesinde tatlıya bağlanmış bir büyük soygun ve korsanlık vakasının da kahramanlarından olmuştur.

Kayıkçı Laz Dilaver'i Haliç boyu semtlerinin ayaktakımı meyhanelerinde çok yakından tanımış olan Üsküdarlı halk şairi, Tophane kâtiplerinden Âşık Razî, Çeçen Paşa Kızı'nı dile düşüren macerayı şöyle anlatıyor:

"Pırpırı oğlan yalıya geceyarısından sonra kayıkla gider, kart paşa kızı da oynaşı oğlanı yalının alt katında mahrem-i esrarı dadısının odasına pencereden alırmış. Fakat bıçkın oğlan yobazlık edip aç gözü daima parada ve hediyede, muhabbet adına bildikleri de başka yollarda olduğundan hanımını öpmek, sevmek şöyle dursun, kendisini dahi nigâra okşatmaz, sevdirmez imiş. Oğlanın bu haylaz cefasına tahammülü kalmayan hanımefendi nihayet bir gece çapkını kovmuş.

O tarihlerde Haliç korsanlarından ve Laz eşkıyasından pelid-i yezid bir Pazarlı Harun vardı ki Kayıkçı Dilaver bu şakinin bıçağı altındaki tayfalarından biri ve Pazarlı'nın gayetle makbulü şıkırdım idi. Hatta Dilaver'e kayığı da o almış ve bıçkın oğlan ayaktaşları arasında 'Harun'un Dilaver' diye anılırdı. Korsan onu diğer tayfaları gibi tehlikeli soygunlara da götürmezdi. Pazarlı, Dilaver'in Çeçen Paşa Kızı ile olan macerasını da bilirmiş.

Oğlan yalıdan kovulunca baş başa vermişler ve yalıyı soymak için oyun hazırlamışlar.

Dilaver bir yolunu bulmuş, ben ettim, sen etme diyerek kendisini hanıma affettirmiş ve bir gece paşa kızı yosma hanım kayıkçı civanı ile muradı üzere muhabbette iken Korsan Harun ile üç nefer şerir adamı kayıkla yalıya gelmişler, aynı pencereden yalıya girmişler, kendilerine mahalle halkından kimseler süsünü vererek hanımefendi ile oğlanı muhabbet âleminde basmışlar. Dilaver talimli, Çeçen Paşa Kızı şaşırmış, korsanların ayaklarına kapanarak yalvarmaya başlamış. Harun:

'Hanımefendi, biz halden anlar yiğitleriz... Yoksa bu baskını imamla, komiserle yapardık, lakin biz de garibiz, ırzını bizden satın almaktan gayri halâs yolu yoktur!' demiş.

Çeçen Paşa Kızı ile dadı kadın yükte hafif pahada ağır birçok eşya çıkarıp vermişler, yüklüce bir vurgun, Dilaver yalıda kalmış, fakat Korsan Harun ile üç haydudu Ayvansaray'daki yalının altından ayrılır ayrılmaz deniz zaptiyesi tarafından yakalanmışlar. Harun müseccel korsan, kurtuluş yok, hiç olmazsa Dilaver'ini kurtarmak istemiş, oğlanın adını vermemek için Çeçen Paşa Kızı'nın yalısını soyduklarını söylemiş; zaptiye yalıya gittiğinde hiç beklemedikleri bir şekilde karşılanmış. Hanım az önce yalısını basan korsanları zaptiyenin pençesinde gördüğü halde, onları hâlâ baskıncılar sandığından:

'Yanlışlık olacak. Bizim yalıya hırsız girmiş değildir, bu eşya benim değildir!' demiş.

Deniz zaptiyesi için içinde bir bit yeniği olduğunu anlamış, anlamazlıktan gelmiş, gitmiş, fakat yalıyı göz hapsine almış.

Soygun gecesinden sonra kayıkçı oğlan ayağını yalıdan kesmiş ise de hanımefendide hasret ateşi gün günden ziyadeleşerek bıçkınını yine hediyeler, paralarla yalıya gelmeye, dadı kadın vasıtası ile kandırmış. Fakat Dilaver kayıkla gelip pencereden içeriye atlayacağı sırada zabıta tarafından yakalanmış.

Zaten uygunsuz bir genç bilindiğinden karakolda falakaya yatırılınca macerasını başından sonuna bülbül gibi anlatmış. Çeçen Paşa Kızı'nın kırmızı gömleğinin yeni yakası değil, tümü meydana çıkmış.

Hanımefendinin küçük kız kardeşinin, harem-i hümayun saraylılarından olduğunu zaptiye bildiği cihetle vakanın namus tarafı örtbas edilmiş, Dilaver, Korsan Harun'un adamlarından biri olarak tevkif edilmiş.

Bu sefer yosma hanımefendi zaptiye nazırı paşanın ayaklarına düşmüş, oynaşı kayıkçıya nikâhla varacağını söylemiş, genç ve güzel tulumbacıyı kurtarmış, daltaban oğlan da paşa yalısına içgüveysi olarak girmiş.

Korsan Harun bu vakadan sonra Yemen'e asker olarak gönderilmişti. İki sene kadar sonra oradan kaçıp geldi, Dilaver'in hanımı ile evlendiğini öğrenince eski bıçkınına balta oldu, türlü tehditlerle hanımından ve Dilaver'den para çekmeye başladı. Fakat bir gece Hıdır adında 15 yaşında bir çocuk tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Bu cinayet için, 'Hıdır, Dilaver tarafından para ile tutulmuş bir çocuktur' diyenler oldu ise de katil çocuk yapılan bütün tazyiklere rağmen

bu ciheti itiraf etmemiştir; nefis ve namus müdafaasında ısrar etmiş, Harun'un ahlaksızlığı da cümlenin malumu olduğundan beraat etmiştir. Fakat beraatinden az sonra Çeçen Paşa Kızı yalısına kayıkçı olarak alınması şayan-ı dikkattir."

Âşık Razî, Cibalili Kayıkçı Dilaver için Çeçen Paşa Kızı ağzından bir semai yazmıştır:

Tulumbacılardan bir hümapervaz
Zeberdest feta ki emsali pek az
Civan vahşetiyle gayetle aşkbaz
Kayıkçı haylazı bir deli poyraz

Namı Dilaver'dir henüz hataver
Siyehpuş serveri gönül pek sever
O ayaklar eller müşekkel dilber
Bebr ü peleng şahım mürahik canbaz

Yalı uşağının ipten kuşağı
Yalın ayaklıdır yalaz yanağı
Yağlıdır bıçağı yok solu sağı
Dini imanı az gözü kanlı Laz

Semti Cibali'dir kibardan hâli
Eclaf ü erazil cümle ahali
O tulumbacımı eyledim vali
Terk eyle gel nazı ey şuh-i tannaz

Görüp sen mahımı şaşırdım rahı
Gönlüm penahımı kayıkçı şahı
Gel alam ahımı çoktur günahı
Gel yalıya bu yaz gel ey serv-i naz

Hanımdan davetin kastı muhabbet
Gel topuk vurarak terk eyle vahşet
Gamzenle dâd idüp nigârı şad et
Atup serkeşliğin munis ol biraz

Kara don mintanın serpuşun kara
Kara perçemlerin düşmüş kaşlara
Hanımını düşürdün gör ayaklara
Aman aman ayvaz şıkırdım palaz

Çeçen Paşa Kızı damlasakızı
Pırıl pırıl durur altun yaldızı
Pek çekemez nazı hünkâr baldızı
Yola gel ey kopuk ey bitli ayvaz

Tatlı aşımıza katma gel ağu
Al beni çalımı gülle topuğu
Varı ile yoğu köhne kayuğu
Anmazsam ger seni kesersin ayaz...

Sırık Hamalı Kürt Dilaver

1897 ile 1900 arasında Cibali Sandığı uşaklarından ve tulumbacıların şakilerinden, âdem ejderhası bedtıynet, bedahlak bir rezil olan Kürt Dilaver Yemiş iskelesi sırık hamallarından olup Cibali iskelesindeki meşhur tulumbacı kahvehanesini işleten Gürcü Deli Harun'un evlad-ı manevisi Reşid adındaki delikanlıyı habaset ve melanet yolunda öldürmüştü.

Reşid de Gürcü'ydü; babalığının kahvehanesinde çalışırdı ve Cibali Sandığı'nın da gözbebeği uşaklarındandı. Aynı sandığın uşaklarından olan katilin omuzdaşıydı, vahşiyane öldürüldüğü sırada 19-20 yaşlarındaydı.

Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Bir cuma günü Reşid ustasından izin alarak Dilaver ve yine Kürt hamallardan diğer iki tulumbacı ile Kâğıthane'ye gitmiş, bir müddet işret edip eğlendikten sonra akşama doğru Cendere Boğazı denilen tenha kırlığa uzanarak orada tasarladıkları melanete muvaffak olamayınca Dilaver, Gürcü gencini dört yerinden bıçaklayarak katletmiş, öbür iki Kürt korkularından kaçmışlar. Dilaver kurbanını çırılçıplak soymuş, çoraplarına varıncaya kadar üstünde ne varsa almış, üryan cesedi de bir çalılığın içine atmış, sonra büyük bir soğukkanlılıkla Ci-

Kürt Dilaver.

bali'deki odasına gelmiş, niyeti ertesi sabah erkenden İstanbul'dan kaçıp savuşmak imiş. Fakat geceyarısı olduğu halde çırağının dönmediğini gören Deli Harun karakola müracaat ederek Reşid'in başına bir kaza gelmiş olacağını bildirmiş ve Kâğıthane'ye kimlerle gittiğini de söylemiş. Cibali komiseri hamal Dilaver'in odasına geç vakit geldiğini tespit ettikten sonra etrafı sarmış ve şeririn yakalanmasını sabaha bırakmış. Dilaver sabahın alacaaydınlığında yatağını ve sair pılı pırtısını toplamış, İstanbul'dan kaçmak niyeti ile sokağa çıkar iken yakalanmış. Reşid'in gümüş saat kordonu üzerinden çıkınca inkâra mecali kalmayıp cinayeti itiraf etmiş. Dilaver idama mahkûm oldu, fakat cezası Sultan Hamid tarafından müebbet pırangabendliğe çevrildi ve zannederim ki Sinop yahut Rodos zindanına gönderildi. 1908 Meşrutiyeti'nde affa uğrayıp çıkmıştı. Kahveci Reşid'in katilidir diye gösterilir, şehirde eblehane bir gurur ile sanki bir kahraman gibi dolaşırdı. Müntakim Allah'ın işine bakın ki 31 Mart Vakası'nda ne maksat ile dolaştığı bilinmez, Meclis-i Mebusan civarında dolaşırken bir serseri kurşunla beyninden vurularak ölmüştür. Kendisini cinayet davasından tanıyan bir jandarma tarafından nişan alınarak bir şerir ortadan kalksın diye kasten öldürüldüğü de söylendi idi.

Kürt Dilaver türlü rezilliklerinden başka esrarkeşti; iriyarı, dev yapılı, sakalı matruş, posbıyıklı korkunç bir adamdı. Bütün emsali Kürtler gibi aba yelek, kısa diz çakşırı, baldırlarında uzun konçlu Kürt çorabı, ayaklarında kaba Kürt yemenisi, başını da keçe külah üstüne burma çenberle sarardı. Sébah ve Joaillier fotoğrafhanesi tarafından yayımlanmış meşhur İstanbul resimlerinden bir sırık hamalları resmi vardır, bu resmin sol başındaki adam işte bu katil Kürt Dilaver'dir."

İnce Dimitri

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1890 arasında güzelliği ve bıçkınlığı ile semti Kuruçeşme'nin şöhretlerinden olmuş, Kuruçeşme Rum Kilisesi Sandığı uşaklarından şıkırdım bir gençti; Galata meygedelerinin birinde aşinalık peyda ederek şu kadar yıl boyunca kazandığını iki sene içinde bu Rum kopiline yedirdikten sonra iflas eden ve sabahçı kahvehanelerinin peykelerinde ve Karaköy Hamamı'nın külhan odasında

yatıp kalkar Eğinli Kadir Ağa adında bir kasap bana gelmiş ve ahvalini anlatarak bir manzume ile İnce Dimitri'yi övmemi istemiş idi; bana mürahik tulumbacısının kilise sandığındaki omuzdaşlarından ve Kuruçeşme balıkçılarından bir palikarya ile resmini göstererek:

'Çapkın bu resmi bana nispet çektirmiş, balıkçı dükkânına asmışlar...' demişti.

O günlerde bir gazetede şöyle bir kıta okumuştum:

Penceresinden abanamadım
Derdine dildar dayanamadım
İçim yanıyor misal-i külhan
İçinde fakat yıkanamadım.

Bu zevzekçe kıtadan, intihal de diyebilirim, aşağıdaki satırları ayaküstü karalayıp Eğinli'ye verdim, bir mecidiyesini aldım, güle oynaya Dimitri'sine yolladım:

Bir gün sözüne inanamadım
Yalanından da usanamadım

İçim yanarak misal-i külhan
Dildarı soydum dayanamadım

Ama gel gör ki ben de soyunup
Halvet olup da yıkanamadım

Sünbül koçanı ayaklarını
Başıma sorguç takınamadım

Elde avuçta ne varsa yedi
İflas ettim de yapınamadım

Geçen yangında cihan yandı da
Yâr ateşiyle ben yanamadım

Hem kundakladı hem de su bastı
Tulumbacıdır hiç kınamadım

İnce Dimitrim Kuruçeşmeli
Kilisesinde tapınamadım

Şarab-ı lâ'l-i lebi ile mest
Dile düşmekten sakınamadım

Haneberduşuz kaldırımlarda
Yâr tabanıyla aşınamadım

Yârin bıçağı dalıp sineme
Çürüklüğe de taşınamadım...

Çürüklük garipler mezarlığıdır; bu yave için bir biçarenin bir mecidiyesini aldığıma hâlâ utanırım. Aradan ne kadar zaman geçmiştir bilemem, bir gün Üsküdar'a gelerek beni buldu. Bir güler bir ağlardı, aklını oynattı sandım. Meğer Tulumbacı Dimitri kiliseden altın kaplama bir haç çalar iken yakalanmış, delikanlının zindanı boyladığına ağlar, ahının tuttuğuna da sevinir gülermiş, akla rüzgâr esti, irticalen söyledim:

Gör müntakim Allah'ı
Çıktı Kadir'in ahı

Kiliseyi soyarken
Tutmuşlar o gümrahı

Boylamıştır zindanı
Kuruçeşme'nin mahı

Koşarlı ayaklarda
Zincir oldu günahı...

'Aman şunu yaz, bana ver!..' dedi, yazdım verdim.
Utanarak:
'Vâsıf Efendi, param yok...' dedi.
'Helal olsun...' dedim."

Trabzonlu Laz Dimitri

II. Abdülhamid devrinde Galata'nın Yağkapanı iskelesi kayıkçılarından ve Hendek Sandığı'nın en namlı uşaklarından; Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Gayetle yakışıklı, levent endam, zehr-i katil bir adamdı. 1880'de Galata'nın namlı şıkırdım bıçkınlarından olup daima yanında gezdirdiği Balıkçı İspiro'nun çırağı şabb-ı emred Yani'yi akşamüstü bir meyhane âleminden sonra Yağkapanı iskelesinde bıçakla vurup öldürmüştü. Bu cinayet Galata'nın ayaktakımı, bilhassa tulumbacıları arasında derin akisler yapmıştı. Meyhaneden çıkıp, kayıkla deniz sefası yapacaklarmış; Yani'nin ağzından bir 'Köpek!..' lafı çıkmış, Laz, 'Kime dedin?..' diye sormuş, çocuk 'Sana!..' deyince iskelede bulunan birkaç kayıkçı gülmüş, Dimitri'nin vahşeti parlayıp bıçağını çekerek oğlanı yere cansız olarak sermiş. Hendek Sandığı'ndan bana geldiler, devrin âdetince bu cinayet üstüne katilin ağzından bir destan istediler ve bir altın yazı ücretini peşin verdiler; bir türlü yazamadım, kırık dökük bir şeyler çıktı, fakat destan kalıbına koyamadım. Altını geri vermek istedim ise de tulumbacılar kabul etmediler, 'Ne yazabildin ise makbulümüz..' dediler. Gariptir ki Dimitri'nin vurduğu balıkçı çırağının adı Yani iken, verilen isimleri karıştırmışım, oğlanı, ustasının adı olan İspiro diye kaydetmişim, onu da hoş gördüler, manzume şudur:

Düşerse ger bir âşık dilberin alçağına
Gözlerini kan bürür el atar bıçağına

Mestane gözleri var kırlangıcın kanadı
Sırma perçemli yârim İspiro güzel adı

Balıkçıdır bıçkınım ham gümüş baldır topuk
Gelmez ele avuca haşarı haylaz kopuk

Âşıka cevr ü cefa durmaz sözünde bir gün
İllerle muhabbeti illerle dernek düğün

Reva mıydı İspirom köpek diyesin bana
Ben ki nakd-i canımı virmek isterken sana

Aşkınla zebun sanup güldü birkaç hergele
Gök yıkıldı başıma sanki çöktü iskele

İki tokat yiyerek görünce dal hançeri
Bir adım atamayup vahşet aldı dilberi

Düşmüş ayaklarıma affet diye yalvarır
Sarhoşum yoksa elim bıçağa nasıl varır

Varsın itsün hakaret niçün kıydım o yâre
Çakıl meme üstünden açup üç derin yare

İspiro'mun aşkına her gün çekerken kürek
Ayağımda zincirler meskenim oldu kürek...

Laz Dimitri Yani'yi vurduğu zaman 30 yaşında idi."

Laz Dimitri'nin *Ceride-i Mahâkim-i Adliye*'de bir resmi vardır; fotoğraftan şimşir üzerine hakkedilerek basılmış bu resim meşhur hakkâk Antranik'in bir şaheseridir. Sanki kâğıt üzerine bir ressam tarafından karakalemle yapılmış gibidir. Şimşir hakkâklığı üzerinde dünyada eşi olmayan o şimşir parçasının yeri bir Türk güzel sanatlar müzesidir; maalesef kaybolmuş, yok olup gitmiş, adı geçen mecmuanın bir yaprağında, seyrine doyum olmayan izi kalmıştır.

Destancı Edhem

1865-1870 arasında güzelliğiyle tanınmış esnaf civanı bir delikanlı olup Galata'da Mengene Sandığı'nın uşaklarındandı; çocukluğunda Tophane'de yemenici çıraklığı yaptığı için "Yemenici Edhem" diye de anılırdı. Tulumbacılığa başladıktan sonra sanatı bırakıp, çapkınlık, bıçkınlık yollarına sapmış, tiyatrolarda perdecilik yapmış, destan satmış, bu münasebetle "Destancı" lakabını almıştır.

Zengin bir dul kadın bu Edhem'e âşık olmuş, adımına altınlar sa-

yarak konağına getirtmiş, fakat Edhem bıçkınlık nahvetiyle kendini her gelişinde naza çeker, okşatmaz, öptürmezmiş; kadıncağız tulumbacı jigolosunun neresini öpecek olsa oğlan, "El öpülür mü?.. Ayak öpülür mü?.. Ense öpülür mü?.." diye kaçınırmış ve bu vahşetini de kahvehanede ayaktaşlarına anlatırmış. Üsküdarlı kalender halk şairi Âşık Razî aşağıdaki manzumeyi bu Destancı Edhem'in şanında ve nazenin dul hanımın ağzından yazmıştır:

Eşbehimin adı Edhem
Tulumbacı üstelik hem
Bus-i pâyin niyaz ettim
Didi valla öptüremem

Bıçkınımda çalıma bak
Topuk vurur tırak tırak
Cilven nedir nazın kime
Öpülmez mi be şu ayak

Şahin başta kavak yeli
Kadd-i şimşad ince beli
Parmakları kalem kalem
Öpülmez mi güzel eli

Irı şebab bûyi zambak
Henüz el değmemiş elhak
Hicap ile al al olmuş
Öpülmez mi şu gül yanak

Cazibesi albenisi
Eğri koyar fino fesi
Reyhan misal saçlar ile
Öpülmez mi ya ensesi

Sine çeler akılları
Altın tozu nakılları
Ne dersiniz ey erenler
Öpülmez mi çakılları

Bir futa-i gülgûn ile
Üryan geçirsem bir ele
Gonce-i naf öpülmez mi
Şöyle koklayarak hele

Semti şuhin Tophane'dir
Yemenici mestanedir
Yaman koşar tulumbacı
Şah Edhem'im bir danedir...

Bu Yemenici yahut Destancı Edhem'i yine yemenici esnafından Tatar Hakkı adında bir sabıkalı bir hiç yüzünden falçatayla vurarak öldürmüştür; ölümünde 19-20 yaşlarındaydı, aşağıdaki tarih de Âşık Razî'nindir:

Tarih-i manidarı şehide layık elbet
"Son sözündür Edhem'im kelime-i şahadet."

1289 = Miladi 1872-1873

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Âşık Razî, Destancı Edhem'in katli maddesinde yanılıyor, Tatar Hakkı'nın vurduğu Destancı Edhem değil, Salıpazarı'nda Kayıkçılar kâhyası ve tulumbacı reislerinden Edhem Reis'tir. Hangi sandığın reisi idi bilemiyorum. Katil Tatar Hakkı 17-18 yaşlarında yakışıklı bir gençti, cinayetin sebebi de namus meselesidir. Destancı Edhem'i vuran Karadeniz yalısı halkından genç bir hallaçtır; o da 18-19 yaşlarında ve Edhem'den kat kat güzel bir hırpani kopuk yiğit idi. Edhem'le oynaşan hanıma Saraylı Hanım derlerdi. Fındıklı'da set üstünde, konak yavrusu bir evde otururdu; Edhem'in bıçkın nazından bıkmış, Destancı'nın pabucu dama atılmış, yosma Saraylı Hanım oynaş olarak Laz hallacı bulmuştu. Fakat bir müddet sonra Edhem yaptıklarına nadim olarak hanımından af dilemiş, hanım da vahşetinden korkmaya başladığı Laz uşağı hallac oğlanı münasip hediyelerle savarak tekrar Edhem'i oynaş tutmuş, zeberdest bir genç olan hallac da intikam yolunda Destancı Edhem'i bir gece

Fındıklı'daki evin kapısı önünde bıçaklayarak öldürmüştü. Katilin ve Saraylı Hanım'ın bu cinayetten sonra ahvalini bilmiyorum."

Çingene Emin

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1890 arasında Kadırga Sandığı'nın uşaklarından bir delikanlı, haneberduş güruhundan olup Kadırga Hamamı külhanında yatar kalkar, barınırdı. Ayrıca dellak yamağı olarak da çalışır hizmet teri bahşişiyle kahve, tütün parasını çıkarırdı. Yangın haberini aldı mı, yıkadığı müşterisinin elini öper, bir su dökünüp peştamalını atar; dizliği geçirip sandık kolu altına, ekseriya bir dizlikle çıplak koşardı. Devrinin büyük kalender şairi Üsküdarlı Âşık Razî tarafından bir manzumeyle övülmüştür. Şair bu delikanlı için 'çeribaşızade' ve 'şoparların serveri' diyor ise de Emin'in 'Çingene' lakabı, aşırı derecede esmerliğinden kinaye takılmıştı, Kıptilikle ilgisi yoktu. Kendisini yakından tanıdım; babasının Kara Ahmed adında bir korucu olup Büyükbakkalköylü Rum eşkıyası tarafından öldürüldüğünü söylerdi. Emin, Balkan Harbi'nde 28-30 yaşlarında iken gönüllü asker yazıldı, Kırkkilise muharebelerinde şehit oldu. Razî'nin manzumesi şudur:

Çeribaşızadesin şoparların serveri
Pırpırı kopuk siyehçerde dilberi
Bir danesin bıçkınım omuzdaşlıktan yana
Baldırı çıplakların sensin laşek hizberi

Koşarlı hem talimli ayaklarla topuk vur
Serkeş başta dal fesin altında perçem savur
Bin şahin feda olsun senin gibi kuzguna
Hakkındır çalım caka, nahvet-i şebab, gurur...

Tarih:

Güzellerden seçemem kara dururken akı
Tığ gibi tulumbacı elhak çakı mı çakı

Çıktı yirmi yaşiyle şu mücevher tarihi:
"Kadırga Hamamı'nın Dellak Emin yüz akı..."

1337-20 = 1317 (Miladi 1899-1990)

Tunuslu Paşazade Emin Bey

1885 ile 1890 arasında Gedikpaşa Yangın Tulumbası Sandığı uşaklarından; "Tunus Naipliği sultanının kız kardeşinin oğludur" derlerdi; babası da Tunuslu bir fes tüccarıymış. Fakat Emin Bey asaletli anasının soyuna nispetle "Paşazade" lakabıyla anılırdı; kendisi de fesçilikle meşgul, zengin adamdı. Sandıktaki gurebadan omuzdaşlarına paraca yardımlarda bulunduğu söylenirdi; hatta bir ara sandığın ikinci reisliğini yapmıştır. Tulumbacılığa 19-20 yaşlarında mürahik bir delikanlıyken heves etmiş, esmerin dilberi alımlı çalımlı bir gençmiş; o zamanlar kalender halk şairi Nebil Kaptan tarafından "Emin Bey" redifli iki manzumeyle övülmüştür ki birinde yumuşak bir hiciv havası vardır:

Ne bu hiddet gazap bu çîn-i cebin
Bent yıkar sel gibi akma Emin Bey

Paşazade kibar civan dedikse
Ahbaba yüksekten bakma Emin Bey

Bilirim çapkınsın bıçkınsın amma
Başıma da topuk kakma Emin Bey

Ağyar ile her şeb meygedelerde
Bize nispet idüp çakma Emin Bey

Nebil'e püsküllü belasın yeter
Gönül viranesin yakma Emin Bey...

İkinci manzume tulumbacılığa başladığı sıralarda yazılmış olacaktır:

Güzeller şahısın esmer Emin Bey
Her gören vallahi sever Emin Bey

Böyle hoşça kâkül kesip tarayan
Acep hangi üstat berber Emin Bey

Uşşaka gösterme çîn-i cebinin
Sıdk u vefa ile nam ver Emin Bey

Tulumbacılığa iderek heves
Açtın kopuklukta şehper Emin Bey

Dizlik mintan ile keçe külahla
Koş yalın ayaklı hizber Emin Bey

Pek de anlı şanlı tulumbacısın
Takımda fenerci rehber Emin Bey

Senin ateşine tutuştu yanar
Al gönül evinden haber Emin Bey

Nebil yazdı çizdi şanında beyim
Yâranımız itsün ezber Emin Bey

Tarih-i şöhretin yadigârımdır:
"Çekme Nebil'ine hançer Emin Bey..."

1289 = Miladi 1872-1873

Vâsıf Hoca da şunları yazıyor:

"Sandık kolu altına girmediği halde ömrü boyunca tulumbacılarla haşrolan, o âleme gönülden bağlı bu günahkâr Vâsıf da gençlik zamanını bilmediğim Tunuslu Emin Bey için Nebil Kaptan merhumdan mülhem olarak bir şarkı yazmıştım:

Yerde omuzdaş oldu göklerde sandığımız
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız
Teşrif ile koğuşa soyun da Emin Şahım
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız

Dizlik keçe külahla şehbazane civelek
Koş yalın ayaklarla beyim önde fener çek
Tulumbacılık sana doğrusu yakıştı pek
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız

Reftarı levendane pek de çalımlı bıçkın
Görmek için yoluna koşanlar akın akın
Emin Beyim geçerken siz şu alkışa bakın
Paşazade uşakla şan buldu sandığımız...

Emin Bey'in konağı Koska'da imiş; 1296 (Miladi 1879) Koska yangınında yanmış; yangına gelen tulumbacılar arasında kendisi de bulunmuş. Gedikpaşalıların hamur tahtasına, sarmısak havanına, faraşa, süpürgeye varıncaya kadar koca konağın bütün eşyasını kurtardıkları söylenirdi.

Tunuslu Paşazade Tulumbacı Emin Bey 1918-1920 arasında yaşı yetmişe yakın olarak ölmüştür. Garîk-i rahmetler..."

Bahriyeli Arap Esad

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Ayaktakımı arasından çıkmış okuryazar tulumbacılardandı. Üçüncü sınıf sandıklardan Hasköy Sandığı'nın uşaklarından; 'Arap' lakabını alacak derecede esmer, vechen esmerin güzeli, uzun boylu zeberdest bir delikanlı idi; Bahriye Sıbyan Mızıkası Takımı'nda iken bir uygunsuzluğu yüzünden tardedilmiş, Hasköy iskelesinde yanaşma kayıkçılık yapardı; küfv ü akranı olmadığı için ülfet, sohbet ve muhabbet edemediği bir dilbere gönül vermiş, bu aşk ile akşamcılığını ayyaşlığa dökmüş, yalın ayak yarı çıplak haneberduşlardan olmuştu; öyle ki koşarlı tulumbacılığı şöyle dursun, kayıkçılık bile yapamaz oldu. Bir Ramazan Üsküdar'da işlettiğim çalgılı kahve-

haneye gelmişti, sarhoş ve perişandı; hürmet ettim, ikramda bulundum. O gün bir köşede ağlayarak destan yollu şu manzumeyi yazdı; bir suretini aldım ve cebine biraz harçlık koydum:

Geceler ah geceler, geceler ah geceler
Saati dakikası yâr adını heceler
Döşeğime girdikçe uyku haram gözüme
Ben kıvranıp durayım, yârime eğlenceler

Geceler ah geceler, söyleyin yârim nerde
Görünmedi bir aydır Hasköy, Balat, Fener'de
Muhabbete mânidir bir kalın siyah perde
Bus-i pâye bir izin verin ey gül gonceler

Kaçılır mı âşıktan kibarlık sebebiyle
Haydi benden kaçarsın ya niçin düştün dile
Sen rakip engelle gez âşık doldursun çile
Vurulsun nazik güzel eline kelepçeler

Bir kopuk âşıkınım baş açık yalın ayak
Beni divane ettin ellerine kına yak
Yolun çevirip atsam az gelir sana dayak
Ey cellad-ı biaman yeter be işkenceler

Bir selam esirgemez âşıktan şah-ı bütan
Hicran ü hasretini rakıdır tek avutan
Nedir bu gaddarlığın vahşetinden bir utan
Kâfir iken ağlıyor halime muğbeçeler

Geceler ah geceler Esad'ın zindanıdır
Tabesabah zihninde ol gül-i handanıdır
Yoluna baş koyduğu şahların nadanıdır
Ben koğuşta yanarken yârim nerde geceler

Gerçi tulumbacıyız ateşte semenderiz
Yalın ayak pırpırı âşık-ı kalenderiz

Kavga-yi aşka girmiş zeberdest İskender'iz
Çaldı beni yerlere yârimdeki pençeler...

Bir kış gecesi barındığı tulumbacı koğuşunda bir omuzdaşı ile birlikte kömür ateşinden zehirlenerek öldü. Ölümünde 30-35 yaşlarında idi. Hasköy tulumbacılarının grup halinde çektirdikleri bir fotoğrafta bu Arap Esad da vardır, geride başı göğsü görülür, o resimde tahminen 20 yaşlarındadır..."

Eşref Ağa

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"II. Abdülhamid devri sonlarının pek namlı tulumbacılarından 1890 ile 1905 arasında 30-35 yaşlarında iken Üsküdar Karakol Sandığı'nın reisliğini yapmıştır. Tulumbacılığa başladığı mürahiklik çağında gayetle yakışıklı olup yorgancı kalfası idi. Akran ve emsaline ayak uydurup Karakol Sandığı'na uşak olması 1887-1888 arasındadır, aşağıdaki tarih kıtası devrin kalender şairlerinden Nebil Kaptan'ındır:

Koşarlı ayakla çalımlı şehbaz
Bir tulumbacıyla oldun müşerref
Didiler tarihin cevher ile yaz
"Karakolluların baş tacı Eşref..."

1305 = Miladi 1887-1888

Yine aynı şairin bu Eşref Ağa için bir manzumesi (şarkısı) vardır:

Var mı senin gibi eşbeh civelek
Hem güzellikte misal-i melek
Karakolluların Eşref'isin sen
Bir getirmiş dünyaya seni felek

Koşarlı ayaklar metanet sende
Levendane reviş zarafet sende

Akl ü irfan sende nezaket sende
Bir getirmiş seni dünyaya felek

Hey be tulumbacım topuklu uşak
Dizlik keçe külah belinde kuşak
Halk-ı cihan alkış tutuyor şak şak
Bir getirmiş seni dünyaya felek

Seni ben Mevla'ya emanet ettim
Başıma tac-ı saadet ettim
Rah-i müstakimde nezaret ettim
Bir getirmiş seni dünyaya felek...

Hiç evlenmemiş, mektep medrese görmemiş, fakat kalp gözü açık, hoşsohbet ve rint meşrep bir adamdı. Bir yangında bir kedi yavrusunu kurtarmak için kendi hayatını tehlikeye atarak o hayvancağızı kurtardığı söylenirdi."

Langalı Benli Haçik

Geçen asrın ilk yarısında yaşamış Kemahlı Ermeni halk şairi Âşık Ferhadî'nin Ermeni harfleriyle Türkçe olarak kaleme aldığı Huban-ı Cânım İstanbul isimli risalesinde methettiği on iki nefer delikanlıdan biridir ki İstanbul'da mahalle tulumbacılığının kuruluşunda ve "tulumbacı" adı yerine "yangıncı" denildiği devirde, Langa Sandığı'nın uşaklarından olmuştur; şairin kullandığı "meşalkeş" tabirinden o sandığın fenercisi olduğu anlaşılıyor: Aşağıdaki satırları Hicri 1253/Miladi 1838'de yazılmış o risaleden alıyoruz:

"Ol şehbaz-ı siyehçerde civan gerçi zahirde libası çul çaput yanaşma bağban balabandır amma eser-i nakş-i Hüda'ya nazar eder âşıkın manzuru zarf olmayup mazruftur. Esnaf-ı şükûfeciyandan Armanak'ın oğlu olup 'Benli Haçik' diye şan vermiş, baldır bacak çıplak, yalın ayak amma ulular ulusu Tanrımız hakkı yanguncuların meşalkeş serveri, akran ve emsalinin serkeş hizberidir. Dedim ki bu güzele ne lazımdır kisve ve çamaşur ki serapa üryan olsa bakamazsın zira ki gözlerin kamaşur. Bir şeb ihraktan avdette Langa Sandı-

ğı ağası Timurcu Kara Vartan'ın taifesi ile Çardaklı Hamam'da ol dilaveri futa-i gülgûn ile nim üryan gördüm ki ol feta şöyle sahib-i namustur ki ana kem nazer ile bakmak hatadır. Çiçekçi oğluna gül didimse gamzesi güldü, sünbül didim perçem büküldü, lale didim leb-i şirininden dürr ü mercan döküldü, benefşe didim ahu gözler süzüldü, süsen didimse ukde-i dil çözüldü:

Bel ince... geç gönül bel ince...
Azarlama bağçıvanı toprak arık bel ince
Benli Haçik yanguncumda topuk gülle bel ince."

Razgradlı Derviş Halil

Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey anlatıyor:

"Mevlevihanekapısı Sandığı uşaklarından ve Yenikapı Mevlevihanesi dervişlerinden, hem eşine az rastlanır koşarlı ve pençeli bir tulumbacı, hem de iffet ve ismet timsali terbiye ve edebi ile akranı arasında bir dane idi; mevlevihaneler bir ilim ve irfan ocağı, Razgradlı Derviş Halil de gayetle kabiliyetli olduğundan, hiç mektep görmediği halde terlikçi esnafındandı. Nice mekteplilerin üstünde malumatlı bir gençti. Aynı mevlevîhanede Hamamcı Derviş Mustafa adında bir cemal âşıkının bu derviş tulumbacı şanında bir manzumesi vardır. Derviş Mustafa da derya gibi adamdı. Aslında dergâhta terlikçi Razgradlı Derviş Halil'in hocası bu zat olmuştur. Benim de pek aziz, kardeşten ileri dostumdu; fırsat buldukça birkaç ayda bir Yenikapı Mevlevihanesi'ne gider, Derviş Mustafa'nın misafiri olarak birkaç gece kalırdım. Bana âşıkâne, rindane manzumelerini okur, birer suretlerini almama da izin verirdi. Yangın tulumbası sandığı kolu altına girdiği zaman 19-20 yaşlarında bulunan Razgradlı Halil'in tulumbacılığı 1885 ile 1890 arasında beş sene kadar sürmüştür, sonra kendisi de bir dilberin zülüf kemendine tutulmuş, o gönül derdi belasından halâs olmak için Konya Mevlevihanesi'ne gitmiş, bir daha İstanbul'a dönmemiştir..."

Bizim de bir suretini Hacışeyhoğlu'ndan aldığımız manzume şudur:

Yenikapu Dergâhı'nın gülleri
Yanar döner pâbürehne köçekler
Muhabbetle şakır tatlı dilleri
Yanar döner pabürehne köçekler

Şeyhimizin pervanesi olmuşlar
Fakru fahrî mertebesin bulmuşlar
Mesnevî'nin aşkı ile dolmuşlar
Yanar döner pâbürehne köçekler

Bir can seçip sevdim anı sıdk ile
Bende oldum Razgradlı Halil'e
Agâh olun sırrımı verdim dile
Yanar döner pâbürehne köçekler

Derviş Halil Şahım eşbeh yanguncu
Tekkemizde ateşinin bir ucu
Kademinin nakşı sikkem sorgucu
Yanar döner pâbürehne köçekler

Yalunayak koş yangına dervişim
Pir aşkına sana destur vermişim
Şeyhimizin emri kanat germişim
Yanar döner pâbürehne köçekler

Fermanım var bir mürşid-i benamdan
Gevher yapmak üzere ruham-ı hamdan
Alkış tutun göçtüğümde arkamdan
Yanar döner pâbürehne köçekler...

Vâsıf Hoca ise bu Mevlevi dervişi tulumbacı için şunları anlatıyor:

"Razgradlı Derviş Halil'i yakından tanıdım; uzun boylu, el ayak irikıyım, kara yağız müheykel bir delikanlıydı. Tulumbacılığı dervişliğinden evveldir; bir güzele âşık oldu, bu aşk ile cünun sahralarına düşmek üzere idi ki kendisini bir insan-ı kâmil olan Der-

viş Âşık Mustafa kurtardı. Halil'i dergâha aldı, derviş yaptı, tesellîyi nefis terbiyesinde buldu, Mevla'yı bulunca gözü Leyla'yı görmedi; Konya'ya da Derviş Âşık Mustafa'nın tensibi ile gitmiştir."

Arap Hasan

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Çalgıcı tulumbacı kahvehanelerinde mâni, semai, destan okuyucuların iyilerinden ve sandık kolu altına girip yangına koşmuş iyi tulumbacılardan; Bahriye Nazırı Hacı Vesim Paşa'nın hamlacıbaşısı Kara Ahmed'in oğludur; Zeytinburnu Askeri Fabrikası Sıbyan Taburu'ndan kara yağız dilber bir delikanlı idi, sonra Tophane'ye geçmişti. Bilfiil tulumbacılığı Zeytinburnu'nda yapmıştır. Tophane'ye gelince eski sandığından ayrılmadı ama yangınlara da koşmaz oldu. Bir ramazan Üsküdar'da İskele Meydanı'nda açtığım çalgılı kahvehanede çığırtkanım Filiz Ahmed ile Arabacı Tatar Ahmed adında bir ezberci ve Defterdarlı Çiroz Ali arasında bir mâni atışması olmuştu ki Tatar Ahmed Çiroz'a cevap verememiş, mat olmuştu.

Arap Hasan tatlı sesi ile güzel bir semai okumuştu, Filiz de onun adına nispet bir ayak attı. Filiz'e Tatar cevap verdi, fakat Tatar'a Çiroz Ali yüklenince arabacı bir cevap toparlayamadı:

Filiz Ahmed:
Adam aman... hasana...
Kendi güzel, sesi güzel yandım yahu şu Hasan'a...

Tatar Ahmed:
Adam aman... hasana...
Ulan güzel şu Arap'sa çekeyim bir yuha sana...

Çiroz Ali:
Adam aman... hasana...
Akın adı, tat karada aferin be Filiz Ahmed
Bayram için kestireyim bir kat âlâ çuha sana...

Cümlesine garîk-i rahmetler, o gece kahvehaneyi kapadım, üçü de o gece kahvehanede misafirim oldu, bir mükemmel sahur sofrası donattım idi..."

Poladhaneli Hıdır

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Samatya'da Davutpaşa İskelesi Sandığı uşaklarından bir delikanlıdır. Şanında yazılmış bir manzumeden öğrenildiğine göre Davutpaşa iskelesinde kayıkçılık ve Davutpaşa İskelesi Hamamı'nda da dellaklık yapmıştır; iskele işlek değildi, Hıdır'ın kayıkçılığı da, bir hemşehrisi yanında yanaşmalık olduğundan hamamcı ağanın daveti ile 17-18 yaşlarında iken hamamda soyunmuş, dellak olmuştu. O işi hakkı ile öğrendi; müşterilerinin makbulü bir hamam uşağı oldu, fakat koğuşunda barınmak için girdiği Davutpaşa İskelesi Sandığı'da ayağına koşarlı bir uşak olamadı. Davudi gür sesi ile acı nara attığını duydum, gördüm, koğuşta barındırdıklarının başlıca sebebi de buydu; edepli, terbiyeli, kendisini sevenlere sadakatle dostluk gösterir bir gençti. 1880 ile 1885 arası doğumlu olacaktır. Birinci Cihan Harbi'nde 30-35 yaşlarında iken askere alındı; Şark Cephesi'ne gönderildi; Sarıkamış şühëda-yı mazlumesinden, Enver Paşa'nın kışa ve tifüse yedirdiği evlad-ı vatandandır, garîk-i rahmetler. Hakkında kalenderane yazılmış manzume şudur:

Bin fettanın bir güzeli
Davutpaşa İskeleli

O kayıkçı kişmirimde
Gözler sürmeli sürmeli

Gümüş topuk ayaklara
Düşüp de yüz göz sürmeli

Güzelliğin haşmetini
Kaşın çattıkta görmeli

Âşık olan merdaneler
Böyle bir mert genç sevmeli

Amma ürkütmemek gerek
Laz oğludur netameli

Samatyalı değil miyiz
Gözüm gözde elde eli

Çifte kardeş olduk diye
Omuzlayıp götürmeli

Ayağımız çabuk çabuk
Çalımında sevişmeli

Kardeş ağabey omuzdaşız
Arada bir de öpmeli

Acı acı nara basar
Geçitlerde bir görmeli

Davutpaşa İskeleli
Davutpaşa İskeleli

İskelesi bir dilküşa
Cennet misal germabeli

Dil hanesi yangınından
Dönüşte bir yol girmeli

Futa-i gülgûn içinde
Görem hüsn-i müheykeli

Dellak-i pak hem kayıkçı
Şahım Poladhaneli

Namı Hıdır ya İlyas mı
Bilmedim yandım yaneli

Tasvir-i dilpeziri var
Dizlik mintan mestaneli

Bebr ü peleng yavrusu mu
Cihane bir göstermeli

İffet, ismet sahibi pak
Eğrilmemiş gönder beli

Hoş gör bıçkın kopukluğu
Başında var kavak yeli

Mehdî sürer gider idi
Kopmasaydı sazın teli..."

İngiliz Hidayet

Asıl adı Charles Morgan Junior'du; bir sandığa kayıtlı olmayarak, sözde himaye kanatları altında dolaştığı tulumbacıların gayretiyle ve akranı İstanbul delikanlılarını görüp heveslenerek tulumbacı taslakçılığı yapmış, tulumbacı kesimi kılıkta gezmiş ve o kılıkta bir de resim çektirmiştir.

1900'de Beyoğlu'nda Kondordiya Tiyatrosu'nda fevkalade hüner ve marifetler göstermiş bulunan babası Charles Morgan ve iki kız kardeşiyle kendisinden mürekkep dört kişilik bir cambaz ailesinin o tarihte 16 yaşında olan cambaz oğludur. Ablası Margaret Morgan da o devrin en meşhur hafiye çetesinin reisi Esvapçıbaşızade Fehim Paşa'nın şöhreti dillere destan olmuş metresidir. Margaret'in Fehim Paşa'ya metres olması ve ailenin sahneden çekilmesi üzerine bu delikanlı da haytaların pençesine düşerek İstanbul'da hayli maceralı bir hayat yaşamıştır.

Kendisini yakından tanıyan ablasının arabacısı Halil Ağa'nın ispiri Japon Rıza bu tulumbacı taslakçısı İngiliz genci hakkında bize şu notları tevdi etmiştir:

"O zamanlar ben de 15-16 yaşlarında idim. Ben boyda olanlar Konkordiya'da ancak paradiye girebilirdik. Sahneye çıkarken kızlar mavi, oğlan da al atlastan bir cambaz donu giyerler; bellerine fiyonklu beyaz kuşaklar sararlar; donlarının paçaları hemen dizkapağının altından bir fiyonkla bağlanmış, baldırlar ayaklar çıplak, çıplak ayaklarına kızlar beyaz, oğlan da kırmızı güderiden cambaz patikleri giyer; çıplak gövdelerinin üstüne de donlarının renginde birer kısa kollu yelek geçirirlerdi. Her oyundan sonra bu üç kardeş omuzlarına telli pullu pelerinler atarak ellerinde İngiltere'de basılmış birer kartpostal destesi ile parsa toplamaya çıkarlardı. Kartpostallar da bu cambaz ailesinin toplu çekilmiş bir resmi idi. Büyük kız Margaret locaları, küçük kız Mary parteri, Charles oğlan da paradiyi dolaşırdı, ezberledikleri tek kelime Türkçe ile:

'Hatıra!..' diyerek bir kartpostal uzatırlardı.

Locaları bilmem, ama paradide Charles:

'Güzelim!.. Canım!.. Şekerim!.. Kuzum!.. Sülünüm!.. Horozum!.. Cambazım!.. Şehbazım!..' diye iltifatlara gark edilirdi. Bu kelimelerin manasını bilmeyen körpe İngiliz delikanlısı da bir reverans yaparak uzattığı tepsiye para atanlara:

'Thank you!..' derdi.

Bir tulumbacı kılıklı adamın bunu 'tanıştık' manasına alarak:

'Kuş dilini seveyim, tanışmasına tanıştık ama nerede buluşalım!..' dediğini duymuştum.

İşte bu delikanlı paradide kartpostal sattığı tulumbacılardan edindiği akranı olmayan adamlarla kötü yollara saptı, hayta oldu. Onu yıllarca tulumbacı kılığında dolaştırdılar, hatta birkaç defa Çeşmemeydanı ve Mengene sandıklarında yangına bile koşturdular. Ablası Margaret'in nasihatleri, Fehim Paşa'nın karakollarda insaflıca attırdığı dayaklar cambaz oğlanı uslandırmadı. Ama Fehim Paşa'nın korkusundan elhak ki koşarlı, uçarlı bir tulumbacı olacak bu İngiliz şehbazını hiçbir sandık cesaret edip de uşak yazamadı.

1902 senesinde gözümle gördüğüm vakadır; Çeşmemeydanı tulumbacıları Okmeydanı'nda büyük bir sünnet düğünü yapmışlardı. Genç İngiliz'i de tulumbacı ayaktaşları o düğüne getirdiler. O zaman 18 yaşlarında idi, yumurta ökçeli kamerçin yemenisinden vişneçürüğü fesine, omuza atılmış fermenesine, ucu yerde sürünür ku-

şağına, hatta yalın topuk ve kartal kanat kol omuz nümayişine kadar bıçkındı. Düğün yerinde hayli rakı içirdiler, sonra oğlanı karga tulumba yakalayıp sünnet çadırına götürdüler, neye uğradığını bilemedi, sünnet ettirdiler ve hemen soyup sair çocuklar arasında onu da bir döşeğe yatırdılar. Yolu ve adabı ile İslamiyet'i kabul etti mi bilemem, ondan sonra kendisine 'İngiliz Hidayet' denilmeye başlandı. Margaret bu sünnet vakasından sonra kardeşini hiç aramaz oldu. Sık sık benimle ve diğer bir uşağı ile gönderdiği para yardımını da kesti. İçkiye aşırı derecede düşen İngiliz Hidayet öyle sefil ve perişan oldu ki, sabahçı kahvehanelerinde ve hamamlarında ve tulumbacı koğuşlarında yattı. Bir paket tütüne, bir kadeh rakıya kolundan tutanın baziçesi oldu, nihayet imdadına Bartınlı bir yelkenli kaptanı yetişti, İngiliz Hidayet'i yalınayak yarı çıplak Galata kaldırımından gemisine aldı ve İstanbul'dan götürdü, bir daha da adı duyulmadı..."

İngiliz Hidayet'i muhakkak ki çok yakından tanımış olan İspir Japon Rıza 1958'den sonra Göztepe'de ölmüştür. Göztepe'de "Kolpocu Rıza" diye meşhurdu; aşağıdaki manzume onun çok iyi tanıdığı, benim ise aziz ve muhterem dostum Merdivenköylü kalender büyük halk şairi Bitli Tevfik'indir. Tevfik merhum da bana, "Rıza yanılıyor, İngiliz Hidayet Galata'da Mengene Sandığı'nda kayıtlı uşak olarak iki sene kadar tulumbacılık yapmıştır; ateşe göz çırpmadan dalacak kadar cesur ve bir kuzu kadar da munis bir delikanlı idi. Birkaç defa Mengene Sandığı'nın uşakları ile meyhanelerde işret sofrasında rastladım. Türkçeyi bozuk düzen konuşmaya çalışıyor, bol bol o meclislere has sözlerden 'Şerefe', 'Muhabbete', 'Aşka' diyerek kadeh kaldırıyordu. O meclislerin birinde dinlemiştim:

İcap etmiş, bir gün meşhur Febüs Fotoğrafhanesi'ne giderek resmini çektirmiş, fakat bir İngiliz gencini tulumbacı kılığında gören ve onun Fehim Paşa'nın metresi Margaret'in erkek kardeşi olduğunu öğrenen fotoğrafçı, Hidayet'in yanında bir tulumbacıya:

'Bu küçükbeyin çıplak ayaklı bir lord pozunda da resmini çekeyim!..' demiş, cambaz oğlanı bir kanepeye oturtarak ayrıca bir resim çekmiş. İşte Hidayet için kırık dökük beyitleri, fotoğrafhaneye gidip büyütülmüş ve duvara asılmış bu güzel resmi gördükten sonra yazmıştım..." demiştir.

İngiliz Hidayet Mengene'lidir
Tulumbacının da pek güzelidir

Geçit yerlerinde germe adımla
Eşbehi koşarken bir görmelidir

Pek güzel bir resmi vardır o şahın
Avrupalılığı hemen bellidir

Çıplak ayaklı bir lorda benzeyen
Tulumbacı cambaz kavak yellidir

Koltuğa oturtup o resmi çeken
Febüs Efendi'nin usta elidir...

Arnavutköylü Sandalcı Hristo

Arnavutköyü Rum Kilisesi Yangın Sandığı uşaklarından; Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Güzel Sanatlar Akademisi) resim bölümünün ilk çıplak modellerinden; 19-20 yaşlarındayken 1908 senesi ders yılında devamlı olarak mektebe gitmiş ve soyunarak bir ücret karşılığı modellik yapmıştır.

1958'de yetmiş yaşını aşkın olarak ölmüştür; Tophane kahvehanelerinde ve şaraphanelerinde dolaşır bir haneberduş, bir ayyaş olduğu halde hafızası gayetle zindeydi; modelliğe başlamasını şöylece anlatmıştır:

"Çok koşarlı iyi tulumbacı olduğum için Andon Efendi adında bir banker bana bir sandal almıştı. Arnavutköy iskelesinde sandalcılık yapardım. Bir gün nöbette iken elinde bir tahta kutu ile genç bir bey geldi; Beylerbeyi'ne gitmek üzere sandalıma bindi; ressam imiş, adı da Nazmi Ziya Bey imiş. Sonra çok meşhur olmuştur. Kutusunun yanına bağlı bir kâğıt aldı, yolda ben kürek çekerken resmimi yaptı, tıpkı tıpkısına benzerdi. Benim bir de çıplak resmimi yapmak istediğini, karşısında bir saat kadar çıplak durursam iki mecidiye vereceğini söyledi; 18 yaşlarında bir genç idim. Cahillik de var, içime türlü şüpheler girdi, fakat paranın yüzü sıcak, kabul ettim;

Beylerbeyi'nde bir yalıya gittik, meğer o yalının küçükbeyi de ressam imiş; çekine çekine, korka korka, utancımdan kızara kızara, çırılçıplak soyundum ve karşılarında durdum. Genç beyler resim mektebine gidip modellik yapar isem sandalcılıktan çok daha fazla para kazanabileceğimi söylediler. Mektebin yerini de tarif ettiler ve o gün iki mecidiye yerine bir altın verdiler. Ben de bir saat yerine yalıda üç saat kaldım, türlü vaziyetlerde pek çok resmimi çizdiler, bir tanesini de bana vermek istediler, almadım; arkadaşlarım görür, rezil olurum, adım da kötüye çıkar diye korktum. Niçin almadığımı anladılar, küçük bir masa örtüsü verdiler, belime sardım, Nazmi Ziya Bey, benim bir de öyle resmimi yaptı, arka tarafa da bir kayık başı çizdi ve bana o resmi hediye etti. Az sonra hürriyet ilan edildi; bir gün beş parasız kalmıştım; aklıma resim mektebi geldi, gittim, aradım, buldum, niçin geldiğimi söyledim, hemen alıp talebelerin çalıştığı yere götürdüler. Yalıda bir sefer soyunmuş olduğum halde yine çok utandım. İki bey bir altın vermişlerdi, burada elbet daha çok para verirler dedim, fakat yine tam üç saat çıplak durduğum halde bir mecidiye verdiler, soyunmadan önce pazarlık etmediğim için ses çıkarmadım; içimden, 'Bir daha gelmem' dedim, ama ertesi gün yine gittim..."

Hayatı üzerine de şunları söylemiştir:

"Bursa'nın iskelesi Mudanya'nın Trilya köyündendim. Babama 'Kara Kosti' derlerdi, balıkçı idi, anam Eleni de bir balıkçının kızıydı. Babam yakışıklı adamdı, fakat anam çok güzeldi. 14 yaşında idim, ben balıkçı oldum; babam üç arkadaşı ile denizde kayboldu, anam zengin bir zeytinci ile evlendi, üvey babam beni istemedi, köyün papazı beni yanına aldı, hem balıkçılarla balığa çıkar, küçük bir pay verirlerdi, hem papaz efendiye hizmet eder, evinde barınırdım. Zira babam kimsesiz adamdı, bana bakacak bir yakınım yoktu. Bir gün papaz efendi İstanbul'a giderken beni de yanına aldı. İstanbul'da Arnavutköyü'ne geldik, efendim misafir olduğumuz bir akrabasının evinde hastalandı, bir hafta sonra da öldü; ben ortada kaldım. Tulumbacı Kara Kosti Reis beni himaye etti, hem adı hem de lakabı babamın adı ve lakabı olduğu için onu öz baba yerine koydum, serpilip büyüdüğümde Kilise Sandığı'na uşak oldum. Tulumbacılıkta da şan verince Banker Andon bana sandal aldı, Balkan Harbi'nde asker oldum, Harbi Umumî'de de asker oldum, Kaf-

kas Cephesi'nde bulundum; Mütareke'de Yunanistan'a gittim, fakat İstanbul hasreti ile orada yaşayamadım buraya döndüm ise yolumu şaşırdım; kumar ve içki ile gün günden batağa boğuldum, mahvoldum. Yaptığım işler kaleme kâğıda gelmez, rezillerden biri oldum. İki sene evvelki 1947-1948 arası olacak, bir gün aklıma resim mektebi geldi, o mektep şimdi Fındıklı'da imiş, gittim; kapıcu niçin geldiğimi sordu. Modellik için geldiğimi söyledim. Sarhoşum, dilim dolaşır, çıplak ayaklarımdan alnıma kadar pis, üst, baş dökük, kapıcı kovdu. Anladım ki itibar hep gençliğe ve güzelliğe imiş, ben onların kıymetini bilemedim..."

Digo Hüseyin

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Geçen asır sonlarının tulumbacılarından, Üsküdar Belediye Dairesi Sandığı uşaklarındandı; esmer, uzun boylu, sırım gibi delikanlıydı. İrikıyım, öyle koşarlı ve dayanıklı ayakları vardı ki koşmaktaki sürat ve mukavemeti ile yalnız Üsküdar'ın değil, gazete sütunlarında övülerek koca İstanbul'un şöhretlerinden olmuştu. Tulumbacılığının yanında gazete müvezziliği yapardı ki delikanlıya iş olacak biçilmiş kaftandı. Üsküdar ve Kadıköy gazete başbayilerinin bir meseleden araları açılmış, birbirlerinin sahasına müvezzi çıkarır olmuşlardı; devrin iki büyük gazetesinden *Sabah*'ın sahibi Mihran Efendi, Kadıköy bayiini tutar, gazetesini evvela ona verdirir; *İkdam*'ın sahibi Cevdet Bey de Üsküdar bayiini tutar, *İkdam* da önce Üsküdarlılara verilirdi. Bu suretle matbaalardan gazeteleri toplamak aynı zamanda bitmiş olurdu. Fakat *Sabah*'ın, 'Müvezzi-i Sabah' adında bir istimbotu vardı. Kadıköy bayii bu istimbotla önce Kadıköyü'ne geçer ve küçük gemi hemen Boğaz'ın Anadolu iskelelerine doğru müvezzilerle yola çıkardı. Üsküdar gazetesini ise üç çifte bir fıta getirirdi ve Üsküdar müvezzileri de gazeteleri koltuklayıp Kadıköy ve Boğaz istikametlerinde koşmaya başlardı. Rüzgâr ayaklı tulumbacı müvezzi Digo Hüseyin de bir gün bir tarafa, bir gün öbür tarafa koşardı.

Bir gün Haydarpaşa'da treni kaçırmış, trendeki Kadıköy müvezzileri alaya başlamış, Hüseyin de hemen ayaklarına yol vermiş, tren Feneryolu istasyonuna girerken, Hüseyin çoktan orada,

Digo Hüseyin.

'*İkdam*!..' diye bağırınca yolculardan başka makinist bile alkışlamış. Boğaz yolunda da Müvezzi-i Sabah istimbotunu geçer, her iskelede azıcık mola verir; istimbot gelirken iskeleden mendil sallar ve yine yoluna devam ederdi. Hem de yol boyundaki yalılara ve kahvehanelere gazete bırakmak şartı ile. Bir gün *İkdam*'da, '*Sabah* refikimizin istimbotu varsa bizim de kara vapurumuz var' diye Hüseyin'i öven bir sütunluk yazı çıkmıştı. *İkdam*'cı Ahmed Cevdet Bey esmerliğinden kinâye Digo Hüseyin'e 'Karaduman' derdi.

Gözümle gördüm, bir gün tımarhanede vefat eden Osman Pehlivan ile Üsküdar bayii Edhem o zamanki banka kaimelerinden beşer lira koyarak bahse tutuştular. Osman Pehlivan sürücü beygirlerinin en meşhurlarından Mesud ismindeki ata bindi; Digo da pantolonu, kundurayı attı, biri kamçıyı şaklattı, öbürü de fanila dizlik ve yalınayak tabanı kaldırdı. Beykoz'a kim önce varırsa Üsküdar iskelesindeki Beygirciler Kahvehanesi'ne telgraf çekecek, 1 saat 2 dakika sonra Digo'nun telgrafı geldi. 18 kilometrelik mesafedir, o zamanın yolları da bozuk, Hüseyin'in dakikada üst üste 30 metre koştuğu anlaşılır, hem sürat hem de mukavemet rekorudur. 'Digo' lakabını kendi kendine takmıştı, manası nedir bilemem. Ne zaman öldü, neden öldü bilemiyorum..."

Çerkez Hurşid Reis

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Yine o devirlerin namlı tulumbacılarından Üsküdarlı Çerkez Hurşid Reis ile Galata'nın gırtlağına kadar pislik içinde vurucu kırıcı kabadayılarından ve kumarcılarından Çeşmemeydanlı Çerkez Hurşid'i karıştırmamalıdır. Üsküdarlı Çerkez Hurşid Reis de kabadayı idi ama ayarını doğru yoldan ayırmamıştı. Beygir sürücülüğü yapardı; okuma yazma bilmezdi, zannederim ki evlenmemiştir, ömrü boyunca bekâr hayatı sürmüş gitmişti. İriyarı, göbekli, kapı gibi adamdı. Gayet alçakgönüllü, düşkünlere acır, yemez içmez para biriktirir, dertlilere hemdert olur, sılasından gelmiş garip yiğit bekâr uşaklarına faiz almadan borç para verir, borcunu ödemeyenlere hakkını helal ederdi. Elinde gümüşlü bir Çerkez kamçısı ve belinde gümüşlü bir kayışla gezerdi. Son zamanlarda Üsküdar Karakol

Sandığı'na ağa olmuştu. Bir merhabanın hayranı, bir fincan kahvenin kurbanı idi, fevkalade cesurdu. Benden temenni-i rahmet..."

Eyüplü Hüseyin Reis

Son namlı tulumbacılardan Eyüplü Hüseyin Reis mahalle tulumbacılığı teşkilatı kaldırıldığı zaman Eyüp'te CamiikebirEyüb Sandığı'nın reisi bulunuyordu. Heykel gibi güzel bir vücut yapısına sahipti. Gençliğinde güvey girdiği gece, yangın habercisi köşklünün sesini duyunca gelin kızı bırakıp koğuşa koşmuş ve hemen soyunup sandık kolu altına girerek yangına gitmişti. 1943-1945 arasında hayattaydı...

Arap Hüsnü Reis

Edirnekapısı Sandığı reislerinden. Zenciydi; iriyarı, zehir gibi bir kuvvete sahipti. Kahvecilik yapar, mevsiminde bostan sergisi açar, yanında birkaç kişi geçindirirdi. Hoşsohbet ve cemal âşıkı, kötülüğü görülmemiş, sandığını yıllarca yangınlara götürüp getirmiş ve yetmiş beş-seksen yaşlarına kadar da reislik yapmıştı. Bayramlarda namazdan sonra kahvehanede oturur, sağ cebine çil kuruş, sol cebine çil çeyrek doldurur, elini öpenlere çocuksa 1 kuruş, bıyığı terlemiş genç ise 1 çeyrek verirdi (Deligâvur Angilidis'in notları).

Kâhya İsmail

Geçen asrın son yarısındaki tulumbacıların en namlılarından Defterdar Sandığı reisi. 1865'te (Hicri 1248) Defterdar'da Akarçeşme Mahallesi'nde Sirkeci Sokağı'nda bir evde doğdu. 1948'de Defterdar vapur iskelesi civarındaki evinde, 83 yaşında ve hafızası gayet zindeyken vefat etti; ağır çardaklı sandıklar zamanında yetişmiş, çok zengin hatıralara sahip bir tulumbacıydı.

Babası saraç Hacı Salih Usta'dır; ağrılara, sızılara şifalı nefes sahibiymiş. Defterdar'dan Edirnekapısı, Karagümrük, Fatih, Saraçhane'ye kadar uzanan geniş bir semtte "Salih Hoca", yahut "Saraç Hoca" diye anılırmış.

Başında kefiyesiyle tulumbacı reisi Eyüplü Hüseyin.

İsmail, baba sanatını tutmuş, babasının yanında çıraklıktan İstanbul'un sayılı saraç ustaları arasına yükselmiştir. 19-20 yaşlarında iken kendi boyundan delikanlıların kapıldığı sevdaya uyarak Defterdar Yangın Tulumbası Sandığı'na uşak yazılmış, pek az sonra da bu sandığın reisi olmuş, tulumbacılığın kaldırıldığı tarihe kadar da bu âlemin şöhretlerinden biri olarak yaşamıştı.

Saraçhane'de işlerdi, orada babadan kalma tezgâhı bırakmamıştı; Defterdar iskelesinde de büyük bir tulumbacı kahvehanesi açmıştı. Halen Defterdar vapur iskelesinden çıkılınca sol kolda kâgir, önü yol aşırı bahçe, büyük bir kahvehane vardır ki Kâhya İsmail'in meşhur tulumbacı kahvehanesi, işte oradaydı. Fakat İsmail'in tutup işlettiği zamanlar ahşap bir yapıydı ve üstünde on sekiz bekâr odası vardı. O odalarda da koğuş yerine Defterdar Sandığı'nın bekâr uşakları oturur, barınırdı. Bunların arasında da en namlısı, hayatı bir roman konusu olacak değerde Çiroz Ali'ydi, pek genç yaşında veremden ölen Ali, Kâhya İsmail'in manevî kardeşi yerinde pek sevdiği bir uşağıydı.

Saraç İsmail "Kâhya" lakabını, Defterdar iskelesi kayıkçılarının da kâhyalığını yaptığından ötürü almıştır. Tulumbacılığa büyük bir aşk ve şevkle atılmış olan İsmail, Defterdarlıları İstanbul'un birinci sınıf takımları arasına yükseltmişti. Defterdar'daki kahvehanesini de o zamanlar her sene ramazan ayında tulumbacılara has bir gösteri olarak çalgılı kahve yapardı. Devrin en namlı semaicileri ve mânicileri bu kahvehanenin irfan meydanında boy ölçüşür, imtihan olurdu.

Kâhya ramazan boyunca her akşam sandığının uşaklarına kahvehanesinde bir iftar sofrası açar, donatırdı. Reçelinden, turşusundan, peynirinden, zeytininden, etine böreğine, pilavına, hoşafına, güllaç tatlısına varıncaya kadar her şey bulunurdu. Bu sofranın başında her akşam uzaktan yakından dört beş meşhur tulumbacı da misafir olarak bulunurdu.

Kahvehanesinin Şevki adında bir de namlı köçek oğlanı vardı, mâni ve semai meraklılarından başka Kıpti'nin dilberlerinden olan Şevki'nin oyun ve perendelerini seyretmek için gelenler de pek çok olurdu. Hemen her akşam kahvehanede İstanbul'un ileri gelen esnaf ve tüccarından, âyan ve kibarından, ricalinden birkaç hatırlı müşte-

ri eksik olmazdı; bu gibilerin önüne kahveden başka bir tabak fındık fıstık konulur, tabağın göbeğine de mevsimine göre ya bir elma yahut portakal oturtulurdu. Onlar da ikramın altında kalmazlar, 20 para kahve ücreti yerine bir gümüş mecidiye yahut bir sarı lira bırakırlardı.

Uzun tulumbacılık yıllarının asla unutulmaz hadiseleri arasında Kâhya İsmail şu vakayı daima dehşetle hatırlamıştır:

İstanbul'u büyük ölçüde harap eden, pek çok mal ve can kaybına sebep olan 1894'teki büyük zelzelede Kâhya İsmail Saraçhane'de bulunuyordu. Dehşet içinde dışarı fırlamışlar, feryat ve figan arasında Fatih'teki meşhur Şekerci Hanı'nda da yangın çıktığını öğrenmiş, yangın lafını işitince yerinde duramamış, zelzele afetini unutarak soluğu Defterdar'da almış, hemen takımları toplayıp sandık kaldırmış. Bugün yer yer çatlamış ve çökmüş olan, İstanbul'un meşhur kara surlarını son ağır şekilde tahrip eden de o zelzeledir. O zamanlar Edirnekapısı tulumbacılarından bir Kantarcı Rüşdü varmış. Çam yarması gibi tüvana bir adammış. Yolda ona rastlamışlar, koca bir kale bedeni yıkılmış, belden aşağısı enkaz altında, sırtüstü cansız yatıyormuş. Üstünden atlayıp geçmişler. Zincirlikuyu'ya geldiklerinde bir şiddetli sarsıntı daha olmuş, aldırış etmemişler, yangın yerine ulaşmışlar, fakat bütün dehşetiyle İstanbul yine sarsılmaya başlayınca, ancak o zaman kendisini toplayan ve afetin azametini idrak eden Kâhya İsmail sandığı yere koymadan uşaklarına dön emrini vermiş.

1900 ile 1902 arasında işleri bozulan Kâhya İsmail büyük kahvehanesini başkasına devrederek yine Defterdar iskelesinde ve eski kahvehanesinin karşısındaki ahşap barakaları satın almış, bir sandalcı esnaf kahvehanesi açmıştır. Kendisi de yanındaki tek katın ahşap evceğizine çekilmiştir. Ben Kâhya İsmail'i 1946 yılında burada ziyaret ettim, tanıdım; acı acı dert yanıyordu: 1943-1944 arasında kahvehanesi ile yanındaki evceğizi Feshane Fabrikası'na katmak üzere istimlak etmişler ve kahvehanesini kapatmışlar. Fakat istimlak işi de bir türlü tamamlanamadığı için 78 yaşındaki ihtiyar tulumbacı hiçbir yerden en küçük bir geliri yok, işsiz oturuyordu. Sabahtan akşama kadar, kapatılmış kahvehanenin önüne bir iskemle atarak, kendisini ziyarete gelenlerle avunmaktaydı. Dinçti; fakat romatizma sızılarından şikâyet ediyordu. "Karda buzda yalınayak koştuğun tulumbacılığın yadigârı" dedim, şiddetle itiraz etti, "Yaşım 78 beyim, tu-

lumbacılık yadigârı olsaydı bu bacaklar 30 yaşında sızlamaya başlardı" dedi. Günde iki paketçik sigara içiyordu, tütüne 10 yaşında başlamıştı, pek canı çektiği zamanlar da iki kadehçik rakı içiyordu. Oğlunun çocukları olarak altı torun sahibiydi. Bu torunların en büyüğü 1946'da 17 yaşında olan Raif'ti. Dedesinin tabiriyle eğer tulumbacılık devrine yetişseydi, Defterdar Sandığı'nın gözbebeği ayakları koşarlı bir uşak olurdu. Bir dokuma fabrikasında çalışmaktaydı, dedesinin tulumbacılık hatıralarıyla o kadar beslenmişti ki Kâhya İsmail konuşurken unuttuğu yerleri dokumacı Raif tamamlıyordu.

Zil İzzet

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılık yoluna saptıktan sonra ayyaşlığa vurarak altın adını bakır yapanlardan biri de gençliğinde bülbül misali güzel bir sese sahip olan Zil İzzet'tir. Tulumbacı kahvehanelerinde birinci sınıf mâni, semai, destan ve divan okuyucularındandı. Kısa bir zaman da tulumbacılıkta omuzdaşlığı vardır. Fakat hangi sandığın uşağı olduğunu tespit edemedim. Zeytinburnu Fabrikası Sıbyan Taburu'ndan kumral saçlı, buğday benizli, ince uzun, pek dilber bir delikanlıydı. Çocuk denilecek yaşlarda kendisini içkiye vermişti ki Zil lakabı da ayyaşlığından kinaye kalmıştır. Mânilerini irticalen okurdu; sesi ise o kadar tatlı idi ki, eğer içki ile kendisini kahretmese idi İstanbul'un en kibar mahfillerinin baş tacı bir hanende olurdu. Gençliğin ve güzelliğin kadir ve kıymetini bilmemiş, bednam olmuş, Zeytinburnu Fabrikası'ndan kovulmuş, yalınayak pelaspareler içinde sokaklara düşmüş ve henüz 25 yaşında iken bir gün Silahtarağa taşocaklarında Topağaç diye anılan yerde ölüsünü bulmuşlardı. Kimi rakıdan çatladı, kimi de sevdiği bir güzel uğruna zehir içti, intihar etti demiştir.

Şu manzume de ölümü üzerine yazılmıştır:

Güzellikte İzzet şah-ı hubandı
Ama insan kendi kadrin bilmeli
Gece içer, gündüz içer rezillik
Uçtu gitti bülbül misali dili

Altın adı çıktı pek tez bakıra
Attılar sandıktan o körkandili
İşittik ki Topağaç'ın altında
Ölü bulmuşlar körkütük içkili

Bir rivayet kendi kıymış canına
Sevmiş de bir yüz vermeyen güzeli
Çürüklükte nam ve nişan olur mu
Biz yine rahmetle analım Zil'i...

Çürüklük gariplerin, fakirlerin gömüldükleri mezarlıklara verilen isimdir. Bir kabre üst üste yüzlerce kişi bırakılmıştır..."

Vâsıf Hoca, Zil İzzet'in II. Abdülhamid devri sonlarının şöhretlerinden olduğunu kaydederken bir tarih rakamı vermemiştir. İzzet, sesi kadar çığırtma denilen bir nevi kavalı da üflemekte şöhretliymiş, Zeytinburnu Fabrikası'ndayken "Çığırtmacı İzzet" diye anılırmış...

Küpeli Beyoğlu

Geçen asır sonlarında Beyoğlu'nun namlı palikarya tulumbacılarından, cesareti, cüreti, Allah vergisi güzellik nakşı, albenisi, bıçkın alımı çalımıyla Beyoğlu'nun gayrimüslim ayaktakımı arasında çok büyük şöhret yapmış bir baldırı çıplak hayta, şerir. Asıl adı unutulmuştur, Midilli Adası'nda bir çorbacının oğluyken küçük yaşta Kaptan Vangel adında bir korsanın yanına kaçmış veya kaçırılmış, 1867-1868 arasında 16-17 yaşlarındayken kaptanıyla beraber Beyoğlu'nda Tarlabaşı'nda yerleşerek gizli kumar oynatılır bir kahvehane, bitirim yeri açıp işletmişler. O devrin Rum gemicileri arasındaki bir geleneğe göre sol kulağında bir altın halka küpesi bulunan çorbacı oğlu da tulumbacılığa heves ederek Beyoğlu Belediye Dairesi Yangın Tulumbası Sandığı'na uşak yazılmıştır. 1870'teki büyük Beyoğlu yangınında bir mahzenin içinde diri diri yanmaya mahkûm beş kişiyi, hayatını beş defa tehlikeye atarak kurtardığı için "Küpeli Beyoğlu" adıyla derhal büyük bir şöhret kazanmıştır. O cehennemî yangında fedakârlıkları görülmüş diğer sekiz on nefer tulumbacıyla beraber bir nişanla taltif edilmişti, bu nişanın ne olduğu tespit edilemedi

(bir kurtarma madalyası olması muhtemeldir).

Kaptanıyla birlikte işlettikleri bitirim yeri kahvehane yangında yanmış, az sonra da Kaptan Vangel ölmüş; güzelliği, altın halka küpesi ve daima göğsünde taşıdığı nişanıyla bir şöhret olan şıkırdım palikarya, bir iş tutmaya lüzum görmemiş, umumhaneciler ile meyhanecilerden, kumarhanecilerden haraç alarak yaşamaya başlamıştır; topladığı haraç paralarını da yine oralarda uygunsuz Rum gençleriyle rezilane yemiştir ve böylece 27 yıl geçmiştir. 1897'de, Osmanlı-Yunan Harbi sırasında Rum kibarlarından bir doktor paşanın taze oğlunu iğfalle bıçkınlık, serserilik yoluna sürüklediği için, Sultan Hamid'in ayaklarına kapanan paşa babanın istirhamı üzerine tevkif edilmiş, şüpheli, muzır adam olarak Osmanlı tâbiyetinden çıkarılmış ve hudut dışı edilmiştir.

Küpeli Beyoğlu'nu görmüş olanlardan Üsküdarlı Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"40-45 beş yaşlarında, posbıyıklı, sakalı matruş, adalı poturu giyer, temiz giyinir; tulumbacı nümayişi olarak gümüş saat kordonunu yeleğinin omuz başına iliştirerek göğsü üstünde kuşağına sarkıtır; yakışıklı, fakat yüzü gülmez bir adamdı. Kalyoncu Kolluğu'nda bir kahvehanede, beş metre kadar ilerdeki bir duvara konmuş bir karasineği bıçak atarak mıhlayıp ezdiğini gözümle gördüm, tehlikeli bir şerir idi. Taparcasına sevenleri olduğu kadar düşmanları da çoktu. Hudut dışı edilmese bir gün muhakkak öldürülürdü. Tek kelime Türkçe bilmezdi, öğrenmeye de hevesli değildi. Hudut dışı edildikten sonra bencileyin gurebadan bir Rum ahbabım geldi, o zaman için büyük para, üç mecidiye vererek benden Küpeli Beyoğlu için bir destan istedi:

'Bizim serserilerin hepsine satacağım, sayende biraz para kazanacağım!..' dedi.

Destanı yazdım. Rum harfleri ile Türkçe olarak basıldı, ahbabımın dediği gibi birkaç gün içinde satıldı tükendi..."

Palikaryanın gençlik zamanını tasvir eden destanı şudur:

Boyu tanzir eder sülüs elifi
Tulumbacı Rum civanı zarifi
Rivayet muhtelif ism-i şerifi
Pandeli, Panayot, Petro, Perikli

O şahın şöhret ü şanı Beyoğlu
Böyle güzel görmemiştir Beyoğlu
Övünemez ona paşa, bey oğlu
Tüketmiştir yağı âşık kandili

Avrupa'yı kesmiş alnına berber
Alam dedim soy sopundan bir haber
Dediler çorbacı oğlu bu dilber
Aslı adalıdır hâki Midilli

Sabi imiş düşmüş kavak yeline
Geçmiş korsan Kanlı Vangel eline
O getirmiş bu İstanbul iline
Zira kendi yolu pek tehlikeli

Kahve açmış Vangel Tarlabaşı'nda
Bey oğlun oturtmuş tezgâh başında
Sihir ela gözle, gümrah kaşında
Basmış ol kahveyi müşteri seli

Adalı poturlu fermene yelek
Omuzdan sarkıtmış bir gümüş köstek
Kamerçin yemeni ökçesi yüksek
Trabulus sarmış incecik beli

Âdettir dilberan gösterir topuk
Palikaryalarda tutulur nutuk
Palikaryalığa hevesli kopuk
Korsanlıktan sağ kulağı küpeli

Kuleler asar kırmızı fener
Ayaklar koşarlı şap şap pür hüner
Nâr içre semender misali döner
Şah Beyoğlu Beyoğlu Daireli

Affettirir cümle günahı gayret
Harîk-i kebirde civanı seyret
Yakmaz mı vücudu ayağı hayret
Sanarsın kavm-i İsa'dan bir veli

Bilmez amma ar ü hayâ namusu
Ateş-i Nemrud'dan yoktur korkusu
Üstüne yok tulumbacı doğrusu
Kazaya gelmesin saçının teli

Seksenyedide'dir harîk-i kebir
Tahriri mümkün değildir bir bir
Ondan sonra alınmıştır çok tedbir
Semt-i Beyoğlu'nun perişan hali

Yağardı ateşler misali baran
Mahzende beş nüfus akraba yâran
Feryat ider yok mu bizi kurtaran
Yevm-i mahşerin hal-i pür melali

Yürüdü yangına karşı o feta
Ateşe yalnayak basarak hatta
Kimi der aferin kimi der hata
Kimi kahraman der kimisi deli

Halâs etti o gün beş nefer canı
Ana baba ile iki sıbyanı
Gördüler en son ol kahramanı
Çıkarır bir duhter-i mah cemali

Beyoğlu yandı Beyoğlu şan aldı
Padişahımızdan hem nişan aldı
Destanı Vâsıf'ı perişan aldı
Tahsin etti anı cümle ahali...

Benli Mehmed

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Boy bos, acı kuvvet ve koşarlı ayaklarla Zeytinburnu Sandığı'nın yüz akı bir uşağı, sandığının naracısı idi; dördü yanağında ve üçü boynunda, görünürde yedi beni olduğu için 'Naracı' ve 'Yedibenli' diye de anılırdı. O devrin tulumbacılık âleminin namlı mânicilerindendi.

1318'de (Miladi 1901) II. Sultan Abdülhamid'in yirmi beşinci cülus yılı şenliklerinde Galata'da Çeşmemeydanı'ndaki meşhur tulumbacı kahvehanesinde Haddehaneli Zihni adındaki genç ile bir mâni atışması, tulumbacılık âleminin unutulmaz vakalarındandır; Zihni o tarihte 18-19 yaşlarında, esmerin dilberlerinden pek yakışıklı bir delikanlıydı. Fakat mânicilikte zeki oğlan olmasına rağmen henüz toy; Mehmed ise usta idi. Çığırtkanın attığı ayaklar üzerine önce heveskâr Zihni bir mâni mısraı düzdü, Mehmed de beyitleri tamamladı ve üçüncü beyitte çocuğu mat etti:

Çığırtkan:
Adam aman... zihnimi...
Zihni:
Felek haraptürap etti karıştırdı zihnimi...
Mehmed:
Hak gönderdi yâr tutayım kara gözlü Zihni'mi!
Çığırtkan:
Adam aman... yedi beni...
Zihni:
Nişan yedi beladan herifin yedi beni...
Mehmed:
Kaşlar kara, kirpik kara, vahşi nigâh yedi beni!

Çığırtkan üçüncü ayağı da attı, fakat bu sefer Zihni kendini toparlayıp bir şey söyleyemedi, beyti Benli Mehmed söyledi:

Çığırtkan:
Adam aman... içerim...

Mehmed:
Affet beni bahriyelim dime kanın içerim
Zehir varsa dilimdedir, tertemizdir içerim...

O gece Haddehaneli Zihni merd-i merdan bir genç olduğunu göstermiş, 'Ustamsın ağabey!..' diyerek Mehmed'in elini öpmüş ve o ayaktakımı muhitine mensup bütün kahvehane halkının aşırı takdirini kazanmıştır.

Benli Mehmed gayetle güzel çiftetelli oynardı. Birinci Cihan Harbi'nin ilk yıllarında 42-43 yaşlarında iken veremden ölmüştür."

İnce Arap Mehmed

İnce Arap Mehmed Cihangir Sandığı'nın namlı uşaklarından ve naracısıydı; 1887'de İstanbul'da doğdu, yine ünlü tulumbacılardan Arap Reyhan'ın oğludur. Henüz dokuz yaşındayken Tersane'de Haddehane Sıbyan Bölüğü'ne girmiş, Haddehane'nin tornacılık bölümünden bahriye mülazımlığıyla (teğmenliği) mezun olmuştur. Tulumbacılığa pek çok emsali gibi Haddehane sıbyanları arasında bulunurken heves etmiş; şiddetli yasağa rağmen gizlice Cihangir Sandığı'na uşak olmuştur ve soyunup yangınlara koşmuş, sandığının da naracılığını yapmıştır. O zamanlar Galata'da Mengene Sandığı'nda "Galatalı İnce Arap" diye anılır çok meşhur bir tulumbacı bulunduğu için Mehmed'e ayaktaşları arasında "Küçük İnce Arap" denilmiştir. Sandığının "Beyoğlu Cihangirli" sözünden ibaret narasını, koşarken bir kilometre boyunca uzatırdı. Yani, nara peşrevini attığı yerden tam bir kilometre ötede "Cihangirli"nin "liiii..."sini bağlardı. Bir ara bahriye itfaiyesinde de bulunmuştur. 1965'te hayattaydı. Cihangir'de küçücük bir atölyede trikotajcılıkla geçinmekdeydi; "Tulumbacılık âleminin kaçınılmaz cilvelerinden, acı ve tatlı, başımdan hayli macera, haramından helalinden pek çok gönül dalgaları geçti" diyen Arap Mehmed o macera ve dalgaları nakletmemiştir.

İncebacak Mehmed

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1885 arasında Üsküdar'da Paşakapısı Sandığı uşaklarından İncebacak Mehmed, koşarlı tulumbacılığı kadar güzelliği ile de meşhurdu; kibar evladı iken tulumbacılığa, kopukluğa, bıçkınlığa heves etmiş, altın adını bakıra çıkarmış gençlerdendi..."

Aşağıdaki manzume Üsküdarlı Âşık Razî'nindir:

Tulumbacılığa gayet hevesli
Derd-i maişetten o azadedir
Nazik ayaklardan ellerden belli
İncebacak Mehmed kişizadedir

Tığ gibi, ok gibi uçar koşarlı
Ülfet muhabbette edepli arlı
Yedi kuşak ceddi o Üsküdarlı
Kopukluğa saik gülgûn bâdedir

Kararır kirazlar görüp birbirin
Pırpırından seçmiş beyim rehberin
Yolun gözler elbet öyle hizberin
Koğuşlar teşrife hem amadedir

Yaraşmış pek açmış dizlik mintanı
Yalın ayaklarla gör o fettanı
Tulumbacıların şahı bütanı
Albenili çalım fevkaladedir...

Yine Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Ya amcası, ya dayısı, Şûra-yı Devlet azasından bir zatın ricası ve nahiye müdürlüğü ile İzmir taraflarına gönderilmişti. Giderken bir yangın tulumbası sandığı ile Paşakapılılarından bir omuzdaş götürmüş, orada da bir tulumbacı koğuşu açmış, götürdüğü tulumbacıyı da o sandığa reis yapmış..."

Kabalak Mehmed

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Tulumbacılıkta II. Abdülhamid devri sonlarının şöhretlerinden olan Kabalak Mehmed Üsküdarlı olduğu halde, hangi sandığın uşaklarından olduğunu tespit edemedim. Asıl işi gazete müvezziliği idi, zaman ile Üsküdar'da en çok iş yapan gazete bayii oldu.

Tulumbacı ve müvezzi olarak gençliği sokaklarda yalınayak koşmakla geçmiştir. Çok yakışıklı bir adamdı. Meşrutiyet'in ilanı ile gazeteler çoğalınca ve satış da o nispette artınca müvezzilikten bayiliğe yükselerek tüyünü düzdü; gayet temiz giyinmeye başladı, hafta sonunda gazete idarelerine parayı, peşine kattığı üç dört adamı ile torbalar dolusu götürürdü. Fakat kazandığını tutamadı, birtakım uygunsuz gençlerle ve kumarda yedi. Son günleri çok sıkıntılı geçmiştir. Bana bir gün tulumbacı dizliği, keçe külahla ve koltuğunda gazetelerle mürahiklik çağında çekilmiş bir resmini gösterip, ağlamış:

'Vâsıf Efendi... Sokaklarda yalınayak koşardım ama meğer ne mesut günlerim, yıllarımmış, istikbalime ümitle bakardım, şimdi gözlerim karanlığa dalıyor...' demişti.

Birkaç defa da Karacaahmet Kabristanı'nda bir mezar başında otururken görmüştüm; hayatı tulumbacılık, müvezzilik ve kumar, içki âlemlerinde geçmiş bir adamın unutmadığı bir ölünün adı da şu satırların arasında bulunsun diyerek o kabrin kitabesini de gidip istinsah ettim: 'İskeçe eşrafından Selim Beyefendi'nin mahdumu olup on yedinci sâl-i baharında vefat eden Mektepli Remzi Bey'in ruhu için elfatiha, sene 1310 (Miladi 1892-1893)."

Pançik Mehmed

Pançik Mehmed II. Abdülhamid devrinin namlı tulumbacılarından, Fatih 1. Daire Sandığı uşaklarındandı. Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"İri cüsseli, zehir gibi acı kuvvete sahip, gözü pek bir adamdı. Fatih ahırlarında yatar kalkar ve beygir sürücülüğü yapardı. Bundan ötürü 'Beygirci Mehmed' diye de anılırdı, Sébah ve Joaillier Fotoğrafhanesi'nin çıkardığı İstanbul manzaraları arasında Şehzadebaşı'nda Damatibrahimpaşa Sebili'ni gösterir bir resim vardır ki geride bir midilli yanında genç bir beygir sürücüsü durur. İşte o delikanlı tulumbacı Pançik Mehmed'dir. Mehmed 1900'den sonra İstan-

bul'dan Üsküdar'a geçip arabacılık yapmaya başlamış ve o zamandır ki Pançik lakabını almıştır. Bülbülderesi Sandığı'nda da bir müddet reislik yapmıştır..."

Sivri Mehmed

Merdivenköyü Sandığı'nın son reisi Kemal Reis anlatıyor:

"Bizim sandığın uşaklarından Sivri Mehmed, incecik tüy gibi bir gençti. Gayetle şen şakrak, gayet güzel zilli maşa, darbuka çalar, köçeklere parmak ısırtacak kadar güzel çiftetelli oynardı, yorulmak bilmezdi, yangın dönüşlerinde koğuşta saatlerce göbek atardı. Bizim Merdivenköylü Bitli Tevfik (kalender meşrep halk şairi) sandık kolu altına girmemiştir ama tulumbacılarla düşer kalkar haşrolunurdu. Edası kendine has, tulumbacılar üzerine pek şirin türküleri vardır. Bir türküsü de bu Sivri Mehmed içindir:

Sivri Mehmed'imin oyunu aman
Aman aman oyunu
Selviler kıskanır boyunu aman
Aman aman boyunu

Zilli maşa elde vurur topuğu
Vur Mehmed'im topuğu
Çiftetellide gör şehbaz kopuğu
Gör Mehmed'im kopuğu

Su dökemez beyler ayaklarına
Yalın ayaklarına
Dalarken semenderim konaklarına
Yanar konaklarına..."

Susurluklu Mehmed

Çağdaş büyük halk şairi Ali Çamiç Ağa'nın yetmiş yılı aşan iş hayatında çıraklığını yapmış gençlerden biri ki tulumbacılığa heves etmiş ve ustasının izniyle Gedikpaşa Sandığı'nda da tulumba-

cı olmuş; koşarlı ayaklarıyla o yolda muhitinde şöhrete kavuşmuştur. Müteverrim olduğu fark edilmemiş, bir yangından sonra yatağa düşmüş ve hastalığı süratle ilerleyerek henüz 20 yaşındayken ölmüştür.

Bütün çırakları şanında ayrı ayrı birer manzume yazmış olan kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa, bu Susurluklu Mehmed'i de şu mısralarla övmüştür:

Susurluklu Mehmed'im bir çelimsiz oğlandı
O mu bana uşaktı ben mi ona hizmetkâr
Gönül şöyle bir zaman hüsnüyle oyalandı
Sadakatte birinci hakkı edilmez inkâr

Eşirra pençesinden halâs ettim o şahı
Şeb-i yelda-yı aşkın oldu bedr-i tam mahı
Her andıkça ağlarım o melahatpenahı
Etti incehastalık Susurluklu'mu şikâr...

Gencin ölümüne de Mehmed'in 20 yaşıyla tamiyeli olarak şu mücevher tarihi söylemiştir:

Tarih yazdı müneccim yirmi yaşla eflake:
"Kahvecinin nevcivan çırağı güzel Mehmed..."

1283 + 20 = 1303 (Miladi 1885-1886)

Susurluklu Mehmed'in kahveci çırağı kıyafetinde, elinde askı ile Gedikpaşa'da Zare isminde bir fotoğrafçı tarafından çekilmiş bir resmi vardır.

Topuklu Mehmed

1885 ile 1890 arasında Üsküdar'da Toygartepesi Sandığı uşaklarından namlı bir tulumbacı, yorgancı esnafındandı. Taşra âyanından bir paşanın kızı, tulumbacı kılığı altında gördüğü bu pırpırı yorgancıya âşık olmuş; kız, babasının tek evladı, oğlan ise muhitinde na-

musuyla tanınmış, paşa baba da kemal ve irfan sahibiymiş, iki genci evlendirmiş. Bu düğünün Üsküdar'da uzun zaman unutulamamış bir hususiyeti olmuştur; gelin kız, "Ben onu tulumbacı olarak gördüm sevdim, koltukta da yalınayak ve başında keçe külahla tulumbacı olarak görmek isterim!.." demiş, Topuklu Mehmed de gelin kızın isteğini yapmış, sıvama inci işlemeli gelin entarisi içindeki telli duvaklı gelin kızı koltukta, çıplak ayaklarının iri topuklarını güm güm vura vura alıp götürmüş. Bütün düğün evi halkı oğlanın alımına çalımına, cakasına hayran olmuş.

Devrin ünlü halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî bu Topuklu Mehmed'i sekiz kıtalık bir manzumeyle övmüştür, şu iki kıta o manzumeden alınmıştır:

Topuklu Mehmed'im Toygartepeli
Şan vermiş sandığa taban depeli
Hele o gelin kız ayak öpeli
Bildim cihan vurgun mah cemaline

Topuklum övün sen hakkındır övün
Paşa kızı ile yakındır düğün
Gülle topukları vur asıl o gün
Götür gelin kızı alıp daline...

Âşık Razî Topuklu Mehmed'in düğünü için de oğlanın 21 yaşıyla tamiyeli şu mücevher tarihi yazmıştır:

Gelin kız istemiş hem ısrar ile
Sözümde zerrece yoktur hiç yalan
O paşa kızını pırpırı kılık
Topuklu Mehmed'dir koltuğa alan

Yirmi bir yaşında o tulumbacı
Kızın gönül evin eylemiş talan
Eşbehin yaşıyla mücevher tarih:
"Ayakları çıplak bir güvey oğlan..."

1287 + 21 = 1308 (Miladi 1890-1891)

Beygirci Mıstık Reis

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Mıstık Reis geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından; Üsküdar'da Doğancılar Mahallesi'ndendi; kumralca, uzun boylu, pehlivan yapılı, posbıyıklı, görenler, 'İşte erkek buna derler' derdi. Önce Üsküdar Mahkeme Sandığı'nın, sonra Üsküdar Karakol Sandığı'nın reisi oldu; o kadar atik, çevikti ki, yürürken bir kasırga gelişini andırırdı. Gayet cesur; her türlü zahmete, meşakkate dayanıklı; son derece cömertti. Cebinde kırk parası olsa uşaklara, ayaktaşlarına yedirirdi. Kavgayı, dövüşü hiç sevmez, fakat bir kere de kavgaya girdi mi, on kişinin içine dalar, hiçbir yara, hatta sıyrık almadan sekizini tepeleyip yere sererdi. Sarhoşluğu biraz aykırı, hele bir şeye biraz da hiddetlenmiş ise, sulusepken bora halini alırdı. Uşaklar arasında garip gençleri daima korur, hiçbirini harçlıksız bırakmazdı. Fakat yetiştirdiklerinin vefasızlıklarına, emek ve haklarını inkârlarına tahammül edemedi; hem sandık reisliğinden ayrıldı, hem de vatanı olan Üsküdar'ı terk ederek Kadıköyü'ne çekildi, arabacılık yapmaya başladı ve Meşrutiyet'in ilk senelerinde orada öldü."

Faytoncu Murad

Merdivenköylü Kemal Reis anlatıyor:

"Bizim Merdivenköyü'nün uşakları arasında Faytoncu Murad hem koşarlı yaman bir tulumbacı, hem de resim gibi güzel bir delikanlıydı, 'Arif Ağa'nın Murad' diye de anılırdı; Birinci Cihan Harbi'nde asker oldu gitti, bir daha dönmedi, hatta bir mektubu bile alınamadı. Kimi Galiçya'da kimi Kafkasya'da şehit oldu dediler, anacığı tecennün etti."

Bu tulumbacı şanında aşağıdaki türkü, büyük halk şairi Merdivenköylü Tevfik Karkan'ındır (Bitli Tevfik):

Abe ben seni gökte arardım
Gökte ararken yerde Murad'ım
Gel şaklata şaklata
Kamçını şu kır ata
Merdivenköyü'nün bozuk yolları

Faytoncu Murad.

Bektaşiler tutmuş sağı solları
Tozu dumana kaldır
Gidelim gıldır gıldır
Bir yanda Galiçya, bir yanda Kafkas
Şehitlik şarabı sunulur tas tas
Gece gündüz aradım
Deliye çıktı adım
Kâkülü püskül püskül
Nerde güzel Murad'ım...

Ablasıgüzel Mustafa

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1885 ile 1890 arasının namlı tulumbacılarından, yük arabası sürücüsü; Kocamustafapaşa Sünbülefendi Sandığı'nın uşaklarındandı.

Ablasını görmedim ama kendisi gayetle dilber bir delikanlı idi. Rumeli muhacirlerinden pehlivan yapılı zeberdest yiğitti. O tarafların kesimi cepken ve poturu ile levendane reftarı, bıçkın çalımı, soyunup da sandık sırığı altına girdiği zaman pırpırılık albenisi de güzellik nakşına ayrıca revnakı tumturak verirdi. Fukaradan, zenginden, kenarın yosmalarından konakların haspalarına kadar vurgunları, ters dönmüş fesleğen saksısına benzeyen albenisinin altındaki kâkülleri teli kadar çoktu. Fakat, yalın ayaklı, yarım pabuçlu yük arabası sürücüsü olduğu halde gayet edepli, namuslu, beş vakit namazında, ağzına içkinin katresi düşmemiş, elmas parçası delikanlıydı.

Ablasıgüzel o meşhur-ı enâm
Kendi ablasından güzel Mustafam
Şehbaz ü şehlevent gencin irisi
Pençesi on cana bedel Mustafam

Cebin-i pakinde nur-ı imanı
Her fiilinde tutar emr-i Kuran'ı
Hoş tutar uluyu, sıbyan, akranı
Tuna yalısından güzel Mustafam

Allah Allah deyu hoş seda ile
Basıp da narayı geldi mi dile
Cümle yâranımız sıdkını bile
Bin şah-ı hubana bedel Mustafam...

Yolunu şaşırmadı, paraya hediyeye kapılmadı; taştan kavak gibi alnı ak, dimdik kaldı.

Nihayet küfvü, akranı olan bir bağçıvanın gül goncası benzeri kızı ile evlendi ki, Mustafa'nın adı Şazimend olan güzel ablası da o bağçıvanın kardeşinin karısıydı, valide merhum tarafından akrabamız olurlardı."

Altınbaş Mustafa

Tulumbacılık âleminin 1890 ile 1900 arasındaki şöhretlerindendi, Üsküdarlı Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Babası vapur iskelesinde çımacı, anası bir Rum dönmesi idi; ana güzel, baba güzel, Mustafa afet-i devran idi; saça sünbül, gamzeye gül, nigâha cellat, boya bosa şimşad denilmiş ise bu Altınbaş Mustafa içindir, diyebilirim. Nazik, dilbaz, civelek, fakat hiçbir işte tutunamamış, bir sanattan zevk alıp çalışamamış, bostanlarda yanaşmalık, kahvelerde uşaklık, araba sürücülüğü, olta balıkçılığı yapar, mevsimlerinde yalınayak, pırpırı, başında dut, incir, balık tablaları alarak sokak sokak dolaşırdı. Bülbülderesi tulumbacı koğuşunda barınır bir haneberduştu; anasını, babasını pek küçük yaşta kaybetmiş, komşuları olan bir İranlı tütüncü tarafından himaye edilmiş ve o adama 'baba' diyegeldiği için 'Acemin Mustafa' da derlerdi.

Sandık kolu altına girip de yangın yoluna düştüğü zaman bir ateşpare olurdu.

1890-1900 arasında Üsküdar'da Çinili semtinde oturur ulemadan bir zatın Fatma Hanım adında güzellikte yekta ve gelinlik çağında hâfız-ı Kuran bir kızı varmış. Semtlerinde çıkan bir yangına gelen tulumbacılar arasında bu Bülbüldereli Altınbaş Mustafa'yı görmüş ve görür görmez de pırpırı oğlana gönül vermiş, yolunu bulup baldırı çıplak oğlanla konuşmuş:

'Anam babam beni sana vermezler ama ben sana kaçarım, kulübe değil kümes de olsa evim diye girerim...' demiş.

Oğlan da:

'Hanım kız, sana yazık olur, hem de benim başım derde girer, biz birleşemeyiz, sen helaline kavuşunca beni unutursun...' yollu bir cevap vermiş.

Kötü tesadüf, mahallesinin haşarı oğlanlarından biri oradan geçiyor imiş. Fatma Hanım ile Altınbaş Mustafa'nın konuştuklarını işitmiş ve mahalleye yaymış, güzel kızın adı kötüye çıkmış, anasından babasından yatağa düşecek derecede dayak yemiş, bir sabah da henüz ortalık ağarmadan hasta döşeğinden kalkmış, intihar edeceğini bildiren bir mektup bırakarak evden kaçmış.

Belki yüzlerce kuyu arandı, cesedi bulunamadı; kendisini Şemsipaşa tarafından denize attığı tahmin edildi. Bir bekçi:

'Daha ortalık ağarmamıştı, bir kadının koşar gibi yürüdüğünü gördüm, kadın kılığına girmiş hırsız sandım, dur dedim, durmadı, peşinden koştum, fakat deniz kıyısında birdenbire sırroldu, kay-

boldu...' diye anlatmış.

Tulumbacı Altınbaş Mustafa da çok tazyik edildi, karakolda birkaç sefer dayak yedi, kız ile buluşup konuştuğunu inkâr etti, hatta Fatma Hanım adında bir kız var mıdır, herhangi bir kız tarafından sevildiğini de bilmediğini söyledi. Aşağıdaki manzumeyi bu vaka üzerine Hafız Fatma Hanım'ın ağzından Üsküdarlı Âşık Razî yazmıştır:

Saç sefadan uzar, tırnak cefadan
Sevilenler geçmez semt-i vefadan
Bir bıçkının nârı aşkına yandım
Lokman Hekim ümit kesti şifadan

Molla kızı hâfız-ı Kuran idim
Dürdane sahibi hüsn ü ân idim
Namım Fatma naz ile perran idim
Bildim bu dert bana gayb ü hafâdan

Nerden gördüm Ya Rab ben ol fetayı
Tulumbacı civan bürehne pâyı
Ahu-yı vahşi püsküllü belayı
Dâd ü feryat Altunbaş Mustafa'dan

Canımla sevdim o kopuk çapkını
Ayağı koşarlı gözü baygını
Kundaklandı dil hanesi yangını
İçtim şarab-ı aşkı musaffadan

Molla babam duydu oldu bir ejder
Validem gazabı pederden beter
Ruz ü şeb darb ider valide peder
Rah-ı halâs mevt ola bu cefadan

Gülmemiş ne Şirin, ne Zühre, Leyla
Benim başımda da aynı vaveyla
Bir yan duzah bir yan deşt-i Kerbela
Yârim el çekti âteş-i itfadan

Bir şeb, vakt-i seher verdim kararı
Ağlattım vatan şehri Üsküdar'ı
Çözülmedi mevtimin hiç esrarı
Sade mektup kaldı kasd-ı ifadan...

Âşık Razî bu destanı bastırdı, 1.000 nüsha yalnız Üsküdar'da bir günde, hatta birkaç saat içinde kapış kapış satıldı. Nüshasını 5 paraya alan 10 kuruşa başkasına sattı. Bunun üzerine 1.000 nüsha daha basıldı, onlar da tükendi. 10.000 nüsha basılsa gidecek, kızın babası Âşık Razî'ye 30 altın yollamış, "Bu namus meselesidir, sokağa çıkamaz oldum, destanı okuyanlar bana lanetle bakıyor, Razî Efendi bu destanın peşini bıraksın" diye rica etmiş, 10.000 nüsha basılsa Razî'nin eline 10 altın ancak geçecek, şair destanının peşini bıraktı ama İranlı matbaacılar kendi hesaplarına daha binlerce nüsha basıp sattılar.

Vakadan sonra Altınbaş Mustafa da Üsküdar'da duramadı, Bülbülderesi'nden Kazlıçeşme Sandığı'na gitti; Balkan Harbi'ne de gönüllü olarak iştirak etti, Edirne'nin sukutunda Kaleiçi'ndeki vahşiyane katliamda şahadetinde 35 yaşlarında olması gerekir..."

Arabacı İnce Mustafa

Merdivenköyü uşaklarından ve hakkıyla tulumbacılardan İnce Mustafa'yı o sandığın son reisi Kemal şöyle anlatmıştır:

"İnce Mustafa, lakabı üstünde; ince uzun, esmer güzeli bir delikanlı idi; çiftçilik ve arabacılıkla geçinirdi; rüzgâr ayaklı bir tulumbacıydı, heveskârlıkta ise bütün ayaktaşlarından coşkundu, her yangın dönüşünde sandık indirilince sandığı öperdi. Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale'de şehit oldu. Tek hatırası Bitli Tevfik'in (Tevfik Karkan) onun için yazdığı bir türkü kalmıştır."

Büyük kalender şairlerimizden olan Bitli Tevfik'in Arabacı İnce Mustafa şanındaki türküsü şudur:

İnce Mustafa'mda samur bıyıklar
Püskül püskül bıyıklar
Mustafam her gece bir kız sayıklar
Gelin kızı sayıklar

Sür be arabayı İnce Mustafam
Gıldır gıldır Mustafam
Kim gönül vermez bu gence Mustafam
Fingir fingir Mustafam

İnce Mustafam be bin içinde bir
İnce güzel Mustafam
Zülüf kemendini kızlara geçir
Bakma bel bel Mustafam

Merdivenköyü'nün meşhur düğünü
Aman meydan düğünü
Gelin kız aşkına oyna o günü
Mustafam be o günü...

Edirneli Boyacı Mustafa

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Edirneli Boyacı Mustafa son namlı tulumbacılardandır. Üsküdür Yeniçeşme Sandığı uşaklarındandı, kara yağız esmer ve zeberdest bir delikanlıydı; Üsküdar'da Büyük İskele önünde kundura boyacılığı yapardı. Kalenderlik yolunda ayaktaşlarımızdan Merdivenköylü Bitli Tevfik bu Boyacı Mustafa'nın gece ve gündüz beraberi, dostu idi. Vücut yapısı ve yüz nakşı ile elhak erkek güzeli olan Boyacı Mustafa'nın şanında aşağıdaki manzumeyi Tevfik bir gece Üsküdar İskele Meydanı'ndaki çalgılı kahvehanemde irticalen okumuştu:

Boyacının güzeli güzellerin güzeli
Kınalı boyalıdır civanın güzel eli

Kalkar sandık başından girer sandık altına
Tulumbacı şehbazın adımı yüz altına

Boyası, cilasına, fırçasına yanmalı
Cevrine, cefasına, kahrına dayanmalı

Boyacının güzeli güzellerin esmeri
Koşarlı ayaklarla uşakların serveri

Bıçkın çapkın boyacım Edirneli Mustafam
Şahin başında eser kavak yeli Mustafam

Adam aman... elidir...
Güm güm topuk vurarak bas geç acı narayı
Gece gündüz hu çeker yâr Bodurum Kaleli

Adam aman... eli var...
Yeniçeşmelilerle ben açamam arayı
Boyacı Mustafa'mdır tulumbacı güzeli...

Ayaklı mâninin ikinci mısraı Yeniçeşmelilerin narasıdır. Bitli Tevfik şu meşhur 'Edirneli Boyacı' türküsünün bu tulumbacı Mustafa için çıktığını söylemiştir:

Çarşıdan aldım pirinci pirinci
Edirne'nin boyacıları birinci
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı...

Bu meşhur türkü üzerine Bitli Tevfik yanılmıştır; memleketimizde kundura boyacılığı önce Edirne'de başlamış, az sonra da oradan İstanbul'a gelmiştir. Fakat kundura boyacılığının İstanbul'da yayılması 1900'den çok evveldir ki, o zamanlar tulumbacı Boyacı Mustafa belki doğmamıştı bile. Meşhur türkü de İstanbul'daki ilk Edirneli boyacılar için çıkmıştı. Çankırılı Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal Bey, 'Eminönü'nde bir Çingene kundura boyacısı vardı. Perçemli İbo derlerdi. 1900-1905 arasında altmışın üstünde koçan gibi adamdı.

"Bu işi Edirne'den İstanbul'a birkaç arkadaş gençliğimizde biz getirdik..." derdi' diyor."

Hopalı Çakır Mustafa

1885 ile 1890 arasında namlı tulumbacılardan bir kayıkçı; Vâsıf Hoca bu delikanlının portresini, hünerli kalemiyle şöyle çiziyor:

"Cibali iskelesinde dolmuş kayığında işler, Hopalı Laz Çakır Mustafa; koşarlı ayağı, sonsuz cesareti, her türlü mihnete, meşakkate tahammülü ile sandıkların mum ile, fener ile arayıp da güç buldukları sırım gibi tulumbacılardandı. Gerek vücut yapısı ve gerekse yüzünün kaş göz nakışları ile de erkek güzeliydi. Fakat para canlısı, ahlaktan yana sıfırdı. Biri Zeyrek'te, biri Filyokuşu'nda, biri de Hoşkadem Mahallesi'nde üç yosma hanımla baskın verdi. Geceyarıları, külahı, pabuçları, esvabı koltuğuna verilmiş; yalınayak, başı açık, don paça, yarı çıplak, davullu zurnalı, hatta boş gaz tenekeleri çalınarak türlü rezaletle karakollara götürülmüş; akran ve emsali arasında kepaze olmuş, hanım oynaşı sıfatı ile bir paralık haysiyeti kalmamıştı. Sandıktan kovdular, iskeledeki kayık gediğini de elinden aldılar. İstanbul'da duramadı, memleketine kaçmaya mecbur oldu. Henüz tüysüz genç irisi oğlandı ve kararını koruyabilseydi zamanının en seçkin tulumbacılarından olurdu..."

Şu manzume de Vâsıf Hoca'nındır:

Şu Çakır Mustafa'nın
Geçilmez çalımından
Hele çıkıp geldikçe
Yangının yalımından

Üç konakta üç hanım
Dildadesi kopuğun
Gül ibikli horozu
Üç kartaloz tavuğun

Bıçkınlığın şanından
Çeker kendini naza
Her davette bir tuhfe
Gider kayıkçı Laz'a

Boğça boğça çamaşır
Çevre çorab kundura
Yüzük saat kordondan
Tut da sırma uçkura

Art kapudan girince
Ayakbastı parası
Hanım döner deliye
Hafta geçse arası

Tıraş hamam parası
Harçlık ister kesesi
Aç gözlü çakırpençe
Laz'ın tüysüz teresi

Ya meyhane meyhane
Dolaşıp çakıştırma
Kafa tütsülenince
Narayı yapıştırma

Kafeşantan balozlar
Viktorya'sı, Peruz'u
Çileden çıkarırlar
Kara donlu horozu

Meşhurdur İstanbul'un
Göksu Kâğıthane'si
Gidip boy gösterecek
Lazların bir danesi

Baskın verdi o çapkın
Üç konakta üç sefer
Enselenip döşekte
Çırpınır eynelmefer

Davul zurna fenerler
Kepazelik rezalet

Karakola alayla
Götürmek olmuş âdet

Don paça yalınayak
Bir rezalet curcuna
Koltuğunda eşyası
Külahtan pabucuna

Tulumbacılık namın
Rezil etti Laz Çakır
Sandığın altın adı
Oldu bir kızıl bakır

Kovuldu sandığından
Çakır gözü mestane
Tuttu Hopa yolunu
Atınca Âsitâne...

Rizeli Mustafa

Çağdaş büyük halk şairi kahveci Bitlisli Ali Çamiç Ağa'nın yetmiş yılı aşan hayatında çıraklığını yapmış gençlerden biri ki tulumbacılığa heves etmiş ve ustasının izniyle Gedikpaşa Sandığı'nda tulumbacı olmuş; koşarlı ayaklarıyla o yolda muhitinin şöhreti olduktan başka Kumkapısı iskelesinde de bir müddet sandalcılık yapmıştı.

Daha sonra Balkan Harbi'nde gönüllü olarak donanmaya nefer yazılmış, Birinci Cihan Harbi'nde çavuş rütbesiyle Barbaros zırhlısı efradı arasında bulunurken Çanakkale'de bu zırhlının battığı sırada şehit olmuştur.

Bütün çırakları şanında ayrı ayrı birer manzume yazmış olan kalender halk şairi Ali Çamiç Ağa, Rizeli Mustafa'sını da şu beyitlerle hatırlamıştır:

Rizeli Laz Mustafam bir eşbeh dilber idi
Ateş-i aşk içinde gezer semender idi

Hem merak var hem heves hem de kuvveti acı
İzin ile şehbazım oldu bir tulumbacı

O pırpırı kılıkla oğlan afet-i devran
Hüsnüne çalımına halk-ı İstanbul hayran

Koşarlı ayakları irikıyım müşekkel
Eller kaplan pençesi kadd-i şimşad müheykel

Gedikpaşalıların bir danesidir o Laz
Cümlenin gözbebeği tulumbacı o palaz

Merd-i merdan oğlandır bakmaz paraya pula
Âşık-ı sadık için başını koyar yola

Akıl fikir denizde gözler kayık gemide
İzin için elimi öper ikide birde

Azat ettim oğlanı sene binüçyüz tamam
Denize kürek çalar sandalcıdır Mustafam

Çok geçmedi aradan Çamiç'in gonca gülü
Tersane'ye kaydolup nefer oldu gönüllü

Fırsat buldukça gelir on beş günde ayda bir
Tuz ekmek hakkı bilir, babalık hakkı bilir

Bahriyeli forması tokasında arması
Al fesli al kuşakla siler gözümden pası

Gedikli başçavuştu Çanakkale'ye gitti
Barbaros zırhlısında şehiden vefat etti...

Rizeli Mustafa'nın sandalcı kıyafetinde ve sandalının içinde bir fotoğrafi vardır ki Gedikpaşa'da Zare isminde bir fotoğrafçı tarafından çekilmiştir.

Yangıncı Mustafa

Hicri 1301 ile 1311 (Miladi 1883-1894) arasında İstanbul Mahpushanesi'ne girmiş bir tulumbacı; o sırada aynı mahpushanede bulunan halk ressamı ve şairi, namlı bir tulumbacı olan Kahveci Nusret tarafından karakalemle bir resmi yapılmıştır. Bu resmin asıl büyük kıymeti etrafına yazılmış yazılarla bir tılsım resmi oluşudur. Resim Kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* adını taşıyan ve türlü sebeplerle hapse mahkûm edilmiş şairler antolojisi diyebileceğimiz, bazı mahpushane hatıra ve hadiselerini de ihtiva eden defterindedir. Bu defterde elliden fazla resim vardır. "Hatıralar" kısmında Mustafa için şunlar yazılmıştır:

"Ayvaz namındaki şıkırdım delikanlısını bir sebeple katletmiş ve zindana düştükte bir eyyam sonra tecennün ederek kendisini, katlettiği Ayvaz zannedip ve tamam üryan zindan çıplağı olup Somuncu Baba'mızın nefes ve tılsımı himmeti ile ertesi gün şifayab oldu ve libasa girdi ve sadakat ve aşk u şevk ile hizmetkârımız oldu. Tasvirini nakşeylediğimde 25 yaşında idi. Aslı Anadolu tarafında Kargı kasabasından, Eyüpsultan'da Bahariye Dergâh-ı Şerifi'nde yanaşma ve Cami-i Kebir Sandığı'nda uşak imiş. Ayvaz dahi hemşehrisi ve dergâhta şeyh hizmetkârı imiş. Gayetle hoş sedası olup semai, divan, mâni, kalenderî okur, aşkbaz ve dilbaz ve gayetle güzel oynar köçek ki zindanda meclisimizin muhabbet ve şevk ü şetaretidir."

Ceza müddeti yazılmamıştır, belki de idama bedel müebbet hapse mahkûm edilmiştir. Yangıncı Mustafa'nın resmi etrafındaki tılsım yazıları mahpushanede "Zindan Kutbu Somuncu Baba" diye anılır, müebbet hapse mahkûm Zeynel adında katil bir Bektaşi babasınındır.

Yazılar şunlardır:

En üstte büyük yazı:
AH MİNELAŞK!

Sağda yukardan aşağıya:
Sahib-i cezbe zindan çıplağı Yangıncı Mustafa nam yiğidin şifa niyetine tasvir-i mutalsamıdır.

HU YİĞİDİM

Bir Bektaşî tacı şeklinde:
Ya sultanım Hacı Bektaş Veli

Bu şehbazın zencir-i cünundan ıtlakına himmet ya hazret
Nedamet nedamet sad hezar nedamet...

Hançer-i gadr ile serildim yere
Koşun haber verin hep güzellere
Sorun Ayvaz'ı katle sebep ne
Yangıncı Köroğlu ol semendere...

Kutb-ı zindan dört duvar karındaşı Şeyh Somuncu Baba.
(imza)

ŞİFA NİYETİNE

Soldan yukardan aşağı yan yazı:
HİMMET YA HAYDAR

Ejder kabzalı kılıcın üstünde ve altında yan yazı:
Seyf-i aklı bu civanın pençesine ver, çektiği yeter.

Çifte Ali ismiyle yapılmış bir mum şeklinin solunda ve sağında:
Hararet, ateş, mest-i hülya, vesvese;
Atup cümlesini çıplağım girsin libase.

Mum şeklinin altında:

ÇERAĞ-I AKIL

Hey Mustafa Mustafa
Bul kendini kendini
Ayvaz'a kiş kiş
İblise şiş.

Koltukların ve elin altında:
Hu şehbaz... Hu eşbehim... Hu balabanım...

İki bacak arasında:
Eser-i Nusret. (imza)

En altta:
Üçler, yediler, kırklar, şeyhler, kutuplar keramet gösterip şu zeberdest yiğidi zenciri cünundan halâs eyleye hu...

Yangıncı Mustafa'nın zindanda aklı yerine geldikten sonra yine Kahveci Nusret tarafından yapılmış bir tılsımlı resmi daha vardır. Bu resmin de tılsım yazı ve şekilleri katil Bektaşi mahkûm Somuncu Baba tarafından tertip edilmiştir ki şunlardır:

İki satır üzerine şifreli yazılar ve resmin dört köşesinde daire biçiminde şifreli yazılar ve rakamlar.

Ortada yukarıda:
Yangıncı Mustafa nam şehbaz yiğidin tasvir-i mutalsamıdır

Sağda yukardan aşağı, yan satırlar:

Hesab-ı vasl-ı müferrak	
Erkam-ı murat	241
Erkam-ı mahall-i telaki	89
Erkam-ı ism-i yâr	229
Erkam-ı sinn-i yâr	25
Erkam-ı busegâh	112
Erkam-ı sinn-i âşık	44
Erkam-ı ism-i âşık	740

Mim, vav, nun harflerinin yanı sıra mum şeklinde yazı ve ebced rakamları:
Ya pir, murad
Çerağ-ı muhabbet

Kandil şeklindeki yazı ve ebced rakamları:
Kandil-i murad
Mustafa

Altta sağ köşede:
Vav

Solda yukarıdan aşağı; ayak tabanı içinde:
740 kul

Pençe içinde:
229 şah

Bir arslan şekli ve bayrak içinde:
Nusret
Arslanın altında:
Kutb-ı zindan dört duvar karındaşı Şeyh Somuncu Baba
(imza)
Tılsım-ı mücerreb
İki bacak arasında:
Eser-i Nusret (imza), 229, vav, 740.

Bilhassa bu resimden, Ayvaz adındaki hemşehrisini katlettikten sonra zindana düşen ve orada cinnet getirtikten sonra tekrar akla kavuşan 25 yaşındaki Yangıncı Mustafa'nın mahpushanede başından hayli hayli acı vakalar geçtiği anlaşılmaktadır. Kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* adındaki defteri ile bu defterdeki resimleri bize temin ederek istinsah etmek imkânını bahşeden Vâsıf Hoca merhum bu gibi ahval için, "El cezaü min cinsü'l-amel" diyor.

Sorguçcu Numan

Ne zaman yaşadığını kesin olarak tespit edemediğimiz Kasımpaşa Sandığı uşaklarından bir delikanlı; güzelliği şanında Mukbil adında bir şair tarafından yazılmış bir manzume vardır; pırpırı yangıncılığı, tulumbacılığı hoş görülmeyerek nasihat yollu kaleme alınmış manzume şudur:

Nerden gördüm seni aman güzelim
Pırpırı yangıncı yaman güzelim

Ayaktaşın cümle zehr-i mar hayta
Bundan sonra halin duman güzelim

Kasımpaşalı'da şanlıdır sandık
Püsküllü belaya kapıldık yandık
Alev saçakları sardı uyandık
Talimli adımla koşan güzelim

Hak bu ki her biri deniz ejderi
Yangıncıların hep şah-ı hizberi
Sen de başlarının tacı dilberi
Çalma meclubuna tırpan güzelim

Seni kimse soyup yangıncı yapan
Def eyle, yüz verme ey şahı huban
Koşma yeter yalınayak daltaban
Soldurmadan kahpe zaman güzelim

Alnına dökersin aşüfte kâkül
Sine-i üryanda iki gonca gül
Ben kan ağlayım da sen karşımda gül
Şahikai zulme tırman güzelim

Dinle de sözümü konma çalıya
Uyma şalvar sallar bol paçalıya
Kasımpaşalılar gözü kanlıya
Yeter savurduğun harman güzelim

Gezme gel itlerle kopuklar ile
Sevdim bela diye ben bile bile
Uğrunda düşürdüm kendimi dile
Gel bu yoldan sen ol pişman güzelim

Nedur turfa dizlik o keçe külah
Bu sevdadan seni kurtarsın Allah
Pâyin ki uşşaka olmuş busegâh
Ağlar bu haline iman güzelim

Yeter artık gezme rezil ü bedmest
Emsal akran içre kalma böyle pest
Tövbe idüp git al hamamda abdest
Hasköylü Sorguççu Numan güzelim

Bil ki hayırhahın kölen bu Mukbil
Tutam elinden de olayım delil
Sen cemal sahibi, Rabbimiz cemil
Af ider kulunu Rahman güzelim..."

Kahveci Gürcü Nusret

Bir halk şairi ve bilhassa büyük bir halk ressamı, otuz yıl zindanlarda yatmış katil; Abdülaziz devrinin namlı tulumbacılarından, Hasköy Sandığı'nda ikinci reislik yapmıştı. *Zindan Şiirleri* adını verdiği türlü yönden son derecede önemli bir mahpushane vakayinamesi ve mahpushaneye düşmüş şairler antolojisi olan elyazması eserinde kendi hal tercümesini şöyle yazmıştır:

"Pederimin Mushaf-ı Şerif'e kaydettiğine göre 1263 Şabanının üçüncü pazar günü (15 Temmuz 1846) doğmuşum. Pederim Hasköy iskelesinde kebir kayıkçı kahvehanesi olan hünkâr hamamcılarından Gürcü Mevlud Ağa'dır. Valideme Hasköy hamamcısının kızı Meryem Dudu derlerdi. Hal-i refahta perverde olup tahsil-i maarife gayetle heveskâr olduğumdan valideynim dahi teşvik eyleyüp Hasköy'de Nalınlı Hoca'nın mektebinde okuyup bir eyyam mekteb-i rüştiyeye devam eyledim ki ressamlık sanatına hevesim rüştiyedendir. Bir gün resim meşk ederken bir asker paşa gelip tersim eylediğim resimleri görüp muallim efendiye, 'Bu çocuğa bilhassa himmet buyurun, ziyade istidadı müşahede olunur, hatta ressam-ı maderzade benzer' diyerek ve benim dahi alnımdan öperek fevkalade iltifat ve takdiratta bulunmuştu. 17 yaşında idim ki pederim şirpençeden vefat etmekle terk-i tahsil eyledim ve Hasköy Sandığı'nda soyunup tulumbacı dahi oldum. Omuzdaşlar mabeyninde 'Kahveci Gürcü Nusret' diye maruf idim. Elim dahi kalem tutup tulumbacılıkta makbul olan semailer, mâniler, divanlar dahi yazdığımdan sandığın âb-ı ruyi idim. 21 yaşında bıyıklarımı burduğumda ikinci reis yaptılar ki san-

dık kaldırıp takım kovmada yekta ve uşaklar üzerinde nafizülkelim idim. Lutf ü ihsan-ı Rabbanî necip ve reşit ve sahib-i cemal ve merd-i merdan zeberdest yiğit idim. Yangın ateşine dalar, semenderlik ve rah-ı müstakimde hizberlik ve muhabbette eroğlu erlik benide cem olmuş iken 'şu âlem-i fânide ağlayan çok gülen az, alına yazılan kara yazı bozulmaz', Feth-i Bülend zırhlısı efradından hüsün ve ahlak ve namus ve iffette birinci Kozlucalı İsmail nam genci refik-i şefik ve enis-i ruhum bilüp her izinde daim beraber olup onu eşirra şerr ü mekrinden sıyanet ederdim ki erazil makulesi Köroğlu ile Ayvaz hikâyesi okuyup Kozlucalı İsmail karındaşımı gemide meydan dayağına yatırmışlar ve böylece hakaret ile de kalmayup ben ağabeyi ile ülfetten men eylemişler ve o civana ruh-i habis gibi hulul idüp Kozlucalı enisim ve yâr-i garım iken mabeynimize şerer-i sûzefgen düşüp bir perşembe akşamı yolunu bekleyüp yâr-i garım vahşetinin sebebini sual murat eylediğimde tatlı dil ile teselli-i hatır umar iken suratıma şamar inmiştir ki işte o anda olan oldu, yani bu Gürcü Nusret'in hançer-i gadri o gül gonce-i şebabın yüreğini buldu. Kozlucalı'mın şahadeti tarihi 1290 Muharremülharamının beşinci perşembe günü akşamı (5 Mart 1873) olup cuma günü kara topraklara girdi ve cümle âlem ile yekzeban bana dahi lanet olsun.

Esası sende temayüz
Etmişti vallahi ismet
Sana yavrum yazık şimdi
Kara toprak mıdır merkat
Gönül kurban olur laşek
Ki sende saf idi hilkat
Seni öldürdü dest amma
Gönülde bakidir hasret
Sana kahreyleyen deste
Kılınmaz mı nasıl lanet

Yazılsın seng-i kabrinde
Medet ya erhamerrahman
Bu Nusret hicr ile puyan
Beni affeyle ey arslan

Şahadet şanı affetmek
Kusur eylese de insan
Seni öldürdü dest amma
Gönülde bakidir hasret
Sana kahreyleyen deste
Kılınmaz mı nasıl lanet...

İsmail şahadetinde 19-20 yaşlarında idi. (Nusret de 27 yaşında katil olmuştur.) Mahkemede şakk-ı şefe etmedim, tuttukları avukatı dahi reddeyledim, hüküm yeyinceye kadar Tersane zindanında zincirbend ettiler, 1292 Muharreminde (Şubat 1874) müebbet prangabend oldum, Rodos zindanına gönderdiler, iki sene zincirde kaldım, sonra ayaklarımdan zinciri alıp 1294'te (1876) İstanbul'a nakil olundum, on altı sene İstanbul zindanında çileler doldurup 1311'de (1893-1894), zindanda 'Paşacı Ebuzer' namındaki mahbub hırsız oğlan yüzünden çıkan büyük kavgada zerre miktarı günahım yok iken İstanbul'dan Sinop zindanına yolladılar.

İsmail'in tasviri ile kendi tasvirimi yan yana tersim iderek ve arka tarafa dahi bir zırhlı-yı hümayun nakşederek bir kenarına şu semaiyi yazmış ve âlâ cam ve kahvehaneye talik eylemiş idim:

İnce belde kemer toka şahin başta gör al fesi
Külhanvari paça kıvrık basık yemeni ökçesi
Topuk vurup çalım satmak bıçkınlıktır has Türkçesi
Yalınayak vardiyaya çıktığında şah-ı levend
Donanma-yı hümayuna şan vermiştir Feth-i Bülend...

Bilahare Rodos'a gittiğimde bu semaiyi vaka-yi dilsuzu da kaydederek on bir kıtaya iblağ eyledim ve şuna buna bin reca ve minnet ve on altından ziyade harç idüp o tasviri hele zayi olmadan zindana getirtebildim, bakar bakar ağlarım ve ağlar ağlar kendime levm ü lanet ederim:

Yıktım o bina-yı hüsnü
Zalimane güldür çüldür..."

Kahveci Gürcü Nusret 1906'da 59 yaşında Sinop zindanında ölmüştür.

Kahveci Gürcü Nusret'i yakından tanır görünen Üsküdarlı Âşık Razî, "Çeşmemeydanı Sandığı'nın gözbebeği bir nevcivan tulumbacı idi; pençeli delikanlı olup kahramanlığı mertebesinde hüsn ü âna sahip idi; kara karanfil bıyıklı, kara perçemli, şakağından yaz ve kış itlikten kinaye bir çiçek veya yeşil yaprak sallandırır, sandıkça yalınayak koşarken kaldırım taşlarını titretir, ateşpare-i celadet ve kendisine yan bakana püsküllü bela iken Feth-i Bülend zırhlısı efradından refik-i enisi Kozlucalı İsmail namında bir genci katlettiği haberi duyulduğunda cümle âlem hayrette kalmış idi. Gayetle hünerver ressam olup içinde yoğrulduğu âlemde sahib-i şöhret nice tulumbacıların, karakalem veya suluboya ile tasvirlerini nakşetmiştir. Bir gümüş mecidiye verip Nusret'ten Harun namında bir Laz kayıkçının resmini satın almışımdır ki, gerek Osmanlı'dan ve gerek Frenk'ten benim diyen ressam-ı şehîrler böyle resim yapamazlar. Ama Nusret o resmi bana hatır için satmıştır, zira yaptığı resimler ile Hasköy'de babasından kalma kahvehanesini tezyin ederdi, Hashamamı'nın yirmi hisseden dört hissesine sahip olduğunu duymuş idim ki anasından kaldı derlerdi" diyor.

Âşık Razî, Gürcü Nusret'in Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından olduğunu kaydederken yanılmıştır. Zira Nusret otobiyografisinde Hasköy Sandığı'nda tulumbacılık yaptığını ve sonra da bu sandığın ikinci reisi olduğunu söylüyor.

Rodos ve Sinop kaleleri zindanları ile İstanbul mahpushanesinde otuz sene yatmış ve Sinop zindanında ölmüş Nusret'in son derecede dikkate değer *Zindan Şiirleri* isimli eserini 1943 senesinde merhum Vâsıf Hoca'nın delaletiyle gördüm; Nusret'in bir acayip tabiatlı yeğeninin elindeydi, pek haklı olarak 300 lira mukabilinde ve üç gün içinde istinsahına izin verdi. Kartal'da Yunus mevkiinde Eczacıbaşı Seramik Fabrikası'nın hattat ve ressamıyken vefat eden muhterem dostum Binbaşı Ressam Hüsnü Bey ve Vâsıf Hoca ile ben evimde kapandık, geceli gündüzlü cebri çalışmayla Hüsnü Bey resimleri kopya etti. Hoca merhumla birlikte biz de metni istinsah ettik.

Zindan Şiirleri Tıp Fakültesi'nde Ruh Hastalıkları Kürsüsü'nde uzun dersler ve konferanslar konusu bir eserdir, kanaatindeyim.

Eserin birkaç yönden kıymeti vardır. Evvela, türlü sebepler-

Gürcü Nusret'in yaptığı bir tılsımlı resim.

le zindana düşmüş şair yahut şair taslakçısı 23 mahkûmun hal tercümeleri ile edebi kıymetleri ne olursa olsun manzumelerini ihtiva eden kendisine has havayla bir antolojidir. Bu 23 kişi mahlaslarıyla şunlardır: Tahtî (Kahveci Gürcü Nusret), Bahtî, Giryanî, Zindanî, Zencirî, Maşukî, Üryanî, Temenna Baba (katil tulumbacı Kadırgalı Kara Cezmi), Yangıncı Baba, Gemici Baba, Sürmeli Baba, Topuzlu Baba, Çakılcı Baba, Hançerci Baba, Kutub Baba, Hamamcı Baba, Baba Mansur, Köçek Âşık, Mastor Âşık, Çıplak Âşık, Mestane Derviş, Çulsuzoğlu, İspiroğlu. Nusret bunların arasında yalnız Kara Cezmi'nin ve Temenna Baba'nın resmini yapmıştır.

Bu antolojiye şunlar ilave edilmiştir:

1– Zindan hayatından notlar: Zindanda Bektaşilik, esrarkeşlik; aralarına düşen gençlerin esrara alıştırılması. Mahkûmlar arasında dam ağalığı iddiaları, rekabet ve kıskançlık yüzünden çıkan kavgalar, bu arada iki cinayet vakası; koğuş hayatı, koğuş nizamı.

2– Zindan hayatı üzerine resimler. Bu arada zindana düşen gençlerin Nusret tarafından yapılmış resimlerinin etrafına Somuncu Baba adında bir büyücü Bektaşi babasının yazdırdığı sihir yazıları, tılsım yazıları, dualar, zindana yeni düşen gençlere yazılmış kudüm (ayakbastı) nüshaları; mahpushaneden cezasını doldurup çıkan gençler için yazılmış ıtlak, azat nüshaları; karasevdalılar için eshar, saralılar için tutar nüshaları, iki dostu ayırmak için tefrik nüshaları.

Bedbaht Nusret otuzluk zindan hayatında teselliyi bu acayip fakat dikkatle mütalaaya değer meşgalede bulmuştur.

Gürcü Nusret'in uzunca manzumesinden aldığımız şu üç kıta zindanda esrarkeşliğin ne olduğunu göstermektedir:

Zindanı zannetme şahım taştan dört duvar
Dalga duman tekkesidir piri vardır kutbu var
Mihrabımız güzellerdir ayinimiz muhabbet
Kardeş olmuş kuzuyla kurt gazalanla canavar

Al curayı çek dumanı püf püf ile hem üfle
Bâd-ı aşka yelken açıp dolaşalım bir püfle
Sırma perçem gümüş topuk sırım gibi zenane
Cehennemi cennet yapan aşereye gir hele

Boynumuzda kan vebali yüreğimiz yareli
Yürekteki yaremizi tımar eden yâr eli
Zulmet-i zindan içinde hurşidimiz mahımız
Nusret figan eyler yetiş ya Hacı Bektaş Veli...

Davutpaşa İskeleli Borucu Ramazan

Hicri 1282'de (1865-1866) 18 yıl prangabendliğe mahkûm olarak Rodos zindanına gönderilmiş bir tulumbacıdır; o sırada aynı mahpushanede bulunan halk ressamı ve şairi ve namlı bir tulumbacı olan Kahveci Nusret tarafından karakalemle bir resmi yapılmıştır. Bu resmin ayrıca kıymeti etrafına yazılan yazılarla bir hastalık nüshası (muskası) oluşudur. Nusret bunu resmin altına yazdığı "Tutar yani sara nüshası" kaydıyla bilhassa beyan etmiştir. Resim kahveci Nusret'in *Zindan Şiirleri* adını taşıyan defterindedir. Bu defterde "Zindan Hatıraları" kısmında Borucu Ramazan için şunlar yazılmıştır:

"Aslen Hafikli olup eyyam-ı sabavetinde Haseki Bostan Hamamı'nda dellak şakirtliği etmiş fakat dellaklık meşrebine uymayıp müşterilerinden Cerrahpaşalı Kolağası Tayfur Ağa tarafından ikna edilip hamamdan çıkarılmış ve Tayfur Ağa'nın hizmetkârı olmuş ve ağasından izin alıp Samatya'da Davutpaşa İskelesi Sandığı'na uşak yazılmış, gayetle koşarlı eşbeh yiğit olduğundan sandıkta borucu olmuştur ve bir gece sandık kovma ve tutma gulgulesinde Samatya Kiliselilerden tulumbacı heveskârı bir mahbub çocuğu gaddare ile kazaen katletmiş. Amma muhakemesinde çocuğun tarafı iddialarını başka yollara dökmek ve iddialarını ispat etmekle Borucu Ramazan hüküm giyerek Rodos zindanına düşmüştür. Bu Ramazan'a bin kişide bir kişi kanlı diyemezdi, gayetle melihülvecih ve edep ve terbiyede de birinci zeberdest delikanlı idi. Tutarı (sarası) var idi; şifa niyetine nüsha tertip ettik ve Borucu Ramazan o illet-i menhuseden halâs oldu idi. Bu sefer karasevdaya düştü ve o sevda ile bir gece zindanda kendi tatlı canına kıydı. Hayf sad hezar, hayf!.. Birader-i bihterim enisim idi."

Borucu Ramazan'ın şifası niyetine yapılmış tılsımlı resim.

Resimdeki şekiller ve yazılar şunlardır:

Yukarıda, ortada; bir Bektaşî tacı, üstünde:
Hu...

Tacın iki yanında:
Tac-ı pir Sultan Hacı Bektaş Veli.

Çıplak gövde üzerinde:
Boyunda iki vav harfi.

Kollarda:
Uhruc ya illet.

Göğüste:
Hasan, Hüseyin.

Göbek üstünde:
Çifte Ali.

Bele sarılmış ve göbeği kapamış tutar (sara) illetini temsil eden canavar yılan.

Sağlı sollu dizkapaklarının üstünde:
Şifa. Deva.

Baldırlarda:
Lokman. Calinos.

Ayakların üstünde:
Tiryak. İksir.

Sağda yukarıdan aşağıya; Ali ismi ile bir kılıç, kılıcın yanında:
Ya Zülfikar bu yiğidin vücudunu sarmış ejder-i illeti katleyle.

Elin altında:
Ramazan nezridir tamam şifa buldukta Şahkulu Dergâhı'na bir koç kurban irsal ide ve doksan oruç tuta ve zindan meydanında üç gece bir kebir balmumu yandıra.

Soldan yukarıdan aşağıya; Ali ismi ile bir kılıç, kılıcın solunda:
Ya Haydar bu yiğidin vücudun sarmış ejder-i illeti katleyle.

Tekâyâya höcre karındaşları nezridir ki kebir mum Şahkulu'na 3 adet, Şehitler'e 3 adet, Bademli'ye 3 adet, Karyağdı'ya 3 adet, Kazlı'ya 3 adet, Başıbüyük'e 3 adet, Çamlıca'ya 3 adet.

Ejder-i tutar.

Dört duvar karındaşları nezridir. Borucu Ramazan şifa buldukta zindanda bir koç kurban ola ve garibana ziyafet oluna.

Eser-i Nusret (imza)

İki bacak arasında:
Künye-i masru
Namı Borucu Ramazan bin Yakub

Tevellüdü 1290 (1844)
Sinni 35. Hafik

Duhull-i Zindan 1282

Cürüm: katl.

Hüküm: 18 sâl prangabend.

En altta:
Tutar yani sara nüshasıdır.

Çeşmemeydanlı Terlikçi Rasim

Kahveci Gürcü Nusret bir tarih kaydetmeden *Zindan Şiirleri* isimli eserinde bu tulumbacı hakkında şunları kaydediyor:

"Kendisi ile Rodos zindanından İstanbul'a naklimde müşerref oldum ki yirmi yaşını henüz aşmış ve revnak-ı civaninin evc-i bâlâsına kadem basmış gayetle eşbeh serkeş, dilkeş yiğit idi. Galata Balıkpazarı Çarşısı'nda terlikçi bekârı ve Çeşmemeydanı Sandığı'nda koşarlı tulumbacı şivekârı olup bir akşam Domuz Sokağı'nda Pavli'nin harabathanesinde laterna ile Kıpti köçek oynatılır iken halet-i sekr ile çıkan arbedede laternacı Rum ile mahut Pavli'yi cerh ve katletmiş, 18 seneye hükümlü idi. Cebinde beş para harçlık olmayan garip oğlanı kanat altına aldık; döşek sermek ve toplamak ve çamaşır yıkamak gibi hizmetlerimizi can ve baş ile görür, oğlanın tütün ve duman harcını da biz çekerdik ve iktiza ettikte don, gömlek, mintan çamaşırını da tedarik eylerdik. Gayetle makbulüm idi. Beni Sinop'a gönderdiklerinde on altından ziyade harcettik, bir buçuk sene kadar sonra Terlikçi Rasim'i Sinop'a getirtmiş isem de onu Temenna'nın koğuşuna koydular. Temenna ki bizden okumuş yazmış ve kalp gözünü açmış iken, tıynetinde meknuz şekâveti icabı Rasim'i benimle ülfetten meneylemiştir. Bu maddeden mabeynimize husumet düşüp ama Somuncu Baba'mız himmetiyle mutalsam tasvirler ve nüshalar nakış ve tahrir eyledik ve Rasim'i Temenna'dan soğutup Temenna da uşağı tezlil ve tahkir ve ruz ü şeb darb-ı şedit ile zulmeylediğinden sair koğuş karındaşları insafa gelip kumandana ihbar ve Rasim'i hele şükür Somuncu Baba'mızın koğuşuna naklettirdik ki eşbeh yiğit babamızın desturu ile yine hizmetimize müdavim oldu, hatta ekser geceler bizim koğuşta misafir olur, aşereye girerdi, zira duman teselli-i zindandır.

Aşereye yazdım naz etme gel gel
Tulumbacı eşbeh Terlikçi Rasim
Muhabbete yok bu höcrede engel
Yok teklif tekellüf yoktur merasim

Ülfetin ateşle, tulumbacısın
Yanıklara şahım elbet acırsın
Çatsan da kaşları başlar tacısın
Dalgada dumanda yoktur merasim

Serde keçe külah ayaklar yalın
Levendane salın mastorum salın
Gör açsın bahtına "sarıkız" falın
Topuklar şanına yoktur merasim

Ne de hoş yaraştı şu taze sakal
Zeberdest yiğitsin gel olma çakal
At acı narayı deste sancak al
Gel cüra püf püfe yoktur merasim...

Amma biçare Terlikçi Rasim'in seretan illetine çare bulunmadı. Bir gece tabesabah feryad ü figanı cümle yâranı ağlatup gün doğarken başı dizimde teslim-i ruh eyledi ki iki gün sonra kalkacak posta vapuru ile İstanbul'a gönderilip bir hastahaneye yatırılması için izin çıkmıştı; vefatında 25 yaşında idi. Mevla rahmet eyleye!"

Nusret'in *Zindan Şiirleri* isimli eserinde Terlikçi Rasim'in Nusret tarafından yapılmış bir tılsımlı resmi vardır, resmin etrafındaki yazılar şunlardır:

En üstte:
Tulumbacı nevhat yiğit Terlikçi Rasim Şah'ın tasvir-i mutalsamıdır.
Eser-i Nusret. (imza)

Sağda yukarıdan aşağı; omuz hizasında yan yazı:
Kara bulut sarmış iken eşbeh civanım mahı
Temenna'nın pençesinden çektik aldık bu şahı
Bu niyete bir hu çekelim...

Yan yazı:
Kutb-i zindan dört duvar karındaşı. Şeyh Somuncu Baba tılsım-ı mücerreb. (imza)

Hesab-ı vasl-ı müferrah	
Erkam-ı ism-i yâr	301
Erkam-ı sinn-i âşık	45
Erkam-ı sinn-i yâr	22
Erkam-ı mahall-i telaki	89
Erkam-ı mah-ı telaki	171
Busegâh-ı âşık	112
Erkam-ı ism-i âşık	740

Dostluk tılsımı makas şeklinin iki yanında:
Rasim. Nusret.

Ve karanfil ile gül; onların altında:
301, vav, 740.

Solda, tuğra şeklinde:
Terlikçi Rasim Şah ya hu Nusret.

Tuğranın önünde:
Zindan.

Tuğranın etrafında dört satır üzerine şifreli dilek yazısı.

Solda elin altında: dostluk bozma tılsımı ayrılmış makas, ortasında iki başlı yılan ve:
Rasim. Temenna.

Bacaklar arasında çivilenmiş ayak tabanı nakşı ve altında:
Yamandır zindan yamandır yaman
Zindanda teselli dalga duman.

Terlikçi Rasim'in resmi altında Temenna'nın "ehl-i cehennem" suretinde resmi ve bu resmin içinde muhtelif yerlerde sağdan sola doğru:
Tehzil, tezyif hem ruz ü şeb darb-ı şedit, tahkir, tezlil; altta: Temenna.

Topuzlu kuyruğun altında:

Himmet ya pir; birinin muhabbetli kelamı öbürüne zehr-i mar olsun, Terlikçi Rasim Şah ile Temenna iftirakına bu duaya amin.

Başın altında; çivilenmiş ayak tabanı nakşı ve:

Terlikçi nevhat civan Rasim'in nakş-ı pâyine çivi çakalım, Temenna kurbinde huzur ve rahatı kalmasın, bastığı yer ateş olsun.

En altta çerçeve şeklindeki yazı:

Temenna dedikleri Kara Cezmi nam şakinin pençe-i tasarrufunda Terlikçi Rasim nam nevhat civan kutb-i zindan himmeti ve bu nüsha-i iftirak kuvveti ile Temenna'yı ehl-i cehennem suretinde görsün, oğlanı vahşet alıp mabeyne mevta soğukluğu düşsün, Terlikçi civanı Temenna'ya olan meyl ü muhabbetini mevta misali kabr-i nisyana defneylesin, bu duaya amin.

Gürcü Reşid

1897 ile 1900 arasında Cibali Sandığı uşaklarından bir delikanlı; aynı sandıkta omuzdaşı Yemiş iskelesi sırık hamallarından Kürt Dilaver tarafından, gezme bahanesiyle götürüldüğü Cendere Boğazı'nda, tasarladığı melanete muvaffak olamayınca vahşiyane öldürülmüştür; Cibali iskelesindeki tulumbacı kahvehanesini işleten Gürcü Deli Harun'un evlad-ı manevisi olan bu genci yakından tanımış olan Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Gürcü Reşid 19-20 yaşlarında resim gibi delikanlı idi; uzun boylu, pençeli, bıçkın meşrep, sandığının uşakları arasında bir ateşpare idi. Cibali tulumbacıları ile karşı taraftan Tersanelilerin uçarıları, ustası ile çırağının adını birleştirip Cibali kahvehanesine 'Harun Reşid' adını koymuşlardı. 'Harun Reşid'e gidelim... Harun Reşid'in Gürcü çayı bir yerde yoktur... Harun Reşid'de falanı gördüm...' derlerdi.

Bir ara İstanbul'dan uzaklaşmış, Kirmasti'ye gitmiştim, Gürcü Reşid'in sandık omuzdaşlarından sırık hamalı Kürt Dilaver tarafından Kâğıthane civarında Cendere Boğazı'nda katledildiğini orada işittim; insanın bakmaya kıyamadığı bir güzelliğin vahşiyane ifnası karşısında nefretle irkildim.

Kahveci Deli Harun'a gelince, adamcağızın asılda lakabı deli, çırağı Reşid'in feci ölümünden sonra büsbütün oynattı, Toptaşı Tımarhanesi'ne girdi. Gayetle namuslu, cömert, hakikaten merd-i merdan bir zat idi. 1314 (Miladi 1896) senesinde bu Harun Ağa ile beraber Cibali'deki kahvehanesinde çalgılı kahve yapmış idim, ikimizin de yüzü gülmüş, Allah'a bin şükür hayli para kazanmış idik. O ramazan mazlum Reşid de canla başla hizmet etmişti, garîk-i rahmetler. Şu ayaklı mâniler o ramazanın hatırasıdır:

Adam aman... şide bak...
Ayağında kamerçini, şahin başta dal fesi
Levendane reftar ile şu Gürcü Reşid'e bak!..

Adam aman... şide bak...
Böyle alım, böyle çalım, kaşın gözün şu nakşı
Yüz bin civan içersinde var mı bir kişide bak!..

Adam aman... şide bak...
Efendime bir köpüklü taze Yemen kahvesi
Diyen bülbül gibi ses, kulak ver işidebak!..

Adam aman... şide bak...
Şîranedir bıçkınlığı hizmetinde pervane
Etrafında pervaneler şu şîr ü hurşide bak!..

Reşid'in kabri Ayvansaray Kapısı dışında Yavedud Camii'nin karşısındaki mezarlıktadır, ağabani sarılı bir fes bulunan başucu taşında güzel bir rik'a ile yazılmış kitabesi şudur:

Ah minel mevt (talik ile)
İbretle bak şu kabrimin taşına
Neler gelmiş ben civanın başına
Kürt pelidin hançerile vuruldum
Henüz basmamışken yirmi yaşına...

Cibali kahvecisi Gürcü Harun Ağa'nın evlad-ı manevisi olup Cendere Boğazı'nda şehiden vefat iden Gürcü genç Reşid Ağa'nın

ruhu için rızaen lillah elfatiha. Sene 1314.

Kabir taşındaki ölüm tarihi yanlıştır, zira 1314, benim o kahvehanede çalgılı kahve yaptığım senedir ki Reşid hayatta idi, kaldı ki o tarihten bir sene sonra dahi kendisini görmüşümdür. Reşid'in katli 1315'ten (Miladi 1897) sonradır..."

Çerkez Reyhan

1885 ile 1900 arasında Defterdar Sandığı uşaklarından bir delikanlı olup o devrin büyük kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî bu Reyhan'ı Defterdar'da, Kâhya İsmail'in kahvehanesinde görmüş ve onu şu manzumeyle övmüştür:

Kâkülleri top sünbül, şakağında gonca gül
Defterdarlı bir civan bıçkına verdim gönül

Kâhya'nın kahvesinde laubali mestane
Sadra geçmiş oturmuş emîr olmuş rindane

Pâbürehne pırpırı tulumbacılık şahı
Bazu-yı simininde 'Ah minel aşk' nişanı

Sordum: kimdir bu feta, kim bu afet-i devran?
Dediler, Tersaneli Kaptan'ın Çerkez Reyhan

Tacıdır başımızın, gözbebeği sandığın
Razî yerden göğe hak, ol ateşe yandığın...

Kâhya İsmail Reis bu manzumeyi belki yarım asır sonra bizde görmüş, "Üsküdarlı Âşık Razî gerçi cemal âşıkı gayetle yüreği temiz adamdı. Çerkez Reyhan da bizim sandığın en iyi tulumbacılarından bir delikanlıydı. Fakat Razî o genci övmede çok mübalağa etmiştir; afet-i devranlık nerede. Boynunda bir sıraca yarası vardı, boynu daima sarılı dururdu, rintler meclisinde sadra geçip emîr olmak şöyle dursun, beş dakika sohbetine tahammül edilemeyecek kadar cahildi..." demiştir.

Arap Sadık

Aşağıdaki satırları Osman Cemal Kaygılı'nın notlarından alıyoruz:

"Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından Arap Sadık serasker kapısı kâtiplerinden ve Eyüp'te Vezirtekkesi Sandığı öncülerindendi. Vücut yapısı, gösterişi yoktu, fakat sırım gibi tulumbacıydı. Değme artçı ona sırık yetiştiremezdi. Balkan Harbi'nde şehit oldu..."

Sarı Saffet

Hangi sandıkta şöhretini yaptığı tespit edilemedi. Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından Sarı Saffet Musevi mühtedisiydi; orta boylu, posbıyıklı, çiçek bozuğu bir adamdı; afili kıyafet, cakalı hareketleriyle tanınmıştı. Mevsiminde kavun, karpuz sergisi kurar, yoğurtçuluk yapardı; hoşsohbet, civanmert bir "efendi"ydi. Tek kusuru esrarkeşliğiydi, onu da edep ve terbiyesini muhafaza ederek kullanırdı. Birinci Cihan Harbi'nden sonra İstanbul'un işgalinde Anadolu'ya silah kaçıran teşkilatta çalışmıştır.

Hiç evlenmemişti; fakat yüzünün bütün hatları ve kaş, göz nakışlarıyla, hatta hal ve tavırları ve gözlerinin bakışlarıyla kendisine çok benzeyen bir oğlu vardı. 1918-1919 yıllarında 15-16 yaşlarında olan bu oğlanı Galata şaraphanelerinden birinde çıraklık yaparken bulmuştu, bir Rum çocuğu imiş, anasını sormuş, oğlan, "Öldü..." demiş. "O kadını bana biraz tarif et..." demiş, bu sefer oğlanın kulağına, "Saklama benden, anan fahişe miydi?" diye sorunca oğlan ağlamaya başlamış, bunun üzerine, "Gel evladım, sen benim has oğlumsun!.." diyerek bağrına basıp o Rum çocuğunu yanına almış, sünnet ettirerek "Süleyman" adını koymuştu. Sarı Saffet 1922'de 50-55 yaşlarında öldü. (Osman Cemal Kaygılı'nın notlarından.)

Kopan Salih Reis

Üsküdarlı Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1870 ile 1890 arasında Üsküdar'ın en namlı tulumbacılarından biri Kopan Salih'tir, uzunca bir zaman Üsküdar Yeniçeşme

Sandığı'nın reisliğini yapmıştır ki bu sandığın en parlak devri onun reislik zamanına rastlar. Yetişenler gençliğinde bir erkek güzeli olduğunu söylerlerdi. Yaşlılığında ise merdane hali ve tavrı ile gayet cazibeli adamdı. Aslı Türkistanlı idi. 'Kopan' Çağatayca'da 'yüksek, yüce, büyük, sağlam, kuvvetli' manalarına gelir, elhak ki lakabının adamı idi.

Kuzguncuk'ta bir yangında deniz kenarında bir Musevi evinin üst katında bir sabiyi kurtarmak için kolan kolan yükselen alevlerin içine dalmış, fakat yukarıya çıktığında, zaten yanmakta olan merdiven çökmüş, Kopan Salih Reis çocuğu beşiği ile alarak pencereden denize atlamak suretiyle kurtarmış. Bu vakayı bana şöyle anlatmıştı:

'Deniz kenarında dört beş ev cayır cayır yanıyor, benim beşiği alıp denize atladığımı kimse görmedi, yüzme bilmem, o sabinin yüzü suyu, Allah'ın hikmeti, beşik kayık gibi yüzdü, ben de beşiğe tutundum. Yüzenlerden gördüğüme göre ayaklarımı oynata oynata iskeleye kadar geldik...' demişti."

Balıkçı Sami

Geçen asır sonlarının namlı tulumbacılarından Balıkçı Sami hakkında aşağıdaki satırları Osman Cemal Kaygılı'nın notlarından alıyoruz:

"Eyüp'te Vezirtekkesi Sandığı uşaklarındandı. Kendi halinde bir delikanlı, ama sandık kolu altına girince bir ateşpare olurdu. 1907'de Balat'ta bir kavgada, bir arkadaşını korumak isterken böğründen bıçaklanarak öldürüldü..."

Edirneli Helvacı Selim

Kahveci Gürcü Nusret bir tarih kaydetmeden *Zindan Şiirleri* isimli eserinde bu tulumbacı için şunları yazıyor:

"Kendisi ile Rodos zindanından İstanbul'a naklimde müşerref oldum. Simasını gören 15-16'sındadır derdi, amma 20 yaşında olup yüzüne usturayı zindanda vurdurmuştur, tezden kıl bitsün diye. Lakin uzunca boylu pençeli ve topuklu mürahik civandır. Dükkânda işlemeyüp helvacı tablakârı imiş. Bir eyyam Çeşmemeydanı

Sandığı'nda borucu yamağı olub, sandığın makbulü uşak iken Yağkapanı iskelesinde Paşa Kanı'nda birlikte beytutet eyledikleri odada bir maddeden hemşehrisi helvacıyı katletmiştir. Aşeremize girer ehli civan idi. Hoşça sedası olup semai, divan, kalenderi okurdu, ama tamam keyf olduğunda vird-i zebanı idi: 'Kıydım da hemşehrime, kendim ettim kendime' der ağlardı. Bazen de 'Helva! Helva!' diye helva satardı. Beş sene yatmıştır, bir gece ağzından kan boşandı, koğuştan alıp götürdüler, üç gün sonra vefat ettiğini duyduk idi. Hemen ahirette bizden hak talep etmesin, Allah rahmet eylesin. Şu ebyatı zindana girmeden bu Helvacı Selim için söylemişlerdir; kendisi, 'Nusret Ağabey, bana bir hanım âşık oldu, onun ağzıdır, defterine yaz..' demiş, ezberinden okumuş, ben de yazmış idim:

Neylemeli neşlemeli
Selim'i yâr peylemeli

Şalvar döver topukları
Camadanı işlemeli

Tulumbacı bakışları
Ciğere dek işlemeli

Düşüp yalın ayağa
Kır at gibi kişnemeli

Engeli rakipleri
Bir çırpıda şişlemeli..."

Helvacı Selim'in Nusret tarafından yapılmış tılsımlı bir zindan resmi vardır ki etrafındaki yazılar şunlardır:

Sağda yukarıdan aşağıya:
Hu. Tulumbacı Edirnevî Helvacı Selim'in tasvir-i mutalsamıdır.

Bir karanfil resmi; tek satır halinde yan yazı:
Uy Hazreti Hacı Bektaş Sultan'a

Yan eser-i sun'-i Hüda şeh-i hubana
Koy kelleyi zir-i kademinde tabana
Bil kulluğun gitmez asla yabana.

Elin altında sin, vav, nun harfleri ve 140, vav harfi, 740, sonra:
Hey Selim senindir devran.
Vur topukları tez gel aman. Ol merd-i meydan.
Muhabbet-i şahıma idelim talim.

Solda yukarıdan aşağıya; sadıkane muhabbet tılsımı bir makas resmi.
Tuğra: Helvacı Selim Şah-ı Edirnevî, ya hu.
Tuğranın önünde bir çiçek ve:
Zindan.

İçlerinde göz resimleri olan bir el ve ayak tabanı nakşı ve altlarında:
Nakş-ı pençe-i âşık, nakş-ı kadem-i yâr, ya pir himmet.

Bunların solunda:
Rakipten engelden, hasuddan şerden tulumbacı şehbazımı hıfz eyle hu.

Bunların altında bıyıklı bir resmiyle yazılmış, Ya Ali! ve kabzası ejderha başlı Zülfikar resmi; onun altında:
Of of of aman...
Bitmedi tükenmedi çile-i zindan
Cüradan çek bir duman çek bir duman
Dalgaya dumana zindana püf püf
Mihnet-i zindan zulmet-i zindan yaman
Zulmette çerağım olsun Tulumbacı Selim
Himmet ya pirim.

Daire şeklinde şifreli satırlar, onun göbeğinde kandil şeklinde Selim, onun iki yanında:
Kandil-i muhabbet, zincir-i zindan, şule-i ümmid, zincir-i aşk.

Sağ ayak yanında:
Eser-i Nusret. (imza)

Altta ayakların altında:
Vur topuğu Tulumbacı Selim Şah
Levendane reftara bin maşallah
Pirim himmet eylesin,
Nusret yârin peylesin
Aşereye yazdım aman
Kanun-ı zindan dalga duman
Elemtere fiş, kem göze şiş, zindancıya kiş kiş.

Altta solda:
Kutb-i zindan dört duvar karındaşı Şeyh Somuncu Baba, tılsım-ı mücerreb (imza). Hu.

Sırrı Bey

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"Sırrı Bey Beyoğlu'nda Galatasarayı Sandığı'nın reisi idi; emlak, akar sahibi çok zengin adam olduğu halde tulumbacı fukarasından Tatar Zekeriya'nın bostan sergisine göz koymuştu. Kendisini herkes ayıpladı, hatta bir şairin yazdığı bu hicviye kahvehanelerde, tulumbacı koğuşlarında elden ele dolaşarak okundu:

Sergisine göz koydun bir garip Tatarcığın
Çingene'sin besbelli tak boynuna tarcığın
Tasladığın beylikte senden çok asaletli
Kara ya sivrisinek ve hatta tatarcığın...

Aldırış etmedi ve nihayet bu yüzden çıkan bir kavgada, gaddare ile Tatar Zekeriya'nın bir elini bileğinden götürdü. Çolak kalan Zekeriya da müthiş bir kin besleyerek Bostanbaşı'ndan bir gece yangını dönüşünde Sırrı Bey'i bıçakla vurarak öldürdü. Herkes henüz 27 yaşında iken on beş yıla mahkûm olan katile acıdı..."

Karabiber Süleyman

Vâsıf Hoca anlatıyor:
"Geçen asır sonlarında Kazlıçeşme Sandığı'nın uşaklarından,

Elinde feneriyle Karabiber Süleyman.

pençeli, koşarlı bir mürahik delikanlı idi. Lakabı esmerliğinden kinayedir, 'Kara Süman' da derlerdi. Kazlıçeşme tabakhanelerinin birinde amele idi, aşağıdaki manzume Üsküdarlı Âşık Razî'nindir:

Eşbehim yangıncım çalımı bırak
Levendane reviş çık salınarak
Türlü yapukların nümayişinle
Bıçkınlık şanında topuk vurarak

Cakayı bırak da fenerci çapkın
Hüsnünün layıkı edebi takın
Koşarlı ayakla yakın gel yakın
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Keşmir iklimine Emîr Süleyman
Hançer ebruleri çatışı yaman
Akran emsaline attırır duman
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Yok senin üstüne şıkırdım feta
Ayazım Ayvaz'ım dir isem hata
Çık yalın ayakla gönülde tahta
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Ey Kazlıçeşme'nin debbağ civanı
Koyduğun kundakla yaktın cihanı
Koş be yangıncının Şah Süleyman'ı
Bıçkınlık şanından topuk vurarak

Karabiber olmuş diye lakabın
Razî'ye ne reva acı hitabın
Kazlıçeşmeliler ayak türabın
Koş fener çekerek koş tırak tırak
Bıçkınlık şanından topuk vurarak...

Tulumbacılıkta yalınayak damlara çıkıp ateşe su basmak hiç şüphesiz ki yürek isteyen kahramanlıktı. Balkan Harbi'nde asker olan Karabiber Süleyman kahramanlığını düşman karşısında da göstermiş, Kırkkilise bozgununda siperi terk etmeyerek şehit olmuştur, garîk-i rahmetler."

Barutçuzade Şahin Bey

1885 ile 1890 arasında meşhur ve zengin Dadyan ailesinden bıçkınlık yoluna sapmış, tulumbacılarla, haneberduşlarla düşüp kalkmış; gençliğinin, güzelliğinin, kibarlığının kadir ve kıymetini bilemeyerek erazil güruhuna katılmış mürahik bir Ermeni genci. İçine düştüğü âlemde "Şahin Bey" adıyla anılmıştır. Asıl adı tespit edilemedi, akıbetinin ne olduğu da bilinmiyor: Dadyanlardan birine sorulduğunda, gençten haberi olmadığını söylemiştir; kendisine Âşık Razî'nin Şahin Bey hakkında uzunca bir manzumesi bulunduğu söylendiğinde, "Bilirim, kovulmuş uşaklarımızdan birinin hezeyanıdır..." demiştir ki, Razî'nin manzumesi malum bir eser olmadıktan başka şair de kovulmuş uşak değil, Pınarhisar âyanı Uzun Ali Ağa'nın torunu, servetini kalenderlik yollarında selsebil ettiği halde bitirememiş zengin mirasyedidir.

Tulumbacı Ermeni beyi Barutçuzade Şahin Bey medhinde:

Pırpırılar şahı serbülent şehbaz
Medhinde ne yazsam ne söylesem az

Bir yalın ayaklı keçe külahlı
Beyzade civandır bıçkınım haylaz

Ermeni güzeli Barutçuzade
Şanlı, asaletli, yangıncı palaz

Gamze tig-i berran ebruvan hançer
Üstadı Köroğlu civelek Ayvaz

Bir şeb germabede yangın dönüşü
Üryan görmüş idim şuhu geçen yaz

Kara duman disem kara perçeme
Futa-i gülgûnu alev diye yaz

Sebike-i simden nişan ayaklar
Reftarında ne hoş levendane naz

Güzele her isim yaraşır yahu
Serkis, Artin, Agop, Mıgırdıç, Haykaz

İsmiyle zikretmem korkarım zira
Pederine söyler rakib-i gammaz...

Canbaz Şahpulad

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1880 ile 1885 arasında İstanbul'a gelmiş bir Fransız sirkinin ip canbazlarından, o tarihlerde 17-19 yaşlarında bir delikanlıdır, asıl adı David'dir. Bir yahut iki sene Çeşmemeydanı Sandığı'ndan Tersaneli Çakır Mustafa ile aşinalık kurmuş, boş zamanlarında başına fes giyerek ve tulumbacılardan ariyet aldığı formalarla avamfiribane nümayişle dolaşmış, o güruhun arasında Şahpulad lakabını almıştı. Bıçkın meşrep bir delikanlı idi; tulumbacılarla çiçek bağçelerinde, bağlarda, meyhanelerde, hamamlarda, umumhanelerde, ayaktakımı zıpırlık âlemlerine katılmış, sirkteki işini o kadar ihmal etmişti ki sirkten kovulmaya kadar varmıştı. Bir gece de bu canbaz oğlan yüzünden Çiçekçi Sokağı'nda bir cinayet olmuştu; işret sofrasında Çakır Mustafa sekir hali ile Gürcü David'e bir tokat atmış, delikanlı ağlamaya başlayınca Haddehane'den matrud Arap Abdullah adındaki sabıkalı şerir hemen tabancasına sarılarak Çakır'a ateş etmiş, kurşun Olga adında bir kıza isabet ederek derhal ölümüne sebep olmuştu. Katil kaçmış, zabıta üç sarhoş tulumbacı ile David'i yakalayarak Galatasarayı Karakolu'na getirmişti. Bir tesadüf eseri Fehim Paşa hafiyelerinden ve Saray tüfekçilerinden Arnavut

Destan Ağa da o sırada karakolda komiserin yanında bulunuyormuş. Paşasının sayesinde borusu öter rezillerdendi, ilk defa gördüğü David'e kefil olmuş, karakoldan çıkarıp Beşiktaş'taki odasına götürmüş, birkaç gün sonra da sünnet ettirerek sözde Müslüman yapmış ve David'e "Hidayet Davud" adı verilmiş, Destan'ın evlad-ı manevisi olmuş, fakat Hidayet Davud nam-ı diğerle Canbaz Şahpulad, Destan Ağa'dan sık sık dayak yediği halde tulumbacılar ve tulumbacılıkla alakasını kesmemiştir. Aynı Fransız sirki iki sene sonra tekrar İstanbul'a gelmiş; David sirk müdürüne yazdığı bir mektupla kendisini affettirmeye muvaffak olmuş, sirkin Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı gün, vaktiyle içinde geldiği kafileye katılarak vapura binmiş, İstanbul'dan kaçmıştır. Müslümanlığın bir sünnetten ibaret kalıp irtidat ettiği aşikârdır.

Babasının Gürcü, anasının da Parisli bir aktris olduğunu söylemiş; iki sene içinde ancak birkaç kelime Türkçe öğrenmiş, tulumbacılar ve Destan Ağa ile işaretle, pandomima dili ile konuşur, anlaşırmış. Kalender Âşık Razî bu Gürcü-Fransız melezi tulumbacıyı yakından tanımıştır, onun için beş kıtalık bir de manzumesi vardır."

Aşağıdaki iki kıtayı Vâsıf Hoca'nın bahsettiği manzumeden alıyoruz:

Ela gözlerine tuba kamete
Külhani kesimi şu kıyafete
Topuk nümayişi kâkül cünbüşü
Bakın bıçkınımda şu letafete

Gezdireyim sana şu İstanbul'u
Deryadan deryaya açılmış yolu
Saray kasır hamam hanlarla dolu
Çergede değer mi hiç ikamete...

Kozlucalı Tahir

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Üsküdar Bülbülderesi Sandığı uşaklarındandı, bir ara bu sandığın ikinci reisliğinde de bulunmuştu; tüysüz gençlik çağında ise

namlı bıçkınlardan, kötü tanınmış gençlerdendi. Balaban iskelesinde hazele güruhundan Laz Mehmed'in kahvehanesine çırak diye getirip teslim ettiklerinde, yüzüne bakılamayacak kadar dilber ve gayetle masum çocukmuş, ki Kozlucalı Tahir'in o devrini bilmem. Tanıdığımda bütün Üsküdar'ın yaka silktiği bir itti, 19-20 yaşlarında ve tulumbacılık nümayişinde idi. O zamanlar herkes fotoğrafhaneye giderdi; kahveci Laz Mehmed dükkânına fotoğrafçı getirmiş, bıçkını Kozlucalı'nın eline bir de bıçak vermiş, dükkânın önüne oturup oğlanı hançer bedest yanına almış ve öyle bir resim çektirmiş ve bu resmi de çerçeveletip dükkânına asmıştı ki ibretle temaşaya değerdi. Elin gül gibi evladını eline hançer vererek şerirliğe teşvikten üstün melanet olmasa gerek. Zamanımızda şantaj deniliyor, Laz Mehmed bu bıçkın çırağını ileri sürerek pek çok kimseden büyük paralar sızdırmıştır ki işte bıçkınlık budur. Oğlan yıllarca yalınayak, sine üryan kâkül perçem havasında yalancı nümayiş ile sürtmüş durmuş, ustası Mehmed de sandığa altın istif etmiştir. Fakat Kozlucalı Tahir sonra bunları Laz Mehmed'in burnundan fitli fitil getirmiştir. İşittiğimiz vaka şöyledir:

Laz Mehmed kahvehanesinin üstündeki bekâr odasında yatardı. Artık 30 yaşlarına gelmiş olan Tahir'i bir bahane bularak yanından def etmeye karar vermiş, önce oğlanın yatağını odasından kaldırtıp aşağıda peyke üstüne serdirmiş. Tahir de işin farkında. Pençesi ustasının bileğini bükecek hale gelmiş, evvela bir arzuhalciye giderek "Çırağım Kozlucalı Tahir'e yanımda çalıştığı şu kadar senelik hizmetinin hakkı olarak yüz altın verdim" diye bir kâğıt yazdırmış, sonra da bir gece sabaha karşı ustası derin uykuda iken odaya girip Mehmed'in göğsüne oturmuş, ellerini sımsıkı bağlamış, bıçağını gırtlağına dayayarak sandığın anahtarını almış, yüz altın gasbederek yazdığı kâğıda Mehmed'in pençesini bastırtmış ve Mehmed'in ellerini çözerek çıkmış gitmiş. Laz Mehmed de yabana atılır değil ama 60 yaşında, Kozlucalı ise otuzunda sırım gibi, çakı gibi genç, zehr-i katil.

Bu vakadan sonradır ki Kozlucalı Tahir tövbekâr oldu. Bülbülderesi'nde bir manav dükkânı açtı, namusu ile geçindi. Laz Mehmed, Tahir'i vurdurmak için çalıştı, muvaffak olamadı, kendisi kahrından öldü. Kozlucalı Tahir ise çok yaşadı, son zamanlarında uzun boyu ile iki büklüm, sakalı matruş, posbıyıklı, daima hâki renkli çuha giyer,

fesine ağabani sarar, munis bir ihtiyardı; görenler bir vaktin bıçkını olduğunu asla tahmin edemezdi."

Kahveci Kara Tufan

1885 ile 1890 arasında Galata'da Karaköy Hamamı'nın kahve ocağını işletir bir kabadayı tulumbacı, Galata Hendek Sandığı uşaklarındandır. Kendisini yakından tanımış olan Vâsıf Hoca şöyle anlatıyor:

"Uzun boylu, pehlivan yapılı, Kıpti sanılacak kadar esmer, 30 yaşlarında, zehir gibi acı kuvvete sahip, vücut yapısı ve kaş göz nakşı ile erkek güzeli idi; işinin icabı, muhitinin ve mensup olduğu tabakanın itlik havası, şıkırdım mürahik gençlere karşı aşırı alakası ile tanınmıştı; bir gece barındığı külhan odasına aldığı Laternacı Vasil adında bir Rum kopili tarafından üç beş altın parasına tamah ile uyurken bıçaklanarak öldürülmüştür..."

Bu cinayet üzerine yazılmış şu tarih manzumesi de Vâsıf Hoca'nındır:

Döküldü yine bir civanın kanı
Vurdular Kahveci Kara Tufan'ı

Galata şehrinin kabadayısı
Bir kahpe oğlanın oldu kurbanı

Ayağında tırnak olamaz iken
Kalbinden bıçakla yıktı arslanı

Felek çelmesiyle geldi sırt yere
Yenildi Hendek'in Tozkoparan'ı

Tarihin cevherle kaydeyle Vâsıf
"Vurdu Vasil oğlan Kara Tufan'ı..."

1310 (Miladi 1892-1893)

Edirneli Arabacı Deli Veysel

İlk defa olarak İstanbul kahvehanelerinin birinde, 18. asrın namlı meddahlarından Sükkerî Salih Çelebi'den dinlenmiş; tahmin ederiz ki büyük sanatkâr, zamanında olmuş bir vakayı biraz süsleyerek anlatmıştır.

Meddah, hikâyesine Arabacı Deli Veysel'in güzelliğini tarifle başlıyor. Keçe külahındaki eskice fakat tertemiz dülbendinden, çıplak ayaklarındaki yemenisine kadar pitoresk kıyafetini anlatıyor, sonra ince uzun boyundan, kaş göz nakşından, bıçkın çalımından, mestane mestane bakışlarından, albenisinden, o albeniye başkaca şirinlik veren delişmenliğinden bahsediyor.

Deli Veysel çift kır at koşulu yük arabası sürermiş. O zamanlar atlı yük arabaları İstanbul'da yeni çıkmış. Güzel delikanlı üç telli saz çalarmış ve çok güzel çaldığı sazı da arabasında asılı durumuş. Elini uzatsa ellisi, parmağını oynatsa tellisi, arabacı güzeli Deli Veysel'e gönül vermiş kızların sayısı oğlanın saçı telleri kadar. İşte bu kızlardan biri de Alacalı Mehmed Paşa'nın kızı Gülbeyaz nam "duhter-i peripeyker"dir.

Sükkerî Çelebi, kız için de "Bir içim sudur!" diye başlıyor, on dördünde-on beşinde henüz açılmamış gül goncasıdır. Veysel'i, Karagümrük'teki Havuzlu Konak'larının yapısı bitip de içine taşındıkları günlerde görmüş ve uçarı oğlana bir görüşte gönül vermiştir. Fakat derdini kimseye açamamış, arabacı oğlanı da unutamamış, nasıl unutsun ki Deli Veysel o günde iki sefer, bir sabah ve bir akşam konak önünden geçer, geçerken de mestane bakışlarını konağın kafeslerine şöyle bir çevirirmiş. Gönül gönüle karşıdır, meğer Arabacı Veysel de konak eşyasının taşındığı gün gördüğü paşa kızını sevmiş, konağın önünden yolu olmadığı halde geçermiş.

Kız dayanamamış, derdini dadısına çıtlatmış, dadı kadın, "Aman kızım sus... Yerin kulağı vardır, burası İstanbul, âleme rezil oluruz, paşa baban tabanı yarık arabacı kopuğunu damadım diye karşısına alır mı?.." demiş.

Dadı kaşbastısını sarmış, hanımına koşmuş, kara haberi ulaştırmış. Hanımefendi bayılmış, fakat paşaya duyurmamışlar, meseleyi sır küpü emektar kâhyayla konuşmuşlar, kâhya, "Ben o külhaniye bir

Arabacı güzeli Deli Veysel.

görüneyim!" demiş ve o günden sonra da Arabacı Veysel Havuzlu Konak'ın önünden geçmez olmuş.

Otuz iki diş arasından çıkan laf otuz iki ağza yayılır, konakta Gülbeyaz'ın derdini bilmeyen yalnız paşa babası kalır.

"Alacalı Mehmed Paşa'nın kızı, Arabacı Deli Veysel'i seviyormuş..." dedikodusu konaktan mahalleye, mahalleden semte düşmüş. Arabacı güzelini kimi, "Haylaz, kopuk, daltaban, kayış bacak" diye yere çalar batırır, kimi de, "Ekmeğini namusuyla, alnının teriyle kazanıyor, Mehmed Paşa da anasından paşa doğmadı ya, gençliğinde Alaca Hamam'da natır yamağı imiş. Allah yürü ya kulum demiş. Yürümüş paşa olmuş..." dermiş.

Günde kırk kapının eşiğinden atlayan Kurşuncu Bahire Dudu bir gün konakta Gülbeyaz Hanım'ı bir köşeye çekmiş, "Sen boğçanı hazırla, yükte hafif bahada ağır mücevherlerini de koynuna doldur, ben oğlana işi açtım, seni kaçırmaya dünden razı... Bir gece gelir konakta kalırım, ertesi gün sabah namazı vakti çıkar giderim, haftasına yine gelirim, gece kalırım, bu sefer feracemi gizlice sana veririm, sabah namazı vakti çıkar kaçarsın, kimse şüphelenmez, Kurşuncu Bahire zanneder... Veysel seni arabasıyla bekleyecek, Edirne'ye kaçıracak, siz orada helalinden baş göz olunca paşa babanla hanımannen affetmeyecek de ne yapacaklar!.." diye dersini vermiş.

Bir sabah İstanbul'da sabah ezanları okunurken arabacı güzeli Deli Veysel koltuğunda boğçası ve yeşil feracesiyle kendisini bekleyen paşa kızını Karagümrük'te Çınarlı Çeşme'nin önünden arabasına atmış, üstüne bir hasır, bir kilim, birkaç da boş çuval serip basmış kırbacı kır atlarına, "Ver elini Edirne!" diyerek sürmüş, gitmiş.

Veysel yalınayak arabacı kopuğu, İstanbul bıçkınıdır ama namuslu oğlandır, yolda helali olmayan kızla bir kelime konuşmamış, elini eline değdirmemiş. Edirne'ye varınca da arabasını doğruca Paşakapısı'nın önüne çekmiş ve Edirne paşasının huzuruna çıkıp ayağa kapanmış. Edirne valisi oğlanın macerasını dinlemiş, sonra kararını vermiş, "Sizi bu gece kendi konağımda zifafa koyacağım..." demiş.

Ve o gece Arabacı Veysel Edirne paşasının konağında zifaf odasında gelin kızın duvağını kaldırmış, karşısında afet-i devran güzellikte bir kız, ama Alacalı Mehmed Paşa'nın kızı değil.

Bu kız Gülbeyaz Hanım'a çeyiz halayığı olarak alınmış Taranı-

dil adında bir cariyedir. "Beni affet. Ve helalin olarak kabul et Veysel Ağa!.." diye oğlanın ayaklarına kapanmış.

Meğer o da arabacı güzelini severmiş. Kurşuncu Bahire'den şüphelenmiş, konuşulur iken kapı ardından dinlemiş, kararlaştırılan günde küçükhanımdan evvel davranmış, Çınarlı Çeşme önüne gelmiş.

Gülbeyaz'a gelince, çeşme önüne gitmiş, beklemiş, beklemiş, beklemiş, Veysel gelmez!.. Babasının konağına dönmüş, döner dönmez de çeyiz halayığının kaçtığını öğrenmiş, Kurşuncu Bahire de kızın Veysel'le kaçtığını öğrenip haber verince küçükhanım bir altın tasa gönlünü kusmuş.

Beri tarafta ise fıkır fıkır oynak Taranıdil'i aguşuna basan Deli Veysel kısmetine razı olmuş.

Karısı bir gün, "Veysel Ağa" demiş, "araba üstünde dahi saz çalardın, sazını düğün günü duvara astın. Bir daha eline almadın, sen çalsan, ben de söylesem..."

Deli Veysel boynunu bükmüş. "Yosmam" demiş, "o saz evvelce gelin kız, hanım kız diye öterdi, şimdi soğan tuz diyor..."

Bu bir meddah hikâyesidir. Ne gariptir feleğin cilvesi ki yüz yıl sonra, hatta ismine varınca hakikat olmuştur, yalnız şehirler yer değiştirmiştir ve paşa kızı yerine bir ağa kızı geçmiştir; Edirne'de Arabacı Deli Veysel, zengin bir ağa kızını kaçırıyorum diye İstanbul'a aynı konaktan kendisini seven ve aynı oyunu oynayan hizmetçi kızı kaçırmıştır. Bu Arabacı Deli Veysel 1885-1890 arasında Fatih Belediye Dairesi Yangın Tulumbası Sandığı'nın en namlı uşaklarından, tulumbacılarındandır.

Yusuf Şah

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1878 ile 1880 arasında 16-17 yaşlarında idim; Üsküdar Doğancılar Sandığı uşaklarından Yusuf Şah adında bir delikanlı vardı, benden iki üç yaş kadar büyüktü; 19-20 yaşında resim gibi güzel, öylesine ki asıl adı unutulmuş, güzelliğinden kinâye Yusuf Şah diye anılırdı. Yosma hanımlardan biri bu güzel oğlana göz koymuş, yoluna çıkarttığı kılavuzlar, çöpçatanlar vasıtası ile Yusuf Şah'ı evine getirtmek istemiş ise de muvaffak olamamış; muhabbeti gayza, kine

çevrilmiş; bir gün çarşı boyundan araba ile geçerken, gençlik, zıpırlık, bıçkınlık şanından tulumbacı şehbazı gaflet ile kadına laf atmış.

'Hanımım, yüzüme baktın, işmarını aldım ama ergenlik hakkı bir altın saat ile elmas yüzük isterim!..' demiş.

Yosma da fırsatı kaçırmamış, hemen karakola şikâyet etmiş; koca çarşı boyu, yüzlerce şahit var. Irz ehli hatuna pervasızca laf atma, o zamanın tabiri ile harfendazlık suçundan Yusuf'u çarşı karakoluna almışlar. Karakol kumandanı bu gibi vakalar üzerinde gayet titiz, dayağı ile meşhur bir adamdı. Öyle ki falakaya yatırmış. Hiç unutmam bir cuma günü idi; vakayı gözümle gördüm. Dayak sahnesini görmedim, görmedim ama delikanlının feryadını karakol önünde biriken halk arasında dinledim; önce avazı çıktığı kadar bağırdı, sonra sesi perde perde alçaldı ve bir inilti halinde kesildi. Tam o sırada karakola bir asker girdi, onun da, 'Karakol kumandanı mısın, cellat mısın alçak herif!..' diye gürlediğini ve Allah'a sığınarak atılmış birkaç şamar sesi duyduk. Bu paşa kim idi bilemiyorum...

Sonra öğrendik ki Yusuf Şah'a kırk değnek vurmuşlar, ayaklarının altı cılk yara haline gelmiş. Destancılıkta ustam Âşık Razî, Yusuf Şah'a dayak atan o karakol kumandanını şu manzume ile hicvetmiştir:

Kıl kalemle Bihzad eylemiş tersim
Yusuf Şah derler ki hoş düşmüş isim
Gedayım ne haddim o şahı telsim

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Koşarlı ayakla o hümapervaz
Yavru peleng misal yangıncı şehbaz
Ne reva dayakla enîn ü avaz

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Lanetle yâd olsun kahpenin adı
Bir nigârın şerri, fitne fesadı
Dayağa yıkıldı kadd-i şimşadı

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Tulumbacıların serveri güzel
Hâk-i pâyi yüz bin kahpeye bedel
Zelil idenlere lanet eyle gel

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak

Be zalim kırılsın kopsun ellerin
Be kâfir yüzülsün mülevves derin
Gayya-yı cahildir ey şaki yerin

Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak...

Bu dayaktan sonra Yusuf Şah uzunca bir zaman yürüyememişti; koltuk değneği ile dolaştı ve en civelek, uçarlı, koşarlı çağında tulumbacılığı bıraktı. Bir ara Üsküdar iskelesinde çımacılık yaptı; sonra da Şirket-i Hayriye müdürlerinden birinin himayesi ile Hasköy'de fabrikaya bekçi olarak alındığını duydum."

İnce Arap, Kürt Bahadır, Hidayet

Galata'da Mengene Sandığı uşaklarından üç namlı tulumbacıdır; Hicri 1315/Miladi 1898 yılında yaşları 20 ile 25 arasında şehbaz ve şehlevent delikanlılardı. Bir zenci melezi olan İnce Arap, lakabının şöhreti asıl adını unutturmuştur, mâni, destan, koşma, kalenderi ve semai söylemekte de ayrıca şöhret sahibiydi. 1315 senesi Kurban Bayramı gecesi Aksaray'da Cellat Çeşmesi'nde çıkan bir yangına Mengene Sandığı'yla gittiklerinde üzerlerine yüksek bir duvar yıkılmış ve bu üç namlı tulumbacı altında kalarak ölmüşlerdi. O devrin tulumbacılık âlemi ananesince bu facia üzerine on sekiz kıtalık bir destan yazılmıştır ki, şudur:

Dinleyin vaka-i hal-i dilsuzi
Anlayın ne hal-i yamana düştük
Hak ecel-i kaza eylemiş ruzi
Sebeb-i mevtimiz beyana düştük

Birimizde İnce Arap idi şöhret
Birimizin ismi idi Hidayet
Bahadır tüvana genç idik gayet
Ahvalimiz halka ilana düştük

Bahadır Kürt idi refikin biri
Üçümüz kazaya uğrattık seri
İşiten ah itse vardır çok yeri
Böyle bir acayip tufana düştük

Herkes için ayrı olur kesb ü kâr
Tulumbacılık idi bizdeki efkâr
Mengene'de idik gayetle namdar
İşbu şöhret ile meydana düştük

Namımız iptida eyledik beyan
Candan sever idi cemi-i ihvan
Güler yüzlü hem de gayet kahraman
Aziz Reis gibi zişana düştük

Arkadaşlar ile bir şeb oturduk
Yangın var dediler tez hazır olduk
Fenerci borucu mevcut bulunduk
Sürat ile rah-ı revana düştük

Yazılan ne ise gelir serine
Derakap eriştik yangın yerine
Rast geldik bir kötü gözlü birine
Galiba nazar-ı düşmana düştük

Bir yangın duvarı oldu aşikâr
Yaklaştık yanına manend-i şikâr
İtfa-i harike bizde gayret var
Sokulduk kenar-ı suzana düştük

Kalbimizde yok idi zerrece korku
Muttasıl ateşe sıkmaktayız su
Meğer tehlikeli mahal imiş bu
Mukteza-i kader o yana düştük

Cellat Çeşmesi'nde idi bu yangın
Su işlemekten olduk cümlemiz baygın
Cellat imiş meğer bulunduk dalgın
Bilmedik afet-i mekkâra düştük

Oradan bir toz duman koptu elaman
Bir seda-yı dehşet feryad ü figan
Aklımız kaybettik olduk perişan
Zanneyledik ka'r-ı deryaya düştük

Yıkıldı ol duvar ecel pençesi
Oldu ömrümüzün ah neticesi
Kurban Bayramı'nda bayram gecesi
Herkes namazda iken kurbana düştük

Arkadaşlar gelip ordan çıkardı
Mahzun mahzun halimize bakardı
Cümlenin gözünden yaşlar akardı
Didiler bir müşkil hicrana düştük

Oradan camie kalktık nihayet
Musallada mevcut cümle cemaet
Müminlerden dua Hak'tan inayet
Bizler mağfiret-i Rahman'a düştük

Bayramlık kefenden yaptılar libasımızı
Gaslidüp kıldılar namazımızı
Yaptılar tuttular hem yasımızı
Bayram günü kabristana düştük

Arkadaşlar size ibret olduk biz
Bizim gibi gafil bulunmayın siz
Gittiğiniz yeri teftiş ediniz
Genç yaşımızda feda-yı cana düştük

Ey ahvalimizi bilen ehibba
Hatırdan etmeyin bizleri cüda
Muhtaçtır ruhumuz istiyor dua
Bizler merhamet-i ihvana düştük

Kesilmiş dünyadan dane-i nimet
Sene bin üç yüz on beşte eyledik rihlet
Bizim ahvalimizi gûş itti herkes
Böyle dilden dile destana düştük..."

Bu destan Kanlıca Sandığı reisi Hüseyin Reis'in kaleminden çıkmıştır ki son zamanlara kadar hayattaydı. Son kıtadaki "herkes" kelimesinin kafiye icabı "millet" olması gerekir, fakat Sultan II. Abdülhamid devrinde kullanılması yasak isimlerden olduğu için halk şairi kafiyeyi feda etmiş, "millet" yerine "herkes" demiştir.

Tulumbacı Bahriye

Körpe çağında tulumbacılık hevesi gütmüş bir mahalle kızı; külhani ve kalender halk şairi Üsküdarlı Âşık Razî, tahminimize göre 1885-1890 arasında yazdığı hezel yollu bir manzumede bu kızın ahvalini şöyle anlatıyor:

1. Ne kartal ne ebabil
Oğlan değil kız değil
Dünya güzeli olsa
İdemem asla meyil

2. Adı çıkmış deliye
Vız geliyor zaptiye
Karakolda müseccel
Tulumbacı Bahriye

3. Gelmiş gelinlik çağı
Lazım bir ayak bağı
Lakin hani alacak
Bir İstanbul uşağı

4. Yerinde kaşı gözü
Tatlı sohbeti sözü
Ona koca olacak
Allahın bir öküzü

5. Kayıkçı Ahmed, Ali
Hamal Hüseyin, Veli
Arabacı, askerler
Hepsiyle senlibenli

6. Sanma çürük sakızdır
Demir leblebi kızdır
Irz ehlidir pespaye
Yerde kar gibi kızdır

7. Vay ona yan bakanın
El şakası yapanın
Pestilini çıkarmış
Sırnaşık bağçıvanın

8. İki kol örgü saçı
Sanki çifte kırbacı
Sandıkta Bahri Reis
Kızoğlan tulumbacı

9. Sırtında yeldirmesi
Olmuş arslan yelesi

Nara atar Bahriyem
Eflaki tutar sesi

10. Köşklüyü görür görmez
Destur izin dinlemez
Düşer sandık peşine
Kış yalama buz demez

11. Saymaz sarhoş babayı
Yoktur enişte dayı
Yıldırır gelmiş olsa
Dağdaki tüylü ayı

12. Çeşme başı curcuna
Girer Akrep burcuna
El atmasın Bahriyem
Takunya pabucuna...

Vâsıf Hoca da şunları yazıyor:

"Ben Tulumbacı Bahriye'yi yakından tanıdım. Âşık Razî onun hakkındaki manzumeyi yazdığı sıralarda Bahriye 16-17 yaşlarında idi, toparlak rakamla kız 1875'te doğmuş olacaktır. Küçüklanga'da kulübemsi bir evde otururlardı; evin meyve ağaçları ile donanmış geniş ve güzel bir bağçesi vardı. Babası Baha Bey meslek sahibi olamamış, gece ve gündüz içer bir paşazade idi, ama hangi paşanın oğludur, denilecek mertebede idi. 14-15 yaşlarında iken it ve hayta pençesinde kötü yollara saptı, akıbet namlı bir hırsız oldu, elinden bir de kan çıktı, Sinop zindanına gönderildi, orada namı nişanı kayboldu.

Kız, anası öldükten sonra sarhoş baba elinde kaldı, evinden ziyade sokakta, oğlan çocukları ile oynayıp boğuşarak büyüdü. Daha 8-9 yaşında idi, sırtında pelaspare entari, yalınayak, saçlar, tarayıp bakanı yok, cadı saçı, mahalle tulumbacılarına katılır, Langa'dan ta Fatih'e, Fener'e, Balat'a, Galata'ya, Beşiktaş'a onlarla koşar, yangına gider gelirdi; köşklünün sesini işitince koğuşun önünde uşaklardan önce ispat-ı vücut edermiş ki tulumbacı lakabı kendisine o küçük yaşından kalmıştır.

Tulumbacı Bahriye.

Bahriye 16-17 yaşına basıp o zamanın âdetince gelinlik çağa geldiği zaman bile bir gece köşklünün narasını ve bekçinin avazını işitmiş, yeldirmesinin eteklerini toplayarak fenercinin yanında ve sandığın önünde Defterdar'daki bir yangına gitmişti. Ben o gece Defterdar'da devrin namlı tulumbacı reislerinden Kâhya İsmail'in kahvehanesinde misafir idim; yanımda konuşan iki şehbaz delikanlının sesleri hâlâ kulaklarımdadır, biri:

'İşte meşhur Tulumbacı Bahriye bu kızdır!..' dedi, öbürü:

'Ulan... Uskumru gibi kız, çiğ çiğ ye!..' deyince birinci hemen arkadaşının ağzını eliyle kapayarak:

'Sus ulan... Duyarsa vallah billah ikimizi birden ayağının altına alır, pestilimizi çıkarır, şu kalabalığın ortasında namusumuz da beş paralık olur!..' demişti.

Kavgacı, küfürbaz, eli sopalı bir kızdı. Güzelliğinden yana ise bin kız içinde bir tane idi. En zıpır oğlanlarla pervasızca konuştuğu halde namusuna toz kondurmamıştı. Çakıllı dere boylarında yetişir açar yaban şakayığı gibi bir kızdı, uzaktan hayran hayran seyredilir, o kadar, ne koklanır, ne de koparılıp yakaya takılırdı.

Bu eli bayraklı, sopalı kızla İstanbul uşağı, esnaf tabakasından bir genç değil, bıçkın, külhanbeyi takımından bile hiçbir delikanlı evlenmeye cesaret edemezdi. Güzel Bahriye'yi sevenler çok olmuştur, kızın da Bedri adında şahin baş bir itfaiye çavuşuna gönül verdiği söylendi idi. Kızın namusundan kimsenin şüphesi yoktu, evlendikten sonra idaresinden korkarlardı; arabaya koşulmaz yarış atı gibiydi.

Bahriye 18 yaşında iken babası sarhoş Baha Bey öldü; kızına Büyük Kapalıçarşı'da üç dükkân ile yine o çarşıda bir hanın yirmide bir hissesini miras bıraktı. O zamanlar handan ve dükkânlardan aldığı kira ile kimseye minnet etmeden gül gibi geçinebilirdi, fakat kıza bir koca da muhakkak lazımdı. Anadolu'dan yeni gelmiş semt bekçisinin kardeşi çocuğa ve Küçüklanga'da sakalık yapmaya başlamış İlyas adında bir delikanlıyı kızın namına kefil olan mahalle imamı ikna etmiş, saka oğlan kıza talip oldu. Adı saka ama, elhak erkek güzeli idi. Bahriye, saka İlyas'la evlendi. Nikâhta keramet vardır demişler, evlenir evlenmez de kadın kadıncık evine kapandı; gece yangınlara koşar tulumbacı Bahriye olduğuna bin şahit isterdi.

Samatya'da oturur meşhur aktör Ahmed Fehim Efendi hatırı sayılır bir zat idi; Baha Bey'in gayetle ahbabı olan Bahriye'nin bir saka ile evlendiğini işitince üzülmüş, İlyas'a Rumeli Demiryolu İdaresi'nde iyi bir ücretle bir bekçilik bulmuş, yerleştirmişti.

İlyas kumpanyadan aldığı aylığın meteliğine dokunmadan bir köşede biriktirir, karısının handan ve dükkânlardan topladığı kira bedelleri ile geçinirlerdi. Fakat İlyas kalıbının adamı çıkmadı; oğlu İsmail üç yaşında iken amcası olan bekçi ile beraber sılaya gitti;

evden ayrılacağı günün gecesi, biriktirdiği üç senelik aylıklarını da Bahriye'den gizli sandıktan almış, sabahı da, 'Bir aya kalmaz dönerim' diyerek vedalaşıp gitmiş. Bir ay sonra dönerim diyen arslan postu giymiş tilki oğlandan, Bahriye'nin boş kâğıdı geldi.

Saka İlyas'ın Bahriye'yi boşaması 1897-1898 arasıdır. Tulumbacı Bahriye o tarihten ta Balkan Harbi'ne kadar 15 yıl, bütün ümidini oğlu İsmail'e bağlayarak yaşadı. Efendiden birkaç kişinin izdivaç teklifini reddetti. Nankör sakanın oğlunu bir paşa, bey oğlu gibi giydirdi, kuşattı ve üstünde, benim diyen babaların yapamadığı baskı ile okuttu.

İsmail vücut yapısını, el ayak kalıbını, kaş göz nakşını zeberdest ve yakışıklı babasından almıştı; ana da güzeldi; Tulumbacı Bahriye'nin oğlunu herkes tulumbacı olur diye beklerken İsmail soyunup tulumbacı kılığına girmek şöyle dursun, koğuşların, hatta tulumbacı kahvehanelerinin önünden bile geçmezdi.

İsmail 1922'de idadi mektebini birincilikle bitirdiği zaman 18 yaşında idi; yüzüne bakanların gözleri kamaşır dilber bir delikanlı olmuştu. Balkan Harbi çıktı. Bu ciddi çocuk bir gün üç arkadaşı ile ant içmiş, anasına haber vermeden Harbiye Nezareti'ne gitmiş ve gönüllü asker yazılmış, iki gün sonra cepheye sevk edilmek üzere hemen o gün çocuğa asker esvabı giydirmişler. İsmail o akşam eve asker kıyafetinde gelince Bahriye şaşırmış, fakat, cepheye gidecek evladının cesaretini kırmamak için ağlamamış, bilakis bu hareketini tasvip eder görünmüş, 'Sayende gazi anası olacağım' demiş. İsmail Beyazıt'ta bir fotoğrafçıya çıkarttığı resmini bırakarak cepheye gitmiş.

Tulumbacı Bahriye gazi anası değil, şehit anası oldu. Edirne'nin Bulgarlar eline düştüğünde Sarayiçi'nde şu kadar esir Türk askeri arasında vahşiyane kurşuna dizilmiştir. Cepheye gittikten sonra oğlundan tek mektup alamayan Tulumbacı Bahriye, İsmail'in şahadetini Edirne'nin geri alınmasından sonra öğrendi.

O günlerde idi, yolum Küçüklanga'ya düştü, Bahriye'ye uğradım. Kapıyı açtığı zaman hilkat harikası zerka gözleri olmasaydı genç kadını tanıyamayacaktım; çok yorgun görünüyordu:

'İşin vardı galiba Bahriye Hanım...' dedim.

'Hiçbir işim yok Vâsıf Ağabey, içerde İsmail'le çene çalıyoruz!..' dedi.

Önce oğlanı izinli olarak gelmiş sandım, tebrik edecektim ki gözlerinden yaşlar, musluğu açılmış çeşme gibi boşandı... Ben öyle ağlayış görmedim efendim, hıçkırıksız şakır şakır bir boşanma...

Sedirin köşe yastığı üstüne çocuğunun resmini koymuş, resimle konuşuyormuş:

'Vâsıf Ağabey... Anamı bilmedim, ağabeyim kendini unutturdu, babacığıma çok acıdım, kocamın alçaklığı çok gücüme gitti, fakat buna dayanamayacağım, tahammülüm, şu gözpınarlarım kuruyuncaya kadar!..' dedi.

Üç dört gün sonra idi, Üsküdar'da kahvehanede oturuyordum. Tulumbacı Narin Ahmed geldi:

'Üsküdar'ı sana bırakıyorum ağabey, yarın bizimkilerin hepsini topla getir!..' dedi.

'Hayır ola?..' dedim.

'Bahriye Abla intihar etti, biz kaldıracağız...'

Narin'in anlattığına göre bedbaht güzel kadın, bir zamanların ele avuca sığmayan sokak kızı, İstanbul'un o meşhur Tulumbacı Bahriye'si mahalle bakkalına gidip bir binlik rakı almış, bakkal Bodos:

'Misafirin mi var Bahriye Hanım?..' diye sormuş.

Eski Bahriye olsa, Karamanlı Rum'un safiyane sorduğu sual üzerine ayağından takunyasını çıkarır, bakkalın kafasını yarardı, gülmüş:

'Zamparam gelecek!..' demiş.

İçkinin katresini ağzına koymamış kadın o gece bir binlik rakıyı içmiş, sonra bahçeye çıkarak bir erik ağacının dalında canına kıymış.

Efendim, İstanbul tulumbacıları, Tulumbacı Bahriye'ye bir cenaze tertip eylediler, öyle bir tantanalı kaldırdılar ki, gören vezir kızı, paşa karısı zannederdi.

Cenazede Aktör Fehim Efendi de vardı:

'Vâsıf... Şu kızın hayatını bir dram yapıp tiyatroda oynatacağım, ama gel gör ki sahnede Bahriye olabilecek tek aktrisimiz yok... Onu ancak Sara Bernar temsil edebilir' demişti..."

Edebiyatımızda tulumbacılık üzerine yazılar

Nabizade Nâzım'ın "Zehra" hikâyesi

Tulumbacılık hayatından etraflı şekilde ilk bahseden muharrir, Edebiyat-ı Cedide'nin en realist kalemine sahip olan Nabizade Nâzım Bey'dir. "Zehra" adındaki büyük hikâyesinde kahramanı Subhi'yi Beyoğlu'nda bir fahişenin pençesine atıp felakete sürükledikten sonra sefaletin dibine indirir. Subhi, sefil ve perişan bir tulumbacı koğuşuna sığınır. Muharrir, bu vesileyle, pek kısa da olsa, o devrin tulumbacı ıstılahlarını kullanarak tulumbacılık ve koğuş hayatından bahseder ve bir yangın sahnesini tasvir eder ki, bir edebi metin olarak, İstanbul tulumbacılarının tarihçesinde anılmalıdır:

"Artık Subhi'nin bundan sonraki yaşayışı tam serseriyane tam mekânsız bir hale münkalib oldu. Firuzağa tulumbacı kahvehanelerine dadanmış, 15-20 gün içinde tulumbacılarla halli hamur olmuştu. Arkadaşlarının tazyiki üzerine sandığa omuzdaş yazılmaya karar verdi, reis İnce Hasan'a müracaat etti. Arnavut Hanı'ndaki yatağını orada birisine satmış, yani yataksız kalmış olduğu cihetle kefaletsiz omuzdaş olamayacaktı. Arkadaşlarından üç kişi çapkınlık etmeyeceğine, münasebetsiz hallerde bulunmayacağına kefil olarak Subhi'yi koğuşa kabul ettirdiler. Subhi'ye bir kat yeni tulumbacı elbisesi verdiler. Gündüzleri kahvede hizmet ederek para kazanmaya başladı. Zaten kahve parası sandık parasından çıkacaktı, hasta olursa veya ezkaza kodese girerse sandık parasından beslenip tütün içebileceği de bir teselli idi.

Reis Subhi'yi artçı tayin etmişti, fakat daha ilk tecrübede Subhi bu vazifenin uhdesinden gelemeyeceğini kestirdi. Öncülük tecrübesi de muvaffakiyetsizlik gösterdi. İnce Hasan içinden kızmak-

ta idi. Subhi cılızlığı, çelimsizliği hasebi ile ne fenerci olabilecekti, ne borucu, çaresiz kökenci Dursun'u artçılığa getirip Subhi'yi kökenci yaptı..."

Görülüyor ki tulumbacı ıstılahlarını sıralayan Nabizade Nâzım Bey tulumbacılığı bilmemektedir. Artçılık öncülük tulumbacının boyuyla ayarlıdır, bir tulumbacı ya artçı olur ya da öncü, her iki yerde tecrübe edilmez. Fenercilik, boruculuk, kökencilik ise sandıkta bir rütbedir, mevkidir; sefaletine acınarak sandığa alınmış bir gencin işe yarasın diye oralarda tecrübesine imkân yoktur. Muharrir şöyle devam ediyor:

"Subhi'nin vazifesi ehvenleşmiş ise de tehlikesi artmıştı, çünkü borucu ile birlikte damlara çıkmak, ateşe herkesten yakın bulunmak mecburiyetinde idi.

Bir gece koğuş ahalisi, bir idare kandilinin zayıf ışığı altında horul horul uyumaktalar iken köşklü narayı atarak uyandırdı, Tatavla'da yangın olduğunu haber verdi.

Subhi gözlerini ovuşturarak kalktı; başı, beyni kazan gibiydi. Omuzdaşlar giyinmekte, öteye beriye seğirtmekte idi. Subhi de naçar giyinmeye mecbur oldu. Tam dizliğini çekmekte iken ikinci reis Subhi'ye dedi ki:

'Haydi bakalım kökenci, fırla bakalım!.. Reise haber ver de sandık kaldıralım!..'

Subhi homurdanarak yemenilerini çekip fırladı. Hava gayet soğuk, rüzgâr şiddetli, sokaklar karanlıktı. Uyku sersemliği ile reisin evini güçbela buldu; reise bir çocuğu olduğunu haber verdi. Sandık koğuşun önünde hazırlanmış, fenerci fenerini yakmış, takımlar toplanmış, nazıra hayvan gitmişti. İnce Hasan geldi:

'Hazır ol Zeybek!..'

Zeybek takımı:

'Alesta!..' diye bağırdı.

Reis:

'Yakın gel!..' emrini verdi, takım kollara yaklaştı:

'Al... Zeybek!..' kumandasında öncüler ile artçılar bir elde sandığı omuzladılar. Fenerci öne düştü. Subhi omuzdaşlar arasında gitmekte idi. Sandık 'koyun ayağı' gitmekte, şuradan buradan misafirler gelmekte idi. Fenerci:

'Yalama var!..' diye haykırdı.

Takım dikkatli yürümeye başladı. Bozahane Yokuşu'nu bu gidişle çıktılar. Taksim Meydanı'nda takım değiştirildi. Beyoğlu Caddesi'nden bir sandık çöktü, herkesi bir çarpıntı aldı.

Reis takım açtırdı, sandık kuş gibi uçmakta idi. Neferlerden Bıçkın Salih:

'Yaman gider Bey... oğlu Pevruz aaalın!..' diye bir nara attı.

İş kızışmış, arkadaki sandık takibe başlamıştı. Subhi bu gidişe hiç alışkın değildi. Bacakları kuvvetten düşmekte, nefesi nefesine yetişmemekte, geri geri kalmakta idi. Halbuki arkadaki sandık ateş gibi gelmekte idi. Helecan artmış, tehlike yaklaşmıştı. Koca Firuzağa Sandığı'nın 'gebe kalması' tasavvuru cümleyi titretmekte idi.

Subhi'nin artık tab ü tüvanı kesilmişti. Fakat arkadaki sandık gelip çatmak üzere idi. Şu halde takım değiştirmek de tehlikeli idi. Reis kırbacını havada şaklatarak küfür etmekte, herkes kavgaya hazırlanmakta idi. Bıçkın Salih, Subhi'ye dedi ki:

'Tetik davran omuzdaş! Sandığa dikkat et!'

Bu hızla maşatlığın önüne gelmişlerdi ki, arkadan gelen sandık kaybolmuştu. Bu, Firuzağa Sandığı için daha büyük tehlike idi. Çünkü kaybolan sandık arka sokağa sapmıştı ki ilerde öne çıkması mümkündü. Bu hal ise sandık için tahkir olup mutlaka kavga lazımdı.

İnce Hasan biraz nefes alarak takım değiştirdi; Keçekülah'a takım açtırdı. Subhi sanki yığılıp kalacağını zannediyordu. Halbuki sandığı bırakmak da mümkün değildi. Pangaltı'ya kadar geldikleri halde bile arkadaki sandık zuhur etmemişti, artık tehlike geçmiş, sandık 'koyun ayağı'na yatmıştı. Subhi nefes almaya başladı.

Yangın yeri dar bir sokak içinde ahşap bir evdi. Ateş alt katında zuhur etmiş, tavana kadar sarmıştı. Yan tarafındaki evin de saçağı ufaktan tutuşmuştu. Sokak hıncahınç dolmuş, ortalık feryat ve gürültü içinde kalmıştı. Tatavla Sandığı işe başlamıştı. Bir taraftan sakalar su taşımakta, bir taraftan da şuraya buraya eşya taşınmaktaydı.

Sandık indi. Hortum takıldı, borucu bir ev aşırı bir dama çıktı. Subhi köken ipini açıp bir ucunu kökene bağladı. İpi kangalladıktan sonra fırlatıp yukarıda borucuya attı, kendisi de derhal dama çıktı. Borucu ile birlikte ipi tutup hortumun ucunu yukarıya aldılar. Subhi kökenden hortumu zapta çalıştığı sırada Borucu Ali boruyu iki

eliyle kavramış, sağ elinin başparmağı ile borunun ağzını tıkayarak su beklemekte idi. Aşağıdan ise sandık ağız ağıza dolmuş, işlemeye başlamıştı. Ali suyun tazyikini hissedip parmağını çekince, hışım ile şiddetle çatlaya çatlaya parmak kalınlığında bir su fışkırmaya başladı. Bu su, alevin içine girince derhal tebahhur etmekte ve ateş üzerinde hiçbir tesir göstermemekte idi. Subhi bu manzarayı ömründe görmüş değildi. Beş altı arşın yakında şiddetli bir ateş, yalım yalım alev salarak kıvrıla büküle havalanmakta ve ucundan kesif bir siyah duman sütun sütun yükselmekte idi. Hava insanı bunaltacak derecede kızmış, borucu ile Subhi buram buram ter dökmeye başlamıştı. Alev bunlara vurmakta idi. Rüzgâr biraz yatışmış, her taraftan tulumbalar üşüşmüş olmakla yangının söndürülebileceği umuluyordu. Civar damlardan her yangın alevine beş on boru sıkılmakta idi. Alev yeniden yeniye bazı tahtalara sirayet ettikçe, evvela şerare halinde zuhur eden ateş, büyüye büyüye alevlenmekte, bu suretle yangın azıp yayılmakta idi. Borucu Ali en ziyade bu noktalara dikkat etmekte, nerede yeni bir ateş görse oraya dönmekte idi.

Subhi sıcaktan bunalacak hale gelmişti. Yüzü gözü cayır cayır yanmakta idi. Arada sırada hortumun dikiş deliklerinden fışkıran su ile yüzünü gözünü ıslatmakta idi. Ateş gittikçe ilerlemekte, bu tarafa yürümekte idi. Aşağıdan İnce Hasan avaz avaz bağırarak onları aşağı çağırmakta idi. Karşıki büyükçe evin sahibi, Firuzağa Sandığı'nı evine istemekte idi. Ali boruyu sökmüş, Subhi ipi kökene bağladıktan sonra hortumu sağarak aşağıya bırakmaya başlamıştı. Borucu damdan inmiş, Subhi yalnız kalmıştı. Halbuki hiç kimse farkına varmadığı halde bu hanenin arka tarafındaki saçak bir hayli zaman evvel ateş almıştı. Subhi damın bacasına seğirtti, fakat ateş tavanı sarmış olmakla alev içinden geçmeye mecbur idi. Subhi tavan arasında duman içinde kalmış, sağını solunu şaşırmıştı. Oraya buraya saldırmakta ise de bir türlü yolu bulup çıkamıyordu. Feryadın da hiç faydası yoktu, çünkü aşağıda hüküm süren kargaşalık, gürültü, patırtı arasında feryatlarının işitilmeyeceği belliydi. Teneffüs güçleşmiş, başı dönmeye başlamıştı.

İnce Hasan, Subhi'nin gecikmesinden şüphelenmişti; neferlerden iki tanesini çatı arasına çıkardı, bunlar da göz gözü görmeyecek kesif bir duman içinde kaldılar:

'Subhi!.. Subhi!..' nidasına gayet boğuk bir sesle:

'Yetişin... Boğuluyorum!..' cevabını aldılar.

Hal ve mevki pek tehlikeli idi. Subhi'nin bir tarafından da alev sarmakta idi. Subhi kendini kaybetmiş, bayılmıştı.

Subhi'nin yanıkları on beş gün içinde iyileşmiş, artık koğuştan dışarı çıkmaya ve arkadaşlarının teşvikleri ile meyhane âlemlerine başvurmaya başlamıştı. Zilzurna matiz olmayınca koğuşa girmiyordu. Şu maişet-i sefihane ve sefilane gün geçtikçe ahlak ve hissiyatını daha ziyade ifsat etmekte idi. Ne kadar değişmişti!.. Bir zamanın nazik ve terbiyeli Subhi'si şimdi sırım gibi sertleşmiş, uçarılaşmış, bıçkınlaşmıştı. Elfaz ve ibarat-ı müstehcene ve amiyanenin envaını öğrenmişti. En çirkef karılarla düşüp kalkmaya başlamıştı..."

Nabizade Nâzım'ın "Zehra" hikâyesinde bu tulumbacı hayatı ve yangın faslı yaşanarak değil, dinlenerek yazılmıştır. Muharririn bir tulumbacıyı, belki de bir ücret karşılığı konuşturarak bazı notlar aldığı bellidir; sorup öğrenmeyi unuttuğu yerleri kendisi dolduruvermiş ve hatalara düşmüştür. Tulumbacıların yangında nasıl çalıştığını, bu arada mesela hortumun dama ne suretle çıkarıldığını gösteren satırlar, dam üzerindeki durumun tasviri güzeldir. Fakat tulumbacılardan bahsederken "uşak" tabirini hiç kullanmıyor, "nefer" diyor. Aslında ise "nefer" itfaiye efradına alem olmuş, tulumbacılar arasında hiç kullanılmamış, daima "uşak" denilmiştir. Her ne ise, yukardaki satırlar Türk romanında tulumbacılık hakkında yazılmış ilk satırlardır, bu yönden kıymetini daima muhafaza edecektir.

Ahmed Rasim'in kalemiyle tulumbacılar

Ahmet Rasim'in yazılarında İstanbul, sesli ve renkli bir film halindedir; onun ölmez eserlerini sıkarsak İstanbul'un ıtrı damlar. İşte o eşsiz kalemin taklit edilmez hünerle çizdiği bir sahne, bıçkın tulumbacılar bir sandala dolmuş, Kâğıthane yolundadırlar:

"Tentesi gergin, kırmızı püsküllü, ön tarafında bir demet fulya dikili, kıçı sular içinde gider, şu sandala bakın hele, içindeki takım açanlara bir nazar edin. Ta başta oturan, kelle tıraş, keçe külahlı, sırtta ipekli gömlek, kollar sıvanık, bileklere kadar dövme, kara esmer suratlıyı gördünüz mü?.. İşte hem mahalle sandığında borucu, hem de Çukurçeşme'de yorgancıdır, adına biraz hasis olduğu için Çömlek derler.

Gelin sıvıryaya. O ne kıvırcık yağlı saç be!.. Mavi ipekten mendil kudretten kıvırcık saçlarını yarı kapamış, yalnız gözlerinde oynar bir beyazlık var. Fanilasına uygun kırmızı kuşağın bir ucu sarkmış, çalkanıp duruyor... Yaşa Mangır!.. Ölme Mangır!..

'Mangıra hampir!.. Hampir!..' diye el çırpıyorlar.

Fakat bunların yanından geçmeye gelmez. Geçerseniz şu şık bey gibi insanı tarize alırlar. Şık bey kızardı. İki kavrulmuş fena halde süzdü, söyleniyordu. Andriya salata gibi!.. Gözler süzük, sandıktan kalma itiyat sağ olmuş biraz aşağıda... Beyaz mendil bağlanmış fanilası tir tir, belinde beyaz kuşak, beyim uçuyor!.. Buna da atak olduğu için Horoz derler...

Hamladaki Habeşi'yi yabana atmayın, belalıdır ha!.. Dikkatle bakmayın, sulanır... Güllü al mintanın arasında bir şey gizlidir, kıyar ha!.. İki defa yangında ölümden kurtulmuş, uşaklar buna iki kavrulmuş derler...

Aman bakın!.. Allah'ı severseniz bakın, ortada göbek atan siyahiye bakın!.. Hepsi birden çalıp oynuyorlar:

Aftoso beklerim beklerim
Derya derya gezerim
Of! O şık şık oğlan
Oğlan... O şık şık oğlan!

Aferin Mangıra!.. Narayı salıverdi:
'Ah anam... Mangırsa buradayım!..'
Ben dedim ya!.. Hoca efendi laf anlamıyor, bu sandalın yanından gitme, çatarlar. Hayır, illa ki sırıtarak geçecek!.. Gördün mü şimdi!..

Aşağıki mahallenin koca imamı
Yukarıki mahallenin küçük imamı
Aman yalelli canım yalelli
Yâr yalelli yalelli!..

Şu zarif, şu mütenasip hanım da kayıkçıya beriden dese de bunların diline düşmese olmaz mı?.. Ne ihtiyatsız kadınmışsın!.. Alın efendim, buyurun; bu sefer de dümen tutan pırgıç başladı. Yine makamı değiştirdiler, Mangır hâlâ göbek atıyor:

Mahzun mahzun gezerim
Ben yâri sezerim
Yârim bana varırsa
Dünyaları ezerim

Yandım aman yandım aman
Aç yüzünü geliyorum ben!..

Bravo Dövme Mehmed'e!.. Harf atıyor:
'Ah!.. Ah!.. Gözlerin kör olsun sen de bu dertten iflah bulamazsın inşallah...'
Efendi Baba kurnaz, hiç yanaşır mı!.. Ama ne oldu?.. Nazarım değdi, o da yanaşıyor!.. Haydi bakalım, Mangır bir iş çıkar!.. Çıkardı

ya!.. Moruğun dızgalına gelin diyor!.. Bu alay beyleri adam mı geçirirler!..

Sakallım aman aman
Ne desem yapar bana
Çarşılar yakın olsa
Fistanlar alır bana

Dam üstünde kediler
Mırnav mırnav dediler
Mahallenin kızları
Sakallımı yediler!..

Gidiyorlar... Ne ahenk, ne raks:

Ha ha ha!.. Maşallah!
Ha ha ha!.. İnşallah!
Anayisi babayisi de
Kavurması kıvırması da
Çalkaaa!.."

Osman Cemal Kaygılı'nın *Aygır Fatma* romanında çocuk tulumbacılar

Tulumbacılığın, en revaçta olduğu devirde bile İstanbul halkının büyük çoğunluğu tarafından bayağı, haysiyet kırıcı görüldüğünü gereği gibi anlatmıştık.

Vâsıf Hoca merhum, İstanbul gençleri ve çocuklarının tulumbacılığa karşı aşırı bir heves, âdeta bir sevda duyduklarını her vesileyle sık sık belirtir ve aynı zamanda varlık içinde nazla büyütülmüş nice bey, paşa oğullarının bu sevdayla perişan olduklarını, kahvehane peykelerine, meyhane köşelerine, hamam külhanlarına, esrar tekkelerine düştüklerini söyler. Tulumbacılığın ayaktakımı için biçilmiş kaftan olduğu aydın hakikattir.

Çocukluğunda ve gençliğinde sandık kolu altında yalınayak, pırpırı kıyafet yangınlara koşmuş rahmetli Osman Cemal Kaygılı da *Aygır Fatma* adındaki şaheserinde bu hakikati çok şirin bir sahneyle anlatıyor. *Aygır Fatma*, Zehra ile Hasan adında iki gencin aşk romanıdır. Romanın kahramanlarından Hasan, yazarın kendisi, Osman Cemal'dir. Romanın baş taraflarında o zamanlar, II. Abdülhamid devri sonları, pek meşhur olan "fulya bağçeleri" tasvir olunur ve yazar çocukluk çağındaki büyük aşkının masum bir hatırasını tespit eder:

"İstanbul yeni bir bahara daha kavuşmuştu. Bu yeni baharın cumalarından biriydi. Hasan'ın haşarı mahalle arkadaşları bir gaz sandığının iki yanına bostanlardan aşırdıkları birer fasulye sırığı çivilemişler, içlerinden en büyüklerini de kendilerine reis yapmışlar, mahalle aralarında tulumba talim ediyorlardı. Tabii bu talimler hep ceketsiz, yeleksiz, pantolonlarının paçaları sıvalı, yalınayak, başı kabak

yapılıyordu. O gün, bunların reisliğini yapan en büyükleri, cuma olduğu için, mahallenin çekirdekten yetişme olan bu küçük tulumbacı namzetlerini önüne katmış, onlara yollarda türlü şaklabanlıklar yaptırarak, türlü naralar savurtarak, sandık omuzlarında, fulya tarlasına kadar çıkarmıştı. Hasan da aralarında idi.

Küçük tulumbacılar fulya tarlasının en kalabalık yerinde sandıklarını yere indirip dinlenmek için yere serildikleri zaman, bunların etrafını bir sürü seyirci almıştı. Reisleri olan büyükçe oğlan şimdi bu kalabalığın karşısına etrafa caka için salt adları ile değil de sonradan uydurma lakapları ile çağırıyordu:

'Ulan Kılkuyruk Şaban... Kalk şuradan bana bir ateş bul, cigaramı yakayım!'

'Ulan Cimdallı Saim... Haydi bakalım, burnunla bir zurna çal da Topuz Ömer bir çiftetelli oynasın!'

'Ulan Zümbülbebek Mehmed... Ayağına yolda diken batmıştı, al şu çakıyı da dikeni çıkar! Malum ya dönüşte çarşıdan geçeceğiz, baş takımı siz kovacaksınız!..'

'Ulan Kuşkonmaz Hasan... Oturduğun yerde yeniden bir beyitli nara düz de giderken yollarda onu atalım!..'

İşte tam bu sırada etrafını sarmış olanların arasından uzunca boylu, esmerce bir kızın gözlerine ilişen Hasan o anda kıpkırmızı kesildi. Kızın da kendisine karşı yüzünü ekşitmesi üzerine o kıpkırmızı yüz limon gibi sararak Hasan'a o canım misk kokulu, apaçık, apaydınlık, yemyeşil ve koskoca fulya tarlası simsiyah, daracık, havasız, berbat bir zindan kesildi..."

Sermet Muhtar Alus'un tulumbacılar üzerine yazıları

Yakın geçmişteki İstanbul hayatı üzerine en çok eser vermiş muharrirlerden biri rahmetli Sermet Muhtar Alus'tur.

S. M. Alus yaşadığı devri kalem diline verirken elbet ki tulumbacıları unutamazdı. Bilhassa *Onikiler* isimli romanında tulumbacılara geniş yer vermiş, onlar hakkında ayrıca makaleler de yazmıştır; aşağıdaki satırları *İstanbul Belediyesi Mecmuası*'nda çıkmış bir yazısından naklediyoruz:

"Yedi atım top derinden derine gürler. Kahvehanelerde pinekleyen, çarşı pazarda satıcılık eden omuzdaşlar hemen kulak kabartmada:

'Top mu?'

'Susun be sayalım...'

'Yedi yahu!..'

Hepsi alesta. Derhal kulelerden kırmızı ceketli, bel kayışı pirinç tokalı, eli harbili, geceleri bir de muşamba fenerli köşklüler etrafa dağılır. Ellerindeki harbi saldıracak sokak köpeklerinden korunmak içindir, karakol önlerinde, köşe başlarında narayı atarlar:

'Aaaayt... Bekçi! Beşiktaş'ta Valdeçeşmesi!'

Ekser büyük konaklar, köşklülere ayda bir mecidiye aylık bağlamıştır, oralarda da narayı basarlar.

Köşklüye damdan düşercesine, 'Yangın nerede?' diye sorulmaz, sordun mu cevabı hazır: 'Babanın gecelik külahında!..'

Mutlaka, 'Uğurlar ola ağa!' denilecek, o da, 'Eyvallah beybaba, hanımteyze, efendi birader..' diyerek yangının yerini sormadan söyleyecek.

Gece ise köşklüden sonra sıra bekçilerde:

'Yaaan guuun vaaa!.. Beğoolu'nda, Galyoncu Golluğu'ndaaa!..'

Omuzdaşlar kahvede toplanır toplanmaz soyunup keçe külahları, daima dizlikleri giyip, bir örnek kıyafette iseler, vişneçürüğü, galibarda, filizi renkten fanilaları sırta geçirip baldırlar çıplak, ayaklar yalın, tulumbanın yanına seğirtirlerdi. Tulumba mahalle camiinin sundurmasının altında ya da yakın bir han avlusunda durur.

Babızaptiye, Gümrük, Belediye Daireleri gibi makamların ve her mahallenin bir tulumbası mevcut, her biri dört kişilik üç takımdan tut, 10-15 takıma kadar dolgunları çok.

Takımlar kurulurken mutlaka şamata kopacak, mesela reis:

'Abdullah, Pohpoh Selim, Çenber Şakir, Pepe Ali beraber olacaksınız!..' derken itirazlar başlar:

'Ben solak, Pohpoh solak, almam be!'

'Çenber çabuk şişiyor, yanıma Kör Hidayet'i koy!..'

'Geçende Meyyit Yokuşu'nda sıfırı tüketen kimdi andavallı?'

Nihayet takım açılır. En önde fenerci, borucu, hortumcu gibi bastıbacaklar; artlarında şemsesi, gövdesi ayna gibi pırıl pırıl sandık, içinde muşta, usturpa, omuzlayanlar tabanı yağlarlar.

Her takımın adı var: Tatar Oku, Muşlu, Ali Kıran, Şahin, Kara Kartal.

Reis de boyuna kumanda, tenha yerlerde:

'Yavaş al Muşlu!..' (Yani 'ağır tırıs'.)

Koska'da Hasanpaşa Karakolu, Beyazıt Meydanı, Karaköy gibi kalabalığa girilince:

"Ayda ihvanlar... Kurt dingili!..' (Yani 'gayet sıkı gidiş'.)

Naralar da kopar:

'Aaayt!.. Karada arslan, deryada kaptan, koşuşu ceylan, İstanbul'da nam alan kadırga köleleri!..'"

Tulumbacılık üzerine edebi metinler arasına aldığımız bu yazı baştan aşağı hatalarla doludur, tamamen uydurmadır.

Tulumbacılar yangına giderken bir tulumbacı kahvehanesi de olsa kahvehanede soyunmazlar, mutlaka ve mutlaka koğuşlarında soyunurlardı. Alus, koğuşun adını bile kaydetmiyor.

Bir takım dört tulumbacıdan kurulur: Alus, 10-15 takımlık sandıklardan bahsediyor, 10 takım 40, 15 takım 60 tulumbacıdır. İstan-

bul tulumbacılığı hiçbir devrinde bu kadar kalabalık sandık görmemiştir, en büyük sandıklardan biri Üsküdar Daireliler olmuştur, onlar da en parlak devirlerinde ancak 5 takım, 20 tulumbacı çıkarmışlardır: reis ve ikinci reis, borucu, fenerci ve kökenci ile 25 tulumbacı olur, 5 de misafir olsa 30 kişi eder.

Alus, takımları reise kurduruyor; takımları reis değil, ikinci reis kurar, sandığı yangına gider, yangından dönerken de o idare eder. Sandıkta öyle bir disiplin hâkimdir ki ikinci reisin kurduğu bir takıma, "ben falanla koşmam" diye hiçbir uşak itiraz edemez.

Muhterem yazar, fenerci, borucu ve kökenci için "bastıbacaklar" diyor, gülünçtür. Bir sandığın borucusu, fenercisi, kökencisi en seçme uşaklardır ve sandıkta rütbe, mevki sahibidirler.

"Ayda ihvanlar!" hitabını kullanıyor "haydi" yerine "ayda" tulumbacı ağzı değil, Çingene ağzıdır. "İhvanlar" da denilmez, "uşaklar" denilir. Kaldı ki emirler verilirken daima takımın adı söylenir.

Hiçbir sandıkta "Tatar Oku", "Kara Kartal" gibi takım adı kullanılmamıştır.

Naraya gelince o da uydurmadır. İstanbul tulumbacıları üzerine otuz yıl sürmüş araştırmalarımızın mahsulü olarak bütün bu hususları bu eserimizde daha önce gereği kadar tafsilatıyla anlatmıştık.

Karagöz'de ve ortaoyununda tulumbacı

Edebiyatımızda tulumbacı tipi karagöz ile ortaoyununda da yaşatılmıştır. Karagöz'de ve ortaoyununda tulumbacının en kuvvetli çizgileri hemen daima ayyaş ve küfürbaz oluşudur. İşte Karagöz'den tulumbacı ağzı bir küfür:

"... Ulan anasını avradını, kızını kısrağını, ocak davlumbazını, kümesteki kazını, raftaki sazını, sandığını sepetini, astarını bezini, ağzını yüzünü, burnunu gözünü, düzünü düzgününü sallayıp sırtladığım..."

Perakende notlar

Yangın kuleleri

İstanbul'da yangın ateşinin ilk alevini, dumanını görmek ve yangını tulumbacılara haber vermek için üç yangın kulesi kullanılmıştır: Beyazıt Yangın Kulesi, Galata Yangın Kulesi, Vaniköyü'nün arkasında İcadiye Yangın Kulesi. Bu kulelerin sağlam görüş sahaları şöyledir:

Beyazıt Kulesi: bütün İstanbul; Kadıköyü'nden Vaniköyü'ne kadar Anadolu yakası; Bebek'e kadar Rumeli yakası.

Galata Kulesi: kendi civarı, Eyüp ve etrafı.

İcadiye Kulesi: Vaniköyü'nden ve Bebek'ten öte Boğaz'ın her iki yakası.

Yangın ateşi Beyazıt veya Galata kulesinden görülmüş ise gündüz bir kırmızı bayrak, gece bir kırmızı fenerle İcadiye'ye bildirilir, bu bayrak veya fenerleri gören o kuleden top atılarak bütün İstanbul'a duyurulurdu. Top sesini duyan İstanbul halkı yangının semtini öğrenmek için "köşklü"leri beklerdi. Beyazıt ve Galata kuleleri tepelerine çektikleri bayrak veya fenerle ilk yangın işaretinden başka büyük şehri üç bölgeye ayırarak şu işaretleri verirlerdi:

I.

Asıl İstanbul içi, surların dışında Haliç kıyısında Eyüp ve Marmara kıyısında Yeşilköy'e kadar bütün Rumeli yakası yangınları için:

BEYAZIT KULESİ:

Gündüz: İki yanına ikişer sepet asar.

Gece: İki yanına birer kırmızı fener asar.

GALATA KULESİ:
Gündüz: Biri sarı, biri kırmızı iki bayrak çeker.
Gece: Altlı üstlü iki kırmızı fener asar.

II.
Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'nin Anadolu yakası yangınları için:

BEYAZIT KULESİ:
Gündüz: İki yanına birer sepet asar.
Gece: Tek yeşil fener asar.

GALATA KULESİ:
Gündüz: Tek yeşil bayrak çeker.
Gece: Tek yeşil fener asar.

III.
Beyoğlu tarafı ve Boğaziçi'nin bütün Rumeli yakası yangınları için:

BEYAZIT KULESİ:
Gündüz: Bir yanına tek, bir yanına çift sepet asar.
Gece: İki yanına birer renksiz fener asar.

GALATA KULESı:
Gündüz: Tek beyaz bayrak çeker.
Gece: Tek renksiz fener asar.

Köşklüler

Büyük şehirde yangın ateşi, Beyazıt ve Galata kulelerinin en üstünden geceli gündüzlü gözlenirdi. Ateş görülüp semti de tespit edilince İstanbul'un her semtindeki yangın tulumbaları sandıklarına "köşklü" denilen ulaklarla haber verilirdi.

İstanbul'da yangın gözlemek için ilk yangın kulesi, Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı'nın kuruluşundan otuz yıl sonra 1750 Küçükpazar yangınını müteakip yapılmıştır; bu yangında "Ağakapısı" denilen

Süleymaniye'de Yeniçeri Ağalığı Sarayı da yanmış, bu saray yeniden yapılır iken yangın gözlemek için bir de ahşap kule ilave edilmiş, bu kuleye "yangın köşkü", nöbetçi gözlülerine de "köşklü" isimleri verilmişti; yine o tarihte Galata Kulesi'ne de yangın gözcüleri konulmuş, onlara da "köşklü" denilmişti; ulaklar da aynı isimle anıldılar.

Köşklüler de en makbul tulumbacılar gibi gayetle koşarlı delikanlılardan seçilip alınırlardı. Ayaklarının koşarlı olmasından başka vücut yapılarının da iri, müheykel olmasına dikkat edilirdi. Çoğu Kazdağlı, Alanyalı, Bozkırlı delikanlılardı ve hepsi bekâr uşaklarıydı. Kulelerdeki odalarda yatar kalkarlardı. Beyazıt Kulesi'nde yirmi, Galata Kulesi'nde on sekiz nefer köşklü vardı. Ayaklarına tulumbacı yemenisi giyerler, pantolonları herhangi bir renkte, tercihan siyah veya kurşunî renklerde, fakat tulumbacı kesimi, bol paçalı olurdu ve kendileri tarafından yaptırılırdı. Fakat bir üniforma diyebileceğimiz ceketler Şehir Emaneti (Belediye) tarafından verilirdi; dik yakalı, sarı, parlak düğmeli ve kırmızı renkliydi, omuzlarında da apoletler vardı, bellerine de tokalı kemer bağlarlardı. Ellerinde gündüz yalnız bir harbi (kısa mızrak) bulunurdu ki bunu o devirlerde şöhreti cihanı tutmuş İstanbul'un sokak köpeklerine karşı kullanırlardı. Gece de harbiden başka bir de fener çekerek koşarlardı.

Kulelerin köşklüleri "ağa" unvanını taşıyan bir zabitin emrindeydiler. Galata ve Beyazıt kuleleri geleneklerindendir, yangın ateşini gören nöbetteki köşklü kule ağasına:

"Ağa bir çocuğun oldu!.." derdi; ağa da sorardı:

"Kız mı, oğlan mı?.."

Anadolu yakası, Galata, Beyoğlu ve Boğaz'ın Rumeli yakası yangınları "kız", asıl İstanbul içi yangınları da "oğlan"dı.

Ateş kayıkları

"Ateş kayığı", tulumbacıları denizaşırı yangınlarına götüren suret-i mahsusada bu iş için yapılmış kayıklara verilmiş isimdir. İki yangın tulumbası ile yirmi nefer kadar tulumbacıyı alacak büyüklükteydi; dört çifte bir kayıktı, her küreğini bir hamlacı (kürekçi) çekerdi. Sekiz nefer de dümenci vardı. İki tulumba ve otuz nefer de tulumbacı ve hamlacı taşıyan bu kayıkların yapısında büyüklüğüyle denk ağırlıkta olmamasına dikkat edilirdi.

İstanbul iskeleleri Demirkapı ile Yemiş iskelesi arasında sıralanmıştı ve bu iskeleler oradan kalkan kayıkların gidecekleri yere, iskeleye nispetle isimlendirilmişti. "Mudanya iskelesi", Karamürsel iskelesi", "Üsküdar iskelesi", "Galata iskelesi", "Eyüp iskelesi" gibi, yani Mudanya'ya Karamürsel'e, Üsküdar'a, Galata'ya, Eyüp'e işleyen kayıkların iskelesi demekti. Ateş kayıklarından ikisi Üsküdar iskelesinde, biri de Çardak iskelesinde devamlı olarak nöbette dururdu. Biz ateş kayıklarının üç tekneden fazla olduğunu tahmin ediyoruz.

"Ateş kayıkları" yeniçeri tulumbacılığı devrinde de aynı isimle kullanılmıştır. O devirde bu kayıklar bostancıbaşı ağanın emrindeydi, hamlacılığını da Bostancı Hamlacıları Ocağı neferleri yapardı. Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı ile Bostancı Ocağı da kaldırılınca ateş kayıkları bir müddet kayıkhaneye çekilip muattal kaldı. Mahalle yangın tulumbacılığı teşkilatı kurulunca liman reisliği emrinde tekrar hizmete girdiler. Yeniçerilik hatıralarını canlandıracağı endişesiyle mahalle tulumbacılarına önceleri "tulumbacı" ismi yerine "yangıncı" adı verildiği gibi bu sefer ateş kayıklarına da "yangıncı kayığı" denilmişti. Bir yangıncı kayığında hamlacılık yapmış Eşmeli Emin adında bir delikanlı şanında iki ayaklı mâni bunu çok açık olarak göstermektedir:

Geç gönül... eşmeli geç gönül...
Ateşi aşk küllenince yâr eliyle eşmeli
Yangıncılar kayığında hamlacıdır Eşmeli...

Geç gönül... yâr emin geç gönül...
Yangıncılar kayığında varsa bana yâr Emin
Temaşa-yı hüsn-i canan merhemidir yaremin...

Yangıncılara tekrar "tulumbacı" denilmeye başlandıktan sonra bu kayıklar da eski ismi olan "ateş kayığı" adını aldılar.

Ateş kayıkları, Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından bir müddet sonra kaldırıldı, onların işini şirket vapurları görmeye başladı. Geceleri Köprü'nün Üsküdar iskelesinde bir Şirket-i Hayriye vapuru tulumbacılarla nöbette beklerdi. Kendi kayıkları olmadığı için, bilhassa Boğaz'da kış yangınları dönüşünde tulumbacılar hayli sıkıntı çeker, hatta perişan olurlardı. Tulumbacıları bir Boğaz köyüne getirip bırakan vapur artık dönüşü beklemez, Köprü'ye dönerdi. Aşağıdaki satırları *Servet-i Fünun* mecmuasının 18 Şubat 1308 (2 Mart 1893) tarihli nüshasında Ahmed İhsan Bey'in haftalık sohbet yazısından alıyoruz:

"Geçen hafta gazetemizin baskı işini tamamlamıştım ki Vaniköyü'nde yangın olduğu haberini aldım, nasıl telaş ettiğimi düşününüz ki evim oradadır, Vaniköyü beş on evlik küçük yer; tulumbası, tulumbacısı yok, şiddetli rüzgâr da var. Fakat vapurdan köye çıkıp da gece iskele başında altı yüz tulumbacının perişan halini görünce kendi halimi unuttum. Ateş içinde, su içinde saatlerce çalıştıktan ve yangını söndürdükten sonra Vaniköyü denilen o dağ eteğinde kalmışlar. İskele memuru durmadan düdük öttürerek karşı sahilde Bebek iskelesinde yatmakta olan bir vapuru çağırmaya çalışıyor. Tulumbacılar Vaniköyü'nden Çengelköyü'ne gittiler ve o geceyi açtırdıkları Çengelköyü kahvehanelerinin peykelerinde geçirdiler; üstelik aynı gece Kadıköyü'nde çıkan bir yangına da gidemediler. Kadıköyü'nün büyük bir kısmı mahvoldu. Şirketi Hayriye yapmaya mecbur olduğu vazifesini ihmal ediyor, ismi de işine uymuyor..."

Yangın odaları

Yeniçeri tulumbacıları, acemi oğlanlarının arasından seçilmişti. Hepsi bekâr uşaklarıydı; yeniçeri kolluklarında yatar barınırlardı, yangın sandıkları da kolluklarda dururdu. Yeniçeri tulumbacıları teşkilatından gereği kadar bahsetmiştik.

1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı da kaldırıldı. İstanbul kısa bir müddet tulumbacısız kaldı ve tulumbacıların kaldırılmasından bir buçuk ay sonra çıkan büyük Hocapaşa yangınında yoklukları pek acı olarak duyuldu. Tez elden mahalle tulumbacılığı teşkilatı kurulurken yeni tulumbacıların çoğunluğunu da büyük şehrin kayıkçı, hamal, yanaşma, ırgat gibi bekâr uşakları gençler ile şehir halkının ayaktakımından gençler teşkil ettiler. Bu yeni tulumbacılara yeniçerilik hatırasını uyandırmamak için "tulumbacı" adı yerine "yangıncı" denildi.

Bekâr uşakları "bekâr odaları" da denilen bekâr hanlarında barınırdı; şehrin gece inzibatı ve asayişi için bu hanların kapıları yatsıdan sonra çıkacak yangınlarda yangıncı bekâr uşakları hanlarından çıkmaya mecbur oldukları için, diğer bekâr uşaklarının da gece onlarla birlikte hanlardan çıkıp şehir içine yayılmaları mahzurlu görülmüş, yangıncılar "yangıncı odaları" denilen ayrı bekâr odalarında iskân edilmişlerdi. Biri Yedikule'de, biri Kumkapı'da, biri Ayvansaray'da, biri Unkapanı'nda, biri de Galata'da Yağkapanı'nda olmak üzere beş yerde yangıncı odaları kuruldu. Elimizde Unkapanı'ndaki yangıncı odaları üzerine tulumbacı ağzı ayaklı mâniler çeşnisinde bir manzume vardır:

Yangıncı odaları
Unkapanı benderi
Mihmandır derununda
Kırk eşbeh semenderi
Var bak canım bak canım
Odalara bak canım
Çekelim kulelere
Kırmızı bayrak canım

Yangıncı odaları
Aratmaz bağ bostanı
Cem olmuş derununda
Şehrin şehbaz bütanı
Koş bak canım bak canım
Odalara bak canım
Keçe külah dizlikle
Koş yalınayak canım

Yangıncı odaları
Sahilsaray misali
Kırk nefer Ferhadı var
Levendin mah cemali
Yat canım var yat canım
Odalarda yat canım
Bıçkın ateşi ile
Aklını oynat canım

Yangıncı odaları
Değmesin kem nazarı
Ateşbaz yiğitlerin
Gülle topuk pazarı
Kal canım var kal canım
Odalarda kal canım
O çakırpençelere
Kaptırma sakal canım

Yangıncı odaları
Hacı Bektaş evidir
Canları altun başak
Gümüş fidan selvidir
Yan canım var yan canım
Odalarda yan canım
Dal ateşi Nemrud'a
Şan için üryan canım

Yangıncı odaları
Kale-i kahkahadır
Kırk nefer uşakları
Birbirinden bahadır
Çek canım var çek canım
Odalarda çek canım
Yektir Allah gülbankı
Fetalarla çek canım...

Yangıncı adı tekrar tulumbacıya çevrilip mahallelerde tulumbacı koğuşları kurulunca yangıncı odaları da tekrar alelade bekâr odaları oldular.

Resimler ve fotoğraflar

Bilhassa yangın yollarındaki pırpırı kıyafetleri ile İstanbul tulumbacıları muhakkak ki çok renkli ve hareketli bir resim konusudur. Fakat esefle kaydederiz ki ressamlarımız tulumbacılar üzerinde hiç çalışmamışlardır. Ünlü bir Türk ressamının imzasını taşıyan portre veya grup halinde tek tablo yoktur. Yalnız bütün faaliyetini basına hasretmiş üstat Münif Fehim'in bazı dergiler için yaptığı birkaç güzel resim vardır.

Herhalde doğru bir hüküm olur, pitoresk kıyafetleriyle 10-15 atlet figürünü, tulumbacılık denilen sevdanın vecdi içinde bir tuvalde toplayacak cesareti gösteren bir sanatkârımız çıkmamıştır.

Abdülmecid devrinde İstanbul'da yaşamış ve İstanbul'da vefat ederek Yeşilköy'deki Katolik kabristanına defnedilmiş, ünlü İtalyan ressamı ve suluboya üstadı Preziosi'nin *İstanbul Tulumbacıları* adıyla muhteşem bir suluboya tablosu vardır, bu güzel resmin aslı Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. 1943-1945 arasında Atina'da bir müzayede salonunda satılır iken o zamanın müze müdürü Sayın Tahsin Öz de bir güzel, mesut tesadüf eseri Atina'da bulunmuş, yine aynı sanatkârın diğer nefis bir İstanbul tablosuyla birlikte müze adına satın alınarak İstanbul'a getirilmiştir. Bu tablonun renkli bir fotokopisi 1961 yılında *Hayat* mecmuasının 48 numaralı sayısında yayımlanmıştır.

II. Abdülhamid zamanında "ressam-ı hazret-i şehriyari" ve "paşa" unvanlarını almış yine ünlü bir İtalyan ressamı, Fausto Zonaro da Köprü üstünde koşan tulumbacıları büyük bir yağlıboya tablo olarak resmetmiştir, öyle ki sahnenin heyecanına kapılmış olan sanatkâr, tablosunun bir kenarına ve seyirci figürleri arasına kendisinin ve zevcesinin resimlerini de katmaktan fırçasını alamamıştır. Bu tablonun

Bir tulumbacı takımı.

aslı da İstanbul'da Union Sigorta Şirketi'nin geniş holünde duruyordu. Yine aynı ressamın bir de karakalem tulumbacı portresi vardır.

Sébah ve Joaillier Fotoğrafhanesi, II. Abdülhamid devrinde turistlere "İstanbul hatırası" olarak sattığı resimler arasına tulumbacıları da katmıştı. Bu atölye tarafından çekilmiş dört adet grup resmi vardır, fakat hangi sandıklar olduğu maalesef tarafımdan tespit edilemedi. Dördünün de Rum veya Ermeni tulumbacılar olduğunu tahmin ediyoruz.

Tulumbacılar arasında yangın yolu kıyafetiyle bir fotoğrafhanede yahut kendi muhitlerinde grup resimler çektirmek gelenek halindeydi. Aralarında paralı olanlar bu resimleri büyüttürürler; kahvehanelerine, balıkçı manav dükkânlarına, kavun karpuz sergilerine asarlardı. Sandıktakilerin isimleri ve gruptaki tulumbacıların isimleri ile bu resimlerden sekiz tanesi, türlü zorluklarla emaneten elime geçti. Fotokopilerini yaptırtıp, asıllarını sahiplerine geri verdim. Fakat bendeki kopyaların hepsi, kendisini asla affedemeyeceğim bir gazetecinin elinde yok oldu. Bilemem bu satırları okur, okuduğu zaman da vicdan azabı duyar mı? O resimleri tekrar toplamak imkânını da bulamadım.

Köşklü portreleri

Kara Süleyman

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"1890 ile 1895 arasında Beyazıt Yangın Kulesi köşklülerinden Kara Süleyman, çalgılı tulumbacı kahvehanelerinin namlı okuyucularından. Kendisini tanıdığım sıralarda 19-20 yaşlarında zeberdest, pençeli bir delikanlıydı; fakat nimet ve muhabbet hakkı bilmez, canım diyen dosta canın çıksın diyenlerden, serkeş çapkın, şıkırdım bıçkındı; işreti yüzünden kuleden attılar, namlı mastorlardan Çamur Salih denilen uygunsuz ile gece ve gündüz beraber olup esrara alışınca büsbütün zelil ve sefil oldu. Süleyman, benim diyen köçeğe meydan okuyacak kadar güzel oyun oynardı. Oyun arasında topuk vurarak bir yürüyüşü vardı ki bundan ötürü kendisine Topuklu Süleyman da derlerdi. Bir gece Topçular'da bir sünnet düğününde bulundum. Çamur Salih ile yâranı bir odaya kapanmışlar, kabak denilen esrar nargilesi doldurulmuş; ehl-i keyif birkaç sefer dolaşmış, bilmediğim âlem değildir, ama bir kere daha ibretle seyredeyim diye odalarına girdim, herkes dalgasında; Salih, Topuklu'ya 'Kalk oyna' dedi. Odada bir de zurnacı Çingene vardı, delikanlı, 'Ağabey hastayım, ayakta duracak halim yok' deyince Çamur, Süleyman'a iki tokat attı, zavallı sefil delikanlı da kalktı, ağlaya ağlaya oynamaya başladı; yüreğim sızladı, odadan çıkıp kaçtım. Süleyman'ı yıllarca sonra bir gece Sirkeci'de rıhtım boyunda depoların önünde kaldırım üstünde sızmış gördüm; insanlıktan çıkmış, öyle bir levs içinde ki, teşbihim müstekreh de olsa hoş görülsün, uyuz köpek onun yanına yaklaşmaktan tiksinirdi.

Bu oğlanın yüzüne bakıldığı zamanlar bir tuhaf huyu, âdeti vardı; iskemleye, kanepeye, kahve peykesine oturmaz, ayaklarından yemenilerini atar, yalınayak iskemle, kanepe, peyke üstüne çıkar, arkalığına ilişirdi. Fırlamaya amade bir acayip itlik nümayişi vardı.

Şu satırları yazarken, mademki yâd eyledik, şanında ahvalini beyan eder bir de manzume yazdım.

Topuklu'dur köşklülerin çapkını
Yola düşer ilan için yangını
Yoktur ona semtin uzak yakını
Köşklü Süleyman'ım
Siyehçerde eşbeh
O yaman koşarlı
Ayaklara peh peh

Fener çekip düşer gece yollara
Dalar koğuş, kahve, karakollara
Bakın terli yüzde gümüş pullara
Bir kara oğlandır
Köşklüden Süleyman
Baygındır mastordur
Püf püf dalga duman

Topuklu'dur köşklülerin ayvazı
Yalın ayaklarla hümapervazı
Davudidir pek hoş bülendavazı
Gel cila ver keyfe
Topuk vura vura
Alnında perçemin
Karakalem tura...

Koşarlı, pençeli, zeberdest köşklü delikanlı dalga duman sevdasının kurbanı oldu, eşirranın baziçe-i hevesatı olarak düştüğü sefalet girdabında zelilane süründü, galiba tımarhanede ölmüştür..."

Kürt Hasan

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Harb-i Umumi'nin (Birinci Cihan Harbi) ilk yıllarında yaşı doksanı aşkın olarak ölmüştür. O pirlik çağında zinde, Galata'da Yağkapanı iskelesinde han kahveciliği yapardı. Kendisi iskelede hamallar kahvehanesinde oturur, handaki ocağını evlad-ı manevisi Bulgaristan muhacirlerinden Benli Mustafa Ağa işletirdi. Kürt Hasan gençliğinde Tersane'de Manda Bölüğü efradındanmış ki bu bölük efradı havuzların suyunu boşaltan dolaplara koşulur mandalara bakarmış. 25 yaşlarında iken Donanma'ya alınmış, Kırım Harbi'nde bulunmuş, harp dönüşünde de önce tulumbacı, sonra da köşklü olmuş; iriyarı, kara yağız, palabıyıklı, sakalı matruş, ahlakı hamide sahibi; cemal âşığı, daima kısa diz çakşırı giyer, muhitinde kendisini aşırı derecede saydırmış, kahve ve nargile tiryakisi; cahil olduğu halde haddini bildiğinden sohbeti çekilir bir adamdı. Aşağıdaki beyitler bu günahkâr Vâsıf'ındır:

Köşklülerin piridir koca Kürt Hacı Hasan
Eğri yollarda koşup daima doğru basan
Cemal âşığıdır o, kul olur sevdiğine
Muhabbet kılıcını arşa namusla asan

El ayak titrer iken gözler arar güzeli
Yaşını sorarsanız ya seksen beş ya doksan..."

Kara Tosun

Vâsıf Hoca anlatıyor:

"Kara Tosun 1885 ile 1890 arasında Galata Yangın Kulesi köşklülerinden 18-20 yaşlarında kara yağız, esmer, uzun boylu, sırım gibi delikanlı idi. Çeşmemeydanı Sandığı uşaklarından Yelkenci Laz Bekir adındaki tulumbacı ile de bir macerası olan Huriye yahut Huri Hanım adındaki bir yosma ile münasebeti dillere destan olmuştu. Bir gün köşklü Kara Tosun Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı'na yıkanmaya gider; o gün devrin kalender şairi Üsküdarlı Âşık Razî

de hamamda imiş; esmer güzeli genci hamamdan çıkarken görmek için hamam kapısının önüne Galata'nın en yırtık fahişelerinden otuz kırk kadın toplanmış, kepazece bir nümayişi önlemek için Kara Tosun'u hamamın arka sokaktaki külhan kapısından kaçırmışlar.

Âşık Razî'nin aşağıdaki beytileri o günün hatırasıdır:

Bir gün hamamda gördüm o kaplan yavrusunu
Köşklülerin eşbehi bıçkın Kara Tosun'u

Sırım gibi şehbazda o ne kaş, göz, el, ayak
Gönder gibi diyelim tığ gibi boy bosunu

Galata yosmaları görmek için koşarak
Tutmuşlar Tophane'de hamamın kapusunu

Gece uyku tutmazmış hasretiyle Köşklü'nün
Huri Hanım denilen vurgun orospusunu...

Huri Hanım ağzından şu kıtalar da bu günahkâr Vâsıf'ındır:

Aman Köşklüm yaman Köşklüm
Sana mail oldu gönlüm
Sıfır kalıp fes altından
Kâküllerin büklüm büklüm

Pek terlemiş güzel yüzün
Kanlı kanlı cellat gözün
Yangın ateş daim sözün
Ateş kundak sensin Köşklüm
Kâküllerin büklüm büklüm

Tığ gibidir boyun bosun
Kem nazardan Hak korusun
Şehlevelendim Köşklü Tosun
Sana mail oldu gönlüm

Yaman koşar köşklü oğlan
Sözümde yok zerre yalan
Gönülleri kundaklayan
Al ceketli şehbaz Köşklüm

Kemer toka düğmesi var
Galata'da kulesi var
Gönüllerde kafesi var
Çalımı pek yaman Köşklüm

On sekizlik genç irisi
Elli dirhem yemenisi
Giyer de o öpülesi
Ayaklarına çapkın Köşklüm

Tüyden hafif yemenisi
Perçem topuk albenisi
Kaş üstüne yıkar fesi
Kara Tosun bıçkın Köşklüm

Tulumbacı kalıp fesi
Güzel yüzün terlemesi
Ya davudi kalın sesi
Mail oldu sana gönlüm

Huri bekler Köşklü şahı
Dinle benden ah ü vahı
Gelmezsen ger tutar ahı
Perçem telindedir gönlüm...

Aradan şu kadar yıl geçtiği halde hâlâ yüzümü kızartan kopukluklarımdandır, bu dokuz kıtayı Huri Hanım'ın ağasına üç mecidiye karşılığı yazıp vermiştim, hanım da vurulduğu köşklü oğlana yollamıştı..."

İtfaiye

Tarihçe

İstanbul'da yangınlara karşı tulumbacılık teşkilatının yanında "İtfaiye" adıyla ikinci teşkilat, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adı verilen yeni ordunun Seraskerlik makamına bağlı ve Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'ndan kalmış yangın tulumbalarıyla yangın söndürmeye memur edilen bir birlik vücuda getirilmekle başlandı.

Bu teşkilat, zamanla büyüyen, gelişen, yangın söndürmeye mahsus yeni tulumbalar ve makineli vasıtalarla gelişen ve "İtfaiye Alayı" adını taşıyan askerî bir birlik olarak 1922 yılına kadar devam etti.

İstanbul İtfaiyesi 1826'dan 1922 yılına kadar yüz sene içinde şöyle gelişmiştir:

1– 1826'da Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı kaldırıldığında Şehzadebaşı'nda Tulumbacılar Konağı'nda bulunan yangın tulumbaları Beyazıt'taki Seraskerlik binasına kaldırılıp münasip bir yere kondu. Şehrin içinde yeniçeri kolluklarında bulunan tulumbalar şehir civarına, bu arada bilhassa Boğaziçi köylerine bostancı kolluklarında bulunan tulumbalar da şehir içinde ve şehir etrafında yeniçeri ve bostancı kollukları yerine kurulan Asakir-i Mansure karakollarına nakledildi.

Seraskerlik'teki yangın tulumbaları nöbetçi zabitlerin emrine verildi; nöbetçi zabitler hem tulumbaların muhafazasına nezaret ettiler, hem de bu tulumbaları emirlerindeki neferlerle bir onbaşı veya çavuş idaresinde yangınlara sevk ettiler. Karakollarda da aynı vazifeyi karakol çavuşları gördü. Daima değişen bu itfaiye neferleri işin daima acemisi kaldılar; yangınlara da tulumbacılar gibi tulumba sandıklarını omuzlayıp gittiler.

2– Seraskerlik Dairesi'nde nöbetçi zabitler her gün değiştiği için yangın tulumbalarına gereği gibi bakılamadı; pek çok tulumba, kesin sorumlusu olmadığı için bakımsızlıktan hurdalaşmaya başladı. Bunun üzerine tulumbaların nezareti ve yangınlara sevki işi nöbetçi zabit yerine emekliye ayrılmış, fakat iş eri olduğu kabul edilmiş iki yaşlıca yüzbaşıya verildi; "itfaiye yüzbaşısı" unvanıyla yüz ellişer kuruş aylık bağlandı. Ayrıca maiyetlerine iki nefer çilingir ile iki nefer hortumcu, hortum tamircisi verildi. Bu dört kişi Seraskerlik Dairesi'ndeki tulumbalardan gayri karakollardaki tulumbaları da dolaşarak tamir işleriyle meşgul oldular. Kullanılamayacak hale gelmiş tulumbaların yerine yenileri yaptırıldı.

3– 1870 büyük Beyoğlu yangınından sonra bu askeri itfaiyenin Avrupa'daki itfaiye teşkilatı seviyesine yükseltilmesine karar verildi. Büyük Avrupa şehirlerinde yapılan tetkikat sonunda en mükemmel itfaiyenin Budapeşte şehrinde bulunduğu kanaatine varıldı ve Macaristan'dan Kont Szechenyi (Ziçini) itfaiye mütehassısı olarak İstanbul'a getirildi, kendisine liva rütbesi paşalık verildi. Bu zat itfaiye nefer ve zabitlerini asıl ordu kadrosundan ayırdı ve askeri itfaiyeyi ordu bünyesi içinde fakat İstanbul şehrinin hizmetinde müstakil bir birlik yaptı. Yangınlara tulumbacılar gibi sandık omuzlanıp gidilirken iki yahut dört at koşulu tulumba arabaları getirtti. Önceleri bu tulumba arabalarının yanı sıra itfaiye neferleri yangınlara yaya gidip gelirlerken az sonra efrad da arabalara bindirildi. İtfaiye teşkilatı dört taburdan mürekkep bir alaydı. Bu dört taburun efradı, arabalı tulumbaları ve sair yangın söndürme aletleriyle (kanca, balta, merdiven) birlikte,

Beyazıt'ta Seraskerlik Dairesi'nde;

Kasımpaşa'da Bahriye Kışlası'nda;

Taksim Kışlası'nda;

Üsküdar'da Selimiye Kışlası'nda toplu olarak yerleştirildiler. İtfaiye efradına da diğer askerden farklı bir üniforma giydirildi.

4– 1889'da Tersane'de Bahriye efradıyla ve Bahriye Nezareti'ne bağlı müstakil bir Deniz İtfaiye Taburu teşkil edildi.

5– Kara itfaiye teşkilatının dört taburunun Seraskerlik Dairesi ile üç kışlada toplu olarak bulunması, buralardan uzak semtlerde çıkan yangınlara gitmeyi geciktirdiğinden, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından

sonra, taburlar da bölüklere ayrıldı ve itfaiye bölükleri İstanbul'da semt semt karakollara dağıtıldı. Böylece Fatih, Samatya, Dolmabahçe, Şişhane, Pangaltı, Arnavutköy, Sarıyer, Üsküdar, Nuhkuyusu, Selamsız, Kuzguncuk ve Kadıköyü'nde birer itfaiye bölüğü yerleştirildi.

6– Balkan Harbi'nde ve ardından Birinci Cihan Harbi'nde itfaiye bölüklerinin de cepheye sevki zarureti hâsıl oldu. Bu suretle askeri itfaiye harp yılları içinde muattal kaldı; yangınlar karşısında bütün yük, pek çok genç uşakları asker olmuş mahalle ve belediye sandıklarına kaldı. Bu durum itfaiyenin ciheti askeriyeden İstanbul Şehremaneti'ne (İstanbul Belediyesi'ne) devri zaruretini gösterdi.

7– Askeri Kara İtfaiyesi ile Bahriye Nezareti'ne bağlı Askeri Deniz İtfaiyesi 1922'de İstanbul Valisi ve Şehremini Haydar Bey'in zamanında İstanbul Şehremaneti'ne devredildi. Belediyede bir itfaiye kumandanlığı, itfaiye müdürlüğü kuruldu.

8– 1922'den zamanımıza kadar İstanbul Belediyesi İtfaiyesi ayrıca büyük, geniş bir tetkik konusudur.

1968'de İstanbul Belediyesi İtfaiyesi

İstanbul İtfaiyesi'nin teşkilatı ve gücü hakkında İstanbul Belediyesi Umum İtfaiye Gruplar Müdürü Sayın Tarık Özavcı'dan bilgi istetik; mesleğine aşkla bağlı Tarık Özavcı, bizi gereği gibi tenvir etmiştir, aşağıdaki satırlar onun gösterdiği notlardan alınmıştır (bu kısmın 1968 yıllarında hazırlandığı hatırda tutulmalıdır):

Bir müdür ve üç müdür muaviniyle idare edilen İstanbul Belediyesi İtfaiyesi'nin teşkilat kadrosu şöyledir:

A– Müdür:

Müdürlüğe bağlı: Planlama ve Harekât Amirliği, İtfaiye Polisi Amirliği, Kara Başmontörlüğü, Deniz Başmontörlüğü, Telsiz Başmontörlüğü, spor öğretmeni, bando öğretmeni, İtfaiye Okulu, İtfaiye Müzesi.

B– Bir muavin:

Bu muavine bağlı üç grup başamirliği:

1) Gruplar Başamirliği: İstanbul Grubu: Rami ve Haliç müfrezeleri ve Beyazıt Yangın Kulesi; Bakırköy Grubu: Yeşilköy, Florya, Zeytinburnu müfrezeleri.

2) Gruplar Başamirliği: Beyoğlu Grubu: Halıcıoğlu Müfrezesi; İstinye Deniz Grubu; Sarıyer Grubu.

3) Gruplar Başamirliği: Üsküdar Grubu: Gaz Depoları ve Beykoz müfrezeleri; Kadıköy Grubu: Erenköy Müfrezesi; Adalar Grubu: Heybeliada, Kınalıada ve Burgaz Adası müfrezeleri.

C– İki muavin:

Bu muavinliklere bağlı idari büro: başkâtib, raportör, muamelat şefi, ayniyat şefi, idare amiri, mutemetlik.

İtfaiye Müdürlüğü'nün personel kadrosu 978 kişidir; 108 vasıtası ve 119 motopompu vardır. Müdürlükte 99 kişi ve 3 vasıta bulunmaktadır. İtfaiye gruplarının kadroları ve gücü de şöyledir:

İstanbul Grubu: Saraçhanebaşı'nda İtfaiye Caddesi'nde İtfaiye Gruplar Müdürlüğü binalarında: 153 kişi, 22 vasıta, 17 motopomp.

Rami Müfrezesi: Rami Cuma Mahallesi'nde Talimhane Caddesi'nde: 34 kişi, 3 vasıta, 3 motopomp.

Haliç Müfrezesi: Atatürk Köprüsü'nün Unkapanı cihetinde: 8 kişi.

Bakırköy Grubu: Veliefendi Koşuyolu Caddesi'nde: 80 kişi, 10 vasıta, 8 motopomp.

Yeşilköy Müfrezesi: Yeşilköy İstasyon Caddesi'nde: 32 kişi, 4 vasıta, 5 motopomp.

Florya Müfrezesi: 2 kişi.

Zeytinburnu Müfrezesi: Telsiz Mahallesi'nde: 6 kişi.

Beyoğlu Grubu: Şişhane'de Evliya Çelebi Mahallesi'nde Yolcuzade İskender Caddesi'nde: 93 kişi, 11 vasıta, 13 motopomp.

Halıcıoğlu Müfrezesi: Karaağaç Kurumları içindeki müştemilatta: 19 kişi, 2 vasıta, 1 motopomp.

İstinye Deniz Grubu: Emirgân Caddesi'nde: 57 kişi, 4 vasıta, 8 motopomp.

Sarıyer Grubu: Büyükdere Çayırbaşı Caddesi'nde: 44 kişi, 7 vasıta, 4 motopomp.

Üsküdar Grubu: Doğancılar'da Sünbülzade Sokağı'nda: 75 kişi, 10 vasıta, 9 motopomp.

Çubuklu Müfrezesi: Çubuklu-Kanlıca Caddesi'nde Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'dan Belediye'ye intikal eden köşkün müştemilatında: 23 kişi, 2 vasıta, 4 motopomp.

Çubuklu Gaz Depoları Müfrezesi: 10 kişi, 2 motopomp.

Beykoz Müfrezesi: Kavaklıdere Caddesi'nde: 25 kişi, 3 vasıta, 3 motopomp.

Kadıköy Grubu: rıhtımda Hal binasının bir kısmında: 68 kişi, 10 vasıta, 14 motopomp.

Erenköy Müfrezesi: Göztepe Mahallesi'nde Tanzimat ve Taşmektep sokaklarında: 21 kişi, 3 vasıta, 5 motopomp.

Adalar Grubu: Büyükada'da Maden'de Salhane Sokağı'nda: 57 kişi, 5 vasıta, 8 motopomp.

Heybelida Müfrezesi: Küçük Sokak'ta: 32 kişi, 4 vasıta, 6 motopomp.

Burgaz Adası Müfrezesi: Yeniyalı Sokağı'nda: 20 kişi, 2 vasıta, 5 motopomp.

Kınalıada Müfrezesi: İdman Sokağı'nda: 20 kişi, 3 vasıta, 5 motopomp.

İtfaiyeye er olarak intisap edebilmek için sıhhî muayeneden geçtikten ve hüsni hal erbabından olduğuna dair vesikasını ibraz ettikten başka 22-35 yaş arasında bulunmak, ilkokulu bitirmiş ve en az 1,65 boyunda olmak şarttır. En az üç sene hizmet edeceğine dair noterlikçe tasdik edilmiş bir kefalet ve taahhüt senedi de vermeye mecburdur.

Amir ve amir sınıfına mensup teknik personelin tayini, itfaiye müdürünün teklifi ve belediye başkanının tasdikiyle yapılır. Diğer bilumum personel itfaiye müdürlüğünce tayin edilir.

İtfaiye personeli itfaiye gruplarında bir eğitim görür. Bu eğitim de şu kollarda toplanmıştır:

1) İtfaiye teşkilatında mevcut malzeme, söndürme cihazları, söndürme usulleri, kurtarma usulleri, seda işaretleri ve ışıkla kumanda verme, yangın keşfi, sabotaj ve kundakçılıkla mücadele.

2) Ağır mesleki hizmetin icap ettirdiği tahammül ve çeviklik sağlamak gayesiyle spor: futbol, voleybol, su sporları, aletli sporlar.

3) Şoförler ile motopompçulara mufassal, diğer efrada muhtasar olmak üzere motor, pompa, motopomp, mekanik merdiven ve bilumum itfaiye vasıtalarının bünyeleri ve kullanılışları.

4) Yangın ve telsiz telefon muhaberatı (bu işle ilgili personel).

5) Sivil Savunma: Sivil Savunma Başkanlığı'nca yayımlanmış eserler okutulur.

İdari ve inzibati kararlar için itfaiye gruplarında bir "Disiplin Kurulu", itfaiye müdürlüğünde de bir "Amirler Kurulu" vardır. Disiplin Kurulu, grup amirliklerinin başkanlığında her rütbeden birer kişinin katılmasıyla teşekkül eder. Amirler Kurulu da, itfaiye müdürünün tayin edeceği bir müdür muavininin başkanlığında grup başamirlerinin, kara ve deniz başmontörlerinin iştirakiyle teşekkül eder.

İtfaiye personeli 1959 yılına kadar haftada ancak 48 saat izinli çıkmakta idi; geceli gündüzlü vazife başında idiler. 1959'da bu devamlı ağır hizmet az indirildi, dört günde bir 48 saatlik izin verildi. 1960'ta devamlı hizmet üç güne indi, 1966 yılında da itfaiye personelinin 48 saat devamlı hizmetinden sonra 48 saat de izinli çıkması sağlandı.

1968'de 978 kişilik personel kadrosu olan İstanbul Belediyesi İtfaiyesi'nde maaşlar 500-1.500 lira arasındaydı ve

100	kişi	500	
208	"	600	
237	"	700	
143	"	800	
148	"	950	
84	"	1.100	
32	"	1.250	
26	"	1.500	lira alıyordu.

Ayrıca her personele günde 6 lira iaşe bedeli ödeniyordu. Böylece İstanbul Belediyesi itfaiye personeline iaşe bedeli dahil her ay 823.000 lira ödemekteydi.

Ayrıca itfaiye er ve amirlerine miatları değişik olarak,

1 harici kaput
1 harici elbise
1 çift iskarpin
1 harici gömlek

1 kravat
1 dahili elbise
1 çift deri çizme
1 dahili gömlek
1 keten bel kemeri
1 kauçuklu muşamba
1 vinileks kolsuz yelek
1 lastik çizme verilmekteydi.

Amir sınıfına mensup olanlara yukardaki eşyadan fazla olarak bir de suni deriden ceket verilmekteydi.

Kuruluş tarihi olan 1923 yılından 1968 yılına kadar İstanbul Belediyesi İtfaiyesi müdürü olarak görev yapan zatlar şunlardır:

Dr. Vedî Bey	1923-1925
Şükrü Bey	1925-1927
Dr. Vedî Bey	1927-1928
Fuad Bey	1929
İhsan Değer	1928-1952
Tevfik Himalaya	1952-1958
(bu vazifede iken vefat etti)	
Tarık Özavcı	1958
(halen müdürdür)	

İtfaiye polisi

Yangını önleyici tedbir almak ve aldırmakla vazifeli itfaiye polis amirliği 1956 senesinde ihdas edilmiş ve müdüriyete bağlı bir şube olarak faaliyete geçirilmiştir.

Bilhassa umuma açık yerler ile okullar, fabrikalar, atölyeler, imalathaneler, gaz ve benzin satış yerlerinde yaptığı tetkik ve kontrollerde vatandaş hizmetinde bulunan, yangın tahkikatı ve yangın sebebinin keşfiyle de vaziflendirilmiş olan bu şube bugüne kadar 66 352 binayı kontrol etmiş ve yangın vukuunu önleyici tedbirleri tespit ederek, alakalıları, meri mevzuat dairesinde, ne suretle hareket edecekleri hususunda uyarmıştır.

Şehrin günden güne büyümesi karşısında her itfaiye grubu bölgesinde bir itfaiye polis amirliğinin bulundurulması etüt edilmekteydi.

İtfaiye Okulu

Meslekten yetişmiş olanların pratik bilgilerini ilim ve teknikle teçhiz etmek için ve hariçten intisap edenleri de iyi bir itfaiyeci olarak yetiştirmek üzere açılmış bir okuldur.

1937 senesinde İstanbul İtfaiye Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulmuş olan okulun hizmeti bütün yurda şamildir; bu okulun mezunları Türkiye'de itfaiye teşkilatı olan bütün illere dağılarak oralarda kendilerine tevdi edilen vazifeleri görürler, üst kademelerde, kumanda mevkilerinde bulunmaktadırlar.

Okulda tahsil müddeti dokuz aydır. İstanbul İtfaiye Okulu 1937'den bu satırların yazıldığı 1968 yılına kadar geçen otuz iki sene içinde 750 mezun vermiştir.

Okulda okutulan dersler şunlardır: Sivil Savunma, İtfaiye İç Hizmet Talimatnamesi, İtfaiye Eğitimi, Yangın Sebepleri ve Söndürme Tekniği, Şehir Surları, Yangın Zabıta Talimatnamesi, Beden Eğitimi, Akaryakıt Yangınları, Patlayıcı Maddeler, İnşaat, Sağlık Bilgisi, Kanun Bilgisi, Elektrik, İtfaiye, Motörlü Araç ve Gereçlerinin Kullanılması ve Bakımı, Trafik Bilgisi, Psikolojik Savunma, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık, Matematik.

Şehit itfaiyeliler

Çok ağır vazifeleri başında şehiden vefat eden itfaiyelilerin hal tercümelerini vesile-i rahmet olmak üzere kaydetmek istedik.

Doksan altı yıllık bir tarihçesi olan askeri itfaiye şehitleri için en küçük kayda rastlamadık. Yüz yıla yaklaşan bir zaman içinde, ahşap İstanbul'un ateş afetlerine dalıp çıkan o fedakâr askerler elbet ki can kaybı vermiş olacaklardır.

Aşağıdaki satırları İtfaiye Müdürü Sayın Tarık Özavcı'nın bize tevdi ettiği notlardan alıyoruz:

Çavuş Tosyalı Hüseyin Oğlu Şükrü Ateş

1892'de doğdu, teşkilata 1925'te 33 yaşında intisap etti. Gösterdiği başarı, fedakârlıkla 1930'da onbaşı, 1932'de çavuş oldu. 1936'da

Tepebaşı'nda Meşrutiyet Caddesi'nde Kallavi Sokağı'nda çıkan bir yangında hayatını istihkar edercesine çalışırken içinde bulunduğu binanın üçüncü ve dördüncü katlarının çökmesiyle enkaz altında kalarak şehit oldu; ölümünde 44 yaşındaydı.

Nefer Mesudiyeli Kâmil Oğlu Hasan Ulusoy

1911'de doğdu, teşkilata 1939'da 28 yaşında intisap etti. Şahadetinde 29 yaşında ve bir yıllık acemi neferdi. Bostancı'da çıkan bir yangını söndürdükten sonra Kadıköyü'ne dönerken büyük pomba arabasının devrilmesi neticesinde öldü.

Nefer İstanbullu İbrahim Oğlu Selahaddin Köşklü

1909'da doğdu, teşkilata 1940'ta 31 yaşında intisap etti ve üç günlük acemi nefer iken Bostancı yangını dönüşündeki kazanın kurbanlarından biri oldu.

Üsküdarlı büyük halk şairi Vâsıf Hoca bu genç adamı yakından tanımıştır; bu münasebetle kadim tulumbacılık ananelerine uyarak iki itfaiye neferinin ölümüne sebep olan kaza için bir destan yazmak istemiş, fakat tamamlayamamıştı; elimizde tek kıtası vardır:

O ateşpare-yi feta hizberi
İtfaiyeli şehit neferi
Köşklü İbrahim'in Selahaddin'i
Tanırdım sabavet çağından beri...

Nefer İstanbullu Ali Oğlu Durmuş Balıkçı

1913'te doğdu, itfaiyeye 1947'de 34 yaşında girdi, yangınlarda gösterdiği yararlıkla 1948'de ikramiyeyle taltif edildi. Sütlüce yangınında şahadetinde 36 yaşındaydı.

Çavuş Tosyalı Hüseyin Oğlu Şükrü Yalın

1896'da doğdu, itfaiyeye 1924'te 28 yaşında girdi, gayret ve hiz-

metiyle 1932'de onbaşı, 1937'de çavuş olmuş, katıldığı yangınlarda, bilhassa 1944'te Şakir Zümre Fabrikası'nda vukua gelen yangın ve infilakta büyük başarı göstermişti. Sütlüce yangınında şahadetinde 53 yaşında tecrübeli, kıymetli bir itfaiyeliydi.

Nefer Bursalı Ömer Oğlu İbrahim Özdemir

1922'de doğdu, itfaiyeye 1948'de 26 yaşında girdi, aynı yıl içinde yararlığı dolayısıyla ikramiyeyle taltif edildi, çok kısa zamanda pek değerli bir er olduğunu göstermişti, Sütlüce yangınında şahadetinde 27 yaşındaydı.

Nefer Çatalcalı Besim Oğlu Hüseyin Cengiz

1913'te doğdu, itfaiyeye 1947'de 34 yaşında girdi, sicili temiz, çalışkan bir erdi; gösterdiği yararlıklardan 1948'de ikramiyeyle taltif edilmişti, Sütlüce yangınında şahadetinde 36 yaşındaydı.

Nefer İzmirli Hasan Oğlu Selahaddin Bitirim

1906'da doğdu, itfaiyeye 1930'da 24 yaşında girmişti, teşkilatda Terkosçu olarak yetiştirilmiş, 1941'de istifa ederek ayrılmış, fakat 1943'te tekrar intisap etmişti, yangınlarda gösterdiği yararlıklar nazarı dikkate alınarak 1948'de ikramiyeyle taltif edilmişti, Sütlüce yangınında şahadetinde 43 yaşındaydı.

Nefer Kırklarelili Kasım Oğlu İbrahim Üçtepe

1918'de doğdu, itfaiyeye 1945'te 27 yaşında girdi, teşkilatta borucu olarak yetiştirilmişti; 1948'de itfaiye Okulu'nu bitirmiş ve küçük zabit olmuştu. Yangınlarda gösterdiği fedakârlıklar dolayısıyla 1948'de ikramiyeyle taltif edilmişti. Sütlüce yangınında şahadetinde 31 yaşındaydı.

* * *

1960'ta Galata rıhtımına yanaşık ve ertesi gün erkenden bir Karadeniz seferine çıkacağı için yolcularını da almış bulunan Devlet Deniz Yolları'nın Trabzon vapurunda bir ambarda yangın çıktı; ambar yolcularından bazılarının ölümüyle yangın bir faciaya inkılap etti. Yangın sebebinin keşfinde de bir itfaiye başçavuşu ile bir itfaiye neferi dumandan boğularak şehit oldular.

Başçavuş Bursalı Muharrem Oğlu Rifat Kangür

1924'te doğdu, itfaiyeye 1947'de 23 yaşında intisap etti. 1948'de mıntıka sularını öğrenmiş, 1948'de gece devriye onbaşılığı vazifesini görme hakkını kazanmış, 1949'da İtfaiye Okulu'nun küçük zabit sınıfını bitirmiş, 1950'de motopompçu olmuştu; 1955'te onbaşı, 1956'da çavuş, 1960'ta başçavuş olmuştu. Yangınlarda gösterdiği yararlıklarından yedi defa ikramiyeyle taltif edilmişti. Trabzon vapurunda şahadetinde 36 yaşındaydı.

Nefer Şileli Emin Oğlu Yusuf Cesur

1931'de doğdu, itfaiyeye 1955'te 24 yaşında girdi. Yangınlardaki yararlıklarından ötürü 1956'da ikramiyeyle taltif edilmişti. Trabzon vapuru yangınında şahadetinde 29 yaşındaydı.

* * *

Mütehassıs Nefer Gemlikli Abdülvahid Oğlu Mustafa Eraslan

1931'de doğdu, itfaiyeye 1954'te 23 yaşında girdi. Telefonculuk ve motopompçulukta mütehassıs er olarak yetiştirildi. 1962'de Büyükdere'de Çayırbaşı Caddesi'nde Topser Tuğla ve Kiremit Fabrikası'nda çıkan bir yangında çalışırken elektrik cereyanına kapılarak şehit oldu, şahadetinde 31 yaşındaydı.

İtfaiyeli portreleri

Rahovalı Bedri Onbaşı

1894'te, yangınlarda gösteregeldiği insan gücünün üstünde fedakârlığa mükâfaten onbaşılık, 10 altın "ihsanı şahane" ve ayrıca "selam-ı padişahî"yle taltif edilmiş bir itfaiyelidir; memleketinde bir berberin oğlu olup büyük Rumeli bozgununda muhacir kafilelerinden birine katılan ebeveyni İstanbul'a geldiğinde Bedri üç yaşında bir sabi imiş; çocukluğu babasının Vefa'da Taştekneler'de açtığı küçük bir berber dükkânı-kahvehanede çıraklıkla geçmiş, serpilince bütün akran ve emsali gibi tulumbacılığa heves etmiş, boylu boslu, eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde güzel bir delikanlı imiş. Tulumba sandığı sevdasıyla pırpırı kıyafet ve yalınayak koşması, evi bırakıp tulumbacı koğuşunda yatıp kalkması babasını çok üzmüş, derdini Vefa'daki konağına tıraşa gittiği itfaiye kumandanına açmış, kumandan paşa da itfaiye taburuna aldırmış. Bedri fevkalade cesaretiyle kısa bir zamanda taburun gözbebeği olmuş.

İtfaiyeli Bedri'nin Ayşe adında dünya güzeli bir ablası varmış; bu kız, yine o bozgun muhacirlerinden ve Eski Zağra eşrafından Eminpaşazade Şevket Bey'in gayetle mahremi uşağı Büklümüklü Mustafa'yla evlendirilmiş, ki R. E. Koçu'nun anası Hacı Fatma Hanım Eski Zağralı Şevket Bey'in kızıdır; bu aile de bozgunda İstanbul'a gelmiş ve Berlin Muahedesi'nden sonra bu aile Şarkî Rumeli eyaletinde kalmış olan memleketine dönmüş, fakat Fatma Hanım bir müddet sonra İstanbul'da şehremaneti muhasebecisi Reşad Efendi'nin oğlu muharrir Ekrem Bey'le evlenerek İstanbul'da Ayasofya'daki Reşadefendi Konağı'na getirildiğinde, Büklümük-

Rahovalı Bedri Onbaşı.

lü Mustafa'nın zevcesi Ayşe Abla da bir İstanbul seyahati fırsatını bulmuş, ki o sıralarda kendisinden sekiz on yaş küçük olan kardeşi Bedri'yi bir itfaiyeli olarak görmüş, kardeşinin himayesini, *Malumat* ve *İkdam*'da çalışan genç muharrir Ekrem Bey'den rica etmiş; 18951896 arasında Bedri Onbaşı bu suretle Ayasofya'daki konağın selamlığında bir odaya yerleşmiş. Büyük şehir İstanbul'un türlü cilvelerle dolu günlük hayatından, aşağıdaki şirin fıkra R. E. Koçu'ya yıllarca sonra babası tarafından, bir gün haftalık *Malumat* koleksiyonu karıştırılırken, Bedri Onbaşı'nın bir itfaiye kıtası arasında çekilmiş yegâne resmi vesile olarak anlatılmıştır:

Bedri Ayasofya'ya yerleştiği sıralarda 23-25 yaşlarında tüvana bir erkek güzeli ve gayet ciddi bir genç imiş. Bir gece Serencebey Yokuşu'nda bir yangında, bir paşanın kırkını aşkın dul zevcesini ölümü göze alarak kurtarmış. Hanımın uykusu ağır imiş, ateş konağın alt katından çıkmış, "Yanıyoruz!.." feryadı üzerine konak halkı kendi can ve malları kaygusuna düşmüş, boğçasını kapan sokağa fırlamış, hanımlarını düşünen olmamış, hatta harem halkı bile düşünmemiş. Yatak odasında yatırdığı bir cariyesi ile biçare kadını, konağın üst katlarına itfaiye merdiveniyle giren Bedri çıkarmış; hanım canını kurtardıktan sonra, "Çekmecem, mücevherlerim!.." diye çırpınınca delikanlı konağa tekrar girmiş, tarif ettiği yerden mücevher çekmecesini de bulup çıkarmış, yaşlıca dul kadın onbaşının hem mertliğine, hem güzelliğine hayran kalarak yangının ertesi günü izdivaç teklifinde bulunmuş; genç adam, "Muhasebeci beye söyleyin, münasip görür, izin verirse teklifinizi kabul ederim..." demiş. Reşad Efendi de tensip etmiş, dul bir paşa karısıyla evlenen şehbaz itfaiye onbaşısı bir müddet sonra ağır mesleğinden ayrılmış, kendisine Ayasofya çarşısında büyük bir kahvehane açılmış. Bedri'nin hanımla beraber yangından kurtardığı cariye 15 yaşlarında pek dilber bir kız imiş, kocasından 15 yaş büyük olan hanım, "Bedri Ağa gençtir... Bana da ergen olarak vardı, bir mahbube nigâr ile gönül sefası hakkıdır..." diyerek o kızı da kocasına nikâhlatmış, kendi arzu ve eliyle üstüne ortak almış.

Bedri Onbaşı'nın bu fasıldan sonraki hayatı tespit edilemedi.

Sücudî Eser

II. Abdülhamid zamanında Bahriye İtfaiyesi ile Bahriye bandosunun seçkin simalarından; aslı Sakızlı'dır. Ali Ağa adında birinin oğlu olup 1873'te o adada doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek Tophane Sıbyan Taburu'na işçinefer olarak girmiş ve ilktahsilini orada görmüştür. Uzun boylu, müheykel bir vücut yapısına sahip olduğu için Tophane'den Bahriye'ye devredilmiş ve orada Bahriye İtfaiye Taburu'nun borazan neferi olmuştur. O sıralarda, 1894-1895 arası, 18-19 yaşlarında bulunan Sakızlı Sücudî, Tophane kâtiplerinden Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin de yakın bir dostu olmuştur ki Âşık Razî onun şanında da şu manzumeyi yazmıştır:

Sen kepçe ol, ordu-donanma kazan
Yoktur Sücudî'ye akran borazan

Tersane'nin âb-ı ruyi civandır
Şimdi şah-ı bütan o pehlivandır

Reşk ider kamete serv ile çınar
Ruy-i ahmerine gül ile gülnar

Hâk-i pake nispet şahım Sakızlı
Güzeller diyarı oğlanlı kızlı

Hele giydiğinde yazlık formayı
Güzellikte alır bir arslan payı

Vardiyada bir gör o cundabazı
Pâyi busegâh-ı uşşak şehbazı

Semender şahım o itfaiyeli
Gemisi tutuştu girdi gireli...

İtfaiyedeki vazifesi baki kalmak üzere Bahriye bandosuna alındı ve bandoda en ağır nefesli ses olarak "tuba" çaldı. 1897'de 24 yaşında-

Sücudi Eser.

ken mülazım-ı sani oldu; bahriye silahendazları arasında Yunan Harbi'ne iştirak etti ve gümüş harp madalyası, aynı yıl içinde beşinci rütbeden Mecidiye nişanı, 1899'da gümüş liyakat madalyasıyla taltif edildi; 1902'de mülazım-ı evvel, 1908'de yüzbaşı oldu; Bahriye İtfaiye Bölüğü kumandanı ve Bahriye bandosu şefi oldu. Meşrutiyet'in ilk yıllarında emekliye ayrıldı, 1955'te 82-83 yaşlarında, emekli olduktan sonra yerleşmiş olduğu Eyüp'te vefat etti; İstanbul muhasarası şehitlerinin gömülü bulunduğu Tokmaktepe Mezarlığı'na defnedildi.

İtfaiye Müzesi

Müze için bir rehber denemesi

Kadimden bu güne eski yangın tulumbacılığı ile itfaiye teşkilatları hatıralarının toplandığı bu müze, halen Belediye itfaiye müdürü bulunan Sayın Tarık Özavcı'nın himmetiyle kurulmuştur.

Şurada burada hurda ambarları köşelerinde çürümeye ve yok olmaya mahkûm eşyayı bulup çıkarmak, toplamak, mankenler yaptırmak, vitrinler tanzim etmek ve o eşyayı bir müze bünyesi içinde İstanbul şehrine mal etmek çok zor bir iştir; Tarık Özavcı bu zor işi dar imkânlarıyla pekâlâ başarmıştır.

Müze, Saraçhanebaşı'nda İtfaiye Müdürlüğü binasının ikinci katında; biri büyük, biri küçük iki salondan ibarettir. Büyük salon itfaiyeye, küçük salon tulumbacılığa tahsis edilmiştir.

İlerde çok daha rahat bir yere kavuşmasını temenni ettiğimiz bu müzenin bir rehberinin tanzimi denemesini yapmak istedik; bir kroki-plan taslağı çizerek eşyaya, mankenlere ve teşhir vitrinlerine indî olarak bir sıra numarası koyduk. O kroki-plana göre ve sıra numaralarını takip ederek müzeyi dolaşalım.

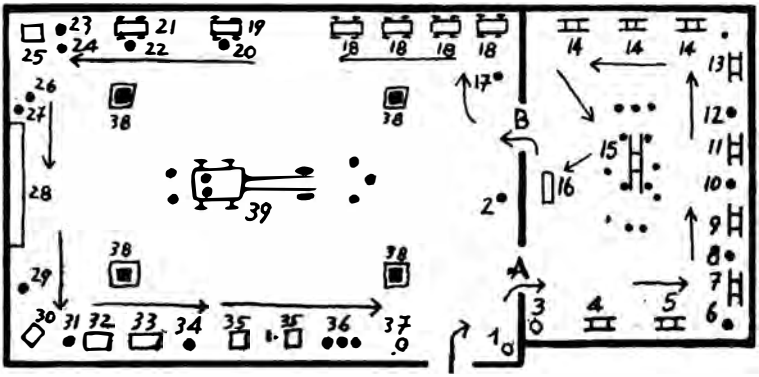
1) Kapıdan büyük salona girince sağda köşede: 1968'de Galata ve Beyazıt yangın kulelerinden alınan yangın işareti flamalar, sepetler ve bir fener.

A) İkinci küçük salona geçit.

2) Yangın habercisi mahalle bekçisi (manken).

Yangın işaretleri ile bu mankenin de ikinci küçük salona alınması bizce daha doğru olurdu.

3) İkinci salona girince sağda köşede, tulumbacılık teşkilatı ku-

İtfaiye Müzesi kroki-plan taslağı.

rulmadan önce yangınlara karşı tedbir olarak İstanbulluların evlerinde bulundurmaya mecbur oldukları şeyler: su fıçısı, merdiven, kazma, balta, kürek.

4) İlk yeniçeri tulumbacı ağası Davud Gerçek Ağa'nın yaptığı ilk yangın tulumbası (müzenin değeri en üstün şeyi).

5) Şehremaneti Fatih Dairesi'nin yangın tulumbası.

6) Belediye tulumbacı reisi (manken).

7) Hangi semtin olduğu tespit edilememiş yangın tulumbası.

8) Belediye tulumbacı ağası (manken).

9) Hangi semtin olduğu tespit edilememiş yangın tulumbası.

10) Bahriye tulumbacı ağası (manken).

11) Hangi semtin olduğu tespit edilememiş yangın tulumbası.

12) Tulumbacı tipi (manken).

13) Aksaray Muratpaşa Mahallesi yangın tulumbası.

14) Semtleri tespit edilememiş üç yangın tulumbası.

15) Salonun ortasında ikinci reisi, naracısı, borucusu, kökencisi ve sandık omuzlamış dört uşağıyla bir mahalle tulumbacısı grubu; on üç manken ve bir yangın tulumbası.

16) Bir vitrin içinde tulumbacı takımını temsil eder bebekler ve elektrik telinden yapılmış üç tulumbacı tipi fantezi biblo.

Bunların yeri bir müze olmasa gerek kanaatindeyiz, İtfaiye Müdürlüğü'nde diğer herhangi bir yeri belki süsleyebilir.

B) Birinci büyük salona geçit.

17) Büyük salona girince hemen solda manken: saka tipi.

Bu mankenin de bekçi mankeniyle birlikte küçük salona alınması gerekir.

18) Askeri itfaiyeye ait muhtelif devirlerde kullanılmış dört adet yangın tulumbası arabası (1923).

Askeri itfaiyede ilk tulumba arabasının ne zaman kullanıldığını kesin olarak tespit edemedik, herhalde 1870'ten sonra olacaktır.

19) Emmebasma tulumba arabası.

20) 1908'de itfaiye yüzbaşısı (manken).

21) Hortum arabası.

22) Mansure-i Muhammediye tulumbacı neferi (manken).

23) Bahriye itfaiye neferi (manken).

24) Bahriye itfaiye çavuşu (manken).

25) Belediye itfaiye tulumbası (1872).

26) 1874'te askeri itfaiye neferi (manken).

27) Almanya imparatorunun İstanbul'u ziyaretinde askeri itfaiyede giydirilen üniforma (manken).

28) Büyük bir vitrinde askeri itfaiye kumandanlarının ve Belediye İtfaiyesi kumandanmüdürlerinin portreleri; 1881-1968 arası 19 fotoğraf: Umum İtfaiye Kumandanı Szechenyi Paşa (1881), İtfaiye Alay Kumandanı Hacı Hasan Reşad Bey (1889), İtfaiye Alay Kumandanı Kaymakam Rüşdi Bey (1889), İtfaiye Alay Kumandanı Miralay Rıza Bey (1909), İtfaiye Tabur Kumandanı Ali Bey (Ali Çetinkaya 1910), İtfaiye Tabur Kumandanı Amiral Mehmed Ali Paşa (1912), İtfaiye Alay Kumandanı Miralay Nuri Bey (1912), İtfaiye Tabur Kumandanı Binbaşı Selahaddin Bey (1912), İtfaiye Alay Kumandanı Kaymakam Halil Pertev Bey (1920), İtfaiye Tabur Kumandanı Kaymakam Cemal Bey (1922), İtfaiye Tabur Kumandanı Miralay İhsan Bey (1923), İtfaiye Müdürü Vedî Bey (1923), İtfaiye Müdürü Şükrü Bey (1925), İtfaiye Müdürü Fuad Bey (1928), İtfaiye Müdürü İhsan Bey (1929), İtfaiye Müdürü Tevfik Himalaya (1952), İtfaiye Müdür Tarık Özavcı (1959).

29) 1908'de askeri itfaiye büyük üniforması (manken).

30) Askeri iftaiye hortum-çıkrık arabası (1923).

31) 1908'de itfaiye çavuşu (manken).

32) 1909'da Almanya'dan getirilen bir motopomp.

33) 1939'da yapılmış pasif korunma tulumbası.

34) Belediye İtfaiyesi'nin ilk er üniforması (manken).

35) İki vitrinde itfaiye şehitlerinin bazı eşyası ve resimleri: Sütlüce'de Killigil Fabrikası ve Trabzon vapuru yangınları şehitleri bir çavuş, yedi er; bu iki vitrin arasında Killigil Fabrikası enkazı içinden alınmış bir mermi.

36) Harici elbisesiyle itfaiye amiri, harici elbisesiyle itfaiye eri, dahili elbisesiyle itfaiye eri (1954; üç manken).

37) Beyazıt Yangın Kulesi'nin maketi.

Galata Yangın Kulesi'ni de ekleyerek daha güzel, hakikaten sanat eseri maketler yaptırılabilir kanaatindeyiz.

38) Salonun tavanını tutan dört ahşap sütunun alt kısımlarındaki dört vitrinde: itfaiye malzemesi, kıyafete ait bazı eşya, yangınlardan toplanmış bazı eşya, patlayıcı maddeler, mahalle tulumbacılığına ait bazı eşya, muşamba fenerler, fesler.

39) Salonun ortasında çift atlı bir itfaiye tulumba arabası ile yedi manken. Mankenler şunlardır: önde köşklü, meşaleci, bayraktar; arabanın üstünde sürücü, borucu; arabanın ardında iki er.

Her iki salonun duvarlarında tulumbacılık ve itfaiye hatırası resimler ve fotoğraflar vardır. Bu vesikaların ayrı bir odada veya salonda toplanması bizce daha uygun ve şirin olurdu. Bazı tulumbacı grup fotoğraflarının hangi semtin yangın tulumbası sandıklarına ait olduğunun tespiti de henüz mümkündür sanırız, tahkik ve tespiti elbet ki kolay olmayacaktır. Müzede bir fotoğraf atölyesinin kurulması da çok lüzumlu ve çok faydalıdır.

İstanbul yangınları

Yangın tulumbalarının bulunmadığı devirlerdeki İstanbul yangınları

1633 Cibali yangını

1623 yılında henüz 12 yaşında bir çocuk iken Osmanlı tahtına oturmuş olan Sultan IV. Murad'ın ilk on senelik saltanatı kanlı bir anarşi devri olmuştu. Bu arada 1632 yılı yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve onlara katılan İstanbul'un ayaktakımı, bekâr uşaklarının haytaları, hazelesinin dalga dalga ihtilalleriyle geçmiş, genç padişahın en yakın adamları, en sevdiği gözdeleri türlü hakaretlerle öldürülmüşlerdi.

O devirde yaşamış ve padişah sarayından yetişmiş Mehmed Halife Tarih-i Gılmanî isimli vakayinamesinde İstanbul ahvalini şöyle anlatıyor:

"O zamanlar kul taifesinin azgınlığı şu mertebeye vardı ki gündüzleri hamamdan peştamal ile çıplak avret çıkarırlar, camilerin içinde çubuk içerler, köşe başlarında aşikâre ayak üstünde zina ve livata şenaatini irtikâp ederler, kan dökerler, ev basarlar, saray basarlar, bahusus kahvehanelerde türlü melanet ve fiili nameşrular yaparlardı. Nizamı âlem öyle bozulmuştu ki kalemle anlatılmaz. O azgınlıkları tedip için bir sille-i ilahiye bekleniyordu, nihayet büyük yangın oldu..."

Hicri 27 Safer 1043 ve Miladi 2 Eylül 1633, bir cuma günü öğle vaktine yakın Haliç kıyısında Cibali kapısı dışındaki kalafat yerinde amelenin gemi kalafat ederken yaktığı fundalar rüzgârın şiddetiyle yakınındaki ahşap kayıkhaneleri tutuşturdu, bu suretle başlayan yangın İstanbul'un hemen dörtte birini kül eden müthiş bir ateş afeti oldu. Bu yangını müverrih Naimâ Efendi şöyle anlatıyor:

"... Şiddetli poyraz rüzgârı çıktığından deniz kenarındaki ahşap kayıkhaneleri yakmakta olan ateş kale duvarının üstünden aşarak

şehrin içine girdi, bazı evlere yapışıp rüzgârın şiddetinden söndürülemedi. Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, yeniçeri ağası ve yeniçeriler yangına gelinceye kadar Cibali Kapısı ve Ayakapı semtleri ile Küçükmustafapaşa Çarşısı yandı. Minare misali ateşten diller uçar ejderhalar gibi havaya çekilip o tarihte Kara Musa Efendi'nin oturduğu Hamza Paşa Sarayı'na ve ona bitişik Yahyapaşa Sarayı'na yapıştı, ikisi de dörder beşer katlı eski ahşap binalardı, çabucak tutuşup yanmaya başladılar. Bir veçhile yanlarına yaklaşmak kabil olamadı, bir anda yok oldular. Ateş oradan Âşıkpaşa semtine doğru yürüdü, Çeşmîzade Efendi'nin asumana baş kaldırmış muazzam sarayına sirayet etti. Her tarafı lacivert üzerine altın yaldız o müzeyyen, mükellef sarayı yaktı. Yangın Çeşmîzade Sarayı'nda üç kola ayrıldı; bir kolu Kadıçeşmesi semtini yakarak enlemesine, boylamasına Sutanselim semtine yürüdü, fakir evi ve zengin sarayı ayırt etmeyip önüne çıkan yapıları kül etti, kibar ve ulemanın çoğu o semtlerde oturuyordu, cümlesinin konakları yandı. Yangının bir kolu şehrin deniz kıyısını tuttu, Haydar ve Üsküplü Camii semtlerine yürüyüp Unkapanı'na ve Zeyrek Yokuşu'na kadar olan yerleri yaktı. Burada yan yana iki büyük saraydan Kurşuncubaşızade Mustafa Paşa Sarayı yandı. Bitişiğindeki Pirinççizade Sarayı kurtuldu. Pirinççizade Yeniçeri Ocağı ağalarındandı; çok zengindi, yeniçerilere pek çok bahşiş dağıttı, onlar da var kuvveti bazuya verip o muazzam sarayın ateş yapışabilecek saçaklarını ve tahtabentlerini söküp indirdiler. Ateş Zeyrek'ten Fatih Atpazarı'na yürüdü. Yangının üçüncü kolu ki ortadaki koludur, Âşıkpaşa'dan sonra İfraziye'yi ve Fatih Camii'nin iki tarafını yakıp Büyük ve Küçük Karaman'ı, Saraçhane'yi baştan başa kül etti; oradan da Sarıkiraz'a yürüdü.

Padişah Sultan IV. Murad, bütün bostancı ocakları efradı, yeniçeriler, vezirler yangına gelmişler iken ve elden gelen her gayret sarf edilirken ateşin dehşeti karşısında âciz kalındı. Ateşin durması için Allah'a niyazdan ve duadan başka yapacak iş kalmamıştı. Yeniçeriler Balat semtini Sultanselim ardına kadar korur iken beri taraftan kendi kışlaları olan Aksaray'daki Yeni Odalar tutuştu. Oraya koştuklarında gördüler ki ateşe yanaşamadan kalınıp, o koca kışlanın harıl harıl yanışını uzaktan seyrettiler. Önce Ağa Bölükleri koğuşların, sonra Yayabaşı koğuşları, o gece yatsıya doğru da kışlanın orta-

sındaki Orta Camii ile diğer geri kalan koğuşlar yandı. Yangın Yeni Odalar'dan Halıcılar Köşkü'ne, oradan da Mollagüranî'ye yürüdü. Elhasıl yangın o gece ve cumartesi günü de devam ederek cumartesi günü öğleden sonra rüzgâr kesildi, ateş de sakin oldu. Bunca camiler, mescitler, hamamlar, meskenler yandı, mahvoldu. O vakit,

Oldu bin kırk üçte ihrak-ı kebir

mısraıyla bu yangına hem ebced hesabı ile, hem de lafzen tarih düşürülmüştü..."

1660 Ayazmakapısı yangını

1633 yangını yeniçeriler ve sipahiler ile onlara takılan İstanbul'un hayta ve hazele güruhunun devlet sözünü ayağa düşürdükleri bir devirde ve dalga dalga aylarca devam etmiş bir ihtilalden sonra olmuştu ki o ihtilale tarihimizde "Büyük Fitne" adı verilir. Sultan IV. Murad bu ateş afetinden istifade fırsatını kaçırmadı. Yangının bir kalafat yerinden çıktığı bilindiği halde tütün tiryakilerinin yangınlara sebep verdikleri ileri sürüldü; önce tütün, az sonra da içki şiddetle yasak edildi. Hemen ekserisi ayaktakımının toplantı yeri olan kahvehanelerin hepsi kapatıldı, meyhaneler kapatıldı, gece sokağa çıkma yasağı kondu; uygunsuz takımından yüzlerce adam bu yasakları dinlemedikleri bahanesiyle idam edildi; bu arada birçok masum kanı döküldü. Sultan IV. Murad'ın kanlı istibdat devri bu 1633 Cibali yangınından sonra başladı.

İstanbul'un fethinden Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın kurulduğu tarihe kadar geçen 270 yıl içinde İstanbul'u mahvetmiş yangın afetlerinin en müthişi Hicri 1070 (Miladi 1660) yılında, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında çıkmış Ayazmakapısı yangınıdır.

Afeti gözleriyle görenlerden Enderunlu Mehmed Halife *Tarih-i Gılmanî* adındaki eserinde yangını ve ateşin mahvettiği o devrin İstanbul'unu da tasvir ederek şöyle anlatıyor:

"Halen Osmanlı Devleti'nin taht şehri ve âlemi İslam'ın medarı iftiharı olan İstanbul ulema ve kibar yatağı bir beldedir. Fetih-

1660 Ayazmakapısı yangınının temsili resmi.

ten 1070 tarihine kadar şöyle mamur olmuştu ki cihanı dolaşan seyyahlardan bir fert dünya yüzünde buna benzer bir şehir görmemiştir. Bu şehirde olan sultan ve vüzera sarayları yüz yirmiden fazladır ki her biri Şeddad'ın binasından numune idi. Bu sarayların en küçüğü Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'dır. En âlâsı da Süleymaniye Camii'nin altında Sultan Süleyman vüzerasından Siyavuş Paşa'nın sarayıdır. Öyle bir saray idi ki azamette örneği ancak Ayasofya olabilir. Zamanımız sadrazamlarından Arnavut Kara Murad Paşa bu sarayı aldığı zaman eski saray olduğundan tamir ettirmişti, o sırada pencereleri 1.200 olarak saymışlar, 300 odadan fazla olup içinde 15 hamam, 3 ekmekçi dükkânı var idi. İstanbul'da sair devlet erkânının ve zenginlerin sarayları hesaba gelmez. Bu şehrin büyüklüğüne ve halkının çokluğuna ve devletine göre mahzenler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, tekkeler, medreseler, camiler, mescitler, imaretler, mektepler sayılamayacak kadar çoktu. İşte İstanbul bu mertebe mamur olunca halkı devletlerine mağrur oldu, hak yolundan ayrıldı. Daima birbirini aldatmaya, bela ve töhmete sürüklemeye başladı; birbirinin elinde olanı almaya ve bühtana başladılar; halk ilim ehline itibar etmez, ulema da ilminin icabına göre amel etmez,

çarşılardaki esnaf da alışverişte türlü hile yapardı. Avam ise zina ve livata fiiline meyledip, yeniçeriler taifesi de tuğyan ve fesat üzere idi. Nice kerre taun salgını oldu, günde 700-800 kişi öldü, nice kerre yangın oldu, İstanbul'un yarısı yandı, fakat ahalisi uslanır gibi olup yine azdılar. Nihayet yine bir ateş afeti geldi.

Bu 1070 senesinde Temmuzun 4. cumartesi günü (Miladi 1660) beşinci saate (öğleye) doğru Ayazmakapısı'nın dışında Ahiçelebi Camii'nin yanında bir tütün içici yaramazın elinden ateş isabet ederek, ateşin bir bölüğü kale duvarının dışından Unkapanı'na varınca ne kadar dükkân varsa sildi süpürdü. Ateşin bir bölüğü ise kale duvarından içeri atladı ve şehrin içinde bölük bölük oldu..."

Mehmed Halife ateş afetini anlatan yazısına şöyle devam ediyor:

"Bir kolu Süleymaniye altından Bedesten'e ve Hasbağçe semtine gitti, yayıldı. O gün akşamüzeri idi, gün batarken Süleymaniye Camii'nin etrafını sardı; camiin harem avlusuna sığınmış ne kadar adam varsa ve eşya ve esvap ne kaçırılmış ise çoğunu helak etti. Camiin dört minaresi evci eflakte iken emr-i Hak ile tutuştu ve kurşunlu ahşap külahları mum gibi yandı. Bu minval üzere İstanbul'da ateş dört tarafa yayıldı; kimse karşısına duramadı, sanki cehennem ateşi dünyayı tutmuş, halkı helak edip mahşer yerine sürerdi. Halk ise evlerinden ümidi kesip kuşça canları ile selatin camilerinin avlularına sığınırlar ve esvaplarını buralara kaçırırlardı. Ateşten emin oluruz ümidinde iken bu sefer rüzgârın kuvvetiyle selatin camilerinin avlularına da dolu gibi ateş yağdı, buradaki eşyayı nice canlarla helak etti. Hatta bir dostumuzun Sultan Bayezid Camii hareminde esvabına ateş isabet edip ('Eğer hemen soyunmasa idim yanarak ölürdüm' demiştir) kendisini zor kurtarmıştır, dünya malından bir habbe fülus-ı ahmer (bir kırmızı bakır paracık) kurtaramamıştır.

Halk nereye sığınsa ateş ardından varmıştır. Beyazıt'ta Kebeciler Hanı diye meşhur bir han vardı, bundan evvel ne kadar yangın oldu ise ateş zarar vermemişti, bu sefer o han da içindeki eşya ve insanlarla beraber yandı. Yalnız o handa on Mısır hazinesi mal yanmıştır.

Niçin sözü uzatalım, cumartesi günü saat beşte başlayan yangın pazartesi günü saat yediye kadar devam etti. Hasbağçe'den (Gülhane Parkı'ndan) Unkapanı'na, oradan Zeyrek Yokuşu üstünden Fatih'e, oradan Sarıkiraz'a, Mollagürani'ye, oradan Esekapısı'na ve

ta Samatya'ya varınca, Samatya'dan Ağa Camii'ne, oradan Kadırga limanına, Kadırga'dan Atmeydanı'na kadar ve nihayet Ayasofya'nın altından Alay Köşkü önünden Demirkapı'ya varınca hemen bütün İstanbul yandı.

Halkın bir kısmı malı ile beraber yanıp helak oldu; canını kurtaran yalınayak, başı açık üryan ve giryan kaldı. Hasbağçe'nin kapıları açılıp halkın bir kısmı içeri alındı.

Atmeydanı'na dolan Müslim ve gayrimüslim, er, avrat, ihtiyar, çocuk, yüz bin kişiden ziyade idi. Meydan ve camiin avluları o mertebede dolmuş idi ki kimse sağına soluna dönmek değil, boynunu döndüremezdi, nefes almaya iktidarı yoktu. Bir taraftan temmuz ayının harareti, bir taraftan ateşin şiddeti, güya ki mahşerden numune idi. Oğul anaya babaya, anababa evlada, kardeş kardeşine bakamazdı. Pazartesi gününe kadar böylece hayran ve sergerdan kaldılar. Yangın söndükten sonradır ki üç gündür aç ve susuz helak mertebesine geldiklerini fark ettiler. Ama ne su var, ne ekmek. Zira ateş suyollarını ve değirmenleri bozmuş; unu, buğdayı, ekmekçi dükkânlarını, fırınları yakıp yok etmişti. Halk bir ekmek bulsa bin akçe verirdi.

İstanbul halkı yangından sonra dört beş gün de aç ve susuz kaldı. Sonra herkes bir tarafa perişan olup gitti. Derya kenarında bağçesi olan bağçesine gitti, kimi çadırlarda sur dışına çıktı, kimi etraftaki köylere dağıldı. Yayılan habere göre enkaz altında kalanlar hariç yangında 2.700 can telef olmuştu; 120 saray, 100'den fazla mahzen, 360 cami ve mescit, meşhurlarından 40 hamam, bunlara nispet edilecek ölçüde medreseler, mektepler, hanlar yanmıştır. Yanan evlerin sayısı ise asla hesaba sığmaz."

Mehmed Halife'nin kaydettiği semt isimlerine göre yangın sahasını şehir haritası üstünde tespit etmeye kalkar isek 1660 Ayazmakapısı yangınında İstanbul'un dörtte üçünün kül olduğunu görürüz.

1693 Ayazmakapısı yangını

İstanbul'un dörtte üçünü kül eden 1660 yılındaki ateş afetinden otuz üç sene sonra yine Ayazmakapısı'ndan on iki gün arayla iki yangın daha çıktı, büyük şehrin yeni imar edilmiş yerleri tekrar yandı.

Birincisi sayılı büyük yangınlardan oldu; devrin müverrihi Silah-

tar Fındıklılı Mehmed Ağa şöyle anlatıyor:

"4 Muharrem 1105 (5 Eylül 1693) pazar günü öğleden bir saat evvel Ayazmakapısı dışında yangın çıktı, kale duvarları dışında deniz kenarındaki bütün dükkânlar, ardiyeler, gümrük depoları yandı; ateş Unkapanı'na dayandı ve orasını da yaktı. Şiddetli poyraz rüzgârı ile kale duvarlarından şehir içine atladı ve süratle bir kolu Fatih, Atpazarı semtine, bir kolu Sultanahmet Camii'ne ulaştı; camiin kenarını sıyırıp büyük Hallaçhane'yi ve Arasta Çarşısı'nı yaktı. Atpazarı'ndaki ateş dik aşağı Sarıkiraz'a ve Aksaray'da Yeni Odalar denilen yeniçeri kışlasına yapıştı. Şahhuban ve Mollagüranî ve Muratpaşa Camii'nden Avrat Pazarı'na kadar gitti ve orada Çınar Mescidi'nde durdu. Bir kol Süleymani'yde Ağakapısı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) yanından geçerek Vefa Meydanı etrafını yaktı; Şehzade Camii yanından geçip orada Eski Odalar adındaki ikinci yeniçeri kışlasının bir kısmını ve kışla civarındaki Kapamacılar Çarşısı'nı yaktı; sora dik aşağı yürüyüp Aksaray köprüsünden aştı, Langa bostanlarının kenarını sıyırıp Cerrahpaşa Camii civarında Avrat Pazarı'nı yakan diğer kolla birleşti. Bu büyük yangında 46 mahalle tamamen yanmış, bu mahallelerde 18 cami, 19 mescit, 17 mektep, 10 medrese, 10 tekke, 11 hamam, 12 fırın, büyüklü küçüklü 2.547 ev, 87 bekâr odası, 1 146 dükkân, 22 değirmen, 3 yağhane, 3 han, 3 ahır, 156 yahudhane (o zamanlar Yahudilerin oda oda iskân edildikleri bir nevi apartman) yandı. Bu ateş afetinden sonra keresetecilere gün doğdu, mallarını istedikleri gibi çok yüksek fiyatla satmaya başladılar. Yok olmuş meskenlerini yeniden yaptıracak şehirli de kerestecilere uğramayıp keresteyi gemilerden ucuz baha ile almaya başladı. Tamaha düşen dükkâncılar hasetlerinden İstanbul'a kereste getiren gemilerden halka mal satılmasını yasak ettiren ve halkı dükkânlardan kereste almaya zorlayan bir ferman çıkarttılar. Fakat Hak Teâlâ onlara da bir bela-yı asumani getirdi, on iki gün sonra yine Ayazmakapısı'ndan çıkan ikinci yangında da Keresteciler yandı."

Fındıklılı Mehmed Ağa ikinci yangını da şöyle anlatıyor:

"Muharremin 16 (17 Eylül) perşembe gecesi saat 3'te (gün battıktan üç saat sonra) Ayazmakapısı dışında bir kömür mahzeni tutuştu; sur dışındaki bütün dükkânlar, bu arada evvelki yangından kurtulmuş olan Keresteciler yandı. Ateş deniz kenarı boyunca ta

Odunkapısı'na dayandı. Orada sur üzerinden şehrin içine geçti ve Kutucular'a kadar olan sahayı kül etti ve bu çarşıda durdu."

Müverrih Raşid Efendi de bu yangın hakkında şunları kaydediyor:

"Pek çok dükkân, ev yanıp yıkıldı. Birbiri arkasından çıkan yangınlar ile İstanbul ahalisinin kalbinde emniyet, huzur kalmadı; yangınların kundak bırakılarak çıkarıldığı söylendi, padişah (Sultan II. Ahmed) ve devlet erkânı Edirne'de oturuyorlardı. İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak Hüseyin Paşa bulunuyordu, bu zatın çok gevşek olduğu, şehir eşkıyasını zapt u rapt altında bulunduramadığı anlaşıldı, kaymakamlıktan azledilerek valilik ile Kıbrıs'a gönderildi. Kalaylıkoz Ahmed Paşa İstanbul kaymakamı oldu."

Bu yangınlardan sonra İstanbul'da günlük iş hayatı altı ay kadar felce uğramıştı; şehrin yangından kurtulmuş semtlerinde halk gece ve gündüz kundakçı gözlerdi. Delikanlılar geceleri döşeklerini sokak başlarına serip, soyunmadan pür silah yatarlardı.

İstanbul'u mahv ve perişan eden büyük yangınlar görülüyor ki daima Haliç kıyısından, bilhassa bu sahil hattının hemen ortalarına rastlayan Cibalikapısı ile Ayazmakapısı'ndan başlamışlardır.

Tarih kaynaklarımız 1633 ile 1718 arasında geçen 85 yıl içinde 26 büyük İstanbul yangını kaydediyor.

1633-1718 arasındaki 25 yangın

İstanbul'da yangın tulumbacılığının kurulmadığı devirde 25 büyük yangının cetveli şudur; tafsil ile anlattıklarımıza bir "•" işareti koyduk:

1) 1633 Cibali yangını. •

2) 1652 Tavukpazarı yangını; gece Çemberlitaş'ta Esir Hanı'ndan çıktı, Tavukpazarı'nı, Kapalıçarşı etrafını, Çemberlitaş'ı, Mahmutpaşa'yı, Mercan civarını, bir kolu Çarşıkapısı'nı, Sedefçiler Atikalipaşa'yı yaktı; ordan Gedikpaşa'ya atladı ve Kadırga limanına kadar dayandı.

3) 1653 Odunkapısı yangını; gece Haliç kıyısında Odunkapısı'nda Başhane denilen yerden çıktı, Yemiş iskelesini, Ketenciler'i, Zindankapısı dışındaki dükkânları, Hasır iskelesini, Ahiçelebi Camii etrafını, Çardak iskelesini ve oralarda bulunan şehrin bütün bü-

yük erzak ambarlarını yaktı. Yangından sonra büyük şehir aylarca erzak sıkıntısı çekti.

4) 1660 Ayazmakapısı yangını. •

5) 1678 Fener yangını; Haliç yalısında Fener semti tamamen yandı.

6) 1680 Mahmutpaşa çarşısı yangını; bir berber dükkânından çıktı, bu büyük çarşıyı ve civarını yaktı.

7) 1681 Galata yangını; Kürekçikapısı'ndan çıktı, Kürekçiler, Yelkenciler, yalı boyunda hayli dükkân yandı.

8) 1683 Galata yangını; büyük bir depo olan Kurşunlu Mahzen'den çıktı, on beş gün için için yandıktan sonra kapısı açılınca hava alarak birden parladı, zararın bir Mısır hazinesi değerinde olduğu tahmin edildi.

9) 1683 Odunkapısı yangını; Odunkapısı, Ayazmakapısı ve Süleymaniye'ye kadar uzanan bir sıhada 1.000'den fazla ev ve dükkân yandı.

10) 1683 Tavşantaşı yangını; gece bir konaktan çıktı, 300 kadar ev ve dükkân yandı.

11) 1690 Eyüp yangını; çarşıda bir kebapçı dükkânından çıktı, bütün Eyüp çarşısı ve Cami-i Kebir yandı.

12) 1693 Ayazmakapısı yangını. •

13) 1693 Ayazmakapısı yangını. •

14) 1695 Bedesten yangını; mücevher çarşısında milyonlar değerinde servet mahvoldu: "Nice Karun gibi zenginler bir anda yoksul düştü..."

15) 1699 Şehremini yangını; büyük bir hata eseri 1687'de şehir içinde Şehremini çarşısı yanında bir baruthane yapılmıştı; barut imal eden çarklar dönerken hâsıl olan hararetten barutlar tutuşarak baruthane infilak etti. Yedi amele öldü, civarında 400 ev yıkıldı. Evlerde yaralananlar, ölenler oldu. Bu vakadan sonradır ki baruthane şehir dışına nakledildi.

16) 1701 Büyük Kapalıçarşı yangını; Mücevher Bedesteni'nden çıktı; orası, Sandal Bedesteni, Sipahi Çarşısı, Kebeciler Hanı, Bitpazarı, Mercan Çarşısı yandı. Zarar yine milyonları aştı.

17) 1703 Alacahamam yangını; Mısırçarşısı, Alacahamam, Sultanhamamı ve etrafları yandı.

18) 1706 Tersane yangını; Ramazan Bayramı gecesi kalafatçıların yaktığı ateşten kereste ambarları tutuştu ve kâmilen yandı.

19) 1707 Vezneciler yangını; bu meşhur çarşı ile civarı yandı.

20) 1708 Eyüp yangını; ateş iskele başından çıktı, bütün Eyüp yalıları ve Cami-i Kebir'e kadar Eyüp çarşısı yandı.

21) 1708 Hocapaşa yangını; Hobyar Camii (Yenipostane Camii) yanında Benli Ali Ağa adında bir adamın evinden çıktı, bir kolu o civardaki meşhur şerbetçi dükkânlarını yakarak Mahmutpaşa Hamamı karşısındaki çeşmeye kadar dayandı, bir kolu da Cağaloğlu semtini yaktı.

22) 1715 Beyazıt yangını; ateş bir kökçü dükkânından çıktı, o civardaki ahşap dükkânları sararak süratle büyüdü; bir kolu Kumkapı Nişancası'na kadar indi, bir kolu o tarihte devlet darphanesi olan Simkeşhane'yi ve karşısındaki büyük Beyazıt Hamamı'nın camekân kısmını yaktı ve bu iki büyük bina etrafında yüzlerce ev ve dükkân yandı.

23) 1716 Karaman çarşısı yangını; gece bir dükkân üstündeki bekâr uşak odasından çıktı, Fatih'teki bu meşhur çarşıda 200'den fazla dükkân ve ev yandı, bu arada 17. asrın ünlü şeyhülislamlarından Bahaî Efendi'nin saray misali konağı yandı.

24) 1716 Saraçhane yangını; tamamen ahşap yapılardan kurulmuş bu muazzam ve meşhur çarşı tamamen yandı.

25) 1718 Cibali yangını; İstanbul'un büyük ateş afetlerinden biri oldu; 17 Temmuz bir pazar gecesi, geceyarısından sonra Cibali Kapısı dışında Tüfenkhane denilen mevkide bir yahudhaneden çıktı, Unkapanı'na kadar geldi, oradan şehir içine atladı, bir kolu Küçükpazar, Kantarcılar'dan Süleymaniye'ye kadar olan yerleri; bir kolu Vefa'daki büyük konakları ve Vefa Camii'ni, bir kolu Şehzade Camii'nin karşısındaki yeniçeri kışlasını, acemi oğlanlar kışlasını, oradan atlayan bir başka kolu Çukurçeşme ve Laleli Camii etrafını, oradan atlayan bir kol Küçüklanga'yı, oradan ayrılan bir kol Aksaray'ı, Davutpaşa'yı yaktı, oradan da Altımermer'e kadar uzandı; bir yandan Fatih, Saraçhane, Atpazarı yandı. Aksaray'dan sıçrayan ateş Cerrahpaşa'yı, Avratpazarı'nı ve şiddetli poyrazla oradan da atlayarak Kocamustafapaşa etrafını yaktı. Halk şaşkına döndü, canını nereye atacağını, malını nereye kaçıracağını bilemedi. Müthiş yangın yirmi yedi saat sürdü ve nihayet "Allah'ın inayeti"yle söndü.

Yeniçeri yangın tulumbacıları devrindeki İstanbul yangınları

Yeniçeri Ocağı'na bağlı ve efradı acemi oğlanlarından seçilerek temin edilen Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı Teşkilatı, büyük ahşap şehri yangın ateşi afetine karşı koruma yolunda çok mühim bir iş olmuştu. Bunu tahakkuk ettiren devrin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa başka hiçbir şey yapmasaydı, hatta ilk Türk matbaasını dahi kurdurmasaydı, yalnız yangın tulumbacılığı teşkilatı adını İstanbul tarihine altın yazıyla kaydettirmek için kâfiydi. Bu teşkilat sayesinde İstanbul'u parça parça yutup yok edecek pek çok yangın, çıktığı yerlerden söndürülüp bastırıldı.

Fakat, sokakları dar ve binaları çatı çatıya bitişik ve hepsi ahşap İstanbul'da derhal önlenemeyen ve afet halini alan yangınlar da oldu.

1727 Kutucular yangını

Yeniçeri Tulumbacıları Teşkilatı'nın kurulmasından sonra ilk büyük yangındır. Ateş 12 Eylül 1727 (Hicri 25 Muharrem 1140) geceyarısına yakın Kutucular Çarşısı'nda bir dükkân üstündeki bekâr odasından çıktı; İstanbul'un zengin bir ticaret merkeziydi, fakat yukarda da söylediğimiz gibi sokaklar dar ve bütün dükkânların üstündeki binalar, bilhassa o devirde dükkânlar üstünde bekâr uşağı çırak ve kalfaların yatıp barındıkları odalar ahşaptı ve hepsi birbirine bitişikti. Şiddetli poyraz esiyordu. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ve bütün devlet erkânı yangına geldiler. Tulumbacılar ve diğer bütün askeri birlikler beşer takatının bütün gayretini sarf ettiler, ateşin büyümesi önlenemedi. Kutucular Çarşısı ile yanındaki Kavaflar

Çarşısı ve Nalburlar Çarşısı tamamen yandı.

O devrin âdetince bir sanatı öğrenerek kalfalığa yükselecek çıraklara kudsiyet verilmiş bir gelenek halinde peştamal kuşatılır, bu peştamal kuşatma da bir mesireye gidilerek ve orada çadırlar kurulup birkaç gün kalarak ziyafetler ve kendi ölçülerinde parlak merasimle yapılırdı. Her esnaf loncası bir yer seçmiş, her yıl oraya gidilirdi; kutucu esnafı da Boğaziçi'nde Çubuklu Bağçesi'ne giderlerdi. Yangın olduğu gece bütün kutucu esnafı Çubuklu'da bulunuyordu, çarşıda dükkân üstündeki bekâr uşak odalarında birkaç çırak bırakılmıştı. Yangını da, yataklarında tütün, çubuk içerek yahut şamdan veya kandil devirerek bu sözde nöbetçi çıraklardan biri çıkarmıştı. Büyük bir çarşı olan Kutucular'dan bir habbe kurtulamadı. Nalburlar ile Kavaflar'da ise sadece dükkânlar yandı; yanan dükkânların içindeki mallar, dükkân üstü odalarda oturan çıraklar, kalfalar tarafından kaçırılıp kurtarıldı. Bu yangın İstanbul'un en az dörtte birini mahvedecek bir afet olabilirdi, tulumbacıların sayesinde üç çarşının yanmasıyla önlendi.

1740 Babıâli yangını

Zamanımızda İstanbul Vilayet Konağı'nın bulunduğu yerde Babıâli denilen büyük mirî saray muazzam bir ahşap binaydı; sadrazamların hem resmi makamı, hem de muhteşem harem dairesi ile ikametgâhtı. Halk ağzındaki adı "Paşakapısı"ydı. "Kalem" denilen resmi dairelerdeki gece nöbetçilerinden başka sadrazamın ikametine tahsis edilen kısmında, harem halkı, kadınlar hariç muhafızlar, mutfak ve ahır uşakları, horantası, hademeler, içoğlanları 1.500 kişi bulunuyordu. Yukarda kaydettiğimiz yangın tarihinde sadrazam bulunan zat da Hacı İvaz Mehmed Paşa'ydı.

Ateş, 28 Şubat 1740'ta (30 Zilkade 1152) harem kapısı yanındaki zenci haremağaları koğuşundan gece yarısına yakın çıktı. Yataklarından soyunuk olarak fırlayan haremağaları yangını söndürmeye çalışacak yerde şahsî eşyalarını kurtarma kaygusuna kapıldı; diğer bendegân, uşaklar ve horantalar da onları görerek kendi eşya ve esvapları derdine düştüler, ateşe bir kova su döken olmadı. Harem halkı ise büsbütün şaşırdı. Ateş çatıyı sardıktan sonradır ki şeh-

rin muhafazasına memur yeniçeriler ve halk tarafından duyuldu. Civar kollukların (karakolların) neferleri ile tulumbacılar yangına koşup geldikleri zaman ateş, "ejderha" gibi ağzını açmış, çatal çatal kızıl dilleri gökyüzünü yalıyordu. Devrin padişahı Sultan I. Mahmud da yatağından kalkmış, kış gecesi olmasına rağmen giyinerek yangın yerine koşmuş, Babıâli'nin karşısında Hekimpaşa Hayatîzade Efendi'nin konağına gelmişti, bir pencereden yeniçerilere ve tulumbacılara, "Aman yiğitler su yetiştirin!.. Su sizden, altın benden!.." diye bağırıyordu.

Babıâli'nin resmi kısmında en büyük dairelerden "Arz Odası"ile "Hasır Odası" denilen sofasalon bir fırın, hamam külhanı halinde yanıyordu ve gayet yüksek olan Arz Odası etrafını da tehdide başlamıştı. Tersaneliler, gomana denilen kalyon halatlarını o binanın birkaç yerine bağlamaya muvaffak oldular, halatlara yapışan yüzlerce kalyoncu var kuvvetlerini bazuya verip alt kısmı yanmakta olan Arz Odası'nın üst kısmını yere indirdiler. O yüksek yapı çökerken yangını seyreden halktan ve halatları çeken kalyoncular dan enkaz altında kalıp telef olanlar oldu. Fakat yangın da orada tutuldu.

Ahşap enkaz dört gün için için yandı. Etrafı tulumbacılar ile bir orta yeniçeri neferi kordon altına almış, nerede yeni bir alev görülürse hemen söndürülüyordu. Artık yangının tamamen söndüğüne kanaat getirilip kordon kaldırıldıktan sonra, dördüncü gece, geceyarısından sonra birkaç kalas yine alevlendi ve ilk yangından kurtulmuş olan harem dairesi de tamamen yandı, o büyük ahşap saraydan nişan kalmadı. Mahvolan kıymetli resmi evrak hariç, bina ve içindeki eşya zararı, zamanımızın para değeriyle 5 milyon liraya yakındı.

1741 Ayasofya yangını

Ateş 4 Aralık 1741 (25 Ramazan 1154) geceyarısından sonra Ayasofya çarşısında bir bakkal dükkânı üstündeki bekâr uşağı çırak odasından çıktı. Dükkânın hemen bitişiğinde büyük ve köhne bir ahşap konağa sirayet edince şiddetli poyrazla derhal büyüdü.

O tarihte Ayasofya çarşısı iki sıralı bakkal dükkânlarından kurulmuştu. Tutuşan yağlar ve ballar söndürme işini çok güçleştirdi. Padişah Sultan I. Mahmud ve Sadrazam Hacı Ahmed Paşa ve diğer

devlet erkânı yangın yerine geldiler. Padişah sahur yemeğini de yangın yerinde ve ayak üstünde yedi. Ayasofya çarşısı tamamen yandı, ateş Ayasofya Hamamı'nın arkasında durduruldu. Tulumbacılardan ve sair askerden yirmiden fazla can kayboldu.

Devletin "Cebehane" denilen büyük silah deposu da o civardaydı, birkaç defa tutuşma tehlikesini tulumbacıların gayretiyle atlattı.

1750 Küçükpazar yangını

4 Şubat 1750 (26 Safer 1163) geceyarısı Küçükpazar'dan çıkan ateş şiddetli poyrazla hemen iki kola ayrıldı; bir kolu Süleymaniye altında otuzdan fazla saray misali büyük konağı kül etti, bu arada muazzam ve muhteşem Yeniçeri Ağalığı Sarayı, "Ağakapısı" da yandı. İkinci kolu Vefa semtini yaktı.

Bu yangından sonra yeniden yapılan Ağakapısı'nda "Yangın Köşkü" adı verilen İstanbul'un ilk yangın kulesi inşa edildi ve içine "köşklü" diye anılan yangın gözcüleri konuldu.

1756 Cibali yangını

Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulduktan sonra İstanbul'un ilk büyük ateş afetidir. Vakanüvis Vâsıf Efendi şöyle anlatıyor:

"... Ateş 8 Şevval 1169 (6 Temmuz 1756) gece saat ikide (gün kavuştuktan iki saat sonra) Cibali Kapısı'nın dışında sol tarafındaki yahudhanelerin birinden çıktı (yahudhane, her odasında bir aile oturan 3040 odalı büyük Yahudi meskenlerine verilmiş bir isimdir ki İstanbul'un ilk ahşap apartmanlarıdır; arsa sathına nispetle en çok kira getiren binalardı). O havalide olan ev ve dükkânları yakarak kale duvarlarından şehir içine atladı. Esmekte olan şiddetli poyraz önünde birkaç kola ayrıldı. Her kolu da birkaç yere yayılıp yangına memur zabitler hangi tarafı söndürmeye gayret etti ise muvaffak olamadı. Unkapanı'nı ve Süleymaniye'yi ta Kaptanpaşa Hamamı'na (Çinili Hamam) kadar, bir tarafı Vefa Meydanı'ndan Şehzade Camii'ni ve Eski Odalar'ı (Şehzade Camii karşısındaki yeniçeri kışlası) ve ta Langa Kapısı'na kadar sağını solunu, o taraf-

ta sur dışında deniz (Marmara) kenarındaki bütün binaları yakıp mahvetti. Bir tarafı Zeyrek'ten Saraçhane ve Etmeydanı, Aksaray ve Yeni Odalar'dan (Aksaray'daki büyük yeniçeri kışlası) birkaç kışlayı, Avratpazarı'nı; Samatya sahilinde Davutpaşa iskelesini, bir taraftan Fatih, Sultanselim ve Alipaşa çarşısını, Lütfipaşa'yı, Ayakapı'yu tamamen kül etti. İstanbul halkını zâr ve zebûn ve nice zenginlerin ciğerini hun etti ve ne hal ise kırk sekiz saat sonra ateş sükûn buldu..."

Bu yangından bahseden Hammer, 580 değirmen ve fırın, 70 hamam, 10 han, 200 cami ve mescit, 1.000 dükkân ve 8.000 mesken yandığını söylüyor.

1782 Cibali yangını

"Cibali Harîk-i Kebiri", "Büyük Cibali Yangını" diye anılır. Bu müthiş ateş afetini müverrih Cevdet Paşa şöyle anlatıyor:

"... Ateş 13 Ramazan 1196 (22 Ağustos 1782) bir perşembe gecesi saat 3'te (gün kavuştuktan üç saat sonra) Cibali Kapısı içinde Horozlu Değirmen'in (Çıngıraklı Değirmen de denilir) bitişiğindeki Mavunacı Ali adında bir adamın evinden kaza eseri olarak çıkan ateş süratle büyüdü, her ne kadar padişah ve sadrazam (I. Abdülhamid ve İzzet Mehmed Paşa) ve devlet erkânı yangın yerine gelip ateşin söndürülmesine çok gayret edilmiş ise de ateş sert poyrazla an ve an şiddetlenerek Haliç kıyısından Marmara kenarında ta Yedikule'ye kadar uzandı, hatta Yedikule Hisarı'nın içindeki ahşap muhafız nefer evleri bile yandı. Marmara surlarının içinde ve dışında Narlıkapı, Samatya, Davutpaşa iskeleleri ile Langa Yenikapısı'nı yaktı.

Beri yanda Topkapısı, Mevlevihanekapısı, Silivrikapısı etrafı yandı. Bu yoldan ilerleyen ateş de Yedikule'de denize dayandı. Haliç tarafında Odunkapısı, Ayakapı etrafları, Sultanselim Camii civarında Sakızağacı, Süleymaniye'de Ağakapısı, Beyazıt'ta Simkeşhane ve Hasanpaşa Hanı etrafı; Koska'da Sadiler Tekkesi civarı, Havuzlu Hamamı, Aksaray, Cerrahpaşa, Avratpazarı, Mollagüranî, Davutpaşa Camii havalisi, Yeni Odalar, Hekimoğlualipaşa Camii ve etrafı, Kocamustafapaşa tamamen yandı. Yangın elli saat sürdü. Yanan binalardan çıkarılıp Fatih Camii'ne, bostanlara ve hâli arsalara kaçırılan eşyanın çoğu da kaçırıldıkları o cami avlularında, bostan ve arsa-

larda yandılar. Mallarından ayrılamayan (son gayretle bir şeyler kurtarmak isteyen), pek çok kimse, bilhassa Laleli Camii'nde yanarak telef oldu..."

O devrin kalem sahiplerinden olup bu yangında evi ve bütün eşyası yanmış olan Selanikli Mehmed Atâ Efendi bu yangın üzerine uzun bir makale yazmıştır; edebiyatımızda, vakayinamelerdeki yangın kayıtları müstesna yangın üzerine tek eserdir.

1720-1826 arasında yüz yıl sürmüş olan yeniçeri yangın tulumbacılığı devrinin yangınları

Bu yüz yıllık devirde tarih kaynaklarımızdan 44 yangın tespit ettik, aşağıya yılları ile ateşin çıktığı yerin adını kaydediyoruz; bu yazılarda biraz tafsilatla anlattığımız yangınların yanına bir "•" işareti koyduk:

1) 1727 Avratpazarı yangını; bir köle, efendisi Sipahi Çavuşu Mehmed'in evini yaktı, kundakçı köle yaktığı evin önünde asılarak idam edildi.

2) 1727 Kutucular yangını. •

3) 1728 Üsküdar yangını; yalı boyunda yahudhaneler yandı, ateş yeniçeri tulumbacılarının gayretiyle söndürüldü.

4) 1730 Fındıklı yangını; yalılar yandı.

5) 1732 Haliç Ayakapısı yangını; sur dışında deniz kenarında kayıkhaneler, kahvehaneler, bekâr odaları yandı.

6) 1733 Unkapanı yangını; bu iskele etrafı tamamen yandı.

7) 1735 Tophane yangını; kayıkhaneler, bekâr odaları ve semtin çok meşhur olan kahvehaneleri yandı.

8) 1735 Şehzadebaşı yangını; 5 muhteşem konak yandı.

9) 1740 Babıâli yangını. •

10) 1740 Üsküdar yangını; Büyük Hamam etrafı, meşhur kavukçu dükkânları yandı.

11) 1741 Ayasofya yangını; 5 ev yandı, enkaz altında 5 yeniçeri tulumbacı telef oldu.

12) 1741 Sultanahmet yangını; Lale Devri'nin en güzel eserlerinden bir sultan sarayı yandı.

13) 1741 Ayasofya yangını. •

14) 1742 Şehzadebaşı yangını, devrin kâşanelerinden Hacıahmetpaşa Sarayı yandı.

15) 1743 Kadırga yangını.

16) 1745 Tersane yangını; donanma mühimmat ambarları yandı.

17) 1746 Fener-Balat yangını; 800 ev yandı.

18) 1746 Hocapaşa yangını; 10 büyük konak yandı.

19) 1746 Galata yangını; Sandıkçılar ve Kürekçiler çarşısı yandı.

20) 1746 Balat yangını; 200'den fazla ev yandı.

21) 1746 Samatya yangını; 200'den fazla ev yandı.

22) 1750 Bağçekapısı yangını; Şeyhülislam Mehmed Said Efendi'nin muhteşem konağı yandı.

23) 1750 Büyük Kapalıçarşı yangını; Bitpazarı, Abacılar, Yorgancılar, Yağlıkçılar çarşıları, bu çarşılardaki hanlar, mahzenler, depolar yandı, maddi zarar milyonları aştı.

24) 1750 Üsküdar yangını; Ayazma'da 100'den fazla ev ve birkaç mescit yandı.

25) 1750 Küçükpazar yangını. •

26) 1752 Gedikpaşa, Beyazıt, Koska yangını; bu üç komşu semt üç ayrı yangında yandı.

27) 1752 Langa yangını; 500 dükkân, 1.500 ev yandı.

28) 1753 Cibali yangını; sur dışında deniz kenarında kayıkhaneler, kahvehaneler, meyhaneler yandı.

29) 1753 Uzunçarşı yangını; bu büyük çarşı ve civarındaki konaklar, evler yandı.

30) 1753 Sultanhamamı yangını; bu ticaret merkezi ile Mahmutpaşa Çarşısı, Tarakçılar, Kaşıkçılar yandı.

31) 1753 Ayvansaray yangını; 100'den fazla ev yandı.

32) 1755 Hocapaşa yangını; otuz altı saat süren bu yangında Hocapaşa, Bağçekapısı, Demirkapı, Babıâli etrafı, Cağaloğlu, Mahmutpaşa, Divanyolu, Soğukçeşme, Ayasofya çarşısı yandı.

33) 1756 Cibali yangını. •

34) 1763 Karaman çarşısı yangını; bu çarşı ve meşhur Şekerci Hanı, Taşçılar Hanı yandı.

35) 1767 Hocapaşa yangını; bu semt ile Demirkapı arasında 200 ev ve dükkân yandı.

36) 1782 Cibali yangını. •

37) 1782 Samatya yangını; 1.000'den fazla ev ve dükkân yandı.

38) 1782 Balat yangını; Balat, Sultanselim, Karagümrük, Hırkaişerif hattı üzerinde geniş bir saha mahvoldu.

39) 1795 Keresteciler yangını; on bir saat süren yangında Balıkpazarı, Taşçılar, Balmumcular, Keresteciler, Zeytinyağcılar, Nalburlar, Kutucular, Kantarcılar, Sepetçiler, 9 çarşı ile pirinç mahzenleri ve Ahiçelebi Camii yandı.

40) 1797 Galata yangını; Azapkapısı'nda 200 kadar dükkân ve ev yandı.

41) 1798 Arnavutköyü yangını; yalı boyu yandı.

42) 1808 Babıâli yangını; Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı bir suikast eseri olarak bu büyük mirî saray yeniçeriler tarafından kundaklanarak yakıldı, Alemdar Paşa intihar etti.

43) 1823 Tophane yangını; Firuzağa'da fakir bir kadının evinden çıkan ateşle başlayan yangın on yedi saat sürdü, bir kolu Fındıklı Hamamı'na dayandı, bir kolu Boğazkesen'den Bostancıbaşı'na; bir üçüncü kolu da Sormagir ve Alçakdam'dan Beyoğlu altına kadar uzandı; 2.000'den fazla ev ve dükkân, Topçular Kışlası, Top Arabacıları Kışlası, Top Dökümhanesi, 20 kadar mescit, bu arada Cihangir Camii yandı.

44) 1823 Sultanhamamı yangını; 200'den fazla ev ve dükkân yandı. Bu Sultanhamamı yangını yeniçeri tulumbacılığı devrinde son yangındır.

Belediye ve mahalle yangın tulumbacıları devrindeki İstanbul yangınları

1826 Hocapaşa yangını

Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasından bir buçuk ay kadar sonra, 2 Ağustos 1826'da büyük Hocapaşa yangını oldu.

Şehrin merkezi ve kalabalık bir semti olan Hocapaşa'da Elvan Mahallesi'nden çıkan ateş şiddetli poyrazla çabucak yayıldı. Yeniçeri tulumbacıları da mevcut olmadığı için ateşe yangın tulumbalarıyla müdahale edilemedi, kol kol yayılan ateş Hocapaşa, Demirkapı, Salkımsöğüt, Babıâli ve etrafını; Cağaoğlu'nu, Büyük Kapalıçarşı'nın büyük bir kısmını; Beyazıt'ta Okçularbaşı'nı, Simkeşhane'yi; oradan Marmara kıyısında Yenikapı'ya kadar gelmiş bir sahayı yaktı. Otuz altı saat süren bu ateş afetinde İstanbul'un beşte birine yakın bir kısmı mahvoldu. Süleymaniye'deki Ağakapısı, Yeniçeri Ağalığı Sarayı ocak kaldırıldıktan sonra şeyhülislam efendilere hem ikametgâh hem de resmi makam olarak tahsis edilmişti; fakat şeyhülislam efendi henüz tesellüm edip taşınmadan bu yangında Babıâli yanmış, Ağakapısı yeniden yapılıncaya kadar muvakkaten sadrazamlara verilmişti.

Bu yangındadır ki tulumbacıların yokluğu pek acı şekilde görülmüş ve süratle belediye ve mahalle tulumbacılığı teşkilatının kurulmasına gidilmiştir.

1833 Cibali yangını

Mahalle tulumbacılığı teşkilatı kurulduktan sonra ilk büyük yangındır. Ateş 25 Ağustos 1833 bir cuma günü öğleye yakın Cibali

Kapısı civarında Tüfenkhane'den çıktı ve şiddetli rüzgârla çabucak yayıldı. Bir kolu Üsküplü civarını, bir kolu Âşıkpaşa semtini; bir kolu Fatih, Sofular, Horhor, Kıztaşı, Saraçhanebaşı'nı; bir kolu Süleymaniye altında Küçükpazar'ı, Vefa'yı, Şehzadebaşı'nı yaktı. Binlerce mesken, dükkân, çarşı boyları, bu arada Saraçhane, pek çok han, mescit, hamam yandı.

1865 Hocapaşa yangını

Yangın geceyarısı başladı; gayet sert bir gündoğusu rüzgârıyla kol kol ayrılarak büyük ateş afetlerinden biri oldu. Hocapaşa, Cağaloğlu, Sedefçiler-Atikalipaşa semtlerini yakarak Kadırga'ya ve Kumkapı'ya atladı. Yirmi bir saat sürdü, 27 mahalle tamamen yandı.

1870 Beyoğlu yangını

Korkunç istatistiğin ilk devresindeki yangınların en dehşetlisi, İstanbul tarihine "Beyoğlu Harîki Kebiri", "Büyük Beyoğlu Yangını" adıyla geçmiştir. Aşağıdaki satırları devrin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 11 rebiülevvel 1287 tarihli nüshasından alıyoruz:

"Geçen pazar günü (5 Haziran 1870) saat yedi sıralarında (ezani saattir, öğleden bir saat sonra; 1-1,30 arası) Feridiye Sokağı'nda Macar Reçini'nin kiracı olarak oturduğu evden çıkan ateş rüzgârın son derece şiddetli olmasından çarçabuk beş altı kola ayrılarak, söndürülmesine pek çok gayret edildiği halde önlenemedi. Bir kolu Tarlabaşı'ndan, Taksim'in alt tarafından Büyük Cadde'ye (Cadde-i Kebir) çıkarak Mekteb-i Sultani'nin (Galatasarayı) önüne vardı. Bir kolu Âşıklar Meydanı'ndan Bülbülderesi'ne inip oradan Papaz Köprüsü Caddesi ile Emin Cami-i Şerifi civarına ve Sururi Mahallesi hududundan, Aynalıçeşme'den İngiliz Sefarethanesi'ni alarak kezalik Mektebi Sultani'nin önünde durdu. Yangın nihayet gece saat sekizde Kalyoncu Kulluğu'nun alt tarafında söndü. Bu hudut içinde İtalya Sefarethanesi ile kârgir ve ahşap olarak 500'den fazla büyük bina ve dükkân, sarf edilen gayret ile yangından kurtarıldı ise de tahminen 3.000 kadar ev ve dükkân yanmıştır.

Ahşap olan yerlerde herkes nefsini ve ekserisi mal ve eşyasını

kâmilen kurtarmış ise de, kâgir olan yerlerde ve bilhassa Kalyoncu Kulluğu civarında bazıları ev, dükkân ve mağazalarının kâgir olduğuna güvenerek pencerelerinin demir kapaklarını kapayıp eşyalarını çıkarmadıkları gibi kendileri de çepeçevre ateşin içinde kaldıkları halde güvendikleri ve içinde sığındıkları binaların tavanlarından ateş dökülmeye başlayınca, nefislerini kurtarmak ümidi ile evlerinin mahzenlerine inmiş oldukları, bazıları mahzen dahi bulamadıkları cihetle mahzenlere girenler boğularak ölmüşler, açıkta kalanlar da büsbütün yanmıştır.

Hatta bu kabilden olarak nefislerini kurtarmak için Düzoğlu Bogos Bey'in vekilharcı Kirkor'un hanesinde toplanmış olan 16 kişi kâmilen yanmış ve bazı mağazacı ve meyhaneciler familya ve hizmetkârları ile beraber mağazalarının mahzenlerinde kapananlardan 16 yaşında bir Katolik kızı, bir erkek canlı kurtarılmış, salı günü akşamına kadar 71 Rum, 8 Ermeni, 3 Frenk Katoliği, 22 Ermeni Katoliği milletinden ki ceman 104 ceset bulunarak defnedilmiştir.

Yangın felaketzedeleri Mankasar, Hüseyin Efendi, Hekimoğlu bahçelerine, Çürüklük denilen fukara mezarlığına, sair mezarlıklara, Kasımpaşa Deresi'ne, Tatavla taraflarına kaçıp toplanmışlardı. Padişahın emri ile (Sultan Abdülaziz) Taksim'deki Topçu Kışlası derhal boşaltıldı; kışlanın karşısındaki talimhane meydanı ile Ermeni mezarlığına 2.000'den fazla çadır kuruldu. Tophane müşiri paşa, felaketzedeleri arabalarla ve kurtarabildikleri eşyaları ile bu kışla ve çadırlara naklettirdi. Çadır aralarına taraf taraf çeşmeler yapıldı, elden gelen insani yardım gösterildi." (*Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'deki suretinden.)

Hammer Tarihi mütercimi Atâ Bey (ünlü yazar Nurullah Ataç'ın babası) yangından kırk yedi sene sonra *İkdam* gazetesinde neşrettiği bir makalede bu yangında yanan İngiltere Sefarethanesi için şu hatırayı kaydetmiştir:

"Yangın birkaç koldan önüne gelen küçük büyük binaları yutarak İngiltere Sefarethanesi'ne yaklaştığı zaman sefarethanenin bazı memurları sefire binanın boşaltılmasının münasip olacağını söylerler. Sefir İngilizlere has olan soğukkanlılık ile, 'Sefarethane kâgirdir!..' cevabını verir. Kâgir binaların da yanmakta olduğu ihtar edilince bu binanın onlarla kabil-i kıyas olmadığını beyan eder. Fakat yarım saat sonra sefarethane, pencerelerine çekilen demir kapaklarla birlik-

te yok olur ve sefir güç hal kurtarılır." (*Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'deki suretinden.)

Ebüzziya Tevfik Bey de *Mecmua-i Ebüzziya*'da bu yangın üzerine şunları yazıyor:

"1870 Haziranının beşinci pazar günü on yedi saat içinde Beyoğlu'nu çepçevre yakan büyük yangında hatırlarda kaldığına göre mevcut sigorta kumpanyaları, yanan evlerin sahiplerine 300.000 lira (altın para) ödemişlerdir. (1964 borsa altın fiyatına göre 27.000.000 TL.) Bu kumpanyalar ödedikleri para karşılığında aldıkları makbuzları, o zaman Dahiliye nazırı bulunan Şirvanlı Rüşdi Paşa'ya göstererek İstanbul'a itfaiye teşkilatı nizamnameleri getirtti, bunları tercüme ettirdi. Macaristan'daki usulü en mükemmel buldu. Şûrayı Devlet'in (Danıştay) kararı ve Meclisi Vükela'nın (kabine) tasvibi üzerine iradesini (fermanını) alarak kont Zijini'yi (Szechenyi) Macaristan'dan İstanbul'a getirtti.

Büyük Beyoğlu yangınından sonra İstanbul'da şubeleri bulunan sigorta şirketleri tuttukları istatistik cetvellerini ilan etmişlerdi. O tarihlerde İstanbul'da vasati olarak her ay 8 yangın oluyordu, her yangına da vasati 11 bina düşüyordu. Buna göre İstanbul'da yıllık 96 yangında 2 156 bina yanıyordu. Bir bina eşyası ile vasati tahmini ile 500 lira değerinde olsa yangın bir senede İstanbul'da 1.078.000 altın tutarında (1964'te 9.917.000 TL) milli serveti mahvediyordu."

Sermet Muhtar Alus da bana tevdi ettiği kısa bir notta şunları yazıyor:

"Çocukluğumda işitirdim, 1870 Beyoğlu yangını üzerine yanık yanık söylerler idi, hafızamda tek beyti kalmış:

Ah Beyoğlu, vah Beyoğlu
Yandı da gitti kül oldu!.."

1911 Mercan-Aksaray yangını

Korkunç istatistikte ikinci devre, Meşrutiyet yangınlarının en dehşetlisidir. Yaz sonunun en güzel günlerinden biriydi. Meşrutiyet'in ilk heyecanlı yıllarında milli bayram günüydü; Hicri takvimle 1329 yılı Recebinin 26'ncı pazar günü, 22 Temmuz 1911

Miraç Gecesi arifesiydi. Türk ve Müslüman İstanbul'un her yıl vecd ile kutladığı bir gece olacaktı. O sabah çıkan İstanbul gazeteleri, ilk sayfalarının baş tarafını Miraç Gecesi'ne ayırdıktan ve "Bilcümle cevami-i şerife ve tekâya-yı münife tenvir edilerek şan-ı celil-i İslamiyet ile mütenasip bir surette..." gibi serlevhalar yazdıktan sonra sayfanın tam göbeğine gayet büyük harflerle "10 Temmuz İyd-i Millisi" başlığından sonra coşkun makaleler yayımlanmıştı.

İstanbul halkının büyük bir kısmı, Meşrutiyet Bayramı'nı kutlamak üzere büyük şehir etrafındaki mesirelere, bu arada bilhassa Boğaziçi ile Adalar'a dökülmüştü. Ateş bu milli ve dinî bayram gününde öğleye doğru alaturka saat 5.30'da Uzunçarşı başında Harbiye Nezareti veznedarlığından mütekait Mehmed Bey'in malı olup Abdullah ve kardeşi Mustafa'nın kirayla tutarak idare ettikleri konaktan bozma ve "Misafirin-i Umumiye" adı altındaki büyük ve ahşap apartmanın üçüncü katındaki 18 numaralı odadan çıktı. Bu odada İran tebaasından, bir kayda göre manav, polis raporuna göre mezatçılık yapan Mehmed ile ortağı Muhtar oturmaktaydı. O iki bekâr yabancı sabahleyin çaylarını içtikten sonra odalarında semaveri ateşiyle ve pencereyi açık bırakıp bir meçhul semte bayram eğlencesine gitmişlerdi. Sert bir poyraz esiyordu, odaları da poyraza karşıydı. Semaverin rüzgârla savrulan ateşleri odayı tutuşturduktan az sonra, esasen köhne olan koca bina bir meşale gibi yanmaya başlamıştı. Bu konak bozması apartman bayram münasebetiyle hemen bomboş olduğu gibi civar çarşı pazar da kapalıydı. Sokaklar dar, binalar tamamen ahşap ve birbirlerine bitişikti. Geç görülen ateş bir anda Mercan'da bir afet halini alıverdi. Evvela iki kol oldu; bir kolu Süleymaniye ve Dökmeciler'i; bir kolu da Ali Paşa Caddesi (1934 Belediye şehir rehberinde Fuad Paşa Caddesi), Mercan Yokuşu'nun çevirdiği adayı sardı ve kısa zaman zarfında, Kilit Hanı ortada kalıp kurtulmak üzere bu adayı kül etti; yanan binalar arasında vaktiyle Mercan İdadisi olup son zamanlarda yıkılan "Yanık Saray" diye anılan Alipaşa Konağı, Merdivenli Hamam ve Alipaşa Camii (Ağa Mescidi) bulunuyordu. Bu esnada yangın yerinde bulunan devrin Harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa, bir kalas parçasıyla kaşının üstünden yaralanmıştı. İkinci kol, Dökmeciler Hamamı köşesinden Ağızlıkçı Sokağı ile Uzunçarşı'ya kadar olan bir sınır içinde-

ki bütün binaları mahvetmişti. Bu arada Süleymaniye külliyesinden Dârülhadis Medresesi ile bitişiğinde ve iki yanında bulunan dökmeci dükkânları hayli zarar görmüş, harap olmuştu. Yangın, ilk çıktığı bu semtte hayli tahribat yaparak sönmek üzereydi ki rüzgârın savurduğu yalımlı tahtalar ve kızgın çiviler, birdenbire, ateşi mahalleler aşırı bir yere götürdü ve asıl korkunç afet başladı (Mercan'da 173 bina yanmıştı).

Şöyle ki: evvela Beyazıt Hamamı tutuştu, söndürüldü, sonra Vezneciler'de Şamlı Terzi diye anılan bir zatın dükkânı tutuştu, söndürüldü, nihayet Vezneciler'de Camcıali Mahallesi'nde Açıkbaş Eczanesi'nin bitişiğindeki Miralay Fahreddin Bey'in evinin saçağını sardı, fakat söndürülemedi ve oradan azgın bir poyrazla savrulan yalımlar ortalığı cehenneme çevirdi. İtfaiye kıtaları ile mahalle tulumbalarının bütün gayretlerine rağmen rüzgârın şiddetine susuzluk da eklenince Camcıali ve Balabanağa mahalleleri bir an içinde mahvoldu; ateş oradan Çukurçeşme ve Mollakestel ve Fevziye mahallelerine yayılarak buralarını da çabucak bir harabeye çevirdi; bu semtte, Fevziye Caddesi'nin sol cihetinde ilerleyen ateş hal tüccarlarından Aziz Bey'in konağını yaktıktan sonra önlenebildi.

O sırada rüzgârın savurduğu yalımlı tahtalar Zeynephanım Konağı ile etrafını tehdide başlamıştı. İçinde Dârülfünun'un (Üniversite) yerleştiği Zeynephanım Konağı'nın da çatısı tutuştu ise de ihtiyat tedbiri olarak içeri alınmış olan mahalle tulumbaları ile bu irfan müessesesinin hizmetine koşan Dârülfünunlu gençlerin can ve başla gösterdikleri gayretle saçak söndürüldü; fakat konağın arkasında bulunan süvari kışlası kurtarılamadı. Ateş, bu kışladan Hasanpaşa Fırını'na atladı, Çukurçeşme'de de Çürüksulu Ali Paşa ve ilmiyeden Arif Molla Bey'in konakları yandıktan sonra yangın Beyazıt Aksaray caddesine indi. Bu suretle bu caddenin her iki yanı bir ateş seli halinde Aksaray'a doğru akmaya başladı; Kemalpaşa, Yakupağa, Oruçgazi, Kuyumcubahşayiş mahalleleri tamamen yandı. Bu sahada yalnız Laleli ve Pertevniyal Valide camileri kurtuldu. Hasanpaşa karakolundan karşıya atlayan ateş Koska'yı yaktı; burada da Mimarkemalettin, Çobançavuş, Kızıltaş mahalleleri yandı, ateş Yenikapı'da surlara dayandı. Oradan tekrar iki kol oldu; bir kolu Aksaray'a bir kolu Langa'ya saldırdı. Birinci kolda Şeyhferhat,

Kâtipkasım mahalleleri bir volkan halini aldı; Langa'da, karakol karşısındaki meşhur Langa meyhaneleri bir an içinde mahvoldu. Ateş oradan Cellatçeşmesi'ne ve Sineklibakkal'a doğruldu.

Yenikapı'dan ayrılan kol ile tramvay yolundan gelmekte olan kol Langa Caddesi ile Beygirciler Caddesi, Mirahur Hamamı, Uzunodalar sokakları ile Cellatçeşmesi'ni yakmaya başlamıştı. Bostancıbaşı Abdullahağa Mahallesi'ne sıçrayan ateş Sineklibakkal Mahallesi'nin altına kadar gelmiş, Samatya tramvay caddesinin her iki tarafını kül etmişti. Bostancıbaşı Abdullahağa Camii yanan binalar arasındaydı. Tramvay şirketinin de ahırları yanmıştı (atlı tramvay devri), 220 beygir ile arabalar zorlukla Yenibahçe çayırına kaçırılmış, birçok hayvan ve araba takımları kurtarılamamıştı, on yedi saat süren bu afette İstanbul'un Camcıali, Balabanağa, Mollakestel, Kızıltaş, Mimarkemalettin, Fevziye, Kemalpaşa, Yakupağa, Mesihpaşa, Oruçgazi, Kuyumcubahşayiş, Alembey, Gureba, Hüseyinağa, Kovacıdede, Baklalıkemalettin, İğnebey, Çobançavuş, Kâtipkasım ve Şeyhferhat mahalleleri tamamen yanmış, Aksaray kül olmuştu.

Yangının tahribatı üzerine neşredilen resmi rakamlar korkunçtu: 2.400 ev, 15 fırın, 3.000 dükkân, 16 cami ve mescit, 2 medrese, 3 hamam ve bir türbe, tekke ve mektep.

İstanbul halkının büyük bir ekseriyeti milli bayram münasebetiyle mesirelerde bulunduğundan ateşi görenler dehşet içinde şehre dönmek istemiş, vapurlara, trenlere, arabalara, kayıklara hücum etmiş, İstanbul'da mahşerden örnek bir gün ve gece yaşanmıştı. Bir anda sırtındaki esvapla sokak ortasında kalmış on binlerce insanı barındırmak ve beslemek, bilhassa kadın ve çocukları korumak, İstanbul Belediyesi'ni başarılması çetin, muazzam bir toplum davası karşısında bırakmıştı. Felaket İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, herkes asil bir heyecan ile felaketzedelerin ve belediyenin imdadına koşmuş; yurdun her tarafından ianeler gönderilmişti. Süleymaniye avlusunda kurulan 40 çadıra 285, Şehzadebaşı'nda Letafet Apartmanı'na 18, Vefa İdadisi'ne 55, Ethempaşa Konağı'na 16 aile yerleştirilmiş; Müşir Deli Fuad Paşa İstanbul hemşehriliğinin en ulvi simalarından biri olmuş, belediyeye gönderdiği bir mektupta, yol parası da kendine ait olmak üzere Feneryolu'ndaki köşküne ve bahçelerine 300 aileyi yerleştirmeye amade olduğunu bildirmişti. Mek-

teplerde imtihan zamanı yaklaştığından Vefa'dan başka Mercan, Davutpaşa ve Kabataş idadilerine de yangın felaketzedeleri yerleştirildi. Ve o yıl bu idadilerin imtihanları Dârülfünun olan Zeynephanım Konağı'nda yapıldı. İstanbul zabıtası üzerine düşen vazifeyi can ve başla başarmış, yangın esnasında ve yangından sonra asayişi gereği gibi sağlamıştı.

Aksaray yangınında bina ve eşya olarak tahmin edilen zarar en az 10.000.000 altındı (1964 borsa altın fiyatına göre 1.370.000.000 TL). İtalyan, Balkan ve Birinci Cihan harplerinin arifesinde Türkiye'nin devlet ve ticaret merkezi olan İstanbul'da milli servetimize inen bu darbeyi bir kasıt eseri olarak görmek acaba doğru olmaz mı? İstanbul'da iş yapan yabancı sigorta şirketleri ise ancak 600.000 lira (88.200.000 TL) ödemişlerdi. Bu afetten sonradır ki İstanbul'un Türk ve Müslüman halkı sigortaya karşı ilk ciddi alakayı göstermiştir.

Öbür yangınlar ve korkunç bir istatistik

İstanbul yangınları üzerine elimizde derli toplu tek kaynak, belediye mektupçusu merhum Osman Nuri Ergin'in *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* isimli azametli eseridir. Kıymetli müdekkik bu eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım asrında, 1854'ten 1921 yılına kadar geçen 67 yıl içinde büyüklü küçüklü 308 yangın tespit etmiştir ve her birinde yanan binaların sayısını da göstermiştir. Bu 308 yangında İstanbul'da cami, mescit, medrese, mektep, resmi daireler, han, hamam, dükkân, konak, köşk, yalı ev olarak 44.555 bina kül olmuştur ki korkunç bir rakamdır. Yanan binaların içinde ateşin silip süpürüp yuttuğu, mahvettiği milli servetimizin tahmini, zihnen tasavvuru dahi tüyler ürpertir.

Aşağıdaki istatistik rakamlarını adı geçen mecelleden alıyoruz:

1854'ten 1908'de Meşrutiyet'in ilanına kadar 229 yangın olmuştur, bu yangınlarda 24.340 bina yanmıştır.

1908'de Meşrutiyet'in ilanından 1921 yılına kadar da 79 yangın olmuş, bu yangınlarda da 20.215 bina yanmıştır.

İlk devre 54 yıl, ikinci devre (Meşrutiyet devri) 13 yıl olduğu halde Meşrutiyet devrindeki yanan binaların sayısı ilk devirdeki rakama yaklaşmış gibidir.

Yılları ve ateşin çıktığı semtlerin isimleri ile 50'den fazla bina yanmış yangınlar şunlardır ki tafsil ile bahsedilen yangınların yanına bir "•" işareti konmuştur:

1854	Küçümustafapaşa yangını	140	bina
1854	Yeşiltulumba yangını	748	"
1855	Fener yangını	200	"
1856	Kadıköy yangını	250	"
1856	Salmatomruk yangını	111	"
1857	Beyoğlu Sakızağacı yangını	209	"
1857	Kumkapı yangını	86	"
1857	Galata Mumhane yangını	76	"
1859	Hasköy yangını	80	"
1861	Unkapanı yangını	600	"
1861	Fener yangını	100	"
1862	Küçükmustafapaşa yangını	242	"
1862	Ayvansaray Lonca yangını	219	"
1862	Kasımpaşa yangını	526	"
1863	Akarçeşme yangını	57	"
1865	Hocapaşa yangını	1.007	"
1865	Kumkapı yangını	1.903	"
1865	Kazlıçeşme yangını	99	"
1865	Tekfursarayı yangını	170	"
1865	Yenikapı yangını	68	"
1866	Demirkapı yangını	150	"
1866	Balat yangını	500	"
1867	Balat yangını	118	"
1867	Uzunçarşı yangını	220	"
1868	Langa yangını	79	"
1869	Rumelihisarı yangını	64	"
1870	Beyoğlu yangını •	3.000	"
1871	Edirnekapısı yangını	305	"
1873	Beyoğlu yangını •	60	"
1873	Büyüklanga yangını	186	"
1873	Kuzguncuk yangını	591	"
1874	Tophane yangını	120	"

1874	Samatya yangını	687	"
1874	Üsküdar yangını	365	"
1877	Balat yangını	121	"
1877	Fener yangını	67	"
1878	Şehremini yangını	54	"
1878	Kocamustafapaşa yangını	172	"
1878	Kadıköy yangını	150	"
1881	Ortaköy yangını	414	"
1882	Karagümrük yangını	59	"
1882	Üsküdar yangını	51	"
1883	Yedikule yangını	86	"
1885	Hasköy yangını	297	"
1885	Unkapanı yangını	140	"
1885	Fener yangını	51	"
1887	Ortaköy yangını	264	"
1887	Mahmutpaşa yangını	92	"
1888	Üsküdar yangını	122	"
1888	Laleli yangını	58	"
1888	Kasımpaşa yangını	79	"
1889	Üsküdar yangını	100	"
1890	Pendik yangını	1.200	"
1890	Horhor yangını	200	"
1890	Üsküdar yangını	69	"
1891	Keresteciler yangını	316	"
1892	Sandıkburnu yangını	123	"
1892	Beşiktaş yangını	166	"
1894	Moda yangını	150	"
1895	Kocamustafapaşa yangını	146	"
1895	Halıcıoğlu yangını	105	"
1898	Büyükdere yangını	263	"
1899	Altımermer yangını	61	"
1899	Kartal Maltepesi yangını	113	"
1900	Karagümrük yangını	150	"
1900	Rumelifeneri yangını	75	"
1900	Hasköy yangını	111	"
1901	Eğrikapı yangını	90	"

1901	Kadıköy-Yeldeğirmeni yangını	100	"
1903	Kartal Maltepesi yangını	1.121	"
1905	Hasköy yangını	92	"
1906	Narlıköprü yangını	115	"
1908	Yeniköy yangını	107	"
1908	Arnatutköy yangını	109	"
1908	Çırçır yangını	1.500	"
1908	Yedikule yangını	207	"
1911	Moda yangını	50	"
1911	Mercan yangını	173	"
1911	Kuzguncuk yangını	68	"
1911	Mercan-Aksaray yangını •	5.500	"
1911	Balat yangını	334	"
1911	Beyazıt yangını	111	"
1911	Kartal Maltepesi yangını	71	"
1912	İshakpaşa yangını	885	"
1912	Tophane yangını	84	"
1912	Uzunçarşı yangını	120	"
1912	Üsküdar yangını	75	"
1913	Tophane yangını	87	"
1913	Yerebatan yangını	50	"
1913	Kabasakal yangını	120	"
1914	Halıcıoğlu yangını	221	"
1915	Şehzadebaşı yangını	50	"
1915	Tophane yangını	en az 100	"
1915	Cihangir yangını	en az 1.000	"
1916	Hasköy yangını	267	"
1917	Kumkapı yangını	296	"
1917	Yenikapı yangını	124	"
1918	Yeniköy yangını	80	"
1918	Üsküdar yangını	82	"
1918	Cibali-Fatih yangını	7.500	"
1918	Üsküdar yangını	230	"
1918	Vefa yangını	500	"
1918	Büyükdere yangını	78	"
1919	Karagümrük yangını	570	"

1919	Kasımpaşa Kulaksız yangını	381	"
1919	Kuruçeşme yangını	403	"
1919	Üsküdar yangını	63	"
1920	Nişantaşı yangını	65	"
1921	Üsküdar yangını	600	"
1921	Beşiktaş yangını	80	"

1854 ile 1908 arasında 50'den fazla ev yanmış fakat tarihleri tespit edilememiş 9 yangın daha vardır ki şunlardır:

Çatladıkapı yangını	200	bina
Ayasofya Kabasakal yangını	320	"
Küçüklanga yangını	200	"
Beşiktaş yangını	102	"
Beşiktaş yangını	51	"
Zeyrek yangını	55	"
Cibali yangını	62	"
Galata Fermeneciler yangını	70	"
Büyükada yangını	76	"

İkinci Meşrutiyet devrinde Osmanlı İmparatorluğu birbiri peşinden İtalyan Harbi'ne, Balkan Harbi'ne ve Birinci Cihan Harbi'ne girmiş ve bu harplerin üçünden de yenik olarak çıkmıştır. İstanbul'u bir taraftan yangın ateşi afetleri kahretmiş, öbür yandan harplerin sıkıntıları, yoksullukları, acıları çökmüş, büyük şehir, yürekleri sızlatan bir ıstırap meşheri halini almıştır. Ve nihayet İstanbul'umuzun üstüne bir de yabancıların, düşmanların askeri işgali kâbusu yüklenmiştir.

İstanbul'un mahalle yangın tulumbası sandıklarının de revnakı, şatafatı bu devirde sönmüş, tulumbacı kahvehanelerinin havasına siyasi parti dedikoduları girmiş, harp gaileleri çalgılı kahveleri unutturmuş, tulumbacıların en seçkin, koşarlı, uçarlı gençleri asker olup gitmişler; semai, koşma, divan, mâni, okuyanlar kalmamış, destanlar da yazılmaz olmuştur. Eski tulumbacılık ananesini kırık dökük yürütmek isteyenlerin yazdıkları destanları da artık kapış kapış alıp okuyanlar kalmamıştır.

Asırlar boyunca yangın ateşlerine semenderler gibi dalmış İstan-

bul tulumbacılarının son nesli harp ateşi karşısında da gözünü kırpmamıştır; asker kaçağı tek tulumbacı görülmemiştir, bilhassa Balkan Harbi'nde silah altına çağrılmayanlar gönüllü asker yazılarak cepheye koşmuşlar, çoğu da şehit olmuş, dönmemişlerdir.

Vâsıf Hoca merhumun bir kantoyu hatırlayarak yazdığı mısralar bu kitabın son satırları olsun:

Yangın var!.. Yangın var!..
Nerede?
Anaların babaların gönül evinde!..
Evladının gidip de dönmediği
Aziz vatanın cephelerinde!..

Sözlük

A

abat: mamur, bayındır.
âb-ı ruy: yüzsuyu; ırz, namus, onur; âbı ru.
acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağı için yetiştirilmek amacıyla Acemi Ocağı'na gönderilen tutsak ve devşirmeler.
afak: ufuklar.
afet-i devran: çağın en güzeli.
aguş: kucak; sığınılacak yer.
ağabanî: sarık yapımında da kullanılan bir tür kumaş; abanî.
ağyar: yabancılar, rakipler, düşmanlar.
âhir: son, sonraki, sonuncu.
ahlak-ı hamide: övülecek huylar, övülmeye değer ahlak.
âl: hile, düzen, tuzak, aldatma.
alameleinnas: herkesin önünde.
âlem-i fenâ: bu dünya, geçici dünya.
alet-i itfa: söndürme aleti.
âli: yüce, yüksek.
apiko: hazır, tetikte; hoş, güzel giyimli.
ar: utanç, utanma.
ârız: yanak.
arifane: bilenlere (ariflere) yakışır biçimde.
ariyet: ödünç.
ariza: yüksek bir makama yazılan mektup ya da dilekçe.
arzuhal: dilekçe.
âsan: kolay.
asesbaşı: kentin güvenlik görevlilerinin amiri.
asırdide: asır görmüş; çok yaşlanmış, eskimiş.
âsitâne: İstanbul'un adlarından biri.
asuman: gökyüzü, felek, sema.
aşer: on.
aşere: on sayısının çoğulu; onlar.

âşık-ı şeyda: çılgın, divane âşık.
aşk-ı musaffa: arınmış, temizlenmiş aşk.
aşüfte: çılgınca seven; oynak, fettan, hafifmeşrep kadın; aşifte.
ateş-i hicran: ayrılık ateşi.
ateşpare: ateş parçası; ele avuca sığmaz yiğit.
avamfiribane: halk çoğunluğunun hoşuna gidecek biçimde.
avami: halka ilişkin.
ayaktaş: arkadaş; işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri; yol arkadaşı.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
ayine: ayna.
ayvaz: mutfak ve sokak işlerine bakmakla görevli uşak.
azîm: büyük, ulu.
azürde: incinmiş.

B

bab-ı endişe: kaygı kapısı.
bâde: şarap, içki.
badelistihmam: yıkandıktan sonra.
bâd-ı aşk: aşk rüzgârı.
bağban: bağcı, bağ bekçisi.
bahâ: güzellik, süs, parıltı.
bahri: denize ilişkin; deniz ya da denizcilikle ilgili.
bahş-ı kalenderi: cömertçe yapılan bağış.
bahusus: hele, özellikle, üstelik.
baki: sürekli, devamlı, kalıcı; ölümsüz, ebedî.
balaban: bir tür yırtıcı kuş; çakırdoğan.
baloz: gemicilerin, işçilerin gittiği içkili, danslı eğlence yeri.
balyos: Venedik Cumhuriyeti elçilerine Osmanlılarca verilen ad.
bâni: inşa eden; kuran, kurucu.
baran: yağmur.
baziçe: oyun; oyuncak.
bazu-yı simin: gümüş gibi ak pazı.
bebr: pars, leopar.
bedest: elde.
bedestan: değerli eşyaların, mücevherlerin alınıp satıldığı kapalıçarşı.

bedlika: çirkin yüzlü.
bedmaye: mayası bozuk, sütsüz.
bedmest: çok sarhoş.
bednam: kötü adlı, adı kötüye çıkan.
bedr: ayın on dördü, dolunay; bedir.
bedtıynet: kötü yaradılışlı, mayası bozuk.
begayet: pek çok, aşırı, son derecede.
bela-yı asumanî: gökten gelen bela.
bencileyin: benim gibi, bana benzer.
bendegân: kullar, köleler; padişah hizmetinde olanlar.
bender: ticaret limanı, iskele.
benefşe: menekşe.
benîâdem: insanlar.
berberan: berberler.
bergüzar: andaç, anmalık, armağan.
berk: şimşek; şimşek gibi parlayan şey.
bertafsil: ayrıntılarıyla.
beşaret: müjde, iyi haber, muştu.
beytutet: geceleme, geceyi geçirme.
bezzaz: bez, kumaş satan kimse; manifaturacı.
biaman: amansız, acımasız, merhametsiz.
biar: utanmaz.
bibehre: nasipsiz, mahrum.
bican: cansız.
bihter: en iyi.
bikr-i naşüküfte: el değmemiş kız.
bimenend: eşsiz, benzersiz.
binlik: yaklaşık 3 litre sıvı alan büyük şişe.
bişek: şüphesiz.
bostancı: saraylardaki çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli kişi.
bus: öpme.
busegâh: öpücük yeri.
busehah: öpücük isteyen.
bus-i pây: ayak öpme.
bû-yi zambak: zambak kokusu.
bühtan: yalan yere suçlama, iftira.

bülendavaz: yüksek ses, haykırma.
bürehne: çıplak.
bütan: put gibi güzel sevgililer.

C

Calut: Davud Peygamber'in sapanıyla öldürdüğü Filistinli savaşçı.
camadan: bir tür işlemeli kısa yelek.
câmehab: yatak.
camekân: hamamlarda soyunulup giyinilen camlı yer.
canip: yan, yön, taraf.
can ü dilden: candan, içtenlikle.
cebin-i pak: temiz alın.
cebren: zorla.
cebrî: zorlayışla, zorlayarak.
celadet: gözü peklik, yiğitlik, kahramanlık.
celal: büyüklük, ululuk.
celasın: kahraman, yiğit; eli çabuk, becerikli; cilasun.
cellad-ı biaman: acımasız cellat.
cem: toplama, bir araya getirme.
cemaat-i kübra: büyük topluluk.
cemal: yüz güzelliği.
cemi-i ihvan: dostların tümü.
cemil: güzel, iyi.
Cenab-ı Rahim: merhameti çok olan Allah.
cerh: yaralama.
ceride: gazete.
cevami-i şerife: mübarek camiler.
cevelan: dönüp dolaşma.
cevr ü cefa: eziyet ve zulüm.
ceza-yı nakdi: para cezası.
cezbe: bir duygu ya da inanışın aşırı etkisiyle coşup kendinden geçme.
cinan: cennetler, cennet bahçeleri.
civan: yakışıklı genç.
civelek: canlı, neşeli, oynak; Yeniçeri Ocağı'nda yeniçeri adaylarına verilen ad.
cundabaz: bir gemi direğine tırmanmada beceri gösteren kimse.

cüda: ayrılmış, ayrı düşmüş.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma.
cüra: esrar çekmek için kullanılan kabağa verilen ad.
cünun: delilik, çıldırma, cinnet.
cünüp: din gereği yıkanılması gereken durum.

Ç

çakırpençe: el attığı bir şeyi koparıp almasını bilen, çok hırslı ve becerikli kimse.
çakşır: erkeklerin giydiği bir tür şalvar; çağşır.
çâlâk: atik, çevik.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
çend: birkaç, bazı.
çerağ: kandil, lamba; çıra; divan edebiyatında sevgilinin yanağı.
çerge: Çingene çadırı.
çeşman: gözler.
çeşm-i cellat: öldüren göz.
çırnık: tek direkli, üç floklu yelkenli tekne.
çîn-i cebin: alın buruşuğu.
çorbacı: Hıristiyan ileri gelenlerine verilen ad; tayfaların gemi sahiplerine hitap şekillerinden biri.
çubuk: tütün içmeye yarayan uzun ağızlık.

D

dâd: adalet, doğruluk; insaf, hak.
dâd ü feryat: ah vah, eyvah.
daire: zilli tef.
dal: arka, sırt.
dalalet: sapma, sapkınlık, doğru yoldan ayrılma.
dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
daltaban: ayakları çıplak; aşağılık, bayağı kimse.
darb-ı şedit: şiddetli vuruş.
dâr-ı dünya: yaşadığımız bu dünya.
dârünnedve-i haşarat: zararlı kimselerin buluşup görüşme yeri.
debbağ: hayvan derisi terbiye eden; tabak, sepici.

delalet: aracılık etme, yol gösterme, sebep olma.
delil: kılavuz, yol gösteren.
denaet: alçaklık, adilik.
dendan: diş.
derakap: derhal, hemen.
derbent: boğaz, dar geçit.
derd-i maişet: geçim sıkıntısı.
dergâh-ı âli: yüce kapı; padişah kapısı.
derun: iç, iç bölüm.
dest: el.
destar: sarık.
deşt-i Kerbela: Kerbela çölü.
Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu'na verilen adlardan biri.
dibace: başlangıç, giriş, önsöz.
dide: göz.
dihan: sürünecek yağlar.
dil: gönül.
dilaver: yürekli, yiğit.
dilbaz: gönül eğlendirici, güzel söz söyleyen.
dildade: yavuklu; âşık, gönül vermiş.
dildar: gönül almış sevgili.
dil hanesi: gönül evi.
dil-i mecruh: yaralı gönül.
dilkeş: gönül çeken yiğit.
dilküşa: gönül açan, iç açan.
dilsuz: yürek yakıcı.
dilşat: gönlü sevinmiş.
dirahşan: parıldayan, ışıldayan.
diz çakşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çakşır; diz çağşırı.
duahan: dua okuyucu.
duhter: kız, kız evlat.
duhter-i mah cemal: yüzü ay gibi güzel kız evlat.
duhter-i pakize: saf, temiz, el değmemiş kız evlat.
duhter-i peripeyker: peri yüzlü kız evlat.
duhuliye: giriş ücreti.
duzah: cehennem.

dü: iki.
dür: inci.
dürdane: inci tanesi; sevgili, kıymetli.
düz: anasonsuz üzüm rakısı; duziko.

E

eblehane: aptalca, akılsızca, ahmak insana yakışacak biçimde.
ebru: kaş.
ebruvan: kaşlar.
ebyat: beyitler.
ecel-i kaza: bir kaza sonucu ölme.
eclaf ü erazil: edepsizler ve reziller.
edibane: edepli, terbiyeli, zarif.
efkâr: fikirler.
eflak: felekler, gökler.
efrat: fertler, bireyler; erler, rütbesi olmayan askerler.
ehibba: dostlar.
ehl-i cehennem: günahkâr.
ehl ü iyal: çoluk çocuk, aile.
ehremen: şeytan, kötü ruh; dev.
ejder suret: ejder görünüşlü.
elfaz: sözler.
elfaz-ı galize: çirkin sözler.
elhak: doğrusu, gerçekten.
elvah-ı acip: tuhaf tablo, garip görünüş.
elvan: rengârenk.
elyak: pek uygun, en liyakatli.
emîrülmüminin: müminlerin emîri, Hz. Muhammed'in halifesi.
emr-i Hak: Tanrı buyruğu.
enâm: bütün yaratıklar, halk.
enîn ü avaz: inleme ve bağırma.
enis-i ruh: ruha yakın gelen, beğenilen, can dostu.
erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
erham: çok merhametli, en bağışlayıcı.
erkam: rakamlar, sayılar.

eshar: seherler, sabah vakitleri.
eşbeh: benzerler, eşler.
eşedd-i ceza: çok şiddetli ceza.
eşirra: çok edepsiz kimseler.
evc-i bâlâ: en yüce derece.
evc-i eflak: gökyüzüne kadar yüksek.
evkatgüzar: vakit geçiren.
evlad ü ahfad: çocuklar ve torunlar.
evrak-ı metruke: terk edilmiş, bir kenara atılmış belgeler.
eynelmefer: "Kaçacak yer yok mu?" anlamında soru sözü.
eyyam: günler, gündüzler.
eyyam-ı nevcivanî: delikanlılık günleri.
eyyam-ı sabavet: çocukluk günleri.

F

fâcir: günahkâr; yalancı; ayyaş; zevk ve eğlence düşkünü.
fahişe-i facire-i mekkâre: zevke, eğlenceye, erkeğe düşkün günahkâr ve düzenbaz kadın.
fahri: parasız, ücretsiz görülen, kabul edilen iş, memnunluk; onursal.
fakr: fakirlik, yoksulluk; yalnız Allah'a gereksinim duyma ve O'ndan başkasından bir şey beklememe.
faraza: tutalım ki, sayalım ki, ola ki, sözgelişi.
farukane: doğrulukla ve adaletle.
fâsık: günah işleyen, kötülük yapan.
fasih: açık, düzgün.
faş: açığa vurma, yayma, duyurma.
felek: yazgıları belirlediği düşünülen üstün güç.
Felemenk: Avrupa'nın kuzeybatısındaki bazı ülkelere tarih boyunca verilmiş olan ad.
fermene: önü işlemeli bir tür kısa yelek.
feryad ü figan: bağırıp çağırma.
feta: yiğit; delikanlı, genç; cömert.
fevkanî: üst katı olan; üstteki.
fevt: ölüm.
fıta: dar, uzun, hafif kayık; futa.

filhakika: gerçekten, doğrusu.
firak: ayrılık.
fitne: kargaşa, karışıklık.
fitne-i cihan: dünyanın herkesi birbirine düşüren güzeli.
futa: peştamal, önlük.
futa-i gülgûn: gül renkli ipek peştamal.

G

gaddare: uzun kama.
gadr: acımasızlık.
Gafur: "acıması, bağışlaması çok olan" anlamında Tanrı'nın sıfatlarından biri.
gâhî: bazen, ara sıra.
garîk: bir şeye bol bol kavuşmuş.
gayb: gizli, görünmeyen; görünmez âlem.
gayret-i batıla: yararsız uğraşma.
Gayya: cehennemde olduğuna inanılan bir vadi, kuyu ya da derenin adı; belalı çukur, derin yer.
gayz: öfke, hınç.
gazalan: ceylanlar, ahular.
gazub: öfkeli, kızgın; kükremiş.
geda: dilenci, yoksul, fakir; âşık.
gedik: ticaret ve sanatla uğraşma yetkisi.
ger: "eğer"in kısaltılmış biçimi.
germabe: hamam; kaplıca, ılıca, kaynarca.
gevher: cevher.
gılman: yeni delikanlılar, gençler.
girive: çıkmaz yol; içinden çıkılması güç durum; zor geçit.
giryan: ağlayan; ağlayarak.
gonce-i naf: goncaya benzeyen göbek.
gulgule: gürültü patırtı.
gulyabani: karanlık ve ıssız yerlerde insanın önüne çıktığı sanılan ürkütücü hayalet, hortlak.
gureba: garipler, kimsesizler.
gülbank: hep birlikte yüksek sesle okunan dua.

gülgûn: gül renginde; kırmızı, pembe.
gül-i handan: gülen, neşeli gül.
gülşen: gül bahçesi.
gülnar: nar çiçeği dalı.
gülru: gül yüzlü, al yanaklı.
gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.

H

habaset: kötülük, alçaklık.
habbe: tane.
had: sınır.
hadd ü payan: sınır ve son.
***Hadikatü'l-Cevamî*:** Camiler Bahçesi (kitap).
hâdim: hizmet eden, yardımcı olan, yarayan.
hafâ: yokluk, görünmezlik; gizlilik.
hafız: koruyan, saklayan, Kuran'ı ezbere bilen.
Hafız: "koruyan, muhafaza eden" anlamında Tanrı'nın adlarından biri.
Hak: Tanrı.
hâk: toprak.
hâk ile yeksan: yerle bir.
hâk-i mader: anne toprağı.
hâk-i pak: temiz toprak.
hâk-i pây: ayak toprağı.
hakkâk: taş, tahta, metal üzerine yazı ya da figür hakkeden usta; oymacı.
hakketmek: bir yazıyı ya da figürü taş, tahta, metal üzerine kazıyarak geçirmek.
hakşinas: haktanır.
halâs: kurtulma, kurtuluş.
halavet: tat, lezzet; tatlılık, güzellik, hoşluk, sevimlilik.
halet-i sekr: sarhoşluk hali.
hâli: bir şeyden uzak, onsuz; boş, ıssız.
halimületvar: yumuşak tavırlı, iyi huylu.
hal-i pür melal: elem dolu durum; pek çok üzüntülerle dolu olma.
hal tercümesi: bir kimsenin kişisel geçmişi; yaşamöyküsü.

halvet: hamamlarda tek kurnalı bölme.
hami: koruyan, koruyucu; arka çıkan, sahip çıkan.
hamlacıbaşı: Saray kayıkhanesinin ve saltanat kayığı kürekçilerinin başı.
hamla küreği: bir filikanın en gerisinde, kıça en yakın olarak çekilen kürek.
hançer-i pulat: çelik hançer.
haneberduş: yersiz yurtsuz, serseri.
hannâs: şeytan.
hanüman: aile, ev bark, ocak, yuva.
Harem-i Hümayun: Topkapı Sarayı'nda kadınlara özgü bölüm.
harfendaz: söz atan, kinayeli söz söyleyen.
harîk: yangın, ateş.
harîk-i kebir: büyük yangın.
hasbetenlillah: Allah için, Allah rızası için.
haseki: seçkin saray kadınlarının unvanı.
hâsıl-ı kelam: sözün kısası.
hassa: padişaha ve padişah saraylarına özgü olan.
hasud: kıskanç, çekemeyen.
haşarat: zararlı, değersiz, önemsiz kimseler.
hataver: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
havf-ı ilahî: Tanrı korkusu.
havf ü hicap: korkma ve utanma.
hayf: yazık, eyvah, heyhat.
hayırhah: hayır isteyen, iyilik dileyen.
hayran: şaşkın, şaşakalmış.
hayta: serseri.
hay ü huy: zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.
hazele: reziller, yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hazer: sakınma, çekinme.
hempa: bir kimseye yaptığı kötü işlerde destek, arkadaş olan kişi.
hezel: şaka, latife.
hicap: utanma perdesi, utanma.
hicr: ayrılık.
hicran: unutulmaz acı; ayrılık.
hidayet: doğru yolu arama, doğru yola girme.

Hilye-i Muhammedî: Hz. Muhammed'in özelliklerini içeren yazılı levha.
himmet: iyilik, yardım, kayırma; gayret, emek, çalışma.
hilkat: yaratılma, yaratılış, yaratılmış olan şey; doğuştan gelen özellikler, yaradılış, huy, tabiat.
hizber: aslan; yürekli adam.
horanta: bir evde yaşayan kişilerin hepsi, ev halkı.
hûblisan: güzel sözlü.
hûbseda: güzel sesli.
hulul: girme, geçme, nüfuz etme.
hun: kan.
hunhar: kana susamış, kan dökmekten zevk alan.
hun-i şahadet: şehitlik kanı.
hurşid: güneş.
Hüda-yı gaffar: bağışlaması çok olan Tanrı.
hükm-i kaza: Tanrı emri, alın yazısı.
hükm-i şer'i: şeriat kurallarına göre verilmiş hüküm, karar.
hümapervaz: hüma gibi yüksek uçan; yüksekten atan.
hümayun: kutlu, kutsal; padişaha ait.
hünerver: hünerli, işinin ehli, usta.
hüsn: güzel, iyi, güzellik, iyilik; hüsün.
hüsn-i hal: iyi davranış, iyi gidiş.
hüsn-i müheykel: heykele benzer güzellik.
hüsn ü ân: güzellik.
hüsn ü şebab: güzellik ve gençlik.

I

ırlamak: şarkı, türkü söylemek; yırlamak.
ıstılah: terim; herkesin anlayamayacağı, özel anlamda kullanılan söz.
ıtır: güzel koku.
ıtlak: bırakma, salıverme; bağışlama, cezadan kutarma.

İ

iane: yardım amacıyla toplanan para ya da malzeme.
ibarat: cümleler; sözler, ibareler.

ibtihac: sevinç, sevinme; iç açıklığı.
idadi: lise dengi okul.
ifna: yok etme, ortadan kaldırma, tüketme; boşu boşuna harcama.
ifsat: bozma; düzensizlik yaratma, kargaşalık çıkarma.
iftirak: ayrılma; dağılma, perişan olma.
iğfal: aldatma, aldatılma.
iğva: kışkırtma, yoldan çıkarma.
ihrak: yakma, yakılma; yangın.
ihvan: kardeşler, yakın arkadaşlar, ahbaplar; aynı tarikatın, aynı mezhebin üyeleri.
ihya: yeniden güçlendirme.
iklim: ülke, diyar, memleket.
ikrar: açık olarak söyleme; kabul etme; söz verme.
iktiza: gerekli olma, gerekme, gereklilik.
ilaahirihi: "sonuna kadar böyle devam eder" anlamında kullanılır, genellikle "ilah." biçiminde kısaltılır.
ilanihaye: sonuna kadar.
indi: bir kimsenin kendi görüşüne dayanan, kendince, öznel.
inkılap: bir durumdan başka bir duruma geçme; dönüşüm.
inkisar: beddua, ilenç.
intihal: başka birinin şiirini ya da yazısını kendininmiş gibi gösterme; çalma.
inzimam: katılma, eklenme.
iptida: başlama, başlangıç; ilkönce.
irsal: gönderme, yollama.
illet-i menhuse: uğursuz hastalık.
irticalen: düşünmeden, içe doğduğu gibi, ansızın, birdenbire.
irtidat: İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul etme.
irtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme.
iskân: yurtlandırma, yerleştirme; yurtlanma, yerleşme.
ismet: namus, iffet; günahsızlık, temizlik.
ispat-ı vücut: varlığını gösterme, var olduğunu kanıtlama.
ispir: at ya da araba uşağı.
istibdat: despotluk; zorbalık.
istiğfar: Tanrı'dan günahlarının bağışlanmasını dileme.
istihfaf: küçümseme, önem vermeme, küçük görme.

istihkar: hor görme, küçümseme.
istihmam: hamama girme, yıkanma.
istimal: kullanma.
istimdat: yardım isteme.
istinsah: kopya etme, suretini çıkarma.
işmar: el, yüz ya da başla yapılan işaret.
işret: içkili eğlence.
itfa: ateşi söndürme; dindirme, bastırma.
itfa-i harîk: yangın söndürme.
iyal: karı, eş; ayal.
iyd-i milli: ulusal bayram.
iyş ü işret: yiyip içip eğlenme.

K

kabr-i pürnur: nur içindeki mezar.
kad: boy, endam.
kadd-i şimşad: düzgün endamlı.
kadem: ayak, adım.
kadim: eski.
kahhar: kahreden, ezen, acımayan.
kahramane: yiğitçe.
kahren: zorla, ezerek.
kalebent: kaleden dışarı çıkmama cezasına çarptırılmış, ancak içerde serbestçe dolaşabilen hükümlü.
kalenderî: tasavvufi halk edebiyatında bir şiir biçimi.
kalender meşrep: her şeye aldırmayan, gösterişsiz ve sade bir yaşam biçimi olan kimse.
kamerçin: biçimi iskarpin ile yemeni arası olan bir tür ayakkabı.
kamet: boy bos.
kâmil: kemale ermiş, olgun.
kâmuran: isteğine kavuşmuş olan, mutlu.
kân: kaynak, memba.
kapama: giysi, takım elbise.
kâr: iş.
kâraşina: iş bilir.

kârhane: iş işlenen yer, işyeri.
ka'r-ı derya: denizin dibi.
kârını itmam etmek: bir kimseyi öldürmek, ortadan kaldırmak.
kariha: düşünme yetisi.
kasem: yemin, ant.
kaşbastı: kaşların üstünden geçerek başın çevresini dolaşan ve çember gibi bağlanan bağ, çatkı.
katre: damla.
kaymakam: yarbay; birinin yerine geçen kimse, vekil.
Kayyum: "ezelden ebede var olan" anlamında Tanrı'nın sıfatlarından biri.
kebe: kalın keçe; kaput.
kebir: büyük, ulu.
kenar-ı suzan: ateşin kenarı.
kerem: cömertlik, lütuf, bağış, bahşiş.
kerem kânı: bağış kaynağı.
kesb: kazanma, kazanç.
ketebe: kâtipler.
kethüda: üst düzeydeki yöneticiler adına, onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan kimselere verilen ad.
ketm: sır tutma, bir şeyi gizleme.
Kevser: cennette bulunduğuna inanılan akarsu.
kezalik: böyle, böylece; keza.
kılıç üşürmek: kılıçla saldırmak.
kırat: nitelik, değer, düzey.
kısas: dişe diş, göze göz cezası.
kıssadan hisse: anlatılan bir olaydan alınacak ders.
kibar: büyükler, ulular.
kisve: giysi.
kişizade: soylu bir aileden gelen kimse.
koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.
köken: tulumbacılıkta, hortumun tulumba sandığına takıldığı yere verilen ad; göğen.
körkandil: aşırı derecede sarhoş; körkütük.
köşklü: yangınları ilgililere haber vermekle görevli kimse.

kubur: bir tür eski tabanca.
kudretenlillah: Tanrı için, Tanrı rızası için.
kulub: kalpler.
kundak: yangın çıkarmak amacıyla kulanılan tutuşturulmuş yağlı bez çıkını.
kupa: iki camlı kapısı ve önde arabacı yeri bulunan, kapalı, dört tekerlekli, iki kişilik atlı araba.
kurb: yakınlık, yakın bulunma.
kutb: bir grup ya da mesleğin başları; kutup.
kuud: oturma.
küfv ü akran: benzeri ve yaşıtı.
küşade: açık.

L

labis: giymiş olan, giyen.
lâ'l: kırmızı renk; sevgilinin dudağı.
lane: yuva; aile ocağı, ev.
laşe: leş.
laşek: kuşkusuz, elbette.
lazıme-i diyanet: dinin gerekleri.
leb-i şirin: tatlı dudak.
levh-i mahfuz: Tanrı takdirlerinin, olmuş ve olacak şeylerin yazılı bulunduğu levha; tasavvufta "gönül".
levm: azarlama, kınama.
levs: pislik, mundarlık, kin.
libas-ı matem: yas giysisi.
livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.
londrin: bir tür çuha.
lostromo: baş tayfa.

M

maarif: marifetler, bilimler; bilgi, kültür.
mabeyn: ara, aradaki şey.
mader: anne.
mağfiret-i Rahman: Tanrı'nın bağışlaması.
mah: ay; meh.

mahâkim-i adliye: adliye mahkemeleri.
mahbub: sevgili, sevilen.
mahbub-ı dilaşup: gönül karıştırıcı sevgili.
mahbub-ı kalp: yürekten sevilen.
mah cemal: ay gibi güzel yüzlü.
mahlas: takma ad.
mahrem-i esrar: kendisine sır verilen kimse.
mail: bir şeye ya da birine tutkun.
maişet: geçim, geçinme.
maksut: meram edilen, dilenilen şey; istek, arzu.
maktel: öldürülme yeri.
makule: cins, tür, çeşit.
mal ü menal: mal mülk, servet.
manend-i şikâr: av gibi, av benzeri.
manzur: bakılan, nazar olunan; gözde olan, beğenilen.
masru: saraya tutulmuş, saralı.
mastor: aşırı ölçüde sarhoş.
maşatlık: Müslüman olmayanlara, özellikle de Musevilere ait mezarlık.
maşuk: sevilen.
mataf-ı uşşak: âşıkların tavaf ettiği yer.
matlup: istenen, arzu edilen; istek, arzu.
matrud: kovulmuş, görevden uzaklaştırılmış.
matruş: sakal tıraşı olmuş, sakalsız.
mazruf: zarf içine konmuş; iç, öz.
meal: anlam, kavram.
mebhut: sersem, şaşkın.
mecelle: kitap, dergi.
meclup: tutkun, aşırı bağlı, vurgun.
meddah: hoş öyküleri taklitler yaparak anlatan sanatçı.
mehlika: ay yüzlü; güzel yüzlü kadın.
mehveş: ay gibi güzel kadın.
mekkâr: düzenbaz, hileci.
meknuz: gömülü; saklı, gizli.
mekr: hile, düzen; mekir.
melahatpenah: güzelliğin sığınağı.

melanet: lanet edilecek derecede kötü iş, davranış.
meleksima: melek yüzlü.
melihülvecih: şirin çehreli.
memnu: men edilmiş, yasak.
menend: benzer, eş.
mercan: dudak.
merdanî: mertlere, yiğitlere yakışır biçimde.
merd-i merdan: yiğitler yiğidi.
merdud: reddedilmiş, geri çevrilmiş; kovulmuş, atılmış.
merhamet-i ihvan: dostların merhameti.
meri: yürürlükte olan, geçerli.
merkat: yatacak yer, yatak; mezar.
mesdud: kapalı, tıkanmış, tıkalı.
meşakkat: güçlük, sıkıntı.
meşakk-ı hayat: hayatın zolukları, sıkıntıları.
meşalkeş: meşaleci.
meşher: sergi, teşhir yeri.
meşrep: yaradılış, huy, karakter; davranış biçimi.
mevt: ölüm.
mevta: ölü.
mevzuat: yasa, tüzük, yönetmelik gibi yazılı hukuk kurallarının tümü.
mevzun: biçimli, oranlı, düzgün.
meygede: şarap satılan ve içilen yer.
mezellet: alçaklık, bayağılık, itibarsızlık.
mezkûr: zikrolunan, adı geçmiş olan.
miat: kullanma süresi.
mihman: konuk, misafir.
Ah mine'l-aşk: Aşkın elinden ah!
miralay: albay.
mirî: devletin malı olan, beylik.
muahede: antlaşma.
muammer: uzun yıllar yaşayan.
muattal: kullanılmaz duruma gelmiş, terk edilmiş; işe yaramaz, boş; işsiz, boşta.
muazzep: azap çeken.
mucit: yeni bir buluş ortaya koyan kimse.

mufassal: ayrıntılı, geniş kapsamlı.
muğbeçe: meyhaneci çırağı.
muğber: gücenmiş, dargın.
muharrik: kışkırtıcı, ayartıcı.
muhayyile: hayal etme gücü, yetisi; imgelem.
muhtasar: kısaltılmış, özet.
muin: yardımcı.
mukaddem: önce.
mukadder: takdir edilmiş, alında yazılı.
mukayyet: bağlı, sınırlanmış.
mukteza-i kader: yazgı gereği.
mumiyan: ince belli güzel kimse.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli; çevresi çiçek ve yaprak motifli yazı; iki dizesinde sözcük öbekleri denk, sözdizimi bakışımlı beyit.
musahip: arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan; padişahın, kendisini eğlendirmesi, hoşça vakit geçirmesine yardımcı olması için hizmetinde bulundurduğu kişi.
musandıra: dolap, yüklük.
mutalsam: tılsımlı, büyülü.
mutemet: inanılıp güvenilen kimse.
muttasıl: ara vermeden, aralıksız.
mübahi: övünen, kendini öven.
mücerreb: tecrübe edilmiş, denenmiş.
mücevher tarih: ebced hesabıyla tarih düşürmede Arap alfabesine göre noktalı harflerin toplanmasından oluşacak biçimde düzenlenmiş tarih; cevherîn tarih.
mücrim: suçlu.
müdam: süren, sürekli, arası kesilmez; şarap.
müdavim: bir yere sürekli olarak gidip gelen.
müdekkik: tetkik eden, inceleyen; araştırmacı.
müellif: kitap yazan kimse, eser sahibi, yazar.
müferrak: ayrılmış.
müheykel: heykel gibi.
mühmel: ilgisizliğe uğramış; özensiz.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.

müjgân: kirpik.
mükedder: üzgün, kederli.
mülazım-ı evvel: üsteğmen.
mülazım-ı sani: teğmen.
mülevves: kirli, pis.
mülhem: esinlenmiş, esinilmiş.
münatıf: sapan, bir tarafa yönelen.
münhasif: sönükleşmiş, solgun; daha iyi bir şeyin yanında sönük kalan; kör olan, görmeyen.
münkalib: inkılap eden, değişen; başka şekle giren.
müntakim: öç alan, intikam alan.
mürafaa: dava açma.
mürahik: buluğ çağına gelmiş erkek çocuk; yeniyetme.
mürekkep: birleşmiş, birleşik; iki ya da daha çok şeyin karışımından olan.
mürgasa: kuş gibi.
mürşid-i benam: ün salmış mürşit.
mürşit: doğru yolu gösteren; müritlere yol gösteren şeyh.
mürur: geçme, geçiş; geçip gitme, sona erme.
müsaferet: misafirlik, konukluk.
müseccel: adı kötüye çıkmış, damgalanmış.
müstecir: kiracı, kiralayan.
müstekreh: iğrenç.
müşaare: karşılıklı şiir söyleme, bu tarz yapılan yarış.
müşekkel: şekil ve kılığı mükemmel olan; kalıbı kıyafeti gösterişli.
mütekait: emekli.
müteverrim: verem olmuş, veremli.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

naçiz: değersiz, önemsiz, çok küçük.
nadan: bilgisiz, cahil; kaba, nobran.
nadim: pişman.
naf: göbek.
nafizülkelim: sözü geçen.

nahvet: kibir, gurur.
nakd-i can: en değerli şey.
nakkare: dümbelek.
nakş: resim, suret; nakış.
nakş-ı hüsün: güzel suret.
nakş-ı pây: ayak izi.
nama: bahşiş, ihsan, armağan.
namidar: ünlü, şöhretli.
nâr: ateş.
nareva: yakışıksız.
nas: insanlar, halk, herkes.
nazenin: oynak, cilveli; çok nazlı yetiştirilmiş, şımarık.
nazret-i şebab: gençlik neşesi.
naz ü nahvet: kendini ağırdan satma, böbürlenme.
necip: soylu.
necm-i ikbal: baht yıldızı.
nedamet: pişmanlık.
nefer: kimse, fert; adet, parça.
nefs-i İstanbul: İstanbul'un içi.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nevhat: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
nevicat: yeni ortaya çıkmış.
Neuzübillah: "Allah korusun, Allah'a sığınırız" anlamında tehlikeli bir durum karşısında kullanılır.
nezr: adak adama; nezir.
nida: çağırma, bağırma, seslenme.
nigâh: bakış, bakma; göz.
nigâh-ı ateşin: ateşli bakış.
nigâr: resim gibi güzel sevgili.
nikrah: doğru yol.
nim: yarı, yarım.
nisyan: unutma, unutuş.
nur-ı melahet: güzellik ışığı.
nur-ı mücessem: canlı biçime girmiş nur.
nuş etmek: içmek.
nümayiş: gösteriş, gösteri, görünüş.

O

orta: günümüzdeki karşılığı "tabur" olan yeniçeri birliği.

P

pâbürehne: yalınayak.
palikarya: Rum gençlerine verilen ad.
pây: ayak.
payan: son.
pederane: baba gibi, babaya yakışır biçimde.
pelaspare: eski püskü, yırtık pırtık.
peleng: kaplan.
pelid: pis, mundar; alçak, rezil.
penah: sığınma; sığınacak yer.
peripeyker: peri yüzlü, çok güzel.
perran: uçan, uçucu.
pervaz: kanat açma, uçma.
perverde: eğitilip yetiştirilmiş.
perverdigâr: besleyen, gözeten Allah.
pest: aşağı, alçak.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
pir: yaşlı, ihtiyar, koca.
pirahen: gömlek.
pistan: meme.
potur: şalvara benzeyen bir tür pantolon.
prangabend: prangaya bağlanmış hükümlü.
pulat: çelik.
puyan: koşan, koşarcasına yürüyen.

R

rah: yol
rah-ı halâs: kurtuluş yolu.
rah-ı müstakim: doğru, dürüst yol.
rah-ı revan: gidiş yolu.
rahim ü şefik: merhametli ve şefkatli.
rahmetmek: merhamet etmek, acımak, esirgemek.

ram: boyun eğme, birinin buyruğu altına girme.
rayegân: karşılıksız elde edilen, zahmetsiz ele geçen şey.
refik: arkadaş, yoldaş.
refik-i dilbaz: gönül eğlendiren arkadaş.
refik-i şefik: sevecen arkadaş.
reftar: salınarak edalı yürüme.
ressam-ı maderzad: anadan doğma ressam.
ressam-ı şehîr: ünlü ressam.
reşit: yetişkin, ergin; doğru yolda olan; akıllı, doğru davranan.
reşk: kıskanma; kıskanmayı uyandıran.
reva: uygun, layık, yaraşır.
revan: giden, yürüyen, akan.
reviş: gidiş, yürüyüş.
revnak: parlaklık, güzellik, tazelik, süs.
revnak-ı civani: gençliğin güzelliği, parlaklığı.
rızaenlillah: Allah rızası için.
rical: yüksek makam sahibi kimseler.
rihlet: göç, göçme; ölme.
rik'a: bir yazı türü.
rindan: dünya işlerini hoş görür, kalender kimseler; rintler.
rint: dünya işlerini hoş görür, kalender kimse.
rint meşrep: kalender, derviş yaradılışlı.
ruham-ı ham: işlenmemiş mermer.
ruh-i habis: fesatçı ruh.
ruhsar: yanak.
ruhsar-ı al: kırmızı yanak.
rumuzefgen: gizliliği ortadan kaldıran.
ruşen: aydın, parlak.
ruy-i ahmer: kırmızı yüz.
ruy-i iltifat: gönül okşayan yüz, güler yüz.
ruz ü şeb: gündüz ve gece, her zaman.
Rüstem-i Zal: İranlı destan kahramanı Zal'in, yiğitliği ve güçlülüğüyle ünlenmiş oğlu; Zaloğlu Rüstem.

S

sabavet: çocukluk.
sabi: ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk.
sadaret kaymakamı: sefere çıktığında sadrazamın İstanbul'da vekâleten yerine bıraktığı vezir rütbesindeki görevli.
sad hezar: yüz bin.
sadr: yüce yer, oturulacak en iyi yer.
sahib-i himmet: yardımsever, iyiliksever.
sahipkıran: her zaman başarı ve üstünlük sağlayan hükümdar.
sahra: çöl.
saik: yönelten, götüren; neden, itici güç.
sakf-ı namus: namus çatısı.
sakin: oturan, bir yerin halkından olan.
sâl: yıl.
sâl-i bahar: gençlik yılı.
salis: üçüncü.
saltamarka: yakasız, kollu, cepken biçiminde bir tür kısa ceket.
sarıkız: Argoda esrar.
savt-ı âlâ: yüksek ses.
sebeb-i mevt: ölüm nedeni.
sebike-i sim: gümüş külçesi.
sekir: sarhoşluk; sekr.
selatin: sultanlar.
selatin meyhane: büyük, geniş gedikli meyhanelere Abdülaziz döneminin son yıllarında verilen ad.
semender: ateşten yaratılan ve ateşte yaşayabilen bir masal hayvanı.
sena: övme, övüş.
seng-i mezar: mezar taşı.
ser: baş, kafa; başkan.
serapa: baştan ayağa, bütünüyle.
serbülent: yüce, üstün.
serencam: işin, olayın sonu; başa gelen hal.
seretan: yenirce hastalığı.
sergerdan: başı dönmüş, sersem, şaşkın; perişan.
sergerde: bir toplulukta elebaşı, reis.

sergüzeşt: serüven, macera.
serlevha: yazı başlığı.
serpuş: başlık, takke, başa giyilen şey.
server: baş, başkan.
serv-i naz: uzun boylu, servi gibi sevgili.
serv-i revan: "yürüyen servi"; uzun boylu sevgili.
seyf: kılıç.
seyf-i akıl: akıl kılıcı.
seyr ü temaşa: bakıp eğlenme.
sıbyan: erkek çocuklar.
sıdk: doğruluk, gerçeklik; yürek temizliği.
sıdk u vefa: yürekten bağlanma.
sıraca: belirtisi daha çok boyunda görülen tüberküloz çeşidi.
sıvıryа: bir filikada hamlacılar ile pruvacılar arasında kürek çeken kürekçiler.
sıyanet: koruma.
silahendaz: silahlandırılarak karaya çıkarılabilen denizci er.
simkeşhane: sırma tel işleyen yer.
sin: diş.
sirkat: hırsızlık.
siyehçerde: esmer yüzlü.
siyehpuş: karalar giyinmiş.
siret: huy, ahlak, karakter.
subaşı: kentin düzen ve temizliğinden sorumlu yönetim görevlisi.
sukut: düşme.
suret: görünüş, biçim; yüz, çehre, surat.
suret-i beşer: insan görünüşlü.
sur-i hitan: sünnet düğünü.
suzan: yakan; yangın.
sükkeri: şekerci.
sürre alayı: sürre-i hümayunun Hicaz'a gönderilmesi nedeniyle oluşturulan özel birliğe verilen ad.

Ş

şabb-ı emred: sakalı bıyığı çıkmamış delikanlı.
şadan: keyifli, sevinçli.

şadi: mutluluk, sevinç.
şahbaz: gösterişli, yiğit kimse; şehbaz.
şah-ı bütan: put gibi güzel kadınların hükümdarı.
şah-ı huban: güzeller hükümdarı.
şahika: doruk.
şahnişin: odanın cephesinde yer alan, üç yanı pencereli küçük çıkma, cumba.
şaki: haydut, eşkıya.
şakirdan: öğrenciler, çıraklar.
şakirt: öğrenci, çırak.
şakk-ı şefe: ağzını açma, konuşma.
şan-ı celil: ululuğa yakışan şan.
şaribülleyl ü vennehar: gece gündüz içen, alkol düşkünü, ayyaş.
şaşaa: gösteriş, tantana; parıltı, parlaklık.
şeb: gece.
şebab: gençlik, tazelik.
şeb-i mübarek: kutlu gece.
şeb-i şita: kış gecesi.
şeb-i yelda: yılın en uzun gecesi (22 Aralık).
Şeddad: yaptırdığı görkemli binalar ve İrem Bağı'yla ünlü efsanevî hükümdar.
şehbaz: gösterişli, yiğit kimse; şahbaz.
şehid-i mağfur: Tanrı'nın bağışlamasına kavuşan şehit.
şehlevent: yiğit; yakışıklı genç.
şehper: kuş kanadının en uzun tüyü; büyük kanat.
şehr-i şehîr: ünlü şehir.
şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
şekerleb: dudağı şeker gibi tatlı.
şemse: güneş biçiminde işleme, süs.
şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık.
şenî: kötü, iğrenç, utanç verici.
şerare: kıvılcım.
şerer-i sûzefgen: yakıcı kıvılcımlar.
şerh: açımlama, yorumlama.
şerir: kötü, hayırsız, fesatçı, yaramaz.
şerr ü mekr: kötülük ve hile.

şevk ü şetaret: sevinç ve neşe.
şeytan-ı racim: lanetlenmiş şeytan.
şiar: ilke.
şifayab: iyileşmiş, şifa bulmuş.
şikâr: av; avlama.
şimşad: şimşir ağacı.
şirane: aslana yakışır biçimde, aslanca.
şir-i jiyan: kükremiş, kızgın aslan; kahraman, yiğit kimse.
şirpençe: en çok ensede çıkan öldürücü çıban.
şivekâr: cilveli, işveli.
şuh-i serbaz: cesur, korkusuz güzel.
şuh-i tannaz: herkesle eğlenen alaycı güzel.
şüheda: şehitler.
şüheda-yı mazlume: yazık edilmiş şehitler.
şükûfe: çiçek.
şütum: küfürler, sövmeler.

T

taamiye: iaşe bedeli, yemek parası.
taaşşuk: âşık olma.
tab: huy, karakter, mizaç.
tabesabah: sabaha kadar.
tâbiyet: uyrukluk.
tablakâr: başkası hesabına gezerek satış yapan satıcı; seyyar satıcı.
tab ü tüvan: güç kuvvet.
tafsil: ayrıntılı, kapsamlı açıklama.
tahfif: hafifletme, yükünü azaltma; kolaylaştırma.
tahkir: hakaret etme, aşağılama, alçaltma.
tahrir: yazma; kaydetme, deftere geçirme.
tahsin: beğenip alkışlama.
tahur: pek temiz, temizleyici.
tak-ı ebruvan: kemer gibi kavisli kaşlar.
takrir: anlatma, anlatış.
talik: bir yere asma, yukarı kaldırma.
taltif: gönül alma, gönlü hoş etme; ödüllendirme.

tamiye: ebced hesabıyla tarih düşürmede istenen tarihi elde etmek için bir dizenin belirttiği sayıdan belirli bir sayıyı çıkarma ya da ekleme.
tannaz: herkesle alay eden, eğlenen.
tanzir: benzetme, benzetilme.
tar: halk müziğinde mızrapla çalınan telli bir çalgı.
tariz: dokundurma, sataşma, taşlama.
tarumar: darmadağınık, karmakarışık.
tasvir-i dilpezir: gönlü okşayan resim.
tasvir-i mutalsam: tılsımlı resim.
taun: veba.
tayeran: uçma, uçuş.
tazeru: yeniyetme.
tebaa: uyruk.
tebahhur: buharlaşma.
tebdil: değiştirme.
tecelli: ilahî kudretin insanlarda ya da nesnelerde belirmesi.
tecennün: delirme, çıldırma.
tedip: terbiye verme, uslanmasını sağlama; ceza verme, haddini bildirme.
tefrik: ayırma, ayırt etme, seçme.
tehî: boş.
tehzil: zayıflatma.
tekâya-yı münife: büyük tekkeler.
tekfin: kefene sarma, kefenleme.
telaki: buluşma, kavuşma.
telsim: öpme, ağzını öpme.
temaşa: bakma, seyretme; gezme, dolaşma.
temayüz: yükselme, sivrilme, üstün olma.
temenna: sağ elin önce dudaklara, sonra alna dokundurulmasıyla verilen selam.
tenasüb-i endam: boy bos uygunluğu.
tenbihat-ı mükerrer: yinelenen uyarılar.
ten-i pakize: temiz, lekesiz ten.
tensip: uygun bulma.
tenvir: aydınlatma.

tersim: çizme, resmini yapma.
teselliim: verilen bir şeyi alma, aldığını kaydetme.
teşbih: benzetme.
teverrüm: verem olma, vereme tutulma.
tezkire: bir şey için izin alındığını gösteren resmi belge.
tezlil: aşağılama, hor görme.
tezyif: bir şeyi değersiz göstermeye çalışma.
tezyin: süsleme.
tıfl-ı naz: cilveli, edalı çocuk.
tılsım-ı mücerreb: denenmiş tılsım.
tımar: ağacın, tarlanın, bağın bakımını yapma; yarayı temizleme, iyileştirme.
tıynet: yaradılış.
tig: kılıç; divan şiirinde sevgilinin kaşı, kirpiği, bakışı için kullanılan benzetme öğesi.
tig-i bürran: keskin kılıç.
tir: ok.
tir-i müjgân: kirpiklerin oku.
tuba: cennette olduğu varsayılan ağaç.
tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
tuhfe: armağan.
tumturak: gösteriş, debdebe.
turfa: az görülmüş, nadir güzel; şaşılacak, garip.
türab: toprak; toz.
tüvana: dinç, güçlü kuvvetli.

U

ukba: ahret, öbür dünya.
ukde-i dil: gönül düğümü.
ulema: bilginler.
umman: engin deniz, okyanus.
umur: işler, görevler.
unfuvan: gençlik başlangıcı, tazelik; parlaklık, güzellik.
urmak: vurmak.
usturpa: ince bir halatın ucuna bir kurşun parçası bağlanarak yapılan bir tür kırbaç.

uşşak: âşıklar.
uzlet: yalnızlık, köşesine çekilme, insanlardan uzak kalma.

Ü

üdeba: edipler.
üftadegân: düşkünler, düşmüşler; tutkunlar, âşıklar.
ülfet: alışma, tanışma; görüşme, konuşma; dostluk.

V

vaka-i dilsuz: yürek paralayıcı olay.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
valideyn: ana ile baba.
vasl: ulaşma, birleşme.
vaveyla: çığlık, feryat; yazık, eyvah.
vecd: sevgi ya da heyecandan doğan coşkunluk, kendinden geçme.
vechen: görünüş bakımından; bir açıdan, bir yönden.
vech-i dilber: güzel sevgilinin yüzü.
vecibe: borç hükmünde olan görev.
veled-i zina: yasadışı evlenmeden doğan çocuk, piç.
veli: sahip olan kimse.
verese: vârisler, mirasçılar.
vird: belli vakitlerde okunması âdet edinilen dua.
vird-i zeban: diline dolama.
vukuat-ı cihan: dünyada olup bitenler.
vürud: geliş, gelme, yetişme.
vüzera: vezirler.

Y

yapuk: yeniçerilerin yağmurdan korunmak için giydikleri kaput; yapık.
yâran: dostlar.
yâr-i gar: çok vefalı arkadaş.
yâr-i munis: uysal sevgili.
yave: boş lakırdı, saçma sapan söz.

yekta: tek, eşsiz, benzersiz.
yekzeban: aynı dille konuşan, aynı düşüncede olan.
yevmî: gündelik.
yevm-i mahşer: mahşer günü.
Yezdan: Tanrı.
yumak: yıkamak.

Z

zadegân: soylular.
zahir: dış yüz, görünüş.
zail: ortadan kalkan, yok olan; geçen, geçmiş.
zapt u rapt: sıkıdüzen, disiplin.
zâr: ağlayan, inleyen; zayıf, bitkin.
zat-ı âlikadir: saygıdeğer kişi.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
zehr-i katil: öldürücü zehir.
zehr-i mar: yılan zehri.
zehrnak: zehirli, ağılı.
zelil: hor, hakir, alçak.
zenane: kadın gibi, kadın işi, kadınca.
zenne: kadın; kadınlara ait.
zerka: gök rengi, mavi.
zeyn: süs.
zimmî: gayrimüslim vatandaş.
zincirbend: zincire vurulmuş.
zindegî: dirilik, canlılık.
zir-i kadem: ayağın altı.
zirve-i revnak: göz alıcı parlak doruk.
zişan: şanlı, yüce.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Tulumbacılar, 1720'den 1826'ya kadar bir asır boyunca, İstanbul'un dillere destan yangınlarını söndürürken, şehrin edebiyatına ve folkloruna da yanık izleri bıraktılar. Reşad Ekrem Koçu, yıllarca tulumbacı kahvehaneleri işletmiş Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca'nın notlarından, namlı tulumbacı, halk ressamı ve şairi Kahveci Gürcü Nusret'in antoloji-hatıratı *Zindan Şiirleri*'nden ve başka birinci el kaynaklardan yararlanarak, "teşkilatıyla, âdet ve ananeleriyle, koğuş nizamları ve hayatıyla, çalgılı kahvehaneleri ve buralardan doğmuş koşmaları, semaileri, ayaklı mânileri ve destanlarıyla, destanlara geçmiş aşk ve cinayet vakalarıyla, o renkli, sesli âlem"i anlatıyor. Bu arada, Abdülhamid'in hafiyesi Fehim Paşa'nın İngiliz metresinin kardeşi "tulumbacı taslakçısı" İngiliz Hidayet ve kadın tulumbacı Bahriye gibi aykırı örnekleri de unutmuyor!

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

DK DOĞAN KİTAP

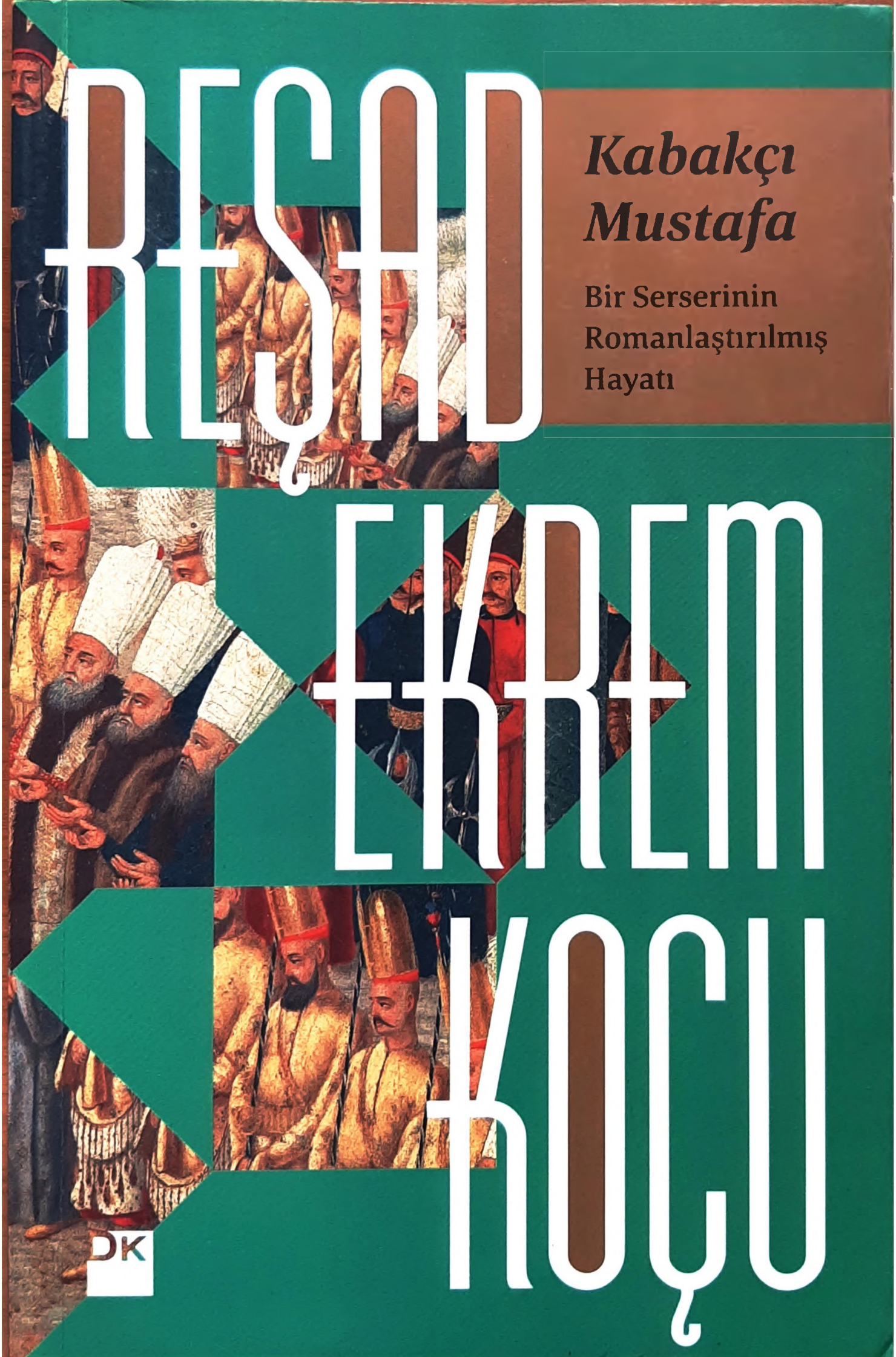
ISBN 978-605-09-3341-3

9 786050 933413

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 32

REŞAD EKREM KOÇU

Kabakçı Mustafa

Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı

DK

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Osmanlı tarihi, son iki yüzyılında, ilerleme ve aydınlanma çabalarına karşı kurulu düzeni sürdürme yanlılarının önayak olduğu isyanların tarihidir. Lale Devri'nin aydınlığını 1730'da Patrona Halil İsyanı karartmıştı. Fransız Devrimi'nin yapıldığı 1789 yılında tahta oturan III. Selim'in yenileşme çabalarıyla ve "türlü iç ve dış gailelerle" geçen on sekiz yıllık dönemini de "Kabakçı Vakası" denilen kanlı bir ayaklanma kapadı (1807). Reşad Ekrem Koçu "Türkiye'de devlet gücüne indirilen en ağır darbelerden biri olan" bu isyanı ve başlıca aktörlerini tarihçi titizliği, romancı yaratıcılığıyla ele alıyor.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

ISBN 978-605-09-3721-3

9 786050 937213

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 16

DK DOĞAN KİTAP

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Kabakçı Mustafa

Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü
Hatice Sultan ile Ressam Melling
Tarihimizde Garip Vakalar
İstanbul Tulumbacıları
Cevahirli Hanımsultan
Tarihte İstanbul Esnafı
Kızlarağasının Piçi
Patrona Halil
Erkek Kızlar
Âşık ve Şair Padişahlar

KABAKÇI MUSTAFA
Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Koçu Yayınları, 1968
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Nisan 2001
3. baskı / Ekim 2016 / ISBN 978-605-09-3721-3
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Resimleyen: Dağıstan Çetinkaya
Kapak görseli: © DEA/G. DAGLI ORTI/De Agostini/Getty Images
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Kabakçı Mustafa

Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Tahtını örümcek ağları sarmış bir genç hükümdar 11
Yeni Nizam 15
Benli Halime 19
İngiliz donanması ve İstanbul dalkılıçları 23
Yine büyük gaflet 27
Acı hakikatler 31
Karadeniz Boğazı kaleleri yamakları 35
Rumelikavağı ve Büyükdere cinayetleri 39
Büyükdere Çayırı yemini 43
Kabakçı 47
Bir anda hiç olan emekler 53
Kan defteri 57
Soygun 61
"Devlet ve memleket Sultan Mustafa'nındır" 65
Kabakçı'nın meydan divanı 69
Ağlanacak durum 75
Orduda ihtilal 79
Bir ortaoyunu: "İstanbul Satıldı" 83
Marchand'ın kızları 87
İstanbul vakaları 91
Şeytan Emin Efendi ile Bursalı Emin Efendi 97
Su testisi su yolunda kırılır 101
Bulanık günler 107
Laz softa vakası 111
Zincirleme entrikalar 117
Yamakların baskını 121
Arapsaçı 125
İstanbul yolunda 129

Uşak eli ve hanım eli 133
Zifaf gecesi 137
Son satırlar 141
Garip, esrarengiz tesadüf 145

Sözlük 149

Tahtını örümcek ağları sarmış bir genç hükümdar

Sultan I. Abdülhamid 7 Nisan 1789 gecesi sabaha karşı, bir devlet reisinin şanına layık şekilde öldü. Avusturya ve Rusya'yla harp içindeydik; Aşağı Tuna boyunca Özi Kalesi ve kasabası Rusların eline düşmüş ve orada cihan tarihinin en korkunç katliamlarından biri yapılmıştı. Serdar Koca Yusuf Paşa'nın bu kara haberi bildiren mektubunu okurken altmış beş yaşındaki hükümdar yüreği paralanırcasına bir "Ah!.." diye inlemiş ve şiddetli bir felç darbesiyle oturduğu sedirin üstüne yığılmıştı; sabaha karşı da öldü. Ona "şehit" unvanını vermekte tereddüt edilmez.

O salı sabahı Osmanlı tahtına oturan yeni Hükümdar Sultan III. Selim yirmi sekiz yaşında bir genç adamdı; Sultan III. Mustafa ile Mihrişah Kadın'ın oğluydu. Yüzünün güzel çizgilerini ve koyu kumral saçlarının rengini bir Gürcü dilberi olan anasından almıştı; vücut yapısı babasına benziyordu, belden yukarı olan kısmı altından uzundu; oturduğu zaman ve at üzerinde heybetli görünürdü, ayağa kalkınca o heybeti kaybolurdu.

Padişah babasından on üç yaşında yetim kalmıştı; babasından sonra tahta oturan amcası I. Abdülhamid'den şefkat ve muhabbet gördü; sarayda "şimşirlik" yahut "kafes" denilen şehzadeler mahpushanesine kapatılmadı. Harem-i Hümayun'da babasının zamanında kendisine tahsis edilmiş odada oturmuş, hizmetine bakanlardan gayri kimseyle temas etmemek şartıyla dilediği zaman miri bir yalıya, bahçeye, koruya gitmiş, huzur içinde okumuş, el yazısının güzel olması için yazı dersleri almış, mayası Âl-i Osman kanından, "İlhamî" mahlasıyla (takma adı) şiirler yazmış ve bilhassa musikiyle meşgul olmuştu. Bir gün padişah olursa, babasının başlayıp da harp-

ler dolayısıyla tahakkuk ettiremediği ıslahat işine bütün gücüyle el atmayı kafasına iyice yerleştirmişti.

Babası Sultan III. Mustafa 1757 ile 1773 arasında on altı yıl padişahlık yapmıştı. Çağdaşı Prusya Kralı II. Frederik'ten öğrendiği bir hikmet vardı: "Bir devlet, tarih bilgisi, hazine (para) ve sulh zamanında harbe hazırlanmış orduyla, bu üç şeyiyle ayakta dururdu."

Sultan Mustafa tarih biliyordu, müsrif değildi, parası da vardı; orduyu sulh zamanında cenge hazırlamaya da çalışmıştı. Türkiye hizmetine girmiş Baron dö Tott'un himmetiyle topçulukta, istihkâmcılıkta ıslahat yapılmış, Avrupa ordularındaki yeni topların benzerleri dökülmüş, "sürat topçuları" adıyla yeni bir sınıf asker yetiştirilmiş, deniz kuvvetlerinin önemine aşırı inanı olan padişahın bilhassa şahsi eseri olarak Kasımpaşa'da "Mühendishane-i Bahri-yi Hümayun" adı altında bir bahriye mektebi kurulmuştu. Yeniçerilerin tüfeklerine de süngü ilave edilmişti. Fakat yeniçerilere sulh zamanında askerlik talimleri yaptırılmasına cesaret edilememişti. Ehliyetsiz, liyakatsız, cahil, mağrur ve haris bir zümre, devlet müesseselerini keçeleşmiş örümcek ağları gibi sarmıştı. Kökten devrime gidilince bu korkunç zümrenin teşvikiyle Hacı Bektaş Ocağı'nın kara kazanları Et Meydanı'na çıkacaktı. Bazı işler yapmakla beraber III. Mustafa bedbin adamdı; memleketinin durumunu gayet samimi, son derecede açık ve acı bir dille şu dört mısrada toplamıştı:

Yıkılupdur bu cihan, sanma ki bizde düzele
Devleti çarh-ı deni verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvab-ı saadette gezen hep hezele
İşimiz kaldı hemen merhamet-i Lemyezel'e!

Açık alınla, açık yürekle, açık hesapla devlet işlerine yeni bir düzen verecek olan hakiki devlet adamları, karşılarında hep bu müptezel hezele güruhunu, ayaktakımının omzunu, ensesini okşayan, pespayeleri besleyen, temiz din duygusunu hasis siyasi çıkarları yolunda istismar eden müthiş demagogları bulacaktı.

Şehzade Selim, denizde ve karada mağlubiyetlere cehlin ve geriliğin sebep olduğunu görerek bir an evvel işbaşına geçmek için çırpınıyordu. Amcası I. Abdülhamid'in, çok temiz duygularına rağmen

âciz olduğunu biliyor ve ona acıyordu. Koca bir Türk ve İslam ülkesi olan Kırım'ın Rusya tarafından ilhakına onunla beraber ağlamıştı; hem gözleriyle, hem de şair kalemiyle:

Yüz tuttum Cenab-ı Kibriya'ya
Resulün zikrin aldım iptidaya
Gidelim ceyş-i küffara gazaya
Bizim bu memleket kalsın mı böyle?

Olaydım ölmeden bir gez seferber
Hüda emriyle olursak muzaffer
İnayet etmez mi Halik ruz-i mahşer
Kalalım mı kılıç altında böyle?

Kılıç adâya elbet ki sezadır
Bu dinin uğruna canım fedadır
Bizim yardımcımız Bâri Hüda'dır
Kalalım mı hicap altında böyle?

Hele Osmanlı'yı cenge salayım
O kâfir düşmana satır çalayım
Varıp Moskof'tan öcüm alayım
Gözüm açık benim kalsın mı böyle?

Bu şiiri yazdığı zaman, 1783'te, yirmi iki yaşındaydı. I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Halil Hamid Paşa, III. Mustafa'nın başlayıp da yarım bıraktığı ıslahatı devam ettirmek istedi; sürat topçularını çoğalttı, yeni bir harbe karşı ordunun erzak ve cephane depolarını, ambarlarını doldurdu, bilhassa kötü durumunu yakından bildiği Maliye'yi eline aldı, geniş bir mali reform arasında hırsızlıkları, suiistimalleri önlemek istedi ve müptezel hezele güruhundan pek çok düşman kazandı. İşte o illet gibi insanların kötülüklerine müthiş bir misal; bunlardan biri suret-i haktan görünerek bir gün Hamid Paşa'ya:

"İstanbul sarayının masrafı ağır, padişahımız bir müddet Edirne'de yahut Bursa'da otursalar!" dedi; Paşa da boş bulundu:

"Münasip olur ama padişahımız ihtiyardır; hem yollarda hem de oralarda rahatsız olurlar..." cevabını verdi.

Bu söz I. Abdülhamid'e, "Hep ihtiyarlığınızdan bahsediyor!.. Paşa'nın niyeti sizi Edirne'ye yahut Bursa'ya gönderdikten sonra Sultan Selim'i tahta çıkarmaktır!" şeklinde aksettirildi. Halil Hamid Paşa azledildi ve sürgün edildiği Bozcaada'da idam olundu. I. Abdülhamid bu kan lekesini, bir vatanpervere yakışan ölümüyle unutturabilmiştir. Bu vaka Sultan Selim'e de hürriyetini kaybettirmişti. 1785'te kafese kapatıldı. Dört sene süren bu mahpusluk şehzadeye çok ağır geldi. Osmanlı tahtına otururken muhakkak ki çok kötü bir devirde çok ağır mesuliyetler yükleniyordu.

Yeni Nizam

Sultan III. Selim, Rusya ve Avusturya'yla yapılmakta olan harbin aleyhimize geliştiği sıralarda tahta oturmuştu. Padişahlığı on sekiz yıl kadar sürdü; devri türlü iç ve dış gailelerle geçti; öylesine ki kısaca nakli bile koca bir cilt doldurur ve bu devri "Kabakçı Vakası" denilen kanlı bir ihtilal kapadı. Türkiye'de devlet gücüne indirilen en ağır darbelerden biri olan ihtilale kadar bu devri, atlama taşlarına basarak aşmaya çalışalım.

20.000'den fazla şehit verilen Buza Bozgunu'ndan sonra Ruslar Bükreş'e, Avusturyalılar Belgrad'a girdiler. 30.000 şehitle de Tuna ağzında İsmail Kalesi düştü.

Sultan Selim'in tahta oturduğu yıl, 1789, Fransız Büyük İhtilali'nin başlangıcıdır. Fransız milleti kanını sel gibi akıtarak müstebit krallığı devirdi, cumhuriyeti ilan etti. Bütün Avrupa'ya hürriyet ve milliyet fikirleri yayılmaya başlayınca müstebit hükümdarlar tarafından idare edilen Avrupa devletleri Fransa'ya karşı birleşmeye mecbur oldular. Bu arada Rusya ve Avusturya da Türkiye'yle hemen sulh yapmaya mecbur kaldı. Avusturya'yla 1791 Ağustosunda Ziştovi Muahedesi imzalandı, Belgrad da dahil aldıkları yerleri geri verdiler. Rusya'yla da 1792 Ocak ayında Yaş Muahedesi imzalandı. Dinyester Nehri hudut kesildi, suyun berisindeki topraklar kurtarıldı.

Sulha kavuşan Sultan Selim hemen ıslahat işine başladı. Osmanlı Devleti'nin ordusu, mali ve iktisadi bünyesi, adli ve idari müesseseleri, milletin fikri seviyesi, cemiyet hayatı "Müslüman Avrupalı" olarak yeniden tanzim edilecekti.

Hakiki yahut yalancı şöhret, evvela kendi sahasında salahiyet sa-

İnkılap Şehidi Sultan III. Selim.

hibi bilinenlerden birer ıslahat layihası (raporu) istedi; bunları bizzat okudu, ayıkladı; ve işe ordudan başladı. Bir umur-i cihadiye nazırlığı kurdu; bu nazırlık "talimli asker" işiyle meşgul olacaktı.

Yeniçeriler talim kabul etmedikleri için bu ocağın artık kaldırılması lazımdı. Fakat ferman dinlemez yeniçeriler ancak silah kuvvetiyle dağıtılabilirdi; Sultan Selim onların mukadderatını, istikbalde yapacağı ıslahatın gelişmesine bıraktı. 1793'te padişahın ve sarayın ve İstanbul civarındaki miri kasır ve sarayların muhafızları olan Bostancı Ocağı'na bağlı bir bostancı tüfekçisi ocağı kurdu. Fransa'dan ve İsveç'ten muallim zabitler getirerek evvela 1.600 neferle işe başladı; bunlara "Nizam-ı Cedid askeri" denildi.

Bir sene sonra, 1794'te Nizam-ı Cedid askeri için biri Üsküdar'da, biri Levent'te iki büyük kışla yapıldı. Üsküdar Kışlası'na padişahın adına nispetle "Selimiye Kışlası" adı verildi ve Nizam-ı Cedid askerinin kadrosu 1.600 neferden 12.000 nefere çıkarıldı. Bu askere serpuş olarak bostancı külahı kabul edilmişti. Üniforma olarak da, zamanımızda köylülerimizin giydiği külot pantolonları andırır çuha çakşır, beli kemerli ceket giydirildi. Silah olarak da devrin en yeni süngülü tüfekleri verildi.

Yeniçerilerin biri Şehzadebaşı'nda "Eski Odalar", diğeri Aksaray'da "Yeni Odalar" denilen kışlalarındaki hayat, başıboş bekâr uşaklarının han odası hayatından farksızdı. Nizam-ı Cedid kışlalarında sert asker disiplini kuruldu; hatta Avrupa ordularının örnek alabilecekleri kışlalar oldu.

Bu yeni askerlerin masraflarını karşılamak için de "İrad-ı Cedid" adıyla yeni vergiler konmuştu. Nizam-ı Cedid'in mali işleri de "İrad-ı Cedid Defterdarlığı" denilen müstakil bir nazırlığın (bakanlığın) eline verildi.

Yeniçeriler, Bostancı Ocağı'na bağlı Nizam-ı Cedid askerlerinin, kâfi derece çoğaldıktan sonra padişahın talimli muhafızları olmaktan çıkarak asıl orduyu teşkil edeceğini, kendi köhne, disiplinsiz ocaklarının da kaldırılacağını sezmişlerdi, fakat Nizam-ı Cedid'in ummadıkları süratle bir sene içinde 1.600 neferden 12.000 nefere yükselmesi karşısında ses çıkaramamışlardı. Yeni bir fitne çıkarmak için fırsat gözleyerek sindiler.

Bu arada padişah, ulemanın durumunu da ele aldı. Medreseler-

de ilimle meşgul olan müderris efendiler ile mahkemelerde adaleti temsil eden kadı efendilerin çoğu bir cüppe ile kavuktan ibaretti, cahildi; "silsile" dedikleri otomatik bir kıdem usulü tutulmuş, yukardaki mevkiler boşaldıkça aşağıdakiler yükseliyordu, hatta en yüksek ilmiye makamları için ilim ile ehliyet aranmıyordu. Aralarında, kendi kendilerini yetiştirmiş kıymetler vardı, ders verdikleri medreseler ışıldar, kadı oldukları yerlere adaletin huzuru, güveni gelirdi. Sultan Selim bundan böyle ilmiye tayinlerinin imtihanla olmasını emretti ve pek tabiidir ki ulema efendilerin çoğunluğu bu genç ve aydın padişahın düşmanı oldu. Bu yobazlar ellerini katrana batırdılar, damgayı bastılar: Gâvur padişah!

"Müslümanların şahbaz dilaver evlatlarının Frenk kamçısı altında talimi ne revadır!.. Talim gâvur işidir..." dediler.

Bir cuma günü Ayasofya Camii'nde sünnetler kılınırken mihrap tarafındaki cemaatin içinden bir meczup Magribli (o zamanlar, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir halkından olanlara verilen isimdi) ayağa kalktı, Arapça birtakım küfürler savurarak kuşağının kıvrımından çıkardığı demir bir gülleyi hünkâr mahfilinin kafesine fırlattı. İkinci gülleyi atmak üzereydi, cemaat tarafından yakalandı, zabıtaya teslim edildi. Sultan Selim'in emriyle camiden çıkarılıp Bab-ı Hümayun önünde başını vurarak idam ettiler.

Bu suikast nümayişi Sultan Selim'i yolundan çeviremedi. Sıkı disiplin altına alınan Tersane'de hummalı bir faaliyet başladı. Heybeliada'da, kalyonlara güverte zabiti yetiştirecek yeni bir bahriye mektebi açıldı. Kara ordusunun topçu, kumbaracı, lağımcı ocakları da yeniden nizama kondu. Kurulan asker mekteplerinde okutulmak üzere Garp dillerinden fen kitapları tercüme edildi. Ve bütün bu yapılan işler bizzat padişahın huzurunda karar altına alındı. Kafası Garp medeniyetinin hayranı ve yüreği tertemiz Müslüman genç padişah yerli sanayii de korumak istedi; tebaasına örnek olmak için esvaplarını, o zamanlar pek moda olan Venedik ve Fransız kumaşlarından değil, yerli kumaşlardan yaptırdı. Şehzadeliğinde yazdığı bir şiire tam sadakat gösteriyordu:

Layık olursa cihanda bana taht ü devlet
Eylemek mahz-ı safadır bana halka hizmet!

Benli Halime

Geniş ve kökten ıslahatla devlete yeni bir nizam verme davasına atılmış olan Sultan III. Selim'in gailesi o kadar büyüktü ki ne tarafa baksa babasının bir mısraını sanki bir levha halinde okuyordu:

İşimiz kaldı hemen merhamet-i Lemyezel'e!..

Anadolu ve Rumeli, mütegallibe âyan pençesinde ve eşkıya ayağı altındaydı; Gâvur İmam, Matar Ali, Ramo Bayrakdar... Ve daha yüzlerce serseri adı, her birinin hayatı mülevves maceralarla dolu; cinayetler, kız aşkları, sapık alakalar, kahvehanelerde meddah ağızlarına düşmüş, zamanımızın gazete tefrikaları gibi, günlerce sürerek anlatılmaktaydı. Halk şairleri şekavet destanları yazıyordu.

Garp Ocakları denilen Trablusgarp, Tunus, Cezayir eyaletleri ferman dinlemez olmuştu. Bağdat ve Mısır'da Kölemen beyleri, Suriye ve Lübnan'da aşiret reisleri aynı vaziyetteydi. Arabistan'da da Vehhabilerin kanlı isyanı başlamıştı.

1798'de Fransız Generali Napolyon Bonaparte bir baskınla Mısır'ı ele geçirdi; Fransa, İngiltere'yle harp halindeydi; bu suretle Hint yolunu tehdit ediyordu. Donanmalarıyla o asırda denizlere hâkim olan İngilizler Akdeniz'de hemen harekete geçtiler ve İngiliz Amirali Nelson Mısır'da Ebuhur Limanı'nda yatmakta olan Fransız donanmasını yaktı. Fransa'ya harp ilan eden Sultan Selim, bu İngiliz amiraline, üzerinde 2.000 parça elmas bulunan ve nişan gibi göğse takılacak olan bir sorguç hediye etti ki, bu sorguca ilk Osmanlı nişanı diyebiliriz. Aynı yıl içinde, Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere'yle bir ittifak muahedesi imzalandı. Boğazlar açıldı ve Rusya'nın Ka-

radeniz donanması Akdeniz'e çıktı. Bu vaka, Türkiye tarihinde Boğazlar yolunun Ruslara ilk açılışıdır.

Anavatanıyla yolu kesilmiş olan General Bonaparte Mısır'da tutunabilmek için Suriye'yi de ele geçirmek istedi, fakat orada muvaffak olamayınca ordusunu Mısır'da bıraktı; tebdil-i kıyafetle bindiği küçük bir gemiyle Fransa'ya kaçtı. Mısır'da kalmış olan Fransız ordusunun enkazı varılan bir anlaşmayla İngilizler tarafından Fransa'ya nakledildi. Çok kanlı vakalarla dolu olan bu Mısır meselesi bu suretle ancak 1802'de kapanmıştı. Fakat Fransızların Mısır'ı işgalinden Sultan Selim'i mesul tutan Benli Halime adındaki bir kızın destanı İstanbul'un ayaktakımının toplandığı kahvehanelerde ve hanlarda yıllarca söylendi:

Suçumuz ne idi bilmedik kusur
Kız gelin kalmadı çekildik esir
Fransız elinde kaldıysa Mısır
Böyle mi korunur mal padişahım.

Hacı Bektaş Ocakları uyansın
Dalkılıçlar Fransız'a dayansın
Nil-i Mübarek al kanlara boyansın
Dini bütün vezir sal padişahım...

Üç kız idik bir araya dürüldük
Gece gündüz kementlere vurulduk
İmdat diye bir Mevla'ya sarıldık
Koma hakkımızı al padişahım...

Adımı sorarsan Benli Halime
Mevlam kail olur mu böyle zulüme
Bizden selam edin Sultan Selim'e
Taç ve tahtını terk et gel padişahım...

Biz öyle zannediyoruz ki, Sultan Selim'i tahtından çekilmeye davet eden ve Nizam-ı Cedid'in hiçbir iş görmediğini, ordunun dinsiz vezirler elinde kaldığını, Fransızlara kılıç çalacak bahadırların yine

ancak yeniçeriler olduğunu söyleyen bu destan, inkılapçı padişaha karşı sinsi bir faaliyetin eseridir. Fransızların şeni tecavüzüne uğramış gelin kız Benli Halime'nin saçları perişan ve zincirbent elleriyle imdat isteyen dilber hayalinin arkasında, irticaın şeytani gözleri parlamakta ve paralayıcı dişleri sırıtmaktadır; yahut Benli Halime, saçlarının her örgü kolanı birer yılan, el ve ayaklarının parmaklarında cadı tırnakları, kıllı göğsünde kız memeleri ve kaşları rastıklı, gözleri sürmeli yüzünde yobaz kesimi bıyık ve sakalla irticaın timsalidir.

1804'te Napolyon Bonaparte Fransa'da imparatorluğunu ilan ederek Avrupa'yı kasıp kavurmaya başladığı sırada Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali adında bir sergerde türedi, topraklarına yalınayağında yarım pabuçla ayak bastığı bu zengin ülkeyi ele geçirmek için türlü fesatlar çevirmeye başladı. Aynı yıl içinde Rusların teşvikiyle Kara Yorgi adında başka bir sergerde Sırpları ayaklandırdı. Yine Rus konsoloslarının teşvik eseri olarak Karadağ'da isyan çıktı. Yine o meşum 1804'te İstanbul'da Sultan Selim'in büyük emekler vererek Avrupa'daki emsali ayarına getirdiği Tophane kundaklanarak yakıldı.

İngilizler ve Ruslarla harp eden Napolyon, Mısır baskınını unutturup Sultan Selim'in dostluğunu kazanmaya çalışıyordu. Osmanlı padişahı Balkanlar'daki Ortodoks tebaasını ayaklandıran Ruslara karşı harp açarsa, çarla dövüşen Fransa imparatorunun yükünü çok hafifletecekti; bu durum, Çarlık Rusyası'nın daimi tehdidi, husumet ve tecavüzüne hedef olan Osmanlı İmparatorluğu için de bir fırsat devriydi. Fakat padişah Akdeniz'e hâkim olan İngilizlerle bozuşmak istemiyordu; İngiltere'nin ısrarıyla Türk-Rus ittifakı yenilendi. Buna rağmen Ruslar Rumenleri isyana teşvik ettiler; padişah bu memleketin başındaki voyvodaları azledince çar, "anlaşmalara aykırıdır" diyerek, Rus ordusuna Türk hududunu geçme emrini verdi; bu suretle Napolyon'un Osmanlı padişahından istediğini çar yapmış oldu, ittifak muahedesinin mürekkebi kurumadan yeni bir Türk-Rus harbi başladı.

Napolyon'un İstanbul'daki elçisi General Sebastiani hemen ananevi Türk-Fransız dostluğundan bahsetmeye başladı. Akıl ve mantık yoluna göre, Rusların açık husumeti karşısında Sultan Selim, Rusların dostu olan İngilizlere, Ruslarla harp eden Fransızların ya-

kınlığını, ittifakını tercih edecek görünüyordu. İstanbul'daki İngiliz elçisi Bozcaada'ya gelmiş bulunan İngiliz donanmasına gitti. Hicri takvimle 1220 yılı Kurban Bayramı günü sabahı (Şubat 1806) Boğaz kaleleri muhafızlarının bayram namazında bulunmalarından istifade eden İngiliz amiral, donanmadan ayırdığı bir filoyla Boğaz'ı geçip Marmara'ya girdi.

İngilizler İstanbul'u gemilerinin toplarıyla tehdit ederek Sultan Selim'den, tecavüz eden Ruslar olduğu halde, Ruslarla derhal sulh yapmasını isteyeceklerdi. İngiliz amirali ve İngiliz elçisi kuvvete dayanan nahvet ve gururlarıyla bunu kolayca temin edeceklerini sanıyorlardı.

"Türk İstanbul" fethedildiği günden beri karşısında ilk defa düşman silahı görüyordu.

İngiliz donanması ve İstanbul dalkılıçları

Boğaz ağzında Bozcaada sularına demirlemiş pek azametli İngiliz donanmasından ayrılan 11 gemiden mürekkep bir filonun Boğaz'ı geçerek İstanbul'a doğru gelmekte olduğu haberi büyük şehri heyecanla ayağa kaldırdı. Padişah şaşırdı; etrafındaki Nizam-ı Cedid taraftarı nazırlarının hepsi İngiliz dostuydu. Amiyane bir aşağılık duygusuyla "Fransız düşmanlığından bize zarar gelmez, fakat Akdeniz'e hâkim olan İngilizleri gücendirirsek büyük zararlar göreceğimiz aşikârdır; İngiliz ittifakından ayrılmazsak, onlar Rusların tecavüzünü durdurur" diyorlardı.

İngiliz donanması Baruthane açıklarından geçerek Hayırsız Adalar ile Kınalıada ve Burgaz adaları açıklarında demir attı. İstanbul'a donanmayla dönmüş olan İngiliz elçisi, Babıâli'ye bir nota göndererek, Osmanlı donanmasının emaneten kendilerine teslimini ve Rusya'yla hemen sulh yapılmasını istedi, bir gün mühlet verdi, red cevabı alırsa İstanbul'u topa tutacaktı.

İngiliz donanmasına giden Divan-ı Hümayun tercümanı bu mühleti üç güne çıkardı, fakat elçi notasına şifahi bir şart daha koydu: "İstanbul'daki Fransız Elçisi General Sebastiani derhal kovulacaktı."

Sultan Selim'in İngiliz dostu nazırları, Fransız elçisine İstanbul'u terk etmesini nazikâne tebliğ ettiler. Sebastiani reisülküttap efendiye (dışişleri bakanına):

"Böyle beş on gemiye devlet merkezi baş eğmez! Âl-i Osman Devleti'nin ne istiklal ne de tamamiyet-i mülkiyesi kalır! Gelen donanmada asker yok ki karaya çıkarıp şehri zapt etsin. Sahillere bir-

kaç top koysanız İngiliz donanmasını mahvetmek için kâfidir. Tehlikede olan İstanbul değil, İngiliz gemileridir, hem sizin toplarınız, hem deniz, hem rüzgâr, burada her şey onların düşmanıdır. Farz edin ki, İstanbul'u topa tuttular, ne yapacaklar? İstanbul'un birkaç mahallesi yanacak! İstanbul'da sık sık çıkan yangınlardan fazla bir tahribat mı olacaktır? Yanan yerler yapılır, fakat devlet namusu yıkılırsa yerine konmaz!.." dedi.

O sırada Napolyon Rusya'nın işgali altında bulunan Polonya'ya girmiş ve Vistül Irmağı kenarından Sultan Selim'e bir mektup göndermişti; bir tesadüf eseri bu mektup da İstanbul'a o gün gelmiş ve Sebastiani'nin cebindeydi. Reisülküttap efendiye resmen tevdi etti. Fransızların imparatoru, "Ey Sultan Selim!.. Hazreti Muhammed'in halifesi olduğunu ispat et!.. İşte seni kıskıvrak bağlamış muahedelerden kurtulacak zaman gelmiştir. Sana çok yaklaştım. Türklerin dostları Polonyalıları istiklallerine kavuşturmakla meşgulüm. Ordularımdan birisi Tuna yalısına inmek üzere hazırdır. Sen Rusların karşısına çıktığın vakit Fransız ordusu da onları arkasından vuracaktır. Cesur ol. Devletini kuvvetlendirecek ve seni ebediyen şöhretlendirecek böyle bir fırsat bir daha ele geçmez!" diyordu.

Sultan Selim tereddütten kurtuldu. İngiliz elçisinin ve donanmasının tehdidine baş eğmeyecekti. Divan-ı Hümayun tercümanını mühleti imkân ölçüsünde uzatmaya memur etti ve Üsküdar'dan Maltepe'ye, Sarayburnu'ndan da Baruthane'ye kadar büyük şehrin bütün Marmara kıyısına toplar yerleştirilmesini ve istihkâmlar yapılmasını emretti. İngilizler on gün muvaffakiyetle oyalandı ve bu on gün içinde Elçi Arbuthnot her gün "Şehri artık topa tutacağım!" tehdidini tekrar etti, fakat Divan-ı Hümayun tercümanının zekâsı karşısında örümcek ağına tutulmuş eşekarısına döndü, sadece vızladı.

İngiliz donanması geliyor haberiyle sokaklara dökülen, Marmara kıyılarına yığılan İstanbul halkı evvela ürkmüş, ürpermişti, pek kısa bir zaman sonra İngilizlere karşı derin bir nefret uyandı; padişahın cenk emri üzerine ise İstanbullular tek vücut halinde bir celadet timsali kesildi.

İstanbul'a gelmiş olan İngiliz donanması, o devrin yelkenli harp gemilerine verilen isimlerle 2 üç ambarlı kalyon, 5 kapak, 2 firka-

teyn ve 2 korvetti. Müverrih Cevdet Paşa bu donanmaya karşı İstanbulluların cenk hazırlığını şöyle tasvir ediyor:

"Müdafaa hazırlığına Fransız Elçisi General Sebastiani memur edildi, o da Dalmaçya'dan gelen ve maiyetinde bulunan Fransız zabitlerini yapılacak tabyalara dağıttı. İki yüz kadar Fransız ve binlerce halkla işe başladı. İstanbullular, her din ve mezhepten, ihtiyarlara, küçücük oğlancıklara varıncaya toprak taşıdılar. İstihkâmlar süratle yapıldı. Sultan Selim de her gün istihkâm yerlerini dolaşarak çalışmaları teşvik ediyordu. Bir gün Ahırkapı sahilinde denizcilerden Cezayirli Seyyid Ali Bey'e rastladı:

'Şu hale ne dersin?..' diye sordu.

Ali Bey:

'Efendim Padişahım!.. O kadar ürkecek şey değil. Bu kuluna Tersane'den birkaç gemi ver, İngiliz donanmasını sen efendimin gözü önünde yakıp hakkından geleyim!..' dedi.

Sultan Selim Seyyid Ali Bey'e Tersane'deki kalyon, firkateyn ve korvetlerden yirmi gemi verdi. Bu gemilere serdengeçti dalkılıç lazımdı. Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa'yı çağırdı:

'Ağa! Sen ne dersin? Düşmanlar bizden İstanbul'u istiyor!..' deyince Pehlivan Ağa'nın birden parlayan gözleri yaşla doldu.

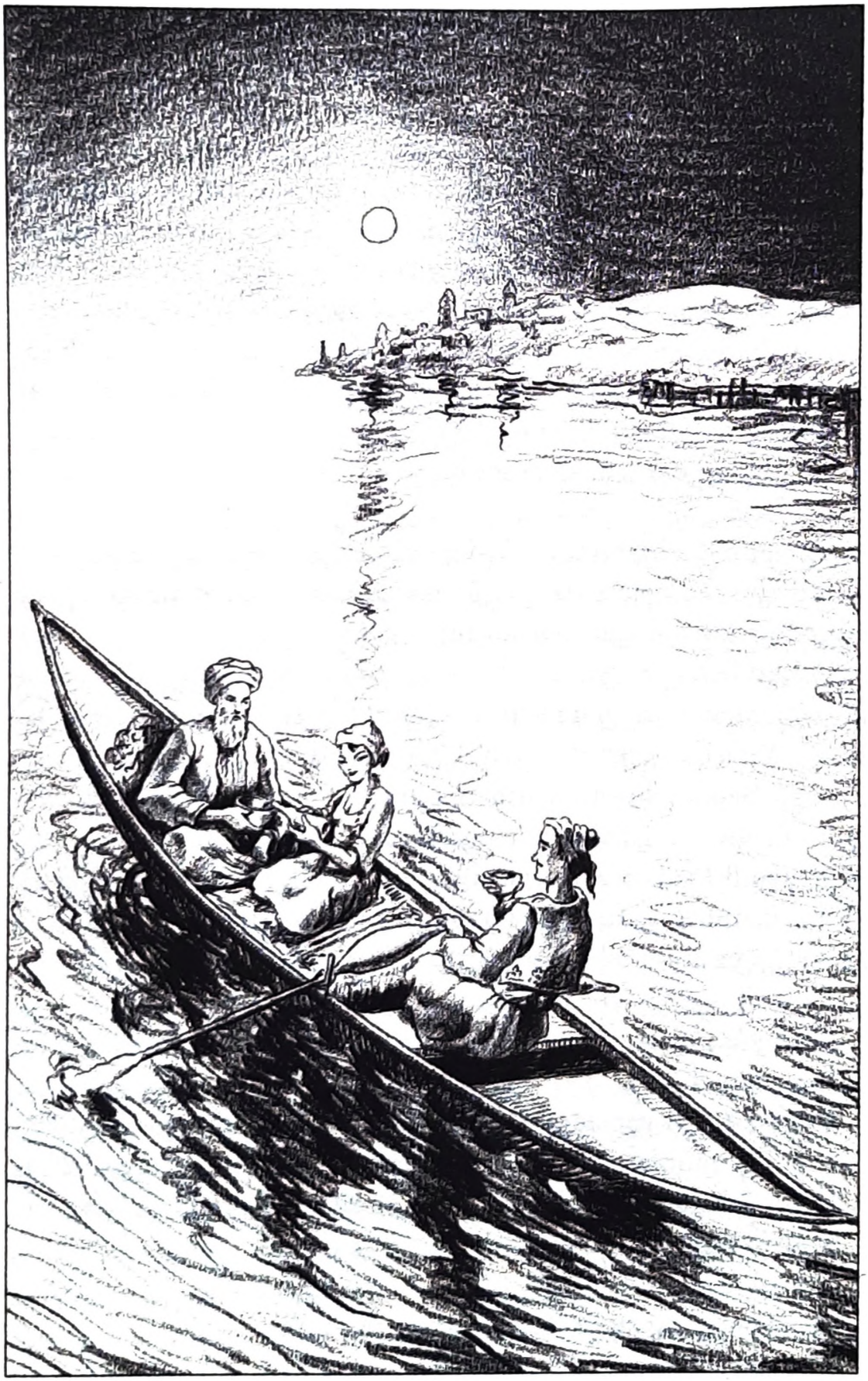
'Şevketli Padişahım!.. Uğrunda sade bütün ocaklı kulların değil bütün İstanbul halkı yok olmadıkça İngilizler senden İstanbul'un bir kaldırım taşını bile alamazlar!..' diye bağırdı.

Padişah:

'Öyleyse...' dedi, 'Seyyid Ali Bey'e verdiğim gemilere dalkılıç fedailer yazın!..'

O gün 7.500 yeniçeri, dalkılıç yazılıp gemilere girdi. İngilizlerin verdiği mühletin dokuzuncu gününün akşamıydı, Anadolu'da Maltepe'den Rumeli'de baruthaneye kadar sahillerdeki istihkâmlara 2.500'den fazla top yerleştirilmişti..."

Artık emir, söz sırası İstanbul padişahınındı.

Nice eli öpülecek şeyh efendiler bile mehtap sefasına çıkıp gülçehre sakiler elinden badeye el attılar.

Yine büyük gaflet

İngiliz donanması Adalar açığında on gün demir üstünde durdu, fakat İngiliz denizcileri İstanbul'un muhteşem panoramasını rahat seyredemediler. Bir gün Fenerbahçe'den kayıklarla Kınalıada'ya geçen sekiz on nefer dalkılıç yeniçeri, İngiliz gemilerinden bu adaya su almaya gelen birkaç sandalı, içindeki bahriyelilerle beraber yakaladılar; alınan esirlerin arasında, İngiliz amiralinin şabb-ı emred oğlu da vardı, hakikaten büyük ganimetti, babasının gayetle kıymetlisi bu oğlan İngilizlere karşı mühim bir silah olarak kullanılabilirdi. Dalkılıçlar tarafından hemen İstanbul'a götürülüp saraya takdim edildi. Sultan Selim bu yeniçerilere, o zaman için çok büyük paradır, kırkar altın verdi ve İngiliz çocuğunu kaptanpaşaya yolladı; ne düşündüğünü bilemeyiz, merhamet ve şefkatle mi, yoksa korkuyla mı, "Halka ve askere duyurmadan bu oğlanı gizlice babasına aşırın!" emrini verdi.

Karşısına can düşmanları çıkarmış bir inkılabın lideri olan Sultan Selim'in karakterini gösterme bakımından üzerinde dikkatle durulacak vakadır; bu hükümdar bütün kuvvetler elinde olduğu zaman bile düşmanının karşısında zayıftır. İngiliz amiralinin oğlu vakası, şekil ve isim değiştirerek tekerrür edecek ve Sultan Selim'in felaket zinciri olacaktır.

Halk ve asker arasında ise günlerden beri devlet erkânını ağır şekilde kötüleyen bir rivayet dolaşıyordu: "Padişah, Rusların müttefiki olan İngilizlere güvenemiyordu, fakat etrafındaki Nizam-ı Cedidciler İngiliz dostuydu. Sultan Selim'in Fransa İmparatoru Bonaparte'la anlaşmasına mani olmak için İngiliz donanmasını İstanbul'a getirten onlardı." İngiliz elçisine, "Sizler donanmayla bir

suret-i dehşetnümada İstanbul önüne gelirseniz padişah korkar, İngiliz ittifakından ayrılmaz" diye öğreten o hain adamlardı.

Bu sözleri Marmara yalısındaki istihkâmların yapıldığı sırada Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa'ya Bonaparte'ın elçisi General Sebastiani söylemişti. Pehlivan Ağa cahil adamdı; halka karşı, devlet esrarını bilir kişi olarak övünecekti; halk ve asker arasında pervasızca konuşmaya başladı:

"İngiliz ile Moskof bizim içimizdeymiş!.. Şevketli padişahımız beyhude telaş ve ıstıraba düştü. Bunlar İstanbul'u düşmanlara verdiklerinde zahir kral olacaklardır!.."

İstanbul'daki İngiliz elçiliği memurları da bulanık suda balık avlayacak kadar hüner sahibiydiler, fırsatı kaçırmadılar, kendilerini sevmeyen Sultan Selim'i halk ve asker nazarında küçültmek için bu dedikoduyu azıcık değiştirip şöyle yaydılar: "Yalnız bizi değil, Rusları da çağırdılar. Karadeniz'den de Rus donanması gelecektir, bizleri çağıran da padişahınızdır, maksadı İngiliz ve Rus donanmalarına dayanarak Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaktı; ama ocaklının bahtından muvaffak olamadı!.."

Bu amiyane laflar İstanbul'da kolay yeşerecek fesat tohumlarıdır.

Dalkılıç yeniçeriler tarafından yakalanmış amiral oğlunun, babasına kaçırılıp iade edildiği, Sultan Selim'in tembihine rağmen halk ağzına düştü. Sultan III. Selim ile Nizam-ı Cedid'e karşı yeniçerilerin ihtilal kazanı, İngiliz donanmasının İstanbul önünde bulunduğu günlerdedir ki, fitne ateşi üstüne kondu.

İngilizler artık gemiden gemiye geçemez olmuşlardı. Balıkçı kayıkları tarafından sarılmış olan bu donanmanın bir gece bu cesur adamların eliyle yakılması dahi beklenebilirdi. Sultan Selim'den kesin red cevabı geldiği gün İngiliz Elçisi Arbuthnot, "Şehri topa tutup yakacağım!.." tehdidini savuramadı. Kendi casusları da "Çanakkale istihkâmlarının tahkim edildiğini, İstanbul önünde bir hadise çıkarmadan dönüldüğü takdirde Boğaz'dan çıkılabileceğini" haber vermişlerdi, aksi takdirde 11 İngiliz gemisi içindekilerle beraber Marmara'da mahvolmaya mahkûmdu.

1807 Martının 1. Pazar günü sabahı demir alan İngiliz gemileri İstanbul önünde birkaç saat volta vurdu. İngiliz gururu, bu nümayişle tatmin edildi, müsait bir poyraz rüzgârı da yelkenleri doldurarak

Çanakkale Boğazı yolunu tuttular. Bu hacilane çekilişten yirmi gün sonra da bir baskınla Mısır'da İskenderiye'yi zapt ettiler. Rusya'yla zaten harp halinde olan Sultan Selim İngiltere'ye de harp açtı.

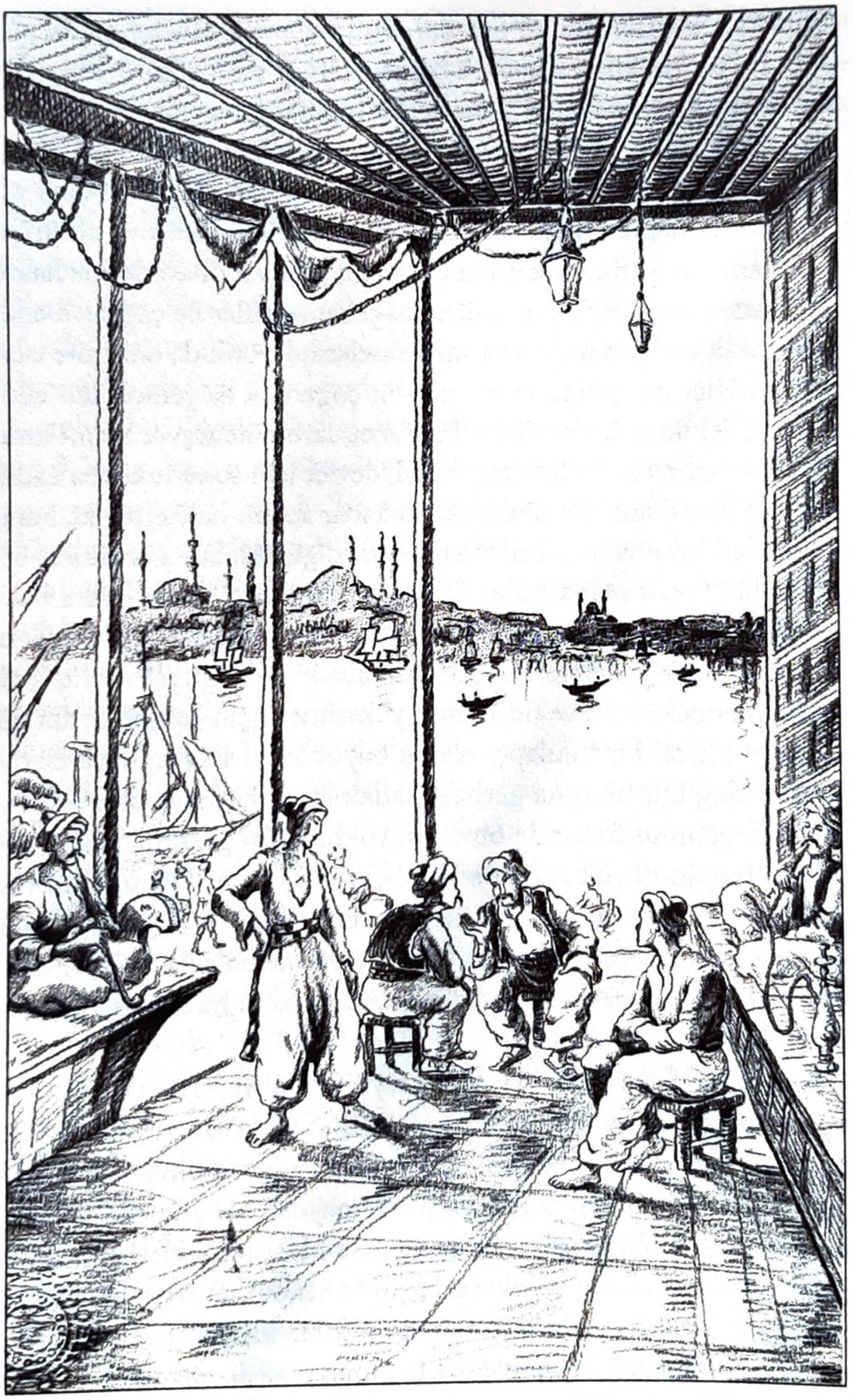
İstanbul esnafı, ayaktakımı, bu arada günün kahramanı olan İstanbul balıkçıları Yeniçeri Ocağı'na kayıtlıydılar; hepsi pazılarındaki yahut baldırlarındaki dövme yeniçeri nişanlarıyla övünüyorlardı. İngiliz donanması gittikten sonra meydan bu yeniçeri dilaverlerine kaldı.

Nizam-ı Cedid erkânının ikbalini çekemeyenler ile çağdaş medeniyete ayak uydurmayı, devlet müesseselerinde, orduda ona göre ıslahatı dinsizler gibi gören mutaassıp bir çoğunluk da yeniçerileri ellerinden gelebildiği kadar silahlı hükümet darbesine teşvik ediyorlardı.

O çok buhranlı devirde bir ihtilal, devlet için sonu inkıraza kadar varabilir bir sarsıntı olacaktı; fakat o kadar acı bir hakikattır ki, bunu yeniçerileri kıyama teşvik edenler göremediği gibi, Sultan Selim'in etrafındaki Nizam-ı Cedidciler de düşmanlarının zehirli dillerini haklı gösterecek bir yol tutmuşlar, son derece pervasız hareket ediyorlardı.

Sultan Selim gayetle hassas, şair, musikişinas, güzel yüzlü, ipek huylu, memleketinin ve devletinin yükselmesi için çalışan aydın bir padişahtı; fakat bir inkılapçı olarak büyük kusurlara sahipti. Evvela cesur değildi; işbaşına getirdiği adamların, hatta uşakları yerinde bendegânının üzerinde otoritesi yoktu. Dün geçim sıkıntısı çekerken bugün büyük servetle lüks içinde yaşayan Nizam-ı Cedid devletlilerinin bu servetlerini nereden bulduklarını düşünmüyordu. Kendisi de eğlenceye, yâranla sohbete, nevcivanlarla ülfet ve muhabbete aşırı derecede düşkündü. Yürek sızlatan bu acı satırlar müverrih Cevdet Paşa'nındır:

"Bendeleri Sultan Selim'i daima seyr-i sahra ve zevk u sefaya sevk ettiler. Yaz gecelerindeki mehtap âlemleri, Sultan III. Ahmed zamanındaki çırağan eğlencelerini kat kat aştı. Padişah, şiire, musiki fennine rağbet ettiğinden zurefa ve şuara meydan aldı, musiki fevkalade revaç buldu. Kâğıthane, Boğaziçi, Çamlıca mesireleri seyircilerle dolup taştı. Geceleri kayıklara binip hanendeler, sazendeler, kadeh keşide eden sakilerle mehtap seyrine gittiler, kış geceleri helva sohbetleri yapıldı. Padişah bu hallere hiç müdahalede bulunmadı. Rintler taifesi şöyle dursun, nice eli öpülecek şeyh efendiler bile gül çehre sakiler elinden badeye el attılar."

Ayaktakımının toplandığı kahvehanelerde çıplak ayaklı, yarım pabuçlu hamal makulesi siyasetle, hükûmeti tenkitle meşguldü.

Acı hakikatler

Osmanlı Devleti'ni temelinden sarsacak yeni bir ihtilal yalnız teşvik edilmedi, pervasız devletliler tarafından davet de edildi. Yine Cevdet Paşa'nın acı yazılarını okuyalım:

"Nizam-ı Cedid ricali de kendi servetlerini yapmakla meşgul oldular. (Devlet müesseselerinde ıslahat için, ordu için, ordunun yeni silahları için konmuş yeni vergiler) İrad-ı Cedid sanki bu adamların keseleri için konmuştu; yalnız kendileri de değil, uşakları, hademeleri bile sefihane yaşıyorlardı. (Kaynağı gayrimeşru) servet, sefahat yoluna dökülünce hayat pahalılaştı, geçim güçleşti, şikâyet sesleri yükseldi. O gafil devletlilerden kimi 'Bizim de istediğimiz bu, halk kendi derdine düşsün, kulağını, gözünü, dilini bizden çeksin!' kimi de, 'İstanbul zengin beldesidir, buraya fukara yakışık almaz!' dedi.

Sadaret Kethüdası (o zamanın teşkilatına göre içişleri bakanı) İbrahim Nesim Efendi bir gün birine bir at hediye etmiş ve, 'Tavlada altmış atım kaldı, bundan sonra babam mezardan çıkıp da at istese vermem!' demişti. Pek küçük yaştayken kaybettiği öz babasının fakir bir imam, kendisini bakıp büyüten üvey babasının da saray arabacıbaşısı olduğunu cümle âlem bilirdi.

Padişahın sır kâtibi Ahmed Efendi'nin aylık mutfak masrafı 50.000 kuruştu; o zaman muazzam paraydı, o da fakir bir okçunun oğluydu; çocukluğunda Okmeydanı'nda yalınayak koşarak kemankeşlerin oklarını toplardı. Bir kemankeş olan padişah da Ahmed'i bu münasebetle görmüş, çok güzel bir çocuk olduğu için pek sevmiş, yanına alıp yükseltmişti. Bunlar göze batıyordu, halk bu adamların devrilmesini istiyordu."

Ricalin hepsi içki kullanıyordu, devlet sırları içki meclislerinden halk ağzına düşüyordu.

Padişah sarayında Enderun-ı Hümayun'da disiplin adına bir şey kalmamıştı. Enderun'da toplanmış kimi mürahik kimi nevhat güzel çocuklar ve gençler sırmalı saray esvapları ve serpuşlarıyla sokaklarda laubaliyane dolaşıyorlar, kayıkçı, tulumbacı, yeniçeri kahvehanelerine giriyorlar, yeniçerilerle, yeniçeri tulumbacılarıyla, kayıkçı, kalyoncu uygunsuz güruhundan baldırı çıplaklarla diz dize, omuz omuza oturuyorlar, hatta o ahlaksız haşaratın kucaklarında dolaşıyorlardı; padişahın mahremiyeti sokağa düşmüştü, namus erbabı pek haklı olarak, "Sultan Selim nerede?.. Bunları görmez mi?.. Böyle hamiyetsizlik olur mu?.." diyordu.

Baldırı çıplaklar hezele ve hayta güruhunun sine bülbülleri olmuş saray çocuklarının yavşan ağzından o haşarat ağzına bir dedikodu yayıldı: "Sultan Selim'in aklından zoru vardır, kendisini cin taifesi zapt etmiştir!", "Yok!.. Padişahı cinler zapt etmemiştir... Kâfir büyüsüdür ki, çözülmez!.. Sultan Selim artık şifa bulmaz!" diye cehlin gayetle kolay inanacağı fanatik bir hüküm verildi.

İstanbul saraylarına, konaklarına alafranga eşya girdi, sedirler, şilteler kalktı, masalar, iskemleler, kanepeler, koltuklar kondu. Fakat Nizam-ı Cedid ricali temiz bir Müslüman'ın mazbut hayatını gerilik telakki eden şımarıklığı da Garplı hayatına uyma sandılar, bu yolda türlü çirkin nümayişleri görüldü.

Fakat Nizam-ı Cedid'in karşılaştığı en büyük tehlike, o nizamı kuran Sultan Selim'in kendi karakteriydi. İfrat derecede yumuşaklığı ve merhameti, ortadan ceza korkusunu kaldırdığı için düşmanlarının, bu arada bilhassa som gericilerin ve onların silahı olan yeniçerilerin cesaretini alabildiğine yükseltmişti; müverrih bu durumu belirtmek için "Gem almaz hale getirmişti" tabirini kullanıyor. Kendisi ve etrafındakiler ve Nizam-ı Cedid askeri için "dinsiz" sıfatı apaçık kullanıldığı halde ses çıkarılmıyordu.

İngiliz donanması İstanbul önünden çekilip gittikten sonra Sadrazam Ağa İbrahim Paşa, ordu-yı hümayunla Ruslara karşı cepheye hareket etti, dolayısıyla İstanbul'daki yeniçeriler de Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa kumandasında sadrazamın yanında sefere gitti. İstanbul'daki yeniçeri kolluklarına şehir inzibatı için acemi oğlanla-

rı yerleştirildi ve sekbanbaşı ağa da yeniçeri ağasının vekili olarak İstanbul'da kaldı. Sadaret kaymakamlığına Köse Musa Paşa tayin edilmişti. Topal Atâullah Efendi de yine o sıralarda şeyhülislam olmuştu; her ikisi de Nizam-ı Cedid aleyhtarlıklarını kurnazca gizlemiş, "içi düşman, yüzü dost" adamlardı.

Ordu cepheye hareket ettikten sonra meçhul kara ağızlar ortaya yeni dedikodular yaydı:

"Sultan Selim, 'Ben yeniçeriyi Moskof'a kırdıracağım!' demiş..."

"Nizam-ı Cedidciler İstanbul'da kaldı, hepsi Moskof'la danışıklı, yeniçeriyi gönderdikten sonra İstanbul'daki yeniçeri kışlalarına Nizam-ı Cedid askerini yerleştirecekler..."

"Nizam-ı Cedid askeri bir gece İstanbul'u basıp kışlalardaki nöbetçi yeniçeriler ile kolluklardaki acemi oğlanlarını keseceklermiş, orduyla gidenleri de serdar paşa idam edecekmiş."

"Cuma namazlarına hünkâr bundan sonra Nizam-ı Cedid'le çıkacakmış."

"Frenk esvabından sonra şapka da giyilecekmiş."

Kahvehanelerde, hanlarda, hamamlarda yüksek seslerle söylenilen bu laflar devletlilerin kulağına kadar gitti, ehemmiyet vermediler.

Bir gün Enderun-ı Hümayun Seferli Koğuşu'ndan İskete Murad adında bir oğlan, Çardak İskelesi'ndeki yeniçeri kahvehanesinde filika-yı hümayun hamlacılarından baldırı çıplak kabadayısına, "Kulağımla işittim Ağam!" diyerek bir vaka anlattı; oğlan haklıydı, hakikaten kulağıyla işitmişti. Sultan Selim Bostancıbaşı Şakir Bey'e:

"Sen bostancı neferlerine Nizam-ı Cedid esvabı giydirebilir misin?.." diye sormuş, Nizam-ı Cedidcilerin ileri gelenlerinden biri olan Şakir Bey de:

"Emrederseniz şapka bile giydiririm Padişahım!" demişti.

Dedikodular uydurulmuyordu, mahrem hasbıhaller yavşan ağızlardan halk kulağına aksediyor, işitenler de kendi kuruntusuna göre değiştirip anlatıyordu. Bir gün de padişah İstanbul'da yeniçeri ağası vekili olan Sekbanbaşı Arif Ağa'ya:

"Ağa... Ordu gittikten sonra kolluklardaki acemi oğlanları şehrin inzibatını korumak için kâfi değildir, diyorlar. Her kolluğa Nizam-ı Cedid askerinden üçer beşer adam koysak münasip olur mu?.." diye sordu.

Arif Ağa:

"Emir ve ferman efendimizindir. Lakin ben burada ağa vekiliyim; irade buyurursanız bu hususu orduya, yeniçeri ağasına yazayım" dedi.

Bu cevap karşısında Sultan Selim, "Yok yok... Dursun, istemem!" demişti. Korku Sultan Selim'in en müthiş düşmanı oldu, bu ani çekilişi düşmanlarına yeniden cesaret aşıladı. Cehlin ve taassubun galiz zulmeti içinde inkıraza doğru sürüklenen cemiyetleri nura kavuşturmak isteyen başların işi, kangren ameliyatı yapan operatörün işinden farksızdır; çürümüş uzuv şefkat ve merhamet, korku ve tereddütle değil, çelik gibi iradeyle kesilip atılır. Bir inkılapçı olarak Sultan Selim'in eli bıçak ve neşter değil, topluiğne bile tutmaya muktedir değildi.

Karadeniz Boğazı kaleleri yamakları

Köse Paşa ile Topal Müftü, iki müfsit baş başa verdiler, Sultan Selim ile Nizam-ı Cedid'e karşı irtica ihtilalini, yeniçeriler orduyla sefere gittiği ve şehirde ancak kışla muhafızları kaldığı için Karadeniz Boğazı kalelerindeki yamaklara çıkarttılar; fitne ateşi İstanbul'un içine Yukarı Boğaz'dan atladı ve bu kanlı ihtilal kendi kuvvetiyle değil, padişahın aczi ve etrafındakilerin gafleti yüzünden muvaffak oldu; biçare Sultan Selim'in temiz kalbinin zaafından öylesine istifade edildi ki, 12.000 Nizam-ı Cedid askeri ihtilalin başlangıcında, ellerindeki en güzel silahları kullanmaya bile lüzum görmeden, büyük ekseriyeti yalınayaklı birkaç yüz fanatik maceraperesti sopayla, hatta tokatla dağıtabilirdi. Fakat padişahla Sadrazam Vekili Musa Paşa tarafından şeytanca aldatıldı. Vaka büyüyünce de Sultan Selim o mükemmel talimli askerlerine "Vur!" emrini veremedi, dökülecek kanların vebalini yüklenemedi.

Karadeniz Boğazı ağzındaki kalelerin muhafız askerlerine "yamaklar" adı verilmişti; hepsi, suret-i mahsusada toplanmış Karadeniz yalısının kara başlıklı, kara mintanlı ve "zıpka" denilen kara donlu Laz uşaklarıydı; kara cahil, gayetle mutaassıp, inatçı, kavgacı, hepsi korsan tohumundan yetişmiş, korsan aşkı ve muhabbetiyle tavlanıp, terbiye almıştı. Kalelerde tabyalarda bir nevi tımar usulüyle yerleştirilmişlerdi; hepsi Yukarı Boğaz köylerinde ve bu köylerin etrafında Rumelikavağı'nda, Sırataşlar'da, Büyükliman'da, Garipçe'de, Bağlaraltı'nda, Rumelifeneri'nde, Anadolufeneri'nde, Poyraz'da, Anadolukavağı'nda, Macar'da, Sütlüce'de tarla, bağ bahçe ve ev sahibiydiler; devletten bir miktar da yevmiyeleri vardı; karıları, çocuklarıyla gül gibi yaşıyorlardı; bu lütuflara karşılık tek vazifeleri, Ka-

radeniz Boğazı'nı Rus donanmasının yahut Kazak korsanların ani bir baskınına karşı korumaktı. Kale ve tabyalara yerleştirilmiş topların başında, rütbesi bir "haseki ağa" olan bir zabit kumandanı altında ayrıca mütehassıs topçular vardı. Bu topçu zabiti, kalenin, tabyanın da en büyük amiriydi.

Kendi memleketlerinin başıbozuk kılık ve kıyafetini muhafaza eden bu kale ve tabya muhafızları Lazlar, Yeniçeri Asker Ocağı'na yardımcı, "yamak" bir asker ocağı olarak kabul edilmişlerdi; kendilerine verilmiş "yamaklar" ismi bu münasebetten geliyordu. Yeniçeri Ocağı'nın hiçbir ortasına (birliğine, taburuna) mensup olmadıkları halde kendilerini yeniçeri biliyorlardı.

İngiliz donanması İstanbul önünden çekilip gittikten sonra Sultan Selim Rusların İngilizleri taklit etmesinden korkmuş, Karadeniz Boğazı'na bir miktar Nizam-ı Cedid askeri göndermişti; üstlerinde Frenk kesimi üniformalar ve başlarında bostancı baratası (külahı) bulunan bu talimli askerler Boğaz'ın her iki yakasındaki kale ve tabyaların civarında kurulan çadırlara yerleştirilmişti ve daha ilk geldikleri günden yamaklar Nizam-ı Cedid askerine düşman gözüyle bakmaya başlamışlardı.

Yine o sıralarda, 1807 Mayısının başlarında, Sultan Selim, Karadeniz yalısının Laz uşaklarından, Boğaz kale ve tabyalarına, yaşları 17-21 arasında hepsi seçme şahbaz ve şehlevent 2.000 nefer delikanlı getirtmişti; bu iki bin genç de ayrı çadırlara yerleştirildi ve eski yamakların yevmiyelerinden kat kat üstün, İrad-ı Cedid hazinesinden ödenmek üzere yevmiyeler bağlandı; bunlar da Nizam-ı Cedid'e yamak olarak Boğaz kalelerinin talimli muhafızları olacaktı ve kendilerine Nizam-ı Cedid esvabı giydirilecekti. Bu 2.000 nefer seçme delikanlı Boğaz'a diğer hemşerileri gibi kara don mintanla ve hemen hepsi yalınayak, yarım pabuçla gelmişlerdi; cepleri ilk defa parayla dolacak ve sırtları çamaşır, sırmalı nişanlar, şeritlerle süslü esvap görecekti. Boğaz'da çadırlara konmuş olan Nizam-ı Cedid askerlerine düşman gözüyle bakan eski yamaklar, hemşerilerinden bu 2.000 gencin getirilmesini de hoş karşılamadılar, onlara Nizam-ı Cedid esvabı giydirilince kendileri de kara zıpka ile kara poşuyu atmak zorunda kalacaklardı.

Kendilerini yeniçeri sayan yamaklar Boğaz nazırının emrindeydi. O sırada Boğaz nazırı olan zat da Nizam-ı Cedidcilerden İngiliz

Raif Mahmud Efendi'ydi; İngilizliği, İngilizceyi anadili gibi bilmesinden geliyordu; İstanbulluydu. Ambaremini İsmail Efendi adında birinin oğluydu; gençliğinde musikiye heves etmiş, tambur öğrenmiş, hatta "Tamburi Mahmud" diye şöhret bulmuştu, sesi de pek güzeldi; İngiltere'ye sefaretle giden Agâh Efendi'nin sır kâtipliğinde bulunmuş, İngilizceyi Londra'da gecelerini gündüzlerine katarak öğrenmişti; kuvvetli bir ressamdı, Bahriye Mektebi talebeleri için İngilizceden güzel bir atlas tercüme etmişti; yine Bahriye Mektebi için gemicilik üzerine pek güzel kitaplar hazırlamış, bitirmek üzereydi; tam aydın, pek kıymetli adamdı.

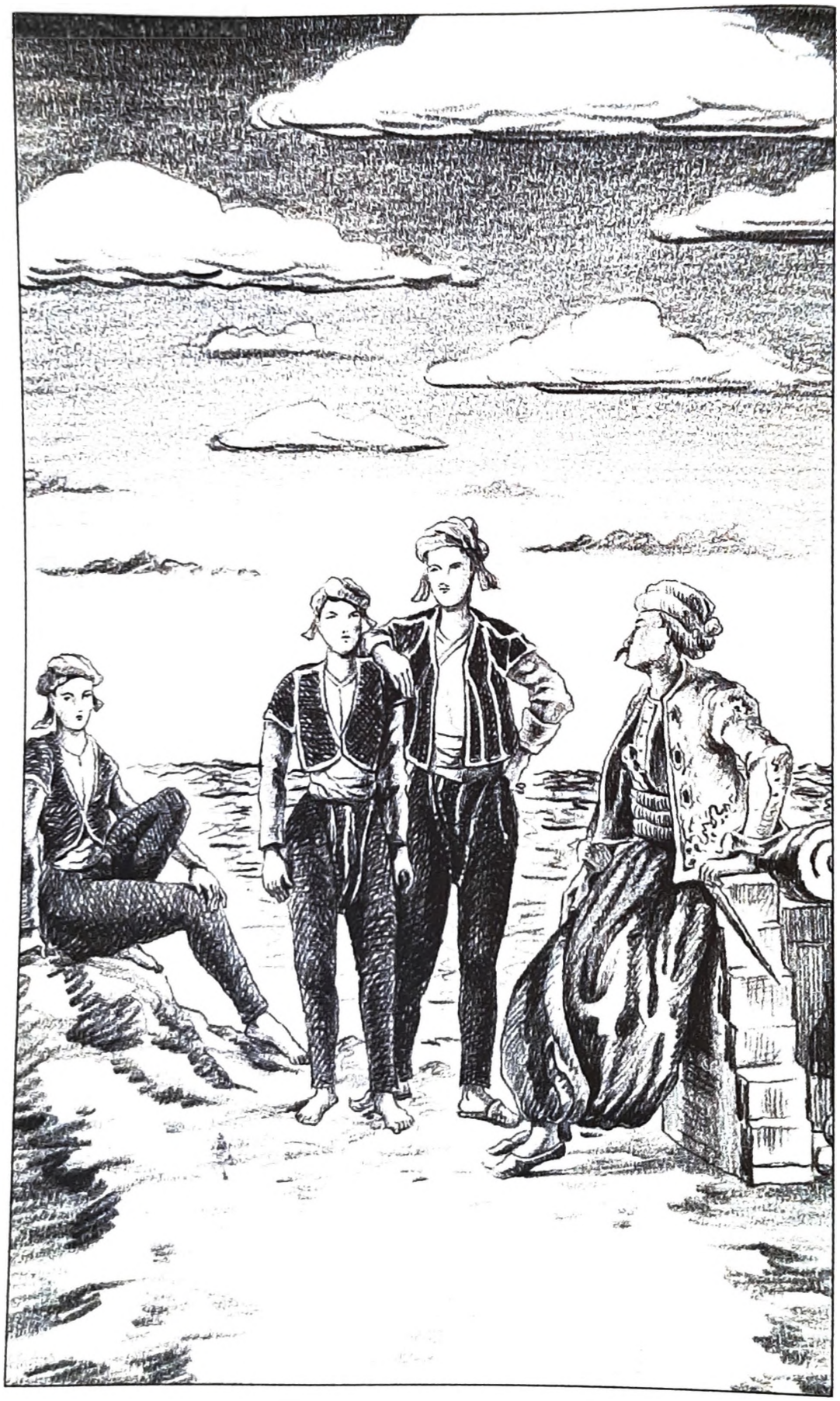
İstanbul sularının, o arada Karadeniz Boğazı'nın en büyük zabıta amiri, bostancıbaşı ağaydı; bütün Boğaz köylerinde bir bostancı kolluğu (karakolu) ile bir miktar bostancı neferi bulunmaktaydı. Yukarı Boğaz'a Nizam-ı Cedid askeri yerleştirildiği ve 2.000 genç yamağın da getirildiği sıralarda Bostancıbaşı Şakir Bey vazifesi icabı bostancı kolluğunu ve neferlerini teftiş bahanesiyle Rumelikavağı'na gitti; kaledeki eski yamakların bazılarını kolluğa davet ederek onlarla sözde mahremane bir sohbet yaptı:

"Behey canım, sizin bu yerlerde evleriniz, bağınız, bostanınız, külli alâkanız var! Rahatça geçiniyorsunuz. Nizam-ı Cedid esvabı da giyseniz ne olur ki, o zaman yevmiyeleriniz de İrad-ı Cedid hazinesinden verilecek, mükemmel tayinatınız olacak, eski geliriniz de yine elinizde, bir misli rahat edeceksiniz!.." demişti ve konuştuğu o yamakları Nizam-ı Cedid esvabı giymeye razı eder gibi olmuştu.

Fakat o gün Şakir Bey gittikten sonra Rumelikavağı Kalesi'ne Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa'nın bir adamı gelmişti ve yamaklara:

"Sizler yeniçeriden sayılırsınız, Frenk kıyafetine girip dininden çıkmış olan askere karışmak sizlere yakışmaz; gözlerinizi açın, yeni gelen delikanlılarınıza da Nizam-ı Cedid dedikleri o gâvur esvaplarını giydirmeyin... Yoksa onların vebali de sizin boynunuzadır!" diye Köse Paşa'nın zehrini akıtmıştı.

Müverrih Cevdet Paşa "Kabakçı Mustafa Vakası" diyor; daha uygun olarak "Sultan Selim Vakası", "Vaka-yi Selimiye" diyenler de vardır; Sultan Selim ve Nizam-ı Cedid'e karşı kanlı irtica ihtilali Karadeniz Boğazı kalesindeki yamakların ayaklanmasıyla 25 Mayıs 1807 Pazartesi günü başladı.

Bu topçu zabiti Halil Haseki'dir dersek karşısındaki gençler de
onu paralayan kale yamakları Laz uşakları olur.

Rumelikavağı ve Büyükdere cinayetleri

Köse Musa Paşa gayet çirkin ve kısa boylu bir adamdı; Napolyon Bonaparte'ın Suriye üzerine yürüdüğü sıralarda Şam Trablusu valisi tayin edilmişti; Cezzar Ahmed Paşa da ünlü Fransız generaline karşı Suriye umumi valiliğiyle serdar tayin edilmişti. Musa Paşa'yı görünce bir mahremine, "Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse, böyle adamdan hayır gelmez!.." diyerek Musa Paşa'ya yüz vermemiş ve bir yolunu bulup geri çağırtmıştı. Köse'nin İstanbul'da sadaret kaymakamı, sadrazam vekili olduğunu öğrenince de, "Padişahımızda bu ne gaflettir. Hemen bu herifin fesadına Allah mani olsun!.." demişti.

1807 yılı Mayısın ortalarında Şamlı Ragıb Paşa adında bir vezir Karaman valisi tayin edildi ve kapıkulu halkıyla memuriyetine gitmek üzere Üsküdar yakasına geçti. Padişaha hoş görünmek için kendi bendegânına ve milislerine Nizam-ı Cedid askerinin giydiği kaputlardan giydirmek ve Üsküdar'da Nizam-ı Cedid lehine bir nümayişte bulunmak istedi, fakat kavaslarına söz geçiremedikten başka bu adamlardan birkaçı Anadolukavağı Kalesi'ne giderek oradaki hemcinsleri yamaklara, "Padişah bütün ümmet-i Muhammed'e Nizam-ı Cedid denilen gâvur esvabı giydirmek için bizim paşayı memur etti!.. Biz o gâvur kaputlarını giymedik ama, bugün bize ise, yarın da sizedir. Kulağınız kirişte olsun!" dediler.

Yukarı Boğaz kale ve tabyalarındaki yamaklar üçer beşer, onar yirmişer toplandılar, yeni gelen gençleri de meclislerine aldılar ve kesin olarak, "Ayaklarımızda kara don ve başlarımızda kara poşu vardır ama bizler yeniçeriyiz... Ne o gâvur esvabını giyeriz ve ne de

başımızdan poşuyu atıp bostancı baratasını koyarız" diye yemin verip sözleştiler.

25 Mayıs Pazartesi günü Boğaz yamaklarına Boğaz nazırı tarafından Rumelikavağı İskelesi yanındaki bostancı kolluğu çardağında birikmiş üç aylık yevmiyeleri dağıtılacaktı. Boğaz yamakları arasına kundak koyan Köse Paşa o kundağı da kendi eliyle ateşledi; sadrazam vekili olarak Boğaz Nazırı İngiliz Raif Mahmud Efendi'ye, yamakların paralarını dağıttığı gün yeni gelen 2.000 nefer delikanlıya Nizam-ı Cedid esvabı giydirmesini emretti.

Para torbalar ve esvaplar da sandıklar içinde bostancı kayıklarına doldurularak Rumelikavağı'na bir gün evvelinden gönderildi; yamaklar arasında, "Gâvur esvapları gelmiş" lafı yayılarak bir kaynaşma başladı, köşe köşe toplandılar ve yeminlerini tazelediler.

Anadolu yakasında Macar tabyasının zabiti Topçu Halil Haseki, Nizam-ı Cedid taraftarlığıyla tanınmıştır; cesur, mert adamdı, Boğaz Nazırı Mahmud Efendi'ye, yeni gelen genç yamaklara esvap giydirmeyi onun taahhüt ettiği söyleniyordu.

O pazartesi günü 2.000 nefer genç Laz uşağı kimi çıplak ayağıyla, kimi yalınayağında partal Laz filarıyla takım takım nazır efendinin önünden geçtiler, o zamana kadar yüzünü belki de hiç görmedikleri altınları avuçlarına aldılar, fakat hiçbirinin yüzü gülmedi, hepsinin kaşları çatık ve hepsinin bakışında vahşet vardı. Nazırın önünden geçtikten sonra çadırları tarafında yine gizli konuşmalara devam ettiler. Para dağıtımı işi bitince esvap sandıkları açılacaktı; bu toplantı ve konuşmalar da sandıklar açıldığında ne yapacakları hususunda kesin ağız birliği içindi. Durum Halil Haseki'nin gözüne çarptı; hiç tereddüt etmeden bir kümenin yanına gitti:

"Niçin toplandınız?" diye sordu.

İçlerinden bir delikanlı:

"Mahmud Efendi İstanbul'dan bizim için Nizam-ı Cedid esvabı getirmiş. Sen de o esvabı bize giydirmeyi taahhüt etmişsin... Kabul etmiyoruz. Biz gâvur kıyafetine girmeyiz, altına iman satmayız!" dedi.

Halil Haseki durumun çok ciddi bir tehlike arz ettiğini görünce inkâr yoluna saptı:

"Esvap geldiğinin aslı yoktur!.." dedi.

"Ya gelen sandıklarda ne vardır?.." diye sordular.

Bu küstahça sual üzerine Halil Haseki'nin zabitlik sıfatı şahlandı:

"Bre, sizler ne makule adamsınız ki bunu sorarsınız... Dağılın bre!.." diye bağırınca Laz oğlanlar bıçaklarını çekerek Halil Haseki'yi paralayıverdiler.

Bu feci cinayeti uzaktan görmüş olan İngiliz Mahmud Efendi'nin uşağı hemen kolluk önündeki çardağa koştu:

"Efendim durma kaçalım... Oğlanlar Halil Haseki'yi paraladılar!.." diye bağırdı. Mahmud Efendi'nin aklı başından gidip hemen çardak önündeki iskeleden kayığına bindi ve denize açıldı.

Halil Haseki'yi parçalamış olan genç yamaklar da kayıklara doldular ve Boğaz nazırının peşine düştüler. Hepsi pazılı, pençeli yalı uşağıydı, gözlerini de kan bürümüştü. Yakalanacağını gören İngiliz Mahmud Efendi kayıkçılarına Büyükdere İskelesi'ne yanaşmalarını emretti; orada bostancı kolluğuna, kolluktaki bostancılara sığınacaktı. Muvaffak olamadı; bir kayık boyu yaklaşmış olan yamaklar efendinin karaya ayak basmasıyla beraber karaya fırladılar, Boğaz nazırı ile uşağını da orada, Büyükdere İskelesi yanında öldürdüler. 1807 irtica ihtilali de Patrona Vakası'ndan 77 yıl sonra yine çıplak ayaklı bir hezele güruhun kıyamı ve bu üç cinayetle başlamıştı.

Büyükdere Çayırı yemini

Yukarı Boğaz'ın iki köyünde genç yamakların işledikleri cinayetler pazartesi günü akşama doğru İstanbul'a gelen kayıkçılardan öğrenildi ve padişaha arz edildi. Sultan Selim'in emriyle, gereken tedbirleri almak üzere devlet erkânı o akşam Babıâli'de Musa Paşa'nın başkanlığında toplandı. Fitneye karşı tedbir almak için toplanmış olan heyete fitne kundakçısı başkanlık ederse vakanın ne renk ve şekilde gelişeceğini tahmin etmek zor değildir.

Sadaret Kethüdası (içişleri bakanı) İbrahim Nesim Efendi, gözleri gururuna gaflet bağıyla bağlanmış, sadrazamları bile Babıâli'nin kavasbaşısı kadar küçük gören bir adamdı. Musa Paşa için böyle bir adamı oyalayıp ihtilalin gelişmesi yolunda vakit kazanmak gayet kolaydı:

"Hadiseyi bütün tafsilatıyla biliyorum..." dedi, "üç kişi öldürülmüştür. Fakat bu vaka Nizam-ı Cedid esvabı giymemek yüzünden çıkmamıştır. Macar tabyası zabiti Halil Haseki, mahbupdost bir adammış, yeni gelen yamaklardan üç nefer taze uşağa göz koymuş, uşaklar Laz kavminden halet-i vahşette olup bu maddeden Haseki'ye kin bağlamışlar... Halil Haseki, yamakların paraları dağıtıldığında oğlanların o şevkle küme küme toplanıp muhabbet ettikleri sıra üzerlerine vararak ve meclislerine başka mana vererek, 'Bre, dağılın falanlar!' diye hakaret etmiş ve üç nefer mahbup yamağı onların arasında gördükte onlardan Hıdır namındaki delikanlıya birkaç tokat atmış; o delikanlı da 'Nevcivanlık namusudur' diyerek Haseki'ye bıçak çekmiş ve öbürleri de 'Bu hakaret birimize değil hepimizedir' diye Halil'i paralamışlar... Boğaz Nazırı Mahmud Efendi'ye kasıtları yokken efendinin kaçması üzerine, 'Bre, bu adam

bizi padişahımıza gammazlayıp cümlemizi katlettirir' demişler, kayıklarla peşine düşüp Büyükdere'de yetişmişler, 'Efendi, mesele senin bildiğin gibi değildir' diyecek olduklarında ondan dahi hakaret görünce, zaten toy dilaver gözleri kanlı delikanlılardır, Büyükdere'de de Mahmud Efendi ile uşağını paralamışlardır. Ama şimdi yaptıklarına bin pişman olup padişahımızın merhametine ve şefkatine sığınmışlardır; ölen ölmüş, biz bu meseleyi deşip büyütmeyelim, padişahımıza da öylece arz edelim. Katillerin kimler olduğu benim malumumdur; beş nefer oğlanlardır. Hele ortalığı bir yatıştıralım, sonra beşini de yakalar, haklarından geliriz..."

İbrahim Nesim Efendi:

"Ama benim duyduğuma göre şu anda cemiyet halindeymişler!.." deyince Köse Paşa ona da bir kulp taktı:

"Biliyorum efendim. Cemiyetleri, padişahımızın heybetinden korktukları içindir; yeniçerilerin ihtiyarlarından nasihatçi gönderir ve suçlarının padişahımız tarafından tazelik cehline bağışlandığını bildirirsek hem cemiyetleri dağılır ve hem de cümlesi Nizam-ı Cedid esvabı giyerler!.." dedi.

Babıâli'deki toplantıda bulunanlar Musa Paşa'nın bu son teklifini kabul etti, bu karar padişaha bildirildi. Sultan Selim'den de, "Yamakların hakimane tedbirle dağıtılması muvafıktır" diye cevap gelince icabının yapılması Musa Paşa'ya bırakılarak meclis dağıldı.

Orta mütevellisi, aşçı ustası ve yazıcı gibi yeniçeri ihtiyarlarından yamaklara gönderilecek nasihatçileri de Musa Paşa seçti:

"Boğaz'daki asi yamak oğlanlara nasihatçi oldunuz. Siz ne söyleyeceğinizi bilirsiniz!.." diyerek onlara da gereken talimatı verdi.

Varup bükün kulağı
Pekçe basın ayağı
Gayret ister yamaktan
Hacı Bektaş Ocağı!..

İngiliz Mahmud Efendi ile uşağının katlinden sonra hemşerilerinin peşinden kara yoluyla Büyükdere'ye gelen 200 kadar genç yamak o salı gecesini Büyükdere Çayırı'nda, çınarlar altında yatarak geçirdi. Ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Üçlü cinayete bıçakla-

rıyla katılmış olanlar muhakkak ki kendi başları kaygusuna düşmüşlerdi; henüz fırsat ellerindeyken belki de kaçıp izlerini kaybettirmeyi düşünüyorlardı. Hepsi korku içindeydi; salı sabahı Büyükdere Çayırı'na gelen nasihatçi yeniçeri ihtiyarları, "Bre, her biriniz pençe-i afitab yamak oğullarımız!.. Ocağımız yolunda ayaklarınızı pekçe basın ki merdanelik sizden, dua bizden... Yüreğinize nokta kondurmayın, yalnız değiliz!.." deyince kara poşulu, kara donlu, yalınayaklı delifişek Laz delikanlıları hemen nakış aldılar. Çayırdakiler dağılmadıktan başka kale ve tabyalardan o gün de Büyükdere Çayırı'na yüzlerce yamak geldi.

Nasihatçiler İstanbul'a, "Beş yüzden artık Laz, kimi mürahik ve kimi nevhat korsan kılıklı palaz, hemen cümlesi yalınayaklı hayta haylaz, laf anlamaz dağılmaz yaramazlardır!.." haberiyle döndü.

Bunun üzerine o salı günü öğleden sonra devlet erkânı, İstanbul'da bulunan Yeniçeri Ocağı zabitlerinin de iştirakiyle Çardak İskelesi Kolluğu'nda toplandılar. Bu toplantıda da Sadaret Kaymakamı Musa Paşa başkanlık yaptı. İstanbul'da yeniçeri ağasının vekili olan Sekbanbaşı Arif Ağa Nizam-ı Cedid'in aleyhinde olduğu halde özü sözü doğru adamdı:

"Benim işittiğime göre yamakların dimağı fesattadır. İstanbul üzerine yürüyerek bir büyük fitne uyandırmak niyetindeymişler... Lazım gelen tedbirlerin alınması siz devletlilerin işidir!.." dedi.

Arif Ağa özü ve sözü doğru olduğu kadar da ihtiyatlıydı; "Yamakları ayak diremeye teşvik edenleri de biliyorum!.." demedi. Nizam-ı Cedid'in padişahtan sonra gelen kurucularından Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, sekbanbaşının bu açık ikazına omuz silkti:

"O makule hezelenin cemiyeti karga derneğidir, mühimsenecek şey değildir; nasihat dinlemez, dağılmazlarsa sopayla dağıtırız!.." dedi.

Fitne kundakçısı Köse Paşa da bunu istiyordu: "Bir kere daha nasihat yolunu tecrübe edelim, yine dağılmazlarsa efendi hazretlerinin işaret buyurdukları gibi sopayla dağıtırız!.." dedi. Çardak Kolluğu toplantısı da böylece sona erdi.

O gün Büyükdere Çayırı'nda toplanan yamaklar, "Cemiyetimizin başı yoktur... Başsız cemiyet olmaz, bize bir başbuğ ve sergerdeler gerektir!" diyerek Rumelifeneri Kalesi'nin yamaklarından Kabakçı Mustafa Çavuş'u başbuğ, Boğaz kale ve tabyalarının topçula-

rı arasından Arnavut Ali Haseki ile yamaklardan Memiş Çavuş'u da Kabakçı'ya muavin sergerdeler seçtiler. Seçimden sonra çayırda yüksekçe bir yere çıkan Kabakçı Mustafa 1807 İhtilali'nin ilk siyasi nutkunu söyledi:

"Hiçbir kimsenin ırzına, canına ve malına dokunma yok!.. Dokunan olursa idam ederim!.. Şeyhülislamlık kapısına tasdik ettirmeden hiçbir şey istemeyeceğiz! Buradan doğruca Et Meydanı'na gideceğiz, orada Hacı Bektaş kazanlarını meydana çıkarıp, şeriat yoluyla istediklerimiz Babıâli tarafından verilmedikçe dağılmayacağız! Şimdi bu maddeler üzerine yemin edeceğiz!.." dedi.

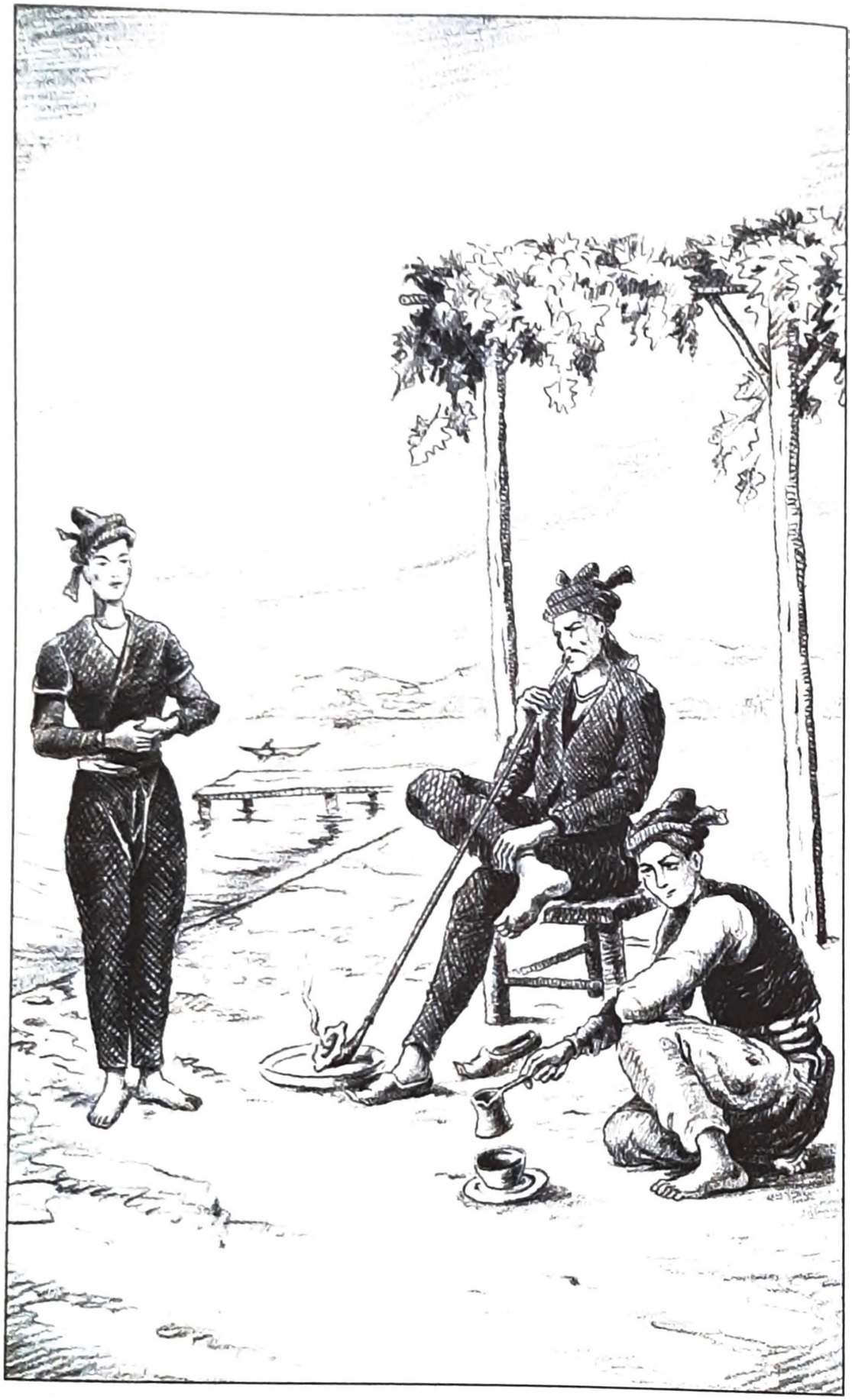
Koynundan bir Enam-ı Şerif çıkardı, yere yalın bir kılıç koydular, yamaklar birer birer geldi, Kabakçı'nın tembihlerine sadık kalacaklarına yemin ettiler. Enam-ı Şerif'e el basıp öptükten sonra yerdeki kılıcın üstünden atladılar. Bu çayır meydanı yemini akşam gün batıncaya kadar sürdü. Yamaklar o geceyi de çayırda, açıkta geçirdiler.

Kabakçı

Sultan III. Selim'e ve Nizam-ı Cedid devrimine karşı ayaklandırılmış Karadeniz Boğazı kaleleri yamaklarının 1807 Mayısının 26. Salı günü Büyükdere Çayırı'nda kendilerine başbuğ seçtikleri Kabakçı Mustafa Çavuş, Osmanlı tarihinde çok büyük bir vakanın en ön sırasında bulunduğu halde hayatı koyu karanlık içindedir.

1904 ile 1905 arasında ölmüş olduğunu tahmin ettiğimiz Tophane kâtiplerinden Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî, dedesi Asakir-i Mansure binbaşılarından Hacı Mustafa Ağa'nın 1894'te 104 yaşında öldüğünü söyleyerek o zatın maceralarla dolu hayatını anlatırken, "Yüz yaşını aşkın fakat aklı ve hafızası yerinde olarak vefat etmiş olan dedem Hacı Mustafa Ağa, Pınarhisar âyanı meşhur Uzun Ali Ağa'nın oğludur; Vaka-yi Selimiye sırasında on sekiz yaşında bir delikanlıymış" dedikten sonra Kabakçı Mustafa Çavuş'tan da bahsediyor. Dedesinden naklettiği sözlerinin doğruluğu bugün artık münakaşa edilemeyecek olan Âşık Razî şöylece anlatıyor:

"... Vakada... yamakların başına geçtiğinde otuz beş yaşlarında, insan suretinde kara demirden dev heykeli misali bir adammış; sakalı matruş, gür kara bıyıklı, kara yağız, çatık kaşlı, hiç gülmez, sağ yanağında derin bıçak yarasının izi varmış. Aslı Rizeli olup daima o tarafların kılık ve kıyafetini muhafaza etmiştir. Çocukluğu ve gençliği korsanlıkta geçmiş, hatta Anapa Kalesi'ne saldıran Ruslara karşı merdane cenkleşen o taraflar ahalisine yardım için koşmuş, Müslüman korsanlar arasında mürahik oğlanken yaşından umulmayan yararlıklar göstermiş, yanağındaki kılıç yahut bıçak yarasıyla bera-

Kabakçı Mustafa ve uşakları.

ber 'Kabakçı' lakabını da o zamanlar almış. Mustafa Çavuş'un lakabındaki kabak bildiğimiz meşhur sebze olmayıp Türkçe'de 'ön', 'ileri' manasına olan 'kabak'tır; hatta bazı yerlerde ön dişlere de 'kabak dişi' derler; şu kıtayı da dedemden duymuştum:

Kabak dişin dökülüp
Azıları sökülüp
Biraz belim bükülüp
Bana koca demezler!..

Yani Kabakçı Mustafa, Öncü Mustafa demektir.

Yine dedemden işittiğime göre Ruslar meyhaneye 'kabak' derlermiş. O zamanlar Anadolu'nun Karadeniz yalısı boyundaki kasaba ve limanlarda meyhane yokmuş; Karadeniz yalısı uşakları meyhaneyi Ruslarda gördükleri için meyhaneciye 'kabakçı' derlermiş. Meyhane erbabı, içkici olanlara da kabakçı demişler midir bilemeyiz. Mustafa Çavuş'un işret ettiği de malum değildir, fakat onun hakkında yazılmış gayetle müstehcen uzun bir hicviye vardır ki dedemden birkaç sefer dinlemiştim; ilk beytinde:

Moskof tohumu Kabakçı
... kabakçı

diye tezyif edilerek onu ayyaş ve ahlaksız bir adam olarak gösterir. *Tarih-i Cevdet* tafsilatıyla kaydeder, ceddimiz Pınarhisar âyanı Uzun Ali Ağa, Kabakçı Mustafa'nın can düşmanı olmuştur, o Ali Ağa'nın oğlu olan dedem:

'Hicviye, Kabakçı'nın ölümünden sonra yazılmıştır, bet tıynet bir şaki de olsa hakkı söylemek gerekirse, Mustafa Çavuş'un lakabı, öncü manasına gelen kabakçıdır' derdi.

Boğaz kalelerinden Rumelifeneri Kalesi'ne yamak olarak geldiğinde otuz yaşlarındaymış, kısa bir zaman sonra gayetle girgin ve cesur olduğundan yamaklara çavuş olmuş; Rumelifeneri Kalesi'nde birinci söz sahibiymiş. Birine 'dayım oğlu', öbürüne de 'amcam oğlu' dediği iki nefer çehreli ve alımlı çalımlı delikanlıyla otururmuş ki 18-19 yaşlarında olan bu mürahik Laz uşakları esir pazarından sa-

tın alınmış köle misali hizmet ederlermiş, onların da isimleri Mustafa olup biri kahvecisi, çubuktarı, biri de daima karşısında el pençe divan durur el ulağıymış. Kahveci ve çubuktar oğlanına Oflu Mustafa, ulak oğlanına da Pazarlı Mustafa derlermiş. Of da, Pazar da Rize'nin iki yanında iki yalı kasabası olmakla beraber bu gençlerin dayı ve amca oğulları olduğu yalnız Kabakçı Mustafa'nın sözüyle malummuş.

Kabakçı Mustafa Çavuş bir ara Rumelikavağı köyünün balıkçı ağalarından Öreke Taşı Dalyanı ile Atlama Taşı Dalyanı'nın sahibi Temel Ağa'nın biricik evladı Zeynep Hanım adında bir kıza talip olmuş, fakat Temel Ağa 'Kızım küçüktür' diyerek Zeynep Hanım'ı Kabakçı Mustafa'ya vermemiştir ki Kabakçı Mustafa Çavuş vakadan sonra nam ve şan alınca bu hanımı babası evinden kaldırıp Rumelifeneri'ne götürmüş ve nikâhı altına alarak murada ermiştir, bu düğünün hikâyesi müstakil ve gayet gulguleli vakadır..."

Anadolu'nun bazı bölgelerinde "kabak" diye bir saz vardır, çalanlara da "kabakçı" denilir; Rumelifeneri yamaklarının çavuşu Rizeli Mustafa'nın "Kabakçı" lakabının bu münasebetle kalmış olabileceği söylenebilir.

Başbuğlarını da seçtikten sonra çarşamba günü sabahı 400-500 nefer ihtilalci yamak Büyükdere'den aşağı deniz kenarıyla Galata'ya doğru yürümeye başladılar. Yolda bahçelerde, köylerde, kahvehanelerde, dalyanlarda, iskelelerde rastladıkları bahçıvan, yanaşma, ırgat, uşak, balıkçı, kayıkçı, dalyancı bekâr uşağı şahbaz güruhundan veya pırpırı serseri takımından adamları da peşlerine taktılar, Büyükdere'den Tarabya'ya geldiklerinde 900 kişi olmuşlardı. Yamaklar da dahil çoğunun silahı yoktu, büyük ekseriyeti çıplak ayaklı olup kuşağında karpuz kesebilecek bıçağı olan koltuklarını kabartıp yürüyordu. Fakat Kabakçı Mustafa ile yardımcısı üç sergerde de dahil hepsi korku içindeydiler. Arkalarında, Boğaz kaleleri civarındaki çadırlarda pür silah talimli Nizam-ı Cedid askerleri bırakmışlardı. Müverrih Cevdet Paşa, "Hareketlerinde müteredditiler. Kâh ileri kâh geri giderlerdi. Bir taraftan bir süngü parıltısı görülseydi bu eşkıya cemiyeti derhal dağılacaktı. Hele Baltalimanı'ndan ve Bebek'ten geçerlerken Levent Çiftliği Kışlası'ndaki Nizam-ı Cedid

askerinden bir tabur asker yollarına indirilseydi birinin kurtulamayacağı gün gibi aydındı. Nizam-ı Cedid askeri takım takım hareket hazır, eşkıya cemiyetini rastladığı yerde imha için küçük bir emir, işaret bekliyordu. Fakat Köse Musa Paşa onlara yerlerinden bir tarafa kımıldamamaları için kesin emir gönderdi..." diyor.

O çarşamba günü sabahı yamakların hâlâ dağılmamış olduğunu öğrenen Sultan Selim, Musa Paşa'yı saraya çağırtarak:

"Paşa, bu ne haldir?.. Karadeniz Boğazı'ndaki fitne neden yatışmıyor? Macar tabyasındaki Halil Haseki'nin katline sebep mürahik yamaklara karşı 'Kötülük kastıdır' denildi, Mahmud Efendi'nin katline de 'Tazelik cehlidir' diye bir kulp takıldı, 'Meseleyi hakimane halledin' dedik, nasihatçi gönderildi, ama hâlâ yamakların cemiyeti dağılmadı... Sebebini anlayamıyorum..." dedi.

Sonra Musa Paşa'ya şöyle ibretle bakarak:

"Bu işlere sebep hep benim yumuşaklığım, hep benim yumuşaklığım!.." dedi.

Müverrih Cevdet Paşa "Köse her ne dediyse dedi, padişahı yine aldattı, fesat aşını pişirmek ve fitne işini becermek üzere Babıâli'ye döndü..." dedikten sonra şu satırları ilave ediyor:

"Levent Çiftliği ve Üsküdar kışlalarında 13.000 Nizam-ı Cedid askeri vardı. Sultan Selim eğer o anda Musa Paşa'nın boynunu vurdurup Şeyhülislam Atâullah Efendi'yi de sarığını boynuna geçirerek astırsaydı ve kendisi de talimli güzide askerinin başına geçerek yürüseydi ortalıkta ne yamak kalırdı ne de fitne!.."

Alçak Musa Paşa ateşe suyla değil, körükle gitti.

Bir anda hiç olan emekler

28 Mayıs Çarşamba günü, yamakların Kabakçı Mustafa Çavuş'u kendilerine başbuğ seçerek Büyükdere Çayırı'ndan kalkıp silah yoluyla Tophane ve Galata'ya doğru gelmekte olduğu haber alınınca devlet erkânı üçüncü defa olarak Babıâli'de toplandı ve Köse Musa Paşa fitne ve fesat çarkını döndürmeye devam etti:

"Yamaklar Laz taifesidir, kendi cinslerinden olanın sözünü dinlerler, 25. Yeniçeri Ortası'nın mütevellisi Kazancı Hacı Mustafa da Laz olup ocaklı arasında sözünü yürütür adamdır, nasihatçi olarak Boğaz tarafına onu gönderelim!.." dedi.

İstanbul'da bakırcılık ve kazancılık sanat ve ticaretini adeta inhisarı altına alarak çok büyük bir servet yapmış olan bu Hacı Mustafa Babıâli'ye çağrıldı. Cahil, son derecede mutaassıp, gayet kurnaz, içinden pazarlıklı yanardöner düzenbaz, Nizam-ı Cedid'in yeni vergileri işine ve ticaretine dokunduğu için Nizam-ı Cedid düşmanı, ateş yakıp dumanını göstermeyen bir adamdı ve üstelik kundakçı Musa Paşa tarafından da gereği gibi talim edilmişti. Mecliste türlü dereden su getirip bu işin altından çıkacağını, yamakları derhal geri çevireceğini kesin bir dille vaat etti, nükteli tabir müverrih Cevdet Paşa'nındır, "Haram lokma gibi Boğaz tarafına gitti..."

Kazancı Hacı Mustafa, Kabakçı Mustafa'yla peşindeki yamaklara Yeniköy'de rastladı.

Koklaştı it it ile
Ateş kondu fitile...

Kabakçı:
"Hâşâ!.. Biz padişahımız ve devletimiz üzerine kıyam etmiş de-

ğiliz!.. Yamak uşaklarımızın elinden kazayla kan oldu, gayret-i namusla da olsa bin peşimanız. Kavak'tan kalkıp buralara geldik ise asi olup gelmedik, Boğaz'daki Nizam-ı Cedid askerinden korkumuzdan kaçtık. Hemen o askeri Boğaz'dan kaldırsınlar, biz de kalelerimize dönelim!" dedi.

Kazancı Mustafa Yeniköy'den bu haberle gelince Sultan Selim bir ferman yolladı, Yukarı Boğaz'da çadırlarda yerleştirilmiş Nizam-ı Cedid kıtaları o gün Üsküdar'daki Selimiye Kışlası ile beri yakada Levent Çiftliği Kışlası'na geri alındı.

Başta Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Nizam-ı Cedid erkânı, gurur içinde mest, gaflet uykusundan baş kaldıramadı. Yamakların Boğaz kalelerine döneceklerini zannederek konaklarına huzur içinde çekildiler.

Onlar konaklarına çekilirken sahneye yeni aktörler girdi.

Veliaht Şehzade Sultan Mustafa'nın adamlarından Abdurrahman Ağa adında biri tebdil-i kıyafetle Rumelikavağı Kalesi'ne gitti; Hamaloğlu Mustafa Efendi adında kalender meşrep bir softa da yamakların cemiyetine katıldı, Hamaloğlu da Şeyhülislam Topal Atâullah Efendi'nin adamıydı, Kadızadeliler, İspirizadeler artıklarındandı, alın yanak öptü, sırt okşadı, "canım, kuzum, şahbazım, şehlevendim" diyerek genç yamakların kalp gözlerini açtı:

Gözler idik bugünü
Bu derneği, düğünü

Yamaktan merdanelik
Bizden yamakla birlik

Yamak civan şahbazı
Bildin elbet papazı

Çekip geldin bayrağı
Diret yalınayağı!..

Demir gülle topuklu çıplak ayaklar fitne yoluna devam etti; çarşamba günü ikindi ile akşam arasında Kabakçı ile yamaklar

Rumelihisarı'na geldi. Fatih'in meşhur kalesi o tarihte mamur, içindeki muhafızlarıyla bir askeri zindan olarak kullanılıyordu. Bütün halkı Müslüman olan bu Boğaz köyüne önlerinde "Ey ahali!.. Bizim meramımız Nizam-ı Cedid belasını kaldırmaktır, başkaca niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerini yeniçeri bilenler bizimle beraber olsun!.." diye bağıran tellallarla girdiler. Kale muhafızları yamaklarla birlikte olduklarına alamet hisardaki Hacı Bektaş kazanını kalenin sahildeki büyük kapısı önüne çıkardılar ve Rumelihisarı'nda akşam namazı kılındı.

Kabakçı çetesinin önünde aşılması güç bir set olarak Tophane duruyordu. Topçular Sultan Selim'in babası zamanından beri disiplin altına alınmış bir ocaktı, yamaklara ayak uydurmak şöyle dursun, onlara silahla karşı koymakta bir an bile tereddüt etmeyeceklerdi. Fakat Musa Paşa ile Sekbanbaşı Arif Ağa, ocak başçavuşu Kahveci Mustafa Ağa ile topçulara "Yanılıp yamaklara muhalefet etmesinler, bu iş bizim ittifakımız iledir!.." diye haber yollamışlardı. İhtilalci yamaklar o perşembe gecesi gün kavuştuktan dört saat kadar sonra Tophane'ye geldikleri zaman topçuları, kazanlarını meydana çıkarmış, kendilerini dostane bekler buldular.

Musa Paşa'nın casusları topçuların da Kabakçı'ya katıldıkları haberini getirdiklerinde paşa Saray-ı Hümayun'a gitti. Sadrazam vekilini yatağından kalkarak huzuruna kabul eden Sultan Selim durumu öğrenince:

"Paşa!.. Bu iş bir avuç kale yamağının işi değil!.. Bu ihtilal kumaşı ustalar elinde dokunuyor. Artık bana bir şey sorma, dünyada ve ahirette bu vakanın vebali, yumuşaklığımdan ve merhametimden ötürü benim, ihanetinden ötürü de senin boynuna!.. Ne gerekir ise onu yap!.." dedi.

Padişah bu sözüyle hain vezire teslim oluyordu. Saraydan Babıâli'ye dönen Musa Paşa gece yarısı tezkireler yazdırarak şeyhülislam efendi ile ulemayı ve devlet erkânını ertesi perşembe günü seher vaktinde Babıâli'de fevkalade bir toplantıya çağırdı.

O sırada Boğaz yamakları da, yolda katılanlar, topçular, Tophane ve Galata'nın kayıkçı, hamal, hamam uşağı, fırın uşağı, bekâr taifesi ve serseri güruhuyla takım takım kayıklara dolarak fenerler, meşalelerle ve nara, türkü nümayişleriyle İstanbul yakasına geçmeye başla-

mışlardı. Çardak ve Unkapanı iskelelerine çıkıyorlar, Musa Paşa'nın emriyle açılmış kale kapılarından girerek Aksaray'da büyük yeniçeri kışlasının önündeki Et Meydanı'nda toplanıyorlardı. Müverrih Cevdet Paşa'nın "eşkıya" dediği ihtilalcilere 300'den fazla tersaneli, kalyoncuyla, gulguleyi duyan ve hemen kayıklara dolan Üsküdar tarafının ayaktakımı, hayta ve hezele haşaratı da katılmıştı.

Perşembe günü seher vaktinde Kabakçı Mustafa Çavuş İstanbul sokaklarına ve meydanlarına "Kimseye zararımız yoktur! Halk dükkânları ve çarşıları açsın, işiyle gücüyle meşgul olsun!.." diye bağıran tellallar çıkardı.

Şeyhülislam efendi ile ulema ve devlet erkânı da Babıâli'de toplanmışlardı. Onlar orada sabah namazını henüz kılmışlardı ki sadaret kaymakamı kundakçı Köse Musa Paşa'ya Sultan Selim'den bir ferman geldi. Padişah "Nizam-ı Cedid'i kaldırdım!.. Ulema efendilere itimadım vardır, devlet sözünü ayağa düşürmeden bu cemiyeti idare etsinler!.." diyordu.

Uykusuz geçirilmiş bir gecenin sonunda ve türlü korkular altında yazıldığı muhakkak bu bir iki satırlık fermanla, devlet gücünü kalkındırma yolunda harcanmış bunca emekler ve masraflar bir anda hiç oluyordu.

Kan defteri

28 Mayıs 1807, o meşum perşembe günü sabahı, Yeniçeri Ocağı ihtiyarları Aksaray'da Et Meydanı'nda Yeni Odalar denilen büyük yeniçeri kışlasının kapısını ihtilalcilere açtılar. Kabakçı'nın Boğaz yamakları ile peşlerindeki hezele ve hayta ayaktakımı ve yamaklara katılan kalyoncular ile topçular kışlaya girdiler. Kabakçı ile üç sergerdesi, aşırı hürmet gösterilerek kışlada "tekke" denilen büyük misafir koğuşuna alındılar. Bu davada yeniçerilerin de yamaklarla söz ve ayak birliğine yemin edildi ve yeniçeri kazanları Et Meydanı'na çıkarıldı. Cebeciler Ocağı'na da kışla muhafızlarından bir bölük yeniçeri yollanıp onlar da kazanlarıyla beraber Et Meydanı'na getirildi. Yine o bölüklerden ve acemi oğlanlarından şehir içine kollar salındı, tellallar "Dükkânlar açılsın!.. Kimse işinden kalmasın!.. Kimseye zarar erişmez!.. Bu cemiyet halkın rahatı ve devletin nizamı içindir!.." diye bağırdılar. Müverrih Cevdet Paşa sahneyi şöyle tasvir ediyor:

"O sabah İstanbul halkının ırz ehli olanları vakayı duyunca sokaklara çıkmamış ve çarşılı da dükkânlarını açmamış, açanlar da kapamaya başlamıştı. Fakat tellallar çıkınca halka emniyet geldi, esnaftan ve ayaktakımından yeniçeri olanlar Et Meydanı'na gitti, kadın ve çocuklar sokak ve çarşılarda dolaştılar. Et Meydanı'nda kalabalık durmadan arttı. Kimseye bir kötülük, tecavüz olmadığı için meydan seyirci ve seyyar satıcıyla doldu..."

Nizam-ı Cedid kaldırılmış olduğu için şehrin asayiş ve inzibatıyla beraber duruma hâkim olmak mesuliyeti İstanbul'da yeniçeri ağasının vekili sekbanbaşı ağanın omzuna yüklenmişti. Gereken tedbirlerin alınmasını padişah da ulema efendilere bırakmıştı. Sekban-

başı Arif Ağa Babıâli'de bulunan şeyhülislam ile Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerini ve İstanbul kadısını Ağakapısı'na davet etti. Süleymaniye'de bulunan Ağakapısı'na gelen bu büyük efendiler de ilk iş olarak Nizam-ı Cedid'in kalktığını Et Meydanı'ndaki ihtilalcilerin başbuğu Kabakçı Mustafa Çavuş'a resmen tebliğ ettiler.

Kabakçı Mustafa ile meydandaki ihtilalci cemiyeti her ne kadar çok kuvvet bulmuş ise de Nizam-ı Cedid askerinin üzerlerine yürümesi korkusuyla fevkalade heyecan içindeydiler. Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığı haberi gelince meydandan bir sevinç uğultusu yükseldi.

Kabakçı Mustafa cemiyete tam güven sağlamak için Ağakapısı'nda bulunan şeyhülislam ile kadıasker efendileri ve İstanbul kadısını Et Meydanı'nda, ihtilal cemiyetine davet etti. Büyük efendiler kara poşulu, kara mintanlı, kara donlu ve çıplak ayaklarında Laz çapulası Kabakçı Mustafa'nın davetini de kabul ettiler. Şeyhülislam Topal Atâullah Efendi kışla avlusunda "tekke"nin merdiven başında atından inip asasına dayanarak içeriye gireceği sırada, bir ibret sahnesidir, karşısına Boğaz yamaklarından yalınayağında yarım pabuçla on sekiz yaşlarında Hopalı Mustafa adında mürahik bir oğlan çıktı; gayet laubali ve pervasız:

"Şeriat sözünü vaktinde söylemezsiniz, şimdi buraya gelir, devlet sözünü bizim gibi baldırı çıplakların ağzına düşürürsünüz!.." dedi.

Yamak oğlan "Şimdi bizim gibi baldırı çıplakların yanına zelilane geleceğinize, vaktiyle Nizam-ı Cedid'in kuruluşuna fetva vermeseydiniz" demek istiyordu. Bunu derhal anlayan kurnaz Topal, o çıplak ayaklı oğlanın ulemaya hakaretine tahammül ederek ihtilalcilerin cemiyetinde sadece nefsini müdafaa etti, "Ben o vakit şeyhülislam değildim, başka efendi fetva vermişti" dedi.

Efendiler kışlaya geldikten sonra Kabakçı Mustafa Çavuş koynundan bir defter çıkarıp ikinci nutkunu söyledi:

"Yoldaşlar, kardeşler!.. İşte şimdi sizlere müjde veririm, padişahımız bizim sesimizi duymuş ve Nizam-ı Cedid'i kaldırmıştır!.. Ama cemiyetimizi dağıtmak ve cümlemiz menzillerimize dağılmak için iş bitmemiştir! Şu defterde on bir nefer kimsenin isimleri yazılıdır ki bunlar Nizam-ı Cedid'i icat etmekle memleketi harap ettiler, bunları ölü veya diri padişahımızdan şeriat yoluyla isteriz!.." dedi.

Defter aslında Köse Musa Paşa tarafından tanzim edilmişti ve

kavaslarından Yamalı Mustafa eliyle o sabah gizlice Kabakçı'ya gönderilmişti.

Et Meydanı'ndaki mahşeri kalabalığın vahşi uğultu alkışıyla karşılanan bu kısa nutuktan sonra Kabakçı mahut defteri, içinde isimleri yazılı olanların ölüm fetvalarını almak üzere şeyhülislam efendiye verdi, Topal Atâ Efendi de fetvayı vermede tereddüt etmedi.

Defterde isimleri yazılı olanlar şu zatlardı:

1. Sultan Selim'in sonsuz salahiyetli devlet ve saltanat müsteşarı Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi,
2. Halk ağzında "Gizlisıtma" lakabıyla meşhur Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi,
3. Sultan Selim'in sırkâtibi Ahmed Efendi,
4. Mabeyinci Ahmed Bey,
5. İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmed Bey,
6. Reisülküttap Vekili (dışişleri nazırı) Safî Ahmed Efendi,
7. Rikab-ı Hümayun Kethüdası Memiş Efendi,
8. Darphane Emini Ebubekir Efendi,
9. Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa,
10. Bostancıbaşı Şakir Bey,
11. Unkapanı Emini Müderris Lütfullah Efendi.

Musa Paşa tarafından hazırlanarak ihtilalcilere mal edilen defteri Topal Müftü padişaha arz edilmek üzere ilk çıktığı yere, Köse Paşa'ya yolladı.

O perşembe günü Babıâli'de sıkıntılı bir hava vardı. Musa Paşa toplantı halinde bulunan hükümet erkânını son dakikaya kadar oyalamaya çalışıyordu. Padişahın "Nizam-ı Cedid'i kaldırdım" demesiyle Nizam-ı Cedid askeri bir anda dağılıp yok olacak değildi. Nizam-ı Cedidcilerin biri, mesela İbrahim Nesim Efendi, zayıf iradeli, korkaklığını merhameti ve şefkatiyle gizleyen padişahın emrine rağmen 13.000 pür silah talimli Nizam-ı Cedid askerinin başına geçip ihtilalcilerin üzerine yürüdüğü takdirde, çok kanlı çarpışmalarla da olsa, Kabakçı Mustafa'yla yanındaki güruhu elbet ki kolaylıkla dağıtabilirdi ve Köse Musa Paşa'nın fitne ve fesat çarkını, o kundakçı vezirin kafasında paralayabilirdi.

Şeyhülislamdan gelen defteri Babıâli'dekilerden gizleyen Musa Paşa onu gizlice saraya, Sultan Selim'e gönderdi. Hain vezir çok

tehlikeli bir an yaşıyordu. Padişah defteri yanında alıkoyarak "şefkat ve merhamet" dediği meskenetten silkinebilir, Bostancıbaşı Şakir Bey gibi sadık bir bendesinin emrinde her an emrine amade bostancılarla ve deniz yoluyla Üsküdar'a ve Levent Çiftliği'ne ikişer satırlık birer "Gelin!.." emri yollayabilir, Köse'sini de, Topal'ını da, Kabakçı'sını da, yamağını da Nizam-ı Cedid'inin pırıl pırıl süngüleriyle darmadağın edebilirdi.

Sultan Selim şairdi, değerli musikişinastı ve muhakkak ki vatanperverdi, fakat taht kaygısıyla, celadete zilleti tercih etti. Sultan III. Selim'in güzellikleri ve kıymetleri o anda, paslı bir demirin üstünde incecik bir altın yaldız gibi kaldı. Defteri alçak vezire iade ederken kendisi de en az onun kadar alçaldı, "İbrahim Nesim Efendi ile Hacı İbrahim Efendi'ye verilmiş sözlerim vardır, onları mutlaka kurtar, öbürlerini de kurtarmaya çalış" diye bir tezkire ekledi. Sarayda bulunan Mabeyinci Ahmed Bey ile Sırkâtibi Ahmed Efendi'yi de huzuruna çağırarak "Cemiyetten sizi de isterlermiş, elimden zorla alırlar... Varın kaçın, gizlenin, başınızın çaresini görün!.." dedi. Bostancıbaşı Şakir Bey'e gelince, sarayda idam ettirerek kesik başını Babıâli'ye, Musa Paşa'ya gönderdi.

Bugün onun suzidilara semaisini dinlerken tarihi unutmalıdır:

Ab ü tabiyle bu şeb haneme canan geliyor
Halvet-i ülfete bir şem'-i şebistan geliyor.

Soygun

Kan defteri saraydan geldiği sırada Babıâli'deki mecliste kısa ve sert bir münakaşa olmuştu. Defterden haberi olmayan, fakat kurnazca oyalandıklarını nihayet fark ederek gaflet uykusundan pek geç uyanan Nizam-ı Cedidcilerin en kudretli siması İbrahim Nesim Efendi:

"Artık ciddi bir tedbir alalım efendim, gidip Nizam-ı Cedid askerinin başına geçip eşkıyaya karşı yürüyeyim!.." dedi.

Rumeli kadıaskerliği yapmış ulemadan ve o ana kadar İbrahim Efendi'nin karşısında riya zilletiyle iki büklüm duranlardan bir Şemseddin Efendi birden parladı:

"Bre kahpe sefih, bre kâfir habisler!.. Devleti berbat ettiniz, şimdi de bizim ak sakalımızı kana mı boyamak istersiniz!.." diye bağırdı ve ancak bir tulumbacının veya mavnacının, hamalın ağzından çıkabilecek küfürler savurdu.

Şemseddin Efendi'nin bu cüretkâr ve pervasız, çirkin hakaret ve tecavüzüdür ki, ikbal sarhoşu İbrahim Kethüda'yı uyandırmıştı. Mütecaviz mollanın yüzüne bakmaya bile tenezzül etmeyerek bir devlet adamı vakarıyla:

"Burada bizim işimiz kalmamış, yerlerimize gidelim!.." dedi ve Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi'yle beraber Babıâli'deki meclisin toplandığı odayı terk etti. Alçakça aldattığı padişahın son tezkiresi üzerine Musa Paşa, artık defterli idam mahkûmları olan bu İbrahim efendileri Babıâli'de tevkife cesaret edemedi. İbrahim Nesim Efendi ile Hacı İbrahim Efendi Paşakapısı'ndan çıkıp gittiler. Fakat onların arkasından Rikap Kethüdası Memiş Efendi, Reisülküttap Vekili Safi Ahmed Efendi ve Darphane Nazırı Ebubekir Efen-

di de kalkıp gidecek olduklarında Köse Paşa'nın işaretiyle başka bir odaya alındılar ve orada idam olundular; onların boğulduktan sonra vücutlarından ayrılan kesik başları ile saraydan gelmiş olan bostancıbaşı Şakir Bey'in başı Musa Paşa tarafından Et Meydanı'nda Kabakçı Mustafa'ya gönderildi.

1807 İhtilali'nin bu ilk dört kurbanından Bostancıbaşı Şakir Bey, Ahmed Paşa adında bir zatın oğluydu, pek küçük yaşta yetim kalmış, saraydan yetişmişti. Boğaz kalelerindeki yamaklara Nizam-ı Cedid esvabı giydirmeyi taahhüt etmiş olduğu için ihtilalcilerin nazarında büyük suçluydu.

Aslı Selanikli olan Memiş Efendi yıllarca tütün gümrüğünde çalışmış, mutfak ve arpa eminliklerinde bulunmuş çok zengin bir adamdı; Musa Paşa tarafından deftere, vücudunu ortadan kaldırıp servetine konmak için yazılmıştı.

Safî Ahmed Efendi Divan-ı Hümayun kaleminden yetişmişti, bilgili, namuslu, çalışkan bir adamdı. Musa Paşa çok eski meseleden bu zata şahsi kini olduğundan eline korkunç fırsat geçince onun da adını kan defterine yazmıştı.

Ebubekir Efendi ise Safranbolulu olup genç yaşında İstanbul'a gelmiş ve hemşerilerinin delaletiyle darphaneye hamallıkla girmiş ve orada hamallıktan sürüp çıkıp aynı müessesede nazırlığa kadar yükselmişti; cahil bir ihtiyardı, nabza göre şerbet vermesini bilir, hararetli Nizam-ı Cedidci olarak tanınmıştı.

Fakat Köse Musa Paşa'nın asıl yok etmek istediği can düşmanı Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'ydi. Önce de kaydetmiştik, fakir bir imamın oğlu ve bir arabacının üvey oğluyken Sultan Selim'in sonsuz güvenini kazanarak sadrazamlara hükmetmiş olan bu zatı çekemeyenler pek çoktu. Muazzam bir serveti vardı, bu servet de bulunduğu memuriyetlerin aylıklarıyla yapılamazdı. O perşembe sabahı Babıâli'den adeta kaçarak çıkan İbrahim Nesim Efendi konağında tebdil-i kıyafet ettikten sonra Langa Yenikapı civarında dülger Agop Kalfa'nın evinde saklanmak istemişti, fakat yolda bir hamal tarafından tanınmış, Et Meydanı'ndaki sergerdelere ihbar edilmiş ve saklandığı yerde yakalanmıştı. Türlü hakaretle Et Meydanı'na götürülmüş, meydan kapısı önünde bıçak ve kılıç üşürülerek linç edilmişti. Mehterbaşı Ali Ağa adında sadık bir bende-

si yanından ayrılmamış, "Efendime kıymayın!" diye kendi vücudunu ona siper etmiş, defterlilerden başkasını öldürmemeye yeminli yamaklar efendisinden ayıramayınca Ali Ağa'yı da paralamışlardı. İbrahim Efendi'nin koynundan içi mücevher dolu bir kese, pek çok altın ve bir elmaslı hançer çıkmıştı; hatta cevahir ile altınlar yere dökülüp saçılmıştı; çoğu çıplak ayaklı yamaklar kıymetli taşlarla altınları toplayıp bir keseye koymuşlar, gayet kıymetli olan hançerle beraber Musa Paşa'ya teslim etmişlerdi. Müverrih Cevdet Paşa "Onun da bunları hazineye teslim etmesi lazımken İbrahim Kethüda'nın mirasçısı gibi kendine kabullenmiş, Et Meydanı'ndaki esafil gürûhundan daha alçak olduğu sabit olmuştu" diyor.

Köse Vezir ile Topal Müftü yaman adamlardı; Sultan Selim'i tahttan indirme yolunda ilk adımı da o perşembe günü attılar. Kulağına fısıldanan maddeleri yüksek sesle konuşan ihtilal başbuğu Kabakçı Mustafa "Âl-i Osman'dan yalnız iki şehzade, Sultan Mustafa ile Sultan Mahmud vardır, padişahımızın evladı olmamıştır, maazallah şehzadelere bir zarar gelirse Âl-i Osman munkariz olur, şehzadeleri artık kimseye emniyet edemeyiz, onları tarafımızdan tayin edilecek mutemet adamlar muhafaza edeceklerdir" dedi. Sergerdelerin bu kararını tebliğ etmek üzere saraya bir heyet gönderildi, padişahtan, "Benim zürriyetim yok, şehzadeler gözlerimin nuru evlatlarımdır, onlara suikast hanedanımızın inkırazıdır, Âl-i Osman devletini yıkacak ben miyim?.." diye acı bir cevap geldi.

O geceyi şeyhülislam ile ulema efendiler Aksaray'daki yeniçeri kışlasında 75. Orta'nın koğuşlarında geçirdiler. Veliaht Şehzade Sultan Mustafa'nın adamlarından Abdurrahman Ağa'nın o gece de Laz gemici kıyafetinde kışlaya geldiği, Kabakçı Mustafa ve Topal Müftü'yle gizlice Sultan Selim'in tahttan indirilmesi meselesini konuştuğu söylenir.

29 Mayıs Cuma günü sabahı Yeniçeri Ocağı'nın erkânından sefere memur olmayıp da İstanbul'da kalmış bulunanlar şeyhülislam efendinin huzuruna çıktılar. Sekbanbaşı Arif Ağa:

"Artık yamakların ve onlarla beraber bu davaya katılmış olanların cemiyetine yapılacak iş kalmadı. Nizam-ı Cedid kalktı, defterle istedikleri kimseleri de padişahımız kendilerine verdi. Defterli on bir kişiden beşi de idam olundu, kaçıp saklananlar da şiddetle ara-

nıyor, bulunacaklar ve hepsinin hakkından gelinecek. Boğaz'dan gelen başbuğ ile sergerdelere de hilatler giydirilsin, hizmetleri karşılığı rütbe ve bahşişler verilsin ve cemiyet dağılsın, herkes yerine çekilsin!.." dedi.

Atâullah Efendi Musa Paşa'yla hazırladıkları son oyunun perdesini de Kabakçı'ya açtıracaktı, sekbanbaşına:

"Varın, bir kere de başbuğları Kabakçı Mustafa Çavuş ile sair sergerdelere sorun, başka bir istekleri var mıdır, yok ise işleri tamam mıdır?" dedi.

Kabakçı Mustafa ile sergerdeleri bu son oyunun ağır mesuliyetini yalnız kendi omuzlarına alamadılar, "Neferlerimize soralım!.." dediler. Mürahik Laz uşağı Hopalı Mustafa'nın dediği gibi devlet sözü baldırı çıplak ağzına düşmüştü. Meydanda "her kafadan bir ses, her sesten bir terane" çıktı fakat hiçbirinin dili kulaklarına fısıltıyla talim edilen maddeyi söylemeye cesaret edemedi, kılavuzluk yine ulema efendilere düştü. İstanbul Kadısı Muradzade Efendi:

"Canım söylesenize, bundan sonra Sultan Selim'e emniyetiniz var mı?" diye sordu.

Bunun üzerine gürültülü bir münakaşa başladı, nihayet büyük karar mesuliyetini üzerine alamayan Kabakçı Mustafa yardımcılarından Bayburtlu Süleyman Haseki'yi konuşturdu. Sergerde:

"Padişah ile kul arasına nefsaniyet girdi, bundan sonra ne o bize padişahlık ve ne de biz ona kulluk yapabiliriz, hemen bu maddeye bir şekil verelim!.." dedi.

"Devlet ve memleket Sultan Mustafa'nındır"

Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi maddesine şöylece bir şekil verildi; ihtilalci cemiyetinde bulunan Atâullah Efendi:

"Ne yapalım?" diye sordu.

Kabakçı sözü yine Bayburtlu Süleyman Haseki'ye bıraktı:

"Ulema efendileri alırsınız, saraya gidip Sultan Mustafa'yı tahta oturtursunuz!"

"Yalnız efendilerle gidemem, asker isterim."

"Beş yüz adam yeter mi?"

"Daha ziyade olsun."

"Pekâlâ... Yanınıza iki bin kişi verelim, saraya varıncaya kadar yirmi bin adam olur!.."

Topal Müftü Efendi etrafında ve peşinde iki bin kişiyle Babıâli'ye geldi ve neşesinden etekleri zil çalan Köse Vezir tarafından pek hararetli nümayişle karşılandı. Fakat orada Atâullah Efendi saraya bizzat gitmekten vazgeçti, Sultan Selim'e askerin kendisini istemediğini bildirmeye Anadolu Kadıaskeri Hafid Efendi'yi memur etti; kadıasker efendiye Sekbanbaşı Arif Ağa da katıldı. İhtilal murahhasları Bab-ı Hümayun'u kapalı buldular; hoş olmayacak hadiseler çıkacağını düşünerek sekbanbaşı kapının zorla açtırılmasını veya kırdırılmasını uygun görmedi, geri döndüler. "Şehzade Sultan Mustafa tahta oturmayınca ihtilal cemiyetinin dağılmayacağı" kesin bir lisanla yazılarak vezir karakulağı Çırpanlı Mustafa adında biriyle kızlarağasına bir tezkire gönderildi. Çırpanlı Mustafa da bu tezkireyi sarayın Soğukçeşme semtindeki Hasbahçe kapısında bulunan nöbetçilerle yerine ulaştırdı. Sultan Selim o sırada sünnet odasında oturuyordu. Kızlarağası kendine yazıldığı halde bu tezkireyi açıp

okumadı, padişahın eline verdi. Sultan Selim şöyle bir göz attıktan sonra "Allah'ın takdiri" dedi ve sadık bendelerinden Hasodalı Cennetgülü Mustafa Ağa'yı Veliaht Şehzade Mustafa'ya göndererek padişahlığını tebrik ettirdi.

Bu gidip gelmeler sırasında Alay Köşkü, Soğukçeşme kapısı ve Bab-ı Hümayun önleri ile bu civarın bütün sokakları iğne atılsa yere düşmeyecek, binbir ayak üstünde mahşeri bir kalabalıkla dolmuştu.

O sırada Alay Köşkü önünde bir gulgule koptu; defterlilerden Mabeyinci Ahmed Bey yakalanmış, Paşakapısı'na (Babıâli'ye) getirilirken yamaklar ve yamaklara katılan baldırı çıplaklar tarafından üzerine hançer ve bıçak üşürülerek parçalanmıştı.

On bir idam mahkûmundan ihtilalin bu altıncı kurbanı Hotin Kalesi muhafızıyken ölen Halil Paşa'nın oğluydu; sarayda tahsil ve terbiye görerek şehzadeliği zamanından beri Sultan Selim'in hizmetindeydi; adının Köse Paşa eliyle deftere yazılmasına sebep olan tek suçu, Sultan Selim'e sonsuz sadakati, sevgisiydi. Bir gözü sakat olduğu için sarayda Kör Ahmed Bey diye meşhurdu, edip, zarif, ipek gibi nazik bir saray adamıydı; Kumkapı'da saklandığı bir ahbap evinde yakalanmıştı. Sultan Mustafa'nın Osmanlı tahtına oturma töreninde bulunmak üzere ulema efendilerle hükümet erkânı Babıâli'den saraya giderken Mabeyinci Ahmed Bey'in paralanmış cesedi önünden geçtiler ve bu hazin sahneden hemen hiçbiri ibret almadı.

Atâullah Efendi topal bir müfsitti ama bilgili adamdı; ulema efendilerle beraber Sultan Selim'in huzuruna çıktığında tahttan indirme kararını gayet nazikâne, Kuran-ı Kerim'den bir ayet okuyarak ima yoluyla bildirdi. Sultan Selim halvethanesine çekilip kapandıktan sonra haremden çıkarılan yeni padişah Sultan IV. Mustafa'ya evvela şeyhülislam ile Kaymakam Paşa biat ettiler. Biatten sonra padişahla törende bulunanlar saraydan çıkıp Ayasofya Camii'nde cuma namazına gittiler. Namazdan sonra ulema efendiler ihtilalcilerle tekrar Et Meydanı'na döndüklerinde defterlilerden Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi'nin de yakalanıp Babıâli'ye getirilmiş olduğunu öğrendiler.

Hacı İbrahim Efendi, defterdarlıkta bulunmuş İsmail Bey adında kibar bir zatın oğluydu. Kalemden iyi bir tahsil görerek yetişmişti ve muhtelif mühim vazifelerde bulunmuştu. Vazife başında hatır dostluk bilmezdi, bundan ötürü "iyilik sevmez, gaddar ve merhametsiz"

olarak tanınmıştı, halk ağzında lakabı da "Gizlisıtma"ydı. Perşembe günü Babıâli'den adaşı İbrahim Nesim Efendi'yle beraber çıkıp kaçtıktan sonra Eyüp'te bir dostunun yalısında saklanmış, fakat orasını emin görmeyerek serdengeçti ağası kıyafetinde Eyüp İskelesi'nde ihtiyar bir kayıkçının bir çifte kayığıyla Beylerbeyi'ne gitmiş ve orada kendi yalısının yanında bir aralık iskeleye çıkmıştı. Selamete kavuştuğunu sanarak kayıkçıya hakkının kat kat üstünde bir altın vermişti. Adı Bartınlı Mustafa olan ihtiyar kayıkçı iskeleden ayrılıp da avucuna sıkıştırılan paraya baktığında koca bir altın görünce şaşırmış, basit bir serdengeçti ağasının bu altını yanlışlıkla vermiş olduğunu sanarak arkasından:

"Ağa... Ağa, dalgınlıkla bana bir altın verdin!.." demişti.

İbrahim Efendi kesesini henüz koynuna atmamış, elinde tutuyordu, döndü:

"Dalgınlıkla vermedim, bile bile verdim!.." dedi.

Kayıkçı o zaman bu garip müşterisine dikkatle baktı; kaba esvaplarıyla tam tezat halinde kibar bir yüzü vardı, hali tavrı, konuşması da serdengeçti olmadığını gösteriyordu. Kıyafetini tebdil etmiş bir adamdı, defterli devletlilerden biri olması muhtemeldi, mütecessis ihtiyar Eyüp'e dönecek yerde Beylerbeyi İskelesi'ne gitti ve kayığını oraya bağlayıp "Bakalım neler olacak!" dedi.

Hacı İbrahim Efendi kendisini başka hiç kimse görmeden küçük bahçe kapısından yalısına girdi. Bahçede gayetle sadık bir Rum bahçıvanı tarafından yalının aranmakla asla bulunamayacak bir mahzenine saklandı. Musa Paşa'nın yalıya gönderdiği adamlar da biraz sonra geldiler, yalıda her tarafı didik didik aradılar, gizli mahzeni ve içindeki efendiyi bulamadan döndüler, iskele başında bir kahvehaneye oturdular. Bu adamların konuştuklarına kulak misafiri olan mütecessis Bartınlı:

"Ben az evvel Eyüp'ten buraya esrarengiz bir adam getirdim, serdengeçti ağası kıyafetinde olduğu halde bana bir altın verdi!" dedi ve Hacı İbrahim Efendi'nin yüzünü pek mükemmel olarak tarif etti, çıkardığı iskeleyi de gösterince bahriye nazırının yalıda olduğu anlaşıldı. Bu sefer Rum bahçıvanı yakaladılar ve kıyasıya dövmeye başladılar, dayak altında öleceğini anlayan biçare adam efendisini sakladığı gizli mahzeni gösterdi.

Babıâli'ye getirilen Hacı İbrahim Efendi evvela çavuşbaşı odasında misafir edildi, kendisine çubuk ve kahve ikram ettiler.

Yeni padişah henüz tahta oturmuştu, pek tezine bir ölüm vakasını uğursuz sayabilir ve Hacı İbrahim Efendi'yi affedebilirdi. Musa Paşa "Gizlisıtma tutuldu, gelip alsınlar!" diye Kabakçı Mustafa'ya gizlice haber yolladı, Kabakçı'nın gönderdiği yamaklar da efendiyi Babıâli'den hakaretle çıkardılar, yolda da türlü işkence yaptılar, sakalını yolarak "Buna Gizlisıtma derler, sakalının kılları sıtma tutana tütsü olur!" diyerek şuna buna dağıttılar. Beyazıt'ta Yemeniciler önüne geldiklerinde Hacı İbrahim Efendi artık yarı ölü bir halde yere yığılınca bıçak üşürüp paraladılar ve başını gövdesinden ayırıp Et Meydanı'na götürdüler.

Yine o cuma günü Sultan Selim'in sırkâtibi Ahmed Efendi de bulunarak öldürüldü. Bozdoğan Kemeri semtinde aşçıbaşısının evine saklanmıştı. Birtakım acemi oğlanları o evin etrafında dolaşırken yerinin keşfedilmiş olduğunu sanmış, korkusundan dama çıkmış, damdan dama atlayıp kaçmak isterken sokağa düşmüş, ağır yaralı olarak yatarken acemi oğlanlarından Kız Mustafa adındaki bir it "Murdar ölmesin!" diyerek başını kesmiş, Kabakçı Mustafa'dan alacağı bahşişin şevkiyle yalın tabanını yağlayarak Et Meydanı'na koşmuştu.

Kabakçı'nın meydan divanı

Şeyhülislam ve ulema efendiler cumartesi gecesini kendi konaklarında geçirdiler, fakat 30 Mayıs Cumartesi günü erkenden Et Meydanı'ndaki kışlaya gelip toplandılar. Topal Atâullah Efendi, çıplağa kürk ile çizmeden ve açа baklava börekten bahsetmek gibi Kabakçı Mustafa'ya, "Gerek kendiniz, gerekse başkaları için istekleriniz ne ise padişah hepsini yapacak, hemen söyleyin!" diye bir tezkire gönderdi. Bu kâğıdı alan Kabakçı şaşırdı; herkesten evvel amca ve dayı oğulları iki mahbup uşağı Mustafalarına akıl danıştı, Oflu oğlan:

"Sen benden iyi bilirsin Ağam, bana da bir mansıp almayı unutma!.." dedi.

Pazarlı ise:

"Bir divan kurarsın, cümle âlem sana arzuhal (dilekçe) verir, sen de padişahtan onların yerine getirilmesini istersin, herkesin yâresine merhem olursun. İşte ağam, gün ve fırsat senindir!.." dedi.

O gün Kabakçı Mustafa'nın kurduğu meydan divanı tasvire değer sahnedir. Kışlada bir çorbacı odasından çıkarılan bir sedir (kanepe) meydanda Hacı Bektaş kazanının önüne yerleştirildi ve zorbabaşı yamak çavuşuna sanki bir taht oldu. Kabakçı Mustafa çıplak ayaklarından Laz çapulalarını atarak sedire geçti ve bir imparator gururu, azameti ve haşmetiyle kuruldu. Sol yanında teşrifatçısı yerinde Pazarlı Mustafa'sı duruyordu, sağ tarafına da yeniçeri kâtiplerinden Ali Efendi'yi divan kâtibi olarak almıştı. Yamakların, yeniçerilerin, kalyoncuların, cebecilerin, topçuların, bütün İstanbul halkının ve esnafının dilekçelerini kabul edecek ve Âl-i Osman padişahına "Muvafiktır, dileği yerine getirilsin" dedi mi, dilekçe sahip-

Kabakçı'nın meydan divanı.

leri muratlarına erecekti. İşte efendim, buna devlet sözünün baldırı çıplak ayağına düşmesi denilir.

İlk dilekçeyi ihtilalin öncüsü olmuş Boğaz kalelerinin şahbaz genç yamakları verdi, "Yevmiyelerimize yirmişer akçe zam isteriz" dediler. İki bin nefer oğlandı, hazineye bir kalemde günde 40.000 akçelik bir yük biniyordu. Evvelce de kaydetmiştik, Boğaz kalelerinde muhafızlık yapan bu Laz uşakları Yeniçeri Ocağı'na yamak bir ocak kabul edildiği için en büyük kumandanları yeniçeri ağası, ağa İstanbul'da bulunmadığı zaman da vekili olan sekbanbaşıydı. Kabakçı yamakların dilekçesini Sekbanbaşı Arif Ağa'ya yolladı. Sekbanbaşı şiddetle itiraz etti ve Kabakçı'nın yardımcıları sergerdeler ile Yeniçeri Ocağı'nın ihtiyarlarına "Bakın ağalar!.. Ben din ve devlet haini değilim, bunların istedikleri yevmiye zamları günde kırk bin akçeden senede bin yük akçe tutar, halen devletimiz harp içindedir, Hazine'nin hali de cümlenizin malumudur, kaldı ki bu yamak oğlanların yevmiyeleri İrad-ı Cedid hazinesinden bağlanmıştı, gayet dolgundur; şevketli padişahımız bu şahbaz yamak kullarına bir bahşiş ihsan buyursun kâfidir" dedi; ve "Allah için Mustafa Çavuş hazretlerine arz ederek bu zam meselesine mani olun!" diye yalvardı. Kabakçı söz dinledi, meydandaki zorba tahtına verilmiş ilk dilekçe olmasına rağmen yamakların istediğini reddetti ve padişaha bir ariza yazarak yamaklara bahşiş ihsanını istedi. Günün kahramanları yamak oğlanların dilekçesi reddedilince öbür ocaklılar bu yolda bir şey isteyemediler.

İkinci dilekçeyi Yemiş İskelesi'nde hamalbaşı Kürt Mustafa verdi: "Bu pusuladaki adamları meydana getirip paralayın: sarraf Yahudi Şamanto, Şapçı Yahudi, Ermeni Tıngıroğullarından Agop, Artin, Ohannes sarraflar, Agop Kalfa, Rum sarraflar Andon ve Petraki ve yine sarraf Nesim Yahudi ve sarraf Hayim Yahudi, cümle on nefer adam" diyordu. Kabakçı kâtip Ali Efendi'ye:

"Ne yapalım, getirtip paralatalım mı?" diye sordu.

Yeniçeri kâtibi Ali Efendi:

"Çavuş Hazretleri, böyle şey olmaz, bunlar bir alay cürümsüz günahsız adamlardır, bu herifin bunlardan davası varsa işte Paşakapısı, işte şeriatın mahkeme kapısı, arzuhalini oralara versin, hakkını alsın!" deyince Kabakçı Mustafa:

"Bu herifin pusulasını yırt at!" diyerek Kürt'ü divandan kovdu.

Üçüncü dilekçeyi Beşiktaş'ta İskele Hamamı tellaklarından Sivaslı Samurkaş Mustafa adında bir tüysüz oğlan verdi, meydan divanına yalınayağında takunyayla gelmişti:

"Bizim hamamcı ağa Nizam-ı Cedidcidir, Nizam-ı Cedid neferleri bizim hamama gelir, yıkanırlardı ve ağamız onlara muhabbetinden hamam akçesi ve kese sabun akçesi almazdı" diyordu. Kabakçı bu sefer Kâtip Ali Efendi'ye sormadı, yamaklara: "Varın o hamamcıyı alın getirin, siyaset edin!" dedi. Biçare hamamcı ağa tellak Samurkaş Mustafa'nın türlü ahlaksızlıklarını sayıp döktü. "Hamamdan kovdum, bana nefsaniyetinden iftira ediyor, bütün Beşiktaş halkı şahidimdir, bu hiz oğlan yalan söyler!" diye çırpındı ise de kendini kurtaramadı, Kabakçı'nın işaretiyle bıçak üşürülüp paralandı.

Dördüncü dilekçeyi Bindallı Mustafa'nın kızı diye meşhur körpe bir sokak yosması getirdi; kâğıdını göz süzerek, gamze ucuyla bakarak, feracesinin eteklerini ve şalvarının paçalarını gayet ustalıkla kaldırıp billur bacak ve pembe topuk göstererek vermişti. İstanbul'un en namlı arzuhalcilerinden birine yazdırdığı arzuhalinde kısaca:

"Benim çavuş babacığım, işte geldim divanına. Derdim büyükten büyük aşk yâresi, senin elindedir merhem-i kâfuru çaresi. Gerçi subaşı defterlisiyim (zabıtaca kayıtlı fahişeyim), alnım yazısı; amma ki bir taze civanın delisiyim, ism-i şerifi Kalyoncu, Benli Mustafa, şöhreti Tersane Tazısı. Tövbe benden, ferman senden, Mustafam sünger çekip geçmişteki günaha, çeksin beni nikâha" diyordu ve Kabakçı Mustafa'dan çöpçatanlık istiyordu. Koca Laz bu taze haspayı görür görmez evvela Pazarlı Mustafa'ya "Önüne bak!" diye şiddetli bir ihtarda bulunmuş, sonra da adilane hüküm vermişti: "Bu nigâr tövbekâr olsun, kalyoncu oğlan da bunu nikâhına alsın!"

Pos bıyıklı kırklık bir adam da şöyle bir dilekçeyle geldi:

"Daltabanda bir ahbaba giderken Hoşkadem Camii civarında bir çorapçıya tesadüf olundukta ayaklarım geri geri gitmeye başladığını görünce efendim 'Ayağınıza taş mı değdi, neden böyle ayak sürüyorsunuz' dedi. Sokak ortasında olmaz, dükkâna teşrif edin de ayağınıza sıcak su dökelim, zira beni pek ayak altına aldınız, çiğneyip geçmek layık değildir, biz ayak türabıyız efendim, hele dükkâna teşrif edin, içi dışına mutabık pek güzel imam işleri geldi, geçende takdim ede-

cektim, imkân olmadı, kış basmaksızın bir ayak evvel dükkânda eşik atlayıp ayak dinlendirin, zira sizin namübarek ayağınız pek uğurludur, mutlaka beklerim' diye ayak bastığında 'Pekâlâ, dükkâna gelirim' dedim ise de adam ayağını direyerek 'Bu Karabacak'ın el örgüsüdür, bir bir üzerine on beş hesabıyla veririm, eksiğine vermem' diye ter ter tepinecek ve bir ayak üstünde bin söz söyleyecek ve 'ayaklarıma karasu indirecek ve işi çorap söküğüne döndürecek isen bir daha ayak basmam' dedim ve bu kavil dükkâna gittim, 'Hoş geldiniz sefa geldiniz, kademler getirdiniz' kaidesini icra eyledikten sonra, 'Sana bir iki çift sözüm var; birisi topuk vurup halkı oynatmamalı, ikincisi ayağını tez tutup deve tabanı gitmemeli', adamın dizi bağı çözülünce efendim 'Beni baldırı çıplak mı yoksa ayaktakımından alabacak mı sandın, bir alay düztaban hempalarla dört ayağını bir yere getirip de ayağına güvenmez', aman dostlar ayak patırtısını işitip tabanı yağlayıp kaçtım, ayağımıza koşarlıyız ama çenemize de çeliklidiyiz, hemen ey ehli divan, siz alkış tutun, serde şairlik vardır: *'Bezmi ey saki yine pür tumturak etmez misin, iş ayağa düştü sen teşmir-i sak etmez misin!'*"

Bu deli saçması dilekçe yüksek sesle okunurken Kabakçı alıklaşmış, "Belki cehlimden bir şey anlamıyorum" diye alık alık bakmış, fakat dilekçesinin sahibi büsbütün sersemleşmişti. Kabakçı Kâtip Ali'ye:

"Bu herif benden ne ister?" diye sordu.

Kâtip Ali de:

"Efendim, bu herifin sizden istediği hemen zincire vurulup tımarhaneye sevkidir!" dedi.

Ancak o zaman işin farkına varan Kabakçı:

"Divanımızın namusunu berbat eden şu deliyi alın götürün!" dedi.

Okuma yazma bilmeyen ve adı Çorbacı Mustafa olan dilekçe sahibi zalim ve edepsiz bir arzuhalcinin oyununa kurban olmuştu, Kabakçı'nın ayaklarına kapandı, deli olmadığını, hakikati anlatmak istedi, fakat yaka paça sürüklenip götürüldü. Derdi neydi?.. Hangi madde için dilekçe vermek istemişti, anlaşılamadı.

Kabakçı divanı böyledir
Divane divane söyletir!..

Ağlanacak durum

On bir defterliden biri (Bostancıbaşı Şakir Bey) sarayda, üçü Babıâli'de (Safî Efendi, Memiş Efendi, Bekir Efendi) boğularak idam edilmiş ve kesik başları Et Meydanı'na gönderilmişti; dördü de (İbrahim Nesim Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Sırkâtibi Ahmed Efendi, Mabeyinci Ahmed Bey) sokaklarda bıçaklanarak paralanmışlardı. Geri kalan üç kişiden İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmed Bey de Kabakçı Mustafa'nın meydan divanı günü kendi konağının yakınında, Süleymaniye'de Ağakapısı civarında kâhyasının evinde yakalandı.

Bu kâhyanın komşusunun "Filizim Mustafa" derler ve haytalıkta sürter durur, Müverrih Cevdet Paşa'nın tabiriyle "veled-i mader bîhata" bir oğlu vardı, kıymetini bilmeyip kendi kendisini rezil etmiş bir kötü oğlandı, mahallelisi olduğu için Ahmed Bey'in orada saklı olduğunu öksürüğünden fark etmiş, birkaç yamak ile kaldırım kopuğu o sokaktan geçerken, "Nizam-ı Cedid defterdarı bu evdedir" diye ihbar etmişti.

Ahmed Bey kafes arkasından hem yamakları görmüş, hem de ihbar edildiğini duymuştu, ev içinde saklanmanın faydasız olacağını anladığından kapı vurulunca kendisi gidip açtı; gelenler:

"Nizam-ı Cedid defterdarı burada saklanmış!.." dediler.

"Aradığınız adam benim!.." dedi.

"Yürü öyleyse, seni meydana götüreceğiz!"

Defterdar Ahmed Bey sekiz on sene evvel yeniçeri kışlası tamir edilirken bina eminliği yapmıştı; yeniçeri zabitlerine çok iyi muamelede bulunmuş, hepsine ayrı ayrı, türlü türlü iyiliği dokunmuştu, lütfunu görenlerden biri de ihtilalin körükçülerinden Kazancı Mustafa Ağa'ydı. Kâhyasının evi Ağakapısı'na çok yakındı; evin yamaklar ta-

rafından basıldığı ve Ahmed Bey'in yakalanarak Et Meydanı'na götürülmek üzere olduğu Ağakapısı'ndan duyulunca ocak ihtiyarlarından birkaçı bir miktar acemi oğlanı kolcuyla koşup geldi:

"Bu bizim yoldaşımızdır. Onu kışlaya biz götürürüz!" dediler ve İrad-ı Cedid defterdarını yamakların elinden alarak kışlaya götürdüler, orada da:

"Ocağımıza iltica etti, ocağımızın namusu vardır, biz Ahmed Bey'i vermeyiz!.." dediler. Kazancı Mustafa da Kabakçı'ya giderek beyin affını rica etti, Kabakçı da affetti! Meydan padişahının iradesine karşı da kimse ağzını açamadı. Bu ihtilalde on bir nefer defterli devlet adamından yalnız bu Ahmed Bey'dir ki canını kurtarabildi.

O 30 Mayıs Cumartesi günü yeniçeri kışlasına saraydan bol miktarda erzak gönderilmişti. Kazancı Mustafa Ağa o akşam padişah ve Yeniçeri Ocağı adına Kabakçı ile yamaklarına Et Meydanı'nda büyük bir ziyafet verdi. Ziyafetten sonra da kışlada bir taraftan ihtilal ve ihtilalciler adına Kabakçı Mustafa, üç sergerdesi, Sekbanbaşı Arif Ağa ve yeniçeri, cebeci, topçu, kalyoncu ocaklarının ihtiyarları, öbür taraftan devlet ve padişah adına Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ile İstanbul kadısı tarafından bir senet hüccet imzalandı. Sultan IV. Mustafa Halil Haseki'nin katlinden bu yana geçen vakalarda dökülen kanların üstünden bir af süngeri geçiriyordu; yamaklar ve sair ocaklılar da bundan böyle hükümet işlerine asla müdahale etmeyeceklerine yeminle söz veriyorlardı.

İki nüsha olarak tanzim edilen bu hücceti ertesi sabah Şeyhülislam Atâullah Efendi ile Sadrazam Vekili Köse Musa Paşa da mühürlediler, tuğraları çekildi, padişah tasdikinden sonra bir nüshası hükümette kaldı, bir nüshası da o pazar günü törenle Ağakapısı'na götürülerek sekbanbaşına teslim edildi.

Ve yine o pazar günü yamaklar kayıklara dolarak kafile kafile Yukarı Boğaz'daki kalelerine döndüler. Yeniçeriler, cebeciler, topçular ve kalyoncular da kışlalarına çekildi. İhtilal kapanmış ve normal hayat sözde yeniden başlamıştı.

Unutmamalıdır ki, İstanbul'daki bu kıyamet, ordu cephede, devlet Rusya'yla harp halindeyken kopmuştu. Harp içinde yapılmış bunca hazırlıklar, alınmış bunca tedbirler birkaç gün içinde eriyip yok oluvermişti. Yamak bıçakları altında parçalanmış devlet adamlarının

yerlerine gelenler ne yapacaklarını, işlerine neresinden tutup başlayacaklarını bilmiyorlardı. Müverrih Cevdet Paşa yanık bir yürekle yazıyor:

"Nizam-ı Cedid'le devlete emsalsiz büyük hizmette bulunmuş olanlar bir taraftan ikballe şımarmış, azıtmışlardı, israfta, ihtişamda çok ileri gitmişlerdi; kabiliyetli, bilgili, iş başarır adamlardı, fakat aşırı aykırı hareketleriyle halkı beyhude yere kendilerine düşman etmişlerdi, terbiyeye hatta ölümle cezaya da müstehak olmuşlardı. Fakat sonunda devletin gücü yıprandı, milletin takatı zedelendi, bir pire için yorgan yakıldı, bir sıçan için koca bir yangın çıkarıldı..."

Eski devrin artığı ihtilal kundakçısı Köse Musa Paşa ile yeni devletliler pazartesi günü huzur içinde işe başlayacaktı. İlk karşılaştıkları para meselesi oldu. Devlet ananesi olarak askere cülus bahşişi verilecekti; bunu padişah iç hazineden temin etse de seferde bulunan orduya sefer masrafı, harçlığı gönderilecekti! Devlet hazinesi tamtakırdı.

Katledilmiş olan eski ricalin müsadere olunan altınları, mücevherleri ve sair mallarıyla sefer masrafının büyük kısmı karşılanabilirdi. Burada söz Müverrih Cevdet Paşa'nındır: "Fakat yeni devletliler de eskilerin bıraktığına aç kurt gibi saldırdılar ve çalıp çarptılar. Bu yağmada eskilerin konaklarını ve yalılarını bile babadan kalmış miras gibi paylaştılar."

Ordunun peşinden gidelim, ihtilalin ordudaki akislerini de görelim.

Serdar ve Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa ordu-yı hümayunla Tuna yalısında Silistre'ye gelmişti. Karşıda Krelaş Adası'nda bir köprübaşı kurulduktan sonra Bükreş üzerine yürünecekti. Ruslar alelacele Bükreş'e doğru çekilmişlerdi. Fransa İmparatoru Bonaparte da Rusya'da doğuya doğru ilerliyordu.

Sadrazam ve Serdar İbrahim Hilmi Paşa İstanbul'da Boğaz kaleleri yamaklarının ayaklandığını Silistre'ye geldiğinin hemen tezine haber aldı. Kendisine gizlice haber veren ve haberle beraber talimat gönderen Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi'ydi. Köse Musa Paşa'nın çevirdiği dolap karşısında gaflet uykusundan pek geç uyanacak olan İbrahim Efendi, yamaklar daha Büyükdere Çayırı'ndayken yazdığı mektupta:

"... Bir zabit ile Boğaz Kaleleri Nazırı Mahmud Efendi'yi katlederek Nizam-ı Cedid'e karşı ayaklanmış olan yamaklar aslında bir

karga derneğidir, hakimane nasihatle, olmazsa Nizam-ı Cedid askeriyle dağıtacağız. Fakat orduda Yeniçeri Ağası Pehlivan İbrahim Ağa Veliaht Şehzade Sultan Mustafa'ya taraftarlık ve Nizam-ı Cedid'e karşı da düşmanlıkla tanınmış bir adamdır. Yamaklar meselesini elbet ki öğrenecektir, çok cüretkâr adamdır, orduda bir isyan çıkarabilir ve yeniçeriyi ifsatla peşine takarak yamakların davasına katılmak üzere İstanbul'a gelebilir. Bu suretle hem orduda hem burada büyük bir gaile karşısında kalırız. Münasip olan kendisini kuşkulandırmadan çağırmak, ağalıktan azledildiğini bildirip ordudan hemen uzaklaştırmak ve yeniçeriyi zabturapt altında tutabilecek bir kimseyi ağalığa tayin etmektir" diyordu. Sultan Selim'in geniş salahiyetli müşaviri, müsteşarı "Pehlivan Ağa'nın azli padişahımızın irade-yi seniyeleridir" diye emrediyordu.

Orduda ihtilal

Yeniçeri Ağası Pehlivan İbrahim Ağa Rusların boş bırakıp çekildikleri Tuna'nın öte yakasında Krelaş Adası'nı yeniçerilerle işgal etmiş, orada bulunuyordu, orada eş dost ziyareti için de Silistre yakasına, ordugâha geliyordu.

İstanbul'dan aldığı emir üzerine Serdar ve Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa bir sabah Kulkethüdası Eyüp Ağa'yı Silistre'ye çağırtarak sırtına ağalık hilati giydirdi. (Kulkethüdası, Yeniçeri Ocağı teşkilatında yeniçeri ağasının muavini, kurmay başkanı, ocağın ağadan sonra ikinci büyük kumandanı.)

O gün Pehlivan Ağa da bir dostunu ziyaret için Silistre'de bulunuyordu, azledildiğini duyunca hemen Krelaş'taki yeniçerilere haber yolladı ve "Ne duruyorsunuz, beni azlettiler, garaz benim şahsıma değildir, evvela beni başınızdan uzaklaştıracaklar, sonra da Yeniçeri Ocağı'nı kaldıracaklar!" diye ocaklıyı isyana teşvik etti.

Yeniçerilerin kafası bu çeşit fitne laflarıyla zaten doluyordu. Daha İstanbul'dan yola çıkarlarken "Bu Moskof seferi danışıklı dövüş. Sultan Selim sizi Moskof'a kırdırmaya gönderiyor..." deniliyordu. Pehlivan Ağa'nın ulağı gelince hiç düşünmediler:

"Biz ağamızdan hoşnuduz, yerinde kalmasını isteriz!.." dediler ve pür silah ayaklanıp kayıklara dolarak kafile kafile Silistre yakasına geçmeye başladılar:

Orduda durum birden son derece nazikleşti. Pehlivan Ağa bahanesiyle yeniçerilerin serdar otağı ile ordu hazinesini yağma etmesi işten bile değildi. Serdar hemen fevkalade bir meclis topladı. Koyu Nizam-ı Cedidci olarak tanınmış Sadaret Mektupçusu Tahsin Efendi ile Başmuhasebeci Tatar Ramiz Efendi:

"Bir serdar tarafından azledilen bir zabit neferlerin arzusuyla yerinde kalamaz, bir orduda neferin sözü serdarın emrini bozarsa o ordu düşman karşısına çıkamaz!.." dediler.

Fakat meclisin ekseriyeti "gailenin kolayca defi" noktasında toplandı ve Pehlivan Ağa ağalıkta kaldı. Krelaş'a döndü ve artık Silistre yakasına geçmez oldu. Kulakları yolda İstanbul'dan yeni haberler beklemeye başladı.

Pehlivan Ağa'nın beklediği haber de gecikmedi. Yamakların ayaklanması ocaklının zaferiyle sona ermiş, Nizam-ı Cedid kaldırılmış, Sultan Selim tahttan çekilmeye mecbur edilerek Sultan IV. Mustafa padişah olmuştu ve serdara tahta çıktığını bildiren fermanı da gelmişti. Yeniçeri ağası, bu fermanın orduda resmen okunması töreninde bulunmaya mecbur ordu erkânındandı; fakat Pehlivan Ağa öylesine vahşet içindeydi ki o gün bile Krelaş'tan Silistre'ye türlü diller dökülerek güçlükle getirilebilmişti.

Ferman okunur okunmaz Silistre ordugâhında efrat arasında bir homurtu ve erkân arasında da bir fısıltı başladı. "İstanbul'da kalmış olan Nizam-ı Cedidciler defterli olmuşlar ve hemen hepsi paralanmışlardı, ya orduyla beraber sefere çıkmış olanlar ne olacaktı?.."

Bunlardan Mektupçu Tahsin Efendi ile Muhasebeci Ramiz Efendi daha birkaç gün evvel Pehlivan Ağa'nın aleyhinde konuşmuşlardı. İbrahim Hilmi Paşa yeniçerilere hoş görünmek için her ikisini de azletti. Tatar Ramiz Efendi ulema sınıfından mülkiye ve maliye hizmetine geçmiş âlim bir adamdı ve orduda sevenleri pek çoktu, Silistre'de kalması uygun görülmeyerek serdar tarafından Kavala'ya sürgün edildi.

İstanbul'un karmakarışık halini bütün ordu erkânı kendilerine gelen mektuplardan tafsilatıyla biliyorlardı, hatta Kabakçı divanında Çorbacı Mustafa'nın deli saçması dilekçesinin sureti bile ele geçirilmiş, şurada burada okunup gülünüyordu.

Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa, orduda şeref ve haysiyet sahibi, yüreğinde temiz din ve devlet duygusu bulunan kumandanlar derin teessür içindeydiler. Yobaz takımı ise memnun, "Yeniçeri Ocağı'na Hacı Bektaş Veli'nin ruhaniyeti sinmiştir, ocağı söndürmek isteyenler onun sillesini yediler" diyordu. Yeniçerilerin sesi de direk direk yükseldi:

"Pirimiz Hacı Bektaş demine devranına... huuu!.."

Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa'ya gelince, İstanbul'dan her yeni haber aldığında, hırsından azgın bir boğaya dönüyordu, burnundan nerede ise ateş fışkırarak yerinde duramıyordu, yüksek sesle, hatta bağıra bağıra konuşuyordu:

"Bre, Kabakçı Mustafa dedikleri kara donlu ve yalınayaklı korsan perverdesi itoğluit ne adamdır ki meydanda nam ve şan sahibi olsun, padişah gibi divan kursun! Bre, ocağımızın namusu yok mudur ki yeniçeriler tüyleri yoluk palaz ve cümlesi daltaban haylaz bir sürü mürahik Laz oğlanın peşine düşüp onlara ayaktaş olsun... Kabakçı sesimizi duymalı ve haddin bilmelidir!.." diyordu.

Pehlivan Ağa orduda bir vaka çıkarmak ve her işi eline almak, zorbalık yolunda Kabakçı Mustafa'yı gölgede bırakmak için bir gün yanına aldığı sekiz on zorba zıpır çorbacıyla Krelaş'tan Silistre'ye geçti ve ordu erkânına:

"Kul ayaklandı, serdar paşayı istemiyor, kendisini azledip gitsin, yoksa otağını başına yıkarız!.." diye haber yolladı.

Sadrazam ve Serdar İbrahim Hilmi Paşa hemen tebdil-i kıyafetle Silistre'de ordugâhından kaçıp Rusçuk civarında Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın çiftliğine sığındı. Bunu haber alan Pehlivan Ağa ile yeniçeriler de vezirlerden Ebubekir Paşa'yı serdar ve sadrazam vekili seçerek vakayı onun ağzıyla İstanbul'daki padişaha arz ettiler. Bu suretle orduda da söz ayağa düştü, yeniçeriler:

"İstanbul'daki yoldaşlarımız oradaki Nizam-ı Cedidcileri nasıl paraladı ise bizler ki Hacı Bektaş gazileriyiz, biz de buradaki Nizam-ı Cedidcileri elbet keseriz!" dediler.

Bu durum karşısında ordu erkânı çok muntazam milisleri olan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı süratle Silistre'ye çağırdılar. Daveti kabul eden Alemdar Paşa 5.000 seçme atlı askerle geldi. Alemdar'ın askerlerinin heybet ve dehşeti karşısında yeniçeri zorbaları birer köşeye sindiler ve ordudaki ihtilal havası derhal yatıştı, kesip biçmekten bahsedenler dillerini kıstılar. Artık herkes, şöyle bir boy göstermesiyle orduda disiplini temin etmiş olan Alemdar'ın sadrazam ve serdar olacağını bekliyordu. Fakat Sultan IV. Mustafa mühr-i hümayununu serdarlık fermanıyla beraber Akdeniz Boğazı muhafızı Çelebi Mustafa Paşa'ya gönderdi. Çelebi Mustafa Paşa da pek çok benzeri gibi Yeniçeri Ocağı'ndan, neferlikten yetişmişti, ga-

yetle mağrur bir adamdı, Silistre'ye 1 Temmuz 1807 Çarşamba günü geldi. Kendisini karşılayan ordu büyükleri arasında herkese iltifat ederken serdarlık makamı için çok kuvvetli bir adam olarak gördüğü Alemdar'ı istiskal etti:

"Paşa... Sen buraya gelip serdar vekilliği etmek için kimden emir aldın?.." diye sordu.

Yaradılışında vakar sahibi olan Alemdar Mustafa Paşa serdarın azameti karşısında birden sertleşti.

"Hâşâ... Ben serdar vekili değilim, misafirim, orduda söz ayağa düştü, dediler ve beni çağırdılar, hamiyetimden emir aldım, kuvvetime güvendim geldim, şöyle bir göründüm, hayta ve zorba makulesini sindirdim o kadar!.." dedi ve hemen o gün askerleriyle Rusçuk'a döndü. Giderken hayatını tehlikede gördüğü Nizam-ı Cedidci Tahsin Efendi'yi de yanına alıp götürdü.

Bir ortaoyunu: "İstanbul Satıldı"

O tarihte Tuna yalısında bir Rus hücumunu Rusçuk Âyanı Alemdar Paşa'nın askerlerinden başka tutacak yoktu. Talimsiz, itaatsiz yeniçeriler cephede artık bir kuru kalabalıktı; onların bütün hünerleri şehir şekavetindeydi. 196 orta (tabur) üzerine kurulmuş olan bu ocakta her ortanın neferleri diğer ortaların neferlerine düşman gibi bakar, tenhada fırsat düşürüp basınca birbirlerine kurşun atarlardı; zabit dinlemez, kumandan, serdar otağı yıkıp yağmalardı. Bir ortada kaç neferi vardır, zabiti ancak defter kaydında görürdü, kimse kimseyi bilmez, baba oğlunu arasa bulamaz, günde yüz kişi çekilip gitse kimsenin haberi olmazdı. Böyle nizamsız askerin içine de seferlerde yüzlerce casus kolayca girip katılır, türlü oyunlar, zehirli laflarla en nazik durumlarda bozgun havası yaratırlardı. İlerde Türk ordusunu teşkil edecek Nizam-ı Cedid'in yamaklar kıyamıyla kaldırılması, o fitnenin düzücüleri olan Köse Musa Paşa ile Topal Atâullah Efendi'nin isimlerini Türkiye tarihinde haşre kadar lanetle andıracak bir vakadır.

Napolyon Bonaparte Rus istilası altındaki Polonya'da doğuya doğru süratle ilerliyordu. Ruslar Türk cephesinden hemen bütün askerlerini çekmişler, Fransızları durdurmaya çalışıyorlardı. Osmanlı Ordusu Silistre'ye gelince, o kesimde Bükreş'e çektikleri kuvvetlerden bir kısmını tekrar Tuna boyuna gönderdiler. Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa, Çarkacı Ali Paşa adında bir kumandanı Tuna'nın öte yakasında bir keşif taarruzuna memur etti. Çarkacı Ali Paşa ağır hezimete uğradı. Dört beş gün sonra da Krelaş'taki yeniçeriler, tek Rus askerini görmeden hemen Silistre tarafına can attılar; ve cebecileri, topçular ve ordudaki vilayet askerlerini de dağıl-

maya sürükleyecek korkunç bir haber yaydılar. "İstanbul'daki hükümet Rumeli'deki bütün şehirlerden, kalelerden başka İstanbul'u bile Moskoflara satmışlar!.. Yoldaşlarımız paranın sayıldığını gözleriyle görmüş!.." diye yeminler edip hakikatte de gözle görülmüş bir sahne anlattılar.

Ruslar Çarkacı Ali Paşa'yı bozguna uğrattıklarında aldıkları esirlerden üç yeniçeriyi, sözde gaflet eseri, büyük bir çadırın yanına götürmüşlerdi. Yoldaşlar çadırın aralığından görmüşler ki çadırın içi kalabalık, ortada büyük bir terazi, birtakım adamlar kepçe kepçe altın alıp tartarlar ve altınları varillere doldururlar. Çadırın içinde yeniçeri çorbacısı, paşalı ağa, bostancı hasekisi, molla, türlü kıyafette Müslüman var. Moskofların doldurdukları altın varillerini alıp giderler.

Elbet ki görenin merak edip ne olduğunu anlamak isteyeceği bir sahnedir. Bu üç yeniçeri o gece muhafızları olan Rus nöbetçilere bunu sormuşlar, onlar da anlatmış:

"O altınlar padişahınıza, vezirlerinize, yeniçeri ağanıza ve ulema efendilere, âyana, eşrafa gider. Sizin Rumeli'deki vilayetlerinizi parasını böyle peşin sayarak satın aldık. Sizin gördüğünüz altınlar İstanbul'un bedelidir, İstanbul'u satın aldık!.. Bizler yakında oraya gideceğiz..."

Bu bir ortaoyunuydu. Son numarası da, o gece Rus nöbetçilerin uyuması ve bu üç esir yeniçerinin kaçmaya fırsat bulmaları olmuştu. Sonu malum, Krelaş'taki yeniçerilere gördüklerini, duyduklarını anlatacaklardı.

"Moskof'a satılmışız!" lafı Silistre'deki ordu içinde öyle kötü bir sinir gerginliği yarattı ki, serdar bir sabah gözünü açtığı zaman bütün çadırları bomboş bulabilirdi. Silistre'deki orduda bulunan devlet ricali büyük bir felaketi önlemek için Alemdar Mustafa Paşa'yı tekrar Silistre'ye davetten başka çare göremediler; hem kendisine mektuplar yazarak ricacı gönderdiler, bir taraftan da İstanbul'dan, padişahtan ferman getirttiler, serdara kızgın âyan paşayı yumuşattılar.

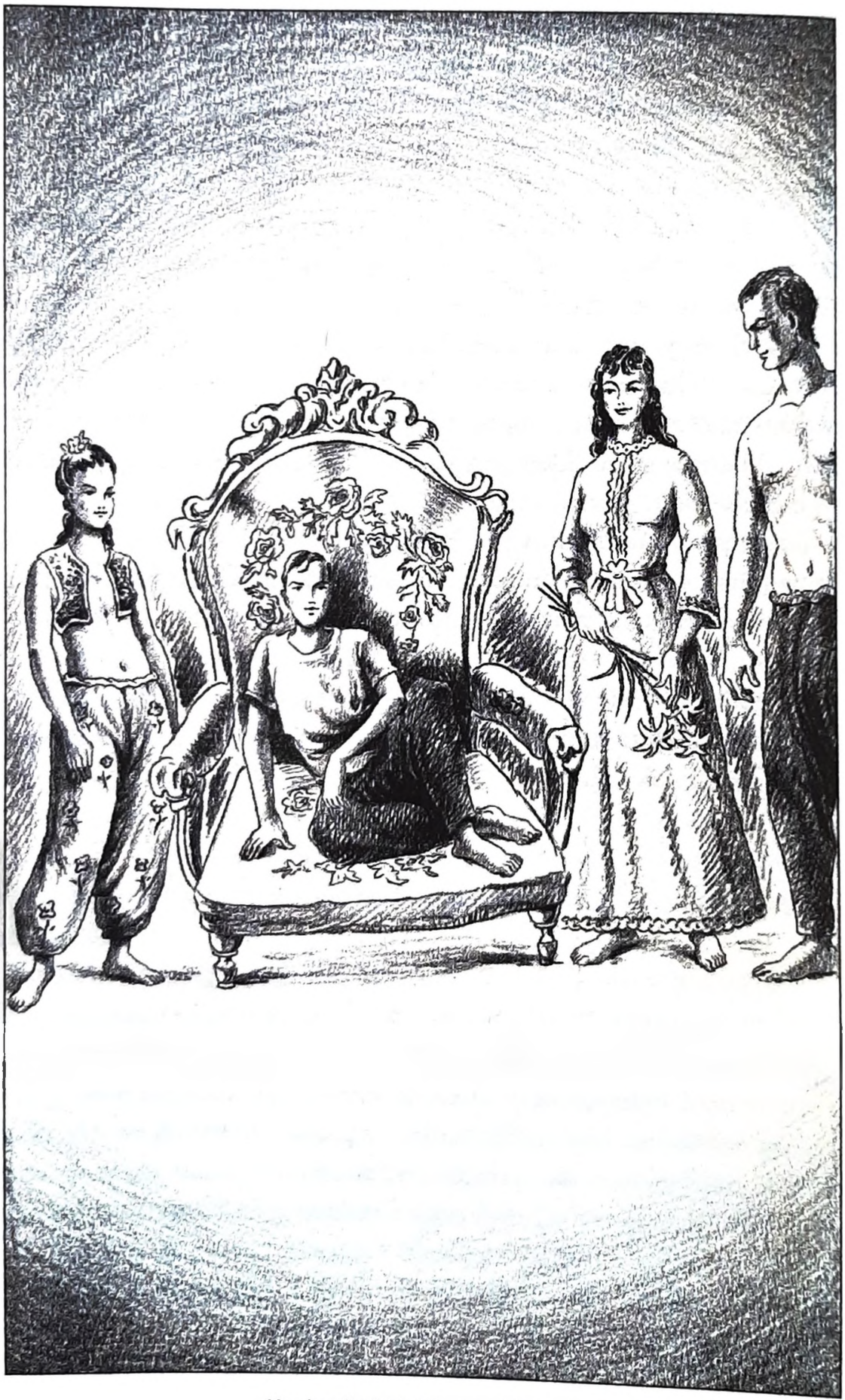
Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında bulunan Tahsin Efendi'ye az sonra bir de Behic Efendi katıldı; aslı Rusçuklu ve Alemdar'ın uzaktan akrabası olan bu zat Sultan III. Selim'e sonsuz hayranlık besliyordu.

Sürgün edildiği Kavala'ya gitmek üzere Silistre'de Filibe'ye gel-

miş olan Tatar Ramiz Efendi de, Behic Efendi'nin tavsiyesiyle Alemdar tarafından davet edildi. O da hiç düşünmeden daveti kabul ederek geldi. Bu suretle Alemdar'ın yanında Tahsin, Behic ve Ramiz efendilerden mürekkep bir siyasi komite kuruldu, "Rusçuk yâranı" adını alan bu efendiler ile Alemdar Mustafa Paşa bir fırsat hazırlayıp İstanbul'a giderek Sultan III. Selim'i tahta çıkarmak kararını verdiler. Bu fırsat da Alemdar'ın Silistre'ye davetiyle göründü. Âyan Paşa'nın serdardan gördüğü istiskali unutup yumuşamasının asıl sebebi buydu. Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa da daha düşmana bir tek tüfek atılmadan bir bozgun felaketi kendi başının kesilmesine kadar varacağı için, çaresiz, endişe ve nefretini sakladı, Silistre'ye gelen Alemdar Mustafa Paşa'ya güler yüz göstermeye mecbur oldu.

Napolyon 8 Temmuz 1807'de Rusya çarıyla Tilsit Muahedesi'ni imzalamış, bu muahedenin bir maddesiyle de Rusya'yı Osmanlı Devleti'yle sulh yapmaya mecbur tutmuştu. 24 Ağustos 1807 tarihinde de Türk-Rus mütarekesi imzalandı.

Alemdar Paşa ile Rusçuk yâranına şimdi, Sultan IV. Mustafa ile taraftarlarını şüphelendirmeden İstanbul'a gitmek imkânını aramak, hazırlamak kalıyordu.

Marchand'ın kızları ile yamak Mustafaları.

Marchand'ın kızları

İstanbul, ihtilal günlerini aratan bir anarşi içindeydi. Boğaz kalesi yamakları, padişaha verilen yemin ve söze uyarak Yukarı Boğaz'daki kalelerine şahbaz nümayişiyle döndükleri halde yarım pabuçlu çıplak ayaklarını İstanbul'dan, Galata ile civarından çekememişlerdi. Burada Tophane kâtiplerinden Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin dedesinden dinleyip kaleme aldığı hatıralardan bir parça okumalıdır:

"Hepsi seçme, boylu boslu, kaşlı gözlü, müşekkel elli ayaklı, sırım gibi, tığ gibi mürahik ve nevhat iki bin nefer hal-i vahşette taze Laz uşağı ihtilal günlerinde İstanbul şehrine öyle velvele salmışlardı ki bir hafta on gün kadar kahvehaneler, hanlar, hamamlar yamaklarla dolmuş, cümle İstanbul halkı onlardan bahsederdi.

Bir yamak civan aşçıya, kebapçıya, şerbetçiye, şekerciye, bozahaneye, kahvehaneye varsa cümle esnaf 'Buyur canım, civanım, kahramanım!' diye aşırı muhabbetle karşılar, yedirir, içirir, kahve ve çubuk, şekerleme, gülbeşeker, devaimisk, gülsuyu ve buhurla ikram edip berber ise tıraş akçesi almaz, hamam çıplağı tellak garipler dahi hizmetinin bahşişini bağışlayıp döktüğü terin hakkını helal ederdi. Niceleri nice mallı ağaların baş tacı oldu. O zamanlar Divanyolu'nda Acı Hamam hamamcısı, ama aslında hüsün ve cemal âşığı ve memleketinde hanedan sahibi Afyonlu Âşık Osman Ağa söylemiştir:

Yeşil gözlüm kaşı hilal olmalı
Lütf u inayeti helal olmalı
Yâr dediğin yamak Mustafam gibi
Mürahik sahib-i cemal olmalı

İstanbul'un kopuk hayta ve hergele esafil ve erazili, kaldırım oğlanı mühmel dilberanı ve pırpırı beta daltabanı cümle Laz kesimi esvaplar tedarik edip yamaklık tasladılar; bilen bilir, onlara yüz vermez, ama bilmeyen yamak sanıp ikram ve hürmeti o itlerden dahi esirgemezdi. Hatta nice beyzadeler, paşazadeler kara bezden don ve mintan giyinip ve şahin başlarına kara poşular sarınıp 'yamağız' diye yalınayak sokaklara düşmüştür. Ama görenler:

Taban depse de yalınayak
Nazlı beyden olmaz yamak

derlerdi. Zira elinde ayağında nasırından gayrı yamakların albenisi ki Laz kavmine mahsus vahşettir, gayri kimsede olmaz. Hele nazenin hanımlar, subaşı defterinde sicilli fahişeler yamak adını duyunca çileden çıkarlardı.

Salın gel yalınayak
Nezrim var bir al yanak
Maşukumu sorarsan
Şu tığ gibi Laz yamak

Dilberlerin mümtazı
Vahşet üzredir nazı
Yüz altını saymalı
Adımına en azı

Galata'da Ceneviz Konağı'nda oturur Marchand (has isim olmayıp Fransızca tüccar anlamına kelimeden galat olsa gerek) adında gayet zengin bir Fransız'ın iki kızı olup hafif meşreplikleriyle meşhurmuşlar. Bu kızlar bir gün Büyükdere Çayırı'na gittiklerinde, İstanbul'un nazenin hanımları ile yosma nigârların akıllarını çeldikleri gibi Kara Mustafa ve Katırcıoğlu Mustafa adında iki civelek yamak Frenk mahbubelerini de divaneye döndürmüşler, kızlar da yolunu bulup hal-i vahşette deli poyraz Laz uşaklarını Ceneviz Konağı'na davet etmişler. Bir kere ayaklarını alıştırdıktan sonra Marchand kızları gayet şehvetengiz esvaplar giyip kâh gecelik-

ler, kâh şarkkâri camedanlar ve şalvarlarla arz-ı endam edip oğlanları dahi nim üryan soyarak ve delikanlılarını gece yatısına dahi alıkoyarak cümbüş ve muhabbet ederlermiş; Kara Mustafa büyük kızın, Katırcıoğlu Mustafa da küçük kızın kırığı olup babaları Marchand bu manzarayı görür, ama görmezlenir. Rahmetli dedem derdi ki o zamanlar şöyle bir nümayiş almış yürümüş, Galata Frenklerinin kibarları kapılarında birkaç nefer pençeli ve çehreli Laz uşağı yamak istihdam eylerlerdi ve bu oğlanlar madamalarla ve onların kızlarıyla yağlı ballı laubali sohbet ve muhabbet eylerlerdi. Tilsit Muahedesi'nin akdi münasebetiyle Fransa elçisi sarayında maskeli balo olur. Marchand'ın kızları Mustafalarının yüzlerine de birer maske geçirip oğlanları kara donları ve ayaklarında çapulalarıyla baloya götürürler, konakta talim edip öğrettikleri için Lazlar polka ve kadril ve vals oyunları oynamış ki Fransız elçisi general (Sebastiani) gayetle meşrebi ve mezhebi geniş bir acayip adammış, balonun armağanı olan Bonaparte'ın birer kıta altın çerçeveli tasvir nişanını oğlanların boynuna kendi eliyle asmıştır. Marchand'ın küçük kızı babasının rızasıyla din-i İslam'ı kabul edip maşuku Katırcıoğlu Mustafa'yla evlenmiştir. Çok yaşamıştır, Sarıyer'de yalıda otururdu, "Grosmama Nigâr Hanım" derlerdi, Laz Mustafasından Rüstem Bey namında bir oğlu olup mühendishanede okumuş, ressamdı. Büyük kıza gelince, maşuku Kara Mustafa'nın Beşiktaş Mevlevihanesi vakasında tutulup Rumelihisarı Kalesi'nde idam edilmesi üzerine verem olup ölmüştür..."

Müverrih Cevdet Paşa Âşık Razî'nin Mevlevihane Vakası dediği hadiseyi şöyle anlatıyor:

"Karadeniz Boğazı yamakları cülus-i hümayundan beri pek ziyade yüze çıkarak Boğaziçi'nde ve İstanbul'da müsellah gezip dolaşırlar, kalelere fahişe götürüp kapatırlar, türlü fisk u fücurla kanaat etmeyip ehl-i ırz kadınlara takılmak ve alenen işret ederek sarhoş olup sokaklarda ve meydanlarda nara vurmak gibi bîedebane hareketlere cesaret ederlerdi. Padişahtan lütufla muamele gördükçe şımarıp azmışlardı. Padişahın hemşiresi Esma Sultan hasta olup tebdil-i hava için Beşiktaş'ta Çırağan sahil sarayında bulunuyordu, padişah da Recebin 13. Çarşamba günü (16 Eylül 1807) kız kardeşini ziyare-

te gitti. Beşiktaş Mevlevihanesi'nin günüydü. Yahya Efendi Meydanı kadın erkek mahşeri kalabalıktı. İki nefer yamak sarhoş oldukları halde saray kapısı önünden geçerlerken bostancılarla kavga çıkarıp piştovla ateş etmişler, meydanda bulunan birkaç nefer yamak da piştov sesine koşmuş ve sarayın bostancıları ile yamaklar arasında bayağı cenk olup birkaç bostancı maktul ve mecruh olup yamak eşkıyasından yaralı olarak tutulanlar da Rumelihisarı Kalesi'ne gönderilerek o gece zindanda idam olunmuşlardır."

İstanbul vakaları

Yeniçeri Ocağı Başçavuşu Mustafa Ağa ocağın en yüksek makamlarından biri olan sekbanbaşılığa göz koymuştu. Fakat Sekbanbaşı Arif Ağa gibi ihtilalin başından beri en ön sırada bulunmuş bir adamın yerine geçmek için ancak yeni bir fitne çıkarmak lazımdı. Aşırı derecede şımarmış ve hatta azmış olan Boğaz kaleleri yamaklarının türlü edepsizlikleri, bu anarşi devrini büsbütün karıştıracak yeni bir vaka çıkarmaya da çok müsaitti. Yamaklar yevmiyelerine yirmi beşer akçe zam istedikleri zaman, Sekbanbaşı Arif Ağa Hazine'ye çok ağır bir yük olacağını söyleyerek buna mani olmuştu ve o zaman yevmiye zammına karşılık bir defaya mahsus bahşiş dağıtılması uygun görülmüştü. Yamaklar bu maddeden Arif Ağa'ya karşı bir kin besliyorlardı.

Sultan IV. Mustafa'nın tahta çıkarılması yolundaki hizmetlerine karşılık yamaklara padişah adına 160.000 kuruş bahşiş çıktı, sekbanbaşı bunun 60.000 kuruşunu kendine alıkoyarak (!) 100.000 kuruşunu Başçavuş Mustafa Ağa'yla Boğaz'daki yamaklara yolladı. Bahşişten yamak başına 50 kuruş düşüyordu ki o zamana göre az para değildi. Sekbanbaşının kendi hissesine ayırdığı da bir servetti. Yamaklar önce 50 kuruşu beğenmediler:

"Bu para bize azdır, hem biz bahşiş istemedik, yevmiyelerimize yirmi beşer akçe zam istedik!.." dediler.

Başçavuş Mustafa Ağa fırsatı kaçırmadı:

"Ben sekbanbaşı olsaydım istediğinizi yapardım!.." dedi.

İstanbul'a döndükten sonra da 60.000 kuruş hikâyesini öğrendi, yamaklara:

"Ne duruyorsunuz, size getirdiğim bahşişin yarısını meğer sekbanbaşı yutmuştur!.." diye yamaklara haber yolladı.

Mesele süratle alevlendi, Sekbanbaşı Arif Ağa azledilerek Başçavuş Mustafa Ağa sekbanbaşı oldu.

Kirli entrikalar birbirine düğümlüydü; sekbanbaşının azli, Köse Musa Paşa'ya yeni ve büyük bir vurgun sağladı.

Nizam-ı Cedidci olarak damgalanmış ve adı Kabakçı'nın kan defterine geçmiş Valide Sultan Kâhyası Yusuf Ağa Giritliydi. Asıl adı bilinmiyor, çok fakir bir ailenin evladıymış ve çocukluğunda bir melek kadar güzelmiş; Girit serhat ağası olan Süleyman Ağa adında bir yeniçeri bu çocuğu bir gün yolda perişan kılıkla dolaşırken görmüş, hem acımış, hem sevmiş, manevi oğul edinerek himaye kanadı altına almış ve aşırı güzelliğinden ötürü de ona Yusuf adını koymuş. Süleyman Ağa İstanbul'a gelip yeniçeri ağası olunca evlatlığı Yusuf'u kendisine mühürdar yapmış, sonra valiliklerle taşrada dolaşırken Yusuf Ağa'yı da kâhya olarak hep yanında dolaştırmıştı. Yusuf Ağa o büyük hami paşa babanın mirasına konmuş, kendisi de devlet kapısında mühim hizmetlerde bulunmuş, Sultan III. Selim tahta çıkınca da Mihrişah Valide Sultan'a kâhya olmuştu. Sultanın ve dolayısıyla padişahın gayetle makbul hizmetkârı olmuş ve sevgi ile güveni geniş ölçüde rüşvet, avam tarifiyle "Karun kadar zengin" olmuş, dolayısıyla herkesin gözünü üstüne çekerek pek çok düşman kazanmıştı. 1806'da hamisi Mihrişah Sultan ölünce göze çarpmamak için hacca gitmiş, hac bahanesiyle İstanbul'dan adeta kaçmıştı, dönüşünde, kendisi daha yoldayken İstanbul'da Kabakçı vakası fırtınası kopmuş. Bursa hacılarıyla İstanbul kafilesinden ayrılıp Bursa'ya gelmiş ve oradan olayların nasıl gelişeceğini dikkatle takip etmeye başlamıştı. Adının defterli olduğunu öğrenmiş, fakat kurtulma ümidini kaybetmemişti. Kurnaz adamdı. Valide Sultan kâhyalığı zamanında fırsat buldukça Veliaht Şehzade Sultan Mustafa'nın anasına da kıymetli hediyeler ve cep harçlığı yollardı. Sekbanbaşı Arif Ağa'yı da yakından tanımış, ocakta sözü geçer o yeniçeriyi de aynı şekilde kendisine minnettar bırakmıştı. Tahmininde yanılmadı. Sekbanbaşı ile yeni Valide Sultan Yusuf Ağa'yı korudular, anasının dileği üzerine Sultan IV. Mustafa Kabakçı'nın kan defterindeki kaydı bozan bir fermanla Yusuf Ağa'yı affederek Bursa'da sürgün oturmaya memur etti. Arif Ağa da yamaklarla sair ocaklının ağızlarını tuttu, padişahın affettiği bir adamın tekrar ölümü istenemeyeceğini onlara ke-

sin bir lisanla anlattı. Yusuf Ağa'nın ölümden kurtulması onun muazzam servetine göz koymuş olan Köse Musa Paşa'yı çok üzmüş ise de padişah iradesinin önüne geçemedi. Fakat Arif Ağa sekbanbaşılıktan azledilince fırsat meydanı yine Köse'ye kaldı.

Galata'da fahişe avrat yüzünden kavga çıkaran iki yamak oğlan Tersane başçavuşu tarafından yakalanıp zindana atılmıştı. Bu vakayı duyan iki yüz kadar yamak Babıâli'ye gelerek Musa Paşa'dan arkadaşlarının serbest bırakılmasını istediler. Gözlerini mal hırsı bürümüş Musa Paşa cüretini kamçıladı, hiç korkmadan ve utanmadan "Yamaklar Yusuf Ağa'nın affedildiğini işitmişler ve galeyana gelerek Babıâli'ye hücum etmişlerdir, bu işin sonu kötüye varır, derdin ilacı Yusuf Ağa'nın hemen idamıdır" diye padişaha gizli bir tezkire yazdı. Sultan IV. Mustafa da meselenin aslını tahkike lüzum görmeden eski valide kethüdasının idamını emretti, Bursa'ya hemen bir bostancı hasekisi ile iki cellat gönderildi.

Yusuf Ağa'nın terekesinden hesap ve tahminlerin kat kat üstünde mal ve para çıktı. Diğer Nizam-ı Cedid ricalinin servetleri gibi Yusuf Ağa'nın hazinesi de Musa Paşa ile yeni devletlilerin arasında paylaşılıp yutuldu, yok oldu. Müverrih Cevdet Paşa "En usta hırsızlara rahmet okuttular. Bu ne pek yüzlü ve açgözlü insanlardır ki önlerinde kendilerinden önceki devletlilerin kanları daha kurumamıştı. Yağmacılıkta Musa Paşa o kadar ileriye gitti ki hesabın, ölçünün dışında mala sahip oldu. Sarayda padişahın yanında ve hükümette kendisinin etrafında yeni devrin sivrilttiği simalar ve aşırı şımarmış, bıyıklarını balta kesmez olmuş ocaklılar her işe müdahale ederek Musa Paşa'yı canından bezdirecek hale getirmişti; rüşvet kapıları yine ardına kadar açılmıştı. Yağmada da rüşvette de aslan payını Musa Paşa'nın elleri toplamakla beraber Köse Paşa bu iri lokmaların, hele Yusuf Ağa terekesi vurgununun hazmı çok güç olduğunu görmüş ve artık sahneden çekilmeye karar vermişti. Ortaya bir hastalık meselesi çıkardı, birkaç defa padişah huzurunda bayılma derecesinde kalp yetersizliği buhranı geçirdi. Hakikaten hasta, yoksa hastalığı oyun muydu bilinmez, zira tilki gibi hilekâr adamdı" diyor; padişahtan azlini rica etti.

Sultan IV. Mustafa kendisini tahta çıkaran bu adamı azletmekle bir minnet yükü taşımaktan kurtulacaktı. Rüşvet ve türlü suiistimal

batağına konmuş olan yaban ördeği sürüsüne benzeyen yeni padişahın bendeleri de Musa Paşa'nın çekilmesiyle vurgun meydanının tamamen kendilerine kalacağını gördüler; Köse Musa Paşa azledilerek Bursa'ya gönderildi. Cevdet Paşa'nın "tilki" dediği Köse'nin kuyruğu entrika kapanındaydı, kendi isteğine, padişah ile yeni devletlilerin de uygun görmüş olmalarına rağmen o müthiş bataktan sıyrılıp çıkamadı, ortaya bir Atâullah Efendi meselesi çıktı, Topal Şeyhülislam Musa Paşa'nın yakasını bırakmadı.

Devrin ulemasından Seyda Efendi adında bir düzenbaz adam vardı, dalkavuklukla yükselmiş, herkesi hicveder, diline düşmek istemeyenler bu adamın ağzını altınla kapatırlardı. Atâullah Efendi'yi de vaktiyle diline doladığı için onun tarafından ağır bir sille yemekten korkuyordu. Yakın akrabasından İsmail Ağa adında biri bir zaman Boğaz nazırlığında bulunmuş, Kabakçı da, yamak neferken onun uşağıymış, hatta Kabakçı'yı yamaklara o adam çavuş yapmış. Bu Seyda Efendi senli benli konuştuğu ve karşılıklı kadeh tokuşturduğu Kabakçı'ya "Atâ Efendi Sultan Selimlidir, sizden görünmesi korkusundandır, ona karşı çok dikkatli olun!.." dedi. Bu laf biraz daha tellenip pullanarak saraya aksettirildi, "Yamaklar şeyhülislamı istemiyor!" denildi, Atâullah Efendi de derhal azledildi. Bu sefer sahneye bir başka düzenbaz, yakın bir istikbalde çok meşum entrikalar çevirecek Halet Efendi girdi, Atâullah Efendi'nin lalasının oğluydu, sahte bir defter tanzim etti, en başta Kabakçı Mustafa'nın adı bulunmak üzere ihtilale katılmış kimselerden yirmi isim bulunan bu defteri Kabakçı Mustafa'ya gönderdi: "Bu defterle padişahtan sizin başlarınızı istediler, fakat Atâullah Efendi fetva vermedi, onu azlettirmekle kendi başınızla oynuyorsunuz" diye de haber yolladı. Bunun üzerine ortalık yine karıştı; Kabakçı Mustafa ve yamak sergerdelerinin de iştirakiyle yeniçeri ihtiyarları Süleymaniye Camii'nde toplandılar, bu toplantıdan çıkan karar müthiş oldu: "Ya Atâullah Efendi tekrar şeyhülislam olur, yahut İstanbul şehri yağma olunur, çoluk çocuk ve kadınlar ayak altında kalır!.."

"Behey ağalar, böyle maskaralık olur mu?.. Dün azledilen şeyhülislam bugün tekrar yerine gelir mi?" denildi ise de kimse dinlemedi. Topal Molla tekrar şeyhülislam oldu ve "Ben Musa Paşa'yı isterim!" deyince Köse de eski yerine döndü.

Devlet Rusya'yla harp halindeydi. Fransa'nın Ruslar üzerindeki baskısıyla bir mütareke imzalanmıştı, fırsatı ganimet bilip cenge hazırlanılması gereken bir devirde İstanbul'daki devlet erkânı nelerle uğraşıyordu! Cehil ve cehlin kamçıladığı hırs canavarı pençesinde birkaç kişi koca bir devletin hayatıyla oynuyordu.

Bursalı Emin Baba ile Arabacı Kızı Zeynep ve Karakaş Mustafa.

Şeytan Emin Efendi ile Bursalı Emin Efendi

Koca Türkiye'nin âciz ve kirli ellerle inkıraz uçurumuna sürüklendiği o müthiş anarşi devrinin ibretle okunacak, hem gülünüp hem ağlanacak sahnelerindendir.

Yeniçeri Süleyman Paşa'nın mahbup evlatlığı Giritli Yusuf Ağa 13-14 yaşlarındayken başında yağlı Cezayir fesi, sırtında lime lime bir mintan ile lime lime bir potur, Kandiye şehrinin sokaklarında yalınayak dolaşıyordu. Valide Sultan kethüdası unvanı altında idam edildiği zaman ise akıllara durgunluk veren bir servet bırakmıştı.

Yusuf Ağa'nın bir Rum mühtedisi olduğu söylenir. Çağdaşlarından bazıları parlak zekâsından, bazıları da sadece kurnazlığından bahsederler. Fakat milyonluk terekesinden bir de acayip bağış senedi çıkmıştır ki Yusuf Ağa'nın ne akıl, ne zekâsı ve ne de kurnazlığıyla bağdaşabilir. Galata Kadısı Şeytan Emin Efendi tarafından resmen mahkeme siciline kaydedilen bu bağış senedini bugünkü dilimize çevirerek okuyalım:

"Galata'nın Beşiktaş nahiyesinde Paşa Mahallesi'nde oturan Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa hazretlerinin yalısında bir şeriat meclisi toplandı. Ahmed Ağa oğlu Sadullah Ağa huzurumuzda lisanıyla ikrar ederek 'Levh-i Mahfuz'da ne miktar yazılı ise ömrümün yedi senesini Yusuf Ağa hazretlerine bağışladım' dedi. Malumdur ki Hazreti Âdem de ömründen bir miktarını Şit Aleyhisselam'a vermişti ve o da bu bağışı kabul etmişti, Yusuf Ağa hazretleri de o misale uyarak bu yedi yıllık ömür bağışını kabul eyledi, biz de onların isteği üzerine bu bağış ve kabul hüccetini yazıp mahkeme siciline kaydettik. 27 Rebiyülahır 1211 (30 Ekim 1786). İmza: Galata Kadısı Kavafzade Mustafa Emin."

Müverrih Cevdet Paşa hayretler içindedir: "Bu nasıl iştir?.. Hüccetle yedi yıllık fazla ömür alan akıllı olarak tanınmış bir adam, ömründen yedi yılını bağışlayan Sadullah Ağa ise padişahın musahiplerinden ve devrin büyük musikişinaslarından biri, bu muameleyi resmen tescil eden de ilim ve irfanıyla tanınmış koca bir kadı" diyor.

Bizce pek şaşılacak tarafı yoktur. Sadullah Ağa'ya yüklüce bir para lazım olmuş. Lakabı üstünde "Şeytan" Emin Efendi de "Hayır, ben böyle saçma hüccet yazıp tescil edemem" diyerek Yusuf Ağa'nın altıncıklarını ve mükellef sırmalı bohça içinde bir âlâ samur kürkünü elbet ki geri çevirecek değildi. Giritli Yusuf Ağa'ya gelince, göle yoğurt mayası çalan Nasreddin Hoca'nın yerindedir: "Hoca!.. Hiç koskoca göl maya tutar mı?.." diye sorduklarında Hoca "Ya tutarsa!" demişti, "Bir kere de onu düşünün!.."

İşte bu Yusuf Ağa Nizam-ı Cedid ricali arasındadır ve bu zihniyette tek adam değildir.

Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Sırkâtibi Ahmed Efendi, Mabeyinci Kör Ahmed Bey sokaklarda yalınayaklı cahil yamakların bıçakları altında paralandıkları zaman hepsinin koynundan acayip birer tılsım çıkmıştı. Mesela İbrahim Nesim Efendi'nin boynunda altın zincirle asılmış ve iki dili sımsıkı bağlanmış küçücük bir altın makas vardı; makasın üst üste gelen dillerinin iç taraflarında birinde "Sultan Selim", öbüründe "İbrahim" yazılıydı, "Sultan Selim benden başkasını görmesin, benden başkasını sevmesin, benden başkasına inanmasın" diye yapılmış bir tılsım!..

Hacı İbrahim Efendi'nin koynundan bir deriye sarılmış küçücük bir gümüş hançer çıktı: "Kılıç kesmez!" tılsımı! Mabeyinci Ahmed Bey'in koynunda bir deriye sarılı bir kurşun bulundu: "Kurşun işlemez!" tılsımı! Sırkâtibi Ahmed Efendi'nin boynunda da altından bir aslan heykelciği vardı, "Arslan gibi heybetli görüneyim, herkesin üstünde sözüm geçsin!.." tılsımı!

O günlerde halk ağzında "Nizam-ı Cedidcilerin hepsi de kâfirmiş!.. Koyunlarından koltuklarından putları, haçları çıkmış!.." diye laflar yayıldı. Çok hazindir; bu adamların hepsi devrinin bilgili, akıllı tanınmış simalarıdır.

Zamanımızın tabiriyle bu tılsımlara "maskot" diyebiliriz. Devlet

idaresinin ağır mesuliyetini düşünmeyip kendi mevkilerini, ikballerini düşünen, ömürlerini uzatmak isteyen ve bunun için maskotlara sığınan, hüccetler yaptıran adamların hazin akıbetleri elbet ki şaşılacak facialar değildir, mukadder sonuçtur. Fakat yıpranan devlet ve inim inim inleyen de memleket olmuştur.

Nizam-ı Cedid ricalinin koyunlarına bu tılsımları koyan da o devrin meşhur Nakşi şeyhlerinden Bursalı Emin Efendi'ydi. Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî o devirde yaşamış dedesinden dinlediklerini kaydederken bu Şeyh Emin Efendi hakkında da şunları yazıyor:

"Bursalı Emin Efendi büyüklere karşı Nakşibendi görünürdü, ama avam arasında, bilhassa yeniçerilere Bektaşi olurdu. Aslında da gençliğinde Merdivenköyü Bektaşi tekkesinde Arnavut bahçıvan Ali Baba'nın köçeği, yamağıydı. Konağındaki nizam da Bektaşi nizamıydı. Kadın erkek, bacı oğlan arasında kaçgöç yoktu. Kendisi gayetle laubali meşrepti, nerde bir nigâr-ı nazenin peripeyker mest-i naz, yahut bir mahbub-i ziba dilber-i mümtaz görse:

Atş ile kanımı içesi dilber
Ser virelim sır için gel beraber

Çeşm-i kebudunda nedir bu mesti
Hatırlatır cana bezm-i elesti

Erenler durağı bu asitane
Temaşa kıl âşıkane mestane

Ebrulerin tâkı bu cana mihrap
Kevserdir kâse-i lalinde şarap

Ya payin nakşine ne diyem şahım
Ayağın öptüğüm gün padişahım

Eşik atla teşrif eyle efendim
Benim kaşı keman serv-i bülendim

Ahretimiz mamur ettik sağ iken
Bizde açan gülde bulunmaz diken

Kefenpuş olduk öldük dirildik
Bu sakfin altında muhabbet birlik

diyerek hemen koluna yapışır:

Her girene işte açık kapımız
Ekl idene hazır pişmiş aşımız

der, içeri sokup ve hemen soyup Bektaşi kılığına kordu. Tekkesinde mahbup ve mahbube yirmi nefer kadar hasna ve müstesna mürit ve müridesi olup cümlesinden sevgilileri Arabacıkızı Zübeyde ile Karakaş Mustafa dedikleri Şebinkarahisarlı bir mürahik zeberdest civandı. Bunca devletlilere tılsım yapıp düzen Şeyh Efendi ateş ile barutun yan yana duramayacağını fark edememiş, bir gece Karakaş Mustafası mercimek aşını fırına verdikleri Zübeyde'yi alıp memleketi tarafına kaçmıştır. Şeyh Emin Efendi hangisine yanacağını bilemezken ona da seyahat görünüp Bursa'ya sürülmüştür."

Cevdet Paşa bu Şeyh Efendi'nin Bursalı olduğunu kaydederek hayatı hakkında hiçbir şey yazmıyor. O devrin adamı müverrih Asım Efendi Âşık Razî'nin çizdiği portrenin aynını çizerek Şeyh Emin yerine "Şeyh Selami" diyor ve İzmirli olarak gösteriyor; Şebinkarahisarlı Karakaş Mustafa'nın da adını zikretmeden "esnaf güzeli bir genç" diyor.

Tılsımcı şeyhin adı "Selami Emin Efendi" de olabilir. Asım'a göre bu yaman adam on sene kadar İran, Hindistan, Türkistan ve Kafkasya'da gezip dolaştıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Nizam-ı Cedid devrinde büyük bir şöhret olmuştur. Yakınlıkları devlet adamları için daima tehlikeli olan büyük maceraperestlerdendir.

Su testisi su yolunda kırılır

1807 İhtilali'nin körükçülerinden fitne yolunda ilk tasfiye edilen Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa oldu. İstanbul'da şehir eşkıyası hezele ve hayta güruhu, her türlü melanet ve şenaati, fuhuş ve rezaleti uluorta yapmaktan çekinmeyen, ırz ve namus yoksulu ve tohumun çamuru tabakası öylesine şımartılarak yüze çıkmıştı ki şehirde asayiş adına bir şey kalmamıştı. İhtilalin ilk günlerinde kimsenin burnu bile kanamamış, kadınlar ve çocuklar sokaklar, pazarlarda huzur içinde dolaşmışken, kadın ve çocuk şöyle dursun, dörtkaşlı denilen bıyığını yeni yeni burmaya başlamış, pazılı pençeli delikanlıların ırz ehli olanları bile mahalleleri sınırı dışına çıkamaz olmuştu.

Cephedeki ordunun hali de gün günden fenalaşıyordu; çıbanbaşı da Yeniçeri Ağası Pehlivan İbrahim Ağa'ydı.

Pehlivan Ağa Slav asıllıydı. Belgrad civarı köylülerindendi. On beş yaşında yalın yüzlü ve genç irisi bir uşak oğlan olarak İstanbul'a gelmiş ve hemşeri kılavuzluğuyla Yeniçeri Ocağı'na girmiş, 56. Çardak Kolluğu'nda nefer, bu kolluğun emrindeki kayıklarda hamlacı (kayıkçı) ve bilhassa ocak bezirgânının kayığında hamlacı olmuştu. İslamiyeti de ocağa kaydolunurken İstanbul'da kabul etmişti. Vücudu heykel yapılı gayet düzgün ve çalımlı, yüzce de dilber ve ayrıca delişmen bir dilbazlığı da olduğundan ocak bezirgânının derhal nazar-ı dikkatini çekmiş, onun sevgi, alaka ve himayesiyle kısa zaman sonra 59. Orta'ya çorbacı olmuştu, sonra ocak yoluyla yükselerek yeniçeri ağalığına kadar çıkmıştı.

Cahil, son derecede cesaretli, otoriter, nefer üzerinde zabitlik yapmasını bilirdi. İngiliz donanması Marmara'ya girip İstanbul'u tehdit ettiği zaman, şehrin zabıta amiri sıfatıyla en küçük bir karışıklık çıkmasına, böyle zamanları fırsat bilen uygunsuz hayta takımının

Harabat Mustafa.

edepsizliklerine meydan vermemişti ve halk nazarında iyi ve büyük bir şöhret kazanmıştı. Fakat bir Nizam-ı Cedid erkânı tarafından okşanması, elde edilmesi ve onun ocaklılar üzerindeki nüfuzundan faydalanılması bilinmemişti. Bilakis cehlinin gururuyla oynanmış ve Pehlivan Ağa da Nizam-ı Cedid'in pervasız düşmanlarından biri olmuştu. Öylesine ki ordu-yı hümayunla beraber cepheye gittikten sonra İstanbul'da yamaklar ayaklandığı zaman Pehlivan Ağa'nın orduda bir yeniçeri isyanı çıkaracağından korkulmuş ve padişah yanında Sadaret Kâhyası İbrahim Nesim Efendi Serdar İbrahim Hilmi Paşa'ya, Pehlivan Ağa'nın ağalıktan azlini bildirmişti. Fakat azledilen ağa yeniçerilerin "Biz ağamızdan hoşnuduz!.." diye ayak diremesi üzerine tekrar makamına iade edilmişti. Bu hadiseyi orduda serdar ve sadrazama karşı bir yeniçeri isyanı takip etmiş ve İbrahim Hilmi Paşa Silistre'den Rusçuk'a kaymaya mecbur olmuştu.

Yeni sadrazam ve serdar Çelebi Mustafa Paşa da Silistre'ye geldiğinin tezine Pehlivan Ağa'ya İstanbul'dan vezirlik payesi getirtmiş, Pehlivan Ağa bir "Ağa Paşa" olmuştu. Azameti artmış, gururu köpürmüş, yeniçerilerin dizginini mutlak şekilde elinde bilerek onlara karşı da gayet sert davranır olmuştu.

Huşunetinin yeniçeriler üzerinde kötü tesir yapacağını, İstanbul'da ocak başçavuşu Mustafa Ağa'nın Arif Ağa gibi şöhretli bir adamı devirerek sekbanbaşı olduğu gibi, orduda zorbalık yoluyla yeniçeri ağalığını kapmak isteyen bir adamın çıkabileceğini hiç düşünmemişti. Müverrih Cevdet Paşa "Ayaktakımının öyle azgın devriydi ki bir yeniçeri neferi feleğe kelek, zümrüdüankaya sinek, kendi zabitlerine de köpek diye tenezzül etmez olmuştu. Silistre ordugâhında Pehlivan İbrahim Paşa'nın azametini çekemeyenler onu kendi neferlerine tepeletme yolunu aradılar" diyor.

Ağa Paşa'nın meçhul düşmanları yeniçerileri ona karşı ayaklanmaya teşvik ederken Ağa Paşa da çirkin bir hareketiyle için için tutuşmuş ateşi alevlendirdi.

Bir gün Turnacıbaşı'nın Süleyman adındaki parlak yüzlü civeleğini görmüş ve delikanlıyı kendi hizmetine almak istemişti.

Krelaş'taki yeniçeri çadırları arasında hemen bir gulgule koptu ve birkaç yüz yeniçeri ağanın çadırını başına yıkmak için hücum etti. Kasıtları sadece hakaret, dolayısıyla Pehlivan Paşa'yı ağalıktan azlet-

tirmekti. Kısa bir zaman önce azledilmişken yine kendilerinin isteğiyle yerinde kaldığını çoktan unutmuşlardı. Yeniçeri Ocağı cephede, düşman karşısında bile korkunç bir anarşi içindeydi.

Yeniçerilerin bağrışarak çadırına doğru yürüdüğünü gören Ağa Paşa "hoyrat bahadırlığı" ve her zaman olduğu gibi sonsuz cesaretiyle kılıcını kavrayıp çadırından fırladığı zaman hücum edenlerin başında, iki elinde birer tabancayla Turnacıbaşı'nın mahbup civeleği Süleyman'ı gördü ve ağzını açıp "Neye geldiniz?.. Ne istersiniz?.." diyecek kadar vakit bulamadı. Turnacıbaşı Ağa tarafından çok iyi talim edilmiş oğlanın iki el ateş etmesiyle yere yıkıldı. Ağa çadırına hücum edenlerin arasında bulunan Harabat Mustafa adında Bektaşi canlarından bir genç hemen atılarak elindeki teberle Ağa Paşa'nın başını gövdesinden kesip aldı.

Bu isyan ve cinayet Krelaş Adası'nda olmuştu. Yeniçeriler derhal Silistre'ye geçmek, orada da ordu hazinesi ile sadrazam ve serdar otağını yağma ettikten sonra İstanbul yoluna düşmek kararını verdiler. İsyan suçunun oku yaydan çıkmıştı, ağalarını katlettikten sonra serdar otağını ve Hazine sandıklarını yağmalamak ve cepheyi bırakıp İstanbul'a dönmek cezalarını artırmayacaktı, belki de İstanbul'daki devletlileri korkutup tümünün üstünden bir af süngeri geçirtecekti. Bu korkunç kararı Yeniçeri Kethüdası Selim Ağa önledi:

"Durun yoldaşlar, serdar hazretleri de bizdendir, ocaklıdır, ocağımızın namusunu iki defa yıkmayalım, dünya ve ahrette bednam oluruz, Ağa Paşa'yı katle kastınız var mıydı?" diye sordu.

"Hâşâ, yoktu, kastımız hakaretle azliydi!.." cevabını alınca:

"Katiller cümlenin malumudur, bir hiz oğlan ile bir harabati derviştir!.. Şeriatta kanın cezası ne ise görsünler, ağamızın kanını ocağımıza bulaştırmayalım!.." dedi.

Bu hizmetine karşılık Selim Ağa yeniçeri ağası oldu. Ertesi gün de Pehlivan İbrahim Paşa'nın naaşı adadan Silistre'ye nakledilerek defnedildi. Muhakkak ki Selim Ağa'nın işidir, cenaze alayına yeniçeriler de iştirak etti. Katil Civelek Süleyman ile başkesici Harabat Mustafa da Silistre ordugâhında asılarak idam olundular. Turnacıbaşı da azledildi, tek yeniçeri ağzını açmadı.

Bu vaka üzerine ve Pehlivan Paşa için söylenmiş bir ağıt-türkü vardır:

Civeleğin kara gözü beladır
Beladır aman
Ağa Paşam o derde müpteladır
Hali pek yaman
Çifte kuburları doldur doldur be
Bre Süleyman
Elinde ölem be kurşunu vur be
Bre bîiman
Bu kahpelik yakıştı mı yoldaşa
Al kanlar içinde Pehlivan Paşa
Bre kara gözlü Kanlı Süleyman
Altınlı üsküfü yıktın mı kaşa

Civeleğin iki eli kanlıdır
Kanlıdır aman
Cellat kara gözleri dumanlıdır
Boynunda ferman

Bulanık günler

Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın en yakın adamlarından Pınarhisar Âyanı Uzun Ali Ağa'nın oğlu ve Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin de dedesi Mustafa Ağa, torununun kalemiyle nakledilen hatıralarında "Yeniçeri Ağası Pehlivan İbrahim Paşa'nın katli, Alemdar Paşa'nın orduya tekrar davetiyle Âyan Paşa'nın da yumuşayarak Silistre'ye gelmesinden az önce olmuştur" diyor. Bu rivayete göre Alemdar Paşa Silistre'deki ordugâha iki defa gelmiş olmaktadır. Müverrih Cevdet Paşa ise, Rusçuk âyanının bu ikinci gelişinden hiç bahsetmemektedir. Âşık Razî dedesinden dinlediklerini kalem diline verirken bu noktadan yanılmış olacaktır. Fakat Âşık Razî'nin notlarında bazı vakalar üzerine öyle geniş tafsilatlı hikâyeler vardır ki çok kıymetlidir.

Yeniçeri ağasının yeniçeriler elinde katli orduda muhakkak ki büyük karışıklığa sebep olmuştu; bu karışıklık da orduda bulunan Nizam-ı Cedid ricalinden iki kişinin hayatını kurtardı. Orduda saraset kethüdası olan Mustafa Refik Efendi ile Reisülküttap (dışişleri bakanı) Galib Efendi'nin idamları için Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa'ya İstanbul'dan emir geldiği söylenmekteydi. Pehlivan Paşa katledilince orduda disiplin adına hiçbir şey kalmadı, hatta nöbetçiler, karakollar bile kalktı, zaten hayatlarının kıl üstünde durduğunu bilen Refik ve Galib efendiler fırsatı ganimet bilip Rusçuk'a, Alemdar Paşa'nın yanına kaçtılar ve Rusçuk yârânına katıldılar.

Mevsim kış ağzıydı. Ordunun Silistre'de kışlaması için altı aylık erzaka ihtiyacı vardı, bunu da ancak o havalinin tek kudretli adamı Alemdar Paşa temin edebilirdi. Fakat Alemdar ve etrafında toplanmış olanlar, Sultan IV. Mustafa ile Sultan Mustafalıları kuşkulan-

dırmadan İstanbul'a gitmek imkânını aramaktaydılar. Bunun da tek çaresi, Rusya'yla mütarekenin resmen imzasından sonra ordunun kışı geçirmek üzere İstanbul'a dönmesi, Alemdar Paşa'nın da seçkin askerleriyle beraber orduya katılıp İstanbul'a gelmesiydi. Alemdar Paşa gibi iyi silahlandırılmış ve itaatli milislere sahip olan Rumeli ve Anadolu âyanlarının hemen hepsi Sultan III. Selim'e karşı aşırı muhabbet ve hürmet besliyorlardı. Alemdar İstanbul'a gelirken Rumeli âyanlarının ileri gelenlerini de peşine takacaktı. Bunun içindir ki kışı Silistre'de geçirmeyip geri çağrılmasını sağlamak üzere orduya kışlık erzak tedarikinde tavassut etmemek lazımdı. Bu durum karşısında ordu-yı hümayun 5 Eylül 1807'de Silistre sahrasından kalktı ve on dokuz gün süren bir yürüyüşle Edirne kışlağına geldi.

Müverrih Cevdet Paşa o çok bulanık günleri şöyle anlatıyor:

"Ordu-yı hümayun dediğimiz sadrazam ve serdar paşanın bendegânı, hademesi, uşağı, orduda vazifeli kalem efendileri, kâtipler ve sadrazamın yanında bulunan devlet ricalinden birkaç kişiyle onların adamlarıdır. Ordunun yalnız adı, serdar-ı ekremin de bir kuru unvanı kalmıştı, yoksa, düşmana karşı satvetle yürüyecek kıtalar tahayyül etmemelidir.

Eğer Alemdar Paşa Rusçuk yâranıyla beraber verdikleri kararı tatbik yolunda seçkin askerleriyle İstanbul üzerine yürüseydi, Istanbul'a kadar yoluna engel olacak hiçbir kuvvet yoktu. Yeniçeriler her ne kadar Sultan Mustafa'ya taraftar ise de ne ordudakiler ve ne de İstanbul'dakiler Alemdar'ın karşısına çıkamazdı. Fakat yeniçerilik İstanbul'da ayaktakımı esafil ve erazilin iliklerine işlemişti. Sultan III. Selim ise sarayda bir odaya kapatılmış, tek başına, yârdan ve yaverden mahrumdu.

Eğer Alemdar ile Rusçuk yâranı maksatlarının ne olduğu hususunda ufacık bir ipucu verecek olsalar Sultan Selim'in hayatını tehlikeye düşüreceklerini pek iyi biliyorlardı. Bunun içindir ki uzun uzadıya görüşerek Sultan IV. Mustafa'nın etrafındaki yeni saray ricalini aldatmaya, onlara Sultan Mustafa'nın hararetli taraftarları gibi görünmeye karar verdiler.

Bu işi başarmak, Alemdar Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için padişahtan bir izin koparmak üzere Mustafa Refik Efendi çoluğunu ço-

cuğunu görmek bahanesiyle İstanbul'a gitti ve Sultan Mustafa'nın saray erkânına gereği gibi yaklaştı, onlarla memleket ve ordu ahvali üzerine mahrem sohbetlerde bulundu. Yeniçeri zorbalarının ve onlara dayanan şeyhülislam ile bazı ulemanın ve ihtilalde türemiş bir alay baldırı çıplak derbederin padişaha padişahlık yaptırmadıklarını anlattı; Alemdar'ın Sultan Mustafa'ya sadakatinden bahsetti, eğer İstanbul'a çağrılacak olursa, güzide askerleriyle şehrin inzibatını derhal temin edeceğini, her gün türlü türlü vaka çıkaran yeniçeri, yamak, serseri, baldırı çıplak takımını sindireceğini ve Sultan Mustafa'nın padişahlık şan ve şevketini koruyacağını söyledi ve hepsini de söylediklerine inandırdı. Bu sözlere inanmayan yalnız Sultan Mustafa oldu, yakınlarını dikkatle dinledikten sonra "Ocaklı uyuşur gibi olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a getirilmesi tedbiri şimdilik dursun!.." dedi. Fakat Mustafa Refik Efendi'nin gösterdiği sadakatten memnun görünerek onu o sırada münhal olan reisülküttaplığa tayin etti ve Refik Efendi bu yeni vazifesiyle Edirne'ye, sadrazamın yanına gitti.

Mustafa Refik Efendi İstanbul'daki mahrem temasları sırasında saraydaki Sultan Mustafalıların Sultan III. Selim'i öldürtüp ortadan kaldırtmak niyetinde olduklarını aydın olarak görmüştü. Sultan Selim'i ortadan kaldırmakla tam huzura kavuşacaklarını sanıyorlardı. Fakat sarayda işlenecek bu siyasi cinayet tamamen aksi tepkiler de yapabilirdi. Bunun için de şeyhülislam efendi, kadıaskerler, kaymakam paşa ve Yeniçeri Ocağı ağalarıyla iyice anlaşmak lazımdı.

Gayetle mahrem olarak fikri sorulduğu zaman, Sultan Selim'in başlıca düşmanlarından olduğu halde Kaymakam Köse Musa Paşa ürktü; ihtilaldeki cinayetlerine bir de padişah kanı karıştıramazdı. "Bu, cümlenin kararıyla olacak büyük bir maddedir!.. Sair devlet erkânı ve ocaklı hep Edirne'de, orduda bulunmaktadır. Bizler burada hepimiz makamlarımızın asıl sahipleri değil, vekilleriyiz!.. Bu işe kendi reyimizle cesaret edemeyiz!.." dedi.

O sırada sahneye Tayyar Mahmud Paşa adında bir macerapeRest girdi. Karanlık bir adamdı. Sultan Selim devrinde Trabzon valisiyken türlü edepsizlikleri olmuştu ve hareketlerinin hesabını vermekten korkarak Rusya'ya kaçmıştı, şimdi oradan geliyordu. Sultan Mustafalılar ve padişah tarafından fevkalade iltifat gördü. Sul-

tan Mustafalılar Köse Musa Paşa'nın yerine her istediklerini yaptırabilecekleri bir kaymakam paşa bulmuşlardı. Bu kirli vezir saray erkânına sadık bir uşak olacaktı. Musa Paşa da böyle bulanık bir devirde kaymakamlıktan azlini nimet bildi; kanlı vurgunlarla elde edilmiş muazzam servetini aldı. Sözde sürgün adıyla İzmir'e gitti..." Şimdilik yaptıkları unutulmuş gibiydi.

Laz softa vakası

Yukarı Boğaz kaleleri yamaklarının, orduyla sefere çıkmış yeniçeriler yerine sözde İstanbul'u muhafaza edecek acemi oğlanlarının ve yangın tulumbacılarının, kalyoncu, cebeci ve topçuların arasındaki hayta takımının ve şehirliden ayaktakımı hergele güruhunun alabildiğine azgınlıklarıyla İstanbul öylesine korkunç anarşi içindeydi ki bir gün Sultan Mustafa'nın en yakın adamlarından Fettah Ağa:

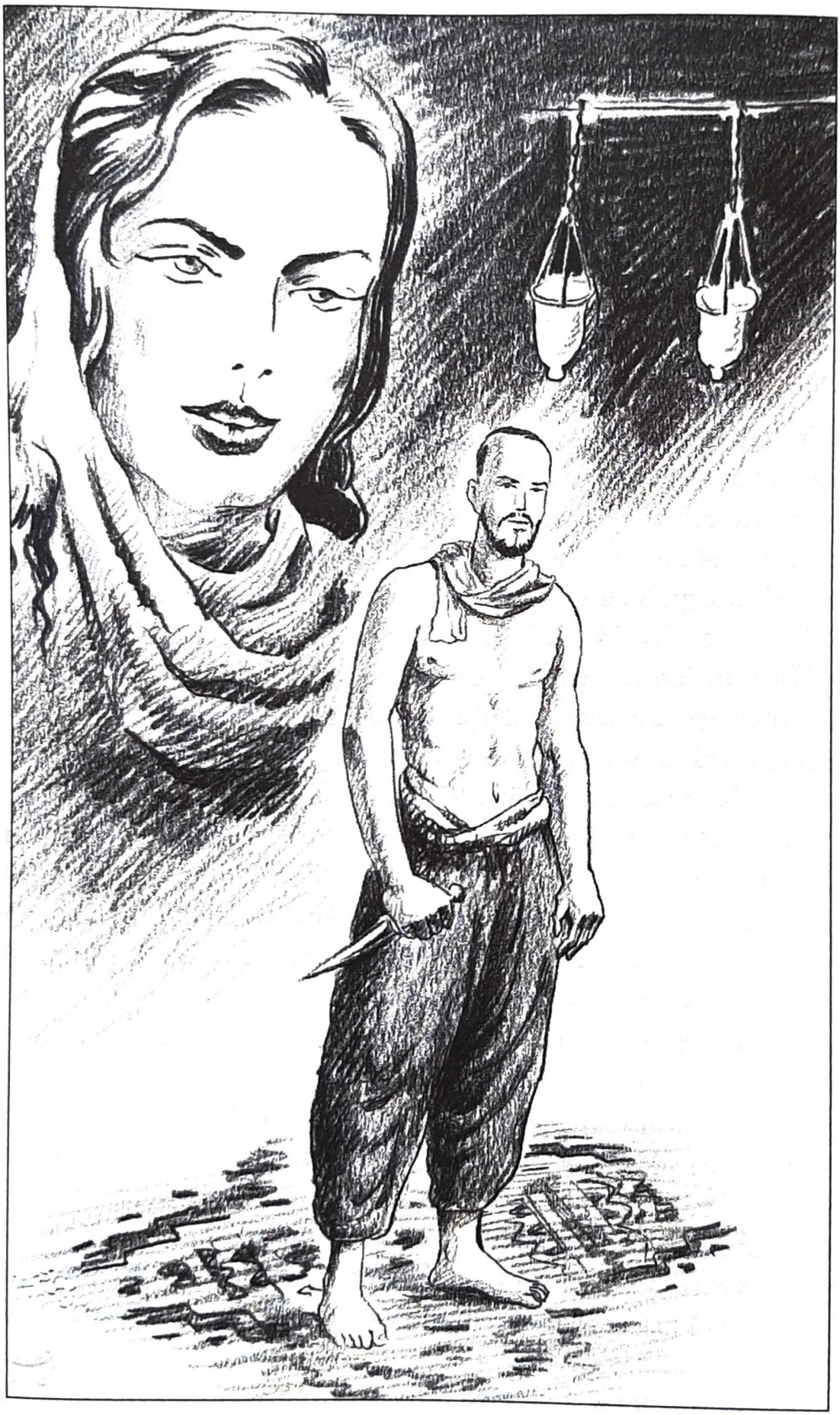
"Bu kâfirlerden bezdik!.. Edepsizliklerine, şenaatlerine artık tahammüle takat kalmadı... Fakat ne yapalım ki melunları tepelemek için elimizde başka bir asker yok... Bunların kötülükleri ancak yeni asker tedarikiyle önlenebilir!.." demişti.

Sultan Mustafa ise hiç çekinmeden devlet adamı kıtlığından şikâyet etmiş:

"Sultan Selim ricalinden Sırkâtibi Ahmed Efendi ile Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi'den biri hayatta olsaydı hiç düşünmez hemen sadrazam yapardım!.." demişti.

Esafil ve erazilin habislikleri karşısında hiç ağzını açmayan Şeyhülislam Atâullah Efendi'ydi, Topal Müftü makamında o baldırı çıplaklara dayanarak duruyordu. Köse Musa Paşa ile yamakların 25 Mayıs Ayaklanması'nı hazırladıkları günlerden beri kaymakam ile müftü çok iyi anlaşmıştı. Tayyar Mahmud Paşa Rusya'dan gelerek Musa Paşa'nın yerine kaymakam olunca Atâullah Efendi'nin serseri zorbalara dayanan tahakkümünü çekemedi, padişahtan gayet mahrem olarak şeyhülislamın azlini istedi. Sultan Mustafa Tayyar Paşa'yla açık konuştu:

"O herifi ben de istemem... Hatta yerine adam bile hazırladım, Osmanpaşazade İzzet Bey'i müftü yapmak isterim... Fakat Topal'ı

Maçkalı Mustafa.

azledemem, ben azletsem yamak eşkıyası ile sair ocaklı ve şehir erazili bırakmaz... Gelip bana ağlama, yüreğimi dağlama!.." dedi.

Padişah haklıydı; o günlerde koca İstanbul'u büyük bir heyecanla ayaklandıran bir vaka oldu ve Atâullah Efendi de şeyhülislam kisvesi altında daltaban bir hayta oldu; bu yaman demagog adama o günlerin şartları içinde dokunulamazdı.

Tüyler ürpertici o anarşi devrinde İstanbul'daki medreselerin hali ve içlerinde yaşayan softaların ahvali de pek perişan ve yamandı. O yılları görmüş olanlardan müverrih Şanîzade Atâullah Efendi manzarayı çirkin çıplaklığıyla şöyle anlatıyor:

"Suhtegân ise tullab-ı şebab-ı nev suhtegân ile medarikte bîmuhaba hikâye-i kavm-i Lut'la meşgul ve mümaris olup tasvir-i mesail-i sekkâkiyede sahib-i yedi tula ve faristiler..."

Şanîzade de medresede okumuştu, öyle olduğu halde İstanbul medreselerini lebaleb doldurmuş olan softalar ve çömezleri için "yobaz taifesi", "yobaz güruhu" tabirlerini kullanıyor.

Büyük şehirde devlet sözü yalınayaklı haytalar ağzına düşünce, tüysüz gençlerin ve otuzluk-kırklık kara sakallı bekâr uşaklarının doldurduğu medrese odaları da ilim ve irfan ocağı olmaktan çıkmış, sarıca arı yuvalarına dönmüştü. Yukarda bahsettiğimiz vakanın kahramanı işte onların arasından çıktı.

Fatih Karadeniz medreselerinden birinin bir odasında oturan o yobaz taifesinden 25-30 yaşlarında Maçkalı Mustafa adında genç bir Laz, hem oda yoldaşı hem uşağı 15 yaşında Erzincanlı Mehmed ile Şanîzade'nin tarif ettiği şekilde yaşarken bir gün Bozdoğan Kemeri semtinde Natırkızı Ayşe adında bir fahişeyle karşılaştı. Yaşça Maçkalı Mustafa'dan küçük olmayan dilbaz yosma bir baygın bakış, bir tatlı tebessüm ve bir şehvetengiz kırıtmayla yobazı zülüf kemendine alıverdi. Yüz çizgileri ve kaş, göz, ağız, burun istifiyle bir erkek güzeli olan Maçkalı vücut yapısıyla da uzun boylu, elleri pençeli, ayakları koşarlı, sırım gibi, zehir gibi zeberdest bir pehlivandı. Natırkızı'nın divanesi oldu. Ayşe müstesna güzellerden değildi, fakat yobaz Laz'ın kadın olarak tanıdığı ilk mahluktu; haftanın muayyen iki gecesini mahbubesinin evinde geçirmeye başladı. Ayşe ise haftanın öbür beş gecesini Fatih'teki yeniçeri kolluğu acemi oğlanlarından ve yangın tulumbası uşaklarından şahbaz kırıklarıyla

geçiriyordu. Ve onların himayesiyledir ki sırtını Romalılardan kalma azametli su kemerlerine dayamış, evine, basılma rezaleti korkusu olmadan softasını da alabiliyordu.

Fatih semtini, hatta bütün İstanbul'u üç gün üç gece heyecanla meşgul eden vaka şöyle başladı:

Maçkalı Mustafa sevgili çömezi Erzincanlı Mehmed ile Fatih Yeniçeri Kolluğu karşısında bir kahvehanede oturuyordu. Natırkızı Ayşe önlerinden kırıtarak geçti. Karşıdaki kolluk önünde de baldırı çıplak tulumbacı acemi oğlanlarından üç delikanlı oturuyordu. Bunlardan biri fahişeye laf attı, kadın tulumbacıya yüz vermedi. Bunun üzerine o yalınayaklı it yerinden fırlayıp:

"Bre fahişe!.. Kendini ırz ehli nigâr gibi mi satarsın?.." diyerek genç kadının yüzünden yaşmağını sıyırıp attı ve Ayşe'yi o kalabalık kolluk meydanında uluorta herkesin gözü önünde öptü. Kadının uğradığı tecavüze tahammül edemeyen divane âşık da hemen kahvehaneden fırladı:

"Çek elini bre köpek!.." diye bağırarak iri kıyım pençesiyle tulumbacıyı bir tokatta yere serdi, omuzdaşlarının yardımına koşan diğer iki tulumbacıyı da tepelerken kolluktan ellerinde sopalarla on-on beş nefer acemi oğlanı fırladı, bu durum karşısında Laz Mustafa medresesine kaçtı, fakat peşinin bırakılmadığını görünce tabancasını alıp medresede bir acemi oğlanını vurup öldürdü ve o kan şaşkınlığından istifadeyle Fatih Camii'ne kaçıp kapıları içerden kapadı.

Kavga bir cinayete bağlanmış, katil de camiye kapanmıştı. Kısa bir zaman içinde Fatih Camii'nin etrafında iki yüzden fazla acemi oğlanları toplandı ve camiyi sardılar. Maçkalı Mustafa caminin münasip bir yerinde siperlendikten sonra dışardan yüksek sesle yapılan teslim tekliflerini reddetti. Caminin hangi kapısından bir acemi oğlanı baş gösterse hemen tabancayla ateş etti. Acemi oğlanları ise camiye ve caminin büyük ismine hürmeten içeriye kurşun atamıyorlardı.

Vakayı Şeyhülislam Atâullah Efendi haber aldı; evvela medreselerdeki talebeye ve caminin hademesine katil softaya sahip çıkıp en küçük bir yardımda bulunmamalarını emretti. Maçkalı Mustafa ise o akşam ortalık kararduktan sonra, camide bulunup da birer köşeye sinmiş sekiz on kişiyi dışarı çıkardı ve kapıları içerden kilitleyerek

tek başına kapandı ve orada aç ve susuz ve uykusuz üç gün üç gece geçirdi.

Gazaba gelen Topal Şeyhülislam sekbanbaşını çağırdı:

"Vaka yerine bizzat git, neferlerin caminin içine hücum etsinler, caminin içindedir diye katilin üstüne ateş etmekte tereddüt etmesinler, ateş etsinler ve katili öldürsünler!.." dedi.

Şeyhülislam efendinin bu kesin emri üzerine acemi oğlanları da pencerelerden caminin içine pervasızca ateş etti, Maçkalı iki üç yerinden hafifçe yaralandı.

Geceleri ateş kesiliyor, ortalık ağarırken bir kişiye karşı açılan cenk başlıyordu.

Son geceydi, pencereden çömezi Erzincanlı Mehmed'in sesini işitti, oğlancık karanlıkta sürüne sürüne Maçkalı'ya bir testiyle su getirmişti; maşrapayı doldurup pencereden içeriye uzatırken birkaç el tüfek patladı ve çocuk acı bir çığlık attı, elindeki maşrapayla, suyu veremeden yıkıldı ve öldü.

Zaten cinnet haline girmiş olan Maçkalı Mustafa, çocuğun ölümü üzerine tamam tecennün ederek ölüm eri oldu ve sabahın alacaaydınlığında caminin kapısını açtı.

Üstünde yalnız şalvarı vardı, tamamen soyunmuştu; başı açık, gövdesi ve ayakları çıplaktı. Kurşunu kalmadığı için tabancasını atmış ve sağ eline bıçağını almıştı; sarığını da boynuna dolamıştı.

Dalhançer bir ok gibi fırladı ve acemi oğlanlarını yarıp kaçmak istedi, fakat sayısız sopa, pala ve bıçak darbeleri altında tepelenerek öldürüldü.

Müthiş vaka bütün İstanbul ulemasını ayaklandırdı: "Yeniçeri kışlalarına ve kolluklarına sığınan caniler kurtulurken Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin camiine sığınmış bir adama karşı bu zulüm ve vahşet nedendir?.. Müftü efendinin camiyi düşman tabyası gibi kurşuna tutturması ne manadır?" dediler. Ve bütün İstanbul medreselerindeki softalar da ayaklandı: "Biz bu hamiyetsiz müftüyü istemeyiz!.." dediler.

Zincirleme entrikalar

Fatih Camii'ndeki Laz softa vakası üzerine Kaymakam Tayyar Mahmud Paşa ile Topal Müftü'nün arası tamamen açıldı. Yeniçeri ağaları ancak sadrazamdan, sefer zamanlarında ağanın İstanbul'da vekili olarak kalan sekbanbaşılar da sadrazamın vekili olan kaymakam paşadan emir alırdı. Caminin içine ateş açılarak hücum edilmesi için müftünün sekbanbaşına emir vermesi kaymakam paşayı küçümsemesi, onun vazifesine açık bir müdahaleydi. Tayyar Paşa Sekbanbaşı Mustafa Ağa'yı çağırttı:

"Bre Ağa!.. Yeniçerinin cenk için müftüden emir alması ne zamandan beri âdet olmuştur?.." diye sordu.

Mustafa Ağa bu suale cevap veremedi, fakat Paşakapısı'ndan çıkar çıkmaz doğruca müftü efendiye gitti ve paşanın sözünü aynen nakletti. Bunun üzerine Topal Atâullah Efendi de Tayyar Paşa'nın karşısına Edirne'de bulunan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı çıkardı. Müftü efendinin yakın adamları tarafından sadrazama "Tayyar Paşa'nın gözü mühr-i hümayundadır, sadrazam olmak ister, fakat maksadına yol vermek için sizin dostunuz olan müftü efendiden çekiniyor... Evvela müftüyü azlettirmek, sonra da mührü kapmak niyetindedir, gayet dikkatli olun" diye mektuplar yazıldı. Sadrazam da akla çok yakın olan bu ihbar üzerinde dikkatle durdu.

Sarayda Sultan IV. Mustafa'nın adamları, Sultan III. Selim hayatta kaldıkça kendilerini daima tehlikede görüyorlardı. Sultan Selim'i ortadan kaldırabilmek için ulema efendilerle hükümet erkânının da kendileriyle birleşmesi lazımdı. Topal Müftü Sultan Selim'in idamına her zaman fetva verebilirdi, fakat Kaymakam Köse Musa Paşa mahrem yapılan teklife şiddetle red cevabı vermiş, bunun üzerine azledilerek yerine Sultan Mustafalıların istediklerini yapacak Tay-

yar Paşa getirilmişti. Fakat onun da müftüyle arası açılmıştı. Bu büyük siyasi cinayeti işleyebilmek için sadrazam ile ordudaki devlet erkânının da sarayla birleşmesi şart olduğuna göre, mahrem temasları yapmak üzere Sultan Mustafalıların ileri gelenlerinden zenci Nezir Ağa ahbap ziyareti bahanesiyle Edirne'ye gitti ve evvela Çelebi Mustafa Paşa'yla konuştu ve ona Sultan IV. Mustafa adına parlak bir vaatte bulundu: "Kayd-ı hayat şartıyla sadrazam olacaktı!.."

Çelebi Mustafa Paşa makamından emin değildi, bilhassa Alemdar Mustafa Paşa'yı çok kuvvetli bir rakip olarak görüyordu. Bunun içindir ki Nezir Ağa'nın vaadi gayet cazip göründü. Fakat bu iş kendisinin muvafakatiyle bitmezdi, Nezir Ağa'nın bütün devlet erkânıyla anlaşması gerekirdi, onu Sadaret Kethüdası Osman Efendi'ye gönderdi. Osman Efendi o yüksek makama yeni tayin edilmiş pek namuslu ve aklı başında adamdı; Nezir Ağa'nın teklifi karşısında dehşet içinde kalmakla beraber renk vermedi:

"Devlet ricalinin vazifesi padişahın emirlerini yerine getirmektir... Mütalaa olunan maddenin geçmişte de misalleri vardır. Sultan II. Osman ve Sultan İbrahim nizam-ı devlet için idam edilmişlerdir... Yalnız o zaman yeniçeri de devlet ricaliyle beraberdi... Bu büyük iş yeniçerisiz olmaz, sonra hiçbirimiz yeniçerinin elinden baş kurtaramayız, cümlemizi padişah katilleri diye paralarlar!.." diyerek harem ağasına ocak erkânıyla temas etmesini tavsiye etti. Fakat Nezir'i başından savar savmaz Yeniçeri Ağası Selim Ağa'ya "Sultan Osman vakasından beri iki yüz yıla yakın zaman geçmiştir, ocağımızın üstündeki kan lekesi silinmemiştir. Maazallah şimdi de Sultan Selim'in kanına girerseniz kıyamete kadar lanetle anılırsınız ve Allah'ın gazabına uğrayarak cümleniz yerin dibine geçersiniz!.." diye haber yolladı. Zenci Nezir Ağa ocak ağaları tarafından çatık kaşla karşılandı ve ocaklı adına Yeniçeri Ağası Selim Ağa gayet sert cevap verdi:

"Hâlâ yediğimiz nimet ve giydiğimiz esvap Sultan Selim efendimizindir, onun saltanatı zamanının bereket artığıdır... Maazallah bir kılına dokunulmasına değil, ona uzaktan kötü gözle bakanın bile can düşmanı oluruz... Tahttan indirilmesine dahi taraftar değildik, yeniçeri seferliyken İstanbul'da bir kaza eseri oldu!.." dedi.

Nezir Ağa donakaldı ve Osman Efendi'nin endişesine hak verdi. Edirne'den İstanbul'a çok üzgün olarak döndü.

Rusçuk Yâranı Nezir'in Edirne'deki temaslarını dikkatle takip etmişlerdi. Sultan Selim'i tahta çıkarmak için Alemdar'ı askerleriyle beraber İstanbul'a götürme yollarını arayan o efendiler de siyasi entrika ağlarını hemen kurnazca örmeye başladılar. Büyük endişeleri Kaymakam Tayyar Mahmud Paşa'nın üzerinde toplanmıştı. Bu maceraperest adam her şeyi göze alarak Sultan Selim'i öldürtebilirdi. Ona karşı, Topal Müftü'nün tuttuğu yoldan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı tahrik ettiler: "Sultan Selim maddesi malumunuzdur. Tayyar Paşa bu işi kendi başına yaparak mühr-i hümayunu kayd-ı hayat şartıyla almak hırsındadır, eğer daha evvel davranıp Tayyar Paşa'yı attırmaz iseniz sadece mühür değil, başınız dahi gitmek üzeredir" dediler. Sonra Topal Müftü'ye mektuplar yazıldı:

"Fatih Camii'ndeki katil softa meselesinden ulema ve medreselerdeki softalar sizi istemezler... Cenabınızın emriyle öldürülen softa, yamakların cinsinden Laz'dı. Malumdur ki Tayyar Paşa da Trabzon'da valilik yapmıştır. Size karşı hem yamakları hem de İstanbul'da bulunan bütün Lazları ayaklandırmak üzeredir, dikkatli olun!"

Bir taraftan şeyhülislam, bir taraftan da sadrazam, Tayyar Mahmud Paşa'nın kaymakamlıktan azlini isteyince Sultan IV. Mustafa kaymakam paşayı azletmek mecburiyetinde kaldı. Tayyar Paşa azledilince rahat bir nefes alan Rusçuk yâranı bu sefer Sultan Mustafalılar yanında gizli faaliyete geçtiler.

Bir gün 10.000 seçme askerle Rusçuk'tan çıkan Alemdar Mustafa Paşa güya avlanmak bahanesiyle hiç beklenmedik bir anda Edirne önüne geldi. Rusçuk yâranından saraya yine mektuplar yağdı: "Alemdar Paşa Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa'ya kızgın. Gemi azıya alıp av bahanesiyle Edirne önüne gelmesi o sebeple nümayiştir, fakat tam kendisinin avlanacağı zamandır... Alemdar'a Tuna yalısı seraskerliği verilirse Sultan Mustafa efendimize minnetle bağlanacaktır..." denildi. Alemdar Paşa'ya Tuna seraskerliği verildi ve Rusçuk âyanı bu vazife ve unvanla ordu erkânı arasına girmiş oldu; ordunun İstanbul'a dönmesi sağlandığı zaman Alemdar hiç göze batmadan askerleriyle orduya katılacak ve İstanbul'a gelebilecekti.

Çok geçmedi, İstanbul sarayına Alemdar Paşa ağzından şu parlak sözler aksettirildi:

"Şevketli padişahımız birtakım mütegallibe elinde âciz kalmıştır...

Şeyhülislamı azletmek ister, karşısına Sekbanbaşı Mustafa adında bir derbeder ile Kabakçı Mustafa adında ayağı yalın bir süfli serseri çıkar... Velinimetimiz padişahımızın sayesinde asker ve kudret sahibiyiz, efendimizi o esafil ve erazilin karşısında zebun bırakırsak kıyamete kadar lanetle anılırız!.. Artık tahammülüm kalmadı, on bin askerle İstanbul'a gidip padişahımızı o serseri baldırı çıplakların pençesinden kurtaracağım! Âlem harap oldu, fitne ve fesat ateşi halkın ciğerini kebap etti... Ben vazifemi yapayım da efendimiz isterse beni katletsin, onun şan ve şevketi yolunda canım feda olsun!.."

O sıralarda İstanbul'a gelen Behic Efendi tarafından nakledilen bu sözler karşısında Sultan Mustafalılardan Abdülfettah Ağa:

"Çün ki paşa hazretleri efendimize hizmet etmek istiyorlar diyorsunuz, evvela gelsin, Sultan Selim'i idam etsin!.." dedi.

Behic Efendi münasip cevap bulmada güçlük çekmedi:

"Hiç şüphesiz ki Sultan Selim hayatta oldukça şevketli efendimizin huzuru yoktur, fakat bu maddeye yeniçeriler şiddetle muhalefet etmişler... Sultan Selim'in idamı şu karışık devirde padişahımızın başına yeni ve büyük bir gaile çıkarır... Mütareke zamanı bitti, Rusya'yla sulh mu olacak, harbe devam mı edilecek bilemiyoruz... Bu işler Fransa İmparatoru Bonaparte'ın tavrına, tutumuna bağlı... Sultan Selim de Bonaparte'ın dostu olduğu için şu aralık idamı bu cihetle de mahzurludur... Şimdilik yapılacak iş, İstanbul'daki mütegallibe eşkıyaya karşı Alemdar'ın kuvvetinden faydalanmaktır..." dedi.

"Pekâlâ... Ne yapalım?.."

"Sadrazamı ve yeniçerileri ürkütmeden Alemdar'ı İstanbul'a getirmek lazım..."

"Padişahımız adına mı davet edelim?.."

"Asla!.. Yeniçerilere karşı böyle bir mesuliyeti padişahımıza yüklemeyiz... Sizlerden biri gayet müphem bir mektup yazsa kâfidir!.."

Mektubun müsveddesini de Behic Efendi hazırladı: "Lazım geldiği gibi hareketinize padişahımızın izni vardır!.." İmzayı da Abdülfettah Ağa attı.

Yine Behic Efendi eliyle götürülecek olan bu mahrem mektup henüz Alemdar Paşa'nın eline değmemişti ki İstanbul'da yamakları yeni ve büyük bir vaka çıkardılar. Devlet haysiyet ve şerefi tekrar o tabanı ve topuğu nasırlı çıplak ayakların altında kaldı.

Yamakların baskını

Müverrih Cevdet Paşa bu vakaya şu satırlarla başlıyor: "... O aralık İstanbul'da yine bir ihtilal vakası oldu, şöyle ki: Karadeniz Boğazı'nda Kavak Kalesi yamaklarından birkaç nefer sefihlerin fevkalade bîedebane hareketlerinden ırz ehli bizar olmuştu. Yamakların ağaları olan Emin Ağa o edepsizleri tevkif ve yanlarına biraz adam koyarak ve kayıklara doldurarak lazım gelen ceza ve terbiyeleri için bir tezkireyle İstanbul'a Sekbanbaşı Mustafa Ağa'ya yolladı..."

Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî, o devirde yaşamış dedesinden dinleyerek kalem diline verdiği hatıralar arasında bu vakanın başlangıcını çok cazip tafsilatla anlatıyor:

"Rumelikavağı Kalesi yamaklarından Yomralı Mustafa dedikleri bir taze civan yiğit vardı, gayetle haşarı, uçarı bir zıpır oğlandı.

Ol cihan ki kale kulu yamaktır
Zemane serveri makbul uşaktır

Karadır poşusu donu mintanı
Kâbetüluşşaktır diyelim anı

Dağ deniz oğlanı kavmiyeti Laz
Halet-i vahşette cilasın palaz

Saçların sanırsın altınlı miğfer
Muhabbet meydanı perviz-i nefer

Kavs-i ebrusunda perçemi gümrah
Gamzesi ucunda mestane nigâh

Ger eylerse bir nigârı ihya
Bin nigârı ider ateşe ilka

Kaddi şimşat çekmiş sülüs elifi
Yomralı Mustafa ism-i şerifi

Dile gelsün anın şanında kalem
Naklidem macerasın, bile âlem.

Nice nazenin hanımların davetini kabul etmiş, yalılara ve konaklara gidip yalınayağıyla gönül tahtına çıkıp oturmuş, başında poyraz yeli eserdi. Polathaneli Abdülkerim derler karşı yakada Macar Tabyası yamaklarından zehr-i katil pelit, itoğluit ehremen şaki bu Yomralı Mustafa'nın gayetle meclubu olup ama Yomralı o bednam ve bed tıynet rezile yüz verip ayaktaş olmayıp kendi akran ve emsaliyle gezer tozar, şahbazlık şanından işret edip Galata'da, Salıpazarı'nda, Fındıklı'da fahişelerle buluşup cümbüşler eylerdi. Yamaklara ellişer kuruş bahşiş çıktığında kuruşlarını Bıçaklı Kamer dedikleri yosmayla üç gecede yemiş tüketmiş, Kavak Kalesi'ne yalınayağında yarım pabuçla bir parasız dönmüştü. Velakin Bıçaklı Kamer bu Yomralı Mustafa'ya âşık olup oğlanın yolunu gözlemiş, aradan üç ay geçip de yamak civanından haber çıkmayınca bir gün pazar kayığına atlayınca Rumelikavağı'na gitmiş ve Mustafasını bulmuştur. Oğlan soyunmuş dökünmüş, yamaklar kahvehanesinde peyke üstünde laubali şahbaz nümayişiyle oturur avratta sabra mecal kalmayıp alameleinnas, bunca kahvehane halkı ve çarşılının gözleri önünde mahbubuna sarılıp:

'Bre Mustafam, nerdesin? Şu kadar gün hasretinin ateşine yanarım... Bre altınbaş oğlan, sen gelmez isen işte ben geldim!' diyerek oğlanın yanağını, dudağını, kaşını ve gözünü şapır şupur öptükte edep ve haya bilmez erazil makulesi:

'Aşkbazlık, dilbazlık işte budur, aferinler şu yosma nigâra!..' diye alkış tutmuş, ırz ve namus sahipleri de hayret ve dehşetten ağzını açamayıp küçük dilini yutmuştur.

İmam efendi ile üç beş ağa 'Böyle rezalet ne görülmüş ve ne de duyulmuştur' diyerek mazbata tanzim edip yamakların zabiti Emin Haseki'ye varmışlar, Haseki Ağa da mazbut adam olduğundan Yomralı Mustafa'yı ve o fahişe avratı ve Yomralı'ya sahip çıkıp vermek is-

temeyen itlerden beş nefer yamağı tevkif ederek kale topçularından ve Kavak Kariyesi Bostancı Ocağı neferlerinden muhafızlarla üç kayığa doldurup İstanbul'a sekbanbaşı ağaya yollamış ve ayrıca mazbatalarıyla beraber 'Bunların cezalarının tertibi ibret-i âlem için lazımdır, zira cümlesi katli vacip yaramaz rezillerdir...' diye yazmış.

O rezillerden biri her nasılsa bir kayığa atlayıp karşıda Macar Tabyası'na can atmış, Yomralı'nın divanesi Polathaneli Abdülkerim dedikleri şakiye:

'Bre, koş, senin Mustafa'yı Emin Ağa zincire vurup İstanbul'a siyasete gönderir!' dedikte Abdülkerim ile şekavet ve rezalette dengi birkaç şerir Emin Haseki'nin çıkardığı kayıkları çevirmek için Macar Tabyası'ndan top atmış, lakin bostancı hamlacılar bu nümayişe kulak asmayıp Boğaz'dan aşağı çekip gitmişler. Abdülkerim ile ayaktaşları itler de hemen kayıklara dolup peşlerine düşmüşler, lakin yolda yetişememişler. Yomralı Mustafa ile Bıçaklı Kamer ve diğer beş nefer yamaklar Çardak Kolluğu'nda 56. Orta yasakçısı Ahıshalı Hasan Ağa'ya teslim edilmiştir. Tamam o anda şaki Polathaneli ile taifesi de gelmiştir. 56 neferleri de fesat ve şenaat ve habasette onlarla ayak mühürlemiş seviştirmiş hezeleden ve yasakçıları olan Hasan Ağa da yamaklara hemşeri olduğundan Çardak Kolluğu'ndan mahpusları çıkarıp Abdülkerim'e teslim etmişlerdir. O da Yomralı Mustafasını ve Mustafasının fahişesini alıp zorba nümayişiyle Galata'ya geçmişlerdir. Meyhanelere dolup hayta meclislerini kurup Abdülkerim:

Adu-yi zağ elinden bir tezrev (süğlün) şivekâr aldım
Dahi ben şahbaz-ı aşk olalıdan bir şikâr aldım

diye Yomralı ile zanubezanu badenuş olmuş ve Bıçaklı Kamer dahi meyhanede raksa çıkıp bir rezalet olmuştur ki Galata Galata olalı böyle meclis görmemiştir."

İstanbul'da kolluk basıp böyle cebren mahpus almak dahi görülmüş ve işitilmiş şeylerden olmamakla Ağakapısı'nda ocak ihtiyarları toplanıp:

"Bu fesat Ahıshalı Hasan'ın başı altındadır, bugün akşam oldu, onun ve diğer fesat erbabının cezasını yarın tertip ederiz" diyerek dağılmışlardır.

Sekbanbaşı Mustafa Ağa Ahıshalı Hasan Ağa'nın bir büyük fitne çıkarıp sekbanbaşı olmak istediğini bilirdi; zaten o da yine böyle bir yoldan Arif Ağa'nın ayağını kaydırıp sekbanbaşı olmuştu. Şimdi kendi oyununun kendisine oynanması gayetle gücüne gitti.

Ağa kapısındaki ağalar işi yarına bırakıp dağılırken Ahıshalı Hasan Ağa fitne aşını o gece kaynattı. Galata'daki meyhanelere adamlar salıp gece Abdülkerim ile yamakları Çardak Kolluğu'na davet etti, öpüştüler, koklaştılar, anlaştılar. Geceyarısından sonra 56 neferlerini de alıp Ağakapısı'na gittiler. Polathaneli Abdülkerim:

"Yaptığımıza pişman olduk, işte aldığımız mahpusları kendi elimizle getirdik, teslim ederiz!" dedi ve ağa sarayının kapısını bu hileyle açtırıp içeriye doldular. Karakulak (Ağakapısı muhafızı) Abdullah Ağa'yı yatağında basıp tevkif ettiler ve sarayı zapt ettiler, Harem kapısını da aynı hileyle açtırıp Sekbanbaşı Mustafa Ağa'yı da dışarı çıkarıp yakaladılar. Yeniçeri Ocağı'nın bu iki büyük kumandanını başlarında gecelik takkesi ve yalınayak sille tokatla Çardak Kolluğu'na götürdüler. Bu ikinci vaka kolluktan cebren mahpus çıkarmaktan kat kat büyük rezaletti. Ertesi sabah saray ile Babıâli'ye aksedince padişah, saray ve devlet erkânı dehşet içinde kaldılar. Yeniçeri Ocağı'nın namus ve itibarı da berbat olmuştu. Babıâli'den Çardak Kolluğu'na adam gönderilip "Şahbazların muradı nedir?.." diye soruldu.

"Sekbanbaşının azlini isteriz!.." dediler.

"Onu tayin etmek haddimiz değildir, kim münasip ise ağa olur!.." dediler.

Ocak erkânından Hayrabolulu Mehmed Ağa sekbanbaşı oldu. Mustafa Ağa ile karakulağı Abdullah Ağa azledildiler ve sürgüne gönderildiler.

Şeyhülislam konağında fevkalade bir meclis toplandı, Yeniçeri Ocağı'nın söz sahibi zabitleri de davet olundu. Ulemadan İzzet Bey adında bir zat gayet sert bir hitabede bulundu:

"İşittiğimize göre kolluk önünden kandil çaldırmak ocak namusuna dokunur mesele olurmuş ve o kolluk zabitinin boynuna kandil asılıp hakaretle teşhir olunurmuş. Şimdi ise ağanız olacak adam kendisi kör kandil olup Ağakapısı'ndan sille tokat gecelik takkesi ve yalınayak çıkarılıp ta Çardak İskelesi'ne kadar yaya götürülmüş! Yazık!.. Yeniçeri namusu kalmamış, sizler bu halle mi bu şehri koruyacaksınız!.." dedi.

Arapsaçı

Yukarı Boğaz yamaklarının Çardak Kolluğu ve hemen ardından Ağakapısı baskınları İstanbul'daki hükümetin baldırı çıplaklar elinde bir kukla olduğunu, hatta bir hükümet bulunmadığını kesin olarak göstermişti. Macar Tabyası neferlerinden Polathaneli Abdülkerim adındaki bir serseri, kaplan iriliğinde ve çevikliğinde vücut yapısının paralayıcı acı kuvveti ve cehlinin karanlığından gelen sonsuz cesaret ve cüretiyle günün kahramanı olmuştu. Çarşı boyunda kahvehane ortasında Yomralı Mustafa denilen mahbup pırpırı gencin pervasız bir fahişe tarafından alameleinnas öpülmesi, hemen tevkif edilerek, o anarşi devrinde belki de idamına sebep olacak bir suç değildi. Rumelikavağı Kalesi zabiti Emin Ağa'nın Yomralı'yla birkaç arkadaşını "İbret olmak üzere tepelenmeleri lazım, uygunsuzlardır" diye sekbanbaşı ağaya göndermesi, herhalde vazife ciddiyetine aykırıydı. Bir hakikattir ki hükümetleri halk nazarında küçük düşüren, işte böyle küçük memurların vazife ciddiyetini idrak edemeyerek adi vakaları büyütmeleri ve bunun sonunda beklenmedik büyük ve tehlikeli hadiselerin çıkmasına sebep olmalarıdır. Bütün marifetleri yüz kızartıcı şeyler olduğu belli yamak Abdülkerim'in güzel ve çapkın Yomralı Mustafa'ya karşı alakasının mahiyeti ne olursa olsun, onun Mustafa'yı kurtarmak için ortaya atılması, hak ve adalete aykırı bir harekete karşı olduğu içindir ki o daltaban haytayı günün şöhreti ve kahramanı yapmıştı. Bütün türedi şöhretler idari acizlerden doğar.

İlmik ucu kaçınca çorap söküldü; Yomralı Mustafasını Çardak Kolluğu'ndan çakır pençesiyle çıkarıp kurtaran Abdülkerim, Macar Tabyası'ndan getirdiği ayaktaşları, Çardak İskelesi'nde ve Kolluğu'nda peşine takılan 100'den artık acemi oğlanı ve hamal, ka-

yıkçı, mavnacı, arabacı ve haneberduş şıkırdımlarla Galata meyhanelerinde meclisler kurdu, Mustafasıyla zanubezanu oturup keyfetti, bir başyasakçının davetiyle de geceyarısına yakın meyhaneden kalkıp o sarhoş halinde Ağakapısı'nı bastı. Yeniçeri Ocağı'nın İstanbul'da en büyük kumandanı, yeniçeri ağası vekili sekbanbaşını resmi ikametgâhından başında gecelik takkesi ve sırtında gecelik entarisiyle yalınayak çıkarıp sille tokat Süleymaniye'den ta Çardak İskelesi'ne kadar indirdi, sekbanbaşı ile karakulağını azlettirdi. Halkın gözünden evvel hükümet erkânının gözünde o kadar büyümüştü ki "Sekbanbaşılığa kimi tayin edelim?" diye ona sordular; Abdülkerim "Beni tayin edin!" diyemedi, deseydi belki de olurdu, ya aklına gelmedi, çünkü Mustafasının elinden içtiği şarab-ı erguvanla hâlâ mestti; ya utandı, çünkü Mustafasını kurtarmak için kayığa atlarken çapulalarını geçirecek vakit bulamamış, hâlâ yalınayaktı. Fakat kendi başının hesabına muhakkak ki büyük bir hata işledi, hemen Yukarı Boğaz'a dönmeyecek, Çardak Kolluğu'nda hiç olmazsa yirmi dört saat duracaktı. İri vücudu, kızıl bakır derisi, çini mavisi gözleriyle tam bir korku babasıydı.

Mezrea-i muhabbette tişesi
Yola gelmiş idi cefapişesi
Ol pelidin gayri tek endişesi
Atmak yâri camehabına

Onun avanesini alıp Macar Tabyası'na döndüğü duyulunca devletliler hemen doğruldular. Müftü konağındaki toplantıda Osmanpaşazade İzzet Bey'in ağır sözleri karşısında verilecek cevapları olmayan Yeniçeri Ocağı ihtiyarları meclisi terk ederek Ağakapısı'na gittiler ve oradan Çardak Kolluğu'na adam gönderip Başyasakçı Ahıshalı Hasan Ağa'yı çalyaka Ağakapısı'na getirttiler; "Bu vaka senin başının altından koptu!" diyerek küfür ettiler, dayak attılar ve idam için kaymakam paşa delaletiyle ferman getirttiler, Ahıshalı Ağakapısı zindanında boğduruldu.

Kazanlar kışlalara götürülüp ihtilalciler Et Meydanı'ndan bayraklarını kaldırarak yerlerine dönerlerken, Boğaz nazırı tayin edilen Kabakçı Mustafa Çavuş da Rumelifeneri Kalesi'ne çekilmişti. Kavak'ta-

ki Yomralı Mustafa vakasını duyduğu zaman Emin Ağa'ya son derece kızmıştı; Kavak'a gitti, Emin Ağa'yı azarladı, bir tokatlamadığı kaldı:

"Bre, ben burada nazır mıyım, iskele babası mıyım?.. Bana sormadan ne halt karıştırırsın?.. Avrat azmış, oğlanı öpmüş bunca ümmeti Muhammed'in gözleri önünde, böyle rezalet olmaz ama bunda o uşağın günahı nedir ki kellesini uçuracak sekbanbaşına gönderirsin" dedi.

Sonra Macar Tabyası'ndan Polathaneli Abdülkerim'in yaptıklarını ve bir sekbanbaşını azlettirecek kadar kuvvet gösterisinde bulunduğunu haber alınca birden toplandı ve "Bu itin derdi nedir?.." diye düşündü. Abdülkerim ondan genç, ondan cesur ve kuvvetliydi. Macar Tabyalı neferi karşısında bir rakip olarak gördü. Nazır ağaya İstanbul'dan Abdülkerim ile ayaktaşlarının idamı fermanı gelince hemen bir kayığa atladı ve Macar Tabyası'na giderek Mustafası ve Mustafasının fahişesiyle işret sofrasında bastığı o haytayı beş nefer ayaktaşıyla beraber idam etti. Yomralı'ya gelince, nazır ağa eski bir korsandı:

Kabakçı gördükte Yomralı şahı
Aştı Yuşa Dağı'nı dud-i ahı
Dedi enîştemin kardeşidir o
Getirmem kılına hata vallahi.

Kâtibine bir şefaatname yazdırıp İstanbul'a gönderdi, oğlanın suçu derhal affedildi. Kabakçı Yomralı'yı da hizmetine alarak uşak Mustafaları ikiyken üç oldu.

Bu vakalardan sonradır ki saray erkânı, İstanbul'u ve padişahı eşkıya pençesinden ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın kurtarabileceğine kesin olarak inandılar. İstanbul'da saray, Babıâli ve müftü konağı, Edirne'de ordugâh içinde ihtiraslar ve yer kaptırma korkusuyla öyle bir kördövüşü başladı ki Rusçuk yâranı mükemmel bir oyun göstermek için perdelerini rahat rahat kurdular:

Zahirde bir gez temaşa eyleyüp sen ibret al
Gör ne suret gösterir ayine-i devran perdesi.

Bunlardan ordugâhta bulunanlar, mesela Behic Efendi ve Refik Efendi, Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa'yı korkuttular. Biri:

"Mütareke zamanı doldu, harp başlamadı, ama sulhun da olacağı yok... Delik büyük yama küçük, böyle kalırsa düşman karşısına çıkılmaz. Haller daha daha kötüye saracak, bütün kabahat de siz efendimize yüklenecek. Bu işe meşveretle bir çekidüzen vermek lazım!.." dedi.

Öbürü de danışıklı dövüş bir vakayı haber verdi:

"Tuna Seraskeri Alemdar Paşa teftişe çıkmış, bu taraflara doğru geliyormuş. Orduya davet etseniz de sefer meselesini onunla görüşseniz büyük faydası olur" dedi.

Serdardan bir davetname alan serasker seçkin milisleriyle 1808 Haziranının 27. Salı günü Edirne sahrasına gelip kondu, eski dargınlık unutularak dostane hava altında başlayan konuşmalar arasında Rusçuk yâranından biri:

"Edirne'de beyhude vakit geçiyor, bir taraftan İstanbul'dan ordunun sefer harçlığı beklenirken ayda birkaç bin kese harcanıyor" dedi.

Cevabını da yine onlar verdiler:

"Doğrudur, bilhassa para tedarikinde çok güçlük çekiyoruz. Bu yolda vakit öldüreceğimize orduyla kalkalım İstanbul'a gidelim!.. Parayı yerinden tedarik edip sonra huzur içinde sefere çıkalım" dediler.

İstanbul yolunda

Baldırı çıplak, tabanı yarık hayta ve esafil güruhunun çakır pençesi altında bulunan İstanbul'da ar, edep ve hayâ ortadan kalkarak fuhşun ve rezaletin her çeşidi ve akla gelmeyecek kepazelik sokaklara dökülmüştü. Güpegündüz, herkesin gözü önünde işlenen cinayetler bile takip edilemiyordu.

Saray-ı Hümayun'da Seferli Koğuşu'ndan Hanende Mehmed Ağa adında mürahik bir genci, bir akşam hasta olan anasını ziyaret etmek üzere Samatya'daki evine izinli giderken Narlıkapı'da Yangıncı Mustafa, Hülühülü Mustafa ve Cura Mustafa adında üç kaldırım kabadayısı hayta yolunu kesmiş, üzerinde saray üniforması olduğu halde cebren ve kahren surlar üstündeki bir kahvehaneye sokarak kurdukları çilingir sofrasında şarkı ve gazel okutmuşlar, iki Kıpti'nin çaldığı zurna ve darbukayla köçek gibi oynatmışlardı; ne padişahtan korkmuşlar ve ne de "Anam ölüm döşeğindedir ağalar, beni azat edin de gidip anamı göreyim!.." diye yalvaran gence acımışlardı. Hanende Mehmed'i tabesabah alıkoyarak cebindeki harçlığını da aldıktan sonra, zorla içirdikleri rakıyla körkütük sarhoş, küstahlığın artık son kademesidir, götürüp Samatya Kolluğu'nun kapısı önüne bırakmışlardı.

Samatya neresi, Rumelifeneri nerede?.. Babıâli bu üç menfur ırz düşmanı şakinin yakalanıp şiddetle cezalandırılmasını Kabakçı Mustafa'dan isteyecek kadar aciz göstermişti. Bu adamlar mı orduyu düşüneceklerdi?..

Edirne sahrasında sadrazam ve serdarın otağında İstanbul'a gitme kararı elhak ki yerindeydi; hatta bu karar derhal yola çıkmak üzere verildi.

Rusçuk yâranı tarafından gereği gibi talim edilen, onların bir papağanı gibi konuşan Alemdar Mustafa Paşa fırsatı kaçırmadı, serdara:

"Öyleyse ben de beraber gidip Sultan Mustafa Han Efendimizin didar-ı hümayunlarını göreyim ve hakikâ-yi şahanelerine yüz süreyim!.." dedi.

Yâran bir ağızdan:

"Pek münasip olur!.. Sizin de ordu-yı hümayunda bulunmanız İstanbul'daki işlerimizin bir an evvel halli için muhakkak ki faydalıdır!.." dediler.

Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa bir tereddüt anı geçirdi, "Alemdar Paşa için" demeye cesaret edemeyerek:

"Ordu-yı hümayunun İstanbul'a dönmesi için kararımızı bildirip padişahtan izin isteyelim!.." diyecek oldu.

Rusçuk yâranından Refik Efendi:

"Şeyhülislam Atâullah Efendi esafil ve erazil güruhuna dayanarak şimdi İstanbul'da hükümet sürer. Ordunun gelmesini istemez, zira bilir ki padişahımız kendisini çoktan beri atmak istediği halde o esafil ve erazilin bunu bahaneyle yeni bir fitne çıkarmasından çekinir. Ordu İstanbul'a gelirse evvela o melunları sindirecek, onlar sinerse şeyhülislamın kolu kanadı kırılacak, onun içindir ki efendi kararımızı öğrenirse, ne yaparsa yapar, İstanbul'un içini yine kaynatıp bizim gelmemize mani olur!.." dedi.

Mecliste bu sözleri açıkça söyleyen Refik Efendi sadrazamla bir de mahrem konuşma yaptı:

"Ben İstanbul'dayken padişahımız bana mahrem olarak söylemiştir, izin istemeye lüzum yok, zaten kendileri Atâ Efendi'yi atmak ve eşkıya tegallübünden kurtulmak için sizi ve orduyu getirtmek istiyor, fakat Topal'ın yine bir fesat ve fitne dolabı çevirmesinden korkuyor. Bu hususta ben kefilim" dedi.

Bunları söyleyen adam reisülküttap, dışişleri bakanıydı, sadrazam onun sözüne elbet ki inanacaktı. Padişahtan izin istemek şöyle dursun, bilakis, ordunun İstanbul'a gelmekte olduğunun duyulmaması için serdarın emriyle İstanbul istikametindeki bütün yollar kapatıldı.

İstanbul'a gitme kararı, serdarın otağında Çelebi Mustafa Paşa, Alemdar Mustafa Paşa, Refik ve Behic efendilerin iştirak ettiği mahrem bir mecliste 10 Temmuz Pazar günü akşamı verilmişti. Or-

du bütün seferi ağırlığını Edirne sahrasında bırakarak yalnız efrat çadırlarını kaldırıp 14 Temmuz 1808 Perşembe günü şafak sökerken İstanbul'a doğru yola çıktı. Ordu kalemlerinde çalışan kâtiplere bile haber verilmemişti. Çoğu şehirde evler ve odalar tutup yerleşmiş olan o efendiler, beyler perşembe sabahı sokağa çıkıp da hadiseyi halkın ağzından öğrenince birbirlerine:

"Yahu, ordu kalkmış diyorlar, aslı var mı?.." diye sormaya başladılar.

Bir kısmı kahvehanelerde sabah keyfinde, telaşlı olanlarla alay ettiler:

"Öyle şey olmaz, sen git kendini Pabucubüyük'e okut!.." dediler.

Fakat ordunun hareket ettiği haberi kesinleşince herkes buna bir mana vermeye çalıştı. Edirne'de kalan döküntü efendiler orduya ancak ilk konakta yetişebildiler.

İstanbul, ordunun gelmekte olduğunu bir aşk macerasıyla öğrendi:

Edirne'de, hanedan kütükleri 17. asır ortalarına kadar giden Hancızadeler dallı budaklı gayet zengin bir aileydi. Bunlardan Hacı Eşref Ağa'nın da dâr-ı dünyada bir evladı, henüz 14 yaşında Zümre Hanım adında bir kızı vardı; güzellikte yeryüzünde bir melekti, Arabacı Bülbül Mustafa adında bir kopuk oğlana âşık olmuştu.

Üsküdarlı Âşık Razî anlatıyor: "Bülbül Mustafa 19 yaşlarında yalınayaklı yarım pabuçlu bir kopuk oğlandı, ama o da güzellikten yana cennet kaçkınıydı.

Size tarif idem önce Bülbül'ü
Alnı akıtmalı sırma kâküllü
Reşk ider ruhlere şakakta gülü
Kaşları letafet üzere çatık

Kirpikleri Selanik'in oyası
Has eladır gözlerinin boyası
Huri gılman anasıyle babası
Tek aybı gariplik olacak artık

Yersiz yurtsuz, dervişlerin himayesine sığınmış, mevlevihanede yatar, barınır, çile görmüş derviş olmadığı halde semaya çıkardı; Zümre Hanım onu bir mukabele günü beyaz tennure içinde aşk

pervanesi olmuş dönerken görmüş ve oğlanın hüsün çerağından sıçrayan bir şerare o mahbubenin gönlünde ateş-i suzan olmuştur. Delikanlının bir kopuk arabacı olduğunu öğrendiğinde murada ermek için oğlana kaçmaktan başka yol olmadığını görmüş, görmüş ama Bülbül'ün bir çerge parçası da olsa yuvası yoktur. Bu gibi hallerde kapısının tuz ekmek hakkını unutup çöpçatanlıkla bir taraftan gönül evi yapan, öbür taraftan da velinimet namusunu yıkan bendeler çok olur, her ne yoldan oldu ise kız ile oğlan buluşur, konuşur, koklaşır, anlaşır, ağlaşır. Bülbül Mustafa 'Perşembe sabahı sabah ezanı okunurken falan yere gel, seni arabayla İstanbul'a kaçırayım, varalım padişahın ayağına düşelim' der. Kız bohçasını, yükte hafif pahada ağır mücevherlerini alır, kaçar. O perşembe günü, ordu-yı hümayunun hareketinden az evvel yola düşerler, Sazlıdere'ye geldiklerinde yasakçılar arabayı durdurup yollarını keserler. Ama yasakçıbaşı Zümre Hanım'dan bahşişi alınca neferlerine sorar:

'Deveyi gördünüz mü yoldaşlar?' der, onlar da:

'Görmedik ağa!..' derler.

Arabacı Mustafa iki konağı bir edip güzel kızı selametle İstanbul'a getirince doğruca Saray-ı Hümayun'a varırlar:

'Biz Edirne'den geliriz, padişah babamıza sığındık, huzura çıkarın!..' diye yalvarırlar. Sarayda iki çocuğun yüzlerini gören gözler kamaşır, hünkâra götürürler. Bülbül Mustafa:

'Padişahım, fermanına boynum kıldan incedir, şu kadar gündür şu nigârla bir araba içinde yoldayım, elim eline değmedi, parmağının ucunu bile görmedim, yüzünden nikabını kaldırmadım!..' diyerek maceralarını tamam nakledip padişahın şefkatine sığındıklarını arz eder.

Bu arada Sazlıdere'deki yasakçılardan dinlediklerini de anlatır: 'Ordu İstanbul'a geliyormuş, bütün yollar tutulmuş, Edirne'den İstanbul'a kuş dahi uçurmazlar' der."

Uşak eli ve hanım eli

Ordunun Edirne'den İstanbul'a gitmesi kararının alınmasından iki gün evvel, 8 Temmuz Cuma günü Alemdar Mustafa Paşa en yakın adamlarından Pınarhisar Âyanı Uzun Hacı Ali Ağa'yı elli kadar atlı askerle İstanbul tarafına doğru yola çıkardı. Nereye gittiklerini Paşa ile Ali Ağa'dan, bir de bu kafilenin kılavuzluğunu üzerine almış olan Ketencioğlu adındaki adamdan başka kimse bilmiyordu.

Bu küçük müfreze Karadeniz Boğazı'nda Rumelifeneri Kalesi'ne gönderilmişti ve Pınarhisar âyanının gizli vazifesi, Boğaz nazırı, 1807 Mayıs İhtilali'nin çıplak ayaklı başbuğu Kabakçı Mustafa'yı yakalayıp idam etmekti, kanlı ve hiç de kolay olmayan bir işti.

Kabakçı gaflet uykusuna dalmış değildi, kaldı ki koyu cehli de daima ve herkese karşı şüphe üzerinde olması için kâfiydi. Rumelifeneri Kalesi'nden ayrılıp gittiği en uzak yer Rumelikavağı'ydı; Polathaneli Abdülkerim ile ayaktaşlarının idamında da, gözleriyle görüp emin olabilmek için karşı yakada Macar Tabyası'na geçmişti. Rumelifeneri Kalesi'nin dışında, hatta bu kalenin yanındaki küçücük köyün içinde bile dolaşırken yanında muhafız olarak hepsi tığ gibi on-on beş nefer Laz uşağı taşıyordu.

İhtilalden sonra Boğaz nazırı olduğunda bekâr uşağı hayatına devam etti.

Kara poşulu, kara mintanlı ve kara donlu yamak çavuşuyken dayımoğlu ve amcamoğlu dediği biri Oflu biri Pazarlı, fakat her ikisi de alımlı çalımlı, çehreli ve albenili şahbaz ve şehlevend uşakları çifte Mustafalar Kabakçı'nın hizmetinde pervane olmuş oğlanlardı, onu çıplak ayaklı bir prens gibi yaşatıyorlardı.

Kabakçı Boğaz nazırı olunca evvela kılığını kıyafetini değiştirdi;

poşu, mintan ve don, karaları attı; Oflu ile Pazarlı, alımlı çalımlı, civelek, kıvrak, güzel gençlerdi, ama hoyratça yamak elleri nazır ağanın işlerinde aksadı, mesela ince bir tülbent toplayamadı, bürümcük gömlek yıkayamadı, yeni evin yeni eşyasını gereği gibi silip süpürerek temiz tutamadı. Nazır ağaya hizmet etmek için artık bir hanım eli gerektiği zaruret halini aldı.

Kabakçı bu hanımı bulmak için arama sıkıntısı çekmedi. Öreke Taşı ve Atlama Taşı dalyanlarının sahibi Rumelikavağı'ndan balıkçı reisi Temel Ağa'nın kızı Zeynep Hanım'ı bir yıl kadar evvel, nazır olmadan istemiş, hakkında taze ve mahbup delikanlılara karşı meyli olduğu şöhreti azıcık yaygınca olduğu için "Kızımız küçüktür" diye vermemişlerdi. O küçük kız bir yıl içinde gelinlik çağına gelmiş, büyümüş müdür bilmiyordu, ama kendisi bir yıl içinde çok büyümüştü. Rumelifeneri Kalesi imamını göndererek kızı tekrar istetti ve bu sefer Temel Ağa "Kızımız küçüktür" diyemedi, eğer kızını vermezse, sözü karşısında koca Âl-i Osman padişahı bile ses çıkaramayan adam Zeynep'i cebren ve kahren kaldırabilirdi, yer katı, gök yüksek, kime ve nereye başvuracaktı? Padişah sarayında hizmet eden bir delikanlının üç hayta tarafından köçek oğlan gibi oynatıldığı bir devirde Kabakçı Mustafa'nın peşinde tek yamak olarak kapısına dayanması ve kızı alıp götürmesi mümkünken ona imamı göndermesi yine bir edep, saygı eseriydi:

"Kız benim değil. Nazır Ağa hazretlerinindir, yalnız bir hafta müsaade isterim ki bizim de babalık haysiyetimiz var, kızımın çeyizine son çekidüzeni verelim, eksiğini, gediğini görürsek tamamlayalım, düzeltelim..." dedi.

İşte bu bir haftalık zaman içindedir ki Yomralı Mustafa vakası olmuş ve Kabakçı Mustafa yeni bir hayat tarzının eşiğinde "Enişteмin kardeşidir" diyerek Yomralı'yı da evine getirmişti.

Fakat bu yeni akraba genç Kabakçı'nın himaye kanadı altına çatık kaşla girdi. Kellesini ikinci defa olarak cellat elinden kurtarmıştı, bu farkla ki ikinci halaskârı birincisinin celladı olmuştu. Oğlanda garip bir duygu, Kabakçı'ya, amca ve dayı oğullarının gösterdiği aşk ve şevkle hizmeti gösteremedi. Fakat, idamdan Boğaz nazırının şefaatiyle kurtulduğu için "Ağa beni Kavak Kalesi'ne gönder" de diyemedi. Başını alıp kaçamazdı, biliyordu ki Kabakçı onun üzerin-

deki himaye elini çekse ve bir yerde de bir adam çıkıp "İşte Ağakapısı baskınına sebep olan Yomralı bu oğlandır!" dese cellat pençesi yakasındaydı. Yomralı'nın öbür iki Mustafalarla da yıldızı bağdaşamamıştı. "Gel demesi kolay, git demesi zor", Kabakçı da yüzünü bir türlü güldüremediği çatık kaşlı enişte kardeşini "Var ne halin varsa gör!" deyip başından def edemedi.

Kabakçı Mustafa kale dışında Rumelifeneri'nin en güzel evinde oturuyordu. Bu evi o devrin en güzel ve en ağır eşyasıyla döşemek için Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi'nin Beylerbeyi'nde yağma edilen kırk odalı yalısının iki odasının eşyası kâfi gelmişti; "Hep saray eşyası, Sultan Mustafa hediye etmiş hizmetinden ötürü" deniliyordu.

Temmuzun 10. Pazar gecesiydi, Kabakçı Mustafa üçü de sözde akrabası üç uşak Mustafasını karşısına aldı ve artık evine bir gelin kız getireceği için üçünü de hizmetinden azat etti.

Boğaz nazırıydı, üç nefer yamak oğlanı değil, yüzlercesini, hükmünün geçtiği Boğaz köyleri ve kalelerinde dilediği vazifeye tayin edebilirdi. Kaldı ki Et Meydanı'nda divan kurmuş, sözü padişah fermanı yerine geçmiş, halen de bir işaretiyle İstanbul'un altını üstüne getirebilecek nüfuz, kudret, kuvvet sahibi adamdı. Kendisine çok emekleri, hakları geçmiş olan Oflu Mustafa'yı Poyraz Kalesi, Pazarlı Mustafa'yı da İrva Kalesi yamaklarına çavuş yaptı ve ayrıca Poyraz ve İrva voyvodalıklarını da onlara verdi. Yomralı Mustafa'ya da:

"Sen de var git Kavak Kalesi'nde eski yerinde edebinle otur!.." dedi ve yüz kuruş kadar bahşiş verdi. Ama Yomralı nazır ağanın ayaklarına kapanarak:

"Beni azat etme Ağam. Ben senin kapından ayrılmam, yine senin hizmetinde olayım, ama evinde yatmam, kahvehanede yatarım, ben senin kanadının altından çıkar isem, nereye varsam er veya geç kellemi alırlar..." dedi.

Kabakçı'nın düğünü alelade bir köy delikanlısının düğününden farklı olmadı; gelin Kavak'tan Fener'e yamakların ve balıkçıların doldurduğu yirmiden fazla kayıktan mürekkep bir deniz alayıyla getirildi. Davul, zurna, kemençe çalındı, Laz oyunları oynandı, bol rakı içildi ve misafirler ile Fener Kalesi yamakları ve Fener köyü halkı yerine gidebilen yerinde, sızıp kalan da sızdığı yerde "taş yatır" oldu.

Kabakçı Mustafa 13-14 Temmuz Çarşamba-Perşembe gecesi ger-

değe girmişti. O 13 Temmuz Çarşamba günü de Pınarhisar Âyanı Uzun Hacı Ali Ağa 50 nefer atlıyla Fener Kalesi'ne en çok iki saatlik mesafede Demirci köyü civarına gelmiş bulunuyordu. Edirne'den 8 Temmuz Pazar günü akşamı yola çıkmışlardı. Rumelifeneri'ne kadar uzanan yolu ılgarla üç gece üç günde almışlardı.

Kılavuzluğu, oraları çok iyi bilen Ketencioğlu Ali Ağa yapıyordu. Ketencioğlu Rumelifeneri Kalesi dizdarıyken Kabakçı tarafından azledilmişti.

Kabakçı'nın cesurane bir baskınla kellesi alınırsa dehşet içinde şaşkına dönecek İstanbul'daki eclafın gayet kolay tepeleneceğini Alemdar Paşa'ya bu Ketencioğlu'nun anlattığı söylenir. Hatta bu işin tahmin edildiğinden kolay olduğunu da o söylemiştir, denilir.

Daima keçi yollarını takip ederek gitmişler, kimseye görünmemeye çalışmışlar, İstanbul hududu içine girince de Karadeniz yalısı tarafını tercih ederek Kömürcü Pınarı, Çaptalan, Domuzdere ve Uskumru köyleri civarından geçerek çarşamba günü öğleden sonra Uskumru köyü ile Demirci köyü arasında Yorgancı Çiftliği'nde mola verip geceyi beklemişlerdi.

Zifaf gecesi

Edirne'den gelenler Rumelifeneri köyüne 13-14 Temmuz Çarşamba-Perşembe gecesi tam gece yarısı girmişlerdi. Atları köye bir saatlik yerde bırakmışlar, köye yaya olarak varmışlardı. O zaman Fener köyü dış mahalle ve iç mahalle diye iki mahalleydi. Pınarhisar Âyanı Uzun Hacı Ali Ağa 18-19 yaşlarında bulunan oğlu Mustafa Ağa'yı da yanına almıştı, ki yüz yaşından artık yaşayacak bu Mustafa Ağa Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin dedesidir. Bir asırlık ömrü boyunca gördüklerini torununa anlatmış, Âşık Razî de dedesinden dinlediklerinin bir kısmını küçük bir hatıra tarihçe halinde kalem diline vermiştir. Âşık Razî şöyle yazıyor:

"Kabakçı Mustafa'nın suret-i idamını gözleriyle görmüş olan dedem vakayı bana şöyle anlatmıştır:

'Gece zifiri karanlıktı. Babamın tembihi üzerine cümlemiz ayaklarımızdan kundura, yemeni ne varsa çıkardık, kuşaklarımıza soktuk, kimimiz çorapça kimimiz yalınayak, hayaletler gibi sessizce yürürdük. En önde Ketencioğlu giderdi. Dış mahallede bir kahvehane vardı, içinde sönük bir kandil yanıyordu. Genç yamaklardan sekiz-on nefer geceleri orada yatarmış. Babamın azatlı bir Çerkez kölesi vardı, Hurşid Ağa derlerdi, (gayetle gözü açık adamdı), kahvede kaç kişi olduğunu gözlemeye onu gönderdiler. Hurşid Ağa:

"Üç kişiden başka kimse yok, üçü de peykelere uzanmış uyur" diye haber getirdi.

Ketencioğlu (Pınarhisarlı serdengeçtilerden) on kişi alıp sessizce gitti ve o kahvehaneyi bastı. Ben de peşlerinden gittim. Bu üç kişi, sonra öğrendik ki yamaklardan iki hayta ile bir oduncuymuş. Uyanıp da karşılarında dalkılıç adamlar görünce neye uğradıklarını bile-

Gelin kadın birkaç saatlik kocasının başsız cesedine dehşetle bakakaldı.

mediler. Üçünü de bağladılar ve kahvehaneden çıkarıp mahalle kenarında bir duvarın ardında enselerine bıçakları dayayıp söylettiler.

Kabakçı Mustafa kale dışındaki evindeymiş ve o gece Rumelikavağı'ndan balıkçı reislerinden Temel Ağa'nın kızıyla gerdeğe girmiş. Evinde bulunan akrabasından ve kale yamaklarından üç nefer delikanlı uşağını da birkaç gün evvel azat ederek evinden çıkarmış. Gelinin teyzesi hatun ile gelin kadın ve bir de Kabakçı'dan başka evde kimse yokmuş. Kavak'tan gelen düğüncüleri Fenerliler paylaşarak evlerine kondurmuşlar.

Üç kişinin söyletilmesiyle hayli vakit geçmişti, horozlar ötmeye başladı, seher vakti yaklaştı. O gece gerdeğe girmiş adam elbet ki hemen uykuya dalacak değildi, meğer babam bunun için oyalanırmış. Yamak haytalardan birini Kabakçı'nın evini göstermesi için kılavuz aldılar. Haytanın kolları arkasından bağlıydı, bir ayağının bileğine de uzunca bir yular bağladılar, babamın karakulağı Hasan Beşe, ki zehir misali pehlivandı, o yuların öbür ucunu kendi beline sardı. Askerlerimizden ikisi de mızraklarının temrenlerini yamağın sırtına dayadılar. Kaçmasına imkân yoktu, ama bağırıp da Kabakçı'yı kaldırmak istese hemen saplayacaklardı, zira Kabakçı'nın kasıttan haber alıp istimdadı başımıza büyük iş açardı.

Bu suretle yine hayaletler gibi sessizce Kabakçı'nın evine geldik. İçerde hiçbir yerde ışık yoktu, etrafını muhkem kuşattık. Sonra avlu kapısını açarak babam on nefer askerle avluya girdi. Beni içeri sokmadı. Meğer avluda bir hasır üstünde sekiz nefer yamak soyunuk yatarlarmış, Kabakçı'nın muhafızları şahbazlarmış. Onlar da uykuda bastırılıp bağlandılar. Bunlardan birinin Yomralı Mustafa denilen oğlan olduğunu sonra öğrendik.

Sokaktan babam Ali Ağa'nın:

"Padişahtan emirle geldim, görülecek işimiz vardır, kimse el kaldırmasın!.." diye bağırdığını duydum.

Evin kapısına yüklenip kırdılar ve dalkılıç içeri daldılar. Evin içinde de alt katta bir odada üç nefer yamak ile Temel Reis taifesinden beş nefer Kavaklı balıkçılar yatarmış, yukarı katta da gelin kadın tarafından sekiz hatun varmış. Hepsi babamın sesinden ve kırılan kapının gürültüsünden uyanıp da evin içinde neler cereyan ettiğini öğreninceye kadar bizimkiler Kabakçı'nın yattığı odaya gir-

mişler ve ancak o zaman yanlarındaki bir feneri yakmışlar. Kabakçı Mustafa gelin kadının koynunda derin uykudaymış.

Babamın bir Zeybek Mustafası vardı ki Aydınlı müheykel bir dilaverdi. Hem erkek güzeli hem de âdem ejderhasıydı. O tarafların zeybek kıyafetini değiştirmemişti. İşte bu Zeybek Mustafa bir pala sıyrımında Kabakçı'nın kellesini kesip almış, işini bitirmiş. Kabakçı'nın ağzından bir can hırıltısından başka ses çıkmamış. Gelin kadına gelince, mecnun misali yatakta ayağa fırlayıp ve korkusundan dili tutulup birkaç saatlik kocasının başsız cesedine vahşetle bakakalmış.

Evden çıktığımız zaman, içinde ışık bulunmayan binadan birtakım ağlamaklı kadın sesleri duyduk. Kabakçı'nın kesik başını bir yem torbasının içine koyarak Ketencioğlu aldı ve hemen o saatte, gün henüz ışımamıştı ki on nefer atlıyla orduya, Alemdar Paşa efendimize götürdü.

Biz ise geri kalan kırk kişi, Kabakçı'nın evinden çıkıp Fener Kalesi'ne gittik. İşte o sıra, yani evin avlusundan çıkarken Yomralı Mustafa kendisini açığa vurup babama:

"Ağam ben sana kaleyi açtırıp alıvereyim. Ama benim kuşça canımı bağışla!.." dedi ve don paça soyunuk bizimle beraber kale kapısına geldi:

"Bre, açın kapıyı, Bektaş Ağa geldi!.." diye bağırdı.

Meğer "Bektaş Ağa" o gece için parolaymış ve Yomralı Mustafa Kabakçı'nın mahrem uşağı olduğundan bunu bilirmiş. Kalede her akşam böyle bir ağa ismi parola olurmuş.

Kale kapısını açtırınca babam içerde bulunan ve hepsi de körkütük sarhoş ve soyunuk yatmakta olan yirmi nefer yamakları, urbalarını dahi alıp giymeye izin vermeyerek başı kabak yalınayak içdonlarıyla kaleden çıkarıp kovdu ve biz kırk kişi kaleye girip kapandık. O sıra güneş yeni doğuyordu...'

İşte dedemin bana anlattıkları budur:

İbretle bak sen Hakk'ın tokadına
Lanet olsun Kabakçı'nın adına
Bütün ömrü çakal çakılla geçti
Doyamadı gelin kadın tadına..."

Son satırlar

14 Temmuz Perşembe sabahı Rumelifeneri köyü halkı dehşet içindeydi; adı koca İstanbul'u titreten Kabakçı Mustafa'nın o gece evinde ve zifaf döşeğinde, karısının koynunda yatarken katledilmesine kimse inanamıyordu, bütün köy halkı ve kale yamakları Kabakçı'nın evi önünde toplanmıştı. Yatak odasına girenler, manzaranın dehşeti karşısında, gasp edilmiş saray eşyasıyla döşeli o kanlı odadan adeta dili tutulmuş çıkıyordu.

Bir fenerin ışığında vakanın tek görgü şahidi olmuş bir gelin kadının mevcudiyetini unutmak lazımdır, henüz 15-16 yaşlarındaki güzel Zeynep'in o geceden sonraki hayatı kolay tahayyül edilmez bir dram olması gerekir.

Uzun Hacı Ali Ağa Zeybek Mustafasının palasıyla Kabakçı'nın kellesini alıp gittikten sonra evde kimse kalmamıştı. Rumelikavağı'ndan gelenlerin, gelinleriyle beraber köylerine nasıl döndüklerini anlatmak da güç sahnelerdendir.

Kabakçı Mustafa'nın altın ve mücevher, asla küçümsenmeyecek bir servete sahip olduğu muhakkaktır.

Mirasçısı bir yakını yoktu. Oflu Mustafa ile Pazarlı Mustafa'nın, Laz uşağı iki dilber yamağın dayı ve amca oğullukları Kabakçı'nın uydurması yakıştırmasıydı. Nitekim Yomralı Mustafa'yı da evine alırken çapkın gence eniştesinin kardeşi demişti. Şeran tek mirasçısı zevcesi Zeynep Hanım'dı. Balıkçı Temel Reis'in kızı adına bu hakkı aramış olacağı tahmin edilemez.

Baskının dehşetiyle sersemlemiş olan Rumelifeneri Kalesi yamakları kendilerini azıcık topladıktan sonra Yukarı Boğaz'ın her iki yakasındaki kale ve tabyalara dağılarak vakayı haber verdiler; Ka-

bakçı Mustafa'nın kafasını kesenlerin Fener Kalesi'ni de zapt ederek içine girip kapandıklarını ve kimler olduğunun bilinmediğini söylediler.

Bir sürü haberci de kayıklarla İstanbul yolunu tutmuş, kimi Saray-ı Hümayun'a, kimi Babıâli'ye kimi müftü konağına, Ağakapısı'na, kimi de yeniçeri kışlalarına, Cebehane'ye, Tophane'ye, Tersane'ye gidiyordu.

Saray ile Babıâli'ye giden yamaklar:

"Ağamız ferman-ı hümayunla mı katledilmiştir?" diye sordular.

Meselenin aslı bilinmediğinden saray da Babıâli de hayretler içinde kaldı, yamaklara cevap vermeden vakanın yerinde tahkiki için Rumelifeneri Kalesi'ne memurlar gönderildi, bunlar kaleye kapanmış olanlara kim olduklarını sordular. Kaledekiler "Pınarhisar Âyanı Hacı Ali Ağa'yla ordudan geldik!" dediler.

O sırada ordunun İstanbul'a gelmekte olduğunu İstanbul'da kimse bilmiyordu; arabacı Bülbül Mustafa ile mahbubesi Zümre Hanım da henüz İstanbul'a gelmemişlerdi, ordu Edirne'de zannediliyordu. Şeyhülislam Atâullah Efendi bir ateş külçesi oldu; kendisine gelen yamaklara:

"Kabakçı Mustafa Ağa hazretlerinin katline bu suretle cüret edenlerin hareketi devletçe makbul değildir, bunların tepelenmesi lazım gelir, ben idamlarına fetva veririm!.." dedi.

Zaten şımarmış, azmış yamaklar müftünün bu sözü karşısında orduyu da küçümseyerek her taraftan Rumelifeneri'ne koştular ve Pınarhisar âyanını tepelemek üzere kaleyi muhasaraya hazırlandılar.

Cuma günü akşamıydı, Rumelifeneri Kalesi'ne Alemdar Paşa'nın gönderdiği elli atlı daha geldi. Bu takviye kuvveti Alemdar tarafından Uzun Hacı Ali Ağa Karadeniz Boğazı'na doğru hareket ettikten az sonra yola çıkarılmıştı. Kaleye yamakların muhasarası başlamadan yetişip girmeye muvaffak oldular. Gereği kadar cephanesi bulunan bu metin kalede yamakların hücumuna yıllarca dayanabilirlerdi.

13-14 Temmuz Çarşamba-Perşembe gecesi sabaha karşı ılgarla yola çıkan Ketencioğlu bir yem torbası içinde getirdiği Kabakçı Mustafa'nın kesik kafasıyla ordu-yı hümayuna Çorlu'da ulaştı.

Kabakçı'yı idam etmek için Pınarhisar âyanının Karadeniz

Boğazı'na gönderildiğini orduda Alemdar Mustafa Paşa'dan başka kimse bilmiyordu.

Alemdar Paşa Serdar ve Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın çadırındaydı. Ketencioğlu adında birinin gelip kendisini görmek istediği bildirildiği zaman "Buraya getirin" dedi.

Ketencioğlu iki vezirin huzuruna ayağının yol tozuyla çıktı, usulen etek öptükten sonra kazıldan örülmüş yem torbası içinden Kabakçı Mustafa'nın kesik başını çıkardı ve Alemdar'a:

"İşte gör efendim. Emrin yerine geldi!.." dedi.

Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa Kabakçı'yı şahsen tanımıyordu, Rusçuk âyanı ve Tuna seraskeri olan Alemdar Paşa'yı kendi adamlarından yahut o taraflardaki eşkıyadan birini idam ettirmiş sandı ve kayıtsız:

"Paşa kardeş, kimin kellesidir?.." diye sordu.

Alemdar Paşa da aynı kayıtsızlıkla:

"Kabakçı Mustafa dedikleri kuduz köpeğin başıdır!.." dedi.

Sadrazam dehşet içinde kaldı. Bir Ketencioğlu'nun teşhir ettiği kesik başa, bir Alemdar Mustafa Paşa'nın mütehakkim yüzüne baktı ve söyleyecek söz bulamadı, yutkundu; kendisinden gizli işler, hem de büyük işler çevrildiği meydandaydı. Bir yıldan beri devlet sözünü ayağı altına almış Kabakçı Mustafa gibi bir zorbayı daha İstanbul'a ayak basmadan bir emir ve işaretiyle idam ettirebilen Alemdar'ın İstanbul'a girdikten sonra neler yapabileceğini düşündü ve titredi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a girdikten sonra yaptığı işler, "Vaka-yi Selimiye" denilen 1807 Mayıs İhtilali'ne kuvvetle bağlıdır; fakat unutmamalıdır ki biz burada Osmanlı İmparatorluğu tarihinin çok dikkate değer bir devrini değil, devlet gücünü kemirmiş macera-perest bedbahtlardan birinin acı hayat hikâyesini yazmak istedik.

Fransızların Mısır'ı işgalinde Benli Halime adında muhayyel bir kızın ağzından yazılmış bir destan, 1807'de III. Selim'e karşı yamaklar ihtilalinin beyannamesi olduğu gibi Kabakçı Mustafa'nın idamı üzerine çıkmış bir ağıt-türkü için de "Alemdar'a karşı hazırlanacak bir yeni ihtilalin ilk kundağıdır" diyebiliriz; "Civelek Süleyman adında bir yeniçeri tarafından katledilen Pehlivan Paşa'ya söylenmiş ağıdın çeşnisindedir, aynı kalemin eseridir" diyebiliriz:

Gün doğar Kabakçı Ağam uyanmaz
Uyanmaz aman
Başsız yatan ağacığıma kılınmaz
Bir namaz aman

Bıyıkları burma burma sırmadan
Hüküm sürdü hatır gönül kırmadan
Uyur iken gelin kızın koynunda
Kesilir mi padişaha sormadan

Pazarlıyla Oflu gelsin ağlasın
Nerde acep o Yomralı celasın
Hacı Bektaş evlatları kara bağlasın
Hâk ile bir olsun Kavak Kalesi

Cümle yoldaşların kaşları çatık
Gövdesi döşekte boş durur yastık
Eller başı alıp gider de aman
Palalar kınında durur mu artık

Gelin ağlar başsız ağam uyanmaz
Vallah billah buna yürek dayanmaz
Dayanmaz aman dayanmaz

Garip, esrarengiz tesadüf

Ketencioğlu Alemdar Mustafa Paşa'nın emriyle Kabakçı Mustafa'nın kesik kafasını, kefeni olan kazıldan yem torbasının içinde Çorlu kırında ıssız bir vadide bir çukura gömdü. Bu kelle mezarını kazmak için yanında Alemdar'ın askerlerinden, Balkan dağlısı müheykel bir delikanlı götürmüştü; Herkül vücudunda Apollon başı taşıyan genç nefer, cehennem ateşi gibi Temmuz güneşinin altında devedikenleri, yılanyastıkları, ayrıkotlarıyla kaplı o vahşi vadide üç karış derinliğinde bir çukur açabilmek için kan ter içinde kalarak bir saate yakın uğraşmıştı. Toprak, asırlar boyunca örüşmüş ayrıkotu kökleriyle betondan farksız sertti. Gölgesine sığınacak tek ağaç yoktu.

Tam torbayı gömecekleri sıradaydı ki, nereden gelip çıktıkları bilinmez, yanlarında, kız on sekizinde ve oğlan on beş yaşında iki oba Çingenesi belirdi; ikisi de yanık esmer derileri, parlak kara gözleri, parıl parıl kara saçlarıyla o serseri ırkın müstesna güzelleriydi, pelaspareler içinde bile güzeldiler. Hele kız, göğsü gelişme çağının en revnaklı devrinde, vücudu yaban keçisi gibi kıvrak, ağzı büyük ve dudakları etlice kırmızı, bir hilkat harikasıydı ve entarisi kırmızı, şalvarı kırmızı, başörtüsü kırmızı, o tozlu, boz renkli vahşi kıra birden göz alan bir renk vermişti.

Herhalde obaları, çergeleri çok yakında olacaktı, korkusuz yaklaştılar. Ketencioğlu ile genç neferin neyle meşgul olduklarını pek fark etmemişlerdi; kız, Balkan dağlısı delikanlıya işveyle sokularak:

"Şahbazım, adını bana bağışla da kısmetine bir fal atayım!.." dedi.

Nefer, kaşları çatık ve bakışı ciddi, fakat yüreği ağzında:

"Mustafa!.." dedi.

Çingene kızı bu adı duyunca yırtık, ateşli ve cesaretli:

"Gir koynuma sür sefa!.." diyerek şakrak bir kahkaha attı.

Tam o sıradadır ki on beşlik şoparın gözleri yem torbasına ilişti ve allı kıza Çingenece:

"Torbayı gördün mü?.. Kaçalım, bu adamlar altın gömüyor... Hırsız, bizi öldürürler..." dedi. Kız ise "altın" adının sihriyle bilakis, ağa olduğu belli Ketencioğlu'na yılıştı:

"Abe ağacığım, altıncık mı gömersiniz buraya be?.. Birkaç altıncık bana, bir altıncık da şu güzel şoparcığa versenize..." dedi.

Ketencioğlu'nun yüzündeki çizgilerin o andaki şekli tarif edilemez, zehir gibi bir tebessüm diyelim, torbanın ağzını açtı, kendisiyle altın için ve nefer Mustafa'yla aşk için tabesabah yatmaya amade Çingene kızına:

"Gel, gör!.." dedi.

Kız torbanın içine baktı, gördüğünün ne olduğunu önce anlayamadı, neden sonra fark etti, dehşetle doğruldu, korkusundan dili tutulup bağıramadı, gözleri ne kadar açılabilmişse açılmış, bir Ketencioğlu'na, bir nefer Mustafa'ya baktı, sonra şoparın bileğini kavradı ve Çingenece "Adam kesmişler!.." diyebildi. Önce ağır ağır ve geri geri birkaç adım attılar ve sonra hemen dönerek koşmaya, kaçmaya başladılar.

Bu maceranın başından beri tahmin ederim ki dikkati çekmiştir, nihayet bu sahnede de bir Mustafa adı, esrarengiz bir tesadüf zincirinin son halkasıdır.

1807 İhtilali Yukarı Boğaz kaleleri yamaklarının Büyükdere Çayırı yeminiyle başlamıştı, o günden Çorlu kırında Kabakçı Mustafa'nın kesik başına mezar kazıldığı güne kadar, vakaların içinde bir Mustafa adı bolluğu vardır.

1. İhtilalci Laz yamakların başbuğu Kabakçı Mustafa Çavuş oldu,

2. Kabakçı'nın iki mahbup Laz uşağından birinin adı Oflu Mustafa,

3. Öbürünün adı Pazarlı Mustafa'dır,

4. İhtilalci yamaklara Topal Müftü'nün yolladığı akıl hocası Hamaloğlu Mustafa Efendi,

5. Ve Köse Musa Paşa'nın yolladığı fitne körükçüsü de yeniçeri Kazancı Mustafa,

6. Yine Musa Paşa ile sekbanbaşının topçulara gönderdikleri tahrikçi Kahveci Mustafa Ağa'dır,

7. Musa Paşa, padişahtan başları istenecek Nizam-ı Cedid ricalinin isimleri yazılı defteri Kabakçı'ya kavas Yamalı Mustafa'yla gönderdi,

8. Şeyhülislam Topal Atâ Efendi'ye genç bir yamak hakaret etti, adı Hopalı Mustafa'ydı,

9. Sultan Selim'in yerine Sultan IV. Mustafa padişah oldu,

10. Sultan Selim adına yeni padişaha padişahlığı tebrike giden Hasodalı Cennetgülü Mustafa Ağa'dır,

11. Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması için kızlarağasına yazılan tezkireyi de saraya vezir karakulağı Çırpanlı Mustafa götürmüştü,

12. Orduda çıkan yeniçeri ayaklanması üzerine Çelebi Mustafa Paşa sadrazam oldu,

13. Kaçıp gizlenmiş ölüm fermanlısı Nizam-ı Cedid ricalinden Defterdar Ahmed Bey'in yerini mürahik hayta oğlan Filiz Mustafa,

14. Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi'nin yerini de ihtiyar kayıkçı Bartınlı Mustafa ihbar ettiler,

15. Kabakçı Mustafa'nın Et Meydanı'nda kurduğu divanda dilekçe verenler sırasıyla Hamalbaşı Kürt Mustafa,

17. Hamam uşağı dellak Samurkaş Mustafa,

18. Fahişe Bindallı Mustafa kızı,

19. Ve Çorapçı Mustafa Beşe oldu,

20. Ve bunlardan Bindallı Mustafa kızının yavuklusunun adı da kalyoncu neferi Tersane Tazısı Benli Mustafa'ydı,

21. Fransız tüccarı Marchand'ın iki kızının ihtilalci genç yamaklardan yavuklularının isimleri Kara Mustafa,

22. Ve Katırcıoğlu Mustafa'ydı,

23. Yeniçeri Ağası Pehlivan Paşa'nın başını Harabat Mustafa kesti,

24. Fatih Camii'ndeki büyük vakanın kahramanı Laz Softa Maçkalı Mustafa'ydı,

25. Narlıkapı Kahvehanesi'ndeki şeni tecavüz ve rezaletin failleri Yangıncı Mustafa,

26. Hülühülü Mustafa ve,

27. Cura Mustafa adında üç acemi oğlanı tulumbacıydı,

28. Ordunun Edirne'den İstanbul'a doğru yürüdüğünü Sultan Mustafa'ya haber veren Edirneli Arabacı Bülbül Mustafa oldu,

29. Kabakçı Mustafa hakkında en geniş bilgiyi veren adam Pı-

narhisar âyanı oğlu Asakir-i Mansure binbaşılarından Hacı Mustafa Ağa'dır,

30. Kabakçı Mustafa'yı Alemdar Mustafa Paşa idam ettirdi,

31. Ve Kabakçı Mustafa'nın kafasını Zeybek Mustafa kesti,

32. Ve nihayet Kabakçı Mustafa'nın kesik başının mezarını da bir nefer Mustafa kazdı.

Sözlük

A

ab ü tab: güzellik, parlaklık, tazelik.
adâ: düşmanlar.
adu: düşman.
alameleinnas: gözönünde, herkesin önünde, açık.
ariza: yüksek bir makama sunulan mektup veya dilekçe.
asitane: (Burada) tekke, dergâh.
ateş-i suzan: yakıcı ateş.

B

badenuş: şarap içen.
Bâri Hüda: Tanrı.
bednam: kötü ün kazanan, kötülüğüyle dillere düşen.
bendegân: padişah hizmetinde olanlar.
bezm-i elest: Allah'ın ruhları yaratıp "elestü birabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) dediği an.
bîedebane: edepsizcesine.
bîmuhaba: çekinmeksizin, çekinmeden, sakınmadan.
biat: bir yöneticiye bağlılığın gösterilmesi.

C

camehab: yatak.
cefapişe: zalim, gaddar.
celadet: kahramanlık, yiğitlik.
cemal: yüz güzelliği.
ceyş-i küffar: kâfirler ordusu.
civelek: Yeniçeri Ocağı'na yeni girmiş delikanlı.
cülus: tahta çıkma.
cülus-i hümayun: padişahın tahta çıkması.

Ç

çarh-ı deni: aşağılık dünya.
çerağ: fitil, mum.
çerge: derme çatma çadır.
çeşm-i kebud: mavi göz.

D

dâr-ı dünya: dünya.
dehşetnüma: dehşet saçan.
devaimisk: güzel kokulu bir tür helva.
dud-i ah: yürekten kopan ah, inilti.

E

ebru: kaş.
ebvab: kapılar.
eclaf: ayaktakımları, rezil kimseler, baldırı çıplaklar.
ehremen: (Zerdüşt dininde kötü tanrının adından) iriyarı dev gibi kötü insan.
ekl: bir şey yemek.
erazil: reziller, namussuzlar, yüzsüzler.
esafil: aşağı ve bayağı olanlar, halkın en aşağı tabakası.

F

faris: ferasetli, anlayışlı.
fısk: ahlaksızlık.

G

galiz: kaba ve çirkin, iğrenç.
garaz: maksat, niyet, hedef, gaye.
ger: eğer.
gulgule: gürültü, şamata.

H

hacilane: utanç verici, utanç veren.
Halik: Allah, Yaradan.

hamlacı: büyük sandal ve kayıklarda kıçtan birinci oturakta kürek çeken kimse.
harabati: vaktini meyhanede geçiren.
hasna: fazlasıyla namuslu olan kadın.
hilat: eskiden padişah veya vezir tarafından takdir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan.
huşunet: sertlik, kabalık, kırıcılık.
hüccet: senet, vesika, delil.
hüsün: güzellik.

İ

ifsat: fesada uğratma, uğratılma, bozma.
ilka: atma, bırakma.
inkıraz: batma, çökme, çöküş, dağılma, son bulma, yok olma.
irade-yi seniye: yüce buyruk.
istimdat: imdat isteme, yardıma çağırma.

K

kâbetüluşşak: âşıkların Kâbe'si.
kadd: boy.
kail olmak: razı olmak.
kaptanpaşa: kaptanıderya.
kavas: Osmanlı döneminde, önemli bir makamı ya da o makamdaki yöneticiyi koruyan silahlı görevli.
kavm-i Lut: Lut Peygamber'in kavmi.
kayd-ı hayat: yaşadığı müddetçe, ölünceye kadar.
kazıl: kıldan bükülmüş, çuval dikmekte kullanılan ip, sicim.
kefenpuş: kefene sarılmış, kefenlenmiş.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.

M

mahbub-i ziba: yakışıklı, güzel sevgili.
makule: takım, çeşit, soy.
mansıp: devlet hizmeti, memuriyet; makam, rütbe, derece, orun.
matruş: sakalı tıraşlı, sakalsız.
meclup: tutkun.

mecruh: yaralı, yaralanmış kimse.
merdane: mertçe, erkekçe.
meskenet: miskinlik.
mestane: sarhoşa yakışacak şekilde, sarhoşça, sarhoşçasına.
mesti: sarhoşluk.
muhkem: sağlam, sağlamlaştırılmış.
münkarız: biten, arkası gelmeyen, sönen, zürriyeti, dölü tükenmiş.
müfsit: arabozucu, karıştırıcı, fesatçı, münafık.
müheykel: heykel gibi.
mühmel: ihmal edilmiş, boşlanmış, bırakılmış.
mühtedi: hidayete eren, İslam dinini kabul eden.
mülevves: iğrenç, kirli, pis.
mürahik: buluğ çağına yeni ermiş erkek çocuk.
müsellah: silahlanmış, silahlı.
müşekkel: şekli, kalıbı, kıyafeti yerinde, gösterişli.
mütegallibe: zorba takımı, zorbalar.
mütevelli: bir vakfın yönetimi kendisine verilmiş kimse.

N

nahvet: kibir, gurur, büyüklenme, ululanma, kurulma, böbürlenme.
namübarek: uğursuz, meymenetsiz.
nefsaniyet: düşmanlık duygusu, kin besleme.
nev suhtegân: taze, körpe öğrenciler.
nevcivan: taze, genç delikanlı.
nevhat: sakalları henüz çıkmaya başlamış genç.
nezir: adak, adama.
nigâh: bakış bakma.
Nil-i mübarek: verimli Nil.
nim üryan: yarıçıplak.

P

pelaspare: eski püskü, yırtık pırtık giyecek.
pelit: alçak, rezil kimse.
peripeyker: peri yüzlü, peri suratlı, çok güzel.
perviz: üstün, galip.

poşu: başa sarılan ya da boyun atkısı olarak kullanılan, çevresi saçaklı, genellikle ipek örtü.

R

reşk: kıskanma.
rint: dünya işlerini hoş karşılayan, hiçbir şeye aldırmayan, çok hoşgörülü, açık yürekli kimse, gönül eri.

S

sakf: tavan, çatı, dam.
sarıca: taşrada görev yapan Osmanlı paşalarının ücretli başıbozuk askerlerine verilen bir ad.
satvet: zorlu, sindirici güç.
serdar-ı ekrem: başkumandan, başkomutan; başbuğ.
serv-i bülent: servi boylu.
suhtegân: softalar, medrese talebeleri.
sülüs: sikkenin üçte biri değerindeki madeni para.

Ş

şabb-ı emred: sakalı çıkmamış genç.
şarab-ı erguvan: erguvan rengindeki şarap.
şeb: gece.
şebap: gençlik, tazelik, civanlık.
şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
şem'-i şebistan: gece mumu, gece kandili.
şenaat: kötülük.
şeni: kötü, çirkin, alçakça, utanç verici.
şikâr: av; ganimet, düşmandan ele geçirilen mal.
şimşat: şimşir ağacı.
şuara: şairler, ozanlar.

T

tabesabah: sabaha kadar.
tayinat: maaştan ayrı yiyecek ve erzak, tayın.

teber: balta.
tecennün: delirme, çıldırma.
temren: ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir.
tezyif etmek: aşağılamak.
tişe: nacak, balta.
tullap: öğrenciler.
türap: toprak, toz.

Ü

ülfet: alışma, kaynaşma; görüşme konuşma.
üsküf: yüksek rütbedeki yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık.

V

veled-i mader bîhata: nikâhsız, evlenmeden dünyaya gelen çocuk.

Y

yed-i tula: tam ihtisas ve vukuf, büyük kudret.

Z

zağ: kılağı.
zanubezanu: diz dize.
zebun: güçsüz, zayıf, âciz.
zelilane: aşağılaşarak, alçakça.
zillet: hakirlik, horluk, alçaklık, aşağılık.
zürefa: zarifler, nazik, ince duygulu, hoş konuşmayı bilen kimseler.

REŞAD EKREM KOÇU

Osmanlı Padişahları

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Osmanlı Padişahları

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Yeniçeriler

OSMANLI PADİŞAHLARI

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Doğan Kitap'ta 1. baskı / Nisan 2002
6. baskı / Eylül 2015 / ISBN 978-605-09-2888-4
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: © Tarker/CORBIS
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Osmanlı Padişahları

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

36 ABDULHAMID II.
37 MEHMED V.
38 MEHMED VI.
35 MURAD V.
ABDULMECID HALIFE
33 ABDULMECID
34 ABDULAZIZ
30 SELIM III.
32 MAHMUD II.
31 MUSTAFA IV.
28 MUSTAFA III.
27 OSMAN III.
29 ABDULHAMID I.
26 MAHMUD I.
25 AHMED III.
24 MUSTAFA II.
23 AHMED II.
22 SULEYMAN III.
21 MEHMED IV.
20 IBRAHIM
19 MURAD IV.
18 OSMAN II.
17 MUSTAFA I.
16 AHMED I.
15 MEHMED III.
14 MURAD III.
13 SELIM II.
12 SULEYMAN II.
11 SELIM I.
10 BAYAZID II.
9 MEHMED II.
8 MURAD II.
5 SULEYMAN I.
7 MEHMED I.
6 MUSA
4 BAYAZID I.
3 MURAD I.
2 ORHAN GAZI
1 OSMAN GAZI

İçindekiler

Osman Gazi 11
Orhan Gazi 17
Murad Hüdavendigâr 27
Yıldırım Bayezid 35
Emir Süleyman 49
Musa Çelebi 52
Çelebi Sultan Mehmed 55
Sultan II. Murad 60
Fatih Sultan Mehmed 76
Sultan II. Bayezid 90
Yavuz Sultan Selim (Sultan I. Selim) 110
Kanuni Sultan Süleyman (Sultan II. Süleyman) 127
Sultan II. Selim 157
Sultan III. Murad 163
Sultan III. Mehmed 174
Sultan I. Ahmed 184
Sultan I. Mustafa (Deli Mustafa) 190
Sultan II. Osman (Genç Osman) 198
Sultan IV. Murad 213
Sultan İbrahim 234
Sultan IV. Mehmed (Avcı Sultan Mehmed) 254
Sultan III. Süleyman 283
Sultan II. Ahmed 289
Sultan II. Mustafa 291
Sultan III. Ahmed 299

Sultan I. Mahmud 319
Sultan III. Osman 325
Sultan III. Mustafa 328
Sultan I. Abdülhamid 334
Sultan III. Selim 340
Sultan IV. Mustafa 378
Sultan II. Mahmud 395
Sultan Abdülmecid 418
Sultan Abdülaziz 429
Sultan V. Murad 445
Sultan II. Abdülhamid 449
Sultan V. Mehmed Reşad 463
Sultan VI. Mehmed Vahideddin 467

Yıllar ve başlıca hadiseler 473
Sözlük 477

Osman Gazi

Türk tarihinin ve cihan tarihinin en büyük devletlerinden birinin temel taşını koyan adam, Osman Gazi'nin hayatı ve gazaları destan halinde anlatılır.

Batı Anadolu'da Söğüt Ovası ile Domaniç Yaylası'nda yaşayan Kayı aşiretinin beyi Ertuğrul'un oğludur, miladın 1258 yılında Söğüt'te doğmuştu. Oğuz Türklerinden olan Kayı aşireti Türkistan'dan gelmiş, Konya Selçuk sultanı tarafından Batı Anadolu'nun bu bölgesinde sınır bekçisi olarak yerleştirilmişti.

Osman henüz on beş on altı yaşlarındayken kılıcı yaman bir cengâver olarak tanınmıştı; tığ gibi şahbaz ve şehlevent bir vücut yapısı üzerinde güneşe "Ya doğ, ya doğayım!.." diyen dilber yüzüyle bir erkek güzeli tahayyül etmemize hiçbir engel yoktur. *Tevarih-i Âl-i Osman* "Güneşte yanmış, gövermiş beyaz tenli ve kara gözlü, aslan pençeli ve sesi aslan gibi güğrerdi" diyor.

Bıyıklarının terlediği çağda toprak komşularından Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlendi. Edebali'nin şeyhliği kalbindeydi, çiftlikleri ve sürüleriyle zengin malikânesinde misafirlerine ikramıyla meşhurdu. Osman'ın Mal Hatun'u alması şöyle anlatılır:

Genç cengâver, Edebali'ye misafir olmuştu; o gece bir rüya gördü. Şeyhin göğsünden çıkıp doğan bir ay, parıl parıl, delikanlının bağrına girdi, o ışığın indiği yerden bir meşe fidanı çıktı, süratle büyüdü ve etrafa dallarını atarak bir ulu ağaç oldu, cihanı kapladı; dağlar, ormanlar, tarlalar, bahçeler gölgesi altında kaldı. Dağlardan çağlayan sular iniyordu, bu sulardan kimi insanlar içer, kimi insanlar tarlalarını sulardı, kimi de çeşmeler yapardı. Delikanlı rüyasını şeyhe anlattı, Edebali:

"Oğlum Osman... Sen bir hükümdar olacaksın, padişahlık sana ve nesline mübarek olsun, benim kızım senin helalin oldu!" dedi ve o sabah kızı Mal Hatun ile Osman'ın nikâhını kıydı. Mal Hatun delikanlının rüyasındaki ay gibi güzeldi ve henüz on üç yaşındaydı, Osman on dokuzundaydı.

Müverrih Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî anlatıyor:

"Edebali'nin bir müridi vardı, Kumral Dede derlerdi, o:

'Ey Osman!..' dedi, 'işte sana padişahlık müjdelendi, sen bana ne vereceksin bakayım?..'

Osman:

'Padişah olayım, sana bir köy vereyim...' dedi.

'Bu vaadini bir kâğıda yaz, ver...'

Osman:

'Ben yazı bilir miyim ki benden kâğıt istersin...' dedi, 'ama atamdan bir kılıcım vardır, onu vereyim, sende nişan dursun!.. Allah beni padişahlığa nail ederse benim neslim o kılıcı görünce köyünü elinden almazlar...'

Şimdi dahi o kılıç Kumral Dede neslindedir, Âl-i Osman'dan her kim ki padişah olsa gelip o kılıcı ziyaret ederler" diyen Derviş Ahmed Âşıkî yüz yıldan artık ömür sürdü; Yıldırım Bayezid, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed, Sultan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid zamanlarını gördü, Fatih ile beraber İstanbul cenginde bulundu, İstanbul'da öldü. Büyük şehrin Âşıkpaşa semti, adını bu büyük adamdan almıştır.

Cengâverin şeyh kızından iki oğlu oldu, büyüğüne Selçuk Sultanı Alaeddin'in adını koydu, 1281'de doğan küçük oğluna Orhan ismini verdi, ki aynı yıl içinde babası Ertuğrul öldü, Osman Kayı aşiretine bey oldu.

Beyliğinin tezinedir ki büyüklü küçüklü Rum derebeylerine karşı kılıcını çekti ve Batı Anadolu Türkleri arasındaki en namlı cengâverler Osman Gazi'nin etrafında toplandılar; her biri bir cenk destanının kahramanıdır: Samsa Çavuş, Hasan Ali, Turgut Ali, Akçakoca, Konur Alp, Saltuk Alp, Kara Balaban, Sarı Yatu, Aydoğdu... Bunların arasına Osman'ın güzelliğine ve mertliğine hayran olarak dini mübini İslam'ı kabul eden bir de Köse Mihal Gazi karıştı.

Sakarya vadisinde, dağlarda, bellerde, derbentlerde gece ve gündüz, kış ve yaz at sırtından inmediler.

Gaza kim ettiler, Allahuekber
Didiler her nefes Allahuekber
Salındı kılıcı cihan üzre
Uruldu nevbet Allahuekber...

Osman Gazi'nin ilk fethettiği kale İnegöl yakınında Kulaca Hisar'dır. Bu fethin tarihi 1285'tir.

O eski cenkleri eski müverrihler ne kadar sade, ne güzel anlatırlar:

"Osman Gazi Kulaca Hisar'ı alınca o vilayetin tekfurları toplandılar, 'Bu adamı buralardan çıkarıp kovmazsak son pişmanlık fayda vermez' dediler. Karacahisar tekfurunun kardeşi Filanos'a azîm leşker koştular. Osman Gazi de gazileri topladı. Ekinci'ye geldiler. Domaniç Beli'ni aşarlarken azîm cenk oldu. Osman Gazi'nin kardeşi Sarı Yatu orada şehit oldu, ama düşmanı bozdular. Filanos öldürüldü. Sarı Yatu Domaniç Beli'nde bir çam ağacının altında vurulup düşmüştü, o ağaca Kandilli Çam derler, hâlâ bazı geceler, gören gözlere bir şule görünür." Bu cengin tarihi de 1286'dır.

"Konya Sultanı Alaeddin asker toplayıp Karacahisar tekfurunun üstüne yürüdü. Osman Gazi de öbür taraftan gelip bu kaleye kılıç çekti. Sultan onu çağırdı ve getirdiği bütün cenk aletlerini ona verip:

'Oğlum Osman Gazi!..' dedi, 'sende saadet nişanları görürüm, sana ve senin nesline âlemde karşı duracak yoktur, benim duam, Allah'ın inayeti ve evliyanın himmeti ve Peygamberimiz'in mucizatı seninle biledir!'

Karacahisar'ın fethini ona bırakıp Konya'ya döndü. Birkaç gün sonra Osman Gazi kaleyi fethetti, tekfurunu esir aldı, şehri Müslüman şehri yaptı. Sultan Alaeddin, Osman Gazi'ye sancakbeyliği verdi, ona bir sancak, tuğ, davul, altın kılıç ve gümüş eyerli bir at gönderdi." Karacahisar'ın fethi tarihi 1288'dir.

"Karacahisar'ın fethinden sonra tekfurlar bükemedikleri eli öptüler, Osman Gazi'yle iyi geçinme yolunu tuttular, ta ki, 'Onu bir tuzağa düşürelim' dediler. Osman Gazi de, 'Hele bir yol yurdumuzu mamur edelim, komşularımızla hoş geçinelim' dedi. Yaylaya çıkar-

ken ağır eşyasını Bilecik tekfuruna emanet bırakırdı ve ona yayladan peynirler, yağlar, kaymaklar ve kilimler, halılar hediye gönderirdi, bunları da er kişilerle değil, hatunlarla gönderirdi ki tekfur korkmasın diye."

Bilecik'in fethi Osman Gazi'nin fütuhatı arasında "Oyun içinde oyun" adı verilebilecek bir vakadır:

Tarih kaynaklarının adını kaydetmediği Bilecik tekfuru, Osman Gazi'ye yüzü dost, içi düşman adamdı. Osman Gazi yaylaya çıkarken ağırlıklarını onun kalesine emanet gönderir, yayla dönüşünde de hediyeler yollayarak eşyasını alırdı. Miladın 1298 yılında bu adam oğluna Yarhisar tekfurunun kızını alıyordu, düğün hazırlığı haberi yayılınca Osman Gazi Bilecik tekfuruna bir sürü koyun gönderdi, "Kardeşim bu sürüyü düğüne hizmet edenlere yedirsin. Kardeşime layık değilse bile size layıkını getiririm. Hem hatunum ile anası dahi kardeşimin hatunuyla tanışmak, bilişmek ister. Biz şimdi yaylaya gideriz, izin versinler ağırlığımızı yine Bilecik'e emanet koyalım" dedi. Halbuki Bilecik tekfuru düğüne gelecek olan Osman Gazi'yi ele geçirip öldürmeye karar vermişti ve bunu öbür tekfurlarla görüşmüştü. Bu tuzağı öğrenen Harmankayası Tekfuru Köse Mihal, Osman Gazi'nin hayranı sadık dostuydu, ona haber verdi.

Düğün, Bilecik civarında Çakırpınarı'nda büyük bir kır düğünü olacaktı. Bilecik Kalesi'nde pek az adam kalmıştı. Osman Gazi düğüne davet edildi; Türk beyi davetçilere hediyeler verdi:

"Hatunlarımızla geliyoruz; ama bizim hatunlarımızı Çakırpınarı'nda ayrı bir yere kondursunlar ki hatunlarımız tekfurları görüp utanmasınlar!.. Ve hem dahi emanet ağırlığımızı Bilecik'e yollarız" dedi.

Bilecik tekfuru "Türk'ün eri ve avradı ve malı ele girdi" diye bu haberden çok sevindi.

Osman Gazi'nin Bilecik'e gönderdiği ağırlık iki katar öküz yükü eşyaydı. Bu eşyayı götüren kadınlardı, ama eşya diye götürülen keçelerin, kilimlerin içine sarılıp gizlenmiş cengâverlerdi. Kaleye girer girmez dalkılıç meydana fırladılar, kaledekileri sındırıp Bilecik'i aldılar ve kalesinin kapılarını kapadılar.

Çakırpınarı düğününe hatunlarımızdır diye götürülenler de ka-

dın kıyafetine girmiş nevcivan cengâverlerdi. Düğün halkı tamam sarhoş olmuştu ki Osman Gazi, Köse Mihal'le beraber yerinden fırlayıp ata bindi, Bilecik tekfuru da, "Hey! Türk kaçtı!.." diye adamlarıyla peşine düştü.

Osman Gazi Bilecik civarında Kıldırık Deresi'ne inmişti. Düğüne kadın kıyafetinde gelmiş olan cengâverler de sırtlarından o esvapları atıp Bilecik tekfuruyla adamlarının peşine düştüler. Bilecik tekfuru iki kılıç arasında kaldı, boğazını ele verdi, başı kesildi. Yarhisar tekfurunun kızı olan gelin ise Türklerin eline geçti. Osman Gazi o kızı oğlu Orhan'a aldı. Orhan o tarihte on yedi yaşında, bıyıkları duman duman bir taze yiğitti, aslında Çakırpınarı'ndan gelin kızı kendi eliyle kaldırmıştı. Güzel kıza Ulufer (Neylûfer) adını verdiler. Müverrih Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, "Bursa'da Neylûfer Suyu Köprüsü'nü ol hatun yaptı ve ol suya Neylûfer diye ad koydular" diyor. Neylûfer Hatun Orhan'a iki oğlan doğurdu, biri Rumeli'ye ilk geçen gazilerin serdarı Süleyman Paşa, öbürü de Kosova şehidi Gazi Murad Hüdavendigâr'dır. Kocasına öyle bir aşkla bağlandı ki, ebedi uykularını Bursa'da aynı türbenin kubbesi altında yan yana uyumaktadırlar.

Bilecik fethinin ertesi yıl Konya Sultanı Alaeddin Moğolların eline esir düştü. Gölge halinde de olsa Anadolu'daki Türk birliğini temsil eden Selçuk Hanedanı münkariz olmuştu. Osman Gazi, Anadolu'nun diğer Türk hanedanları arasında istiklalini ilan etti. İşte miladın 1299 yılında Osman Gazi adına okunan ilk hutbe, yeni bir Türk devletinin, bir cihan imparatorluğunun temel taşı oldu. Osman Gazi bu tarihten sonra yirmi yedi yıl daha yaşadı. Temelini attığı devletin çok parlak istikbalini gördüğü hiçbir zaman iddia edilemez, fakat bu istikbalden emin olduğu muhakkaktır. Bu yirmi yedi yılın vakayiini şu satırlarda toplayabiliriz:

1299 Yenişehir'in fethi.
1301 İzmit yolunda Koyunhisar'ın fethi.
1306 Dinboz zaferiyle Adranos ve Kestel'in fethi.
1308 Emir Ali Gazi kılıcıyla Emirali (İmralı) Adası'nın fethi.
1313 Akhisar, Lefke, Tekfurpınarı, Yenikale, Yanıkcahisar'ın fethi.

1314 Bursa muhasarasının başlaması.
1317 Akçakoca ve Konur Alp'ın kılıçlarıyla Kocaeli fütuhatının başlaması.
1321 Mudanya'nın fethi.
1324 Kara Mürsel Gazi'nin eliyle Karamürsel'in fethi ve İzmit Körfezi'nde Türk hâkimiyetinin kuruluşu.
1326 Bursa'nın fethi.

1326 yılında evvela Şeyh Edebali öldü, onu Mal Hatun'un ölümü takip etti. Pek az sonra da Osman Gazi öldü, altmış sekiz yaşındaydı. Bursa onun ölümünden birkaç gün sonra fethedildi derler, bir rivayete göre de fetih müjdesini ölüm döşeğinde almıştı. Hastalığında Orhan Bursa önlerindeydi, süratle babasının yanına geldi, Osman Gazi'nin ona son sözleri şu oldu:

"Beni Bursa'da kale içindeki Gümüşlü Kümbet'e göm. Devletimizin taht şehri Bursa olacaktır. Seni iyi yetiştirdiğimi zannediyorum, kılıcın son hayat demine kadar elinde olmalıdır. Adil ol, devlet adaletle durur... Ulemaya hürmet et, asker ve malla gururlanma... Dinimizin şanını koru... Tuttuğumuz yol kuru bir kavga yolu değildir."

Bir aşiret beyinin oğlu olarak doğmuştu, oğluna bütün su dallarıyla Sakarya Irmağı'nın boyunca yayılmış bir devlet bıraktı.

İngiliz müverrihi Herbert Adams Gibbons onun şahsiyetini belirtmeye çalışırken şunları yazıyor:

"Osman başkalarının yapamadığı şeyleri yapma kabiliyetine sahip şahsiyetti. Öyle bir şahsiyet ki, kılıcıyla denk ve hatta ondan üstün olanlar bile maiyetinde seve seve çalıştılar. Orta kıratta adamlar rakipten korkarlar, etraflarına kendilerinden aşağı simaları toplayarak kendi üstünlüklerini meydana çıkarmak isterler. Osman ise büyük adamdı, işinin erbabını hiç tereddüt etmeden işinde kullandı. Kendisini de, başkalarını da inzibat altında tutmasını bildi. Sabırlı ve pişkindi. Kurduğu devlet bir cihan imparatorluğu oldu, o siyasi bina, baniyi anmak için kâfidir."

Osman Gazi'nin kurduğu devlet, Ortaçağ'ın derebeylik sistemini arkada bırakan bir merkezi idareye sahip olacaktır; dünyada yeni bir çağın başladığını gösteren ilk meşale de Osman Gazi'nin elindedir.

Orhan Gazi

Orhan Gazi er meydanına on iki yaşındayken atılmıştı. Bir gün babası onu bir ata bindirmiş, arkasını sıvazlamış:

"Gazilerle bile git, göreyim gaza yollarında nice depreşirsin!" demiş, çocuk da:

"Her ne kim buyurur isen yaparım!" demişti.

Müverrih H. A. Gibbons, "Bir babanın evladına bırakacağı en büyük miras tamamlanmamış bir iştir. Hele bu iş, derhal çaresi bulunup başarılacak müthiş birtakım zorluklar gösteriyorsa!.." diyor ve hemen ilave ediyor: "Osman'ın oğlu Orhan'a bıraktığı miras işte budur. İznik ve İzmit gibi muhasara altında, henüz zapt edilmemiş şehirler... Kanunu, sikkesi ve çizilmiş hududu bulunmayan bir devlet... Milli şuurunu yeni duymaya başlamış bir millet ve kendisinden kuvvetli düşman komşular."

Orhan Gazi bu işi tamamlamak mecburiyetindeydi. Kendisinde, muharebe meydanlarında gösterilecek şecaatten daha fazla bir şey, büyük devlet adamı karakteri lazımdı. Orhan Gazi hem bu karaktere sahipti, hem de, o ağır tarihi mesuliyeti yüklendiği zaman en olgun çağında, kırk beş yaşındaydı.

Selçuk ve Bizans paralarını kullanıyorlardı. Hükümdarlık işine, bir müstakil devletin alametlerinden olan parayla başladı; 1327'de, gümüşten ilk sikkesini kestirdi ki, üstünde, "Allah Osmanoğlu Orhan'ın mülkünü daim etsin..." yazılıydı.

Karşılarındaki Bizans şehirlerinin kale duvarları, Orhan'ın cengâverlerindeki silahlara meydan okuyan kudretteydi; fakat o kale duvarlarının arkasındaki insanlar ruhen ve ahlaken öylesine çürümüş-

tü ki, Orhan'ın önünde diz çöktüler. Kale kapılarını açarak teslim olan beldelerin körpe nesilleri Türkler tarafından kolaylıkla ve süratle temsil edilip yeni bir imanın ışığında aynı davaya katıldılar. Osman Gazi'nin ölümü kurulmakta olan devlet yapısını hiç aksatmadı.

Babasını Bursa'da Gümüşlü Kümbet'e defneden Orhan Gazi'ye devrinin ilk fetih müjdesi Kocaeli'nden geldi. Ona Aydos Kalesi'nin fethini şöylece anlattılar:

Aydos tekfurunun dünya güzeli bir kızı vardır, billurdan bir gül gibi. Güzel kız bir gece bir garip rüya görür, heyecan içinde uyanır, rüyası şudur:

Kuyu gibi derin bir yere düşmüş... Feryat ederek çırpınırken yukarıda bir delikanlı belirmiş, uzanmış, kızı tutup çıkarmış. Uzun boylu, esmer, kara gözlü bir nevcivan şehlevent ki, tekfur kızı ona hemen gönül vermiş.

Delikanlı kızı çırılçıplak soymuş ve ışıklı, çam kokulu bir havuza sokup yıkamış, sonra beyaz ipekten yeni bir esvap giydirmiş. Kız, "Sen kimsin?" diye soramadan uyanmış... Fakat aklı rüyadaki oğlanda, perişan olmuş...

Bir sabah Aydoslular Türk cengâverlerini kale önünde görmüşler... Karşılıklı bir ok ve sapan taşı yağmuruyla da Aydos Cengi başlamış. Tekfurun güzel kızı da yayını, oklarını ve sapanını alarak kalenin bir burcuna çıkmış, cenge katılmış. Fakat bir ara ne görsün, rüyasında gönül verdiği delikanlı Türk cengâverleri arasındadır...

Bu dilber delikanlı, beyaz bir atın üstünde, ak keçeli çarıkları, al dimiden çakşır ve cepkeni, omzundan çapraz asılmış kılıcıyla henüz on dokuz yaşındaki Kara Rahman'dır. Kocaeli'ndeki gazilerin serdarı Akçakoca'nın sağ eli yerindeki cengâver...

Burç üstündeki tekfur kızı deliye dönmüş, hemen evine koşarak bir mektup yazmış, rüyasını anlattıktan sonra, "Şimdi kaleyi bırakıp gidin... Falan gece birkaç fedai yiğit gelsin, ben onlara ip salıp içeriye alayım, hisarı fethetsinler" demiş.

Mektubu bir sapan taşına bağlayarak tekrar kale burcuna koşmuş ve Kara Rahman'ı gözleyip taşı delikanlının atı ayağının önüne düşürmüş. Delikanlı da nameli taşı alarak Akçakoca'ya götürmüş. Rumca bilen bir kişiye mektubu okutmuşlar, tekfur kızının sözüne inanmışlar. Aydos önünden çekildikten başka bir müddet evvel zapt

ettikleri Samandıra Kalesi'ni de ateşe vererek gitmişler. Beri tarafta ise Aydos tekfuru ile adamları bunu haber alınca o kadar sevinmişler ki, hemen işret sofraları kurulmuş, badeler çekilmiş, sevinçlerinden gece ve gündüz içerlermiş. Bir ayık kalmamış.

Kızın tayin ettiği gece Kara Rahman yirmi kadar cengâverle kale altına gelmiş. Kız bunları burcun üstünde beklermiş, hemen ip salıp yukarıya kaleye almış. Yirmi yiğit nöbetçileri öldürüp kale kapısını açmışlar. Akçakoca da pusuda olan bin cengâverle kaleye girmiş. Aydos işte böyle fethedilmiş. Tekfur kızı da şeref-i İslam ile müşerref olup Kara Rahman'ın helalinden zevcesi olmuş.

Bu menkıbeyi nakleden müverrih Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, "Hey gaziler! Bu menakıbı kim yazdım, vallah hepsini bilirim de yazdım... Sanman kim yabandan yazdım..." diyor.

Orhan Gazi henüz on yedi yaşındayken gelin kızını Çakırpınarı'ndan kendi eliyle kaldırmıştı. Neylûfer Hatun, bu güzel kadın Orhan'ın helali olduktan tam on sekiz sene sonra ona ilk oğlunu, Süleyman Paşa'yı doğurdu. Bu şehzadesi on yaşındayken 1336 yılında üç ölüm acısını birden tattı, evvela dedesi Şeyh Edebali'yi, sonra anası Mal Hatun'u, ardından babası Osman Gazi'yi kaybetmişti. Aynı yıl bir de doğum mürüvveti gördü, Neylûfer ikinci oğlunu, istikbalin Murad Hüdavendigâr'ını doğurdu.

Cengâver devlet adamı babanın faziletli şahsiyetinin kanadı altında bu aile yuvası daima bir saadeti temsil etti. Orhan Gazi Neylûfer Hatun'un üzerine Asporça Hatun ve Bayalun Hatun adında iki kadın daha almıştı. Birincisi yine bir tekfurun İslamiyet'i kabul etmiş kızıydı, ikincisi de bir Türkmen beyinin kızıydı, Neylûfer'in yanında daima sönük ve ona son derece hürmetkâr kaldılar.

Orhan Gazi hükümdarlığının yirminci yılında, 1346'da, altmış beş yaşındayken dördüncü defa olarak evlendi, fakat bu izdivaç tamamen siyasi oldu.

Bir zamanlar imparatorluk tacını taşımış bir hanedana mensup Yuvanis Kantakuzinos, Konstantiniyye İmparatoru III. Andronikos Paleologos'un siyasi müşaviri ve veziriydi, İmparator Andronikos 1341'de öldü, yerine oğlu V. Yuvanis Paleologos geçti, adaşı Vezir Kantakuzinos da vasisi oldu. Hükümdar genç ve toy, vasisiyse gö-

zü Bizans tahtında haris adamdı; Trakya'da isyan ve VI. Yuvanis unvanıyla imparatorluğunu ilan etti, Orhan Gazi'den de yardım isteyerek karşılığında on dokuz yaşlarındaki kızı Teodora'yı Türk padişahına zevce olarak takdim etti. Bizans işlerine daha kolay müdahale etmek için Orhan Gazi bu fırsatı kaçırmadı, 1346'da gelin prenses Bursa'ya geldi. Ertesi yıl da, Orhan Gazi'nin yolladığı yardımcı cengâverlerle Trakya'ya hâkim olan Kantakuzinos İstanbul'u muhasara etti ve taraftarlarının eliyle açılan kale kapılarından şehre girmeye muvaffak oldu, meşru genç imparator da rakibini saltanat şeriki olarak kabul etmeye mecbur kaldı ve onun küçük kızı Eleni'yle evlendi. Orhan Gazi İstanbul tahtında oturan iki imparatordan ihtiyar Yuvanis Kantakuzinos'un damadı, genç Yuvanis Paleologos'un da bacanağı olmuştu. Orhan o 1347 yılında Üsküdar'a geldi ve kaynatası imparator tarafından fevkalade merasimle istikbal olundu, üç gün süren bu ziyaret şenliklerle, ziyafetlerle geçti.

Bu mülakattan beş sene sonra, 1352'de, Üsküdar ve Kadıköy Orhan Gazi'nin ülkesine katıldı. Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının Anadolu yakaları artık kesin olarak Türklerin elindeydi. Bizans, Orhan'ın kılıcının ve siyasi hâkimiyetinin baskısı altındaydı. Kaynata damat iki Yuvanis, iki imparator Türk padişahının her emrine itaat etmeye mecbur olduklarını biliyorlardı. Fakat Üsküdar'da yerleşmiş olan Türkler karşılarındaki muazzam ve muhteşem Konstantiniyye'ye sahip olmak için tam yüz yıl, Fatih Sultan Mehmed'in dünyaya yeni bir çağ açacak kılıcını ve dehasını bekleyeceklerdi.

H. A. Gibbons haris Yuvanis Kantakuzinos'un taht kavgasında Orhan Gazi'den 6.000 cengâver istemesini şöyle tefsir ediyor:

"Sanki Kantakuzinos Orhan ile askerlerine şöyle diyordu:

'İşte bizim memleketimiz, görüyorsunuz ki, ne kadar zengindir! Ve işte biz, bakınız, fırkalara bölünmüş, birbirimize ne kadar kin besliyoruz!.. Başımızdaki hükümdarlar sırf kendilerini düşünüyor... Bizim için ne dinimiz ve ne de vatanımız artık bir mana ifade etmiyor... İşte askeri yollarımız bunlardır! İşte kalelerimizin vurulacak en nazik noktaları şuralarıdır!..'"

Üsküdar bir Türk beldesi olduktan iki sene sonra Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa akıncı gazileri Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli topraklarına geçirdi ve baş döndüren bir süratle Türklerin

Rumeli fütuhatı başladı. "Rumeli'ye geçiş" tarihimizin parlak bir menkıbesidir:

Efsanevi hatıralar taşıyan Belkıs harabeleri Çanakkale Boğazı'na hâkim bir yerdedir, Boğaz ve karşı Rumeli yakası harikulade latif bir panorama halinde ayak altındadır, bundan ötürü ecdadımız buraya "Temaşalık" adını vermişti. Süleyman Paşa bir mermer sütunun dibinde oturarak gözleri karşıya dalmış düşünürken yanına bahadırlığı dillere destan olmuş bir piri aziz, Yakub Ece gelir:

"Şehzadem" der, "ne tefekkür edersin?.."

Süleyman Paşa:

"Ayine-i deryada feth ü zafer müşahede eylerim... Fikrim budur ki, bu deryayı öte geçem ve Rumeli'de vilayet açıp diyar-ı İslam eyleyem... Sizler bu babda nice tedbir edersiniz ki, dileğim yerin bula..."

Büyük askerlerden Gazi Fazıl Bey de oradadır, Yakub Bey:

"Evvela şu Gazi Fazıl ile biz geçelim, görelim ne olur?.." deyince şehzade sorar:

"Nereden geçersiniz?.."

Gazi Fazıl:

"Şurada bir yer vardır ki, öte geçmeye yakındır..." der.

O yer, Gürece'den aşağıda, deniz kenarında, Viran Hisar dedikleri yerdir. Ece Bey ile Gazi Fazıl bir sal çattırırlar, geceleyin birkaç bahadır yiğit ile ikisi karşı yakada Gelibolu civarında Çemlik Hisarı'nın kenarına çıkarlar. Bu bir keşif hareketidir. Birkaç gece sonra müteaddit büyük sallarla Süleyman Paşa ile akıncıları Rumeli topraklarına ayak basarlar... Üç günde üç bin gazi geçer... Ve ardı kesilmez, gelir...

Süleyman Paşa, Yakub Ece, Gazi Fazıl, Gazi Evrenos, Hacı İlbey'i ve daha yüzlerce büyük isim Orhan Gazi devri sonlarının hamaset destanları kahramanlarıdır.

Orhan Gazi'nin son yıllarında bir "Şehzade Halil Vakası" oldu ki, Osmanlı Hanedanı'nın daha bu ikinci hükümdarının Konstantiniyye imparatoru üzerindeki hâkimiyetini göstermek yönünden son derece şayan-ı dikkattir.

Halil Bey, Orhan Gazi'nin Bizanslı Prenses Teodora'dan olmuş oğludur, 1356'da 10 yaşındaydı ve İzmit'te sancakbeyliği yapıyor-

du. Bir gün körfezde kayıkla dolaşırken kasaba önünden hayli açıldı ve Foçalı korsanların eline düştü. O asırda Foça, Cenevizlilerin Ege Denizi'ndeki müstemlekelerinden biriydi. Bu yaman gemiciler hem ticaret hem de korsanlıkla geçinirler, korsanlıkta da o kadar cüretkârdılar ki, Marmara Denizi'nde pervasızca dolaşırlardı. Bir Türk şehzadesinin yakalanmasını büyük ganimet bildiler. Orhan Gazi'nin ülkesiyle toprak sınırları yoktu, karadaki cengâverliği dillere destan olan bu padişahın donanması da yoktu; dolayısıyla korsanların ondan korkusu da yoktu. Esir çocuğu babasına pek yüksek bir para karşılığı satabileceklerdi; kıymetini hemen tespit ettiler: 100.000 altın.

Orhan Gazi bu korsanlık vakasından Bizans İmparatoru V. Genç Yuvanis Paleologos'u mesul tuttu; mazisi parlak bir donanmaya sahip Şark imparatoruydu, denizlerde asayişi ve sulhu korumak vazifesiydi. Konstantiniyye'ye gelen bir Türk elçisi eğer sulhun muhafazası isteniyorsa, imparatorun bu işle meşgul olmasını istedi ve tehditkâr bir lisan kullandı.

Burada, birkaç yıl evvel geçen vakaları anlatmak lazımdır:

Orhan Gazi'den gördüğü yardımla Bizans tahtına oturmuş, Bizans halkının "Gasıp" dediği VI. Yuvanis Kantakuzinos, bu yardım karşılığı, Halil'in anası olan büyük Teodora'yı Türk padişahına zevce olarak vermişti; küçük kızını da, imparatorluk tahtında saltanat ortağı yaptığı meşru hükümdar V. Yuvanis Paleologos'la evlendirmişti. 1353'te hem adaşı hem de damadı olan meşru imparatoru tahttan indirmiş, Bozcaada'da bir manastıra yollamış ve kendi oğlu Mateos'u onun yerine saltanat ortağı ilan etmişti. Bir yıl sonra, 1354'te Şehzade Süleyman Paşa Rumeli'ye geçerek Gelibolu Yarımadası'nı zapt edince Bizans halkı, "Gasıp memleketimizi Türklere sattı" diye ayaklanmış, Kantakuzinosları devirmiş, Bozcaada'daki Genç Yuvanis Paleologos İstanbul'a getirilmişti. İhtiyar Yuvanis, zelil ve perişan Aynaroz manastırlarından birine kapanmıştı, oğlu Mateos ise, hükümdarlık haklarını müdafaa için Trakya'da mücadeleye başlamıştı, eniştesi Orhan Gazi'den de yardım istemişti. Konstantiniyye'ye gelen Türk elçisi genç imparatora bunu da hatırlattı, eğer Şehzade Halil'in kurtarılması için imparatorluk nüfuzu ile donanmasını kullanmazsa Mateos'a yardım edileceğini bildirdi.

Rumeli'de Türk akıncılarının süratle ilerlediği bir devirde bu tehdit Genç Yuvanis Paleologos için müthiş bir şeydi. Bizans donanmasıyla bizzat Foça'ya gitti. O korsan yatağı kaleyi muhasara etti, fakat zapt edemedi. Çocuk için 100.000 altın istendiğini öğrendi. Donanmasını Foça önünde bırakarak İstanbul'a döndü. Orhan Gazi'ye hoş görünmek mecburiyetindeydi. Türk elçisine, bu paranın yarısını kendisi ödeyeceğini bildirerek Orhan Gazi'den 50.000 altın istedi. "Derhal Foça'ya gitsin ve oğlumu kurtarsın!" emriyle istediği para geldi. Yuvanis tekrar gemiye bindi, fakat yolda, Boğaz önünde Foça muhasarasını bırakmış dönmekte olan donanmasına rastladı. Kaptanlar imparatorlarının ne emrini dinlediler, ne de yalvarmasına ehemmiyet verdiler:

"Erzak kalmadı... Deniz seferi mevsimi geçti. Foça'ya gelecek sene gideriz!.." dediler. Kürekler İstanbul'a doğru çekilmekte devam etti. İmparatorun kadırgası da donanmayla beraber İstanbul'a döndü. Bunun üzerine Orhan Gazi Türk ordusuyla Kadıköy'e geldi ve imparatoru huzuruna çağırdı. Yuvanis Paleologos ihtiyar bacanağının hiddetini nasıl teskin edebileceğini düşünerek Kadıköy ordugâhında huzura çıktığı zaman, Orhan Gazi, karşısındaki, vazifesini yapamamış bir maiyet memuruymuş gibi bağırdı:

"Hiçbir mazeret kabul etmem, derhal Foça'ya gideceksin!.." dedi.

İmparator padişahın huzuruna donanma erkânını da götürmüştü. Orhan'ın gazabı karşısında durumun vahametini onlar da anladılar. Yuvanis üçüncü defa Foça yolunu tuttu. Bu sefer işi kolaydı, kılıçla halledemediği davayı parayla halledecekti. 100.000 altın fidye-i necatı vererek Şehzade Halil'i korsanların elinden aldı. Yolda onun adeta lalağını yaptı, saltanat kadırgasıyla İzmit'e, oradan da İznik'e götürdü, bu kasabada babasına teslim etti, dokuz yaşındaki güzel kızını da nişanlı olarak Halil'e takdim etti. İznik'te muhteşem bir nişan merasimi yapıldı. Yuvanis Paleologos, bu hizmet ve sadakatinin mükâfatı olarak bir sulh muahedesine nail oldu. Trakya'da Mateos'a yardım edilmeyecekti ve Türk akıncıları imparatorun kalelerine saldırmayacaklardı.

Bizans İmparatoru V. Yuvanis Paleologos bu vakadan sonra Orhan Gazi'nin hizmetinde serseri bir şamar oğlanı olmuştu.

Orhan Gazi'nin hayatı at üstünde, Türk kılıcının kazandığı zaferlerle devletinin yeni atılmış temellerini sağlamlaştırma yolunda geçmişti. H. A. Gibbons, muhakkak ki, tarafsız bir gözle, onun hakkında bir ahlak hükmü verirken, "Hususi hayatında çok sade yaşadı; Trakya'nın bilkuvve hâkimi ve Bizans imparatorunun amiri olduğu halde alayişten nefret etti. Cengâver olarak da parlaktı, gaddar değildi; hile, desise bilmezdi, kılıcını daima merdane çekti, merdane yürüdü" diyor. Derviş Ahmed Âşıkî de onu ve askerlerini medih yolunda şöyle konuşuyor:

Cihana doğru geldi, doğru gitti
Şol ok gibi olan doğruları gör!..

Son yıllarında en büyük zevki, yaptırdığı imaretlerde fukaraya kendi eliyle aş ve ekmek dağıtmak olmuştu. Büyük oğlu Süleyman'ı yerine layık evlat yetiştirmişti. Bu şehzade kırk yaşını aşmış, en olgun çağına varmıştı.

Duygulu olanlar için göz yaşartan fıkralardandır; Süleyman Paşa bir gün silah arkadaşlarına:

"Eğer ben beklemediğiniz bir anda ölürsem beni Bolayır'a gömün, üzerinize düşman gelirse Allah'a sığınıp benim kabrimi düşmana çiğnetmeyin!" demişti.

Dediği gibi oldu, 1359 yılında beklenmedik bir anda öldü. Kolunda şahini ava çıkmıştı, paralayıcı kuşu avın peşinden salmış, kendi de onun peşinden atını dörtnala kaldırmıştı, atın ayağı bir köstebek yuvasına girdi, birkaç takla atarak devrilen hayvanın altında kaldı ve başı taşa geldi.

Vasiyeti üzere Bolayır'da yaptırdığı bir mescidin yanına defnedildi.

Rumeli fatihleri serdarının ölümü Bizans İmparatoru V. Yuvanis Paleologos'u ümide düşürdü, derhal altmış gemiyle asker yollayarak Gelibolu Yarımadası'nı Türklerin elinden geri almak istedi. Donanma bu askeri Gelibolu ve Bolayır sahillerine çıkardı. İki koldan hücuma uğrayan gaziler evvela Süleyman Paşa'nın kabri başında toplandılar, onu çiğnetmeyeceklerine ant içtikten sonra Allah'a sığınıp gelen düşmana karşı yürüdüler ve öylesine kılıç çaldılar ki, karaya çıkanlardan gemilere bir kişi bile dönemedi, sahilden açılan gemi-

lerde yalnız gemiciler kurtuldu. Bizans askerinden başını Türk kılıcına vermeyenler esir oldu ve zincire vuruldu.

Mevlana Neşrî anlatıyor:

"Bu esirler gazilere sormuşlar:

'Biz sizin karşınızda yılgın olmadık, bizi kırıp yıldıran boz atlı cengâverlerdir ve onların önündeki dev heybetli nevcivandır... Onlar nerede?.. O nevcivan kimdir?'

Gaziler:

'O nevcivanın şekil ve şemaili nasıldı?' deyince, kaşı şöyleydi ve gözü böyleydi diye tarif etmişler. Tarif ettikleri Süleyman Paşa'ymış; gaziler hüngür hüngür ağlamışlar."

Rumeli'den gelen acı haber Orhan Gazi'ye çok ağır bir darbe oldu; "boz atlı cengâver"i anlattıkları zaman ise ruhani bir teselli buldu. İkinci oğlu Murad'a "Benim de günlerim artık sayılıdır" diyerek devleti ona emanet etti. Eski tarih kaynaklarımızda sık rastlanan manzumelerdendir:

Elâ ey meyve-i bağ-ı muradım
Şeh-i âli haseb Sultan Muradım

Reaya hıfzına say it hemişe
Her işte kenduye kıl adli pişe

Bu fani mülke mağrur olma zinhar
Tarik-i şer'den dûr olma zinhar

Çün istiklal buldun saltanette
Adaletle daim ol memlekette

Serir-i saltanette berkarar ol
Nizam-ı âleme oğlum medar ol!

Orhan Gazi 1360 yılı başlarında, Şehzade Süleyman Paşa'dan birkaç ay sonra ve padişahlığının otuz birinci yılında öldü, yetmiş dokuz yaşındaydı. Bursa'da, babası Osman Gazi'nin yanında müstakil türbesinde medfundur.

Bolayır'a dönersek, bugün Süleyman Paşa'nın merkadi yanında Türk meşrutiyetinin coşkun vatanperver şairi Namık Kemal'in kabrini görürüz. Bu iki büyük kabir komşusu Çanakkale Boğazı'nın layemut bekçileridir. O topraklar, Boğaz'dan gemiyle geçen bir Türk'ün, eğer tarihini biliyorsa, yüreğini huşuyla titreten mübarek topraklardır. Rıza Tevfik ne güzel tasvir ediyor:

"Sağ tarafta bir güzel sahil görürsünüz ki, bazı yerleri yüksek ve mütekebbir taşlarla nazarı dikkati çeker. O sahilin en mühim, en güzel kıtası Hamzabey dedikleri küçük ve kumsal bir koydur. Anadolu yakasından Rumeli'ye geçen kahramanlar iptida Hamzabey sahiline çıkmışlar ve Musalla denilen yüksek bir mevkide ilk sabah namazını kılmışlar.

O yerlerde güneş mahmur-i fikret bir peridir ki
Doğar sevdalı akşamlar nigâh-ı vapesininden...
O yerlerde, saba bir bestekâr-ı serseridir ki
Perişan nağmeler perran olur güya enîninden.

Mübarektir o topraklar!.. Gaza etmiş, şehid olmuş
O sahilden en evvel yol açıp tekbir alan erler
Mezarlar nabedid olmuş, ağaçlar hep kadid olmuş
Meal-i ayet-i fethi bugün maziden ezberler...

Murad Hüdavendigâr

Orhan Gazi'nin zamanında istikbal için bütün gözler Süleyman Paşa'nın üzerindeydi. Orhan son yıllarında bütün askeri harekâtı onun eline ve iradesine bırakmıştı. Rumeli fütuhatına başlanırken Süleyman babasının elini öpmüş:

"Bu gazayı bana sipariş eyle!.." demişti.

En namlı kılıç sahipleri Süleyman'ı seçkin bir serdar olarak kabul etmişlerdi. Bütün ordu yekpare bir kalp halinde ona inanmış, bağlanmıştı. Derviş Ahmed Âşıkî'nin şu saf mısraları bu havanın ifadesidir:

Süleyman geldi dünyaya Süleyman
Ki kâfir devletine vermez aman
Bıraktı velvele Urumeli'ne
Ki Türk'ün oldu bu devr ü zaman...

1359 yılı sonunda Süleyman Paşa kırk üç, küçük kardeşi Murad otuz üç yaşındaydılar. Murad da sert bir asker olan lalası Şahin'in elinde yetiştirilmişti, fakat Süleyman Paşa'nın göz kamaştıran şöhret ve nüfuzu onu tamamen gölgede bırakmıştı. Bir gün devlet yükünün bütün ağırlığıyla kendi omuzlarına bineceğini hiç düşünmemişti. Süleyman Paşa'nın beklenmedik kaza ölümü, ondan iki ay sonra da babası Orhan Gazi'nin vefatı, hükümdarlık için hazırlığı bulunmayan Şehzade Murad'ı başa geçirdi.

Rumeli'deki akıncılar bir hamlede Gelibolu ve Hayrabolu'yu aldıktan sonra Doğu Trakya'da kol kol yayılmaya başlamış, biri Ka-

radeniz Ereğlisi'ne, biri Keşan'a, biri Çorlu'ya, Lüleburgaz'a dayanmıştı. Serdar hükümdarlık için hazırlığı bulunmayan Sultan Murad bu harekâtın idare cihazını kavrayıncaya kadar baş döndüren süratle ilerleyen Rumeli fatihlerine dur emrini veremezdi. Hiç ummadığı anda nail olduğu hükümdarlığa liyakatini, hükümeti ile ordusunun başına ehlini bulup getirmekle ispat etti; babasının en yakın dostu ve müşaviri, zamanının seçkin bir âlimi Çandarlı Kara Halil'i vezir yaptı; lalası Şahin'e de beylerbeyi unvanıyla paşalık vererek Rumeli'deki orduya başkumandan tayin etti. Babaları ve dedeleri Orhan'ın ve Osman'ın kılıç arkadaşları olan o gaza erlerinin devlet uğrundaki hizmetlerinin karşılığı fethedilen ülkelerde kendilerine verilen dirlikler, topraklar, malikânelerdi; din uğrundaki hizmetlerinin karşılığı da yüksek şehitlik mertebesiyle ahirette cennet nimetleriydi.

1362'de Edirne fetholundu. Sultan Murad bu şehri Rumeli fütuhatının idare edileceği bir sabit ordugâh yaptı. Fakat Rumeli'deki fütuhat o kadar süratle gelişmekteydi ki, Anadolu'daki toprakları Ankara ve havalisinin ilhakıyla büyümesine rağmen Rumeli'deki kol kol ilerleyen akıncıları mütemadiyen beslemek için Anadolu'da kâfi insan kaynaklarına sahip olmadıklarını gördüler. Üstelik Anadolu'daki diğer Türk beyleri, onların arasında da Konya'ya sahip oldukları için kendilerini Selçukîlerin vârisi gibi gören Karamanoğulları, Osmanoğullarının Rumeli fütuhatından endişeye düşmüşlerdi. Rumeli'de geniş topraklar ele geçiren Osmanoğulları, devletlerinin temelinin atıldığı Anadolu'da Marmara bölgesiyle kalmayacakları muhakkaktı.

Osmanoğullarının akıncıları Rumeli'de, acz içindeki Konstantiniyye imparatorunun kale ve şehirlerini birer birer ve kolaylıkla almaktaydılar; Türklerin bu ilerleyişinden Balkanlı Sırplar ve Bulgarlar telaşa düştüler. Fakat Türkler Rum, Sırp ve Bulgarların birbirlerine karşı olan kin duygularının kendilerine karşı olan düşmanlık duygusundan çok daha üstün olduğunu biliyordu. Ama geride kuvvetli bir Macar Krallığı ve Macar ordusu vardı. Onların Balkanlı Slavları önlerine katarak Türklerin karşısına çıkacağı pek yakın istikbal için bir hakikatti. Kuvvetli bir donanmaya sahip olan Venedikliler de Konstantiniyye imparatoruyla ittifak ederek Boğazlar'ı tutabilir, Rumeli'ye geçmiş olan Türklerin Anadolu'yla bağını ke-

sebilir, onları düşmanlarla çevrilmiş bir ülkede eriyip yok olmaya mahkûm edebilirdi.

İşte bütün bu zorluklar karşısında Sultan I. Murad genç yaşına rağmen büyük hükümdar olduğunu gösterdi. Edirne'de yeni kurulan sabit ordugâh sarayında veziri Çandarlı Halil, yine babasının siyasi müşavirlerinden Molla Rüstem, Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa ve Rumeli akıncılarının en namlısı Gazi Evrenos Bey'in iştirakiyle bir divan kurdu, bu divanda, "Balkanlar'da esaslı bir şekilde tutunmamız ve Anadolu'daki beylere karşı da silah üstünlüğü sağlamamız için, gazalara gönüllü olarak koşan erlerin kılıcı kâfi değildir, bize, askerliği meslek edinmiş, doğrudan şahsımıza bağlı cengâverlerden mürekkep daimi bir ordu lazımdır; hiçbir devletin sahip olamadığı yeni bir asker ocağı kuracağız, biz silahlandıracağız, biz besleyeceğiz ve cebine de harçlığını koyacağız!" dedi.

Bu sözlerle yeni bir çağın fecrinde yeni bir devletin kuvvet desteği olacak ve yeryüzünde benzeri bulunmayan bir asker ocağı kuruldu. Çok sert ve sağlam disipline dayanan bu asker ocağına yeniçeri (yeni asker) adı verildi.

Yine o divanda ve yine Sultan Murad'ın işaretiyle "Yeniçeri Ocağı" çekirdeğinin etrafında "kapıkulu askeri" ve "yerlikulu askeri" diye çift kadrolu yeni bir Türk ordusu kuruldu. Zincirleme zafer kapılarını açacak bu sihirli anahtarı evladına ve ahfadına veren Murad Hüdavendigâr tarihimizin büyük hakanlarındandır. Üstelik, şanlı simasını gaza meydanında şehitlikle de tezyin etti.

1360 yılında Bursa'da Osmanlı tahtına oturan Sultan Murad'ın Halil Bey ve İbrahim Bey adında iki küçük kardeşi vardı. Şehzade İbrahim'in şahsiyeti karanlık içindedir. Foça korsanları elindeki macerası dolayısıyla Halil'den evvelce bahsettik; anası, Bizanslıların "Gasıp" dedikleri İmparator VI. Yuvanis Kantakuzinos'un kızıydı. Teodora, ne adını ne de dinini değiştirmişti. Konstantiniyye tahtının meşru hükümdarı İmparator V. Yuvanis Paleologos ise Halil Bey'in hem teyzesinin kocası, hem de nişanlısı Prenses İrini'nin babası, müstakbel kayınpederiydi. Halil Bey, bu adamın teşvikiyle Sultan Murad'a karşı bir taht mücadelesine hazırlanırken kendisine ayak uyduran İbrahim Bey'le beraber gizlice idam edildiler. Bu vaka

dolayısıyla Osmanlı Hanedanı içinde kardeşlerini öldürten ilk hükümdar Sultan I. Murad'dır derler.

Temelleri yeni atılmış ve iki kıta üzerinde birden genişlemekte olan bir devletin tealisini ve hatta bekasını tehlikeye düşürecek bozguncu ihtiraslara sahip kardeşlerin ortadan kaldırılmasını, mukaddes gayeler uğrunda bir hükümdarın en aydın ve meşru hakları arasında görmelidir. Sultan Murad'ın pak ve dirahşan hatırası naçiz kalemimizin müdafaasına muhtaç değildir.

Osmanlı Hanedanı tarihinde ilk tantanalı saray düğününü de Sultan I. Murad yaptı. 1381 yılında, istikbalin Yıldırım Sultan Bayezid'i ve Niğbolu kahramanı olacak küçük oğlu Şehzade Bayezid'e Anadolu hükümdarlarından Germiyanoğlu Süleyman Bey'in kızı Devletşah Hatun'u aldı.

Müverrih Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî sade güzel üslubuyla şöylece anlatıyor:

"Germiyanoğlu gördü kim gayetle pir oldu, oğlu Yakub Bey'i yanına getirtti:

'Oğul!.. Diler misin kim bu vilayet senin elinde kala, Osmanlı'yla birlik edin ve bu kızların birini onun oğlu Bayezid'e verin!..' dedi.

İshak Fakih'i elçi gönderdiler, Murad Gazi'ye geldi, iyi atlar peşkeş getirdi. Ol zamanda altın, gümüş, kumaş az olurdu. Donuzlu'da ak alemli bezler dokunurdu, hilati (padişahların bir mansıba tayin ettikleri kimselere giydirilen esvap, kaftan) ondan yapar, giydirirlerdi. İshak Fakih, Donuzlu'nun o bezlerinden de peşkeş getirdi. Murad Han Gazi'ye dedi kim:

'Kızımızı oğlun Bayezid Han'a alın!' dedi. 'Hem kızımıza birkaç parça hisarı verelim çeyizine tuta' dedi.

Murad Han Gazi kabul etti. Germiyanoğlu Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı kızının çeyizi olarak Murad Han Gazi'ye verdi. Ol Germiyanoğlu'nun kızı Sultan Hatun'dur. (Şah Hatun da derler. Bursa'daki kabrinin taşında Devlet Hatun yazılıdır. Biz iki ismi birleştirip Devletşah dedik.)

Düğün hazırlığı tamam oldu, etrafa okuyucular (davetçiler) gitti, Karamanoğlu'na, Hamidoğlu'na, Menteşoğlu'na, Saruhanoğlu'na ve Kastamoni'ye İsfendiyaroğlu'na ve Mısır sultanına okuyucular gönderdiler; etrafın beylerini hep çağırdılar. Rumeli'den Evrenos

Gazi'yi davet ettiler. Bütün sancakbeylerinden saçılar (düğün hediyeleri) geldi. İyi atlar ve katırlarla develer, her kişi âdet üzere peşkeşlerini çektiler. Yerli yerine oturdular. Mısır sultanının elçisi dahi geldi, o dahi saçısını çekti, cemii elçilerin üzerinde yer gösterdiler, destur verdiler. Murad Han Gazi'nin sancakbeyleri geldi. Gazi Evrenos Bey dahi geldi peşkeşini çekti: yüz oğlan ve yüz kızoğlan cariye; on oğlanın ellerinde de on altın tepsi, içi dolu florin (altın sikke), on oğlanın ellerinde on gümüş tepsi, içi dolu florin, seksen oğlanın ellerinde de gümüş ibrik ve gümüş maşrapa, elhâsıl bunların hiçbirinin elleri boş değildi. Evrenos Bey'in peşkeşini gören etraftan gelen elçiler hayrette kaldı, 'Bu hanın bir kulu bunun gibi nimetlerle geldi!..' dediler. Sultan Murad dahi Evrenos Bey'in getirdiği oğlanları ve cariyeleri bu etraftan gelen elçilere verdi ve ol atlar kim etrafın elçileri getirmiştir, cemiini Evrenos Bey'e verdi. Peşkeşlerin bakisini ulemaya ve fukaraya üleştirdi, kendisine nesne komadı."

Bu düğün kim Murad Han etti kardaş
Yayıldı sofralar, döküldü çok aş
Bir ay tamam yenildi nimetler
Fakir ve gani ve hem yedi evbaş
Alemli hilatini halk giydiler çok
Donandı hep yalıncak rind ü kallaş...

Gelinini almak için Sultan Murad Kütahya'ya Aksungur Gazi'nin kumandasında bin atlı göndermişti ve Devletşah Hatun da bir beyaz ata bindirilip getirilmişti.

Bu düğündedir ki bir siyasi mesele halledildi, Hamidoğlu Hüseyin Bey'in elçisiyle pazarlıkta uyuşularak bu beyan Seydişehir, Beyşehir ve Karaağaç'tan mürekkep ülkesi satın alındı.

Bursa'daki bu saray düğününün bilhassa şayan-ı dikkat sahnesi Gazi Evranos Bey'in getirdiği göz kamaştıran hediyedir ki Rumeli fütuhatının ilk fatihlerine sağladığı servete örnektir.

Murad Hüdavendigâr'ın padişahlığı otuz yıl sürdü. Sert bir asker olan Lala Şahin'in elinde yetişmişti. Bu otuz yıl boyunca bir taraftan devlet adamı şahsiyeti olgunlaşırken öte yandan Anadolu'daki ve

Rumeli'deki savaşlarda öylesine tavlandı ki, asker hüviyeti has manasıyla asrının en büyük başkumandanlığına yükselmişti.

Bu serdar-hükümdarın son hayat yaprağındayız:

8 Ağustos 1389 Pazar günü akşamı 40.000 kılıç Türk ordusuyla Kosova Sahrası'na gelen Murad Hüdavendigâr, atını tek başına ileri sürerek bir tepeye çıktı ve tarihimizin pek şanlı bir zaferine sahne olacak ovayı şöyle bir gözden geçirdi:

Sırp Kralı Lazar ile müttefiklerinin 100.000 kişilik ordusu karşıda, ovanın şimalindeki sırtları tutmuş bulunuyordu. Bosna kralı, Arnavut derebeyleri, Bulgar, Ulah, Macar, Leh gönüllüleri Türkleri Balkan topraklarından, Rumeli'den atmaya geliyorlardı.

İki ordu birbirini gördükten az sonra ortalık tamamen kararadı. Sultan Murad o gece bir harp meclisi topladı, çok heyecanlı ve imanlı konuştu:

"Biz bir fikrin mücahitleriyiz... Kasıp kavurucu, yağmager bir müstevli değiliz, zulüm ve ceberutun hâkim olduğu yerlere adalet götürüyoruz, içtimai müesseseleriyle yeni bir nizam, medeniyet götürüyoruz... Kılıcımızın kazandığı zaferleri, idaremiz altına perişan bir halde giren insanların refah ve saadetini sağlayan huzur, servet ve imar takip ediyor... Anadolu'nun ve Rumeli'nin geniş sahralarını ve müstahkem kalelerini bayrağımız altında toplarken bir cenkten çıktık, başka bir cenge girdik, fakat yorulmadık, bilakis bilendik, kılağılandık... Bu Kosova Sahrası'nda kırk bin kişiyiz, düşman yüz bin kişiden fazladır... Fakat zafer sayı üstünlüğünün değil, celadet, cesaret sahibi olanındır."

Sultan Murad Edirne ordugâhından yola çıktığı zaman Rumeli akıncılarının piri Gazi Evrenos Bey hacdan dönüyordu, aile ocağına uğramadan sefere koşmuş ve Filibe'de orduya yetişerek öncülüğü üzerine almıştı. Harp meclisi bu ihtiyar cengâverin teklifini kabul ile pazartesi sabahı şafakla beraber hücuma karar verdi.

Harp meclisi dağıldıktan sonra Sultan Murad otağında sabaha kadar uyumadı. Hakkın huzurunda ibadet, dua, tövbe ve istiğfarla bir gönül âlemine daldı. 16. asrın büyük müverrihi Hoca Sadeddin Efendi onun ağzından bir münacaat kaleme almıştır ki tarihî edebiyatımızda "Sultan Murad'ın Kosova Sahrası'ndaki duası" diye meşhurdur:

Âb-ı ruy-i Habib-i Ekrem için
Kerbela'da dökülen dem için
Şeb-i firkatte ağlayan göz için
Rah-i aşkında sürülen yüz için
Eyle ya Rab lütfunu hemrah!..

Bakma ya Rab bizim günahımıza
Nazar et can ü dilden ahımıza
İtme ya Rab mücahidini telef
Tir-i adâya bizi kılma hedef
Rah-i din içre ben feda olayım!..

Türk ordusu gece yarısından sonra harp nizamına sokuldu. Şafakla beraber ince, tatlı bir yağmur başladı. Kosova Sahrası'ndaki toz basıldı, Türk ordusu için bu bir lütf-i ilahi oldu, Sultan Murad şükran secdesine kapandı.

Meydan muharebesi o rahmetle beraber başladı ve öncü kıtalar arasında ilk okların atılmasından beş saat sonra Türk kılıcı bir buçuk misli büyük düşman ordusunu bozmuş, zaferi kazanmış bulunuyordu.

Gazi Murad Hüdavendigâr zaferden sonra cenk meydanını dolaşırken Miloş Kabiloviç adında bir Sırp tarafından hançerle (veya mızrakla) vurularak şehit edildi. Cenk meydanında merdane dövüşü kaybettikten sonra bir faniyi asil itimadını fırsat bilip hançerle vurana herhalde kahraman bir fedai denilmez.

Bu şahadet sahnesini eski müverrihlerin ağzından nakledelim:

"... Şapkasın eline almış, atını ardından sürüyüp Murad Han'a doğru yürüdü. Gaziler karşıladı:

'Gidin... Ben el öpmeye geldim... Ve hem beşaretim var, Lasoğlu'nu (Kral Lazar'ı) tuttular... İşte getirirler..' dedi.

Gaziler Lasoğlu'nu getirdiklerini gördüler, tutmaktan farig oldular. Heman kim hanın yanına geldi, gönderini (mızrağını) çevirdi, Murad Han'ı sancıdı."

Vurulan padişah hemen bir çadıra götürüldü, kaçmak isteyen Kabiloviç paramparça edilmişti. Müverrihlerimiz bu adam için dev cüsseliydi, kat kat zırhı vardı, atına ulaşabilmek için iki defa sıçradı, fakat kurtulamadı diyor.

Kosova Sahrası'nda Kabiloviç'in Sultan Murad'ı vurduğu yere ve kaçmak için sıçradığı iki noktaya birer ibret taşı dikildi. Bilahare büyük şehidin hatırasını taziz ve tebcil için Kosova Sahrası'nda bir de türbe-meşhet yapıldı ve asırlar boyunca bir ziyaretgâh oldu. Sultan Murad'ın tahnit olunan naaşı Bursa'ya götürülüp camiinin yanındaki türbesine defnedildi.

9 Ağustos 1389 Pazartesi günü, Hicri takvimle 15 Şubat 791 tarihine rastlar, Kosova şehidinin ebedi uykusuna daldığı ilk gece mübarek Berat Kandili gecesidir. Şahadetinde peygamberimiz gibi altmış üç yaşındaydı. Derin manalı tesadüflerdir.

Yıldırım Bayezid

Padişahlığı parlak bir zaferden sonra Kosova cenk sahrasında ilan edilmiş olan Yıldırım Sultan Bayezid bu şana ve unvana layık demir gibi askerdi; her halıyle ve tavrıyla ordunun gözünü doldurdu ve kalbine tam liyakatle yerleşti.

1360 yılında doğmuş, yirmi dokuz yaşındaydı. Anası Gülçiçek Hatun'dur; asrının en büyük cengâverini ve Osmanlı Hanedanı'nın büyük hükümdarlarından birini doğurmuş olan bu kadının kimin kızı olduğu bilinmiyor; Murad Hüdavendigâr zamanında toprakları Osmanlı ülkesine ilhak edilmiş Anadolu'nun küçük Türk derebeylerinden birinin kızı olduğu en kuvvetli tahmindir.

Kosova Meydan Muharebesi'nde Yıldırım Bayezid Türk ordusunun sağ kanadının başında bulunuyordu; sol kanadın başında da büyük kardeşi Yakub Bey vardı. Tecrübeli cengâver olarak Bayezid'in yanına Gazi Evrenos Bey ile Şirmerd Bey, Yakub'un yanına da İyne Bey ile Sarıca Bey verilmişlerdi. Ordunun merkezinde de Sultan Murad ile Vezir Çandarlıoğlu Ali Paşa bulunuyordu.

Büyük devlet adamı Çandarlı Kara Halil 1387'de ölmüş ve ölürken Sultan Murad'a oğlu Ali Paşa'nın vezirliğe getirilmesini vasiyet etmişti. Ali Paşa sağlam medrese tahsili görmüş, babasının yanında devlet idaresini öğrenmişti. Yıldırım ile büyük oğlu Emir Süleyman'ın hayatında en önde gelen bir simadır.

Muharebenin ilk saatlerinde Yakub Bey kanadı düşmanın ağır baskısına uğramış, geri çekilmeye başlamıştı, bir bozgun değildi, adım adım dövüşülerek pek muvaffakiyetli bir çekilişti. Bunu gören Bayezid Bey bin atlı ile harikulade bir cesaretle ve "Yıldırım" lakabı-

na yakışan bir süratle cenk meydanını bir boydan öbür boya uçarak almış ve düşman sağ kanadını darmadağın etmişti. Bayezid bu emsalsiz hareketi yaparken Gazi Evrenos ile Şirmerd Bey de geri kalan askerle atılmış, karşılarındaki düşmanı bozmuşlardı. Bayezid aynı süratle yerine dönünce Türk ordusu bütün kuvvetiyle düşmanın Kral Lazar kumandasındaki merkezine yüklenmiş ve Kosova zaferi böylece beş saat içinde sağlanmıştı.

Zaferden sonra Sultan Murad, Miloş Kabiloviç tarafından vurulunca Ali Paşa tarafından hemen gerideki ordugâha götürülmüştü, asker padişahın öldüğünü bilmiyordu. Büyük Şehzade Yakub Bey'e vezirden bir ulak geldi:

"Beyim... Gel seni baban ister!" dedi.

Şehzade Yakub atından inip padişahın otağına girdiğinde, içerde Sultan Murad'ın yerine cellatlarla karşılaşmıştı. Boynuna geçirilen bir yay kirişiyle boğuldu.

Bu işten sonradır ki, Sultan Murad ile Yakub Bey'in ölümleri ve Bayezid'in padişahlığı muzaffer orduya ilan edilmişti.

Yıldırım Bayezid için de babası gazi ve şehit Sultan Murad gibi, taht yolunda kardeş öldürten hükümdardır derler. Fakat unutmamalıdır ki, Yakub Bey boğulduğu zaman Yıldırım Bayezid padişah değildi. Yine unutmamalıdır ki, böyle ağır bir işi Vezir Ali Paşa da hodbehod yapamazdı. Sultan Murad'ın şahadeti üzerine bir cenk meydanında boşalan devlet tahtına o cenk meydanının kahramanı olmuş şehzadeyi oturtmak kararının ordu erkânı tarafından verilmiş olduğu muhakkaktır.

Taht şehri olan Bursa kadısına bir ferman gönderildi; Sultan Murad'ın şehit olduğu gizlenerek zaferin halka ilanı ve büyük şenlikler yapılması emredildi. O gün öğleden sonra tahnit edilen iki naaş, küçük bir askeri kıtanın muhafazasında arabalarla Bursa'ya doğru yola çıkarıldı; konaklarda eğlenmeden, ılgarla gideceklerdi. Bursa'daki defin merasimi de halktan gizli olacaktı.

Ordunun gözünü dolduran ve kendisine güvenle biat edilen Yıldırım Sultan Bayezid'in saltanatı uzun sürmeyecekti; ancak on üç sene... Fakat, o, bu on üç yılın içine büyük işler sığdıracaktı; evvela büyük bir aşk... Sonra, büyüklü küçüklü Anadolu'daki Türk derebeyliklerinin hepsini tasfiye ederek Anadolu'da Türk birliğini ku-

racak, Macarların etrafında toplanan muazzam bir Haçlı ordusunu Niğbolu'da müthiş bir hezimete uğratacak, imha edecekti. Bir yandan da İstanbul'u almak için çırpınacaktı; Anadolu'da Karamanoğullarının nifak ve fesadı, Rumeli'de, Haçlıların hücumu ve nihayet Aksak Timur'un manasız, lakabı gibi aksak bir ihtirasla savleti olmasaydı belki bu gayesine de kavuşacaktı, Peygamberimiz'in tebşir ettiği "feth-i mübin" yarım asır gecikmeyecekti.

Müverrih Derviş Ahmed Âşıkî,

Ne vakit eksildi âlem nifakı?
Bu halkın kîl ü kali eksik olmaz!..

diyor. Ve başta kendisi, işte bu çaptaki Koca Yıldırım Bayezid Han için, "Lasoğlu'nun kızını aldı, Ali Paşa'nın teşvikiyle o kâfir kızının elinden ilk defa şarap içen Âl-i Osman padişahı Sultan Bayezid oldu" dediler.

Kimdir bu Lasoğlu'nun kızı? Ve nasıl bir adamdır bu Vezir Ali Paşa?..

"Osmanlı Sarayı'na içki ve sefahat Lasoğlu'nun kızıyla beraber girdi" derler. Vezir Çandarlı Ali Paşa'yı da karıştırarak Âşıkpaşazade,

Şarap içmesine Han Bayezid'in
Ali Paşa, kâfir kızı bulundu

diyor. Yıldırım Sultan Bayezid'in on üç yıllık hükümdarlığının muhasebesini adil vicdanla yapalım, bu kısa zamana pek azametli işler sığdırmıştır. Bu yıllar içindedir ki, Anadolu'daki Türk birliği kurulmuştur; Haçlılara karşı Niğbolu zaferi kazanılmıştır; Konstantiniyye'nin Karadeniz yoluna Güzelce Hisar, Anadolu Hisarı yapılmıştır ve Bizans imparatoru Türk padişahının her emrine itaat etmek mecburiyetinde olduğunu anlamış, Konstantiniyye surları da Türk'ün pençesi altında zangır zangır titremiştir.

Bunları bir ayyaş ve sefih hükümdarın eseri olarak nasıl kabul edebiliriz ki, o Sırp güzeli Yıldırım'ın hayatına Kosova zaferin-

den ancak bir sene sonra, 1390'da girdi, cengâver hükümdarın şanlı hayatının boyunca yanındadır; hatta onun son hayat yaprağında Timur'un elinde esaret acısını da paylaşmıştır.

Muhakkak ki, büyük vezir Ali Paşa'nın irşadıyla Yıldırım Kosova zaferinin hemen tezine, iyi asker olan Sırp milletine, dost elini uzattı; o devri pek güzel mütalaa etmiş olan H. A. Gibbons'un dediği gibi, Sırpları ezgin ve kindar düşman bırakmaya, kılıcından istifade edilir dost ve müttefik yapmayı tercih etti. O büyük cenkte telef olan Kral Lazar'ın oğlu İstefan Bolkoviç'i Sırpların kralı tanıdı, onunla dostluk ve ittifak muahedesi imzaladı, henüz on iki yaşındaki dilber hemşiresini zevce olarak aguş-i muhabbetine aldı.

Nikâh merasimi Niş civarında Yastrebaç Dağı'nın eteğinde Kroşevaç (Alacahisar) kasabasının camiinde yapılmıştı. Gelin prenses kendi dinini muhafaza etti.

Sırp güzelinin adı için "Olivera" derler, "Mariya" derler, "Despina" derler, adı ne olursa olsun hakikat, bu kadının şahane bir aşka makes olduğudur, Yıldırım'ın mıknatısı oldu.

Yıldırım Sultan Bayezid babasının Çandarlı Kara Halil'e gösterdiği sonsuz itimadı padişah olduğu zaman vezirlik makamında bulduğu Kara Halil'in oğlu Ali Paşa'ya karşı devam ettirmişti. Aydın bir hakikattir ki, Çandarlı Ali Paşa zamanının büyük devlet adamıdır; Anadolu Türk birliğinin kuruluşundaki hizmeti en az Sultan Bayezid kadardır. Padişahların devirlerine şan veren vezirleridir ve padişahları lekeleyen de vezirleridir. Güneş balçıkla sıvanmaz, hakikat öyle bir kıymettir ki, mesela Ali Paşa'yı sefahatle, Yıldırım'ı işrete iğfalle ittiham eden Derviş Ahmed Âşıkî'nin kaleminden çıkan satırlarda dahi pırıl pırıl göz önündedir:

"Bayezid Han Anadolu'da bu kadar vilayeti fethetti, kahır ile mi etti? Adalet ile mi etti?

Cevap: Hepsini adaletle fethetti. O vilayetlerin beyleri halkına zulmetmişlerdi; Bayezid Han bir vilayete ki yürüdü halkı koşup karşıladı, onun adalet-i berekâtından ona muti oldular."

İşte Bayezid Han'ın adaleti denilen şey, Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın idaresidir. Asırlardan beri halk ağzında dolaşagelen şu yakıştırma fıkra da Ali Paşa'nın hakimane idaresini gösterir:

Sultan Bayezid kadıların rüşvet aldığını öğrenince hepsinin

Bursa'ya getirilmesini emreder, getirirler ve padişah:

"Bir eve kapatın, eve ateş verip kadıları evle beraber yakın!.." der.

Bunu duyan Ali Paşa şaşırır, padişahın Maskara Arab adındaki soytarısını öğretip huzura gönderir. Soytarı:

"Padişahım beni İstanbul'a elçi gönder!" der.

Bayezid Han:

"Ne yapacaksın?" diye sorunca:

"Tekfurdan bize bir miktar keşiş göndermesini isteyeceğim!" der.

"Keşişleri ne yapacaksın?"

"Padişahım... Sen kadıları yakarsan mahkemede kim kadılık yapacak?"

"Benim başka kullarım yok mu?.."

"Vardır padişahım ama okumuş değillerdir."

Padişah veziri çağırır:

"Kadılar okumuş adamlardır da niçin böyle hataya düşerler?" diye sorar. Ali Paşa:

"Padişahım, der, onları hataya düşüren geçim darlığıdır..."

Vezirin himmetiyle kadıların refahı sağlanır.

Bugün dahi adalet cihazı hâkimin refahı ile yerinden emniyetine dayanmıyor mu?

O devirlerin devlet icaplarından Osmanoğullarına ilk saray teşrifatını kuran da Ali Paşa olmuştu, bu arada saraya eli ayağı düzgün, simaları latif içoğlanları topladı, sonraları "Enderun-ı Hümayun" adı verilecek bir müesseseden devlete eşsiz büyük hizmetler gören vezirler, serdarlar yetişti. "Güzel yüz temiz kalbin aynasıdır" hikmetini unutmamalıdır. Fakat Ali Paşa'nın nevcivanlara aşırı derecede düşkün olduğunu söyleyen muasırlarına da inanmak lazımdır. Bunun en kuvvetli delili, istikbalin hükümdarı olarak yetiştirilmesi bu vezirin eline bırakılmış olan Yıldırım'ın büyük oğlu Emir Süleyman'ın üzerindeki tesiridir.

Zifiri karanlık bir eylül gecesi, Niğbolu Kumandanı Doğan Bey, kalenin en yüksek burcundan etrafı seyrediyordu. Bir yandan Tuna Irmağı bütün azametiyle akmakta... Öbür yandan geniş bir kavis halinde Haçlı ordusu kaleyi çevirmiş... Haçlıların ordugâhında yanan meşalelere göre en az 100.000 kılıç... Müthiş bir kuvvet!..

Vakit gece yarısını geçmiş, kumandan karanlığın içinden bir ses işitti:

"Bre Doğan! Doğan!"

Doğan Bey kulaklarına inanamadı, bu ses, padişahı Sultan Bayezid'indi, sonsuz heyecanla:

"Emret padişahım!.." diye bağırdı.

"Nicesin?.."

"Erzakım var. Askerim az..."

"Üç gün daha dayan, geliyorum!.."

Doğan Bey uzaklaşan bir atın nal seslerini duydu. Haçlıların muhasara hatlarından tek başına geçip gelmek ve dönmek!.. Ve bunu yapan koca bir hakandı! Beşeri mantığın kavrayamayacağı bir cesaret... Doğan Bey, "Bu adam yenilmez!" dedi ve secde-i şükrana kapandı.

Miladın 1396 yılı...

Bizans İmparatoru II. Emanuel:

"Türkler İstanbul kapılarında!.."

Macar Kralı Sigismond da:

"Türkler sınırlarımıza dayandı!.." diye feryat etmiş, Papa IX. Bonifacius bir Haçlı emirnamesi imzalayarak bütün Avrupa'yı ayağa kaldırmıştı: En başta Fransızlar, sonra İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Bohemyalılar, Avusturyalılar, İtalyanlar Türkleri Balkanlar'dan atmak için birleşmişlerdi. Gömgök demir içinde 130.000 şövalye kılıcı... O asır için müthiş bir kuvvet... Venedik 44 kadırga yollamış, buna Rodos şövalyelerinin gemileri de katılarak azametli bir donanma da Boğazlar'dan geçerek Tuna ağzına gelmişti, Tuna'ya girecek, ordunun yanını destekleyecekti. Peşte'de toplanan ilk harp meclisinde başkumandanlığa seçilen Macar Kralı Sigismond gururun kamçıladığı heyecanla:

"Bize kim karşı koyabilecek?.. Gökyüzü çökse mızraklarımızın üstünde tutacağız!" diye bağırmıştı.

Severin civarında Tuna'yı geçip Türk topraklarına girdikten sonra, bir Bulgar'ın ihanetiyle evvela Vidin'e girdiler, kaledeki Türk askerinin hepsini vahşiyane kılıçtan geçirdiler, ihtiyar, kadın ve çocukları da yalınayak, baş açık, yarı çıplak zincirlere vurup esir diye sürükleyip götürdüler. Rahova Kalesi'nde bin Türk askeri, son neferine kadar dövüşerek öldü, kesecek asker bulamayınca o kasabada

da ihtiyarları, kadınları ve çocukları doğradılar. Kanlı elleriyle Niğbolu önüne geldiler. Bu kale, Balkanlar'daki Türk hâkimiyetinin kilidi yerindeydi.

Türk padişahının nerede olduğunu bilmiyorlardı. İstanbul'u muhasara ettiği söyleniyordu, Anadolu'da olduğunu söyleyenler vardı. Nihayet Yıldırım'ın, Türk ordusuyla Edirne'den yola çıktığını haber alabildiler, fakat üç günlük yolu bir güne sığdırabileceğini düşünmediler. 27 Eylül gecesi Türk ordusu, Haçlı ordugâhının 5 mil cenubundaki tepelerin arkasındaydı. Türk askeri bitik derecede yorgundu, serapa toz içindeydi, bir avuç su bulup yüze çırpmak büyük nimetti; 30.000 yaya, 50.000 atlı, 85.000 kılıçtı. Haçlıların harp meclisinde mağrur Fransız şövalyelerinin karşısında kimse ağız açamadı. Fransa kralının torunu ve Burgondiya dukasının oğlu Korkusuz Jan:

"Evvela biz hücum edeceğiz! Zaferin şerefini kimseye bırakamayız!" dedi.

Harp meclisinden sonra Fransız şövalyeleri ellerinde zincirbent esir olarak bulunan 10.000 masum Türk esirini "İleriye emniyetle atılmamıza köstektir" diye tüyler ürperten vahşetle boğazladılar.

Niğbolu Meydan Muharebesi 28 Eylül 1396, bir pazartesi veya perşembe günü şafakla beraber başladı. Haçlı ordusunun merkezinde en önde Fransızlar ve onların arkasında Bohemyalılar, daha geride İngilizler, Almanlar, Macarlar; sağ kanatta Ulahlar, sol kanatta Hırvatlar yer almıştı.

Türk ordusu cenuptaki tepelerden aşağı ağır ağır inerken, Amiral dö Viyen, elinde Jan d'Ark'ın tarihi bayrağı, kısa bir nutuk söyledi ve ileri atıldı. 30.000 Türk yaya askeri atlı Fransız şövalyelerini bir ok yağmuruyla karşıladı. Tepeden tırnağa zırh içinde Fransızlar ağır zayiata rağmen durmadılar, oklara hedef olmamak için atlarından inerek yaya ilerlediler. Yıldırım askerini geri çekti, Fransızlar bunu ricat sandılar ve yeni bir şevkle atıldılar ve Yıldırım'ın kıskacı içine düştüler, tepelerin doruğunda yanlarının sarıldığını görünce şaşırdılar. Geriye dönüp atlanma imkânı kalmamıştı. 25.000 Türk atlısı yalınkılıç Fransızların üstüne yüklendi ve o mağrur cengâverler paniğe uğrayıp kaçmaya başladılar. Dö Viyen:

"Nereye?.. Namusumuzu ancak kanımız temizler, nereye?.." di-

ye bağırdı, fakat sesi Türk atlarının ayakları altında kayboldu. Jan d'Ark'ın bayrağı da o müthiş anda yok oldu. Panik, gerideki Haçlılara sirayet etti.

O sırada Niğbolu Sahrası'nın batı-cenubundaki tepelerden padişahın müttefiki Sırp kralının ordusu görünmüştü. Gökyüzü çökse mızraklarımızla tutacağız diye bağıran Macar Kralı Sigismond, ellerini yüzüne kapayarak:

"Mahvoldum!.." diye inledi.

Yıldırım Sultan Bayezid'in Niğbolu zaferi tarih yapraklarında ender görülen imha muharebelerinden biridir; Türkleri Rumeli'den atmak için gelmiş gömgök demir zırhlı 130.000 Ortaçağ cengâveri birkaç saat içinde yok edilmişti. Haçlıların en namlı kılıcı Fransızlardan tek adam kurtulamamıştı, ölmeyen esir düşmüştü; meşhur Korkusuz Jan da Bayezid Han'ın esirleri arasındaydı, başkumandanları Macar Kralı Sigismond sola baktı, Ulahlar kaçıyordu, sağa baktı, Hırvatlar kaçıyordu, ardına baktı, kendi askerleri kaçıyordu. Hemen atını Tuna'ya doğru sürdü, bir balıkçı kayığına rastladı, üzerindeki bütün serveti balıkçılara verdi, zırhlarını, üzerinde arması bulunan kılıcını, kendisini ele verebilecek her şeyini Tuna'ya attı, balıkçı kılığına girerek o kayıkla Karadeniz yolunu tuttu, nehrin ağzına gelmiş olan Venedik donanmasına can attı. Palatina kontu yalınayak, başı açık, yarı çıplak dilenci kıyafetine girdi, yetişen Türk askerleri kılıç çalacak yerde sadaka verdiler. Kont, yolunu, izini, dilini bilmediği memlekette sefalet içinde öldü. Tuna boyuna ulaşabilenler erzak gemilerine doldular, fakat gemiler sahilden ayrılamadı, istiap hacimlerinden birkaç misli fazla dolan şuurunu kaybetmiş bu insanlarla beraber nehrin sularına gömüldü.

Bu müthiş muharebede Yıldırım Bayezid basit bir nefer gibi dövüşmüştü; yere yıktığı bir Fransız şövalyesinin kılıcıyla atı öldürülmüş, kendisi yaralı olarak yere düşmüş ve hemen yetiştirilen yedek atına binerek tekrar ileri atılmıştı.

Niğbolu Muharebesi zafernamelerle cihana ilan edildiği zaman en yerinde cevap Mısır sultanından gelmişti; Memlukların sultanı, Bayezid Han'a "Sultan-ı İklim-i Rum" diye hitap etmişti.

Sultan-ı İklim-i Rum bir sene sonra fidye-i necatlarını getirten

esirlerine hürriyetlerini bahşederken Korkusuz Jan'a:

"Sizin için pek namlı bir cengâver diyorlar, memleketinize gidiniz, daha büyük bir ordu toplayıp yine üzerime geliniz, bana ikinci bir zafer fırsatını veriniz!.." dedi.

Bugünkü sınırlarıyla İstanbul'da en eski Türk yapısı ve Türk askeri mimarisinin en güzel eserlerinden biri olan Güzelce Hisar, Anadolu Hisarı Türk İstanbul'da Yıldırım Sultan Bayezid'in yadigârıdır. Niğbolu yılında yahut bir sene sonra, 1397'de yapılmıştı. Fatih Sultan Mehmed İstanbul cengine hazırlanırken bu kalenin karşısına, Boğaz'ın Rumeli yakasında "Boğaz Kesen" (Rumeli) Hisarı'nı yaptırmış, Yıldırım'ın kalesine de harici bir kale duvarı ve burçlar, bir de cami ilave etmişti.

Güzelce Hisar'ın Göksu Deresi üzerinde bir de küçük müstahkem limanı vardı, iki kadırga ile beş küçük gemiyi rahat alabilecek kadar genişti. Bu hisar, İstanbul'a henüz kavuşmamış Türklerin Rumeli'deki topraklarına güvenle geçmelerini sağlamak için yapılmıştı. En büyük tarihi hizmetini de Yıldırım'ın torunu II. Murad'a, yine Haçlıların yeni ve müthiş bir savletine karşı koşarken, Varna Meydan Muharebesi'nin arifesinde görmüştü.

Karadeniz Boğazı'nda Güzelce Hisar'ın yapılması üzerine Konstantiniyye imparatoru şu ağır muahedeyi imzalamaya mecbur olmuştu:

İstanbul surlarının içinde mescidiyle beraber bir Türk mahallesi kurulacak ve İstanbul'a padişah tarafından bir kadı gönderilecek, İstanbul'daki davalara bu kadı bakacak. Bir Türk ile bir Bizanslı arasındaki dava da bu Türk mahkemesinde görülecek.

İmparator Türk padişahına her yıl 10 000 florin haraç verecek.

Bir de beş asırlık şu dedikoduyu okuyalım:

"Yıldırım Han Güzelce Hisar'ı yapınca, İstanbul tekfuruna haber gönderdi, 'İstanbul hisarını bana teslim etsin!' diye.

Tekfur da yüz balık gönderdi, hepsinin içini altın ve gümüşle doldurmuş. Balıklar Vezir Ali Paşa'ya geldi. Paşa da balıklara karşı çıktı kim gayet hürmetli elçidir, sulha gelmiştir, sözleri keser, dili tutar. Ali Paşa da hünkâra gitti, Yıldırım Han'ı tekfurla sulha razı etti."

Her zaman her yerde olduğu gibi, büyük işlerin ayaktakımı gözüyle görülüşü mahsulü çirkin iftiradır.

Niğbolu'da Haçlı ordusunu imha etmiş ve Bizans imparatorunu huzurunda dize getirmiş olan kahraman Yıldırım Bayezid için büyük gayesine kavuşmak, İstanbul'u fethetmek artık pek yaklaşmış görünüyordu ki, doğudan Aksak Timur'un tehditkâr sesini işitti.

Maveraünnehir'in anarşi içinde çalkalandığı bir devirde sonsuz cesaretiyle ortaya çıkan, pek tehlikeli maceralarla Türkistan emirliğine kadar yükselen Timur'a hiç tereddüt etmeden cihangirdir diyebiliriz; fakat şimalde Müslüman-Türk Altınordu Devleti'ni kahredercesine hırpalayıp büyük bir Rusya'nın kuruluşuna ilk yolu açan ve batıda yine bir Müslüman-Türk Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışarak, adi benlik iddiasının gafletiyle Haçlılar idealine hizmet eden bu Emir Timur'dur; hazin bir alın yazısıdır.

Timur bir hiçken, Mahan ülkesinde bir aşiret beyinin esiri olarak bir ahırda mahpus yatarken, Orhan Gazi'nin akıncıları Rumeli fütuhatına başlamıştı. Osmanlı Devleti Ortaçağ kisvesini atmış, yeni bir çağın şafağında derebeylik rejimini yıkarak örnek devlet olmuştu. Timur, göçebe ananelerine göre ak keçe üstünde emir ilan edilirken, Yıldırım'ın babası Kosova Sahrası'nda şehit olmuştu, fakat devleti, bekası şahsa bağlı olmayan asrının en yeni siyasi müessesesiydi. Bu devletin kurucularından biri olan Sultan-ı İklim-i Rum Bayezid Han, Timur'un tehdidi karşısında boyun eğecek adam değildi.

"Ol ki takdirde olacaktır, naçar olur."

Yıldırım Sultan Bayezid'in şanlı hayatının son yaprağı Ankara önünde Çubuk Ovası'nda Aksak Timur'la yaptığı muharebe oldu. İki Türk hükümdarının birbirine kılıç çekmesi tarihimizde öyle bir yaradır ki beş buçuk asır sonra dahi insan o sayfaları açıp okumak istemez.

Emir Timur'un Anadolu'da Osmanlı Devleti üzerine yürümesi için beşeri zaafın en şeytanisi benlik iddiasından başka hiçbir sebep yoktur. Bağdat Sultanı Ahmet Celayir ile Azerbaycan Hükümdarı Kara Yusuf Bey, Timur'un korkusundan Yıldırım Bayezid'e sığınmışlar, memleketleri Osmanlı ülkesine ilhak edilmiş Anadolu derebeyleri de Timur'un yanına kaçmışlardı. Emir Timur, Bayezid Han'a amirane bir tehdit mektubu gönderdi:

"Kara Yusuf ile Sultan Ahmed kılıcımızın satvetinden ve asker-

lerimizin heybetinden kaçtılar. Eğer kendi perişanlığını istemezsen onları kabul etme. Ve sakın bu emrime muhalif hareket etme! Muhalefet edersen kahrımız üzerindedir! Hele cidal ve kıtali hiç göze alma!"

Bu mektuba layık olan cevabı aldı:

"Timur dedikleri ey kelb-i akur! Ey tekfurdan ekfer olan Timur! Mektubunu okudum ey meşum! Beni korkutacağını mı sanıyorsun? Senin işin gücün sebepsiz kan dökmek, bizim cihadımız nizam-ı âlemi kurmak. Selam Müslim'in üzerine, Allah'ın laneti de senin ile sana uyanların üzerine olsun!"

Kaçınılmaz cenge Çubuk Ovası sahne oldu. İki ordu otuz kilometrelik bir hat üzerine yayıldı, cephenin bir ucundan öbür ucu görünmüyordu.

Bayezid Han'ın altı oğlundan beşi, Süleyman, Mustafa, Musa, İsa ve Mehmed, hepsi birer sancakbeyi olarak yanındaydı, en küçüğü Kasım'ı Bursa'da bırakmıştı. Müttefiki Sırp kralı da seçkin askerleriyle gelmişti.

Harp sahnesini tasvir edecek değiliz; burada bir darbımeseli hatırlamak lazımdır: "Aslana ok kendi yelesinden saplandı." Cengin en nazik anında, zafer ortadayken, Amasya sancakbeyi olan Mehmed Bey ki, on üç yaşındaydı, askerleriyle beraber cenkten çekildi. Bu çocuk yakın bir istikbalde hükümdar olacak ve kırk iki yaşında ölecekti, teneşirdeki çıplak vücudunda cenklerde alınmış kırk yara izi sayılacaktı; bu yaralardan ilkini bu cenkte aldığı muhakkaktır. Bu çekilişe ne cebanet ve ne de ihanet diyebiliriz. Yıldırım'ın baht çarkının bir ters dönüşüdür. Mehmed Bey'in çekilmesiyle Bayezid Han'ın ordusunda bozgun başladı.

Derebeylik rejiminin yerine merkeziyet idaresini kurmuş olan Osmanlı Devleti'nin temeli sağlam atılmıştı, bekası şahısla kaim değildi; hükümdarını çok iyi tanıyan ve onun artık ölümü tercih edeceğini bilen Vezir Ali Paşa, devletin meşru vârisi büyük şehzade Süleyman'ı kurtarmaktan başka yapılacak şey kalmadığını gördü, yanındaki askerleri boş yere kırdırtmadan veliahtı alıp kaçırdı. Harbi kaybeden Yıldırım Sultan Bayezid askerlik şerefini kaybetmedi. 10.000 yaya yeniçerisi yerinden kıpırdamamıştı, bu sadık askeri nefsinin uğruna feda verdikten sonra atını ölüm için ileri sür-

dü, fakat Timur'un emriyle öldürülmedi, esir tutuldu. 28 Temmuz 1402, cuma.

Bu sahneyi gözüyle görmüş bir yeniçeri yıllarca sonra şöylece anlatmıştır:

"Yıldırım Han'ın oğlu Mustafa kayboldu. Mehmed çekildi, Amasya'ya gitti. Vezirler de Süleyman'ı alıp kaçtılar. Yıldırım Han uğraş yerinde yeniçerileriyle kaldı, hemen elini çomağa (gürzüne) atarak alaydan ileri çıktı. Biz:

'Ey padişah, alaydan çıkma!' dedik, mâni olamadık. Bir zaman sonra gördük ki, Timur'un askeri hanı ele geçirmiş, Timur'a götürürler. Bunu görünce biz de teslim olduk. Ama eğer Yıldırım Han sözümüzü tutup aramızdan çıkmasaydı, akşam olunca onu alıp kaçardık, Timur'un askeri bizi dağlarda bulamazdı."

Yıldırım Sultan Bayezid'in esaret hayatı üzerine çok şeyler söylenmiştir. Niğbolu'da bir Fransız kılıcıyla yüzünden yaralanmış olan Bayezid Han'ın bir gözünün yanı büzük kalmıştı. Atından indirilip Timur'un yanına götürüldüğünde Emir Timur gülmüş, Bayezid Han:

"Allah'ın bedbaht ettiği bir adamla istihza fenadır" deyince Timur:

"Allah'ın bu dünyayı benim gibi bir topal ile senin gibi bir köre bıraktığına gülüyorum..." demiş.

Emir Timur'un cengâver esirini binektaşı gibi kullandığı, onun sırtına basıp atına bindiği, işret ederken sağlam ayağını, önüne diz çöktürtülen Bayezid'in omzuna dayadığı ve nihayet onun demir bir kafes içine konduğu lafları hakikatten uzak, fakat Timur'un karakterine yakıştırılmış şeylerdir.

Sultan Bayezid'in pek sevgili zevcesi Sırp güzeli Despina da Timur'un esirleri arasındaydı. Avrupalı muhayyilesi bu kadın hakkında da şu sahneyi çizmiştir:

Emir Timur büyük zaferini bir işret sofrasında tesit etmiş. Sultan Bayezid'i de ellerinde ayaklarında zincirlerle getirmişler ve güzel Despina'sını anadan doğma çırılçıplak soyarak adi bir rakkase gibi oynatmışlar. Bayezid Han, zevcesinin çıplak vücudu üzerinde yüzlerce aç erkek gözünün dolaştığını görme acısıyla kıvranırken bedmest kahkahaları atılmış.

Emir Timur için şiddet ve zulüm yolunda en ağır şeyleri yazmak mümkündür, fakat böyle bir denaetin mürtekibi olacak adam değildir. Hakikat olan Yıldırım'ın esarette şanıyla denk hürmeti görmemesidir ki, "Ben senin eline düşmüş olsaydım bana neler yapacağını pek iyi bilirim" diyen Timur, Sultan Bayezid'i Semerkand'a götürmeye karar vermişti. Maveraünnehir halkına teşhir ettikten sonra belki de işkence altında öldürtecekti. Fakat emeline muvaffak olamadı. Akşehir'de bulunurken Semerkand'a götürüleceğini öğrenen Sultan-ı İklim-i Rum, 8/9 Mart 1403 Perşembe/ Cuma gecesi başını bir taşa veya demire vurmak suretiyle intihar etti. Zehir içtiği de söylenir. Nefes darlığından, kalp sektesinden, hummadan öldüğünü söyleyenler de vardır. Hatta tedavisi için Timur'un kendi hekimleri Celaleddin Arabî ile İzzeddin Şirazî'yi gönderdiği, fakat Bayezid Han'ı kurtaramadıkları anlatılır. Ölümünde kırk iki yaşındaydı. Esaret hayatı 7 ay 11 gün sürmüştü. Tahnit edilen naaşı evvela Akşehir'de Şeyh Mahmud Hayranî Türbesi'ne bırakılmış, sonra Bursa'da yaptırttığı caminin yanındaki türbesine götürülüp defnedilmiştir. Bu son hizmeti, kendisiyle beraber esir düşen oğlu Musa Bey görmüştü.

Yıldırım Han uzun boylu, kumral saç ve sakallı, ela gözlü, müheykel bir vücut yapısına sahipti. Ekseriya Bursa'nın çatma kadifesinden yapılmış esvaplar giyerdi.

Şehzade Süleyman Bey'i kaçıran Ali Paşa doğru Bursa'ya gitmiş, oradan haremi ve hazineyi kaldırıp Rumeli'ye geçmişti. Takiplerine Moğol atlıları gönderilmişti, yol bilmedikleri için yetişememişlerdi. Bursa ağır tecavüze uğradı, Moğollar camileri atlarına ahır yaptılar, çocukların bile ırzlarına tecavüz edildi ve şehrin büyük bir kısmı ateşe verildi. Garbî Anadolu tamamen talan edildi. İzmir'i Rodos şövalyelerinin elinden kılıçla alan Timur, kellelerden ehramları ile Sivas katliamının bir eşini de burada yaptı. Ayasuluğ'a gelirken, cihangirin gazabını teskin için bin kadar çocuğu şarkılar söyleterek karşılayıcı göndermişlerdi, onları da Moğol atlılarına çiğnetti. Teskin edilemeyen gazabının sebebi Osmanlı ordusunu imha edememesiydi, kırk bin kişiden fazla bir kuvvet, bu arada müttefik Sırp ordusu Rumeli'ye geçmeye muvaffak olmuştu. Timur'un kayıtsız şartsız teslim olması için Süleyman Bey'e gönderdiği name de cevapsız kalmıştı.

Yıldırım'ın mağlubiyeti büyük akisler yapmıştı. Evvela İngiltere kralı kalbi tebrikleriyle beraber, Timur'a, eğer tanassur ederse Hıristiyanlığın kahramanı olacağını bildirdi. Bizans imparatoru İstanbul'daki Türkleri kovdu ve Türk mahkemesini kapatıp mescidi yıktırdı, Timur'a bir name göndererek, Bayezid'e verdiği vergiyi bundan böyle kendisine vereceğini arz etti, karşılık, teşekkür yerine emir aldı: "Donanmanı gönder, Rumeli'ye geçeceğim!.." Dehşet içinde kalan imparator, "İzmir'in başına gelen felaket İstanbul'u tehdit ediyor!" diye Roma'ya ve Venedik'e feryatçılar yolladı.

Anadolu bir herc ü merç içindeydi. Eski derebeyleri malikânelerine dönmüşler, Osmanlı toprakları da Yıldırım'ın oğullarına bırakılmıştı. Milletin vahdeti parçalanmış, koca Anadolu ülkesi, kavga mevzuu bir post olmuştu. Timur Semerkand'e döndü ve iki sene sonra oradan Çin seferine çıktı, fakat yolda hummadan öldü...

H. A. Gibbons sağlam görüşle, "Niğbolu zaferi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da tutunduğunu ispat etti. Çubuk Ovası hezimeti ise Anadolu'daki hâkimiyetinin de felaketlerle zeval bulamayacak sağlamlıkta olduğunu gösterdi" diyor.

Emir Süleyman

Çandarlı Ali Paşa, İynebey Subaşı ve yeniçerilerin amiri Sekbanbaşı Hasan ve yeniçerilerden bir kıta Çubuk Ovası'ndan kalkıp en kestirme yollardan ılgarla Bursa'ya gelir gelmez bozgundan kaçırılan Şehzade Süleyman resmi merasimle tahta oturtuldu; aynı gün içinde saray halkı ile devlet hazinesini alarak yeni ılgarla Çanakkale Boğazı'ndan, Rumeli'ye geçtiler. Timur Anadolu'dan çekilinceye kadar hadiselere oradan seyirci kaldılar. Devletin Rumeli'deki parçası felaketten en küçük bir sarsıntı duymamıştı. Fakat Timur'un denizaşırı bir akınına karşı müdafaada bulunabilmek için Ali Paşa Bizans İmparatorluğu'yla dostluk tesisinin zaruri olduğunu gördü; müthiş cihangirden onlar da korktuklarından bu dostluk derhal ve çok kolay tesis edildi. Kocaeli Yarımadası'nın Marmara sahilinde Pendik'e kadar bir toprak parçası imparatora terk edildi, yanlarında bulunan Yıldırım'ın en küçük şehzadesi Kasım Bey de rehine olarak İstanbul'a gönderildi.

Osmanlı tahtında Yıldırım'ın halefi olan Süleyman Bey tarihimizde Emir Süleyman diye meşhurdur. 1373-1375 arasında doğmuştu. Yirmi yedi-yirmi dokuz yaşlarındaydı. Son derece cesurdu, gayetle zekiydi; Ali Paşa'nın elinde hükümdarlık terbiyesini layıkıyla görmüştü, mücadelede metin asker ruhuna sahip, gayelerine ulaşmak için siyasi yumuşaklığı olan bir diplomattı; devlet otoritesini de her şeyin üstünde biliyordu. Timur'un parçaladığı Anadolu Türk birliğini kurmak, ancak dokuz yıl süren padişahlığının tek meşgalesi oldu.

Fakat bu meziyetlerinin yanında biri tehlikeli, biri de çirkin iki büyük zaafı vardı, ayyaştı ve aşırı mahbubperestti. İçki meclisini

zevk çocuklarıyla hamamlarda kurar ve bir an gelir, her şeyi unutuverirdi, asla rahatsız edilmesini istemezdi, en sadık adamlarını hakaretle kovardı. Bu halinden ötürü halk ve asker gözünde bir hükümdara kuvvet olan sevgi ve güveni kazanamadı, mücadelelerinde muvaffakiyetlerine rağmen nihayet mağlup oldu.

Timur Anadolu'yu perişan edip gittikten sonra bu yeni padişahın küçük kardeşlerinden İsa Bey Balıkesir ve Bursa'ya, Mehmed Bey de Amasya, Ankara, Bolu ve Kocaeli'ne hâkim oldular. Musa, Timur'un elinde esirdi, babasının naaşını Bursa'ya götürmek vazifesiyle serbest bırakıldı, kardeşi Mehmed'den gördüğü yardımla İsa'yı ortadan kaldırdı, Mehmed'in adına Bursa'da yerleşti. Edirne'deki asıl hükümet Mehmed'in bu kuvvetini hoş görmedi, Bizans imparatoruyla dost olan Emir Süleyman ile Ali Paşa Anadolu'ya geçtiler; Bursa, Balıkesir, Kocaeli, Bolu ve Ankara'yı aldılar. Bu harekât esnasında Emir Süleyman bir gün Göynük civarında bir su kenarında bir kavak ağacı altında mutat içki sofrasını kurmuştu, o yerin adı o günden sonradır ki "Beykavağı" kalmıştır.

Mehmed Bey Emir Süleyman'la açıkça savaşmak istemedi, hemen, "Emirim Süleyman Han sağ olsun, atamız gitti ise o bana atadır" diye bir name gönderdi, fakat, kendisine sığınan Musa'yı başlamış olan taht mücadelesinde bir maşa gibi kullandı, Sinop hükümdarı İsfendiyar Bey'in de yardımıyla onu gizlice Rumeli'ye kaçırdı. Bu sıradadır ki, 1406, Vezir Çandarlı Ali Paşa öldü. Emir Süleyman için büyük bir kayıptı, kendisine itimat ve sevgisi olmayan orduyu bu tecrübeli vezir tutuyordu. Emir Süleyman'ı zevk âleminde ifrata düşmekten koruyan oydu. Ali Paşa'nın ölümü üzerine Musa Rumeli'de kuvvetlendi. Süleyman Bursa hamam ve kaplıcalarında zevk u safa âlemine dalmıştı. Musa 1410'da Edirne'ye girdi ve orada hükümdarlığını ilan etti, bu suretle taht kavgasında Mehmed'den de ayrılmış, muvaffakiyetini kendi hesabına kaydetmiş oluyordu. Gaflet âleminden bir an için sıyrılan Emir Süleyman hemen Rumeli'ye geçti; askerdi, sadık yeniçerilerle Musa'yı Edirne önünde müthiş bir bozguna uğrattı; Musa kaçtı ve izini kaybetti. Fakat zafer neşvesi de inzimam edince Süleyman yine sefahate daldı. Musa topladığı yeni kuvvetlerle altı ay sonra Edirne'ye bir baskın yaptı. Emir Süleyman yine bir hamama kapanmış, bellerinde

ibrişim futalarla "uryan sakiyanı nazik endamlarının elinden nuş-i şarab-ı erguvan" ile meşguldü.

"Musa geldi; şehri bastı!.." dediler.

"Musa ne oğlandır ki buna cüret kıla!.." diyerek haberi getireni falakaya yatırttı. Ardından en sadık adamı ve yeniçerilerin büyük zabiti Sekbanbaşı Hasan Ağa geldi:

"Padişahım, nuş-i cam ile uryan duracak zaman değildir!.." dedi.

Süleyman deliye döndü. Hasan Ağa'nın, sakal ve bıyıklarını kestirtti. Bu hakaret üzerine Hasan Ağa:

"Nefsi havasında avare gafilden ne beklenir... Biz uğrunda canımızı verelim deriz, o ırzımızı ayak altına alır... Gelin artık gelen şaha baş eğelim!.." diyerek yeniçerileri peşine takıp karşı tarafa geçince Emir Süleyman tahtını kaybetti. İçki sofrasının yâranından birkaç bedbaht yalabık delikanlıyla hamamdan çıkıp at sırtına düştüler. Musa şehrin bir kapısından muzafferane girerken onlar Edirne'nin, İstanbul kapısından zelilane kaçtılar. Emir Süleyman'ın niyeti müttefiki Bizans imparatoruna sığınmaktı, fakat ne kendisi ne de yanındaki nazeninler yol biliyordu, bir köye uğradılar, yol sordular. Köy halkı Emir Süleyman'ı teşhis edince hemen üstüne kılıç üşürüp öldürdüler.

Üzerindeki hazineye tamah eden yanındaki oğlanlar tarafından öldürülmüş olması da muhtemeldir. Haşmetli velinimetlerinin vücudunu ortadan kaldırmakla kirli isimlerini daha kolay gizleyebilirlerdi.

Musa Çelebi

Musa'nın saltanatı çok kısa, ancak üç yıl sürdü. Hükümdarlığa liyakatsizliğini, "Kardeşime ihanet edenlere itimat etmem" diyerek devlet erkânından yüz çevirip, vezirlik makamına ayaktakımı arasından sivrilmiş ve mazisi çok kirli bilinen Kör Şahmelik adında bir adamı getirmekle gösterdi. İptidai bir komünizmin ilk nazariyecilerinden Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin adında bir materyalisti de kadıasker tayin etti. Anadolu'ya hâkim olan kardeşi Mehmed Bey'e karşı yegâne istinatgâhı yeniçeriler ile Rumeli akıncı beylerinin askerleriydi. Şu fıkra da karakterini göstermek bakımından parlaktır:

Akıncı gazilerin piri Hacı Evrenos Bey Yenicevardar'daki çiftliğinde oturuyordu, Edirne'ye çağırdı; Evrenos Bey bir türediyi vezir yapan adamın yanına gitmek, şanını zedelemek istemedi, "Çok ihtiyarım, gözlerim görmüyor" diye haber yolladı, bu sefer zorla getirdiler. Asır görmüş asker bakarkör oyunu oynadı. Musa, onun hakikaten kör olup olmadığını anlamak için yemekte önüne kurbağa yahnisi pişirtip koydu, Evrenos Bey daha ağır hakaretten kurtulmak için ve hatta belki de başını cellat pençesinden kurtarmak için metanet gösterip tiksintisini belli etmedi ve kurbağaları yedi; fakat Musa'yı her ne pahasına olursa olsun devirmeye ant içti.

Süleyman hazineyi bomboş bırakmıştı, Musa'nın paraya ihtiyacı vardı, akıncı beylerin hepsi de çok zengindi; evvela onlardan ağır vergiler istedi, sonra Bizans imparatorundan babası Yıldırım Han'a taahhüt edilen yıllık verginin derhal ödenmesini bildirdi. Vezir Ali Paşa'nın kardeşi Çandarlı İbrahim Paşa'yı bu maksatla İstanbul'a gönderdi. İbrahim Paşa bilakis, imparatorla, Musa aleyhine ve Ana-

dolu'daki Mehmed Bey adına gizli bir ittifak muahedesi imza etti ve oradan Bursa'ya geçerek Mehmed Bey'e iltihak etti. Musa imparatordan ret cevabı alınca ve paşanın ihanetini öğrenince İstanbul'u muhasara etti. Büyük şehrin meşhur surlarını toplarla dövdürttü. Fakat Anadolu'da kardeşi Mehmed Bey'in gittikçe kuvvetlenmesi üzerine İstanbul muhasarasını kaldırıp tahtını koruma kaygısına düştü; Hacı Evrenos Bey'e yapılan muameleden ve kendilerine yapılan tazyikten Musa'ya son derece kırgın olan Rumeli beyleri Mehmed Bey'i Rumeli'ye davet etmişlerdi. Emir Süleyman'ın dostu olduğu için Musa'nın nazarında tepelenmesi lazım şüpheli kimselerden olduğunu bilen Sırp Kralı İstefan da Mehmed Bey'e yardım vaat etmişti. Mehmed Bey, müttefiki imparatorun donanması ile ordusunu Rumeli'ye geçirince bütün Rumeli beyleri ona iltihak etti. Yalnız Mihaloğlu Mehmed Bey, ki akıncı beylerin en yaşlısı ve Musa'nın itimadını kazanmış tek simaydı, bu itimadı çiğneyemedi, Musa'nın tarafında kaldı; Musa, kötü idaresinin doğurduğu bu durum karşısında kaçmaktan başta tutulacak yol göremedi, Bulgaristan Balkanları'na çekilecek ve Emir Süleyman'a yaptığı gibi yeni bir fırsat gözleyecekti. Fakat Mehmed Bey, 1413 yılı Temmuz'unun beşinci çarşamba günü Samakov civarında Çamurlu Ova denilen yerde Musa'ya yetişti, yanındaki askerle harbi mecburen kabul eden Musa mağlup oldu. Bu sefer ancak birkaç hizmetkârıyla kaçabildi, niyeti Eflâk'a can atabilmekti. Takibine gönderilen Sarıca Paşa bir bataklıkta Musa'nın cesedini buldu. Üzeri soyulmuştu. Mücevherlerine tamah eden yanındaki hizmetkârları tarafından katledildiği anlaşıldı. Osmanlı tahtı Mehmed Bey'e kaldı.

Sultan I. Mehmed unvanıyla padişahlığı ilan olunan Mehmed Bey tarihimizde Çelebi Sultan Mehmed diye meşhurdur. Beş kardeşinden biri kaybolmuş, üçü taht kavgasında öldürülmüş, Bizans'ta rehine olan Kasım Bey de orada ölmüştü.

Çelebi Sultan Mehmed elindeki bütün kuvvetlerle Rumeli'ye geçince Osmanlı ülkesini boş bulan Karamanoğlu Mehmed Bey de fırsatı ganimet bilip Bursa'ya saldırmıştı. Evvela şehrin eteğinde bulunan Yıldırım Sultan Bayezid'in türbesine tecavüz etti. Niğbolu kahramanının mezarını açtırıp kemiklerini yaktırdı. Sırtlan şenaatini şehrin yağması, masum halka zulüm ve ırz tecavüzleri takip et-

ti. Kaleyi Hacı İvaz Paşa müdafaa ediyordu. Karamanoğlu'nun Bursa muhasarası otuz dört gün sürdü. O sıradadır ki, Musa'nın tahnit edilmiş cesedi Bursa'ya geldi ve dedesi Murad Hüdavendigâr'ın Çekirge'deki türbesi yanına defnedildi. Bunu haber alan Karamanoğlu Mehmed Bey inanmamış, Çekirge'ye giderek Musa'nın yüzünü açtırıp bakmıştı. Çelebi Sultan Mehmed'in de yolda olduğu belliydi, şehri ateşe verip memleketine çekildi.

Bir hayata mal olmuş nüktedir:

Karamanoğlu Mehmed Bey'in Harman Danas denilen latifeci bir nedimi vardı:

"Beyim, sen Osmanoğlu'nun ölüsünden böyle kaçıyorsun, ya dirisi gelse ne yapacaksın?" deyivermiş. Adamcağızı o anda yol kenarındaki bir ağaca astırıp idam ettirmiş.

Çelebi Sultan Mehmed

Çelebi Sultan Mehmed Osmanlı tahtına oturduğunda 34 yaşındaydı, mücadelelerle pişmiş, tavlanmıştı. Hükümdarlık sanatını mükemmel öğrenmişti. Devletinin kendisinden beklediği ilk işin Timur'un açtığı yarayı sarmak olduğunu biliyordu. Bizans'ı dostluk afyonuyla uyuttu, Rumeli'deki komşularına heybetli göründü, Anadolu'daki işini de ortalığı velveleye vermeden yaptı; onun içindir ki, eski müverrihler ona devletin ikinci kurucusudur derler. Bu başarılı saltanat ancak sekiz yıl sürdü, 1421'de, babası gibi henüz kırk iki yaşındayken öldü. Çok iyi yetiştirdiği oğlu Sultan II. Murad'a bütün çarkları emniyet içinde işleyen bir devlet makinesi ile zamanının en kuvvetli ordusunu bıraktı; Sultan-ı İklim-i Rum Yıldırım Bayezid'in felaketiyle yarıda kalmış Rumeli fütuhatı ile Bizans İmparatorluğu'nun mukadderatını tayin işi de bu siyasi miras arasındaydı.

Simasını, eşkâlini anlatırken eski müverrihlerden bir kısmı "çatık kaşlıydı", bir kısmı "güler yüzlüydü" diyor ve hepsi "uzun boylu, mevzun endamlı, hüsn ü melahatte yekta, fakat pazısı güğremiş aslan gibiydi" diye ilave ediyor ve yine bir ağızdan şefkat ve merhametinden bahsediyorlar, fakat bu vakayı şefkat ve merhametle bağdaştırmak çok zordur:

İsmi unutulmuştur. Emir Süleyman'ın bir oğlu vardı, babasının ölümünde dokuz on yaşlarında bir çocuktu; Musa'nın eline düşmemesi için İstanbul'a kaçırıldı. Bizans düşmanı Musa zamanında orada son derece hürmet gördü, fakat Osmanlı tahtına küçük amcası Mehmed oturunca, yeni padişahın müttefiki olan imparator çocuğu

birkaç sadık hizmetkârıyla sur kapısının dışına koyuverdi:

"Şehzadem... Amcan tekfurumuzun dostudur, seni Konstantiniyye'de alıkoyamaz, baban da dostumuzdu, ona riayetimizden seni amcana teslim etmeyiz, var gözün gördüğü yere git, bahtın açık olsun..." dediler.

Yanındakiler on dört yaşındaki bu prensi Eflâk'a götürmeyi düşündüler. Karinabad Ovası'na vardıklarında etraflarına beş yüz kadar dağlı eşkıyası toplandı, küçük şehzadeye:

"Bizimle gel!.. Başbuğumuz ol!.. Kılıcımızla sana amcandan sancak alırız, sen de bize mansıplar verirsin..." dediler.

Çocuğun arzusuna rağmen Yanbolu taraflarına götürdüler, orada, padişahın bir takip kıtasıyla karşılaştılar, eşkıya ufak bir çarpışmadan sonra dağıldı, çocuğu da lalası olan Terzi Zağnos adındaki adam atının önüne alıp kaçırdı. Tuttukları yolun sonu yoktu, şehzadeyi o sırada Edirne'de bulunan Sultan Mehmed'e götürüp teslim etti. İşte Çelebi Sultan Mehmed'in şefkat ve merhameti: Çocuğu cellat eline vermedi ama "mülk nizamı için" o on dört yaşındaki körpe delikanlının gözlerine mil çektirip dünyasını zindan etti; Anadolu'da Geyve civarındaki Akhisar bu bedbaht şehzadeye malikâne olarak tahsis edildi. Âl-i Osman tarihleri, "Sultan Mehmed, Emir Süleyman'ın kör oğlunu sık sık Bursa'ya getirir ona nice ihsanlarda bulunur, mahzun hatırını şadan ederdi" diyor ve işte buna merhamet ve şefkat adını veriyorlar.

Çelebi Sultan Mehmed'in büyük devlet adamı şahsiyeti, Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin ile müritlerinin cemiyet nizamını temelinden yıkmak için hem Anadolu'da hem de Rumeli'de dini kisve altında çıkardıkları iki komünist kıyamını amansız tenkilinde görülür. Kardeşi Musa'ya son ana kadar sadakat göstermiş olan ihtiyar cengâver Mihaloğlu Mehmed Bey'i Tokat Kalesi'ne hapsettirmişti, Musa'nın kadıaskeri Şeyh Bedreddin'i de İznik'e sürmekle iktifa etmiş, zahiri ilmine hürmeten dolgun bir de maaş bağlamıştı. Şeyhin müritleriyle bir de gizli âlemi vardı, İslam'ın iman akidelerini ve o akidelere dayanan nizamını yıkmak isteyen bir materyalistti; "Dünya ebedidir, ahret bir hayaldir. Kevser şarabı dedikleri işte şu içtiğimiz gam dağıtıcı ve ferahlık verici şarap ile dilberin dudağıdır. Bütün nimetler dünyadadır ve dünya denilen bu mülkün sa-

hibi insandır, insanı bildin mi Tanrı'yı bildin demektir. Bütün insanların dünya nimetlerinden bol bol ve müsavi olarak tatması lazımdır, bunu tahakkuk ettirecek nizamı kurmalıyız" diyordu. Bilhassa cehil içindeki aşağı halk tabakalarına pek cazip görünen bu maddeci tahrik şeyhin müritlerini süratle çoğalttı. Bunlardan Börklüce Mustafa, Aydın köylerini dolaşarak başına on bin kişi topladı, isyan etti, kadıları kovup mahkemeleri kapadı; "Mal ve mülk şahsın değil, hepimizindir" dedi. Şeyh Bedreddin İznik'ten Sinop'a kaçtı, oradan gemiyle Eflâk'a geçti, Eflâk voyvodasının yardımıyla Rumeli'de Deliorman'a girdi, on bin kişiden fazla da onun etrafında toplandı, Edirne üzerine yürüdüler. Torlak Kemal adında diğer bir müridi de Manisa'da ayaklandı. Anadolu'daki komünistlerin tenkiline henüz on iki yaşındaki Şehzade Murad ile lalası Bayezid Paşa memur edildi, çok kanlı bir muharebeyle tehlike önlendi. Börklüce ve Torlak binlerce ayaktaşıyla idam edildiler. Padişah şeyhle kendi meşgul oldu, kaçarken yakalanan Bedreddin'i, en salahiyetli ulemadan kurulmuş bir mahkemeye verdi. Evvela İslam akidelerinin hak olduğu ispat edildi, sonra münkir idama mahkûm oldu, Bedreddin kendisini mahkûm eden hâkimlerle beraber hükmü imzaladı. Serez çarşısında çırılçıplak soyularak asıldı.

Anadolu ve Rumeli'deki komünist ihtilalciler tenkil edilir edilmez Çelebi Sultan Mehmed yeni bir gaileyle karşılaştı. Rumeli'de bir adam çıktı, Yıldırım Bayezid'in Çubuk Ovası Muharebesi'nde kaybolmuş oğlu Şehzade Mustafa olduğunu söyleyerek Osmanlı tahtındaki veraset hakkını aradı. Müfsit bir komşu olan Eflâk voyvodasının yanından geliyordu; hakikatte de Şehzade Mustafa'nın kendisiydi ve macerası pek uzundu:

Çubuk Ovası'nda Timur'a karşı kahramanca dövüşmüş, zafer ümidi, ardından da kaçıp kurtulma ümidi kaybolunca şehit olmuş askerlerinden birinin esvabını giyerek kıyafetini tebdil etmiş, diğer esirlerle beraber zincire vurulmuş ve Timur memleketine dönerken o kafile arasında Semerkand'a götürülmüştü. Sadık askerler şehzadeyi ele vermemiş, Mustafa da Timur'un gazabından korkarak hüviyetini gizlemişti. Orada bütün esirler Timur'a asker yazılmıştı, fakat cihangirlik davasında olan emirin Çin yolunda ölümünü fırsat

bilen Şehzade Mustafa ordugâhtan kaçarak bir seyyah derviş kılığına girmiş, yalınayağında yarım pabuç, saç sakala karışmış, üstündekiler pelaspare, Maveraünnehir'den Anadolu'ya, binlerce kilometrelik yolu hanlarda, tekkelerde konaklayarak yaya olarak almıştı. Güneşin doğduğu yerden battığı ufuklara doğru yürürken kendisine metanet ve gayret veren tek şey Osmanlı ülkesinden hissesine düşeni almaktı; bu ülkenin bir elde toplanıverdiğinden haberi yoktu. Fakat Anadolu'ya girince fikrini değiştirmiş, davasını Rumeli'de gütmeyi daha kolay görmüştü. Karadeniz kıyısında bir iskeleden gemiye binmiş, Eflâk'a geçmiş, hüviyetini evvela Voyvoda Mirçe'ye açıklamıştı. Rumeli'nin yeni bir taht kavgasıyla karışması, Osmanoğullarının karşısında sınırlarını daima tehlikede gören bu küçük hükümdar için istenilen şeydi; o sırada Şehzade Mustafa'ya bir maceraperest de el uzattı. Aydın Beyi İzmiroğlu Cüneyd memleketini Çelebi Sultan Mehmed'e terk etmek mecburiyetinde kalmış, Niğbolu sancakbeyliğiyle Rumeli'ye gönderilmişti. Niğbolu, Tuna kenarında Eflâk geçidini tutan kaleydi. Hiç tereddüt etmeden Şehzade Mustafa'yı beri tarafa geçirdi, şehzade de ona, eğer padişah olursa Aydın hükümdarlığını iade edeceğini yeminle vaat etti. Osmanlı topraklarına ayak basan Şehzade Mustafa'nın yanında birkaç gün içinde büyük bir kuvvet toplandı. Süratle Edirne üstüne yürüyerek Rumeli'nin ordu merkezini kolaylıkla aldı.

Elli yaşlarında kadardı. Çok güzel konuşuyordu, yakışıklı, vakarlı adamdı. Çektiği mihnetle çok olgunlaşmıştı. Niğbolu cenginde babasının yanında cesurane dövüşmüş, hatta karnından derin bir de kılıç yarası almıştı, o cenkte bulunmuş olanların bildiği vakaydı; Rumeli'nin bütün akıncı sancakbeylerini Edirne'ye davet etti, onlara o eski yarasının izini göstererek Şehzade Mustafa olduğunu ispat etti. Çocukluk arkadaşlarından da otuz kadar sadık dost buldu. Sancakbeyleri:

"Bildik ki, sen Şehzade Mustafa'sın... Biz efendimiz oğluna kılıç çekmeyiz, davanı kardaşınla sen faslet... Sana biat edelim..." dediler.

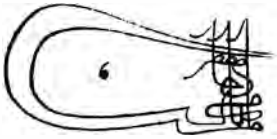
Fakat Şehzade Mustafa davasını kazanamadı. Süratle Rumeli'ye geçen Çelebi Sultan Mehmed'e mağlup oldu. O otuz kadar sadık dostu, Cüneyd Bey ve adamlarıyla Bizans imparatorunun şehri olan Selanik'e kaçtı. Sultan Mehmed müttefikinden bunların kendisine

teslimini istediyse de imparator bir siyasi mülteciyi iadenin hükümdarlık namusuna aykırı olduğunu, dostluğunu onları tevkif ederek zararsız hale sokmakla göstereceğini bildirdi. Sultan Mehmed de kardeşiyle yanındakilerin iaşeleri için imparatora her sene 900.000 akçe vermeyi taahhüt etti. Şehzade Mustafa Limni Adası'na götürüldü, Cüneyd Bey de orada bir manastıra kapatıldı.

Bu hadiseden sonra Çelebi Sultan Mehmed çok yaşamadı. 1421'de Edirne'de öldü. Beyin kanamasıyla yahut kalp sektesinden öldüğü söylenir. Ölümünün ani olmayıp birkaç gün yattığı da rivayet edilir, hatta devlet erkânına son sözleri de naklolunur:

"Tiz ulu oğlum Murad'ı tahta oturtun, ben bu döşekten kurtulamam; Murad padişah olmadan ölürsem memleket karışır, tedarikli bulunun, ölümümü duyurmayın!.." demiş.

Veliaht şehzade sancağından kalkıp Bursa'ya giderek Osmanlı tahtına oturuncaya kadar padişahın ölümü gizli tutuldu. Osmanlı Hanedanı'nda ölümü gizlenen ilk hükümdardır. Tahnit edilmiş olan naaşı Bursa'ya götürüldü, taht şehrinde yaptırdığı caminin yanındaki türbeye defnedildi. Yeşil cami ve Yeşil Türbe adıyla meşhur bu iki yadigârı Türk yapı sanatının eşsiz şaheserleri arasındadır.

Sultan II. Murad

Sultan II. Murad Osmanlı tahtına on sekiz yaşında oturmuştu. Anası Anadolu hükümdarlarından Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun'dur; Çelebi Sultan Mehmed bu kızla 1403 yılında evlenmişti, o zamanlar Anadolu'nun siyasi ihtiraslar içinde çalkalandığı en karışık devirdi, Amasya sancakbeyi olan Sultan Mehmed de henüz on dört yaşındaydı, Dulkadirli gelinin de bir çocuk olduğu muhakkaktır. Şehzade Murad'ı izdivaçlarının ilk yılı içinde doğurmuştu.

Âl-i Osman tarihleri "Orta boylu, ak benizli –ki bu beniz cenk meydanlarında yanacak, göverecektir– koyu ela gözlü, kumral saçlı, seyrek dişli, güler yüzlüydü" diyorlar ve kalem alışıklığıyla "şefkat ve merhameti galip, azimkâr ve harikulade cesurdu" diye ilave ediyorlar. Muasırları arasında "Gazi Hünkâr" diye anılır, hak ettiği unvandır. İlk gazası Anadolu'daki komünist ihtilalcilerin tenkili olmuştu, henüz on iki yaşındaydı, atların kan deryası içinde koştuğu o müthiş muharebelerde cesareti dillere destan olmuştu. Bu vakadan altı yıl sonra oturduğu Bursa'daki tahtın Anadolu'da da, Rumeli'de de düşmanları pek çoktu. İşte bu Gazi Hünkâr Sultan II. Murad Han, istikbalin İstanbul fatihi olacak oğlu II. Mehmed'e o feth-i mübinin yolunu açabilmek için, ona bırakacağı devletin yenilmez kudret ve kuvveti için o kadar yorulacaktı ki, iki defa tahtından çekilecek, ağır tarihi mesuliyeti vaktinden evvel şehzadesinin omzuna devretmek isteyecekti.

Tahta çıktığının ilk haftası içinde Bursa'ya Bizans imparatorunun iki elçisi geldi; Rumeli beylerbeyi ve genç hükümdarın veziri ve askerlik hocası Bayezid Paşa'ya:

"Padişahınız eğer sulhun devamını istiyorsa küçük kardeşi Şeh-

zade Mustafa'yı bize rehine olarak göndersin ve rehine için bize her sene şu kadar altın versin ve nezaret altında tuttuğumuz amcası Mustafa için de babasının taahhüt ettiği masrafı taahhüt etsin. Bu isteğimiz reddedilirse padişahın amcası ve Osmanlı tahtının meşru vârisi Mustafa'yı serbest bırakacağız, bütün Rumeli ona itaat edecektir ve çok geçmeden Anadolu da meşru hükümdar olarak onu tanıyacaktır!" dediler.

Tehdit Sultan Murad'a arz edildi, delikanlı gayet metin:

"Kardeşim küçüktür, terbiye çağındadır, Müslüman evladının bu çağda rehine olarak gayrimüslim elinde terbiyesi Peygamberimiz'in şeriatine uymaz, ben sulhun devamını isterim, fakat aramızdaki sulh benden ziyade imparatorun faydasınadır, imparatordan hakkımda iyi duygu beslemesini rica ederim" cevabını verdi.

İmparator II. Manuel Paleologos, yaptığı işin muvaffakiyetle neticelenmediği takdirde ne gibi gelişmelere yol açacağını düşünmeden hiddetine mağlup oldu, padişahın Limni'de bulunan amcasını serbest bıraktı, Şehzade Mustafa Gelibolu'ya geldi; şehir halkını parlak bir nutuk ve vakarlı tavrıyla teshir etti; Gelibolulular yüzünü görmedikleri fakat on sekiz yaşında bir genç olduğunu duydukları Sultan Murad'a Mustafa'yı tercih ederek Rumeli'ye geçit yolunun kilidi olan bu kaleyi Yıldırım Bayezid'in oğluna teslim ettiler. Mustafa Edirne'ye geldiği zaman orası da kapılarını açtı ve onu padişah tanıdı. Başta Gazi Evrenosbeyoğulları gelmek üzere Rumeli'nin bütün akıncı sancakbeyleri, ilk Rumeli fatihlerinin evlatları olan askeri aristokrasi de Mustafa'ya biat etti. Bu suretle bütün Rumeli'yi kolaylıkla eline geçirmiş olan Mustafa Edirne'de padişahlığını ilan ederek kendi adına para bastırdı. Menfa arkadaşı, mahrem müşaviri, sadık dost bildiği İzmirlioğlu Cüneyd Bey'i de vezir tayin etti.

Vaka Bursa'da Sultan Murad'ın divanında şöylece görüşüldü; devlet erkânından bir kısmı Bayezid Paşa'ya:

"Sen Rumeli beylerbeyisin, bunca yıl Rumeli'nin balını sen yedin, şimdi de var git arısını teskin et!" dediler.

Kendilerine vezirlik verilmiş olan Timurtaşoğullarından Umur, Oruç ve Ali beyler ise:

"Bütün Rumeli'yi eline geçirmiş olan Mustafa'nın üzerine esaslı hazırlık yapılmadan yürünmez" dediler.

Fakat Sultan Murad Bayezid Paşa'nın Rumeli beyleri üzerindeki nüfuzundan istifadeyi düşünerek vakit kaybetmek istemedi:

"Bayezid Lala!.. Bu işi sen halledersin, başkası başaramaz" dedi.

Feda olsun sana baş ile canım
Dökülse çok mu yolunda kanım!

Cesur asker tehlikeli vazifeyi tereddüt etmeden kabul etti:

"Padişahım" dedi, "gideceğim... Fakat olur ki, yanımdaki asker de o tarafa geçer, o zaman ben de onlarla beraber Mustafa'ya iltihak etmiş görüneceğim, sakın hıyanetime hamletme, fırsat gözetip Mustafa'nın hakkından gelmeye çalışacağım..."

Sultan Murad:

"Makbulümdür!" dedi.

Sultan Mustafalılar Gelibolu'dan Rumeli'ye kuş uçurtmadıkları için Bayezid Paşa yanına koşulan askerle Karadeniz Boğazı'ndaki Güzelce Hisar'dan geçti, Edirne civarına geldiklerinde Sultan Mustafa, Bayezid Paşa ordusuna karşı emsalsiz cesaretle tek başına at sürdü:

"Kime karşı geliyorsunuz? Tahtın meşru sahibi bana karşı mı? Atın elinizden o silahları!" diye bağırdı.

Bu cesaret Bayezid Paşa'nın Anadolu askerini teshir etti, hemen Mustafa'ya iltihak ettiler, Bayezid Paşa da askerlerini takip etti. Fakat Cüneyd Bey paşayı Edirne civarında Sazlıdere'de koyun boğazlar gibi öldürttü.

Bu vaka üzerine Sultan Mustafa Anadolu'ya yürümeye karar verdi.

Sultan Murad, amcası Sultan Mustafa gailesini kuvvetten ziyade bahtla atlattı.

Mustafa Anadolu'ya geçmeye karar verince veziri Cüneyd Bey Rumeli'nin gözü pek delikanlılarından pek çok asker yazdı, bunlara azeb askeri (bekâr uşağı askeri) adını verdi. Akıncı beylerin yaya ve atlı seçkin askerleri, bir asırdan beri Rumeli sınırlarını titreten kuvveti de katılınca Sultan Murad için tehlike büyüdü. Anadolu'yu fethe gelen bu ordu Gelibolu'dan boğazı geçerek Mihaliç Sahrası'na kondu. Sultan Murad'ın ordusu da Ulubat Suyu kenarına geldi, bu

su üzerinde tek geçit olan köprüyü yıktılar.

Sultan Mustafa'nın zayıf noktası, şahsiyetini ispat etmiş olmasına rağmen Sultan Muradlılar tarafından takılan "Düzmece" sıfatıydı.

Sahneye Rumeli akıncılarından Mihaloğlu Mehmed Bey girdi ve tek başına felek çarkının zafer ibresini Sultan Murad tarafına çevirdi. Çelebi Sultan Mehmed tarafından Tokat Kalesi zindanına atılmış, sekiz yıldan beri zindan mihneti çekmekteydi. Genç padişah vezirlerinin irşadıyla onu mahbesinden çıkartıp yanına getirtmiş ve gayet samimi:

"Babamın cebir ve cefasını gördün, kötülüğe iyilikle mukabele etmek erlik şanındandır, bana yardım et, Rumeli beyleri seni severler ve sayarlar, onları benim tarafıma meylettir!" dedi.

Mihaloğlu da bir cengâver asaletiyle:

"Heman himmeti bana yoldaş edin, bu iş kolaydır" dedi.

Geceleyin nehir kenarına giden Mihaloğlu emsalsiz gür sesiyle:

"Bre Türk Doğan! Bre Gümlüoğlu! Bre Evrenosoğulları!" diye bağırdı. İhtiyarın sesi cenk meydanlarının şöhretlerindendi. Derhal tanındı, çağırdıklarının hepsi suyun öbür yakasında toplandı:

"Hay Mehmed Bey, sen misin? Biz senden ümidi kestik, vefat etti bilirdik..." dediler. Hal ve hatır soruştuktan sonra Mehmed Bey:

"Sizlere nimet haklarını çiğnemek doğru mudur? Bu yolla cümbüş ve hareket şanınıza yaraşır mı? Bir meçhul şahsın davasını sıdka hamledip veraseti ve saltanata liyakati sabit olan padişah-ı âlişanımıza itaatten nasıl çıkarsınız?.." dedi ve onları kazanmaya muvaffak oldu. Akıncı beyler Sultan Murad'a karşı kılıç çekmeyeceklerine söz verdiler.

Hileye de başvuruldu. Vezir Hacı İvaz Paşa Sultan Mustafa'ya, Timurtaşoğullarından biri de Cüneyd Bey'e birer mektup yazdılar.

Hacı Paşa, "Ben sizin hayırhahınızım. Dikkat edin, gafil olmayın, Rumeli beylerine itimat etmeyin, sizi tutup Sultan Murad'a teslim edecekler" dedi.

Cüneyd'e yazılan mektupta da, "Bir nesebi meçhul adama boyun eğmek sizin gibi kadim hanedan sahibine yakışmaz. Sultan Murad bir gece baskını yapacak, Rumeli beyleri düzme şehzadeyi tutup kendisine teslim edecekler. Baskından evvel bu tarafa bir dehaletname yazıp kimseye duyurmadan vilayetinize çekin gidin, biz sizin

Aydın beyliğinizin fermanını padişahımızdan alırız" deniliyordu.

Her ikisi de aldıkları mektupları birbirlerine gösterdiler. Rumeli akıncı beylerinin yüzlerindeki rengin değiştiğini fark etmişlerdi. Mustafa'nın Cüneyd'e olan itimadı da sarsılmıştı. Tarih kaynaklarında takvim kaydı yoktur, ertesi gece diyebiliriz, herkesin uykuda bulunduğu bir saatte Cüneyd Bey, çadırlarındaki ışıkları yanar bıraktı, sadık adamlarından yetmiş altı kişiyle ordugâhı terk ederek Aydın yolunu tuttu. Sabahleyin bu ağır ihaneti öğrenen azebler de dağılmaya başladı. Sultan Mustafa bir anda her şeyi kaybetti, can kaygısına düştü, uşak ve seyis takımından birkaç adamıyla atlanıp Biga tarafına doğru kaçtı. Büyük bir para mukabilinde tuttuğu gemiyle Rumeli'ye geçti, doğru Edirne'ye gitti. Fakat şiddetle takip edildi. Vaka haber alınınca Edirnelileri de telaş aldı; Mustafa'dan yüz çevirdiler, yakalayıp teslime hazırlanırlarken oradan da kaçtı ve nihayet perişan bir halde Kızılağaçyenicesi'nde yakalandı. Artık herkesin nazarında "Düzmece Mustafa" olmuştu, boğazına bir ip takıldı, yalınayak, başı açık, türlü ağır hakaretle Edirne'ye götürüldü, kale burçlarından birine asılarak idam edildi.

Genç hükümdar başına bu gaileyi çıkaran Bizans imparatoruna da hak ettiği cezayı vermek istedi, rakipsiz kuvvetli ordusuyla birkaç ay sonra Konstantiniyye surları önüne geldi. Şiddetli hücumlarla üç ay süren muhasara Bizanslılara çok korkulu günler yaşattı, fakat bir sabah Türklerin çekilip gitmekte olduklarını görünce bunu şehri koruyan azizlerin mucizesine hamlettiler. Aslında ise İstanbul'u kurtaran mucize, Murad'ın küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın padişahlık davasıyla başkaldırmasıydı.

Mustafa, Sultan Murad'dan yedi yaş küçüktü, babaları öldüğü zaman on bir yaşındaydı. Lalası Şarabdar İlyas'la Karamanoğlu'na kaçıp sığınmıştı. İmparator Manuel'in İlyas'ı parayla satın alması ve Karamanoğlu'nun da asker yardımıyla bu çocuğa isyan bayrağı açtırdılar. Vakayı o asır muharrirlerinin ağzıyla nakledelim:

"Sultan Murad'ın bir küçücük kardeşi ki ona Mustafa derlerdi, yerinden kaldırdılar. Karamanoğlu Turgutlu'dan hayli adam koştu. Mustafa Bursa'ya hücum etti. Bursa'nın azizleri işittiler kim Mustafa gelirmiş, şehirden akçe topladılar ve yüz parça dahi kumaş aldılar,

şehrin ahilerinden Ahi Yakub ile Ahi Kadem'i gönderdiler, beyin lalası Şarabdar İlyas'a vardılar:

'Bu dahi padişahımızın oğludur, kerem edin, atasının memleketini bu yad leşkere yıktırmayın!' dediler.

Şarabdar İlyas çocuğu oradan İznik'e götürdü. Ol zaman İznik daha mamurdu, Vezir İbrahim Paşa'nın sarayına kondular ve hükümet etmeye başladılar. Sultan Murad'ın paşaları Mustafa'nın lalasına adam gönderdiler:

'Hünkâr sana Anadolu beylerbeyliğini verdi, beratını dahi gönderdi, cehd eyle, oğlanı biz gelince İznik'te tut!' dediler. Şarabdar İlyas dahi öyle etti. Sultan Murad dokuzuncu günde İznik'e erişti. Kardeşi Mustafa hamamdaydı. Kösemihaloğlu Mehmed Bey leşkerle hisarı kuşattı, şehirli yalı kapısını açtılar. Mihaloğlu kapıdan girince Mustafa'nın veziri Taceddinoğlu Mihaloğlu'nu gönderle (mızrakla) sancıdı, attan yıktı, bir seferde yerde sancıdı, yüreğinden. Mihaloğlu'nun kulları dahi Taceddinoğlu'na kılıç üşürdüler, pare pare ettiler. Bunlar bunda cenkteyken Şarabdar İlyas Mustafa'yı tuttu, kucağına aldı, ata bindi. At üzerinde Mustafa:

'Hey lala!.. Beni niçin tutarsın?..' dedi.

Şarabdar İlyas:

'Kardeşine iletirim!..' dedi.

Mustafa:

'Beni kardeşime iletme kim bana kardeşim kıyar!..' dedi.

Şarabdar İlyas çocuğu kardeşine iletti. Sultan Murad dahi cellada verdi. Mustafa'yı Bursa'da atası yanına gömdüler. Şarabdar İlyas'a sordular:

'Bu Mustafa, efendin oğlu değil midir ki tuttun, öldürmeye verdin?' dediler.

Cevap verdi:

'Sureta ben günahkâr oldum amma bu ikisi memlekette olsa zararı memleketedir; hem dahi efendim oğlunu bu dünya pisliğine bulaşmadan şehit ettirdim!.. Cemii âlem rahat oldu..' dedi."

Küçük Mustafa'nın idamından Sultan Murad'ın haberi olmadığı, Evrenosoğlu Ali Bey tarafından boğdurulduğu, vakanın tezine Ali Bey'in de idamının bu yüzden olduğu söylenir. Mustafa'nın naaşı bir şehzadeye layık olan hürmetle Bursa'ya götürüldü ve Ye-

şil Türbe'ye konuldu. Sultan Murad'ın fermanı olmadan bir şehzadenin idamına inanmak için pek safdil olmak lazımdır. Genç padişahın Mahmud ve Yusuf adında iki sabi kardeşi daha vardı, devrin müverrihleri onlar için de pek acı şeyler naklediyor:

"Sultan Murad ol iki küçük kardeşini neyledi? Tokat'ta hapsetmişti, getirtti, gönül gözlerin açtı!.."

Yavrucakların gözleri miller çekilerek kör edilmiş!

Gailelerin ardı kesilmez, büyük başların derdi eksik olmaz. Bazen de şer işten hayır doğar.

Bu yıllar içindedir ki Sinop ve Kastamonu hükümdarı İsfendiyar Bey Bolu ile Taraklı'ya hücum etti, fakat mağlup oldu, yaralı ve perişan bir halde çok metin olan Sinop Kalesi'ne kaçıp kapandı. Oradan bir name gönderip aman diledi ve güzelliği dillere destan olmuş kızı Hatice Alime Hüma Hatun'un zevce olarak kabulünü Sultan Murad'dan rica etti. Kızının cihazı olarak da Kastamonu dağlarının zengin madenlerini verdi. Gelin kızı almak için Kastamonu'ya kalabalık bir heyet gitti. Çelebi Sultan Mehmed'in ihtiyar dadısı Mirrih Hatun ile Germiyanoğlu'nun zevcesi Rabia Hatun, ki o devrin iki meşhur kadınıdır, bu heyet arasındaydı. Sultan Murad Rabia Hatun'a "Şah Ana" diye hitap ederdi. Gelin alıcılar tantanalı bir hürmetle karşılandılar, karşılıklı ağır hediyeler takdim edildi. Hurçlar, sandıklar dolusu çeyizlerle "Ol mahbubeyi nazenin" Şah Ana Hatun'a teslim edildi. Gelin, Kastamonu'dan Bursa'ya kadar kâkülleri, yelesi ve kuyruğu altın ve gümüş tellerle süslü ve alnı sorguçlu bir beyaz atın üstünde getirildi. Yollar boyunca bütün köyler, kasabalar halkı gelin seyrine dökülmüştü. Sırma işlemeli kalın duvağının altında yüzü görünmüyordu, fakat altın eyerin üstünde fidan boylu bir kızın oturduğu belliydi. Bursa'daki istikbal de pek muhteşem oldu.

İşte bu Hatice Alime Hüma Hatun'dur ki Sultan Murad'a istikbalin İstanbul fatihi Şehzade Mehmed'i doğurdu.

1431 yılı yazında, evvela güneş tutuldu ve en azametli hali korku ve dehşet içinde Konstantiniyye'den seyredildi, ortalık öylesine karanlık oldu ki, gün ortasında gökyüzünde yıldızlar göründü.

Bundan bir ay kadar sonra, üç gece arka arkaya fecri şimalî göründü.

Arkasından pek muhteşem bir kuyrukluyıldız doğdu, kuyruğu doğu ufkunun üstünde, başı gök kubbesine doğru, sabah ezanı vaktinde Konstantiniyye ve civarındaki memleketlerin semasını bir hafta kadar murassa bir sorguç misali tezyin etti.

O yıl ve ertesi yıl, Anadolu'da ve Rumeli'de doğan çocukların çoğu oğlandı. Ve koyunlar, keçiler ikiz yavruladılar, ineklerin yavruları hep dişi oldu ve atların yavruları erkek oldu. Tarlalarda başakların daneleri iri ve dolgun oldu, bağ ve bahçelerde ağaçlar nakıl gibi meyveyle donandı.

Hicri 835 yılı Receb'inin 2627'nci ve Miladi 1432 yılı Mart'ının 29/30'uncu gecesi ve pazar gününün sabah vaktinde, ki güneş Arslan burcundaydı, Sultan II. Murad'ın Sinop Hükümdarı İsfendiyar Bey kızı Hatice Alime Hüma Hatun'dan bir oğlu dünyaya geldi. Baba, sabah namazını kılmış, seccadesinde Kuran okuyordu. Sure-i Muhammed'i bitirmiş, Sure-i Feth'e başlamak üzereydi, bir oğlu dünyaya geldiği müjdesini verdiler.

Genç adam, henüz yirmi sekiz yaşında, ikinci oğlunun gelişini, gözleri sevinç yaşlarıyla dolarak karşıladı:

"Ravza-i Murad'da, bir gül-i Muhammedî açtı!" dedi.

O tarihte henüz iki yaşında olan büyük oğlunun adı Alaeddin'di. Recebin on ikinci cuma günü, ulemanın, ümeranın hazır bulunduğu bir meclis-i âlide, iki rekât namaz kıldıktan sonra kollarına verilen kundak içindeki masumun kulaklarına, tekbir ve ezanlarla adını üçer kere "Mehmed" diye seslendi ve:

"Bu Şehzade Mehmedim'in kudümü şanına âleme gülab-ı meserret saçılsın!" dedi.

Edirne Sarayı'ndan Bursa'ya, Manisa'ya, Amasya'ya, Tokat'a, Anadolu'nun ve Rumeli'nin valilerine ve sancakbeylerine, Rumeli'deki akıncı serhat beylerine atlı ulaklar gönderildi, yedi gün yedi gece donanma, şehrayin emredildi.

Şehzade Mehmed'in doğumundan üç dört sene sonra, Sultan Murad'ın hayatına bir güzel kadın daha karıştı; yarım asır kadar evvel Sırp tacını taşıyan Bolkoviçler dilber Despina'yı zevce olarak Yıldırım Bayezid'e takdim etmişti; 1435-1436 arasında da, başında yine o tacı taşıyan başka bir hanedan da, aynı siyaseti takip etti. Memleketinin selametini Osmanoğullarıyla akrabalıkta gören Sırp

Kralı Kara Yorgi Brankoviç, henüz on dört yaşındaki kızı güzeller güzeli Prenses Mara'yı Sultan Murad'a verdi.

Kara Yorgi, önce padişah aleyhine entrikalar çevirmiş, Macar kralı ve Karamanoğlu'yla birlik olmuş, fakat Sultan Murad'ın bu iki düşmanını tepelemesi üzerine, aman dilemişti. Yılda 50.000 altın vergi taahhüt ederek, sıhriyet istirhamında bulundu.

Derviş Ahmed Âşıkî'den nakledelim:

"Elçiler gönderdi, elçilerle mübalağa armağanlar gönderdi, etti kim:

'Kızımın cihazı tamam oldu, adam gönderin, cariyenizi alın...' dedi.

Paşalar, hünkâra:

'Almak gerek sultanım...' dediler.

Hünkâr dahi:

'Tedarik ne ise görün...' dedi.

Üsküp'ten İshak Bey'in hatununu gönderdiler, Sırp kralı kâfir beylerinin hatunlarını karşı gönderdi, çok konukluklar ettiler, gayet iyi tazim ile Semendire'ye getirdiler. Kızın cihazının hesabını yazmışlar, defterini verdiler. Kral:

'Ben cihazı kızıma vermedim, dilerse bu cariyesine versin, dilerse gayri cariyesine versin...' dedi.

Velhasıl kızı alıp Edirne'ye getirdiler, hünkâr düğün yapmadı:

'Bir sipahinin kızına düğün ne gerek!..' dedi."

Küçük prenses, Osmanlı sarayında on bir sene kaldı. Güzel adam olan Sultan Murad'a aşkla bağlandı. Dindar bir Müslüman olan kocası, vicdanına tahakküm etmedi, dinini ve Hıristiyan adını muhafaza etti.

Sultan Murad 1451 yılında öldü. Mara Sultan da, yeni padişah ve üvey oğlu Sultan Mehmed'den izin alarak memleketine döndü.

Yirmi beş yaşında dul kalmıştı, siyah matem esvabını ölünceye kadar taşıdı. Başta Bizans İmparatoru Konstantin gelmek üzere, on bir Hıristiyan hükümdarın izdivaç teklifini:

'Ben dünyanın en büyük tacdarının aziz hatırasını rencide edemem!' diyerek reddetti. Yedi yıl sonra da bu asaletinin mükâfatını Sultan Mehmed'den şahane bir surette gördü.

Miladın 1444 yılı Sultan II. Murad'ın hayatında büyük kıymet taşır. Tam kırk yaşındadır ve hükümdarlığının yirmi üçüncü yılıdır.

"Sağlığımda oğlumun padişahlığını göreyim" demiş, tahtını henüz on iki yaşındaki Sultan II. Mehmed'e bırakarak veliaht şehzadeler için pek mükellef ve yeniden yapılmış olan Manisa Sarayı'na çekilmiştir.

Hanedanının altı asırlık tarihinde padişahlığı arzusuyla bırakan tek sima olarak kalacaktır. Bu cevval, metin, cesur ve hususi hayatında pek duygulu, içli adamı hadiseler çok yormuş, yıpratmıştı. Fakat kaderinde, bahtında da dinlenme yoktu, o tahtı bıraktığı halde taht onu bırakmadı.

Burada birkaç yıl geriye dönelim. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki sınır komşuları olan Rumlar, Sırplar, Ulahlar ve Macarlar o kadar yılgındı ki, Hunyadi Yanoş adında bir Macar asilzadesi 1442 yılında Mezid Bey kumandasında 25.000 kişilik bir akıncı ordusunu Hermanştad'da mağlup edince, "İşte Türkleri Rumeli'den atacak adam nihayet çıktı..." dediler ve ona milli bir kahraman diye baktılar. Transilvanya voyvodasıydı, kırk iki yaşındaydı, Macar Kralı Sigismond'un bir metresinden doğmuş, himaye edildiği halde resmen evlatlığa kabul edilmemiş bir piçti. Zaferini barbarca tesit etmişti. Kesik başlardan kuleler yaptırmış, işret sofrasının önünde de esirlerini boğazlatmıştı. Aynı yıl içinde 50.000 kılıcın başında bulunan Rumeli Beylerbeyi Kula Şahin Paşa'yı da Vasag civarında yendi, en namlı beylerle beraber pek çok seçkin akıncı şehit düştü. Hunyadi büsbütün şımardı ve şöhreti bütün Avrupa'ya yayıldı. Macar, Alman, Ulah, İtalyan ve Arnavut cengâverlerinden bir Haçlı ordusu kuruldu. Hunyadi de başkumandan oldu. Ertesi yıl Türk hududunu geçen Haçlılar Morava Nehri kenarında bir zafer kazandı. Türkler 2.000 şehit, 4.000 esir verdi; fakat ikinci bir Türk ordusu Haçlıları tutmaya muvaffak oldu. Hunyadi, sendeler sendelemez bozguna uğramaktan korktu ve geri döndü. Tahttan çekilmeye karar vermiş olan Murad'ın sulh teklifini Macar Kralı Ladislas derhal kabul etti, Segedin'de on yıl için bir sulh muahedesi imzalandı; bu muahedenamenin karşılıklı mübadele edecekleri nüshalarını imza ederlerken Sultan Murad Kuran, Ladislas da İncil üzerine yemin ettiler. Fakat padişahın tahttan çekildiği haberi gelir gelmez, "Osmanoğlu deli olmuş, devleti on iki yaşındaki bir çocuğa bıraktı, bunları tepelemek için bundan iyi fırsat olmaz" diyen Macarlar, "Müslüman'a verilen yeminin hükmü yoktur" diyen Papa'nın teşvikiyle on yıl için imza-

ladıkları sulhu on gün sonra bozdular, Papa'nın Macaristan mümessili Kardinal Cezarini'nin getirdiği Papa'nın sancağı altında Macar, Ulah, Bosnalı, Alman, İtalyan ve Arnavutlardan yeni bir haçlı ordusu kuruldu. Ordunun sevk ve idaresi yine Hunyadi Yanoş'a bırakılmıştı. Kral Ladislas müstakbel zaferin hayaline dalmıştı; Türkleri Avrupa'dan attıktan sonra İstanbul'a muhteşem bir zafer alayıyla girecekti ve yardımına koştuğu İmparator Yuvanis Paleologos'un kendisine vaat ettiği güzelliği dillere destan olmuş kızıyla evlenecekti. Alaylarda ve düğünde kendisinin ve maiyetinin giyeceği elbiselerle mutantan ziyafetlerde kullanılacak altın ve gümüş sofra takımlarını da götürüyordu; yanında 2.000 araba yükü kıymetli eşya ağırlığı vardı. Hunyadi'nin sefer planı gayet basitti: 70.000 kılıç Haçlı ordusuyla Türk kaleleri önünde durup vakit kaybetmeyecekti, Türk hududunu geçince Varna'ya kadar Tuna boyunu takip edecek, oradan Edirne'ye dönüp bu Türk ordugâhını bir silindir gibi çiğneyecek, Türkleri Anadolu'ya atacaktı. Geride bıraktığı kaleler, olgun meyveler gibi sapır sapır dökülecekti. Edirne'ye kadar da yol boyundaki bütün köyleri ve açık şehirleri yakacak, biçecekti. Yenipazar ve Şumnu toprakla bir oldu; Pravadi ve Petriç sokaklarından akan kan, bu insan kasaplarının ayak bileklerine kadar çıktı. Kralın öküzlerle çekilen 2.000 arabası köstek olduğu için gayet ağır ilerliyorlardı. Ancak 9 Kasım'da Varna Kalesi önüne geldiler. Muhafazası yerli Rumlara bırakılmış olan kale ve şehir Haçlılara teslim oldu.

O akşam, geldikleri yolun gerilerinde ve en çok 10 kilometre uzakta birtakım donuk ışıklar göründü, bir ordunun meşaleleri...

Haçlı ordusunda:

"Türk geldi!.." diye bir uğultu yükseldi ki, cengâver neşesinden ziyade korku taşıyordu.

Türkler gelmişti ve hem Varna Sahrası'na Haçlıların ricat yollarını keserek gelmişti; Türk ordusunun başında bulunan da on iki yaşındaki çocuk padişah değil, bu sahrada kazanacağı zafer üzerine "Gazi Hünkâr" unvanını alacak olan Sultan II. Murad vardı.

Osmanlı Devleti'nin taht şehri Bursa'ydı, fakat on iki yaşında bir çocuk olan Sultan II. Mehmed'in padişahlığı Rumeli'de ordu merkezi olan Edirne'de ilan edilmişti. Sultan Murad Manisa'ya gider-

ken Vezir Çandarlı Halil Paşa küçük padişahı Bursa'ya götürmek istememişti, onu ordugâhta askere sık sık göstermek, askerin sevgisini kazanmak lazımdı. Haklıydı, halk arasında çeşitli rivayetler dolaşıyordu. "Aklı fikri zevk u sefada, hocası Molla Güranî sopayla ve gücüyle okutur, ulu sözü dinlemezmiş" deniliyor, bazıları da, "O haller küçücük ikendi, geldi, geçti. Şimdi hocaları önünde edep ile gece ve gündüz ilimle meşguldür" diyordu. Çocuğun şahsiyeti hakkında konuşmak için zaman çok erkendir, hatta vücut yapısı ve yüzünün şekli dahi değişme, gelişme çağındadır. Fakat yaşından umulmayan vakarına rağmen askerin gözünü henüz dolduramamıştı.

Haçlıların saldırdığı haber alınınca küçük padişahtan izin alan Vezir Halil Paşa Sultan Murad'ı Edirne'ye davet etti, fakat, "Harbi asker ve kumandanlar yapar. Padişah cenkte devletin şanını temsil eden bir ferttir, ha ben, ha oğlum" cevabını alınca Sultan Mehmed'e bir ferman yazdırttı, tarihi edebiyatımızın belagat örneklerindendir: "Gelin, ordunun başına geçin. Eğer siz padişah iseniz küffarın hücumunu def etmek için gelmek vaciptir, eğer ben padişah isem, emrimize itaat ederek gelmek yine vaciptir!"

Manisa'dan kalkarak Anadolu ordusuyla Gelibolu karşısına gelen Sultan Murad, Çanakkale Boğazı'nın Papalık donanması tarafından tutulduğunu görünce Rumeli'ye Karadeniz Boğazı'nda dedesi Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Güzelce Hisar'dan geçti, Edirne'ye geldiğinde kurulan harp meclisinde ordugâh tahtında oğluyla yan yana oturdu. Bu mecliste küçük padişahın Edirne'de bırakılmasına, düşmanın karşısına da Sultan Murad'ın çıkmasına karar verildi. Cebri yürüyüşle şimale doğru çıkan Türk Ordusu Haçlıları Varna Sahrası'nda buldu ve onların ricat yolları üzerine kondu.

Yeniçağ'ın şafağında cihan tarihinin en büyük muharebesi olup günlerce devam eden Varna Meydan Muharebesi şöylece sona erdi:

Ortalığın en karıştığı bir anda Macar Kralı Ladislas, serapa zırha bürünmüş şövalyeleriyle Sultan Murad'ın bulunduğu noktaya saldırdı, yeniçeri safları evvela bir dalga halinde yarıldı ve sonra, bunu ricat sanıp içine giren Macarların üzerine kapanıverdi. Koca Hızır isminde bir yeniçeri bir mızrak darbesiyle kralı atından yıktı, bir pala darbesiyle de başını gövdesinden uçurup ayırdı. Ladislas'ın kesik başı, yemini bozup ayak altına aldığı Segedin Muahedesi'yle be-

raber bir mızrağın ucuna geçirildi. Bunu gören Haçlı ordusu bozguna uğradı. Ancak 5.000 kişi kaçabildi. Hunyadi Yanoş da gün batıncaya kadar dövüşmüş, karanlıktan istifade ederek kaçmıştı. Kardinal Cezarini 12.000 ölü arasındaydı, geri kalanları esir edilmişti. Zafer 30.000 şehidin kanı pahasına kazanılmıştı.

Sultan Murad harp meydanını dolaşırken, Haçlı ölülerinin büyük ekseriyetinin genç insanlar olduğunu gördü:

"Ne garip, hepsi delikanlı, çoluk çocukmuş" deyince kumandanlarından Azeb Bey:

"Padişahım, içlerinde gün görmüşler olsaydı bu maceraya atılırlar mıydı" dedi.

Sultan Murad Edirne'ye pek tantanalı bir zafer alayıyla girdi, küçük padişah muzaffer babasının elini öptü ve Halil Paşa'nın talimiyle:

"Siz hayattayken bana padişah olmak münasip değildir, evvelce emrettiğiniz için kabul etmiştim" dedi.

Rivayet edilir ki, Halil Paşa çocuğa, "Siz tahtı teklif edin, gönlünü alırsınız, atanız yine kabul etmez, feragati tercih eder" demişti. Sultan Mehmed'in bu teklifi üzerine Halil Paşa'yla söz birliği yapmış olan diğer vezirler de Sultan Murad'ın ayağına kapandı:

"Şehzademizin ricasını ret buyurmayın padişahım..." dediler.

Sultan Murad bir tereddüt anından sonra oğlunun ricasını kabul etti. Tatlılıkla ve sözde kendi rızasıyla tahttan indirilen Sultan Mehmed, melul ve mahzun Manisa yolunu tuttu. Yolda hocalarından Molla Hüsrev'e Halil Paşa'yı kastederek:

"Şu adam beni ne acayip aldattı" demişti. Fakat pek az sonra Sultan Murad şehzadeyi tekrar Edirne'ye getirtti, başta Halil Paşa, bütün devlet erkânını müşkül durumda bırakarak çocuğu ikinci defa tahta oturttu, kendisi Manisa'ya gitti. Bu sefer Sultan Murad'ın eteğine asker yapıştı, kışlalarını terk eden yeniçeriler, pürsilah olarak Buçuktepe'de toplandılar, "Gazi Hünkâr'ı isteriz!" dediler. Rahat bırakılmayacağını anlayan Sultan Murad Edirne'ye döndü, Varna kahramanının Buçuktepe'de çatık kaşla şöyle bir görünmesi, yeniçerilerin boyun eğip kışlalarına girmesi için kâfi geldi.

Gazi Hünkâr, öpe koklaya, "Biraz daha büyümen lazımmış..." diyerek oğlunu Manisa'ya yolladı. Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına üçüncü defa ve artık kesin olarak oturacağı ana kadar yedi yıl

geçecektir. Bu yedi yıl da onun fikren tealisi için herhalde hayırlı olacaktır.

Gazi Hünkâr'ın son gazası ve gaza-yı ekberi 1448'de Kosova Meydan Muharebesi oldu. Aynı sahrada Murad Hüdavendigâr da bir zafer kazanmıştı, padişahların adı ile Kosova ismi, tarihimizde sanki bir zafer tılsımı gibi birleşir.

Varna'da başını veren Ladislas'ın yerine sabi oğlu V. Ladislas unvanıyla Macar tahtına oturmuştu. Hunyadi Yanoş da kral naibi tayin edilmişti. Bu namlı serdarın tek düşüncesi Varna'nın intikamını almak oldu ve Almanlardan, Çeklerden, Polonyalılardan, Ulahlardan ve İtalyanlardan mürekkep yeni bir Haçlı ordusu topladı; 50.000 kişilik bir orduydu. Hunyadi'nin planı, efendisine ihanetle Arnavutluk'a kaçan ve orada isyan eden İskender Bey Kastriyoti'nin çeteleriyle birleşmek ve Makedonya'yı istila etmek, bu arada padişaha sadakatte ısrar eden Sırp Kralı Brankoviç'in memleketini de çiğnemekti. Kosova Sahrası'na geldiği zaman Sultan Murad'ı karşısında, üç günden beri kendisini bekler buldu.

Sultan Murad oğlu Mehmed'i de yanına almıştı. İki defa oturduğu tahttan, birinde Halil Paşa'nın oyunu, birinde de yeniçerilerin ayaklanmasıyla indirilmiş olan şehzade, artık Buçuktepe vakasındaki çocuk değildi: Şahsına verilen ehemmiyetten memnun, babasının davetine ılgarla koşan şehzade, on altı yaşında bir nevcivan olmuştu. Gazi Hünkâr onu istikbalin padişahı olarak askere takdim ettiği zaman coşkun bir heyecanla alkışlanmıştı. Askerlik hocaları Zagnos ve Sarıca paşalardı, babası ise bu meydan cenginde ona başkumandanlık sanatını öğretecekti ve bu dersi Hunyadi Yanoş denilen anud bir serdarın karşısında olacaktı.

Oğullar ataya yürek yağıdır
Oğulun iyisi gamı dağıtır
Oğul kim atanın hemsazı olsa
Safalı bağı, bostan bağıdır
Oğul kim dua alub makbul olsa
Atanın devleti, yüzü akıdır!

İkinci Kosova Meydan Muharebesi üç gün sürdü. Birinci gün, cengâverlik nümayişleriyle geçti. İkinci gün cenk daha şafak vaktinde kızıştı. Evvela Ulahlar, onların peşi sıra da Macarlar perişan bir şekilde kaçmaya başladı, gece de, Varna'da yaptığı gibi, Hunyadi Yanoş at sırtına düşüp kaçtı. Üçüncü gün başkumandansız kalan Haçlılar için bir felaket oldu, hepsi imha edildi, aman diyene canları bağışlandı.

Sultan Murad ertesi yıl Edirne'de büyük bir düğün yaptı, Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Mükrime Hatun'u oğlu Sultan Mehmed'e aldı.

Süleyman Bey'in beş kızı vardı her biri bir "duhter-i pakize"ydi. Elbistan'a görücü olarak Amasya âyanı Hızır Ağa'nın hatunu ile Rumeli âyanlarının hatunlarından üç kibar hanım gönderildi. Hızır Ağa'nın hatunu beş kız içinde Mükrime'nin elinden tutup seçti ve "ol arus-i pürnamus" parlak bir alayla Anadolu'nun bir ucundan Edirne'ye getirildi. Askerin ve halkın pek coşkun bir şekilde katıldığı düğün şenliklerinden sonra genç şehzade zevcesini alıp sancağı olan Manisa'ya gitti.

Gazi Hünkâr 3 Şubat 1451 yılında ve ancak kırk sekiz yaşındayken nüzul isabetiyle öldü.

Bir gün Meriç üzerindeki Kirişçi Adası'nda gezintiden dönüyordu, ada köprüsünün başında bir dervişe rastladı, adam:

"Hey padişah! Vaden yakın geldi, tövbe et!" dedi.

İshak Paşa ile Sarıca Paşa da yanındaydı, sultan, İshak Paşa'ya:

"Şol derviş bilir misiniz kimdir?" diye sordu.

Paşa:

"Bursa'da hak rahmetine varan Emir Sultan'ın müritlerindendir!" dedi.

Padişahı bir hüzün aldı, bildiği, bilmediği bütün günahlarına tövbe etti. Yıllarca evvel kendisine padişahlık kılıcını kuşatan Emir Sultan'dı, şimdi onun bir müridi ölümünün çok yakın olduğunu söylüyordu.

Daha saraya girer girmez, "Başım ağırır" dedi, ardından ağır darbe geldi, üç gün sonra da öldü. Ölümü Sultan Mehmed Edirne'ye gelinceye kadar on üç gün gizli tutuldu. Oğlu geldikten sonra tahnit edilen naaşı taht şehri Bursa'ya götürüldü. Yaptırdığı büyük caminin yanındaki türbesine defnedildi. Başta Üçşerefeli ve Muradiye cami-

leri, Edirne'yi büyük hayır eserleriyle ihya eden Gazi Hünkâr oldu. Osmanlı padişahları arasında şiirle meşgul olan ilk sima da odur. Arada badeye de iltifat ederdi. Şu beyti Bursa kaplıcalarında gördüğü bir civan için söylemişti:

Nagehan kadere irüb dün gece ben kaplucada
Bir gümüşden yapulu serv-i hıraman gördüm.

Şu beytinde de bir eğlence âlemini tasvir ediyor:

Çalınur çengler, ayaklar karsulur
Raks urur rakkas, çardak sarsulur.

Şu kıtasıysa kendisine asrının seçkin bir şairi dedirtecek kadar güzeldir:

Saki, getür, getür yine dünkü şarabımı
Şöyle dile getür yine çeng ü rebabımı
Ben var iken gerek bana bu zevk ü bu sefa
Bir gün gele ki görmeye kimse türabımı.

Fatih Sultan Mehmed

Kuş gibi uçmuş bir ulak Manisa'ya varıp Gazi Hünkâr'ın ölüm haberini verdiği zaman Şehzade Mehmed:

"Beni seven arkamdan gelsin!" diyerek o anda atına binmiş ve doludizgin yola çıkmıştı. Adı zapt edilmemiş olan bu cins hayvan yüz yirmi fersahlık uzun bir yolu iki günde aldı, Sultan Mehmed geride kalan bendegânını Gelibolu'da iki gün beklemişti. Bu iki gün de haberin etrafa yayılması için kâfi gelmişti. Gelibolu'dan Edirne'ye kadar Trakya kasaba ve köylerinin halkı yeni padişahlarını görmek için yol boyuna dökülmüş, şahbaz yiğitler bayramlık esvaplarını giyerek ve silahlarını kuşanarak atlanmışlar, Sultan Mehmed'in peşine takılmışlardı. Padişah, üzengisini öpüp kafileye katılan yiğide sipahilik nişanı veriyordu. Edirne'deki istikbal ise pek parlak olmuştu. Devlet erkânı, ordu ve tabaka tabaka hemen bütün şehir halkı bir fersahlık yere gelmişti.

Yeni padişah yirmi bir yaşında tığ gibi bir delikanlıydı; orta boylu, iri kemikli, koç boyunlu, pençeli; teni beyaz, saçları ve gözleri kara, bakışları temiz ve merdane, alnı geniş, ağzı büyük ve dudakları etlice, kırmızıydı. Doğan burunluydu, bu iki kemerli burun dudağının üstüne bir kartal edasıyla konmuş gibiydi. Taze yüzünü yeni bırakılmış kara bir sakal ve bir karanfil süslüyordu.

1453'ten sonra kendisinin hayranı ve sadık bir bendesi olacak ve "Fatih Sultan Mehmed" şanında Rumca büyük bir vakayiname kaleme alarak büyük efendisine takdim edecek olan Kritovulos onu şu satırlarla övüyor:

"Sultan Mehmed Han büyük bir devletin vârisi ve hesapsız bir

servetin, silahın ve askerin sahibi, Asya ve Avrupa'nın en güzel ve mamur kısımlarının hâkimiyken elinde toplanan bu kudret ve satvetle iktifa etmedi. Cevval zekâsı cihanı dolaşırdı. Eski ve yeni ilimlere tam vukufu kendisini fevkaladeliğe doğru götürmüştü. Arap ve Acem edebiyatında herkesin teslim ettiği sağlam bilgisi şöyle dursun, Yunan hükemasının Arap ve Acem lisanlarına terceme olunmuş eserlerini okumuş, bu felsefe mezheplerinde mütehassıs kimseleri hocalığında istihdam etmişti. İhmal nedir bilmezdi, maksatlarına dosdoğru koşardı. Satvette, şecaatte, akıl ve zekâda Eski Yunan ve Roma'nın büyük hükümdarları, cengâverleri yanında küçük kalırlar."

Gazi Hünkâr'ın kendisinden başka Alaeddin, Büyük Ahmed, Hasan ve Küçük Ahmed adlarında dört oğlu olmuştu. Sultan Mehmed bu beş kardeşin ikincisiydi. Alaeddin, babasının Karaman seferi dönüşünde Amasya'da öldü. Büyük Ahmed ile Hasan küçük yaşta Edirne'de öldüler. Tunca kenarında gömüldüler. Küçük Ahmed de, Sultan Mehmed'in cülusunda "nizam-ı âlem için" izale edildi.

Senindir meydan ve eflâk ü âlem!..

Hiç tereddüt etmeden yazabiliriz. Sultan II. Mehmed'in devri İstanbul'un fethiyle açıldı. Osmanlı tahtının İstanbul'a nakli de bir imparatorluğun kuruluşudur.

Rum müverrihi Dukas anlatıyor:

"Sultan Mehmed gece yatağında, gündüz divanda, İstanbul'dan başka bir şey düşünmüyordu. Bu şehri nasıl zapt edeceği düşüncesiyle gözüne uyku girmezdi. Bu şehrin ve etrafının haritalarını kendi eliyle çizmiş, bütün gün onların üzerine eğilmiş, harp planlarını hazırlamıştı. Büyüklü küçüklü binlerce meseleyi bizzat halletmeye uğraşırdı, bu suretle müthiş muhasarayı hazırladığı görülürdü, her gün kumandanlarıyla hararetli konuşmalar yapardı. Maiyetine aldığı kumandanlarıyla yaya veya atlı Edirne ordugâhında fasılasız dolaşırdı."

Sultan Mehmed'in İstanbul muhasarası hazırlığının başında, Karadeniz Boğazı'nı kapayacak olan Rumeli Hisarı'nın inşası gelir. Bu kalenin yerini seçtikten sonra planını çizen mimar da odur. "Boğazkesen" adını verdiği bu kale üç büyük burç, müteaddit küçük burçlar, deniz kenarındaki kapıyı koruyan ayrıca bir küçücük hisar ile bun-

ların arasına uzatılmış surlardan mürekkepti. Büyük burçlar, inşalarına nezaret eden Halil, Sarıca ve Zagnos paşaların adını taşıyordu; birisi deniz kenarında, diğer ikisi tepelerdeydi. Kalenin umumi planı, kabataslak, Arap harfleriyle "Muhammed" ismini andırıyordu. 1452 Mart'ının ilk haftası içinde başlanan Boğazkesen Hisarı'nın yapısı akılları durduran bir süratle tamamlandı. Yapıda 10.000 amele ve 5.000 usta çalışmıştı. Ağustos sonunda içine asker konuldu, muhafazasına Firuz Ağa kumandasında 400 tüvana seçme asker memur edilmişti. Sahil boyuna da "bağdaş kurmuş ejderlere" benzeyen toplar yerleştirilmişti.

Dehalar, başları gökyüzünde ulu dağlara benzer; nasıl ki insan o dağların içindeyken kendini kaybeder, fakat azamet ve ihtişamını uzaklaştıkça görür, kavrarsa, dehalar da muasırlarından ziyade müstakbel asırların insanları tarafından görülür. Sultan II. Mehmed de o şahikalardandır.

Türkleri hiç sevmeyen bir Fransız âlimi Gustave Schlumberger *Türkler Tarafından İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı* adındaki eserinde, "Toplar! Türklerin pek yüksek olan üstünlüğünü temin eden şey... Nice asırlar boyunca bütün hücumlara göğüs geren bu Ortaçağ surları artık kâfi bir emniyet sağlamıyordu. Ne harikulade, ne müthiş tahavvül!" diyor.

İşte yeni bir çağ açan o toplar, İstanbul muhasarasının topları sadece Sultan Mehmed'in eseri oldu. Barutun tazyik ve tahrip kuvveti, tuncun mukavemet kudreti, topların çapı, güllelerin sıkleti, atış menzilleri bu genç hükümdar tarafından hesaplanmış, topların resimleri de kendi eliyle çizilmişti. Dökümcü Muslihiddin Ağa ile Macar Urban kendilerine verilen işi iyi yapan birer işçiydiler. Urban Sultan Mehmed'e:

"Tunç dökümcülüğüme her zaman güvenirim, büyük toplarınızı dökebilirim, ama toptan anlamam, atacağı güllenin ne kadar mesafeye düşeceğini hesap edemem!.." demişti ve döktüğü bir topun atışında kendi döküm hatasının kurbanı olarak parçalanmıştı.

Sultan Mehmed'in büyük işi Edirne'de dünyanın en büyük top dökümhanesini kurmaktan ibaret de değildir, topçuluğu ilk defa olarak bir ordunun başlı başına bir kudret kolu yaptı, Schlumberger'in

sözüdür: "Sultan Mehmed tarihte hakiki bir topçu parkına malik olmuş ilk hükümdardır."

Rum olduğu halde Sultan Mehmed'in hayranlarından olan Kritovulos, padişahın vezir ve kumandanlarına İstanbul cengine başlayacağını bildiren uzun nutkunu naklederken ona atfen yazdığı şu satırlar üzerinde durmak lazımdır:

"Bana güveniniz. Hiç kimsede olmayan silahlarım ve cenk makinelerim var. Konstantiniyye muhasarasının en küçük teferruatıyla dahi meşgulüm. Hiçbir engel bizi yolumuzdan alıkoyamaz, hiçbir kuvvet satvet ve kuvvetimize karşı koyamaz... Şahsıma gelince, sizin ve askerlerinizin çekeceğiniz meşakkati paylaşacağım, askere, en ön safta, şan ve şerefin tehlikelerle kazanılacağını göstereceğim..."

İstanbul surları önüne 160.000 askerle gidecekti, bu kuvvetin insan kaybı, aksamadan doldurulacaktı. Bu askerin kullanacağı asrın bütün silahları, ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak, gürz, kazma, balta ve merdiven gibi aletler dağlar misali yığılacaktı. Güllesini bir tepenin arkasında görünmeyen hedefin üstüne düşüren havan topunu yapacak, her parçası evvelden hazırlanmış, bir iki saatte kurulan cenk kuleleri yapacaktı, donanmasını karadan yürütecekti. Son Bizans elçisine verdiği cevap ne kadar manalıdır:

"Kudretimin başaracağı şeyler, sizin muhayyilenizin sınırları dışındadır!.."

Konstantiniyye kayseriyle harp halinde bulunduğunu Boğazkesen Kalesi'nin temelini attıktan birkaç gün sonra, 1452 Mart'ının sonlarında ilan etti. Ordusuyla beraber İstanbul surları önüne ertesi yıl nisanın beşinci perşembe günü geldi, muhasara cengi de 6 Nisan Cuma günü şafak vaktinde başladı. Muhasara elli üç gün sürdü, Türk ordusu İstanbul'a 1453 yılı 28 / 29 Mayıs gecesi gün doğmadan birkaç saat evvel kılıçla girdi. 29 Mayıs günü doğan güneş şehri Türklerin elinde buldu. Peygamberimiz'in tebşir ettiği "feth-i mübin" henüz yirmi bir yaşında bulunan Sultan II. Mehmed'e nasip oldu ve o gün, tarihimizdeki layemut "Fatih" unvanını aldı. Son hücum nutkunda, "Ne kadar yüksek bir maksada hizmet ettiğimizi göz önünde bulundurunuz, İstanbul'un adı geçen yerlerde o şehri zapt eden kahramanlar olarak şan ve şerefle anılacaksınız!" demişti. İstanbul'a girdiği gün yeryüzündeki bütün gözlerin kendi üzerine çevrildiğini biliyordu.

O sırada ve hatta onu takip eden asırlarda kılıçla girilen beldelerdeki masum halkın mal, can, ırz ve namusu galip askerin bazicesi olurdu. Fatih Sultan Mehmed Han, o yirmi bir yaşındaki genç adam, muhayyile sınırları dışındaki kudretini o mahşeri anda da gösterdi, ilk askerinin şehre girmesinden iki saat sonra Türk İstanbul'da devlet otoritesini kurmuş, artık tebaası olan Bizanslıları himaye kanatlarının altına almıştı.

Konstantiniyye'nin son imparatoru Konstantin Dragases Paleologos şehir düşünceye kadar surlarda çarpışmış, ilk giren Türk askerlerinin kılıçları altında ölmüştü. Teşhis edilen cesedi ve kesik başı Fatih'ten kahramanların hakkı olan hürmeti gördü.

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı otuz yıl sürdü; bu otuz yıl içinde iki imparatorluk, büyüklü küçüklü on yedi devletin ülkesini memleketimize ilhak etti, iki yüzden fazla şehir fethetti.

Bu devrin eseri sadece fütuhattan ibaret kalsaydı, tarihimizdeki bugünkü ihtişamıyla göz kamaştıramazdı. O memleketlere askerin ardından Türk'ün medeni kafası ile yapıcı eli girdi; Türk hâkimiyetini kabul eden milletler, hiç bilmedikleri amme müesseseleriyle, en geniş vicdan hürriyetiyle, insan haklarına dayanan adaletiyle bir cemiyet nizamının nimetlerine kavuştular. Aslında da Türklere 15. asrın ortasından itibaren bir cihan hâkimiyeti sağlayacak zincirleme zafer yollarını açan tılsım, işte o üstün cemiyet nizamıydı.

Padişahından günlük rızık kaygısı olmayan meçhul ferdine kadar her el bir hayır eseri kurmak için uzanıyordu. Fatih Sultan Mehmed'in devri camileriyle, mescitleriyle, medrese ve mektepleriyle, hastaneleriyle, kervansaraylarıyla, mütemadiyen büyüyen bir imparatorluk sathında, azametli bir imar devri oldu. Bu arada bilhassa İstanbul, simasını birkaç sene içinde değiştirdi. Fatih Sultan Mehmed yeni taht şehrini asırlar boyunca ihmalin eseri harap ve yoksul almıştı. Altın, layık olduğu yeni sahibinin elinde değerini alıverdi. Şehre girdiği gün Ayasofya'nın kubbesine çıkmış ve etrafa şöyle bir göz attığı zaman yüreği sızlamıştı; dudaklarından Farsça bir beyit döküldü:

Perdedarî miküned der kasr-ı kayser ankebud
Bûm növbet mizened ber târum-i Efrasiyab...

"Kayserin sarayında örümcek perdedarlık yapıyor / Efrasiyab'ın kubbesinde de baykuş nöbet borusu çalıyor..."

Büyük adam gözünü hayata yumduğu gün bıraktığı İstanbul, yalnız Türkiye'nin değil, bütün âlem-i İslam'ın ve hatta cihanın en büyük sanat ve fikir merkeziydi.

Pek cömert bir ilim ve sanat hamisi olmakla kalmamış, meclislerinde toplanan ilim ve sanat adamlarıyla geniş malumatının salahiyetiyle konuşmuştur. Uzak diyarların seçkin âlimlerini vatanlarından hicret ettirip İstanbul'da yerleştiren, gördükleri riayetten ziyade Fatih'in şahsi kıymetlerinin cazibesi olmuştu. Asrın büyük riyaziyecisi ve heyetşinası Ali Kuşçu İstanbul'a hicret ederken huduttan karşılatmış, günde 1.000 akçeden şahane bir harcırah göndermişti. Sultan Mehmed'i şahsen tanıdıktan sonra üstat telif ettiği eseri *Muhammediye* adıyla ona ithaf etmişti.

Babası Sultan Murad şiirle meşgul olmuş ilk Osmanlı padişahıydı. Fatih Sultan Mehmed şiir için daha çok zaman buldu; "Avnî" mahlasıyla yazdığı şiirleri bir divançe halinde topladı. Bilhassa gazel vadisinde güzel şiirler ibda etti; bir Fatih Sultan Mehmed olmasaydı, şair Avnî, 15. asrın mümtaz bir sanatkârı olarak yine unutulamazdı. İbadetlerinde kusuru olmayan samimi bir dindardı, hatta zamanında, parlak zekâsının sezişlerini keramet keşifleri zannedenler olmuştu. Fakat gönül âleminin zaman rindane ve kalenderane duygularını riyasız sanatkârın geniş hürriyetiyle şiir diline vermişti.

Şark'ta doğmuş, Şark'ta yaşayan ileri bir Garplıydı. Muasırları, Garp hükümdarları arasında, yeni bir çağın sabahında bir uyanış olan "Rönesans"ı onun kadar anlayan yoktur. Daveti üzerine İstanbul'a gelen Venedikli sanatkârlara portrelerini yaptırmış, bu arada üstat Gentile Bellini'nin karşısında saatlerce durmuştu. Dünyanın malumu olan o şaheser resim bittiği gün Bellini'yi:

"İşte bu benim!.." diye taltif etmiş ve boynuna paha biçilmez bir gerdanlık takmıştı.

Şiirlerinden de örnekler verelim:

Aşk Padişahlık Tanımaz

Zülfünün zencirine bend eyledi şahım beni
Kulluğundan etmesin azad Allahım beni

Cevr-i dilber, ta'n-ı düşman, sûz-i firkat, za'f-ı dil
Dürlü dürlü derd içün halk etmiş Allahım beni

İntizar

Tan mıdır etse gönül nâle vü efgan bu gice
Gelmedi meclise ol dilber-i fettan bu gice
Vuslat-ı şemini çün yakmadı ol yâr gelüb
Firkat-i nârına Avnî yine sen yan bu gice

Hasret

Kime yâr olam cihan içinde yârim var iken
Kime kul olam o şah-ı tacdarım var iken
Hâr ü has neşv ü nema bulur bahar irince ah
Ben hazan-ı hecre düştüm nevbaharım var iken

Kabir Taşı

Cünun sahrası içinde felekte başıma yağan
Cefa taşlarını cem eyledim seng-i mezar ettim

Kâküllü Güzel

Dili bülbül kılubdur ârızın üstündeki güller
Beni sevda ile baştan çıkarmıştır o kâküller

Siyahlar Giyinmiş Dilber

Bir güneş yüzlü melek gördüm ki âlem mahıdır
Ol kara sümbülleri âşıklarının ahıdır
Kaareler giymiş meh-i tâban gibi ol serv-i naz
Mülk-i Efrenc'in meğer kim hüsn içinde şahıdır

Çıplak dilber

Geydürür canına zevk ile sefa hullelerin
Her kim ol simteni bir gice uryan eyler
Gâh lâ'li gibi gözüm yaşını âl eyler
Gâh zülfü gibi halimi perişan eyler

Üveys İçin Gazel

Hüsn ile cananlar içre can-ı canandır Üveys
Şerbet-i lâ'liyle dil derdine dermandır Üveys

Ağlamaz can bülbülü şimdengeru feryad idüb
Bağ-ı dilde hüsn ile bir verd-i handandır Üveys

Nice mamur olmasun dil mülkü adl ü dâd ile
Bunca yıldır kim gönül tahtında sultandır Üveys

Asrının kudret ve şevket mihrakı büyük Fatih Sultan Mehmed'in ölümü esrarengiz oldu.

İmparator-serdar 1481 yılı Nisan'ının yirmi yedinci cuma günü, İstanbul'dan Üsküdar'a geçti. 300.000 kişilik bir ordunun başında ve o zamana kadar cihanın görmediği muazzam toplarla bir Şark seferine çıkmıştı. Nereye gidildiğini kendisinden başka kimse bilmiyordu. Fısıltılarla rivayet edilen, padişahın, Rodos şövalyeleri üzerine yürüdüğüydü. Karamanî Mehmed Paşa'yı beraberinde götürüyordu.

Bir zamandan beri bacak ve ayak mafsallarında nikristen (damla) mustaripti; hekimler ata binmeyip arabayla giderse, sefere çıkabileceğini söylemişti.

Üsküdar Sahrası'na kurulmuş otağında üç gün kaldıktan sonra yola çıktı. Fakat Gebze civarında, Sultançayırı'nda, bugün Çayırova denilen yer olsa gerektir, hastalığı birden ağırlaştı, konak ferman olundu. 3 Mayıs Perşembe günü sabahı vefat etti.

Sadrazam, Karamanlı olduğu için, yeniçerilerin kendisinden nefret ettiğini biliyordu. Mehmed Paşa'nın, Amasya valisi bulunan Veliaht Şehzade Sultan Bayezid ve diğer vezirlerle de arası iyi değildi. Buna karşılık padişahın, Karaman valisi olan küçük oğlu Şehzade Cem'le pek sıkı ve yakın dostluk kurmuştu. Yeniçeriler ve sadrazamı seven devlet erkânı, ki İstanbul kaymakamı bırakılmış olan İshak Paşa bunların başındaydı, Karamanî Mehmed Paşa'ya "müfsit" diyorlardı; haksız da değillerdi.

Fatih, taht veraseti usulüyle saltanat nizamını ve devlet teşkilatını tespit eden, Âl-i Osman Kanunnamesi'ni bu zatın sadaretinde yazdırmıştı.

Bu kanunname, Osmanlı Hanedanı'nda padişahlığın, babadan büyük oğula kalacağını ve padişahın devlet selameti, âlem nizamı için kardeşlerini idam ettirebileceğini söylüyordu. Fakat kanunnamede, padişahın şehzadelerine göndereceği ferman örneğinde Sultan Cem'e hitap edilmişti. Bu da, "Karamanî Mehmed Paşa'nın fesadıdır, padişahımızı iğfal idüb büyük oğlu Şehzade Bayezid'i saltanat hakkından ıskat ettirecektir" diye haklı bir endişeye yol açmıştı.

Fatih'in ani ölümü, Mehmed Paşa'yı dehşet içinde bıraktı; evvela Sultan Cem'e bir mektup yazarak, babasının ölümünü haber verdi ve kendisini süratle İstanbul'a davet etti, mektubu da en sadık adamlarından biriyle gizlice yola çıkardı. Sonra kendi otağında ordu kumandanlarını toplayarak vakayı gizledi:

"Padişahımız mübarek ayaklarından fazlaca mustariptir, hekimler hemen hamam lazımdır dediler, padişahımızı Üsküdar'a götürürüm... Ordu-yı Hümayun'un burada kalub ve bir ferdin ordugâhtan ayrılmayub avdetlerini beklemenizi ferman buyurdular..." dedi. Naaşı arabaya koydu, Enderun ağalarının muhafazasında ılgarla Üsküdar yolunu tuttu. Üsküdar'a varır varmaz, Anadolu yakasında ne kadar kayık ve gemi varsa, hepsini karşıya geçirtti. Rumeli'den Anadolu yakasına en küçük bir deniz nakil vasıtasının geçmesini şiddetle yasak etti.

İstanbul şehrinin zabıta hizmetiyle acemi oğlanları bırakılmıştı, yeniçeri demek olan onları da Bakırköy taraflarında bir köprü tamiri bahanesiyle şehirden çıkarttı ve bütün sur kapılarını kapattı. Fatih'in ölümünü İstanbullulardan da gizlemişti. Gözleri yolda, Sultan Cem'i beklemeye başladı.

Fakat Mehmed Paşa'nın naaşı alıp ordugâhtan ayrılmasından birkaç saat sonra asker, büyük padişahlarının ölümünü öğrendi. O anda otağ-ı hümayunda bulunup da Karamanlı Paşa'nın telaşla gaflete düşüp Sultançayırı'nda bıraktığı birkaç kişinin yolunarak anlattıkları sahne, çok müthişti:

"Padişahımızın mübarek ayakları, mutat üzere ağırdı, sancı ziyade oldu, tabipler geldi, ilacından âciz oldular, başka tabipler de geldi, ittifak ettiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyade oldu, şerab-ı farig (müsekkin, uyku ilacı) verdiler, Allah rahmetine vardı..." dediler.

Müverrih Derviş Ahmed Âşıkî de, ordudaydı, bu sözleri rivayet olarak değil, kulaklarıyla duydu.

Tabipler şerbeti kim verdi hane
O han içti şerabı kane kane
Ciğerin doğradı şerbet o hanın
Hemin dem zarî itti yane yane
Didi niçün bana kıydı tabipler
Boyadılar ciğerü canı kane
Tabipler hane çok taksirlik itti
Timarları kamu vardı ziyane
Dua et Âşıkî bu han hakkında
Ki nur-i rahmete canı boyane.

Koca Fatih Sultan Mehmed Han, tabiplerin cehli veya şeni bir suikastla öldürülmüştü ki, o devrin saray tabipleri Yahudi mühtedisi veya bunların evlatlarıydı.

Fakat siyasi durum gösteriyor ki, suikast ihtimalinde Karamanî Mehmed Paşa'nın asla eli olamaz, çünkü kendisine itimat etmiş Sultan Mehmed'den gayri bütün etrafı can düşmanıydı, tek istinatgâhı Sultan Mehmed'di.

Fatih Sultan Mehmed'in beklenmedik esrarlı ölümü üzerinde dikkatle durulacak nokta, daha Sadrazam Mehmed Paşa naaşı İstanbul'a getirmeden ve dolayısıyla büyük şehrin kale kapıları kapanmadan İstanbul Kaymakamı İshak Paşa'nın Fatih'in ölümünden haberdar olması ve Keklik Mustafa adında saray kapıcıbaşılarından mahrem bir adamını, tebdil-i kıyafetle Anadolu yakasına geçirterek Amasya'da bulunan Veliaht Şehzade Sultan Bayezid'i İstanbul'a çağırmasıdır. Vakanüvisler Keklik Mustafa için "bir merd-i ruzigâr" diyor, ele geçmemek için caddelere uğramayıp kaçakçı yollarından gittiğini söylüyor. Anlaşılıyor ki, Şehzade Bayezid'i davet için Amasya'ya doğru yola çıkması, başı koltuğa alacak cesaret isteyen tehlikeli bir vazifedir; Karamanî Mehmed Paşa'nın henüz ortalığa hâkim olduğu zamandır.

Keklik Mustafa Amasya'ya selametle varmış, Mehmed Paşa'nın Sultan Cem'e yolladığı ulak ise Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yakalanarak koynundaki nameyle beraber Karaman yerine "adem diyarına revan ve binam ü nişan" olmuştu.

Acı ölüm haberi yayılınca Sultançayırı ordugâhı bir anda dağılı-

vermişti. Yeniçeriler yaya askerdi, büyük kısmı cebri yürüyüşle Üsküdar yolunu tuttu. Bir kısmı da Pendik, Kartal, Maltepe iskelelerine indiler, oralarda buldukları kayıklara dolarak evvela Galata'ya geldiler. Galata sahilindeki bütün kayık ve gemileri kılıç kuvvetiyle kaldırıp Üsküdar'a yolladılar, Anadolu yakasına yığılmış olan yoldaşlarını İstanbul'a geçirdiler. Sur kapılarının muhafızları kükremiş yeniçerilerin karşısında sadrazamın yasağını tutmadı, bütün kapılar açıldı, şehir bir mahşer yerine döndü. Evvela sadrazamın sarayı basıldı. Karamanî Mehmed Paşa paramparça edildi, bütün Yahudi mahalleleri yağma edildi, bu arada kan da döküldü. İshak Paşa ihtilale birkaç saat seyirci kaldı, fakat Mehmed Paşa'nın katli haberi gelince, İstanbul kaymakamı bir vezire yakışan delaletle atına binip kıyamı idare eden zabitlerin karargâhı yeniçeri kışlasına girdi, onun görünmesiyle de ihtilal bir anda sona erdi, asker kışlaya girdi. Şehre tellallar çıkarılarak dehşet içindeki halk teskin edildi. Osmanlı tahtının meşru vârisi Şehzade Sultan Bayezid İstanbul'a gelinceye kadar, onun İstanbul Sarayı'nda bulunan oğlu Şehzade Korkud babasının vekili olarak tahta oturtuldu.

Yıllarca sonra Sultan II. Bayezid tahttan çekilmeye mecbur edilip Dimetoka'ya gönderilirken ona bu darbeyi vuran oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından zehirlendiği rivayet edilir. Bu rivayete inanılırsa, maneviyata kıymet verenler, Fatih Sultan Mehmed'e "şerab-ı farig" içirerek kıyan tabiplerin bu cinayeti Şehzade Bayezid hesabına irtikâp ettiklerini kabul ederler.

Sultan Bayezid İstanbul'a ancak mayısın yirmi ikisinde gelebildi. Fatih'in naaşı o tarihe kadar sarayda kaldı, tahnit edildiği muhakkak olmakla beraber mumyalandığı rivayeti de vardır. Şöyle ki:

II. Abdülhamid devrinde, bir yıl, Fatih semtinden geçen ana su yolları patlamış, geniş bir sahada evlerin bodrumlarını su basmış, semt halkından birkaç kişi de rüyalarında Fatih Sultan Mehmed'i görmüşler, "Boğuluyorum... Beni kurtarın..." demiş. Rüyalar kahvehane sohbetlerine düşmüş, hafiyeler de saraya jurnal vermişler. Bu gibi şeyler üzerinde çok hassas olan Abdülhamid büyük ceddinin kabrini gizlice açtırmaya karar vermiş, bu işe de gayet gizli yapılması şartıyla Fatih İtfaiye Kumandanı Mehmed Paşa'yı memur etmiş. O da, gördüklerini hiçbir yerde söylemeyeceklerine gü-

vendiği kimselerle işe başlamış. Türbede sanduka kaldırılmış, kabir açılmış, fakat üç metreden fazla derinliğe inildiği halde Fatih Sultan Mehmed'e ait hiçbir iz bulunamamış. Nihayet karşılarına bir demir kapak çıkmış, kapağı kaldırınca bir taş merdiven görmüşler. Merdiven gayet büyük bir mahzene iniyormuş, mahzenin ortasında büyük bir mermer yahut profir masa, onun üstünde aynı taştan bir lahit... Lahtin kapağını açmışlar, içinde Fatih'in mumyasını bulmuşlar... Yüz, ölümünden birkaç yıl evvel Gentile Bellini tarafından yapılmış portresindeki simayı tamamen andırıyormuş. Keyfiyet Abdülhamid'e arz edilmiş, o da her ne sebepten ise, mahzen yolunun bir daha girilemeyecek şekilde kapatılmasını emretmiş. Fakat Mehmed Paşa bu tarihi sırrı muhafaza edememiş, Damat Şerif Paşa'ya nakletmiş, Şerif Paşa da Yahya Kemal'e söylemiş. Bu naçiz muharrir, Yahya Kemal'den dinlemiştim. Meseleyi semtin eskilerinden tahkik edeyim dedim, bu sefer de şöyle bir rivayetle karşılaştım: Fatih Sultan Mehmed türbesindeki sandukanın altında değil, caminin mihrabı altında yatarmış. İmamlar okudukları Kuran'da kaza eseri yanılırlarsa, derinden bir ses gelir, hatayı düzeltirmiş. Hoş, güzel bir halk inanışıdır.

Fatih Camii, Havariyun (Ayii Apostoli) Kilisesi'nin yerine yapılmıştı. Bu kilisenin altında birçok mahzenler, dehlizler vardı, Bizans imparatorlarının merkatleri oradaydı. Cami 18. asır sonlarındaki büyük zelzelede yıkıldı, 1771'de daha büyük olarak bugünkü cami inşa edildi. Türbe binasının altında da bir mahzenin bulunması muhtemeldir.

Fatih'in Bayezid, Mustafa, Cem adında üç oğlu oldu. Şehzade Mustafa babasının hal-i hayatında, 1474'te öldü. Üçünün de anaları ayrıdır.

Bayezid'in, Abdullah, Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Alemşah ve Selim adında yedi oğlu; Mustafa'nın bir kızı; Cem'in de Oğuz adında bir oğlu oldu. Büyük hükümdarın son mürüvveti 1480'de, ölümünden altı ay kadar evvel bütün torunlarını İstanbul'da toplayarak bir ay devam eden muhteşem bir saray düğünü yaptırmasıdır. Bayezid'in büyük oğlu Abdullah ile Mustafa'nın kızını evlendirdi, öbür oğlanları da sünnet ettirdi. Düğünden son-

ra Abdullah'ı Manisa, Şehinşah'ı Menteşe valiliğine tayin etti, pek küçük olan Selim'i anasının babasının yanına Amasya'ya gönderdi, öbür torunlarını yanında gönül eğlendirici olarak alıkoydu. Müverrih Kemalpaşazade'nin naklettiği fıkradır:

"Bir gün yedi küçük şehzade cıvıl cıvıl dedelerinin yanında toplanmışlardı, padişah da o bülbüllere karşı gonca gül gibi açmıştı, zekâlarını imtihan için türlü şeyler sorup konuşurken:

'Babalarınızı mı seversiniz, beni mi?..' diye sorunca çocuklar:

'Sen sultanımı artık severiz!' demişlerdi, yalnız Şehzade Ahmed içindeki hakikati gizlememiş:

'Babamı ziyade severim!' demişti.

Âlim, fazıl, kâmil adam çocuğun bu samimi iltifatından kırılmış, Ahmed'i de ertesi gün Çorum valiliğiyle yanından uzaklaştırmıştı."

Fatih İstanbul'daki ilk Osmanlı sarayını fethin tezine, sonraları, Bayezid adı verilecek olan semtte yaptırmıştı, bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu sahadır. Yirmi yıl kadar sonra, şehrin Boğaz'a nazır en güzel yerini yeni bir saray için seçti, şehirden, inşa ettirdiği bir kale duvarıyla ayırdı, orada yaptırdığı Topkapı Sarayı'nın temelini atmış oldu. Devleti idare eden Divan-ı Hümayun haftada bir gün sarayda, padişahın riyasetinde toplanırdı. Mahkemelerin halledemediği davalarda son merci olarak divana başvurulurdu. Gedik Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bağrı yanık bir Yörük, perişan kıyafetiyle divana gelmiş, kaba şivesi ve safiyetinden gelen bir pervasızlıkla:

"Devletlü Hünger kangunuzdur?.." diye bağırıvermişti.

Fatih o gün Yörük'ün derdine derman olmuş, fakat padişahların divanda bir suikasta da kurban olabileceğini düşünen Gedik Paşa'nın tavsiyesini kabul ederek riyaseti vekili sıfatıyla sadrazama bırakmıştı; riyaset makamının arkasına hemen kafesli bir pencere yapılmış, hünkâr, müzakereleri ve davaları oradan takip etmeye başlamıştı.

Devrinin en büyük şairi Bursalı Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa Fatih'in mahremiyetine kabul edilmiş bahtiyar simalardandı. Bir ara padişahın gazabına uğramış Yedikule Zindanı'na atılmıştı; bu hadise için de şu fıkra nakledilir:

Fatih'in çok sevdiği bendegânından Hasodalı Üveys Ağa adın-

da gayetle güzel ve son derecede zeki bir genç vardı. Bir gün padişah şairle kır gezintisine çıkar, Üveys Ağa da kendilerine refakat eder. Bir ara padişahın atının ayağından sıçrayan bir çamur parçası delikanlının yanağına yapışır. Bunu gören Ahmed Paşa kalenderane bir laubalilikle, Kuranı Kerim'de Neba Suresi'nin son ayetinin bir cümlesini gayet hafif bir sesle okur:

"Yâleytenî küntü türâbâ!" (Ben keşke toprak olsaydım!) der.

Sultan Mehmed işitemez, Üveys'e:

"Paşa ne dedi?.." diye sorunca zeki çocuk, yanağındaki çamuru göstererek, münkirlerin ahirette görecekleri azap ve cefaları hatırlatan o ayetin o kısmını tam olarak okur:

"Ve yekulülkâfirü yâleytenî küntü türâbâ!" (Kâfir der ki ben keşke toprak olsaydım!)

Padişah:

"Paşa, şu çocuğun ilmine de, zekâsına da, zarafetine de mat oldun!" der; masum bir güzelliğin üstündeki gözünden ötürü de şairi evvela Yedikule'ye gönderir, oradan da memleketine sürer. Ahmed Paşa kendisini, meşhur "Kerem" kasidesini yazarak affettirir.

Bir gün de canavar ruhlu bir katili idam ettirir, ulemadan biri:

"Keşke bizden fetva alsaydınız!" deyince:

"Ben ulemaya müracaat ettim, fetvasını Muradoğlu Mehmed Efendi'den aldım!.."

Sultan II. Bayezid

Sultan II. Bayezid, İstanbul'a babasının ölümünden on sekiz gün sonra gelebildi; haberlerin atlı ulaklarla gönderildiği ve en süratli vasıtanın at olduğu bir devir için Amasya'dan gelen yeni padişahın geceleri dahi yol aldığı muhakkaktır. Sahibini bekleyen İstanbul tahtına bir an evvel oturması lazımdı. Küçük kardeşi Sultan Cem'in vali bulunduğu Konya ufukları kara bulutlarla kaplıydı.

II. Bayezid 1481'de otuz dört yaşındaydı; uzun boylu, veçhen son derecede güzel, buğday ten üstüne koyu kumral saçlı, koyu kumral bıyıklı, sofu yüzünü sünnet-i seniye üzere kesilmiş bir sakal süslemiş, koyu ela gözlerinin bakışı temiz ve merdane, sağ yanağında da bir beni vardı. Hususi olarak sağlam bir medrese tahsili görmüştü, büyük mutasavvıfları da anlayarak okumuştu. Başta matematik, müspet ilimlerin hayranıydı; tıpla, edebiyatla, tarihle meşgul ve şairdi. Hışımlı bakışlarıyla bir kat daha güzelleşen bir nevcivana şöyle hitap ediyor:

Dahi zülfinle başa daim bela eksik değil,
Hışm-ı çeşminle dile her dem cefa eksik değil...

Sonra kendisine dönüyor:

Öldürür gam seni, yâre ne gam, çün her zaman
Bin senin gibi geda, Adlî, ana eksik değil...

diyor. Muhakkak ki has manasıyla şairdi.

Pazısı da sağlamdı, iyi ok atardı; mükemmel ata biner, yaman cirit oynardı. Resimden anlar, minyatürden anlar, yazıdan anlar; sanatın ve sanatkârın büyük hamilerinden bir padişah olacaktı. Hatta Amasya'dan İstanbul'a gelirken, yalnız kendi devrinin değil, asrının büyük yazı üstadı olacak Amasyalı Şeyh Hamdullah'ı da beraberinde getirmişti. Hem senlibenli konuştuğu yirmi yıllık arkadaşı olarak getirmişti.

Sultan Bayezid'in bu sanatkârlarla pek yakın dostluğu şirin bir fıkrayla başlar:

Amasya'da oturan genç şehzade av meraklısıdır. Cins tazıları vardır. Maiyetindeki sipahilerden birinden bir tazı satın alır, kasaptan da bir okka et satın alıp Buharalı Mustafa Dede adında bir şeyhe gider. Kapıyı şeyhin on yaşındaki oğlu açar:

"Babam evde yok, der, hacetiniz ne idi?"

Sipahi bir saf adam, boyunu büker:

"Şu bir okka eti getirdim, dileğim şu ite bir muska yazdırmaktı, avda şehzadenin tazılarını geçsin, bir hoşça nam alayım."

Hamdullah:

"Ağam..." der, "gam çekme, sen eti ver, muskayı ben de yazarım, babamdan ruhsatım vardır."

Ve muskayı yazar, verir. Birkaç gün sonra da avda sipahinin tazısı şehzadenin namlı tazılarını arkada bırakıp avı yakalar. Sultan Bayezid'in emriyle köpeği huzuruna getirirler, görürler ki boynunda bir muska sallanmaktadır, Bayezid emreder, muskayı açıp içindekini okurlar:

Tamah ettim etine
Muska yazdım itine
Tazı geçsin, geçmesin
Kuyruğu sahibinin ...ne.

Bugün İstanbul'da Beyazıt Camii Şerifi'nin mihrabı üzerinde, kubbesinde ve orta kapısının üzerindeki şaheser yazılar işte bu Şeyh Hamdullah'ın yadigârlarıdır.

İstanbul tahtında otuz iki yıla yakın oturacak olan Sultan II. Bayezid'in temiz, güzel yüzü kalbinin aynasıydı, melek huyluydu.

Öylesine ki daha hayattayken halk kendisini erenler arasına koyacak, ona "Veli" unvanını verecekti. Tarih kütüğüne geçmiş vakadır:

Bir gün Sultan Bayezid'in meclisinde bir seyyah Dalmaçya'nın tabiat güzellikleri ile türlü ahvalinden bahsederken:

"Padişahım" der, "o diyarın Frenk beyinin iki oğlu vardır ki yeryüzünde hüsün ve cemallerinin eşi bulunmaz, cennet kaçkını iki taze civandır..."

Sultan Bayezid:

"Haydi" dedi, "ben dua edeyim, sizler de amin deyin... Ey Ulu Tanrım, bu güzel çocukları küfrün karanlığı içinde bırakma!"

İstanbul'da bu sesin yükseldiği gün Dalmaçya'daki iki güzel çocuk birer yörük ata binerler, baba ocağından kaçarlar, Türk sınırını geçip:

"Bizi İstanbul'a götürün, şeref-i İslam'la müşerref olup padişahımızın hizmetinde olalım" derler.

Osmanlı tarihinin Dukakinoğlu Ahmed Bey'i, Dukakinoğlu Mehmed Paşa'sı bu çocuklardır.

II. Bayezid'in devrinde Galata'nın arkası kırdır, dalga dalga tepeler meşe ormanlarıyla kaplıdır. Bir kış günü padişah oralarda ava çıkar, lapa lapa kar yağmaktadır. Padişah:

"Bana gül kokuları geldi" der.

Maiyetindekiler, "Yine bir keramet gösterecek..." derler. Ve hakikatte de biraz sonra meşe ormanının içinde bir kulübeye rastlarlar ki önünde saksı saksı güller kar altında çiçekle donanmış, kulübenin içi de bir gül bahçesi halinde, Sultan Bayezid'i ak sakallı nurani bir ihtiyar karşılar:

"Padişahım" der, "seni benim gönlüm çekti, burada bir mektep yaptır, ahir ömrümü onları okutmakla geçireyim, şu güllere o çocuklar bülbül olsun!.."

Sultan Bayezid o meşe ormanının ortasında koğuşlarıyla, dershanesiyle, aşhanesiyle, hamamıyla bir büyük mektep yaptırır, adına "Galata Sarayı" denilir. İşte o günden bu yana, beş yüz yıldan beri orası bir mektep olagelmiştir. Memleketimizin büyük irfan müessesesi Galatasaray Lisesi'nin temelini atanlar bu Gül Baba ile Sultan II. Bayezid Han'dır.

Sultan II. Bayezid İstanbul'da pek muhteşem karşılandı. Devlet erkânı, şehir âyan ve eşrafı ve asker istikbal için Üsküdar'a geçmiş-

ti. İshak Paşa on yedi günden beri babasının vekili olarak İstanbul tahtında oturan Şehzade Korkud'u da alarak üç konak ileri çıkmıştı.

1481 Mayıs'ının yirmi ikinci pazartesi günüydü. Padişah saltanat kadırgasına bindikten sonra gemiye yol açmak çok güç oldu. Müverrihler, "Üsküdar boğazı gemi ve kayıkla doldu, derya yüzü görünmez oldu, kadırgalar birbirine katılıp kürek küreğe çatıldı" diyor. Sultan Bayezid siyah matem esvabı giymişti, başına da siyah tülbent sarmıştı. Geminin yanaştığı iskeleden sarayın büyük merasim kapısı olan Bab-ı Hümayun'a kadar geçeceği yollarda atının ayakları altına sırma ve ipek nakışlı kumaşlar serilmişti. Bindiği atın alnında da matem alameti olarak elmaslı bir siyah sorguç vardı.

Bab-ı Hümayun önünde yeniçeri ağası ile ocağın büyük rütbeli zabitleri padişahın üzengisini öperek İstanbul'da geçen hadiseler, bu arada Sadrazam Karamanlı Mehmed Paşa'nın asker elinde katli vakası için affedilmelerini rica ettiler:

"Sen sevgili padişahımıza suikastı vardı, anı şenayi-i ahvalinden katlettik..." dediler ve affedildiler.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'a bir salı günü girmişti. Aziz naaşı da büyük şehrin toprağına mayısın yirmi ikinci salı günü verildi.

İstanbul fatihinin cenaze namazını asrın büyük velisi ve din âlimi Şeyh Vefa kıldırdı. Musalla taşından türbeye kadar Sultan Bayezid de muhterem babasını omzunda taşıdı.

O cenaze günüydü, İstanbul'a Şehzade Cem'in Karaman eyaleti askeriyle Bursa üzerine yürüdüğü haberi geldi. Sultan Bayezid vezirlerinden Ayas Paşa'yı alelacele bir miktar askerle Bursa'yı müdafaaya gönderdi. Fakat Bursa'da, "Yeniçeriler İstanbul'da yaptıkları gibi şehri yağma edeceklermiş" şayiası çıkınca halk Sultan Cem tarafını tuttu ve şehrin kapılarını şehzadeye açtı. Sultan Bayezid'ın İstanbul tahtına oturmasından tam bir hafta sonra Sultan Cem de Bursa Sarayı'ndaki tahta oturarak kendi adına hutbe okuttu ve padişahlığını ilan etti.

Aralarında on iki yıl gibi hayli açık bir yaş farkı bulunan iki kardeş arasında iki sene sürecek olan mücadele böylece başlamış oldu.

Sultan Cem, asırlar boyunca dillere destan olacak macerasının eşiğindeyken yirmi iki yaşında bir delikanlıydı. O da kardeşi gibi sağlam bir tahsil görmüştü, kardeşi ve babası gibi şairdi; bir gaddar sevgili şanında ne güzel mısradır:

Dil helak eyler, güzel hançer çeker can üstüne!..

Fakat iki kardeşin analarından emdikleri süt ayrıydı.

Fatih Sultan Mehmed'in isimleri zapt edilmiş üç zevcesi vardır: Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Mükrime Hatun, bir Yörük aşiretinden gelmiş yine bir bey kızı olan Gülbahar Hatun, bir de Gülçiçek Hatun. Bu sonuncusu için Rum kızıydı, İtalyan kızıydı, Macar kızıydı derler, hatta Macar'dır diyenler Hunyadi Yanoş'un yeğeni olduğunu da ilave ederler. Sultan Bayezid Gülbahar'ın, Sultan Cem de Gülçiçek'in oğullarıydı.

Cem de uzun boylu, yakışıklıydı, yüz çizgileri de düzgündü, fakat sağ gözü şaşıydı. Avrupa'da on üç sene sürecek olan hazin esaret hayatı ve henüz otuz beş yaşındayken ölümü hatırasının üzerine bir gariplik ve mazlumluk örtüsü çekecek, simasını tahayyül edenler onu daima güzellikte afet-i devran bir nevcivan olarak göreceklerdir ve bu bahtsız güzel gence daha çok acınacaktır.

1481 yılı Haziran'ının on dördüncü perşembe günü İstanbul'a Bursa'dan üç kişilik bir elçi heyeti geldi. Heyetin başında hanedanın en yaşlı kadını, Bursa'da oturan Selçuk Sultan bulunuyordu. "Büyük Hala Hatun" diye anılan Selçuk Sultan, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı, Gazi Hünkâr Sultan II. Murad'ın ablasıydı. Yanındakiler de Bursa ulemasından Molla Ayasî ile Şükrullahoğlu Ahmed Çelebi'ydi. Cem Sultan'ın talim ettiği Büyük Hala Hatun elçilik vazifesinde kusur etmedi. Fatih Sultan Mehmed ölümünden az evvel yazdırttığı Âl-i Osman Kanunnamesi'nde kardeş katlini padişahlara bir hak olarak tanımıştı. Cem Sultan bu korkuyla ayaklanıp Bursa'ya gelmişti; ihtiyar kadın:

"Padişahım, mümkün değil midir ki, biraderine husumet etmeyesin, İstanbul ile Rumeli memleketlerinde şan ve şevketle saltanat sürüp Anadolu'yu Sultan Cem'e ihsan edesin... İki şah birbiriyle cenk ederse ortada masum halk kırılır, Sultan Cem de bu saltanat bağında bir taze fidandır, vücudunu kaldırmak vallah azîm vebaldir" diye ağlayarak yalvardı. Bayezid:

"Ecdadımız bu ülkenin vahdeti yolunda bunca gazalar etmiştir, 'la erhame beyn el-müluk', bu Devlet-i Âl-i Osman benim zamanımda parçalanamaz. Cem bu kötü işinin akıbeti ne ise onu görecektir..." dedi.

İki ünlü molla sustular, bu sükût, Bayezid'in kardeşi Cem üzerine kılıçla yürümede yerden göğe haklı olduğunu kabul etmekti.

Sultan Cem'in Bursa'daki padişahlığı yirmi üç gün sürdü. Bu saltanatın bugüne kadar kalan hatırası bir tarafında Hicri "886" tarihiyle "Bursa", bir tarafında da "Cem ibn-i Sultan Muhammed Han" yazılı gümüş paralarıdır ki, Osmanlı paraları koleksiyoncuları arasında nadiren ele geçirilir, son derecede kıymetlidir.

20 Haziran 1481 çarşamba günü iki kardeş arasındaki Yenişehir Ovası Muharebesi Sultan Cem'in ağır bozgunuyla sona erdi. Cem'in 4.000 askeri vardı, Bayezid 20.000 kılıçla gelmişti; Cem, namusunu mansıba satan lalası Aştınoğlu Yakub Bey'in de katmerli ihanetine uğramıştı. Bu adam tecrübesiz delikanlıyı evvela yenilmesi imkânsız üstün bir kuvvetin karşısına çıkardı, sonra seçkin askerleriyle Sultan Bayezid'in tarafına geçti.

Sultan Cem bütün ağırlığını ve hazinesini muharebe meydanında bırakarak bir avuç sadık bendesiyle at sırtına düşüp kaçtı. Yirmi dört saatlik yolu altı saatte aldılar, gün batarken Ermeni Derbendi denilen boğazda karşılarına bir Türkmen aşireti çıktı, perişan delikanlının kim olduğunu tanıdılar, canlarına kıymadılar, atlarını da almadılar, ama soydular. O hengâmede şehzadenin ayağını at tepti, yaraladı. Boğazı gece geçtiler, gün doğarken Eskişehir'e vardılar, şehre uğramayıp Konya yolunu tuttular. Yaylanın gece ayazı müthişti. Sultan Cem, Yörüklerin tenezzül edip almadıkları bir eski kebeye sarınıp ancak bir iki saat uyuyabiliyordu, ayağının yarasından da ayrıca mustaripti. Beşinci gecenin sabahı Konya'ya ulaştılar. Tarihi belde valilerinin mağlubiyetini teessürle karşıladı. Şiddetle takip edileceği muhakkaktı. Konya'da ancak üç gün kalabildi. Sultan Bayezid'in Konya'ya gelmekte olduğu öğrenilince ailesi efradı ve üç yüz kadar adamıyla tekrar yola düştü, Toroslar'dan bin zahmetle geçtiler. Osmanlı hududunu aşınca rahat nefes alındı, Tarsus'ta, Adana'da hürmetle karşılandı, Halep'te Mısır sultanının valisi tarafından hatırlı bir siyasi mülteci muamelesi gördü, Şam üzerinden Mısır'a gitti. Memluk Sultanı Kayıtbay ise, tahtında yanına oturtmak suretiyle Sultan Cem'e aşırı pek büyük hürmet gösterdi, ikametine mükellef bir saray tahsis etti. Hicri takvimle bu macera ramazana rastlar; Mısır âyan ve eşrafı şehzadeye mükellef iftar ziyafeti verdiler. Hac

mevsimi geldi, Sultan Cem Hicaz'a gidip hac farizasını yaptı. Osmanlı Hanedanı'nda hacı olan tek sima odur.

Mısır'a dönünce Karaosmanoğlu Kasım Bey'den, "Bütün Anadolu sipahisi sizi bekliyor..." diye mektup aldı. Kasım Bey de hanedanının eski ülkesini ele geçirme hülyasında bir maceraperestti. Sultan Cem'in adından istifade etmek istiyordu, aslında Cem'i bekleyen yoktu. Mısır sultanı da Osmanlı ordularının Toros Dağları'nı aşarak Adana üzerinden Suriye'ye inmesinden korktuğu için şehzadenin Anadolu'ya dönmesini uygun gördü. Sultan Bayezid'in bir iç harple uğraşması Mısır'ın menfaati icabıydı. Halep'te Karaosmanoğlu ile buluşan Sultan Cem 1482 Mayıs'ının ortalarında Osmanlı hududundan girdi, alelacele toplanan bir miktar askerle Konya'yı muhasara etti. Fakat Sultan Bayezid'in büyük bir orduyla yolda olduğu haberi gelince Konya'yı bırakıp Ankara üzerine gitti ve Anadolu halkının kendisine zahir olmadığını gördü, Güneybatı Anadolu'ya, Taşeli'ne kaçtı. O sırada Sultan Bayezid'den bir büyük kardeşe yakışan dostane bir mektup aldı. Padişah, saltanat davası macerasından vazgeçmesini, kendisine, refah içinde yaşatacak bir maaş bağlanacağını, Kudüs'e gidip yerleşmesini teklif ediyordu. Cem bu teklifi reddetti, Sultan Bayezid'e verdiği cevapta,

Sen pister-i gülde yatarsın şevk ile handan
Ben kül döşenem külhen-i mihnette, sebep ne?..

diye sordu, Sultan Bayezid de ikinci mektubunda bunu manzum olarak izah etti:

Çün ruz-i ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rıza vermeyesin böyle sebep ne?..

dedi, pek haklı olarak da hacılığını ima ederek:

Hacc ül-Haremeyn'im diyüben dava kılursun
Bu saltanat-ı dünyeviyeye bunca talep ne?..

Sultan Bayezid'in öncü kuvvetleri Taşeli'ne doğru yürürken Osmanlı padişahına dostluk gösteren Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey

de Cem'in Suriye'ye kaçma yolunu kapadı. Tek kurtuluş yolu denizde kalmıştı. 3035 kişilik maiyetiyle Silifke civarında Çokören adında küçük bir iskeleye indi, oradan Süleyman Bey adındaki adamını Rodos'a göndererek şövalyelerden bir gemi istedi. Ne yapacağını kesin olarak bilmiyordu, bir düşüncesi tekrar Mısır'a gitmekti, bir niyeti de Rumeli'ye geçerek talihini bir kere de orada denemekti. Hemen bir küçük gemiye bindi, elçisinin Rodos'tan getireceği cevabı Anamur açıklarında denizde bekledi. Süleyman Bey, kendisine arzusu veçhile hizmet edeceklerini vaat eden şövalyelerin bir taahhüt senedi ve bir Rodos gemisiyle döndü.

Sultan Cem, Haçlı bayrağını dalgalandıran bu gemideki Rodosluların bakışlarını beğenmedi:

"Bu kâfirlerin evzaında hayır yok... Onlara sığınmak doğru olmayacak" dedi ve kararı yanındaki sadık adamlarına bıraktı:

"Gerisini siz bilirsiniz..."

Onlar:

"Kâfirler sözlerinde müstakim olurlar" deyince küçücük gemisinden Rodos kalyonuna geçti. Sultan Cem'in on üç sene sürecek olan hazin Frengistan esareti o gün başladı.

Hayatlarını Sultan Cem'in mukadderatıyla birleştiren otuz beş sadık bendeden biri de bedbaht şehzadenin defterdarı Haydar Bey'dir. Bu zat tarihimize pek büyük bir hizmette bulunmuş, Sultan Cem'in Frenkler elindeki on üç senelik esaret hayatını *Vakıat-ı Sultan Cem* adıyla kalem diline vermiştir.

İstanbul fatihinin küçük oğlunu bir tesadüf eseri ellerine geçiren Rodos şövalyeleri ve onların reisleri olan Pierre d'Aubusson verdikleri sözü tutmadılar, Cem, misafir adı altında esirleri oldu. Evvela şurası bir hakikatti ki, toplayıp gönderdikleri muazzam Haçlı ordularını birbiri ardından hezimete uğratan Osmanlı Devleti'ne karşı Sultan Cem müthiş bir silahtı; iyi kullanabilirlerse, Osmanlı Devleti'ni kolaylıkla parçalayabileceklerdi. Bir taraftan da şehzadeyi ellerinde tutarak kardeşinden bu hizmet karşılığı her sene büyük bir para çekmek mümkündü. Rodos'a geldiğinin otuz dördüncü günü 1 Eylül 1482'de, maiyetiyle beraber büyük bir gemiye bindirerek Fransa'ya doğru yola çıkardılar.

Rodos şövalyeleri ocağı, Ortaçağ'ın Haçlı Seferleri'nin açtı-

ğı, "Sen Jan Tarikatı" adını taşıyan ve cengâver rahiplerin kurduğu müstakil bir devletti, ayrıca, Fransa'da da müstahkem şatolara sahipti. Sultan Cem'i onlardan birinde kapatacaklar, Sultan II. Bayezid'le de pazarlığa girişeceklerdi.

Uyuşma güç olmadı. Sultan Bayezid kardeşinin muhafazası ve iaşesi vesair masrafları için Rodos şövalyelerine her sene 45.000 Venedik altını vermeyi kabul etti.

Deniz yolculuğu kırk yedi gün sürdü; şehzade Nis'te karaya çıkarıldı. Defterdar Haydar Bey bu şehri, "Mahbub ve mahbubesi çok, bağ ve bahçelerinin hesabı da yok" diye tarif ediyor ve orada geçirdikleri birkaç haftayı şöylece anlatıyor:

"Şehrin mahbube bâkirelerini şehzadenin huzuruna getirip oynatırlardı. Onların avretlerinde örtü yoktur, oyundan sonra yorulunca göğüsleri bağırları açık yabancı erkeklerin dizlerine oturup dinlenirlerdi. Aralarından gayet güzel bir kıza merhum alaka peyda etmişti."

Fakat şehzade şehirlerde oturtulmadı, altı sene şatodan şatoya dolaştırıldı, hatta birer bahaneyle sadık bendegânın da bir kısmı yanından alındı.

Esarette 2.000 gün kolay geçmez. Sultan Cem perişan oldu. Aklını, ancak sağlam iman sayesinde korudu. Günlerini ibadetle ve acı acı şiirler yazmakla geçirdi ve pek kısa bir zaman için bu kara günleri bir Fransız güzelinin aşkıyla süsledi. Bu kız Nis'teki mahbubesi gibi rakkase değildi, 1484'te Roşşinar Şatosu'nda otururken malikâne komşusu ile Sassönaj baronunun kızı Filipin-Helen'di. Kız da Türk şehzadesine gönül verdi, sık sık buluştular, baş başa, ağyar gözünden uzak kırlarda dolaştılar, buluşamadıkları zaman mektuplaştılar. Haydar Bey bu kız için "Bir mahbube-i la nazîr" diyor.

1489'da Rodos şövalyeleri Sultan Cem'i Papa VIII. İnosan'a sattılar ve Sultan Bayezid'e, bundan böyle kırk beş bin altının Papa'ya gönderilmesini bildirdiler. Sultan Cem Tulon Limanı'ndan bindirildiği gemiyle İtalya'ya götürüldü. Papa'yla buluştuğu gün ilk sözü şu oldu:

"Beni Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyanların bir aleti olarak kullanamazsınız, bana Osmanlı tahtı değil, cihan saltanatı verilse milletime ve dinime bu ihaneti yapmam!.."

1492'de İnosan öldü, yerine VI. Aleksandr Borjiya papa oldu. Ahlaksızlığın en iğrenç çirkefinde gırtlağına kadar gömülü bir

adamdı, maddi hesaplarda da gayet pratikti; kendisinin ne kadar yaşayacağı belli değildi. Sultan Cem ile Sultan Bayezid de fani insanlardı, meseleyi toptan halletmek istedi. İstanbul'a yolladığı gizli bir elçiyle Sultan Bayezid'e kardeşi Cem'in cenazesini kaç altına alabileceğini sordu. O sırada Fransa Kralı VIII. Şarl Papa ile Napoli kralına karşı İtalyan seferine çıkmıştı, aynı zamanda müthiş bir Türk düşmanıydı. Almanlarla, Macarlarla birleşmek, Mısır sultanı ve İran şahıyla da anlaşarak her taraftan Osmanlı Devleti'ne saldırıp bu Türk devletini ortadan kaldırmak hülyasındaydı. Sultan Cem'i de Papa'nın elinden alacak, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki ülkesini içinden parçalamak için bir alet etmek üzere Mısır sultanına teslim edecekti. Fakat Sultan II. Bayezid Papa'yla daha evvel anlaştı, Aleksandr Borjiya'ya peşin 80.000 duka altını gönderdi, cenazenin kendisine tesliminde de 300.000 duka verecekti. 1494 yılı sonlarında Fransa kralı İtalya'ya girdi, Roma'yı zapt etti. Papa'ya imzalattırdığı muahedede Cem'in kendisine teslimini şart koştu. Cem Fransızlara teslim edildi. Fakat az sonra hastalandı. Hastalığın ne olduğunu en hazık hekimler anlayamadılar, daima yanında bulunmuş olan Haydar Bey, "Yüzü, gözü, boynu şişti, ama kendisini bilirdi, konuşurdu" diyor. VIII. Şarl'ın Napoli'yi zapt ettiği sırada Sultan Cem öldü. Tarihi 1495 yılının 24/25 Şubat gecesidir.

Her hamama girişinde başını usturayla tıraş ettirirdi. Hizmetinde tellak oğlanın, Sultan Bayezid tarafından Roma'ya gönderilen Kapıcıbaşı Mustafa Bey tarafından elde edildiği ve bu delikanlının, adam zehirlemede ihtisas sahibi olan Papa'nın verdiği zehir sürülmüş bir ustura kullandığı söylenir. Zehrin içtiği şerbete karıştırıldığı da rivayet edilir.

Sultan Cem, Fatih Sultan Mehmed'in oğluna layık asaletle öldü. Başucunda toplanmış olan adamlarına son sözleri şunlar oldu:

"Ne yaparsanız yapınız, ölüm haberimi memleketimizde yayınız, olmaya ki bu kâfir adımı kullanarak İslam üzerine huruç eder... Kardeşim Sultan Bayezid'e de söyleyin, naaşımı küffar elinde bırakmasın, sizin bana gösterdiğiniz sadakati de takdir etsin, ben sizlere bir şey yapamadım, beni minnet altında komasın."

Sultan Bayezid bedbaht kardeşinin vasiyetine hürmetle riayet etti. Ölüm haberi gelince evvela bütün memleketlerinde üç gün ma-

tem ilan etti. Fakat Sultan Cem'in tahnit edilmiş olan cesedi ancak dört sene sonra, 1499'da alınabildi. Fransızlar önce vermediler, ikinci bir elçiye 50.000 altına satabileceklerini bildirdiler. Napoli Kralı Frederik Fransızları memleketinden kovunca üçüncü bir elçi geldi. Frederik de 5.000 altın istedi. Bunun üzerine Sultan Bayezid dördüncü elçisini göndererek hiç beklenmeyen dille konuştu:

"Kardeşimin naaşını versin, yoksa donanmayı gönderiyorum, tahtını kafasına geçiririm!.."

Türk padişahı tehdidi yapacak kudrete sahipti. Cem'in kurşun tabutu bir Napoli gemisiyle Avlonya'ya getirildi, bu limanda bekleyen Türk donanmasına teslim edildi. Donanma tarafından askeri merasimle Mudanya'ya çıkarılan cenaze Bursa'ya götürüldü, Muradiye'de büyük kardeşi Şehzade Mustafa'nın türbesine defnedildi.

Sultan Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Ahmed, Alemşah, Korkud, Mahmud ve Selim adında yedi oğlu olmuştu. Bu yedi oğuldan da sekiz oğlan torunu vardı.

Şehinşah'ın oğlu Mehmed, Ahmed'in oğulları Murad, Alaeddin, Osman, Mahmud'un oğulları Orhan, Emir, Musa, Selim'in oğlu Süleyman, Abdullah'ın çocukları kız doğmuştu. Yalnız Korkud'un çocuğu olmamıştı, galiba hiç evlenmemişti de. Oğullarından Abdullah, Alemşah, Mahmud ve Şehinşah babalarından evvel öldüler. Önündeki iki büyüğü ölünce Şehzade Ahmed tahtın müstakbel sahibi muamelesi görmeye başladı. Ahmed Amasya, Korkud Manisa, Selim de Trabzon valisiydiler; Sultan Bayezid Selim'in dokuz yaşındaki oğlu Süleyman'a Bolu sancakbeyliğini verince Ahmed:

"Bu oğlanın benim yolumun üzerinde ne işi var?.." diye itiraz etti, çocuğu derhal Kefe valiliğiyle Kırım'a gönderdiler. Manisa'dan İstanbul'a gelmek Amasya'ya nazaran daha kolaydı. Yine Ahmed'in arzusuyla Şehzade Korkud da Manisa'dan Tekeeli'ne yollandı.

Korkud ile Selim büyük kardeşlerinin bu gidişinden kuşkulandılar. Babalarının yerine tahta geçtiği gün akıbetlerinin çok elim olacağını gördüler. Amcaları Sultan Cem'in hazin akıbeti önlerinde bir ibret sahnesi olarak duruyordu. Ahmed tahta oturduktan sonra baş kaygısına düşüp saltanat davasına kalkmak beyhude olacaktı; bu davayı Sultan Bayezid'in hal-i hayatında yapmak, babalarının ölümünü beklemeden Osmanlı tahtını ele geçirme yolunu aramak

lazımdı. Korkud ile Selim mektuplaşarak gizlice anlaştılar, taht ikisinden birine nasip olursa, Fatih'in, Âl-i Osman Kanunnamesi'nde kardeş katline cevaz veren o meşum maddeyi unutarak, birbirlerinin hatırını hoş tutacaklardı. İlk çıban başını 1509'da Şehzade Korkud kopardı. Babasına acı bir lisanla bir şikâyetname gönderdi ve tekrar Manisa'ya iadesini istedi; tahsisatı bir misli artırıldı, fakat isteği reddedildi. Çok hassas, çabuk kırılır adamdı, son derecede meyus oldu. Antalya limanına indi, "Bana saltanat gerekmez..." diyerek en yakın adamlarıyla ve yüze yakın kölesiyle bir gemiye bindi, "Hacca giderim..." diyerek İskenderiye'ye doğru yola çıktı. Tekeeli'ni başsız, yüzüstü bırakmış, padişah babasından izin almaya lüzum görmemişti. Tam kırk yaşındaydı, kemal çağının başında, geniş bilgi sahibi, mahbub dost ve içli bir şairdi. Dedesinin ölümünde on iki yaşındayken on yedi gün padişah vekilliği yapmıştı, saltanatın tadı damağından gitmemişti, tahta kavuşma ümidini kaybedince derin bedbinlikle ne yaptığını bilmediği muhakkaktı. Haber İstanbul'da hem hayret hem de ciddi bir endişe uyandırdı. Mısır'da ancak bir hükümdara yapılabilecek merasimle karşılandı. Mısır sultanı ihtiyar Kansu Gurî (Gavri) şehzadeye bir manevi baba tavrı aldı, bir hacının sahip olması gereken faziletlerle hükümdarlık sanatının asla bağdaşamayacağını söyledi, bir gün tahta çıkması ihtimaline karşı hacca gitmesine mâni oldu ve Sultan Bayezid'le bozuşmak istemediğini söyleyerek Korkud'dan babasına hitaben bir af dileknamesi aldı, şehzadeyi affettirdikten sonra bir Mısır gemisiyle Antalya'ya iade etti.

Şehzade Korkud meselesi tatlıya bağlanır bağlanmaz 1511'de Şehzade Selim meselesi çıktı. Bayezid'in bu en küçük oğlu kendisinin Rumeli'de bir valiliğe naklini istedi, reddedildi, o da babasından izin almadan Trabzon'dan bir gemiye atladı, sekiz on gemiye de eyaleti askerlerini bindirdi, "Oğlumu ziyarete giderim..." diyerek bir kadırga filosuyla Kırım'dan, Kefe'ye kaçtı. İstanbul'dan arabulucu elçiler geldi. Selim:

"Babamla yüz be yüz konuşacağım!" diyerek her türlü tavassutu reddetti. Hem oğlundan hem de Kırım hanından yardım görerek yine deniz yoluyla ve askerleriyle Karadeniz sahilinde Burgaz civarında bir yerde Rumeli'ye çıktı ve Edirne üzerine yürüdü. Edirne ci-

varında Akpınar mevkiine konmuştu ki Sultan Bayezid de ordusuyla gelerek Çukurçayır'a kondu. Baba oğul pazarlığı cenge tercih ettiler. Merkezi Semendire olmak üzere büyük bir eyalet teşkil edildi ve valiliği Şehzade Selim'e verildi.

Şehzade Korkud vakasının çıktığı yıl, 1509'da, Eylül ayının on dördüncü cuma günü İstanbul'da, tarih kitaplarına "Küçük Kıyamet" diye geçen müthiş bir zelzele olmuştu. Büyükşehir bir harabezara döndü, tarihi surların mühim bir kısmı ile büyüklü küçüklü yüzden fazla cami, birçok han, hamam, medrese, mektep, 3.000'e yakın ev yıkıldı ve 5.000 kişi enkaz altında kalarak öldü. Halk bunu bir işaret-i ilahiye gibi gördü, babasına asi evlat olan Korkud'a bir uğursuzluk giydirildi. Şehzadelerin hepsinin çocukları olurken onun kısırlığı da Allah'ın ona gazabından bilindi. "Meyvesiz ağaçtır, ayağını bastığı yerde bet bereket olmaz, Âl-i Osman tahtı onun için değildir" dediler.

Küçük sarsıntılar haftalarca devam etmişti, padişah İstanbul'un elim manzarasına tahammül edemeyerek Edirne'ye gitti, oradan İstanbul'un tamiri için süratli ve esaslı karar aldı, bütün imparatorluktan ev başına 20 akçe yardım parası, gönüllü olarak çalışacak 77.000 amele ile 3.000 usta toplandı, bu 80.000 işçinin eli, çökmüş İstanbul'u bir yıl içinde ayağa kaldırdı.

Sultan Bayezid İstanbul'a döner dönmez yeni ve büyük bir tehlikeyle karşılaştı. Yıllardan beri Anadolu'da Şiiliğin sinsi sinsi yayıldığı biliniyordu. İran şahı hesabına çalışan Şii misyonerlerinin köy köy dolaşarak nifak tohumu ektikleri Sultan Bayezid ile devleti erkânının çoktan nazarı dikkatini çekmişti. Fakat ortada bir vaka yoktu ve Sultan Bayezid birtakım masum halkı Şiilik töhmetiyle ezerek bu bozguncu misyonerlere gözdağı verecek hükümdar değildi. Şehzade Korkud'un vilayetini başsız bırakıp Mısır'a gitmesi Tekeeli Kızılbaşlarını daha hummalı faaliyete geçirdi.

Mısır'dan dönen şehzade, vilayetinin isyankâr havasından ürktü. Küçük kardeşi Selim'in Kefe'ye kaçtığı haberi gelince daha fazla duramadı ve yine babasına sormadan Manisa'ya geldi, eski vilayetinin idaresini eline aldı. Korkud Tekeeli'nden çıkar çıkmaz büyük bir Kızılbaş kıyamı harlayıverdi. Şah İsmail'in Karabıyıkoğlu Hasan adındaki bir halifesi "Şahkulu" unvanıyla kıyamın başına geçti.

Sultan Bayezid iki oğlunun isyankâr hareketlerinden evvel elini bu tehlike üzerine koydu. Sadrazamı büyük asker ve devlet adamı Hadım Ali Paşa'yı Kızılbaşların amansız tenkiline memur etti. Osmanlı müverrihlerinin haklı olarak "Şeytankulu" dedikleri Hasan, Gökçay Muharebesi'nde sadrazamın şahadet kanı pahasına ağır darbeyle ezildi. İsyan sahasında dökülen Kızılbaş kanı nehir misali aktı. Halk bu kanın vebalini de Korkud'a yükledi.

İşte bu vakanın tezinedir ki, Şehzade Selim Kırım'dan Rumeli'ye geçmiş bulunuyordu. Padişah altmış üç yaşındaydı, saltanattan bıkmıştı. Bütün korkusu, ölümü üzerine oğullarının birbirine girecekleri hakikatiydi. Selim'le pazarlığa girişmesi bu elim buhranı önlemek içindi. Niyeti, daima muti ve sevgili oğlu Ahmed'i Amasya'dan İstanbul'a getirmek ve tahtını kendi eliyle ona bırakmaktı. Kendisi hayatta olduğu için kardeşleri yeni padişaha başkaldıramayacaklardı; başlarından emin, vilayetlerinde oturacaklardı, her geçen yıl da Ahmed'in yerini takviye edecekti. Muvaffak olamadı. İstanbul'a gelir gelmez Selim'in Semendire yolunda dönüp Edirne'yi bir baskınla zapt ettiğini öğrendi, ordusunun başında ters yüzüne Edirne'ye döndü. Artık yeni uzlaşma imkânı kalmamıştı. Baba oğul Çorlu civarında Uğraş Deresi denilen yerde karşılıklı kılıç çektiler. Selim müthiş bir bozguna uğradı, "Karabulut" adındaki meşhur atının sayesinde kurtuldu, Ahyolu iskelesinde beklettiği donanmasına kaçtı, yola dökülen askerlerinin bir kısmını toplayarak gemilere bindirdi ve tekrar Kırım'da Kefe'ye, oğlunun yanına döndü.

Sultan Bayezid Şehzade Ahmed'i artık rahatça tahta oturtabilirdi; İstanbul'da topladığı bir saltanat divanında bu arzusunu açığa vurdu. Şehzade Ahmed'in İstanbul'a gelmesi için davetname yazıldı. Devlet erkânı arasında yekdiğerinin ikbalini çekemeyenler çoktu, saltanat tebeddülünde mevkiini tehlikede görenlerden biri mağlup Selim sahneden silindiği için, bu daveti gizlice ve süratle Korkud'a haber verdi. Korkud da tebdil-i kıyafet ederek ve yalnız üç sadık bendesiyle gizlice İstanbul'a geldi. Yeniçeri Ocağı'na iltica etti, bu asker ocağının erkânına parlak vaatlerde bulunarak, çekilmeye karar vermiş babasının yerine tahta oturtulmasına yardım etmelerini istedi. Yeniçeriler mülteci şehzadeye son derecede hürmet gösterdiler, fakat kendi aralarında "Bunun ayağında uğur yoktur, tahta layık de-

ğildir" dediler, arzusuna uymadılar, "O ki bize sığınmıştır kılına hata getirmeyiz, ocağımız himayesindedir" diyerek babasına götürdüler, el öptürüp baba ile oğulu barıştırdılar. Fakat bir meçhul şahıs Sultan Ahmed'in taht yolunu kapayıverdi, Nur Ali adında bir Kızılbaş tam o sırada Şehzade Ahmed'in vilayetinde yeni bir isyan çıkartmış, vilayet merkezi Amasya'nın köy ve kasabaları da dahil Tokat, Niksar ve Şarkîkarahisar bölgesini tamamen ayaklandırmıştı. Şehzade Ahmed ise bu isyanı bastırmaya uğraşacak yerde İstanbul yolunu tutmuş, Maltepe'ye gelmişti. Yeniçeriler ayaklandı:

"Mademki padişahımız saltanatı bırakmaya niyet etmiştir, tahta layık olan Şehzade Selim'dir, bize şecaatte yekta kılıç eri yavuz padişah gerektir, Şehzade Ahmed'in İstanbul'a girmesini istemeyiz ve illa iş başka renk alır!.." dediler.

Sultan Selim'e "Yavuz" lakabı işte o gün asker tarafından verilmiş oldu. Yeniçerilerin bu ağır tehdidi taht yolunu Sultan Selim'e açtı. Ahmed Maltepe'den Amasya'ya döndürülürken Kefe'deki Yavuz'a süratle İstanbul'a gelmesi için davetname gönderildi.

Yavuz Selim Kırım'dan İstanbul'a gelinceye kadar pürsilah ayaklanmış olan yeniçeriler kışlalarına girmediler; şehrin içinde Yenibahçe Çayırı'nda bir açık ordugâh ve bu ordugâhta da şehzade için bir otağ kurdular. O günler için hiç tereddütsüz, İstanbul'da kansız bir askeri ihtilal günleridir diyebiliriz. Sultan Bayezid ve devlet erkânı askerin nezareti altına girdi. Büyük şehirde herkesin ağzında Selim'in kahramanlık menkıbeleri dolaşmaya başladı. Bu hikâyelerin en güzellerinden biri şudur:

Şehzade Selim Kızılbaş tehlikesini daha Trabzon'da valiyken, yıllarca evvel sezmişti. İran ahvalini yakından öğrenmek için de tebdil-i kıyafet etmiş, "abapuş bir derviş" olup Tebriz'e gitmiş, gayet güzel satranç oynadığı için şöhreti derhal yayılmış ve bir gün satranç meraklısı Şah İsmail tarafından saraya getirilmiş, şehzade Şah'ı da mat etmiş. Şah İsmail eliyle Sultan Selim'in arkasına vurarak:

"Bre konkay âşık, hiç şah olanlar mat edilir mi? Senin edebin yok imiş, saltanat adabın bilmezsin!.." demiş ve şehzadeye bir kese içinde bin altın ihsan etmiş. Ertesi gün şah bu seyyah dervişle tekrar çarpışmak istemiş, fakat Tebriz'de o kadar arandığı halde buluna-

mamış, meğer o, şahı görüp tıynetini anladıktan sonra o gece kaçmış. Şah İsmail'in bir nedimi:

"O adam derviş değil, Âl-i Osman şehzadesi Sultan Selim'di, bir zamanlar Trabzon'da bulundum, çok görmüşlüğüm vardır" demiş, Şah İsmail:

"Bre oğlan, ya niçin beni o zaman agâh etmedin?" diye sorunca nedim oğlan:

"Şehzadenin yüzünde öyle bir mehabet vardı ki, korktum şahım!.." demiş.

Bu hikâye Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nde Tebriz'i zaptından sonra biraz daha süslenmiştir:

Şehzade, Şah İsmail'den aldığı bin altını saraydan çıkınca kimseye göstermeden binektaşının altına koymuş. Pazısı da o koca taşı kaldıracak kadar kuvvetliymiş. Tebriz'e bir fatih olarak girdiği gün doğruca Şah İsmail'in sarayına gitmiş ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'ya binektaşını göstererek:

"Şunun altına vaktiyle bin altın koymuştum, kaldır bak duruyor mu? Durursa sana ihsan ettim..." demiş.

Âdem ejderhası pehlivan olan Balyemez Osman Ağa taşı güçlükle kaldırmış, kesesi çürümüş altınları bulmuş.

Kefe'den süratle İstanbul'a gelen Yavuz Sultan Selim büyük şehirde asker ve halk tarafından pek parlak şekilde karşılandı, hatta rivayet edilir ki, kardeşi Korkud da karşılayanlar arasında bulundu. İki kardeş kucaklaşıp öpüşmüşler ve eski ahitlerini tazelemişler. Selim, "Kardaş" demiş, "vilayetin olan Manisa'da sefayı hatır ile hükümet et, benden sana ziyan ihtimali yoktur."

Sultan Selim doğruca Yenibahçe Çayırı'ndaki otağa götürüldü. Yavuz askerin önüne çatık bir yüzle çıktı ve askerle açık, merdane konuştu:

"Beni padişahlığa istediniz! Bilmiş olun ki, ben babama benzemem... Benim devrim din ve devletimizin selameti uğrunda cihat devri olacaktır. Büyük seferlerin ağır yorgunluklarına katlanabilecek iseniz beni padişah yapın!.." dedi.

Asker de:

"Biz dahi seni bu yavuzluğun için padişahımız görmek isteriz!" dedi.

Yavuz Selim İstanbul'a 1512 yılı Nisan'ının on dokuzuncu pazartesi günü gelmişti. Sarayda asker nezareti altında bulunan babasıyla saltanattan feragat şartlarının konuşulması altı gün sürdü. Sultan Bayezid'in üzerinde ısrarla durduğu tek şartı, Selim'in kardeşlerine kıymamasıydı. Yavuz, "Nifak yolunda başkaldırmazlarsa onlara ve evlatlarına asla dokunmayacağına" yemin etti. Sultan Bayezid'a inzivagâh olarak hangi şehri istediği soruldu, Dimetoka'yı sevdiğini söyledi. Feragat merasimi 24 Nisan Cumartesi sabahı yapıldı. Asker ve büyük bir halk kitlesi saray meydanında toplandı. Sultan Bayezid çok yorgun bir yüzle ayak divanına çıktı:

"Oğlum Sultan Selim Han'ı yerime padişah nasbettim, Allah mübarek eyleye!" dedi.

Feragatten sonra Sultan Selim saraya gelerek babasının elini öptü. Sultan Bayezid bir ay kadar İstanbul'da kendi adını taşıyan semtte ve sanat şaheseri olan camiinin karşısındaki Eski Saray'da yol hazırlığı gördü. 23 Mayıs Pazar günü arabayla Dimetoka'ya doğru yola çıktı, fakat seyahatinin üçüncü günü Edirne civarında Söğütlü Dere'de ani olarak hastalandı ve öldü.

Bütün müverrihler oğlu Sultan Selim tarafından zehirlendiğinde müttefiktir. Hatta Sultan Bayezid'in zehirli şerbeti bile bile içtiğini söyleyenler de vardır; şerbeti içmiş ve Selim'e gıyaben hitap ederek:

"Oğul!.. Kılıcın keskin olsun ama ömrün kısa olsun!" diye beddua etmiş. Sultan Bayezid Han'ın veliliğine inananlar Sultan Selim'in ancak dokuz yıl süren kısa saltanatına asla şaşmamışlardır.

Bayezid-i Veli'nin ölümü İstanbul'da teessürle karşılandı. Şehirde bir korku havası belirdi. Bu ölümü şehzadelerin felaketi takip edeceğini herkes görür gibi oldu. Yavuz Selim babasının cenazesini matem esvabıyla şehir dışından karşıladı. Cenaze namazı Fatih Camii'nde kılındı. Beyazıt'taki türbesine defnedildi.

Sultan II. Bayezid için babası Fatih Sultan Mehmed ile oğlu Yavuz Sultan Selim arasında sönük bir simadır diyenler vardır. Bu hükmü verenler büyük hükümdarları sadece göz kamaştıran zafer haleleri içinde görmek isteyenlerdir. Veya memleketinin her sahada kalkınması yolunda çalışanları arayanlardır.

Sultan Bayezid'in tahta oturmasıyla karşılaştığı Cem gailesi kü-

çümsenir mesele değildir. Bu taht kavgasında Bayezid'in çok ağır basması hükümdarlık şahsiyetinin kıymetini belirtmek için kâfidir.

Sultan Bayezid'e otuz yılı aşan saltanatı boyunca parlak zafer fırsatı zuhur etmedi, fakat ecdadı gibi yerinde o da kılıç adamıydı. Cem'den kurtulur kurtulmaz Morava Seferi'ne çıktı, Hersek ülkesini kati olarak ilhak etti; 1484'te ordusunun başında Boğdan'a gitti, Tuna ağzının kilit noktaları Kili ve Akkirman kaleleri fetholundu. Yunan seferini yaptı. Adriyatik sahilinde İnebahtı ile Mora'nın müstahkem limanlarından Koron ve Modon alındı. Osmanlı donanması Akdeniz'de asırlar boyunca bir şöhret olagelmiş Venedik donanmasına karşı ilk büyük deniz zaferini kazandı. Akıncı Bali Bey İstirya'ya akınlar yaptı. Saltanatının son yıllarında Tekeeli'ndeki Kızılbaş kıyamı kahhar bir darbeyle ezildi ve nihayet kendisine karşı kılıç çeken oğlu Sultan Selim'i Uğraş Deresi Muharebesi'nde hezimete uğrattı.

Meclis adamıydı, seçkin ulemayla en nazik meseleleri konuşabilecek kültüre sahipti. "Adlî" mahlasıyla yazdığı şiirlerden bir kısmı edebiyat tarihimizde asrının en güzel eserleri arasına konulabilir:

Göreli ol sanemin kaşlarını yay gözüm
Kaldı cevr oklarına sinesiper vay gözüm
Dimedim mi sana ben bakma ana hay gözüm
Gözüm, ey vay gözüm, vay gözüm, ey vay gözüm.

Daima cevr kılur ben kuluna şah nidem
Şeb-i hecrimde tulû eylemez ol mah nidem
Gözlerim görmez ise gün yüzünü ah nidem
Gözüm, ey vay gözüm, vay gözüm, ey vay gözüm.

Babasının aldığı İstanbul'u geniş ölçüde imar etti. "Küçük Kıyamet" denilecek kadar müthiş bir zelzelenin harabezare döndürdüğü büyük şehri bir yıl içinde yeniden hayati ve medeni ihtiyacı olan bol suya kavuşturdu. Daha şehzadeliği zamanında Amasya'da bir güzel cami, bir büyük medrese ve bir sıbyan mektebi yaptırmıştı ki, hanedanının hiçbir prensi hatırasını bu ölçüde hayır eserleriyle tezyin etmesini bilememiştir. Osmancık kasabası civarında Kızılırmak, Geyve kasabası civarında da Sakarya üzerinde birer büyük köprü yaptır-

dı. Bugün İstanbul şehrinin göbeğinde en şerefli bir yer onun adını taşımaktadır. Muhteşem camii, karşısında medresesi, az ötede hamamı, beri tarafta imareti, kervansarayı, mektebiyle Sultan Bayezid Han Külliyesi Türk yapı sanatı tarihinde 15. asrı pek şanlı kapamıştır.

Mahremiyetinde ise iffet ve ismet timsaliydi.

Bu adama sönük ve silik denilir mi? Osmanlı tahtı otuz bir sene bir silik ve sönük adamın elinde kalmış olsaydı ne Yavuz Selim Şarki Anadolu ile Suriye ve Mısır'ın fatihi olabilir, ne de Kanuni Sultan Süleyman şarkta Bağdat'a, garpta Viyana önüne kadar gidebilirlerdi.

Erenler, evliyalar fevkalbeşer kudret ve kuvvet sahibi fanilerdir. Sultan II. Bayezid'e hal-i hayatındayken tebaası tarafından "Veli" unvanının verilmesi, onun hükümdarlık sanatını pek iyi bilmesinden gayri bir mana ifade etmez.

Ne güzel bir halk masalıdır:

Bir gün Boğaziçi'nde saltanat kadırgasıyla dolaşırken alamanalardan denize ağ atan balıkçılara rastlar:

"Balık çok çıkar mı?" diye sorar.

"Baht işidir padişahım..." derler.

"Benim bahtıma da bir ağ atın..." der.

Balıkçılar padişahın bahtına ağ atar, bir şey çıkmaz, tekrar atarlar, yine boş, nihayet üçüncü seferde ağın içinden bir denizkızı çıkar. Sultan Bayezid:

"Bahtım olan bu kızı İstanbulum'da gezdirin, nerede ne söylerse gelin bana haber verin..." der.

Denizkızını İstanbul'da gezdirirler. Bir meydanda gaipten haber veren ve "Ben define bulucuyum..." diyen bir falcıyı görür, güler. Padişaha haber verirler. Sultan Bayezid:

"Orada niçin güldün, ey güzel bahtım?" diye sorar.

Denizkızı:

"Ona güldüm ki, padişahım" der, "bir adam define bulucuyum diye çıkmış, halbuki altında hazine vardır, haberi yok..."

Kızın gösterdiği yeri kazarlar, bir koca mermer havuz dolusu altın bulunur. Her sikkenin üstünde padişahın turası vardır. Sultan Bayezid, camii ile sair hayratını o meydanda bu parayla yaptırır. Havuzun üstü daima açık durur, başına bekçi koymaz. İnşaatta çalışan ustalara, amelelere:

"Gündelik haklarınızı akşamları gidin, oradan kendi elinizle alın..." derler.

Hakkından fazlasını alanın avucunda fazla aldığı altın taş olur, havuza atınca yine altın olur. Bu çalınamaz sihirli altınlar için, "Padişahın kerametidir" denilir.

Yavuz Sultan Selim
(Sultan I. Selim)

Yavuz Sultan Selim'in doğum tarihi olarak 1467 ve 1470 yılları gösterilir; Osmanlı tahtına ya kırk beş yahut kırk iki yaşında oturmuş olması lazımdır. Anası Dulkadiroğulları Hanedanı'ndan Ayşe Hatun'dur. Fatih Sultan Mehmed bu kızı oğlu Bayezid'e siyasi hesaplarla almış olacaktır, Sultan Bayezid'in ayrıca aşk bağıyla bağlandığı da söylenemez.

Yavuz orta boylu, tıknaz vücutlu, vücudu pehlivan yapısında, buğday benizli ve koyu kumral saçlıydı, sakal salıvermemişti, padişah olduktan sonra da sakalını tıraş etti. Yeniçerilerin sakal salıvermesi yasaktı; tahta çıktığı gün ocak defterini getirtmiş, adını birinci tabura 1 numaralı nefer olarak yazdırmıştı ki, bu anane ocağın lağvına kadar üç yüz sene sürecektir, her Osmanlı padişahı Yeniçeri Asker Ocağı'nın 1 numaralı neferi olacaktır. Yavuz'un sakalını tıraş ettirmesi ocak disiplini üzerinde son derecede titiz dikkatle durmasının eseridir. Pazılı, pençeli adamdı. Pehlivan çalımı, aslan adımıyla levendane yürürdü; çok güzel konuşur, bilhassa kalabalığa, askere hitap ettiği zaman sesi de arslan gibi kükrerdi. Sağlam tahsil görmüştü, Arapça ile Farsçayı anadili gibi konuşur, yazardı, hatta Farsçaya, mirası arasında bir şiir divanı bırakacak kadar vâkıftı. En yakın, en mahrem dostlarına karşı dahi gayet ciddi, bir tebessümü büyük iltifat bilinirdi. Mahremiyetinde ağladığı çok olmuş, güldüğü hiç görülmemiştir, gözpınarlarını kurutmamış bahtiyar insanlardandır. Gazabı amansızdı, hata değil, kusurları dahi affetmezdi. So-

lakzade "Âyan-ı devlet birbirine beddua etseler, 'Sultan Selim'e vezir olasın' derlerdi" diyor, bu beddua nazım diline de geçmiştir:

Rakibin ölmesine çare yoktur
Meğer vezir ola Sultan Selim'e...

Hayatına tek kadın ismi karışmıştır. Trabzon'da valiyken güzelliği dillere destan olmuş Ayşe Hafsa Hatun'la evlenmiş ve ondan bir oğlu, istikbalin Kanuni Sultan Süleyman'ı doğmuştu. Herhalde İran edebiyatıyla fazla meşgul olmasından, güzel delikanlıların sevgisini kadına tercih etmişti, fakat, gayelerine giden yollarda bütün engelleri yıkan çelik iradesi bu vadide de hâkim olmuş, sadece göz lezzetiyle iktifa edip daima tertemiz kalmıştı. Şu güzel kıta kendisinindir derler:

Merdüm-i dideme bilmem ne füsun etti felek
Giryemi kıldı füzun, eşkimi hun etti felek
Şirler pençe-i kahrımda olurken lerzan
Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek.

Pençesinin altında aslanları titreten Sultan Selim'i zebun etmiş ahu gözlülerden biri has nedimlerinden Hemdem'dir. Bu genci henüz on dokuz yaşlarında bir taze civanken vezirleri arasına yükseltmişti. Çaldıran Seferi'nde yorgun asker geri dönmek istediğinde, padişahın sonsuz sevgisini bildikleri için Hemdem Paşa'yı ileri sürdü, o biçare de askerin arzusunu arz etmek üzere otağ-ı hümayuna girdi, fakat padişahın otağından genç vezirin yalnız kesik başı çıktı.

İşte Yavuz Sultan Selim'i iki yıldırım zaferine ulaştıran, onu Şarkî Anadolu'nun, Azerbaycan'ın ve Mısır'ın fatihi yapan tılsım, bu çelik iradedir. Ahu gözlere zebun oluşu kâğıt üzerinde bir mısra olarak kalmıştır.

İçki de kullanırdı, hem çok içerdi. Pek asilane itiraf ediyor:

Ey felek, dokuz dolu cam içmeyince Han Selim
Dehr içinde olmadı hergiz ayaktaşım benim.

Pençesinin altında aslanları titreten ve dokuz dolu cam içemeyenlerin kendisine kadeh arkadaşlığı yapamadıkları Yavuz Sultan Selim Han'ı da titreten bir korku vardı, o da Allah korkusuydu. Kısa saltanatında çok kan dökecekti, fakat yaradılışı hunhar değildi. Oturduğu tahtın otoritesi ve temsil ettiği devletin kudreti için yaptığı işlerin ahret muhasebesini bir an unutmamış, mücrim olduğunu bilmişti. Beş namaz vaktinde Hak huzurunda alnını secdeye koyduğu zaman seccadesini gözyaşlarıyla ıslatırdı.

Gözlerimden aktı deryalar gibi yaşım benim
Dostlar çok nesne gördü unmadık başım benim...

diyen bu hükümdar sanatını o kadar iyi biliyordu ki, vazifesi uğruna kendisini feda etti. Son nefesini toy bir çocuk olan nedimi Hasan Can'ın kolları arasında verdi.

"Hasan, bu ne haldir?.." diye sordu, Hasan:

"Padişahım" dedi, "Cenab-ı Hakk'a teveccüh edecek zamandır..."

Yavuz yüzünde acı bir tebessümle:

"Çocuk, sen beni bunca zamandır kiminle bilirdin?.." dedi.

Ona "Sultan Selim kahhar" dediler, "Kahraman-ı Âl-i Osman" dediler. Kahhar olsun, kahraman olsun Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda yaptığı iş çok azametlidir. Şair onu evvela asrının güneşine benzetiyor, "asır" Arapçada ikindi zamanı manasına da gelir. İkindi zamanında güneşin ömrü kısa, fakat gölgeleri uzun olur; Yavuz şanındaki şu beyit bu bakımdan pek manalıdır:

Şems-i asr idi, asırda şemsin
Zıllı memdud olur, ömrü kasîr...

Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi'ne hazırlanırken Yeniçeri Ocağı'nın söz sahibi ihtiyarlarını toplamış, İran üzerine yürüdüğü zaman, Çaldıran Seferi'ndeki serkeşliklerini hatırlatmış:

"Ben devletimiz uğruna uykumu, rahatımı terk ettim, padişahlığı da bu hizmet için istemiş, kabul etmiştim, bu uğurdadır ki, kardeşlerimi ve kardeşlerimin oğullarını feda ettim" demişti.

Mısır fatihi olarak döndüğü zaman da Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'ya:

"Babasını ve kardeşlerini öldürdü diye halk benden nefret etmektedir, bunların devlete hizmet yolunda yapılmış olduğunu artık anlamış olmalıdırlar..." demişti.

1512 ve 1513 yılında olanlar hakikaten halkın da, Sultan Selim'in de unutamayacağı müthiş sahnelerdir.

Osmanlı tahtına oturtulmak üzere babası tarafından İstanbul'a çağrılan Şehzade Ahmed yeniçerilerin ayaklanmasıyla Maltepe'den geri döndürülmüştü. Taht yolunun kapandığını gören Ahmed eyaleti olan Amasya'ya dönecek yerde Konya üzerine yürüdü ve orada padişahlığını ilan etti; büyük oğlu Alaeddin de Bursa'yı zapt ederek bu eski taht şehrinde hutbeyi Sultan Ahmed adına okuttu. Sultan Bayezid'in Konya'ya gönderdiği bir nasihatçi elçi isyan okunu yaydan çıkarttı, Ahmed'in emriyle idam edildi.

Bu vakadan sonradır ki, Sultan Bayezid padişahlığı Yavuz'a bırakmak mecburiyetinde kalmıştı.

Bayezid'in ölümü üzerine Sultan Selim'in ilk işi büyük kardeşinin üzerine yürümek oldu. Padişahın 70.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu seferine çıktığını öğrenen Alaeddin Bursa'dan babasının yanına kaçtı. Yavuz evvela Ahmed'e Amasya yolunu kapadı. Ümeradan Mustafa Bey adında birini Amasya sancakbeyi tayin etti. Malkoçoğlu Ali Bey'i de Şehzade Ahmed'e karşı gönderdi ve kendisi kışı geçirmek üzere Bursa'ya gitti. Şehzade Ahmed Kemah'a kaçtı, orada oğulları Murad ile Osman'ı İran Şahı İsmail Safevi'ye göndererek yardım istedi, bir name de Mısır Sultanı Kansu Gurî'ye yolladı, ikisi de pek dostane vaatlerde bulundu.

Sultan Selim'e hizmetin çok güç olacağını anlamış bulunan Sadrazam Koca Mustafa Paşa da tehlikeli bir oyun oynadı, Şehzade Ahmed'e gizli mektuplar gönderdi, bu mektuplarda devlet erkânının padişahı sevmediğini, Sultan Selim'e yeniçeri tazyikiyle biat edildiğini, Anadolu halkının da peşine takılacağını yazdı. Şehzade Ahmed Kemah'tan Niksar'a geldi. Hakikaten bir miktar taraftar buldu, Amasya'ya bir baskın yaptı. Sancakbeyi Mustafa Bey şehri teslim ederek Şehzade Ahmed'e iltihak etti. Fakat ihanet mektuplarından biri ele geçen sadrazam idam olundu.

İşte bu ihanettir ki, Yavuz Sultan Selim'i beş masum yeğeninin ölüm emrini vermeye sürüklemiştir.

Anadolu'da yaşları yedi ile yirmi arasında beş tane babasız, yetim şehzade vardı, Şehinşah'ın oğlu yedi yaşındaki Mehmed Niğde sancakbeyi, Alemşah'ın oğlu yirmi yaşındaki Osman Çankırı sancakbeyiydi, Mahmud'un oğulları Orhan, Emir ve Musa da birer sancaktaydılar; amcalarının kılıçları arasında şaşırdılar ve Sultan Selim'in dedeleri Sultan Bayezid'e verdiği yemini hatırlayarak onun yanını daha emin buldular. Bu beş şehzade 16 Aralık 1512'de, bir perşembe günüydü ki Bursa Sarayı'nda idam olundu. Yavuz'un o gün, son derece üzgün, yalnız saraydan değil, şehirden de kaçarak kıra gittiğini ve yeğenleri için pek samimi olarak ağladığını söylerler.

Cellatlar ellerinde yağlı kementlerle odaya girdiği zaman küçücük Mehmed:

"Bana kıymayın!.. Amcama günde bir akçeyle uşak olayım" diye yalvarmış, çırpınmış. Yirmi yaşındaki Osman ise hançerini çekmiş, üzerine saldıranlardan birini ağırca yaralamış, kemendi boynuna güçlükle geçirmişler.

Beş şehzade Bursa'da Muradiye haziresine defnedildi.

Fakat aydın bir hakikattir ki, devletin vahdeti için bu şehzadelerin her biri Bursa'daki saray faciasının azameti ölçüsünde bir tehlikeydi. Küçük bir zaaf, büyük yaralar açabilir, henüz yarım asırlık imparatorluğun inkişafını belki tamamen felce uğratabilirdi.

Anadolu'da yeni bir Şii kıyamı her zaman beklenebilirdi. Sultan Bayezid'in saltanat divanında hükümdarlığı kararlaştırılmış Şehzade Ahmed'in asker tarafından reddi sebeplerinden biri böyle bir tehlike karşısında bu şehzadenin celadet ve metanetinden şüphe edilmesiydi. Yavuz Sultan Selim daha tahta oturmadan askere uzun ve yorucu haberlerden bahsetmişti. Memleketinin iç huzurunu bozan yabancı nifakını, Türkiye'nin hudutları dışındaki kaynağında kurutacaktı. Ordusunun başında Şah İsmail Safevi üzerine yürürken arkasında sinsi ihtiraslara alet olabilecek yeğenler ve kardeşler bırakamazdı.

Beş yeğen şehzadenin kabirlerinde belki de daha kefenleri sararmadan Şehzade Korkud idam edildi.

Yavuz Sultan Selim, Osmanlı tahtına yeniçeri kılıçlarının açtığı yoldan çıkmıştı. O yeniçeriler ki daha evvel ocaklarına sığınmış olan Şehzade Korkud'u padişahlığa layık görmemişler, fakat kılına hata getirtmeyeceklerine de söz vermişlerdi. Kefe'den İstanbul'a gelen Yavuz, kardeşi Korkud'u kendisini karşılayan dostlar arasında bulmuştu.

Yeniçerilerin tahta layık görmediği bu prens hanedanının güzide simasıdır. Manisa'daki ilk valiliği bu eyalet için parlak bir devir olmuştur. Sarayı edebiyat ve sanat mahfili, ilim ve irfan ocağıydı. Âlim, fazıl, milli duyguları olgun ve coşkun; ihsanı, lütfu, mürüvveti bol, şair ve güzellik âşığı bir şehzadeydi. Midillili Sipahi Yakub Bey oğullarını denizciliğe teşvik eden ve bir gün bunların içinden bir Barbaros Hayreddin Paşa'nın yetişmesine yol açan odur. 16. asır muharrirlerinden Sehî Bey Korkud hakkında şu satırları yazıyor: "Kemalatına nihayet yoktu. İslam hukuku üzerine *Korkudiye* adıyla bir risale telif etti, kadılar arasında makbul eserlerden olmuştu. Musiki ilminde derin bilgi sahibiydi, her nevi sazı çalardı, hatta kendisi Gıdayıruh adında da bir saz yapmıştı, ehli elinde sesi hoştu. Şiirlerinde Harîmî mahlasını kullanırdı" diyor, şiirlerinden örnek olarak da bir âşığın halini tasvir eden şu beyti kaydediyor:

Hasret-i vird-i ruhunla lale-i numanı gör
Baş açık abdal olub beline yaprak bağlanur...

İstanbul'dan Manisa'ya dönerken Osmanlı tahtı ebediyen kaybettiği Leyla'sı olmuştu, kendisi de uryan Mecnun halindeydi. Fakat hayatı için emindi. Sultan Selim'in Bursa'ya geldiğini öğrenince telaşa düşmemişti. Hatta beş yetim şehzadenin amcalarına sığındıkları halde idamı dahi onu ürkütmemişti. Selim'le birbirlerine kıymayacaklarına dair karşılıklı sözleri vardı, üstelik yeniçeriler de bu yolda ayrıca söz vermişlerdi.

Sultan Selim bir gün avlanma bahanesiyle Bursa'dan çıktı ve ılgarla Manisa yoluna düştü. Bu macerayı Solakzade'den dinleyelim:

"Şehzadeyi Manisa Sarayı'nda gafil avladılar. Sultan Korkud şaşırdı. Piyale adında bir içoğlanı, hemdemi, mahremi bir genç vardı, onunla beraber yanlarına bir miktar altın alıp ve bir yahşi atın sırtı-

na düşüp saray bahçesinin küçük kapısını açtılar ve gözleri gördüğü yere dek kaçtılar. Saraya girenler Şehzade Korkud'dan nam ve nişan bulamadı. Sultan Selim ardından atlılar çıkardı, fakat nereye gittiği bilinemedi. Padişah Bursa'ya döndü, ama bütün yollar, derbentler tutuldu, kuş uçmak muhaldi.

Şehzade Korkud natüvan düştü. Piyale'yle akla gelmez bir mağaraya girdi. Yirmi gün o mağarada gizlendiler. Akıbet yâri garı ve vefadarı Piyale ile müşavere idüp Teke İli'ne gitmeye ve oradan bir gemi tedarik idüp Firengistan'a kaçmaya karar verdiler. Bir gece mağaradan çıkıp yola düştüler. Şehzade evvelce Teke İli'nde beylik yapmıştı, bütün yolları bilirlerdi. Teke İli'ne vardılar, orada da evvela bir ıssız mağaraya sığındılar, yatakları toprak, yastıkları taş oldu, çok sıkıntı çektiler ve aç kaldılar. Bir gün Piyale şehzadenin atına binip mağaradan çıktı, yolda bir köylü buldu bu adamı mahremi esrar edinip yiyecek tedariki için yardım istedi, atı köylüye verdi. Adam hizmeti can ve baş ile kabul etti. Birkaç gün o mağaraya bulduğu nimetleri getirdi. Sonra gemi tedarikini konuştular. Köylü bu işi de üzerine aldı. Fakat sahile inip aşağı yukarı sorup soruştururken nazarı dikkati çekti. Başına üştüler, attan yıkıp suale tuttular:

"Şehzade Korkud kandedir, söyle?.." diye korkuttular. Biçareye muhkem işkence idüp nihayet söylettiler, hemen Teke Beyi Kasım Bey'e haber verildi. Kasım Bey de padişaha haber uçurdu. Sultan Selim çok üzüldü, ağlamaya başladı.

"Mağarada yakalanan şehzade, Piyale'si ile beraber Bursa'ya doğru yola çıkarıldı. Padişah da beri taraftan Kapıcıbaşı Sinan Ağa'yı gönderdi. Sinan Ağa yolda Şehzade Korkud'u selamlayıp teselli etti, mülayim sözlerle yareli hatırına merhem urdu. Korkud ile Piyale dertleşip ağlaştılar.

Halimiz n'olur deyu ağlaştılar
Cuş idüp nâr-i gamla taştılar...

Bir konak yerinde şehzadenin uykusu geldi. Amma Piyale Bey göz yummadı, baş ucunda mum gibi durdu. Biri gelip:

'Seni Sinan Ağa ister!..' dedi. Sadık Piyale gaflete düşüp gitti. Sinan Ağa onu sohbet ile oyalarken elleri kementli bir nice ehremen

şehzadeyi uykuda basıp boğdular. Piyale dönüp de efendisini o halde görünce feryat ve figana başladı, iki eline taş alıp bağrını dövdü. Sinan Ağa Piyale Bey'i tekrar çağırıp teselli etti. Fakat bu sadık ve vefakâr bendenin gözlerinin yaşı artık dinmedi. Korkud'un naaşını Bursa'ya götürüp Orhan Gazi'nin türbesine defnettiler. Piyale Bey de o türbeye türbedar olarak kapandı. Sultan Selim kardeşinin bu sadık bendesine şanına layık bir sancak vermek istedi, kabul etmedi:

'Bu hizmet bana ömrüm boyunca kâfidir...' dedi."

Yavuz'un büyük işlerine başlayabilmesi için karşısında son engel, Şehzade Ahmed ile üç oğlu kalmıştı. O gaileyi de 1513 Nisan'ının on yedinci pazar günü Yenişehir Muharebesi'yle kaldırdı; bu kardeş cengi çok kanlı oldu, vakanüvis, "Yalınkılıçlar altında canlar hiçe sayıldı" diyor.

Ordusu bozguna uğrayan Şehzade Ahmed kaçacağı sırada atından düştü, sadık bendeleri sarsılmış maneviyatı ile ayağı tutmayan şehzadeyi atına bindiremediler, Yavuz'un askerleri tarafından yakalandı. Padişahın emriyle üstüne hemen bir çadır kuruldu ve çadırın içinde idam olundu; naaşı Bursa'ya götürülerek Muradiye'de diğer şehzadelerin yanına defnedildi. Oğullarına gelince, üçü de kaçmaya muvaffak oldu, geceleri gündüzlere katıp at sürdüler, Alaeddin ile Osman Mısır sultanına, Murad da İran şahına sığındılar. Mısır'a giden iki şehzade pek az sonra orada hastalıktan öldü; İran'a kaçan Murad'ın ise ancak dört sene sonra, 1517'de, Yavuz'un Mısır Seferi dönüşü sıralarında haber alındı: Bir gün odasında maktul bulunmuş, katili belli olmamış.

Zengin bir muhayyilenin besleyeceği kalemle bu Şehzade Murad'ın hayatı bir roman olabilir:

1519 yılında, "Şehzade Murad'ın İran'da katli yalanmış, Amasya'ya gelip gizlenmiş, yanına nice eşkıya toplanmış, yakında büyük bir fitne çıkacakmış" diye bir haber yayıldı. Sultan Selim meselenin tahkiki için mahremlerinden birini Amasya'ya gönderdi. Gayet gizli yapılan tahkikatın sonunda meselenin ucu bir nalbanda dayandı, adam tevkif olunarak İstanbul'a gönderildi, padişahın huzurunda inkâra mecali olmayıp vakayı şöylece anlattı:

Bir gün dükkânında işiyle meşgulken bir derviş gelmiş, dükkânı

karşısında durup kâh ah eder, kâh ondan yana bakarmış; birkaç gün böylece gelip gitmiş, nalbant merak etmiş:

"Ey âşık!.. Bir sevgili yârinden ayrı mı düştün?" diye sormuş. Dervişin gözlerinden yaş yerine kan dökülüp:

"Bir canımdan azizim, yâr-i garım ve munis-i vefakârım var; hasta düştü, yastığa baş koyalıdan beri bağırım kan doldu, bilmem ki ne çare ideyim; senin garibdost olduğunu ve mertlikte sabitkadem olduğunu işittim, senden mürüvvet ve şefkat ümidi ile geldim... Hasta olduğunu bahsettiğim nevcivan Şehzade Ahmed'in oğlu Şehzade Murad'dır ki babasını severlerden yardım ümidi ile diyarı Acem'den memleketine geldi, ne çare ki gayet hasta ve zaif olup ciğerim deldi..." demiş. Nalbant da varıp ol civanı bimecali yatağında görmüş, garibnüvazlık idüp hatırını sormuş, istediği yemekleri hazırlatıp o dervişle göndermiş. Delikanlı ayağa kalkmış, vilayetin zenginlerinden Sabuncu İbrahim de kendisine riayet etmiş, bütün ihtiyaçlarını temin etmişler, bir müddet sonra şehzade kaybolmuş, ne oldu nereye gitti, bilmiyormuş.

Bu itiraf üzerine Sabuncu İbrahim de İstanbul'a getirildi, bizzat Sultan Selim tarafından sorguya çekildi:

"Şehzade Murad dedikleri gencin yanında birkaç bendesi vardı, bütün ihtiyaçlarını temin ettim, bana 'İstanbul'a gidiyoruz' diyerek veda ettiler, gerisini bilmem..." dedi ve o adamların kılık ve kıyafetlerini, yüzlerinin şekillerini tarif etti. Bu sefer İstanbul'da bir araştırma yapıldı, derviş de dahil, hepsi Üsküdar'da bir handa bulunup yakalandılar, bunlar da:

"Şehzade öleli beş gün oluyor!.." dediler ve gömüldüğü yeri gösterdiler. Şehzade Ahmedlilerden Murad'ı yakından tanıyan başka bir adam bulundu, Murad'ın bir alamet-i farikası olup olmadığı soruldu, "Başında içine ceviz girecek kadar bir çukur vardır" dedi. Sultan Selim'in emriyle bir gece Üsküdar'daki kabir açıldı, genç şehzadenin başı cesedinden kesilip alındı, kafatasında hakikaten derin bir çukur vardı. Delikanlının Şehzade Murad olduğu doğru çıktı, kesik baş tekrar kabre bırakılarak hem mezar, hem de hadise kapanmış oldu. Vakaya karışmış olanlar hayatlarından ümitlerini kesmişlerdi. Sultan Selim hepsini affetti. Bu vakayı nakleden Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'dır, ki yüz yaşında, dimağı zinde olarak ölmüştür.

Yine o 1519 yılında, Anadolu'da büyük bir ayaklanma oldu. Bozoklu Şeyh Celal adında yalınayaklı bir kalender serseri Tokat civarında bir mağaraya girerek etrafa "Mehdi'nin çıkmasını bekliyorum" haberini yaydı. Kısa bir zaman içinde başına eşkıya güruhundan pek çok adam toplandı, orada "gizli sohbetler ve şeytani cemiyetler" kuruldu; Celal'e, "meczub-i ilahi"dir diye fevkalade hürmet gösterildi. Nihayet Bozoklu Celal, "Mehdi benim!.." diyerek devlete karşı isyan bayrağını çekti, kuvveti 20.000 kişiyi buldu, kendilerine "Celali" adını verdiler, yalınayaklı serseriye de "Şah Veli" dediler. Kıyam sürat ve şiddetle bastırıldı, Celaliler amansız kılıçtan geçirildi. Şah Veli de İran'a kaçarken yakalandı, kesik başı İstanbul'a gönderilip gövdesi kıymık kıymık doğrandı. Bu vakadan sonradır ki Anadolu'da devlete karşı isyan edenler ile adi dağ haydutlarına "Celali" denilmek âdet oldu.

Bir serseri meczubun 20.000 kişiyi kolaylıkla peşine takabildiği bir devirde bir şehzade kıyamının ne kıyametler koparabileceğini, Sultan Selim'in kardeşleri ile kardeş çocukları hakkındaki amansız siyasetinde, zulüm ve gadir de olsa, cinayettir de denilse ne kadar haklı olduğunu bu vaka aydın olarak gösterir.

"Kahraman-ı Âl-i Osman"ın İran ve Mısır seferlerini, bu seferlerde zincirleme sıraladığı Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye meydan muharebelerindeki yıldırım zaferlerini nakledelim.

Bu iki büyük sefer, bir faninin cihangirlik davasıyla atıldığı maceralardan değildir. Bir devlet programının tahakkuku yolunda bütün tehlikeleriyle göze alınması Yavuz Sultan Selim'e düşmüş iki büyük iştir.

Anadolu kıtası bir Türk ülkesiydi, fakat doğu bölgesi İran tahtında oturan Safevi Hanedanı ile Dulkadiroğullarının elindeydi. Anadolu Türk birliğinin en kesin ve sağlam coğrafi hudutlar içinde tamamlanması lazımdı. Karadeniz ve Akdeniz boğazlarına hâkim bir devletin istikbaldeki huzuru, ticari ve iktisadi gelişmesi için de Doğu Akdeniz'in bir Türk denizi haline getirilmesi, Suriye ile Mısır'ın Osmanlı topraklarına ilhakı lazımdı.

Yavuz Selim evvela İran üzerine yürüdü. Oğlu Süleyman'ı İstanbul'da padişah vekili bırakarak ordusunun başında 1514 yılı Nisan'ının sonlarında Üsküdar'dan hareket etti. Temmuz ortasında

100.000 kılıçla hududu geçti. O tarihte Türkiye-İran hududu Sivas ile Erzincan arasından akan Gaysu Çayı'ydı.

Şah İsmail'e harp ilanı namesi çok ağır bir lisanla yazılmış ve yakalanan bir İranlı casusla gönderilmişti. Şah verdiği cevapta harbe hazır olduğunu, fakat harp sebebinin ne olduğunu anlayamadığını bildirdi ve "Herhalde afyonsuz kalmış esrarkeş kâtipler yazmış, keyif tazelemeleri için gönderiyorum" diyerek namesiyle beraber bir kâse afyon macunu gönderdi. Fakat alay etmesini bildiği halde bir meydan muharebesi kabul etmedi, memleketini tahrip ederek geri çekildi. Afyon macunu hokkasını getiren elçi eli boş dönmedi; "Erkek hükümdar düşmanını sınırda karşılar, sen neredesin?.. Kıyafetini gönderdiğim şeylerle tebdil et..." diyerek bir kadın entarisi ile bir kadın donu yolladı.

Türk ordusu Erzincan'ı geçtikten sonra yiyecek sıkıntısı çekmeye başladı; padişaha askerin geri dönmek istediğini söylemek cesaretini gösteren Hemdem Paşa daha sözünü tamamlamadan başını cellada verdi. Ağustosun on dördüncü günüydü. Eleşkirt'in Sakallu köyünde yeniçeriler, "Daha gitmeyiz!.." diye bağrıştılar. Yavuz otağından bir ateş kütlesi halinde fırladı:

"Rahatını seven, karı isteyen geri dönsün!.. Mert olan, beni isteyen peşimden gelsin!.." diye bağırdı ve atına bindi. Ordu yekpare bir vücut halinde peşine takıldı.

Nihayet 23 Ağustos Salı günü İran Azerbaycanı'nda Hoy kasabasının şimal-i garbisindeki Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail kumandasındaki İran Ordusu'yla karşılaşıldı. Kuvvetler denkti, tek fark, Türk Ordusu'nun dört aydan beri cebri yürüyüşle gelmiş, son derecede yorgun olmasındaydı. Meydan muharebesi ertesi çarşamba günü şafakla beraber başladı, on saat sürdü, sahra bir kan gölü haline geldi ve Safevi ordusu imha denilebilecek hezimete uğradı. Şah İsmail canını güçlükle kurtarabildi, otağı, haremi halkı, hazinesi, bütün ağırlıkları Türklerin eline geçti. Yavuz 6 Eylül'de İran'ın taht şehri Tebriz'e girdi. Oradan Karabağ'a gitti, niyeti kışı bu İran şehrinde geçirmekti, fakat askerin şiddetle ayak diremesi üzerine Amasya'ya döndü. 1514-1515 kışını orada geçirdi. Ertesi yıl Dulkadiroğulları Beyliği'ni ilhak etti. Bu sıradadır ki Mısır sultanının elçisi gelerek bu beyliğin Mısır himayesinde olduğunu söyledi ve:

"Hutbelerde sultanımızın adı okunan memleketleri iade ediniz!.." dedi.

Yavuz:

"Sultanınıza söyleyin, hutbede ve sikkede adının muhafazasını bizim memleketimiz olan Anadolu'da değil, Mısır'da düşünsün..." cevabını verdi.

Elçi:

"Ben sultanımıza bunları söyleyemem, bir elçi gönderin..." deyince de:

"Elçiye lüzum yok, Mısır'a ben geliyorum..." dedi.

İran Seferi'nde Hemdem Paşa'dan sonra, vazifesini ve askerin inzibatını ihmalden Sadrazam Dukakinoğlu Ahmed Paşa Amasya'da idam edilmişti, sefer dönüşünde de aynı suçtan Vezir İskender Paşa, Kadıasker Tacibeyzade Cafer Çelebi ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa İstanbul'da cellada verildiler. Birinci seferin hesabını bu ağır cezalarla kapayan Yavuz ikinci seferinin hazırlığına başladı.

Mısır, zengin Hint ticareti yolunun Akdeniz'e bağlandığı yerdi. Batılı Avrupalılar bu ticaret yoluna hâkim olmak için Atlas Okyanusu'na açılarak koca Afrika kıtasını dolaşırken Önasya'da rakipsiz kuvvete sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a el atması hayati ve tarihi zaruretti. Mısır sultanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı husumeti Fatih'in İstanbul'u almasıyla başlamıştı, zira iki kıtanın birleştiği noktada İstanbul, bir cihan imparatorluğunun kilit noktasıydı. Ona sahip olanlar er veya geç Mısır'a el atmaya mecburdular. Yavuz hem bunu gören hükümdar, hem de elindeki kuvveti bu uğurda maharetle kullanmasını bilen serdardı.

Yavuz Sultan Selim Mısır fethi niyetiyle İstanbul'dan 1516 Haziran'ının başında yola çıktı. 60.000 kılıç ve 500 topla gidiyordu. Mısır sultanına tabi olan Adana ve havalisi hükümdarı Ramazanoğlu Mehmed Bey küçücük ordusuyla Yavuz'a iltihak etti ve hükümdarlıktan feragat ettiğini arz etti, kendisine kayd-ı hayat şartıyla memleketinin valiliği verildi. Temmuz sonlarına doğru Mısır hududu geçildi. O devirdeki hudut Malatya topraklarından akan Sultan Suyu'ydu.

Bu uzun ve tehlikeli seferin ilk meydan muharebesi 24 Ağustos Pazar günü, Halep'e dört fersah mesafede Mercidabık'ta (Dabık Ça-

yırı) oldu. Mısır sultanı ihtiyar Kansu Gurî 80.000 kişilik kölemen ordusuyla Yavuz'u bekliyordu; kölemenler yaman cengâverlerdi, yalnız tüfekleri ve bir tane dahi topları yoktu. Güneş doğarken başlayan muharebe ikindiye doğru Sultan Selim'in zaferiyle sona erdi. Memluklar çok ağır kayıp verdiler. Sultan Gurî de ölüler arasında bulundu. Bu zaferden sonra Yavuz Halep'e girdi. Mısır sultanının Mercidabık'taki otağında ve Halep'te 100 kantar külçe altın, 200 kantar külçe gümüş ve 1.000.000 Mısır altınından ve bu altınlarla gümüşlerin değerinin kat kat üstünde mücevherattan mürekkep hazinesi Yavuz'a teslim edildi; padişaha:

"Sizi yendikten sonra İstanbul'u alacağını umuyordu, bu muazzam hazineyi İstanbul'a götürüyordu..." dediler.

Yavuz eylül sonunda Şam'a girdi. Orada, artık Türkiye'ye ilhak edilmiş olan Suriye'nin mülki teşkilatıyla meşgul oldu, Mısır'a girmek için geçmeye mecbur olduğu Tih ve Sina çölleri için hazırlık yaptı. 1517 ocağında Kudüs geçildi. Bir konak yerinde vezirlerden Hasan Paşa:

"Çölde susuzluktan..." derken Yavuz:

"Cellat!.." diye bağırdı, paşanın başı uçuverdi.

Mısır seferine hazırlanırken yalnız asker ve silah düşünmemişti. Geçeceği yollar ve memleketler, oraların iklimi ve halkı hakkında geniş bilgi toplamıştı, onun içindir ki, çölleri geçmek için en uygun mevsimi seçmişti. Yağmurlar başlamış, kum pekişmiş, Türk ordusu çölü bütün ağırlıklarıyla hiç sıkıntı çekmeden geçmişti. Yeni Mısır sultanı Meliküleşref Tumanbay'la ikinci meydan muharebesi 20 Ocak 1517'de bir perşembe günü Ridaniye'de yapıldı. Kölemenler 25.000 ölü ve yaralı vererek mağlup oldu. Mısır fethedilmişti.

Pek kısa satırlar içinde topladığımız bu seferin vakayii arasından Yavuz'un şanındaki fıkraları nakledeceğiz:

Ridaniye'de Sadrazam Sinan Paşa şehit olmuştu. Yavuz bu devlet adamı askerin kıymetini fethettiği ülkeyle tarttı:

"Mısır'ı aldık ama ne yazık ki, Sinan'ı kaybettik..." dedi.

Devrin seçkin ulemasından Kemalpaşazade Ahmed Şemseddin Efendi'nin atının ayağından Mısır fatihinin kaftanına bir çamur parçası sıçradı. Yavuz, ilim adamının kıymetini de muzaffer bir hükümdarın şevketiyle tarttı:

"Bu kaftanı böylece saklayın, ulema atının ayağından sıçrayan çamur bizim için ziynettir, öldüğüm zaman tabutumun üstüne sersinler!.." dedi.

Gelibolu Tersanesi'nde Sultan Selim'in himmetiyle kurulmuş Türklerin ilk Akdeniz donanması da İskenderiye'ye gelmişti. Mısır'daki Abbasi Halifesi III. Mütevekkil'i donanmayla İstanbul'a gönderdi. Kendisi bir sene kadar Mısır'da kalmak, bu büyük ülkenin yeni idari nizamını kurmak istiyordu. Bir gün askerlerinin söylediği hazin bir türkü işitti:

Gel ahi gidelim Rumelleri'ne!..

Kölemenlerden sadakatine güvendiği Hayırbay'ı Mısır valisi tayin etti ve ağustos sonunda İstanbul'a doğru yola çıktı. Sadrazam Yunus Paşa Mısır valiliğinin kendisine verileceğini zannetmişti, büyük ihtirasları tatmin edecek mevkiydi, bir hükümdarlıktan farksızdı:

"Bu kadar askeri kuma gömdük... Sonunda Mısır'ın asi bir kölemene bırakılacağını bilseydi kullarınız peşinize düşüp buralara kadar gelmezdi" dedi. Derhal boynu vuruldu.

Mısır'ın fethi 1512-1513 yıllarının elim hatıralarını halkın hafızasından tamamen sildi. O yılların Kahhar Selim'i olmasaydı bu kahraman Selim'e zafer yolları açılmayacaktı.

1519 yılında Cezayir Hükümdarı Hızır Bey'den elçi geldi. Kardeşi Korkud'un himayesiyle yetişmiş olan, korsanlıktan Cezayir hükümdarlığına yükselen bu namlı amiral Yavuz'a itaatini arz etti. "Cezayir Âl-i Osman ülkesinin bir parçasıdır, izin verin, tahtınızın eşiğine yüz sürmeye geleyim..." diyordu. Bu asil iltihak layık olduğu ehemmiyetle karşılandı, fakat iki büyük adam karşılaşamadılar. 1520 Eylül'ünde Yavuz Sultan Selim Edirne'ye hareket etti. Bu büyük sabit ordugâhta yeni bir seferin hazırlığını yapacaktı. Tekrar İran'a gidecek, Rodos Seferi'ne çıkacak, Macarlara karşı Belgrad üzerine yürüyecek deniliyordu.

Edirne'ye hareket edeceği sıralardaydı, Yavuz Sultan Selim bir gün İstanbul Sarayı'nın bahçesinde dolaşırken nedimi Hasan Can'a:

"Arkamda güya bir diken var, batar canımı yakar, şuna bakıver..." dedi.

Genç nedim efendisinin sırtına baktı, etrafı kızarmış bir küçük çıban gördü, merhem sürülmesini söyledi, padişah:

"Biz senin gibi çelebi değiliz..." diyerek ertesi gün hamama girdi, olgunlaşmamış çıbanı sıktırttı, zedeletti. Bu çıban o devir hekimlerinin "yanıkara" yahut "şirpençe" dedikleri habis çıbandı, derhal azdı. Sultan Selim'in ıstırabı arttı, öyle ki:

"Hasan Can, sözünle amel etmedik, kendimizi galiba ihlak ettik..." dedi.

Buna rağmen Edirne'ye gitmekten vazgeçmedi, hekimler araba tavsiye ettiler, o ata bindi. Çorlu'ya yaklaşırken tamamen takatten düştü, Muratlı'nın Sırt köyünde durdu. Bu köy, Selim'in vaktiyle babası Sultan Bayezid'e karşı kılıç çektiği yerdi.

Mısır fatihi 1520 yılının 21 / 22 Eylül Cuma/ Cumartesi gecesi orada vefat etti.

Büyük padişahın ruh teslim ettiği ana kadar başucunda bulunan Can, oğlu müverrih Hoca Sadeddin Efendi'ye tevdi ettiği zengin tarihi hatıraları arasında bu ölüm sahnesini tafsilatıyla anlatmışlar. Ölmek üzere olduğunu anlayan hasta:

"Yasin-i şerif oku" demiş ve nedimiyle beraber kendisi de tilavete başlamış, bütün sureyi okumuşlar, tekrar başlamışlar, ikinci seferde "Selam" ayetine geldiklerinde Yavuz Sultan Selim teslimi ruh etmiş.

Arkasında tek erkek evlat bırakmıştı. Manisa valisi bulunan Şehzade Süleyman Osmanlı tahtının rakipsiz vârisiydi, buna rağmen o İstanbul'a gelip tahta oturuncaya kadar ölümünü askerden gizlediler.

Ölümü Hicri takvimde 926 senesindedir; ebced hesabıyla Hicri takvim üzerine vefatı yılını gösteren şu mısra ne kadar manalıdır:

Ehl-i iman ruhu için Fatiha...

Ahreti unutmamış olan bu dünya adamı kısa zaman içinde devletini öylesine büyütmüştü ki, halk onda beşeri takatin üstünde bir kudret görmüştü. Yavuz Sultan Selim ölümünden sonra erenlere, evliyalara karıştırıldı.

Naaşını gasledenler, "Mübarek sağ elleriyle iki defa setr-i avret eyledi, cümlemize hayret galebe etti" dediler. "Mübarek vücutlarında

yedi adet ben saydık..." dediler ve halk muhayyilesi elli yıllık bir geçmişe kolaylıkla döndü:

Doğumunda saray kapısına bir derviş gelmiş, "Bugün Âl-i Osman'dan bir oğlan doğacak, yedi sultan üstüne muzaffer olacak..." demiş. Vücudundaki yedi ben, galebe çalacağı işte o yedi sultana nişanmış: Sultan Bayezid, Şehzade Ahmed, Şehzade Korkud, Dulkadiroğlu Alâüddevle, Şah İsmail, Sultan Kansu Gurî, Sultan Tumanbay...

Has nedimi Hasan Can anlatıyor:

Bir kış gecesi sabah namazını kıldıktan sonra Sultan Selim'in hizmetine koşmuş, padişah:

"Hasan bu gece ne rüya gördün?" deyince:

"Böyle uzun geceler rüyasız geçmez, benden saklama..." diye ısrar etmiş. Hasan yemin edince garipsemiş ve bir müddet sonra onu bir iş için Kapıağası Hasan Ağa'ya göndermiş. Mütedeyyin bir adam olan Hasan Ağa başı aşağıda gayet düşünceliymiş ve sakin sakin ağlarmış. Hasan Can:

"Ağa hazretleri, kalbiniz gamnak, çeşminiz nemnak, ne vardır?" diye sorunca:

"Bu gece bir rüya gördüm..." demiş.

Hasan Can Sultan Selim'e koşarak, "Padişahım..." demiş, "rüyayı gören bu kulunuz değil. Sarayağası Hasan Ağa kulunuzmuş..."

Rüya şudur:

Arap simasında nurani kimseler ellerinde bayraklarla serapa müsellah saray kapısına gelmişler, içlerinden biri Hasan Ağa'ya:

"Ben Ali bin Ebu Talib'im... Bunlar da Peygamberimiz'in cümle eshabıdır, en önde gördüklerin de Hazreti Ebubekir, Ömer ve Osman'dır... Var git, Selim Han'a haber ver, Haremeyn hizmeti ona sipariş olundu!" demiş...

Yavuz, Hasan Can'a dönmüş:

"Çocuk... Ben sana demez miyim ki, ecdadım bir yere memur olmayınca hareket etmezdi, velayet-i kerametten behremend idiler, onlara yalnız ben benzemedim, Mısır seferimin rüyasını işte bu salih kulum gördü..." demiş ve o sabah sefer hazırlığına başlamış.

Gayet sade giyinirdi. Nefsini köreltmiş adamdı, iki büyük ve yorucu seferinde askerlerinin çektiği meşakkati paylaşmış, günlerce bir kuru peksimet yemişti.

Şanına yakışan fıkralardandır:

Mısır Seferi'ne hazırlanırken bir gün paraya şiddetle ihtiyacı olmuş, Edirne'de zengin bir tüccardan bin altın borç almış, fakat bir hafta sonra tüccar ölmüş, iki evladına muazzam bir servet bırakmış. Defterdar hadiseyi padişaha arz etmiş, veresenin bin altın borcun ödenmesine ihtiyaçları olmadığını, bilakis kendilerine kalan mirasın bir kısmının hazine adına müsaderesinin uygun olacağını yazmış. Sultan Selim maliyecinin teklifini tiksintiyle reddederek sunulan arizanın altına şunları yazmış: "Ölüye rahmet, malına bereket, evladına afiyet, gammaza lanet..."

Osmanlı Sarayı'ndaki Hazine-i Hassa'nın kapısı her kim padişah ise onun mührüyle mühürlenip kapanırdı. O hazineyi kıymetine paha biçilmez muhteşem servetle dolduran Yavuz Sultan Selim'dir. Kendisinden sonra Osmanlı tahtına oturan yirmi yedi padişah o hazinenin kapısında mühürlerini kullanmaya utandılar, Hazine-i Hassa'nın kilidi üstünde dört asır Yavuz'un mührü kullanıldı.

Kanuni Sultan Süleyman
(Sultan II. Süleyman)

Kanuni Sultan Süleyman Garp müverrihlerinin kalemiyle "Muhteşem Süleyman" diye anılır; kendisine hakikaten yaraşan unvandır. Osmanlı İmparatorluğu tahtında kırk altı yıl oturdu, yarım asır boyunca Şark'ın ve Garp'ın bütün hükümdarları onun haşmet ve kudreti karşısında gölgede kalmıştır. Sağlam manasıyla büyük adamdır. Asrının en kuvvetli devletinin sahibi olmakla kalmamış, şahsi meziyetleriyle pek yüksek makamına şeref vererek 16. Miladi asrın efendisi olmuştur.

27 Nisan 1495'te babasının vali bulunduğu Trabzon'da doğdu. Ana ve baba bu tek evlatlarının terbiyesi üzerinde çok dikkatli olmuşlardı, baba tarafından hakiki sevginin sert disiplini altında yetiştirildi. Güzelliğiyle meşhur olan anası Ayşe Hafsa Hatun ise, Yavuz'dan sadece saygı görmüştü, ruhunun aşk gıdasını mücadele adamı olan kocasında bulamayınca oğluna aşırı muhabbetle bağlanmıştı, ananın elleri de Sultan Süleyman'ın gönül binasını kurdu; manevi büyüklüğünü, tebaasına karşı olan adalet ve muhabbet duygusunu ona borçludur.

On beş yaşlarındayken Bolu sancakbeyi olmuştu, oradan Kırım'daki Kefe sancağına gönderildi. Hafsa Hatun Bolu'ya da, Kırım'a da oğluyla beraber gitti; Yavuz tahta çıkınca İstanbul'a geldiler ve yine beraber Manisa'ya gittiler.

Osmanlı tahtına 1520 yılı Eylül'ünün otuzuncu pazar günü oturdu, ertesi gün de İstanbul'a Yavuz'un cenazesi geldi. Sultan Süleyman babasının tabutunu Edirnekapı dışından karşıladı, cenaze na-

mazı Fatih Camii'nde kılınan Sultan Selim, Haliç'e nazır bir tepe üstünde o zamanlar "Mirza Sarayı" denilen bir arsaya defnedildi. Sultan Süleyman'ın emriyle merkadinin üstüne bir türbe ve türbenin yanına da iki minareli bir cami, bir imaret, bir mektep inşa edildi; semt de Sultanselim adını aldı. Bir müddet sonra Yavuz'un türbesi yanına ikinci bir türbe yapıldı, yaptıran, Kahraman-ı Âl-i Osman'ın arkasından en samimi gözyaşları döken Ayşe Hafsa Hatun'du; hayatının büyük kısmı kocasından uzakta geçmiş olan bu kadın hiç olmazsa ebedi uykusunda onunla kabir komşusu olarak yatmak istemişti.

Osmanlı tahtına yirmi beş yaşında bir genç olarak oturduğu halde saltanat devrini adalet ve ihsanla hâkimane açtı. Sultan Mısır'dan altı yüz hane sürgün getirmişti, İstanbul'da perişan sürünüyorlardı, evvela onlar için, "İsteyen vatanına gitsin..." dedi. Sultan Selim İran'la ticareti yasak etmişti, tüccarın elinde İran'a sevk edilecek veya oradan getirtilmiş ne kadar mal varsa müsadere ettirmişti, "İran'la ticaret yasak edilebilir, fakat tüccar müsadereyle kahredilmez" dedi; gördükleri zararın tazminatını da vererek ambarlarda duran malları sahiplerine iade ettirdi. Zulümden nefretini de iki idam cezasıyla ilan etti; Yavuz'un kaptanıderyası Cafer Bey halk arasında Kanlı Cafer diye anılırdı. Sultan Süleyman'a mezalimi hakkında koca bir defter sunuldu; muhakemesinde hakikaten mücrim olduğu, nahak yere nice masum kanı döktüğü sabit oldu. Tersane önünde de bir şaki gibi asılarak idam olundu. Pirzirin sancakbeyi de birtakım fukaranın eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde oğullarını ana baba ocağından cebren ve kahren alarak köle diye esir pazarında sattırmış, bu oğlanlardan müstesna güzellerini de İstanbul'daki vüzeraya hediye olarak göndermişti.

Sultan Süleyman'a arz edildi, ılgarla gönderilen cellatlar bey ile kâhyasının kafalarını keserek konağı önündeki binektaşına koydular.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, "Bütün mazlumlar bu sefer sefalarından ağlaştılar ve Sultan Süleyman'a öyle dua ettiler ki, ömri şeriflerinin uzun ve iki cihanda berhudar olacağına kimsenin şüphesi kalmadı" diyor ve şunları ilave ediyor: "Onun zamanında valilere, sancakbeylerine, hâkimlere azil yoktu, herkes yerinden emindi. Azil ancak ağır töhmetle olurdu ve bir atılan bir daha devlet kapısına alınmazdı."

Mısır'ın fethinden sonra bu eyaletin devlet hazinesine ilk yıllık vergisini 800.000 duka altını olarak Hadım Süleyman Paşa göndermişti. Hüsrev Paşa Mısır valisi olunca eyaletinin vergisini 1.200.000 altın olarak yolladı. Sultan Süleyman:

"Süleyman Paşa çalmaz, Hüsrev Paşa hakkında tahkikat açın! Birkaç yıl içinde bir memlekette 500.000 altınlık vergi fazlası olmaz, bu adamın halka zulmettiği aşikârdır!" dedi.

Sultan Süleyman'ın adaleti yalnız sulh adaleti değildi; o mukaddes terazi cenk zamanlarında da aksamadı. Şark'ta ve Garp'ta büyük seferler yaptı, 250.000-300.000 kılıç ordularla sadece zaferler kazandı; bir çobanın, bir garip köylünün burnunu dahi kanatmadı, gittiği yere mal, can, ırz ve namus güveni götürdü, çapul ve yağma şöyle dursun, yoldan ayrılıp atını sahibi meçhul bir tarlaya sürenin, atına bir tutam ekin yedirenin başı vuruldu.

Namlı akıncı beylerinde Gazi Bali Bey'e gönderdiği uzun bir mektupta şu satırlar okunuyor:

"Her iyiliğin kaynağı adalettir, adil olmayanın elinden çıkan iş kötü iştir. Peygamberimiz, 'Bir günün adaleti yetmiş yıllık ibadetten üstündür' buyurmuştur. Öyle insanlar vardır ki, ellerinde fırsat yokken salih, âbid ve zahid görünürler, ellerine fırsat geçince nemrut kesilirler. Hizmetinde kullandığın adamların dış haline aldanma, mala muhabbet edeni devlet hizmetinde kullanma, zira o adamlardır ki, Allah'ın bana emanet ettiği halkı ezerler. Ruz-i cezada sorumlu benim. Ey Gazi Bali Bey, mansıbımın geliri masrafıma yetmez diye gam çekme, ne dileğin varsa benden iste. Sana emanet ettiğim askerlerimin ve tebaamın gençlerini evlat, ihtiyarlarını baba, yaşıtlarını da kardeş bil. Bilhassa fukaraya şefkat ve muhabbetle ihsan kapılarını aç."

Tarih kaynaklarımız Kanuni Sultan Süleyman'ın eşkâlini şöyle çiziyor:

Uzun boylu, geniş omuzluydu; boynu da öyle karar ve latif bir uzunluktaydı ki, başın duruşuna bir azamet ve ihtişam vermişti. Karaya yakın koyu kumral saçlı, buğday benizli, koyu ela gözlü ve büyük dedesi gibi doğan burunluydu; yetmiş bir yaşındayken çıktığı son gazası Zigetvar Seferi'ne kadar da, babası gibi sakal salıverme-

mişti, pos bıyıklı, fakat bıyığı gür değil, köseçimsi, tel teldi, yüzüne kendine has bir mana, şirinlik vermişti. Kelimeleri tane tane telaffuz ederek konuşur, son derece nazik, zarif, nüktedandı. Âlimlere, şairlere, her hüner ve marifet erbabına karşı hürmetkâr, mültefitti; ömrü boyunca ilmin ve sanatın cömert hamisi oldu.

Daha çocukluğunda kuyumculuğa heves etmişti; zamanla bu sanatta namlı ustalar arasında sayıldığı söylenir. Dünyanın en zengin hazinelerinden birine sahip bir hükümdar için herhalde pek tatlı meşgaledir.

Şiir söylemek, yazmak hanedanının kültür ananesi olmuştu; şiirlerinde "Muhibbî" mahlasını kullandı. Üç kıta üzerinde yayılmış muazzam bir devletin kalbi tebaasına karşı muhabbetle dolu şair imparatora yakışan isimdir, Baki'nin ve Fuzulî'nin muasırı olan Muhibbî hiç şüphesiz ki, Türk divan edebiyatının ön safta bir simasi değildir, fakat, şuara tezkirelerinde o asrın şöhretleri arasında zikredilenlerin çoğundan, lisanıyla ve duygusuyla, kat kat üstün şairdir.

Herhalde Irakeyn Seferi'ne çıkarken gördüğü bir sipahizade olacaktır. Cenge giden atlı bir nevcivanı tasvir yollu yazdığı şu mısralar ne kadar renkli, hareketlidir:

Ah ol libası zerkeş, bindüğü atı serkeş
Bağlandı tir ü tirkeş, azmi Irak'a düştü.
Gözyaşların Muhibbî döksen aceb değil
Ol servkadde nâgâh bu dide bakadüştü...

Mahmud Gaznevî ile dilber sakisi Ayaz'ı hatırlayarak bir güzel şanında da şöyle konuşuyor:

Didim: Aşkuna düştüm, pürniyazım
Didi: Baştan başa ben dahi nazım!
Didim: Dil mürgini benden ayırma
Didi: Bilmez misin kim şahbazım!
Didim: Bâlâ mıdır kaddin, ya Tuba?
Didi: Andan yüce ben serefrazım!
Didim: Mahmud'un olmuştur bu Muhibbî
Didi: Hüsn ile ben dahi Ayaz'ım!

Bir beyti atasözleri arasına karışmış, yüz binlerce Türk'ün hafızasındadır:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi.

Hayli yaşlı ve nikristen mustaripken yazdığı bu gazelin divanında kalmış bir beyti vardır ki, Kanuni Sultan Süleyman'ın dünya hayatına verdiği kıymet bakımından pek güzeldir; gökyüzü kubbesini kum saatine benzetiyor ve onun altındaki fani insan ömrünü, bin yıl da yaşansa ancak tadımlık buluyor:

Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd ü aded
Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir saat gibi!

Saray dilinde "haseki" denilen nikâhlı zevcelerinden Hürrem Sultan'a şahane bir aşkla bağlandı. Osmanlı Sarayı'na esir pazarından bir cariye olarak girmiş olan bu güzel kadın Rusya ovalarında yaşayan Slav ırkının Roksolan boyundandı; Garp müverrihleri onu kabilesinin adıyla "Roksolan Sultan" diye tanır, bazen de yine buradan bozma "Roza" adını verirler. Büyük padişahın seferlere çıktığı zaman karşılıklı yollanmış muhabbetli mektupları Topkapı Sarayı Müzesi'nin evrak hazinesindedir.

Sultan Süleyman Hürrem'den gelen her mektubu açtığı zaman en tatlı hitaplarla karşılaşmış, sefer yorgunluklarını mahbubesinin dilbaz yazılarıyla gidermişti. "Canım paresi sultanım padişahım... Devletimin güneşi, saadetimin sermayesi hazreti sultanım... Mübarek ayaklarını öptüğüm sultanım hazretleri... Yüz bin firakı hasretiyle ellerine ayaklarına kapandığım padişahım..." diye söze başlayan güzel kadın, şair kocasına beyitler düzüp gönderecek kadar zarifti:

Ey saba!.. Sultanıma zâr ü perişan diyesin
Gül yüzünsüz işi bülbül gibi efgan diyesin.

Sultan Süleyman bu mektuplara aynı hararetle cevaplar yazdı, yazılarına beyitler, kıtalar kattı ve her mektubunun yanı sıra paha biçilmez hediyeler gönderdi.

İstanbul Sarayı'nın bir numaralı kadını valide Hafsa Sultan'dı. Sultan Süleyman anasını, toprağa verinceye kadar baş tacı yaptı. Valideden sonra gelen ikinci sima, saray ananesince, padişaha ilk şehzadesi Sultan Mustafa'yı doğuran Mahidevran Sultan'dı, bu kadının adı için "Gülbahar" da derler. Padişahın gönül tahtında oturduğu ve ona Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir adında dört oğlan ile Mihrimah adında bir kız evlat doğurduğu halde Hürrem bir müddet bu iki kadının gölgesinde kaldı; fakat Osmanlı tahtına Şehzade Mustafa'nın yerine kendi oğlu Mehmed'i çıkartmak için çalışmaktan da kalmadı. Mehmed, Sultan Süleyman'ın en güzel ve en sevgili oğluydu, padişah ona daima "şehzadeler güzidesi" derdi. Padişahın Mehmed'i veliaht ilan edeceği anlaşılınca bir gün harem-i hümayunda büyük bir rezalet koptu; Mahidevran, narin yapılı Hürrem'e tecavüz ederek dayak attı, hatta saçlarından tutup yerde sürükledi ve yüzünü tırnak yaraları içinde bıraktı. Vakayı duyan ve çok üzülen padişah gönlünü almak için Hürrem'i huzura çağırdı, dildade, "Bende bakılacak yüz kalmadı..." diye haber yollayarak gitmedi. Bu vakadan sonra Mahidevran gözden tamamen düştü. Manisa'da bulunan oğlunun yanına gönderildi. 1533-1534 arasında Hafsa Sultan da ölünce harem-i hümayunun baş kadını Hürrem oldu. Mahidevran'ın oğlu Mustafa'nın padişahlığı Hürrem'in felaketi demekti, güzel kadın amansız bir kinle bu şehzadenin vücudunu ortadan kaldırmayı kendisine tek iş bildi ve zincirleme entrikalarla emelinde muvaffak oldu.

Büyük padişahın yarım asır süren saltanatının ilk on beş yılını Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa doldurur. Bu adam padişahın yalnız veziri değil, şehzadeliğinden nedimi, en mahrem dostuydu.

Memleketinin bir beyzadesiymiş; yalınayaklı bir balıkçı, kayıkçı oğludur diyenler de vardır. Melekler kadar güzelmiş, on üç yaşlarındayken Maltız bir korsan tarafından kaçırılmış, bir yıl kadar deniz haydudunun mahkûmu olmuş, sonra Türk korsanların eline düşmüş, İzmir veyahut Çeşme'ye getirilip satılmış, alan da sünnet ettirip İbrahim adını verdikten sonra Manisa'da Şehzade Süleyman'a hediye etmiş, pek makbule geçtiği için şehzadenin sarayında "Makbul İbrahim" diye şöhret bulmuş. Güzel olduğu kadar zeki, şehzadeye ne-

dimlik için gereken tahsil ve terbiyeyi çabuk kavramış, geceleri şehzadenin yatak odasında başını onun ayak ucuna koyarak yatacak kadar mahremi, mutemedi olmuş.

Sultan Süleyman padişah olunca Makbul İbrahim'ini sarayda has odabaşı yapmıştı; Rodos Adası fethinden dönüşünün tezine, 1523, padişah bir gün veziriazamı Pirî Mehmed Paşa'ya:

"Lala, pek sevdiğim bir kuluma devlet hizmetinde gayet mühim bir yer vermek istiyorum, sen hangi mansıbı münasip görürsün?" diye sordu, yaşlı ve kibar vezir:

"Öyle kulunuza münasip olan benim makamımdır..." diyerek mühr-i hümayunu teslim etti; Sultan Süleyman da Mehmed Paşa'yı sadrazamlıktaki tahsisatıyla tekaüt etti. İbrahim Paşa sadrazam oldu, henüz yirmi altı yaşındaydı. Kanuni'nin en azametli, şevketli devri, saltanatının en mesut yılları onun sadaretinde geçen on üç senedir. Mohaç Meydan Muharebesi ve zaferi, Viyana muhasarası, Alman Seferi, Macaristan'ın ilhakı, Irakeyn Seferi, Bağdat'ın zaptı bu yıllar içindedir. Bu yıllar içindedir ki Sultan Süleyman bu adil padişahtır. Ne kıymetleri ne de hizmetleri inkâr edilir; Macaristan'dan getirdiği heykelleri Atmeydanı'ndaki sarayının önüne diktirtecek kadar da Garplıdır. Osmanlı Devleti'ni daha 16. asrın başında Garp medeniyeti camiasına sokmak istediği aydın bir hakikattir. Bundan ötürüdür ki bazı müverrihlerimiz ona "Frenk İbrahim Paşa" der, düşmanları da gâvurluk ve putperestlikle ittihama kadar varmışlardı.

Osmanlı Devleti'nde sadrazamlar padişahların geniş salahiyetli vekilleridir; sadrazamlık alameti de kendilerine emaneten teslim edilen padişahın mührüdür. Bunun içindir ki padişah sadrazama resmen hitap ederken fermanlarında "Benim vekil-i mutlakım" ibaresini kullanır. İşte bu vekâleti hakkıyla ifa eden Makbul İbrahim Paşa olmuştur, bir elçiye, "Padişah demek, ben demeğim!.." diyecek kadar cesur olmuş, Irakeyn Seferi'nde de serdarlık unvanının yanına bir "Sultan" kelimesi eklemişti, ikbalini çekemeyenler imzasının üstündeki bu unvanı "Serasker-i Sultan" okuyacak yerde "Serasker Sultan İbrahim" diye okumuşlar, "Herif saltanat iddiasındadır..." demişlerdi.

Bağdat Halifesi Harun ür-Reşid'in Cafer Bermekî'sine benzer. Tıpkı onun gibi, vezir olduktan sonra padişahın kız kardeşi Hatice

Sultan'la evlenmişti; sarayda, harem-i hümayunda bir dairesi vardı, bazı geceler Sultan Süleyman'la geç vakitlere kadar oturur, devlet işlerini baş başa konuşurlar ve paşa, saraydaki odasında yatardı. Felaketi de Cafer'e benzedi. 1536 yılı Mart'ının 21-22'nci çarşamba gecesi, ki Hicri 942 yılının ramazanına rastlar, sahur yemeğini padişahla beraber yedikten sonra oruca niyet edip yattı, derin uykusundayken cellat kemendiyle boğuldu. Yalnız, Sultan Süleyman Harun'a benzemedi, idam ettirdiği yakın dostunun naaşına hakaret ettirmedi.

İbrahim Paşa Manisa valisi bulunan büyük şehzade Mustafa'yı Hürrem'in kinine karşı koruyan tek kuvvetti. Ölümü bu güzel kadının padişah üzerindeki nüfuzu ve örülüş tarzı gizli kalmış entrikalarıyla izah olunabilir. Büyük şehzadenin hamisini ortadan kaldırdıktan sonra padişahı Mustafa aleyhine tahrik kalıyordu ki bunu da ancak bir sadrazamın Hürrem'le ittifakı temin edebilirdi. Hürrem'in şehzadesi Mehmed, Sultan Süleyman'ın en sevgili oğluydu, fakat bu sevgi onu veliaht ilan ettirmek için kâfi bir sebep değildi. İbrahim Paşa imparatorluk efkâr-ı umumiyesini Şehzade Mustafa için öylesine hazırlamıştı ki Mustafa'ya bir suç isnadı için hükümet başındaki adamın elde edilmesi lazımdı. Hürrem Sultan müttefik olarak Hırvat Rüstem Paşa'yı seçti, Sultan Süleyman'ı, saraydan yetişmiş gayet yakışıklı genç bir vezir olan Rüstem Paşa'yı damat edinmeye ikna etti ve ona kızı Mihrimah Sultan'ı verdirtti.

1536'dan 1544 yılına kadar Ayas Paşa, Lütfi ve Hadım Süleyman Paşa'nın sadaret yılları Rüstem'in mühr-i hümayunu koynuna koyması için bir hazırlık devresi oldu.

Yine bu yıllar içindedir ki Mustafa Manisa'dan Amasya'ya nakledilerek Manisa valiliği Şehzade Mehmed'e verildi. Bu değişiklik hem Şehzade Mustafa'yı hem de kesif bir halk kitlesini endişeye düşürdü.

Osmanlı tahtının etrafında bir facia sahnesi hazırlanıyordu.

Beklenmedik hadiseler perdenin açılmasını 1553 yılına kadar geciktirdi; fakat, bir yerine iki trajedi sahneye kondu, Kanuni o muhteşem adam, Koca Gazi Sultan Süleyman Han ömrünün son yıllarında iki oğlunu ve dört torununu öldürttü.

Sultan Süleyman'ın sekiz oğlu olmuştu: Mustafa, Mehmed, Selim, Bayezid, Cihangir, Murad, Mahmud, Abdullah. Bir de kızı dünyaya geldi: Mihrimah Sultan. En büyük Şehzade Mustafa'nın anası Mahidevran yahut Gülbahar, Mehmed, Selim, Bayezid ve Cihangir ile Mihrimah'ın anaları da Hürrem Sultan'dır. Murad, Mahmud ve Abdullah küçücükken öldüler, analarının adı bilinmiyor.

1543 yılı Kasım'ında padişah onuncu gazası olan Estergon Seferi'nden yeni dönmüştü, feleğin ilk sillesini yedi, Manisa Valisi Şehzade Mehmed'in ölüm haberini aldı. Henüz 22-23 yaşlarında bulunan bu en güzel ve en sevgili oğlunun kaybı Sultan Süleyman'ı çok sarstı, şair imparator ebced hesabıyla Hicri takvim üzerine ölüm tarihini, yüreğinden kopmuş şu mısrayla tespit etti:

Şehzadeler güzidesi Sultan Mehmedim...

Naaşı İstanbul'a getirilerek Vezneciler ile Saraçhane arasında "Eski Odalar" denilen yeniçeri kışlasının karşısına defnedildi. O tarihte devlet başmimarı bulunan Koca Sinan Ağa'ya bu kabrin üstüne bir türbe, türbenin yanına da şehzadenin ruhunu şad etmek için büyük bir cami, bir medrese ve bir imaret yapması emredildi. Türk İstanbulu tezyin eden abidelerimizden Şehzade Camii'nin temeli 1544'te atıldı, semt de o tarihten itibaren Şehzadebaşı adını aldı. Türbe tamamlanınca Hürrem Sultan'ın arzusu ve padişahın da tensibiyle güzel prensin makberine, sandukasının üzerine bir taht kondu.

Bu ağır darbeden sonra Sultan Süleyman bütün sevgisini o tarihte on iki-on üç yaşlarında bulunan en küçük oğlu Cihangir'e verdi. Yanından, dizinin dibinden, gözünün önünden bir an bile ayırmaz oldu. Öyle ki 1548'de çıktığı ikinci İran Seferi'ne beraber götürdü: On dokuzuna basmış olan nevcivan şehzade Türk ordusunun göz kamaştıran bir süsü oldu ve tam bir sene sekiz ay, at üstünde ülkeler dolaştı.

Hürrem Sultan ise Mehmed'i kaybedince üçüncü oğlu Bayezid'e bağlandı; Mehmed'e temin edemediği Osmanlı tahtını ona temin için çalıştı. 1544'te damadı Rüstem Paşa sadrazam oldu. Taht yolunda en önde bulunan Şehzade Mustafa'yı babasına ezdirtmek için entrika ağını ustalıkla ördüler. Mustafa mert, cesur, yakışıklı, bilgili,

fakat çok saftı; kapıkulları arasına sokulmuş olan birtakım satılmış vicdansızlar şehzadenin mahremiyetine girmeye muvaffak oldular, safiyetinden istifade ederek onu şaşırtacak telkinlerde bulundular.

1533'te başlayan İran Seferi'ne, ki tarihimizde Nahcivan Seferi diye anılır, evvela serdarlıkla Sadrazam Rüstem Paşa memur edilmişti. Kapısındaki münafıklar Şehzade Mustafa'ya:

"Babanız kocaldı; seferden ve hareketten kaldı, tahtı size bırakacakları muhakkaktır, mâni olan Rüstem Paşa'dır, varıp başını kesseniz ve askerin önüne düşseniz, cümle asker sizi ister, Koca Padişah bakiye-i ömrünü Dimetoka saraylarında ibadetle geçirsinler..." dediler, etrafa da bu sözleri şehzadeden çıkmış gibi yaydılar; "Padişah-ı âlempenah gayetle kocaldı, pirlik vücuduna zaaf verip sefer ve hareketten kaldı, tahtı büyük şehzadesi Mustafa'ya bırakacaktır ama Rüstem Paşa mâni olur, şehzadenin niyeti vezirin başını kesip askerin önüne düşüp İstanbul'a gitmek ve babasından tahtı almaktır" dediler. Dedikodu İstanbul'da Sultan Süleyman'ın kulağına ulaştırıldı, padişah:

"Hâşâ... Oğlum Mustafa Han'ım bu küstahlığa cüret etmez!.. Benim hayatımda böyle namakul işler yapmaz!.. Bunlar müfsit sözüdür... Bana bir daha böyle şeyler söylemeyin!.." dedi, fakat babası Yavuz'u hatırlayınca ürktü, Mustafa onu taklit edebilirdi. Yirmi iki yaşına basmış olan sevgili Cihangir'ini yanına alan padişah Rüstem Paşa kumandasındaki orduya iltihak etmek üzere İstanbul'dan hareket etti. Amasya'da bulunan Şehzade Mustafa'ya da vilayeti askeriyle gelmesi için bir ferman yolladı. Sadrazamla buluştuktan sonra 5 Ekim 1553 perşembe günü Ordu-yı Hümayun'la Konya Ereğlisi'nde Aktepe menziline geldiğinde Mustafa'nın da ordusuyla gelip konmuş, kendisini bekler olduğunu gördü. Ertesi cuma günü şehzade ananevi merasimle babasının elini öpmeye geldi. Otağa yaklaşınca atından indi, yüz adım kadar yürüdü, fakat otağa girer girmez cellatlar tarafından sarılarak boğuldu. Otuz sekiz yaşında güçlü, kuvvetli adamdı, idam hükmünün infazının çok güç olduğu, cellatlarla hayli boğuştuğu, babasından istimdat ile feryat ettiği, nihayet Enderun halkından ve Hürrem Sultan'a satılmışlardan dev yapılı Zal Mahmud Ağa'nın kollarını tutması üzerine boynuna kement geçirilebildiği söylenir. Otağ önüne kadar şehzadelerine refa-

kat etmiş olan baş mirahuru ile bir ağasının da hemen başları vuruldu, şehzadenin idamı orduya bu kanlı nümayişle ilan edildi. Facianın uyandırdığı teessür çok büyük oldu. Bunun en canlı şahidi o gün orduda bulunan asrın seçkin şairi Taşlıcalı Yahya Bey'in yazdığı "Sultan Mustafa Mersiyesi"dir. Türk divan edebiyatının şaheserleri arasına giren bu mersiye bir anda bütün orduya yayılmış, yüz binlerce insanı hüngür hüngür ağlatmıştı. Sultan Süleyman'ın da ıstırapla kıvrandığı muhakkaktır.

Şehzade Mustafa'nın naaşı defnedilmek üzere Bursa'ya götürüldü, orduya da derhal hareket emri verildi. Padişah sadrazamı azletti, bu suretle cinayetin vebali Rüstem Paşa'nın boynuna dolanmış oldu. Manalı tesadüflerdendir, "Mekr-i Rüstem" (Rüstem'in hilesi) sözü ebced hesabı ve Hicri takvimle bu faciaya tarih düşmüştür.

Taşlıcalı Yahya Bey'in Sultan Mustafa mersiyesi şöyle başlar:

Medet, medet, bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel celalîleri aldı Mustafa Han'ı
Tolundu mihr-i cemali, bozuldu erkânı
Vebale koydular al ile Âl-i Osman'ı.
Yalancının kuru bühtanı, buğz-i pinhanı
Akıttı yaşımızı, yaktı nâr-ı hicranı!..
N'olaydı görmeyeydi bu macerayı gözüm...

Şehzadenin seçkin şahsiyetini methederken bu siyasi cinayet karşısındaki nefretini saklamayan şair, facianın perdeler arkasına gizlenmiş faillerini çok ağır mısralarla ittiham ediyor, onları telin ediyor, onlara beddua ediyor:

Getürdü arkasını yire Zal-i devr-i zaman
Vücuduna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan
Diri kala ne revadır fesat iden şeytan
Nesim-i subh gibi yerde koma ahımızı
Hakaret eylediler nesl-i padişahımızı
Hatası gayr-ı muayyen, günahı namalum
O mahı anca hayal ile ittiler madum.

Kanuni Süleyman'ı da affedemiyor:

Bunun gibi işi kim gördü, kim işitti aceb
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer meşreb.

dedikten sonra mersiyesini şehzadeye ve padişaha bir duayla bağlıyor:

İlahi!.. Cennet-i firdevs ona durağ olsun
Nizam-ı âlem olan padişah sağ olsun!..

Bu mersiyenin bir hikâyesi vardır. Müverrih Gelibolulu Mustafa Âli Bey şaire sormuş. "Padişahın gazabından korkmadın mı ki böyle nazma cüret ettin?" demiş. Yahya Bey de anlatmış:

"Şehzadenin firakı mecnun ve mecbur etmişti, ama yaymayacaktım, ölümünden sonra meydana çıkacaktı. Bir dostum çadırıma gelmiş, beni uyur bulmuş, teklifimiz olmadığından cüzdanımı karıştırıp müsveddesini görmüş, bir suretini yazıp gitmiş... Ertesi gün ordu seyrine gittim, köşe köşe okunur, kimini ağlar, kimini Yahya Bey'in sebebi mağfiretidir diye ah ider gördüm. İnkâr ettim, faydası olmadı. Rüstem Paşa'nın ise mücerret şair olduğum için adaveti vardı, azledilmişti, ne olsa gerek deyüb itiraf ettim. Ama iki sene sonra tekrar sadrazam oldu. Katlime yürümüş, nizam-ı âlem için bunun vücudunu yok etmek gerektir diye padişaha arz etmiş, ama Sultan Süleyman intikam kasdın etme diye izin vermemiş."

Büyük vakaydı. Aktepe menzilinden kalkan ordu ağır bir matem bulutunun boşluğu altında yürümeye başladı. Şehzade Cihangir o kadar ürkmüştü ki konak yerlerinde babasının otağına çağrıldığı zaman asabi bir buhrana kapılıyordu, en sevgili oğlu olduğu halde Sultan Süleyman'dan kaçar olmuştu. Ordu Halep kışlağına geldiğinde, 27 Kasım bir pazartesi günü cinnete yakın bir kriz geçirdi ve öldü. Cihangir'in ölümü Kanuni'ye müthiş bir darbe oldu. Bu şehzadenin naaşı da İstanbul'a gönderildi ve on yıl kadar evvel ölmüş bulunan büyük kardeşi Mehmed'in türbesine defnedildi. Ruhunu şad etmek için de Tophane'nin üstünde yine Mimar Sinan'a bir cami yaptırıldı ve o semt Cihangir adını aldı.

İlkbaharda Halep'ten İran'a doğru hareket edildiğinde Sultan Süleyman ordunun nabzının yoklamak kastıyla bir harp divanı topladı, bu seferin uzunluğundan ve yollarda çekilecek meşakkatlerden bahsetti. Yeniçeri ağası:

"Hind'e ve Sind'e götürsen gideriz... Kaf Dağı'na sefer etsen yüz çevirmeyiz. Padişahım, biz senin uğruna baş koymuşuzdur" dedi.

Asker, ölümüne ağladığı Şehzade Mustafa'nın kan vebalini Sultan Süleyman'ın boynuna dolamıştı.

İki sene sonra, 1555'te, Rumeli'de Selanik'te Şehzade Mustafa olduğunu iddia eden bir adam türedi. Yalınayağın yarım papuçlu ayaktakımından bir serseriydi, meyhanelerde îş ü işret havasında gezer takımındandı. Birkaç kişi kendisini şehzadeye benzetmişler, o da evvela latife yollu:

"Aman sırrımı halka ifşa etmeyin, beni dile düşürmeyin, başımı zaten güç kurtardım, her şeyin zamanı var..." demiş, sonra şeytana uyup işi ciddiye dökmüş, şehzadeliği benimsemiş ve etrafına inandırmış.

Nahcivan Seferi'nin uzaması bu Düzmece Mustafa'ya fırsat vermişti. Başına o tarafların leventlerinden, akıncılarından ve dimağı fesatta olan eşkıyasından on bin kadar adam toplanıverdi; devleti içinden yıkmak için fırsat gözleyen Şeyh Bedreddin Simavî sofularının döküntüleri de serseriyi destekleyince Selanik'ten Dobruca'ya kadar geniş bir saha üzerinde büyük bir isyan çıktı. Sahte şehzade tımarlar, sancaklar dağıtmaya başladı. Uyuldoğdu Bey adında bir akıncıyı da sadrazam tayin etti. Fakat isyan kendi içinden bastırıldı. Bir gün Edirne muhafızı olan Şehzade Bayezid'e Uyuldoğdu Bey'den gizli bir mektup geldi, akıncı, "Ben padişahımın sadık bir kuluyum. Bu herife devlete hizmet için uydum, ilk fırsatta yakalayıp size teslim edeceğim..." diyordu. Dediğini de yaptı, gözü pek akıncılarıyla bir gece Düzmece Mustafa'yı otağından kaldırıp Edirne'ye kaçırdı, Şehzade Bayezid'e teslim etti, o da İstanbul'a gönderdi. Padişahlık davasına kalkan serseri, Sultan Süleyman'ın şark seferinden Üsküdar'a döndüğü gün işkenceyle idam edildi; elleri, ayakları, kulakları, burnu kesildi, uyuz bir at üstünde halka teşhirden sonra asıldı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1550 yılında temelleri atılan muazzam ve muhteşem hayır yapıları 1557 yılında tamamlanmıştı. Koca

Mimar Sinan Ağa dört minareli büyük bir caminin etrafında bir darülhadis, dört medrese, bir darüşşifa, bir imaret, bir tabhane, bir tıp medresesi, bir hamam, bir mektep, caminin mihrap duvarı önünde de padişah ile sevgili hasekisi Hürrem Sultan için iki türbe yapmıştı. Bu abideler Türk İstanbul'da o devrin kudret ve ihtişamını kıyamete kadar temsil edecektir.

İkinci türbe sahibini çok beklemedi, Hürrem Sultan 1558'de öldü. Altmış üç yaşında bulunan Sultan Süleyman için bu kadının ölümü muhakkak ki, çok büyük acıydı, fakat aile hayatındaki acılarının sonuncusu değildi, çilesi henüz dolmamıştı. Hemen ertesi yıl, 1559'da, yeni bir facianın birinci perdesi Anadolu'nun göbeğinde sahneye kondu, ikinci perdesi iki sene sonra, 1561'de İran'da Kazvin şehrinde oynanacaktı.

Sekiz şehzadesinden hayatta kalmış olan son ikisi, Selim ile Bayezid, babalarının gözü önünde Osmanlı Hanedanı tarihinin son taht cengini yaptılar. Facianın aktörleri arasında şeytan rolündeki müfsit de Lala Mustafa Paşa oldu.

İki şehzade arasında yaş farkı azdı, 1559'da Selim otuz beş, Bayezid otuz üç yaşındaydı; fakat karakter ayrılığı geniş ve derindi.

Büyük şehzade son derece zeki, kalender meşreb, zevk ve sefasına düşkün, ayyaş, gayetle munis, güzel yüzlü, tatlı dilli bir meclis adamıydı. Babasının saltanatını ebedi kabul etmiş, taht düşüncesini kafasından atmış, Manisa Sarayı'nda günlük hayatının lezzetini azamî ölçüde tadıyordu.

Bayezid ise asabi, hırçın, hatta kavgacı; muhakkak ki, çok hassas, şair, fakat saftı, her söze, her tahrike kolay kanabilen yaradılıştaydı ve Osmanlı tahtı hayat yolunun tek hedefi olmuştu. Büyük kardeşi Selim'i bu yolun üzerinden kaldırması lazım bir engel görüyordu. Babasının da lüzumundan fazla yaşamakta olduğunu kabul etmişti. Vali olarak bulunduğu Kütahya'da daimi bir huzursuzluk içindeydi.

Sultan Süleyman büyük oğluna "muti evladım", küçük oğluna da "asi evladım" diyordu ve tahtı Selim'e bırakmaya kesin olarak karar vermişti. Bir gün Sadrazam Rüstem Paşa cenkten nefret eden Selim'in asker tarafından tutulmadığını söyleyecek olmuş, padişah:

"Bu madde için bana söz açma, dilini tut Rüstem!.." diye bağırmıştı.

Sözlerinin doğruluğuyla tanınmış, bir müddet Şehzade Selim'e nedimlik, kâtiplik yapmış ve uzun yıllar Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtipliğinde bulunmuş müverrih Gelibolulu Mustafa Âli Bey anlatıyor:

Şehzade Selim'e 1558'de lala tayin edilen Mustafa Paşa vaktiyle Şehzade Bayezid'in kapısında bulunmuştu, yeni hizmetine giderken eski velinimetine bir mektup göndermiş, "Bizim Şehzade Selim yanında bulunmamız size hizmet içindir" demişti. Selim'e ise her gün, "Devletli şehzadem, gözünü aç. Sadrazam Rüstem Paşa Şehzade Bayezid'e taraftardır, îş ü işretinizden bahsederek sizi padişahımızın gözünden düşürmek isterler... Babanız vefat ederse hal kötü olur, gaflet ile saltanat müyesser olmaz" demeye başlamıştı. Bir gün Şehzade Selim:

"Lala... Ya buna çare nedir?" diye sormuş, o da anlatmış:

"Kolaydır" demiş. "Şehzade Bayezid benim sözlerime inanır, babanız hayattayken onu iğfal edip isyan ettirebilirsek maksadımız hasıl olur, izin verin mektup yazayım, ateşi isyanını alevlendireyim."

İzin aldıktan sonra tezvir ağını örmeye başlayan Lala Paşa, Bayezid'e şu mealde bir mektup yazmış: "Sultan Selim gaflet uykusunda, elinden gece ve gündüz şarap kâsesi düşmez, mest yatar, mest kalkar, ılgar ile gelip bassanız işini bitirmek kolaydır..."

Bu mektuba şöyle bir cevap gelmiş: "Lalacığım, hemen gönül yardımın benimle beraber olsun, gelip Selim'i basıp işini bitiririm..." Lala Mustafa ikinci mektubunda tam şeytan olmuş: "Harami usulü basmak yarın padişah olacak siz şehzademe yakışmaz. Kadın eşyaları gönderip kardeşinize hakaret edin, Selim Han'ı meydana davet edin, bayrak çekip üzerine askerle yürüyün o zaman ben de size nice yardım ederim, görürsünüz..."

Bayezid Selim'e ağır bir mektup yazdı, türlü sefahat ve rezaletle ittiham etti ve bir bohça içinde bir kadın entarisi ile bir kadın donu gönderdi. Lala Mustafa tarafından talim edilen Selim de bu mektup ile bohçayı babasına yolladı; "Kardeşimin hali malumunuz olsun, şerrinden sizin himayenize sığınıyorum" dedi. Sultan Süleyman çok müteessir oldu. Bayezid'e, "Hayır duamı almak istiyor isen nifak ve şikakı bırak, kardeşinle iyi geçin" diye bir mektup yolladı. Fakat mektubu götüren ulak çavuş Lala Mustafa'nın yollarda pusuya koy-

duğu adamlar tarafından öldürüldü. İhtarı almayan Bayezid Selim'e hakaret mektuplarında devam etti, dolayısıyla padişahın nazarında baba sözüne kulak asmaz asi oldu. Üstelik Selim tarafından, padişaha gönderilen bir mektupta ulak çavuşun Bayezid tarafından öldürtüldüğü, name-i padişahının da yakıldığı bildirildi. Nihayet bir gün Sultan Süleyman Divan-ı Hümayun'da derin bir teessür içinde resmi ağızla:

"Büyük kardeşiyle iyi geçin diye yalvarıp minnetler eylediğim halde namemizi ateşe yakan asi evlat üzerine askerle yürümemiz lazım geldi!.." dedi.

Sultan Süleyman Şehzade Bayezid'in Kütahya'da bulunmasını tehlikeli görerek Amasya valiliğine kaldırdı, kendisinden şüphe edildiğini belli etmemek için de Şehzade Selim'i veliahtlara verilegelen Manisa'dan çekip Konya valisi tayin etti. Bayezid buna rağmen ayak diredi, "Kütahya vatanım olmuştur, burada kurulmuş yuvamı nasıl bozayım, beni yerimde bırakın" diye fermana itiraz etti, Selim ise, emre itaatle Manisa'dan kalkıp Bursa'ya geldi ve oradan, "Bayezid yolumun üzerinde, Konya'ya giderken Kütahya'dan geçeceğim, bana muhakkak ki, tecavüz edecektir, emniyetimi temin edin" diye haber yolladı. Bayezid nasihatçi olarak gönderilen dördüncü vezir Pertev Paşa'yı da huşunetle karşıladı, bağırdı, haksızlığa uğradığından şikâyet etti, Amasya'ya gitmek için paşa tarafından güçlükle ikna edildi.

Şehzade Bayezid'in lalası Kuduz Ferhad ile nedimlerinden Aksak Seyfeddin ve alaybeyi Mestan da bulanık suda balık avlamak isteyen serseri ruhlu adamlardı; "Amasya'ya geldik, padişahın emrine itaat edildi, Konya üzerine gidip Şehzade Selim ile cenk etmekte ne mâni vardır" diye Bayezid'i tamamen çileden çıkardılar, hemen sefer hazırlığı yapıldı, hayli para saçıldı, on beş binden ziyade adam toplandı; bu asker, başıbozuk, türlü kılık kıyafette, çoğu da dağdan inmiş, derbentten çıkmış eşkıyaydı.

Padişahın Amasya'daki casusları keyfiyeti derhal İstanbul'a bildirdiler. Sultan Süleyman Ordu-yı Hümayun'la Üsküdar'a geçti ve oradan Anadolu, Karaman ve Adana beylerbeylerine vilayetleri askerleriyle Şehzade Selim'in yardımına koşmalarını emretti. Kon-

ya Ovası'na giren Bayezid karşısında bu büyük kuvveti görünce şaşırdı. Lala Mustafa Paşa'nın ne kadar korkunç bir tuzağına düştüğünü ancak orada fark etti, artık geri dönemezdi. İki kardeş kılıcı 1559 yılı Mayıs'ının otuzuncu salı günü Konya Ovası'nda çarpıştı. Bayezid müthiş bir bozguna uğradı, at sırtına düştü, geceleri gündüze katıp Amasya'ya güç kaçtı. Oradan, Üsküdar'da bulunan babasına, isyana nasıl teşvik edildiğini bütün tafsilatıyla bildirdi ve af diledi. Fakat mektubunu götüren ulak yolda pusuda bekleyen Şehzade Selimliler tarafından öldürüldü. Evladının mektubunu alamayan Sultan Süleyman'dan af haberi çıkmayınca Bayezid taht davasını bırakıp baş kaygısına düştü; hazinesini, dört oğlunu, maceraperest yâranını, başlarından korkan taraftarlarını ve bozgun döküntüsü askerlerini alarak, on iki bin kişiyle 7 Temmuz cuma günü sabah namazını kıldıktan sonra, vakanüvisin tabiriyle, "Kandesin Acem diyarı deyup Amasya'dan çekip gitti." Şiddetle takip edildi, çevrilemedi; hududu geçerek İran Şahı Tahmasb'a iltica etti. Son derece dostane karşılandı, yanındaki kalabalıkla, Kazvin'de yerleştirildi, kendisine mükellef bir saray tahsis edildi. Şahın tavassutuyla babasından tekrar af diledi, elçiler gidip geldi, bir anlaşma imkânı bulunur gibi oldu; son yazdığı mektup manzumdu, şu kıtayla başlamıştı:

Ey seraser âleme sultan Süleymanım baba
Tende canım, canımın içinde cananım baba
Bayezid'ine kıyar mısın benim canım baba
Bigünahım, Hak bilir, devletli sultanım baba.

Bu meseldir söylenür kul günah itse n'ola
Bayezid'in suçun bağışla, kıyma bu kula
Bigünahım, Hak bilir, devletli sultanım baba.

Baba da şairdi, içli adamdı, büyük adamdı, manzum mektuba aynı vezin ve edayla manzum cevap geldi, Sultan Süleyman da şöyle başlıyordu:

Ey demadem mazhar-ı tuğyan-ı isyanım oğul
Takmayan boynuna hergiz tavk-ı fermanım oğul

Ben kıyar mıydım sana ey Bayezid Han'ım oğul
Bigünahım dime, bari tövbe kıl canım oğul.

ve şöyle bitiriyordu:

Tutalım iki elin baştan başa kanda ola
Çün ki istiğfar idersin, biz de affetsek n'ola
Bayezidim suçunu bağışlarım gelsen yola
Bigünahım dime, bari tövbe kıl canım oğul.

Bu mektup manzum bir af fermanıydı. Fakat o sırada, 1561, Sadrazam Rüstem Paşa öldü, şehzadenin düşmanları vaziyete tamamen hâkim oldular, dönen entrikalar karanlık içindedir. Affedilen şehzadeyi almaya gelen olmadı; Kazvin'de ise, maiyetindeki serserilerin yüzünden şehzade ile şahın arası açıldı, Bayezid, mülukane bir hayat sürerken hapsedildi. O mahbesteyken İstanbul'dan bir heyet geldi, fakat Şah Tahmasb ile Bayezid'in idamı pazarlığını yaptı, uyuşma kolay oldu. Tahmasb elçilere:

"Şehzadeyi vechen tanır mısınız?" diye sordu, içlerinden yalnız biri:

"Tüysüz bir nevcivanken hizmetinde bulundum, ayağına yüz sürdüm, aradan bunca yıl geçti ama yine tanırım" dedi.

Şah bu sözü şehzadeye hakaret için fırsat bildi, onu elçilerin huzuruna sakalını bıyığını tıraş ettirerek tüysüz çıkardı. Başında kaba ve adi bir entari, üstüne avam harcı adi yeşil softan bir kaftan giydirilmişti, uşak takımının giydiği pabuçlar içinde ayakları çıplaktı; fakat gözleri yaşlı olan bu genç adamın duruşunda öyle bir vakar vardı ki, kim görse bu bir şehzadedir derdi. Türk elçilerinden biri dayanamadı, Hint filozofu Beydeba'nın bir sözünü hiç çekinmeden söyledi:

"Şahım, alçaklığın miyarı zebunküşlüktür!.." dedi.

Bayezid ile dört oğlu elçilere teslim edildi. Kazvin'de ikametlerine tahsis edilen konakta İstanbul'dan gelmiş cellatlar tarafından idam edildiler. Tahnit edilen cesetler tahtırevanlar üstünde Türkiye yolunu tuttu. İdam haberi daha evvel yola çıkarılmıştı, İstanbul'dan, "Bu fermanı aldığınız yerde defnedin" emri verildi. Ferman tabutları Sivas'ta karşıladı, beş şehzadeyi şehir dışında bir yere defnettiler.

Ey taht! Senin için ne cinayetler işlenmiştir...

Sultan Süleyman'ın kırk altı yıl sürmüş olan haşmetli devrine kuş-bakışı göz atanlar, Şehzade Mustafa ile Şehzade Bayezid vakalarının kara bulutları arasından pek çabuk sıyrılırlar: Bu iki aile faciası tarihimizin o altın devrini ve o koca gazi hakanın necip simasını asla karartamaz.

Padişahlığının ilk yıllarında Cezayir'in Türk hükümdarı Hızır Bey İstanbul'a gelerek memleketini Osmanlı ülkesine ilhak etmiş, "Barbaros Hayreddin Paşa" unvanıyla impatorluğunun büyükamiralliğini müstakil bir sultanlıktan çok daha üstün görmüştü. Son yıllarında da Sumatra ve Cava'nın Müslüman sultanları hutbelerde Sultan Süleyman'ın adını okutarak Hint Okyanusu'nun bir ucundaki zengin adalarını Türkiye'nin bir parçası ilan etmişlerdi.

On üç defa sefere çıkmıştı; her seferinden başında bir zafer halesiyle dönmüştü. Şark'ta ve Garp'ta karşısındaki hükümdarlar onunla bir meydan muharebesini kabule cesaret edemedikleri için bu seferlerin çoğu azametli bir askeri cevelan olarak kalmıştı. Alman Seferi'nde İmparator Şarlken'e gönderdiği name ne şahane vesikadır:

"Bu kadar zaman erlik davasın eder, merd-i merdanım dersin, şimdiye değin kaç keredir üzerine geliyorum ve mülküne dilediğim gibi tasarruf ediyorum, ne senden ne kardeşinden nam ve nişan yok. Size saltanat ve erlik davası haramdır. Askerinden, belki avradından dahi utanmaz mısın, belki avratta gayret var, sende yoktur. Er isen meydana gelesin. Hak Teala Hazretleri'nin takdiri ne ise yerine gelse gerek: Seninle saltanatı Beç (Viyana) Sahrası'nda üleşelim, reaya fukarası dahi asude olsun, yoksa meydanı arslandan, hâli buldukça tilki gibi fırsatla şikâr almayı erlik sayma. Bu kerre dahi meydana gelmezsen avratlar gibi iğ ve çıkırık alup dahi padişahlık tacını urunmayasın ve erlik adın diline getirmeyesin."

Seferlerinin tarihçesi bu yazı zincirinin dışında azametli bir mevzudur; salahiyetli ve hüner sahibi bir kalem Gazi Sultan Süleyman Han'la beraber dolaşırken hamaset destanlarının yaprakları öylesine yığılır ki, Türk'üm diyen, o hatıraların karşısında huşuyla eğilir. Biz burada Kanuni Sultan Süleyman'ın on üç seferinin yalnız isimlerini ve tarihlerini kaydediyoruz:

1. 1521'de 26 yaşındayken Belgrad Seferi; 5 ay, 3 gün sürdü.
2. 1522'de 27 yaşındayken Rodos Seferi; 7 ay, 13 gün sürdü.
3. 1526'da 31 yaşındayken Mohaç Seferi; 6 ay, 11 gün sürdü.
4. 1529'da 34 yaşındayken Beç (Viyana) Seferi; 7 ay, 7 gün sürdü.
5. 1532'de 37 yaşındayken Alman Seferi; 6 ay, 26 gün sürdü.
6. 1534-1536'da 39-40 yaşlarındayken Irakeyn (1. İran) Seferi; 1 sene, 6 ay, 27 gün sürdü.
7. 1537'de 42 yaşındayken Pulya (Adriyatik) Seferi; 6 ay, 6 gün sürdü.
8. 1538'de 43 yaşındayken Karaboğdan Seferi; 4 ay, 20 gün sürdü.
9. 1541'de 46 yaşındayken Budin Seferi; 5 ay, 7 gün sürdü.
10. 1543'te 48 yaşındayken Estergon Seferi; 6 ay, 23 gün sürdü.
11. 1548'de 53 yaşındayken 2. İran Seferi; 1 sene, 8 ay, 23 gün sürdü.
12. 1553-1555'te 58-60 yaşındayken Nahcivan (3. İran) Seferi; 1 sene, 11 ay, 23 gün sürdü.
13. 1566'da 71 yaşındayken Zigetvar Seferi; 4 ay, 6 gün sürdü ve büyük padişahın son gazası oldu. Sefere hasta olarak çıkmıştı, bu kaleyi sarmış olan Türk ordusunun karargâhındaki otağında vefat etti, öldüğü gecenin sabahı, 7 Eylül Cumartesi, Zigetvar Kalesi Türkler tarafından fethedildi.

Seferlerin süre rakamları, takvim doğruluğu bakımından itimat edilir kaynak olan Danişmend kronolojisinden alınmıştır.

Aynı kronolojinin verdiği rakamlardandır:

Koca Gazi Sultan Süleyman Han'ın 45 sene, 11 ay, 7 gün sürmüş olan padişahlığının 10 sene, 3 ay, 5 günü seferlerde geçmiştir.

16. asrın büyük Türk şairi Baki, Gazi Süleyman için yazdığı şaheser mersiyede onun ölmez hatırasını, bu gazaların şanına denk belagatla yâd ediyor:

Dest-i fenâda mürg-i hevâ durmayup döner
Tigin Hüda yolunda sebil etti kanları

Şemşir gibi ruy-i zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları

Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin
Nakus yerlerinde okuttun ezanları

Ahir çalındı kûs-i rahil, ittin irtihal
Evvel konağın oldu cinan bustanları

Minnet Huda'ya, iki cihanda kılub said
Nam-ı şerifin eyledi hem gazi hem şehid...

Her yürekten kopan söz gibi Baki'nin "Gazi Sultan Süleyman Han" mersiyesi ölmez eserlerindendir. Büyük şairin mısralarda yer yer ağlayan ve yer yer gürleyen sesi soruyor:

Gün doğdu, şah-ı âlem uyanmaz mı hâbdan!..

16. asrın efendisi kırk altı yıllık saltanatı boyunca bir ayağı daima atının üzengisinde bulunmuş olan o yetmiş iki yaşındaki imparator 1566 yılının 6 / 7 Eylül Cuma / Cumartesi gecesi Orta Macar topraklarındaki Zigetvar Kalesi önünde kurulmuş otağ-ı hümayununda son uykusuna daldı.

Ölüm yılı Hicri takvimle 974'tür; basit bir tesadüf mü diyelim, yoksa harflerde ve kelimelerde çözemeyeceğimiz bir sır mı arayalım, şu söz, Hicri takvim üzerine ebced hesabıyla ölümüne tarihtir:

Şehid-i rah-i Hak Sultan Süleyman.

Kanuni Sultan Süleyman'ın son sadrazamı Türkiye tarihinin en büyük vezirlerinden Sokullu Mehmed Paşa olmuştu. İş başına 1565'te getirilmişti, o yüksek makamda büyük imparatora ancak bir sene hizmet etti, fakat o makamda 1580 yılına kadar on beş yıl kaldı, koynuna üç padişah mührü koydu ve üçüncü mühr-i hümayun koynundayken bir meczup dervişin eliyle şehit edildi.

O 7 Eylül sabahı gün doğdu, şah-ı âlem uyanmadı, fakat o gün Zigetvar fethedildi. Sokullu Mehmed Paşa padişahın ölümünü askerden tam kırk sekiz gün gizli tuttu. Kütahya'da bulunan Şehzade Selim'i, tahtın rakipsiz vârisini Belgrad'a çağırdı. Düşman ülkesinde ordunun maneviyatının sarsılmasından korkmuştu. Sultan Selim gelinceye kadar zapt edilen kalenin tamiri bahanesiyle Zigetvar'da oyalandı.

O günlerin hatıralarını Sokullu Mehmed Paşa'nın kapı halkından müverrih Selanikli Hafız Mustafa Efendi şöylece anlatıyor:

"Padişahımızın hekimi Kaysunizade, başimamı Derviş Efendi, Rikâbdar Mustafa Ağa, Musa Ağa, Hasan Ağa cümle on iki nefer kimse mübarek cesedini gaslettiler, tekfin ettiler, cenaze namazını da kıldılar, sadrazamın gizlice yaptırtıp gönderdiği tabuta koyup otağ-ı hümayunda taht altında gizlediler. Bütün işler tamamlandıktan sonra ordu tellalları:

'İstanbul'a göçtür!..' diye bağırdı. Kadimden beri saltanat kanunu üzere tuğlar çıktı, müzeyyen ve mükemmel saltanat arabasının etrafında peykler ve solaklar, önü sıra da vezirler, erkân-ı devlet ve saltanat yürürken çavuşlar alkış tuttu, tabl ve nakkarelerin, nefirlerin sesi ayyuka velvele saldı, sancaklar açılıp İstanbul yoluna çıkıldı.

Sarayın emektar ihtiyarlarından Has Odalı Bosnalı Hasan Ağa uzun boylu, ak yüzlü, doğan burunlu köseç sakallı, padişahımıza benzerdi; hasta mizaçlı ve boynu da sargılıydı. Arabadan sağa ve sola selam verirdi, kimse şüphe etmezdi.

Zigetvar'dan çıkıldığının altıncı gününde bu seferde alınan yerlerden çıkılıp kendi topraklarımıza girdik. Belgrad'a dört menzil yaklaşmıştık ki, bir gece sadrazam hazretleri biz hafızları çağırıp tembih etti:

'Arabanın yanına gidin, Yasin Suresi'ni ve kâh Fetih Suresi'ni okuyun. Kuran-ı Azîm'den her ne olursa okuyun, zikredin ve ilahiler de okuyun ki, merhum padişahımız ziyadesiyle hazzederdi' dedi, ben:

'Ferman sultanım hazretlerinindir' dedim, 'ama araba yanı aziz yerdir, bizim gibi fukarayı oraya koymazlar, ağaların her biri, Kimdir bunlar? diseler gerektir..'

'Ben Kapıcıbaşı Sinan Ağa'ya tembih ederim, kimseyi söyletmez, sizi gözetir' dedi.

Sabaha dört saat kalmıştı. Altı hafız yoldaştık, Hafız Küçük Mahmud, Müezzin Murad Paşa, Sipahizade Molla Kasım, Sipahi Ahmed, sağ ulufeci Hafız Ahmed ve ben, arabanın yanına gittik. Solaklar:

'Siz burada yürüyecek adamlar değilsiniz!..' diyecek oldular, cevap vermedik, zikre başladık. Gece bir orman kenarı yerdi, gayet müessir düştü. Gerçi orduda Sultan Süleyman'ın öldüğünü bilmez adam

kalmamıştı, kırk sekiz gündür zahiren gizli tutulmuştu, fakat kırk sekiz yıldan beri, gözümüzü açıp tahtta bulduğumuz padişahın ölümünün Kuran ile ve zikrullah ile resmen ilanı ona karşı birden öyle bir hasret uyandırdı ki, gökyüzüne bir ah ü figan yükseldi:

'Hay Sultan Süleyman Han!' diye feryada başladılar, ağlaşmaktan ordu durdu. Vezirler toplanıp keşke evvelki hal ile gidilseydi dediler. Nihayet Veziriazam Mehmed Paşa geldi:

'Kardeşler, yoldaşlar, niçin yürümezsiniz?.. Bunca yıllık İslam padişahıdır. Kuran-ı Azîm ile tazim edelim, bu kadar gazalar idip Engürüs vilayetini dâr-ı İslam eyledi, cümlemizi nimetli ihsanı ile besledi, mübarek cesedini başımız üstünde taşımak borcumuzdur, oğlu padişahımız Sultan Selim Belgrad'a geldi, on yedi gündür sizi bekler, hafızlar durmayın, Kuran okuyup yürüyelim, din ve imanımız Kuran'dır, iman ile Kuran ile gidelim!..' dedi.

Sabaha yakın Serem Sahrası'na geldik. Taraf taraf cemaatle sabah namazları kılındı, Hakk'a niyaz olundu."

Kanuni'nin naaşı Zigetvar'daki otağında tahnit edilmişti. Çıkarılan ahşası altın bir çekmece içine konularak otağın içinde kazılan bir kabre defnedildi. Sonra otağın bulunduğu yere de o ahşa için bir türbe inşa edildi, "Meşhed-i Sultan Süleyman" diye anılan o türbe de bir buçuk asır serhat gazilerinin bir ziyaretgâhı oldu.

Müverrih Solakzade Hemdemî Mehmed Efendi de cenazenin Belgrad'da karşılanışını şöylece anlatıyor:

"Yeni padişah ile maiyeti erkânı ve kapıkulları ile beraber siyah matem esvapları giymiş bütün Belgrad halkı Sultan Süleyman'ı karşılamaya çıkmıştı. Arabanın örtüsü kaldırılıp kavuğunda mücevherli sorguçla tabut görününce sahrada bir hıçkırık tufanı çalkandı. Bakaasız dünyanın işlerine herkes bir kere daha hayran oldu. Sultan Selim'in hocası Ataullah Efendi imam oldu, saadetli padişah ile vüzera vesair erkân, ümera, zabitan ve asker saf saf dizilip müezzinler er kişi niyetine diye tekbir getirip cenaze namazı kılındı. Bu ikinci cenaze namazıydı, ilki Zigetvar'da on iki mahrem bendesi tarafından gizlice kılınmıştı. Belgrad Sahrası'ndaki namazında ise otuz beş bin kişilik bir cemaati kübra bulundu."

Sultan Süleyman beyaz rengi pek severdi. Günlük hayatında ter-

cihan daima beyazlar giyerdi; başına da ekseriya altın sırmalı bir kavuk üzerine yusufi destar sarardı. Peçevili İbrahim Efendi, "Yusufi destar güzellik nümayişinde eşsizdir" diyor. Son seferine de bir beyaz atın üstünde beyazlarla çıkmıştı. Selanikli Hafız Mustafa Efendi şöylece anlatır: "Ak libaslar giyip cenk aletleri ile donanmış atının üstünde uzun boyu ile nurdan minare gibiydi. İstanbul halkı geçeceği yollara dökülmüş, Sultan Süleyman Han sağına soluna selam verdikçe halkın, 'Allah mansur ve muzaffer eylesin' sesi semaye yükselirdi..."

İhtiyardı, yetmiş iki yaşındaydı, sıhhatinin de yerinde olmadığı biliniyordu, fakat İstanbullular onu son görüşleri olacağını asla hatırlarına getirmemişlerdi. Büyük şehir büyük hükümdarın ölüm haberini yeni padişahın Anadolu'dan tahta oturmak için İstanbul'a gittiği gün öğrendi. O gün devlet tellalları semt semt, sokak sokak:

"Devrî sultan Selim Han'dır!.. Devrî sultan Selim Han'dır!.." diye bağırarak dolaşmış, şehr-i şehîrin üstüne ağır bir matem havası çökmüştü.

Kırk altı yıldır onun kanadı altında, adaletinin huzuru içinde yaşanıyordu, yeni bir devre girmek herhalde kolay değildi.

Cenaze 400 kişilik bir muhafız kıtasıyla Belgrad'dan ılgarla yola çıkarılmıştı. Yeni padişah, sadrazam, devlet adamları ve ordu arkadan ağır ağır gelecekti.

"Cenaze Belgrad'dan yola çıkmış" haberi geldi. İstanbul şöyle bir titredi. "Edirne'yi geçmiş" haberi gelince şehir yavaş yavaş boşalmaya başladı. O tarihte İstanbul'un nüfusu sekiz yüz bin ile bir milyon arasında tahmin olunabilir, şehirde yalnız kadınlar, sabiler, hastalar kaldı, Müslim, gayrimüslim bütün İstanbullular, takatlerine göre, Çekmeceler'e, Silivri'ye kadar büyük padişahlarının mübarek naaşını karşılamak için yoluna döküldü.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi, bütün ulema ve şeyhler Küçükçekmece'den karşılamıştı. Oradan İstanbul'a Kuran ile tekbir ve tehlil ile gayet ağır gelindi. Mevsim tam kış ağzı 1566 yılı Kasım'ının yirmi sekizinci perşembe günü tabut Süleymaniye Camii'nin musalla taşına kondu. Ulema arasında kısa bir münakaşa oldu; bir cenaze namazı Zigetvar'da, ikinci cenaze namazı Belgrad'da kılınmıştı, İstanbul'da namaz kılınacak mıydı? Cenaze

namazının tekrarı caiz miydi? Şeyhülislam Efendi, hiç tereddüt etmedi, "Caizdir..." dedi ve hemen imamet mevkiine geçti, büyük padişahın üçüncü defa olarak İstanbul'da da namazı kılındı.

Öyle bir namaz ki, cemaati şehrin bütün Müslümanlarıydı. En az üç yüz bin kişi tahmin olunabilir. Süleymaniye Camii avlusu, geriye doğru ne kadar sokak varsa bin bir ayak bir ayak üstündeydi. Bu namazda yer yer beş binden fazla müezzinin kamet getirdiği söylenir. Macaristan fatihi Sultan Süleyman Han Türk mimarisinin haşmet timsali camiinin mihrap duvarı önündeki türbesine defnedildi. Ve sonra günlerce, defalarca, aylarca hep ondan bahsedildi; fıkralar, menkıbeler, hikâyeler anlatıldı.

Fatih Sultan Mehmed'e Acem şahı gayet kıymetli yakut bir pazıbent göndermiş, miras olarak Sultan Süleyman'a kadar gelmiş, o da pazısında taşırmış.

Bir gün hamama girerken çıkarmış, gömleğinin üzerine koymuş, içoğlanlarından biri aceleyle farkına varamamış, gömleği devşireyim derken yere düşürüp kırmış. Oğlana, "İşte peymane-i ömrün bugün tamam oldu" demişler. Padişah hamamdan çıkmış, herkesin yüzünde bir perişanlık görünce, "Bir bed haber mi aldınız?" diye sormuş, kazayı anlatmışlar:

"Aman ne iyi olmuş, müjde isteseydiniz" demiş; "o pazıbendi ulu dedem, dedem, babam kollarında taşıdılar, cümlesini yedi, bari şimdi ben onu yiyeyim."

Ve kıran oğlana ummadığı ihsanda bulunmuş.

Süleymaniye Camii yapılırken Mimar Sinan bir ara inşaata fasıla vermiş. Bunu haber alan İran şahı bir çekmece dolusu elmas yakut ve zümrüt göndermiş:

"Sultan-ı İklim-i Rum'un hazinesi kalmadığı için camiin yarıda kaldığını söylediler, bunları sattırıp inşaata devam etsin, o hayratta bizim de hissemiz bulunsun!" demiş. Sultan Süleyman da Mimar Sinan'ı çağırtıp elçinin önünde mücevher çekmecesini ona vermiş:

"Şah kardeşim hayratımda hissesi bulunmasını istiyor, bu mücevherleri caminin bir minaresinin yapı taşları arasına koy!.." demiş.

Süleymaniye Camii'nin doğu tarafındaki büyük minaresi işte o cevahirli minareymiş.

Gazabında dahi haşmetliydi, ne güzel fıkradır:

Ulemadan Şeyh Ebusaid Efendi, şeri ve maddi bir temizlik hastasıydı ve ilminden ötürü çok mağrurdu. Bekârdı, kadın için, nefsi kirletir derdi. Konağında her şey dokuz defa şartlanarak yıkanırdı.

Kimsenin elini üstüne değdirtmezdi ve kendi elini canlı bir mahluk üstüne sürmezdi; kapısındaki hizmetkârları, efendinin şüphelendiği anda hamama girip gusül aptesti alırlardı, her bir günde en az beş altı sefer yıkanırlardı, konağın hamamı gece gündüz durmadan yanardı.

Sadrazam Semiz Ali Paşa, bu adamın ahvalini padişaha naklettiğinde, Sultan Süleyman:

"Şunu çağırın göreyim" dedi.

Vezir:

"Gelmez padişahım... Saraya gelince, teşrifat icabı, koltuklanacak, huzurunuzda saçak öpecek, lütfederseniz elinizi öpecek; yapamaz..." dedi.

Sultan Süleyman, Ebusaid Efendi için bütün teşrifatı kaldırdı; efendi, huzura çıktığında iltifatta bulundu:

"Allah sizden razı olsun, gençleri ilminizin feyziyle nurlandırıyorsunuz" dedi.

Sonra vezire sordu:

"Efendinin yevmiyesi kaç akçedir?"

"Yüz akçedir, padişahım."

"Yetmez..." dedi. "Yüz akçe de benden sabun parası ilave ediniz, biraz da yüreğindeki vehim ve vesvese çirkefini temizlesin!.."

Bu şahane hakaret üzerine şeyh efendi, padişahın ayaklarına kapandı, af diledi ve o temizlik vesvesesini terk etti.

Osmanlı Hanedanı tarihinin ilk yapraklarından birini, Osman Gazi'nin gördüğü bir rüya süsler; genç cengâvere büyük bir devletin kuruculuğu müjdelenmişti. Tarihimize geçmiş ikinci rüyayı da, Kanuni Sultan Süleyman, Irakeyn Seferi'nde Bağdat'ta görmüştür.

Başdefterdar İskender Çelebi, büyük imparatorun ilk yıllarındaki devlet ricali arasında en parlak simalardan biriydi. Padişah, has gözdesi ve sadrazam Pargalı İbrahim Paşa'ya:

"Sana muhkem tembihimdir, her işinde İskender Çelebi'yle müşavere edip, onun göstereceği yoldan şaşma..." demişti.

İbrahim Paşa da, efendisinin hatırı için, bu yaşlı ve tecrübeli devlet adamına "Baba" diye hitap ederdi.

İskender Çelebi, hem çok zengin adamdı, hem de servetine denk ihtişam içinde yaşardı. Kapısı halkının bin iki yüz kişi olduğu söylenir; yalnız şahsi hizmetinde yüz nefer içoğlanı vardır ki, seçme güzellikleri, terbiyeleri, altın sırmalar içinde göz kamaştıran esvaplarıyla dillere destan olmuştu.

Hareminde de bir o kadar hasna ve müstesna cariyesi vardı. Ayrıca yüz on nefer de şahbaz ve şehlevent seçme silahşoru vardı, onları da zengin esvaplar ve kıymetli silahlarla donatmıştı; nümayişi muhakkak ki mülukâneydi. Her sene Trabzon'dan bir gemi dolusu bez gelir, İskender Çelebi kullarının don ve gömleklerine yetmez, çarşıdan da bir miktar bez alınırdı.

İbrahim Paşa, 1535'te Irakeyn Seferi'ne çıkarken, İskender Çelebi'nin o seçme silahşorlarını istedi. Çelebi, hepsini vermeye her nedense kıyamadı, içlerinden ancak otuz genci ayırdı, hariçten ırgat makulesi tüvana delikanlılardan seksen kişi buldurttu, onları da aynı şekilde giydirip kuşattı ve yüz on silahşoru bu suretle yolladı; fakat paşa, gelenleri şöyle bir teftiş edince ırgatları tavır ve hareketlerinden hemen ayırt etti, bunu bir hakaret saydı:

"Bu ne cüzî şeydir ki, babam bize göndermede tereddüt etmiştir" dedi.

Evvela bu maddeden vezir ile defterdarın arası açıldı. Seferde ordu tellalları, paşanın emirlerini, "Serasker sultanın emridir" diye bağırırlardı.

İskender Çelebi ise onları çevirip, "Öyle söylemeyin. Serdar hazretlerinin emri budur deyin" diye tembih ederdi.

Paşa, defterdara tamamen kin bağladı. Nihayet padişah üzerindeki nüfuzu ile, İskender Çelebi'yi Bağdat'ta Sultan Süleyman'ın gazabına uğrattı ve astırttı; zengin adamın bütün emlaki, eşyası, hazinesi ve o güzel köleleri ve cariyeleri müsadere edildi. İşte o idam vakası gününün gecesinde, Sultan Süleyman bir rüya gördü:

İskender Çelebi:

"Bre zalim! Ben bigünahı bir müfsidin sözüyle nasıl astın? Bu kadar zamandan beri hizmetimi neden unuttun?" diyerek elindeki sahi bir destarı padişahın boynuna dolayarak boğmaya başladı.

Sultan Süleyman, feryat ederek uyandı ve:

"İbrahim... Allah'tan dilerim ki, sen dahi yılına varmadan katle sezavar olasın..." diye sadrazama beddua etti.

Irakeyn Seferi dönüşünün tezindedir ki, İbrahim Paşa idam olunmuştu.

İskender Çelebi'nin İstanbul'da, Marmara sahilinde güzel bir av ve eğlence köşkü ile bir korusu vardı ki, zamanımızda Florya adını taşıyan meşhur plaj ile arkasındaki arazidir.

Orası da miri adına müsadere olunmuştu. Aradan uzun yıllar geçti. Kanuni Sultan Süleyman, Zigetvar Seferi'ne çıkmazdan iki sene evvel, 1563'te eylül sonlarında bir gün Halkalı Pınarı taraflarında ava gitmişti, hava birdenbire bozdu, kara bulutlarla gün ortasında gece oldu. Süratle deniz kenarındaki İskender Çelebi Köşkü'ne sığındı. Padişahın ardından tufanı andıran bir yağmur başladı. Bir gece durmadan devam etti, Köşkte İskender Çelebi'nin hayali her an gözünün önüne gelen padişah, son derecede mustarip oldu, köşkün etrafına yetmiş dört yıldırım indi ve müthiş bir sel geldi, köşkü bastı, bina sallanmaya başladı, su, adam boyuna yaklaştı, içoğlanlarından tüvana bir genç, padişahı sırtına alıp bir musandıra üstüne çıkarmak suretiyle kurtardı.

Sultan Süleyman bu vakayı ölümünün yaklaştığına manevi işaret saydı. Hakikatte de öyle oldu. Sultan Süleyman, Hicri takvim ile yetmiş dört yaşında, o gün inen yıldırımların sayısındaki yaşta öldü.

Hayır ve imar yolunda altını su yerine akıtmış olan Sultan Süleyman'ın benzeri bir hükümdar cihan tarihinde yoktur. Devrinin yapı ve imar işlerinin başında bulunmuş ve büyük hükümdarın adını taşıyan eserlerin hepsi istisnasız elinden çıkmış olan Mimar Sinan Ağa'nın Gazi Sultan Süleyman Han şanında güzel hatıraları vardır. Bunları da sanatkârın manevi oğlu şair Mustafa Sai'nin kaleminden ve Sinan'ın ağzından okuyalım:

"Padişahı devran Sultan Süleyman Han'ın ve şehzadelerinin, kızının ve hasekisi sultanın ve devri vüzerasının, âyanının resimlerini çizip bina ettiğim hayır eserleri İstanbul'da, Rumeli'de ve Anadolu'da seksen bir camii şerif, dört yüzden fazla mescit, yirmi altı darülkurra ve türbe, on yedi imaret, üç darüşşifa, on beş büyük su-

kemeri, sekiz büyük köprü, on altı kervansaray, otuç üz saray, otuz iki hamamdır."

Bana ol şah istihsanlar etti
Nice ummadığım ihsanlar etti...

Bir sabah atlanıp İstanbul'da Kâğıthane arkasındaki dağlarda, ormanlarda dolaşmış. Bir çimenzara gelmiş ki, sular şarıl şarıl akar ama kara toprak arasında kaybolur. Cihanı gören gözleri bu kaçkın suya şöyle bir dalmış, "İstanbul'a akıtılması zor olmasa gerek" demiş. Bu hayır niyetle atına binip sarayına dönmüş.

"Emir aldım, ben de gittim, gördüm; sonra gelip:

'Saadetli padişahım' dedim, 'o gördüğüm suyun İstanbul'a gelmesi senin emrine bağlıdır, emret, yollarını, bentlerini, kemerlerini yapıp getireyim...'

'Masrafı ne olur?..' diye sordu.

'Kullarınıza emir buyurun, her biri hizmetinize can verir, masrafsız gelir. Ama çalışan ameleye hak ettikleri ücretleri ödenirse hazineler gider padişahım' dedim.

'Tedbir ikincisidir; kaynaklarından İstanbul şehrine kadar altın keselerini o suyun yoluna dizeceğim, mimar, suyu kimsenin hatırını rencide etmeden getir; şehrin her mahallesinde revane olsun. Pir ve zaif ve dul kadınlar ve uşacık oğlancıklar testilerini, güğümlerini doldurup bana dua eyleyeler' dedi.

Süleymaniye Camii'ni yaptığım sıralarda inşaata ara vermiştim. Bazı müfsitler padişahımıza benim için, 'Binayı kara çamurdan çıkarmaya kadir değilken kubbenin nasıl durduğuna kendisi dahi şaşar... Kubbenin duracağı şüpheli; hemen gününü geçirir, sevda galebesiyle cünun vadisine varmıştır' demişler. Ben ise bunlardan bihaber mermercilerde mihrap ile minberin nakışlarını tarh ve tanzimle meşguldüm. Bir gün merhum çıkageldi; yüzünden gazaplı olduğunu anladım.

'Bu bina ne zaman tamam olur, tiz haber ver!' dedi.

Allah'ın kudreti, dilime geleni söyledim:

'Saadetli padişahımın devletinde iki ayda tamam olur!' dedim. Israr ile tekrar sordu, yine:

'İki ay tamam olunca bu camii şerif de tamam olur padişahım' dedim.

'Mimar, hele iki ayda bitmesin, seninle o zaman konuşuruz!..' deyip gitti. Sarayda hazinedarbaşı ile sair ağalara:

'Camii şerifin daha nice yıllık işi vardır, mimarbaşı korkusundan aklını oynattı, iki ayda biter dedi' demiş.

Bütün işçileri topladım, geceleri gündüzlere kattım, camii şerifi söz verdiğim zamanda bitirdim, kapılarını kapayıp bitti diye haber gönderdim.

Camiin açılacağı gün anahtarlarını eline verdim. Sultan Süleyman Has odabaşı ağaya:

'Cami-i şerifin kapısını açmaya layık olan kimdir?..' diye sordu, o da:

'Padişahım, mimar ağa bendeniz bir pir-i azizdir, bu hizmete layıktır' deyince anahtarı tekrar bana uzattı:

'Bu bina eylediğin beytullahı sıdk ve sefa ve dua ile yine sen aç!' dedi, 'Ya Fettah' deyip açtım. Hak garîki rahmet eylesin.

Yine onunla Büyükçekmece Köprüsü'ne başlamıştım.

Yolu oraya düşmüş, halkın Çekmece Geçidi'nden pek güçlükle geçtiğini görmüş, 'Buraya köprü yapılmaz mı?' diye sormuş. 'Köprü tutturamıyorlar' demişler. Beni çağırttı:

'Padişahım, dedim, köprü yapılır... Şimdiye kadar tutturamadıklarının sebebi batak içine yapmak istemelerinden, batakta köprü ayağı tutturulmaz, emret, köprüyü derya tarafına yapalım, hem sağ, hem sığ yerdir..'

Resmini çizip gösterdiğimde pek beğenmişti. Zigetvar Seferi'ne giderken yapı yerine uğradı:

'Aferin mimar, aferin! Pek güzel oluyor' dedi.

Son hayır eserinin bittiğini görmedi, ikmali oğlu Sultan Selim'e nasip oldu."

Nice dua ile yâd itmeye o sultanı
Bakardı hal-i reayaya aynı şefkatle...

Sultan II. Selim

16. asrın büyük müverrihi Gelibolulu Mustafa Âli Bey nevcivanlık çağında bir melek kadar güzelmiş ve evvela şair olarak tanınmış, şöhreti de öylesine yayılmış ki, 1560'ta on dokuz yaşında bulunan bu melek yüzlü genç şairi Şehzade Sultan Selim Kütahya'ya davet etmiş, kendisini divan kâtibi yapmış.

Âli Bey anlatıyor:

Bir kış günü ava çıkılmıştı. Şehzade mutadı üzere çakırkeyifti, at üstünde, kolunda şahini, genç şaire dönmüş:

"Beni bir beyt ile şöylece tasvir et!.." demişti.

Mustafa Âli de o anda şu beyti söylemişti:

Şahbaz-ı himmetin destinde olsun berkarar
Olur elbet de hüma-yı saltanat bir gün şikâr!..

Sultan Selim fevkalade hoşnut olarak divan kâtibine yüz altın ihsan etmişti.

Saltanat hümasını avlamak için çok beklemedi. Babası Sultan Süleyman'ın ölüm haberini yine sayd ü şikâr ve bu vesile ile îş ü nuş için gittiği kırlarda almıştı. Sokullu tahtın bu rakipsiz vârisine hadiseyi mahrem bir mektupla bildirmişti, mektubu götüren ulak bile içinde ne olduğunu bilmiyordu. Öylesine ılgarla gelmişti ki, Zigetvar'dan Kütahya'yı sekiz günde almıştı. Kütahya'ya vardığında şehzade için avda dediler, kırda aradı buldu, mektubu verdi:

"Zigetvar Kalesi'nin fethi müjdesidir, paşa hazretlerinin siz sultanıma ağız haberidir ki, padişahımız gayetle sıhhatte olup kale-

yi tamam istihkâm üzere yapmayınca İstanbul'a hareket buyurmazlar" dedi.

Mektubu okuyan şehzade ulağa renk vermedi. Onu ihsanla savdıktan sonra hocası Ataullah Efendi'yi, lalası Hüseyin Paşa'yı ve musahiplerinden Celal Çelebi'yi çağırttı ve bu mahrem yakınlarıyla istişareden sonra derhal İstanbul'a gitmeye karar verdi. Yol hazırlığı için kasabaya döndüklerinde Kütahya'nın ilim ve faziletiyle tanınmış Hisar Camii'nin hatibi Feyzullah Efendi'ye rastladılar, şehzade, bir cihan saltanatı müjdesiyle mest, sır tutamadı:

"Babamız rahmet-i rahmana vasıl oldu, hutbede bizim namımıza dua ile cemaat-i Müslimine bildiresin!" dedi.

O geceyi bile Kütahya'da geçiremedi, gece yarısından sonra yukarıda adı geçen yakınlarıyla İstanbul yoluna düştü. Bir seher vakti Kadıköy'e geldiler. Oradan da Üsküdar'a kadar sabredemedi, kendisi Üsküdar'a giderken bir adamını Kadıköy'den kayıkla İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya yolladı. Paşa şaşırdı:

"Sultan Süleyman Han'ın vefatını bize bildirmediler, sakın şehzade hazretleri kendiliklerinden kalkıp gelmiş olmasınlar, böyle hareketten kim hayır gördü ki, kendileri hayır görsün" dedi.

Paşanın sözleri şehzadeye arz edildi, Sultan Selim:

"Böyle haberler açık yazılmaz, elbet kendilerine de mektup gelmiştir, tekrar okuyup karineyle anlaşsınlar, aptallığı bırakıp gözünü açsın!" diye haber yolladı.

Hakikatte de bostancıbaşıya Sokullu'dan bir mektup gelmişti. Sadrazam, "Saray-ı âmire ağası ile uyanık durun, öte tarafa göz kulak tutun, sarayı temizleyip sahibi geldikte teslim edin" diyordu. Bostancıbaşı hazırlanmıştı. Gün doğmadan has kayığı donatmış, hamlacılar kürek başında hareket için işaret bekliyordu. İskender Paşa kayığı hemen Üsküdar'a yolladı. Saltanat kayığının geldiğini gören Sultan Selim saraydaki has ahırda bulunan mirahuru Hüsrev Ağa'ya, "Benim kula atımı murassa eyerim ve incili abai ile kusursuz donatıp ve cevahirli örtüsünü örtüp sahilde köşk önündeki kapıya yanaştırıp beni beklesin" diye haber gönderdi.

1566 Eylül'ünün otuzuncu pazartesi günüydü, saltanat kayığı Üsküdar'dan Topkapı Sarayı'na doğru ağır ağır geçerken yeni padişahı evvela Kızkulesi'nin topları selamladı. Sarayda ise Hüsrev Ağa

donanmış kula atı sahildeki köşk iskelesine getirdi, bekçi bostancılar koşuşup:

"Siz kimsiniz? Bu at nedir? Bura ne yerdir bilir misiniz?.." diye bağrıştılar. Hüsrev Ağa:

"Belî bilirim, Sultan Selim Han bin Süleyman Han'ın sarayıdır!" dedi, "ben dahi onun mirahuruyum..."

"Babası nice oldu?.." diye sordular.

"İşte kayıkla gelir, kendisinden sorup öğrenin..."

Hemen o gün Osmanlı tahtına oturan Sultan II. Selim biat merasiminden sonra evvela Eyüp Sultan'a giderek Hazreti Halid'in, sonra da Yavuz'un, Fatih'in, II. Bayezid'in türbelerini ziyaret etti. Cülusu müteakip büyük ecdadın türbelerini ziyaret Osmanlı Hanedanı'nda ondan kalarak ananeleşti ve asırlar boyunca devam etti. Her birinde otuzar bin akçe sadaka dağıttı. Kütahya'dan gelirken yanına fazla para almadığı için kız kardeşi Mihrimah Sultan'dan elli bin altın ödünç almıştı. İstanbul'da ancak dört gün kalarak yine o mahrem yakınlarıyla ve ılgarla Belgrad'a doğru yola çıktı.

Eski vakanüvislerin Sultan Selim-i Halim dedikleri Sultan II. Selim'e Cumhuriyet devrinin bazı tarih yazarları "Sarı" ve "Sarhoş" lakaplarını takmışlardır.

Sarı değil, kumraldı ve sarhoş değil, ayyaştı. 1524'te, babasının dördüncü saltanat yılında doğmuştu. Osmanlı tahtına oturduğunda kırk iki yaşında bulunuyordu; orta boylu, gri ela gözlü, vücut yapısı iri kemikli, pazılı, pençeli adamdı. Nevcivanlık çağlarında sadece bir spor olarak kemankeşlikle meşgul olmuş, değme pehlivanlar çektiği yayı çekemezdi. Veçhen güzel adamdı.

Padişahlığı kısa, ancak sekiz yıl beş ay kadar sürdü. Babasının son sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa, kızı İsmihan Sultan'ın kocası, damadıydı; Sultan Süleyman'ın mührünü alıp hazineye koyarken kendi mührünü hiç tereddüt etmeden yine bu büyük devlet adamına verdi ve ölümüne kadar hükümet başına başka adam aramadı, o koca devlet gemisini bu usta kaptanın eline bırakarak kendisi göz kamaştıran bir ihtişamla yaşamasını bildi. Vezirinin işlerine ne kendisi müdahale etti, ne de yakınlarına ve mahremlerine müdahale imkânını verdi.

Sevdi; bilhassa zevcelerinden Nurbanu Sultan'a büyük bir aşkla bağlandı.

Gece ve gündüz içti. Hazinesinden altın ve mücevher taşan bir imparatorun o zevk meclisleri zamanımızın muhayyel sınırları ötesinde, bir peri masalı hayatıdır. Peçevili İbrahim Efendi, "Bu Sultan Selim'e el veren îş ü işret ve levazımı zevk ü muhabbet Cem ve Cemşid'e dahi müyesser olmamıştır" diyor.

Ve "Selimî" mahlasıyla şiirler söyledi; yalnız şu beyti şairin adını ebedileştirmek için kâfidir:

Biz bülbül-i muhrikdemi gülzar-ı firakız
Ateş kesilir geçse saba gülşenimizden...

Saltanat yılları Osmanlı tarihinde kansız bir adalet devri oldu.

Bu adama herhalde büyük hükümdar denilir.

Kıbrıs Adası ile Yemen onun devrinde fethedildi. Venediklilerle müttefikleri tarafından donanmamızın mahvedildiği Lepanto (İnebahtı) faciası da onun zamanında oldu. Ellerinden Kıbrıs'ı aldığımız Venediklilerin İstanbul'a yolladıkları elçiye Sokullu'nun verdiği cevap Sultan II. Selim devrini ne güzel anlatır; koca vezir:

"Siz donanmamızı mahvetmekle sakalımızı tıraş ettiniz, biz Kıbrıs'ı almakla kolunuzu kestik... Kesilen kol yerine gelmez, tıraş edilen sakal daha gür biter... Bu devlet, gemilerinin yelkenlerini atlastan, halatlarının iplerini sırmadan ve lengerlerini altından yaptıracak kadar zengindir!.."

Sultan Selim hanedanının ananesi olan hayır işlerini de unutmadı. Jüstinyen'in Ayasofyası çökmek üzereydi, Mimar Sinan'a restore ettirdi ve bu abideyi benimseyerek türbesini de onun avlusuna yaptırttı. İstanbul'da şanına ve haşmetine layık bir cami yapılacak yer kalmamıştı, üstat Sinan'ın teklifini hiç tereddüt etmeden kabul etti, şahane camiini Edirne'de yaptırttı. Bugün Edirne'nin başında bir sanat tacı gibi duran Müslüman-Türk'ün büyük abidesi Selimiye onun yadigârıdır.

Riyadan nefret ederdi; o asırda medeni cesaretin ne parlak misalidir, babası Sultan Süleyman gençlik zamanlarında yazdığı bir gazelinde:

Rindler bezminde saki bir aceb nam eyledim
Mescidin kandilini meyhanede cam eyledim...

diyecek kadar taassuptan sıyrılmışken son yıllarında sofumeşrep olmuş, üç kıta üzerindeki imparatorluğunda bir içki yasağı ilan ederek bütün meyhaneleri kapatmıştı. Muasırı Nevî'nin bu beyti, Sultan Süleyman'ın yasağıyla çöken kasvet havasına karşı ne kadar nezih ve masum bir şikâyet feryadıdır:

Kalb-i âşık gibi viran ettiler meyhaneyi
Bivefalar ahdine döndürdüler peymaneyi...

Şiirleriyle asrını temsil eden Baki, bilahara Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselecek olan bu riyasız din bilgini de:

Şarab-ı nabdan humlar tehî, meyhaneler tenha
Acep hâliliğin buldu riya ehli bu meydanın...

diyerek meydanın ham sofulara kaldığından dert yanmıştı.

Yeni padişahın ayyaşlığı şehzadeliğinden dillere düşmüştü. Baki'nin tabiriyle o riya ehlinden iki zat, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri, Hamid Efendi ile Perviz Efendi, Belgrad'dan Sultan Süleyman'ın naaşını karşılamadan dönerken Sultan Selim'e:

"Şarabı babanız merhum kaldırmışlardı, bulayki sizin zaman-ı şerifinizde dahi memnu ola..." dediler.

Sultan Selim İstanbul'a kadar sabredemedi, ilk konakta ikisini de azletti. Bu azillerle de içki yasağı kalkmış oldu.

Kimin, hangi hadisenin tesiri altında kalmıştır, bilinmiyor, 1574 yılında birden içkiye tövbe etti. Bünyesi alkolikti, sıhhatinde şiddetli bir tepki yaptı, hekimler:

"Vücudunuz itiyadı olan şaraba muhtaçtır..." dedikleri halde yeminini bozmadı. O sırada Saray-ı Hümayun'da Mimar Sinan'a muhteşem bir hamam yaptırıyordu, yapıyı görmeye gitti, başı dönerek mermer üzerine düştü, vücudu ağır hırpalandı, birkaç gün sonra da öldü. Ölüm tarihi 15 Aralık Çarşamba günüdür, Hicri takvim ile 982 ramazanının ilk gününe rastlar.

Hamama yıkanmak için girdiğinde düştüğünü rivayet ederler, hatta bu kazanın hamamda sazlı köçekli bir âlem esnasında olduğunu yakıştıranlar da vardır.

Arkasında altı evlat bırakmıştı. Ölümü, Manisa valisi bulunan büyük oğlu Şehzade Murad İstanbul'a gelinceye kadar askerden ve halktan gizlendi.

İstanbul'da ölen ilk Osmanlı padişahı bu Sultan II. Selim'dir.

Sultan III. Murad

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a getirdiği Osmanlı tahtında, devletin kurucularının, seçkin cengâverlerin torunları olarak büyük hükümdarlar görmeye alışmış olan göz, Sultan III. Murad'ı yadırgayacaktır.

İstanbul tahtına 1574 yılı Aralık ayının yirmi ikinci çarşamba günü yirmi sekiz yaşında oturan bu genç adam, bir hükümdara gereken tahsil ve terbiyeyi görmüş olmasına rağmen ruhen pespayeydi; aşağılık duygusu içinde, zillet ile sonsuz bir gurur arasında dolaştı, en bayağı manasıyla servet ve nefis lezzeti, şehvet hırsıyla yoğrularak hem padişahlık şanını, şerefini, hem de sıhhatini zedeledi. Yirmi yıl süren saltanatında sağlam devlet çarklarını aksattı, hükümdarlık ehliyet ve liyakatinden mahrum olduğu için devlet adamlarında da bu kıymetleri aramadı, riya ve tabasbus ehlini vakar ve namus sahiplerine tercih etti; kendisine güzel bakireler hediye eden anası Nurbanu ve kız kardeşi İsmihan sultanlarla serapa naz ve cilve, harlı kor parçası halinde gözde hasekisi Safiye Sultan'ın ellerinde oyuncak oldu; yalnız en ön saftaki bu sultanlar değil, Harem-i Hümayun'da padişahın koynuna giren bütün müstefreşeler rüşvetle mansıp alanların hacet kapısı oldu, kadın elleri devlet işlerine karıştı, onlara Enderun'daki gözdeler, musahipler, dalkavuklar da katıldı. Milyonlarca insanın mal ve can güveni bir Osmanlı padişahının iki dudağı arasından çıkacak emre bağlıydı; en zengin devlet hazinesi de elinin altındayken amiyane zevkleri ve israflarına para yetiştirmek için kendisi de rüşvet almaya tenezzül edince Sultan III. Murad'a makamının ve şahsının şerefini koruyacak vezirlik yapmak çok güç oldu.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın ananevi disiplinini, tımarlı sipahilerin hakka dayanan nizamını da bu Sultan III. Murad bozdu.

1546 yılında babasının vali olarak bulunduğu Kütahya'da doğmuştu. Çocukluğu İstanbul Sarayı'nda, Kanuni Sultan Süleyman'ın yanında geçti. 1561'de on beş yaşındayken Manisa'ya vali tayin edildi, orada babasının ölümüne kadar on üç sene kaldı. Dışardan mazbut bir genç görünüyordu, okuyordu, şiirler yazıyordu, bunlar bazen âşıkane:

Kaçan derd-i firaka uğrasa dil
Hayalin derdine derman olubdur...

bazen de mutasavvıfane:

Bugün âşıkların esrarına agâh olan gelsün
Bu meydan-ı muhabbette fenâ fillah olan gelsün
İki dünyayı terk eden, bu yola baş açık giden
İşi dildarı şevkinden demadem ah olan gelsün.

güzel terennümlerdi.

Henüz on sekiz-on dokuz yaşlarındaydı, şehzadeye İstanbul'dan bir gönül eğlencesi, Safiye gönderildi. On beş yaşında Venedikli bir İtalyan dilberiydi, Cumhuriyet'in asalet defterinde kayıtlı Baffo ailesindendi; babası Korfu valisiyken Adriyatik korsanları tarafından kaçırılmış ve hanedanın bir gün tahta oturacak bu nevcivan şehzadesine layık görülmüştü. Esmer, kara gözlü, kara saçlı; Akdeniz ikliminin müsekkin sıcaklığıyla prensi öylesine büyüledi ki, Sultan Murad'a yıllarca başka kadın aratmadı.

Babası Sultan Selim Osmanlı tahtına oturmak için İstanbul'a giderken yanında sadık bendeler götürmüştü; fakat Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa devlet idaresinin selametini sağlamak için kısa bir zaman içinde bu adamları padişahın yanından uzaklaştırmıştı. Şehzade Murad'ın Manisa'daki bendeleri dillerine dolamışlar:

"Sokullu Paşa sadrazamken şehzademizin cülusunu istemeyiz, zira Selim Hanlılara yaptığı gibi her birimizi bir tarafa sürer..." derlerdi.

Bu endişelerini şehzadelerine de açmışlardı, Sultan Murad da

onları vezire hırpalatmayacağına söz vermişti. Yalnız söz vermekle de kalmamıştı, içinde babasının büyük vezirine karşı bir nefret duygusu yerleşmişti, Mehmed Paşa'nın otoriter simasını tahayyül ettiği zaman ürküyordu. Sokullu'nun zamanında padişah olmayı muhakkak ki kendisi de istemiyordu. Fakat taht davetnamesi, hiç beklemediği anda Mehmed Paşa'nın elyazısıyla geldi. Hocası Sadeddin Efendi, şeyhi Şüca Efendi, akhadımı Gazanfer Ağa, silahtar, çuhadar, rikâbdar, iç ve dış halkından kalabalık bir maiyetle derhal atlanıp yola çıktı. Kanije müdafii koca gazi Tiryaki Hasan Paşa da o zaman Sultan Murad'ın kapısı halkından ve bu kalabalığın arasındaydı, hatırasını Peçevili İbrahim Efendi şöylece nakletmiştir:

"Hicri 982 ramazan-ı şerifinin sekizinci çarşamba gecesi Mudanya iskelesine geldik; İstanbul'dan gönderilen kadırgayı bulamadık, meğer başka iskelede bekliyormuş. Nişancı Feridun Bey'in on sekiz oturak (18 çifte kürek; tek küreğini 3 kişi çeken, 108 kürekçisi olan bir gemi) buz kayığıyla yola çıktık, müthiş bir fırtına geçtik; herkesi deniz tuttu, yalı oğlanı olduğum için ancak ben salim kaldım. Padişah başını dizime koydu, muttasıl başını ovar, yüzünü silerdim. Fırtına sükûn buldu, gece yarısından evvel Ahırkapı'ya geldik, kapının açılması için bağırdık, kapıcılar:

'Kadırga gelirse Bahçekapı'ya göndermemizi ferman ettiler..' dedi.

Bahçekapı'ya yanaştık. Çok geçmedi sadrazam da kayıkla geldi, yalıya çıktı, hemen bir seccade yaydırıp padişaha buyurun dedi. Padişahın kalbi emin değildi, İstanbul Sarayı'nda beş kardeşi daha vardı, olmaya ki, onlardan biri tahta çıkarılmıştır diye endişedeydi, gemiden çıkınca Mehmed Paşa'nın elini öpmek için eğildi, paşa mâni olup kendisi padişahın elini öptü. İşte o gece sadrazamın elini öpme derecesine inhina göstermesi gitgide yüreğine işledi, Mehmed Paşa'ya gayzının başlıca sebebi budur."

III. Murad'ın saltanatı bir saray faciasıyla başladı.

22 Aralık 1574 Çarşamba sabahı, mübarek ramazan günü, devlet erkânı, saray protokolüne dahil vezirler, ulema ve şeyh efendiler, İstanbul eşrafı sabah namazını Ayasofya'da kıldıktan sonra cülus için saraya gittiler. Yeni padişahın tahta oturma merasimi öğleye kadar sürdü. Öğle namazından sonra siyah matem esvaplarıyla tekrar sa-

raya geldiler, Sultan Selim'in cenazesi kaldırıldı, Ayasofya avlusundaki türbesine defnedildi. Kalabalık dağılmak üzereydi ki, saraydan kapıcılar kethüdası ağa geldi, sadrazama:

"Sizi ve burada bulunanların cümlesini padişahımız Saray-ı Hümayun'a ister" dedi. Sokullu'nun yüzü bembeyaz oldu; herkes bu vakitsiz ve yersiz davete verdiği manayı yakın dostuna söylemeye cesaret edemeyerek saraya dönüldü, yürek sızlatan bir manzarayla karşılaştılar, Divan-ı Hümayun önünde beş tabut duruyordu, Sultan Murad beş erkek kardeşini boğdurtmuştu. Er kişi niyetine beş cenaze namazı daha kılındı. Tabutlar Bab-ı Hümayun'dan çıkınca İstanbul halkının teessürü o kadar şiddetli oldu ki, müverrih, "Feryadını arş-ı azîmdeki melaikelere dinlettiler" diyor. Masum şehzadeler de babalarının türbesine defnedildiler.

Şehzadeler faciasını padişahın büyük devlet adamı Sokullu'ya karşı kindar ve garazkâr muameleleri, türlü küçüklükleri, Harem-i Hümayun'da da gözde haseki Safiye Sultan ile Valide Nurbanu Sultan'ın nüfuz mücadelesi takip etti.

Sultan Murad, Sokullu'yu azletme cesaretini gösteremedi; vezir de devleti ehliyetsiz ellere bırakıp çekilemedi. Huzur-ı hümayuna her çıkışında padişahı ahlak salabeti ve vakarıyla ezen Mehmed Paşa bir meczup dilenci eliyle kahpece vurulup şehit edildiği güne kadar, beş yıl daha iktidarda kaldı. Tutar eli ve görür gözü yerinde Nişancı Feridun Bey'i azlettiler, kendisini sürgüne gönderip kâhyasını astılar; paşanın amcazadesi ve Budin valisi şanlı bir vezir olan Mustafa Paşa, Budin baruthanesinin yıldırım isabetiyle infilakından mesul tutulup idam olundu. Mehmed Paşa bu alçaklıklar karşısındaki tiksintisini asil bir sükût ile gösterdi. En yakın adamlarının tımarları, zeametleri ellerinden alındı, yine ses çıkarmadı. Fakat bütün dünya şahadeti tarihi olan 1579 yılına kadar Âl-i Osman Devleti'nin tek kudretli temsilcisi olarak Sokullu Mehmed Paşa'yı tanıdı.

Haremdeki sultanlar mücadelesinde Valide Nurbanu, Safiye Haseki'yi gölgede bırakmak için, padişaha her gün bir dilber bakire takdim ediyordu; Sultan Murad bu yeryüzü hurilerine evvela kayıtsız kaldı. Safiye'nin mütemadiyen artan nüfuzu karşısında padişahın kız kardeşi ve Sokullu'nun zevcesi İsmihan Sultan da valide hazretleri tarafına geçti; bir gün bahçesine gelen Sultan Murad'ın hu-

zuruna "İki mehpare-i bihemta, iki bakire-i rana" çıkardı, kızlar saz çaldılar, şarkı söylediler, raks ettiler, padişah alaka gösterince İsmihan Sultan cariyeleri hemen kendisine hediye etti, elmaslarla donatıp Saray-ı Hümayun'a gönderdi. Fakat o gece kızların vasıllarından kâm almak isteyen Sultan Murad muradına nail olamadı, son derece üzgün, derdini anasına açtı; valide sultan hiç tereddüt etmedi, "Bir cadının oyunudur!" dedi. Cadıdan kasdi Safiye Sultan'dı; padişahtan izin aldı, gözde hasekinin cariyeleri haremin kara hadımağaları elinde işkenceye verildi. Kızlar, genç padişahın Safiye Sultan'dan başkasını görmemesi için büyülü olduğunu söylediler, yapılan büyü bulundu, erbabı eliyle çözüldü, Sultan Murad'ın düğümü açıldı, azgın bir genç boğa oldu. Esirciler Saray-ı Hümayun'a kız yetiştiremediler, iki yüz altınlık cariyelerin fiyatı bin altına çıktı. Zaman oldu ki, sarayın beş altı odasında şehzade ve sultan beşikleri sallandı; yirmi sene süren padişahlığı boyunca 135 evladı dünyaya geldi. Hepsi yaşamadı, öldüğü zaman arkasından 26 sultan ile 20 şehzade bırakacaktı.

Venedikli Safiye istikbalin valide sultanıydı, rakibelerine ehemmiyet vermedi, padişah kocasına her istediğini yaptırıyordu; haremdeki ve dışarıdaki rüşvet elleriyle altın ve mücevher toplamaya başlamıştı. Bir gün sarayda büyük bir rezalet oldu. Zülüflü baltacılarından Rıdvan Bey adında son derece yakışıklı bir delikanlının delaletiyle iki parça kıymetli mücevher getiren zengin bir elmas tüccarı Yahudi haremde pazarlık uymayıp dönerken sarayda kayboldu. Birkaç gün sonra cesedini birinci avludaki odun ambarında buldular. Güzel baltacıdan şüphe edildi, mücevherlerden biri üstünde bulundu, Sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından bizzat sorguya çekilerek ikinci parçanın nerede ve kimde olduğu sorulduğunda pervasız ve küstah, "Ağzımı açtırmayın!" diye tehdide kalktı. Rıdvan'ın nüfuzlu saray kadınlarının gönül eğlencesi olduğu da aşikârdı; rezalet ve cinayet, bostancılar koğuşunda bahsedilen güzel delikanlının bir gece boğularak cesedinin denize atılmasıyla kapatıldı.

Bu vakayı Yenikapı batakhanesi rezaleti takip etti. Sultan Murad'ın Manisa'dan getirdiği Halil adında bir içoğlanı vardı, efendisi tarafından son derece şımartılmıştı, geçimsizliğinden "Forsa" lakabı verilmişti. Rezaletleri bir hale vardı ki, padişah güzel delikan-

lısını saraydan çıkarmaya mecbur oldu, fakat münasebetini kesmedi, Forsa Halil Ağa, padişahın dışarıdaki rüşvet ellerinden biri oldu. Yenikapı'da bir konak yaptırdı, içine güzel kızlar ve oğlanlar doldurdu, bunlar vasıtasıyla zengin dul kadınları, zendostları, mahbub dostları avladı, konağa giren bir daha dışarı çıkamadı, batakhane basıldığı zaman kör kuyulara doldurulmuş kırk kadar ceset bulundu. İstintakında Forsa Halil de pervasız konuştu; "Ağzımı açtırmayın!" dedi. Bu mesele de kirli delikanlılardan birkaçının idamı, kızların zindana atılması, Halil'in de gizlice boğulmasıyla kapatıldı.

Sultan III. Murad'ı rüşvete alıştıran Kızılahmedli Şemsi Paşa olmuştu. Hanedanının istiklal ile beyliğine Osmanlılar tarafından son verilmiş İsfendiyaroğullarındandı; saray müteferrikalığından yetişmiş, Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselmiş, doğancılıkta mahir bir avcıydı. Sohbeti tatlı, bulunduğu meclisi daima şenlendirir kimselerden olduğu için Sultan Süleyman'a, Sultan Selim'e ve Sultan Murad'a nedimlik yapmıştı; fakat Osmanoğullarına karşı müthiş bir kini vardı, Âl-i Osman Devleti'nin şevket ve kudretini temsil ettiği için Sokullu'nun da can düşmanı olmuştu. Müverrih Mustafa Âli Bey vakayı şöylece anlatıyor:

"Bir gün Şemsi Paşa'nın sarayındaydım, padişahın yanından gelmiş, gayet sevinçliydi, kâhyasına:

'Bugün Kızılahmetli'nin intikamını Âl-i Osman'dan aldım!.. Onlar bizim ocağımızı söndürdükleri gibi ben de onların ocağını söndürecek bir mukaddime tertip ettim' dedi.

'Ne veçhile?' diye sordular.

'Rüşvet almaya dadandırdım, kırk bin altın bir büyücek lokmaydı, padişaha yutturdum, artık rüşvet almaktan el çekmezler, irtişa ile de devletleri sebat bulmaz' dedi."

Sultan III. Murad'ın en faal rüşvet eli Şeyh Şüca Efendi olmuştu. Bu adam Manisa'da Ümmî Sinan sofularından bir derbederdi, sine uryan, yalınayak bağ bekçiliği yapar, kadına, kıza, oğlana şirinlik muskası yazar ve çok isabetli olarak rüya tabir ederdi. Sultan Murad Manisa'dayken bir rüya görmüştü: Yirmi-otuz basamaklık bir merdiven çıkar, sonra dört basamak inip durur...

Şehzade rüyasını harem kethüdası Raziye Hatun'a anlatmış, o da

tabiri için Şeyh Şüca'ya gitmiş, şeyh de, "Müjdesi ya dört güne yahut dört haftaya kadar gelir. Şehzademiz padişah olacak ve yirmi yıldan ziyade saltanat sürecektir" demişti. Tam dört hafta sonra padişahlık müjdesi gelince Şeyh Şüca, Sultan Murad'ın gözünde fevkalade büyümüş, İstanbul'a maiyetinde getirmiş ve vezirane bir saray hediye etmişti. İstanbul'da "padişah şeyhi" diye öylesine bir şöhret kazandı ki başı daralan ona koştu, hediye ve rüşvet değirmen deresi gibi aktı, Şeyh Şüca az zamanda müteaddit bahçeler, irat mahzenler, kayıkhaneler edindi, hatta çok para getirdiği ve nevcivanlar saydı için dalyan vazifesi gören mükellef kahvehaneler ve meyhaneler yaptırdı. Boğaziçi'nin yâr ve ağyar gözünden gizli yerlerinde İstanbul'un en namlı civanlarının ve nazenin nigârlarının sefasını sürdü, hakkında türlü dedikodu oldu, uluorta dile düştü, padişaha duyuruldu; "Şeyh hazretleri bugün filan bahçesinde civan sefasında, falan bağında nigâr sefasında felekten kâm almaktadır, itimat buyurulmazsa mutemet adamlar gönderip tahkik buyurun" diye mektuplar gönderildi. Sultan Murad, "Şeyh halkın bildiği gibi değildir. Pakdamendir" diye dedikodulara ehemmiyet vermedi. Peçevili pek açık yazıyor; "Şeyh Şüca padişahla her buluştuğunda gördüğü işlerin hasılatından birer ikişer kese florin getirirdi" diyor.

Sultan III. Murad'a en büyük rüşveti Sadrazam Koca Sinan Paşa vermişti. Topkapı Sarayı'nda, deniz kenarında kale duvarı üzerinde Anadolu kıyısına nazır "İncili Köşk"ü yaptırmıştı. Mimar Sinan'ın en değerli çırağı Mimar Davud Ağa'nın bu şaheseri ne kadar yazıktır ki zamanımıza kadar intikal edememiştir.

Padişaha gayrimeşru bir kazanç yolunu da nedimlerden Mehmed Paşa göstermiş, devlet hazinesini sahibine, askeri başkumandanına, halkı da hükümdarına soydurmuştu. Mehmed Paşa Ermeni dönmesiydi, doğancılıkta üstat bilinen Manisalı Beşinoğlu Kaya Bey'in içoğlanlarındandı. Mehmed'e avcılık hünerliğini kemaliyle öğretmiş ve ava düşkün olan Sultan Murad'a şehzadeliğinde hediye etmişti. Velinimeti padişah olunca Doğancı Mehmed de Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselmişti. Kaşı gözü yerinde, sesi güzel, kayabaşı türküleri okumada mahir, meclise sıklet vermez, bilakis hoşsohbet bir has nedimdi. Mehmed Paşa'nın Sultan Murad'a pek beğendirdiği ve kabul ettirdiği mali teklif şuydu:

Darphanede 1.000 dirhem gümüşten 500 akçe kesilirdi, ayar bozulup 1.000 akçe kesildiği takdirde askere dağıtılacak aylıktan şu kadar bin yük akçelik gümüş padişaha kalacaktı. Ayarı bozuk yeni paralar basıldı ve askere dağıtıldı. Fakat çarşılı bu parayı geri çevirdi, bir akçelik mala iki akçe istedi. 1589 yılı Nisan'ının ikinci günüydü, kapıkulu sipahisi bölükleri halkından dört bin kişi Divan-ı Hümayun'u bastı:

"Bu fesadı çıkaran Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın başını isteriz!.." dedi.

Padişah nedimini vermek istemeyince sesin tonu değişti:

"Vermezse biz de onun yerine padişah buluruz!.." dediler.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa olarak asker bir padişah elinden vezir başı aldı ve o baş, Saray-ı Hümayun'da Orta Kapı'dan Bab-ı Hümayun'a, saray dışında da Atmeydanı'na kadar ayaktan ayağa top gibi yuvarlanarak götürüldü.

Bu vakada bedbaht Mehmed Paşa'dan ziyade Sultan III. Murad'ın seciyesi üzerinde durmalıdır, dalkavuk ve şaklabanlarından Cüce Cafer Ağa anlatmıştır: "Vakanın ertesi günü hanendelar, sazendeler ve soytarılarıyla eğlence meclisini kurdu. Öyle bir zevk ü sefa ettiler ki, 'Dün bir miktar elem çekmiştik... Fakat felek her zaman murat üzere dönmez, işte o elemi bu zevkle def ettik' dedi."

Ecdadı ilim ve sanat hamisi olagelmiş III. Murad Osmanlı tahtında adi bir mirasyedi oldu, yalnız, bir cihan imparatorluğunun şevket ve servetine dayanmıştı, ömrü boyunca malını tüketemeyecek, yalınayak, yarı çıplak bir hamam külhanında değil, dünyanın en zengin sarayında ölecekti.

Günlük meclislerine topladıkları, şirin tabir müverrih Peçevili İbrahim Efendi'nindir, "laklakaî lisana sahip" kimselerdi, yıpranmış nüktelerle şehir oğlanı ağzı laubali konuşurlardı. Bu yârana katılan diğer simalar güzel sesli hanendeler, mümtaz sazendeler, meddahlar, masalcılar, çengiler, köçekler, kafalarına yumruk, burunlarına fiske vurulan, merdivenden yuvarlanan, kuyruğu dışarda kalmak şartıyla ağızlarına fındık sıçanı kapatılan bayağı dalkavuklar, külahları zilli soytarılar, yüzleri boyalı soytarılardı. Avuç avuç altını bu adamlara dağıtırdı.

Nişancı Feridun Bey yıllarca hazine-i evrakta çalışmış, göz nuru dökerek büyük Osmanlı padişahlarının mektup ve fermanlarını toplamış, *Münşeat üs-Selatin* adıyla bu padişaha arz ve takdim etmişti, şanlı ecdadının hatıraları şanına denk ihsanda bulunmak şöyle dursun, teşekkür bile etmedi, üstelik "Bu da bir iş midir?" diye istiskal etti.

Bir âlim, Emir Muhammed ibni Hasan üs-Suudî *Tarih-i Hind-i Garbî* adı altında bir Amerikan tarihi sundu; eserinin mukaddimesinde, Avrupalıların bu yeni kıtayı zengin Hint yolunu ararken bulduklarını söylüyordu. Hindistan'ın, Endonezya'nın zengin ticaretinin Garplılar eline geçtiğini, Afrika'yı dolaşarak Batı Avrupa'ya bağlandığını, Akdeniz'in cihan ticaretinde bir yol olmaktan çıktığını yana yakıla anlatıyor, tez elden Süveyş berzahında bir kanal açılmasını teklif ederek bu muazzam işi başaracak imkânlara sahip olduğunu söylüyordu. Kitaba şöyle bir göz bile atmadı. Bir Süveyş kanalının açılması yolunda sarf edilecek parayı, 1582 yılında mayıs, haziran ve temmuz aylarında, on yedi yaşında bulunan büyük oğlu Şehzade Mehmed'in elli üç gün elli üç gece süren sünnet düğününde harcadı. Astronomik düğün masrafının bir küçücük maddesidir, ameliyatı yapan Cerrah Mehmed Paşa'ya 10.000 altın verdi ve ayrıca cerrahın ellerini yıkamak için kullanılan on okka ağırlığında som altın leğen ibriği hediye etti, her biri en azdan bin altın değerinde beş hilatı üst üste giydirdi, evine de ağır altın sırma ve inci işlemeli otuz top kumaş gönderdi.

Düğün yeri olarak şehrin göbeğinde Atmeydanı seçilmişti. Padişahın, saray halkının, devlet erkânının düğün seyri yerlerinin yapı ve döşeme masrafı üç Mısır hazinesi tuttu. Halka meydan ziyafetleri verildi, kurulan sofralarda her gün dokuz çeşit yemek çıkarıldı, padişahın arzusuyla, sofralardaki gümüş ve çini yemek kapları düğün hatırası olarak halk tarafından yağma edildi.

Bir saray ananesiydi, düğünlerde devrin en seçkin ilim ve fikir adamları padişahın riyasetinde toplanıp birkaç saat arifane, edibane konuşulurdu. Sultan Murad bu ananeyi de bozdu, arifane meclislere riyaset şöyle dursun, seçkin davetlileri huzuruna bile kabul etmedi, her gün sabahtan akşama, esnaf alayları, cambaz, hokkabaz, perendebaz seyretti, yakınlığı onlara gösterdi, mümessillerini, usta-

larını, üstatlarını huzuruna çağırdı, isteklerini sordu, kimi yeniçerilik, kimi sipahilik istedi, derhal kabul etti. Soyu sopu meçhul, çoğu "anasının ipliğini pazarda satmış, hamam külhanında yatmış, ar ve namustan soyunup batağa batmış" cambaz, hokkabaz, köçekler yeniçeri ve kapıkulu sipahisi oldular, bu iki disiplinli asker ocağına o hezele ve hayta güruhuyla, şenaat ve fesat tohumları girdi ve pek çabuk yeşerdi.

Orta boylu, tıknaz, ela gözlü, kumral saç ve sakallı bu küçük adam, sadrazamlarının devlet işleri üzerine gönderdikleri arz tezkirelerine, telhislerine:

Bu arzı bir dahi tetkike himmet
İdersen elbet eylersin isabet...

yahut:

Bu tensibin mukarindir murade
Anınçün eyledim icra irade...

gibi soğuk soğuk manzum cevaplar yazarak Osmanlı tahtında yirmi yıl oturdu.

1595 yılı Ocak ayının başında hastalandı. Bir gün İncili Köşk'e gitmişti. Mutadı üzere hanendeler, sazendeler, köçek oğlanları toplanmıştı. Okunacak, çalınacak şeyleri daima kendisi emrederdi:

"Bimarım ey ecel bu gice bekle canım al" şarkısını istedi.

O esnada İskenderiye'den gelen iki kadırga limana giriyordu, âdet üzere Saray-ı Hümayun önünde selam topları attılar. İki gemi değil, koca donanma sarayı selamlardı da bir şey olmazdı, o gün bu toplardan, padişahın önünde oturduğu pencerenin camları kırıldı, köşk zangır zangır titreyerek duvarların altın nakışlı sıvaları döküldü, herkesi bir dehşet aldı. Sultan Murad:

"Bu kâfir yoksa yıkılır mı?" dedi.

Bir müddet düşünceye daldı, sonra:

"Bizim bu köşke son gelişimize işaret olsa gerek" diyerek ağlamaya başladı.

Hakikatte de son gelişi oldu, hekimler derdine deva bulamadılar,

aynı ayın 15/16'ncı Pazar / Pazartesi gecesi öldü. Kırk dokuz yaşındaydı. Ayasofya avlusuna defnedilerek üzerine bilahare bir türbe yapıldı.

İslam takviminin Viladet, Miraç, Regaib ve Berat isimleriyle anılan dört mübarek gecesinde cami minarelerinin kandillerle donatılması âdeti bu Sultan Murad'dan kalmış tek güzel hatıradır.

Şehzadeliğinde Manisa'da bir cami ile bir medrese yaptırmıştı. 1583'te ölen anası Nurbanu Sultan da Üsküdar'da Toptaşı'nda bugün Eskivalide (Valide-i Atik) adını taşıyan hayratın sahibidir. Türk yapı sanatının büyük kıymetleri olan bu eserler de sahiplerine tek rahmet kaynakları olmuştur.

Sultan III. Mehmed

Sultan III. Murad Osmanlı tahtını oğlu III. Mehmed'e 1593'te açılmış bir Avusturya harbi gailesiyle beraber bırakmıştı.

Sultan Mehmed 1566'da Manisa'da doğmuş, babasının padişah olmasıyla sekiz yaşında İstanbul'a getirilmiş, on yedi yaşında, Osmanlı Hanedanı tarihinin en tantanalı düğünüyle sünnet edilmiş, az sonra da Manisa'ya vali tayin edilmişti. İstanbul'a, nasip olursa padişah olarak dönecekti. Anası Safiye Sultan veda gününde küçücük bir gümüş tas göstermişti:

"Oğlum" demişti, "bu tası görmeyince, benim ağzımdan da gelmiş olsa babanın ölüm haberine inanma, Manisa'dan çıkmayıp uyanık dur..."

Sultan III. Mehmed şehzadeliğinde valilik yapmış padişahların sonuncusudur.

Anası Venedikli sultan, devlet erkânı ve bilhassa asker ve halk tarafından hiç sevilmediğini biliyordu. Başında bulunduğu rüşvet şebekesinin hikâyeleri herkesin ağzında çürük sakız gibi dolaşıyordu. Mücevherci Yahudi cinayetinin kan lekesi Baltacı güzeli Rıdvan Bey'in alnına vurulmuş olmasına rağmen bu vakada Safiye Sultan'ın adı temize çıkarılmamıştı. Üstelik, kan gayreti ve vatan bağlılığı, İstanbul'daki Venedik elçisiyle gizli temasları olduğu, küffara casusluk ettiği söyleniyordu. Sultan Murad'ın on dokuz erkek evladı daha vardı, bunların dördü, Mustafa, Bayezid, Osman ve Abdullah yirmi ile yirmi beş yaş arasında yetişkin gençlerdi. En büyükleri Mustafa ise uzun boylu, güzellikte bir içim su bir delikanlıydı. Ve çok zeki ve çok hassas olduğu anlatılıyordu. Hiçbir meziyeti olmasa, sadece Safiye

Sultan'ın valide sultan olmaması tahta çıkarılmasına kâfi bir sebepti.

Safiye Sultan kocasının ölümünü on bir gün son derecede muvaffakiyetle gizledi. Pek sadık birkaç kişi müstesna saray bile öğrenememişti. Bu durum karşısında erbabına tahnit ettirilemeyeceği düşünülürse cesedin taaffün etmiş olduğu tahmin edilebilir. Safiye Sultan'ın Manisa'daki oğluna davet mektubunu o birkaç sadık adamdan Bostancıbaşı Ferhad Ağa götürdü. Kıyafetini tebdille yola çıkan bu ulak, koynunda mahut gümüş tası da götürdü. Sultan Mehmed bostancıbaşıya müjde bahşişi olarak 20.000 altınla Mısır valiliğini verdi, Ferhad Ağa valiliği kabul etmedi:

"İzin ver padişahım, bostancıbaşı kullarınla Saray-ı Hümayun'un muhafazasında kalayım" dedi. Kaydıhayat şartıyla bostancıbaşılıkta bırakıldı.

Kış, yollar dizboyu kar, çamur, bataktı. Manisa'dan Mudanya'ya ılgarla geldiler, oradan da Kırkık Ali Reis'in kadırgasına bindiler. Sultan Mehmed yolda, Mudanya'ya kadar 20.000 florin saltanat sadakası dağıtmıştı. Kadırganın kaptanı Ali Reis'i Kıbrıs valisi tayin etti, geminin yirmi beş çifte küreğini çeken zincirlere çakılı 225 forsasını esaretten azat etti; yelkencisini, dümencisini, leventlerini ki altmış nefer gemiciydi, istekleri üzerine tersane hizmetine aldı. Kadırga, pusarık, buzlu bir hava altında sürat rekorunu kırarak İstanbul'a geldi, Saray-ı Hümayun'da Sultan Bayezid Köşkü rıhtımına yanaştı, 27 Ocak 1595 Cuma günü kuşluk vaktiydi, yeni padişah Bab'üssaade önüne çıkarılan imparatorluk tahtına oturduğunda yüz bir pare cülus topları atılmaya başladı. Artık devlet ve saltanat Sultan III. Mehmed Han'ındı.

Hükümet erkânı dahi Sultan Murad'ın öldüğünü Ferhad Ağa'nın attırdığı bu toplardan öğrendiler. Biat merasimi cuma namazından sonra yapıldı, Sultan Murad'ın cenazesi de ikindi namazında kaldırıldı.

Ertesi gün 1574'teki facia pek katmerli olarak tekerrür etti; Divan-ı Hümayun avlusuna, üzerlerinde kıymetli şallar ve mücevher sorguçlu kavuklarla büyüklü küçüklü on dokuz şehzade tabutu konmuştu. Venedikli anasının her emrine daima boyun eğecek olan Sultan III. Mehmed bütün erkek kardeşlerini saraydaki dilsizlere boğdurtmuştu, cellatlar en küçüklerini analarının memesinden veya be-

şiklerinden çekip almışlardı. Tüyler ürperten bu emrivaki karşısında boyun eğildi. O hazin kış gününde saraydan turna katarı gibi çıkan şehzade tabutlarını gören İstanbul halkı yeni padişah ile anasına can ve yürekten lanet etti. Şehzadeler babalarının ayakucuna gömüldüler. O günler içinde anlatılmış fıkralardandır:

On dokuz şehidin en büyüğü Şehzade Mustafa babasının öldüğünü öğrenince hayattan ümidini kesmiş bir kâğıt üzerine şu beyti yazarak hocası Nevî Efendi'ye hatıra olarak yollamış:

Nasiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim
Ah kim bu gülşen-i âlemde bir gez gülmedim...

Bir halk tekerlemesi vardır, "Elif çekilince nokta koyan çok olur"; yine o günlerde dolaşmış dedikodulardandır:

"On nefer gebe cariyeleri de geceleyin boğup denize atmışlardır..." dediler.

Rivayet edilir ki, facianın kırkıncı günü İstanbul cami ve mescitlerinde şehzadelerin ruhları için 85.000 hatmi şerifin duaları okunmuştu.

Taht şehri halkının vicdanına çöken kasvet ile İstanbulluların 28 yaşında tahta oturan genç padişaha giydirdiği lanet kisvesini kaldırmak lazımdı. Bunun çaresinin de saltanatının on sekizinci ayında Sadrazam Damat İbrahim Paşa buldu. Ayşe Sultan'ın zevci, padişahın da eniştesi olan İbrahim Paşa valide sultanı kolaylıkla ikna ederek Sultan Mehmed'i Ordu-yı Hümayun'un başında Engürüs Seferi'ne götürdü. Sultan Mehmed gitmemek için ayak diremiş ise de muvaffak olamamıştı. Kardeş kanlarının ağır lekesi gaza pınarında yıkanacaktı.

Çok nazik ve çelebi Osmanlı müverrihleri ve vakanüvisleri Sultan III. Mehmed için "halim, selim, kerim, edip" sıfatlarını kullanıyorlar; fakat kaleme aldıkları vakayinamelerde böyle bir adama rastlanmıyor, bu padişah doğruya güç inanan, eğri söze pek çabuk kanan, her türlü tezvire alet olan bir aptal, bön adamdır. Son derecede korkak, kuvvetli rüzgâr ne taraftan eserse ona göre döner, dostluğuna güvenilmez, sözüne inanılmazdı.

Otuz yaşında genç bir hükümdarın altın yaldızlı zırh içinde, altın miğferinde murassa sorguç ve yine altın sırmalı, elmaslı incili murassa eğer ve elmaslı sorguçla süslenmiş bir "saba reftar" ata binerek elmaslı, yakutlu, zümrütlü kılıcı, kalkanı, kemanı, tirkeşi ile kudret ve haşmeti dillere destan olmuş bir ordunun noktası olarak harbe çıkması büyük şehir halkına 27 Ocak faciasını unutturacak bir sahnedir.

Sultan III. Mehmed bu Engürüs Seferi'nden Eğri (Evlav) Kalesi'nin fatihi unvanı ve Haçova (Kerestez) Meydan Muharebesi'nin zafer halesiyle döndü. Aslında ise bir zoraki kahramandı. Giderken, Eğri'ye kadar her gün orduyu bırakıp İstanbul'a dönmeyi düşünmüştü, hatta Eğri Kalesi fethedilip Haçova'daki düşman ordusu üzerine yürünürken bir sabah eniştesi Sadrazam İbrahim Paşa'ya bir hatt-ı hümayun göndermiş, "Sen ki, lalamsın, seni serdar-ı askeri zaferşiar yapıp ben buradan İstanbul'a dönsem olmaz mı?.." diye sormuştu. Padişahın meydan muharebesinden kaçar gibi dönüşü, peşi sıra ordunun düşman yüzü görmeden bozguna uğraması için kâfiydi. İbrahim Paşa genç hükümdarı bu cebinane ve eblehane kararından güçlükle vazgeçirdi.

Haçova Meydan Muharebesi'nin en nazik bir safhasında da kaçıyordu. O zaman da sefere beraberinde götürdüğü babasının hocası Sadeddin Efendi mâni oldu. Bu cenk sahnesini kısaca anlatmak gerekir:

Haçova'da Türklerin karşısına 150.000 kılıçla çıkan Avusturya, İspanya, Floransa, Papalık, Transilvanya ve Polonya askerleri ile Fransız şövalyelerinden mürekkep bir Haçlı ordusudur. Kumandası Avusturya Arşidükası Maksimilyen ile Transilvanya Kralı Sikizmond Batori'nin elindedir. Türk ordusu 110.000 kılıçtır. Meydan muharebesi 1596 yılı Ekim ayının yirmi altıncı cumartesi günü şafakla beraber başladı. Ertesi pazartesi günü bir bataklık geçmek mecburiyetinde kalan Türk Ordusu'nun Anadolu askeri kanadında bir kaynaşma oldu ve Anadolu eyaletleri askeri firara başladı. Bu vaziyet karşısında İbrahim Paşa kumandasındaki merkez ile Rumeli eyaletleri askerinin teşkil ettiği diğer kanat da intizamla geri çekilmeye mecbur oldu.

Kaçan Anadolu askerini önüne katıp ilerleyen düşman batak-

lığı aşıp, geride, nöbetçilerden başka kuvvet bulunmayan Türk çadırlı ordugâhına girdi ve yağmaya başladı. Padişahın ve sadrazamın muhteşem otağları ile zengin kumanda çadırları ve bu arada Türk ordusunun hazine çadırları düşman askerlerini bir anda büyüleyivermişti. Altın sandıklarının üstüne çıkarak hora tepmeye başladılar.

Serasere denilen sırma işlemeli ağır kumaştan kaftanları ve altın üsküfleriyle padişahın içoğlanlarından otağ-ı hümayun bekçisi olan otuz kadar genç bu muhasara karşısında dehşete kapılarak at sırtına düşmüş ve kaçmıştı. Bu oğlanlara:

"Padişah nerede?" diye soranlara da hiç tereddüt etmeden:

"Bir koçuya bindi, gitti..." demişlerdi.

Bu haber de artçı kuvvetleri bozguna uğratmıştı. Halbuki padişah Sancak-ı Şerif'le beraber daha gerilerde bir tepedeydi. Sultan Mehmed at üzerinde, şaşırmış, Hoca Sadeddin Efendi'ye:

"Efendi, şimdengerü ne çare etmek gerek?" diye sordu. Hoca Efendi metin ve cesur:

"Padişahım, lazım olan yerinizde sabit ve berkarar olmaktır! Cenk hali budur, ecdad-ı izamınız zamanında da ekseriya böyle olagelmiştir, mucizat-ı Muhammediye'yle inşallah zafer ehl-i İslam'ındır, hatırı şerifinizi hoş tutun!" dedi.

Rivayet ederler ki, Sultan Mehmed atının başını geriye çevirmek isterken Hoca Efendi hemen atlamış, padişahın atının gemlerinden tutarak bırakmamış.

İşte o andadır ki, cenk havası birden değişiverdi. Boş gibi duran Türk çadırlı ordugâhında atoğlanı, deveci, katırcı, hamal, aşçı, aşçı yamağı vesaire horende takımından on-on beş bin kişilik bir kalabalık vardı, bunlar otağ-ı hümayunun tehlikede olduğunu ve hazine sandıklarını da düşman ayağı altında görünce bir oğurdan düşmana yürüdüler, kiminde pala, kiminde kılıç, kiminde çadır kazması, odun yarması, balta, satır, ocakların altından çekilmiş ucu ateşli odunlar, demir gelberiler, büyük ve ağır kazan kepçeleri, Türk ordugâhını yağmaya koyulmuş düşmana ani olarak öyle bir çullandılar ki, birkaç dakika içinde büyük bir kısmını yok ettiler, baş kurtarıp kaçanlar da kendi alaylarını birbirine kattı. Kumandanlardan Çağalzade Sinan Paşa bu durumu görünce fırsatı kaçırmadı, intizamla geri çekilirken birden hücum emri verdi, Haçlı ordusu paniğe uğradı, Maksimil-

yen ile Batori canlarını zor kurtardılar, 100 topla bütün ağırlıklarını ve hazinelerini bırakıp kaçtılar, cenk sahrasında 50.000 düşman ölüsü yatıyordu.

Sultan III. Mehmed seferden parlak bir zafer alayıyla döndü; fatihlik unvanının yüz akı alnındaki on dokuz kardeş kanı lekesini silememişti ama örtmüştü.

Safiye Sultan ise oğlunun gazasından sonra Harem-i Hümayun'un rüşvet kapısını ardına kadar açtı; haremin tek hâkimiydi, bön oğlunun haseki sultanlarına adi cariyelermiş gibi bakıyordu, "naçiz bir hediye" adıyla yahut uluorta açık artırmayla mücevher, "nadide tuhaf-ı tefarik" denilen kıymetli antikalar ve altın gürül gürül kayıp geliyordu. Başlıca elleri Kapıağası Gazanfer Ağa, Kızlarağası Osman Ağa, Raziye Hatun ve İstanbul gümrükleri mültezimi Fatma Hatun denilen bir Yahudi dönmesi, Dona Ester Kira'ydı.

Safiye Sultan kurnaz kadındı. 1598'de İstanbul'da deniz kenarında büyük bir caminin temelini attırdı, Türk yapı sanatının bir şaheseri olacak bu azametli bina bütün kötü işlerini göstermeyecek uhrevi bir perde, siperdi. Fakat halkı aldatamadı, rüşvet parasıyla yapıldığı için, bugün sadece "Yeni Cami" dediğimiz abideye "Zulmiye" adı verildi. Bir cilve-i ilahiyedir ki bu caminin ikmali Safiye Sultan'a nasip olmadı, Venedikli, Osmanlı Hanedanı tarihinde büyük bir hayır eseriyle anılacak sima değildi.

Safiye Sultan 1600 senesinde rüşvet ellerinden evvela Ester Kira'yı kaybetti. O tarihte Kira kadın altmış-altmış beş yaşlarındaydı, Harem-i Hümayun'a Kanuni devrinde hulul etmiş, en son da Safiye Sultan'a çatmıştı, gece ve gündüz valide sultanın yanındaydı. Hatta Safiye ile İstanbul'daki Venedik elçisi arasında gizli muhabere vasıtası olduğu söylenir. Mansıp temini için verilen rüşvetleri Kira'nın büyük oğlu İlya, nam-ı diğer İlyas Efendi alırdı. Kira'nın asıl büyük kazancı gümrük resmi üzerindeki hilekârlığıydı: Piyasadan kırkık, silik, ayarsız paraları üzerindeki kıymetten çok aşağıya toplatır, devlete senelik gümrük iltizam bedelini bu paralarla öderdi, aradaki muazzam farkın aslan payını da valide sultan hazretlerine takdim ederdi. Defterdarlık meselenin içyüzünü bildiği için ses çıkaramazdı. 1600 yılı ramazanında aylıklarını bu ayarı bozuk pa-

ralarla alan kapılı sipahiler Kira'ya diş bileyen fakat Safiye Sultan'ın kanadı altında olduğu için diş geçiremeyen defterdarlık tarafından ayaklanmaya teşvik edildi:

"Bizden duymuş olmayın, Harem-i Hümayun'un makbulü gümrükçü Yahudi karısının akçesidir!.." denildi.

Sipahilerin ileri gelenleri şeyhülislama çıktılar:

"Kılıcımız ve pazımız kuvvetiyle bu paraları esnafa kabul ettirirsek aldığımız şey helal olur mu?" diye sordular.

Şeyhülislam:

"Olmaz!.." dedi.

Bu fetvayı alan sipahiler Kira ile oğlunu istediler, suçlular saklandıkları yerde yakalandı, Paşakapı'ya getirilirken sipahiler tarafından linç edildiler. Kira'nın cesedini anadan doğma soydular, parça parça doğradılar, en mahrem uzuvlarına varıncaya kadar parçasını onlara rüşvet vererek mansıp almış olanların sokak kapılarına mıhladılar.

Üç sene sonra İstanbul yeni bir askeri kıyama sahne oldu, saray basıldı. Sultan Mehmed ayak divanına çıkarıldı ve padişahtan "türlü suiistimallerin başı, izaleleri vacip hainler" olarak kızlarağası ile kapıağasının kelleleri istendi. Her kuvvete boyun eğen Sultan Mehmed istenilen adamları derhal verdi, Safiye Sultan'ın iki sadık ve mahrem ortağı idam olundu. Bir Macar dönmesi olan akhadım Gazanfer Ağa ile zenci Osman Ağa'nın başları, biri beyaz biri kara iki kelle siyaset meydanına yuvarlandı. İstanbul'da Bozdoğan Kemeri'nin altında bugün Belediye Müzesi olan güzel medrese bu Gazanfer Ağa'nın hayır eseridir, vesile-i rahmet oluyor.

III. Mehmed'in, bu iradesiz başın saltanatı ancak sekiz yıl sürdü, fakat bu kısa zaman memlekette büyük yaraların açılması için kâfi geldi.

Haçova Meydan Muharebesi zaferinden sonra bir ordu yoklaması yapılmıştı. Kaçan Anadolu askeri, bu ülkenin tımarlı sipahileriydi, isimleriyle tespit edildi, tımar defterlerinden silindiler, nerede ele geçerse idam edilecekleri ilan olundu.

Anadolu yirmi yıldan beri rüşvetle mansıp almış valilerin, sancakbeylerinin ve kadıların elinde, imparatorluğun her köşesi gibi inim inim inlemekteydi. Para diye yakasına yapışanlara canından başka verecek şeyi kalmayanlar silahını alıp dağa çıkıyordu. Şekavet dal dal ge-

nişlerken baş kaygısına düşmüş olan Haçova firarileri de katılıverince Anadolu ülkesi baştan başa Osmanlı saltanatına asi oldu. İstanbul hükümeti tarafından "Celaliler" adı altında toplanmış olan bu kıyam, Sultan III. Mehmed'in halefine bırakacağı saltanat mirası arasında, aczi, idari ehliyetsizlik ve liyakatsizlik, suiistimaller ve zulümler yüzünden yüz binlerce vatandaş kanının dereler gibi aktığı büyük yaradır.

Sultan III. Mehmed 1603 yılı Aralık ayının 20/21 Pazar gecesi kalp sektesinden öldü. Otuz sekiz yaşındaydı. Ayasofya avlusuna defnedildi, kabrinin üstüne bir türbe yapıldı.

Sultan III. Mehmed'in sekiz yıllık kısa saltanatı kanlı bir herc ü merç devridir. Bu iradesiz, her tezvire alet olan adam sekiz sene içinde on üç defa sadrazam değiştirdi, bunların arasında eniştesi İbrahim Paşa üç defa sadrazam olarak, tutarı üç yıl on ayla iktidar rekoru kırdı.

Hanedanının ananesine uyarak şiirle meşgul olmuştu, şiirlerinde de "Adlî" mahlasını kullanmıştı. Hazin tezattır, devrinde adalet mefhumu, bu hükümdarın yalnız bu takma adında kalmıştı.

Kervan basan, adamlarına, gasp ettiği parayı kalkanla ve kıymetli kumaşları kılıçla ölçüp üleştiren şaki Deli Hüseyin'e sancakbeyliği verip masum halkın başına asumani bela gibi yollamıştı; çünkü bu haydudun "dünya duralı görülmemiş kimi çırılçıplak, arkasında hamailvari ikişer dizi ziller asılı, kimi kaba baş, kimi avrat gibi uzun saçlı, ayağı baldırı çıplak, ellerinde kargı mızrak, uçlarında ikişer karış bezden bayrak" zehri katil gibi 35.000 askeri vardı, kolu bükülememişti.

Rüşvetle tayin edilen valilerin ve kadıların elinde halkın çektiği ıstıraba tahammül edemeyerek isyan etmiş namuslu bir vezir olan Hüseyin Paşa ise kahpece ihanetle ele geçirilince işkenceye verildi; çırılçıplak soyulup bir eli ile ayağı balta tersiyle kırıldı, çarmıha gerilip ensesinin derisi yüzüldü ve bu yaraya mum dikildi, bir at üstünde İstanbul halkına teşhir edildikten sonra Odunkapı'da çengele vuruldu. Şair Adlî'nin soğuk ağızla:

Yoktur zulme rızamız, adle biz mailleriz
Gözleriz Hakk'ın rızasın emrine kailleriz...

demesine acı acı gülünür.

Makamının ehli olmayan bütün insanlar gibi vehim içinde yaşayan Sultan III. Mehmed saltanat devrini on dokuz erkek kardeşinin katli faciasıyla açmıştı, bu kötü devri evlat katili olarak kapadı.

Büyük oğlu Şehzade Mahmud 1603 senesinde yirmi bir yaşında ateşin bir delikanlıydı. Vakanüvisler "bir şeci ve gayur şehzadeydi" diyor. Babasının Anadolu'daki Celalilere karşı gönderdiği orduların üst üste uğradıkları bozgunlar üzerine Sultan Mehmed'e sık sık:

"Hey hünkârım. Celalilerin üzerine beni serdar yapıp gönder, onların hepsine sana baş eğdirteyim" derdi.

Bu sözler babaya ferahlık verecek yerde sıkıntı verirdi. Bir gün:

"Ne yaparsın?.." diye sordu.

Şehzade:

"Kimini kılıçla kahrederim, kimini de sözle yola getiririm" dedi.

Şehzade Mahmud'un cevabı sarayda herkesin ağzında dolaşmaya başlayınca valide sultan bön oğlunun kulağını büktü, uğrunda on dokuz kardeş boğdurttuğu tahtını oğluna kaptıracaktı. Ne saray halkına, ne de devlet erkânına güven olurdu, kahramanlıkla nam alan şehzadeyi tahta çıkarıverirlerdi. Sultan Mehmed otuz sekiz yaşındaydı, bir odaya kapatılıp ömrünü dört duvar arasında geçirme ihtimali padişahı titretti.

Safiye Sultan'ın mukadderatı da Sultan Mehmed'in saltanatına bağlıydı, bu haris kadın, kuklası olan padişahın şahsında kendi istikbalini düşünüyordu.

Bir gün kızlarağası sarayda Şehzade Mahmud'un anasına bir şeyh tarafından gönderilmiş bir tılsım-muska yakaladı, getiren adamı işkenceye verip söyletti. Tılsım, padişahın ölümü için yapılmıştı. Haziran ayının yedinci cumartesi günüydü, Şehzade Mahmud'u sabah namazı vakti yatağında gecelik entarisiyle, yalınayak, başı açık olarak boğdular, namazı birkaç kişiyle kılınıp vicdanını satmış adamların omzunda Şehzade Camii haziresine götürülüp defnedildi. Tabutun üstünde sadece bir şal örtülüydü, yolda:

"Kimdir?" diye soranlara, "Bir taze yiğittir" dediler.

Şehzadenin anası, tılsımı yapan şeyh ve getiren ulak da idam edilip cesetleri denize atıldı.

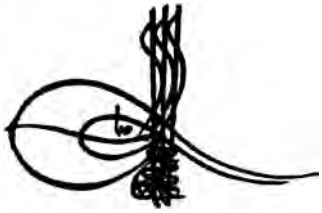
Padişahlığı zamanında Sultan I. Ahmed anlatmıştır: "Kardeşime her zaman ihtar ederdim, böyle söyleme derdim, zira babamızın

onun sözlerinden son derecede mustarip olduğunu görürdüm, sözümü dinletemedim."

Fakat tılsım işini gördü, bu cinayetten sonra Sultan III. Mehmed çok yaşamadı. Bir gün şehir içinde gezintiden saraya dönerken yolun üzerine bir meczup derviş çıktı:

"Elli altı gün sonra bir hadise-i azîme zuhur ediyor, gafil olma padişahım!" dedi. Bu sözleri işiten halk hayret ve meraka düştü, günleri saymaya başladılar, tam elli altıncı günü, yüz bir pare cülus topları atılmaya başladı. Sultan Mehmed o gece ölmüştü.

Beş vakit namazını daima cemaatle kıldığı, peygamberimiz Hazreti Muhammed ile dört yârinin isimleri anıldığı zaman daima ve hemen ayağa kalktığı söylenir. Kavuğunda taşıdığı kıymetine paha biçilmez murassa sorguç padişahlık şahsiyetine ne kadar ışık verebilmiş ise, bu halleri de insanlık tarafını o kadar süsleyebilir. Boğdurttuğu büyük oğlu Mahmud'dan başka muhtelif kadınlardan dört oğlu dünyaya gelmişti: Selim, Cihangir, Ahmed, Mustafa. Osmanlı tahtı arkasında bıraktığı iki şehzadenin büyüğü ve Handan Haseki'nin oğlu Ahmed'e kaldı. 1590'da Manisa'da doğmuştu, on dört yaşındaydı ve henüz sünnet edilmemişti. Karakter bakımından babasına hiç benzemiyordu, içi ve dışı güzel bir başa sahipti; zeki ve dilber çocuktu. Bu Şehzade Ahmed'in, Mustafa'dan iki sene evvel doğmuş olmasını Osmanlı İmparatorluğu için bir baht işi kabul etmelidir. Şehzade Mustafa, bön babanın erken bunamış, tımarhanelik hasta bir oğluydu.

Sultan I. Ahmed

Osmanlı tahtına on dört yaşında bir çocuk olarak oturan Sultan I. Ahmed, cihan tarihinin en büyük hanedanlarından olan Âl-i Osman kanının bozulmadığını gösterdi; ağaç, kurtlu ve çürük. III. Murad ile III. Mehmed'den sonra sağlam meyvesini vermişti, erken inkişaf etmiş zekâsıyla padişahlık sanatını süratle kavradı.

Sekiz yıl arayla ölen padişah ardından birinde beş, öbüründe on dokuz, yeni padişahın boğdurttuğu kardeşlerinin cenaze namazlarının kılınmasına alışılmıştı. Sultan Ahmed'in de bir kardeşi vardı, Sultan III. Mehmed'i kabrine bırakanlar hemen dağılmadılar, bir müddet Şehzade Mustafa'nın cenazesi için davetçi beklediler. Ertesi gün de bu yolda bir haber gelmeyince evvela hayret edildi, sonra büyük şehre bir huzur havası yayıldı. İstanbul halkı kardeşini boğdurtmayan bu nevcivan padişahı tahta çıktığı gün sevdi.

Buğday beniz üzerine koyu kumral, gözleri de siyaha yakın koyu kestane rengindeydi. Vücut yapısı çelimsizdi, büyüdüğü zaman ortanın üstünde uzunca boylu, eli ayağı büyükçe bir delikanlı oldu. Hanedanının ananesine uyarak yazdığı şiirlerde kullandığı "Bahtî" mahlası için, velinimetinin şanında küçük bir risale kaleme almış Has Odalı Yusuf Ağa bir fıkra naklediyor. Aptes alırken suyu o dökermiş, kışın en şiddetli günlerinde dahi soğuk su istermiş, bir gün, "Ayaklarım hamal ayağı gibidir" demiş. Yusuf Ağa, "Padişahım" demiş, "meşhur meseldir, ayağı büyük olanın bahtı açık olur..." Gülmüş, "Beli, bilürim, 'Bahtî' mahlasın ol sebepten aldım" demiş.

Küçücükken ve bilhassa anasından sağlam bir dini terbiye almıştı. Fakat oğullarını tahtı için rakip gören babası tarafından tahsili

ihmal edilmiş, büyükana Safiye Sultan'ın şerrinden korkan Handan Haseki de oğlunun tahsiliyle meşgul olamamıştı. Çocuğa sadece okuma yazma öğretilmişti. Kargacık burgacık bir elyazısı vardı. On dördüne bastığı halde sünnet ettirilmemişti. Osmanlı tarihinde ilk defa olarak tahta sünnetsiz bir padişah çıkmıştı. Sultan I. Ahmed'in ilk işi kendisini sünnet ettirmek oldu. Sünnet çocuğu olarak halka görünmek istemediğinden ananevi meydan düğünü yaptırmadı, halktan gizlemedi de; bir cuma günü namazı Süleymaniye'de kıldı, saraya dönünce cerrah çağırdı. İstanbul halkı sevgili padişahının bu mürüvveti için üç gün üç gece donanma ve şehrayin yaptı. Haberler su halkaları gibi yayıldı. Osmanlı ülkesinde şenlikler aylarca sürdü.

Sonra yazı meşkine başladı, bir padişaha lüzumlu bilgiye sahip olmak gerekirdi, gece gündüz okuması lazımdı. Harem-i Hümayun'da içine kapanabileceği bir kütüphane yaptırdı. Bugün bu salon, Topkapı Sarayı'nda 17. asrın en güzel yapılarından biridir.

Genç ve güzel bir padişaha aşk da lazımdı; koynuna evvela Mahifiruz'u koydular, on üç yaşındaki bu nigâr, adının lügat manası "muzaffer ay" olduğu halde padişahının gönlünü fethedemedi, zaferi Mahpeyker kazandı, işve ve cilve fenninde üstat Rum ırkındandı, şehvet ve garam mabudesi Afroditi Olimpos'tan yeryüzüne inmiş, Osmanlı Sarayı'nda cariye olmuştu. Sultan Ahmed maşukasına "başta, önde giden" manasına "Kösem" lakabını verdi:

Babasından murassa altın tahtın yanında Anadolu'nun Celaliler gailesi, Doğu'da İran ve Batı'da Avusturya'yla iki cenk kalmıştı. Cülusunun tezineydi, Avusturyalıların zapt etmiş olduğu Peşte şehri geri alındı, çocuk padişah hemen kaleme sarılıp bir gazel yazdı:

Şükr ü hamdim anadır can ü gönülden ki Şekûr
Ehl-i İslam'ın olup yaveri kılmış mansur

Peşte'nin fethi Budin ehline canbahş oldu
Bu beşaret haberi kıldı cihanı mesrur

Lik kaani değilim ben buna Hak'tan umarım
Engürüs'ün haber-i fethi dahi ide zuhur

Ahmeda zulmet-i küfri giderüb ol Hâdi
Mihr-i iman ile küffar iline doldura nur

Coştu, bir gazel de Türk askerleri şanında yazdı:

Ey uranlar kılıcı heybet ile küffare
Can ü dilden sizi ısmarlamışım Settar'e

Eyledim size dua ile selamım irsal
Siz selamette olun düşman ola biçare

Cenkte nam-ı Hüda'yı komayın hiç dilden
Avn-i Hakk'ı dileyüb yalvarınız Gaffar'e

Umarım Hazreti Hak'tan iki kıral-ı bedhal
Hep vire şehr ü hisarın gelüb yalvare

Ahmeda hayr dua eyle guzate her dem
Diler isen ki muin ola Hüda anlare

Bu şiirlerin güzelliği vezinde, kafiyede, sanat işçiliğinde değil, henüz on dört yaşında güzel bir çocuğun temiz duygusunda, samimi heyecanındadır.

Bu Sultan Ahmed'in zamanındadır ki, Cezayir'in deniz akıncıları Cebelitarık Boğazı'ndan Atlas Okyanusu'na çıkmışlar, Kanarya Adaları'nı, İrlanda'yı dolaşarak Şimal Denizi'ne varmışlar, Norveç fiyortlarına girip çıkmışlar, İzlanda'ya gitmişler, oradan da Şimali Amerika'da Ternöv sularına kadar uzanmışlardı. Bu akınların birinde esir edilen küçük bir İspanyol prensi de İstanbul Sarayı'ndaki çocuk padişaha köle olarak gönderilmişti.

Ne güzelliğine, ne gençliğine ve ne de padişahlığı ile aşkına doyabildi, on dört yaşında tahta çıkan Sultan I. Ahmed'in hükümdarlığı ancak on dört yıl sürdü, 1617 yılı Kasım ayının yirmi ikinci çarşamba gecesi henüz yirmi sekiz yaşında bir taze civanken öldü.

Bu yılların muhasebesi bu genç padişahı sanatında muvaffak ol-

muş hükümdarlar arasına koyar; Celaliler, ihtiyar Vezir Kuyucu Murad Paşa'nın devlet adamı himmetine dayanan amansız şiddetiyle ezildi. Anadolu asayiş ve emniyete kavuştu. 1606'da Avusturya ve 1612'de İran sulhları imzalandı.

İlk işlerinden biri büyük anası Safiye Sultan'ı İstanbul'un Beyazıt semtindeki Eski Saray'a kapatmak olmuştu. Venedikli'nin "Zulmiye"si yarım kaldı, kendisi de pek çabuk unutuldu.

Sonsuz hürmet gösterdiği anası Handan Valide Sultan ile gönlünün tahtına oturttuğu Kösem Sultan'ını ve diğer sevgili haseki sultanlarını, her varlığını kendisinden bekleyen kadınlar yaptı. Harem-i Hümayun'un rüşvete kirlenmiş eşiği temizlendi, kapıları iffet ve ismetle kapandı.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde en haris kadın hatırası bırakmış olan Kösem Sultan kocasının zamanında billurdan bir gül gibiydi; valide ve büyük valide sultanlığı zamanlarındadır ki, elini rüşvete uzattı ve kirlendi; yapışkan bataktan kurtulamayınca caniyane entrikalara kadar sürüklendi, billur gül herkesin nefret ettiği haşmetli bir cadı oldu.

Askerlerine ve serdarlarına hamasi gazeller yazan Sultan I. Ahmed sefere çıkmadı; başkumandanlığı bizzat üzerine almayacak ise, çekirdekten asker olarak yetişmemiş ise veya pek hususi zaruret yok ise, bir padişahın sefere çıkması harp masrafını bir misli kabartan bir nümayişten başka şey olamazdı. Ata pek iyi binerdi ve güzel cirit oynardı, fakat ne harp görgüsü vardı, ne de yaşı serdarlığa müsaitti, kendisini nümayişe kaptırmadı.

Avı pek sevdiği halde, padişahların ava çıkması da ağır masraflı olduğundan on dört yıl içinde ancak dört beş sefer ava çıktı. On altı yaşındayken Edirne'ye ve Bursa'ya gitti, ecdat yadigârı abideleri ve o şanlı ecdadın türbelerini ziyaret etti, Bursa'da ancak üç gün kaplıca sefası yaptı. 1612 ve 1614'te pek sevdiği Edirne'ye iki sefer daha gitti, son seyahatinde Gelibolu Yarımadası'nda Kilidülbahr'e kadar uzandı, Boğaz'ı ve Boğaz kalelerini gördü. Rumeli'ye ilk geçen büyük Türk Süleyman Paşa'nın kabrini ziyaret etti. Asrının namlı şairi Nefi:

Edirne şehri mi bu ya gülşen-i meva mıdır

diye başlayan meşhur kasidesini Sultan Ahmed'in bu son seyahati münasebetiyle yazmıştı.

Dini heyecanları coşkun bir padişah olarak tanınır. Her cuma gecesi on iki hafız getirtir, hepsine birer aşîr okuturdu; ağzına dininin haram dediği şeyi koymadı. Peygamberimiz'in ayağının izi resminde murassa bir sorguç yaptırmış, ortasına da mavi mine üzerine altınla kendisinin şu kıtasını yazdırmıştı:

N'ola tacım gibi başımda götürsem daim
Kadem-i resmini ol Hazret-i Şah-i Resul'ün
Gül-i gülzarı nübüvvet o kadem sahibidir
Ahmeda durma yüzün sür kademine o gülün

Ulemanın nasihat yollu sözlerini daima hürmetle dinledi. Devrinin büyük din adamı ve bir demokrasi mübeşşiri Şeyh Abdülmecid Sivasî bu hükümdara bir manzumesinde şöyle hitap etmiştir ki, Sultan Ahmed'den başka bir padişah tahammül edemezdi ve şeyhi en hafifinden sürgüne gönderirdi:

Şahsa mansıp mı gerek, mansıba âdem mi gerek
Din ü devlete layık nedir ey fahr-i kiram?

Biri bu, cahile hiç maslahat ısmarlama kim
Geçe eshab-ı maarif önüne ola imam!

Ulema zeynine girdi cühela at saldı
Budürür saha-i dini bozan ey fahr-i izam

Küfr ile mülk durub, zulm ile durmasa gerek
Sakın ey şah-i cihaniyan ü cihandar müdam

Tişe-i hikmet ile mezraa-i madelete
Meşveret tohmunu saç, sula dümu ile müdam!

Devrinin diğer büyük bir şeyhi ve şairi Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdaî Efendi'ye ise "pederim" diyecek kadar bağlanmıştı. On beş

yaşındaydı, bir gün şeyh efendi sarayda aptes alırken suyunu bizzat dökmüştü ve anasına peşkir tutturmuştu. Şirin fıkradır, yine o gün efendiye, "Bir keramet gösterseniz" demiş, Hüdaî de, "Şevketli hünkâr" demiş, "aptes alırken suyu padişah döker ve valide sultan da peşkir tutarsa, size gösterilecek bundan büyük kerametim ne olabilir?.."

Bu genç padişahı ölüm döşeğine yatıran bir mide iltihabı oldu, hastalığı yirmi gün sürdü. Bütün sağlam iman sahipleri gibi ölümden korkmadı, son demlerinin yaklaştığını hissedince Aziz Mahmud Efendi tarafından gasledilmesini vasiyet etti, fakat efendi, "Pek severdim, dayanamam ve hem çok ihtiyarım, bu hizmetinde bulunamam" diyerek müritlerinden Şaban Dede'yi gönderdi.

İstanbul'da Atmeydanı'nda altı narin minaresiyle Türk mimarisinin bedialarından Sultanahmet Camii Şerif'i bu padişahın yadigârıdır, mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'dır. Temeli 1610 yılında atılmış, resmi küşadı da banisinin ölümünden az evvel, 1617 yılı Haziran'ının dokuzuncu cuma günü yapılmıştı. Camiinin yanındaki türbesi ise sahibi defnedildikten sonra tamamlandı. Hanedanının on altıncı padişahıydı, caminin altı minaresindeki 16 şerefe buna işaret bilinir. Emir Süleyman ile Musa Çelebi'yi padişahlar arasında saymayanlar da 14'üncü padişahtır, 14 yaşında padişah oldu. 14 sene padişahlık yaptı, 14x2 yaşında öldü derler.

Arkasında Osman, Mehmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adında yedi erkek evlat bırakmıştı. En büyükleri Şehzade Osman on dört yaşındaydı.

Sultan I. Mustafa
(Deli Mustafa)

Sultan I. Ahmed ölüm döşeğindeyken hanedanının taht veraseti ananesini değiştirmiş, şifahi bir vasiyetnameyle padişahlığın bundan böyle babadan büyük oğula değil, deli olmamak şartıyla, hanedanın yaşça en büyük erkeğine kalacağını söylemişti. Bu değişikliğe tek sebep olarak Sultan Ahmed'in, genç yaşında dul bırakacağı sevgili hasekisi Kösem Mahpeyker'e, uzak bir ihtimal de olsa, bir gün valide sultanlığı sağlamak arzusu gösterilir. Kösem üçüncü oğlunun anasıydı, veraset kanununda bu değişiklik, adı Murad olan bu şehzadeye taht yolu için çok zayıf da olsa bir ümit şulesiydi.

Vasiyetname tutuldu. Osmanlı tahtına, Sultan Ahmed'in on dört yaşındaki büyük oğlu Osman'ın yerine yirmi beş yaşındaki kardeşi Mustafa çıkarıldı.

Sultan I. Mustafa 1591-1592 arasında Manisa'da doğmuştu. Babasının ölümünde on bir yaşındaydı, kardeşi Sultan Ahmed tarafından hayatı bağışlanmış, fakat Harem-i Hümayun'da şehzadeler dairesinin bir odasında kapatılmış, on dört yıldan beri o dört duvar arasında yaşıyordu.

İstanbul Sarayı'nın "Kafes" denilen zindan hücresinin ilk misafiri işte bu Şehzade Mustafa olmuştu. Kaç gün ağladı?.. Üzerine kilitlenen kapının ardında ayak sesleri duyuldukça cellat korkusuyla nasıl titredi?.. Sona ereceği tarih meçhul o mezar hayatını benimseyinceye kadar geçen zamanın uzunluğu nedir?..

On bir yaşındaki çocuk şehzade Mustafa hakkında en küçük bilgimiz yoktur, Kafes'ten Osmanlı padişahlarının on yedincisi olarak çıkarılan yirmi beş yaşındaki I. Mustafa erken bunamış bir delikanlı,

bir deliydi. Kaybettiği yalnız akli muvazenesi de değildi, Kafes'teyken zaman zaman yanına konulan kızların hepsi oradan bakire olarak çıkmışlardı. Dimağında hatıra ve bilgi adına hiçbir nakış yoktu, adını bile güç hatırlıyordu. Yakışıklı bir vücut yapısına ve dilber bir yüze sahipti, buğday benizli, koyu kumral saç ve sakallıydı. Kalabalıktan, sesten ürküyordu, başı mütemadiyen hareket ederek etrafına bakınıyor, bazen de gözleri bir noktaya saplanıp kalıyor, o zaman da etrafını tamamen unutuyordu. Hiç konuşmuyordu, ağzından ender olarak "gel, git, al, ver, su, ekmek" gibi iki heceli emirler çıkıyordu. Yüzü donmuş, bir taş gibiydi. Hüzün, elem, ıstırap, zevk, haz, meserret çizgileri yoktu.

Sultan Ahmed vasiyetnamesini yaparken bu adamın tahta çıkarılacağına muhakkak ki asla ihtimal vermemişti. Fakat Sultan Mustafa'nın ahvalini hatta saray halkı bile bilmiyordu. Bu aile sırrına vâkıf tek adam kızlarağası Hacı Mustafa Ağa'ydı; zeki, devlet yolunda hamiyet sahibi, saltanat müessesesine sadık bir zenciydi; Sultan Ahmed ölünce durumu Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Esad Efendi'ye gizlice anlattı, on dört yaşında ve aklı başında Şehzade Osman dururken bir mecnunun tahta çıkarılmasının doğru olmayacağını söyledi, fakat vezir ile müftü vasiyet üzerinde ısrarla durdular; kızlarağası ile kapıağası saray halkını, kaymakam paşa vüzerayı ve devlet erkânını, şeyhülislam da ulema efendiler ile şeyh efendileri hazırladı: "Sultan Mustafa'nın aklında bir miktar hafiflik görülmüştür, uzun zaman hapis sebebindendir, zaman ile kâmil ve rütbe-i tasarrufa nail olur" dediler. Resmi cülus merasimi kaptı kaçtı işi yapıldı.

Halk yeni padişahını kılıç kuşanma alayında görecekti. Ananeye göre padişah kayıkla Eyüp'e gidecek, Hazreti Halid'in türbesini ziyaret edecek, orada padişahlık alameti kılıç kuşanacak, sonra at üzerinde muhteşem bir alayla şehre girecekti. Evvela Fatih'in, sonra Yavuz'un ve Kanuni'nin türbelerini ziyaret ederek sarayına dönecekti. Yoluna dökülecek halka sadakalar dağıtılacak, türbelerde kurbanlar kesilecekti.

Kılıç alayı hastanın kolay tedavi edilemeyeceğini gösterdi. Eyüp'te iskele ile türbe arasında kendisini alkışlayacak halka dağıtması için iki cebine altın doldurulmuştu, bu altınları kayıkta avuç avuç de-

nize attı. Kayıktan çıkmak istemedi, zorla çıkardılar, ata binemedi, güçlükle bindirdiler, at üzerinde duramadı, solaklar ve peykler tutup düşmesini önlediler. Dönüş daha güç, daha sıkıntılı oldu. Yollardaki halk ve asker kalabalığından ürktü, görmemek için yüzünü kâh elleriyle, kâh kollarıyla kapadı, bu arada belki gördüğü bazı hayalleri def etmek için acayip hareketler yaptı. Halk da, asker de yeni padişahı beğenmedi. Mecnun olduğu aşikâr olan bu Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılmasından maksat neydi? Türlü dedikodu daha o gün büyük şehre yayılıverdi. Saltanat kayığının hamlacıları da denize atılan altınları anlattılar. Acıyıp korumak isteyenler de oldu:

"Cezbe-i ilahiye galip gelmiş yiğittir..."

"Sahib-i keramet bir nevcivanmış..." dediler.

Kalabalık arasında vazifeliler de vardı, onlar da:

"Şu kadar zaman mahbeste kalmıştır, halkla ihtilat etmemiştir, giderek açılır bir merhametli, şefkatli, deryadil padişah-ı âlişandır..." dediler.

Hekimler ise, "Padişahımızın bu cezbe vadisinden halasına ilmimizin eli yetmez, bu şifa bulmaz derdinin devası bizde yoktur" dediler.

Sultan Mustafa giderek açıldı. Mesela, at üstünde duramazken mükemmel at sürmeye başladı, hatta bir gün atlanıp saraydan doludizgin kaçtı, geçtiği yollarda halkı dehşet içinde bıraktı; kaba taş döşeli sokaklarda atının nallarından kıvılcımlar çıkarken avuç avuç altın saçıyordu. Elim bir kaza olmadan peşine düşenler tarafından güçlükle yakalandı. Tarihler arz odasında huzura giren vezirlere "evza-ı garibe iderdi" diyor. Bu evza-ı garibenin en basiti dil çıkarma ve bazı el hareketleri olsa gerektir. Fakat bir gün etek öpmek üzere eğilen bir vezirin kafasına tekme attı, başından kavuğunu yuvarladı.

Altın saçmada Sultan Mustafa'nın anası da oğluyla atbaşı gidiyordu, fakat, hazineyi denize ve sokaklara değil, hekimlerden ümidini kesmiş, şeyhlere, nefes sahibi okuyuculara akıtıyordu, tılsımlar yapılıyor, muskalar yazılıyor, bir taraftan da, şeyh köçekleri halk arasında Sultan Mustafa'nın evliyalık propagandasını yapıyordu: "Sabah namazlarını Bedir şehitleriyle kılarmış; Seyyid Battal Gazi her gün ziyaretine gelirmiş. Bu Sultan Mustafa'da yedi padişah kuvveti varmış, onun zamanında küffar başkaldırmayacakmış..."

Bütün fermanlar mecnunun adına valide sultan dairesinden çıkıyordu.

Kızlarağası Mustafa devlete hizmet yolunda kelleyi koltuğuna aldı, bir taraftan valide sultana son derecede sadık göründü, öbür taraftan da gizlice devlet erkânını Şehzade Osman'ı tahta çıkarmak için iknaya çalıştı. Bu hamiyet ve gayret sahibi zenci, hakikati halk arasında yaymayı da vazife bildi, sarayda ne olursa halkın diline düşüyordu. Sultan Mustafa cezbe ve keramet sahibi değil, düpedüz deliydi. Mesela bir gün oturmuş, karşısına Enderun oğlanlarından iki çocuk almış, sabahtan akşama kadar sakalının tellerine inci dizdirtmişti. Dinle, ibadetle alakası yoktu, yediğini, içtiğini bilmiyordu.

Mustafa Ağa'nın faaliyeti, altın madenini elden kaçırmak istemeyen şeyhler tarafından valide sultana ihbar edildi; adı meçhul kalmış bir şeyh efendi de padişahın saltanat emniyeti için Kafes'te bulunan Sultan Ahmed'in yedi oğlunun ortadan kaldırtılmasını tavsiye etti. Valide sultan dilbaz bir adam olan kızlarağasının sadakatine öylesine inanmıştı ki, hakkındaki ihbarlarla caniyane teklifi kendisinden gizlemedi.

Bunun üzerine Mustafa Ağa vezir ile müftüye "Şehzadeleri katledecekler, Âl-i Osman nesli de bu deli ile münkarız olacak, koca bir devlet çökecek" diye son müthiş haberini yolladı. Ancak o zaman kan başlarına sıçrayan devlet erkânı Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesine karar verdi, Mustafa Ağa'ya cülus için sarayda gereken hazırlığı yapması bildirildi. 1618 yılı Şubat'ının yirmi altıncı pazartesi günü sarayda Divan-ı Hümayun avlusunda askerin üç aylık ücreti dağıtılacaktı. Davetli olanlar anane gereğince sabah namazını Ayasofya'da kıldılar, oradan saraya gittiler. Hacı Mustafa Ağa ise sabah ezanından çok evvel kalkmış, zenci hadımları silahlandırmış, valide sultan dairesinin kapısını kilitlemiş, Sultan Mustafa'yı da yatağından kaldırıp eski mahbesine kapamıştı. Şehzade Osman'ı da Kafes'ten çıkarmışlar, giydirip kuşatmışlar, hazineden çıkarılan taht da Babü's-saade'nin önüne konmuştu. Delinin her gün saçtığı altınları kapmaya alışmış Enderunlulara "Padişahımızın ayak divanı vardır" denilmişti. Kızlarağasının hazır haberini alınca kaymakam paşa sarayında haber bekleyen şeyhülislama davetçi gönderdi, o da gelince Divan-ı Hümayun'da bulunan devlet erkânı ile avludaki askere

cülus olacağı tebliğ edildi. Erken bunamış bir deli yerine on dört yaşında, yalnız aklı değil, güzellik tacı da başında bir nevcivanın tahta oturduğunu görenler candan yürekten alkış tuttular.

Sultan Mustafa'nın bu ilk padişahlığı 96 gün sürmüştü. Fakat ikinci mahbusiyeti de uzun olmadı. 4 sene, 2 ay, 21 gün sonra, herkesin nefretini kazanmış olan Sultan II. Osman'a karşı çıkan askeri ihtilalde adının bir kerecik ağıza alınması tekrar tahta çıkarılması için kâfi geldi; hem bu sefer, deli olduğu bilinerek padişah oldu.

1622 yılı Mayıs'ının on dokuzuncu perşembe günü sarayı basan yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve İstanbul halkı, Sultan Osman'ı saray muhiti de istemediği için, muhafızlarının açık bıraktığı Bab-ı Hümayun, Babü's-selam ve Babü's-saade adındaki üç büyük kapıdan kolaylıkla geçmiş, sarayın harimi olan Enderun-ı Hümayun'a kadar girmişti. İşte o sırada o mahşeri kalabalığın içinden:

"Sultan Mustafa'yı isteriz!" diye gür bir ses yükseldi.

Bağıran, Sultan Mustafa devrinin nimetlerine doyamamış şeyh efendilerden birinin bir sofusuydu denilebilir. Asker ve halk bu sese bir ağızdan uydu. Artık hiçbir kuvvet selin önüne geçemezdi, bu kararı bozamazdı. Enderunun zülüflü oğlanlarından biri de harem kapıları üstünde bir kubbe gösterdi, "İstediğiniz oradadır!" dedi.

Mahbes haremdeydi, Sultan Mustafa'yı çıkarıp almak kolay değildi. Harem kapısı öbür kapılara benzemezdi, onlar gibi kanatları kendiliğinden açılsa dahi, ihtilalciler arasında eşiğinden içeriye adım atma cesaretini gösterecek tek adam çıkamazdı.

Hemen uzun sırıklar bulundu, yeniçerilerden sekiz on şahbaz yiğit bunlara tırmanıp dama çıktı; mutfaklardan alınan küskü ve baltalarla Sultan Mustafa'nın hapsedildiği odanın kubbesini deldiler. Bu arada zenci haremağaları yeniçerilere ok atarak mâni olmak istediğinden iki zenci tüfekle vurulup öldürüldü.

Kubbede açılan delikten odaya iple inen yeniçeriler Sultan Mustafa'yı bir minder üstünde oturur buldu. Gürültüye ve odasına tepeden inen adamlara kayıtsızdı. İki cariyesi yanında ayakta duruyordu. Yeniçeriler yer öpüp:

"Padişahım, dışarda asker sizi bekler!" dediler.

Cevap vermedi. Söylenileni belki de anlamadı:

"Su!.." diye mırıldandı.

Üç günden beri aç ve susuz bırakılmıştı. Damdakiler telatin denilen meşin bir matarayla su sarkıttılar, bağrına akıta akıta, kana kana içti.

Sultan Mustafa'nın ikinci padişahlığı askerin yalınkılıçla tehdidi altında ilan edildi.

Mahbesinin delinen kubbesinden sırtında bir entari, başında takke ve çıplak ayaklarında terlikle çıkarılan mecnun damdan yere indirilip bir yeniçerinin sırtında arz odasına götürüldü, sırtına bir ferace bulunamadı, başına bir kavuk istendi, getiren olmadı.

Sultan Mustafa'nın asker tarafından çıkarılması, ihtilal idarecileri tarafından Divan-ı Hümayun'a getirilmiş olan vüzera ile ulemayı şaşırttı. Yeniçeriler Sultan Mustafa'yı da Divanhane'ye (Kubbealtı) götürmek istedi. Şeyhülislamın atını çektiler, fakat üç gündür aç olan genç deli ata binmedi, koltuklarına girip götürdüler ve sadrazamın makamına oturttular. Başta şeyhülislam, ulemaya biat etmeleri söylendi. Müftü efendi:

"Sultan Osman henüz padişahtır, biat caiz değildir!" dedi.

Bir efendi daha cesur davrandı:

"Sultan Osman'a biz kefil olalım, bu Sultan Mustafa'yı aldığınız yere koyun, sonra nadim olursunuz!" dedi. Münakaşa bir saat kadar uzadı, nihayet sabrı tükenen asker:

"Evvelden de padişahımız Sultan Mustafa'ydı, yine odur! Tiz biat isteriz!" diyerek kılıçlarını kınlarından sıyırdılar. Sultan Mustafa'ya yalınkılıçlar altında biat edildi. Sahne öylesine tüyler ürperticiydi ki, ulemadan Kavzade Efendi korkusundan oracıkta öldü.

Biattan sonra asker, "Emniyetimiz yoktur, padişahımızı burada bırakmayız" diyerek bir cariyesi ve Derviş adında bir içoğlanıyla sarayın hasta arabasına koydular, anasının bulunduğu Beyazıt'taki Eski Saray'a götürdüler. O gün ikindiye doğruydu "Sultan Osman bostancılarla Eski Saray'ı basıp Sultan Mustafa'yı alacakmış" şayiası çıktı. Bu sefer anasıyla beraber bir saray arabasına bindirdiler ve Aksaray'daki Yeniçeri Kışlası'nın orta avlusundaki Orta Cami'ye götürdüler. Sultan Mustafa ile anası, birkaç cariye ve zülüflü içoğlanıyla beraber o geceyi Kışla Camii'nde geçirdiler.

Ertesi cuma günü, yeniçerilere teslim olan Sultan Osman da Orta

Cami'ye getirildi. Sultan Osman'ın ele geçirilmesi, o sıralarda otuz-otuz bir yaşlarında bulunan mecnun Mustafa'nın ikinci padişahlığını tam güven altına koymuştu. Fakat anası, delinin ölçüye gelmez hareketlerle askeri ilk kararından caydırır korkusuyla biraz ihtiyatlı bulunmak istedi. Caminin mihrabı önüne oturtulmuş olan oğlunun sırtına gayet büyük bir kürk giydirmişti, elleri kol yenlerinin içinde kalıyordu, yayılan etekleri üstüne de, yerinden fırlayıp kalkmaması için iki cariye oturmuştu. Bir ara kışla avlusunu dolduran askerin uğultusundan ürkerek öyle müthiş bir kuvvetle silkinip fırladı ki, eteklerindeki cariyeleri devirdi ve caminin bir penceresine koşarak demirlere sarıldı, yuvalarından fırlamış gözleriyle dışarıya bakmaya başladı. Onu pencerede gören asker tekbir getirmeye başlayınca, daha fazla ürktü, pencere önünden ancak anası, "Aslanım, gel otur" diye yalvararak güçlükle alabildi.

Teslim olduğu ağa kapısından perişan bir halde Orta Cami'ye getirilen Sultan Osman bir ara dayanamadı, caminin içindeki yeniçeri zabitlerine:

"Allah aşkına, bir şu padişah yaptığınız adama bakın, bir de bana!.. Vallah, bu devletin inkırazına sebep olursunuz, kendi ocağınızı söndürürsünüz!" dedi.

O cuma günü İstanbul camilerinde hutbe Sultan Mustafa'nın adına okundu. İkindiye doğru deli padişah yine arabayla ve muazzam bir kalabalığın ortasında Saray-ı Hümayun'a götürüldü. Biat merasiminde tahta oturtulamadığı için ananenin tamamlanması maksadıyla Babü's-saade önüne çıkarılan imparatorluk tahtına oturtuldu, saray halkı da biat etti.

Sultan Osman da Yedikule Zindanı'na götürülerek o akşam feci bir şekilde öldürüldü.

Sultan I. Mustafa'nın ikinci padişahlığı 1 sene, 3 ay, 22 gün sürdü ve sözün ayağa düştüğü, eclaf ve erazilin meydanı boş bulup her türlü şenaat, rezalet ve habaseti uluorta yaptığı korkunç bir anarşi devri oldu.

Üç beş kişinin eseri olan Yedikule faciası öylesine nefretle karşılandı ki, Sultan Mustafalıları, "Elimizden kurtulursa bizi sağ komaz" dedikleri yine o Sultan Osman kahretti; artık hiçbir kuvvetin yenemeyeceği bir "şehid-i mazlum"du, kan davası büyük oldu.

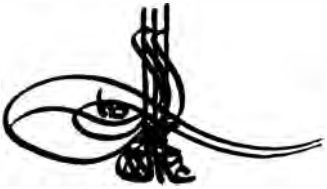
Evvela, deli padişah ile anasının himaye edemedikleri katiller birer birer yakalanıp idam olundu, sonra sıra Sultan Mustafa'ya geldi.

1623 yılı Eylül'ünün onuncu pazar günü anasıyla beraber şehir dışında Davutpaşa Sarayı'nda bulunuyordu, Sadrazam Kemankeş Ali Paşa bir divan toplantısını bahane ederek deliyi aldı, Saray-ı Hümayun'a götürüp Kafes'e kapadı, anasını da Eski Saray'da hapsettiler ve şehre dağıtılan tellallarla halka ilan edildi:

"Devlet ve memleket Sultan Murad Han'ındır!.."

Sultan Mustafa'nın üçüncü mahbusiyeti oldukça uzun sürdü, on altı yıl...

Sultan IV. Murad'ın Bağdat fetihnamesinin İstanbul'a gelmesinden iki gün sonra, fetih şenlikleri yapılırken, 1639 yılı Ocak ayının yirminci perşembe günü öldü. Kırk yedi-kırk sekiz yaşlarındaydı; bu ölüm halk üzerinde en küçük bir ilgi uyandırmadı. Ayasofya avlusuna gömüldü ve kabri üzerine bir türbe yapıldı. İki kardeşini Revan Seferi'ne çıktıktan sonra, bir kardeşini de Bağdat Seferi'ne çıkacağı sırada boğdurtan Sultan IV. Murad'ın Bağdat fethi şenlikleri arasında da mecnun amcasının vücudunu ortadan kaldırtmış olduğunu, Sultan Mustafa'nın da cellat kemendiyle boğulduğunu söyleyenler vardır. İnanılır tahmindir.

Sultan II. Osman
(Genç Osman)

Osmanlı hanedanının on sekizinci padişahı olan Sultan II. Osman, İstanbul tahtına oturduğu zaman on dört yaşındaydı. 3 Kasım 1604'te Mahifiruz Sultan'dan dünyaya gelmişti. Bu kadının, oğlunun padişahlığını görmeden öldüğü söylenir.

Hükümdarlığı pek kısa, ancak dört sene sürdü, askeri bir ihtilalde tahttan indirilerek on sekiz yaşında bir nevcivanken feci bir şekilde öldürüldü. Halk ağzında "Genç Osman" diye meşhurdur.

Tahsili ihmal edilmiş olan I. Ahmed, geceleri gündüze katarak padişahlık şanına layık olan bilgiyi otodidakt olarak edinmişti, bundan ötürüdür ki oğullarını çok iyi yetiştirmek istemişti. Sultan Osman on dört yaşındayken Farsça ve Arapçayı ana dili kadar biliyordu, hatta Latince, Yunanca ve İtalyanca da öğrendiği söylenir. Bir hükümdara yeter derecede ansiklopedik bilgi sahibiydi.

Saçlarının içi koyu kumral, dışı altın sarısı, zekâ ışığıyla parıl parıl gözleri ejderha kabuğu renginde, mavi üzerine lacivert nakışlı, pek güzel çocuktu. Vücut yapısı da güzel başının içi gibi gelişmiş, serpilmiş, civelek bir pehlivan yapısındaydı, on sekiz yaşındayken, bir padişah olmayıp da soyunsa ve er meydanına çıksaydı, yaşça akranlarının üstünde şahbazların sırtını yere getirebilecek pazıya ve pençeye sahipti.

Belindeki kılıcı süs değildi, kabzasına el atınca kullanmasını da pek iyi bilirdi. Kemankeşlikte de pişkindi, okları hedefini bulur, bir noktaya sekiz on ok mıhlayabilirdi. Ata çılgın gibi düşkün iyi bir biniciydi; o kadar ki "Sisli Kır" adındaki sevgili bir atı ölmüş, Üsküdar

Sarayı bahçesine defnettirerek başucuna, kendi kaleminden çıkmış şu manzum kitabeyle bir taş diktirmişti:

Zıll-ı Hak Hazret-i Osman Han'ın
Sisli Kır nam atı övülmüştür
Emr-i Yezdanî'yle mevt irişicek
Bu makam içre o gömülmüştür.

Sonraları bu mezar bir at evliya makamı olmuş, asırlar boyunca sancılı hayvanlara ziyaret ettirilmiş, Sisli Kır'dan şifa, deva, medet umulmuştur.

Âl-i Osman'dandı, şiirle meşgul olacaktı, divan edebiyatı ananesince mahlasını, takma adını da süvari manasına "Faris" aldı; bu ismi vezin icabı bazen "Farsî", "Farisî" olarak da kullanmıştır, on beş yaşlarındayken yazdığı şiirler pek güzeldir. Devrinin şairlerinde bu samimi duygu, bu pürüzsüz dil, bu kolay söyleyiş olmadığı için başkaları tarafından yazılıp çocuk padişaha mal edildiği iddia edilemez:

Gönlümü aldı bir ruh-i sade
Ben-i âdem değil perizade
Defterine yazar nice uşşak
Unutulmuş heman ben üftade.

Bir başka kıta:

Merhem-i vaslına gönül muhtaç
Derdmende anınla eyle ilaç
Bastığın toprağı kodum cana
Âşıkın başına mücevher taç.

Bu da bir gazeli:

Gördüğüm gibi seni oldu gönül avare
Nice arz eyleyeyim aşkımı sen hünkâre

Yola doğru gider iken nideyim ol fettan
Sineme urdu anın kirpiği mühlik yâre

Yüzü gül, goncedehen bir taze nihal
Nice kul olmayayım ol şehe ben biçare

Farsî değme güzel sevmez iken neyleyeyim
Âşık itti beni bu devr-i kühen ol yâre.

Devletine hizmet yolunda büyük işler başaracağına inanmıştı. Fakat gençliğinin ve tecrübesizliğinin yadırganan hareketleri ve bazı ahlaki kusurları kendisini hükümdarlık makamında öyle aksattı ki pek kısa zamanda, birkaç bendesi müstesna, herkesi kendisine düşman yaptı.

Son derecede mağrurdu; tecrübeli devlet adamlarını hiçbir zaman dinlemedi. İlerisini düşünmeden verdiği kararlarda inatla ısrar ederdi. Gazabında amansız ve merhametsizdi. Müsrif değildi; fakat cömertlik, unvanı ne olursa olsun bir devlet reisine her yerde her zaman şeref verir. Sultan Osman bilakis, kötü bir cimriydi. Bu zayıf noktası pek çabuk keşfedildi, itimadını namus ve ehliyet sahipleri değil, kendisine nadide kıymetli hediyeler ve altın verenler kazandı; tek hürmet ettiği adam hocası Ömer Efendi'ydi, hakikaten âlim adamdı, fakat kindar, haris ve talebesi gibi inatçıydı, padişahının itimadını suiistimal etti, kapısını rüşvete açtı, ulemayı ezdi, küçük düşürmek ve düşman kazandırmakla velinimetine en büyük kötülükte bulundu.

Taht üzerinde bir hatıra tesis etmeden, tebası tarafından hakkında henüz bir kıymet hükmü verilmemişken ve nihayet tüysüz bir çocukken hanedanının asırlar boyunca devam edegelmiş ananelerini değiştirmeye kalktı. Padişahlar resmi merasimde, atının murassa sorgucuna varınca ihtişam içinde görülegelmişti, ihtişamı terk etti. İstanbul halkından zengin bir delikanlı gibi giyindi, alelade eğer vurulmuş atlara bindi. Başka padişahların tebdil gezerken taşıdıkları kılık ve kıyafet onun mutat giyim kuşamı oldu.

Haremde bir sürü cariye, odalık ve müstefreşeyi anlamıyordu, herkes gibi teli duvağıyla bir gelin kız bulup evlenmek istiyordu, sarayda hakiki bir aile yuvası kurulmalıydı.

Bunlar muhakkak ki güzel hareketler, güzel duygulardı, fakat yadırgandı, fazilet bir nakise olarak görüldü ve genç padişah küçümsendi, halk ve asker tarafından "Osman Çelebi" lakabı takıldı.

Alnına bir de kardeş kanı lekesi bulayınca, lanetlendi.

Sultan I. Ahmed son zamanlarında bir içki yasağı ilan etmişti, Deli Mustafa'nın doksan günlük padişahlığında bu yasak kendiliğinden kalkmıştı. Sultan Osman hükümdarlık icraatına buradan başladı, yanına bostancıbaşı ile bostancıları alıp bizzat meyhane meyhane teftişe çıktı ve pek tabii ayaktakımıyla yüz göz olma durumuna düştü. Hamal, tellak, kayıkçı, salapuryacı, ırgat bekâr uşaklarından, yeniçerilerden, sipahilerden sarhoş yakaladıklarını taş kayıklarına doldurttu, geceleyin ayaklarına taş bağlatarak denize attırdı. Şehir halkından sarhoşları da tersane gemilerinde küreğe vurdurttu. Padişaha karşı ayaktakımında ve bilhassa yeniçerilerde sonsuz bir nefret uyandı.

1621 yılı Ocak ayının on ikinci salı günüydü, kendisinden dört ay küçük, on yedi yaşındaki kardeşi Şehzade Mehmed'i boğdurttu, sebep bir dedikoduydu: Bir muhbiri sadık (!) asker arasında, "Osman Çelebi bize padişah olmaz, bize Şehzade Sultan Mehmed gibi padişah lazımdır ki siması latif ve hem dahi merhametlidir" yollu bir söz işitmişti. Sultan Osman ise o sırada Lehistan'a karşı sefere hazırlanıyordu, "fitne dağdağasını" önlemeye mecburdu, idam fetvasını Şeyhülislam Esad Efendi'den istemiş, vermeyince Rumeli kadıaskerinden almıştı. Bu vaka üzerine de hem sarayın hem halkın nefretini, hatta lanetini giyindi. Anlatılan sahne pek hazindir, odasına cellatlar girdiği zaman genç ve güzel şehzade:

"Osman!.. Allah'tan dilerim ki ömrün ve devletin berbat olup beni hayatımdan nice mahrum ettin ise sen dahi behremend olmayasın!.." diye bağırmış.

Müverrih Naima, "Gaddarlık etti. Şehzadenin bedduası da tuttu, az zamanda cezası zuhur etti" diyor.

Sultan Osman beş ay sonra Lehistan Seferi'ne çıktı. Orduda ağır hizmetlerde kullanılmak üzere İran şahının hediyesi dört tane de fil vardı. Tuna kenarında İsakçı menzilinde Kaptan Paşa 300 Kazak korsanı getirdi, bunların cezalarını da Sultan Osman tayin etti. Bir kısmını fillere çiğnetti, bir kısmını kazığa, bir kısmını çengele vurdurdu, bazılarını belinden ikiye böldürdü, birkaçını da direklere bağlatıp ok talimi yaparak kendi eliyle öldürdü. Kumandanlardan neferlere varınca orduda herkes kesin olarak anladı ki bu dilber yüzlü delikanlının içinde bir canavar yatıyordu, "Allah buna fırsat vermeye" denildi.

Sultan II. Osman'ın Lehistan Seferi sekiz ay sürdü, Hotin Kalesi yirmi beş gün muhasara edildi, kaleye altı defa yürüyüş yapıldı ise de alınamadı, padişah Lehlilerin sulh teklifini kabule mecbur oldu. Bu muvaffakiyetsizliği askerin, bilhassa yeniçerilerin gayretsizliğinde gören Sultan Osman sefer dönüşünde yeni bir asker ocağı kurmaya kati olarak karar verdi, kendi mesuliyet hissini göremedi: Kahramanlık gösterenleri layık oldukları ihsanlarla taltif etmemiş, kelle ve esir getirenlere sadaka kabilinden bir şeyler vererek askerin gayret ve şevkini kırmış, askere sık sık haysiyet kırıcı hitaplarda bulunmuş, yüzden fazla yeniçeriyi de, cezası en fazla dayak olan küçük suçlardan idam ettirmişti. Asker de, "Hele bir yol selametle İstanbul'a dönelim" diyerek Sultan Osman'a diş bilemeye başlamıştı.

Hotin'den dönüşünün tezine Şeyhülislam Esad Efendi'nin güzelliği dillere destan olmuş kızı Âkile Hatun'la evlendi, saray ananeleri hilafına 600.000 altın üzerine nikâh kıyılarak İstanbul âdetlerince bir düğün yapıldı. Bu gelin kızın adı için "Ukayle" diyenler de vardır. Düğünden sonra ortaya bir hac meselesi çıktı. Mısır'ı fethetmiş, Hicaz'ı ülkelerine ilhak etmiş ve hilafeti Osmanlı Hanedanı'na almış Yavuz Sultan Selim bile hacı olmamıştı. Yeniçeriler, "Âl-i Osman'dan hacı yoktur, bunca diyarlar fetheden Gazi Selim ve Gazi Süleyman Han dahi Kâbe'ye gitmemiştir, bu Osman Çelebi'nin muradı haccı bahane edinüp Halep'ten, Şam'dan, Mısır'dan asker yazıp ocağımızı söndürmektir, gitmesine rızamız yoktur" dediler. Askerin ilk defa olarak sert bir ihtarıyla karşılaşan padişah yine ilk defa olarak bir kararını tatbikte tereddüde düştü.

1622 yılı Mayıs'ının ortalarına doğruydu, bir gece acayip bir rüya gördü:

Taht üzerinde oturuyor ve Kuran okuyormuş. Hazreti Muhammed gelmiş, elinden Mushaf'ı ve sırtından cüppesini almış, suratına bir tokat atarak tahtından yere devirmiş. Peygamber'in ayaklarını öpmek istemiş, öpememiş.

Bu müthiş rüyayı evvela hocası Ömer Efendi'ye anlattı, hoca efendi, "Hacc-ı şerife olan niyetinizde tereddüde düştünüz, size tevbihtir, ayağına yüz sürmek rüyada nasip olmadı ise inşallah merkad-i münevverlerine yüz sürersiniz" dedi. Bu tabir Sultan Osman'ı tatmin etmedi, Üsküdar'da Şeyh Aziz Mahmud Hüdaî

Efendi'ye gitti, büyük şeyh, "Kelam-ı Kadim şer'î şerifin hükmüdür, cüppe âlem-i vücuttur, bilüb bilmediğiniz harekâtınızdan tövbe ve peşimanlık üzere olun padişahım" dedi.

Müthiş rüyasının iki türlü tabirinden sonra Sultan Osman ne yapacağını şaşırmıştı. Evvela Aziz Mahmud Efendi'nin sözüne uyarak tövbe ve istiğfar yolunda İstanbul'daki evliya türbelerini dolaşmaya başladı. Eyüb Sultan'ı ziyaretinde, padişahı halk gözünde kötülemek için suret-i mahsusada tertip edilmiş gibi çirkin bir vaka oldu; Sultan Osman kurbanlar kesilmesini emretmişti, bostancılara, "Şu kadar koyun ve şu kadar sığır bulun" denildi; koyunları buldular, sığır için de etrafa dağılan bostancı neferleri şehir kapılarında ve Karagümrük'te rastladıkları arabaların öküzlerini alıp götürdüler, sahiplerinin şikâyetine, feryadına bakılmadı, değerlerinin de dörtte biri kadar para verdiler. Herkes padişaha beddua etti.

Sonra hocası Ömer Efendi'ye inanı galebe çaldı; 1622 yılı Mayıs'ının on sekizinci çarşamba günü sabahı hac yolculuğu için otağını ve tuğlarını Üsküdar'a geçirdi, aynı gün, Sultan II. Osman'a karşı askeri ihtilal başladı.

Kaynatası Şeyhülislam Esad Efendi padişahın kati kararını öğrenince fetvaya benzer bir mektup gönderdi: "Padişahlara hac lazım değildir, yerinde oturup icra-i adalet eylemek haccın üstündedir." Bir mektup da Aziz Mahmud Efendi'den geldi, o da, "Caizdir ki, bir fitne-i azime zuhur edecektir" diyerek otağı ve tuğları derhal geri aldırtmasını tavsiye etti.

Sultan Osman yanında ancak 500 yeniçeri ile 1.000 kapıkulu sipahisi götürüyordu. Halbuki padişahlar ava çıksalar en az 5.000 yeniçeriyle giderlerdi. Bu seyahat için seçilenlerin zabitlerine Üsküdar'a geçmek için emir gelince iki asker ocağının ileri gelenleri Fatih Camii'nde toplandılar, kararları şu oldu: "Nizam-ı âlem için padişahlar haccı terk edegelmişlerdir. Osman Çelebi'nin garazı mücerret bizden nefret ile onlardan asker toplamak ve ocaklarımızı kaldırmaktır, rızamız yoktur, hacdan vazgeçecektir." Büyük bir kalabalık oradan Atmeydanı'na yürüdü, bu yürüyüşe halktan da on binlerce kişi iştirak etti. Meydan toplantısında, "Padişahı baştan çıkarıp ve bu sevdaya düşürüp abes yere beytülmalı itlaf ve fesada sebep olanlar hakkın-

da şer'an ne lazım gelir?" diye bir fetva sureti yazıldı ve şeyhülislama gönderildi, askerin isteyecekleri kellelerin başında Hoca Ömer Efendi bulunduğu için şeyhülislam hiç tereddüt etmeden "Katli lazım gelir" diye fetva verdi. Hoca Ömer Efendi ile Sadrazam Dilaver Paşa kaçmışlardı, sarayları yağma edildi. Bunu haber alan Sultan Osman ulemanın ileri gelenlerini saraya davet etti, efendiler:

"Asker sizin Anadolu'ya geçmenizi istemiyor, hoca efendinin, kızlarağasının, sadrazamın ve başdefterdarın azillerini istiyor..." dediler.

Sultan Osman:

"Varın söyleyin hacdan vazgeçtim, fakat onları azletmem" dedi.

Bu haber askere ulaştırıldığında gün kavuşmuş, akşam olmuştu, ihtilali idare edenler, "Fatih Sultan Mehmed Camii'ne gelin, yarın orada görüşürüz" dediler. Ertesi perşembe sabahı Fatih Camii'nde toplanıldı, fakat ulemanın ileri gelenleri Sultanahmet Camii'ne gittiler ve "Burada toplanalım" diye haber yolladılar. İhtilal havasını alevlendirme bakımından bu yer değiştirmede büyük bir kasıt olduğu muhakkaktır. Atmeydanı'na doğru bir insan seli aktı. Asker isimlerini tespit ettiği kimselerin başlarını istemede ayak diredi, kibar ulemadan seçilen bir heyet saraya gitti:

"Padişahım ısrar etmeyin, şerrin ehvenini ihtiyar buyurun" dediler.

Sultan Osman:

"Siz bu meseleyle meşgul olmayın, onlar başsız askerdir, tez dağılır" dedi.

"Padişahım asker taifesi toplandıkta istediklerini alagelmiştir" denilince genç hükümdar parladı:

"Bu fitne erbabını siz tahrik etmişe benziyorsunuz. Evvela sizi kırarım, sonra onları!" diye bağırdı.

Huzurdan çıkan ulemaya saraydan ayrılmaları için izin verilmedi, Babü's-saade içinde alıkonuldular, onlar da, "Böyle bir günde biz zaten padişahımızı yalnız bırakmayız" dediler. Sultan Osman'ın muamelesine karşı ağır cevaptı. Ulema heyetinin saraydan dönmediğini gören ihtilalciler heyecan içindeydi. Ayasofya Camii minarelerinden saray tarassut edildi. "Bostancılardan eser görünmez!" denilince saraya hücum edildi. Bostancılar Sultan Osman'a ihanet etmiş, Bab-ı Hümayun'u açık bırakmışlardı, Orta Kapı'ya kadar sarayın birinci avlusu bir anda yeniçeri, sipahi ve halkın ayaktakımıyla doldu.

Orta Kapı da kanatlarını açınca Divan Avlusu istila edildi, Sultan Osman'a bütün saray ihanet ediyordu. İhtilal Babü's-saade'ye dayanmıştı. Bu kapının ötesi "Enderun-ı Hümayun"du, sarayın harimiydi, eşiğinden bir padişahın ancak ismen davet ettikleri geçebilirdi, sadrazam dahi hodbehod giremezdi. İhtilalciler padişaha gönderilen heyeti orada buldu, Nakibüleşraf Efendi:

"Biz söz geçiremedik, varın Sultan Osman'la kendiniz söyleşin!" dedi.

Bu kapının muhafızları akhadım ağalar da korkup kaçınca ihtilalciler Saray-ı Hümayun'un harimine akmaya başladı. Manzara mahşer yerinden örnekti. O sırada kalabalığın içinden, "Sultan Mustafa'yı isteriz!" diye bir ses yükseldi. Bunu on binlerce ağız tekrar etti. Sultan Osman tahtını işte on anda "İsteriz!.." gürlemesiyle kaybetmişti.

Sultan Mustafa'nın asker tarafından mahbesinden çıkarıldığını öğrenen Sultan Osman pek geç olarak Sadrazam Dilaver Paşa ile Kızlarağası Süleyman Ağa'yı ihtilalcilere teslim etti ve Ohrili Hüseyin Paşa'yı sadrazam tayin etti. Dilaver Paşa ile Süleyman Ağa derhal paralandılar. Ulema efendiler bunu fırsat bilerek saraya girmek istedi:

"Yoldaşlar, padişahımız istediklerinizi verdi, daha kimi isterseniz gidip alalım" dediler.

Asker, "Biz padişahımızı bulduk, bundan sonra istediklerimizi ondan alırız" cevabını verdi.

Harem-i Hümayun'da bulunan Sultan Osman Bostancıbaşı Hacı Mahmud Ağa'yı çağırttı:

"Bir kayık hazırlat. Bir miktar hazine yükleyip Üsküdar'a geçeceğim, oradan Bursa'ya gidip ecdadımın tahtına oturacağım, beni isteyen oraya gelir. Tutalım Sultan Mustafa padişah olmuş, birkaç gün mürurunda mahiyeti malum olacaktır" dedi.

Bizi Allah korumuştur diyeceğiz; o anda hepsi de elinde bulunan beş erkek kardeşini öldürtmek aklından geçmemiştir, geçseydi, Şehzade Mehmed'i boğdurtan Genç Osman, taht uğrunda bu katmerli cinayeti de irtikap edecek yaradılıştaydı. Birkaç gün geçince mahiyeti malum olacak Sultan Mustafa'nın yerine bir padişah aranacağı zaman, o tarihte on yaşında bulunan küçük kardeşi Sultan Murad

dururken askerin "Osman Çelebi"yi Bursa'dan davet etmeyeceğini pekâlâ tahmin ederdi. Askerin eline geçen Deli Mustafa bilmeyerek beş masum yeğeninin hayatını kurtarmış oluyordu.

Bostancıbaşı:

"Neferden kimse kalmadı, Saray-ı Hümayun'daki bütün kayıkları alıp kaçmışlardır!" deyince şaşırdı. Yeni veziri Ohrili Hüseyin Paşa:

"Padişahım" dedi, "Sultan Mustafa'yı yeniçeriler Etmeydanı'ndaki kışlalarına götürdüler, maslahat budur ki, biz dahi ağa kapısına gidelim, ocaklarına geldiğinizi öğrenince size zarar gelmez."

Sultan Osman bu teklifi kabulde evvela tereddüt etti:

"Beni istemeyen yalnız yeniçeri olsaydı bu tedbir ile söz geçirebilirdik, ulema da var, hemen Anadolu tarafına can atmak gerektir..." dedi.

Şüphesiz ki, düşünüyordu. Fakat Anadolu yakasına ancak yüzerek veya uçarak geçmek kalmıştı. Yalnız saray kayıkları kaçırılmış değil, limanda tek kayık yoktu. Bütün kayıkçı, peremeci, salapuryacı takımı, şehrin hamal, tellak, manav gibi ayaktakımıyla beraber ihtilalci askere karışmıştı. Üstelik tersaneliler de ihtilale karışmıştı. Sultan Osman bir amme nefreti karşısında yapayalnızdı. Çaresiz vezirin teklifini kabul etti. Bostancıbaşıyla beraber yanlarına on kese altın alarak ikindi vakti sarayın bir oğrun kapısından çıktı ve Süleymaniye'deki yeniçeri ağalık sarayına iltica etti. Ve yeniçeri ağası Ali Ağa'yı, askere büyük bahşişler ve rütbe terakkileri vaatleriyle Etmeydanı'ndaki kışlaya gönderdi, söyleyeceği sözleri de talim etti; "Sultan Osman bize sığındı, ocağımızın namusu vardır, kendisini tekrar padişahlığa kabul edin" diyecekti. Ali kışlada, evvela, efratla en sıkı teması olan odabaşılarla konuştu ve sözlerini, "Yoldaşları Sultan Osman tarafına döndürün" diye bağladı. Odabaşılar:

"Akşam oldu, sabah gelin, yoldaşları toplayalım, siz kendiniz söyleyin, biz de makuldür diyelim. Hüda'nın yazdığı ne ise o olur" dediler.

Ağayı savdıktan sonra hepsi kendi ortasının, taburunun neferlerini topladı ve büyük ağanın kışlaya ne maksatla geldiğini anlattı; "Yarınki gün söyletmeyin, vurun" diye tembih ettiler.

Sultan Osman o perşembe-cuma gecesini ağa kapısında geçirdi, gözüne uyku girdi mi, bilinemez. Aynı geceyi Sultan Mustafa ile anası Etmeydanı kışlasındaki Orta Cami'de geçirmişlerdi. Valide sul-

tan oğlunun vasiyyesi sıfatıyla sadrazamlığa kızının kocasını, Sultan Mustafa'nın enişte si Kara Davud Paşa'yı tayin etmişti. Böyle ihtilal zamanlarında her türlü melaneti irtikap edebilecek tıynette adamdı.

20 Mayıs 1622 Cuma, ihtilalin üçüncü ve sonuncu günü, yeniçeri ağası erkenden, misafiri sayılan Sultan Osman'ın huzuruna çıktı. On sekiz yaşındaki güzel delikanlı sabah namazını kılmış, fakat giyinmemişti; başı açık, üzerinde beyaz bir gecelik entarisi, belinde hafif bir kuşak vardı, ayakları çıplaktı. Ağa teselli yollu birkaç söz söyledi, yeniçerileri elde edince sipahilerle halkın ve ulemanın ehemmiyeti olmadığını anlattı, ocak namusu üzerinde son derecede hassas olan yeniçerilerin de kendilerine sığınmış bir padişaha sadakatten ayrılmayacaklarına emin olduğunu bildirdi. Sonra atına binip Etmeydanı'ndaki kışlaya gitti. Odabaşılar askeri kışla meydanına toplamış, kendisini bekliyorlardı, ağa bir merdiven başına çıktı, evvela duaya başladı, sonra, "Sultan Osman da ağa kapısına geldi..." dedi, fakat askere olan vaatlerini söylemeye bırakmadılar, bir, "Vurun, söyletmeyin!.." sedası yükseldi, bir yeniçeri eteğinden çekip aşağı düşürdü ve hemen kılıç üşürüp paraladılar, cesedini ayağından sürüyüp Aksaray'da dört yol ağzına attılar. Sonra kışladan boşandılar, Sultan Osman'ı almaya gidiyorlardı. Her adımda katılan sipahiler ve halkla, kalabalık bir çığ gibi büyüyordu. İhtilal en korkunç saatlerini yaşıyordu.

20 Mayıs 1622 Cuma günü, Sultan II. Osman'ın hayat takviminin son yaprağı oldu; delikanlıya belki yıl gibi uzun gelmiştir, belki de bir saat kadar kısa, bilemeyiz.

Süleymaniye'deki ağa kapısı (şimdi İstanbul Müftülüğü ile Biyoloji Enstitüsü'nün bulunduğu yerde yeniçeri ağalarına mahsus miri saray), bin bir ayak bir ayak üstünde mahşer yerinden örnek olmuştu. Sultan Osman henüz giyinmemişti, kaçıp saklandığı yerden o beyaz gecelik entarisiyle başı açık ve yalınayak çıkardılar. Bir sipahi acıdı, başından tülbenti kirlice keçe külahını çıkarıp padişahın başına koydu, bir yeniçeri de ayaklarından kaba asker yemenilerini çıkarıp padişahın çıplak ayaklarına geçirdi. Aşağı tabakadan bir adamın çul eyerli atına bindirdiler.

Süleymaniye'den Aksaray'a yeniçeri, sipahi ve halkın ar ve edep bilmez it güruhunun dil ve elle en ağır hakaret ve tecavüzleriyle ge-

tirildi. Vakanüvislerin tespit ettikleri sözler ve hareketler şunlardır:

"Canım Osman Çelebi! Meyhaneleri basmak olur muydu?"

"Meyhane basıp yeniçeri ve sipahiyi taş gemisine doldurmak olur muydu?"

"Yeniçeri ve sipahiyi denize atmak olur muydu?"

"Ecdadın bu kadar memleketi bostancılarla mı zapt etti?" dediler.

Altıncıoğlu adında bir serseri güzel delikanlının baldırlarını, kaba etlerini sıkıştırarak edepten hariç laflar söyledi. Sultan Osman:

"Bre habis melun!" diye bağırdı.

At üzerinde vücudunu, uzanan mütecaviz ellerden korumaya çalışırken:

"Padişahınız değil miyim? Nedir bu ettiğiniz cefa! Yapman!.." diyordu ve ağlıyordu.

Orta Cami'ye getirildi. Sultan Mustafa ile anası da oradaydı. Cuma günüydü, müezzinler sala vermeye başlayınca kışla avlusundaki asker Sultan Osman'ın camide idam edildiğini zannetti:

"Katle rızamız yoktur! Katledeni paralarız!" diye bir gulgule koptu. Caminin içindeki zabitler Sultan Osman'ı pencereye getirip askere göstermeye mecbur oldular.

Bir ara başındaki keçe külahı kirli tülbendi attı, başı açık ağlamaya başladı; kuvvet karşısında zillete düştü ve yalvarmaya başladı:

"Ağalar, bilmezlik ile size cefa ettimse affedin, benim ettiğimi siz etmeyin, dün sabah padişah idim, bakın, başım açık, ayağım çıplak, şimdi üryan kaldım, halimden ibret alıp merhamet edin, dünya size dahi kalmaz... Hangi padişahın kulları padişahlarına bu ihaneti yaptılar?.." dedi.

Camidekilerin gözleri yaşardı, Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağalarından turnacıbaşı ağa başından tülbendini çıkarıp:

"Padişahım, temizdir, mübarek başınızı sarın..." dedi.

Önce almak istemedi, sonra alıp sardı. O sırada Sadrazam Kara Davud Paşa, cebecibaşı yaptığı bir bendesiyle camiye geldi, paşanın işaretiyle bu adam Sultan Osman'ı boğmak için kement attı, delikanlı atik davranıp kemendi tuttu, bütün ocak ağaları koştu:

"Neylersiniz?.. Bu yaptığınız dışarı aksetse asker cümlemizi kırar..." dediler. Sultan Osman Davud Paşa'ya döndü:

"Bre zalim, ben sana neyledim?.. İki defa mucib-i katil cürmünü

affettim, mansıp verdim, bana adavetin nedir alçak!.." dedi ve yeniçeri zabitlerine:

"Bu zalim beni komaz, öldürür!.." dedi.

Ocak ağaları:

"Yok padişahım. Sizi kimse öldüremez. Hatırınızı hoş tutun, ortalık bir miktar sükûn bulsun, padişahımız yine sizsiniz..." diye teselli ettiler.

Bu sırada mihrap önünde oğlunun yanında oturan valide sultanın mırıldanarak şunları söylediği tespit edilmiştir: "Siz bilmezsiniz bu ne sarı yılandır... Buradan sağ kurtulursa sizden ve bizden kimseyi komaz, öldürür..."

Sultan Osman askere hitap etmek için izin istedi, caminin avluya bakan penceresini açtılar, delikanlı askere de yalvardı:

"Benim sipahi ağalarım ve yeniçeri ihtiyarları babalarım... Tazelik belasıyla münafık sözüne uydum, beni buraya hakaretle getirmeden ise n'olaydı orada öldürseydiniz!.. Beni istemez misiniz?.." dedi.

Avluyu dolduran asker bir uğurdan:

"Seni padişahlığa kabul etmeyiz, katline dahi rızamız yoktur!.." diye bağırdı.

Tekrar ağlamaya başlayan Sultan Osman camideki zabitlere, "Çünkü beni katle razı değilsiniz, Sultan Mustafa'nın odasına hapsedin" dedi.

Sultan Osman'ın saraydan çıkarken yanına aldığı on kese altın, ağa kapısındaki zabitlerin elinde kalmıştı. O sırada cami avlusundaki asker arasında bir adam, "Sultan Osman kapıya flori getirmiş" diye bir laf atınca bir kaynaşma oldu, kalabalık bir kafile ağa kapısına koştu, "Osman'ın getirdiği flori kandedir?" dediler. Koca saray talan edilecekti, ortaya bir kesesini çıkarıp attılar, "İşte getirdiği flori budur!.." dediler. Kese derhal paralandı; altın, sarı çiçek gibi meydana yayıldı ve hemen yağma edildi. Geri kalan dokuz kese altını da irice lokma yutmasını bilenler iç etmişti.

Sultan Osman, ağa kapısına son sadrazamı Ohrili Hüseyin Paşa ve Bostancıbaşı Hacı Mahmud Ağa'yla beraber sığınmıştı, padişahlarıyla beraber tevkif edildiler, paşa öldürüldü, ağa kurtuldu, akıbetleri ibretle okunmaya değer.

Hotin Seferi'nde lüzumsuz bir hücum emri verdiği zaman Yeniçeri Ocağı ihtiyarları bu Hüseyin Paşa'ya, "Sultanım, kulu beyhude kırdırırsınız..." deyince:

"Padişaha kul mu eksik olur, eşek yerine at bağlarız!" diye bağırmıştı.

Asker bu sözü unutmamıştı. Ağa kapısında yakalanınca Sultan Osman'la beraber kışlaya götürülüyorlar. Tüyler ürpertici alay hareket edeceği sırada Hüseyin Paşa nasılsa kurtulup kaçmaya başladı, ardından yetişip kılıç çaldılar, içinde zırh vardı tesir etmedi. Paşa koşuyor, hem de:

"Padişahımız ocağınıza sığındı, mürüvvet edin, hakarete layık görmeyin!" diye bağırıyordu.

Elhak sadakattir. Nihayet Sakaçeşmesi önünde öldürüldü, başı gövdesinden ayrılıp Orta Cami'ye götürüldü. Sultan Osman'ı da Sakaçeşmesi önünden geçirmişler ve vezirinin cesedini göstermişlerdi, genç padişahın orada: "Bu mazlum bigünahtı, her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi, eğer onun sözüyle amil olsaydım başıma bu hal gelmezdi, beni baştan çıkaran hoca efendi ile kızlarağasıdır" dediği rivayet olunur. Hakikat şudur ki, paşanın evvela sokak ortasındaki başsız cesedi ve sonra camide bir mızrak üstündeki kesik başı Sultan Osman'ı kendi akıbeti için dehşet içinde bırakmış ve yeniçerilere ağlayarak yalvarmaya kadar düşürmüştü.

Bostancıbaşı Hacı Mahmud Ağa'yı hemen oracıkta paralamak isterlerken yeniçerilerin erazil güruhundan otuz kırk zıpır etrafını sarmış ve siper olmuşlardı; "Osman Çelebi bizi meyhaneden çıkarıp taş gemisine koyup denize atmak için bu ağaya teslim ettikte bu bizim hayatımızı bağışlamış, kaçırmıştır, bizim gibi daha nice yiğitleri kurtarmıştır, ölürüz, bunu öldürtmeyiz" demişlerdi.

Sultan Mustafa ile anasını saraya götürdükten sonra Sultan Osman'ı da Yedikule Zindanı'na götürdüler. Yine muazzam bir kalabalığın ortasında, ağır ve şenî hakaret ve tecavüzlere maruz kaldı. Bu sefer at yerine üstü açık bir yük arabasına bindirmişlerdi, yanına da subaşı kethüdası olan lakabı üstünde bir nursuz, imansız adam, "Kilindir Oğrusu" binmişti. Hırsızlığı lakap olmuş bir adamın ahlak ve edeple hiçbir ilgisi olmadığı açıktır.

Bir tahttan düşmüş olan delikanlı akıbetini artık kesin olarak

görmüştü. Son saatlerinde, camide düştüğü zilletten sıyrılıp bir gün evvel oturduğu tahtın şanına layık vakara yükseliverdi. Arabada, hakaret ve tecavüzler karşısında sessiz, taş gibi durdu. Herhalde lüzumu kalmadığı için, Yedikule Zindanı'ndaki küçücük bir hücreye sırtından entarisi alınarak bir don ve gömlekle konuldu.

Bu zindan odası, bugün müze olan kalede hiç değişmemiş olarak durmaktadır. Kemerli kapısı dar ve alçak, tavanı da ancak bir adam boyunda dört duvardan ibarettir, penceresi yoktur.

Sultan Osman'ı getiren kalabalık geri döndü, Yedikule'de zindancıların yanında Kilindir Oğrusu kaldı. İkindiye doğruydu, Sadrazam Kara Davud Paşa sadık adamlarıyla beraber Yedikule'ye geldi, Kilindir Oğrusu'nu da alarak Sultan Osman'ın kapatıldığı kuleye girdiler ve içerden kilitlediler.

Sultan Osman can pazarında cellatlarına koyun itaatıyla teslim olmadı, on sekiz yaşında ve pehlivan yapısındaki vücudunun acı kuvvetiyle aslan yavrusu gibi korundu. Davut Paşalılar bir kişinin ancak geçebileceği dar ve alçak zindan kapısından içeriye uzunca bir müddet giremediler. Ellerinde meşaleler vardı, fakat kapı önüne biri geldi mi içerisi yine zifiri karanlık oluyordu; delikanlının yumruğunu veya tekmesini yiyen balyoz yemiş gibi çöküyordu; elinde bir bıçak, hatta kalınca bir sopa olsaydı o beş altı adamın hepsini yere cansız sereceği muhakkaktı. Nihayet Kilindir Oğrusu içeri dalmaya muvaffak oldu ve bir tekme atmak isterken Sultan Osman'ın husyelerini yakaladı ve var kuvvetiyle burdu, bedbaht genç acı bir feryatla dizleri üzerine çöktü, cebecibaşı da kemendini atarak boğdu. Müverrihin tabiriyle, "cebecibaşı denilen bu melun-ı bidin" teslim-i ruh etmiş olan Sultan Osman'ın sağ kulağını kesti, emredilen hizmeti gördüğünü ispat için Sultan Mustafa'nın anasına nişan götürecekti.

Naaşına da hakaret ettiler gece, yine bir yük arabasının içine uzatarak üstüne bir hasır attılar ve Saray-ı Hümayun'a götürdüler. Fakat ertesi gün cenazesi padişahlara yapılagelen merasimle kaldırıldı. Atmeydanı'nda babası Sultan Ahmed'in türbesine defnedildi. Tesadüfler gariptir, Arap harfleriyle, "Oldu şehid Osman" sözü ebced hesabı ve Hicri takvimle ölümüne tarihtir. Şanında söylemiş bir destan-mersiyedir:

Bir şah-ı âli şan iken
Şah-ı cihana kıydılar
Gayretli genç arslan iken
Şah-ı cihana kıydılar

Gazi bahadır han idi
Âli nesep sultan idi
Namıyla Osman Han idi
Şah-ı cihana kıydılar

Hükmetmeye kadir iken
Emr-i Hakk'a nâzır iken
Haccetmeye hazır iken
Şah-ı cihana kıydılar

Nevî ciğerler oldu hun
Derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehl-i fünun
Şah-ı cihana kıydılar

Sultan IV. Murad

10 Eylül 1623 Pazar günü amcası Deli Mustafa'dan sonra imparatorluk tahtına on iki yaşında bir çocukken oturan ve Miladi takvim ile 16 sene, 4 ay, 29 gün padişahlık yapan, yirmi sekiz yaşında ölen Sultan IV. Murad, Osmanlı padişahlarının Cesare Borgia'sıdır, Machiavelli nazariyesine göre büyük hükümdardır.

Padişahlığının ilk dokuz yılı korkunç bir anarşi devri oldu. Ancak yirmi iki yaşındayken fırtına göbeğinde, yelkenleri yırtılmış, direği kırılmış, teknesi çatırdayan devlet gemisinin kaptan köşküne çıkabildi ve o gemiyi selamet sahiline ulaştırdı.

O devirde devlet demek padişah demekti. Temsil ettiği devletin şan ve şevketini dünya karşısında kudret ve liyakatle korudu; dahilde ise arzu ve iradesinin karşısında hiçbir engel tanımadı; her fırsattan istifade etmesini bilen, her fırsatta baskısını artıran, en ağır manasıyla kanlı bir müstebit oldu. Amansız yasakları, halkın ve askerin içindeki hayta, zorba güruhunu sindirdi; ulema efendilere siyaset olmazdı, gördükleri en ağır ceza sürgündü, can kaygısı olmadığından dilleri uzun uzun olurdu, hiç tereddüt etmeden İstanbul'da şeyhülislam efendiyi boğdurttu, İznik'te ve Şam'da kadıları kale kapılarına astırttı. Diyarbekir'de oturan, şöhreti bütün şarkı tutmuş, bir işaretiyle beş yüz bin kişiyi ayaklandırabilecek, kerametine inanılmış Hazreti Koç Şeyh Mahmud, cellatbaşı Kara Ali'nin kemendinde can verdi. Dört kardeşinden üçünü boğdurttu.

Batıda Avusturya bu demir pençeli hükümdarla dostluk siyasetine dikkat etti. Akdeniz'de donanmasıyla bir kuvvet olan Venedik Cumhuriyeti'nin Türklere karşı siyasetini de Sultan Murad tayin

etti; bir gün Venedik elçisine, "Girit Adası, Şarki Akdeniz'e hâkim olan devletimiz için hem askeri hem de ticari emniyet bakımından bir gün topraklarımıza katılacaktır!" demişti; bu tehdit, Akdeniz'deki korsanlık vakalarını önlemek için kâfi gelmişti. Şarkta iki defa İran seferine çıktı, birinden "Revan Fatihi" öbüründen de "Bağdat Fatihi" olarak döndü ve Kasrışirin Muahedesi'yle Türkiye-İran sınırını en makul çizgiyle tespit etti.

Bir yaz günü, 27 Temmuz 1612 Cuma, Boğaziçi'nde Çengelköy'de Kule Bahçesi Kasrı'nda dünyaya gelmişti, anası Kösem Mahpeyker Sultan, Sultan I. Ahmed'in baş tâcı sevgili zevcesiydi; her yere yanında götürdüğü için bu doğum bu bülbül yuvası gibi kasırda olmuştu.

Sultan Ahmed'in bütün oğulları gibi afet-i devran denilecek kadar güzeldi. Kumral saçlı, zekâ ışığıyla pırıl pırıl gri ela gözlü on iki yaşında melek yüzlü çocukken, bunamış sarsak bir delinin yerine tahta oturduğu gün, altın kaplamasına gömülmüş elmaslar, yakutlar, zümrütlerle göz kamaştıran o devlet koltuğuna muhakkak ki, pek yaraşmıştı. Narin çocuk vücudunun serpilip gelişmesi için iki üç yıl kâfi geldi; şahbaz ve şehlevent bir delikanlı oldu. Kendisini yakından tanımış olan büyük seyyah ve muharrir Evliya Çelebi dilaverlik, yiğitlik, pehlivanlık ve silahşorluk yolundaki kabiliyet ve hünerlerini uzun uzadıya methederken anlatıyor:

"... Kullarından Melek Ahmed Ağa ile Musa Ağa ejderha misal pehlivanlardı, bir gün kuşaklarından birini sağ, diğerini sol eline alıp havaya kaldırdı ve havada bir elinde gürz dolaştırır gibi dolaştırdı. Bir gün de Beyazıt Camii'nin minaresi alemine konmuş bir kargaya Beyazıt'taki Eski Saray avlusunda Nogayelçisi adındaki atının üstünden bir cirit attı, bir ok menzili mesafededir, kargayı düşürdü. Bir gün, incir kökünden yapılmış dokuz Arnavut kalkanını dizip bir cirit attı, sekizi delen cirit dokuzundan iki karış yalman gösterdi. Soyunup, pehlivanlar ile güreş tutuşurdu, güreşte kırk fen, yetmiş bent, yüz kırk hava bilirdi, hasmının sırtını muhakkak yere getirirdi."

Tahsiline son derece itina gösterilmişti. On iki yaşındayken Arapça ve Farsçayı anadili gibi konuşuyordu. Elyazısı hattat denilecek kadar güzeldi. Osmanlı ülkesinin coğrafyasını ve Osmanlı tarihini, İslam tarihini iyi biliyordu. Tahta çıktığı o küçücük yaşından başlayarak hususi hayatı sefihane ve hatta rezilane geçti, fakat uyku-

sunu kitaba feda etti, İslami ilimlerde seçkin ulemayla sohbet edebilecek ve kadıları imtihana çekecek salahiyete sahip oldu. Güzel konuşurdu, fikirlerini de son derecede düzgün bir ifadeyle kalem diline verirdi. Saltanatının ilk yıllarında bile güzide münevverlerin toplandığı mülukâne meclisler kurmasını, sanat ve ilim erbabını himaye etmesini bildi; kendisine sadakatle bağlananlar için güvenilir ve cömert velinimet oldu.

İçli, duygulu adamdı. Şark musikisine hakkıyla vâkıftı; hanedanının şair hükümdarları arasında ilk hatırlanacak simalardandır. Bağdat üzerine gönderdiği sadrazam ve serdar Hafız Paşa aciz kalıp kendisinden,

Aldı etrafı adüv, imdada asker yok mudur?
Din yolunda baş verir bir merd-i server yok mudur?

Bir aceb girdaba düştük, çaresiz kaldık medet
Aşinalar zümresinden bir şinaver yok mudur?

Cenkte hempamız olub baş virüb baş almaya
Arsa-yı âlemde bir merd-i hünerver yok mudur?

diye yardım istediğinde, vezire aynı vezin ve kafiyeyle şu manzum cevabı yolladığında henüz on üç yaşındaydı.

Hafizâ, Bağdat'a imdat etmeye er yok mudur?
Bizden istimdat edersin, sende asker yok mudur?

Düşmeni mat etmeye ferzaneyim ben der idin
Hasma karşı şimdi at oynatmaya yer yok mudur?

Gerçi laf ırmakta yoktur sana hempa bilürüm
Lik senden dâd alan bir dâdgüster yok mudur?

Bu kudretli, enerjik ve kanlı genç hükümdar hususi hayatında bir cinsi sapıktı. Tesadüfen koynuna girdiği ve belki de oğlan yapılı birkaç kadından çocukları oldu fakat şehzadeleri küçükken öldüler.

Ömrü boyunca erkek yüzü çizgilerinin ve erkek vücudu yapısının hayranı oldu. Burada anası Kösem Sultan'ın terbiyesi üzerinde durmak lazımdır. Osmanlı Sarayı hareminin rakipsiz valide sultanı kalmak isteyen bu kadın on iki yaşında tahta oturtulan güzel oğlunun bir kıza gönül vermesinden ve bir gün karşısına gözde bir hasekinin çıkmasından korkmuş, çocuğu mütemadiyen, Enderun-ı Hümayun'un güzel güzel oğlanlarıyla düşüp kalkmaya teşvik etmişti, "Aslanım... Padişahlar sureti ve siyreti mahbup nedimlerle badesi gülfama iltifat edegelmiştir" diyerek önüne içki sofraları kurdurtmuş, divan edebiyatının mey ve mahbup terennümleri de Sultan Murad'ı o küçük yaşından büyüleyivermişti. Mahmud Gaznevî'nin Ayvaz'ı şöyle dursun, dağ padişahı Köroğlu'nun bile Ayvaz'ı vardı. Asrının seçkin din bilgini ve büyük şairi ve kendisinin şeyhülislamı Yahya Efendi gazellerinde oğlanların ayağını öpüyordu.

Sultan Murad'ın ilk gözdesi Musa Melek Çelebi oldu. Kendisinden bir veya iki yaş kadar büyüktü. O sıralarda İngiliz elçisinin müsteşarı olarak İstanbul'da bulunmuş Sir Ricaut'ın kaydına göre bu güzel genci sarayının mehter, çalgıcı oğlanları arasında görmüş, sevmiş ve nedim olarak mahremiyetine almıştı, bir Ermeni dönmesiydi.

Musa Melek Çelebi üzerine bir fıkradır; bir gün Beykoz'un arkasında ormanlar içindeki Tokat Kasrı'nda bir îş ü işret âleminde Musa Çelebi'yi bir köşeye çekilmiş ve başını avucuna yaslanmış düşünür görmüş, ortaya muamma yollu bir mısra atmış:

Dirahşan oldu gördüm beş hilal üzre bir hurşid...

Meclisinde bulunanlardan bir şair etrafa şöyle bir göz gezdirince padişahın muammasını şu mısrayla çözmüş:

Meğer kim pençe-i simine ol mehpare yaslanmış...

Musa Melek Çelebi sultanının ilk devrinde çıkan 1632 ihtilalinde bu fitnenin körükçüsü Topal Receb Paşa tarafından elinden hileyle alınmış ve ihtilalcilere teslim edilerek feci bir şekilde öldürülmüştür. Genç padişah o zamanda şu türküyü yazmıştı:

Yola düşüp giden dilber
Musam eğlendi, gelmedi
Aceb yolda yol mu şaştı
Musam eğlendi gelmedi...

İkinci gözdesi, henüz yirmi beş yaşında toy bir gençken en munisi kurt ve çakal yeniçerilere ağa tayin ettiği Hasan Halife'dir; bir şehir uşağıydı. Padişaha intisabı şöyle anlatılır: Nedimleri arasında bulunan şair Nef'i'yle tebdil gezerken demirciler içinde balyozla demir döven harikulade güzel bir delikanlı görür, ateş karşısında çıplak gövdesinde terleri gümüş tırtıllar gibi oynaşan ve balyozunu her indirişinde etrafa kıvılcımlar saçan demirciye hayran olur:

Düştü dâmen-i dile bir şerer-i sûzefgen...

der; Nef'i de hemen ikinci mısrayla beyti tamamlar:

Aşk ahengeri zencir-i cünun işler iken...

İşte rivayet edilir ki bu tunç heykel gibi demirci güzeli saraya alınmış ve pek az sonra da yeniçeri ağası tayin edilmiştir. Hasan Halife için narin yapılı bir çelebiydi diyenler de vardır, fakat yeniçeri ağalığına yaraşan, demirci balyozuyla tavlanmış pazılara sahip oluşudur. Onu da 1632 Mart ihtilalinde paralamışlardır.

Diğer bir gözdesi Abaza Mehmed Paşa oldu. Bu adam gençliğinde namlı Celalilerden Canbuladoğlu'nun mahbubu ve hazinedarıydı, hayatı bir roman mevzuudur. Sultan Murad'la tanıştığı zaman yaşı kırkını aşkındı, fakat son derecede yakışıklıydı, tuvana ve çalak bir erkek vücuduna yaraşan esvap kesimleri icat edecek kadar da tuvaletine düşkündü. Evvela genç padişah Abaza Paşa gibi giyinip kuşanmaya başladı, padişahı da bütün İstanbul gençleri taklit etti, büyük şehirde Abaza kesimi esvaplar moda oldu. Sultan Murad, Mehmed Paşa'yı Bosnalı Mustafa'ya feda etti.

Mustafa yaşça kendisinden küçük ilk gözdesidir. Hacı Sinan adında Bosna'nın en zengin tüccarlarından birinin oğluydu. Güzelliğinin şöhreti İstanbul'a aksetmiş ve hemen getirilmişti. Abaza Pa-

şa Bosna valisiyken altın sızdırmak için Sinan bezirgâna çok eziyet etmişti, adam ondan intikam aldırma kastıyla oğlunu Sultan Murad'a tereddüt etmeden göndermişti. Padişahın baş tacı olan bu güzel çocuk intikamını aldı; evvela padişahın Abaza'ya olan teveccühünü kırdı ve nihayet bir gece, Anadoluhisarı'nda bostancıbaşının bahçesinde bir işret sofrasında paşanın yeni bir rüşvet kepazeliğini ihbar etti. Sultan Murad'ı gazaba getirerek Mehmed Paşa'yı idam ettirdi. Pişmanlık mıdır, hatıralara hürmet midir bilemeyiz, Sultan Murad, Abaza Paşa'ya muazzam cenaze alayı yaptırttı ve namazında bizzat bulundu.

İçki sofrası ve hamam sefaları yâranı arasında sarayın zülüflü oğlanlarından da büyük şöhretler vardır. Melek Ahmed, Musa, Siyavuş, Deli Hüseyin gibi. Hepsi Apollon başlı birer Herkül'dü, hepsi vezir oldular, Melek Ahmed'ine ise Kaya Sultan'ını verdi, damat edindi.

Bu zevk sapığı genç imparatorun mahrem meclislerine uygunsuz güruhundan adi ve müptezel köçek oğlanları da getirildi: Dimitraki, Neferaki, Can Memi Şah, Zalim Şah, Fitne Şah, Mirza Şah, Aslan Şah, Şahin Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah gibi. Kimi Sakız mahbubu, kimi mukassır şehir oğlanı, kimi Abaza, Megril ve Çerkez gulamıydı.

Kanlı müstebit sapık zevklerinin yolunda ölüm döşeğine uzanıncaya kadar pervasız yürümüştü; ne zamanın dedikodusundan çekinmiş, ne de tarihin kaleminden korkmuştu. "Aslana ok deymiş, yelesinden..." diye bir atasözü vardır, Sultan Murad'ı terzil için ilk dil uzatan bir nedimi, asrın büyük hiciv şairi ve Türk divan edebiyatının kaside üstadı Nef'i oldu.

1630 yılı Haziran'ının yirmi beşinci salı günü padişah Beşiktaş Sarayı'nda babasının yaptırdığı Çinili Köşk'te Nef'i'nin *Siham-ı Kaza* (Kaza Okları) adındaki hiciv mecmuasını okuyordu, çoğu gayet ağır, hatta küfür dolu manzumelerdi. Ani bir fırtına koptu, padişahın tahtının hemen yanı başına yıldırım düştü, hizmetindeki Enderun oğlanları korkudan yere kapandılar, o tarihte on sekiz yaşında bulunan Sultan Murad da dehşet içinde kaldı ve elindeki şiir mecmuasının kenarına,

Gökten nazire indi Siham-ı Kaza'sına
Nef'i diliyle uğradı Hakk'ın belasına...

diye yazarak şairi hiciv söylemekten men etti.

Dili zehirli nedimi yalnız padişaha değil, padişahın "Bâd-ı Saba", "Evren", "Saçlı Doru", "Mercan", "Celali", "Guzi", "Edhem", "Hüma", "Kapıağası Dursun", "Cebeli Doru", "Kayışoğlu Dorusu", "Ağa Alacası", "Şam Alacası", "Aşkâr-ı Behram", "Dağlar Delisi" gibi hepsi ayrı güzellikte sevgili atları için bile "Rahşiye" adıyla kaside yazıp sunmuş adamdı, padişahın büyük ihsanlarını, lütuflarını görmüştü.

1635'te ilk defa İran Seferi'ne çıkacağı sıradaydı, hazin ruhlu şairin tekdir ettiği bir uşak, efendisinin padişah hakkında yazdığı bir hiciv kıtasını gizlediği yerden çalarak Sultan Murad'a götürdü. Şiir genç hükümdarı ahlaksızlıkla yerin dibine sokuyordu fakat Sultan Murad'ı gazaba getiren hicivden ziyade şairin nankörlüğüydü. Nef'i'yi çağırtarak yüzüne tükürdü ve idamını ferman etti. Vakaya kendi adının karışmaması için yine o sıralarda Sadrazam Bayram Paşa hakkında söylenip halk ağzına düşmüş diğer bir hicviyesi idamına sebep olarak gösterildi. Sarayın odun ambarında boğulan Nef'i'nin cesedi denize atıldı.

Seferden Revan Fatihi olarak dönerken yanında İranlı bir prens getirdi, adı Yusuf Han'dı, zevki zevkine, meşrebi meşrebine uygundu; kültürlü, zarif bir meclis adamıydı, yaratıcı bir zevk muhayyilesine sahipti. İran şahının Revan valisiyken bu Osmanlı padişahının kendisinden evvel gelen şöhreti üzerine kaleyi Sultan Murad'a teslim etmişti. Yeni efendisine yeryüzünün en güzel ve muhteşem beldesi olan İstanbul'da peri masalları hayatı yaşatacağını vaat etmişti. Vaadini tuttu, Kâğıthane'de kendisine ihsan edilen miri bir koruda İrankâri bir köşk ve köşkün yanında gül gülistan içinde dört duvarı billurdan bir hamam yaptırdı; dışında gül ve yasemin dalları arasında bülbül yuvaları vardı, içine de bülbülleri doldurdu.

Kalender şairler şekerci güzeli, börekçi güzeli, terzi güzeli, attar güzeli, bakkal güzeli, berber güzeli türlü isimler altında zamanlarının esnaf civanlarını medih yollu manzumeler yazıp bırakmışlardı. Yusuf Han denilen bu insan suretindeki şeytan-ı lain padişahının nazar-ı dikkatini bu eserler üzerine çekti ve izin alarak İstanbul'un

esnaf civanlarının bir defterini yaptırdı, rızalarıyla veya cebren ve kahren her gece birini veya birkaçını yattıkları bekâr odalarından, hanlarından yahut evlerinden hünkârın işret meclisine getirdi. Bunlardan bir kısmı, mesela Kasımpaşalı Yemenici Mustafa, Şehreminli Tayyarzade Kâtip Mehmed, o asrın meddahları ağzında, Sultan Murad'ın ölümünden sonra hikâye kahramanları olmuşlardır.

Sultan Murad, Yusuf Han'a resmen "mutahassıs has nedim" unvanını verdi; fakat İstanbul halkı ondan daha evvel bu melun adama layık olduğu lakabı takmış, "Emir-i Kûn" demişti; kûn kelimesinin manası için Farsça lügate bakmalıdır. Pek edepli vakanüvisler bu lakabı "Emirgûne", "Emirgûneoğlu" şekillerine çevirdiler. Yusuf Han'a kirli hizmetleri karşılığı verilen yerlerden Boğaziçi'nde Rumelihisarı civarında leb-i deryada güzelliği dille ve kalemle tarif edilemez bir koru da "Emirgûne Bahçesi" dediler, giderek bu isim halk arasında pek isabetli bir tahrif ile Emirgan oldu. Yusuf Han şeriri padişahı öldüğünde bir semti meçhule firar etmek üzereyken Sultan İbrahim'in emriyle idam olundu.

Etrafına yâran toplayan hükümdarların zamanında kaçınılmaz bataktır; geniş bir suiistimal şebekesi kuruldu. Padişahın içki sofrası ve sefahat arkadaşları imparatorluğun en büyük iş sahalarına el attılar, adamlarının adına ticarete sermaye yatırdılar. Et, ekmek, erzak, kereste, manifatura, deri, iğneye ipliğe varınca her şey fiyat istikrarını kaybetti, ölçüsüz kârlarla hayat ateş pahasına çıktı. Bu arada mesela Valide Kösem Sultan durmadan kabaran servetini manifatura ticaretinde işletiyordu, Çamkacılar Yokuşu'nda şeddadi bir işhanı yaptırmıştı. Devlet iltizamları da yâran bendegânının inhisarındaydı.

Sultan IV. Murad anarşi fırtınasının göbeğinden kurtardığı devlet gemisini selamet sahiline çıkarmış, fakat limana sokamamıştı. Kayalar arasında dolaşıyordu, kayalara bindirdi bindirecekti.

Bu genç adamı temiz duygularla seven erbab-ı namusa kıran girmemişti, mesela bu devirde birbiri ardından sadrazamlığa kadar yükselmiş Bayram Paşa, Tayyar Mehmed Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, bu temiz yüzlerdendir. Sultan Murad'ı yâranından ayırmak imkânsızdı, onu tahttan indirmeye gitmek ise ancak askeri bir ihtilalle, teşbikle olabilirdi, bu ise sözü tekrar ayağa düşürmek, yeni bir anarşi devri yaratmak olacaktı, eşkıyanın kış geçirmiş yılan

gibi başkaldırması, bu kanlı Sultan Murad'ı mumla aratacaktı. Bu temiz adamlar ateşle oynamadılar, bilakis, padişah yâranının suiistimalleri karşısında bir ihtilalin kopmasını önlemeye çalıştılar.

Sultan Murad'ın pulad yapılı pehlivan vücudu işret ve sefahatla içinden çürümüş bir genç çınar gibiydi, bir gün birden devrilecekti. Dinini ve devletini sevenler bir ihtilali değil, işte o günü bekliyorlardı.

Biraz gerilere dönelim; IV. Murad'ın tahta çıktığı devri Evliya Çelebi kısa fakat canlı şöyle tasvir ediyor: "Zorbalar elinde ehil ve iyal hamamlara, çarşıya, pazara çıkamazlardı. Falan ağanın hanesini basalım diye alenen konuşulurdu. Sultan Murad tahta çıktı, Celaliküş, eşkıyaküş, askerküş bihakkın hunhar padişah oldu" diyor. Fakat bu cümlenin iki parçası arasında tam on yıl kadar vardır, Sultan Murad yeniçeri, sipahi ve ayaktakımı zorbalarını, şehir eşkıyasını ancak 1632'de tepeledi.

İstanbul'un taht şehri olmasından sonra yerleşmiş bir ananeydi, bir yeni padişah tahta oturunca askere cülus bahşişi dağıtılırdı. 17. asrın başında bu bahşiş ortalama 3 milyon altın tutuyordu. Evvela Sultan I. Ahmed'in yerine mecnun I. Mustafa'nın tahta oturtulması gafleti, üç ay sonra Genç Osman'ın padişah ilan edilmesi zaruretiyle hazineden 3 yerine 6 milyon altın çıkartılmıştı. II. Osman'ı deviren askeri ihtilalde şifa bulmasından ümit kesilmiş delinin ahvali bilinerek tekrar padişah yapılması devlet hazinesine ağır bir ihanetti, tahtta ne kadar tutulabileceği meşkûk, fakat saltanatının pek kısa süreceği de bir hakikat olan adam için bir 3 milyon daha dağıtılmıştı. Delinin eski yerine kapatılmasına ve Sultan Murad'ın iclasına karar veren devlet erkânı asker ocaklarının söz sahiplerini de artık bahşiş istememeye ikna etmişlerdi. Fakat söz verildiği halde iki gün sonra bahşiş diye ayak direndi. Enderun hazinesindeki altın ve gümüş kaplar darphanede eritilerek para kesildi, 3 milyon da Sultan Murad için verildi. Zorba güruhu artık her akıllarına gelen rezaleti yapmada kendilerini meydan sahibi görüyorlardı.

Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa, Genç Osman'ın kan davasını güderek isyan bayrağı açmıştı. Bekir Subaşı adında bir serseri Bağdat'ın elden çıkmasına, İran şahı tarafından zaptına sebep olmuştu. Anadolu ve Rumeli yollarını, derbentlerini eşkıya tutmuş, kesmişti.

Kazak korsanlar Karadeniz Boğazı'ndan girmiş, Sarıyer'i ve Yeniköy'ü yağma etmişlerdi. Karadeniz'deki Kazak korsanlar kahredilircesine tepelendi, Anadolu ve Rumeli'deki eşkıya tenkil edildi. Abaza Paşa da amanla teslim oldu. Gaile olarak, Bağdat yüzünden çıkan İran harbiyle Osmanlı tahtına padişah çıkarıp indirmeye alışmış askerin serkeşlik, zorbalık ruhu ve her askeri kıyamda tabanı yarık yalınayaklarını askere uyduran İstanbul'un eclaf ve hayta takımı kaldı.

Yıllar geçerken saray duvarlarından sızan dedikodular da yeniçeri, sipahi ve şehir eşkıyasına cesaret vermekteydi, nevcivan padişahları da kendi levendane meşreplerine denk yaşıyordu. Bir gün genç adamın silkinip eline şarap tası yerine beyinlerini ezecek bir gürz kavrayacağını asla düşünmemişlerdi.

1631 yılı sonunda Sultan Murad, âleme tedhiş siyasetiyle düzen vereceğini zanneden cahil ve kan dökücü ve hususi hayatında ahlaksız bir adam olan, şark seferinde de hiçbir iş başaramayan Sadrazam Hüsrev Paşa'yı azletti; âlim, şair ve namus timsali Hafız Paşa'yı sadrazam yaptı. Bu azil ve tayin en basit haklarındandı, fakat ayak başa müdahale etti, gözü padişahın mühründe haris bir Topal Receb Paşa'nın tahriki, yeniçerilerle sefer dönüşü İstanbul'u doldurmuş sipahileri ayaklandırmak için kâfi geldi. 1632 yılı Şubat'ının sekizinci pazar günü Sultan Murad bir ihtilalle karşılaştı. Bir defter verildi, en başta Şeyhülislam Yahya Efendi'nin ve gözde musahip Musa Melek Çelebi'nin isimleri yazılı on yedi kişinin kelleleri istendi:

"Hüsrev Paşa gibi heybetli veziri azlettiren bu adamları bize ver, paralayalım!.." dediler. Çarşılar açılmadı, ırz ehli de evlerine kapandı. Saray da sustu.

İhtilalin üçüncü günü, 10 Şubat Salı, kar yağıyordu, saraya hücum edildi. Saray muhafızları, bostancılar ve zülüflü baltacılar, Enderun halkı Sultan Osman vakasından yılgındı, saray kapıları açıldı. Sultan Murad, Hafız Paşa'yı azletmeye ve mührünü ikinci vezir Receb Paşa'ya vermeye mecbur oldu. İhtilalciler o sırada yirmi yaşında bulunan Sultan Murad'ı ayak divanına çağırdılar. Sultan Osman vakasındaki facia havası esiyordu. Receb Paşa genç padişahın ihtilalciler karşısında cesaretini kırmak için:

"Padişahım, aptes alın, ayak divanına öyle çıkın!" diyecek kadar küstahlaştı.

Ölüm, hem de paralanarak feci bir ölüm ihtimalinin ihtar eden bu söz Sultan Murad'a çok tesir etti. Son derecede cesur olmasına rağmen elleri ayakları titreyerek aptes aldı. Babü's-saade önünde saf saf ihtilalci askere karşı konulmuş olan tahta bembeyaz, kanı çekilmiş bir yüzle çıkıp oturdu. Karşısındaki bütün gözlerin bakışında vahşet vardı. Divanda pervasızca tehdit edildi:

"İstediklerimizi elbet ki verirsin, yoksa iş gayri renk alır!" dediler.

O müthiş anda Hafız Paşa kahramanlığın ve fedakârlığın şahikasına yükseldi:

"Padişahım, yoluna bin Hafız feda, yalnız beni sen katletme, ko bu zalimler şehit etsinler!" dedi ve aç kurt sürüsüne aslan gibi yürüdü. Padişahın gözleri önünde paralandı. Sultan Murad yüzünü çevresiyle kapayarak tahtından fırladı:

"Bre Allah'tan korkmaz, Peygamber'den utanmaz, padişaha itaat etmez zalimler!" diye bağırdı. Yanındaki bendeleri işitmiştir:

"Hemen Allah bana kudret versin, sizden intikam nice alınır, görürsünüz!" diyerek Babü's-saade'den içeri girdi.

Taht kaldırıldı, divan dağıldı, Hafız Paşa'nın kanıyla gözlerini doyuran ihtilalciler sarayı terk ettiler. Şeyhülislam Yahya Efendi'nin azliyle yerine Ahizade Hüseyin Efendi'nin getirilmesi fitne ateşini tamamen tavsattı. Fakat yeni Sadrazam Receb Paşa, defterli olup da o gün kellelerini kurtaranların ilk fırsatta kendisini padişaha tepeleteceklerini biliyordu. Tavsayan ateşi uyandırmak lazımdı.

1632 İhtilalinin mart ayındaki ikinci dalgası kanlı oldu; fakat fitne ateşini uyandırmak isteyen Receb Paşa'ya körüğü Sultan Murad verdi; eski Sadrazam Hüsrev Paşa'yı oturmakta olduğu Tokat şehrinde idam ettirdi ve kesik başını İstanbul'a getirtti.

12 Mart Cuma günü sabahı büyük şehir yine karıştı. Karlı bir gündü, asker sarayı bastı ve padişahı ayak divanına çağırdı:

"Padişahım, sen ne için Hüsrev Paşa gibi vücudu elzem bir veziri katlettirdin? Devletini kendi elinle rahnedar ettin! Şimdi sen de bize Hasan Halife'yi, defterdar paşayı ver, paralayalım!" dediler.

Bir yeniçeri pervasız ve küstah:

"Saraydaki şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır, gayri sana itimadımız kalmadı, Hüsrev Paşa'ya kıydın, şehzadelere de kıyarsın!" dedi.

Bir sipahi de aynı edayla:

"Şehzadeleri çıkar, bize göster!" diye bağırdı.

Ve nihayet ağız birliğiyle son tehdit savruldu:

"Dediklerimizi yapmazsan sen bize padişahlığa lazım değilsin!.."

Padişahın Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adındaki dört kardeşi Babü's-saade'den çıkarılıp ihtilalcilere gösterildi. En büyükleri olan Şehzade Bayezid şişman bir gençti, padişahına ayaklanmış askere:

"Bizden ne istersiniz? Köşeye çekilmiş kendi halimizle meşgulken bizi niçin dile düşürürsünüz? Allah'tan korkmayıp padişah hazretlerinden utanmayıp böyle tuğyan edersiniz, Allah aşkına bizi kendi halimize koyun, siz kim olursunuz ki, bizi himaye edersiniz!" dedi.

Fakat ihtilalciler daha ileriye vardılar, Sultan Murad'a:

"Bizim sana itimadımız yok, bu efendilere zarar etmeyeceğine kefil ver!" dediler.

Hava o kadar gerildi ki, Şeyhülislam Ahizade Efendi ile Receb Paşa Sultan Murad'a bir suikast yapılmasından korkarak:

"Biz kefiliz!" dediler.

Ayak divanı dağıldı; kar durmadan yağıyordu. İhtilalciler kahvehanelere, hanlara, hamamlara çekilip kapanmışlardı, ama fitne ateşi sönmüş değildi. Ertesi gün saraya yeni bir hücum beklenebilir, hatta Sultan Murad tahttan dahi indirilebilirdi. Receb Paşa vücuduna zarar eriştirmeyeceğine söz vererek Musa Çelebi'yi padişahtan alıp kendi sarayına gönderdi, ihtilalcilere, "Padişahımız aşırı sevdikleri Musa Çelebi'yi bana teslim etmiştir, siz de padişahımızın hatırına riayet edip ona dokunmayın... Eğer diğer istedikleriniz sarayda olsaydı elbet ki onları da verirdi" diyecekti; halbuki ihtilalin zorba başılarına "Musa Çelebi burada, gelip alın" diye haber yolladı. Hasan Halife ile Mustafa Paşa da şehirde saklandıkları yerlerde bulundular. Üçü de feci bir şekilde öldürüldü. Çırılçıplak soyulan cesetleri Atmeydanı'ndaki çınarların altına atıldı, kar kefenleri oldu.

İki ay kadar sonraydı, mayısın on sekizinci salı günü sabahı, Sadrazam Receb Paşa saraya, Divan-ı Hümayun'a gelmişti, huzura çağrıldı, Sultan Murad'ı kaşları çatık, gazaplı görünce şaşırdı; padişah:

"Gel beri topal zorba başı!" diye hitap edince can başına sıçradı:

"Hâşâ padişahım! Vallah billah sen padişahımızın rızasından dışarı zerre miktar çıkmış değilim!" dedi.

Sultan Murad ilk ayak divanı günündeki ihtarını unutmamıştı:

"Bre kâfir aptes al!" diye bağırdı.

O ihtilal gününde padişah da, padişah uğrunda nefsini feda eden Hafız Paşa da aptes almışlardı, fakat Sultan Murad'ın karşısında dizlerinin bağı çözülen Receb Paşa aptes alamadı, zilletle yere çökerken Murad, "Tiz başın kesin!.." diye gürledi. Cellat hazır değildi, bir zülüflü baltacı oğlan kement atarak paşayı boğdu. Bir hasır üstüne konulan cesedi Bab-ı Hümayun önüne bırakıldığı zaman haber büyük şehirde yıldırım süratiyle yayıldı. Yeniçeriler, sipahiler ve onların peyki eclaf ve erazil ne yapacaklarını bilemediler.

Sultan Murad 8 Haziran Salı günü sarayda deniz kenarındaki İncili Köşk'ün önünde büyük bir ayak divanı kurdu, ulema efendileri, yeniçerilerin söz sahibi zabitlerini ve sipahilerin ihtiyarlarını topladığı bu divana saray surlarını oğrun kapılarından kesif bir de halk kitlesi alındı.

Evvela yeniçerilere hitap etti. Kuran'dan ayetler okudu, tercüme ve tefsir etti, asi ve şakinin ahirette çekeceklerini anlattı, geçen vakaları hatırlattı, kendisine karşı gösterilen pervasız küstahlıktan şikâyet etti. Yeniçeri Ocağı'nı temsil edenler:

"Devletli padişahım, bizim sana bir veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız!" dediler.

Fırsatı kaçırmadı, "Bilirim" dedi, "fakat bu sadakatinizi Kuran üzerine yeminle teyit edin..." Mushaflar getirildi, yeniçeriler Kuran üzerine el basıp sadakat yemini verdiler. Yemin hemen tescil edildi ve vesika divanda bulunan ulema ile vezirlere mühürletildi. Genç padişah ikinci bir hamle yaptı:

"İçinizde bana karşı tuğyan edenler oldu, işte o şakilerdir ki, sizi dahi iki cihanda bednam etmişlerdir, benim düşmanım onlardır, şakileri himayeden el çekin, onları katlile devletimizi sarsan madde-i fesadı kökünden kaldıralım" dedi.

Yeniçeriler, "Biz eşkıyayı himaye etmeyiz, padişahımıza gerekmeyenler bize dahi gerekmez" dediler. Bu sözler de tescil edildi. Sonra sipahilerle daha rahat ve daha sert konuştu, onlardan da aralarındaki erazili ve müfsitleri korumayacaklarına dair yemin aldı, söz aldı ve bunları tescil ettirdi. En son ulemaya döndü; zaman zaman ihtilalcilerin önüne düşmekle çok elim hadiselere sebep oldukları-

nı, erazil ve eşkıyaya cüret ve cesaret verdiklerini acı bir lisanla tenkit etti, vazifelerinin mektep ve medreselerde talim ve tedris, mahkemelerde adaleti temsil olduğunu hatırlattı, bunun dışına çıkanlara karşı ayaktakımından bir serseri muamelesi yapacağını ihtar etti.

IV. Murad'ın kanlı istibdat devri işte o 8 Haziran Salı günü İncili Köşk ayak divanıyla başladı.

"Sizden intikam nasıl alınır, görürsünüz" diyen Sultan Murad temizliğe sipahi zorbalarından başladı. Şu satırları vakanüvis Naima yazıyor:

"En namlılardan bir kısmı yakalanıp boğuldular, ta ki sair erazil öğrenip de firar etmesinler diye laşeleri gizlice deryaya atıldı. Hetk-i namus ve katl-i nüfus ile tuğyan ve şenaat eyleyen ol güruh-i fitneengiz cümleten kılıçtan geçip cezalarını buldular, firar eden ve saklananlar da zamanla ele geçti, defterleri tanzim edilip yegân yegân katlolundu, zorba namı unutuldu, eşkıyanın fitne ateşi siyaset kılıcının suyuyla söndürüldü. Sipahide, yeniçeride iki kişi bir yere gelecek kuvvet ve kudret bırakmadı."

1633 Eylül'ünün ikinci cuma günü Cibali Kapısı'nda bir kalafat yerinden yangın çıktı, şiddetli poyrazla derhal büyüdü, otuz altı saat devam eden bir afet oldu, şehrin beşte birini yaktı; perişan olan halk kahvehanelerde dedikoduya başladı; "Bu kaza-i asumani ahlaksızlığın alıp yürümesindendir" denildi, padişahtan bahsetmeye kimse cesaret edemedi ama "İstanbullular Lut kavmi gibi yerin dibine geçse gerek" denildi. Sultan Murad, aleyhindeki imadan istifade fırsatını kaçırmadı, iki hafta sonra yine bir cuma günü tütünü ve kahveyi cezası idam olmak üzere yasak etti, yasak fermanı cuma namazından sonra cami ve mescitlerde ilan edildi, padişah aynı silahı kullanıyordu: "Afet olan yangın ahlaksızlığın alıp yürümesi karşısında semavi bir silledir, ahlaksız ve uygunsuz güruhunun fisk, fuhuş ve şenaat yolunda ülfet ettikleri yerler kahvehanelerdir!" Yasak Türkiye'nin her tarafına bildirildi, İstanbul'da ne kadar kahvehane varsa, ki çoğu pek mükellef yapılardı, hepsi bir gün içinde kapatıldı, kimi bekâr odalarına kalb edildi, kimi de temelinden yıktırıldı.

Kahve ve tütün yasağını her türlü toplantı yasağı ve yatsıdan son-

ra fenersiz sokağa çıkma yasağı takip etti, bunlara riayet etmeyenler de idam edilecekti.

Geceleri içki sofrasından kalkıp, peşinde bostancıbaşı ve cellatlar İstanbul sokaklarında dolaştı, fenersizi aman vermeden katlettirdi, fenerliyi de "Irz ehlinin bu vakit sokakta ne işi olur" diyerek yine katlettirdi. Evlerin, dükkânların, bekâr odalarının damlarına adamlar çıkarttı bacaları koklattı, tütün kokusu alınan yerleri bastı, ev ise erkeğini, bekâr menzili ise içindekilerin hepsini kapılarının önünde idam ettirdi; halk dehşet içinde kaldı.

Bir gece Hocapaşa Mahallesi'nden geçiyordu, imamın taze yiğit oğlu camide geç kalmış, evleri yakın olduğundan fenersiz gidivereyim derken Sultan Murad'la karşılaşmıştı. Padişah:

"Sen benim tembihimi işitmedin mi?" diye sordu.

Delikanlı korkusundan dili tutulup cevap veremedi, "Boğun!" dedi. O asrın adamı Mehmed Halife *Tarih-i Gılmani*'de yazıyor: "Hocapaşa semtinde misafirdim, bir gece aman verilmeyip katledilen imamın oğlunu sabahleyin gözümle gördüm, sokakta yeşil kaftanlı bir taze yiğit yatıyordu."

Naima da, "Her sabah İstanbul sokaklarında birer ikişer laşe-i maktul bulundukça halkın kalbine bir mertebede korku istila etti ki, tabir olunmaz" diyor.

Asılan yahut kafaları kesilen tütün içiciler, çubukları ağızlarına verilerek teşhir edildiler. İstanbul mesireleri ıssız çöllere döndü, hamamlarda iki kişi bir halvete girip yıkanamadı, "Baş başa fitne maddesi konuştular" diye bühtan atıldı mı, ölümden kurtuluş yoktu. O devirde yaşamış bir şairin kelleyi koltuğa alıp yazdığı beyittir:

Zararsız bir duhan hakkında neyler bunca dikkatler
Duhan-ı ah-i mazlumanı men et hüner oldur!..

Sultan Murad'ın nerede olduğunu bilmek kolaydı, ardında kanlı bir iz bırakıyordu.

1634 yılı İkincikânun'unun başında muhabbet meclisleri ile can sohbetlerinin methini dinlediği kaplıcaları için karadan atla bir Bursa seyahatine çıktı. Yollar berbat, çamur yatağıydı. Önden konakçılar gidiyordu, yol boyu kasabalarındaki kadılar halkı amele bö-

lükleri gibi kaldırıp giriş ve çıkış yollarını birer konak temizletiyordu. İzmit'ten İznik'e ılgarla gitti, yolu yarı temizlenmiş bulunca:

"Kadıyı kale kapısına asın!" emrini verdi.

Adamcağız feryada başladı:

"Benim günahım yok, geleceklerini dün haber aldık, cümle şehir halkını yol temizlemeye çıkardım, iş bitmeden teşrif ettiler" dedi.

Etrafındakiler de o kadar yılgındı ki, İznik kadısına şefaat için kimse ağzını açamadı, hemen bütün İznik halkı titreşerek hükmün infazını seyre çıktı, kadı efendi asılırken:

"Müslümanlar! Nahak yere zulümle gidiyorum, Hak huzurunda bu padişahtan davacıyım, sizden şahadet isterim!" diye bağırdı. Cesedi üç gün kale kapısında asılı kaldı.

Bursa'da beş gün beş gece kaplıcalarda kapandı. Terennüm Evliya Çelebi'nindir:

Bursa kaplıcasında
Su melekleri oynar!..

Meşum tesadüf, o sıralarda Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin ulemaya verdiği bir ziyafet Kösem Sultan'a, "İznik kadısı meselesini konuştular, müftü Sultan Murad'ı tahttan indirecek" diye aksettirildi, o da Bursa'ya mektup yazdı, derhal İstanbul'a dönen padişah bir akşam Ahizade'yi Kıbrıs'a sürgündür diye gemiye koydurttu, ertesi gün de Florya kumsalına çıkartıp boğdurttu.

Bu vakanın tezinedir ki, Lehistan'a sefere çıktı, fakat Edirne'ye vardığında Türk şartları kabul edildiğinden bu devletle olan sulh muahedesi yenilendi. Naima İstanbul'dan çıkış için, "Şevket ve mehabetleri bir derecedeydi ki, yüzlerine bakanın heybetinden yüreği kopardı" diyor. Henüz yirmi iki yaşındaydı, güzel yüzüne ve müheykel vücuduna cengâver kıyafeti muhakkak ki, pek yaraşmıştı. Aynı kalem Edirne'den dönüşü için de şu satırları yazıyor: "İstanbul uleması ve âyanı padişahı cihanı üç günlük yol olan Silivri'den karşıladılar. Bir şevket ve mehabet üzere geldiler ki, İskender görse serseme dönerdi."

Bir şeyhülislam idamından sonra yerinde ve parlak bir kuvvet gösterisiydi.

1634'te Edirne dönüşündedir ki, cezası idam olmak üzere içkiyi yasak etti. Başta İstanbul'dakiler, meyhaneleri yıktırttı ve tütünde olduğu gibi tebdil gezerek sarhoş takibine çıktı, rastladığını öldürttü. Garip olanı, kendisinin ayık zamanı olmayışıdır. İstanbul'da ayyaşların piri bilinen Bekrî Mustafa da ölmez şöhretini bu padişahın zamanında ve bu amansız içki yasağı devrinde yapmıştır.

1635'te Revan Seferi'ne çıktı, ardında yine kanlı bir iz bıraktı. Üsküdar'dan Revan Kalesi önüne beş ayda vardı, bu beş ayın her gününde orduda mekkârecilerden ve neferlerden sancakbeylerine ve eyalet paşalarına varınca, uğradığı kasaba ve şehirlerde de âyan, eşraf, kadı ve naib en az beş on kişi idam olundu. Serkeşlik, zorbalık, zulüm, tütün ve içki, suç isnadı kolaydı ve bir ihbar kâfiydi; hatta cezası çekilmiş veya affedilmiş eski suçlar ile ileride bir suç işleyebileceği zannı da ölüm için kâfi bir sebepti. Sultan Murad'ın bu seferde kıydığı canları kaydetmeye bu sütunlar yetmez; birkaç fıkra nakledelim:

Konya eşrafından Karayılanoğlu Sefer Bey'i şahsi garazla Konya kadısı serkeştir diye gammazlamıştı; ortada vaka yoktu, padişahın zihni soyadına takıldı; "Karayılanoğlu!" dedi, "lakaplar boş yere konmaz, ecdadından bir meluna benzemeden kafasını ezmeli!" Sefer Bey güneşe ya doğ ya doğayım diyen erkek güzellerindendi, padişahın böyle gençlere teveccühünü de işitmişti, yakalanıp huzura çıkarılırken soyunmaya başladı, çıplak gövdesi en namlı pehlivanları imrendirecek yapıdaydı, fakat Sultan Murad bir bölük ağasına iki parmağıyla katlini işaret etti, söyletmeyip çökerttiler, başını vurdular.

Erzurumlu Sipahi Âşık Yahya adında bir yiğit de huzurunda at üstünde kılıç oyunu göstermek gafletinde bulundu, elhak seyrine doyum olmaz bir sahneydi, biçare delikanlı ihsan umarken atından yıktılar, başını kestiler, ona da, "Böyle kılıç oynatanların aklı zorbalıktadır" demişti.

O devrin mahpushaneleri kasaba ve şehirlerdeki kalelerin zindanlarıydı; sefer yolu boyundaki kaleleri gezdi, şeriatın takdirine göre hüküm yiyerek zindanlarda yatanların hepsini idam ettirip cesetlerini sokaklara attırdı.

Kâtip Çelebi, "Âl-i Osman askeriyle on sene seferde dolaştım, bu

Revan Seferi'ndeki kalabalığı görmedim. Fakat Erzurum'dan sonra her gece ordudan pek çok asker kaçmaya başladı, padişahın huşunetinden o kadar ürkülmüştü" diyor.

Sultan Murad Revan'ı aldıktan sonra İran topraklarında Tebriz'e kadar gitti. İstanbul'a Revan fetihnamesiyle beraber dört kardeşinin büyükleri olan Şehzade Bayezid ile Süleyman'ın idam fermanlarını göndermişti. İstanbullular yedi gün yedi gece donanma ve şehrayinle eğlenirken bu iki kara bahtlı genç cellat kemendinde çırpındılar. Gece, halktan gizlenerek babaları Sultan Ahmed'in türbesine defnedildiler.

Revan Seferi'ndedir ki, hastalığının ilk alameti belirmişti. Bacaklarında ve ayaklarında sızı ve tahammül edilmez bir kaşıntı vardı. Hekimbaşı Emir Çelebi asrının hazık bir doktoruydu; Sultan Murad'ın hastalığının adı o asırda henüz konmamıştı, "teşemmü-i kebed (siroz)", içki yüzünden karaciğerin mumlaşmasıydı. Fakat Emir Çelebi, çok sert içkiler kullanan Hintlilerin içkiden mütevellit hastalıklara karşı "anberiye menkuu" kullandıklarını biliyordu. Anberiye Himalayalar'ın 6.000 metreden yukarı tepelerindeki buzlu kayalarda biten ve pek nadir bulunan bir ottu; bu değerli hekimin hazine gibi ecza sandığında bin zorlukla tedarik olunmuş bir miktar da anberiye vardı, hükümdarında bu ilacı tecrübe etti, azıcık da perhiz tavsiye etti. Menkuu içen padişahta sızı ve kaşıntı kalmadı, perhiz tavsiyesine riayet etmedi. Sefer dönüşünde sızılar ve kaşıntılar tekrar başladı, orduyu İzmit'te bırakıp kendisi yâranı ve yeni nedimi İranlı Yusuf Han'la İstanbul'a saltanat kadırgasıyla gitti.

Müellifi meçhul "Kassamkâtibizade Ebruli Mustafa ile Nigâr Hanımsultan" adındaki bir meddah hikâyesinde şu satırlar yazılıdır:

"Ebruli Mustafa, ki zamanımızda Üsküdarımızın güzelleri arasında o bir tanedir, pederi İznikli kassam kâtibiyken mahdum-i pakize Sultan Murad Han-ı Gazi merhuma Revan Seferi'nden avdet-i hümayunlarında keşide olunup İstanbul'a iptidai vürudu ol şiri gazubun nazar-ı teveccühünde kınalı kuzu misali kadırga-i hümayun ile olmuştur."

İranlı Yusuf Han'ın yeni dekorlarla ve her gece değişen yeni simalarla kurduğu meclisler Sultan Murad'ı öylesine mest etti ki sızı ve kaşıntılara ehemmiyet vermedi, pek fazla mustarip olduğu za-

man devayı, ayaklarını ovuşturan sine bülbüllerinin nermin ellerinde aradı.

İdam ettirdiği sofu Ahizade'nin yerine tekrar şeyhülislam tayin ettiği rint Yahya Efendi, o büyük şair de padişahı şanına yazdığı gazelde,

Zaman-ı işreti fevt itmek olmaz fırsat eldeyken
Hemişe meclis amade, hemişe elde cam olmaz

diyordu.

Sultan Murad 1638 Şubat'ında içki sofrasında verdiği bir kararla üçüncü ve öz kardeşi Şehzade Kasım'ı öldürttü. Kösem Sultan ortanca oğlunu büyük oğlunun kanlı pençesinden kurtaramadı.

Genç padişah artık bir içki delisi olmuştu. Can uçurmak her yeni günün tadılacak lezzetleri arasına girmişti; neredeyse uluhiyet davasına kalkacaktı.

Sultan Murad'ın oğlu yoktu, hanedanında erkek olarak en küçük kardeşi İbrahim ile amcası Deli Mustafa kalmıştı. Mustafa yaşar ölüydü, İbrahim'e de bir hal olursa Osmanlı Hanedanı münkarız olacaktı. Kasım'ın idamı üzerine padişahla arası açılan valide sultan yalnız Şehzade İbrahim'in değil kendi hayatının da tehlikede olduğunu gördü. Haremde ayda yılda bir gece dahi kalmayan, harem eşiğinden atlamayan Sultan Murad'ı bir cinsi sapık yapmaktaki hatasını ancak o zaman anladı. Herhangi bir ricasını arz etmek üzere hünkâra gönderdiği ağaları istiskal görüyordu; valide sultanlık nüfuzu karşısında hiçbir haseki sultan oğlan simsarı İranlı Yusuf Han ve gözde mahbup silahtar Bosnalı Mustafa Paşa kadar tehlikeli olamazdı. Revan Seferi dönüşünden sonra valide sultan kapısından mansıp isteyen kalmamıştı, rüşvet keseleri Yusuf Han ile Mustafa Paşa'ya götürülüyordu.

Şehzade Kasım'ın ölümünden sonra valide sultanın her tehlikeyi ve hatta ölümü göze alıp Yeniçeri Ocağı'nın en büyük ağalarıyla gizlice temas ederek Sultan Murad'ı tahttan indirmeyi tasarladığını söylemek hayal olmaz. Harem-i Hümayun'da Şehzade İbrahim'i ve kendisini padişahın cellatlarına karşı korumak için bazı tedbirler aldığı-

nı da söyleyebiliriz. Yarım saatlik mukavemet yeniçerilerin kendilerini koruma yolunda müdahalesi için kâfiydi. Mushaf üzerine el basarak verilen yemin ancak bir valide sultanın ocaktan istimdadıyla bozulabilirdi ve ulema efendiler de buna şeran cevaz vermekte tereddüt etmeyeceklerdi. O zaman, tarih yapraklarında görülen bütün emsali gibi, bu kanlı müstebit de, aciz ve zelil, bütün yâranıyla yıkılacaktı.

1638 yılının sonlarında, 24 Aralık Cuma günü, Sultan Murad Bağdat'ın fethi niyetiyle ikinci İran Seferi'ne çıktı. Cengâver nümayişi yine yerindeydi, altın yaldızlı Arapkâri demir miğferine kırmızı şal sarık sarmış, al esvaplar giymiş, beyaz bir ata binmişti: Naima "Bu kıyafeti ile kendisini sahabe-i kirama benzetmek istemişti" diyor.

İstanbul'dan Bağdat'a, Bağdat'tan İstanbul'a yollar yine kana bulandı. Kendi mukadderatıyla ilgisi olduğu için burada yalnız bir ölüm hikâyesi nakledeceğiz: Hekimbaşı Emir Çelebi'nin gaddarane öldürülmesi.

Afyon tiryakisi olan üstadın silahtar paşayla arası açıktı. Paşa, Emir Çelebi'nin afyonunu altın bir kutucuk içinde entarisinin gizli bir cebine sakladığını öğrendi. İçki gibi, keyf için afyon yutmak da yasaktı, padişaha ihbar etti. Ordu Nizip'te konakladığı zaman Sultan Murad hekimbaşıyla satranç oynarken kutuyu çıkarttı, içinde on dirhem kadar afyon vardı:

"Bu nedir?" diye sordu.

"Gençliğimden itiyadım olmuş yutarım, afyondur padişahım."

"Ye bakalım da görelim."

Hekimbaşı bir iki parça yuttu:

"Hepsini, hepsini ye..." dedi.

"On dirhem afyondur padişahım, panzehir olsa öldürür."

"Sen hekim-i hazıksın, zararını def edersin!" diyerek hepsini yedirdi.

Hekimbaşının sahneye şahit olan şakirtleri hemen çadırına koştular, kusturucu ilaç hazırladılar. Fakat gaddar padişah bırakmadı, tamam üç oyun da satranç oynattı; ta ki, zehir tesir edip Emir Çelebi yıkılınca çadırına götürülmesine izin verdi; üstat şakirtlerinin verdiği ilacı reddetti, hasta padişahın yegâne devası olan elindeki anberiyeyi imha etti ve sonra, bilakis zehirin tesirini artıracak karlı buzlu bir şerbet içti, öldü.

1638 yılının son günlerinde Bağdat İranlılardan geri alındı, Türkiye tarihinde şarkın bu tarihi beldesinin ikinci fatihi olan Sultan IV. Murad'ın İstanbul'a yolladığı fetihname büyük şehre 18 Ocak'ta geldi, iki gün sonra da deli sultan Mustafa öldü. Ağır istibdat baskısı altında bunalmış olup zafer şenliklerini fırsat bilerek eğlenen İstanbullular bu ölüme kayıtsız kaldılar. Mecnunun mevut eceliyle öldüğü söylemek safdillik olur, şenlikler arasında celladın kaza kemendiyle göçtüğü aşikârdır.

Sultan Murad 1 sene, 2 ay ve 4 gün süren Bağdat Seferi'nden İstanbul'a 12 Temmuz'da hasta döndü; dört ay kadar içkiden el çekti. Hicri 1049 ramazanında (1640 Ocak ayı) ağırlaştı; fakat bayrama doğru bir miktar sıhhat bularak bayram günü tahta oturdu ve ananevi merasimle tebrikleri kabul etti. Sarayın kale duvarı üstünde, deniz kenarında pek sevdiği İncili Köşk'e gitti, cambaz seyretti, ata bindi. Bosnalı Mustafa Paşa'nın Atmeydanı'ndaki sarayına giderek şehrin bu meşhur meydanındaki bayram yerini seyretti. Beyit "Hocam" diye hitap ettiği Şeyhülislam Yahya Efendi'nindir:

Semend-i naz ile yüğrük civanlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblerle Atmeydanı Stanbul'un...

Mustafa Paşa ve "bazı mahreman-ı sohbet-i dilara" padişahlarının şevkini tahrik için "ayine-i camı gülfama nigâhendaz olmalarını rica ve niyaz ettiler", tabir yine vakanüvis efendinindir, "nefsani kuvvetlerine ferahlık geldi", çekilen sagare ve sakiye iltifat etti. Fakat sarayına döner dönmez yatağa düştü, iki gün sonra komaya girdi ve valide sultan hastayı Harem-i Hümayun'da Şehzade Kasım'ını boğdurttuğu odaya naklettirdi. Sultan IV. Murad bu meşum odada 1640 yılı Şubat'ının 8 / 9 Çarşamba/ Perşembe gecesi öldü.

Sultan Murad babası Sultan I. Ahmed'in türbesine defnedildi; pek sevdiği üç atı, ters eyerlenerek tabutu önünde cenaze alayına iştirak ettirildi; hazin manzaradır.

İstibdadının başlangıcı olan İncili Köşk ayak divanından bu ölüm gecesine kadar Sultan Murad, hanedanının kendisinden evvel gelmiş bütün hükümdarlarının öldürttüğü insandan fazla cana kıydı ve kendisinden sonra Âl-i Osman'dan bir benzeri çıkmadı.

Sultan İbrahim

Ölümünün üzerinden üç asır geçti; ondan bahseden bütün kalem sahipleri bu bahtsız hükümdarın hakiki simasını göremediler, hakkında yazılanlar idamı için verilen fetva kadar zalimanedir. Süregelen hatalı görüşün "Deli ve Gaddar İbrahim"i yerine hırslı ve hisli politikacıların kurbanı olmuş "Mağdur, mazlum ve temiz İbrahim"i koymak lazımdır. Halkın, ölümüne yanıp ağladığı adamdır.

1640 yılı Şubat'ının dokuzuncu perşembe günü sabahı sokaklara yayılan devlet tellallarının:

"Memleket ve devlet Sultan İbrahim Han'ındır!.." diye yükselen sesleriyle atılan yüz bir pare cülus topları İstanbul'un üzerinden öyle ağır, kanlı bir istibdat havası kaldırmıştı ki, şehir halkı, kafesleri açılıp azat edilen kuşlar gibi evlerinden sokaklara ve meydanlara döküldüler. Bu kadar kahhar bir adamın bu kadar genç ve böyle birkaç ay içinde apar topar ölümü inanılacak şey değildi. Nitekim Sultan Murad'ın ölümüne Osmanlı tahtının biricik vârisi kalmış Sultan İbrahim de inanmamıştı; gece saat 10-12 arasında, valide sultanın gönderdiği kapıağası odasına gelip,

"Şehzadem, mübarek başınız sağ olsun, biraderiniz Sultan Murad dâr-ı bekaya gitti, tahtı saltanat sizindir, buyurun!.." dediğinde:

"Siz bana mekr ü al idersiniz, bana taht ve saltanat gerekmez, karındaşım sağ olsun, benden ne istersiniz?.." demişti.

Yedi yıldan beri gece ve gündüz, mahbesinin kapısı önünde ayak sesleri işittiği zaman cellat korkusuyla titremişti, boğulan üç kardeşinin feryatları hâlâ kulaklarındaydı. Bu davet, tahtta gözü olup olmadığını anlamak için Sultan Murad'ın hilesi olabilirdi. Şehzade-

yi ikna edemeyen kapıağası valide sultanı getirmiş, Kösem de, "Aslanım!.. Başın sağ olsun, korkma, gel, çık!" diye yalvarmış, yeminler etmiş, çıkmamakta yine ısrar edince, "Kendiniz varın, görün" diyerek kapıağasıyla beraber koltuklarından tutmuşlar, odasından zorla, adeta sürükleyerek çıkarmışlardı. Sultan Murad'ın ölüm döşeği önüne geldikleri zaman dahi şüphe içindeydi, yüzünü örten tülbentin kaldırılmasını işaret etti, yüzünü açtılar, tasvir Naima'nındır: "Gördüler ki ömr-i biraderi şir savlet tamam olmuş, nergisleri pejmürde ve endam-ı nazenini efsürde, âlemlere benim diyen şehriyarı İskender vakar hükm-i melik-i cebbar ile mürde olmuş", yine emretti tülbenti örttüler. Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Enderun-ı Hümayun'un ileri gelen ağaları da oradaydılar:

"Hak teala o yerde yattıkça size ömür vire, taht ve saltanat mübarek olsun padişahım..." dediler.

Osmanlı padişahları "Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var!.." diye alkışlanırlardı; baht ve tesadüflerle siyasi kudrete sahip olmuş insanları gaflet uykusuna daldırmamak için ne büyük bir ihtardı. Sultan İbrahim Allah'ını unutmuş, zalim, gaddar, kanlı müstebidin yüzünü bir daha görmek istedi, taht odasına gitmek üzereyken kapıdan geri döndü. Kâfurîli balmumlarının ışığı altında o donmuş yüz, tahtın eşiğindeki yeni hükümdar için hakikaten ibretle temaşaya değerdi.

Taht odasında "Bismillah!.." diyerek Hazreti Ömer el-Faruk'un mübarek emanetler arasında bulunan imamesini getirdiler. Bu sarık, adalet timsali İslam büyüğünün kendi elleriyle sarıldığı gibi durmaktaydı, tam bin yıldan beri bir kıvrımına dahi dokunulmamıştı. Sultan İbrahim başındakini çıkardı ve bu tarihi imameyi giydi. Sonra imparatorluk tahtının önünde kısa bir tereddüt anı geçirdi.

Yirmi beş yaşında genç bir adamdı ve son derecede güzel adamdı. Kesimi ihmal edilmiş koyu kumral sakalın çerçevelediği dilber yüzünün rengi soluktu, nasıl solmasın ki üç yaşından beri dört duvar arasında yaşıyordu. Ağır bir sinir hastasıydı, tıp ilmi bu hükümdarın hastalığının adını asrımızda koymuş, "elem-i asabî" demiştir, içinde bazen soluk aldırtmayacak kadar ağır bir sıkıntı, bunalma; iç çekmelerini, kısa, kesik ıstırap sayhalarını, baygınlıklar takip ediyordu. Buluğ çağına girdiğinde bu elem-i asabîyle erkeklik kudreti pek

kısa sürmüş, bir fecr-i kâzip olmuş, on altı-on yedi yaşında tığ gibi bir nevcivanın odasına konulan güzel bir cariye karşısındaki aczi de hastalığını gün günden ilerletmişti. Tahsili ihmal edilmişti, ihmal edilmese dahi kendisinin tahsile takati yoktu, ancak okuma yazma öğrenebilmişti, elyazısı da ruh hastalığının grafik çizgisi gibiydi, karışık, okunması güç bir çalı yazısıydı; kelimeleri zincirleme telaffuz ederek, arada bazı heceleri yutarak çabuk çabuk konuşuyordu. Yüreğine gelince, elmas gibiydi. Hırs, kin, gurur lekeleri yoktu; hile, kurnazlık bilmiyordu, çocuk gibi saftı, ama bir melek değildi. İtimat ettiklerinin ve itimadını şer yolunda suiistimal edenlerin tahrikiyle yahut şiddetli bir asabi buhranla şuurunu kaybederek o da zalim oldu, gaddar oldu; bazen yaptığını unuttu, bazen de yaptığından utandı, vicdan azabı çekti. Sultan İbrahim'in şahsiyeti hakkında en isabetli hükmü ancak bir ruh hekimi verebilir.

Evet, o gece oturacağı tahtın önünde kısa bir tereddüt anı geçirdi, sonra ellerini açarak:

"Ya Rab!.. Bencileyin abd-i zaifi bu makama layık gördün, şu tahta oturduktan sonra yeryüzünde irademin önüne geçecek kuvvet bulunmayacak, koca bir devletin ülkelerinde yaşayan insanların mal ve can emniyeti iki dudağımın arasından çıkacak emre bağlı kalacak, eğer ben zulüm ve gadir ile onlara bir kâbus olursam, Ya Rab, işte o zaman kudretini göster ve beni kahret!.." dedi.

Dinleyenleri hayretler içinde bırakan bu dua, akabe-i kibriyaya karşı bu kısa hitabe vazifesinin mesuliyetini idrak etmiş hükümdar sözüydü. Tahta oturduktan sonra da:

"Ya Rab!.. Zamanımda ümmet-i Muhammedi hoşhal eyle!.. Birbirimizden hoşnut eyle!.." dedi.

Sultan İbrahim'in ilk işi halkın huzur ve refahı yolunda İstanbul'dan başlayarak hayatı ucuzlatmak oldu. Sultan Murad devrinin geniş suiistimallerinin mesullerini aramadı, fakat kendi devrinde, bilhassa halkın gıda maddeleriyle oynayarak şahsi menfaat temin edenlerin amansızca kahredileceğini İstanbul kadısına gönderdiği bir fermanla ilan etti. Sultan Murad'ın paralarının ayarı bozuktu, yeni padişahın ayarı namuslu parası kesildi, piyasaya güven sağlandı.

Sık sık gelen ve bazen de çok şiddetli olan elem-i asabî buhran-

ları kendisini tahammül edilmez ıstıraplarla kıvrandırırken saray ve devlet erkânını da ciddi olarak ürkütüyordu; bu buhranların birinde ölebilirdi, hatta belki de intihar edebilirdi. Sultan Murad kıranından canını kurtarmış hanedanın tek erkeğiydi, erkeklik kudreti de düğümlüydü, o düğüm çözülemez, Sultan İbrahim'den oğul dölü alınamazsa Osmanoğulları münkarız olacaktı.

Hekimler ve hocalar elbirliğiyle çalıştılar; 17. asırda yalnız Türkiye'de değil, dünyanın her tarafında ruhani ilaçlara büyük kıymet verilirdi. Bütün büyük şehirlerde olduğu gibi İstanbul'da da hastalara okuyan ve onları huzura, sıhhate kavuşturan nefes sahipleri vardı. Sultan İbrahim'e onları çağırdılar, hatta bu gürursuz padişah bazılarının ayaklarına kadar gitti ve her okunuşunda azıcık rahata kavuştu; nihayet bu hocalardan biri, Safranbolulu Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'e devamlı, uzun huzuru temine muvaffak oldu; padişah tarafından da kendisine bir saray ihsan edildi, ilmi liyakati olmadığı halde kadıaskerliğe kadar yükseldi; ikbalini çekemeyen muasırı ulema efendiler kendisine "Cinci Hoca" lakabını taktılar.

Valide sultanın, saray ve devlet erkânının cevahirle süsleyerek takdim ettikleri biri öbüründen güzel bakirelerle münebbih ve muharrik macunlar da meşum düğümü çözdüler, tabir üstat Ahmed Refik merhumundur: "Nihayet Osmanlı horozu da öttü." Padişaha ilk şehzadesi Mehmed'i, 1642 yılının ikinci gecesi (12 Ocak gecesi), Tuna boyu valilerinden Süleyman Paşa'nın hediyesi Hatice Turhan Sultan, ikinci şehzadesi Süleyman'ı şubatın on beşinde Saliha Dilaşub Sultan, üçüncü şehzadesi Ahmed'i de şubatın yirmi beşinde Hatice Muazzez Sultan doğurdular; bu doğumları diğer şehzadelerle, sultanlar takip etti; isimlerini kaydettiğimiz üç prens, Sultan İbrahim oğullarından Osmanlı tahtına oturacak olanlar, istikbalin üç padişahıdır.

Sultan İbrahim'in saltanatı kısa, ancak sekiz yıl sürdü. Tahta çıktığında sadaret mevkiinde bulduğu Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı makamında bıraktı ve eline geniş salahiyet verdi. Neferlikten yetişme, cahil fakat çalışkan ve namuslu adamdı; son derece toksözlüydü. Bir divan günü Sultan İbrahim, veziri çağırarak,

"Kâhya kadına verilmesini ferman ettiğim odun niçin verilmedi?" diye sormuştu, Mustafa Paşa hemen,

"Padişahım, ben senin vezirinim, divanı bunun için mi bozdurttun?.. Bana kâhya kadının odununu sorma, hazine ahvalini sor, serhatler ahvalini sor!.." demişti. Kendisi için de "Ben bu makama layık değilim ama adam kıtlığında tayin ettiler" derdi. Kara Mustafa Paşa'nın, İranlı Yusuf Han ve Bosnalı Mustafa Paşa'yla arası açıktı; Sultan Murad'ın mutahassıs has nedimi Türkiye'den kaçmaya hazırlanırken idam edildi; kanlı müstebidin baş tacı mahbubu, silahtarı ve ikinci veziri Bosnalı ise evvela Macaristan'da Tameşvar valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı; sadrazam onun hudutsuz suiistimallerini arz ederek Sultan İbrahim'den idamına ferman aldı; bütün malları müsadere edilen eski gözdenin astronomik rakamlarla kıymetlendirilebilecek serveti çıktı, bu arada, velinimeti Sultan Murad tarafından hediye edilmiş hanedan hazinesine ait paha biçilmez tarihi yadigârlar bulundu.

Enderun ağaları arasından bir makbul silahtarı da Sultan İbrahim buldu: Dalmaçyalı Yusuf. Melek kadar güzel olan bu genç ikinci vezirlik verildi, kısa zamanda padişahın sonsuz itimadını kazandı. Cinci Hoca ile bu Yusuf Paşa'yı istiklal ile hareketine engel olarak gören Sadrazam Mustafa Paşa tehlikeli bir oyuna girişti. Yeniçerileri parayla elde ederek divan günü çorba içmemeye, sebebi sorulduğu zaman da Cinci ile Yusuf Paşa'nın, padişah yanından uzaklaştırılmasını istemeye tahriki tasarladı. Fakat Yeniçeri Ocağı ağaları sadrazamın parasını ve teklifini reddetmekle kalmayıp hadiseyi Sultan İbrahim'e bildirdiler, padişahlığının dördüncü yılı başındaydı, 1644 Ocak ayı, Kemankeş Kara Mustafa Paşa idam edildi, suçu muhakkak ki çok ağırdı.

Cehlini itiraf eden bu vezirin yerine sadrazam olan "Civankapıcıbaşı" lakabıyla meşhur okuryazar Sultanzade Mehmed Paşa'nın ise huzur-ı hümayunda ağzı var dili yoktu. Bir gün padişah dayanamadı sordu:

"Lalam Mustafa Paşa bana bazen itiraz ederdi, bu iş namakuldür derdi, senden onun gibi bir söz işitmedim!.."

Mehmed Paşa:

"Siz halifesiniz, yeryüzünde Allah'ın gölgesisiniz, sizden hata çıkmaz, namakul gibi görünen şeylerde dahi bir hikmet-i ilahiye vardır!.." cevabını verdi.

Bir memleketi âlimlerin müdahenesi harap eder derler, doğrudur. Sultan İbrahim'in hükümdar ahlakı üzerine Sultanzade'nin bu sözlerinin bozucu tesiri büyüktür. Padişah bu adama gönderdiği bir hatt-ı hümayununda, "Bre mütevelli yapılı kodoş, bre karpuz kafalı pezevenk!" diye hitap etmişti. Bir padişahtan hata çıkmayacağına göre Mehmed Paşa'nın bu hakareti hazmetmesi lazımdı, elbet ki bunda da bir hikmet-i ilahiye gizliydi...

Sultan İbrahim devrinin en mühim vakası, Venedik Cumhuriyeti'nin elinde bulunan Girit Adası'nı almak için bu devlete karşı 1645 yılında harp açılmasıdır. Bu harp karada ve denizde çok kanlı çarpışmalarla yirmi beş yıl sürecek ve İbrahim'in oğlu Sultan IV. Mehmed zamanında parlak bir Türk zaferiyle sona erecektir.

Girit Seferi Sultan İbrahim ile gözde silahtarı Yusuf Paşa'nın müşterek eseridir. Doğu Akdeniz'in bütün kıyılarına sahip olan Osmanlı Devleti için bu adanın zaptı hem siyasi ve askeri hem de ticari emniyet bakımından zaruretti; harp açmak için zaman da uygundu, Türk ordusu ve donanmasını çok uğraştıracak olan bu Akdeniz harbinde imparatorluğun doğu ve batı sınırlarının tam emniyette bulunması şarttı. O tarihte doğu komşumuz İran iç kargaşalıklarıyla meşgul, batı komşumuz Avusturya da Otuz Yıl Harbi içinde, yenik ve yorgundu.

Girit Harbi'nin açılması körlemesine atılmış bir taşın hedefe tam isabeti değildir; tasarlanmış, tasarısı son derece gizli tutulmuş ve harbe sebep bulmak için Akdeniz'de eksik olmayan bir korsanlık vakasından mükemmelen istifade edilmiştir; şurası bir hakikattir ki, Sultan İbrahim'in hükümdar şahsiyeti layık olduğu ehemmiyetle henüz mütalaa edilmemiştir.

Sultan İbrahim'in harp sebebi olarak ele aldığı korsanlık vakası da emsalinden farklı, bu hükümdarın hususî hayatıyla ilgilidir:

Kızlarağası Sünbül Ağa, Sultan İbrahim'e takdim etmek üzere Zafire adında dünya güzeli bir cariye satın almıştı, bir Gürcü kızıydı. Fakat bu güzeller güzeli kız sarayda padişahın koynuna konulacağını öğrenince dev yapılı hadım zencinin ayaklarına kapandı ve özrünü itiraf etti, bakire değildi, üstelik de gebeydi. Sünbül Ağa, Kösem Sultan'ın yetiştirmesiydi, hadımdı ama gönül sahibiydi, kı-

za acıdı, meseleyi valide sultana arz etti ve onun müsaadesiyle Zafire sarayda kaldı, 1641 yılının Aralık ayında bir oğlan doğurdu, çocuğa Osman adı kondu, fakat adıyla beraber lakabı da takıldı, "Kızlarağasının Piçi" denildi, dedikodusu da saraydan şehre yayıldı. Padişahın ilk şehzadesi Sultan Mehmed de Piç Osman'dan bir ay sonra dünyaya geldi, anası Ukraynalı Turhan Sultan henüz on dört yaşında, narin yapılı bir kızdı, sütü yetmedi. Zafire, şehzadeye sütnine oldu.

Sultan İbrahim Turhan Haseki'yle bir daha hiç alakadar olmadı; padişah, şen ve şatır, fıkırdak, oynak kadınlardan zevk alıyordu, daimi iç sıkıntısını onlar dağıtıyordu.

Çocuklar üçer yaşına geldiler. Bir gün Turhan Sultan, Hırka-i Saadet dairesi ile Bağdat Köşkü arasındaki havuzlu taşlığa çıktığında şöyle bir manzarayla karşılaştı:

Padişah bu taşlıkta yaptırttığı iftariye kameriyesinde oturmuş, Piç Osman dizinde, sütnineyi okşayıp öpüyordu; şehzade ise yerde, kendi kendine oynuyordu. Analık ve başhasekilik gururu şahlandı, oğlunu yerden alıp,

"Padişahım, kadın istiyorsan işte ben, sevecek çocuk istiyorsan işte şehzaden!.." diyerek prensi uzattı.

Zafire belki de şirretlenmiştir. "Sus! padişahlara öyle söylenir mi?" demiştir, asabi bir buhranla yerinden fırlayan İbrahim oğlunu Turhan'ın elinden kaptı ve mermer havuza fırlattı. Çocuğun başı mucize eseri olarak parçalanmadı, mesut tesadüf, Hırka-i Saadet dairesinin zülüflü ağalarından biri vakayı gördü, hemen havuza atladı ve küçük prensi boğulmaktan kurtardı.

Bu rezalet üzerine Sünbül Ağa azledildi. Kış ağzı, deniz yolculuğu mevsimi geçmiş olmasına rağmen, zenci hadım, Zafire'yi, piçini, bütün cariyelerini, kölelerini ve kıymetli atlarını, hazinesini alarak bir kalyona bindi, sürgün edildiği Mısır'ın yolunu tuttu. Gemi Rodos açıklarında Malta korsanları tarafından yakalandı, Sünbül Ağa da dahil içindeki bütün erkekler dövüşe dövüşe şehit oldular. Ağanın hazinesi, atları, cariyeleri, Zafire ve Piç Osman korsanların eline geçti.

Bu vaka üzerinedir ki, Sultan İbrahim Venedik Cumhuriyeti'ni Girit gibi bir adaya sahip olduğu halde Akdeniz'de asayişi temin edememekle itham etmişti.

Maltız korsanları kızlarağasının piçine bir Osmanlı şehzadesi olarak baktılar; böyle bir yakıştırmaya çocuğun adı da müsaitti: Osman İbrahim'in büyük oğluydu, bu padişahtan sonra taht onun hakkıydı, fakat bir saray entrikası saltanat hakkından mahrum edilmişti. Cem Sultan'ın hatırası tazelendi ve Türklere karşı bir silah olarak kullanılması yolları araştırıldı.

Gürcü Zafire vakadan dört ay sonra Malta'da öldü, Sümbül'ün on yeni cariyesinden beşi Hıristiyan oldu, dantela örmekteki fevkalade maharetlerinden ötürü İspanya kraliçesine gönderildiler. Diğer on ikisini Malta'da esir bulunan bir Türk amirali Karabatak Mustafa Bey kendi hürriyetiyle beraber satın aldı.

Kızlarağasının piçi on iki yaşına kadar bir manastıra kapatıldı, on iki yaşında Daminik dö sen Toma adıyla vaftiz edildi, fakat Hıristiyan olduktan sonra da ondan adıyla bahsedilmedi, herkes "Osmanlı Papazı" dedi. İspanya'nın Salamank Üniversitesi'nde ilahiyat tahsil etti. Roma'da felsefe okudu. Siması o kadar güzeldi ki her görenin üzerinde cazip tesir bırakıyordu. Girit cenginin son yıllarında adaya gönderildi, muhasara altındaki Kandiye Kalesi'nden Türk serdarı Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'ya bir mektup yolladı, hakkı olan Osmanlı tahtını kendisine temin ederse Müslüman olacaktı, devletini ikiye bölecekti. İstanbul ile Rumeli topraklarını kendi alacak, Asya ile Afrika'daki bütün memleketlerinin padişahlığını Ahmed Paşa'ya verecekti.

Bu mektuba kaleyi şiddetle döven Türk topları cevap verdi.

Osmanlı Papazı 1675'te otuz dört yaşında Malta'da veremden öldü.

Sultan İbrahim'e şehzadeler ve sultanlar doğuran hasekiler on üç, on dört, on beş yaşında körpe, toy kızlardır; padişahın koynunda yatmışlar, gebe kalmışlar, çocuk emzirip beşik sallamışlardır; imparator onları nadiren aramıştır.

Sultan İbrahim'i her gün eğlendiren, yüreğindeki sıkıntıyı kaldırarak onun çok cömert ellerinin saçtığı altın ve mücevher sağanağından sandık ve çekmecelerini ağızla bir dolduranlar yaşları yirmi ile yirmi beş arasında kolbaşı, çengi, mukallit, masalcı gibi şehri yosmalar olmuştu; tuttukları yolun ananesindendi, hepsi birer takma isim alır, asıl adları unutulurdu; bu nazenin nigârlardan Sultan İbrahim'in

etrafında Osmanlı tarihine geçenler Hobyar, Şekerpare, Şekerbolu, Voyvoda Kızı, Saçbaşı ve Şivekâr hatunlardır. Padişahın bunlardan hiçbiriyle gönül macerası olmamıştır, yakınlarına ve rüşvetlerini aldıkları kimselere mansıplar temin eden dilbaz dalkavuklardır, mesela Şivekâr Hatun, 140 okkalık bir Ermeni kızıydı, coşkun neşesiyle tek başına bir oyuncu kolu halindeydi, bir sabah yatağında ölü bulundu, "Başın sağ olsun padişahım... Yüreğini yağ bürümüş, öldü" dediler, o anda unuttu. Şen, şuh ve işvebaz Şekerpare, padişahın tevecchühü arttıkça şımardı, rüşvet rezaletleri halk ağzına düştü, bir gün de valide sultanla kavga edecek kadar küstahlaştı, Kösem'den mükemmel bir dayak yedi ve Sultan İbrahim dalkavuğunu anasına feda etti, Şekerpare'yi, yanına bir akçe harçlık aldırtmadan konağından kaldırdılar, gemiye koyup Sudan'da İbrim'e sürdüler, konağı eşyasıyla beraber müsadere olundu, rüşvet vasıtaları olup kendileri de Karun kadar zengin olan Sebzeci İbrahim Çelebi ve Süleyman Dede adında iki adamı tevkif olundu, onların delaletiyle Şekerpare'nin Çakmakçılar'da Kösem Sultan'ın şeddadi işhanının bir odasındaki gizli hazinesi meydana çıkarıldı, burada on yedi sandık bulundu, her biri ağzına kadar inci, elmas, yakut, zümrüt, altın ve kıymetli antika eşyayla doluydu. Sultan İbrahim'e getirdiler, padişah,

"Hay kâfir!.. Bakın neleri çıkmış... Bana akşama ekmek param yoktur diye yeminler ederdi, bunların hepsi benim malımdır..." dedi.

Konağında ise, bulunan kıymetli kürkleriyle birkaç kürkçü dükkânı açılabilirdi, sade yatak ambarında sıvama inci ve sarma işlemeli iki yüz yorgan çıktı. Şekerpare'nin serveti, bir padişahın dalkavuklarına ihsan adı altında yapabileceği israfa pek parlak misaldir.

Düğün eğlencesini çok severdi, üçer, beşer, yedişer yaşındaki kızlarını vezirlerle evlendirerek on beş gün, yirmi gün süren ve her biri ağır masraflara mal olan zincirleme düğünler yaptı. Bu arada bir muhteşem düğün de kendisine yaptı, hakikaten gönül verdiği tek kadın olan Hümaşah adındaki cariyesini, masallarda olduğu gibi, kırk gün kırk gece süren bir düğünle sekizinci zevce olarak aldı ve bu güzel kadının adı Osmanlı tarihine "Telli Haseki" diye geçti. Masalcısı Eyüplü Voyvoda Kızı'ndan dinlediği bir dekoru hakikat yaptı, samur saçlı ve saçları gelin telli Hümaşah için Atmeydanı'ndaki miri İbrahimpaşa Sarayı'nda bir samurlu salon dö-

şetti, minderler, perdeler samur postlarındandı, kapılar, duvarlar samur kaplıydı ve yere halı üzerine samur serilmişti. El, ayak ve ten samurla temas edince insanın içine, iliklerini titreten esrarengiz bir hararet yayılıyordu.

O devrin vakalarını Sultan İbrahim'in can düşmanlarına satılmış bir kalem sahibi görünen Şarihülnemarzade Ahmed Efendi'den naklederek anlatan Naima, "O mahut kâşaneyi döşeyip dayamak için geceleri bedestenleri, mahzenleri, hanları açtılar, kıymetli antika eşyayı sahibinin izni varsa hoş, yok ise, bedelini sonra miriden almak üzere cebren ve kahren kaldırdılar. Tüccar, bedestenli ve çarşılı bu diyardan emniyet kalktı diye aşikâre söylendiler ve mallarını dükkânlardan, mahzenlere kaçırıp gizlediler" diyor ki, ileride anlatacağız, Sultan İbrahim tahttan indirilip öldürüldükten sonra, aleyhinde pek çok şeyler uydurulup yazdırılmış bedbaht bir hükümdardır.

Amber tiryakisiydi, bu nadir ve pahalı madde hem asabına sükûnet veriyor, hem de düğümü güçlükle çözülmüş kudret-i recüliyesini takviye ediyordu. Yine aynı kaynağa göre amber de samur gibi toplanmıştır. Devrin ricalinden, vüzera ve kibar ulemasından ve valiler vasıtasıyla da taşra âyan ve eşrafından da samur ve amber istenilmiştir.

Sultan İbrahim devrinde hakikat olan yolsuzluk, mansıp temini için rüşvet toplama, hısım ve akrabayı bir mansıpa kayırmada dalkavuk kadınların devlet işlerine karışmasıdır; sancakbeyleri, valiler ve kadılar dama taşları gibi durmadan değiştirilmiş, herkes makamından emin olmadığı için verdiği rüşveti gittiği yerde halktan fazlasıyla çıkarmaya çalışmış, bu suretle memleketi zulüm kaplamıştır. Devleti sarsan ve âlemi ihtilale veren bu işler de Sultan İbrahim'in safiyet ve emniyetini suiistimal edilerek yapılmıştır, padişaha aksetmesinden daima çekinilmiştir; bilhassa Şekerpare hadisesinden sonra.

Sultan İbrahim'in affedilmez büyük suçu safiyeti ve herkese karşı emniyetidir, omuzlarında mesuliyeti taşıyanlar için öyle bir nakisedir ki, felaketinin sebebi de bu oldu. Temiz ruhlu zavallı genç adam, felaketinin eşiğinde bile gaflet içindeydi ve tahtından emindi.

Sekiz sene süren padişahlığında Sultan İbrahim yalnız iki ölüm vakasında hakikaten zalim ve gaddar olmuştur; 1646'da kaptanıderya ve ikinci vezir, Girit serdarı ve Hanya fatihi Silahtar Yusuf Pa-

şa ve 1647'de Sadrazam Salih Paşa bu padişahın çok şiddetli sinir buhranının kurbanları olup idam edilmişlerdir. Bu iki masum ve çok kıymetli devlet adamının ölüm vebali Sultan İbrahim'in boynundadır, hatırasının üzerinde silinmez iki lekedir.

Yusuf Paşa Girit'ten Hanya fatihi olarak dönerken, başta valide sultan, Saray-ı Hümayun erkânı ile İstanbul'daki sair davetliler gaza ganimetlerinden zengin hediyeler beklemişlerdi. Halbuki Yusuf Paşa Hanya'yı aman ile almış, söz namusunu çiğnememiş, İstanbul'a eli boş dönmüştü; yalnız padişaha bir Eskiçağ harabesinden gayet kıymetli kırmızı porfirden iki sütun getirmişti. Hanya'nın fethi Girit cenginde ilk adımdı, bu büyük adanın Rum olan halkı Venediklilerin sömürücü idaresinden bezgindi; Hanya'da Yusuf Paşa'nın adaleti görününce, Türk askeri adanın her tarafında bir halaskâr gibi beklenecekti; yerli Rumların müzaheretini kaybeden Venediklier mağlubiyete mahkûmdular. Uzun sürecek olan bu cenk birtakım zengin şehirlerin çapulu, yağması için değil, bir ülke fethi için açılmıştı. Paşadan umduklarını göremeyenler aleyhinde fesat ve tezvire koyuldular:

"Padişahıma iki taş direk getirmiş, bu kadar bin kese cenk masrafına karşı belki de cevahirdir, biz farkında değiliz" dediler.

Yusuf Paşa padişahı ikna etti. Bu sefer müfsitler ellerini karaya buladılar:

"Bu kadar Venedikliyi mallarıyla salıvermiş... Hepsi Karun hazinelerine sahip bezirgânlardır, elbet ki, rüşvetlerini almıştır, hazineyi padişahımızdan saklar" dediler.

Padişahın içine şüphe düştü. Ocak ayının yirmi ikinci pazartesi günüydü, Sultan İbrahim gayet asabi:

"Yusuf, şimdi kalk git, Girit'in tamamını al!" dedi.

Padişah emriydi ama çocuk safiyetiyle verilmişti, Yusuf Paşa yer öpüp:

"Padişahım, fermanın başım üzere ama deniz seferi mevsimi değildir, gidilmez..." dedi.

Sultan İbrahim içine konulan fesat maddesini açığa vurdu:

"Kendini bir hizmet mi ettin sanırsın, bu kadar hazinemi sarf ettin, bir alay melunu katliam etmeyip hazineleriyle diyarlarına gönderdin..." dedi.

Yusuf Paşa da sözünü sakınmadı:

"Hazine sarf ettim ama koca bir kale aldım, onlara verdiğim aman sözü senin namusundu, katliam, gasp, yağma bir iş değildi, lakin din ve devlet namusu çiğnenirdi, ben uğrunda bu kadar hizmet edebilirim padişahım, bir başka kulun da varıp benim kadar hizmet etsin..."

Padişah cevap bulamayınca:

"Ne yaban yaban söyler... Sana var git dedim, durma git, yoksa seni katlederim!" diye bağırdı.

Yusuf Paşa da sertleşti:

"Şimdi vakti değildir, gidilmez!" dedi.

Bu karşılığı vermeyip de huzurdan çıkıp gitse bir şey olmayacaktı, sinir fırtınası geçecekti, Sultan İbrahim bostancıbaşıya:

"Kaldır şunu..." deyince gözde vezir de, gençlik, toyluk, padişahın kendisine olan sevgi ve itimadının sarsılmış olduğunu tahmin edemedi:

"Ne duruyorsun, hemen öldürt!" diye bağırdı.

Bu son celadeti sebeb-i mevti oldu. Bostancıbaşı'yla huzurdan çıkınca ardından idamı ferman olundu, Sadrazam Salih Paşa, Sultan İbrahim'in ayaklarına kapanarak yalvardı, kurtaramadı. Fakat Sultan İbrahim yaptığına o anda pişman oldu, hüngür hüngür ağladı, "Sebep olan münafiklar Allah'tan bulsun" diye beddua etti.

Kalemlerini Sultan İbrahim'in hatırasını tezlil için kullananlar bu asil nedamete de çirk karıştırmaktan çekinmemişlerdir, sıkılmadan şu satırları yazmışlardır: "Vezir-i merkumu boğdurttuktan sonra nadim olup meyyitini huzura getirtip nigâh-ı merhametle bakıp ne güzel kırmızı elma gibi yanakları varmış, yazık oldu ki kıydım deyu."

İftira sırıtıyor, Yusuf Paşa has nedimi, silahtarıydı, makbulü veziriydi, kaşını gözünü, yanağını, dudağını kara mı, kumral mı, ela mı, çakır mı, soluk mu, kırmızı mı bilmez miydi?

Garip hadiselerdendi, bostancıbaşı bir gece evvel Yusuf Paşa'yı rüyasında görmüş, iki elinde mezar taşı şeklinde iki kâğıt tabakası tutarmış, birinde "Yusuf bin Abdullah", öbüründe de "Cennetliksin inşallah" yazılıymış.

Hazin hatıradır, Yusuf Dalmaçya'da Nadin kasabası sancakbeyinin ahır uşağı on üç yaşlarında kimsesiz bir çocuktu, bir kış gü-

nü yalınayak su taşırken çocuğun soğuktan morarmış ayaklarına fakir bir dul kadın bir çift partal kundura vermişti. Oradan geçen bir kapıcıbaşı bu oğlanı görmüş, kir, pas altında harikulade güzelliğini keşfetmiş, İstanbul'a getirerek Saray-ı Hümayun'a takdim etmişti. Kaptan Paşa olunca Nadin'deki o dul kadına bir meşin torba göndermişti, torbadan içleri altınla doldurulmuş o partal papuçlar çıktı, bir kâğıtta da, "Çıplak ayakları soğuktan morarmış çocuk borcunu ödüyor anacığım" diye yazılıydı.

Sultan İbrahim arabayla, atla şehir içinde hemen her gün dolaşırdı; o devrin İstanbul'unun sokakları çok dardı, birkaç defa önüne araba çıkmış, geçmekte güçlük çekmiş, İstanbul içinde her çeşit arabayı yasak etmişti. 1647 yılı Eylül'ünün on altıncı yine bir pazartesi günü Davutpaşa'da bir imama okunmaya giderken bir yük arabası çıktı, deliye döndü. Sadrazam Salih Paşa'yı imamın evine çağırttı. İkindi divanına hazırlanmakta olan paşa çapkın bir ata atlayıp geldi, padişah,

"Benim tembihim niçin tutulmaz, ben padişah değil miyim, tiz boğun" diye bağırdı.

Vezir, araba yasağının teftişiyle kendi yüksek makamının ilgisi olmadığını anlatamadı, şefaatçi de çıkmadı, padişahın yanındaki bostancılar imamın evinde ellerine geçen bir kuyu urganıyla Salih Paşa'yı boğdular.

Sultan İbrahim'in dünya malına doymak bilmeyen anası kindar Kösem Sultan'ın Kafes ardından tahrik ettiğini bir yeniçeri ihtilali devirdi, ana ile oğlunun arasını da rüşvet ve suiistimal yolunda Kösem'i kendilerine rakip bilen Cinci Hoca ile padişahın son sadrazamı İstanbullu Ahmed Paşa açtılar. Cinci'nin ikbalini çekemeyen ulema efendiler de ihtilalci askerin önüne düşünce hazırlanan saltanat darbesi kolaylıkla indirildi.

Kösem, bu haris kadın kanlı bir müstebit olan oğlunun zamanında tahsisatı, rüşvet ve ticarette işlettiği parasıyla muazzam bir servet yapmıştı. Yıllarca her istediğini yaptırttığı Sultan Murad son zamanlarında anasını istiskal eder olmuştu, öyle ki, hayatını dahi tehlikede görmüş ve Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağalarıyla anlaşarak hem kendisini hem de İbrahim'i koruyacak kuvveti temin etmişti. Müs-

tebidin yıldırımla vurulmuş gibi ölümü Kösem'e yeni bir ikbal devri açmıştı. Ocak ağalarıyla ittifakını devam ettirdi ve onlarla bu yeni devirde, yine rüşvet ve devlet nüfuzuna dayanan gayrimeşru ticaret için geniş bir şebeke kurdu. Sultan İbrahim'i her sözüne kuzu itaatiyle boyun eğecek zannetti. Yedi yıl dilediği gibi geçti, fakat 1647 sonlarında ana ile oğulun arası birden açıldı, Sadrazam Ahmed Paşa ile Cinci Hoca'nın her vesileden istifade ederek valide sultanın devlet işlerine müdahalesinden şikâyetler padişahı o kadar doldurmuştu ki, bir gün ani bir kararla Kösem'i Saray-ı Hümayun'dan Topkapı dışındaki bahçesine yolladı ve hariçle temasını yasak etti, hatta Rodos'a sürgün etmek isterken her nedense vazgeçerek bahçesine yolladığını söylerler. Hadise Yeniçeri Ocağı'nda derin bir infial uyandırdı, "Validesiz saray ve harem-i hümayun olmaz" diyen ocak ağalarının tazyiki üzerine Kösem Sultan saraya döndü, fakat, İbrahim'in ne olacağı bilinmeyen ikinci darbesini yemeden oğlunu tahttan indirtip henüz yedi yaşında bulunan torunu Şehzade Mehmed'i padişah ilan ettirerek bu sabinin ve toy anasının hamisi sıfatıyla devlete tahakkümünü ve saltanatının nine (büyük valide) sultanlıkla devamını tasarladı.

O sırada Sadrazam Ahmed Paşa'nın yeniçeri ocak ağaları aleyhine bir suikast teşebbüsü Kösem'in tasarısını bir yeniçeri ayaklanması halinde tahakkuk ettirdi.

Ahmed Paşa vazifesinin her şeyden evvel Sultan İbrahim'in her arzusunu yerine getirmek olduğunu kabul etmişti. Hatta bir gün valide sultan mahrem bir ağasıyla vezire haber yollamış, "Yusuf Paşa ile Salih Paşa'nın akıbetleri meydanda, Sultan İbrahim beni de, seni de sağ komaz, büyük şehzadeyi cülus ettir" demişti. Ahmed Paşa asil bir sadakatle, "Beni de öldürürse öldürsün, ben padişahıma suikastta bulunamam" cevabını vermişti. Kösem'in isbatı mümkün olmayan bu ihanetini padişaha açmadığı muhakkaktır. Altın dolu atlas keseleri yığmış, efendisine takdim edeceği hediyelerle sarayını bir kuyumcu-antikacı deposu haline getirmişti. Valide sultanın kapısı kapandığı için bütün mansıplar paşakapısında adeta müzayedeyle satılır, artıranın üzerinde kalır olmuştu. Girit'te ve Dalmaçya'da Venediklilerle harp ediliyordu, hele Girit'te, sel gibi akan kan gövdeyi götürüyordu. Sadrazam orduları, serdarları unutmuş, donanma mühimma-

tı, yeni asker, asker erzakı, cephane, barut değil, amber ile samur kürk düşünüyordu. Aslında ahvali âlemi bilir, söz anlar, malumatlı, gayretli, makamının hakikaten ehli adamdı; ikballe şaşırıvermişti.

1618 Temmuz'unda, sadrazam İstanbul'daki yüksek payeli ulema ile vezirlerden, âyan ve eşraftan ve Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağalarından padişah için samur ve amber istetti. İlk itiraz sesini Girit cenginden dönmüş yeniçeri ağalarından Kara Murad Ağa yükseltti, hiddetinden, gözleri kan çanağına dönerek gelen memuru,

"Bende ince perdaht barut ile yağlı kurşun var, amber ve samur nedir bilmem, ismini işitirim!" diye bağırarak kovdu.

Büyük ocak ağalarının yeniçeri silahına dayanarak padişahtan kendisinin azlini isteyeceklerini öğrenen Ahmed Paşa daha evvel davranıp onların vücudunu ortadan kaldırmayı düşündü, suikast oğlunun düğününde vereceği ziyafette yapılacaktı. Yeniçeri ağaları paşanın suikastını düğün sofrasında öğrenerek ellerini yemeğe uzatmadan kalktılar. İşte bu kalkış ihtilalin başlangıcı oldu. Ulemayı da davet ederek Sultanahmet Camii'nde toplandılar, 7 Ağustos cuma günü, asker ayaklanınca sadrazam davayı kaybettiğini anladı ve kaçıp saklandı. Padişah Ahmed Paşa'yı azlederek, ihtilalcilerin ileri sürdüğü ihtiyar Sofu Mehmed Paşa'yı sadrazam tayin etti, fakat emniyet yine dağılmadı, Kösem'in tertibi üzere Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine gidildi. Şehrin kale kapıları kapandı, hutbede padişahın adının okunmaması için o gün cuma namazı kılınmadı ve valide sultana "Şehzadeyi korusun!" diye haber yollandı. Ahmed Paşa'yı azlettiği halde cemiyetin dağılmadığını öğrenen Sultan İbrahim telaşa düştü:

"Bu cemiyetin aslı nedir? Niçin dağılmazlar? Benimle on bine yakın kul vardır, dağılmazlarsa hepsini kırarım!" diye haber yolladı.

Bu emri getiren mirahur ağaya:

"Bu cemiyet dağılmaz! Padişah bir zalimi âleme musallat etti, şeriat terk edildi, mal cem'i ve rüşvetle memleket perişan oldu, davamız büyüktür, yarınki gün Sultan İbrahim'den ayak divanı isteriz!" cevabı verildi.

Ocak ağaları:

"Bu gece dağılırsak bir daha toplanamayız, Sultan İbrahim de birimizi sağ komaz!" diyerek ulemayı bırakmadılar, efendiler o gece

Sultanahmet Camii'nde yattı, asker de sabaha kadar pürsilah nöbet bekledi.

Haziran başında İstanbul'da büyük bir zelzele olmuş, pek çok ev yıkılmıştı, halk arasında da "Haziranda gündüz zelzele olursa İklim-i Rum'da kan dökülüp bir padişah helakine delalet eder" diye dedikodu yayıldı. Evvelden tasarlanmış bir cinayetin faillerini aratmamak için pek ustaca yapılmış kehanettir.

8 Ağustos 1648 Cumartesi günü Sultan İbrahim saltanatının son günü oldu.

Kaçıp saklandığı yerde yakalanan Sadrazam Ahmed Paşa cellatbaşı Kara Ali eliyle idam edilmiş, çırılçıplak soyulan cesedi Atmeydanı'ndaki çınarlar altına atılmıştı. Yeniçerilerden bir şaki, paşanın cesedini bıçakla parça parça kesip doğramış, her parçasını cehil gılzeti içindeki ayaktakımına, mafsal ağrılarına insan yağı iyi gelir diye beşer onar akçeye satmıştı. Bundan ötürüdür ki, Sultan İbrahim'in bu sadrazamı ölümünden sonra Hezarpare (bin parça) lakabını aldı.

Sultan İbrahim, Ahmed Paşa'nın yakalanıp öldürülmesinden sonra da cemiyetin dağılmadığını öğrendiği zaman ocak ağaları ile ulema efendilerin kendisini istemediklerini anladı ve bostancıları silahlandırarak sarayda müdafaaya hazırlandı. Kendisinin istenilmemesi o tarihte henüz yedi yaşında bulunan büyük oğlu Şehzade Mehmed'in Osmanlı tahtına çıkarılması demekti, evlatlarını yok etmek elindeydi, fakat bu denaeti asla aklına bile getirmedi.

Yeniçerileri ayaklandıran ocak ağaları padişaha karşı sözü ulema efendilere ve onların başında bulunan Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'ye bırakmışlardı. Abdürrahim Efendi, "Büyük şehzade Sultan Mehmed'i cülus için camii şerife göndersinler" diye valide sultana haber yolladı, Kösem de, "Camide cülus olmaz, saraya gelsinler" diye cevap verince bostancıbaşıya, "Padişahın tahttan indirilmesine ve şehzadenin cülusuna fetva verildi, kapıları açsın ve ümmet-i Muhammed'in arasına kılıç girmemesine dikkat etsin, dünyada ve ahirette vebali boynunadır" diye haber gönderildi. Bostancıbaşı da, "Bizden cumhura muhalefet olmaz" teminatını verince saraya gidildi. Bab-ı Hümayun ve Ortakapı açıktı.

Kösem Sultan efendilerle ağaları haremin İkinci Avlu'ya açılan

ve arabacılar kapısı denilen yerinde bekliyordu. Oğlunu kahretmeye azmetmiş kindar ve muhteris ve müfteri kadın başına siyah ibrişimden bir örtü atmıştı, bir zenci hadımağa da o sıcak ağustos gününde yelpaze sallıyordu. Danışıklı dövüş, sahte bir analık şefkati takındı, ocak ağalarıyla çoktan anlaşmıştı, nümayişi ulema efendilereydi:

"Bu yaptığınız doğru mu? Cümleniz bu hanedanın ihsanıyla beslenmiş kimseler değil misiniz?.." dedi.

Kötü yakınlarıyla, israf ve irtişayla, şer'i şerifi terk ederek âlemi perişan etmekle ittiham edilen Sultan İbrahim'i yarım ağızla müdafaa etti ve nihayet hakkı kabul ve teslim etti:

"İmdi varayım sancağın sardırıp şehzadeyi çıkarayım!" dedi.

Aslında şehzadeyi de, tahtı da hazırlatmıştı.

O gün yedi yaşındaki çocuğun Sultan IV. Mehmed unvanıyla tahta oturtulması merasiminin yangından mal kaçırır gibi yapıldığı muhakkaktır. Bu sahneyi ileride nakledeceğiz. O esnada Sultan İbrahim'in sarayın neresinde bulunduğu bilinmiyor; fakat vakanüvislerin anlatış tarzından, önüne tahtın kurulduğu Babü's-saade'den uzakça bir yerdedir, tahminimize göre iftariye kameriyesinde olması kuvvetle muhtemeldir. Vakanüvisler "Cülustan sonra küçük padişahın muhafazası bostancıbaşı ile Kösem Sultan'a sipariş edilip ulema ve ağalar İbrahim'in bulunduğu yere gitti" diyorlar. Bir çeşit ayak divanı olan bu sahne tafsilatlı yazılmıştır. Sultan İbrahim ile ulema ve yeniçeri ağaları arasında adeta bir ağız kavgası oldu, ulemadan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi padişahın yüzüne karşı hakarette bulundu. "Bre hainler, bre filanlar bu ne asıl iştir? Ben her birinize ihsanlar etmedim mi?.. Şimdi havanıza tabi olmadığım için beni kaldırıp bacak kadar çocuğu padişah yapmaya kalkarsınız! Bu ne demektir, ben padişah değil miyim?" diye bağıran Sultan İbrahim'e Karaçelebizade:

"Hayır, padişah değilsin! Vaktini eğlence ve gafletle geçirdin, beytülmalı israf ettin, aklı kısa kadınlar sözüyle ortalığa rüşvet yaydın, devlet nizamını bozdun, halka muzırsın, nefsini ıslah edecek adam olmadığın için tahta layık değilsin..." dedi. Vakanüvis, "Daha öyle şeyler söyledi ki, edebimiz kaydetmeye mânidir" diyor.

Sultan İbrahim'e lisanen o kadar hücum edildi ki, kime cevap yetiştireceğini şaşırdı, nihayet mağlubiyeti kabul etti, ellerini kaldırarak,

"Ey Allahım! Bunları sana saldım, bu zalimlerin, gaddarların hakkından sen gel!" dedi.

Silahtar ve çuhadar ağalar koltuklarına girerek,

"Padişahım, bu nizaı def için şimdilik istirahat buyurun!" dediler.

Bu yanda münakaşa, ağız kavgası olurken Kösem Sultan oğlunu kapatacağı yeri hazırlatmıştı. Gerisinde bir gusülhane ile ayakyolu bulunan bir taş odanın bütün pencerelerini duvar gibi ördürterek kapatmış, yalnız bir pencerenin altında bir yemek sahanı girebilecek bir delik bıraktırmıştı; odaya bir kilim atılmış, bir yatak serilmiş, Sultan İbrahim'le birlikte çile dolduracak iki de cariye konmuştu. Sultan İbrahim bu zindan odanın kapısında,

"Başıma yazılan buymuş. Emir Allah'tan!" dedi.

Adımı eşikten içeriye atarken de,

"Hamdolsun... Şimdiden sonra gelecek padişahların ceddi oldum" diye ilave etti.

Üstüne odanın demir kapısı kapandıktan sonra büyük bir demir kilit astılar. Kösem bununla da kanaat etmedi, ebediyen açılmaması için, kilidin içine kurşun eritip döktürdü.

Hasta genç adam zindana girdikten sonra durmadan öylesine bağırmaya başladı ki, gece ve gündüz, derinden derinden akseden feryad ü figanı bütün Enderun halkını mateme gark etti. Azıcık duygusu olanlara uyku haram oldu.

Kösem Sultan'ın yeniçeri ile ulemaya dayanarak yaptığı saltanat darbesi karşısında Enderun-ı Hümayun ile İstanbul halkı kayıtsız kalmadı. Enderun'un zülüflü ağaları, hepsi tüvana, pençeli, pazılı gençler, seçkin kemankeşler, cündiler, pehlivanlar, grup grup toplanarak Sultan İbrahim'i konuşuyorlardı:

"Bir padişah-ı zişanı diri diri mezara koydular ve bir masumu tahta geçirdiler, Sultan İbrahim'in bunca nimetini, lütfunu gördük, şimdi mezarından feryad ü figan işitmektense uğurunda ölmek bize yektir, hemen ittifak edelim, dışarı çıkarıp tahtına oturtalım."

Şehirde ise evvela sipahilerin itiraz sesi yükseldi, "Bizim bu maddede ittifakımız yoktur, padişahımızı Sultan İbrahim biliriz" dediler. Halk da pervasızca konuşuyordu: "Padişahımız anasının mekrine uğradı, cümle ümmet-i Muhammed, Sultan İbrahim'den hoş-

nuttur. Sabiden padişah olur mu? Padişah koca valide sultandır. Âl-i Osman Devleti saçı uzun aklı kısa kadın kişi elinde... Bizdeki din ve devlet gayreti nerede?.." Bir kişinin "Kalkın, yürüyün" demesi, yeniçeri ile önlenemeyecek bir halk kıyamı için kâfiydi. Bu ayaklanma her an beklenebilirdi. Enderun'daki asabi havadan ürken Kösem, yeniçeri ağalarını ikaz etti, "İbrahim hayatta oldukça nizam-ı âlem müyesser olmaz, mahbesinden boşanabilir, tutmaya kadir değilim" diye haber yolladı. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, ocak ağaları, Şeyhülislam Abdurrahim Efendi ve ulema hemen toplandılar, evvela usulen idam fetvası hazırlandı:

"İlmiye ve seyfiye mansıplarını ehline vermeyip rüşvet ile naehline vermekle nizam-ı âlemi bozan padişahın hal'i ve izalesi caiz olur mu? Elcevap: Allah ü âlem bissevab, olur!.."

18 Ağustos 1648 Salı günü sabahı saraya gittiler. Salı divan günü olduğu için halk işin pek farkında olamadı. Divan-ı Hümayun azası olmayan şeyhülislamın kafilenin başında bulunması manalıydı, o da, yeni padişah bir sabidir, efendinin sabiye vekâleti uygun görülmüş olacak diye tefsir edildi.

Faciayı, Naima'dan nakledelim:

"Sultan İbrahim'in izalesi niyetiyle saraya vardıklarında bütün saray halkı taraf taraf kaçtı. Maazallah deyip bunların yanında kimse bulunmadı. Mahpushanenin kapısını müftü ile vezirin hizmetkârları yıktılar. Sultan İbrahim ise:

'Benim nan ve nimetimi yiyenlerden kimse yok mudur?.. Beni göz göre göre bu zalimler katlediyorlar... Aman... Aman... Aman...' diye feryat ediyordu.

Saray halkından padişahın sesini işiten ağlaşarak daha daha uzaklara kaçıyordu. Cellatbaşı Kara Ali'yi Sofu Mehmed Paşa yanında getirmişti, o da kaçtı, öyle bir hal oldu ki kaçışan saray halkının birden geri dönüp hücuma geçmesinden korkuldu, ihtiyar vezir, elinde asa, cellatbaşıyı bizzat aramaya çıktı:

'Bre kani şol melun?..' diye bağırmaya başladı.

Kara Ali vezirin ayaklarına düşüp kapandı:

'Devletli!.. Beni katleyle, korkumdan elim ayağım titrer, tutmaz..' diye yalvardıkça vezir elindeki asayı Kara Ali'nin başına gözüne indirmeye başladı. 'Gel bre melun. Gel bre melun' diye yamağı cellat

Hammal Ali'yle beraber kapısı yıkılan odaya soktu. Sultan İbrahim, sırtında al atlastan bir entari, başında takke, kırmızı çakşırının sırmalı uçkuru dışarı çıkıp sarkmış, yalınayak, sol elinde Mushaf-ı Şerif, müftü Abdurrahman Efendi'ye:

'Yusuf Paşa bana senin için bir fettan dinsizdir, tepele demişti, seni öldürmedim, meğer sen beni öldürecek imişsin... İşte Kitabullah, beni ne hüküm ile öldürürsünüz behey zalimler?..' diye bağırdı.

Cellatlar kement atıp kârını tamam ettiler. Unvanı tereddütsüz yazıyorum, şehit edildiğinde otuz üç yaşındaydı."

Sultan İbrahim'i böylece vahşiyane ifna edenler cinayetlerine meşruiyet kisvesi giydirmek için satın alacakları kalemler vasıtasıyla padişahlığa liyakatsizliğini gösterecek türlü şeyler yazdıracaklardı. Bu hayasız tecavüzlerine hemen o gün başladılar, kardeşi Sultan Murad gibi babasının yanına götürülmesi gerekirken Ayasofya avlusunda müseccel bir deli hükümdar olan Sultan I. Mustafa'nın türbesine defnettiler.

Sırıtan iftiralardandır:

1644: Sultan İbrahim tebdil-i hava kastıyla kışı geçirmek üzere Edirne'ye gider; İstanbul odununun ateşi daha güzel oluyor diye hamallar sırtında İstanbul'dan ta Edirne'ye kadar yaya olarak odun taşıtır.

Bu iftiraların iğrençleri de vardır:

1648: Sivas Valisi Vardar Ali Paşa'yı isyana götüren maddelerden biri de Sivas'ta oturan güzelliğiyle meşhur ırz ehli bir kadının, İbşir Paşa'nın nikâhlı zevcesinin padişah için kendisinden istenmesidir. Gariptir ki Ali Paşa'yı yakalayıp idam eden İbşir Paşa olur. Kendisini İbşir'in güzel karısından mahrum eden Ali Paşa'dan intikam almak isteyen Sultan İbrahim, bu sefer de Vardar'ın nikâhlı zevcesini ana doğması çırılçıplak soydurtarak ve balmumlarıyla çarmıha gerdirerek İstanbul halkına teşhir etmeye kalkar, o "zaife-i bigünahı" gazab-ı padişahiden Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa kurtarır.

Biz de naklettik, kadın, amber, samur hakkında yazılan her şeyi tereddütle, şüpheyle okumalıdır. Sultan İbrahim, hakiki siması, şahsiyeti iftira karanlığı içinde kalmış bir hükümdardır. Topkapı Sarayı arşivinde elyazısıyla tezkirelerinden doğru olarak bilinen tek şey hasta oluşudur; şuuru yerinde, elem-i asabîden mustariptir.

Sultan IV. Mehmed
(Avcı Sultan Mehmed)

Osmanlı tahtına 1648 yılında yedi yaşında bir sabiyken oturan Sultan IV. Mehmed'in saltanatı 39 sene, 3 ay, 1 gün sürdü ve 1687'de, Türklerin Viyana kapılarına dayanmışken uğradıkları büyük bozgun içinde kanlı bir askeri ihtilalle sona erdi. Osmanlı tarihi boyunca hiçbir padişah bir cihan imparatorluğunun tadını bu Sultan IV. Mehmed kadar tatmamıştır; onun sürdüğü göz kamaştıran saltanatı sürmemiştir. Bundan ötürüdür ki Garp tarihçileri ona "Büyük Sultan Mehmed" unvanını vermişlerdir; bizim tarihlerimizde ise, sonunda tahttan indirilmesine kadar varan çılgın av merakından dolayı "Avcı Sultan Mehmed" lakabıyla anılır.

Bir faninin hatırasını tezyin edecek kıymetlerden mahrumdu; sağlam tahsil görmemişti, hükümdarlık sanatını öğrenmeye hiçbir zaman heves etmedi, daha anasının vesayeti altındayken mühr-i hümayununu teslim ettiği Köprülülerin yirmi yedi yılı bulan iktidarında vezirlerinin işlerine hiç karışmadı, devlet işlerine kayıtsızlık itiyadını edindi, âlimlere, şairlere mülukâne meclisler kuramadı, ilim ve sanat hamisi olamadı; av peşinde haşmetli bir serseri oldu.

Balkanlar'da avlanmak için İstanbul'u terk etti. Edirne'de yerleşti. Divan-ı Hümayun'la beraber bütün devlet erkânı da oraya gitti. İstanbul sadece ismen devlet merkezi kaldı. Padişahlığının çocukluk yıllarında dalga dalga kanlı ihtilallere sahne olan bu büyük şehirden yılgın olduğu muhakkaktır. Tabiat güzelliği, Boğaz ve Haliç yalıları, bilhassa pek sevdiği İstavroz'un ve Çengelköy'ün kiraz bahçeleri için her sene bir veya iki defa geldi, zevk ü sefa sürüp yine Edirne'ye döndü. Bu yazlık, kışlık göçlerde oğullarını da götürüp getirdi, pe-

şinden hemen daima anası Turhan Sultan da gitti, o da yanı sıra üvey oğulları Şehzade Süleyman ile Ahmed'i taşıdı; bu iki prens de Edirne ve İstanbul saraylarındaki mahbesleri arasında tebdil-i hava yaptılar, seyahat safhaları da mahpushane hücresinden farksız bir arabada hırpalanmak oldu.

Ekseriya on bin, bazen de otuz bin kişiyle çıktığı, haftalarca, aylarca devam eden ve çok ağır masraflara mal olan büyük sürgün avlarından döndüğü zaman da tek düşüncesi Harem-i Hümayunda dilber bir kadının aguşunda dinlenmek oldu ve ekseriya o büyük sürgün avlarına çıkarken muhteşem ve ağır saray arabalarıyla, tekerleklerine varınca gümüş kaplı, içleri incili sırmalı en pahalı kumaşlarla döşenmiş arabalarla, başta gözde hasekisi Gülnuş Sultan, en sevdiği kadınları da peşi sıra sürükledi.

Gülnuş Haseki yeryüzünde bir melek denilecek kadar güzeldi, işvebaz ve dilbaz bir Rum kızıydı, Sultan Mehmed'den beş yaş kadar büyük olduğunu tahmin edebiliriz. 1646'da Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa adada Resmo şehrini zapt ettiği zaman henüz on yaşındayken esir düşmüş ve hüsn ü ânına hayran kalan paşa tarafından iki sene sonra, 1648'de tahta çıkan sabi padişaha hediye olarak gönderilmişti. Küçük padişah buluğ çağına onun kolları arasında girmişti. Bu padişahın saltanatı boyunca en sevgili kadını oldu, ona 1664'te Şehzade Mustafa'yı (istikbalin II. Mustafa'sı), 1673'te de Şehzade Ahmed'i (istikbalin Sultan III. Ahmed'i) doğurdu; fakat Sultan Mehmed'in Harem-i Hümayununda hepsi güzellikte yekta, yedi yüzden fazla müstefreşe cariyenin toplanmasına, bunların arasında da padişahı aşırı derecede meşgul eden Gülbeyaz, Gülnar ve Afife gibi harem yıldızlarının parlamasına mâni olamadı.

Hanedanının ananesi olan şiirle uğraşması da nadiren eline aldığı divanlardan ve mecmualardan basit nakiller, hatta aşırmalardan ileri gitmedi; mesela başcariye Afife Kadın'a bir gün 15. asrın büyük şairi Molla Hüsrev Mehmed'in bir gazelinden aşırarak şu kıtayı yazmıştı:

Beyazlar giydiğince bir dürr-i yektaya benzersin
Siyahlar giydiğince sen heman Leyla'ya benzersin
Yeşiller giydiğince tuti-i gûyaya benzersin

Benim hoşbu Afifem sen gül-i ranaya benzersin.

Eli kalem tutan Afife Kadın da intihalde hüner gösterdi ve padişahına şöyle cevap verdi:

Beyazlar giydiğince padişahım aya benzersin
Siyahlar giydiğince Kâbe-i Ulya'ya benzersin
Kızıllar giydiğince cevher-i hamraya benzersin
Benim heybetli hünkârım hemen deryaya benzersin.

Bu müşaarenin çalındığı kaynak Molla Hüsrev'in bir taze civan şanında söylenmiş şu güzel gazelidir:

Yeşiller giydiğince tuti-i gûyaya benzersin
Siyehpuş olduğunca Kâbe-i Ulya'ya benzersin

Kaçan kim naz ile aksade giysen ey semen sima
Sadefte hâsıl olmuş gevher-i yektaya benzersin

Giyüb bir kerre mai cameler azm-i çemen kılsan
Yem-i ahdarda Hıdr'a, gökteki İsa'ya benzersin

Libas-ı sürh ile cânâ yeşil ferace giydikçe
Taravet gülşeninde gonce-i ranaya benzersin

O gülruhsarı vasf ittin aceb rengin edalarla
Sözünde Hüsrevâ sen bülbül-i şeydaya benzersin.

Vücut yapısı ve yüz çizgileriyle güzel, çok güzel adamdı. Sağ şakağında güzelliğini bozmamış küçük bir yara izi vardı; üç yaşındayken babası tarafından mermer havuza fırlatıldığı faciasının hatırasıydı.

Kadınları arasındaki kıskançlıkların bir gün bir cinayete kadar gittiği söylenmiştir; iki şehzade anası Gülnuş Sultan, Kandilli Bahçesi rıhtımında dolaşan cariye Gülbeyaz'ı denize itmiş, dilber kadın akıntıda kaynayıp kaybolmuş.

Sultan IV. Mehmed'e en güzel doğum tarihini Şanî Çelebi söylemişti:

Şanîyâ gökte melekler didiler tarihini
Nurdur geldi Muhammed sulb-i İbrahim'den.

Henüz yedi yaşındayken padişah olduğu zaman da Cevrî Çelebi:

Cülus-ı Han Muhammed eyledi asude dünyayı

dedi. Şairin dünyadan kastı muhakkak ki, İstanbul'da, en geniş ölçüsüyle de o asrın Türkiye'si... Bağdat'tan, Basra'dan, Yemen'den, Macaristan'da Budin'e, Kanije'ye; Kırım'dan, Ukrayna'dan Afrika'da Mısır'a, Sudan'a, Cezayir'e kadar uzanan bir imparatorluk...

Büyük hükümdarların, büyük devlet adamlarının, sağlam cengâver kılıçlarının temsil ettikleri medeniyet ve cemiyet nizamı üstünlüğü ve disiplinli fedakâr orduların kahramanca dökülmüş kanıyla tahakkuk etmiş olan bu azametli devletin mukadderatı 8 Ağustos 1648 saltanat darbesiyle cahil ve haris Kösem Sultan ile hepsi neferlikten yükselme cahil ve haris Yeniçeri Ocağı ağalarının ellerine kalıyordu.

O gün saraya yürünürken, ön safta şeyhülislam ve ulema efendiler, yeniçerilerin kınlarından çıkmış kılıçları kapıları açtırmış ve Enderun halkını da sindirmişti. Taht, ananeye uyularak Babü's-saade önüne kurulmuştu. Kösem mini mini veliahdi kolundan tutarak haremin Babü's-saade tarafına açılan Kuşhane kapısından çıkarmıştı. Fakat Sultan İbrahim henüz tahttan indirilmediği için çocuğun tahta oturtulmasında tereddüt edildi. İbrahim'in oraya gelerek geceden silahlandırmış olduğu Enderun halkına bir işareti tahayyül edilemeyecek kadar müthiş bir faciaya sebep olabilirdi; öyle bir korku havası esmeye başladı ki, ağalarının peşinde saraya gelmiş yeniçeriler bile ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Ulemadan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi cesurane ileri atıldı, çocuğu koltuklarından tutarak, "Bismillah padişahım..." dedi. Osmanlı tahtına oturtarak biat etti. Onu şeyhülislam efendi, sadrazam ve kadıaskerler ve ulemadan yüksek rütbeliler takip etti. Biat merasimi en azdan iki saat sürecekti; hiç şüphesiz bu zaman zarfında hadise Sultan İbrahim'e haber

verilecekti; tehlikeli durum devam ediyordu, şeyhülislam biat merasimini yarıda kestirdi:

"Masum kalabalıktan korkuyor, biat tamam!.." dedi.

Çocuk padişah büyük anası ile bostancıbaşıya emanet edilerek cemiyet, tahttan indirildiğini tebliğ etmek üzere İbrahim'in bulunduğu yere gitti. Tabir avam ağzıdır ama yeridir, Sultan IV. Mehmed tahta kaptıkaçtı oturtuldu.

Kösem Sultan, oğlu Sultan İbrahim'i sarayda zindandan farksız bir odaya kapayarak kapısındaki kilide de kurşun akıttırdıktan sonradır ki, rahat nefes aldı.

16 Ağustos pazar günü küçük padişaha ananevi kılıç kuşanma alayı yapıldı. Saltanat kayığıyla Eyüp'e götürülen çocuk karadan atla saraya döndü. Halkın muhabbetini toplaması için pek dikkatle, itinayla süslenmişti. Aslında güzel çocuktu, buğday benizli, kara saçlı, kara gözlüydü. İç esvabı kükürt sarısı ipekliden, inci işlemeliydi, üzerine benli erguvani kürk giymişti, başında üç sorguç vardı, tepe sorgucunda yarım tavuk yumurtası büyüklüğünde bir zümrüt bulunuyordu. Uzun kirpiklerine sürme çekilmiş, iki kaşının ortasına da, halka ve askere heybet telkin etmesi için siyah mürekkepten İsm-i Celal'in ilk harfi olan bir elif yazılmıştı.

Eyüp'ten Saray-ı Hümayun'a kadar sorguçlu ve murassa eyerli bir atın üzerinde şehri baştan başa kat ederken yoluna dökülen İstanbul halkının "Aleyke Avnullah!" duası gökyüzünü tuttu. Buna rağmen, yedi yaşında bir çocuktu; halkın da, askerin de gözünü doldurmadı ve anladılar ki, bu küçücük padişah ile yirmi iki yaşındaki zeki fakat tecrübesiz, toy anası Turhan Sultan büyük valide Kösem'in pençesinde birer oyuncak olacaklardı.

Sarayda Enderun-ı Hümayun'un sinirli havası ve şehirde sipahiler ile halkın bu saltanat tebeddülünden hoşnutsuzluğu, 8 Ağustos darbesini hazırlayanları sakıt hükümdarın vücudunu ortadan kaldırmaya götürdü. Kılıç alayıyla Sultan IV. Mehmed'e halkın ve askerin tam güvenini temin edemeyenler, bu alaydan iki gün sonra Sultan İbrahim'i idam ettiler, Sultan Mehmed'in padişahlığı bu emrivakiyle artık tam güven altına girmişti.

Dert bitmedi; askere cülus bahşişi verilecekti. Hazine tamtakırdı, son keseler Sultan İbrahim tarafından Tersane-i Amire'ye do-

nanma masrafı olarak gönderilmişti. Kösem Sultan için tahta oturttuğu torununun cülus bahşişini vermek muazzam servetinin hissedeceği sarsıntı değildi, hazineyi kendisine borçlandırmayı bile düşünmedi. Hezarpare Ahmed Paşa'nın altınları da0 Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın Mevlevî külahı altında kaybolmuştu. Hatıra Sultan İbrahim'in Cinci Hoca'sı geldi, evvela güzellikle istendi; "Canım tendeyken bir akçe vermem" dedi; tazyik edildi, yine vermedi; kaçtı, tutuldu, hapsedildiği odaya cellat Kara Ali gelip işkence aletlerini yayarak, "Bu tedarikler sultanım içindir!" deyince, "Falan falan duvarların içinde ve falan falan merdivenlerin altında" diye gizli servetini söyledi. "On iki güğüm dolusu cümlesi tas gibi çukur çil ve berrak halis ül-ayar" altını çıktı; denk denk, sandık sandık, bohça bohça kıymetli eşyası, mücevheri, kumaşlar, kürkler, şallar müsadere olundu. Bütün servetinin tutarı iki milyon duka altınıydı. Sultan IV. Mehmed'in cülus bahşişi bu altınlarla karşılandı ve "Cinci Parası" adını aldı. Hiçbir padişahın cülusunda bahşiş, asker ile İstanbul halkının yüzünü bu Cinci Parası kadar güldürmemiştir.

Bu arada bir isim hatıra geliyor, Sultan İbrahim'in pek sevgilisi Hümaşah Sultan, Telli Haseki ne olmuştur? Ya Eski Saray'ın bir odasına atılarak o dilber yüzü orada sarardı, soldu, çürüdü yahut Kösem'in bir işaretiyle bir gece boğularak ayaklarına taş bağlanmış nazlı vücudu bir çuvalın içinde Marmara'ya atıldı.

Sultan IV. Mehmed'in otuz dokuz yılı aşacak olan saltanatının ilk sekiz senesi, 1656'da Köprülü Mehmed Paşa sadrazam oluncaya kadar geçen yıllar pek kanlı, pek korkunç bir anarşi devri oldu. Çocuk padişah birbiri ardından gelen ihtilal dalgaları arasında büyüdü. Padişahlığının dördüncü ayında evvela türlü haksızlıklara uğramış sipahiler ayaklandı; hem kendi haklarını hem de Sultan İbrahim'in kanını davayla, "Padişahımızı hangi hüccetle, senetle öldürdüler?" dediler; sadrazam ile şeyhülislamın padişah katili olarak başlarını istediler.

24 / 28 Ekim 1648, vaka beş gün sürdü, yeniçerilerle sipahiler arasında, iki düşman askeri gibi, kanlı bir şehir muharebesi oldu, Osmanlı tarihine "Atmeydanı Cengi" diye geçen bu ihtilal sel gibi akan sipahi kanıyla boğulup bastırıldı.

Bu sipahi kırımından sonra, vakanüvisin tabiriyle, "Kaldırım

müftüsü yobazlar" Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın etrafını sardılar; "Kaçan sultan sagir olsa reaya bir vali-i azimüşşana biat eder, o da o çocuğa vekâletle hükümet eder, hakikatte sultan o vali-i azimdir" dediler; paşa kendinde bir kuvvet vehmetti, yeniçeri ağalarıyla Kösem'i istiklaline engel gördü, bir padişah ile padişahın anası varken büyük ana Kösem'in yeri Eski Saray'da inziva köşesi olmalıydı. Saraydaki bu direk kaldırılınca ocak ağaları kendiliğinden yıkılacaktı; fakat Kösem padişah üzerinde ağır bastı, Mehmed Paşa'nın evvela koynundaki mührü aldılar ve Malkara'ya sürdüler, orada da iki omuzu arasından başı alındı.

Artık Yeniçeri Ocağı ağalarının "Bıyıkları balta kesmez" olmuştu.

Sipahi ihtilali günlerindedir ki ilk defa olarak, "Sarayda bir valide sultan varken padişahın büyük anasını niçin Eski Saray'a göndermezler?.. Büyük valide ile yeniçeri ağaları sabi padişahın tahtının ortaklarıdır" denilmişti. Kösem'in casusları aynı sözleri Valide Turhan Sultan dairesinde de işittiler. Harem-i Hümayun'daki Turhan Sultanlı hadım ağalar da, "Padişahımızın kendi anası bir âkile sultan-ı âlişandır, padişahımız gayri vasiye muhtaç değildir, hem dahi büyük validenin Saray-ı Hümayun'da olması kanun değildir" diyorlardı.

Turhan Sultan'ın bir gün kendisine açıkça meydan okuyacağını gören Kösem, tehlikeyi önlemek için küçük padişahın vücudunu ortadan kaldırmaya karar verdi. Sultan Mehmed ölürse tahta yaşça birkaç aylık küçüğü, kardeşi Şehzade Süleyman geçecekti; Süleyman'ın anası Dilaşib Sultan da meczup bir kadındı, karşısında valide sultanlık davası güdecek meşrepte değildi.

Sultan Mehmed sünnet olmamıştı. 1649 Eylül'ünde bir hafta süren bir düğünle sünnet edildi. Saltanat ve tahakküm hırsı uğrunda bu güzel çocuğun vücudunu ortadan kaldırmaya karar vermiş olan Kösem ilk alçakça suikastı için bu fırsatı kaçırmadı. Şenaatine alet olarak da sadakatine güvendiği Kızlarağası Celali İbrahim Ağa'yı kullandı. Ameliyat bir cuma gecesi yapılmıştı. Cerrahbaşı işini görürken çocuğu Sadrazam Kara Murad Paşa tutmuştu, yaralı uzuv iyice sarıldıktan sonra padişah kızlarağasının kucağına verildi, o da götürüp yatağına yatırdı, yorganı örttü, ellerini yorgan altına sokarak:

"Padişahım, mübarek ayaklarını şöyle çek ve bacakların dahi dikçe dura" diyerek yorgan altında bir şeyler yaptı.

Enderun-ı Hümayun'un zülüflü oğlanları, koğuş koğuş, bu düğün için hazırlanmış türlü oyunlar gösterirken çocuk padişahın benzi sapsarı kesilerek bayılmış olduğu görüldü, üstünden yorganı kaldırdılar, kesilen uzvun bağları çözülmüş, yatak kan içindeydi, az daha gecikilmiş olsa çocuk kan kaybından ölecekti. Cerrahbaşının kusuru olmadığına sadrazam şahitti, ağır mesuliyet Kızlarağası Celali İbrahim Ağa'ya yüklendi, cezası idamdı, fakat Kösem Valide himaye etti, "Emektardır, azlolunsun, sürgüne gitsin" dedi.

Bu vakadan pek az sonra Sadrazam Kara Murad Paşa eski arkadaşları olan ocak ağaları tarafından istifaya zorlandı, mührü padişaha teslim ederken,

"Padişahım, bir memlekette mühür sahibi sadrazamdan gayri dört sadrazam olmaz!" dedi.

Turhan Sultan perde arkasından diğer sadrazamların kimler olduğunu sordu.

"Koca Bektaş Ağa, yeniçeri ağası Karaçavuş Mustafa Ağa, yeniçeri kethüdası Çelebi Mustafa Ağa..." dedi.

"Ya dördüncüsü kimdir?"

"Koca valide hazretleridir..." dedi ve ilave etti:

"Padişahım, mühr-i hümayununu zinhar Yeniçeri Ocağı'ndan kimseye verme, zeval-i devletine sebep olurlar..."

Mühr-i hümayun Melek Ahmed Paşa'ya verildi. Yeniçerilere dayanan Kösem Sultan'ın kuvveti ve amansız kini karşısında Turhan Sultan ile oğlu pek nazik bir durumdaydılar. Tek güvendikleri, Sultan İbrahim faciasından dolayı Kösem'e diş bileyen saray halkının kendilerine göstereceği sadakatti.

Ocak ağaları yeniçerilere her istediklerini yaptırabilmek için askerin günlük hayatında türlü rezalet ve kepazeliklerine göz yumuyorlardı. Söz tamamen ayağa düşmüştü.

İstanbul'un ve bütün imparatorluğun hali, Sultan IV. Murad'ın ilk saltanat yıllarındaki elim manzaranın aynıydı. İmparatorluğu anarşi girdabından yine ancak kanlı bir müstebit kurtarabilecekti. Fakat bu sefer bu tiran rolüne genç bir padişah değil, yetmişlik bir vezir, Köprülü Mehmed Paşa çıkacaktı. Onu buluncaya kadar geçecek beş yıl içinde de çocuk padişahın tahtı ve hayatı büyük tehlikeler atlatacaktı.

Gasp, rüşvet, zülum yoluyla hazine toplamakta maharet sahibi olan Melek Ahmed Paşa, Kösem Sultan ve ocak ağalarıyla pek çabuk bağdaştı; yalnız, Kösem'in kinine alet olarak mührünü koynunda taşıdığı padişahına suikastta bulunacak adam değildi. O sıralarda şeyhülislamlığa getirilmiş olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi de Sultan Mehmed'i koltuklarından tutup Osmanlı tahtına oturtan adamdı, ondan da Kösem'e hizmet yolunda padişaha ihanet beklenemezdi. Kösem Mahpeyker Sultan'a, tehlikeli düşman bildiği Turhan ile oğlunu devirmek için yeni fırsatlar beklemek kalıyordu.

Girit'teki cenk bütün dehşetiyle devam ediyordu. Kuvvetli Venedik donanması Türklerin adaya yeni kuvvetler sevk edememesi için Çanakkale Boğazı'nı ablukayla kapatmaya çalışıyordu. Mütemadiyen ağır kayıplara uğrayan donanma-yı hümayunun, dolayısıyla İstanbul tersanesinin masrafları çok ağırdı. Rüşvet kapılarını ardına kadar açmış olan Kösem ile ocak ağaları cengi unutmuş gibiydiler. İmparatorluğun her tarafı, İstanbul'daki devletlilere ayak uydurmuş zalim ve mürteşi valiler, sancakbeyleri ve kadılar elinde inlemekteydi. İstanbul da perişan bir haldeydi. O yıllarda İstanbul'da, Sultan IV. Mehmed'in sarayında yaşamış, Seferli Koğuşu'nun bir zülüflü oğlanı olarak bu padişahın sünnet düğününde velinimetini türlü oyunlarla eğlendirenler arasında bulunmuş Has Odalı Mehmed Halife *Tarih-i Gılmanî* adındaki eserinde büyük şehrin manzarasını şöyle tasvir ediyor:

"Fetihten beri İstanbul o derecede mamur olmuştu ki, cihan seyyahları dünyanın hiçbir yerinde buna benzer şehir görmemiştir. Sultanların ve vezirlerin sarayları yüz yirmiden fazla, her biri Şeddad'ın binasından numunedir. Devlet ricalinin ve bezirgânların sarayları hesaba gelmez. Bu şehrin büyüklüğüne ve halkının kesretine ve devletine göre mahzenler, dükkânlar, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, tekkeler, medreseler, imaretler, mescitler ve camiler vardı ki, saymakla bitmez. İşte bu İstanbul böyle mamur oldukta halkı devletlerine mağrur oldu, hak yolunu bıraktı, daima birbirlerini aldatmaya, kötülük yapmaya, birbirinin elinde olanı almaya, iftiraya, ilim ehline itibar etmemeye, ulema da ilmiyle amel etmemeye, çarşılı alışverişte türlü türlü hileye başladı. Riya ve rüşvet aldı yürüdü, avam zinaya ve livataya düştü, yeniçeri tayfasının (ve yeniçeri geçinir erazilin)

tuğyan ve fesadı şu mertebedeydi ki, gündüz hamamdan peştemalla çıplak avrat çıkarır, camilerde çubuklarla tütün içer, köşelerde aşikâr ve ayak üzere zina ve livata eder, kan döker, evler basardı."

İmparatorluğun her tarafındaki zulme misal olarak halkının yüzde doksanı katıksız Türk olan Anadolu'nun halini de birkaç satırla anlatalım:

Vali paşaların sarıca ve levent adı altında besledikleri askerler yol kesen eşkıyayı hayırla andırıyordu. Köylüleri soyduktan sonra "Tiz bize kasık mancası çıkar!" diye kadın, kız, oğlan istiyorlardı. Vakanüvis naklediyor:

"Ocak ağalarının Anadolu'ya köylüden para toplamaya gönderdikleri adamları, erkekler sefaletten yalınayak, pelaspareler içinde dağlara kaçınca kadınları, kızları, sabi oğlanları yakaladılar, zincirlere vurup cebren dağlara, kocalarının, babalarının, kardeşlerinin yerlerini göstermeye sürüklediler, kadınların, kızların bir kısmı işkenceye dayanamayıp ölürdü, ölüleri bile zincirden çözmediler:

'Dirileri ölülerini taşısın, muazzep olsunlar ki, gizli paralarını çıkarıp versinler!..' dediler."

Daha nice misalleriyle büyük facia devridir. Köylerden kaçanlar İstanbul'a can atıyordu. İstanbul ise, yukarıda bahsettik, rezalet ve şenaat gayyası olmuştu. Geçim alabildiğine güçleşmişti, gasıp olamayana her şey ateş pahasınaydı, koca devleti pençelerine geçirmiş ocak ağaları utanmadan,

"Bura zengin şehirdir! Fukara gerekmez, aciz olan taşraya gitsin, bulgur bulamaç yesin!" diyorlardı.

1651 Ağustos'unda askere üç aylık ulufesi dağıtılacaktı, halbuki cebren ve kahren 1652 ve 1653 yıllarının vergileri de toplanmıştı, hazine bomboştu. Melek Ahmed Paşa'nın defterdarı dâhiyane hal çaresi buldu: Ağalar kendi keselerinden bir sermaye koyacaklardı, bununla Belgrad ve Bosna'daki adamlarına ayarı bozuk yeni para kestirecekti, meyhanecilerden de kızıl ve kırkık paralar toplanacaktı, hepsi İstanbul esnafına cebren dağıtılarak ayarı tam parayla değiştirilecekti, aradaki müthiş kâr askerin ulufesini karşılayacak, yani ulufe İstanbul esnafından çıkarılmış olacaktı. Hazırlanan kötü paralar torbalara konuldu, esnaf kâhyaları çağrılarak mesele anlatıldı. "İstanbul esnafı, hamiyeti icabı bu fedakârlığa katlanacaktı", kâhyalar,

"Maazallah! Bunu esnafa teklif edemeyiz!.." dediler.

Bütün İstanbul esnafı ayaklandı, vezire gittiler ve ocak ağalarının zulmünden şikâyet ettiler:

"Her gün gemiler dolusu malları gelir, değerinin bir misline bize zorla dağıtıp akçesini hemen alırlar, bu son teklif de ne demek, artık zulme tahammülümüz kalmadı!" dediler, Paşa hepsini kovdu:

"Yıkılın kâfirler, varın, tedarik edin!.." deyince isyan sesi yükseldi:

"Hâşâ!.. Ehl-i İslam'ız, küfrü kabul etmeyiz!.."

21 Ağustos Pazartesi sabahı, Hicri 1061 ramazanının dördüncü günü, bütün çarşılar kapandı, İstanbul halkı ve esnafı Yeniçeri Ocağı ağalarına karşı isyan etti.

İstanbul halkının ve esnafının 1651 ramazan ayaklanması saman alevi gibi oldu, ocak ağaları ile Kösem'i deviremedi ama halkın onlara olan nefretini ve çocuk padişah ile anası Turhan Sultan'a karşı da muhabbetini açığa vurdu.

Yirmi beş bin kişilik bir halk kitlesi Şeyhülislam Karaçelebizade'yi sarayından zorla kaldırıp önlerine kattı ve padişaha gitti. Turhan Valide Sultan ilk defa olarak sarayda hâkim bir tavır takındı, Kösem'in muhalefetine rağmen Babü's-saade önüne taht çıkartarak oğluna bir ayak divanı yaptırdı. Halk,

"Padişahım, zulme takatimiz kalmadı, hak aradık bize kâfir diye küfredildi, tek ümidimiz sensin?.." dedi.

Çocuk, anası tarafından talim edilmiş:

"Size böyle zulüm olduğuna rızam yoktur!" dedi.

Bunun üzerine dava açığa vuruldu:

"Padişahım, zulüm ile âlem harap oldu, ocak ağaları sana padişahlık yaptırmazlar, Âl-i Osman Devleti ocağa düşmüş yanıyor!.. Onların vücudunu kaldırmayınca fitne ve fesat kalkmaz, sana da, bize de rahat yoktur!.."

Ayak divanında hanedana hürmeten Kösem'in adı ağza alınmamıştı, fakat devlet haini olarak ocak ağaları ile kalburüstü ayaktaşlarının isimleri teker teker söylenmişti. O gün Melek Ahmed Paşa vezirlikten çekildi, kötü para - has para tebdili kepazeliği bir fermanla kaldırıldı. Ocak ağalarının mukadderatını tayin meselesi kalmıştı. Yeni sadrazam Siyavuş Paşa,

"İftar yaklaşıyor, herkes mekânlarına çekilsin, bu mübarek gecede sokaklarda perişan olmayın, yarın seher vakti bana gelin, geri kalanı görüşelim, padişahımız her istediğinizi yapacak!" dedi.

Halk dağıldı, fakat ocak ağaları gece bütün yeniçerileri pürsilah kola çıkardılar, şehrin ana geçit noktaları tutuldu, bilhassa Saray-ı Hümayun etrafına kuş uçurtulmadı.

Ağalar tarafından,

"Bizimle meşveret etmeden iş yapayım dersen vezirlik edemezsin" diye tehdit edilen Siyavuş Paşa,

"Ben padişahımdan ferman alırım, biz de siz de ona itaate mecburuz!" cevabını verdi.

Şehirde ve sarayda her an akla gelmedik korkunç vakalara yol açacak gergin hava ramazanın 16/17 Cumartesi/ Pazar gecesine kadar devam etti.

Kösem Sultan ocak ağalarıyla gizlice muhabere ederek o mübarek gece için çocuk padişaha karşı çifte suikast hazırlamıştı. Evvela sadık adamlarından Helvacıbaşı Üveys Ağa eliyle, iftarda zehirli şerbet verilecekti, içmez kurtulursa, yine sadık bendelerinden Bostancıbaşı Ali Ağa sarayın hasbahçe kapılarını gece açık bırakacaktı, ağalar, gece yarısından sonra yeniçerilerle sarayı basacaklar, padişahı, anası Turhan Sultan'ı ve saraydaki taraftarlarını katliam edeceklerdi, aklı kıt Dilaşub Haseki'nin oğlu Şehzade Süleyman da tahta çıkarılacaktı.

Kösem Sultan cariyelerine karşı çok lütufkârdı, fakat en küçük kusuru affetmez, cezada zalim, gaddardı. Aylarca evvel, kışın, dairesine odun getiren zülüflü baltacılardan tüvana ve güzel bir oğlana göründü diye Melekî adındaki bir cariyesini kırbaçlatmış, hakaret kastıyla da kızın saçlarını oğlan gibi kestirmişti; Kösem'e kin besleyen bu kız büyük validenin her hareketini dikkatle takip ediyordu, zehirli şerbetlerin helvacıbaşıya gönderildiğini gördü. Kösem'in, o gece için kendi harem ağalarına verdiği emirleri de işitti, akşama doğru bir fırsat bularak kaçtı ve suikastı Turhan Sultan'a ihbar edip döndü. Turhan'ın başlalası zenci Uzun Süleyman Ağa idaresinde padişahın hocalarından akhadım Reyhan Ağa, akhadım İbrahim Ağa, akhadım Musahip İsmail Ağa gayret kuşağını kuşandılar, saraydaki zülüflü ağaların koğuşlarını dolaştılar, her koğuştan, "Büyük

valide, masum ve pak padişahımızı boğduracak, razı mısınız?" sualine: "Hâşâ!.. Hemen emir buyurun padişahımız yolunda hizmette can verelim..." cevabını aldılar. Süleyman Ağa zülüflü baltacılardan yüz yirmi nefer tuvana ve şahbaz yiğit seçti, teravih namazından sonra buluşacakları yeri tespit etti. Yeniçeriler sarayı sahurdan sonra, derin uykuda basacaklardı, onlar daha evvel davranacaklar ve Kösem'in vücudunu ortadan kaldıracaklardı.

Helvacıbaşı Üveys Ağa, Kösem'in lütuflarını görmüş olmakla beraber vicdan sahibi adamdı, iki kavanoz zehirli şerbeti dökmüş ve Kösem'in şerrinden korktuğu için saraydan kaçmıştı.

O akşam ocak ağaları da iftar ziyafeti bahanesiyle Süleymaniye'de ağakapısında Tekeli Köşkü denilen yerde toplanmışlardı. Bu köşkün pencerelerinden Saray-ı Hümayun ve bilhassa büyük valide dairesi pek güzel görünüyordu. Teravihi kılmışlar, sohbet ederlerken bir ara yeniçeri ağası Karaçavuş Mustafa Ağa'nın gözleri saray tarafına iliştı, elebaşıları olan ocak emeklisi Koca Bektaş Ağa'ya,

"Birader, bu gece Saray-ı Hümayun'da vakitsiz ışıklar dolaşıyor, Allah bilir ne zuhur etmiştir..." dedi.

Bektaş da baktı,

"Acaba ne ola?.." dedi.

Merakları uzun sürmedi, samsuncubaşı ilk haberi getirdi:

"Kaziye duyulup Allah ü âlem büyük validenin işi bitti!" dedi, "Harem-i Hümayun'da kılıçlar üryan, tut kap sedası asumana çıkmıştır..."

Bıyıklarını balta kesmeyen ağalar buz gibi dondular. Yağlı cellat kemendini boyunlarında hissettiler.

Kösem Sultan'ın idamı Osmanlı Sarayı facialarının en dehşetlisidir. Teravih namazından sonra saray halkı koğuşlarına, dairelerine çekilmişlerdi. Başlala Süleyman Ağa'nın tayin ettiği saat gelince yüz yirmi zülüflü baltacı, ses çıkarmamak için hepsi yalınayak ve ellerinde yalınkılıçlar, kendilerine üçüncü avluda Has Oda civarında bekleyen başlalanın yanına geldiler, başlarında Kuşçu Mehmed adında dev yapılı müheykel bir genç vardı. Has Oda önünde içlerinden biri:

"Ağalar, ne yatarsınız, padişahımız elden gitti!" diye bağırdı.

Has Oda'nın zülüflü ağaları saray disiplinine uyarak namazdan

sonra soyunup yataklarına girmişler, fakat kulakları dışarda, işaret bekliyorlardı, hemen kılıçlarını kavrayıp dışarı fırladılar ve Süleyman Ağa'nın yanına geldiler. Onlara diğer aşağı koğuşlardaki oğlanlar da iltihak etti.

Enderun'un zülüflü ağalarından ve haremdeki zenci ve akhadımlardan Kösem Sultan'ın da üç yüz kadar taraftarı vardı. O akşam onlar da silahlanmışlardı, sarayı basacak yeniçerilere yol göstereceklerdi ve icap ederse Kösem'i koruyacaklardı. Birkaçı ellerinde yalınkılıç büyük valide dairesinin önünde nöbet tutuyordu.

Turhanlılar haremin bu üçüncü avluya açılan Kuşhane kapısı önüne geldiler. O sırada Kösem taraftarlarından Has Odabaşı ağa meydana çıktı, elinde bir değnek vardı, Has Odalı ağalarla diğer zülüflü oğlanları, gecelik kılığında fakat ellerinde yalınkılıç görünce,

"Ağalar ayıptır, hiç adam velinimeti üzerine huruç eder mi?.. Dağılın!.." dedi. O anda üzerine kılıç ve hançer üşüştürüldü, parçalandı.

Yine bir Kösemli olan başkapıoğlanı ağa birkaç nefer nöbetçiyle Kuşhane kapısı önünde duruyordu. Süleyman Ağa, "Urun şunları!" deyince başkapıoğlanı parçalandı, nöbetçiler kaçtılar. Uzun Süleyman Ağa yalnız yüz yirmi nefer zülüflü baltacıyla hareme girdi, valide taşlığına geldiklerinde, şap şap kalabalık ayak sesleri işiten Kösem, yeniçerilerin geldiğini zannetti, kapı ardından kendi nöbetçi ağalarına gayet yüksek sesle,

"Geldiler mi?" diye sordu.

Nöbetçiler kaçmış, Süleyman Ağa takımı da henüz kapı önüne gelmişti, zenci,

"Belî, geldiler!.." dedi.

Kösem, Süleyman Ağa'nın sesini muhakkak ki tanımış ve yıldırımla vurulmuş gibi olmuştur.

Büyük valide dairesinin kapısı her biri âdem ejderhası genç irisi baltacıların omuzlarına çok dayanamadı, başta Süleyman Ağa ile Kuşçu Mehmed içeri daldılar ve ancak o zaman beraberlerinde getirdikleri fenerleri yaktılar. Kösem'i bir yüklük içindeki gizli dolapta bulup yakasından, kolundan, eteğinden çeke çeke güçlükle ve hakaretle çıkardılar, Kuşçu Mehmed, bir padişahın baş tacı karısı, iki padişahın anası ve bir padişahın da büyükanası olan ve elli seneden beri Osmanlı Sarayı'nda saltanat süren ihtiyar sultanı müthiş pençe-

sinin ağır tokatlarıyla yere yıktı, pencerelerden birinin perde kordonunu söküp alarak boynuna doladı ve göğsü üstüne çökerek boğdu. Delikanlı cellat değildi, ihtiyar sultanı masum padişahının selameti için boğuyordu, uydurma kemendini usulüne göre geçiremediği için Kösem'in burnundan ve ağzından kan fışkırdı. Kuşçu Mehmed'in elleri, üstü başı kana bulandı. İşini gördükten sonra dışarıya bir deli gibi fırladığı, kanlı esvaplarını atıp yıkandıktan sonra da güçlükle kendine gelebildiği, diğer zülüflü baltacıların da Kösem Sultan dairesinde derhal nakli kabul ne kadar eşya ve mücevher varsa yağmayla kaldırdıktan sonra dağıldıkları söylenir. Bu toy gençlerin yalınayakları üzerinde yaptıkları yağma, Kösem'in servetinde deryadan bir katrecik dahi değildi.

Kösem Sultan'ın kıymetlerine paha biçilmez antika koleksiyonları ile mücevherlerinin defterlerini tanzimde muhasipler aciz kaldı. Çakmakçılar Yokuşu'ndaki şeddadi hanındaki odalarında yirmi adet büyük sandık ağızlarına kadar kor gibi altın doluydu. Altın sırma ve ince işlemeli yorganlar, çevreler, altın sofra takımları, sahanlar, sandıklar dolusu top top kıymetli kumaşlar, kadifeler, kürkler, şallar, muhayyile hududu dışında tuhaf-ı tefarik sahibinin ölümünden sonra tespitine memur edilenleri aylarca uğraştırdı.

Hayrat olarak Üsküdar'da Toptaşı civarındaki Çinili Cami'yi, yanında medresesini, mektebini, hamamını yaptırmıştı. Her sene recep ayında tebdil-i kıyafet edip Baba Cafer zindanına gider, borç yüzünden hapsedilmiş olanların defterini alır, borçlar yekûnu ne tutarsa öder, hepsini hürriyetine kavuştururdu. Cariyelerini üç seneden fazla hizmetinde tutmazdı, hepsinin çeyizini yapar, azat eder, saray emektarlarından veya dışardan bir münasip koca bulur, evini de alır, evlendirirdi. Yıllar geçtikçe sayısı kabarmış olan bu eski cariyelerine her sene mübarek günlerde cep harçlığı göndermeyi de ihmal etmemişti. Yine tebdil-i kıyafet ederek fukara mahallelerinde dolaşır, yetim kalmış bikes kızları sorar, bulur, çeyizlerini düzer, evini, ev eşyasını alır evlendirirdi.

Koca bir devletin ahlaki, siyasi ve iktisadi bünyesini suiistimallerle kemirerek yapılmış muazzam bir servetin hayrat ve hasenat yolundaki bu işleri ne dereceye kadar makbuldür, münakaşa etmeyeceğiz.

Kösem Mahpeyker Sultan bir yüzü altın, bir yüzü kara bakır bir

madalyadır, altın yüzünde muhakkak ki, bir melek tasviri vardır, bakır yüzünde de şeytan çöreklenip oturmuştur. Her iki yüzüyle de Âl-i Osman Hanedanı'nda benzeri çıkmayacak bir valide sultandır.

Hakaretle öldürüldü, fakat aşkına doyamadığı sevgili güzel kocası Sultan I. Ahmed'in türbesine şanına layık merasimle defnedildi.

Kösem Sultan mütegallibe yeniçeri ağalarının dayandıkları öyle bir direkti ki, yıkılınca, o gurur putu adamlar, vücudunu ortadan kaldırmak istedikleri on yaşındaki Sultan IV. Mehmed'in cellatlarına baş verdiler.

Büyük anasının kârı tamam olduğu haberini alan padişah, Sadrazam Siyavuş Paşa'yı saraya davet etti:

"Lala, ahval malumun olmuştur, sadakatle hizmette kaim ol, devletime hıyanet üzere olanların cezası verilsin!" dedi.

Çocuğun devlete ihanetle itham ettiği ocak ağalarıydı, idamları için fermanları yazıldı ve Sancak-ı Şerif çıkarılıp tellallarla İstanbul halkı yeniçerilere karşı padişaha yardıma çağrıldı. Yavuz Selim zamanından beri ancak din ve devlet uğrunda gazaya giden serdarlara verilen bu sancağın bir ihtilalde ilk defa olarak kullanılması Osmanlı tarihinde önemli vakadır, o sancağın altında cenk edegelmiş yeniçerileri şimdi ona karşı kılıç çektirmek kolay başarılacak iş değildir. Kösem Sultan'ın kanını dava ederek yeniçerileri Sultan IV. Mehmed'e karşı kıyama davet eden ağalarını asker reddetti:

"Sizler koca validenin mirasçıları mısınız?" diye sordular.

Ağaların hamallarla getirtip kışla meydanına döktürttüğü altın keselerine bakan bile olmadı, yeniçeriler de takım takım sancak altına koşmaya başladılar. Sadece fırsatın elvermesiyle yükseldikleri ve aslında asla layık olmadıkları ikbal devrinde bütün pespayeler gibi mağrur ve zalim ocak ağaları idbar erişince zelilane can kaygısına düştüler, taşrada verilen yeni mansıplarına peşlerinden gelecek celladın korkusundan gidemediler, kaçtılar, gizlendiler, yakalandılar, idam olundular.

Üç sene evvel şair Cevrî Çelebi "Bir sabinin tahta oturtulmasıyla devlet zorbalar elinde kaldı, memleket perişan oldu, masum halkın mal ve can güveni kalmadı" diyecek yerde,

Cülus-ı Han Muhammed eyledi asude dünyayı

demişti. Kösem ile ocak ağalarının tagallüp ve alabildiğine suiistimal devrine son verildiği halde çocuk padişah ile anası anarşiyi önleyemediler. Osmanlı tarihinin bu devrini tafsilatıyla okuyanların tüyleri diken diken olur. Cahil gözleri kara ve kalın bir bezle bağlamış, mevki, mansıp, servet ve tahakküm hırsını kamçılamış, cellat kementleriyle sıkılan boğazlar, cellat satırlarıyla yuvarlanan kelleler liyakatsiz devletlilere ibret sahneleri olmamıştır ve böylece 1656 yılına kadar beş sene daha geçmiştir.

Mütegallibe yeniçeri ağalarının yerini derhal saraydaki kara ve akhadımlar aldı. Evvela büyük hizmetine karşılık kızlarağası tayin edilen Uzun Süleyman Ağa devlet müsteşarı edası takındı, öyle bir nüfuza sahip oldu ki sadrazamların mevkilerini muhafazası bu zenciye boyun eğmeye bağlı kaldı. Azledildi, sürgüne gitti, yerini bir başka zenci tuttu. Saraydaki hadımağalar çocuk padişah ile anasının etrafını aşılmaz bir kale duvarı gibi sardı. Bu huzur uzun sürmedi, saray hadımları da ocak ağalarının yoluna saptılar. "Eski hamam eski tas, yalnız tellaklar değişti" sözü hakikat oldu. Bu beş yıl içinde IV. Mehmed'in mühr-i hümayunu sekiz sadrazamın koynuna girdi, çıktı. Nihayet 1656 Mart'ının dördüncü cumartesi günü başlayıp sekizinci çarşamba günü sona eren kanlı bir ihtilal de sarayın mütegallibe hadımağalarını devirdi; bu ihtilal Osmanlı tarihinde "Vaka-i Vakvakiye" yahut "Çınar Vakası" diye anılır.

Saray hadımlarına beslenilen kinin bir ihtilal ateşi olarak parlaması için Girit cenginden gelmiş baş açık ve yalınayak, sefil ve perişan iki yüz yeniçerinin feryadı kâfi geldi. Ağakapısına gittiler:

"Ol cezire-i biferyatta taş yastanup toprak döşendik, din-i mübin uğruna gaza ettik, yirmi yedi aydır bir akçe para yüzü görmedik!.." diye ağlaştılar.

"Bunları Boğazkesen Kalesi'ne götürün, orada hepsini boğup hakkından gelelim!" diye tehditle kovuldular.

Kışlalarına gidip İstanbul'daki yoldaşlarına dert yandılar, onlar,

"Ya bizim aldığımız para nedir ki..." dediler, "hep züyuf akçe, çarşıdan bir şey alırız, kesemizi boşaltırız, çarşılı ikrahla karıştırır, 'Bunların arasında geçer akçe yok' der, biz de, 'Çil akçeyi kande bu-

lalım?..' deriz, akçe tahtasını herifin kafasına vurup alacağımızı cebren, kahren kaldırıp gideriz, ama ciğerlerimize kan dolar..."

Yeniçerilere kapıkulu sipahisi de katıldı, iki askerin ağız birliği, "Padişahımızın bu zulme rızası yoktur, bütün bu işler âyan-ı devlet olan ve padişahımız ile anasını aldatan saraydaki azası noksan ağalar ile onların dışardaki ellerinin marifetidir, varalım, padişahımızı ayak divanına çıkarıp kendisinden o hainleri isteyelim, alıp paralayalım..." kararı oldu. Askerin peşine halk da katılınca İstanbul'un içi yine mahşere döndü.

Belki yüz bin kişi Saray-ı Hümayun'a, sarayı çevirmiş olan kale duvarlarına doğru çıkan bütün yolları tuttu. Sultan IV. Mehmed'in ilk ayak divanı Soğukçeşme'de kale duvarı üstündeki Alay Köşkü'nde oldu, taht bir pencere önüne konulmuştu. Halk yüzünü görmeye hasret kaldıkları padişahlarını, on beş yaşında ve güzellik tacı başında bir taze civanı karşısında bulunca büyük bir sevgi tezahürü oldu. İhtilalciler adına ortaya çıkan söz sahibi uzun bir duadan sonra bu kıyamın sebebini anlatan uzun bir nutuk irat etti, kanlı kanlı devam eden Girit cenginden bahsetti, memleketin ve halkın ıstırabını, bütün çıplaklığıyla anlattı. "Padişahım, artık büyüdün, civanbaht bahadır oldun, istiklal üzere padişahlık işlerini eline al" diye başladı. "İsimleri şu defterde yazılı otuz nefer devlet hainini de bize ver paralayalım" diye bitirdi.

İstediklerinin hepsi idam edildi, sarayın kale duvarlarından atılan cesetler çırılçıplak soyuldu, ayaklarına takılan iplerle Atmeydanı'na hakaretle sürüyerek götürüldüler, orada da, bir kısmı kara ve bir kısmı ak bu çıplak cesetleri yine ayaklarından ulu bir çınarın dallarına astılar.

Masallarda söylenirdi, bir memlekette bir acayip ağaç varmış, meyveleri insan şekil ve suretindenmiş "Vak... Vak..." diye de ses verirmiş, işte bundan o çınar ağacına "Vakvak Ağacı" adı verildi. Bu kanlı vaka üzerine şiir bile yazıldı:

Bağban-ı felek-i kinegüzarı seyret
Atmeydanı'na dikti Şecer-i Vakvak'ı.

Sultan IV. Mehmed ile anası Turhan Sultan, Çınar Vakası'ndan yedi ay sonradır ki, mühr-i hümayunu ihtiyar Köprülü Mehmed

Paşa'ya verdiler. İcraatına asla karışmayacaklarına ve kimseyi de karıştırmayacaklarına, aleyhinde yapılacak tezvirlere kulak vermeyeceklerine de söz verdiler ve sözlerini de tuttular.

O tarihte on beş yaşında bulunan bu nevcivan padişahın saltanatının, bu sekizinci yılında böylece yeni bir devir açıldı.

Sultan IV. Mehmed'in otuz dokuz yıl sürecek olan padişahlığının işte bu devri, yirmi yedi sene Osmanlı İmparatorluğu'nun pek şanlı, pek kudretli ve kuvvetli, hakikaten haşmetli bir devri oldu ve bu padişah, Garplıların ağzında "Büyük", Türklerin ağzında da "Avcı" lakaplarını bu devir içinde aldı.

Bu haşmet devrinin eşiğinde bir lahza duralım ve Sultan Mehmed'in veda etmek üzere olduğu çocukluk yıllarına ait bir iki şirin hatıra nakledelim.

Çınar Vakası ile Köprülü sadareti arasında geçen aylarda, sipahi ve yeniçeri zorbalarının sesleri yine, cenk davulları gibi, güm güm çıkmıştır.

İşte o günlerde geçmiş, hem şirin, hem de hazin bir vakayı masal havası içinde anlatmaya çalışmalıdır:

İstanbul'da, Divanyolu'nda "Manav Güzeli Yusuf" adında bir çocuk, büyük şehrin bir şöhreti olmuştu. Hakikaten Yusuf Peygamber'in güzellikte ikinci nüshası olan bu çocuğu görmek için, en ağırbaşlı kimseler dahi, dükkânına bir kere uğramışlardı. Güzel çocuğa yeniçeri erazilinin ve sipahi haytalarının musallat olmasından korkulurken, bir gün valide sultanın emriyle cebren saraya kaldırıldığı işitildi.

Turhan Sultan, genç ve güzel kadındı, pek afif biliniyordu, herkesin hürmetini kazanmıştı, hadiseyi kimse kötüye yormadı, ama, on beş - on altı yaşlarında, tığ gibi taze civan bir manav çırağının valide hazretleri tarafından kaldırılması da pek izah edilemedi.

Anasına son derecede bağlı, hürmetkâr olan padişah da sinirlendi. Halbuki valide sultan dairesinde, şöyle bir sahne geçti:

Turhan Sultan:

"Oğlum, senin memleketin neresi?" diye sormuş, Manav Güzeli,

"Çok uzaklarda sultanım, beni Tatarlar kaçırıp getirdiler..." demişti.

"Sağ bacağında bir nişanın var mı?"

"Belî sultanım vardır. Ben küçücükken, kurt ısırmış..."

"Ben senin ablanım!" diye feryat ederek, kollarını açan Turhan Sultan'ın haşmetlu aguşuna, Manav Güzeli atılmıştı.

Turhan Sultan, güzel kardeşinin yıllarca tahsil ve terbiyesiyle meşgul oldu, akil kadındı, onu devlet kapısına sokmadı. Evvela kendisinin hususi işlerinin kâhyası yaptı, sonra ticaret hayatına attı.

Yusuf Ağa, temiz ve kibar bir zengin hayatı sürdü. Evlenmedi, ablasının ölümünden beş ve IV. Mehmed'in hal'inden bir sene sonra 1688'de öldü. Servetini devlet hazinesine bıraktı.

Hadımağaların çocuk padişaha tahakkümü, beş yıl sürmüştü. Afrikalı zenci ve Macar, Hırvat, Boşnak akhadım, bu adamların en büyük korkuları, Sultan Mehmed'in Enderun-ı Hümayun'daki zülüflü içoğlanlarından bir gence ısınıp onu silahtar ve musahip adı altında, mahrem dost edinmesi, bu gözdenin de padişaha nüfuz ederek, bir gün hazinelerini dolduran rüşvet kanallarını, gayri meşru gelir kaynaklarını tıkaması ihtimaliydi.

Naima Efendi yazıyor:

Padişahların bayram geceleri Has Oda'da eğlenmesi, kadimden kalmış kanundu. Saray içoğlanları, latif yüzleri ve tertemiz süslü esvaplarıyla her biri güneş parçası, iffet ve ismet sahibi dilaverlerdi. Kimi iklim ve irfanla mümtaz, kimi şair ve edip, tatlı dilli, söz bilir veya bir hünere sahip, cennet gılmanları gibi. Elbet ki, padişah onların sohbet ve muhabbetlerinden lezzet alacaktır.

Padişahlarının yüzüne, meclisine hasret kalmışlardı. 1654 yılı ramazanının bayram gecesi, on üç yaşındaki padişahı sabaha kadar eğlendirmek için pek çok hazırlık yapmışlardı.

Fakat Hoca Reyhan Ağa, çok bilir bir akhadımdı. Kızlarağasına,

"Padişahımız henüz gözü bağlı bir şahbazdır. Av tutmamış aslandır, bizim baskımıza alışmıştır. Zülüflü ağalar ise, yüzleri, vücutları, tavırları, halleri, güzel güzel oğlanlardır. Padişahımızı cezbederler. Padişahımız da onlara meyil ve muhabbet eder. İçlerinden akıl ve zekâ sahipleri, kendilerini ahval-i âlemden haberdar eder, birini nedim ve musahip diye yanına aldı mı, bizden derhal yüz çevirir, ikbalimiz de çöker. Padişahı bu gece Has Oda'da bırakmayın" dedi.

Kızlarağası da Has Oda'ya gidip, padişaha göz işaretiyle, hareme geçmelerini bildirdi.

Sultan Mehmed:

"Ağa lala. Ecdadım, bayram geceleri Has Oda'da eğlenmişlerdir. Ben de bu ağalardan pek hoşlandım, uykum yok!.." dedi.

Zenci şahi davul gibi gürleyerek dışarı çıktı, valide sultana gitti. O da:

"Ağa, bayram gecesi bu, bırak aslanım matlubu üzere eğlensin, kanun-ı kadimdir!.."dedi.

Fakat kızlarağası bırakmadı, her şeyi göze alıp tekrar Has Oda'ya gitti. Yer öperek:

"İçeri buyurun..." dedi.

Çocuk kızdı:

"Bu gece, burada eğlenirim!" deyince, ağa gayet sert:

"Valide hazretleri istiyor, buyurmalısınız!" dedi.

Anasına son derecede hürmeti olan Sultan Mehmed, birden mahzunlaştı. Yaşça akranı ve emsali ve hepsi bendesi, kulları çocukların, gençlerin karşısında mahcup da oldu, boynunu büktü, hareme gitti.

Çınar Vakası'nda hadımları cellada verirken, en küçük bir teessür duymamıştı.

Sultan IV. Mehmed'in en mesut yılları on beş yaşından kırk iki yaşına kadar Köprülüler devrinde geçti, 1656 ile 1683 arasında bu yirmi yedi yılın vakayinamesi Osmanlı İmparatorluğu tarihinin son altın yapraklarıdır. Başlı başına uzun ve zengin sohbet mevzuudur. Biz burada Osmanlı padişahlarının portreleri galerisindeyiz, birkaç satır içinde ancak kuşbakışı göz gezdireceğiz.

Köprülü Mehmed Paşa 1656'da sadrazam olduğu zaman yetmiş beş, hatta bir rivayete göre seksen beş yaşındaydı, amansız şiddetli idaresiyle anarşinin, şekavetin, zorbalığın, rüşvetin, hırsızlığın, her türlü suiistimalin önüne geçti. Bu uğurda beş sene içinde vezirden serseriye, serdardan şakiye rütbe, sınıf, yaş gözetmeden 40.000 kişiyi idam ettirdi. Devlet otoritesi kesin olarak sağlandı, Çanakkale Boğazı'ndaki Venedik ablukası kaldırıldı. Girit'teki orduya yardım yolu açıldı, Macaristan'da Erdel'de çıkan isyan bastırıldı.

Mehmed Paşa'nın büyük oğlu, Türkiye tarihinin en büyük vezirlerinden Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa 1661'de yirmi beş yaşın-

da sadrazam oldu, sadareti Türk ordusunun başında seferlerde geçti ve 1676'da kırk yaşında veremden öldü. Erdel isyanı yüzünden çıkan Avusturya harbini 1664'te Vasvar Antlaşması'yla şerefli bir sulha bağladı, Uyvar ve Novugrad kaleleri alındı. Yeni ve büyük kuvvetlerle Girit Adası'na gitti. Venediklilerin son mukavemet noktası Kandiye Kalesi'ni aldı. 1669 Kandiye Muahedesi'yle bu büyük ada Türkiye'ye ilhak edildi, yirmi beş yıldan beri devam edegelen bir cenk sona erdi. 1672'de Lehistan'a harp açıldı, Bucac Muahedesi'yle Podolya eyaleti alındı. Osmanlı İmparatorluğu en büyük haritasını bu devirde çizdi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı, en büyük Türk vezirlerinden (1676-1683) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Türk ordusunun başında Viyana'ya gitti ve kılıcını Orta Avrupa'nın merkezi olan büyük kalenin kapısına dayadı.

Sultan IV. Mehmed on beş yaşından kırk iki yaşına kadar devletinin bu kudret ve haşmet devrinde av ve kadından başka bir şey düşünmedi. Ordusunun yanı sıra seferlere çıktı, gazi unvanını almak için göz kamaştıran bir nümayişti, gaza yollarında da durmadan avlandı, kadınlarını da, bilhassa sevgilisi Gülnuş Sultan'ını yanında taşıdı, hatta 1672 Lehistan Seferi'nde güzel kadın gebeydi, ikinci oğlu Ahmed'i (istikbalin Sultan III. Ahmed'i) Hacıoğlupazarı kasabasında doğurdu.

Bu hükümdarın günlük hayatına en küçük bir fikir, sanat heyecanı, tebaasının neşe ve dert ortağı olma kaygısı katılmadı.

24 Temmuz 1661'de İstanbul'da büyük bir yangın oldu, üç gün, üç gece sürdü; 80.200 ev, 300 saray ve konak, 360 cami ve mescit, 100 han ve kervansaray, 100 mahzen, ardiye, 40 hamam ve çarşılarda 10.000'e yakın dükkân, bu arada hemen bütün fırınlar yandı. Şehri şehrin günlük hayatı felce uğradı. Yirmi yaşında bir delikanlıydı, kulaklarını feryad ü figana tıkadı, Edirne'ye gitti, ava çıktı.

1665'te Edirne'deydi, yine bir 24 Temmuz günü, bir cariyenin koyduğu kundakla İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda Harem-i Hümayun'un büyük bir kısmı ile Kubbealtı, Babü's-saade, mutfaklar yandı, yerine konmaz hatıralar, eşyalar, vesikalar mahvoldu. Felaket arz edildiği zaman yüzünde en küçük bir teessür alameti görülmedi, Edirne'ye gönderilen kundakçı cariyeyi boğdurttu, cesedini Tunca'ya arttırdı, kendisi ava çıktı.

Zevkleri, heyecanları, daima amiyane oldu: bir bacağı ayak bileğinden dizkapağına kadar keçi postu gibi kıllı çoban çocuğunu görmek, ayak parmakları arasına kalem koydurtarak yazı yazan kolsuz hattatı görmek, recim cezasına çarptırılan fahişenin nasıl öleceğini görmek...

1680 yılında İstanbul'da Aksaray'da Muratpaşa Camii yanında kavaflık yapan yaşlı bir yeniçeri emeklisinin genç karısı, dükkânı evlerinin civarında genç ve güzel bir ipekçi Yahudi'ye âşık olur, bir gün "âlem-i ağyardan hali" sanıp delikanlıyı evine alır, fakat mahalleli görmüştür, evi basarlar, kadınla oğlanı yatakta çıplak yakalarlar. Şeriat bir gayrimüslimle zina eden kadının "recim" edilmesini emretmektedir. Recim, taşlayarak öldürmektir, fakat yine o şeriatın tarifine göre "Zina, kılıcı kında görmekle sabit olur." Baskını yapan şahitler yalan söylerler, öyle gördük derler; davaya bakan Rumeli Kadıaskeri Beyazîzade Ahmed Efendi bu şahadeti kâfi görüp kadının recmine hükmeder; diğer bütün ulema efendiler pek haklı olarak çok ağır olan bu linç kararına itiraz ederek, "Bu Müslümanların şahitliği makbul değildir, zira zinayı tarifi veçhile görmek imkânsızdır, böyle ahvalde hüküm zannı yakınla verilir, fahişe avretin adiyen katli gerekir" dediler. Padişah itirazları dinlemedi, hükmü tasdik etti ve heyecanla, "Aman ben de göreyim!" dedi.

Zalim hüküm Atmeydanı'nda Tunç Ejderha (Yılanlı Sütun, Burmalı Sütun) yanında infaz edildi. Evvela, işkenceyle ölümden kurtulmak için İslamiyet'i kabul eden genç Yahudi'nin başı kesildi, sonra zaniyeyi, gövdesi çıplak, kolları gövdesine bağlı, beline kadar bir çukura gömdüler. Bin bir ayak bir ayak üstünde kalabalıktı. Sultan Mehmed, İbrahimpaşa Sarayı'nın penceresinden seyrediyordu. Kadın ölüm yerine getirilirken padişahı gördü:

"İftiradır, bigünahım! Şehzadelerinin başı için bana kıyma!" diye bağırdı.

Avcı'nın yüreği bu kadına atılacak taşlar kadar sertti. "Mahalakallah, ruz-ı mahşerden nişan verir", ilk taşı zaniyenin erkek kardeşi attı, tabir müverrih Silahtar Mehmed Ağa'nındır, kadın hemen "keşkek" edilerek bir taş öbeği altında kayboldu.

Bugün tarih yapraklarında yüreklerimizi sızlatan bozgun devri de bu Sultan IV. Mehmed'in zamanında başladı.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa orduyla Viyana'ya giderken padişah da yollarda avlana avlana Belgrad'a kadar gitmişti, gümüş arabalar içinde sevgili Gülnuş'u ile Afife'sini de götürmüştü. Bozgun haberini alınca süratle Edirne'ye döndü ve ava çıktı.

Viyana bozgununa Merzifonlu'nun ikbalini çekemeyenler ile Kırım hanının alçakça ihaneti sebep olmuştu. Büyük vezir kötü durumu derhal düzeltecek kudret ve liyakatteydi, fakat üç can düşmanı da Edirne'de padişahın yanındaydı, rikâb kaymakamı Kara İbrahim Paşa, kızlarağası zenci Yusuf Ağa, başmirahur Sarı Süleyman Ağa bir av dönüşünde Merzifonlu'nun idam fermanını aldılar; devlet ve vatan sevgisi yoksulu, ruhları hırs batağında adamlardı, "Düşmanımızın başını yedik" diyerek çevrelerini çıkardılar, sevinçlerinden, köçek oğlanları gibi şakır şakır göbek attılar.

Büyük başını Belgrad'da cellat kemendine şanına layık metanet ve vakarla teslim eden Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra bozgunu durduracak bir serdar bulunamadı. Avusturyalıların yanında Venedikliler, Polonyalılar, Ruslar da Türklere karşı harbe girdi.

Her birinin fethi bir hamaset destanı olan kale ve şehirler, kahramanca dövüşen müdafileri kanlarının son damlasını verdikten sonra düşman eline geçiyordu. İçlerinde on dörder on beşer yaşında çocuklar bulunan gazilerin ve şehitlerin din ve devlet uğrundaki hayat istihkarını tafsilatıyla kaydeden müverrihler ve vakanüvisler, o ulvi menkıbelerin arasına "Reften padişah be sayd ü şikâr", "Azimet-i padişah be şikâr-ı hümayun" başlıklı bentler katıyordu. Harp felaketi karşısında bile sadece zevkini düşünen bir hükümdara o kalem sahipleri bundan daha ağır bir hakarette bulunamazlardı.

Nihayet 1686 yılı Eylül'ünün ikisinde düşman Budin'e girdi; orada da, bu namlı kalenin son müdafii olarak uzun ak sakallı kahraman Abdi Paşa'nın naaşının yanında Mehmed adında ve henüz on dört yaşında bir taze civan şehit yatıyordu. Asırlar boyunca unutulmayacak bir felaketti:

Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemse bizim nazlı Budin'i!

Vicdan sahibi olan her Türk ve Müslüman ağladı, Sultan IV. Mehmed ava çıktı.

Devlet muhakkak ki, sahipsizdi. Camilerde huzur-ı kibriyada diz çöken, secdeye varan Muhammed ümmeti padişahlarının gaflet kâbusundan kurtulması için yalvarıyordu. Bir vaiz efendi cuma namazında hükümdarın yüzüne karşı,

"Devlet sahipsizdir, nedir bu av yollarında inip binme, nedir bu nefis emmaresi, bu hay ü huy?.. Gözlerimizin yaşından çemen bitinceye kadar başımızı yerden kaldırmayalım!.." dedi.

Caminin koca kubbesi halkın hıçkırıklarıyla inledi, padişah ulema efendilere artık ava gitmeyeceğine söz verdi. Ertesi gün cesur vaizi sürgüne yolladı, gecesi de kendisi ava çıktı.

Bu vicdansızlığa artık tahammül edemeyen ordu Belgrad kışlağındayken isyan etti, serdar ve sadrazam Süleyman Paşa'nın otağını başına yıktı ve kendisini kaçırtarak Edirne'ye doğru hareket etti. Sultan Mehmed asi orduya, "Bu fermanımın sizi karşıladığı yerde durun!" emrini vererek Edirne'den İstanbul'a kaçtı. Asker fermanı dinlemedi, "Biz ne yapacağımızı biliyoruz!" cevabını verdi.

İkinci bir ferman geldi, padişah artık sadece tahtını düşünüyordu:

"Her istediğinizi yapacağım! Kimin başını isterseniz vereceğim! Ciğergûşem oğlum Mustafa'yı da isterseniz vereceğim! Edirne'de kışlayın, oradan bu yana geçmeyin!.."

Asi orduya Edirne'deki asker de katıldı, İstanbul yolunu tuttular, üçüncü ferman geldi, Avcı Sultan Mehmed tahtı da unutmuş, can kaygısındaydı; zelilane yalvarıyordu:

"Fikriniz belli oldu, muradınız beni tahttan indirmek... Oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerime geçirin, küçük Ahmed'i de size Allah emaneti eyledim... Eğer canıma da kastınız varsa sizden Allah'a sığınırım..."

IV. Mehmed'in hayatını o sırada İstanbul kaymakamı bulunan Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa kurtardı. 1687 yılı Kasım'ının sekizinci cumartesi günüydü, bütün ulemayı ve devlet erkânını sabah namazında Ayasofya'da topladı:

"Ordu Silivri'de... İstanbul'a girince kan gövdeyi götürecek. Sultan Mehmed'e büyük zarar olur... Ordu gelmeden tahttan biz indirelim, kardeşini padişah yapalım... Asi asker tahtta yeni padişahı

bulunca tuğyan belki biraz yatışır!" dedi.

Makul teklif ittifakla kabul edildi. Namazdan sonra saraya gittiler.

Fermanında sıkılmadan yazmıştı, Avcı Sultan Mehmed tahtı, nefsi uğruna her şeyi feda edebilecek adamdı, iki kardeşi ile iki oğlunu gözünü kırpmadan öldürtebilirdi ve kendisini hanedanının tek erkeği bırakabilirdi. Fakat sarayın akıl ve dirayet sahibi iki büyük amiri, kapı ağası akhadım Hacı İbrahim Ağa ile kızlarağası zenci Ali Ağa bu cülus işinin hadisesiz başarılmasını temin ettiler.

Avcı Sultan Mehmed sarayda Kafes yahut Şimşirlik denilen hanedan mahpushanesinde kardeşleri Süleyman ile Ahmed'in kırk yıldan beri çile doldurdukları odaya kapatıldı. Mustafa yirmi üç, Ahmed on dört yaşında iki oğlu da yanındaki odaya kondu. Tahttan indirildiğini kızlarağası tebliğ etmişti:

"Allah'ın muradı buymuş, buyurun hapishaneye!.." demişti.

Yerinden heyecanla fırlayarak, "Bize katil var mı?.." diye sormuş, Ali Ağa, "Hâşâ padişahım, Allah o günü göstermesin" diyerek yanına kadınlardan kimi istediğini sormuştu. Sultan Mehmed düşünmedi,

"Gülnuş ile Afife'yi!.." dedi.

Fakat isteği yerine getirilmedi. Tahtını bıraktığı adam kırk yıl inim inim inlettiği kardeşiydi.

Kırk yıllık bir saltanatın hatıraları kolay derlenip toplanmaz.

Sultan IV. Mehmed Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatını tam güvenle ihtiyar Köprülü'ye teslim ettiği zaman on beş yaşında çocuktu; terbiye kabul edecek taze fidan çağındaydı. Köprülü Mehmed Paşa da, oğlu Fazıl Ahmed Paşa da bu güvene layık olduklarını devlete ve padişaha hizmet yolunda elhak ispat ettiler, fakat padişahlarına hükümdarlık sanatını öğretmediler, bilakis istiklalle vezirlik yapmak için, onu av peşinde koşturdular. Mühr-i hümayun damatları Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya verildiği zaman (1676), padişah otuz beş yaşındaydı ve padişahlığının yirmi sekizinci senesiydi, itiyatlarından, zevklerinden ayırmak, onu, hükümdarlığın başka kıymetleri, vasıfları olduğuna inandırmak imkânsızdı.

Avcı Sultan Mehmed'in padişahlık sanatındaki cehlini anası Turhan Sultan kapamıştı; bu kadın Osmanlı Hanedanı'nın mümtaz simalarındandır, Köprülüler devrinin azamet ve şevketinde hissesi

pek büyüktür; nifak ve fesada alet olmamış, vakarı ve aklıselimiyle vezirlere her işlerinde tahtın müzaheretini temin etmişti. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana Kalesi duvarları önünde ve oğlu Sultan Mehmed de Belgrad'dayken, bozgundan bir ay kadar evvel Edirne'de öldü. Bu kayıp Kara Mustafa Paşa için büyük bir talihsizliktir, en büyük işler küçücük bir emrine bakan padişahla akıl, dirayet, kiyaset, anlayış ve güven bağı kopmuştu. Sultan IV. Mehmed anasının ölüm haberini aldığı zaman,

"Yazık!.. Devletin rükn-i âzamıydı, gitti..." demişti.

Valide sultan devletin rükn-i âzamı değil, kendisinin hükümdarlık sıfatıydı, Avcı Sultan Mehmed'in sultanlığı gitmiş, posbıyık, kaba pençe Avcı Mehmed kalmıştı, bu adam da iki alçağın ihanet esiri bir bozgunla harbin kaybedilmiş olmayacağını idrak edemezdi, öyle nazik bir anda, şerefli bir mazisi olan bir otoritenin yıkılmasıyla orduda manevi ve ahlaki büyük bir sarsıntı olacağını göremedi; indinde bir veziriazam ve serdarıekrem Kara Mustafa Paşa'yı idam ettirmek, karaca vurmak kadar basit olmuştu.

İstanbul'da büyük şehre limandan girerken haşmetli güzelliğine cihanın hayran kaldığı Yeni Cami, Turhan Sultan'ın hatırasını yâd ettiren bir sanat şaheseridir. Abideye Venedikli Safiye Sultan'ın adına başlanmıştı, evvelce de zikretmiş bir hikmet-i ilahiyedir demiştik, adı bir büyük camiyle beraber anılmaya layık değildi, yarım kaldı. Bu sanat şaheserini tamamlamak elli altı yıl sonra Turhan Sultan'a nasip oldu. Caminin yanında güzel bir kapalı çarşı (Mısır Çarşısı), bir muhteşem sebil (İş Bankası köşesindeki sebil) ve kendisine de büyük bir türbe yaptırdı. Bu hayratın tamamlanma tarihi 1664 yılıdır. Resmi küşadı 8 Şubat cuma günü yapıldı. Valide sultan cuma namazından sonra oğluna, ki Sultan Mehmed o tarihte yirmi üç yaşındaydı, kabzası yekpare zümrüt bir altın hançer, sıvama elmas kaplı bir kemer, sıvama elmasla kaplı bir gazi sorgucu, eğerleri altın sırma ve inci işlemeli, üzengileri altın ve alınlarında yakutlu, zümrütlü, elmaslı sorguçlarla on beş küheylan at hediye etti. Beş yüze yakın davetliye, bina eminine, mimarbaşı Mustafa Ağa'ya, caminin yapısında emeği geçenlere, caminin imam, müezzin, kayyumlarına ve merasime iştirak eden askerlere de mevkilerine ve rütbelerine göre samur kürkler, hilatlar giydirildi, atlas keseler içinde altınlar

ihsan olundu. O gün camide bulunan cemaate ve camiye giremeyip de etrafı doldurmuş olan halka, hünkâr mahfilinden, dış maksurelerden kendi eliyle avuç avuç altınlar saçtı.

Aşağıdaki destanı Sultan IV. Mehmed'in en sevdiği kadınlarından Afife Sultan yazmıştır:

Ahmedim'in figanına duramam
Mustafam'ın dahi yüzün göremem
Hatice Sultan'ın halin soramam
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed

Hasekimin tacın tahtın aldılar
Yüreğimi bölük bölük böldüler
Sultan Süleyman'a tahtım verdiler
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed

Sultan kardeşlerim hatırım sorsun
Sultan Süleyman'a taht mübarek olsun
Er olsun, arasın, hasmını bulsun
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed

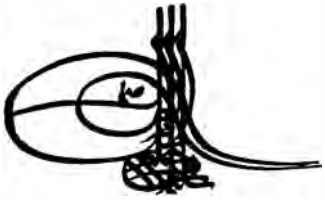
Barıştırdım tavşan ile tazıyı
Görsem gerek başta olan yazıyı
Cenge saldım nice yüz bin gaziyi
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed

Kâfirlere otağımı verdiler
Eski sarayıma ateş urdular
Anan öldü uğrun döndü dediler
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed

Söyleyin Gülnuş'a karalar bağlasın
Ah ettikçe ciğerimi dağlasın
Sultan Mehmed Şimşirlik'te ağlasın
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed

Afife Sultan bunu böyle söyledi
İnip aşkın deryasını boyladı
Tacını tahtını viran eyledi
Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed.

Sultan Mehmed 6 Aralık 1693'te bir salı günü Edirne'de elli iki yaşında öldü, naaşı İstanbul'a götürülerek anasının türbesine defnedildi.

Sultan III. Süleyman

Aksak Timur akınından sonra yıllarca Osmanlı tahtında oturmuş ve veziri Çandarlı Ali Paşa'nın ölümüne kadar bu ülkede tek başına hükümran olmuş Emir Süleyman'ı Osmanlı padişahları arasında saymayan tarih yazarları vardır, bu hataya sathi bakış yüzünden düşmüşlerdir. Biz hakikate sadık kalarak Avcı Sultan Mehmed'in yerine tahta çıkarılan kardeşi Sultan Süleyman'ın adına nispetle unvanını III. Süleyman diye yazacağız.

Aciz bir sadrazam ve serdarı kaçırtarak cephe gerisinde isyan eden, ferman dinlemeyip dalkılıç İstanbul üzerine yürüyen ordunun kükremiş gayz ve kini karşısında hem Avcı Sultan Mehmed'in hayatını hem de Osmanlı tahtının şerefini kurtarmak için, asi asker yalınkılıç İstanbul'a girmeden padişahın değiştirilmesine karar verilmişti ve bu mühim karar, yerinde ve zamanında verilmişti, fakat Sultan Mehmed, kırk yıldan beri padişahlığın tadını öylesine almıştı ki, tiryakisi olmuştu; tahtında kalabilmek için kardeşlerini ve hatta oğullarını, hanedanının bütün erkeklerini bir emirle ortadan kaldırabilirdi. Onun içindir ki, böyle bir saray faciasını önlemek yolunda tedbir almak lazımdı. Sultan III. Süleyman'ın tahta oturtulmasında iki saray adamının, kapı ağası Hacı İbrahim Ağa ile kızlarağası Ali Ağa'nın yardımları çok büyük olmuştu. Çocukluğu ve gençliği IV. Mehmed zamanında Enderun-ı Hümayun'da geçmiş müverrih Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa bu vakayı tafsilatıyla anlatıyor, gözleriyle gördüğü sahnelerdendir:

"O tarihte Seferli Odası oğlanlarındandım ve kapı ağası Hacı İbrahim Ağa'nın maiyetinde anahtar şakirdiydim. Padişahtan emir al-

mış gibi Enderun koğuşlarına beni gönderdi:

'Şevketli padişahımız hazretleri cümle içoğlanı kullarına Feth-i şerif okusunlar diye ferman etmiş, odalarınızın kapılarını kapayıp kimse dışarı çıkmasın!..' diye tembih ettim.

O tarihte içoğlanları zapturapttan çıkmıştı, aralarında maarif erbabı kalmamıştı, sürgün avlarında inip binmeye, yiyip içmeye alışmışlardı; iplikleri pazara çıkmış, halk nazarında şeref ve itibarları kalmamış, Anadolu'da işi gücü şekavet olan sarıca ve sekbanlar gibi zabitlerini dinlemezlerdi, Saray-ı Hümayun bir alay gönlü büyük ve yakası kirli lobutçu ve cündi makulesiyle dolmuştu, eğer saraya dışardan silahlı bir yürüyüş olsaydı Sultan Mehmed'in uğruna kardeşlerini öldürürlerdi; ama Allah'ın da hikmeti o gün üzerlerine bir yılgınlık geldi ve odalarına kapandılar.

Hacı İbrahim Ağa sonra hazine kethüdasını çağırdı:

'Ayak divanı vardır, Babü's-saade önüne tahtı çıkar!..' dedi.

Taht çıkınca kızlarağası Ali Ağa da Has Odabaşıyla beraber Şehzade Süleyman'ın sarayda Şimşirlik denilen yerde mahpus olduğu odaya gitti. Şehzade idamına geldiklerini zannederek çok korktu, çıkmadı, kızlarağası,

'Benim şevketli padişahım, korkmayın, vallah billah zarar kasdine gelmedim, cümle vüzera, ulema ve ocaklı kulların sizi padişah yaptılar, taht çıktı, sizi beklerler..' dedi.

İnanmadı:

'İzalemiz emir olundu ise söyle, iki rekât namaz kılayım, sonra emri yerine getir! Çocukluğumdan beri kırk yıldır hapis çekerim, her gün ölmekten ise bir gün ölmek yektir!.. Bir can için ne bu çektiğimiz korku?..' diyerek ağlamaya başladı.

Kızlarağası padişahın ayağını öperek,

'Hâşâ ki, size bir kasıt ola, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar...' dedi.

Aynı odada mahpus bulunan küçük kardeşi Sultan Ahmed de,

'Buyurun, korkmayın, ağa yalan söylemez..' deyince odadan çıktı.

Nice zamandan beri zelil ve sefil kalmış, üzerinde bir şey yok... Ancak arkasında kırmızı atlas entari, ayağında tomak vardı. Kızlarağası kendi erkân kürklerinden meneviş çuhaya kaplı bir samur erkân kürkü getirip entari üstüne giydirdi, koltuğuna girerek tazimle Sofa

Köşkü'ne çıkardı, havuz başındaki tahta oturttu. Orada silahtar ağa ile Has Odalılar tarafından karşılandı. Sofa Köşkü'nden arz odasına giderken karanlık bir yer olan Arslanhane'den geçilir, orada,

'Beni burada mı öldüreceksiniz?..' dedi.

Kızlarağası,

'Behey efendim, niçin böyle buyurursunuz, hâşâ ki, izaleniz emir olunmuş ola, tahta oturmaya gidersiniz, işte kapı ağası da kapı oğlanlarıyla istikbalinize gelmişler!' dedi.

Kapı ağası da selamlayıp sol koltuğuna girdi. Arz Odası'na götürdüler. İç hazinede saklanan Hazreti Yusuf'un sarığını getirdiler, başına koydular. Üzerine üç adet murassa sorguç sokuldu. Güneş henüz bir buçuk mızrak boyu yükselmişti ki, Babü's-saade önündeki Âl-i Osman tahtına cülus ettiler, biat merasimi başladı."

Cülus tam zamanında olmuştu. Asi ordu da o sabah İstanbul'a girmişti ve saray derhal askerle dolmuştu. İstanbul'da söz, isyanı idare eden asker zorbabaşılarındı. Ananelere aykırı olarak mataracıbaşılara kadar biat merasimine iştirak ettiler.

Sultan III. Süleyman'ın ilk işi kardeşi Şehzade Ahmed'in beraber çile doldurdukları odadan Harem-i Hümayun'da ferah bir yere naklini emretmek oldu. Kendilerinden boşalan mahut odaya da Avcı Sultan Mehmed kapatıldı.

Sultan III. Süleyman yedi yaşında bir sabiyken hapse konulmuştu, çilesi kırk altı yaşında doldu. Bütün çocukluğu ve gençliği dört duvar arasında heder olmuştu; ruhen çökmüş, sıhhati bozulmuş, görgüsüz, bilgisiz, yılgın adamdı. Miladi takvimle 3 sene, 7 ay ve 4 gün süren padişahlığında bu yılgınlıktan kurtulamadı. Her gün tahttan indirilmek korkusu içinde yaşadı, herkesten şüphe etti. Halbuki yaradılışında şefkatli, merhametli adamdı. Kendisini yakından tanımış müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa, "Orta boylu, yassı bağırlı, siması latif, beyaz tenli, kara gözlü, doğan burunlu, siyah kaba sakallı, semiz vücutlu, vakarlı, heybetli padişahtı. Ağzından kaba söz çıkmamıştı, beş vakit namazını terk etmemiştir. Cömertti, kullarından biri altına, gümüşe, cevahire, esvaba müteallik bir şey istese vermem, yok dememiştir. Huzuruna çıkarılan suçlulara dahi gazapla hitap etmemiştir" diyor.

Padişahlığının ilk altı ayı, İstanbul'da asi asker ile askere katılmış erazil ve eclaf güruhunun her istediğini yaptırdığı, çarşıları pazarları yağma ettiği, ırz ehlinin karısına, kızına, oğluna alâmeleinnas tecavüz ettiği bir hercümerç devri oldu. Sultan III. Süleyman'ın ilk sadrazamı olan Siyavuş Paşa bu şehri eşkıyanın zorbabaşılarına alet olmadığı için sarayında bir baskına uğradı, silahla mukabelede bulunan paşa kurşunla vurularak şehit edildi, sarayı yağma ve tahrip edildi, öylesine ki, eşyadan başka paşanın taze civan oğullarını ve bakire kızlarını, cariyelerini, nevcivan kölelerini kaldırdılar, soydular, yalınayak, yarı çıplak sokaklarda "Esirdir!" diye sattılar. Siyavuş Paşa'nın zevcesi Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük kızı Fatma Hanım'dı, şişman bir kadındı, korkudan düşüp bayılmış, onun bile parmaklarından yüzükleri, kolundan bilezikleri, kulaklarından küpeleri alınmıştı, baygın kadını da bir kilimin içine atıp bekâr odalarına kaldırırlarken bu ailenin nimetini görmüş birkaç zabit, "Burası Malta ceziresi midir? Bu yaptığınızı kâfir yapmaz bre kâfirden eşed kâfirler!" diye güçlükle kurtarmışlardı. Esir diye satılan evlatlarını da kırkar ellişer kuruşa satın alarak halas etmişlerdi.

Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya'yla harp ediliyordu. Orduyı hümayun zorbalar elinde İstanbul'da şekavetle meşguldü; şehirlerin, kalelerin müdafaası içindeki halkın ve muhafız askerlerin celadeti ile Allah'a kalmıştı, her gün bir felaket haberi geliyordu, 1688 Eylül'ünde Avusturyalılar Belgrad'ı aldılar.

Nihayet zorbalar tepelendi. Devlet erkânı orduya cenk şevki ve heyecanı vermek için padişahın bizzat sefere gitmesini uygun gördü. Halbuki padişahta istiska denilen hastalık başlamıştı, elleri, ayakları şişiyor, karnı su topluyordu; buna rağmen haftalarca at üzerinde yolculuğu göze aldı, İstanbul'dan Edirne'ye, oradan da Sofya'ya kadar gitti, fakat ileriden gelen kötü haberlerle Edirne'ye dönmeye mecbur oldu. Devlet himmet ve kudret sahibi bir vezire muhtaçtı. Padişahın riyasetinde toplanan bir saltanat şûrasında mühr-i hümayun, az evvel Avusturya üzerine serdar tayin edilmiş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa'ya verildi. Fazıl Mustafa Paşa Niş ve Belgrad kalelerini geri aldı. Viyana bozgunundan beri cepheden ilk defa zafer haberi geldi.

Sofya'dan Edirne'ye dönmüş olan Sultan Süleyman İstanbul'dan

korkuyordu, İstanbul'a gitmek istemedi. Saraydaki musahipleri de, "Padişahım, vezirlerine emniyet etme, kardeşin Edirne'den İstanbul'a gitti, tahttan indirdiler, şimdi seni indirirler, Sultan Mehmed'i tekrar padişah yaparlar" diyorlardı. Kararını ve korkusunu açıkça bildirdi:

"Bizim taht şehrimiz artık Edirne'dir, burada yazlarız, burada kışlarız!" dedi.

Devlet erkânı,

"Padişahım, cümle âlem senden hoşnuttur, senin gibi halim, selim, âbid ve zahid nereden buluruz!.. Münafık sözüne itimat etmeyin, iki yerde saray masrafı ağırdır, harp içindeyiz, hazinede darlık vardır..." diyerek güçlükle ikna ettiler.

Köprülüzade yeni sefer mevsimi için harp hazırlığına başladı; fakat İstanbul'da Sultan Süleyman'ın hastalığı ilerledi, gayretle dolaşıyordu. Halk arasında da dedikodu yayıldı: "Bu Sultan Süleyman kırk yıl hapis çekmiş adamdır, çürüyüp kalmış, padişahlık bilmez, âlem padişahsız kaldı. Halbuki kardeşi Sultan Mehmed kırk yıl padişahlık yapmış gazi hünkârdır, küffara ondan başkası karşı koyamaz..." deniliyordu. Ulema efendilerden bir kısmı ziyafet bahanesiyle toplandılar, bir saltanat darbesine karar verdiler, kızlarağası ve silahtarağayla anlaşarak sarayı basacaklar, Sultan IV. Mehmed'i tekrar tahta çıkaracaklardı. Gizli cemiyet Köprülüzade'ye ihbar edildi, o da ismen tespit ettiği ihtilalci efendileri bir akşam evlerinden toplatarak Rodos Adası'na kalebent olarak gönderdi.

Sadrazam bu sefer Budin üzerine yürüyecekti. Bu ulema hadisesinden sonra, orduyla sefere gittiğinde İstanbul'da bir ihtilal çıkmasından korktu, Sultan Süleyman'ın endişesine hak verdi, İstanbul'a zorla getirdikleri hükümdarı yine Edirne'ye götürmeye karar verdi:

"Padişahım, burada bir fitne zuhur ederse sen hünkârıma rahat vermezler, yol mübarektir, inşallah sıhhatiniz de avdet eder..." dedi.

Sultan Süleyman kütük gibi olmuş bacaklarını, kollarını gösterdi:

"Behey paşa!.. Gör bak ne haldeyim, nasıl yola çıkarım.. Dün gel, bugün git... Orada yerleşmişken ne diye kaldırıp getirdiniz?.." dedi.

Fakat ısrar etmedi, tahtırevanla Edirne yoluna düştü. Sultan IV. Mehmed ile iki oğlu ve en az kendisi kadar bedbaht küçük kardeşi Ahmed peşi sıra sürükleniyordu.

III. Süleyman Edirne'ye gelir gelmez yatağa düştü. Sadrazam ve serdar Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa ordu-yı hümayunuyla Edirne'den sefer yoluna çıkarken yatakta vedalaştı:

"Mustafam, seni Cenab-ı Hakk'a emanet eyledim, inşallah fütuhat-ı celileyle dönersin..." dedi ve ağladı.

Serdarın hareketinden birkaç gün sonra da, 1691 Haziran'ının yirmi ikinci ve Hicri 1102 yılı ramazanının yirmi beşinci cuma sabahı öldü.

Fazıl Mustafa Paşa'nın hareket ederken verdiği talimat üzerine kardeşi Sultan Ahmed tahta oturtuldu. Sultan Süleyman'ın naaşı, namazı kılındıktan sonra arabayla İstanbul'a gönderildi, havalar çok sıcaktı, kokmaması için tabutun içine buz doldurulmuştu. Yeni padişah Sultan II. Ahmed, kırk yıl boyunca gençliklerini bir odada beraber çürüttükleri kardeşini araba başında bir fatiha okuyarak uğurladı. Sultan III. Süleyman ölümünde ellinci yaşının içinde bulunuyordu. İstanbul'da büyük ceddi Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine defnedildi.

Bir hanedan ananesiydi, Osmanlı padişahları Medine'de Ravza-i Mutahhare'ye kıymetli bir hediye gönderirlerdi. Sultan III. Süleyman da bir kandil yaptırıp yollamıştı. Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa şöyle tarif ediyor:

"Dört okka altından yapılmış ve üzerine elmaslar kakılmıştı, dibinde balık ağı şeklinde örülmüş bir inci yumağı vardı, onun nihayetine de tavuk yumurtasından büyük eski maden bir zümrüt konmuştu. Kandil üç altın zincirle üçgen şeklinde bir çembere asılmıştı, bu çemberden de yine balık ağı şeklinde örülmüş bir inci yumağı sarkıyordu ve onun da nihayetine evvelkisinden azıcık küçük bir zümrüt konmuştu. Kandilin etrafına siyah mine üzerine beyaz mine "Ya Rab Süleyman'ı kıl inayet, şefaat ya Resulullah şefaat. 1101" yazılmıştı.

Azametli ve zengin bir devletin aciz ve liyakatsiz ellerde zulümle düşüşü ve parçalanışı ne kadar hazindir.

Sultan II. Ahmed

Sultan III. Süleyman'ın hayatından ümit kesildiği zaman, sefere giden sadrazamın talimatına rağmen yerine kimin geçirileceği devlet ve saray erkânı arasında bir mesele olmuştu. Padişahın küçük kardeşi Sultan Ahmed kırk dokuz yaşındaydı, o da altı yedi yaşından beri mahbeste yaşıyordu, bu yaştan sonra hükümdarlık sanatını kavramasına imkân yoktu, musahiplerinin, vezirlerinin ihtiraslarına, tezvirlerine basit bir alet olacaktı. Halbuki Sultan IV. Mehmed hayattaydı, dört yıla yaklaşan mahpusluk, nefsini ıslah etmiş olmalıydı. IV. Mehmed'in büyük oğlu Şehzade Mustafa da yirmi altı yirmi yedi yaşlarında bir yiğitti, babasının zamanında yirmi üç yaşına kadar dünya ahvalini görerek, bilerek yetişmişti. Bilhassa ulema onun tahta çıkarılmasına taraftar göründü, fakat saray ve devlet erkânı, "Halen çekilen Sultan Mehmed'in uğursuzluğudur, padişahlığını hak ve kul hazmetmez, oğlu da yularsız aslan gibi büyümüştür, binüb inme, çeng ü çegâne öğrenmiştir" diyerek Sultan Süleyman göz yumar yummaz kardeşi Ahmed'i tahta oturtmuştu. Ulema çaresiz Sultan Ahmed'e biat eti. Yeni padişah son derecede hassas ve asabi adamdı, tahta oturunca ilk sözü şu oldu:

"Ben bu makamı ne istedim, ne de bekledim. Hak teala fazl ü kereminden bu aciz kuluna nasip etti, bu nimetin şükür borcunu ödeyemem..." dedi.

Ulemanın kendi hakkındaki düşüncesi meclisten meclise söz taşıyıcılar tarafından Sultan Ahmed'e nakledilmişti. Nakibüleşraf efendi biattan sonra cülus duasını okurken asabi padişah kendisini zapt edemedi, posbıyıklarını burarak müftü efendiye,

"Bre Allah'tan korkmaz, ak sakalından utanmaz adam! Beni bu hale koyuncaya hapsettiniz, şimdi de hakkımda saltanata layık değildir demenize acep sebep neydi?.." diye sordu.

Dua okuyan nakibüleşraf efendinin korkusundan dili tutuldu. Ulema bedbaht adamın bu haklı ve acı sualine cevap veremedi.

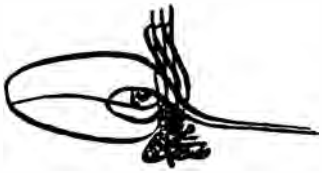
Sultan II. Ahmed İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı tahtına İstanbul'dan başka bir yerde oturmuş bir padişahtır. Hükümdarlığı III. Süleyman'dan ancak on gün fazla sürdü. 3 sene, 7 ay, 14 gün padişahlık yaptı.

Tahta çıktığının tezine, sadrazam ve serdar Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın Slankmen Meydan Muharebesi'nde alnından vurularak şehit olduğu, onun şahadeti üzerine de Türk ordusunun yeni bir bozguna uğradığı haberi geldi. Devlet yine birtakım aciz, entrikacı, haris, zalim, gaddar, müfsit ve münafık vezirlerin eline kaldı. Padişahlığı hiç beklememiş, devletinin sahip olduğu ülkeler hakkında en basit malumatı olmayan, hazinenin gelirini giderini bilmeyen, iradesiz, bir söze kanan, kötülüğe kolayca alet olan Sultan II. Ahmed Osmanlı Hanedanı'nın silik, sönük bir siması oldu.

Sultan Süleyman gibi, İstanbul'dan daima korktu, padişahlığı boyunca büyük şehre hiç gitmedi, ananevi kılıç kuşanma merasimi dahi Edirne'de Eski Cami'de yapılmıştı.

6 Şubat 1695'te elli iki yaşında Edirne'de öldü; naaşı arabayla İstanbul'a götürülüp Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinde, kardeşi Süleyman'ın yanına defnedildi. Zindan arkadaşları kabir komşusu da olmuşlardı.

Altı yedi yaşında bir sabiyken hapse konulmuştu, mahbesinden de Edirne'de halas olmuştu; Osmanlı padişahları arasında, Türk vatanının ziyneti olan İstanbul'un hiçbir yerini görmemiş, bilmemiş tek sima bu Sultan II. Ahmed'dir. Onun için İstanbul, Topkapı Sarayı'nın bir taş odasının dört duvarından ibaret kalmıştı.

Sultan II. Mustafa

Sultan II. Ahmed'in hastalığı pek kısa, birkaç gün sürmüştü; vücut yapısı sağlam adam değildi ama ölümü de beklenmiyordu. Son derecede ustalıkla zehirlenmiş olabilir.

6 Şubat 1695 Pazar sabahı Edirne Sarayı'nda Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın riyasetinde Divan-ı Hümayun henüz toplanmıştı, kızlarağası geldi, vezirin kulağına,

"Padişahımız Hak rahmetine vardı..." dedi.

Ali Paşa şaşırdı, fakat ne yapılacağını düşünmeye hacet kalmadı, zenci hadım,

"Sultan Mustafa Han Hazretleri taht-ı hümayunu Has Oda'ya getirtip cülus buyurdular..." diye ilave etti.

Divan dağıldı. Sultan IV. Mehmed'in yularsız aslanı kendi işini kendi görmüştü. Sadrazam yeni padişahın fermanını beklemek üzere sarayına döndü.

Sultan II. Mustafa otuz bir yaşında bir gençti. Köprülülerin haşmet ve kudret devrinde doğmuş, göz kamaştıran bir saltanatın nimetleri arasında büyümüş, yirmi üç yaşlarındayken babasının tahttan indirilmesiyle hapsedilmiş, sekiz yıldan beri de istikbalinin ne olacağı endişesiyle yaşıyordu.

İşte padişah olmuştu, ne yapacaktı?..

Âl-i Osman Devleti dört düşmana karşı on iki yıldan beri harp ediyor, Tameşvar tamamen kaybedilmiş, Venedikliler bütün Mora Yarımadası'nı almışlar, Polonyalılar Podolya'yı, Ruslar Azak Kalesi ve havalisini istila etmişlerdi. Genç omuzları ağır devlet mesuliyetlerini taşıyabilecek miydi?..

Sadrazamı ve devlet erkânını biat merasimi için derhal saraya çağırdı, o iş de bittikten sonra İstanbul'da Beyazıt'taki Eski Saray'da menkûb oturan anası Gülnuş Sultan'ı düşündü, İstanbul'a saltanat müjdesiyle bir ulak göndererek valide sultanı davet etti. Bir ulak da Erzurum yoluna çıkardı; hocası Erzurumlu Feyzullah Efendi malumatlı, âkil, güngörmüş adamdı, kendisine güvenilir bir siyasi müşavir lazımdı, o da bu hoca efendi olacaktı.

Padişahlığının üçüncü günüydü, inci gibi elyazısıyla sadrazama bir hatt-ı hümayun gönderdi, ferman çok samimiydi:

"Cenab-ı Hak bu aciz, bu günahkâr kuluna bir cihan padişahlığı ihsan etti. Padişahların hangisi zevk ve safaya, kendi nefsinin rahatına düşmüşse, eli altındaki memleketlerinin ve tebaasının huzuru ve rahatı kaçmıştır. Biz bugünden zevki ve safayı ve rahatı kendimize haram kıldık. Pederimiz merhum Sultan Mehmed ve amcalarımız Sultan Süleyman ile Sultan Ahmed padişahlık vazifelerinde ihmal ve tekâsül gösterdiler, bu yüzden düşmanlar devletimizin dört yanını sardı, bunca Müslüman memleketleri istila edildi, ehl-i İslam'ın serveti yağma edildi ve kendileri kadınlarıyla çocuklarıyla esir oldular. Düşmana karşı ceddim Sultan Süleyman gibi kendim sefere çıkmaya kati niyet ettim. Sizler ki veziriazamım, vüzera, ulema, vükela ve ocak ağalarısınız, cümleniz bir yere gelip bu hatt-ı hümayunumu okuyup düşününüz, gazaya gitmem mi makul, yoksa Edirne'de oturup kalmamız mı münasip? Din ve devlet ve halka hangisi faydalı, Allah için söyleşip doğruyu bana bildiriniz vesselam!.."

Bu hatt-ı hümayun devlet erkânını, ulemayı, askeri ve halkı fevkalade heyecana getirdi. Kararmış gönüller ışıklandı. Genç padişah vazifesine ne güzel başlıyordu.

Toplanan saltanat şûrası, "Padişahımızın gazaya gitmesi hazineye ağır yüktür, hem de sefer meşakkatleriyle vücud-ı nazeninlerine zahmet erişir. Münasip olan sadrazam hazretlerinin serdar tayin edilip gönderilmesidir" kararını verdi. Fakat Sultan II. Mustafa sefer niyetinde ısrar etti ve ona göre hazırlık yapılmasını emretti.

Sürmeli Ali Paşa tenperver adamdı, açığa vurmamıştı ama şûranın da, padişahın da kararlarına muhalifti, ne müstakil serdar olarak, ne de padişahın yanında sefere gitmek istemiyordu, layık olmadığı makamından çekilme faziletini gösterecek şahsiyete de sahip

değildi, sefer hazırlığında elini ağır tuttu, azledildi. Mühr-i hümayun Elmas Mehmed Paşa'ya verildi. Yeni sadrazam Kastamonu'nun Cide kasabasından bir gemicinin oğluydu, yirmi dokuz otuz yaşlarında bir gençti; mert, cesur, taşıdığı Elmas adının şanına denk yüz güzelliğine ve ruh temizliğine sahipti.

Genç padişah ile genç veziri ilk Avusturya seferine 1695 yılında, cülustan beş ay sonra çıktılar, Lippa ve Lugos zaferleri kazanıldı.

1696'da ikinci Avusturya seferini yaptılar, ondan da Ulaş muzaffariyetiyle döndüler.

Fakat 1697'deki üçüncü seferleri tarihimize "Zenta Felaketi" diye geçen ağır bir mağlubiyetle sona erdi, Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'yla beraber on üç beylerbeyi (paşa) ve 30.000 asker şehit oldu.

Sultan II. Mustafa kaybettiği genç vezirin yerine yaşlı ve tecrübeli bir sadrazam buldu, mührünü Köprülüler'den Amcazade Hüseyin Paşa'ya verdi.

Uzun harpten iki taraf da yorgun düşmüştü; Zenta felaketinden sonra artık mağlubiyeti kabul etmek lazımdı. Amcazade harpçi genç padişahı sulha ikna etti, yapılacak şey, büyük de olsa arazi fedakârlığını göze almak, sulha kavuşmak, sulh yıllarında da boş durmayıp, gaflete düşmeyip gereği gibi hazırlanmak, müttefik düşmanlara ayrı ayrı hücum ederek kaybedilen memleketleri geri almaktı. 1699'da Karlofça Muahedesi imzalandı, Avusturya, Tameşvar eyaleti müstesna, bütün Macaristan'ı, Venedik Mora Yarımadası ile Dalmaçya sahillerini, Polonya Podolya'yı, Rusya da Azak Kalesi'ni aldı.

Sultan II. Mustafa bir yalancı güneşti, sulh yıllarında memleketi üstünde feyyaz ışıkları beklenirken kararıverdi.

Sultan II. Mustafa'nın padişahlığı Miladi takvimle 8 sene, 6 ay 14 gün sürdü; tarihimize "Edirne Vakası" adıyla geçen askeri ihtilalin sonuncu günü, 22 Ağustos 1703'te tahttan indirildi.

Kendi hareketlerinin ve hocası Feyzullah Efendi'ye beslediği kör itimadın cezasını çekmişti.

Feyzullah Efendi'yi tahta çıkar çıkmaz memleketi olan Erzurum'dan davet etmiş ve şeyhülislam tayin etmişti; derin bilgisiyle bu makamı dolduracak simaydı, fakat padişahına destek, iyi siyasi

müşavir, devlet adamı olamadı. Genç hükümdarın hudutsuz itimadını suiistimal etti, tatmin edilmez hırs ve gururunun esiri oldu; kendisini yalnız şeyhülislam değil, padişahın manevi babası, devletin atabeyi gibi gördü, sadrazamları dahi küçümsedi, istiskal etti, devlet kapısında, mansıp yolunda hak, kıdem, liyakat, ehliyet aramadı, bunları kendi yakınları ile eteğini, ayağını zelilane öpenlere dağıttı.

Karlofça Muahedesi'nin imzasından sonra Feyzullah Efendi'nin tahakkümüne tahammül edemeyen Amcazade Hüseyin Paşa istifa etmişti. Namuskâr ellerin ülkeyi cennete döndürüp milleti refah ve saadete kavuşturacağı o sulh devrinde mühr-i hümayun neferlikten yetişme bir Daltaban Mustafa Paşa'ya verildi; bu adam şeyhülislam efendinin adi bir dalkavuğuydu, gençliğinde yalınayak kaldırım teptiğini pek çabuk unutarak velinimetine karşı vezirlik taslamaya kalkınca evvela azil, sonra da idam edildi. Sadrazamlık makamı öyle bir yerdi ki, Daltaban Paşa dahi tahakküm kabul etmeyeceğini idrak etmişti.

Şeyhülislam efendi mensup olduğu ulema sınıfını ise bilhassa türlü hakaretlerle ezdi; en yüksek mevkilere kendi evlatlarını ve yakınlarını tayin ederek ulemaya terfi yolunu tıkadı. Büyük oğlu şeyhülislamlık payesiyle nakibüleşraf, bir oğlu Anadolu kadıaskeri, bir oğlu Bursa kadısı, bir oğlu şehzade hocasıydı, genç genç adamlardı, mevkileri meslek yoluyla hakları değildi; amcazadesi Rumeli kadıaskeri, damatlarından biri İstanbul, biri Edirne kadısı, ulemadan olmayan bir paşa damadı da İstanbul kaymakamıydı; devleti ahtapot gibi sarmıştı.

Sultan Mustafa da tahta çıktığı gün halka büyük ümitler vermiş olan vaadini tutmadı, "Zevk ve safayı kendimize haram kıldık" diyen genç adam, sulha kavuşur kavuşmaz babasının mukallidi oldu, kadın ve avdan başka bir şey düşünmedi, zincirleme saray düğünleriyle israf ve sefahatteki hünerini de gösterdi. İstanbul'dan nefret ediyordu, "Orası fesat menbaıdır, benim şehrim Edirne'dir" diyordu.

Daltaban kalesi Rami Mehmed Paşa Karlofça Muahedesi'ni imzalamış olan diplomattı, Feyzullah Efendi durdukça devlete hizmet edilemezdi. Sultan II. Mustafa'yı da nefis havası yolundan döndürmek imkânsızdı, padişah ile hocasına karşı amme nefretinin için için kaynadığını gördü, o nefretten bir askeri ihtilal çıkarmada hiç tereddüt etmedi, en mahrem adamlarından birine talimatını vererek cebecibaşılıkla İstanbul'a yolladı. İki yüz cebeci neferinin gecikmiş

ulufelerini bahane ederek ayaklanması, birkaç gün içinde bütün ulemanın ve İstanbul halkının desteklediği bir askeri ihtilal oldu.

Yüz bin kişiyi aşan bir kalabalığın toplandığı Atmeydanı'nda ihtilalin asker arasından çıkmış cahil fakat demir pençeleri liderleri ulemayla beraber halk ve asker ağzından padişaha hitaben bir ariza, mahzar hazırladı, lisanı sert ve tehditkârdı:

"Şeyhülislam ile oğullarını azlet, cümlesiyle davamız var. İstanbul'a gönder, sen şevketli padişahımızın da hemen taht şehri olan İstanbul'a gelmeni rica ederiz, bu isteğimiz kabul olunursa ne âlâ, reddedilirse, İstanbul istediğini yaptırmak için Edirne üzerine yürüyecektir!"

Bu arizayı bir şeyh efendi, vaktiyle dalları devlet haini ilan edilmiş adamların çıplak cesetleriyle donatılmış olan Vakvak Ağacı'na çıkarak o kanlı çınarın bir dalı üstünden okudu, gökyüzünü tutan kabul gulgulesi arasında, cevap gelinceye kadar cuma namazlarının kılınmamasına karar verildi, hutbede padişahın adı anılmaması için bir tedbirdi. Edirne'ye gönderilen mahzar Feyzullah Efendi'nin eline geçti, padişaha gösterilmeden yakıldı, yok edildi. Cevap gelmeyince 9 Ağustos'ta 50.000 kişi Edirne yoluna çıktı. İhtilali çok geç öğrenen Sultan Mustafa silahla mukabeleye karar verdi, Edirne'deki askeri kendisine karşı kılıç çekmeyeceğine yemin ettirdikten sonra Çorlu'da yolu kapamaya gönderdi, fakat ihtilalciler, "Savulun!.." emrini verince savuldular, Havsa'ya kadar çekildiler, padişah da oraya gitti, İstanbul askerinin Babaeski'ye ulaştığı haberinin geldiği günün gecesi padişahın yanında kimse kalmadı, gün ağarınca davayı kaybettiğini gören Sultan Mustafa ılgarla Edirne'ye döndü, kardeşi Sultan Ahmed'e, "Padişahlık mübarek olsun, nefsimi ve oğullarımı evvel Allah'a, sonra da sana emanet ederim" dedi.

İhtilalciler Sultan Mustafa'yı değil, Feyzullah Efendi'yi aradılar. Efendi ve oğulları hapsedildi. Sipahi Karakaş Mustafa, Yeniçeri Toricanlı Ahmed ve Cebeci Küçük Ali adında üç ejderhanın elinde gizli servetlerini söylemek için ağır işkence ve hakaret gördükten sonra Feyzullah Efendi'nin idamına fetva alındı, mahbesten bir don gömlekle yalınayak başı açık çıkarılarak bir hamal beygirine bindirildi, Bitpazarı'na götürüldü, orada hançer üşüştürülerek katledildi. Vakanüvis Raşid Efendi'yi okuyalım:

"Bazı erazil efendinin ayağına taktıkları ipi zor ile üç yüz miktarı gayrimüslimin eline vererek ve önlerinde birkaç ruhban ile Hıristiyanlara mahsus cenaze ayini yaptırarak yeniçeri ordugâhına götürdüler, orada ayaklarına taş bağlayıp Tunca Nehri'ne attılar."

Mevki ve makam hırsı ve tahakküm hırsı bu değerli kafaya kalın ve simsiyah bir göz bağı olmuştu, yakın ve uzak maziden ibret almamıştı; hazindir ki, kendi feci akıbeti de başkalarına ibret sahnesi olmayacaktı. Edirne Vakası'yla açılan yeni devir de kanlı bir ihtilalle kapanacak, yine büyük bir baş, Nevşehirli İbrahim Paşa, kendi hatalarının tahakkümünün kurbanı olacaktı.

Sultan II. Mustafa hal'inden sonra ancak yüz kırk gün yaşadı; 29 Aralık 1703'te İstanbul Sarayı'nda öldü, kırk yaşındaydı, tahttan düşme acısına dayanamadı diyenler vardır, zehirlendiği de söylenir. Büyük anası Turhan Sultan'ın türbesine defnedildi.

Hocası Feyzullah Efendi'ye mutlak teslimiyeti hürmetle izah edilemez, gaflet denilse, hele bir padişah için asla meziyet değildir. Osmanlı Devleti tarihinde büyük suçlular arasında hatırlanan Feyzullah Efendi'nin bu padişahı geniş malumatının cazibesi, şairliği, zarafeti ve talakatıyla teshir ettiği bellidir. Karlofça sulhundan sonra kendisini ava ve kadına kaptırması, saray düğünleri, israfları gösterir ki, Sultan II. Mustafa iradesiz bir adamdır. Bir zamanlar kendisinden "Yularsız Aslan" diye bahsedilen bu hükümdara yularını Feyzullah Efendi takmış ve dilediği gibi yetmişti.

Sultan II. Mustafa için kadın belli bir yüz ve vücut güzelliği değildi, âşık olamadı, şıpsevdi oldu. Osmanlı ananesine uymuş, şiirle de meşgul olmuştu, mahlası da "İkbalî"ydi; bir gün bu halini hocasına şu samimi mısra ile açtı:

Başımızdan hiç hava-yı zülf-i yâr eksik değil!..

Feyzullah Efendi, has manasıyla şair, talebesini pek tatlı okşadı, hemen,

Mürtefi yerdir, anın çün rüzigâr eksik değil!..

dedi. Bir cihan imparatorluğunu temsil eden haşmet halesi içinde kalender padişah ağzı için ne güzel beyittir.

Oğullarından ikisi padişah oldu, bunlardan Şehzade Mahmud'u (Sultan I. Mahmud) 1696'da Saliha Sultan, Şehzade Osman'ı da (III. Osman) 1699'da Şehsüvar Sultan doğurmuşlardı. Simaları tarihin meçhulü kalmış kadınlardır. Hafize Sultan ise 1717-1718 yıllarında Edirne ve İstanbul'da bulunmuş İngiliz elçisinin zevcesi Lady Montagu, memleketindeki dostlarına gönderdiği Şark mektuplarından birinde hususiyetinin bütün cazibesiyle tasvir ediyor:

"Sultan Mustafa'nın gözdesi Hafize Sultan'ı ziyaret ettim. Rivayet edildiğine göre Mustafa tahttan indirildikten birkaç gün sonra zehirlenmiş, gözdesi de, devlet erkânı arasından kendisine bir koca seçmesi için emir almış, gidip Sultan III. Ahmed'in ayaklarına kapanmış, kardeşinin karısına bu suretle hakaretten ise öldürtmesini arz etmiş, hanedana beş şehzade verdikten sonra bu muameleye layık olmadığını söylemiş. Bu şehzadelerin hepsi kocasının saltanatında ölmüş, elinde bir kızı kalmış. Evlenmesinde amansızca ısrar edilmiş, çaresiz kalınca reisülküttap Bekir Efendi'yi seçmiş, bu suretle firaşına ikinci bir erkek almamak kararını anlatmış, henüz on yaşındayken kendisini Sultan Mustafa'ya takdim eden bu Bekir Efendi'ymiş. Şimdi Hafize Sultan daimi bir matem içinde yaşıyor, Bekir Efendi sadece ismen kocasıdır, ona bir sultanın hakkı olan hürmeti gösteriyor. Ben kendisini o kadar güzel bulmadım, yüzünde acılarla, kahırlarla solmuş eski bir hüznün izleri vardı.

Tuvaleti pek muhteşemdi, arkasında dolama vardı, bunun kaftandan farkı, kollarının daha uzun ve kol ağızlarının kıvrılmış, sıvanmış olmasıdır. Erguvan renginde bir kumaştandı ve eteği ayaklarına kadar iniyordu. Kollarının etrafı ve yakasından eteğine kadar iki yanı elmaslarla süslenmişti, her bir taş nohut büyüklüğündeydi. İç gömleğinin yakasında, düğme yerine, baklava biçiminde yontulmuş gayet iri bir elmas vardı. Çok geniş olan kemeri de sıvama elmas döşeliydi. Boynunda dizlerine kadar inen üç dizi vardı: Biri inci, ucunda hindi yumurtası büyüklüğünde muhteşem bir zümrüt sarkmış; ikincisi zümrüt, yeşili gayet tatlı iki yüz parça kıymetli taş; üçüncü diziye gelince, o da zümrüt, fakat küçük taşlar yusyuvarlak, çok güzel yontulmuş. Sultanın bu mücevherleri küpelerinin şaşaası altında siliniyor-

du: Armut biçiminde yontulmuş ve birer fındık büyüklüğünde iki elmastı. Serpuşunun etrafında üç dizi inci vardı ki, dünyanın en beyaz ve en güzel incileriydi. Başına iki mücevher gül iliştirmişti, her birinin göbeğine iri birer yakut oturtulmuştu, etraflarına da gayet kıymetli yirmi kadar elmas dizilmişti. Paha biçilmez şık elmaslı bileziklerini geçelim, parmaklarında en iri elmaslardan yapılmış beş yüzük vardı ki, İngiltere Başvekili M. Pitt'in yüzüklerini istisna edersem, hayatımda gördüğüm en büyük elmaslardır. O gün sultanın üzerindeki mücevherlerin kıymetini yüz bin İngiliz altınından fazla tahmin ettim, bu servetin yarısına malik Avrupa'da bir tek kraliçe yoktur.

Akşam yemeğine alıkoydu, sofrada Türk âdeti veçhile elli kap yemek çıkarıldı. Yemek masasının ihtişamı sultanın tuvaletine uygundu, altın bıçakların sapları elmas kakmalıydı, fakat beni hayran eden sofra örtüsü ile peşkirler oldu, altın sırma ve ipek işlemeli en güzel gaze bezindendi, tabii çiçekler taklit edilmiş işlemeler muhteşem; acıyarak, koklayarak kullandım. Şerbet çini kâselerle getirildi, kapakları kabartma altın çiçeklerle süslenmiş, yemekten sonra ellerimi altın leğen üstünde altın ibrikten dökülen suyla yıkadım, sofradaki peşkirler kadar zengin işlenmiş havluya kuruladım, havluyu, rencide etmeye kıyamayarak, mecburen kullandım. Kahve altın tabaklarda çini fincanlarla geldi.

Sultan bana neşeli görünmeye çalıştı, fevkalade bir nezaketle konuştu. Ricam üzerine saray hayatından bahsetti, evvela, Harem-i Hümayunu asla görmemiş seyyahların naklettiği gibi, padişahın arzu ettiği kızı ona bir çevre atarak seçmesinin tamamen uydurma olduğunu söyledi. Padişahın koynuna girme şerefine nail olacak kıza kızlarağasını gönderirmiş, öbür kızlar seçileni tebrik ederlermiş. Mahbube hemen hamama sokulur, yıkanır, güzel kokular sürünür, elmaslarla süslenir, güzelliğini artırdığına kani olduğu her şeyi yaparmış. Kızın padişahın yatağına dizleri üstünde sürünerek geldiği de yalanmış. Padişahın ilk haremi bir erkek evlat doğurmasa dahi diğerlerinden daima üstün tutulurmuş. Haremde müthiş bir kıskançlık varmış, gözde haseki sultanlar için öbür kadınlar içlerini kemirirlermiş, haremin bu tarafı bizim saraylarımıza pek benziyor..."

Sultan III. Ahmed

Sultan III. Ahmed otuz yaşında padişah oldu. Boyu ortanın üstünde, zarif bir vücut yapısı vardı, buğday benizli, kara gözlü, doğan burunluydu; hafif, bir el tutamı sakalı ve karanfil bıyıklarıyla erkek güzeliydi.

Osmanlı Hanedanı'nda sarayda veya bir kasr-ı hümayunda doğmamış tek simadır; ana rahminde Polonya seferine götürülmüş, Hacıoğlupazarı'nda bir bey konağında doğmuştu, çocukluğunun ilk yılları, on dört yaşına kadar Tunca boyunda geçti. Büyük kardeşiyle beraber Edirne'de yapılan sünnet düğünü Osmanlı Hanedanı tarihinde muhteşem saray düğünlerinden biri olmuştu. Bu düğün üzerine devrin seçkin şairi Nabi Efendi tarafından manzum bir surname-i hümayun kaleme alınmıştır ki, şairin diliyle:

Lule-i simden itti cereyan
Bade-i saf gibi hun-i revan

olduğu zaman küçük şehzade Ahmed henüz iki yaşındaydı. Yatağının üzerine ve etrafına bir yarı cihan imparatorluğunun vezirliği tarafından getirilen hediyeler bir hazinecik doldurabilirdi: zümrüt, yakut, elmaslarla şakır şakır murassa ciltler içinde İslam âleminin en namlı hattatlarının elinden çıkmış Mushaf-ı Şerif'ler, nadide yazma ve makbul eserler, minyatürler, murassa hançerler, top top kıymetli kumaşlar, altın sofra takımları, Çin, Japon porselenleri, fildişinden, zümrütlü, yakutlu satranç takımları, bir çırpıda hatırlanamayan bin bir antika sanat eseri... Yatağının ayakucunda da ziruh hediyeler, al-

tın sırmalı esvaplarıyla her biri bir gül goncesi taze gulam mahbublar duruyordu.

Yedi sekiz yaşlarındayken midilli koşturdu, "Babasının ciğergûşesi ve herkesin nur-i didesi"ydi, on yaşında ata bindi, kolunda şahini ava çıktı, haftalarca devam eden sürgün avlarına götürüldü.

On dört yaşına basmıştı ki, babası tahttan indirildi ve o körpe civelek çağında bir odaya kapatıldı. Cennet bahçesinde koşan avare çocuk bir kör kuyuya düşmüştü. Evvela iki amcasının padişahlıklarında, el ve ayak bileklerinde demir bukağı ile zinciri eksik, yedi yıl zindan hayatı... Alışıncaya kadar kaç gün ve kaç gece çırpındı ve ağladı, bilinemez. Öz kardeşi II. Mustafa tahta çıkınca valide Gülnuş Emetullah Sultan küçük oğluna azıcık hürriyet temin edebilmişti: bir havuz başında oturmak, şehzadeler mektebinde hoca huzuruna çıkmak, hat, yazı sanatı öğrenmek gibi... Muhakkak ki, bunlar da büyük lütuftu.

Hiç beklemediği bir anda kendisine padişahlık müjdesi verildiği zaman gözlerinin yaş pınarı, yüreğinin merhamet kaynağı kurumuş, vefa ve sadakat bilmez, dünya mal ve zevklerine susamış, som kendici bir genç adamdı. Fakat bu hırslarını tatmin için cesaret ve iradeden de mahrumdu. On yıldan fazla babasının Köprülüler'i ayarında vezirler aradı, 1703'ten 1717 yılına kadar mühr-i hümayununu tam on vezire verdi, aldı.

Doğrulardan daima şüphe etmiş, müzevir ve müfsitlerin sözlerini de dikkatle dinlemişti. Ecdadından Yavuz Selim ve IV. Murad gibi celalli ve kahhar padişahlara vezirlik yapmak zor olmuştu, içinden pazarlıklı bu III. Sultan Ahmed'e de vezirlik yapmak zor oldu; onlar kahrettiklerini kükreyip paralamışlardı. Sultan Ahmed'in gazapları öyle olmamıştır, idam fermanlarını arkadan, sinsi sükûneti göndermiştir. Suçlu veya masum pek çok cana kıyılmış kanlı yıllardır.

Bu yıllar içindedir ki, Rusya Çarı Deli Petro'ya Poltava mevkiinde mağlup olan İsveç Kralı Demirbaş Şarl ricat yolu kesildiğinden Türkiye'ye iltica etti ve onu takip eden Ruslar Türk topraklarına girdi. Padişahın çara harp ilanı için kâfi sebepti. 1711'de sadrazam ve serdar Baltacı Mehmed Paşa bizzat Petro'nun kumanda ettiği Rus ordusunu Prut Irmağı kenarında sıkıştırıp sardı. Baltacı Mehmed Paşa büyük devlet adamı ve cesur askerdi ve ahlak me-

tanetine sahipti; zincirleme ihtilallerde türlü şenaat ve fesadı itiyat edinmiş, kendi payitahtında masum halkın malına ve ırzına tecavüz etmiş, cephe gerisinde serdarlarının otağına başına yıkmış yeniçerilere güveni yoktu, üstelik Rus ordusu disiplinli ve çarlarına kör itaatle bağlıydı, Petro'nun Azak Kalesi'ni padişaha veren sulh teklifini hemen kabul etti.

Ne kadar yazıktır ki, milli şerefi ayak altına düşürdüğünü fark etmeyen izansız gayz ve kinin uydurduğu bir yalan hâlâ hakikatmiş gibi anlatılır:

Baltacı Mehmed Paşa, çadırına gelen Petro'nun karısı Katerina'nın kaşına gözüne ve etine buduna hayran olmuş, mücevheratına tamah etmiş, bu eski fahişenin bir gecelik visaline karşı Petro'yu ve Rus ordusunu esir almayıp serbest bırakmış...

Çorum'un Osmancık kasabasından ayağında çarıkla İstanbul'a gelerek namusuyla, iffetiyle, hizmetiyle yüksele yüksele veziriazam olmuş Baltacı Mehmed Paşa, Katerina'yı yatağına almak değil, yüzünü görmek değil, resmini dahi görmemiştir.

Prut'ta elli bir yaşında, dini salabet ve milli vakar sahibi vezirdi, birkaç erkek artığı Katerina için değil, peripeyker bakire için dahi altın adını bakır yapamazdı. Kaldı ki bugün aydın bilinen bir hakikattir. Türk düşmanlığında en önde bulunanlardan Deli Petro, Katerina'yı lakabına yaraşan çılgınlıkla has dostlarının gözlerinden kıskanmıştı; çariçeyi bir Türk serdarının otağına gece yarısı misafirliğine gönderecek adam değildi.

Prut sulhu, Karlofça Muahedesi'yle kaybedilen memleketleri geri alma yolunda ilk adım oldu. Baltacı Mehmed Paşa'nın gördüğü mükâfat da, şahsi düşmanlarının tezvirlerine alet olan nankör III. Ahmed'in emriyle boynuna geçirilen cellat kemendi oldu.

Sultan III. Ahmed 1713'te mühr-i hümayununu Silahtar Ali Paşa'ya verdi; Kanuni'nin Makbul İbrahim Paşa'sı gibi has gözdesiydi.

Ali Paşa Saray-ı Hümayun'a İznik'in bir köyünden küçük yaşta gelmişti. Son derecede güzel ve ateşin zekâya sahipti, hassas ve zarifti; Enderun'da mükemmel tahsil görmüştü.

Padişahın nazar-ı dikkatini çok eskiden çekmişti, 1686'da, Ali on

yedi yaşında, bir gün Edirne Sarayı'nda bir çeşme başında abdest alıyordu, Sultan Ahmed de o tarihte on üç yaşındaydı, kendisinden dört yaş büyük güzel zülüflüye adını ve koğuşunu sormuştu:

"Adım Ali'dir, hazineliyim şehzadem..." diyen genç ağaya, şüphesiz ki, çocukluk:

"İnşallah padişah olduğumda seni silahtar alayım..." demişti.

On yedi yıl sonra padişah olmuştu ve hazineli Ali Ağa'yı otuz dört yaşında Has Oda'da bulmuştu, vaadini tuttu, evvela çuhadar, bir sene sonra da silahtar yaptı ve karşısından ayırmadı. Dış çizgileri kadar içi de mamur olan güzel baş bu iltifat ve muhabbete layıktı: 1709'da kırk yaşındaki Ali'sine henüz beş yaşındaki kızı Fatma Sultan'ını verdi; gözdesini damat edindi, sonra ona sadaret yolunu açtı, kubbe vezirliğiyle saraydan çıkardı, ikinci vezir yaptı, 1713'te de sadrazam tayin etti. Aynı yıl içinde, padişahının izniyle kırk dört yaşındaki bu güzel adam dokuz yaşındaki sultanının kocası oldu. Artık tezvir ve fesat fırtınalarına karşı mevkii çelik direk gibi sağlamdı. Çok okuyan, ilim ve sanat erbabını himaye etmesini bilen, hükümdarını şan ve şevket içinde yaşatacak, bir imparatorun zevk ve sefa meclislerini saltanat şanına layık nezih ihtişamla kurduracak vezirdi. Köprülüler padişahının babasını av peşine salmışlardı, Silahtar Ali Paşa velinimetine kitabı sevdirdi, kütüphane kurmanın zevkini tattırdı, kitabın yanına çiçeği koydu, her biri üstat ellerde seksen sazın iştirak ettiği musiki meclislerinde yeni bir sanat eserini dinleme zevkini vermeye çalıştı. Kusursuz adam değildi, evvela, ikbal yolunu kapatmaya çalışmış ve muvaffak olamamış eski düşmanlarını ve makamı için rakip bildiklerine karşı amansız oldu, gaddar adamdı diyebiliriz, fakat hemen ilave etmelidir, mazurdu. Kendisini veziriazam yapan ve koynuna körpe kızını koyan velinimetinin ahlak metanetinden mahrum, nankör adam olduğunu biliyordu, mevkiine güvenemiyordu.

Karlofça Muahedesi'yle terk edilen memleketleri geri alma yolunda ikinci adımı bu Silahtar Ali Paşa attı. Mora Yarımadası'nın yeni sahipleri Venedikliler mutaassıp Katolikti, mutaassıp Ortodoks olan yerli Rumları zulüm ve hakaretle öylesine ezmeye başlamışlardı ki, Osmanlı idaresi Mora'da saadet devri olarak aranıyordu; 1715'te Mora Seferi'ne çıktı ve bu memleketi bir yıldırım harbiyle geri aldı.

Silahtar Ali Paşa'nın bu parlak muvaffakiyeti Venediklilerin müttefiki Avusturya'yla olan sulhu bozdu; büyük vezir 1716'da Avusturya üzerine yürüdü, fakat Petervaradin Muharebesi'nde alnından vurulup şehit olunca Türk ordusu bozuldu. Avusturyalılar Macaristan'daki son Türk eyaleti Tameşvar'ı istila ettiler, doğuya doğru da ilerleyerek Belgrad'ı aldılar.

Merzifonlu'nun Viyana bozgununu hatırlayan Sultan III. Ahmed telaşa düştü. Türkiye tarihinde artık Şehit Ali Paşa diye anılacak olan sevgili damadı ve has gözde vezirini başına bu harbi çıkarmış olmakla lanetleyerek vezirlerinden her ne pahasına olursa olsun sulh istedi. Padişahın istediği sulhu 1718'de Nevşehirli İbrahim Paşa yaptı, Pasarofça'da imzalanan iki muahedeyle Tameşvar, Şimali Bosna, Belgrad da dahil Şimali Sırbistan ve Batı Eflâk Avusturya'ya terk edildi, Mora Osmanlı İmpatorluğu'nda kalarak birkaç küçük adayı Venedik aldı.

Sultan III. Ahmed kendisini sulha kavuşturan Nevşehirli'yi evvela damatlıkla taltif etti; on iki yaşında dul kalmış ve henüz on dört yaşında bulunan kızı Fatma Sultan'ı bu sefer de elli altı yaşındaki İbrahim Paşa'ya verdi.

Paşa Ürgüp'ün Muşkara köyünde doğmuştu, genç yaşında İstanbul'a gelmiş, sarayın dış hizmet ocaklarından yetişmiş, Sultan Ahmed'in şehzadelik zamanında maiyetinde bulunmuş, kendisini küçük prense çok sevdirmişti, şehzadesi yıllarca sonra tahta çıkınca devlet hizmetine alınarak süratle yükseltilmişti, Ali Paşa şehit olunca sadrazam olacağı belli olmuştu. Parlak bir tahsili yoktu, fakat kafasının içi aydınlıktı. Taassuptan sıyrıldı, Müslüman Türkiye'den Hıristiyan Avrupa'nın medeniyetini görmek için ilk pencereyi o açtı, "umran ve maarifini dikkatle tetkik etmek" tembihiyle Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi Fransa'ya elçi gönderdi, bu zatın oğlu Said Mehmed Efendi ile Macar mühtedisi İbrahim Müteferrika'nın ilk Türk matbaasını açmalarına yardım etti, o zamanlar kuvveti asla küçümsenmeyecek olan koyu taassubun savletine siper olarak, Kuran ve dini eserler basılmamak şartıyla, matbaanın açılmasına fetva aldı; Yalova'da bir kâğıt imalathanesi açtırdı. İznik ve Kütahya'daki Türk çiniciliğini sönmek üzereyken ihya etti, yangınlara karşı Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir Tulumbacı Ocağı kurdu, bu suretle Garp'a

da örnek olacak ilk itfaiyeyi vücuda getirmiş oldu. Tersaneyi, donanmayı ıslah etti, ilk defa olarak harp kalyonları yaptırdı, ordunun ıslahı için projeler hazırlattı. İstanbul'da büyük umran faaliyetine girişti; kendi köyünü bir mamur kasaba haline koydu. Muşkara bir yeni şehir, "Nevşehir" oldu, kendisi de pek haklı olarak "Nevşehirli" lakabını aldı. İstanbullulara şehirlerinin güzelliklerini, dünya nimetleriyle bu güzel beldede nasıl yaşayacağını gösterdi. Bu arada padişahına da saltanatının zevki safasını umduğundan fazlasıyla temin etti. Hem kendisi büyük bir ilim ve sanat hamisi oldu, hem de Sultan Ahmed'in adı, onun vezirlik şanını yerine getirmesiyle yükseldi.

Türk vezirlerinin en büyüklerinden biri, tarihimizin asil ve necip siması olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın iktidarı on iki yıl sürdü.

İbrahim Paşa ülkeler verilerek girilmiş olan yeni sulh devrini Osmanlı Hanedanı tarihinin on beş gün on beş gece süren en tantanalı sünnet düğünlerinden biriyle açtı, 1719 yılı sonbaharında padişahın Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid adında dört şehzadesi sünnet edildi. Düğün yeri olarak Okmeydanı seçildi ve burada on beş gün içinde şehzadelerle beraber sadrazamın oğlu Mehmed Bey ve 5.000 fakir çocuk sünnet edildi. Devrin seçkin şairlerinden Seyid Vehbî bu muhteşem düğünü tafsilatıyla nakleden manzum bir *Surname-i Hümayun* yazmıştır. Bir harpten mağlup olarak çıkmış ve etrafı, topraklarına göz koymuş düşmanlarla çevrili bir imparatorluğun sarılacak bin yarası varken bir sünnet düğünü yoluna neler yapıldığını ibretle okumak lazımdır.

Düğünde Enderunlu, sarayın dış hizmet ocakları efradı ve askerden 15.000 kişi hizmet etmiştir. Her gün semt semt İstanbul halkına ve taşradan düğün eğlenceleri seyrine gelenlere etrafı onar kişi alır büyük tahta sinilerle 10.000 sofra kurulmuştur. Bu halk sofraları için camcılara 10.000 şerbet kavanozu ve Okmeydanı'nın tenviri için 15.000 kandil yaptırılmıştır. Vüzera, ulema, âyan ve eşraf sofraları için 1.000 ördek, 2.000 hindi, 2.000 güvercin, 3.000 tavuk ve 8.000 kaz kesilmiştir. On beş gün içinde 200.000 lenger etli pilav ve zerde dağıtıldığına göre kesilen koyunun, istihlak olunan şekerin, yağın, pirincin miktarının hesabını aşçılara bırakmalıdır.

İmparatorluğun her tarafındaki oyuncu kolları, çengiler, köçekler İstanbul'a davet edildi. Şairlere bu düğünde okunmak üzere şarkılar, gazeller yazdırıldı. Başta padişahın ve sadrazamın muhteşem otağları, davetli obaları, vezir ve halk çadırlarıyla Okmeydanı muazzam bir ordugâha döndü. Geceleri deniz donanmaları seyri için Kasımpaşa'dan Beşiktaş'a kadar sahil boyunca salaşlar kuruldu.

Düğün devlet erkânı, rical ve âyanın tebrikleriyle başladı, padişaha ve şehzadelerine getirdikleri hediyelerin kıymet hesabı astronomik rakamları bulur.

Bu düğünü burada takvim yapraklarıyla anlatmak imkânsızdır. Cirit oyunları, ortaoyunları, bin bir hüner gösteren hokkabazlar, cambazlar, karada yürüyen gemiler, bu gemilerin Okmeydanı'nda deniz cenkleri, topçu hünerleri, kale cenkleri, geceleri meydanda ve denizden atılan havaî fişekleri... Her gece atılan fişek 5.000 ile 7.000 arasında olmuştu... Fişeklerle gökyüzüne türlü resimler çizildi, yazılar yazıldı...

Kasımpaşa'da Tersane Kasrı'ndan Beşiktaş Sahilsarayı'na kadar asker ocakları tarafından denize yüze yakın sal konmuştu. Bu sallarda rengârenk kandillerle aslan, fil, at, gemi, köşk, fıskıye, top, kale türlü şeyler yapılmıştı; dönme dolaplar, atlıkarıncalar, salıncaklar, mahyalar, çarkıfelekler kurulmuştu ve her gece her sal tezyin şeklini değiştirmişti, bir gece kandilinden gemi yüzdüren sal, ertesi gece yemyeşil ağaçlarıyla bir ada olmuş, üçüncü gece de muhteşem bir tavuskuşu yapmıştı.

Düğünün altıncı gününde esnaf alayları başladı, bütün İstanbul esnafı takım takım türlü hünerlerle alay gösterdiler ve düğün hediyelerini takdim ettiler. Düğünün sonuncu günü de Beyazıt'taki Eski Saray ile Topkapı Sarayı arasında şehzadelerin sünnet alayı oldu. Büyük şehzade Süleyman ata bindirildi, üç küçükler de mücevher toplu, gümüş kaplamalı muhteşem bir saray arabasına, gelen düğün hediyeleri de bu alayda muazzam nâkıllarla halka teşhir olundu. Alay Beyazıt, Şehzadebaşı, Horhor, Aksaray, Laleli, Beyazıt, Çarşıkapı, Sultanahmet, Ayasofya yolunu takip etti. Minare misali nâkılların geçebilmesi için konakların, evlerin, dükkânların cumba, şahnişin ve saçakları kesilmiş, düğünden sonra tamir bedelleri peşin olarak ödenmişti. Nâkıllarla beraber saray sünnet düğünleri-

nin ananesi olarak büyük gümüş sinilerde şeker bahçeleri geçirilmişti; her birini, başlarında el-Cezayir fesleri, bellerinde al kuşaklar, çıplak gövdelerinde al çuhadan sırma işlemeli yelekler, beyaz dimiden kısa Cezayir çakşırlı baldır bacak çıplak, yalınayaklarında kırmızı filalarla onar nefer tersaneli şahbaz taşımıştı, toprağı tarçın şekeri, taşları badem şekeri, gül, sümbül, zerrin, lale türlü türlü çiçekler de rengârenk akideden yapılmıştı.

Bu sünnet düğününün bugün ehemmiyetle anlatılması gereken bir hüneri düğünün on üçüncü günü gösterilmişti:

Padişah ile çocukları Aynalıkavak Sahilsarayı'ndaydı, deniz yüzü kayıklarla halı gibi kaplanmıştı. Birden denizin içinden koca bir timsah peyda oldu ve kayıklardan heyecanlı bir gulgule yükseldi. Canavar üç çifte bir piyade büyüklüğündeydi; üstçenesini açıp kapayarak Aynalıkavak Sarayı önüne kadar geldi, orada ağır ağır suya dalıp kayboldu ve tam bir saat sonra tekrar su yüzüne çıktı, bir müddet dolaştı ve ağzını açıp durdu; açılan ağzından rengârenk esvaplar giymiş gayet güzel beş köçek oğlan çıktı, timsahın sırtında raks etmeye başladı. Bu timsahı yapan devlet başmimarlığında bulunmuş İbrahim Efendi adında bir sanatkârdı.

Deniz yüzünde yürüyen, denize dalıp bir saat su içinde kaldıktan sonra tekrar çıkan bir timsah hiç tereddüt etmeyelim, denizaltı gemisinin ilk şekli, ilk modelidir. Ne yapan yaptığı işin azametinin farkındaydı, ne de seyreden padişah ile devletli vezirleri bu timsahın istikbalini görebilmişlerdi. Fakat biz bugün, 16. asırda dahi Leonardo da Vinci tarafından düşünülmüş ve ilk hesapları yapılmış denizaltı gemisinin evvela 1719 yılında bir Türk sanatkârı tarafından bir sünnet düğününde yapıldığını ve yüzdürüldüğünü söyleyebiliriz.

Sultan III. Ahmed'in böyle bir tantanalı düğünle sünnet edilen dört şehzadesinden üçü, Süleyman, Mehmed ve Bayezid 1719 ile 1730 arasında öldüler, Mustafa da ilerde Sultan III. Mustafa adıyla tahta çıktı.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın on iki sene süren iktidarı Sultan III. Ahmed'in son padişahlık yılları oldu, bu yıllar tarihimizde "Lale Devri" diye anılır, çok yeni bir isimdir, yarım asırlık bir mazisi dahi yoktur. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra büyük halk muharriri ve İstanbul Darülfünunu Türkiye Tarihi Kürsüsü profesörü mer-

hum Ahmed Refik Bey tarafından evvela tarihi bir tefrika ve sonra bir kitap adı olarak kullanılmış, bilhassa münevver tabaka tarafından benimsenmiş ve nihayet okul kitaplarına dahi girerek yerleşmiş, kalmıştır.

III. Ahmed'in zamanı, Şehit Ali Paşa ve Nevşehirli İbrahim Paşa gibi ilim ve sanat hamisi büyük vezirlerin cemiyet hayatına verdikleri ışık ilk Türk dilinde ve divan edebiyatında da yeni bir devir açmıştı, bu devrin en kuvvetli edebi mümessili de şair Nedim olmuştu. Tadımlık divanında (III. Ahmed'e, Ali Paşa'ya, İbrahim Paşa'ya kasideler, tarihler, 162 gazel ve 28 şarkı) günlük hayatı pek renkli, sesli, canlı mısralarla tasvir etti, anlattı. İşte İstanbul'un muhteşem panorama tablosundan birkaç mısra:

Bu şehr-i Stanbul ki bimisl ü bahadır
Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır

Bir gevher-i yekpare iki bahr arasında
Hurşid-i cihantab ile tartılsa sezadır

Altında mı üstünde midir cennet-i âlâ
Elhak bu ne halet bu ne boş âb u havadır

Her bağçesi bir çemenistan-ı letafet
Her gûşesi bir meclis-i pürfeyz ü safadır

Kâlâ-yı maarif satılır sûklarında
Bazar-ı hüner madeni ilm ü ulemadır

Camilerinin her biri bir kûh-i tecella
Ebru-yi melek andaki mihrab-i duadır

Mescitlerinin her biri bir lücce-i envar
Kandilleri meh gibi lebriz-i ziyadır.

Bu mamur muhteşem belde İbrahim Paşa devrinde III. Ahmed, paşanın kendisi ve yâranı için yapılan kâşanelerle bir kat daha tezyin

edilmişti, tamir ve ihya edilen ve yeniden yapılan sahilsaray ve kasırlarla havuzlarına, çiçek bahçelerine Sadabad, Hümayunabad, Asafabad, Şerefabad, Neşatabad, Mirabad gibi isimler kondu, hatta nadide çiçeklere, Sultan Ahmed'in pek sevdiği için herkesçe de makbul tutulan lalelere de eski geleneğe uyularak isimler verildi: katre-i yakut, erike-i lahut, nur-ı seher, kuzu, mahbub dediler; bir güzel lalenin tek soğanına avuçlar dolusu altınlar verildi. Devrin devletlileri Boğaziçi'nde, Göksu'da, Küçüksu'da, Haliç'te, Kâğıthane ve Alibey dereleri boylarında altın yaldızlı köşklü kayıklarla, bağ bahçe, mesire yollarında mücevherlerle müzeyyen arabalarla dolaştılar. Nedim'in bir şarkısında III. Ahmed'i Sadabad'da buluyoruz:

Gezermiş kasrın etrafında yer yer taze mehrular
Mükâhhal gözlü, Şirin sözlü, Leylî yüzlü ahular
Heman alkış sedasın andırırmış çağlayan sular
İderlermiş duasın padşah-ı madeletkârın...

Bir başka şarkıda Şerefabad'ı metheder ve padişahını çağırır:

Hangi gün teşrif ider şahım deyu can atmada
Gel Şerefabad'ı gör şevketli hünkârım hele...

Bir başka şarkısında şevketli hünkârı tıraş olur:

Tıraş oldun efendim afiyetler izz ü devletle...

Büyük şairin gözleri aşağı tabakadaki halkı görmemiştir, onun içindir ki *Nedim Divanı*'nda Sultan III. Ahmed'in İstanbul'u mesuttur. Yalnız eğlence ve sefasını düşünür, kışın helva sohbetlerinde, yazın çırağan âlemlerinde dolaşır, ince bir zevkle giyinir, kuşanır, süslenir, işte Nedim'in tasvir ettiği İstanbul civanları:

* Samurunu kaplat bu sene kırmızı şale...
* Servsin... Sana yeşil şali gerektir nimten...
* Gül yanaklı, gülgülî kerrakeli, mor hareli...
* Bir civankaşı sarık sarmış efendim başına...
* Zer kemerli beli hançerli civanan ande...

Bazen de soyar, güreştirir:

Seyretmedin mi dünkü feda-yi civanları
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları...

Yahut bir hamam-ı dilküşaya sokar:

Vücudu ham gümüşten beyaz, gülden nerm...

Halbuki İstanbul halkı mustaripti. İşte başka bir şairin, Osmanzade Taib'in acı terennümü, birkaç beytini bugünkü dilimizle nesre çevirip yazalım:

"Odun ateş pahasına çıktı, öd ağacı gibi dirhemle satılıyor... Ya kömür? Tozunu bulsak sürme diye gözümüze çekeceğiz. Bir gözde arpacık çıksa, adam kendisini arpa torbasına düşmüş gibi sevinecek... Kahveyi mezhebimize uydurduk, nohudu kavurup içiyoruz... Bu pahalılığın, kıtlığın sebebini anlayamıyorum, ortalıkta her şey de var. Liman gemilerle dolu, her taraftan zahire geliyor, mahzenlerde zahire koyacak yer yok. Buhranın sebebi, tüccarı sorar izler ortada kimsenin bulunmaması... Hâkimler tamaha düşmüş... Vezirlik vazifesini yap sultanım!.. Yap da bu halk sana sabah akşam dua etsin!.."

Bu mustarip aşağı ve orta tabaka halkın yanında, her devirde olduğu gibi, Nevşehirli İbrahim Paşa ile yâranının ikbalini çekemeyenler, onların göz kamaştıran hayatına uzaktan hasetle, kinle seyredenler ilk Türk matbaasını açtıran veziri dinsizlikle itham edenler de yer aldı. İbrahim Paşa bunları göremedi, görenlerin ikazına da ehemmiyet vermedi... Sonunda...

Lale Devri'nin padişahı, veziri, yâran ve bendegânı için rezilane bir sefahate dalmışlardı diyemeyiz; fakat o devrin başlıca iki eğlencesinde, yaz geceleri çırağan temaşasında, kış geceleri de helva toplantılarında diz dize, göz göze oturup masumane, edibane sohbet ettikleri de söylenemez. Bu meclislerde İstanbul'un namlı civan ve nigârlarının da bulunduğu muhakkaktır. Mesela Nedim,

İşte üç çifte kayık iskelede amade!..

dedikten sonra, Kâğıthane'de kurulmuş Sadabad mamuresinde yeni yapılan çeşmeden su içirmek, ağzından sular dökülen ejderhayı göstermek, büyük mermer havuz kenarında dolaştırmak ve "Kasr-ı Cinan"ı gezdirmek için, ekseriya itiraf ettiği gibi, henüz on dört yaşındaki körpecik sevgilisini,

İzn alup cuma namazına deyu maderden...

diye kandırmaktadır. Bu meclislerde işret sofraları kurulduğu da aşikârdır:

Ayağın sakınarak basma aman sultanım
Dökülen mey kırılan şişe-i rindan olsun...

Saki ve mey bulunan meydan-ı muhabbette rakkasın pembe topuğu da dolaşmıştır:

Yüreğim oynadı gördükçe o çengi güzeli...

ve sadece raks etmemişlerdir:

Rakkas! Bu halet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günahı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i ruze gibi
Ey sim beden sabah koynunda mıdır...

Helva kış geceleri toplantıları için bir bahane olsa gerektir; şairin,

Helvalara söz yok hepsi nazik ü şirin
Hoş cümlesi amma ki efendim leb-i dilber...

dediğine bakılırsa o meclislerin ağız tadı helvadan ziyade bir dilberin dudağı olmuştur.

Yaz gecelerinin çırağanını azıcık tarif etmek lazımdır. Lalele-

rin doruk zamanı, çiçeklerin dibine küçücük billur kandiller konur, kandillerin yanına billur menşurlar (prizmalar) dizilir, ışıklar o menşurlardan geçirilerek rengârenk minyatür projektörler halinde o rengârenk çiçeklere aksettirilir... Zamanımızda donanma geceleri abidelerin ışıklandırıldığı gibi...

Bir içki sofrası başında soyunmuş, dökünmüş, aguş-i muhabbetine de bir taze fidan sevgili çekmiş rint devletlilerin mahmur gözlerine her halde latif bir ziyafettir. Sultan III. Ahmed yüz ve vücut yapısı bakımından bu meclislere yakışan adamdı, kendisini pek yakından görmüş olan İngiliz edibesi Lady Montagu bir mektubunda, "Güzel adam, sert yüzlü, iri kara gözlü..." diyor. O devirde İstanbul'da bulunmuş Hollandalı Ressam Van Moor de Sultan Ahmed'in bir boy portresini yapmıştır. İngiliz muharririn dediği gibi uzunca boylu güzel adamdır, üzerinde bir haşmet ve vakar vardır.

Bugün Topkapı Sarayı'nda kendi adına nispetle anılan bir kütüphane, bir Ayasofya'da Bab-ı Hümayun karşısında, diğeri Üsküdar'da İskele Meydanı'nda iki meydan çeşmesi, Üsküdar'da anası Emettullah Gülnuş Sultan adına yaptırttığı büyük Yenivalide Camii, Sultan III. Ahmed'i daima hayırla andıracaklardır.

Ruhen ince, hassas değildi, fakat aile ananesi ve muhiti icabı şiirle uğraşmaktan zevk alırdı; şiir perisi de ekseriya ancak bir mısralık ilhamlar verirdi. Hoş fıkradır:

Bir gün Hasbahçe'de dolaşırken, üzerinde yavrularla dolu bir bülbül yuvası bulunan bir ağaca bir yılanın sarılıp çıkmakta olduğunu görmüş, yılanı öldürtmüş ve şairliği tutup,

Tırmanup çıktı diraht-i ömrüne mâr-i ecel...

demiş, fakat arkasını bir türlü toparlayamamış, derhal Nabi'nin (ölümü 1712) saraya çağrılmasını emretmiş, yolda gelirken vakayı öğrenen şair huzura çıkıp da padişahın ağzından tamamlanmasını istediği mısraı dinleyince,

Aşiyan-ı tende yatur bülbül-i can bihaber...

deyivermiş.

Bazen de kendisine,

Senindir hane, minnetin yoktur şevketlü hünkârım
Kerem kıl, sohbet-i helvaya gel ikbal ü şevketle...

yollu manzum davetnameler gönderen sadrazamına, şiire aşina olduğunu göstermek için,

Beni sen eyledin davet
Ne mümkün eylemem ben ret...

gibi çocukça ve soğuk cevaplar yazardı. Şiirdeki mahlası "Necib"di.

Devrinin büyük yazı üstadı Hafız Osman'dan yazı meşk etmişti. Mirahur Camii imamı Emir Efendi ve Hoca Mehmed Rasim Efendi gibi Türk yazı sanatının eşsiz büyük şöhretleri bu hükümdarın himayesini görmüşlerdi. Ayasofya Camii'ne bir "Res'ül hikmeti mehafetullah" levhası, Üsküdar'daki anasının camiine de bir "Elcennet ü tahte akdamül ümmehat" lehvası yazıp hediye etmişti. Şair Seyid Vehbî'nin tantanalı bir kasidesiyle tezyin edilmiş Bab-ı Hümayun önündeki meydan çeşmesinin asıl cephesinde boydan boya tek satır halinde tarih beytinin celî sülüs yazısı da bu hükümdarın elinden çıkmıştır ve altında imzası vardır, cidden pek güzel yazıdır:

Tarih-i Sultan Ahmed'in car-i zeban-ı lüleden
Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua...

Tarih mısraı da kendisinindir. Bu mısraı,

Han Ahmed'e eyle dua aç besmeleyle iç suyu...

şeklinde yazmış ve devrin seçkin şairlerine bu tarih mısraının kafiyesinde bir kitabe-kaside yazılmasını emretmiş, fakat "suyu" kelimesi kafiye bulmakta şairleri çok üzmüş, Seyid Vehbî manayı bozmadan mısranın sonunu başına getirmiş ve "dua" gibi kafiye bakımından zengin bir kelime elde ederek kasideyi yazmaya muvaffak olmuş.

Yazdığı Mushaf-ı Şerif'lerden birini Kocamustafapaşa şeyhi Nureddin Efendi'ye, bir tanesini de Hafızpaşa Camii imamı Veliyüddin Efendi'ye hediye etmişti, iki Mushaf-ı Şerif'i de Ravza-i Mutahhare'ye göndermişti.

Bir tarih profesörü, Sayın Enver Ziya Karal, *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Sultan III. Ahmed" maddesinde, "Pasarofça Muahedesi'nden sonra Osmanlı devlet adamlarında bir zihniyet değişikliği oldu, ahiretin mevut zevklerine dünya nimetlerini tercih etmeye başladılar. Lale Devri'nde cennetin dünyada arandığı görülür" diyor, devrin şairi olarak da Nedim'in gayet masum, ahireti unutmayla hiç ilgisi olmayan,

Gülelim, oynayalım, kâm alalım dünyadan...

mısraını misal olarak alıyor ve ilave ediyor: "İstanbul'un klasik dekorunda da değişiklikler oldu, cami, mescit ve türbe yerine güzel saraylar, köşkler, bahçeler yapıldı."

Biz öyle görmüyoruz. Evvela Nedim'in mısraı, cenneti dünyada arayan materyalist zihniyetin dili değildir, sadece şuhane bir terennümdür. Lale Devri'nden evvel on yedinci, on altıncı, on beşinci asırlarda taassubun küfür damgasını kolayca vurabileceği sözler hatta Osmanlı padişahlarının ağzından çıkmıştır:

Mescidin kandilini meyhanede cam eyledik!..

15. asır ortasında Fatih Sultan Mehmed bile Galatalı bir Frenk oğlanını methederken, "Galata'yı gören cennete gönül bağlamaz, o oğlanın içtiği şarabı içen Kevser şarabını aramaz, onun girdiği kiliseyi gören mescide varmaz!.." demişti. İslam'ın kılıcını arş-ı âlâya asan büyük Fatih'i bu kalenderane terennümünden ötürü küfürle ittiham edecek bir sersem çıkamaz; en ağır tenkidimiz, "O andaki duygusuna kalem diline vermeseydi ne olurdu..." demekten ibaret kalır. Türk divan edebiyatında dünya lezzet ve nimetlerini tatma yolunda Nedim'in mısraından kat kat coşkun, asırlar boyunca on binlerce şiir vardır.

Lale Devri'nde İstanbul'un klasik dekoru da değişmiştir. 17. ve 16. asırlarda saraylar ve kasırlar ve hatta kahvehaneler, Lale Devri'nin kâşaneleri yanında Şeddad'ın sarayları gibidir. Üstelik Lale Devri'nde İslami eserler de yapılmamış değildir, İbrahim Paşa Muşkara'yı Nevşehir yaparken imarına sanat şaheseri camiiyle başladı, İstanbul'da da Şehzadebaşı'nda bir cami, medrese, darülhadis yaptırmış, hayratının köşesinde kendisi için de açık bir hazire hazırlatmıştı, kapalı türbe istememek bu zarif adamdan bilakis beklenen şeydir. Zamanımızdaki Ortaköy Camii'nin yerinde İbrahim Paşa'nın damadı Kethüda Mehmed Paşa'nın Lale Devri'nde yapılmış güzel bir camii vardı ve nihayet devrin padişahı anası Gülnuş Emetullah Sultan'ın adına Üsküdar'da koca Yenivalide Camii'ni yaptırmıştır ki, klasik mimarisinin şaheseri arasındadır. İslami hayır eserlerinin arasında Lale Devri çeşmeleri İstanbul'da sayılamayacak kadar çoktur, hem de çeşmelerimizin en güzelleridir. Bu devirde bir yenilik de kaydedilmiş, 17. asır sonlarına doğru Valide Turhan Sultan'ın büyük çeşme-sebili örnek alınarak inkişaf ettirilmiş, abidevî meydan çeşmesi-sebili ibda edilmiştir; topu on iki yıl, İstanbul'un klasik dekoruna sadece Ayasofya'daki III. Ahmed çeşmesini vermesi kâfidir.

Osmanlı Devleti'nin şark komşusu İran bir anarşi devri yaşıyordu. İbrahim Paşa Avrupa'da kaybedilen topraklar yerine İran'dan arazi ilhakı için bu durumdan istifade etmek istedi, 1722'de Şiiler ile Sünniler arasındaki kanlı çarpışmaları bahane ederek İran sulhunu bozdu. Bidayette Türk orduları bir sıra zaferler kazandı, Hoy, Kirmanşah, Hemedan, Revan, Tebriz, Şiraz zapt edildi. Fakat Nadir Şah İran'da duruma hâkim oldu, zaferleri mağlubiyet takip etti, şark ordusundan gelen kötü haberler Lale Devri ricalini müşkül vaziyete soktu. Padişahın ve sadrazamın çırağan ve helva geceleri eğlencelerini bırakıp bizzat sefere gitmeleri istendi. Sultan Ahmed için İstanbul'dan ayrılmak ölümle birdi. İbrahim Paşa da yetmişine yaklaşmış bulunuyordu. İstanbul'daki halkı ve askeri sefer hazırlığıyla oyalayarak gizlice sulh yollarını aramaya başladı. 1730 Ağustos'unda İstanbul'da siyasi hava kararda. Padişah ile vezirinin kaleleri İran Şahı'na sattıkları yollu iğrenç bir dedikodu yapıldı. Eylül başında Hemedan muhafızı Abdurrahman Paşa'nın 60.000 askerini başsız

bırakıp kaçması, İranlıların bu şehirde ve Tebriz'deki Türk askerlerini ve Sünnileri kılıçtan geçirmesi ağzıkaralara yeni fırsat verdi, düşman tarafından kulakları, burunları, elleri, ayakları kesilmiş binlerce sipahi ve yeniçerinin Trabzon'dan gemilere doldurulduğu, kaptanların İbrahim Paşa tarafından satın alındığı, o malul gazilerle dolu gemilerin, faciayı İstanbul halkından gizlemek için, Karadeniz'de dipleri delinerek kasten batırıldığı söylendi.

Sefer için çıkarılmış tuğlar ve otağlar Üsküdar Sahrası'ndaydı, fakat sefere gidecek Lale Devri ricali, kulakları gelecek sulh haberinde, hâlâ yalılarından ayrılamıyorlardı, muhteşem bir alayla Üsküdar'a geçildikten sonra hepsi leb-i deryadaki kâşanelerine sıvışmışlardır. Onlar bu gaflet âlemindeyken 28 Eylül Perşembe günü sabahı İstanbullular bir ihtilal gulgulesiyle uyandı.

Ayaklanan büyük şehrin eclaf ve erazil güruhuydu ve hemen hepsi gayri Türk, yüzde sekseni Arnavut, geri kalanı da Boşnak, Laz, Kürt ve Çingene'ydi, hatta Bulgar, Hırvat, Rum, Ermeni ve Yahudilerin de ayaktakımı katılmış. "Din ve devlet hainleriyle davamız şeriat üzeredir" diye bağrışıyorlardı. Liderleri Beyazıt Hamamı tellaklarından Arnavut Patrona Halil, onun sağ ve sol elleri yerinde muavinleri de manav Kürt Muslu ile kahveci Çingene Ali'ydi.

Müheykel bir adam olan Patrona Halil o sabah belinden siyah tellak peştemalını atıp poturunu çekmiş, fakat ayağından fırlattığı nalının yerine geçirecek kundurası olmadığı için, elinde yalınkılıç, sokağa yalınayak fırlamıştı. Onu ve Kürt Muslu'yu yakından görmüş olan Hollandalı Ressam Van Moor yan yana portrelerini yapmıştır, bu kıymetli tarihi vesikada ikisinin de ayakları çıplaktır.

Sultan III. Ahmed, İbrahim Paşa ve yâranı o perşembe günü bu serseriler kıyamını küçümsediler, hatta önce inanmadılar, sonra çoğunun silahı bile bulunmayan baldırı çıplakların derhal dağılabileceğini sandılar. Cuma sabahı, Üsküdar'a geçirilmiş olan yeniçerilerin de İstanbul'a dönerek ihtilalcilere iltihak ettikleri öğrenilince durum birden ağırlaştı. Zindandaki mahpuslar da serbest bırakılmış, İstanbul şehri bir sarıcaarı yuvasına dönmüştü.

Evvela şehir içindeki konakların, sarayların yağmaları başlandı. Bütün çarşılar kapandı, ırz ehli, daima olduğu gibi, evlerine çekildiler.

30 Eylül Cumartesi günü ihtilal Saray-ı Hümayun'a dayandı, Sultan III. Ahmed'e bir defter gönderilerek, başta Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ve iki damadı, Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa ile Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa, otuz yedi kişinin başı istendi. Tahtını tehlikede görünce Sultan III. Ahmed, o hiç kimseye vefası olmayan adam hiç tereddüt etmedi, o sözde sevgili damadı İbrahim Paşa ile Mehmed ve Mustafa paşaları evvela azletti ve tevkif ettirdi, ertesi 1 Ekim Pazar günü sabahı da her üçünü boğdurtarak bir don ve gömlekle soyulmuş cesetlerini saman arabaları içine yatırarak şenaat çirkefi içinden çıkmış Patrona ile ayaktaşlarına gönderdi, tahtta kalmak için, süfli heriflerin tabanıyarık ayaklarına yüzsuyu dökme zilletini gösterdi.

Başta liderleri, baldırı çıplaklar İbrahim Paşa'yı tanımıyordu, üç gün evveline kadar veziriazamın bir at oğlanına "Efendim..." diye el pençe divan duran serserilere, "Padişah damadını kaçırmıştır... Bu gönderdiği Kürkçübaşı Manol'dur!.." diye bir laf atılınca paşanın naaşını saraya iade ettiler, bu sefer saray bir kat daha alçaldı, naaş sünnetli olduğu görülmesi için tamamen üryan yollandı.

III. Ahmed'in kuru gözlerinden İbrahim Paşa için bir damla yaş dökülmemiştir denilirse hataya düşülmez. Bu asil ve necip Türk vezirine ağlayanlar, kursaklarında onun bir lokma nimeti bulunmayan fakat yüreklerinde vatan kaygısı olan insanlar olmuştur. O zaman söylenmiş bir destandır:

Perşembe günü koptu büyük galebe
Otağlarım cümle oldu harabe
Leşimi çıkardı beylik araba
Üryan olup kaldığıma ağlarım

On üç yıldır ben de ittim vezaret
Bunca evkaf yaptım ittim akaret
Layık mıdır bana bunca hakaret
Hakaretle öldüğüme ağlarım

Varın söylen oğlum giysin karayı
Çıraklarım gitsin beni arayı

Harap oldu Üsküdar'ın sarayı
Düşmanlara kaldığına ağlarım

İmdat edin bana kırklar yediler
İbrahim Paşa'ya maktul dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Namazım kılınmadığına ağlarım

Üsküdar'a geçüp üç ay oturdum
Divan sürüp cümle işim bitirdim
Zorbaları işittim aklım yetirdim
Fena dünyaya kaldığıma ağlarım

Sultan Ahmed girdi benim kanıma
İzni ile öldüğüme ağlarım!..

Ümmi bir halk şairinin havsalası bile paşanın Sultan III. Ahmed tarafından idam ettirilmesine isyan ediyor. Bu meçhul şairin destanında da belirttiği gibi çıplak cesetler Atmeydanı'nda üç dört gece kalmış, gece aç sokak köpekleri tarafından didiklenmiş, ihtilalin ilk parçalayıcı havası geçince, paşanın nimetini görenler tarafından bir gece kaldırılıp Şehzadebaşı'ndaki hayratının yanındaki hazireye defnedilmiştir.

Sultan III. Ahmed zilletine rağmen tahtında kalamadı, Patrona ve ayaktaşları padişahı da istemediklerini bildirdiler, tahttan çekilmediği takdirde bundan evvelki ihtilallerde olduğu gibi saraya hücum edileceğini söylediler. Sultan Ahmed bir zillet daha gösterdi, hamam tellağı ile ayaktaşlarından kendisi ile oğullarının hayatına dokunulmayacağına dair yemin istedi, baldırı çıplaklar da ömürleri boyunca açıp yüzünü görmedikleri Kuran üzerine yemin verdiler. Sultan Ahmed 12 Ekim Pazar/ Pazartesi gecesi padişahlığı kardeşi II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud'a bıraktı; şehzadeyi Kafes'ten çıkartıp yanına getirtmiş, gözlerinden öpmüş,

"Oğlum, işte benim akıbetim... Devletini vezir elinde bırakma!.." diyerek son yılları geçirdiği saray mahpushanesine kapanmıştı.

Sultan III. Ahmed'in saltanatı Miladi takvimle 27 sene, 1 ay, 11

gün sürmüştü. Tahttan indirildiğinde elli yedi yaşındaydı, altı sene daha yaşadı, 1 Temmuz 1736'da altmış üç yaşında öldü, büyük anası Turhan Sultan'ın türbesine defnedildi.

Serir-i pak-i firdevs olan Sultan Ahmed'e me'va...

mısraı ölümüne tarihtir. Kız ve erkek otuz bir evladı olmuş, çoğu küçük yaşlarda ölmüştür, oğullarından ikisi, 1717'de Mihrişah Sultan'ın doğurduğu Şehzade Mustafa ve 1725'te Rabia Şermi Sultan'ın doğurduğu Şehzade Abdülhamid, III. Mustafa ve I. Abdülhamid unvanlarıyla padişah oldular.

Sultan I. Mahmud

Osmanlı tahtına gece saat 9 ile 10 arasında oturan Sultan I. Mahmud otuz beş yaşındaydı. Onun da sekiz yaşından sonraki çocukluğu ve ilk gençlik çağları Kafes'te heder olmuştu. Fakat öz büyükanası Gülnuş Emetullah Sultan'ın sayesinde hoca yüzü görebilmiş, tarih okumuş, edebiyat ve şiirle meşgul olmuş, bilhassa musikiyle uğraşmış, hem besteler yapmış hem de üstatlara dinletebilecek derecede keman çalmasını öğrenmiş, yirmi yedi yıl sürmüş Kafes hayatının kasvetini böylece kısmen dağıtmıştı; amcası gibi kalbi taşlaşmamış, seciyesi kavşamamış, zekâsı da körelmemişti.

Siyasi bir dâhi değildi, ne kahraman bir asker ruhuna ne de bir evliya faziletine sahipti, sadece devletini ve tebaasını düşündü, günlük hayatının hükümdarlık şanına denk zevk ve sefasından en küçük bir fedakârlık yapmaya lüzum kalmadan 24 sene, 2 ay ve 12 gün süren padişahlığı Osmanlı tarihinde harice karşı şerefli, dahilde de mesut bir devir oldu. Hükümdarlık sanatını bildi.

Padişahlığının ilk on dört günü Nevşehirli İbrahim Paşa devrini kapayan tellak Patrona Halil ve baldırı çıplaklar ihtilalinin devamı oldu. Namus, ahlak, iffet adına en küçük bilgisi, kaygısı olmayan ve korku bilmeyen üç binden fazla serserinin İstanbul'a hâkim olduğu günlerdir; hudutsuz cüret ve küstahlıkla tecavüz ve şenaatleri tüyler ürpertir. İstanbul Babil Hükümdarı Buhtunnasr'ın askerlerinin ayakları altındaki Kudüs şehrine benzemişti; o zamanlar Ermiya Peygamber'in meşhur Kudüs mersiyesinde tasvir ettiği gibi, Patrona ve çetesi masum halkın kınalı, boyalı, kokulu ve şerbetli salkım salkım üzümlere benzeyen kız ve oğlan güzel güzel evlatlarını behimi-

yetlerinin cenderesinde ezerek suyunu içtiler, posalarını da anaların babaların önüne atıverdiler. Irz ehli evlerine kapanmıştı. Tecavüze uğrayan yerlerden yükselen feryat ve figan, mütecavizler ganimetlerini alıp gittikten sonra kendi hıçkırıklarıyla boğuluyordu.

Büyük şair Nedim bu müthiş günlerin birinde öldü, zayıf bir rivayete göre evi basılmış, damdan dama kaçarken başı üstüne sokağa düşmüştü. Velinimetlerinin feci akıbetinden sonra kendisinin de arandığı vehmine kapılmış, kaçıp saklandığı yerde korkudan gelen bir cinnet darbesiyle ölmüştü.

Çarşılar, pazarlar kapalıydı. İlk yağma eşyasıyla kılığını değiştiren serseriler facia ortasında soytarılara benziyordu, başında molla sarığı, ayağında işlemeli avrat şalvarıyla dolaşanlar vardı; birinin ayağı yalın, sırtında samur kürk, öbürü posbıyıklarını elmas, yakut veya zümrüt küpeler sallanan kulaklarının ardına atmış...

Asker olarak Tersane'de kayıtlı, aynı zamanda patrona sınıfından kalyon neferi olan ihtilal lideri tellak Arnavut Halil, şabb-ı emred kız oğlan şakirdiyle Defterdar İzzet Ali Paşa'nın konağında yerleşmişti. Kürt Muslu ve kahveci Çingene Ali de içinden sahiplerini atarak, cariyeleri, köleleri, uşakları halayıklarıyla birer mükellef konak sahibi olmuşlardı. Peşlerinde üçer yüz pürsilah zehir gibi haydut, "Devlet müşteşarıyız" diyerek her gün Divan-ı Hümayun'a gidiyorlardı; Halil askere cülus bahşişi dağıtılırken üç binden fazla baldırı çıplağa da askermiş gibi bahşişi almıştı. Kendisine ara sıra veresiye et veren kasap yazıcısı Yanaki'yi Boğdan voyvodası tayin ettirmiş, davasının şer'i olduğuna ilk kaldırım fetvasını veren yobaz Deli İbrahim'i de İstanbul kadısı yaptırmıştı; bu serserinin İstanbul kadısı olarak ilk işi de Sultan III. Ahmed zamanında yapılmış yüz yirmiden fazla kasrın yakılmasına cevaz kararı vermek oldu, yeni padişah Sultan I. Mahmud'un sesi de evvela bu barbar hükme karşı yükseldi; vakanüvis, "Yakılmasın, yıkılsın..." dediğini yazıyor. İleride anlatacağız, kayıtlarla göstereceğiz ki, Sultan Mahmud o mamureleri baldırı çıplakların tahripkâr ellerinden tamamen kurtarmıştır.

Sonra Patrona ile avenesinden ihtilal havasına son verilmesini istedi; türedi tellak başları korkusundan ayakta olduklarını bildirince 11 Ekim'de verilen bir fetvayla ihtilalci serserilerin bütün suçları affedildi, üç gün sonra da çarşıların açılması için ferman çıktı. Büyük

şehir, heyecan içinde günlük tabii hayatına döner gibi oldu, ortada Halil, Muslu ve Ali ile fedaileri kaldı.

Sultan Mahmud Kızlarağası Beşir Ağa vasıtasıyla Yeniçeri Ocağı ağalarına 5.000 altın ile selam-ı şahanesini yolladı, "Düğün değil, bayram değil, eniştem beni niye öptü?.." diye bir halk tekerlemesi vardır, ocak ağaları bu altın ile selamın manasını anlayacak kadar zeki adamlardı:

"Devlet ırzını ayak altına alanları biz dahi istemeyiz, padişahımız ferman etsin, öl dediği yerde ölelim..." dediler.

15 Kasım 1730 Cumartesi günü, ihtilal gulgulesi arasında yüzüstü bırakılmış İran harbi, serhat ahvali konuşulmak üzere sarayda Bağdat Köşkü'nde bir saltanat şûrası toplandı, devlet müsteşarı türedi ağalar da toplantıya davet edildi. Peşlerinde fedaileriyle geldiler. Fakat Babü's-saade önünde, "Irzı padişahidir, bu eşikten asker ayağı atlamaz..." denildi, adamlarını orada bırakıp içeri girdiler. Bağdat Köşkü'ndeki mecliste amirane azametle oturdular. Meclise riyaset edecek olan padişah bekleniyordu ki, güya kahve ve şerbet ikramıyla ortada dolaşan Enderun ağalarından sekiz on nefer pazı sahibi şahbaz yiğit, palalarına el atmaya meydan vermeden üç serserinin üzerine birdenbire çullandılar, hakaretle çekip sürükleyerek meclisten çıkardılar, Bağdat Köşkü kemerleri altında gizlenmiş cellatlara teslim ettiler.

Boğuk cesetler ayaklarından sürünerek Babü's-saade önüne atılınca dokuz yüz kadar baldırı çıplak fedaileri kendi başları kaygısına düştü, birbirlerini çiğneyerek Orta Kapı'dan dışarı çıkmak isterken onlardan da yüzlercesi katledildi. Tellak Patrona Halil ile ayaktaşlarının tahakküm devri kırk dokuz gün sürmüştü.

Sultan I. Mahmud'un hakiki saltanatı o 15 Kasım günü başladı.

Patrona'nın idamından iki buçuk ay kadar sonra, 28 Ocak 1731 Pazar günü, başta yine tellak, natır ve külhancı Arnavut hamam uşakları, yanlarında sair eclaf ve eylül ihtilalinin zindan kaçkınları, İstanbul'da bir baldırı çıplaklar ayaklanması daha oldu; vakanüvis bu serseriler için pek zarifane, "Kefere-i Müslimnüma" diyor. Sultan I. Mahmud'a karşı tellak Halil'in kan davasına kalkmışlardı.

Padişah, Nevşehirli'nin düştüğü gaflete düşmedi, öl dediği yer-

de öleceklerini söyleyen yeniçerilerine de güvenmedi, ırzı ve namusu hezele ve hayta güruhunun mülevves ayakları altında çiğnenmiş İstanbul halkına dayanarak Sancak-ı Şerif'i çıkarttı, halkın padişahlarını müdafaa yolunda kükremesiyle bir gün içinde İstanbul sokaklarına 15.000 serseri ölüsü serildi; cesetlerin hepsi denize atıldı.

Bu vakadan sonradır ki, Sultan Mahmud bir fermanla tellak, natır, külhancı, İstanbul hamamlarına Arnavut taifesinden uşak alınmasını şiddetle yasak etti. Bu yasak Meşrutiyet'in ilanına, 19. asra kadar yürürlükte kaldı. İstanbul hamamlarında Anadolu uşaklarının çalışması Sultan Mahmud'un bu fermanıyla başlar.

Yeni bir huzur devri başlamıştı. Türkiye hizmetine giren ve İslamiyet'i kabul ederek Humbaracı Ahmed Paşa adını alan fen adamı bir Fransız askeri ve asilzadesi Kont de Bonneval'den istifade edilerek Humbarahane ıslah edildi, değerli topçu zabitleri yetiştirildi.

1736'da İran'la eski hudut üzerinden sulh yapıldı, fakat aynı yıl içinde Rusya'yla, ertesi sene de Avusturya'yla yeni bir harp başladı. Türk ordusunun başında büyük asker denilecek kumandanlar bulunmamasına rağmen Rus cephesinde iyi bir müdafaa harbi yapıldı. Avusturya cephesinde galebe Türklerde kaldı, Sadrazam Yeğen Mahmud Paşa'nın kılıcıyla Belgrad geri alındı; Fransa'nın arabuluculuğuyla 1739'da Belgrad Muahedesi imzalandı; 1718'de Pasarofça sulhunda verilen yerler Tameşvar hariç, geri alındı, Rusya da Karadeniz'de harp gemisi bulundurmayacaktı.

1743'te İran Şahı Nadir sulhu bozarak Irak'a tecavüz etti, fakat üç sene süren ve boş yere kan dökülmesine sebep olan bu harp de 1746'da yine eski hudutla sulha bağlandı. Sultan I. Mahmud padişahlığının ancak son sekiz yılında devamlı bir sulh görebildi.

Memleketin imarıyla meşgul oldu, bu arada İstanbul'da kendi adına Tophane'de, anası Saliha Sultan adına Azeb Kapısı'nda, Türk yapı sanatının şaheserleri arasında anılan iki büyük meydan çeşmesi yaptırdı; Çemberlitaş arkasında da büyük bir cami ile medrese başlandı. Ayasofya Camii'nin içinde bir umumi vakıf kütüphane tesis etti. Devrinde İstanbul'da yangınlar oldu, zelzeleler oldu, halkın ıstırabını samimiyetle paylaştı, yanan yıkılan yerlerin ihyası için büyük nakdi yardımlarda bulundu; 1730 ihtilalinde kapanan Türk matbaa-

sını tekrar açtırttı, İbrahim Müteferrika asıl faaliyetini onun zamanında gösterdi. Halk tarafından sevilen, sevgiyle hürmet edilen padişah oldu.

Hususi hayatında, baldırı çıplak zorbaları tepeledikten sonra amcası Sultan III. Ahmed'in zamanındaki zevk ü sefa âlemlerini ihya etti; büyük ve güzel İstanbul'u sevdi, sevdiği beldede şahane eğlenmesini de bildi.

Sarayburnu'nda Topkapı denilen yerde İncili Köşk'ün altına kadar uzanan muhteşem bir ahşap sahilsaray yaptırdı, "Topkapı Sarayı" adı verildi; bu güzel bina ileride yanacaktır, fakat ismi bütün Saray-ı Hümayun'a alem olup kalacak, Fatih'ten beri "Saray-ı Cedid-i Amire" (Yeni Saray) denilegelen İstanbul'daki bu binalar mecmuasına Topkapı Sarayı denilecektir.

Lale Devri'nin âlim, edip, şair, musikişinas, hanende, sazende, rakkase bütün şöhretleri (zavallı Nedim ölmüş) I. Mahmud'un meclislerinde de hazır bulundular. Bugün Sultan I. Mahmud devri Nevşehirli İbrahim Paşa ile III. Ahmed zamanındaki göz kamaştıran sahnelerle aksedemiyorsa, tek sebebi, muasırlarının "bülbül-i şeyda" (deli bülbül) dedikleri o taze dilli şair Nedim'in yokluğudur.

Sultan Mahmud Sadabad'a gitti, sıkılmadan okumaya çalışalım:

"Eyyam-ı serma güzaran ve mevsim-i rebi' namîye bahş-i çemenistan olduğuna binaen teneşşuk-i hava ve mütalea-i sun'i Hüda daiyeleri tab'i hümayunda hüveyda olup bu eyyamda sahra-yi pehnası nümune nümayi nakş-i bukalemun ve ezhar-i canfezası rengâreng ü gûnagûn olan Sadabad'e nakl-i hümayun vuku bulup o mahalli dilkeşte birkaç gün tenezzüh..."

III. Ahmed de Sadabad'a gitmişti:

O tıfl-ı nazı gördüm ruyine hurşid eser itmiş
Haberdar olmamıştım, sonra bildim, neylemiş, netmiş
Meğer zalim kaçup tenhaca Sadabad'e dek gitmiş
Temaşa eylemiş alayını şevketlu hünkârın...

Gevelenen keçiboynuzunun yanında bir gümüş tas dolusu buzlu şerbet!..

Sultan I. Mahmud'un son iki yılı hastalıkla geçti. 13 Aralık 1754

Cuma günü, hasta hasta ata güçlükle binerek Ayasofya'ya cuma namazına çıktı, soğukça bir gündü. Dönüşte saray kapısından girerken at üzerinde öldü. Elli dokuz yaşındaydı, çok istediği halde evladı olmamıştı, yerine kardeşi III. Osman padişah oldu. Sultan Mahmud'u alelacele gasil, tekfin ve teçhiz ederek ikindi namazında kaldırdılar. Bahçekapı'da Turhan Sultan'ın türbesine defnettiler. Ancak III. Osman'ın ölümünden sonra saraydan yayılmış bir rivayettir:

O gece türbede Kuran okumak üzere bir hafız bırakılmış, adamcağız gece yarısından sonra derinden derine Sultan Mahmud'un feryadını işitmiş, dehşet içinde kalarak saraya koşmuş, "Mühim maruzatım vardır" diyerek kızlarağasını bulmuş, keyfiyeti anlatmış; "Sultan Mahmud ölmemiş, diri gömülmüş, feryat ediyor, kurtarın!.." demiş. Kızlarağası da Sultan Osman'ı uyandırıp arz etmiş.

Kardeş, kardeş ama yıllardır saltanat hırsıyla kıvranan kardeş... "Herifi yok edin!.." demiş. Hafızcık da sarayda kayıplara karışmış.

Sultan III. Osman

Sultan III. Osman elli altı yaşında padişah oldu. Sultan II. Mustafa'nın aslı Rus olduğu söylenen Şehsüvar Haseki'den doğmuş oğluydu, hemen bütün ömrü Kafes'te geçmişti. Padişahlığı Miladi takvimle ancak 2 sene 10 ay, 18 gün sürdü. Orta boylu, etine dolgun, göbekli, yüzce de çok çirkin adamdı ve bir omzu da eğriydi. Herhalde uzun mahpusluk hayatının eseri olacak son derece asabi, gayet süratli konuşurdu, muhatapları ekseriya sözlerini takip edemezlerdi, şifahi emirlerini telakkide çok zorluk çekilirdi. Pek tez canlıydı, yapılması, tahakkuku uzun zamana bağlı işlerde dahi emrinin hemen yerine getirilmesini isterdi. Saf, hile ve yalan bilmez, müspet ve menfi duygularını saklayamaz, toksözlüydü. Yalancıdan, hırsızdan, mürteşiden ve bir de kadından nefret ederdi. Günün erken saatlerinde haremden çıkar ve ancak yatmak için dönerdi. Harem-i Hümayun'da altı yüzden fazla peripeyker cariye küçük bir iltifat-ı şahanesine can atarken, o bilakis, yoluna çıkıp görünmelerini dahi yasak etmişti, hatta ayak sesini işitip kaçmaları için kunduralarının altına gümüş kabaralar çaktırmıştı. Fakat bu aşırı kadın düşmanlığının yanında mahbup dostluğu da söylenmez, Enderun-ı Hümayun'un seçme güzel oğlanlarından bir gözdesi, maşuku olmamıştır.

En çok sevdiği şey tebdil-i kıyafet ederek halk arasına girmek, kendisinin padişah olduğunu bilmeyenlerle memleket ahvalini konuşmak, mahalle kahvehanelerinde gayet basit, amiyane konferanslar vermekti; bir devletin ancak rüşvetle, vazifesini suiistimal eden hırsız memurlarla battığını söyler, "Kadına inan olmaz, ama kabahat avradının namusuna mukayyet olmayan erkektedir" der ve ilave

ederdi: "Koca zaptında olan avrat kötülük yoluna sapamaz, bekâr taifesinin aç gözlerini tahrik ve şahbaz nefislerini azdırmak için açık saçık sokağa çıkamaz." Kadınlara ince yaşmak tutunmayı, yakası mutadından fazla açık, erkeğin nazarını hemen çekebilecek şekilde sırma işlemeli, süslü ferace giymeyi, sokak aşırı misafirlikleri, arabalarla, kayıklarla mesirelere gitmeyi şiddetle yasak etmişti; padişah yasağını dinlemeyen İstanbul'un hafifmeşrep nigârlarından pek çoğunu toplattığı, geceleyin bostancı kayıklarına doldurtup Marmara açıklarında boğdurtarak denize attırdığı söylenir. İnanmıyoruz, bu padişahın kadın düşmanlığına yakıştırılmış fıkra olsa gerektir, yahut ki, pek namlı bir iki fahişenin bu şekilde idamından çıkmıştır. Zira fukaraya, düşkünlere acıyan, onlara karşı daima çok cömert, şefkatli olmuş adamdı, bu gaddarlığı gösteremezdi. Ölümünden sonra hizmetinde bulunanlar anlatmıştır, bir haksızlık yaptığını anlarsa hemen tamir edermiş, tamir imkânı yoksa günlerce nedamet duygusuyla kıvranır ağlarmış.

Yine bir saray dedikodusudur, yakınları padişahın o gün nerelerde tebdil gezeceğini eşe dosta haber verirlermiş, onlar da o semtlere gidip kahvehanelerde otururlar, saf adamı beklerler, geldiği zaman güya tanımazlar, kadın mevzuunu açarlar, padişahın fikirlerine uygun konuşurlar, rüşvetin, hırsızlığın şiddetle aleyhinde bulunurlar, kendisini daima gayet zengin "Topkapılı Osman Ağa" diye takdim eden hükümdarın cömertçe ihsanını alırlardı, bir müşkülleri, dertleri, istekleri varsa derhal hallini, tahakkukunu sağlarlardı.

İtiraza tahammülü yoktu, kızar parlardı. Bir gün Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya kızmış,

"Şimdi seni azlederim, hamallar kâhyası Ali Usta'yı vezir yaparım!.." demişti.

Vakar sahibi devlet adamı,

"Yaparsınız padişahım!.. Ama bana Hekimoğlu Ali Paşa derler, ona da Hamal Ali Paşa!.." cevabını verince büsbütün çileden çıkmış veziri azletmişti.

İki yıl içinde yedi defa sadrazam değiştirmişti, herhalde bağdaşılması güç adamdı.

O halkı sevdiği halde, halk bu Sultan III. Osman'ı sevmemişti, hele İstanbullular, "Tabanı uğursuz, Âl-i Osman tahtına ayağına attı

atalı kaza, bela, afet eksik değil..." diyordu, haksız da değillerdi, o kısa padişahlığında bir taun salgını, iki büyük yangın oldu, biri otuz altı saat sürdü, İstanbul'un üçte ikisi kül oldu, şehrin geri kalan kısmını da kırk sekiz saat devam eden ikinci ateş yuttu. İstanbul mahvoldu.

Tarihin kaydettiği en katı kışlardan biri de onun zamanına rastlar, 1755'te (Hicri 1168) Haliç donması, Defterdar ile Sütlüce arasında yaya gidip gelenler olmuştu:

Buz üstünden geçen geldi, bana yaz dedi tarihin
Deniz altmış sekizde dondu, buzdan bendeniz geçtim...

Garip tesadüftür, İstanbul'un Haliç'in, hatta Boğaz'ın donduğu müthiş bir kış da yine aynı adı taşıyan bir padişahın, II. Osman'ın zamanında olmuştu, halk onun da ayağının uğursuz olduğunu söylerdi.

İstanbul'da Çemberlitaş arkasında Sultan I. Mahmud'un yaptırdığı büyük cami ile medrese 1755'te bu padişahın zamanında bitti, kardeşinin hayır eserini benimsemekten çekinmedi, camiye "Nur-i Osmani" adı verildi.

Sultan III. Osman'ın hayır eseri liman ağzında yaptırdığı Ahırkapı Deniz Feneri'dir; "Nur-i Osmani" adını hakiki ve mecazi manalarda taşıması gereken de bu fenerdir.

Topkapı Sarayı'nda da Harem-i Hümayun'da, pencereleri Hasbahçe Korusu'na (Gülhane Parkı'na) bakan ve kendi adını taşıyan bir mükellef odası vardır.

Ölümüne koltuğu altında çıkan köpekmemesi sebep oldu. Tez canlı olduğu için merhemle tedaviye cerrah bıçağını tercih etti, kanı zehirlendi. 29/30 Ekim 1757 Cumartesi/ Pazar gecesi, akşamla yatsı arası öldü. Kabri Valide Turhan Sultan'ın türbesindedir.

Sultan III. Mustafa

Sultan III. Osman'dan sonra Osmanlı tahtına oturan Sultan III. Mustafa kırk yaşındaydı; III. Ahmed ile Mihrişah Sultan'ın oğluydu. 1730'da baldırı çıplaklar ihtilalinde on üç yaşındayken şehzadeler dairesinde kardeşi Abdülhamid'le beraber hapsedilmişti. Yirmi dört sene padişahlık yapan Sultan I. Mahmud yeğenlerine karşı gaddar olmamıştı, eğer alınlarına yazılmış ise bir gün devlet tahtına oturacak bu prenslerin tahsiline izin vermiş, imkân bahşetmişti. Şehzade Mustafa muhtasar bir İslam tarihi, muhtasar bir Osmanlı tarihi okumuş, edebiyata karşı bir gün kendisini hanedanının şair padişahları arasında andıracak büyük bir istidat göstermişti. Bir ara bahtının ne olduğunu öğrenmek için müneccimliğe heves etti, bu eski çağ ilmine inandı; yıldızı parlaktı, fakat kaza ölümüne karşı dikkatli olmalıydı, bu sefer tıp ilminin zehirler bahsine daldı, bir insan vücudunun en kuvvetli zehirlere karşı nasıl korunacağını öğrendi ve kendi vücudunda tatbik etti.

Lale Devri'nin büyük şairi Nedim velinimeti Sultan III. Ahmed'in şehzadelerini metih yolunda yazdığı bir kasidesine bu Sultan Mustafa için, ki o zaman prens on on bir yaşlarında bir çocuktu,

Şehzade Sultan Mustafa
Gülgonce-i bağ-ı âlâ...

demişti, işte o gül goncesini, türlü zorluklarla tedarik edip azar azar aldığı çeşitli zehirler soldurdu, benzi kara sarı bir renk aldı.

Parlak bir zekâya sahip değildi, fakat son derece çalışkan ve kavrayışlıydı.

Belden aşağısı gövdesinin üst kısmına nispetle kısaydı, at üstünde uzun boylu görünür, ince kısalıverirdi; yüz çizgilerini tarif edenler, "Alnı gayet dar, gözleri birbirine yakın ve neredeyse tepesi hizasındaydı, güçlükle görür, okurdu. Burnu yassı, ağzı büyük, dudakları etli ve kulakları da büyüktü" diyor. Kara sarı rengi ilave edilirse bu çehreye bakan gözlerin mustarip olacağı muhakkaktır. Fakat dile geldiği zaman karşısındakiler onun çirkin yüzünü ve o çirkin yüzün kasvetli rengini değil, pırıl pırıl içini görürlerdi; hamiyetli, gayretli, tertemiz bir yüreğe sahipti, 29/30 Ekim 1757 Cumartesi/ Pazar gecesi, akşamla yatsı arası oturduğu Osmanlı tahtını dolduruverdi.

Hakim bir şair olan Koca Ragıb Paşa'yı sadrazamlık mevkiinde bulmuştu. Sultan Osman'ın öldüğü bildirilerek saraya davet edilen vezir,

"Sabah ola hayır ola..." cevabını verdi.

Ertesi sabah sadrazam, şeyhülislam, vezirler, ulema, âyan ve eşraf ve asker ocakları ağaları sabah namazını Ayasofya'da kılıp saraya geldiler. Sünnet odasına alındılar. Sabah kahvesi ikramından sonra Sultan Mustafa geldi; vaktinden çok evvel ağarmış sakalını siyaha boyamış hükümdar çirkin yüzünde samimi bir tebessümle,

"Sabahlar hayır ola efendim!.." dedi.

Hakim ve şair sadrazam ile dirayetli ve şair hükümdar o anda anlaştılar ve bağdaştılar.

Babü's-saade önünde saatlerce süren cülus merasiminden sonradır ki yeni padişahın altın mührü kazılıp hazırlanabilmişti. Sultan Mustafa Ragıb Paşa'ya mühr-i hümayununu kendi eliyle verdi ve baş başa bir devlet sohbeti yaptılar. Servet kaynakları çok ve zengin bir devlet, Garp'ın yıldırım süratiyle gelişen yükselmesine ayak uyduramamış, cehil ve taassupla kösteklenmişti. O günlerdedir ki padişah kendi görüşünü sadrazama gayet samimi ve son derece açık ve acı bir lisanla dört mısra içinde toplayıp bildirdi:

Yıkılıbdur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devleti çarh-i denî verdi kamu müptezele
Şimdi ebvab-ı saadette gezen hep hazele
İşimiz kaldı hemen merhamet-i lemyezele...

Ehliyetsizlik ve liyakatsizlik cahil mağrur ve haris mümessilleriyle devlet müessesesini keçeleşmiş örümcek ağları gibi sarmıştı, büyük ümitlere düşmemek lazımdı, sulhu dikkatle koruyarak elden gelebildiği kadar çalışılacaktı.

Sultan III. Mustafa'nın padişahlığı 16 sene, 2 ay, 26 gün sürdü; bu saltanatın 1757'den 1763'e kadar geçen ilk altı yılında devleti Koca Ragıb Mehmed Paşa idare etti. Padişahın kendisine o kadar hürmet ve itimadı vardı ki pek sevdiği ablası Saliha Sultan'ı da zevce olarak vermişti. Bu münevver sadrazam belki de haklıydı, taassubun kara kuvvetinden ve o kara kuvvetin kılıcı olan asi yeniçerilerden daima korktu, sulhtan faydalanarak devletin ve bilhassa ordunun muhtaç olduğu ıslahata girişemedi. Böyle bir inkılaba yaşı da, gördüğü muhafazakâr terbiye de müsait değildi, "Mevcut ahengi bozar isek korkarım ki sonra eski düzeni de veremeyiz..." diyordu. Çok büyük işlere girişmemek için demagojik mazerettir.

Polonyalı bir mülteci olup Türkiye hizmetine giren Baron de Tott'un himmetiyle topçulukta, istihkâmcılıkta ıslahat yapıldı. Avrupa ordularındaki yeni topların benzerleri dökülerek "sürat topçuları" adıyla yeni bir sınıf asker yetiştirildi. Donanma neferlikten yetişmiş zabitlerin ve kaptanların elindeydi; III. Mustafa'nın emriyle Kasımpaşa'da "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun" adı altında bir bahriye mektebi kuruldu. Yeniçerilerin tüfeklerine süngü konuldu, fakat yeniçerilere sulh yıllarında askerlik talimleri yaptırılmasına cesaret edilemedi.

Koca Ragıb Mehmed Paşa bir gün Sultan III. Mustafa'ya:

"Âl-i Osman Devleti tırnakları kopuk ihtiyar bir aslandır, uzaktan heybetli görünür, düşmanına yaklaşmamalıdır ki tırnaksız pençeleri meydana çıkmasın!.." demişti.

Bu söze sulhseverlik diyemeyiz, harp korkusudur. Hiç şüphesiz ki harbe körlemesine yürünmez, fakat harbin davetsiz misafir olarak kapı çaldığı da çok olmuştur, Ragıb Paşa, bilhassa kendi asrında, sulhun harbe hazırlanmakla korunduğunu bilmeyen adam değildi, iktidarını bu yönden değerlendiremedi. Avrupa'da "Yedi Yıl Harbi" (1756-1763) tam onun sadrazamlık zamanına rastlar, İngiltere ile Prusya ittifak ederek Fransa, Avusturya ve Rusya'yla çarpıştılar, pençeleri tırnaksız aslan Prusya ile İngiltere'nin yanında yer al-

saydı, bilfiil harbe gitmeden, tehditle, uzaktan heybetli görünüşüyle pek çok menfaat sağlayabilirdi.

18. asır başında küçük bir devlet olan Prusya, bu asrın ortalarından Avrupa siyasi muvazenesinde mühim rol oynayan askeri kuvvet olmuştu. Sultan III. Mustafa Prusya Kralı Büyük Friedrich ile dostluk muahedesini çok geç imzaladı; "ilm-i nücum"la meşgul olan padişah, Ahmed Resmî Efendi'yi Berlin'e elçi gönderirken,

"Dostumuz krala söyle, memleketini kalkındırmak için kendisine akıl verip yol gösteren müneccimlerini bana yollasın..." demişti.

Müneccimlik 20. asrın ortasında ve müspet ilimlerin doğup geliştiği memleketlerde dahi hâlâ zihinleri meşgul etmektedir. Bizde de günlük büyük siyasi gazeteler bile fanilerin doğum tarihleri ile gökyüzündeki burçların arasındaki münasebetler üzerine bentler neşrederler, okuyucuları arasında en ciddi kimseler vardır. Pek hazindir ki bazı tarih yazarlarımız, hatta okul kitapları müellifleri Sultan III. Mustafa'nın Friedrich'ten müneccim istemesini garabet eseri olarak naklederler. Bu sözün ilm-i nücumla uğraşmış bir hükümdarın Berlin'e yolladığı elçi efendiye nükteli bir siparişi olduğunu kabul etmemize hiçbir engel yoktur, aslı da budur; nitekim hükümdarının sözünü aynen bildiren Ahmed Resmî Efendi'ye Büyük Friedrich'in verdiği cevap nükteyi kavramış zekânın ciddi sözleridir:

"Üç müneccimim var" demişti, "biri tarih, biri para, biri de sulh zamanında orduyu harbe hazırlama..."

Sultan Mustafa'nın tarih bilgisi de vardı, parası da, fakat sulh zamanında orduyla uğraşmaya gereği gibi fırsat bulamadı. Koca Ragıb Paşa'nın ölümünden beş sene sonra 1768'de Rus Harbi başladı. Harbin sebebi Rusya çariçesi taçlı fahişe II. Katerina'nın Lehistan tahtına o memleketin asilzadelerinden olup yatak odasına aldığı bir delikanlıyı oturtması, jigolosunu Rus ordularıyla himayesi, Leh milliyetperverlerinin isyanı, bu isyanın da yeni Rus kuvvetleriyle kanlı bir şekilde bastırılması, milliyetperverlerden bir kısmının Türkiye'ye kaçması, takipleri sırasında Rusların Türk sınırını tecavüzü, yakalayabildikleri Lehlilerle beraber Türk köylülerinin katledilmesiydi. Pervasız fahişe, padişahın protestosuna cevap vermeye bile tenezzül etmedi. Sultan Mustafa'nın topladığı Saltanat Şûrası harbe karar verdi.

Her iki tarafın ordusunda da teşkilat bozuk ve teçhizat noksandı. Harbin ilk seneleri kati netice alınmayan müsademelerle geçti, fakat 1770'te cenk havası Rusya lehine birden değişiverdi. Rusya'nın Baltık donanması İngilizlerin kılavuzluğuyla Akdeniz'e girdi, 6 / 7 Temmuz gecesi Çeşme Limanı'nda demir üstünde bulunan Türk donanmasını bir baskınla yaktı; 1 Ağustos'ta da Türk ordusu bugünkü Romanya topraklarında Kartal Sahrası'nda 50.000 şehit vererek ağır bir bozguna uğradı. Ertesi yıl, 1771'de Kırım Ruslar tarafından istila edildi.

Yüreğinde temiz vatan sevgisi olan Sultan III. Mustafa denizde ve karada iki ağır mağlubiyet ile Kırım'ın istilasından duyduğu teessürle hastalandı. Hastalığı ağır bir hunnak, nefes darlığıydı. 1773'te birbiri ardından Rusçuk'ta, Silistire'de, Varna'da Ruslara karşı üç zafer kazanıldı, hamiyetli padişah hekimlerinin mutlak istirahat tavsiyesini dinlemeyerek harbe bizzat gitmeye hazırlanırken 21 Ocak 1774 Cuma günü öğleden sonra gelen bir krizden kurtulamadı. Ölümünde elli yedi yaşındaydı.

Türk İstanbul'u süsleyen ecdat yadigârlarından Laleli Camii ile Üsküdar'daki Ayazma Camii bu padişahın hayır eserleridir. Laleli Camii'nin yanına yaptırttığı türbesine defnedildi.

Bir gün bir devlet sohbeti arasında:

"Şu harp gailesini atlatalım, bu memlekette ciddi ıslahata evvela oturduğum şu tahttan başlayalım, devletimizin selameti ve bekası meşveret idaresinin kurulmasındadır!.." demişti.

Bir başka gün de:

"Şu harp gailesini atlatalım, niyetim Süveyş berzahında kanal açtırıp Akdeniz ile Kızıldeniz'i ve Hint Denizi'ni birleştirmektir, bu kanalla devletimizin sağlayacağı servet, kazanacağı kudret bir yarı cihan fethetme gibidir..." demişti.

Bu sözleri söyleyen büyük hükümdar, Prusya kralının göndereceği müneccimlerle devlet idare edecek olan bön adam olmasa gerektir, mahut fıkraya nükte demekte yerden göğe hakkımız vardır.

Eski Türk harfleriyle "âzam-ı selatin" (sultanların en büyüğü) lafz-ı ebced hesabıyla 1171 rakamını tutar ki Hicri takvimle bu padişahın tahta oturduğu yıldır, sultanların en büyüğü olmasa dahi büyüklerinden biridir.

Kadınlarının içinde en sevgilisi Mihrişah Sultan olmuştu, anasının adaşı olan bu kadından 1761'de hayırlı bir oğul, tarihimizin büyük ve necip bir siması, büyük inkılap şehidi Sultan III. Selim doğdu.

İstanbul tarihinin kaydettiği en müthiş zelzelelerden biri de 22 Mayıs 1766'da bu padişahın devrinde olmuştur ki o gün Fatih Sultan Mehmed'in camii de yerle bir yıkılmıştı; bugünkü Fatih Camii, Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır.

Sultan I. Abdülhamid

Sultan III. Mustafa'dan sonra padişah olan kardeşi Sultan I. Abdülhamid kırk dokuz yaşındaydı; fakat bedeni de, ruhu da çökmüştü, en az altmış yaşında görünüyordu. Hatta kudret-i recüliyesini hekimbaşı efendinin suret-i mahsusada hazırladığı muharrik ve mukavvi macunlarla destekleyerek muhafaza edebildiği için iradesi kavşamış, nefis güvenini kaybetmişti; şefkatli, merhametli, dindar, son derece saf adamdı. Miladi takvimle 15 sene, 2 ay, 17 gün süren hükümdarlığında Müslim ve gayrimüslim bütün tebaası tarafından sevildi, hatta evliyadır diyenler oldu; camilerle beraber kilise ve sinagoglarda sıhhatine dualar edilirdi.

Devleti harp içinde bulmuştu; Çeşme ve Kartal felaketlerinden sonra müdafaa muharebeleriyle düşmana galebe edilemeyeceği kesin bir hakikatti. Rusların aşağı Tuna boyunu ele geçirmesi Avusturya'yı, Prusya'yı ve hatta daha batıda Fransa'yı endişeye düşürdü. Prusya Kralı Büyük Friedrich, Katerina'nın ihtiraslarını Lehistan üzerine çevirmeye muvaffak oldu; Osmanlı Devleti'nden arazi ilhak etmemek, girdiği Türk topraklarından çıkmak şartıyla Lehistan'ın Rusya, Prusya ve Avusturya arasında taksimini teklif etti, bu suretle Sultan Abdülhamid'in cülusunun yedinci ayında (21 Temmuz 1774) Rusya'yla Küçük Kaynarca Muahedesi imzalandı.

İki devlet arasında sulhu kuran bu siyasi vesika ancak birkaç saat süren kısa müzakereyle imzalanmıştı. Rus diplomatları tarafından hazırlanmış olan metni, ileride çeşitli pürüzler çıkarmak için kasten muğlak, karışıktı. Girdikleri yerlerden çıkan Ruslar bu karışık metin içinde şu şartları kabul ettirmişlerdi:

Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azil ve nasıplarında Rusya'ya danışılacak; bu içişlerimize bir müdahaleydi.

Kırım'a istiklal verilecekti; bu da Rusların bu memleketi ilerde ilhak etmek üzere attıkları bir adımdı.

Rusya, Türkiye'nin neresi olursa olsun dilediği yerde konsoloslar bulundurabilecekti. Bu madde de, padişahın İslav ırkından veya Ortodoks mezhebinden tebaasıyla meskûn memleketlerinde birer fesat ocağı kurmayı temin ediyordu, ihtilal ve isyan kundakçılığıydı.

Murahhaslarımız bu maddeleri nasıl kabul etmişlerdi diye hayret etmelidir; vesika hazırlanmış, imzalanmak üzereydi, murahhaslarımızdan İbrahim Münib Efendi kırılasıca çenesini açtı:

"Gelelim harp tazminatı meselesine!.." dedi.

Bu kadar ağır maddeleri karmakarışık metin içinde, çetrefil cümlelerle yangından mal kaçırır gibi kabul ettirmeye çalışan Rus diplomatları bir de harp tazminatı istemeyi düşünmemişlerdi, fırsatı kaçırmadılar ve hemen 4.5 milyon rublelik bir de harp tazminatı yüklediler. Bir Avrupalı diplomat Münib Efendi'nin bu gevezeliğine "Siyasi tarihte eşi görülmemiş belahet..." diyor, biz "Eşi görülmemiş belahatin ihaneti" diyeceğiz.

I. Abdülhamid'in on beş senelik saltanatı türlü gailelerle geçti. Memlekette asayişten eser kalmamıştı, Anadolu'da ve Rumeli'de âyanlar padişah istiklaliyle yaşıyorlardı; dağlar, derbentler, eşkıya elindeydi, o devirde şekavette dolaşanlar 400.000 kişi tahmin edilmiştir.

1776'da İranlılar Basra'yı bir baskınla zapt ettiler, geri alındı ama üç yıl uğraşıldı.

1782'de İstanbul'da büyük bir yangın oldu, 20.000 ev yandı.

1783'te Ruslar Kırım'ı ilhak etti; ertesi yıl Sultan Abdülhamid hüngür hüngür ağlayarak bu ilhakı tasdik mecburiyetinde kaldı.

1787'de Rusya'yla, 1788'de Avusturya'yla iki harp birden başladı. Ruslar bu harpte tüyler ürperten dehşet gösterdiler, Rus generalleri harp esirlerini, girdikleri şehirlerin Müslüman halkını, ihtiyar, kadın, çocuk caniyane kestiler.

17 Aralık 1788'de Özü'yü aldılar, burada da 25.000 Türk'ü kılıçtan geçirdiler. Cinayetin mufassal raporu İstanbul'a 6 Nisan 1789 Pazartesi günü geldi. Hazin sahneyi o sırada Sultan I.

Abdülhamid'in yanında bulunmuş olan Şehrî İsmail Efendi'den dinleyelim:

"Abdülhamid Han cepheden gelen acı haberlerle o kadar mustaripti ki, hastalanmış, ata binip inmekten kalmıştı. O gün Sarık Odası'na teşrif etti. Dört yaşındaki küçük oğlu Sultan Mahmud'u bir kenara çekerek veda suretiyle ağladı ve,

'Oğlum Mahmud, seni Cenab-ı Mevla'ya emanet eyledim, onun yardımıyla iki cihanda yüzün kara olmaya...' dedi.

Hareket mecali olmadığından Kahvecibaşı Bihzadzade Mustafa Ağa ile Berberbaşı Mustafa Ağa koltuklarına girerek ağır ağır Şimşirlik'e nazır köşke gelip henüz oturmuşlardı ki, Serdarıekrem Koca Yusuf Paşa tarafından Kaymakam Salih Paşa'ya gelip onun da padişaha göndermiş olduğu mektubu karakulak ağa köşke getirdi, Başçuhadar Benli Abdullah Ağa mektubu alıp padişahın eline sundukta nazar buyurup Özü Kalesi'nin ahvaline dair olan yere gelince yürek paralayıcı bir ah edip fevkalade elemle inledi, derhal bir şiddetli nüzul isabet ettiğinden Hekimbaşı Gevrekzade Hasan Efendi gelip nabzını eline alarak,

'Efendim, Allah'a emanet bir şey yoktur, fakat bir parça nezleniz hareket eylemiş..' dedi.

Nüzulü nezleyle tevil ederek teselli vermek istediğinde padişah melul melul Hasan Efendi'nin yüzüne baktı:

'Hasan Efendi, ahir hizmetindir, güzelce bak, efendini elinden aldırdın...' dedi.

Hekimbaşı kendini tutamayarak huzurdan ağlayarak çıktı, başçuhadara ümitsiz olduğunu söyledi ve filvaki sabaha karşı teslim-i ruh eylediler."

Altmış beş yaşındaydı. Vatan aşkı ile milletine olan şefkati yolunda can veren bu ihtiyar hükümdara hakkı olan "Şehit" unvanını vermekte tereddüt etmiyorum.

Sultan I. Abdülhamid'in muhtelif kadınlardan onu erkek, on ikisi kız yirmi iki evladı olmuştu; on yedisi küçük yaşlarda ölmüşlerdi, arkasında üç sultan ile iki şehzade bıraktı; ikisi de padişah olan şehzadelerinden Mustafa'yı (Sultan IV. Mustafa) 1779'da Ayşe Sineperver Sultan, Mahmud'u da (Sultan II. Mahmud) 1785'te Nakşi-

dil Sultan doğurmuşlardı. Sultan Mustafa'nın anası için başka bir kadın, Nüketseza Sultan da gösterilir. Çocuklarının hepsi cülusundan sonra dünyaya gelmişti, bundan da I. Abdülhamid'in kırk dokuz yaşına kadar kadından mahrum yaşadığı anlaşılıyor. Bu padişah için saray hekimleri tarafından suret-i mahsusada kaleme alınmış bir eser fevkalade şayan-ı dikkattir; Arapça adını "İhtiyarın Gençliğe Dönüşü" diye tercüme edebileceğimiz büyük bir kitaptır ve galiba tek nüshadır. Çarşamba'da Muratmolla Kütüphanesi'ndedir. Üç fasla ayrılmıştır, birinci faslı basın kanununca neşri müstehcen antika bir takvimdir, yılın 365 gününün her saatinde şevketli hünkâra azami lezzetin nasıl tadılacağını tarif etmişlerdir. 8.760 maddelik bir tavsiyenamedir. İkinci faslı bir erkeğin kudretini muhafaza yolunda alacağı tedbirleri, üçüncü faslı da kudret ve kuvvet ilaçlarını ihtiva etmektedir.

Adı bilinen diğer zevceleri Binnaz, Neveser, Fatma Şebsafa, Hümaşah ve Hatice haseki sultanlardı. I. Abdülhamid'in bu sekiz haseki sultana aşkla bağlandığı söylenemez, fakat bugün Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan kendi elyazısıyla birkaç mektubu vardır ki, hem davetname hem de feryatname olan bu kıymetli vesikalar yaşlı hükümdarın Ruhşah adındaki bir kadına çılgın bir aşkla tutkun olduğunu göstermektedir. Bir padişahın sarayda gönül verdiği bir kızı istediği anda aguşuna çekivereceği, kızlar tarafından da padişahlara naz yapılamayacağı zannedilir. Belki de hakikat budur, fakat muhakkak ki, çok nazik, ipek gibi bir ruha sahip olan Sultan I. Abdülhamid'e maşukası Ruhşah'ın son derece eza ve cefa etmiş olduğu görülüyor. Ruhşah'ın milliyeti meçhuldür, hakkındaki malumat, padişahın mektuplarında geçen adından ibarettir. Pek güzel olduğu muhakkaktır, işveli, cilveli denilemez, hırçın, mağrur, hatta şımarık inatçı demek lazımdır; belki de saçlarını koluna dolayarak yerde sürükleye sürükleye götürülecek bir baldırı çıplak âşığı, dev yapılı bir kayıkçıyı, hamalı bir kibar padişaha tercih edecek yaradılıştaydı. Bakınız bir imparator nasıl yalvarıyor:

"Abdülhamid'in canı Ruhşah,

Kuşça canım, efendim yoluna kurban olsun. Hak Teala'nın birliği hakkı için kademin türabına yüz sürerim..."

Bir başka feryatname:

"Efendim,

Hamid sana kurban olsun. Bu gece teşrifin ile kulunu ihya eyle. Billahi sabra mecalim kalmadı. Hem ayın iptida gecesidir, kerem senindir. Bu gece kendimi güç ile zapt ettim, ayağını öpeyim, Allah Teala aşkına beni bu gece mahzun eyleme efendim, sana kul ve kurban olayım efendim..."

Bir başka davetname:

"Ruhşahım, Hamidin sana kurban ola.

Cenab-ı Hallâk-ı Âlem cemi mahlukatın halikıdır, bir kusur ile azap eylemez.

Efendim, sana bende olmuş bir kulunum, ister darp eyle, ister öldür, sana teslimim. Bu gece gel, niyazımdır. Billahi sebebi illetim ve belki mevtim olursun. Ayağın altına yüzüm gözüm sürerek reca ederim. Kendimi zapt edemiyorum billahilazim..."

Uzunca bir mektubunda da şunları yazıyor:

"...Bu gece de gelmezsen bilirim ki, bana muhabbetin yoktur. Benim bu halime düşmanım bile rahmeder. Akşam ve sabah gelip bir lahza oturmak iş değildir. Kulun ayağına gider, yüzünü sürerdi, istemezsin diye gitmedim. Ölürsem sen ne olursun diye düşünüyorum. Sen de böyle edince ölüm bana hayır geliyor..."

Sultan I. Abdülhamid'e kendi tabiriyle hayır olan ölüm geldikten sonra Ruhşah ne olmuştur?

Bir hiç.

Osmanlı Sarayı'nın muazzam hareminde alelade bir sima oluverdi. Bir padişahın gözyaşları dökerek ayaklarına kapandığı bu anut ve nankör kadın başını taştan taşa vurabilirdi.

Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde Beylerbeyi Camii ile yanındaki mektep ve hamam, Rumeli yakasında da Emirgân Camii ve hamamı bu padişahın hayır eserleridir. Beylerbeyi yapılarını anası Rabia Şermi Sultan adına, Emirgân'dakileri de zevcelerinden Hümaşah Haseki ile bu kadından doğmuş oğlu Şehzade Mehmed'in adına yaptırmıştı. Kendi adına hayır eseri olarak da Bahçekapı'da büyük bir imaret, bir medrese, bir kütüphane yaptırmış, bir köşesine de türbesini yerleştirmişti, ölümünde oraya gömüldü.

İmareti Meşrutiyet'in ilanında yıkıldı, yerine Dördüncü Vakıf Hanı yapıldı; medresesi bugün zahire borsası olan binadır. Yıkılan

imaretin köşesindeki güzel bir sebili de Soğukçeşme'de Gülhane Parkı'nın kapısı karşısına nakledilmiştir.

Sadrazamlarının içinde tek değerli sima Halil Hamid Paşa olmuştu. Bu vezir, Sultan III. Mustafa'nın başlayıp da harp karşısında devam edemediği askeri ıslahat işini ele aldı, sürat topçularını çoğaltttı, yeni bir harp ihtimaline karşı devletin erzak ve cephane ambarlarını doldurdu, maliyeye nizam vererek geniş hırsızlıkları önlemek istedi, pek çok düşman kazandı. Bir gün meclisinde bulunanlardan biri,

"İstanbul'da saray masrafı ağır, padişahımız efendimiz bir müddet Bursa'da veya Edirne'de otursalar..." diye münasebetsiz bir laf etti. Halil Hamid Paşa da boş bulundu,

"Münasip olur ama padişahımız ihtiyardır..." dedi.

Bu söz sebeb-i felaketi oldu. Müfsitler Abdülhamid'e, "Daima ihtiyarlığınızdan bahsediyor, niyeti Bursa'ya seyahat bahanesiyle yollayıp Sultan Mustafa'nın şehzadesi Sultan Selim'i padişah yapmaktır" dediler. Halil Hamid Paşa azledildi ve sürgün olarak gönderildiği Bozcaada'da idam olundu. Bu kan lekesini güzel ölümüyle sildi.

Sultan III. Selim

Amcası I. Abdülhamid'den sonra Osmanlı tahtına oturan Sultan III. Selim (III. Mustafa'nın oğlu) yirmi sekiz yaşında bir genç adamdı. Anası Mihrişah Sultan için bir Gürcü dilberi olduğu söylenir; melek kadar güzel yüzünün çizgileri ile koyu kumral saçının rengini anasından almıştı, vücut yapısı babasına benziyordu, belden yukarı kısmı altından uzundu, otururken ve at üstünde levent heybeti kayboluyordu.

Padişah babasından on üç yaşında öksüz kalmıştı, fakat amcasından şefkat ve muhabbet görmüş, meşum Kafes'te (Şimşirlik) hapsedilmemişti, Harem-i Hümayun'da baba zamanında işgal ettiği kâşane denilecek odada oturmuş, dilediği zaman, maiyetini teşkil eden belli kimselerle, halkla temas etmemek şartıyla, bir miri yalıya, koruya gitmiş, çok okumuş, elyazısının güzel olmasına çalışmış, mayası Âl-i Osman kanından, "İlhamî" mahlasıyla şiirler yazmış ve bilhassa musikiyle uğraşmıştı. Bütün bu meşgalenin ortasında da kafasına, bir gün padişah olursa, babasının başlayıp da tahakkuk ettiremediği ıslahata başlamayı yerleştirmişti.

Denizde ve karada mağlubiyete cehlin ve geriliğin sebep olduğunu görerek bir an evvel iş başına geçmek için çırpınmış, acz içinde mustarip amcasına samimi olarak acımış, koca bir İslam ülkesi Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına onunla beraber ağlamıştı; hem gözleriyle hem kalemiyle, şu satırları yazdığında yirmi iki yaşındaydı:

Yüz tuttum Cenab-ı Kibriya'ya
Resul'ün zikrin aldım iptidaya

Gidelim ceyş-i küffara gazaya
Bizim bu memleket kalsın mı böyle?

Olaydım ölmeden bir gez seferber
Hüda emriyle olursak muzaffer
İanet etmez mi Halik ruz-i mahşer
Kalalım mı kılıç altında böyle?

Kılıç adâya elbette sezadır
Bu dinin uğruna canım fedadır
Bizim yardımcımız Bâr-ı Hüda'dır
Kalalım mı hicap altında böyle?

Hele Osmanlı'yı cenge salayım
O kâfir düşmana satur çalayım
Varub Moskof'tan öcüm alayım
Gözüm açık benim kalsun mu böyle?

Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ıslahatçı Halil Hamid Paşa'nın sadrazamlığında tasdik edilmişti. Paşanın Şehzade Selim'i tahta çıkarmak niyetinde olduğu iftirasıyla azil ve idamında, bir sureti müfsitlerin eline geçmiş ise, şehzadenin bu hamasi şiiri de paşa aleyhine bir vesika olarak kullanılmış olabilir. Halil Hamid Paşa'nın idamından sonradır ki, Şehzade Selim'in de hürriyeti kaldırıldı, 1785'te Kafes'e kapatıldı. Dört sene süren bu mahpusluk çok ağır geldi, bilhassa dertleşecek yârandan ayrıldığına üzüldü:

Hayli demdir ki, dönüp külbe-i ahzane Kafes
Bâis oldu bize bu mertebe ahzane Kafes

N'ola rahmetse felekler bana feryadımdan
Oldu bülbül gibi mürg-i dilime lane Kafes...

Şimdi şehbaz-ı dil ister ki adûsile cidal
Fırsat elvermiyor amma bize meydane Kafes

Şimdi İlhâmî n'ola şiirin olursa mahfî
Görmeye virmez aman nazmını yârane Kafes...

I. Abdülhamid'in ölümünü görmüş olan Şehrî İsmail Efendi, Sultan III. Selim'in 7 Nisan 1789 Salı günü sabahı cülusunu da şöyle anlatıyor:

"Kızlarağası İdris Ağa seher vakti Harem-i Hümayun'a gidip Sultan Selim'in dairesine girdi, yer öptü:

'Ey şah-i âlibaht!.. Cenab-ı Hak ecdadınızın mirası olan taht-ı hümayunu sana ihsan kıldı, buyurun iptida amcanızın naaşını ziyaret edin, sonra Hırka-i Şerif Odası'nı teşrif buyurursunuz...' dedikten sonra kadim âdet üzere Sultan Selim'i alıp Şimşirlik'e bakan köşke geldiklerinde odanın kapısını açarak, 'Buyurun efendim..' diye içeriye girdiler, naaşın üzerindeki örtüyü açınca Sultan Selim'e bir korku ve dehşet geldi, geri dönmek istedi, İdris Ağa,

'Ey padişah!.. Bu ölü amcanız sizden evvel bir hükümdardı, akıbet bu gaddar feleğin elinden ecel şerbetini içti, efendim, ibret gözüyle bak, bu dünya baki değildir, baki olan ancak Hüda'dır, gece ve gündüz Allah'tan korku üzere ol, halka merhamet eyle, adaletin gölgesinde bütün âlem hoşhal olsun, Allah'tan medet iste, Rabbim selamet versin...' dedi."

Sultan Selim Babü's-saade önünde kurulmuş Osmanlı tahtına oturup resmi biat merasimi yapılırken yüz bir pare cülus topları atılmaya başlanmıştı. Bir genç adam kötü bir devirde ağır mesuliyetler yükleniyordu.

Cihan bir hanedir ârâyişi çok
İçine girenin asayişi yok
Düşer derviş ise, teşviş-i nane
Ve ger sultan ise fikr-i cihane...

Sultan III. Selim Rusya ve Avusturya'yla yapılmakta olan harbin aleyhimize geliştiği sıralarda tahta oturmuştu. Padişahlığı Miladi takvimle 18 sene, 1 ay, 22 gün sürdü ve dahili, harici türlü gailelerle dolu geçti. Bu devrin gayet muhtasar vakayinamesi dahi ko-

ca cilt olur. Biz bu tarihi geçidi köprüden değil, atlama taşlarına basarak aşmaya çalışalım:

20.000'den fazla şehit verilen Buza bozgunundan sonra Ruslar Bükreş'e, Avusturyalılar Belgrad'a girdiler. 30.000 şehitle Tuna ağzında İsmail Kalesi düştü.

Sultan Selim'in tahta oturduğu yıl, 1789 Fransız Büyük İhtilali'nin başlangıcıdır; Fransız milleti kanını sel gibi akıtarak müstebit krallığı devirdi, Cumhuriyet'i ilan etti. Bütün Avrupa'ya hürriyet ve milliyet fikirleri yayılmaya başlayınca müstebit hükümdarlar tarafından idare edilen Avrupa devletleri Fransa'ya karşı birleşmeye mecbur oldular; bu arada Rusya ve Avusturya da Türkiye'yle hemen sulh yapmaya mecbur kaldı. Avusturya ile 1791 Ağustos'unda Ziştovi Muahedesi imzalandı, Belgrad da dahil aldıkları yerleri geri verdiler. Rusya'yla 1792 Ocak'ında Yaş Muahedesi imzalandı, Dinyester Nehri hudut kesildi, suyun ötesindeki topraklar Rusya'ya terk edildi, Ruslar sair yerlerden çıktılar, bu nehir ile Tuna arasındaki topraklar kurtarıldı.

Sulha kavuşan Sultan Selim hemen ıslahat işine başladı; Osmanlı Devleti'nin ordusu, mali ve iktisadi bünyesi, adli ve idari müesseseleri, milletin fikri seviyesi, cemiyet hayatı Müslüman Avrupalı olarak yeniden tanzim edilecekti.

Hakiki yahut yalancı şöhret, evvela kendi sahasında salahiyet sahibi bilinenlerden birer ıslahat raporu (layihası) istedi. Bunları bizzat okudu, ayıkladı ve işe ordudan başladı. Bir "Umur-ı Cihadiye Nazırlığı" kurdu, bu nazırlık "talimli asker"le meşgul olacaktı. Yeniçeriler talim kabul etmedikleri için bu ocağın artık kaldırılması lazımdı, fakat mantıkla değil, kuvvetle yapılabilecek işti. Onların mukadderatını istikbale bıraktı; 1793'te, padişahın ve sarayın ve İstanbul'un civarındaki miri emlakin ve kasırların muhafızları olan Bostancı Ocağı'na bağlı bir "Bostancı Tüfekçisi Ocağı" kurdu; Fransa'dan ve İsveç'ten zabitler getirterek yalnız 1.600 kişiyle işe başladı; bunlara "Nizam-ı Cedit askeri" denildi. Bu talimli askere 1794'te biri Üsküdar'da (Selimiye), biri de Levent Çiftliği'nde iki kışla yapıldı. Nizam-ı Cedit askeri için 12.000 neferlik bir kadro yapıldı. Serpuş olarak bostancı külahı kabul edilmişti; üniforma olarak, zamanımızda köylülerimizin giydiği külot pantolonları andırır

çuha çakşır, beli kemerli ceket giydirildi. Ellerine de o devrin en yeni süngülü tüfekleri verildi.

Yeniçerilerin Eski Odalar ve Yeni Odalar diye anılan kışlalarında hayat başıboş bekâr uşaklarının han hayatından farksızdı, Nizam-ı Cedit kışlalarında tam asker disiplini kuruldu, hatta Avrupa ordularının örnek alabilecekleri iki kışla oldu.

Bu yeni askerin masrafını karşılamak için de "irad-ı cedit" adıyla yeni vergiler konmuş, Nizam-ı Cedit'in mali işleri bir "irad-ı cedit defterdarlığı"na verilmişti.

Yeniçeriler, Bostancı Ocağı'na bağlı Nizam-ı Cedit askerinin kâfi derecede çoğaldıktan sonra padişahın talimli muhafızları olmaktan çıkarılarak asıl orduyu teşkil edeceğini, köhne ocaklarının da kaldırılacağını sezmişlerdi ve Nizam-ı Cedit askerine düşmanmış gibi bakmaya başlamışlardı; fakat Nizam-ı Cedit'in ummadıkları süratle 12.000 tüfeğe yükselmesi karşısında bir fırsat zuhuruna kadar sinmiş bulunuyorlardı.

Bu arada padişah ulemanın durumunu da ele aldı. Medreselerde ilimle meşgul olan müderris efendiler ile mahkemelerde adaleti temsil eden kadı efendilerin çoğu bir cüppe ve kavuktan ibaret, cahildi, "silsile" dedikleri bir kıdem usulü tutulmuş, yukarıdaki mevkiler boşaldıkça aşağıdakiler yükseliyordu, ilim ile ehliyet aranmıyordu. Aralarında, kendi kendilerini yetiştirmiş kıymetler vardı. Gittikleri medreseler ışıldar, kadı oldukları yerlere adaletin huzuru gelirdi. Sultan Selim bundan böyle ilmiye tayinlerinin imtihanla olmasını emretti ve pek tabii ulemanın çoğunluğu bu genç ve münevver padişahın düşmanı oldu ve ellerini katrana batırdılar, damgayı bastılar: "Gâvur padişah..."

"Müslümanların şahbaz dilaver evlatlarının Frenk kamçısı altında talimi ne revadır!.. Talim gâvur işidir!.." dediler.

Bir cuma günü Ayasofya Camii'nde sünnetler kılınırken mihrap tarafındaki cemaatin içinden bir meczup Mağribî ayağa kalktı, Arapça birtakım küfürler savurarak cebinden çıkardığı demir bir gülleyi hünkâr mahfilinin kafesine fırlattı, ikinci gülleyi atmak üzereydi, cemaat tarafından tutuldu ve zabıtaya teslim edildi, mahfilde bulunan Sultan Selim'in emriyle Mağribî'yi camiden çıkarıp Bab-ı Hümayun önünde başını vurarak idam ettiler.

Bu suikast nümayişi Sultan Selim'i yolundan çeviremedi. Sıkı disiplin altına alınan tersanede hummalı bir faaliyet başladı. Heybeliada'da güverte zabiti yetiştirecek bir Bahriye Mektebi açıldı, kara ordusunun fen adamlarını yetiştirecek bir Mühendishane-i Berri-i Hümayun açıldı, topçu, humbaracı, lağımcı ocakları yeniden nizama kondu. Kurulan asker okullarında okutulmak üzere Garp dillerinden fen kitapları tercüme edildi ve bütün bu yapılan işler bizzat padişahın huzurunda karar altına alındı. Kafası Garp medeniyetinin hayranı ve yüreği temiz Müslüman genç büyük adam yerli sanayii de korumak istedi, tebaasına örnek olmak istedi, esvaplarında, o zamanlar pek moda olan Venedik ve Fransız kumaşlarına yerli kumaşları tercih etti.

Şehzadeliğinde yazdığı bir şiirine sadık kaldığını gösteriyordu:

Layık olursa cihanda bana taht-ı devlet
Eylemek mahz-ı sefadır bana nâse hizmet...

İş için, "Yapana çok, yapmayana yoktur" demişler.

Geniş ıslahatla devlete yeni bir nizam verme davasına atılmış olan Sultan III. Selim'in gailesi o kadar büyüktü ki, babasının bir mısraını dilinden düşürmemesi lazımdı:

İşimiz kaldı hemen merhamet-i lemyezele!..

Anadolu ve Rumeli mütegallibe âyan pençesinde ve eşkıya ayağı altındaydı; Pazvandoğlu, Sırıkoğlu, Tirsiniklioğlu, Gâvur İmam, Macar Ali, Ramo Bayraktar gibi yüzlerce isim... Her birinin hayatı maceralarla dolu, cinayetler, aşk menkıbeleriyle yoğrulmuş, meddah ağızlarına düşerek İstanbul kahvehanelerinde, gazete tefrikaları gibi, günlerce sürerek anlatılmaktaydı. Halk şairleri şekavet destanları yazıyordu.

Garp Ocakları denilen Cezayir, Tunus, Trablusgarp ferman dinlemez olmuştu. Bağdat ve Mısır'da kölemen beyleri, Suriye ve Lübnan'da aşiret reisleri aynı vaziyetteydi. Arabistan'da Vehabî gailesi...

1798'de de Fransız Generali Bonapart Mısır'ı bir baskınla ele geçirdi. İngiltere, Fransa'yla harp halindeydi, İngiliz Amirali Nelson,

Ebukir Limanı'nda Fransız donanmasını yaktı. Fransa'ya harp ilan eden Sultan Selim bu İngiliz amiraline üzerinde 2.000 parça elmas bulunan ve nişan gibi göğse takılacak olan bir sorguç hediye etti. Bu sorguca ilk Osmanlı nişanı diyebiliriz.

Aynı yıl içinde Rusya ve İngiltere'yle Fransa'ya karşı bir ittifak muahedesi imzalandı, Boğazlar açıldı, Rusya'nın Karadeniz donanması Akdeniz'e çıktı. Bu hadise de Boğazlar yolunun Ruslara ilk açılışıdır.

Bonapart Suriye'de muvaffakiyetsiz bir seferden sonra ordusunu Mısır'da bırakarak Fransa'ya kaçtı, bir hükümet darbesiyle iktidarı eline geçirdi.

Bu Mısır meselesi ancak 1802 yılında imzalanan muahedelerle kapandı, Fransız ordusunun enkazı İngilizler tarafından Fransa'ya götürüldü. Fakat Fransızların Mısır'ı işgalinden Sultan Selim'i mesul tutan Benli Halime adındaki bir kızın destanı İstanbul'un ayaktakımı ağzında kahvehanelerde ve hanlarda yıllarca söylendi:

Suçumuz ne idi bilmedik kusur
Kız gelin kalmadı çekildi esir
Fransız elinde kaldıysa Mısır
Taç ve tahtını terk et gel padişahım...

Hacı Bektaş ocakları uyansın
Dalkılıçlar Fransız'a dayansın
Nil-i Mübarek al kanlara boyansın
Dini bütün vezir sal padişahım...

Üç kız idik bir araya dürüldük
Gece gündüz kementlere vurulduk
İmdat diye bir Mevla'ya sarıldık
Koma hakkımızı al padişahım...

Adımı sorarsan Benli Halime
Mevlam kail olur mu böyle zulüme
Bizden selam edin Sultan Selim'e
Taç ve tahtını terk et gel padişahım...

Biz öyle zannediyoruz ki, Sultan Selim'i tahttan çekilmeye davet eden Nizam-ı Cedit'in hiçbir iş görmediğini, ordunun dinsiz vezirler elinde kaldığını, Fransızlara kılıç çalacak olan bahadırların yine yeniçeriler olduğunu söyleyen bu destan, taassup ve cehli kaldırmaya çalışan inkılapçı padişaha karşı sinsi bir faaliyetin eserlerinden biridir ve Benli Halime bir takma isimdir; Fransızların şeni tecavüzüne uğramış gelin kız Benli Halime'nin saçları perişan ve zencirbent elleriyle imdat isteyen dilber hayalinin arkasında irticaın şeytani gözleri parlamakta ve paralayıcı dişleri sırıtmaktadır.

1804'te Napolyon Bonapart'ın imparatorluğunu ilan ederek Avrupa'yı kasıp kavurmaya başladığı sırada Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali sergerdesi türedi, bu zengin ülkeyi ele geçirdi. Aynı yıl içinde Rusların teşvikiyle Kara Yorgi adında ikinci bir sergerde Sırpları ayaklandırdı. Yine Rus konsoloslarının eseri olarak Karadağ'da isyan çıktı. Yine o meşum 1804'te İstanbul'da Sultan Selim'in büyük emekler verdiği Tophane kundaklandı, yandı.

Ruslarla ve İngilizlerle harp eden Napolyon, Sultan Selim'in dostluğunu kazanmaya çalışıyordu. Bir Türk-Rus harbi Fransızların yükünü çok hafifletecekti. Ortodoks tebaasını ayaklandıran Ruslara karşı bu durum Sultan Selim için de fırsattı, fakat Akdeniz'e hâkim İngilizlerle bozuşmak istemiyordu, İngiltere'nin arzusuyla Türk-Rus ittifakı yenilendi, fakat Ruslar bu sefer ittifaka rağmen Rumenleri isyana teşvik ettiler, padişah bu memleketin başındaki voyvodaları azledince Kaynarca sulhuna aykırı harekettir diyerek hududu tecavüz ettiler. Bu suretle 1805'te ittifak muahedesinin mürekkebi kurumadan bir Türk-Rus harbi başladı.

Napolyon'un İstanbul'daki elçisi General Sebastiani hemen ananevi Türk-Fransız dostluğundan bahsetmeye başladı. Sultan Selim Rusların dostu İngilizlere Ruslarla harp eden Fransızların dostluğunu tercih edecek görünüyordu. İstanbul'daki İngiliz elçisi padişahtan Sebastiani'nin Türkiye'den çıkarılmasını istedi, Sultan Selim'den ret cevabı alınca Çanakkale Boğazı ağzında Bozcaada'ya gelmiş bulunan İngiliz donanmasına gitti. Hicri 1220 Kurban Bayramı günü (Şubat 1807) Boğaz kaleleri muhafızlarının bayram namazında bulunmalarından istifade eden İngiliz amirali donanmadan ayırdığı bir filoyla Marmara'ya girdi, İstanbul'u ve Sultan Selim'i gemilerin

toplarıyla tehdit ederek Ruslarla derhal sulh yapmasını isteyeceklerdi. Elçi de, amiral de İstanbul önünden hacalet içinde çekileceklerini hiç düşünmemişlerdi.

Fethedildiği günden beri Türk İstanbul, karşısında ilk defa düşman silahı görüyordu, fethinin 353'üncü yılıydı.

Boğaz ağzında Bozcaada sularına demirlenmiş pek azametli İngiliz donanmasından ayrılan on bir gemiden mürekkep bir filonun Boğaz'ı geçip İstanbul'a doğru gelmekte olduğu haberi büyük şehri heyecanla ayağa kaldırdı. Padişah şaşırdı, etrafındaki Nizam-ı Cedit erkânının hepsi İngiliz dostuydu, dünya nizamını ve cemiyet hayatını değiştirmekte olan fikir hareketlerini idrakten aciz, fakat Avrupalının teknik üstünlüğünü gözleriyle görmede, amiyane bir aşağılık duygusuyla, "Fransız düşmanlığından bize zarar gelmez, fakat Akdeniz'e hâkim olan İngilizleri gücendirirsek büyük zararlar göreceğimiz aşikâr. İngiliz ittifakından ayrılmazsak onlar Rusların tecavüzünü durdurur..." diyorlardı.

İngiliz donanması Baruthane açıklarından geçerek Hayırsız adalarla Kınalı ve Burgaz adaları açıklarında demir attı, İngiliz elçisi Babıâli'ye bir nota göndererek donanma-yı hümayunun emaneten kendilerine teslimini, Rusya'yla hemen sulh yapılmasını istedi, bir gün mühlet verdi, ret cevabı alırsa şehri topa tutacaktı!..

İngiliz donanmasına giden Divan-ı Hümayun tercümanı mühleti üç güne çıkarttı, fakat yazılı notaya şifahi bir şart daha kondu: İstanbul'daki Fransız Elçisi General Sebastiani derhal kovulacaktı. Sultan Selim'in İngiliz dostu nazırları Fransız elçisine İstanbul'u terk etmesini nazikane tebliğ ettiler. Sebastiani reisülküttap efendiye (dışişleri bakanına),

"Böyle beş on gemiye payitaht teslim edilmez. Âl-i Osman Devleti'nin ne istiklali ne de tamamiyet-i mülkiyesi kalır, gelen donanmada asker yok ki karaya döküp memleket zapt etsin... Sahillere birkaç top koysanız İngiliz gemilerini mahvetmek için kâfidir, tehlikede olan İstanbul değil, İngiliz gemileridir, hem sizin toplar, hem deniz, hem rüzgâr, burada her şey onların düşmanıdır. Farz edelim galebe ettiler, ne yapacaklar?.. İstanbul'un birkaç mahallesi yanacak... Sık sık bu kadar yangın oluyor, farz ediniz ki yine büyük

bir yangın oldu... Yanan yerler yapılır, fakat devlet namusu esasından yıkılırsa yapılmaz!.." diyerek o sıralarda Lehistan'a girmiş olan Napolyon'un Vistül kenarından Sultan Selim'e gönderdiği bir mektubu verdi. Bir tesadüf eseri İstanbul'a o gün gelmiş olan bu namede imparator,

"Ey Sultan Selim!.. Hazreti Muhammed'in halifesi olduğunu ispat et... İşte seni esir eden ahitnamelerden kurtulacak zaman gelmiştir... Sana yaklaştım, eski dostum olan Lehistan Devleti'nin ihyasıyla meşgulüm. Ordularımdan birisi Tuna yalısına inmek üzere hazırdır, sen Moskofları cephelerinden vurduğun vakit benim ordum da arkalarını çevirecektir. Donanmalarımdan bir kısmı da Toulon'dan çıkıp payitahtını ve Karadeniz'i koruyacaktır... Artık cesaretlen, zira bir daha devletin kuvvetlendirecek ve seni ebediyen şöhretlendirecek böyle bir fırsat vakti bulamazsın..." diyordu.

Sultan Selim tereddütten kurtuldu. İngiliz elçisinin ve amiralinin tehdidine baş eğmeyecekti, Divan tercümanını mühleti, imkân ölçüsünde uzattırmaya memur etti ve Üsküdar'dan Maltepe'ye, Sarayburnu'ndan Baruthane'ye kadar büyük şehrin bütün Marmara sahillerine toplar yerleştirilmesini ve istihkâmlar yapılmasını emretti.

İngilizler on gün muvaffakiyetle oyalandı, elçi Arbuthnot her gün, "İstanbul'u topa tutacağım!.." tehdidini tekrar etti, fakat tercümanın zekâsı karşısında örümcek ağına tutulmuş eşek arısına döndü, sadece vızladı.

İngiliz donanması haberiyle sokaklara dökülmüş, Marmara kıyısına yığılan İstanbul halkı evvela ürkmüş, ürpermişti, fakat bu hal pek kısa sürdü, İngilizlere karşı derin bir nefret duyuldu, padişahın cenk emri üzerine İstanbullular tek vücut halinde bir celadet timsali oldu. İstanbul'a gelmiş olan İngiliz donanmasını o devrin harp gemilerine verilen isimlerle "2 üç ambarlı, 5 kapak, 2 firkateyn ve 2 korvet" diye gösteren *Tarih-i Cevdet* bu cenk hazırlığını da şöyle tasvir ediyor:

"Müdafaa hazırlığına General Sebastiani memur oldu, o da Dalmaçya'dan gelen ve maiyetinde bulunan Fransız zabitlerini yapılacak tabyalara dağıttı, iki yüz kadar Fransız ve halk ile iş ilerledi. Padişahın her din ve mezhepte olan tebaası, ihtiyar adamlara ve kü-

çük çocuklara varınca toprak ve demet taşırlardı. İstihkâmlar süratle yapıldı. Sultan Selim Hazretleri dahi istihkâm yerlerini dolaşarak cümleyi teşvik ediyordu. Bir gün Ahırkapı sahilinde denizcilerden Cezayirli Seyyidî Ali Bey'e rastladı.

'Şu hale ne dersin?..' diye sordu.

Ali Bey,

'Efendim, o kadar ürkecek şey değil... Bu kuluna birkaç gemi ver, İngiliz donanmasını sen efendimin gözü önünde yakıp hakkından geleyim...' dedi.

Sultan Selim, Seyyidî Ali Bey'e tersanedeki kalyon, firkateyn ve korvetlerden yirmi gemi verdi. Bu gemilere serdengeçti dalkılıçlar lazımdı. Yeniçeri ağası Pehlivan Ağa'yı çağırdı.

'Ağa, sen ne dersin, düşmanlar bizden İstanbul'u istiyor!..' deyince Pehlivan Ağa'nın gözleri hem yaşardı, hem parladı.

'Şevketlü padişahım!.. Uğrunda sade bütün ocaklı kulların değil, bütün İstanbul halkı yok olmadıkça bu şehrin bir kaldırım taşını bile alamazlar!..' dedi.

Padişah,

'Öyleyse, dedi, bugün Seyyidî Ali Bey'e verdiğim gemilere dalkılıç fedailer yazın!'

O gün 7.500 yeniçeri dalkılıç olup gemilere bindi.

Dokuzuncu günün akşamıydı. Anadolu'da Maltepe'den Rumeli'den Baruthane'ye kadar İstanbul'un sahillerindeki istihkâmlara 2.500'den fazla top yerleştirilmiş bulunuyordu.

Konuşma sırası İstanbul padişahına gelmişti."

İngiliz donanması Adalar açığında on gün demir üstünde dururken İstanbul panoraması rahat seyredilemedi. Bir gün Fenerbahçe'den kayıklarla Kınalıada'ya geçen bir miktar asker, bu adaya su almaya gelen birkaç İngiliz sandalını içindeki bahriyelilerle yakaladılar, alınan esirler arasında "amiralin şabb-ı emred oğlu" da vardı; amiralzadeyi Saray-ı Hümayun'a takdim ettiler. Sultan Selim bu askerlere kırkar altın ihsan etti ve çocuğu kaptanpaşaya yolladı, bilinmez ki ne düşünmüştür, görünüşe göre padişah hâlâ korku içindedir, "Halka ve askere duyurmadan bu oğlanı gizlice babasına aşırın..." emrini verdi.

Halk ve asker arasında ise günlerden beri devlet erkânını ağır şekilde kötüleyen bir rivayet dolaşıyordu: Padişah Rusların müttefiki olan İngilizlere güvenemiyordu, fakat kendisini sarmış olan Nizam-ı Ceditçiler İngiliz dostuydu, Sultan Selim'in Fransız İmparatoru Bonapart'la anlaşmasına mâni olmak için İngiliz donanmasını İstanbul'a çağıran onlardı, İngiliz elçisine, "Sizler donanmayla bir suret-i dehşetnümada Boğaz'dan geçip İstanbul önüne gelirseniz padişah korkar, İngiliz ittifakından ayrılmaz" diye akıl öğreten o hain heriflerdi. Bunu Fransız elçisi, Pehlivan Ağa'ya çıtlatmıştı. Pehlivan Ağa cahil adamdı, devlet esrarını bildiğini göstermekle övünecekti, halk ve asker arasında uluorta konuştu:

"İngiliz ile Moskof bizim içimizdeymiş, şevketlü padişahımız beyhude telaş ve ıstıraba düştü... Bunlar İstanbul'u düşmanlara verdikte zahir kendileri kral olacaktır..." dedi.

İstanbul'daki İngiliz elçisi memurları da bu fırsatı kaçırmamışlardı, kendilerini sevmeyen Sultan Selim'i halk ve asker nazarında küçültmek için bu dedikoduyu azıcık değiştirip benimsediler, onlardan da, "Yalnız bizi değil Rusları da çağırdılar, Karadeniz'den de Rus donanması gelecektir, padişahın asıl maksadı İngiliz ve Rus donanmalarına dayanarak Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaktı, ama ocaklının bahtından muvaffak olamadı..." diye bir tezvir tohumu atıldı.

Sultan Selim'in tembihine rağmen, asker tarafından yakalanmış amiralzadenin babasına kaçırıldığı da öğrenildi. Sultan III. Selim ile Nizam-ı Cedit'e karşı yeniçerilerin ihtilal kazanı İngiliz donanmasının İstanbul karşısında bulunduğu günlerdedir ki fitne ateşine kondu.

İngilizler ise gemiden gemiye geçemez olmuşlardı, İstanbul'un balıkçı kayıkları tarafından sarılmış olan donanmanın bir gece bu cesur adamlar eliyle yakılması dahi beklenebilirdi. Sultan Selim'den kesin ret cevabı geldiği gün İngiliz elçisi "Şehri topa tutacağım!.." tehdidini savuramadı; kendi casusları da Çanakkale istihkâmlarının tahkim edildiğini, İstanbul önünde bir hadise çıkmadan dönüldüğü takdirde Boğaz'dan çıkılabileceğini haber vermişlerdi, aksi takdirde İngiliz gemileri Marmara'da mahvolmaya mahkûmdu. 1807 Mart'ının birinci pazar günü sabahı demir alan İngiliz gemileri İstanbul önünde birkaç saat volta vurdu, İngiliz gururu bu nümayişle

tatmin edilerek müsait bir poyraz rüzgârı yelkenleri doldurdu. Boğaz yolunu tuttular. Bu hacilane ricattan yirmi gün sonra da bir baskınla Mısır'da İskenderiye'yi zapt ettiler, bu vaka üzerine Sultan Selim İngilizlere de harp ilan etti.

İstanbul esnafı, ayaktakımı, bu arada günün kahramanı olan İstanbul balıkçıları da Yeniçeri Ocağı'nda kayıtlıydı; hepsi pazılarında veya baldırlarında dövme yeniçeri nişanlarıyla övünürdü. İngiliz donanması gittikten sonra meydan bu yeniçerileri dilaverlerine kaldı. Nizam-ı Cedit erkânının ikbalini çekemeyenlerle Garplılaşmayı dinsizlik gibi gören mutaassıp bir çoğunluk da yeniçerileri ellerinden gelebildiği kadar devlet için sonu vahim ağır sarsıntı olacaktı, fakat bir hakikattir ki Sultan III. Selim ile etrafındakiler de düşmanlarının zehirli dillerini haklı gösterecek şekilde yaşıyorlardı.

Sultan Selim şair, musikişinas, yüzü güzel, ruhu ipek, memleketinin ve devletinin tealisine çalışan münevver bir padişahtı, fakat bir inkılapçı olarak büyük kusurlara sahipti, evvela cesur değildi. İş başına getirdiği adamlarının hatta uşakları yerinde bendegânının üzerinde otoritesi yoktu. Dün geçim sıkıntısı çekerken bugün lüks içinde yaşayan Nizam-ı Cedit devletlilerinin servetlerini nereden bulduklarını düşünmüyordu; kendisi de tenezzühe, eğlenceye, yâranla sohbete ve nevcivanlarla ülfet ve muhabbete düşkündü. Müverrih Ahmed Cevdet Paşa'nın şu satırları yürek sızlatıyor:

"Nizam-ı Cedit ricali de kendi servetlerini yapmakla meşgul oldular, irad-ı cedit sanki onların servet yapması için konmuştu, yalnız kendileri değil uşakları, hademeleri bile sefihane yaşıyordu, vergiler çoğalınca hayat pahalılaştı, geçim güçleşti, şikâyet sesleri yükselince o gafil devletlilerden kimi, 'Bizim de istediğimiz bu, halk kendi derdine düşsün, kulağını, gözünü, dilini bizden çeksin', kimi de, 'İstanbul zengin beldesidir, buraya fukara yakışık almaz!..' dedi.

Sadaret Kethüdası İbrahim Efendi bir gün birine bir at hediye etmiş,

'Tavlada altmış atım kaldı, bundan sonra babam mezardan çıksa at istese vermem!' demişti.

Pek küçük yaştayken kaybettiği öz babasının fakir bir imam, üvey babasının da saray arabacıbaşısı olduğu cümlenin malumuydu.

Padişahın sır kâtibi Ahmed Efendi'nin aylık mutfak masrafı

50.000 kuruştu. O zaman için büyük paraydı. O da fakir bir okçunun oğluydu, çocukluğunda Okmeydanı'nda yalınayak koşarak kemankeşlerin oklarını toplardı, bir kemankeş olan padişah da bu münasebetle görmüş, sevmiş, yanına alıp yükseltmişti. Bunlar göze batıyordu, halk devrilmesini istiyordu."

Ricalin hepsi içkiye düşkündü, devlet sırları içki meclislerinden halk ağzına düşüyordu. Enderun-ı Hümayun'da disiplin namına bir şey kalmamış, o güzel güzel çocuklar, ter bıyıklı delikanlılar sırmalı saray esvaplarıyla sokaklarda laubaliyane dolaşıyorlar, kayıkçı, tulumbacı kahvelerine giriyorlar, yeniçerilerle, kalyoncularla, uygunsuz güruhundan baldırı çıplaklarla diz dize, omuz omuza oturuyorlar, hatta o haşaratın kucaklarında dolaşıyorlardı. Padişahın mahremiyeti sokağa düşmüştü, erbab-ı namus pek haklı olarak, "Sultan Selim nerede? Böyle hamiyetsizlik olur mu?" diyordu.

İstanbul'un üzerindeki hava İngiliz donanması gittikten sonra büsbütün karardı. Fırtına 25 Mayıs 1807 Pazartesi günü koptu.

Sultan III. Selim ile Nizam-ı Cedit ricaline karşı Karadeniz Boğazı istihkâmlarındaki "yamak" adı verilen askerin isyanıyla başlayan ihtilale müverrih Cevdet Paşa "Kabakçı Mustafa Vakası" diyor, daha uygun olarak "Vaka-i Selimiye" diyenler de vardır. İhtilale takaddüm eden yıllarda, aylarda, günlerde azıcık daha dolaşalım.

Enderun-ı Hümayun'daki şabb-ı emred çocuklar ile nevhat civanların kahvehanelerde uygunsuz takımıyla ülfet ve muhabbet edebilecekleri kadar serbest bırakıldığı bir devirde, halkın ve yeniçeriler ile İstanbul esafil ve eclafının hürriyeti hiç şüphesiz ki, çok daha geniş olacaktır. Cevdet Paşa o devirdeki İstanbul hayatının panoramasını şöylece tasvir ediyor:

"Bendeleri Sultan Selim'i daima seyri sahra ve zevk ü sefaya sevk ettiler. Geceleri mehtap eğlenceleri Sultan III. Ahmed zamanındaki çırağan eğlencelerini kat kat geçti. Padişah şiire, musiki fennine rağbet ettiğinden zürefa ve şuara meydan aldı, musiki fevkalade revaç buldu. Kâğıthane, Boğaziçi, Çamlıca mesireleri seyircilerle dolup taştı. Geceleri kayıklara binip hanendeler, sazendeler, kadeh keşide eden sakilerle mehtap seyrine gittiler, kış geceleri helva sohbetleri yapıldı. Hiç müdahalede bulunmadı. Rintler taifesi şöyle dursun

nice eli öpülecek şeyh efendiler, sofu geçinenler bile gülçehre sakiler elindeki badeye el attı."

Sultan Selim cülusundan 1807 yılına kadar on defa sadrazam değiştirdi, Cevdet Paşa onlar için de "Hepsi amelimanda adamlardı, mevkilerinde kalabilmek için padişahın etrafını almış olan Nizam-ı Cedit ricaline kavuk salladılar" diyor. Padişahın anası Mihrişah Sultan cahil bir kadındı, her yeni sadrazama "Üzüntülü işler, haberlerle arslanımın zihnine keder vermeyin, vükela kendi aranızda konuşup halledin" diye haber yollardı, beyit müverrih paşanındır:

Şah vâkıf gerektir ahvale
Vükelaya kalırsa vay hale!..

Bir ara Enderunlu oğlanlar ağzından ayaktakımı haşarat ağzına bir dedikodu yayıldı; "Sultan Selim'in aklında noksanlık vardır, kendisini cin taifesi zapt etmiştir" denildi. "Yok, padişahı cin zapt etmemiştir..." dediler, "Kâfir büyüsüdür ki, çözülmez, Sultan Selim şifa bulmaz..."

İstanbul saraylarına, konaklarına alafranga eşya girdi; sedirler kalktı, masalar, kanepeler, koltuklar kondu. Fakat Nizam-ı Cedit ricali temiz bir Müslümanın mazbut hayatını gerilik telakki eden şımarıklığı da alafrangalık zannettiler, namaz kılmamayı medeni uyanıklık sandılar, padişahın cuma namazı alaylarına teşrifat icabı katıldılar, itikadı sağlam temiz bir Müslüman olan padişahı da "dinsiz" diye dile düşürdüler.

Padişahın ifrat derecede yumuşaklığı ve merhameti de ceza ve siyaset korkusunu kaldırdığı için düşmanlarını, bu arada yeniçerileri de gem almaz hale getirmişti. Kendisi, etrafı ve Nizam-ı Cedit askeri hakkında "dinsiz" lafını dillerinden hiç düşürmedikleri halde ceza gören, takip edilen olmuyordu, bu da gayri memnunlardaki cüret ve cesareti gün günden artırıyordu.

İngiliz donanması gittikten sonra Sadrazam Ağa İbrahim Paşa serdar olup ordu-yı hümayunla Rus cephesine hareket etmiş, İstanbul'da sadaret kaymakamlığına Köse Musa Paşa tayin edilmişti. Topal Ataullah Efendi de yine o sıralarda şeyhülislam olmuştu. Her ikisi de Nizam-ı Cedit aleyhtarlığını kurnazca gizlemiş "içi

düşman, yüzü dost" adamlardı. Ordu hareket ettikten sonra yeni dedikodular çıktı:

"Sultan Selim, ben yeniçeriyi Moskof'a kırdıracağım demiş..."

"Nizam-ı Ceditçiler İstanbul'da kaldı, hepsi Moskof'la danışıklı... Yeniçeriyi gönderip İstanbul'daki yeniçeri kışlalarını da Nizam-ı Cedit'e verecekler..."

"Nizam-ı Cedit askeri geceleyin İstanbul'a girip kışlalarda ve kolluklarda kalan yeniçeriyi kılıçtan geçirecekmiş, orduyla gidenleri de serdar paşa idam edecekmiş..."

"Cuma selamlığına hünkâr bundan sonra Nizam-ı Cedit esvabıyla çıkacakmış..."

"Frenk esvabından sonra şapka da giyilecekmiş..."

Kahvehanelerde yüksek seslerle söylenilen bu laflar devletlilerin kulağına kadar gitti, ehemmiyet vermediler. Bir gün Enderun-ı Hümayun'un Seferli Koğuşu'ndan İskete Murat adında bir oğlan Çardak İskelesi'ndeki yeniçeri kahvehanesinde filika-yı hümayun hamlacılarından Kara Ahmed adındaki tutkunu baldırı çıplak kayıkçıya, "Kulağımla işittim ağam" diyerek bir vaka anlattı:

Sultan Selim Bostancıbaşı Şakir Bey'e,

"Sen bostancı neferlerine Nizam-ı Cedit esvabı giydirebilir misin?" diye sormuş, Nizam-ı Ceditçilerin ileri gelenlerinden olan Şakir Bey de,

"Emrederseniz şapka bile giydiririm padişahım..." demişti.

Dedikodular uydurulmuyordu, mahrem hasbıhaller yavşan ağızlardan halk kulağına aksediyor, ağızdan ağıza da naklin kuruntusuna göre şeklini değiştiriyordu. Bir gün de padişah İstanbul'da yeniçeri ağası vekili olarak kalmış Sekbanbaşı Arif Ağa'ya,

"Ağa, ordu gittikten sonra kolluklarda yeniçeri azaldı, şehrin asayişi için her kolluğa Nizam-ı Cedit askerinden üçer beşer adam koysak münasip olur mu?" diye sormuş, Arif Ağa,

"Emir ve ferman efendimizindir, lakin ben burada ağa vekiliyim, irade buyurun, bu hususu orduya, yeniçeri ağasına yazayım..." deyince padişah,

"Yok yok, yazma, dursun, istemem..." demişti.

Bu da ehemmiyetsiz gibi görünen, fakat düşmanlarına cesaret veren bir hadisedir.

Cehlin ve taassubun galiz zulmet içinde inkıraza doğru sürüklenen milletleri nura kavuşturmak isteyen başlar kangren ameliyatı yapacak operatörlere benzerler; şefkat ve merhamet çelik gibi iradeyle çürümüş uzvu çekip atarak gövdeyi kurtarmıştır. Sultan III. Selim'in elleri operatör bıçağı değil, karşısındakine batırmak için bir topluiğne dahi tutmaya muktedir değildi.

Köse Paşa ile Topal Müftü, iki müfsit baş başa verdiler, Sultan Selim ile Nizam-ı Cedit'e karşı irtica ihtilalini Karadeniz Boğazı kalelerinde tutuşturdular, ateş, İstanbul'un içine oradan atladı. Ve bu kanlı ihtilal kendi kuvvetiyle değil, biçare Sultan Selim'in temiz kalbinin zaafından muvaffak oldu. Padişahın Nizam-ı Cedit askeri, elindeki en güzel silahları kullanmaya dahi lüzum kalmadan, ihtilali, başlangıcında, sopayla, tokatla bastırabilecek bir kuvvetti. Sultan Selim ilk anlarda Musa Paşa tarafından pek kurnazca aldatıldı, vaka büyüyünce de padişah askerine yürü emrini verme cesaretini gösteremedi, dökülecek kanların vebalini yüklenemedi.

Karadeniz Boğazı ağzındaki kalelerde "yamak" adı verilen askerin hepsi kara zıpkalı, kara başlıklı Karadeniz yalısının Laz uşaklarıydı; cahil, mutaassıp, anut, kavgacıydılar; Boğaz'ın iki yakasında iskân edilmişler, ev, tarla, bağ ve bahçe sahibiydiler; karıları, çocuklarıyla gül gibi yaşıyorlardı, devletten de bir miktar yevmiyeleri vardı, buna karşılık Boğaz muhafızlığı yapıyorlardı, Yeniçeri Asker Ocağı'na yardımcı (yamak) olarak kabul edilmişlerdi, "yamak" adını taşımaları bu münasebetledir.

Sultan Selim Rusların İngilizleri taklidinden korkmuş, Karadeniz Boğazı'na bir Rus tecavüzüne karşı bir miktar Nizam-ı Cedit askerini Boğaz'a göndermiş, Anadolu ve Rumeli kaleleri civarında çadırlara yerleştirmişti. 1807 Mayıs'ının başlarında yine Laz uşaklarından ve yine yamak adı altında 2.000 şahbaz ve şehlevent delikanlı getirtmiş, onları da çadırlarla kaleler civarında yerleştirmişti. Bu 2.000 yeni yamağın ücreti, irad-ı cedit hazinesinden ödenecek, Boğaz'daki Nizam-ı Cedit askeriyle ihtilat ettirilip Nizam-ı Cedit esvabı giydirilecek, Boğaz kalelerinin talimli muhafızları olacaklardı. Eski yamaklar Boğaz'da çadırlarla yerleşen Nizam-ı Cedit askerine düşman gözüyle baktılar, 2.000 genç hemşerilerinin gelmesini de

hoş karşılamadılar, zira onlar Nizam-ı Cedit esvabı giyerlerse, kendileri de kara zıpkayı ve kara poşuyu atmak zorunda kalacaklardı.

Yamaklar Boğaz nazırının emrindeydi, o sırada Boğaz nazırı da Nizam-ı Ceditçilerden İngiliz Mahmud Efendi'ydi; İngilizliği bu dili bilmesinden ötürü takılmış bir lakap. Yine Nizam-ı Ceditçilerin ileri gelenlerinden Bostancıbaşı Şakir Bey bir gün kayıkla Rumelikavağı Kalesi'ne gitmiş, eski yamaklardan bazıları mahremane konuşmuş:

"Behey canım, sizin bu yerlerde evleriniz, bağınız, bostanınız, külli alakanız var, rahatça geçiniyorsunuz, Nizam-ı Cedit esvabı giyseniz ne olur? Yevmiyeleriniz de irad-ı cedit hazinesinden verilecek, mükemmel tayinatınız olacak, eski geliriniz de yine elinizde bir misli rahat edeceksiniz!.." demişti ve konuştuklarını ikna eder gibi olmuştu.

Bu mülakatı mevkii icabı haber alan Köse Musa Paşa yamaklara derhal bir kundak koydu; "Sizler yeniçerilerden sayılırsınız, Frenk kıyafetine girip de dininden çıkmış askerle ihtilatınız yakışık almaz..." diye haber yolladı. Eskiler de genç hemşerilerini zehirlediler; "Biz eba en ced yeniçeriyiz, Nizam-ı Cedit elbisesi giymeyiz..." diyerek onları da kendilerine uydurdular. Müfsit Köse kundağı koyduktan sonra fitili yerleştirip tutuşturdu; sadrazam kaymakamı olarak Boğaz Nazırı Mahmud Efendi'ye Nizam-ı Cedit esvabı giydirilmesini emretti.

25 Mayıs 1807 Pazartesi sabahı yamaklar isyan etti, Nizam-ı Cedit taraftarı Macar Tabyası zabiti Halil Haseki'yi paraladılar, Nazır İngiliz Mahmud Efendi iskeleden bir kayığa atlayıp kaçtı, onu da takip ettiler, Büyükdere'de yakaladılar ve öldürdüler.

Vakayı haber alan padişah, Musa Paşa'ya katillerin hemen teczıyesini emretti, fitne başı Köse, "Meseleyi büyütmeyelim, olan olmuş, işi hakimane yatıştırırız" dedi.

Salı günü Boğaz'a Yeniçeri Ocağı'ndan güya nasihatçiler gönderildi, gidenler nasihat verecek yerde ayak direnmesini tavsiye etti. O gün Musa Paşa ile Nizam-ı Ceditçi Sadaret Kethüdası İbrahim Efendi ve Yeniçeri Ocağı'nda ağa vekili sekbanbaşı Babıâli'de toplandılar. Sekbanbaşı gayet namuslu konuştu.

"İşittiğime göre yamakların dimağında fesat varmış, İstanbul'a gelip bir büyük fitne çıkarmak niyetindeymişler..." dedi.

Kethüda efendi gözünü açacak yerde kızdı.

"O makule hezelenin cemiyeti karga derneğidir, sözle yola gelmezlerse sopayla dağıtılır!.." dedi.

Aynı salı günü yamaklar da Büyükdere Çayırı'nda toplanmışlardı. Bu toplantıda Kabakçı Mustafa Çavuş başbuğ seçildi, "Enam"a el basarak ve yere konulan bir kılıcın üstünden atlayarak yemin ettiler:

Müslüman, Hıristiyan, kimsenin malına, canına, ırzına tecavüz edilmeyecekti, dokunan olursa idam olunacaktı.

Şeyhülislam efendinin tasdik etmeyeceği bir şeyi istemeyeceklerdi.

İstanbul'da Etmeydanı'nda toplanılacak ve istekleri yerine getirilinceye kadar cemiyetleri dağılmayacaktı.

Büyükdere Çayırı toplantısında yalnız 400 yamak bulunmuştu. Yeminden sonra sahil yoluyla İstanbul'a doğru yürümeye başladılar. Yolda rastladıkları serseri, baldırı çıplakları, kayıkçı, hamal makulesini, hamamlardan çıkardıkları tellakları kafilelerine katmaya başladılar. Her an Nizam-ı Cedit askerinin hücumuna uğrayacaklarını düşünerek müthiş bir korkuyla yürüyorlardı, arada bir küçük gürültüden ürküp kaçıyorlar, sonra toparlanıp yine ilerliyorlardı. Tek güvendikleri Sadaret Kaymakamı Musa Paşa'nın kendileriyle birlik olduğunu bilmeleriydi.

Levent Çiftliği'ndeki Nizam-ı Cedit askerinin tek bir taburunun Baltalimanı'nda veya Bebek'te yollarını kesmesi, birkaç dakikada hepsinin kırılması için kâfiydi. Vakayı öğrenen zabitler askeri hazırlamışlar, kaymakam paşadan emir bekliyorlardı. Paşa bu emri vermedi.

Sultan Selim hayretler içindeydi, Musa Paşa'yı saraya çağırdı.

"Paşa bu ne haldir? Bu Karadeniz Boğazı'ndaki fitne neden dağılmıyor?.." diye sordu. Musa Paşa bin dereden su getirdi, padişah sözünü kesti.

"Hiçbiri değil, dedi, bunun tek sebebi benim yumuşaklığım..."

Tabir müverrih Cevdet Paşa'nındır: "Sadaret kaymakamı padişaha her ne dediyse dedi, huzurdan çıkıp fesat aşını pişirmek için Babıâli'ye döndü."

Zavallı Sultan Selim, şiir ve musikinin yanında azıcık da atasözleriyle meşgul olsaydı, "Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse" bir adama asla güvenilemeyeceğini bilseydi.

Nizam-ı Cedit askerinin silahına müracaat etmemesi için rikkat ve şefkat sahibi padişahı asi yamakların nasihatle yola getirileceğini söyleyerek oyalayan Köse Musa Paşa'nın Babıâli'de pişirdiği fesat aşının tuzu biberi de kazancı Laz Hacı Mustafa Ağa oldu. Bu adam bakırcılık ve kazancılıkta büyük servet yapmıştı; Yeniçeri Ocağı'nda da 25. Bölük'ün mütevellisiydi, mutaassıp bir Nizam-ı Cedit düşmanıydı; Babıâli'ye çağrıldı, hemcinsi olan Lazları geri çevirmek için nasihatçi seçilip yollandı. Kazancı Mustafa, Kabakçı Mustafa'nın peşindeki güruha Yeniköy'de rastladı.

"Korkman, yürüyün, gâvurların gözü bağlıdır, meydan bizimdir!.." dedi.

Yeniköy'den Rumelihisarı'na önlerinde çığırtkanlarla yürümeye başladılar:

"Ya ibadullah!.. Bizim meramımız Nizam-ı Cedit belasını kaldırmaktır, başka niyetimiz yoktur! Müslüman olanlar, kendilerini ocaklı bilenler bizimle beraber gelsin!"

Haşarat güruhuyla her adımda çoğalarak gece yarısına yakın Tophane'ye geldiler.

Topçu Ocağı inzibat altında askerdi, zabitleri yamakların yolunu kesmeye hazırlanmış, emir bekliyorlardı, tek yaylım ateşte hepsini çil yavrusu gibi dağıtacaklardı... Emir, Musa Paşa'dan geldi: "Sakınıp muhalefet etmesinler... Bu iş cümlesinin ittifakı iledir!.." Zabitler çekildi, topçu neferleri de kazanlarını kışladan çıkarıp Kabakçı Mustafa'ya iltihak ettiler.

Musa Paşa gece yarısı gidip topçuların yamaklara katıldığını padişaha arz etti. Sultan III. Selim'e karşısındaki adamdan tiksinti geldi, kafasını gövdesinden ayırtması bir küçük işaretine bağlıydı, acı bir tebessümle:

"Bu kumaşı pek usta eller dokuyor, var ne bilirsen onu yap... Ben askeri birbirine çatıştırıp kan döktürmeyeceğim!.." dedi.

Musa Paşa huzurdan bu büyüklük karşısında en küçük bir hicap duygusuyla kızarmadan çıktı. Müverrih Cevdet Paşa çırpınıyor: "Eğer Paşa'nın boynunu vursaydı, Ataullah Efendi'nin de sarığını boğazına geçirip assaydı, kendisi de işinin başına geçip Nizam-ı Cedit askerinin..."

Saraydan geniş salahiyetle dönen Musa Paşa hemen şeyhülisla-

mı, kadıasker efendileri ve vezirleri Babıâli'ye davet etti. O sırada ihtilalciler de Tophane'den kayıklara dolmuşlar, takım takım İstanbul tarafı iskelelerine geçiyorlardı; Galata ve Üsküdar taraflarından da kayıkçı, hamal, tellak, bekâr uşağı amele, rençber ve serseri güruhu kayıklarla gelip ihtilalcilere katılıyordu. Tersaneden de iki yüze yakın kalyoncu neferi gelmişti. İskelelere ayak basanlara, "Yürüyün, durman, Etmeydanı'na!.." deniliyordu.

27 Mayıs Çarşamba sabahı şeyhülislam ve ulemanın iştirakiyle ağakapısında bir toplantı yapıldı, "İhtilalin define çare" aranacaktı; halbuki o sırada Kabakçı Mustafa'nın yamakları ve peşlerindeki sefil kalabalık Etmeydanı'ndaki yeniçeri kışlasına girmiş ve yeniçeri kazanları da meydana çıkarılmıştı.

Köse Musa Paşa fesat ilminde elhak üstat olduğunu ispat etti; halk evlerinden çıkmamış, semt semt tellallar çıkardı, "Dükkânlar açılsın!.. Bu cemiyet halkın rahatı ve devletin nizamı içindir!.." diye bağırttı. Etmeydanı seyirciler, satıcılarla doldu. Paşa bu oyunuyla padişaha şunu anlatmış oluyordu: "Yamaklar, yeniçeriler, topçular, kalyoncularla beraber Nizam-ı Cedit'i halk da istemiyordu!.." Nizam-ı Cedit askeri, Sultan Selim'in 13.000 güzide askeri koca İstanbul'la çarpışa çarpışa mı öleceki?..

Sultan Selim Babıâli'ye bir ferman göndererek Nizam-ı Cedit askerini lağvettiğini bildirdi.

Bütün bu gulguleye, mahşeri kalabalığa, meydana çıkan kazanlara rağmen ihtilalciler Nizam-ı Cedit askerinin korkusuyla titremekteydi. Sultan Selim'in fermanı gelince başlar birdenbire dikildi. Musa Paşa tarafından hazırlanıp gizlice Kabakçı'ya gönderilmiş olan bir defter ortaya çıktı, Laz Çavuş,

"Bu defterde olan on bir kimse Âl-i Osman Devleti'ni harap etti; ölü, diri, bunları padişahımızdan isteriz!.." dedi.

Etmeydanı'ndan saraya gelen deftere padişah melul melul baktı:

Sadaret Kethüdası İbrahim Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Rikab-ı Hümayun Kethüdası Memiş Efendi, Reisülküttap Vekili Safî Ahmed Efendi, İrad-ı Cedit Defterdarı Ahmed Bey, Darphane Emini Bekir Efendi, Valide Sultan Kâhyası Yusuf Ağa, ulemadan Lütfullah Efendi... Üçü de saray ricalindendi: Sır Kâtibi Ahmed Efendi, Mabeyinci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Bey...

Sözü müverrih Cevdet Paşa'ya bırakıyorum: "Fitne ve fesat çıkaranların canına kıyamazken canı gibi sevdiği kimselerin idamına müsaade etti..."

Meşum defteri eline aldığı anda yapacağı tek iş padişahlıktan çekilmekti, Sultan III. Selim o büyüklüğü gösteremedi, tahttan indirilmesini bekledi.

Şefkatinin, rikkatinin, ipek gibi ruhunun safiyetinden asla şüphe edilemez, fakat "Son derece korkaktı, Kabakçı vakasında da şiddet göstermemesinin tek sebebi olan korkaklığını bu meziyetlerle sarmış, gizlemiştir" diyenler de tenkit edilemez. Her gün dizinin dibinde ve önünde bulundurduğu sevgilisi Sır Kâtibi Ahmed Efendi ile Mabeyinci Ahmed Bey'e son sözü,

"Sizi de istiyorlar, benim elimden alırlar, varın başınızın çaresini görün!.." demek olmuştur ki, büyük adam ağzına yakışmaz.

Şu satırları yazarken hükmümde en küçük tereddüdüm yoktur, ileride tafsilatıyla nakledeceğiz; tarihimizin bu necip siması eğer şehit edilmemiş olsaydı, İstanbul'a gelerek bir saltanat darbesi yapan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa, Sultan III. Selim'i tekrar tahta oturtmakla büyük hataya düşecekti.

Saray-ı Hümayun Etmeydanı'nın karşısında her an küçülüyordu; Sultan III. Selim Nizam-ı Cedit askerini kaldırdıktan sonra irad-ı cedit denilen vergiyi de kaldırdı, bu münasebetle Musa Paşa'ya gönderdiği yazı son derece şayan-ı dikkatti; "İrad-ı cedidi kaldırdım ve lanet ettim. Meydana haber gönderip sokak ve pazarlara tellallar çıkarsın!.." diyordu.

Artık hakikat çırılçıplaktır, Sultan III. Selim her ne pahasına olursa olsun tahtında kalmak arzusundadır. "Lanet ettim!.." demekle, irad-ı cedit vergisinin kendisi aldatılarak konduğunu söylemek istiyor...

İrad-ı cedit vergileri kalktıktan sonra da Etmeydanı'ndaki kazanlar kalkmadı, bilakis altındaki fitne ateşine yeni dal odunlar atıldı...

28 Mayıs Perşembe günü Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi ile ulema efendiler ihtilalci askerlerle konuşmak üzere meydana geldi; Kabakçı Çavuş koynundan saatini çıkararak,

"Efendiler, padişahımız işte bu saat gibidir, daima çarhı yoluyla

döner, hariçten içine bir nice böcek girip hareketine mâni oldular!.." dedi.

İhtilal lideri Sultan Selim'i ittiham etmiyordu.

Aralarında softa kılıklı birtakım adamlar dolaşmaya başladıktan sonradır ki, yamaklarla yeniçeriler dillendiler;

"Padişahın evladı yoktur, Âl-i Osman'da Sultan Mustafa ile Sultan Mahmud ancak iki nefer şehzade vardır, bunların muhafazası her şeyden mühimdir!.. Kimseye itimadımız yok, yanlarına tarafımızdan muhafızlar koyacağız!.." dediler.

O gün ikindiye doğru Etmeydanı'nın bu arzusu da padişaha arz edildi. Sultan Selim bu hareketten son derece müteessir oldu, fakat tahammül etti, Musa Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümayunda, "Benim zürriyetim yok, şehzadeler evladım, gözüm nurudur. Onlara ben mi suikastta bulunacağım?.. Âl-i Osman Hanedanı'nın inkırazına, Devle-ti Osmaniye'nin izmihlaline ben mi alet olacağım?.. Allah o günleri göstermesin! İkisinin de ömürleri uzun olsun!" diyerek ulemadan bir efendi ile ocaklıdan bir adamın şehzadeler muhafızı olarak saraya gönderilmesini bildirdi. Hassas bir adam için bu hareket padişahlıktan çekilmek için kâfi sebepti, çekilemedi.

29 Mayıs 1807 Cuma günü sabahı yamaklar ile yeniçerilerden bir kalabalık, müverrihin tabiriyle "bir güruh-ı eşkıya" Atmeydanı civarında bulunan şeyhülislamın konağına gitti, sergerdeler huzura çıkıp Ataullah Efendi'ye,

"Sultan Selim, devleti birtakım zalimlerin ellerine bıraktı, kendi ezvak-ı nefsani hava-i şehvaniyle meşgul oldu..." dedikten sonra, "Hilafet ve saltanatının devamı şer'an doğru mu, değil mi?" diye fetva istediler. Sahne mürettepti. O esnada şeyhülislamın meclisinde bulunan ulemadan birkaç kişi usulen ihtilalcilerle münakaşa etti;

"Bu layık değildir, padişah her istediğinizi yaptı, artık tahttan indirme sevdasından vazgeçin!.." denildi.

Kabakçı Çavuş'un ayaktaşlarından Bayburtlu Süleyman,

"Padişah ile kul arasına nefsaniyet girdi, şimdiden sonra ne o bize padişahlık edebilir, ne de biz ona kulluk edebiliriz, hemen bu maddeye bir rabıta verelim!.." dedi.

Bu açık ifade üzerine Ataullah Efendi, Sultan Selim'in tahttan indirilme fetvasını verdi. Sahne figüran bakımından da zengindi,

müftü efendinin konağı etrafı ile Atmeydanı'nı doldurmuş olan ihtilalci asker daha fetva yazılırken bir softayı yüksekçe bir yere çıkartıp Şehzade Mustafa'nın cülusuna Fatiha okuttular ve bir ağızdan, "Amin..." dediler.

Tahttan indirildiğini padişaha tebliğ edecek olan şeyhülislam korktu;

"Ben yalnız gidemem, asker isterim..." dedi.

"Beş yüz adam olsun mu?"

"Daha ziyade olsun..."

"Pek güzel, maiyetinize iki bin asker katalım, buradan saraya varınca yirmi bin adam olur..."

Şeyhülislam ile meclisindekileri evvela Babıâli'ye götürdüler. Köse Paşa, Topal Müftü'yü sevincinden etekleri zil çalarak karşıladı. Fakat şeyhülislam orada saraya bizzat gitmekten vazgeçti, alnındaki hicap damarı Köse'ninki kadar çatlamamıştı, ulemadan Münib Efendi'ye,

"Sekbanbaşı Ağa ile Enderun-ı Hümayun'a varıp Sultan Selim Efendimiz'i görüp cümle kullarının Sultan Mustafa Efendimiz'in padişahlığını ifade edin" dedi.

Münib Efendi de Nizam-ı Cedit aleyhtarlarındandı, fakat Sultan Selim'den iltifat görmüş adamdı.

"Lütfedin, kerem edin, beni bu hizmetten affedin..."dedi.

Tebliğ vazifesini,

"Alel resü vel ayn!.." diyerek Anadolu Kadıaskeri Hafid Efendi üzerine aldı, sekbanbaşıyla saraya gitti. Bab-ı Hümayun kapalıydı, açtıramadılar, geri döndüler. Bunun üzerine, "Sultan Mustafa cülus edip kendisine biat olunmayınca asker dağılmayacaktır" diye kızlarağasına bir tezkere yazıldı, kâğıdı Musa Paşa'nın bir adamı götürüp sarayın Soğukçeşme kapısından içeri yolladı, kızlarağası tezkerenin mührünü dahi sökmeden o sırada Sünnet Odası'nda oturan Sultan Selim'in eline verdi, padişah gayet sakin,

"Zâlike takdir ül-aziz ül-alim..." diyerek kalktı.

"Sultan Mustafa'yı çıkarın, taht kendisine mübarek olsun" dedi.

Harem-i Hümayun'a çekildi. Kafes'te kendisini oyalayacak kitaplarını toplayacaktı. Kırk altı yaşındaydı.

Sultan III. Selim'in Kafes çilesi uzun sürmedi, tahttan indirildikten bir sene iki ay sonra 28 Temmuz 1808 perşembe günü, Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın kendisini tekrar tahta oturtmak üzere 20.000 askeriyle Topkapı Sarayı'nı bastığında Sultan IV. Mustafa'nın Enderun'daki sadık bendeleri tarafından şehit edildi.

Bu bir yıllık mahpusiyetinin ancak iki küçük hatırası vardır:

Enfiye tiryakisiydi, bir ara enfiyesi tükenmiş, istemiş, vermemişlerdi... Bir gün Başlala Tayyar Ağa'ya Kafes'in kaba temizlik işlerinde çalışan bir bostancı neferi korka korka yaklaştı ve eline bir kâğıt sıkıştırıp kaçtı, kâğıttan Sultan Selim'in güzelliği meşhur talik el yazısıyla şu satırlar vardı: "Benim muhlis-i sadıkım Tayyar Efendi, mecburu olduğum karota enfiye hitama reside olduğunda serian bir az enfiye tedarik ve irsalini memul ederim..." Tayyar Ağa gözyaşlarını tutamadı, en nefis Fransız enfiyesi buldurarak son hayat demine kadar velinimetini enfiyesiz bırakmadı.

Bir de şiirleri... Şahadetinden sonra evrak-ı perişanı arasından çıkmıştı; mesela şu mısralar, Ruslarla harp halindeyken müfsitlerin çıkardığı ihtilalin devlet bünyesinde açtığı yaradan ve bunca emeklerle kurduğu talimli asker ocağını dağıtmaktan duyduğu teessürle yazıldığı belliydi:

Cünbüşünden duyarız vaz-ı sitempişesini
Biz feragatle fakat meşgaleden mesruruz
Millet ü devlete layık mı bu vaz-ı nasaz
Bunun encamını tefhime Selim, mecburuz...

Sultan III. Selim'in şahadeti Topkapı Sarayı'nda taht uğrunda işlenmiş cinayetlerin en müthişidir; asır boyunca şehzadeler, bir padişah (Sultan İbrahim) ve bir valide sultan (Kösem Sultan) hep cellat kemendiyle boğulmuşlarken Sultan Selim insan suretinde canavar katillerin kılıç ve hançer üşüştürmesiyle vahşiyane paralanmıştır.

Alemdar Mustafa Paşa sadrazamı tevkif ettirerek İstanbul'a hâkim olduktan sonra sarayı bastığında Babü's-saade'ye dayanmış, kendilerini karşılayan Mercan Ağa'ya Rumeli ağzıyla,

"A be ağa, tekmil devletliler, Rumeli ağaları ve Anadolu hanedanları Sultan Selim Efendimiz'in tekrar cülusunu isterler, buraya

onuçtan geldik, tez var Sultan Selim Efendimiz'i çıkarın!.." demişti.

Şeyhülislam Arabzade Arif Efendi'ye de,

"Haydi efendi, sen de var Sultan Mustafa'ya anlat!.." emrini vermişti.

Kızlarağası Sultan Selim'i mahbesinden çıkaracak yerde korkusundan dairesine kapanmıştı. Sultan Mustafa da şeyhülislamı,

"Bu fesada sen de paşayla müttefiksin, önüne düşüp beni tahttan indirmeye geldin, şimdi seni pare pare ederim!.. Yıkıl git bre kalleş herif, bu derneği dağıt!" diye huzurundan kovmuştu.

Şeyhülislam çıkınca Sultan Mustafa yakınlarını topladı, onlar da ittifakla,

"Padişahım, sizin tahtta kalmanız için Alemdar'ın tahta çıkacak kimseyi bulamaması lazımdır, hemen ruhsat verin, Harem-i Hümayun'a girip Sultan Selim ile biraderiniz Sultan Mahmud'u idam edelim..." dediler.

Sultan IV. Mustafa kanlı teklifi kabul etti.

Huzurdan kovulan şeyhülislam efendi Alemdar'ın yanına döndü, korkudan dili tutulmuştu, Sultan Mustafa'nın sözlerini bir türlü derleyip toparlayıp anlatamadı, Alemdar gazaba gelip,

"Bre münafık herif... Sen içerde işi başka kalıba döktün!.. Var bu işe bir suret ver!" diye bağırınca büsbütün şaşırdı, tekrar Babü's-saade'den içeri girdi, o içeri girer girmez de Sultan Mustafa'nın emriyle kapının büyük demir kanatları kapandı.

Alemdar sarayın harimine hürmet ederek askerleriyle bu kapıdan geçmediğine pişman oldu.

"Bre kapıyı yıkın!.." diye bağırdı.

Saraydaki Sultan Selim taraftarları Bostancı Ocağı'ndan ve mutfaklardan demir külünkler ve kazmalar getirdiler, fakat kalın demir kanatların sökülüp yıkılması kolay değildi. Alemdar Paşa gür sesiyle,

"Hey... Açın yoksa..." diye bağırıyor, arkasındaki kalabalığın da "Sultan Selim'i isteriz!.." avazesi gökyüzünü tutuyordu.

Sultan Mustafalılardan çifte cinayeti üzerlerine alanlar Sırp dönmesi kölelerden Hazine Kâhyası Ebe Selim, Başçuhadar Gürcü Abdülfettah, Hazine Vekili Zenci Nezir, Mirahur Kör Mehmet, Akhadım Cevher, Haseki Bağdatlı Hacı Ali, avadan bostancıları ondabaşısı Deli Mustafa'ydı. Deli Mustafa hemen koştu, bostancılardan ve

zülüflü bostancılardan on iki nefer ejderha misali adam buldu... On dokuz kişi olmuşlardı.

Haremin Kuşhane Kapısı'na doğru girerlerken Başlala Tayyar Ağa'ya rastladılar. Sultan Selim'in bu sadık dostu Sultan Mustafalıların maksatlarını derhal sezdi, önlerine çıktı;

"Ağalar... Ağalar... Bu kâr-ı mekruhtan vazgeçin!.." diye bağırdı.

Gözü dönmüş Ebe Selim kılıcını çekti;

"İptida şu Sultan Selimlileri bitirelim, sonra işimizi görelim..." dedi ve Tayyar Ağa'nın üzerine yürüdü, fakat Zenci Nezir,

"İşimize gidelim, kaybedecek vaktimiz yok, bunları sonra temizleriz..." diyerek Selim'in kolundan çekti. Dehşet içinde kalan Tayyar Ağa kaçtı, Sultan Selim ile Şehzade Mahmud'u müdafaa için adam aramaya başladı.

Kızlarağası dairesine kapandığı için katiller Kuşhane Kapısı'ndan hareme kolaylıkla girdiler. Evvela Sultan Selim'i, sonra Şehzade Mahmud'u öldüreceklerdi, fakat hepsi hareme ilk defa ayak basıyordu, yolları, aradıklarının bulundukları daireleri bilmiyorlardı. Karşılarına Sultan IV. Mustafa'nın müstefreşe cariyelerinden Peykidil çıktı;

"Gelin ağalar!.." deyip öne düştü.

Sultan III. Selim'in yanında en sevgili zevcesi Refet Kadın ile iki cariye vardı; bu kızlardan birinin adı Pakize'dir, öbürünün ismi unutulmuştur. Oturduğu yer haremin şimal kısmında iki katlı bir daireydi. O gün Sultan Selim, Refet Kadın'la beraber alt kattaki bir odada bulunuyordu, cariyeler üst katta, günlük temizlik işleriyle meşguldüler.

Padişahın başında avare sarılmış ağabani sarık, arkasında yeşil yollu ipekli entari, nafe posta kaplı kısa bir kürk, ayaklarında da mest vardı.

Refet Kadın birkaç gecedir gördüğü ve istemeyerek kötüye yorduğu rüyaların heyecanı içindeydi; Sultan Selim metin ve sakin onu teselliye çalışıyordu.

Haremden kadın feryatları işittiler, merak ettiler. O sırada üst katta bulunan iki cariyeden adı unutulmuş olan kız telaş içinde yanlarına geldi;

"Birkaç ağa yalınkılıç Sedefli Sofa'dan geçtiler, bu tarafa doğru

geliyorlar!.." dedi.

Sultan Selim oturduğu daireden fırlayarak kalktı. Pakize kız da geldi;

"Birçok ağalar kapı önüne geldi!.." dedi.

Dört kişi manalı baktılar. Sultan Selim arkadaki küçük odaya çekilmek isterken kapı açıldı, önde Zenci Nezir ile Gürcü Fettah ve arkalarında diğer ayaktaşları, bostancılar ile baltacılar göründü. Şaşıran kadınlar başlarını örtmek için bir namaz bezi, yemeni araştırırlarken katillerin hepsi odaya doldu. Sultan Selim'in benzi bembeyaz olmuştu, fakat sakin, metin ve vakurdu, gözleri yalınkılıçlarda ve hançerlerde, sağ elini şal kuşağının bir kıvrımına sokarak, ne kadar metin olsa da can pazarı, titrek bir sesle,

"Cellat mısınız?.." diye sordu.

Zenci Nezir,

"Fitne sizin başınızdan kopuyor... Kader böyleymiş..." diyerek yanındaki bostancı ve baltacılara:

"Ne durursunuz?.." diye bağırdı.

Bu söz üzerine üç kadının canhıraş feryadı işitildi. Pakize katillerle padişahın arasına atılarak,

"Kıymayın efendime!.." diye bağırdı.

Öbür cariye korkusundan bayılmıştı, Refet Kadın saçlarını yolarak çırpınıyordu. İlk savrulan kılıçları Pakize'nin elleri tuttu, kızın elleri kan içinde kaldı. Bir bostancı neferi bu cesur kızı saçlarından tutarak çekti, sürükledi. Bu sefer siper olarak Refet Kadın atıldı, onu da yumruklarla sedirin üstüne devirdiler. Üzerinde nefsini müdafaa için silah bulunmayan Sultan Selim yüksek sesle tekbir getirmeye başlamıştı, yüzüne inen ilk kılıç sağ yanağını sakalıyla beraber devirdi; gözlerini kapadı ve başına, gövdesine durmadan inen kılıç ve hançerlerin altında teslim-i ruh ederek yıkıldı.

Cinayet o kadar süratle işlenmişti ki yumruklarla sedirin üstüne devrilen Refet Kadın toparlanıp kalktığında muhterem zevcini yerde biruh olarak gördü ve hıçkırıklarla Sultan Selim'in naaşı üzerine kapandı.

1865 yılına kadar yaşamış ve doksan yaşını aşmış olarak ölmüş bu Refet Kadın faciayı anlatırken,

"Evvela yine korkulu bir rüya görüyorum sandım. Başımı kaldı-

rıp baktığımda Zenci Nezir ile Ebe Selim'in kan sıçramış menhus yüzlerini görünce hakikati anladım. Bir de hiç unutamam, katillerin arasında yanımıza kadar sokulmuş Sultan Mustafa müstefreşelerinden Peykidil'in müstehzi nazarlarıyla karşılaştım..." dermiş.

Katiller oradan çıkıp Şehzade Sultan Mahmud'u öldürmeye koştular. İçeride dört bostancı neferi ile haseki Bağdatlı Hacı Ali kaldı. Yürütmek için lazım gelen cesaret ve celadete sahip olmadığı için Garplılaşma inkılabının uğruna şehit olan Sultan III. Selim'in mübarek naaşını sedirden çekip aldıkları bir şilteye yatırdılar, dört ucundan dört bostancı tuttu, alıp götürdüler.

Odada kalan üç perişan biçare kadınla saatlerce kimse meşgul olmadı, dudaklarına bir yudum su verecek kimse bulunmadı.

Katiller Sultan Selim'in naaşını, Alemdar'ın askerleri tarafından devrilmek üzere bulunan Babü's-saade'nin iç kapısı ile Arz Odası arasındaki taşlığa bırakıp kaçtılar.

Katillerin öbür kafilesi Şehzade Mahmud'un dairesine saldırmış, fakat şikârı ele geçirememişlerdi, sadık bendeleri tarafından kahramanca müdafaa edilen genç şehzade bir bacadan dama çıkarılarak kaçırılmıştı. O sırada Babü's-saade'nin demir kanatları koparak Alemdar Paşa da içeri girmiş bulunduğundan katiller kendi başları kaygısına düşerek işledikleri cinayetin ağırlığı altında titreyerek dağıldılar; kaçtılar.

Alemdar Paşa arkasında 20.000 askerle Enderun'a girerken Sultan Selim'in paralanmış naaşıyla karşılaştı. Padişahın melih yüzü kan içinde, tanınmayacak haldeydi, entarisi yırtılmış, delik deşik olmuştu. Paşa yıldırımla vurulmuşa döndü, gür sesiyle:

"Vay!.." diye bağırdı.

Diz çöktü,

"Efendim... Efendim... Cülusun için bu kadar yerden geleyim de gözlerim seni bu halde mi görsün?.. Şu saray halkını bitirmez miyim?.." diyerek hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Sultan IV. Mustafa'nın yerine padişah olan Sultan II. Mahmud mühr-i hümayununu Alemdar Mustafa Paşa'ya verdi.

Sultan Selim'in naaşı İkinci Avlu'da Kubbealtı önüne kurulan mükellef bir çadır altına nakledilerek ertesi cuma günü muazzam bir cenaze alayıyla kaldırıldı. Facia İstanbul'da çok büyük bir teessür

uyandırmıştı, cenaze alayına bütün şehir halkı katıldı. Yeni ve genç padişah amcasının tabutu arkasından Bab-ı Hümayun'a kadar yürüdü. Alemdar Paşa ile devlet erkânı ise kabre kadar yürüdüler. İnkılap şehidi, Laleli Camii yanında babası III. Mustafa'nın türbesine defnedildi.

Sultan III. Selim'in yalnız katilleri değil, onların muinleri, müşevvikleri, faciayı önlemek ellerindeyken herhangi sebeple vazifesini yapmamış, korkmuş, kaçmış olanlar, daha evvel Kabakçı vakasına karışanlar, askerden ve halktan zorbalıkla tanınmış bulunanlar şiddetle takip edildiler ve idam olundular. Alemdar Mustafa Paşa'nın ancak 3 ay 18 gün süren sadrazamlığında idam olunanlar 3.000 kişiden fazladır.

Vücudu ilk kaldırılan Kabakçı Mustafa olmuştu. Hizmetine mükâfat olarak Boğaz'ın Rumeli kaleleri nazırı tayin edilmişti, Rumelikavağı'nda oturuyordu. Alemdar daha İstanbul'a girmeden Pınarhisar Âyanı Uzun Ali Ağa'yı bir miktar askerle oraya göndermiş, yamakların sergerdesi gece yarısından sonra yatağında basılarak kafası kesilmişti. Kabakçı'nın o gün evlendiği, gerdek gecesi olduğu, gelin kadının koynunda boğazlandığı söylenir.

Sultan II. Mahmud'un cülusundan sonra ilk idam edilen de Kızlarağası Mercan Ağa olmuştu; suçu ağırdı. Alemdar'ın emrini yerine getirmeyip dairesine kapanması, katillerin hareme kolaylıkla girmelerine sebep olmuştu.

Başta Peykidil, Sultan Mustafa cariyelerinden on genç kadın, katillere haremde kılavuzluk yaptıklarından bir kayığa doldurularak Kızkulesi'ne götürüldü, orada boğularak cesetleri gece denize atıldı.

İlk şaşkınlık ve kargaşalıktan faydalanan katillerin hepsi saraydan kaçmışlardı, fakat hem Alemdar'ın heybetinden, hem de vakanın dehşetinden canileri en yakın dostları dahi saklayamadı. Cumartesi günü sığındıkları yerlerde yakalandılar, kendilerine lanet eden halkın gözü önünde başları vuruldu.

Pazar günü de Bab-ı Hümayun önüne Köse Musa Paşa'nın menfasında kesilip getirilen melun kellesi kondu.

Sultan Selim'in katilleri arasında en cüretkârı aslen Sırp Hazine Kâhyası Ebe Selim Ağa'ydı. Bu adam cinayetten sonra elini yüzü-

nü yıkayarak hiçbir şey olmamış gibi vazifesi başına gitmiş. Sultan II. Mahmud'a biat merasiminde bulunmuş, merasimden sonra padişahın hazine malı ağır kıymetteki murassa sorgucunu, diğer bazı mücevherat-ı şahaneyi çalarak kaftancısı olup aralarında çirkin münasebetler bulunan Nasfet oğlanla beraber Fındıklı'da bir dostunun evinde saklanmış, sonra Sırbistan'a gitmek hülyasıyla İstanbul'dan çıkmışlar, fakat Davutpaşa'da yakalanarak mahbubuyla beraber Alay Köşkü önünde başları kesilmişti. Bostancı katillerden birini de vakadan üç dört sene sonra bizzat Sultan Mahmud yakalamıştı. Sultan Mahmud'un insan yüzü bellemede hafızası çok kuvvetliydi; bir gün filika-i hümayunla bir deniz gezintisinde hamlacılardan biri gözüne çarptı, vardığı yerde bostancıbaşıya, "Şu herifi sorguya çek, amcamın katillerindendir" dedi. Hamlacı suçunu itiraf etti, hemen idam olundu. Beş nefer zülüflü baltacı da yine birkaç sene sonra memleketleri olan Kastamonu'da teşhis ve idam edildiler.

Başta Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi, Sultan Selim'in aleyhinde çalışan ulemanın hepsi sürgüne gönderildi, bir daha İstanbul'u göremediler, gittikleri yerlerde ahalinin menfuru olarak öldüler.

Sultan Selim'in şahadeti İstanbul'da öylesine derin bir teessür uyandırmıştı ki her eli kalem tutan ve azıcık vezinden kafiyeden anlayan bu padişaha bir mersiye yazmıştır. Aşağıdaki mısralar bunların en güzellerinden biridir, devrin seçkin şairlerinden Ayıntaplı Aynî Efendi'nin uzun mersiyesinin ilk kıtasıdır:

Aksine devreylesün şimden gerü çarh-ı anid
Asuman geçsin zemine, encüm olsun nabedid
Ebr-i zulmette kalup gün görmesin eyyam-ı id
Matem itsün, kareler giysün şeb-i kadr-i said
Kalp ola dûd-i siyaha pertev-i nur-i sefid
Atlas-ı çarh-ı kühen sâl olmasun asla cedid
Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşm-i ümmid
Dembedem kan ağla kim Sultan Selim oldu şehid...

Şu beyit de eski Türk harflerinin ebced hesabı ve Hicri takvimle ölümüne tarihtir, Keçecizade İzzet Molla'nındır:

Tarih-i irtihalin eşk ile yazdı İzzet
'Oldu revan cinana Sultan Selim-i Salis'.

Tarih mücevherdir, yani Hicri takvimle ölüm yılını bulmak için tarih mısraının yalnız noktalı harfleri nazarı dikkate alınacaktır, işareti de şairin, "eşk ile (yani gözyaşıyla) yazdım" demesidir, gözyaşı elmasa, mücevhere benzer mısradaki dokuz noktalı harf 1223 rakamını verir ki Sultan III. Selim'in şahadeti yılıdır.

Garip ve hazin tesadüflerdendir, padişahın evrak-ı perişanı arasında çıkan şu kıta son şiiridir:

Kimdir ol kim mey-i şadiyle olup şirinkâm
Ana hamyaze-i gam olmaya ârız encam
Mest-i sahba-i meserret olanın hali budur
Kâh peymane çeker kâh humar-ı âlâm...

Bu kıtanın kenarına "Kelamım hatmoldu" diye yazmış. Bu ibareyi bir meraklı ebced hesabı üzerinden yoklamış, 1222 rakamını bulmuş ki Hicri takvimle tahttan indirildiği yıldır.

Şu beyit,

Kendi elimle yâre kesüp verdiğim kalem
Fetva-i hun-i nahakkımı yazdı iptida...

şahadetinde entarisinin cebinde bulunmuştu.

Müverrih Cevdet Paşa, Sultan III. Selim şanında, "Bazı âsar-ı celile ve evsaf-ı cemillerini beyan edelim" diyerek şu satırları yazıyor:

"Eba Eyyubi Ensarî Hazretleri'nin türbesi etrafına halis gümüşten bir şebeke yaptırdı, türbeyi altın kandillerle tezyin etti, Fatih Sultan Mehmed binası olan Eyüp Camii'ni yenilercesine tamir ettirdi. Topçu ve toparabacı neferleri için Tophane'de ve Beyoğlu'nda, Nizam-ı Cedit askeri için Levend Çiftliği'nde ve Üsküdar'da kışlalar, tersanede büyük bir havuz yanında kalyoncular için bir kışla, Hasköy'de hendesehane, Üsküdar'da büyük miri ambarlar yaptırdı. Kumbarahane Kışlası'nın içinde ve Üsküdar Kışlası'nın karşısında-

ki camiler de onun hayır eserleridir. Sair hayır ve miri binaları pek çoktur. Top dökümü, gemi inşası, Avrupakâri barut imali, kara ve deniz kuvvetlerinin silah ve teçhizatının tamamlanma ve tekâmülü yolundaki himmetleri pek büyüktür. Yabancı kumaşlara muhtaç olmamak için Üsküdar'da kumaş dokumahaneleri kurdurdu, ilim ve maarifin neşri için bir matbaa kurdu (Devlet Matbaası) ve matbaacılığın terakkisine yardım etti. Riyazi ilimlerin ilerlemesi için değerli hocaları himaye etti, bilhassa hendesehanenin ders programlarıyla bizzat meşgul oldu. Devletinin, vatanının saadeti hali için himmetine nihayet yoktu."

Üsküdar Kışlası, "Selimiye" diye bu padişahın temiz adını taşımaktadır. Alemdar Paşa'ya karşı çıkan yeniçeri ihtilalinde tamamen yandı. Sultan II. Mahmud bugün gördüğümüz şekilde yeniden yaptırdı, fakat üstünden muhterem amcasının adını almadı, Sultan Selim, Nizam-ı Cedit askeri için yaptırdığı bu büyük kışlaya, Üsküdar Saray-ı Hümayununu feda etmişti. Sarayın bir kısım arazisini de parselletmiş, Nizam-ı Cedit kumandanları ile zabitlerine mesken arsası olarak ihsan etmişti. Zamanımızda "İhsaniye" diye anılan Üsküdar'ın Marmara'ya ve İstanbul'a bakan en güzel semtidir. Üsküdar Sarayı'nın Harem-i Hümayun kayıklarının iskelesi de etrafında yapılan evlerle bir mahalle olmuş, fakat hâlâ "Harem İskelesi" adını taşımaktadır.

Mevlana Celaleddin Rumî'nin hayranlarından âlicenap bir Mevlevî dostuydu; asrının büyük şairi Şeyh Galib'in hamisi oldu. Galata Mevlevihanesi'ni yeniden yaptırdı ve bir saray ihtişamıyla döşetti. Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni de anası Mihrişah Sultan'ın adına yeniden yapılırcasına tamir ettirdi. Göksu ile Küçüksu arasında deniz kenarında büyük ve güzel meydan çeşmesini de babası Sultan III. Mustafa'nın ruhunu şad etmek için o yaptırmıştı.

Cevdet Paşa "Ulemaya, şuaraya ziyade riayet eylerdi, pek güzel talik yazı yazardı, fenn-i musikide behresi vardı" diyor; biz behre (nasip, hisse) kelimesiyle iktifa etmeyeceğiz. Sultan III. Selim bir musiki bilgini, devrinin seçkin bir bestekârıydı.

En başta Hammamizade İsmail Dede Efendi, devrinin musiki üstatları bu asil ve necip padişahlarının musiki fennindeki tam salahiyetini kabul etmişlerdi. *Enderun Tarihi* müellifi Tayyarzade Ata

Bey, "Suzidilara faslında iki bestesi ile semaisi, rastıceditte bir bestesi; pesendidede bir beste, bir semaisi; mahur, arezbar, şehnaz, şehnazbuselik, muhayyersünbüle, hüzzam, saba, şevkitarab ve şevkefza fasıllarında şarkıları vardır" diyor.

Fakat ne kadar yazıktır ki, bilhassa şarkılarında güfteleri metin yazı, ince şiir olarak seçmemiştir, o güzel nağmelere yalabuk yüzlü gençlere, taze oğlanlara hitap eden pek amiyane sözler refakat etmektedir; mesela bu bir hüzzam şarkısıdır:

Gönül verdim bir civane
Derdinden oldum divane
Gel efendim girme kane
Ben seni virmem cihane...

Bu da muhayyersünbüleden bir şarkısı:

Bir yosma şuh dilrüba
Seyridüp oldum müptela
Her bir cefası püreda
Her bir nigâhı canfeza...

Şu şarkısı da arazbardan:

Firkatinle nevcivanım
Kalmadı tab ü tüvanım
Tende oldukça bu canım
Sarmadan geçmek ne kabil...

Fakat ah... Yaşasaydı, yaşasaydı... Ve Garplılaşma yolunda alçakça kurulan irtica tuzaklarıyla tökezlenip düşürülmeseydi, musiki vadisinde söz salahiyetim yoktur ama, en büyük inkılabı musikimizde yapacaktı diyebilirim. Garp musikisinin ve Garp raksının hayranıydı. Çengi kızla köçek oğlanın topuk vurmasına, göğüs titretip göbek çalkamasına tahammül edememiş, haremde cariyelerine, Enderun'da zülüflü oğlanlara valsler, polkalar, kadriller oynatmıştı. "Tavşan" adı verilen ve hemen hepsi yüz güzelliği ve vücut tena-

sübüyle meşhur Sakız Adalı Rum çocukları olan rakkaslar Sultan Selim'in huzurunda seyredenleri mest eden bale gösterileri yapmışlardı. Onun devrindedir ki, Osmanlı saraylarına harp ve piyano girmiştir.

Sultan Selim kendisine "Gâvur padişah" diyenlerin anlayabileceği bir sima değildi; aslında ise Müslümanlıkta bu Sultan Selim'in kesip attığı ayağı tırnağı dahi olmayan o adamların en şöhretlisi Aygır İmam lakabıyla meşhur Derviş Mehmed Efendi'dir; arkasında bıraktığı tek hatıra, bir gün bir okka pastırma üstüne kırk yumurta kırdırıp yemesi ve mide fesadından ölmesidir.

Sultan III. Selim'i sevenlerin çoğu da onu anlayamamışlardır. Mesela gün gibi aydın bir hakikattir, adil padişahtı; iyi bir biniciydi, pazı kuvvetine sahipti, mükemmel ok atar, kılıç kullanırdı. Onun bu kıymetlerini, meziyetlerini belirtmek için bu dostlar dar görüş ve kısır muhayyileyle şöyle fıkra uydurmuşlar, fakat sevgili muhterem padişahlarını küçülttüklerini idrak edememişlerdi. Sultan Selim'in sadık bendesi Başlala Tayyar Ağa'nın oğlu Tayyarzade Ata Bey anlatıyor:

"Bir gün kıyafet değiştirmiş dolaşıyordu, kendisi başında içi külahlı fes üzerine lahur şal sarmış, belinde tabanca ve yatağan bıçağı tersane kethüdası olmuş, maiyetindekiler kalyoncu neferi esvapları giymişler, Sultanahmet Cami-i Şerif'i civarında Sokullumehmetpaşa Camii yokuşundaki tenha yerlerden aşağı inerken yeniçeri eşkıyasından arsız, namussuz, rezil bir tulumbacı neferinin kendi halinde evine gitmekte olan ırz ehli bir hatunun peşine düşüp çevirerek bir viraneye yahut şenaatini icra edebileceği bir yere cebren götürmek istediğini gördü. Tulumbacının eli yatağan bıçağının kabzasında, kadın itaat etmediğinde cerh ve katledeceğini söyleyerek,

'Dön bre avrat!' derdi.

Hatun ise,

'Karındaşım, ben ırz ehliyim, evim Küçükayasofya'dadır, çocuğum hasta, tabibe gitmiştim, eczacı dükkânından ilaç aldım, işte elimde, evime gidiyorum, inanmazsan gel mahalleme sor, bana ilişme!..' dedikçe zikri müstehcen elfazı galizeyle zorladı. Hatun padişahı görünce,

'Aman kaptan ve kalyoncu din kardeşlerim, Tanrı Teala Hazretleri aşkına olsun beni bu adamın pençesi zulmünden halas edin!..' dedi.

Tulumbacı da şeran memnu, küfür ve dalaleti ilan eden ve belki ağzına alanı idam ettirecek galiz küfürlerle belindeki bıçağı çekti, ama bıçak kınından yarısına kadar çıkmadan Sultan Selim belindeki yatağanı göz ermez süratle çekip tulumbacıya çaldığında şakiyi ikiye böldü, kadını himayesine alıp evine götürdü, atiye ve ihsanla korkusunu giderdi. Saray-ı Hümayuna döndüğünde Babıâli'ye, 'Sokullumehmetpaşa Camii yokuşunda maktul olan tulumbacının katili meşruu benim, veresesi varsa murafaa-i şeriyesine hazırım...' ibare-i adilanesiyle bir hatt-ı hümayun gönderdi..."

Irz ehli bir kadını kurtarma yolunda nefsini müdafaa için dahi olsa Sultan III. Selim, eliyle adam öldürecek insan değildir. Kaldı ki, şaki dahi olsa, bir imparatorun kendi eliyle kan dökmesi de adalet değildir.

Kalyoncu neferi kıyafetinde yanında bulunanların tek vazifeleri padişahlarını korumaktır, tulumbacı bıçağını çekerken nefis müdafaasını padişaha bırakmayacakları muhakkaktır. Sultan Selim'in, "Ben padişahım!.." demesi şeririn dizlerinin bağı çözülüp oracıkta yıkılması için kâfidir. Padişaha lüzum yok, tulumbacının karşısına tersane kethüdasının çıkması herifin her şeyi unutup başı kaygısıyla yalın tabanını kaldırarak kaçmasına kâfi bir heybettir. Yukarıda da söyledik bu fıkra avam muhayyilesi mahsulüdür.

Bu faslı "İlhamî"nin şiirleriyle kapayalım:

Ruz-i şeb didelerim derdin ile kan ağlar
Vâkıf olan benim esrarıma her an ağlar

Dağ-ı sinem göricek hun ile alude beni
Rahm idüp halime ezhar-ı gülistan ağlar

Yine rahm eylemedi asla bana ol afet-i can
Böyle bimar görüp halime yâran ağlar

Gördü çün derd-i dil-i zârımı rahm itti tabib
Didi ey haste-i hicran sana derman ağlar...

* * *

Hele hercayilik ol şuh-i cihanda bulunur
Cümle bigânelik ol afet-i canda bulunur
Kân-ı dilde kurulup çün muhabbet bezmi
Dilberin cevher-i aşkı o dükkânda bulunur...

* * *

Çeşm-i dikkatle beğendim bir güzel canparesin
Kirpiği geçti ciğerde açtı aşkın yâresin

Bâd-ı subh estikce yârin zülfü müşkefşan olur
Seyrit ol hercayinin keysu-yi anberparesin

Söyle ol şuh-i sitemkâre cevr itmesün
Kılmasun bitakat öyle âşık-ı biçaresin

Bir niyazım var sana lütfet ey bâd-ı saba
Gûşine yârin götür ah-ı dil-i avaresin

Ehl-i irfana yeter ta haşre dek seyritmeye
Şah İlhamî'nin işte şi'r-i ateşparesin...

* * *

Bakmasun mirata ol ruhsar-ı âlin görmesin
Âşık olur hüsnüne kendi cemalin görmesin
Yaktı hicran ateşine oldu bize olacak
Yanmasun bari o meh kendi hayalin görmesin...

* * *

Sevda-yı muhabbet hele ta baştan âşıktır
Zira ki gönül kâkülü yâre dolaşıktır
Lütfeyle medet kılma hazer benden efendim
Dilberler ile yıldızımız pek barışıktır...

* * *

Teal Allah nasip etti bu bir taht-ı Süleyman'dır
Uyan ki hâb-ı gafletten ki zira mülk perişandır

Hüda âsân ider her müşkilatı olsa da mâsur
Müyesser eyleyen tevfik-i Rab yüsr-i Sübhan'dır

Cihana kılma rağbet meyl idüp de mekr-i şeytana
Emanet eyleme naehle halkı Hak nigehbandır

Serir-i saltanatta olma gafil bir an İlhamî
Sana da baki kalmaz çünki bu bir çarh-ı devrandır...

Sultan IV. Mustafa

20 Mayıs 1807 Cuma günü Kabakçı Mustafa Çavuş ve Laz yamaklar ihtilalinin Osmanlı tahtına oturttuğu Sultan IV. Mustafa, 28 Temmuz 1808 Perşembe gününe kadar ancak 1 sene 2 ay padişahlık yaptı. Cülusunda yirmi sekiz yaşındaydı.

Topkapı Sarayı'nda bulunan bir resmi eğer karşısından yapılmış ise kara kaşlı, kara gözlü, kara sakallı güzel adamdır. Şahsiyeti, hükümdarlığa liyakati hakkındaki bir kıymet hükmü verilemez; Osmanlı tahtının etrafında hadiseler öylesine bağlanarak cereyan eylemiştir ki, bu Sultan Mustafa'nın yerinde kim olursa olsun alın yazısı aynı olacaktı.

Ordu sefere çıkmış, Nizam-ı Ceditçilerin İstanbul'da kalanları gururun gafleti içinde, şeyhülislam ile sadrazam vekili, Sultan Selim'i devirmek için anlaşmışlar, padişahın burada ancak aciz ve korkaklık diyebileceğimiz yumuşaklığı ve şefkati ve hükümeti temsil eden adamın ihaneti ile Boğaz yamaklarının ayaklanması dört günde bir askeri ihtilale kalp olmuş, Sultan Selim tahtından çekilmiş, veliaht olan Sultan Mustafa'ya da, "Buyurun saltanat nöbeti sizindir!.." demişler. Kardeşinden bir gün sonra doğmuş olsaydı Sultan Mahmud'u padişah ilan edeceklerdi, Mustafa'nın başına gelenler onun nasibi olacaktı.

O sırada Fransa İmparatoru Napolyon'un Rusya çarıyla akdettiği Tilsit Muahedesi'nin Türkiye'ye ait maddeleri gereğince Rusya ile Türkiye arasında da bir mütareke imzalanmıştı.

Nizam-ı Ceditçilerin orduyla beraber gidenleri Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçtılar; Alemdar Paşa genç, cahil fakat cesur ve Sultan Selim'e karşı kalbinde samimi bir sevgi ta-

şımaktaydı. Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak için kolaylıkla ikna edildi. Alemdar Paşa da yakın dostluğu olan diğer Rumeli âyanlarını askerleriyle beraber topladı, maksatlarını bönce bir adam olan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'dan gizlediler, İstanbul'da ihtilal dolayısıyla sözün ayağa düştüğünü, Sultan Mustafa'nın zorbalar pençesinden kurtarılması gerektiğini söyleyerek, emir beklemeden orduyu İstanbul'a doğru yola çıkardılar.

İstanbul'da sözün ayağa düştüğü bir hakikatti. Fakat Sultan IV. Mustafa'nın, yeniçeri zorbaları ile Kabakçı vakasını çıkaranların tahakkümüne saltanatı boyunca tahammül edecek bir kukla hükümdar olacağını kimse söyleyemez. Nitekim ilk işlerinden biri kendisini tahta çıkaran iki müfsit devletliyi, Köse Musa Paşa ile Topal Ataullah Efendi'yi azletmek olmuştu. Musa Paşa Bursa'ya sürülmüş, Ataullah Efendi de Yeniçeri Ocağı'na sığınmış, askerin ısrarı karşısında makamına iade edilmek zarureti hasıl olmuştu.

Alemdar'ın etrafında toplanan Sultan Selim taraftarları "Rusçuk Yâranı" adını almışlardı. Sultan IV. Mustafa'yı tahttan indirip Sultan III. Selim'i tahta oturtmak kafalarına sabit fikir olarak yerleşmeseydi ve inkılap yolunda samimi adamlar olsalardı, ki samimi olmadıkları Alemdar'ın kısa sadaretinde bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. IV. Mustafa'yla anlaşabilirdi gibi görünür. Alemdar bu imkânı Sultan Mustafa'ya asla vermemiştir. "Mustafa da münevver adamdı, inkılap yolunda belki Sultan Selim'den daha cesurane adımlarla yürüyecekti" diyenler tenkit edilemez.

Alemdar mutlaka Sultan Selim'i tahta oturtma azminde olunca genç padişah da tahtta kalmak için son çare olarak kan vebalini göze almış, amcası ile kardeşinin vücutlarını ortadan kaldırmak için bendelerine izin vermişti. Katiller Şehzade Sultan Mahmud'u ellerinden kaçırınca da Rusçuk âyanının İstanbul'a hâkim silahı karşısında Sultan Mustafa davayı kaybetmişti.

Bir hadiseyi insafla hatırlayalım: Köse Musa Paşa ihtilalciler tarafından başları istenilen on bir yakının adı yazılı defteri Sultan Selim'e verdiği zaman, bu şefkatli ve merhametli adam en küçük ciddi bir mukavemet göstermeden hepsini feda etmişti. Onlardan iki bedbahta da, evvelce de kaydettik, "Başınızın çaresine bakın" demişti. Bu adamların ahlak nakiseleriyle yaptıkları büyük suiistimal-

ler vardı, fakat suçlarını Sultan Selim'in kanatları altında işlemişlerdi. Bir ihtilal gününde velinimetleri tarafından terk edilmeleri, bu inkılapçı hükümdara, bugün sadece kafasını sevdiğimiz bu inkılapçı hükümdara karşı gönül bağlarımızın baskısından kurtulursak, III. Selim'in tahtta kalmak hırsından başka neyle izah edilebilir?

Yine tahtta kalmak hırsı IV. Mustafa'ya ancak iki kişiyi feda ettiriyor. Âl-i Osman tahtı oturan için kolay bırakılacak bir makam değildir; kolayca bırakmamak bir hırs, hırs da bir ahlak nakisesi ise o nakiseyle Sultan Selim de maluldür.

Tarih için bir mahkeme-i kübradır derler, hükümlerde adil olmak lazımdır.

Hadiseleri daha yakından takip edelim:

Askeri ihtilaller bir saltanat tebeddülüyle sona erdiği zaman, yeni padişahlar askeri ayaklandıranların saltanat makamına karşı kıyam suçunu evvela daima affetmişler, sonra ilk iş olarak o adamların vücutlarını ortadan kaldırmışlardı; en yakın misali Patrona Halil ile ayaktaşlarının başlarına gelendi. Bu sefer padişahtan yazılı ve turalı af senedi istendi. Sultan IV. Mustafa vermeye mecbur olduğunu gördüğü bu senedi yeniçeriler için de taahhütname şekline koydu:

Padişah Kabakçı Mustafa vakasında bir suç görmüyordu, ileride bu meseleden dolayı kimse takip edilemeyecekti.

Yeniçeriler de devlet işlerine, hükümet icraatına müdahale etmeyeceklerdi.

İki nüsha olarak yazılan ahitnamenin tuğralı nüshasını Sultan Mustafa mühürledi, öbür nüshaya ocak erkânı mühürlerini bastılar. Bu münasebetle bir alay tertip edilerek anlaşma adeta tesit edildi.

Bu hadise evvela Sultan IV. Mustafa'nın o günlerde ne kadar ağır baskı altında bulunduğunu gösterir. Sonra yeniçerilerin kendisine güvenmediklerini, Kabakçı vakasında müşevvik olmadığını, elinden böyle bir senet almaya mecbur kaldıklarını ispat eder.

Padişahın yazılı sözüne ne zamana kadar sadık kalacağı belli değildi, fakat yeniçeri zorbaları daha ertesi gün hükümet icraatına müdahalede bulundular. Karşılıklı anlaşma zorbalar tarafından bozulmuştu, padişah bunu beyan etmek ve kendilerini tepelemek için fırsat gözleyecekti. Vakit bırakmadılar. Biçare genç adam bir sabit fikrin kurbanı oldu.

Sultan IV. Mustafa şehzadeliğinde sakalsızdı, cülusunun haftasında mutat dua merasimiyle sakal bıraktı. Eski Saray'da bulunan anası Ayşe Sineperver yahut Nüketsiz Sultan ananevi "valide alayı"yla Topkapı Sarayı'na getirildi; padişah anasını Orta Kapı'da karşıladı. Ana oğul pek sevişirlerdi.

1807 Haziran'ının on birinci perşembe günü de Eyüpsultan'da kılıç kuşandı. Asırlardan beri Osmanlı padişahları Yavuz Selim'in kılıcını kuşanırlarken Sultan IV. Mustafa hazinedeki yadigârlar arasında en ulu ceddi Osman Gazi'ye ait olduğu söylenen kılıcı kuşandı.

Müttefik düşmanları olan Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere'ye karşı Avrupa kıtasında zincirleme zaferler kazanan ve Avrupa'nın siyasi haritasını değiştiren Fransa İmparatoru Napolyon'un bir an evvel sulha kavuşmaya çalıştığı ve Türkiye'nin de Rusya'yla harp halinde bulunduğu buhranlı bir devirde böylece başlayan IV. Mustafa devrinin siyasi olayları ve devletin iç durumunun tafsilatı bu yazıların çerçevesi dışındadır. Yalnız birkaç satırla kaydetmek lazımdır ki, memleket mütegallibe âyan elindedir, bunlar "sekban" adı verilen askerler beslemektedirler, âyan sekbanları disiplinli, efendilerine tam itaat ve sadakatle bağlı askerlerdir. Padişahın Yeniçeri Asker Ocağı ise bir haşarat yatağı olmuştur, bilhassa İstanbul'da it ve hayta güruhu, erazil ve eclaf yeniçerilik davasındadır. Orduya nizam vermek isteyen, âyanların sekbanları gibi "Nizam-ı Cedit askeri" adıyla talimli bir asker ocağı kurmuş olan Sultan III. Selim büyük emek verdiği bu yeni askeri kaldırmaya mecbur olup kendisi tahttan indirilince devlet ayağa düşmüştür.

Sultan Selim İngiltere ve Rusya'nın müttefiki bulunurken Rusların tecavüzü karşısında bu ittifaktan ayrılmaya mecbur kalmış, Ruslarla harbe başlamıştı. Napolyon, Sultan Selim'e gönderdiği namelerde zaferlerinden bilhassa Türklerin istifade edeceğini yazmıştı. Fakat Tilsit'te Rusya Çarı Aleksandr'la bulunan düşmanını müttefik olarak yanına almayı düşününce bu yeni ittifaka Türkiye'yi feda etmeyi asla düşünmedi, iki imparator Osmanlı Devleti'nin taksimini açıkça ve küstahça konuştular; yalnız tek noktada anlaşamadılar: İstanbul...

Napolyon harita üzerinde elini İstanbul'un üzerine koymuş ve çara karşı,

"İstanbul!.. İstanbul!.. Seni hiçbir vakit bırakmam, sen merkez-i hükümet-i âlemsin!.." diye bağırmıştı.

IV. Mustafa'yı tahta çıkaran kuvvet irtica ve cehlin kara kuvvetiydi; yapıcı değil, yıkıcı kuvvetti. Osmanlı Devleti'ni selamete çıkaracak tek mucize ise Garplılaşma yolunda süratle ilerlemekti; herhalde bunu görmüş olacaktır, görebilmek için bir hükümdarın gereken zekâya sahip olması lazımdır, yine padişah bir gün hiç çekinmeden,

"Amcam Sultan Selim'in ricalinden Sır Kâtibi Ahmed Efendi veya Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi gibi bir yakınım olsaydı sadrazam yapardım..." demişti.

Bu sözün üzerinde ehemmiyetle durmak lazımdır; Sultan Mustafa'nın, sadık bendeleri arasında yüksek hükümet makamlarına layık adamlar göremediği, kendisine taht yolunu açmış olan Kabakçı Mustafa Çavuş ve ayaktaşlarını hükümet işlerine zorba kafasıyla müdahalelerinden de bizar olduğu aşikârdır.

Sultan III. Selim devrinin Nizam-ı Ceditçi ricalinden Ramiz Efendi, Behiç Efendi, Refik Efendi, Galib Efendi ve Tahsin Efendi ordu-yı hümayunda mühim vazifelerle sefere gitmişlerdir. Kabakçı Mustafa vakasında bunların da ortadan kaldırılması düşünülmüş, fakat Sultan Mustafa razı olmamıştı.

Bu efendiler Rusçuk'ta Sultan Selim'le muhabbeti olduğunu bildikleri Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar, orada âyan paşanın etrafında Sultan Selim'i tekrar tahta oturtmak gayesiyle gizli bir cemiyet kurdular; tekrar edeceğiz, tarihimizde "Rusçuk Yâranı" denilen bu zevat için Sultan Selim'i tahta çıkarmak bir sabit fikir oldu. Sultan Mustafa kendilerine yaklaşmak istediği halde kararlarından ayrılmadılar. Hatta genç padişahın teveccühünü ve itimadını kazandılar ve o teveccüh ve itimada namerdane ihanet ettiler. Sultan Mustafa'yı aldattılar, gayelerinin tahakkuku yolunda entrika ağlarını kurnazca ördüler, en küçük fırsatı kaçırmadılar; Sultan Selim'in şahadeti de dahil bütün hadiseler Rusçuk Yâranı'nın bu sabit fikri etrafında gelişti.

IV. Mustafa'nın müsteşarları yerinde saray adamları ile bu padişahın devlet hizmetindeki sadık dostları da bir sabit fikre sahiptiler. "Sultan Selim hayatta oldukça Sultan Mustafa rahat yüzü görmez" diyorlardı.

Hakikat göz önündedir: Nizam-ı Cedit askerinin kaldırılması fermanını kurucusunun elinden almaya muvaffak olan Köse Musa Paşa, Sultan Mustafa'yı bir sünnet düğünü hokkabazı gibi "Oldu da bitti maşallah..." alkışıyla tahta çıkarmıştı. Sultan Selim'in arkasında on sekiz yıllık saltanat hatırası vardı. Türkiye'nin sözde müttefiki Fransa imparatoruna yeni padişahın cülusunu tebliğ eden elçi Muhib Efendi'ye Napolyon bile,

"Sultan Selim halis dostumdu..." diye teessürünü beyandan sonra,

"Yeni padişahınız cülusunu bana niçin bu kadar geç bildirdi?.." demiş, iltifat edecek yerde serzenişte bulunmuştu.

İstanbul halkı ise Sultan Selim'in zamanını Kabakçı vakasından birkaç gün sonra aramaya başlamıştı. Sultan Mustafa bendeleri, "Sultan Selim hayatta bulundukça padişahımız rahat yüzü görmeyecektir" demekte haklıydılar. Fakat Rusçuk Yâranı kadar kurnaz değildiler. Ve ellerinde Alemdar Paşa gibi bir kuvvet de yoktu. Bilakis padişahlarını tahta çıkaranlar, çoğu yalınayaklı ve yarım papuçlu Boğaz kalelerinin Laz yamakları ile Yeniçeri Ocağı haşaratı, han, kahvehane ve hamamların külhan odalarında barınan İstanbul eclaf ve erazili ve bunların arasından zorbalıkla sivrilip bir mansıp kapmış türedilerdi; bir de, tabir vakanüvisindir, "Gönlü büyük bağrı açık, elinde tespih, sarığında misvak, ortasında yalın yüzlü can yoldaşı, imaretten fodlası, bulgur aşı" medreselerin yobaz takımıydı... Sultan Mustafalı olarak her gün serserilik vadisinde bir vakayla padişahlarının itibarını düşürüyorlar, otoritesini zedeliyorlardı.

Zincirleme entrikalarla hadiseler şöyle değişti:

Sultan III. Selim'in Sadrazam ve Serdarıekrem İbrahim Hilmi Paşa kumandasında Ruslara karşı sefere çıkardığı ordu-yı hümayun Silistre'deyken Kabakçı Mustafa vakası olmuştu. Yamaklar isyan edince Sultan Selim, en şiddetli bir Nizam-ı Cedit düşmanı olan Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa'yı azletti, fakat serdar emri yerine getiremedi, yeniçeriler, "Biz ağamızdan hoşnuduz" diyerek isyan ettiler, serdarın otağını basıp kaçırdılar.

O sırada İstanbul'da III. Selim tahttan indirildi ve payitahttaki Nizam-ı Cedit erkânı öldürüldü. Silistre'de de Pehlivan Ağa, "İstanbul'daki ricali yoldaşlar telef etmişler, biz de ordudakilerin işleri-

ni bitirelim..." yollu konuşmaya başladı. Ordudaki Nizam-ı Ceditçiler bu cahil adamın eteğine düştüler, koltuklanan Pehlivan Ağa yumuşadı, sükûnet buldu; berikiler ise Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'yı gizlice orduya çağırdılar, âyan paşa 5.000 seçkin atlıyla Rusçuk'tan Silistre'ye gelince Pehlivan Ağa ve yeniçeriler sinmeye mecbur oldu. Alemdar Paşa kuvvet ve heybetiyle Silistre'deki ihtilali önledi, herkes yeni padişahın mühr-i hümayunu Alemdar'a göndereceğini tahmin ediyordu. Fakat Sultan IV. Mustafa amcası Sultan Selim'i çok seven bu âyan paşaya emniyet edemedi, mührünü Çelebi Mustafa Paşa'ya verdi ve sadrazam, ordudaki Nizam-ı Cedit taraftarı ricalin idamlarına asla rızası olmadığını bildirdi, bu arada Pehlivan Ağa'ya da paşalık verildi.

Alemdar Mustafa Paşa, Çelebi Mustafa Paşa'yı Silistre'de çok soğuk karşıladı, ihtilalini önlediği orduyu yeni sadrazama ve serdara teslim etti ve Nizam-ı Ceditçilerden Tahsin Efendi'yi alıp Rusçuk'a döndü.

Orduda erzak sıkıntısı vardı, Nizam-ı Ceditçilerden Behiç Efendi erzak tedariki için Rusçuk'a gönderildi. Yine Nizam-ı Ceditçilerden ve ulemadan Ramiz Efendi, Kabakçı vakası üzerine Filibe'ye sürülmüş bulunuyordu. Alemdar Paşa onu da Rusçuk'a getirdi, böylece "Rusçuk Yârânı" cemiyeti kurulmuş oldu ve Ramiz Efendi geldikten sonradır ki, Rusçuk'ta Alemdar Paşa'nın konağında Sultan Selim'in tekrar tahta çıkarılması için ilk karar verildi.

Silistre'de meydan yine Yeniçeri Ağası Pehlivan Paşa'ya kalmıştı; "Zümrüdüanka'ya sinek diyen" bir gururla Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa'yı küçümserdi, "Bu makama sayemde ulaştın" der gibi tavır takındı. Çelebi Mustafa Paşa yeniçeri ağasının yüzüne güldü ve ardından parayla yeniçerileri ağalarına isyan ettirdi, yeniçerilerin hezele güruhu bir gün çadırına hücum etti. Ağanın diline dolamış bir hitap şekliydi:

"Bre bu köpekler kime havlarlar?.." diye pürhiddet ve pürheybet çadırından çıkan ağa paşa öldürüldü, asker arasında bulunan bir Bektaşi babası elindeki teberle paşanın başını gövdesinden ayırdı. Yeniçeriler kendilerini isyana teşvik eden serdarın çadırını da yağma etmek isterken güçlükle önlendiler.

Ordu tam bir herc ü merç içindeydi. İstanbul'un ahvali de ordudan farksızdı; vaka ibretle okunmaya değer:

Fatih medreselerinden birinde oturan bir Laz softa bir fahişe avrat bulur. Fatih yeniçeri kolluğu neferleri karıyı softanın elinden alırlar. Beriki en ağır küfürleri savurarak yeniçerilerle kavga eder; yeniçeriler onu da kolluğa tıkmak isterken medresedeki odasına kaçar; takip ederler. Laz tabancayla bir yeniçeriyi öldürür. Kavga cinayete çevrilince katil medreseden caminin içine kaçar. Bu sefer birkaç yüz yeniçeri Fatih Camii'ni muhasara eder, softa ise müezzin mahfilinde siperlenmiş, hangi kapıdan yeniçeri başı görünse tabancayla ateş etmekte. Yeniçeriler camiye hürmeten ateş etmezler, katil softayı kurşunları tükendikten sonra yakalamak isterler. Vaka yerine Şeyhülislam Ataullah Efendi gelir, yeniçerilere hoş görünmek isteyen Topal Müftü İstanbul'da ağa vekili olan sekbanbaşıya hücum ve ateş emrini verdirtir. Müsademede kurşunları tükenen Laz softa ölüm eri olur, hançerini çeker ve dışarı fırlar, üç beş yeniçeriyi yaralar, kendisi de sopalar ve tekmeler altında can verir. Halk artık tutulmaz, konuşacaktır:

"Yeniçeri Ocağı'na sığınan caniler takip edilmezken camiye sığınana bu şiddet ne revadır? Cami-i şerif düşman tabyası mıdır?.."

Bu vaka üzerine İstanbul'da ne kadar medrese talebesi varsa Ataullah Efendi'nin düşmanı oldu; garibi şudur ki, Ataullah Efendi'den nefret ettiği halde onu yeniçeri tazyiki altında makamında tutan Sultan IV. Mustafa'nın da aleyhine döndü. Softalar sokaklarda alenen, "Sultan Selim'i istemediğimize hata etmişiz! Korktuğu haçlılar meğer başkalarıymış..." demeye başladılar.

Sultan IV. Mustafa bendegânından evvela Zenci Nezir Ağa, Sultan Selim'in vücudu ortadan kalkmayınca rahat edilemeyeceğini kafasına koydu. Meseleyi Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa'ya açtı, kurnaz köse,

"Bu büyük iştir..." dedi, "sadrazamın ve ordunun muvafakatini almak şarttır."

Ve hemen kaymakamlıktan çekildi; fakat Sultan Mustafa'nın kendisini hiç sevmediğini bildiği için, ne olur ne olmaz yeni bir devir için de hazırlandı,

"Bana Sultan Selim'in katlini teklif ettiler, bu caniyane teklifi nasıl kabul edebilirim, istifaya mecbur oldum..." demeye başladı.

Ortaya, "Padişah amcası Sultan Selim'i kaybettirecek..." dedikodusu yayıldı, herkesi bir dehşet aldı.

O sırada Ruslarla mütareke imzalanmıştı, ordu kışı geçirmek üzere Edirne'ye geldi.

İstanbul'dan Edirne'ye askerin aylığı gönderilecekti, sarayda hazine vekili olan Zenci Nezir Ağa bu vesileyle Edirne'ye gitti; kafasındaki sabit fikri Sadaret Kethüdası Osman Efendi'ye açtı, bu namuslu adam dehşete düştü, Nezir'in şerrinden de korktu.

"Sultan Selim'in izalesi çok büyük iştir..." dedi, "sadrazam bir şey yapamaz, yeniçerilerin muvafakati şarttır, ocak ağalarıyla konuşun..."

Ve Nezir'den evvel ocak ağalarıyla kendisi konuştu:

"Hazer... Sümmelhazer..." dedi, "Genç Osman kanı hâlâ ocağımızın üzerindedir, bir de Sultan Selim'in kanı olursa kıyamete kadar lanetli olursunuz, ocağınız bu veballe inkıraz bulur..."

Zenci Nezir ocak ağalarıyla temas etti, fakat ocaklı ona ağız açtırmadı, kesin olarak,

"Yediğimiz nimet hâlâ Sultan Selim devrinden kalandır! Maazallah bir kılına hatta dokunmak değil, Sultan Selim'e bed nazarla bakanı dahi ocağımızın can düşmanı biliriz..." dediler.

Gece gebeydi, yine büyük bir vaka doğuracaktı.

Ordu Silistre'den Edirne kışlasına çekilirken yârandan Refik Efendi de evlat ve iyalini görmek bahanesiyle İstanbul'a geldi; müverrih Cevdet Paşa'nın tabirlerindendir: "Hazırlanmış hile ve desise macunlarını Sultan Mustafalı devletlilerin ağızlarına parmak parmak çaldı." Hazine Vekili Nezir, Hazine Kethüdası Ebe Selim ve Başçuhadar Abdülfettah ağalara gereği gibi çattı, her vesileyle Alemdar Paşa'nın Sultan Mustafa'ya sadakatinden bahsetti.

"Birtakım baldırı çıplak güruhunun, yamak denilen yalınayaklı yalı uşağı derbederlerin tagallübüne sizin gibi sahibi devlet kimselerin tahammülü hazindir, bu makuleleri ezmek için Alemdar Paşa'nın askerleriyle İstanbul'a getirilmesi lazımdır..." dedi.

Hepsini kandırdı, yalnız Sultan Mustafa,

"İstanbul'da ocaklının tuğyanı yoktur, sair erazil güruhunu tedip için bu kadar askerle Alemdar Paşa'nın İstanbul'a gelmesine lüzum yoktur, bu tedbir şimdilik dursun!.." dedi.

Dostane tavsiyelerinden ötürü Refik Efendi reisülküttap (dışişleri bakanı) tayin edildi ve sadrazamın yanına Edirne'ye gönderildi.

İstanbul'da Köse Musa Paşa'nın yerine Sultan Mustafa'ya son derece sadık Tayyar Paşa sadaret kaymakamı oldu. Bu vezirden Sultan Selim'e bir suikast beklenebilirdi. Rusçuk Yâranı derhal faaliyete geçti. Refik Efendi, Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'ya, "Tayyar Paşa'yı siz sultanımın yerine sadrazamlık için hazırladılar..." dedi.

Tayyar Paşa, Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'yle de geçinemedi; bir taraftan sadrazam, bir taraftan da şeyhülislamın istekleri karşısında Sultan Mustafa Tayyar Paşa'yı azletmeye mecbur oldu. Sultan Selim'e suikast tehlikesi de bir müddet için uzaklaşmış oldu.

Sadrazam Kâhyası (içişleri bakanı) Osman Efendi siyasi havayı bulanık gördüğü için çekildi. Refik Efendi sadrazam kâhyası oldu, ondan boşalan reisülküttaplığa Rusçuk Yâranı'ndan Galib Efendi getirildi; Tahsin Efendi de çavuşbaşı (emniyet umum müdürlüğü gibi bir vazife) oldu, bu suretle Sultan Selimliler tamamen kuvvetlendiler. Refik Efendi'nin gizli bir davetnamesi üzerine avlanma bahanesiyle Rusçuk'tan çıkan Alemdar Paşa 10.000 askerle Edirne havalisine geldi, Edirne'de sadrazam, İstanbul'da da padişah telaşa düştüler. Sadaret Kethüdası Refik Efendi bu sefer de sadrazamı kandırdı; "Bu herifin zıddına gitmektense uzlaşmaya bakmalıyız..." dedi. Danışıklı dövüş, Rusçuk Yâranı'ndan Behiç Efendi Alemdar'a gönderildi, sadrazam adına konuştu. "Alemdar'a Tuna yalısı seraskerliğini verirsek gönlü hoş olacak, ben bu şartla Rusçuk'a dönmeye razı ettim..." dedi. Alemdar hakikaten döndü. Sadrazam da onun Tuna yalısı seraskerliğine tayinini padişaha arz etmeye Behiç Efendi'yi memur etti ve efendiyi bu hizmetinden dolayı başdefterdar (maliye bakanı) tayin etti.

Bahar gelmişti, Rus mütarekesinin de müddeti bitmişti. Sefer için hiçbir hazırlığı bulunmayan, hatta herc ü merç içinde bulunan ordu Edirne'den cepheye hareket edecekti!

İstanbul'da bu sefer de Behiç Efendi dillendi, padişahın yakınları Nezir ve Fettah ağalarla mahremane buluştu, en yakın bir dost gibi göründü,

"Baldırı çıplak bir Kabakçı Mustafa'nın devlete tahakkümü ne demektir? Padişahımız şeyhülislamı azleder, onlar zorla yerinde tutarlar... Bir gün gelecek, size de, bize de velinimetlerine ihanet ettiler diyeceklerdir... Bir alay serserinin her gün türlü rezaletine seyirci olmak reva mıdır?.. Alemdar Mustafa Paşa Tuna yalısı seraskeri ola-

rak adam göndermiş, Moskof'un ağzını aramış, 'Padişahınız Sultan Mustafa'nın sözü geçmez, sulh maddesini Kabakçı Mustafa'yla mı konuşalım, Kahveci Mustafa'yla mı konuşalım?..' diye alay etmişler ve hem 'Böyle herc ü merç içinde bir devletle sulhu konuşmak ne lazım...' demişler. Alemdar Paşa da, "Artık dayanamıyorum, ben 10.000 askerle İstanbul'a gidip padişahımı o baldırı çıplaklar tagallübünden kurtaracağım, sonra boynum padişahın kılıcına kıldan incedir, efendim yoluna canım kurban olsun' diyor..." dedi.

Nezir Ağa:

"Çünkü paşa hazretleri efendimize hizmet etmek ister, evvela Sultan Selim'i idam etsin..." deyince hiç cevap vermedi...

"Evet... Sultan Selim'in izalesine lüzum vardır, o hayatta oldukça Sultan Mustafa Efendimiz'e rahat yoktur... Ama Alemdar Paşa ne yapsın?.. Biliyorsunuz, yeniçeriler bu maddeye şiddetle muhaliftir... Yine malumunuzdur ki Bonapart gibi bir cihangir Sultan Selim'le dostluk davasındadır, Fransızları da kendimize düşman yaparız... Şimdi vakti değildir, vakti gelince padişahımızın Alemdar Paşa'ya bir işareti bu maddenin icrası için kâfidir..." dedi.

Nezir ile Fettah şaşırdılar, Behic Efendi'ye, "Ya ne yapalım?.." diye sordular.

"Taraflarınızdan gizli birer mektup yazın, hatt-ı hümayuna lüzum yok, bizler paşayı sizin gibi devletlilerin emriyle Edirne'ye, oradan da İstanbul'a getiririz... Mütegallibe güruhu sorarsa, 'Ben emir vermedim' der... Hemen matlup padişahımızın müzevir sözüne uymamasıdır, o serserilerden korkmamasıdır... Yanında sizler varken her şey kolaylıkla hallolur..." dedi.

Abdülfettah Ağa istenilen mektubu yazdı ve Behiç Efendi'ye verdi, Behiç Efendi de Edirne'den Rusçuk'a gönderdi. Alemdar bu sefer 20.000 seçkin askerle Edirne'ye geldi. Serdar Çelebi Mustafa Paşa'yı dost yüzüyle ziyaret etti, her gün buluşarak sefer işlerini konuştular. Bu toplantılara hepsi en mühim mevkileri elde etmiş olan Rusçuk Yârânı da iştirak etti.

Bir toplantıda para sıkıntısı konuşuldu, Defterdar Behiç Efendi,

"Hazine meselesini burada konuşup halledemeyiz, beyhude vakit kaybediyoruz, hemen beraberce orduyu alıp İstanbul'a gidelim..." dedi.

Refik Efendi de bu teklifi destekledi.

"Her cihetten hayırlı olur, sulh olursa ne âlâ, olmazsa mühimmatı İstanbul'da tanzim edip gazaya gitmek elbet ki daha uygun düşer..." dedi.

Hemen birkaç gün içinde İstanbul'a gitmeye karar verilince Alemdar Mustafa Paşa da söze karıştı.

"Öyleyse ben de beraber gidip Sultan Mustafa Han Efendimiz'in didar-ı hümayunlarını göreyim ve hâki pay-ı şahanelerine yüz süreyim..." dedi.

"Sultan IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi" oyununun birinci perdesi Edirne'de muvaffakiyetle oynandı, aktörlerin hiçbiri, hatta toplantılarda söyleyeceği sözleri önceden ezberleyen Alemdar Mustafa Paşa bile aksamadı. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa,

"Padişahtan izin alalım..." diyecek olmuştu. "Sultanım" dediler, "zat-ı şahane ordunun İstanbul'da bulunmaması dolayısıyla devlet umurunu istila eden Kabakçı ve ayaktaşları ve Topal şeyhülislamdan müteneffirdir. İstanbul'u teşrifinizi temenni eder ve sizi çağırmak için fırsat gözler, bazı mahremlerinden işittik, cenabınızın İstanbul'a gelmesi padişahı bilakis memnun edecektir, fakat şimdi haber versek, usulen meclisi meşveret konulacak, şeyhülislam ve onun tahrikiyle zorbalara mâni olacaklar. İstanbul'daki erazil aslında fitne için fırsat gözetir, ordunun yola çıktığını İstanbul'un haber almaması lazımdır..."

Edirne dışına kimse bırakılmadı. İstanbul'a beş konakta ılgarla gidilecekti.

Evvelce nakletmiştik. Alemdar Paşa bu günlerdedir ki Pınarhisar Âyanı Uzun Ali Ağa'yı bir miktar askerle gizlice Karadeniz Boğazı'na gönderip Kabakçı Mustafa'yı idam ettirdi.

Kabakçı'nın gece yatağında bastırılıp idamı yamakları deliye döndürmüştü, kaymakam paşadan kimin emriyle öldürüldüğünü sordular, paşa hayretler içinde kaldı.

"Vakayı sizden öğreniyorum..." dedi.

Padişaha arz etti. Sultan Mustafa,

"Benim iznimle olmamıştır, tahkik olunsun..." dedi.

Edirne'ye sadrazama yazıldı, ihtilalci çavuşun kimin emriyle kat-

ledildiği soruldu. Fakat sadrazamın orduyla Edirne'den kalkıp İstanbul'a gelmekte olduğu öğrenilince Kabakçı'nın katli unutuldu. İstanbul'u yeni telaş aldı. Kimi,

"Hatt-ı hümayun gönderip geri çevirmeli..." derken, kimi de,

"Padişah çağırmadan gelmek isyandır!.." dedi.

Bazıları,

"Üzerlerine asker yollayalım..." derken, bazıları da,

"Sur kapılarını kapayalım" diye tedbir düşündüler.

İlk sersemlik anı geçince,

"Bir lüzum olmasaydı gelmezlerdi..." denildi.

Ama bu lüzumun ne olduğuna kimse cevap veremedi.

Orduyla beraber "Sancak-ı Şerif" de geliyordu, devlet ananesiydi. Sancak resmen karşılanacaktı.

19 Temmuz 1808 Salı günü şeyhülislam, kadıaskerler, ulema, şeyhler, devlet ricali ve İstanbul âyan ve eşrafı son konak yeri olan Davutpaşa'dan öte İncirli Çiftliği'nde evvela Sadrazam ve Serdar Çelebi Mustafa Paşa'nın otağına, oradan da Alemdar Paşa'nın çadırına gittiler. Alemdar'ın çadırına girerken makamında eclaf ve erazil güruhuna dayanarak duran topal şeyhülislamın bacakları titremeye başladı; paşanın "Kırcali askeri" denilen her biri aslan misali dağlı sekbanları arasından geçip çadıra giren Ataullah Efendi korkusundan oturması gereken başköşeye geçemedi, sedirin bir kenarına zelilane ilişti, Alemdar hiçbir kastı olmadan,

"Buyurun efendi, öyle buyurun, sizler hem başı büyük hem de işi büyüklersiniz, size riayete mecburuz..." dedi.

"Başı büyük" tabirinden türlü mana çıkaran şeyhülislam buz gibi ter döktü.

Sultan Mustafa da Sancak-ı Şerif'i İncirli Çiftliği ile Davutpaşa Kasrı arasında bekliyordu. Sadrazam ayak öptü, sancağı mutat merasimle padişaha teslim etti. Alemdar ile yanındaki Rumeli âyanlarının Çırpıcı Çayırı'nda ordugâh kurmaları emrolundu, sonra ananevi merasimle şehre girildi.

Davutpaşa Kasrı'ndayken Ramiz Efendi Alemdar'a, "Sultan Mustafa'yı burada hemen tevkif edin, doğru saraya gidelim. Sultan Selim'i tahta çıkaralım, tam fırsattır" dedi. Paşa reddetti: "Böyle kahpelikle iş görmek mertliğe yakışmaz..." dedi. Gizli cemiyetin di-

ğer erkânı da paşayı başka mülahazayla haklı buldular; "Şimdi bütün şehir halkı ayakta... Sancak-ı Şerif'i istikbale gelen padişahın tevkifi çok çirkin düşer, padişahlık makamının şerefi zedelenir. Sultan Mustafalıları tamamen iğfal için bir meclis kurulacak, bu iş o zaman kolayca olur" dediler. Fakat hadiseler Ramiz Efendi'nin haklı olduğunu gösterdi.

Kabakçı'nın Alemdar Paşa emriyle öldürüldüğü artık aşikârdı, fakat yamaklar, yeniçeriler, İstanbul haytaları, tabirler yine Cevdet Paşa'nındır: "Kedi görmüş fareye döndüler. Sokaklarda ırz ehline köpek gibi saldıran zorbalar kuzu oldu." Alemdar'ın peşine Rumeli âyanlarını takıp bu kadar askerle İstanbul'a gelmesinin elbet ki bir sebebi vardı, fakat kimse "Ne olmuş, ne olacakmış?" diye sormaya cesaret edemiyordu.

Temmuzun yirmi birinci perşembe günü Alemdar Paşa İstanbul halkını titreten bir askeri nümayişle şehre girdi ve Babıâli'ye giderek sadrazamı ziyaret etti; o gün yanında 6.000 Kırcali askeri vardı. Âyan paşa Babıâli'deyken Şeyhülislam Ataullah Efendi azledildi ve Arabzade Arif Efendi şeyhülislam oldu. İki gün sonra da Topal'ın yardakçıları kadıasker efendiler azledildi, hepsi sürgüne gönderildi.

Padişah ve saray erkânı zorbaların sinesinden, Topal Efendi ile peyklerinin kolaylıkla azillerinden memnundu, sadrazam da memnundu ve herkes biliyordu ki anarşi içinde çalkanan ve her gün bir köşesinde türlü rezaletler, tecavüzler, şenaatler görülen İstanbul'un böyle birdenbire sütliman oluşunun sebebi Alemdar Paşa'nın heybetiydi.

Fakat bu gözdağı kâfiydi, Alemdar'ın İstanbul'da vazifesi, hizmeti bitmişti, artık gitmesi gerekirdi.

Bunu söylemeye kim cesaret edecekti?

Alemdar'a İstanbul'da artık işi kalmadığını söylemek cesaretini gösteren, onu makamı için en tehlikeli rakip gören Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa oldu; yüzüne karşı ağzını açamazdı, ancak Çırpıcı Çayırı'na haber yolladı; "Kendileri selametle avdet buyursunlar, ben burada istediklerinden âlâ işe nizam veririm..." dedi. Âyan paşadan, "Yok... Affederler; bizim kavl ü kararımız devleti mütegallibe elinden kurtarmaktır; avdetimiz bunun tamamen icrasına bağlıdır..." diye bir cevap gelince şaşırdı.

Tarih yaprakları ışık içinde, devleti mütegallibe elinden kurtarmayınca İstanbul'dan ayrılmayacağını söyleyen Alemdar'ın kendisi mütegallibenin en müthişidir.

Her zaman her yerde bulunur, sadrazamın kulağına fısıldadılar; "Meramı Sultan Selim'i tekrar tahta oturtmaktır..." dediler. Sadrazam da hemen saraya mahrem bir tezkire yazdı, işittiğini anlattı; "İş işten geçmeden efendimiz bana ruhsat versin, İstanbul'da Refik Efendi ile arkadaşlarını idam edeyim, şehir kapılarını kaparız, ocaklının yardımıyla Alemdar'ın da işine bakarız..." dedi; fakat saraydan gelen cevap karşısında donup kaldı: "Alemdar Paşa'nın taraf-ı hümayuna hizmetten ve pazı-yı satvet-i şahaneyi takviyeden başka muradı yoktur, sadrazam hazretleri beyhude rahatsız olmuşlar, birtakım evhama kapılmışlar... Fesat kapısını açmak kâr-ı akıl değildir!.."

Sadaret Kethüdası Refik Efendi de bu gizli muhabereyi öğrendi ve hemen Çırpıcı Çayırı'ndaki Alemdar'ı bir mektupla haberdar etti.

28 Temmuz 1808 Perşembe günü seher vakti Alemdar Mustafa Paşa 20.000 askerle şehre girdi, doğruca Babıâli'ye giderek sadrazamı arz odasında bastı ve top gibi gürledi.

"Bre herif... Mühr-i hümayunu ver..." diye bağırdı.

Yerinden fırlayan Çelebi Mustafa Paşa'nın elleri titremeye başladı ve kâh cebine kâh koynuna gittikten sonra Sultan IV. Mustafa'nın mührünü çıkarıp verdi. Alemdar ne yapacağını bilmiyordu, mühür elinde kalınca şaşkın şaşkın Sadaret Kâhyası Refik Efendi'ye baktı, efendi yol gösterdi; "Çavuşbaşı Tahsin Efendi'ye veriniz" dedi.

Mührü gasp ederek sadrazamı azleden Alemdar maiyeti erkânından Boşnak Ağa'ya sadrazamı göstererek, "Bu herifi al, Çırpıcı'ya götür..." emrini verdi.

Şeyhülislam efendi ile kadıaskerlerini derhal Babıâli'ye getirtti, asık yüz çatık kaşla, "Efendiler, din ve devlete dair işlerimiz vardır, nezd-i hümayuna gitmek lazım geldi, kalkın gidelim..." dedi. Şeyhülislam Arabzade Arif Efendi şaşırdı, çabuk toplanıp kalkamadı, âyan paşa bir kere de onun yüzüne karşı gürledi.

"Araboğlu musun nesin be herif... Kalk!.." diye bağırdı.

Babıâli'de yeteri kadar muhafız asker bırakıldıktan sonra Soğukçeşme Kapısı'ndan çıkılarak saraya gidildi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın saray baskınını Sultan III. Selim'in şahadeti bahsinde anlatmıştık.

Sarayda Osmanlı tahtına tekrar oturtmak istediği Sultan III. Selim'in naaşıyla karşılaşan Alemdar şehidin önünde diz çökerek hüngür hüngür ağlarken Sultan Mustafalı katillerin elinden sadık bendelerinin fedakârlıklarıyla kurtulmuş olan Şehzade Sultan Mahmud'u getirmişlerdi; kelime tam yerindedir, diktatör de tahta onu oturtmakla teselli bulmuştu. Sultan Mahmud dua için Hırka-i Saadet Dairesi'ne girdiğinde paşa, bu dairenin dış kısmı olup "Arzhane" yahut bu isimden bozma olarak "Arslanhane" denilen yerde oturup beklemişti. O sırada Sultan IV. Mustafa, Bağdat Köşkü önündeki büyük havuzlu taşlıkta asabi adımlarla geziniyordu. Kim olduğu tespit edilememiştir, bendelerinden biri, "Sultan Mahmud tahta cülus etti..." dedi. Birden irkildi:

"Ben tahttan inmedim... Mahmud'u kim çıkartmış?.." dedi.

Bu sözü iki üç defa tekrar etti. Arzhane'nin penceresinden Sultan Mustafa'yı gören Alemdar Paşa,

"Bu kim?.. Sultan Mustafa mı?.. Varın söyleyin ona bucağına gitsin, yoksa elimden kıyamete kadar lanetleme olacak bir iş çıkar!.." dedi.

Paşa şakası olan adam değildi. Sultan Selim'in intikamı, "Kana kan, kısastır" diye Sultan Mustafa'yı kendi eliyle vurup öldürebilirdi. Durumun vahametini görenler koştular ve Sultan Mustafa'ya, "Efendim, taht-ı âlemde kısmetiniz bu kadarmış, biraz da Harem-i Hümayunu teşrif ile istirahat buyurunuz..." dediler. Bütün tarih kaynaklarını gözden geçirmiş olan müverrih Cevdet Paşa Sultan Mustafa'nın bu tebliğe verdiği cevabı kaydetmiyor, herhalde sükût etmiş değildir.

Sultan Mustafa'yı Kafes'e götürürlerken mabeyin kapısı önünde anası Nüketseza yahut Sineperver Kadın'ın sesi işitildi. Oğlunu çılgınca seven bu kadın ağzına geleni söyledi, feryat ederek, "Aslanımın tahttan indirilmesine sebep nedir?.." diye sordu. Alemdar'ı ve Rusçuk Yârânı'nı hilekârlık, yalancılık, gasıplık, zorbalıkla ittiham etti. Müverrih Cevdet Paşa, "Rumeli usulünce kadınlara silah çekilemez, onlarla ağız dalaşı yapılır, bu yolda dahi kadınlarla başa çıkılamayacağından Alemdar Paşa kedi gibi sindi" diyor; biz öyle dü-

şünmüyoruz. Alemdar'ın ve Rusçuk Yârânı'nın bu kadına verilecek cevapları yoktu. Sultan IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesine sebep neydi?.. Biz de soruyoruz.

Kabakçı Mustafa vakasında hangi Osmanlı şehzadesi, "Buyurun, taht sizindir..." davetini kabul etmeyecekti?

Sultan Mustafa'nın kendisini tahta oturtmuş biri köse, biri topal iki müfsit devletli ile Kabakçı'dan ve onun pespaye ayaktaşlarından daima nefret ettiği bir hakikattir; bunu Alemdar ile yârânı da pek iyi biliyorlardı ve padişahın bu duygusundan istifade ederek İstanbul'a gelmişlerdi.

Sultan Mustafa mürteci miydi? Hayır. İstanbul'daki Nizam-ı Cedit erkânını ihtilallerin hançer ve kılıçları altına veren o değil, Sultan Selim'di. Nizam-ı Cedit'i kaldıran da Sultan Selim'di. Hatta, Sultan IV. Mustafa Alemdar ile Rusçuk Yârânı'na dost elini uzatmış, onları da kendisine, son dakikaya kadar dost sanmıştı. Rusçuk Yârânı'nın ısrarla Sultan Selim'in padişahlığı üzerinde durmaları, Selim'in münevver kafası, Garplı görüşü, memleket sevgisi için değildi, onun yumuşak, ipek gibi uysal huyu işlerine geliyordu, meydanda bildikleri gibi cirit atacaklardı. Sultan IV. Mustafa'nın kendilerine bu imkânı vermeyeceğinden korkuyorlardı. Saray basıldıktan sonra da pek tabii onu tahtında tutamazlardı. Şehzade Mahmud'un eteklerine zoraki yapıştılar.

Sultan IV. Mustafa pis ve hasis ihtiraslar uğrunda harcanmış bahtsız bir genç hükümdardır.

Sultan II. Mahmud

Sultan IV. Mustafa, Alemdar'ı deviren yeniçeri ihtilalinde, 15/16 Kasım 1808 Salı/ Çarşamba gecesi Sultan II. Mahmud'un emriyle boğularak idam olundu.

"Yayla İmamı" adıyla tanınmış bir zatın tarihçesinde, ulemadan iken Alemdar'ın diktatörlüğünde vezir ve kaptanıderya olan Rusçuk Yâranı'ndan Ramiz Paşa, eski Nizam-ı Ceditçilerden ve yine Alemdar devri ricalinden Kadı Paşa, Bahriye Nazırı Moralı Ali Efendi ve bahriye umerasından İnce Mehmed Bey marifetleriyle boğulduğu yazılıymış; bu tarihçeyi görmedik; İsmail Hami Danişmend *Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adındaki eserinde, "Anadolu Beylerbeyi Kadı Paşa ile bostancıbaşı ve birkaç cellat ile içeri girip IV. Mustafa'yı Şimşirlik'te kendi belindeki şal kuşakla boğmuşlardır" diyor.

Ölümü gizlenmedi, bizzat padişah tarafından açıklandı. Sultan Mahmud huzuruna çıkan bir ulema heyetine,

"Birader de bu gece vefat etti..." dedi.

Sultan II. Mahmud, Alemdar'ın diktatör kılıcı altında padişah olduğunda yirmi dört yaşındaydı. Amcası Sultan Selim'in Sultan Mustafalılar eliyle şehit edildiği 28 Temmuz 1808 Perşembe günü aynı katillerin elinden hayatını sadık bendelerinin fedakârlığıyla kurtarmıştı. Vaka tarih kütüğünde tafsilatıyla tespit edilmiştir.

Zenci Nezir, Gürcü Abdülfettah, Sırp Ebe Selim, Bağdatlı Hacı Ali, akhadım Cevher, Kör Mehmed ağalar, Deli Mustafa ile on iki nefer bostancı ve zülüflü baltacı oğlan Sultan Selim ile Şehzade Sultan Mahmud'u öldürmek kastıyla hareme yürürken önlerine çıkan ve kendilerini akıbeti meşum bu kötü işten men etmek isteyen Başlala

Tayyar Ağa yalınkılıçların karşısında kendi canını güç kurtarmış, Seferli Koğuşu tarafına kaçmıştı. Orada Seferli Koğuşu Kâhyası Recep Paşazade Mehmed Bey'e rastladı. Mehmed Bey, Şehzade Mahmud çocukken lalalığında bulunmuştu. Tayyar Ağa'dan vakayı haber alınca dehşet içinde kaldı; yanlarına hünkâr başimamı Ahmed Efendi de geldi, o da hamiyet sahibiydi; hemen koştular; az evvel katillerin girdiği kuşhane kapısından zenci hadımlardan Anber, Kasım ve Hafız ısa ağalara rastladılar. Enderun halkından oldukları için hareme giremezlerdi; her şeyi göze almış katillerin gösterdiği pervasızlığı gösteremezlerdi; durumu bu zencilere anlattılar; zenci ağaların üçü de dev yapılı ve pazı sahibiydi, hemen kılıçlarını çekip Sultan Selim ile Sultan Mahmud'u kurtarmaya koştular. Sultan Selim'in dairesini basılmış görünce padişahı kurtaramayacaklarını anladılar, müdafaa için Sultan Mahmud'un dairesine gittiler. Daireyi boş buldular.

Üç ağa merdiven başına gelmişlerdi ki, katiller de yetiştiler. Ebe Selim,

"Ağalar yol açın!.. Şehzade fermanlıdır, size zarar gelmesin!.." dedi.

Kasım Ağa,

"Geçemezsiniz!.." dedi.

Zenci Nezir zülüflü baltacılarla bostancılara,

"Bre ne durursunuz?.. Şehzade yukarda... İşi yarım koyup da candan mı vazgeçersiniz?.. Bre tepeleyin şunları!.." diye bağırdı.

Katiller Sultan Selim'in kanıyla bir kat daha vahşileşmiş saldırırken üç ağa basamakları ikişer üçer atlayarak yukarı çıktılar. Kasım Ağa merdivenin üst başındaki sahanlıkta hâkim bir müdafaa yeri tuttu. Anber Ağa ile Hafız İsa da dairenin kapısını tuttular.

Tayyar Ağa, Mehmed Bey ve Hafız Ahmed Efendi zenci ağalara, "Sultan Selim ile Sultan Mahmud'u dama çıkarıp kaçırın" diye tembih etmişlerdi; fakat bunu yapabilmek için on dokuz kılıca karşı üç kılıç ne kadar dayanabilecekti?

Kasım Ağa beş dakika kadar merdane dövüştü; nihayet bostancılardan biri fırlattığı mızrakla bu fedakâr zenciyi yaraladı, devirdi; merdiven başı müdafaasız kaldı. İşte o zaman sahnenin kahramanı Cevrî Usta oldu. Entarisinin eteklerini belindeki kuşağına sokmuş, başı açık, ayağı çoraplı, bir elinde büyük bir kül çömleği, içerden, yavrusunu koruyan bir dişi aslan gibi fırladı; İsa ve Anber ağalara,

"Damdan kaçırın!.. Damdan!.." diye bağırarak merdivene saldıran katillerin suratına avuç avuç kül saçmaya başladı. Bu suretle de beş dakika kadar bir zaman kazanıldı. O zaman içinde de Anber ve İsa ağalar Şehzade Mahmud'a omuz verdiler, "baca" denilen üst tepe penceresinden dama çıkarıp kaçırmaya muvaffak oldular.

Cevrî Usta'nın hem takati, hem de külü tükenmişti; adım adım geri çekilirken karnına yediği bir tekmeyle devrildi ve bayıldı.

Ebe Selim yaman silahşordu, tam dama çıkmak üzere bulunan şehzadeye bir hançer fırlattı; bıçak Sultan Mahmud'un pazısında bir yara açtı; dama çıkarken de alnını çarparak sağ kaşının üstünden hafifçe yaralandı.

Tayyar Ağa, Mehmed Bey ve Hafız Ahmed Efendi Enderun'daki avluda, Meşkhane'den getirdikleri merdivenleri bellerindeki kuşaklarla bağlayarak dama dayadılar ve bir pazısı ile alnından yaralı şehzadeyi aşağı indirdiler. Ki, o sırada Alemdar Mustafa Paşa da Babü's-saade'yi açmış, arz odası önünde Sultan Selim'in paralanmış aziz naaşıyla karşılaşmıştı. Alemdar hıçkıra hıçkıra ağlarken Ramiz Efendi,

"Aman efendim, şimdi ölmüşe ağlanacak vakit değildir, tahtın sahibini bulup da makamına oturtmalıyız... Allah korusun, Sultan Mahmud Efendimiz'e dahi bir ziyan erişmeye!.." deyince Alemdar'ın aklı başına gelmiş,

"Aman... Sultan Mahmud Efendimiz'e bakın!.. Damlara çıkın, kapıları yıkın!.." diye bağırmaya başlamıştı.

Müverrih Cevdet Paşa, "Dehşetli bir sahnedir!.. Alemdar'ın askeri Rumeli'nin vahşi dağlılarıydı. Paşalarını Sultan Selim'in naaşı önünde ağlar görünce öyle bir hale gelmişlerdi ki, paşanın ağzından kırın şu saray halkını diye bir emir çıksa sarayda ne olacağını Allah'tan başka bir fert bilemezdi. Bütün Enderun halkı bir köşeye sinmiş, kimi mahzenlere kaçıp gizlenmişti. Sultan Mahmud'u nerede arayacaklardı? Sarayın kapısını bacasını bilmeyen o Rumeli askeri yalınkılıç ve yatağanlarla öteye beriye koşuyor, bir kısmı da damlara çıkmaya çalışıyordu..." diyor.

Damdan indirilen Sultan Mahmud can pazarından geldiği halde metanetini kaybetmemişti; işte bu ruh sağlamlığıdır ki Osmanlı tahtına oturacak olan bu genç adamı zincirleme gailelerin karşısın-

da otuz sene dimdik tutacak, memleketinin tealisi yolunda ciddi ıslahat adımları attıracaktır.

Üstündeki perişanlığa biraz çekidüzen verdi, sağ kaşı üstündeki yaranın kanını sildiler, yaralı pazısını bağladılar. Yalınayaktı, biri koştu, Meşkhane'den bir çift yenice çedik pabuç bulup getirdi, onları ayaklarına geçirdiler.

Başlala Tayyar Ağa öne geçti; pabuçları bulup getiren Arif Ağa arkada, Receppaşazade Lala Mehmed Bey ile İmam Hafız Ahmed Efendi de şehzadenin koltuklarına girdiler. Arz Odası'na doğru ilerlediler.

Alemdar Arz Odası'nın etrafındaki mermer korkuluğa yarı oturmuş, Sultan Mahmud'dan haber bekliyordu; kendilerini evvela paşa gördü,

"Abe bu gelen kimdir?" diye sordu.

İmam Ahmed Efendi birkaç adım ileri çıkarak,

"Sultan Mahmud Efendimiz budur, növbet-i saltanat ve hilafet kendilerinindir, ben biat ettim, hayırlı işin ikmali size kalmıştır..." dedi.

Alemdar Paşa hemen koştu, fakat ne yapacağını bilmiyordu. Ramiz Efendi; "Etek öpün..." dedi. Paşa saray protokolünce öpme usulünü de bilmiyordu (eğilerek, eteği tutacak ve sonra kendi elini ağzına götürecekti), eğildi, şehzadenin entarisinin eteğini tuttu, ağzına kadar kaldırarak öptü. O andaki bu samimi hareketi sonraları saraydaki düşmanlarına bir alay mevzuu olmuştu, biri münasebetsiz bir harekette bulundu mu, "Alemdar çıtağı gibi etek öptü..." derlerdi.

Alemdar Paşa elli altı-elli yedi yaşlarındaydı, Sultan Mahmud yirmi üçüncü yaşını yeni doldurmuştu; göz göze bakıştılar.

Karşılıklı güven ve hüsnüniyetle anlaşabilecekler, kuvvetli düşmanlar tarafından parçalanması, paylaşılması düşünülen tam anarşi içindeki koca devleti kurtarabilecekler miydi?

Evvela Alemdar Mustafa Paşa konuştu:

"Ah efendim... Ben amcanı tahta çıkarmak için bunca yoldan geldim, kör olası gözlerim bu halleri gördü... Bari seni tahta oturtup müteselli olayım, ona kıyan, onu bu hale koyan Enderun halkıdır, hepsini kılıçtan geçireceğim..." dedi.

Paşa'ya Sultan Mahmud'dan evvel İmam Ahmed Efendi cevap verdi.

"Efendim, Enderun halkının ne kabahati vardır?.. Bu cinayeti işleyenler malumdur... Efendimiz onları buldurtup cezalarını vermeniz için size gönderirler..." dedi.

Sultan Mahmud da,

"Paşa ben onları buldurtup sana gönderirim... Sen askerini dağıt, silahlarını çıkar. Hırka-i Saadet Dairesi'ne gidelim..." dedi.

Alemdar da askerine, "Dışarı çıkın..." emrini verdi.

Enderun'a dolmuş olan Alemdar'ın askerleri Babü's-saade'den dışarı çıktılar; paşanın yanında muhafızlardan beş on nefer kaldı. Silahlarını çıkardı, belinde bir de murassa pala vardı, ona şöyle bir baktı.

"Efendim... Amcanın yadigârıdır, bunu çıkaramam..." dedi.

Hırka-i Saadet Dairesi'ne doğru yürüdüler.

Alemdar Paşa sonra yakınlarına anlatmış, "Hünkârın ilk hitabında 'Askerini dağıt, silahlarını çıkar' demesi bana o kadar dehşet verdi ki, ömrümde öyle korktuğumu bilmiyorum!" demişti.

Sultan Mahmud Hırka-i Saadet Dairesi'nde tek başına dua ederken Alemdar bu dairenin Arzhane denilen salonuna alınmıştı ve kendisine amberli sakız tatlısı ve kahve ikram edilmişti. Tatlı çanağı gelince paşa zehirli olabileceğini düşünerek kaşlarını çattı, Başlala Tayyar Ağa hemen kaşığı aldı, çanağın içindeki tatlıyı iyice karıştırdı ve bir kaşık alıp yedi, sonra kaşığı tülbentle silerek Mustafa Paşa'ya uzattı. Paşa,

"Aferin ihtiyar... Abe sen ne akıllı adammışsın be..." dedi.

Tatlıdan usulen bir kaşık alınacaktı, Alemdar çanağı olduğu gibi aldı ve içindeki tatlının hepsini yedi.

Ah o Rusçuk Yâranı!.. Bu mert, saf, temiz, iyi niyetli fakat görgüsüz ve cahil adamı ellerinde bir kukla gibi oynatacaklar, türlü rezaletlere ve suiistimallere siper ederek pek çabuk çürüteceklerdi. Diktatör kendisinin ve yâranının hatalarıyla devrildiği zaman Âl-i Osman Devleti'ni Sultan Mahmud'un metaneti koruyacaktı.

Sultan Mahmud Hırka-i Saadet Dairesi'nden çıkınca Babü's-saade önüne gidildi. Ananeye uyularak bu kapının önüne konulmuş olan taht yeni sahibini bekliyordu. Biat merasiminden sonra Alemdar Mustafa Paşa'ya sadrazamlık fermanı yazıldı. Altın mühr-i hümayun henüz hazır değildi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın diktatörlüğü çok kısa, ancak 3 ay 18

gün sürdü. Tarihimizde hiçbir iktidar bu kadar çabuk tefessüh etmemiştir... Sultan III. Selim'in katilleri şiddetle takip edilirken yeniçeriler ile yeniçerilerin peyki olan İstanbul haytaları Alemdar'ın heybeti ve kuvveti karşısında sinmişlerdi. Rusçuk Yâranı tahta oturttukları Sultan II. Mahmud'un padişahlık kudret ve kuvvetini hiç hesaba katmadılar, kendilerini meydanın ve devletin mutlak hâkimi sandılar, şımarık bir gururla şahsi servetlerini yapmak için devlet nüfuzunu pervasızca kullandılar ve zevk ü sefaya, hatta sefihane eğlencelere pek tez atıldılar. Alemdar Paşa'yı da kendilerine benzettiler, hediye adı altında rüşveti tattırdılar; o sert askere verilen hediyeler arasında "Kamertab" isminde dünya güzeli fettan bir kız da daima pürsilah paşaya türlü cilve, işve ve nazla silahlarından ayırdı. Alemdar Divan-ı Hümayun'a silahsız gelmeye başladı, halk nazarında eski heybetini, askerleri gözünde de eski itibarını kaybetti. "Abe artık bizim paşa da karılar gibi silahsız gezmeye alıştı, yazık olsun..." demeye başladılar.

Müverrih Cevdet Paşa'nın çok güzel bir tasvirini zamanımızın gençleri anlasın diye bugünkü yazı dilimize çeviriyorum:

"Bilmem şu güzel dünyanın sakisi devlet ve ikbal içkisine ne katıyor ki, bir yudumunu içen kara bulut sarhoş, altını üstünü görmez, önünü ardını fark etmez oluyor. Bu sefer de devleti yeniden ihya iddiasıyla meydana çıkan mahut yâran zevk ü sefaya dalıp eski davayı unuttular ve Alemdar Paşa gibi hamiyet sahibi cesur bir veziri dahi nefis lezzetleriyle uğraştırdılar."

Rusçuk Yâranı'nın ellerinde müthiş bir silah vardı: "Sultan Mustafalıdır!.." damgası. Onu vurdukları zengin mahvoluyordu; bütün serveti müsadere ediliyor, kellesi cellada verilmezse sürgünü boyluyordu. Başta İstanbul, koca imparatorluğun her tarafından rüşvet ve hediye akmaya başladı; birkaç hafta içinde Karun hazinelerine sahip oldular. Babıâli'ye gelirken, önlerinde padişahın rikap ağaları gibi kırkar ellişer ağa, artlarında atlara binmiş çuhadarlar, hepsinde şakır şakır sırmalı esvaplar, Hint ve İran şalları, kendi sırtlarında en âlâ Rus samurundan kürkler, uşakları bile beyzadeler gibi süslü, "Değirmenin suyu nereden?" diye soracak bulunmadığı için son derece pervasız, gayrimeşru servetlerini gizlemediler. Lüks yo-

lunda israfa işret ve şehvet zevklerini kattılar; konaklarının haremlerini hepsi hediye olarak gelmiş cariyelerle doldurdular; yeraltında mükellef salonlar yaptırdılar, döşediler, güya ağyar gözü görmeyecek bu yeraltı salonlarına en namlı sazendeler, hanendeler, çengi kızlar, köçek oğlanlar getirildi; her gece devletlilerden birinin konağında toplanılırdı. Sazların ahengi, güzel seslerin sihri, rakkas ve rakkaselerin akıl çelen reftarı, sümbül koçanı kâküller, gazal bakışlı gözler, gül yanaklar, kiraz dudaklar, gümüş âyinesineler, fildişinden pazılar, kınalı parmaklar, billur topuklar, huri kıyafet kızlar, melek yüzlü oğlanlar ve ortada selsebil olmuş içki... Cevdet Paşa bu sahneleri tasvir ederken bir mısra kaydediyor:

Yâr ile zanubezanu, cam ile lebberlebiz...

En akıllıları Ramiz Efendi'ydi; ilmiye cüppe ve kavuğunu çıkarmış, Kaptanıderya Ramiz Paşa olmuştu; konağında Gürcü, Çerkez, Abaza, Megril güzelleri belki üç yüz kız vardı, hepsi bu molla paşanın aguşunda açılmış birer gül goncasıyken, kaptan paşa hazretleri doymadı. Üç yüz, beş yüz, bin beş yüz bakire!.. Ya bin beş yüz gece sonra ne olacak? Bir masalda okumuştu. "Hataî" denilen cariyeler varmış, her gece erkeğinin koynunda yatar, fakat sabahleyin yine bakire olurmuş... İstanbul'un içine ve taşralara kol kol esirciler ve mahsus adamlar saldı, kaç altına olursa olsun kendisine Hataî cariye bulup getirmelerini emretti.

Her eğlence gecesinin sabahı halkın ağzına yeni bir dedikodu sakızı verildi, gıcırı yerinde, çiğnendi, şişirildi, fakat patlayacak olan o sakızdan balonlar değil, silah sesleriydi. İmparatorluk paramparça olmak tehlikesi karşısındayken bu adamlar devlet gemisini nereye götürüyorlardı?

Osmanlı tahtını ve Türkiye'nin istiklalini tehdit eden müthiş tehlikeyi gören tek adam vardı: Sultan II. Mahmud... Genç hükümdar Alemdar Paşa ile Rusçuk Yâranı'ndan nasıl kurtulacaktı?

Sultan IV. Mustafa'nın devrindeki erazil ve eclaf Sultan III. Selim'i aratmıştı, kendi devrindeki bu rezil adamlar da Sultan IV. Mustafa'yı aratıyorlardı. Baldırı çıplak, yalınayak yamaklar bu devletlilerden muhakkak ki, çok namusluydu.

Halbuki Alemdar Paşa işe ne güzel başlamıştı...

Sadaretinin ilk günlerinde Silistre'den posta tatarı gelmiş, bir mektup getirmiş, Silistre paşası, "Ruslar önümüzde hazırlık yapıyor... Askerin bir habbe erzakı yok... Aman erzak..." diyordu. Paşa işinin acemisiydi:

"Yolu ne ise söyleyin de gönderelim..." deyince usulü tarif ettiler:

"Bu kâğıt yoklamaya havale olunur, orada kayıtlara bakarlar. Silistre'de tayın alır kaç kişi vardır ve evvelce ne miktar zahire gönderilmiştir, zahire bitti dedikleri tarihte yoluyla verilmiş de mi bitmiştir, yoksa suiistimal mi vardır, tetkik olunur, derkenar ederler; yolunda değilse neden nizamsız iş gördükleri Silistre'ye yazılıp sorulur, gelecek cevaba göre çaresine bakılır, eğer zahirenin bitmesi yolunda ise tekrar yoklamaya havale olunur; Karadeniz yalısı kazalarına şakka gider, ellerinde ne miktar zahire olduğu, ne kadar fazlası bulunduğu sorulur, alınacak cevaplar hülasa edilir, nereden ne miktar zahire gönderileceği kararlaştırılır, mütesellimine ve kadısına emri şerifler yazılır, tedarik görülür, Silistre'ye zahire gönderilir..."

Alemdar Paşa sabırla dinledikten sonra,

"O zamana kadar da Moskof gelir, Silistre'yi alır... Böyle ...tan şey olmaz!" diye bağırmış ve,

"Hezargrad âyanına benden mektup yazın, orada fazla zahire vardır, hemen Silistre'ye yollasın!.." demişti.

Bir gün de âyanlardan birinden bir şey istenecekti, divanda hatt-ı hümayun yazmaya kalktılar, şiddetle itiraz etti,

"Abe padişahın fermanı helvacı kâğıdı mıdır?.. Bu herif kim olur ki, hatt-ı hümayun yazılacak?.. El kadar bir kâğıda benim ağzımdan iki satır yazın yeter..." dedi.

Alemdar'ın 3 ay 18 günlük iktidarında iki büyük iş yapıldı. Evvela Anadolu ve Rumeli'deki mütegallibe âyanlar sadrazamın davetlisi olarak askerleriyle İstanbul'a geldiler, yüzden fazla âyan ve onların 70.000'den fazla askeri toplandı; yalnız Serez Âyanı İsmail Bey 12.000 seçkin askerle gelmişti. 29 Eylül 1808 Perşembe günü Kâğıthane'de Çağlayan Kasrı'nda büyük bir meclis kuruldu, âyanlar ile devlet erkânı arasında bir "ittifak senedi" imzalandı.

Devlet bu adamlara mal ve can güveni sözü verdi; onlar da pa-

dişaha mutlak sadakate, ona her müşkilinde yardıma koşacaklarına, sadrazamın emirlerine itaat edeceklerine, vergilerin devlet adına namuskârane toplanmasını temin edeceklerine, yeni kurulacak talimli asker ocağına memleketlerinden asker yazacaklarına ve göndereceklerine yemin ettiler, senet taraflarca mühürlendi.

Rusçuk Yârânı'nın Alemdar'ı ileri sürerek tanzim ettirdikleri bu ittifak senedi siyasi bir muvaffakiyet gibi ilan edildi. Hakiki kıymetini belirtmek için o sırada sarayda başçuhadar olan bir İğriboyun Ömer Ağa'nın kafası kâfi geldi, bu adam,

"Padişahım... Âyan dedikleri kimler olur ki, siz efendimizden söz alır, size söz verirler... Bu senet saltanat istiklaline tecavüzdür, lakin şimdi reddedemezsiniz, çaresiz tasdik edeceksiniz, sonra yırtıp atmak için fırsat gözleyeceksiniz..." dedi.

Ömer Ağa haklıydı. Rusçuk Yârânı 70.000 asker ile 100 âyanı İstanbul'da toplayarak bu senedi tanzim etmekle, "Elimizdesin, dikkat et..." diye padişahı tehdit etmek istemişlerdi. Sultan II. Mahmud'un Alemdar ile Rusçuk Yârânı'ndan kurtulma çarelerini Çağlayan Kasrı toplantısından sonra aramaya başladığını bugün kesin olarak biliyoruz. İkinci iş Nizam-ı Cedit askerinin "Sekban-ı Cedit" adıyla ihyası oldu. Sultan Mahmud bu yeni asker ocağını kuran fermanı 14 Ekim 1808 Cuma günü imzaladı. Başta Yeniçeri Ocağı, devletin yedi asker ocağı vardı, bu yenisi sekizinci asker ocağı olarak kuruluyordu. Bir "Umur-ı Cihadiye" nazırlığı ihdas edildi ve yârandan Behiç Efendi'ye verildi, ondan boşalan başdefterdarlığa da yârandan Tahsin Efendi geldi.

Müverrih Cevdet Paşa bu yeni asker için, "sekban güruhu" tabirini kullanıyor; "Askerlerinin de efendileri derecesinde refah içinde bulunmaları, israf hususunda güçlük çekmemeleri için bol maaşlar bağlandı, geçimlerinin üstünde para aldıklarından alım satımda, kılık kıyafette ileri gittiler" diyor. Nizam-ı Cedit gibi bir üniformaları vardı, başlarına da "şubara" denilen hususi serpuş yapılmıştı; fakat bu kesesi dolu askerin her biri gümüş işlemeli çaprazlar, sinebendler, gümüş düğmeler, gümüş tezyinatlı silahlıklar, sırmalı enam keseleri, sırmalı tozluk bağları takındılar; tüfeklerinin, tabancalarının kabzalarına, fişekliklerinin kayışlarına gümüş kakma süsler yaptırdılar, üzerlerinde okkalarla gümüş taşıdılar; "Şu tarz-ı kıyafet bir aske-

re değil bir erkeğe yaraşmaktan pek uzaktı." Halkın ve diğer ocaklardaki askerden kiminin hasedini, kiminin nefretini çektiler.

İttifak Senedi imzalandıktan sonra âyanlar askerlerini alarak memleketlerine dönmüşlerdi. İstanbul'da Alemdar'ın kendi askerleri ile yeni teşkil olunan sekbanlar kalmıştı. İstanbul'dan teşvik edildiği muhakkaktır, fakat kimler olduğu meçhul... Biz, Sultan Mahmud'un çok hesaplı işidir diye biliriz. Vidin Muhafızı İdris Paşa Alemdar'a meydan okuyarak 1808 Kasım'ı başında Rusçuk üzerine yürüdü, Alemdar da İstanbul'daki askerinin mühim bir kısmını en güvendiği adamı Boşnak Ağa ile Rusçuk'a yollamaya mecbur oldu, büsbütün yalnız kaldı.

"Sekbanlar ile Alemdar'ın Kırcali askeri şal kuşak sarınırken yeniçeriler yamalı diz çakşırını iple bağlıyordu ve çoğu yalınayağına pabuç bile bulamayıp köşe başlarında kömür ve limon satıyordu" diyen Cevdet Paşa, "1223 sene-i hicriyesi ramazanının ortalarında bütün asker ocaklarına Babıâli'de bir iftar ziyafeti verildi. Sekbanların debdebesi ve süsü gözden düşmüş yeniçerilerin perişan hali işte o iftar gecesi ocaklının ciğerlerini kin ateşiyle kebap etti" diye ilave ediyor.

Bir gece Babıâli duvarlarına meçhul eller birtakım yaftalar yapıştırdı, üzerlerinde iri iri,

Rumeli'den geldi bir çıtak
Bayram ertesi
Ya kılıç oynayacak ya bıçak!..

yazılıydı.

Padişahın kız kardeşi Esma Sultan'ın sarayı Alemdar'a ve Rusçuk Yârânı'na karşı bir muhalefet merkezi olmuştu. Sultan Mahmud'un izni olmadan Esma Sultan'ın böyle bir maceraya atılmasına imkân yoktur. Alemdar'ın kapısı halkından İstanbul'un ahvalini görenler vezire samimi tavsiyelerde bulundular, "Sekban-ı Cedit kâfi derecede kuvvetleninceye kadar seferi bahane edip Edirne'ye gidelim..." dediler. Paşa bu teklifi yârana açtı, hepsinin burnu Kafdağı'ndaydı, "Esnaf güruhundan, aç ve sefil birtakım halktan ibaret olan yeniçerinin ne yapabilmek ihtimali vardır!.." dediler.

Hint filozofu Beydeba'nın sözüdür: "Ateşin, borcun, hastalığın ve

düşmanın küçüğü yoktur." Düşmanı küçümseyen gaflet çökünce felaket daima çok yakındır.

Galata ve civarının asayiş ve inzibatına kadimden beri kaptanpaşalar bakardı; tersaneliler ve bilhassa kalyoncu neferleri de Galata ve civarında türlü edepsizlikleriyle namlıydı; bekâr odalarına fahişe avrat ve uygunsuz oğlan kaparlar, işret ederler, it kızgınlığıyla coşup sokaklarda silah atarlardı; her gün bir cerh, katil vakası olurdu. Kendi azgın nefsi için Hataî cariyeler aratan Ramiz Paşa bu bekâr uşaklarının nefis azgınlığını suç gördü, çok şiddetli takibatta bulundu, kalyoncular, tersaneliler de Alemdar ve yâranına diş biliyordu, fakat yeniçeriler gibi sinmişlerdi.

Alemdar Paşa ve yâranı 1808 Ekim'inde İstanbul esnafını çok müşkül duruma sokan bir emir yayınladılar: İşi, sanatı ne olursa olsun, esnaf gençlerinden vücut yapısı askerliğe müsait olanlar haftanın muayyen günlerinde askerlik talimi yapacaklardı; talime gelmeyenler İstanbul'da esnaflık yapamayacaklardı. Bu kararın tatbikine Ramiz Paşa'nın adamlarından ve tersane rüesasından İnce Mehmed Bey memur edildi. Bu arada halk, tersaneliler, yeniçeriler arasında meçhul ağızlar yeni bir haber yaymaya başladı:

"Bayram ertesi Yeniçeri Ocağı kaldırılacaktır!.."

Ne duruyorsunuz, ne yapacaksanız tez yapın der gibi.

Alemdar Mustafa Paşa devletin mukadderatı mesuliyetini temiz niyetlerle ve duygularla yüklenmişti. "Rusçuk Yâranı bu cahil fakat temiz yürekli adamı bir taraftan kendi hasis maksatları uğruna şayan-ı nefret işlerle lekelediler, diğer taraftan aldatıcı yaldızlı sözlerle onu zamanının sahipkıranı olduğuna inandırdılar; Alemdar'a hakikati göstermediler, doğruyu söyleyebilecek samimi dostları bile yanına sokulamadı; zavallı Alemdar ile sefih ve sefil muhiti iktidarlarının ebedi olduğunu zannettiler" diyen müverrih Efdalüddin Tekiner çok haklıdır. Onların bu zannı büyüdükçe düşmanları kuvvetlendi.

İstanbul'a 12.000 askerle gelen Serez Âyanı İsmail Bey çok zeki adamdı. İttifak Senedi'nin hazırlandığı Çağlayan Kasrı içtimaı günü Sultan Mahmud Kâğıthane safasında âyanların askerlerini teftiş ederken Serez askerini pek beğenmiş,

"İsmail Bey, pek güzel askerlerin var, Hak Teala düşmana galip eyleye!.." demişti.

Bu iltifata şahit olan Alemdar da âyanlar memleketlerine dönerken İsmail Bey'e askerinden 400 atlısını İstanbul'da bırakmasını emretmişti. İsmail Bey İstanbul'a bıraktığı askerin başbuğuna, "Bak a..." demişti, "bunların ne yolları yol, ne de gidişleri gidiş... Bizi savdıktan sonra burada bir fırtına kopacak, gözünü aç, kuskuna bakmayacaksın, bu dört yüz çocuğu sıyırıp bizim yanımıza ılgarla geleceksin!.."

İsmail Bey'in tahmin ettiği fırtına 1808 ramazanının son günlerinde koptu.

14 / 15 Kasım Pazartesi / Salı gecesi şeyhülislamın resmi iftar ziyafetine giden Alemdar'a bir suikast hazırlandı, fakat çok sıkı muhafaza tedbirleri alındığı için teşebbüse geçilemedi. Bunun üzerine yeniçeriler diktatörü ikamet ettiği Babıâli'nin harem dairesinde basmaya karar verdi. O gece şehir derin uykudayken Etmeydanı'ndaki kışlalarından çıkan 400-500 kadar yeniçeri evvela Süleymaniye'de Ağakapısı'na giderek Alemdar'a muti olarak bildikleri yeniçeri ağasını parçaladılar, sonra sessizce Babıâli'ye gelerek bu muazzam ahşap sarayı sardılar ve Soğukçeşme'de Alay Köşkü'ne karşı olan büyük kapısının üstündeki sadaret kethüdası dairelerinden tutuşturdular. Bu yangınla başlayan ve tarihimizde "Alemdar Vakası" denilen 1808 Kasım ihtilalinin tafsilatına bu sütunların tahammülü yoktur, haftalarca sürer. Birkaç satırda toplayalım:

Diktatör kendisine etraftan yardım bekledi. Babıâli'nin taş mahzenlerine çekilerek nefsini kahramanca müdafaa etti. Koca Paşakapısı saatlerce yanarak kül oldu. Tersanede Ramiz Paşa'nın, Üsküdar Kışlası'nda Kadı Paşa'nın ellerinde toplu kuvvetler vardı. Babıâli yangınını uzaktan seyrettiler. Sadrazamı kurtarmaya koşmamaları apaçık ihanettir. Bu ihanetleri de ancak tek sebeple izah olunabilir. Sultan II. Mahmud'dan yerlerinden kıpırdamamak için emir almış olmaları lazımdı. Kurtulma ümidini kaybeden diktatör 15 Kasım Salı günü sığındığı mahzeni berhava ederek intihar etti.

Aynı gün Rusçuk Yârânı'ndan Behiç Efendi tebdil-i kıyafet ederek kaçtı. Tahsin Efendi ile Refik Efendi ihtilalciler elinde feci şekilde öldürüldüler. Bu vakalardan sonradır ki Sultan Mahmud ihtilale karşı harekete geçti. Ramiz ve Kadı paşalarla Bahriye Nazırı

Moralı Ali Efendi'yi yanlarındaki sekbanlarla sarayın müdafaasına gelmelerini emretti. Bu iki vezir padişahın emrine derhal itaat etti, Saray-ı Hümayun'da 4.000'e yakın sekban toplandı.

Sarayda kâfi miktarda erzak yoktu, civar çarşılara erzak, bilhassa ekmek tedariki için 16 Kasım Çarşamba günü sekbanlar bir çıkış hücumu yaptılar, saray civarındaki Cebeciler Kışlası'nı zapt ettiler. İhtilalcileri Divanyolu'na, Çarşıkapı'ya kadar püskürttüler; sonra intizamla geri çekildiler. Bu çarpışmalarda ihtilalcilerden 5.000, sekbanlardan ise ancak 117 kişi ölmüştü. Bu hadise aydın olarak gösterir ki sekbanlar vakaya hemen müdahale etmiş olsaydı Alemdar Paşa'nın kurtarılacağı muhakkaktı.

Yeniçerilerin Cebeciler Kışlası'nı tutuşturmalarıyla ikinci büyük bir yangın çıktı. İlk yangın dev gibi bir bina olan Babıâli'yi kül etmişti, fakat etrafa sirayeti ihtilalciler tarafından dikkatle önlenmişti. Bu ikinci yangın derhal yayıldı ve İstanbul'un Ayasofya, İshakpaşa, Sultanahmet ve Divanyolu taraflarını mahvetti, kan yanında ateş afeti oldu. Yine o gün donanma-yı hümayun Tersane önünden kalkarak liman içinde demirledi ve Süleymaniye civarındaki yeniçeri ağalığı sarayını topa tuttu. Halk dehşet içinde kaldı, yeniçerileri de müthiş bir korku aldı, bir kısmı, "Sekbanlar ortadan kaldırılıncaya kadar davamızda sabit kademiz yahut ki ocağımızla bile yanar batarız" diye ant içti, fakat ocak ağaları ulemayı topladılar ve "Padişahımız ne ferman ederse yapalım, hemen toplar dursun" sözüyle saraya gönderildiler. Ateş kurşun arasından geçen efendiler padişah tarafından iyi karşılandılar. İşte o sıradadır ki Sultan Mahmud, "Birader de vefat etti" diyerek o gece Sultan IV. Mustafa'nın idam edilmiş olduğunu açıklamıştı. Sonra,

"Bundan böyle edeplerini muhafaza ederek her emrime itaat edeceklerine söz verirlerse aff-ı şahaneme nail olurlar, yoksa bütün İstanbul yanıp kül olsa onları asi ve şaki bilirim. Müntakim-i kahhara cevabını versinler!.." dedi.

Padişah donanmaya top ateşini kesmesini emretti. Ağakapısı'na dönen ulema efendiler padişahın cevabını naklettikten sonra ocak ağaları cemiyeti dağıtmaya ve ertesi gün padişaha bir itaat hücceti göndermeye karar verdi. Ortalık sükûnet buldu. Yeniçeri tulumbacıları taraf taraf yangını söndürmeye koştu, halk da bu vakaya se-

bep olanlara ihanet ederek kaza kurşunlarına hedef olmuş yakınlarını kaldırmaya başladı.

Fakat 17 Kasım Perşembe günü seher vakti ortaya bir Kandıralı Mehmed çıktı. Bir dizinde mahbub, bir dizinde nigâr, yalınayak baldırı çıplak kalyoncu çavuşlarından azılı bir şakiydi. Cebeciler Kışlası'ndan başlamış olan yangın henüz söndürülmemişti ki ihtilal ateşi yeniden harladı.

Kandıralı Mehmed, haşarat arasında büyük şöhretti. Yanına Tersane haytalarından sırım gibi iki şahbaz almış, bir kayığa atlamış, alacaaydınlıkta donanmaya gitmiş, kalyonlardaki efrat aslında kaptan paşaya düşman olduğundan tek başına padişahın bütün gemilerini zapt etmişti; sonra Tophane'ye geçmiş, orayı da ele geçirmişti.

Alemdar'ı Babıâli'de basan yeniçeriler ananevi ihtilal remzi olan mahut kazanlarını meydana çıkarmamışlardı. Kandıralı topçu kazanlarını kayıklarla karşıya geçirdi, Etmeydanı'na götürdü, tellallara, "Gemiler ile Tersane bizde! Karşı yakada Tophane bizde!.." diye bağırtınca yeniçeri kazanları da çıktı.

Yine bir Âl-i Osman padişahı bir haytaya mağlup olmuştu.

Ramiz Paşa, Kadı Paşa, Moralı Ali Efendi kendi başları kaygısına düştüler, kaçmaya karar vererek yakın adamlarından yüz elli kişiyle bir gemiye atlayıp Marmara'ya açıldılar. Fakat Tersane gemilerinden çok yollu bir "brik"le takip edildiklerini görünce bugünkü Yeşilköy sahillerine baştankara yanaşıp dağıldılar, kaçtılar. Türlü maceralardan sonra yakalanacak ve idam olunacaklardır.

O gün yanık Babıâli'nin enkazı altındaki mahzende Alemdar Paşa'nın cesedi bulundu; diktatör, berhava ettiği bu mahzende iki sadık adamıyla dumandan boğularak ölmüştü, cesedi hakaretle Etmeydanı'na sürüklendi, üç gün o meydanda kaldı, sonra Yedikule dışında sur hendeğine atıldı. Koynunda bulunan mühr-i hümayun padişaha teslim edilmişti.

18 Kasım Cuma günü Levent Kışlası ile Üsküdar'daki Selimiye Kışlası yakıldı. Sekban-ı Cedit Askeri Ocağı da bu suretle dağıtıldı.

Sultan II. Mahmud'un padişahlık mesuliyeti Alemdar ile Rusçuk Yârânı'nın devrilmesinden sonra başlar. Otuz bir sene süren uzun padişahlığı iki devreye ayrılır; imparatorluğun parçalanma tehlikesi karşısında bulunduğunu ve devleti bu felaketten kurtarmak için

Garplılaşma inkılabının zaruri olduğunu görmüş olan II. Mahmud, 1808 yılı Kasım'ından 1826 Haziran'ına kadar 17 sene 8 ay, azgın yeniçerilerin tehdidi altında aciz içinde kıvranan bir hükümdardır.

Bu birinci devir içinde padişahın yanında büyük nüfuz sahibi devlet adamı olarak Halet Efendi'yi buluruz. Yüzünün güzelliği ve parlak hitabetiyle genç hükümdarı cezbeden bu adam hasis ihtiraslarının ve gururunun esiri bir kötü müşavirdir. Yol gittikçe sarpa sarmış, hataları tenkit, Halet Efendi'nin desiseleriyle suç olmuştur. Nahak yere pek çok adamın öldürüldüğü, sürgün edildiği, ezilip heder olduğu bir zulüm devridir.

1808'deki Rus mütarekesi, sahte dost Napolyon'un allahlığı, yeni müttefiki Rus çarına hoş görünmek için Türkiye'den Eflâk ve Boğdan memleketlerini koparıp Rusya'ya vermeye çalışması yüzünden sulha bağlanamadı. 1809'da Türk-Rus harbi tekrar başladı. Fakat Fransız-Rus dostluğu da uzun sürmedi. Napolyon 1812'de kendisini felakete götürecek olan Moskova seferine çıkarken Sultan Mahmud, pek haklı olarak Fransızların yeni dostluk nümayişlerine itimat etmedi, harpten az zararla sıyrılmak için fırsatı kaçırmadı. Rusları Napolyon'un karşısında serbest bırakarak Bükreş Muahedesi'ni imzaladı; Ruslar bu harpte girdikleri yerlerden çıktılar, Eflâk topraklarına girdiği noktadan Tuna'ya döküldüğü yere kadar Prut Suyu, sonra da Tuna Nehri Türkiye ile Rusya arasında hudut oldu; kaleleri Türk idaresinde kalmak üzere Sırbistan'a idari muhtariyet verildi.

Harp biter bitmez yeni bir gaile çıktı. Mora ve Yunan'da istiklal kaynaşmaları başladı. Mütegallibeden olan Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa oralarda isyan çıkmasına mâni olan bir kuvvet ve nüfuza sahipti. Halet Efendi bu çok zengin ve bir hükümdar haşmetiyle yaşayan paşadan istediği rüşveti alamayınca Ali Paşa'yı öylesine izaç etti ve padişah yanında iftiralarla öylesine kötüledi ki hakkında idam fermanı çıkan Yanya valisi 1822'de zorla isyan yoluna saptırıldı, onun isyanını da Moralıların istiklal ayaklanması takip etti, devletin başına büyük bir mesele çıktı. Ali Paşa ve evlatları Halet Efendi'nin şenaatine kurban olarak idam olundular, fakat Mora isyanı bastırılamadı.

Sultan II. Mahmud kendisini daima yeniçerilerle tehdit etmiş olan kötü müşavirini ancak 1822'de atabildi.

Ne kendi eyledi rahat, ne halka verdi huzur.
Yıkıldı gitti cihandan dayansın ehl-i kubûr...

hicviyesi, evvela Konya'ya sürülen ve ardından da idam fermanı gönderilen bu Halet Efendi hakkında söylenmiştir.

Yeniçerilerin askerliği sadece lafta kalmıştı. Bu devirdeki hayatları ancak "yeniçeri rezaletleri, yeniçeri haşaratı, yeniçeri eşkıyası" gibi isimler altında toplanıp yazılabilir.

1826'da padişah yeniçerilerin askeri disiplin altına alınarak talim ve terbiyeleri yolunda azimkâr bir adım attı; evvela şeyhülislamdan "Harp fenninin askere öğretilmesinin şeran vacip olduğuna" bir fetva aldı, yeniçeriler artık talim gâvur icadıdır, diyemeyecekti. Sonra şeyhülislam konağında ulemanın, vezirlerin ve Yeniçeri Ocağı adına söz sahibi kumandan ve zabitlerin iştirakiyle büyük bir meclis toplandı. Devletin nazik durumu ve ordunun perişan hali açıkça konuşuldu. Ağalarından sonra ocağın en büyük amiri olan yeniçeri kethüdası,

"Doğrudur, ocağımızın kanununa riayet edilmez, içimize uygunsuz adamlar karıştı, böyle tertipsiz askerle cenge memur olsam gitmekte tereddüt ederim, askerin ıslahı ne suretle olursa hemen başlayalım..." dedi.

Bunun üzerine padişah tarafından hazırlanmış bir kanun layihası okundu. Elli bir yeniçeri ortasından (taburundan) zabitleri vasıtasıyla talim ve terbiye kabul eder, yüz ellişer nefer seçilecek ve bu suretle toplanacak 7.650 nefere eşkinci adı verilecekti. Evvela bunlar muallim asker olarak yetiştirilecek, sonra ocağın tam kadrosu da eşkincilerin idaresinde talim ve terbiye görecekti.

Mecliste bulunan yeniçeri zabitlerine:

"Ocaktan eşkinci yazmayı ve böylece askerin talimini taahhüt ediyor musunuz?" diye soruldu, hepsi bir ağızdan: "Ediyoruz!.." dediler. Hemen bir hüccet yazıldı ve mecliste bulunanlar tarafından mühürlendi.

Fakat Yeniçeri Ocağı adına bu kadar serbest konuşan ve samimi görünen bu adamların içinden pazarlıklı birer cife olduğunu kim tahmin edebilirdi?

Yeniçeriler arasında eşkinci yazılanlar beş yüz neferi bulduktan sonra üniformaları tayin edildi, ocaklıyı ürkütmemek için Nizam-ı Cedit ve Sekban-ı Cedit esvaplarından kaçınılarak "ayaklarına sıkı potur ve başlarına yeşil renkli Laz kalpağı" giydirildi; yine edepsizliklerinden çekinilerek III. Selim ile Alemdar Paşa'nın talimli askere verdiği süngülü tüfekler yerine tokmak kundaklı birer tüfek ile kılıç verildi.

Eşkinciler ilk talime 11 Haziran 1826 Pazar günü Aksaray'da büyük yeniçeri kışlasının önündeki o meşhur Etmeydanı'nda başladı, evvela duası okundu, sonra saf saf dizilmiş eşkinciler, halkın merak ve diğer ocaklı yoldaşların istihfafla bakan gözleri önünde, uygun ayakla sekiz on adım attılar.

Yeniçerilerin talim görmesinin lüzumunu kabul etmiş olan ocak ağaları şeyhülislam konağındaki toplantıdan çıkar çıkmaz Büyük Çarşı'da Kerpiç Hanı'nda gizli bir toplantı yapmışlar, padişahı bu talim davasından tamamen vazgeçirmek için yine kazan kaldırmaya karar vermişlerdi, bu yeni ihtilalin başbuğluğunu 31. Orta'nın odabaşısı Habib Ağa almış, bir Nakılcı Mustafa da baş yardımcı olmuştu.

İhtilal için eşkincilerden edepsiz bir neferin talimde yediği iki tokat kâfi geldi, 15 Haziran Perşembe günü meşum kazanlar meydana çıktı ve Habib Odabaşı bir nutuk irat etti:

"Ayaktaşlar, fütur getirmeyin, tereddüt göstermeyin, ocak namı kıyamete dek kalkmaz, göreyim sizi Hacı Bektaş Ocağı'nı uyandırın!.."

Sonra İstanbul'un malum semtlerine karakullukçular gönderilerek serseri ve eclaf güruhu Etmeydanı'na davet edildi, sokaklara da tellallar saldılar:

"Talime fetva verenleri, hüccet yazanları, bize muhalefet eden başı kavukluları kahrederiz!.. Evlat ve iyallerini esir edip bakireleri ile oğullarını onar, dullarını beşer kuruşa satarız!.."

O sabah İstanbul hayret ve dehşetle uyandı, fakat büyük şehir halkı kendisini pek çabuk topladı, İstanbul'un bağrından yeniçeriye, zorbalığa, haytalığa, şekavete, melanete karşı asırlardan beri birikmiş bir kin ve nefret kükredi. Halkın bu ruh haletini gösteren ne güzel misaldir; o zamanlar perşembe ve cuma resmi tatil günleriydi, birtakım kalem efendileri akşamdan sözleşmişler, erkenden Göksu me-

siresine gideceklerdi. Anadoluhisarı önünde İstanbul'dan gelen bir kayığa rastladılar, kayığın içinde bir Bektaşi babası vardı, gençlere,

"Gafiller... Buralarda dolaşmayın, evlerinize gidin, İstanbul'da yoldaşlar uyandı, erkân-ı saltanatı kesti bitirdi, ben de buradaki kale neferlerini uyandırmaya gidiyorum" dedi.

Efendiler ise,

"Saraya gidelim..." dediler, "padişahımızın böyle bir günde adama ihtiyacı vardır!.."

Hem de nasıl!.. Padişahları Sultan II. Mahmud'un tek istinatgâhı halkın vicdanı, salim aklı ve birleştiği zaman her türlü melaneti ezen kahhar kuvvetiydi...

15 Haziran 1826 Perşembe günü padişahının etrafında toplanan halk, yeniçerilerin ocaklarını da, kazanlarını da, kendilerini de birkaç saat içinde yok etti. Bu kanlı şehir muharebesi tarihimizde "Vaka-i Hayriye (Hayırlı Vaka)" diye anılır. Sayfalar dolduracak tafsilatı bu yazıların mevzuu dışındadır, ancak şu kadar kaydedelim ki, o gün 6.000 yeniçeri öldürüldü veya yakalanıp idam olundu, padişah kuvvetinden ise 25 kişi hafif yaralandı, imhanın dehşeti ile yeniçerilerin cebanetini gösteren rakamlardır. Yeniçeriler Türkiye'nin her tarafında fermanlı oldu, iki ay içinde meydana çıkarılıp idam olunan yeniçeriler 20.000'i aştı. Bu isme karşı duyulan nefret o kadar büyüktü. Mezarlıklarda yeniçerilere ait kabir taşlarının başları, kavuk ve üsküfleri dahi kırıldı; zamanımızda mezarlıklarda pek ender olarak rastlanan yeniçeri kabir taşları antika kıymeti taşımaktadır.

Vaka-i Hayriye'den sonra padişahlığının ikinci devrinin muhasebesi yapıldığı zaman Sultan Mahmud hakkında verilecek hüküm, onun Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri olduğudur. İnsanlığa şeref veren metanetle ve beşeri takatin üstünde enerjiyle Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemeye çalıştı; imparatorluk büyük kayıplara uğradı, fakat tam inkırazı önlemeye muvaffak oldu. Profesör Enver Ziya Karal ondan bahsederken, "Bir adamı tek başına, cahil, geri kalmış, maariften nasibini alamamış bütün bir cemiyetle muhteşem bir savaş halinde görürüz..." diyor.

Kangren olmuş Hacı Bektaş Ocağı'nın yerine "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni bir Türk ordusunu kurdu, kafasını kopardığı "yeniçeri"nin yerine milletimizin asalet cevherini tem-

sil eden "Mehmetçik"i koydu. Heyecanı o kadar büyük, ümidi o kadar sağlam, vatan sevgisi o kadar coşkundu ki, tam bir yıl sarayını terk etti, o bir avuç asker evlatçıklarının başında Rami Kışlası'nın bir odasına bir başçavuş gibi yerleşti, seher vaktinde kalk borusuyla uyandı, yağmur altında, güneş altında, çamur içinde, yaya, atlı talime gitti.

İçin için kaynaşan Yunanlılar 1822'de Mora'nın istiklalini ilanla isyan etmişlerdi. Bu isyanın hayta yeniçerilerle bastırılamayacağını gören Sultan Mahmud talimli bir ordusu ve kuvvetli bir donanması bulunan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı Mora isyanının tenkiline memur etmiş, bu hizmeti karşılığı olarak da Mısır'a ilaveten Mora valiliğini vaat etmişti. Mora isyanı bastırıldığı sıradadır ki, Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştı.

Türkiye'de Garplılaşma yolundaki inkılapları "gâvurluk" diye istihkar eden irtica hareketleri karşısında Avrupa efkâr-ı umumiyesi Türk'e düşman ve istiklalini isteyen Yunanlı'nın dostuydu. 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları Mora'da Navarin limanına girerek demir üstünde bulunan Mısır ve Osmanlı donanmalarını kahpe bir baskınla topa tutarak yaktı. Sultan Mahmud bu şeni tecavüzü üç devlet nezdinde protesto etti. İngiltere amiralini azletti. Fransa sustu. Rusya da harp ilanıyla cevap verdi. Bir Rus ordusu cüretkâr bir hareketle, arkasını boş bırakıp Edirne'ye kadar geldi ve müdafaasız bu büyük iç şehri zapt etti. Bu Rus ordusunun arkası çevrilir ve imha edilebilirdi. Fakat Sultan Mahmud'un yeni ordusu henüz yeşermeye başlamış filiz halindeydi, çaresiz, Ruslarla 1829'da Edirne'de bir sulh muahedesi imzalandı ve Yunanistan'a istiklal verildi.

1830'da Fransızlar Cezayir'i işgal ettiler; ağır Rus tazyikiyle Sırbistan'a tam muhtariyet verildi. Ardından Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa isyan etti; bu adam Türkiye tarihinde ağır yaralı aslanı didikleyen sırtlana benzer.

Navarin'de donanmasını kaybeden ve Yunanistan'ın istiklaliyle Mora valiliğini de alamayan Mehmed Ali Paşa padişahtan Suriye valiliğini istedi. Sultan Mahmud ise Mora'ya karşılık Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'ya Girit valiliğini vermişti, Mısır valisinin bu yeni isteğini reddetti. Mehmed Ali de 1832'de isyan ederek oğlu

İbrahim Paşa'nın kumandasındaki Mısır ordusu Suriye'yi işgal etti ve Toroslar'ı geçerek Anadolu'ya girdi, Kütahya'ya kadar ilerledi.

Kavala'da en aşağı tabakadan bir ailenin evladı olarak doğmuş, çocukluğu ve gençliği yalınayak yarım pabuçla geçmiş, Fransızların Mısır'ı işgali gailesinde Mısır'a gönderilen askere basit bir nefer olarak karışmış, sergerdeliğe yükselmiş, valiler ile mütegallibe arasındaki kavgalara karışmış, bir yolunu bularak Mısır valiliğini eline geçirmiş bir türedi olan Mehmed Ali, oğlu İbrahim Paşa Kütahya'yı alınca gözünü İstanbul tahtına dikmişti. Avrupa devletleri bu fevkalade hadiseye seyirci kalmış görünüyordu, bunların arasında Fransa ise Mısır valisinin alkışçısıydı; Mehmed Ali, "Cihadiye" adıyla kurduğu talimli ordusunu Fransız zabitleriyle yetiştirmişti. Mısır'ı Fransız dostluğuyla kalkındırma yolundaydı.

Çok müşkül durumda bulunan Sultan Mahmud'a yardım teklif eden tek yabancı hükümdar Rus çarı oldu, padişah, "Denize düşen yılana sarılır!.." diyerek bu teklifi kabul etti ve İstanbul'u müdafaa için Karadeniz Boğazı'nda Hünkâr İskelesi arkasındaki tepelere bir Rus kolordusu alındı. Muhteris Mehmed Ali Türk topraklarına İstanbul'un yanı başında Rus askerlerini çıkardıktan sonradır ki, padişahıyla sulha razı oldu. Kütahya'da imzalanan bir muahedeyle Suriye kendisine, Cidde ve Girit valilikleri de oğluna verildi. Ruslarla da Hünkâr İskelesi Muahedesi imzalandı; bu muahedenin gizli bir maddesiyle padişah, Rusya'nın emniyeti için Boğazlar'ı daima kapalı tutacağını vaat etti. Türk-Rus ittifakı akdedildikten sonradır ki, İngiltere Mısır valisini Avrupa sulhunu bozacak bir adam olarak görebildi.

Sultan Mahmud karadan ve denizden asi Mehmed Ali'ye hücuma hazırlandı. Donanmayı Kaptanıderya Çengelköylü Ahmed Paşa kumandasında Çanakkale'ye gönderdi; Hafız Paşa kumandasındaki ordusu da Suriye'ye inmek üzereydi. Fakat Mısır ordusu başkumandanı İbrahim Paşa Nizip mevkiinde yaptığı bir baskınla padişahın ordusunu 1839 yılı Haziran'ının yirmi dördüncü pazar günü ağır bir hezimete uğrattı, imha etti.

O sırada Çamlıca'da kız kardeşi Esma Sultan'ın köşkünde veremden ağır hasta olarak yatan Sultan II. Mahmud, bu talihsiz büyük hükümdar bu son felaketi öğrenmeden 30 Haziran / 1 Temmuz

Pazar / Pazartesi gecesi vefat etti. Hastalığının başlıca sebebi karşılaştığı gailelerin üzüntüsü ve sıhhatini istihkar ederek çalışmasıydı. Ölümünde elli dört yaşındaydı.

Cağaloğlu'nda yine kız kardeşi Esma Sultan'ın konağından ifraz edilen bir bahçenin cadde üzerindeki köşesine defnedildi ve bilahare üzerine büyük bir türbe yapıldı; türbenin inşasından sonra semt "Sultahmahmut Türbesi" yahut sadece "Türbe" adını aldı, 19. asır Türk yapı sanatının en güzel eserlerindendir.

1934 Belediye Şehir Rehberi'nde Sultan II. Mahmud'un türbesi önünden geçen caddeye "Yeniçeriler Caddesi" adı konulmuştur ki, saygısızlığa şaheser örnek olarak gösterilmeye değer. Ocaklarını kaldırdıktan, kendilerini imha ettikten sonra nefretini mezar taşlarını da kırdırtacak kadar ileri götürmüş olan bu inkılap adamının son istirahatgâhı olan kabrinin önünde yeniçeri adının hortlaması herhalde, gariptir, büyük şehrin bu en işlek caddesine verilecek isim "Yeniçeri" değil, "Mehmetçikler Caddesi" adıdır.

Sultan II. Mahmud'un devri Türkiye tarihinde kesin bir dönüm noktası oldu; bu büyük hükümdar, "Biz Batı medeniyetine mensubuz!.." dedi. Kılık kıyafetten devlet müesseselerine varıncaya kadar değiştirdi, kafalarının içini değiştirmek için de en büyük ehemmiyeti maarife verdi.

Ordudan, askerden ve memurlardan başladı; cepkeni, saltayı, camadanı, kaftanı, entariyi, şalvarı, çakşırı, poturu, kavuğu, külahı, baratayı, şubarayı attırdı; setre pantolon ve fes giydirdi. Divan-ı Hümayun'u kaldırdı, kabineyi kurdu; sadaret kâhyası dahiliye nazırı, reisülküttap hariciye nazırı, başdefterdar maliye nazırı oldu. Harbiye, Tıbbiye, Mekteb-i Maarif, Adliye, Muzika mekteplerini açtı. "Rüştiye mektepleri" adıyla Türkiye'de orta tahsili kurdu. Deniz, topçu, istihkâm mekteplerini ıslah etti, genişletti. *Takvim-i Vekayi* adıyla ilk resmi gazeteyi çıkarttı; Avrupa'ya talebe yolladı. Avrupa'dan hocalar getirtti. Tebaasının malı ve canı üzerindeki kendi tahakküm hakkını nefretle iptal etti, idamı kanunun hükmüne, mahkemeye bıraktı, mal müsaderesini kökünden kaldırdı. Tebaasını din, mezhep, milliyet gözetmeden kanun karşısında eşit haklara sahip gördü. "Müslüman'ı camide, Hıristiyan'ı kilisede, Musevi'yi havrada tanıyorum, mabetlerin dışında hepsi aynı insanlık haklarına sa-

hip bu vatanın evladıdır" dedi ki, bu sözü oğlu Abdülmecid'in padişahlığında "Tanzimat-ı Hayriye Fermanı" denilen inkılap fermanının esasını teşkil etti.

İrticanın amansız düşmanı oldu; mürteciler "gâvur padişah" dediler, lanetlediler, karşılarında çelik gibi durdu, yakalananları şahsının düşmanı olarak değil, rejim aleyhtarı olarak mahkemeye verdi.

Garp'ın güzel sanatlarına alaka gösterdi, bilhassa resmi çok sevdi; taassup resme "put" diyordu, bu batıl inanı yıkmak için hem padişah hem de halife-i Müslimin olarak devlet dairelerine portrelerini astırdı.

Yazısı çok güzeldi, seçkin bir hattattı. Hanedan ananesine uyarak şiirle de meşgul olmuştu, şiirde "Adlî" mahlasını kullandı, bundan ötürüdür ki, "Mahmud-i Adlî" unvanıyla anılır. Musikiyle meşgul oldu, şarkılar besteledi.

İstanbul'da Haliç üzerinde Unkapanı ile Azapkapı arasında ilk köprü onun zamanında yapıldı. Tophane'de Nusretiye Camii de bu padişahın hayır eseridir; tamirle ihya ettiği camiler, mescitler, yaptırdığı çeşmeler sayılamayacak kadar çoktur. İlk büyük resmi dairelerin inşasına da bu devirde başlanmıştır, devrinin en azametli eserlerinden biri Alemdar Vakası'nda yakılan Selimiye Kışlası'nın zamanımızdaki binasıdır.

Sultan II. Mahmud yüz çizgileri ve vücut yapısıyla güzel, yakışıklı adamdı; bilhassa yüzünün çok dilber bir kadın olan anası Nakşidil Sultan'a benzediği söylenir. Fransızlar bir ara bu valide sultanın bir Fransız kızı olduğunu iddia etmişlerdir.

1766 senesinde Martinique Adası'nda Du Bouc ailesinden bir kız dünyaya gelir, bu kız Napolyon'un ilk zevcesi İmparatoriçe Josefin'le kardeş çocuğudur.

Bu Matmazel Aimée Du Bouc tahsil için Fransa'ya gönderilir, tahsilini Nantes şehrinde bir manastırda rahibe kisvesi altında yapar, 1784'te on sekiz yaşındayken Martinique'e dönmek üzere yola çıkar, bindiği gemi fırtınaya tutulur, su alıp batmak üzereyken bir başka gemi yetişir kazazedeleri kurtarır, fakat bu ikinci gemi Akdeniz'de Mayorka Adası'na gitmektedir. Septe Boğazı'ndan geçince Cezayir korsanlarının eline düşer. Cezayir dayısı güzel Fran-

sız kızını İstanbul'a gönderir, Matmazel Aimée Du Bouc Sultan I. Abdülhamid'in aguş-i muhabbetinde Şehzade Mahmud'u doğurur.

Bu rivayeti cerh ve tasdik edecek vesika yoktur, bilinen, aslı ne olursa olsun, Nakşidil Valide Sultan'ın mütedeyyin bir Müslüman kadını olarak yaşadığı ve 1817'de elli üç-elli dört yaşlarında öldüğüdür. Fatih Camii civarında devrinin en güzel yapılarından azametli bir türbe içinde yatar.

Macera bir roman mevzuudur, 1821'de De Joui adında bir Fransız tarafından o da yazılmıştır, içindekilere inanmamak şartıyla dilimize çevrilebilir, belki zevkle de okunabilir.

Sultan Abdülmecid

Osmanlı padişahlarının otuz üçüncüsü Sultan Abdülmecid, Sultan II. Mahmud ile Bezmiâlem Sultan'ın oğludur. 3 Nisan 1823'te doğdu, babasının ölümü üzerine 1 Temmuz 1839'da henüz on yedi yaşındayken tahta oturdu, 25 Haziran 1861'de otuz sekiz yaşında öldü; Çarşamba üstünde Sultanselim Camii avlusundaki hususi türbesine gömüldü, 22 yıl, 7 ay, 13 gün hükümdarlık yapmıştır. Devri, koyu istibdat ile meşrutiyet arasında bir uyanık istibdat olmuştur ki "Tanzimat Devri" diye anılagelir.

Padişahlığı Osmanlı Devleti'nin çok buhranlı bir devrinde başladı.

Gençliğinde Çengelköy İskelesi'nde yalınayaklı bir sandalcıyken talih ve tesadüflerle kaptanıderyalığa kadar yükselmiş olan Ahmed Paşa donanma-yı hümayunla Çanakkale'de bulunuyordu; yeni padişahın mühr-i hümayununu can düşmanı bildiği Hüsrev Mehmed Paşa'ya verdiğini haber alınca Akdeniz'e açılmış ve Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürerek asi Mısır Valisi Mehmed Ali'ye teslim etmişti. Nizip mağlubiyetinden sonra bu ihanet çok genç padişahı saltanatının daha ilk haftasında son derece şaşırttı.

Sultan Abdülmecid o sırada Avrupa'dan dönmüş olan kıymetli devlet adamı, büyük diplomat Mustafa Reşid Paşa'yı dinlemek dirayetini gösterdi. Mısır meselesi devletin kendi askeri gücüyle halledilemeyecek bir dava olmuştu, asi Mısır valisi ancak büyük Avrupa devletlerinin padişaha müzaheretiyle yola getirilebilirdi, bu müzaheretin temini için de yeni ve çok ciddi bir ıslahat adımı atmak lazımdı. Abdülmecid 3 Kasım 1839'da metni Mustafa Reşid Paşa ta-

rafından kaleme alınmış "Gülhane Hatt-ı Hümayunu"nu imzaladı, bu fermanla "Tanzimat-ı Hayriye" adı verilen devletin yeni nizamı ilan edildi.

Osmanlı padişahının keyfi idaresine, tebaasının malı ve canı üzerindeki mutlak hâkimiyetine son veriliyordu, devlet ile fertlerin münasebetlerini tayin edecek kanunların konulacağı vaat ediliyordu.

Bu fermanın ilanı, Fransa'nın asi Mehmed Ali'ye yardımıyla bir Akdeniz, dolayısıyla Avrupa meselesi halini alan Mısır meselesinde İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'yı genç padişaha müzaheret için birleştirdi, 1840'ta Londra'da toplanan ve Fransa'nın çağrılmadığı bir konferansta Mısır valiliğinin veraset suretiyle evladına intikal etmek şartıyla Mehmed Ali'ye verilmesine, buna karşılık Mısır'ın padişaha her sene 80.000 kese akçe vergi göndermesine karar verildi. Mehmed Ali bu karara boyun eğmeye Girit'ten, Suriye'den vazgeçmeye mecbur oldu, Mısır meselesi de böylece kapandı.

Ertesi sene yine Londra ve bu sefer Fransa'nın da iştirakiyle ikinci bir Avrupa konferansı toplandı, Boğazlar üzerinde Osmanlı Devleti'nin mutlak hâkimiyeti tasdik edildi. Yabancı harp gemilerinin Boğazlar'dan geçemeyeceği esası kabul edildi.

1848'de Macaristan'da Avusturya'ya karşı bir istiklal ayaklanması oldu, kıyamı kendi ordusuyla bastıramayan Avusturya imparatoru çardan yardım istedi ve Macarları Rus askerlerine ezdirdi. Macar milliyetperverleri Türkiye'ye sığındı, Rus ve Avusturya bu siyasi mültecilerin iadesini ısrar ve tehditle istedi, Abdülmecid vermedi; bu celadet genç padişahı Batı memleketlerinde, bilhassa İngiltere ve Fransa'da son derece yükseltti.

1853'te, İstanbul fethinin 400. fetih yıldönümünde Kırım Harbi başladı.

Rusya Türkiye'deki Ortodoksların hamisi olduğunun kabulünü bildiren bir siyasi senet istedi, ret cevabı alınca Eflâk ve Boğdan'ı (Romanya'yı) işgal etti, fakat Silistre muhasarasında Rus ordusu bozguna uğradı, ertesi sene bu mağlubiyetin intikamını Sinop limanında yatmakta olan Türk donanmasını yakmak suretiyle aldılar. Bu vaka üzerine İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Rusya'ya karşı harbe girdi. Müttefiklere İtalya'daki Piemonte (Sardinya) Krallığı da katıldı. Karadeniz'e çıkan müttefikler donan-

ması Kırım'a asker döktüler, harp sahnesi bu yarımadanın toprakları oldu. Ruslar yenildiler, sulh muahedesi 1856'da Paris'te imzalandı.

Osmanlı topraklarına herhangi bir devletin tecavüzü karşısında, mütecaviz Avrupa sulhunu bozmuş addedilecekti. Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edilmeyecekti, Karadeniz'de Türkiye ve Rusya harp gemisi bulunduramayacaktı.

Abdülmecid bu sulh konferansının toplandığı sıralardadır ki, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu tamamlayan yeni bir ıslahat fermanı neşretti.

Padişah Hıristiyan tebaasının mezhep ve tedrisat hürriyetini, medeni haklarda Müslümanlarla müsavatını, Hıristiyanların da devlet memuriyetlerine ve askerliğe kabul edileceklerini ilan etti. Yine Mustafa Reşid Paşa'nın eseri olan bu ferman muhakkak ki, büyük bir siyasi eserdi, büyük Avrupa devletlerinin Paris Muahedesi metnine geçirilmesini önlemiş, devletin siyasi şerefi korunmuştu.

Sultan Abdülmecid'in cülusu Hicri takvimde 1255 yılına rastlar; bir şair Arap rakamlarının şekline nispetle lafzî tarihini,

Bir, iki, çifte delik
Abdülmecid oldu melik

diye söylemiştir.

Halk ağzında "kız gibi" denilen çok zarif, dilber bir yüze sahipti; vücut yapısı da nahif ve narindi, hisli, içli insandı. Pek genç yaşında kullanmaya başladığı içkiyi padişahlığının son yıllarında ölümüne sebep olan ayyaşlığına kadar vardırmıştı, akşamları sızıp kaldığı, bir halı üzerine alınarak yatak odasına götürüldüğü anlatılır. Nargile tiryakiliği de meşhurdur.

Kandan nefret ederdi. Kendisine karşı tarihimizde "Kuleli Vakası" denilen bir suikast hazırlanmıştı, hayatına kastedenleri idama mahkûm eden mahkeme kararını, "Meydanda fiili katil yok, tasavvurda kalmış, ben adam öldürmek istemem, cezaları kalebentliğe tahvil edilsin..." diye bozmuştu.

Altı asırlık hanedanının mübalağasız en nazik, çelebi hükümdarıdır. Babası Sultan II. Mahmud'a karşı isyan etmiş olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa bu genç padişahı cülus ettiği yıllarda ziyarete gel-

diğinde bir ihtiyarlık gafletiyle, "Oğlum!.." diye hitap etmiş, fakat karşısındaki delikanlının bir imparator olduğunu derhal hatırlayarak ayaklarına kapanmış, af dilemişti; Abdülmecid diz çöken ihtiyar valiyi gayet zarifane elinden tutup kaldırmış,

"Pederim... Nasihatlerinize daima muhtacım..." demişti.

1856'da Paris Muahedesi'nin akdinden sonra Avrupa'yla ticari ve mali münasebetler artmış, memleketin kalkınması için istikrazlar yapıldı; fakat ne kadar yazıktır ki, Avrupa'dan borç alınan milyonlarca altın sınai ve iktisadi işlere, milli serveti artıracak sahalara yatırılacak yerde şatafata ve lükse harcandı, israf edildi; devlet çok ağır bir borç yükü altına girdi ve bu borçlar günden güne ödenemeyecek şekilde kabardı.

Sultan Abdülmecid yirmi iki senelik padişahlığında on vezir arasında yirmi bir defa sadrazam değiştirdi. Bu on vezir arasında en uzun iktidarda kalan da altı defa sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa'dır, iktidarının tutarı da ancak dokuz yıl sürmüştür, muhakkak ki, Abdülmecid devrini temsil eden simadır.

İstanbul saray ve konaklarına "alafrangalık" bu devirde girdi, orta halli ailelere varınca lüks ve sefahat düşkünlüğü başladı. Saray yapıları ve masrafları devlet hazinesini iflasa sürükleyen korkunç bir hal aldı.

Alman ordusunun ve Almanya İmparatorluğu'nun kurucularından Prusya mareşali büyük asker Moltke, Sultan II. Mahmud tarafından Türk ordusunun ıslahı için davet edilmiş, Abdülmecid'in cülusunda İstanbul'da bulunuyordu. *Şark Hatıraları* adındaki eserinde bu padişahtan şöylece bahsediyor:

"Padişahı, babası merhumun iki sene huzuruna çıktığımız Beylerbeyi Sarayı'nın aynı odasında gördük. On yedi yaşında olmasına rağmen güzel yüzünü duman halinde bir sakal süslüyordu, tavrında bir ciddiyet ve metanet görünüyor. Kıyafeti babasının aynı, o da sorguçlu kırmızı fes ve mavi bir harmanî giymiş. Sefirlerin hiçbirisi henüz itimatnamelerini takdim etmemişlerdi, huzuruna ilk defa biz girdik."

Hususi hekimi Dr. Schpitser'in hatıraları bu hükümdar hakkında en güzel yazılardandır:

"Bir gün genç padişah bana duvara dayanmış bir resim gösterdi, İngiltere'deki trenleri gösteren bir levha, memleketinde de böyle demiryollarının bulunduğunu görmek istediğini söyledi, fakat

böyle büyük işlere girişebilmek için hazinenin takati olmadığını, Avrupa'da olduğu gibi bu yolda hususi şirketlerin teşekkül etmesi gerektiğini ilave etti. Bu şirketlerin hükümete güvenle kurulabileceğini, mal ve can emniyeti sağlayan fermanları sayesinde arzu buyurdukları şeyi görebileceklerini arz ettim. Padişah,

'Emin olunuz bu itimadı hâsıl etmek için her şeyi yapacağım... Yalnız bizim gayrimüslim bankerlerimizde umumi menfaatlere hizmet için ittihat yoktur, öteden beri sermayelerini paşalarıma faizle vermeye alışmışlardır, Müslüman ahalimde ise çalışmaya heves yok...' dedi."

Abdülmecid zamanındadır ki, şehzadeler için "efendi" unvanı kullanılmaya başlandı. Oğullarından Reşad Efendi'nin (Sultan V. Mehmed Reşad) anası Gülcemal Kadın'ı bütün zevcelerinden fazla sevdiğini de bu doktorun hatıralarından öğreniyoruz:

"Bir gün zat-ı şahaneyi hissolunur derecede müteheyyiç gördüm, müteessir bir sesle,

'Geçen gün sana Reşad Efendi'nin validesi üçüncü kadınefendinin hastalığından bahsetmiştim... Hali fena... Bu kadın kendisine karşı en hakiki bir muhabbet duyduğum yegâne zevcemdir, bütün ömrüm, gençliğim beraber geçti... Kurtarılmasını mümkün görürsen tedavisini üzerine al... Ümidin yoksa, bana tereddüt etmeden hakikati söyle, hastayı tedavi ediyoruz diye hırpalamayalım...' dedi.

Beni hareme götürdü. Müzeyyen bir odanın ortasında fazla tafsilatta bulunmak bittabi kabil olmaz, gayet sanatkârane bir lahur şal örtülü bir yatak gördüm. Bu yatakta, üzeri aynı kumaştan bir cibinlik altında, yüzü şalla örtülü hasta kadınefendi yatıyordu. Padişah hastaya yaklaştı, gayet nazikane:

'Rahatsızlığınız nasıl efendim?..' diye sordu.

Tatlı, sevimli bir ses cevap verdi:

'Kendimde iyilik hissediyorum efendimiz...'

'Doktorumu getirdim, kendisinden ben çok fayda gördüm, istiyorum sizi de tedavi etsin...'

'Emredersiniz...'

Padişah hastaya bana nabzını göstermesini rica etti. Gayet nazik, son derece mütenasip, fakat üzücü bir hastalığı gösteren zayıf bir el uzandı. Sonra Abdülmecid hastanın dilini de görmek isteyip isteme-

diğimi sordu, görmem gerektiğini arz ettim, hastanın yüzüne örtülü şalı kendisi açtı. İşte o zaman karşımda öyle güzel bir kadın başı gördüm ki, ne tarif edilir, ne de tahayyül edilir, Allah yarattığı bu dilber kadınla beşeriyeti taltif etmişti. Istırabın tesiri, çehrenin solgunluğu, hastalık tesiriyle gözlerin parlayışı bile son derece cazipti..."

Muhterem Profesör Ahmed Hamid Ongunsu *İslam Ansiklopedisi*'ne tam salahiyetle yazdığı Abdülmecid maddesinde bu hükümdarın devrini şu satırlarda topluyor:

"Pek genç yaşında tahta çıkan ve yaradılışı itibariyle çok haluk ve nazik olan Abdülmecid babasının ıslahatına samimiyetle devam etmek istedi, fakat zaaf derecesine varan hilim ve mülayemeti her zaman vaziyete hâkim olmasına ve ıslahata aynı azimle devam etmesine mâni olmuştur. Gülhane Hattı, mülteciler meselesindeki mukavemeti, Kırım Muharebesi, Paris Muahedesi gibi muvaffakiyetlerinde kendisine en büyük yardımlarda bulunanlar Mustafa Reşid Paşa ile arkadaşları Ali ve Fuad paşalardır. Bunların dirayeti bu devrin en mühim harici meselelerinin faydalı veya nispeten az zararlı bir tarzda halledilmelerini temin eylemiştir."

Ali ve Fuad paşalar Mustafa Reşid Paşa'nın himayesiyle yetişmişlerdi, bu üç vezir Tanzimat Devri denilen uyanık mutlakıyet devrinin kurucuları ve mümessilleridir.

Müverrih Ahmed Refik Bey merhum Sultan Abdülmecid'in ölümünü şöyle naklediyor:

"Öksürüğü artmıştı, bir gün doktor Zografos huzura girdiği zaman padişah geniş bir minder üzerinde oturuyordu, doktora ilk sözü şu oldu:

'Hastalığımın ne olduğunu senden dosdoğru anlamak için çağırttım...'

Doktor ses çıkarmadı, içeride başmabeyinci, yanı başında da ellerini kavuşturmuş Serasker Rıza Paşa duruyordu. Sultan Abdülmecid sözüne devam etti.

'Neden cevap vermiyorsun? Hakkın var, çünkü doğru bir adamsın, vücudumu muayene etmeden bir şey söyleyemezsin, zaten ben de seni bunun için istedim, padişahlığımı unut, bir müşteri gibi muayene et... Gel!..' dedi.

Doktor yaklaştı, Abdülmecid,

'Yatmak lazım mı?..' diye sordu.

'Hayır şevketmeap. Şöyle otursanız daha iyi. Göğüs muayenesi için bu oturuş iyi...'

Arkasında gecelik vardı, doktor gömleğin üstünden dinlemek istedi, padişah göğsünü kâmilen açtı. Çok zayıflamıştı, kaburga kemiklerinin arası o kadar çukurlaşmıştı ki, hastalık anlaşıldı.

Muayeneden sonra ciddi bir tavırla sordu:

'Şimdi söyle bakayım, ne buldun?.. Doğru söyle, şunu bil ki ben ölümden korkmam...'

'Şevketmeap, hiçbir şeyiniz yok... Umumi zafiyet... Devlet işlerini çok merak ettiğiniz için biraz da asap yorgunluğunuz var...'

'Ya ciğerim?..'

'Hiçbir şey yok... O taraflarda hiçbir şey yok...'

Kaşlarını çatarak tehditkâr bir tavır aldı:

'Hazreti İsa'yı seversen doğru söyle...'

Doktor dini mülahazattan ziyade sanatını düşündü:

'Hazreti İsa aşkına söylüyorum şevketmeap, tehlikeli bir şey yok...'

Padişahın gözleri birdenbire parladı, simasına bir beşaret geldi, mütebessim bir yüzle doktora Fransızca iltifatta bulundu;

'Ey güzel adam, bana ne ilaç vereceksin? Beni şu hale koyan zaafı bakalım nasıl yeneceksin?..' dedi.

'Süt şevketmeap... Sonra balıkyağı...'

'Bravo... Balıkyağını küçükken çok içtim, boynumda şişler vardı, hep o geçirdi, yarından başlarım.'

Abdülmecid çok memnundu, verilen ilaç ise teselli içindi. Doktor dışarı çıktığı zaman Rıza Paşa da arkasından geldi:

'Aziz doktor, seni tebrik ederim, zat-ı şahane senden çok memnun oldu, büyük bir ihsanla da taltifinizi ferman buyurdu, keyfi gayet yerinde, hatta yemekten sonra ortaoyunu emretti.'

Vakit gecikmişti, doktor çıkarken Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa'nın yaveri geldi, Mehmed Ali Paşa Abdülmecid'in hemşiresi Adile Sultan'ın kocasıydı. Yaver, paşanın kendisini görmek istediğini söyledi ve Zografos'u kaptanpaşanın saraydaki dairesine götürdü. Mehmed Ali Paşa tehditkâr bir sesle:

'Bana doğrusunu söylersen dost oluruz, söylemezsen düşman...

Fakat bilirsin ya, düşmanlığım fenadır!..'

Doktor açıkça cevap verdi:

'Paşa hazretleri, söyleyeceğim şey kederli, efendimizin duçar olduğu hastalık tedavi edilemez.'

'Daha ne kadar yaşar zannediyorsun?'

'Orasını Alllah bilir, fakat felaket yakındır, şimdiye kadar ne derece uzadıysa bundan sonra da uzayabilir..'

'Bana dediğini başkalarına söyleme... Bu meseleyi ne kadar saklarsan devlete o kadar hizmet etmiş olursun!..'

Ertesi gün birbiri arkasından üç yaver koştu, doktoru saraydan istiyorlardı. Zografos Abdülmecid'in hastalığına dair yazdığı risalede şöyle anlatıyor:

'Saraya geldiğim zaman zat-ı şahanenin sabaha doğru birbiri arkasından birkaç defa bayıldığını, hâlâ da baygın olduğunu söylediler. Hastanın odasına girdim. İkinci mabeyinci Ali Bey o gece nöbetçi olduğu için yatağın biraz ötesinde duruyor, hastanın hazin iniltisi işitiliyordu. Mabeyinciye,

'Ne oldu?.. Burada ne bekliyorsun?..' diye sordum.

Ali Bey'in cevabını beklemeden yatağa doğru yaklaştım. Sultan Abdülmecid'in gözleri tavana dikilmiş. Ağzı açık ve gayet karaydı, göğsünün hırıltısı fazla, nabzı uzamış, hararet tabiiliği geçmişti, hülasa kendini hiç bilmiyordu. Ali Bey'e,

'Çabuk Doktor Kara Todori'yi çağırınız...' dedim.

'Fakat efendimiz yalnız sizi ferman buyurdular.'

'Siz dediğimi yapınız... Biraz su...'

Ali Bey çıktı, elimi muhtezirin şakaklarında ve kollarında hafifçe gezdirdim, ellerini kolonyayla ovmaya çalıştım. Mabeyinci çarçabuk geldi, elinde gümüş bir kap içinde biraz su vardı. Hıristiyan olduğum için padişahın dudaklarını bu suyla ıslatmama müsaade etmedi.

'Zemzem-i şerif...' dedi.

Birkaç saat sonra toplar atılıyordu, bunlar Sultan Abdülaziz'in cülusunu tebşir içindi..."

Abdülmecid anası Bezmiâlem Sultan'ı çok severdi. Bir gün Dr. Schpitser'e, "Validem şu günlerde kendisinde o derecede fenalık hissediyor ki o da, ben de acı acı ağlaşıyoruz..." demişti. Kardeşi

Abdülaziz'i ise bilakis hiç sevmezdi, mahremi Dr. Schpitser'e, "Kardeşimi hiçbir şey hoşnut etmez, bir sabah sadrazam olmak ister, ertesi gün bir vilayete vali olarak göndermemi teklif eder, beni padişahlığına engel görüp ölümümü beklediği aşikâr..." demişti.

Sağlam bir dini terbiye görmüştü; hususi hayatında sohbeti çok tatlıydı; elyazısı hattat denilecek kadar güzel, yazı ifade de son derece düzgündü; mahremleri bazı geceler tek başına demlenirken hazin hazin ney üflediğini söylerler. Muhtelif kadınlarından otuza yakın evladı dünyaya gelmişti, padişah olan oğullarından Sultan V. Murad birinci, II. Abdülhamid beşinci, Sultan V. Mehmed Reşad sekizinci ve VI. Mehmed Vahideddin yirmi üçüncü çocuğudur.

Cülusunun ilk yıllarında çok sevilmişti, fakat işret iptilası, alafrangalığı, çok yumuşak huylu "bir kız gibi nazik ve zarif" oluşu ve bundan faydalanan etrafındaki adamların türlü suiistimallerle kendisini lekelemiş olması, israf ve sefahatin artması yüzünden bu sevgi yıllar geçtikçe azaldı, dağıldı; halk ümidini veliaht Abdülaziz Efendi'nin üzerinde topladı. Aziz Efendi padişahın tamamen zıddıydı; pehlivan yapılı, laubali, İstanbul sokaklarında atla dolaşır, Boğaziçi'ne gider, çayırlarda cirit oynardı... Halk da, "Bize böyle şahbaz padişah lazımdır..." derdi.

Sultan Abdülmecid'in İstanbul'da sevdiği yerler Beylerbeyi ve Beşiktaş sahil sarayları, Yıldız Kasrı, Dolmabahçe Sarayı, Çamlıca Tepesi, Florya kumsalıydı. Sık sık Babıâli'ye gelerek nazırlar toplantısında bulunurdu; kışlaları, tersaneleri, askeri teçhizat ambarlarını da sık sık teftiş ederdi. Camilerde icazet merasimlerine, mekteplerde ve bilhassa askeri mekteplerde imtihanlara gider, muvaffak olan talebeleri sözle ve kıymetli hediyelerle taltiften son derece zevk alırdı. Türkiye'de ilk telgraf teli Edirne ile İstanbul arasına onun zamanında çekilmişti; bir İngiliz kumpanyası tarafından ilk demiryolu da Aydın'da onun zamanında döşenmişti; Türk adliyesinde müdde-i umumilik de (savcılık) o devirde ihdas edildi.

Müverrih Cevdet Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e verdiği *Maruzat* adındaki mahrem tarihçede gençlik yıllarına rastlayan o devri şöyle tasvir eder:

"Öteden beri herkes iradına göre tasarruf ederdi, alafranga hane ve sahilhane şatafatı yoktu. Abdülmecid'in saltanatı başların-

da Mısır'dan İstanbul'a pek çok paşalar, beyler, hanımlar –Kavalalı Mehmed Ali Paşa takımı– geldi, gayet yüksek paralarla konaklar, yalılar satın aldılar, alafranga eşyayla süsleyip döşediler, bol bol paralar sarf ve israf eylediler, sefahat kapılarını açtılar. İstanbul'un vükela ve kibarı da Mısırlılarla aşık atmaya başladı, vükela hanımları Mehmed Ali Paşa kerimesi ve Kâmil Paşa zevcesi Zeynep Hanım'ı taklide kalkıştılar. Sadrazam Ali Paşa'nın dairesi masrafı ayda 4.000 altına vardı, paşanın Ali adında dört kaşlı bir delikanlısı vardı ki masrafı efendiden bir adamın hanesini kibarane surette idare edebilirdi. Sadaret maaşı Ali Paşa'ya yetmez olmuştu.

Sultanlara gelince, vükela hanımlarından üstün olmalıydılar, hesapsız masraf etmeye başladılar, maaşlarıyla idare olunamayıp borca battılar. Eskiden beri sarayda kapalı yaşayan kadı efendiler de, zemane hükmü icabınca arabalarla gezmeye başladılar, masrafları arttı, borçlandılar, alışverişlerine vasıta olan kahveci ve baltacılar pek acayip suiistimallere koyuldular; mesela bir tüccardan 100.000 kuruşluk mal alırlarsa 50.000 kuruş da nakit alıp sultan namına 150.000 kuruşluk senet verirlerdi. Bu yüzden Saray-ı Hümayun'un üç yıl içinde 3 milyon kese akçe borcu çıktı. Sultanların ve kadın efendilerin âsım takımı Beyoğlu sarrafları elinde rehin kaldı.

Kırım Muharebesi'nde Fransız, İngiliz ve Sardinya askerleri İstanbul'a geldiklerinde çarşıya su gibi altın akıttılar, İstanbul esnafı çok para kazandı. O esnada yapılan saray düğünlerinde de çarşı esnafı, bilhassa kuyumcular fevkalade istifade ederek kibarane yaşamaya alıştılar. Boğaziçi'nde yalılar tuttular, o zamanlar Kadıköy ve Adalar henüz mamur değildi. Kızıltoprak'ın, Erenköy'ün adı bile yoktu, İstanbul'un sayfiyesi Boğaziçi'ydi, kiralanacak köşe bucak kalmadı, Büyükdere'de dört odalı bir ev bulmak saadet sayıldı. Şeyhülislam Efendi altı aylığı 40.000 kuruşa Baltalimanı'nda bir yalı kiralamıştı, bir ihtiyar,

'Ben bu yalının 40.000 kuruşa satıldığını bilirim!' demişti.

Akarların kıymet ve kirası o kadar yükseldiği esnada esnaf ve rençbere göre para kazanmak da corum vakti balık tutmak kadar kolay oldu. Kırım Muharebesi'nden evvel İstanbul ve civarında pek çok hırsız vardı, harpten sonra hırsızların adı battı, anlaşıldı ki memleketimizde hırsızlık parasızlıktanmış.

Abdülmecid bir gün kızlarağasını Münire Sultan'a göndererek israflarından dolayı,

'Akıllarını başlarına toplasınlar, artık aşırıp taşırdılar, tekdir şöyle dursun, dayak attırırım!..' diye azarlamış. Bir gün de atla Babıâli'ye geldi, kimseye iltifat etmeyerek dairesine girdi, vükela dehşet içinde kaldı. Damat Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa'ya karısının 60.000 kese borcundan ötürü 'Hain herif!' diye bağırdı, diğer damat paşalara da,

'Sultanlar gece mehtaplarda gezermiş!.. Benim gece mehtapta gezer kızım yoktur!.. Bu heriflerin hareketleri artık namusuma dokunuyor!..' dedi. Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için padişahın emriyle Serasker Rıza Paşa'nın saray arabalarını zincirle birbirine bağladığı söylendi.

Sultan Abdülmecid'in ilk zamanları doğrusu pek güzel geçti, hele 1260 tarihinden 1270 tarihine kadar (Miladi 1844-1854) İstanbul, bilhassa Boğaziçi bir numuneydi. Fakat sonraları israf ve sefahat yolları açılınca çok sıkıntı çekildi. Devlet borca battı, kendisi de kederinden hastalandı..."

Sultan Abdülaziz

Osmanlı Hanedanı'nın otuz dördüncü padişahı Sultan Abdülaziz Sultan II. Mahmud ile Pertevniyal Sultan'ın oğludur, 9 Şubat 1829'da doğdu, 25 Haziran Salı günü kardeşi Sultan Abdülmecid'in yerine otuz bir yaşında tahta çıktı; 30 Mayıs 1876'da yine bir salı günü tahtan indirildi; 4 Haziran pazar günü de intihar etti, bazı iddialara ve II. Abdülhamid'in emriyle Yıldız Sarayı'nda tek dava için kurulmuş hususi mahkemenin verdiği hükme göre de Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın adamları tarafından, hal'inde iktidar mevkiinde bulunan kabine erkânının muvafakatiyle öldürüldü. Ölümünde kırk yedi yaşındaydı, 15 yıl, 4 ay, 19 gün padişahlık yapmıştır, tahttan indirildikten sonra beş gün yaşamıştır. Kabri babası Sultan II. Mahmud'un türbesindedir.

Halk ağzında Sultan Aziz diye anılır. "Tanzimat Devri" denilen uyanık mutlakıyetin ikinci padişahıdır.

Kumral, ela gözlü, geniş yüzünü sivrice hafif bir sakal çerçeveleyen güzel adamdı. Pehlivan yapılıydı, pehlivanlığa da, "Mahremiyetinde soyunup kispet giyip yağlanarak devrinin seçkin pehlivanlarıyla güreşecek kadar meraklıydı" derler. Tebaasına karşı sevgisi geniş ve samimi, şefkatli, merhameti bol; devletin kara ve deniz kuvvetlerinin düzenlenmesini ve çoğaltılmasını, yurdun imarını, esaslı kültür yüksekliğini isteyen ve bunun için çalışan hükümdar olmuştu.

Rumeli demiryolu yapılırken, bu yolu İstanbul'da Topkapı Sarayı bahçesi içinden geçiren proje Nazırlar Meclisi'nde şiddetli itirazlara uğramıştı, bir toplantıda Mütercim Rüşdü Paşa bir Frenk şirketinin Saray-ı Hümayun'a tecavüzünden ağır bir dille şikâyet ettiğinde Sadrazam Ali Paşa onu,

"Ne yapalım efendim, mülkün sahibi arzu ve müsaade etti ve hatta, 'Şimendifer yapılsın da isterse sırtımdan geçsin razıyım' buyurdular..." diyerek susturmuştu.

Padişahlığının ilk yıllarında, kardeşi Abdülmecid'in devrindeki israflar yüzünden doğmuş mali buhran karşısında saray masraflarının, bu arada kendi tahsisatının azaltılmasına hiç tereddüt etmeden muvafakat etmişti.

Mağrurdu, fakat gururu halkçıl olmasına engel olmamıştı. Mesela bir şehir gezintisinde yolu Fatih Karakolu'nun önüne düşer, hemen atından inip karakol önüne bir iskemle attırarak oturur, karakoldaki neferlerle senli benli konuşmaktan, yoldan geçen halkı babacan bir tavırla selamlamaktan son derece zevk alırdı.

Teşrifattan, resmi merasimlerden çok sıkılırdı, bilhassa elçilerin kabulünün, hükümdarlık vazifelerinin en kasvetlisi olduğunu söylerdi.

Üniformasının yakası daima çözük dururdu, hatta ekseriya ceketinin ilk düğmesini de iliklemezdi. Sırtına attığı kukuletalı harmanisi, başındaki kenarı geniş, üst tablası dar "Aziziye kalıp" fesi kadar meşhurdu.

Adi günlerde giyinmez, çıplak ayağında mercan terlik, entari üstüne geçirdiği pike bir haydariyle otururdu, kış ise kürkünü giyerdi. Bir gün saraya gelen Sadrazam Ali Paşa'yı o laubali kıyafetiyle kabul etmek istemiş; paşa ise son derece nazik, ciddi ve teşrifatperest, odaya girmesiyle çıkması bir olmuş, delalet eden mabeyinciye de, "Efendimiz istirahat buyuruyorlarmış, niçin rahatsız ettik?.." diye azarlamış ve saraydaki nazırlar odasına gitmiş, Abdülaziz sadrazamın niçin döndüğünü sorunca sebebini söylemişler, gülmüş, "Onun gibi bir vezire giyinme zahmetine katlanırım..." demiş.

Çocukluğu ve gençliği ananevi saray terbiye ve teşrifatına vukuflarından gayri meziyetleri olmayan bilgisi mahdut kimselerin elinde geçmişti. Ali ve Fuad paşalar hükümdarın görgüsünü çoğaltmak için Abdülaziz'i evvela Türkiye'nin tarihi beldelerinden Bursa'ya, sonra büyük inkılaplara sahne olmuş kadim bir medeniyet merkezi Mısır'a, daha sonra da Avrupa'ya göndermişlerdi. Fakat bu seyahatler, kıymeti iyi niyetinden ve samimiyetinden ibaret olan padişaha, mutlakıyetle idare olunan bir memleketin hükümdarına yüklenen

mesuliyet duygusunu uyandırmamıştı. Hanedanının içinde bir Avrupa seyahatine çıkma fırsatını bulmuş tek sima olan bu padişahın ne malumatı ne de zekâsı buna müsaitti. Fransa'da III. Napoléon'un, İngiltere'de Kraliçe Victoria'nın misafiri oldu, bu iki memleket tarafından pek parlak bir surette ağırlandı, dönüşünde Viyana'yı da gördü, her dolaştığı ve geçtiği yerde sempatik bir hatıra bıraktı, kendisi de hoşça vakit geçirdi.

Abdülmecid'in Avrupa medeniyetine hayranlığı, mutaassıp ve muhafazakâr kitleyi kendisine düşman yapmıştı; sarayının ağır masrafları ve şahsının içkiye olan iptilası da saltanatının son yıllarından hoşnutsuzluğu çok artırmıştı, ölümü ve Abdülaziz'in cülusu ve yeni padişahın halkçıl tavırları öylesine şetaretle karşılanmıştı ki müverrih Cevdet Paşa, II. Abdülhamid'e takdim ettiği *Maruzat* adındaki eserinde bu hali Abdülaziz'in Mısır seyahatinden dönüşünü tasvir ederken pek canlı belirtir:

"Avdet-i hümayunlarında İstanbul halkı Mısır ve İzmir ahalisine kat kat üstün geldiler. Evvela alışverişleri Mısır'la olan pirinççiler mağazalarını gelin odaları gibi donatarak ve sokakları kıymetli avizelerle tezyin ederek ve çeşit çeşit kandil ve fenerlerle aydınlatarak başkalarına örnek oldular; hasırcılar da onlara rekabete kalkınca bütün esnafı çarşılarını tezyin için ayaklandı, hepsi üstünlük kendilerinde kalması kaygısıyla tasavvur hududunun dışında nümayişler gösterdiler. Dükkân ve hanların önleri hep defne dallarıyla tezyin, fener, kandil ve avizelerle tenvir olundu. Pek çok yerlerde limon ve çiçek saksılarıyla adeta limonluk tarzında bahçeler peyda oldu. İstanbul'un en sapa yerlerinde, mahalleler arasında bulunan ufak tefek dükkânlar bile hallerine göre şehrayin yaptılar. Şehrin bütün evleri fenerler ve kandillerle donatıldı. İstanbul sokakları müzeyyen yalı bahçelerine döndü. Boğaziçi sahillerinde, Üsküdar, Beyoğlu, Galata taraflarında da hal böyleydi. Büyük Kapalıçarşı da dahil İstanbul'un bütün çarşıları, dükkânları sabahlara kadar açık kaldı. İkinci akşamı zat-ı şahane akşam yemeğini seraskerkapısında yedi, dönüşte Büyük Çarşı'dan, Hasırcılar içinden, Asmaaltı'ndan geçerek şehrayini temaşa buyurdular. Çarşı içinden geçerken çarşılı atının ayakları altına kum yerine altın ve gümüş pullar döşediler, bazı yerlerde üstüfe denilen en ağır kumaşları serdiler. Bu istik-

bal üç gün üç gece sürdü. Sokakların kalabalığı sökülüp geçilemezdi, halk sabahlara kadar dolaştı, eğlendi. Taraf taraf çalgılar çalındı, askeri muzikalar da semt semt sokaklarda dolaşırdı. Kadınlar da sokağa çıkmaya serbest bırakıldı, bir yerde uygunsuzluk zuhur etmedi."

Müverrih Cevdet Paşa yine *Maruzat* adındaki eserinde Abdülaziz'in ne kadar korkunç bir mali buhran içinde tahta çıktığını şu acı fıkrayla nakleder:

"Sadrazam Fuad Paşa saraylarda, konaklarda altın ve gümüş eşyanın kullanılmasını yasak etmek ve herkesi elinde olan altın ve gümüş kapları toplayıp sikke kestirmek tedbirini ileri sürdü, bunun için şeyhülislamdan bir de fetva aldı. Sultan Abdülaziz buna dair Fuad Paşa'yla konuşurken,

'Bu iş nasıl olur? Sultanların kabı kacağı nasıl alınır? Mesela onların mesirelerde su içtikleri gümüş tasları var, bunlar da mı alınır?..' diye sordu.

Fuad Paşa,

'Hay hay efendim, onları da alırız... Allah göstermesin Devlet-i Âliye'ye bir fenalık gelip de efendimiz Konya'ya doğru giderken bizler de rikabınıza düşüp giderken sultanlar bu taslarla Ayrılık Çeşmesi'nden su mu içecekler?..' dedi.

Ve sonra şunları ilave etti:

'Efendimiz vâris-i saltanatsınız, lakin borca batmış Türkiye'ye vâris oldunuz!..'

Bunun üzerine ittihaz olunan tasarruf ve idare mesleği yâr ve ağyarın gönlünde makul oldu, mali itibar oldukça avdet eyledi, Avrupa'dan teşebbüs olunan yeni istikraz işi de tahakkuk etti, devlet biraz nefes aldı."

Abdülaziz kızdığı zamanlar, Osmanlı saray-ı hareminde padişahlara verilegelen "Aslanım" unvanına uygun olarak bağırmaz, gürlerdi; bu bakımdan zarafet ve nezaket timsali Sultan Abdülmecid'in tam zıddıydı; fakat nazırlarına karşı güven besleyen hükümdardı, hüsnüniyet sahibiydi; asırların mirası olan siyasi gaileler ve mali buhran karşısında kuvvetli devlet adamları toplansaydı bu karakterde bir padişahla Türkiye'yi kolaylıkla ve süratle yükseltirlerdi.

Pek tez olarak Fuad Paşa'nın ve sonra Ali Paşa'nın ölümü Sultan

Aziz'i Mahmud Nedim Paşa gibi yalnız rütbesiyle vezir adamların elinde bıraktı; bilhassa Nedim Paşa'nın tesirleri hem kendisi hem de devlet için meşum oldu, bu adam Abdülaziz'i rüşvete alıştırdı, nefis zevklerine düşürdü, padişah, devlet hazinesi zararına zati servetini yaptı ve doğuşunda sahip olduğu "şehamet-i gazubanesi" karşısına kimse duramadı, hayrı ve şerri göstermeye kimse cesaret edemedi. Ali Paşa'nın ölümü, Abdülaziz'in saltanatında kötüye doğru bir dönüm noktasıdır; "Tanzimat Devri" bu ölümle kapanır, uyanık mutlakıyeti Abdülaziz'in kör istibdat devri takip etti. Evvela saray halkı kabardı, 5.000 kişiyi geçti, devlet erkânının mevkilerini muhafaza kaygısıyla hükümdarın yersiz arzularına karşı gelmekten çekinmeleri Abdülaziz'e büsbütün cesaret verdi; yeni saray ve köşklerin inşası ve dalkavuk bendegâna lüzumundan fazla yapılan ihsanlar, büyük gayretlerle düzenlenir gibi görünen devlet hazinesini tam iflas felaketine doğru sürüklemeye başladı. Abdülaziz'in horoz ve koç dövüştürme merakı ve galip gelen hayvanların boyunlarına elmaslı nişanlar taktığı rivayetleri saltanatının bu sonuncu devrine yakıştırılan şeylerdir.

On beş buçuk yıl kadar süren Abdülaziz devrinde Türkiye'de dokuz sadrazam tarafından on altı kabine kurulmuştur. Bu vezirlerin içinde de ancak Ali Paşa'dır ki, altı yıldan fazla iktidarda kaldı; Fuad Paşa dört buçuk, Hüseyin Avni Paşa iki buçuk, Mahmud Nedim Paşa da iki yıla yakın sadrazamlık yapmışlardır. Bu on beş buçuk yıllık saltanatın karşılaştığı başlıca harici ve dahili politika gaileleri ise Balkan, Girit ve Mısır meseleleri oldu.

İstiklal davasıyla isyan eden Karadağlılar 1862'de mağlup edildi, fakat ardından, Sırp ayaklanması çıktı, içlerinde Belgrad da bulunan altı Sırp kalesinde muahedelere dayanarak asker bulundurmakta olan Türkiye'ye Belgrad'daki askerlerini çekmek mecburiyeti kabul ettirildi, bu suretle Sırp istiklalinin bütünlüğü temin edildi. Romanyalılar Türkiye'ye tabi bir Rumen birliği kurmuşken bu sefer Hohenzollern Hanedanı'ndan Carol'u prens seçerek Türkiye'yi Balkanlar'da tehlikeli bir Alman nüfuzuyla karşılaştırdılar. Girit Rumları müstakil Yunanistan'a iltihak davasına atıldılar; Rusya'dan ve III. Napoléon'un Fransa'sından müzaheret gördüler, adadaki isyan bastırıldıktan sonra Ali Paşa bizzat Girit'e giderek muhtariyete

yakın bir idare kurmak suretiyle Giritlileri tatmin etti ve ancak büyük Avrupa devletlerinin müdahalesini bu suretle önleyebildi. Mısır valisi, Kavalalılar Hanedanı'ndan İsmail Paşa, Abdülaziz ile saray erkânına ve bazı devlet ricaline büyük paralar dağıtarak evvela 1867'de "hıdiv" unvanını aldı, bir yıl sonra padişahın müsaadesini almadan istikrazlar akdetmek, harp gemileri satın almak, Süveyş Kanalı'nın açılma merasimine ecnebi hükümdarları davet etmek gibi hareketleri, Ali Paşa'yı Abdülaziz'in hükümdarlık haklarını korumak yolunda şiddetli davranmaya mecbur bıraktı. Mısır valisinin harp gemileri devlet adına satın alındı ve hıdivin ecnebi sermayedarlardan istikraz salahiyeti kaldırıldı. Ortodoks Bulgarların Fener Patrikhanesi'nden ayrılma arzuları kabul edildi, müstakil bir Bulgar eksarhlığının kuruluşu Bulgarlar tarafından istiklal yolunda kuvvetli bir adım oldu. Balkan milletleri üzerinde gittikçe kuvvetlenen Rus nüfuzunun ve Panislazivm cereyanının eseri olan 1875 Bosna ve Hersek isyanlarını bir yıl sonra Bulgaristan isyanı takip etti. İki konsolosun Selanik'te öldürülmesi üzerine Avrupa devletleri tarafından hazırlanıp çok ağır tehditleri ve teklifleri ihtiva eden Berlin Memorandumu Babıâli'ye verilmeden Abdülaziz tahttan indirildi.

Deniz ticareti ve vilayet kanunlarının çıkarılması, Devlet Şûrası'nın (Danıştay) kurulması, mahkemelerin ıslah ve istiklali, "Mecelle"nin neşrine başlanması, askeri teşkilat ve nafıa işlerinde yapılan yenilikler, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilanı, idadi mekteplerinin ve sivil tıbbiyenin açılması, ilk demiryollarının yapılması, "İdare-i Aziziye" adıyla devlet denizyolları işletme idaresinin kurulması, ilk defa posta pulları kullanılarak posta teşkilatında yapılan ıslahat, Abdülaziz devrinin başlıca hayırlı başarılarıdır.

Abdülaziz devrinin en mühim dahili vakası da, sayıları gittikçe çoğalan Türk münevverlerinin evvela Ali Paşa'nın temsil ettiği uyanık mutlakıyete, onun ölümünden sonra da Abdülaziz'in müstebidane idaresine karşı giriştikleri hürriyet mücadelesi ve mücadelede Türk basınının hürriyet müdafii olarak çalışmasıdır.

Vücudunun pehlivan yapısına pek yaraştırdığı babacan gururuyla sık sık halk arasına karışan ve karakoldaki neferlerle, çarşı pazar boylarındaki esnafla, Aksaray'da bir arabacı delikanlı ve Tophane

İskelesi'nde bir kayıkçı şahbazla senlibenli konuşan Sultan Abdülaziz beş yıl gibi kısa bir zaman içinde değişti. Kendisini yalınayak ve gecelik entarisiyle kabul etmek laubaliliğini gösteren bu padişahı huzuruna girmemek suretiyle terbiye eden Ali Paşa'nın yerine Mahmud Nedim Paşa gibi bir dalkavuk geçince Abdülaziz'in mutlakıyetle devlet idaresi bir müflis mirasyedi gidişi oldu; çiftlikler, değirmenler, hanlar ve hamamlar tefecilerin elinde kalacak ve asla ödenemeyen borçların hem aslı hem de faizi durmadan kabaracaktı ve o Avrupalı tefeciler bir gün gelecek, fahiş faiz taksidinde bir indirme yapılmak istenilince, "Türkler bizi dolandırıyor!" feryadıyla, tabii servet kaynakları sonsuz, fakat halkın tembelliği ve cehli, baştakilerin de aczi ve liyakatsizliği yüzünden bir bakir atalet içinde duran Osmanlı Devleti'nin iflasını ilana kalkacaklardı.

Siyasi ve mali tarihimizin 1871-1876 arasındaki yaprakları yüz kızartıcıdır; bu beş sene içinde Mahmud Nedim Paşa, Midhat Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Ahmed Esad Paşa, Şirvanîzade Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa, tekrar Esad Paşa, tekrar Mahmud Nedim Paşa ve tekrar Mütercim Rüşdü Paşa taraflarından dokuz kabine kuruldu. Bu bir kör dövüşüdür; bu vezirler ne dahilde istikrarı temin edebildiler, ne de hariçte devletin şeref ve haysiyetini koruyabildiler. İdari kokuşmaya bir misal gösterelim:

Mısır Hıdivi İsmail Paşa sefihane hayatını devam ettirebilmek için padişahtan, Avrupalı sermayedarlarla anlaşarak borç para almak salahiyetini koparmaya çalışıyordu; Ali Paşa buna şiddetle mâni olmuştu. Büyük vezir ölünce Mısır'dan İstanbul'a bir rüşvet sağanağı başladı, evvela padişaha akla sığmaz hediyelerle torbalar dolusu altın geldi; padişahın yanında bugün isimleri dahi unutulmuş musahipler bile 100.000, 50.000 altın aldılar ve nihayet İsmail Paşa dilediği fermanı koynuna koydu. Mısır hıdivine bu ferman, Türkiye'de meşrutiyet idaresini kurmaya çalışan "Yeni Osmanlılar"ın, o devrin Garp'a ayak uydurmak isteyen münevver Türklerin manevi lideri gözüyle baktıkları, ilk Türk Kanun-ı Esasisinin babası denilecek Midhat Paşa'nın sadrazamlığında verilmiştir!.. Bir atasözüne inanmak için hiçbir mâni yoktur: "Bal tutan parmağını yalar..." Artık parmak yalanmıyordu, en temiz bilinen eller bile bal çanağına bileğine kadar dalmıştır.

Meşrutiyetçi münevver Türkler, evvelce de kaydettik, uyanık istibdadı çelik bir kale gibi koruyan, Türk Metternich'i Ali Paşa'dan nefret ediyordu, Namık Kemal onun hal-i hayatında,

Bilmem nedir lüzumu vücud-ı habisinin
Dünyayı boynuzların mı tutar ey öküz teres!..

Ziya Paşa da ölümünde,

Nâş-ı murdarını seylaba atın!..

demişlerdi. Küçücük Prusya'dan koca bir Almanya İmparatorluğu kuran Prens Bismarck da Ali Paşa'nın ölüm haberini aldığı zaman, "Avrupa en büyük, en kıymetli diplomatını kaybetti!.." demiş ve İstanbul'daki Almanya elçisine, paşanın terekesinden, bedeli ne olursa olsun, Berlin'deki Kraliyet Müzesi'ne konulmak üzere yazı takımının alınmasını emretmişti.

Osmanlı padişahlarının portreleri galerisinde dolaşıyoruz, onun içindir ki, tarihimizin 1871-1876 arasındaki üzücü yapraklarını açmayacağız.

1876'da artık her münevver Türk'ün kafasında tek ümit ışığı vardı: meşrutiyet...

Abdülaziz'i keyfi idaresinden vazgeçirip bir millet meclisi ile meşveret idaresini kurmak, padişah bunu kabul etmezse kendisini tahttan indirip veliaht Murad Efendi'yi tahta çıkarmak...

Fakat hadiseler meşrutiyetin sağlanmasından önce Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi yolunda gelişti; daha açık tabirle, hürriyetperverlerden evvel Abdülaziz'e karşı amansız bir kin besleyen, padişahın can düşmanı olup en az Abdülaziz kadar müstebit ve gaddar Hüseyin Avni Paşa harekete geçti. Bunun içindir ki, müverrih İsmail Hami Danişmend, "Sultan Aziz'in hal'ini meşrutiyete doğru bir adım gibi göstermek katiyen doğru değildir, usulen vatan, millet ve devlet gibi yaldızlı kelimelerle süslenmiş bu karanlık iş..." diyor ki, çok haklıdır.

10 Mayıs 1876 Çarşamba günü Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye medreseleri talebeleri, o devirdeki isimleriyle "talebe-i ulum efen-

diler", Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile aynı karakterdeki Şeyhülislam Hüseyin Efendi'yi memleketi felakete sürüklemekle ittiham ettiler ve padişahtan her ikisinin azlini isteyerek bir ders grevi ilan ettiler. İstanbul halkının ayaktakımı, şehrin her tarafına yayılan medreselilerin teşvikiyle silahlanıp talebe-i uluma katılınca grev bir ihtilal rengi aldı ve Abdülaziz iki has dalkavuğunu feda etmeye mecbur oldu. Mütercim Rüşdü Paşa'yı sadrazam yaptı. Bu zat billurlaşmış siyasi kanaati olmayan, bir muasırının tabiriyle, deniz feneri gibi yanardöner adamdı. Padişah saf ve samimi,

"Sizi halk istediği içindir ki, yeni kabineyi kurmaya memur ediyorum!.." dedi.

Rüşdü Paşa riyakâr,

"Halk bizi ne tanısın padişahım" dedi, "şöhretimiz varsa zat-ı şahanenizin teveccühündedir!.."

Fakat yeni kabinesinde şeyhülislamlığı Hayrullah Efendi'ye, seraskerliği Hüseyin Avni Paşa'ya, bahriye nazırlığını da Ahmed Paşa'ya verdi, her üçü de Abdülaziz'in sevmediği adamlardı. Meşrutiyetçilerin lider bildikleri Midhat Paşa da Meclis-i Vükela'ya memur (devlet bakanı) oldu. Bu kabinenin ilk konuştuğu mesele de Abdülaziz'in tahttan indirilmesi meselesi oldu. Saltanat darbesi ancak ordu kuvvetiyle yapılabilirdi. Meseleyi evvela Hüseyin Avni Paşa mahremlerinden Redif Paşa'ya açtı, o da bu işte kullanılacak adamı seçmeye muvaffak oldu: Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa... Vicdanı hür, irfanı hür mert bir askerdi. Kadim dostu Redif Paşa "Meşrutiyet... Hürriyet..." diye başlarken hiç tereddüt etmedi.

"Serasker Paşa arzu ettiği takdirde çok kolay iştir, iki tabur askerle olur!" dedi.

Midhat Paşa da Fetva Emini Kara Halil Efendi'yle konuştu, o da,

"Bu emr-i hayra çarşaf kadar fetva yazarım!.." cevabını verdi.

Fetva Emini Kara Halil Efendi, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için gereken fetvayı çarşaf kadar yazamadı; onun tarafından yazılıp Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin imzaladığı dört satırlık fetvada, "Halife mecnundur, siyaset işlerinden anlamıyor, hazineyi israf ediyor, memleketin ve milletin buna tahammülü yoktur, hilafet makamında kalması memlekete ve millete zararlıdır" deniliyordu.

Abdülaziz'e evvela cinnet isnat eden bu fetvanın doğruluğu için ancak tek misal gösterebiliriz. Mütercim Rüşdü Paşa yeni kabinesini kurduğu gün Hayrullah Efendi'nin şeyhülislamlığa getirildiğini gören padişah acı bir tebessümle,

"Bu adam şehzadeliğimde benim dairemdeydi, 'müfsit imam' derlerdi, şimdi şeyhülislam yapıyoruz, Allah vere de bir halt etmese!.." demişti.

Bir "müfsit imam"ı yeni kabinenin listesinden çıkarıp atmak hükümdarlık hakkını kullanmayan adamın elbette ki, şuurunda bozukluk olması lazım gelir!..

Askeri kuvvetle saltanat darbesi için 30 Mayıs 1876 Salı günü tespit edilmişti.

Sultan Aziz Dolmabahçe Sarayı'nda oturuyordu. Biraderzadesi ve veliahdı Murad Efendi de bu sarayın veliaht dairesinde göz hapsindeydi. Sarayı askerle basacak olan Süleyman Paşa, Murad Efendi'nin oğlu Salaheddin Efendi'nin hususi hocasıydı, baskından korkmaması için onun vasıtasıyla veliahda haber yollamıştı.

Pazartesi akşamı Paşalimanı'ndaki yalısında, Sadrazam Rüşdü Paşa da Baltalimanı'ndaki yalısında bulunuyorlardı. Esrarengiz bir hissi kablelvuku mudur bilinemez, Sultan Aziz o akşam bir yaver göndererek seraskeri saraya çağırttı. Hüseyin Avni Paşa korktu, gidemedi, mazeret beyan etti; tekrar çağrıldı, "Sabahleyin erkenden gelirim..." dedi ve hünkâr yaveri döner dönmez, ortalık iyice kararmış, şiddetli bir poyrazla müthiş bir yağmur başlamış olduğu halde fırtınaya bakmadı, hemen üç çifte kayığına atladı. Baltalimanı'na gitti. Seraskerin kayığı, gece yedekçiler bulunmadığı için Arnavutköy akıntısını geçemedi, kayığın iki küreğini akıntı aldı. Orada güçlükle karaya çıkabilen Hüseyin Avni Paşa, Baltalimanı'na kadar yürümeye mecbur oldu. Padişahın seraskeri ısrarla çağırması hazırlanan saltanat darbesinin kendisine ihbarından başka neyle tefsir edilebilirdi? Sadrazam ile serasker hal'in hemen o gece yapılmasına karar verdiler. Bir beş çifte kayığa atlayıp Paşalimanı'na döndüler. Süleyman Paşa ile Bahriye Nazırı Ahmed Paşa oraya davet edildi ve derhal harekete geçildi. Bahriye nazırı, Mesudiye zırhlısı ve birkaç küçük harp gemisiyle Dolmabahçe önüne gelecek sarayı denizden kuşatacaktı. Rüşdü Paşa ile Hüseyin Avni Paşa da İstanbul'a geç-

tiler. Sadrazam Seraskerlik dairesine gitti, serasker ise bir Tersane istimbotuna binerek Fındıklı İskelesi'ne çıktı, Süleyman Paşa'nın Harbiye Mektebi'nden, Taşkışla'dan ve Gümüşsuyu Kışlası'ndan getireceği müsellah askeri talebeler ile askerleri bekledi. Asker gelip tüfeklerine süngü takarak Dolmabahçe Sarayı dairelerini sessizce bölük bölük işgal edince ki, harem derin uykuda, bu işgali haber alamadı, serasker paşa da veliaht dairesine gitti.

Murad Efendi vakaya sabah için hazırlanmıştı. Kapısında askerleri görünce aklını oynatma derecesinde korktu. Abdülaziz hadiseyi haber almış, daha evvel davranıp kendisini öldürmeye kalkmış zannetti. Serasker paşa veliahdı güçlükle biraz sükûnete getirebildi. Murad Efendi'yi arabasına alarak Dolmabahçe Camii rıhtımına götürdü, oradan kayıkla Sirkeci'ye geçtiler ve arabayla Beyazıt'ta Seraskerlik dairesine gittiler. Köprüler donanmanın geçmesi için açıldığından dolayı bu yolu takip etmişlerdi. Sadrazam gece topladığı kabine erkânıyla, veliahdı dairesinin kapısından karşıladı. Tahttan indirildiği Abdülaziz'e henüz tebliğ edilmeden Beyazıt'taki Seraskerlik kapısında Sultan V. Murad'a biat edildi. Gün ağardıktan sonra da Dolmabahçe Sarayı önündeki gemilere cülus toplarının atılması emredildi.

Abdülaziz'in anası Pertevniyal Sultan *Sergüzeştname* adıyla yazdırttığı hatıralarında şöyle anlatıyor:

"Donanmanın topları atılınca cariyeler beni, 'Yangın var!' diye uyandırdılar. Lakin böyle vakitsiz atılan topların tebeddül-i saltanat hengâmesini müş'ir olduğunu anladım ve oğlumu, yine 'Yangın var!' diyerek uyandırttım. Ama o dahi etrafa bakıp taht-ı saltanattan sukutuna hükmetti ve,

'Beni Sultan Selim'e döndürdüler...' dedi, sonra, 'Validem, kim bu işi yaptı, biliyor musun?' diye sual etti.

'Oğlum, Hüseyin Avni Paşa olsa gerektir...' dedim.

'Yalnız o değildir, sadrazam ve kaptanpaşa dahi beraber olmak lazım gelir...' dedi ve ağlamaya başladı, teskin için,

'Aslanım, bir kere etrafıyla tahkik-i keyfiyet edelim...' dedim.

'Artık tahkikatın sırası değil, çünkü bu hale uğrayacağımı üç defa rüyada görmüştüm, gökten Cebrail Aleyhisselam nazil olsa benim için avdet-i saltanat mümkün olamaz' dedi.

Başmabeyinci Hafız Mehmed Bey gelip arz-ı keyfiyet etti, oğlumu ve beni İstanbul Sarayı'na (Topkapı Sarayı) götürdüler."

Abdülaziz kendisine hal'ini bildiren başmabeyincisine derin bir yeis içinde,

"Bir parça zehir bulamaz mısın?.." demişti.

Hafız Mehmed Bey, "Allah etmesin!.." deyince,

"Var ise getir, badema benim hayatım mucib-i fitnedir!.." diye ısrar etmişti.

Abdülaziz ile valide ve şehzadelerinin Topkapı Sarayı'na nakillerinden sonra cariye bendegânının çıkarılması o gün akşama kadar sürmüştü. Bilhassa harem dairesine feryad ü figanla ayna ve avizeleri kırmak gibi kadın çılgınlık ve hırçınlıkları gösterilmişti.

Abdülaziz Topkapı Sarayı'nda Sultan III. Selim'in dairesine yerleştirilmişti; padişahın asabını bir kat daha germek için kasten mi yapılmıştı, yoksa bir kör tesadüf müydü, bilinemez. Sultan V. Murad'ın ısrarla talebi üzerine Ortaköy'de Feriye Dairesi denilen salihsaraya nakledildi, zamanımızda Kabataş Lisesi'nin bulunduğu binadır. Beş gün sonra feci ölümü orada oldu. Faciaya sahne olan oda 1940'ta lisenin müdür odasıydı.

Sultan Abdülaziz'in kanlı, feci ölümü hâlâ esrar perdesi altındadır: İntihar mı etti, öldürüldü mü?..

Bu konu üzerinde tamamen tarafsız en güzel, en etraflıca etüdü vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi yapmıştır, aşağıdaki satırları onun *Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası*'nda neşrettiği makalesinden alıyoruz:

İntihar rivayeti:

1 – Nasıl öldüğü resmen ilan edildi. Pazar sabahı validesi Pertevniyal Sultan'dan bir tırnak makası almış, anası da dahil, odasındakileri dışarı çıkarmış, kapıyı içeriden kilitlemiş, o makasla sağ ve sol kollarının damarlarını kesmiş ve bu suretle fazla kan kaybından ölmüş. Odada yalnız kalması uzayınca kapıyı zorlamışlar, açıp içeri girdiklerinde, minder üstündeki hasır üstünde kanlar içinde ölü bulmuşlar.

2 – Türk ve ecnebi on dokuz doktorun imzaladığı raporda Sultan Abdülaziz'in intihar ettiği yazılıdır. (Tabipler naaşı, kaldırıldığı Çı-

rağan Sarayı karakolhanesinde görmüş ve muayene etmişlerdi. Rapordaki hüküm fıkrası şudur: "Yaraların heyet ve istikametinden ve bunları husule getiren alet-i carihadan bir intihar vukua geldiği istidlal olunur.")

3 – Faciaya sahne olan oda Feriye Dairesi'nin üst katında ve denize nazırdır. Katillerin güpegündüz, sabah saat 9.30'da, dışarıdan merdiven dayayıp kafesi kaldırarak içeriye girmeleri imkânsızdır. Farzımuhal girseler, Abdülaziz pehlivan yapılıdır, nefsini müdafaa için katillerle boğuşabilir, gafil avlandığı kabul edilse, bağıracak, yakınlarından yardım isteyecektir. Boğuşma olunca vücudunda tırmık yeri ve bereler olacaktır, raporda böyle alametler zikredilmemiştir.

4 – II. Abdülhamid'in emriyle kurulan Yıldız Mahkemesi'nde (bu mahkemeden ileride bahsedeceğiz) Sultan Aziz'in katillerinden biri olarak suçlanan Midhat Paşa, "Eğer valide sultan, 'Oğlumu öldürdüler' diyecek olursa nefsimi müdafaa etmeyeceğim ve kan lekesini üstüme alacağım" dediği halde hâkimler Pertevniyal Sultan'ı dinlemeye lüzum görmemişlerdir, halbuki dinlemeye mecburdular, şu halde o mahkeme Abdülaziz'in ölümündeki esrarı çözmek için değil, Midhat Paşa ve arkadaşlarını mahkûm etmek için kurulmuştur. Nitekim Pertevniyal Sultan *Sergüzeştname* adındaki hatıralarında oğlunun ölümünden hiç bahsetmez. Bilakis onun dairesinden çıkmış bir rivayettir, vaka günü bayılıp ayılırken tabip getirmeye kalkmışlar, "Bana hekim değil, cellat lazım, oğlumu öldüren makası kendi elimle verdim!.." demiştir.

5 – Yıldız fevkalade cinayet mahkemesi davayı niçin hep gizli celselerde görmüştür? Midhat Paşa gibi bir adam katil olarak suçlanırken, eğer suç mürettep değil ise, muhakemenin alenî cereyanı paşayı halk nazarında mahvetmek için daha tesirli olmaz mıydı?

6 – Abdülaziz çok mağrurdu, tahttan indirildikten sonra hırçınlığı tahammül edilmez hal almıştı, Mabeyincisi Mehmet Bey'den de zehir istemişti, korku bilmezdi, bu yaradılışta bir kimsenin intiharı kadar tabii bir şey olamaz.

Katil rivayeti:

1 – Yıldız mahkemesinde bilfiil katil olarak suçlanan Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş, Boyabatlı Pehlivan Hacı Mehmed ve Ce-

zayirli Pehlivan diğer Mustafa, Hüseyin Avni Paşa'nın emri, Midhat Paşa'nın muvafakati, Damat Nuri ve Mahmud Celaleddin paşalardan aldıkları talimat, Abdülaziz'in mabeyincisi Fahri Bey'le sarayın muhafazasına memur zabitlerden Ali ve Necib beylerin delalet ve yardımlarıyla Abdülaziz'i öldürdüklerini kesin olarak itiraf etmişlerdir. Haremağası Reyhan'ın ifadesine göre Fahri Bey padişahı arkasından kucaklayarak kollarını tutmuş, Cezayirli Mustafa ayakları üstüne oturmuş, Yozgatlı Mustafa ile Boyabatlı Mehmed de makasla damarlarını kesmişler. Gafil avlanan Abdülaziz yalnız bir defa "Aman Allah!.." diyebilmiş.

2 – Bu üç katil pehlivan Feriye Dairesi'ne bekçi olarak Hüseyin Avni Paşa tarafından tayin edilmişlerdi, daha evvel V. Murad'ın Kurbağalıdere'deki köşkünün bekçileriydiler, oradan ne maksatla bu yeni hizmete getirilmişlerdi? Aylıkları 100'er altındı, böyle şeni bir işle vazifelendirilmemiş olsalar alelade bekçilere 100 altın verilir miydi? Vakadan sonra derhal memleketlerine yollanmışlardı, herkes dururken onların İstanbul'dan kaçar gibi uzaklaşmasının sebebi neydi?..

3 – Feriye Dairesi'nde cariyelerin feryat ve figanı üzerine Hüseyin Avni Paşa, Boğaz'ın karşı yakasındaki yalısından beş çifte kayığa atlayıp hemen yetişmiş, gelmişti. Kayığı hazır, vakayı bekliyor muydu? O sabah Giritli Mustafa Nailî Paşazade Veli Bey seraskerin Paşalimanı'ndaki yalısındaymış. Hüseyin Avni Paşa, endişeli, dik dik ve sık sık karşı yakadaki Feriye Dairesi'ne bakıyormuş. Uzaktan kadın çığlıkları işitince rıhtımda hazır duran kayığına atlayıp gitmiş. Abdülaziz'in intihar edeceğini biliyor muydu?

4 – Cenazeyi hemen civardaki zaptiye karakoluna naklettirmiş ve neferlere mahsus ot yataklardan birine yatırmış, üstüne de bir pencereden kopartılan adi bir perde örttürmüş. Naaşı burada bu halde gören tabipler bir hükümdara yapılan bu hakaretten son derece müteessir olmuşlar, ölüsüne bu muameleyi yapacak tıynette adam onu ifna ettirebilecek katil olamaz mı?

5 – Yine o Hüseyin Avni Paşa muayenede tabiplerin başında bulunmuş, ölünün bütün vücudunu göstermemiş. "Bu cenaze Ahmed Ağa, Mehmed Ağa değil, padişahtır, her tarafını açtırıp gösteremem!.." demiş. Muayene çok sathi yapılmış.

6 – İntihar olsa, sağ eliyle sol damarını kesti, kan fışkırmaya başladı, ağır yaralı sol eline hangi kudret ve takatle makas alıp da sağ bilek damarlarını kesebilecek?

7 – Yıldız mahkemesi evrakı arasında Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın elyazısıyla ve imzasıyla "Sultan Murad ile validesinin bulunduğu bir mecliste Hüseyin Avni Paşa bana Abdülaziz Han'ın bir çaresine bakılmasını söyledi, mazeret beyan ettim, tehdit ve ısrar etti" mealinde bir kâğıt vardır.

8 – Hal'i fetvasında deli olmadığı halde cinnet isnat edilmişti. Bu sefer tanzim olunan şer'î ilamda da, "Şuuruna halel gelmekle kendisini telef ettiği" yazılıdır. Saltanat darbesi gibi ölümünün da mürettep olduğunu bu cinnet isnatları göstermez mi?..

Abdülaziz'in feci ölümü duyulduğu anda İstanbul halkının ekseriyetinin kanaati padişahın başta Hüseyin Avni Paşa, kendisini tahttan indiren devlet adamları tarafından öldürüldüğü oldu. Cebbar, gaddar ve müstebit Hüseyin Avni Paşa'nın kasvetli ağırlığı hem vakaya karışmış olan rical, hem de halkça derhal hissedildi. Saltanat darbesinden sonra meşrutiyet unutuldu. Bir toplantıda Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa açıkça, "Biz millet meclisi yapamayacağız, bize lazım olan israf ve sefahati önleyecek ve memlekete hizmet edecek hükûmeti kurmaktır!.." deyince hürriyetperver ve mert bir asker olan Süleyman Paşa,

"Mademki muradınız buydu, Kanun-ı Esasi yapılamayacak ve millet meclisi kurulmayacaktı, bizi niçin bu işe alet ettiniz? Eski halin ve Sultan Abdülaziz'in ne fenalığı vardı?.." diye sordu.

Bu sefer Hüseyin Avni Paşa tehditkâr bir tavır alarak,

"Siz askersiniz, askerin ağzından böyle sözler çıkmaz!.." dedi.

Yine Rüşdü Paşa hiç utanmadan,

"Ehaliye bazı müsaadat gösterelim, onlar hukukumuzu aldık zannetsinler, biz ise hakikatte halka bir şey vermiş olmayalım..." dedi.

Süleyman Paşa yine dayanamadı,

"Paşa hazretleri, biz Sultan Aziz'i sizin istibdadınız için devirmedik!.. Sultan Aziz'e şahsi kinimiz, garazımız yoktu... Sizlerin de bendesi değiliz, müzakerelerinize bu noktayı nazar-ı dikkate alıp devam edin!.." dedi.

Süleyman Paşa haklıydı, namuskâr elinin bir işaretiyle tüfeklere süngüler takarak Abdülaziz'e karşı yürümüş olan Harbiyeli gençler ile kışlalardan alınan taburların Mehmetçikleri Hüseyin Avni Paşa ile etrafındakilerin istibdat idaresine hizmet ettiklerini anlayınca halkla beraber derin hayal kırıklığına uğradı. Abdülaziz'in feci ölümünden birkaç gün sonra mahalle kahvehanelerinde ve kışlalarda şu mısralar gözyaşlarıyla okunmuştur:

Seni tahttan indirdiler
Üç çifteye bindirdiler
Topkapı'ya gönderdiler
Uyan Sultan Aziz uyan
Kan ağlıyor bütün cihan...

Bu ağıt-türkü yine bir ihtilalin beyannamesiydi, fakat hesap görmek için ne askerin süngülerine ne de halkın yumruklarına lüzum kalmadı, bir Çerkez Hasan Bey'in tabancasından çıkan kurşunlar kâfi geldi. Sultan Aziz'in dördüncü zevcesi Neşerek Kadın'ın kardeşi yirmi altı yaşında bir genç olan Kolağası Hasan Bey 15 / 16 Haziran Perşembe/ Cuma gecesi bir kabine toplantısı yapılan Midhat Paşa konağına gitti ve nazırların bulunduğu odaya girerek, "Davranma serasker!.." diye bağırdı. Hüseyin Avni Paşa'yı iki kurşunla cansız olarak yere serdi.

Etrafındaki dedikodular ve çeşitli rivayetler de toplanırsa Çerkez Hasan Bey vakası roman mevzuudur. Divan-ı Harp tarafından ölüme mahkûm edilen genç adam 17 Haziran Cumartesi günü Beyazıt'ta Seraskerlik dairesinin büyük kapısının yanındaki dut ağacına asılarak idam edildi. O tarihte henüz idam sehpası yoktu, idam sehpasını Türkiye'de Meşrutiyet icat edecekti.

Sultan V. Murad

Osmanlı Hanedanı'nın otuz beşinci padişahı Sultan Murad, Abdülmecid'in büyük oğluydu, anası Şevkefza Kadın'dır. 12 Eylül 1840'ta doğmuş, cülusunda otuz altı yaşında bulunuyordu. Babası gibi nazik ve hassas ve karşısındakilerin üzerinde iyi tesir bırakan yüz güzelliğine sahipti; mensup olduğu neslin münevver simalarından biridir, Fransızca her okuduğunu anlar, pratiği olmadığından güçlükle konuşurdu, fakat anadili sohbeti hem çok tatlı, hem de ansiklopedik bilgisi olduğu için alaka çekiciydi. Meramını pek güzel ifade eden bir kaleme sahipti, şiirle, musikiyle küçük yaşından beri meşgul olmuş, hatta Muzika-i Hümayun'un İtalyan hocalarından piyano dersleri almış, bestelediği şarkıları piyanoda çalardı. Giyimine son derece dikkat ederdi, bu bakımdan kendisine İstanbul'da Parisli bir genç denebilirdi. Çok okuduğu, Fransa'dan edebi ve felsefi pek çok kitap getirttiği söylenir. Türkiye'de meşrutiyet idaresinin kurulması zaruretini bu yoldan da benimsediği muhakkaktır ve bir hakikattir ki, meşrutiyetin ilk hükümdarı olmaya layık simaydı. Fakat iki büyük hastalıkla maluldü: Son derecede müsrifti, padişah olduğu zaman gırtlağına kadar borç içindeydi; ayyaştı, ayık olduğu an yok gibiydi; 1876'da cinnet isnadıyla tahttan indirilen amcasının yerine padişah olduğunda içkinin tesiriyle şuurunu cinnet derecesinde kaybetmiş adamdı. Saltanat darbesi gecesi de çok korkmuştu. Bu korkunun tesiri zail olmadı, bilakis günden güne ağırlaşarak hakiki cinnete kadar gitti.

Hüseyin Avni Paşa tarafından dairesinden alınıp arabaya götürülürken süngülü askerleri görmüştü. Ne yaptığı, ne söylediği bilinmi-

yor, fakat arabaya biner binmez serasker cebindeki tabancasını Sultan Murad'a vermiş,

"Eğer vücud-ı mesudunuza maazallah bir zarar ihtimali hâsıl olursa iptida kulunuzu itlaf buyurun!.." diye onu temin etmişti. Manalıdır.

Kayıkla Dolmabahçe'den Sirkeci'ye geçirilirken de serasker hamlacıbaşıya Mesudiye zırhlısına uğranmasını emretmişti; Sultan Murad,

"Niçin gemiye gideceğiz?.. Niçin gideceğiz?.." diye bağırdı.

Serasker,

"Bahriye Nazırı Ahmed Paşa kulları sefinededir, sarayı layıkıyla abluka ettirsin tembihi niyetiyle söyledim..." deyince,

"Doğru çeksinler... Kayık durmasın... Kürekleri kuvvetli çeksinler..." emrini verdi.

Abdülaziz'e karşı saltanat darbesi Hüseyin Avni, Mütercim Rüşdü ve Midhat paşalarla, Şeyhülislam Hayrullah Efendi tarafından hazırlanmıştı, bu dört kişi de kararlarını tatbik için tam itimat ettikleri birkaç zatla istişarede bulunmuştu. Memleketin mukadderatı üzerinde söz hakkı olan devlet adamları emrivaki karşısında bırakılmıştı. Vakayı biat merasimi için aldıkları davetnamelerden öğrendiler. Eski sadrazamlardan Arapkirli Yusuf Kâmil Paşa Seraskerlik dairesine gelip de Sultan V. Murad'ın fıldır fıldır dönen deli gözlerini görünce, sözünü sakınmaz adam olduğu için Sadrazam Rüşdü Paşa'yı bir kenara çekmiş, adeta azarlar gibi, kelime burada ne çirkin ne de müstehcendir:

"Paşa!.. İyi b... yediniz!.." demişti.

Sultan V. Murad'a ilk mühim cinnet krizi Abdülaziz'in feci ölümünden bir gün sonra, 6 Haziran Salı günü geldi; rivayet edildiğine göre merdivenden inip çıkarken yarıdan dönüyor, huzuruna giren nazırları kucaklayıp öpüyordu. Bir gün kendisini Yıldız Sarayı'ndaki havuza attı, bir gün de ata ters bindi ve nihayet, "Kan istemem!.. Padişahlık istemem!.." diye söylenmeye başladı.

Ananevi kılıç alayı merasimi yapılamamıştı, padişahın cinneti halktan gizlenemedi.

Çerkez Hasan Bey'in kurşunları despot Hüseyin Avni Paşa'nın baskısından meşrutiyetçileri de kurtarmıştı; mütelevvin mizaçlı Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa serasker heyulası ortadan kalkın-

ca meşrutiyetçi Midhat Paşa'ya mukavemet edebilecek adam değildi. Meşrutiyetin ilanı ve meşrutiyet için evvela aklı başında bir padişaha lüzum vardı. Rüşdü ve Midhat paşalar Kâğıthane Kasrı'nda veliaht Abdülhamid Efendi'yle gizli bir konuşma yaptılar. Veliaht sadrazama kendisini iş başından ayırmayacağını söyledi. Midhat Paşa'ya, "Meşrutiyet ve meşveret usulüne dayanmadan saltanatı zaten kabul edemem..." diyerek kesin teminat verdi ve dostluk nişanesi olarak gömleğindeki pırlanta kol düğmelerini çıkararak Midhat Paşa'ya hediye etti ki, bilahara bu düğmelerin Avrupalı kuyumcuya 4.000 altına satıldığı söylenir.

Kâğıthane mülakatından sonradır ki yine Hayrullah Efendi'nin fetvasıyla Sultan V. Murad 31 Ağustos 1876 Salı günü tahttan indirildi. Çırağan Sarayı'na kapatıldı. Padişahlığı Hicri 1293 yılında doksan üç gün sürmüştü, o zamanlar,

Doksan üçte doksan üç gün padişah-ı dehr olup
Göçtü uzletgâhına Sultan Murad-ı namurad...

denilmişti.

Tahttan indirildikten sonra şifayab olduğu, çilehanesinde musikiyle ve torunlarına ders vermekle meşgul olduğu söylenir.

1878 yılı Mayıs'ının yirminci pazartesi günü Ali Suavi peşine taktığı iki yüz kadar Rumeli muhaciriyle mecnunane bir maceraya atılmış, Abdülhamid'i tahttan indirip Sultan Murad'ı padişah ilan etmek için Üsküdar ve Kuzguncuk'tan kayıklara doldurduğu bu felaketzede saf adamlarla Çırağan Sarayı'na bir baskın yapmış, rıhtımdaki nöbetçileri yaralayarak alt katın pencere camlarını kırmak suretiyle içeriye girmişler, rivayete göre Ali Suavi, Sultan Murad'ı bularak, "Aman padişahım, gel bizi Moskof'tan kurtar!.." dediği sırada adamlarıyla vaka mahalline koşan ve odaya giren Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın başına indirdiği bir sopa darbesiyle o anda yahut Hasan Paşa'nın askerlerinin tekme ve dipçikleri altında öldürülmüştü. Zavallı muhacirlerden de yirmi üçü öldürülmüş, on beşi yaralanmış, geri kalanı da yakalanarak aslında perişanken eza ve cefa altında kahrolmuşlardı.

Çırağan Sarayı Vakası'ndan sonra daha sıkı muhafaza altına alı-

nan Sultan V. Murad 29 Ağustos 1904 Pazartesi günü öldü, ölümünde altmış dört yaşındaydı; Yeni Cami türbesinde anası Şevkefza Kadın'ın yanına defnedildi. Ancak, doksan üç gün padişahlık yapan bu bahtsız adam tahttan indirildikten sonra 27 yıl 11 ay 29 gün yaşamış ve hapsedildiği sarayın kapısından dışarı adım atamamıştır. Kardeşi II. Abdülhamid tarafından sık sık hatırı sorulmuş, hariçle teması müstesna her arzusu yerine getirilmiş ve bilhassa pek sevdiği içkileri bol bol gönderilmişti.

Sultan II. Abdülhamid

Osmanlı Hanedanı'nın otuz altıncı hükümdarı olan II. Abdülhamid, Abdülmecid ve Tirimüjgân Kadın'ın oğludur. 21 Eylül 1842'de bir çarşamba günü dünyaya gelmiş, 31 Ağustos 1876 Perşembe günü otuz dört yaşında padişah olmuş. Miladi takvimle 32 sene 7 ay ve 27 gün padişahlık yaparak 27 Nisan 1909 Salı günü altmış yedi yaşında tahttan indirilmiş, dokuz yıl evvela Selanik'te Alatini Köşkü'nde, sonra İstanbul'da Beylerbeyi Sarayı'nda mahpus yaşamış, 10 Şubat 1918 günü yetmiş altı yaşında o sarayda ölmüştür. Kabri dedesi Sultan II. Mahmud'un türbesindedir.

Tahttan indirildikten sonra, ileride de bahsedeceğiz, laubali ve mütecaviz kalemlerin iğrenç iftiralarla dolu hücumuna uğradı, hatta G. Dorys adında bir Fransız yazarı tecavüzünü, "Anası Ermeni mühtedisi bir saray çengisiydi..." diyecek kadar bayağılık gösterdi. Ondan sadece "Hamid" diye bahsettiler, "Pinti Hamid" dediler. Devrinin ricali "enkaz-ı istibdat" oldu; hatta bu padişaha uydurma siyasi cinayetler isnat edecek kadar alçalanlar oldu. Hiciv şairi Eşref'in

> Yapışmış muttasıl çarhı çevirmekte Kızıl Sultan
> Sanır bir giyotin şimdi görenler taht-ı sultanı...

beytinde olduğu gibi "Kızıl Sultan" da dediler.

Bugün aydın bir hakikattir ki Sultan II. Abdülhamid'in hatırasında damla halinde dahi kan lekesi yoktur. Siyasi ihtiraslarla birtakım masum insanları, bu arada hürriyetperver gençleri, genç zabit-

leri ve Tıbbiyelileri denize attırıp ifna ettirmesi tamamen muhayyel, garazkârane isnatlardır. Sultan II. Abdülhamid mahkemelerin haydutlara, şakilere verdiği idam cezalarını dahi tasdik etmemiş, her ölüm kararını müebbet hapse çevirmiştir. Midhat Paşa ile arkadaşlarının Taif Kalesi'nde boğularak öldürülmeleri cinayeti esrarını hâlâ muhafaza etmektedir. Akıl yolundan yürünürse II. Abdülhamid'in adı bu cinayete karıştırılamaz. Midhat Paşa ve arkadaşları 1881'de Yıldız Sarayı'nda kurulan bir âli mahkemede idama mahkûm edilmişti. Padişah mahkemenin kararı tasdik için kendisine geldiğinde, devlet ricalinin bu karar üstündeki fikirlerini öğrenmek istedi; yazılı olarak verilen cevaplarda Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa, müverrih ve büyük hukuk bilgini Ahmed Cevdet Paşa, Yunan Harbi kahramanı Müşir Edhem Paşa gibi namus timsali büyük şöhretler de dahil mühim bir ekseriyet hükmün infazını istedikleri halde idam kararını müebbet kalebentliğe çevirmişti. Eğer infazlarını arzu etmiş olsaydı eline bir deste hüccet de aldıktan sonra o zaman kararı tasdik ederdi. Üç sene sonra, 1884'te vezirleri Taif Kalesi'nde boğdurtarak bir cinayetin ağır mesuliyeti altına girmesi için ya mecnun yahut abdal olması gerekir ki Sultan Abdülhamid bilakis zekâsıyla hükümdarlık şanını korumada son derece titizliğiyle tanınır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son vakanüvisi Abdurrahman Şeref Efendi, Sultan II. Abdülhamid'i yakından tanımıştır, bu padişahın ahvalini şöylece anlatıyor:

"Sima ve bünyesinde Osmanlı Hanedanı'na mahsus alametler iyice görülürdü. Zeki ve hassas, tez anlayışlı, etrafını iyi gören adamdı; mutat muamelesi çok nazik, sesi de halavetliydi; padişahlık ve halifelik makamının izzet ve vakarını tamamıyla korudu. Tehdidini hakkıyla yerine getirmeye kadir, lüzumunda şiddet göstermeyi veya hiddetini teskin etmeyi de bilirdi. Bendegânını daima taltif etmiş, kendisiyle görüşen ecnebileri de daima teshir etmiştir. Küçük yaşından beri müptela olduğu vehimliliğin tesiriyle saltanat ve hayatı hep tehlikede görmüş, jurnalcıların ardı kesilmeyen fitne ihbarları da vehmini bir kat daha artırmış, mevkiini korumak için akla gelen gelmeyen her tedbiri almış, her tazyiki yapmıştır. Uyku ve rahatını bu yolda feda ettiği halde Cenab-ı Hakk'ın adaleti tecelli ederek akıbet korktuğuna uğramıştır."

Anasından pek küçük yaşta öksüz kalmıştı, üvey analarından Abdülmecid'in dördüncü kadını Perestü Kadın Efendi tarafından büyütüldü, ki tahta çıkınca hayatını şefkatine borçlu olduğu bu kadına "valide sultan" unvanını vermişti.

Babası da, anası da veremden ölmüşlerdi, çocukluğunda ona yetmiş altı yıllık bir ömür asla tahmin edilemezdi, veraset yoluyla aldığı bu müthiş hastalığı yaşamak ihtirasının kamçıladığı bir iradeyle yenmişti, zevklerini sıhhatine feda etti. Burada çocukluğundan beri hususi doktoru olan Mavroyani Paşa'nın dost dikkatini de kaydetmek lazımdır.

Şehzadeliğinde spor, günlük işlerinden biri olmuştu, mükemmel bir binici ve avcıydı, yazın, kayıkla Kızkulesi'ne giderek oradan denize girdiği söylenir. Kendisinin Tarabya üstündeki, kız kardeşi Cemile Sultan'ın da Alemdağ'daki çiftlikleri en sevdiği yerlerdendi; buralarda gürültüden uzak haftalarca kaldığı olurdu. Saltanatının son günlerine kadar da sarayındaki hususi atölyesinde devrinin en mahir ince marangoz ustalarından biri olarak çalışmıştır.

Babası gibi bir erkek güzeli değildi, ama kendisine çirkin de denilmezdi; bu orta boylu adamın yüzünde kendisine has kıymetler, bakışları keskin ve işleyici ela gözleri ile iri ve kemerli burnuydu; sesi de vakanüvisin söylediği gibi halavetli, bir devlet reisine yakışacak tonda, ağır ve kalındı.

Gençliğinde giyim kuşamına dikkat etmezdi; amcası Abdülaziz'in yanında yaptığı Avrupa seyahatinden sade bir zarafet içinde dönmüştü. Elbiselerinde tercih ettiği renkler koyu kurşuni, nefti ve devetüyüydü.

Müstakbel bir hükümdara layık tahsil görmemişti, fakat okumaktan zevk alırdı ve bilhassa Osmanlı tarihini çok iyi bilirdi. Padişahlığında Yıldız Sarayı'nda çok zengin bir kütüphane kurmuş ki bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin temel en kıymetli parçasıdır.

Ecdadından en sevdiği padişah Yavuz Sultan Selim'di. Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretinde bu sevgisinden bahsetmiş, Abdülhamid'e sevimli görünmek isteyen Wilhelm de memleketine dönüşünde *Yavuz Divanı*'nın, Alman matbaacılığının bütün hünerini göstererek bastırılmasını emretmiş, muhteşem bir

cilt içinde bir nüshasını İstanbul'daki haşmetli dostuna yollamıştı.

Tahta çıkması ve Kanun-ı Esasi (Anayasa Kanunu) ile Meşrutiyet'in ilanıyla beraber dedelerimizin "93 bozgunu" dedikleri 1876 Rus Harbi başladı.

Mebuslardan Astarcılar Kâhyası Ahmed Efendi'nin mağlubiyet mesulleri arasında padişahın da bulunduğunu söylemesi, Sultan Abdülhamid'in vehmini tahrik eden bir vaka oldu; evvela 13 Şubat 1878 Çarşamba günü Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği salahiyetle ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'ni dağıttı ve 23 Temmuz 1908 (Rumi takvimle meşhur 10 Temmuz günü) perşembe gününe kadar yine aynı kanunun kendisine verdiği salahiyeti kullanarak yeni mebus seçimi yaptırmadı. Şahsen hâkim-i mutlak oldu, fakat sadakat yemini verdiği Kanun-ı Esasi'yi kaldırmadı, bilakis her sene neşredilen resmi devlet yıllıklarının baş sayfalarına, Midhat Paşa'ya hitap eden fermanıyla beraber kanun metnini suret-i mahsusada bastırttı. Bundan dolayıdır ki Sultan II. Abdülhamid'in 1878 ile 1908 arasında geçen otuz yıllık saltanatına istibdat devri yerine "Meşrutiyet'in meclissiz devri" demek daha doğru olur.

Mebusan Meclisi dağıldıktan sonra hürriyet havası bir müddet devam etti. Ciddi olmaktan çok uzak, mecnunane bir teşebbüs de olsa Ali Suavi Vakası, kendisini çok şiddetli tedbirler almaya sevk edebilirdi, o da adi bir zabıta vakası olarak kaldı.

Sultan II. Abdülhamid'i milleti baskı altına koyan tedbirleri almasına, Avrupa'nın hayranı münevver gençlerin faaliyeti ile mantar gibi üreyen ve teşkilatlanan hafiyelerin faaliyeti sebep oldu.

Yeni Osmanlılar adı altında bu Avrupa hayranlarına Fransızlar "Jeunes Turcs" (Genç Türkler) diyordu: Fransız Büyük İhtilali'nin vekayiini, tarih imtihanına girecek çalışkan talebeler gibi öğrenmişlerdi; kimi Marat, kimi Danton, kimi Robespierre, kimi Desmoulins ve emsali ihtilalciler rolünde, onlar için Meşrutiyet, Cumhuriyet'e gidecek yolda bir basamaktı.

1889'da Askeri Tıbbiye talebelerinden İshak Sükûtî, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali, İttihat ve Terakki adıyla bir cemiyet kurunca padişah birden irkildi. Koyu muhafazakâr bir zümre de Jön Türkleri padişaha ihbarı vazife bildi, bu ihbarlar mükâfat görünce hafiyelik doğdu, ihsan adı altında gelir sağlayan meslek oldu.

Hürriyet cazibesine kapılmış gençler evvela göz hapsine alındılar. Padişaha bu gençleri başta tarih, fikir hareketlerini takip eden içtimai ilimlerle matbuatın baştan çıkardığı arz olundu. Mektep programları değişti, mektep kitapları ile matbuata sansür kondu. Jön Türklük suç olunca ve ağızlarına kilit vurulunca yolunu bulabilen Avrupa'ya kaçtı, kaçamayanlar da memuriyet adı altında büyük şehir İstanbul'dan taşraya sürüldü. Avrupa'ya kaçanlar Sultan II. Abdülhamid aleyhinde şiddetli ve hummalı neşriyata başladı; neşrettikleri gazeteler ve risaleler, bilhassa kapitülasyonların kendilerine bahşettiği imtiyazlardan faydalanan ecnebilerin delaletiyle memlekete sokuldu, hükümetin muzır eserler dediği bu yazılar gizli gizli okundu.

Sultan II. Abdülhamid'in hafiyelerini bir kalemde telin etmek de doğru değildir, bunların bir kısmı zamanımızdaki gizli Milli Emniyet memurlarının vazifesini görmüşlerdir. Hürriyetperverlerin heyecanda ifratını bugün hazin hadiseler olarak hatırlıyoruz, en acı misali yazalım.

Türk gençliğinin yanında azınlıklara mensup gençlik, bilhassa Ermeniler hakikaten muzır faaliyete giriştiler; ahalisinin yüzde sekseni Türk vilayetlerimizde, Avrupa'dan ve bilhassa Rusya'da müzaheret görerek müstakil Ermenistan kurma hülyasına kapıldılar. Türkiye'nin çalışkan ve sanatkâr vatandaşları olan masum ırktaşlarını da bu dalalet yoluna saptırmak için uğraşıyorlardı. Bunlara evvela sıkı sansürüyle ve her şüpheli adımı takip eden hafiyeleriyle Sultan II. Abdülhamid engel oluyordu, onun can düşmanı oldular. Padişaha karşı faaliyetlerini Yıldız'da Hamidiye Camii önünde dehşet verici bir suikasta kadar götürdüler. Viyana'da yaptırılmış bir arabanın içine doldurulmuş dinamitler tam zamanında infilak etmişti, fakat padişah cuma namazından çıkarken Şeyhülislam Cemaleddin Efendi tarafından ayaküstü bir dakika kadar oyalandı ve bu suretle ölümden mucizevi kurtuldu.

Ne kadar hazindir ki, hürriyet âşığı büyük şair Tevfik Fikret bile bir Ermeni anarşistin bu melunane cinayet teşebbüsünü "Bir Lahza-i Teahhur" adlı meşhur manzumesinde alkışlamak gafletini gösterdi:

Tırnaklariyle bir yed-i kahrın, didik didik,
Yükseldi gavr-i cevve bacak, kelle, kan, kemik...

Ey darbe-i mübeccele, ey dud-i müntakim,
Kimsin? Nesin?.. Bu savlete saik, sebep ne? Kim?
.....
Ey şanlı avcı, dâmını bihude kurmadın;
Attın... Fakat yazık ki, yazıklar ki, vurmadın!..

Fikret'in "şanlı avcı" dediği Ermeni anarşistlerdir. Türkiye'nin izmihlali ve Türk'ün felaketi için Rus parasıyla beslenen uşaklardır. Büyük şair heyecanlarını izharda acele etmeseydi o güzel şiir II. Abdülhamid'in şahsında Türk'ü vurmak isteyenlere bir methiye olmazdı. Yine ne kadar hazin hatıralardır ki, "Bomba Vakası" da denilen bu suikastın faillerinin kim olduğu anlaşıldıktan sonra dahi, bizim neslimiz sultani mekteplerinde talebeyken, Türkçe muallimlerimiz bize bu şiiri vatan yolunda teraneler arasında ezberletmişlerdir. Bir cemiyetin edebiyat muallimlerinin milli tarihin vakaları üzerinde bu affedilmez cehlidir ki bize bugün Meşrutiyet devrindeki kör dövüşünün sebebini izah ediyor.

Bomba Vakası'ndan sonra Sultan Abdülhamid hafiye teşkilatına bir kat daha önem verdi. Yukarıda da arz ettik, bu bakımdan Abdülhamid'in hafiyeleri arasından memleketimizin güveni yolunda çalışmış olanları süfli zümreden ayırmak lazımdır.

Bugün aydın bir hakikattir ki, Sultan II. Abdülhamid, tahttan indirildikten sonra 1908-1913 arasında kaleme sarılanların tasvir ettikleri adam değildir. O devrin ciddi ve mizahi gazetelerinde cehil bütün gılzetiyle sırıtır. Tam inkâr ile Abdülhamid'i Yıldız Sarayı'na kapanmış, taht ve can kaygısından başka bir şey düşünmeyen bir padişah olarak gösterirler: "Memleket bir harabezar, o bu harabede tünemiş kuş." Bu bedbaht yazarlar, Abdülhamid'in çok mazbut ve afif olan hususi hayatına bile tecavüzden en küçük bir vicdan ürpermesi duymamışlardır, onun kadına aşırı düşkünlüğünden ırz ve namus düşmanlığından bahsetmişlerdir. Türkiye'deki bu havadan istifade eden adı meçhulümüz ahlaksız bir Fransız ressamı çırılçıplak kadın vücutlarını pek ustalıklı çizgilerle sarmaş dolaş birleştirerek bir Abdülhamid başı yap-

mış, yine Fransa'da kartpostal olarak bastırarak Türkiye'de sattırmıştır.

II. Abdülhamid memleketini düşünen ve memleketinin geri halinden üzgün olan bir padişahtı. Türkiye'nin imarı ve Türkiye'de kontrol altında bir maarifin tamimi yolunda çalışmış adamdır; unutmamalıdır ki, Türkiye'de Cumhuriyet'i kuranlar ve Cumhuriyet devrinin inkılaplarını yapmış olanlar tahsillerini onun kurduğu müesseselerde yapmışlardır. Bu padişahın bu tarafı için de, "Sahip olduğu memleketin genişliği ve saltanatın uzunluğuyla denk işler değildir" derler, doğrudur, Türkiye'nin umranı ve Türk milletinin fikren tealisi yolunda memleketinin genişliği ve saltanatının uzunluğuyla denk hayırlı faaliyeti olsaydı 1908'de devrilmezdi. Allah'ın kendisine ihsan ettiği ömür boyunca Osmanlı tahtında dururdu. Zekâsıyla ve otoritesiyle Türkiye'yi Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden biri yapabilecek kudretteyken meşum vehminden sıyrılıp kurtulamadı, işte bu bakımdandır ki, tarihimizdeki mesuliyeti çok büyüktür.

Kendisini heder etmiş büyük adam olarak Sultan II. Abdülhamid'in şahsiyetini belirtmek kolay değildir. İnsaf ile kabul edelim ki, rahat da bırakılmamıştı, o uzun saltanat iç ve dış gailelerle doludur. Tahta çıktığında devletin borcu da gırtlağındaydı. Unutmamalıdır ki, balarıları kovanları sükûn içinde doldururlar.

Padişahlığının ilk yıllarında halkın sevgisine büyük ehemmiyet veren, arabasında karşısına oturttuğu Sadrazam Kâmil Paşa'yla beraber bir cuma günü Kâğıthane mesiresine giden, Serasker kapısı ziyaretinde askerin karavanasından yemek yiyen, Yunan Muharebesi'nin malul gazilerine Yıldız Sarayı'nda verdiği bir ziyafetin sonunda davetlilerine kendi eliyle yaptığı bastonları hediye eden bu hükümdar halktan ve hükümetten ürkmüş ve "Yıldız Sarayı'nın esrarengiz münzevisi" olmuştur. Korku ıstırabının azametini düşünmelidir, cuma namazlarını bile "evim" dediği Yıldız Sarayı'nın yanında yaptırttığı Hamidiye Camii'nde kıldı ve her cuma namazında "evine" döndüğünde Yıldız ve etrafının muhafazasına memur 2. Fırka kumandanı ve yaveri şehriyari Müşir Şevket Paşa'ya kırmızı bir atlas kese içinde ve kendi eliyle 1.000 altın verirdi.

Devrin panoramasını da çizmeye çalışalım.

Abdülaziz'in son zamanlarında başlayan Hersek, Bosna ve Bul-

garistan ihtilallerini V. Murad'ın doksan üç günlük padişahlığında Sırbistan ile Karadağ'ın açtıkları harp takip etti. Türk ordusu Sırpları yenince Balkan Slavlarının hamisi olan Rusya derhal mütareke yapılmasını isteyen bir ültimatom verdi; İngiltere bunu fırsat bildi, bir Türk-Rus harbini önleyebilir ise Yakınşark'ta Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni menfaatler sağlayabilirdi. Şark meselesinin yeniden gözden geçirilmesi için İstanbul'da bir konferans akdini teklif etti. Fakat bu konferans açılırken, 23 Aralık 1876'da atılan toplar Türkiye'de Kanun-ı Esasi'nin kabulü ile Meşrutiyet idaresinin kurulduğunu ilan etti. Konferans Babıâli'ye Türkiye'deki Hıristiyanların hukukunu koruma yolunda bir proje verdi; halbuki, Meşrutiyet'in ilanıyla Türkiye'de bu mesele kendiliğinden halledilmiş oluyordu; yüksek devlet ricalinden kurulan fevkalade bir meclis, devletin şerefini korumak isteyen Sadrazam Midhat Paşa'ya tam güven gösterdi, devletin iç işlerine fuzuli müdahale olunan proje reddedildi. İstanbul Konferansı dağıldı. Abdülhamid bu nazik zamanda Midhat Paşa'yı azletti, bir taraftan da mebus seçimi yaptırarak ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi'ni açtı.

Rusya'nın Türkiye'ye harp ilanını önlemek üzere İngiltere'nin isteğiyle Londra'da ikinci bir konferans toplandı, bu konferansın kararlarını da Meclis-i Mebusan reddetti. Rusya harp ilan etti, Romanyalılar Rusların müttefiki, Sırplar ve Bulgarlar da Rus ordularının öncüsü olarak harbe katıldılar. Tarihimizin "93 bozgunu" böyle başladı.

Şarki Anadolu'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Balkan'da Plevne'de Gazi Osman Paşa müdafaa harpleriyle Türk askerinin ancak şerefini kurtardılar, parasızlık, cephe gerisinde yolsuzluk, orduda harp fennini bilir mektepli zabit azlığı, Abdülhamid'in harbi İstanbul'da Yıldız Sarayı'ndan idare etmek gibi korkunç garabeti mağlubiyetimize sebep oldu. Bir Rus ordusu, arkasının kesilerek yok edilme tehlikesini göze alarak Edirne'ye, oradan İstanbul kapısında Ayastefanos'a (Yeşilköy'e) kadar geldi. İstanbul Rumeli muhacirleriyle doldu; muhacirlerin kış ortasındaki perişan halleri İstanbul tarihinde en hazin sayfalardan biridir. Padişah bir taraftan Rusya çarına sulh teklif etti, diğer taraftan da harbin kötü idaresi mesuliyetinden kurtulmak için Mebusan Meclisi'ni dağıttı. Fakat II. Abdülhamid'in bu ağır mesuliyetini Türk tarihi asla affetmeyecektir.

Ayastefanos'ta imzalanan sulh muahedesiyle ortaya bir büyük Bulgaristan Devleti çıktı; Avrupa büyük devletleri telaşa düştüler, İngiltere'nin itirazı, Avusturya'nın buna iştiraki, Almanya'nın da araya girmesiyle Berlin'de Türkiye, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve İtalya'nın iştirakiyle Almanya Başvekili Prens Bismarck'ın başkanlığında yeni bir Avrupa sulh konferansı toplandı. Ayastefanos Muahedesi Türkiye'nin lehine değiştirildi, fakat buna mukabil mutavassıt devletlerle komşu bitaraf devletlere yeni menfaatler sağlandı. Berlin Muahedesi'yle büyük Bulgaristan yerine küçük ve Türkiye'ye bağlı bir Bulgaristan Prensliği kuruldu. Balkan Dağları'nın cenubunda Hıristiyan bir valiyle idare edilir bir Şarki Rumeli vilayeti teşkil olundu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ tam istiklale kavuştular; Besarabya, Tuna ağızları, Anadolu'da Batum, Kars ve Ardahan Rusya'ya bırakıldı. Muvakkat kaydıyla Avusturya Bosna ve Hersek'i ve emanet kaydıyla İngiltere Kıbrıs Adası'nı aldı. Tesalya'nın büyük bir parçası Yunanistan'a verildi. Hatta İran lehine de bir hudut tashihi yapıldı.

1881'de Fransızlar Tunus'u, 1882'de İngilizler Mısır'ı, 1885'te tam istiklalini ilan eden Bulgarlar Şarki Rumeli vilayetini işgal ve ilhak ettiler, artık Babıâli demeyelim, Yıldız bu tecavüzleri protesto etti ve protestolarını takip etmedi. Abdülhamid'in bu dış siyaseti hiç değişmedi. 1897'de Giritlilerin çıkardığı ihtilale yardım eden Yunanistan'a harp açtı, harbi kazandı, fakat Avrupa devletlerinin tavassut ve müdahalesiyle eski hudut üzerine sulh yaptı, Girit Adası'na muhtariyet verdi.

Herhalde parlak olmayan dış siyasetinde II. Abdülhamid'i uysallığa mecbur eden sebep olarak tahtından emin olmayışı sabit fikrini gösterirler. Biz buna, babası ile amcasının devirlerindeki israfların neticesi mali sıkıntıyı da ilave edeceğiz; azami ihtiyat ve tasarrufa riayet ettiği halde bu sıkıntının önüne geçemedi. Bazı yıllar memurlara ancak altı veya yedi ay maaş verilebildi, bunun içindir ki, az da olsa, Sultan II. Abdülhamid de yabancı sermayelerden borç almaya mecbur kaldı, bunu alabilmek için de teminat vermek zorunda kalarak "Osmanlı borçları" üzerinde 1882'de yeni bir anlaşma yapıldı, bu anlaşmaya tarihimizde Hicri takvimle imzasına nispetle "Muharrem Kararnamesi" denilir:

Bir Düyun-ı Umumiye (Umumi Borçlar) idaresi kuruldu; bu müesseseyi Türk ve ecnebi alacaklıların vekillerinden mürekkep bir idare meclisi yürütecekti. Devletin damga pulu, içki, tütün, tuz, ipek, balık ve av resimleri Düyun-ı Umumiye'ye devredildi, bu vergileri mükelleflerden Maliye yerine Düyun-ı Umumiye İdaresi toplayacaktı; içinden kendi masrafları, ödenecek borç ve faiz taksitleri çıktıktan sonra artanı hazineye verecekti. İdare bu vergilerin artması için ticari teşebbüslere geçmeye de mezundu; mesela tütün... Sadece vergisini almakla kalmayacak, tütün ziraatini inkişaf ettirmek, tütünü işleyip satmak için ayrıca bir inhisar idaresi kurup işletebilecekti...

Jön Türklerin nazarında II. Abdülhamid vatanın üstünde bir kâbus olmuştu. Padişahın memleket içindeki baskısı arttıkça hürriyet yolundaki gizli faaliyet genişledi ve kuvvetlendi. Yüksekmektepler talebesi kaynaşmaya başladı. Bilhassa Makedonya'da çetelerle dövüşen askeri kuvvetlerin başındaki genç zabitler padişahı yeni bir seçime mecbur etmek için silahla tehdide geçtiler. Makedonya'dan gelen isyankâr sesleri susturmak için gönderilen Şemsi Paşa'nın hürriyetperver bir zabit tarafından katli padişah üzerinde o kadar müessir oldu ki, bir gün ikinci bir kurşunun kendisini Yıldız Sarayı'nda da bulabileceğine inandı ve 1908 Temmuz'unda, aslında kaldırmadığı Kanun-ı Esasi'nin belli maddesiyle yeni mebus seçimi yapılmasını emretti.

Muhakkak ki, çok geç kalmıştı.

Saf bir çoğunluk mebuslar meclisinin kurulmasını, başta sansür, siyasi baskının kaldırılmasını gayet müessir bir gençlik kuvvet hapı, bir siyasi iksir zannediyordu; seçim yapılıp meclis toplanınca her şeyde süratli bir kalkınma olacak, memleket cennete dönecekti.

Matbuattan sansür kalkınca, rahmetten sonra fışkıran yabani otlar gibi gazete ve mecmua çıktı. Basın hürriyeti, en galiz küfürler, en iğrenç isnat ve iftiralar ve en tehlikeli tahrikler de dahil, akla geleni yazmak, türlü kötü emellere pervasızca hizmet zannedildi. Bir yandan cehlin ve sefaletin taşkın sureti, bir yandan milliyet, din, kültür bakımından mütecanis olmayan bir kitle, bir kör dövüşü başladı. Söz ayağa düştü.

Bir gün de, 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325), Mebusan Meclisi'ni

korumak için Selanik'ten suret-i mahsusada getirilmiş avcı taburları, "Şeriat isteriz!.." diyerek silahını, korumaya memur edildiği Mebusan Meclisi'ne çevirdi. Tarihimizde "31 Mart Vakası" denen bu kanlı askeri ihtilalin muharrikleri meçhul kalmıştır. Herhalde birkaç cahil çavuş ile asker arasında dolaşmış, birkaç yobazın işi, Derviş Vahdetî'nin çıkardığı *Volkan* gazetesinin neşriyatı değildir. Bugün kesin olarak bilinen, Sultan II. Abdülhamid'in en küçük bir tahrikte bulunmadığıdır. Bilakis Abdülhamid'i tahttan indirmek ve hatta öldürmek isteyenler tarafından tertip edilmişe benzer. Avcı taburlarının İstanbul'a getirilmesi zaten yersiz ve lüzumsuzdu, Mebusan Meclisi'nin 1878'de olduğu gibi padişah tarafından dağıtılması korkusu yoktu, bunu yapacak adam meclisi toplamazdı. 1908'de altmış altı yaşında bulunan Abdülhamid devletin mukadderatını milletin vekilleri eline bırakmış bulunuyordu. Bu muhafız taburlara lüzum vardı diyelim, İstanbul'a her neferine teker teker güvenilmiş kıtalar getirildi, tahrikle silahını Meclis'e tevcih edecek, büyük davaya bağlılığı meşkûk bir askerin getirilmesi vakanın mürettep olduğuna delildir.

İstanbul'daki asi askerin tenkili de kanlı fakat kolay oldu. Vakadan sonra Millet Meclisi'nin ilk toplantısında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verildi. Hadiseyi o tarihte maarif nazırı bulunan vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi şöylece anlatıyor:

"31 Mart İsyanı üzerine Selanik'te teşkil olunan Hareket Ordusu Mahmud Şevket Paşa kumandasında asi askeri tedip etmek üzere Ayastefanos'a (Yeşilköy'e) geldi ve ilk karargâhını orada kurdu. Âyan ve mebusan da gelerek Meclis-i Milli, Ayastefanos'ta içtimaa başladı. Mahmud Şevket Paşa Meclis'e geldi, âyan ve mebuslara Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeyi asla düşünmemelerini ifade ve ihtar etti. Âyan meclisteki heyecanı yatıştıramadı, çaresiz padişahın değiştirilmesi cümlenin hedefi oldu.

Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra âyan ile mebuslar da Ayasofya'daki daire-i mahsuslarına geldiler (1932'de yanan Adliye Sarayı); 27 Nisan 1909 Salı günü Milli Meclis mebusan salonunda toplandı. Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilecekti. Fakat kararın icrasında müşkülata uğramamak için Yıldız'da bulunan muhafız askerlerle sair bendegânın oradan uzaklaştırılma-

sına lüzum görüldü. Meclis gizli toplandı, dinleyiciler ve matbuat salona alınmadı. Riyaset makamına Âyan Reisi Said Paşa geçti; toplantıyı açar açmaz Mahmud Şevket Paşa'nın Yıldız'ın teslim alındığını, endişeyi mucip hiçbir hal olmadığını bildiren telgrafı okundu. Âyandan ve ilk söz alanlardan Gazi Ahmed Muhtar Paşa meseleyi açıkça konuşarak halletti:

'Bugün Cenab-ı Hak, Meclis-i Milli'ye bir mühim vazife tevdi etmiştir, millet telaş içinde bu vazifenin ifasını bekliyor, hepimiz kalbimizde kararını vermişizdir, sözü uzatmaya hacet yok, sizlere yalnız iki şey teklif ediyorum ve kabulünü rica ediyorum. Devletimizde bazen itlaf dahi vuku bulmuştur, kan lekesi milletin şan ve necabetine yakışamayacağından bu hususta çekinilmesini şiddetle iltizam ediyorum; ikincisi, bu gibi ahvalde fetvaya müracaat olunmak âdet olmuştur. Bugün de bir fetva alınmasını teklif ederim..' dedi. Bu teklifler alkışlarla kabul olundu."

Abdurrahman Şeref Efendi'nin sözünü keserek ilave edelim. Gazi Muhtar Paşa'nın Abdülhamid'in adını ağzına alamayışı şayan-ı dikkattir, büyük adamın devrilirken dahi bir heybeti vardır, koca mareşal onun tahttan indirilmesini konuşurken adını söylemeyi edeb-i insaniyet ve şeref-i askeriyesine uygun görmemiştir. Kan dökülmemesinden bahsetmiştir, demek ki, mebuslar arasında Sultan II. Abdülhamid'in altmış altı yaşına rağmen idamını düşünebilecek adamlar vardır ve onların o heyecanlı günde duruma hâkim olmasından korkulmuştur. Abdurrahman Şeref Efendi'nin hikâyesine devam edelim:

"Fetva Emini Hacı Nuri Efendi Meclis'e çağrıldı. Celse tatil edildi, fakat kimse salondan dışarı çıkmadı. Âyan ve mebusan reisleri ile kabine erkânı (Tevfik Paşa kabinesi) ve mebuslardan fıkıh ilminde bilgi sahibi birkaç kişi Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in odasında küçük fakat mühim bir encümen halinde toplandı, mebusların hazırladığı fetva müsveddesini Hacı Nuri Efendi beğendi;

'Tahttan indirmede meymenet yoktur, teklif ediniz, nefsini padişahlıktan azletsin!..' dedi. Kâtip müsveddenin sonunu, 'Hal'olunmak veya istifa teklif edilmek şıklarından erbab-ı hall ü akd hangisini tercih ederse icrası' şeklinde tashih etti. Fetva tebyiz edilip Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi tarafından imza edildi. İmzada kullanı-

lan kalemi hatıra olarak Ahmed Rıza Bey aldı. Meclis'e girdik. Ben de istifa teklifi taraftarıydım, tarihimizde tahttan indirmeler daima uğursuz olmuştu, Meclis'te âyandan ve mebusandan birkaç kişiye fikrimi açtım, kabul ettiler, fakat ekseriyet 'Hal'i!.. Hal'i!..' diye bağırmaya başladı. Mebuslar tahttan indirme şıkkını kabul etmekle hâkimiyet-i milliyenin kuvvetini göstermek istemişlerdi. Reis Said Paşa fetvanın kabulünü Meclis'in reyine arz ederken ayağa kalktı, fetva ittifakla ayakta kabul edildi.

Tahttan indirildiği Sultan II. Abdülhamid'e tebliğ için dört kişilik bir heyet seçildi: âyandan Arif Hikmet Paşa ile Aram Efendi, Draç mebusu Esad Paşa, Selanik mebusu Karasu Efendi."

İkisi Âyan Meclisi azası iki mebus dört kişilik heyet Yıldız Sarayı'na gidip Sultan II. Abdülhamid'e Meclis-i Milli kararıyla tahttan indirildiğini tebliğ ettiğinde ihtiyar padişah fazla telaş eseri göstermedi, ayakta kabul ettiği heyete,

"Mukteza-yı kader böyleymiş, ben onu anladımdı..." dedi; "Şu hizmetlerde bulunduk" diyerek padişahlığında yaptıklarını anlattı ve,

"Herhalde hayatıma kastedilmez. Çırağan Sarayı'nda ikamet etmek isterim..." dedi. "Arzusunun Meclis-i Milli'ye tebliğ edileceği" vaat edildi. Fakat Meclis Sultan II. Abdülhamid'in İstanbul'da kalmasını mahzurlu görerek Selanik'e gönderilmesine karar verdi.

Osmanlı hizmetinde umum jandarma müfettişi olan İtalyan asıllı Robilant Paşa'nın ikametgâhı ve Alatin Köşkü diye anılan, Selanik'in en güzel konağı, sahibi tarafından sofra takımlarına varıncaya kadar pek mükellef bütün eşyasıyla Sultan Hamid'e bırakıldı.

Sultan Abdülhamid 27/28 Nisan Salı/ Çarşamba gecesi Yıldız Sarayı'ndan alınarak sıkı bir muhafaza altında Sirkeci Garı'na götürüldü. Üç vagondan mürekkep hususi tren, yolcusu içine girer girmez hareket etti. İstasyonun saati tam 1'i gösteriyordu.

Selanik'e ertesi çarşamba günü akşamla yatsı arası varıldı. Sultan Hamid trenden inerken civardaki bir camide okunan yatsı ezanını işitti; durdu;

"Aziz Allah!.. Celle şanehu..." dedi, ezanı dinledi. İstasyondakiler, başları yerde, derin bir sessizlik içindeydi. Sonra Robilant Paşa'nın otomobiline binerek köşke gitti.

Selanik'teki ikameti 3,5 sene sürdü. Balkan Harbi'nin başlaması

ve ilk muvaffakiyetsizlik üzerine 1 Kasım 1912'de İstanbul'a getirildi ve Beylerbeyi Sarayı'na kapatıldı. Evvela İstanbul'a dönmek istemediği "Selanik de tehlikede ise elime bir silah alıp müdafileri arasına katılabilirim, ölürsem şehitlik nasip olur, zaten ölmüş bir adamım!" dediği söylenir. Yine o zamanlar inanılır kaynaklardan halk ağzına düşmüş rivayetlerdir:

"Dört Balkan devleti ittifak eder de elçiler, ataşemiliterler haber almaz olur mu?"

"Ben onları daima birbirine düşürmüştüm, tavşana kaç, tazıya da tut diyemediler mi?"

"Bu hallere sebep olanları Allah kahhar ismiyle kahretsin!.." demiş.

Harp içinde karayolu tehlikeli olduğu için Almanya'nın İstanbul elçiliği stasioneri Loreley yatıyla getirilmişti.

Beylerbeyi Sarayı'nda da 5 sene 3 ay, 9 gün yaşadı. 10 Şubat 1918 Pazar günü vefat etti; verilen resmi raporda ozima ile karışık sol akciğer kanama yazılıdır.

Sadrazam Talat Paşa Ruslarla imzalanacak sulh muahedesi için Brest-Litovsk'a gitmiş. Harbiye Nazırı Enver Paşa sadrazam vekiliydi. Cenaze merasimi için evvela padişahın fikrini almak istedi. Sultan V. Mehmed Reşad, "Nasıl münasip ise öyle yapılsın" dedi, bunun üzerine Enver Paşa,

"Sultan Abdülhamid'in cenazesi bir hükümdara layık şekilde kaldırılacaktır!.." dedi.

Ertesi sabah Fındıklı Sarayı'nda toplanan Mebusan Meclisi'nde riyaset makamına geçen Hacı Adil Bey oturumu açarak,

"Efendiler! Cenab-ı Hak padişahımızın ömrünü müzdad buyursun, hakan-ı sabık Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hazretleri irtihal-i dâr-ı beka eylediler..." der demez mebuslar hürmeten ayağa kalktılar, salonu, "Allah rahmet eylesin!" duası doldurdu. Hacı Adil Bey cenazenin hükümdarlara mahsus alayla kaldırılacağını bildirdikten sonra Meclis, mebusların cenazeye iştiraki için tatil edildi.

Beylerbeyi Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na getirilen naaş orada gasil, teçhiz ve tekfin edildikten sonra muhteşem bir alay ve askeri merasimle ve İstanbul halkının pek samimi gözyaşları arasında Sultan II. Mahmud türbesine götürülerek defnedildi.

Sultan V. Mehmed Reşad

Osmanlı padişahlarının otuz yedincisi ve Meşrutiyet Devri'nin ikinci padişahı Sultan V. Mehmed Reşad, Abdülmecid ile Gülcemal Kadın'ın oğludur; 1844'te doğmuş, cülusunda altmış beşinci yaşının içinde bulunuyordu. İpek gibi, derviş meşrep adamdı, hatta pek genç yaşındayken Mevlevi tarikatına girdiği, tahta çıktıktan sonra da bu tarikatla sıkı bağını muhafaza ettiği söylenir. Sağlam bir Şark kültürüne sahipti, Arapçayı okur anlar ve Fransızcayı anadili gibi bilirdi; Mevlana'nın *Mesnevi*'sini yıllar boyunca okuya okuya ruhuna sindirmişti. Fakat kendisi şiirle hiç meşgul olmamıştı. Çanakkale zaferi üzerine elyazısı ve imzasıyla neşredilen meşhur şiir Sultan V. Mehmed Reşad'ın olmadığı bugün bir hakikattir, o devrin kuvvetli şairlerinden kime yazdırıldığı da tespit edilememiştir. Hünerli, güzel manzumedir:

Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr ü berden
Ehl-i İslam'ın iki hasm-ı kavisi birden

Lakin imdad-ı ilahî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pulad beden

Asker evlatlarımın pişgâh-ı azminde
Aczini eyledi idrak nihayet düşmen

Kadr ü haysiyeti pamal olarak etti firar
Kalb-i İslam'a nüfuz eylemeye gelmişken

Kapanıp secde-i şükrana Reşad eyle dua
Mülk-i İslam'ı Hüda eyleye daim me'men...

Milli Meclis Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararını verdiği tarihi oturumunda Meclis Reisi Said Paşa,

"Şerif-i hilafet ve saltanata veliahd-ı meşru Mehmed Reşad Efendi Hazretleri'nin iclasına karar veriyor musunuz?" diye sormuştu.

Kanun-ı Esasi'ye göre böyle bir karar vermek Meclis'in salahiyeti dışındaydı; bu bakımdan bazı yazarlar Said Paşa'nın bu teklifini bir garabet olarak gösterirler; meşru veliaht cülus eder, Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini verir ve Meclis padişaha biat eder.

Biz Said Paşa'nın sualinde garabet bulamıyoruz; Kanun-ı Esasi'yi bu noktadan noksan görüyoruz: Meclis'in meşru veliahdı tahta kabulü, veliahdın saltanat nöbetini beklerken o makama liyakat kesp etmesi için çalışmasını temin eder, vatana sadece hayır sağlar...

Meclis reisin sualine,

"Yaşasın Sultan Mehmed Han-ı Hamis!.." alkışıyla cevap verdi.

Ortadan uzunca boylu, şişman denilecek kadar toplu, beyaz tenli, mavi gözlüydü; tahta çıktığı sırada saçları ve beyaz posbıyıkları hemen tamamen ağarmış bulunuyordu. Padişah olunca hanedan ananesine uyarak gayet hafif bir top sakal bıraktı.

Anasından pek küçük yaşta öksüz kalmıştı. Melek gibi Gülcemal Kadın'ın güzelliğini işitmiş, arkasında yarım asrı aşan bir ömür bıraktığı halde ana hasretinin sızısını dindirememişti.

Hem hazin hem şirin fıkradır:

Seyr-i sefain idaresi iki bacalı ve dört direkli sülün gibi ince uzun bir yolcu gemisi satın almış, eski bir transatlantik olan bu gemiyi, padişah görmesi için, İstanbul limanına gelince Dolmabahçe Sarayı'nın önüne çekmişlerdi. Sultan Reşad,

"Çok güzel bir gemi!.. Buna yüzünü hatırlamadığım fakat güzelliğini duyduğum anacığımın adını koysunlar!.." demişti.

Halkın samimi bir duyguyla sevdiği ve hürmet ettiği bir padişah oldu. Fakat dokuz sene süren saltanatı birbiri arkasından çıkan ve mağlubiyetlerimizle sona eren üç harbin ağır, kapkara felaket havası içinde geçti.

Afrika'da müstemlekeler kurma siyaseti güden İtalyanlar Trablus-

garp ile Bingazi'ye saldırdı. Abdülhamid zamanında Türk donanması Haliç'te demir üstünde çürümüştü. Bu denizaşırı eyaletlerimize asker sevk edilemedi. Vatansever genç zabitler türlü vasıtalarla ve kıyafetlerle bu uzak eyaletlere cenge koştular, yerli Müslüman halkın başına geçip İtalyanlarla kahramanca dövüştüler; İtalyanları müşkül duruma soktular. Cumhuriyetimiz'in banisi Atatürk de bu zabitlerden biri oldu.

Bu harbi fırsat bilen küçük Balkan devletleri Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan topraklarını genişletmek için bize karşı birleşerek harp hazırlığına başladılar. 1912'de İtalya'yla sulh yapmaya mecbur olduk. Trablusgarp'ı, Bingazi'yi, Rodos Adası'nı İtalya'ya verdik.

İçerde, İttihat ve Terakki Fırkası ile muhalifleri arasında iğrenç bir iktidar hırsıyla başlayan siyasi mücadele Balkan devletleriyle başlamış olan harbin çok kötü idare edilmesine yol açtı.

Sultan V. Mehmed Reşad bu vahim iç didişmesinde hükümdarlık vazifesini yapamadı; komitacı İttihatçıların elinde bir kukla, oyuncak oldu. Partizanlık ve hırsı iktidar o koca imparatorluğunu küçücük düşmanlarının karşısında hazin, elim, feci bir mağlubiyete uğrattı. Zengin, büyük, halkının yüzde sekseni, yüzde yüzü Türk ve İslam Rumeli eyaletlerimiz Balkanlı devletler arasında yağma edilircesine paylaşıldı; Bulgarlar Edirne'ye kadar geldiler. Şükrü Paşa'nın kahramanca müdafaa ettiği bu büyük beldemize dahi vatan ihanetine varan parti kavgası yüzünden yardım edilemedi.

Edirne'yi alan Bulgarlar İstanbul kapısı sayılan Çatalca önlerine kadar geldiler.

Kapayalım o mülevves sayfaları.

Sulhun imzasında Avrupa hududumuz Edirne kapılarına, Meriç Irmağı'na kadar geriledi. Bu meşum harpte tek kazancımız Edirnemizi geri almak olmuştu; fakat o muazzam iç belde artık bir sınır şehri olmuştu. Bozcaada ve İmroz müstesna Anadolu sularındaki bütün adalarımız Yunanistan'a, On İki Ada'yı da –nasıl olsa Yunan alacak diye– İtalya'ya vermiştik.

Bugün bu Türk adaları karasularımızda birer gecekondu gibi durmaktadır.

Ardından Birinci Cihan Harbi çıktı. Kör bir siyasetle o ateşe gir-

dik. Sekiz cephede dövüşen Mehmetçik harika kahramanlıklarına rağmen korkunç mağlubiyeti önleyemedi. Türkiye, müttefikleri Almanya ve Avusturya imparatorluklarıyla beraber mağlup oldu.

Sultan V. Mehmed Reşad, bu Cihan Harbi'nin bozgun yılında, 3 Temmuz 1918 Çarşamba günü yetmiş dört yaşında öldü.

Küçük kardeşi ve halefi Sultan VI. Mehmed Vahideddin cenazesinde bizzat bulundu.

Hayattayken yaptırdığı Eyüp İskelesi civarındaki türbesine defnedildi. "Ebedi uykumu su ve çocuk sesleri yanında uyumak isterim" demişti: türbesinin yanına bir ilkokul yaptırıldı.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin

Osmanlı padişahlarının otuz sekizincisi ve sonuncusu, hanedanının en kara bahtlı siması olan Sultan VI. Mehmed Vahideddin, Sultan Abdülmecid'in yirmi üçüncü çocuğu ve oğullarının en küçüğü olup 1860 yılında doğmuştu, anası Gülüstü Kadın'dır, babasından bir yaşını dahi doldurmadan öksüz kalmıştı.

Birinci Cihan Harbi'nin son yılında, Türk istiklalini tehdit eden kesin ve ağır mağlubiyetin tam eşiğinde, 4 Temmuz 1918 Perşembe günü Osmanlı tahtına oturdu, elli sekiz yaşındaydı. Orta boylu, vücut yapısı çelimsiz, fakat zinde ve sıhhatli, saçları hemen hemen tamamen ağarmış, uçları kesilmiş top bıyıklı, sakalı matruştu. Hanedan ananesini terk ederek cülusundan sonra da sakal salıvermedi; gözlük kullanırdı.

Başkâtipliğinde bulunmuş Ali Fuad Bey'in anlattığına göre insanın içindeki düşüncelerini gözlerinden okuyan bir zekâya ve bir hükümdara lüzumu kadar kültüre sahipti. Her meseleyi süratle kavrar, fakat uzun uzun düşündükten sonra kararını verebilirdi. Cülusundan evvel hakkında verilen hükümler daima müspet olmuştur.

Türkiye'yi Birinci Cihan Harbi'ne sokmuş ve bu suretle bir izmihlal uçurumunun önüne getirmiş olan İttihat ve Terakki Fırkası 8 Ekim 1918 Salı günü Sadrazam Talat Paşa'nın istifasıyla iktidardan çekildi, memleketi o felaket girdabından kurtarma işini bu kara bahtlı adamın omuzlarına yükledi.

30 Ekim'de muharip düşmanlarla Limni Adası'nda Mondros Mütarekenamesi imzalandı. Her üçü de vatan hizmetleriyle mümtaz simalar olan Türk murahhasları, Rauf, Reşad Hikmet ve Sadul-

lah beylerin kabul etmeye mecbur oldukları şartlar çok ağırdı:

Boğazlar bütün istihkâmlarıyla İtilaf devletlerine terk edilecek.

Ordu terhis olunacak.

Sahil muhafaza gemileri hariç bütün donanma İtilaf devletlerine teslim olunacak.

Galip devletler emniyetlerini tehdit eder bir durum görürlerse Türkiye'nin herhangi bir yerini askerleriyle işgal edebilecekler.

Bütün muhabere vasıtaları İtilaf devletlerinin kontrolü altına konacak.

Bu maddelerinin toptan ifadesi kayıtsız şartsız teslimiyetti.

23 Kasım gecesi millete ve felaketin hesabını vermekle mükellef olan İttihat ve Terakki erkânı vatanı ve milleti o perişanlık içinde bırakarak vatan hudutları dışına firar ettiler.

Türkiye kıldan ince, kılıçtan keskin Sırat Köprüsü üzerinde, tarihinin en nazik devrindeydi.

17 Mayıs 1918 Pazar günü, düşman harp gemileri İstanbul limanına gelerek demir attı.

21 Aralık Cumartesi günü VI. Mehmed bütün mebusları İttihatçı, memleketin mukadderatını partilerinin liderleri ellerine bırakmış Mebusan Meclisi'ni dağıttı.

1919 yılı Mayıs'ının on birinde Yunanlılar Fethiye'yi, on üçünde İtalyanlar Kuşadası'nı ve on beşinde yine Yunanlılar izmir'i işgal etmekle, sulhun akdinden evvel mütareke şartınca ordusunu terhis etmiş olan Türkiye'nin düşmanları tarafından askeri kuvvetlerle işgali başladı.

Aynı ayın on dokuzuncu günü 9. Ordu müfettişliği vazifesi ve Karadeniz yoluyla Anadolu'ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa da Samsun'da karaya çıkmış bulunuyordu. Yurduna kahpece saldıran düşmana karşı yer yer silaha sarılan Türk milleti de Mustafa Kemal'in şahsında, vatanını ve istiklalini kurtarmak için milli birliğini temsil edecek liderine kavuşmuş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa İzmir'in işgalinden sonra Batı Anadolu topraklarında ilerlemeye başlayan düşmana silahla karşı koyarken, milletin mukadderatı mesuliyetini yüklenecek yeni bir millet meclisi kurulmasını tahakkuk ettirdi. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan bu son Osmanlı Mebusan Meclisi 28 Ocak'ta "Milli Misak" deni-

len meşhur beyannamesini cihana ilan etti. Mondros Mütarekesi'yle hudutları çizilen Türk vatanının artık parçalanmaz bir bütün olduğunu, Türk istiklalini tehdit eden hiçbir şeyin kabul edilmeyeceğini bildirdi.

16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf devletlerinin askeri kuvvetleriyle işgal edildi ve son Osmanlı Mebusan Meclisi basılarak dağıtıldı.

Bir devletin taht şehrine yapılan bu tecavüz, İtilaf devletlerince Türkiye istiklalinin artık bahis mevzuu olmadığını açıkça anlatıyordu.

İşte o anda Sultan VI. Mehmed Vahideddin milletin kan asalet ve cevherini göremedi, takdir edemedi; Batı Anadolu'nun işgaline karşı silahla karşı durmanın daha büyük tehlikeler doğurabileceğinden korktu. O tarihte dünyaya hâkim kahhar silahlı kuvvetlere sahip galip düşmanlara lisanen de "Dünya haritasında Türkiye diye bir devlet yoktur" dedirtmemek için Anadolu'daki milli mücadeleye muhalif bir cephe aldı.

11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını idama mahkûm eden Şeyhülislam Dürrîzade Abdullah Efendi'nin mahut fetvaları ile Sultan VI. Mehmed'in sadrazamları arasında belahetiyle meşum bir hatıra bırakmış Damat Ferid Paşa kabinesinin vatana ihanet vesikası beyannamesi neşrolundu: Vatanını mütecaviz düşman karşısında silahıyla ve selsebil ettiği kanıyla koruyanlar şaki ilan edildi.

Bunu 10 Ağustos 1920'de, hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecek olan Sevr Sulh Muahedesi'ni, padişahın bizzat bulunduğu bir saltanat şûrasında zelilane kabulü faciası takip etti; bu şûrada o pis muahedeyi reddeden tek asil ve necip sima olarak Âyan Meclisi azasından Topçu Feriki Ali Rıza Paşa Hazretleri'ni bu millet ebediyen rahmetle anacaktır.

Bu kötü işlere Anzavur Ahmed Paşa adında gayri Türk bir maceraperestin kumandasında derme çatma serserilerden mürekkep tenkil kuvvetinin çıkarılmasını da ekledikten sonra Sultan VI. Mehmed Vahideddin hakkında bir hüküm vermek için vakit hâlâ erkendir.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin için "vatan haini" derler, ben küçük bir ilave yapacağım, "Vatanına ihanetle idama mahkûm olup yaşının çok ilerlemiş olması, Fransa'ya eski hizmetlerinin hatırlanma-

sı ve Fransa'yı sevdiğinden şüphe edilmemesi dolayısıyla ölüm cezası müebbet kalebentliğe çevrilen Mareşal Pétain gibi" diyeceğim.

Mazileri çok temiz olan ve memleketleri felaket girdabına düştükten sonra iş başına geçen, ağır mesuliyetler yüklenen, yenik milletini daha fazla çiğnetmemek için nefret edilen galip düşmanlara dostane el uzatmak durumunda kalan o kara bahtlı insanlar milletlerin tarihlerinde sigorta lambalarına benzerler, kendilerinin yanması büyük tesislerin kurtulmasını temin eder.

Sultan VI. Mehmed Vahideddin'in tuttuğu yol başta Topkapı Sarayı hazinesi ile müzelerimizdeki ve milli kütüphanelerimizdeki kıymetlerine paha biçilmez, en küçük bir parçası yerine konulmaz hazinelerimizin kahhar düşmanlar tarafından yağmasını önledi.

Ankara'da kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ordularının Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa kumandasında 26 Ağustos 1922'deki büyük taarruzu emsalsiz bir zaferle sona ermiş, Anadolu'daki müstevli Yunan ordusunun imhadan kurtulabilen enkazı denize dökülmüştü. Dünyaya hâkim görünen ve İstanbul'u asker işgalleri altında bulunduran İtilaf devletleri Türk vatanının bütünlüğünü ve Türkiye'nin istiklalini tanımaya mecbur oldular; 10 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.

1 Kasım'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bir kanunla Türkiye'de padişahlık, ferdi saltanat rejimi kaldırıldı. Bu kanunla Türkiye için asırlardan beri kullanılagelen "Osmanlı Devleti" adı da artık tarihe intikal etmiş bulunuyordu.

17 Kasım sabahı, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından THR Ajansı vasıtasıyla cihan basınına şu resmi tebliğ verildi:

"Zat-ı şahanenin vaziyet-i hazıra dolayısıyla hürriyet ve hayatının tehlikede olmasından korkarak bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiltere'nin himayesini ve İstanbul'dan derhal müfarekat istediği resmen bildiriliyor. Zat-ı şahanenin arzusu bu sabah yerine getirilmiştir."

Son Osmanlı padişahı İngiltere'ye sığınarak İstanbul'u, dolayısıyla vatanını bu devletin Akdeniz filosuna mensup Malaya zırhlısıyla terk etmiştir.

İngiliz tebliğinde "İslamların halifesi sıfatıyla sığındığı" ehem-

miyetle belirtilmiştir. Zeki adamdı, İngilizleri de çok iyi biliyordu, 16 Kasım tarihli mektubunda İngiltere'ye iltica ettiğini bildirirken imzasının üstüne "Halife-i Müslimin" unvanını koymuştu, hakikatte de halifeydi, zira Türkiye Büyük Millet Meclisi onu, memleketi terk ettikten sonra hilafetten ıskat etmiştir. İstanbul'dan Malta'ya gitti, oradan İtalya'da San Remo şehrine geçip yerleşti. 20 Kasım tarihinde İtalya'dan İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri kumandanına gönderdiği teşekkür mektubunu hiç unvan kullanmadan "Mehmed Vahideddin" diye imzaladı. Bir hakikattir ki, Millet Meclisi tarafından halife seçilen amcazadesi Abdülmecid Efendi'nin hilafetin itiraz etmemiştir; vatanın umran ve tealisi yolunda yapılacak işleri pek çok olan Türkiye Cumhuriyeti'ni, endişeye düşürmese dahi üzecek olan maceralara atılmamıştır.

Ayrıldığı sırada İstanbul işgal altındaydı. Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda dünyanın en zengin mücevher hazinelerinden biri yatıyordu; o hazinenin muhafızları, kalben olmasa dahi resmen Sultan VI. Mehmed Vahideddin bendegânıydılar. Memleketini terke karar vermiş olan bu hükümdar için o azametli hazineden kendisini ve evlad ve ahfadını gideceği yerde, hatta sefihane yaşasalar dahi, en cömertçe biçilecek ömürlerini refah içinde geçirtecek mücevherat kaldırabilirdi, Sultan VI. Mehmed bu alçaklığı yapmadı, İstanbul'dan iktidarı kaybetmiş bir türedi gibi değil, çok büyük bir Türk hanedanının son imparatoru olarak ayrıldı.

Gurbette dört yıl yaşadı, San Remo'da sakıt bir hükümdara ikametgâh olmaya layık Villa Manoli'nin kapısından dışarı adımını atmadı.

Daha padişahlığında hususi hekimleri kalbinin zayıf olduğunu ihtar ederlerdi; kahve tiryakisiydi ve çok sigara içerdi; İtalya'da da aynı teşhisi koyan bir profesör kahveyi azaltmasını, sigarayı bırakmasını, bırakmazsa onu da azaltmasını, fakat asla aspirin kullanmamasını tavsiye etmişti.

1926'da parası tükendi. Hanedanı dostlarının nakdi yardımlarını hükümdar gururuyla daima reddetmişti. Avami tabirle bir gün de "Yarına ekmek parası kalmadı." 15 Mayıs 1926 bir cumartesi günü akşamıydı, iki sabık bendesiyle hasbıhal ederken, "İnşallah pek yakında vatana dönersiniz efendim..." dedi, hareme çekildi. Pek az

sonra da uzandığı koltukta kalp sektesinden öldü, ana kan damarı tıkanmıştı, söylendiğine göre sekiz aspirin tabletini birbiri ardından yutmuştu. Ölümünde altmış yedi yaşındaydı. Tahnit edilen naaşı Şam'a nakledilerek oradaki Yavuz Sultan Selim Camii'nin haziresine defnedildi. Sultan VI. Mehmed Vahideddin için söylenecek son söz İslam'ın asalet şiarına uyarak "Ölüleri hayr ile analım" demektir.

Bu tarih kütüğünü kapadığımız şu anda zannederim ki aynı duyguyu taşıyoruz.

Yaşasın Cumhuriyet!

Yıllar ve başlıca hadiseler

1281-1326 Osman (doğumu 1258). Söğüt Beyliği (1284). İstiklali (1299). Bursa alındı (1326).

1326-1359 Orhan (doğumu 1281). Başkent: Bursa. Gelibolu'yu aldı. Yeniçeriliği kurdu (1328). İlk para basıldı. Ankara alındı (1354). Süleyman Paşa Rumeli'ye geçti (1354).

1359-1389 I. Murad. Başkent: Edirne (1366). Sırpsındığı Savaşı. Edirne alındı (1361). Bulgaristan alındı (1388). Kosova Meydan Savaşı'nda Sultan Murad şehit oldu (1389).

1389-1402 I. Bayezid (Yıldırım). Sırplar tabiiyete girdi. İstanbul ilk defa sarıldı (1391). İkinci defa (1395). Niğbolu Zaferi (1396). İstanbul üçüncü defa sarıldı (1396). Bizans'tan Türklere imtiyazlar alındı (1400). Timur Ankara Savaşı'nda Yıldırım'ı yendi (1402).

1402-1413 Fetret Devri (şehzade kavgaları).

1413-1421 I. Mehmed (Çelebi). Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşu. Arnavutluk alındı (1415). Venediklilerle Akdeniz'de savaş (1416).

1421-1451 II. Murad. Selanik'i aldı. Saltanattan çekildi (1444). İkinci defa tahta geçti (1445).

1451-1481 II. Mehmed (Fatih). İstanbul'u aldı (1453). Yunanistan, Trabzon ve Kırım'ı zapt etti. Roma'yı işgale hazırlandı. Eflâk Beyliği tabiiyete alındı (1462).

1481-1512 II. Bayezid (doğumu 1447). İran Harbi (1507).

1512-1520 I. Selim (Yavuz). İran harpleri (Çaldıran zaferi 1514). Ermenistan, Suriye, Mekke, Yemen, Mısır (1517) fethedildi. Halifelik Osmanlılara geçti (1517-1924).

1520-1566 I. Süleyman (Kanuni) (doğumu 1495). Macaristan'ı fethetti. Irak, Gürcistan, Rodos, Kıbrıs, Kuzey Afrika alındı. Yükseliş devri.

1566-1574 II. Selim. İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı. Kıbrıs fethedildi (1571).

1574-1595 III. Murad.

1595-1603 III. Mehmed. İran ve Avusturya'da kayıplar. Celali isyanları (1599). Kanije zaferi (1601).

1603-1617 I. Ahmed. Celaliler bastırıldı (1607).

1617-1618 I. Mustafa. İkinci defa tahta geçti (1622-1623).

1618-1622 II. Osman.

1623-1640 IV. Murad. Revan (1635), Bağdat (1638) fethedildi.

1640-1648 I. İbrahim.

1648-1687 IV. Mehmed. Hükümette Köprülüler devri. Girit alındı (1663). Viyana kuşatıldı (1683).

1687-1691 II. Süleyman.

1691-1695 II. Ahmed.

1695-1703 II. Mustafa. Macaristan, Ukrayna kaybedildi.

1703-1730 III. Ahmed. Balkan ve İran harpleri. İsveç Kralı Demirbaş Şarl Türkiye'ye sığındı (1709). Prut zaferi (1711). Pasarofça Antlaşması (1718). Lale Devri (1719). İlk matbaa (1727).

1730-1754 I. Mahmud.

1754-1757 III. Osman.

1757-1774 III. Mustafa. Rus Harbi. Çeşme Deniz Savaşı (1770). Kırım'ın kaybı (1771).

1774-1789 I. Abdülhamid. Kaynarca Antlaşması (1774). II. Katerina'yla Rus Harbi. Avusturya Harbi. Türkiye'de askeri ıslahat ve kalkınma hareketleri (1783).

1789-1807 III. Selim. Ruslar ve Avusturyalılarla harp. Ziştov ve Yaş antlaşmaları (1791-1792). Tersane yeniden kuruldu (1792). Ordunun ıslahına girişildi. Nizam-ı Cedit Ocağı kuruldu (1793). Napolyon Mısır'a baskın yaptı (1798). İngiltere'yle İstanbul Antlaşması (1799). Napolyon Akkâ'da hezimete uğradı (1799). Mehmed Ali Paşa Mısır valisi oldu (1805). Kabakçı Mustafa İsyanı (1807).

1807-1808 IV. Mustafa. Yeniçerilerin ayaklanması. Alemdar İstanbul'a yürüdü (1808).

1808-1839 II. Mahmud. Yeniçerilerin imhası (1826). Navarin'de donanmanın kaybı (1827). Rus Harbi. Islahatın başlaması. Türkiye'de ilk defa fes giyildi (1827). Fransızlar Cezayir'i işgal etti (1830). Mehmed Ali Paşa isyan etti (1832). Mısır ordusu Kütahya'ya geldi (1833). Ruslarla Hünkâr İskelesi Antlaşması (1833).

1839-1861 Abdülmecid. Islahat (Gülhane Hattı, 1839). İlk ticaret mahkemeleri kuruldu. Londra Antlaşması (1840). Mehmed Ali Paşa ailesine daimi olarak Mısır valiliği verildi (1841). Mustafa Reşid Paşa sadrazam oldu (1846). İstanbul'da Esir Pazarı kaldırıldı (1847). Rusya'yla Baltalimanı Antlaşması (1849). Kırım Harbi (1854).

1861-1876 Abdülaziz. Midhat Paşa'nın gayretleri. İlk sanayi sergisi açıldı (1862). Tersane ve donanmada ıslahat (1865).

1876 V. Murad.

1876-1909 II. Abdülhamid. (ölümü 1918). Meşrutiyet ilan edildi (1877). Rus Harbi. Sırbistan, Romanya, Bulgaristan kaybedildi. Kıbrıs'ı İngilizler işgal etti. Plevne Müdafaası (1877). Berlin Antlaşması (1878). İngilizler Mısır'ı aldı (1882). Düyun-ı Umumiye kuruldu. Yunan Harbi (1897). Girit kaybedildi. Genç Türkler hareketi (1908-1909). İkinci Meşrutiyet (1908).

1909-1918 V. Mehmed (Reşad). İtalya Libya'yı işgal etti (1911-1912). Balkan Harbi (1912-1913). Birinci Dünya Savaşı (1914).

1918-1922 VI. Mehmed (Vahideddin) (ölümü 1926). Mondros Mütarekesi. Sevr Antlaşması. Anadolu'ya Yunanlıların saldırması. İstiklal Savaşı'nın başlaması. Mustafa Kemal milletin başında. Saltanat kaldırıldı (1922). Vahideddin İngilizlere sığındı.

1922-1924 Halife Abdülmecid. Halifeliğin kaldırılmasıyla Osmanlı Hanedanı son buldu.

Sözlük

A

âb: su.
abai: bir tür ipekli kumaş.
abapuş: aba giyinen; yoksul.
abd-i zaif: zayıf kul.
âb-ı ruy: yüzsuyu.
âbid: Allah'a kulluk eden; kendini adayan.
aceb: çok garip, çok tuhaf.
Acemi Oğlanı: yeniçeri adayı tutsak ya da devşirme.
adâ: düşmanlar, yabancılar.
adavet: düşmanlık, kin.
adem: yokluk; hiçlik; ölüm.
adl ü dâd: doğruluk, adalet.
adüv: düşman.
afif: temiz, dürüst, iffetli, namuslu.
agâh: bilir, bilgili, haberli.
aguş: kucak.
ağabanî: üzeri ipekle işlenmiş kumaş; abanî.
ağırlık: ordunun donatımı, beslenmesi ve çeşitli hizmetlerinin yürütülebilmesi için gerekli ikmal maddelerinin tümü.
ahenger: demirci.
ahi: arkadaş, dost.
ahşa: iç organlar.
ahzan: kederler, sıkıntılar, üzüntüler.
akabe: zor geçit; sarp yokuş ya da yol.
akhadım: sarayda iç kapıcılık yapan, çoğu Boşnak ya da Anadolu kökenli hadım edilmiş görevli.
akıl: akıllı.
âkile: yiyen, yiyici, kemirici.
al: hile, düzen, tuzak, aldatma.
âl: hanedan.

alamana: bir tür balıkçı teknesi.
alâmeleinnas: göz önünde, herkesin önünde, açık.
alayiş: gösteriş.
âlempenah: dünyanın koruyucusu.
alet-i cariha: yaralayıcı alet.
âli: yüce, yüksek.
âlibaht: talihli, çok şanslı.
âl-i Osman: Osmanlı Hanedanı.
âlişan: şan ve şerefi yüce olan.
alude: bulaşmış, bulaşık.
amelimanda: iş görmez, işe yaramaz.
âmil: yapan, işleyen.
amiyane: sıradan, bayağı.
anud: inatçı.
ârâyiş: süs, bezek, ziynet; süsleme.
arız: kendiliğinden olmayıp sonradan ortaya çıkan.
ârız: yanak.
ariza: yüksek bir makama yazılan mektup ya da dilekçe.
arus-i pürnamus: çok namuslu gelin.
âsân: kolay.
âsım: günahtan, haramdan kaçınan.
askerküş: asker öldüren.
asude: dağdağasız, sessiz, sakin.
asumanî: gökten gelen.
aşîr: Kuran'ın onar ayetlik parçaları.
aşiyan: kuş yuvası; ev.
ateşin: ateşli, ateş gibi.
atiye: bağış.
avn-i Hak: Tanrı yardımı.
avret: mahrem yer.
ayak divanı: ivedi ya da olağanüstü durumlarda padişah huzurunda kurulan divan.
ayaktaş: işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri.
âyan-ı devlet: devlet ileri gelenleri.
ayine-i derya: denizin ayna gibi parlak yüzü.
azeb: bir askeri sınıf.

azim: yola çıkma, yolculuğa başlama.
azîm: büyük, ulu; yüce, derecesi yüksek, önemli; şiddetli; hayret uyandırıcı; görkemli.
azimet: gidiş.

B

bab: konu.
Bab-ı Hümayun: Topkapı Sarayı'nın Ayasofya Müzesi'ne bakan büyük dış kapısı.
Babü's-saade: Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı.
badema: bundan sonra, bundan böyle.
bâd-ı subh: sabah meltemi.
bağ-ı dil: gönül bahçesi.
bahr ü ber: deniz ve kara.
bahş: bağış, ihsan.
bâis: sebep, neden.
bâk: korku, çekinme.
bakire-i rana: hoş, latif bakire.
bâlâ: yüksek, yüce, uzun.
barata: çuhadan yapılmış ucu kıvrık, uzunca külah.
bâr-ı Hüda: var olan Tanrı.
baziçe: oyuncak; oyun.
bedhal: durumu kötü, düşkün.
bedia: eşine seyrek rastlanan.
bedmest: aşırı sarhoş.
bednam: kötü adlı; adı kötüye çıkan.
behimiyet: kabalık, hayvanlık.
behremend: nasipli, kısmetli.
beka: ölmezlik; devamlılık, kalıcılık.
belagat: güzel söz söyleme sanatı.
belahet: aptallık, alıklık, kalın kafalılık.
belî: evet, peki, hayhay, olur.
bend: kendine bağlama.
bendegân: kullar, köleler; padişah hizmetinde olanlar.
ben-i âdem: Âdemoğulları, insanlar.

Berkarar: kararlı, yerleşmiş, sürekli.
berzah: iki denizi ayıran dar kara parçası; kıstak.
beşaret: muştu, iyi haber
beyn el-müluk: hükümdarlar arasında.
beytülmal: devlet hazinesi.
biat: bir kimsenin egemenliğini tanıma.
bigâne: ilgisiz, aldırışsız.
bikes: kimsesiz.
bilkuvve: kuvvet, iktidar olarak.
bimar: hasta.
bimisl ü baha: benzersiz ve paha biçilmez.
binam ü nişan: hiçbir izi kalmamış, silinip gitmiş.
bostancı: saraylardaki çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli kişi.
buğz-i pinhan: gizli düşmanlık.
bühtan: iftira.
bülbül-i muhrikdem: nefesi yakıcı, âşık bülbül.
bülbül-i şeyda: çılgın bülbül; âşık, şair.
bütgede: puta tapanların tapınağı.

C

cam: kadeh, şarap kadehi; şarap.
camadan: bir tür kısa yelek.
came: giysi, elbise.
canbahş: can veren.
can ü dilden: candan, içtenlikle
cebanet: korkaklık, yüreksizlik.
cebbar: kudret, ululuk sahibi.
ceberut: acımasızlık, zorbalık; acımasız, zorba.
cebîn: korkak, yüreksiz.
cebri yürüyüş: yürüyüş hızını artırmadan, günlük yürüyüş süresi artırılarak yapılan yürüyüş.
cehd: çalışma, çaba.
celadet: büyüklere karşı gösterilen göz pekliği, yiğitlik.
Celaliküş: Celali öldüren.
cemi: topluluk, kalabalık.

cemii âlem: bütün dünya.
cerh: yaralama.
cevher-i hamra: kızıl cevher.
cevr-i dilber: sevgilinin verdiği üzüntü.
cevval: hareketli, canlı; parlak.
ceyş-i küffar: kâfirlerin ordusu.
cezire-i biferyat: yardım edilmeyen ada.
cidal: zorlu uğraş, çekişme; ateşli konuşma.
cife: leş; pislik, iğrenç şey.
ciğergûşe: çok sevilen kimse.
cihaniyan: dünyadakiler, insanlar.
cihaz: çeyiz.
cinan bustanı: cennet bahçesi.
civan: yakışıklı genç.
civankaşı: süsleme ve işleme sanatlarında kullanılan zikzak biçimli motif.
civelek: canlı, neşeli, oynak.
corum: toplu halde balık akını.
cuş: kaynama, kaynayıp taşma.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma.
cündi: iyi at binen asker, usta binici.
cünun: delilik, çılgınlık.

Ç

çakşır: erkeklerin giydikleri bir tür şalvar.
çaplan: hızlı koşan at.
çapraz: önü çapraz kavuşan kısa yelek.
çarh-ı anid: inatçı talih.
çedik: sarı sahtiyandan yapılan kısa ve bol konçlu bir ayakkabı.
çemenistan-ı letafet: güzellik çimenliği.
çeng: arpın atası olduğu sanılan, Doğu'ya özgü telli çalgı (divan şiirinde "çalgı" sözcüğünün anlamdaşı olarak da kullanılmıştır).
çeng ü çegâne: müzikli eğlence.
çeşm: göz.
çırağan: kandillerle aydınlatılarak yapılan şenlik, donanma.

Çıtak: Bulgaristan'da yaşayan bir Türk topluluğu. (Dilleri Anadolu ve Rumeli Türkçesi'ne göre kaba sayıldığından, çıtak sözcüğü birçok yörede "dağlı, kavgacı" anlamlarında kullanılır.)
çirk: kir.
çün: çünkü.

D

dâd: hak, adalet.
dâdgüster: adalet yayan, adaletli.
daiye: inançla, arzuyla, hırsla bağlanma.
dalalet: sapma, sapkınlık; yanlış düşünce, yanlış yol.
dâm: tuzak, kapan.
dâmen: divan edebiyatında sevgilinin eteği.
darbe-i mübeccele: yüceltilmiş vuruş.
dâr-ı beka: sonsuz âlem.
dâr-ı İslam: İslam yurdu.
Darülhadis: hadislere ilişkin bilgilerin öğretildiği yer.
Darülkurra: hafız yetiştiren kurum; darülhuffaz.
Darüşşifa: şifa yurdu, hastane.
dehaletname: sığınma, korunma mektubu.
dehr: dünya; zaman, devir.
delalet: yol gösterme, kılavuzluk, aracılık.
dem: kan.
demadem: sık sık, her zaman.
denaet: alçaklık, adilik.
denî: rezil, soysuz.
derbent: boğaz, dar geçit.
derd-i firak: ayrılık derdi.
derdmend: sıkıntısı olan, zavallı, biçare.
derkenar: kenara yazılmış yazı; çıkma.
deryadil: gönlü, anlayışı büyük.
desise: hile, oyun, aldatma.
dest-i fenâ: yokluğun eli.
destur: müsaade, izin.
didar: çehre, yüz.

dide: göz.
dil: gönül, yürek.
dildade: âşık, gönül vermiş.
dilkeş: gönül çeken yiğit.
dilküşa: iç açan.
dimi: sıkı dokunmuş kumaş.
din-i mübin-i İslam: iyi ve kötüyü, hayır ve şerri ayırt eden İslam dini.
din-i salabet: sağlam, güçlü inanç.
dirahşan: parıldayan, ışıldayan.
diraht: ağaç.
dirlik: devlet görevlilerine geçimleri için sağlanan gelir.
duçar: tutulmuş, bulaşmış.
dud-i müntakim: intikam dumanı.
duhan: duman; tütün.
duhter-i pakize: saf, temiz kız.
dûr: uzak.
dümu: gözyaşları.
dürr-i yekta: tek, eşsiz inci.

E

eba en ced: babadan oğula, kuşaktan kuşağa.
ebleh: akılsız.
ebr-i zulmet: karanlık bulut.
ebru-yi melek: melek kaşı.
ebvab-ı saadet: saadet kapıları.
eclaf: edepsiz, yüzsüz kimseler.
efgan: acı içinde bağırıp çağırma.
eflâk ü âlem: gökler ve yeryüzü.
efrat: erler, rütbesi olmayan askerler.
efsürde: donmuş, donuk.
ehl-i fünun: bilgi, bilim sahipleri.
ehl-i kubûr: ölüler.
ehremen: şeytan, fenalık; dev.
elâ: "bak, dinle, haberin olsun" anlamlarında, "elâ ey" biçiminde kullanılan ünlem.

elfaz-ı galize: ağır küfürler.
elhak: doğrusu.
emmare: emreden, çok zorlayan.
emr-i Yezdanî: Tanrı buyruğu.
enam: Enam Suresi'ni içeren dua kitapçığı.
encüm: yıldızlar.
enîn: inleme, inilti, inleyiş.
erazil: reziller, alçaklar, namussuzlar.
erbab-ı hall ü akd: bir işi yürüten, yöneten kimseler.
erhame: çok merhametli, en bağışlayıcı.
erkân: esaslar, direkler, temeller.
esafil: pek alçak ve bayağı.
eshab: Hz. Muhammed'in sohbetlerine katılmış kimseler.
eshab-ı maarif: bilgi, kültür sahipleri.
eşed: en şiddetli, en sert, beter.
eşk: gözyaşı.
eşkıyaküş: eşkıya öldüren.
Eşkinci: Yeniçeri Ocağı dışında sefere katılan askeri örgütlere verilen ad.
evbaş: ayaktakımı.
evza-ı garibe: garip, tuhaf durumlar.
eyyam-ı id: bayram günleri.
ezhar-ı gülistan: gül bahçesinin çiçekleri.
ezvak-ı nefsani: bedensel zevkler.

F

fahr-i izam: büyüklerin, yücelerin en değerlisi.
fahr-i kiram: soyluların en değerlisi.
farig: vazgeçmiş, çekilmiş.
fasletmek: halletmek, çözmek.
fecr-i kâzip: yalancı tan; tanyerinde güneş doğmadan belirip kaybolan aydınlık.
fecr-i şimali: Kuzey Kutbu'na yakın yerlerde görülen ve gökyüzünde halkalar halinde beliren aydınlık.
fenâ fillah: kişinin kendinden ve bütün dünya işlerinden vazgeçip birlik denizine dalması.

fersah: yaklaşık 5 km'ye eşdeğer uzunluk ölçüsü.
ferzane: benzerlerinden farklı.
feth-i mübin: açık, besbelli olan fetih.
fettah: fetheden; kapılar, yollar açan; Allah'ın adlarından biri.
fevkalbeşer: üstün nitelikli, insanüstü.
fevt: kaybetme, elden kaçırma.
feyyaz: gür, bereketli; bolluk verici.
fidye-i necat: bir kimsenin canını kurtarmak için ödenen para.
firak-ı hasret: özlem üzüntüsü, sıkıntısı, mahzunluğu.
firaş: döşek, yatak.
firkat-i nâr: ayrılık ateşi.
fisk: günah işleme.
fitneengiz: fitne koparıcı.
fodla: özsüz undan yapılmış, pide biçiminde ekmek.
futa: peştemal; önlük.
füsun: büyü.
fütur: gevşeklik, usanç, bezginlik.
füzun: çok fazla.

G

gaffar: "bağışlaması çok olan" anlamında, Allah'ın adlarından biri.
gaile: dert, sıkıntı.
gamnak: kaygılı, tasalı.
gani: zengin, doymuş.
garabet: gariplik, tuhaflık.
garam: şiddetli arzu.
garibdost: kimsesizlerin dostu.
garibnüvaz: kimsesizin gönlünü okşayan.
garîk-i rahmet: rahmete kavuşmuş.
gasıp: zorla olan; yağmacı, çapulcu.
gavr-i cev: göğün derinliği.
gayur: çok gayretli, çalışkan.
gayz: kızgınlık, öfke.
gaza-yı ekber: en büyük savaş.
gaze: hafif ve saydam bir dokuma.

geda: dilenci, yoksul, fakir; âşık.
ger: "eğer" sözcüğünün kısaltılmışı.
gevher-i yekpare: bütün bir cevher.
gıcır: sakıza katılığını gidermek, esnekliğini artırmak için katılan, dişbudak ağacından çıkarılan madde.
gılzet: kabalık, çirkinlik.
girye: ağlama, gözyaşı dökme.
goncedehen: gonca ağızlı.
gövermek: çarpma sonucunda morarmak.
gulam: erkek çocuk, delikanlı.
gulgule: gürültü patırtı; çığrışma.
gûş: kulak.
guzat: gaziler.
gülab-ı meserret: şenlik günlerinde serpilen gülsuyu.
gülfam: gül renkli; pembe.
gül-i rana: ortası kırmızı olan sarı gül.
gülruhsar: gül yanaklı.
gülşen: gül bahçesi.

H

hâb: uyku.
habaset: habislik, kötülük; alçaklık.
habbe: tane.
hâb-ı gaflet: gaflet uykusu.
habib-i ekrem: Allah'ın sevdiği kimse; Hz. Muhammed.
hacalet: utanma, utangaçlıkla şaşırma.
Hacc ül-Haremeyn: Mekke ve Medine'yi ziyaret eden kimse.
had: sınır, kenar.
hâdi: "doğru yolu gösterici" anlamında, Allah'ın adlarından biri.
hakim: çok bilgili kişi, bilge.
hâki pay: ayak toprağı, tozu.
hal': tahttan indirme.
halas: kurtulma, kurtuluş.
halavet: tat, tatlılık.
halet: hal, durum.
hâli: boş, ıssız.

hal-i hayat: yaşam dönemi.
Halik: yoktan var eden, Tanrı.
halk: yaratma.
Hallâk: sürekli yaratan, Tanrı.
hall ü akd: idare etme, yönetme.
haluk: iyi huylu; herkesle geçinir olan.
hamail: omuzdan bele doğru çapraz olarak inen bağ.
hamis: beşinci.
hamlacı: padişahın bindiği kayıkta kürek çeken görevli.
hamyaze: esneme, esneklik; hoşa gitmeyen davranış; usanç, bezginlik.
handan: gülen, neşeli, sevinçli.
harabezar: viran yer, viranelik.
Haremeyn: Mekke ve Medine kentleri.
hâr ü has: çalı çırpı.
hasenat: iyiler, güzeller.
hasm-ı kavi: güçlü düşman.
hasna: güzel kadın.
hatmolmak: sona ermek.
hayf: haksızlık, zulüm.
hayırhah: hayır isteyen, iyilik dileyen.
hay ü huy: zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.
hazan-ı hecr: ayrılık sonbaharı.
hazele: yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hazer: sakınma, çekinme.
hazık: işinin ehli, uzman hekimler için kullanılan sözcük.
hazire: cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan ve çevresi duvar ya da parmaklıkla çevrili mezarlık.
hemdem: sıkı fıkı arkadaş.
hemin dem: tam o anda, tam o vakit.
hemişe: her zaman, her vakit.
hempa: kötülükte arkadaşlık yapan, ayaktaş.
hemrah: yol arkadaşı, yoldaş.
herc ü merç: kargaşa, altüst olma.
hergiz: asla, hiçbir vakit, katiyen.
hetk-i namus: namusa saldırma.
heyetşinas: gökbilimci.

heyula: korkunç hayal; kâbus.
hezâr: pek çok.
hıfz: saklama, koruma.
hışm-ı çeşm: gözdeki hiddet.
hilim: tabiat, huy yavaşlığı; yumuşaklık; sabır.
hiss-i kablelvuku: önsezi.
hodbehod: kendi kendine, kimseye başvurmaksızın.
horende: bir kimsenin beslediği insan.
hoşbu: güzel kokan, iyi kokulu.
hûb: güzel insan, güzel kadın.
hulle: cennet elbisesi.
hulul: girme, geçme, nüfuz etme.
hum: geniş küp.
humar-ı âlâm: elemlerin verdiği baş ağrısı.
hun: kan.
hunhar: kana susamış, kan dökücü.
hurşid: güneş.
hurşud-i cihantab: dünyayı aydınlatan güneş.
huruç: dışarı çıkma; ayaklanma, isyan.
huşu: Tanrı'ya sessizlik içinde saygıyla boyun eğme.
huşunet: sertlik, kabalık, katılık.
hüccet: delil, tanıt; senet, vesika.
Hüda: Tanrı.
hüdavendigâr: hükümdar, efendi, sahip.
hükema: bilgeler, filozoflar; bilim adamları.
hüma: saadet, kutluluk; cennet kuşu.
hümayun: padişahın özel hizmetine ayrılmış yerler, kuruluşlar, eşyalar vb. için kullanılan sözcük.
hünerver: hünerli, usta.
hüsn: güzel, iyi; güzellik, iyilik.
hüsn ü ân: güzellik.

I

ılgar: atın dörtnala koşması.
ıskat: düşürme, alaşağı etme.

İ

ianet: yardım.
ibda: yaratma, meydana getirme.
iclas: tahta çıkarma, tahta oturtma.
idbar: baht ve talihin kötüye gitmesi.
ifna: yok etme, tüketme.
ifraz: bir bütünden bir parça ayırma.
iğfal: yanıltıp yanlış bir iş yaptırma, ayartma.
ihlak: harcama, tüketme; yok etme, öldürme.
ihtilat: birlikte bulunup konuşma; karışma, katışma.
iklim-i Rum: İslam tarihçilerinin Ortaçağ'da Bizans topraklarına verdiği ad; Osmanlı ülkesi.
ikrah: tiksinme, iğrenme.
illa: aksi halde.
ilm-i nücum: gökbilim, astroloji.
iltizam: kendi için gerekli sayma; devlet gelirlerinin toplanmasını üstlenme.
inhina: eğilme; birinin üstünlüğüne boyun eğme.
inkıraz: tükenme, bitme, yok olma.
intihal: başka birinin şiirini ya da yazısını kendinin gibi gösterme.
inzimam: katılma.
iptida: başlama, başlangıç.
irsal: gönderme, yollama.
irşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
irtihal: göç etme; ölme.
irtihal-i dâr-ı beka: ölme, bu dünyadan öteki dünyaya göçme.
irtikâp: kötü bir iş yapma, suç işleme.
irtişa: rüşvet alma.
ismet: namus; günahsızlık, temizlik.
ism-i Celal: Allah'ın adlarından biri.
İstavroz Bahçesi: İstanbul'da, Beylerbeyi sahilinden tepelere doğru uzanan, padişahlara ait has bahçe.
istiap: içine alma, içine sığdırma.
istidlal: dolayısıyla anlama, anlam çıkarma.
istiğfar: tövbe etme, bağışlanma dileme.
istihfaf: küçümseme; önem vermeme.

istihkar: hor görme.
istihsan: güzel bulma, beğenme.
istihza: alaya alma, biriyle eğlenme.
istikbal: karşılama.
istimdat: yardım isteme.
istinatgâh: dayanak noktası.
istintak: söyletme, sorguya çekme.
istiskal: soğuk davranışlarla hoşlanmadığını belli etme.
işret: içkili eğlence.
îş ü işret: yiyip içip eğlenme.
itlaf: öldürme; yok etme; boş yere harcama.
ittiham: töhmet altında olma, suçlanma.
iyal: karı, eş.
izaç: rahatsızlık verme, bunaltma.
izale: giderme, yok etme.
izmihlal: yok olma, yok olup gitme.
izz ü devlet: onur ve mutluluk.

K

Kâbe-i Ulya: yüce Kâbe.
kad: boy, endam.
kadem: ayak; uğur.
kadıasker: orduyla ilgili davalara bakan görevli; kazasker.
kadid: çok zayıf, kuru.
kadim: eski; başlangıcı belli olmayan.
kâfur: kâfur ağacının zamkından yapılma beyaz, kokulu madde.
kahhar: kahredici, batıran, yok eden.
kahren: zorla, ezerek.
kail: boyun eğmiş, razı.
kaim: ayakta duran; sürüp giden.
kal'ai pulad beden: çelik bedenli kale.
kâlâ-yı maarif: bilgi kumaşı.
kalender: dünyadan el çekip başıboş dolaşan kimse; derviş.
kalp etmek: değiştirmek, dönüştürmek.
kâm: istenen şey, arzu.
kamet: farz namazından önce okunan özel dinsel sözler.

kamu: bir şeyin tümü.
kân-ı dil: gönül kaynağı.
karakulak: haberci olarak kullanılan görevli.
karakullukçu: yeniçeri odalarında hizmetle görevli kıdemsizlere verilen ad.
kâr-ı mekruh: Allah ya da Peygamber tarafından yapılmaması öğütlenen iş.
karine: karışık ve belirsiz bir iş ve sorunun anlaşılmasına, çözülmesine yarayan hal; ipucu.
kasîr: kısa.
kassam: mirasçılar arasında mirası paylaştıran memur.
kavşamak: güçsüz kalmak, gevşemek.
kaziye: iş, konu, sorun.
kebe: kalın keçe.
kelam-ı kadim: Kuran.
kelb-i akur: azgın, kudurmuş köpek.
keman: ok yayı.
kemankeş: ok atmada usta kimse, okçu.
kerrake: ince softan yapılan bir tür cüppe.
kesret: çokluk, bolluk; kalabalık.
keşide: ziyafet verme.
kıtal: saldırı, vuruşma, mücadele.
kızlarağası: haremağalarının amiri.
kibar: büyükler, ulular.
kibriya: büyüklük, ululuk; Tanrı.
kîl ü kal: dedikodu.
kim: "ki" yerine kullanılan bağlaç.
kinegüzar: kin güden.
kiyaset: uyanıklık, zekâ.
koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.
kölemen: Ortaçağ İslam devletlerinde kölelerden oluşturulan asker sınıfı; memluk.
kudret-i recüliye: erkeklik gücü.
kudüm: bir yere gelme; ayak basma.
kûh-i tecella: Tanrı'nın göründüğü dağ.

kula: don rengi, sarımtırak beyazdan sütlü kahve rengine kadar giden tonlarda olan at.
kûn: kıç, kuyruksokumu bölgesi.
kûs-i rahil: ölüm davulu.
kuskun: atın kuyruğunun altından geçirilerek eyere bağlanan kayış.
kühen: köhne, eskimiş, yıpranmış.
külbe-i ahzan: gam, tasa evi.
külhen-i mihnet: eziyet, sıkıntı, dert külhanı.

L

lafzî: bir sözcüğün yapısına ve söylenişine ilişkin.
lahza-i teahhur: gecikme anı.
laklaka: gereksiz, anlamsız, boş söz.
lâl: dudak.
lale-i numan: dağlalesi.
lane: yuva, ev.
layemut: ölmez, ölümsüz.
leb: dudak.
lebberleb: dudak dudağa.
lebriz-i ziya: ışıkla dolu.
lemyezel: kalıcı, ebedi.
lenger: gemilerin bir noktada kalabilmesi için denize atılan demir çapa.
lerzan: titrek, titreyen.
leşker: asker.
libas-ı sürh: kırmızı giysi.
lik: lakin.
livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.
lobut: sopa türünde bir silah.
lücce-i envar: ışıklar denizi.

M

maden-i ilm ü ulema: bilim ve bilgin madeni.
madum: yok olan, bulunmayan.
Mağribî: Afrika'nın kuzeybatısındaki ülkelerin (Fas, Cezayir, Tunus) halkından olan.
mahalakallah: kalabalık.

mahbes: hapishane.
mahbub: sevgili, sevilen.
mahbube: sevilen kadın.
mahbube-i lanazîr: benzersiz, eşsiz güzel kadın.
mahbube-i nazenin: ince, narin, güzel kadın.
mahbubperest: delikanlı seven; erkeklere düşkün erkek.
mahfi: gizli, saklı.
mahfil: toplantı yeri.
mahmur-i fikret: düşünceye dalmış.
mahrem-i esrar: kendisine sır verilen kimse.
mahzar: birçok kişinin imzaladığı dilekçe.
mahz-ı sefa: tam bir gönül rahatlığı.
makes: akseden yer, akis yeri.
maksure: camilerde padişah için ayrılmış yüksekçe yer.
Maltız: Malta Adası halkından olan kimse.
manca: yiyecek; kedi köpek yiyeceği.
mansıp: büyük memurluk yeri; makam.
mansur: Tanrı yardımıyla üstün gelen.
mâr: yılan.
maslahat: iyiliğe ve hayra neden olan şey.
mâsur: güç, zor.
matlup: istenilen, arzu edilen şey.
matruş: tıraşlı.
Mecelle: 1868'de yürürlüğe giren ve 1926'ya kadar yürürlükte kalan medeni yasa.
meclis-i meşveret: danışma kurulu.
medar: merkez; dayanak; yardım.
medfun: gömülmüş.
medih: övmeye yol açan şey.
mehabet: heybet, ululuk.
meh-i tâban: parlak, parlayıcı ay.
mehpare: ay parçası; pek güzel kimse.
mehpare-i bihemta: benzersiz ay parçası; benzersiz güzel kadın.
mehru: ay yüzlü.
mekkâreci: çeşitli malzemenin hayvan sırtında taşınması görevini yürüten asker.

mekr-i şeytan: şeytan hilesi.
melahat: güzel yüzlülük.
melih: güzel, şirin.
memduh: uzamış, uzatılmış.
memen: emin, güvenilir yer, sığınak.
memluk: kölemen.
memul: umulan, beklenilen.
menakıp: destanlar.
menfa: sürgün yeri.
menfur: nefret edilen, iğrenç.
menkabe: destan.
menku: bitkilerin suyla kaynatılmasından elde edilen sıvı.
menkûb: gözden ve mevkiden düşmüş.
menzil: iki konaklama yeri arasındaki uzaklık; konaklama yeri, konak; ev, ikametgâh.
merd-i merdan: yiğitler yiğidi.
merdüm-i dide: gözbebeği.
merkad-i münevver: aydınlatılmış mezar.
merkat: mezar, yatılan yer.
merkum: adı geçen, anılan.
mesrur: sevinmiş, meramına ermiş.
mest-i sahba-i meserret: sevinç şarabı sarhoşu.
meşkûk: şüpheli, kuşkulu.
meşum: uğursuz, kötü.
meşveret: danışma yoluna başvurma.
mmeva: yurt, yuva; mekân, yer.
mevt: ölüm.
mevut ecel: doğal ölüm.
mey-i şadi: gönül ferahlığı veren şarap.
meymenet: uğur, kutluluk, mutluluk.
meyus: yeise düşmüş, umutsuz.
meyyit: ceset.
mezraa-i madelet: adalet tarlası.
mihr: güneş.
mihr-i cemal: güzel yüzlü güneş.
mirahur: has ahır yöneticisi; imrahor.

mirat: ayna.
miyar: ölçü.
muahede: antlaşma.
muasır: çağdaş, aynı çağda yaşayan.
muharrik: kımıldatan, harekete geçiren; kışkırtıcı, ayartıcı.
muhtasar: kısaltılmış, özet.
muhtezir: sakınan, çekinen.
muin: yardımcı.
mukaddime: bir olayın, bir şeyin başlangıcı, ilk evresi.
mukarin: ulaşmış.
mukassır: kusur işleyen.
mukteza-i kader: kaderin gerektirdiği.
murafaa: duruşma.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş; işlemeli.
musahip: sohbetleriyle padişaha hoşça vakit geçirten kişi.
musandıra: yaklaşık bir insan boyu yüksekliğinde dolap, yüklük.
mutahassıs: uzman.
mutantan: tantanalı, çok parlak.
muti: itaat eden, baş eğen.
mübeşşir: muştu veren.
mücrim: suçlu.
müdahene: koltuklama, dalkavukluk.
müdam: süren, sürekli; şarap.
müfarekat: ayrılma, uzaklaşma.
müfsit: fesat koyan, ara açan.
müheykel: heykeli andıran, heykel gibi.
mühlik: öldüren, öldürücü.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
mükâhhal: sürmeli.
mülakat: buluşma, görüşme.
mülayemet: yumuşak huyluluk, uysallık.
mülevves: kirli, pis.
mülk-i Efrenc: Frenk ülkesi.
mültezim: götürü bir bedel karşılığında vergi toplayan kimse.
mülukâne: hükümdara yakışacak biçimde.
münacat: Tanrı'ya dua konulu manzume.

münebbih: uyandırıcı, uyarıcı.
münkarız: batmış, çökmüş.
münkir: inkâr eden, kabul etmeyen.
münşeat üs-selatin: sultanların mektupları.
müntakim-i kahhar: acımadan öç alan.
mürde: ölü, ölmüş.
mürettep: kurulmuş, düzenlenmiş.
mürg: kuş.
mürg-i dil: gönül kuşu.
mürg-i hevâ: sevgi kuşu.
mürtefi: yüksek.
mürtekip: kötülük, kötü iş yapan.
mürteşi: rüşvet alan.
mürur: geçme, geçiş.
müsaadat: müsaadeler.
müsadere: bir kişinin malının devlet tarafından zorla elinden alınması.
müsekkin: yatıştırıcı, uyuşturucu.
müsellah: silahlandırılmış, silahlı.
müslim: İslam dinine uyanlar.
müslimnüma: Müslümanlık gösteren.
müstakim: doğru; namuslu.
müstefreşe: odalık, cariye.
müstevli: istila eden, ele geçiren.
müşaare: divan edebiyatında, iki şairin, üstünlük savıyla birbirlerine nazire söylemeleri.
müşevvik: kışkırtan, önayak olan.
müş'ir: bildiren, haber veren.
müşkefşan: misk saçan.
mütedeyyin: dine bağlı olan.
mütegallibe: zorla yönetimin başına geçmiş; zorba takımı.
mütehheyiç: heyecana kapılmış, heyecanlı.
mütekebbir: kibirli, ululuk satan.
mütelevvin: dönek, çabuk karar değiştiren.
müteneffir: nefret eden.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.

müzaheret: arkalama, yardım etme, koruma.
müzdad: artmış, çoğalmış.

N

nabedid: görünmez, kayıp, belirsiz.
naehl: ehil olmayan, ehliyetsiz.
nafe: kürk hayvanlarının göbek kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.
nagâh: vakitsiz; ansızın.
nagehan: birdenbire, ansızın.
nalın: kırmızı çiçekli bir bitki.
nâkıl: taşıyan, geçiren.
nakibüleşraf: Peygamber soyundan olanların işlerine bakmak üzere aralarından atanan görevli.
nakise: eksiklik, kusur, ayıp.
nakkare: dümbelek.
nakus: kilise çanı.
nale: inleme, inilti.
namî: topraktan biten, yetişen, büyüyen.
nan: ekmek.
nâr-i gam: gam ateşi.
nâs: insanlar, halk.
nasaz: uygunsuz, uymaz.
nasiye: alın.
nâş-ı murdar: pis, kirli ceset.
natüvan: zayıf, güçsüz.
nazil: yukarıdan aşağı inen, inmiş.
nazire: karşılık.
nefir: boynuzdan yapılan bir çeşit boru.
nemnak: nemli, ıslak.
Nemse: Avusturya.
nergis: güzelin gözü.
nerm: yumuşak.
nermin: yumuşak, nazik.
nesep: soy, atalar zinciri.

nesim-i subh: sabah rüzgârı.
neşve: sevinç.
neşv ü nema: büyüme, gelişme, boy atma.
nevbet vurmak: mehter müziğinde, birkaç parçayı art arda çalmak.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nevhat: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
nezd-i hümayun: padişah katı.
nigâh-ı merhamet: acıyarak bakış.
nigâh-ı vapesin: son bakış.
nigehban: bekçi, gözcü.
nihal: fidan, sürgün.
nikris: belirtileri eklemlerde, böbreklerde ve deride görülen bir metabolizma hastalığı; gut, damla.
nimten: gömlek, mintan.
niza: çekişme, kavga, tutuşma.
nizam-ı âlem: dünya düzeni.
nur-i dide: pek sevgili kimse.
nur-i rahmet: Tanrı'nın aydınlığı, ışığı.
nuş: içki, içilecek şey; işret.
nübüvvet; peygamberlik, Tanrı haberciliği.
nümayiş: gösteri, gösteriş.
nüzul: inme, felç.

O

odabaşı: kıdemli yeniçeri subayı.
oğrun: gizli.
orta: Yeniçeri Ocağı'nda, bugünkü "bölük" karşılığı olan birlik.
otağ-ı hümayun: padişaha özgü, büyük ve çok süslü çadır.
otodidakt: kurumsal bir eğitim almadan kendini yetiştirmiş kimse için kullanılır; özöğrenimli.

P

pakdamen: eteği temiz; namuslu, iffetli.
pamal: ayak altına düşmüş, çiğnenmiş.
Paşakapısı: Tanzimat'tan önce sadrazamların çalışmalarını sürdürdükleri konak.

patrona: koramirale karşılık gelen rütbe.
pehna: eni geniş olan, enli.
pelaspare: eski püskü, yırtık pırtık.
pençe-i kahır: ezici güç.
pençe-i sim: gümüş gibi parlak ve beyaz avuç.
perdedar: padişah, vezir vb'nin resmi dairelerinin kapısı önünde bekleyen görevli.
peripeyker: peri yüzlü.
pertev-i nur-i sefid: ak ışık parlaklığı.
peşkeş: armağan.
peyk: padişah saraydan çıkınca, alayın en önünde yürüyen görevli.
peymane: şarap bardağı, büyük kadeh.
pir: yaşlı, koca.
pir-i aziz: ermiş kişi.
pister: yatak.
pişe: huy, alışkanlık.
pişgâh: ön, huzur.
piyade: bir tür büyük kayık.
pulad: çelik.
pür: dolu, çok.
pürniyaz: muhtaç, ihtiyaç içinde.

R

rah: yol.
rahnedar: zarara uğramış.
rahmetmek: merhamet etmek, acımak.
rana: güzel, hoş, latif.
ravza: bol ağaçlı, çiçekli bahçe.
reaya: bir hükümdarın yönetimi altındaki halk.
rebi': bahar.
recim: zina suçu işleyenlerin taşlanarak öldürülmesi cezası.
reftar: salınarak edalı yürüme.
refte: gitmiş, geçmiş.
reisülküttap: Divan-ı Hümayun'da yazı işlerini yürüten görevlilerin reisi.
rengin: renkli, parlak; güzel, süslü, latif.
reside: erişmiş, bitmiş.

resm-i küşat: açış töreni.
revan: giden, yürüyen, akan.
riayet: sayma, saygı; ağırlama.
rical: yüksek devlet görevlileri.
rikâbdar: padişah ata binerken üzengisini tutan görevli, üzengi ağası.
rint: dünya işlerini hoş gören, kalender kimse.
riyaziye: matematik.
ruh: yanak, yüz.
ruy: yüz, çehre, sima.
ruy-i zemin: yeryüzü, dünya.
ruz-i ceza: kıyametin kopmasından sonra insanların Tanrı huzurunda hesap verecekleri gün.
ruz-i mahşer: kıyamet günü.
rüesa: reisler, başkanlar.
rükn-i âzam: ulu temel direği.

S

saba: gündoğusundan esen hafif ve tatlı rüzgâr.
saba reftar: yel gibi hafif ve çabuk yürüyüşlü.
sabi: ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk.
sabitkadem: sürekli.
sagar: kadeh, içki bardağı.
sagir: buluğa ermemiş çocuk.
sahabe-i kiram: Hz. Muhammed'in yakınları.
sahipkıran: her zaman üstün gelen, başarı sağlayan hükümdar.
sahra: ova; çöl.
said: kutlu.
sakıt: düşen, düşmüş.
salabet: dayanma, kuvvet.
salaş: tahtadan yapılmış baraka.
salih: yetkili, yetki sahibi; dinin kurallarına uygun davranan.
salis: üçüncü.
salta: yakasız, kollu, cepken biçimli bir tür kısa ceket.
samsuncubaşı: Yeniçeri Ocağı'nda 71. Orta'yı oluşturan samsuncuların amiri.
sanem: put; güzel kimse.

sani: ikinci.
saray-ı âmire: padişah sarayı.
savlet: şiddetli hücum, saldırı.
say: çalışma, çabalama.
sayd ü şikâr: avlanma ve av.
sayha: bağırma, nara atma.
sefahat: özellikle cinsel hazların doyurulmasına yönelik eğlencelere aşırı ölçüde düşkünlük.
sefa-üyı hatır: iç rahatlığı.
sefine: gemi.
sekban: bir askeri sınıf.
semen: yasemin.
semend: güzel ve çevik at.
seng-i mezar: mezar taşı.
serapa: baştan ayağa, bütünüyle.
seraser: baştan başa, boydan boya, tamamen.
serdarıekrem: sefere katılmayan padişahın yerine, başkomutanlığa getirilen sadrazama verilen unvan.
serefraz: benzerlerinden üstün olan.
serian: çabuk olarak.
serir-i saltanat: saltanat tahtı.
serma: kış, soğuk.
server: baş, başkan.
server-i Ömer meşreb: Hz. Ömer yaradılışlı olanların önde geleni.
serv-i hıraman: nazlı nazlı sallanan servi; salınarak yürüyen sevgili.
serv-i naz: uzun boylu, servi gibi sevgili.
servkad: servi boylu.
setr-i avret: ayıp sayılan yerleri kapama.
Settar: günahları örten, bağışlayan; Tanrı.
seyfiye: askerlikle, kılıçla ilgili.
seylap: sel, taşkın.
sezavar: uygun, yaraşır.
sıdk: doğruluk, gerçeklik.
sıhriyet: evlenmeden ileri gelen akrabalık.
sındırmak: yenmek, yenilgiye uğratmak.
simten: gümüş tenli.

sinebend: göğüslük.
sinesiper: siper olan göğüs.
sitem: haksızlık, zulüm, eziyet.
sitempişe: haksızlığa uğramış, eziyetli.
siyaset meydanı: ölüm cezalarının uygulandığı yer.
siyehpuş: karalar giyinmiş.
siyret: huy, tabiat, ahlak.
sof: yün, yün dokuması.
solak: kapıkulu askerlerinin bir sınıfına verilen ad.
sulb: döl, nesil.
sûk: çarşı.
sureta: görünüşte, görünüşe göre.
suret-i dehşetnüma: korku salan görünüş.
sûz-i firkat: ayrılık ateşi.
sümme: tekrar tekrar.
sünnet-i seniye: Hz. Muhammed'in yaptığı kutsal işler.

Ş

şabb-ı emred: sakalı bıyığı çıkmamış genç.
şadan: sevinçli.
şah: divan şiirinde, güzellik ülkesinin hükümdarı sayıldığı, âşığın gönlüne hükmettiği için sevgiliye verilen ad.
şahbaz: gösterişli, yiğit kimse; beyaz, iri doğan kuşu.
şahika: doruk.
şahnişin: odanın cephesinde yer alan, üç yanı pencereli küçük çıkma.
şakirt: öğrenci, çırak.
şakka: sıkıntı veren, eziyetli.
şarab-ı erguvan: erguvan renkli şarap.
şarab-ı nab: halis şarap.
şeb-i firkat: ayrılık gecesi.
şeb-i kadr-i said: kutlu kadir gecesi.
şeb-i ruze: oruç gecesi.
şeb-i vasl: kavuşma gecesi.
şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
Şecer-i Vakvak: Vakvak Ağacı.
şeci: yiğit, yürekli.

Şeddad: yaptırdığı görkemli binalar ve İrem Bağı'yla ünlü efsanevi hükümdar.
şeddadî: Şeddad'ın yapısı gibi sağlam ve büyük.
şehamet-i gazubane: öfkelice yiğitlik.
şeh-i âl-i haseb: yüce soylu hükümdar.
şehid-i rah-i Hak: Allah yolunda şehit.
şehlevent: boylu boslu, yakışıklı genç.
şehrayin: şenlik, donanma.
şehr-i şehîr: ünlü şehir.
şehriyarî: hükümdarla ilgili.
şekavet: haydutluk, yol kesicilik.
şekûr: doğru yolda gidenleri koruyan; Tanrı.
şemşir: kılıç.
şenaat: kötülük, fenalık.
şenayii ahval: davranıştaki kötülükler.
şenî: utanç verici, çok çirkin.
şerer-i sûzefgen: yakıcı kıvılcımlar.
şerif: kutsal.
şerik: ortak.
şer'i şerif: İslam şeriatı.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şevk: keyif, neşe.
şeytan-ı lain: Tanrı'nın yarlıgamasından yoksun.
şifayab: iyileşmiş, şifa bulmuş.
şikak: uyuşmazlık.
şikâr: av; avlanan hayvan; ganimet.
şinaver: yüzen, yüzücü.
şir: aslan.
şir-i gazub: kükremiş aslan.
şirinkâm: tatlılığı damağında kalmış.
şişe-i rindan: rintlerin sırça kabı.
şuara: şairler.
şubara: çuhadan yapılmış, dilimli başlık.
şule: alev; ışık, parıltı.
şûra: bir konuyu konuşup tartışmak amacıyla yapılan toplantı, toplanma; bu toplantının yapıldığı yer, meclis.

T

taaffün: kokuşma.
tabhane: gezginlerin, yoksul kişilerin kaldığı konukevleri.
tabl: davul.
tab ü tüvan: güç kuvvet.
tacdar: başında taç bulunan; hükümdar.
tagallüp: zorbalık yapma, zorbalıkla yönetme.
tahavvül: değişme, dönüşme.
taksir: kusur, kabahat.
talakat: düzgün sözlülük; güler yüzlülük.
tamim: genelleme, genelleştirme.
ta'n: sövme, yerme.
tanassur: Hıristiyanlığı kabul etme.
tarassut: gözleme, gözetleme.
taravet: tazelik.
tarh: düzenleme, tanzim.
tarik-i şer': yasa yolu.
taun: veba.
tavk: kuvvet, güç; boyna takılan takı, gerdanlık.
tazim: ululama; ağırlama, saygı gösterme.
taziz: şerefli, kutlu kılma.
teali: yücelme, yükselme.
tebcil: ululama, ağırlama.
tebeddül: değişme.
teber: balta.
tebşir: muştulama.
tebyiz: temize çekme.
tedip: haddini bildirme, yola getirme.
tefarik: ufak, küçük armağanlar.
tefekkür: düşünme.
tefessüh: çürüme, bozulma, kokuşma.
tefhim: anlatma, bildirme.
tehî: boş.
tehlil: "La ilahe illallah" sözünü söyleme.
tekâsül: üşenme, kayıtsızlık.
tekdir: azarlama, paylama.

tekfur: Bizans devletinde vali ve derebeylerin unvanı.
tenezzüh: gezinti.
tenkil: ortadan kaldırma, tepeleme.
tenperver: rahatına düşkün.
tereke: bir ölünün bıraktığı mallar; bırakıt.
terzil: rezil rüsva etme.
teshir: büyüleme, kendine bağlama.
tesit: kutlama.
teşbik: ağ biçimine koyma.
teşviş: karıştırma, karışıklık.
tevbih: azarlama, paylama.
tevfik-i Rab: Tanrı yardımı.
tezkire: divan edebiyatında şairlerin yaşamöykülerini derleyen, onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunan, şiirlerinden örnekler veren eser.
tezlil: hor ve hakir görülme.
tezvir: yalan söyleme, ara bozma.
tezyin: süsleme, bezeme.
tıfl-ı naz: eda, cilve, naz çocuğu.
tımar: hastaya ya da yaralıya bakma.
tig: kılıç.
tilavet: Kuran'ı kuralına göre güzel sesle okuma.
tir-i adâ: düşmanların oku.
tirkeş: okluk.
tir ü tirkeş: ok ve okluk.
tişe-i hikmet: bilgelik, bilim, bilgi kazması.
tohm: tohum.
tomak: bir tür çizme.
tuba: dalları bütün cenneti gölgeleyen kutsal ağaç.
tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
tuhaf: armağanlar.
tuhaf-ı tefarik: seçme armağanlar.
tulû: doğma, doğuş; meydana çıkma.
tuti-i gûya: şakrak söyleyen.
türab: toprak, toz.
türbemeşhet: bir kimsenin, şehit olduğu yerde yapılan türbesi.
tüvana: güçlü kuvvetli, dinç.

U

uluhiyet: Tanrılık, Tanrı olma.
ulum: ilimler, bilimler.
umran: bayındırlık, bayındırlaşma.
umur: işler, hususlar.
urmak: vurmak.
uşşak: âşıklar.
uzletgâh: yalnızlık köşesi, tenhada oturulan yer.

U

üftade: düşkün, biçare; âşık.
ümera: yüksek rütbeli görevliler.
üsküf: kenarı sırma işlemeli yeniçeri börkü.
üşmek: üşüşmek.

V

vahdet: birlik, teklik.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: vakalar, olaylar.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
vakıat: olan şeyler, başa gelen olaylar.
vasıl: ulaşma, erişme.
vasi: vesayet altındaki küçüğü yöneten kimse.
vasl: ulaşma, birleşme.
vaz: koyma, konulma.
vechen: görünüş bakımından; yüzce.
vekayi: olaylar, hadiseler.
velayet-i keramet: keramet sahibi olma.
verd-i handan: gülen, neşeli gül.
verese: mirasçılar.
vird: mürit.
voyvoda: bazı Slav ülkelerinde bölge yöneticilerine verilen unvan.
vücud-ı habis: kötü, aşağılık varlık.
vürut: geliş, gelme, yetişme.

Y

yağmager: çapulcu.
yalabık: güzel, yakışıklı.
yalıncak: çırçıplak.
yâran: dostlar.
yâr-i gar: mağara dostu.
yavşan: bir otsu bitki cinsi.
yed: el; kudret, güç.
yegân yegân: birer birer.
yekta: tek, eşsiz, benzersiz.
yem-i ahdar: yeşillik denizi.
Yezdanî: Tanrı'ya ait, Tanrı'yla ilgili.
yusufî destar: Yusufî adı verilen kavuk üzerine sarılan bir tür sarık.
yüsr-i Sübhan: Tanrı kolaylığı.

Z

zaferşiar: üstün gelmiş.
za'f-ı dil: gönül dayanıksızlığı.
zahid: aşırı sofu.
zahîr: arka çıkan, yardımcı.
zahiri: dıştan görünen.
zâniye: zina eden kadın.
zanubezanu: diz dize.
zâr: ağlayan, inleyen.
zarî: acıyla ağlayıp sızlanma.
zeamet: sipahilerin aldığı en büyük tımar.
zeban: dil, tat alma organı.
zebun: âciz, çaresiz.
zebunküş: kendinden zayıfa gücü yeten.
zelil: hor, hakir, aşağılanmış.
zendost: kadınlara düşkün erkek.
zer: altın.
zerkeş: altınla işlenmiş ya da dokunmuş.
zeval: zail olma, sona erme.
zeyn: süs.

zıl: gölge.
zıll-ı Hak: Tanrı'nın gölgesi.
zıpka: Karadeniz kıyılarında yaşayan halkın geleneksel giyeceği olan dar paçalı potur.
zincirbent: zincire vurulmuş, zincire bağlanmış.
zinhar: sakın, aman, asla.
ziruh: canlı.
zişan: şanlı, yüce.
zürefa: zarifler.
züyuf: kalp, ayarı düşük.

YAZARIN DK TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

REŞAD
EKREM
KOÇU
Kösem
Sultan
DK

Topkapı
Sarayı
REŞAD
EKREM
KOÇU
DK

REŞAD
EKREM
KOÇU

REŞAD
Fatih
Sultan
Mehmed
EKREM
KOÇU

REŞAD EKREM KOÇU
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
DK

REŞAD EKREM KOÇU
Yeniçeriler

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Osman Gazi'den Sultan Vahideddin'e yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'na hükmeden anlı şanlı padişahlar... Savaş meydanlarında, sefer yollarında, sarayda, kılıçla, zehirle, cellat eliyle biten saltanat hikâyeleri...

Reşad Ekrem Koçu *Osmanlı Padişahları*'nda tüm ihtişamları ve zaaflarıyla Osmanlı sultanlarını ete kemiğe büründürürken kısa bir imparatorluk tarihini de renkli üslubuyla okurlara sunuyor.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

THG
2016
THG

DK DOĞAN KİTAP

ISBN 978-605-09-2888-4

9 786050 928884

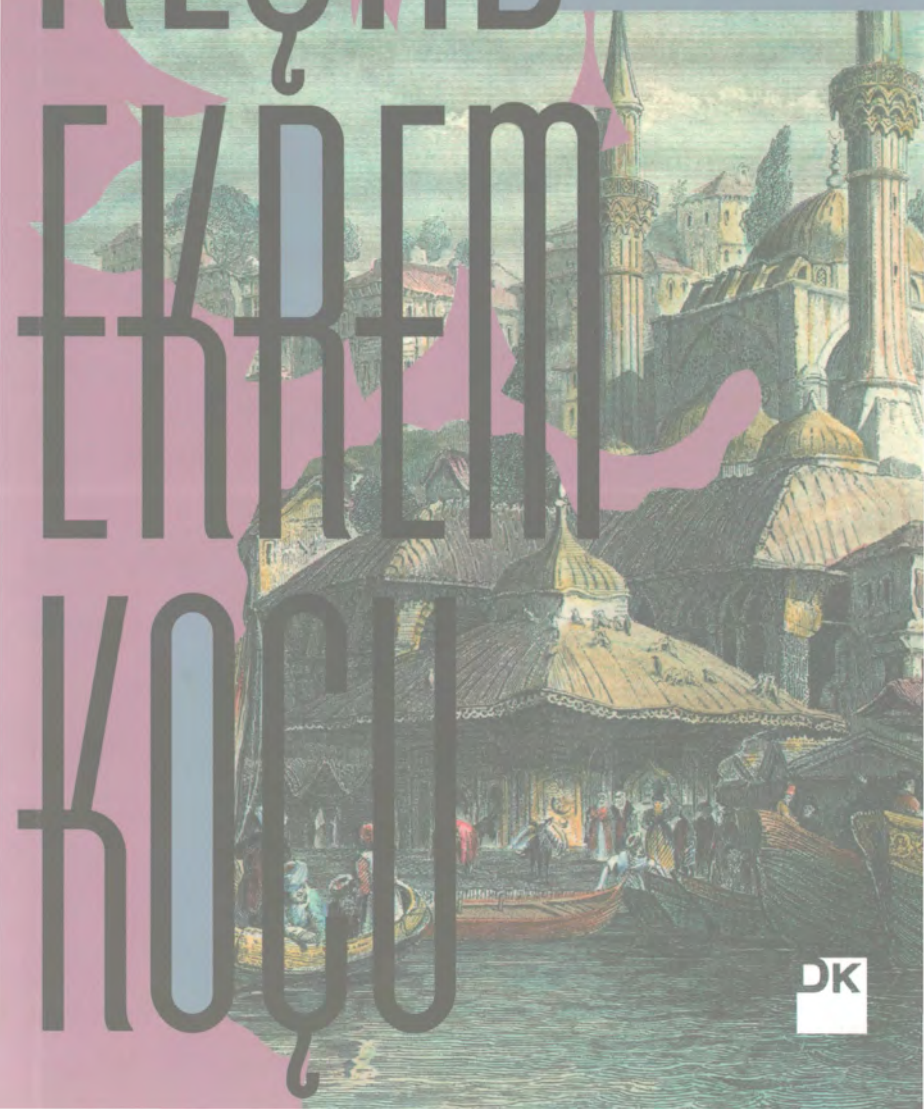
sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 32

REŞAD EKREM KOÇU

Osmanlı Tarihinin Panoraması

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Osmanlı Tarihinin Panoraması

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN
DİĞER KİTAPLARI

Kösem Sultan
Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri

OSMANLI TARİHİNİN PANORAMASI

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Ak Kitabevi, 1964
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Aralık 2001
4. baskı / Nisan 2015 / ISBN 978-605-09-2577-7
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Kitap Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat:3 Topkapı - İSTANBUL
Tel: (212) 482 99 10 (pbx)
Fax: 212 482 99 78
Sertifika no: 16053

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Osmanlı Tarihinin Panoraması

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Birinci bölüm **11**
Altı yüzyıl üzerine bir kuşbakışı 13
Osmanlı padişahı 18
Osmanoğulları 23
Osmanlı şehzadesi 28
Sadrazam 34
Kaptanpaşa 38
Nişancı 44
Kalem ve efendileri 46
Reisü'l küttab efendi 48
Kadıasker efendiler 51
Beylerbeyi ve sancakbeyleri 54
Yeniçeriler 60
Kapitülasyonlar 76
Menfur Sevr Muahedesi 89
Kronoloji 93

İkinci bölüm **211**
Osman Gazi'nin rüyası 213
Murad Hüdavendigâr'ın duası 215
Akıncılar 216
Atlas Okyanusu'nda deniz akıncıları 220
Bir deniz kurdu Hacı Reis 223
Sumatra Seferi 224

Anadolu'da Celaliler 227
Celaliler ve idam cezaları 237
Cellat mezadı 241
Esnaf ve zanaat ehli ordu-esnaf alayları 243
İstanbul'da bekâr uşakları nizamı 251
Bir sünnet düğünü 254
Eski donanma soytarıları 256
Kadınlara açık saçık gezme yasağı 259
18. asırda bir vezir sarayı 261
Bir 16. asır vezirinin serveti neydi? 263
Esir pazarları ve esirci rezaletleri 265
Matbaadan evvel kitap ve kütüphaneler 267
Büyük hattatlar 271
İlk Türk matbaası 276
Medreseler 281
Sıbyan mektepleri 284
Koca Mimar Sinan Ağa 289
Evliya Çelebi 307
Sokullu Mehmed Paşa 314
İskender Çelebi 319
Taşlıcalı Yahya Bey 321
Kadırga mimarı Mustafa Ağa 323
Bekir Sübaşı ve hain oğul 324
Hamam uşağı Patrona Halil 328
Cem 331
Korkud 334
Murad 338

Sözlük 341

Birinci bölüm

Altı yüzyıl üzerine bir kuşbakışı

Osmanlı hanedanı Oğuz Türkleri'nin Kayı Boyu'na mensup bir aşiretten çıkmıştır. Nakledilegelen ananelere göre bu aşiret "Süleyman Şah" isminde bir başbuğun idaresinde miladın 13. asrı ortalarına doğru Anadolu'ya girmiştir. Süleyman Şah Fırat Irmağı'ndan geçerken boğulmuş; defnedildiği yer "Türk Mezarı" diye meşhurdur.

Dört oğlu olan bu başbuğun ölümü, aşiretini ikiye ayırmış, oğullarından Sungurtekin ve Gündoğdu eski vatanlarına, Merv taraflarına dönmüş, diğer iki oğlu, Ertuğrul ile Dündar, Erzurum'a doğru yollarına devam etmişler, Pasin Ovası'nda Sürmeliçukur'a konmuşlar.

İran'a hâkim olan Moğollar o tarihlerde Doğu Anadolu'yu dalga dalga hücumlarıyla yağma ve tahrip etmektedirler. Ertuğrul Bey, oğullarından Sarıbatı'yı Konya Selçuk imparatoruna göndererek kendilerine Batı Anadolu'da yerleşecek bir bölge istemiş. Selçuk Sultanı Kayılara, Söğüt ve Domaniç havalisini vermiş. Kayı Aşireti'nin Anadolu'ya giren kısmı da burada yerleşmiş. Söğüt ve Domaniç, Selçukilerin batı sınırı üzerindedir; Sultan, Ertuğrul Bey'e bir "uçbeyliği", sınır muhafızlığı vermiştir. Miladın 1250-1280 yılları arasında olan bu yerleşme artık bir tarih hakikatidir; Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi, Ertuğrul'un sulbünden, bu yıllar arasında Söğüt'te doğmuştur.

13. miladi asrın son yıllarında Anadolu Türkleri siyasi ve içtimai bir buhran içindeydi. Ortaçağ'ın derebeylik anane ve teşkilatına göre kurulmuş olan Konya Selçuk İmparatorluğu, Moğolların indirdiği ağır darbeler altında çökmüş; Konya tahtı sahipsiz kalınca Karaman ve Konya'da Karamanoğulları, Kütahya'da Germiyanoğulla-

rı, Denizli'de İnançoğulları, Aydın'da Aydınoğulları, Manisa'da Saruhanoğulları, Balıkesir'de Karesioğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, Muğla'da Menteşeoğulları, Antalya ve Eğridir havalisinde Hamidoğulları istiklallerini ilan etmişlerdi. Bu hanedanlar arasında Karamanoğulları en geniş topraklara ve Selçukilerin payitahtı Konya şehrine de sahip olduklarından kendilerini bütün Anadolu'nun hükümdarı gibi görüyorlardı.

Karadeniz kıyısında Trabzon ve etrafında Bizanslı Komnenosların sözde imparatorluğu, bir enkaz halinde devam edegeliyordu. Amasra, Cenevizlilerin elindeydi. Başlarında İstanbul tacını taşıyan Palaiologosların Anadolu'daki toprakları, en basit tarifiyle Marmara havzasından ibaret kalmıştı. O tarihlerin haritasında İstanbul İmparatorluğu'nun rengini taşıyan Alaşehir, etrafı Türk beylikleriyle çevrilmiş bir ben gibiydi. Anadolu sularındaki adalar ise asırlardan beri Venediklilerin ve Cenevizlilerin elindeydi.

Derebeylik anane ve teşkilatına göre kurulmuş olsa dahi Selçuk Devleti Anadolu'da bir Türk birliğini temsil ediyordu. Konya'da Selçukilerin son meşru hükümdarı olan III. Alaeddin Keykubad'ın Moğol İmparatoru İlhan Gazan Mahmud'un emriyle Isfahan'a götürülerek orada idam edilmesi dikkate değer vakadır. Zira Gazan Mahmud, Konya tahtına oturtmak istediği kuklası Gıyaseddin Mesud'u Anadolu halkına karşı destekleyecek kuvvete sahip değildi, o Anadolu halkı ki, Alaeddin Keykubad'ın felaketine kayıtsız kalmıştı. O tarihlerde Anadolu'da "Ahilik", kardeşlik, yoldaşlık adı altında ferdi mülkiyeti kaldırmak ister gibi görünen bir teşekkül iyice kök ve dalbudak salmış bulunuyordu. Moğol himayesinde de olsa, Selçukilerin dönmesine asla taraftar olmayan Ahiler, müverrihlerimizin "Tavaif-i Müluk" adı altında topladığı diğer Anadolu hanedanlarını da tasfiye yolunu tutmuştu. Bu teşekkül, Selçuk hanedanının inkırazıyla Ankara ve havalisinde istiklalini ilanla hükümeti bilfiil elde etmiş, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki esnaf tabakası ve köylüyle de sıkı bir işbirliği kurmuştu. Her tarafta Ahi zaviyeleri açılmış, buralarda şeyh unvanını taşıyan, fakat diğer tarikatlar şeyhleri gibi ayrı bir kılık ve kıyafetleri olmayıp mahalli halktan biri gibi giyinen liderler, hanedanların ve hanedanları destekleyen medrese ulemasının halk üzerindeki nüfuzunu yıkmakla meşguldüler.

Söğüt ve Domaniç topraklarında yerleşmiş olan Kayı Aşireti'yle babası Ertuğrul'un ölümünden sonra aşiret beyi olan Osman Bey de Ahiliği kabul etmişti. Ve ilk hamlelerinde Anadolu'nun her tarafındaki Ahilerden geniş ölçüde müzaheret görmüştü. Üstün cengâver şahsiyetiyle Anadolu hanedanlarına karşı Ahilerin zaferini sağlayacak zannedilmişti. Fakat, Osman Bey'in Bizans topraklarındaki süratli muvaffakiyetleri onu sadece Müslüman Türklerin kahramanı yaptı. Osman Gazi'nin ve sonra da oğlu ve halefi Orhan Bey'in yanında toplanan cengâverler bu yeni vecit havası içinde dövüştüler. Fütuhatın pek büyük nimetleri bu cengâverleri Osmanoğullarına bağladı ve Ahilikle olan bağları kağşadı. Orhan'ın oğlu ve halefi Sultan I. Murad zamanında ise, Ankara'nın silah kuvvetiyle Osmanlı topraklarına ilhakı Ahiliğe son kati darbe oldu. Fakat ileride görülecek bazı vakalar, Ahi teşkilatının zahiren yıkılmış olmasına rağmen Ahilik fikrinin gizlice yaşatıldığını ispat edecektir.

13. asır sonları ile 14. asır başlarında Türk-Müslüman kültürünün mümessilleri olan medrese uleması da Osmanlı hanedanını Anadolu'da Türk-Müslüman birliğinin tek koruyucusu olarak gördü. Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Molla Rüstem gibi bu devrin iki büyük âlimi Sultan Murad'ın iki kıymetli siyasi müşaviri oldu. Bir merkezi mutlakıyetin kabataslak devlet teşkilatını kurdular.

Bu suretle cihan tarihinde yeni bir çağın başladığını gösteren ilk örnek devlet de kurulmuş oldu. Padişahın şahsına sadakatle bağlı yeniçeri asker ocağının kuruluşu da hanedan için büyük bir kuvvet oldu.

Gayrimüslim ve Türk'ten gayri ırkların, milliyetlerin çocukları seçme olarak toplanmış. Müslüman edildikten sonra "yeniçeri" adıyla gündelikli asker yapılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın dini terbiyesi de, İslamiyet'i sevdirmek için en pratik yolları gayet iyi bilen Bektaşilere bırakılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu ve ocağa devşirmelerden gayri kimsenin alınmaması hususunda sarf edilen dikkat gayet manalıdır. Anadolu'daki Türk-Müslüman birliğini Osmanlı hanedanının yeni kurulan merkezi mutlakıyet idaresi etrafında toplamak isteyenler ve toplayanlar, gizli bozgunculuğa karşı uyanıktırlar.

Osmanoğullarının kurduğu bu yeni devlet, dünyanın idrak ettiği yeni bir çağın devletiydi. Bunun içindir ki bu merkezi mutlakı-

yet Anadolu'da ve Rumeli'de birbirini takip eden zaferlerle gayet çabuk büyüdü. Vakıa 15. asrın ilk yıllarında Aksak Timur'un Anadolu üzerine yürümesi ve Osmanlıların dördüncüsü Yıldırım Bayezid'i esir alması Osmanlıların bu kıta üzerindeki hâkimiyetini çok sarstı.

Fakat Yıldırım Bayezid'in en küçük oğlu ve üçüncü halefi Çelebi Sultan Mehmed'in Anadolu'da gene en kuvvetli hükümdar olmasına hiçbir kuvvet mani olamadı. Ankara Muharebesi'ndeki bozgunu doğuran zihniyet bu padişaha karşı da Simavnalı Şeyh Bedreddin'in liderliğinde ve Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal gibi ihtilalcilerin idaresinde yeni ve büyük bir gaile çıkardı. Mutlakıyet bu büyük ihtilali de bir kan deryası içinde boğdu. Şeyh Bedreddin, ortaya attığı cemiyet nazariyelerinin Türk-Müslüman camiasını fesat ve nifaka ve dolayısıyla inhilale sürükleyecek şeyler olduğunu pek adilane cereyan eden muhakemesinde kabul ve tasdik etti ve verilen idam cezasının yerinde olduğunu söyledi.

Bir Yeniçağ hükümdarı olan Yıldırım Bayezid Ankara Muharebesi'nde mağlup olmuş, esir düşmüş, esarette ölmüştü. Onun torununun oğlu Sultan II. Mehmed henüz yirmi bir yaşında bir delikanlıyken bir imparatorluğun temelini atıyordu. Yıldırım'ı mağlup ettikten sonra haşmet ve darat içinde Çin seferine giderken ölen Aksak Timur'un Ortaçağ devleti ise bu cihangirin ölümüyle beraber parçalanmıştı; evladı Timur'dan Mehmed ve Ömer isminde iki genç, Fatih Sultan Mehmed'in sarayında dörder akçe yevmiyeli müteferrikalar arasında bulunuyorlardı.

Büyük Türk ırkının bütün kolları, dal ve budakları ve yeryüzünde yayılışı içinde, hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki Osmanoğulları en sağlam ve en büyük bir devletin kurucusu olmuşlardır. Altı asır Türklüğü ve Türk medeniyetini yeryüzünde tek başına temsil etmiş olan pek azametli bir devlettir. Bu imparatorluk 19. asra kadar merkezi bir mutlakıyet-i mutlaka (*monarchie absolue*) olarak devam etmiştir. II. Mahmud'un son yıllarında bir uyanık mutlakıyet kisvesi giymiş ve onu Meşrutiyet idaresi takip etmiştir. II. Abdülhamid devrine de mutlakıyet demek doğru olmaz; her yıl muntazaman neşrolunan devlet yıllığının başına "Kanun-ı esasi" (Anayasa) metninin konduğuna göre bu devre, "Meşrutiyet'in meclissiz devri" demek doğru olur.

Birinci Cihan Harbi'ni takip eden kara işgal günleri ve yurdumu-

za saldıran düşmana karşı Türk milletinin silahlı mukavemeti dahilde de büyük bir inkılaba doğru gitmiş, ferdi saltanat, padişahlık kaldırılarak Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bugün yeryüzünde Türk istiklalinin tek misali olan Cumhuriyetimiz, pek şanlı ve parlak bir tarihin ve medeniyetin de vârisidir.

Bu kitap işte bu altı asırlık ünlü tarihin bir panoramasıdır.

Osmanlı padişahı

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık müessesesinin kudret ve salahiyeti sonsuzdu; memleketin mukadderatı, Müslim ve gayrimüslim bütün tebaanın can ve mal güveni padişahın iki dudağı arasından çıkacak emre bağlıydı. İmparatorluk içinde iradesinin önüne geçecek hiçbir kuvvet yoktu. Padişahlık müessesesinin bu sonsuz kudret ve salahiyeti tam kıvamına Fatih Sultan Mehmed zamanında girdi, II. Mahmud devrinde uyanık mutlakıyet inkılabına kadar dört asır devam etti.

Osmanlı hanedanında padişahlık babadan büyük oğula kalırdı; Sultan I. Ahmed zamanında bu veraset ananesi değiştirildi; saltanat, hanedanın en yaşlı erkeğine hak olarak tanındı.

Padişahın bu sonsuz kudret ve salahiyeti, İslam şeriatının padişahlık ehliyeti için koştuğu bir şartla tahdit edilmişti: padişah olmak için akil ve adil olmak gerekti. Zulmü ve cinneti sabit olan padişah tahttan indirilirdi.

Padişah ordunun başkumandanıydı. Ordunun başında harbe gitmesi, padişahlık vazifelerinden bilinirdi. Hükümet demek, padişah demekti; memleketin bütün işlerinin çevrildiği Divan-ı Hümayun, padişahın başkanlığında toplanırdı. Fakat Osmanlı padişahları hükümet işlerini vezir-i azam yahut sadrazam denilen bir başvezire bırakmışlardı. Sadrazamlar padişahların tam salahiyetlerine sahip bir vekiliydi; fermanlarda kendisine "vekil-i mutlakım" diye hitap edilirdi; bu vekâlet alameti de padişahın mührüydü. Bir padişah tahta oturdu mu, birbirinin tam eşi iki mühür yapılırdı, biri sadrazama verilir, biri de padişahın kendinde dururdu. Bu mühre "Mühr-i Hümayun" denilirdi; mührün geri alınması sadrazamın azli demekti.

Mühr-i Hümayun altındandı ve al renkli atlas kese içinde saklanırdı.

Divan-ı Hümayun'dan çıkan her emir padişahın ağzından çıkardı, "ferman" adını taşırdı; fermanların başına da padişahın "tuğra" denilen nişanı çekilirdi.

Memleket küll halinde padişahındı. İmparatorluk tebaasının şahsi mülkü olan toprak ve binaların tapu senetleri üzerinde padişahın tuğrası bulunurdu. Herhangi bir mülkiyet ve iktisap edilmiş bir hakkı beyan eden her vesikanın üzerinde tuğra bulunurdu. Padişah dilerse, kendisinin veya haleflerinin tuğrasını taşıyan bir tapuyu veya herhangi bir vesikayı iptal eder ve toprak veya gayrimenkulü müsadere ettirirdi, müktesep bir hakkı kaldırırdı. Fermanlara tuğra çeken ve Divan-ı Hümayun'un da üyesi olan büyük memur için "nişancı" yahut "tevkiî" denilirdi. Emrinde tapu kütük defterleriyle beraber büyük bir büro vardı.

Bir padişahın tahta ilk oturmasına "cülus", padişahlığın alınmasına "hal'i" denilirdi. Bugün milli hazinemizde biri "Şah İsmail tahtı" adıyla meşhur olmak üzere üç taht vardır; cülus merasiminin hangi taht üzerinde olacağı tayin edilmemişti. Altın safihalarla kaplı, üzerleri elmaslar ve yakut ve zümrütlerle tezyin edilmiş bu giranbaha tahtların döşemeleri de paha biçilmez kumaşlardandır. Padişahlar cülus günlerinden gayri bayram tebrikleri merasiminde de tahta otururlardı. Tahtlar sarayda bulunan ve "iç hazine" veya "hazine-i hassa" denilen hazinede muhafaza olunurdu.

Padişah, kendisinin ve saraylarının bütün masraflarını, harem ve selamlık bütün saray mensuplarının maaşlarını kendisine tahsis edilmiş olan "iç hazine"den öderdi. İç hazinenin geliri geniş imparatorluğun her tarafında bu hazineye tahsis edilen gelir kaynaklarından temin olunurdu; bu gelir kaynaklarına padişah hasları, "Havâss-ı Hümayun" denilirdi; memleket vergi kaynaklarının kaynağını teşkil ederdi. Devlet gelirlerinin toplandığı ve devlet masraflarının görüldüğü devlet hazinesi ise, "Hazine-i Hümayun" adını taşırdı; Hazine-i Hümayun padişahın adına Divan-ı Hümayun erkânından başdeftardarın ("maliye bakanı" diyebiliriz) elindeydi. Bilhassa harp zamanlarında ağır ve fevkalade masraflarla Hazine-i Hümayun sıkıntıya düştüğü zaman hamiyetli padişahlar hazine-i hassadan yardımda bulunurdu. Divan-ı Hümayun'dan hazine-i hassanın yardımı

istendiği zaman reddeden bir padişahı tarihimiz kaydetmiyor. Hazine-i hassada yalnız para değil, hanedanın malı olan mücevherler ile gene hanedanın malı olan kıymetli altın ve gümüş takımları dururdu. Fevkalade ahvalde, hazine-i hassada nakit de bulunmayıp altın ve gümüş takımlarının eritilerek Hazine-i Hümayun'a yardım edildiği görülmüştür.

Hazine-i hassadan padişaha kendi şahsı için ayrılan paraya "Kise-i Hümayun" denilirdi; padişahın bu parayla aldığı mücevherat zatî malı olurdu; dilediği kimseye verebilirdi, sorup aranmazdı. Fakat bir kere hazine-i hassaya mal olmuş bir mücevher o sonsuz salahiyet ve kudrete sahip padişah tarafından da ancak bir senet mukabili alınır ve kullanılabilirdi; padişahın ölümünde veya hal'inde, hazine kethüdası tarafından senediyle aranır ve yerine konulurdu.

Padişahın saray hayatı ya haremde yahut selamlıkta geçerdi; Osmanlı sarayının selamlığına "Enderun-ı Hümayun" denilirdi. Haremde gezip dolaşan, hürriyetine sahip erkek olarak padişah ile oğulları ve bir de hadım zenciler ve Habeşiler vardı. Tahttan indirilmiş padişahlar; amca, kardeş ve bunların oğulları haremde kendilerine tahsis edilen yerlerde bir mahpus hayatı sürerlerdi. Enderun-ı Hümayun ise, kalabalık bir saray halkının, içoğlanlarının bulunduğu büyük bir müesseseydi. Osmanlı padişahlarının gündüz hayatı ekseriyetle Enderun-ı Hümayun'da geçmiştir. Günlük hayatının bütün ihtiyaçları ve hizmetleri Enderun halkı tarafından görülmüştür.

Esvapları, kürkleri, sarıkları, mendil ve çorabına varıncaya kadar bütün çamaşırları Enderun'da hazırlanır, yıkanır ve sarayca kabul edilmiş bir usule göre kalıplanıp toplanırdı. Haremde padişahlara mahsus bir hamam vardı, fakat umumiyetle Enderun'daki büyük hamamda yıkanırlardı; padişahı yıkamak için Enderun oğlanları arasından seçilen gençlere sureti mahsusada tellaklık öğretilirdi ki, Osmanlı padişahının sarayındaki Enderun-ı Hümayun teşkilatından bu eserde ayrıca bahsedilecektir.

Padişahın her sabah namazlarını Endurun halkıyla beraber cemaatle kılması bir hanedan ananesiydi. Cuma namazları ile bayram namazlarını da tensip edilen büyük bir camide (ekseriyetle Ayasofya'da yahut Sultanahmet, Fatih, Bayezit, Süleymaniye ve Eyüp Sultan camilerinde) halkla beraber kılmaları keza bir hanedan ana-

nesiydi; bu münasebetle bir alay da tertip edilir, "cuma namazı alayı", "bayram alayı" denilirdi; sonraları cuma namazı alayına "cuma selamlığı" denildi.

Osmanlı padişahlarının çoğu, zengin bir İstanbullu kılık ve kıyafetiyle, atlı veya yaya şehirde dolaşmaktan, halkla tanınmadan temastan zevk almışlardır; buna "tebdil gezmek" denilirdi. Tebdil gezerken padişah tanınsa dahi tanımış görünmek kabalık sayılırdı. Padişahların saltanat kayığıyla deniz tenezzühlerine "biniş" denilirdi; umumiyetle, saltanat kayığını takip eden ve içlerine padişahın hizmetini görecek Enderun takımının doldukları diğer saray kayıklarıyla "Biniş-i Hümayun" bir deniz alayı olurdu.

Yukarıda padişahın sonsuz kudret ve salahiyetinden bahsetmiştik. Unutmamalıdır ki yeryüzünde son söz daima kuvvetin ve kuvvetin elindeki silahındır. Bir askeri ihtilal (bir yeniçeri, sipahi ihtilali), Osmanlı padişahları için daima büyük bir tehlike teşkil etmiş, hal'i matlup ise istisnasız tahttan indirilmişlerdir. Yeniçerilerin sadakatini sağlayan hükümdarlar da tarihimizin kuvvetli hükümdarları olmuşlardır. Yeniçerilerin sadakati de bazen ocak erkânını hoş tutmakla, nadiren de hükümdarın kendi şahsiyetinin otoriter olmasıyla sağlanmıştır. İslam şeriatının zalim ve gaddar olarak vasıflandırmakta asla tereddüt göstermeyeceği padişahlar, silahın kuvvetine dayanarak dilediklerini yapmışlardır. Hatta bir mecnun, I. Mustafa, cinnetten ötürü hall edildiği halde ikinci defa tahta oturtulmuştur. Bütün tebaasının malı canı iki dudağının arasından çıkacak küçük bir emre bağlı olan padişahlar, askerî ihtilallerde öyle bir acze düşmüşlerdir, yüzlerine karşı pervasızca hitabeden, hatta hakaretten çekinilmemiştir. (Mesela bir ayak divanında IV. Murad'a, hallinde Genç Osman ile Sultan İbrahim'e yapılan hakaretler.)

Tarihimizin vakayii pek aydın olarak gösterir ki kuvvetli bir hükümet padişaha daima kuvvet ve nüfuz temin etmiştir; kuvvetli hükümetten maksadımız da, devletin mukadderatını padişahın mutlak vekili olarak eline alan o yüksek makamına layık sadrazamdır. Bir mutlakıyet-i mutlaka olan Osmanlı İmparatorluğu'nda has manasıyla devlet adamı şahsiyetini taşıyan vezirlerin zamanı daima parlak devirler olmuştur. Bu eserde "sadrazam" müstakil bir bendin mevzuu olmuştur.

Elleri birbirine çırparak yapılan alkış, Türk adab-ı muaşeretine Tanzimat devrinde girmiştir. Tarih kaynaklarımız, muhtelif vesilelerle, alaylarda, cüluslarda, ata binip inerken, kayığa girip çıkarken padişahın saray bendegânı, asker ve halk tarafından alkışlandığından bahsederler; bu alkış bir duadır; duanın metni şudur:

"Uğurun hayır ola! Yaşın uzun ola! Yolun açık ola! Saltanatına mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var!"

II. Abdülhamid bu alkış duasının son cümlesini değiştirmiş, onun yerine şu sözü koydurmuştu: "Padişahım... Şevketinle, devletinle bin yaşa!"

Osmanlı padişahlarının İstanbul fethinden evvel daimi kışlık sarayı Bursa'daydı; bir sabit ordugâh olan Edirne'de de bir saray yapılmıştı. İstanbul'un fethinden sonra daimi kışlık saray bu yeni büyük payitahta naklolundu; Bursa sarayı, metruk, muhafızlar elinde kaldı. 16. asırda Kanuni Süleyman'a, 17. asırda IV. Murad'a birkaç gün için mesken oldu. Edirne sarayı ise, büyük fütuhat münasebetiyle büyümekte devam etti; hatta 17. asırda, büyük sürgün avları peşinde dolaşan Avcı IV. Mehmed'e bir daimi ikametgâh oldu; Sultan Mehmed'den sonra II. Mustafa da Edirne'yi İstanbul'a tercih etmişti. Edirne Sarayı da fütuhat devrine veda edildikten sonra metruk kaldı.

Osmanlı padişahlarının İstanbul'daki daimi ikametgâhının resmi adı "Saray-ı Cedid-i Âmire"ydi; bugün "Topkapı Sarayı" diyoruz. İstanbul'da Beyazıt'ta "Eski Saray" adıyla büyük bir saray daha vardı. 16. asırda Eski Saray'ın avlu ve binalarından yarısı alınarak toprağı tesviye edildikten sonra Süleymaniye Camii ve Süleymaniye Külliyesi inşa edildi. Geri kalan kısım, tahttan indirilen veya ölen padişahların harem takımına ikametgâh olarak tahsis olundu. Osmanlı padişahlarının İstanbul'da ikinci büyük sarayı Üsküdar sarayıydı, hududu bugünkü Salacak iskelesinden Haydarpaşa'ya kadar uzanıyordu. Bir yazlık saraydı ve müteaddit kasırlardan, köşklerden, bahçelerden mürekkepti. III. Selim zamanında kaldırıldı, yerinin bir kısmına Selimiye Kışlası ve Selimiye Camii yaptırıldı, bir kısmı da yeni kurulan Nizam-ı Cedit asker ocağının zabit ve kumandanlarına mesken yeri olarak ihsan edildi ve İhsaniye adını aldı. İstanbul'da ikinci büyük yazlık saray Beşiktaş sarayıydı. Bunlardan gayrı da Boğaziçi'nde ve Haliç'te küçük miri kasırlar vardı.

Osmanoğulları

Osmanoğulları hanedanından altı asır boyunca otuz sekiz padişah gelmiştir; I. Selim'den itibaren bunların yirmi sekizi aynı zamanda Müslümanların halifesi olmuştur. Son padişah VI. Mehmed'in vatanımızı terk ederek yabancı bir memlekete iltica etmesi üzerine Türkiye'de saltanat ilga edilmiş ve Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife ilan edilmiştir. Bu zatın da gene Büyük Millet Meclisi kararıyla Osmanlı hanedanının bütün azasıyla beraber memleketten çıkarılmasıyla Türkiye'de hilafet müessesesi de kaldırılmıştır. Burada bu otuz dokuz tarihi sima üzerinde çeşitli zaviyelerden bakarak bir cetvel tanzim edelim:

En uzun saltanat süren:
Kanuni Sultan Süleyman (46 sene).

Padişahlığı yirmi yılı geçenler:
Osman Gazi (27 sene), Orhan Gazi (39 sene), I. Murad (29 sene), II. Murad (30 sene), Fatih Sultan Mehmed (30 sene), II. Bayezid (31 sene), III. Murad (21 sene), IV. Mehmed (40 sene), III. Ahmed (27 sene), I. Mahmud (24 sene), II. Mahmud (31 sene), II. Abdülhamid (32 sene).

En kısa saltanat sürenler:
I. Mustafa (1 sene 7 ay), IV. Mustafa (1 sene 2 ay).

On seneden az saltanat sürenler:
I. Süleyman (8 sene), Musa (3 sene), I. Mehmed (8 sene), Yavuz

Sultan Selim (9 sene), III. Mehmed (8 sene), II. Osman (4 sene), İbrahim (8 sene), III. Süleyman (3 sene), II. Ahmed (4 sene), III. Osman (3 sene), V. Mehmed (9 sene), VI. Mehmed (4 sene).

Kırk yaşından sonra padişah olanlar:
Osman Gazi (41 yaşında), Orhan Gazi (40 yaşında), Yavuz Sultan Selim (45 yaşında), II. Selim (43 yaşında), III. Süleyman (45 yaşında), II. Ahmed (49 yaşında), III. Mustafa (42 yaşında), I. Abdülhamid (49 yaşında), V. Mustafa (42 yaşında), III. Osman (51 yaşında), VI. Mehmed (57 yaşında).

En yaşlı olarak padişah olan:
V. Mehmed (65 yaşında).

Pek genç veya çocuk iken padişah olanlar:
II. Murad (18 yaşında), Fatih Sultan Mehmed (19 yaşında), I. Ahmed (13 yaşında), II. Osman (14 yaşında), IV. Murad (15 yaşında), IV. Mehmed (7 yaşında), Abdülmecid (18 yaşında).

Tahttan indirilenler:
II. Bayezid, I. Mustafa, II. Osman, İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim, IV. Mustafa, Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid.

Padişahlıktan çekilen:
II. Murad.

Saltanat kavgasında öldürülenler:
I. Süleyman, Musa.

İhtilalde öldürülen:
II. Osman.

Fetvayla idam edilen:
İbrahim.

Selefi tarafından idam ettirilen:
IV. Mustafa.

İntihar eden:
I. Beyazid, Abdülaziz (bir rivayete göre).

Siyasi suikasta kurban olanlar:
Fatih Sultan Mehmed, Abdülaziz (diğer rivayete göre).

Türk ordusunun başında harbe gidenler:
Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad, I. Bayezid, I. Süleyman, Musa, I. Mehmed, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, III. Mehmed, II. Osman, IV. Murad, II. Mustafa.

Muharebede şehit olan:
I. Murad.

Muharebede yaralanan:
Fatih Sultan Mehmed.

Düşmana esir düşen:
I. Bayezid.

Divan sahibi şairler:
Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman; Osmanlı padişahlarının pek çoğu şiirle meşgul olmuştur.

Büyük musikişinas:
III. Selim; Osmanlı padişahlarının çoğu musikiyle yakından meşgul olmuştur.

Hattat:
III. Ahmed; Osmanlı padişahlarının çoğu güzel yazıyla meşgul olmuştur.

Resim heveskârı:
Abdülaziz.

Ressam:
Halife Abdülmecid.

Pehlivanlık meraklısı ve bizzat güreşenler:
IV. Murad, Abdülaziz.

Çılgın derecede av meraklısı:
IV. Mehmed; avcılık, Osmanlı hanedanında milli bir anane olarak yaşatılmıştır.

Bazu sahibi kemankeşler:
IV. Murad, III. Selim, II. Mahmud; Osmanlı padişahlarının çoğu kemankeşlikle yakından meşgul olmuşlardır.

Bir el sanatıyla meşgul olanlar:
Kanuni Sultan Süleyman (kuyumculuk); II. Abdülhamid (marangozluk).

Aşırı kadın düşkünleri:
III. Murad, III. Mehmed, İbrahim.

Aşırı mahbubperestler:
I. Süleyman, IV. Murad.

Ağır sinir hastası:
İbrahim.

Nefis körletmiş perhizkârlar:
II. Bayezid, V. Mehmed.

Ayyaş denilecek kadar içki düşkünleri:
Bayezid, I. Süleyman, II. Selim, IV. Murad, Abdülmecid, V. Murad.

Doğuşunda tımarhanelik mecnun:
I. Mustafa.

Tecennün eden:
V. Murad.

Kardeşlerini öldürtenler:
II. Murad, Yavuz Sultan Selim, III. Mehmed (19 kardeşini bir anda boğdurtarak rekor kırdı), II. Osman, IV. Murad, II. Mahmud.

Babasını öldürtenler:
Yavuz Sultan Selim (rivayet); IV. Mehmed (yedi yaşında bir çocuktu, mani olamazdı).

Oğlunu öldürtenler:
Kanuni Sultan Süleyman, III. Mehmed.

Seyahati seven veya seyahate çıkarılanlar:
IV. Mehmed, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Mehmed.

Yabancı memleketleri resmen ziyaret eden:
Abdülaziz (Fransa ve İngiltere'ye).

Vatanını terk edip yabancı memlekete iltica eden:
VI. Mehmed.

Gözlük kullanan:
VI. Mehmed.

Enfiye tiryakisi:
III. Selim.

Obur denilecek kadar boğazına düşkün:
Abdülaziz.

Tebdil-i kıyafetle halk arasında dolaşmasını sevenler:
II. Osman, IV. Murad, III. Osman, III. Selim, II. Mahmud.

Osmanlı şehzadesi

Herhalde masallardaki şehzadeler değildir; Sultan I. Ahmed'e kadar, Osmanlı şehzadeleri ancak padişah babalarının zamanında gün görürler, bir prensin tadabileceği dünya lezzetleriyle mesut olurlardı; babanın ölümü ve büyük kardeşin tahta oturmasıyla devlet selameti için vücutlarının ortadan kaldırılmasına şeriat cevaz verir ve idam olunurlardı. I. Ahmed, saltanat veraseti ananesini değiştirince, Osmanlı şehzadeleri de cellat pençesinden kurtuldular, buna mukabil hürriyetten mahrum oldular; padişah babaları öldü veya tahttan indirildi mi, sarayda bir odaya hapsedilirler ve mahbeslerinde hükümdarlık sırasının kendilerine gelmesini hüzün ve elem içinde beklerdi. I. Ahmed'den sonra da iki oğlu, Genç Osman ile IV. Murad, nevcivanlık çağlarını dört duvar arasında çürüten kardeşlerini cellada vermekte tereddüt etmemişlerdi. Osmanlı şehzadelerinin hürriyetten mahrum bu hazin hayatı 1908 Meşrutiyeti'ne kadar devam etti.

Bir hanedan ananesi olarak şehzadelerin tahsil ve terbiyesine daima itina edilmiştir. Her devrin en güzide, şayan-ı itimat simaları şehzadelere hususi muallim olarak vazifelendirilmiş, seçilen hattatlar yazı öğretmiş, musikiye heves edenlere güzide ustalar bulunmuş ve prens buluğ çağına girince mahbesine iki üç tane de hasna ve müstesna cariye konmuştur.

Evvela Osman Gazi'den Sultan I. Ahmed'e kadar devam eden ilk devre şöyle bir göz atalım: Bu devirde, padişahlar tahta oturunca kardeşleriyle kardeş çocuklarının vücutlarını ortadan kaldırdığı için, arkasında yalnız birbirlerini yiyecek oğullar bırakmıştır.

Bu devirde şehzadelere, padişah babalarının hayatında Anadolu'da bir valilik verilirdi, şehzadelere ayrılan valilikler de Amasya, Karaman

ve Manisa valilikleriydi. Eğer varsa, şehzadenin oğulları da birer valiliğe veya birer sancakbeyliğine tayin olunurdu. Mesela II. Bayezid'in oğullarından Şehinşah Karaman valisi, Şehinşah'ın oğlu Mehmed Niğde sancakbeyi; Şehzade Selim Trabzon valisi, Selim'in oğlu Süleyman, Kırım'da Kefe valisiydi. Şehzadelerin ve oğullarının yanına, yukarıda da kaydettiğimiz gibi devrin en seçkin simaları muallim ve mürebbi olarak verilirdi. Mesela Fatih Sultan Mehmed Manisa valiliğine gönderilirken devrin en namlı âlim ve şairi Molla Hüsrev Mehmed muallim ve mürebbi olarak şehzadeye refakat etmiş, Zağanos Paşa da küçük prensin askerlik hocalığı vazifesini almıştı.

Şehzadeler, vali veya sancakbeyi olarak bulundukları yerde muhakkak ki muhteşem bir hayat sürerlerdi... Av, başlıca eğlenceleriydi; bilhassa yüzlerce kişilik maiyetle sürgün avlarına çıkarlardı. Çoğu ulemayı, şuarayı himaye ederler, gençlik hevesiyle ihsanlarını bahş-ı kalenderi ettiklerinden şehzadelerin saraylarında her türlü sanat ve hüner erbabı toplanırdı. Ve dolayısıyla şehzadeler her biri ayrı değer taşıyan bu kimselerden bir hisse kaparak fikren yükselirlerdi. Nihayet padişah baba ölünce, tahtın vârisi şehzade, hayatına yeni bir ihtişam kapısı açarken kardeşlerinin ocağına kül serpilirdi.

Biraz da isimler üzerinde dolaşalım:

Osman Gazi'nin büyük oğlu Şehzade Alaeddin Paşa, saltanat hakkından feragat etti, padişahlığı küçük kardeşi Orhan'a bırakarak onun ehliyetli, liyakatli bir veziri oldu.

Murad Hüdavendigâr'ın büyük oğlu Yakub Çelebi tahtın meşru vârisi iken, babası Kosova sahrasında şehit düşünce küçük kardeşinin taraftarı devlet erkânı tarafından harp meydanında boğduruldu.

Yıldırım Bayezid'in oğulları, Timur istilasından sonraki hercümerç içinde kanlı bir saltanat mücadelesine giriştiler. Şehzade Kasım ve Mustafa Ankara Muharebesi'nde kaybolmuşlardı ki, bunlardan Mustafa bilahare sahneye çıkacak ve kendisine haksız olarak "Düzmece Mustafa" lakabı verilecektir. Bu prenslerin mücadelesi bu eserin kronoloji kısmında kaydedilmiştir.

II. Murad, meydana çıkan amcası Şehzade Mustafa'yı (Düzmece) ortadan kaldırdı; şehzade Edirne'de, yalınayak, baş açık hakaretlerle sürüklenerek asıldı; gene II. Murad, lalalarının iğfaliyle isyan eden küçük kardeşi Şehzade Mustafa'yı İznik'te ele geçirdi, yavrucuk ale-

lacele bir incir ağacına asıldı; bu hazin sahneyi Âşık Paşazade birkaç satırla pek canlı tasvir ediyor:

> Sultan Murad'ın paşaları, Mustafa'nın lalası Şarabdar İlyas'a adam gönderdiler, "Hünkâr sana Anadolu beylerbeyliğini verdi, beratını da gönderdi, cehd eyle, biz varıncaya kadar oğlanı eğle" dediler. Şarabdar İlyas, Mustafa'yı tuttu, kucağına aldı. At üzerinde Mustafa eder:
>
> "Hey lala! Beni niçin tutarsın?" der.
>
> Hain İlyas eder:
>
> "Kardaşına iletirim" der.
>
> Mustafa eder:
>
> "Beni kardaşıma iletme kim, bana kardaşım kıyar!" der.
>
> Şarabdar İlyas sakin oldu. Aldı götürdü. Kardaşı dahi Mustafa'yı cellada buyurdu. Cellat buyruğu yerine getirdi. Şarabdar İlyas soranlara eder:
>
> "Sureta ben günahkâr oldum. Ama bu ikisi sağ olsa vilayette zarar olurdu. Hem ben efendime yaramaz iş etmedim... Bu dünyanın murdarına bulaşmadan şehit ettirdim, cem-i âlem rahat oldu!"

Fatih Sultan Mehmed tanzim ettirdiği Kanunname-i Âli Osman'a koyduğu bir maddeyle kardeş katline adeta şer'i bir cevaz verdi. İlk büyük kardeş ve kardeş oğulları katliamını da Yavuz Selim yaptı; büyük hükümdar, oturduğu tahtın emniyeti ve devletin selameti için kendi biricik oğlu müstesna, hanedanın bütün erkeklerini yok etti. Kardeşi Şehinşah'ın oğlu Şehzade Mehmed; kardeşi Şehzade Ahmed ve Ahmed'in oğulları Şehzade Murad, Şehzade Alaeddin ve Şehzade Osman; kardeşi Âlemşah'ın oğlu Şehzade Osman; kardeşi Şehzade Korkud, yani yedi prens vakanüvis tabiriyle, Yavuz Selim'in elinden "cam-ı şahadeti nuş ettiler."

Kanuni Süleyman'ın kardeşleri yoktu; kendisini Hürrem Sultan'ın aşk zincirine bağladıktan sonra haşmetli hatırasını kendi oğulları şehzadelerin kanıyla lekeledi. Saltanatın ilk on beş yılında, kendisi de Dalmaçyalı bir prens olan Frenk İbrahim Paşa'nın himmetiyle bir cihan imparatorluğunun veliahdına layık çok itinalı ve sağlam bir tahsil ve terbiyeyle yetiştirilen büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı, bir kadın parmağının çevirdiği entrikaya alet olarak cellat pençesine verdi; Nahçıvan seferine çıkan padişah babasını eyale-

ti askeriyle Karaman Ereğlisi'nde karşılayan ve Otağ-ı Hümayun'a el öpmek üzere giren kırk yaşındaki şehzade içerde babasının yerine kendisini bekleyen cellatları buldu. Asrın içli şairlerinden Taşlıcalı Yahya Bey'in "Sultan Mustafa Mersiyesi" Türk divan edebiyatının şaheserlerindendir:

Medet, medet, bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel Celalîleri aldı Mustafa Han'ı!

Tulundu mihr-i cemali, bozuldu erkânı
Vebale koydular âl ile Âl-i Osman'ı!

Yalancının kuru bühtanı, buğzi pinhanı
Akıttı, yaşımızı, yaktı nâr-ı hicranı!

N'olaydı görmeyeydi bu macerayı gözüm!
Yazıklar ana reva görmedi bu râyı gözüm!

Çok uzun mersiye, şehzadenin katlinde Hürrem'in damadı Sadrazam Rüstem Paşa'yı açıkça cinayetle itham eder. Bu cinayeti Şehzade Bayezid ile oğullarının felaketi takip etti.

Gene saray entrikalariyle babasına asi gibi gösterilen bu şehzadenin üzerine bir ordu gönderildi. Şehzade Bayezid beş oğluyla İran'a iltica etti, bu yabancı memlekete elçiler gidip geldi ve nihayet Kanuni'nin ağır basan nüfuzuyla Bayezid ve beş oğlu Isfahan'da boğuldular, naaşları Sivas'a getirilip defnedildi. Kanuni'nin iki sevgili şehzadesi, Mehmed ile Cihangir de ecelleriyle ölünce Osmanlı tahtı II. Selim'e rakipsiz kaldı.

Sultan III. Murad altı kardeşin büyüğüydü, tahta çıkar çıkmaz beş küçük kardeşinin cenaze namazlarını kıldırttı.

Sultan III. Mehmed yirmi erkek kardeşin en büyüğüydü; kendisi tahta otururken öbür on dokuz şehzadeyi cellatlar boğuyordu. Dördü yetişkin gençlerdi, bir kısmı analarının memelerinden çekilip alınarak boğulmuştu.

III. Murad'ın tabutunu bir turna katarı halinde on dokuz oğlunun tabutları takip etmişti. İçlerinde Şehzade Mustafa en büyükle-

riydi, babasının öldüğünü işitince şaşırmış, karanlık istikbalini bütün dehşetiyle görmüş ve bir kâğıt parçası üzerine şu hazin beyti yazmış:

Nasiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim,
Ah kim bu gülşen-i âlemde hergiz gülmedim!

III. Mehmed bu korkunç kanlı sahnenin kahramanı olmakla da kalmadı; alnına bir de evlat kanı lekesi vurdu; büyük oğlu Şehzade Mahmud'u öldürttü: Güya Mahmud'un anası bir şeyhe oğlunun bir an evvel tahta çıkması için bir tılsım yaptırtmış ve bu da ele geçmiş.

Tabii şehzadenin cülusu babasının ölümü demek olduğundan bir suikast telakki edilmiş, şehzadeyi ve anasını, şeyhi ve arada vasıta olanların hepsini boğmuşlar... Bir gün Sultan I. Ahmed Sadrazam Ferhad Paşa'ya anlatmış:

Kardeşim pek zeki, ateşin, hamiyetli şehzadeydi... O zamanlar Anadolu'da Celalilerin tuğyan zamanıydı, babam çok üzülürdü, kardeşim de güya teselli vermek için, "Beni serdar yap, Celalilere karşı varayım; ihsanla olmazsa kılıçla onları yola getirmek kolaydır!.." derdi. Babam da bu sözlere çok kızardı. Kaç defa, "Kardeşim padişahlarla böyle konuşulmaz" dedim. Dinlemedi. Akıbet bir de tılsım sözü çıktı. Kıydılar zavallıya...

demiş.

I. Ahmed veraset ananesini değiştirerek Osmanlı sarayını zaman zaman bir şehzade salhanesi olmaktan kurtardı. Fakat birkaç talihsiz prens mahbeste yaşadıkları halde başlarını kardeş gadrinden yine kurtaramadılar. Ahmed'in oğlu Genç Osman Polonya Seferi'ne çıkarken kardeşi Şehzade Mehmed'i boğdurttu. İdam fetvasını "def-i dağdağa-i fitne" diye Rumeli Kadıaskeri Kemal Efendi verdi; haremde daha birçok şehzade vardı; bu Mehmed'in günahı neydi; vaka tamamen karanlıktır. Vakanüvis şu satırları yazıyor:

Şehzade Mehmed pek güzel bir çocuktu. Cellatlar üzerine hücum ettiğinde:

"Osman!.. Allah'tan dilerim ki ömrün ve devletin berbat olsun... Be-

ni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olma!" diye bağırdı.

diyor.

Mehmed'in bedduası tuttu, az sonra Sultan Osman ağır hakaretlerle tahttan indirildi ve Yedikule Zindanı'nda feci bir şekilde öldürüldü.

Tarihimizde amansız bir müstebit olan IV. Murad İran'a karşı sefere çıkıp Revan Kalesi'ni fethedince, İstanbul'a gönderdiği fetihnameyle beraber Bayezid ve Süleyman isminde iki kardeşinin de idam fermanını yolladı. Payitaht zafer şenlikleri içinde çalkanırken sarayda iki bahtsız şehzadenin son feryatları yükseliyordu. Gene bu hükümdar ikinci seferinden Bağdat fatihi olarak dönerken diğer kardeşi Şehzade Kasım'ı boğdurttu.

IV. Murad'ın erkek evladı yoktu, ölümünde tahtı kardeşi İbrahim'e bıraktı. O da evlattan mahrumdu, ağır sinir hastasıydı, hatta zürriyetten nasibi kesilmiş görünüyordu. Osmanlı hanedanı bir inkıraz tehlikesini Türk tababetinin hazakati sayesinde atlattı.

Sultan Murad devrinden sonra Osmanlı hanedanı tarihinde kardeş ve evlat katli vakası görülmez.

Osmanlı şehzadelerinin mahbeslerinde dahi tahsil ve terbiyelerine dikkat edildiğini söylemiştik. II. Abdülhamid zamanında bir ileri adım daha atılmıştı; Mekteb-i Harbiye'de prensler için ayrı bir sınıf açılmıştı. Osmanlı şehzadeleri arasında Avrupa'da tahsile gönderilen ilk prens, Şehzade Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi oldu. Meşrutiyet'in ilanında Viyana'ya giderek Theresianum Koleji'ne girdi. Birinci Cihan Harbi'nde de bir iki şehzade Osmanlı ordusunda zabit olarak hizmet gördüler.

Sadrazam

Tarihimizde Tanzimat devri denilen uyanık istibdat devrine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı, padişahın tam salahiyetli vekili olan sadrazamın elindeydi. Divan-ı Hümayun'a padişahın adına başkanlık eder, padişahın rızasını aldıktan sonra devleti harbe sokabilir veya şartları çok ağır da olsa bir sulh akdedebilir; padişahın şahsen himaye ettiği kimseler müstesna, Osmanlı imparatorluğu hudutları içinde dilediğini bulunduğu mevkiden atabilir ve dilediğini cellat pençesine verebilirdi. Buna mukabil kendi mevkii ve hayatı her an tehlike içindeydi, padişahın "Alın şunu, kaldırın şunu!" demesi derhal, sorgusuz ve muhakemesiz idam edilmesi için kâfiydi. Bir dakika evvel milyonlarca insanın hayatına hâkim olup koca bir imparatorluğun mukadderatını avuçlarının içinde tutan sadrazamın küçük bir emirle bir anda yok edilmesi için herhangi bir suç işlemesine lüzum yoktu, hatta bilakis, idamı değil, taltif ve takdiri icap eden bir vezir de olabilirdi. Ve garibi, devlet kapısının bu en yüksek mevkiine çıkmak için de, Müslüman olmak, her nasılsa vezirler arasına karışmış bulunmak veya padişaha hatırlatılmış olmak yahut bir ihtilalde kelleyi koltuğa alıp en ön saflara geçmiş bulunmak kâfiydi. Sadaret makamı için ırk ve milliyet, içtimai sınıf, yaş, meslek, ahlak, iffet, istikamet, servet, tahsil, zekâ, liyakat gözetilmezdi. Tanzimat'a kadar geçen devir boyunca sadrazam paşaların içinde okuma ve yazma dahi bilmeyen cahiller; en süfli tabakalara mensup ailelerin evladı; çocukluğunda ve gençliğinde tellaklık, manavlık, zurnacılık, tayfalık, ahır uşaklığı, sakalık, sandalcılık yapmış olanlar; dağa çıkmış haydut, azatlı esir, hadım, derviş, cehlin ve tamaın gılzetiyle her türlü şenaati ve zulmü asla tereddüt etmeden irtikâp eden hunhar ve gaddar si-

malar görülür. Bu yüksek mevkiin şanına layık sıfat ve meziyetleri yazmaya lüzum yoktur ve unutulmamalıdır ki Osmanlı sadrazamları arasında yalnız tarihimizin değil, cihan tarihinin büyük devlet adamları gelip geçmiştir.

Sadrazamlığın alameti padişahın mührüdür; meşhur tekerlemeye benzeterek "Mühr-i Hümayun kimin elinde ise sadrazam odur" diyebiliriz. Sadrazamlar, al atlastan bir kese içinde bulunan padişahın altın mührünü aldıkları zaman öpüp başlarına götürürler ve keseyi, ağzına dikilmiş kordonundan boyunlarına geçirip göğüslerine atarlar ve artık azledilinceye kadar veya ölünceye kadar çıkarmazlardı; Mühr-i Hümayun koyunlarında olarak uyurlardı.

Vilayetlerin idaresi "beylerbeyi" unvanını taşıyan valilerin eline bırakılmıştı; payitaht olan İstanbul ve civarının idaresi ise bizzat sadrazamın elindeydi.

Bütün devlet işleri üzerinde padişah adına son kararın verildiği Divan-ı Hümayun haftada bir gün, salı günleri sarayda, divan için suret-i mahsusada yaptırılmış olan dairede toplanırdı. Bu daire "Kubbealtı" adını taşıyagelmiştir. Divan salı günü sabah namazından sonra toplanır, müzakere ve kararları için toplantı öğleye kadar devam ederdi; toplantı sonunda padişah evvela divana riyaset eden sadrazamı yalnız ve sonra bütün divan üyelerini toplu olarak huzuruna kabul eder ve kendilerine sarayda bir öğle ziyafeti çekilirdi. Öğleden sonra kendi saraylarına, konaklarına giden sadrazam ve Divan-ı Hümayun üyeleri bütün hafta boyunca devlet işlerini kendi ikametgâhlarında görürlerdi; her devlet dairesinin memurları, işlerine bugünkü devlet daireleri gibi o konak ve saraylarda devam ederlerdi. Sadrazam da kendi sarayında çalışırdı ve her gün, ikindi vakti sadaret makamının yüksek memurlarının iştirakiyle sarayında bir divan kurardı, buna "sadrazamın ikindi divanı" denilirdi. Sadrazama yapılacak şikâyetler, iş için müracaatlar bu divanda yapılırdı. Büyük Türk Veziri Sokullu Mehmed Paşa, böyle bir ikindi divanında huzuruna çıkan bir derviş tarafından hançerlenerek öldürülmüştü.

Sadaret makamı için padişah sarayının karşısında büyük bir miri saray yaptırılmıştı; ve "Saray-ı Âsafi" adı verilmişti; halk ise "Paşa Kapısı" derdi. Sonraları "Babıâli" adını aldı; bugün İstanbul vilayeti ile Defterdarlık'ın bulunduğu yerdir. Babıâli'de sadrazamların aile-

siyle beraber ikameti için bir de büyük harem dairesi inşa edilmişti.

Padişahın mutlak vekili sıfatıyla sadrazamın riyasetinde toplanan divan üyeleri vardı ki hepsi bizzat padişah tarafından tayin edilirdi.

Rumeli ve Anadolu kadıaskeri efendiler: İki büyük hâkim, divana gelen davalara bakarlar, devlet işleri hakkında fikir ve reylerini kullanırlardı. Adliye teşkilatının da en büyük iki amiriydi. İkinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci vezir unvanlarıyla altı vezir, devlet işlerinde tecrübe ve bilgi sahibi vezirler arasından tayin olunurdu. Sadaret makamı boşalınca bazen Mühr-i Hümayun ikinci vezire verilirdi. Divana intikal eden herhangi mühim bir meselenin tetkiki bu vezirlerden birine havale edilirdi. Divana yazılmış dilekçeler de bunlardan birine verilirdi. Bu altı vezire de divanın toplandığı Kubbealtı'na nispetle "kubbe veziri" denilirdi.

Kaptanpaşa: büyükamiral.

Başdefterdar: maliye bakanı.

Nişancı: tapu ve ferman bakanı.

Reisülküttap: Divan-ı Hümayun bakanı. Divan bürosu bu zatın emrindeydi. Bu büronun defterleridir ki devlet arşivini teşkil etmiştir. Divan-ı Hümayun kaleminde asırlar boyunca türlü işlerde ihtisas sahibi en kıymetli ve dikkatli kâtipler çalışırdı. Yabancı devletlerin elçileri Osmanlı Devleti'yle Divan-ı Hümayun'da temasa geçerlerdi. Evvela Divan-ı Hümayun bakanı olan reisü'l-küttabla görüşürdü; dolayısıyla reisü'l-küttab efendi dışişleri bakanı yerindeydi. Bu büronun türlü diller için tercümanları vardı.

Yeniçeri ağası: Bir askeri mütehassıs üyeydi. (Bu eserde "Yeniçeriler" bendine bakınız.) Devletin içişlerine bizzat sadrazam bakardı. Fakat devleti temsil meşguliyeti arasında bu vazifeyi onun adına "sadrazam kâhyası", "sadaret kethüdası" denilen başka bir yüksek memur görürdü. İçişleri bakanı olan sadaret kethüdası Divan-ı Hümayun'da üye değildi; divanda hazır bulunur, sadrazam içişleri hakkında onun hazırladığı vesaik ve notlarla konuşurdu. İç işlerden doğacak mesuliyeti paylaşmışlardı. Ekseriya sadrazamın itimadını suiistimal eden haris, zalim, eli rüşvet batağında ve suiistimal oyunlarında bir sadaret kethüdası vezir-i azamın sebeb-i felaketi olurdu. Bazen de asil, temiz bir kethüda, cahil, gaddar, zalim sadrazamın uğruna mahvolurdu. Bazen de sadaret kethüdaları sadrazamların ik-

balini çelip Mühr-i Hümayun'u alırlar, sadrazam olurlardı. Mesela 17. asrın en şöhretli vezirlerinden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, büyük rüşvetler alarak bir içki yasağına göz yummuş, düşmanları padişaha jurnal edince zavallı kâhyasını idam ettirerek hükümdarın gazaplı sualine, "Kâhyam olacak adam rüşvet almış, ben cezasını verdim" cevabını vermişti. Bir sadrazam azledilince veya idam olununca devrinin hesabı sadaret kethüdasından sorulurdu. Osmanlı tarihinde kendisine sadrazamlık yapmak tehlike olmuş padişahların başında Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, III. Ahmed ve II. Mahmud gelir.

Sadrazamlardan çoğu kan dökmekten çekinmemişlerdir; fakat devri en kanlı vezir-i azam, korkunç bir anarşiyi önlemiş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın zamanıdır ki bu büyük veziri hadiseler kanlı olmakta mazur gösterir. Sadrazamlık devirlerinin uzun olmasına rağmen ellerini insan kanı lekesinden korumuş olan vezirler de Sokullu Mehmed Paşa ile Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'dır ki her ikisi tarihimizin büyük devlet adamlarıdır.

Kaptanpaşa

Kaptanpaşa yahut kaptan-ı derya, Türk imparatorluğu deniz kuvvetlerinin, resmi tabiriyle "Donanma-yı Hümayun"un en büyük amiriydi. Divan-ı Hümayun azası olarak, divana gelen bütün devlet işleri üzerinde söz ve rey sahibiydi. Makamı, mesuliyeti ağır makamdı.

Karadeniz, daha Fatih Sultan Mehmed zamanında bir Türk denizi olmuştu; 18. asır sonlarına kadar, yani Rusya'nın Kırım'ı ilhak ederek Karadeniz'de bir donanmaya sahip olacağı tarihe kadar, Donanma-yı Hümayun bu denize harp için çıkmamıştır. Kazak korsanlarına karşı sahil muhafazası temin edilmiş, 17. asırda pek cüretkârane korsan tecavüzleri amansızca tenkil edilmiş; ordunun İran ve Gürcistan seferlerinde deniz yoluyla ve donanma gemileriyle erzak ve cephane nakledilmiştir. Devamlı Avrupa seferlerinde de Donanma-yı Hümayun gemileri ordu ağırlığını, erzak ve cephanesini Tuna ağzına kadar götürmüş ve orada bir nehir filosuna devretmiştir. Tarihimizde Tuna donanması yahut Tuna ince donanması diye anılagelen ve "Tuna kaptanı" unvanını taşıyan bir amiralin emrinde bulunan bu teşkilat maalesef gereği gibi tetkik edilmemiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında büyük ve yeni bir hamleyle başlayan Avrupa fütuhatında Tuna'daki Türk donanması fevkalade ehemmiyetli bir vazife almış, zaferlerimizi sağlayan bir kuvvet olmuş, Tuna kaptanları büyük nehrin sularında Budin'den ileri Almanya sınırına kadar ilerlemişlerdir.

Türkiye imparatorluğu Mısır'ı ve Irak'ı birer eyalet olarak ilhak ile Hint ticaret yoluna hâkim olduktan sonra, zengin kaynaklarına dayanarak Hint Denizi'nde mutlak hâkimiyeti temini de ihmal etmiştir ve devletimizin kudret ve şevketini yıkan da bu ihmal olmuştur.

Kızıldeniz'de ve Basra Körfezi'nde "Mısır kaptanı" ve "Basra kaptanı" unvanını taşıyan iki amiralin kumandasında birer sahil muhafaza filosu bulundurmakla iktifa edilmiştir. Türk denizcilerinin Hint Okyanusu seferleri tarihimizin harikulade vakaları arasındadır. (Bu eserde "Sokullu Mehmed Paşa", "Sumatra Seferi" yazılarına bakınız.)

Türkiye devletini asırlar boyunca meşgul eden Akdeniz seferleri ve Akdeniz hâkimiyeti olmuştur. Evvela Venedik Cumhuriyeti'nin bu denizdeki hâkimiyeti yıkılmış, sahillerde ve adalarda, elindeki bütün üsler çetin ve kanlı kara ve deniz harpleriyle birer birer alınmış (mesela Girit Adası'nın zaptı yirmi beş yıl sürmüştür); Doğu Akdeniz bir Türk denizi olmuştur. Sonra, bu hâkimiyetin muhafazası için İspanyollarla, Papalık sancağı altında toplanan Haçlı donanmalarıyla çarpışılmıştır. (Vakalar bu eserin "Kronoloji" sütunlarında kaydedilmiştir.) Türklerin Doğu Akdeniz hâkimiyeti o kadar mutlak olmuştur ki Türk deniz akıncıları 16. asır sonları ile 17. asır başında Septe Boğazı'ndan Atlas Okyanusu'na çıkmışlar, baş döndüren maceralara atılmışlardır. (Bu eserde "Atlas Okyanusu'nda deniz akıncıları" yazısına bakınız.)

İşte kaptanpaşalık makamının ve kaptanpaşaların ve İstanbul'da kurulmuş olan Türk tersanesinin başlıca işi bu Akdeniz seferleridir. Akdeniz'deki Türk hâkimiyetinin muhafazasıdır; "Donanma-yı Hümayun" denilince Türkiye'nin büyük Akdeniz donanması kastedilmiştir.

Kaptanpaşaların elinde iki büyük müessese vardır: donanma ve tersane.

Donanma üç büyük birlikten kurulmuştu:

1- Donanmanın esasını teşkil eden tersane gemileri
2- Deniz cengi seferiyle vazifelendirilmiş sancakbeylerinin gemileri
3- Deniz akıncıları (tarih-i edebiyatımızda Mağrib korsanları, Mağrib gemicileri denilen Cezayir, Trablusgarp ve Tunus gemileri)

Kaptanpaşalar, her sene deniz seferi mevsiminde (ilkbahar ortaları ile sonunda) donanmayı sefere çıkacak durumda hazırlamakla ve İstanbul'daki büyük tersanenin, Kasımpaşa Tersanesi'nin dai-

mi faaliyetine nezaretle ve tersanedeki teçhizat ve cephane ambarlarının noksanını tamamlamak, bu ambarları gereği gibi dolu bulundurmakla mükelleftiler; öylesine ki Hazine-i Hümayun (dolayısıyla maliye bakanı yerinde olan başdefterdar), tersaneye gereken tahsisatı temin edemeyince, yani hazinede darlık olunca kaptanpaşalar tersane faaliyetini durdurmamaya çalışırlar, acil ve zaruri masrafları, sonra hazineden almak üzere kendi keselerinden öderlerdi ve bu hal adeta ananeleşmişti. Onun için kaptanpaşalığa getirilecek kimselerin makama liyakatinden ziyade varlık sahibi, zengin vezir olmasına dikkat edilirdi.

Şurasını da ehemmiyetle kaydetmek lazımdır: Tarihimizde kaptanpaşalık, büyükamirallik bir meslek makamı olarak da görülmemiştir. Unvana nazaran bu makama gelecek zevatın çekirdekten denizci olması gerekir ise de, makam tamamen siyasi addedilmiş, cesaret ve servet ve işadamı olmak kâfi ehliyet sayılmış, denizle, denizcilikle hiç ilgili olmayan, ömründe bir defacık bile gemiye binmemiş vezirler kaptanpaşa olmuştur. Bununla beraber unutmamalıdır ki Büyük Piyale Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa, Kılıç Ali Paşa, Cafer Paşa, Küçük Piyale Paşa, Hüsam Reisoğlu Ali Paşa gibi dünya ölçüsünde büyük denizciler kaptanpaşalık unvanını taşımışlar, tarihimizde şanlı hatıralar bırakmışlardır. Bu büyük deniz kurtlarının kudret ve ehliyetle doldurduğu o makama, öyle simalar da getirilmiştir ki, mesela 17. asırda aslı bir Rus kölesi olan Sarı Kenan Paşa gibi, düşman karşısında en küçük bir hicap duymadan amiral gemisini karaya vurdurup kaçmış ve koca Türk donanmasının birkaç saat içinde mahvolmasına sebep olmuştur. Gene öyle kaptanpaşalar görülmüştür ki, mesela yeniçeri Kara Murad Paşa gibi, deniz cenginde hamiyet ve şecaati galeyana gelmiş, amiral gemisini terk ederek bir sandala binmiş ve kılıcını çekerek düşman donanmasına nara atıp sandalla hücum etmiş, bu şehamet manzarası karşısında cuş-u huruş içinde hücuma geçen Türk donanması düşman donanmasını sürmüş kaçırmış ve parlak bir deniz zaferi kazanmıştır.

Kaptanpaşalar için, tersanede bir miri saray vardı; aileleriyle beraber bu sarayda otururlardı. Bütün tersane ve donanma işleri Kaptanpaşa Divanı denilen bir divanda görülürdü. Kaptanpaşanın muavini ve erkân-ı harbiye reisi yerinde olan zat tersane kethüdası unva-

nını taşırdı; tersane kethüdalığı bir meslek makamıydı; gemi kaptanlarının kıdemlileri arasından seçilerek tayin olunurdu. Fakat bu ananenin de suiistimal edilerek denizcilikle ilgisi olmayanlardan tersane kethüdası tayin edilmiş olanlar vardır ve bu hal, tersane işleri için ekseriya vahim neticeler doğurmuştur.

Tersane kethüdalığı, büyük yekûnlar tutan tersane ve donanma masraflarını gören el olduğundan suiistimale çok müsait bir makamdı; tersane kethüdalığında kararmış vicdanlar için "mal toplama" daima kolay olmuştur; mürteşi ve hırsız tersane kethüdalarının çoğu da suçlarının cezasını bir cellat pençesinde görmüşlerdir.

Deniz cengi seferiyle vazifelendirilmiş sancakbeylerinden on biri doğrudan doğruya kaptanpaşalığa bağlıydı. Bu beyleri kaptanpaşa azil ve tayin ederdi. Bu bakımdan kaptanpaşalık, merkezi İstanbul'da Kasımpaşa'da bulunan bir eyalet farz edilmişti. Ayrıca kara eyaletlerinin sahil sancakları beyleri de deniz seferiyle vazifeliydiler, bunlar sefere, mensup oldukları eyalet paşasının sancağı altında değil, gemileriyle kaptanpaşa sancağı altında giderlerdi; mesela Kıbrıs Paşalığı yedi sancaktı, bu sancakbeylerinden üçü deniz seferiyle vazifeliydi. Deniz seferiyle mükellef sancakbeyleri birer gemi ve geminin kürekçisi ve cenk erleriyle donanmaya gelirlerdi. Tersaneden bey gemilerine yalnız pusula, harita, iskandil aleti, lenger, lenger zinciri ve top verilirdi. Gemiyi ve geminin sair teçhizatını sancakbeyi yaptırırdı.

Bey gemilerinin Donanma-yı Hümayun'a iltihak edeceği deniz üsleri de, Anadolu sahili beyleri için Çeşme limanı, Rumeli sahili beyleri için Mora'da Navarin limanıydı.

Donanma-yı Hümayun'un tersane gemileri kaptanpaşanın kumandasında İstanbul'dan hareket eder, Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak evvela Çeşme'ye gider, orada Anadolu bey gemilerini alır, Çeşme'den Navarin'e giderdi; Navarin'de de Rumeli bey gemilerini aldıktan sonra Akdeniz'e açılırdı. Artık Donanma-yı Hümayun Akdeniz'e en kuvvetli bir düşman donanmasıyla bir deniz harbini kabul edecek tam kadrosuyla seyrediyor demekti... Deniz akıncıları (Mağrib gemileri) donanmaya hususi bir davet üzerine iltihak ederlerdi. Aslında vazifeleri Donanma-yı Hümayun'un tersane gemileri daha boğazdan çıkmadan Adriyatik ağzı ile Tunus arasındaki hattın ötesinde cevelan etmek, düşman donanması hakkında malumat

toplamak, haber vermek, düşman sahillerini vurmak, yani bir korsan cengiydi.

Bey gemileri birer tecrübeli kaptanın idaresindeydi. Sancakbeyleri de gemileriyle beraber sefere gitmeye mecburdular ve ekseriya denizcilerden seçilip tayin edildikleri için gemilerinin kumandası da kendi ellerindeydi. Tersane gemileri de tersane kaptanlarının idaresindeydi. Tersane kaptanları da değerli denizcilerden seçilip tayin edilirdi.

Kaptanpaşanın bindiği gemiye paşa gemisi denilirdi. Kaptanpaşa gemisinin kaptanı da tersane kaptanlarının en değerli ve tecrübeli bir siması olurdu.

Bazen bir deniz seferine, kaptanpaşadan gayri namlı vezirlerden bir de serdar tayin edilirdi; bu takdirde kaptanpaşa da serdarın emrine girer, deniz seferinin bütün mesuliyeti serdarın omuzlarına yüklenirdi.

Donanma-yı Hümayun, tersaneden ananevi merasimle hareket ederdi; şöyle ki: Gemilerin kürekçileri tersane zindanından çıkarılıp gemilerin kürekçi sıralarına yerleştirilip çakılır; "reis" denilen kaptanlar ve geminin sair zabitanı ve bahriyeliler gemilere binerler. Müneccimbaşı hareket için uğurlu günü ve saati tayin eder ve gemiler tersane önünden hareket ederek Beşiktaş önünde lenger atarlardı; orada son ve umumi bir teftiş yapılır, en önde amiral gemisi olmak üzere bir muazzam ve muhteşem alay nizamıyla yola çıkardı. Amiral gemisi Topkapı Sarayı'nın liman ağzında bulunan Yalı Kasrı önünde durur, bu kasra gelmiş olan padişah top atılarak selamlanır, kaptanpaşa, eğer varsa serdarpaşa ve kaptanpaşa bir filikayla amiral gemisinden Yalı Köşkü'ne gider, huzura çıkar, sırtına merasim-i mahsusayla kürk giydirilir... Ekseriya elmaslı bir hançer hediye edilerek ayrıca taltif olunur, donanmanın nusret ve muvaffakiyeti için dua edilir, kaptanpaşa amiral gemisine döner, gemi tekrar top atarak hareket ederdi. Amiral gemisini takip eden bütün tersane gemileri Yalı Köşkü'ndeki padişahı topla selamlar ve Sarayburnu'nda bulunan toplar da donanmanın selamına mukabele ederdi.

Çok eski bir İstanbul türküsünün,

"Sarayburnu'ndan geçtiğim
Sırmalı yelken açtığım..."

terennümü kaptanpaşaların deniz seferi merasiminden kalmış şirin sözlerdir...

Donanma-yı Hümayun'un Beşiktaş önündeki son teftişi, Barbaros Hayreddin Paşa'dan kalma bir ananeydi. Bilahare bu büyük denizcimiz Beşiktaş sahilindeki türbesine defnedilince bu anane, büyük Türk denizcisine bir hürmet merasimi halini de almıştı.

Nişancı

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski devlet teşkilatında yüksek makamlardan biri de nişancılıktı. Divan-ı Hümayun azasından olan nişancılara tapu ve ferman bakanı diyebiliriz. Kendilerine "tevkii" ve "tuğrai" unvanları da verilmiştir; padişah ve devlet adına verilen tapu senetlerinde dirlik beratları ve fermanlardaki tuğraları nişancılar çekerdi (resmederdi); bütün bu mülkiyet senetleri ve dirlik beratları ve fermanları da nişancının emri ve nezareti altında çalışan kalemde (Defter-i Hakani kaleminde) hazırlanırdı. Nişancılık geniş hukuki bilgiye dayanan ve devlet haysiyet ve namusunu temsile layık çok sağlam bir seciye ve namusu icap ettiren nazik ve mühim bir yüksek memuriyetti. Onun için nişancılar, malumatlı, kalem ve üslup sahibi, şeref ve vakar sahibi kimseler arasından seçilir ve ekseriya da ölünceye kadar bu makamda kalırlardı.

Defter-i Hakani kaleminde mütehassıs hattat kâtipler yetiştirilirdi, bunların arasından da padişahın tuğrasını resmedecek, çekecek olanlar ayrılırdı; fakat tuğrayı tam olarak resmetmek şiddetle yasaktı; tuğrayı tam olarak ancak nişancı çekebilirdi.

Mühim ferman tuğraları evvelden hazırlanır, tezhip edilir, bir senetle hazineye teslim edilirdi. Kullanılacağı zaman bir tanesi gene senetle alınır, aynı cins ve ebattaki kâğıtlara yazılmış, hazırlanmış fermanın baş tarafına yapıştırılır ve bizzat nişancı bu eki altın mürekkeple "sahhülvasıl" (ek doğrudur) diye yazarak tasdik ederdi; eğer bir Hatt-ı Hümayun lazım ise, bu suretle tekemmül etmiş olan ferman padişaha arz edilir, o da fermanın tuğra bulunan baş tarafına kendi el yazısıyla "mucibince amel oluna" diye yazardı. Bilhassa has, zeamet ve timar gibi dirliklerin tevcihinde nişancı Divan-ı

Hümayun'u tenvire salahiyetli tek simaydı. Devlet nizamının şeklini tespit eden kanunların tanziminde de en mühim rol daima nişancılarda olmuştur. Ne kadar şayan-ı dikkattir ki nazik vazifesini suiistimal etmiş, sahte tapu, dirlik beratı, sahte ferman tanzim etmiş tek nişancı görülmez. Tarihimizde, mesela Barbaros Hayreddin Paşa'nın bütün kaptan-ı deryaların piri olduğu gibi, nişancıların piri, Kanuni Süleyman'a nişancılık yapmış olan Celalzade Mustafa Çelebi'dir.

Kalem ve efendileri

Kalem, devlet dairesine verilmiş isimdir; memura da "kalem efendisi" denilirdi. Kalemler, asırlar boyunca, yalnız devlet işlerinin görüldüğü yer değil, Türk gençlerinin tahsil ve terbiye gördükleri birer ilim ve irfan kaynağı, has manasıyla birer mektep olmuştur. Tereddütsüz yazabiliriz ki, müverrih, vakanüvis, riyaziye âlimi, fen adamı, şair, nâsir, hattat, müzehhip, minyatür ressamı, bestekâr... Hülasa ilim ve sanat adamlarımızın çoğu kalemlerden yetişmiştir.

Kaleme, bir sıbyan mektebinde veya evde okuma yazma öğrendikten sonra, çocukluk çağında, on bir- on iki- on üç yaşlarında intisap edilirdi. Bir çocuğun kaleme alınması, kendisine ve ailesine bir lütuf sayılırdı ve tabii o kalem amirinin müsaadesi veya herhangi yüksek bir makamın, ricali devletten birinin emri olmadan kaleme girilemezdi. Kaleme giren çocuğa "şakirt" (talebe, yamak, çırak) denilirdi. Bir işe yarayıncaya kadar da kendisine para verilmezdi. Kalem şakirdi bir gencin aylığa geçmesi, evinde ve muhitinde bir bayram gibi kutlanan hadise olurdu.

Kaleme alınan çocuk, kalemin amiri tarafından, edebiyle, terbiyesiyle, ilim ve irfanıyla temayüz etmiş, yaşlı ve tecrübeli, has manasıyla baba bir adamın yanına verilirdi. Bu mürebbi kâtip, çocuğu yetiştirmeyi bir vazife, manevi bir borç, bir mesuliyet, bir şeref ve haysiyet davası bilirdi. Şefkatle, muhabbetle o körpe zekâ ve istidadı işler, ona hüsn-i hatt (güzel yazı) öğretir, mesleki bilgiler verir (mesela maliye hesapları, tapu kayıtları gibi), kalemde evrakın nasıl muamele gördüğünü anlatır; fakat vazifesi burada bitmez, çocuğun her sahadaki heves ve arzusunu araştırırdı; devrin muteber bilinen tarihi ve edebi eserlerini tanımasına delalet eder, bir baba gibi yanına alıp

kendisinin intisabı olduğu edebi mahfillere, saz ve söz toplantılarına götürür, şiire hevesi varsa teşvik eder, şiirin kavaidini gösterir ve kalem şakirdi, kalemde ya Arapça veya Farsça bazen de bu iki yabancı dili muhakkak öğrenirdi. Münevver mutlakıyet devrinde bunlara bir de Fransızca eklenmişti. Kaleme intisap eden bir zekâ ve istidat asla körlenmez, bilakis gabavet işlenirdi.

Bir kaleme girmeye "çırağ edilme" denilirdi. Şakirt çocuk kalemde bir küçük delikanlı olunca, yani şahsiyeti tebellür edince, şekline, şemaline, haline, edasına, çalışkanlığına, zekâsına, terbiyesine, sesine, hülasa bir hususiyetine uygun bir takma isim, "mahlas" alırdı. Delikanlıya bu mahlası ekseriya kalemin mümtaz bir siması bulur, kalem arkadaşlarınca uygun görüldükten sonra verilir ve artık kendi adı unutulurdu. Mesela kalemden yetişmiş olan sadrazamlardan Âli Paşa'nın "Âli" adı kendisine kalemde konmuştu, asıl adı Mehmed Ali'dir. Devlet adamlarımızın tarihimize mal olan isimlerinin çoğu kalemde konulmuş isimlerdir.

Ve mesela kaleme çok güzel bir çocuk çırağ edilince "Melihi" diye bir mahlas verilirdi. Eğer kendi adı da Yusuf ise, bu sefer güzelliği cihan tarihinde şöhret olmuş Yusuf Peygamber hatırlanarak ikinci bir Yusuf manasına "Sânî" mahlası verilirdi. Kalemden yetişmiş devlet adamlarımızın isimlerinde olduğu gibi divan şairlerimizin çoğunun mahlasları da hemen daima kalemde takılmıştır.

Kalemin büyük kayıt defterleri sandıklarda, muamele görmekte olan evrak ise torbalarda muhafaza edilir, onlar da ayrıca sandıklara konulurdu. Kalemin bütün memurları uzun yazı rahlelerinin önünde şiltelere bağdaş kurarak otururlardı. Ve tıpkı bir mektep gibi kalemlerde sert bir disiplin hâkimdi.

Reisü'l-küttab efendi

Divan-ı Hümayun kaleminin (bürosunun) amiridir. 17. asır ortalarına kadar, vazifesi icabı Divan-ı Hümayun müzakerelerini takip eder, divanın azası bulunan nişancının emrinde bir büyük memurdu; sonra divanın, devlet işleri üzerinde fikirlerini beyan eden azaları arasına girdiler.

Divan-ı Hümayun kaleminde hepsi seçkin simalar olmak üzere yirmi beş kâtip vardı; bunlar Divan-ı Hümayun'a gelen evrakın ve divandan çıkan kararların suretlerini kütük defterlerine kaydederlerdi. Zamanımıza kadar dikkatle saklanmış olan bu defterler, bugün Osmanlı İmparatorluğu tarihini gereği gibi aydınlatan milyonlarca vesikayı ihtiva eden kıymetine paha biçilmez bir hazinedir.

Divan-ı Hümayun kâtiplerine "hacegân-ı Divan-ı Hümayun" denilirdi; en kıdemlileri "tezkereci efendi" unvanını taşırdı; ekseriya reisü'l-küttablık makamı boşalınca tezkereci efendi reisü'l-küttab olurdu.

Divana gelen evrakı ve istidaları, Divan-ı Hümayun'da daima ayakta duran reis efendi okur, divan kararlarının müsveddelerini o kaleme alır ve divanın tasvibinden sonra kâtiplere yazdırtır ve suretini kütük defterine geçirterek kime yollanacak ise divan çavuşları vasıtasıyla yollardı; kütükteki suretinin yanına da "falan çavuşa verildi" diye kaydolunurdu.

Daha evvel de bir vesileyle kaydettiğimiz gibi divandan çıkan her emir padişahın ağzından kaleme alınırdı.

Yabancı devlet elçileri Osmanlı İmparatorluğu'yla Divan-ı Hümayun'da temas ederlerdi. Divan-ı Hümayun'da muhtelif yabancı dilleri bilen lüzumu kadar tercüman vardı, bunlara da "Divan-ı

Hümayun tercümanı" denilirdi; 19. asra gelinceye kadar hemen hepsi gayrimüslimdi, bilhassa Fenerli Rumlardandı; en kıdemlisi, sadakatine güvenilebileni baştercüman adını taşırdı; divan tercümanları da kâtipler gibi reisü'l-küttab efendinin emrindeydi. Yabancı bir devlet elçisi İstanbul'a geldiğinde, divanca tespit edilen bir günde divana gelir ve evvela reisü'l-küttab efendiyi görür, ilk temasını onunla yapar, sadrazamın huzuruna onun delaletiyle çıkar, eğer elçi herhangi bir mesele müzakere ve münakaşa edilecekse o görüşür, müzakere ve münakaşa eder ve neticeyi divana arz ederdi. Bu bakımdan reisü'l-küttab efendiler Osmanlı İmparatorluğu'nun eski devlet teşkilatında dışişleri bakanıydı demek hatalı olmaz. Harplerden sonra mütareke ve sulh müzakerelerine de reisü'l-küttablar memur olurdu, tabii yanına tercümanlar alırdı.

Divan-ı Hümayun tercümanlarının bu müzakerelerdeki rolleri çok mühimdi. Mesela, 17. asır ortalarında yirmi beş yıldan beri devam eden Girit cengini bir Türk zaferiyle sona erdiren Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye Kalesi'nin Türklere teslimi müzakereleri yapılırken Divan-ı Hümayun Baştercümanı Panayoti'nin zekâsından, dirayetinden ve talakatinden fevkalade istifade etmişti. Buna karşılık Ruslarla aktedilen Kaynarca Muahedesi'nin müzakerelerinde Ruslar, reisü'l-küttab efendinin bönlüğünden ve Divan-ı Hümayun tercümanının sinsi ihanetinden istifade ederek çok ağır sulh şartlarını dolambaçlı yollarla Türk heyetine adeta dikte ettirmişlerdi. (Bu eserde "Kronoloji" kısmında "1669 Kandiye Muahedesi" notu ile "Kaynarca Muahedesi" yazısına bakınız.)

Bir divan kâtibi

17. asrın ilk yarısına kadar, İstanbul surlarının içinde, padişahın ve vüzeranın merasim ihtişamı için atlanan askerler müstesna, halkın ve ricalden sayılmayan memurların servetleri ne olursa olsun ata binmesi yasaktı. Şehrin en uzak bir köşesine dahi yaya gidilirdi... Fıkra tarih-i edebiyatımıza mal olmuştur:

Süleyman Çelebi'nin mevlidi gibi hem şairane, hem âşıkane, dini edebiyatımızın en yüksek eserlerinden *Hilye-i Peygamberî*'yi yazmış olan Hakanî Mehmed Bey bu şaheserini bitirdiği 1598 (Hicri 1007)

yılında yetmişini aşmış bulunuyordu. Kendisi Divan-ı Hümayun kâtiplerindendi; konağı da Edirnekapı civarındaydı. Bir sultan torunu, kibar adamdı. Eseri, saraydan en aşağı halk tabakasına varıncaya kadar fevkalade bir heyecanla karşılandı. Şaire, sadaret makamı tarafından ne türlü bir mükâfata mazhar olmak arzusunda olduğu soruldu. Hakanî Mehmed Bey, "Artık ihtiyar oldum... Edirnekapı'dan yaya gidip gelmeye kudretim kalmadı. Müsaade buyurulursa atla gidip gelsem!" cevabını verdi. Divan erkânı şaşırdı... Yaşı, hizmeti, içtimai seviyesi ne olursa olsun bir kâtip ata binemezdi... Uzun uzadıya görüşüldü. Şairin hatırı için bir nizamın bozulamayacağına karar verdiler. Fakat Mehmed Bey'i kırmak da istemediler... Miri Paşa kapısı ile saray civarında bir konak satın alındı. Bedeli gene hazineden ödenerek bu konak mükemmel bir surette döşenip dayandı ve şaire hediye edildi... Arzusu bu suretle yerine getirildi. Bir müddet sonra yalnız Müslümanlar hakkında, şehir içinde ata binme yasağı kaldırıldı.

Kadıasker efendiler

Divan-ı Hümayun'un iki büyük rüknü, ilmiye sınıfının en kıdemli simaları arasından seçilerek bizzat padişah tarafından tayin edilen iki büyük hâkim, bütün imparatorluğun adliye teşkilatının başlarıydı. Biri "Anadolu kazaskeri", diğeri "Rumeli kazaskeri" unvanını taşır, ikisine birden "sadreyn efendiler" denilirdi. Rumeli kazaskerliği makam olarak Anadolu kazaskerliğinden bir derece üstündü; Divan-ı Hümayun'da Rumeli kazaskeri sadrazamın solunda, Anadolu kazaskeri de onun yanına otururdu. "Kadıasker"lere halk ağzında "kazasker" denilegelmiştir.

Rumeli kazaskeri efendi, terfi ederse, şeyhülislam olurdu; yahut tekaüt edilirdi. Azledilen bir Rumeli kazaskeri, artık ilmiye mesleğinde başka bir makama getirilemezdi, ya gene Rumeli kazaskeri olur yahut ilmiye mesleğinden emekliye ayrılırdı. Anadolu kazaskeri terfi ederse, Rumeli kazaskeri olurdu. İlmiye mesleği ananelerine göre Rumeli kazaskerliği yapmadan hiç kimse şeyhülislamlığa yükselemezdi. Bazen bilfiil kazaskerlik yerine bu makamların payesi verilirdi, ilmiyeden böyle bir paye alan zat, o vazifeyi bilfiil ifa etmiş gibi bir üst makama tayin edilebilirdi. Mesela bir İstanbul kadısına Anadolu kazaskerliği payesi verilir, bilfiil Anadolu kazaskeri efendi yerinden alınmadan boşalan bir üst derece Rumeli kazaskerliğine tayin olunurdu. (Bu hususatı etraflıca okumak için bu eserde "Medreseler" yazısına bakınız.)

Yevmiyeleri kırk akçeye kadar olan medrese müderrislerini ve yevmiyeleri yüz elli akçeye kadar olan kadıları (hâkimleri) kazaskerler tayin ederdi; Rumeli'deki müderris ve kadıları, Rumeli kazaskeri, Anadolu'daki müderris ve kadıları da Anadolu kazaskeri tayin ederdi. (Anadolu tabirine Mısır, Suriye, Hicaz ve Irak da dahildir.) Üst tarafını, kazasker efendiler inha eder, tayini padişah yapardı. "Taht

kadısı" denilen Bursa, Edirne, Mekke ve İstanbul kadılarını bizzat padişah tayin ederdi; taht kadılarıyla kazaskerlerin tayininde de padişah ekseriya şeyhülislam efendiyle istişarede bulunurdu ve ekseriya sadrazamın da fikri, reyi alınırdı. Kazasker efendilerin en mühim vazifelerinden biri de Divan-ı Hümayun'a gelmiş olan davaları, diğer divan azasının önünde rüyet etmekti.

Divan-ı Hümayun salı günü sabahı toplanır, öğleye kadar devam ederdi. Diğer günler, kazaskerler kendi konaklarında çalışırlar, divan kurarlar, kendilerine başvuran iş ve dava sahiplerini dinlerler, müderrislik, kadılık isteyenlerin evrakını tetkik ederlerdi. İşlerinde yolsuzluk olduğundan şüphe edilen, rüşvet ve türlü suiistimal ile zülum ve gadrettiği görülen kazaskerler, sadrazamın emriyle emekli bir Rumeli kazaskeri tarafından teftiş olunurdu, azli veya azliyle beraber sürgüne gönderilmesi icap ediyorsa sadrazam tarafından padişaha arz olunurdu. Beylerbeyilere, vezirlere verilen haslar gibi, taht kadıları ile kazaskerlerin de hasları vardı, fakat bunlara has denmez, "arpalık" denilirdi. Kazaskerlerin arpalığı tutarı yevmiye beş yüz akçeydi. Emekli bir kazaskere yevmiye yüz akçe getiren bir arpalık verilirdi; bu efendi de ya arpalığı olan yere gidip yerleşir yahut arpalığın gelirini toplamak üzere bir adamını gönderirdi. Rumeli'deki mahkemelerin aldığı miras taksimi vergileri, Rumeli kazaskerine, Anadolu'daki mahkemelerin (Mısır, Suriye, Irak dahil) aldığı miras taksimi vergileri de Anadolu kazaskerine aitti. Bu "resmi kıymet"le Rumeli kazaskerinin yevmiyesi 8.000 akçeyi aşardı; kendisinden bir basamak aşağıda bulunan Anadolu kazaskerinin yevmiyesi ise, kaza sahası çok daha büyük olduğundan 16.000 akçeyi bulurdu. Rumeli kazaskerliğinin bu bakımdan tamah edilecek tarafı yoktu; fakat şeyhülislam eşiğiydi. Kazaskerler azledildikleri zaman da 150 akçe mazuliyet yevmiyesi alırlardı. İlmiye mesleğinde kazaskerlik, hakikaten bir refah ve saadet kapısıydı. İçlerinde erbabı zevk olanlar muhteşem bir hayat sürerlerdi. Hele babadan kalan bir serveti de olursa, bu hayat göz kamaştıran bir şaşaa arz ederdi. Osmanlı tarihinde hususi hayatının ihtişamı bilhassa dillere destan olmuş bulunan zat da 17. asır ulemasından Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'dir. Sultan İbrahim'i deviren ihtilalde yeniçeri ağaları ve Kösem Sultan'la birlik olan ve çocuk Sultan IV. Mehmed'i koltuklarından tutarak Osmanlı

tahtına oturtmuş bulunan bu zat, Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislamlığa yükseldiğinde, servet bakımından o kadar müstağni bulunuyordu ki şeyhülislam tahsisatını devlet hazinesine terk etmiş, bu büyük vazifeyi sadece bir şeref meselesi telakki etmişti.

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin muhteşem hayatı

17. asır ortalarında müverrih ve şair Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin hususi hayatındaki ihtişam, kadıaskerliğe ve şeyhülislamlığa kadar yükselmiş ulema efendilerinin muazzam serveti hakkında güzel bir fikir verir. Abdülaziz Efendi için vakanüvis, "Meskeni, giyim ve kuşamı ve sofrası, adamlarının ve hizmetkârlarının terbiyesi, daratı ve ihtişamı vezirane, belki mülukâneydi" diyor. Sofrasında daima seçkin misafirleri bulunur, yemekten sonra yanına ancak konuşmak istedikleri girebilir, herkesle gayet resmi konuşurdu. Ekseriya tek başına kütüphanesine kapanır, saatlerce mütalaayla meşgul olurdu. Aşağıdaki satırlar vakanüvis Naima Efendi'nindir:

> Tazeru mehpare beş altı tane nazenin hizmetkârı eksik olmazdı. Pakdamen ve salihtiler, lakin müşahede-i cemali hûbat ile mütelezziz olup ol makule sureti ve siyreti mahbub çelebileri evlat yerine terbiye edip, okutup yazdırıp çırağ etmeye maildiler. Hatta mahdumlara eyyam-ı şitada Hint alacası ve mirzarj boğası kapama ve şal kuşak ve eyyam-ı sayfide ince Kırım kesimi beyaz sade ve som sırma kolan kuşak kuşatıp eyyam-ı mutedilede süt mavisi ince bez cantiyanlar giydirip çakşır giydirmez imiş. Yırtmaç şikâf-ı şatrengi şal ile iki karış miktarı olup bir iki yerden rapt için altın kopça dikerler imiş ki misafir huzurunda açılmamak için, yırtmaçlar iliklenirdi. Sair evkatta küşade olup süratle gidip geldikte yırtmaçlardan simin topukların şaşaası meclise pertev salardı. Mahremlerinden biri kendisine:
>
> "Sultanım... Bu taze uşakları istihdam ettiğiniz çendan münasip görülmez!" dedikte Aziz Efendi:
>
> "Hüsn-i suret, kabiliyet-i siyrete alamettir; bir alay kabihü'l-vech ehremen istihdamından bunlar münasiptir ve bir alay fesaka şerrinden koruyup terbiye ile adam ettiğimiz cihetle mecur oluruz..."

demişti.

Beylerbeyi ve sancakbeyleri

Osmanlı İmparatorluğu hudutlarının en geniş olduğu devirde (17. asır ortasında Köprülüler devri) idare şekilleri birbirine benzemeyen ülkelerden teşekkül etmişti. Bu idare şekli Tanzimat adını verdiğimiz uyanık istibdat devrine kadar devam etti. Unutmamalıdır ki 17. asır ortasından Tanzimat'a kadar geçen bir buçuk asır içinde geniş ölçüde memleketler elden çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dahili idare şeklini mütalaa için seçtiğimiz 17. asır ortasında göreceğimiz panorama şudur:

1- Devlet merkezi olan İstanbul'un idaresi:
Hududu Rumeli'de Marmara sahilinde Küçükçekmece Köprüsü ve Karadeniz sahilinde Kilyos, Anadolu'da Marmara sahilinde Bostancıbaşı Köprüsü ve Karadeniz sahilinde Şile'ydi (hemen zamanımızın belediye hudududur). Mülki amiri olarak valisi yoktu, valinin vazifesini bütün devleti idare eden sadrazamlar görürdü. Bu eserde fırsat bulunursa İstanbul idaresinden bahsedilecektir.

2- Merkeze bağlı vilayetler ve sancaklar:
Bu yazıda ve az aşağıda idare şekli etraflıca anlatılacaktır.

3- Merkeze ismen bağlı eyaletler:
Usulen birer vali tayin edilen, fakat idare yerli mütegallibenin elinde bulunan, uzak bulunmaları hasebiyle bu mütegallibeye resmen göz yumulan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletleri.

4- Mahalli hanedanlara yurtluk, ocaklık olarak verilmiş şark eyaletleri:
Han unvanını taşırlardı, hanlıkları bir beratla tasdik olunurdu; hanlıklar evlad-ı ekberlerine irsen intikal ederdi; asi olanları orduyla tedip olunur, yerlerine ya arz-ı sadakat eden evladı getirilir

yahut hanlık muteberanından bir başkasına verilirdi. En büyükleri Bitlis hanlarıydı ve bütün yurtluk, ocaklık sahibi hanlar, devletle olan münasebetlerini Van valileri vasıtasıyla görürlerdi; ekseriya tediplerine de Van valileri memur olurdu.

5- Dahili idaresinde tamamen müstakil, hükümdarlığı irsen intikal eden, fakat Osmanlı padişahları tarafından tasdik olunan ve hükümdarı icabında azledilerek yerine aynı hanedandan bir başkası tayin olunan Kırım Hanlığı.

6- Dahili idaresinde tamamen müstakil hükümdarlığı mahalli zadegândan birine padişahlar tarafından verilen, icabında azledilen, bir hükümdar sülalesi bulunmayan Macaristan'da Erdel (Transilvanya) Krallığı.

7- Erdel Krallığı'nın idare şeklinin aynına sahip Eflak ve Boğdan voyvodalıkları:
Son zamanlarda bu prensliklere mahalli zadegân yerine İstanbul'da Fener Rum mutebaranı tercihan tayin edilmişlerdir.

8- Mahalli idaresi Peygamber sülalesine bırakılmış Hicaz eyaleti.

Merkeze bağlı vilayetlerin ve sancakların idaresi

Her vilayet, hududunun genişliğine göre sancaklara ayrılmıştı. Bir vilayetin her sancağının idare amiri olarak bir sancakbeyi vardı; sancaklardan vilayet merkezini ihtiva edene "paşa sancağı" denilirdi, idare amiri bizzat valiydi.

Valilere, bu unvan resmen verilmiş olmakla beraber daima "beylerbeyi" denilirdi. Eski metinlerde beylerbeyi tabirinin yerine vali tabiri pek az geçer. Beylerbeyiler ve sancakbeyleri merkezden tayin olunurlardı; kendilerine gündelik veya aylık hesabıyla bir maaş verilmezdi. Anlatabilmek için bir yazı çıkıntısı yapmak lazımdır, şöyle ki:

İmparatorluğun bütün vergi geliri, maliye bakanı yerinde olan başdefterdara bağlı bir maliye teşkilatıyla toplanırdı; her vilayette bir defterdar bulunurdu, bunlar da başdefterdar tarafından, merkezden tayin edilirdi. Maliye, muhakkak ki çok mühim bir yekûn tutan ve onda bir hesabıyla "öşür" denilen toprak mahsulleri vergisine el süremezdi; toprak mahsulleri vergisi "öşür", imparatorluğun mül-

ki idare amirlerinin maaşı karşılığı ayrılmıştı, memuriyet bölgelerinde bunu bizzat cibayet eder, ettirirlerdi.

Bir vilayetin bütün toprak mahsulleri geliri, devlet kütüğü defterler üzerinde en sağlam ortalama tahminlerle tespit edilmişti. Vilayet kaç sancak ise, her sancakta bir kısım arazinin öşürü âli Osman hanedanının yapacağı vakıflara ayrılmıştı; bir kısım arazinin öşrü "timar", bir kısım arazinin öşrü "zeamet", bir kısım arazinin öşrü "has", bir kısım arazinin öşrü de "hanedana mahsus has" olarak ayrılmıştı.

Timar, büyüklüğüne ve arazinin verimine göre bir veya birkaç köyün öyle bir öşür geliriydi ki, bir atlı askerin atıyla ve altı aylık erzakıyla ve bütün silah ve cephanesiyle teçhizine ve bir ailenin bir yıllık geçimine kifayet ederdi. Muharebelerde veya herhangi bir işte devlete hizmeti dokunmuş bir kimseye verilirdi. Timar sahibi olan zat, bir harp vukuunda, atlı olarak bütün erzak ve silahlarıyla kendi sancağı beyinin bayrağı altında harbe gitmeye mecburdu. Bizzat gitmezse yerine bir atlı asker teçhiz eder gönderirdi. Timar sahibi ölürse "dirlik", yani geçim vasıtası olan timarı evladından alınmazdı, oğlu babasının yerini doldururdu, çocuk küçükse, yerine bir atlı asker gönderirdi. Bilhassa Anadolu'da, memleketi mahveden ve Celali İsyanları denilen büyük isyan hareketleri bazen, merkezdeki devlet ricalinin, dirlik sahiplerinin timarlarını haksız olarak üzerlerinden alıp rüşvetini aldıkları kimselere vermelerinden çıkmıştı. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

Zeamet, iki veya üç timar değerinde bir dirliktir.

Has, üçten fazla timar değerinde bir dirliktir. Sancakbeyleri ile beylerbeyilere verilirdi. Hanedan hasları da, her vilayette toprak mahsulleri vergisinin kaymağı gibi olan kısımdı; başta padişah olmak üzere şehzadeler, sultanlar, hasekiler, valide sultanlar kendilerine tahsis edilen bu hasların geliriyle geçinirlerdi.

Bir vali, beylerbeyi; tayin edildiği vilayetin beylerbeyi haslarıyla, ki bu dirliğin ne kadar atlı asker çıkaracağı merkezce bilinirdi, o kadar askeri çıkarır, ayrıca kapıkulunu ve ailesini besler ve köşesine de bir miktar servet koyabilirdi. Bazı beylerbeyilerin kapıkulu halkı, bendegânı çok kalabalık olurdu, ayrıca "sarıca" ve "levent" denilen muhafızlar, başıbozuk askerler beslerdi, bu sefer beylerbeylik hasları yetişmezdi, vilayeti halkından gelecek yılların öşrüne mahsuben de

cebren para toplardı. Zalim, gaddar vali olurdu. (Tarihimizde kapısı kulu halkı 4.000-5.000 hatta 15.000-20.000 arasında valiler görülmüştür ki, tayin edildikleri vilayete bir asumani bela gibi çökerlerdi.) Azledildi mi, vilayetten, halkına borçlu olarak ayrılırdı. Halka zulüm ve gadir zincirleme devam eder, borçlu valinin muhasebesi, defterdarlık vasıtasıyla teftiş olunur, imkân elverirse, haksız aldığı paralar kendisinden istirdat olunurdu.

Vilayetlerde hanedan haslarına valiler ve sancakbeyleri asla tecavüz edemezlerdi. Bunlar, has sahibi hanedan erkânının adamları tarafından cibayet olunurdu. Bizzat padişahın nefsine mahsus ve "havâss-ı şahane" denilen hasları, her vilayette defterdarlar cibayet eder ve doğrudan doğruya saraya, hazine-i hassaya gönderirlerdi.

Timar ve zeamet sahiplerine yerli kulu askeri yahut "timarlı sipahiler" denilirdi; bunlar, devlet bir harbe girince otomatik olarak harbe gitmekle mükellef değildiler; bağlı bulundukları sancakbeyi harbe memur ve davet edildiği zaman onun sancağı altında toplanırlardı. Bazen bir vilayetin beylerbeyi harbe davet edilmez de vilayeti sancakbeylerinden biri veya birkaçı çağırılırdı. Bir sancakbeyi harbe memur oldu mu, sancağı dahilindeki bütün timar ve zeamet sahipleri otomatik olarak harbe memur olmuş olurlardı. Eğer bir vilayet beylerbeyi harbe memur olursa, vilayetinin bütün sancakbeyleri ve dolayısıyla bütün timar ve zeamet sahipleri otomatik olarak harbe giderlerdi. Timar ve zeamet sahipleri sancakbeyinin bayrağı altında, sancakbeyleri de beylerbeyinin bayrağı altında toplanırlardı.

Bir beylerbeyi sefere memur olursa, timarlı sipahiler sancakbeyleri tarafından yoklama edilir ve önünde teftiş verirlerdi. Sancakbeyi de kendi kapısı kulu askeri ve sancağı timarlı sipahisiyle beylerbeyinin önünde alay gösterir ve teftiş edilirdi. Beylerbeyiler de kendi kapısı kulu askeri ve paşa sancağı timarlı sipahisi ve vilayetin sancakbeyleri ve askerleriyle ordu kumandanı olan serdarın önünde alay göstererek teftiş görürdü. Vilayetinin timarlı sipahisi derme çatma ve serdarda bulunan defterlere göre çıkması lazım gelen miktardan noksan ise beylerbeyi sorumlu tutulur, bazen idam bile edilirdi. Beylerbeyiler için vilayet merkezinde, sancakbeyleri için sancak merkezi olan kasabalarda birer miri saray vardı. Her yeni vali ve sancakbeyi o miri saraya konardı. Bunların içinde çoğu, Türk yapı sanatının ha-

kikaten muazzam ve güzel eserleriydi. Maalesef zamanımıza kadar bu binalardan hiçbiri kalmamıştır. Geçmiş asırlarda Türkiye'ye gelmiş ecnebi ressamların yaptıkları resimlerden tanıdığımız eski paşa sarayları ve sancakbeyi sarayları, mübalağasız birer sanat bediasıdır. 19. asırda İngiliz ressamı Allom'un yaptığı Manisa Paşa Sarayı'nın içinde bir salon ise, en basit tarifle bir ihtişamın ifadesidir.

Her vilayet merkezinde bir iç kale bulunurdu. Bu iç kaleler umumiyetle şehrin içinde ve şehre hâkim bir mevkideydi. İç kaleler bir kale dizdarı (kale kumandanı) ile bir yeniçeri kıtasının emrindeydi; vilayet merkezlerindeki yeniçeri kıtalarının ağaları, İstanbul'daki yeniçeri ağası tarafından tayin edilirdi. Vilayetlerdeki yeniçeri ağalarını valiler azledemezlerdi. Tedipleri icap etse bile merkeze yazarlar, merkezden azlolunurlar, yeni ağa da gene merkezden tayin olunurdu. Beylerbeyi iç kaleye kapısı kulu askeriyle asla giremezdi; sadece merak saikasıyla ziyaret etmek isterse birkaç kişilik maiyetiyle girer, dolaşır, çıkardı. Vilayet merkezlerindeki iç kaleler ile muhafazasına memur yeniçeriler, valilerin asi olabilecekleri ihtimaline karşı merkezin birer emniyet teşkilatıydı. Kâfi miktarda erzak ve cephane depoları, şehre hâkim topları ve su sarnıçları bulunan iç kaleler, tarihimiz boyunca, herhangi bir sebeple isyan eden valilere karşı, daima büyük bir tehlike teşkil etmiş ve asi valileri, tediplerine gelen kuvvetle iki ateş arasında bırakmıştır. Yahut da, beylerbeyiler, isyanlarından evvel bir hileyle evvela vilayetleri merkezinin bu iç kalelerini ele geçirmişlerdir.

Sancakbeyleri bazen bir veya iki tuğlu bir paşa da olabilirdi. Beylerbeylik için üç tuğlu paşa olması şarttı. Beylerbeyilerin ekserisi de vezir rütbesini haiz bulunurdu.

Vilayetler arasında bir derece yoktu; yalnız vilayetlerin toprak serveti bakımından paşalarının hasları az veya çok olurdu. Valiliklerin içinde has geliri en zengin vilayet Mısır'dı; pek tabii bir vezirin Mısır valiliğine tayini arzu edilir bir memuriyetti.

Şarkta Erzurum ve Van valilikleri büyük memuriyetler bilinirdi; birincisi, İran'ın hudut valileriyle merkeze danışmadan bazı hudut meselelerini resmen görüşmeye ve halle salahiyetli bir makamdı; Erzurum valileri bu muhaberatında evrakın üzerine tuğralarını çekerlerdi. Van valiliği ise, yurtluk ocaklık sahibi Kürt han-

ları üzerinde bir hâkimdi, onların zengin yıllık hediyelerini alırdı. Rumeli'de de en büyük valilik, keza bir tuğrakeş vezirlik makamı olan Macaristan'da Budin beylerbeyliğiydi.

Sancakbeyliği ve beylerbeylik için tahsil şart değildi. İçlerinde çoğu okuma yazma dahi bilmezdi. Otoriter bir şahsiyet, fıtri bir celadet kâfi meziyetlerdi. Bu bakımdan valilerin çoğu zalim kimseler olurdu. Hususi tahsil ve terbiye görmüş kişizade valiler, medrese tahsili gördükten sonra mülki memuriyete intisap ederek valiliğe kadar yükselmiş simalar ve Enderun-ı Hümayun'dan valilikle çıkmış olan kimseler, tarihimizde beylerbeylerin güzideleri olarak gösterilebilir. Unutmamalıdır ki çocukluğu ve gençliği en süfli işlerde geçmiş pespayelerin, dağlarda yol kesmiş, kervan soymuş şakilerin dahi bir fırsat bularak veya aman dileyerek sancakbeyi ve bilahare de beylerbeyi olduğu az değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bünyesi tetkik edilirken bu mevzu, muhakkak ki üzerinde ehemmiyetle durulması gereken, bize, koca bir imparatorluğun izmihlal sebeplerini aydınlatacak mühim bir noktadır.

Yeniçeriler

Yeniçeri asker ocağı, Türkiye tarihinde Osmanlı hanedanının "mutlakıyet-i mutlaka" (*monarchie absolue*) devrinin ilk çağında I. Murad Hüdavendigâr zamanında kurulmuş (1360), beş yüz yıl bu monarşiye en kuvvetli destek olmuş ve 19. yüzyılda II. Mahmud tarafından İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle (1826) kaldırılmış büyük bir askeri kurumdur ki mensupları için askerlik bir meslek olmuştu.

Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasına doğru ilk adım, Edirne'nin fethinden az sonra esir edilen Hıristiyan çocuklarının Anadolu Türkleri elinde Müslüman-Türk terbiyesiyle yetiştirilerek bir asker ocağında toplanmasıyla atılmıştır:

> Hayli oğlanlar cemedildi ve gün günden ziyade oldu, tamam ki Müslüman oldular, Türkçe öğrendiler, Türk bunları nice yıl kullandı, sonra kapıya getirdiler, ak börk giydirdiler, adını yeniçeri koydular:
>
> Gereklüdür yeniçeri kapuda
> Ki Han'ı gözleyeler her tapuda...
>
> Yeniçeri, Murad Gazi zamanında oldu. (Tevarih-i Âli Osman'lar)

Yeniçeri Ocağı'nın kurulması kararı, Murad Hüdavendigâr ile zamanının ulemasından Karamanlı Molla Rüstem, Kazasker Çandarlı Kara Halil ve Balkan fatihlerinden Gazi Evrenos tarafından verilmişti. Bu dört zata tereddütsüz, Yeniçeri Ocağı'nın kurucuları diyebiliriz. Sonra bir "Devşirme Kanunu"yla da ocağın devamı sağlanmış; ocağın

ihtiyacına göre, en küçüğü yedi sekiz, en büyükleri on yedi-on sekiz yaşlarında gürbüz ve yakışıklı gayrimüslim çocuklar devşirilmiş, kendilerine "acemi oğlan" denilmiş ve talim ve terbiye edilerek yirmi-yirmi bir yaşında isimleri ocak kütüğüne yazılarak yeniçeri kışlalarına çıkarılmış, yeniçeri yapılmıştır. Yeniçeriler, yaya askerlerdir; yeniçeri asker ocağı, imparatorluğun tek asker ocağı değildir; Türk ordusunun geniş kadrosu içinde mevkii bir şemayla gösterilmiştir.

Acemi Oğlanlar Ocağı

Yeniçeri yapılacak çocukların ve gençlerin yetiştirildiği ocaktır ki, sadece Acemi Ocağı da denilir. Şurasını ehemmiyetle belirterek kaydetmek gerektir ki, bu ocakta yetiştirilen acemi oğlanların hepsi yeniçeri olmaz, kabiliyet ve liyakatlerine göre sair saray hizmetlerine verilirdi.

Acemi Ocağı'nın en büyük kumandanı "İstanbul ağası"ydı. Yeniçeri ağası ve sekbanbaşı ağa yeniçerilerle sefere çıktıklarında İstanbul'un muhafazasına emrindeki acemi oğlanlarıyla İstanbul ağası memur olurdu; bir merkez kumandanı vazifesi görürdü. Bu ocağın yukarıdan aşağıya rütbe sırasıyla diğer büyük zabitleri acemi oğlanlar Anadolu ağası ve acemi oğlanlar Rumeli ağasıydı: Vazifeleri, ocağın kayıt ve kabul işlerinden ibaretti.

Acemi Ocağı'nın idare ve inzibat işlerinden mesul asıl zabitleri İstanbul ağasından sonra acemi oğlanlar kethüdası ile acemi oğlanlar çavuşuydu. Acemi oğlanlarına verilecek dayak ve hapis cezalarının tatbikine de meydan kethüdası ve meydancıbaşı denilen iki zabit memur edilmişti. Acemi oğlanları, nefer sayısı yetmişe kadar çıkan bölüklere ayrılmıştı; her bölüğün kumandanına çorbacı yahut yayabaşı denilirdi.

Acemi oğlanların büyük kışlası, Şehzadebaşı'nda şimdiki Milli Sinema sırasındaki yapıların arkasına düşen sahadaydı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından bir müddet sonra yıktırılmış olan bu kışlanın yalnız hamamı kalmıştır ki, Yavuz Sultan Selim, bir rivayete göre de Kanuni Süleyman tarafından yaptırılmış olan bu hamam, bugün küçük bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir ve halk ağzında yanlış olarak Acemoğlu Hamamı diye meşhurdur.

Acemi oğlanların hepsi bu kışlada oturmazdı; muhtelif miri sarayların ve müesseselerin hizmetlerinde de kullanılırlardı, bu hizmetlerden bazıları şunlardır: vücut yapısı iri olanlar için Tophane hizmetleri, Beyazıt'taki Eski Saray'ın baltacılık, ekmekçilik, aşçılık hizmetleri; Galata Sarayı'nın baltacılık, ekmekçilik, aşçılık ve çamaşırcılık hizmetleri; Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'nın baltacılık, ekmekçilik, aşçılık ve çamaşırcılık hizmetleri; miri kasapların yanında kasaplık hizmetleri; beylik simit, peksimet ve fodla (bir nevi pide) fırınları hizmeti; miri yoğurthane, bozahane, hasır imalathanesi ve odun ambarları hizmetleri; miri mandıralar hizmeti; Edirne Sarayı'nda baltacılık, ekmekçilik, aşçılık ve çamaşırcılık hizmetleri. Bütün bu hizmetlerin hepsi ayrı bir bölük sayılmış ve her bölüğün de acemi oğlan sayısı altı yedi neferden altmış yetmiş nefere kadar değişmiştir.

Gerek bilfiil acemi oğlanı kışlasında bulunan, gerekse yukarıda gösterilen hizmetlerde kullanılan acemi oğlanlarının Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydedilmelerine "çıkma" yahut "kapıya çıkma" denilirdi. Çıkma, Yeniçeri Ocağı'nın ihtiyacına göre yapılırdı. Yedi sekiz senede bir çıkma olması kanun icabı ise de daima riayet olunmamıştır. Çıkma geciktiğinde acemi oğlanların ayaklandığı da görülmüştür. Bazen de harpler dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nda pek çok yer açıldığı 1632 (hicri 1042) yılında olduğu gibi dört binden ziyade acemi oğlanın kapıya çıktığı görülmüştür. Kapıya çıkan acemi oğlanları, tanzim edilen defterleriyle beraber yeniçeri kışlalarına getirildiğinde isimleri ocağın kütüğüne yazılır, hangi yeniçeri ortasına verilmişlerse birer birer o ortanın odabaşısı önünden geçer ve odabaşı ağa da, artık kendi emir ve idaresinin altına girdiklerinin delili olarak enselerine birer tokat vururdu. Bu merasimi müteakip derhal kendilerine iki akçe yevmiye bağlanırdı. Acemi yeniçeri neferleri arasında da bir kıdem tanımak için, ocağa kaydedilen bu acemi oğlanları bir hizada sıraya dizilir ve koğuşlarına doğru koşturulurdu; koğuş kapısından ilk giren diğerlerinden kıdemli sayılır, en geride kalan da ortanın en kıdemsiz acemisi olurdu. Bu en kıdemsiz neferin vazifesi, koğuşu süpürüp silmek, koğuşun kıdemli ihtiyar neferlerinin ve misafirlerin pabuçlarını temizlemekti. Onun bir üstündeki, koğuşun yemek kaplarını yıkardı. Onun bir üstündeki de koğuşun ocak ve mutfak odunlarını yarardı ve onun bir üstündeki de ocağın kandillerini hazırlar ve yakardı.

Yeniçeri Ocağı teşkilatı

Bütün Yeniçeri Ocağı, tabur diyebileceğimiz yüz doksan altı ortadan mürekkepti. Bir ortanın nefer mevcudu muhtelif zamanlarda değişmiştir; altmış ve yetmiş kişiden, ocak disiplininin bozulduğu devirlerde iki bin kişiye kadar çıkmıştır. Padişahlar, 1. Orta'nın defterinde bir numaralı nefer olarak kayıtlıydı. Bütün yeniçerilerin sayısı Fatih Mehmed ve Kanuni Süleyman devirlerinde on bin- on iki bin; III. Mehmed zamanında kırk beş bin, bir ara tekrar azaldıktan sonra III. Selim zamanında yüz on bin, II. Mahmud zamanında da yüz kırk bin olmuştur.

Yeniçeriler, cemaatliler, bölüklüler ve sekbanlar diye üç sınıftı. Yüz doksan altı ortanın yüz biri cemaatli, altmış biri bölüklüydü, otuz dördü de sekban ortasıydı.

Cemaat ortalarından yalnız dört orta (60, 61, 62 ve 63'üncü ortalar) İstanbul'da otururlar, padişahın merasim günlerinde maiyet askerini teşkil ederlerdi. Bunlara "solaklar" denilirdi. Diğerleri hudut kalelerine taksim edilmiş olup bu kalelerin muhafazasına memurdular.

Bölük ortalarından otuz biri İstanbul'da "Sancak-ı Şerif"in muhafazasına, diğer otuz ortası da, otuz iç vilayet merkezinde iç kalelerin muhafazasına memurdu. Valiler kendi kapıkullarını iç kalelere sokamazlardı. Çünkü valilerin isyanı takdirinde, daima merkeze sadık olan yeniçeriler, iç kalede bir mukavemet noktası teşkil ederlerdi.

Sekban ortaları padişahın av maiyetiydi; Osmanlı hükümdarlarının pek muhteşem olan büyük sürgün avları sekbanlar tarafından hazırlanırdı. İstanbul civarındaki miri çiftliklerin muhafazası onlara bırakılmıştı. İstanbul şehri içinde yalnız bir ortaları vardı. İstanbul'da bulunan cemaat ve bölük yeniçeri ortaları aynı zamanda büyük şehrin inzibat ve asayişine memurdu. Her semt bir ortanın emrine verilmişti; her semtte kolluk denilen bir yeniçeri karakolhanesi vardı. Bu yeniçeri karakollarının içinde de en namlısı, İstanbul'un en işlek bir ticaret merkezi olan Yemiş İskelesi'ndeki kolluktu ki 56. Orta kolluğuydu ve büyük şehrin ihtisap işleri bu kolluğun elindeydi.

17. yüzyıl ortasında, Genç Osman'ın feci ölümüne varan ihtilalde bu hükümdarın katilleri 65. Orta'ya mensuptu; ocağı bir hükümdarın kanı lekesinden temize çıkarmak için 65. Orta lağvedilmiş ve

ocakta bu tarihten sonra bir orta eksik kalmıştı.

Her yeniçeri ortasının bir bayrağı ve bir alameti vardı. Buna "nişan" denilirdi; nişanlar bayrak üzerine işlenirdi. Yeniçeriler mensup oldukları ortanın nişanlarını kollarına, bazularına, baldırlarına ve bazen de göğüslerine dövme usulüyle nakşettirirlerdi. Her ortanın "çorbacı" denilen bir kumandanı vardı; diğer zabitleri de şunlardı: "odabaşı" denilen bir kumandan muavini (ortanın para sandığı odabaşının emrindeydi); "vekilharç" unvanıyla bir idare memuru; "bayraktar", "başeski" denilen ortanın enkıdemlisi; "usta" denilen aşçıbaşısı; "baş karakollukçu" denilen aşçı muavini.

Ocak disiplini sağlam olduğu devirlerde yeniçeriler geceleri kışlalarındaki koğuşlarından gayri bir yerde yatmazdı. Yeniçeri erkekliğe yakışmayacak şekilde süslenemez, askerlik taliminden başka bir şeyle uğraşamaz ve emekliye ayrılıncaya kadar sakal bırakamaz ve evlenemezdi. Emekliye ayrılan yeniçeriye "oturak" denilirdi ve kendisine ölünceye kadar emekli gündeliği verilirdi. Evlenip de arkasında dul karı ve yetim evlat bıraktığında, onlara da her gün birer "fodla" tayın bağlanır ve bunlara ocaklı ağzında "fodla yiyiciler" (fodla haran) denilirdi. Suçlu bir yeniçeri ancak kendi zabitleri tarafından cezalandırılabilirdi. İdama mahkûm olan yeniçeriler asılmaz, başları vurulurdu. Ocaktan kovulmaya "keçe külah etmek" denilirdi. Bir yeniçeri, kışla meydanında üstü başı törenle yırtılıp parçalanmak suretiyle kovulurdu. Bir yeniçeri, ortasını değiştiremezdi; ocak disiplininin bozulduğu devirde bir ortadan öbürüne geçmeye "semer devirmek" denilirdi ve iki orta arasına düşmanlık sokardı.

Yeniçeriler arasında, ocağın daha kuruluş yıllarında Bektaşilik yerleşmişti; Bektaşiliğin asker hayatına uygun liberal düşünceleri o kadar benimsenmiştir ki Yeniçeri Ocağı'na "Hacı Bektaş Ocağı" adı verilmişti; yeniçerilerin bir ağızdan söyledikleri gülbankta da bu bağlılık bilhassa belirtilmişti. Gülbank şudur:

Allah Allah illallah
Baş üryan, sine püryan, kılıç al kan
Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran
Eyvallah, eyvallah...
Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan

Kulluğumuz padişaha ayan
Üçler, yediler, kırklar
Gülbank-ı Muhammedî, nur-i Nebi, kerem-i Ali
Pirimiz hünkârımız Hacı Bektaşı Veli
Demine, devranına hu diyelim!
Huu!

Bir acemi yeniçeri neferine ilk devirlerde ocağa kaydıyla beraber iki akçe yevmiye bağlanırdı, sonraları bu beş altı akçeye çıkarılmıştı; buna "ulufe" denilirdi. Gösterilen yararlıklar, hizmetler karşılığında ulufeler artırılırdı. Yapılan zamlara da "terakki" denilirdi.

Bu suretle yevmiyeleri on-on beş akçe olan yeniçeriler bulunurdu. Harplerde "serdengeçti" yani "fedai" yazılanlar sağ döndükleri zaman yevmiye beş on akçe terakki alırlardı.

Akçenin ayarı bozulup alım kıymeti düşünce yeniçeri yevmiyeleri de yirmi-yirmi beş akçeye kadar yükselirdi.

Ulufeler üç aydan üç aya, yılda dört taksitte dağılırdı. Taksitlere "mevacib" denilirdi. Her dört taksidin de adları ayrıydı.

Muharrem, safer ve rebiülevvel aylarına ait birinci taksit Masar (Msr), rebiülâhır, cemaziyelevvel ve cemaziyelâhır aylarına ait ikinci taksit Recec (Rcc); recep, şaban ve ramazan aylarına ait üçüncü taksit Reşen (Rşn); şevval, zilkade ve zilhicce aylarına ait dördüncü taksit Lezez (Lzz) adını taşırdı.

Neferlerin ulufesinden gayri her yeniçeri ortasına ekmek, et, yağ, bulgur ve mum verilirdi. Her nefere de senede bir kat esvap veya bedeli verilirdi. Ulufe, Divan-ı Hümayun'da törenle dağıtılırdı.

Yeniçeri ağası: bütün Yeniçeri Ocağı'nın en büyük kumandanıydı.

Yeniçeri ağaları 16. yüzyıl başlarına kadar ocaktan yetişmiş, bu makama neferlikten çıkma kimselerdi. Fakat yeniçerilerin cülus bahşişi bahanesiyle bazı yolsuzlukları, itaatsizlikleri görülünce, yeniçeri ağalığına saraydan yetişmiş ve padişahın tam güvenini kazanmış kimseler tayin edilmeye başlanmış ve uzun bir müddet ocaklıdan ağa tayin edilmemişti. Yeniçeri ağaları Süleymaniye'de devlet malı bir sarayda otururlardı. Buraya Ağa Kapısı denilirdi.

Yeniçeri ağası Ağa Kapısı'nda toplanan ve azası ocağın büyük zabitleri olan "Ağa Divanı"nın reisiydi; bu divanda ocak işleri görülür,

yeniçerilerin davalarına bakılırdı. Her salı sabahı sarayda Divan-ı Hümayun toplandığında, eğer padişah sarayda ise, yeniçeri ağası bir kısım yeniçerilerle beraber saraya gider, fakat Divan-ı Hümayun müzakerelerine iştirak etmez, divan dağılmadan az evvel de arz odasında padişah tarafından kabul edilir, hükümdara ocak işleri hakkında izahat verirdi. Ağa eğer bir vezir rütbesinde ise, yani bir "ağapaşa" ise, divan müzakerelerine de iştirak eder, fakat, divan dağılmadan yalnız başına huzura kabul edilir, sonra diğer bütün vezirlerle beraber ikinci defa huzura girerdi. Padişahın cuma ve bayram namazları alaylarına da hükümdarı kolundan tutup attan indirmek ve ata bindirmek vazifeleri yeniçeri ağalarınındı. Aynı zamanda İstanbul'un en büyük zabıta amiriydiler.

Yangın olduğunda, yangın yerinde bulunmak mecburiyetindeydiler; gece ve gündüz haftada birkaç defa şehirde kola çıkar, esnafı teftiş ederdi; hilekâr esnafı ve uygunsuz takımını derhal cezalandırmak üzere arkalarında falakacılar bulundururlardı. Ağalık alameti iki tuğdu. Ağalık bayrağı bir beyaz bayraktı ve ancak yeniçeri ağasının sefere gideceği zaman çıkardı ve ağanın önü sıra götürülürdü. Arkasından da dört yedek at çekilirdi. Daha arkadan da "Ocak Mehterhanesi" denilen ocak mızıkası gelirdi. Yeniçeri ağalığının tahsisatı, Kanuni Süleyman zamanında günde beş yüz akçeydi; ayrıca "saman parası" diye yılda bir defa seksen bin akçe verilirdi.

Yeniçeri ağaları terfi ettirilecekleri zamanlar beylerbeyi yahut kaptanpaşa olurlardı. Yeniçeri ağalığından vezirlik rütbesiyle sadrazam olanlar da pek çoktur. Bazen de vezir rütbesinde bir zat yeniçeri ağası tayin edilirdi, o zaman kendisine "ağapaşa" unvanı verilirdi.

Sekbanbaşı ağa: Ocağın ikinci büyük zabitiydi. Sekban ocaklarının en büyük amiri olan bu zat, yeniçeri ağası orduyla sefere çıktığında İstanbul'da ağa vekili olarak kalırdı. Ocağın diğer zabitleri rütbe sırasına göre yukarıdan aşağıya şunlardı (bunlar ocaktan, neferlikten yetişmeydiler):

Kul kethüdası: Yeniçeri ağasının muaviniydi. Ocağın her türlü işinden, ağaya karşı o mesuldü. Ağanın kurmay başkanıydı. Kul kethüdasına bazen sadece "kethüda bey, kâhya bey" de denilirdi.

Zağarcıbaşı ağa: Yeniçeri cemaat ortalarından 64. Orta'nın kumandanıydı. Kethüdalık açılınca, zağarcıbaşılar kethüda bey olurlar-

dı. Nefer sayısı dört yüz-beş yüz arasında olan bu ortalar padişahın av zağarlarına bakarlardı. Padişah ava gittiğinde zağarcıbaşı da maiyetinde bulunurdu.

Seksoncu yahut samsuncubaşı ağa: Cemaat ortalarından 71. Orta'nın kumandanıydı. Bu orta sekson denilen ve bazen ayı avında da kullanılan cenk köpeklerine bakardı. Bu köpekler, İstanbul'da Tophane sırtlarında bir köpek ağılında bulundurulurdu. Seksoncubaşılar terfi edince zağarcıbaşı olurlardı.

Turnacıbaşı ağa: Cemaat ortalarından 68. Orta'nın kumandanı olup bu orta da padişahın av maiyetindendi, tazılara bakardı. Padişahın seyretmesi için ayrıca turna kuşları da beslediklerinden turnacılar diye anılırlardı. Devşirme Kanunu kaldırılıncaya kadar, acemi oğlanı devşirmeye turnacıbaşılar memur edilirdi. Devşirilen çocuklar da turna sürüleri gibi getirildiğinden beslenilen turna kuşları da bu vazifelerinin bir sembolü olarak kalmıştı.

Haseki ağalar: Cemaat ortalarında 14, 49, 66 ve 67. ortaların kumandanı dört zabitti. Bu ortalar da padişahın av maiyetindendi. Haseki ağalar, padişahın cuma namazı alaylarında, kıdemlerine göre, ikisi sağında, ikisi solunda, padişahın atının yanı sıra yürürlerdi, en kıdemlisine de başhaseki denilirdi.

Başçavuş ağa: Beşinci bölük ortasının kumandanı ve bütün Yeniçeri Ocağı'nın başçavuşuydu. Ocakta askerle, temas etmek bakımından, kethüda beyden sonra en nüfuzlu zabitti. Ağa Kapısı'nın da teşrifat amiriydi. Ağa Divanı'ndan evvel muayyen duayı bu zat eder, icabında yeniçeri gülbankını da o çekerdi. Ağanın emirleri onun vasıtasıyla tebliğ edilirdi. Maiyetinde yüz otuz tane küçük emir zabiti vardı; bunlara kul çavuşları denilirdi.

Muhzir ağa: Bölük ortalarından muayyen olmayan bir ortanın kumandanına verilen bir rütbeydi. Kendi ortasıyla sadrazamın maiyetinde bulunurdu. Divan-ı Hümayun'da ve Vezir Divanı'nda ocağın işlerini takip ederdi. Divanda yeniçeri ağasına hitaben yazılan fermanlar, muhzir ağaya verilirdi. Sadrazam İstanbul'da kol gezerken de maiyetinde bulunurdu. Suçluların tevkif ve hapsine memur harbeciler de onun emrindeydi.

Kethüda ağa: Muhzir ağadan bir rütbe aşağı bir zabitti. Bu rütbe de muayyen olmayan bir ortanın kumandanına verilirdi. Kethü-

da bey sefere gittiğinde kendisine vekâlet ederek İstanbul'da kalırdı. Yeniçeri Ocağı'na bağlı sanatkârlar ile imalathanelerin de en büyük amiriydi.

Yayabaşı ağa: Yüz bir cemaat ortasının bütün kumandanlarının en kıdemlisiydi. Diğerlerine de yayabaşı ağalar denilirdi, vazifeleri ocak beytülmalcılığı, seferde hazine bekçiliği, seferde zahire tedariki, kadılara ve sancakbeylerine sefer emirleri götürmek, yaralı nakletmek, kale muhafızlığı yapmaktı; bunlara subaşı da denilirdi.

Bölükbaşı ağa: Bölük ortaları kumandanlarının en kıdemlisiydi.

Solakbaşı ağalar: 60, 61, 62 ve 63. cemaat ortaları kumandanlarıydı. Bu ortalar yeniçeriler arasından gösterişli tüvana ve cesur kimselerden seçilirlerdi. Merasimde ve seferde padişahın atının sağ yanı sıra yürürlerdi. Solaklar denilen bu dört orta neferleri seferde padişahın şahsını muhafazaya memurdular. Bir su geçilirken, dört solakbaşı padişahın atını ikişer ikişer iki yanından tutar ve kendileri suya girerek geçirirlerdi. Su dizlerine kadar çıkarsa birer akçe, bellerine kadar çıkarsa ikişer akçe, daha yukarı çıkarsa üçer akçe yevmiye terakkisi almak kanun icabıydı. Solaklar da seferde veya seyahatte, padişah maiyetinde daima, yayları gerili ve okları hazır olarak yürürlerdi.

Ocak imamı: Cemaat ortalarından muayyen olmayan bir ortanın kumandanıydı. Hangisi ehliyet sahibi ise ocak imamı tayin edilirdi. Ortasına da "imam ortası" denilirdi. Beş vakit namazda Ağa Kapısı'ndaki camide yeniçeri ağasına imamlık ederdi.

Ocak kâtibi yahut yeniçeri efendisi: Ocağın künye defterini tutardı.

Bu ağaların hepsine birden "katar ağaları" denilirdi. Yani, içlerinden biri azledildi yahut öldü mü, kendisinin altında olanlar birer derece terfi ederek boşluğu doldururlardı. Herhangi bir orta çorbacısı da bu katar ağaları arasına girerdi. Yalnız 56. Orta çorbacısı, ihtisap ve piyasa işleriyle meşgul olduğundan katar ağalığına yükselemez, bu vazifeden ya azlolunur yahut emekliye ayrılırdı.

Yeniçerilerin kıyafetleri

Yeniçeri kıyafetinde, adeta bütün ocağın alamet-i farikası yeniçeri serpuşuydu. Yeniçeriler, başlarına börk denilen beyaz keçeden bir külah giyerlerdi ki, bir buçuk ayak (45 santim kadar) yükseklikte olan

bu külahın üstünden, omuzlara kadar yatırma denilen bir çuha parçası düşerdi; öylesine ki, yatırma, yeniçeri neferinin ensesini tamamen örtmüş bulunurdu; yürürken de omuzlarına vururdu. Börkün ön kısmında ve tam alnın ortasında gümüşten yahut pirinçten yapılmış bir kısım vardı ki, buna da "tüylük" yahut "kaşıklık" derlerdi. Kaşıklık, yeniçerinin servetine göre kıymetli taşlarla süslenirdi; yeniçeri neferleri buraya kaşıklarını sokarlardı. Yeniçeriler, kaşıklarına bir maskot, uğur tılsımı olarak bakarlardı. Yeniçeri kumandan ve zabitleri de, buraya rütbelerine göre sorguçlarını, çelenklerini sokarlardı ki, arkalarına savrulan tüyleri, bellerine kadar düşer, savrulurdu. Börkün başa geçen ağız kısmı da çepeçevre nakışlı bir şeritle çevrilmişti ki, buna da "daltaç" denilirdi. Daltacı dört beş parmak enliğinde olup da arkasına yatırması olmayan yeniçeri serpuşuna da "üsküf" denilirdi; üsküfün de alınlığında bir tüylük-kaşıklık bulunması şarttı. Üsküflere sorguçlarla beraber bir turna teli takmak ocak ananesindendi; bu turna teli, üsküfün arkasından bele kadar sarkardı. Yavuz Selim devrinden kalma bir anane olarak da, ocağın büyük zabitleri turna teli yerine balıkçıl kuşu tüyü takardı.

Yeniçerilerin ayakkabıları şehirde ökçesiz yemeni, seferde yandan kopçalı bir çeşit çizmeydi. Zabitler sarı sahtiyandan, neferler kırmızı sahtiyandan ayakkabı giyerlerdi.

Yeniçeriler ayaklarına çağşır giyerlerdi; neferlerinki, baldırlarını açıkta bırakan kısa diz çağşırı ve zabitlerin ise, diz kapağından aşağısı baldırları bir tozluk gibi saran dar bir çağşırdı. Çağşır üzerine dolama denilen bir kaftan giyilirdi; yürürken dolamanın etekleri bele sokulurdu; bele de ipekli, yünlü, pamuklu kuşak sarılırdı. Dolamanın üstüne de barani denilen çuhadan bir kaput giyilirdi. Yeniçeriler, kuşaklarında birer yatağan taşırlardı, şehir hayatında bu yatağandan fazla silah taşımaları yasaktı.

Ocak zabitlerinin her türlü tören ve ordu alayı üniformaları şöyleydi:

Ocak imamı, başına her günkü yeniçeri keçesi yerine ulemaya mahsus örf giyerdi. Örfün üzerine de seraser abayi sarardı.

Solakbaşılar: Başlarındaki sorguçlarına balıkçıl tüyü takarlar, samur veya vaşak kürk kaplı kadife üst elbisesi giyerlerdi. Arkalarında tirkeş (ok torbası), bellerinde hançerle birer eğri kılıç bulunurdu. Ayaklarına sarı sahtiyandan çizme giyerlerdi. Atları gümüş özengi-

liydi ve eyerin yanına birer topuz asarlardı.

Bölükbaşı ağası: Başına börk yerine tepesi öne doğru eğilmiş ve kıymetli taşlarla süslü bir şeridi bulunan yüksek bir külah giyerdi. Kaşıklığına yelpaze şeklinde açılan bir "süpürge sorguç" takardı. Dolamasının üstüne uzun bir ipekli kaftan giyerdi. Bu kaftanın önü açık olup boğazına kadar düğmeliydi, yakası geniş ve devrikti, kolları geniş, kollarının art yenleri kaftanın eteklerine kadar sarkardı; kaftanın iki yanında da cep gibi kullanılan birer yırtmacı vardı. Ayaklarına sarı sahtiyandan kopçalı yarım çizme şeklinde bir ayakkabı giyerdi. Atın eyerinde bir bozdoğan ile bir kalkan asılıydı; elinde de, mızrağa benzeyen uzun bir kamış taşırdı.

Kethüdayeri ağa: Başına keçe külah giyip kaşıklığına balıkçıl tüyünden sorguç takardı. Kıyafeti bir yeniçeri çorbacısının aynıydı.

Muhzir ağa: Başına balıkçıl tüylü üsküf giyerdi, Divan-ı Hümayun'da çuhaya kaplı samur kürk, Divan-ı Hümayun'da bir elçi kabulü merasiminde kemhadan üst elbisesi giyerdi.

Başçavuş ağa: Başına üsküf giyer, kaşıklığına turna telli kuka takardı. Divan kıyafeti muhzir ağanınki gibiydi.

Başhaseki ağa: Üsküf giyer, balıkçıl tüyünden süpürge sorguç takardı, altına gümüş zincir, enselik ve özengi vururdu. Divan kıyafeti muhzir ağanınki gibiydi.

Turnacıbaşı ağa: Kıyafeti seksoncubaşı ağanınki gibiydi.

Seksoncubaşı ağa: Başına üsküf giyer, kaşıklığına balıkçıl tüyü takar, divanda samur yahut vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyerdi. Atına gümüş zincir, enselik ve özengi vurulurdu.

Zağarcıbaşı ağa: Başına sorguçlu çorbacı üsküfü, divanda kemhadan üst elbisesi giyerdi. Avlarda, bir elinde zağar, bir elinde ucu gümüşlü hezaren değnek bulunurdu.

Kul kethüdası: Başına çorbacı üsküfü giyer, kaşıklığına balıkçıl sorgucu takardı; divanda samur veya vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyerdi. Atına gümüş zincir ve özengili "divan rahtı" denilen müzeyyen eyer vurulurdu.

Sekbanbaşı ağa: Başına mücevveze giyerdi; divana giderken atına gümüş zincir, enselik ve özengili ve gümüş topuzlu müzeyyen aba-i raht vurulur, saraçbaşı da atının önü sıra bir at örtüsü "yapuk" götürürdü.

Yeniçeri ağası: Divan-ı Hümayun'da başına mücevveze, arkasına da serasereden üst elbisesi ve kaftan giyerdi. Sair zamanlar resmi elbise olarak sırmalı kadifeden veya kırmızı satenden kaftan giyerdi. Başına da beyaz tülbenti dikkatle sarılmış, tepesi dilimli, yan tarafına kıymetli bir sorguç sokulmuş kavuk giyerdi.

Bayrak ve nişanları

Yeniçeri Ocağı'nın bayrağına, ocağın İslamiyet'in Sünni mezhebine bağlı olduğunun işareti olarak "İmam-ı Âzam bayrağı" denilirdi. Bu, beyaz ipekten, üstüne altın sırmayla bir tarafına "İnna fetahnâleke fethan mübinâ" diğer, tarafına da "Ve yensürekellahü nasran azizâ" ayet-i kerimesi işlenmiş bir sancaktı. Ordugâhta yeniçeri ağasının çadırı önüne dikilirdi. Ağanın çadırı da yeniçeri ordugâhının tam göbeğine kurulurdu. Diğer çadırlar, ağa çadırının etrafında fırdolayı açılırdı. Merasimde de İmam-ı Âzam bayrağı, yeniçeri ağasının atının önü sıra götürülürdü. Ağanın arkası sıra da ağalık bayrağı gelirdi. İmam-ı Âzam bayrağını taşıyan yeniçeriye "başbayraktar" denilirdi. Ocağın bir de alay bayrağı vardı ki, bu da yarısı sarı, yarısı kırmızı ipekli bir bayraktı. Her yeniçeri ortasının da üzerlerine orta nişanları işlenmiş gene sarı-kırmızı birer bayrağı vardı. Orta bayraklarının bir hususiyeti de uçlarının çatal olmasıydı. Her yeniçeri ortasının çadırlarının da başlıkları ayrı bir alamet veya orta bayrağını taşırdı, çadırların üzerine de orta nişanları işlenmişti.

Kazanları

Her yeniçeri ortasının, içinde yemeklerini pişirdikleri büyük kazanları vardı. Bunlar kışlalardaki mutfaklarda dururdu. Yeniçeriler kazanlarına ocaklarının mukaddes bir tılsımı olarak bakarlardı. Muharebede kazanın düşman eline düşmesi o orta için büyük felaket sayılırdı. Ortalarına ait bir iş görüşeceklerinde de, kazanlar kışlalardan kaldırılıp büyük törenle İstanbul'da ihtilalin idare edileceği meydana götürülürdü. Yeniçerilikte kazan kaldırmak, hükümete karşı ayaklanmak, isyan etmek demekti. Kolluklarda bulunan neferlere sabah çorbalarıyla iki öğün yemekleri kazanlar dolaştırılarak da-

ğıtılırdı. Kazanın kulplarından bir sırık geçirilir, sırığı iki kolluk neferi omuzlar, öne de kocaman bir kepçeyle bir başkarakollukçu geçerdi, buna kepçeci denilirdi. Orta kazanlarından başka bir de, bütün ocağın timsali olan bir büyük "kazan-ı şerif" vardı; bir ocak rivayeti olarak bunun Hacı Bektaş-ı Veli tarafından hediye edildiği söylenirdi. Büyük ocak zabitleri de ihtilal meşveretlerini bu kazanın etrafında yaparlardı. Bir siyasi mahkûm, bir katil kazan-ı şerife sığındı mı, yeniçeriler onu saklayıp korumayı mukaddes bir borç bilirlerdi.

Kışlaları ve Ağa Kapısı

İstanbul'da "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar" adıyla iki büyük yeniçeri kışlası vardı. Eski Odalar, Şehzade Camii'nin karşısında, Yeni Odalar da Aksaray'da Etmeydanı'ndaydı. Her iki kışla da geniş bir avluyu çevirmiş, önü revaklı odalardan (koğuşlar) mürekkepti, avlunun ortalarında birer mescit vardı ki buna "orta camii" denilirdi. Yeniçeri ihtilalleri arifesinde ilk toplantılar hep bu orta camiilerinde yapılırdı. Umumiyetle çok kanlı, suçlu suçsuz birçok devlet adamlarının hayatına mal olacak bir ayaklanmaya karar verilirken, camide ışıklar söndürülür, tekliflerin kimin tarafından verildiği belli olmaması için karanlıkta konuşulurdu. İhtilal esnasında ya rehine veyahut da kendilerine önayak olmak üzere getirdikleri ulemayı da bu camilerde misafir ederlerdi. Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de Yeni Odalar en kanlı çarpışmalara sahne olmuş, II. Mahmud'a sadık kalan kıtalar ve İstanbul halkı tarafından ateşe verilmiş ve temellerine varıncaya kadar tahrip edilmişti.

Eski Odalar da, vakanın tezine hemen yıktırılmış, en küçük bir nişan bırakılmamıştı. Süleymaniye'de Ağa Kapısı denilen yeniçeri ağalarının sarayına gelince, Vaka-i Hayriye'den sonra şeyhülislamlık dairesi yapıldı. Muazzam, muhteşem bir saraydı. Cumhuriyet inkılabında şeyhülislamlık kaldırılınca, büyük bir kısmına İstanbul Kız Lisesi yerleştirildi, bir kısmı da İstanbul Müftülüğü oldu. Kız Lisesi olan kısım içinden çıkan bir yangında mahvoldu, yerine kübik üslupta üniversitenin büyük Biyoloji Enstitüsü yapıldı.

Ulufe tevzii merasimi

Yeniçerilerin üç aydan üç aya çıkan ulufeleri, Divan-ı Hümayun'da parlak bir törenle dağıtılırdı. Bu törene yabancı devlet elçileri de davet olunurdu. Divan-ı Hümayun haftada bir gün, salı günü toplanırdı. Yeniçeri efendisi, çıkacak mevacibin defterini yazar, sadrazama takdim ederdi; o gün katar ağaları da rütbeleri sırasıyla sadrazam tarafından kabul edilir ve yeniçerilerin sadakatine, ulufenin herhangi bir hoş görülmeyecek hadiseye meydan verilmeden dağıtılacağına söz alınırdı. Divan sabahı sadrazam ve divan erkânı da sabah namazını Ayasofya Camii'nde kılarlardı; ulufe tevziinde ocak erkânı da sabah namazına Ayasofya'ya gelirlerdi. Her ortadan seçilip zabitleriyle beraber ulufe almak için saraya gelen yeniçeriler, sadrazam ile devlet erkânını orta kapıda selamlarlardı.

Divan-ı Hümayun Kubbealtı'nda toplandığı sırada yeniçerilere de çorba, pilav ve zerdeden mürekkep bir ziyafet verilirdi. Saray mutfaklarından gelen lengerler, kul kâhyasının işareti üzerine yeniçeriler tarafından orta kapıdan alınır ve birinci avluda küme küme sofralar kurulup yemek yenirdi.

Yeniçerilerin çorba içmeye başlaması, itaate delalet eder ve sadrazam tarafından kurbanlar kestirilirdi... Derhal defterdarın mührüyle mühürlenmiş ulufe keseleri orta kapı içine getirilir, başçavuş kapı önüne gelir, kollarını göğsünün üzerinde çaprazlama kavuşturur, yüksek sesle yeniçeri gülbankını çekerdi, sonra yüksek sesle, "Birincinin ağa bölüğü!" diye bağırırdı; karakollukçulardan biri buna, "Burada!" diye cevap verince başçavuş, "Haydi!" der, birinci bölüğün neferleri kendilerine ait ulufe keselerini kaldırırlardı. Yalnız sıra 65. Orta'ya gelince, başçavuş bu ortayı çağırdığında ses verilmez, üçüncü seferinde, "Yoktur!" cevabı verilirdi; bunun üzerine başçavuş, "Yok olsun!" diye bağırır, bütün yeniçeriler bir ağızdan "Yok olsun!" diye tekrar ederlerdi. Ulufe tevzii bitince, keseler neferler tarafından omuzlarına vurularak kışlalara bir alay gösterişiyle dönülürdü. Ertesi gün de orta çorbacıları, neferlerinin gözü önünde kesenin mührünü açar, herkesin hakkına göre taksim ederdi; her yeniçeri neferi, ocağın müşterek masrafları için orta sandığına yüzde hesabıyla bir miktar para bırakırdı, yeniçeri ıstılahında buna "tas parası" denirdi.

Cülus ve sefer bahşişleri

Padişahların tahta çıkışında, yeniçerilere cülus bahşişi ve yevmiyelerine terakki verilmesi kanunlaşmış bir ocak ananesiydi. Hazine darlığı yüzünden geciktiği takdirde ocaklıda bir homurdanma başlardı ki sadrazam ve defterdar aleyhine bir kıyama kadar varabileceğinden cülus bahşişinin hemen verilmesine çalışılırdı. Padişahların ilk sefere çıkışlarında yeniçerilere sefer bahşişi verilmesi, keza ocak ananesiydi.

Ceza kanunları

Suçlu yeniçeri, ancak kendi ortası neferleri huzurunda ve kendi koğuşunda (odasında) cezalandırılırdı. Suç derecelerine göre verilen cezalar şunlardı:

Ortası efradı önünde falaka merasimiyle meydana yatırıp dayak atılmadan kaldırmak suretiyle ihtar, aynı merasimle falakayla meydan dayağı, ayağına zincirden bukağı vurularak hapis, kale hizmetiyle sürgün, "keçe külah" edilip ocaktan tart. İdama mahkûm olan bir yeniçeri evvela ocaktan tart edilir, sonra boynu vurulurdu. Bir yeniçeriye idam hükmü, ancak Ağa Divanı'nda verilirdi. Bir odabaşı da, emrindeki yeniçerilere ancak otuz dokuz sopaya kadar dayak cezası verebilirdi.

Ocak bezirgânları

Yeniçeri Ocağı'nın satın alma ve mali işleriyle uğraşan komisyoncu sarraflardır. Umumiyetle Rumlardan ve Yahudilerden olurdu. Ocak bezirgânlığı babadan oğula miras kalan bir gedik gibiydi; bunlar ocak erkânına büyük rüşvetler vererek hazine aleyhine türlü dalavereli işlerle meşhurdular. İstanbul hanlarında depo yazıhaneleri vardı. Ocakla yaptıkları muamelelere ait defterleri tutarlardı; ihtiyacı olan yeniçerilere yüksek faizle para ikraz ederler, mevacib çıktığında ellerindeki senetlerle alacaklarını tahsil ederlerdi. Bu faizlerden zabitlere de hisse ayırırlardı. Ocakta ölen yeniçerileri de diri gösterirler ve bazen ölüler adına sahte borç senetleriyle ulufelerini

alırlardı. Bu bezirgânlardan bazıları borç senetlerinin bir anda yok edilmesi için cinayetlere kurban olur, bazıları da fesat ve hilesi tutularak idam olunurdu.

Yeniçeri ihtilalleri ve Vaka-i Hayriye

Yeniçeriler, İstanbul'da muhtelif tarihlerde ihtilaller çıkarmışlardı; bunların en büyük ve kanlıları da 17. yüzyıl ortasında II. Osman'ın (Genç Osman) feci ölümüne, IV. Murad'ın sadık bendelerinin kanlı felaketine, Sultan İbrahim'in felaket ve ölümüne; IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine, 18. yüzyılda ise III. Ahmed'in keza tahttan indirilmesine ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın felaketine, 19. yüzyılda III. Selim'in az sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın felaketlerine varan ihtilallerle II. Mahmud'a karşı olan son ihtilaldir ki, büyük şehir halkının bu hükümdarın etrafında toplanmasıyla, bu ayaklanma ocağa karşı kanlı bir şehir muharebesi halini almış ve ocak lağvedilmiştir.

Kapitülasyonlar

Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde daimi surette veyahut muvakkat olarak oturan Avrupalı Hıristiyan devletleri tebaalarına bahşolunmuş müsaade ve imtiyazları ihtiva eden ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli ve kudretli zamanında akdedilmiş olan karşılıklı dostluk ve ticaret muahedelerine diplomasi lisanında "kapitülasyon muahedeleri" denilmiştir.

Milletlerarası hukukun usul ve kaideleri arasında bir istisna teşkil eden bu kapitülasyon muahedelerinin Avrupalılara temin ettiği imtiyazları bir cümleyle anlatmak için diyebiliriz ki, Osmanlı memleketlerinde oturan Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin kaza ve icra haklarından geniş ölçüde azade kalmışlar ve kendilerine sanki Osmanlı topraklarında bulunuyorlarmış gibi bakılmıştır. Bunlar, Osmanlı topraklarında, kendi devletlerinin kanuni müeyyidelerine tabi olarak yaşamışlardır; konsoloslar da aynı zamanda bir hâkim hüviyet ve şahsiyeti taşımıştır, Osmanlı topraklarında yaşayan tebaaları üzerinde hukuk ve ceza işlerinde adaleti icra ve tatbik etmişler ve zabıta vazifesini görmüşlerdir.

Fakat unutmamalıdır ki kapitülasyon muahedelerinin maddeleri, bir tarafın diğer tarafa lütuf ve ihsanı değildir ve imtiyazları, müsaadeleri karşılıklı olarak tespit etmiştir. Ancak muazzam Türkiye İmparatorluğu'nun Türk ve Müslüman tebaası bu muahedelerin sağladığı imtiyazlardan ve müsaadelerden istifadeyi düşünmemiş, Avrupa'yla olan münasebet-i ticariyesini ayağına kadar gelen Avrupalı tüccarla tesis etmiştir. Kapitülasyon muahedelerinin Osmanlı tebaasına bahşettiği haklardan padişahın gayrimüslim tebaası, reayası, bunlar arasındaki bilhassa Moralı, Adalı ve nefs-i Yunanlı Rum

armatörler ve tüccarlar istifade etmiştir. Diyebiliriz ki 19. asırda Yunan istiklaliyle sona erecek olan Mora İsyanı'nda bu büyük kıyamı hazırlayan muazzam servet, asırlar boyunca Türk bayrağı altında yapılan imtiyazlı deniz ticaretinin yıktığı servetti.

Ve mesela 15. asırda ve 16. asırda nakışlı, çiçekli, sırmalı Bursa kadifelerinin dünya ölçüsünde bir şöhreti vardır; kumaşın eni ve topların boyu standardize edilmiş ve devletin "has" damgasıyla dünyaca makbul bir ihraç maddesi olmuştur. Fakat Fransa'da kadifecilik sanatı inkişafa başlayınca, Fransız tüccarları Türk pazarlarına ucuz Fransız kadifeleri getirmişler ve gümrük imtiyazlarından istifade ederek Bursa kadifeciliğine ağır darbe indirmişler; buna mukabil o harikulade nefis Türk kadifelerine de müşteri olmamışlardır. Türk tüccarları da Bursa kadifelerini aynı gümrük imtiyazlarından istifade ederek Avrupa pazarlarına kendileri götürmek yolunu tutmamışlardır. Fakat Türk sancağı altında icra-i ticaret eden Rumlar bundan pek istifade etmişler, hatta Fransa'da ve İtalya'da Şark kumaşları satan büyük mağazalar açmışlar, buralarda kendileri de Türk kılık ve kıyafetiyle, yani o memleketler için egzotik bir hava ve dekor içinde adeta antikacılık etmişler ve müşterileri de daima en yüksek, en kibar tabaka olmuştur.

İlk kapitülasyon muahedesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferi esnasında Türk ordusuyla Bağdat'a kadar gelen Fransa Kralı I. François'nın elçisi Jean de la Forest ile Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa arasında akdedilmiştir. Bu ahitname 18. asır ortalarına, 1740 yılına kadar altı defa tecdit edilmiş ve maddeleri çoğaltılarak imtiyaz ve müsaadeler derece derece genişletilmiştir. Aynı mahiyette muahedeler Avrupa'nın diğer devletleriyle de akdedilmiş ve beynelmilel bir mahiyet almıştır. 18. asırda Avrupa'da büyük bir sanayi inkişafı olunca Türkiye sınai ve iktisadi bir esaret altına girmiş, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri kudret ve şevketinin söndüğü bu devirlerde, kapitülasyon muahedeleri bilakis kuvvetlenmiş olan Avrupa devletleri tarafından bozulamaz bir siyasi taahhüt şekline sokulmuştur; Osmanlı Devleti, karşı tarafın rıza ve muvafakatini almadan bu muahedeleri feshetmek hakkını kaybetmiştir.

18. asır sonunda Fransız büyük inkılabıyla Avrupa'nın devletler hukukunda büyük bir inkılap oldu; Fransa'ya Şark ticaretinde fev-

kalade bir inkişaf sağlayan 1740 muahedesi bu devletle imzalanan kapitülasyon muahedelerinin sonuncusu oldu; bundan sonra Fransa ve diğer Avrupa devletleriyle ticaret muahedeleri akdedildi, fakat bu muahedelerde de Avrupalılar kapitülasyon ahitnamelerinin sağladığı imtiyazları bırakmadılar, bu ticaret muahedeleri de kapitülasyon ahitnamelerinin başka bir şekle konulmasından ibaret oldu.

Yeni ticaret muahedelerinin akdine başlandığı 1838'den itibaren Osmanlı siyasi ıstılahında kapitülasyon muahedelerine "Uhud-ı Atika" adı verildi, Türkiye iktisadiyatı ve ticareti bu eski ahitnamelerin imtiyazları altında Birinci Cihan Harbi'ne kadar ezilmekte devam etti. Birinci Cihan Harbi içinde Osmanlı Devleti 26 Ağustos 1330 tarihli bir kararla "Uhud-ı Atika"nın (Kapitülasyonların) kaldırıldığını ilan etti ve hatta bu tarihi karar posta pullarına yapılan bir sürşarjla milli bayram olarak tesit edildi; ne kadar hazin ve gariptir ki o zaman müttefikimiz ve silah arkadaşımız olan Almanya ile Avusturya-Macaristan imparatorlukları bu kararı kabul etmediklerini bildirmişlerdi! Birinci Cihan Harbi'nden mağlup olarak çıkan Türkiye'de kapitülasyon ahitnameleri eskisinden çok daha ağır olarak meriyete girdi.

Kapitülasyonlar, Türk İstiklal Harbi'nden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin imzaladığı Lozan Sulh Muahedenamesi'yle tarihe intikal etti ve aziz yurdumuz ve milletimiz çok ağır bir iktisadi ve sınai esaretten kurtulmuş oldu.

Fransız kapitülasyon muahedelerinden bazı maddeler

Türkiye'yle muharip bir devletin gemisinde tutulan Fransız tüccarlarına esir muamelesi yapılmaz ve malları müsadere edilmez.

Türkiye'yle muharip bir memleketten hamule alıp Fransa'ya veya başka bir yabancı memlekete giden bir Fransız gemisinin bu hamulesi müsadere olunamaz.

Türkiye'yle muharip bir memlekete ait bir gemide ücretle çalışan Fransızlara esir muamelesi yapılmaz. Korsan gemilerindeki Fransızlar bu hükmün dışındadır.

Fransız konsolosları ile elçisinin tercümanları her türlü vergiden muaftır.

Türkiye'de oturan iki Fransız arasındaki davalara, cinayet dava-

ları da dahil Türk mahkemesi ve zabıtası el koyamaz, bu davalara Fransa'da cari kanun ve âdetlere göre Fransız elçisi veya konsolosları bakar.

Bir Osmanlı tebaası bir Fransız konsolosundan davacı olursa, davaya Divan-ı Hümayun bakar ve elçilik tercümanı hazır bulunur.

Bir Osmanlı tebaası ile bir Fransız arasındaki davalara Türk mahkemeleri, ancak elçilik ve konsolosluk tercümanları hazır bulunmak şartıyla bakabilir.

Türkiye'de ölen Fransızların miras meselesiyle Türk mahkemeleri meşgul olmaz, terekeye konsoloslar vaziyet ederler, borçlarını onlar tasfiye edip mirasçıların hakkını onlar muhafaza ederler.

Türkiye'deki konsoloslar ile Fransız tebaası bir alım satım meselesinde kefalet ve taahhüde bağlanmak iktiza ederse muamele Türk mahkemesinde tescil edilir. Tescil edilmemiş bir kefalet veya taahhüt için konsoloslar ile Fransız tebaası hakkında yalnız şahit ikamesiyle dava açılamaz.

Korsanlar tarafından yakalanıp köle diye satılan Fransız tebaası nerede bulunursa derhal hürriyetine kavuşturulur; onu köle diye satın alana bir tazminat ödenmez. Köle İslamiyet'i kabul etmişse hürriyetinin iadesiyle iktifa olunur.

Mutat bir resim mukabilinde Fransızlar, Cezayir ve Tunus sularında balık avlayabilir ve sünger ve mercan çıkarabilirler.

Fransız elçilerin esvapları, kumaşları, getireceği hediyeler, şarapları vesair erzakı gümrük resimlerinden muaftır.

Konsoloslar, konsoloshanelerde ruhban, tercümanlar ve Türkiye'deki Fransız tüccarları kendi nefisleri için evlerinde şarap imal edebilecekler veya dışarıdan şarap getirtebileceklerdir, bundan ötürü rencide edilmeyeceklerdir.

Fransızlar ile Türkler arasında 4.000 akçeden ziyade bütün alacak davalarına Divan-ı Hümayun'da bakılacaktır.

Bütün ecnebiler için yüzde 5 olan gümrük resmi Fransızlar için yüzde 3 olacaktır.

Herhangi bir sebeple mahkemece veya zabıtaca bir Fransız'ın evine, konsolosluğa ihbar edilmeden ve konsolosluğun memur-ı mahsusu bulunmadan girilemeyecektir.

Osmanlı borçları

Osmanlı Devleti ilk defa Abdülmecid devrinde hariçten ve Galata bankerlerinden istikraza başlamıştır. Abdülaziz'in zamanında borçlar artmış ve devletin alacaklılara karşı ödeme taahhütlerinin şümulü genişlemiştir. 1876 Rus Harbi'ne kadar geçen otuz beş yıl içinde Osmanlı Devleti'nin borcu 300 milyon altını geçmiş bulunuyordu. Devletin geliri bu borcun faizine dahi yetmediğinden kupon bedellerini ödemek için yeni yeni istikrazlar akdiyle istikraz hâsılını evvelki borçlara tahsis eylemek en tabii bir iş biliniyordu. İstikraz yapılamadığı zaman birkaç yıl sonraki vergiler Galata bankerlerine iltizama verilmek suretiyle para alınırdı. İstikraz faiz ve şekli de ağırdı, mesela 100 lira borçlanıp 46 lira alınır, ayrıca da komisyon verilirdi; hülasa 1876'ya kadar yapılmış istikrazlardan üst üste ortalama hesapla devlet hazinesine giren para borçların ancak yarısı kadardır.

1877 tarihine kadar ödenmiş olan miktarlardan bakiye kalan borçların bir kısmı üzerinde faiz cihetinden küçük bir tecil yapılmış ve buna o zamanın maliyecileri arasında "Ramazan Kararnamesi" denilmişti.

1879 tarihinde Osmanlı hazinesi ne borçlara, ne memur maaşlarına ve ne de devlet masraflarına verecek para bulabildi; ödemeyi kesti, bunun üzerine borç senetlerinin hamillerinin vekilleriyle İstanbul'da iki sene süren müzakerelerden sonra 1882'de bir "Muharrem Kararnamesi" çıkarıldı.

Bu kararnameyle varılan anlaşmaya göre 191 milyon İngiliz lirası tutan borçların anasından, faizinden, ikramiyesinden indirmeler yapılarak borç yekûnu 96.437.234 lira olarak tespit edilmişti.

Yine bu Muharrem Kararnamesi'ne göre:

A) Borç senetleri hamilleri tarafından seçilmiş yedide altısı ecnebi olmak üzere bir "Düyun-ı Umumiye Meclisi" (Umumi Borçlar Meclisi) idaresi kuruldu. Bu meclisin salahiyeti mutlak, idaresi müstakildi.

B) Türkiye İmparatorluğu aşağıdaki gelirleri kati ve değişmemek üzere Düyun-ı Umumiye Meclisi idaresine terk ediyordu:

1- Tütün, tuz inhisarları (imal, ihraç hakkı da dahil).

2- Damga resmi ve ruhsatiye harçları.
3- İstanbul ve tekmil Marmara havzası ve Manyas Gölü balık resmi.
4- Edirne, Bursa, Tokat, Kavala, Yenice, İskeçe, Saruhan, Şile, İzmit, Kartal, Gebze, Darıca tütün ve ipek aşarı.
5- Bulgaristan emaretinin devlete maktu olarak verdiği yıllık vergi. Bu vergi tahsil edilinceye kadar her sene yukarıdaki maddede yazılı yerlerden gayri tütün aşarından 100.000 altın.
6- Kıbrıs vergisi. Bu vergiyi hükümet tahsil edip Düyun-ı Umumiye veremezse maliye her sene 130.000 altın verecektir.
7- Şarki Rumeli maktu vergisi.
8- Tömbeki resminden senede 50.000 altın.

C) Düyun-ı Umumiye Meclisi idaresi yukarıda kaydedilen vergi ve resimleri tarh, tahakkuk, tahsil, kambiyoya tahvil, alacaklılara gönderme ve dağıtmada tamamen serbesttir. Bu işler için istediği teşkilatı kurar ve bu işler için kullanacağı memur ve müstahdemlere dilediği maaşı verir. Düyun-ı Umumiye'ye terk olunan devlet gelirlerinin kanunlarını değiştirmede Osmanlı Devleti serbest değildir. Düyun-ı Umumiye'ye terk olunan devlet gelirinin borç karşılığı olarak tahmin edilen miktardan fazlası bu idare tarafından hazineye iade olunur. (Not: Darlık içinde olan devlet hazinesi bu gelir fazlasını Düyun-ı Umumiye'den ekseriya zamanından evvel yüksek faizlerle avans olarak almıştır. Hazindir.)

D) Devlet bu Muharrem Kararnamesi'ni bozduğu takdirde borcu otomatik olarak aslına yani 191.000.000 İngiliz lirasına çıkacaktı.

Son tehdit maddesi olmasa dahi Muharrem Kararnamesi bir borç indirme karşılığı Türkiye'de Düyun-ı Umumiye Meclisi idaresi denilen ve devlet gelirinin kaymağını sömüren bir canavar yaratmıştı.

Berlin Muahedesi'yle Türkiye'nin Sırbistan'a, Bulgaristan'a, Karadağ'a ve Yunanistan'a bıraktığı yerlerin imparatorluk borçlarından bir hissesi olacağı kabul edilmişti; fakat, bu dört Balkan devleti kendilerine düşen borç hissesinin yalnız faizini Düyun-ı Umumiye'ye ödeyecekler, ana borcu Osmanlı İmparatorluğu ödeyecekti.

Muharrem Kararnamesi'yle Osmanlı İmparatorluğu Maliye Ne-

zareti, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin adeta vasiliği altına girmişti. Maliye nazırları para bulmak için bu idareye kayıtsız şartsız teslim olmuşlardı.

Düyun-ı Umumiye Meclisi reisleri İstanbul'da yarım asra yakın taçsız bir kral olarak saltanat sürmüşlerdi. Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu para sıkıntısına düştükçe devletin diğer gelir kaynaklarını da rehin alarak yeni yeni borç esbapları açmayı çok kârlı bir iş bulmuştu.

Acı ve şayan-ı dikkat bir zihniyet meselesidir; Osmanlı İmparatorluğu Kırım Harbi'nde "kaime" denilen bir kâğıt para çıkarmıştı; tebaasına ordu iaşe ve hizmetlerinden borçlanmıştı. Kaimelerin kıymeti yarıya düşürüldü. Borçların da yüzde 50'si hazine menfaatlerine terkin edildi, diğer yarısı da alacaklıların vergi borçlarına mahsup edildi.

1293 (miladi 1876) Türk-Rus Harbi'nde de dahili bir istikraz demek olan bir kâğıt para çıkarılmıştı. Bu harpte de devlet, ordu nakliye ve iaşesinden tebaasına hayli borçlanmıştı. Kâğıt paralar altına tebdil edilmedi, halk elindeki kaimleri yaktı. Kıymeti sıfır oldu. Borç senetlerine gelince, iki sene sonra yüzde 75'i hazine menfaatine terkin edildi, ancak yüzde 25 hamillerinin vergi borçlarına karşılık kabul edildi.

Harici borçlarına karşı en mühim gelir kaynaklarını ecnebilerin eline Düyun-ı Umumiye müessesesi vasıtasıyla rehin veren bir hükümetin kendi halkının alacağına karşı bu hareketi ibretle görülmeye değer.

Muharrem Kararnamesi'nden Meşrutiyet'e kadar II. Abdülhamid zamanında imparatorluk 6.452.335 lirası dahildeki müesseselerden avans şeklinde alınarak; 62.173.090 lirası da hariçten uzun vadeli istikraz olarak ceman 68.625.425 lira tutarında yeni bir borç altına girmiştir. Bunların karşılığı olarak da devletin çeşitli sağlam gelirleri Düyun-ı Umumiye'nin eline bırakılmıştır. Müfredatı şudur:

1- 4.999.500 Türk altını, 1890 Osmanlı tahvilatı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Muharrem Kararnamesi'yle Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilen varidattaki devlet hissesi; b) Bursa, Karahisar, Kırşehir, Yozgat, Kayseri aşarı; c) Gümrüklerden 80.000 altın.
2- 3.272.720 Türk altını tutarında 1896 istikrazı.

İtibari kıymet karşılığı: a) Aydın, Hüdavendigâr, Selanik vilayetleri ağnam resmi; b) İzmir, Saruhan, Menteşe, Denizli, Biga sancaklarının palamut, afyon ve zeytinyağı aşarı.

3- 6.948.612 Türk altını tutarında 1891 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Mısır vergisinin bakiyesi.

4- 9.033.574 Türk altını tutarında 1894 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Mısır Zeyla vergisi bakiyesi.

5- 2.640.000 Türk altını tutarında 1903 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Muharrem Kararnamesi'yle Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilen yerlerden gayri Türkiye'nin her tarafındaki balık avcılığı resmi; b) ipek aşarı Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış yerlerin koza aşarı; c) İzmir sancağı hububat aşarından senede 30.000 altın; d) Damga resmine tabi evrakın tevsiinden elde edilecek gelir fazlası.

6- 2.950.000 Türk altını tutarında 1904 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Konya, Halep, Urfa aşarından kısmen mürettep yerler.

7- 3 tertipte ve 13.064.000 Türk altını tutarında Bağdat Demiryolu istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: 1908 yılına kadar, Düyun-ı Umumiye'ye terk edilmiş olan bütün varidatın tahmin fazlası olup devlet hazinesine iadesi icap eden devlet hisseleri.

8- 2.640.000 Türk altını tutarında 1905 teçhizatı askeriye istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Bütün vasıtasız vergileri ilave edilen teçhizatı askeriye zammı; b) Gümrüklerden mürettep bir meblağ.

9- 5.306.664 Türk altını tutarında 1905 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Menteşe, Ayıntab, Cuma, Serfiçe, Ünye, Terme aşarı; b) Düyun-ı Umumiye'ye terk edilen aşar üzerine yüzde 0,5 zam.

10- 1.000.000 Türk altını tutarında 1893 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Bağdat ve Yemen'e ithal olunan tömbekilerden alınan resim.

11- 8.600.000 Türk altını tutarında 1894 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Aydın; Hüdavendigâr, Beyrut, Selanik, Edirne gümrükleri hâsılatı; b) Gümrük varidatı umumiyesinden ayrıca senede 390.000 altın.

12- 858.000 Türk altını tutarında Konya Ovası'nı sulama istikrazı. İtibari kıymet karşılığı: a) Demiryolları kilometre teminatı; b) Su lama neticesi bu sahada hasıl olacak aşar fazlası.

Abdülhamid devrinde istikrazlardan gayrı birtakım avanslar da alınmıştır ki şunlardır:

1- 350.000 Türk altını, Fenerler idaresinden.
Karşılığı: Fenerler idaresi hasılatındaki devlet hissesi.
2- 800.000 Türk altını, Buratlı maden şirketinden.
3- 17.335 Türk altını, Köstence kablo şirketinden.
Karşılığı: Posta-telgraf varidatından.
4- 2.000.000 Türk altını, Eytam Sandığı ile Mülkiye Tekaüt Sandığı'ndan karşılıksız.
5- 5.000.000 Türk altını, Ziraat Bankası'ndan.
Karşılığı karışık, müzmin birtakım hesaplar, devletin bu milli bankaya olan borcunu Türkiye Cumhuriyeti ödemiştir.
6- 890.000 Türk altını, demiryolları kilometre teminatından.
Karşılığı: Düyun-ı Umumiye'ye terk edilen aşar ki müfredatı şudur:
a. Haydarpaşa-Ankara hattı için İzmit, Kütahya, Ankara aşarı.
b. Selanik-Dedeağaç hattı için, bu hattın geçidi Dedeağaç, Gümülcine, Drama, Serez aşarı.
c. Selanik-Manastır hattı için Selanik ve Manastır aşarı.
d. Eskişehir-Konya hattı için Trabzon, Gümüşhane aşarı ile bu hattın geçtiği yerlerin aşar fazlasından mürettep hisse.
e. İzmir-Kasaba hattı için, Saruhan, Denizli, Aydın aşarı.
f. Alaşehir-Afyon hattı için hattın işletme hasılatından hükümet hissesi ile hatlara teminat olarak tahsis edilen aşarın fazlası.
g. Konya-Ereğli hattı için bu hattın hasılatının hükümet hissesi.
h. Hama-Rayak hattı için Şam, Ake, Hama aşarı.
i. Bağdat hattı ikinci kısmı için Konya ve Adana ağnam resimleri.

Görülüyor ki bu avans arapsaçı tabir edilen şekilde karışık ve daima Düyun-ı Umumiye menfaatini sağlayan bir mali hesaptır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet ilan edildiği zaman, devlet yukarıda anlattığımız şekilde borçlu ve devletin belli başlı varidatı

maliyenin elinden çıkmış, Düyun-ı Umumiye Meclisi İdaresi denilen kırk başlı canavarın pençesine girmiş bulunuyordu. Hangi partinin olursa olsun Meşrutiyet hükümetlerinin Düyun-ıUmumiye cephesinden bir değişiklik yapmasına imkân yoktu. Bu takdirde memlekette iktisadi ve içtimai bir kalkınma yapmak için gereken para yine yeni istikrazlarla aranacak, bulunacaktı. Meşrutiyet'in ilanından Birinci Cihan Harbi'ne girdiğimiz tarihe kadar geçen yedi senelik zaman içinde 48.633.442 Türk lirası tutarında harici istikraz yapıldı; 8.500.000 Türk lirası tutarında hazine tahvilatı çıkarıldı; hariçteki ve dahildeki müesseselerden 19.731.286 Türk lirası tutarında uzun vadeli avans muamelesi yapıldı. Bunları da müfredat ve karşılıklarıyla kaydedelim:

1- 4.411.212 Türk altını tutarında 1908 istikrazı.
Karşılığı: a) Rüsumat emaneti umumi hasılatından; b) Düyun-ı Umumiye'ye havale edilmiş demiryolları kilometre teminatı ve aşar fazlası.

2- 7.000.000 Türk altını tutarında 1909 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Sivas, Konya, Adana vilayetleri aşarı; b) Kalecik aşarı; c) Halep vilayeti ağnam resmi fazlası.

3- 11.000.000 Türk altını tutarında 1911 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: İstanbul gümrükleri hasılatından senede 550.000 Türk altını.

4- 22.000.000 Türk altını tutarında 1914 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) 1914 senesine kadar akdedilecek bilcümle istikrazların karşılıkları olan varidatın mukaveleleri mucibince kendi tertipleri ayrıldıktan sonra artacak meblağdan; b) Aşar üzerine zammedilen ilkokul ianesinin Düyun-ı Umumiye'ye tahsisi (!); c) Düyun-ı Umumiye'ye bağlı Tütün Rejisi (inhisarı) şirketin maliyeye ait kâr hissesinden Reji avansları karşılığı ayrıldıktan sonra geri kalan devlet kâr hissesi.

5- 100.000 Türk altını tutarında Hudeyde-Sana demiryolu istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Hudeyde ve Cidde gümrükleri hasılatı.

6- 1.210.000 Türk altını tutarında havuzlar ve doklar istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Sivas vilayeti aşarından.

7- 1.712.000 Türk altını tutarında Bandırma-Soma demiryolu istikrazı.

İtibari kıymet karşılığı: a) İzmir-Kasaba demiryolu hasılatından hükümet hisseleri; b) Demiryolları işletme kilometre teminatı hasılatından artacak hükümet hisseleri.

8- 3.000.000 Türk altını tutarında yüzde 6 faizli hazine tahvilatı. Karşılığı: Vasıtasız vergilerden Maliye ödeyecektir. 100 kuruşa 80-85 kuruştan hepsini Periye Bankası satın almıştır.

9- 5.500.000 Türk altını tutarında yüzde 5 faizli hazine tahvilatı. Karşılığı: Vasıtasız vergilerden Maliye ödeyecektir. 100 kuruşu 80-85 kuruştan hepsini Alman bankerleri satın almıştır.

10- 1.500.000 Türk altını tutarında hazine tahvilleri. Karşılığı: Maliye ödeyecektir. Dahilde satılmıştır.

11- 1.320.000 Türk altını tutarında avans. 1911, 1912, 1913 yıllarında üç defada Banque de Française'tan alınmıştır. İtibari kıymet karşılığı: Trabzon vilayeti gümrükleri.

12- 510.000 Türk altını tutarında avans. 1913'te Bağdat Demiryolu Şirketi'nden alınmıştır. Karşılığı: a) Düyun-ı Umumiye devlet hisseleri fazlalarından; b) Bu şirket hasılatı hükümet hissesinden.

13- 1.650.000 Türk altını tutarında avans. 1912'de Türkiye itibari Milli ve Selanik bankalarından alınmıştır. Karşılığı: Edirne, Selanik, Aydın, Hüdavendigâr, Beyrut vilayetleri gümrük hasılatından evvelce Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilenden arta kalacak hasılat.

14- 60.000 Türk altını tutarında avans. 1914'te Selanik Bankası'ndan. Karşılığı: Hazine tahvilleri terhin edildi.

15- 5.622.200 Türk altını tutarında avans. 1912-1914 arasında altı defada Osmanlı Bankası'ndan. Karşılığı: a) Düyun-ı Umumiye'ce cibayet edilmekte olan ağnam resimleri ve aşar fazlalarından; b) Umum gümrükler varidatından Düyun-ı Umumiye'ye evvelki istikrazlar karşılığı tahsis edilenden arta kalan kısım; c) Harp vergisinden hazineye kalan kısım; d) Sivas aşarından geriye kalmış olan kısım; e) Diyarıbekir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Şam, Musul, Karesi, Bolu, Erzurum vilayetleri ağnam resimleri.

16- 1.860.000 Türk altını tutarında avans, iki sene içinde ve beş seferde Tütün Rejisi şirketinden.

Karşılığı: a) Bu şirketin kârından devlet hissesi; b) Düyun-ı Umumiye'ye İzmir aşarından tahsis edilmiş olandan bakiye kalan kısım.

17- 200.000 Türk altını tutarında avans, 1914'te Bağdat Demiryolu Şirketi'nden.
Karşılığı: Gümrükler hasılat-ı umumiyesinden.

18- 2.951.167 Türk altını tutarında avans. 1913 ve 1914 senelerinde 15 seferde Düyun-ı Umumiye Meclisi'nden.
Karşılığı: a) Gümrük resmi zammı; b) Müteferrika aşar bakiyesi; c) Hazine tahvilleri terhini.

19- 500.000 Türk altını tutarında avans 1913'te Fenerler idaresinden karşılık: Bu idare hasılatının hükümet hissesi. Bu hisse 1/16'dır. Fenerler idaresinden alınan avansların faizine dahi kifayet etmemektedir. Ana borcu itfası imkân dışında olduğundan Fenerler idaresi imtiyazı borcun itfasına kadar, yani ebediyen temdit edilecektir. Meşrutiyet devrinin 19 maddede topladığımız borçları 76.864.000 Türk altınını buldu.

Birinci Cihan Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraza yakın mağlubiyeti, vatanımızın düşmanlar tarafından işgali, Milli Mücadele ve nihayet Türk istiklalinin kurtarılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmasından sonra, cihanla olan bütün hesaplarımız Lozan Sulh Konferansı'nda müzakere mevzuu olurken Türk murahhaslarının karşılaştığı en çetin mesele bu Osmanlı borçları ve onun üstüne konmuş olan ve Türkiye'nin mali ve iktisadi bünyesini didikleyen Düyun-ı Umumiye müessesesi oldu.

Bu müzakerelerde Türk başmurahhası İsmet Paşa'nın metaneti tarihimize altın harflerle yazılmaya değer Türk tezi, borcun aslının, bizden ayrılmış memleketlere taksimini, Türkiye'nin o memleketler hissesine düşecek resülmaldan tamamen ibrasını istihdaf ediyordu.

Birçok karışık hesaplar dikkatle ayıklanarak 107.000.000 lira Türkiye'ye, 54.500.000 lira da Balkan devletleri ile Suriye ve Irak'ın hissesine düştü. İkinci mühim bir mesele olarak, Ankara hükümeti, Düyun-ı Umumiye Meclisi'ni bir umum müdürlüğe kalp ederek

Maliye Vekâleti'ne bağladı, devlet içinde devleti andıran o heyulayı kaldırdı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dürüst hareketi ve mert sözü, alacaklılar tarafından kâfi bir teminat telakki edildi.

Menfur Sevr Muahedesi

Başta İngiltere, Fransa ve İtalya, kendi aralarında uzun ve müşkül münakaşa ve münazaralardan sonra nihayet 1920 Nisanı'nda San Remo Konferansı'nda anlaşmaya muvaffak oldular ve Osmanlı İmparatorluğu'na teklif edilecek sulh şartlarını tespit ettiler, 22 Nisan'da Osmanlı Devleti Paris'te toplanacak sulh konferansına davet edildi. Eski Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'nın riyasetinde Dahiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, Maarif Nazırı Fahreddin Bey, Nafıa Nazırı Operatör Cemil Paşa'dan (Cemil Topuzlu) mürekkep bir heyet Paris'e gitti. Osmanlı Devleti'nin konferansa davetinden sekiz gün sonra da Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'da bir Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmuş olduğu bütün Avrupa devletleri hariciye nezaretlerine resmen bildirildi. Bu tamim, Osmanlı saltanatıyla yapılacak olan bir sulhun, Türk milleti tarafından kurulan bu hükümete şümulü olmayacağını anlatıyordu. Paris'e giden Osmanlı heyeti murahhasasına sulh şartları 11 Mayıs'ta bildirildi, heyet reisi Tevfik Paşa, "Sulh şartları müstakil bir devlet mefhumuyla kabili telif değildir!" diyerek müzakereyi kabul etmedi. Bunun üzerine Damat Ferid Paşa kendisini murahhaslar heyeti reisliğine tayin ettirerek Paris'e gitti ve mukabil Osmanlı şartlarını teklif suretiyle müzakereye girişti. Müttefikler Osmanlı tekliflerini evvela kendi aralarında Spa Konferansı'nda görüştüler ve cevap vermediler. Bu istiskal karşısında Damat Ferid ve heyeti 14 Temmuz'da İstanbul'a döndü, üç gün sonra da konferansın ret cevabı tebliğ edildi. 22 Temmuz'da İstanbul'da padişahın riyasetinde bir şûra-yı saltanat toplandı, Müttefiklerin sulh şartları kabul edildi; bu tarihi toplantıda yalnız bir kişi, Topçu Feriği Rıza Paşa, asil bir milli nefretin timsali olarak sulh

şartlarını kabul etmemişti. Âyan'dan Hâdi Paşa'nın riyasetinde Reşad Halis ve Rıza Tevfik beylerden mürekkep heyet Paris civarında Sevr'de bilâ-kayd ü şart sulh muahedesini imza ettiler.

Tevfik Paşa'nın tabiriyle "müstakil bir devlet mefhumuyla kabil-i telif olmayan" bu menfur muahedenin korkunç hükümlerini bu eserde ibret olmak üzere alıyoruz ki tarih-i edebiyatımızda bu muahedeye "Sevr Paçavrası" denilegelir ve pek yerinde bir sözdür.

Lafta kalan hudutlar

Rumeli hududu: İstanbul vilayetinin hududu.

Cenup hududu: Mardin, Urfa, Gaziayıntab ve Osmaniye'nin şimalinden geçen bir hat, yani bu şehirler Türkiye dışında kalmaktadır.

Garp hududu: İzmir, Kırkağaç, Akhisar, Kasaba, Ödemiş, Tire ve Söke'yi ihtiva eden bir bölge Yunanistan'a terk edilmiştir.

Şark hududu: Şarkta bir Ermenistan kurulacaktır; Reis Wilson da, Tirebolu, Gümüşhane, Erzincan, Muş, Bitlis ve Şıtak'ı Ermenistan'ın oldukça içerilerinde bırakan bir hudut çizmiştir.

Boğazlar mıntıkası

Anadolu İzmir, Bursa eteği ve Edremit'ten geçen hattın batısında kalan topraklar ile bütün Rumeli'yi ihtiva etmektedir. Ayrıca bayrağı, bütçesi olan bir komisyonun elinde kalacaktır. Türkiye'nin bu komisyonda azası olmayacaktır.

Nüfuz bölgeleri

İtalyan nüfuz bölgesi: Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Ilgın, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya kenarları, Tavşanlı ve Balıkesir'i ihtiva etmektedir.

Fransız nüfuz bölgesi: Diyarıbekir, Harput, Sivas'ı ihtiva etmekte, Tokat'ın kenarlarına kadar çıkmaktadır.

Bu nüfuz bölgelerinde her türlü imtiyazlar ve iktisadi menfaatler bu devletlere münhasırdır.

Nüfuz bölgeleri dışında kalan Türkiye

Aşağı yukarı eski Ankara ve Kastamonu vilayetlerinden ibarettir.

Demiryolları

Daimi olarak İngiliz nezareti altında kalacaktır.

Yunanistan'a bırakılan bölge hakkında hüküm

Osmanlı hâkimiyetinin sembolü olarak şehir dışı eski kalelerden birine bir Türk bayrağı çekilecektir. Osmanlı Devleti bu bölgedeki hâkimiyetinin icrasını Yunanistan'a terk etmiştir. Burasını bir mahalli parlamento idare edecektir, bu parlamento beş sene sonra bu bölgenin Yunanistan'a kati ilhakını isteyebilecektir.

İstanbul hakkında hüküm

Osmanlı Devleti Sevr Muahedesi'ne ve ona bağlı mukavelelere sadık kaldıkça Türklerin elindedir, aksi takdirde Türklerden alınacaktır.

Tabiiyet

Herhangi bir Osmanlı tebaası, hiçbir kayda tabi olmadan istediği yabancı devletin tabiiyetine girebilecektir ve yine yerinde işi ve gücüyle meşgul olacaktır.

Askeri hükümler

1) Ordu:

Padişahın muhafızı olarak	700
Jandarma	35.000
Jandarma takviye kıtası	15.000

50.700 kişilik bir orduya müsaade edilmiştir. Jandarmanın topu yoktur, makineli tüfeği vardır. Dört alaya ayrılmıştır, her biri ayrı bölgede vazife görecektir. Müttefik veya bitaraf devletlere mensup zabitlerin elinde talim görecektir.

Jandarma takviye kıtası şu birliklerden kurulmuş olacaktır:

Erkân-ı harbiye	100
Piyade (225 makineli tüfek)	8.200
Topçu (75 dağ topu)	2.500
Süvari	700
Fenni kıtalar	3.500

2) Askerlik:

Türkiye'de vatandaşın mükellefiyet-i askeriyesi mülgadır. Jandarma ve jandarmayı takviye kıtası efradı 12 yıl hizmeti kabul edecek ücretli askerlerdir.

3) Donanma:

600 tonilatodan aşağı 13 gambot ve torpidoya müsaade edilmiştir.

4) Her türlü tahkimat yasaktır.

5) Her çeşit tayyare yasaktır.

Mali hükümler

Osmanlı Devleti müflistir. Ona yardım maksadıyla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı murahhaslarından mürekkep bir mali komisyon kurulacaktır. Osmanlı murahhasının burada sadece iştişari reyi vardır, karar reyi yoktur.

Devlet bütçesini bu komisyon yapar, maliye nazırı ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı bu mali komisyonun rızası hilafına hiçbir karar veremez. Tedavül edecek paranın cinsini ve miktarını bu komisyon tayin edecektir. Osmanlı Devleti'nin bütün varidat ve serveti bu komisyonun elindedir. Senelik geliri şu sıraya göre kullanacaktır:

1- Komisyonun kendi masrafları.
2- İşgal kuvvetleri masrafları.
3- Harpte zarar görmüş Müttefikler tebaalarının tazminatı.
4- Düyun-ı Umumiye'ye verilegelen borçlar.
5- Kalan parayla da Osmanlı bütçesi tanzim edilecektir!

Ticaret filosu

Osmanlı Devleti 1.600 ton ve bundan yukarı tondaki bütün ticaret ve posta gemilerini Müttefiklere teslim edecektir. Osmanlı sancağı için bu tondan aşağı gemilere izin verilmiştir.

Bu paçavranın diğer hükümlerini kayda lüzum görmedik.

Kronoloji

Osman Gazi

1281(?) Ertuğrul Bey'in ölümü.
1284 İnegöl tekfuruyla Ermeni Beli Muharebesi ve Osman Gazi'nin ilk muzafferiyeti.
1285 İnegöl civarında Kulacahisar'ın fethi.
1286 İnegöl ve Karacahisar tekfurlarına karşı İkizce yahut Ekinci muzafferiyeti.
1288 Porsuk Çayı üzerinde Karacahisar'ın fethi.
1288 Osman Bey tarafından Dursun Fakih'in Karacahisar kadılığına tayini. Bu zat Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı, hâkimidir.
1289 Selçuk sultanı tarafından Osman Gazi'ye beylik alameti olan tuğ, sancak, davul, altın kılıç ve gümüş eyer takımı bir at gönderilmesi.
1298 Bilecik ile Yarhisar'ın fethi. Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'un esir edilerek Osman Gazi'nin küçük oğlu Orhan'la evlendirilmesi.
1299 Turgut Alp eliyle İnegöl'ün fethi.
1299 Osman Gazi'nin istiklalini ilanı.
1300 Yenişehir'in fethi ve devlet merkezi yapılması.
1301 İzmit yolunda Koyunhisar'ın fethi.
1306 Dinboz muzafferiyeti, Adranos ve Kestel'in fethi.
1307 İznik muhasarasının başlaması.
1308 Emir Ali eliyle İmralı Adası'nın fethi.
1313 Osman Gazi'nin sadık dostu Harmankayası Tekfuru Köse Mihal'in İslam dinini kabulü.
1314 Akhisar, Lefke, Tekfurpınarı, Yenikale, Yanıkçahisar'ın fethi.
1314 Bursa muhasarasının başlaması.

1316 Nilüfer Hatun'dan Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa'nın doğumu.
1317 Akça Koca'nın ve Konur Alp'ın başbuğluklarında Kocaeli fütuhatının başlaması.
1321 Mudanya'nın fethi.
1323 Küçük bir Türk beyinin elinden Akyazı'nın fethi.
1324 Kara Mürsel eliyle Karamürsel'in fethi ve Türklerin İzmit Körfezi'ne hâkim oluşu.
1326 Şeyh Edebali'nin, Mal Hatun'un ölümleri, Bursa'nın fethi, Osman Gazi'nin ölümü. Orhan'ın ikinci oğlu Murad Hüdavendigâr'ın doğumu.

Orhan Gazi

1326 Akça Koca ve Konur Alp eliyle Samandıra ve Aydos fethedildi.
1326 Devlet merkezinin Yenişehir'den Bursa'ya nakli.
1327 Orhan Gazi'nin adına ilk Osmanlı parasının bir gümüş sikke olarak basılması. Bu tarihe kadar Bizans parası ve eski Selçuki parası kullanılmıştı.
1330 Muhasara altına alınmış olan İzmit'i kurtarmak için İmparator Andronikos, Bizans donanmasıyla bu şehir önüne geldi. Orhan Gazi teklif edilen fidyeyi kabul ederek bu şehrin muhasarasından bir müddet için vazgeçti. Bu suretle Osmanlılar ile Bizans arasında ilk sulh muahedesi imzalandı.
1331 Uzun zamandan beri muhasara edilmekte olan İznik teslim oldu.
1331 Taraklı, Mudurnu ve Göynük Türk kasabaları küçük derebeylerin elinden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı.
1333 Gemlik fethedildi.
1335 Orhan Gazi Bursa'da bir cami, bir medrese ve bir imaret ve İznik'te bir medrese yaptırdı.
1336 Karesi Beyliği ülkesi (Balıkesir ve Bergama havalisi) Osmanlı topraklarına katıldı.
1337 Bizanslılardan İzmit, Hereke, Yalova ve Armutlu havalisi fetholundu.
1347 Orhan Gazi ile kayınpederi İmparator İoannes'in Üsküdar'da

mülakatı. Bu buluşmada imparator, kendisini batıdan tehdit eden Sırp kralına karşı Türklerden 20.000 kişilik bir yardım temin etti. Türklerde, Rumeli topraklarına geçme fikri bu tarihten sonra yerleşti.

1352 Kadıköy ve Üsküdar'ın fethi.

1352 Gerede Türk beyliği toprakları Osmanlı ülkesine ilhak olundu.

1354 Türk akıncıları Çanakkale Boğazı'ndan geçerek yakında başlayacak olan Rumeli fütuhatının keşif hareketlerinde bulundular.

1357 Orhan Gazi'nin büyük oğlu Şehzade Süleyman Paşa'nın hazırladığı planlar gereğince Türkler, arkası bir sel gibi devam eden büyük kuvvetlerle Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli'ye geçtiler. Baş döndüren süratle Balkan fütuhatı başladı.

1357-1358 Rumeli'ye geçen Türkler ilk hamlede Çimenlik ve Gelibolu kalelerini fethettiler. Bunu Bolayır, Tekirdağ, İpsala, Malkara ve Hayrabolu'nun fethi takip etti.

1357 Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman Paşa avda atıyla beraber uğradığı bir kazada öldü.

1360 Orhan Gazi'nin ölümü.

Murad Hüdavendigâr

1360 Bizans'ta Karadeniz Ereğlisi fetholundu.

1361 Anadolu'da Ahi teşkilatının müstakil merkezi olan Ankara ve havalisi ilhak olundu.

1362 Rumeli'de Bizanslılardan Çorlu, Keşan, Dimetoka, Lüleburgaz, Pınarhisar, Babaeski, Edirne, Gümülcine ve Eski Zağra fetholundu.

1362 Pençik oğlanları nizamıyla Yeniçeri Ocağı'nın temeli atıldı.

1363 Filibe fetholundu.

1364 Macar, Sırp, Bosna krallarıyla Ulah prenslerinin müttefik ordusuna karşı Türk kumandanlarından Hacı İlbey'in Edirne civarında "Sırp Sındığı" zaferi.

1364 Anadolu'da Biga'nın fethi.

1365 Adriyatik sahilinde Ragusa (Dubrovnik, Dobrovenedik) Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'ni metbu olarak tanıdı.

1366 Yanbolu ve İslimye fetholundu.

1367 Karadeniz sahilinde Burgaz fetholundu.
1368 Kırkkilise (Kırklareli) fetholundu.
1371 Bulgarlardan Köstendil ve Samakov fetholundu.
1372 Sırp kralı Osmanlı padişahını metbu olarak tanıdı.
1373 Bizans imparatoru Osmanlı padişahını metbu olarak tanıdı.
1373 İskeçe, Drama, Kavala, Serez, Yenicevardar, Karaferiye fetholundu.
1375 Niş fetholundu.
1381 Şehzade Bayezid'in (istikbalin Yıldırım Bayezid'i) Germiyanoğlu Süleyman Bey'in kızı Devletşah Hatun'la izdivacı ve gelin hatunun cihazı olarak Kütahya, Simav ve Tavşanlı'nın Osmanlı ülkesine ilhakı.
1381 Akşehir, Isparta, Yalvaç, Seydişehir, Beyşehir ve Karaağaç ile havalisinin Hamidoğulları devletinden satın alınarak Osmanlı ülkesine ilhakı.
1381 Sultan I. Murad'ın kızı Nefise Hatun ile Karaman tahtının vârisi Alaeddin Ali Bey'in izdivacı.
1382 Arnavutluk'ta İştip, Manastır ve Pirlepe'nin fethi.
1385 Arnavutluk'ta Ohri'nin fethi.
1386 İnce Balaban Bey eliyle Sofya'nın fethi.
1386 Karaman tahtına oturan Alaeddin Ali Bey'in Osmanoğulları topraklarına tecavüzü ve ilk Osmanlı-Karaman harbi; Konya önlerine kadar gelen II. Murad'ın bir sulh teklifini kabulle geri çekilmesi.
1387 Sultan Murad'ın veziri Çandarlı Halil Paşa'nın ölümü, vezirliğin oğlu Ali Paşa'ya verilmesi.
1386 Osmanlı tabiiyetine girmiş bulunan Sırp Kralı Lazar'ın Bosna kralıyla ittifakı ve bir Türk ordusunun mağlup edilmesi, bu muvaffakiyetin neticesinde Balkan Slavlarının Türklere karşı ilk ittifakı.
1388 Sultan Murad ile Çandarlı Ali Paşa idaresinde süratle inkişaf eden askeri harekât neticesinde payitahtı olan Tırnova şehriyle beraber Bulgaristan Krallığı'nın Osmanlı topraklarına ilhakı.
1389 Sırp Kralı Lazar kumandasındaki 100.000 kişilik Balkanlı müttefiklere karşı Sultan Murad kumandasındaki 50.000 ki-

şilik Türk ordusunun Kosova Meydan Muharebesi; Balkanlar'da ilk büyük Türk zaferi ve düşman ordusunun imhası. Sultan Murad'ın şehit edilmesi. Yakalanan Kral Lazar'ın, tabiiyet muahedesini bozmuş bir asi sıfatıyla idamı. Yüksek kumandan şahsiyeti olan Şehzade Yıldırım Bayezid'in devlet erkânı tarafından harp meydanında Osmanlı tahtına oturtulması ve gene bu devlet erkânının kararıyla büyük kardeşi Şehzade Yakub'un, dahili bir saltanat kavgasını önleme için idam olunması.

Yıldırım Bayezid

1389 Kosova zaferinden sonra Sırp Kralı Lazar'ın oğlu Etiyen'in Yıldırım Bayezid tarafından Sırbistan tahtına oturtulması ve Sırbistan'ı Türkiye'ye tabi bir devlet haline koyan bir sulh ve dostluk muahedesinin imzası; Kral Etiyen'in kız kardeşini padişaha zevce olarak takdimi.

1389 Yıldırım'ın en küçük oğlu Şehzade Çelebi Mehmed'in doğumu, anası Germiyanoğulları hanedanından Devletşah Hatun'dur.

1389 Şimdi Bulgaristan ve Bosna'da akınların devamı; akıncı Firuz Bey'in Tuna'yı aşarak Eflak topraklarına girmesi.

1390 1389 Sırp muahedesiyle vaat ile Sırp prensesi ile Yıldırım Bayezid'in izdivacı.

1391 Bizans'ta dede ve torun İoannes Palaiologoslar arasında saltanat kavgaları, her iki prensin Yıldırım Bayezid'e sığınarak kendisinden yardım talebi ve Türk padişahının müdahalesiyle evvela dede V. İoannes'in tahttan indirilerek torunu İoannes'in tahta oturtulması, sonra onun atılarak tekrar V. İoannes'in imparator ilan edilmesi. Bizans'la bir sulh ve dostluk muahedesinin akdi, Bizans İmparatorluğu'nun yıllık bir haraç vermeyi kabul etmesi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet halini alışı, aynı muahedeyle V. İoannes her sene 12.000 kişilik atlı ve yaya bir kuvveti Sultan Bayezid'in emrine hazır bulundurmayı taahhüt ediyordu. Oğlu Manuel'i de Bursa sarayında rehine bırakıyordu.

1391 Anadolu'da süratle inkişaf eden harplerle Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyanoğulları hanedanlarının ellerindeki topraklardan Osmanlı ülkesine ilhakı. Alaşehir'in de Bizanslılardan alınması.

1391 Anadolu'da merkezi Antalya olan Hamidoğulları Devleti topraklarının Osmanlı ülkesine ilhakı.

1391 Yıldırım Bayezid'in Karaman seferi, Konya muhasarası ve padişahın eniştesi olan Karaman Hükümdarı Alaeddin Ali Bey'in aman dileyerek iki Türk devleti arasında, Konya Ovası'ndan geçen Çarşamba Suyu'nun hudut kesilmesi.

1391 Bizans İmparatoru V. İoannes'in ölümü. Yıldırım Bayezid nezdinde rehine olarak bulunan oğlu ve saltanat şeriki II. Manuel Palaiologos'un Bursa'dan İstanbul'a kaçarak Bizans tahtına oturması.

1391 Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u muhasarası ve tabiiyet muahedesinin daha ağır şartlarla Türkler lehine tadili üzerine muhasaranın kaldırılması. İstanbul'da sur içinde bir camiyle beraber bir Türk mahallesi ve bu mahallede bir Türk mahkemesinin kurulması.

1391 Selanik'in ilk fethi.

1391 Evrenos Bey akıncılarının Mora harekâtının inkişafı.

1391 Türk akıncılarının ilk Macaristan akını.

1391 Eflak voyvodasının Türk tabiiyetini kabulü.

1392 Kastamonu'nun Candaroğulları hanedanı elinden alınarak Osmanlı ülkesine ilhakı, Süleyman Bey'in idamı.

1392 Sinop Hükümdarı Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Osmanlı tabiiyetini kabulü.

1393 Amasya Beyi Hacı Şadgeldi'nin bu şehri Yıldırım Bayezid'e teslim ederek Osmanlı hizmetine girmesi.

1393 Türk tabiiyetine girmiş olan Bulgaristan Krallığı'nın lağvı ve bu memleketin bir eyalet halinde Osmanlı Devleti'ne ilhakı.

1395 Yıldırım Bayezid tarafından İstanbul'un ikinci defa muhasarası.

1396 Yıldırım Bayezid'in Haçlılara karşı tarihimize altın harflerle yazılmış Niğbolu zaferi ve bu zafer üzerine Mısır'daki Abbasi halifesinin Yıldırım Bayezid'e "Sultan-ı Rum" unvanını vermesi.

1396 Arnavutluk fütuhatının inkişafı.

1396 Karadeniz Boğazı ağzına yakın Şile'nin fethi ve Boğaziçi'nde Anadoluhisarı'nın inşası, Yıldırım Bayezid'in üçüncü defa olarak İstanbul surları önünde görünmesi, Bizans'ın son günlerini yaşar gibi görünmesi.

1397 Yunan ve Mora topraklarına Türk akınları.

1398 Karaman Hükümdarı Alaeddin Bey'in Osmanlı topraklarına hücumu, mağlubiyeti, ölümü. Karaman ülkesinin Osmanlı Devleti'ne ilhakı.

1398 Karadeniz bölgesinde Samsun, Ordu, Giresun, Çarşamba, Merzifon ve Havza'nın küçük Türk derebeyleri elinden alınarak Osmanlı topraklarına ilhakı.

1398 Hükûmet merkezi Sivas şehri olup Tokat, Niksar, Şebinkarahisar ve Kayseri şehirleri ile havalisinde hükümdar olan Kadı Burhaneddin Ahmed'in Türkmen beylerinden Kara Osman Bey tarafından katli üzerine bu memleketlerin Osmanlı topraklarına ilhakı. Bu ülkede evvelce Erdanaoğulları Devleti bulunuyor, Kadı Burhaneddin Ahmed vezir iken 1381'de sekiz yaşındaki Erdanaoğlu Mehmed'i öldürterek kendi hükümdarlığını ilan etmişti.

1399 Seyhan ile Fırat arasında Arapkir, Malatya, Maraş ve havalisini ihtiva eden Dulkadıroğulları Devleti'nin Osmanlı tabiiyeti altına girmesi; Yıldırım'ın on yaşlarında bulunan küçük oğlu Şehzade Mehmed'in Dulkadıroğullarından Emine Hatun'la izdivacı.

1399 Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos'un Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi hazırlayabilmek hülyasıyla deniz yoluyla İtalya, Fransa ve İngiltere seyahati.

1399 Türkistan İmparatoru Aksak Timur ile Sultan-ı Rum Yıldırım Bayezid arasındaki husumetin başlaması.

1400 Bursa'da Ulu Cami'in inşası.

1400 İmparator Manuel'in Avrupalıları Türklere karşı ayaklandırmak gayesiyle Avrupa'ya seyahati üzerine Yıldırım Bayezid'in dördüncü defa olarak İstanbul şehri önüne gelip şehri muhasara etmesi, fakat Aksak Timur'un Anadolu üzerine yürümesi haberiyle muhasarayı kaldırması.

1400 Aksak Timur'un Anadolu'ya ilk hücumu, Sivas'ı zaptetmesi ve Sivas katliamı.

1402 Yıldırım Bayezid ile Aksak Timur arasında Ankara Meydan Muharebesi, Yıldırım'ın mağlubiyeti ve esareti.

Emir Süleyman

1402 Timur tarafından Bursa ve İznik tahrip edildi; yağma edilen şehir ateşe verilmiş, ahalisinin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir. Yağmadan camiler bile istisna edilmemiştir.

1402 Anadolu beyliklerinin toprakları Timur tarafından eski sahiplerine veya vârislerine verildi.

1402 Rodos şövalyelerinin elinde bulunan İzmir kalesi ve limanı Timur tarafından fethedilerek Aydınoğullarına verildi.

1403 Timur'un esiri ve mahpusu olan Yıldırım Bayezid Akşehir'de intihar etti.

1403 Timur ve ordusu Anadolu'dan çekildi.

1403 Amasya'da hükümdar olan Yıldırım'ın küçük oğlu Mehmed Çelebi Niksar, Tokat, Şarkikarahisar ve Sivas'ı Timur tarafından bırakılan Türkmen beyleri elinden alarak kendi topraklarına ilhak etti.

1403 Emir Süleyman ile Bizans İmparatoru Manuel Palaiologos arasında İstanbul ittifak muahedenamesi ve Emir Süleyman tarafından İstanbul önlerinden Selanik'e kadar uzanan Ege sahil bölgesi ile Varna'ya kadar Karadeniz sahil bölgesinin imparatora terk edilmesi, küçük kardeşleri Şehzade Kasım ile Fatma Hatun'un İstanbul'a rehine olarak gönderilmesi.

1404 Mehmed Çelebi Bursa ve Balıkesir şehirlerini ve havalisini kendi topraklarına ilhak etti.

1405 Mehmed Çelebi'ye hücum eden büyük kardeşi İsa'nın mağlubiyeti ile iltica ettiği Karaman ülkesinde kaybolması.

1405-1406 Saruhan ülkesinin Mehmed Çelebi tarafından ilhakı. Emir Süleyman'ın taht şehri olan Bursa'ya gelmesi; Bursa'ya sahip olan Mehmed Çelebi'nin bu şehri terk etmek suretiyle büyük kardeşi Süleyman'ı Osmanlı tahtının meşru sahibi olarak tanıması.

1406 Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın ölümü. Kabri İznik'tedir.

1406 Osmanlı tahtını ele geçirmek için kardeşine isyan eden Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçmesi; onun bozguncu harekâtını önlemek üzere Emir Süleyman'ın Bursa'dan Edirne'ye gitmesi.

1408 Ragusa (Dobrovnik) Cumhuriyeti'yle Emir Süleyman arasında 1365 muahedesinin tecdidi; bu cumhuriyet tebaasının Osmanlı topraklarındaki ticari münasebetleri himaye olunacak, Cumhuriyet senevi 500 duka altını haraç verecekti.

1408 Emir Süleyman ile Venedik Cumhuriyeti arasında dostluk muahedesi. Cumhuriyet, Osmanlı padişahına, Arnavutluk sahilindeki müstemlekelerinin emniyeti karşılığı olarak senelik 1.600 duka haraç verecekti.

1409 Asrın büyük şairi Süleyman Çelebi tarafından dini edebiyatımızın şaheserlerinden *Mevlid* manzumesinin tamamlanması. Manzume Bursa'da yazılmıştır.

1410 Musa Çelebi'nin Edirne hükümet darbesi; Emir Süleyman'ın öldürülmesi.

Musa Çelebi

1410 Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in kadıaskerliğe tayini.

1410 Musa Çelebi'nin Bizans İmparatoru Manuel'den 1402'den beri verilmemiş haraçları istemesi ve Bizans ile Emir Süleyman zamanında akdedilen muahedenin bozulması.

1410 Mehmed Çelebi'nin Bursa'ya girmesi, Musa'yı kardeş katili ve gasıp, kendisini de Osmanlı tahtının meşru sahibi ilan etmesi.

1410 Mehmed Çelebi ile Bizans imparatoru arasında ittifak muahedesi; imparatorun Mehmed Çelebi kuvvetlerini Boğaz'dan Rumeli'ye geçirmeyi taahhüt etmesi.

1411 Musa Çelebi tarafından İstanbul'un muhasarası ve Mehmed Çelebi'nin Rumeli'ye geçmesi üzerine muhasarayı kaldırması.

1413 Musa'nın mağlubiyeti ve öldürülmesi, Anadolu ve Rumeli'deki bütün Osmanlı topraklarının Mehmed Çelebi elinde toplanması.

Çelebi Sultan Mehmed

1413 Büyük bir âlim olmasına rağmen bozguncu fikirlerle Anadolu'daki Türk ve Müslüman camiası için tehlikeli bir şahıs olarak görülen Kadıasker Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un azli ve İznik'te sürgün olarak oturmaya mahkûmiyeti.

1413 Son dakikaya kadar Musa'ya sadakat göstermiş olan Rumeli gazilerinin en namlılarından Mihaloğlu Mehmed Bey'in Tokat Kalesi zindanına atılması.

1414 Karamanoğlu Mehmed'in Bursa'yı muhasarası, şehrin İvaz Paşa tarafından müdafaası; şehri ele geçiremeyen Karamanoğlu'nun şehrin kenar mahallelerini yakarak geri çekilmesi.

1414 Karamanoğlu tarafından teşvik edilen İzmiroğlu Cüneyd Bey'in isyanı, üzerine asker gönderilmesi, aman dileyip affedilmesi; İzmir şehri müstesna, bütün İzmir ve Aydın bölgesinin Osmanlı topraklarına ilhakı.

1414 Foça, Sakız ve Midilli Ceneviz müstemlekelerinin Osmanlı tabiiyetini kabulü ve ikişer bin dukalık haraç vermeyi taahhüt etmeleri.

1414 Ragusa Muahedesi'nin tecdidi.

1415 Çelebi Sultan Mehmed'in Karaman seferi; Konya'nın zaptı, esir düşen Karamanoğlu Mehmed Bey ile oğlu Mustafa Bey'in affı; akdedilen bir muahedeyle Akşehir ve Ilgın'ın Karamanoğullarından alınarak Çelebi Sultan Mehmed'in has dostu ve müttefiki Germiyanoğlu Yakub Bey'in topraklarına ilhakı.

1415 Mora'ya Türk akınlarını önlemek için Mora despotu tarafından Korinthos berzahına meşhur "Germe Hisar"ın yaptırılması.

1416 Adalar Denizi'nde Türk ticaret gemilerinin bu denizdeki Venedik kolonileri tarafından izacı, Çavuş Reis (?) kumandasındaki Türk donanmasının Eğriboz sahillerini vurması, Karadeniz'den gelen Venedik gemilerinin müsaderesi, kuvvetli bir Venedik donanmasının Türk deniz üssü Gelibolu'ya baskını, Bizans imparatorunun tavassutuyla, her iki tarafın elindeki esirleri iadesi şartıyla Venedik-Osmanlı sulh muahedesinin yenilenmesi.

1416 Evvelce Türk tabiiyetine girmiş olan Eflak Voyvodası Mircea'nın isyankâr hareketleri üzerine Çelebi Sultan Mehmed'in Eflak seferi, bu memleketin baştanbaşa işgali, senelik bir vergi karşılığı Mircea'nın affi ve voyvodalığının kendisine iadesi; Tuna'nın öte yakasında Yerköyü Türk kalesinin inşası.

1416 Macar Kralı Sigismond'un Mircea'ya yardım etmesine mukabele olarak Türk akıncılarının bir Macaristan akını ve pek çok ganimet ve esirle dönmeleri.

1417 Arnavutluk'ta Avlonya'nın fethi.

1417 Çelebi Sultan Mehmed tarafından on dört yaşlarındaki büyük oğlu ve veliahdı Şehzade Murad'ın Amasya valiliğine tayini.

1418 Samsun'un Osmanlı topraklarına ilhakı.

1419 Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Camii ve türbesinin yapılması (Yeşil Cami, Yeşil Türbe). Mimarı Vezir Hacı İvaz Paşa'dır.

1419 Timur gailesinden istifade edilerek Bizanslılar tarafından ele geçirilen Darıca, Hereke, Gebze, Pendik ve Kartal sahil kasaba ve kalelerinin ikinci defa olarak fethi.

1419 Ankara Muharebesi'nde kaybolan Şehzade Mustafa'nın ortaya çıkması; Çelebi Sultan Mehmed tarafından memleketi ilhak olunarak Niğbolu sancakbeyliğine tayin edilmiş olan İzmiroğlu Cüneyd Bey'in ve bazı Rumeli akıncı beylerinin de müzaheretiyle bu prensin Sultan Mehmed'e karşı saltanat davasına girişmesi; mağlup olarak Cüneyd'le beraber Selanik'te Bizans İmparatorluğu'na ilticası ve bu mesele üzerine İmparator Manuel ile Çelebi Sultan Mehmed'in bir muahede akdi. İmparator, Şehzade Mustafa ile Cüneyd'i Sultan Mehmed'in hayatı boyunca mahpus olarak muhafaza edecek, padişah da imparatora buna karşılık her sene 300.000 kuruş verecekti.

1420 Anadolu'daki Türk-İslam birliğini parçalayacak bozguncu fikirlerini yayma ve zamanımızda komünizm kelimesiyle ifade edilen bir cemiyet nizamı kurmak için çalışan Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un bilfiil harekete geçmesi; adamlarından Börklüce Mustafa'nın İzmir civarında Karaburun'da bir ihtilal çıkarması; Şeyh Bedreddin'in İznik'ten kaçarak Sinop yoluyla Rumeli'ye geçmesi ve gizli propagandayla hazırlanmış ihtilalcilerle Edirne üzerine yürümesi; Manisa taraflarında

da ihtilalci Yahudi Torlak Kemal'in ayaklanması. Anadolu'da ve Rumeli'deki ihtilallerin kanlı muharebelerle bastırılması, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve bu harekete iştirak eden başlıca ihtilalcilerin idamı. Şeyh Bedreddin'in diri olarak yakalanması, Serez'de kurulan bir fevkalade mahkemede, pek adilane cereyan eden muhakemesinde bozguncu fikirlerinin batıl olduğu kendisine ikrar ettirildikten sonra Serez çarşısında çıplak olarak idamı. Şeyh Bedreddin, hâkimleri tarafından hapsedilince idam fetvasını kendisi de imzalamıştı.

1420 Çelebi Sultan Mehmed'in bir kalp sektesiyle ölümü.

Sultan II. Murad

1421 Sultan II. Murad'ın Bursa'da Osmanlı tahtına oturması.

1421 Osmanlı vakanüvislerinin "Düzmece Mustafa" dedikleri, fakat aslında Sultan Murad'ın has amcası Şehzade Mustafa'nın saltanat hakkı iddiasıyla Rumeli'de faaliyeti, Rumeli akıncı beylerinden gördüğü yardımla Edirne'yi zapt ederek kendisini padişah ilan etmesi.

1422 Ulubat Suyu Muharebesi'nde Şehzade Mustafa'nın mağlubiyeti, Rumeli'ye kaçtıktan sonra yakalanması, Edirne'de idamı.

1422 Sultan Murad'ın İstanbul'u muhasarası.

1422 Dini edebiyatımızın şaheserlerinden *Mevlid* manzumesi sahibi Süleyman Çelebi'nin ölümü. Kabri Bursa'da Çekirge yolu üzerindedir.

1422-1423 Sultan Murad'ın küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın isyanı ve İznik'te yakalanarak idamı.

1423 Eflak, Arnavutluk ve Mora üzerine seferler.

1424 Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Osmanlı tabiiyetini kabulü.

1424 Bizans'la sulh. İmparator senevi 30.000 duka altını haraç verecekti. İmparatorluğun Anadolu'da artık bir karış toprağı yoktu, Rumeli hududu bu muahedeyle Marmara'da Silivri ile Terkos Gölü arasından çekildi.

1425 Almanya ve Macaristan'la iki sene için mütareke imzalanması. 1411'de Almanya İmparatorluğu'na seçilen Macar Kralı Sigismond on dört sene sonra tebrik edildi; hediye olarak ga-

yet kıymetli Türk halıları ve kumaşları gönderildi; imparator da altın kabzalı bir kılıç, atlar ve kumaşlar yolladı.

1425 Senelerden beri entrikalar ve türlü siyasi suikastlar peşinde koşan İzmiroğlu Cüneyd'in ele geçmesi ve idamı.

1425 Menteşe Beyliği'nin Osmanlı ülkesine ilhakı.

1426 Teke Beyliği'nin Osmanlı ülkesine ilhakı.

1426 Karamanoğlu Mehmed Bey'in Antalya'ya hücumu, kaleden atılan bir gülleyle telef olması ve Karamanilerin Antalya muhasarasını kaldırarak çekilmeleri.

1427 Germiyan Hükümdarı Yakub Bey'in evlat bırakmadan vefatı ve memleketinin, vasiyetnamesinde vâris olarak gösterdiği II. Murad'a, yani Osmanlı ülkesine iltihakı.

1429 Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın, Şeyh Hacı Bayram Veli'nin ve din ulemasından "Emir Sultan" diye meşhur Buharalı Şemseddin Mehmed'in vefatları. Hacı Bayram Veli Ankara'da, Emir Sultan Bursa'da medfundur.

1430 Selanik'in Venedikliler elinden fethi.

1430 Yanya'nın fethi.

1432 İstikbalin İstanbul fatihi olacak Şehzade Mehmed'in doğumu.

1435 Karamanoğlu İbrahim Bey'in Macar Kralı Sigismond, Sırp Kralı Yorgi Brankoviç ve Eflak Voyvodası Drakula'yla gizli ittifakı; Osmanlı topraklarına hücumu, mağlubiyeti, firarı, aman dilemesi, affedilmesi.

1435 Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'in güzelliğiyle meşhur kızı Prenses Mara'yı Sultan II. Murad'a zevce olarak takdimi ve bu suretle Osmanlı Devleti'ne dehaleti; bir müddet sonra Eflak Voyvodası Drakula'nın aman dilemesi ve dehaleti.

1437 Evrenosoğlu Ali Bey'in kumandasında Macaristan akını, Türk akıncılarının ilk defa olarak Transilvanya'ya kadar ilerlemesi.

1438 Büyük mütefekkir ve edip Sinan Paşa'nın vefatı.

1439 Sırbistan payitahtı Semendire'nin fethi.

1442 Transilvanya Prensi ve Macar Ordusu Başkumandanı Hunyadi Yanoş'un, Mezid Bey kumandasında Transilvanya'ya giren Türk akıncılarını Hermanstad önünde mağlup etmesi, 25.000 akıncıdan 20.000'inin, Mezid Bey'le beraber şehit

düşmesi. Türk başlarından kuleler yaptıran bu Macar kumandanının büyük bir şöhret kazanması ve kendisine bir halaskâr olarak bakılması. Hunyadi'nin aynı yıl içinde Şahabeddin Paşa kumandasındaki diğer bir Türk ordusuna karşı ikinci bir zaferi; Türklere karşı yeni Niş ve İzladi muzafferiyetleri.

1444 II. Murad karşısında Kunoviça Muharebesi'nde geri çekilmeye mecbur olması.

1444 Hunyadi'nin muvaffakiyeti karşısında Karamanoğlu İbrahim Bey'in tekrar başkaldırması, mağlubiyeti ve affı.

1444 Macaristan'la on sene için Szegedin Sulh Muahedesi'nin imzası. Semendire, Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'e iade edildi. Bu muahedenin iki taraflı tasdikinde Sultan II. Murad Kuran-ı Kerim ve Macar Kralı Ladislas İncil üzerine yemin ettiler.

1444 Sultan II. Murad'ın padişahlığı henüz on iki yaşında bulunan oğlu Şehzade Mehmed'e bırakarak tahtından çekilmesi ve Manisa'ya gitmesi.

1444 Sultan Murad'ın tahttan çekilmesi ve Osmanlı tahtına bir çocuğun geçmesi üzerine Macar Kralı Ladislas'ın Szegedin Sulhu'nu bozması ve Osmanlı-Macar harbinin başlaması; çocuk sultan Mehmed'in, babası Sultan Murad'ı Türk ordusunun başına daveti; Sultan Murad'ın Türk tarihine altın harflerle yazılan Varna Zaferi.

1445 Çocuk sultan Mehmed'in tahttan çekilmesi, Sultan II. Murad'ın ikinci saltanat devrinin başlaması.

1446 Sultan Murad'ın Mora seferi ve Mora despotunun haraca bağlanması.

1447 Arnavutluk'ta İskender Bey Kastriyota'nın isyanı ve bu asi prensin ilk muvaffakiyetleri.

1448 Arnavutluk gailesinden istifade etmek isteyen Macar Başkumandanı ve Kral Naibi Hunyadi Janos'un Türklere karşı intikam harbine hazırlanması (harp meydanında başı kesilen Ladislas'ın yerine küçük oğlu IV. Ladislas kral ilan edilmiş ve Hunyadi bu çocuğun naibi olmuştur), hücumu ve Sultan Murad'ın karşısında Kosova sahrasında ağır mağlubiyete uğraması. Bu zafer tarihimize ikinci Kosova Meydan Muharebesi diye geçmiştir.

1449 Arnavutluk'ta asi İskender Bey'e karşı şiddetli tenkil hareketine girişilmesi.

1450 İskender Bey'in karargâhı yerinde Kroya'nın (Akçahisar) muhasarası.

1451 Sultan II. Murad'ın bir felç darbesiyle Edirne'de vefatı; naaşının Bursa'ya nakledilerek Bursa'da yaptırttığı büyük caminin yanındaki türbesine defni. Sultan II. Mehmed'in ikinci cülusu.

Fatih Sultan Mehmed

1451 Fatih Sultan Mehmed'in cülusu.

1451 Bizans imparatoru, Mora despotu ve Sırp kralı, Eflak voyvodası, Midilli prensi, Sakız'daki Ceneviz kolonisi, Galata Cenevizlileri, Rodos şövalyeleri, Ragusa Cumhuriyeti ve Karamanoğulları tarafından cülus tebrikleriyle sulh muahedelerinin yenilenmesi.

1452-1453 Rumelihisarı'nın yapılması.

1453 İstanbul'un muhasarası ve zaptı. (Tarihimizin bu şanlı sahifeleri, İstanbul fethinin beş yüzüncü fetih yılını kutlama vazifemiz olarak *Cumhuriyet* gazetesinde, gene bu naçiz muharririn kalemiyle bir fevkalade ilave halinde ve "Türk İstanbul" adı altında neşredilmiştir. İstanbul fethinin kronolojisi "Türk İstanbul"da günlük takvim halinde tespit edilmiştir.)

1453 Mora despotunun arzı ubudiyeti ve senelik tabiiyet vergisini 10.000 duka altınına çıkarması. Sırp kralının arz-ı ubudiyeti ve senelik 12.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü. Sakız'da Cenevizlilerin arz-ı ubudiyeti ve senelik 6.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü. Limni'deki Cenevizlilerin arz-ı ubudiyeti ve senelik 3.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü, Trabzon-Rum imparatorunun arz-ı ubudiyeti ve senelik 2.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü. Ragusa Cumhuriyeti'nin arz-ı ubudiyeti ve senelik 3.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü.

1454 İstanbul'da Beyazıt'taki Eski Saray yapısının tamamlanması, Arnavutluk'ta Berat şehri ve havalisinin zaptı. Sırbistan seferi, Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'in Macar kralına dehaleti, Semendire'nin fethi; Sırp kralının sulh istemesi ve Sırbistan'ın tabii-

yet vergisinin 12.000 dukadan 30.000 dukaya çıkarılması.

1455 Mora despotunun senelik tabiiyet vergisinin 20.000 duka altına çıkarılması. Limni Cenevizlilerinin senelik tabiiyet vergilerinin 4.000 duka altına çıkarılması.

1456 Enez Ceneviz kolonisi topraklarıyla Semadirek ve Taşoz adalarının fethi. Sakız Cenevizlilerinin arz-ı ubudiyet ve senelik tabiiyet vergilerinin 6.000 dukadan 12.000 duka altına çıkarılması. Boğdan voyvodasının arz-ı ubudiyeti ve senelik 2.000 duka tabiiyet vergisi ödeyeceği taahhüdü.

1458 Mora seferi, Sırbistan fütuhatı, Mora'nın sahilindeki Venedik üsleri müstesna tamamen fethi. İstanbul'un karasularında Yedikule'nin genişletilmesi.

1459 Eyüp Camii ve Türbesi'nin inşası. Büyük din bilgini Akşemseddin'in ölümü.

1460 Eflak Voyvodası Vlad'a karşı harp. Tarihimizde "Kazıklı Voyvoda" denilen bu adamın, adamları tarafından başı kesilip getirilmek suretiyle tenkili. Bu memleketin Türk tabiiyeti altına girmesi.

1461 Arnavutluk'ta asi İskender Bey'le mütareke. Amasra'nın Cenevizliler elinden fethi.

1462 Komnenos hanedanı elinden Trabzon Rum İmparatorluğu'nun baştan başa fethi ve iltihakı. Çandaroğulları memleketinin Osmanlı ülkesine ilhakı. Midilli'nin fethi ve Çanakkale Boğazı kalelerinin inşası.

1463 Fatih Camii ve Külliyesi temelinin atılması. Bosna'nın fethi. Hersek'in Türk tabiiyetini kabulü. Venedik'le harp (on altı yıl sürecektir).

1466 Kroya (Akçahisar) müstesna Arnavutluk'un fethi.

1467 Anadolu'da Konya ve Larende'nin ilhakı. Arnavutluk'ta Kroya muhasarası; İskender Bey'in ölümü.

1469 Yunan'da Venedikliler elinden Atina ile Eğriboz Adası'nın fethi. Anadolu'da Ermenek, Aksaray ve İçel'in ilhakı.

1471 Fatih Camii yapısının tamamlanması. Anadolu'da Alanya'nın ilhakı.

1472 Anadolu'da Silifke ve havalisinin ilhakı. İstanbul'da Çinili Köşk'ün yapılması.

1473 Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e karşı Otlukbeli Zaferi.

1474 Kırım'da Kefe Kalesi'nin fethi. Benli Giray Han'ın Osmanlı Devleti'ne tabi bir hükümdar olarak Kırım Hanlığı tahtına oturtulması. Fatih devrinin büyük vezirlerinden Sadrazam Mahmud Paşa'nın idamı.

1475 Boğdan Seferi.

1476 Belgrad Seferi ve muhasarası.

1477 Arnavutluk'ta Kroya'nın (Akçahisar) fethi ve ilhakının tamamlanması.

1478 Venedik'le sulh yapıldı. Venedik Türk fütuhatını tasdik etti ve 100.000 duka harp tazminatı verdi.

1479 Gürcistan seferi, Turul, Kuban, Anapa kalelerinin fethi.

1480 Hersek'in ilhakı. Gedik Ahmed Paşa'nın İtalya Seferi, Rodos Seferi ve Rodos Muhasarası.

1481 Fatih Sultan Mehmed'in ölümü.

II. Bayezid

1481 Karaman valisi bulunan Sultan Cem'in Bursa üzerine yürüyerek Bursa'da padişahlığını ilanı, fakat Yenişehir Ovası'nda Sultan Bayezid'e mağlup olarak evvela Konya'ya firarı ve ailesini alarak Mısır sultanına ilticası.

1482 Venedik Cumhuriyeti'yle sulh muahedesinin yenilenmesi.

1482 Cem'in Mısır'dan Anadolu'ya dönmesi, mağlup ve takip edilen Sultan Cem'in Rodos şövalyelerine ilticası ve bu suretle ölümüne kadar devam edecek olan hazin ve firaklı esaretinin başlaması.

1482 Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrinin büyük vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa'nın idamı.

1482 Rodos şövalyeleri ile II. Bayezid arasında sulh muahedesi. Her iki taraf Bayezid'in hayatı müddetinde karada ve denizde sulhu taahhüt etti, esirler mübadele edildi. Bayezid, şövalyelerin Bodrum'daki Aziz Petrus Kalesi'nin taarruzdan masuniyetini taahhüt etti. Bu muahedeye ek gizli bir şartnameyle II. Bayezid, kardeşinin, Fransa'daki malikânelerde mahpus tu-

tulması karşılığı olarak şövalyelere senevi 45.000 duka altını masraf ödemeyi taahhüt etti.

1483 Napoli Krallığı'yla sulh muahedesi. Fatih Sultan Mehmed'in son saltanat yılında Cenubi İtalya'ya asker dökülerek bu krallığa ait Otranto şehri ve havalisi işgal edilmişti. Bu işgali idare eden Gedik Ahmed Paşa geri çağrılınca yerine kalan Hayreddin Paşa burasını kahramanca müdafaa etti; fakat Sultan Cem gailesiyle devlet İtalya seferiyle meşgul olmadı. Bu sulh muahedesiyle oradaki kuvvetler şerefli askerleri ve bütün silah ağırlıklarıyla geri alındı.

1483 Hersek memleketinin ilhakı.

1483 Macaristan'la beş sene için sulh muahedesi.

1484 II. Bayezid'in Boğdan Seferi; Kili, Akkerman kalelerinin fethi.

1485 Osmanlı Devleti ile Mısır'daki Kölemen Sultanlığı arasında harbin başlaması (bu uzun harp her iki tarafın galibiyet ve mağlubiyetleriyle altı yıl sürmüştür).

1486 Asrın büyük mütefekkir ve şairlerinden Sinan Paşa'nın ölümü.

1488 Endülüs'te son Müslüman devleti olan Gırnata Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden istimdadı; II. Bayezid'in Kemal Reis kumandasında gönderdiği Osmanlı donanmasının İspanya sahillerini vurması ve İspanya Müslümanlarını Afrika'ya geçirmesi. (Gırnata Devleti'nin yıkılışı 1492'dedir.)

1489 Polonya'yla sulh muahedesi.

1491 Osmanlı Devleti ile Mısır Kölemen Sultanlığı arasında sulh.

1492 Macarlara karşı Belgrad seferi, Türk akıncılarının Transilvanya, Karinyola ve Karintiya akınları. En namlı akıncılardan Mihaloğlu Ali Bey'in şahadeti.

1493 İlk Osmanlı-Rus münasebetlerinin başlaması. (Rusya o zaman sadece bir Moskova büyük dukalığıdır. Karadeniz artık bir Türk denizi olduğundan Rus tüccarlarının menfaati icabı Moskova Dukası III. İvan Türk padişahıyla bir dostluk kurmak zaruretini görmüştür. Bu temasa Osmanlı padişahına tabi bir hükümdar olan Kırım Hanı tavassut etmiştir.)

1493 Bosna Beylerbeyi Yakub Paşa'nın İstirya akını ve Kırbova'da 25.000 Macar askerinin telef olduğu parlak bir meydan muharebesi kazanması.

1495 Mihail Pleçşef ismindeki ilk Rus elçisinin İstanbul'a gelmesi, fakat "muaşeret adabı bilmeyen kaba bir adam" diye huzura kabul edilmeyerek memleketine iadesi.
1497 Karadağ memleketinin Türk himayesi altına girmesi.
1497 Büyük Şair Bursalı Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'nın ölümü.
1498 Malkoçoğlu Bali Bey kumandasındaki Türk akıncılarının Polonya akını.
1499 Aleksis Golovkastov isminde ikinci Rus elçisinin İstanbul'a gelmesi. Rus tüccarlarına ticaret müsaadesi verilmesi.
1499 Venedik Cumhuriyeti'ne harp açılması.
1499 Mora sularında Kaptan-ı derya Küçük Davud Paşa kumandasındaki Türk donanması ile Antonio Grimani kumandasındaki Venedik donanması arasında deniz muharebesi, Burak Reis'in kahramanca şahadeti.
1499 İnebahtı'nın Venedikliler elinden fethi.
1500 Mora'da Modan, Koron ve Navarin'in Venedikliler elinden fethi.
1501 Türklere karşı Venedik, Papalık, Macar ittifakı.
1501 İstanbul'da Beyazıt Camii ve Külliyesi'nin inşasına başlanması.
1501 Arnavutluk sahilinde Draç'ın Venedikliler elinden fethi.
1502 Venedik'le sulh. Bu harp içindeki Türk fütuhatı Venedikliler tarafından tasdik edildi, Venedikliler Türklerden aldıkları Aya Mavra Adası'nı iade ettiler.
1503 Macaristan'la sulh.
1505 Beyazıt Camii yapısının tamamlanması.
1507 Payitahtı Tebriz şehri olan İran Şahı İsmail Safevî'nin Doğu Anadolu'yu memleketlerine ilhak etmek ihtirasıyla Anadolu'da Şii propagandasına hız vermesi.
1509 Tarihlerimize "küçük kıyamet" diye geçmiş olan İstanbul zelzelesi.
1511 Trabzon valisi bulunan Bayezid'in küçük oğlu Şehzade Selim'in Kırım'da Kefe valisi bulunan kendi oğlu Şehzade Süleyman'ı (istikbalin Kanuni Süleyman'ı, bu tarihte henüz altı yaşındadır) görmek bahanesiyle Trabzon'dan Kırım'a geçmesi.
1511 Teke sancağındaki Kızılbaşların Hasan adındaki bir Şii sofu idaresinde isyanı ve bu adamın "Şahkulu" unvanını alması. Asi Şahkulu'nun Kütahya önlerine kadar ilerlemesi, Şahku-

lu üzerine yürüyen Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın Kızılbaşları bozguna uğratması, fakat bir takip muharebesinde Kayseri ile Sivas arasında şehit düşmesi.

1511 Kırım'dan Rumeli'ye geçen Şehzade Selim'in Edirne'yi işgal ile babasına karşı isyanı. Fakat Uğraş Deresi Muharebesi'nde babasına mağlup olması.

1512 İstanbul'da Şehzade Selim'e taraftar yeniçerilerin askeri ihtilali ve II. Bayezid'i Osmanlı tahtını küçük oğluna bırakmak için tazyiki, Şehzade Selim'in resmen İstanbul'a daveti, Bayezid'in tahttan çekilmesi, Yavuz Sultan Selim'in cülusu.

Yavuz Sultan Selim

1512 Yavuz Selim'in cülusu; II. Bayezid'in Dimetoka'da yerleşmek üzere giderken yolda ölümü; Şehzade Ahmed'in Anadolu'da padişahlığını ilan ederek taht kavgasına başlaması. Padişahın yeğenleri olup babaları daha evvel ölmüş bulunan beş şehzadenin idamı. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)

1512 Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın idamı. (Vaktiyle Sultan Cem'i zehirli usturayla tıraş ederek öldüren adamdır. İstanbul'da kendi adını taşıyan büyük bir camii ve bir semt vardır.) Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın sadareti.

1512 Ragusa Cumhuriyeti'yle tabiiyet, Venedik Cumhuriyeti ve Toscana Dukalığı'yla sulh ve ticaret muahedelerinin yenilenmesi.

1513 Padişahın büyük kardeşi Şehzade Korkud'un idamı.

1513 Padişahın en büyük kardeşi Şehzade Ahmed'in üç oğluyla İran'a ilticası ve hepsinin orada idamları.

1513 Macaristan'la sulh muahedesinin yenilenmesi.

1514 Yavuz Selim'in İran Seferi.

1514 23 Ağustos: Çaldıran Zaferi, Şah İsmail ile İran ordusunun kahkari hezimeti. (Bu eserin "Kronoloji" notlarında ay ve gün kayıtları için sağlam tetkik eseri olan İ. Hâmi Danişmend'in büyük kronolojisindeki kayıtlar kabul edilmiştir.)

1514 6 Eylül: Yavuz Selim'in İran'ın o zamanki payitahtı Tebriz'e girmesi. Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle Bayburt'un fethi. Herse-

koğlu Ahmed Paşa'nın azli, Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın sadareti.

1514 Yavuz'un İran'dan dönüşü (24 Teşrinisanide padişah Amasya kışlağında). Şah İsmail'in bir sulh teklifinin reddi ve gönderdiği dört elçisinin İstanbul'a yollanarak hapsi.

1515 Şubat: Kışı Amasya'da geçirip tekrar İran'a yürümek isteyen padişaha karşı yeniçerilerin ayaklanması; askeri bu harekete teşvik eden Sadrazam Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın idamı. Yavuz'un sadrazamlık makamına kimseyi tayin etmeyip bu makamın işleriyle bizzat meşgul olması.

1515 Kemah'ın fethi. Dulkadıroğulları memleketinin Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakı.

1515 Temmuz: Yavuz'un İran seferinden İstanbul'a dönüşü. Devrin devlet erkânından Vezir İskender Paşa, Kazasker Tacizade Tuğrayi Cafer Çelebi ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'nın idamları. (Bu zevat, İran seferi devamınca askeri serkeşliğe teşvik etmiş olmakla suçlandırılmışlardı. Cafer Çelebi *İstanbul Fetihnamesi* adında edebi bir eserin müellifidir.)

1515 Sadaret makamı altı ay boş kaldıktan sonra Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın sadrazam tayini.

1515 İstanbul'da Haliç'te büyük Türk tersanesinin temelinin atılması. (Bu tersane ve bulunduğu yer, Kanuni zamanında tersanenin gelişmesinde büyük himmet sarf edecek ve burada cami, medrese, mektep ve hamam gibi ilk hayır eserleri yaptıracak olan Güzelce Kasım Paşa'nın adına nispetle Kasımpaşa Tersanesi ve Kasımpaşa adını alacaktır.)

1515 Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle Diyarbakır'ın zaptı; Doğu Anadolu'daki beyliklerin itaat altına alınması. (Bu memleketler, "yurtluk, ocaklık" adı altında Cumhuriyet'in ilanına kadar yerli hanedanların elinde bırakılmıştır. Van valileri bunların üzerinde bir gözcü vazifesini görmüştür.)

1516 Hersekoğlu'nun azli, Hadım Sinan Paşa'nın sadareti.

1516 Yavuz'un Mısır Seferi.

1516 24 Ağustos: Mercidabık zaferi. Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin ve Kölemen ordusunun kahkari hezimeti, Sultan Gavri'nin kaçarken ölümü, Tomanbay'ın Mısır sultanı olması.

1516 28 Ağustos: Halep'in fethi. 27 Eylül: Şam'ın fethi. 30 Birincikânun: Kudüs'ün fethi.

1517 22 İkincikânun; Kölemenlere karşı Ridaniye Zaferi, Sadrazam Sinan Paşa'nın şahadeti, Yunus Paşa'nın sadareti. 29 Kânunusani: Kahire'nin kanlı sokak muharebeleriyle işgali, Kölemen ümerasından Canberdi Gazali'nin Yavuz Selim'in hizmetine girmesi. 15 Şubat: Yavuz'un Kahire'ye girmesi. 30 Mart: Sultan Tomanbay'ın yakalanması. 15 Nisan: Tomanbay'ın idamı.

1517 Temmuz: Hicaz'ın Osmanlı İmparatorluğu'na iltihakı. Ağustos: Kölemenlerden Hayırbay'ın Mısır valiliğine tayini. Eylül: Yavuz Selim'in İstanbul'a doğru Mısır'dan dönüşü; yolda Sadrazam Yunus Paşa'nın idamı ve yerine kimsenin tayin edilmemesi.

1517 Yavuz'un Şam'a gelmesi, Yunus Paşa'nın idamından dört ay sonra Piri Mehmed Paşa'nın sadrazam tayin edilmesi; Kölemenlerden Canberdi Gazali'nin Şam valiliğine tayini.

1518 25 Temmuz: Yavuz'un İstanbul'a dönüşü.

1519 Anadolu'da Bozoklu Celal'in isyanı, tenkili, kesik başın İstanbul'a getirilmesi. (Bundan sonra Anadolu'da çıkan isyana ve ihtilallere iştirak edenlere bu Bozoklu Celal'in adına nispetle Celali, Celaliler denilecektir. Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1519 Cezayir Hükümdarı Barbaros Hayreddin'in Yavuz Sultan Selim'e arz-ı itaati.

1520 18 Temmuz: Yavuz Selim'in ölümü.

Kanuni Sultan Süleyman

1520 Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusu.

1521 Şam Valisi Çerkez Canberdi Gazali'nin isyanı ve Suriye Sultanlığı ilanı, bu isyanın tenkili ve Canberdi'nin öldürülmesi.

1521 İstanbul'da Sultanselim Camii'nin temeli atılması.

1521 Sultan Süleyman'ın Belgrad Seferi.

1521 Temmuz: Böğürdelen Kalesi'nin fethi. Zemun Kalesi'nin fethi. Ağustos: Çetin bir muhasara harbinden sonra Belgrad

Kalesi'nin ve şehrinin fethi. (Bu üç kale de Macarların elinden alınmıştır.) Teşrinievvel: Sultan Süleyman'ın Belgrad fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1521 Venedik ticaret muahedesi. Cumhuriyet İstanbul'da her üç yılda bir değiştirmek üzere daimi elçi bulunduracak; Kıbrıs'ın tasarrufuna bedel 10.000 duka altını, Zante'nin tasarrufuna bedel de 5.000 duka altını senelik haraç verecektir; Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de girişeceği bir harpte bitaraflığını muhafaza edecek, buna mukabil Venedik tüccarları Osmanlı kara ve sularında her türlü tecavüze karşı himaye edileceklerdir. Türkiye'de ölen Venediklilerin miras işleriyle Venedik elçileri meşgul olacaktır.

1521 Osmanlı himayesindeki Ragusalılara Türkiye'nin her tarafı için ticaret serbestisi verildi.

1522 Rodos Adası'na sahip olup bu ada ile civarındaki adacıklarda ve Cenubi Anadolu sahilinde bir iki kaleye sığınarak bir korsanlar cumhuriyeti kurmuş bulanan Saint Jean tarikatı şövalyelerine karşı harp ilanı. Donanmanın Rodos'a doğru hareketi; Sultan Süleyman'ın da karadan Rodos Seferi'ne çıkması.

1522 Osmanlı tabiiyetine girmiş bulunan Dulkadıroğulları Devleti'nin son hükümdarı Şehsuvaroğlu Ali Bey'in dört oğluyla beraber idamı, bu hanedanın bu suretle inkırazı ve memleketlerinin bir vilayet halinde ilhakı.

1522 Mısır Valisi Hayırbay'ın ölümü.

1522 Kânunuevvel: Yedi ay süren kanlı muharebelerden sonra Rodos Kalesi'nin Türklere teslim olması. (Teslim muahedesinin başlıca iki maddesi ada halkının din serbestisi ile şövalyelerin gemileriyle çekilip gitmeleriydi. Tarikat reisi Şövalye Philippe Villiers ile L'Isle Adam, Kanuni'nin huzuruna kabul edildi. Rodos'ta mülteci olarak bulunan Cem Sultan'ın oğlu Şehzade Murad ile bu şehzadenin bir oğlu Kanuni Süleyman'a teslim edildiler ve idam olundular.)

1523 Rodos'tan çekilen Saint Jean şövalyelerine İspanya ve Napoli Kralı I. Carlos (Almanya İmparatoru V. Karl) tarafından Malta Adası'nın verilmesi. (Tarihimizin Akdeniz muharebelerinde göreceğimiz Malta Korsanları Ocağı'nın kurulu-

şu.) İkincikânun sonu: Sultan Süleyman'ın Rodos fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1523 Sadrazam Piri Mehmed Paşa'nın istifası ve tekaütlüğü. Pargalı İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı.

1523 İkinci Vezir Ahmed Paşa'nın Mısır valiliğine tayini.

1524 Mısır Valisi Ahmed Paşa'nın Mısır'da istiklalini ve sultanlığını ilan etmesi. Tarihimizde "Hain" lakabıyla meşhur olan bu adamın tenkili ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi.

1524 Sadrazam İbrahim Paşa'nın, padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'la izdivacı. İstanbul'da ilk muazzam Osmanlı Saray düğünü.

1524 Mısır memleketine bir nizam vermek üzere, Sadrazam İbrahim Paşa'nın bu memlekete seyahati.

1525 Almanya İmparatoru V. Karl'ın eline esir düşen Fransa Kralı I. François'nın Jean Frangipani adındaki elçisinin İstanbul'a gelmesi. Fransa kralının Türk padişahından yardım istemesi.

1525 Polonya'yla sulhun yenilenmesi.

1526 Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin ölümü (asıl adı Ali Cemali Efendi).

1526 Sultan Süleyman'ın Mohaç Seferi.

1526 Temmuz: Petervaradin'in fethi. Ağustos: İllok ve Osek kalelerinin fethi. 29 Ağustos salı günü: Mohaç Meydan Muharebesi, başlarında kralları Lajos Gagelbu olduğu halde Macar ordusunun imhası. Müstakil Macar Krallığı'nın tarihe intikali. 11 Eylül: Sultan Süleyman'ın Macaristan'ın taht şehri olan Budin'de, Szegedin ve Baç kalelerinin fethi.

1526 Transilvanyalı (Erdelli) bir Macar asilzadesi olan Janos Zapolya'nın Tokay şehrinde toplanan bir diyet meclisi tarafından Türk himayesinde kral olarak Macar tahtına oturtulması. Bratislava'da toplanan diğer bir diyet meclisinin de Macar Krallığı'na, Almanya İmparotoru V. Karl'ın kardeşi Arşidük Ferdinand'ı seçmesi.

1526 Sultan Süleyman ve Türk ordusunun Macaristan'dan ayrılmasından sonra Ferdinand'ın Zapolya'ya hücumu, Budin ve Peşte şehirlerinin zaptı, Zapolya'nın kendi vatanı Transilvanya'ya çekilmesi ve Türk padişahından istimdadı.

1527 Anadolu'da Celalilerin türemesi ve bunların iç harplerle tenkili. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.) Bu arada Kalenderoğlu isyanı ve tenkili.

1527 Bosna, Hırvatistan, Avlonya ve Dalmaçya'da akınlar.

1528 Türk himayesine alınan Macar Kralı Janos Zapolya'nın ittifak muahedesi (bu zat 1540'ta ölünceye kadar Macar tahtında kaldı).

1529 Sultan Süleyman'ın Baç (Viyana) Seferi.

1529 18 Ağustos: Almanya tacını da başlarında taşıyan Avusturyalı Habsburg hanedanına karşı Macar istiklalinin ancak Türk himayesiyle korunabileceği hakikatini gören milliyetperver Macar zadegânı ile Kral Zapolya'nın Mohaç sahrasında Türk ordusuna iltihakı.

1529 Eylül: Budin'in ikinci fethi ve krallar sarayında Zapolya'nın merasimle Macar tahtına oturtulması.

1529 Avusturya topraklarına giren ve süratle ilerleyen Türk ordusuyla Sultan Süleyman'ın Viyana Muhasarası. (Bu muhasara 27 Eylül'den 14 Teşrinievvele kadar on yedi gün sürmüştür. Bir azamet ve kudret gösterisi olmuştur.) Muhasaranın kaldırılmasını ve ordunun çekilmesini kolaylaştırmak için Türk akıncıların Bavyera içerilerine kadar akını. (Bu eserde "Akıncılar" yazısına bakınız). Kânunuevvel: Sultan Süleyman'ın Viyana önünden dönerek İstanbul'a muvasalatı.

1530 Budin'in Almanlar tarafından muhasarası ve muhasaradan kurtarılması.

1532 Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi.

1532 Ağustos ve eylül aylarında büyüklü küçüklü yirmi kadar kalenin, bu arada Kanije Kalesi'nin fethi. Kral Ferdinand'ın bir meydan muharebesinden kaçınması, Sultan Süleyman'ın bir name göndererek Almanya İmparatoru V. Karl'ı meydan muharebesine daveti. Düşmanı bir harp meydanında bulamayan Türk padişahıyla ordusunun bu seferden dönüşü. Teşrinisani: Padişahın İstanbul'a zafer şenlikleri arasında dönüşü.

1532 Polonya (Lehistan) Kralı Sigismond'un İstanbul'a elçi göndermesi; karşılıklı iyi niyetlerle bir sulh ve ittifak muahedesi akdi. Kırım hanlarının bu memlekete hücum etmeme-

si için padişahın teminat vermesi, Polonya kralının da Macar Krallığı'na karşı dostluk teminatı ve Türkiye'nin düşmanlarıyla hiçbir veçhile anlaşmamak hususunda taahhüdü.

1533 Avusturya arşidükası ve Bratislava diyetinin Macar Kralı Ferdinand'ın sulh istemesi ve bir İstanbul sulh muahedesinin akdi. Şartlar: Ferdinand, Macar tahtından feragat etti, yalnız Türklerin "Orta Macar" adını verdikleri Macaristan'ın bir parçasındaki kale ve şehirleri muhafaza etti. Bundan böyle namelerde Avusturya arşidükası padişaha "pederim" sadrazama da "kardeşim" diye hitap edecekti. Muahede müddetsizdi, Ferdinand riayet ettikçe yürürlükte kalacaktı. İmparator Karl, padişah tarafından bu sulha ithal edilmemişti. Onunla İspanya kralı sıfatıyla da mücadele Akdeniz'de devam ediyordu.

1533 Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa'nın şark seferi.

1533 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cezayir'den İstanbul'a gelmesi, Sultan Süleyman'a arz-ı ubudiyeti ve Türkiye imparatorluğu kaptan-ı deryalığını kabul etmesi.

1534 Şeyhülislam Kemal Paşazade Ahmed Şemseddin Efendi'nin ölümü.

1534 Temmuz: İbrahim Paşa Tebriz'de.

1534 Ağustos: Kaptan-ı derya Barbaros'un Tunus Seferi ve Tunus'un fethi.

1534 Eylül: Sultan Süleyman Tebriz'de, padişah ordusuyla vezir ordusunun birleşmesi. Teşrinievvel: büyük Türk ordusunun Bağdat'a doğru hareketleri.

1534 Devrinin en kibar ve görgülü, bilgili devlet adamı olarak tanınmış Başdefterdar İskender Çelebi'nin sadrazamın iftira ve entrikalarıyla azli.

1534 Teşrinisani: Bağdat'ın Türkler tarafından fethi; Sultan Süleyman Bağdat'ta (padişah 1534-1535 kışını şarkın bu büyük tarihi beldesinde geçirmiştir).

1535 İskender Çelebi'nin idamı.

1535 Nisan: Sultan Süleyman'ın Bağdat'tan Azerbaycan üzerine hareketi, İran Şahı Tahmasb'ın sulh talebinin reddi.

1535 Temmuz: Sultan Süleyman Tebriz'de.

1535 Aynı zamanda İspanya kralı olan Almanya İmparatoru V.

Karl'ın Tunus'a hücumu ve Halk elUved Kalesi'ni zaptı, Tunus'un İspanyollar eline geçmesi.

1535 Ağustos: Sultan Süleyman'ın Tebriz'den İstanbul'a hareketi.

1536 İkincikânun: Sultan Süleyman İstanbul'da.

1536 Fransızlarla "kapitülasyon muahedesi" denilen ilk imtiyazlı ticaret ve dostluk muahedesinin akdi. (Bu eserde "Kapitülasyonlar" yazısına bakınız.)

1536 Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa'nın idamı. Ayas Paşa'nın sadareti.

1536 Fransa'yla gizli ittifak muahedesi.

1536 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cenubi İtalya sahilleri ile Menorca Adası'nı vurması ve bu ada ahalisinden 6.000 kadar esir alması.

1537 Dalmaçya'da Kilissa Kalesi'yle diğer bir iki ufak kalenin fethi.

1537 Sultan Süleyman'ın Adriyatik Seferi. Temmuz, Ağustos: Cenubi İtalya'ya asker ihracı, Otranto ve havalisinin işgali ve tahliyesi.

1537 Venedik Cumhuriyeti'yle harp. Ağustos: Korfu Adası'na asker ihracı ve bu askerin geri çekilmesi.

1537 Eylül: Sultan Süleyman'ın İstanbul'a avdeti.

1537 Barbaros eliyle Kiklades Takımadaları'nın Türkiye'ye ilhakı.

1538 Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Denizi seferi.

1538 Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve bu prensliğin kati olarak Türk tabiiyeti altına girmesi.

1538 Barbaros'un Girit Adası sahillerini vurması.

1538 Basra'nın Türkiye'ye ilhakı.

1538 Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'i zaptı.

1538 Hadım Süleyman Paşa serdarlığındaki Türk donanması, Hindistan'da Gucerat Yarımadası'nda.

1538 28 Eylül Cumartesi: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze Zaferi.

1539 Sadrazam Ayas Paşa'nın ölümü; Lütfi Paşa'nın sadareti.

1539 Büyük sanatkâr Mimar Sinan'ın imparatorluk başmimarı (sermimaran-ı hassa) tayini ve ilk eseri olarak Eyüp'te Ayaspaşa Türbesi'ni yapması.

1540 Venedik Cumhuriyeti'yle sulh, Venedik Sica ve Nakşa (Nak-

sos) adalarıyla Kiklades Takımadaları'nın Türkiye'ye ilhakını tasdik etti, 350.000 duka altını harp tazminatı verdi.

1541 Sadrazam Lütfi Paşa'nın azli, Hadım Süleyman Paşa'nın sadareti.

1540 Türkiye'nin tabi Macar Kralı Janos Zapolya'nın vefatı, arkada on beş günlük Zsigmond isminde bir oğul bırakması, Arşidük Ferdinand'ın bu oğlanı gayrimeşru çocuk ilan ederek Macar tacının münasip senelik bir vergi karşılığında kendisine verilmesini istemesi ve aynı zamanda Budin şehrini muhasarası. Sabi oğlunun vasisi olan dul Kraliçe İsabella'nın Sultan Süleyman'dan yardım istemesi; Budin'in bir Türk ordusu tarafından kurtarılması.

1541 Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi ve Macaristan durumunun yeniden tanzimi; Macaristan'ın payitahtı olan Budin şehri ve havalisi bir valilik halinde Türkiye'ye ilhak edildi; Macaristan'ın diğer fethedilen yerlerinde bu beylerbeyliğine bağlı sancak teşkilatı kuruldu Transilvanya (Erdel), Türkiye'ye tabi muhtar bir krallık oldu ve bu devletin tacı Zapolya'nın küçücük oğlu Zsigmond'a verildi. Macaristan'ın "Orta Macar" adı verilen ve Ferdinand'ın elinde bulunan toprakları da senelik muayyen bir haraca bağlandı; Ferdinand bu haracı ödediği müddet Orta Macar'ı muhafaza edecekti.

1541 Budin'de küçük Zsigmond'a padişah huzurunda Erdel tacının verilmesi ve bir tabiiyet muahedesinin imzalanması.

1541 Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Karl'ın (Şarlken) Cezayir'e hücumu ve mağlup olarak geri çekilmesi.

1542 Fransa Kralı I. François'nın fevkalade elçisi Antoine Paulet İstanbul'da. Bu diplomatın büyük muvaffakiyeti eseri olarak Almanya İmparatoru Karl'a karşı bir Türk-Fransız ittifak muahedesinin akdi ve Sultan Süleyman'ın Fransa kralına Türk donanmasıyla yardım vaadi.

1543 Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi.

1543 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Fransa'ya yardım için o zamana kadar Akdeniz'in görmediği muazzam bir kuvvet olan 136 parça kadırgayla Batı Akdeniz seferi.

1543 Orta Macar'da büyük müverrihlerimizden İbrahim Efendi'nin

(Peçevî) vatanı olacak Peçuy Kalesi ve şehrinin fethi.

1543 Ağustos: Orta Macar'da Estergon'un fethi. Eylül: İstolni Belgrad'ın fethi.

1543 Sultan Süleyman'ın "şehzadeler güzidesi" dediği en sevgili ve ikinci oğlu Şehzade Mehmed'in vali olarak bulunduğu Manisa'da vefatı.

1544 Şehzade Mehmed'in adına İstanbul'da Şehzade Camii diye meşhur büyük camiin, medresenin ve imaretin ve bu mabedin avlusunda Şehzade Mehmed Türbesi'nin Mimar Sinan tarafından yapısına başlanması (bu cami ve külliyesi büyük sanatkârın ilk büyük eseridir).

1544 Hadım Süleyman Paşa'nın sadrazamlıktan azli; Mihrimah Sultan'ın kocası, padişahın damadı Rüstem Paşa'nın sadrazam tayini.

1545 Almanya İmparatoru V. Karl ve Avusturya Arşidükası I. Ferdinand'la mütareke akdi.

1546 Büyük Türk amirali Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatı, Beşiktaş'ta bir Mimar Sinan eseri olan türbesine defni.

1547 Avusturya'yla beş sene için sulh; Arşidük Ferdinand bütün Macaristan ve Orta Macar'daki Türk fütuhatını tasdik etti; elindeki Orta Macar toprakları için Türkiye'ye senevi 30.000 duka altını haraç vermeyi kabul etti. Muahedenin bir maddesiyle de Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Karl, Papa ve Venedik Cumhuriyeti bu anlaşmaya ithal edildiler ve muahedenin şartlarını kabul ettiler.

1547 İran Şahı Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Sultan Süleyman'a ilticası.

1548 Sultan Süleyman'ın İran seferi.

1548 Temmuz: Sultan Süleyman İran'da Hoy şehrinde, Tebriz'in tekrar alınması.

1548 İstanbul'da Şehzade Camii ve Külliyesi inşaatının tamamlanması.

1548-1549 Sultan Süleyman bu yıl kışını Halep'te geçirdi ve bu tarihi beldede altı ay kadar ikamet etti.

1549 İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa eliyle Tortum Kalesi'nin fethi.

1549 Birincikânun: Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönüşü.

1550 İstanbul'da Süleymaniye Camii ile muazzam külliyesine Mimar Sinan eliyle başlanması. (Bu eserde "Koca Mimar Sinan Ağa" yazısına bakınız.)

1551 Turgutça Paşa'nın (Turgut Reis) Malta akını.

1551 Trablusgarp'ın fethi. Turgutça Trablusgarp beylerbeyi.

1551 Sokullu Mehmed Paşa serdarlığında bir Türk ordusunun Macaristan harekâtı.

1552 Pirî Reis'in Hint Denizi seferi. Türk-Portekiz deniz muharebeleri.

1552 Macaristan'da Tameşvar'ın fethi ve bunu takip eden fütuhat.

1553 Fransa'yla Almanya imparatoruna karşı ittifak muahedesi (Fransa kralı, hakiki bir Türk dostu olan II. Henri).

1553 Avusturya'yla beş sene için sulh.

1553 Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi.

1553 Konya Ereğlisi'nde Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan entrikalarıyla Veliaht Şehzade Mustafa'nın Otağ-ı Hümayun'da katli (şehzadenin katillerinden biri Zal Mahmud'dur; sonra vezirliğe yükselecektir, hanedana damat olacaktır). Umumi bir nefret karşısında Rüstem Paşa'nın sadaretten azli, ikinci Vezir Kara Ahmed Paşa'nın sadareti.

1553 Sultan Süleyman'ın küçük oğlu Şehzade Cihangir'in ölümü (Mimar Sinan eliyle İstanbul'da bu şehzadenin hatırası için de bir cami yapılmıştır).

1554 Seydî Ali Reis'in Basra donanmasıyla Hint Denizi'ne açılması ve bu kalem sahibi gemicinin bir risale halinde naklettiği meşhur sergüzeştinin başlaması.

1554 Temmuz: Sultan Süleyman, Karabağ ve Nahçıvan'da. Eylül: Sadrazamın Çoruh Nehri boylarında, Oltu havalisinde askeri cevelanı.

1555 Sultan Süleyman Amasya'da; İran Şahı'nın sulh talebi ve İran'la Amasya Sulh Muahede'sinin akdi. (Bu muahede padişah ile şahın birbirlerine gönderdikleri iki nameden ibarettir. Yarım asırdan beri devam eden bir harbe son vermiştir. En mühim maddesi Bağdat'ı Sultan Süleyman'a terkinin şah tarafından resmen kabul edilmiş olmasıdır.)

1555 Kaptan-ı derya Piyale Paşa ile Turgutça Paşa'nın Akdeniz Seferi.

1555 Temmuz: Sultan Süleyman İstanbul'da.

1555 Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın Hürrem Sultan entrikasıyla masum olarak idamı; Rüstem Paşa'nın ikinci sadareti.

1555 İstanbul'da kahve.

1555 Büyük Türk Şairi Fuzuli'nin vefatı.

1557 Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin itmamı, büyük mabedin resm-i küşadı.

1558 Kaptan-ı derya Piyale Paşa'nın muazzam bir Türk donanmasıyla İspanya seferi, Mayorka Baskını.

1559 Yeni, saray entrikaları; Şehzade Bayezid'in zorla asi olması ve üzerine artık veliaht olan Şehzade Selim'in gönderilmesi, iki kardeşin Konya Muharebesi, Bayezid'in mağlup ordusuyla dört oğluyla İran'a ilticası.

1559 Piyale Paşa'nın Adriyatik Seferi.

1560 Piyale Paşa kumandasındaki Türk donanmasının büyük Cerbe muzafferiyeti (Cerbe, Şimali Afrika'da Gabes Körfezi'nde bir adadır).

1561 Rüstem Paşa'nın ölümü, Semiz Ali Paşa'nın sadareti.

1561 İran'da tevkif ve hapsedilmiş olan Şehzade Bayezid'in Gazvin'de dört oğluyla beraber idamı.

1562 Avusturya'yla sekiz sene için sulh. (Bu muahedenin akdi için İstanbul'a gelen elçi Busbecq, o devrin Türkiyesi için mühim bir eserin müellifidir.) Arşidük Ferdinand senevi 30.000 duka altını haraç verecekti; bütün Türk fütuhatı da tasdik olundu.

1565 Türk donanması ve ordusunun Malta Seferi; Turgutça Paşa'nın şahadeti.

1565 Haziran: Semiz Ali Paşa'nın vefatı; Sokullu Mehmed Paşa'nın sadareti.

1566 Nisan: Kaptan-ı derya Piyale Paşa'nın Sakız Seferi ve bu adanın Cenevizliler elinden fethi.

1566 Mayıs: Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi.

1566 Mimar Sinan'ın bir yapı şaheseri olan Büyükçekmece Köprüsü'ne başlaması.

1566 Ağustos: Zigetvar Muhasarası. Eylül: padişahın hastalığı, kalenin fethi, büyük padişahın ölümü (67 Eylül gecesi).

Sultan II. Selim

1566 Sultan II. Selim'in cülusu ve haşmetlû babasının naaşını karşılamak için Belgrad'a kadar gidip gelmesi.

1568 Avusturya'yla sekiz sene için sulh.

1568 Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Yemen'deki isyanları bastırması.

1568 Edirne'de Mimar Sinan eliyle Selimiye Camii ve Külliyesi'nin inşasına başlanması.

1569 Koca Sinan Paşa'nın Yemen ve havalisi serdarlığına tayini, Zeydîler eline geçmiş olan Aden'in geri alınması.

1569 Kurtoğlu Hızır Reis'in kumandasındaki Kızıldeniz filosunun Sumatra Seferi.

1569 Ejderhan Seferi, Sokullu Mehmed Paşa'nın Don ve Volga ırmakları arasında bir kanal açtırarak Türk donanmasını Karadeniz'den Hazar Denizi'ne geçirme teşebbüsünün siyasi entrikalarla yarım kalması.

1569 İstanbul'da büyük yangın.

1569 Fransa'yla ikinci kapitülasyon muahedesi.

1570 Lala Mustafa Paşa serdarlığında Kıbrıs Seferi.

1571 Dalmaçya sahillerinde fütuhat.

1571 Kıbrıs'ta kanlı kale muhasaraları ve harplerinden sonra nihayet 23 Kânunusani'de Magosa Kalesi'nin alınmasıyla adanın Venedikliler elinden tamamen fethi.

1571 7 Teşrinievvel: Vezir Pertev Paşa serdarlığında ve Kaptan-ı derya Müezzinoğlu Ali Paşa kumandasında Türk donanmasının serdar ile kaptan paşanın deniz cenginden anlamamaları yüzünden Lepanto (İnebahtı) mağlubiyeti; Türk donanmasının sağ cenah filosu kumandanı Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'nın kendi filosunu felaketten kurtarıp İstanbul'a dönmesi, geri kalan gemilerin ve pek seçkin deniz personelinin mahvolması. Bu deniz cenginde düşman donanması kumandanı, İspanya kralının amirali Don Juan'dır.

1571 Uluç Ali Paşa'ya Kılıç Ali Paşa unvanıyla kaptanpaşalığın verilmesi; İstanbul tersanesinde gemi mühendisi Mustafa Ağa nezaretinde donanmanın ihyası için geceli ve gündüzlü hummalı faaliyet.

1572 Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nın 250 parça kadırgadan mürekkep yeni ve muazzam bir Türk donanmasıyla Akdeniz seferine çıkması, Mora'nın cenubunda rastladığı müttefik düşman donanmasının bir deniz harbini kabulden kaçınması, Kılıç Ali Paşa'nın Türk sancağını tekrar şan ve şevketle dalgalandırarak Mataban Burnu açıklarından İstanbul'a avdeti.

1573 Venedik'le sulh; Türkler tarafından Kıbrıs Adası'nın fethinin Venedik Cumhuriyeti tarafından tasdiki.

1573 Kılıç Ali Paşa'nın Cenubi İtalya sahillerini vurması.

1573 Mimar Sinan eliyle Ayasofya'nın tamiri ve iki minare daha ilave edilmesi.

1574 Tunus Seferi.

1574 Büyük din bilgini ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin ölümü.

1574 Avusturya sulhunun yenilenmesi.

1574 Edirne'de Selimiye Camii ve Külliyesi'nin tamamlanması.

1574 II. Selim'in vefatı.

Sultan III. Murad

1574 III. Murad'ın cülusu.

1575 Nişancı Feridun Bey'in *Münşeatü's Selatin* adıyla meşhur eserini tamamlaması. Osman Gazi'den bu devre kadar Osmanlı padişahlarının mektuplarını, fermanlarını ihtiva eden kıymetli tarih kaynaklarımızdan biridir.

1575 Venedik'le sulh muahedesinin yenilenmesi.

1577 İran'dan cülus tebriki için Tokmak Han adında fevkalade bir elçi gelmesi.

1577 Avusturya sulh muahedesinin sekiz sene için yenilenmesi.

1577 Krallık tahtı boşaldığı zaman kralı memleket zadegânı tarafından kayd-ı hayat şartıyla seçilen Polonya'da yeni bir kral seçimi; bu memleket üzerinde bu seçim münasebetiyle Türk nüfusunun hâkim oluşu ve Türkiye tarafından desteklenen Fransa kralının kardeşi Henri de Valois'nın Polonya kralı seçilmesi.

1578 Büyük Türk vezirlerinden Büyük Piyale Paşa'nın vefatı.

1578 Lala Mustafa Paşa serdarlığında Gürcistan Seferi dolayısıy-

la yeni bir İran harbinin başlaması. Bu seferde Türk ordusunun en namlı kumandanlarından biri Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. 24 Ağustos: Tiflis'in fethi. Eylül: Şirvan'ın fethi. Teşrinievvel: Osman Paşa'nın Şamahı Zaferi.

1578 Sokullu Mehmed Paşa'nın nüfuzuna karşı III. Murad ile bendegânın bilfiil mücadeleye başlaması; sadrazamın mahremlerinden ve yetiştirmelerinden Nişancı Feridun Bey'in azli, sancakbeyliğiyle sürgün gönderilmesi; gene padişahın emriyle paşanın kethüdası Hüsrev Ağa ile Kapıcıbaşı Sinan Ağa'nın azli; paşanın amcası oğlu ve kıymetli vezirlerden Budin Valisi Mustafa Paşa'nın hiçbir suçu yokken idamı.

1579 İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in üç İngiliz tüccarıyla Sultan III. Murad'a bir name göndermesi ve ilk Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetlerinin başlaması.

1579 12 Teşrinievvel: Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın bir suikasta kurban olarak şahadeti; İkinci Vezir Ahmed Paşa'nın sadareti.

1579 Gürcistan muharebeleri ve bu muharebelerde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın muvaffakiyetlerle temayüzü.

1580 Lala Mustafa Paşa'nın şark serdarlığından azli ve Koca Sinan Paşa'nın Gürcistan ordusu serdarlığına tayini.

1580 Sadrazam Ahmed Paşa'nın ölümü, Lala Mustafa Paşa'nın sadrazam vekilliğine tayini, az sonra ölümü, Koca Sinan Paşa'nın sadrazam tayini, paşanın İstanbul'a hareketi.

1581 Fransızlarla kapitülasyon muahedesinin yenilenmesi.

1582 Veliaht Şehzade Sultan Mehmed'in sünnet düğünü. Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş muhteşem bir düğün olarak kaydolunur; bu düğün münasebetiyle yeniçeri asker ocağı ile kapıkulu sipahileri asker ocağının disiplininin bozulması.

1582 Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın azli, Siyavuş Paşa'nın sadrazam tayini.

1583 Ferhad Paşa'nın şark ordusu serdarlığına tayini.

1583 Kraliçe Elizabeth tarafından gönderilen ilk İngiliz elçisi İstanbul'da (elçinin adı: William Harebone).

1583 Şark ordusunun güzide kumandanı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın üstün İran kuvvetlerine karşı kazandığı Meşale Za-

feri. Düşmana gece meşalelerle hücum edilerek kazanılmış olan bu meydan muharebesinden sonra ikinci defa olarak Şamahı'ya girilmiştir. Bu şark muharebelerinde Osman Paşa'nın yanında Cafer Paşa adında bir kumandanımız da fevkalade cesaret ve liyakatiyle temayüz etmektedir. Osman Paşa'nın İstanbul'a avdeti.

1584 Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İstanbul'a gelmesi, fevkalade hürmetle huzura kabulü; Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli, Özdemiroğlu'nun sadrazam tayini, paşanın Ordu-yı Hümayun'la şarka hareketi.

1585 Osman Paşa eliyle Tebriz'in fethi ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye ilhakı. Tebriz'den Erzurum kışlağına dönerken hastalanan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vefatı. Büyük vezirin türbesi Diyarbakır'dadır.

1586 Mesih Paşa'nın sadareti. Şark serdarlığının tekrar Ferhad Paşa'ya verilmesi. Mesih Paşa'nın azli, Siyavuş Paşa'nın ikinci sadareti.

1586 Serdar Ferhad Paşa Tebriz'de.

1587 Kaptan-ı derya büyük Türk denizcisi Kılıç Ali Paşa'nın ölümü.

1588 Hicri 996 yılı Rebiülevvel ayının 1112. çarşamba gecesi: Minarelerin ilk defa olarak kandillerle donatılması ve bundan böyle dini mübarek gecelerde bu âdetin yerleşip kalması ve Türkiye'nin her tarafına yayılması.

1588 Koca Mimar Sinan Ağa'nın vefatı.

1588 Kalelerin ve şehirlerin elden ele geçmesiyle ağır insan kaybına ve ağır masraflara mal olan şark seferinin İran'ın bir sulh talebinde bulunmayışı üzerine devlete yıpratıcı bir dert halini alması. Kahraman Cafer Paşa'nın Şirvan'da vefatı.

1589 Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli, Koca Sinan Paşa'nın ikinci defa olarak sadrazam tayini.

1589 İran'ın bir sulh teşebbüsü. Safevi şehzadesi küçük Haydar Mirza'nın sulh rehinesi olarak Türkiye'ye gönderilmesi.

1590 Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelmesi ve amcası Şah Abbas'ın gönderdiği giranbaha hediyeleri padişaha takdimi. İran'la sulh. Azerbaycan ile Kafkasya'nın Türkiye'ye ilhakı.

1590 Avusturya'yla sulh muahedesinin yenilenmesi.

1591 Sakarya Nehri-Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi arasında bir kanal açılması kararı ve bu karardan vazgeçilmesi.
1591 Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın azli, şark serdarı Ferhad Paşa'nın sadareti.
1592 Sadrazam Ferhad Paşa'nın azli, Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadareti.
1593 Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli; Koca Sinan Paşa'nın üçüncü sadareti.
1593 İran Şahı'nın İstanbul'da rehinesi olan küçük Haydar Mirza'nın sünnet düğünü.
1593 Avusturya harbi.
1593 Teşrinievvel: Bespirem, Polata kalelerinin fethi.
1593 İstolni Belgrad bozgunu.
1594 Tata, Yanik ve Papa kalelerinin fethi.
1594 Papalık makamı tarafından Türklere karşı bir mukaddes ittifak hazırlanması, Türk tabiiyetinde hükümdar olan Erdel kralı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarının bu ittifaka girerek Türklere ihaneti, Eflak ve Boğdan'daki Müslümanların katliamı.
1594 III. Murad'ın ölümü.

Sultan III. Mehmed

1595 III. Mehmed'in cülusu ve on dokuz kardeşinin idamı. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)
1595 Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın azli ve Ferhad Paşa'nın ikinci sadareti.
1595 Eflak Voyvodası Mihail'in isyanı. Sadrazam Ferhad Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la Eflak Seferi'ne çıkması, Rusçuk menzilinde hiçbir sebep yokken rakibi Sinan Paşa'nın entrikalarıyla azli ve Sinan Paşa'nın dördüncü defa olarak sadrazamlığa tayini; orduya doğru İstanbul'dan hareketi.
1595 Alman ordusunun (kumandanı General Mansfeld) Estergon'u muhasarası.
1595 Sadrazamın, oğlu Mehmed Paşa'yı Macaristan üzerine serdar tayin etmesi; ayyaş ve sefih bir adam olan Sinan Paşazade

Mehmed Paşa'nın korkaklığı ile hodbinliği yüzünden Macaristan'daki orduda bozgun.

1595 Muhasaradan kurtarılamayan ve kurtarılma ümidi kalmamış olan Estergon Kalesi'nin "vire"yle teslimi. (Anadolu Beylerbeyisi Lala Mehmed Paşa da mahsurlar arasındaydı. Bilfiil mesul müdafaa kumandası üzerinde olmamakla beraber en büyük rütbeli asker olduğundan düşmanla virenin konuşulmasında muhatap kendisi olmuştu. Estergon'u boşaltan Türk askeri silahları ve zati eşyalarıyla gemilere binerek Visegrad Kalesi'ne çekildi.)

1595 Düşmanın Visegrad'ı muhasarası ve zaptı.

1595 Rusçuk'ta Tuna'yı geçen sadrazamın Bükreş'i zaptı ve geri çekilmesi. Asi Voyvoda Mihail'in Tergovişte ve Yerköyü'nü zaptı ve içinde bulunan Müslüman ahaliyle Türk askerinin vahşiyane katliamı.

1595 Eski sadrazam Ferhad Paşa'nın idamı.

1595 Bu harp içinde ve bu yıllardadır ki Türk akıncıları hemen tamamen kırılmış ve akıncı ocaklarının kökü sönmüştür.

1595 Sadrazam Sinan Paşa'nın azli, Lala Mehmed Paşa'nın sadareti (yukarıda adı geçen Lala Mehmed Paşa bu Lala Mehmed Paşa değildir) ve az sonra ölümü; Koca Sinan Paşa'nın beşinci defa olarak sadrazam tayini.

1595 İstanbul'da rehine olarak bulunan Haydar Mirza'nın ölümü (on beş-on altı yaşlarında bir gençti).

1596 Koca Sinan Paşa'nın ölümü; Damat İbrahim Paşa'nın sadareti.

1596 III. Mehmed'in Ordu-yı Hümayun'la Macaristan seferine çıkması.

1596 Muhasara altında olan ve yardım görmeyen Hatvan Kalesi'nin düşmana vireyle teslimi; Almanların vireye riayet etmeyip içindekileri katliam etmesi.

1596 Eğri (Erlav) Kalesi'nin Türkler tarafından muhasarası ve vireyle fethi; Hatvan'da yapılana benzeriyle mukabele olunarak içindekilerin kılıçtan geçirilmesi.

1596 26 ve 27 Teşrinievvel: Haçova Meydan Muharebesi. Türk ordusunda bir bozgun alameti görülmüşken durum değişerek muharebenin parlak bir Türk zaferiyle sona ermesi.

1596 Meydan muharabesinin kazanıldığı gün Sadrazam İbrahim

Paşa'nın azli, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın sadrazam tayini.

1596 Haçova zaferinden sonra, muharebenin ilk safhasında kaçanların şiddetle cezalandırılmasını sağlamak için bir ordu yoklaması yapılması. (Bu yoklama ve ceza kararı Anadolu'da yer yer Celalilerin türemesine sebep oldu. Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.) Az sonra Sadrazam Sinan Paşa'nın azliyle Damat İbrahim Paşa'nın ikinci sadareti.

1596 Kânunuevvel: Eğri fatihi unvanını alan III. Mehmed'in İstanbul'a dönüşü.

1597 Satırcı Mehmed Paşa'nın Macaristan serdarlığı.

1597 Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın azli; Hamid Hasan Paşa'nın sadareti.

1598 Yanıkkale'nin düşman eline geçmesi.

1598 Padişahın anası Safiye Sultan'ın hayır eseri olarak Mimar Sinan'ın en değerli şakirtlerinden ve başmimarlıkta halefi Mimar Davud Ağa eliyle İstanbul'da Yeni Cami'nin temellerinin atılması (9 Nisan). Aynı gün Sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın azli; Cerrah Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa tayini. Hasan Paşa'nın Yedikule Zindanı'nda idamı.

1598 Erdel üzerine serdar tayin edilen Satırcı Mehmed Paşa'nın Varat Seferi.

1598 Eylül: Avusturyalıların Budin'i muhasarası.

1598 Teşrinisani: Türk ordusunun Varat Kalesi'ni muhasarası, Budin'in muhasaradan kurtarılması ve Varat muhasarasının kaldırılması. Kânunuevvel: Serdar Belgrad kışlağında.

1599 Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa'nın azli; Damat İbrahim Paşa'nın üçüncü sadareti; sadrazamın Satırcı Paşa yerine serdarlıkla sefere memur olması (Uyvar Seferi).

1599 Eski Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın Belgrad'da idamı.

1599 Anadolu'da Celaliler, Celalilere karşı Sinan Paşazade Mehmed Paşa serdarlığında ordu sevki. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.) Şeyhülislam müverrih Hoca Sadeddin Efendi'nin vefatı.

1600 İstanbul'da sipahi ayaklanması, gümrükler mültezimi ve sarayın rüşvet eli ve Venedik casusu Yahudi karısı Ester Kira'nin linç edilmesi.

1600 Şair Baki'nin ölümü.
1600 Kanije Seferi. 22 İkinciteşrin: Kanije'nin vireyle fethi.
1601 Sadrazam ve Serdar Damat İbrahim Paşa'nın Belgrad'da vefatı. Yemişçi Hasan Paşa'nın sadareti ve serdarlıkla ordunun bulunduğu Belgrad'a hareketi.
1601 9 Eylül-18 Teşrinisani: Avusturyalıların Kanije Muhasarası ve Tiryaki Hasan Paşa'nın bu kaleyi müdafaası. Bu muhasaranın düşman bozgunu ve çok parlak bir Türk zaferiyle tarihimize bir altın yaprak halinde geçmesi.
1602 Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın Tokat'ta Celali cenginde şahadeti.
1603 Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile resmen saray ricaline karşı İstanbul'da bir sipahi ihtilali; Saray ricalinden Kapıağası Gazanfer Ağa ile Kızlarağası Osman Ağa'nın idamları. İdam fetvası çıkan sadrazamın İstanbul'a gizlice gelerek Yeniçeri Ocağı'na ilticası; sipahilerin tenkili.
1603 Celali Deli Hasan'ın aman dilemesi ve Bosna beylerbeyliğine tayini ve bu suretle Rumeli'de yeni maceralara atılması.
1603 III. Mehmed'in büyük oğlu ve veliahdı Şehzade Mahmud'u idam ettirmesi. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)
1603 Türk ordusunun Peşte bozgunu.
1603 Şarkta Tebriz'in İranlılar eline geçmesi, Sufyan bozgunu.
1603 Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın azli ve idamı; Malkoç Ali Paşa'nın sadareti.
1603 III. Mehmed'in ölümü.

Sultan I. Ahmed

1603 I. Ahmed'in on dört yaşında bir çocuk olarak Osmanlı tahtına cülusu, cülusunun üçüncü günü sünnet edilmesi.
1603 Sadrazam Malkoçoğlu Ali Paşa'nın garp ordusu, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın da şark ordusu serdarlıklarına tayinleri.
1604 Revan'ın (Erivan) İranlılar tarafından zaptı.
1604 Malkoç Ali Paşa'nın Belgrad'da vefatı, Lala Mehmed Paşa'nın sadrazam ve garp ordusu serdarı olması (Sultan III. Mehmed

devri kronolojisinde 1595 vakaları arasında Estergon Kalesi'nin viresini konuşan Lala Mehmed Paşa bu zattır).

1604 Eylül: Peşte'nin geri alınması. Teşrinievvel: Vaç Kalesi'nin fethi.

1605 Lala Mehmed Paşa'nın Estergon Seferi.

1605 Ağustos: Estergon'un muhasarası, Ciğerdelen'in geri alınması. Eylül: Visegrad'ın geri alınması. Teşrinievvel: Estergon'un vireyle Türklere teslim olması.

1605 Teşrinisani: Erdel'de Türk dostluğu güden Macar milliyetperverlerinin vaziyete hâkim olması ve bunlardan Bocskai'nin Türkler tarafından Erdel kralı ilan edilmesi.

1605 Şark serdarı Cağaloğlu Sinan Paşa'nın ölümü.

1606 Türkiye'ye İngiliz gemicileri tarafından tütünün getirilmesi ve tütün tiryakiliğinin süratle yayılması.

1606 İstanbul'a Estergon'un ikinci fatihi olarak dönen Lala Mehmed Paşa'nın ölümü; Kaptan-ı derya Derviş Paşa'nın sadareti.

1606 Cağaloğlu Sinan Paşa yerine Deli Ferhad Paşa'nın şark serdarlığına tayini; Kuyucu Murad Paşa'nın garp ordusu serdarı olması.

1606 Anadolu'da Celali İsyanı'nın büyümesi, Canbuladoğlu Ali Bey'in zuhuru.

1606 Avusturya ile Zitvatoruk Sulh Muahadesi'nin imzası.

1606 Sadrazam Derviş Paşa'nın idamı ve Kuyucu Murad Paşa'nın sadareti.

1607 Kuyucu Murad Paşa'nın Celaliler üzerine Anadolu seferi. 23 Teşrinievvel: Celalilerin Oruçovası bozgunu. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1608-1609 Oruçovası Muharebesi'nden sonra Celalilerin amansız takibi ve Celalilikle suçlanan on binlerce Anadolu Türkü'nün küme küme idamı.

1610 İstanbul'da Sultanahmet Camii ve Külliyesi'ne Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa eliyle temel atılması.

1610 Kuyucu Murad Paşa'nın İran Seferi.

1611 İhtiyar vezirin Diyarbakır'da vefatı. Nasuh Paşa'nın sadareti.

1612 İran'ın sulh talebi. 20 Teşrinisani: İran'la sulh (hudut Sultan Süleyman zamanındaki hudut olacaktı).

1613 Türkiye'de içki yasağı.

1614 Kaptan-ı derya Halil Paşa'nın donanmayla Akdeniz seferi.

1614 Karadeniz yalısında Kazakların Sinop baskını, amansızca takip edilerek tenkil edilmeleri.
1614 Sadrazam Nasuh Paşa'nın idamı; Öksüz Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı ve şark ordusuna serdar tayin edilmesi.
1616 Bosna Valisi İskender Paşa'nın bir Boğdan isyanını tenkile memur edilmesi ve bu işi parlak muvaffakiyetle başarması.
1616 Revan Muhasarası ve muhasaranın kaldırılması. Öksüz Mehmed Paşa'nın azli ve sadrazamlığa Kaptan Halil Paşa'nın getirilmesi.
1617 9 Haziran Cuma: Sultanahmet Camii'nin bir cuma namazıyla resm-i küşadı.
1617 Halil Paşa'nın serdarlıkla şark seferine çıkması.
1617 Lehistan'la sulhun yenilenmesi.
1617 Sultan I. Ahmed'in ölümü.

Sultan I. Mustafa ve Sultan II. Osman

1617 Teşrinisani: I. Mustafa'nın cülusu.
1618 Şubat: I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi. II. Osman'ın cülusu.
1617 İran'la sulh, iki devlet arasındaki hudut, Kanuni zamanındaki Amasya Muahedesi'ne göre tanzim edildi. İran şahı her yıl 100 yük ipek haraç verecektir.
1619 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Kara Mehmed Paşa'nın ikinci defa olarak sadrazam tayini, az sonra bu vezirin de azliyle Güzelce Ali Paşa'nın tayini.
1620 Polonya'yla (Lehistan) harp.
1621 Padişahın kardeşi Şehzade Mehmed'i idam ettirmesi. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)
1621 İstanbul'da çok şiddetli kış; Boğaziçi ile Haliç'in donması.
1621 Güzelce Ali Paşa'nın ölümü; Ohrili Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı.
1621 Sultan Osman'ın Lehistan Seferi (Hotin Seferi).
1621 Eylül: Hotin Kalesi'nin muhasarası.
1621 Ohrili Hüseyin Paşa'nın azli, Dilaver Paşa'nın sadrazamlığı.
1621 Teşrinievvel: Polonya'yla sulh, Hotin Muhasarasının kaldırılması.
1622 Kânunusani: Sultan Osman İstanbul'da.

1622 Mayıs ihtilali ve Sultan Osman'ın tahttan indirilmesi, I. Mustafa'nın ikinci defa olarak tahta oturtulması; Sultan Osman'ın Yedikule Zindanı'nda öldürülmesi.

1622 Kara Davud Paşa'nın sadrazamlığı.

1622 Haziran: Askerin Sultan Osman'ın katili olarak itham ettiği Kara Davud Paşa'nın azli, Merre Hüseyin Paşa'nın sadareti. Temmuz: Merre Hüseyin Paşa'nın azliyle Lefkeli Mustafa Paşa'nın sadareti. Eylül: Lefkeli Mustafa Paşa'nın azliyle Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti.

1622 Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa'nın Sultan Osman'ın kan davasını güderek isyanı.

1623 Sultan Osman'ın kanını dava ederek sipahilerin ayaklanması.

1623 Sultan Osman'ın katilleri olarak eski sadrazam Kara Davud Paşa, eski cebecibaşı ve Kilindir Oğrusu'nun idamları.

1623 Şubat: Gürcü Mehmed Paşa'nın azli ve Merre Hüseyin Paşa'nın ikinci sadareti.

1623 Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nın büyümesi, Abaza Paşa'nın Sivas'ı ele geçirmesi.

1623 Ağustos: Merre Hüseyin Paşa'nın azli, Kemankeş Ali Paşa'nın sadareti.

1623 Eylül: I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, Sultan IV. Murad'ın cülusu.

Sultan IV. Murad

1623 Sultan IV. Murad'ın cülusu.

1624 Bağdat'ta Bekir Sübaşı'nın ihaneti, Bağdat'ın İranlılar tarafından işgali ve dolayısıyla Irak kıtasının elden çıkması; yeni bir Türk-İran harbinin başlaması.

1624 Sadrazam Kemankeş Ali Paşa'nın idamı, Çerkez Mehmed Paşa'nın sadareti ve yeni sadrazamın İran üzerine yürüyecek bir şark ordusuna serdar tayini.

1624 Kazak korsanların İstanbul Boğazı'na girerek Sarıyer ve Yeniköy'ü vurmaları.

1624 Celali Abaza Mehmed Paşa'nın Kayseri civarında mağlubiyeti; Celali Cennetoğlu'nun tenkili.

1625 Sadrazam ve Serdar Çerkez Mehmed Paşa'nın Tokat kışlağında vefatı; Hafız Ahmed Paşa'nın sadareti ve serdarlığı.

1625 Karadeniz'de Kazak korsanların Donanma-yı Hümayun tarafından perişan edilerek tenkili.

1626 Bağdat'ı muhasara eden Hafız Ahmed Paşa'nın şehri ve kaleyi alamayarak muhasarayı kaldırıp dönmesi, Hafız Paşa'nın azli, Halil Paşa'nın sadareti.

1626 Halil Paşa'nın, kendi kapısından yetişmiş olan Abaza Mehmed Paşa'nın isyanını bastırmak üzere Anadolu'ya hareketi.

1627 Erzurum'un muhasarası, bu kalenin Abaza elinden alınamayarak ordunun Tokat'a dönmesi.

1628 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Hüsrev Paşa'nın azli, Hüsrev Paşa'nın sadareti ve serdarlığı; Erzurum'un ikinci muhasarası ve Abaza Mehmed Paşa'nın Hüsrev Paşa'ya amanla teslim olması; sadrazamın ve Abaza'nın İstanbul'a gelmesi.

1628 Asrın namlı şeyhlerinden Aziz Mahmud Hüdaî'nin vefatı.

1629 Sadrazam Hüsrev Paşa'nın İran Seferi.

1630 Mihriban ve Hemedan'ın zaptı; Hüsrev Paşa'nın Dergüzin üzerinden Bağdat'a hareketi; Çemhal muzafferiyeti; Bağdat'ın ikinci muhasarası ve Bağdat gene alınamayarak ordunun Musul'a çekilmesi.

1631 Sadrazam Hüsrev Paşa'nın azliyle Hafız Ahmed Paşa'nın ikinci sadareti.

1632 İstanbul'da askeri ihtilal, sarayın basılması, Sadrazam Hafız Paşa'nın padişahın gözü önünde parçalanması; bu ihtilalin müşeviklerinden Topal Recep Paşa'nın sadareti; padişahın şahsi dostları Defterdar Mustafa Paşa'nın, Yeniçeri Ağası Hasan Halife'nin ve gene padişahın en sevgili gözdesi Musa Melek Çelebi'nin ihtilalciler elinde feci ölümleri. Şubat ve Mart: Payitahtta bir anarşi devri. Eski sadrazam Hüsrev Paşa'nın Tokat'ta idamı.

1632 Mayıs: Sadrazam Topal Recep Paşa'nın idamı; Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın sadareti.

1633 Büyük bir İstanbul yangını; bu bahaneyle tütün, kahve, içki, toplanma yasakları, IV. Murad'ın kanlı istibdat devrinin başlaması; yeniçeri ve sipahi zorbalarının ve uygunsuz takımının amansızca takibi ve imhası.

1633 İranlıların Van muhasarası ve bu kalenin kurtarılması.

1633 Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın şark serdarlığıyla İstanbul'dan hareketi.

1634 IV. Murad'ın bir Bursa seyahati ve İznik kadısının, bir müddet sonra da Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin idamı ve ilmiye sınıfının büyük nüfuzuna bu suretle bir darbe vurulması.

1634 IV. Murad'ın Lehistan Seferi; padişahın Edirne'ye muvasalatında Lehistan hükümetinin Türk tekliflerini kabul etmesiyle seferden vazgeçilmesi.

1634 Aman dileyip İstanbul'a gelmesinden sonra padişahın gözde nedimleri arasına giren Kubbe Veziri Abaza Mehmed Paşa'nın idamı.

1635 Büyük ihsan ve nimetlerini gördüğü Sultan Murad hakkında ağır ve iğrenç bir hicviye yazan büyük Şair Nefi'nin idamı.

1635 Sultan IV. Murad'ın Revan (Erivan) Seferi.

1635 Dürzi Emiri Manoğlu Fahreddin'in tenkili, İstanbul'da idamı.

1635 Temmuz: Revan Muhasarası; Revan müdafii Yusuf Han'ın bu kaleyi teslimi ve vezirlikle Sultan Murad'ın nedimleri, zevk arkadaşları arasına katılması.

1635 Padişahın kardeşlerinden Şehzade Bayezid ile Süleyman'ı İstanbul sarayında idam ettirmesi.

1635 Eylül: Sultan Murad Tebriz'de. Kânunuevvel: IV. Murad'ın Revan fatihi olarak parlak bir zafer alayıyla İstanbul'a dönüşü.

1636 Revan'ın İranlılar tarafından geri alınması; Türkiye'nin şark kumandanlarından Küçük Ahmed Paşa'nın şahadeti.

1637 Don Kazaklarının Azak Kalesi'ni ele geçirmesi.

1638 Padişahın kardeşlerinden Şehzade Kasım'ı idam ettirmesi.

1638 Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi.

1638 Sakarya Şeyhi denilen ve büyük nüfuzuyla devlet otoritesi için tehlikeli görülen şeyhin işkenceyle idamı.

1638 Halep kışlağında Sadrazam Bayram Paşa'nın vefatı; Tayyar Mehmed Paşa'nın sadareti.

1638 Teşrinisani: Sultan Murad'ın Bağdat Muhasarası; Sadrazam Tayyar Mehmed Paşa'nın şahadeti; Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadareti. Kânunuevvel: Bağdat'ın ikinci fethi.

1639 Eski padişah mecnun I. Mustafa'nın İstanbul'da ölümü.

1639 Türkiye ile İran arasında Kasr-ı Şirin Muahedesi'nin imzası. (Başlıca maddeler: Türkiye Tebriz, İran da Irak üzerindeki iddialardan vazgeçiyorlardı. Bu muahedenin çizdiği hudut, Atatürk zamanında Türkiye lehine Ağrı bölgesinde yapılan ufak bir tashih müstesna bugünkü Türk-İran hududu.)

1639 Haziran: Sultan Murad'ın Bağdat fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1640 Şubat: IV. Murad'ın ölümü.

Sultan İbrahim

1640 Sultan İbrahim'in cülusu.

1640 İstanbul'da büyük yangın.

1641 IV. Murad'ın alabildiğine sapık hususi zevk ve eğlence ve işret âlemlerinin mütehassıs hizmetkârlarından Emirgûne Yusuf Han'ın (İran'ın eski Revan valisi) idamı.

1642 Azak Kalesi'nin geri alınması.

1643 Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'nın Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı devirmek için isyanı, yakalanması ve idamı. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1644 Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamı; Sultanzade Mehmed Paşa'nın sadareti.

1644 Şeyhülislam ve asrın büyük şairi Yahya Efendi'nin vefatı.

1645 Venedik Cumhuriyeti'ne karşı Girit cenginin başlaması; Kaptan-ı derya Silahtar Yusuf Paşa'nın serdarlığında Osmanlı donanmasının bu büyük adaya asker dökmesi. (Doğu Akdeniz'i bir Türk denizi yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu için bu denizde bir kilit noktası olan Girit Adası'nın alınması bir zaruretti. Bu sefere hatta çok gecikmiştir dahi diyebiliriz. Bu tarihte Rusya, Stenka Razin'in çıkardığı Don Kazakları isyanıyla meşguldü. İran'da Şah Abbas ölmüş, dahili bir zaaf vardı. Avusturya Otuz Sene Harpleri'nden yorgun ve perişan bir haldeydi. Türkiye'nin Akdeniz'de girişeceği bir harpte, bütün hudutları boyunca kendisini taciz edecek bir müdahale olamayacaktı. Bu harpte tek müdahale Fransa'dan gelebilirdi. Bu devlet de Şark ticareti menfaatleri için Tür-

kiye'yle hoş geçinmek mecburiyetindeydi. Zamanında açılmış olan harp maalesef kötü idare edildi. Venediklilerle denizde ve Girit Adası'nda çok kanlı muharebeler oldu ve harp yirmi beş yıl sürdü. IV. Mehmed zamanında ve Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa eliyle parlak bir Türk zaferiyle sona erdirildi.)

1645 Girit'te Hanya Kalesi'nin fethi; Serdar ve Kaptan-ı derya Silahtar Yusuf Paşa'nın Hanya fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1645 Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa'nın azli; Defterdar Salih Paşa'nın sadareti.

1646 Bir sinir hastası olan padişahla sert bir münakaşasını müteakip kıymetli devlet adamı ve kumandan Hanya Fatihi Silahtar Yusuf Paşa'nın idamı.

1646 Deli Hüseyin Paşa Girit'te, Sultan IV. Murad'ın zevk arkadaşı ve gözdeleri arasında ölümden kurtulan hemen tek sima olan bu zat fevkalade cesaretiyle ve halkçıl jestleriyle geniş bir şöhret sahibi olmuştu. Bilahare Girit'teki Türk ordusunun serdarlığı da kendisine verilecek ve Girit'te geçecek uzun serdarlık yıllarında da kahramanlığı dillere destan olacaktır ve Gazi Deli Hüseyin Paşa diye anılacaktır.

1646 Girit'te Kisamo'nun zaptı.

1646 Eski Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa'nın serdarlıkla Girit'e gitmesi ve orada ölümü. Girit ordusu serdarlığının Deli Hüseyin Paşa'ya verilmesi.

1646 Girit'te Resmo'nun (Retimnon) zaptı.

1647 Türkler Girit'in idare merkezi olan Kandiye Kalesi ve şehri önünde.

1647 Sadrazam Salih Paşa'nın idamı; Kara Musa Paşa'nın sadareti. Bu vezirin işe başlamadan azli ve Şehri Ahmed Paşa'nın sadareti (bu zat, ölümünden sonra tarihimizde Hezarpare Ahmed Paşa diye şöhret alacaktır.)

1647 Venedik Cumhuriyeti ile Dalmaçya hududunda da muharebelerin başlaması.

1647 Birinci Kandiye Muhasarası.

1648 Sivas Valisi Vardar Ali Paşa'nın Celali olması ve İbşir Paşa eliyle idamı. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1648 Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ablukası, Türk donanmasının Boğaz'dan çıkarak Girit'e yeni kuvvetler, erzak ve cephane götürmesine mani olması. Venedik filosunu yarıp çıkamayan Kaptan-ı derya Himaroğlu Mehmed Paşa'nın idamı.

1648 İstanbul'da Yeniçeri Asker Ocağı erkânı ile padişahın validesi Kösem Sultan'ın hazırladığı askeri hükûmet darbesi, Sadrazam Ahmed Paşa'nın evvela azli, sonra idamı ve cesedinin ihtilalciler tarafından paramparça edilmesi. Mevlevi Sofu Mehmed Paşa'nın sadareti. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve henüz yedi yaşındaki oğlunun cülusu.

Sultan IV. Mehmed

1648 Sultan İbrahim'in pencereleri örülmüş ve kilidine kurşun dökülmüş bir odada hapsi, sonra, bu padişahı seven İstanbul halkı ile saray halkının bir ayaklanmasından korkularak Sultan İbrahim'in Cellat Kara Ali ve yamağı Hamal Ali elleriyle idamı.

1648 Bir idam fetvası hükmünü yerine getirmek için verilen bir emirle ve hatta sadrazam tarafından sopayla dövülerek Sultan İbrahim'i boğmuş olan Cellat Kara Ali ile yamağı Hamal Ali'nin bir padişahı boğmak işinin ağır töhmetiyle idamları.

1648 Anadolu'da Celali Karahaydaroğlu Mehmed ile Katırcıoğlu Mehmed'in tuğyan devri; tenkile memur Anadolu Beylerbeyisi Çavuşzade Ahmed Paşa'nın Celaliler elinde maktul düşmesi.

1648 İstanbul'da büyük sipahi ihtilali (tarihimizde Sultanahmet Camii Vakası diye meşhurdur); sipahiler ile yeniçeriler arasında Sultanahmet Meydanı ve civarında yapılan kanlı şehir muharebesi, sipahilerin hezimeti ve amansızca imhaları. Yeniçeri Ocağı ağaların tagallüp devrinin başlaması.

1648 Sultan İbrahim devrinin büyük nüfuz sahibi ricalinden Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin sürgün edildiği Mihalıç'ta idamı.

1648 Celali Karahaydaroğlu Mehmed'in ele geçirilmesi ve İstanbul'da idamı.

1648 Venedik Cumhuriyeti'yle harp Girit Adası'nda, Dalmaçya'da ve denizde bütün şiddetiyle devam etmektedir.

1649 Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın azli, yeniçeri ağası Kara Murad Ağa'nın (Murad Paşa) sadareti.

1649 Anadolu'da Celali Gürcü Abdünnebi'nin tuğyan devri. Celaliler ile yeniçerilerin Üsküdar arkasında Bulgurlu muharebesi, Celalilerin hezimeti, Abdünnebi'nin tenkili.

1649 Girit'te İkinci Kandiye Muhasarası.

1650 Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ikinci defa ablukası.

1650 Çocuk padişah Sultan IV. Mehmed'in sünnet düğünü.

1650 Celali Katırcıoğlu Mehmed'in aman dilemesi, affı ve kendisine sancakbeyliği verilmesi.

1650 Sadrazam Kara Murad Paşa'nın sadaretten istifası, Melek Ahmed Paşa'nın sadareti.

1651 Girit'e cephane, erzak ve asker götüren Donanma-yı Hümayun'un Nakşa (Naksos) Adası sularında deniz cengi; bey gemileri kaptanları ile gemilerdeki yeniçerilerin cebaneti yüzünden bozguna uğraması.

1651 İstanbul esnafının Sadrazam Melek Ahmed Paşa'ya karşı ayaklanması, sadrazamın azli; Siyavuş Paşa'nın sadareti.

1651 Büyük Valide Kösem Sultan'la müttefikleri Yeniçeri Ocağı ağalarının çocuk Sultan IV. Mehmed ile anası Turhan Sultan'a karşı bir hükümet darbesi hazırlaması; Kösem'in sarayda öldürülmesi, Yeniçeri Ocağı mütegallibeleri Bektaş Ağa, Çelebi Mustafa Ağa ve Kara Çavuş Mustafa Ağa'nın idamları.

1651 Saray'ın kara ve ak hadımağalarının tagallüp devrinin başlaması.

1651 Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli; Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti.

1652 Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın azli; Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadareti. Bu vezir tarafından Osmanlı Devleti'nde ilk bütçe taslağının yapılması.

1652 Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın azli ve idamı; Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

1654 Eski sadrazamlardan Kara Murad Paşa'nın kaptan-ı deryalı-

ğı; bu zatın himmet ve celadetiyle Donanma-yı Hümayun'un Akdeniz'de eski azamet ve kudretiyle dolaşması.

1654 Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya felç gelmesi, azli, İbşir Mustafa Paşa'nın sadareti. Yeni bir anarşi devrinin başlaması.

1655 İstanbul'da askeri ihtilal; Sadrazam İbşir Mustafa Paşa'nın azli ve idamı; Kara Murad Paşa'nın ikinci sadareti.

1656 Kara Murad Paşa'nın azliyle Süleyman Paşa'nın sadareti. 28 Şubat: Süleyman Paşa'nın azliyle Mühr-i Hümayun'un Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmesi ve Zurnazen Mustafa Paşa'nın sadaret kaymakamlığı.

1656 4 Mart: İstanbul'da mütegallibe saray ağalarına karşı askeri ihtilal (tarihimizde Vak-ai Vakvakiye diye meşhurdur), ayak divanı; hadımağaların idamıyla cesetlerinin Atmeydanı'ndaki çınar ağacına asılması; Mühr-i Hümayun'un yoldan geri çevrilerek Zurnazen Mustafa Paşa'ya verilmesi, bir saat kadar sonra bu sadrazamın azliyle Siyavuş Paşa'nın ikinci sadareti; Siyavuş Paşa'nın ölümü, Boynueğri (boynu yaralı) Mehmed Paşa'nın sadareti.

1656 Haziran: Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı ablukası; Rus dönmesi Sarı Kenan Paşa serdarlığında Donanma-yı Hümayun'un boğaz ablukasını yarıp çıkma teşebbüsü, Kenan Paşa'nın aczi ve cebaneti yüzünden donanmamızın müthiş bir bozguna uğraması ve hemen tamamen mahvı (tarihimizde Baştankaralar Vakası diye meşhurdur). Venediklilerin Bozcaada ve Limni'yi zaptı.

1656 Boynueğri Mehmed Paşa'nın azliyle kendisine diktatör salahiyeti verilerek Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti.

1656 İstanbul'da "Kadızadeli Vaizler" diye meşhur koyu yobaz vaizlerin Köprülü Mehmed Paşa tarafından bir gece içinde toplu olarak tevkif ettirilerek sürgüne gönderilmesi.

1656 Eski sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa ile Abaza Ahmed Paşa'nın idamları; Köprülü Mehmed Paşa'nın, zorba mürteşi, vazifesinde ihmal ve tekâsül gösteren devlet ricaline karşı amansız mücadelesinin başlaması.

1657 Haziran: Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nda, boğaz ablukası.

1657 Temmuz: Donanma-yı Hümayun'un Çerkez Osman Paşa serdarlığında boğaz ablukasını yarıp Akdeniz'e çıkma teşebbüsü; boğazda Sarı Kenan Paşa bozgununun (Baştankaralar Vakası'nın) aynen tekerrürü ve donanmamızın korkunç hezimeti. Karadan boğaza gitmiş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın bu faciayı görmesi. Venedik Amirali Lazaro Mocenigo'nun zafer sarhoşluğunun verdiği azamet ve haşmet içinde boğazdan geçerek İstanbul önüne gelme teşebbüsü; Kara Mehmed isminde bir topçunun attığı tek gülleyle Amiral Mocenigo'nun gemisi ve erkân-ı harbiyesiyle ve ikinci amiralin de keza gemisiyle berhava oluşları, paniğe uğrayan Venedik donanmasının boğazdan çıkıp kaçması. Başta Çerkez Osman Paşa gelmek üzere bozgun mesullerinin idamları.

1657 Ağustos: Bozcaada'nın Venediklilerden geri alınması.

1657 Müverrih Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin menfası olan Bursa'da vefatı (orijinal bir kıymet taşıyan tarihinin adı *Ravzat ülEbrar*'dır).

1657 Macar zadegânından Rakoçi György'nin Erdel'de (Transilvanya) isyanı.

1658 Serdarlığı üzerine alan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel Seferi; Erdel'de Canova Kalesi'nin fethi, Şebeş ve Logoş kalelerinin fethi.

1658 Köprülü Mehmed Paşa'yı devirmek üzere Anadolu'da Abaza Hasan Paşa ile yedi paşanın ve elliye yakın sancakbeyinin isyanı; padişahtan sadrazamın azlini istemeleri, Anadolu'da yeni ve büyük bir gaile. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1658 Girit serdarlığından geri alınmış olan Deli Hüseyin Paşa'nın evvela kaptanpaşa, sonra Rumeli beylerbeyisi tayini; rüşvet ve suiistimalle ithamı ve idamı.

1659 Abaza Hasan Paşa ile sancağı altında toplanmış olanların Halep'te Serdar Murtaza Paşa tarafından pusuya düşürülerek idamları ve kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesi.

1659 Rakoçi'yle ittifak ederek isyan eden Eflak Voyvodası Mihna'nın tenkili ve sadakatine güvenilen Gika'nın Eflak'a voyvoda tayini.

1659 Çanakkale Boğazı'nın "Seddülbahir" ve "Kilidülbahir" kalelerinin inşasıyla tahkimi.

1660 Erdel'de asi Rakoçi'nin Seyid Ahmed Paşa kılıcıyla tenkili.

1660 İstanbul'da büyük yangın. İstanbul tarihinin kaydettiği en büyük yangındır ki şehrin hemen yarısı ateş afetinde mahvolmuştur (300 saray, saray yavrusu konak; 360 cami ve mescit; 100 mahzen; 100 han ve kervansaray; 40 hamam; 280.000 ev; 200'den fazla medrese, tekke; enkaz altında kalanlar hariç 4.000 can kaybı).

1660 Erdel'de Varat'ın fethi.

1661 Temmuz: İstanbul'da Yeni Cami'nin yapısına Valide Turhan Sultan'ın hayır eseri olarak tekrar başlanması. (Türk yapı sanatının şaheserlerinden olan bu mabedin inşasına 1598'de Valide Safiye Sultan'ın hayır eseri olarak başlanmıştı. Temeli, Mimar Sinan'ın en değerli talebesi ve imparatorluk başmimarlığında halefi Davud Ağa tarafından başlanmış, bu kıymetli sanatkârın az sonra ölümüyle yapıya Mimar Dalgıç Ahmed Ağa devam etmişti. Baniyesinin de 1605'te ölümüyle yapı, üst pencere hizalarında yarım kalmıştı. Etrafı bir Yahudi mahallesi olmuş, cami elli altı yıl böylece metruk kalmıştı. Turhan Sultan bir cami yaptırmak isteyince, Köprülü'nün tavsiyesiyle bu eseri itmama karar verilmiş, Yahudi mahallesi de büyük yangında silinip yok olduğundan Yahudilerin arsaları istimlak olunmuş, kendilerine Hasköy ve Balat'ta yer gösterilmişti. Asıl adı Yeni Valide Camii olup halk ağzında sadece Yeni Cami denilegelmektedir.)

1661 Teşrinievvel: Diktatör Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü ve oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti.

1662 Rakoçi György'nin silah arkadaşı Türk düşmanı Macar asilzadesi Kemeny Janos'un Erdel'e hücumu, Türk dostu Erdel Kralı Dart Czay'ı ele geçirerek öldürmesi, Türkler tarafından Apafi Mihaly'nin Erdel tahtına oturtulması; Yanova Sancakbeyi Küçük Mehmed Bey tarafından Kemeny'nin tenkili.

1663 Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa serdarlığında Almanya imparatoruna karşı Uyvar Seferi. Bu kalenin muhasarasında Türk askerinin dillere destan olan kahramanlıkları ve

kalenin Türklere vireyle teslim olması.

1663 Novigrad ve Live kalelerinin fethi.

1664 İkincikânun: Almanların Zigetvar Kalesi'ni muhasarası ve bir müddet sonra muhasarayı kaldırmaya mecbur olması.

1664 İstanbul'da yapısı biten Yeni Valide Camii'nin fevkalade parlak bir törenle resm-i küşadı.

1664 Drava Nehri üzerinde Serinvar Kalesi'nin fethi.

1664 1 Ağustos: Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Türk ordusunun, Mareşal Montecucolli kumandasındaki Alman ordusuna (bu orduda Macar gönüllüleri ile 4.000 gönüllü Fransız asilzadesi de vardı) Aâbe (Raab) Nehri üzerinde Szentgotthard köyü civarındaki geçitte mağlubiyeti. Türk ordusunun harp kudretini aynen muhafaza ederek geri çekilmesi.

1664 İmparatorun talebi üzerine 10 Ağustos'ta Vasvar'da Türk-Alman sulhunun imzası. Zitvatoruk sulh muahedesinin hemen aynen tecdidi olan bu muahedenin hülasası: Rakoçioğlu veya Kemenyoğlu veya herhangi bir Orta Macarlı'nın Almanya elindeki Macaristan'dan asker toplayarak Erdel'e girmesine ve yeni bir karışıklık çıkarmasına Almanya imparatoru mani olacaktır. Erdel'den veya Macaristan'daki Osmanlı eyaletlerinden Orta Macar'a aynı maksatlarla girecek kimselere de padişah mani olacaktır. Her iki tarafın ihanet eden tebaaları, iki hükümdar tarafından karşılıklı olarak himaye edilmeyecektir. Almanya imparatoru Kanije civarına yaptırdığı kaleyi yıktırtacak ve bir daha yaptırtmayacaktır. Türkiye bu seferde fethettiği Uyvar ve Novigrad kalelerini muhafaza edecektir. Almanya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere padişaha 200.000 filorin tutarında kıymetli hediyeler gönderecektir. Buna, münasip hediyelerle mukabele olunacaktır. Bu sulhun müddeti yirmi yıl olarak tespit edilmiştir.

1666 Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa serdarlığı üzerine alarak Girit Adası'na gitti ve Girit cengi, son Kandiye Muhasarası'yla gene kanlı ve şiddetli bir safhaya girdi. (Bu son cenk safhası 1669 Eylülü'ne kadar devam etti.)

1669 27 Eylül: Kandiye Kalesi'nin Türklere teslimi ve Girit cenginin bir Türk zaferiyle sona ermesi.

1670 Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'ten muzaffer bir serdar olarak Edirne'ye dönmesi (bir av meraklısı olan Padişah IV. Mehmed devamlı olarak Edirne'de oturmaya başlamıştır; İstanbul'a senede ancak birkaç aylık kısa tenezzühler için gelmektedir).

1672 IV. Mehmed'in Fazıl Ahmed Paşa'yla beraber Polonya Seferi'ne çıkması; Kamaniçe Kalesi'nin muhasarası ve fethi. Polonya ile Bucaş Musalahası, 18 İkinciteşrin. Muahede maddelerinin hülasası: Podolya eyaleti Türkiye'ye terk edildi. Ukrayna hetmanlığına Türk dostu Doroşenko getirildi. Polonya kralı Türk padişahına senevi 220.000 duka altını haraç vermeyi kabul etti.

1673 IV. Mehmed'in ikinci Polonya Seferi. Hotin önünde bir Türk ordusunun bozulması, Ukrayna'da Ladzin Kalesi'nin fethi. (Bu ikinci Polonya Seferi 1676 yılına kadar devam edecektir.)

1676 Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti.

1676 Polonya'yla Zorawno Musalahası (27 Teşrinievvel); Podolya ve Ukrayna'nın Türkiye'ye ilhakı.

1677 Ukrayna Kazakları Hetmanı Doroşenko'nun ihaneti. Bu asi hetmanı himaye eden Rusya çarına karşı harp açılması. IV. Mehmed'in Merzifonlu Kara Mustafa Paşa serdarlığındaki orduyla beraber Rusya seferine çıkması (bu sefere tarihimizde Çehrin Seferi denilir); Çehrin Kalesi'nin zaptı.

1681 Rusya çarıyla sulh; maddelerin hülasası: Dinyeper Nehri hudut kesilmiştir. Her iki taraf bu ırmak boyunca yeni tahkimat yapmayacaktır. Kırım hanlarının Rusya'ya akınlar yapması padişah tarafından men edilecektir. Esirler mübadele olunacaktır.

1681 Fransız donanmasının Sakız Adası'na baskını.

1682 Türk dostu Bulgar asilzadesi Tököli İmre'nin Türkiye'ye sığınması ve kendisine padişah tarafından Orta Macar krallığının verilmesi ve Orta Macar topraklarının Avusturya'dan alınması için padişah ile Almanya imparatoru arasında yeni bir harbin başlaması. (Tarihimizde İkinci Viyana Seferi diye meşhurdur.) Temmuz: Budin Valisi İbrahim Paşa'nın öncü orduyla Orta Macar topraklarına girmesi. Ağustos: Kaşa Kalesi'nin fethi ve Tököli İmre'nin burada parlak merasimle

Orta Macar tahtına oturarak taç giymesi.

1683 Nisan: Sultan IV. Mehmed ile Sadrazam ve Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la Edirne'den hareketi (padişah Belgrad'da kalmış, serdar orduyla harbe gitmiştir).

1683 27 Haziran: Sadrazam ve serdarın İstolni Belgrad'da büyük bir harp meclisi toplaması ve bu mecliste doğrudan doğruya Viyana üzerine gidilerek bu namlı şehrin muhasarası ve fethine karar verilmesi.

1683 Temmuz: Türk ordusu Viyana önünde (bu ayın 14. çarşamba günü Türkler tarafından Viyana'nın ikinci defa muhasarası başlamıştır).

1683 12 Eylül: Kırım Hanı Murad Giray'ın ihaneti ve Budin beylerbeyisi ihtiyar İbrahim Paşa'nın ihmali yüzünden Türk ordusunun Viyana önünde uğradığı mağlubiyet, muhasaranın kaldırılması ve ordumuzun perişan bir halde geri çekilmesi.

1683 7 Teşrinievvel: İdam olunan İbrahim Paşa yerine Budin beylerbeyisi olan Kara Mehmed Paşa'nın Ciğerdelen Kalesi önünde Polonya Kralı Sobieski'yi müthiş bir hezimete uğratması.

1683 Büyük Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da idamı; Kara İbrahim Paşa'nın sadareti; Bekri Mustafa Paşa'nın Almanlara, Boşnak Sarı Süleyman Paşa'nın Polonyalılara karşı serdar tayin edilmesi.

1684 Papa, Almanya imparatoru (Nemse çesarı), Polonya kralı, Venedik Cumhuriyeti ve Rus çarı arasında Türklere karşı bir mukaddes ittifak akdedilmesi, Venedik Cumhuriyeti'nin harbe girmesi ve Yunanistan'ın cenubunda ahalisinin Türklere karşı asiliğiyle meşhur Mora'ya asker çıkarması.

1684 Visegrad'ın sukutu. Budin'in birinci muhasarası.

1684 Ayamura Adası'nın ve Preveze Kalesi'nin Venediklıler tarafından zaptı.

1685 Uyvar Kalesi'nin Almanlar tarafından zaptı.

1685 Bu yıl içinde ve geçen 1684 yılında Polonya Kralı Sobieski Türklere karşı birbiri arkasından mevzii mağlubiyetlere uğramaktadır.

1685 Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın azli; Boşnak Sarı Süleyman Paşa'nın sadareti.

1686 Navarin'in Venedikliler tarafından zaptı.

1686 2 Eylül: Budin'in Almanlar tarafından zaptı.

1687 Cephedeki ordunun Sadrazam ve Serdar Sarı Süleyman Paşa'ya karşı isyanı; vezirin bir gemiye binerek Tuna yoluyla İstanbul'a firarı; Halep beylerbeyliğiyle orduda bulunan Siyavuş Paşa'nın askerin ısrarıyla serdar vekilliğini kabul etmesi ve isyan vakasını padişaha bildirmesi. Firarî sadrazamın Mühr-i Hümayun ile Sancak-ı Şerif'i sadaret kaymakamı bulunan Receb Paşa'ya teslim ettikten sonra büyük şehirde gizlenmesi. Asi ordunun cepheyi bomboş bırakarak Belgrad'a çekilmesi, oradan Edirne üzerine yürümesi ve askerin isteği üzerine Süleyman Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın sadrazam tayin edilmesi Sarı Süleyman Paşa'nın bulunması, idamı ve orduyu durdurmak için kesik başının askere gönderilmesi; fakat asi ordunun İstanbul'a doğru yoluna devamı (yeni sadrazam asi askerin elebaşı zorbaları elinde bir kukla halindedir; bu zorbaların en namlıları Küçük Mehmed, Cadı Yusuf, Fetvacı Hüseyin, Kel Piri ve Hacı Ali'dir).

1687 Atina'nın Venedikliler tarafından zaptı.

1687 İstanbul önüne gelen ve artık payitahta hâkim olan asi ordunun, padişahı çılgınca av merakı, devlet işlerini yüzüstü bırakmakla itham etmesi; IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ve Sultan III. Süleyman'ın cülusu.

Sultan III. Süleyman

1687 Eğri Kalesi'nin vireyle düşmana teslim olması.

1688 İstanbul'da kanlı vakalar. Ordu zorbalarını birer birer ortadan kaldırmaya başlayan Sadrazam Siyavuş Paşa'ya karşı askerin ayaklanması, paşa sarayında bir şehir muharebesi ve Siyavuş Paşa'nın şahadeti; Nişancı İsmail Paşa'nın sadareti (mart).

1688 Dürüst bir adam olan yeni vezirin eliyle İstanbul'da zorbaların tenkili; fakat mürteşi ulema efendilerle arasının açılması üzerine Süleyman Paşa'nın azli, Bekrî Mustafa Paşa'nın sadareti (mayıs).

1688 İstolni Belgrad Kalesi'nin Almanlar tarafından zaptı.

1688 8 Eylül: Belgrad Kalesi ve şehrinin Almanlar tarsfından zaptı.
1688 Eğriboz Adası Muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'nın bu adaya çıkmak isteyen Venediklileri bozguna uğratması.
1689 Ruslarla beraber tecavüze geçmiş olan Kazak Hetmanı Mazeppa'nın Kırım Hanı Selim Giray'a Urkapı geçidinde mağlubiyeti.
1689 Bütün imparatorlukta nefir-i âm ile eli silah tutan bütün Müslümanların askere ve vatan müdafaasına çağırılması; Padişah Sultan III. Süleyman'ın orduyla beraber Sofya'ya hareketi.
1689 Temmuz: Fethülislam ve Orsova kalelerinin geri alınması.
1689 Eylül: Serdar Receb Paşa'nın Niş bozgunu, yukarıda geri alındıkları kaydolunan kalelerin boşaltılması. Edirne'ye dönen padişahın emriyle bir şûra-yı saltanatın toplanması ve cesareti, civanmertliği ve sağlam bilgisiyle mümtaz bir devlet adamı olarak tanınmış Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlık makamına geçirilmesine karar verilmesi; Bekrî Mustafa Paşa'nın azliyle Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti.

Sultan II. Ahmed

1691 Haziran: Sultan II. Ahmed'in Edirne'de cülusu.
1691 19 Ağustos. Salankamen Meydan Muharebesi ve en ön saflara kahramanca atılan Sadrazam ve Serdar Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın şahadeti, bu büyük insanın kaybı üzerine Türk ordusunun yeni ve ağır bir mağlubiyete uğraması.
1691 Arabacı Ali Paşa'nın sadareti.
1692 Âciz ve haris, sadaret makamı için rakip telakki ettiği kimseleri arabalara bindirip sürgüne gönderdiği için kendisine halk tarafından "Arabacı" denilen Ali Paşa'nın azliyle Çalık Ali Paşa'nın sadareti.
1692 Varat Kalesi'nin Almanlar (Avusturyalılar) tarafından zaptı.
1692 Girit'te Hanya'yı muhasara eden Venediklilerin mağlubiyeti ve adadan çekilmeleri.
1693 Edirne Sarayı'nda mahpus bulunan IV. Mehmed'in ölümü.
1693 Sağlam karakter sahibi bir vezir olan Çalık Ali Paşa'nın, haksız yere azli istenen Başdefterdar Canib Efendi'yi müdafaası

yüzünden azli ve Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadareti.

1693 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1693 Petervaradin mağlubiyeti üzerine muhasara edilmiş olan Belgrad Kalesi'nin muhasaradan kurtarılması.

1694 Sağlam karakter sahibi bir vezir olan Bozoklu Mustafa Paşa'nın zenci kızlarağasının tezviratıyla azli, Sürmeli Ali Paşa'nın sadareti.

1694 Düşman tarafından Petervaradin Kalesi'nin muhasarası.

1694 Sakız Kalesi'nin Venedikliler tarafından muhasarası ve kalenin vireyle teslimi.

1695 Sultan II. Ahmed'in Edirne'de ölümü.

Sultan II. Mustafa

1695 II. Mustafa'nın cülusu.

1695 Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa eliyle Sakız'ın Venediklilerden geri alınması.

1695 Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın azli; Elmas Mehmed Paşa'nın sadareti.

1695 Haziran: Padişahın Ordu-yı Hümayun'la beraber Avusturya Seferi'ne çıkması. Eylül: Tameşvar civarında Lipve Kalesi ile Lugos ve Şekeş kalelerinin geri alınması; padişahın Edirne'ye avdeti.

1696 Rus Çarı Deli Petro tarafından Azak Kalesi'nin zaptı.

1696 II. Mustafa'nın ikinci Avusturya seferi; muhasara edilmiş olan Tameşvar'ın kurtarılması, padişahın Macaristan'dan Edirne'ye avdeti (ağustos).

1697 Sadrazam Elmas Mehmed Paşa kumandasındaki Türk ordusunun Zenta mağlubiyeti ve bozgunu. Başta sadrazam olmak üzere 15 paşa ve 20.000 asker şehit olmuş ve 10.000 asker de düşman eline esir düşmüştür.

1697 Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadareti.

1698 İngiltere ve Hollanda devletlerinin muharipler arasında sulh teşebbüsü ve beş muharip devlet murahhaslarının Macaristan'da Karlofça kasabasında toplanması.

1699 26 İkincikânun: Osmanlı Devleti ile Avusturya, Polonya ve

Venedik arasında ayrı ayrı üç sulh muahedesinin imzası.

1700 14 Temmuz: Rusya'yla İstanbul Sulh Muahedesi. (Metnin hülasası: Azak Kalesi ve havalisi Rusya'ya terk edilmiştir; Ruslar Dinyeper Nehri boyunda zapt ettikleri kaleleri yıktıktan sonra araziyi Türkiye'ye geri vermiştir; Rusya'nın istiklali tasdik ve Rus çarlarının Kırım hanlarına veregeldikleri haraç ilga edilmiştir; çar, Kazaklarının Karadeniz çapulculuğuna mani olacak, padişah Kırım hanlarını Rusya'ya tecavüzden men edecektir; harp esirleri mübadele edilecektir.)

1701 Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın vefatı.

1702 II. Mustafa'nın hocası olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin bu padişah üzerindeki sonsuz nüfuzu, efendinin hükümet üzerinde tagallübü ve bu vaziyete tahammül edemeyen karakter sahibi devlet adamı Amcazade Hüseyin Paşa'nın (Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Paşa'nın oğludur) sadaretten çekilmesi ve Daltaban Mustafa Paşa'nın sadareti.

1703 Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın azli; Rami Mehmed Paşa'nın sadareti.

1703 22 Ağustos: Edirne Vakası; Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin çekilmez bir hal alan nüfuz ve tagallübünü yıkmak üzere askerin İstanbul'dan Edirne üzerine yürümesi (II. Mustafa bu şehri İstanbul'a tercih etmiş, Edirne Sarayı'nda oturagelmektedir); II. Mustafa'nın Osmanlı tahtından indirilmesi.

Sultan III. Ahmed

1703 Sultan III. Ahmed'in cülusu. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin idamı.

1703 Edirne Vakası denilen ihtilalde gizlenmiş olan Sadrazam Rami Paşa'nın azliyle Kavanoz Ahmed Paşa'nın sadareti.

1703 Bir Venedik elçisinin İstanbul'a gelmesiyle bu devletle olan siyasi ve ticari münasebetlerin başlaması.

1703 Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa'nın azli; Damat Hüsnü Paşa'nın sadareti.

1704 Eski padişah II. Mustafa'nın hükümdarlıktan ayrılması teessürüyle hastalanması ve ölümü.

1704 Rusya Çarı Deli Petro'nun sulh şartlarını yerine getirmede gayet gevşek davranması üzerine, Rusya'ya karşı Karadeniz kaleleri ile hudut kalelerinde bir harp ve tecavüz için ihtiyat tedbirleri alınması.

1704 Macaristan'da Rakoçi Ferenc'in Alman idaresine karşı Macar istiklali için isyanı.

1704 Sadrazam Damat Hasan Paşa'nın azli, Kalaylıkoz Ahmed Paşa sadareti; alayiş ve nümayişte müfrit hareketleri ve türlü garabetleriyle meşhur olan Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın azliyle Baltacı Mehmed Paşa'nın sadareti.

1705 Kânunuevvel: Kasımpaşa'da Tersane-i Âmire'de gemi kalafatlanırken ihmal yüzünden ateş isabet etmesiyle bütün kereste depolarının yanması ve yangın yerine giden padişahın bu ihmalden Kaptan-ı derya Abdurrahman Paşa'yı mesul tutarak ibret olmak üzere hemen idam ettirmesi.

1706 Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın azli; Çorlulu Ali Paşa'nın sadareti.

1707 III. Ahmed'de çiçek ve bilhassa lale merakının başlaması ve Saray-ı Hümayun'da Şimşirlik denilen yerde büyük bir çiçek bahçesinin tarh ve tanzimi, bu bahçede ilk defa olarak bir çırağan eğlencesinin yapılması.

1707 Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın tersaneden zindan önüne yaptırttığı caminin tamamlanması ve resm-i küşadı.

1708 Eyüp'te büyük bir yangın; iskele civarı yalılarıyla Eyüp çarşısının yanması.

1708 Üsküdar'da Yeni Valide Camii yapısına başlanması (bu güzel eseri yaptıran valide sultan IV. Mehmed'in sevgili zevcesi Emetullah Rabia Gülnuş Sultan'dır; kendisi de caminin yanında çok güzel bir yapı olan bir açık türbede yatmaktadır).

1708 Eylül: İstanbul'da büyük Hocapaşa Yangını.

1708 O zamana kadar 7080 kantarlık cenk kalyonu lengerleri bizde yapılamayıp İngiltere'den getirilen bu büyüklükteki gemi lengerlerinin ilk defa olarak Kasımpaşa tersanesinde Kumbaracı Ali Usta isminde bir sanatkâr tarafından yapılması ve bu kıymetli usta eliyle tersanede büyük bir lengerhanenin kurulması.

1709 III. Ahmed'in henüz dört yaşındaki kızı Fatma Sultan'ı gözdesi Silahtar Ağa'ya nikâhla vererek damat edinmesi (fevkalade zekâsı ve harikulade güzelliğiyle tanınmış olan bu genç istikbalin sadrazamı Şehit Ali Paşa'dır).

1709 Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın Çarşıkapı'da yaptırdığı cami ile imaret ve darülhadisin resm-i küşadı.

1709 Sarayın Helvacılar Ocağı'ndan yetişmiş ve kızlarağası kâtipliğine tayin edilerek padişahın muhabbet ve itimadını kazanmış olan Muşkaralı İbrahim Ağa'nın, Silahtar Ağa'nın saraydaki tahakkümüne tahammül edemeyerek kendi ricası üzerine harameyn muhasebeciliği memuriyetiyle saraydan çıkarılması (bu zat da istikbalin büyük Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır).

1709 Sultan III. Ahmed'in lale merakının gittikçe artması, Saray-ı Hümayun'da Has Oda sofası önünde yeni bir lale bahçesinin tanzimi ve çiçekçibaşı ile adamları tarafından bu bahçenin geceleri hususi billur kandiller ve billur menşurlarla tezyin edilmesi.

1709 Beşiktaş'ta Kara Mehmed Paşa'dan alınan yalının bir sahilsaray olarak tevsii, tahdidi ve bahçesinde laleler yetiştirilmesi.

1709 İsveç Kralı Demirbaş Karl'ın Poltova'da Rus Çarı Deli Petro'ya mağlup olması ve maiyetiyle beraber Türk hududundan geçerek Bender'de Türkiye'ye ilticası. Rusların donmuş olan Dinyeper Irmağı'nı geçerek Bender'e hücumu ihtimaline karşı bu kale ve civarında fevkalade müdafaa tertibatının alınması; İsveç Kralı'nın ve Bender'den İstanbul'a gönderdiği elçisinin Türk hükümeti tarafından gayet dostane kabulü.

1710 Boğdan Voyvodası Mihail'in ihanetiyle Rusların bu prenslik toprağında mülteci olarak bulunan İsveç askerleri üzerine bir baskın yaparak iki bin İsveç askerini kılıçtan geçirmesi; Voyvoda Mihail'in azliyle Divan-ı Hümayun tercümanı Nikola'nın bu memlekete voyvoda tayini ve Türk-Rus münasebetinin gerginleşmesi; buna rağmen her iki tarafın harpten çekinerek sulhun yenilenmesi.

1710 İsveç kralına karşı gösterdiği hüsn-ü kabulün devlete ağır külfetler ve gaileler yüklediği görülerek ve Kral Karl'ın Ben-

der'deki ikametinin bir gün Rusya'yla yeni bir harbe sebep olacağı düşünülerek Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın azli. Numan Paşa'nın sadareti.

1710 İsveç Kralı'nın Polonya üzerinden memleketine gönderilmesi imkânlarının düşünülmesi.

1710 Sadrazam Numan Paşa'nın azli; Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadareti.

1710 Üsküdar'da Yeni Valide Camii'nin resm-i küşadı.

1711 Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın serdarlığında Türk ordusunun Rusya üzerine seferi, Çar Deli Petro'nun Prut bataklığında Rus ordusuyla beraber kuşatılması. Rusya'yla Prut Muahedesi'nin imzası: 1- Çar, 1699 Karlofça Muahedesi'yle aldığı Azak Kalesi'ni Türkiye'ye iade edecektir; 2- Rusya bundan böyle Lehistan işlerine karışmayacaktır; 3- Türkiye'de mülteci olarak bulunan İsveç Kralı Demirbaş Karl'ın memleketine dönmesine Rusya müsaade edecektir.

1711 Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın azli, Yusuf Paşa'nın sadareti.

1712 Sadrazam Yusuf Paşa'nın azli, Süleyman Paşa'nın sadareti.

1713 Sadrazam Süleyman Paşa'nın azli, İbrahim Paşa'nın sadareti, az sonra İbrahim Paşa'nın azli ve idamı, Damat Ali Paşa'nın (Şehit Ali Paşa) sadareti.

1714 Mülteci İsveç kralının Erdel üzerinden memleketine avdeti.

1714 Akdeniz'de korsanlık vakaları yüzünden Venedik sulhunun bozulması, Sadrazam Ali Paşa'nın Mora Seferi'ne hazırlanması.

1715 Sadrazam Damat Ali Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la hareketi, karada ve denizde başlayan muharebelerde Venediklilerin birbiri arkasından mağlup ve münhezim olması ve Mora'nın Venediklilerden geri alınması.

1715 İstanbul'da büyük yangın, Beyazıt ile Kumkapı ve Eskinişancı arası yandı.

1715 Sadrazam Damat Ali Paşa'nın Venedik'e karşı Dalmaçya Seferi.

1716 Venedik harbine Avusturya'nın müdahalesi ve sadrazamın Avusturyalılara karşı hareketi, Petervaradin Meydan Muharebesi, Sadrazam Ali Paşa'nın şahadeti ve Türk ordusunun hezimeti.

1716 Halil Paşa'nın sadareti ve serdarlığı, Avusturyalıların muzaffer ane ilerlemesi, Tameşvar'ın sukutu ve Macaristan'dan elimizde kalmış olan bu son eyaletin de kaybı.

1717 Belgrad'ın sukutu.

1717 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Nişancı Mehmed Paşa'nın sadareti.

1717 Köprülüzade Numan Paşa'nın Bosna cephesinde zaferleri.

1717 Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'nın azli, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadareti.

1718 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1718 Avusturya ve Venedik'le Pasarofça Musalahası:
Avusturya Muahedesi: bütün Banat eyaleti; Eflak'ın Aluta Suyu'na kadar uzanan ve Küçük Eflak ismi verilen garp yarısı; Sırbistan'ın, Belgrad da dahil şimal kısmı ve Şimali Bosna tamamen Avusturya'ya bırakıldı.
Venedik Muahedesi: Hersek'te, Dalmaçya'da ve Arnavutluk'ta bazı kaleler Venedik'e terk olundu. Akdeniz'de Venedik'ten zapt edilen Çuka (Çerigo) Adası Venedik'e iade olundu. Venediklilerin zapt ettiği Preveze kendilerinde kaldı. Türkler tarafından baştan başa zapt edilen Mora Yarımadası Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. 1669 Kandiye Muahedesi'yle Venediklilerde kalmış bulunup ve bu harpte Türkler tarafından zapt edilmiş olan Girit'teki Karabusa, Suda ve Spinalunga iskeleleri Venedikliler tarafından Türkiye'ye terk edildi.

1719 Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed kütüphanesinin inşası.

1719 İstanbul'da büyük Gedikpaşa Yangını.

1719 Lale Devri'nin çırağan ziyafetleri ve helva sohbetlerinin başlaması. Haliç'te ve Boğaziçi'nde Lale Devri kasır ve yalılarının inşası, çiçek bahçelerinin tanzimi.

1720 III. Ahmed'in şehzadelerinin Okmeydanı'nda on beş gün on beş gece devam eden sünnet düğünü.

1721 İstanbul'da Kızkulesi'ne ilk defa olarak bir deniz feneri konulması.

1721 Haliç'in arkasında Alibey Deresi üzerinde Hüsrevabad'ın yapılması.

1721 İstanbul'da büyük Balat Yangını.

1721 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçilikle gittiği Fransa'dan avdeti. (Bu eserde "İlk Türk matbaası" yazısına bakınız.)

1722 Ramazanlarda İstanbul'un iki minareli selatin camilerinde mahyalar kurulması için ferman.

1722 Kâğıthane Deresi üzerinde Sadabad'ın yapılması.

1723 İran'la harp. İlk muzafferiyetler.

1724 Rusya ile Türkiye arasında İran'ın taksimi için İstanbul Antlaşması. (Bu muahedeye göre Aras Irmağı'nın aşağı mecrasından itibaren şimalde kalan Hazar sahili bölgesi, Hazar'ın cenup sahili, Geylan ve Mazenderan Rusya'ya bırakılacaktı. İran'ın garp vilayetleri Türkiye tarafından ilhak olunacaktı. Bu menfaatleri İranlılara karşı Rusya ve Türkiye müştereken müdafaa edeceklerdi. Bu uzlaşma bir kısım Azeri Türklerin ve Türk kalelerinin Rusya'ya terki ve Derbend-Bakü dağ geçidinin, yani Anadolu yolunun Ruslara açılması demekti.)

1724 İstanbul'da büyük Hocapaşa Yangını.

1725 İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda bir çini imalathanesi açılarak Türk çiniciliğinin ihyası.

1725 İstanbul'da büyük Gedikpaşa Yangını.

1725 Fransız mühendisi Davud Gerçek Ağa isminde bir zatın İstanbul'da ilk defa olarak yangın tulumbası yapıp kullanması ve bu zatın ağalığı altında Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir tulumbacı ocağının kurulması.

1725 İran Harbi devam etmektedir. Tebriz'in fethi, Gence'nin fethi.

1726 İstanbul kadınlarının sokaklarda süslü ve açık saçık gezmelerinin yasak edilmesi.

1726 İstanbul'da Boğaziçi'nde Bebek'te cami ve hamam ve Hümayunabad sahilsarayının yapılması.

1727 İstanbul çiçekçilerinin lale soğanı ihtikârı, riayet etmeyenlerin cezası uzak memleketlere sürgün edilmek olmak üzere lale soğanlarına narh konulması.

1727 İlk Türk matbaasının açılması. (Bu eserde "İlk Türk matbaası" yazısına bakınız.)

1728 İran'da mağlubiyetler, Nevşehirli İbrahim Paşa aleyhinde ilk ehemmiyetli hoşnutsuzluklar.

1729 Sadrazam İbrahim Paşa'nın bizzat İran seferine çıkacağı şayialarıyla halkı oyalaması.

1730 Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya karşı İstanbul'da ihtilal, İbrahim Paşa'nın azli ve sarayda idamı. Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilmesi.

Sultan I. Mahmud

1730 I. Mahmud'un cülusu, Silahtar Mehmed Paşa'nın sadareti.

1730 Anarşi. İhtilalin pespaye türedilerinin tegallübü; sarayda bu adamlara bir suikast hazırlanarak İran Harbi'ni görüşecek fevkalade bir saltanat meclisine davetlerinde başta Patrona Halil olmak üzere hepsinin idam olunması (altı ay içinde Patrona avenesinden gizli ve aleni üç bin kişi kadar idam olunmuştur).

1731 Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa'nın azli; Topal Osman Paşa'nın sadareti.

1731-1732 İran'da askeri hareketin lehimize inkişafı, müzminleşen bu harbe bir nihayet vermek için sulh konuşmaları; Tebriz'in İran'a terki fedakârlığıyla hazırlanan bir sulh projesine padişahın muhalefeti; Sadrazam Topal Osman Paşa'nın azli; Hekimoğlu Ali Paşa'nın şahadeti.

1732-1733 İranlılar tarafından Bağdat'ın muhasarası ve bu şehrin muhasaradan kurtarılması. Kerkük muharebesi ve Topal Osman Paşa'nın şahadeti.

1733 Kızlarağası Beşir Ağa'nın padişah üzerindeki nüfuzuna dayanan tegallübü; bu tahakküme boyun eğmeyen Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azli; Gürcü İsmail Paşa'nın sadareti; az sonra bu zatın da azliyle Silahtar Seyid Mehmed Paşa'nın sadareti.

1734 Kırım hanlarının Gürcistan üzerinden İran seferine iştirakine Rusya'nın mani olması; Türk-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi, bu fırsattan istifade eden İranlıların sulh için kendilerine daha faydalı şartlar ileri sürmeleri; Avrupa'da harp halinde bulunan Fransa'nın da kendi menfaati icabı bir Türk-Rus harbini körüklemesi ve bir Türk-İsveç ittifakının akdi için çalışması.

1735 Rusların Azak Kalesi'ni muhasarası ve bir Rus ordusunun Kırım'a saldırması.

1736 Türkiye'nin Rusya'ya harp ilanı.

1736 Eski Padişah III. Ahmed'in ölümü.

1736 İran'la sulhun imzası (İstanbul Muahedesi).

1736 Azak'ın Ruslar tarafından zapt edilmesi ve Rus Generali Münnich'in Kırım istilası ve yağması.

1736 Avusturya'nın Rusya'yla gizli ittifakı ve Türklere karşı harbe hazırlanması; Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Talman'ın diplomasiye sığmayan bayağılıkla hükümetinin Türk-Rus münasebetlerini dostane hal tavassutunda bulunduğunu beyan ederek Sadrazam Seyid Mehmed Paşa'yı oyalaması ve Türk ordusunun bir an evvel Ruslara karşı harekâta geçmesine mani olması.

1737 Rus-Avusturya ittifakının açıklanması ve Avusturya'nın Türkiye'ye harp ilanı.

1737 Sadrazam Seyid Mehmed Paşa'nın azli; Talman'ın oyunlarına alet olan Sadaret Kethüdası Osman Bey'in idamı; Muhsinzade Abdullah Paşa'nın sadareti.

1737 Bosna valisi olan eski Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Bosna hududunda Avusturyalıları birbiri arkasından hezimete uğratması, bir Avusturya ordusunun da Vidin önünde bozulması.

1737 Birincikânun: Sadrazam Muhsinzade Abdullah Paşa'nın azli; Yeğen Mehmed Paşa'nın sadareti.

1738 Yeni sadrazamın, bu sefer bir sulh tavassutuna girişmiş olan Fransız Elçisi Marquis de Villeneuve'e Türk sulh şartlarını "Rusya tarafından Azak ile Kılburnu'nun Türkiye'ye terki; Avusturya tarafından da Belgrad ile Tameşvar'ın Türkiye'ye terki ve Rakoçi'nin müstakil bir Erdel Macar Krallığı tahtına oturtulması" maddeleri olarak bildirmesi.

1738 Avusturya'ya karşı askeri hareketin muvaffakiyetle inkişafı, Kırım'dan Rusların tardı.

1739 Kızlarağasının tezviratıyla Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın azli; İvaz Mehmed Paşa'nın sadareti.

1739 Belgrad'ın muhasarası ve fethi. Rusya ile sulh muahedenamelerinin imzası:

Rus muahedesi metninin hülasası: Azak Kalesi yıkılacak ve o mıntıka iki devlet arasında boş bırakılacaktır. Rusya, Don Irmağı üzerinde Çerkaski Adası karşısında, Osmanlı İmpara-

torluğu da Kuban eyaletinin Azak semti hududunda yeni birer kale yapabileceklerdir. Rusya Azak Denizi'nde ve Karadeniz'de tüccar gemisi ve harp gemisi bulunduramayacaktır. İki taraf hudut güven ve asayişine azami itina gösterecekleridir. Küçük ve büyük Kabartaylar her iki devlete de tabi addolunmayacaklar, iki devlet arasında serbest kalacaklardır. Hangi tarafa tecavüz ederlerse o taraf tedip hakkına sahiptir. Rus tüccarları Karadeniz'de ancak Osmanlı İmparatorluğu tebaasının gemileriyle icra-yı ticaret edebileceklerdir. Rusya çariçesinin imparatoriçe unvanı tasdik ile çariçenin hatırı tatyib olunacaktır. Muahedenin musaddak nüshaları Fransa elçisinin tavassutuyla mübadele olunacaktır.

Avusturya muahedesi metninin hülasası: Belgrad, Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Eskikale halen mevcut tamirat ve istihkâmlarıyla teslim olunacaktır; tersane, cephane, mahzenler, kışlalar ve varoşta bulunan bilcümle beylik mebani olduğu gibi teslim olunacaktır. Bunlardan gayrı kalede ve şehirde yapılmış yeni istihkâmlar yıktırılacaktır. Böğürdelen Kalesi de aynı şartlarla Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Belgrad ile beraber Şimali Sırbistan Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacak, Küçük Eflak Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Tameşvar eyaletini Avusturya muhafaza edecektir. Şimali Bosna Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Bu muahede yirmi yedi sene için akdedilmiştir.

1740 Fransa'yla kapitülasyon muahedenamesinin yenilenmesi.

1740 Türkiye ile İsveç arasında tedafüi ve tecavüzi bir ittifak muahedesinin akdi.

1740 I. Mahmud tarafından Ayasofya Camii içinde bir umumi kütüphanenin tesisi.

1740 Sadrazam İvaz Mehmed Paşa'nın azli; Nişancı Ahmed Paşa'nın sadareti.

1740 İran Şahı Nadir'in Türk hududunu tecavüzü, Türk-İran muhasamatının yeniden başlaması.

1740 Sadrazam Ahmed Paşa'nın azliyle Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadareti.

1743 Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azliyle Ağa Hasan Paşa'nın sadareti.

1746 Kızlarağası Beşir Ağa'nın ölümü. (Bu zat I. Mahmud'a on altı sene kadar hizmet etmiş ve sonsuz bir nüfuza sahipti; sadrazamları birer kukla haline getirmişti.) Hacı Beşir Ağa'nın kızlarağası tayini ve selefi gibi hükümete karşı mütehakkim bir tavır takınışı, yeni kızlarağasının nüfuzuyla Sadrazam Ağa Paşa'nın sadareti; bir müddet sonra Emin Paşa'nın sadareti.

1746 Sadrazam Abdullah Paşa'nın azliyle Divitdar Emin Paşa'nın sadareti; bir müddet sonra Emin Paşa'nın azliyle Mustafa Paşa'nın sadareti.

1748 I. Mahmud'un hayır eseri olarak Nuruosmaniye Camii yapısına başlanması.

1754 Sultan I. Mahmud'un ölümü.

Sultan III. Osman

1754 III. Osman cülusu.

1755 Kânunusani: çok şiddetli kış, İstanbul'da Haliç'te Defterdar ile Sütlüce arasının donması.

1755 Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli, Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadareti; az sonra Hekimoğlu Ali Paşa'nın azliyle Nailî Abdullah Paşa'nın sadareti; Nailî Abdullah Paşa'nın azliyle Tevkiî Ali Paşa'nın sadareti.

1755 İstanbul'da büyük Hocapaşa Yangını, bu arada Paşakapısı'nın (Babıâli) yanması.

1755 Sadrazam Tevkiî Ali Paşa'nın azli ve idamı ve Mehmed Said Paşa'nın sadareti.

1756 Yapısı biten Nuruosmaniye Camii'nin resm-i küşadı.

1756 Mehmed Said Paşa'nın azli ve ikinci defa olarak Mustafa Paşa'nın sadareti.

1756 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1757 Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli, Ragıb Mehmed Paşa'nın (Koca Ragıb Paşa) sadareti.

1757 III. Osman'ın ölümü.

Sultan III. Mustafa

1757 Sultan III. Mustafa'nın cülusu. Mehmed Ragıb Paşa'nın sadareti ipkası. (Padişahın kız kardeşi Saliha Sultan ile Ragıb Paşa'nın izdivacı.)

1759 Sakarya Nehri ile Sapanca Gölü ve göl ile İzmit Körfezi arasında bir kanal açılmasına başlanması, bir miktar yer kazıldıktan sonra oraların arazi sahiplerinin hasis menfaat entrikalarıyla bu teşebbüsten vazgeçilmesi.

1760 Bu padişahın hayır eseri olarak İstanbul'da Laleli Camii'nin yapısına başlanması.

1760 Üsküdar'da III. Mustafa'nın anası Mihrimah Sultan'ın adına yaptırttığı Ayazma Camii'nin tamamlanması ve resm-i küşadı.

1761 Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa tarafından Koska'da bir mektep ile büyük bir umumi kütüphanenin tesisi.

1763 Tesis ettiği kütüphane ve mektebin resm-i küşadından az sonra Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa'nın vefatı; Hamid Hamza Paşa'nın sadareti, az sonra Hamid Hamza Paşa'nın azli, Mustafa Paşa'nın üçüncü defa olarak sadareti.

1763 Laleli Camii yapısının tamamlanması ve resm-i küşadı (bu camiin temellerinden çıkarılan toprakla Yenikapı'da Bizans'tan kalma eski liman doldurulmuştur).

1765 Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli; Muhsinzade Mehmed Paşa'nın sadareti; Mustafa Paşa'nın sürgün edildiği Midilli'de idamı.

1766 İstanbul ve havalisinde iki dakika süren büyük zelzele (13 Zilhicce 1179, 23 Mayıs perşembe günü). Büyük şehir bir harabeye döndü; bu arada Fatih Sultan Mehmed'in camii yıkıldı ki onun yerine III. Mustafa bugünkü Fatih Camii'ni yaptırttı.

1768 İstanbul'da ihtiyaca fazlasıyla kifayet edecek kadar çarşı hamamı bulunduğundan İstanbul'da odun ve su sıkıntısının önlenmesi için bundan böyle irat olarak yeniden çarşı hamamı yapılmasının yasak edilmesi.

1768 Polonya'nın taksimi üzerine Rusya'ya harp açmak isteyen III. Mustafa'ya devleti yeni bir harbe hazırlanmış bulamadığı için

muhalefet eden ve bu hususta evvela hazırlık yapılmasını ileri süren Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın azli, Silahtar Hamza Paşa'nın sadareti.

1768 Huzur-ı Hümayun'da Rusya üzerine sefer-i Hümayun için meşveret. İstanbul'daki Rus elçisinin Polonya taksimi meselesinde istintakından sonra tevkifi ve Yedikule Zindanı'nda hapsi.

1768 Silahtar Hamza Paşa'nın azli; Tevkiî Mehmed Paşa'nın sadareti.

1769 III. Sultan Mustafa'nın Rusya seferi.

1769 Hotin Kalesi'ne hücum eden Rusların bu kale muhafızları tarafından bozguna uğratılması üzerine Sultan Mustafa'ya "Gazi" unvanının verilmesi. (Hükümdarın şahsi arzusuyla girişilen bu seferin nasıl idare edileceğini ordumuzun İsakçı menziline geldiğinde toplanan harp meclisinde Sadrazam ve Serdar Mehmed Emin Paşa'nın şu sözleri pek aydın gösterir; vezir, "Benim seferle ülfetim yoktur! Ne tarafa hareket etmek hayırlı ise söyleyin!.." demişti.)

1769 Boğdan Voyvodası Ligor'un ordu erzakını teminde ihmal ve ihaneti üzerine azli ve İstanbul'a gönderilerek orada idamı.

1769 Divan-ı Hümayun tercümanı Nikolaki'nin Rus casusu olduğu anlaşılarak idamı.

1769 Sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın sinir hastalığının cinnet derecesini bulması, azli ve Dimetoka'ya sürgün edilmesi; Moldovancı Ali Paşa'nın sadareti. Mehmed Emin Paşa'nın sefer perişanlığından mesul tutularak idamı. Askerin itaatsizliği, ordudaki başıbozuk zihniyeti ve sair ümeranın ehliyetsizliği yüzünden Moldovancı Ali Paşa'nın Hotin civarında Dinyester Köprüsü bozgunu. Kânunuevvel: Sadrazam ve Serdar Moldovancı Ali Paşa'nın azli; Halil Paşa'nın sadareti ve serdarlığı.

1770 Boğdan Serdarı Abdi Paşa'nın Kartal hezimeti.

1770 Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa kumandasında Türk donanmasının Çeşme'de Akdeniz'e geçmiş olan Rusya'nın Baltık donanması tarafından basılarak yakılması.

1770 Bender, Kili, Yaş, İsmail, İbrail, Yerköyü, Bükreş'in birbiri arkasından Ruslar tarafından zaptı.

1770 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Silahtar Mehmed Paşa'nın sadareti.

1771 İsakçı'nın Ruslar tarafından zaptı.

1771 Kırım'ın Ruslar tarafından istilası ve Rusların Kırım Tatarlarına istiklal vaadi; Selim Giray Han'ın İstanbul'a firarı.

1771 Ordumuzun perişan halinden casusları vasıtasıyla muntazaman haber alan Rusların, Tolçi'yi zapt ve tahkimden sonra sadrazam kuvvetlerine hücumu. Askeri toplayamayan sadrazam ve serdarın kışlak olmak üzere Hacıoğlu Pazarcık'na çekilmesi. Vidin bozgunu. Pazarcık'ın her taraftan kaçan muhacirlerle bir mahşer yeri halini alması. Ordunun buradan da Edirne'ye çekileceğini haber alan Pazarcık halkının silahlarla ve sopalarla "Kırım'ı verdiniz. Bu kadar ülkeyi Moskof'a bıraktınız. Memleketimizi de bırakıyorsunuz" diye hücumu ve kendilerine ordunun Pazarcık'tan çekilmeyeceğinin bildirilmesi. Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa'nın azli ve Muhsinzade Mehmed Paşa'nın sadareti.

1772 Prusya ve Avusturya'nın tavassutuyla mütareke. (Her iki taraf olduğu yerde harbi bırakacak ve sulh imzalanıncaya kadar Tuna hudut olacaktır. Bir Rus memuru İstanbul'dan geçerek Akdeniz'de bulunan Rusya'nın Baltık donanmasına bu mütarekenin akdedildiğini bildirecektir.)

1773 Sulh müzakerelerinin akim kalması üzerine harbin başlaması, Rusların Rusçuk önünde Dağıstanlı Ali Paşa ve Silistre önünde Osman Paşa tarafından çok ağır ve kanlı bozgunlara uğratılması.

1773 Dağıstanlı Ali Paşa'nın ikinci bir Rus hücumu karşısında Karasu civarında mağlubiyeti. Harbin bidayetinden beri devam edegelen Rus zulüm ve vahşetinin bütün dehşetiyle devamı ve Rusların her girdikleri yerde korkunç katliamlar yapması.

1773 III. Mustafa'nın ölümü.

Sultan I. Abdülhamid

1773 I. Abdülhamid'in cülusu.

1774 Sadırazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın vefatı; İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti.

1774 Rusya'yla sulh; Küçük Kaynarca Muahedesi. Ruslar, Prusya

ve Avusturya'ya karşı Türkiye'den fazla arazi istemeyeceklerine söz vermişlerdi. Bundan ötürü bu muahedede hile yollarına saparak Osmanlı İmparatorluğu'nun istiklaline uymayan birtakım siyasi ve dini imtiyazlar almaya çalıştılar. Hileli tabir ve ifadeler kullandılar ve manalı tekrarlar yaparak bunu temin ettiler. Muahede metninin hülasası: Kırım Hanlığı müstakil bir devlet olmuştur. Kırımlılar tarafından Cengiz hanedanından seçilen hanlar hiçbir devlete tabi olmayacaktır. Türkiye ve Rusya Kırım işlerine müdahale etmeyecekler. Yalnız İslam olmaları münasebetiyle şer'i işlerde Osmanlı padişahını halife olarak tanıyacaklardır. Kabartay arazisi, Yenikale, Kerç, Dinyester ile Bug Nehri arasındaki memleketler ve bu arada Kılburun Kalesi Rusya'ya terk edilmiştir. Her iki devlet istediği yerde kale yapabilecektir. Rusya'nın İstanbul'da daimi bir elçisi bulunacak ve kendisine Babıâli nezdinde en muteber elçiye gösterilen muamele gösterilecektir. Osmanlı Devleti Hıristiyan tebaasıyla kiliselerini sıyanet edecektir. Rusya elçilerinin İstanbul'daki Ortodoks kiliselerini korumasına müsaade edilecektir. Rusya tebaası ve ruhbanının Kudüs ve diğer mukaddes ziyaret yerleri gezmelerine müsaade olunacaktır. Rusya Karadeniz'de serbestçe gemi inşa edebilecek ve bunları bütün denizlerde yüzdürebilecektir. Rusya devleti lüzum göreceği yerlerde tebaası olsun olmasın konsoloslar bulundurabilecektir. Rusya'ya, Beyoğlu'nda bir kilise inşası için müsaade olunacaktır. Rusya bütün Bucak memleketini, Akkerman, Kılı ve İsmail kalelerini ve Bender Kalesi'ni Türkiye'ye iade edecektir. Bütün Eflak ve Boğdan memleketlerini bütün şehir ve kaleleriyle keza Türkiye'ye iade edecektir. Türkiye bu memleketlerde bir umumi af ilan edecektir. Eflak ve Boğdan beyleri İstanbul'da birer maslahatgüzar bulunduracaklar ve bunlar birer sefir muamelesi göreceklerdir. Rus sefirlerinin Eflak ve Boğdan menfaatlerine dair arz edecekleri hususlar Babıâli tarafından hürmetle telakki olunacaktır. Rusya Akdeniz'de zapt ettiği adaları Türkiye'ye iade edecektir. Türkiye bu adalar halkı için bir umumi af ilan edecektir. Azak Kalesi Rusya tarafından tahkim olunabilecektir. Belgrad Muahedesi mülga ad-

dedilmiştir. Türkiye Rusya'ya 4.000.000 ruble (15.000 kese, yani 7.500.000 kuruş) harp tazminatı verecektir.

1775 Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

1775 Bir İspanyol donanmasının Cezayir'e hücumu ve karaya asker çıkarması; fakat Cezayir dilaverleri tarafından İspanyolların denize dökülmesi.

1776 Valilerin maiyetinde kullanılan ve türlü yolsuzlukları, çapulculukları ve hatta şekavetleri görülegelen levent askerinin kaldırılması; ki halk bu askere "levent eşkıyası" derdi.

1776 İstanbul'da Bahçekapı'da I. Abdülhamid hayratının yapısına başlanması. (Bir imaret, bir medrese, bir sebil ve çeşme ve türbe. Zamanımızda imaretin yerine Dördüncü Vakıf Hanı yapılmış bulunmaktadır; sebil ve çeşme Gülhane Parkı karşısına nakledilmiş. Medrese ile türbe yerindedir, medrese Zahire Borsası olmuştur.)

1777 Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın azli; Darendeli Mehmed Paşa'nın sadareti.

1777 Arabistan'da Necid'de Mehmed bin Abülvahhab'ın ve Vahhabilerin zuhuru (İslam akidelerine çok aykırı bir mezhebin müessisi olan bu adam ile başına toplananlar bilahare devlete büyük bir gaile çıkaracaktır).

1777 Rusların artık tamamen müstakil bir devlet olan Kırım Hanlığının içişlerini karıştırması ve bu devletin içişlerine müdahale vesilesi araması, Ruslara alet olan bir hizbin Devlet Giray Han yerine Şahin Giray'ın hanlığını istemesi ve himaye için Petersburg'a heyet göndermesi; aynı maksatta yanlarında bir de Rus memuru bulunarak dört Kırımlının İstanbul'a gelmesi.

1778 Şahin Giray'ın Rusya'ya dayanarak Kırım Hanlığını ilanı; Şahin Giray'ı korumak için Rusya'nın Kırım'a asker sokması. Selim Giray'ın Kırım'dan firarı ve Rusya'nın Şahin Giray'ı asla feda edemeyeceğini, icap ederse bu yüzden Türkiye'yle harp edeceğini resmen beyanı. Türkiye'nin de harbi göze alarak Kırım'a yedi kalyondan mürekkep bir filo göndermesi.

1778 Polonya taksimi. Milliyetperver Polonyalıların perişan bir halde Türkiye'ye ilticası; taksim arifesinde İstanbul'a gelmiş

bulunan bir Polonya elçisine karşılık Numan Bey isminde bir zatın Polonya'ya elçi tayin edilerek Rusların Kırım'da takındıkları vaziyete mukabele kabilinden bu tayinle Polonya taksiminin zımnen protesto edilmiş olması.

1778 I. Abdülhamid'in anası Rabia Sultan adına yaptırttığı Beylerbeyi Camii'nin resm-i küşadı (temeli 1777'de atılmıştı).

1778 Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'nın azli; yeniçeri ağalığından gelme Mehmed Paşa'nın sadareti.

1779 Küçük Kaynarca Muahedesi'nin muğlak ifadeli maddeleri yüzünden çıkan ihtilafları hal yolunda İstanbul'a gelen bir Rus elçisiyle müzakereler ve "Aynalıkavak Tenkihnamesi" adıyla anılan bir siyasi vesikanın imzalanması. Metnin hülasası: Kırım tamamen müstakil bir devlettir. Cengiz sülalesinden olan han tarafından intihap olunur. İntihabı müteakip, Osmanlı padişahının İslamların halifesi olarak han ve Tatar taifesi kendisinden bu intihabın tasdiki şer'isini isterler. Rusya devleti bu dini hususata müdahale etmeyecektir. Bilmukabele Türkiye de dini meselelerden gayrı Kırım hanlarının mülki işlerine hiçbir suretle müdahale etmemeyi taahhüt eder. Hanlık münhal olunca buraya memleket halkı tarafından kim seçilirse seçilsin, padişah halife sıfatıyla tasdik meselesinde hiçbir müşkülat göstermeyecektir. Küçük Kaynarca Muahedesi'yle Kırım üzerindeki siyasi hukukundan feragat eden padişah bunu geri almak için hiçbir teşebbüste bulunmayacaktır. Kırım'da, bu muahedede düşünülmemiş herhangi mühim bir mesele çıkarsa, Rusya ve Türkiye bu meseleye, aralarında anlaşmadan müdahale etmeyeceklerdir. Şahin Giray'ın hanlığı tasdik olunmuştur. Rusya'ya Karadeniz ve Akdeniz'de seyrisefain serbestisi verilmiştir. Rusya'ya bu hususta verilecek hak, Fransa ve İngiltere'ye verilen hakkın aynıdır.

1779 Sadrazam Mehmed Paşa'nın azli; Silahtar Kara Mehmed Paşa'nın sadareti.

1779 I. Abdülhamid'in hayır eseri olarak Emirgân Camii'nin inşası.

1780 Hindistan'da Malabar sahillerinin Müslüman kadın hükümdarı Bibi Sultan tarafından İstanbul'a bir elçiyle fağfuri eşya ve Hint kumaşlarından hediyelerle beraber bir name gönde-

rilmesi; Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahından memleketine musallat olan İngilizler ile Portekizlilere karşı yardım etmesinin istenmesi; İngiltere hükümetine bu hususta bir şefaatname gönderilmesi, Hintli elçinin mukabil kıymetli hediyelerle memleketine iadesi.

1781 Tuna boyunda İsmail kasabasında, mevkiin ehemmiyeti dolayısıyla yeni bir kalenin inşası.

1781 Sadrazam Silahtar Kara Mehmed Paşa'nın vefatı; Mehmed İzzet Paşa'nın ikinci sadareti.

1782 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1782 Sadrazam Mehmed İzzet Paşa'nın azli; Yeğen Mehmed Paşa'nın sadareti.

1782 Kırım Hanı Şahin Giray'ın Rus Çariçesi Katerina tarafından kendisine verilen Rus miralay rütbesi üniformasıyla dolaşması ve sair hafif meşreplikleri, ayyaşlığı, genç çocukları cebren asker yazıp maiyetine alması, kendisine muhalefet edenleri idam ettirmesi yüzünden çıkan Kırım ihtilali, Şahin Giray'ın bir gemiye atlayıp Yenikale taraflarına firarı ve Ruslara iltica sı; Kırım'da ihtilalciler tarafından Bahadır Giray'ın han ilan edilerek İstanbul'a arz edilmesi ve Bahadır Giray'a hanlık menşuru gönderilmesi.

1782 Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın azli; Halil Hamid Paşa'nın sadareti.

1783 Kırım meselesinin büyümesi, Rusların Kırım'ı istila ve bunu bir beyannameyle Avrupa devletlerine ve Türkiye'ye bildirmesi; Mareşal Potemkin'in Kırım'da 30.000 Tatar'ı idam ettirmesi, Bahadır Giray'ın Türkiye'ye ilticası. Kendisine Tekirdağ'da bir çiftlik verilerek yerleştirilmesi. Türkiye'nin Rusya'ya karşı harp hazırlığı.

1783 Gürcistan'da Tiflis Hanı Ergeli Han'ın Rus himayesine girmesi; bu suretle Rusya'nın bu memleketin istilasına doğru da yeni bir adım atması.

1783 Türkiye'de askeri ıslahat ve kalkınma teşebbüslerine başlangıç olarak Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul'da Kasımpaşa'da bir kalyoncular kışlasının yaptırılması ve bu tarihe kadar Kasımpaşa'da ve Galata'da bekâr

odalarında oturan kalyoncuların zapturapt altına alınmasına doğru bir adım atılması. (Gazi Hasan Paşa bu kışlayı kendi kesesinden yaptırmış, devlet hazinesinden tek kuruş harcamamıştır.)

1785 Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın azli; Şahin Ali Paşa'nın sadareti; Halil Hamid Paşa'nın sürgün edildiği Bozcaada'da idamı.

1785 Soğucak ve Anapa kalelerinin tamiri ve o havalideki Çerkez kabilelerinin İslamiyet'i kabulü.

1786 Rusların istiskal ettiği Şahin Giray'ın af talebiyle Türkiye'ye sığınmak istemesi, kendisine bu müsaadenin verilmesi ve Rusların da muvafakatiyle Türkiye'ye gelmesi, Rodos'a sürgün olarak gönderilip bir devlet haini sıfatıyla orada idamı.

1786 Sadrazam Şahin Ali Paşa'nın azli; Yusuf Paşa'nın sadareti.

1787 Kırım'ın istilası üzerine Rusya'yla olan ihtilaf sulh yoluyla halledilemeyerek Rusya'ya harp ilanı; Rus elçisi Polçakov ile baştercümanı Pizani'nin Yedikule'de hapsi ve Türkiye limanlarında bulunan Rus gemilerinin müsaderesi için her tarafa emirler gönderilmesi.

1787 Rusya'nın müttefiki olarak Avusturya'nın Türkiye'ye ilanı harbi.

1787 Hudutta Özi Muhafızı İsmail Paşa'nın nehrin öte yakasında Rusların elindeki Kılburun Kalesi'ni zapt etmek için nehrin öte yakasına geçirdiği 6.000 kişilik bir Türk kuvvetinin Ruslar tarafından pusuya düşürülerek tamamen şehit edilmesi; bu vakanın Türkiye'nin her tarafında maneviyat üzerinde derin sarsıntılar yapması.

1788 Yaş ve Hotin'in Ruslar tarafından zaptı.

1788 Türk ince donanmasının Özi Kalesi önünde yakılması ve bu kalenin Ruslar tarafından muhasarası.

1789 İkincikânun: uzun bir mukavemetten sonra Özi'nin Ruslar tarafından zaptı. Asker, erkek, kadın, çocuk Özi Müslümanlarının katliamı.

1789 Özi felaketini öğrenen Sultan I. Abdülhamid'e teessüründen felç gelmesi ve birkaç gün sonra vefatı.

Sultan III. Selim

1789 III. Selim'in cülusu.

1789 Donanmayı ve tersaneyi ihya eden ve zamanının Hayreddin Paşa'sı denilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kaptanpaşalıktan alınıp bir ordu kumandanlığına tayini ve derhal İstanbul'dan cepheye hareketi (paşanın sadece kendi kapısı kulu halkı 5.000 kişiydi).

1789 Bir Türk ordusunun Rus ve Avusturyalıların müşterek hücumu karşısında Fokşan mağlubiyeti.

1789 İsmail Paşa ordusunun Eflak'ta Boza (Buzau) bozgunu.

1789 Gazi Hasan Paşa'nın Mareşal Potemkin kumandasındaki büyük Rus ordusunu İsmail önünde ağır zayiat verdirterek bozguna uğratması.

1790 Türk ordusunun Şumnu kışlağına çekilmesinden istifade eden Rusların Akkerman Kalesi'ni zaptı.

1790 Belgrad, Semendire ve Ferhülislam kalelerinin Avusturyalılar tarafından zaptı.

1790 Sadrazam ve Serdar Kethüda Hasan Paşa'nın azli; Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sadareti ve serdarlığı.

1790 Rusların Bender'i zaptı.

1790 Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın Şumnu'da hummaya tutularak vefatı; Rusçuklu Hasan Paşa'nın sadareti.

1791 Adalar Denizi'nde ve Akdeniz'de Rus bayrağı çekerek korsanlık eden Rusların Donanma-yı Hümayun tarafından takip ve tenkili (bu korsanların en mütecasir ve küstahı Karakaçan ve Lambro'dur).

1791 Büyük âlim Gelenbevî İsmail Efendi'nin vefatı.

1791 Karadeniz'in şimali şarki sularında deniz muharebesi, ağır şekilde hırpalanan Rus donanmasının "salkım saçak" Kefe limanına firar ve ilticası.

1791 1789'da başlamış olan Fransız Büyük İhtilali Avrupa'da hürriyet ve milliyet fikirlerini yayması üzerine birer müstebit hükümdar olup çeşitli milletlere hükmetmekte olan Rusya çarı ile Avusturya imparatorunu telaşa düşürmesi ve Türkiye'yle devam edegelen harbe bir an evvel son verme temayülleri;

Avusturya'yla mütareke, Ziştovi'de sulh müzakeresi.

1791 Gazi Hasan Paşa bendegânından olup paşanın himayesiyle Eflak voyvodası tayin edilen ve bu harpte hizmetleri görülen Mavroyani Bey'in paşanın vefatından sonra azli ve az sonra Fenerli münafik Rumların tezviratıyla idamı.

1791 Kili Kalesi Tuna boğazlarının Ruslar tarafından istilası ve İsmail'in Ruslar tarafından zaptı.

1791 Sadrazam ve Serdar Rusçuklu Hasan Paşa'nın bu mağlubiyetlerden mesul tutularak idamı; Koca Yusuf Paşa'nın ikinci defa olarak sadareti.

1791 Şarkta Anapa'nın Ruslar tarafından istilası ve Rusya'yla mütareke.

1791 Ziştovi'de Avusturya'yla sulh muahedesinin imzası. Muahede metninin hülasası: Her iki devlet harp esnasında karşı tarafı tutmuş olan tebaasına af ilan edecektir. Bundan evvel akdedilmiş olan muahedelerin yürürlükte olan maddeleri yine yürürlükte olacaktır. Avusturya bu harpte zapt ettiği bütün kale, palanga ve şehirleri Türkiye'ye iade edecektir. Asker veya halktan bütün esirler bilabedel serbest bırakılıp memleketlerine iade olunacaktır. Yalnız İslamiyet'i kabul eden Hıristiyanlar ile tanassur eden Müslümanlar bundan istisna edilecektir.

1792 Yaş'ta Rusya'yla sulh müzakereleri ve Yaş Muahedenamesi'nin imzası. Metnin hülasası: 1774 Kaynarca ve 1779 Aynalıkavak muahedeleri ile 1783 ticaret muahedesi ve 1783 tarihli Kırım ve Taman'ın Rusya'ya ilhakını beyan eden siyasi senet yürürlükte kalacaktır. Turla Nehri iki devletin hududu olacaktır. Diğer sınırlar bu harpten evvelki şeklinde olacaktır ve Rusya bu hudutlara göre, bu harpte işgal ettiği bütün kale, palanga ve şehirleri Türkiye'ye iade edecektir; bu arada Bucak memleketi, Bender, Akkerman, Kili, İsmail kaleleri Türkiye'ye iade olunacaktır. Ruslar tarafından istila edilmiş olan Boğdan tamamen tahliye edilecektir. Türkiye Boğdanlılardan eski alacaklarını tamamen affedecektir; harp görmüş olan bu voyvodalık her türlü vergi ve tekâliften iki sene için affolunacaktır. Halktan ve askerden bütün esirler bilabedel serbest bırakılacak ve memleketlerine iade olunacaktır. Yalnız esaretleri zamanında tanas-

sur edenler Rusya'da ve İslamiyet'i kabul edenler de Türkiye'de kalacaklardır. Her iki devlet yekdiğeri nezdine büyükelçiler gönderecektir.

1792 Bu harp birinci sadaretinde açıldığı için halk tarafından iyi görülmeyen Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın azli; Melek Mehmed Paşa'nın sadareti.

1792 Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından Akdeniz'deki Rum korsanların tek gemileri kalmayınca tamamen tenkili.

1792 Sultan Selim tarafından talimli asker yetiştirilmesi düşünülerek talim meydanı olarak Kâğıthane Çayırı'nın seçilmesi ve askere yakından nezaret maksadıyla harabe halinde bulunan Kâğıthane Kasrı'nın tamiri.

1792 Tersane ıslahatına girişilmesi ve yeni bir tersane nizamı kurulması.

1792 Devlet erkân ve ricali tarafından padişahın arzusu üzerine devlet nizamının ıslahı hakkında layihalar yazılması.

1792 Hasköy'de kumbaracı ve lağımcı asker ocaklarına kışla inşasına başlanması ve bu asker ocaklarının ıslahı yolunda yeni kanunlar ve nizamnameler tanzimi.

1793 Donanma ve tersane ıslahatı meyanında bahriye zabitlerinin maaş zamlarıyla terfihi ve terfilerde liyakat ve ehliyet gözetilmesi.

1793 III. Selim'in Türk donanmasını kuvvetlendirmek için bizzat alakadar olarak yaptıracağı büyük yeni gemilerden birincisi olan "Âsar-ı Nusret" kalyonunun tersanede denize indirilmesi; Fransa ve İsveç'ten getirilen muallim zabit ve mühendislerle 200 gencin bahriye zabiti ve mühendis olarak yetiştirilmesine başlanması; yeniçerilerin zoraki olarak ilk talimleri.

1793 Girişilen ve girişilecek olan askeri ıslahat içinde ağır masrafları karşılamak için yeni gelir kaynakları aranması; bir "İrad-ı Cedit Defterdarlığı" ihdası; bazı yeni vergiler ve bir kısım halkta ilk hoşnutsuzluklar.

1793 Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak seçme talimli efrat ile Nizam-ı Cedit Asker Ocağı'nın kurulması.

1793 Asrın büyük şairi Şeyh Galib'in postnişinin olduğu o devrin bir ilim ve sanat ve edebiyat mahfeli Galata Mevlevihanesi'nin tamiri.

1793 İstanbul'da büyük Odunkapısı Yangını.

1793 Rasih Paşa'nın Petersburg'a, Agâh Efendi'nin Londra'ya büyükelçi tayini.

1793 Anadolu'da asayişin bozulması, şekavet; Rumeli'de dağlı eşkıyası gailesi, bunların köylere, kasabalara vahşiyane tecavüzleri.

1793 Arabistan'da Vahhabilerin ayaklanması.

1793 Baruthane nizamı, baruthanenin ıslahı.

1794 Karadeniz Boğazı kalelerinin tamiri.

1794 Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın azli; İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti. (Bu zatı I. Abdülhamid devri sadrazamlarından Mehmed İzzet Paşa'yla karıştırmamalıdır.)

1795 Fransa'da kurulmuş olan Cumhuriyet hükümetinin tasdiki. (İlk Fransız Cumhuriyeti'ni Avrupa'da evvela Prusya ve ikinci olarak da Türkiye tasdik etmiştir.)

1795 Fransa Cumhuriyeti'yle İstanbul ittifak muahedenamesi. (Fransa ve Türkiye Avrupa'da bir harbe girdiği takdirde müttefiki ona, dilediği yere en geç dört ay zarfında atlı ve yaya 30.000 asker yahut on harp gemisi gönderecektir.)

1795 Kafkasya'da, Derbent Kalesi'nin Ruslar tarafından işgali. (Kale İran'a aittir. Fakat Türkiye üzerindedir.)

1795 İstanbul'da Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin inşası. (III. Selim Mevlevi tarikatı muhibbi olduğundan bu devrin kibar ve ricalinin konaklarında bir Mevlevi dedesi bulundurmak adeta bir moda haline girmişti. Hatta Donanma-yı Hümayun denize, Mevlevilerce nezir sayısı olan 18 gemiyle çıkar olmuştu.)

1795 Küçükçekmece'de Azatlı Baruthanesi'nin kurulması ve tersane büyük havuzunun inşası.

1796 Rumeli'de dağlı eşkıyasının ortalığı kasıp kavurması. Vidin'de mütegallibe Pazvandoğlu'nun dağlı eşkıyasına arka olması ve Tırnova'yı bastırarak bu şehri yağma etmesi.

1797 Pazvandoğlu'nun fermanlı şaki ilanı.

1798 Pazvandoğlu'nu tedip için gönderilen askerin Vidin önünde mağlubiyeti.

1798 Galata Mevlevihanesi şeyhi ve asrın büyük şairi Şeyh Galib'in vefatı.

1798 Fransız Generali Bonapart'ın Mısır baskını ve İskenderiye'yi

zaptı; Avrupa devletleriyle Fransa'ya karşı ittifak müzakereleri; Fransızların Mısır istilasını süratle genişletmesi.

1798 Mısır ihracını yapmış olan Fransız donanmasının Ebukir limanında Amiral Nelson kumandasındaki İngiliz donanması tarafından yakılması.

1798 Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Yusuf Ziya Paşa'nın sadareti.

1798 Fransa'ya ilan-ı harp.

1798 Birincikânun: Rusya'yla İstanbul ittifak muahedesi. Metnin hülasası: İki devlet tedafüi ve tecavüzi ittifak bağlarıyla bağlanmıştır. Akit devletlerden biri bir düşman hücumuna uğrarsa, diğeri tecavüze uğrayan devletin arzusuna göre nakden veya asker göndererek yardım edecektir. Harpten münferit bir sulh akdiyle çıkmayacaklardır. Yardıma gelecek müttefik donanma, diğer devletin sularına girdiği andan itibaren erzak ve cephane tedariki hususunda azami kolaylık görecektir. Harpte düşmandan alınacak ganaim onu alan askere ait olacaktır. İngiltere ve Prusya kralları ve bu ittifaka girmek isteyen sair devletler ittifaka alınacaktır. Bu ittifak sekiz sene için akdedilmiştir; çar ve padişah ittifakın temdidi için halisane duygular beslemektedirler; bu ittifak muahedenamesinin gizli maddeleri: Fransa'yı idare edenler, dini bu memleketten ihraç etmişler ve nizam-ı âlemi bozmaya teşebbüs etmişlerdir; bu arada Devlet-i Osmaniye topraklarına da tecavüz etmişlerdir. Padişah talebi üzerine Rusya çarı Rusya'nın Karadeniz donanmasının İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerek Akdeniz'e çıkması için emir vermiştir. Türk ve Rus donanmalarının başbuğları Akdeniz'deki Fransız harp gemileriyle tüccar gemilerini mahvetmek için aralarında anlaşarak hareket edeceklerdir. İngiltere de Fransa'yla hal-i harpte bulunduğundan Akdeniz'deki İngiliz filosuyla anlaşılacaktır. Harbin hitamında Rus donanması Karadeniz'e dönecektir. Harbin devamınca Rus donanması Türk limanlarından istifade edecektir. Harpten sonra Rusya, Boğazlar'ın Rus donanmasına açılması için bir hak iddia etmeyecektir. Bu ittifaka girecek herhangi diğer bir müttefik devletin donanması herhangi bir baha-

neyle Karadeniz'e giremez. Karadeniz Türkiye ile Rusya arasında kapalı bir denizdir. Akdeniz'e çıkacak Rus donanmasının iaşesini Osmanlı Devleti taahhüt etmiştir. Bunun için İstanbul'daki Rus elçisine her üç ayda bir 1.200 kese verecektir. Padişah talep ederse Rusya çarı 7580 bin kişilik bir kara ordusuyla da yardım edecektir. Bu ordunun iaşesini padişah deruhte etmiştir.

1798 Fransa'yla hal-i harpte bulunan Rusya'ya Boğazlar'ı açmamız ve Karadeniz Rus donanmasının Akdeniz'e çıkması.

1799 İkincikânun: İngiltere'yle İstanbul ittifak muahedesi. (Bu muahedeyle İngiltere Türk-Rus ittifakına girmiştir.)

1799 Mısır'a hâkim olan Bonapart'ın Suriye'ye hücumu. ElAriş, Gazze, Yafa, Rimle ve Hayfa'nın Fransızlar tarafından istilası. Akkâ muharebeleri ve Fransızların hezimeti ile firarı.

1799 İki Sicilya Krallığı'yla İstanbul ittifak muahedesi. (Bu muahedeyle bu krallık Türk-Rus ittifakına girmiştir.)

1799 Sadrazam Yusuf Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la Mısır üzerine hareketi.

1799 Hakkından gelinemeyen Vidin mütegallibesi Pazvandoğlu Osman Ağa'ya vezirlik rütbesiyle Vidin muhafızlığının verilmesi.

1799 Adriyatik Denizi'nde eski Venedik Cumhuriyeti'ne ait olup Fransızlara intikal etmiş bulunan ve Fransızların elinden de Rus donanması tarafından alınan Korfu, Kefalonya, Zanta, Ayamavra, İthaki, Paksos ve Cerigo adalarından mürekkep "Yediada Cumhuriyeti" adıyla yeni bir devletin kurulması ve metbuu Osmanlı padişahı olan bu cumhuriyetin Rusya çarının himayesi ve kefaleti altına konulması.

1799 Tiflis'in Rusya tarafından ilhakı.

1799 General Bonapart'ın Mısır'daki Fransız ordusunun başına General Kleber'i bırakarak gizlice İskenderiye'den Fransa'ya firarı. (Bonapart Mısır sularını abluka eden İngiliz donanması Amirali Sidney Smith'ten üç küçük gemiyi Fransa'ya göndermek için müsaade almış ve büyük bir cüretle bunlardan birine binmişti. İngiliz amirali bu firar hadisesini geç haber alabilmiş, takibe koyulmuş ise de General Bonapart'ı yakalayamamıştı. Fransa'ya dönen Bonapart evvela hükümet darbe-

siyle direktuvar idaresini devirmiş, sonra da imparatorluğunu ilan etmiştir.)

1799 Mısır'a girmek isteyen Ordu-yı Hümayun'un Fransızlara mağlubiyeti.

1800 Mısır'daki Fransız ordusu kumandanı General Kleber'in Kahire'de Halepli Süleyman isminde bir genç tarafından hançerlenerek öldürülmesi; Süleyman'ın bir eli yakıldıktan sonra kazığa vurulmak suretiyle idamı. Mısır'da sözde İslamiyet'i kabul ettiği söylenen ve hatta Reşid kasabasından bir Müslüman kızıyla da evlenmiş bulunan General Abdullah Menou'nün Fransız ordusu kumandanlığı.

1800 Rumeli'de dağlı eşkıyasının tekrar ortalığı kasıp kavurması, köy ve kasabaların basılması ve türlü şenaatin icrası; eşkıyayı himaye eden Pazvandoğlu'nun vezirliğinin refi ile Vidin muhafızlığından azli.

1800 İstanbul'da Eyüp Sultan Camii'nin esaslı büyük tamiri.

1800 Hindistan hükümdarlarından Bahadır Han tarafından Sultan III. Selim'e kıymetli Hint kumaşları gönderilmesi.

1800 Akdeniz'deki Rus donanmasının Karadeniz'e avdeti.

1801 İngiliz donanmasının Ebukir'de karaya asker çıkarması.

1801 Türkler tarafından Reşid Kalesi'nin Fransızlardan istirdadı. İskenderiye'nin muhasarası.

1801 Fransızların Kahire şehrini tahliye ederek Türklere teslimi.

1801 Mısır'daki Fransız ordusu kumandanlığı ile Türk-İngiliz orduları kumandanları arasında İskenderiye şehrinin Türkiye'ye terki hakkında mukavelename. Mısır'daki Fransız ordusunun İngiliz donanması tarafından Marsilya'ya götürülmesi ve Bonapart'ın işgal macerasıyla başlayan Mısır gailesinin sona ermesi.

1801 Osmanlı ricalinden Galib Efendi'nin sulh müzakeresi için Paris'e gönderilmesi.

1802 Yer yer Rumeli âyanının tegallübü, birbirleriyle mücadeleleri; Rumeli âyanı tarafından hasımlarına karşı kullanılmak üzere Kırcalı ve Dağlı diye anılan eşkıyanın himayesi; Rumeli'de büyük anarşi.

1802 İngiltere ile Fransa arasında Amiens Musalahası. (Bu mu-

salahanın Türkiye'ye ait maddeleri: Fransa Yediada Cumhuriyeti'ni tasdik edecektir. İngiltere'nin müttefiki olarak Türkiye'yle de bir sulh muahedesi akdolunacaktır.)

1802 Fransa ile Türkiye arasında sulh muahedesi.

1803 Arabistan'da Vahhabi mezhebinin yayılması, Suud Vahhabi'nin Mekke'ye girmesi; Hazreti Peygamber ile Asr-ı Saadet ekâbiri İslam'ının asırlardan beri muhafaza edilegelen doğdukları evleri yıktırtması, mezarlıkların tahribi, mescitlerin yıktırılması; Mekke'nin bir harabezara dönmesi.

1803 Vali Hüsrev Paşa, Arnavut askerleri başbuğu Tahir Paşa ve Mısır'daki Kölemen beyleri arasında geçimsizlik; Mısır'da bir anarşi başlangıcı.

1803 Yeniden başlayan Fransa-İngiltere harbi münasebetiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bitaraflık beyannamesi.

1803 Mısır'da anarşinin had bir şekil alması, Vali Hüsrev Mehmed Paşa'nın Arnavut askerleri tarafından Kahire'den kaçırtılması, Arnavut Tahir Paşa'nın yeniçeriler tarafından katli, Kölemen beylerinin de bu karışıklıktan istifade ederek Mısır'ın idaresini ele geçirmesi, Trabluslu Ali Paşa'nın Mısır valisi tayini.

1804 Maktul Arnavut Tahir Paşa'nın sergerdelerinden Kavalalı Mehmed Ali Ağa'nın entrikalarıyla Mısır Valisi Ali Paşa'nın Kölemenler elinde katli; Kölemenler arasında rekabet mücadelesi ve sergerde Mehmed Ali Ağa'nın bundan istifade ederek Mısır'ın idaresini ele geçirmeye çalışması.

1804 Mütegallibe âyan ile dağlı eşkıyası elinde kalmış olan Rumeli'nin karışık ve perişan halinin devamı.

1804 Sergerde Karayorgi idaresinde Sırpların isyanı ve Karayorgi'nin Avusturya'dan yardım istemesi, Rus ajanlarının Sırp isyanını tahriki, asiler tarafından Belgrad'ın muhasarası. Karadağ'da isyan ve Karadağlıların ele geçirdikleri köy ve kasabalara Rus bayrağı çekmeleri.

1804 İstanbul'da Tophane'de yangın ve bütün çarşıyla beraber topçu kışlalarının yanması.

1805 Rusya'nın teşvikiyle Karayorgi'nin kendisini Sırpların gospodarı ilan ederek Osmanlı Devleti Sırp istiklalini tasdik etmedikçe silahı elden bırakmayacağını beyan etmesi.

1805 Fransa'da imparatorluğunu ilan eden Napolyon Bonapart'ın bu unvanının Türkiye tarafından tasdiki.

1805 Sadrazam Yusuf Ziya'nın sadrazamlıktan çekilmesi; Hafız İsmail Paşa'nın sadareti.

1805 Kavalalı Mehmed Ali'nin vezaret rütbesiyle Mısır valiliği; Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'da Kölemenlerin imhası.

1805 Fransa'yla hal-i harpte bulunan İngiltere'nin ittifakından ayrılmak istemeyen Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya karşı Rusya'yı destekleyen İngiltere'nin tazyikiyle Türk-Rus ittifakını dokuz sene için uzatması.

1805 Sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın Nizam-ı Cedit aleyhtarlığı ve Rumeli âyanlarını da Nizam-ı Cedit'e karşı mukavemete teşviki; âyanın Edirne toplantısı ve ilk defa olarak III. Selim ile Nizam-ı Cedit'e karşı açık bir muhalefet hareketi.

1805 Sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın azli; İbrahim Hilmi Paşa'nın sadareti.

1805 Kaynarca Muahedesi'ne aykırı olarak bir Rus aleti olan Eflak Voyvodası Kostantin İpsilanti ile şüpheli bir şahıs olarak görülen Boğdan Voyvodası Aleksandros Mozuros'un azilleri; Konstantin İpsilanti'nin Rusya'ya firar ve ilticası. Ve bu aziller vakasından sonra Türkiye'nin İngiltere ve Rusya'dan ayrılarak Fransa dostluğuna itimat ve temayülü.

1805 Birincikânun: Rusların harp açmaya lüzum görmeden hududu tecavüz ederek Bender, Hotin, Kili ve Akkerman kalelerini zaptı. Bir Rus ordusunun İsmail önünde Türklere mağlubiyeti.

1806 İkincikânun: Rusya'nın müttefiki İngiltere'nin tazyikine rağmen Rusya'ya harp ilanı. Sadrazamın Ordu-yı Hümayun'la sefere gitmesi münasebetiyle, Nizam-ı Cedit aleyhtarı Köse Musa Paşa'nın İstanbul'da sadaret kaymakamlığına getirilmesi.

1806 İngiliz elçisinin İstanbul'u terk ederek Akdeniz'deki İngiliz donanmasına gitmesi, İngiliz donanmasının hicri 1220 Kurban Bayramı günü Boğaz kaleleri kumandan ve muhafızlarının bayram namazında bulunmalarından istifade ederek Boğaz'dan geçip İstanbul önüne gelmesi ve payitahtı tehdit ile Türkiye'yi sulha icbarı, bütün İstanbul halkının şehri müdafaaya hazırlanması, İngilizlerin acil bir şekilde İstanbul

önünden çekilip Akdeniz'e dönmeleri.

1807 Vahhabilerin Medine'yi istilası; evvelce Mekke'de yaptıkları tahribatı Peygamber'in merkadi müstesna burada yapmaları; asırlardan beri merkad-i Peygamberi'ye hediye olarak gönderilmiş paha biçilmez mücevheratın vesair harikulade kıymetli eşyanın Suud Vahhabi tarafından gasbı ve kendi beldesi olan Deriye'ye götürülmesi.

1807 İngilizlerin İskenderiye'yi istilası, Reşid'de bozulan İngilizlerin İskenderiye'yi tahliyesi.

1807 Karadeniz Boğazı muhafızı olan yamakların sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'nin teşvikleriyle Nizam-ı Cedit ve Sultan III. Selim aleyhine isyanları, yamakların Kabakçı Mustafa başbuğluğunda İstanbul üzerine yürümeleri; bütün yeniçerilerin ayaklanmasıyla büyük ve kanlı İstanbul ihtilaliyle Nizam-ı Cedit'in kaldırılması. III. Selim'in tahttan indirilmesi.

Sultan IV. Mustafa

1807 Sultan IV. Mustafa'nın cülusu.

1807 III. Selim devri ricalinden bazılarının idamı. Silistre'de bulunan Ordu-yı Hümayun'da askerin ayaklanması, Serdar ve Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'nın azli, Çelebi Mustafa Paşa'nın sadareti.

1807 III. Selim devri ricalinden bazılarının Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın himayesine sığınmaları ve Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak için gizli müzakereleri. Bu zevat tarihimizde Rusçuk Yâranı diye meşhurdur.

1807 Napolyon ile Rusya Çarı Aleksandr'ın Tilsit mülakatı, bu görüşmede Rusya'nın Türkiye'yle bir mütareke akdinin şart koşulması. Fransa'nın tavassutuyla Türkiye-Rusya mütarekesi: muhasama derhal duracak ve sulh müzakerelerine başlanacaktır. Mütarekenin akdiyle beraber Rusya işgal ettiği kale ve şehirleri tahliye edecek, fakat sulhun akdine kadar buralara Türk askeri girmeyecektir. Uzlaşılamaz ise mütareke 1808 Nisanı'na kadar uzatılacaktır.

1808 Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam ve Ordu-yı Hümayun'la ve bazı Rumeli âyanları, âyanların askerleri ve kendi seçkin askerleriyle İstanbul'a doğru hareketi. Önden gönderilen Pınarhisar âyanı Ali Ağa'nın Rumelifeneri hisarında Boğaz nazırı olmuş bulunan Kabakçı Mustafa'yı gece evinde bastırarak idamı; vakanın şüyuu üzerine İstanbul'da büyük bir heyecan, Alemdar'ın İstanbul'a gelmesi; kendi askerleri ve Rumeli âyanlarının askerleriyle hükümet darbesi, sadrazamın tevkifi, sarayın basılması, IV. Mustafa bendeleri tarafından Sultan Selim'in şehit edilmesi, IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi.

Sultan II. Mahmud

1808 Temmuz: Sultan II. Mahmud'un cülusu, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti.

1808 Alemdar Paşa'nın diktatörlüğü; serkeşliğe ve uygunsuz hareketlere karşı verilen amansız idam cezalarıyla yeniçerilerin sindirilmesi. Sekban-ı Cedit adıyla yeni bir asker ocağının kurulması. İkinciteşrin: İstanbul'da yeniçeri ihtilali; Alemdar Mustafa Paşa'nın ikamet etmekte olduğu Babıâli'de geceleyin bastırılması ve Babıâli'nin kundaklanarak yakılması, yeniçerilerin eline düşeceğini anlayan Alemdar Paşa'nın intiharı. Yer yer pusuya düşürülen sekbanların öldürülmesi, Babıâli yangınının etrafa sirayetle büyük bir İstanbul yangını olması. Yeniçerilerin Saray-ı Hümayun'a yürüyüşü; eski Padişah IV. Mustafa'nın sarayda Sultan Mahmud'un emriyle idamı. Sekban-ı Cedit asker ocağının lağvı; sekban kışlaları olan Levent Çiftliği Kışlası ile Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nın yeniçeriler tarafından yakılması.

1808 Memiş Paşa'nın sadareti.

1809 Napolyon ile Çar Aleksandr'ın Erfurt mülakatı; çarın teklifi olan bir Türkiye taksimi meselesini Fransa istikbalde görüşülmeye değer bir mesele telakki eylemiştir. Fransa, Türkiye üzerindeki nüfuzunu kullanarak bir Türkiye-İngiltere antlaşmasına mani olacaktır.

1809 1 İkincikânun: Sadrazam Memiş Paşa'nın azli; Yusuf Ziya Paşa'nın sadareti.

1809 Rusya'yla mütareke müddetinin bitmesiyle harp halinin avdeti.

1809 Türkiye ile İngiltere arasında Çanakkale sulh muahedesi ve gizli ittifak muahedesi. Gizli muahede metninin hülasası: Rusya ile anlaşan Fransa Türkiye'ye harp ilan ederse Fransız donanmasına karşı Akdeniz'deki Osmanlı adaları ile sahillerinin müdafaasını İngiliz donanması deruhte etmiştir. Fransız tazyikine mukavemet edecek olan Türkiye'ye İngiltere top ve her nevi askeri teçhizat verecektir. İngiltere Türkiye'den evvel Rusya'yla sulh akdedecek olursa, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Osmanlı Devleti'nin şanına, menfaatine, istiklaline ve toprak tamamiyetine layık bir sulh teminini taahhüt etmiştir (5 İkincikânun).

1809 Nisan: Rus harbinin devamınca Boğazlar'ın bütün devletlere karşı kapatılmış olduğuna dair Osmanlı notası.

1811 Birinciteşrin: yeni bir Rus-Fransız harbinin başlaması ihtimali karşısında, Fransa'nın harbe devama teşvikine rağmen Napolyon'un karakterine güvenilemediğinden Rusya'yla mütareke.

1811 Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın azli, Laz Ahmed Paşa'nın sadareti.

1812 28 Mayıs: Rusya'yla Bükreş sulh muahedesi. Muahede metninin hülasası: Rusya bu harpte işgal ettiği Eflak ve Boğdan'ı Türkiye'ye iade etti. Bu harpte işgal edilmiş olan Besarabya Rusya'da kaldı. Prut Nehri iki devlet arasında hudut oldu. Tuna'nın Kili ağzı iki devlet arasında müşterek olacaktı. Bu harpte Ruslar hesabına çalışmış Sırp asiler affolunacaktı. Osmanlı Devleti, Sırbistan'a bir nevi muhtariyet verme hususunda Sırp ileri gelenleriyle müzakere vaadinde bulundu.

1812 Sadrazam Laz Ahmed Paşa'nın azli; Hurşid Ahmed Paşa'nın sadareti.

1813 Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Medine ile Mekke'yi Vahhabilerin elinden kurtarması.

1815 Nisan: Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1815 Teşrinievvel: Yunan adalarının İngiltere himayesine verilmesine Osmanlı Devleti'nin muvafakati; Dalmaçya sahilinde Parga'nın Türkiye'ye terki.

1818 Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

1820 Amerika Birleşik Devletleri'yle ilk ticari münasebetlerin kurulması.

1820 Kânunusani: Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın azli, Seyid Ali Paşa'nın sadareti.

1821 Mart: Sadrazam Seyid Ali Paşa'nın azli; Benderli Ali Paşa'nın sadareti. Bir ay sonra azliyle Hacı Salih Paşa'nın sadareti.

1822 10 Teşrinisani: Sadrazam Hacı Salih Paşa'nın azli, Deli Abdullah Paşa'nın sadareti.

1822 Yunanistan ve Mora üzerinde büyük nüfuz sahibi Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın, Nişancı Halet Efendi'nin kini karşısında devlete arzusuna rağmen asi oluşu üzerine ordu sevki, Yanya'da muhasarası, idamı. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanıyla beraber başlamış olan Mora ihtilalinin paşanın idamından sonra bütün şiddetiyle alevlenip devamı.

1823 Mart: Sadrazam Deli Abdullah Paşa'nın azli; Silahtar Ali Paşa'nın sadareti.

1823 İran'la Erzurum Sulh Muahedesi. Mora İhtilali'ni fırsat bilerek Türkiye'ye saldıran İranlılar Bağdat cephesinde mağlup oldular, fakat Şarki Anadolu'da Beyazıt'ı, Bitlis'i, Erciş'i zapt ettiler, ordularında bir kolera çıktı, sulh istediler; Kasr-ı Şirin Muahedesi esaslarına göre bu ahitname imzalandı.

1823 Birincikânun: Sadrazam Silahtar Ali Paşa'nın azli; Said Galib Paşa'nın sadareti.

1824 Kendisine Mora ve Girit valiliklerinin verileceği vaat edilerek Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mora isyanının tenkiline memur edilmesi.

1824 Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın 60 gemi ve 60.000 askerle Mora ihtilalinin tenkili hareketine iştiraki, Ordu-yı Hümayun'la birleşen Mısır askerinin muvaffakiyeti, asilerin merkezi olan Tripolis'in, Mesolongion, Neopolis'in zaptı; Mora ihtilalinin sona erer gibi görünmesi.

1824 Eylül: Sadrazam Said Galib Paşa'nın azli; Selim Sırrı Paşa'nın sadareti.

1826 15 Haziran: İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması: "Vaka-i Hayriye."

1826 "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni bir asker ocağının tesisi.

1826 Rusya ile Akkerman mukavelenamesi. Bükreş Muahedesi'nde Türkiye'nin vaat ettiği Sırbistan muhtariyeti meselesi bir kere daha teyit edildi.

1827 Asakir-i Mansure'ye serpuş olarak fes giydirilmesi.

1827 Mora ihtilalinin bastırılması karşısında Rusya'nın Türkiye'ye fiilen tecavüz ederek meseleye karışacağını sezen İngiltere'nin teşebbüsüyle Rusya'nın böyle ferdi müdahalesini önlemek için İngiltere, Fransa ve Rusya arasında üçlü antlaşma, Türkiye'ye bir nota verilmesi, bu suretle Yunan meselesinin bir Avrupa meselesi olması.

1827 20 Birinciteşrin: müttefik İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri donanmalarının Navarin limanında bulunan Osmanlı donanmasına harp ilan edilmemişken korsan ruhuyla baskını, dört saat içinde bütün Osmanlı ve Mısır gemilerinin mahvedilmesi. 8.000 bahriyelimizin şahadeti.

1828 Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın padişahtan müsaade almadan İngiltere'yle bir mukavelename imzalayarak oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordusunu İngiliz donanmasıyla Mora'dan geri getirtmesi.

1828 Devletlerarası hukuku ayak altına alan ve medeniyet için silinmez bir leke teşkil eden Navarin baskınının Osmanlı Devleti tarafından protestosu ve üç müttefik devletten tazminat istemesi; Rusya'nın bu notaya harp ilanıyla cevap vermesi.

1828 Birinciteşrin: Sadrazam Selim Sırrı Paşa'nın azli; Darendeli İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti.

1829 İkincikânun: Sadrazam Darendeli İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Reşid Mehmed Paşa'nın sadareti.

1829 Rusların, geri çekilme yolları kesilip mahvolmayı göze alarak cüretkârane bir yürüyüşle Edirne'ye kadar gelerek bu şehri zapt etmesi, şark cephesinde de Erzurum'un sukutu. Rusya'yla

Edirne sulh muahedesi. Metnin hülasası: Rumeli hududu yine Prut Nehri olacaktır. Eflak, Boğdan ve Sırbistan imtiyazları genişletilecek, Yunanistan'a tam bir istiklal verilecek. Rusya'ya 8,5 milyon lira harp tazminatı verilecek.

1830 Fransızlar tarafından Cezayir'in işgali.

1830 Sırbistan'a muhtariyet verilmesi.

1830 Girit eyaletinin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya verilmesi, Mehmed Ali'nin evvelce vaat edilen Mora valiliği yerine Suriye'yi istemesi, bu talebin reddi.

1832 Mısır Valisi Mehmed Ali'nin isyanı; Mısır ordusunun Şam'ı zaptı, Toros Dağları'nı geçerek Anadolu'ya girmesi. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın Konya Ovası muharebesinde mağlubiyeti, Mısır ordusu kumandanı İbrahim Paşa'ya esir düşmesi.

1833 Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1833 Mısır ordusunun Kütahya'ya kadar ilerlemesi, İbrahim Paşa'nın bütün valilere tahrirat göndererek kendilerini pek mühim bir meselenin görüşülmesi için İstanbul'a daveti. Mesele, Osmanlı hanedanının ıskatıyla Türkiye tahtına Mehmed Ali hanedanının geçmesidir. II. Mahmud'un bütün Avrupa hükümdarlarından tavassut talebi.

1833 Çar Nikolay'ın yardım teklifi; mahremlerine "Denize düşen yılana sarılır" diyen Sultan Mahmud'un bu teklifi kabulü. Bir Rus donanmasının Boğaziçi sahillerinde bir Rus kolordusunu karaya çıkarması. Bu müdahale karşısında İngiltere ve Fransa'nın telaşı, bu iki devletin Mehmed Ali'yi tazyiki ve Mısır ordusunun ileri hareketinin durdurulması.

1833 21 Şubat: padişah ile asi Mısır valisi arasında Kütahya Muahedesi: Sayda, Şam, Halep, Adana vilayetleri Mısır'a ilaveten Mehmed Ali Paşa'ya, Girit ve Cidde valilikleri de oğlu İbrahim Paşa'ya verildi.

1833 8 Temmuz: Rusya'yla Hünkâr iskelesi İttifak Muahedesi: Çar ve padişah karşılıklı olarak birbirlerine ordularıyla yardım edeceklerdir. Muahedenin gizli maddesi: Padişah çara ordusuyla yardım yerine Boğazlar'ı diğer bütün devletlerin harp gemilerine kapamayı taahhüt ediyordu.

1833 Hünkâr İskelesi Muahedesi'nin gizli maddesinin öğrenilmesi üzerine diğer Avrupa devletlerinin bu muahedeyi tanımadıklarını ilan etmesi.

1837 İstanbul'da Haliç'te ilk köprünün yapılması.

1838 Türkiye'de karantina usulünün kabul ve tatbiki.

1838 Kütahya Muahedesi'ni kerhen imzalamış olan padişahın Mısır valisine karşı harp hazırlığı; donanmanın hain Ahmed Paşa kumandasında Suriye sahillerine gönderilmesi; ordunun da sefer hareketine başlaması; fakat Nizip mevkiinde ağır bir mağlubiyete uğraması (1839).

1839 Nizip bozgununu haber almadan o sırada ağır hasta olan Sultan II. Mahmud'un vefatı.

Sultan Abdülmecid

1839 Abdülmecid'in cülusu.

1839 Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Hüsrev Mehmed Paşa'nın sadareti, Kavalalı Mehmed Ali'nin eski can düşmanı olan bu zatın sadarete gelmesiyle Mısır buhranının bir kat daha artması.

1839 Hüsrev Paşa, Kaptan-ı derya Ahmed Paşa'nın da düşmanı olduğundan kaptanpaşanın devlete ihanetle emri altındaki Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürerek Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmesi.

1839 Ordusunu ve donanmasını kaybetmiş olan padişahın asi Mısır valisiyle bir müzakere yolu araması, çok ağır şartlarla karşılaşması; Londra elçisi Mustafa Reşid Paşa'nın bir diplomasi muvaffakiyeti olarak İngiltere'nin Mısır meselesini bir Avrupa meselesi yapması. İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Fransa, Babıâli'ye müşterek bir nota vererek bu beş devlet bir karar vermedikçe padişahın Mehmed Ali'yle müzakereye girmemesini tavsiyeleri.

1839 3 Birinciteşrin: Londra'dan İstanbul'a gelen Mustafa Reşid Paşa'nın Abdülmecid'e has siyasi müşavir olarak yaklaşması; paşanın kendi karihası eseri olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu bizzat okuyarak halka tebliği ve neşri. Bu fer-

manla uyanık mutlakıyet devrinin başlaması. Metnin hülasası: Devletin düştüğü zaaf ve fakrin sebebi kanunlara riayetsizliktir. Şahsi emniyet; ırz, namus, mal emniyeti, vergi alınması, askerlik için icap eden kanunlar yapılacaktır. Artık, bir mahkeme kararı olmadan gizli ve aşikâr kimse idam olunmayacaktır; cürüm sahiplerinin, idam mahkûmlarının bile malları müsadere olunmayacak, veresesine verilecektir. Bütün işlerde Osmanlı tebaası arasında din ve milliyet gözetilmeyecektir. Herkes kanunlar önünde müsavidir, kanunlara riayet edilmesi için padişah, ulema ve vükela yemin edeceklerdir. Kanuna aykırı hareket edenler, rütbe ve mevkilerine bakılmadan cezalandırılacaktır.

1840 Mart: Ticaret mahkemelerinin tesisi.

1840 Haziran: Sadrazam Hüsrev Mehmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1840 15 Temmuz: Türkiye, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında Mısır meselesi için Londra Mukavelenamesi. Mehmed Ali'yi iltizam eden Fransa bu konferansa davet edilmemiştir. Metnin hülasası: Mehmed Ali'ye Mısır valiliği veraset suretiyle, Cenubi Suriye valiliği kayd-ı hayat şartıyla verilecektir, on gün içinde kabul eylemediği takdirde Suriye'nin tevcihinden vazgeçilecek ve bir on gün daha beklenerek, yine kabul cevabı vermezse kendisine artık hiçbir şey temin olunmayacaktır. Padişahın ve müttefiklerinin kararına cebren itaati temin olunacaktır.

1840 Birincikânun: Mehmed Ali'nin itaat ahitnamesi, Mısır valisi 15 Temmuz kararına ret cevabı verdi. Osmanlı, İngiliz ve Avusturya gemilerinden mürekkep bir filo Beyrut ve Akkâ'yı zapt etti. İbrahim Paşa da Türk ordusuna mağlup olarak Mısır'a çekildi; müttefik donanma İskenderiye limanına girdi; Mehmed Ali hakkında verilecek karara itaat edeceğini bildirdi.

1841 Şubat: Mehmed Ali Paşa'ya evladına intikal etmek şartıyla Mısır valiliğinin verildiğine dair ferman. Müttefikler Mısır valisini muhatap kabul etmediler; Mehmed Ali doğrudan padişaha müracaatla vaziyetinin tayinini diledi. Babıâli ile dört müttefik devletin kararı kendisine Abdülmecid'in fermanıyla bildirildi. Mısır'daki medeni icraatı için, valilik ev-

ladına irsen intikal etmek üzere yalnız Mısır valiliğinde ibra edilmiştir. Mısır eyaleti padişaha senevi 80.000 kese akçe maktu vergi verecektir. Büyük Mısır buhranı bu fermanla sona erdi. Mısır meselesinde siyasi prestiji kırılan Fransa'da kabine istifa etti.

1841 Temmuz: Türkiye Avusturya, Fransa, Prusya, Rusya ve İngiltere arasında Londra'da Boğazlar Mukavelenamesi. Sulh zamanında dahi Boğazlar'dan hiçbir ecnebi devletin harp gemisi geçemeyecektir. Sefaretler hizmetine olan hafif harp sefineleri padişahın hususi bir fermanıyla geçebileceklerdir.

1841 Birincikânun: Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti.

1842 Ağustos: İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1845 Abdülmecid'in kırk dört günlük bir Rumeli seyahati.

1845 Damga resminin konulması, bunun, pul usulü henüz taammüm etmediğinden, evrakın damgalı kâğıtlara yazılması mecburiyetiyle alınması.

1845 İdadiye mekteplerinin açılması.

1845 Şehrin yarısına yakın kısmını kül eden büyük İzmir Yangını.

1845 Bezmiâlem Valide Sultan'ın hayır eseri olarak Yenibahçe Gureba Hastanesi'nin açılması.

1845 İstanbul'da Karaköy-Eminönü köprüsünün inşası, üç gün parasız geçildikten sonra yayalardan 5 para müruriye alınması.

1846 Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelerek padişaha arz-ı ubudiyeti.

1846 Eylül: Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1846 Rüştiye mektebinin tesisi.

1846 Ahmed Vefik Efendi (Paşa) tarafından Türkiye'de ilk defa olarak resmi salname tertibi.

1847 Maarif Nezareti'nin kurulması.

1847 İstanbul'da esir pazarının kaldırılması.

1848 Bina kirası ve emsali işlerde kontrat usulünün konulması.

1848 Nisan: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; İbrahim Sârım Paşa'nın sadareti.

1848 Ağustos: Sadrazam İbrahim Sârım Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1849 Ayasofya'nın tamiri.

1849 Abdülmecid'in Ege Adaları seyahati.

1849 Macaristan ihtilali; general, nazır, zabit, avukat, doktor vesaire Macar münevverinin Türkiye'ye ilticası. Avusturya ve Rusya'nın tehditlerine rağmen mültecilerin devletlerarası hukukuna göre geri verilmemesi; bu siyasi celadete karşı Londra ve Paris'te Türkiye lehine nümayişler, Londra büyükelçimizin arabasından atlar sökülerek elçi paşanın arabasının üniversite talebesi tarafından çekilmesi.

1849 Mayıs: Eflak ve Boğdan'ın Ruslar tarafından işgali; Rusya'yla Baltalimanı Muahedesi. Metnin hülasası: Avrupa'nın karışık ahvali münasebetiyle yalnız bir defaya mahsus olarak bu iki memleketin voyvodaları Rusya'nın tasvibine arz olunduktan sonra tayin olunacaklardır. Bu memleketlerin idari ıslahatı için gerekli nizamlı, istikamet ve liyakat sahibi voyvodalardan mürekkep biri Yaş'ta, diğeri Bükreş'te toplanacak iki meclis kararlaştırılacak, kararlar Rusya'yla istişareden sonra padişahın bir fermanıyla neşredilecektir.

1850 İstanbul'da büyük kış, Haliç'in donması.

1851 İstanbul'da Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu.

1852 İkincikânun: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1852 Mart: Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1852 Ağustos: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Mehmed Emin Ali Paşa'nın sadareti.

1852 Birinciteşrin: Boğaziçi köyleri ile İstanbul arasında işleyen ecnebi vapurların seferden meni, burada seyrüsefer hakkının Türk bayrağına inhisarı.

1852 Birinciteşrin: Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'nın azli; Damat Mehmed Ali Paşa'nın sadareti.

1853 Mayıs: Sadrazam Damat Mehmed Ali Paşa'nın azli; Mustafa Nailî Paşa'nın sadareti.

1853 Kudüs ve civarındaki mübarek makamlar meselesi yüzünden

Katolikler ile Ortodokslar arasında mücadelenin muhasama şeklini alması; Ortodoksların hamisi geçinen çarın İstanbul'a fevkalade elçisi olarak gelen Prens Menşikov'un mütehakkim ve küstah nümayişlerinden sonra verilen bir Rus notası, notanın şiddetle reddi, elçinin avdeti ve Rusya'nın Türkiye'ye harp ilanıyla Eflak ve Boğdan'ı işgali.

1853 Karadeniz'e çıkan iki Türk filosunun fırtınadan sığındıkları Sinop limanında Rus donanması tarafından basılarak yakılması.

1853-1854 Rusların Silistre muhasarası. Musa Paşa'nın bu kaleyi kahramanca müdafaası; Musa Paşa'nın şahadeti. Harbe Fransa ve İngiltere'nin de katılması üzerine Ruslar Silistre önünden kaçmaya mecbur oldular.

1853 Temmuz: Sadrazam Mustafa Nailî Paşa'nın azli; Mühr-i Hümayun'un yine kendisine tevdii.

1854 12 Mart: Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında Rusya'ya karşı tedafüi ve tecavüzi ittifak muahedesi; padişahın Kırım Harbi denilen bu harpteki müttefikleri İmparator III. Napoléon ile Kraliçe Victoria'dır. Metnin hülasası: Fransa ve İngiltere kara ve deniz kuvvetleriyle Türkiye'ye yardım edeceklerdir. Münferit mütareke veya sulh yapılmayacaktır. İttifakın istenilen neticesi alınınca Fransa ve İngiltere donanma ve ordularını derhal geri çekeceklerdir. İttifakın akdiyle beraber Gelibolu'da tahaşşüt eden İngiliz ve Fransız askerleri süratle Varna'ya ve Kırım'a sevk edilmeye başlandı.

1854 Mayıs: Sadrazam Mustafa Nailî Paşa'nın azli; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.

1854 Kırım Harbi'nin müttefikler lehine gelişmesi. Bizzat Çar Nikolay da bulunmak üzere Rus kuvvetlerini Sivastopol'da muhasarası.

1854 İkinciteşrin: Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1855 15 Mart: Sardinya Krallığı'nın ittifaka girmesi ve Sivastopol'a bir ordu göndermesi.

1855 Mart: Çar Nikolay'ın Sivastopol'da kahrından ölmesi, Rusya'nın Avusturya vasıtasıyla sulh talebi.

1855 Mayıs: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Âli Paşa'nın sadareti.

1855 Eylül: Sivastopol'un en metin kalesi Malenkov'un süngüyle zaptı. Sivastopol'un müttefikler eline geçmesi.

1856 18 Şubat: Toplanacak olan Paris Sulh Kongresi'nde Rusların türlü itirazlarını ve çıkaracakları müşkülatı önlemek için Türkiye'nin müttefikleriyle müzakeresi neticesi yazılmış ve neşredilmiştir. Metnin hülasası: can, mal, ırz ve namus güveni. Herkes kanun nazarında müsavidir. Memuriyetlere ve askerlik hizmetine Müslim ve gayrimüslim herkes kabul edilir. Mezhep hürriyeti. Tedris hürriyeti. Vergide müsavat. Mahkemelerin aleni olması. Rüşvetin ilgası. Maliye ve adliyede ıslahat. Ecnebilere mülk tasarrufu için müsaade.

1856 25 Şubat: Paris Sulh Kongresi'nin toplanması.

1856 30 Mart: Paris Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: 1- Osmanlı Devleti'nin istiklal ve mülki tamamiyeti devletlerin tekeffülü altına alınmıştır, bunu ihlal manasını tazammun eden herhangi hareket beynelmilel bir mesele addedilecektir. İhtilaflar diğer devletlerin tavassutuyla halledilecektir. 2- Osmanlı Devleti'nin 18 Şubat 1856'da neşrettiği Islahat Fermanı Avrupa devletleri tarafından hüsn-i telakki edilmiştir. Padişah ile tebaasının münasebetine hiçbir suretle müdahale edilmeyecektir. 3- Karadeniz bitaraftır, Türkiye ve Rusya harp gemisi ve tersane bulundurmayacaktır. Boğazlar bütün devletlerin gemilerine kapalı kalacaktır. 4- Tuna'da ticaret serbest olacak, seyrisefaini temin için beynelmilel bir Tuna komisyonu kurulacaktır. 5- Rusya'nın Tuna ağzına hâkim olmaması için Besarabya'dan alınacak bir kısım arazi Boğdan'a verilecektir. 6- İki tarafın bu harpte aldığı yerler geri verilecektir. Kırım Rusya'ya, Kars Türkiye'ye iade edilecektir. 7- Eflak ve Boğdan muhtariyeti beynelmilel kefalet altına alınacak, bu iki memleket müstakil ve milli bir idareden müstefit olacaktır. 8- Bu teminat aynen Sırbistan'a da verilmiştir, ancak Osmanlı Devleti Sırbistan'da muayyen mevkilerde asker bulundurmak hakkını muhafaza edecektir.

1856 İkinciteşrin: Sadrazam Âli Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1857 Ağustos: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Mustafa Nailî Paşa'nın sadareti.

1857 Birinciteşrin: Sadrazam Mustafa Nailî Paşa'nın azli; Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.
1858 İkincikânun: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın vefatı; Âli Paşa'nın sadareti.
1859 Birinciteşrin: Sadrazam Âli Paşa'nın azli; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.
1859 Birincikânun: Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın azli; Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti.
1860 Mayıs: Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa'nın azli; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.
1860 Suriye'de karışıklık, Suriye Katoliklerinin hamisi geçinen Fransa'nın bir Suriye işgaline varacak müdahalesinin önlenmesi; bu yolda Suriye kumandanı Müşir Ahmed Paşa'nın haksız olarak idamı.
1861 Sultan Abdülmecid'in vefatı.

Sultan Abdülaziz

1861 Abdülaziz'in cülusu.
1861 Âli Paşa'nın sadareti; Osmanlı nişanının ihdası, Abdülaziz'in Bursa seyahati, Âli Paşa'nın azli ve Keçecizade Fuad Paşa'nın sadareti.
1862 Karadağ isyanı ve isyanın bastırılması. İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda Türkiye'nin ilk sanayi sergisinin açılması. Türkiye'de ilk defa olarak posta pulu kullanılması.
1863 Fuad Paşa'nın azli, Yusuf Kâmil Paşa'nın sadareti; Yusuf Kâmil Paşa'nın azli, tekrar Fuad Paşa'nın sadareti.
1865 İstanbul'da büyük kolera ve büyük Hocapaşa Yangını. Tersanede ve donanmada ciddi ıslahat.
1866 Fuad Paşa'nın azli, Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti. Beylerbeyi ve Çırağan saraylarının yapılması.
1867 Mütercim Rüşdü Paşa'nın azli, Âli Paşa'nın sadareti. Mısır valisine "Hıdiv" unvanının verilmesi. Amerika'ya ilk defa olarak bir Osmanlı sefirinin gönderilmesi. Mahkemelerde ıslahat.
1868 Sultani mekteplerinin (liselerin) tesisi.
1869 Süveyş Kanalı'nın resm-i küşadı.

1871 Sadrazam Âli Paşa'nın vefatı, Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti. İstanbul'da ilk atlı tramvay.

1872 Mahmud Nedim Paşa'nın azli, Midhat Paşa'nın sadareti; Midhat Paşa'nın azli, Mütercim Rüştü Paşa'nın sadareti.

1873 Mütercim Rüşdü Paşa'nın azli, Ahmed Esad Paşa'nın sadareti; Esad Paşa'nın azli, Şirvanlı Rüşdü Paşa'nın sadareti. Kaşgar Emiri Yakub Han'ın İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı tabiiyetine girdiğini bildirmesi.

1874 Şirvanlı Rüşdü Paşa'nın azli, Serasker Hüseyin Avnî Paşa'nın sadareti.

1875 Bosna ve Hersek ihtilali. Hüseyin Avnî Paşa'nın azli, Ahmed Esad Paşa'nın sadareti; Ahmed Esad Paşa'nın azli, Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti.

1876 Bulgaristan ihtilali, İstanbul'da medrese talebesinin nümayişi, Mahmud Nedim Paşa'nın azli, Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi.

Sultan V. Murad

1876 V. Murad'ın cülusu. Abdülaziz'in intiharı. Abdülaziz'i öldürttüğü söylenen Serasker Hüseyin Avnî Paşa'nın Çerkez Hasan Bey tarafından katli. Sırbistan ve Karadağ isyanları. Sultan Murad'ın tecennünü, tahttan indirilmesi.

Sultan II. Abdülhamid

1876 II. Abdülhamid'in cülusu; Osman Paşa tarafından Sırbistan'da Aleksinaç'ın zaptı; Midhat Paşa'nın sadareti; İstanbul'da tersane konferansı.

1877 Türkiye'de Meşrutiyet idaresinin ilanı; Serdar Abdülkerim Paşa'nın Sırbistan'daki muzafferiyetleri dolayısıyla kendisine Macar Üniversitesi talebeleri tarafından kıymetli bir kılıç gönderilmesi; Tersane Konferansı kararlarının Türkiye tarafından reddi; Sadrazam Midhat Paşa'nın azli ve Türkiye'den dışarı çıkarılması; Ethem Paşa'nın sadareti; Romanya Prensliği'nin Türkiye aleyhine Rusya'yla ittifakı; Rusya'nın Türkiye'ye harp ilanı; Ardahan'ın Ruslar tarafından zaptı; Rus ordusunun Tuna'yı geçerek, Ziştovi'nin Ruslar tarafından

zaptı; Alişgerd ve Kars'ta Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Ruslara karşı muzafferiyeti, Kars muhasarasının kaldırılması; Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın büyük Gedikler zaferi; Rus ordusunun Osmanlı hudutları dışarısına firarı.

1878 Plevne muhasarası; Gazi Osman Paşa'nın muhasara hatlarını yararak çıkma teşebbüsü esnasında yaralanması ve ordusuyla beraber esareti; Ahmed Hamdi Paşa'nın sadareti; Ahmed Hamdi Paşa'nın azli; Ahmed Vefik Paşa'nın başvekâleti (sadrazam yerine ilk defa başvekil unvanının kullanılması); Ruslar tarafından Edirne'nin zaptı. Sulha esas olacak siyasi vesikanın Edirne'de imzası. Rus askerinin Çekmeceler'e kadar ilerlemesi; İstanbul'un bir Rus istilası tehlikesine karşı İngiltere'nin Akdeniz filosunun Marmara'ya girip Adalar önünde demirlemesi. Meclis-i Âyan ve Mebusan'ın (Meclis-i Milli) II. Abdülhamid tarafından feshi ve bu padişahın meclissiz şahsi idare devrinin başlaması; Türkiye ile Rusya arasında Ayastefanos Sulh Muahedesi'nin imzası; Sadık Paşa'nın başvekâleti; Ali Suavi Efendi tarafından Sultan V. Murad'ı tahta çıkarmak üzere Çırağan Sarayı baskını; Ali Suavi'nin vaka yerinde öldürülmesi; Sadık Paşa'nın azli; Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti; İngiltere'yle ittifak muahedenamesi (Kıbrıs'ın İngiltere'ye terki muahedesi); Saffet Paşa'nın sadareti; Berlin Kongresi ve Berlin Sulh Muahedesi'nin imzası; Bulgaristan'ın istiklali; Avusturya-Macaristan devletinin Bosna ve Hersek'i işgali; Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadareti.

1879 Devlet memurlarının sicillerinin tutulması usulünün konulması; Arifî Paşa'nın başvekâleti (sadrazam tabiri yerine yine başvekil unvanı kullanılmıştır); az sonra Arifî Paşa'nın azli; Said Paşa'nın başvekâleti.

1880 İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin resm-i küşadı; Tunus'un Fransızlar tarafından işgali; Kadri Paşa'nın başvekâleti, azliyle tekrar Said Paşa'nın başvekâleti.

1882 Mısır'ın İngiltere tarafından muvakkaten işgali; Abdurrahman Paşa'nın başvekâleti, azliyle tekrar Said Paşa'nın başvekâleti.

1883 Ahmed Vefik Paşa'nın başvekâleti, azliyle tekrar Said Paşa'nın

sadareti (başvekil unvanının kati olarak terkiyle tekrar sadrazam unvanının kullanılması).

1884 Midhat Paşa'nın sürgün olarak bulunduğu Taif'te öldürülmesi.

1885 Şarki Rumeli eyaletinin Bulgaristan tarafından ilhakı; Kâmil Paşa'nın sadareti.

1888 Ziraat Bankası'nın kurulması; hürriyet şairi Namık Kemal'in mutasarrıflıkla sürgün bulunduğu Sakız'da vefatı ve vasiyeti üzerine Bolayır'da defnedilmesi.

1890 Viyana elçisi Türk edibi Sadullah Paşa'nın intiharı.

1891 Cevad Paşa'nın sadareti.

1894 Said Paşa'nın sadareti.

1895 Kâmil Paşa'nın sadareti; Kâmil Paşa'nın azliyle Halid Rifat Paşa'nın sadareti.

1897 Osmanlı-Yunan muharebesi: Yunanistan'ın mağlubiyeti.

1900 Hicaz demiryolunun yapılmasına başlanması.

1901 Lorando ve Tubin'i alacaklarından dolayı Fransız donanmasının muvakkaten Midilli Adası'nı işgali rezaleti ve kararlaştırılan hal sureti üzerine Fransızların adadan çekilmesi: Sadrazam Halid Rifat Paşa'nın vefatı; Said Paşa'nın sadareti.

1902 Avlonyalı Ferid Paşa'nın sadareti.

1905 Yıldız'da bomba vakası: II. Abdülhamid'e suikast. Telefonun Türkiye'ye girmemesi için II. Abdülhamid'in yasak fermanı; Osmanlı borçları üzerinde bir ihtilaf üzerine İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya donanmaları tarafından Midilli ve Limni adalarının işgali, tekliflerinin kabulü üzerine adaların tahliyesi.

1907 Galatasaray Sultanisi yangını; Zengibar Sultanı Seyid Ali'nin İstanbul'u ziyareti.

1908 Said Paşa'nın sadareti.

1908 Türkiye'de Meşrutiyet'in ilanı.

1908 Kâmil Paşa'nın sadareti.

1909 Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın krallığını ilanı.

1909 Muvakkat kaydıyla Avusturya-Macaristan'ın işgali altında bulunan Bosna ve Hersek'in bu devlet tarafından ilhakı.

1909 Meclis-i Mebusan ve Âyan'dan mürekkep Meclis-i Milli'nin açılması.

1909 Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti.

1909 31 Mart askeri ihtilali, Meclis-i Mebusan'ın asi askerler tarafından silah kuvvetiyle kapatılması. Tevfik Paşa'nın sadareti.

1909 Meşrutiyet'e sadık ordu tarafından İstanbul üzerine yürüyüş, şehrin ele geçirilmesi, 31 Mart Vakası mürettiplerinin idamı, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi.

Sultan V. Mehmed (Reşad)

1909 Sultan Mehmed Reşad'ın cülusu; Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti; İbrahim Hakkı Paşa'nın sadareti.

1911 29 Eylül: Trablusgarp Harbi'nin mesulü olan Sadrazam Hakkı Paşa kabinesinin istifası; Küçük Said kabinesinin kuruluşu.

1911 30 Kânunuevvel: Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp ve Bingazi mebuslarının teşebbüsüyle Hakkı Paşa kabinesinin felaketli harbin mesulü olarak Divanı Âli'ye sevk edilmesi meselesi yüzünden Meclis'le kabine arasında ihtilaf; kabinenin istifası, yeni kabinenin tekrar Said Paşa tarafından kurulması.

1912 18 İkincikânun: Mebusan Meclisi'nin feshi.

1912 Şubat: Yeni seçimi hükümet ve ordu baskısıyla İttihat ve Terakki'nin kazanması (tarihimizde bu seçime "sopalı seçim" denilir).

1912 İtalyanlar tarafından Anadolu sularında Rodos ve Onikiada'nın işgali ve Çanakkale Boğazı'nın bombardımanı.

1912 16 Temmuz: bu tarihe kadar İttihat ve Terakki tarafından desteklenmiş olan Sadrazam Said Paşa'nın Meclis'ten güvensizlik oyu alarak istifası; yeni kabinenin Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurulması.

1912 5 Ağustos: Mebusan Meclisi'nin feshi; bu suretle İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi.

1912 8 Teşrinievvel: Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle Türkiye arasında Balkan Harbi'nin başlaması.

1912 15 Teşrinievvel: Türkiye ile İtalya arasında, İsviçre'nin Lozan şehri civarında Uşi'de sulh muahedenamesinin imzası. Metnin hülasası: Türkiye Trablusgarp ile Bingazi'yi, İtalya da işgal ettiği adaları derhal tahliye edecektir. (İtalya, Yunan donan-

ması tarafından işgaline mani olmak bahanesiyle adaları boşaltıp Türkiye'ye iade etmemiştir.)

1912 20-21 Teşrinievvel: Yunan donanması tarafından Bozcaada ve Limni'nin zaptı.

1912 22 Teşrinievvel: Türk garp ordusunun Sırplara karşı Kosova mağlubiyeti, Priştine'nin sukutu.

1912 21-23 Teşrinievvel: Türk şark ordusunun Bulgarlara karşı Kırkkilise bozgunu. Edirne de dahil, gerideki bütün Rumeli topraklarının ve buralardaki ordularımızın merkezle muvasalasının kesilmesi; beş gün sonra Bulgarların Çatalca önlerine kadar ilerlemesi.

1912 24 Teşrinievvel: Garbi Rumeli'de mağlubiyetin müthiş bir bozgun halini alması ve şehirlerin birbiri arkasından düşmanlar eline geçmesi.

1912 29 Teşrinievvel: Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin istifası; yeni hükümetin İttihat ve Terakki'ye muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın fahri reisi gibi tanınan Kâmil Paşa tarafından kurulması.

1912 1 Teşrinisani: Selanik'te menkûb ve mahpus bulunan II. Abdülhamid'in İstanbul'a getirilmesi.

1912 8 Teşrinisani: Selanik'in Yunanlılara teslim olması. Garbi Rumeli'de Yanya müstahkem mevkiinin Yunan ve İşkodra müstahkem mevkiinin Karadağ muhasaralarına karşı fedakârane dayanması.

1912 3 Kânunuevvel: Bulgarlarla Çatalca mütarekesi (bir sulh antlaşması için ateş kesilmiştir. Bu mütareke zamanında Türkler muhasara altında bulunan Edirne'deki Türk askerlerini iaşe edemeyecektir. Edirne kumandanı kahraman bir asker olan Mehmed Şükrü Paşa'dır).

1912 Kânunuevvel: Bütün Ege Adalarının Yunanlılar eline geçmesi.

1912 Kânunuevvel-Kânunusani: Londra'da sulh müzakereleri. Balkanlıların Türkiye'den Midye-Enez hattının garbındaki bütün Rumeli ile Ege Denizi adalarının terkini istemesi; Türkiye'nin Edirne üzerinde ısrarı ve Girit Adası mukadderatının büyük devletlerin kararına bırakılması; Arnavutluk'a muhtariyet teklifi. Büyük devletlerin Babıâli'ye müşterek no-

tası ve Edirne ile Girit üzerinde ısrar edilmemesi tavsiyesi (17 Kânunusani). Kâmil Paşa hükûmetinin bu ağır şartları ve Edirne'yi feda etmeye ve sulhu imzaya hazırlanması.

1913 23 Kânunusani: İstanbul'da Babıâli baskını; İttihat ve Terakki'nin silahlı hükümet darbesi; Kâmil Paşa'nın istifası; Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın katli; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidardan düşmesi. Mahmud Şevket Paşa'nın sadareti. (Baskının başında bulunan İttihatçıların "Kahraman-ı Hürriyet" diyegeldikleri Harb-i Umumi'nin meşhur Enver Paşa'sı Binbaşı Enver Bey'dir.) Mahmud Şevket Paşa tarafından kurulan yeni kabinenin büyük devletler notasına ret cevabı.

1913 29 Kânunusani: Mütarekenin bozularak harbin yeniden başlaması.

1913 6 Mart: Yanya'nın sukutu.

1913 24 Mart: Edirne'nin sukutu.

1913 31 Mart: büyük devletlerin ikinci notası ve yine aynı şeraitle hemen sulh akdi teklifi.

1913 15 Nisan: Çatalca cephesinin de çökerek Bulgarların İstanbul kapılarına gelmesinden korkan Mahmud Şevket Paşa hükümetinin büyük devletler notasını kabul etmesi, ikinci Bulgar mütarekesi.

1913 22 Nisan: İşkodra'nın kahraman müdafii Hasan Rıza Paşa'nın hain Esad Paşa Toptanî tarafından alçakça öldürtülerek bu müstahkem mevkiin düşmana teslimi.

1913 3 Mayıs: Balkan Harbi'nin birinci safhasının sonu, Londra Sulh Muahedenamesi. Metnin hülasası: Bu muahedenin akdinden padişah ile müttefik Balkanlı hükümdarlar ve halefleri, devlet ve tebaaları arasında müebbet bir sulh tesisi olunacaktır. Padişah Arnavutluk hariç, Adalar Denizi'nde Enez'den Karadeniz'de Midye'ye kadar olan hattın garbında kalan Avrupa'daki bütün memleketlerini müttefik hükümdarlara terk etmiştir. Arnavutluk hududunun tahdidi Avrupa büyük devletlerine bırakılmıştır. Girit Adası, padişah tarafından müttefik Balkanlı hükümdarlara terk edilmiştir ve keza Adalar Denizi'ndeki bütün adalar müttefik hükümdarlara terk edilmiştir. Terk edilen arazilerden mütevellit mali meseleler Paris'te

toplanacak beynelmilel bir komisyona bırakılmıştır. Harp esirleri tebaa zarar ve ziyanları hususi mukavelelerle hallolunacaktır.

1913 11 Haziran: İtilafçılar tarafından Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın vurdurtulması; Mısırlı Prens Said Halim Paşa'nın sadareti; İttihat ve Terakki Fırkası'nın en şiddetli baskı devrinin başlaması.

1913 19 Temmuz: Balkanlılar arasında miras paylaşması kavgası; Bulgaristan ile Romanya ve yine Bulgaristan ile Sırbistan ve Yunanistan arasında harp. Bundan istifade eden Türkiye'nin Londra Muahedesi'ni bozarak Bulgaristan'a hücumu, Edirne'nin geri alınması.

1913 29 Eylül: Bulgaristan'la İstanbul Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: Hudut Ege Denizi'nde Enez'den başlayarak Meriç'i takiple Dimetoka'nın şimali garbisinden geçecektir. Edirne, Kırkkilise ve Dimetoka Türkiye'de kalmıştır.

1913 14 Teşrinievvel: Yunanistan'la Atina Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: Bulgaristan muahedesi hükümlerinin hemen aynıdır. Adalar meselesinin halli her iki devlet tarafından büyük devletlere bırakılmış, onlar da tarihin kaydettiği eşsiz haksızlıkla yalnız Boğaz ağzındaki İmroz ve Bozcaada ile Akdeniz'de küçük Meis Adası'nı Türkiye'ye iade ederek Türk sularındaki bütün adaları Yunanistan'a vermiştir.

1914 14 Mart: Sırbistan'la İstanbul Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: Bulgaristan ve Yunanistan muahedeleri hükümlerinin aynıdır.

1914 Kânunusani: Enver Paşa'nın Harbiye nazırlığı.

1914 Türkiye'de İttihat ve Terakki Fırkası baskısı altında mebus seçimi; beşinci Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kurulması.

1914 28 Temmuz: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a harp ilanıyla Birinci Cihan Harbi'nin başlaması.

1914 2 Ağustos: Türkiye'nin Almanya İmparatorluğu'yla gizli ittifakı. Metnin hülasası: Rusya, Sırbistan harbine müdahale edip Avusturya'ya harp açarsa, Almanya da Rusya'ya karşı harbe girerse, Rusya'nın bu hareketi Türkiye'nin Rusya'ya harp açması için bir sebep teşkil edecektir. Türkiye toprakları

bir tehlikeye maruz kalırsa Almanya Türk topraklarını Alman askerinin silahıyla müdafaayı taahhüt eder.

1914 11 Ağustos: Almanya'nın Akdeniz'de bulunan *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının İngiliz donanması takibinden kaçarak Çanakkale Boğazı'ndan girmesi ve Türkiye'ye ilticası. Bitaraflık kaidesince bu gemilerin yirmi dört saat içinde karasularımızdan çıkarılması yahut silahtan tecridi lazım gelirken güya satın alınmış gibi, amiralleri ile bütün efrad-ı bahriyesine Türk üniforması ve fes giydirilmiş ve gemilere Türk bayrağı çekilerek *Goeben*'e "Yavuz", *Breslau*'a da "Midilli" adı verilmiştir.

1914 9 Eylül: kapitülasyonların ilgası.

1914 21 Teşrinievvel: Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkumandan vekili (başkumandan padişahtır) tayin edilmesi ve imparatorluk mukadderatını tamamen eline alması.

1914 29 Teşrinievvel: Türkiye'nin Birinci Cihan Harbi'ne fiilen girmesi. (Eski *Goeben* ve yeni *Yavuz*'un süvarisi Alman Amirali Suşon [Souchon] Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Karadeniz'e çıkarak Rus donanmasıyla sahillerine ateş açtı.)

1914 14 Teşrinisani: Türkiye'nin İngiltere, Fransa, Rusya ve peyklerine resmen harp ilanı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın aynı zamanda 4. Ordu kumandanlığı ve Suriye tedhiş siyaseti.

1915 Kânunusani: 4. Ordu Kumandanı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 25.000 kişi gibi az bir kuvvet ve en iptidai vasıtalarla Birüssebi'den Süveyş Kanalı seferine çıkması.

1915 15 Kânunusani: Ruslara karşı Sarıkamış hücumu hezimeti. Enver Paşa'nın 100.000 güzide Türk askeriyle en şiddetli kış ortasında yaptığı bu mecnunane hücum 60.000 cana mal olmuştur. Bu hezimet Rus ordusuna Doğu Anadolu'nun istilası yolunu açmıştır.

1915 23 Şubat gecesi: Fedakâr Türk askerlerinin Süveyş Kanalı'nı geçme teşebbüsü, Kanal'ı muhafaza eden o devrin en üstün silahları karşısında birkaç dakikada hezimeti (kaybımız 1.000'i şehit olmak üzere 3.000 güzide asker).

1915 18 Mart: Müttefik İngiliz ve Fransız donanmalarının İngiliz Amiral Robeck ve Fransız Amiral Guépratte'ın kumandasında Çanakkale Boğazı'na büyük hücumu ve ağır zayiat vererek

kahkari hezimetle geri çekilmesi. (18 büyük zırhlı ile birçok destroyer ve denizaltı gemisinden mürekkep bu donanmanın bir kısmı büyük çapta 506 topuna karşı Türk Boğaz istihkâmlarındaki 150 Türk topu galebe çalmıştır. İngiliz *Ocean* ve *Irresistible* zırhlıları ve Fransız Bouvet zırhlısı batmış, bir İngiliz ve iki Fransız zırhlısı çok ağır yaralanmıştır. Yalnız Bouvet'de 600 Fransız bahriyelisi ölmüştür. Hücum 6 saat 45 dakika sürmüştür. Türkler yalnız 44 şehit ve 70 yaralı vermiştir.)

1915 25 Nisan: İngiliz ve Fransızlar Çanakkale Boğazı'nı donanmalarıyla geçemeyince Seddülbahir ile Arıburnu'na asker çıkardılar ve müstahkem Çanakkale Boğazı'nı karadan zapt ederek İstanbul yolunu açmak istediler. Bu suretle yeni parlak bir Türk zaferiyle sona erecek kanlı Çanakkale Muharebesi başladı.

1915 26 Nisan: İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gizli muahede, bu muahedenin Türkiye'ye müteallik maddeleri: Onikiada İtalya'ya verilecektir. Asya Türkiyesi taksim edildiği takdirde, İtalya'nın payı diğer üç devletin payından az olmayacaktır ve bu pay Antalya ve havalisini ihtiva edecektir.

1915 6 Mayıs: Ruslar tarafından Van'ın zaptı. Rusların Muş ve Bitlis'e girmesi. Buralarda Rusların mahalli idareyi Ermeni komitecilerin eline bırakması. Türklere karşı tüyler ürpertici şeni zulümler, işkenceler ve katliamlar.

1915 13 Mayıs: Küçücük *Muavenet-i Milliye* muhribimizin bir gece baskınında Çanakkale Boğazı ağzında İngilizlerin *Goliath* zırhlısını batırması (zırhlıdan ancak 100 kişi kurtulmuştur).

1915 67 Ağustos: Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de Anafartalar'da İngiliz ordusuna galebesi ve bu galebenin Çanakkale'deki parlak Türk zaferine doğru en büyük ilk adım teşkil etmesi.

1915 14 Teşrinievvel: Bulgaristan'ın Almanya, Avusturya ve Türkiye'nin müttefiki olarak Birinci Cihan Harbi'ne girmesi.

1915 22 Teşrinisani: Irak cephesinde İngilizlere karşı Selmanpak muzafferiyeti. General Townshend kumandasındaki İngiliz ordusunun Kut'ülAmmare'ye çekilmesi.

1916 23 Kânunusani gecesi: Kanlı Çanakkale Muharebesi'nin so-

nu. Türk askerinin şehameti karşısında en üstün silahların âciz kaldığını gören düşmanın ağırlık silah ve erzakını bırakarak geceleyin ustaca bir bindirmeyle bütün askerini gemilerine alarak çekilmesi.

1916 6 Şubat: Erzurum'un Ruslar tarafından zaptı.

1916 18 Nisan: Trabzon'un Ruslar tarafından zaptı.

1916 29 Nisan: Kut'ülAmmare'de muhasara edilen General Townshend'in 12.000 İngiliz askeriyle 3.000 kişilik bir Türk kuvvetine teslim olması.

1916 15 Temmuz Bayburt'un, 20 Temmuz Gümüşhane'nin Ruslar tarafından zaptı.

1916 24 Temmuz: Erzincan'ın Ruslar tarafından zaptı.

1916 27 Temmuz: Sina cephesinde 4. Ordu'nun ikinci Kanal baskını; yine fedakâr askerlerimizin felaketiyle neticelenmesi.

1916 78 Ağustos: Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis ve Muş'u Ruslardan geri alması.

1916 Kânunuevvel: Sina-Filistin cephesinde ilk geri çekilme.

1917 3 Şubat: Sadrazam Said Halim Paşa kabinesinin istifası; Talat Paşa kabinesinin kuruluşu.

1917 9 Şubat: Kudüs'ün İngilizler tarafından zaptı.

1917 11 Mart: Irak cephesinde İngilizler tarafından Bağdat'ın işgali.

1917 9 Mart: İstanbul üzerine ilk defa olarak İngiliz tayyarelerinin gelmesi ve şehre birkaç bomba atması.

1917 12 Mart: Rusya'da Bolşevik ihtilalinin başlaması. Şarki Anadolu'yu işgal etmiş bulunan Rus kuvvetlerinde inhilal; bundan istifadeyle mukabil taarruzlarımızın başlaması.

1917 Ağustos: İtalya, İngiltere ve Fransa arasında Türkiye'yi hedef tutan Saint Jean de Morien Muahedesi; Bolşevik ihtilaliyle Rusya müttefikler safından ayrılmıştır. İtalya'ya daha ziyade muhtaç olan İngiltere ile Fransa, 1915 antlaşmasıyla Türkiye paylaşmasında İtalya'nın hissesine düşecek Antalya bölgesine İzmir ve havalisini de ilave ettiler.

1917 Kânunuevvel: "Yıldırım Ordular Grubu"nun kurulması, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 4. Ordu kumandanlığından istifa ederek mesuliyeti Yıldırım Ordular Grubu kumandanı Alman General Falkenhayn'a bırakması.

1918 13 Kânunusani: Tecrit edilmiş bir halde Medine'yi müdafaa etmekte olan Fahri Paşa'nın düşmana teslimi. (Medine müdafaası da bu müthiş harbin bir Plevnesi olmuştur.)

1918 20 Kânunusani: Çanakkale Boğazı'nı abluka altında bulunduran düşman gemilerine karşı Osmanlı donanmasının hurûç hareketi ve İmroz Adası baskını. *Yavuz* zırhlısının yaralanması ve *Midilli* kruvazörünün batması (içinde Deniz Harp Okulu mezunlarından güzide genç zabitlerimiz bulunan Midilli mürettebatından hiç kimse kurtulamamıştır).

1918 İnhilal etmiş Rus ordusu ve azgın Ermeni çeteleri elinden Erzincan, Trabzon, Erzurum, Van şehirlerinin geri alınması (Şubat-Nisan). 12 Mart: Ermeni çete reisi Antranik'in Erzurum katliamı.

1918 10 Şubat: On seneden beri menkup ve mahpus olarak yaşayan II. Abdülhamid'in ikametine tahsis edilmiş Beylerbeyi Sarayı'nda vefatı.

1918 3 Mart: Bolşevik Rusya ile Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında Brest-Litovsk Sulh Muahedesi (Türkiye murahhası Sadrazam Talat Paşa'dır). Metnin hülasası: Bu muahedeyle Rusya, "Elviye-i Selase" denilegelen Batum, Kars ve Ardahan'ı Türkiye'ye verdi.

1918 7 Mayıs: İngilizlerin Kerkük'ü zaptı.

1918 3 Temmuz: Sultan Mehmed Reşad'ın vefatı.

Sultan VI. Mehmed (Vahideddin)

1918 4 Temmuz: VI. Mehmed'in cülusu.

1918 29 Eylül: Bulgaristan'ın bir mütarekeyle harpten çekilmesi, Türkiye'nin diğer müttefikleriyle rabıtasının kesilmesi.

1918 1 Teşrinievvel: Şam'ın sukutu ile bütün Filistin ve Suriye'nin elden gitmesi.

1918 8 Teşrinievvel: Sadrazam Talat Paşa kabinesinin istifası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi. Ahmed İzzet Paşa kabinesinin kurulması.

1918 14 Teşrinievvel: Bir Fransız filosunun İskenderun limanına girmesi.

1918 23 Teşrinievvel: Halep'in İngilizler tarafından işgali.

1918 30 Teşrinievvel: Düşmanlarla Limni Adası'nda Mondros limanında *Agamemnon* İngiliz zırhlısında mütarekenin imzası; Birinci Cihan Harbi'nin çarpışma safhasının elim bir şekilde sona ermesi. Mütarekeyi Müttefikler adına Amiral Calthorpe, Türkiye adına da Bahriye Nazırı Rauf Bey (Rauf Orbay) imzalamıştır. Mütareke metninin hülasası: Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması; her iki boğazın galip Müttefiklerin askeri işgali altına girmesi. Hudut muhafazasına ve dahili asayişe kifayet edecek askerden gayri Türk ordusunun derhal terhisi. Bütün Türk harp gemilerinin galip Müttefiklere teslimi ve bunların gösterilecek Türk sularında mevkuf bulundurulması. Galip Müttefikler kendi selamet ve emniyetlerini tehdit eder bir hal görürlerse istedikleri stratejik mevkileri askeri işgal altına alacaklardır (mahut 7. madde). Türk demiryollarından galip Müttefikler serbestçe istifade edeceklerdir. Müttefikler Türk ticaret gemilerinden de aynı suretle istifade edeceklerdir. Toros tünelleri Müttefiklere teslim olunacaktır. Telsiz telgraf kabloları Müttefiklerin kontrolü altına verilecektir. Bütün askeri teçhizat, silahlar, cephaneler ve askeri nakil vasıtaları, istedikleri anda galip Müttefiklere teslim olunacaktır. Türkiye'deki bütün esirler iade olunacaktır. Müttefiklerin elindeki esirler sulh akdine kadar esarette kalacaktır.

1918 31 Teşrinievvel: Mustafa Kemal Paşa'nın inhilal etmek üzere olan Yıldırım Ordular Grubu kumandanlığına tayini.

1918 23 Teşrinisani gecesi: Türkiye'nin Birinci Cihan Harbi'ne girmesinden mesul İttihat ve Terakki ricalinin vatanı bırakıp kaçmaları (kaçanlar: Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Doktor Nâzım, Doktor Bahaeddin Şakir beyler).

1918 8 Teşrinisani: Ahmed İzzet Paşa kabinesinin istifası. Tevfik Paşa kabinesinin kurulması.

1918 13 Teşrinisani: Düşman harp filolarının İstanbul limanına gelmesi.

1918 21 Kânunuevvel: Padişah tarafından Meclis-i Mebusan'ın feshi.

1919 12 Kânunuevvel: Tevfik Paşa kabinesinin istifası, yeni kabinenin yine Tevfik Paşa tarafından kurulması.

1919 21 Kânunusani: Mersin, Tarsus ve Osmaniye civarlarında Milli Mücadele'nin ilk cephesi olan Adana cephesinin teşekkülü; İngilizler tarafından Urfa, Ayıntab, Maraş ve Adana'nın işgali.

1919 8 Şubat: Müttefiklerin Balkan orduları başkumandanı Fransız Generali Franchet d'Esperey'in bir fatih tafrafüruşluğuyla İstanbul'a zafer alayı yaparak girmesi, İstanbul'un Rum ve Ermeni ekalliyetlerinin kepazece nümayişlerle bu düşman kumandanını karşılaması, Türklere ve Türk bayrağına ve Türk'ü temsil eden her şeye en küstah hakaret ve tecavüzlerin yapıldığı bir kara gün.

1919 3 Mart: Tevfik Paşa kabinesinin istifası, Damat Ferid Paşa kabinesinin kurulması. Bu suretle fahri reisleri gibi gördükleri Damat Ferid Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidara gelişi.

1919 3 Mart: "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"nin Erzurum şubesinin kurulması.

1919 19 Nisan: Kars'ın Ermeniler tarafından işgali.

1919 20 Nisan: Ardahan'ın Gürcüler tarafından işgali.

1919 29 Nisan: Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgali.

1919 30 Nisan: Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu müfettişliğine tayini.

1919 11 Mayıs: Fethiye'nin Yunanlılar tarafından işgali.

1919 13 Mayıs: Kuşadası'nın İtalyanlar tarafından işgali.

1919 1415 Mayıs gecesi: İzmir'de Yunan işgalini haber alan vatanperverlerin toplanışı ve "reddi ilhak" prensiplerinin kabulü.

1919 15 Mayıs: İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali faciası ve Batı Anadolu'da Yunan işgal hareketinin başlangıcı.

1919 15-16 Mayıs gecesi: Damat Ferid Paşa kabinesinin istifası; yeni kabinenin yine Ferid Paşa tarafından kurulması.

1919 16 Mayıs: Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz yoluyla Anadolu'ya hareketi.

1919 19 Mayıs: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı.

Milli Mücadele devri

1919 19 Mayıs: 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'da.

1919 27 Mayıs: mevkuf İttihatçıların İngilizler tarafından Malta Adası'na götürülmesi.

1919 28 Mayıs: Ödemiş civarında Yunanlılar ile milli kuvvetler arasında ilk çarpışma.

1919 29 Mayıs: Yunanlılara karşı Türk askeri kuvvetlerinin ilk silahla müdafaasının Ayvalık'ta başlaması.

1919 28 Haziran: Balıkesir'de, civar vilayetler murahhaslarından mürekkep "Reddi ilhak Kongresi"nin toplanması.

1919 3 Temmuz: Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gitmesi.

1919 89 Temmuz gecesi: Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden ve askerlikten ayrılarak Milli Mücadele'ye milletin bir ferdi sıfatıyla katılması.

1919 13 Temmuz: İstanbul Divan-ı Harbi tarafından firari Talat, Enver ve Cemal paşalar ile Doktor Nâzım Bey'in gıyaben idama mahkûm edilmeleri.

1919 20 Temmuz: Damat Ferid Paşa kabinesinin istifası, yeni kabinenin yine Damat Ferid Paşa tarafından kurulması.

1919 23 Temmuz: Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından Vilayat-ı Şarkiye Kongresi'nin Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde toplanması. 9 Ağustos'ta dağılacak olan bu kongrede alınan kararlar:

1- Milli hudutlar içinde vatan parçalanmaz bir bütünlük ifadesidir; onun muhtelif kısımları birbirinden ayrılmaz.

2- Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin inhilali halinde millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir.

3- Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine merkezi hükümet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için muvakkat bir hükümet teşekkül edecektir. Bu hükümet heyeti bir milli kongre tarafından intihap olunacaktır. Kongre toplantı halinde değilse bu intihabı "Heyet-i Temsiliye" yapacaktır.

4- Kuva-yı Milliye'ye dayanan milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

5- Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi bozacak imtiyazlar verilemez.

6- Manda ve himaye kabul olunamaz.

7- Milli Meclis'in derhal içtimaı ve hükümet icraatının Milli Meclis'in murakabesine konulmasının temini için çalışılacaktır.

1919 4 Eylül: Mustafa Kemal'in riyasetinde Sivas Kongresi'nin toplanması. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti 7 Eylül'de alınan kararla "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne kalp olundu. Kongre bir Heyet-i Temsiliye seçerek 11 Eylül'de dağıldı. Heyet-i Temsiliye reisliğine de Mustafa Kemal Paşa seçildi. Bu Heyet-i Temsiliye Türk vatanını istiklal ve hürriyetine eriştirinceye kadar muvaffakiyetle çalıştı.

1919 12 Eylül: Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında gizli muahede. (Metnin hülasası: Osmanlı padişahı İngiltere mandası altına girmeyi kabul etti. İngiltere Osmanlı saltanatının muhafazasını taahhüt etti. Padişah da hilafet makamının ruhani ve manevi kudretini İngiliz menfaatlerinin hizmetinde kullanacağını vaat etti.) Heyet-i Temsiliye İstanbul hükümetiyle münasebetini kesti; Heyet-i Temsiliye'nin vilayetlere gönderdiği talimat üzerine Anadolu'daki mülki memurlar ve askeri kumandanlar da İstanbul'la olan muhabere ve münasebetlerini kestiler.

1919 21 Eylül: Damat Ferid Paşa hükümeti tarafından Kuva-yı Milliye'ye karşı "Kuva-yı İnzibatiye" adıyla, jandarma neferliğinden yetişme Anzavur Ahmed (Paşa) kumandasında derme çatma askerlerden bir kuvvet teşkili ve sevki.

1919 27 Eylül: Anadolu'da gün günden kuvvetlenen Kuva-yı Milliye'nin karşısına İngilizlerin Merzifon ile Samsun'dan çekilmeleri.

1919 30 Eylül: Damat Ferid Paşa kabinesinin istifası. Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulması.

1919 20-22 Teşrinievvel: Ali Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa arasında Amasya mülakatı ve Amasya Protokolü'nün imzası. (Protokol: 1- Vatanın tamamiyet ve istiklali. 2- Gayrimüslim unsurlara Türk istiklalini ve hâkimiyetini ihlal edici imtiyazlar verilmemesi. 3- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukuki bir teşekkül olarak İstanbul hükümetince tanınması. 4- İstanbul hükümeti galip düşmanlar tarafından bir sulh konferansına çağırıldığında, Heyet-i Temsiliye

tarafından tasvip edilen kimselerin gönderilmesi. 5- Toplanacak olan Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın İstanbul'da toplanmasının caiz olmadığı.)

1919 29 Teşrinisani: Maraş'ta Fransızlarla silahlı mücadelenin başlaması.

1919 27 Kânunuevvel. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya gelmesi (bu tarihten itibaren Ankara Heyet-i Temsiliye'nin merkezi oldu).

1920 12 Kânunusani: İstanbul'da son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın açılışı.

1920 17 Kânunusani: Urfa'da Fransızlara karşı silahlı mücadelenin başlaması.

1920 28 Kânunusani: İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul ve ilanı. Metnin hülasası: 1- Mondros Mütarekesi'nin imzası sırasında düşman işgali altında bulunan yerlerin mukadderatını, oralar ahalisinin serbestçe beyan edecekleri rey-i âm ile tayin edilmelidir. Mütareke hattının içinde dinen ve ırkan müttehit, birbirlerine karşı sevgi, hürmet ve fedakârlıkla bağlı Türk- Müslüman anasırın iskân ettiği vatan toprakları hiçbir sebeple parçalanma kabul etmez bir bütünlüktür. 2- Ahalisi, ilk serbest kaldıkları zaman anavatana iltihaka rey vermiş olan Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum'da) ahalinin reyine tekrar müracaatı kabul ederiz. 3- Garbi Trakya'nın mukadderatı da ahalisinin tam hürriyet içinde reyine müracaatla tayin edilmelidir. 4- Hilafet merkezi ve Osmanlı payitahtı olan İstanbul ile Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü tehlikeden korunmuş bulunmalıdır. Bu şart dahilinde Boğazlar, bizim ile sair devletlerin müştereken verecekleri karara göre beynelmilel ticaret ve seyrisefaine açık bulundurulur. 5- Ekalliyetlerin sahip olacakları haklar, komşu devletlerdeki Müslüman anasırın da aynı haklardan istifadeleri şartıyla kabul olunur. 6-İnkişafımıza engel olacak bütün siyasi, adli ve mali kayıtlara muhalifiz. Tahakkuk edecek borçların ödenmesi esasları bu esasa mugayir olmamalıdır.

1920 11 Şubat: Maraş'ın Fransızlar tarafından boşaltılması.

1920 3 Mart: Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası.
1920 3 Mart: Yunanlıların işgal bölgesinde ileri harekete girişmesi.
1920 8 Mart: Salih Paşa kabinesinin kurulması.
1920 9 Mart: İstanbul'da Türk Ocağı merkezinin İngilizler tarafından basılması.
1920 16 Mart: İstanbul'un itilaf Devletleri tarafından askeri işgali. Şehzadebaşı karakolunda masum Türk askerlerinin vahşiyane öldürülmesi. Bir İngiliz müfrezesinin Meclis-i Mebusan'ı basarak bazı mebusları tevkifi, bu suretle Meclis'in inhilali ve dağılması. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'in İstanbul işgalini protestosu.
1920 17 Mart: İngilizlerin Eskişehir ve Afyonkarahisar'dan çekilmesi.
1920 19 Mart: Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da fevkalade salahiyetli bir Millet Meclisi toplanması hakkında vilayetlere tebliği.
1920 20 Mart: İsmet Bey'in (İsmet İnönü) Ankara'ya gelmesi.
1920 2 Nisan: Salih Paşa kabinesinin istifası; 5 Nisan'da yeni kabinenin Damat Ferid Paşa tarafından kurulması.
1920 10 Nisan: Fransızların Urfa'dan çekilmeye mecbur edilmesi.
1920 11 Nisan: Padişah tarafından esasen inhilal etmiş olan Meclis-i Mebusan'ın feshi.
1920 23 Nisan: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanıp açılması. 24 Nisan: Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi reisliğine seçilmesi.
1920 29 Nisan: Büyük Millet Meclisi'nde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulü.
1920 30 Nisan: Merkezi Ankara olmak üzere bir Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulduğunun Avrupa devletlerine resmen haber verilmesi.
1920 2 Mayıs: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti "İcra Vekilleri Heyeti"nin (yani Büyük Millet Meclisi hükümeti kabinesinin) kurulması.
1920 11 Mayıs: Mustafa Kemal'in padişah hükümeti tarafından idama mahkûm edilmesi.
1920 17 Mayıs: Pozantı'da Fransızlara karşı muharebenin başlaması.

1920 24 Mayıs: Mustafa Kemal'in idamı hakkında İstanbul hükümetince verilen idam kararının Vahideddin tarafından tasdiki.
1920 28 Mayıs: Pozantı civarındaki Fransız kıtaatının esir alınması.
1920 30 Mayıs: Türkler ile Fransızlar arasında mütareke akdi.
1920 7 Haziran: 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetince yapılacak her nevi mukavelat, uhudat ve sairenin hükümsüz addi hakkında Büyük Millet Meclisi'nce kanun kabulü.
1920 9 Haziran: Ermenistan seferi için şark vilayetlerinde muvakkat seferberlik ilanı. (Bu milli cephe Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dır.)
1920 18 Haziran: Zonguldak'ın Fransızlar tarafından işgali dolayısıyla aradaki mütarekenin kendiliğinden bitmesi.
1920 22 Haziran: Yunanlıların taarruza geçmesi.
1920 30 Haziran: Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgali.
1920 2 Temmuz: Yunanlıların Bandırma, Kirmastı ve Gönen'i işgali.
1920 8 Temmuz: Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 9 Temmuz: İzmit'in İngilizler tarafından işgali.
1920 10 Temmuz: Bir Ermeni alayının Adana'ya girmesi.
1920 18 Temmuz: Büyük Millet Meclisi'nin Misak-ı Milli'ye yemin etmesi.
1920 20 Temmuz: Tekirdağ'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 22 Temmuz: İstanbul'da İtilaf Devletleri'nce teklif edilen sulh muahedesi esaslarının Şûra-yı Saltanat tarafından kabulü (Sevr Muahedesi).
1920 22 Temmuz: Lüleburgaz'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 25 Temmuz: Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali.
1920 10 Ağustos: Osmanlı İmparatorluğu murahhasları ile İtilaf Devletleri arasında Sevr Muahedesi'nin akdi.
1920 24 Ağustos: Sovyetler Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında Moskova İtilafnamesi'nin akdi.
1920 29 Ağustos: Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 30 Eylül: Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı muzafferane hareketi; Sarıkamış'ın Ermenilerden zaptı.
1920 25 Teşrinievvel: Yunanlıların Bursa'da ileriye hareketleri.
1920 30 Teşrinievvel: Kars'ın Ermenilerden zaptı.
1920 7 Teşrinisani: Gümrü'nün (Aleksandropol) Ermenilerden zaptı.

1920 10 Teşrinisani: İsmet Bey'in Garp Cephesi kumandanlığı.
1920 14 Teşrinisani: Kozan'ın Ermenilerden kurtarılması.
1920 29 Teşrinisani: İstiklal Madalyası ihdası hakkındaki kanunun Büyük Millet Meclisi'nce kabulü.
1920 3 Kânunuevvel: Ermenilerle Gümrü Muahedesi'nin imzası. Metnin hülasası: 1871 harbiyle kaybettiğimiz, Brest-Litovsk Muahedesi'yle geri aldığımız yerler, Ermeni istilasına uğrayan Kars ve havalisi anavatana iltihak etmiştir.
1921 9-10 Kânunusani: Birinci İnönü Muharebesi.
1921 12 Mart: İstiklal Marşı'nın Büyük Millet Meclisi'nce kabulü.
1921 16 Mart: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Sovyetler Cumhuriyeti arasında Moskova Muahedesi'nin akdi. Metnin hülasası: Türk-Rus hududu takriben 1876 seferinden evvelki hudut olacaktır. Bu tarihten çok daha evvel Rusya tarafından ilhak edilmiş olan Iğdır Türkiye'ye iade edilecektir. Türkiye, Batum şehri ve limanı ile Batum sancağının bir kısmını, Batum limanından serbestçe istifade etmek şartıyla Sovyetler Birliği'ne dahil Gürcistan'a terk etmiştir. Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasında akdedilmiş ve Rusya'ya birtakım haklar sağlamış bütün muahedeler mefsuhtur. Çarlık'ın Osmanlı Devleti'nden alacağı olan borçlarından Türkiye ibra edilmiştir.
1921 26 Mart: Adapazarı'nın Yunanlılar tarafından işgali.
1921 30 Mart-1 Nisan: İkinci İnönü Muharebesi.
1921 28 Nisan: İzmit'in Yunanlılar tarafından işgali.
1921 28 Haziran: İzmit'in Yunanlılardan kurtarılması.
1921 13 Temmuz: Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1921 17 Temmuz: Kütahya'nın Yunanlılar tarafından zaptı.
1921 5 Ağustos: Mustafa Kemal'in başkumandan seçilmesi.
1921 15 Ağustos: Yunan Kralı Konstantinos'un Yunan ordusuna "Ankara'ya!" emrini vermesi.
1921 23 Ağustos: Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlaması (13 eylül 1921'e kadar). Milli ordumuzun zaferi.
1921 19 Eylül: Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisi'nce "Gazi" unvanıyla, müşir (mareşal) rütbesinin verilmesi.
1921 13 Teşrinievvel: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile

Kafkas cumhuriyetleri arasında Kars Muahedesi'nin akdi. Metnin hülasası: Moskova Muahedenamesi'nin bir tekrarıdır.

1921 20 Teşrinievvel: Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması. Metnin hülasası: Türkiye ile Fransa arasında harp hali sona ermiştir. Adana ve havalisi Fransızlar tarafından tahliye edilecektir. İskenderun mıntıkası Fransız işgali altında kalacak, fakat burada hususi bir idare tesis olunacak, Türk ırkından olan halkının hars inkişafına mümanaat edilmeyecek, Türk lisanı mahiyet-i resmiyeyi haiz olacaktır.

1922 26 Ağustos: Afyonkarahisar cephesinde Büyük Taarruz'un başlaması.

1922 27 Ağustos: Afyonkarahisar'ın Yunanlılardan kurtarılması.

1922 30 Ağustos: Dumlupınar'da Başkumandan Meydan Muharebesi.

1922 1 Eylül: Mustafa Kemal'in orduya beyannamesi; "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!" emrini vermesi.

1922 2 Eylül: Yunan Başkumandanı General Trikopis ile diğer bazı kumandanların esir olması.

1922 9 Eylül: Türk ordusunun İzmir'e girmesi.

1922 18 Eylül: Garbi Anadolu'nun Yunan ordusundan tamamıyla temizlenmesi.

1922 3 Teşrinievvel: Mudanya Konferansı'nın açılması (11 Teşrinievvel'e kadar).

1922 11 Teşrinievvel: Mudanya mütarekesinin akdi.

1922 1 Teşrinisani: Türkiye'de padişahlığın ilgası.

1922 17 Teşrinisani: Vahideddin'in bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçması.

1922 18 Teşrinisani: Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi.

1922 20 Teşrinisani: Lozan Konferansı'nın açılması.

1922 25 Teşrinisani: Edirne'de milli idarenin kurulması.

1923 4 Şubat: Lozan Konferansı müzakeratının kesilmesi.

1923 1 Nisan: Birinci Büyük Millet Meclisi'nin intihabın yenileşmesine karar vermesi.

1923 Lozan Muahedesi'nin akdi.

1923 11 Ağustos: İkinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması. İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya avdeti.

1923 2 Teşrinievvel: İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi.
1923 6 Teşrinievvel: Türk ordusunun İstanbul'a girmesi.
1923 13 Teşrinievvel: Ankara'nın yeni Türk devletinin merkezi olduğuna dair kanunun kabulü.
1923 2930 Teşrinievel: Cumhuriyet'in ilanı (saat 20.30).
1923 29-30 Teşrinievvel: Gazi'nin reisicumhur intihabı (saat 20.44).

İkinci bölüm

Osman Gazi'nin rüyası

Osman Gazi toprak komşularından Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlenmişti. Şeyh Edebali, misafirlerine ikramıyla tanınmış sürü ve çiftlik sahibi zengin adamdı. 15. asır müverrihlerinden Derviş Ahmed Âşıki bu zat için "Dervişlik batınındaydı, dünyası ve nimeti ile davarı çoktu" diyor.

Edebali'nin Osman Gazi'yi damat edinmesi bir rüya fıkrasıyla naklolunur:

Osman Gazi, Edebali'nin malikânesine misafir olmuştu. Gece bir rüya gördü: şeyhin kuşağından çıkan bir ay Osman'ın bağrına girdi. Delikanlının göbeğinden hemen bir ağaç bitti, süratle büyüyüp dal budak saldı. Dalları cihanı kapladı; dağlar, ormanlar, ırmaklar, kasabalar, tarlalar, bağlar, bahçeler gölgesi altında kaldı. Dağlardan çağlayan sular iniyordu. Bu sulardan kimi insanlar içiyor, kimi insanlar da bu sularla tarla ve bahçelerini suluyordu... Sabah olunca Osman Gazi rüyasını şeyhe anlattı.

Edebali:

"Oğul Osman... Sen bir hükümdar olacaksın... Padişahlık sana ve nesline mübarek olsun. Benim kızım Mal Hatun senin helalin oldu!" dedi ve hemen kızı ile cengâverin nikâhını kıydı.

Şu manzum satırlar Derviş Ahmed Âşıkî'nindir:

Dir oğlum fırsat ve nusret senindir
Hidayet menzili nimet senindir.

Sana virildi taht düşmesün baht
Ezeli ta ebet devlet senindir.

Yana çırağların âlem içre
Döşene sofran davet senindir.

İki cihanda hayırla anılmak
Neseb ü neslin bürhan senindir.

Çocuktan irdi sana taht-ı devlet
Cihan içre olan devran senindir.

Şeyh Edebali'nin Kumral Dede derler bir müridi varmış.

"Ey Osman! Sana padişahlık verildi. Sen bana ne vereceksin?" demiş.

Osman Gazi:

"Her ne vakit kim padişah olam... Sana bir köy vereyim!" demiş.

Derviş:

"Bize bir kâğıt ver imdi!" deyince Osman Gazi:

"Ben kâğıt yazmak bilir miyim ki benden kâğıt istersin? Ama atamdan bir kılıç kalmıştır, sende dursun nişan... Beni Allah padişah ederse benim neslim ol kılıcı göreler, köyünü elinden almayalar!" demiş.

Gene aynı müverrih, "Şimdi ol kılıç Kumral Dede neslindedir. Âli Osman'dan her kim padişah olursa ol kılıcı ziyaret ederler" diyor. Ne kadar yazıktır ki Derviş Ahmed Âşıkî bu köyün adını yazmıyor.

Murad Hüdavendigâr'ın duası

16. asrın büyük Türk müverrihi Sadeddin Efendi, Sultan Murad'ın Kosova sahrasında harpten evvelki duasını padişahın ağzından manzum olarak yazmıştır ki asırlardan beri tarih-i edebiyatımıza mal olmuş mısralardır:

Ab-ı ru-yi Habib-i Ekrem içün
Kerbela'da revan olan dem içün

Şeb-i firkatte ağlayan göz içün
Reh-i aşkında sürünen yüz içün

Ehl-i İslam'a ol emin ü nasîr
Dest-i adâyı bizden eyle kasîr

İtme ya Rab mücahidîni telef
Tîr-i adâya bizi kılma hedef

Bunca yıl sây ü içtihadımızı
Gazevat içre yahşi adımızı

İtme ya Rab kahrın ile tebah
Yüzümü halk içinde itme siyah

Rah-ı din içre ben feda olayım
Siper-i asker-i Hüda olayım

Din yolunda beni şehit eyle
Ahirette beni sait eyle
Mülk-i İslam'ı pâymal etme!..

Akıncılar

Ecdadımızın Balkanlar, Polonya, Macaristan, Dalmaçya ve Yunan fütuhatının öncüsü akıncılar olmuştur. Sonsuz cesaretleri ve beden yapısı kuvvetleri ve her türlü meşakkate tahammül kudretiyle baş döndüren kahramanlık menkıbeleri tarihimize altın kalemle yazılmış olan akıncılar, üzerinde devlet otoritesi olmayan, sadece namlı bir kılıcın, bir akıncı beyinin etrafında toplanmış olan başıbozuk askerlerdi. Kursaklarına padişah ekmeği girmemiş, kimseye boyun eğmemiş bu şehbaz, şehlevent ve tüvana yiğitler, kelimenin en asil ve temiz manasıyla "mücahid-i fi-sebilillah"tı ve çoğu bu hayata genç irisi çocuk, bıyıkları terlememiş taze civan çağında atılmış ve hayatının bu bahar çağında şehitlik şerbetini içmiştir. Akıncıları, zamanımızın en korkunç uçuşlarını, gökyüzünde binlerce metrelik irtifadan yeryüzüne pike dalışlarını yapan on sekiz-on dokuz yaşındaki genç tayyarecilere benzetebiliriz.

Bir akından sağ dönenler, ekseriya büyük bir servetle dönerlerdi. Bütün akıncıların hayatı, ölümlerine kadar maceraları gibi göz kamaştıran bir lüks, bir hay ve huy, bir iş ve nuş içinde geçerdi. Elmas parıltısı ve altın şakırtısı içinde sazlı ve sözlü, içkili ve köçekli can sohbetleriyle dolu bir hayat... Kristof Kolomb'un seyahatinden sonra Amerika kıtasının kendisine Avrupa'nın en cüretkâr insanlarını çekip topladığı gibi, binlerce kilometre uzunluğunda olan o zamanki Avrupa hudutlarımızın boyunca sıralanmış sınır bekçisi kaleler ve palangalar ile sınıra yakın şehirler ve kaleler, üç kıta üzerine yayılmış olan Türkiye'nin her tarafından cüret ve cesaret timsali tığ gibi gençleri bir mıknatıs gibi çekerdi. Baba ocağını bırakıp kaçan çocuk yahut küçük delikanlı akıncı gazilere katılmaya geldiğinde ekseriya

yalınayak, yarım pabuç hırpani kıyafet bir şey olurdu; onu giydirip kuşatmak, beline bir kılıç takıp altına bir küheylan çekmek, gün değil, saat meselesiydi... Aslında, dillere destan olmuş sadece o akıncı tuvaleti bir genci baba ocağından çekip almak için kâfiydi:

Başta samur yahut kaplan derisi kalpaklar... Kalpağın önü altın suyuna batmış turna ve balıkçıl kuşu telleriyle ve altın tellerle süslenmiştir... Bürümcükten kesilmiş gömleklerin, mintanların düğmeleri akik, mercan, zebercet ve hurda elmaslardandır. Cepkenler, camedanlar, kısa serhatlı kürkleri, şalvarlar, çağşırlar, kısa diz çağşırları en kıymetli çuhalardan ve kadifelerden, altın sırma işlemeli çuhalardandır... Kuşaklar ve silahlıklar bu lükse denk kıymet ve zarafettedir. Ayaklarına ceylan derisinden serhatlı filarları, çizmeleri giyerler... Filar giydikleri zaman baldırlarına sırma işlemeli tozluklar takarlar... Ayakkablarının kabaraları gümüş ve altındır... Ellerindeki kamçılar kaplan kuyruğundandır... Omuzlarına birer çift büyük karakuş ve kartal kanatları takarlar... Kıymetli eyer takımları vurulmuş, alınları sorguçlu ve turna telli atların üzerinde doludizgin giderlerken bu kanat heybet ve haşmetle açılır... Serhada gelen bir genç akıncı, istisnasız bir büyüğünün kan kardeşi olur. Artık gece ve gündüz onun gölgesi gibidir. Ve ekseriya şahadet de birlikte nasip olur...

Akın, müthiş bir atlı koşudur. Yirmi gün, iki ay, belki daha fazla sürecek müthiş bir koşu... Bütün silahları yay ve ok, kılıç, hançer, mızrak ve kalkandır. Ağırlık olacağı için zırh giymezler... Ve akının devamınca at üstünden inmezler. Kısa molalarda at üstünde uyurlar... Erzak ağırlıkları da yoktur. Günlük rızıklarını akın ettikleri memleketten bulacaklardır. Ve bir akına en az sekiz-on bin akıncı iştirak eder... Bazen birçok namlı beylerin sancakları altında kırkkırk beş bin kılıç toplanır...

Evliya Çelebi şöyle tasvir ediyor:

> Mehabetli ve şeci askerlerdir... Başlarına taçları samur ve kaplan postundan kalpak taç koyup arkalarında bebr, kurt, ayı postları var... Koltukları altlarından karakuş kanatları bağlıdır; ellerinde kurt derisi sarılı olup nicesinin alât ve silah levazımı kendisini garip ve acayip şekle koyar. Korkunç ve düşmana bela-yı asumanî misal bir asker-i zafer peykerdir.

Rumeli paşaları da kapıları kulları arasından bazı şehbaz yiğitleri akıncılara benzeterek giydirip kuşatırlardı... Mesela Solakzade Hemdemî Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan seferine iştirak eden Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa'nın askerlerini şöyle tasvir ediyor:

> Ol gün, Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa Rumeli'nin kaplan postlu, kurt derisi taçlı, birer kaşık mahmuzlu, tekne kalkanlı, elleri kostani-çalı, gömgök demire müstağrak, al kızıl bayraklarla araste ve piraste bir alay tertip edip Ordu-yı Hümayun'a vasıl oldu...

Akıncılar umumiyetle dünya evine girmezlerdi... Sınır palanga ve kalelerinin gerisindeki şehir, kasaba ve köylerden bir kız alanlar da ekseriya neslini idame kaygısıyla alır, hayatı palangasında ve kalesinde geçerdi...

Akıncıların hayatı Rumelili şairleri çok yakından alakadar etmiş... Onların meclislerini ve akıncı nevcivanların güzelliklerini tasvir eden, has manasıyla temiz ve güzel, candan söylenmiş şiirleri vardır... Mesela şair Hayretî:

Be bu Rumelleridir, bunda sühandanlar olur
Bu irem gülşenidir, mürg-i hoş elhanlar olur

Altın üsküflü, yalın yüzlü güzel sakiler
Sohbet-i ruşen ider şem-i şebistanlar olur

Saki sâkın sığayub naz ile sakilik ider
Be bu yerlerde ne hoş serv-i hıramanlar olur...

Edirneli şair Nazmî de bir şiirinde genç ve güzel akıncılar için:

Rumeli'nin güzel yerleridir götürü uç
Takınur başına güzelleri anın sorguç...

diyor. Şair Pirzirinli Suzî de en namlı akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Bey'in cenge gidişini şöyle anlatıyor:

Seher vaktinde çün Zal-i zemane
Giyindi ve kuşandı Rüstemane

Kuşandı tigini çün tig-ı rahşan
Takındı hançerin Mirrih-i devran

Getürdü asuman altunlu sancak
Şafak çekti ufuktan al sancak

Güneş tig ü Utarid hâme tuttu
Ali Bey rezm içün hengâme tuttu...

Tarihimizin kaydettiği en büyük akınlardan birisi Fatih Sultan Mehmed saltanatının sonunda 45.000 kişiyle yapılan Transilvanya akınıdır. Bu akına o devrin en namlı kılıçlarından Mihaloğlu Ali Bey, Mihaloğlu İskender Bey, Evrenosoğlu Hasan Bey, Evrenosoğlu İsa Bey, Malkoçoğlu Bâli Bey ve daha yedi akıncı beyi iştirak etmişti. Bu memleketi baş başa dolaşmışlar, Transilvanya Prensi İstvan Bathory'yi ağır bir mağlubiyete uğratmışlar, bu prensi ağır yaralı olarak yere düşmek üzere iken Macar kralının gönderdiği Tameşvar Kontu Kinizsi taze kuvvetlerle yetişmiş ve meydan muharebesinin bu ikinci safhasında Türk akıncıları hemen tamamen kırılmıştı. Pek azı, bu arada Mihaloğlu Ali Bey kurtulabilmişti. Tameşvar kontu, kendi ölülerini ve ölmüş olan Bathory'yi defnettikten sonra Türk akıncılarının cesetlerini toplatmış, ölülerin ve ağır yaralıların üzerine kilimler attırarak bir işret sofrası kurdurmuş, zaferini böyle vahşi bir zevk içinde tesit etmişti.

Kanuni Sultan Süleyman Viyana Muhasarası'nı kaldırırken de Türk ordusunu koruyan akıncılar olmuştu. Bu arada Kasım Voyvoda Almanya içerilerinde Insburg'a kadar ilerlemişti... Bu dilaverlerden de bir fert geri dönmemişti.

Türk ordusunun akıncı teşkilatı arasında Kırım hanlarının 40.000-45.000 kişilik atlı ordusunu hatırlamak lazımdır. Türk ordusunun kale muhasaralarında ölüm eri olup da kale duvarlarına atılan "serdengeçti" ve "dalkılıç" gazileri de akıncılarla karıştırmamalıdır.

Atlas Okyanusu'nda deniz akıncıları

16. asır sonları ile 17. asrın başı Cezayirli Türk deniz akıncılarının Akdeniz'i tam bir hâkimiyet altına aldıkları devirdir. Hatta tarihimizde sadece "Cezayirli" veya "Cezayir korsanları" denilen bu akıncılar Cebelitarık (Septe) Boğazı'ndan çıkıp Atlas Okyanusu'na açılmışlar ve orada baş döndüren maceralara atılmışlardır.

Cezayir deniz akıncılarının Atlas Okyanusu akınlarının başbuğu, serdarı, Murad Reis isminde bir kahraman olmuştur. Bu büyük kaptanı, Cezayir beylerbeyisi olup 1609'da vefat eden ve kabri Rodos Adası'nda bulunan meşhur büyük Murad Reis'le karıştırmamalıdır; Atlas Okyanusu seferleriyle adını Türkiye tarihine altın harflerle yazdıran Murad Reis, Rodos'ta yatan büyük Murad Reis'in himayesinde yetişmiş, fakat kahramanlık kılıcını arşa asmıştı.

1625'te Septe Boğazı'ndan çıkan akıncı Murad Reis İngiltere ile İrlanda arasındaki Bristol Kanalı'nın ağzında Lundy Adası'nı zapt etti.

1626'da İngiltere ve İrlanda sahillerinden üç yüz kadar esir aldı. İskoçya sahillerini dolaşarak Şimal Denizi'ne indi, Hollanda ve Danimarka sahillerini vurdu... Eski Norman gemicilerinin akınlarını hatırlatan bu teşebbüs o memleketler halkını yıllarca korku içinde yaşattı.

Danimarka'dan sonra Norveç fiyortlarına giren bu Türk gemicisi, hareketi akıl ve hayale sığmadığı için, efsanevi bir hatıra bırakmıştı.

1627'deki seferi daha parlak oldu. Gene İskoçya'yı dolaşarak Şimal Denizi'ne çıktı... Yer yer Norveç sahillerini vurdu... İzlanda'ya kadar gitti... Bu adadan 800 esir aldı; Cezayir'e göndererek sattırdı.

İşte İzlandalı esirler arasında bulunan Olaf adında Luther mezhebinden bir rahip nasılsa kaçıp kurtulmuş ve memleketine dönün-

ce hatıralarını yazarak neşretmiştir.

1628'de akıncı Murad Reis daha azametli bir teşebbüse girişti... Gene İskoçya'yı dolaşarak ve İzlanda sularına çıkarak oradan Amerika istikametini tuttu ve Atlas Okyanusu'nu aşıp Terra Nova'da Amerika kıtasını gördü... Fakat dönüşte müthiş bir fırtınaya tutuldu. Başta kendisi, bütün gemileri ve kahraman gemicilerle beraber Atlas Okyanusu'nun sularına gömülerek kayboldu.

Cezayir deniz akıncıları bu büyük kahramanın hatırasını asırlar boyunca muhafaza etmişlerdir. Adı meçhul bir halk şairi onun son seferi için şu güzel ilahiyi yazmıştır:

Murad Reis'in gemileri seksen direkli
İçinde tayfalar, ağalar arslan yürekli

Enginlerden bir kuş geldi kondu aman serene
Beş Mısır hazinesi vereyim karayı görene

Murad Reis'in gemileri çamdır dayanmaz
İçinde tayfalar ağlar uyur uyanmaz...

Cezayirli deniz akıncılarına esir düşen İspanyol prensi

Küçük Murad Reis'in ve emrindeki Cezayirli kaptanların Atlas Okyanusu'ndaki deniz akınlarından birinde tutulan bir İspanyol gemisinde küçük bir prens bulunmuştu; Habsburg hanedanından kimin oğlu olduğu ve adı Türk kaynaklarında yazılı değildir; bilinen bu çocuğun Cezayirliler tarafından İstanbul'da Sultan I. Ahmed'e gönderildiği ve Enderun-ı Hümayun oğlanları arasına verildiğidir. Cezayir rivayetleri çocuğun babasının bu acıyla bir manastıra kapandığını söyler. Cezayirli Gedâ Muslu adında bir halk şairi de vakayı bir destan mevzuu yapmıştır:

İspanya Cezayir'e haber göndermiş
Komazım oğlumu alırım demiş
Eğer vermezlerse kıyamete dek
Ben bu dert ile ölürüm demiş

Kailim beş yıla itseler vade
Cümle emlakimi veririm yâde
Peşkeş verirlerse Sultan Ahmed'e
Müslüman iderler bilürüm demiş

Bin yesirle yüz bin altın vereyim
Tek heman bir gez yüzün göreyim
Bu kara başıma derman arayım
Ölünce çalışır bulurum demiş

Gör imdi ne demiş Cezayirli de
Virmeziz oğlunu bilmiş ol senin
Biz anı gönderdik Sultan Ahmed'e
Kara haberlerin almış ol senin...

Cezayir akıncıları arasında Çırpanlı isminde bir halk şairi, akıncı Murad Reis'i şu mısralarla anlatıyor:

Gazi Murad Reis'i soranlar
Vardır bahadır yarar delisi
Her kande hu desen gelir yetişir
Vardır bahadır yarar delisi

Gelen Gazi Murad Reis'tir bak
Resulullah sancağını çeker ak
Denizde karada yardımcıdır Hak
Odur Mağrib ulularının velîsi

Cezayir'e Hakk'tan nazar olmuştur
Her birimiz bir iklimden gelürüz
Savaşırken şehit düşer kimimiz
Al kırmızı kan içinde ölürüz...

Tıpkı Macaristan sınırındaki kara akıncıları gibi Cezayir'in deniz akıncıları da Anadolu'dan ve Rumeli'den kopup orada tavattun etmiş ve akıncı korsan gemilerinde baş döndüren maceralara atılmış yiğitlerdi. Bin tehlikeyle dolu olan bu hayatın akıncılara temin ettiği dünya nimetleri de fevkalade büyüktü.

Bir deniz kurdu Hacı Reis

Türk donanmasında kaptanpaşaların (büyükamirallerin) bindiği amiral gemisine baştarda denilir. Kaptanpaşalar donanma kumandanıdır; bindikleri amiral gemisinin ayrıca kaptanı vardır; işte bu Hacı Reis 16. asrın sonlarından 17. asır ortalarına kadar tam yarım asır baştarda kaptanlığı yapmış ve yüz küsur yaşında bu vazifede ölmüştür.

Hacı Reis, bir korsan gemisinde on-on bir yaşlarında bir tayfa yamağı iken meşhur deniz kurdu Turgut Reis'i gördüğünü söylermiş... Deniz tarihimizde büyük bir bozgun olan İnebahtı Muharebesi'nde Uluç Ali Reis filosunda bulunmuş; geminin kaptanı şehit olmuş; idareyi genç Hacı Reis ele almış ve filo kumandanının yüksek iktidarıyla o felaketten sıyrılıp kurtulmuşlar...

Kürek devrinde, kürekler "forsa" denilen gayrimüslim harp esirlerinin gürbüz olanlarına çektirilirdi. Bunlar zindanda muhafaza edilir, sefer mevsiminde gemilere konup kürekçi sıralarına zincirle çakılırdı. Kâfi esir bulunmazsa, bu ağır hizmete dolgun ücretle gönüllü Türk gençleri alınırdı. Hacı Reis, "Kâfi esir de bulunsa, gemi forsaya emanet edilmez" dermiş. O şanlı devrin deniz menakıbının çoğu bu amiralin ağzından zapt edilmiştir.

Sumatra Seferi

Baharat Adaları adıyla anılan Sumatra ve Cava takımadaları dünyanın en zengin köşelerinden biridir. Bu zengin yerler 16. asırda milli birliğini kuramamıştı; küçük küçük beylikler ve sultanlıklar halinde idare olunuyordu. Bunların içinde de en önemlisi Sumatra Adası'nın şimalindeki Aceh Sultanlığı'ydı.

Afrika'nın cenubunu dolaşarak Hint Okyanusu'na çıkan müstemlekeci Avrupalılar, Hindistan ile beraber Baharat Adaları'nı da tehdide başlamışlardı. Portekizliler ve Hollandalılar buraları hem sömürmeye, hem de bu adalar halkı arasında Hıristiyanlığı yaymaya geliyorlardı.

Aceh Sultanı Alaeddin, Sumatralıların adalarını kendi kuvvetleriyle müdafaa edemeyeceklerini gördü ve asrın büyük Türk hükümdarı Muhteşem Sultan Süleyman'a başvurmayı düşündü. Koca Türk hükümdarının şanı ve şöhreti oraları da tutmuştu. 1564 yılı sonlarında Hüseyin isminde bir zatın riyasetinde bir elçi heyetini yardım isteyen bir nameyle İstanbul'a gönderdi.

Sultan Alaeddin'in bu namesinde Aceh'le beraber bütün Sumatra Adası'nın ve Cava'nın Osmanlı İmparatorluğu'na iltihak ettiğini arz ediyor ve Sultan Süleyman'ı kendi mülkünü müdafaaya çağırıyordu. Elçi heyeti Sumatra'dan İstanbul'a ancak iki senede gelebildi; büyük Türk padişahını İstanbul'da bulamadı; Kanuni Zigetvar seferine çıkmıştı. İmparator Zigetvar muhasarasında öldü. Yerine oğlu II. Selim geçti... Sokullu Mehmed Paşa sadrazamdı. Yeni padişahla İstanbul'a dönüşünde Aceh elçisi Hüseyin huzura kabul edildi.

Sokullu'nun fikrince Aceh Sultanı Alaeddin'e ve dolayısıyla Sumatra ve Cava adaları Müslümanlarına bir miktar asker, gemi ve si-

lah göndermekle yardım etmenin hiçbir faydası yoktu. Bu adalarda büyük bir hayat, fikir ve sanat inkılabı yapmak lazımdı... Top yerine topçu ve barutçu ustaları lazımdı; baruthaneler ve tophaneler kurulmalıydı... Gemi yerine gemi mühendisleri lazımdı; tersaneler kurulmalıydı.

Büyük vezirin temsil ettiği büyük Türk imparatorluğunun Endonezya Müslümanlarına yardımı böylece pek esaslı ve şanına layık oldu. Evvela tez elden asker ve silah gönderiliyordu... Sonra bu ordunun yanında bir ilim ve sanat ordusu yollanıyordu. İlkokul muallimlerinden, medrese hocalarından, mütehassıs fen adamlarından, hekimlerden, mühendislerden, mimarlardan, hattatlara, minyatür ressamlarına, kuyumculara varıncaya kadar bir kafile...

Sultan II. Selim tarafından Aceh Sultanı Alaeddin'e hitaben yazılan uzun bir namede de selamet ve muvaffakiyet temennisinden sonra bir şart koşuluyordu: Mütehassıs sanatkârlar ve fen adamları Aceh'te iki yıl kalacaklardı... Orada yerlerine adam yetiştirildikten sonra Türkiye'ye döneceklerdi... Askerlere ve sair zevata gelince... İsterlerse Sumatra'da ve Cava'da yerleşebileceklerdi.

Bu muazzam yardımı Sumatra'ya ulaştırmaya Kızıldeniz Amirali Kurtoğlu Hızır Reis ile Kızıldeniz donanması memur edildi. Fakat koca Hızır Reis hemen yola çıkamadı. Yemen'de bir isyan çıkmıştı, evvela donanmayla o isyanı bastırmaya memur oldu. Yardım bir sene kadar gecikti.

Sokullu Mehmed Paşa'nın uzun sürecek bir Sumatra deniz seferi için hakkıyla güvendiği Kurtoğlu Hızır Reis Aden'de bir de ölüm tehlikesi atlatmıştı. Türk amiralinden insanca muamele gören Şeyh Kasım alçakça mukabelede bulunmuş, bir fedaisine amirali öldürtmek istemişti.

Kurtoğlu Hızır Reis Sumatra deniz seferinin başbuğuydu. Sumatra'ya giden filo 19 kadırgadan mürekkepti. O asrın en yeni ve büyük gemileriydi... Filonun kumandanlığına Mahmud Reis isminde Hint Denizi'ni iyi bilen bir gemici tayin edilmişti. Türk gemileri Aceh'e selametle vardı ve içindekileri bırakıp –silah, malzeme ve insan– selametle döndü.

Türk donanmasının Aceh'e gelmesi, Portekizlileri bir müddet için Sumatra sularına yaklaştırmadı. Zira Sokullu, Portekiz Krallığı'na

gönderdiği nameyle de bu adaların Türkiye'ye iltihak etmiş olduğunu, Endonezya adalarına yapılacak bir tecavüze karşı, Türkiye'nin bütün kuvvetleriyle doğrudan doğruya Portekiz sahillerine hücumuyla karşılık verileceğini bildirmişti.

Sumatra Seferi'nden sonra Sokullu'nun ikinci büyük işi Süveyş Kanalı'nı açmak oldu, fakat bu azametli projeyle meşgul iken, bir casus olduğu muhakkak olan meczup mukallidi bir serserinin suikastına kurban oldu.

Asırlarca sonra, 1898'de Sumatra ve Cava'da dolaşan Abdülaziz isminde İstanbullu bir Türk seyyahı şöyle yazıyor:

> Hollandalılar buralara gelinceye kadar vaktiyle İstanbul'dan gönderilen Türk gemilerinin bayrakları bir hatıra olarak duruyormuş... O eski Türk toplarını da Hollandalılar eritmişler, madeninden kilise çanı dökmüşler... Cava'da böyle bir Türk topundan yapılmış bir çanın üstünde Sultan II. Selim'in tuğrasını gördüm. Türkçe bilmeyen, fakat Türk'e benzeyen insanlar buldum, bunlar evlerinde, ecdad yadigârı sipahilik beratları çıkarıp gösterdiler...

Azametli mazinin hatıraları, bugün gözlerimizi yaşartmaktadır.

Bir gemici gazeli:

Atılsın top ve kurşunlar, çekilsin tigler bir bir
Bezelsin lâal renk olsun adüv kanı ile derya

Duralım kahramanâsâ a'daya karşı hışm ile
Olup ateşfeşan kalyonlarımız hemçü ejderha

Tamam altmış sene bezm-i vegade olduk amade
Yine amadeyiz cenge neriman ile biperva

Eğerçi sureta pîriz velîkin bezm ü rezm içre
Şu cengi görmüşüz kim görmemiştir dide-i derva...

Salahî Mustafa Kaptan

Anadolu'da Celaliler

16.-17. asırlarda devlet otoritesini sarsan ve hırpalayan büyük şekavet ve isyan hareketleri görülür. Osmanlı müverrih ve vakanüvisleri, isyan ile şekaveti ayırt etmeden eşkıya ile asileri "Celali, Celaliler" adı altında toplarlar. İki asır boyunca Anadolu kasaba ve köylerini kasıp kavuran ve yüz binlerce insan kanını dereler gibi akıtan Celali vakaları, bazen, Osmanlı hanedanının mutlakıyet idaresine karşı, ihmal edilmiş mustarip Anadolu halkının bir kükremesi şeklinde gösterilir, ki biz bu görüşü hakikatten uzak buluruz. Anadolu'da Osmanlı idaresine karşı çıkan isyanların başlangıcı hiçbir zaman bir cemiyet nizamı davası olmamış, isyan bayrakları daima zedelenen şahsi menfaatler ve hırslarla çekilmiş ve isyan hareketi derhal bir şekavete inkılap etmiş ve ortada ezilen, mahvolan gene kendi halinde yaşayan, kanaatkâr ve fakir Anadolu halkı ve bilhassa Anadolu köylüsü olmuştur. Bir taraftan Celaliler, diğer taraftan onları tenkile memur hükümet kuvvetleri Anadolu köylerini yakmış, yıkmış, gençleri işinin başından zorla çekip alarak olmayacak bir dava peşinde ölüme sürüklemişlerdir.

Tarih kaynaklarımızda "Celali" diye gösterilenler:

1- Devlete meydan okuyan namlı şakiler (Katırcıoğlu gibi).
2- Şahsi kinler ve ihtiraslarla devlet merkezine asi gibi gösterilip de fermanlı olduktan sonra çare-i halası isyan ve şekavette bulan Anadolu beyzadeleri (Kara Haydaroğlu gibi).
3- Dirlikleri alınan ve kendileri fermanlı olan sipahiler (Canbuladoğlu, Dasni Mirza gibi).
4- Zalim ve gaddar oldukları için azledilip idam edileceklerini an-

layan ve başını cellat pençesinden kurtarabilmek için isyan eden sancak beyleri ve valiler (İbşir Paşa gibi).
5- Devlet erkânının tuttuğu yolu beğenmeyip kendisinde âleme yeni ve adil bir nizam verecek kudret görerek isyan eden valiler (Vardar Ali Paşa gibi).
6- Ruhen maceraperest olup isyan eden valiler (Abaza Mehmed Paşa gibi).
7- Nüfuzlu bir veziri devirmek için isyan eden valiler (Abaza Hasan Paşa ve ayaktaşları gibi).

İsyan ve şekavet bayrağı çekildikten sonra, o bayrağın altında toplanacak on-on beş bin maceraperest daima bulunmuş, yukarıda da zikrettiğimiz gibi bazen köylü gençler, askere alınır gibi zorla sürüklenip çekilmiş ve bu kuvveti besleyebilmek için başta bulunanlar her türlü tecavüze, yağmaya, çapula göz yummuşlardır. Celali vakaları bu eserin kronoloji notlarında sırasıyla gösterilmiştir. Burada da bu vakaları bir panorama çerçevesi içinde toplayalım.

Yavuz Selim zamanında Bozoklu Celal Vakası

Tokat taraflarında mehdilik davasıyla zuhur etti, başına yaya ve atlı 20.000 kişi toplandı; köy ve kasabaları yağma ve tahrip ettiler. Üzerine asker gönderildi, İran'a kaçarken Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey tarafından çevrildi, Celal diri olarak yakalandı, idam olundu ve cesedi lokma lokma doğrandı. Anadolu'da şekavet ve isyan bayrağını çekenlere "Celali" adının verilmesi bu vakadan sonra ve bu Bozoklu Celal'e nispetledir.

Kanuni Süleyman zamanında Baba Zünnun, Domuzoğlan, Veli Halife ve Kalender vakaları

Baba Zünnun da Bozoklu'ydu; 1527'de vilayetinde Türkmen aşiretlerini ayaklandırdı; Bozok Sancakbeyi Mustafa Bey ile Kadı Muslihiddin Efendi katledildi. Üzerlerine Hürrem Paşa ile Kayseri sancakbeyi gönderildi; Baba Zünnun da asi Türkmen aşiretleriyle Kayseri üzerine yürüdü. "Kurşunlubel" denilen yerde Hürrem Paşa

ile Kayseri beyi şehit oldular. Askerlerinin bir kısmı telef, bir kısmı esir oldu. Bunun üzerine bütün o havali yağma ve tahrip edildi; Malatya üzerine yürüdüler, Malatya sancakbeyini de bozdular; nihayet Sivas valisi asi Türkmenleri evvela bozguna uğrattı, Baba Zünnun öldürüldü, sonra Sivas askeri bozuldu, Beylerbeyi Hüseyin Paşa yaralandı ve Sivas'a götürüldü, orada öldü; en sonra Diyarıbekir Valisi Hüsrev Paşa yetişerek Türkmenleri kati hezimete uğrattı ve dağıttı.

Gene 1627'de Vize taraflarında Domuzoğlan isminde bir şaki türedi, etrafına beş yüz kişi toplandı; gaile büyümeden şakiler tenkil olundu. Gene 1527'de Adana'da Kayalı aşiretinden Veli Halife şekavete kalktı, Tarsus üzerine yürüdü; fakat Ramazanoğlu Pirî Bey tarafından tenkil olundular, hepsi kılıçtan geçirildi.

Kalender, Hacı Bektaş Veli evladındandı, Bektaşi ananelerine göre bu meşhur velinin Kadıncık Ana'dan burnu kanı damlasıyla olan oğlu Habib Efendi'nin torunlarındandı; Anadolu'da gene mehdilik davasıyla sancaklar çektirip, tabıl ve nakkareler çaldırarak isyan etti, etrafına, vakanüvislerin tabiriyle "âşık, abdal, torlak, mülhit, bimezhep" 30.000 kişi toplandı. Kalender'in mehdilik davası derhal bir saltanat havasına inkılap etti; Sadrazam İbrahim Paşa sonsuz salahiyetle Kalender üzerine serdar tayin edildi. Kalender Karaman beylerbeyisinin ordusunu feci bir hezimete uğrattı, Beylerbeyi Mahmud Paşa ve Alâiye Sancak Beyi Mustafa Paşa cenk meydanında şehit düştüler, Kalenderli âşık torlaklar "üryan ve püryan iken giyinip kuşandılar, çadır ve eşya sahibi oldular." Vaka her tarafta dehşet uyandırdı. İbrahim Paşa Kalender'in harple tenkil edilemeyeceğini görünce casuslar vasıtasıyla yanında bulunanların ileri gelenlerine timarlar, mansıplar vaat etti. Onlar da ilk fırsatta bir hayli asiyi kandırıp fırsat buldukça Kalender'in bayrağı altından kaçtılar. Bir bölük adamıyla kalan Kalender şiddetle takip ve adamlarıyla beraber kılıçtan geçirildi.

Haçova Meydan Muharebesi firarileri vakası

Kalender vakasından 1596 yılına kadar geçen yarım asır içinde Anadolu'da Celalilik adı unutulmuştu. 1596'da Haçova Meydan Muharebesi'nin birinci safhasında Anadolu eyaletleri askerinin büyük bir kısmı firar etmişti; zafer adeta mucizevi bir şekilde kazanı-

lınca bu firarilerin dirlikleri (timarları) alındı ve kendileri fermanlı ilan olundu. Ordu Belgrad'a döndüğünde Sohrab Paşa ve Müteferrika Câhî isminde iki adam firarilikle itham olundu, kadın esvaplarıyla teşhir edilerek hakaret edildikten sonra idam olundular. Bundan sonra iblis tiynetli olanlar düşmanlarına bir "firari" damgası vurmaya başladı. Anadolu'ya kaçanlar kurtuluşu Celalilikte buldu ve devletin başına büyük bir gaile açıldı. Eşkıya tiynetli kimseler de fırsatı ganimet bilip silaha sarıldı ve başına toplayabildiği kadar ayaktaşla şekavete koyuldu.

Karayazıcı Abdülhalim vakası

Bu devrin Celalileri arasında ilk isyan bayrağını firarilerden Sekban Bölükbaşısı Karayazıcı Abdülhalim 1599 senesinde Urfa'da çekti. Hüseyin Paşa isminde zalimliğiyle meşhur bir sancakbeyi de kapısı kulu askeriyle Abdülhalim'e iltihak etti. Sinan Paşazade Mehmed Paşa Urfa'yı muhasara etti; Hüseyin Paşa'yı teslim etmek şartıyla Abdülhalim'e Amasya sancakbeyliği verildi; Hüseyin Paşa İstanbul'da Divan-ı Hümayun önünde eli ve ayakları kırıldıktan sonra beygir üstünde sokaklarda teşhir ve sonra Odunkapısı'nda çengele vurularak idam olundu. Abdülhalim kendisinin de hakkından gelineceğini hissedince kardeşi Deli Hüseyin'le beraber ertesi yıl (1600) tekrar isyan etti. Yanına 20.000 kişi topladı, üzerine gönderilen Hacı Paşa'yı Kayseri ovasında mağlup etti, fermanlar yazdırıp timarlar, zeametler vermeye başladı. Etrafı kasıp kavurarak Elbistan'a çekildi, 1601'de orada Seyidli yaylasında üzerine gelen Sokulluzade Hasan Paşa'ya mağlup oldu. Canik Dağları'na kaçtı ve orada öldü. Adamları ölüsünü parça parça ederek, Osmanlı'nın eline geçmemesi için her bir parçasını bir başka yere gömdüler ve Karayazıcı'nın kuvvetleri kardeşi Deli Hasan'la Şahverdi, Yularkaptı ve Tavil Halil gibi sergerdelerine kaldı.

Karayazıcı kardeşi Deli Hasan vakası

Deli Hasan Canik Dağları'ndan inip Tokat'a çekilmiş olan Sokulluzade'yi bu kalede muhasara etti. Hasan Paşa şehit oldu. De-

li Hasan Orta Anadolu'da semavi bir afet gibi dolaşmaya başladı. Senelerce Anadolu köyleri ve kasabaları Celalilerin tasallut elleri altında inledi. Kütahya'yı yaktılar, Afyonkarahisar'ı yağma ettiler. 1604'te Deli Hasan'a paşalıkla Bosna valiliği verildi, çapulcu askeriyle Gelibolu'dan Rumeli'ye geçti; Rumeli'de ve Bosna'da da türlü maceralarla şekaveti terk etmedi.

Kalenderoğlu ve Kara Said ve diğer Celaliler

Deli Hasan'ın Rumeli'ye geçirilmesiyle Anadolu'da asayiş temin edilemedi. Aydın ve Saruhan taraflarında Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said isyan bayrakları açtılar. "Saçlı" adında bir şaki de etrafa velvele saldı; Tavil Halil Karayazıcı döküntüleriyle ayrı bir afet oldu. Tenkile memur Nasuh Paşa 1605'te Bolvadin Köprüsü önünde Tavil'e mağlup oldu, kendi gücüyle Seydişehir'e kaçtı. Paşa askerinden tutulanlar Tavil'in önünde boyunları vurularak idam olundu, Bolvadin yağma edildi ve yakıldı ve ahalisi katliam edildi. Bu vaka Anadolu'daki şekaveti büsbütün körükledi.

Kuyucu Murad Paşa'nın Celalileri tenkili ve Anadolu'da asayişin iadesi

Anadolu'da Celalilere karşı devlet otoritesini kuran 1607'de Oruç Ovası'nda kazandığı bir muharebeyle sadrazam ihtiyar Kuyucu Murad Paşa oldu. O tarihte Anadolu'da isimleri vakanüvisler tarafından kaydolunan namlı Celaliler Deli Derviş, Beyzade Arnavut Hüseyin, Kumkapılı Ahmed Bey, Gedizli Ali, Konyalı Tavil, Mustafa Çelebi, Kiraz Dündar, Arnavut Süleyman, Tepesitüylü Deli Arslan, Deli Kaplan, Kör Hüseyin, Kara Mirahur, Kör Haydar, Genç Mehmed, Dağlar Delisi, Tanrıbilmez, Baldırıkısa, Kör Mahmud, Köse Ahmed, Gedizli Akdarması, Laz Hüseyin, Kâfir Murad, Şakaloz Ahmed, Büyük Halil, Küçük Halil, Ağaçtanpiri, Cinbölükbaşı, Kınalıoğlu, Yağmur, Canbuladoğlu Ali Bey, Kalenderoğlu Mehmed'di.

Kalenderoğlu evvela Ankara ve havalisini soydu ve tahrip etti. Başta Kalenderoğlu bulunmak üzere bütün Celaliler Canbuladoğlu Ali Bey'i kendilerinin başbuğu bilirlerdi; Ali Bey de saltanat dava-

sına kalkmış, namına hutbe okutmakta ve para bastırmaktaydı. Kuyucu Murad Paşa evvela Canbuladoğlu üzerine yürüdü, onu ve yanındaki Celali reislerini Oruç Ovası'nda büyük bir bozguna uğrattı, bir günde 26.000 Celali başı kesildiğini söylerler. Amansız bir takip başladı, yakalananlar sorgusuz idam olundu. Öldürülenleri ayrı ayrı gömmek imkânsız olduğundan büyük kuyular açıldı ve cesetler onlara doldurudu.

Canbuladoğlu padişahtan aman diledi. İstanbul'a gelerek boynunda kefenle padişah huzuruna çıktı affedildi ve kendisine Macaristan'da Tameşvar paşalığı verildi. Canbuladoğlu'nun kılıçtan kurtulabilen adamları Kalenderoğlu Mehmed'in bayrağı altına girdiler. Bunun üzerine Kalenderoğlu Bursa üzerine yürüdü ve bu namlı beldeyi yağma etti, oradan etrafı soyarak tahrip ederek Mihalıç, Aydın ve Saruhan havalisini dolaştı, Karaman taraflarına gitti. Anadolu'da bütün Celalilere "Can tende oldukça Osmanlı'ya serfüru etmek yoktur. Üsküdar'dan berisi bizimdir, Rumeli de Osmanlı'nındır" diye mektuplar gönderdi; yayalar hariç sancağı altında 20.000 atlısı vardı ve her yerde atlarına gök ekin yedirerek gidiyorlardı.

Koca Murad Paşa Kalenderoğlu'nu da Göksun derbendinde büyük bir bozguna uğrattı; kaçanlar hangi köye, kasabaya uğradıysa kılıcı ve tüfeği elinde halkla karşılaştı ve müthiş bir Celali kırımı başladı. Kalenderoğlu kılıçtan kurtulabilen 2.000 kişiyle İran'a iltica etti (1608).

Anadolu bu suretle Celali tahribatından kurtulmuş oldu. Mevzii bazı şekavet hareketleri kolaylıkla bastırıldı.

IV. Murad zamanında Abaza Mehmed Paşa vakası

Celali Canbuladoğlu Ali Bey'in hazinedarıydı. Efendisinin Oruç Ovası bozgununda yakalanmış, pek güzel bir çocuk olduğundan Yeniçeri Ağası Halil Ağa'nın himayesiyle idamdan kurtulmuştu. Bu zatın kapısında yetişti, sancakbeyi ve nihayet Erzurum valisi oldu. Bu vazifesine ilave olarak Sivas valiliği de verildi. 1624'te, İstanbul'da feci bir şekilde öldürülen Padişah Sultan II. Osman'ın (Genç Osman) kanını dava ederek isyan bayrağını çekti ve Celali oldu. Bütün yeniçerileri bu kanlı vakanın faili olmakla suçlaya-

rak valisi bulunduğu yerlerde bir yeniçeri katliamına girişti. Yanında 40.000 sekban (milis askeri) toplamıştı. Maraş Valisi Kalavun Yusuf Paşa da Sivas'a gelip Abaza'ya iltihak etti; gaile büyüdü. Tokat'ı zapt ettiler; niyetleri kuvvetlerini bu büyük iş için kâfi gördükleri İstanbul üzerine yürümekti, fakat görmediler; bir ihanet şüphesiyle Abaza müttefiki Yusuf Paşa'yı öldürttü. Çerkez Mehmed Paşa serdarlığında üzerine bir ordu gönderildi; Abazalılar o sırada Niğde'yi zapt etti; fakat Kayseri sahrasında Çerkez Mehmed Paşa'ya mağlup oldular. Abaza Erzurum'a kaçtı, af diledi, Erzurum valiliği üzerinde kalarak affolundu. 1628'de tekrar isyan etti; fakat Erzurum'u muhasara eden Serdar Hüsrev Paşa'ya amanla teslim oldu; İstanbul'a gittiğinde de hususi hayatının zevk ve meşrebi devrin padişahının hayat tarzına pek uygun olduğundan IV. Murad'ın gözdeleri arasına girdi ve bir müddet sonra da güya bir rüşvet vakasından ötürü padişah gazabına gelerek kubbe veziriyken idam olundu.

IV. Murad zamanında İlyas Paşa vakası

Abaza Paşa'dan sonra tarihimizde Celaliler arasına konulabilecek bazı simalar vardır, mesela Balıkesirli İlyas Paşa gibi... Yanında pek çok sarıca ve sekban besleyen bu paşa da Balıkesir, Alaşehir, Bergama ve havalisinde isyan etmişti, nihayet yakalanıp padişah huzurunda boğazlanarak öldürüldü.

Sultan İbrahim zamanında Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa vakası

Şahsi düşmanı olan Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı devirmek için ayaklanmıştı, Kayseri sahrasında üzerine gelen Sivas paşasını mağlup etti; İstanbul üzerine yürüdü, İzmit önünde de Osman Paşa'yı bozdu. Devlet de Üsküdar'a pek çok top ve asker yığdı, Hüseyin Paşa Bulgurlu'ya kadar gelmişken "Sadrazamla şer'i davam için gelmiştim, padişahıma asi değilim, askerine silah çekemem" deyip kaçtı, Karadeniz kenarından birkaç sadık adamıyla Rumeli'ye geçti, Rusçuk'ta bir eski bendesinin evinde gizlenmişken yakalandı ve işkenceyle idam olundu.

Sultan İbrahim zamanında Vardar Ali Paşa vakası

Mert ve namuslu bir vezirdi; Sivas valisi bulunuyordu, kendisinden büyük bir para istendi, "Vergisini vermiş halkı zulümle ezemem!" dedi. Devrin ümerasından İbşir Paşa'nın Sivas'ta oturan nikâhlı ve çok güzel karısını İstanbul'a göndermesi emrolundu, o zaman da isyan bayrağını çekip Celali oldu. Başına toplanan sarıcalar, sekbanlar ve leventler köy ve kasabaları yağmaya başladı. Sivas valiliğine Vardar'dan karısı istenen İbşir tayin edilerek Vardar'ın tenkiline memur edildi ve Ali Paşa bu adam tarafından tutularak idam olundu. Yüz yüze geldiğinde İbşir "Paşa baba, kendini niye böyle tehlikeye attın?" diye sorunca Vardar Ali Paşa şaşırmış, "Bilmiyor musun? Ulan senin namusunu korumak için bu işler başıma geldi... Sonra başıma senin gibi herifi musallat ettiler!" demiş ve ağır hakaretlerde bulunmuştu.

Sultan İbrahim ve IV. Mehmed zamanında Kara Haydaroğlu Mehmed Bey vakası

Hamideli eşrafından Kara Haydar Bey bir gece şahsi düşmanları tarafından Uluborlu'da Velibaba Tekkesi'nde pusuya düşürülüp öldürüldü. Oğlu Mehmed Bey, ki henüz on altı-on yedi yaşlarında bir çocuktu, bu tekkeyi bastı, içindekileri kesti ve Celali olup Sükût Dağı'na çıktı. Kısa bir zaman içinde etrafına binlerce adam toplandı. Katırcıoğlu Mehmed isminde namlı bir şakinin iltihakıyla kuvveti ve cüreti arttı. Ilgın ve Akşehir'e kadar bütün yolları tuttular, kuş uçurtmaz oldular. Üzerlerine gönderilen Anadolu Beylerbeyisi Çavuşzade Ahmed Paşa'yı Sandıklı Ovası'nda hezimete uğrattılar, Ahmed Paşa Katırcıoğlu tarafından öldürüldü, gaile büyüdü. Mehmed Bey Afyonkarahisar'ı bastı; şehir baştanbaşa yağma edildi, küçük ölçüde bir de katliam oldu. Celaliler oradan Isparta üzerine yürüdüler. Isparta halkından büyük bir "fidye-i necat" istediler. Isparta'nın gül bahçelerinde iş ü işretle gafil yatarlarken Ispartalıların bir gece baskınına uğrayıp bozuldular. Haydaroğlu Mehmed ayağından mızrakla yaralandı, sığındığı bir köyde yakalanacağını görünce intihara teşebbüs etti, ölmedi, ağır yaralı olarak tutulup

İstanbul'da Parmakkapı'da asılarak idam olundu. "Sarı bıyıkları henüz terlemiş, iyi at ve silah kullanmakta mahir, harp ve darbe kadir, vacibülizale facir bir taze nevcivan yiğitti." İdamı, IV. Mehmed'in ilk saltanat yıllarındadır.

Sultan İbrahim ve IV. Mehmed zamanında Katırcıoğlu Mehmed vakası

Namlı bir şakiydi. Haydaroğlu Mehmed Bey Celali olunca veziri yerine en cüretkâr ayaktaşı oldu. Isparta bozgunu ve Haydaroğlu'nun felaketinden sonra Akyakalı Bekir isminde bir ayaktaşı ve bir miktar askerle Celalilikte ve kervan vurmakta devam etti. Daima bin kişiden aşağı düşmeyen bir kuvvetle Beyşehir ve Seydişehir havalisinde dolaştı. Köylerden kaldırdığı güzel kızların saçlarını kestirerek oğlan kıyafetinde dağlarda gezdirdi. Nihayet Celalilik ve şekavetten usanarak Çay kasabasında âyandan İsa Ağa'ya sığındı. Bu zatın delaletiyle affolundu, İstanbul'a geldi; IV. Mehmed'in ayağına yüz sürdü, kendisine Beyşehir sancakbeyliği, Akyakalıoğlu ile sekiz on yarar adamına da sipahilikler verildi. Bilahare beylerbeyi (paşa) olan Katırcıoğlu Girit cengine iştirak etti, kahramanlığı dillere destan oldu ve bu adada bir cenkte şehit oldu.

IV. Mehmed zamanında Gürcü Abdünnebi Vakası

O devrin namlı bir sipahisidir. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa zamanında İstanbul'da Sultanahmet Vakası denilen şehir muharebesiyle kırılan sipahilerin kanını dava ederek Niğde'de isyan bayrağını çekti ve Celali oldu. Bütün Anadolu sipahileri başına toplandı; Konya'ya geldi. Konya sipahileri de iltihak etti; köylerden ve kasabalardan da eli silah tutan gençleri zorla kaldırıyorlardı; Gürcü Nebi Konya'ya bir serdar şevket ve haşmetiyle girdi. Oradan İstanbul üzerine yürüdüler. Üsküdar'da Bulgurlu sırtlarına kadar geldiler. Fakat devlet kuvvetleriyle yapılan muharebede mağlup oldular. Gürcü Nebi Kırşehir civarında öldürüldü, kesik başı İstanbul'a getirildi.

IV. Mehmed zamanında son Celaliler

Bu hükümdarın ilk saltanat yıllarında gördükleri haksızlık yüzünden Türkmen ağası Abaza Hasan Ağa, namlı sipahilerinden Dasni Mirza ve Hanifî Efendi Celali oldular. Dasni Mirza ve Hanifî bu yolda başlarını verdiler ve kendileriyle beraber birçok masum kanı döküldü. Bir ara İbşir Paşa da Celaliler arasına katıldı; Abaza Hasan Ağa'yla birleşti, devletçe tatmin olunarak affedildiler; İbşir sadrazam oldu ve devletin bu yüksek makamından azlinden sonra idam edildi.

Nihayet kendisine paşalık verilmiş olan Abaza Hasan, Köprülü Mehmed Paşa sadaretinde bu büyük vezirin nüfuzuna karşı tekrar isyan bayrağını çekip kendisine yedi paşa ve birçok namlı sancakbeyi ve sipahi iltihak etti. Anadolu yağma ve tahriple bir harabezara döndü. Nihayet kışlamak üzere çekildikleri Halep'te, Halep Valisi Köse Ali Paşa tarafından pusuya düşürülüp katledildiler; kesik başları İstanbul'a gönderildi ki:

Abaza Hasan Paşa, Tayyar Mehmed Paşazade Şam Valisi Ahmed Paşa, Ahmed Paşa'nın kardeşi Rakka Valisi Mustafa Paşa, Mustafa Paşa'nın üç oğlu, Bursa Muhafızı Rus Kenan Paşa, Ankara Sancakbeyi Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Ferhad Paşa'nın oğlu Yahya Bey, Konya âyanından Hasan Ağa, Hasan Ağa'nın dört oğlu, Abaza Paşa kethüdası Kefeli Ali Ağa, Kapıcılar Kethüdası Mahmud Ağa, Ankaralı Ali Bey, Mardin Voyvodası Siyavuş Bey, Teke âyanından Satılmış Bey, Tekeli Kadı Vahab Efendi, Erzurumlu Nebi Ağa, Bektaşlı Ömer Ağa, Kâhya Osman Ağa, Şamlı Reşid, Çorbacı Maraşlı Osman Beyzade, Konakçıbaşı Abaza Mustafa, Kilisli Ali Ağa, Sisli Müneccim Bekir Bey, Boşnak Mehmed Ağa, Bekir Paşaoğlu Ali Paşa, Kör Hasan Ağa, Tatar Ahmed Ağa, Mirahur Muslu Ağa'nın başlarıydı, bunlar namlı Celalilerdi, kesik başları mızraklar üzerine teşhir edildi. Ayrıca iki yüzden fazla da sair Celali başları gelmiş, Bab-ı Hümayun'un önünde kesik başlardan ehramlar yapılmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın diktatörlük devri, bunu takip eden on beş senelik Köprülüzade sadareti, Merzifonlu Mustafa Paşa'nın sadareti Anadolu'da Celalilik adını kökünden kaldırdı. Bundan sonra devlete karşı isyan yerine Anadolu'da adi şekavet vakaları görüldü. (Bu eserde "Kronoloji" notlarına bakınız.)

Celaliler ve idam cezaları

Her devletin tarihinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde de on binlerce suçlu veya masum insan, cellat pençesinde can vermiştir; kimi, işlediği cinayetin veya devlete ihanetinin cezasını görmüş, kimi bir entrikanın, bir iftiranın, bir kinin kurbanı olmuş, kimi de kurunun yanı sıra yanmıştır; kimi bir kement veya satırla bir anda yok edilmiş, kimi işkenceler altında inim inim inletilerek öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin resmi cellat teşkilatı, bir cellatbaşının idaresinde, sayıları devir devir değişen müteaddit cellatlardan mürekkepti ki hepsi de aslen Kıpti'ydi; cellatbaşı ile cellatlar bostancıbaşı ağanın emrindeydi; idam hükmü bostancıbaşıya verilir, o da, mahkûma göre bazen bizzat nezaret ederek hükmü yerine getirirdi; eğer öldürülen mühim bir şahıs ise idamda bostancıbaşı muhakkak bulunur, hükmü de cellatbaşı, maharetine en çok güvendiği bir veya iki cellatla infaz ederdi ki bunlara da "cellat yamağı" denilirdi. Bostancıbaşı ağa, sarayın en büyük zabitlerinden biri olup başlıca vazifeleri, emrindeki bostancı neferleriyle sarayın ve padişahın şahsının muhafazası ile İstanbul'un, Boğaziçi'yle beraber bütün sahillerinin ve limanın emniyet ve inzibatına bakmaktı.

Siyasi mahkûmlar, yağlı kementle boğulurdu; bazen, idamdan sonra başı, "şifre" denilen gayet keskin hususi bir usturayla gövdesinden ayrılır, ya bir "ibret taşı"nın üstüne konulur ya da sarayın şehre açılan büyük kapısının, "Bab-ı Hümayun"un önüne atılırdı. Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensip edilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlendiği semtte, hatta bazen girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle işken-

ceyle öldürülürdü. Askerlerin, yani sipahi veya yeniçerilerin başları kesilir, cesetleri, ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazen de mahkûma gizli malını söyletmek için, idamdan evvel herhangi bir suretle cellatlar eliyle işkence tatbik olunurdu.

İşkenceyle idamın üç korkunç şekli vardı: çengel, çarmıh, kazık... Çengel İstanbul'da Eminönü'ndeydi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayakları bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve sonra birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazen derhal öldürürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun sürerdi. Çengel cezasına eşkıya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptanpaşalar donanmayla Akdeniz'den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tutup getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkıyaya ve bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kolları ve bacakları, açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh, üzerindeki mahkûmla beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun canı pek olup ölmezse, akşamüstü asılırdı. 17. asır ortasında asi Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'da tutulan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla mahkûmu derhal öldüren bir cezaydı: mahkûm keza çırılçıplak soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

Mahkûmları söyletmek için cellatlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: usturayla diri diri deri yüzmek; saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek; cımbızla sinirleri çekmek; bir uzvun içine sonda gibi burgu sokmak; kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya so-

kup çıkarmak; çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, 17. asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası (yani dahiliye nazırı) Gadde Kethüda'dır.

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmetle gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve aptes alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Mesela Viyana bozgunundan sonra, Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra "Vücudum toprağa düşsün" diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellada "Sanatını maharetle yap!" demişti. Gene 17. asır vezirlerinden Hezarpare Ahmed Paşa ise, celladı karşısında görünce "Vay kâfir kahpe oğlu!" diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellat, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külahı da kuşağına soktuktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellat gönderilip idam edilen siyasi mahkûmların, hükmün infazından sonra başı kesilir, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbul'a getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Bir de cellatsız idam cezası vardı ki "recim" (taşa tutma) denilirdi. İslam şeriatına göre bir Hıristiyan'la münasebette bulunduğu katiyetle tespit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılmaları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, yalnız tek bir kadın, bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultanahmet'te Yılanlı Sütun yanında recmedilmişti. Cellatlar, kadını, kolları içeride olarak göğsüne kadar toprağa gömmüş, sonra halk tarafından taş yağmuruna tutularak linç edilmişti ki, eski müverrihlerimiz, linç karşılığı "keşkek etme" tabirini kullanmışlardır.

Osmanlı tarihinde en namlı cellatlar, 17. asırda Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellat olan Süleyman'dır. Evliya Çelebi, Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor:

Bu kolun üstad-ı kâmili Kara Ali'dir ki bazularını sıvayıp tig-i ateştabını kemerine bendedüp, sair işkence edecek aletlerini kemerine asıp, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırıp, sair yamakları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyip yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki neuzubillah hiçbirinin çehresinde kan kalmamış zehir âdemlerdir.

Cellat mezadı

Bir mahkûm cellada verildi mi, esvabıyla beraber üzerinden çıkan her şey cellatların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezatla satılır, tutar bedelleri cellatlar arasında taksim edilirdi. Buna "cellat mezadı" denilirdi. Cellat mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellat elinde can verdiklerinden, bu uğursuzluk yorularak hakiki değerlerinden çok ucuza satılırdı, fakat cellat mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi. Bazı devlet adamları, zenginler, celladın pençesi yakalarına yapışmadan üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara "Beni anar, bir Fatiha okursunuz!" diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi cellat mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalade şayan-ı dikkat bir fıkra naklediyor:

İstanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanı başında Belediye Müzesi yapılmış özel medresenin bânisi, 16. asır sonu saray ricalinden Kapı Ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzuyla rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar İstanbul'da Rasim Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa bu zata fevkalade kıymetli elmaslarla müzeyyen bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyunda muhafaza edilen saat), saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa cellada verilince, ağanın meşhur murassa saati koynundan çıkmış, cellat eline düşmüştü. Cellatlar, başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar... Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Tırnakçı Hasan Paşa da idam olun-

du, saat gene cellat mezadına düştü. Bu sefer de bu harikulade güzel saati pek ucuz bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellada verildi, saat onun da koynundan çıktı ve üçüncü defa cellat mezadına düştü... Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meşum saatini Sadrazam Derviş Paşa satın aldı ve kardeşi bir Ahmed veya Mehmed Bey'e hediye etti. "Ahmed veya Mehmed Bey" dedim, müverrihler bu zatın ismini yazmıyorlar, pek genç yaşında, yani tüysüz bir delikanlıyken sadrazamın himayesiyle Eğriboz sancakbeyliğine tayin edildiği için "Civan Bey" diye lakap takılmış ve adı unutulmuştur.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış... Söz saatten açılmış... İbrahim Efendi de saat meraklısı imiş... Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş. İbrahim Efendi "Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!" demiş. Civan Bey de saatin hikâyesini anlatmış... Peçevili elindeki saati hemen bırakarak, "Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!" demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiçle de çarklarını kırarak denize atmış.

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş... Bey ile İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış... Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış, "Azlimi mucip bir şeyimiz yoktu!" demiş! Gelen adam, "Beyim! Beyim!.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp bostancılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler... İkinci bir fermanla ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara yarım saat evvel yetişebildim!" cevabını vermiş.

Esnaf ve zanaat ehli ordu-esnaf alayları

Eski cemiyet hayatımızda, geçim yolunu devlet kapısı dışında arayarak ticaret ve zanaatla meşgul olmak, bir dükkân açmak, imalathane kurmak serbest değildi, "gedik" denilen bir tahdide tabiydi ve her sınıf esnaf ve sanatkâr loncalar halinde toplanmıştı: Her lonca mensubu sıkı ve müselsel bir kefalete bağlanmıştır. Gedik sahibi ölünce dükkân veya imalathane, o işin başında bulunmak, çalışmak şartıyla evladına kalırdı. Evladı yok ise veya baba mesleğini terk etmiş ise o "gedik" mahlûl addedilir ve lonca tarafından, kendi başına dükkân veya imalathane sahibi olmaya layık addedilen bir kalfaya devrolunurdu; eski gedik sahibinin veresesine, işi terk eden evladına da dükkânda veya imalathanede kalan mallar, âlat ve edevatın değer bedeli ile gediğe takdir edilen bir peştamallık bedeli ödenirdi.

Her loncanın reisi olarak bir "pir"i, inzibat amiri olarak da bir "yiğitbaşı"sı vardı; bunlar o lonca mensupları tarafından seçilir ve kayd-ı hayatla o mevkide kalırlardı. Her loncanın hükümetle olan münasebetini temin eden bir de "kâhya, kethüda"sı vardı; bunları da hükümet tayin ederdi; kethüda işten, meslekten gelme değildi, "doğru adam" olarak tanınmış ve kâtip sınıfından temayüz etmiş kimselerdi. Memur olduğu loncanın idari ve mali işlerini murakabe eder ve o lonca mensuplarının devletçe olan işlerini takip eder, herhangi bir yolsuzluktan ve suiistimalden devlete karşı mesul olurdu.

Her loncanın bir tasarruf sandığı vardı. Lonca mensupları; gedik sahibi, kalfası, çırağı, ustası, amelesi, kazancından, yevmiyesinden yüzde bir veya iki bu sandığa muayyen bir para yatırmaya mecburdu; herhangi bir felaket karşısında bu sandıktan yardım görür, kendisine mahlulden bir gedik alınacağı zaman parası yetişmezse,

sandık ikrazda bulunurdu. Kethüdaların yevmiye hesabıyla istihkakları da bu sandıktan ödenirdi. Onun içindir ki, başlı başına bir sandık idare edemeyecek kadar az olan esnaf, kendilerine iş olarak bağlı daha kalabalık bir esnaf zümresine "yamak" adıyla bağlanırdı. Mesela uncular, un elekçileri, buğday çalkayıcılar, kalburcular ve nişastacılar değirmencilerin yamağı addedilmişti.

Aynı işle meşgul zanaat ehli ve esnaf umumiyetle bir büyük han içinde yahut bir çarşıda, bir çarşının bir bölüğünde toplanmış olurdu; mesela İstanbul'da Büyük Saraç Hanı (Saraçhane), Ketenciler Hanı, Fermeneciler Çarşısı, Dökmeciler Çarşısı, Mısır Çarşısı (Baharatçılar), Kürkçü Hanı, Yağkapanı, Balkapanı, Örücüler, Sırmakeş Hanı... Ve daha bunlara benzer yüzlerce isim hatırlanabilir. Zanaat ehli ile esnafın bekâr uşakları da (bu eserde "İstanbul'da bekâr uşakları nizamı" yazısına bakınız) bekâr hanlarında otururlar, bu hanlara da lonca kefaletiyle alınırlar ve şehir asayiş ve huzurunu bozacak hallere mani olacak sıkı inzibati tedbirler alınırdı.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinin birinci cildinde İstanbul şehrini tasvir ederken yer yer büyük şehrin zanaat ehli ve esnafının hayatını pek canlı ve renkli olarak tasvir ediyor; mesela Kasımpaşa bahsinde, "Ezcümle debbağlar esnafı gümrah taifedir. Üç yüz kadar büyük kârhaneleri vardır ki her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler... Sarı sahtiyanı, kırmızı köseleleri ve tutkalı meşhurdur. Bu taife, aralarına bir kanlı veya hırsız girse cümlesi başkaldırıp o mücrimi hâkime vermezler. Amma o mücrim de ölünceye dek bunların içinden halas olamaz, bir hizmete tayin edilerek sanatı öğrenir ve haramilikten geçer" diyor ve yine aynı semtte bir "Terziler Çarşısı" olduğunu kaydederek, "Kasımpaşa terzileri Cezayir biçimi elbiseler biçerler ve öyle iğne vururlar ki İstanbul üstatları ona benzer iğne vurmaya kadir olamazlar" diyor. Bu büyük muharrir Yedikule dışındaki debbağhaneleri de şöyle anlatıyor:

> Fetihten sonra Sultan Mehmed cümle salhaneleri ve debbağhaneleri buraya koyup mamur etmişti. Üç yüz adet debbağhane, elli adet tutkalcı kârhanesi, leb-i deryada yetmiş adet kirişçi kârhanesi vardır. Amma bu esnafın cümlesi bekâr taifesidir. Muharebelerde Ordu-yı Hümayun'a beş bin tüvana debbağ bekâr şehbazları çıkar ki her biri birer âhene benzer.

Esnaf ve zanaat ehli bekârlarının oturdukları bekâr hanları ve bekâr odaları hakkında da Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde şirin, canlı ve renkli tasvirler vardır; büyük muharrir İstanbul cildinde, "En büyük bekâr odaları Yolgeçen odalarıdır, dört yüz hücredir; lüzumunda bin adet eli silahlı yiğit çıkarır. Sonra Mercan Yokuşu'nda sekiz adet bekâr hanında pabuççu bekârları sakin olup sekiz bin nefer bekâr yiğitlerdir. Cebehane bekârları odaları Mahmutpaşa'da, hilalci bekârları Süleymaniye'dedir. Kırk kadar bekârhane de Atpazarı'ndadır; kırk büyük odalar Karaman'dadır, Gedikpaşa bekâr odaları, Unkapanı'nda tersanenin azebleri sakin olur yedi adet bekârhane ve daha birçok bekâr hanları vardır ki bunların hepsinde birer ikişer yüz bekâr yiğitler sakin olur, sarıca arı erler, şehbazlardır" diyor. Mercan'daki odalarda oturan pabuççu bekârları hakkında da bir fıkra naklediyor:

> Bir kere Sultan Süleyman Han yeniçerilere dilgir olarak gazabâlud oldukta buyurdular ki:
>
> "Terbiyeli olun... Yoksa sizi Mercan Çarşısı'nda pabuççu bekârlarına kırdırırım!" dediler.
>
> Bu kelam pabuççu bekârlarına vasıl oldukta derakap pürsilah eli muştalı ve beli puşkalı kırk bin namdar yarar fetalar "Allah Allah" diyerek Bab-ı Hümayun'dan içeri girdiler. Bir de Gülbank-ı Muhammediye reha buldurunca Süleyman Han işitip bunların eşbehlerini huzuruna çağırıp:
>
> "Nedir şehbazlarım" dedikte onlar da:
>
> "Demin padişahımız pabuççu bekârlarını yeniçerileri kırmak için talep etmişsiniz... Ferman padişahımızındır... İşte kırk bin yiğit hazırbaştır, eğer sabaha kalacak olsa seksen bine iblağ ederiz... Ferman!" dediklerinde Süleyman Han hazzedip:
>
> "Benden ne dilerseniz dileyin!" der, onlar da:
>
> "Padişahım... Malımızın çarşıda bahası malum olmak için bir pabuç ve mest yüz ve iki yüz hesabıyla satılsın..." diye rica ettiler, ricaları kabul olunup halen bu usul üzere satılmaktadır.

Bütün zanaat ehli ve esnaf, Türk ordusu sefere çıktığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyacını teminle mükellef tutulmuştu; orduyla beraber gidecek olanlar loncaları tarafından tayin

ve tespit edilirdi, bunlara "ordu esnafı" denilirdi. Bu suretle ordunun peşi sıra terzisinden kuyumcusuna, aşçısından baklavacısına, bozacısına, demirciler, çizmeciler, saraçlar, silahçılar, çadırcılarla büyük bir seyyar çarşı yürürdü. Ordu esnaflığı kârlı, avami tabiriyle "tatlı iş"ti. Fakat tehlikeleri de büyüktü. Zaferlerde sonsuz nimetleri olurdu, bozgunlarda, bütün malları, ağırlıkları, arabalar üzerindeki seyyar dükkânları düşmandan evvel, düşmana kalmasın diye bozulan asker tarafından yağma edilirdi. Zafer nimetlerine gelince, bazen asker bir çift çizme alır bedeli olan bir hasna ve müstesna cariye yahut bir gulâmi sim endam verirdi. Ordu esnafı sefere pek tabiidir ki pürsilah giderlerdi ve icabında cenk saflarına girerlerdi; bundan ötürüdür ki ordu esnafı, esnaf ve zanaat ehlinin sefer meşakkatine dayanacak zinde olanlarından seçilirdi. Ordu sefere çıkacağı zaman, imparatorluk payitahtı olan İstanbul şehrinin esnafı ve zanaat ehli ekseriya iki üç gün devam eden büyük bir alay gösterirdi; buna "ordu alayı" denilirdi; padişahlar ordu alayını, saray surunun Soğukçeşme'de Babıâli (Sadaret Sarayı) karşısındaki Alay Köşkü'nden seyrederlerdi. İstanbul esnafı, padişahların çocukları dünyaya geldiğinde, kızlarını evlendirdikleri veya oğullarını sünnet ettirdikleri zaman da böyle büyük alaylar tertip ederler, bu alaylarda da gelin sultana veya sünnet çocuğu şehzadeye verecekleri hediyeleri de halka teşhir ederlerdi. Tarih kaynaklarımız arasında en muhteşem bir ordu alayını Evliya Çelebi kaydeder ki Sultan IV. Murad'ın zamanında hicri 1048, miladi 1632 senesinde yapılmıştı. 18. asırda Lale Devri'nde şair Seyid Vehbî III. Ahmed'in şehzadesine yaptırdığı büyük sünnet düğünü münasebetiyle kaleme aldığı *Surname-i Hümayun*'da, şair Haşmet de yine aynı asırda III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu için yazdığı *Viladetname-i Hümayun*'da esnaf alaylarından oldukça tafsilatla bahsederler; bu çeşit eserlerin hemen hepsinde esnaf alayları üzerine kayıtlar, tasvirler vardır.

Biz bu esere Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği büyük ordu-esnaf alayından birkaç sahne almakla iktifa ediyoruz:

> Cümle alay çavuşları ellerinde çevgân [*başı eğri bir nevi değnek*], dillerinde vird-i Davudi olduğu halde küheylan atlara binip altışar pare yancıklar ve gûnagûn zillerle atlarını bezetip kendileri dahi gûnagûn fâhir

kumaşlar giyip 'Ya Sübhan!' sedasıyla cadde üzerinde dururlar ve askerî alayı teşvik ederler. Evvela tahir sübaşı [*şehrin temizlik amiri*] ve lağımcıbaşı ağa ve artları sıra cümle içoğlanları ve onların ardından sekiz kat mehterhane [*eski Türk bandosu*] çalarak acemi oğlanları, arayıcı esnafı, mezarcılar, lağımcılar, salahurlar, lağımcıbaşı teberdarları geçerler... Alayda bunların önce geçmesi yolların temizlenmesi içindir. Ondan sonra ordu pazarı geçmeye başlar.

Acemi oğlanlarının piri [*bu eserde "Yeniçeriler" yazısına bakınız*] Hacı Bektaş Veli'dir. Tahir sübaşının alayında bin kadar acemi oğlanı, cümlesi matruş, eğri külah, pürsilah olup ellerinde süpürge ve küreklerle yolları pak ederek geçerler. Artları sıra arayıcı esnafı gelir, İstanbul'da konak ve saraylarda ve yollarda ne kadar mezbele ve çerçöp var ise zenbillerle taşıyıp derya kenarında tekneler içinde yıkayıp akçe ve mangır ve çivi ve gayri buldukları eşyayla kifaflanırlar. Amma bazen içinden, sorguç, cevahirli kuşak ve yüzüklerden düşmüş cevahir makulesi kıymetli taşlar bulurlar ki tabir olunmaz. Tahir sübaşıya senevî 60.000 akçe aidat verip İstanbul içinde arayıcılık yaparlar. Beş yüz nefer kadar olup, ta kasıklarına kadar siyah çizmeler giyerler, üzerlerinde kırmızı ve siyah meşin kaftanlar ve başlarında Teke ve Hamid külahları ve omuzlarında ucunda çapa demir kazmalı uzun sırıklar ve arkalarında müdevver ağaç tekneler ve ellerinde kazmalar ve bazılarında süpürge ve kürekler, çerçöp sepetleri bir hay ve huy ile geçerler. Onların arkasından mezar kazıcı esnafı cümle 2.000 neferdir; müeddebane geçerler, bu taifenin gazalardaki işi şühedayı defnetmektir. Onlardan sonra lağımcı esnafı 5.000 neferdir; bu taife pürsilah olup büyük boş barut fıçılarını gûnagûn yeşil dallarla süsleyip, sırıklarla fıçıları omuzlarında götürüp ellerinde kazma ve kürekler ve meydan süpürgeleri ve gerdeller nöbetle "İş... İş!" ederek yer yer yolları süpürüp gerdellere ve fıçılara doldurup geçerler. Bu esnaf gazalarda fetholunacak kalenin duvarı dibinde lağım kazıp içine barut doldurup ateş ile duvarı berhava ederler. Bundan sonra salahurlar gelir; bu taife sefer yollarında cengelistan ve ormanistanı kırıp ve batak yerleri doldurup askeri İslam'ın, balyemez topların geçmesine yol açarlar, alayda kazma ve kürekleri ve demir küsküleri ve baltaları, ferhadî külünkleri ile geçerler. Onların ardından lagımcıbaşı teberdarları gelir, onlar da yollarda dağları kesip yol açarlar. [*Bundan sonrası için alınan parçalar alayda bir geçiş sırasına göre seçilmemiştir.*]

Esnaf-ı hafızan-ı Kuran'ı azim: 6.000 neferdir, İstanbul'da bunlardan gayri üç bin kadar da hâfıza hatunlar vardır, hafız ve hâfızalar küheylan atlar üzerinde alayda feth-i şerif okuyarak geçerler.

Esnaf-ı yazıcıyan: Dükkân 400, nefer 500, bu taife şehirde ve orduda arzuhal ve mektup yazarlar.

Esnaf-ı sahhafan: Dükkân 50, nefer 300. Ulema kılığında ulema hizmetinde esnaftır. Kadıasker efendilerin alayında tahtırevanlar üzerinde dükkânlar kurup nice bin kitapları ile geçerler.

Ekmekçiler esnafı: Dükkânları 999 olup neferatı 10.000'dir. Bunlar arabalar üzerinde ekmekçi dükkânları yapıp kimi hamurkârlık eder, kimi pişirir; alayda seyircilere küçücük ekmekler üleştirirler, tahtırevanlar ve arabalar üzerine de hamam kubbesi kadar üstü çörekotulu hâs beyaz ekmekler yükletirler, her biri elli kantar gelir ekmeklerdir, bunları fırında pişirmek mümkün olmayıp hendek kazıp ateş yakıp pişirirler. Bu büyük ekmekleri Alay Köşkü önünde padişah huzurunda fıkaraya yağma ettirirler.

Saka esnafı: Şehr-i İstanbul'da 9.999 çeşme vardır. Yeniçeri sakaları 700 nefer, şehir sakaları da atlı saka 1.400 nefer ve arka sakası 8.000 neferdir. Atlarını, kırbalarını gûnagûn yeşil dallarla, çiçeklerle, ziller ve çıngıraklarla, beyaz ablak sorguçlarla tezyin ederler, siyah çizme, siyah meşin dolama giyerler, başlarına turna telleri takarlar. Yeniçeri ve şehir sakaları gazalarda "Sebil! Sebil! İçene rahmet sebil!" diyerek bezli hayat ederler.

Karadeniz gemicileri: Sultan Murad zamanında 9.000 Karadeniz gemicisi vardı. Ocalı Ali Reis şayikası [*şayika: yolcu ve ticaret eşyası nakleder kalyonun küçüğü yelkenli gemi*], iki anbarla gümrük emini Ali Ağa'nın "Kuruzevrak" nam şayikası, Fırtıloğlu şayikası, Cido Ali şayikası, Kostikçe Mustafa şayikası, Abacıoğlu şayikası, Kalafatoğlu şayikası, Katranoğlu karamürseli [*karamürsel de bir nevi geminin adıdır*], Aşçı karamürseli, Çiço karamürseli, daha nice şayika, karamürsel, zerbana çekelve ve menkesle gibi gemiler Karadeniz'de şinaverlik ederdi. Bunların neferatı 2.000 nefer kadar pak müsellah, katı ve bahadır askerlerdir. Bunlar alaydan evvel birkaç gemiyi kazan gemisi şekline koyup Karadeniz'e gönderirler, sonra kendileri de gidip o gemileri yedeklerine alıp Alay Köşkü dibine geldiklerinde şayika ve karamürseller ile cenk edip İslam gemileri Kazak gemilerini fethedip cümle taifesini bağlayarak fetih ve zafer nakkareleri çalarak, toplar atarak geçerler.

Kalafatçılar esnafı: Bunlar gemicilerin yamağıdır, 300 dükkân ve

1.000 neferdirler. Bunlar da pürsilah kızaklar üzerinde gemi kalafat ederek ellerinde tokmaklar, malaları, arkalarında zift ve katran ile bulaşık esvapları, başlarında kenevir destar ve demir çengel harbîlerinin ucuna Kâğıthane dağlarının süpürge fundaları bağlayarak geçerler.

Esnaf-ı gemi marangozları: Gemicilere yamaktır, Galata'da, Tophane'de, Kasımpaşa'da bulunurlar, 3.000 nefer üstatlardır, İslam ve Urum ve Frenk karışıktır. Bu taife de pürsilah olup ellerinde keser ve destere, hızar, çırpılarla kızaklar üzere gemi yaparak geçerler.

Urgancılar, kendirciler, yelkenciler, ziftçiler ve katrancılar, serenciler, gemi tulumbacıları, pusulacılar, kum saatçileri, haritacılar ve dalgıçlar esnafı da gemicilere yamaktır.

Akdeniz kaptanları: Bu esnaf anka bezirgân reislerdir ki pek tantanalı alay etmişlerdir. Bunlardan Bursalı Bali Kaptan, Gürcü Cafer Kaptan, Karamanlı Ali Kaptan, Sarı Veli, Sarı Solak, Topal Muharrem, Çavuşoğlu, Kartıloğlu, Karaca Hoca, Tuğralı, Yenaki, Dimitraki nam kaptanlar ile cümle karavana kalyonlardır ki her biri dörder beşer kat anbarlı, ikişer yatırma toplu, beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bahçeli ve hamamlı ve el değirmenli gemilerdir. Her biri beşer ayda dolar, boşalır. Bunlar Sarayburnu'nda üç yaylım toplar atarak sekiz bin kadar dal silah Cezayir tüfekli yelkenci, dümenci, gomanacı, kumanyacı dayılar 'Allah Allah' diye geçerler.

Esnaf-ı esirciyan: Neferat 2 000'dir. Dükkânları Esir Hanı hücreleridir. Bu taife Gürcistan, Mekrilistan, Abaza ve Çerkezistan ve Kırım'dan iğtinam olunmuş gılman ve cariyeleri süsleyerek onları sürü sürü el ele verdirip yaya olarak Alay Köşkü dibinden geçirirken saadetlu padişah yüz adet afitab misali Gürcü ve Abaza ve Çerkez gulamlarını sarayı hassa alıp sahiplerine belâgan mâ belâğ ihsan etti. Sonra nice bin pak ve pakize esir kızları ve sülün gözlü, münevver yüzlü mahbubu devran esir oğlanları şatırlar önlerine alıp saf saf geçtiler.

Kavaf esnafı: Bunlar dikilmiş pabuç, çizme, paşmak, postal, elvan elvan tomak, terlikler satarlar. Dikiciden kaç kuruşa almış ise altına fiyatını rakam ile yazıp müşterilere satacağı zaman alimallah diye ikna ederler, her pabucu beş akçe kâr ile satmaya kani değil bıyığı matruş, gözleri sürmeli biinsaf kavimdir.

Açmaz ol besmelesiz dükkânı
Aldatır bulsa velî şeytanı...

Müşteriye kan ağlatır, şeytan gibi çarparlar.

Esnaf-ı hamamcıyan: İstanbul'un dört kadılık yerinde yüz elli hamam vardır. Yüz elli hamamcı da alayda pürsilah geçerler. Zengin ve salih kimselerdir. Hamamcılar küheylan atlara süvar olup hamam uşakları arabalar üzerinde keçeden hamamlar kurup camlarla tezyin eyleyip 'Gel a... Vefa Hamamı'na hayatım! Gir ha... Hacıkadın Hamamı'na canım!.. Gör a... Çinili Hamam sultanım!' diye sîmin uryan dellakları nida ederek geçerler. Esnafı dellagân cümle 2.000 neferdir. İbrişim peştamallı dilberleri kâküllerini perişan ederek ellerinde keseleri, bellerine seng-i Musa ve miskli sabun ile birbirlerine kese ve sabun sürerek geçerler. Esnafı natıran 1.000 neferdir, bu natırlar da bellerindeki peştamallar üzerine kılıçlarını kuşanıp ayakları, baldırları çıplak olup şimşir ve abanoz ve sedefkâri nalınlarla pürsilah geçerler... Cümle halk hande edip hayran olurlar...

Evliya Çelebi meşhur *Seyahatname*'sinde ordu alayında geçen yüzlerce esnafın adını kaydetmiş ve dükkân adedi ile zanaat ehli ve esnafın sayısını da muhakkak ki çok mübalağalı rakamlar ile göstermiştir. Büyük muharrir alayda en son geçenlerin de bozacılar ile Yahudi meyhaneciler olduğunu söylüyor.

İstanbul'da bekâr uşakları nizamı

Zamanımızda olduğu gibi, tarihimiz boyunca, İstanbul'a, Anadolu'dan ve Rumeli'den iş bulmak için akın akın bekâr uşağı gelmiştir ve büyük şehirde, her gelen, ekmeğini çıkaracak, kesesinde birkaç altın biriktirecek bir iş, bir kapı bulmuştur.

Gelenler evvela hemşerileriyle buluşurlar, kayıkhanelerin, kahvehanelerin üstündeki veya müstakil bekâr odalarında, bekâr hanlarında; hamamlarda çalışanlar hamamlarda kalırlardı ve ırz ehli, edep sahibi olduğuna, uygunsuz takımından olmadığına dair de kefalete bağlanırdı; mahalle aralarında bekârlara oda vermek, bekâr uşaklarının İstanbul'da kefilsiz oturması katiyen yasaktı. Buna rağmen, bekâr uşaklarının oturdukları han ve odalarda türlü fuhuş ve fisk ü fücur olur, kan dökülürdü; bilhassa 17. ve 18. asırlarda ve 19. asrın ilk rubunda sık sık çıkmış olan askeri ihtilallerde, İstanbul'daki bekâr uşakları da silaha sarılıp fitneye karışırlar, vüzera ve rical saray ve konaklarının, çarşı ve pazarın yağmalarına iştirak ederlerdi. Onun içindir ki, İstanbul'da bekâr uşağı, çokluğu hükümetçe tehlikeli görülür, Anadolu'dan ve Rumeli'den İstanbul'a bekâr uşağı girmesi, zaman zaman, fermanlarla yasak edilirdi ve bu işlerle uğraşan zabıta amirlerine, esnaf kâhyalarına şiddetli emirler, tembihler verilirdi. Bazen de, İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının şehre girebilmesi ve bir iş bulup kalması için sıkı kayıtlar konulurdu. Buna güzel bir örnek olmak üzere, aşağıdaki satırlar 1826 tarihli ihtisap nizamnamesinden alınmıştır:

> Bundan böyle İstanbul'a gelecek ve halen şehirde bulunan bekârlar için münasip semtlerde İstanbul'da üç dört, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te

birer ikişer han tahsis olunacaktır ve bekârlar, Müslüman ve gayrimüslim karışık olarak bu hanlarda yatıp kalkacaklardır. Bir sanata işe girinceye kadar, hemşerilerinden kefil alındıktan sonra doğru o hanlara sevk edileceklerdir. Oradan ihtisap ağalığına [*yani o devrin belediye reisliğine*] götürülecek, silahı var ise, silah kendisinde kalacak, fakat fişekleri alınacaktır ve kendisinden hangi dükkâna gireceği yahut hangi iskeleye hammal olacağı yahut hangi hamamda işleyeceği sorulacak ve ismi o işler için tahsis edilmiş defтere yazılacaktır, eğer defterde kâfi miktarda isim var ise adı yazılmayıp geldiği yere dönmek üzere şehirden çıkarılacaktır.

İşini bırakıp memleketine gidecek bekâr uşağı da, kadıdan mürur tezkeresini aldıktan sonra ihtisap ağalığındaki defterinden adını sildirdikten sonra memleketine gidebilecektir. Elindeki mürur tezkeresine bu husus işaret olunmamış ise, karakol noktalarından geçmesine izin verilmez. Bir bekâr uşağı ölürse kefili ve bulunduğu yerin bir adamı gelip ihtisap ağalığına haber verecek, ölenin adını defterinden sildirecektir.

Rumeli'de Küçükçekmece Köprüsü'nde, Anadolu yakasında Bostancıbaşı [*Bostancı*] Köprüsü'nde ihtisap ağalığının memurları bulunacaktır; bunlar, İstanbul'a gelen bekâr uşaklarından eğer yaya ise 4, atlı ise 6 para tezkere harcı parası alacaklar ve isimlerini ve ne iş için geldiklerini ve kefil olarak kimi göstereceklerini kaydedecekler ve derhal ağalığa bildireceklerdir.

Hammal ve kayıkçı vesair bekârlar şurada burada bekâr odası tedarik edip kalamazlar. Ancak kendilerine gösterilen bekâr hanlarında kalabilirler. Bekâr taifesi akşam olup işlerini bitirince hanlarına girip sabahleyin işlerine gitmek üzere çıkacaklardır. Bekârlara tahsis edilecek hanlar, ahşap binalar olacaktır. Bekâr uşaklarının odalarında silah ve cephane saklamaları yasaktır. Saklarlar ise hanın odabaşısı ve hancısı ihtisap ağasına ihbar edecektir.

Çekmece ve Bostancıbaşı köprülerindeki ihtisap memurları, İstanbul'a gelen bekâr uşaklarını dikkatle gözden geçireceklerdir; şöylece serserice gelmiş müfsit ve şerir olmasından şüphelenirse, mürur tezkeresine "adeta ihtisaba" diye kaydettikten sonra ihtisap ağalığınca aralarında kararlaştırılmış bir rakam veya ayrıca bir işaret konulacak, bu bekâr uşağı ihtisap ağalığına geldiğinde, tezkeresindeki işaret görülünce hal ve şanı gereği gibi istintak olunacaktır; uygunsuzluğu meydana çıkarsa Babıâli'ye ihbar ve İstanbul'dan tart olunacaktır. Anadolu ve Rumeli'deki idare amir-

leri de, İstanbul'a gitmek isteyenlere, gerekli tahkikat yapıldıktan sonra mürur tezkeresi vereceklerdir.

İskelelerde çalışan hammallar ve hamam uşakları yazıcılar marifetiyle sık sık yoklanacak ve buralarda lüzumundan fazla adam çıkarsa ihtisap ağalığına haber verilecektir. İhtisabın haberi olmadan ve kefilsiz alınmış ise hammallar kâhyası, kayıkçılar kâhyası ve hamamcılar kâhyası ve yiğitbaşıları tecziye olunacaktır.

Kayıkçı, mavnacı ve salapuryacı bekârları da bostancıbaşı ağa tarafından defter edilecektir. Bekâr uşağı hangi iskelede işleyecek ise, kefiliyle beraber o iskelenin kâhyası tarafından ihtisap ağalığına getirilecektir.

Sıvacı, nakkaş, rençper vesaire diğer bekâr uşakları hakkındaki kayıtlar da bunların aynı olacaktır. Bir efendi yanında çalışan ve yersiz yurtsuz olup da efendisinin yanında kalan bekâr uşaklara efendisi kefil olacaktır. Yanından çıkardığı takdirde başıbozuk kalmaması için bekâr uşağını ihtisap ağalığına getirip teslim edecek ve eline bu husus için tezkere verecektir. Efendisinden böyle bir tezkere almayan bekâr uşağı başkasının yanına giremez, bir yere gidemez. Eğer efendisi tezkere vermeyerek bekâr uşağına gadrederse, bekâr uşağı gelip ihtisap ağalığına şikâyet edecektir...

Bir sünnet düğünü

Geçmiş asırlardaki âdet ve ananelerimiz bakımından saray düğünleri üzerine yazılmış ve "surname" adıyla anılan eserler tarih kaynaklarımız arasında hususi bir kıymet taşır. Bunların içinde en güzellerinden ve en mufassallarından biri de, III. Ahmed'in oğullarının on beş gün on beş gece sürmüş büyük sünnet düğününden bahseden şair Seyyid Vehbî'nin *Surname-i Hümayun*'udur. Aşağıdaki satırlar bu eserden seçilmiştir.

Düğün yeri olarak Okmeydanı seçilmişti. Bu on beş gün içinde şehzadelerle beraber 5.000 fakir çocuk sünnet edildi. Beyazıt'taki Eski Saray'ın [*bugünkü üniversite binası*] avlusunda çadırlar kurularak bu çadırlarda şehzadelere gelen hediyeler halka teşhir olundu. Düğün sofraları için Tekirdağ ile Bursa civarından 1.000 ördek, 2.000 hindi, 2.000 güvercin, 3.000 tavuk, 8.000 kaz getirtildi.

Okmeydanı'nın etrafında geceleri mahyalar kurmak için 15.000 kandil hazırlandı. Camcılara 10.000 şerbet kavanozu sipariş edildi. Halka verilecek ziyafet için İzmit'e 10.000 ağaç sepeti sipariş edildi. Devlet ricali ve İstanbul eşrafı, aylarca evvelinden İstanbul'un bütün çengi ve köçeklerini, sazende ve hanendelerini, oyuncu kollarını peyleyip tuttular, taşradan binlerce oyuncu ve sazende getirildi. Devrin güzide bir sanatkârı ve hanendesi olan saray hanendeleri başı Burnaz Hasan Çelebi'nin emrinde devrin tanınmış sazende ve hanendelerinden mürekkep seksen kişilik bir saz heyeti hazırlandı. Başta Nedim gelmek üzere en namlı şairler bu düğün için şarkılar yazdı ve bu şarkılar bestelenerek bu muhteşem saz heyeti tarafından aylarca evvelinden meşke başlandı. Sünnet edilecek 5.000 fakir çocuğa birer kat esvap ve münasip hediyeler hazırlandı. Düğün baş-

ladıktan sonra halk inkıtasız eğlence ve oyun sahneleriyle karşılaştı. Bunlar arasında topçuların yaptığı bir kukla arabası herkesin takdirini kazandı: Arabanın üstüne altın yaldızlı bir köşk kurulmuştu; araba yürüdükçe, köşkün içinden üç tanesi sazende üç tanesi de rakkas altı tane büyük kukla çıkıyor, sazende kuklalar def çalıyor, rakkas kuklalar da döne döne oynuyordu. Mısır valisi düğün için Hacı Şahin ve Hacı Mehmed adında iki hünerli hokkabaz-cambaz yollamıştı. Geceleri harikulade ve biri diğerinden güzel havai fişekleri atılmıştı. Denizde şehrayinler yapılmıştı. Muhtelif asker ocakları tarafından Haliç'in ortasında bütün deniz boyunca büyük sallar konulmuş, bu sallar kandiller ve meşalelerle donatılmış, sallara saz takımları, köçek ve çengiler bindirilmişti. Bunların içinde de topçuların salı birinciliği almıştı; bu saldan bir gecede 700 havai fişeği atılmıştı; üzerine renkli kandillerden üç katlı bir fıskıye kurulmuştu; fıskıyeden rengârenk ışıklar içinde sular savruluyordu.

Topçular salının yanında Tersane Ocağı'nın salı da bir başka güzellikteydi; bu sal, su üzerinde yüzen bir köşk şeklindeydi; içinde saz çalarken köşkün önünde gazal ve ahu misali köçekler oynuyordu; bu salın bir ucunda da bir atlıkarınca kurulmuştu; içine "dört adet mehparegânı çarebru" oturmuştu; salın öbür ucuna da bir dönme dolap yapılmıştı; her gözünde "bir afitab-ı Yusuf lika" vardı. Cebecilerin deniz üzerinde yanarak dolaşan fişekleri İstanbul halkını hayran bırakmıştı.

Sallardan birinde kandillerden kale, diğerinde aslan, bir başkasında tavus kuşu, öbüründe horoz... Hülasa türlü şekil ve resimlerle İstanbul, on beş gece bir peri masalı şehri olmuştur. Seyyid Vehbî'den naklettiğimiz bu satırlar, esere nispetle deryada bir katredir.

Eski donanma soytarıları

III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yazdığı bir "surname"de şair Haşmet İstanbul'un eski külhani tipleri hakkında da şu satırları yazıyor:

Bu donanma günlerinde latifeci bir adam, başında kocaman bir destar, sırtında bin bir renkte ve yırtık bir ferace, yüğrük bir eşeği acayip nakışlarla ve semer ve döşemesiyle Deccal'ın eşeğine döndürüp üstüne binmiş, on beş-yirmi kadar da uzun boylu, elleri değnekli kimseler başlarında kâğıttan yapılmış yeniçeri keçesine benzer külahlarla ikişer ikişer önünde ve yanında yürüyorlardı. Önünde bir herif terazi çekerek arkasında da bir başkası falaka değnek taşıyarak bu adam "Donanma muhtesibiyim!" diye ağır ağır etrafa selam vererek gidiyor, İstanbul sokaklarını taraf taraf gezip dolaşıyordu. Bazı kalabalık olan dükkânlar önünde duruyor, orada bulunan seyircilere ekşi bir suratla hitap ediyordu:

"Bakın adamlar, ben donanma muhtesibiyim. Donanmanın muhtaç olduğu şeylerin noksan ve kusurunu gözler, teftişe çalışırım. Ben sizin için uykumu ve rahatımı terk ettim. Gece ve gündüz at ve eşek boynuna düştüm. Bakayım zevk ve sefanız tamam mı? Sakın ha zevklerinizden bir şey eksik işlemeyin, sonra pişman olursunuz.

Her an yağlı ballı ülfete ve dudak dudağa tatlı tatlı sohbete kıvam verip bu vakti gayri vakte kıyas etmeyip, sırtınızdaki esvabı ucuz bahayla satın da zevkiyata verin, tek hemen zevkiniz tamam olsun, göreyim sizi, ben sizin için çalışıyorum, muradım ve maksadım sizi bugünlerde zevk ve sefaya alıştırıp da Donanma-yı Hümayun bittikten sonra sizlere en hasından dayak yedirmektir."

Bu sırada, göz terazisinde tarttığı cephesi pürnur, gözleri mahmur,

gerdanı kâfur, kolları billur, gül yanaklı, kiraz dudaklı, inci dişli, türlü türlü söyleyişli güzellere de hitap ediyordu:

"Bakın ey nazenin güruhu, ey şehrayin gecesinin çırağanı olan çelebilerim ve kuzularım; size benden tembih ve nasihat, üftadelerinizi aldatmayın, Ali Paşa narhına riayet edin ve piran-ı havasa hürmet edin, vuslat meyvesini layık olana verin ve şeftaliyi parasız verin ve işinizi sağdan sola görüp birbirinizle geçmişleriniz için kuru yere çekişmeyin... diye tekrar tekrar tembih edip, sonra yolda tesadüf ettiği perçemi misk kokulu, beni amber, sinesi gümüşten taze ve ter, dilfirip ve dilber Rum beççelerini dahi eliyle tutup okşayarak ve bazı güldürücü sözler söyleyerek bunun emsali nice latifelerle pazarı devre gitmek üzere iken kolluğun önünde hayvanının gemini çekip durmuştu. Kolluğun sopalarını getirip önündeki mahut teraziyle tarttırıp çorbacıyı azarlamaya başlamıştı:

"Baka bre çorbacı ağa!.. Sen bu kadar eyyamdır çorbacıyım, diye yiğitlik taslarsın da ve dayağıma kucak meydanım pak bir ağayım dersin de senin kolluğuna iştiha ile dayak yemeye gelen kimselere bu derecede eksik sopa yedirmek layık mıdır; bunların vezni kanundan eksiktir; sen zabit değil misin, sende eksik sopa ne arar? Zabitin ve hâkimin azarı ve değneği eksik olursa hiç ekmekçi tamam işler mi?"

Gerek çorbacıyı ve gerek hazır olanları güldüren bu latife unutulacak şeylerden değildir. Laubali zevk u sefayla ülfet etmiş bir herif de başına üzüm küfesinden yapılmış kafesi destar şeklinde bir garip külah, arkasından bukalemun nakışlı bir acayip hırka giyip belinde bir divit takımı ve boynunda birkaç eski kâğıt parçasıyla acayip eyerli bir merkebe binmişti. Yanından beş altı kadar kazmalı ırgatlar, altı yedi nefer kürekli amele sağını ve solunu alıp bu cemiyetle çarşı ve pazarı gezip dolaşmaya başlamıştı. Nerede çeşit çeşit mermerle döşenmiş bir avlu ve nerede çiçekli ve muntazam nakışlı dükkân önü var ise o tarafa doğru mahmuz vurup ve orada eşeğini durdurup önünde ve arkasında avenesi olan ırgatlar dahi kimi kazmasına ve kimi küreğine dayanıp metbuları olan eşekli süvariye dönüp durdular. O da kendisini tarife başlayıp dedi ki:

"Ey yâran-ı sefa, ben define çıkaran bir remilciyim; ilm-i nücum ve ilm-i remil saçmalarıyla nerede bir define ve nerede bir hazine varsa çıkarmak için kazmamın ucuyla bir anda şu mamur ve matruh olan yerleri zîr ü zeber edip küre-i arzı kalbur gibi delik deşik etmeye memur ve mecburum. Kaldı ki, öteden beri yaradılışımızdaki habislikten ötürü ba-

ba ve ecdadımdan ve akraba ve üstadımdan 'Altına yapışır isen toprak olsun' diye aldığım duanın eseri olarak, kazmamla Karun'un definesini bile çıkarsam, o anda kara toprağın rengini alacak, mahvolacaktır; bunda şüphem yoktur, lakin hele bakalım define bu mahalde nerelerdedir."

Daha nice güldürücü sözler söyleyip edevatı kırık dökük mahdud diviti çıkarıp kalemiyle bir miktar nokta ve şekil yaptıktan sonra, remilci:

"İşte gömülü mal ya şuradadır, ya buradadır!"

"Bre dur remmal çelebi, ne yapıyorsun! Hanümanımızı harap ve kaldırımlarımızı delik deşik ettin!" dediklerinde, remmal:

"Behey canım, ne durayım, bu hususta hiçbir sabır ve karar olur mu? Züğürtlük canıma kâr etti, gerçi sizin haneniz yıkılır amma biz yapılırız; mani değil, siz bir miktar sükût edin, şu malı çıkaralım, yeraltında kalmasın; kaldı ki biz pek derin kazmıyoruz, hemen şu mahaller tarumar olacak kadar kazarız; isterse mal çıksın, isterse çıkmasın, sonra elimizi çekeriz, elem üzere olmayın..." diyordu.

Etraftan da:

"Canım remmal çelebi, kerem eyle, lütfeyle, ortalığın nizamına halel verme!" diye rica ve niyaz ediyorlardı.

Hilekâr remilci:

"Hoş imdi siz adam olmayı istemezsiniz, günahı boynunuza, bari bize bir miktar hakk-ı sükût verin de sonra bir boş vakitte defineyi çıkartın da sefalanın!" diye birkaç akçelerini alıp:

"Kazmamıza hak berekât versin!" diye bir hanenin yahut bir dükkânın önünde geçen üslup üzere alaya gidiyordu. Hülasa bu şahıs bu suretle geçim sermayesi olacak pek çok akçe toplamıştı.

Kadınlara açık saçık gezme yasağı

Müslüman kadınlarının, tabiri şer'isiyle "muhadderat-ı İslamiye"nin sokak kıyafetleri, hükümetin üzerinde titizlikle durduğu meselelerin başında gelmişti. Bu hususta asırlar boyunca, İstanbul Kadılığı'na hitaben çok şiddetli fermanlar çıkmış, sokaklarda ve mesire yerlerinde namahremlerin nazarını üstlerine çekecek kılık ve kıyafette gezen "avret"lerin cezalandırılmasıyla iktifa edilmeyerek onlara böyle şeyler diken terzilerin de mesul tutulması emrolunmuştur. Bu yasak fermanlarının en güzel örneklerinden biri, İstanbul'un pek muhteşem ve cazip bir lüks ve sefahat devri yaşadığı Lale Devri'nde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadaretinde, 1725 yılında çıkmıştır ki bugünkü yazı dilimize çevrilmiş en mühim kısımları aşağı yukarı şudur:

> Allah her türlü bela ve afetten korusun, İstanbul, Osmanlı ülkesinin yüzüsuyudur; ulema, suleha, üdeba beldesidir; ahalisinin, tabaka tabaka tespit edilmiş kıyafetleri vardır. Hal böyle iken bazı yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak kasdiyle sokaklarda süslü püslü gezmeye, libaslarında türlü türlü bidatlar göstermeye, kefere avretlerini taklit ederek serpuşlarında acayip şekiller yapmaya başlamışlardır. İsmet adabını tamamen kaldıracak mertebede kıyafetler uydurmaları evvelce men edilmiş iken namus perdesini tekrar kaldırmaktan korkmamaları, türlü türlü kötü kıyafetlerle dolaşmaları, birbirini görerek ismet ehli hatunları da baştan çıkarmak mertebelerine varmıştır. Irz ehli ve ismet sahibi kadınlar, kocalarını, kendilerine bu yeni çıkma elbiseler tedarikine zorlamakta imiş. Kudreti yetmeyenler veya yetip de karılarının bu nevzuhur kıyafetlere bürünmelerine rızası olmayanlar karılarından ayrılma dereceleri-

ne varmışlar... Bu garip kıyafetler yasaktır... Kadınlar, bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkmayacaklardır, başlarına üç değirmiden büyük yemeni sarmayacaklardır... Feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerit kullanmayacaklardır... Kadınlar, sokaklarda veya mesirelerde yeni çıkma büyük yakalı feracelerle görülürse, feracelerinin yakaları o anda alenen kesilecektir, uslanmayıp ısrar edenler olursa, ikinci ve üçüncü seferinde yakalanıp İstanbul'dan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus, mahalle imamları vasıtasıyla bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun... Yaramaz avretlere uymak yüzünden sokakta elbiseleri yırtılarak perde-i ismetleri lekeleneceği ırz ehli hatunlara anlatılsın.

Bunları diken terzilere ve şeritçilere de tembih olunsun... Yasak gereği gibi tatbik olunsun...

Kadın taifesiyle uğraşmak kolay mıdır? Türlü işve ve cilveyle sokağa fırlamış bir İstanbul aşiftesinin fettan bakışları karşısında, hangi yeniçeri veya bostancı neferi ve zabitinin eli o süslü feracenin gayet büyük bir kelebek kanadını andıran yakasını kesebilir?

III. Selim zamanında 1791 yılında birer nüshası İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları ile yeniçeri ağasına ve terzibaşıya gönderilmiş bir yasak fermanı daha:

... Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarlarda iştiha çekici tavırlarla dolaşmaları öteden beri yasaktır. İngiliz şalisi denilen çuha gayet ince olduğundan, o çuhadan ferace giyen kadınların ferace altındaki esvapları dışarıdan görünüyor. Kadınların İngiliz şalisinden ferace kestirmeleri evvelce şiddetle men edilmişti. Kadınlar Engürü şalisinden ferace kestirmeye başladılar, fakat bu kumaş da ince ve kadınlar adeta sokağa feracesiz çıkmış gibi olduğundan o da yasak edilmişti. Aralıkta bazı hayasızların yine Engürü şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve gördük... Yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Engürü şalisinden ferace kesip dikmemelerini tekrar emrediyorum. Bu yasağımızı dinlemeyen terzi tutulup aman verilmeyip dükkânının kapısına asılacaktır.

18. asırda bir vezir sarayı

Lale Devri'nde İstanbul'a gelmiş olan İngiliz edibesi Lady Montague o devrin namlı vezirlerinden Şehit Ali Paşa'nın sarayını şöyle anlatır:

Boğaziçi'nden daha latif bir yer olamaz. Türkler onun kıymetini pek iyi biliyorlar. Sayfiyelerini Boğaz'ın sahillerine yaptırmışlar. Gözün önünde Asya ve Avrupa'nın en güzel manzaraları seriliyor. Yan yana yüzlerce muhteşem saray var. Mevki ve büyüklükler burada her yerdekinden daha kararsız olduğundan, ekseriya üç tuğlu bir paşanın vârisleri, onların bıraktığı evleri muhafaza ve idare edebilecek kadar zengin olmuyorlar; bu yüzden birçok harap saraylar var. Dün, Petervaradin'de ölen sadrazamın (Şehit Ali Paşa) sarayını gördüm. Bu sarayı karısı ve şimdiki padişahın kızı (Fatma Sultan) için yaptırmış. Bu şerefin sefasını sürecek kadar da yaşayamamış.

Boğaz'ın en latif bir yerinde, arkasında büyük ormanlarla kaplı bir tepe var. Çok büyük bir saray. Kapıcının söylediğine bakılırsa sekiz yüz odası varmış. Ben saymadım, fakat, muhakkak ki pek çok, her biri, altın yaldızlar, mermerler ve en ince boyalarla yapılmış çiçek ve meyve resimleriyle tezyin edilmiş ve bunlar pek bol harcanmış; pencerelerde İngiltere'nin en güzel billurları, bu sarayda, devletin bütün servetini emrinde bulunduran ve onu istediği gibi harcayan muhteşem ve mağrur bir delikanlının yapabileceği lüks var. Bu sarayın en güzel yeri de hamamları. Yan yana ve eş iki hamam: yıkanılacak yerler, kurnalar, tabanlar, hepsi beyaz mermerden, tavan altın yaldızlı; duvar, Japon porseleniyle kaplanmış.

Hamamın yanında iki salon var; biri öbüründen yüksekçe, yükseğinde birçok sedirler var. Tavanın dört köşesinden, birbiri altında beyaz mer-

merden çanaklara sular dökülüyor ve yere kadar, böylece kat kat şelaleler meydana geliyor. Bu sular nihayet salonun ortasındaki büyük bir havuzda toplanıyor, havuzun göbeğinde de, suları tavana kadar püskürten bir fıskıye var. Duvar bir kafesten ibaret, boydan boya asma ve hanımelleriyle örtülmüş. Bu nebati duvar halıları, suların serinliği, loşluk, insanı gaşyediyor.

Ara sıra kızını ziyarete gelen padişah için yapılmış daireye gelince, her taraf sedef nakışlı ve çivi yerine zümrütler kakılmış. Bu sarayın diğer birçok odaları var ki, ahşap kısmı, sedef nakışlı zeytin ağacından. Birtakım odalar çinilerle tezyin edilmiş. Pek çok ve hepsi de geniş olan sofalar, vazolara konmuş alçı çiçekler ve çini tabaklara konmuş yine alçıdan çeşit çeşit meyvelerle süslenmiş, fakat bunlar öyle incelikle yapılmışlar ki ve o kadar nefis boyanmışlardır ki seyrine doyum olmuyor.

Bir 16. asır vezirinin serveti neydi?

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, 16. asırdaki Türk azamet, şevket ve servetinden bir misal olmak üzere Sadrazam Rüstem Paşa'nın tereke defterinden alarak şu baş döndüren rakamları veriyor:

Her biri imzalı ve imzasız kıymetli bir hattat elinden çıkmış 8.000 Mushaf-ı Şerif.

Her biri en namlı hattatların imzasını taşıyan ciltleri pırlantalı 130 Mushaf-ı Şerif.

Elyazması 5.000 kitap ihtiva eden bir kütüphane.

170 nefer köle.

2.900 baş cins at.

1.160 baş katır.

80.000 sarıklık tülbent.

780.000 altın.

Kıymetli kumaşlardan yapılmış 5.000 hilat.

1.100 adet altın üsküf.

2.000 zırh.

600 gümüş eyer.

500 elmaslı altın eyer.

130 çift altın üzengi.

860 adet kabzaları elmaslı kılıç.

1.500 gümüş tuğulga (miğfer).

1.000 gümüş şeşper.

33 parça gayet kıymetli elmas.

1.000 yük külçe gümüş.

Anadolu'da ve Rumeli'de 1.000 çiftlik.

Anadolu'da ve Rumeli'de 467 çark değirmen.

Peçevili, paşanın saraylarının ve çiftlik binalarının kıymetli döşemesi, dayaması, paha biçilmez halılar ve kilimler, binlerce top kıymetli kumaşlar, altın ve gümüş mutfak ve yemek takımları, kıymetli Çin, Japon ve Türk porselen takımları; fildişinden, altından, elmaslı satranç takımları, altın ve gümüş şamdanlar ve "tuhaf ve tefarik" adı altında toplanan sair kıymetli eşya için "Hesabı tutulmamıştır!" diyor... Bütün bunlarla beraber Rüstem Paşa'nın bıraktığı servet 50 milyon altını buluyordu.

Rüstem Paşa'nın aslı Hırvat'tı; Osmanlı Sarayı'na memleketinden bir devşirme oğlan olarak, belki de yalınayak getirilmişti!

Hadım Süleyman Paşa, Mısır valisiyken bir Hint Denizi seferine çıkmış, Gucerat sahillerine kadar gitmişti. Ne miras bıraktığı bilinmiyor; yalnız yanında daima bin nefer tüvana ve şehbaz muhafız kölesi bulunduğundan bahsediliyor, bu bin delikanlıya en kıymetli kumaşlardan esvaplar kestirir, bellerine mücevherli altın kemerler bağlatır imiş... Hint seferinden dönüşünde gaza ganimeti olarak devlet hazinesine kilitlerine kurşun dökülmüş 300 sandık dolusu altın ve elmas göndermiş. Tabii koca paşanın kendi hissesine ne ayırdığını soran olmamış...

Esir pazarları ve esirci rezaletleri

Oğlan ve kız, köle veya cariye alım satımı türlü uygunsuzluklarla, fuhşiyata ve şenaate müsait olduğu için, esircilik müselsel kefalete bağlanmış, esirciler sıkı devlet kontrolü altında tutulmaya çalışılmış, buna rağmen çeşitli edepsizlikler olmuş ve zaman zaman şiddetli tembihler, yasaklar çıkmıştır.

Kadın ve'ya erkek esirciler ile esir dellalları tarafından yapılıp da 16., 17., 18. asırlarda İstanbul Kadılığı'na gönderilen fermanlardan öğrendiğimiz başlıca edepsizlik, sahibi tarafından satılan köle ve cariyeleri ucuza kapatmaktı, fakat asıl korkunç şenaatleri, mesleklerini fuhşa vasıta yapmalarıydı. Kendi ellerindeki taze dul cariyelerle şabb-ı emred köleleri yüksekçe bir para mukabilinde bekâr levent odalarına götürüp birkaç gün kapattırırlar, haber alınıp da zabıtaca sorguya çekildiklerinde, "Esire talip oldu, pey akçesini verdi, beğenmedi, peyinden geçip geri getirdi, suni taksirimiz yoktur, usuldür" derlerdi. Bazı kadın esirciler ve bilhassa esir dellalları da evleri ve konakları dolaşırlar, hakikaten hasna ve müstesna cariyeler için değerinden kat kat üstün bir fiyat tahmin ederek:

"Bir maldar efendi cariye ister, satıverelim" diye sahip veya sahibesinin tamahını tahrip ederler, bir miktar pey akçesi bırakıp kızı alırlar, İstanbul'da ticaretle meşgul zengin Hıristiyanlara, Polonya ve Boğdan elçilerine götürürler, büyük bir ücret mukabilinde birkaç gün kapatırlar, kıza da sus hakkı bir küpe veya yüzük alıverirler, sonra yerine iade edip, "Huyunu veya kaşını gözünü beğenmedi, peyinden vazgeçti, kıza bir küpe aldı" derlerdi.

Hicri 967 (Miladi 1559) yılında, gayrimüslimlerin esir ve azatlı kullanması kati olarak yasak edildi; evvela, bu yılın safer ayında,

İstanbul Kadılığı'na gönderilen bir fermanla gayrimüslimlerin yanında bulunan azatlı veya esir köle ve cariyelerin tespiti emredildi, sonra aynı yıl cemaziyelâhırında çıkan ikinci bir fermanla gayrimüslimler yanındaki esirlerin bedeli mukabilinde sahiplerinden alınarak Müslümanlara satılması ve azatlıların da Müslümanlar yanında çalışmalarının temini emrolundu. Bu tarihten itibaren gayrimüslimler köle ve cariye kullanamadılar.

Matbaadan evvel kitap ve kütüphaneler

İlk Türk matbaası 18. asrın birinci yarısında, III. Ahmed devrinde Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında İstanbul ricalinden Said Mehmed Efendi ile bir Macar mühtedisi olan İbrahim Müteferrika'nın şahsi teşebbüsleri (bu eserde "İlk Türk matbaası" yazısına bakınız) ve büyük vezirin himayesiyle açılmıştı.

Matbaadan evvel yurdumuzun ilim ve irfan hazinesi elyazması kitaplarındaydı. Bu devre muhtelif köşelerden bakalım:

Kitap

Mevzuu ne olursa olsun bir kitap, evvela müellifinin kaleminden tek nüsha olarak doğar. Matbaadan evvelki devirde o tek nüshayı çoğaltmak için ilk sahifesinden son sahifesine kadar elle yazarak bir kopyasını çıkarmak lazımdır. Bir kitaptan yüz nüsha elde etmek için bir kişinin aynı emeği yüz defa sarf etmesi yahut yüz kişinin aynı emeği sarf etmesi lazımdır. Dolayısıyla elyazması bir kitap, hele büyükçe olursa çok pahalıdır ve ne kadar kıymetli olursa olsun elyazması üzerine çoğaltılacaktır. Hususi kütüphane sahibi olmak ancak büyük bir servet sahibi olmaya bağlıdır.

Yazı

Matbaadan evvelki devirde bir kitabın evvela müellifin el yazısıyla olan orijinal nüshası vardır; sonra da bu nüshaya bakılarak müellifi veya başkaları tarafından kopya edilmiş şu kadar adet kopyaları vardır. Kopyalarda hata yapılması her zaman ihtimal dahilinde

bulunduğuna göre elyazması devrinde bir eserin en makbul nüshası muhakkak ki müellifin el yazısıyla olandır. Müellifin el yazısı güzel ve okunaklı olmayabilir ve hatta hiyeroglif gibi sökülüp okunması pek güç kargacık burgacık bir şey de olabilir. Mevzuda doğruluk bakımından buna rağmen kıymetlidir. İkinci derecede kıymetli olanlar, dikkatiyle tanınmış kimselerin kaleminden çıkmış kopyalardır. Güzel, okunaklı, usulüne ve kaidesine göre yazı yazabilmek muhakkak ki uzunca süren bir meşkle öğrenilebilir; bir nevi, sanat, marifet, hünerdir ve insanın Allah vergisi olarak elinin bu işe yatkın olması da şarttır. Matbaadan evvel güzel, okunaklı, usul ve kaidesine göre yazı yazabilmek sanatı bir insana maişetini kazandırabilirdi, yani bir meslekti; "hattatlık" denilirdi.

Hattat

Her mesleğe bir heves ve arzuyla girilir ve insan kabiliyeti ölçüsünde mesleğinin adamı olur. Bütün zanaatlarda, el işlerinde kabiliyet ve yatkınlık çocuk denilecek yaşlarda kuvvetlidir ve uzun meşklerle, talimlerle inkişaf eder. Yani güzel yazı yazmak sanatı da öğrenme çağında elde edilir. Şu halde bir hattat yetişirken, başka bir bilgi kolunda tahsil imkânını bulamayacaktır. Yahut herhangi bir ilim kolunda ihtisas tahsili gören bir genç, güzel yazı yazmaya hevesli de olsa bu hüneri, bir hattat gibi elde etme fırsatını bulamayacaktır.

Matbaadan evvel bir meslek olan güzel yazı yazma sanatının verimli olması için hattatın aynı zamanda süratli yazmak mecburiyeti de vardır. Her işte sürat, dikkatin zararına olduğuna göre süratle beraber dikkati muhafaza edebilmek hattat için muhakkak ki bir ilahî vergi olacaktır.

Yukarıda yürütülen mütalaaya göre hattatların çoğu cahil kimselerdir; buna mesleğin verimi için süratli çalışma mecburiyeti de eklenince matbaadan evvelki devirde bir kitabın müellif hattından gayrı kopyalarında hatalar bulunması bir zaruret olacaktır. Müellifin veya kitabın mevzuunda müellif kadar bilgi sahibi bir zatın hattatın başı ucunda bulunarak kopya ettirdiği nüshanın da pek makbul ve kıymetli bir nüsha olacağı bellidir.

Sahhaf-kitapçı

Matbaadan evvelki devrin kitapçısı "sahhaf" adını taşır. Başta İstanbul olmak üzere her şehirde bir çarşı içinde, aynı sokakta toplanırlardı; mürekkepçiler, kalemciler, kâğıtçılar, divitçiler, mücellitler, müzehhipler ve hattatlar da sahhafların etrafında toplanırlardı. O devirde sahhaflık muhakkak ki büyük sermaye işiydi. Sahhaflar çarşısının ayrıca kitap tellalları vardı, bir aile mirası olarak kalmış olan kütüphaneler müellif hattıyla eserler, bir müellifin metrukât-ı kalemiyesi bu çarşılarda büyük müzayedelerle satılırdı. Sahhaflar çarşısı kalem erbabının, mütalaa meraklılarının, medrese talebelerinin, nadide ve muteber eser meraklısı kibar ve ricalin sık sık uğradıkları, saatlerce oturdukları, dükkân dükkân dolaştıkları bir edebi ve ilmi mahfil gibiydi. Sahhaflar, kitap alacak parası olmayan, fakat bir medresede tahsilde bulunan veya sadece mütalaaya hevesli gençlere okuma imkânını vermeyi, bir milli anane olarak muhafaza etmişler, onlara dükkânlarının mevcudunu arz ettikten başka okudukları kitaplardan diledikleri yerleri istinsah etmek (kopya etmek) müsaadesini bahşetmişlerdir.

Sahhaflar ellerine geçen bazı nadide ve muteber eserleri, dükkânlarına çağırtarak çalıştırttıkları hattatlara kopya ettirirler ve böylece nüshalarını çoğaltırlardı; yani zamanımızın tabi ve naşir kitapçısının yerini tutmuş olurlardı. Fakat müellifin eserini bir telif hakkı bedeliyle satın alarak onu hattatlar eliyle çoğaltıp satma o devrin yapmadığı bir iştir.

Müellif ve mütercim

Edip, âlim, müverrih; bir kalem sahibi edebiyat, tarih, şeriat, hukuk, tıp vesair ilimler üzerine bir eser vücuda getirdiği zaman veya muteber bir esere zeyiller, haşiyeler, tefsirler yazdığı zaman yahut bir mütercim muteber bir eseri Türkçeye tercüme ettiği zaman bu işin karşılığı meşru hak olan telif ve tercüme bedelini devrin hükümdarından, vezirlerinden, ilim ve sanat hamilerinden beklerdi. Eserinin bir iyi hattata kendi nezareti altında bir veya iki kopyasını çıkartır, bu nüshaları tezhip ettirir, teclit ettirir, yani üstelik bir hayli de pa-

ra sarf eder, sonra ilim ve sanat hamisi bilinen hükümdara veya vezire veyahut âyan ve eşraftan kerem sahibi bir zata takdim ederdi ve şahane veya vezirane, kerimane bir ihsana nail olurdu; ekseriya müellif veya mütercim verilen yeni bir mansıpla da, devlet kapısındaki vazifesinde terfilerle de taltif edilirdi. Tarihimizin kaydettiği büyük devlet adamı vezirler, büyük hükümdarlar aynı zamanda ilim ve sanat hamisi olarak da tanınmışlardır. Erbab-ı kalemin himayesi saltanat ve vezaretin şanından bilinmiştir.

Yangın ve elyazması kitap

Büyük şehir İstanbul asırlar boyunca ateş afetiyle sık sık harap olmuş, hatta bazen şehrin yarısı bir yangında kül olmuştur. Hâk ile yeksan olan hanümanlar içinde bir anda kül olan muazzam servetler arasında, kibar ve ricalin eşsiz kıymette hususi kütüphaneleri de vardır. Bu hususu 17. asrın büyük ilim adamı Kâtip Çelebi pek acı bir hakikat olarak kaydediyor. İlk Türk matbaasının çok geç açılması, yani matbaanın Gutenberg'den tam üç yüz sene sonra Türkiye'ye gelmesi bu bakımdan da bir felaket olmuştur. Elyazması, tek nüsha, nüshası ender nice kıymetli eserler yangınlarda yok olmuştur.

Vakıf kütüphaneler

Kitap sahibi bazı servet erbabı, kitaplarının verese elinde satılarak dağıtılacağından yahut bir ateş afetiyle mahvolacağından korkarak bir mütalaa yeri ile kitap hazinesinden mürekkep, sağlam taş yapı kütüphaneler yaptırmışlar, bunları millete vakfetmişlerdir. Kitaplarının mütalaası imkânını herkese bahşederek hayır yolunda en asil müesseseyi kurmuşlardır. Çarşamba'da Murad Molla Kütüphanesi, Koska'da Koca Ragıb Paşa Kütüphanesi, Şehzadebaşı'nda Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, Vefa'da Atıf Efendi Kütüphanesi, bu vakıf kütüphanelerin en güzel örnekleridir. Zamanımızda tamamen yıkılmış bulunan Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nden ayakta duran tek kısım, mütalaa odası 18. asır Türk yapı sanatının bir bediası halindedir. Atıf Efendi Kütüphanesi, bilhassa kitap hazinesinin ateşe karşı korunması tertibatı bakımından bir yapı harikasıdır.

Şeyh Hamdullah

16. asrın büyük hattatı, Türk yazı sanatının eşsiz büyük üstadıdır. Babası, Mustafa Dede isminde Buharalı bir derviş olup Anadolu'da Amasya'da tavattun etmiş, Hamdullah 1436-1437 arasında bu şehirde doğmuştu. Yazıyı Maraşlı Hayreddin adında bir hattattan öğrenmiş ve daha pek genç yaşındayken kendisine mahsus olan tavır ve vadiyi bulmuştu.

Sultan II. Bayezid Amasya valisiyken bu genç sanatkârla tanışmış, aynı zamanda pek zarif, nüktedan ve gayet zeki olan Hamdullah, prensin en yakın dostlarından, en sadık bendegânından olmuştu. Sultan Bayezid Osmanlı tahtına oturunca Şeyh Hamdullah'ı da Amasya'dan İstanbul'a getirtmiş, sanatkâr Kadıasker Hamamı yanında bir ev alarak büyük şehirde yerleşmişti. Fakat az sonra Sultan Bayezid kıymetli hattatı Topkapı Sarayı'nda yerleştirmişti.

Yavuz Sultan Selim askeri bir hükümet darbesiyle Osmanlı tahtına oturunca Şeyh Hamdullah Sultan Bayezid'in en mahrem hassı dostu sıfatıyla başından korkmuş, tebdil-i kıyafetle saraydan kaçarak Alemdağ civarında bir köyde gizlenmişti ve Yavuz Selim ölünceye kadar izini kimseye belli etmemişti. Kanuni Süleyman'ın cülusunda meydana çıkmış ve huzura kabul edilerek iltifat görmüş, hatta Sultan Süleyman kendisine bir Mushaf-ı Şerif yazdırtmak istemişti; fakat Şeyh Hamdullah çok ihtiyarlamış olduğunu söyleyerek özür dilemişti. Son yıllarını Üsküdar'da geçirmiş ve 1519'da orada ölmüş ve Karacaahmet Mezarlığı'na gömülmüştü.

Bu büyük sanatkâr bütün ömrü boyunca büyük ve küçük 47 Mushaf-ı Şerif yazmıştı, bugün paha biçilmez kıymettedirler. Beyazıt Camii'nin mihrap ve kubbe yazıları ve orta kapı üzerindeki ya-

zı Firuzağa ve Davutpaşa camilerinin kapılarındaki tarihler onun yadigârlarıdır. Sur üzerinde Edirnekapı üzerindeki Kelime-i Tevhid de Şeyh Hamdullah'ındır.

Ahmed Şemseddin Karahisarî

Türk yazı sanatının kutuplarından sayılan bir hattattır; Karahisarlı'dır; 1470'e doğru doğmuş, 1555'te İstanbul'da ölmüştür. Süleymaniye Camii'nin büyük kapısı üzerindeki kitabe, Piyalepaşa Camii'nin yazılarından "Selamünaleyküm tıbtüm" ayet-i kerimesi bu büyük üstadın elinden çıkmış yadigârlardır. Azatlı bir kölesi ve aynı zamanda manevi evladı yerinde talebesi olan ve "Karahisarî Kulu" lakabıyla anılan hattat Hasan Çelebi de Mimar Sinan'ın şaheser yapılarından çoğunun yazılarını yazmıştır.

Yazıda Arap ve Fars zevkinden sıyrılarak Türk'ün sadelik içinde asaleti ifade eden zevkini hâkim kılan bu sanatkâr olmuştur; bir şair,

Yazının Karahisârî'dir ağartan yüzünü...

demiştir ki pek haklıdır.

Hafız Osman Efendi

İstanbul'da Haseki Camii'nin müezzini Ali Efendi'nin oğlu olarak 1642-1643 arasında doğmuştu; mahalle mektebi tahsilinden sonra Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın hizmetine girdi ve bu değerli vezirin bir ilim ve irfan ocağı olan muhitinde yetişti; aynı kapının bendelerinden Derviş Ali ismindeki bir hattattan yazı meşk ederek, o zamanlar çok ihtiyar olan bu ilk hocasının izniyle namlı hattatlardan Suyolcuzade Mustafa Efendi'nin talebesi oldu ve 1659'da on sekiz yaşındayken hattatlık icazeti, yazılarına imza koyma izni aldı. Yazıda, harflere verdiği kendine has latif bir edayla derhal mümtaz bir mevki sahibi oldu; devrinin büyük yazı ustalarından Ağakapılı İsmail Efendi bir gün bir mecliste Hafız Osman'ı, "Hüsn-i hattı biz bildik, Osman Efendimiz yazdı!.." diye taltif etmişti. İsmail Efendi öldüğünde çekmecesi içinden Hafız Osman'ın

her biri ayrı güzellikte pek çok yazısı çıkmıştı. 1694'te Sultan II. Mustafa'ya yazı hocası oldu ve kendisine Filibe kadılığı payesi verildi. Bu padişahın fevkalade sevgisini kazanmıştı. Kocamustafapaşa dergâhında Sünbüliye şeyhlerinden Alaeddin Efendi'ye intisap etmişti; alayişten uzak, dervişane, babayane yaşıyordu. Bir gün muayyen vaktinde derse gelmeyen bir talebesine Cerrahpaşa Hamamı önünde rastlamıştı, "Niye gelmedin?" diye sordu, delikanlı makul ve meşru bir mazeret beyan edince hemen atından inerek sokak ortasına oturarak o günkü meşki oracıkta verdi... Kendisini çekemeyenler "Şarap içer, ayyaştır" derlerdi; fakat en yakın dostları bile bir içki iptilasını görmemişlerdi. Ders günleri pazartesi ve çarşambaydı, kendi tabiriyle biri fukara günü, biri zenginler günüydü. Fakir talebelerinden, izzet-i nefsi okşamak için hiç denilecek bir ücret alırdı. Ölümünden üç sene evvel bir felç geçirdi, iyileşti, fakat kalemlerini en güzide talebelerinden Çinicizade Abdurrahman Efendi açmaya başladı; 1698'de öldü. Kabri Kocamustafapaşa Camii mezarlığındadır. Bugün imzasını taşıyan Mushaf-ı Şerif'ler, levhalar paha biçilmez bir kıymet taşırlar.

Emir Efendi

"Mirahur Camii imamı" diye meşhurdur; Yedikule'de Mirahur Camii imamı Seyid Hasan Haşimî Efendi'nin oğludur; kendisi de bütün ömrünü bu camiin imametinde geçirmiştir. Yazıyı büyük üstat Hafız Osman'dan öğrenmişti; icazetini aldıktan sonra pek çok talebe yetiştirmiş, yeni bir hattat neslinin hocası olmuştu. Saray-ı Hümayun içoğlanlarına da yazı muallimi tayin edilmişti. Üstadı Hafız Osman'a sadık bir köle gibi hürmet ve sevgiyle bağlılığı yazı sanatı edebiyatına geçmiştir; şöyle bir fıkra nakledilir:

Hoca ve talebe iki büyük sanatkâr ekseriya beraberce gezip dolaşırlarmış. Bir gün gene hayli yol yürümüşler, bir ara dinlenmek için Hafız Osman bir dükkânın önüne oturmuş. Emir Efendi'ye de dükkânın içine girip istirahat etmesi için izin vermiş. O sırada sokaktan geçen atlı bir zat Hafız Osman Efendi'yi görünce hürmetten atından inmiş ve üstadın elini öpmüş:

"Sultanım, talebelerinizden bir Emir Efendi varmış, bahsetmişti-

niz. Kendilerini ve yazılarını ziyaret mümkün olmaz mı?" diye sormuş; Hafız Osman da dükkânın kafesli penceresini açarak:

"Emir Çelebi işte budur... Benden güzel yazar..." demiş.

Emir Efendi, "O anda hicabımdan ne yapacağımı şaşırdım. Üstadım o zamana kadar yüzüme karşı bu derecede iltifat etmemişti" diye anlatırmış. Emir Efendi 1702'de altmış iki yaşlarında ölmüştür. Levha, kıta, risale olarak pek çok eser bırakmamıştır. Zamanımızda imzasını taşıyan eserlerin hepsi gayet kıymetlidir. İkisi Sultan III. Ahmed'e olmak üzere yirmi dört Mushaf-ı Şerif yazmıştır. Mushaf-ı Şerif'lerini de devrinin üstat müzehhipleri olan Üsküdarlı Ruganî Ali Çelebi'ye, Hezarfen Bursalı Mehmed Efendi'ye, Süleyman Çelebi'ye ve Haydarpaşalı İbrahim Çelebi'ye tezhip ettirirdi.

Eğrikapılı Mehmed Rasim

Türk yazı sanatının ölmez büyük şöhretlerindendir. İstanbul'da Eğrikapı Mollaaşkî Mahallesi'nin imamı Yusuf Efendi'nin oğlu olarak 1687'de doğmuştur. İlk tahsilini babasından görmüş, güzel yazıyı da evvela gene babasından öğrenmiş, sonra Mirahur Camii imamı üstat Emir Efendi'ye talebe olmuş on sekiz yaşında hattatlık icazetnamesi almıştır. 1714'te Galata Sarayı acemi oğlanları mektebine yazı muallimi tayin edilmişti. 1737'de de kendisine zamanının en kıymetli yazı hocası olarak Topkapı Sarayı Enderun-ı Hümayun oğlanları muallimliği ve Saray-ı Hümayun başkâtipliği verildi. Pek çok eser bırakmıştır; bilhassa "hilye" levhaları pek güzeldir; altmış altı tane Mushaf-ı Şerif yazmış, birçok Mushaf-ı Şerif'i de yarım kalmıştır. 1755'te Berat gecesi ölmüş ve Eğrikapı dışına gömülmüştür. Azapkapı'da Çeşme Meydanı denilen yerde Validesultan meydan çeşmesi ve sebilinin yazıları da bu Mehmed Rasim Efendi'nindir.

Yesarizade Mustafa İzzet Efendi

19. asrın birinci yarısında yaşamış Türk yazı üstatlarındandır. Yazıyı sol eliyle yazdığı için Yesari lakabını almış olan Hattat Mehmed Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmiyor. Medrese tahsili görmüş, ilmiye mesleğinde Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselmiş-

tir; bilhassa "talik" yazıda eşsiz sanatkâr olarak tanınmıştır. II. Mahmud zamanında yapılmış büyük resmi binaların, çeşme ve sebil gibi hayır eserlerinin üzerlerindeki yazıların çoğu bu hattatın kaleminden çıkmıştır. Yesarizade Mustafa İzzet Efendi, zamanının musiki âlimleri ve bestekârları arasında da değerli bir şöhret olmuştu. Sohbeti tatlı, nüktedan adamdı ve sohbetlerinde mübalağayı pek severdi. Anlattığı vakalar, yalan olduğu bilindiği halde lezzetle dinlenirdi. Ömrü boyunca durmadan yazı yazmaya mecbur oluşu kendisini ilmi ve ebedi mütalaa ve tetebbudan mahrum bırakmıştı.

Mustafa Râkım Efendi

Geçen asrın büyük hattatlarındandır. Ünyeli Mehmed Kaptan isminde bir denizcinin oğludur; Ünye'de doğmuştur, doğum tarihi bilinmiyor. Genç yaşında İstanbul'a gelmiş, medrese tahsili görmüş ve ilmiye mesleğine intisap etmiştir. Bu meslekte Anadolu kadıaskerliğine kadar yükselmiştir. Fakat ömrü boyunca bütün gayretini yazıya ve hattatlığa vererek zamanının en kudretli sanatkârlarından biri olmuştur. Devlet erkânı ve ricalinin çocuklarına yazı muallimliği yapmış, evvela III. Selim, sonra da II. Mahmud tarafından himaye edilmiştir. 1825'te ölmüştür.

İlk Türk matbaası

İbrahim Müteferrika

Büyük Vezir Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde Türk irfanının büyük simalarından Said Mehmed Efendi'yle beraber ilk Türk matbaasını açan bir işadamıdır. Aslen Macar olduğu halde yaptığı hayırlı hizmetten ötürü ilelebet Türk büyükleri arasında anılacak bir simadır. Asıl adı bilinmiyor, 1672'de Macaristan'da Kolozsvar kasabasında Kalvinist (Protestan) mezhebinde fakir bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmişti; 1683'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı muhasarasıyla başlayan harbin ilk yıllarında, 1690'da on sekiz yaşlarındayken Türklerin eline esir düşmüş, İstanbul'da köle olarak satılmış ve çok zalim bir adamın eline düşmüştü; ağır hizmet ve hakaretten kurtulmak isteyen bu Macar delikanlısı İslamiyet'i kabul etmiş ve İbrahim adını alarak hürriyetine kavuşmuştu. Memleketindeyken Protestan rahibi olmak için tahsil görmüştü, parlak bir zekâya sahipti, İslam dinini vicdanının en samimi duygularıyla kabul etmiş ve 1711'de *Risale-i İslamiye* adıyla bir kitapçık yazmıştı. Nevşehirli İbrahim Paşa Rikâb-ı Hümayun kaymakamı bulunduğu sırada bu risaleyi okumuş, beğenmiş, müellifini himaye ederek saray müteferrikaları arasına almıştı. Macar vatanperveri Rakoçi Ferenc, arkadaşlarıyla onlara tercüman tayin edilmiş, bu hizmetleriyle de vezirin ayrıca teveccühünü kazanmıştı.

Türk münevverleriyle yakından temas etmek fırsatını bulmuş olan İbrahim Müteferrika, sadaret mektupçuluğu kaleminde kâtiplik yapan Said Mehmed Efendi'yle tanışınca, kendisini Türk tarihinin unutulmaz adamlarından yapacak yola çıkıverdi. Said Efendi'nin babası Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi elçilikle

Paris'e gitmişti ve Said Efendi'yi de beraber götürmüştü. Paris'in türlü güzellikleri arasında bir Türk çocuğunun gözüne en cazip görünen şey matbaalar ve matbaa sayesinde elde edilmesi çok kolaylaşmış olan kitaplar olmuştur. İstanbul'a, ilk Türk matbaasını açmak arzusuyla dönmüştü. İbrahim Müteferrika'yla tanışınca, bu gayesini tahakkuk ettirecek işadamını bulmuş oldu; İbrahim *Vesiletü't-Tıbaat* adıyla bir risale yazarak hamisi sadrazama takdim etti; bu risalede matbaanın bir memleketin irfan hayatındaki büyük hizmeti belirtilmişti. Nevşehirli İbrahim Paşa teşebbüsün derhal tatbik sahasına geçmesini sağladı. Matbaanın açılması, hayatlarını kitap kopya ederek temin eden hattatlara bir darbe olacaktı, acı şikâyetler yükselecek, yobazlar matbaacıları belki de kâfir olmakla itham edecekti, paşa, devrin şeyhülislamı Abdullah Efendi'den, dini eser olmamak üzere Türkçe kitap basacak matbaanın açılması için bir fetva aldı.

O zaman için bu, büyük bir muvaffakiyet, bir medeni cesaretti. Fetvaya bir de izin fermanı eklendi. Bu iki mühim koruyucu siperin arkasında Said Mehmed Efendi ile İbrahim Efendi ilk Türk matbaasını kurdular. Matbaa Sultanahmet'te İbrahim Müteferrika'nın evinde açılmıştı. Viyana'dan matbaa harflerini yapacak hakkâklar ve bu harfleri döküp çoğaltacak dökümcüler getirtilmişti.

1726'da bu matbaada basılan ilk kitap Vankulu Mehmed Efendi'nin *Sıhah-ı Cevherî* adıyla tanınmış bir lügat kitabı olmuştu; bin nüsha basılmış olan kitaba ciltsiz olarak 35 kuruş fiyat konmuştu. Kitap fevkalade rağbet gördü. Bunu Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l Kibar* ismindeki Türk denizciliği tarihi takip etti; halk tarafından bu eser de şevk ve heyecanla karşılandı. 1730 irtica ihtilalinde matbaa kapandı; fakat pek az sonra yeni padişah I. Mahmud ihtilalcileri tepeleyip vaziyete hâkim olunca, İbrahim Efendi terakkisini devlet kapısında gören ortağından ayrıldı, matbaasını yalnız kendi adına tekrar açtı ve faaliyetine ölünceye kadar devam etti. 1747'de öldü. Bugün İbrahim Müteferrika baskısı kitaplar koleksiyon sahipleri indinde gayet makbuldür ve aynı devirde Avrupa'da basılmış kitaplardan kâğıt, mürekkep, temizlik, güzellik ve doğruluk bakımından kat kat üstündür.

İbrahim Müteferrika matbaası

İbrahim Müteferrika, İbrahim Efendi isminde adaşı bir genci matbaacı olarak yetiştirmişti; büyük usta ölünce, bu ikinci İbrahim Efendi devrin padişahı Sultan I. Mahmud'a bir istida vererek işletilmek üzere matbaanın kendisine devrini istedi; isteği derhal yerine getirildi ise de her ne sebepten ise derhal faaliyete geçemedi. İlk Türk matbaası uzunca bir müddet muattal kaldı.

Nihayet aynı müteşebbis adam, Sultan III. Osman zamanında tekrar izin istedi ve hicri 1168 tarihinde (miladi 1755) matbaa faaliyete geçti, ilk iş olarak, mevcudu tükenmiş olan ve her yerde rağbetle aranan Vankulu lügatinin (*Sıhah-ı Cevherî*) ikinci baskısı yapıldı.

İkinci İbrahim Efendi de bu sıralarda ölünce matbaa tekrar kapandı. Yerine bu işte ihtisas yapmış bir kimse yetiştirmemişti; devlet de ağır harp gaileleri içinde çırpınıyordu. Türk matbaasının bu ikinci kapanışı yirmi yıl kadar sürdü. Bir ara matbaayı İstanbul'daki Fransız Sefarethanesi satın almak istedi. Fakat hükümet bin türlü müşkülatla kurulmuş bu hayırlı müessesenin yabancılar eline geçmesini reva görmedi; matbaa, işletme teklifinde bulunan Beylikçi Raşid Mehmed Efendi ile Vakanüvis Vasıf Efendi'ye devrolundu. Bu zevat da matbaanın ataletten fersudeleşmiş âlat ve edevatını yenilediler, amele ve işçisini tayin edip icap eden şeyleri öğrettiler ve 1785'te *Sami, Suphi, Şakir Tarihi*'ni basarak işe başladılar; bu eseri *İzzî Tarihi* ve devrin diğer bazı muteber eserleri takip etti.

Vasıf Efendi matbaacılıktan ayrılarak müesseseyi tamamen Beylikçi Raşid Efendi'ye devretti. Raşid Efendi de 1797'de ölünce matbaa tekrar başsız ve muattal kaldı.

III. Selim Mühendishane'yi kurarken, talebeye verilecek kitapların basılması için bu müessesenin içinde 1795'te bir de matbaa tesis etmişti. Bu suretle ikinci Türk matbaası açılmış oldu. İki yıl sonra İbrahim Müteferrika matbaası kapanınca Türkiye'nin yegâne matbaası olarak Mühendishane'deki müessese kaldı.

Üçüncü Türk matbaasını da gene III. Selim kurdu; 1802'de Üsküdar'da bir matbaa açtırdı. Bu büyük hükümdarın şahadetine kadar varan Kabakçı İhtilali'nin ve onu takip eden karışık ve kanlı vakaların doğurduğu buhran geçince, matbaacılık bazı Türk müte-

şebbislerinin nazar-ı dikkatini çeken bir iş oldu. Resmi matbaaların yanında hususi teşebbüsler ve sermayenin kurduğu müesseseler, küçük de olsalar, gün geçtikçe çoğalmaya başladı.

İbrahim Müteferrika matbaasında basılan kitaplar

İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk Türk matbaasının ömrü 1726'dan 1796'ya kadar yetmiş bir yıl sürmüştü.

Bu yıllar içinde bu tarihi müessesede ancak yirmi üç eser basılmıştı ki şunlardır:

Matbaanın müessisi İbrahim Müteferrika devrinde

1- *Vankulu Lügati* (*Sıhah-ı Cevherî* tercümesi).
2- Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibar*'ı.
3- *Tarih-i Seyyah*'ın İbrahim Müteferrika tercümesi.
4- Emir Muhammed bin Hasan es-Suudî'nin *Tarih-i Hind-i Garbî* adındaki Amerika tarihi.
5- Bağdatlı Nazmizade'nin Timurlenk tarihi.
6- Süheylî'nin eski ve yeni Mısır tarihi.
7- Bağdatlı Nazmizade'nin *Gülşen-i Hulefa* adındaki eseri.
8- İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l-Hikem fî Nizami'l-Ümem* adındaki eseri.
9- İbrahim Müteferrika'nın *Füyuzat-ı Miknatısiye*'si.
10- Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı.
11- Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-Tevarih*'i.
12- *Naima Tarihi* (2 cilt üzerine).
13- *Raşid Tarihi* (3 cilt üzerine).
14- *Çelebizade Asım Tarihi.*
15- *Ferheng-i Şuurî* (2 cilt).

Müessesenin yetiştirmesi ikinci İbrahim Efendi devri

16- *Vankulu Lügati*'nin ikinci baskısı (2 cilt).

Beylikçi Raşid Mehmed Efendi devri

17- *Sami, Suphi, Şakir Tarihi.*
18- *İzzî Tarihi.*

19- *Kafiyye* adındaki eser.
20- *Fenn-i Harb.*
21- *Fenn-i Lağım.*
22- *Fenn-i Muhasara.*
23- Türkçe-Fransızca gramer.

Medreseler

Bu eserde devlet memurlarının yetiştirildikleri sıbyan mektepleri ile kalemlerden ve kalem efendilerinden bahsetmiştik. Mülki ve askeri amirlerin, valiler ile kumandanların çoğu da saraydan, saraydaki içoğlanları (Enderun-ı Hümayun'un zülüflü ağaları) arasından yetişmişti. Bu bakımdan Enderun-ı Hümayun hakiki bir mektep olmuştu. (Bu eserde "Sadrazam" yazısına bakınız.) Orta ve yüksek tahsil müesseseleri olan medreseler de kendi müderrislerini (muallim ve profesörlerini) ve imparatorluğun derece derece bütün hâkimlerini (kadıları ve kadıaskerleri) ve "fetva" denilen en yüksek ve kesin şer'i hükmü veren şeyhülislam, müftüyü yetiştirmiştir. İlmiye sınıfı yahut ulema efendiler denilen medreseliler, imparatorlukta imtiyazlı bir sınıftı; siyasi sebeplerle veya herhangi bir suç veya suiistimal sebebiyle gördükleri en büyük ceza azil ve tazmin ve sürgün edilmekten ibaretti; idam olunamazlar, malları müsadere edilemezdi. (Burada unutmamalıdır, Sultan IV. Murad gibi bir müstebit hükümdar bu ananeye rağmen haklı veya haksız kadı efendiler astırmış ve hatta şeyhülislam dahi idam ettirmiştir.) Medreseler, bina olarak, payitahtta ve imparatorluğun her tarafında padişahlar, şehzadeler, haseki ve valide sultanlar, vezirler, zengin ulema ve servet sahipleri tarafından hayır müesseseleri olarak kurulmuştu. Banilerinin çoğu da medreselerdeki odalarda barınacak ve tahsil görecek talebenin iaşesi, ders levazımı, müderrislerin ücretleri için zengin vakıflar yapmışlardı.

Medreselerin tahsil dereceleri, müderrislerinin yevmiye üzerinden aldıkları akçelere göre ayarlanmıştı; "yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı medrese" diye anılırdı. Hayır sahipleri, yaptırdıkları med-

reselerin yanına ekseriya bir sıbyan mektebi, bir sebil, bir imaret, bir mescit veya cami de yaptırırlardı. Şer'i ilimlerden "hadis" ilminin tedrisi için yapılan medreselere de ayrı bir isim verilir, "darülhadis" denilirdi. Medreseler umumiyetle banilerinin isimleriyle anılırlardı: Hamid Efendi Medresesi, Ekmekçizade Medresesi, İbrahim Ağa Medresesi gibi... Tahsil derecelerine göre ayrı tabirler kullanılırdı. Sıbyan mektebini, ilk mektebi bitiren çocuk, medrese tahsili görüp ilmiye sınıfına girmek isterse, ilk basamak olarak bir "İptidai Hariç" medresesine girerdi ve çocuğa "softa" denilirdi. Burada Türkçe ve Arapça "sarf ü nahiv" öğrenirdi.

Sonra mantık ve ilmi kelam tahsili için; "Haşiye-i Tecrit" medresesine girerdi; *Haşiye-i Tecrit* medreselilerce muteber bir kelam kitabının adı olup bu ikinci basamak medreselere de alem olmuştu. Buradan şahadetname alan softa, bir basamak üstün bir "Hareket-i Hariç" medresesine giderdi; bu medreselere "Miftah" adı da verilir, burada fıkıh ve belagat okurdu. Gene bir şahadetname alır, onunla bir "Tetimme" medresesine giderdi. Tetimme medreseleri de "hariç" ve "dahil" diye iki basamaktı, softa bu medreselerde de heyet, hendese, bedia, beyan ve edebiyat tahsili görür, yine bir imtihan verip şahadetname alır, sonra bir "Sahn" medresesine girerdi, artık "softa"lıktan çıkar, "danişment" unvanını alırdı. "Sahn" medresesi bir ihtisas tahsili yeriydi. Şahadetname aldıktan sonra mesleğe girerdi, evvela bir mahkemede bir kadının yanında "mülazım" unvanıyla staj görür, sonra, ilmiye mesleğinde iki yoldan birini tercih ederdi: ya kadılık mesleğini tercih ederdi, buna "tarik-i kaza" derlerdi; bir taşra kadılığına tayin olunur ve yoluyla memleket memleket dolaşarak terfi eder, talih elverirse ömrünün sonlarına doğru da kadıasker, şeyhülislam olabilirdi yahut muallimlik mesleğini tercih ederdi, buna da "tarik-i tedris" derlerdi; bir "İptidai Hariç" medresesi muallimliğinden başlayarak sahn müderrisliğine kadar yükselirdi. Müderris efendiler bir üstün dereceli medresede ders verebilmek için heyetler huzurunda imtihan verirlerdi; mesela yirmili müderrisler kelam ilminden, otuzlular beyan ilminden, kırklılar fıkıh ilminden, ellililer hadis ilminden ve altmışlılar tefsir ilminden bir eseri okutmaya kadir olduklarını ispat ederlerdi.

Tarik-i tedristen tarik-i salahiyet sahibi kimselerin verdikleri şa-

hadetnamelerin, icazetnamelerin ayrıca manevi bir kıymeti vardı: "Filan genç falan efendiden mezun olmuştur!" diye övülürdü.

Medrese tahsilinin ilk basamakları kaza ve vilayet merkezlerinde görülebilirdi, fakat Sahn medresesi için İstanbul'a gelmek lazımdı. İstanbul'daki büyük medreseler de Fatih, Süleymaniye ve Ayasofya medreseleriydi.

İlmiye tarihinde 18. asırdan itibaren bir de "beşik uleması" görülür. İlmiye mesleği bazı aileler tarafından ananeleştirilmişti. Bu aileler kız alıp vermeyle akrabalık yoluyla kadılık vazifesini ehliyetle ifa edebilirler, fakat ömrü tarik-i kazada geçen bir efendi bir medresede kolaylıkla ders veremezdi. Müderrisler arasında ehliyet ve sahlar kurdular. Devir geldi ki şeyhülislamlık, kadıaskerlikler, İstanbul kadılığı, taht kadılıkları, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları aynı ailenin ve akraba ailelerin efradı arasında paylaştırılırdı. Bunlar bu inhisarla kanaat etmediler. Beşikteki çocuklarına "yirmili müderrislik" payesi verdiler. Çocuk yürüyünce otuzlu müderris oldu, konuştu kırklı müderris oldu... Ve nihayet on üç-on dört yaşında "İstanbul kadısı" payesi aldı. Tarihimizde bu yolda en büyük suiistimalleri yapanlardan biri II. Mustafa'nın şeyhülislamı Feyzullah Efendi'dir. ("Kronoloji"de "Edirne Vakası"na bakınız.)

Sıbyan mektepleri

Asırlar boyunca ecdadımız, vatan evladının tahsiline çok dikkat etmiştir. Hayır sahipleri camilerini, medreselerini, imaretlerini, çeşmelerini yaptırırken bir "sıbyan mektebi"ni ihmal etmemişlerdir. Sıbyan mekteplerinin gayesi basitti, çocuğa okuma yazma öğretmekti... Dinin adap ve erkânıyla Kuran-ı Kerim okumasını öğretmekti.

17. asır ortalarında yaşamış Mehmed Efendi isminde bir sıbyan mektebi muallimi "Nevhatü'l-Uşşak" isminde uzun bir manzume yazmıştır, manzumenin mevzuu bu adamcağızın başından geçmiş hazin bir aşk macerasıdır; Mehmed Efendi başından geçen bu vakayı anlatırken bir sıbyan mektebinin havasını da şu mısralarda vermeye çalışmıştır:

Dolardı mektebimin içi sıbyan
İderdim onlara talim-i Kuran

Olup beş vakitte mihraba mülazım
Bu manalardı ancak bana lazım

Değildim halkın ağ ü karesinde
Oturmazdım avamın aresinde...

Bu manzume de gösteriyor ki sıbyan mekteplerine muallim olanlar, bir mahallenin şeref ve haysiyet sahibi simaları arasından seçilirdi. Bir muallimin, mürebbinin şeref ve haysiyetine uymayan yerlere gitmesi şöyle dursun, avam arasına girip oturması, mahalle dedikodularına karışması dahi hoş görülmezdi...

Büyük Türk seyyahı ve muharriri Evliya Çelebi de gezip dolaş-

tığı Türk beldelerindeki sıbyan mekteplerini muazzam eserine kaydetmekte en küçük bir ihmal göstermemiş ve çocuktan daima "ciğerkûşe" diye şefkatle, muhabbetle bahsetmiştir. Yukarıda adı geçen muallim Mehmed Efendi şu parçayla da bir sıbyan mektebinin günlük programını çizmiştir.

Oturdular çü tertib üzre sıbyan
Kimi hîce okurdu kimi Kuran

Önümde her biri tekrar iderdi
Alub dersini yerine giderdi...

Eski sıbyan mekteplerinde tedris usulünün başında "hece" gelirdi. Alfabe karşılığı olan elifbedeki harfler çeşitli hece tekerlemeleriyle ezberlenirdi; bazı muallimler de harflerin şekillerini tarif eden tekerlemeler öğretirdi; şu satırlar şirin bir örnektir.

"Elif" oklava gibi; "be" çanak gibi, "te" ona benzer, "se" ona benzer; "cim" karnıyarık! "çim" ona benzer, "ha" ona benzer, "hı" ona benzer; "dal"ın beli büklüm, "zel" ona benzer; "rı" çevgenli, "ze" ona benzer; "sin" üç dişli, "şın" ona benzer; "sat" tava dudaklı, "dat" ona benzer; "tı" bacaklı, "zı" ona benzer; "ayın" ağzı açık, "gayın" ona benzer...

Çocuklara noktalı noktasız harfler de şöylece ezberletilirdi:

"Elif"te yok; "be" altında bir nokta; "te" üstünde iki nokta; "se" üstünde üç nokta; "cim" karnında bir nokta; "çim" karnında üç nokta; "ha"da yok; "hı" üstünde bir nokta...

O eski devrin okuma yazma öğrenmekten ibaret ilk tahsili mecburi değildi. Türkiye'de ilk tahsil mecburiyeti, o da 19. asırda konmuştur. Okuma yazma öğrenmek nimeti de her çocuğa nasip olmazdı. Hali vakti yerinde esnaf ve tüccar, evladı Kuran okumasını öğrenince mektepten alırdı. Bu tabaka çocuklarının içinden devre kapısına girenler yahut hakiki manasıyla tahsil hayatına atılanlar ancak okumaya karşı coşkun bir aşka sahip olanlardı. Sıbyan mektebinde okuma yazma öğrenen çocuk, istikbalini devlet kapısında arayacak ise bir kaleme kâtip namzedi olarak girerdi. (Bu eserde "Kalem ve efendileri" yazısına bakınız.) Tahsil hayatına atılacak ise bir medreseye talebe yazılırdı. (Bu eserde "Medreseler" yazısına bakınız.)

Türk sıbyan mekteplerini en güzel tasvir eden yazılardan biri de 19. asırda yaşamış ve bir asra yakın bir ömür sürmüş olan Aşçıdede İbrahim Bey'in Milli Kütüphane'ye bıraktığı harikulade zengin hatıraları içinde kendi çocukluk hayatını tasvir eden satırlardır.

Sıbyan mektebi gülbankı

Yeniçerilerde olduğu gibi eski sıbyan mekteplerinin de bir "gülbank"ı vardır. Bir ağızdan ve yüksek sesle söylenen bu gülbankın metnini değerli araştırmacılarımızdan İstanbul Belediyesi eski mektupçusu Osman Ergin, Muallim Hafız Kemal Bey merhumun ağzından zapt etmiş ve Milli Kütüphane'mize hediye ettiği büyük *Türkiye Maarif Tarihi*'nde neşretmiştir; biz de oradan alıyoruz:

Allah Allah inallah...

Celil ü cebbar, muin ü settar, hâlikü'l-leylü ve'n-nehar, la yezal, zülcelal, birdir Tanrı...

Erin erliğine, Hakk'ın birliğine, din-i mübin uğruna şehit olan geziler aşkına diyelim bir Allah...

Allah Allah daim hayy... (3 defa.)

Evveli Kuran; ahiri Kuran; Tebarekellezi nezzelel fürkan; eli kan, kılıcı kan, sinesi üryan, ciğeri püryan din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim bir Allah...

Allah Allah daim hayy... (3 defa.)

Evveli gaza, ahiri gaza, ineyet-i hüda, kasd-i âdâ; din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim bir Allah...

Allah Allah daim hayy... (3 defa.)

Hacılar, gaziler, raviler; üçler, yediler, kırklar; gülbank-ı Muhammedî nur-ı nebî, kerem-i Ali, pirimiz hazreti Osman Zinnureyn-i Velî; gerçekler demine, devranına hu diyelim huuuu...

İlahiler

Eski sıbyan mekteplerinde dini terbiye her şeyin üstünde tutulduğu için çocuklara açık Türkçeyle yazılmış ilahiler ezberletip bir çeşit çocuk korosu halinde bir ağızdan okutulurdu; çocuğun "ruhun

gıdası" bilinen musiki adına mektepte tattığı şey de bu ilahilerden ibaretti. Çocuklara ezberletilen ilahilerin çoğu da Yunus Emre ile Niyazi'den seçilmişti. Çocukların çoğu, bunların ne basit ve ne de mecazi manalarını anlardı; mesela,

Sinen içre nur-ı zikr ile üryandır bir çırağ
Ol çırağın şulesile görüne didar-ı Hak...

gibi bir beyit, yedi sekiz yaşında bir çocuğun idrak ufku dışındadır... Fakat bunu ezberler ve okurlardı.

Sıbyan mekteplerinde vatani manzumeler, şarkılar uyanık istibdat devrinde,

Ey gaziler yol göründü yine garip serime...

yollu terennümlerle girdi ve Meşrutiyet devrinde de eski ilahiler ancak mahalle ve köy mekteplerinde kalarak iptidai mektebi (ilkokul) adını alan yeni mekteplerin programlarına konulan musiki derslerinde vatani şarkılar ve marşlar okunmaya başladı.

Fakir çocukların mektepte himayesi

Asırlar boyunca Türk sıbyan mekteplerinde tahsil parasız olmuştur ve bilakis padişahların, vezirlerin ve servet sahibi kimselerin hayır eseri olarak yaptırdıkları mekteplerinde okuyacak fakir çocuklar için yardım imkânları düşünülmüş, mekteplere vakıflar yapılmıştır. Hatta padişah mekteplerinde bu yardım, çocuklar arasında içtimai farklar gözetilmeden bütün talebe için sağlanmıştır.

Mektep okuyacak fakir çocukların himayesi, hem gıdaları, hem de giyim ve kuşamları bakımından gözetilmiştir. Bunlara örnek olmak üzere aşağıdaki notları, Sayın Osman Ergin'in büyük maarif tarihinden alıyoruz:

Sultan II. Bayezid'in vakfiyesinde, yetim ve fakir çocuklardan bu padişahın mektebinde okuyanlara her gün sabah ve akşam iki öğün iki çocuk başına bir kap olmak üzere etiyle ve ekmeğiyle beraber yemek verileceği yazılıdır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyesinde de, mektebinde okuya-

cak fakir çocuklara giyim ve kuşam bedeli olarak onar akçe yevmiye verilmesi ve ayrıca iki bayramda da birer kat esvap verilmesi yazılıdır. İmarette pişen yemeklerden de bu çocuklara her gün yemek verilmesi kaydolunmuştur.

Şeyhülislam Esad Efendi'nin vakfiyesinde ise fakir talebeye verilecek giyim ve kuşam eşyasının nevi tespit edilmiştir; mesela bir çocuğa senede bir defa boğası denilen kumaştan bir kapama, bir fes, bir kavuk, bir mintan, bir zıbın, bir kuşak, bir çift mest pabuç ve pabucu için de 10 akçe nalça parası verilmesi yazılmıştır.

Sıbyan mekteplerinin bahar gezintisi

Birer sıbyan mektebi yaptırmayı, çocuğa bir irfan yolu açmayı manevi hazlardan saymış olan ecdadımız, mektebinde okuyacak fakir yavrucukları besleyerek ve giydirerek himaye etmekle de kalmamış, çocukların neşe ve şetaretini de düşünmüşler, senede hiç olmazsa bir defa bir bahar bayramı kutlamaları için vakfiyelerinde mektepçe toplu olarak kır gezintisi masraflarını karşılayacak paralar ayırmışlardır. Bu kır gezintileri, vakfiyelerinde masrafı karşılanmamış olan mekteplerde de her sene semtin zenginlerinin yardımıyla yapılmıştır. Kır gezintileri mektep muallim ve kalfalarının nezaretinde yapılır, türlü çocuk oyunları oynanır, ilahiler okunurdu. Bir mektebin gezintiye gidip gelmesi semt için de bir nevi bayram olurdu ve ekseriya çocukların aileleri de mektebin gideceği yere gitmeyi ihmal etmezdi.

Bir sıbyan mektebi

Klasik Türk yapı sanatının bir sıbyan mektebi için kabul etmiş olduğu plan şuydu: çocukların ders gördüğü ve ekseriya kubbeli, geniş, büyük bir oda; yanında muallim efendi ile kalfanın odası... Mümkün olduğu kadar geniş bir avlu... Talebelerin ders gördükleri oda, dershane, daima, imkân elverdikçe birkaç basamak merdivenle çıkılan yüksek bir yer olarak yapılmıştır, bu şekille de çocukların rutubetten korunması düşünülmüştür.

Çocuklar dershanede küçük minderlere otururdu. Her çocuğun önünde bir rahlesi vardı. Sınıf derecesi yoktu. Her çocuk kendi gayret ve zekâsına göre dersini alırdı.

Koca Mimar Sinan Ağa

16. asır, Türklerin bir kuvvet, azamet ve haşmet devri olmuştu; bu asrın kuvvet, azamet ve haşmetini yaptığı şaheserlerle tespit eden dâhi sanatkârı da Koca Mimar Sinan Ağa'dır.

Mimar Sinan'ın evladı gibi sevdiği ve himaye ettiği şair Mustafa Saî, büyük sanatkârın ağzından *Tezkiretü'l-Bünyan* adında muhtasar bir hal tercümesi kaleme almıştı ki bugün, birkaç resmi vesika müstesna, büyük mimarın hayatı hakkında tek bilgi kaynağıdır.

1490 yılına doğru Kayseri vilayetinin köylerinden Ağırnas'ta doğdu, on sekiz-yirmi yaşlarına kadar köyünden çıkmadı, bütün çocukluğu ve ilk gençliği tarlada, bağda ve bahçede toprak işleriyle yoğrularak geçti. Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıl bir devşirme oğlanı olarak İstanbul'a getirildi ve Atmeydanı'ndaki acemi oğlanları kışla mektebine verildi.

Burada dülgerlik öğrendi. *Tezkiretü'l-Bünyan* şöyle naklediyor:

> Kendimi elimden düşmeyen pergele benzetirdim; pergel nasıl bir ayağıyla bir noktaya saplanır ve öbür ayağıyla etrafta gezip dolaşırsa ben de, hem mesleğime can ve gönülden sarılıp mesleğimde yükselmek, hem de fırsat düştükçe gezip dolaşmak, memleketler görmek isterdim.

İstanbul'a geldikten az sonra Türk ordusunda bir acemi oğlan olarak Yavuz Sultan Selim'le beraber evvela İran'a, sonra Mısır seferlerine gitti; Mısır seferi dönüşünde Yeniçeri Ocağı'na kaydolundu ve Kanuni devrinin ilk yıllarında yapılan bütün seferlerde bir yeniçeri neferi olarak bulundu, hizmetiyle, gayretiyle, kahramanlığı ile temayüz ederek zabitler arasına yükseldi.

İrüb ahdi Süleyman-ı zamanın
Açıldı bahtı mur-i natüvanın

Anın devrinde ittim nice hizmet
Nazar kıldı bana ayan-ı devlet

Olub yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

Yolumla, sanatımla, hizmetimle
Dahi akran içinde gayretimle

Duruştum ta ki tıfliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş ocağından

Rodos ile Belgrad'a azimet
İdüb geldik yine sağ u selamet

Yoluma eylediler atlı sekban
Sefer kıldı Mohaç'a şah-ı devran

Gelüb oldum yayabaşı nice dem
Virildi zenberekçibaşılık hem

Yine şah eyledi azm-i Alaman
Gözüne düşmenin ten oldu meydan

Gelüb Bağdat'a ittik sonra azmi
Kızılbaş ile ittik nice rezmi

Seferden geldi çün şah ile âyan
Yoluma hasekilik oldu ihsan

Dahi Korfu'yla Polya azmin ittik
Gelüb andan Kara Boğdan'a gittik

İdüb hizmet seferde ve hazarda
Rikâbında bulundum nice yerde

Eskiden kuluyuz yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz

Murat idindim ta ki olam mimar
Kemal ile koyam âlemde âsar

Dir idim ki müyesser eyleye Hak
Bana bir âli beytullah yapmak

Şükr ü minnet Hüda-yı mennana
Ki kulun mazhar itti ihsana.

Etrafını can ve gönül gözleriyle görmesini bilen sanatkâr, zaferden zafere koşan Türk ordusuyla gittiği memleketlerin abidelerinden ve sanat eserlerinden görgü ve bilgisini artırdı. Bu seferlerde yalnız kılıcıyla değil, bir fen ve sanat adamı olarak da büyük hizmetler gördü. Bir İran seferinde, Van Gölü'nde bir gemi yaptı, kaptanlığını da üzerine alarak keşif hareketinde bulundu; Boğdan seferinde pek coşkun akan Prut Nehri üzerinde ordunun geçeceği köprüyü ordu mimarları kuramamışken o kurdu; devlet erkânının ve Kanuni Süleyman'ın fevkalade teveccühünü kazandı, nihayet 1539'da imparatorluk başmimarı (sermimaran-ı hassa) oldu; yani ömrünün yarısını yaşamış bulunuyordu; imparatorluk başmimarı olarak kırk dokuz sene daha yaşayacak ve 1588'de doksan sekiz yaşlarında, herkesin sonsuz hürmet beslediği bir sima olarak hayata gözlerini yumacaktı; işte dâhi sanatkâr, büyüklü küçüklü hepsi birbirinden güzel sanat şaheserlerini, sanat nefiselerini, ömrünün bu ikinci yarısında tahakkuk ettirecekti. Dâhi sanatkâr, başta İstanbul gelmek üzere o devrin üç kıta üzerine yayılmış Türk topraklarında 81 cami, 51 mescit, 55 medrese, 26 okuma odası, 18 imaret, 3 timarhane-hastane, 7 büyük sukemeri, 8 büyük köprü, 18 kervansaray, 6 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 17 türbe ve birçok sebiller, çeşmeler yaptı. Ve bütün eserlerinin en küçük bir taşına dahi klasik Türk yapı sanatının,

güzelliği sadelikte ve plan metanetinde arayan damgasını vurdu ve mesela yaptığı 81 camiin her birinde bir başka plan ve resim kullandı, bir yaptığı güzel eseri bir daha tekrarlamadı ve her yaptığı eser yeni bir güzelliğin ifadesi oldu.

Kendi türbesini İstanbul'da Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin bir köşesine yapmıştı. Bu küçük, fakat güzel, açık türbe, mermer sandukasının baş tarafına bir haseki kavuğu konmuştu. Mimar Sinan, cefa ve mihnet dolu gençlik hayatını, yeniçeriliğini de hiç unutmamıştı. Türbesinin sokağa bakan bir duvar penceresi üstündeki manzum kitabe, manevi evladı yerinde şair Mustafa Şaî Çelebi'nindir.

Ey iden bir iki gün dünya sarayında mekân
Cây-i asayiş değildir âdeme mülk-i cihan

Han Süleyman'ın olub mimarı bu merd-i güzel
Yapdı bir cami virir firdevs-i âlâdan nişan

Emr-i şahiyle kılub su yollarına ihtimam
Hızr olub âb-ı hayatı âleme kıldı revan

Çekmece cisrine bir tâk-ı mualla çekdi kim
Aynıdır âyine-i devranda şekl-i Kehkeşan

Kıldı dörtyüzden ziyade mescid-i âli bina
Yapdı seksen yerde cami bû aziz-i kârdan

Yüzden artık ömür sürdü akıbet kıldı vefat
Yatdığı yeri Hüda kılsun anın bağ-ı cinan

Rihletinin Saî-yi dâi didi tarihini
Geçti bu demde cihandan piri mimaran Sinan
Ruhi içün ihsan ide Fatiha pir ü civan.

Süleymaniye Camii'ni nasıl yaptım?

Tezkiretü'l-Bünyan adındaki eserinde Mimar Sinan'ın ağzından şair Mustafa Saî anlatıyor:

Bir sabah o şems-i sipihri-i irfan ve ol mahbub-i kulub-i ins ü cin padişah-ı kâmuran merhum ve mağfur Sultan Süleyman Han aleyhül rahmete velgufran hazretlerinin mübarek kalb-i şeriflerine bir cami-i şerif binası fikri gelir ve bu abd-i hakir-i natüvan Sinan bin Abdülmennan bendesini davet edip cami-i şerif hususunda meşveret olunup resm-i bina ve makamı tayin olundu.

(Mesnevi)
Buyurdu ol şeh-i ferhunde tâli
Yapan kendulere bir hûb cami

O dem tarh eyleyüb Eski Saray'ı
Süleymaniye urdum binayı

Bilür ehl-i hünerler evvel ü ahir
Ne sanatlar olubdur ande zahir.

Evvela ol dört mermer sütun ki makamı çeharyar-i güzindir, her biri bir serv-i serefraz, her biri bir diyardan gelmiştir. Cümleden biri Kıztaşı dedikleri mahalde kâfir zamanında bir kız dikmiş. Kıztaşı demekle maruf bir amudi yekpare-i minare misaldi. Padişahın emr-i hümayunları ile büyük kalyon direkleri sütunlar dikilip kat kat muhkem iskele kurduk ve âzim mavna gomanalarını bir yere toplayıp âdem gövdesi palamarlar ile demirli kazıklara bağladık ve sütunun gövdesini oturduğu yerde serapa kadırga direkleri ile muhkem bend eyleyip iki yerden âdem gövdesi gibi gomanaları çelik kazıklara takıp ve nice yerden çarkı felek dolaplar kurup nice bin acemi oğlanları dolaba girip ve (tersane zindanından çıkarılan) nice bin Süleyman devleri bir uğurdan, "Koma ha!.." deyip mezkûr gomanaya bir direk daha takıp "Allah Allah" deyip mezkûr sütunu mihver-i gergun gibi yerinden kopardıkları saat kazıklardan yıldırımlar gibi ateşler saçılıp o âzim gomana takat getiremeyip top gibi çatlayıp amma evvelden tedarik olunan yedeğe alınıp "Allah Allah" sadasıyla ve kolaylıkla yere indirip kurbanlar kesildi ve fukaraya ihsanlar olundu, badehu Süleyman devleri bina-yı şerife götürdüler, ziyadesi kesilip sair direklerle beraber oldu. Bir sütunu İskenderiye'den, bir sütunu da Baalbek'ten mavna ile getirdiler. Ve bir sütun saray-ı âmirede hazır bulundu.

Akl-i tamam âyar ile bir an ve bir saat karar eyleyip her köşesinde ihtimam-ı tam edip (dilberin kaşı gibi güzel kemerleri) görenler hayran olurdu. Renkli mermerlerinin her biri bir diyardan gelmişti ve ak mermerleri Marmara Adası madeninden kesilmişti ve yeşil Arabistan'dan gelmişti.

(Kıta)
Mermeri virirdi anın her zaman
Mevc-i deryayı melahatten nişan
Sofalar menzilgeh-i ehli safa
Camlar ayine-i âlemnüma.

Ol cami-i şerifin kubbeleri derya-yı letafetin habbeleri gibi zeyn olup ve kubbe-i âlisi asumana yükselip üzerindeki alem-i zernigârı mihr-i pür envar gibi ruşen ve dört minare ile bu kubbe, kubbetü'l-İslam olan Peygamberimiz'le dört yâr-i güzini gibiydi. Ve münakkaş camları binazir ve biâdil (güneş vurduğu anda), her dem bahar bir müzeyyen gülşen olur, bir nakş-ı dilküşa ve ziba gösterir ki gözler anın letafetine hayran olur.

(Nazım)
Oldu cami mecma-i ehli safa
Cennetâsâ bir makam-ı dilküşa
Camlar çün şehper-i Ruhü'l-Emin
Resminin hayranı nakkaşan-ı Çin...

Çün ki cami-i şerifin kubbe-i latifi kapandı ve sair köşelerinin binası kararın buldu, merhum kıbletü'l küttab Hasan Karahisarî hatt-ı müsenna ile [*ters ve yüz çift yazı ile*] kubbeye "Allahü yemsek essemavati velard" ayet-i kerimesini yazdı. Her bab-ı cennet misalin kitabesine münasip nice dilkeş hatlar yazılıp sengtıraşlar ve nakkaşlar anı sahife-i rüzgâra kazdılar.

Saadetlu padişah Edirne'de iken Ferhad Paşa Sarayı bina olundu. Süleymaniye'de (bina emini ve kâtipleri) de bina bahanesiyle kendi gamhanelerini tamir ettiklerinden Süleymaniye'nin inşası gecikti. Erbab-ı nifak ittifak edip garazamiz şeyler tahrir ederler. Ol manadan sual bina emini olan kimseden olur, lakin bu hakir için de "Binayı kara çamur-

dan çıkarmağ kadir değildir. Ayıb zahir ola..." demişler, bazı ahmaklar "Kubbenin durmasında şüphe vardır. Herif ona hayrandır... Hemen gününü geçirir, tedarikten kalmış, sevda galebesiyle cünun vadisine varmıştır" dediler.

Padişehden ki ihtimam olmaz
Şübhe yoktur bu iş tamam olmaz

Çün ki şeh bu cevabı gûş eyler
Deli derya misali cuş eyler

İsteyüb at gazabla şah-ı cihan
Hiddet ile olur binaya revan...

Bu hakir dahi bu ahvalden gafil mermerciler kârhanesi olan mahalde mihrab-ı şerifin ve minber-i münifin tarh ve taksimindeydim. Saadetlu padişah geldiler. Edeple selamlayıp makam-ı hizmette durdum.

"Niçin benim camiim ile mukayyet olmayıp mühim olmayan nesnelerle tatil-i evkat eylersin? Ceddim Sultan Mehmed Han mimarı sana numune yetmez mi? Bana bu bina ne zamanda tamam olur, tiz haber ver... Yoksa sen bilürsün..." dediler.

Çün ki bu hiddet ve şiddetle padişah-ı cihanpenahta kemal-i gazabı müşahede ettim, mebhut ve lâl oldum, lisanıma bilatereddüt bu cari oldu ki:

"Saadetlu padişahımın devletinde iki ayda inşallahutaâlâ tamam olur..." dedim.

Tekrar sual buyurduklarında ağalar:

"Mimar Ağa... Saadetlu padişah ne buyurdular... İşitir misin? Bu bir kaçan kapısı kapayu tamam olur?" dediklerinde gene "İki ay tamam olunca bu bina da tamam olur" dedim.

Hazır olan ağalar merhum şahit tutup Saray-ı Hümayun'larına revan oldular. Saraya vardıklarında haznedarbaşıya ve sair ağalara buyururlar ki:

"Mimarın cününu zahir oldu. Hiç iki ayda bir nice yıllık kâr mümkün müdür? Herif başı korkusundan aklını aldırdı... Çağırıp siz de sual ediniz görün ne cevap verir... Eğer halt-ı kelam ederse bina ahvali müşkül olur..." diye buyururlar.

Davet olunup alelacele saraya vardım. Sual buyurduklarında, "Padişah hazretlerine iki ayda tamam olur dedim... Şahit tuttular... İnşallah iki ayda tamam edip sahife-i rüzgârda bir nam korum" dedim.

(Kıta)
Aşk-ı Şirin ile başa eyleyübdür kârı
Kestiği dağı taşı seyrediniz Ferhad'ın
Can virüb can eridir mihnet ile sanatına
Her kaçan iş başına düşe eger üstadın...

Ağalar dahi padişaha arz edip "Herife gayret düşmüş... İnşallah akl-ı evveldir. Bu ihtimam ki bunda vardır, an karib cami-i şerifinizde namaz kılınmak nasip ola" derler. Hakir ne kadar işsiz dülger ve taşçı var ise muhkem tembih edip yarar mutemetler koyup ve götürüye kabil olunan işleri köşe köşe üstatlara götürüp verip bir uğurdan yarar ve kârgüzar adamlarla gece ve gündüz bir an ve bir saat karar eylemeyip demirli âsa perkâr gibi kubbenin merkez ve medarını devredip ve daima Hakk'ın dergâhına tazarru ve niyaz edip iki ay tamam olunca asla bir köşe kalmayıp kapısı kapalu bina tamam oldu.

Padişah geldiğinde anahtarını dest-i şeriflerine verdim. Dua edip el kavuşturup durdum.

Saadetlu padişah odabaşı ağaya:

"Fethi bab-ı camie elyak kim ola?" dediklerinde,

"Padişahım! Mimar ağa bendeniz bir pir-i azizdir, bu babda cümleden elyak ol emektar kulundur!" deyince miftahı can ve dilden bu bendesine verip:

"Bu bina eylediğin beytullah-ı sıdk ve safa ve dua ile yine sen aç!" dedi.

Mimar Sinan'ın eserleri

Ulu Tanrı'ya bin şükür!

Resimlerini yapıp kurduğum camilerin ve mescitlerin ve diğer yapıların isimlerini yazıp adını *Tezkiretü'l-Ebniye* koydum. Umarım ki bunu gözden geçirenler benim ne kadar candan çalıştığımı anlarlar ve dünya durdukça beni hayırla anarlar. İnşallah.

Mimar Sinan

Camiler

1. İstanbul'da Süleymaniye Camii.
2. Şehzade Camii.
3. Avratpazarı'nda Haseki Camii.
4. Edirnekapı'da Mihrimah Camii.
5. Aksaray pazarı yerinde Osman Şah Validesi Camii.
6. Yenibahçe'de Bayezid kızının camii.
7. Topkapı'da Ahmetpaşa Camii.
8. Tahtakale'de Rüstempaşa Camii.
9. Kadırga limanında Mehmetpaşa Camii.
10. Silivrikapı'da İbrahimpaşa Camii.
11. Balipaşa Camii.
12. Mollagürani'de Kazasker Abdurrahmançelebi Camii.
13. Ahırkapı'da Kapıağası Mahmutağa Camii.
14. Yenikapı'da Odabaşı Camii.
15. Kocamustafapaşa'da Hocahüsrev Camii.
16. Sulumanastır'da Hamamihatun Camii.
17. Üsküplüçeşmesi'nde Defterdar Süleymançelebi Camii.
18. Balat'ta Ferruhkethüda Camii.
19. Draman'da Yunusbey Camii.
20. Yenibahçe'de Hürremçavuş Camii.
21. Kadıçeşmesi'nde Sinanağa Camii.
22. İzmir iskelesinde Ahiçelebi Camii.
23. Unkapanı'nda Süleymansübaşı Camii.
24. Eyüp'te Zalpaşa Camii.
25. Eyüp'te Şahsultan Camii.
26. Eyüp'te Nişancıpaşa Camii.
27. Edirnekapı'da Emirbuharî Camii.
28. Yenikapı'da Merkezefendi Camii.
29. Sütlüce'de Çavuşbaşı Camii.
30. Kiremitlik'te Nur Şeyhizade Hüseyinçelebi Camii.
31. Tersane yanında Kasımpaşa Camii.
32. Azapkapı'da Mehmetpaşa Camii.
33. Kılıçalipaşa Camii.
34. Tophane'de Muhittinçelebi Camii.
35. Tophane ile Beşiktaş arasında Mollaçelebi Camii.

36. Tophane üstünde Ebülfadıl Camii.
37. Tophane'de Şehzadecihangir Camii.
38. Tophane'de Sinanpaşa Camii.
39. Üsküdar'da Sultan Camii.
40. Üsküdar'da Şemsipaşa Camii.
41. Kanlıca'da İskenderpaşa Camii.
42. Gebze'de Mustafapaşa Camii.
43. İzmir'de Pertevpaşa Camii.
44. Sapanca'da Rüstempaşa Camii.
45. Samanlı'da Rüstempaşa Camii.
46. Bolu'da Mustafapaşa Camii.
47. Bolu'da Ferhatpaşa Camii.
48. İzmir'de Mehmetbey Camii.
49. Kayseri'de Osmanpaşa Camii.
50. Kayseri'de Hacıpaşa Camii.
51. Ankara'da Cenabîahmetpaşa Camii.
52. Erzurum'da Mustafapaşa Camii.
53. Çorum'da Sultanalaettin Camii (tecdiden).
54. İzmit'te Abdüsselam Camii (tecdiden).
55. İznik'te kiliseden cami olup yanmış olarak bulunan caminin yeniden binası.
56. Halep'te Hüsrevpaşa Camii.
57. Kâbe'de Haremişerif'in kubbelerinin tamiri.
58. Manisa'da Murat Camii.
59. Kütahya'da Orhangazi Camii (tecdiden).
60. Bolvadin'de Rüstempaşa Camii.
61. Kütahya'da Hüseyinpaşa Camii.
62. Karapınar'da Sultanselim Camii.
63. Şam'da Gökmeydanı'nda Sultansüleyman Camii.
64. Edirne'de Sultanselim Camii.
65. Edirne'de Mahmutpaşa (Taşlı) Camii.
66. Edirne'de Defterdar Mustafapaşa Camii.
67. Babaeski'de Alipaşa Camii.
68. Havsa'da Sokullumehmetpaşa Camii.
69. Lüleburgaz'da Sokullumehmetpaşa Camii.
70. Ereğli'de Alipaşa Camii.

71. Sofya'da Bosnalımehmetpaşa Camii.
72. Hersek'te Sofumehmetpaşa Camii.
73. Çatalca'da Ferhatpaşa Camii.
74. Budin'de Mustafapaşa Camii.
75. Istarya kasabasında Firdevsbey Camii.
76. Ulaşlı karyesinde Memikethüda Camii.
77. Gözleve'de Tatarhan Camii.
78. Rusçuk'ta Rüstempaşa Camii.
79. Turhal'da Osmanpaşa Camii.
80. Edirne'de Meriç Suyu üzerinde Hasekisultan Camii.
81. Üsküdar'da Validesultan Camii.

Mescitler

1. Yenibahçe'de Rüstempaşa Mescidi.
2. İsakapısı'nda İbrahimpaşa Mescidi.
3. Topkapı'da Çivizade Mescidi.
4. Gümrükhane'de Emirali Mescidi.
5. Yenibahçe'de kendi mescidi (Mimarsinan Mescidi).
6. Gümrükhane'de Avcıbaşı Mescidi.
7. Defterdar Şerifzade Mescidi.
8. Defterdar Mehmetçelebi Mescidi.
9. Yenibahçe'de Hafızmustafa Mescidi.
10. Simkeşbaşı Mescidi.
11. Hacegîzade Mescidi.
12. Silivrikapı'da Çavuş Mescidi.
13. Davutpaşa'da Çivizadekızı Mescidi.
14. Silivrikapı'da Takkeciahmet Mescidi.
15. Sarıhacınasuh Mescidi.
16. Kasap Elhacivaz Mescidi.
17. Ağaçayırı'nda Elhachamza Mescidi.
18. Tokhacıhasan Mescidi.
19. Kumkapı'da İbrahim Paşa zevcesi mescidi.
20. Langa'da Bayramçelebi Mescidi.
21. Langa'da Şeyhferhat Mescidi.
22. Kumkapı'da Kürkçübaşı Mescidi.
23. Kemhacılar Kârhanesi Mescidi.

24. Kuyumcular Kârhanesi Mescidi.
25. Ayasofya'da Hersek bodrumu üzerinde bir mescit.
26. Fenerkapısı dahilinde Yayabaşı Mescidi.
27. Sultanselim'de Abdisübaşı Mescidi.
28. Hacilyas Mescidi.
29. Sultanselim Camii'nde Hüseyinçelebi Mescidi.
30. Kocamustafapaşa'da Duhanîzade Mescidi.
31. Çukurhamam'da Kadızade Mescidi.
32. Azaplar Hamamı yerinde Hamidefendi Mescidi.
33. Hisar dışında Tüfekhane Mescidi.
34. Edirnekapı'da Sarayağası Mescidi.
35. Eyüp'te Dökmecibaşı Mescidi.
36. Eyüp'te Arpacıbaşı Mescidi.
37. Sütlüce'de Hekim Kaysunîzade Mescidi.
38. Eyüp'te Karcısüleyman Mescidi.
39. Gene İstanbul içinde bir mescit.
40. Kiremitlik'te Ahmetçelebi Mescidi.
41. Kasımpaşa'da Yahyakethüda Mescidi.
42. Kasımpaşa'da Şehremini Hasançelebi Mescidi.
43. Tophane'de Süheylbey Mescidi.
44. Topkapı dışında İlyaszade Mescidi.
45. Kasımpaşa'da Memiçelebi Mescidi.
46. Büyükçekmece'de Mehmetpaşa Mescidi.
47. Üsküdar'da Hacıpaşa Mescidi.
48. Hasköy'de Saraçhane Mescidi.
49. Topkapı dışında Sarraf Mescidi.
50. Sulumanastır'da Ruznameci Abdiçelebi Mescidi.

Medreseler

1. Mekke'de Süleymaniye Medresesi.
2. İstanbul'da Süleymaniye Medresesi (6 medrese).
3. Halıcılar Köşkü'nde Selimievvel Medresesi.
4. Edirne'de Selimisani Medresesi.
5. Çorlu'da Sultanselim Medresesi.
6. İstanbul'da Şehzademehmet Medresesi.
7. Avratpazarı'nda Haseki Medresesi.

8. Sultanselim'de Haseki Sultan Kariye Medresesi.
9. Üsküdar'da Validesultan Medresesi.
10. Üsküdar'da Mihrimah Medresesi.
11. Edirnekapı'da Mihrimah Medresesi.
12. Kadırga limanında Mehmetpaşa Medresesi.
13. Eyüp'te Mehmetpaşa Medresesi.
14. Aksaray kurbunda Osman Şah validesi medresesi.
15. İstanbul'da Rüstempaşa Medresesi.
16. İstanbul'da Alipaşa Medresesi.
17. Topkapı'da Maktul Mehmetpaşa Medresesi.
18. Gene İstanbul'da İbrahimpaşa Medresesi.
19. İstanbul'da İbrahimpaşa Medresesi.
20. Sinanpaşa Medresesi.
21. İskenderpaşa Medresesi.
22. Babaeski'de Alipaşa Medresesi.
23. Gebze'de Mısırlı Mustafapaşa Medresesi.
24. İzmir'de Ahmetpaşa Medresesi.
25. Kasımpaşa Medresesi.
26. İstanbul'da İsakapısı'nda İbrahimpaşa Medresesi.
27. Üsküdar'da Şemsipaşa Medresesi.
28. Kapıağası Caferağa Medresesi.
29. Kapıağası Mahmutağa Medresesi.
30. Malul Emirefendi Medresesi.
31. Ümmüvelet denmekle maruf medrese.
32. Avcıbaşı Medresesi.
33. Müftü Hamidefendi Medresesi.
34. Kadıasker Firuzağa Medresesi.
35. Fatih'te Hacegîzade Medresesi.
36. Ağazade Medresesi.
37. Yahyaefendi Medresesi.
38. Defterdar Abdüsselam Medresesi.
39. Tutikadı Medresesi.
40. Hekim Mehmetçelebi Medresesi.
41. Hüseyinçelebi Medresesi.
42. Emin Sinanefendi Medresesi.
43. Merhum Şahkulu Medresesi.

44. Draman'da Yunusbey Medresesi.
45. Karcısüleyman Medresesi.
46. Hacıhatun Medresesi.
47. Defterdar Şerifbey Medresesi.
48. Küçükpazar'da Kadıhekimçelebi Medresesi.
49. Babaçelebi Medresesi.
50. Kirmasi Medresesi (tecdiden).
51. Gümrükhane'de Sekbanalibey Medresesi.
54. Üsküdar'da Gülfemhatun Medresesi.
55. Hüsrevkethüda Medresesi.

Darülkurra ve türbeler

1. Sultansüleyman Darülkurrası.
2. Üsküdar'da Validesultan Darülkurrası.
3. Hüsrevkethüda Darülkurrası.
4. Eyüp'te Mehmetpaşa Darülkurrası.
5. Küçük Karaman'da Müftüsait Darülkurrası.
6. Bosnalımehmetpaşa Darülkurrası.
7. Kadızade Efendi'nin Darülkurrası.
8. Kanunisüleyman Türbesi.
9. II. Selim Türbesi.
10. Şehzademehmet Türbesi.
11. Şehzadeler Türbesi, Selim Türbesi yanında.
12. Rüstempaşa Türbesi.
13. Hüsrevpaşa Türbesi.
14. Topkapı'da Ahmetpaşa Türbesi.
15. Eyüp'te Sokullumehmetpaşa Türbesi.
16. Eyüp'te Siyavuş Paşa'nın evladı için bina ettirdiği türbe.
17. Eyüp'te Zalpaşa Türbesi.
18. Üsküdar'da Şemsipaşa Türbesi.
19. Beşiktaş'ta Merhum Hayrettinpaşa Türbesi.
20. Beşiktaş'ta Yahyaefendi Türbesi.
21. Kıbrıs beylerbeyi olan Arap Ahmed'in türbesi.
22. Tophane'de Kılıçalipaşa Türbesi.
23. Eyüp'te Pertevpaşa Türbesi.
24. Yenibahçe'de Şahıhubankadın Türbesi.

25. Edirnekapı'da Ahmetpaşa Türbesi.
26. Üsküdar'da Hacıpaşa Türbesi.

İmaretler

1. İstanbul'da Kanunisüleyman İmareti.
2. Mekke'de Haseki İmareti.
3. Karapınar'da II. Selim İmareti.
4. İstanbul'da Şehzadesüleyman İmareti.
5. Çorlu'da Kanunisüleyman İmareti.
6. Üsküdar'da Mihrimahsultan İmareti.
7. Üsküdar'da Validesultan İmareti.
8. Manisa'da III. Murad İmareti.
9. Rusçuk'ta Rüstempaşa İmareti.
10. Sapanca'da Rüstempaşa İmareti.
11. Lüleburgaz'da Sokullumehmetpaşa İmareti.
12. Havsa'da Sokullumehmetpaşa İmareti.
13. Gebze'de Mustafapaşa İmareti.
14. Bosna'da Mehmetpaşa İmareti.

Darüşşifalar

1. İstanbul'da Kanunisüleyman Darüşşifası.
2. Hasekihürremsultan Darüşşifası.
3. Üsküdar'da Validesultan Darüşşifası.

Suyolları ve sukemerleri

1. Suyun başına yakın yerde bent kemeri.
2. Uzun Kemer.
3. Mağlova Kemeri.
4. Güzelce Kemer.
5. Müderris köyü yanındaki Müderris Kemeri.
   (Mağlova Kemeri ve Uzun Kemer müthiş bir selle yıkılmış, tekrar bina olunmuştur.)

Köprüler

1. Büyükçekmece Köprüsü.
2. Silivri Köprüsü.
3. Meriç Suyu üstünde Mustafapaşa Köprüsü.

4. Mehmetpaşa Köprüsü.
5. Halkalıpınar'da Odabaşı Köprüsü.
6. Haramidere'de Kapıağası Köprüsü.
7. Sinanlı'da Mehmetpaşa Köprüsü.
8. Bosna'da Visegrad'da Sokullumehmetpaşa Köprüsü.

Kervansaraylar

1. İstanbul imaretinin yanında Kanuni kervansarayları.
2. Çekmece'de Kanunisüleyman kervansarayları.
3. Tekirdağ'da Rüstempaşa Kervansarayı.
4. Rüstem Paşa'nın Bayatpazarı'nda Kebeciler Kervansarayı.
5. Galata'da Rüstempaşa Kervansarayı.
6. Bayatpazarı'nda Alipaşa Kervansarayı.
7. Vefa'da Pertevpaşa Kervansarayı.
8. Ilgın'da Mustafapaşa Kervansarayı.
9. Akbıyık'ta Rüstempaşa Kervansarayı.
10. Samanlı'da Rüstempaşa Kervansarayı.
11. Sapanca'da Rüstempaşa Kervansarayı.
12. Karaman Ereğlisi'nde Rüstempaşa Kervansarayı.
13. Karıştıran'da Rüstempaşa Kervansarayı.
14. İpsala'da Hüsrevkethüda Kervansarayı.
15. Lüleburgaz'da Sokullumehmetpaşa Kervansarayı.
16. Edirne'de Rüstempaşa Kervansarayı.
17. Edirne'de Alipaşa Çarşısı'nda Alipaşa Kervansarayı.

Saraylar

1. Yanmış olan Saray-ı Atik tecdiden yapıldı. (Eski Saray şimdiki üniversitenin yerindeydi.)
2. Saray-ı Cedit (Tophane Sarayı'nda). Yeni yaptığı III. Murad dairesi.
3. Üsküdar Sarayı'nın yeniden inşası.
4. Galata Sarayı. (Yeniden yapıldı. Eski yeri asla kalmadı.)
5. Atmeydanı Sarayı. (Yeniden bina olundu.)
6. Yenikapı Sarayı. (Yeniden bina olundu.)
7. Kandilli Sarayı. (Yeniden bina olundu.)
8. Fenerbahçe Sarayı. (Tecdiden bina olundu.)
9. Üsküdar'da Çelebi Bahçesi Sarayı. (Tecdiden bina olundu.)

10. Halkalı Sarayı. (Tecdiden bina olundu.)
11. Kadırga limanında Rüstempaşa Sarayı.
12. Ayasofya'da Sokullumehmetpaşa Sarayı.
13. Üsküdar'da Sokullumehmetpaşa Sarayı.
14. Üsküdar'da Rüstempaşa Sarayı.
15. Üsküdar'da Siyavuşpaşa Sarayı.
16. Gene Üsküdar'da Siyavuşpaşa Sarayı.
17. İstanbul'da Siyavuşpaşa Sarayı.
18. İstanbul'da Alipaşa Sarayı.
19. Atmeydanı'nda Ahmetpaşa Sarayı.
20. Beyazıt'ta Ferhatpaşa Sarayı.
21. Vefa Meydanı'nda Pertevpaşa Sarayı.
22. Atmeydanı'nda Sinanpaşa Sarayı.
23. Hocapaşa'da Sofumehmetpaşa Sarayı.
24. Yenibahçe içinde Mahmutağa Sarayı.
25. Halkalı'da Mehmetpaşa Sarayı.
26. Kasımpaşa'da Şahıhubankadın Sarayı.
27. Pertevpaşa Sarayı.
28. Ahmetpaşa Sarayı.
29. Eyüp'te Alipaşa Sarayı.
30. Gene Eyüp'te Alipaşa Sarayı.
31. Şehir dışında Rüstem Çelebi çiftliğinde Mehmetpaşa Sarayı.
32. Bosna'da Mehmetpaşa Sarayı.
33. İskender Çelebi çiftliğinde Rüstempaşa Sarayı.

Mahzenler

1. Galata köşesinde buğday mahzeni.
2. Tersane-i âmirede zift mahzeni.
3. Sarayda ambar-ı âmire.
4. Hasbahçe yalısında ambar-ı âmire.
5. Sarayda mutbak-ı âmire ve kiler binası.
6. Unkapanı'nda bir mahzen.

Hamamlar

1. Topkapı Sarayı'nda üç hamam.
2. Kefe'de Kanuni Süleyman'ın çifte hamamı.

3. Üsküdar Sarayı'nda üç hamam.
4. Sofya'da Haseki Hamamı.
5. Yahudiler içinde Haseki Hamamı.
6. Üsküdar'da Valide Hamamı.
7. Karapınar'da Sultan Hamamı.
8. Cebeci Alikapısı'nda Valide Hamamı.
9. Edirnekapı'da Mihrimah Hamamı.
10. Lütfipaşa Hamamı.
11. Galata'da Mehmetpaşa Hamamı.
12. Edirne'de Mehmetpaşa Hamamı.
13. Yenibahçe'de Kocamustafapaşa Hamamı.
14. Silivrikapı'da İbrahimpaşa Hamamı.
15. Sulumanastır'da Kapıağası Hamamı.
16. Beşiktaş'ta Sinanpaşa Hamamı.
17. Fındıklı'da Mollaçelebi Hamamı.
18. Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı.
19. Fenerkapısı'nda Kaptanalipaşa Hamamı.
20. Macuncu Çarşısı'nda Müftü Hamamı.
21. Havsa'da Mehmetpaşa Hamamı.
22. Yenikapı dışında Merkezefendi Hamamı.
23. Eyüp'te Nişancıpaşa Hamamı.
24. Ortaköy'de Hüsrevkethüda Hamamı.
25. İzmir'de bir hamam.
26. Çatalca'da bir hamam.
27. Sapanca'da Rüstempaşa Hamamı.
28. Kayseri'de Hüseyinbey Hamamı.
29. İstanbul'da Sarıgüzel Hamamı.
30. Zeyrek'te Hayrettinpaşa Hamamı.
31. Gümrükhane'de Hayrettinpaşa Hamamı.
32. Tophane'de Yakupağa Hamamı.

Evliya Çelebi

Büyük Türk seyyahı ve muharriri Evliya Çelebi, bir şaheser olan on ciltlik *Seyahatname*'sinde yer yer kendi tercüme-i halini de yazmıştır. Eşsiz büyük bir muharririn hayatını kısmen aydınlatan bu otobiyografi parçaları, kemankeş pehlivanlar şanında kaleme alınmış bir risalede tesadüf ettiğim küçük bir kayıt istisna edilirse, Evliya Çelebi'nin hayatına dair yegâne vesikalardır; muasırı olan müverrihler, vakanüvisler ve şuara tezkeresi muharrirleri, onun, müstakbel asırlarda saltanat sürecek kalem dehasını görememişler, kendisinden bahsetmek şöyle dursun herhangi bir vesileyle adını dahi kaydetmemişlerdir.

Evliya Çelebi, Sultan I. Ahmed zamanında, Hicri 1020 yılı muharreminin onuncu aşure günü (hesapta yanılmamış isem 25 Mart 1611) İstanbul'da Unkapanı'nda doğmuştu.

Babası, Kanuni Sultan Süleyman'la Belgrad, Rodos, Budin, İstolni Belgrad ve Zigetvar gazalarında bulunmuş Kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllî Ağa'dır. Dedesi Demirci Kara Ahmed Ağa, onun dedesi de Yavuzer Sinan Bey'di. Kendi kaydına göre, baba tarafından şeceresi Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar çıkıyormuş. Yavuzer Sinan Bey'in halen ibadete açık Unkapanı'nda bir camii vardır ve Fatih devri yapılarındandır.

Anası Abaza'ydı; 17. asır sadrazamlarından Melek Ahmed Paşa'nın babası Tophaneli Abaza Pervane Kaptan tarafından pek küçük yaşta İstanbul'a getirilerek saraya takdim edilmiş, saraydan da Kuyumcubaşı'ya verilmişti.

Evliya, doğumunu şöylece anlatır:

Bu hakir Evliya-yı biriya, rahm-i maderden bu âleme çıktığımızda merhum Sunullah Efendi hanemizde bulunup kulağımızda küpe olmak için ezan-ı Muhammedî'yi savt-ı âlâ ile okumuşlar... Ve akika kurbanımızı dahi Mevlevi Şeyh İsmail Efendi kesip "İsmail kurbanıdır" buyurmuşlar. O gece hanemizde yetmiş kadar sahib-i süluk ve arif-i billah canlar bulunup Keysudar Kapanî Mehmed Efendi hakirin kundağını alıp kulağıma Ezan-ı Muhammedî okumak murat edindikte:

"Bu oğlanı agâh edip kulağına kim ezan okudu?" diye sual edince huzzardan üstadı ekremimiz ders-i âm Ahfeş Efendi:

"Ezanı Sunullah Efendi okudu!" der.

Keysudar Mehmed Efendi:

"Biz dahi indel inâbe fena fillah ezanı okuyalım!" deyip bir savt-ı hazin ile ezan okuduktan sonra elindeki mahut teberi dahi bir tarafıma koyup:

"Bunu bu oğlana ihsan ettim... Çok gazada bulunup fakr ü fâkada sahibi seccade-i celal olsun ve zamanı fenalığında bir şeyden korkmayıp kumda oynasın, ayağına çöp batmasın!.." diye Fatiha-i şerife tilavet ederek badesselam giderler. Ve ilk defa ağzıma, Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Divane Abdi Dede mübarek ağzından nanpare çıkarıp koyarak:

"Fıkara lokması ile perveriş bulsun!" demişler. Ve Yenikapı Mevlevihanesi'nin Şeyhi Hazreti Doğanî Dede bu hakiri kucağına alıp havaya atarak:

"Bu oğlan, bu cihanda bizim uçurmamız olsun!" buyurmuşlar...

Bu satırlar, büyük muharririn baba evi hakkında oldukça aydın bir fikir vermektedir. Derviş Mehmed Zıllî Unkapanı'nda otururdu. O zamanlar Unkapanı'nın iş yüzünde kuyumcu dükkânları vardı. Evliya'nın çocukluğu da Unkapanı'nda geçti. Semt, Evliya gibi büyük bir halk muharririnin yetişmesi için çok uygun, canlı ve hareketliydi; her an gürültü içinde, arı kovanı gibi Arabacılar Meydanı; meydan önünde mahalle mektebi; mektepte yatıp kalkan ve yaz kış baş, ayak çıplak gezen uzun saçlı Keysudar Mehmed Efendi; Mehmed Efendi'yi ziyarete gelen hemşerileri, Macaristan'da Peçuy taraflarının kapaniçalı, kopçalı çağşırlı adamları; Âşık Derviş Ali; bir gün babasının dükkânında Kuran okurken Evliya'nın gözü önünde Âşık Ali'yi memesinin üstünden bıçakla vurup öldüren Hacı Ahmedoğlu namlı yiğit; bu delikanlının Ağakapısı'nda idamından sonra cesedi-

nin geceleyin Çardak İskelesi'nden denize atılması yıllarca sonra bütün renk ve hareket canlılığıyla hatırlayacağı sahneler olacaktı.

Çok yaşamış ve çok görmüş olan Derviş Mehmed Zıllî oğlunun üzerinde derin tesirler bırakmıştı. Gördüklerini bir ressam kudretiyle tasvir eden, canlı ve renkli nakleden Evliya Çelebi'nin şu çocukluk hatırası da şayan-ı dikkattir:

"Pederimiz bir pir-i faniydi. Yâr-i gar-ı refiki Sukemerli Koca Mustafa Çelebi namında yine bir pir vardı; Fransa kralı kızının akrabasından olduğu muhakkaktı ki kendisine Fransa kralından hediyeler gelirdi; âlem-i sabavetimizde hakire bazı eşkâl-i garibe ve tasvirler bağışlardı" diyen Evliya Çelebi'nin yıllarca sonra inkişaf eden ve bir muharrir için büyük kıymet teşkil eden müşahede kudreti üzerinde, küçücük iken, bir Fransız dönmesi olduğu belli Sukemerli Koca Mustafa Çelebi tarafından hediye edilen resimlerin terbiyevi tesiri inkâr edilemez; o asırda ki, bir Müslüman Türk evinin eşiğinden resim namına bir kırpıntı dahi giremezdi, neler olduğunu aydın olarak bilemediğimiz o "eşkâl-i garibe ve tasvirler" karşısında saatlerce oyalanmak, küçük Evliya için muhakkak ki muhteşem bir mazhariyetti.

Altı yaşında iken ar ile namusu fark ettiğini hatırlayan Evliya, mahalle mektebini bitirdikten sonra Filyokuşu'nda Hamid Efendi medresesinde "hücrenişin" oldu; burada devrin tanınmış ulemasından Ahfeş Efendi'den yedi yıl tahsil ve tekmil-i fünun etti.

Evliya Çelebi hicri 1054'te (miladi 1636) Sultan IV. Murad tarafından Enderun-ı Hümayun oğlanları arasına alındı; büyük muharrir yirmi beş yaşlarındaydı; hayatının bu mühim vakasını şöyle anlatıyor:

> 1045 ramazan-ı şerifinin Kadir gecesindeydi; Ayasofya-i Kebir'de her sene üç gece ihya olunup nice bin âdem cem olurdu. Hakir ise o sırada üstadım merhum Evliya Mehmed Efendi'den Kuran-ı Kerim hıfzını tekmil ederek pederim merhum Derviş Mehmed Ağa'nın arzu ve teşvikiyle o senenin leyle-i Kadir'inde Ayasofya Camii'nde müezzinler mahfilinde ve Bilal-i Habeşî makamında teravihten sonra hatm-i şerifi tilavete başlamıştım. Sure-i Bakara'yı bitirince Kozbekçi Mehmed Ağa ve Silahtar Melek Ahmed Ağa mahfile çıkıp bu hakire o kalabalık cemaat içinde zer ender zer tac-i Yusufî giydirip:

"Buyurun... Sizi saadetlu padişah ister!" diyerek elimden yapışıp mahfil-i padişahiye götürdü. Gazi Murad Han'ın cemal-i bâ kemalini müşahede edip huzuruna varınca zemini bus edüp badesselam velkelam vafir tebessüm edüp:

"Kaç saatte hatm-i şerif edebilirsin?" buyurdular.

"Padişahım!.. Sürat etsem yedi saatte hatmederim..." dediğimde:

"İnşallah merhum said-i şehit Musa Melek yerine yed-i beyza gibi yed-i tulanı ayan edip musahibim olursun!" buyurdular ve iki avuç altın attılar ki cümlesi altı yüz yirmi üç sikke-i haseneydi. Hakir o vakitler gerçi zayıf ve nahif, amma gayet necip ve reşittim; adab-ı meclisi bilip vüzera, vükela ve şeyhülislamlar huzurunda musahabet ederdim. Badehu Sultan Murad Han Ayasofya Camii'nden kalkıp fanus ve meşaleler ile ve hakir dahi bir ata binerek Servi Kapısı'ndan Saray-ı Hümayun'a duhul edip kendileri bizzat Has Oda'ya girip hakiri has odabaşıya teslim eyledi; kendileri harem-i hassa girdiler.

Ertesi sabah Evliya Çelebi Kilercibaşı Ali Ağa'ya teslim edilir ve kilerli koğuşuna kaydolunur. Burada, Turşucubaşı Ahmed Ağa lalası, Güğümbaşı Mehmed Efendi yazı hocası, ihtiyar Derviş Ömer musiki hocası, ulemadan Keçi Mehmed Efendi Türkçe hocası olurlar. Derse, hıfza, musikiye çalışarak kilerli koğuşu ağalarıyla gece ve gündüz Hüseyin Baykara fasılları eder. Anası tarafından akrabası olan Silahtar Melek Ahmed Ağa, Evliya'yı daima gözetir, himaye eder. Bir gün Civan Dilsiz ile Tavşan Dilsiz gelip sırtında "zer ender zer elbise-i fahire" ve başında "zerduz arakiye-i Yusufi" bulunan Evliya'yı padişahın huzuruna çıkarırlar. Padişah zeki ve hazır cevap Evliya'dan hazzetmiştir:

"Evliya!.. Sana destur... Şimdiden sonra musahibimsin... Sana niçin ve neden ve kapı ve baca yoktur!" diyerek bir samur kürk ihsan eder; Evliya da içinden "Hüda'ya şükür ihsan etti bize bu kürkü" deyip padişahın eteğini öper, kürk, "zayıf ve nahif" gence büyük gelmiştir; Sultan Murad:

"Bu kürk sana uzundur, babana gönder, bizi duadan unutmasın!"

diyerek istikbalin büyük seyyahına başka bir kürk ihsan eder ve başına da kendi eliyle bir samur kalpak giydirir. Evliya Çelebi bu sa-

mur kalpağı yıllarca kıymetli bir hatıra olarak başında taşımıştır.

O gün Sultan Murad Evliya'ya bazı şeyler okutur; bu arada bir de varsagi ister; Evliya da, güftesi Sultan Murad tarafından Musa Melek Çelebi için yazılmış olup Derviş Ömer tarafından bestelenmiş şu varsagiyi okur:

Yola düşüp giden dilber
Musam eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yol mu şaştı
Musam eğlendi gelmedi...

Evliya hazin bir sesle okurken, Murad çevresini yüzüne tutarak ağlamaya başlar ve:

"Hay velet... Musa'nın ruhunu şad ettin... Tiz doğru söyle... Ben bu türküyü yaptığıma pişman olup yasak eylemiştim... Sen kimden öğrendin? Sana hünkâr huzurunda kim oku, dedi?" diye delikanlıyı sıkıştırır; Evliya:

"Hünkârım... Ömrün uzun olsun... Pederimizin Ferahzad ve Bihzad adlı rahmetli köleleri vardı. Armağanî Mehmed Efendi'nin yazdığı taunda öldüler, onlardan öğrenmiştim... Kimse de hünkâr huzurunda oku dememiştir!" cevabını verir. Sultan Murad:

"Hay velet... Ne kadar ariftir, ölmüş adamlara isnat etti ki sual olunmaz... İlahi berhudar olasın, şu faslı tamam eyle!"

der.

Evliya bir murabba okur:

Yârin dehanı sırr-ı nihandan haber verir
Güftare gelse sihr-i beyandan haber verir
Hışmile baksa vermez aman Rüstem-i zaman
Kirpiği ok, kaşı kemandan haber verir...

Sonra bir semai okur:

Alet-i hüsnü mükemmel, kaddi dilcu de güzel
Ol siyeh gözler ile hak bu ki ebru de güzel

Hatt-ı nevhize ne dersin dedi, rahmetle dedim
Sende ol ru de güzel hattı semen bu de güzel...

Hicri 1045 ramazanının Kadir gecesi Enderun gılmanları arasına alınan Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferi dönüşünde saraydan kırk akçe yevmiyeyle çıkar ve sipahi zümresine dahil olur; türlü vesile ve fırsatlarla seyahatlerine başlar. Maceralarla dolu hayatının bu kısmı, on muazzam cilt dolduran bir seyahatname olmuştur.

Saraya alındığı sırada "zayıf ve nahif, fakat necip ve reşit" bir genç olduğunu söyleyen muharririn, *Seyahatname*'si dikkatle okunduğu zaman çok sevimli bir yüze sahip olduğu anlaşılır. Zamanının tanınmış kemankeşlerinden ve binicilerinden bulunması, sürekli ve tehlikeli ve meşakkatli yolculuklara ve seferlere tahammül etmesi bünyesinin çok sağlam olduğunu gösterir. Devrinin bütün ricali tarafından tanınmış ve sevilmişti; fakat en lütufkâr hamisi, anasının akrabası olan Melek Ahmed Paşa olmuştu. Bu vezirin sadaretten düşmesiyle neticelenen hicri 1061 ihtilalini naklederken muharrir, bir vesileyle, sakal bırakmamış olduğunu da kaydetmiştir.

Evliya Çelebi, seyahatlerini ekseriya devrin tanınmış vezirlerinin, bilhassa Melek Ahmed Paşa'nın maiyetinde yapmıştı. Vezirlere ulaklık etmiş, sefaret heyetlerine girmiş, harplere iştirak etmiştir; "Yirmi iki gazaya gittim ve elli yıl seyahat ettim" diyen Evliya Çelebi, bu yorucu ve mütemadi dolaşmaları arasında her fırsat düşürdükçe İstanbul'a uğramıştı.

Seyahatname'sinin hiçbir yerinde evli ve çoluk çocuk sahibi olduğuna dair kayıt yoktur. Buna dayanarak tereddütsüz hiç evlenmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Unkapanı'ndaki baba ocağını bozmamıştı. İstanbul'a uğradıkça bu evde kalırdı. Unkapanı çarşısında da irat dükkânları vardı. Kadıköy'de de bir bağı vardı.

Seyahatname'nin birinci cildinin muhtelif yerlerinde en son seyahatlerine ait hatıralara temas edilmiştir; bu arada yaşadığı devrin kısa bir tarihçesi de kaydedilmiş ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretine kadar getirilerek bırakılmıştır. Bundan da anlaşılır ki bu büyük seyahatname, uzun, yorucu ve hatta bazen ölüm tehlikeleri atlatılarak yapılmış seferlerde ve seyahatlerde notlar toplanarak, zamanın muteber tarih ve coğrafya kitapları karıştırılarak, tercüme-i hal risaleleri okunarak, ara sıra fırsat düşüp İstanbul'a uğradıkça bü-

yük şehirde yazılmıştır. Ve muhtemel ki en son yazılan kısmı da birinci cildi olmuştur.

Evliya Çelebi'nin, Viyana Seferi'nden hiç bahsetmediğine göre, 1683 yılına doğru öldüğü söylenebilir. İstanbul'da ölmediği de muhakkaktır. Babası, dedesi ve diğer ailesi efradı, İstanbul'da Tepebaşı'ndan Kasımpaşa'ya inen sırt üzerinde bulunan Âşıklar Mezarlığı'nda gömülüydüler. Bugün bu mezarlık kaldırılmıştır; İstanbul'da ölseydi, evi Unkapanı'nda olduğuna göre bu mezarlığa defnedileceği muhakkaktı; zengin adamdı ve yanından iki üç sadık kölesini eksik etmemişti, kabrine bir taş da dikilecekti. Âşıklar Mezarlığı'nın kaldırılmasından çok evvel burada Evliya'nın kabri meraklılar tarafından dikkatle aranmış, fakat bulunamamıştır. Kabri İstanbul'un diğer mezarlıklarında da bulunamamıştır. Bundan ötürüdür ki seyyah-ı şehirin, yolculuklarından birinde hayata pek garibane göz yumduğunu söylemek lazımdır. Hatta büyük muharrir için çok daha hazin bir akıbet de tahmin edebiliriz; hayli yaşlı olarak Merzifonlu'nun Viyana seferine iştirak ettiğini ve büyük bozgunun kanlı hercümerci içinde kaybolup gittiğini söyleyebiliriz. Bu takdirde yetmiş iki yaşlarında ölmüş olacaktır; bu yaş Evliya gibi enerjik bir adam için, Viyana Seferi'ne çıkmaya mani değildir.

Sokullu Mehmed Paşa

Bu büyük Türk veziri aslen Bosnalı'dır; 1500-1510 arasında Sokol kasabasında doğmuştur. Osmanlı Sarayı'nda sağlam bir Türk-İslam terbiyesiyle yetiştirilen ve mükemmel tahsil gören Sokullu Mehmed Paşa'nın devlet kapısında ilk mühim vazifesi Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine tayin edildiği kaptanpaşalık oldu. Bu vazifede ancak bir sene kaldı, Rumeli beylerbeyisi (valisi) oldu; Şehzade Selim'in kızı ve Kanuni'nin torunu ismihan Sultan'la evlendi; ikinci vezir oldu, 1564'te Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın ölümü üzerine de sadrazam tayin edildi ve ölünceye kadar on beş yıl bu makamda kaldı; Kanuni Süleyman, II. Selim ve III. Murad, bu üç padişah zamanında koca bir imparatorluğu parlak muvaffakiyetle idare etti ve cihan karşısında ehliyetle temsil etti.

Kanuni'ye hizmeti pek kısa, ancak iki senedir; büyük padişahın on üçüncü ve son seferi olan Zigetvar seferi ile II. Selim zamanında Kıbrıs Adası'nı almak için açılan ve kısa süren Venedik harbi istisna edilirse, Sokullu Mehmed Paşa'nın sadrazamlık devri, Türkiye imparatorluğu tarihinde devamlıca bir sulh devridir denilebilir. Kanuni Süleyman, Zigetvar Kalesi önünde ölmüştü; yarım asra yakın saltanat sürmüş bir hükümdarın ölümünden sonra Türk ordusunda beklenmesi tabii olan manevi sarsıntıyı Sokullo'nun dirayeti önlemişti. Kıbrıs Adası'nda çetin harpler olurken de Venedikliler Lepanto'da Türk donanmasını hemen yok edercesine mağlup etmişlerdi, o zaman da altı aylık bir güz ve kış mevsiminde yüz elli küsur parçalık yepyeni bir donanma vücuda getiren gene bu vezirin azim ve gayreti olmuştu. Lepanto felaketinden sonra huzuruna kabul ettiği Venedik elçisine, "Biz Kıbrıs Adası'nı almakla sizin bir kolunuzu kestik, siz

donanmamızı mağlup etmekle bizim sakalımızı tıraş ettiniz... Tıraş olan sakal daha gür biter, fakat kesilen kol yerine gelmez..." demişti.

Sokullu Mehmed Paşa'nın büyük devlet adamı şahsiyeti, ne kadar yazıktır ki hakikat haline getiremediği iki büyük kanalı açma projesinde görülür! Evvela Don ve Volga ırmaklarının birbirlerine pek yaklaştığı dirsekleri arasında bir kanal açtırmak istemişti; bu kanal açılırsa Karadeniz'deki Türk donanması kolaylıkla Hazar Denizi'ne geçecek, Orta Asya Türkleriyle yakından temas edecek, büyük bir kültür ve ticaret gelişmesi olacaktı. Bu kanalın açılması işine başlamışken Kırım hanlarının entrikalarıyla yarım kaldı. Mehmed Paşa, bundan sonra Süveyş Kanalı'nı açmayı düşündü; bu teşebbüs dünyanın simasını değiştirecekti; Akdeniz'de yenilmez bir donanmaya sahip olan Türkler, Hint Okyanusu'na hâkim olacaklar, milyarlık Hint ticareti Türklerin eline geçecekti. Kanal projeleri hazırlanmış, işe başlamak üzere iken büyük vezir, esrarengiz bir suikasta kurban oldu, bir deli tarafından hançerle vurularak öldürüldü... Bunun içindir ki Sokullu Mehmed Paşa'nın şahadetinde, Süveyş Kanalı'nın açılmasından zarar görecek, Hint ticaretini Afrika'yı dolaşarak ele geçirmiş Garplı devletlerin entrikalarını aramak lazımdır.

Garip tesadüflerdendir: Sokullu Mehmed Paşa erken yatar, geceyarısından sonra kalkar, ibadet eder ve kâtibine tarih okutarak dinlerdi ve sabah namazından sonra da vezirlik vazifelerine başlardı... Bir gece kâtibi, "Nereden okuyalım?" diye sormuş, paşa da "Murad Hüdavendigâr'ın Kosova sahrasında şehit oluşunu oku..." demiş ve kâtip, "Miloş Kapiloviç, kolunun yeninden bir hançer sıyırıp padişahın kalbine vurdu..." deyince koca vezir ağlamaya başlamış ve ellerini kaldırarak, "Ey Rabbim... Bana da şöyle bir şahadet nasip eyle!" diye dua etmişti ve o günün ikindi vakti huzuruna giren deli bir derviş, kolunun yeni içinde gizlediği hançerle paşayı kalbinden vurmuştu! Ölümü 1579 yılındadır. Türbesi Eyüp'tedir.

Sokullu ile Kılıç Ali Paşa

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi anlatıyor:

İnebahtı mağlubiyetinden sonra tersanede Türk donanmasının ihyası için çalışırken bir gün Kaptan Kılıç Paşa büyük vezire:

"Tekne icat ve ihdası mümkündür ve illa mesela iki yüz sefineye beş altı yüz lenger ve buna göre alat ki palamar ve resen ve her sefineye yelken bunlar tekmil olunmak ihtimali yoktur" der.

Mehmed Paşa merhum da:

"Paşa hazretleri!.. Sen henüz bu devlet-i âliyeyi bilmemişsin... Be vallahi böyle itikat eyle, bu devlet ol devlettir ki, murat edinirse cümle donanmasının lengerlerin gümüşten, resenlerin ibrişimden, yelkenlerin atlastan itmekte güçlük çekmez ve hangi geminin mutat üzere âlatın ve yelkenin yetiştiremezsem bu minval üzre benden al!" cevabını verir.

Bunun üzerine Kılıç Ali Paşa yerinden kalkıp Sokullu Mehmed Paşa'nın elini öper:

"Tahkik bildim ki bu donanmayı siz tekmil edersiniz!" der.

Büyük Vezir Sokullu Mehmed Paşa devlet kapısına bir devşirme oğlan olarak nasıl geldi?

Türklerin şevket ve ihtişam devri olan 16. asırda baba, oğul ve torun üç padişah adına Türkiye imparatorluğunu on beş sene idare etmiş olan Büyük Vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın aslı Bosnalı'ydı. Sağlam bir tahsil ve terbiye görerek feyiz aldığı Osmanlı Sarayı'na, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında bir devşirme oğlan olarak getirilmişti.

Mehmed Paşa'nın amcası oğlu olup büyük vezirin himayesi altında yetişmiş ve yıllarca Budin valiliğinde bulunmuş olan Mustafa Paşa'nın şanında *Cevahirü'l-Menakıb* adını taşıyan bir eser vardır. Elyazması olan bu kıymetli eserde Sokullu Mehmed Paşa'nın çocukluğu, ailesi, bir devşirme oğlan olarak saraya nasıl getirildiği ve saraydaki ilk zamanları hakkında çok güzel ve güzel olduğu kadar şirin bir parça vardır. Nakledelim:

> Mehmed Paşa'nın doğduğu yer Bosna'da Sokul kariyesidir; yerliler lisanında "şahin yuvası" manasına imiş... Alt tarafında Lim isminde bir ırmak akar... Irmağın iki kenarı boyunca nice köyler bulunup arazilerini bu ırmak sular...
>
> Saray-ı Hümayun için devşirilen oğlanlar arasında Bosnalı çocukla-

rın güzellik ve zekâda ve terbiye ile tahsil istidadında akranlarından üstün oldukları tecrübelerle sabit olmuştu. Sultan Süleyman Kanuni'nin ilk saltanat yıllarında faziletli bir adam olarak tanınmış olan yayabaşılardan Yeşilce Mehmed Bey oğlan devşirme hizmetiyle Bosna'ya gönderilmişti. Mehmed Bey alelusul vilayette dolaşarak tanınmış aileler evladından padişah hizmetine layık oğlanlar ararken Sokul kariyesinde Sokuloviç nam kimsenin oğlunu gördü ve pederinden oğlanı istedi. Babanın aklı başından gidip çocuğunu sakladı. Çocuğun bir keşiş dayısı vardı, hem ilim, hem servet sahibiydi. Yeşilce Bey'e oğlanın bedeli olarak pek çok para teklif etti, fakat doğru insanlardan olan Yeşilce Bey reddetti ve aile efradını tatlılıkla kandırmak için türlü vaat ve nasihatte bulundu:

"Ey nadanlar! Bilmez misiniz ki bu müstait çocuk padişah kapısında saadet-i cavidaniye vasıl olacaktır. Onun sayesinde her biriniz servet ve saadete kavuşacaksınız... Başınıza bir devlet kuşu kondu, cehalet eliyle uçurmayın... Ocağınıza saadet kervanı indi, aptallık edip göçürmeyin ve hanümanınızı kendi elinizle söndürmeyin... Oğlunuzun parlak istikbali alnında görünüyor... Bu çocuk pek büyük mevkilere yükselecektir... Er başından devlet ırak değildir, kaderi yaver olanlara feyiz hazinelerinin kapıları açıktır... Bir gün hepinizin elinden tutacak olan çocuktur!" dedi.

Velhasıl gerek bu sözlerin tesiri ve gerek oğullarının kurtarılamayacağına akılları erdiğinden oğlanı gizledikleri yerden çıkarıp teslim ettiler.

Yeşilce Mehmed Bey de,

(Beyit)
Adu-yi zağ elinden bir tezver [*süğlün*] şivekâr aldım
Dahi ben şehbaz-ı aşk olalıdan bir şikâr aldım...

deyip ol yavru şahini yuvasından aldı ve gerek onu ve gerek diğer maruf ailelerden devşirdiği kırk kadar oğlanı maiyetinden münasip kimseleri katarak Edirne'ye yolladı. Sokuloviç oğluna yolda iyi bakılmasını da bilhassa emretti.

Padişah da o tarihte Edirne'de imiş... Çocukları huzuruna çıkardıklarında beğenip Edirne Sarayı'na kaydolunmalarını irade buyurdu. Sokuloviç oğluna "Mehmed" ismi verilerek bir nice müddet Edirne Sarayı'nda kaldı, tahsil ve terbiyesini tekmil ettikten sonra İstanbul Sarayı'na geti-

rildi, orada dahi zekâ ve istidadıyla temayüz ederek rikâbdar, çuhadar ve silahtarlığa yükseldi; Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatında kaptanpaşalık mansıbıyla saraydan çıktı.

Sokullu Mehmed Paşa silahtar iken, yani Silahtar Mehmed Ağa iken memleketindeki ailesini arayıp sordurmuştu; Bosna haracını toplamaya giden Ahmed Bey isminde bir zata Sokul kariyesine uğramasını, akraba ve taallukatından kimler kalıp kalmadığını tahkik etmesini, eğer erkek kardeşleri var ise alıp İstanbul'a getirmesini tembih etmişti. Ahmed Bey, Silahtar Ağa'nın anasının, babasının hayatta ve iki tane de erkek kardeşi olduğunu gördü; büyük oğullarının selamıyla beraber emrini kendilerine tebliğ etti. Validesi hatun feryat ve figana başladı:

"Büyük oğlumun nâr-ı hasretiyle ciğerim yanmakta iken diğer evlatlarımı yanımdan ayıramam... Devlette makam sahibi olmuş veya olacakmış bana ne... Gözümün bebekleri gözümden ırak olduktan sonra gerek ölsünler, gerek padişah dirliğiyle dirilsinler... Evvela can, sonra cihan..." dedi.

Oğullarını göndermeye razı olmadı. Lakin Ahmed Bey ısrar edince Sokuloviç ailesi toplanıp meşveret ettiler... Ortanca oğlanı babasıyla beraber İstanbul'a göndermeye, küçük oğlanı anasının yanında bırakıp onun yerine yaşça ve yüzce pek benzeyen amcazadesini yollamaya karar verdiler ve çocuğa muhkem tembih ettiler; "Sorarsa 'Ben senin kardeşinim' dersin" dediler.

Silahtar Mehmed Ağa babasıyla kardeşlerini (ki biri amcası oğluydu) görünce gayetle mesrur oldu. İkram ve nüvazişlerde bulundu. Kardeşlerini Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkardı. Çocuklar küçük olduğu için Galata Sarayı'na kaydolundu. Ortanca kardeşi (öz kardeşi) az sonra öldü; Sokullu bütün muhabbetini küçüğe (amcazadesine) verdi, adı Mustafa olan bu çocuk bilahare Budin valisi olan meşhur Mustafa Paşa'dır.

Sokullu Mehmed Paşa bilahare anasını da İstanbul'a getirtti; bir küçük öz kardeşi daha olduğunu, Mustafa'nın da amca çocuğu olduğunu öğrendi. İkinci kardeşi de küçük yaşta öldü. Babası ve anası İslamiyet'i kabul ettiler; babasına Mehmed Celaleddin Sinan adı kondu.

İskender Çelebi

Kanuni Sultan Süleyman'a başdefterdarlık (maliye bakanlığı) yapmış; serveti, hususi hayatının ihtişamı, vakarlı ve azametli şahsiyeti, bilgisi ve zarafetiyle hem devrinin, hem tarihimizin mümtaz bir simasıdır. İstanbullu olduğu zannediliyor; çocuk denilecek yaşta defterhane kalemine şakirt olarak girmiş, bu kalemde zekâsıyla, çalışkanlığıyla ve doğruluğuyla temayüz etmiş, kademe kademe yükselerek başdefterdarlığa kadar çıkmıştır.

Peçevili İbrahim Efendi, Defterdar İskender Çelebi'nin servet ve hayatından bahsederken, "Cariyeleri hariç, defterinde esir pazarından satın alınmış 6.000 kulu varmış... Kapısında aylıklı 1.200 adam çalışırmış... Kendi hizmeti için de yüz ve vücut güzellikleriyle beraber tahsil ve terbiyelerine fevkalade itina edilmiş 100 içoğlanı varmış ki, Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra sadrazam olan Ahmed Paşa, Vezir Piyale Paşa, Vezir Gülabî Paşa, Vezir Behram Paşa, Vezir Rus Hasan Paşa, İskender Çelebi'nin içoğlanları arasından yetişmişlerdir... Her sene kapıkulları için Trabzon'dan bir büyük gemi dolusu bez getirtir, fakat bu kalabalığın don ve gömleklerine yetmediği için ayrıca İstanbul çarşısından da bez alınırmış; ayrıca her biri tüvana, şehbaz seçme delikanlılar olan yüz elli kadar silahşor beslermiş... Ve bunları o devrin ihtişamına layık bir şekilde giydirir kuşatırmış ve silahları pür zerâ ziver imiş..." diyor.

Sadrazam Frenk İbrahim Paşa, İskender Çelebi'ye "baba" diye hitap edermiş. Kanuni Sultan Süleyman da bu gözde vezirine: "Her işinde İskender Çelebi'yle müşavere et... Onun gösterdiği doğru yola git..." dermiş.

Bu büyük devlet adamı Sultan Süleyman'ın İran seferinde "oğ-

lum" diye hitap ettiği, fakat aslında haşmet ve nüfuzunu çekemeyen İbrahim Paşa'nın kinine hedef olarak iftirayla Bağdat'ta pazaryerinde asılarak idam olundu.

Vezir ile defterdarın aralarının açılmasına sebep olarak iki fıkra nakledilir:

Sefere çıkarken İbrahim Paşa, defterdardan 110 silahşor istemiş. İskender Çelebi kendi adamlarına kıymamış... Irgat pazarından seksen nefer yakışıklı, boylu boslu genç tedarik etmiş. Silahşor kılık ve kıyafetine sokmuş. Bunlara kendi seçkin adamlarından otuz kişi katarak göndermiş... Paşa gelenleri teker teker teftiş etmiş, silahşor yerine ırgat gönderildiğini anlayınca bunu kendisine hakaret saymış.

Şark seferinde orduya bir şey tebliğ edileceği zaman tellallar, "Serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın emri..." diye bağırırlarmış. İskender Çelebi de vezirin isminden evvel sultan unvanının kullanılmasına sinirlenir tellalları çevirip, "Böyle bağırmayın... 'Serdar hazretlerinin emridir...' diye bağırın" dermiş... İbrahim Paşa bu haklı müdahaleden de defterdara kin bağlamış...

Muhteşem İskender Çelebi'nin hakaretle asıldığı günün gecesi Muhteşem Süleyman bir rüya görmüş, defterdar bir elinde bir kayış, öbür elinde bir çevre ve yüzü nur içinde padişaha hücum etmiş; "Bre zalim! Ben bigünahı bir müfsidin sözüne uyup nasıl astırdın?" diye bağırmış, elindeki çevreyi Sultan Süleyman'ın boynuna dolayıp boğmaya başlamış... Padişah bağırarak dehşet içinde uyanmış... Ağlamaya başlamış: "İlahi İbrahim... Allah'tan dilerim ki sen dahi bir yıla varmadan katle sezavar olasın" diye beddua etmiş... Kronoloji notlarına bakınız.

Taşlıcalı Yahya Bey

16. asrın en güzide şairlerindendir. *Şah ü Geda* adındaki eseri ile *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi zamanında kendisine büyük bir şöhret temin etmişti; fakat şaheseri muhakkak ki Şehzade Mustafa'ya yazdığı mersiyedir. Şair bu mersiye yüzünden bir ölüm tehlikesi bile atlatmıştır. Müverrih Âli vakayı Yahya Bey'in ağzından şöylece naklediyor:

Bir kere Yahya Bey merhumdan sual ettim:

"Gazab-ı padişahiden korkmadın mı ki böyle nazma cüret ettin?" dedim.

Dedi ki:

"Şehzadenin firakı beni mecnun ve mecbur etmişti. Biihtiyar kaleme geleni nazmettim. Ama niyetim asrımda saklayıp şüyuunu ölümüme bırakmaktı, tesadüf bir yâr-i kadim çadırıma gelmiş ve beni uyur bulmuş, teklifimiz olmadığından cüzdanımı karıştırıp mersiyenin müsveddesini görmüş, suretini yazıp gitmiş. Ertesi sabah Ordu-yı Hümayun seyrine vardım, köşe köşe okunur, kimi ağlar, kimi de Yahya Bey'in sebeb-i mağfiretidir diye ah eylerdi, benim değildir diye inkâr ettim, müfit olmadı. Rüstem Paşa ki sadece şair olduğum için adaveti vardı, azledilince ne olsa gerek diye itiraf ettim; ama iki yıldan sonra gene sadaret makamına geldi... Beni katlettirmek istemiş... Bir iki defa "Nizam-ı âlem için bu makulenin vücudu yok olmak gerektir!.." diye padişaha arz etmiş, ama saadetlu padişah ruhsat vermeyip "İntikam kasdin etme!.." buyurmuşlar. Bir gün çavuş gönderip hakiri divana getirtti. O zaman Sultan Bayezid mütevellisiydim, vakfa müteallik nice hatadan sonra gaza ile, "Senin ne halindir ki nizam-ı âlem için yapılmış bir işte saadetlu padişaha ve vükelasına dil uzatırsın ve bulduğun türrehatı nazmedip avama verirsin, fesat

çıkarmaya uğraşırsın?" dedi; o anda kalbime geldi; "Biz merhumu katledenlerle katlettik... Ağlayanlarla da ağlarız. Ancak 'Padişahımız hata etti' demekten ise, 'Garazkârların fesadı' demeyi tercih ettik..." dedim. Hemen yüz çevirip sözü değiştirdi.

(Bu eserde Kanuni devri kronolojisi notlarına ve "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)

Kadırga mimarı Mustafa Ağa

İnebahtı deniz bozgunundan sonra Türk donanmasının ağır gemi kaybı İstanbul tersanesinde beş altı ay süren hummalı bir faaliyetle tamamen telafi edilmiş, mağlubiyetin ertesi yılı, Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nın kumandasındaki yeni donanmamız Akdeniz'e açılarak Türk sancağını gene şan ve şevketle dalgalandırmıştı.

Donanmamızın ihyasında en büyük hizmeti görülenlerden birisi, tersane başmimarı (gemi mühendisi) Mustafa Ağa'dır; bu zat hayli yaşlı olarak hicri 1007 (miladi 1599) yılında ölmüştür; Kasımpaşa'da Divanhane karşısında medfundur; kabir taşında Şair Haşimî'nin kaleminden çıkmış manzum kitabesi şudur:

Mimarı Mustafa idi bu kârhanenin
Ziba kadırga yapmada gayet olup seri
Mevla yoluna itdiği hizmet kabul olub
Daim cinanda meskenini ide Hak refi
Tarihini tazarru ile didi Haşimî
"Ukbada Mustafa'ya Muhammed ola şefi."

Bekir Sübaşı ve hain oğul

1624'te Bağdat'ta Bekir Sübaşı isminde bir adamın ihtirasları, evvela bu eyaletin, sonra da Musul ve Kerkük'le beraber bütün Irak kıtasının İranlılar eline geçmesine ve bu yüzden Türkiye ile İran arasında kanlı bir harbin başlamasına sebep oldu. Kendisi de bu kanlı hengâme içinde ve feci bir şekilde öldürüldü.

Bekir Sübaşı, Bağdat yeniçerileriyle azeblerinin ağasıydı; bu büyük şehrin âyan eşrafı arasına girmiş, sonsuz bir nüfuz ve kuvvet sahibi bir mütegallibe olmuştu.

Azebler yüzbaşısı Mehmed Ağa Bekir Sübaşı'ya bir maddeden kin bağlamış, mütegallibeye suikast teşebbüsünde olduğu anlaşılınca da can korkusuyla iç kalede Vali Yusuf Paşa'ya iltica etmişti.

Bekir Ağa evvela, kendisine suikast için yüzbaşıyla birlik olan beş yüz azeb askerini ve bu arada yüzbaşının bir oğlunu idam ettirdi; iç kaleyi muhasara ederek paşadan yüzbaşının kendisine teslimini istedi. Yusuf Paşa hamiyet ve celadet sahibi bir vezirdi, teklifi reddedince bir şehir muharebesi başladı. Paşa kalede kurşunla vurularak şehit oldu. Yüzbaşı Mehmed, iç kaledeki askerle beraber Bekir Sübaşı'dan aman diledi ve kendilerine aman verilince de kaleyi mütegallibeye teslim ettiler. Fakat Bekir Sübaşı sözünü tutmadı, Yüzbaşı Mehmed'i diğer iki oğluyla beraber bir kayığa koydu, çırçıplak soyulmuş vücutlarına katran döktürerek Dicle Nehri üzerinde ateşe verdi ve biçareler nehir üzerinde meşaleler gibi yanarak feci bir şekilde öldüler. Bekir Sübaşı bununla da kalmadı, şehirliden ve iç kale askerinden Yusuf Paşa'ya taraftar olarak tanınmış ne kadar adam varsa kılıçtan geçirdi ve cümlesinin malını, eşyasını ve kaledeki devlet hazinesini gasp etti. Sahte bir ferman yaz-

dırtarak halka Bağdat valiliğinin kendisine verildiğini ilan etti, Bekir Paşa unvanını aldı. Sonra İstanbul'a vakayı tahrif ederek arz etti ve kendisini mazlum, mağdur olarak gösterdi. Kâğıdı İstanbul'a gelince Bağdat valiliği Süleyman Paşa isminde bir vezire verildi; fakat Bekir Sübaşı bu paşanın mütesellimini şehre sokmadı, "Bize paşa lazım değildir!" dedi.

Bunun üzerine Diyarıbekir Valisi Hafız Ahmed Paşa, Bekir Sübaşı'nın tedibine memur oldu. Bütün Kürt beyleri ve o tarafın bütün sancakbeyleri de Hafız Paşa'yla beraber hareket için emir aldılar.

Hafız Paşa Bağdat önüne geldi, Bekir Sübaşı'ya şehre bir paşayı vali olarak kabul ederse sair cürümlerinin affedileceğini bildirdi. Bekir Sübaşı bu söze itimat etmedi. Gizlice bir mahrem adamını İran Şahı Abbas'a gönderdi ve kaleyi, valiliği kendisine verilmek şartıyla teslim edeceğini bildirdi. Şah teklifi kabul etti ve Karcıgay Han kumandasında bir ordu yolladı. İran Serdarı Hafız Paşa'ya, "Bekir şahımıza dehalet etmiştir, Bağdat şahındır... Sulha mugayir iş görmeyin, Bağdat önünden çekilip gidin!" diye bir mektup yolladı. Hafız Paşa, "Bekir padişahımıza asi bir adamdır... Biz onun hakkından gelmeye geldik... Sulh neye bozulsun!" cevabını verdi. Karcıgay Han'ın kumandasında 30.000 kişilik bir kuvvet vardı. Bekir Sübaşı Safi Kula Han kumandasında bir İran öncü kuvvetini Bağdat şehrine alınca vaziyet vahamet kesp etti. Bağdat'ta "Bağdat şahındır! Bekir Han şah kuludur!" diye tellallar bağırdı. Vaziyetin vahamet kesp ettiğini gören Hafız Paşa derhal serdarlık salahiyetini kullandı ve Bağdat eyaletinin Bekir Sübaşı'ya verildiğini bildiren bir menşur yazdı, asi mütegallibeye gönderdi. Bekir Sübaşı yaptığına pişman oldu. Safi Hanı oyalama yolunu tuttu, şerefine parlak ziyafetler verdi. İranlı kumandan, "Nimet ziyade ola... Kale anahtarları nerede?" deyince Bekir Sübaşı, "Şahın ve Karcıgay Han'ın ömrü uzun olsun. Bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız. Komşuya yardım padişahlık mürüvvetidir! Şimdilik hediyelerimizi şaha götürün!" cevabını verince Safi Han, "Bu ne maskaralıktır!" diye bağırdı. Bekir Sübaşı'nın da gazabı ateşlenip Safi Han'la beraber Bağdat'a girmiş olan 300 İran askerini huzuruna getirtti ve Şah Abbas'ın gönderdiği tacı bir tekme vurup İranlıların önüne attı... "Padişah cürmümüzü affetti. Bağdat eyaletini bize verdi... Gidin ahvali şahınıza bildi-

rin!" dedi. Bu hareketine karşı direnenlerin karınlarını yardırtıp kale bedenlerinden baş aşağı astırdı, öbürleri de Bağdat'tan çıkıp gittiler. Şehre tellallar çıkartan Bekir Paşa Bağdat valiliğinin padişah tarafından kendisine verildiğini, Bağdat'ın eskisi gibi Osmanlı mülkü olduğunu ilan ettirdi.

Şah Abbas için artık ok yaydan çıkmıştı; İran Türkiye'yle harbi göze aldı. Karcıgay Han 30.000 kişilik ordusuyla Bağdat önüne geldi, arkadan bizzat Şah Abbas da geldi. Bekir Sübaşı da Diyarıbekir Valisi Hafız Paşa'dan imdat istedi ve şehri imdat gelinceye kadar İranlılara karşı müdafaa edeceğini bildirdi. O da meseleyi bütün ehemmiyetiyle İstanbul'a arz etti. Fakat İstanbul hükümeti (sadrazam Kemankeş Ali Paşa'dır) kayıtsız kaldı. Beklenmedik korkunç bir ihanet Bağdat'ı İranlıların eline düşürdü. Bekir Sübaşı'nın oğlu Mehmed, Şah Abbas'a haber yollayarak Bağdat valiliği kendisine verilmek şartıyla şehri, kaleyi ve babasını şaha teslim edeceğini bildirdi. Teklif kabul edilince kalenin küçük kapılarından birini açtı. İran askeri güruh halinde kaleye doldu. Yer yer, "Bağdat güzelce şahındır!.." diye bağıran tellalların sesini işitince Bekir Sübaşı neye uğradığını anlayamadı. Derhal yakalandı ve Şah Abbas'ın huzuruna çıkarıldı; kendi oğlunu şahın yanında oturmuş görünce hainin kim olduğunu anladı. Şah, "Niçin böyle yaman iş ettin?" dedi. Bekir Sübaşı, "Şahım yaman iş ben etmedim... Bu veled-i zina etti!" diyerek oğlunu gösterdi. Bekir Sübaşı'yı demir bir kafes içine koydular. Yedi gün yedi gece uyutmayarak türlü işkencelerle mallarının, hazinelerinin nerelerde gizli olduğunu sordular. Söylemedi. Sonra anadan doğma soydular, meydanda büyük bir ateş yaktılar. Vücudunun yağları sızdırılarak kebap etmeye başladılar. Bu feci işkenceye dayanamayan Bekir Sübaşı hazinelerinin yerlerini söyledi. Bekir Sübaşı ateş karşısında kızarırken Şah Abbas ile oğlu Mehmed karşısında şarap içerek kahkahalarla gülerlerdi. Nihayet şahın emriyle Bekir Sübaşı'yı o çıplak haliyle bir kayığın direğine bağladılar, üzerine katran buladılar ve ateş vererek kayığı Dicle akıntısına bıraktılar. Bekir Sübaşı azebler yüzbaşısı Mehmed Ağa'ya ettiği azabın aynını çekerek Bağdat önünden yana yana geçti ve yanan kayıkla Dicle'nin sularına gömüldü.

Şah Abbas birkaç gün sonra Bekir Sübaşı'nın oğlu hain Meh-

med'i "Babasına hayrı olmayan veled-i zinanın bana ne hayrı olur" diyerek Horasan'a sürdürttü, arkasından da katli emrini yolladı. Bağdat'ta ne kadar Türk askeri varsa hepsini kılıçtan geçirdi. Bunu da Bağdat şehri halkının katliamı ve Bağdat'ın yağması takip etti. Hulagu Han afetinden sonra Bağdat tarihine yazılan ikinci büyük felaket Şah Abbas katliamı ve yağmasıdır.

Hamam uşağı Patrona Halil

1730 (Hicri 1143) ihtilaline kadar İstanbul hamamlarında tellak taifesi büyük ekseriyetle Arnavut'tu. Bu ihtilalde askerden evvel silaha sarılmış olan büyük şehrin baldırı çıplak ve ayaktakımının başına geçen Arnavut Patrona Halil, Beyazıt Hamamı'ndan çıkmıştı. Kendisinin bir tellak veya natır olduğu hakkında şüpheye düşen müellifler vardır, bunlar, lakabı bir patrona gemisindeki hizmetinden gelen Halil'in sadece, ihtilalin arifesinde hükümetin dikkatini celbetmemek üzere ayaktaşlarıyla beraber hamamda toplandıklarını ve geceyi orada geçirdiklerini söylerler. Ne gibi bir hissin tesiriyle olduğu bilinmez, Ürgüp'ün Muşkara köyünden çıkarak Türk irfan ve sanatına büyük hizmetler yapmış olan şehit Damat İbrahim Paşa'yı sefahatle itham eden bazı tarihçiler de Patrona Halil'in şahsında bir milli kahraman görmeye çalışırlar. Halil süfli mesleklerden olan tellaklıktan ve natırlıktan çıkarak kanlı bir ihtilalin hercümerci içinde kısa bir müddet büyük şehrin mukadderatına hâkim olmuş bir zorbadır ki aşağıdaki vesika bunun aydın bir şahididir. Bu vesikanın şimdiye kadar nazar-ı dikkati celbetmemesi şayanı hayrettir.

Tarih kaynaklarımızın bildirdiği aydın bir hakikattir ki 1730 ihtilaline kadar İstanbul'da tellak ve natır hamam uşakları ekseriyetle Arnavutlardan olagelmişti. Şaşaalı bir fikir ve sanat devrini kanlı bir ihtilalle yıkan, bir hükümdarı tahtından indiren, kısa sürmüş de olsa koca bir imparatorluğun mukadderatına bütün gılzet ve süfliyetiyle hâkim olan Patrona'nın meşum siması ve onun yalın ayaklı, siyah hamam uşağı peştamallı türedi hüviyeti Osmanlı Sarayı'nda unutulmamıştı. Patrona ile arkadaşlarının başlıcaları sarayda bir pusuya düşürülüp idam olunduktan sonra I. Mahmud kanlı ihtilalin

halk üzerindeki ürpertici tesirinin silinmesini beklemiş, ihtilalden dört sene sonra İstanbul hamamlarında Arnavutların her ne sıfatla olursa olsun istihdam edilmelerini şiddetle yasak etmiştir. Ve bu yasak, Meşrutiyet'in ilanı tarihine kadar yürürlükte kalmıştır; fermanın sureti şudur:

> Badelyevm hamamlarda tellak ve natır alınmak iktiza ettikte Arnavut taifesinden kebir ve sagir ferd-i vahidi uğratmayıp Anadolu yakasından gelme Türk uşaklarından ve nefs-i İstanbul'dan zimmî cinsinden intihap olunup yarar kefilleri alındıktan sonra isim ve cisimleriyle [*yani şekil ve şemailin tarifiyle*] deftere kayıt ve kadimden hamamlarında mevcut bulunup hin-i tahrirde isimleri deftere kaydolunan Arnavut taifesinden vefat edenlerin yerine ve bir tarik ile hamamlardan çıkıp vilayetine gidenler badelyevm ecnas-ı saireden alınmak cümlesine muhkem tembih ve tekit olundukta...
>
> **Hicri 1147 (Miladi 1734)**

Bu defterin bir nüshası Beyazıt Belediye Kütüphanesi'nde M. Cevdet elyazmaları arasındadır.

Arnavut olanların isimleri altına kırmızı mürekkeple "Arnavut'tur" diye şerh verilmiştir. Bazı tellakların isimleri altında da "bostancı, topçu, kalyoncu, hamal, cebeci, tulumbacı" gibi diğer meslek unvanları da kaydolunmuştur; bundan da anlaşılıyor ki, o zamanın asker ocaklarından birine giren İstanbul esnafı arasında hamam uşakları da vardır; Patrona Halil de, Beyazıt Hamamı'nda tellaklık ederken aynı zamanda Kalyoncu Ocağı'na kayıtlı ve bir patrona gemisi mürettebatı arasına ayrılmış bulunuyordu. O devrin tarih kaynakları da kalyoncuların türlü rezaletlerinden uzun uzadıya bahsederler; Halil, bu hazele ve hayta güruhu içinden çıkmış ve bir ihtilal hercümercinde meşum rolünü oynamıştır. 1730 ihtilalini görmüş olan Hollandalı ressam Van Moor, Halil ile ayaktaşı Muslu Beşe'nin de bir arada birer boy resmini yapmıştır; yalınkılıç gösterilmiş olan bu iki serseri yalınayaktırlar.

Bu eclaf zorbalığının diğer simaları da hamam uşağı Patrona'nın ayarındadırlar: Manav Muslu sakal salıverip Yeniçeri Ocağı kethüdası olmuştur. Halil'e ihtilal günlerinde parasız et ve borç para veren

kasap Yanaki, Boğdan voyvodalığına tayin edilmiştir. Bir cer softası olan Deli İbrahim İstanbul kadısı olmuş, Etmeydanı'ndaki yeniçeri kışlasında 79. Cemaat Ortası'nın koğuşunu mahkeme yaparak Kâğıthane'de Sadabad adı altında toplanmış, birbirinden güzel yüzden fazla kasrın yakılması için fetva vermiştir; zavallı Sultan Mahmud ancak, "Yanmasun. Rızam yoktur. Ağyare gülünç oluruz... Yıkılsın!" diyebilmiş; tellak, ırgat, hamlacı, mavunacı, kaldırımcı, hamal bir sürü baldırı çıplak ve tabanı yanık eşirra birkaç gün içinde o mamureyi bir harabezara çevirmiş, dümdüz etmişti. Bizzat Patrona da Şair Nedim'in arkadaşı ve devrin güzide bir şairi Defterdar İzzet Ali Bey'i konağından atmış, süfli zevklerini, bir kâşanede tatmine çalışmıştı. Sarayda idamlarından sonra, Patrona'nın, Muslu'nun, Saraç Mehmed'in, Boynu Urlu'nun ve daha sekiz on serserinin cesetleri Bab-ı Hümayun önündeki III. Ahmed çeşmesi önüne atılmışlardı. Bir sanat şaheseri olan büyük meydan çeşmesi ile bu cesetler, tesadüfün bir garip cilvesiyle birkaç gün ibretle temaşa edilmişti.

Cem

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Cem'i bir tesadüf eseri ellerine geçiren Rodos Şövalyeleri ve bu teşkilatın reisi Pierre d'Aubusson, haşmetli esirlerini adi bir alet gibi kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalamak hayaline düşmüşlerdi. Fakat Cem'in ahlak metaneti bu oyunlara imkân vermedi; macera, Türk şehzadenin vatan hasretiyle inleyen çok hazin bir esaretinden ibaret kaldı. Aslında kendisi içli bir şairdi; cihan tarihinde bir çağ açmış ve asrına hükmetmiş olan babası tarafından imparatorluk tahtının kendisine bırakılacağı ihsas edilmişti; bu hatıra da mağrur prensi esaret hayatında çok eziyordu ve nihayet Fransa'ya götürüldükten sonra, hepsi birer mahbes vazifesini gören şatodan şatoya dolaştırılması da fikren perişan olan Sultan Cem'i bedenen de çok yoruyordu. Avrupa'dan anasına gönderdiği manzum mektuplarda ıstıraplarını pek hazin bir lisanla anlatır... Esaret hayatında kendisine refakat edenlerden Haydar Bey tarafından kaleme alındığı tahmin edilen *Vakıat-ı Sultan Cem* ismindeki kıymetli vesika, bu hazin esaret hayatı içinde Sultan Cem'i oyalayan sahnelerden de bahseder; işte Nice şehrinde geçen günlerden birkaç satır:

> Merhumu bu şehirde dört ay alıkoydular. Derya kenarında mahbup ve mahbubesi çok bir şehirdi. Şehrin bakire mahbubelerini huzuruna getirip oynatırlardı... Onların âdetlerince avratlar örtü altında değildir; hatta öpüşmek ve kucaklaşmakla övünürler. Oyundan yorulunca göğüs bağır açık, yabancı erkeklerin dizlerine oturup dinlenirlerdi... Aralarında gayet güzel bir kıza merhum alaka peyda etmişti.

Rodos şövalyeleri tarafından Papalık'a satılan Cem'in İtalya'ya götürülerek Papa VIII. Innocentius'a teslimine kadar şövalyelerin Fransa'daki malikânelerinde altı sene geçmiştir. Bu arada Fransa'da Sassenage şatosunda iken bu malikânenin sahibinin kızıyla da hakiki bir aşk hayatı yaşadı. Bu kız harikulade dilber bir Fransız güzeliydi, adı Phillippine Hélène'di. Kız da Türk şehzadesine âşık oldu. *Vakıat-ı Sultan Cem*'in "bir mahbube-i lanazir" diye tarif ettiği bu kızla buluşamadıkları zaman birbirlerine coşkun nameler yazıp gönderirlerdi.

Bu bahtsız şehzade, 1489 kışında türlü meşakkatle ve deniz yoluyla Roma'ya götürüldü. Orada da Papa VIII. Innocentius'a ilk sözleri, "Beni Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyanların bir aleti olarak kullanamazsınız; Osmanlı tahtı değil, cihan saltanatı verilse bunu yapmam!" demek oldu.

1494'te İtalya üzerine yürüyen Fransa Kralı VIII. Charles, Sultan Cem'i ele geçirmek ve onu çıkartılacak dahili bir ayaklanmada bir alet gibi kullanarak, hariçten de Macarların, Polonyalıların, Rodos Şövalyeleri'nin ve hatta Müslüman Mısır sultanları ile İranlıların çepeçevre hücuma geçmesiyle Osmanlı Devleti'ni parçalamak gibi kudretinin üstünde bir hayal besliyordu. Fakat Papa VI. Alexander, ki Fransa kralının düşman bildiği bir zattı, İstanbul'a bir elçi göndererek elinde bulunan Sultan Cem'in vücudunu ortadan kaldırmak için Sultan Bayezid'le pazarlığa girişti ve anlaştı. Bayezid Papa'ya bu iş için 80.000 duka gönderdi, ayrıca Cem'in cesedi kendisine gönderildiği zaman da 30.000 duka altını vereceğini vaat etti. Sultan Cem, Papa tarafından zehirlendikten sonra Fransa kralına teslim edildi; VIII. Charles'ın elinde ve 1495 Şubatı'nda Napoli'de öldü. Söylenildiğine göre şehzade zehirli bir usturayla tıraş edilerek öldürülmüştü. Bütün esaret hayatı on üç yıl devam etmiş olan Sultan Cem ölümünde otuz beş yaşlarında bulunuyordu. Kendisini bu usturayla tıraş eden de Tellak Mustafa'ydı ki tarihimizde Koca Mustafa Paşa diye şöhret alacaktır.

Tahnit edilmiş olan cesedi ancak 1499 yılında Napoli Krallığı'ndan alınarak Mudanya'ya getirildi ve oradan Bursa'ya götürülerek büyük kardeşi Şehzade Mustafa'nın türbesine defnedildi.

Sultan Cem, Arapçayı çok iyi, Farsçayı anadili gibi bilirdi. Avru-

pa'daki uzun esaretinde Fransızca da öğrendiği söylenebilir. Hassas bir şairdi, mektuplarını ekseriya manzum yazardı; biri Türkçe, biri Farsça arkasında iki divan bırakmıştır ki her iki dilde de, tereddütsüz, sanat eserleridir.

Vakıat-ı Sultan Cem'den başka bu prens hakkında Türkçe olarak derli toplu yazılar Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tacü't-Tevarih*'indeki bent ile Cavid Baysun'un *İslam Ansiklopedisi*'ndeki makalesi, Hami Danişmend'in *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'ndeki notları ve Ahmed Refik merhumun *Cem Sultan* adındaki eseridir. Bunlardan gayri prensin macerası pek çok muharrire popüler makaleler, risaleler yazdırmıştır. Sultan Cem'in esaret hayatında kendisine ümit ve teselli veren bir papağanından bahsedilir; bu kuş Arapça olarak "Allah Sultan Cem'e nusret versin!" dermiş.

Hazin esareti, genç yaşında ölümü, Sultan Cem'i daima "güzel bir genç" olarak tahayyül ettirmiştir. Bir gözünün şehla, hatta şaşı olduğu da söylenir.

Korkud

II. Bayezid'in oğlu, Fatih Sultan Mehmed'in torunu ve Yavuz Sultan Selim'in büyük kardeşi olan Şehzade Korkud, Osmanlı hanedanının bahtsız fakat pek güzide bir simasıdır. Dedesinin sevgilisiydi; Fatih dizinin dibinden ayırmaz, bu güzel ve zeki şehzadenin tahsil ve terbiyesiyle bizzat uğraşırdı. Büyük adam, 1481'de Gebze civarında Sultan Çayırı'nda pek esrarengiz şekilde öldürülünce, İstanbul muhafızı Amasya'dan payitahta gelinceye kadar İstanbul Sarayı'nda bulunan ve on beş-on altı yaşlarında olan Şehzade Korkud'u "padişah vekili" olarak tahta oturtmuştu. Babası gelince şehzade, Manisa valisi tayin edildi... Ve orada, II. Bayezid'in uzun saltanatı boyunca pek muhteşem bir hayat sürdü. Sarayı bir edebiyat ve sanat mahfili, ilim ve irfan ocağı oldu. Âlim, fazıl; milli duyguları olgun ve coşkun, ihsanı, lütfu ve mürüvveti bol; şair ve güzellik âşığı bir şehzadeydi. Midillili Sipahi Yakub Beyoğullarını denizciliğe teşvik eden, onları cömertçe himaye ve bir gün bunların içinden bir Barbaros Hayreddin Paşa'nın yetişmesine yol açan Şehzade Korkud olmuştu.

16. asır muharrirlerinden Sehî Bey bu prens hakkında şu satırları yazıyor: "Kemalatına nihayet yoktu. İslam hukuku üzerine *Korkudiye* adıyla bir risale telif etti, kadılar arasında makbul eserlerden olmuştu. Musiki ilminde derin bilgi sahibiydi, her nevi sazı çalardı, hatta kendisi 'gıda-yı ruh' adında bir saz yapmıştı ki ehli elinde muteber, sesi pek hoştu. Şiirlerinde Harimî mahlasını kullanırdı" diyor ve şiirlerinden örnek olan şu iki beyti kaydediyor:

Hasret-i vird-i ruhumla jale-i numanı gör
Baş açık abdal olub beline yaprak bağlanur...

Tac ü kabâyı terk idüb uryan olayım bir zaman
Gurbetde seyran eyleyüb mihman olayım bir zaman

İkinci beyit Cem Sultan'ın olmak üzere de meşhurdur. Şiirdeki kudretinin Yavuz Sultan Selim katına yükselemediği muhakkaktır. Kardeşi Selim'le pek sevişirlerdi; hatta, "Eğer saltanat ikimizden birine nasip olursa birimiz öbürüne kıymasın..." diye ant içmişlerdi. Yavuz Selim Osmanlı tahtını babasından zorla alınca sözünde durmadı. Korkud'u ürkütüp kaçırmak için evvela Bursa'ya gitti. Oradan seyr ü şikâr bahanesiyle ve ılgarla Manisa'ya geçti. Hazin vakayı Solakzade Hemedî Mehmed Efendi şöylece anlatıyor:

Şehzadeyi Manisa Sarayı'nda gafil avladılar, etrafını aldılar. Sultan Korkud şaşırdı. Piyale adında bir içoğlanı, hemdemi, mahremi bir genç vardı, onunla beraber yanlarına bir miktar altın alıp ve bir yahşi atın sırtına düşüp saray bahçesinin küçük kapısını açtılar ve gözleri gördüğü yere dek kaçtılar. Saraya girenler Sultan Korkud'dan nam ve nişan bulamadı. Sultan Selim ardından atlılar çıkardı.

(Nazım)
Leşkerinden her diyara şehriyar
Korkud'un ardınca oldu bin süvar
Her biri her yana cuyan oldular
Kûh u sahralarda pûryân oldular...

Fakat nereye gittiği bilinemedi, Sultan Selim de Bursa'ya döndü; ama bütün yollar, derbentler tutuldu, kuş uçmak muhaldi.

Sultan Korkud natüvan düştü; Piyale'yle beraber akla gelmez bir mağaraya girdi. Yirmi gün o mağarada gizlendiler. Akıbet yâr-i garı ve vefadarı Piyale'yle müşavere edip Teke diyarına gitmeye ve oradan bir gemi tedarik edip Frenkistan'a kaçmaya karar verdiler. Şehzade Korkud evvelce Teke ilinde beylik yapmıştı; bir gece mağaradan çıkıp yola düştüler, yolları bilirlerdi. Teke iline vardılar; orada da evvela bir ıssız mağaraya sığındılar. Yatakları toprak, yastıkları taş oldu, çok sıkıntı çektiler ve aç kaldılar. Bir gün Piyale, şehzadenin atına binip mağaradan çıktı, yolda bir köylü buldu; bu adamı mahrem-i esrar edinip yiyecek tedariki

için yardım istedi ve atı köylüye verdi. Adam, hizmeti can ve başla kabul etti. Birkaç gün o mağaraya çörekten, zeytinden, meyveden bulduğu nimetleri getirdi. Sonra gemi tedarikini konuştular. Köylü bu işi de üzerine aldı. Sahile inip aşağı yukarı sorup soruştururken nazar-ı dikkati çekti.

Gördüler altında anın atını
Hem dahi üstündeki âlatını

Bakdılar damga vü yâl ü bâline
Oldular vâkıf o Türk'ün haline...

Derdmendin başına üştüler, attan yıkıp suale tuttular:

"Sultan Korkud kandedir söyle!" diye korkuttular. Biçareye muhkem işkence edip nihayet söylettiler. Hemen Teke Beyi Kasım Bey'e haber verildi:

(Nazım)
Azmidüb süratle ol gaara emîr
Tutdu Sultan Korkud'u itti esir...

Kasım Bey padişaha haber uçurdu. Sultan Selim hem sevindi, hem üzüldü, ağlamaya başladı. Şehzade, Piyale'yle beraber Bursa'ya doğru yola çıkarıldı. Sinan Ağa yolda Şehzade Korkud'u selamlayıp teselli etti; mülayim sözlerle yareli hatırına merhem vurdu. Korkud ile Piyale dertleşip ağlaşırlardı:

(Nazım)
Halimiz n'olur deyu ağlaşdılar
Cuş idüb nâr-ı gamla taşdılar...

Bir konak yerinde şehzadenin uykusu geldi. Uyudu. Ama Piyale Bey göz yummadı, başı ucunda mum gibi durdu, onu esen yellerden korudu. Biri gelip, "Seni Sinan Ağa ister!" dedi. Sadık Piyale gaflete düşüp gitti. Sinan Ağa onu sohbetle oyalarken elleri kementli bir nice ehremen şehzadeyi uykuda basıp kaydını gördüler. Piyale dönüp de efendisini o hal-

de görünce feryat ve figana başladı, iki eline taş alıp bağrını dövdü. Sinan Ağa, Piyale Bey'i tekrar çağırıp teselli etti. Fakat bu sadık ve vefakâr bendenin gözleri yaşı bir daha dinmedi. Korkud'un naaşını Bursa'ya götürüp Orhan Gazi'nin türbesine defnettiler: Piyale de o türbeye türbedar olarak kapandı; "Bu hizmet bana ömrüm boyunca kâfidir" dedi.

Murad

Şehzade Ahmed'in "tomar-ı ömrünü dest-i kaza ile dürdükleri" zaman İran'a iltica eden oğullarından Şehzade Murad da orada dört yıl kadar yaşamış ve bir gün katledilip maktulün kim olduğu bulunmadığı haberi gelmişti.

Yavuz Sultan Selim'e, ölüm döşeğine yatmasından az evvel "Şehzade Murad'ın İran'da katli haberinin yalan olduğu, şehzadenin Acem'den Rum'a gelip Amasya civarında gizlendiği" yollu bir ihbar yapıldı. Padişah meselenin tahkiki için Amasya'ya adam gönderdi, gizli yapılan araştırmada dedikodunun ucu bir nalbanda dayandı ve adam tevkif olunarak İstanbul'a gönderildi. İnkâra mecali olmayıp vakayı şöylece anlattı:

"Bir gün dükkânımda kendi işimle meşgulken bir derviş geldi, karşımda mahzun mahzun durup kâh ah eder, kâh benden yana bakardı. Birkaç gün böyle gelip gitti, bir gün dayanamayıp sordum:

'Yoksa galiba ey âşık... Bir sevgili yârinden mi ayrı düştün?' dedim.

Gözlerinden yaş yerine kan dökülüp:

'Bir canımdan azizim ve yâr-i garım ve munis-i vefadarım var... Hasta düştü... Yastığa baş koyalıdan beri bağrım kan doldu. Bilmem ki ne çare ideyim... Senin garip dostu olduğunu ve mertlikte ve dert ehliyle hemdertlikte sabit kadem olduğunu işittim... Senden mürüvvet ve şefkat ümidiyle geldim... Sana hasta olduğunu bahsettiğim Sultan Ahmed'in oğlu Şehzade Murad'dır ki babasını sevenlerden yardım ümidiyle diyar-ı Acem'den memleketine geldi, ne çare ki gayet hasta ve zayıf olup ciğerimi deldi...' dedi. Ben de varıp ol civan-ı bimecali gördüm. Garipnüvazlık edip hatırını sordum, istediği taamları hazırlatıp o dervişle gönderdim. Delikanlı ayağa kalk-

tı. Vilayetimiz zenginlerinden Sabuncu İbrahim kendisine riayet edip ekser levazımını o görürdü. Bir zamandan sonra nice oldukları malumum değildir..." dedi.

Sabuncu İbrahim de yakalandı ve İstanbul'a götürüldü, bu adam da Şehzade Murad olduğu söylenen gencin yanında birkaç bendesiyle İstanbul'a gittiğini söyledi. Kılık ve kıyafetlerini, yüzlerini tarif etti, bu adamları Üsküdar hanlarından birinde buldular, derviş de yakalandı, bunlar "Şehzade öleli beş on gün oluyor..." dediler. Dervişten alamet-i farikası soruldu. "Başında içine bir ceviz sığacak kadar çukur vardır" dedi; gösterdiği kabri açtılar... İçinde hakikaten bir delikanlı ölüsü buldular... Başını gövdesinden ayırıp padişaha götürdüler... Üzerinde dervişin tarifi gibi alamet-i farikasını buldular. Kesik baş tekrar naaşının yanına konulup hem mezar, hem de hadisenin dedikodusu kapandı. Sabuncu İbrahim, Nalbant, derviş ve diğer birkaç kişi hayatlarından ümitlerini kesmişlerdi. Fakat Sultan Selim hepsini affetti. Vakayı nakleden Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'dır.

Sözlük

A

ab-ı ruy: yüzsuyu.
a'da: düşmanlar.
Adalar Denizi: Ege Denizi.
adavet: düşmanlık.
adüv: düşman.
afitab: güneş; güneş gibi güzel yüz; parlak yüz.
agâh etmek: uyandırmak, aklını başına getirmek.
âhen: demir; sert, katı, merhametsiz.
akika kurbanı: bir çocuğun doğumundan yedi gün sonra, Allah'a şükretmek amacıyla kesilen kurban; nesike.
âl: hile, düzen, tuzak, aldatma.
alayiş: gösteriş.
âlem-i sabavet: çocukluk âlemi.
alem-i zernigâr: altınla işlenmiş alem.
âlemnüma: dünyayı gösteren; ayna.
Âl-i Osman: Osmanlı hanedanı.
anasır: unsurlar, öğeler.
anka bezirgân: parası, malı çok olan tüccar.
an karib: yakında, kısa sürede.
arakiye: tiftikten yapılmış ince külah.
arif-i billah: Tanrı yoluna girmiş bilge kişi.
arz-ı ubudiyet: bağlılığını bildirme.
âsar: eserler.
asumani: gökle ilgili, göksel.
aşar: ürünlerden alınan bir tür vergi.
atalet: işsizlik, boş durma.
ateşfeşan: ateş saçan.
ayak divanı: ivedi ya da olağanüstü durumlarda padişah huzurunda yapılan divan.

âyan: bir yerin ileri gelenleri.
azeb: bekâr, evlenmemiş erkek; bir asker sınıfı.

B

babayane: gösterişsiz, dervişçe; babayani.
badehu: ondan sonra, sonra.
badelyevm: bundan sonra, bugünden sonra.
bahşı kalenderi: bir şeyin gelişigüzel bağışlanması, kim aldıya gitmesi.
bâni: inşa eden, kuran.
batın: nesil, kuşak, soy.
bazu: güçlülük, kuvvet; pazı.
bebr: kaplan; pars, leopar.
beççe: çocuk, yavru.
bedia: güzellik değeri yüksek olan, sanat eseri; eşine seyrek rastlanan güzel, değerli.
behremend: nasipli, kısmetli; pay sahibi.
belagat: sözün ya da yazının istenen etkiyi sağlayacak biçimde güzel, etkili ve sanatlı olması.
belağ: yeterlilik, liyakat.
bendegân: padişah hizmetinde olanlar.
berzah: iki denizi ayıran dar kara parçası, kıstak.
bezli hayat: canını, hayatını feda etme.
bezm-i vega: savaş meclisi.
bidat: sonradan ortaya çıkan şey.
biihtiyar: istemeksizin.
bû: koku, güzel koku; umut, beklenti.
buğzi pinhan: gizli düşmanlık.
bühtan: kara çalma, iftira.
bürhan: kanıt, delil, hüccet; belge.

C

cam-ı şahadet: şehitlik kadehi, şarabı.
cây-i asayiş: güvenli yer.
cebanet: korkaklık, yüreksizlik.
cehd: çalışma, çabalama, çaba.

celadet: büyüklere karşı gösterilen göz pekliği, yiğitlik.
cennetâsâ: cennet gibi.
cer softası: din görevlisi olarak yaptığı hizmet karşılığı para ve erzak toplayan medrese öğrencisi.
cevelan: gidip gelme, dönüp dolaşma.
cibayet: toplama, tahsil etme.
ciğerkûşe: çok sevilen kimse, evlat.
cihanpenah: herkesin sığınma yeri olan hükümdar.
cihaz: çeyiz.
cinan: cennetler, cennet bahçeleri.
cisr: köprü.
cuş ü huruş: coşma ve patırtı.
cuyan: arayan, arayıcı.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma, oturma.
cünun: delilik, çıldırma, cinnet.

Ç

çakşır: erkeklerin giydikleri bir tür şalvar; çağşır.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
çare-i halas: kurtuluş çaresi.
çendan: o kadar.
çırağ: efendisi tarafından evlendirilmiş cariye ya da halayık.
çorbacı: bölük komutanlığı derecesinde bir rütbe.

D

dâi: dua eden; çağıran, davet eden.
darat: ihtişam, gösteriş, tantana, şan.
darülhadis: hadis öğretimi yapılan medreselere verilen ad.
darülkurra: düzenlediği kurslarla hafız yetiştiren Darülhuffaz adlı kurumun bir ileri aşaması.
def-i dağdağa-i fitne: bozguncu gürültü patırtısını giderme.
dehalet: birinin koruyuculuğu altına girme, sığınma.
dehan: ağız.
derakap: derhal, hemen.
derdmend: sıkıntısı olan, zavallı, biçare.
dersiâm: herkese ders veren bilge kişi.

dest-i adâ: düşmanların eli.
dest-i şerif: mübarek el.
didar-ı Hak: Allah'ın yüzü.
dide-i derva: şaşkın göz.
dilaver: yürekli, yiğit.
dilcu: gönül arayan.
dilfirip: cazibeli, alımlı.
dilgir: kırgın, gücenik.
dilkeş: gönül çeken.
dilküşa: iç açan.

E

ebniye: yapılar, binalar.
eclaf: edepsiz, yüzsüz adamlar.
ehli safa: temiz kalpli.
ehremen: şeytan, fenalık.
ekâbir: büyükler, ileri gelenler.
elviye-i selase: Kars, Ardahan ve Batum'a "üç liva" anlamında verilen ad.
elyak: pek uygun, en liyakatli.
Enderun-ı Hümayun: padişah sarayının iç bölümü.
enver: çok parlak.
eshap: nedenler, sebepler
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eşirra: kötüler, kötülük edenler, edepsizler.
eşkâl: şekiller, biçimler.
evkat: vakitler.
evlad-ı ekber: en büyük çocuk.
eyyam: günler, gündüzler.
eyyam-ı mutedile: ılıman günler.
eyyam-ı sayfi: yaz günleri.
eyyam-ı şita: kış günleri.

F

facir: günah işleyen; kötü işlerle vakit geçiren.
fağfurî: Çin işi çanak çömlek; porselen.

fâhir: değerli; parlak, güzel.
faḳr ü fâka: yoksulluk.
ferdi vahit: tek bir kişi.
ferhad: güçlüğü yenerek bir yeri ele geçiren.
ferhunde: uğurlu, kutlu.
fersude: eskimiş, aşınmış, yıpranmış, örselenmiş.
fesaka: günah işleyenler.
feta: yiğit; delikanlı, genç.
feth-i bab-ı cami: cami kapısını açma.
fıtri: doğuştan, yaradılıştan olan.
fidye-i necat: can kurtarma parası.
firak: ayrılık, ayrı düşme.
Firdevs-i âlâ: yüce cennet bahçesi.
fisk ü fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık.
fünun: fenler, uygulamalı bilimler.

G

gabavet: anlayışsızlık; kalın kafalılık, bönlük.
gamhane: kaygı, tasa yeri; dünya.
garazamiz: kinle karışık.
gaşyetmek: kendinden geçirtmek, bayıltmak.
gazabâlud: öfkeye kapılmış.
gazevat: gazalar, savaşlar.
gılman: esirler, köleler.
gılzet: kalınlık, kabalık, sertlik.
giranbaha: pahalı, değerli.
gospodar: Rumeli'deki büyük toprak sahiplerine verilen unvan.
gulâm: erkek çocuk, delikanlı; köle, kul.
gûnagûn: renk renk, türlü türlü.
gûş: işitme, dinleme.
güftare gelmek: söze başlamak.
gülbank: hep birlikte yüksek sesle okunan dua; düşmana saldıran askerlerin "Allah Allah" diye bağırmaları.
gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.
güzin: seçen; seçme.

H

habbe: tane.
hâfıza: Kuran'ı ezberlemiş kadın.
hâk: toprak; yeryüzü.
halas: kurtulma, kurtuluş.
halt-ı kelam: sözü karıştırma, bozma.
hâme: kalem.
hande: gülme, gülüş; eğlenme.
hanüman: ev bark, ocak, yuva.
harabezar: viran yer, viranelik.
hars: kültür.
hâsıl: husule gelen, meydana çıkan.
hasna: güzel kadın.
haşiye: bir metnin ya da şerhin karışık yerlerini açıklayan eser.
hatt-ı nevhiz: yeni yeni terlemeye başlamış sakal.
hazakat: bir hekimin ustalığı, mahareti.
hazele: yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hemdem: sıkı fıkı arkadaş.
hercümerç: karmakarışık, altüst, darmadağın, allak bullak.
hergiz: hiçbir vakit, asla, katiyen.
hetman: Ukrayna'da Kazak başkomutanlara verilen unvan.
hidayet: yol gösterme; doğru yola girme; Tanrı tarafından birinin kalbine ilham olunan doğru yolu aramak isteği.
hilye: süs, ziynet.
hin-i tahrir: kayıt zamanı.
hu: tabiat, huy.
hûb: güzel, hoş, iyi; güzel insan, güzel kadın.
huda-yı mennan: ihsanı bol Tanrı.
hunhar: kan içen, zalim.
huruç: çıkış, çıkma; bir yerden gitme.
huzzar: hazır olanlar, bulunanlar.
hücrenişin: Mevlevilik'te bin bir günlük çileden sonra on sekiz gün de hücre çilesi çıkartarak dedelik makamına ulaşan derviş.
hüsn-i hat: iyi, güzel yazı.
hüsn-i kabul: iyi karşılama.

I

ılgar: dizginleri koyuverilmiş atın dörtnala koşması.
ıskat: düşürme, düşürülme; yok etme, silme; hükümsüz bırakma.
ıstılah: terim, bilim sözü.

İ

ibra: borçtan kurtulma; temize çıkarılma, aklanma.
icbar: zorlama.
içoğlanı: Saray'a alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
içtihat: çalışıp çabalama.
ihtikâr: vurgunculuk.
ihtisap: belediyeye ve belediyenin gördüğü işe verilen ad.
iğtinam: ganimet, yağma.
ikrar: kabul etme, söyleme, bildirme.
ikraz: borç verme, ödünç verme.
ilm-i nücum: astroloji.
ilm-i remil: bazı nesneler aracılığıyla fal bakma.
ilmiye: şeriat ve fıkıh işleriyle uğraşan sınıf ve onların mesleği.
iltizam: birinin tarafını tutma; devlet gelirlerinin toplanmasını üstlenme.
ince donanma: ırmaklarda ve göllerde kullanılan, altı kısmen düz savaş gemilerine verilen ad.
inha etmek: önermek, atama ya da yükseltme için öneride bulunmak.
inhilal: çözülüp açılma; dağılma; erime.
inkıta: kesilme, arası kesilme.
inkıraz: tükenme, bitme; yok olma.
ins ü cin: insan ve melek.
intihap: seçme, seçilme.
ipka: yerinde olduğu gibi bırakma; sürekli kılma.
irtikâp: kötü bir iş işleme, kötülük etme; görevi kötüye kullanma, rüşvet alma.
ismet: haramdan ve kötülükten çekinme; namus, iffet; günahsızlık, temizlik.

istihdaf: hedef tutma, amaç edinme.
istikraz: ödünç para alma; faizle para alma.
istimdat: yardım isteme.
istintak: söyletme, sorguya çekme.
istirdat: geri isteme, geri alma.
istiskal: soğuk davranışlarla hoşlanmadığını belli etme, dolayısıyla kovma, kovumsama.
iş ü işret: yiyip içip eğlenme.
iş ve nuş: iyip içme.
itfa: bir borcu ödeme, kapatma.
itmam: bitirme, tamamlama.
izaç: rahatsız etme, bunaltma, canını sıkma.
izmihlal: yok olma, yok olup gitme.

J

jale-i numan: çiy damlacığına benzeyen kan damlacığı.

K

kabâ: cüppe, kaftan.
kabihü'l-vech: çirkin yüzlü.
kad: boy, endam.
kağşamak: yıkılmaya yüz tutmak; gevşemek.
kahkari hezimet: düşman baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalan tarafın kontrolü yitirerek ağır yenilgiye uğraması.
kahramanâsâ: kahramanca, kahraman gibi.
kalp etmek: değiştirmek, dönüştürmek.
kânunuevvel: aralık ayı.
kânunusani: ocak ayı.
kârgüzar: iş beceren, becerikli.
kârhane: işyeri, fabrika.
kariha: düşünme yetisi.
karye: köy.
kasir: kusurlu, eksik; kısa.
kâşane: saray, köşk, konak.
kâtib-i kudret: güç sahibi olan yazıcı, Tanrı.
kavaid: kurallar, kaideler.

kebir: büyük, yaşça büyük.
kehkeşan: Samanyolu.
kemal-i gazabi: yüksek derecede öfke.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kibar: büyükler, ulular.
kifaflanmak: bulduğu kadarıyla yetinmek.
kise: kese.
kubbet ül İslam: İslam'ın kubbesi.
kubr: yakınlık, yakın bulunma.
kûh u sahra: dağ ve ova.
külünk: kaya ve taş kırmakta kullanılan ucu sivri kazma.
küre-i arz: yeryuvarlağı.
küşade: açık; ferah, neşeli.
küşat: açma, açılış.

L

lâal: kırmızı, al.
lâl: dili tutulmuş, konuşamaz duruma gelmiş.
layiha: bir düşüncenin yazıya dökülmesi; tasarı.
leb-i derya: deniz kıyısı.
lenger: gemi demiri, çapa.
leşker: asker.
lika: yüz, çehre.

M

mahbes: cezaevi, zindan; sıkıntılı, kasvetli yer.
mahbub: sevilen, sevgili.
mahbube-i lanazir: eşi benzeri olmayan güzel kadın.
mahbubperest: erkek seven, erkeklere düşkün erkek.
mahlul: mirasçısı bulunmayan ve devlete kalan.
mahrem-i esrar: kendisine sır verilen kimse.
makule: cins, tür, çeşit; boy, soy.
matlup: istenen, arzu edilen.
matruh: temeli atılmış.
matruş: sakalı tıraşlı, sakalsız.
mazuliyet: işinden çıkarılma hali.

mebani: yapılar, binalar.
mebhut: sersem, şaşkın.
mecma-i ehli safa: temiz kalplilerin toplandığı yer.
mecur: hayır, sevap kazanan.
medar: bir şeyin etrafında döndüğü nokta, merkez; dayanak.
mefsuh: yürürlükten kaldırılmış, hükümsüz, feshedilmiş.
mehabetli: heybetli, korkunç.
mehpare: ay parçası; pek güzel kimse.
mehparegân: ay parçası benzeri güzeller.
melahat: gemicilik.
menakıb: menkıbeler, destanlar.
menkûb: bulunduğu mevkiyi kaybetmiş.
menşur: önemli atamaları bildiren padişah fermanı; prizma.
merkat: mezar.
mesrur: sevinmiş; meramına ermiş.
meşk: alışma, alıştırma.
meşveret: bir konu hakkında karşılıklı konuşma, danışma.
metbu: kendisine bağlı olunan.
metruk: terk edilmiş, bırakılmış.
metrukât-ı kalemiye: ölen bir yazarın bıraktığı eserler.
mevacib: aylıkar, ücretler.
mevci derya: deniz dalgası.
mevkuf: tutuklanmış, tutuklu; durdurulmuş, alıkonulmuş.
miftah: anahtar.
mihman: konuk, misafir.
mihr-i cemal: güzellik güneşi.
Mirrih: Mars (Merih) gezegeni; Roma savaş tanrısı Mars.
muahede: antlaşma.
muattal: bırakılmış, kullanılmaz, battal.
muhadderat: kapalı, örtülü kadınlar.
muhasama: karşılıklı düşmanlık, husumet.
muhip: dostlukla bağlı olan, sevgili, değerli; taraftar, sempatizan.
muhtesip: çarşı ve pazar esnafını din kurallarına göre denetleyen görevli.
mukayyet: bir şeye, bir işe önem veren.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.

mur-u natüvan: zayıf, güçsüz karınca.
musaddak: gerçek ve geçerli olduğu onaylanmış olan.
musahabet: konuşma, görüşme, söyleşi.
musahip: padişahın, kendisini eğlendirmesi, hoşça vakit geçirmesine yardımcı olması için hizmetinde bulundurduğu kişi.
musalaha: barışma, uzlaşma; güvenlik.
muvasala: ulaşım.
müdevver: yuvarlak.
müeddebane: edepli biçimde.
müessis: kurucu.
müfit: yararlı, faydalı.
müfsit: fesat koyan, ara bozan.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden, dönme.
müktesep: kazanılmış, edinilmiş, elde edilmiş.
mülga: kaldırılmış.
mülhit: dinsiz, inançsız.
mülukâne: hükümdara yakışacak biçimde.
mümanaat: engel olma.
münakkaş: nakışlı, süslü.
münhal: boş olan, açık bulunan.
münhezim: bozulmuş, hezimete uğramış.
münif: yüksek, ulu.
mürebbi: eğitici, yetiştirici, eğitmen.
mürgi hoş elhan: sesi güzel kuş.
mürteşi: rüşvet alan.
müruriye: bir yerden geçerken ödenen para, geçiş ücreti.
müsadere: zoralım, el koyma.
müsellah: silahlanmış, silahlı.
müselsel: zincir gibi birbirine bağlı olan.
müstağni: doygun; ihtiyacı olmayan, gerek duymayan.
müstait: istidatlı, yetenekli.
müstefit: yararlanan, istifade eden.
müşevvik: şevk ve gayrete getiren; fenalığa teşvik eden, ayartan, kışkırtan, önayak olan.
mütecasir: yeltenen, cüret eden.
mütteferrika: padişahın, vezirlerin, sadrazamın buyruklarını götü-

ren kimse; hademe sınıfından olan ve çeşitli hizmetlerde kullanılan görevli.
mütegallibe: kendi başlarına hüküm sürenler, zorba takımı.
mütelezziz: bir şeyin tadını çıkaran, ondan tat alan, hoşlanan.
mütesellim: kendisine teslim edilmiş olanı alan.
mütevelli: bir vakfın yönetimine bakan görevli.
müttehiden: birlikte, birlik olarak.
müttehit: birleşmiş, birlik olmuş.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müyesser: kolaylıkla olan, kolay yapılan.
müzaheret: arkalama, yardım etme, koruma.
müzehhip: kitap süslemecisi, tezhipçi.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

nadan: bilgisiz, cahil.
nanpare: bir lokma ekmek.
nâr-ı hasret: özlem ateşi.
nâr-ı hicran: ayrılık ateşi.
nasir: yardımcı, yardım eden.
nâsir: nesir yazan.
nasiye: alın.
naşir: kitap neşreden, yayımlayan.
natüvan: zayıf, güçsüz.
nefir-i âm: halkı askere sürme.
nefs-i İstanbul: İstanbul'un içi.
nefs-i Yunanlı: Yunanistanlı.
neriman: yiğit, cesur.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nevzuhur: yeni çıkma.
nezir: adama, adak adama. (Mevlevilik inancına göre, *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytini kendi eliyle yazmış olan Mevlana, on sekiz bin âlemi anlatmak istemiştir; bu nedenle on sekiz sayısı Mevlevîlerce kutsaldır. Bu inançla, "nezri Mevlevi" töreninde Mevlana'nın adını on sekiz kez anarlar.)
nihan: gizli, saklı; bulunmayan, görünmeyen; sır.

nusret: yardım, Tanrı yardımı; başarı, üstünlük.
nuş etmek: içmek.
nümayiş: gösteriş, gösteri, görünüş.
nüvaziş: okşama, iltifat etme, gönül alma.

O

od: ateş.
Otağ-ı Hümayun: padişah çadırı.

P

pakdamen: eteği temiz, namuslu.
patrona gemisi: kadırga donanması komutanının bindiği sancak gemisi.
pâymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
perkâr: pergel.
pertev: ışık, parlaklık, yalım.
perveriş: besleme, beslenme; eğitme, eğitilme.
pirhan-ı havas: saygın pirler.
pir-i fani: pek yaşlı ve zayıf adam.
postnişin: posta geçen, postta oturan tekke şeyhi.

R

rah-ı din: din yolu.
rahşan: parlak.
ravi: rivayet eden, anlatan, söyleyen, hikâye eden.
rebiülevvel: kamerî takvime göre Arabî ayların üçüncüsü.
ref: kaldırma, geçersiz kılma.
refi: yüce, yüksek.
reh-i aşk: aşk yolu.
remmal: remil döken, fal açan, kayıptan haber veren.
resim: vergi.
resm-i küşat: açılış töreni.
resülmal: sermaye.
revan: giden, yürüyen, akan.
rey-i âm: genel oy.
rezm: kavga, savaş.

rical: ileri gelen devlet adamları.
rihlet: göç, göçme; ölme.
rikâb: padişahın maiyetinde bulunan görevlilere verilen ad; büyük bir kimsenin huzuru.
riyaziye: matematik.
ru: yüz, çehre; ruy.
rub: dörtte bir.
ruh ül emin: Allah'tan aldığı vahyi peygamberlere eksiksiz aktardığından, Cebrail'in, "güvenilir ruh" anlamına gelen bir adı.
ruşen: aydın, parlak.
rükün: bir şeyin temeli, en önemli dayanağı; bir topluluğun önde geleni, en değerli üyesi.
rüyet etmek: bir davaya bakmak, onu incelemek.
rüzgâr: zaman, devir; dünya.

S

saadet-i cavidani: sonsuza kadar sürecek mutluluk.
safiha: levha haline getirilmiş maden.
sagir: küçük, yaşça küçük.
sah: alanlar, meydanlar.
sahib-i süluk: dervişlik yoluna girmiş kimse.
sai: çalışan; haber götüren.
sait: kutlu, uğurlu; iyilik yapmış, sevap kazanmış.
sâk: baldır, incik.
sarf ü nahiv: dilbilgisi.
sarıca: eyalet valilerinin emrinde görev yapan bir asker sınıfı.
savt-ı hazin: acıklı, dokunaklı ses.
sây: çalışma, çabalama, emek.
sefine: gemi.
selatin camii: Osmanlı sultanları, şehzadeleri ya da padişah kadınları için yaptırılan büyük boyutlu camilere verilen ad.
semen: yasemin.
semender: ateşte yaşar bir masal hayvanı.
seng-i Musa: mihenk taşı, bileyi taşı.
sengtıraş: taş yontucusu.
ser: baş, kafa.

serfüru: baş eğme, söz dinleme.
serhatlı: sınır boyunda görev yapan asker.
servi hıraman: salınan servi.
servi serefraz: baş çeken, başı yüksek servi.
seyr: yürüme, yürüyüş; gezme, gezinme.
seyrisefain: gemilerin yürümesi.
seyyah-ı şehîr: ünlü gezgin.
sezavar: uygun, yaraşır.
sığamak: sıvamak.
sıyanet: koruma.
sim: gümüşten; sırmadan.
sikke-i hasene: metal para.
siyret: huy, tabiat, ahlak.
sukut: aşağı inme, düşme.
suleha: salih, iyi, günah işlemeyen kimseler.
suni taksir: kusurlu, kabahatli iş.
sühandan: güzel söz söyler, söz bilir.
süvar: ata binmiş, binici.

Ş

şabbı emred: sakalı bıyığı çıkmamış genç.
şaşaa: gösteriş, tantana; parıltı, parlaklık.
şeb-i firkat: ayrılık gecesi.
şeci: cesur, yiğit.
şehamet: akıllılıkla birlikte olan yiğitlik.
şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
şehper: kuş kanadının en uzun tüyü; büyük kanat; kavuk ya da sarıkların önüne takılan sorguçlardaki en büyük tüy.
şehrayin: şenlik, donanma.
şehriyar: hükümdar.
şekavet: haydutluk, yol kesicilik.
şemi şebistan: gece mumu, gece kandili.
şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık, iğrençlik.
şenî: kötü, iğrenç, utanç verici.
şerait: şartlar, koşullar.
şer'i: şeriatla ilgili, şeriata uygun.

şerik: ortak.
şerir: kötü, hayırsız, fesatçı, yaramaz.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şikâf: yaran, yırtan.
şikâr: av; ganimet; ender bulunan şey.
şinaver: yüzen, yüzücü.
şivekâr: cilveli, işveli.
şuara: şairler.
şule: alev, yalım; ışık, parıltı.
şüheda: şehitler.
şüyu: duyulma, yayılma, dağılma.

T

taallukat: hısımlar, akrabalar.
taammüm: genelleşme.
tabi: kitap basan, bastıran.
tafrafüruş: yüksekten atıp tutan.
tagallüp: zorbalık yapma, zorbalıkla yönetme.
tahaşşüt: birikme, yığılma.
tâk-ı mualla: yüce, yüksek kemer.
talakat: düzgün ve güzel söz söyleme.
tâli: doğan, ortaya çıkan; talih, kısmet.
tanassur: Hıristiyanlaşma.
tarh: düzenleme, tanzim.
tarik: yol.
tasallut: sarkıntılık, sataşma.
tatyib: birinin gönlünü hoş etme.
taun: veba.
tavaif-i müluk: Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen beyliklerine verilen ad.
tavattun: bir yeri yurt edinme, bir yere yerleşme.
tazammun: kapsama, içine alma.
tazarru: yalvarma, yakarma.
tazeru: yeniyetme.
tebah: yıkılmış, tükenmiş; bozuk, harap.
tebellür: billurlaşma, belirme.

teberdar: baltacı.
tecdiden: yenileterek, yenileyerek.
tecdit: yenileme, tazeleme.
tecennün: delirme, çıldırma.
tecil: erteleme.
teclit: ciltleme.
tedafüi: kendini savunmayla ilgili.
tedip: uslanmasını sağlama; haddini bildirme; yola getirme.
tedris: ders verme, öğretme; öğretim.
tekâlif: vergiler.
tekâsül: üşenme, kayıtsızlık.
tekit: sağlamlaştırma, üsteleme, pekiştirme.
tenezzüh: gezinti.
tenkihname: bir konunun, bir antlaşmanın tartışmalı yönlerini açıklığa kavuşturan belge.
tenkil: uzaklaştırma; örnek olacak bir ceza verme; tepeleme.
tenvir: aydınlatma.
ter: taze, körpe.
terakki: ilerleme, yükselme, gelişme.
tercüme-i hal: özyaşamöyküsü.
tereke: ölen bir kimsenin bıraktığı malvarlığı.
terkin: silme, iptal etme.
tesit: kutlama.
tesviye: düzeltme, düz etme, düzleme.
teşrinievvel: ilkteşrin, ekim ayı.
teşrinisani: sonteşrin, kasım ayı.
tetebbu: bir konuyu en ince noktalarına kadar inceleme, araştırma.
tevsi: genişletme, yayma.
tezvirat: yalan söylemeler, ara bozmalar.
tezyin: süsleme.
tig: kılıç.
tig-i ateştab: ateş gibi parlayan kılıç.
tilavet: güzel sesle ve kuralla okuma.
tir-i adâ: düşmanların oku.
torlak: Bektaşilik'te tarikata yeni girmiş olan acemi dervişlere verilen ad.

tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
türrehat: saçma sapan sözler.
tüvana: dinç, güçlü.

U

uhudat: ahitler, antlaşmalar.
ukba: ahret, öbür dünya.
Utarid: Merkür gezegeni.
üdeba: edipler.
üftade: âşık.

V

vacibülizale: yok edilmesi gerekli.
vadi: alan, yol, tarz.
vafir: çok, bol.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: vakalar, olaylar.
vakıat: olan şeyler, başa gelenler.
varsagi: bir türkü biçimi; varsağı.
vecit: coşkunluk, kendinden geçme, esrime.
velikin: ama, fakat, şöyle ki.
verese: mirasçılar.
vesaik: belgeler.
vird: belli zamanlarda okunması kural olan Kuran cüzleri ve dualar.
vire: kale vb. bir yerin, tüm askerlerini, silahlarını, ağırlıklarını alıp gitmesi koşuluyla düşmandan teslim alınması ya da aynı koşullarla düşmana teslim edilmesi.

Y

yâl ü bâl: boy bos, düzgün endam.
yâran-ı sefa: sefa dostları.
yâr-i gar-ı: çok vefalı yol arkadaşı.
yâr-i kadim: eski dost.
yed-i beyza: beyaz el; Musa Peygamber'in eli; mucize.
yed-i tula: uzun el; eksiksiz derin bilgi.
yusufi: bir tür kavuk.

Z

zahiren: görünüşte, göründüğü gibi, görünüşe göre.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zer: altın.
zerduz: sırmalı, sırmayla işlenmiş.
zeyil: bir yazıya ek olarak katılan parça; bir eseri tamamlamak için yazılan başka bir eser.
zeyn: süs.
zımnen: açıktan olmayarak, dolayısıyla.
zir ü zeber: altüst.
ziba: süslü, güzel.
zikr: Allah'ın adını art arda söyleme; anma, söyleme.
zilhicce: kameri takvimin on ikinci ve son ayı.
zimmi: İslam devleti uyruklu gayrimüslim vatandaş.
ziver: süs, bezek.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Söğüt'ten Sevr'e uzanan upuzun bir tarih yolculuğu... Bu yolculukta sizi bir an olsun yalnız bırakmayan mihmandarınız Reşat Ekrem Koçu'nun bir "Hikâye Anlatıcısı" edasıyla aktardığı tarih anlatısı, ihtişamın, ihanetin, iktidar kavgalarının, savaşların, acıların, zaferlerin, trajedilerin boy gösterdiği görkemli bir filme dönüşüyor.

Reşad Ekrem, Şehzade Mustafa'nın katlini, saray dedikodularını, İstanbul'un gündelik yaşamını, konaklarda süregiden debdebeyi günümüzün magazin yazarlığıyla tarihçiliği birleştiren o eşsiz üslubuyla anlatıyor. *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Osmanlı tarihinin ABC'si niteliğinde bir yapıt.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

ISBN 978-605-09-2577-7

9 786050 925777

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 27

DK DOĞAN KİTAP

REŞAD EKREM KOÇU

Patrona Halil

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Patrona Halil

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü
Hatice Sultan ile Ressam Melling
Tarihimizde Garip Vakalar
İstanbul Tulumbacıları
Cevahirli Hanımsultan
Tarihte İstanbul Esnafı
Kızlarağasının Piçi
Erkek Kızlar

PATRONA HALİL

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Koçu Yayınları, 1967
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Haziran 2001
3. baskı / Haziran 2016 / ISBN 978-605-09-3557-8
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Resimleyen: Dağıstan Çetinkaya
Kapak görseli: © Heritage Images / Getty Images
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Patrona Halil

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Devedikeni ile gül goncası 11
İçgüveyi Çağşırcı Hoca 15
Ateşli ve vahşi bakışlı gözler 19
Kolbaşı Rahime 23
Devrekânili Seyyid 27
Bir çiçekle bahar olmaz 32
Muşkaralı İbrahim 36
Sırmalı makreme 40
Okmeydanı düğünü 44
Şair 47
Dekor 51
Sadabad 55
Büyük işler 59
Paşa 62
Patrona Halil 66
Sicil defteri 70
Külhani Layhar 73
Külhanbeyleri 77
Layhar'ın kefeni 81
Külhanbeyi argosu 86
Bir gazelin hikâyesi 91
Evren'in hikâyesi 96
Arslan'ın hikâyesi 100
İspirîzade Efendi 103
Gümüşendaze vakası 106
Zülalî Hasan Efendi 110
Destanlı hanım 113
Manav Muslu Beşe 117
Kahvehane Nişanı Alayı 121

Çardak Yeniçeri Kahvehanesi 126
Bayrak 131
Dokuz yılın hikâyesi 135
Samanyolu seyahati 139
Manav salaşı, kahvehane peykesi ve hamamda göbektaşı dedikoduları 143
Düşmanın küçüğü yoktur 147
Fitne tohumu yeşerirken 152
Kalyoncu Kurnası konuşması 156
Kir kesesi ile altın kesesi 160
Tersane Zindanı 165
Balat yangını 170
Ballı Penbe 173
25 Eylül 1730: 177
Çardak Kahvehanesi toplantısı 177
Çıplak ayaklılar 181
28 Eylül 1730: 185
İhtilalin ilk günü 185
Et Meydanı gecesi 189
Hacıbektaş kazanları 194
Yarım kalan sabah kahvesi 198
Padişah 202
Deli Kadı ile zindan azatlıları 206
Derin ilim 211
Çeşme, vezir, çomar 216
Büyük tehlike 222
Gelin kız Sırmalı Hanım 227
İki servi boylu ile ikiz serviler 232
Açık ve ışıklı gözler 236
Son satırlar 240
Kara lale 244

Sözlük 249

Devedikeni ile gül goncası

Lale Devri'nde İngiliz elçisinin zevcesi olarak İstanbul'da bulunmuş ve güzelliği Türk haremlerinde dillere destan olmuş Lady Montague, muhibbelerinden Londralı bir kontese yazdığı 1 Nisan 1717 tarihli bir mektubunda o devrin Türk kadınlarını ve onların içinde hafifmeşrep olanlarını şöylece anlatıyor:

"Tıpkı bizdeki gibi, Türk kadınlarından da günahkârlık yoluna sapanları Hıristiyanlardan aşağı kalmaz, üstelik onlar bizden daha hür yaşıyorlar. Görünüşte bir kadın, en kibarından ayaktakımına kadar, örtü altında gizlenmeden, yaşmaksız, feracesiz sokağa çıkamaz. Size önce o sokak kıyafetini tarif edeyim. İki parça beyaz tülbentten olan yaşmağın bir parçası ile saçlarını örter, öbür parçası ile de gözleri altı hizasından yüzünü kapar; burnu, ağzı, çenesi, gerdanı yaşmak altında kalır, yalnız, kirpikleri sürmeli, bakışları ateşli bir çift göz görünür. Ferace de vücutlarını kapayan, vücut çizgilerini gizleyen bir mantodur, eteği yere kadar iner, kolları parmak uçlarını örtecek kadar uzundur. Bu öylesine maskeli bir kıyafettir ki en kıskanç bir koca karısına sokakta rastlasa tanıyamaz. Buna bir de sokakta, hiçbir erkeğin bir kadını takip etmeye ve ona laf atmaya cesaret edemeyeceğini ilave ediniz, Türk kadını ferace yaşmak altında, kocalarına yakalanmadan âşıkları ile muhabbet ihtiraslarını diledikleri gibi düzenleyip tatminde tamamen hürdürler. Burada hafifmeşrep kadınların kendilerine oynaş seçtikleri erkeklerle buluşma yerleri evvela çarşı içlerindeki Musevi dükkânlarıdır; Museviler bu işlere çok yatkın. Birçok erkek var ki, sırf kadın avlamak için bu dükkânlara girip öteberi alıyor. Kibar hanımların da oynaşları varmış, fakat onlar âşıklarına pek nadir görünürlermiş. Bazen de bir erkek bir kadınla altı ay münasebette bulunur da onun kim olduğunu asla öğrenemezmiş..."

Yadigâr Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım.

Ünlü kadın yazar aynı muhibbesine bir başka mektubunda da, *"... burada kadınlar hiçbir kayda bağlı olmayarak ömürlerini eğlence ile geçiriyorlar. Bütün işleri komşuya gitmek, hamama gitmek, kayıklarla arabalarla mesirelere gitmek, bol bol masraf etmek, daima yeni yeni modalar icat ederek süslenmektir. Karısından en küçük bir tutumluluk isteyen kocaya deli diyorlar. Para kazanmak kocanın, parayı harcamak da kadının işi; en adi tabakaya mensup kadınlar bile bu hakka sahip. Dükkânı olmayıp sokaklarda dolaşarak çevre satan bir seyyar satıcının karısının sırma işlemeli esvabı, kürkü var, elması var..."* diyor.

1726 tarihli bir ferman vardır. Lale Devri'nin Padişahı Sultan III. Ahmed bu fermanda, İstanbul'un günlük hayatının nizamı ile görevli İstanbul kadıefendisi ile İstanbul'un iki büyük zabıta amiri olan yeniçeri ağasına ve bostancıbaşı ağaya, İstanbul kadınlarının kılık ve kıyafetlerinden şikâyet ederek şu emirleri veriyor:

"İstanbul ilim, irfan, sanat merkezidir, başka yerlere benzemez. İstanbul'da yaşayan her tabakadan halkın edebini ve haddini bilmesi, giyimine kuşamına, tavrına hareketine dikkat etmesi lazımdır. Son zamanlarda harpler münasebetiyle hükümet erkânı devamlı olarak Edirne'de bulundu, İstanbul ahvali ihmal edildi. Bazı yaramaz avretler de bunu fırsat bilerek halkı baştan çıkarmak kastı ile sokaklarda pek aşırı süslenerek dolaşmaya başlamışlardır. Hıristiyan kadınlarını taklit ile baş yaşmaklarına acayip şekiller vermişler, iffet ve ismete tamamen aykırı kılık ve kıyafetler icat etmişlerdir. Namus perdesini yırtmaktan çekinmeyen bu yaramaz kadınların türlü türlü kahpe kılığı ırz ehli kadınlar tarafından da taklit edilmekle kalmamış, bu yeni çıkma esvaplardan yaptırmaları için kadınlar kocalarını zorlamakta imiş; tedarike kudreti olmayan yahut kudreti olup da karısının böyle kahpe kılığına girmesini istemeyen kocaların, karılarından ayrılmak zorunda kaldıkları öğrenilmiştir. Bundan böyle kadınlar geniş yakalı süslü feraceler yaptırmayacaklardır, başlarına da üç değirmiden fazla yemeni, tülbent örtmeyeceklerdir. Bu fermanımıza riayet etmeyen kadınların ilk seferde ihtar olarak, feracelerinde görülen iki karıştan geniş süslü yakaları ve nümayişli baş tülbentleri sokak ortasında kesilecek, bu ihtar ile de uslanmayan yaramaz kadınlar mahalle imamları tarafından tespit edilerek İstanbul'dan çıkarılıp başka yerlere sürülecektir..."

İşte, Yadigâr Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım, yaşı 50'sini aştığı halde, Lale Devri'nin sokakta ferace yakası kesilecek nazeninlerindendi; Lady Montague'nun anlattığı gibi, karda yürür iz bırakmaz, ateş yakar dumanı tütmez, kırmızı giyer yeni yakası görünmezdi. Çok zengindi, muhabbet ihtiraslarını gereği gibi tatmin imkânlarına sahipti.

1670 ile 1671 arasında İstanbul'da Samatya yakınında Davutpaşa İskelesi yanında bir yalıda doğmuştu. Babası Yadigâr Bey en büyük Osmanlı vezirlerinden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadık bendelerindendi.

Yadigâr adının o devir için acı bir manası vardır. 17. asrın ilk yarısında Anadolu'yu Celali İsyanları'nın kasıp kavurduğu zamanlar, asi sergerdelerin "levent"i denilen haydutları kasabaları ve köyleri bastıklarında hem mal hem de ırz ve namus talan ederlerdi, bilhassa köyler en ağır tecavüzlere uğramıştı, "Şu kadar zamandır dağda, derbentte gezeriz, çıplağız ve açız, mal ve esvap ve kasık mancası isteriz!" diyerek bakire kızları ve taze oğlanları cebren ve kahren kirletirlerdi. Köy imamları, devlet sözünün ayağa düştüğü o devirde, hiç olmazsa kız kirletme şenaatini şeriat yoluyla azıcık hafifletmek için, o bedbaht kızların, yüzünü bir daha göremeyeceği leventlerle nikâhlarını kıyarlardı, bu suretle cebren tecavüze uğrayan kız, sözde şeran helali olan bir erkeğin koynunda yatmış olurdu. O zamanlar bu bir iki gecelik izdivaçlardan doğmuş çocukların pek çoğuna "Yadigâr" ismi verilmiştir, babası meçhul çocuk manasına alınmıştır. Atlıases Fatma Hanım'ın babası Yadigâr Bey de onlardan biriydi; çocuk sayılabilecek bir yaşta Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kapısına uşak olarak girmiş, orada yetişip büyümüş, paşanın bölükbaşılarından biri olmuş, efendisinin güven ve sevgisini kazanmış ve paşasının sayesinde zengin olmuş, 1683'te İkinci Viyana Muhasarası bozgununda da kaybolmuştu; o kanlı savaşların birinde şehit düşmüş olacaktır. Tek vârisi olan Fatma Hanım'a büyük bir yalı ile han, hamam, dükkân, mücevher ve nakit büyük bir servet bırakmıştı. Yadigâr Bey bir daha dönmeyeceği Viyana Seferi'ne giderken Fatma 13-14 yaşlarındaydı, bir taze gelindi; kocası "Çağşırcı Hoca" lakabıyla tanınmış Müderris İsmail Efendi'ydi; evlendiklerinde Fatma Hanım 12 yaşında, Çağşırcı Hoca da 50'nin üstündeydi; kız henüz gonca vermiş gül fidanı, müderris efendi ise devedikeniydi.

İçgüveyi Çağşırcı Hoca

Marmara kıyısında Davutpaşa İskelesi'ndeki Yadigârbey Yalısı İstanbul'un güzel binalarından biriydi; denize bakan yüzü iki katlı ve Bizans devrinden kalma kale duvarı üzerine oturtulmuştu, altında iki göz kayıkhanesi vardı. Bahçeye bakan öbür yüzü ise dört katlıydı. Harem ve selamlığında yirmi kadar oda, geniş divanhane sofalar, sandık odaları, cariye ve uşak odaları, kahve ocakları, haremde ve selamlıkta ayrı ayrı birer kiler, birer hamam, cihannüma; bahçede asıl binadan ayrı büyük bir erkek aşçısı mutfağı, bir arabalık, ahır, seyis odaları bulunan, bütün emsali gibi ahşap, kırmızı aşı boyalı, geniş saçaklı, şahnişinli; saçağı, şahnişin ve pencere kafesleri altın yaldızlı, nakışlı, bütün tavanları kabartma çiçeklerle donatılmış, avizeler, altıntoplarla tezyin edilmiş, bütün duvarları yer yer alçı kabartma nakışlar, çini yahut lake panolar, çiçek ve yemişlerden mürekkep duvar resimleriyle ve büyüklü küçüklü aynalarla, zarif mermer çeşmelerle, selsebillerle, yaşmaklı ocaklarla bezenmiş; divanhaneleri mermer havuzlu, fıskıyeli; kapılar, yüklük ve dolap kapakları, pencere kepenkleri, merdiven korkulukları gül ağacından, sedir ağacından, zeytin ağacından türlü türlü nakışlı, sedef kakmalı, oymalıydı. Ve nihayet yalı, binasının zarafet ve zenginliğine denk eşyayla döşenmişti. Beş altı tane büyük fıstık çamının dalları altındaki bahçesinden başka yanında en azdan kırk dönümlük bir de büyük bostanı vardı; bostan üçe bölünmüş, ayrı ayrı üç Rum bahçıvana kiralanmış olduğu için "Yadigârbey Bostanları" diye anılırdı ki bu bahçıvanlardan biri, Çınarcıklı Hristo, bostanını bir çiçek bahçesi haline getirmişti. Viyana bozgunu yılı 1683'te 30 yaşlarında olan bu

Hristo'nun yıllarca sonra doğacak Angeli adındaki oğlu ihtida ederek Ahmed adını alacak ve çok büyük vakalara karışacaktır. Hristo, başta lale, sonra zerrin, sümbül, karanfil ve gül yetiştirmekteydi. Bahçesi bilhassa perşembe ve cuma günleri İstanbul'un en namlı çiçekçilerinin bir çardak altında toplandıkları çiçek akademisi olurdu: faraza bir sümbül koçanı üzerinde bir saat konuşulurdu. Bazen de aynı çardak altında şarapla ve kebapla rintler meclisi kurulur, saçları kasımpatına, gözleri nergise, dudakları ateş gülüne ve el ve ayaklarının parmakları da sümbüle benzetilen, takma isimleri de Yasemin, Karanfil, Fulya, Şakayık gibi çiçek isimleri olan devrin namlı köçek oğlanlarından biri oynatılırdı.

Yadigâr Bey, Vezirköprü ile Merzifon arasında Havza kasabasının bir köyünde, toprak bir dam altında doğmuştu. Evvelce de kaydettik, anası kara bahtına bürünmüş gözü yaşlı bir kadındı; evladını Mehmed adıyla yalnız kendisi çağırdı, oğlancığın adı on-on beş evli köyün ağzında "Yadigâr" olmuştu. Yadigâr da 9-10 yaşlarına gelince anasının ıstırabını hiç katıksız aynen duymuş ve bir gece köyünden kaçarak yalın ayak, çul çaput içinde Merzifon yolunu tutmuştu ve orada Köprülü Mehmed Paşa'nın manevi evladı genç bir sipahi olan Kara Mustafa Bey'in konağına yanaşma olarak kapılanmıştı; bir gün de beyin gözüne çarpmış, "Bu oğlanın yüzünde ülker vardır, horanda arasında heder olmasın!.." emri, hayatının yolunu değiştirivermişti; hemen hamama sokulmuş, yıkanmış, tertemiz giydirilip kuşatılarak Kara Mustafa Bey'in günlük hizmetlerini gören makbul uşakları arasına katılmıştı. Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olduktan sonra Kara Mustafa Bey süratle yükselmiş, istikbali çok parlak görülen bir vezir olmuş, bütün kapıkullarıyla İstanbul'da yerleşmişti. Paşasıyla İstanbul'a geldikten sonradır ki Yadigâr Bey köyünde anasını aratmış, bedbaht kadının, oğlu köyden kaçıp gittikten az sonra öldüğünü öğrenmişti. Yine o sıralardadır ki yaşça dengi, güzellikte ise afet-i devran bir Gürcü cariyeyle evlenmişti. Gürcü güzelinin memleketindeki adı "Marule"ymiş, esirciler tarafından kaçırılıp Kara Mustafa Paşa'ya satıldığı zaman "Meryem" adını almış; boylu boslu, büyük büyük elli ayaklı, nefis lezzetinde dağlı ateşini ve her halinde dağlı vahşetini hiç kaybetmemiş, delikanlı yapılı bir kızdı. İlk iki erkek çocuğu yaşamamış, üçüncü ve ömürlü evlatları, Yadigâr

Bey'in Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıyı almasından sonra doğan Fatma olmuştu. Fatma üç yaşındayken anası Meryem Hatun seretan (kanser) illetinden ölmüştü. Fatma Hanım vücut yapısıyla ve bütün çizgileriyle anasına çekmişti, o da erkek yapılı bir kızdı, ateşli ve vahşiydi; 10 yaşına bastığı zaman yalının hareminde idareyi eline almıştı. Fatma'ya o zamandır ki babası tarafından "Atlıases" (atlı zaptiye) lakabı takılmıştı. Hatta sesi bile büyüdükçe oğlanı andırır davudi bir ses oldu. Eğer Lale Devri'nin seçkin şairi Nedim, Yadigâr Bölükbaşı kızının körpelik çağına yetişmiş olsaydı, bir gazelindeki:

Kız oğlan kız nazı nazın, şehlevent avazı avazın
Belasın ben de bilmem kız mısın, oğlan mısın kâfir!

beytini bu Atlıases Fatma Hanım'ı görmüş de yazmış denilebilirdi.

12 yaşındayken babası yerinde Çağşırcı Hoca'yla evlendirilmesi, velinimetleri Kara Mustafa Paşa'nın emriyle olmuştu. Çocuktu, aklında erkek, koca diye bir şey yoktu. Tel duvak altına girdiği zaman bile ne olduğunun farkında değildi. O gün babası Yadigâr Bey'in niçin ağladığını çok sonra anlayacaktı.

Kara Mustafa Paşa'nın Arnavut bir İspir Ali'si vardı. Paşanın sadrazamlığı zamanında kapılanmıştı, haydut tıynetli, yanardöner şeytan feneri gibi bir adamdı; ancak haytalık yoluyla başarılması mümkün işlerde elhak kullanılacak adamdı. Kara Mustafa Paşa'nın güvenini de bu yönden kazanmıştı.

Bir vaka anlatmak kâfidir: padişah ile hükümet erkânı Edirne'de bulunuyordu ve devrin padişahı Sultan IV. Mehmed Türkiye'de bir içki yasağı ilan etmişti, bütün meyhaneler ve hatta bozahaneler kapatılmıştı. İspir Ali İstanbul'da şöyle bir dolaştı, bir koca hurç dolusu altınla Edirne'ye geldi, İstanbul'da da serseri Arnavut'un eliyle rüşvetlerini veren bozahaneler gürül gürül işlemeye başladı, yalnız boza değil, rakı ve şarap da sattılar. Durum padişaha arz edildi, İspir Ali tekrar İstanbul'a geldi, bu sefer Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki kâhyasını yakalayıp Edirne'ye getirdi. Hasan Ağa adındaki adamcağız kimin şerrine uğradığını bilemeden cellat eline verilip boğuldu: sadrazam da padişaha, "Kâhyam olacak hainin işiymiş, cezasını verdim" dedi ve mesele kapandı. Mesele kapandı, ama boza-

haneler kapanmadı. Ali tekrar İstanbul'a geldi, bozahaneleri dolaştı. "Keyfinize bakın... Muhbir kâhyaymış, hakkından gelindi" diye bir haber yaydı, asıl muhbirleri de bir dehşet aldı, ne el kalem tuttu ne de ağız açılabildi. İşte bu gibi hizmetlerinden sonradır ki İspir Ali bir gün sadrazamın ayaklarına kapanarak büyük kardeşi Müderris İsmail Efendi için Yadigâr Bey'in kızını istemiş, paşa da "Verdim!.." deyince akan sular durmuştu. Çağşırcı Hoca İstanbul'da Zincirlikuyu Medresesi'ndeki bekâr odasından Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıya bir heybe çamaşırı ve bir heybe kitabıyla içgüveyi geldi. Düğünden kısa bir müddet sonra da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana Seferi'ne çıkmıştı. Haşmetli vezir, Yadigâr Bölükbaşı ve İspir Ali Ağa o bozgun seferinden dönmediler.

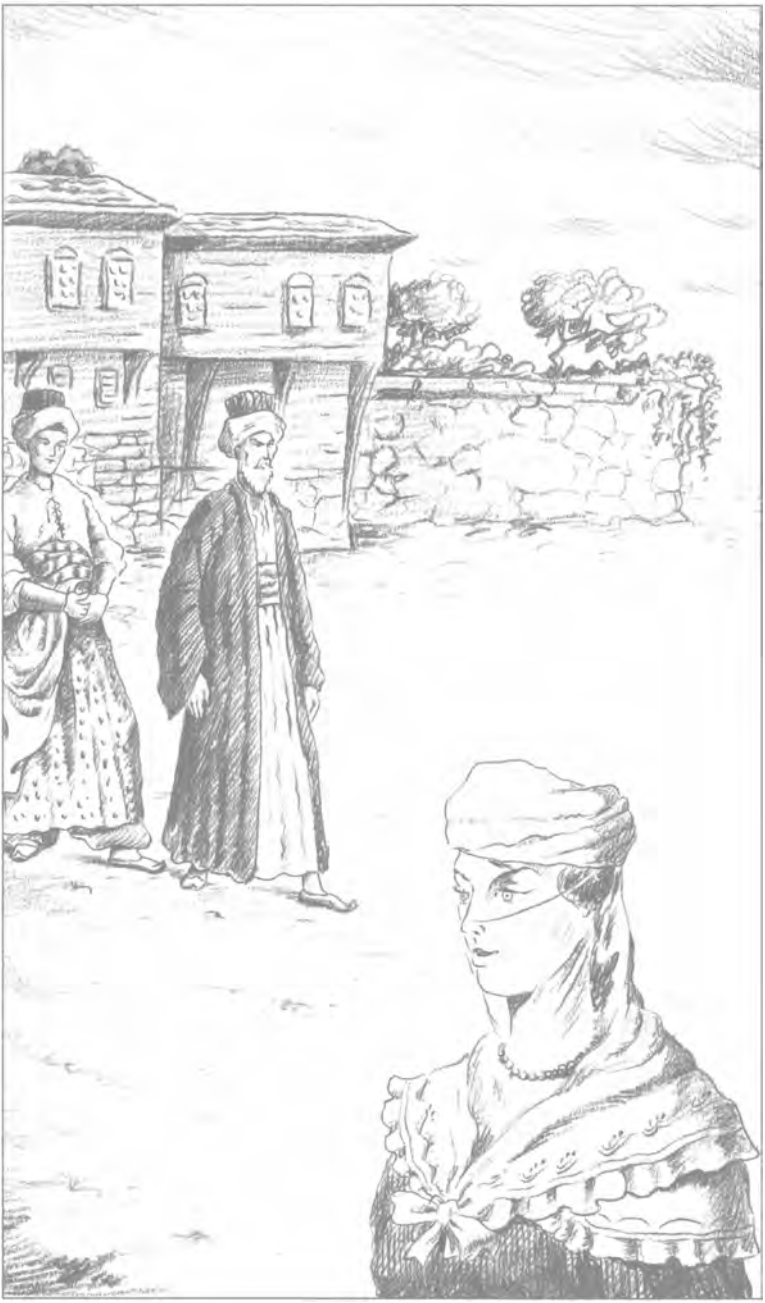
Ateşli ve vahşi bakışlı gözler

İspir Ali'nin kardeşi Molla İsmail'e Çağşırcı Hoca lakabı niçin takılmıştır bilinmiyor; 50'sini aşkın ergen içgüveyi Yadigârbey Yalısı'nda 12 yaşındaki Fatma Hanım'a ne koca muhabbeti ne de baba şefkatiyle bağlanabildi. Kızcağıza nasıl hitap edeceğini bilemedi, kızım dese gülünç, karıcığım dese gülünçtü.

O devrin âdetince bu türlü izdivaçlar bir müddet için sembolik, şeri akitten ibaret kalırdı, yaşlı damat hakiki koca olmak için gelinin hiç olmazsa 15 yaşına gelmesini bekleyecekti. Aralarında konuşacak bir konu da yoktu. Çağşırcı Hoca, Yadigâr Bey kızına koca adı altında ancak lalalık yapabilirdi. Atlıases Fatma'ya gelince, hiç tereddüt etmedi, bütün tembihlere rağmen ekseriya boş bulundu ve kocasına pervasızca, "Efendi Baba!.." dedi. Kızın bu hitabı Çağşırcı Hoca'yı haremden soğutup kaçırmak için kâfi geldi. Yalıya geldiğinin haftasında yatağını bile selamlığa naklettirdi. Selamlığa yerleşince, medresedeki odasında hizmetini gören 15-16 yaşlarındaki çömezini de yanına aldı. Konu komşudan sofu meşrep birkaç da ahbap edindi, süregeldiği bekârlık hayatını devam ettirdi.

Kardeşi İspir Ağa'nın Ahmed adında bir oğlu vardı, 19 yaşlarında nevhat Arnavut güzeli bir delikanlıydı ve bir Nakşi şeyhinin müridiydi; haftada bir veya iki gün de genç derviş, amcasını ziyarete geliyordu.

Çağşırcı Hoca yalıya yerleştiğinden ancak iki sene sonradır ki Yadigâr Bey'in büyük bozgunda şehit olduğu kesin olarak anlaşıldı; Çağşırcı Hoca artık içgüveyi değil, yalının istiklal ile erkeği tavrını da takınmadı, devam edegelen düzene, idareye karışmadı, her şe-

"Seyyid önüne, yere bak!.."

yi, kendisine büyük hürmet gösteren emektar bir kâhyanın eline bıraktı. Küçük zevcesi de bu iki yıl içinde birden boylanmış, serpilmiş, adeta çocukluktan sıyrılıp kokusuyla, rengiyle ve bakışlarıyla sine-i muhabbete çekilecek körpe kız olmuştu.

Adı meçhul kalmış bir haydudun oğlu ile oğlan yapılı bir Gürcü kızının bütün çizgileri iyice belirmiş, gayet serbest tavırlarından ötürü babası tarafından ifade edilmiş atlıasesliği de bir kat daha gelişmişti; ve artık boş bulunarak değil, kocasına kasten ve ısrarla "Efendi Baba!" diyordu. Çağşırcı Hoca da zifaf zamanı geldiği halde yatağını selamlıktan hareme naklettirmeyi hiç düşünmüyordu.

Bu iki yıl içinde Molla Efendi'nin şabb-ı emred çömezi de hayli değişmişti. Aslı Kastamonulu, Devrekâni kasabasının bir dağ köyünden, Fatma Hanım'ın babası Yadigâr Bey'le hemşehri sayılabilecek olan kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün bu tığ gibi oğlanın yüzüne taze bir karanfil bıyık ve zülüflü taze bir sakal ayrıca yiğitlik halaveti vermişti. Adı Seyyid'di.

Fatma Hanım bir gün yanında dadısı, arkasında bir cariyesiyle birkaç sokak aşırı misafirlikten dönüyordu. Sokakta kocası ve çömeziyle karşılaştı. Çağşırcı Hoca ferace ve yaşmak altındaki kadınları tanıyamadı. Kızı yerinde karısına zaten hiçbir zaman alıcı gözle bakmamıştı. Fakat Devrekânili delikanlı ile Atlıases göz göze geldiler. Uzun boylu tazenin iki parça ak tülbent arasında bitimleri yukarı yukarı kara kaşları, kıvır kıvır kara kirpikleri, bakışı ateşli ve vahşi kara gözleri genç softayı titretti. Oğlanın alakasını fark eden Molla İsmail:

"Seyyid... Önüne bak!.." diye homurdandı.

Yürüdüler. Çağşırcı Hoca:

"İki ihtimalden gayri yoktur, helalin olmayan sokakta gördüğün avret ya ırz ehlidir, ki ona nefs-i şeytani ile nazar, günah-ı kebairdendir, yahut ki neuzübillah din ve iman oğrusu fahişe kahpedir, ona da istek ile nazar haramdır..." dedi.

Seyyid önüne bakarak yürüdü; kadının ırz ehlini de kahpesini de bilmiyordu, kadın olarak bildiği çocukluk hatırası ana ile bacıydı. O ateşli vahşi gözlere nasıl bakmıştı? Hoca efendinin istek, şeytani nefis dediği şey, o bir anlık titreyiş miydi?.. Ya o uzun boylu taze kadın kendisine nasıl bakmıştı?.. Seyyid onun helali olmadığına göre, demek ki kadın en büyük günahlardan birini işlemişti!

Toy softa şeytandan korkuyordu. Hiçbir şekil veremediği şeytanda bir kuyruk, çengel gibi tırnaklar, çapa gibi dişler, birer kan çanağı gözler, iki sivri kulak ve domuz kıllarıyla müstekreh bir batak kokusu tahayyül ediyordu. O kara kaşlı, kara gözlü taze kadın yanlarından geçerken, gül bahçesine girmiş gibi tatlı bir koku duymuştu. Demek ki din ve iman oğrusu ve şeytan aleti bir kahpe değildi. Acaba kendisinin de bir gün böyle bir ırz ehli helali olacak mıydı? Sonra yanındaki mollasını düşündü. İşittiğine göre tazeden taze, körpeden körpe bir karısı vardı ve kendisi ayda bir sefer bile helalinin yüzünü görmeyi düşünmüyordu. Şeytanın içine girdiğini fark etmeden, "Ah... O kızın kocası şu herifin yerine ben olacaktım!.." diye düşündü.

Atlıases Fatma da dadısıyla konuştu:

"Efendi Baba'nın yanındaki bu taze civan kimdir?"

"Bilemedim kızım, yalıda sorar öğreniriz... Bir çömezi varmış derler, o oğlan olmak gerekir..."

"Bir de kardeşi oğlu varmış..."

"O şeyh köçeğidir... Bunda derviş hali yok..."

"Bana işte böyle şahbaz koca gerekirdi... Efendi Baba'ya vermeleri ne manaydı..."

"Velinimet emriyle oldu kızım, nikâh günü rahmetli babanın ağladığını bilmez misin?.."

"Ben ömrüm oldukça ağlayacağım..."

"..."

"..."

Yalıda Ermeni Ayvaz vasıtasıyla Efendi Baba'nın yanındaki oğlanın kim olduğunu öğrendiler; Ayvaz, hanımının gözüne girmek için istenilenden fazla malumat vermişti. "Bu Seyyid oğlan Efendi Baba'nın gayetle makbulüdür, ona muhabbeti kardeşi oğlundan aşırıdır" demişti. Seyyid'in havai meşrep ve akçe ile mal canlısı olduğunu, "Efendiye şu kadar sene boğaz tokluğuna hizmet ettim" diye sık sık şikâyetlerde bulunduğunu da anlatmıştı. O günden sonradır ki başına buyruk yaşayacak tıynette yaratılmış olan Atlıases Fatma kesin kararını verdi. Kocasından boşanıp bu taze yiğit Seyyid oğlana varacaktı. Fakat, kararını tatbik için yol iz bilir bir rehbere muhtaçtı, onu da buldu; Kolbaşı Şamlı Rahime adında bir kadını nedime olarak yalısında yerleştirdi.

Kolbaşı Rahime

Şamlı Rahime, damgası üstünde "Kolbaşı", parmakları zilli çengilikten yetişmiş gelmişti. Kendisi Arap olduğunu iddia ederdi, fakat katıksız Kıptiydi. Bütün gençliği boyunca gerdan kırmış, göbek oynatmış, saç döküp topuk vurmuş, meclisine göre zürefa hanımların ve hovarda ağaların hırslı kolları arasına atılmış, çağı geçtikten sonra da bir müddet kolbaşılık yaparak taze çengi kızlarla hem meclisleri şenlendirmiş hem de kendi gönlünü eğlendirmişti. Daha daha çökünce de İstanbul'un eclaf yatağı bir köşesine çekilerek, sefil ve zelil, eski günlerinin hayaliyle yaşıyordu. Yalıya alınması bu kart kahpeye, hayata yeni bir doğuş oldu. Başta dadı kadın, harem halkı Şamlı Rahime'nin gelmesinden hoşnut olmamıştı, fakat Atlıases Fatma Hanım'a karşı da kimse ağzını açamadı.

Hanım derdini açıkça anlattı, "Dermanım senin elinde Rahime Kadın!" dedi. Eski çengi ve kolbaşı da, "Gam çekme hanımım... Sen işi bana bırak, o mahbup civanı koynunda bil..." dedi.

Don, gömlek, çorabından şalvar, entari ve kaftanına, cübbesine, külahına, tülbendine ve sırmalı uçkuruna, çevresine varınca bir âlâ çamaşır bohçası hazırlandı. Rahime, muhabbetname yazıcılarının hepsini tanırdı, onların en hünerlilerinden birine de basmakalıp kullanılagelen tabirlerle en hararetli muhabbetnamelerden birini yazdırdı:

> Şifaü'l-kulub, likaü'l-mahbub, gözüm yaşıyla yazıldı efendim bu mektup, nuş idüb âşkın şarabını ciğer hunla dolsun, aşifte gönül derdine derman bulsun. Ey ruy-i mahım, gül yüzlü şahım, meleksima civanım,

benim Seyyid Hanım; zülfü kemendim, serv-i bülendim, sen civanımı geçen yolumda gördüm, gayet beğendim. Peri ruhsarım, şeker güftarım, şiveli yarim, malum olsun sana halim, destindedir def-i melalim, zatındadır fikr ü hayalim, senin için fedadır mal ü menalim eğer olur isen benim helalim. Derde dermanım, taze fidanım, ah efendim şahbazım, hüma pervazım, bana senden başka dünyada ne lazım. Canımdan azizimsin, şekerden lezizimsin; varayım aşkınla ey dilber oğlan âleme destan olayım, lütfeyle bana payin bus iderek derdime derman bulayım.

Kâhya kadın Rahime Hatun ile siz Seyyid Efendi civanıma bir elmas gül yüzük ve dahi mücevherli altın koyun saati hedayamız olmuştur. Makbulünüz olmasını niyaz ederim, ağız haberi dahi Rahime Hatun'dadır. Ah... Ah... El intizar eşeddü minennar!..

İmza
Cariyeniz Fatma.

Genç hanımına Efendi Babasının çömezi hakkında ilk bilgiyi vermiş olan Ermeni Ayvaz ağzı sıkı adamdı. Atlıases Fatma Hanım kendisini ziyarete gelen çokbilmiş bir komşusunun ağzından tesadüfle öğrendiği Rahime Kadın'ı da ona aratmış buldurmuştu. Muhabbetname ile çamaşır bohçasını da, bir gece yatsı namazından sonra Seyyid oğlanın odasına o Ayvaz'la gönderdi. Delikanlı soyunmuş, yatağına girmek üzereydi. Bohça ile nameyi aldıktan sonra sabaha kadar uyuyamadı. Nameyi birkaç defa okudu. Bohçayı birkaç defa açtı, içindekilere baktı; çamaşır ve esvapları teker teker elden geçirdi. Hasır üstünde yatıp padişah rüyası mı görüyordu?

Muhabbetnamenin üç cümlesi zihnine üç çivi halinde çakılmıştı; hanım, "Eğer benim helalim olursan", "Rahime Kadın'la elmas gül yüzük ve bir mücevherli altın koyun saati gönderdim", "Ağız haberi de Rahime Kadın'dadır" diyordu. Hanımın helalim ol demekten kastı neydi? Efendisi Molla İsmail ne olacaktı? Rahime Kadın kimdi ve kıymetli hediyeleri ne zaman getirecekti? Ve ağız haberi olarak da ne söyleyecekti?

Kendisini sokakta iliklerine kadar titreten ateşli ve vahşi bakışlı kara gözleri görür gibi oluyordu. Demek ki o kadın, Molla İsmail'in genç karısıymış ve Seyyid'e şeytani nefis, istekle bakmış.

Devrekânili Seyyid, yatağının içinde kâh oturdu, kâh uzandı, gözleri kapanıp dalar gibi olurken uyandı. Muhabbetnameyi okuya okuya adeta ezberledi; "melek sima, peri ruhsar, hüma pervaz, şahbaz, serv-i bülent, taze fidan", hanımın gözüyle bu sıfatların hepsi onundu. Daha çocukken ona, "Aynaya bakmak günahtır!.." demişlerdi, Seyyid aynadan şeytan kadar korkardı, kendi yüzünü bilmiyordu. Hakikaten güzel miydi? Yüzünün çizgilerini bilmiyordu, ama çıplak ayaklarını görüyordu, o ayaklar öpüldüğü zaman hanımın derdine derman olacakmış!

Toy delikanlı bilmediği bir âlemin eşiğindeydi. Korku, heyecan, merak kördüğüm oldu. Avucunda para görmemişti. Önündeki güzel güzel çamaşırlar, esvaplar, ona kalsa ömrü boyunca tedarik edip sırtına geçiremeyeceği şeylerdi. Sonra dağlı kıyımı elinin üstüne baktı, parmağına bir de elmas gül yüzük takılacaktı!.. Daha sonra mücevherli altın koyun saatini düşündü. Helalinden kocası olmayı kabul ettiği takdirde hanımın bütün malı menali de Seyyid'e harcanacaktı! Seyyid bunu kabul etse, bakalım Molla İsmail hanımı boşayacak mıydı? Haber Rahime Kadın'da!

Seyyid'e afyon mu yutturmuşlardı?.. Bir hayal dalgası içindeydi. Şu kadar yıldan beri ilk defa sabah namazı kılmadı, kılamadı. Gelen bohçayı yatağını toplarken katladığı şiltenin arasında sakladı.

Çağşırcı Hoca yalıda yerleştiği günden beri selamlıkta divanhane sofadaki aynayı "şeytanidir" diye bir örtüyle kapalı tutuyordu. O sabah odasından çıkan Seyyid'in ilk işi, çıplak ayaklarının ucuna basarak sofadaki aynanın önüne gitmek ve örtüsünü kaldırarak korka korka ilk defa kendi yüzünü aynada görmek, tanımak olmuştu. Aksinin karşısında gülümsedi, kendi yüzünü beğenmişti. Ayna önünden Molla İsmail'in hizmetine, kafası topaç gibi dönerek yorgun, sersem ve isteksiz gitti. Ve efendisini sanki kırk yıllık düşmanıymış gibi gördü. Aklı Rahime'deydi ve yüreği devamlı çarpıntı içindeydi. Öğleye doğru karşısına, bohça ile nameyi getiren Ermeni Ayvaz çıktı, "Seyyid Efendi, Hristo'nun bahçesine git, çardak altında bekle, Rahime Kadın oraya gelecek" dedi. Demek ki bu adam da bir şeyler biliyordu. Delikanlının çenesi kenetlenmiş, Ermeni'ye bir şey soramadı. Uykuda yürüyenler gibi bahçeye gitti ve çardaktaki hasıra bağdaş kurup oturdu.

Şeytanı bir şekil veremeden tahayyül etmiş olan Seyyid, onun müstekreh bir batak gibi kokması gerekeceğini düşünmüştü de sesinin nasıl olacağını hiç aklına getirmemişti. Çardak arkasından bir kadın sesi:

"Hoş geldin Seyyid Efendi civanım!.." deyince, şeytan sesi sandı ve oturduğu yerden dehşetle fırladı.

Karşısında uzun boylu, kupkuru, feraceli yaşmaklı bostan korkuluğu misali bir acuze gördü. Ağzında diş kalmamış, bir yemeni içini ancak dolduran beyaz saçlarını da kına çalarak kırmızıya boyamış Rahime Kadın, kuyruklu sürmelerini çekmiş, ancak izi kalmış kaşlarını iki kara sülük gibi rastıklamış, sağ yanağına da ladenden fındık büyüklüğünde bir ben yapıştırmıştı. Şahbaz dağlı oğlanın karşısına çıkarken kırıtmasını da unutmamıştı.

Devrekânili Seyyid

Feleğin çemberinden kırk defa geçmiş Şam Çingenesi eski kahpe ile Anadolu'nun dağlı toy bekâr uşağı molla çömezinin bostan çardağı altındaki buluşması çok kısa sürdü ve tam bir anlaşmayla sona erdi. Velinimet vezir emridir diyerek güzel bir kızcağızı babası yerinde bir adama vermekle dünyada cehennem ateşine atmışlardı; kız, iki yıldan beri açılmamış gül goncası bakire olarak duruyordu. Artık kesin kararını vermişti, kocasından boşanacak, güzellikte ve gençlikte dengi ve hakkı olan Seyyid Efendi'ye varacaktı. Boşanma meselesini de yağdan kıl çeker gibi hanım halledecekti.

Seyyid oğlan, altın halkasının üstündeki yuvasında şu kadar kıratlık elması göz kırpar gibi ışıldayan gül yüzüğü, hangi parmağına geçireceğini bilemeden elinde evirip çevirip seyretti. Mücevherli altın koyun saatinin de kat kat kapaklarını bir çocuk merakıyla açtı, kapadı.

Gençti, güzeldi, şahbaz ve şehlevent delikanlıydı; gönül kuşunu uçuran da hanım olduğuna göre, nazlanmasa bile gurur hakkıydı:

"O hanım Molla Efendi'den boşansın, benim makbulümdür, helalinden alırım, boşanamaz ise harama yanaşmam ve hem bu hedayasını geri vermem!.." dedi.

Yine kararlaştırdılar ki Molla Efendi hanımı boşayıp yalıdan çıkıp giderken Seyyid de efendisiyle beraber gidecek, sonra kaçıp dönecekti. Çağşırcı Hoca'nın, bir kerecik dahi saramadığı, öpüp koklayamadığı körpe karısını uşağı yerinde çömezinin kollarına bırakacağını bilmemesi lazımdı. Seyyid, "Doğrudur Rahime Kadın... Molla Efendi, karısının bana âşık olup ateşime yandığını bilmesin!.." dedi.

Boşanma meselesini de Çağşırcı Hoca ile Kolbaşı Rahime konuştu; Molla Efendi'ye de aynı kılıkta ve kırıtarak gitmişti. Durumu, edep ve hayâ damarları çatlamış ayaktakımından sürtük bir karının en pervasız avami tabirleriyle kesin ve kısa anlattı. Ayağının bağını çözecek yaşlı kocasına büyük Kapalıçarşı'da iki göz irat dükkân da vereceğini öğrenince hoca efendi, "Zaten ben de ol duhtere zevcemdir gözüyle bakamamıştım, ne zamandan beri boşamayı düşünüyordum, velakin halkın dilinde kemik yok, bana özür o hanıma da ayıp yamarlar diye üzülürdüm..." dedi; ve yalıya hemen o gün davet edilen mahalle imamı ile iki şahit huzurunda Atlıases Fatma Hanım'ı boşadı:

"Hamd ü şükrederim özrüm yoktur, zindeliğimden yana delikanlı sayılırım, zevcem hanımın dahi zerre miktarı ayıbı yoktur, velakin yaşça dengim değildir, iki sene evvel anı zevceliğe kabul ettim ise Merzifoni Paşa'nın emriyle ve biraderim merhum İspir Ağa'nın hatırından çıkamadığımız için olmuştu" dedi.

Zincirlikuyu Medresesi'nden yalıya iki heybe içinde çamaşır ve kitabıyla içgüveyi gelen Çağşırcı Hoca, yalıdan bir han odasına bir araba yükü eşya ve ardında şahbaz çömeziyle çıkıp gitti. Yolda da Seyyid oğlana:

"Böylesi benim için hayırlı oldu; hele o deccale karıyı gördüğümde içime vahşet çöktü, ol duhterin akıbeti de hemen hayırlı olsun" dedi.

Molla'nın "deccale" dediği Rahime Kadın'dı.

O gece yattıkları han odasında da çömezine bekâr hayatının faziletlerini anlattı. Fakat, nasihatlarını çok dikkatli dinler görünen delikanlıyı ertesi sabah odasında bulamadı, Seyyid, "Efendi, ben sılaya giderim!.." diye bir kâğıt bırakmış, kaçmıştı. Oğlanın yalıya dönmüş olacağını asla aklına getirmedi. Yıllardır yanında kalmış, yanında büyüyüp serpilmiş çömezine o kadar alışmıştı ki, çok üzüldü, "Yol harçlığı da yoktur, kaşı gözü güzelce oğlan, başına türlü kaza, bela gelir, herhalde izin vermem diye düşündü de kaçtı" diye söylendi, o gün akşama kadar, günlerce, haftalarca Seyyid'i döner diye bekledi, oğlanın hemşehrilerine gitti sordu, "Haberimiz yok, sizi gayetle severdi..." dediler, oğlanın firarına onlar da hayret ettiler. Çağşırcı Hoca handa rahatsız oldu, bir medrese odası buldu, fakat Seyyid döner

Derdine deva olsun diye hanımına ayaklarını öptüren Devrekânili Seyyid oğlan, Atlıases'ten daima şüphelendi.

gelir de kendisini bulamaz diye handan çıkamadı.

Atlıases Fatma Hanım, Çağşırcı Hoca'dan boşandıktan sonra kocasının nevcivan çömeziyle nikâh altında mı yaşadı, yoksa Seyyid'le sadece kapandı mı, kesin bir şey söylenemez. Bilinen, o şahbaz oğlanın Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıda Çağşırcı Hoca'dan daha az, ancak bir buçuk sene kaldığıdır.

Seyyid, Atlıases'ten daima şüphelendi. Görgüsüz kafası, "Muhabbetname gönderip benimle oynaşan kadın başka erkeklerle de oynaşır" diyen bayağı hükme saplandı. Yalıya geldiğinin tezine Fatma Hanım'ın el ulakları olarak bildiği Ermeni Ayvaz ile Kolbaşı Rahime'yi yalıdan attırmak istedi, muvaffak olamayınca da şüphesi kuvvetlendi. Körpe ve güzel kadınıyla muhabbeti ancak bir hafta sürdü, sonra istintaklar, tazyikler, tehditler ve onların tabii tepkileri olan gözyaşları, istiskal ve nihayet nefret başladı.

Bu bir buçuk yıl içinde yalıda bir ölüm ile bir doğum oldu. Mutaassıp dadı kadın kahrından göçtü, Fatma Hanım'ın da Seyyid'den bir kızı oldu, adını Ayşe koydular.

Devrekânili Seyyid muhabbetli günlerin pek kısa sürmesinin sebebini kendi nobran şüphelerinde arayacak yerde, istiskaller başlayınca, Kolbaşı Rahime Kadın'dan bildi, hatta bir gün:

"Bre acuze kahpe, ağzımın tadını kaçıran sensin. Vallah ben seni kıtır kıtır keserim!.." diye üstüne yürüdü. Rahime ise alay etti:

"Kes şahbazım... Kes benim Seyyid Şahım... Şamlı Arap Rahimesi iki otuzundan sonra nevcivan bıçağı altında öldü diye tevarihe yazarlar da şan bulurum!.." dedi.

Seyyid'in gördüğü istiskal yalnız haremde değildi; selamlıkta bile çubuk ister getirmezler, kahve ister pişirmezlerdi. Yalının, külhanları haftada bir gün yanar iki hamamı vardı; haremdeki hamamı hep kadınlarla dolu buldu, giremedi; selamlıktaki hamamda ise o, evin efendisi yıkanırken, içeriye arabacı ile seyis girdi, ardından bahçıvan ile yanaşması, aşçı ile yamakları geldi. Hatta aşçı, iki tüvana yamağı dururken, "Seyyid Efendi, sen şu kadar yıl Molla yıkamış gençsin, bana bir nazikâne kese çal" diyecek kadar küstahlaştı. Utancından yalının yakınındaki büyük çarşı hamamına da gidemedi, uzakça semtlerdeki hamamlara gitti. Nihayet derdini bir fırında hamurkâr olan bir hemşehrisine açtı. Hamurkâr yaşlı, tecrübeli adamdı: "Oğ-

lum, o hanım artık sana yâr olmaz, orada başına türlü bela, kaza da gelir, senin yapacağın, kızımı verin ben memlekete gideceğim dersin, onlar kızı vermezler, karşılığında altın verirler, sen de altını koynuna atar, memlekete gidersin, bir güzel tarla, bahçe alırsın, hemşehrimiz bir kızla da baş göz olursun, ağız tadıyla yaşarsın, bu hakaret çekilmez" diye kestirme bir yol gösterdi. Seyyid yalıya dönünce Rahime Kadın'ı çağırttı:

"Ben memlekete gitmeye karar verdim!" dedi.

"Güle güle git Seyyid Efendi."

"Kızımı da götüreceğim!"

Kolbaşı kendisini tutamadı güldü:

"Kızı bize kaç altına satacaksın, onu söyle" dedi.

Seyyid'in bu hususta hiçbir fikri yoktu, "Varıp bana bu yolu gösteren hamurkâr veliye sorayım" diyemedi:

"Üç yüz altın disem çok mudur?.." dedi.

Rahime bu sefer toy oğlana acıdı:

"Yok, çok değildir, anası İstanbul hanımıdır, beş yüz altın eder" dedi.

Bir çiçekle bahar olmaz

Yadigâr Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım, Seyyid oğlan gittikten sonradır ki İstanbul'un bir gizli kibar fahişesi oldu. Kılavuzu Şamlı Rahime'ydi; delikanlı yapılı, serbest tavırlı körpe kıza habis ruh gibi hulul etmişti; desturu "Bir çiçekle bahar olmaz!.." lafıydı.

Genç, güzel ve zengin kadın zülal-i muhabbet içilmek için yaratılmış bir altın tastı; onu her içi yanığın ağzına götüreceği bir sokak çeşmesine astıran hiç şüphesiz ki bu eski kahpe değil, Seyyid oğlan olmuştu; "hanım muhabbetnamesi" aldıktan sonra aynada ilk defa olarak kendi yüzünü görmek ihtiyacını duyan, şahbazlık çağının rengini ve nakşını gördükten sonra da tavus gibi kabaran ve derdine derman olsun diye hanıma ayak öptüren o kaşı gözü yerinde ve eli ayağı düzgün Molla bülbülü nevhat çömezin pis ve kaba şüpheleri, Atlıases Fatma'da helalinden erkeğe karşı öyle bir nefret uyandırmıştı ki, karşısında şüpheyle bakacak koca gözü yerine, ayaklarına kapanıp ağlayacak âşık gözleri görmek istedi.

Seyyid oğlanın ardından evvela, Ermeni Ayvaz müstesna, haremde ve selamlıkta yalının bütün insanları yenilendi; ev işi bilir, nakış ve dikiş bilir cariyeler satıldı, yerlerine, aşifte gözleri oynaşta, saz çalar, hanende ve rakkase kızlar alındı. Kayıkhaneye haytanın dilberi alımlı çalımlı üç nefer zeberdest hamlacı yerleşti. İki nefer de Hırvat dönmesi eşkıya güzeli uşak bulundu. Yeni aşçı ile yamağı da, şarap ve kebap âlemlerinden yetişmiş, ar ve namus şişesini taşa çalmış, "Kara kiraz kırağını, usta sever çırağını" kıratında bir pelid herif ile kabak çiçeği bir şıkırdımdı. Hamam hizmeti için de iki mürahik saçlı Çerkez gulamı satın alındı. Tayfa böylece tamamlandıktan

sonra küçük Ayşe, Yenibahçe'de ırz ehli bir sütninenin evine gönderildi ve yalıda günah değirmeninin çarkı ağır ağır dönmeye başladı.

Atlıases Fatma Hanım kahpelik yoluna 17-18 yaşları arasında, güzelliğinin ve gençliğinin en revnaklı çağında sapmış olacaktır, 1687 ile 1689 arasına rastlar. 1718'de Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığıyla Lale Devri başlarken bu kibar fahişe 47-48 yaşlarında bulunuyordu, görenler kendisine en çok 30 yaş biçebilirlerdi. Ununu harıl harıl elemekte devam ediyordu, eleğini duvara asmaya niyeti de yoktu.

Geçen otuz yıl içinde Rahime ile Ermeni Ayvaz ölmüş, genç sazende, hanende ve rakkase cariyeler ve saçlı Çerkez oğlanlar kartalmış, şahbaz hamlacılar ve Hırvat uşaklar çökmüş, fakat yalıda zevkusefa, yal ü bal ile iyş ü nuş, lebbeleb can alıp can verme zerre miktarı aksamadan devam ediyordu; "Gün akşamlıdır" deniliyor, hanımefendiden yalın ayaklı hamlacısına varınca, bütün yalı halkı yaşına, huyuna, meşrebine göre bir nasibini, dengini bularak felekten kâm alıyordu. Atlıases Fatma'nın yalıya getirttiği misafirlerine ziyafet sofralarının kurulduğu büyük divanhane sofada bir levhada şu beyit yazılıydı:

Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd-i adet
Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir saat gibi!

Beyit Kanuni Sultan Süleyman'ındı. Koca imparator, "Ömrünün yılları bir kum saatinin içindeki kum taneleri kadar olsa bile, şu gökkubbenin altındaki hayat, o kum tanelerinin akışı kadar, ancak bir saatlik zaman kadar kısadır" diyordu. Bu yalıda yaşayanlar hayata doyamayacaklardı ve son demlerinde kelime-i şahadet yerine, "Ah... Güzellerin kaşları, kirpikleri, gözleri, bakışları, yanakları, dudakları, benleri, gamzeleri, kâkülleri, perçemleri, cilveleri, nazları" diye diye öleceklerdi.

Yıllar boyunca yalıya alınanlar nereye geldiklerini ve kiminle cümbüş ve muhabbet ettiklerini bilemediler, öğrenemediler. Helvacı civanı, hallac civanı, şekerci güzeli, kahveci güzeli, nevhat kâtip, taze mektep kalfası, cundabaz kalyoncu, mürahik acemioğlanı, şahbaz yeniçeri, karakollukçu, orta sakası, cebeci dilaveri, topçu yiğidi, vezir

peyki, paşa şatırı, paşa çuhadarı, hünkâr solağı, dörtkaşlı haseki, saraç zırnı, kalafatçı çıplağı, mehter, zülüflü baltacı, odabaşı, bayraktar, çorbacı, ayaktakımından, esnaftan, askerden, molladan, ağazade, paşazade, beyoğlu, zengin, fakir, bekâr uşağı, pırpırı, şabb-ı emret, mürahik, dörtkaşlı, taze sakal, türlü meşrep ve mizaçta misafirlerine, güzel hanım türlü türlü isimler altında çıktı: Tabak Ayşesi, Sığırcılı Ayşesi, Çermenli Ayşe, Oğlan Ayşe, Ellerigüzel Ayşe, Topuklu Ayşe, Kınacıkızı Ümmühan, Paşalıkızı Hüma, Hamamcıkızı Kamer, Hamlacıkızı Zülfe, Terzikızı Muhsine, Saçlı Zemane, Benli Meryem, Ak Âlem, Cennet, Mevzune, Pesent, Mihri, Lalpare, Şekerpare, Eğlence, Ermeni Sultan, Kıpti Sultan, Gürcü Sultan oldu. İstanbul'da ağızdan ağıza bu isimlerin hepsi birer şöhret oldu ve bu nazeninlerin tek bir aşifte kadın olduğunu kimse düşünmedi.

Mesirelerde, bir bakışta, bir işmarda avlayacağı erkeğin yerine ve zamanına göre kâh koçuda, kâh kayıkta görünüyordu. Ak yaşmak altında bazen limonküfü, bazen karanfil alı, bazen eflatun yahut çilek pembesi feraceyle ve daima yanında yaşlı bir kadın ve arkasında bir zenci halayıkla, bazen de çarşı pazar yerlerinde yaya dolaşıyordu. Hangi dükkânın tezgâhı başında bir mahbup civan görse, gamzeli ve bakışı ateşli gözleriyle oğlanı şöyle bir süzerek duruyordu. Aşağıdaki satırlar Atlıases Fatma'nın benzeri nazeninler şanında ve bu sahnelerin tasviri yolunda hemen hemen o devirlerde yazılmıştır:

O felatuni yeni ferace
Akl-i dânâyı verir tarace

Hüsnüne böyle verince ziynet
İder ol demde şikâre niyyet

Bir iki cariye ardında revan
Dolaşır çarşıyı dükkân dükkân.

Hangi dükkânda ki mahbup oturur
Şive ü naz ile pişinde durur

Bir rumuz ile o maha dokunur
Her sözü fiili günaha dokunur

Saydider akıbet ol cananı
Getürür haneye elbet anı.

Ne kadar mahcup olsa esnaf civanı dayanamaz:

"Hanımım, sana kim derler?.." diye sorar, Atlıases de bir isim atardı:

"Küpeli Hoca kızı Mihmare derler!.." derdi.

Yanındaki yaşlı kadın ise talimli, "Alışveriş bahane, hanımımın kastı sen civane" diye söze karışır, akşam ezanından sonra falan iskelede üç çifte bir kayığın kendisini bekleyeceğini fısıldardı.

Muşkaralı İbrahim

Fuhuş yolu her zaman, her yerde türlü tehlikeyle doludur; cümbüşü, tadı, bakır üstüne vurulmuş altın yaldızdan ibarettir. "Gün akşamlıdır ve bir çiçekle bahar olmaz" düsturuna ayak uyduran Yadigâr Bey kızı Atlıases Fatma Hanım'ın hayatı yıllar akıp geçtikçe acılaşıyordu.

Her maceranın sonu bir hiçe bağlanıyordu. Önce bir gezip tozma, arayıp bulma; yahut falan yerde şöyle bir civan, böyle bir taze yiğit, dilaver vardır haberini aldıktan sonra koşup görme, beğenme; sonra "sayd ü şikâr", avcılık, kandırma, getirme; tedbirler, heyecanlar, çarpıntılar; pek küçük değişikliklerle aynı laflar, hep aynı sofralar, bir gecelik, beş gecelik aynı cümbüşler; kiminde kabalıklar ve kiminde nezaket, kimi mütecaviz ve küstah, kimi mahcup, sonunda ayrılık ve yeni bir maceranın tasarısı, başlangıcı.

Atlıases'in hayatı, güneş ile kara yağmur bulutları arasında rengârenk bir gökkuşağıydı, var gibi görülür bir hiç ışık oyunu.

Burada bir vaka kaydedilmeye değer. Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıda kurulan muhabbet değirmeninin çarkı ağır ağır yeni dönmeye başladığı zamanlar, Fatma Hanım'ın Seyyid oğlanı başından savdığı sıralar, 1687 ile 1688 arasında, karşısına bir toy delikanlı çıkmıştı. O zamanlar Yeni Çarşı denilen Mısırçarşısı'nın Ketenciler Kapısı karşısındaki helvacı dükkânının tezgâhtar çıraklarından Muşkaralı İbrahim; 21-22 yaşlarında, Fatma Hanım'dan üç dört yaş büyük, Devrekânili Seyyid'in akranı, hanımın da yaşça dengi, tam oynaşı olmaya layık bir delikanlı, ortanın üstünde uzunca boylu, gri ela gözlü, yüz çizgileri düzgün, al yanaklı, sıhhatli, bakışlarında zekâ nuru, asil bir safiyet bulunan bir bekâr uşağı.

Muşkara, Ürgüp'ün köylerindendi; babasına Hacı Mehmedoğlu Voyvoda Ali Ağa derlerdi, köyünün ileri gelenlerindendi. İbrahim,

İstanbul'da bazı akrabalarını ve hemşehrilerini görmeye gelmişti. İstanbul'daki Ürgüplülerden bir kısmı padişah sarayı hizmetlerine girmişlerdi, bazıları da serbest iş hayatında manavlık ve helvacılık yapmaktaydı. Büyük şehrin güzelliğine hayran olan İbrahim, memleketine dönmek istememiş, Ketenciler Kapısı karşısındaki dükkânda yer bularak helvacılığa girmişti.

Delikanlı İstanbul'a gelirken kendisine sıkıdan sıkı tembih edilmişti. İstanbul'daki hemşehrileri de ayrıca kulağını burmuşlardı, "Aman oğlum, İstanbul'un kahpe avretleri vardır, taze yiğit canlısıdır, kendini gayetle koru!" demişlerdi. Helvacı dükkânında tezgâh başına geçtiğinin tezineydi. Bir gün karşısında kiraz dalı gibi ince uzun boyu ve gayetle serbest şehlevent oğlan reftarlı Atlıases Fatma'yı bulmuş, genç kadının dağlı ateşi ve dağlı vahşetiyle bakan gözleri karşısında tıpkı molla çömezi Seyyid gibi, iliklerine kadar titremişti. İstanbul'un kahpe avretleri bu kadınlar mıydı? Karşısındaki cennet kaçkını huri misaliydi. Birkaç gün sonra da dükkâna Ermeni Ayvaz geldi, helva aldı ve genç tezgâhtarın avucuna bir kâğıt sıkıştırarak, "Hanım namesidir!" diye fısıldadı. Cennet kaçkını ince uzun hanımın hayali gözlerinin önüne gelen zeki oğlan avucundaki kâğıdı dükkânın öbür uşaklarına sezdirmeden kuşağının bir kıvrımında yok etti. Okuma bilmiyordu, merakla çırpınarak namaz vaktini bekledi, Yenivalide Camii'ne namaza gitti, camiden çıkınca da kalender meşrep ve kâtip kılıklı bir adam arayıp buldu:

"Efendi amca, şu nameyi okur musun?" dedi.

Muhatabı, genç helvacıyı şöyle bir süzünce kâğıdı açmadan içinde ne yazılı olduğunu tahmin etti ve gülümsedi:

"Okurum şahbazım... Okurum!" dedi.

Devrekânili Seyyid'e gönderilen namenin aynıydı, *"... Ey ruy-i mahım, gül yüzlü şahım, serv-i revanım, helvacı güzeli civanım..."* diye başlıyor, *"... varayım aşkınla ey dilber oğlan âleme destan olayım, lütfeyle bana payin bus ederek derdime derman bulayım..."* diye bitiyordu; yalnız, *"Fedadır yoluna mal ü menalim..."* dedikten sonra *"Ger olur isen benim helalim..."* şartı yoktu, onun yerine, *"Teşrifine ateş-i iştiyakla muntazırım ey benim kaşı hilalim..."* deniliyordu, bir de imza değişikti, *"Cariyeniz Gürcü Sultan"* yazılıydı.

Dükkân önünde gördüğü hanımı tariften sonra İbrahim sordu:

Helvacı tezgâhtarı Muşkaralı İbrahim.

"Amca, ben İstanbul'un acemisiyim, ver elini öpeyim, bana nasihatta bulun, ben bu hanıma gideyim mi?"

Kalender kâtip de:

"Git, ama kendini kolla, bazen senin gibi şahbazı körpe cariyeyle avlatır, kart kahpeler vardır, eğer karşına onlardan biri çıkarsa, avretin gönlünü hoş et, hanımın altınını ve hedayasını al, amma cariyeyi kendi eliyle koynuna koysa kabul eyleme, zira imtihandır, ben seni böyle kırk kıza değişmem hanımım dersin, eğer fodulluk edip benim gibi civanın senin gibi anası yerinde avretle cümbüşü ne manadır der isen, şehir eşkıyası Arnavut ve Hırvat hademe pençesinde halin yaman olur, işte sana nasihatım budur, gel evlat ben dahi senin gözlerinden öpeyim ve seni Allah'a emanet edeyim!.." dedi.

Helvacı civanı Muşkaralı İbrahim bir akşam ustasından izin aldı, Üsküdar'da amcaoğlunu ziyaret bahanesiyle dükkândan çıktı, Gümrük İskelesi önünde kendisini bekleyen Ermeni Ayvaz'ı buldu ve Yadigâr Bey kızının üç çifte kayığına atlayıp Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıya gitti.

Yalıya yaklaştıkları sırada Ayvaz koynundan sırmalı bir makreme çıkarıp:

"Şahbazım, gözünüzü bağlamak gerektir ki geldiğin menzili bilmeyesin, İstanbul'da bu yolların âdeti budur!.." dedi.

Kayıktan gözleri bağlı çıkarıldı, yalıya gözleri bağlı sokuldu. Alındığı divanhanede daha gözlerinin bağı çözülmeden, çıplak ayaklarının bastığı halılardan pek mükellef bir yalıya getirildiğini sezdi, makreme çözüldüğü zaman da çifte billur avizelerin, sırmalı kadife sedirlerin, aynaların, duvar ve tavan nakışlarının karşısında gözleri kamaştı. Bu servet ve haşmet içinde yaşayan hanım, dükkân önünde gördüğü cennet kaçkını huri olamazdı, zira o tazelikte ve o güzellikte bir kadın kendisi gibi bir helvacı parçasını ne yapsındı?.. Dilediği beyzadeyi, paşazadeyi ayaklarına düşürürdü. Karşısına taze cariye ile şahbaz avlar kart kahpelerden birinin çıkmasını beklerken bir Gürcü sultan geldi ki, ya hey!.. Yaş 18, yeni açmış güle misal olmuştu, ki Atlıases o zamanlar yüzünün utanç rengini ve utanç terini henüz kaybetmemişti, dalga dalga hareli bir kızıllık ki bahar sabahı şafak söker gibiydi ve bir şairin tasviriyle o al yanaklarda ter taneleri, imbikten geçmiş gül suyu katreleriydi.

Sırmalı makreme

Karşısına bir acuze çıksaydı onu hoşnut etmeye niyetli olan Muşkaralı İbrahim, Atlıases Fatma Hanım'ın karşısında feleğin cilvesine isyan etti. Okuma yazma bilmeyen cahil bir köylüydü, fakat Allah'ın lütfu, asil bir ruha, pırıl pırıl zekâya sahipti; bu genç, güzel kadına el süremeyeceğini bir anda duydu. Elini sürdü mü artık ondan ayrılamazdı, ayrılırsa divaneye dönerdi. Bu kadına ancak ömür boyunca, sürekli tasarruf edilebilirdi. Uzun konuştular. Biz bu sohbeti bir iki satırda toplayabiliriz; İbrahim:

"Gürcü Sultan!.. Eğer beni sevdin çağırdın ise şimdiyedek yaptıklarına tövbe edip gel sen benim helalim ol ki, ben sana haram üzerine el sürmem, kanadım altına gir, gönlümün tahtına otur, ben senden mal ve menal istemem, çalışırım, sana bakarım, ama yavan, ama katıklı, erinin ekmeğini yersin... Yok, beni getirttiğin heves ise, şimdi beni azat et menzilime döneyim!.." dedi.

Muşkaralı İbrahim, hanımı görür görmez, Devrekânili Seyyid gibi kaba civan nahveti ve gururuyla, "Derdine derman olayım diye işte geldim hanımım..." diyerek hanıma öptürmek üzere gülle topuklu bekâr uşağı ayağı uzatmamıştı. Fakat çorbadan ağzı yanmış Yadigâr Bey kızı ayranı, hoşafı üfleyip içecekti; eli eline değmeden Helvacı İbrahim'i azat etti. El çırparak Kolbaşı Rahime'yi çağırdı:

"Ayvaz'a söyle, şu civanı aldıkları iskeleye bıraksınlar!.." dedi.

İbrahim'in gözleri yerde, gayet hürmetkâr:

"Gürcü Sultanı!.." dedi, "geldiğimde olduğu gibi giderken de menzilini görüp bilmek istemem, ama reva ederim ki gözlerime makremeyi sen sultanım nazik elinle bağlayasın..."

Sırmalı makremeyi delikanlının gözlerine Atlıases bağladı ve "Armağanım, nişanım olsun, sende kalsın!.." dedi. Büründüğü bir çevreydi, dört köşesine altın sırmayla karışık yaprakları koyu yeşil ve çiçekleri siyah ipekten dört lale işlenmişti.

Kayığın feneri deniz üstünde ufala ufala uzaklaşırken Fatma Hanım ağlamaya başladı ve o gece gözüne uyku girmedi denilebilir. Bir hafta divane gibi yaşadı, kimseyle konuşmadı ve nihayet Ayvaz'ı tekrar Ketenciler Kapısı'ndaki helvacı dükkânına yolladı. Muşkaralı İbrahim'in kanadı altına girmeye karar vermişti. Fakat İbrahim dükkânda yoktu, helvacının uşaklarından biri, "İbrahim Saray-ı Hümayun'da helvahaneye girdi!.." haberini verdi. İşini bilir Ayvaz, Topkapı Sarayı'na gidip aradı, oradan da, "Helvahanede Muşkaralı İbrahim adında uşak yoktur..." dediler. Halbuki İbrahim Beyazıt'taki Eski Saray'ın helvahanesine girmişti. Ayvaz, Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıya ilk defa iş başaramadan döndü. Fakat aynı gün Galata tarafında dolaşmış olan Kolbaşı Rahime parlak bir haberle gelmişti.

"Hanımım, Tophane'de bir yemenici civanı gördüm..." dedi. "İsm-i şerifi Bâlî Çelebi olup insaftır ki hüsn ü an ve cilve ve edep ve terbiye ve nezaket ve sadakat bu Bâlî civanda tamam olmuştur; saça sümbül, gamzeye gül, nigâha cellat, kamete şimşat, sineye ayine-i sim ve kâküllere deste ibrişim demişlerse onun şanındadır, cebin-i paki safiha-i nur, eli ve ayağı kesme billurdur."

Muşkaralı İbrahim'i Yemenici Bâlî, Yemenici Bâlî'yi Kalyoncu Süleyman unutturdu; onu Kınalıkuzu Şatır Firuz Bey, onu da Yelkenci Benli Ahmed takip etti. Ve Atlıases Fatma'nın boynundaki günah zinciri o kadar ağırlaştı ki kendisini fuhuşun esaretinden kurtarmasına imkân kalmadı!..

Aradan otuz yıl geçti. Atlıases Fatma Hanım, Muşkaralı Helvacı İbrahim'e 1719 yılında, Okmeydanı'nda Lale Devri'ni açan ve on beş gün, on beş gece devam eden büyük sünnet düğününde rastladı; devrin padişahı Sultan III. Ahmed'in dört oğlunun sünnet edildiği bu saray düğününün ilk günüydü, Atlıases, türlü eğlenceleri seyre koyulmuş halk kalabalığının en ön saflarındaydı, gözlerine inanamadı, baygınlık geçirdi, "Kanadım altına gir, gönlümün tahtına otur!" diyen o garip helvacı çırağı, otuz yıl sonra hanımın karşı-

sına Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olarak çıktı.

Çarşı boyu helvacı dükkânından saray helvahanesine giden delikanlı evvela gecesini gündüzüne katmış, okuma yazma öğrenmişti. Gürcü sultanın mektubunu söküp okuduğu gün de içine garip bir hüzün çökmüştü: "... *Ey ruy-i mahım, gül yüzlü şahım, serv-i revanım, helvacı güzeli civanım...*" diye kendisini davet eden Gürcü Sultan, neydi o afet?

"Elim eline değseydi, koklasaydım, öpseydim ve onunla murada erseydim, o ki benim helalim olmadı, elbet ki bir gün benden de hevesini alıp beni def ettikte onun derdiyle cünun gelip sahralara düşerdim" diye düşündü. Götürüldüğü yalı nerededir bilmiyordu, oraya giderken ve azat edilip dönerken gözlerine bağlanmış dört köşeli kara lale nakışlı bürüncük makreme koynundaydı. Gözleriyle okuyuncaya kadar o çevreye sarıp sakladığı muhabbetnameyi helvahanede ocağa atıp yaktı, çevreye gelince, "Kahpe hanım elinden dahi olsa armağandır, nişandır..." dedi, koynundan çıkarıp bohçasına koydu.

Hem gösterişli, alımlı, çalımlı vechen dilber hem de sevimli, nazik gençti; zekâ ve gayretiyle okuma yolundaki başarısı sarayda hemen nazar-ı dikkati çekti, helvahaneden Baltacılar Ocağı'na, bir sene sonra da oradan saray kâtipleri sınıfına nakledildi. Bir müddet de Sultan IV. Mehmed'in oğullarından Şehzade Ahmed'in hizmetinde bulundu, efendisinin aşırı muhabbet ve güvenini kazandı. Tarihimizde Edirne Vakası diye anılan kanlı bir ihtilalle şehzadesi Sultan III. Ahmed unvanını alarak Osmanlı tahtına oturunca Muşkaralı İbrahim Ağa'ya da devlet kapısında sadrazamlığa kadar ulaşacak ikbal yolu açıldı.

Tarih kaynaklarımızdaki hal tercemeleri, sıralanmış yıl rakamlarıyla kademe kademe yükselen memuriyet isimleridir.

Sultan III. Ahmed, Osmanlı tahtına 1703 yılında sahip olmuştu; İbrahim Paşa, bu padişahın al atlas kese içindeki altın mührünü 1718 yılı Mayısının dokuzuncu Pazar günü koynuna koydu. Sultan Ahmed devleti onun ellerine teslim edinceye kadar on beş sene içinde 12 vezir değiştirmişti.

İbrahim Paşa sadrazam olduğu tarihte 51-52 yaşlarındaydı. Güzel yüzünde vaktinden çok evvel ağarmış uzun ve zarif ve bembe-

yaz bir sakal vardı. Alımlı çalımlı dilber delikanlı, vakarlı ve haşmetli bir vezir-i âlişan olmuştu; sevimlilik ve nezaketine vezir cömertliği de ayrı bir revnak vermişti. Muhteşem tuvaletinin içinde ve beyaz sakalına rağmen kendisini derhal tanıyan ve baygınlıklar geçiren Gürcü Sultan'ı unutmamıştı; eline ne zaman bir lale çiçeği alsa, "Acaba bunun karası olmaz mı?.." diye düşünürdü.

Okmeydanı düğünü

Tarih yazarları üzerinde hiç durmamış ve gereken önemiyle belirtmemiştir; Muşkaralı İbrahim Paşa'nın büyük vezir şahsiyetini yapan, onun otodidakt oluşuydu, 20 yaşına kadar köyünden çıkmamış, belki birkaç sefer Ürgüp'e gitmişti; ne mektep ne de medrese görmüştü, İstanbul'a geldikten sonradır ki gayret cevheriyle okumuştu, üstünde hoca hakkı yoktu, medrese ananelerinin tesiri altında kalmadan tefekkür hürriyetini kazanmıştı. Bilhassa edebiyatla, tarihle meşgul olarak durmadan okumaktaydı. Bir memlekette zaman akımına uyarak yükselişin tek yolu maarif olduğunu kabul etmişti; maarifi de en geniş sınırıyla kavramıştı, resim seviyordu, yapı sanatının güzellik yolunda buluşlarına hayrandı, musikinin insan ruhuyla sıkı bağını duymuştu; 20'sinden sonra okuyup yazan Muşkaralı İbrahim kısa zamanda bütün düşüncelerini, duygularını kalem diline rahatça vermeye başlamıştı; el, kafanın emrinde alet olduğuna göre, yazısı da, avami tabirle inci gibiydi.

Daha Türklerin İstanbul'u fethinden evvel, Batı memleketlerinde kitap matbaalarda basılıp çoğaltılmaya ve halk kitleleri basma kitaplarla uyandırılmaya başlandığı halde, aradan iki yüz elli yıl geçmiş, bir Türk matbaası hâlâ kurulamamıştı. İbrahim Paşa, büyük çoğunluğu cehlin karanlığı içinde kalmış Türklerin Batılılar karşısında ve her sahada dallı budaklı geri kalmış olduklarını acı çıplaklığıyla görmüştü. Viyana'nın ikinci defa muhasarasındaki bozgunla başlayan felaketli devir aslında işte bu dallı budaklı geri kalmanın eseriydi.

Her dinde ve her dilde bütün kitaplar, devlet temelinin adalet olduğunu yazar. Adalet terazisinin dengesi de cehlin karanlığında değil, ilmin ışığında sağlanır. Adaletiyle ve ona dayanan dirlik ve düze-

niyle, ticareti, sanayii, refahı ve saadetiyle bir toplum kalkınması Türkiye için hayat davası olmuştu. Bu kalkınma hakikat olamazsa yeni yeni bozgunlara, büyük toprak kayıplarına hazırlanmak lazımdı.

1683'te Viyana bozgunundan sonra Türkiye'nin üstüne bir gam ve kasvet bulutu çökmüştü; gamlı yüz ve yaşlı gözlerle de toplum kalkınması olamazdı. Bir bitki bile serpilip büyürken yapraklar ve çiçeklerle neşe içinde donanırdı.

Muşkaralı İbrahim Paşa on iki yıl sürecek olan iktidar devrini İstanbul'da on beş gün on beş gece devam eden muhteşem bir sünnet düğünüyle açtı. Bu muhteşem düğünü ele alarak İbrahim Paşa'nın yeni sulh devrine eğlence, israf, sefahat sahneleriyle girmiş olduğunu söyleyenler, yukarıda kaydedilen aydın hakikat karşısında çok yanılmışlardır. Taşıdığı vezir unvanına, daha bir helvacı çırağıyken Atlıases'e öptürmekten hicap duyduğu ayaklarının tırnaklarına kadar layık olan İbrahim Paşa, Türkiye'nin kalkınması yolundaki büyük işlerine bu düğünden sonra başladı; tabaka tabaka her sınıf halka bir hak olarak tanıdığı neşe ve şetaret içinde devam etti.

Paşa, Sultan III. Ahmed'in isimleri Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid olan dört şehzadesi ve kendi oğlu Mehmed Bey'in 5.000 halk çocuğuyla beraber sünnet edildiği düğün için Okmeydanı'nı seçmişti. Kasımpaşa ardındaki o tepeden Sultan II. Mehmed, alacağı İstanbul'u seyretmişti. Orada Fatih'in bir camii, azamet ve şevket devrinde Türk ordularına zeberdest cengâverler yetiştirmiş bir kemankeş pehlivanlar tekkesi, Türk okçuluğunun en büyük ocağı vardı. Yıllardan beri yüzüstü kalmış, harap olmuşlardı, düğün vesilesiyle o cengâverler ocağı ihya edildi; on beş gün Okmeydanı'nda teneffüs edilen hava ciğerlere kahramanlık hatıraları doldurdu.

Devrin seçkin şairlerinden Seyyid Vehbi Efendi bu düğün için yazdığı *Surname-i Hümayun* adındaki meşhur eserinde anlatır ki, düğün hazırlıkları aylarca evvelinden başlamıştı. Ziyafet sofraları için Tekirdağ ve Bursa civarından tavuk, ördek, kaz ve hindi 16.000 kümes hayvanı getirilmişti. Halka ve askere kurulacak sofralar için 10.000 tahta sini ve 10.000 cam şerbet kavanozu ve geceleri etrafına mahyalar kurularak meydanın aydınlatılması için 25.000 kandil yaptırılmıştı.

Saray hanendelerinin başı ve devrin seçkin bestekârı Burnaz Hasan Çelebi'nin idaresinde seksen kişilik bir saz heyeti kurulmuş, dü-

günde okunacak ve çalınacak eserlerin meşkine aylarca evvelinden başlanmıştı. Başta Edirne, Türkiye'nin her tarafından oyuncu kolları, kuklacı, hokkabaz, cambaz, türlü hüner ve marifet sahipleri düğüne davet edilmişlerdi.

Düğün İstanbul'un en latif mevsimi sonbaharda yapıldı, 1719 yılı Kasım ayının yirminci günü başladı. On beş gün, on beş gece İstanbul halkı semt semt, akın akın Okmeydanı'na taşındı, geceleri ise derya şenlikleri temaşası için Haliç ve Boğaz sahilleri de halkla doldu, türlü hünerler, marifetler, donanmalar, şehrayinler seyredildi. Düğünün tafsilatı, nakletmekte olduğumuz büyük maceranın ve çizeceğimiz bir şerir portresinin üzerinde yama gibi kalacaktır; onun içindir ki hüner gösterilerinden birkaç satırla yetiniyoruz:

Bir gece havaya bir çarh-ı felek fişeği atıldı, gökyüzü rengârenk kıvılcımlar ve burgu burgu ışıklarla doldu, fişeğin gökyüzünde yanması tam yarım saat devam etti.

Tersane'de suret-i mahsusada yapılmış 30 metre boyunda 13 çift kürekli harp gemisi, reisi ve tayfaları içinde olarak Okmeydanı'na çıkarıldı ve halka, bir harp gemisinin nasıl demir alıp kalktığı, mürettebatın vazifelerinin neler olduğu gösterildi.

Tophane'de büyük bir kale maketi yapıldı ve halka bir kale muhasarası ile müdafaası anlatıldı.

Tersane mimarbaşılığında bulunmuş İbrahim Efendi adında bir zat, üç çifte bir kayık büyüklüğünde ve timsah şeklinde bir gemi yaptı. Çenesini açıp kapayarak Haliç sularında yarım saat dolaştı, sonra denize batıp kayboldu, başka uzak bir yerden tekrar su yüzüne çıktı, ağzını açtı, açılan ağızdan sırtında rengârenk esvaplarla beş nefer köçek oğlan fırlayarak oynamaya başladı. Bugün bu timsahın ilk denizaltı gemisi olduğunu kabul etmek lazımdır. Bir eğlence vasıtası olarak yapılmış, ileride bir harp gemisi olarak geliştirilmesi düşünülmemişti.

Ziyafetler, düğün hediyeleri, cambazlar, hokkabazlar, ortaoyuncuları, şekerden yapılmış çiçek bahçeleri, hediyelerle donatılmış nakıllar, sünnet çocukları, esnaf alayları, kandillerle donatılmış sallar, deniz üstünde kurulmuş kasırlar, bahçeler, dönmedolaplar, Yusuf yüzlü bıçkın, çapkın oğlanlar, Zeliha yüzlü nazenin kadınlar ve onların biri ateş, biri pamuk, yanıp tutuşmaları, yakıp yanmaları Seyyid Vehbi Efendi'nin *Surname*'sinde sayfalar dolusu anlatılır.

Şair

Burada "Lale Devri" adı üzerinde azıcık durmalıdır; Lale Devri ismi çok yenidir. İlk defa olarak Muşkaralı İbrahim Paşa'nın hemşehrisi Müverrih Ahmed Refik Bey tarafından kullanılmıştır ki üstat 1937 yılında vefat etmiştir; ondan sonra bu güzel ismi benimseyerek şiir dilinde kullanan Yahya Kemal Beyatlı olmuştu:

O muğbeçeyle tanışdımdı Lale Devri'nde
Fütadegânına son bir piyale devrinde

demişti.

Türklerde çiçek merakına, bu arada bilhassa lale yetiştirme düşkünlüğüne gelince, o da çok eskidir. Lale Devri'nden evvel güllere, sümbüllere, karanfillere, zerrinlere ve lalelere isimler konmuş ve çiçekler, şekilleriyle, renkleriyle, nakışlarıyla tarif edilerek tescil edilmiştir. Cengâver Fatih'in ve deniz kurdu Barbaros'un minyatürlerinde ellerine kılıç değil, çiçek verilmiş, büyük din bilgini Ebussuud Efendi ile ansiklopedik bilgin Kâtip Çelebi'nin isimleri de çiçekçi antolojilerine geçmiştir. Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında çiçek ve lale merakı, Türklerde kadimden beri devam edegelen bedii bir alakadır. Fakat şurasını bilhassa kaydetmek lazımdır, eskiden çiçek merakı, çiçek bahçeleri tanzimi yüksek ve zengin sınıfın kâriyken, Lale Devri öylesine bir huzur devri olmuştur ki, bu merak ayaktakımına da düşmüş, İstanbul'un en mütevazı köşesinde iki odalı bir evin dahi küçücük bir lale, zerrin, sümbül bahçesi olmuştur. Onun içindir ki Ahmed Refik merhumun bulup taktığı isim, İbrahim Paşa

devrine gayetle yakışmış, tarihi edebiyata geçmiştir.

Lale Devri'ne has eğlencelerden bahsedilir; çiçeklerin açtığı zaman çerağan, kışın da helva sohbeti, sefihane zevkusefa âlemleri gibi tasvir edilir. Tarih kütüğümüz üzerinde çalışanlar pek iyi bilirler ki, helva sohbetleri ve çerağan eğlenceleri Lale Devri'nden evvel de yapılırdı, o devirden sonra da devam etti. Fakat o zevkusefa âlemlerini tasvir edecek, hatırasını istikbale bırakacak şair, Nedim Ahmed Efendi, Lale Devri'nde yaşadı.

Lale Devri'nin padişahı Sultan III. Ahmed'in Muşkaralı İbrahim Paşa sayesinde yaşadığı haşmetli lüks hayat, şakır şakır altın sırmalar ve mücevherler içinde 25.000 kişiyle sürgün avlarına çıkan ve aşkla bağlı zevcesini gümüş bir araba içinde peşi sıra dolaştıran babası Sultan IV. Mehmed'in *Binbir Gece Masalları*'nı hatırlatan hayatı yanında sönük kalır. İbrahim Paşa için de aynı şeyi söyleyebiliriz, mesela Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın lüksü, ondan çok, çok parlaktır. Fakat hatıraları tarih kaynaklarında şiir cazibesinden mahrum kayıtlardan ibaret kalmıştır. Aradan şu kadar asır geçtikten sonra gözler Nedim'in şakrak sesinin cazibesine kapılmış, yalnız Lale Devri'ni görmüştür.

Önemle tekrar kaydedelim, Lale Devri'ni kendinden evvel ve sonraki zamanlardan ayıran hususiyet, bu devirde dünya nimetlerinin ve zevkusefanın en aşağı tabakalara varınca tadılmış olmasıdır. Şair Nedim'i terennüm ettiren de budur; İbrahim Paşa'dan evvel yine çok cömert bir sanatkâr hamisi bilinen Damat Silahdar (Şehit) Ali Paşa'ya tumturaklı bir dille kasideler yazan Nedim, İbrahim Paşa'nın zamanındadır ki, şu kuvvetli ve güzel hüküm kıymetli münekkit ve muallim Süleyman Şevket Bey merhumundur, "İbrahim Paşa'nın nuruna pervane olmuş ve çapkın neşelerini dökmüştür", o devri emsalsiz poşadlarıyla ebedileştirmiştir. Zaman akımıyla o devir uzaklaşıp gitmiş, fakat ölmez güzel şiir kalmıştır, sonra zannedilmiştir ki rakkaslar, rakkaseler, mahbuplar, nigârlar, laleler, çerağanlar, helva sohbetleri Lale Devri kâşanelerine mahsustur.

İşte bir şarkı; Sultan III. Ahmed'in, Haliç'in bitiminde Kâğıthane'de kurulmuş ve Sadabad adı verilmiş mamurede Çağlayan Kasrı'na gidişini tasvir etmektedir:

Gezermiş havzun etrafında yer yer taze mehrular
Mükâhhal gözlü, şirin sözlü, Leyli yüzlü ahular
Heman alkış sedasın andırırmış çağlayan sular
İderlermiş duasın padişah-ı madeletkârın.

Aşağıdaki satırlar Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa'nındır. Sultan Ahmed'in babası Sultan IV. Mehmed'in yine Haliç'te, Karaağaç Kasrı'na gidişini anlatıyor: "Padişah, Karaağaç Kasrı'na gitti. Kasır küçük olduğu için maiyetindeki içoğlanları yanındaki Yusuf Efendi yalısına yerleştirildi."

Lale Devri'nden yirmi beş sene kadar sonra Vakanüvis Vasıf Efendi de Sultan III. Osman'ın yine o Karaağaç Kasrı'na gidişini şöyle anlatıyor: "... Adel-i eyyam olan mevsim-i harif hulul ve Sahilsaray-ı Beşiktaş'tan tab-ı hümayun udul idüb Karaağaç Sahilsarayı bu mevsimlerde sahn-ı cinana şebih ve mahall-i mezkûra nakil mizac-ı hümayuna vecih görülüp..."

O zamanlar pırıl pırıl tertemiz sularıyla Yukarı Haliç kıyısındaki Karaağaç.Kasrı'nın bahçesi sanavber ağaçları altında bir cennet köşesi gibiydi. Biri Lale Devri'nden 25-30 yıl evvel, öbürü Lale Devri'nden 25-30 yıl sonra yaşamış bu iki Osmanlı padişahı orada acaba ne yapmışlardır?.. O meşhur sanavber ağaçlarının altında yer yer dolaşan taze mehrular, gözleri sürmeli ve sözleri şirin Leyli yüzlü ahular yok muydu?

Lale Devri, felaketli harplerden ve azametli toprak kayıplarından sonra büyük bir vezirin himmetiyle büyük bir kalkınma devrinin adıdır; tabaka tabaka bütün toplum hayatında güler yüzlü, ümitli ve neşeli bir kalkınma devri.

Osmanlı İmparatorluğu mutlakıyet-i mutlaka, katı istibdatla idare olunur bir devletti, tebaanın mal ve can güveni yoktu. Padişahın ve onun tam yetkili vekili olan sadrazamın bir işaretiyle, bir emriyle, vezirden ayaktakımına kadar, kim olursa olsun, bir adam idam olunur ve bütün malı devlet adına müsadere edilirdi. İbrahim Paşa'nın temiz elleri ne cana, ne de mala uzandı; herkese mal ve can güveni geldi.

On iki sene sürecek olan bu devri, Patrona Halil denilen hamam çıplağı serseri ile kendi kıratında otuz nefer kadar haytanın ayaklan-

ması kapadı. Bu hezele güruhunun kıyamını, Lale Devri'nde İbrahim Paşa ve yâranının sefahat ve lüksüne karşı toplum ıstırabından doğmuş bir hareket gibi göstermek, bizce çok hatalıdır. Patrona ile ayaktaşlarının acı hayat hikâyesini yazar ve onların hakiki simalarını göstermeye çalışırken yukarıdaki satırları, işte bunun için yazdık. Halkın ve esnafın bin türlü şikâyeti, vergiler, para ayarsızlığı, toplumu kızdıran himayeler de, lale merakı ve helva sohbeti gibi, Lale Devri'nden evvel de vardı, sonra da devam etti. Kaldı ki, karşısında hırslı muhalifleri ve düşmanları bulunamayan bir iktidar, Türkiye tarihinde değil, cihan tarihinde görülmez.

Dekor

İstanbul muazzam bir ahşap beldeydi, devir devir büyük yangınlarla yandı, kül oldu, yeniden ve çarçabuk imar edildi. İstanbul, "İki deniz arasında koca bir elmastı, değeri ancak güneşle tartılıp biçilebilirdi"; bir elmas ki, "iki kıtanın dudak dudağa verip öpüştüğü yerde vücut bulmuştu". Bir yanda Karadeniz Boğazı, Boğaz boyunca sıralanmış tepeler, aralarında vadiler, dereler, koylar; deniz kenarında tespih daneleri gibi dizilmiş köyler; bir yanda Haliç, büyük liman, büyük şehir, Haliç'in bitiminde iki büyük dere boyu, iki güzel vadi ve yine korular, ormanlar.

Bakılırsa bağ olur,
Bakılmazsa dağ olur.

Osmanlı Devleti'nin temel taşını koyan Osman Gazi için: "İstanbul'u aç, gülzar yap!" demişti derler; İstanbul'u Fatih Sultan Mehmed'in kılıcı açtı ve büyük belde Lale Devri'ne kadar iki buçuk asır Türk yapı sanatının elinde, camileri, mescitleri, medreseleri, mektepleri, hanları, hamamları, kervansarayları, sarayları, konakları, yalıları, çeşme ve sebil ve meydan çeşmeleriyle mamur ve muhteşem bir Türk İstanbul oldu.

Uzun ve felaketli harpler İstanbul'un üzerine bir kara bulut getirmişti; ve kasvet yalnız insanlarının yüreğinde değildi, büyük şehrin yüzünde de görülüyordu. Lale Devri'nde yaşamış Vakanüvis Raşid Efendi, "Yıllardan beri bakımsızlıktan miri saraylar, kasırlar, bahçeler harap olmaya yüz tutmuştu" diyor. Padişahlara mahsus mamu-

relerin yüzüstü bırakıldığı zamanlar için, ancak pek perişan ve türlü sıkıntı içinde bir İstanbul düşünülebilir. Kaldı ki bunu açıkça da anlatanlar vardır. O kasvetli zamanlar iktisadi bir buhran devri olmuştu. Yine Lale Devri simalarından Şair Osmanzade Ahmed Taib Efendi, İbrahim Paşa'ya sunduğu bir kasidesinde, "Tam zamanında geldin ve bu şehre Halil İbrahim bereketi getirdin. Bu günlerde sen gelmeseydin bu şehir mahvolurdu. Halimizi sorma!.. Odun ateş bahasına çıktı, tütsülük ud ağacı gibi dirhemle satılıyor. Kömürün tozunu bulsak sürme diye gözümüze çekeceğiz. Gözde arpacık çıksa, insan bir torpa arpa bulmuş gibi sevinecek. Sıkıntıdan yüreğinin yağı eriyen fukara, mum yerine kendisi yanıyor. Kahve nerede, nohut kavurup içiyoruz. Sabun deseler ağzımız köpürüyor. Bu yokluğun, pahalılığın, sıkıntının sebebini anlayamadık; her taraftan zahire gelmede, liman gemilerle ve mahzenler erzak ve eşya ile dolu! Bu hal muhtekirler belasıdır. Zira ortada, halkı koruyacak, ahvali sorar, izler kimse yok. Bütün ümitlerimiz sende, inan ki ferahlığa kavuşacak halk, sana gece gündüz dua edecektir" diyordu.

İbrahim Paşa şairin ümitlerini boşa çıkarmadı. Sulhun hemen ardından, paşanın halk tarafından namusuna güvenilmiş bir vezir olarak sağladığı huzur içinde neşeli, şetaretli bir kalkınma devri başladı; beş sene içinde İstanbul'un yüzü değişiverdi ve memleketin üstündeki kasvetli hava dağıldı. Başta imar işleri, bir kalkınma devri başladı, asırlarca sonra isimlendirilecek Lale Devri.

Büyük ahşap İstanbul'un cehennemden örnek yangınları, birçok caminin ve mescidin kendi binalarından başka bakımları için vakfedilmiş irat yapıları da yok etmişti. Gelir kaynaklarını kaybetmiş yüzlerce cami ve mescit harap bir haldeydi. İbrahim Paşa'nın arifane bir meclisinde, devlet erkânı ve zenginler, seçecekleri bir cami veya mescidi kendi kesesinden tamir ile ihyaya davet edildi ve davet derhal alaka gördü; çünkü İbrahim Paşa, İstanbul'da banisinin adı İbrahim olan ne kadar cami ve mescit varsa tamirini kendi üstüne almıştı.

Eski dini hayır eserlerinin ihyası yolunda bu geniş imar işini, yeni sarayların, kasırların, medrese ve mekteplerin, çeşmelerin, büyük meydan çeşmelerinin inşası; konak, yalı ve saraylarda çiçek bahçelerinin, parkların tanzimi takip etti. İbadetin yanında dünya sefası da insan hakkıydı.

O zamana kadar Boğaziçi'nde yalılar ya kırmızı aşı boyasıyla boyanır yahut boyasız tahta bırakılır, tahtalar da zamanla simsiyah kararırdı. İbrahim Paşa yine akademik bir toplantıda Boğaziçi'nin güzelliğinden bahsederken yalıların bu dış görünüşü üstünde durdu, o siyah kisvelerin hepsi emsalsiz bir şark lüksünün, renk ve ışık, altın ve gümüş ve elmas pırıltılarının hazinesiydi. Yazın bunaltıcı sıcaklarında Boğaz'da buzlu rüzgâr eser; mavi deniz beyaz köpüklü, mavi gökyüzü beyaz bulutlu ve korularda, bahçelerde yeşil rengin dalga dalga ihtişamı, Paşa, "Bu cennet köşesinde kara binaların içinde oturuyoruz, Boğaz yalıları niçin beyaza boyanmasın?.." dedi.

Boğaziçi'nde iki sıra rical ve kibar yalıları beyaza boyandı; sanki sihirkâr bir el o sahillere boydan boya zambaklar, manolyalar saçmıştı. Yalıların geniş saçakları, pencere kafes ve kepenkleri, süslü şahnişinler ile cumbalar da tirşe, vişneçürüğü, limonküfü, camgöbeği, güvez, beyazla bağdaşan renkler üzerine altın nakışlarla bezendi. Bu güzel yalılara, köşklere isimler konuldu, Salacık Kasrı'na "Şerefabad", Kanlıca Kasrı'na "Mihrabad", Çubuklu Kasrı'na "Feyzabad", Bebek Kasrı'na "Hümayunabad", Ortaköy ile Kuruçeşme arasında bir kasra "Neşatabad", Alibeyköy'deki bir çemensofa kameriyeye "Hüsrevabad", Beşiktaş'ta İbrahim Paşa'nın sahilsarayına da "Asafabad" denildi. Fakat bugün Lale Devri denilince ilk hatıra gelen isim, Haliç'e dökülen Kâğıthane Deresi boyunda kurulmuş olan "Sadabad" mamuresidir. Bu kâşanelerin zamanımıza sadece isimleri kalmıştır. O devrin şairi Nedim görmüş yazmıştır:

Gâhi Feyzabad'e doğru azmidüb eyle safa
Asafabad'e gelüb gâhi salın ey mehlika
Gel hele gör sahn-ı Sadabad'e hiç olmaz baha
İyddir çık naz ile seyrane kurban olduğum

Asrımızın şairi Yahya Kemal de tahayyül edip yazmıştır:

O şuh ağlar bugün Kasr-ı Şerefabad'e geldikçe
O nuşanuş günler hatır-ı naşade geldikçe
Ne cûşan şarab ü lale bir devr-i bahariydi
Ki hâlâ çeşmeler pürhun olur her yâde geldikçe

Gülerdi taht-ı zerrin üzre Cem gülşende güllerle
Sebu endam sakiler elinden bade geldikçe

Bugün Lale Devri İstanbul'un manzarasını çizmek kadar Lale Devri'ndeki günlük hayatın tasviri de çok zordur. Herhalde kesin çizgilerden kaçarak, o devirden kalmış terennümlerle müphem, duman gibi resmetmek, anlatmak lazımdır.

Sadabad

Lale Devri'nde İstanbul'un yüzü, Muşkaralı İbrahim Paşa sadaretinin ilk beş yılı içinde, 1718 ile 1723 arasında değişti. Bu yıllarda, 1720'de Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi adında bir zat Sultan III. Ahmed'in fevkalade elçisi olarak Paris'e gitmiş, bir seneye yakın orada kalmıştı; Sadabad mamuresinin kuruluşunda bu Mehmed Efendi'nin Paris hikâyelerinin büyük tesiri olmuştur, "Sadabad kâşaneleri Versailles köşkleri ile parklarına nazire olarak yapılmıştır" diyenler vardır. Biz, böyle görmüyoruz; bir toplumun çağdaş medeniyete ayak uydurup kalkınması için dünya hayatını kıymetlendirmesi şarttır, dünya hayatında asıl olan da gam ve kasavet değil, huzur içinde, şetaret ve sefadır. Yirmisekiz Çelebi Versailles'ı görmeseydi, Lale Devri'ni temsil eden Sadabad yine kurulacaktı.

Lale Devri'nin başlangıcından otuz beş sene evvel hayli yaşlı olarak iştirak ettiği Viyana Muhasarası bozgununun kanlı girdabı içinde kaybolup öldüğünü tahmin ettiğimiz büyük seyyah ve muharrir Evliya Çelebi, Kâğıthane Deresi boyunu İstanbul'un namlı mesireleri arasında kaydediyor ve oraya "Lalezar Mesiresi" adını veriyor, "Kâğıthane lalesi adı ile meşhur olan çeşit çeşit laleler burada yetişir; lale vakti bu mesireyi görenin aklı perişan olur; derenin iki tarafı çınar, kavak ve salkımsöğütlerle müzeyyendir. Bu mesireye gelen nice bin İstanbul dilberi soyunur, gülpembe badem misali nazenin vücutlarına kırmızı ibrişim peştamallar sarıp dereye girer, Hüseyin Baykara sohbetleri eder. Devlet baruthanelerinden biri de Sultan Bayezid-i Veli zamanında burada kurulmuştur. Her biri onar kantar gelir, yüz adet tunç havanlar ve türlü türlü çarklar görülmeye değer. Baruthanenin ustası, amelesi iki yüz nefer işçisi vardır; ayrıca mesi-

re ile baruthaneyi korumaya memur bir bölük acemi oğlanı da bulunmaktadır. Ama Allah göstermesin, barut ateş alırsa orada olanların cümlesini ebabil kuşları gibi havada uçurur, yaklaşmamalı, uzaktan temaşa etmelidir..." diyor.

Boğaziçi yalılarının kara rengini kaldıran İbrahim Paşa, Kâğıthane mesiresinden de kara barutu kaldırdı. Sadrazam olduğunun tezine, 1717 Nisanı içinde III. Ahmed'e burada bir kır ziyafeti verdi; dere kenarında padişaha ve diğer itibarlı davetlilere mükellef çadırlar kuruldu. Gençler ve askerler at koşuları yaptılar, cirit oynadılar, pehlivanlar güreştirildi. Sadabad mamuresinin kuruluşuna ilk adım işte bu kır ziyafetidir ki o tarihte Yirmisekiz Çelebi henüz Fransa'ya gitmemiş ve Versailles'ı görmemişti. Buna rağmen Versailles'ın, İstanbul'un atmosferine ve Türk'ün zevkine göre tadil edilecek güzel bir model olduğunu kabul etmek lazımdır.

Sadabad yapılarına 1722'de başlandı ve bir sene içinde tamamlandı. Dere boyu, Kâğıthane köyünden Haliç'in bitimindeki Karaağaç Kasrı'na kadar parsellendi ve her parçası bir güzel kasır, bir lale bahçesi ve bahçesinde fıskıyeli bir havuz yaptırmak şartıyla devlet ve saray erkânına ve İstanbul zenginlerine temlik edildi, dağıtıldı. Kâğıthane'de padişahlara mahsus muhteşem tesislerin yanında bu suretle her biri aynı güzellikte yüz yetmiş kasır yapıldı ve hepsine ayrı ayrı isimler konduktan başka bu geniş mamureye de Sadabad denildi, bu saha dere boyundan sırtlara kadar şenlendi:

Oldu Sadabad şimdi sevdiğim dağ üstü bağ

Derenin iki kenarına rıhtım yapıldı, bahçelerde mermer kanallar içinde sular dolaştırıldı; büyük mermer havuzlara aslan ağızlarından sular aktı, havuzların göbeklerindeki fıskıyelerden sular püskürüp savruldu, kanalların ve derenin üstüne zarif köprüler kuruldu, çeşmeler, selsebiller, çağlayanlar yapıldı; onlara da birer isim verildi, "Cedvel-i Sim", "Cisr-i Nurani", "Çeşme-yi Nevpeyda" denildi. Resm-i küşadı da 1723 yılında lalelerin doruk zamanında yapıldı. Saz, söz, rakkas, saki, şarap, kebap, mahbup, nigâr ve lalelerle çerağan sefalarında geceler gündüzlere eklendi.

Bazı yazarlar, "Kaplumbağaların sırtına mumlar dikilirdi ve lale

tarlalarının arasına salınırdı..." diye çerağan sefalarını ne kadar yanlış ve kaba anlatırlar. Halbuki o devrin bir adamı, Kâtip Salahî Efendi şöyle yazıyor: "... menşurlu (prizmalı) billur kandiller lalelerin arasına konulur, kandillerin ışığını o menşurlar, çiçeklere aksettirir, bu suretle ışıklanan binlerce rengârenk lalenin gece seyrine doyum olmaz."

Bu prizmalı billur kandillerle gece çiçek ışıklandırma, o tarihte Versailles saraylarının bilmediği güzellikti. Zamanımızda sanat şaheseri abideler projektörlerle aydınlatılıyor. Çerağan sefasının, çiçekten koca bir abideye nakledilmiş şeklidir. Kaplumbağaya güzel mahluk diyemeyiz, sürüngenler sınıfına mensup bütün hayvanlar gibi soğuktur; onları sırtlarında koskoca mumlarla çiçekler arasında takır tukur dolaştıran kaba hayal ile prizmalı billur kandillerden bahseden zarif hakikat arasındaki tezat karşısında Lale Devri'nin günlük hayatını anlatmak çetin iştir. Onun içindir ki bu devri kapayan Patrona Halil'in hayat hikâyesi içinde bu faslı Nedim'in terennümlerine bırakıyorum.

Derun-u laleden ateş füruzan olduğun gördük
Bugün mecliste zevkin böyle tufan olduğun gördük

* * *

Rakkas!.. Bu halet senin oyununda mıdır?
Âşıklarının günahı boynunda mıdır?

* * *

Bir elde gül, bir elde cam geldin sakiya
Hangisin alsam, gülü yahud ki camı, ya seni?

* * *

Açıldı dilberin ruhsarı gibi laleler güller
Çerağan vakti geldi lalezarın didesi ruşen

* * *

Seyr olub raksı yine dilber-i mümtazların
Yine eflake çıkar naleleri sazların
Cane ateş bırakur şulesi avazların
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerağan geldi

* * *

Sürmeli gözlü, güzel yüzlü gazalan anda
Zer kemerli, beli hançerli civanan ande
Bahusus aradığım serv-i hıraman ande
Nice akmaya gönül su gibi Sadabad'e.

Yahya Kemal "Mahurdan Gazel"inde bir Lale Devri resmi çizerken bir nigâr-ı nazenin tahayyül ediyor:

Gördüm ol meh duşine bir şal atub lahurdan
Gül yanaklar üstüne yaşmak tutunmuş nurdan
Nerdubanlar busiş-i nermin damaniyle mest
İndi bin işveyle bir kâşane-i fağfurdan
Atladı damen tutub üç çifte bir zevrakçeye
Geçdi sandım mah-i nev ayine-i billurdan

Nedim de bir şarkısında:

Eyvah o üç çifte kayık aldı kararım
Şarkı okuyub geçdi bir afet var içinde!..

diyor, fakat, Nedim'in üç çifte kayığında şarkı okuyup geçen afet, Yahya Kemal'in nurdan yaşmak tutup üç çifte kayığa binen güzeli değildir, bazen hakikat, hayalin yanında kaba ve dikenlidir, işte Nedim'in acı itirafı:

Erbab-ı dil oldu hep civana meftun
Hiç kalmadı bir zen ülfetinden memnun!

Büyük işler

Bir elinde gül, bir elde de şarap tasıyla gelen dilber sakinin karşısında şair, gülü mü, tası mı, sakinin kendisini mi alacağını şaşırabilir; ve bir kalender de saçlı köçek civana, "Sabah koynunda mıdır?.." diye sorabilir. Kâşanelerinde kurulmuş meclislerde zevkusefa bir tufanı andıran çılgın coşkunlukta da olsa, Lale Devri için, günlük iş hayatına renk ve lezzet veren küçük, masum kabahatlerdir. Felaketli harplerle geniş topraklar kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, 18. asrın o yıllarında yine bir cihan imparatorluğudur; 1718'de padişahın mühr-i hümayununu koynuna koyan Muşkaralı İbrahim Paşa, her şeyden evvel devletin ve Türk milletinin üstüne çökmüş olan karanlık kasveti kaldırıp atmak isterken, günlük hayat sahneleri elbet ki bir cihan imparatorluğunun şanına layık haşmetle açılacaktı. Lale Devri âlemleri, halka zulümle kurulmuş sefihane meclisler, halk inim inim inlerken atılmış kahkahalar değildir. Evvelce de kaydettik, kademe kademe herkesin nasibini aldığı bir ferahlık devridir. O devrin şairi Nedim çok haklıdır:

Yani İbrahim Paşa kim feza-yı âlemi
Matemabad olmuş iken bezm-i Cemşid eyledi
Bîgarazdır, merhametperverdir, anınçün anı
Hazret-i Allah her kârında teyid eyledi!

Burada İbrahim Paşa'nın büyük işleri, o otodidakt büyük vezirin aydın şahsiyetini belirten kalkınma yolundaki işleri üzerinde duralım. Her biri, onun adını kıyamete kadar hayırla andırmak için kâfidir.

Osmanlı sarayında dünyanın en zengin antika eşya ve mücevher hazinelerinden biri vardı; muhafazası sağlam nizama bağlanmış, içinden bir habbeciğin kaybolması ihtimali önlenmişti, 16. asrın başlarından beri de her açılıp kapanışında Yavuz Sultan Selim'in mührüyle mühürlenirdi. Fakat aynı sarayda, asırlardan beri ihmal edilmiş bir de kitap hazinesi vardı. İmparatorluğun kuruluşundan beri, en şöhretli hattatların yadigârı, kıymetlerine paha biçilmez el yazması Mushaflar, İslami ilimlerde ve tarih ile edebiyat üzerine, bilgi âleminin her kolunda en makbul eserlerin yeryüzünde tek nüshaları, yahut en güzel nüshaları, gayet kıymetli ciltler içinde, altın nakışları ve renk ahenkleri göz kamaştıran müzehhep kitaplar, zengin ve nadide minyatürler, eski kıymetli haritalar ve her türlü konuda her biri ayrı ayrı kıymet binlerce tarih vesikası, Harem'deki ve Enderun'daki köşklerin kitap dolaplarında dağınık, tasnifsiz, bakımsız yatmaktaydı. İbrahim Paşa sadrazam olur olmaz sarayda Üçüncü Avlu denilen yerde, 18. asır Türk yapı sanatının da en güzel eserlerinden biri sayılan büyük bir kütüphane yaptırdı ve Osmanlı sarayının kitap hazinesini bu binanın içinde toplayıp yerleştirdi. Dolaplarda hapsedilip unutulmuş o kıymetli ve nadide eserleri, saraydan devlet adamı olarak yetişecek gençlerin istifadesine arz etti. Zamanımızda *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi* adını taşıyan ve yalnız vatanımızın değil, dünya yüzünde eşsiz bir kitap hazinesi olan bu eser İbrahim Paşa'nın ne kadar büyük çapta bir inkılapçı olduğunu göstermek için kâfidir.

Böyle olduğu halde asil bir mahviyetle kendi adını devletin resmi vakayinamesinde kaydettirmedi; Vakanüvis Raşid Efendi bu kütüphaneyi padişahın emriyle kurulmuş gibi yazar. Unutmamalıdır ki Sultan III. Ahmed, Osmanlı tahtına 1703 yılında oturmuştu. İbrahim Paşa onun tahta çıkışından tam on beş sene sonra sadrazam oldu. Bu on beş yıl içinde on iki sadrazam değişmişti, ne kendisi ve ne de bu on iki vezir, saraydaki dağınık kitap hazinesini görmemişlerdi; bir imparator için harp zamanları da olsa, sarayında bir kütüphane yaptırmak külfet, masraf değildir.

Büyük ahşap şehir İstanbul, fetihten İbrahim Paşa devrine kadar, üç asra yakın zamandan beri yangın denilen ateş afetine karşı tedbirsiz yaşamaktaydı. Bir yerden ateş çıkıp da o anda orada bastırıla-

maz ise ve şiddetli bir rüzgâr da esiyor ise, yangın derhal cehennemi bir felaket oluyor, şehrin dörtte birini, üçte birini, yarısını ve hatta 1660'ta olduğu gibi dörtte üçünü yakıp mahvediyordu. Binalarla beraber muazzam milli servet kül oluyordu. Üç asra yakın zaman içinde İstanbul şehri yangınlarıyla yok olan bu milli servet ancak astronomik rakamlarla hesaplanabilir. Muşkaralı İbrahim Paşa sadaretinin ilk yıllarında da, biri 1718 Temmuzunda, biri de 1719 Temmuzunda iki büyük yangın olmuştu. İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de ve hatta dünyada yangına karşı ilk itfaiye teşkilatını bu büyük vezir kurdu. Bir yangın tulumbası icat eden Davud Gerçek Ağa adındaki bir Fransız mühtedisini himaye etti, 1720 yılında, efradı acemi oğlanlarından seçilerek Yeniçeri Asker Ocağı'na bağlı bir Yangın Tulumbacıları Ocağı kurdu, tulumba mucidi Davud Gerçek Ağa'yı da tulumbacılara ağa tayin etti. Toplum kalkınmasını ne kadar çeşitli yollarıyla düşünmüş bir vezir olarak ne büyük başarıdır.

Paris'e fevkalade elçi olarak giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, oğlu Said Mehmed Efendi'yi de beraberinde götürmüştü, vezirden bunun için izin isterken İbrahim Paşa, "Götür... Zeki gençtir, oradan nakışlar alıp dönecektir..." demişti. Yanılmadı, bu genç, Paris'in kitapçı dükkânları ile matbaalarını dolaşmayı eğlence yerlerine tercih etti, memleketine dönüşünde de matbaacılıktan anlayan Macar mühtedisi İbrahim Müteferrika'yı buldu ve beraberce İstanbul'da ilk Türk matbaasını kurmaya karar verdiler. Karşılarında taassup denilen aşılması güç, her tarafı çengelli bir kara duvar, tefekkür yolunu kapayan bir "utanç duvarı" vardı. İbrahim Paşa büyük medeni cesaretiyle bu gençlerin üzerine vezirliğinin himaye kanatlarını gerdi ve şeyhülislamdan izin fetvasını alarak onlara 1727 yılında ilk Türk matbaasını açtırdı. Başka hiçbir iş yapmasaydı, sadece ilk Türk matbaasının hami kurucusu olarak adı Türkiye tarihine altınla yazılacaktı.

Abbasi halifelerinden Filozof Memun, "İnsan üç çeşittir" diyor, "bir kısmı gıda gibi her zaman ve her yerde lazımdır. Bir kısmı deva gibidir, yerinde ve zamanında lazımdır, bir kısmı da illet gibidir, Allah bizi onlardan korusun!.."

Devlet gücünü, yerinde ve zamanında iktidara geçmiş o deva gibi insanlar temsil eder; işte Muşkaralı İbrahim Paşa onlardan biriydi.

Paşa

İstanbul'un imar işinde cami ve mescitler için, "Mevcutları tamir ve ihya edelim, kâfidir, ecdadın ruhları da şad olsun..." diyen Muşkaralı İbrahim Paşa hayır sahiplerini medrese, mektep, çeşme, çarşı boylarına dükkân, han, kervansaray, köprü yaptırmaya, başta İstanbul, kasabalara su getirtmeye teşvik ediyordu. Biri Üsküdar'da, biri İstanbul'da Ayasofya yanında Sultan III. Ahmed adına Lale Devri'nde yaptırılmış iki abidevi meydan çeşmesi bugün Türk yapı sanatının şaheserleri arasındadır; İtalyan edibi Edmondo de Amicis İstanbul çeşmesi için, "Zaman ile altın yaldızları azıcık dökülmüş, boyaları da biraz uçmuş, mermerleri de kararmış... Bu koca pırlanta ilk günü kim bilir nasıl parlıyordu?.. Yüz altmış yıllık bir mazisi var... Onu bir defa görmek, hayalinin ölünceye kadar hafızadan silinmemesi için kâfidir... Hiç tereddütsüz, billur bir fanus altında muhafaza edilmeye değer!.." diyor.

Lale Devri mimarisi, büyüklü küçüklü, bu ayarda eserler yarattı. İbrahim Paşa'nın kendisi de İstanbul'da Şehzade Camii yanında bir darülhadis, bir mescit, bir medrese ve bir çarşı yaptırdı.

Güzelleşen İstanbul ve İstanbul'un dört mevsiminin ayrı ayrı letafeti İbrahim Paşa'ya Muşkara'yı unutturmamıştı; büyük adam, yapıcı elini oraya da uzattı, cami, medrese, mektep, kervansaray, çarşı, hamam ve çeşmelerle o köy, Türkiye haritasında bir kasaba oluverdi ve adı değişti, "Nevşehir" dediler ve bu yeni şehri kuran vezir de Nevşehirli İbrahim Paşa oldu.

Gençliğinde bir müddet Eski Saray Baltacıları Ocağı'nda neferlik ettiğinden ötürü saray muhitinde kapı yoldaşı olarak benimsenmiş, kendisine "Teberdar İbrahim Paşa" denilirdi, saray helvacıları arasında da ısrarla adı "Helvahaneli İbrahim Paşa"ydı. 1717'de, sad-

1730 ihtilalinin büyük muhterem Şehidi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa.

razamlığından bir yıl evvel padişahın kızı Fatma Sultan'la evlenmiş, resmen "Damat" unvanını almıştı.

Bu Fatma Sultan'ın, Yadigâr Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım'la garip bir alın yazısı benzerliği vardı; henüz beş yaşında sabiyken sembolik bir nikâhla Sadrazam Silahdar Ali Paşa'nın zevcesi olmuştu, genç ve güzel Ali Paşa, Petervaradin Meydan Muharebesi'nde şehit olduğu zaman 11 yaşındaydı ve paşasından bakire olarak dul kalmıştı, bir sene sonra, 12 yaşında başından ikinci nikâh geçti, yeni kocası İbrahim Paşa, 51-52 yaşındaydı, gelin sultandan 40 yaş, hatta kaynatası olan padişahtan bile 7-8 yaş büyüktü; evliydi, çocukları vardı, kızları kocadaydı, biri hemşehrilerinden Mehmed Ağa'nın, biri de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu Mustafa Bey'in karısıydı; oğlu Mehmed Bey de hani neredeyse üvey anası sultanla yaşıt sayılabilecekti. 1717'de de 9 yaşında koca oğlandı, iki sene sonra padişahın dört şehzadesiyle beraber Okmeydanı'nda yapılan büyük düğünde sünnet oldu.

O düğündedir ki, Yadigâr Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım, otuz sene evvel Davutpaşa İskelesi'ndeki yalısına getirttiği ve artık tamamen unutmuş bulunduğu yakışıklı genç helvacının ne zamandan beri adını ve şöhretini duyduğu, padişahın küçücük kızıyla evlenen ve sadrazamlığa kadar yükselen Teberdar İbrahim Paşa olduğunu görmüştü. Nevşehirli İbrahim Paşa ise bilakis, muhabbetnamesini saray helvahanesindeki ocağa atıp yaktığı Gürcü Sultanı unutmamıştı. Genç, güzel ve kibar fahişenin nazik elleriyle gözlerine bağladığı çevreyi hâlâ saklıyordu; bir vesileyle eline geçtikçe o büründüğü çevrenin dört köşesindeki dört siyah laleye dalgın dalgın bakıyordu. Binden fazla lale, renk renk, düz, alacalı, tombul, narin, bodur, boylu, toplu, perişan ve binden fazla isim, Nur-i Cemil, İksir-i Saadet, Saye-i Hüma, Ruy-i Mahbup, İhsan-ı Yezdan, Cilveengiz, Şevkâver, Erike-i Lahut, Peymane-i Gülgûn, Serbaz-ı Cihan; o laleleri tohumdan yetiştiren kibardan ve avamdan yüzlerce namlı çiçekçi. Vezir, "Bir gün bir kara lale açmaz mı acep!.." diyordu. Gürcü Sultan'ın dağlı ateşi ve dağlı vahşetiyle bakan kara gözlerini görür gibi oluyordu. O yalı neredeydi? O körpe hanım hâlâ toy şahbaz civanlar peşinde dolaşıyor muydu?..

Helvacı tezgâhtarı Muşkaralı İbrahim'in vekar ve asaleti ve iffeti, şahsiyetinin mimarı kendisi olarak vezirliğe yükseldikten sonra zer-

re kadar zedelenmemişti. Hakiki aydın adamın altın kafasına sahipti, gurur ve zilletle paslanamazdı. Devletine hizmet edeceğine inanmıştı, devletin sahibi olan Sultan III. Ahmed'i de şehzadeliğinden tanımıştı, müstereddit, dönek, nefsinden başkasını düşünmez bu hasis adamı idare edecekti.

İbrahim Paşa'nın kuvvetli nefis güvenini mevki hırsından ayırt etmek lazımdır; hırs, yüksek devlet makamlarına tesadüflerle ulaşan ve o makamların ehli olmayan kimselerde bulunur ve oradan ayrılırlarsa bir ikinci tesadüfle gelemeyecekleri korkusuyla, ayrılmamak için ellerinden geleni yaparlar; boşluklarını gururla gizlemeye çalışarak kuvvet karşısında zelil, aciz karşısında zalim olurlar. En küçük kıymetten ürkerler, onu yeri için tehlikeli rakip görürler; meclislerine, etraflarına eclaf arasından türemiş kimseleri toplarlar, yahut ki bu gibileri kendileri yetiştirirler; toplumda çoğunluğu teşkil eden ayaktakımının kuvvetine dayanırlar, avamfirip olurlar. Ayaktakımı tarafından övülmek için amiyane fırsatlar yaratırlar, bilhassa dini istismar ederler.

Cehil karanlığı içindeki memleketinin muhtaç olduğu kalkınmayı görmüş ve bu yolda büyük cesaretle ağır devlet mesuliyetini yüklenmiş olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, en aşağı tabakalarına varınca, halkın huzur içinde, neşe ve şetaret içinde refahını sağlamak isteyen devlet adamıydı. Etrafına kıymet bildiği kimseleri topladı, kimseyi rakip olarak görmeye tenezzül etmedi ve dolayısıyla her işinde, her emrinde kimseden korkmadı. Başına keçe külah geçirerek yalın ayak sokağa çıkmış olsa, onu gören, "Bu adam vezirdir!.." derdi. Saçından ayağının tırnağına, unvanının has manasıyla paşaydı.

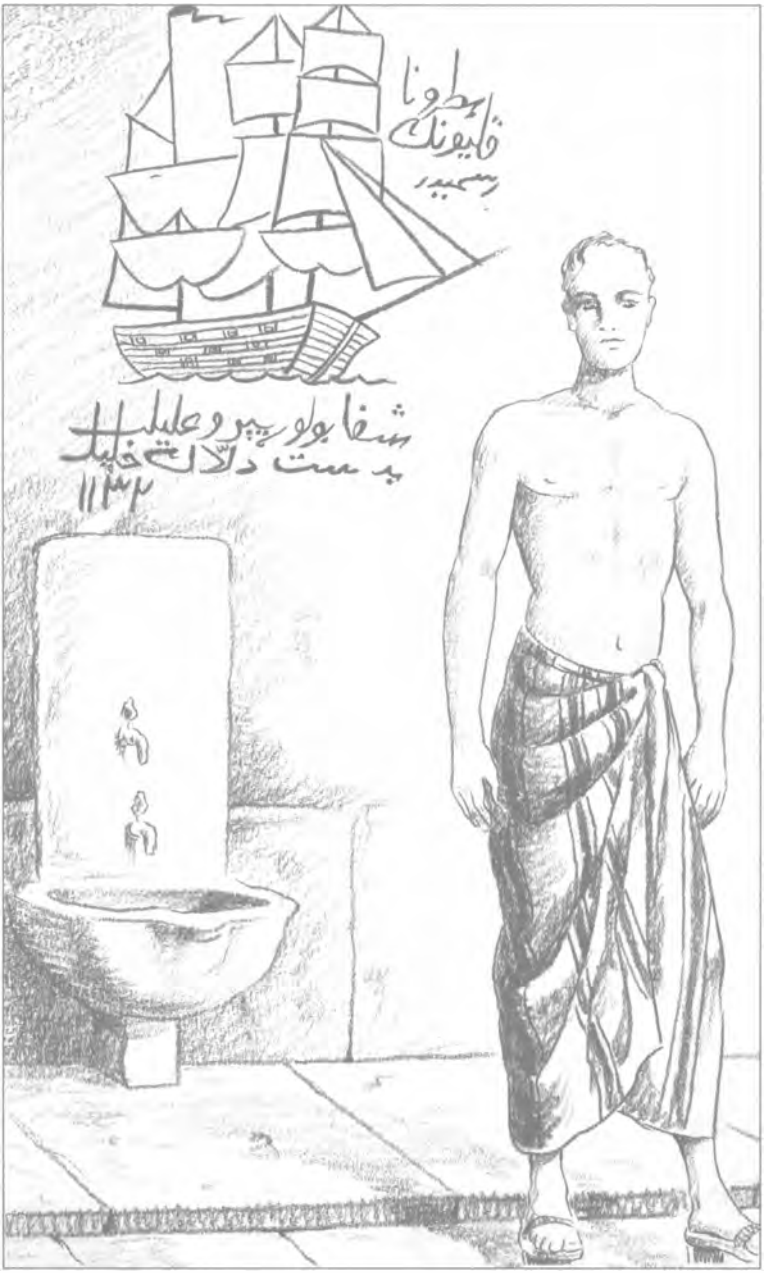
1719 yılındaki o meşhur düğünün ilk günü, aradan otuz yıl geçmiş olmasına rağmen Atlıases Fatma Hanım, Yeni Çarşı'nın (Mısırçarşısı) Ketenciler Kapısı'ndaki helvacının nevcivan çırağını işte bu vezir şahsiyetiyle teşhis etmişti, delikanlının kanadı altına girmeye karar verdiği halde günlerce aratmış, bulduramamıştı. Onu sadrazam kisvesi altında bulunca baygınlıklar geçiren yaşlı yosma, artık aralarında derin bir uçurum olduğunu da görmüştü; o akşam kendisine el sürmeyen o temiz delikanlı evlenmiş, kızlarını evlendirmiş, üstelik körpe bir de sultan almıştı. Ya kendisi?.. O da yalnız değildi, bir yeni delikanlısı vardı, 19 yaşında bir Arnavut civanı, Sultan Beyazıt Hamamı'nın bıyığı yeni terlemiş tellaklarından Patrona Halil.

Patrona Halil

Lale Devri başlarken 47-48 yaşlarında bulunan Yadigâr Bölükbaşı kızının güzelliği solmamış, bakışlarındaki dağlı ateşi küllenmemişti ama, serveti tükeniyordu. Otuz yıldan beri şarapla ve kebapla muhabbet meclisleri kurarak şu kadar garip yiğidi giydirip kuşatmış ve hanım armağanı olarak o şahbazların parmaklarına birer kıymetli elmas yüzük takıp koyunlarına da mücevherli altın saat koymuştu; geliri giderine yetmemiş, gelir kaynaklarını satıp yedirmeye başlamıştı.

Davutpaşa İskelesi'ndeki yalı da çöküyordu; otuz yıl içinde koca ahşap binaya tamir yolunda tek çivi bile çakılmamış, eşyasından hiçbir şey yenilenmemişti. Perdeler çürüyüp dökülmeye başlamış, yastıkların, minderlerin yırtıklarından pamuklar, yünler fırlamış, yataklar da aynı durumdaydı. Bu yalıda dikiş iğnesi tutacak kadın eli yoktu; hallaç da elinde kemanesiyle işe değil, hallacın civanı keman ebrularıyla cümbüşe geliyordu. Artık eski kâşanede fuhşun sefil yüzü, altın yaldızları dökülmeye başlamış, kızıl bakır sırıtıyordu. Buna rağmen Atlıases Fatma Hanım için hâlâ zengin kadındır denilebilirdi. Yaşayış tarzını hiç değiştirmeden sekiz on yıl daha yalın ayaklı ve yarım pabuçlu, fakat sırma bıyık ve sümbül perçem şu kadar şahbazı daha çuha esvaplar, altın saatler ve elmas gül yüzüklerle donatabilirdi.

Davutpaşa İskelesi Hamamı ile Yadigârbey Yalısı arasından bir yol geçiyordu; o çarşı hamamının cümle kapısı Aksaray ile Yedikule arasındaki cadde üzerindeydi. 1718 baharında Yadigâr Bölükbaşı kızı bir gün bu hamamdan çıkan bir delikanlı gördü. Kumral bı-

İstanbul'da Beyazıt'ta Hünkâr Hamamı'nda Tellak Patrona Halil bin İskender.

yıkları duman gibi henüz terlemiş, 19 yaşında var yok, uzun boylu, kavak fidanı gibi, tığ gibi ve yüzü gayetle dilberdi. Üstelik kaba beyaz çulakiden Arnavut esvabı vardı; cepkeninin yakası, önü, kol yenleri ve poturunun yanları ile paçaları siyah şeritlerle süslenmiş, başına ak keçeden bir Arnavut külahı koymuş, çorapsız tellak tarafından uğurlanıyordu, Arnavutça konuşuyorlardı. Oğlan hanımla göz göze gelmiş ve hanımın bakışından nakış alır gibi olmuştu, delikanlı, lacivert ile siyah arası, ejderha kabuğu rengindeki gözleriyle yaşlı, fakat güzel hanıma öylesine bakmıştı ki, Atlıases Fatma Hanım'ı hem umuda düşürmüş hem de korkutmuştu.

Hanım o bakışı yaman şahbazın kim olduğunu iki gün içinde öğrendi, bunun için de bir hamlacısının yol aşırı hamama gitmesi kâfi gelmişti. Aslı Avlonyalı bekâr uşağı, Tersane'de kalyoncu nefer, bir yandan da Sultan Beyazıt Hamamı'nda soyunmuş Arnavut tellak taifesinden İskenderoğlu Halil'di; Tersane'deki hizmeti de patrona gemisinde olduğu için hamam çıplağı ayaktaşları arasında ve iki üç Halil'in içinde "Patrona" lakabıyla anılıyordu.

Devşirme kanunu kalktıktan ve Yeniçeri Asker Ocağı'nın kapısı umuma açıldıktan sonra esnaf tabakasının ve ayaktakımının uçarlı, koşarlı, pençeli zeberdest gençleri ocağa nefer yazılmışlar, ocak disiplininin bozulduğu o devirde, hem Yeniçeri Ocağı'ndan ulufe, neferlik yevmiyesi alıyorlar hem de kendi işleriyle uğraşıyorlardı. Şehri olanlar evlerinde yatıp kalkıyor, kışlada, kollukta şöyle bir görünüyorlar; bekâr uşağı olanlar da, işlerine göre, kâh fırınlarda, hamamlarda, bostanlardaki uşak odalarında kâh kışladaki koğuşlarında barınıyorlardı. Cebeci, topçu, zağarcı, kalyoncu gibi diğer asker ocaklarında da durum aynıydı. Bu arada, cebecilerden, topçulardan, kalyonculardan ve yeniçeri bölüklerinden yüzlerce nefis İstanbul hamamlarında soyunmuşlar, bütün esnaf teşkilatında olduğu gibi ananevi merasimi, duasıyla bellerine siyah bir peştamal kuşanarak tellak olmuşlardı, hatta daha doğrusu bir tarifle, diğer esnaf arasında tellakların da hemen hepsi, kapılarını ardına kadar açmış asker ocaklarından birine nefer olarak yazılmışlardı. 18. asrın birinci yarısında İstanbul hamamlarında işler tellak taifesinin büyük kısmı da Arnavut'tu.

İşte Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım'a ejderha kabuğu göz-

leriyle baktığında o hanımı hem ümide düşüren hem de korkutan Arnavut Patrona Halil böyle bir şahinbaş, cundabaz haylaz, tüyünü düzmek için, isterse üç otuzunda acuze olsun, kahpe hanım davetine can atarak koşacak kopuk palazdı.

İstanbul'a hangi tarihte gelmişti bilinmiyor; fakat 1718'de 19 yaşında olan bu taze civan hamam uşağının kendi âleminde bir şöhreti vardı; işini zevkle benimsemiş, müşterileri hizmetinden hoşnut oluyordu; çalıştığı Beyazıt Hamamı'nın soğuk halvetinin bir duvarına usta bir el, acayip bir yağlı kömürle yelkenlerini açmış bir kalyon resmi çizmiş, resmin bir yanına "Patrona kalyonun resmidir", altına da "Şifa bulur pir ü alil, bedest-i Tellak Halil" diye yazmış ve Hicri takvimle 1132 tarihini koymuştu.

Zamanımızda bir harabe halinde bulunan ve depo olarak kullanılan Sultan Beyazıt Hamamı'nda bu kalyon resmi, 1931-1932 arasında, yazılar güçlükle okunur halde, kazınmak istenmiş de izi tamamen yok edilememiş halde duruyordu.

Patrona Halil, İstanbul'da bir iş tutmuş ayaktakımından bütün Arnavutlar gibi Türkçeyi pek az biliyordu. Türkçe konuşurken ekseriya kelimeleri bağlayamıyor, söylediğini anlamak karşısındakinin ferasetine kalıyordu. Kendi işi üstünde hamamı, sabunu, keseyi, lifi, lengeri, peştamalı, havluyu, nalını İstanbul'da görüp öğrenmişti, öğrendiği gibi kullanıyordu, fakat suya "uy", sıcağa "zent", soğuğa "ftoft" diyordu.

Davutpaşa İskelesi'ndeki mahut yalıya ilk getirildiği gece, kendisinden 28-29 yaş büyük olan, hatta anası yerinde Atlıases Fatma'nın güzelliğine, kahpe işvesine ve cilvesine hayran olmuş:

"Grue yeme!.. Şum emirye, şum emirye!.. (Hanımım!.. Çok güzelsin, çok güzelsin!..)" demişti.

Sicil defteri

Arnavut kesimi beyaz esvaplı ve beyaz keçe külahlı delikanlı için, "O şahbaz Avlonyalı olup Beyazıt Hamamı'nda tellaktır..." demişlerdi. Aslında Avlonyalı değil, Horpeşteliydi, "Üzümünü ye, bağını sorma" demişler, Atlıases Fatma Hanım için matlup olan, nereli olursa olsun İskenderoğlu Halil'di.

Çökmekte olan yalının dökülmeye başlamış eşyası ile perişan hali bile Tellak Halil'in tahayyül edemeyeceği bir lükstü, ihtişamdı. Atlıases Fatma Hanım ise, Halil'in 19 yıllık ömrünün ilk kadınıydı. Hamam çıplağı nazlanmadı; heyecanlıydı, duygularını kıt Türkçesiyle dile getiremeyince Arnavutça konuştu:

"Andır poşo, ama çutyam!.. (Rüya görüyorum, ama uyanığım!..)" dedi.

Ve içki sofrasının başına diz dize oturduklarında:

"Şarap mepi günah ooşt, por tüe ked günahet ibay!.. (Şarap içmek günahtır, fakat senin için bütün günahlar işlenir!..)" dedi.

Göz göze uzun uzun bakıştılar; Halil yolun acemisiydi, ilk adım nasıl atılır bilmiyordu:

"Mudaaşt!.. (Sevişelim!..)" dedi.

Arnavutça bilmeyen Yadigârbey kızı, Halil'in ne söylediğini anlamıyordu, ama delikanlının alımına çalımına denk kalınca sesi tatlıydı; "Sevişelim" teklifine anlamadan gülümsedi, Halil bu cilveden cesaret alarak:

"Mupuss!.. (Öpüşelim!..)" dedi.

Öpüştüler, hanım oğlan elinden ve oğlan hanım elinden içti, cepkenini atmış ve gömleğinin yakasını açmış olan delikanlı:

"Serhoşş uboona!.. (Sarhoş oldum!..)" dedi.

Ve sonra hanımın kulağına fısıldadı:

"Grue yeme... Meflet, meflet!.. (Hanımım... Yatalım, yatalım!..)"

O gece için Atlıases'in de, Patrona'nın da ağzına pek yaraşacak olan beyit çok eskidir:

Benimle bir gicecik camehabe girme misin
Beni günaha sokup sen sevaba girme misin!

Yalının otuz yıldan beri dikkatle tatbik edilmiş usulü, nizamıydı, gözleri bir makremeyle bağlanarak getirilmiş olan Halil, ertesi sabah kayığa gözleri bağlı bindirildi ve delikanlının gözlerindeki makreme, kayık Yenikapı önlerine gelince çözüldü. Bütün varlığı boy bos, el ayak şekil ve tenasübü ve kaş gözün letafet üzere istifinden ibaret süfli hamam uşağının başından bir hal geçmişti ki, önce gözleri bağlı, sonra açık, Yemiş İskelesi'ne kadar o kayık yolculuğunda geçen geceyi parça parça tahayyül ettikçe vücudu asabi ürpermelerle titriyordu, günah işlemişti, korkudan titriyordu ve zevke doyamamıştı, hırsından titriyordu.

Yemiş İskelesi'nde karaya çıkarken, yıllar boyunca aynı yolda şu kadar genci götürüp getirmiş kahpe hanım uşağı sefil hamlacılara, "Ben o hanımı bir daha ne zaman görürüm?.." diye sormak istedi; kıt Türkçesiyle:

"Ben hanımı gördüm ne zaman?.." dedi.

Sefil herifler ona cevap vermeye tenezzül etmedi, biri, iri kıyım çıplak ayağının nasırlı tabanını iskeleye dayayıp iterek kayığı açtı.

Kadimden beri büyük şehrin dirlik ve düzeninden sorumlu İstanbul Kadılığı, bütün esnaf arasında bilhassa bekâr uşaklarını, dolayısıyla hamam uşaklarını sıkı kontrol altında bulundurmaktaydı. Bütün uşakları zincirleme kefalete bağlanmış hamamların sicil defterleri vardı. Uşaklar isim ve baba isimleri, memleketleri, saç, bıyık ve sakal kıl renkleri, varsa vücut özürleriyle yazılırdı. Kapıkulu asker ocakları disiplininin bozulmasından sonra hamam uşakları arasında bu ocaklardan birinde kayıtlı olanların isimleri yanına ocaklarının adı da yazılmıştır.

Hicri 1132, Miladi 1719-1720 yılları arasında tanzim edilmiş, aslının nerede olduğunu bilemediğimiz ve elimizde ancak bir kopya-

sı bulunan bir sicil defterinde Beyazıt Hamamı uşakları tespit edilmiştir:

Tellaklar:

1- Ahmed Mustafa, Avlonya, sernöbet, çarebru, kumral; 2- Ali bin Hüseyin, Avlonya, topçu, sarı bıyıklı; 3- Nasuh bin Bektaş, Görice, topçu, kara bıyıklı; 4- Halil bin İskender, Horpeşte, Patrona, henüz ter bıyık; 5- Zeynel bin Bayram, Elbasan, genç oğlan, kumral; 6- Kasım bin Mustafa, Elbasan, kalyoncu, ihtiyar, ak sakal; 7- Haydar bin Ramazan, Arnavut Belgradı, kara sakallı; 8- Murad bin Murad, Arnavut Belgradı, taze oğlan, kumral; 9- Halil bin Ahmed, Arnavut Belgradı, çarebru, kumral; 10- Cebbar bin Mustafa, Arnavut Belgradı, çarebru, kumral; 11- Haldun, Cezayirli, kalyoncu, ihtiyar, ak sakallı; 12- Hasan bin Mustafa, Alaplılı, genç oğlan, kara saçlı; 13- Satılmış bin Mustafa, Boyabatlı, ince kara bıyıklı; 14- Kerem bin Ali, Beypazarlı, henüz hat aver, kumral; 15- Firuz, Acem köle, genç oğlan, kara saçlı; 16- Süheyl, zenci köle, genç oğlan.

Natırlar:

1- Şahin, Rus köle, çarebru, sarı; 2- Mehmed bin Salih, şehri, topçu, kara sakallı; 3- Yusuf bin Mehmed, şehri, cebeci, taze oğlan, kumralca; 4- Mustafa bin İbrahim, Malatyalı, cebeci, kara bıyıklı.

Külhancı:

Zünnun Baba, Erzincanlı, kara sakallı.

Külhanda barınır genç oğlan ve hammal beyler:

Serdesteleri Kalem Bey, bin Abdullah, çarebru, sarıya mail kumral. On nefer beylerdir: Elif Bey bin Abdullah, Cemşid Bey bin Abdullah, Keşmir Bey bin Abdullah, Sırma Bey bin Abdullah, Telli Bey bin Abdullah, Koruk Bey bin Abdullah, Baygın Bey bin Abdullah, Çerkez Bey bin Abdullah, Ateş Bey bin Abdullah, Sanem Bey bin Abdullah.

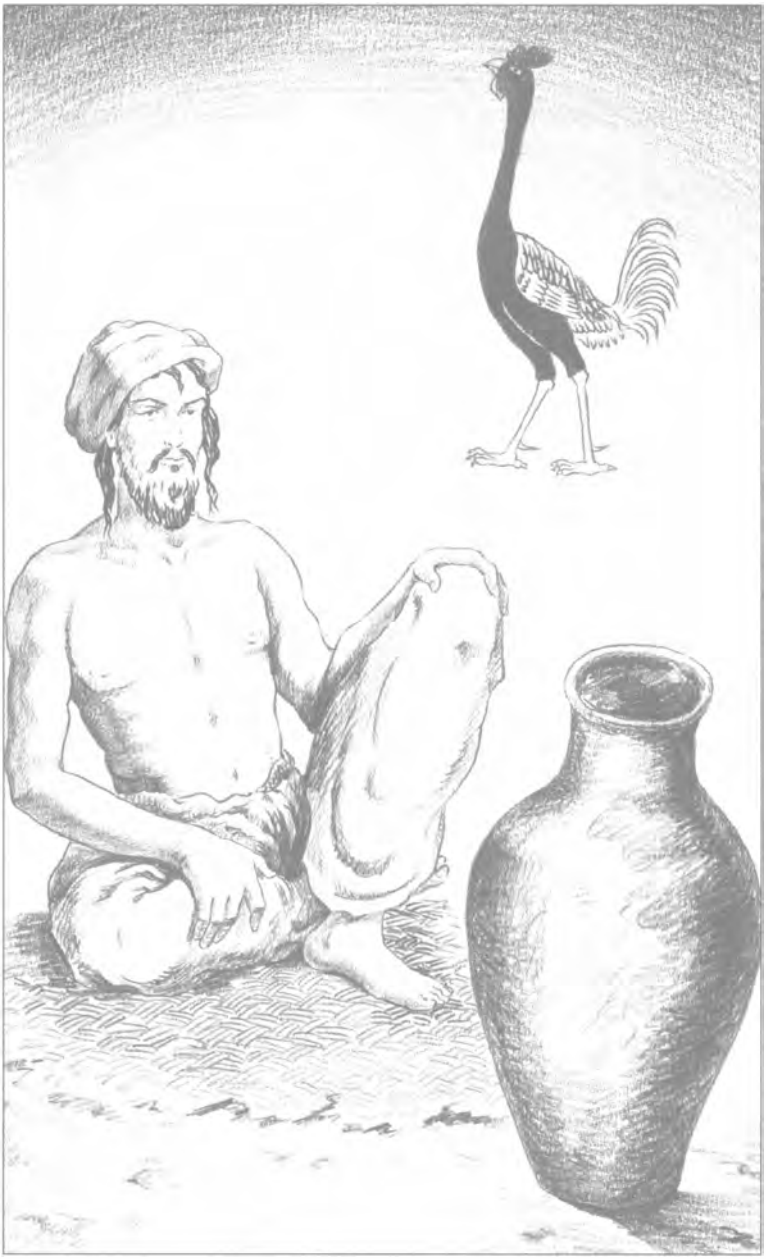
Acı hayat hikâyesini ve kanlı büyük macerasını anlatmaya başladığımız hamam çıplağı Patrona Halil'in elindeki yıkıcı kuvveti, künyeleri babası meçhul anlamında Abdullahoğlu diye yazılmış ve hepsi bir bakımdan pek manalı isimler ve bey unvanını taşıyan hamam külhanlarında barınan bu genç oğlan hammallar teşkil etti. O zamanlar bu haneberduş çocuklar ve delikanlılar korkunç serseri kalenderlerin elinde bir tarikat nizamı altında toplanmışlardı.

Külhani Layhar

Zamanımızın dilinde külhanbeyi tabiri, "çapkın, her türlü edepsizliği yapabilecek tıynette olan kimse, baldırıçıplak güruhundan biri" anlamına gelir; fakat aslında böyle basit bir deyimden ibaret değildir; külhanbeyliği, İstanbul'da 17. asrın sonlarında başlamış ve haneberduş, kimsesiz oğlan çocuklarının, mürahik gençlerin korkunç serseriler ve kalenderler pençesine düşerek türlü merasimi, nizamı, ayinleri ve hatta süfli ve sefil bir tekke hayatıyla bir apaş tarikatının kurulmasına kadar varmıştır. Biz bu tarikata, serserilerin kendilerine pir olarak kabul ettikleri Layhar adında Afganlı bir kalendere nispetle "Layhariye", yahut İstanbul'daki tekkelerini hamam külhanlarında kurdukları için "Külhaniye" adını verebiliriz. Haneberduşların hamam külhanlarını tekke edinmeleri de yine o Layhar'ın hatırasına bağlanmıştır.

Rivayete göre Layhar, miladın 9. asrı sonları ile 10. asrı başlarında Şarkın pek ünlü sultanlarından Mahmud Gaznevî zamanında Gazne'de bir hamam külhanında oturur, çul çaput içinde yarıçıplak, saçı sakalına karışmış süfli bir ayyaş filozofmuş. "Layhar" bu adamın adı değil, lakabıdır. "Lay" Farsça çamur, balçık, batak demektir; "har" da yine Farsça "horden=yemek" kökünden "yiyen, yiyici" demektir; meyhaneciler şarap küplerinin dibinde birikmiş çamur halindeki tortuyu bu kalendere getirir verirlermiş, tek gıdası, yediği bu sekir verici çamur olduğu için asıl adı unutularak Layhar, "çamur yiyici" lakabıyla anılmış.

Bu ayyaşın asırlar boyunca yaşamış şöhretinin sebebi Sultan Mahmud Gaznevî'nin Senayi Bey adında gayetle mahbup ve makbul bir nedimiyle olan macerasıdır. Lale Devri'nin başlamasından

Külhanbeylerinin piri Kalender Layhar.

az önce, 1712'de 70 yaşındayken divan edebiyatının büyük üstatlarından Nâbî Efendi, divanında bu macerayı manzum olarak naklet-miştir. Hiç tereddüt etmeden kaydederiz ki büyük şairin bu manzumesi, çağdaşı olan apaş kalenderler tarafından kurdukları tarikat için bir tarih temeli olarak benimsenmiştir. Gazneli Külhani Layhar, İstanbul külhanilerinin piri olmuştur. Nâbî Efendi şöylece anlatıyor:

Genç ve güzel nedim her gün sabahın erken saatinde atına biner, saraya gidermiş, onu daima karşısında görmek isteyen Sultan Mahmud, devlet işlerinde hemen bütün emirlerini akıl ve zekâsına ve bilgisine son derece güvendiği Senayi Bey'e danışarak verirmiş. Delikanlı bir sabah saraya giderken yolu Layhar'ın mekânı olan hamam külhanının önünden geçmiş ve atı, sanki bir batağa düşmüş gibi dizkapaklarına kadar toprağa gömülmüş. O sırada Layhar da külhancıya:

"Layımı doldur Baba!.. Bir dolu da Senayi Bey'in aşkına içeyim!.." diye bağırmış.

Külhancı:

"Sen o beyin adını ağzına alma, hepimizin başını ateşe yakarsın!.." demiş.

Kalender bir nara atarak ısrar etmiş:

"Doldur Baba, doldur o beyin aşkına! O beyin aşkına!"

Bu konuşmayı işiten Senayi Bey merakla külhana girmiş ve Layhar'ı görür görmez ayyaş kalenderin öylesine tesiri altında kalmış ki hemen külhancının elinden şarap maşrapasını alarak şarap çamuruyla doldurmuş, Layhar'ın önünde diz çöküp ona sakilik etmiş ve kendisi de onunla beraber lay içmiş. Nâbî Efendi:

Aldı Senayi anı çün itti nuş
Katre iken bahr olup itti huruş

diyor. Yine rivayet edilirmiş ki Senayi Bey o günden sonra Layhar'ı kendisine bir mürşit bilmiş, külhanda onun müridi, sakisi olmuş ve Layhar'ın talimi üzerine Sultan Mahmud'u Hindistan seferine teşvik etmiş. Bu Şark padişahının pek haşmetli, tantanalı devri de ondan sonra başlamış.

İstanbul kalenderlerinin Layhar'ı pir edinerek İstanbul hamamlarının külhanlarında bizim "Layhariye" veya "Külhaniye" adını ver-

diğimiz apaşlar tarikatı tekkelerinin kurulmasına, devrin de çok yardımı olmuştur.

Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Süleyman, Sultan II. Ahmed ve Sultan II. Mustafa hemen devamlı olarak Edirne'de oturmuşlardı. Elli yıl kadar süren bu devir içinde, İkinci Viyana Muhasarası bozgununun felaketli perişanlığı da karışarak, İstanbul'un idaresi çok ihmal edilmişti. Hırsızlık, cinayet, şehir şekaveti gibi zabıta vakaları çoğaldıktan başka fuhuş da salgın halini almıştı. Sekiz on sene içinde analarının yüz karası olup devrin âdetince cami avlularına bırakılmış ve yaşayabilenleri haneberduş serseri olmuş çocuklar fevkalade çoğalmıştı. Hem idarede ihmaller ve hem de bu çocuklar bir apaşlar tarikatının kurulmasını çok kolaylaştırmıştı. Hamam külhanlarında toplanan kimsesiz, serseri mürahik gençler, nevhat delikanlılar "Hamam Hamalı Beyler" adı altında maskelenerek tarikatın kalenderler baziçesi müritleri olmuşlardı. Burada, önce alaylı bir tabir gibi görünen "bey" unvanı üzerinde de azıcık durmalıdır.

Ayaktakımından damgalı fahişeler için babası belirsiz çocuk doğurmak utanç teşkil etmemiştir; bunlar analarının yuvarlandığı fuhuş girdabı içinde sürüp çıkmışlardır. İstanbul'un hayta ve hezele güruhuna katılmışlardır. Cami avlularına terk edilen çocukların büyük ekseriyeti ise, fahişe olarak dile düşmekten çekinmiş günahkâr hanımların evlatlarıydı. Onun içindir ki bu kara bahtlı hanımoğlu gençlere "bey" denilmiştir; külhana girdiklerinde de "külhanbeyi" olmuşlardır. "Bey" unvanını, bir imparatorun gözde nedimiyken külhanda bir kalendere mürit ve saki olan Senayi Bey'in hatırasına bağlamak da mümkündür.

Sayısı mütemadiyen yükselen gizli fuhuş mahsulü haneberduş oğlanların, gençlerin türlü suçların faili olacakları acı bir hakikatti; onun içindir ki onların külhanlarda, hükümetçe bilinen yerlerde toplanması, herhangi bir vaka karşısında suçlu arayacak zabıtanın da işini kolaylaştırmıştı. Bunun içindir ki İstanbul Kadılığı hamamların sicil defterinde onları da diğer hamam uşakları arasında, barındıkları hamamların adı ve kendi isimleriyle tescil etmekte hiçbir mahzur görmemişti. Kaldı ki hamallık da yapıyorlardı, bir kısmı sokaklara avare dağılırken birkaçı da hamamda kalarak ufak bir ücret karşılığı müşterilerin hamam bohçalarını taşırdı.

Külhanbeyleri

Acı hayat hikâyesini nakletmekte olduğumuz Patrona Halil'in macerasına iştirak hisseleri büyük olan külhanbeylerini çok yakından tanımak lazımdır.

Külhana alınacak olan haneberduş oğlanın en az 11 yaşına basmış bulunması yahut vücut yapısının o yaştaki çocuk kadar serpilmiş, gelişmiş olması gerekirdi; fakat en mühim şart, anasız babasız olmasıydı, hatta en makbulleri bir cami avlusuna bırakılmış, vücutları analarının utancı çocuklardı; eğer anaları malum bir fahişe ise, o kadının ölmüş olması şarttı. 15 yaşından büyük çocuklar da külhanilik terbiyesine istenilen şekilde ayak uyduramayacakları için külhana kabul edilmezlerdi. Külhanbeyi 23 yaşına kadar külhanda kalır, sonra toplum içinde, beden kuvvetiyle ve yüz yırtıklığıyla yapabileceği bir iş bulup geçimini temine çalışırdı.

Apaş kalenderler tekkesi dediğimiz bir hamamın külhanında daima on nefer külhanbeyi bulunurdu, bu on genç bir "deste" teşkil ederdi ve destebaşı unvanıyla bir amirleri vardı. Destebaşılara apaşlar tekkesinin şeyhleri diyebiliriz, pençeli hayta kalenderlerdi ve onların külhanda kalmaları için yaş tahdidi yoktu. Destebaşı dörtkaşlı bir taze şahbaz yiğit yahut 40'lık, 50'lik sakallı bir olgun adam olurdu.

Külhancıya "baba" denilirdi, külhan tekkenin aşçıbaşısı yedindeydi.

Külhanbeylerinden biri tarafından sokakta rastlanıp getirilen, yahut külhana kendi ayağıyla gelen çocuğun külhana alınması için destebaşı tarafından beğenilmesi, külhanbeyliğine uygun görülmesi lazımdı.

Destebaşı:

"Burada verilen emre hayır demek yoktur, etini kesip şarabımıza kebap edip yesek boynunu büküp ağzını açmayacaksın, razı mısın?.." diye sorardı.

Külhaniliğe namzet oğlan "Razıyım!.." deyince destebaşı onu hemen ana doğması soyar, üstünden çamaşır ve esvap namına ne çıkarsa alır ve ona lime lime yırtık bir gömlek ile aynı şekilde yırtıklarından bacakları ve butları görünür bir don verirdi ve "Beylik şanıdır, ayakların taşta toprakta azürde olmasın" diyerek çıplak ayaklarına bir çift de partal pabuç giydirirdi. Pabuç beylik için sembolikti, oğlan onları bir sefer giydikten sonra çıkarıp atabilir ve yalın ayak dolaşabilirdi. Oğlanın sırtından alınan eşya destebaşının olur ve onun tarafından hemen o gün bitpazarına götürülüp satılırdı.

Külhana alınan yeni beyin şerefine o gece ananevi merasimle bir pilav ve helva ziyafeti verilirdi. Pilav ve helva için lazım olan pirinci, yağı, irmiği, şekeri oğlan o gün bakkal bakkal dolaşarak kendi eliyle toplardı. Bu maksatla destebaşı, soyup külhani kılığına soktuğu yeni beyin eline bir torba vererek, "Bu torbayı yağ, pirinç, şeker ve irmikle şurasına kadar dolduracaksın!.." derdi ve sonra külhanbeyliği yolunda ne yapacağını anlatırdı, "Utanmayacaksın, dolaşacağın bakkal dükkânlarında kovulmaktan sıkılmayacaksın, dayak yememeye çalışacaksın, arsızlıktan çekinmeyeceksin; iste, vermezlerse bir daha iste, yine vermezlerse tekrar iste, sızlan, yalvar; bakkal dükkânına sinek gibi yapış, kopma; eğer bakkal veya çırağı seni hırpalamaya kalkarsa şirretleş, dükkânın müşterilerine sokul, sürün; tiksinir, iğrenirlerse daha daha sürün, sırnaş!.. Haydi uğurun açık olsun!.." derdi.

Pilav ve helva tencereleri ile lengerleri külhan tekkenin demirbaş malıydı. Yeni beyin külhanda yapacağı ilk gece ziyafeti için külhancı iki lenger dolduracak kadar pilav ve bir lengerlik irmik helvası yapardı. Ziyafet sofrasına akşamüstü, ortalık karardıktan sonra ve beylerin hepsi külhana dönüp toplandıktan sonra oturulurdu.

Külhan tekkenin demirbaş eşyasından üç kollu bir demir şamdan vardı, o gece bu şamdana dikilip uyandırılan üç muma:

"Pirimiz Layhar'ın gözü, kalp gözü, yüreği" derlerdi.

Sofra büyük bir ağaç sini üzerine kurulurdu. Beyler, destebaşı ve külhancı sofranın etrafında diz çökerek otururlardı; pilav da helva da kaşıkla değil, avuçla yenilirdi.

Külhana yeni giren bey, kendi şerefine verilen ziyafet sofrasına oturtulmazdı; tekrar soyunur, ana doğması uryan olarak ayakta durur, bir elinde testi, bir elinde maşrapa, isteyene su dağıtırdı; fakat su ver denilmez, "Yandım kardeş..." diye su istenirdi. Destebaşı kalender ile külhancı babaya da şarap sunar, sakilik ederdi; beyler ancak destebaşının ikramıyla şarap içebilirlerdi.

Pilav ile helva yendikten sonra külhancı irice bir lokma ekmek koparır, ağaçtan oyulmuş tuz çanağına batırır ve o lokmayı üç parmağıyla tutardı; destebaşı ile bütün beyler de onu taklit ederek birer lokma ekmek koparırlardı; sonra külhancı, bu apaşlar tarikatının gülbangi diyebileceğimiz bir manzume okurdu:

Bu ocağın adı gerçek külhandır
Yersizlere yurtsuzlara mekândır

Nice erler yetişmiştir külhandan
Kim bilir kim bugün nerde pinhandır

Ana baba kucağını bilmeyen
Yavrucuklar bu külhanda mihmandır

Âşık Layhar pirimiz üstadımız
Hak budur kim eşi gelmez sultandır

Nice yıllar uryan yatub külhanda
Köçeği de uryan taze fidandır

Aşk ile meşk kalenderlik rahıdır
Külhan böyle muhabbetli meydandır

Maşuk olan âşık kadri bilmese
Misl-i melek olsa dahi nadandır

Aramıza geldi bir can paresi
Ol çerağ-ı hüsne gönül şamdandır

İşte uryan olmuş Layhar aşkına
Bugün gonca yarın gül-i handandır

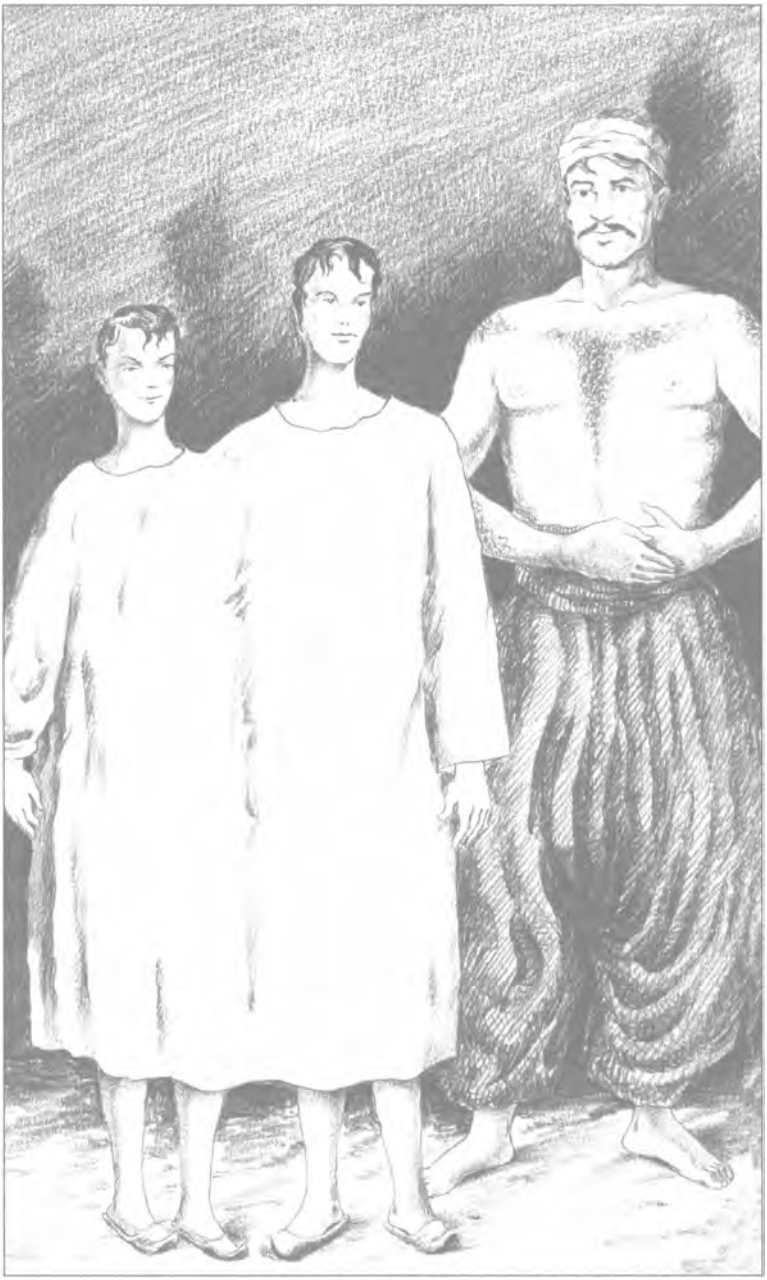
Hû çekelim Layhar'ın aşkına huuuu
Yürekteki şulemiz ol nurdandır.

Külhancı baba tarafından okunuşunda her mısra beyler tarafından da koro halinde tekrarlanırdı. Külhanbeyleri bu manzumeyi ezbere bilmeye mecburdular. Sonra yeni beyin kabul ayini, merasimi başlardı.

Layhar'ın kefeni

Toplum ahlakını kirli çıplak ayaklarla çiğneyerek kelbi bir felsefeyle daldıkları sefalet batağı içinde teşkilatlanmış külhanbeylerinin, Patrona Halil'ın elinde müthiş bir tahrip kuvveti olacağını söylemiştik. Hayatlarını bundan ötürü bütün çıplaklığıyla naklederken, hayta kalenderlerin sevk ve idare ettiği bu iffetsiz apaşların dinsiz olduklarını da hiç tereddüt etmeden kaydedebiliriz. Pirleri Layhar bir put olmuştu; onun bir gün külhandan muazzam ve muhteşem bir horoz olarak uçup gittiğine inanırlardı, onun içindir ki İstanbul külhanbeylerinin nazarında horoz, kutsiyet taşıyan hayvandı. Onun içindir ki sabahleyin horozlar öterken hepsi uykudan uyanmış, sokaklara dağılmış olurlardı.

Külhana yeni bir beyin alınması dolayısıyla verilen pilav ve helva ziyafetinden sonra bir ayin yapılırdı. Ziyafet esnasında sofraya oturmayarak ana doğması çıplak halde sakalık ve sakilik yapan 11-15 yaş arasındaki yeni çocuk, tarikat gülbangi de okununca, kendisine ayrılan pilavı ve helvayı yer ve bir maşrapa şarap içerdi; oğlan o şarap maşrapasını ağzına götürürken diğer beyler, "Layhar Sultan aşkına şifa olsun!" derlerdi. Sonra yine o uryan haliyle ve tembih üzere hiç sıkılmadan gayet serbest tavırla bir pösteki üzerinde yan yana diz çökerek oturmuş destebaşı ile külhancı babanın önüne gelir, ellerini öper ve karşılarında dururdu. Destebaşı ayağa kalkar, külhandaki beylerin arasından bir genci, yeni gelene "kardeş" seçerdi. Yeni gelenden 2-3 yaş büyük olması şart olan bu kardeş de hemen çırılçıplak soyunur ve yeni beyin sağ tarafına geçer dururdu. Diğer beyler onları ortalarına alarak etrafında halka olurdu. Kül-

Layhar'ın kefeni ve bir külhan destebaşısı.

hancı da kalkar, külhan ağzı üstünde bir rafta, bohça içinde saklanan ve "Layhar'ın kefeni" denilen bir gömleği alır, getirirdi; destebaşı, iki yakası ve iki kolu bulunan bu gömleği yan yana durmuş iki çıplak oğlana başlarından geçirip giydirirdi, öylesine ki, bir gömlek içinde iki çıplak vücut; dışardan, oğlanlardan birinin sağ eli, öbürünün sol eli ve iki baş ile dört çıplak ayak görünürdü. Gömlek giydirildikten sonra külhancı, yüzünü külhan ağzına dönerek diz çöker ve iki elini dizleri üstüne koyarak ezbere bir nutuk irat ederdi; nutkun metni şuydu: "Ey Layhar evlatları!.. Burada senin benim yoktur, herkes kardeştir. Aynı babanın tohumundan ve bir anadan doğmuş olanlar birbirini boğazlarlar; analarını babalarını bilmeyen Layhar'ın evlatları ise birbirlerini tekvücut bilirler. Layhar'ın kefenini sağlığında giyenler ölünceye kadar kendisini kardeşinden ayrı görmez. Başlarınız ikidir, ama vücutlarınız birleşmiştir, biriniz sağa bakarsa öbürü solu gözler. Sizi birleştiren bu külhandır, her günkü kazancınızı buraya getireceksiniz, bu külhan sırrıdır, külhanda kazan bereketidir!.."

Sonra, "Layhar horoz oldu, uçtu gitti; ruhlar piri sultanımıza Fatiha!" derdi. Bir defa alnını secdeye koymamış beyler Fatiha okumak şöyle dursun, kelime-i şahadeti bilmezlerdi. 11-15 yaşına kadar, külhana girmeden önce bir hayır sahibinin kolundan tutup sünnet ettirdikleri müstesna, külhanbeylerin çoğu hatta sünnetsizdi.

Önde destebaşı ve külhancı, hamamın külhanbeyleri birer birer gelirler, yeni beyi, "Hoş geldin yeni kardeş" diyerek yanaklarından öperlerdi.

Sonra hepsi kenara çekilir, külhanın ortasına beylerin yatağı döşenirdi. Bu yatak bir kül yığınıydı. Külhancı eski soğuk küllerin üstüne birkaç kürek sıcak kül çıkarıp serper, o yığının ortasına da boydan boya birkaç kürek ateş koyardı. Beyler üzerlerindeki çulu çaputu çıkarıp kül üstünde çırılçıplak ve yan yana uzanarak yatarlardı, beşi ateşin bir tarafında, beşi öbür tarafında kendi tabirlerince "taban ateş" yatılırdı, yani ayaklarını ateşe doğru uzatırlar, başları dışarıda kalır, başlarının altına da saçları küle bulanmaması için bir çuval parçası çekerlerdi. Yalnız o kabul gecesine mahsus olarak yeni bey ile aynı gömlek içindeki kardeşi külhanda ayrı bir köşede, bir pösteki üstünde yatıp uyurlardı. Destebaşı da kendi pöstekisinde yatardı. Beyler yattıktan sonra külhancı üç kollu şamdandaki mum-

ları söndürüp külhanbeylerini karanlıkta bırakır ve külhan yanındaki kendi odasına çekilirdi.

Külhanda karanlıkta kalan beyler artık birbirlerinin haliyle ve kendilerine hitap etmeyen seslerle meşgul olmazlardı.

Ancak 18. asır sonlarındadır ki külde yatma terk edilmiş, külhanbeyleri, külhancı odası yanında yapılan büyük bir odada çuval, kilim, hasır üstünde yatmaya başlamışlardır.

Külhanbeylerinin günlük hayatı şöyle geçerdi: yukarda da kaydettik, üstünde çırılçıplak yatılan kül döşekten sabaha karşı alaca aydınlıkta, Layhar'ın hatırasıyla mukaddes bildikleri horozlar öterken kalkarlardı. Bunun için de hem Layhar'ı temsil ederek hem saat yerinde, külhan avlusunda cins bir horoz beslerlerdi. Külden çıkınca yıkanmazlar, palasparelerini şöyle bir silkip giyerlerdi.

Çarşılardan, bazen de saray ve konak kapılarından sırnaşık dilencilik yoluyla erzak toplamaya 11-15 yaş arasındaki küçük beyler çıkardı, bunların sokaklarda çift çift dolaşması tarikat-i külhaniye nizamındandı.

16-23 yaş arasındaki beyler ise avare dolaşırlar, bahar ve yaz mevsimlerinde, yolları üstündeki dükkânlardan malum usulleriyle günlük nafakalarını toplayarak çayırlara, bağlara, bostanlara yayılırlar, yatıp uyurlar, sair hezele ve hayta güruhuna karışarak yahut başka bir hamamın külhanbeyleriyle zar kumarı oynarlardı. Kış mevsiminde ise bu büyük beyler "meydan süpürgesi" denilen kocaman çalı süpürgeleriyle İstanbul'un o zamanki dar sokaklarının çamurunu süpürürlerdi. Eski İstanbul sokakları ortası çukurumsu yapılırdı, bir dere yatağını andırırdı. Devamlı yağışlarda yalın ayaklı külhanbeyleri, ayaklarının tamamen gömüldüğü o vıcık sokak çamuruna dalar, çamuru yolun ortasındaki çukurumsu kanala sürüp akıtırlar, yolun iki kenarında yayalara ayak basacak yer açarlar, bu hizmetlerinin karşılığı olarak da o sokak üstündeki evlerden para toplarlardı. Karlı kışlarda da kar kürümeye çıkarlardı. Hatta bazen çamur süpürmeye ve kar kürümeye İstanbul Kadılığı tarafından hamamcı ağalar vasıtası ve "hamam hammalları" adıyla bilhassa işe çağırılırlardı.

Akşam yemekleri toplu olarak külhanda yenilirdi. Yeni bir beyin külhana girmesi münasebetiyle verilen pilav ve helva ziyafeti müstesna, külhancı, beylerin sofrasına oturmaz; onlar için hazırladığı bir

türlü yemeği sofraya bırakıp kendisi hamama gider, hamamda natır ve tellak hamam uşakları sofrasına otururdu.

Yemekten sonra bir saat kadar külhanda sohbet edilir, güzel sesliler şarkı ve türkü söyler, gazel okur, çığırtma, bağlama, tef, darbuka, çifte nakkare gibi sazlar çalınır, peçiç, âşık, tavla, üçtaş, dokuztaş gibi oyunlar oynanırdı. Aynı külhanda barınan beyler kendi aralarında kumar oynamazlardı. Kış geceleri kestane pişirilir, kebap edilir, mısır patlatılır, kış sabahları da külhancı, beylere salep pişirirdi.

Külhanbeyi argosu

Bir kalkınma devrinde devlet gücünü ağır şekilde zedeleyen bir türedi serserinin hayatını yazarken, onun elinde şerre alet olmuş külhanbeylerinin ahvalini gereği gibi anlatmak için o apaşların kendilerine mahsus bir dille konuştuklarını da söylemek lazımdır; öyle ki, onlardan olmayan bir kimse, iki külhanbeyi konuşmasından bir mana çıkaramazdı. Külhana yeni giren mürahik gencin ilk mühim işi, kısa zaman içinde bu argoyu öğrenmekti. *Lehçe-i Külhani* adında küçük bir yazma risale vasıtasıyla o dilden zamanımıza kadar yüze yakın kelime kalmıştır; müstehcen olanların karşılığını boş bırakarak ve bugünkü Türk alfabesine göre tasnif ederek *Lehçe-i Külhani*'yi aynen naklediyoruz:

Acuze: kış.
Ana: külhan.
Araba: takunya.
Baba: külhancı.
Bal almak: öpmek.
Bektaş: yeniçeri ağası.
Bıyıklı: yeniçeri kolluk neferi.
Bülbül: mahbup.
Camcı: kurnaz.
Cami: kalabalık, toplantı.
Çakıl: oğlan memesi.
Çamur: ziyafet, yerine göre.
Çiçek: genç.
Çiftlik: çarşı, pazar.

Çilek: göbek çukuru.
Çilingir: para.
Çürüklük: kabirlere taş dikilmeyen, ölülerin üst üste gömüldüğü fukara mezarlığı.
Darphane: kumar.
Defterli, defterdarlı: .....
Deve: hamamcı ağa.
Duman: tütün.
Dübara: yalan.
Düşeş: tokat.
Düşman: tulumbacılar.
Edeplik: peştamal.
Elma: topuk.
Ezan: horoz sesi.
Gâvur: kasap.
Gelin odası: halvet.
Giyinik: natır.
Gül: ateş.
Gülistan: hamam.
Gümüş: nikâhlı karı.
Hatem: sadrazam.
Hindi: aptal.
Hurma: esmer güzeli.
İstif: uyku.
Kalaycı: köçek oğlan.
Kandil: sarhoş.
Karakatır: kömür.
Karanfil: .....
Kaş: bıyık.
Kayık: hamam nalını.
Kaz: yaygaracı.
Kınalı: altın.
Kızıl bayram: yangın.
Kızıl ırmak: salhane.
Koçan: ihtiyar.
Küflü: hasis.

Küskün: kız memesi.
Mahbube: yaz.
Mektep: zindan.
Mihrap: civan ayağı.
Nakış: kaş göz, yüz çizgisi.
Nalsız: yalın, çıplak ayak.
Nargile: boşboğaz.
Öksüz: .....
Pabuçlu: ulema.
Pestil: hasta.
Sıçan: bakkal.
Sırma: fahişe.
Sıvamak: iltifat.
Simit: kolayca ele geçen şey.
Soyunuk: tellak.
Sucuk: zengin.
Suyolu: cadde.
Süpürge: saka.
Şah: eşsiz güzel oğlan.
Şahmerdan: .....
Şamdan: arkadaş, ayaktaş.
Şeytan: baht.
Şıkırdım: kendi aralarından maşuk.
Taşlık: mezarlık.
Tavla: aşçı dükkânı.
Topal: beceriksiz.
Turalı: padişah.
Uyku: ölüm.
Uzuncaova: hafif suçluların hapsedildiği ve amele gibi çalıştırıldığı Tersane'ye bağlı, "iplikhane" adındaki miri halat imalathanesi.
Yeldeğirmeni: bedava şey.
Zülal: dudak, yâr dudağı.

Eğer kuruluş için 1683 tarihini, İkinci Viyana Muhasarası bozgunu yılını kabul edersek bu apaşlar tarikatı, "külhanbey" ismini Türk lügatına bırakarak 1846 senesi haziranına kadar bir buçuk

asırdan fazla yaşamıştır. Patrona Halil'in kanlı macerasına tam kadrolarıyla katıldıkları zaman onları görenler, "Hamam külhanlarında yatar kalkar oğlan uşak makulesi üç yüz nefer haneberduşan" diyor.

Bir külhan tekkede barınan bir deste külhanbeyi on genç olduğuna göre Lale Devri'nde İstanbul'da bu Külhaniye veya Layhariye tarikatı tekkelerinin ancak otuz hamam külhanında kurulmuş olması lazımdır. Uzun ve zincirleme harplerden sonra henüz imar edilmiş ve yüzü gülmeye başlamış İstanbul'da bir kalkınma devrini köstekleyecek ihtilalde büyük şehrin eclaf ve erazil güruhu içinde bu üç yüz külhanbeyi, tahripkâr yağmayla öylesine doyacaktı ki, şahıs olarak külhanlara, külhanlardaki kül döşeklere elbet ki dönmeyeceklerdi. Fakat külhanbeylik müessesesi, tarikat-ı külhaniye Patrona Vakası'ndan sonra da, iffetşiken ayin ve merasimiyle bir asır yaşadı. Başta fuhşun ve sonra türlü toplum yaralarının mahsulü kara bahtlı çocuklar ve körpe gençler bu tekkelerde edep, hayâ, iffet ve namus damarları çatlatılarak ve hatta kendilerine mahsus bir dille konuşturularak her türlü kötülüğün profesyonel şampiyonları olarak yetiştirildiler ve sayıları bu yüz yıl içinde üç misline yakın arttı.

Ancak 1846 yılı Haziranındadır ki (Hicri 1262 yılı Recebi) büyük şahsiyeti gereği gibi tetkik edilmemiş bir devlet adamı, Serasker Rıza Paşa, bir gece sabaha karşı İstanbul hamamlarındaki bütün külhanları bastırdı, çocuk, mürahik ve şahbaz yiğit 800 nefer külhanbeyi topladı.

Lale Devri'nde her külhanda bir deste, on nefer külhanbeyi barınırken, 1846'da külhan odalarında beyler yatan büyük İstanbul hamamları ehemmiyetleri sırasıyla şunlar olmuştur ki, bir külhandaki beylerin 4 desteye kadar yükselmiş olduğu görülür:

Gedikpaşa Hamamı 40 bey, Mahmutpaşa Hamamı 30 bey, Aksaray'da Muratpaşa Hamamı 30 bey, Ayasofya Hamamı 30 bey, Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı 30 bey, Beyazıt Hamamı 30 bey, Bahçekapısı'nda Haseki Hamamı 30 bey, Tahtakale'de Rüstempaşa Hamamı 20 bey, Laleli'de Ağa Hamamı 20 bey, Samatya'da Ağa Hamamı 20 bey, Zeyrek'teki Çinili Hamamı 20 bey, diğer elli kadar hamamda da birer desteden 500 bey.

Rıza Paşa bu beylerin 18 yaşından büyük olanlarını asker yazarak taşradaki ordulara gönderdi, çocuklara ve mürahiklere de yeni

yeni açılan devlet fabrikalarında iş verildi ve sıkı bir inzibat altında çalıştırıldılar. Fakat işte o kadar. Büyük şehirlerde sefalet, zillet ve türlü kötülüklerle heder olup giden kimsesiz bedbaht çocuklar, halli lazım gelen acı bir mesele olarak devlet eline alınmadı. Yeni nesiller yetişti.

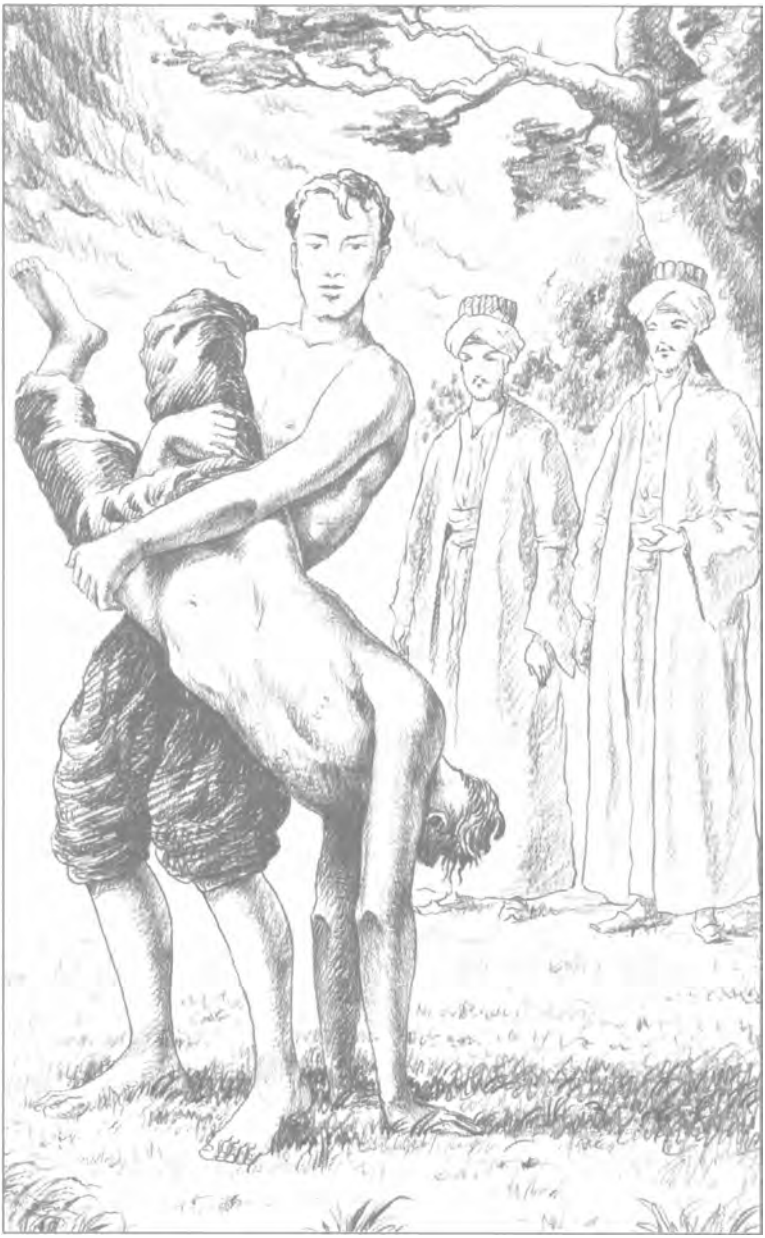
Zamanımızda bile İstanbul, hâlâ kalender Layhar'ın şarap küpüdür, içindeki mütehammir mayaya her gün, renkli kokulu, şekerli salkım salkım çocuklar atılır ve onlar da Layhar'ın evlatları gibi, iffetleriyle beraber bütün beşeri cevherlerini kaybederler ve bizden ayrı zengin bir argoyla konuşurlar. Lehçe-i külhani de devam edegelmiştir.

Yukardaki lügatçede bir kelime üzerinde bilhassa durmak lazımdır; külhanbeyleri yangın tulumbacılarına "düşman" demişlerdir. Bu kelime Lale Devri'nin veziri Nevşehirli İbrahim Paşa'nın büyük devlet adamı şahsiyeti üzerine dikkatimizi çekmelidir.

Bir gazelin hikâyesi

Esircibaşı Muhsin Çelebi, Lale Devri'nin seçkin simalarından biridir; İncesulu bir tımarlı sipahinin ikinci kuşaktan torunuydu; bu sipahi gençliğinde orduyla Dağıstan ve Gürcistan taraflarında dolaşmış ve sefer dönüşünde İstanbul'da yerleşip esircilik yapmaya başlamıştı; oğlu ve torunu bu işi kat kat geliştirmişler, hatta torunu Süleyman Ağa esircibaşı olmuş, 1721'de öldüğü zaman esircibaşılık 25 yaşında bir genç olan oğlu Muhsin Çelebi'ye kalmıştı. Muhsin Çelebi esmer üzerine şehlevent yapılı bir erkek güzeliydi. Bir buçuk asırdan beri, kız ve oğlan, güzel insanlar alım satımıyla geçinen bir ailenin servet ve görgü mirasına konmuştu; ve parlak zekâsıyla insan vücudu yapısının sır düğmelerini çözmüş, işinin pek usta cambazı olmuştu; alıp sattığı esirler onun sanatkâr elinde balmumu yumuşaklığıyla değişiyordu, ham cevher olarak aldığı cariye ve köleleri, türlü türlü saç kesimleri, uzun bir dikkatle elde edilmiş en tatlı deri renkleri, atletik beden terbiyeleriyle bir kuyumcu gibi işliyordu. Onları satmak için teşhir ederken de en cazip kıyafetleri buluyordu; bazen tığ gibi bir Megril oğlanını, dağ keçisi gibi bir Gürcü kızını dizkapaklarını bile örtmeyen kısa birer peştamalla uryan çıkarıyordu, biliyordu ki hiçbir kumaşın rengi, nakşı ve kıvrımları, onların kudretten altın yaldızlı derileri ve tatlı vücut inhinaları kadar süslemezdi; bazen de köleleri ve cariyeleri masal şehzade ve sultanları gibi giydirerek göz kamaştırıcı lüksle çıkarıyordu.

Muhsin Çelebi kendisiyle de esir pazarında satılığa çıkarılacak bir köle gibi meşgul olurdu. Tülbendinin altından kaş üstüne düşürülmüş söğüt yaprağı gibi "Muhsin Çelebi perçemi", yenleri al ka-

Evren Bey ile Arslan Bey ve Şair Nedim ile Esircibaşı Muhsin Çelebi.

ranfil oyalı "Muhsin Çelebi mintanı", kışın omuzlarına attığı beyaz yünlüden Cezayir kesimi ve kukuletası inci püsküllü "Muhsin Çelebi bornuzu" İstanbul gençleri tarafından derhal taklit edilirdi. Genç, güzel, zengin ve şık esircibaşının tek kusuru, çok okuduğu halde eline kalem almamış olmasıydı, iki satırlık bir tezkire yazmaktan bile sıkılırdı. Akranı sayılabilecek Şair Nedim'in has dostuydu. Cihangir'de dededen kalma saray misali konağında ünlü şairin bazen haftalarca oturduğu müstakil dairesi vardı. Eğer Muhsin Çelebi kendi hayatını ve devrini kalem diline vermiş olsaydı, zamanımızda Lale Devri, renkli ve sesli, müzikal bir revü filmi cazibesiyle yaşardı.

Başkalarının anlattığı bir fıkradır. Bir akşam Cihangir'deki konağın bahçesinde set üstü bir çemen sofada Nedim'le oturmuş; liman, karşı sahiller, Boğaz'ın başlangıcı ve son çizgisi ufukta Marmara ayak altına serilmiştir. Mükellef sofrada, devrin edebi zevkiyle erimiş yakuta, billurdan kırmızı güle, ateşten elmasa benzetilen "şarap"; ve hizmetlerinde bir saki-i peripeyker ki, vatanı olan uzak bir iklimin altın kafes içinde hasretini çeken bülbüldür, Nedim'in dilinde bir gazel kırıntısı:

Nim sun peymaneyi, saki tamam ettin beni!..

Daldan dala atlayan arifane sohbet, halk arasına girerek tanınmadan ülfet ve muhabbetin tadına konmuş. Bir tarih rakamı lazım ise 1722 yılı yazındaydı diyebiliriz, bir salı sabahı, tebdil-i kıyafet etmişler, birer kalem efendisi olmuşlar, bir uşak da nevale zembilini almış, Kâğıthane'ye gitmek üzere Tophane İskelesi'nden iki çifte bir kayığa binmişler. Salı günü, divan günüdür, mesirelerin en tenha günüdür.

Halk ile ülfet ve muhabbete gidildiğine göre, evvela kayıkçıların portresini halk ağzıyla çizmelidir:

İki nefer al fesli
Cezayirli afeti
Denize kürek çalmak
Tek hüner marifeti
Yüzlerde bakışlarda

Gençlik gurur nahveti
Sineleri açdırmış
Yaz günü harareti
Yüreklerinde ateş
Nazlı hanım hasreti
Dilde kaba lehçeyle
İstanbul nezaketi

Bir kır kahvesinde oturacaklardı, kahveci halden anlar adam çıkacaktı, iki kalem efendisinin o tenha günde demlenmesini hoş görecek, sofuluk taslamayacak, belki de meclislerine iştirak edecekti. Oba Çingenelerinin Kâğıthane Vadisi'ne inip dolaştıkları mevsimdi; gelincik, papatya, lavanta çiçeği, hardal çiçeği kızlar, tay, sıpa, oğlak, karaca gibi şoparlar gelecek, pervasız, yırtık, ama kıvrak, şuh çalıp oynayacaklardı. Belki de bu Kıpti çengileri, köçekleri o kır kahvecisi bulacaktı.

Kahveci umdukları adam çıkmış, fakat Çingene bulamamışlardı. Başka bir manzara, eğer yerinde ise, başka bir şenlik olmuştu. Çocuk, mürahik, şahbaz, yalın ayak, yarı çıplak, perçemli, kâküllü, tülü kafa elliden fazla külhanbeyi, bir acayip vahşet içinde gulgule, velveleyle gelmiş, çınarların gölgesine serim serim serilmişlerdi. Bir müddet dinlendikten sonra da en büyükleri zar kumarına başlamış, çocuklar çakal yavruları gibi hırlaşmalı, dalaşmalı bir oyuna koyulmuşlar, mürahikler de kendi aralarında iddialaşarak içlerinden iki genç güreş tutturmuştu. Muhsin Çelebi ile Nedim de kahveden kalkıp güreşen gençleri yakından seyre gitmişlerdi. Külhanbeyler bir şeyler konuşmuş, anlamamışlar. Biri, "Hindileri eleyelim!.." demiş, öbürü, "Makas bre!.. Hatem akrebi..." cevabını vermiş. Anlamak için hindinin sersem, elemenin soymak, makasın sus, hatemin sadrazam, akrebin de casus anlamına geldiğini bilmek lazımdır.

Lehçe-i Külhani'de tulumbacı karşılığı "düşman" kelimesinin kullanılması Şair Hamamîzade İhsan Bey merhumun bir fevait mecmuasında rastladığı bir notla aydınlanır gibidir. Bu mecmuada Nedim'in meşhur bir gazelinin yanına meçhul bir el iki üç satır yazmıştır. Gazel şudur:

Uşşakın olsa n'ola feda nakd-i canları
Seyretmedin mi dünkü fedayi civanları
Şevk ateşine sen de tutuştun mu ey gönül
Gördün mü dün güreş tutuşan pehlivanları
Ol perçemin nazirini hatırda mı gönül
Görmüş idik geçen sene sümbül zamanları.

İşte bu gazelin yanında şunlar yazılıdır:

"Kâğıthane sahrasında güreş tutuşan pehlivanlar külhannişin mühmelan güruhundan Evren Bey ve Arslan Bey nam civanlardır ki Nedim Efendi merhumun tarifiyle ve merhum Âsafpenah efendimiz emriyle yeniçeri tulumbacıyan ocağında nanpareye sahip olmuşlardı ve ol civanlar külhanda Patrona eşkıyasından Karayılan denmekle meşhur pelidin perverdeleriydi derler."

Serasker Rıza Paşa'nın 1846'da yaptığı işe, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 1722'de el atmış, fakat gereği gibi tutamamıştı.

Evren'in hikâyesi

Kâğıthane Çayırı'nda ulu çınarların gölgesinde güreş tutuşan iki genç külhanbeyi, tadımlık divanıyla Lale Devri'ni tek başına temsil eden Nedim'e en güzel gazellerinden birini yazdırmıştı. Bu şiirin hikâyesi, ilham sahnesi güreşten sonra şöylece devam etti. Esircibaşı Muhsin Çelebi o iki mürahik pehlivan taslağıyla konuştu; mesleği icabı mütehakkimane konuşmasını bilirdi, külhanbeyleri de kendilerine ancak öyle hitap edildiği zaman cevap verirlerdi. Önce isimlerini sordu, biri, "Evren Bey derler bana...", öbürü de, "Benim adım Arslan Bey'dir..." dedi. "Hangi külhanın beylerindensiniz?" sualine de Evren, "Ayasofya külhanında Karayılan Bey'in destesindenim..." dedi, Arslan Bey de Mahmutpaşa Hamamı külhanından, destebaşının adı da Emir Bey olduğunu söyledi.

İki efendinin kendilerine yaklaşıp güreşlerini seyretmesi, hem güreşi yarı bıraktırmış hem de büyüklerini kumar zarları başından kaldırmıştı; çocuklar da oyunu bırakmıştı.

Külhanbeylerine yaklaşılmazdı; batak ve yağlı kara gibi, bilakis onlardan kaçılırdı. Belli ki bu iki korkusuz efendi "hatem akrebi"ydi. Beylerin bu kanaati, o gün Nedim Efendi ile Muhsin Çelebi'nin, sonu nasıl kapanır bilinmez, fakat soyulacakları muhakkak, bir tecavüze uğramalarını önlemişti.

Üç dört gün sonra Nedim, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Çerağan Yalısı'ndaki mecliste yeni gazelini okudu. Esircibaşı Muhsin Çelebi de paşanın davetli yâranı arasındaydı, zarif şiiri o da diğerleri gibi ilk defa olarak dinliyordu; manalı manalı gülümsedi; vezir bu tebessümün sebebini sorduğunda, şiirin nasıl doğduğu-

nu anlattı. Muhsin Çelebi'nin sözleri şu satırlarda toplanır:

Yolunda âşıkların canlarını feda etmesi gereken "Fedayi Civanlar", gönülleri zevk ateşine tutuşturan "pehlivanlar", aslında bir hamam külhanında kül üstünde yatan, acayip bir kaba dille konuşan mülevves iki külhanbeyiydi; sümbül kandillerine benzetilen perçemler de, yağlı, yavşaklı saçlardı. Şairin terennüm ettiği güzellik ve cazibe, zifiri karanlık bir odaya açılan bir delikten girmiş ışık çubuğu gibiydi; kusurlu pürüzlü, dikenli, kaba hakikatlerin karşısında şairin kudreti ve şiirin sihri; işte bu ışık çubuğunu yaratabilmekti. Bütün nimetleri, lezzetleri ve ıstıraplarıyla dünya, muhayyile ufkunun genişliği ölçüsünde yaşanırdı, sanatkârın üstün hüviyeti buradaydı; parmak ucuyla dokunmadan vuslat, içmeden mest olmak, hiçi görebilmek, kanıksamış, çekenin duymadığı ıstırabı duymak.

Nevşehirli İbrahim Paşa Nedim'in fedai civanlarını görmek istedi. Ertesi gün sabahın erken saatinde Evren Bey Ayasofya külhanından, Arslan Bey de Mahmutpaşa külhanından destebaşılarıyla beraber Paşakapısı'na getirildiler. Delikanlılar vezirin huzurunda bir dakika bile kalmadılar. İbrahim Paşa her ikisini de, başında perçeminden ayağında tırnağına şöyle bir süzdü ve evvela şaire hak verdi. Bu iki delikanlı, hiç tereddüt edilmezdi, boğazlarına kadar en geniş manasıyla bir levs batağına gömülmüşlerdi. Fakat her ikisinin de yüzünde, edep ve hayâ damarları çatlamış olduğu halde öyle bir ülker vardı ki, insan onlara baktığı zaman, bakan kim olursa olsun, nefret edemiyordu, merhamet, hatta muhabbet duyuyordu. Paşa bu iki külhanbeyinin hayatı hakkında bilgi edinilmesini emretti. O gün bu mesele için Muhsin Çelebi ile Nedim Efendi de Paşakapısı'na gelmişlerdi.

Delikanlılar ile destebaşılarını yine Esircibaşı sorguya çekti. Karayılan Bey:

"Bizde külhan ana, külhancı babadır!" dedi ve Evren için konuşmadı. Fakat Evren'in kendisi çok şey anlattı:

Siyavuş Paşa adında bir vezir, padişah kızı sultanla evlenmiş ve bu izdivaçtan bir hanım sultan doğmuş; hanım sultanı da yine bir paşayla evlendirmişler, fakat genç kadın çirkin kocasının üstüne bostan yanaşması taze bir bekâr uşağını sevmiş ve maşuku ile emektar bir dadı kalfanın evinde buluşur, muhabbet edermiş, Evren, bu

muhabbetin günah çocuğu olarak doğmuş. Anası sık sık gelerek evladını görürmüş. O hanım sultanın güzelliği oğlanın hâlâ gözlerinin önündeymiş, fakat Evren dokuz yaşındayken günahkâr anası ölmüş. O zaman anasının bir hanım sultan olduğunu bilmezmiş, bunu 11 yaşındayken, dadı kalfa ölümünden az evvel anlatmış ve çocuğa elmaslı bir pazıbent vermiş, "Anan hanım sultanın yadigârıdır, sağ koluna bağla ve elin başına değinceye kadar kimseye gösterme, bir gün satar, sermaye yapar, bir iş tutarsın!.." demiş. Kimsesiz kadın ölünce evi beytülmala kalmış. O zamanlar, adı dedesine nispetle Siyavuş olan çocuk bir komşu evine sığınmış, fakat orada hem takatının kat kat üstünde ağır işle hem de anasının kahpeliğinden sık sık bahsedilerek ağır hakaretle ezilen bir uşak olmuş. Bu mihnete ve zillete, pençeleri kendisini koruyacak çağa kadar tahammüle kararlıyken bir gece mahalleleri bir yangınla kül olmuş. O ateş afetinde yanlarına sığındığı insanları kaybetmiş, sokakta kalmış, iki gün sonra da Ayasofya Hamamı külhanına sığınmış. Orada külhan nizamı üzere kendisini soyduklarında elmaslı pazıbendini destebaşı Karayılan Bey almış, buna karşılık esvabını üstünde bırakmış, diğer beyler gibi lime lime don gömlekle erzak dilenmeye göndermemiş, geceleri de çırılçıplak kül üstünde yatırmayıp, yanında, pöstekide yatırmış. Haftada iki gece de Karayılan Bey ile Ayasofya vaizi İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi'nin evine gidip misafir olurlarmış.

Burada, ilerdeki vakalar için dikkatle durmalıdır. Bu Şeyh Ahmed Efendi, Atlıases Fatma Hanım'ın molla kocası Çağşırcı Hoca'nın kardeşi Arnavut İspir Ali Ağa'nın oğlu olan şeyh köçeği Ahmed'dir. Sürmüş çıkmış, Lale Devri'nin en namlı vaizlerinden biri olmuştu. Bir zamanlar devletin başına büyük gaileler çıkarmış "Kadızadeliler" diye anılan som materyalist ham sofuların yolunda yürümekteydi. Bu sofuların sözleri ile işleri, ağızları ile yürekleri ayrı ayrıydı. Akli ilimlerle, matematikle meşgul olmak, şarkı ile türkü dinlemek, hatta güzel sesle ilahi okumak, Kuran okumak, raks seyretmek, kahve içmek, ipekli giymek haramdı. "Peygamber zamanında mescitlerde tek minare vardı" diyerek İstanbul'un büyük camilerinin birden fazla minarelerini yıkmaya kalkmışlardı. Ne kadar muhtekir, hilekâr esnaf, tefeci, yalancı şahit, muhabbet tellalı varsa hepsi yüz ve iç karalarını Kadızadeliler'in vaazlarına devamla gizlemeye çalışırlardı.

Müverrih Naimâ hayatlarını bütün çıplaklığıyla, iğrençliğiyle anlatır. İçlerinden birinin ağzıyla tarih kütüğüne geçmiş prensipleri şuydu: "İnsan bir haramı irtikâp ettiği zaman karşılığında ya mal, para çıkarı yahut nefsani zevk ve cismani lezzet olmalıdır. O zaman işlenen günah abes olmaz. Aklı olan halkın gözü önünde ipekli giymez, türkü dinlemek gibi cüzi şeylerden elini çeker, perde arkasında da altıncıklara yüzünü gözünü sürer ve sinesine dilberini alıp cismani ve nefsani zevkine bakar."

Naimâ Tarihi'nin altıncı cildinin 227'nci sayfasındaki satırlar, Evren Bey'in İspirîzade evindeki âlemler üzerine anlattıklarının tam benzeridir.

Karayılan Bey'e delikanlının elmaslı pazıbendini ne yaptığını sordular:

"Bu oğlan sekiz yıldan beri külhandadır, sultan oğludur dedik, erzaka çıkarmadık, külde yatırmadık, sekiz yıl onu yitirdik!.." dedi.

İspirîzade'ye olan hizmeti sorulunca, "Mürşidimizdir, ateşe bas dese basmak gerek..." dedi.

Arslan'ın hikâyesi

Mahmutpaşa Hamamı külhanından getirilen Arslan Bey'in de anlatılmaya değer bir hayat hikâyesi vardı; küçük delikanlının terceme-i halini külhanda destebaşısı Emir Bey anlattı, Arslan Bey de kendi geçmişini onun ağzından ilk defa olarak hayretler içinde dinleyip öğrendi. Destebaşı Emir Bey 1722 tarihinde 45 yaşındaydı, ki Arslan Bey'den 26-27 yaş büyüktü. Macerayı şöylece anlatmıştı:

"Asıl adım Ali'dir, Bosnalıyım; Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile şu kadar beylerbeyi ve sancakbeyinin şehit düştüğü Zenta bozgununda (1697'de) henüz kapıya çıkmış 20 yaşlarında acemi nefer yeniçeriydim; çorbacımız Deliçaylı Mustafa Ağa adında biriydi, o müthiş bozgunda ağırca yaralandı; kaçıp kurtulabilen bir avuç insan arasında ben de vardım, tüvana bir delikanlıydım, yaralı çorbacımı da sırtımda taşıdım, kaçırıp kurtardım. Sulh olup İstanbul'a döndüğümüzde (1699 Karlofça sulhu) beni evladı gibi sevmeye başlamış olan Mustafa Ağa bir bacağı topal kaldığı için emekliye ayrıldı, çok genç ve güzel bir kadınla evlendi, o kadından bir oğlan, bir kız iki çocuğu oldu, oğlan işte bu Arslan Bey'dir (doğumu 1704-1705 arasında olacak), kız ise Arslan'dan iki yaş küçük olup ismi Ziba Hanım'dır. Manevi evlat gibi evlerine her zaman girip çıkardım, kışlada yakışıklı delikanlı olduğumu söylerlerdi, işittiğime göre bir kalender şair benim için, 'Bu şahbaz serir-i mülk-i hüsnün emiridir' demiş, emir lakabını o zaman almışımdır; çorbacımın genç ve güzel karısı bana göz koydu, fakat ben kahpelik etmedim, çorbacıma da bir şey söylemedim, ayağımı o evden çektim. Prut Cengi yılındaydı (1711), elimden bir kaza çıktı, sekr-i hal ile kavga edip bir kal-

yoncuyu vurdum ki, o zaman 34 yaşındaydım ve 36. Orta'nın odabaşısıydım, Mustafa Ağa'nın ve sair amirlerimin şefaatiyle idamdan kurtulup üç sene zindanda yattım ve orada Ahu Baba dedikleri bir kalendere kul olup kalenderlik yoluna saptım, ki o zamanlar İstanbul'da külhanbeyliği yeni parlamıştı, kalender haneberduş gençleri ve oğlanları külhanlarda toplarlardı, beni unutmamış olan Mustafa Ağa'nın gayret ve himmetiyle zindandan çıkınca ben de Mahmutpaşa Hamamı külhanındaki Layhar Ocağı'nı açıp Emir Bey namıyla destebaşı oldum ve sokaklardan garip çocukları o külhanda soyup yatırmaya başladım. Bir sene sonraydı (1715'te olacak), bir gün Deliçaylı Mustafa Ağa mutadı olmayan bir saatte hanesine vardığında iki çocuk sahibi zevcesini bir hallaç civanıyla döşekte basmış, her ikisini de kesmiştir ve kendisi dahi kaçmıştır, bir daha namı nişanı duyulmadı; vakayı haber aldığımda sokakta kalmış olan ve o sırada 11 yaşında bulunan bu Arslan Bey'i külhanda yanıma aldım, fakat hukuk gözetip soyup dilendirmedim ve kül üstünde yatırmadım. Kardeşi Ziba Hanım'a gelince, onun halen 16-17 yaşlarında olması gerekir, ulemadan Arnavut Zülalî Hasan Efendi'nin zevcesidir, güzellikte yegâne-i zaman ve afet-i devrandır, yalnız huyu anasına çekmiştir diye duydum, yani hafifmeşreptir..."

Nedim'in fedayi civanlarının hayat hikâyeleri Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'yı çok ilgilendirdi ve düşündürdü.

İstanbul, destebaşı denilen hayta kalenderler pençesinde külhanbeyleriyle dolmuştu; 11 yaşından 23 yaşına kadar yüzlercesi külhanlarda, yaşça daha büyükleri ise şehrin bilinmeyen köşe bucağındaydı. Âr ve namus damarları çatlatılmış, dilencilikle de çalışma aşkları söndürülmüş, hepsi en küçük bir fırsatta her türlü suç işleyebilecek tıynetteydiler. Bunları toplatarak imparatorluğun geniş topraklarına saçıp dağıtmak kolay işti, fakat kıymeti, İstanbul'da muvakkat bir temizlikten ibaret kalacaktı. Büyük kısmı felaketli harp yıllarında yaygın hale gelmiş fuhşun mahsulüydü; bu yaygın fuhuş ise yasaklarla değil, bir toplum kalkınması, iş sahalarının genişlemesi, halkın huzur içinde çalışma şevkinin doğmasıyla önlenebilirdi... O zamandır ki günah çocuklarını kurtaracak, onları cemiyete kazandıracak müesseselerin kurulması mümkün olabilirdi.

Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir yangın tulumbacıları ocağı kurulmuş-

tu, bu ocağın efradı tulumbacılar da "acemi oğlanı" denilen gençler arasından seçilmişti; halbuki acemi oğlanları yeniçeri olmak üzere toplanmış gençlerdi. İbrahim Paşa, yangın tulumbacılığını külhanbeylerine biçilmiş kaftan gibi bir iş olarak gördü ve o gün bir deneme yapmak istedi; Evren Bey ile Arslan Bey'e, sadrazamın kendilerini tulumbacı yazdırmak istediği bildirildi; yevmiye hesabıyla aylık alacaklar, kolluklardaki koğuşlarda insan şanına layık şekilde barınacaklar, devlet kazanından yiyecekler, devlet kesesinden giyinip kuşanacaklar, zillet ve sefaletten kurtulacaklardı.

Sultanzade de, çorbacıoğlu da hiç düşünmeden tulumbacılığı kabul ettiler. Destebaşıları iki kalender, Karayılan Bey ile Emir Bey öylesine şaşırdılar ki oğlanlara söyleyecek laf bulamadılar.

İki mürahik genç hemen o gün bir sadaret emriyle Tulumbacıbaşı Davud Gerçek Ağa'ya gönderildiler, delikanlıları götüren bir çavuş, Evren ile Arslan hakkında gereken bilgiyi ağız haberi olarak verdi. Davud Gerçek Ağa, dilber yüzlerine bakıldığı zaman ancak merhamet ve şefkat, muhabbet duyulan iki yarı çıplak pırpırı şahbazı ağalık makamındaki tulumba sandığının efradı arasına aldı.

Karayılan Bey, Ayasofya Hamamı külhanının destebaşılığından çıkarıldı, "uygunsuz takımından tıyneti rezil habistir" kaydıyla Tersane Zindanı'na gönderildi ve o meşhur hamamın külhancısına külhandaki büyükçe beylerden birinin destebaşı seçilmesi bildirildi; Emir Bey'in Karayılan gibi kirli işi olmadığından külhanına iade edildi. Fakat bütün destebaşılar o günden itibaren tulumbacılığı, külhanbeyliğini ortadan kaldıracak bir tehlike olarak gördüler ve yine o günden itibarendir ki lehçe-i külhani'ye tulumbacı karşılığı "düşman" kelimesi girdi. Sabahleyin sokağa salınan küçüklere her gün yapılan tembih arasında, "Tulumbacıları nerede görürseniz maskaraya çevireceksiniz!.." denilmeye başlandı.

Karayılan Bey ile Emir Bey, kanlı macerasına atılırken Patrona Halil'in etrafında toplanmış ilk otuz şerirden ikisidir.

İspirîzade Efendi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kapısı halkından şeytan feneri gibi yanar döner Arnavut İspir Ali Ağa'nın oğlu Ahmed, amcası Molla İsmail Davutpaşa İskelesi'ndeki Yadigâr Bey Yalısı'na içgüveyi girdiği sırada bir Nakşi şeyhinin gece ve gündüz hizmetinde gayetle makbul müridiydi, tekke ağzıyla "şeyh köçeği", kumral üstüne kaşı gözü yerinde 19 yaşlarında Arnavut şahbazıydı. Aradan 39 yıl geçmişti, 1722'de, Paşakapısı'nda sorguya çekilen mürahik külhanbeyi Evren'in itirafıyla ipliği pazara çıktığı zaman 58-59 yaşlarında bulunuyordu; şeyhinin postuna oturmuş, Ayasofya gibi İstanbul'un en büyük bir camiine vaiz olmuş, artık ikbal yolunda bekleyeceği bir şey kalmamıştı. Hiç evlenmemiş, büyük bir servet yapmış, yine kendi cinsinden iki üç nefer Arnavut uşakla yaşıyordu.

Evren Bey'in itirafları arasında kaydettik, Kadızadeliler yolunda riyakâr bir ham sofuydu. Evren'in eliyle kaldırılmış o riya perdesinin arkasındaki mahremiyeti, hudutsuz cehlinin galiz karanlığında gayetle çirkindi; Kadızadeliler ağzıyla, "İşlenecek günahın abes olmaması için karşılığında mal ve para veya bir dilberin vücut lezzeti, nefis zevki bulunmasını" söyleyen bu materyalist şeyh efendi, avami tabirle "gündüz külahlı, gece silahlı"ydı. Kafasının dengi avamla yoğruluyordu; vaazlarını tamamen ayaktakımından büyük bir kalabalık dinliyordu. Pervasız, müstehcen teşbihlerle, hemen daima uçkur üzerine misaller vererek amiyane konuşuyordu. Sultan IV. Mehmed zamanında Kadızadeli yobaz vaizler de böyle amiyane vaazlarla cehlin karanlığında halkı devlete karşı tahrik ettikleri zaman karşılarına bir Köprülü Mehmed Paşa çıkmış ve hepsini bir gece içinde

toplatarak müritleriyle beraber gemilere doldurmuş, birkaçını Kıbrıs Adası'na, geri kalanını da meçhul adalara, hatta bir rivayete göre adem diyarına sürerek memleketi ve devleti kurtarmıştı.

Mesela onlardan birinin "vaaz" adı altındaki lafları bu İspirîzade'nin ağzından çıkmış gibi naklolunabilir:

"Her yenilik kötüdür, Peygamberimizin zamanında nasıl yaşanırsa öyle yaşamalıyız!" diyordu.

Biri sormuştu:

"O zaman çağşır ve don yoktu, onları da kaldırır mısınız?"

"Elbette kaldırırız... Peştamal kuşanılsın!"

"Ya kaşık kullanmaya ne dersiniz?"

"Onu da men ederiz, elle yesinler, yedikleri zehir değil, taamdır, ele bulaşırsa ne olur?.."

"Ya kaşıkçı fukarası ne yapsın, neyle geçinsinler?"

"Misvakla tespih yapsınlar!.."

İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi'nin ilminin hayranları, vakanüvis efendinin diliyle, "Muhtekir ve mürai esnaf kısmından hacı mandal ve fakı döngel madrabazlar ve bunların çırakları, köle ve kul cinsinden Hırvat, Kazak kakavanları, ırgat, rençber makulesi, aklı topuğunda tellak, hamal, kayıkçı, salapuryacı daltabanları"ydı, büyük kalabalıktı; fitne ve fesada tahrik edildikleri zaman müthiş yıkıcı kuvvet olurdu. Ayasofya vaizi efendi bu bakımdan çok tehlikeli adamdı.

Destebaşısı Karayılan Bey'in eliyle irşada getirilen Sultanzade Evren Bey'in o hayta pençesinden alınarak yangın tulumbacısı yapıldığını öğrenen İspirîzade divaneye döndü. Evren'in itiraflarından haberi yoktu, vaazlarında külhan destebaşılarıyla ağız birliği yaparak yobaz kafasının hırdavatçı bilgisiyle tulumbacılara karşı ateş püskürmeye başladı:

"Ateş nedir?.." dedi... "Ateş nârdır ve nâr-ı cehennemdir, cehennem ehli ehl-i nârdır, tulumbacı da ateş adamıdır, ehl-i nârdır, neuzübillah kâfirdir, ehl-i cehennemdir!.. Zira kulları azdıkça Tanrı Teâlâ onları ya zelzeleyle ya tufanla ya salgınla ya yangınla terbiye eder, yangın tulumbacısı ocağı kurmak, din ve iman ocağını söndürmektir, zira ateş kulların terbiyesi için olmuştur, yangın tulumbacısı ki yangını söndüre, Tanrı'ya karşı gelmektir, onun içindir ki tulumbacılar firavundan ve Nemrud'dan eşet kâfirlerdir!.. Şu kadar yıldan

beri yangın tulumbacısı var mıydı? Yoktu!.. Ya ne oldu?.. Bu İstanbul şehri halkı azardı, azdıkça ameli karşılığı yanardı, sonra ıslah-ı nefsle şehir yine mamur olurdu!.. Nâr-ı firkat, nâr-ı hicran, nâr-ı hasret, nâr-ı iştiyak, nâr-ı aşk cümle bizler içindir, nâr-ı beyt de bizim içindir, yanar yanar kül oluruz!. Sonra yine mamur oluruz. Nur nura gider, nur imandır ve hem aşk u muhabbettir, nârı söndüren nuru söndürür, yani imanı ve aşk ile muhabbeti söndürür... Neyyir dahi nurdan gelir, neyyir Güneş'tir, neyyireyn Ay ile Güneş'tir, yangın tulumbacısı nârı söndürür, nâr ile nuru söndürür, nur ile neyyireyni, yani Güneş ile Ayı söndürür ki kıyamet alametidir!.."

Köpürmüş ağzından bu safsata zincirini dinleyen ayaktakımı İspirîzade'nin derin ilmine bir kere daha hayran kaldı ve yangın tulumbacılarına karşı cephe aldı, o günlerde Salmatomruk'ta çıkan bir yangında tulumbacılar halk tarafından taşlanarak geri çevrildi, beş yüz kadar ev yandı.

Tulumbacılar davası kısa zamanda Sadrazam İbrahim Paşa aleyhinde geniş bir dedikoduya yol açtı, çünkü yangın tulumbacıları ocağını kuran oydu. Vaizin köpürmüş ağzı ancak yobazın İstanbul'dan çıkarılıp sürülmesiyle kapatılabilirdi. İpliği pazara çıkmış da olsa yobazın kirli mahremiyetini ona karşı silah olarak kullanmaya tenezzül edilmezdi. Tulumbacılar meselesini Evren Bey kapattı. Bir gece ağasından izin alarak İspiroğlu'nu ziyarete gitti. Ertesi sabah ünlü vaiz Ayasofya'ya Evren'i de götürdü ve onun, yanında genç bir tulumbacı neferi gören kalabalık sözlerine serapa dikkat kesildiler. Şeyh Ahmed:

"Nâr nedir?.." dedi... "Nâr ateştir, aşk ateşi de candadır, can canansız olmaz, zira canan nurdur, nur olduğu için de nârdır... Can canan ateşinde, canan da can ateşinde semenderlerdir... İşte şu tulumbacı civanı Evren Şah dahi can ateşine girmiş semenderdir, cümle tulumbacılar da semenderlerdir!.. Ümmet-i Muhammed'in can yongası mallarını halâs için nâra girer nur olurlar!.."

Dinleyenler bu ters yüzüne dönüşe şaştılar, fakat Şeyh Ahmed'den sebebini sormayı düşünmediler, "Tulumbacılar hak yolunda, aşk yolunda semenderlerdir!.." denildi.

İşte bu İspirîzade Şeyh Ahmed bir zaman sonra Patrona Halil'i kanlı macerasına sürükleyenlerin başında bulunacaktı.

Gümüşendaze vakası

İspirîzade'nin açıp kapadığı tulumbacılar meselesi cahil halkın kafasında silinmez bir iz bırakmıştı. Yobaz vaizin ağzında tulumbacılar kâfirken Evren Şah hatırı için hak yolunda, aşk yolunda semenderler olmuştu, fakat Nevşehirli İbrahim Paşa'ya artık şüpheyle bakılıyordu, "Kefereye gayetle itibar eder, sebebi ne olsa gerek?" sualinin cevabı ağızdan kulağa fısıltıyla veriliyor, "Gizli din kullanır papazmış...", "Haçını koltuğu altında saklarmış" deniliyordu.

Paşa avamfirip değildi, halka hoş görünmeyi asla düşünmeyen büyük devlet adamıydı. Bu laflar kulağına aksetse dahi yapacağı, acı bir tebessümle omuz silkmek olacaktı.

O yıllardadır ki bir Gümüşendaze vakası oldu ve paşa ile yâranı aleyhinde yeni dedikodulara yol açtı.

Gümüşendaze, güzelliğiyle İstanbul'un büyük şöhretlerinden biri olmuş 16-17 yaşlarında bir Ermeni civanıydı. Eski Bedesten'de kumaş tüccarlarından birinin tezgâhtarıydı; asıl adı unutulmuş ve büyük şehrin tarihine Gümüşendaze lakabıyla geçmiştir.

Dükkân altın kafes, Ermeni oğlanı içinde kanarya kuşu, akşama kadar dolup dolup boşalan müşterilere türlü naz ve cilveyle dil dökerdi. Bilhassa İstanbul'un nazenin hanımları, bir şey almayacak dahi olsalar, bir bahaneyle Eski Bedesten'den geçerler ve Gümüşendaze'ye uğrayıp olmayacak bir şey sorarlardı. Dilbaz oğlan da:

"O mal bende yoktur, bende yatkın mal bulunmaz, benim malım has damgalıdır, hele görün, bu sefer olmazsa gelecek sefer alışveriş ederiz başım tacı sultanım!.." diyerek tezgâh üzerine sıçrar, raflardan kumaş toplarını lahzada indirir:

Gümüşendaze.

"Allı verelim, morlu verelim, isterseniz sarıverelim!.." diye adi cinaslarda bulunurdu.

İstanbul'a 1720 ile 1722 arasında Erivan taraflarından gelmişti ve gelir gelmez, vakanüvis efendinin tabiriyle "vuslat pazarı simsarları"nın eline düşmüş, kabak çiçeği gibi açılıvermişti. Yazın bağ ve bahçelerde kurulan çerağan meclislerine, kışın da saray misali konaklarda tertip edilen helva sohbetlerine götürülmüş, İstanbul'un âyan ve eşrafı arasından hamiler edinmişti. Fakat yaradılışı pespaye olan Gümüşendaze bu iltifatları hazmedememiş, bütün bedestenlinin gözüne diken olacak derecede şımarmıştı.

1724 yılında kocası şarka gitmiş olan bir İstanbul yosması Bedesten bülbülü bu Ermeni civanına âşık oldu, alışveriş için sık sık dükkâna giderek güzel oğlanla mercimek aşını fırına verdi, bir gün de ustasının bulunmayışından istifade ederek Gümüşendaze'yi Vefa semtindeki evine davet etti. Araya bir de akıl hocası çöpçatan acuze girdi, toy çocuk bu tehlikeli daveti kabul etti.

Fakat Vefalı hanımın hallerinde bir değişiklik, uygunsuzluk sezmiş olan mahallelisi tetikte duruyordu. Bir akşam, erkeksiz eve biri pek taze, biri de yaşlı iki kadın girdi. Kapı karşı komşunun cumba kafesi arkasında da iki mütecessis göz vardı, gece yatısına geldikleri belli misafirleri gördü. Mütecessis komşu hanım kocasına koştu:

"Karşıki kahpe evine zampara aldı... Tazenin adım atışında kadın cilvesi yoktu ve hem dahi ayakları oğlan ayağı gibi büyüktü. Ferace yaşmak altına girmiş bir sade yüzlü mahbup oğlan olduğuna kalıbımı basarım!.." dedi.

Baskın için zenpare soyunsun dökünsün, işret sofrası kurulsun, badeler dolu dolu çakılsın, ülfet ve muhabbet tamam kıvamını bulsun gerekti.

Karısının verdiği haberle, "Mahallemizin namusu vardır!.." diyen adam hemen evinden fırladı, kapı kapı dolaşarak mahalle kahvesine topladığı kırk elli kişiyle bir müddet bekledi; "Tamam zamandır!.." denilince de en önde imam ile semtin yeniçeri çorbacısı, birkaç yeniçeri ve mahalleliden şahbaz yiğitler malum usulüyle mahut eve bir baskın yaptılar; ve Gümüşendaze, işret sofrasının başında, hanımıyla diz dize oturmuş kadeh keşide ederken yakalandı.

Toy oğlan soyunmuş, üstünde sadakordan gecelik entarisi, ayakla-

rı çıplak, sinesi açık, kâkülleri perişan, baskıncıların pençesine avare kumru gibi geçmişti.

Nazenin hanım ile çöpçatan avretin üstlerine birer ferace geçirmelerine müsaade edildi, fakat oğlan yalın ayak, başı açık yatak kılığıyla ve bir hakaret ve küfür tufanı arasında yeniçeri kolluğuna götürüldüler ve Ermeni Gümüşendaze olduğu orada meydana çıktı. Halk, oğlanı ve bir Ermeni'yle zina suçunda yakalanmış hanımı hemen tepelemek, paralamak, keşkek, linç etmek istedi, çorbacı ile kolluk neferleri suçluları güçlükle korudu.

Oğlan ile zaniye ertesi günü yine sıkı muhafaza altında Divan-ı Hümayun'a götürüldü. Herkes, zina kastıyla bir Müslüman evine girmiş olan güzel Ermeni gencinin derhal idam edileceğini bekliyordu, hatta kalabalığa işaret edilerek keşkek ettirileceğini umuyordu. Eğer İbrahim Paşa avamfirip olsaydı, halkın, bilhassa ayaktakımı kalabalığının muhabbetini kazanmak için bu vaka büyük fırsat olurdu ve beklenildiği gibi de Gümüşendaze, divan önünde onun küçük bir işaretiyle linç edilirdi. Fakat vezir bir devlet ve kanun adamına yakışacak vakarla:

"Zina suçunun tespiti ince bir şeri meseledir, bu davada hüküm verme hakkı şeriatındır, bize taalluku yoktur, şeriat hükmünü verir, biz icra ederiz!.." diyerek suçluları İstanbul kadısına gönderdi, Ermeni gencinin kanını üstüne sıçratmadı. İstanbul kadısı da Vefa baskını davasını Mahmutpaşa Mahkemesi'ne havale etti.

Halk arasında Gümüşendaze'yi hemen paralayıvermek isteyenler kadar güzel delikanlıya acıyanlar, onun bir fahişe iğfaline kurban olduğunu söyleyenler de vardı. Hatta onu bu badireden kurtarmak isteyenler de çıktı. Bunlar yeniçeri muhafızlara yalvararak oğlanla gizlice görüştüler:

"Şahbazım!.. Hâkim huzuruna çıkarıldığın zaman zina davası başlamadan hemen, 'Kadı Efendi, bana hidayet geldi, ben Müslüman oldum, bana din telkin et ve beni sünnet ettir' dersin, Müslüman olunca da zina suçundaki ölüm maddesi kalkar, hapisle kurtulursun!" diye akıl verdiler.

Gümüşendaze hâkim huzuruna çıkar çıkmaz İslam dinini kabul ettiğini söyleyince akan sular durur gibi göründü, zina davası Ermeni gencinin sünnet işinden sonraya bırakıldı.

Zülalî Hasan Efendi

Vefalı hanımın Ermeni civanı Gümüşendaze'yle zina davasına İstanbul kadısı adına Mahmutpaşa Mahkemesi naibi Sunullahzade Vehab Efendi bakmıştı. Müslüman olmuş ve Hidayet ismini almış bezzaz güzel için Kapalıçarşı ve Eski Bedesten esnafından yüze yakın şahit dinlendi, hepsi Gümüşendaze'nin aleyhinde konuştular.

Oğlanın çalıştığı dükkân sanki bir bal çanağı, şeker tabağı, çiçek bahçesiydi, o dükkân müşteriyle dolup taşarken sinek avlayan dükkân komşuları en ağır ithamlarda bulundular. Eli kalem tutan, halk şairleri ağzıyla dilber oğlan şanında mesela:

Sevdi gönül bir püseri
Sanatı bezzaz güzeli
Bir gümüş endaze ile
Ölçmeli ol nazlı beli

yollu kıtalar yazan bir komşu:

"Kemend-i ebrusu kavs-i şeytan gibi fitnesaz ve daima mürur iden havatin-i Müslimine harfendaz olur, tertib-i ceza ile eşedd-i ukubete müstahaktır!.." dedi.

Hâkim, Gümüşendaze'nin müdafaa şahitlerini dinlemeye lüzum görmedi, bunlar dilber delikanlıyı eşraf ve âyanın helva sohbetlerine, çerağan eğlencelerine götüren Geyik Ahmed, Astikzade Mustafa, Yıldızlı Yusuf gibi lehte aleyhte şahitlikleri şeran makbul olmayan "vuslat pazarı simsarları"ydılar.

Sunullahzade kararda taassup gösterdi, "Oğlan Vefa'daki Müslüman hanesine girerek bir Müslim kahpe avretle zina şenaatini irtikâbında gayrimüslimdi" diyerek Gümüşendaze'yi, Vefalı hanımı

ve aralarında çöpçatanlık hizmeti gören acuzeyi idama mahkûm etti.

Gümüşendaze'nin İslamiyet'i kabulü her üçünün de ölüm cezasından kurtulması için şeran makbul bir hareketti; onun içindir ki üstünden ölüm vahşetini atmış olan toy ve şımarık delikanlı, hiç beklemediği bu karar karşısında şaşırdı ve hâkime:

"Madem ki sen beni idama mahkûm ettin, ben dahi eski dinime dönüyorum!.." dedi ve asıl idam hükmünü bu suretle kendi verdi.

Sunullahzade idam hükmünü İstanbul kadısı adına vermişti, hükmün İstanbul Kadılığı'nda Divan-ı Hümayun'da tashih edileceği, idamın hapse, belki de sürgüne tahvil edileceği muhakkaktı, fakat Gümüşendaze'nin asabiyet ve irtidadı karşısında karar tasdik edildi.

Güzelliğiyle İstanbul'da büyük şöhret olmuş Gümüşendaze 22 Eylül 1724 Perşembe günü Çemberlitaş'ta Vezir Hanı'nın kapısı önünde asılarak idam olundu. Cezanın infazı anından cesedin darağacından indirildiği saate kadar Vezir Hanı önü ve Çemberlitaş'ın etrafı mahşer yerine dönmüştü. Bin ayak bir ayak üstündeydi ve seyirciler arasında Gümüşendaze'ye acıyanlar, onu iğfal eden kahpeye lanet edenler pek çoktu.

Yeni yeni keşifler ve icatlarla Batı dünyasının durmadan gelişen hayatı karşısında bir toplum kalkınmasını kesin zaruret olarak görmüş Nevşehirli İbrahim Paşa'ya saldırmak için Gümüşendaze vakası, yenilik düşmanı yobaz güruhunun ağzında adi, fakat çarçabuk yayılan bir dedikodu oldu, "Sadrazam ile yâranının sefahatten baş kaldırıp kefere avretleri gibi açılıp saçılan muhadderat-ı İslam'ı görüp koruyacak halleri yoktu. Fevahiş-i melanet şiardan bir sürü kahpe-i ruzigâr, işi o kadar azıtmışlardı" ki, İstanbul gibi bir şehirde şahbaz ve şehlevent, samurkaş, şahinbaş, her biri "Zeliha'ya Yusuf'un gömleğini sattırır ve Köroğlu'na Ayvaz'ın pabucunu dama attırır" şu kadar yüz bekâr uşağı taze civan Müslüman evladı dururken, "habis-i bed kebeş" Acem Ermenisi'yle pervasızca zina ediliyordu. Asıl acı tarafı bu yağlı kara lafları yayanların çoğu da kahpelerin durumundan sorumlu olan kendi kocalarıydı.

Bu adamların en parlak misali medrese ulemasından Zülalî Hasan Efendi'dir. Garip bir tesadüftür ki o da bir Arnavut'tur, Delvineli (yahut Delviyeli) Silahtar Ali adında birinin oğludur, Gümüşendaze'nin idam edildiği 1724 yılında 60 yaşında bulunu-

yordu; "Zülalî" lakabını gençliğinden, medresedeki talebeliğinden beri taşıyordu; "zülal" saf ve tatlı, içimi hoş serin su anlamında bir isim olduğuna göre, sohbetinin tatlılığından mı, yoksa şekil ve şemailinin letafetinden ötürü mü verilmiş lakaptır bilinmez, mahlas olarak kendisi tarafından alınmış olsa dahi manalıdır.

Zülalî Hasan Efendi bir küçük medresede müderris olduğu günden itibaren meslek merdiveni basamaklarını dinlene dinlene değil, birer ikişer atlayarak çıkmak isteğindeydi ve gözü daima o merdivenin son basamağında, şeyhülislamlık makamındaydı.

Bir yolunu bulmuş, sadrazamın damadı Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya sokulmuştu. O sayede masum çerağan eğlenceleri ve helva sohbetlerinin müdavimlerinden oldu, ilmiye kavuğunu çıkararak gülçehre sakilerin çektikleri badeye el götürdü ve her vesileyle paşadan İstanbul Kadılığı'na tayinini istedi. Sıkıntı vermişti, istiskal edilmişti, ümidi kesmiş, bir taraftan da yobazlar takımıyla sıkı münasebet kurmuştu. Aslında kendisi de riyakârdı, onlardandı. Gereği gibi sevk ve idare edilir ise İstanbul'un ayaktakımının büyük kuvvet olduğuna inanmıştı. Bu haris adam, İbrahim Paşa devrinde ikbal yolunun kendisine kapanmış olduğunu görmüştü yahut o kanaatteydi. İbrahim Paşa'yı ancak bir eclaf ayaklanması devirebilirdi. İşte, kanlı olacağı muhakkak o macerada, Zülalî Hasan Efendi, hayta ve hezele güruhunun ilmiyeden adamı olacaktı ve ikbal merdivenini koşa koşa çıkacaktı.

İbrahim Paşa yâranıyla da alakasını koparıp atamıyordu. Çağırılmadığı meclislere gidiyor, kovulmadığı için de kabul edildiğini zannediyordu. Bir yanda, "Küffarı taklitle din elden gider; Müslime avretler açılır, saçılır, gören soran olmazsa olacağı o kahpelerin bugün Ermeni oğlanı ve yarın Rum kopili yahut civanı, Hırvat ve Kazak ırgatın kefere şahbazıyla baskın vermesidir, şaşmamak gerek, balık baştan kokar...", öbür yanda da, "Avam dedikleri havvama benzer (akrep, yılan, çıyan), yüzü bir vakit gülmez, daim işi dil zehrini dökmektir, onun için avamın dedisine kodusuna kulak vermemek gerektir" diyordu.

Bu haris adam vücutça iriyarıydı, İspirîzade'nin tamamen aksi, kadına düşkündü, kadın yolunda damızlık aygır gibiydi. Dört karısı vardı ve dördüncüsü, Çorbacı kızı Ziba Hanım, Gümüşendaze'nin baskın yılında, 1724'te en çok 20 yaşında bir tazeydi; kocasının bıçağı altında can vermiş bir kahpenin kızı, anasının bu kanlı akıbetinden ibret almamış bir yosmaydı.

Destanlı hanım

Zülalî Hasan Efendi'nin dördüncü ve körpe karısı Çorbacı kızı Ziba Hanım, Yadigâr Bölükbaşı kızı Atlıases Fatma Hanım'ın kırk sene evvel başladığı maceralı hayata 1722 ile 1724 arasında atılmıştı; şu farkla ki Atlıases, yaşça küffü olmayan kocasından ayrıldıktan sonra, elhak kocamdır diyebileceği Devrekânili Seyyid adındaki şahbazla yeni bir aile yuvası kurmayı istemiş, fakat bu kaba ve hoyrat gencin çirkin şüpheleri altında ezilince, başından onu da defederek kahpelik yoluna sapmıştı ve yarım asra yakın zamandan beri de o yolda, türlü türlü isimler altında gayet ihtiyatla tedbirli yürüyordu, maşuklarıyla, semtinin mahalle hayatı dışında kalmış yalısında buluşuyor, bütün günahları o köhne yalının duvarları içinde gizleniyordu. Ziba ise, en küçüğü kendisinden 10 yaş büyük üç ortağının bulunduğu konağa oynaş alamayacağı için tehlikeli maceralara atılıyordu; peşine taktığı yahut önceden sözleştiği şahbazı, şehlevendi, yiğidi, dilaveriyle etrafı kırlık bağ ve bostan odalarında, çardaklarında buluşuyor, o zamanların tabiriyle "koltukçu" denilen randevucu kadınların evlerine gidiyordu. Çocuk denebilecek yaşta bu hafifmeşrep taze kadının mutaassıp kocasından nasıl bir sihirle destur alarak gezip tozduğu bilinemez. Hakikat olan şudur ki Ziba, kayıkhaneler üstündeki bekâr odalarına kapatılan sokak fahişelerinden cesur ve pervasızdı. Öyle tahmin edilir ki bu körpe fahişeyi Molla Efendi kocasının hatırından ziyade kırıkları arasında bulunan birkaç yeniçeri çorbacısı koruyordu, yoksa maceraları üzerine destan yazılacak kadar dile düşmüştü.

Çok sonraları tulumbacı ağzıyla kaleme alınmış bir destan bu hanımın ahvaline gayetle uygundur:

Tarif etmek gerek önce nigârı
Gül gonca misal o fitnekârı
Kocayı sihrile koyub kafese
Kör şeytana taş çıkartan mekkârı.

Yaşmağı tutunur inceden ince
Fıstıki ferace hem meşrebince
Ol nazik destinde Mısri yelpaze
ışmar çakar bekâr uşak toy gence.

Şehri İstanbul'dur güzeller kânı
Nevhat fetaları çar ebruvani
Dayı revişli ya keklik sekişli
Kâkülü telince üftadegânı

Kayıkçı güzeli zeberdest şahbaz
Berber güzelinde işve ile naz
Börekçi güzeli nezaket bilir
Hallacın güzeli delişmence laz.

Kebapçı güzeli kimyon baharlı
Şalcı güzeli gayet vekarlı
Dellak civanları hamam çıplağı
Nigârdan yana bahtı kapalı

Terzi güzelinin iğne elinde
Şerbetçinin peştamalı belinde
Kemankeş civanın tir-i müjgânı
Müezzin civanın bülbül dilinde

Şekerci güzeller peripeykeri
Hanımın dişinde badem şekeri
Kavukçu güzeli başların tacı
Demirci de güzellerin ejderi

Saraç civanları eli bıçaklı
Macuncu güzeli çeliyor aklı

Balıkçı güzeli kırlangıç mercan
Ne gam pırpırıymış yalın ayaklı

Mumcunun güzeli nurdan selvidir
Bedestende dükkân satup yidirir
Davet ider tulumbacı civanı
"Ateş alup yanan gönlüm evidir"

1724 yılı Temmuzunda Çorbacı kızı Ziba Hanım Üsküdar'da oturan Benli Safure adında bir nazenin hanıma gece yatısı misafirliğine gider. İki yosma, güzelliği dillere destan olmuş Rüstem isminde genç ve toy bir arabacının koçusuyla şimdi Küçük Çamlıca dediğimiz Bulgurlu Dağı mesiresine giderler. Yar ve ağyar gözünden uzak sandıkları çam korusunun içinde Rüstem'i baştan çıkarıp muhabbet ederlerken korucu bostancılar tarafından basılırlar ki, bu rezalet Gümüşendaze vakasından iki ay kadar evvel olmuş ve Üsküdar'daki Yeniçeri Kolluğu'nda örtbas edilmişti. Maceranın tafsilatı bir destanda toplanmıştır ki zamanla onun da hemen tamamı kaybolmuştur.

Baskın virdi arabacı Rüstem'le
Otuz altı şevvali son salısı
...
Çifte kumruları alır koçuya
Ol tazeru feta kendisi yaya
...
Nigârı gördükçe elde yelpaze
Civana naz ile gelmiş niyaze

İşte bu aşifte hanım, Bulgurlu Dağı baskınından dört yıl sonra, 1728'de yaşlı kocasından büsbütün kaçtı; kimin, hangi boydan bir adamın kapatması olmuştur bilinmiyor. Kayıkçı, börekçi, hallaç, terzi, şekerci, şerbetçi ve nihayet arabacı, esnaf ve ayaktakımından şahbazlarla ülfet ve muhabbete bıkmış olacaktır, belki de bunlardan biri hanımın göğsüne hançer dayayıp onu ölümle tehdit etmiş olabilir. Ziba kibar meclislerinde dolaşmaya, belki daha doğru bir tabirle

dolaştırılmaya başladı. O meclislere bir çengi olarak götürülmüş olması da muhtemeldir.

Adam aman... "sürmeli!"
Dü destinde çalparesi, dideleri sürmeli
Çengi Ziba deyüp geçen yan bakanı sürmeli

Adam aman... "sürmeli!"
Ol nigâr-ı nazenin pâyine yüz sürmeli
Çengi Ziba oynar iken kapuları sürmeli.

Zülalî Hasan Efendi'yi, Patrona Halil'i İbrahim Paşa'ya karşı kanlı maceraya teşvik edenlerin başında bulacağız. Şaşılacak tarafı yoktur.

Manav Muslu Beşe

Destanlı Ziba Hanım'ın Arabacı Rüstem oğlanla Bulgurlu Dağı'nda çam korusu içinde gün ortasında Vefalı Hanım'ın da Ermeni bezzaz güzeliyle gece yarısı kendi evinde döşek içinde baskın verdikleri 1724 yılında İstanbul'un hezele güruhu arasında büyük şöhret sahibi bir Manav Muslu Beşe vardı. O tarihte 29 yaşlarında (Patrona'dan beş yaş kadar büyük), Zağarcılar Ocağı'nda yeniçeri, mahbup ile nigâr ayırt etmez, gününe, gecesine, saatine, yerine göre bahtına ne çıkmış, yoluna felek kimi çıkarmış ise onunla haytaca gönül eyler bir adamdı. Yemiş İskelesi'nde dükkân sahibiydi. Dükkânı ayaktakımı loncası, serseriler imareti halindeydi. Diyar garibi saz şairleri gelir, çökür çalarlar, mani, destan ve semai okurlar, köçek oynatılır, dilenenin avucuna, halini bakışıyla ima edenin cebine tütün, hamam, berber parası diye bir iki akçe konulurdu. Muslu Beşe dükkânını 1722'de açmıştı, hayli parası vardı, fakat sermayesinin kaynağı karanlıktı. Çünkü Okmeydanı düğünü yılı 1719'da, bu Muslu'nun, üstünde bir don ve bir gömlek, dal külah, yalın ayak Gedikpaşa'da bozahane uşaklığı yaptığını, dükkânını dolduranlardan bilenler pek çoktu. Üç yıl içinde bir koca manav dükkânı gediğini satın alacak parayı nereden bulmuştu?.. Muhakkak ki esrarengiz adamdı, türlü yönden esrarengizdi. İriyarı bir vücut yapısı vardı, el ayak kıyımı da o yapının dengi ve esmer serapa kıllı, soyunup hamama girdiğinde bir vahşet âleminden çıkıp gelmiş insan sanılırdı; fakat yüzünde garip bir melanet ve bakışlarında da bir tatlılık vardı. Memleketinden çıkarken eline verilmiş mürur tezkiresinde Rusçuk kasabasının Karalar köyünden olduğu yazılıydı ve İstanbul'a,

yukarda kaydettiğimiz gibi, don gömlekçe yalın ayak gelmişti, o haliyle tam tezat teşkil eder, Muslu okuma yazma biliyordu. Halbuki o zamanlar köylüler değil, kasabalarda bile, hatta ağa ve bey evladı dahil, halkın yüzde doksanı okuma yazma bilmezdi. İstanbul'a geldiğinde 25 yaşında bulunan bu genç adam acaba yüz kızartıcı bir vakadan yahut bir kan yüzünden tebdil-i kıyafetle nam ve nişanını İstanbul'un kalabalığında kaybetmek isteyen bir beyzade, ağa oğlu muydu? Böyle olsaydı, hüviyetini gizlerdi, Rusçuklu olduğunu herkes biliyordu; yoksa koynundaki mürur tezkiresi mi sahteydi?

Bozahanede çalışırken en yakın arkadaşı Beyazıt Hamamı tellaklarından Horpeşteli Arnavut Patrona Halil olmuştu; kendisinden beş yaş küçük bu albenili delikanlıyla dostluğu Halil'in Muslu'ya yaklaşmasıyla başlamıştı ve kısa zamanda yekdiğerinin yâr-ı garı olmuşlardı. Gündüzleri her ikisinin de işi vardı, fakat her gece buluştular, ya Halil Muslu'yu Beyazıt Hamamı'nda misafir etti, yahut Muslu'nun Gedikpaşa'daki bozahanede uşak odasına gece yatısı misafiri gitti. Bu dostluk şöyle başlamıştı:

O zamanlar Gedikpaşa Hamamı hemen avama mahsustu, Beyazıt Hamamı'nın müşterileri de ekseriyetle bey, ağa, efendi takımıydı. Bir gün Muslu, ağasının bohçasını götürmüş, yıkanıp çıkıncaya kadar da o ağayı camekânda kahve ocağı yanında bir peykede oturarak beklemişti ve beklerken de koynundan çıkardığı bir kâğıdı okumaya başlamıştı. Çok garip bir tesadüftür, genç adamın okuduğu kâğıt nazenin hanım ağzından yazılmış bir aşk namesiydi. Kıllı esmer, iriyarı pırpırı uşağın eline, o gün, az evvel, koltuğunda ağasının hamam bohçası, bozacının üç adım ardından yürürken hiç tanımadığı biri tarafından tutuşturulmuştu; *"Ey bozacıların serv-i serbülendi, bin dilaver yiğidin bir dane şehlevendi!.."* diye başlayan bu aşk namesi, Atlıases Fatma Hanım'ın davetnamesiydi. Bekâr uşağı bir genç tarafından kaç defa okunsa ve o kâğıdı tutan eller demir pençe de olsa, o elleri titretecek ve Muslu'nun vücudunu sarsacak diller dökülmüştü.

Yalın ayaklı bir bozacı uşağının bir name okuduğunu görenler elbet ki hayrete düşerlerdi. Tellak Halil ise heyecanlanmış, Muslu'ya hayran olmuştu. Horpeşteli şahbaz hamam çıplağının pek perişan bir devriydi. Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıda geçen gecenin tadı da-

mağında, o hanımı bulmak için çırpınıyordu. Hanım da kendisini özler, ister aratır, yine gelir çağırırlar ve alıp götürürler diye haftada bir izin gününde bile hamamdan ayrılamıyordu. Ah... Eğer duygularını Türkçe dile getirebilseydi, o gece o hanıma neler neler söyleyebilirdi... Hep Arnavutça konuşmuştu ve hanım bir şey anlamamıştı. Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar da konuşarak anlaşırlardı. Kendisinden yaşça çok büyük o hanımı Halil seviyordu. Halil'in sokağa çıkarken giydiği Arnavut kesimi beyaz abaları ve ökçeleri nalçalı, her adımında çıkırdayan kunduraları vardı, kendi boyundan gençlerin hatta süslüsü sayılırdı, ama yazı olarak sadece "elif"i, diklemesine bir çizgi biliyordu.

Kaba ve iri, dikenli gövdelerinin üstünde şahane çiçekler açan tropikal nebatlar gibi, Muslu'nun yüzündeki güzellikten ve bakışındaki tatlılıktan cesaret alarak ona yaklaşan Patrona Halil, yazı bildiğine gıpta duygusunu, ancak Muslu'nun feraseti sayesinde anlatabildi: "Yok bana yazı... Yok bana laf... Sana var laf... Sana var yazı..." Yalvardı Halil... Ayak öptü, el öptü Halil, "Sende... Ver bana laf... Yazı... Oku..." dedi ve ağladı; "Bana Türkçe öğret, yazı öğret... Ellerini, ayaklarını öpeyim..." diye yalvarmıştı. İşte o günden itibarendir ki iki pespaye genç sevgi düğümüyle bağlanmışlardı.

Beraber geçmeye başlayan geceleri içinde Muslu, Tellak Halil'e Türkçeyi her derdini rahatça dökebilecek şekilde öğretmeye muvaffak oldu. Fakat Arnavut gencinin yüzü güzel kafasının içi gayet sert çıktı, yazı nakşını kabul etmedi. Delikanlıyı Türkçe konuştururken tatbiki bir usul takip etmişti, yazıda bunu yapamadı.

Muslu, Atlıases Fatma'ya, muhabbetnameyi aldıktan üç dört gün sonra götürülmüştü. Halil ise başından geçen macerayı ona anlatabilecek duruma ancak bir yıl sonra gelebilmişti ve o zaman Muslu'ya elmas gül yüzüğü ile elmaslı altın saatini göstermişti. Bozacı uşağı aynı kahpenin koynuna girdiklerini derhal anlamış, fakat Halil'in o kadına âşık olduğunu görünce kendi macerasını oğlandan gizlemişti, eğer tekrar götürülürse hanıma, Halil'in halini anlatmaya kesin karar vermişti.

1721'de Muslu sıla ziyareti diyerek İstanbul'dan ayrıldı, sılaya da yalın ayak, yarım pabuçla gitmişti. Hanım yadigârı gül yüzüğü uçkurunda bağlı ve elmaslı altın koyun saati de beline kuşak yerine

doladığı bir peştamalın içindeydi. Sıladan, altı ay kadar sonra paralı adam olarak dönmüştü ve Yemiş İskelesi'ndeki manav dükkânı gediğinin bedelini bir tahtada saymıştı. Zağarcılar Ocağı'na da o zaman yazılmıştı.

İşte bu ikinci gelişindedir ki ayaktaşları arasında "Beşe" unvanını aldı. Bu kelimenin lügattaki manası "büyük kardeş"tir, hatta paşa isminin de bu kelimeden çıktığı söylenir. Toplum ağzında ise, Beşe, pespayelikten türeyen zengine unvan olmuştur. Beylik, ağalık kan verasetine bağlanmış, ağa ve bey yoksul düştüğünde de ağa ve bey kalmıştır ve tüyünü düzen yalın ayaklılar ancak "Beşe" olabilmişlerdir, ağalığa, beyliğe ancak onların evlatları ulaşabilmiştir.

İşte bu Muslu Beşe, Patrona Halil'in kanlı macerasında en yakın dostu olacaktır.

Kahvehane Nişanı Alayı

Yine o 1724 yılının İstanbul için büyük hadiselerinden biri, Haliç kıyısında Çardak İskelesi'nde 56. Yeniçeri Kolluğu'nun çorbacısı Ali Usta tarafından deniz dudağında büyük ve mükellef bir yeniçeri kahvehanesinin açılmasıdır.

Çardak, Eminönü tarafından gelindiğine göre, Yemiş İskelesi'ni hemen geçer geçmez, Keresteciler'e kadar uzanan yalı boyunun adıdır. Zamanımızda orada birçok kayık iskeleleri vardır, eskiden ise, Çardak İskelesi adıyla büyük bir iskele, yanında da bir yeniçeri kolluğu, karakolu vardı.

Yeniçeri ortalarının (taburlarının) her biri İstanbul'un bir semtinin asayiş ve inzibatının teminiyle vazifelendirilmişti; Çardak İskelesi ve civarı, Büyükgümrük İskelesi'nden, deniz kenarı boyunca Unkapanı'na, şehir içinde de Bahçekapısı'ndan Küçükpazar'a kadar geniş bir saha, 56. Orta'nın zaptı altındaydı. Burası İstanbul'un piyasa merkezi, her sokağı bir çarşı boyu, sekenesi de, kayıkhaneler üstünde, fırın ve dükkânlardaki bekâr odalarında, bekâr hanlarında oturur bekâr uşakları, ayaktakımıydı.

Bir yeniçeri ortasının en büyük zabiti çorbacı unvanını taşırdı; çorbacılar da ocakta "Katar Ağaları" denilen kumanda heyetinin ilk kademesini teşkil ederlerdi. Neferlikten sürüp çıkan bir yeniçeri bir gün çorbacı olunca, Yeniçeri Ocağı'nın en yüksek mevkii olan yeniçeri ağalığına doğru giden yola girmiş olurdu. Çorbacılığın üstünde hangi yüksek kademede bir boşalma olursa, onun altındakiler otomatik olarak birer basamak terfi ederlerdi. Yalnız 56. Orta'nın çorbacısı katar ağaları arasına alınmamıştı; "Çardak Çorbacısı" da de-

nilen bu ortanın zabiti kalabildiği kadar bu vazifede bulunur, ya ocaktan çıkarılıp başka bir memuriyete tayin edilir yahut o çorbacılıktan emekliye ayrılırdı. Bunun da sebebi çok manalıydı; 56. Orta çorbacısının işi toptancı esnafın ve kabzımalların ahvalini teftişti. İstanbul'un idaresinde fetih devrinden kalmış bir ananeydi, büyük şehre gelen erzak, bu arada yaş yemiş ve sebze yalnız Çardak İskelesi'nden şehre gelebilirdi. Kaptanlarla anlaşan toptancılar, kabzımallar türlü hilelere başvururlar, gelen malı ucuza kapatıp yüksek masraf ve maliyet gösterirler, ihtikâr, istifçilik yaparlar, küçük esnafı ve halkı ezer, şehri darlık, sıkıntı içinde bırakırlardı. İşte onlarla uğraşmak Çardak çorbacısının vazifesiydi. Onun içindir ki Çardak çorbacıları rüşvet, "bak da görme harcı"yla ellerini kirletebilirlerdi ve bu halleri de meydana çıkmayabilirdi.

Her gün bu dalavereli işler içinde yoğrulan bir adamın bir asker ocağında ağır mesuliyetli kumanda mevkiine çıkma yolu kapatılmıştı. 56. Orta çorbacılığından ayrılanlar dünyalığını gereği gibi düzmüş olurdu. Ocağın kapısı hamam tellaklarına varınca bütün esnafa açıldıktan sonra bile bu anane devam etmişti. Esnaf yeniçeri olunca, çorbacılar da kendilerine en uygun iş olarak büyük kahvehaneler açıp işletmeyi seçtiler. Yeniçeri kılıcına dayanarak yeni yeni kahvehane gedikleri koydurttular.

Bir devrin atmosferinde kıymettir, iki satırla anlatmak gerekir. Gedik, kaba tarifiyle ticaret ve zanaat sınırlamasıdır; her dükkân, her işyeri bir gedik itibar edilmiştir; faraza İstanbul'da 100 bakkal dükkânı, 100 bozahane varsa, bunlar ne iner, 99 olur, ne de çıkar, 101 olur. Bir gediğin çalınıp kaldırılması veya yeni bir gediğin ilavesi için ancak padişahtan ferman almak şarttır. Hatta dükkânların yerleri dahi tespit edilmişti, Tahtakale'deki bir helvacı, dükkânını Bahçekapısı'na nakledemezdi, bitişik komşu bir dükkâna bile geçemezdi. Bu usul geçen asır ortalarına, Tanzimat'a kadar devam etti.

İşte Çardak Kolluğu Çorbacısı Ali Usta, yeni bir kahvehane ve berber gediği çıkartmaya muvaffak olmuş ve Çardak İskelesi yanında bir köşesi berber dükkânı mükellef bir yeniçeri kahvehanesi açmıştı. Kahvehanesini de, kolluğu neferleri ile sair ocaklı yoldaşlarına tantanalı bir alay tertip ettirerek açmıştı. Bu da ondan sonra "Kahvehane Nişan Alayı" adıyla bir ocak ananesi olarak kalmıştır.

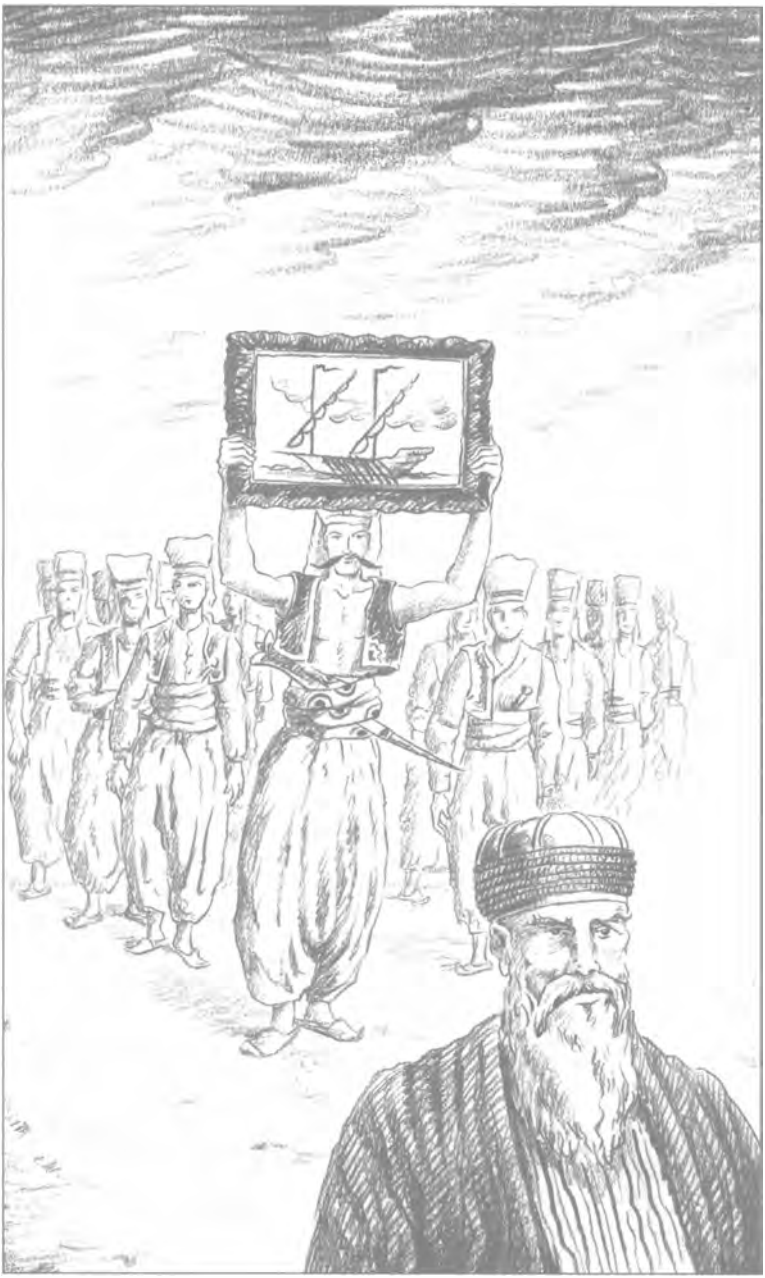
Her yeniçeri ortasının "nişan" denilen bir alamet-i fârikası vardı; bunlar aslan, at, fil, deve, çadır, bayrak, cami, top, gemi lengeri, kadırga, kuş gibi resimlerdi. Yeniçeriler ortalarının nişanlarını kollarına, pazılarına, baldırlarına dövmeyle nakşettirirler, nişanı bir ortanın namusu bilirlerdi. Ali Usta, 56. Orta'nın nişanını büyük bir levha halinde yaptırmış, tahmin ediyoruz ki ilk defa olarak, onun kahvehanesinin kapısı üstüne astırmıştı ve bu nişanı Süleymaniye'deki Ağa Kapısı'ndan Çardak İskelesi'ne acayip bir nişan alayı tertip ettirerek getirmişti.

56. Orta'nın nişanı bir kadırga resmiydi. Yirmi beş çifte kürekli bir harp gemisi resmini Antranik Tıbir adında bir Ermeni hakkâke bir metreye yakın uzunluğunda bir şimşir üzerine evvela kabartma olarak yaptırmış ve sonra bu yarım gemi maketini gereken renklere boyatmıştı. Nişan levhasını bir karakollukçu başının üstünde tutarak alayın önüne geçmişti. Ardından yürüyen yüze yakın yeniçeri, hepsi genç ve seçme, başlarında sırmalı üsküfler, bellerinde şal kuşaklar, kuşaklarında altın ve gümüş kınlı hançerleri, alaya cazip bir şatafat vermişti. En öne de bir Bektaşi babası geçmişti. Delikanlıların ardında da çengiler, köçekler, soytarılar türlü oyunlar oynayarak, şaklabanlıklar yaparak, seyre çıkmış halkı eğlendiriyordu. Onları da at üstünde Çorbacı Ali Usta takip etmişti. Atının iki yanında kendi ortasının civeleklerinden, yüzleri hasır püskülden birer nikap, peçeyle örtülmüş iki mürahik, tüysüz delikanlı yürüyordu.

Yaşları 16-17 arasında, güneşe, "Ya doğ, ya doğayım!.." diyen güzellikte, ikisinin de adı Ahmed ve ikisi de Rum dönmesiydi. Bu hasır peçeli civelek Ahmedler, bu yazı içinde figüran değildirler. Biri, Yadigâr Bölükbaşı Yalısı'nın çiçek bostanını işleten Çınarcıklı Hristo'nun oğlu Angeli'ydi. Bostanda bir çardak altı âleminde İstanbul zürefasından biri

Görüp Çınarcıklının mor katmer sümbülünü
Unutmuş gitmiş sandım Angeli kâkülünü

dediği gün babasının gözleri faltaşı gibi açılmış, oğlanı Aynaroz'a gönderip bir manastırda keşiş yapmayı düşünürken Angeli, Hacı Bektaş Ocağı'na kaçarak civelek yazılmıştı, 1721 yılında.

Kahvehane Nişan Alayı

Öbür Ahmed de Giritliydi; İstanbul'a sabun getirmiş bir geminin sefil ve perişan tayfa yamağı olarak Çardak İskelesi'ne çıktığında Çorbacı Ali Usta'nın gözüne çarpmış, kara ve derin sefalete civelekliği tercih etmişti, Rum adı Andon Mihandoni'ydi.

Çifte Ahmedler pek çabuk serpildiler, boy attılar, boylarıyla beraber yüzlerinden hasır püsküllü civeleklik peçelerini de attılar, Patrona Halil'in kanlı macerasının ayaktaşlarından Çınar Ahmed ile Oduncu Ahmed oldular.

"Civelek" bir yeniçeri terimidir; yeniçeriliğe heves etmiş, yaşı küçük olduğu için namzet defterine yazılmış, bir yeniçerinin himaye kanadı altında uşağı olmuş tüysüz genç demektir.

Çardak Yeniçeri Kahvehanesi

Pek çabuk şöhret bulan ilk büyük yeniçeri kahvehanesini açtıktan sonra Çardak Kolluğu Çorbacısı Ali Usta'nın "Kahveci" lakabı, "Çorbacı" unvanını unutturdu; Muslu Beşe gibi o da iri yapılı bir adamdı, kıllı, karayağız, yüzü gülmez, kaşları ezelden çatık, bakışı daima sert, çok az konuşur, dik konuşur, son derecede cüretkâr, ırz, namus, utanma, arlanma bilmez, zehr-i katil bir muglim, mülevves, rezil adamdı. 1724'te Çardak Kahvehanesi'ni açtığında 39-40 yaşlarındaydı. Ali sahte adıydı, asıl ismi İlyas'tı; kimi şimalli olduğunu söyler, Kaçkar Dağı'ndan, Murgulludur der, kimi de Kazdağı yörüklerinden olduğunu iddia ederdi; sesinin top gibi gürlediği zaman pervasızca itiraf etmiştir, 15 yaşındayken yanında sığırtmaçlık yaptığı ağanın kızını dağa kaldırmış, dağda para tamahıyla adam kesmiş, sonra bir yolunu bulup İstanbul'a kaçmış ve Yeniçeri Ocağı'na nefer yazılmıştı, Ali adını da ocakta almıştı. Acemi neferliğinden 56. Orta çorbacılığına kadar ocaktaki hayatı, hayta zevkleri, muhabbetleri, dalaşları, hırlaşmalarıyla geçmişti. Çardak İskelesi'ndeki kahvehanesi yine o hayta hayatına yeni ve muhakkak ki çok şatafatlı bir sahne olacaktı.

Kahveci Ali Usta, Çardak Kahvehanesi'ni kesesinden metelik harcamadan kurmuş ve donatmıştı. Arsası kolluğa ait miri topraktı. Kerestesini, taşını, tuğlasını, camını, kiremidini meyve ve sebze kabzımalı madrabazlar temin etmişti, binayı da devrin namlı yapı kalfalarından Tekirdağlı Puzant, amele ücretini cebinden ödeyerek çıkarmıştı.

Pervasız adam, çorbacısı olduğu kolluğun nezaretine terk edilmiş zengin piyasa muhitinde gözüne kestirdiği tüccarları, bir ay evve-

linden kahvehanesinin resm-i küşadına davet etti ve yolladığı davetiyelere, "Bu İstanbul şehrinde ev yapana ve dükkân açana hediye göndermek âdettir, binasını da yeni yaptırıp açacağım kahvehaneye sizin münasip görüp göndereceğiniz hediyeyi başkası da aynen gönderebilir, bu sebeple hediyenizin cinsini şanınıza uygun olarak biz tayin ettik, gelecek şey bir ihtiyaç karşılasın ki fazlasıyla makbule geçsin..." yollu birkaç satır ilave etti ve apaçık billur nargileler, fağfuri fincanlar, gümüş telkâri zarflar, mertebani tabaklar, gümüş cezveler, gümüş buhurdanlar, gümüş semaverler, gümüş tepsiler, askılar, şamdanlar, şerbetlikler, kehrubalı, hatta murassa kiraz ve yasemin çubuklar, billur avizeler, aynalar, halı seccadeler, kilimler, Mısır hasırları, tavlalar, satranç ve dama takımları, peçiç takımları, ibrişim futalar, peştamaller, peşkir ve havlular, gümüş leğen ibrik, lale, sümbül, gül, zerrin çiçekler, altın yaldızlı kafesiyle kanarya kuşları istedi.

İstanbul Kadılığı'nın koyduğu esnaf nizamınca kahvehane uşakları ve berber çırakları dükkânda daima yalın ayak ve çıplak ayaklarında nalınla hizmet etmeye mecburdular; çıraklarının ve uşaklarının ayakları için şimşir ve abanoz takunya ve nalın istemeyi bile unutmadı.

Kahveci Ali Usta'nın hiç utanmadan istediklerini davetiyeleri alanlar da hiç tereddüt etmeden gönderdiler. Ali Usta, Esircibaşı Muhsin Çelebi'yi de çağırmıştı ve ondan da, "Kahvehanemizin ocakçısı siz sultanımın çırağı saçı sümbül, gamzeleri gül gül, kaddi şimşat, nigâhı cellat bir Çerkez gulamı olmak münasiptir" diyerek en pahalı hediyeyi, bir köle istemişti, Esircibaşı da muglim herifin umduğundan âlâsı, yüzü melek, içi şeytan, yere bakıp yürek yakan, Muslu adında bıyıkları henüz terlemiş bir Çerkez genci göndermişti ki bu delikanlı da ileride Küçük Muslu diye Patrona Halil'in namlı ayaktaşlarından olacaktı.

Çardak İskelesi Yeniçeri Kahvehanesi tam yüz yıl yaşadı ve 1826'da, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı Vaka-yi Hayriye'de evvela kapatıldı, birkaç gün sonra da temellerine varınca yıktırıldı. Son sahibi de 56. Orta çorbacısı, halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa olmuştu. Bu kahvehane üzerine Kalender mahlasını kullanmış diğer bir halk şairinin yirmi kıtalık bir destanı vardır; kahvehaneyi son devrinde görenlerden olacaktır.

Yüz yıl, dilde iki hece, takvimde uzun zamandır; fakat kuvvetle

tahmin ediyoruz ki bu kahvehanede Kazdağlı hayduttan Galatalı saz şairine kadar, ülfet ve muaşeret değişmemiştir:

Çardak'taki Ellialtı Kahvesi
Lebideryada muhabbet kafesi
Peykeler müzeyyen, âli sofalar
Cümle levazımı mükemmel hepsi.

Beyan idem size bir bir ey yâran
Ta ki okuyanı bırakam hayran
Anda abat oldu bu dil-i viran
Ve hem çorbacının doldu kesesi.

Evvela tâkında levha nişanı
Hacı Bektaş Ocağı kehkeşanı
Kahvehanenin namus hem şanı
Buyurun bir davetle cümle nası.

İki tabaka üzre huddamı var
Biri kahve füruş-i naz şivekâr
Biri cundabaz bıçkın yadigâr
Hizmetle memnun iderler herkesi.

Pabuççu çubukçu ateşçi berber
Dil varmaz tarife bu şundan dilber
Dirler bize Bektaş Veli'dir rehber
Hüma sanurlar bir babaç teresi.

Havuz fıskıyesi selsebil tamam
Sanırsın saraydır noksanı hamam
Papaz kılıklı bir Bektaşi imam
Cümle huddam anın ciğerparesi.

Yasemin çubukta Tophane lüle
Doldur gel efendim şol gonce güle
Mangırı da söyle sırma kâküle
Çok mu iki akçe kahve paresi.

Çardak İskelesi Kahvehanesi'nde Ocakçı Küçük Muslu, Kürt Çelo, Deli Molla ve Âşık İbadî.

Köçekleri vardır Sakız tavşanı
Tir-i müjgânına alır nişanı
Savrulur tel tel zülf-i perişanı
Çileden çıkarır hem çalparesi

Fincanlar fağfuri, zarfı telkâri
Reva değil bunda hakkın inkârı
Teşrif itse yedi iklim hünkârı
Olmaz zerre miktar bir yüz karesi.

Seksen kazık üstündedir salaşı
Mevkii latiftir iskele başı
Ağırlar gelse de üç yüz yoldaşı
Anda tımar olur gönül yaresi.

Çeker sakf-i bâlâsına al sancak
Kahvehanelerin mihridir Çardak
Kazadan beladan asan ide Hak
Duahanı Kalender biçaresi.

Son yeniçeri ihtilalinden evvel fitne ateşini uyandıracak toplantılar bu Çardak Kahvehanesi'nde başlamıştı. Patrona da Manav Muslu Beşe vasıtasıyla Kahveci Ali Usta'yı burada tanıdıktan sonradır ki büyük vakayı hazırlayacak bir üçler komitesi kuruldu.

Aslı nerelidir meçhul, doğudan, Erzurum taraflarından kopup geldiği tahmin ediliyor, İbadî adında bir çökürcü, bozahanelerde yalın ayaklılar arasında dolaşır, bu uşakların yalın yüzlülerine sırnaşır ve ezberlediği manileri kendi malı gibi bozuk düzen ırlardı; nihayet "Kalenderiz!.." deyip postunu Çardak Kahvehanesi'nin bir peykesine sermişti. O basit çökür sesi de bir gece karanlığı içinde Halil'in yırtıcı azmini destekleyecekti.

Yine bu kahvehanede tanıdığı bir Kürt hamal, Çelo, kanlı vakada cellatbaşı; meşrebi alacalı, şifadır diye tazeruları ağzının içine tükürtür bir süfli molla, Deli İbrahim Efendi de İstanbul kadısı olacaklardı.

Bayrak

Burada, 56. Orta'nın nişan levhası alayla getirilip kahvehanenin kapısına asıldıktan sonra yeni bir dükkânın açılmasında ananevi esnaf töreninden peştamal kuşanma sahnesini anlatmak lazımdır. Kahvehanenin sahibi bir yeniçeri çorbacısı olduğu için, o peştamalı, Ali Usta'nın vekili olarak ocakçısı Küçük Muslu kuşandı. Peştamal, çetince bir imtihan verdikten sonra kuşanılabilirdi.

Muslu hiç değişmeyen suallerin cevaplarını bir hafta çalışarak ezberlemişti.

Davetliler, ki aralarında tanınmış büyük tüccarlarla beraber esircibaşı Muhsin Çelebi de vardı, içtimai mevkilerine göre kahvenin peykelerine ve sofalarına oturdular. Kahveci esnafının piri olan bir ihtiyar da tek başına bir sofada seccade üzerine diz çökmüştü, yiğitbaşısı da yanındaki peykede, diğer kahvecilerle beraber oturmuştu.

Çorbacı Ali Usta'nın civeleklerinden Çınar Ahmed kahvehanenin ateşçisi, Oduncu Ahmed de çubuktarı olacaktı; yüzlerinden hasır püsküllü üsküfleri çıkarıp ve ayaklarından kırmızı filarlarını atıp başlarına birer keçe külah, çıplak ayaklarına da şimşir nalınlarını giydiler. Ocakçı Küçük Muslu da başında keçe külah, ayaklarında kırmızı kadife tasmalı simsiyah abanoz nalınlar, sırtında kolları sıvanmış bürüncük gömlekle ortaya çıktı. Ateşçi Çınar Ahmed gümüş leğen ibrikle su döktü, Muslu davetlilerin gözü önünde abdest aldı, Çubuktar Oduncu Ahmed de sırma işlemeli peşkirini verdi. Sonra Muslu, nalınlarına edalı bir tıkırtı çıkartarak pirin oturduğu sofanın önüne gitti, divan durdu ve:

"Esselamü aleyküm ya ehl-i şeriat, ya pir!.." dedi.

İhtiyar da:

"Esselamü aleyküm ya ehl-i marifet, ya oğul!.." dedi.

Sonra imtihan başladı.

"Eşref-i mahlukat olan beni Âdem'in babası Âdem Safiyyullah'tan hatemü'l-enbiya Efendimiz Hazretleri'ne kadar peygamberler hangi sanatı işlerdi?

"Hazreti Âdem ekinci ve çiftçiydi, Hazreti Şit kazzaz ve hallaçtı, Hazreti Hud tüccardı, Hazreti İbrahim Halep'te sütçüydü, Mekke-i Mükerreme'de Kâbe-i Muazzama'yı yaparken mimar oldu, Hazreti İsmail avcıydı, Hazreti İshak çobandı, Hazreti Yusuf zindanda gece ile gündüzü bilmek için saat yapardı, Zülkifl Peygamber ekmekçiydi, Üzeyr Peygamber bahçıvandı, Hazreti İşmuil tercümandı, Hazreti İlyas çulhaydı, Hazreti Davud zırh yapardı, Hazreti Süleyman hurma yaprağından zembil örerdi, Ermiya Peygamber cerrahtı, Hazreti Daniyal falcıydı, Hazreti Lokman hekimdi, Hazreti Yunus balıkçıydı, Hazreti Musa çobandı, Hazreti İsa seyyahtı. Mefhar-i Mevcudat Efendimiz de mücahid-i fisebilillahtı."

"Sanat sahibi olmak için ne lazımdır?"

"Söz sahibi ve peştamal sahibi olmak lazımdır..."

"Söz kimden kaldı?"

"Efendimiz Muhammed Mustafa'dan kaldı..."

"Ya peştamal kimden kaldı?"

"On kişiden kaldı, Hazreti Âdem cennetten çıkınca melaikelerden utanıp edep yerine incir yaprağı kuşandı, ikincisi Hazreti İbrahim Kâbe'yi yaparken peştamal kuşandı, üçüncüsü Nuh Peygamber'dir ki gemi yaparken kuşandı, dördüncüsü Efendimizdir ki Miraç Gecesi peştamal kuşandı, beşinciden onuncuya kadar Hazreti Ebubekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Hamza, Hazreti Halid bin Velid'dir, peygamberden mezun olup peştamal kuşandılar."

"Peştamalın manası nedir?"

"Şeytani nefisle daima mücadele edip vesveseden kurtulmaktır..."

"Sanat karındaşlığı kimden kaldı?"

"Hazreti Âdem'den kaldı ki Cebrail Aleyhisselam'la karındaş oldular..."

"Dört kapı selamı nedir?"

"Şeriat, hakikat, sanat, marifettir..."

"Marifet nedir?"

"Kendi nefsindeki eksikliği bilmektir..."

"Bunu bilmeyenin kazandığı para ne olur?"

"Haram olur."

İmtihan bitmişti, Küçük Muslu peygamberlerin sanatlarını sayarken İdris, Salih, Yakub, Eyüp, Şuayb, Harun, Lut, Zekeriyya, Yahya peygamberleri unutmuştu, o da hoş görüldü, kahveciler piri, Çerkez oğlanı son cevabını verdikten sonra:

"Var git oğul, bize helalinden birer kahve pişir!.." dedi.

Delikanlı ihtiyarın elini öperek ocağa gitti, hazırlanmış gümüş cezveleri ocağın önüne yelpaze gibi dizdi. Kahveler pişinceye kadar davetliler ocakçı delikanlının güzelliğinden ve zekâsından bahsettiler. Altın ve gümüş zarflı fincanlarla kahveler geldi, dağıldı, Oduncu Ahmed tütün tiryakilerine çubuk getirdi, Çınar Ahmed çubukların her biri ayrı güzellikte lülelerine ateşler koydu. Kahveden sonra güzel sesli hafızların iştirakiyle merasimin duası yapıldı, Küçük Muslu tekrar ortaya çıkarak davetlilerin teker teker ellerini öptü ve kahvenin ortasındaki büyük bir mermer havuz kenarında elpençe durdu. Bu sefer gencin yanına bellerinde birer peştamalla Ali Usta ve kahveciler yiğitbaşısı geldiler. Ali Usta davetlilere:

"Bu çocuğu peştamala layık gördünüz mü?" diye sordu.

Bir ağızdan:

"Kuşansın... Müstahaktır... Allah mübarek eylesin!.." sesi yükseldi.

Bir Fatiha okundu, tekbir getirildi; Ali Beşe belindeki sarı ve kırmızı çubuklu bir ibrişim peştamalı çıkarıp Muslu'nun beline kuşattı, elini öpen delikanlıyı kucaklayarak yanaklarından öptü. Delikanlının omzunda bir ikinci peştamal vardı, Ali Usta onu aldı, gencin sağ omzu üstünden ve sol kolu altından çaprazlama bağladı, kendi sağ avucunu oğlanın sağ avucuna yapıştırdı, bu sembolik hareketle sanat alıp vermiş oldular, son bir duayla merasim bitti. Davetliler dağıldılar, kahvehanenin kapıları müşteriye açıldı, sokakta merakla beklesen, bu kahvehanenin hakiki ve daimi müşterileri olacak manav, kayıkçı, gemici, sürücü, arabacı, tellak, hamal, simitçi, börekçi, mumcu, ipçi, pabuççu ve cümlesi tek kelimeyle yeniçeri neferleri kahveye

doldular ve Çardak Kahvehanesi o andan itibaren bir darünnedve-i haşarat oldu.

İşte o gün Küçük Muslu'nun beline kuşatılmış olan sarı ve kırmızı çubuklu ibrişim peştamal, Patrona Halil'in İbrahim Paşa'ya karşı çektiği ihtilal bayrağı olmuştur.

Dokuz yılın hikâyesi

Hamam çıplağı Patrona Halil, 1719 yılı başlarında henüz 19 yaşında, duman gibi yeni tüylenmeye başlamış Arnavut güzeli mürahik bir gençken koynunda yalnız bir gececik yatmış olduğu kibar yosma Atlıases Fatma'yı ikinci bir sefer tam dokuz yıl sonra, 1728'de görebilmişti. Bu dokuz yıl boyunca o rüya gibi geceyi asla unutamamıştı. O tığ gibi Arnavut gencini aguşuna çektiğinde 40 yaşını aşmış kibar yosma nasıl unutulabilirdi ki, vücudunun taravetiyle yüzünün letafetini muhafaza eden işveli ve cilveli kadının yalnız kendisi değil, köhne yalısının eşyası da hamam uşağının bilmediği bir âleme aitti; iri kıyım yalın ayağının altındaki halıdan, kavak yelli civan başının üstündeki avizeye kadar her şey. Ekseri geceler yorgun çıplak vücudunu soğuklukta mermer set üstüne atıp uyumaya alışık genç tellak, püskürme altın sırma benekli bürüncük cibinlik altında kuştüyü döşekte, koynunda bir nigârla yatarsa elbet ki uyuyamazdı; o gece kendi âleminin gecesi değildi, elbet ki unutulamazdı. Ne zaman bir manav dükkânında hünnap görse, hanımın kınalı parmaklarını görür gibi oluyor ve titriyordu; hangi gece gökyüzündeki samanyollarını seyretse, Yadigâr Bey'in yalısındaki cibinliği hatırlıyordu; Tellak Halil gökyüzüne, o esrarengiz âleme gidip gelmiş gibiydi. Tekrar gitmek ve artık dönmemek istiyordu. Hanımın yadigârı elmas gül yüzük ile elmaslı koyun saatini kimseye göstermemiş, onları anasının yadigârı olup da bir türlü kıyıp ayaklarına geçiremediği bir çift güllü yün çorabın içine koymuş, heybesinin dibinde saklıyordu.

Bu dokuz yılın hikâyesi, bir hamam uşağının monoton hayatıdır. O zaman İstanbul hamamlarında çalışan tellakların büyük çoğunluğu Arnavut'tu. Bu kavim, her neden ise bu hizmeti inhisarları al-

tına alacak kadar benimsemişti. Tazeleri kartaldıkça ve kartalanlar da pir olup hamamdan çıktıkça memleketlerinden tellaklığa elverişli yeni çocuklar getirtiyorlardı; Horpeşteli Halil, galiba 17 yaşında, İstanbul'a sırf bu işte çalışmak üzere getirilmişti; evvela bir hemşehrisine, alacağı bahşişin yarısını vererek şakirt, yamak olmuş, o adam müşteri yıkarken yanında bulunup işi ve mesleğin adabını öğrenmiş, bir gün de, acemiliğini hoş görecek kalender bir müşteriyi yıkayarak Beyazıt Hamamı'nın tellaklar katarına katılmıştı. Öylesine bir aşk ve şevkle çalışmıştı ki kısa zaman içinde bir halvet duvarına "Şifa bulur pir ü alil, bedest-i Tellak Halil" diye meçhul bir elin yazdığı beyitle methedilecek kadar şöhret kazanmıştı. Tellaklıkta ustası olan adam Tersane'de de kalyoncuydu, albenili yamağını da Tersane'ye nefer yazdırmıştı, ikisinin de birer çıplak ayağı gemide, bir çıplak ayağı hamamdaydı.

Bir hamam uşağının monoton hayatı İstanbul Kadılığı'nın koyduğu nizama göre ayarlıydı. O devlet buyruğunda tellakları ilgilendiren maddeler şunlardı:

"Tellak kese ve sabun sürdürmek isteyen müşteriye hizmetle mükelleftir. Kese ve sabun bedelini hamamcı alır, tellağın hakkı, müşterinin mürüvveten vereceği bahşiştir, müşteri mürüvveten bahşiş vermezse tellak bahşiş isteyemez. Müşterisini yıkayıp çıkaran tellak bahşiş için onu göz hapsine alamaz. Tellağa bahşiş veren müşteriye el, baş ve esvabına gülsuyu dökülerek ikramda bulunulur.

Tellak müşteriyi yıkadıktan sonra temiz ve kuru peştamal ve silecek verir.

Tellak daima siyah ibrişim peştamal kuşanır, müşteriden siyah tellak peştamalıyla ayırt edilir.

Müşteri hamamda dilediği tellağı kullanır, şu gelsin dediğinde o uşak gitmeye mecburdur. Eğer müşteri gayrimüslim ise, tellak onu yıkamamakta serbesttir.

Tellak müşterisini yıkarken terini onun üstüne damlatmamaya gayetle dikkat edecektir.

Müşteri yıkarken tellaklar birbirini göz hapsine alamazlar, laflarına kulak veremezler; hizmette olan kendi yamağı genç dahi olsa kapanmış halvetlere giremezler.

Bir hamamın tellakları zincirleme kefalet altında bulunur, cümlesinin ahvalinden de sernöbet tellak mesuldür..."

Bir de hamamların kendi nizamı vardı:

"Hamam kapısı sabah ezanı okunurken açılır, tellaklar soyunuk olarak kahve ocağı yanındaki peykede hizmete hazır otururlar.

Hamam kapısı açıldıktan sonra birbirleriyle yüksek sesle sohbet ve muhabbet edemezler, şakalaşamazlar.

Müşteriyi sofa veya halvet kurnasında yıkayan tellak, işini bitirdikten sonra o kurnayı, etrafını temizleyip boş olarak bırakır.

Tellak, yanına yamak olarak verilen gence, yıkama usulünden gayri vücut ovma ve çiğneme hünerini de öğretmeye mecburdur.

Müşteriye daima tatlı dille hitap edilir, her emrine mutlaka riayet olunur, müşteri dilenci de olsa hatırı korunur.

Tellak ve natırlar akşam ve sabah günde iki tencere yemek pişirirler, masrafını müştereken ödedikleri bu yemeği yemeye mecburdurlar. Külhancı da bu sofraya oturur, fakat tencere masrafına iştirak etmez; yemeğin nevini en kıdemli uşak olan sernöbet tellak tayin eder.

Taze, nevhat, çarebru tellaklar külhanda yatar kalkar hamal beylerle asla konuşamaz, onlarla ülfet edemez.

Yatsıdan sonra hamama müşteri alınmaz (sabahçı hamamlarda bu kaydın bulunmaması lazımdır); son müşteri çıkınca hamam kapısı kapanır. Kapı kapandıktan sonra üç tellak çamaşırcı olur, kirli peştamal, silecek, havlu, destimalları yıkar ve kafese asarak kuruturlar; diğerleri, camekân ve soğuklukla beraber hamamı baştan başa yıkar, süpürürler, hamam sabaha temiz hazır olur.

Natır ve tellaklar, camekânda müstakil merdivenle çıkılır şirvanda (koğuşta) yatarlar. (Geçen asır ortasından sonra bu şirvanlar kalkmış, camekânda merdivenle çıkılır asma katlara soyunma odaları yapılmış, bu suretle büyük güzel hamamlarımızın camekânlarının iç manzarası bozulmuştur.) Dileyen soğuklukta da yatar; soğukluğa döşek serilmez, ancak bir peştamal serilir.

Her tellağın dışarıda kayıtlı olduğu ocaktaki hizmetinden başka haftada bir gün izni vardır. Büyük temizlikten sonra tellak uşak dilerse başka menzildeki hemşehrisine gece yatısı misafirliğine gide-

bilir, sabah kapı açılınca dönmesi gerekir. Kendisi de hamama misafir çağırabilir, misafirini peykede yatırır..."

İşte Patrona Halil'in İstanbul'da ilk dokuz yılı bu nizamların çerçeveleri içinde geçmişti; aydındır ki mihnetli, meşakkatli süfli hayattır; gemiye gittiği günler ise daha renkli, hareketli, fakat yine sert hayat olacaktır. Bu hayatın anlatılmayacak tarafları da vardır; genç ve çok güzel hamam çıplağının hiç çekinilmeden kaleme alınmış bir hatıra defteri-itirafnamesi olsaydı okuyanların yüzünü kızartacak sayfa pek çok olurdu.

Bu dokuz yıl içinde Halil'in başından bir de büyük fırtına, tarihimizde "Nazmi Tekkesi Cinayeti" diye kaydedilmiş vaka geçti.

Samanyolu seyahati

Eğer o zamanlar gazete denilen haber yayma ve ulaştırma vasıtası olsaydı, 3 Şubat 1720 Perşembe günü sabahı hepsinin birinci sayfalarında büyük harflerle şu satırlar okunurdu:

"Meşhur Nazmi Dergâhı Şeyhi Şair Abdurrahman Refia Efendi dün gece bir cariyesiyle beraber dergâhta feci bir şekilde katledildi. Katillerin birkaç kişi ve hamam uşakları makulesinden olduğu anlaşılmıştır. Heybesinde bir çorap içinde gayet kıymetli elmaslı bir altın koyun saati ile elmas bir yüzük bulunan Beyazıt Hamamı tellaklarından Halil adında yakışıklı bir Arnavut genci tevkif edildi. Katillerden biri olduğu anlaşılan Halil aynı zamanda Tersane'de kalyoncudur."

Refia Efendi bekârdı, dergâhında müridi, ırgat, uşak gibi horantası yoktu, bir odalık cariyesi ve zenci bir aşçı kadınla oturuyordu. Komşuların anlattığına göre cinayet gecesi, akşam ile yatsı arası efendiye iki misafir gelmişti, biri zeberdest pehlivan, biri taze civan, her ikisi de beyaz abadan kesilmiş Arnavut esvaplı, tellak kılıklıydı. Cinayetin tahkikine memur edilen subaşı ve asesbaşı ağalar ise hamamlarda bir araştırmaya başlamışlar, Beyazıt Hamamı'nda Horpeşteli Halil'in heybesinde elmas yüzük ile elmaslı altın koyun saatini bulunca şüpheler onun üzerinde toplanmıştı; hamamdaki ayaktaşları da hayretler içinde kalmıştı. Halil henüz Muslu'yla tanışmamıştı, anlaşılmaz bir Türkçeyle konuştuğu için zabıtaya tercüman vasıtasıyla ifade verdi, saat ile yüzüğün, kendisine göz koymuş zengin bir kahpe hanımın bir gecelik muhabbet karşılığında verdiği hediyeler olduğunu söyledi, fakat o hanımın kim olduğu ve nerede oturduğu sorulduğu zaman cevap veremedi. "Yüzüğü parmağına

niçin takmadın? Saati de niçin kullanmadın?" dediler; bu sefer duygusunu Arnavutça da ifade edemedi, "Benim gibi bir tellak parçası parmağında elmas yüzük ve koynunda elmaslı altın saatiyle akran ve emsali arasında gülünç olur, hatta bednam olur" diyemedi, sustu. Cinayetin işlendiği gün Halil izinliydi ve o akşam hamama yatsıda gelmişti, nerelerde dolaştığını, niçin geç kaldığını da izah edemedi, "Başıboş dolaştım" dedi, hakikatte de başıboş dolaşmıştı. Halil'e beyaz abalarını giydirdiler ve onu, katilleri görmüş olan dergâh komşularına gösterdiler, iki kişi, "Efendiye gelenlerden gencini andırır" dedi, bir kişi ise, "İşte şeyh efendiye gelenlerin genci budur!.." dedi.

Eğer maktul şeyhin mahrem bir dostu hak yolunda şahitliğe gelmeseydi, Patrona Halil adli bir hatanın kurbanı olarak asılabilirdi. Bu zat, "Efendi bana birkaç defa Zeyrek'te Çinili Hamam'da çalışan Mehmed adında bir Arnavut gencinden bahsetti, hatta bir saygısızlığından ötürü Bekir adındaki ustasını hamamdan kovdurttuğunu, sonra da peşiman olduğunu, gönüllerini almak için Mehmed oğlan ile ustası Tellak Bekir'e dergâhında bir akşam ziyafet vereceğini söylemişti" dedi. Bu ihbar üzerine asesbaşı Zeyrek Hamamı'nı bastı, Mehmed ile Bekir'in kan içinde kalmış beyaz abalarını birer peştamala sarılmış ve külhan avlusunda odun yığınları arasına tıkılıp saklanmış olarak buldular. Katiller suçlarını itiraf ettiler, iki değil, beş kişiydiler, ırgat boyundan üç Arnavut daha o akşam dergâhın arkasındaki bahçe duvarından atlayıp girmiş ve Bekir'e yardım etmişti. Mehmed vakada ökse olarak kullanılmıştı. Tellak Bekir ile yamağı Mehmed oğlan çıplak, bellerinde birer siyah tellak peştamalıyla Zeyrek Çinili Hamamı'nın kapısı önünde, öbür üç ırgat da muhtelif yerlerde asılarak idam olundular. Patrona Halil bu vakadan, elmas yüzüğü ile altın saatini asesbaşı ağaya kaptırmakla kurtuldu, onları da kısa bir zaman sonra itibarlı müşterilerinden Ayasofya vaizi İspirîzade Ahmed Efendi'nin sayesinde geri aldı.

Halil, hediyeleriyle kendisini çok büyük, hatta sonu ölümle bitecek bir tehlikeye atmış olan mahbubesinin hayaline daha kuvvetli, hakiki bir aşkla bağlandı, "O zevk gecesinin hatıraları için beni asacaklardı... Hanımımın hayali gözümün önünde, 'Senin için ölüyorum!' diyecektim ona!.." diye bir mazlum gururu duydu.

Nazmi Dergâhı cinayeti vakasından pek az sonradır ki Patro-

na Halil bozacı uşağı Muslu'yla tanışmış, dost olmuştu. Bu dostluk âşık Arnavut gencinin dilini açtı ve derdini ilk defa Muslu'ya döktü. Muslu, o esrarengiz adam, "Bir yüzük ile bir saat de bende var" demedi, Halil'e sadece acıdı; bu armağanlar kim bilir daha kaç bekâr uşağının parmağında, koynunda, heybesinde, kuşağındaydı.

1721'de Muslu kısa bir zaman için İstanbul'dan ayrıldı, altı ay sonra da zengin döndü ve bir Manav Muslu Beşe oldu, ilk işi de Halil'i aramak oldu. Dostlukları, başlangıcındaki yakınlıkla devam etti.

Tellak Halil de efradından bulunduğu patrona gemisiyle 1724'te Girit'e, 1726'da Kırım'a, 1727'de İskenderiye'ye gidip geldi. Çok değişmişti, artık müheykel bir genç adamdı; yüzünde, büyük ağzının kenarlarından çenesine doğru sarkan gür kumral bıyıkları vardı.

1728 yılındaydı, Atlıases Fatma Hanım 56-57 yaşında, Patrona Halil de 28 yaşındaydı; bir eylül akşamı Halil Tersane'den çıkmış, Azapkapısı'nda lebiderya bir kahvehanede oturmuş, çubuk içiyordu, yanına biri yaklaştı ve bir mektup bırakıp kaçtı, Halil'in yüreği ağzına geldi, hemen bir dolmuş kayığına binip Yemiş İskelesi'ne geçti ve Muslu Beşe'ye koştu. Kayıkta, "Ah kalın kafam... Yazı öğrenemedi" diyordu.

Âşıklar için takvim yoktur tıpkı masallar gibi, körpe oğlan körpe kızı sever, aralarına karaçalılar girer, başlarından türlü macera geçer, kırk yıl sonra buluşup murada ererler, oğlan da, kız da hâlâ aşkın başındaki körpelik çağındadırlar.

Mektup, ki Yadigâr Bölükbaşı kızının son muhabbetnamesi olacaktır, *"Ey benim kalyoncu şahbazım, hüma pervazım, reddetme niyazım; sefine-i dili pupa yelken derya-yı aşka saldım, akıl haritasın ve fikir pusulasın unutup o umman-ı biamanda şaşırdım kaldım..."* diye garip bir edayla başlıyor ve Halil'i apaçık, Davutpaşa İskelesi'nde Yadigârbey Yalısı'na davet ediyordu. Patrona, "Acaba benim hanım mı, yoksa başka bir kahpe mi" diye tereddüde düştü. Bir çıplak ayağı gemide ve öbür çıplak ayağı hamamda olan şahbaz, divane gibi koştu gitti.

Çamlar kurumuş, bahçe bir cengelistan olmuştu. Fakat köhne yalının yüzünde yine yapı sanatının asaleti ve daha daha dökülmüş eşyasında yine servetin izi vardı; Fatma Hanım'a gelince, yaşının sü-

sünü yapmasını bildiği için hâlâ muhteşemdi, güzeldi. 60'ının eşiğindeki bir yosmanın erkeğini karşılamasını biliyordu; "Benim güzel hanımım, başımın tacı velinimetim sultanım" diye ayaklarına kapanan Patrona'yı koltuklarından tutarak, "Estağfurullah efendim!" diye kaldırdı ve genç adamın başını vakarlı bir şefkatle bağrına bastı.

Halil, hanımın kolları arasında fakirliğinin aczi ve pespayeliğinin küçüklük duygusuyla titredi. Kafasında o gece, o anda bir şimşek çaktı, bir şey yapacaktı. Neydi o şey? Bilmiyordu, ama muhakkak bir şey yapacaktı, samanyolu seyahati gibi büyük bir şey.

Manav salaşı, kahvehane peykesi ve hamamda göbektaşı dedikoduları

Burada siyasi tarihten birkaç sayfa okumak lazımdır. Lale Devri, Osmanlı Devleti'nin felaketli harplerle Batı'da geniş topraklar kaybettikten sonra 1718'de Pasarofça muahedeleriyle ve yeni sınırlar içinde sulha kavuşmasıyla başlamıştı. Beş yıl sonra, 1723'te de Doğu'da İran toprakları üzerinde Osmanlı ordularının bir istila hareketi başladı; buna, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Batı'daki zayiatı Doğu'dan kapatma siyaseti; hatta kolay zaferlerle halk gözünde şan kazanma, büyüme hırsı diyenler vardır.

Biz bu askeri harekete, İran'ın iç durumu ve Rusya'nın emperyalist politikası karşısında yeni bir harbe sürükleniş diyeceğiz. Vakaların panoraması şudur:

İran yıllardan beri kanlı kargaşalıklar içindeydi. Bu komşu memlekette iki buçuk asır boyunca hükümran olan Safevi Hanedanı çökmek üzereydi. Doğu İran'da isyan eden Üveys Han adında Afganlı bir sergerde Kandehar'ı zapt ederek orada ayrı bir hükümet kurmuştu, onun oğlu Mahmud ise bir iç harpte Herat ve Meşhed'i almış, İran tahtının meşru hükümdarı Şah Hüseyin Safevi'yi esir ederek İran'ın devlet merkezi ve taht şehri Isfahan'ı da zapt etmişti. Batı İran'da da Şirvan bölgesinde isyan eden Davud Han adında Azeri bir Türk beyi, hutbelerde Sultan III. Ahmed'in adını okutarak Türkiye'ye iltihakını ilan etmişti. O sırada Rus Çarı Deli Petro da bu durumu fırsat bilmiş, bir Rus ordusu Hazar Denizi kıyısından Bakü'ye doğru İran'a girmişti, Batı İran, Rus istilası tehlikesine düşmüştü. Osmanlı Devleti bu istila karşısında elbet ki kayıtsız kalamazdı. İran'a komşu eyaletlerden Bağdat, Van ve Erzurum valilerine üç koldan Batı İran'a girmeleri ve o toprakları Ruslardan evvel ele geçirmeleri emrolundu.

Osmanlı orduları Tiflis, Gor, Kirmanşah, Hoy, Hemedan, Revan, Tebriz, Gence ve Hürremabad gibi şehir ve kaleleri birbiri ardından zapt etti. Bir ara Türk ve Rus ordularının karşılaşarak yeni bir Türk-Rus harbinin başlaması ihtimali belirdi; Prut'ta Türklerin karşısındaki feci durumunu hiç unutmamış olan Deli Petro hemen İstanbul'a bir elçi göndererek Batı İran'ın Türkiye ile Rusya arasında taksimini teklif etti, İbrahim Paşa da bu taksimi, Osmanlı Devleti'ni Avrupa sınırında da uğraştıracak ve ne gibi ihtilatlar yapacağı meçhul yeni bir Rus harbine tercih etti. İstanbul'da imzalanan antlaşmayla Osmanlı ordularının girdiği yerler Türkiye'de kalacak, Rusya da Gilan ve Mazenderan taraflarını alacaktı.

Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb, Afganlı Mahmud'a, Ruslara ve Osmanlılara karşı ümitsiz bir mukavemette bulunuyordu. İki büyük komşu devlet, eğer İstanbul antlaşmasını kabul ederse Tahmasb'ın şahlığını tanıyacaklarını ve Afganlı Mahmud'u gasıp telakki edeceklerini bildirdiler, Tahmasb İstanbul antlaşmasını kabul etmedi, red cevabı verdi. O sırada Mahmud ölmüş, yerine oğlu Eşref Han geçmişti, Eşref Han İstanbul antlaşmasını kabul etti, İstanbul'a elçi gönderdi, Türkiye ile Rusya da İran şahı olarak onu tanıdılar. Bu durum karşısında Tahmasb Horasan'da Afşar adında bir Türk aşiretine sığındı, bu aşiretin reisi Nadir de ona yardımı kabul ederek Tahmasb Kulu Han unvanıyla derhal harekete geçti, evvela Eşref Han'ı mağlup ederek kaçırttı, tasfiye etti; sonra Osmanlıların eline geçmiş olan şehir ve kaleleri birer birer geri almaya başladı ve her girdiği yerde eline geçen asker ve memur Osmanlı esirlerine gayetle vahşiyane hareket etti, dehşetle tüyler ürpertecek işkenceler yaptırdı. Batı İran'ın istilası Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir gaile oldu ve bütün mesuliyeti Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya yüklendi. Ayaktakımı halk arasında vezir ile yâranı aleyhinde geniş ve amiyane dedikodulara yol açtı. Kahvehane peykeleri, manav dükkânları salaşları ve hamamların göbektaşları fanatik yobazlarla macerapeverest serserilerin ve pervasız süfliyetlerine âşıklık kisvesi giydirmiş derbederlerin, derviş kılığında cerrarların, hezeyanlarına "hikmet", "işaret" diye kıymet verilir meczupların "Hyde Park"ı olmuştu; o zamanlar "Devlet Sohbeti" denilen politika ayağa düştü.

Bir İrşadî Baba, kimleri irşat eder, hangi yolda irşat eder meç-

hul; süfli pervasızlığına âşıklık süsü vermiş, 1729'da en çok 40 yaşında, orta boylu, tıknaz, uzun kara saçları omuzlarında, posbıyıkları makas yüzü görmemiş kara sakala karışmış, başında yağlı keçe külah, çıplak ayaklarında takunya, üstündeki gömlek, don, entari, kuşak, yelek, hırka yüzlerce yamayla rengârenk paçavra yığını, omzunda zembil, zembilin içinde bir sürü hırdavat arasında sayısı daima artan ve hiç eksilmeyen bir altın torbası, zembilin en üstünde de kolayca el atılabilecek bir bıçak; geceleri bekâr odası, hamam peykesi, kahvehane peykesi nereye konarsa zembilini yastık yapar, bıçağını da zembilin içinden alıp altına koyar, muhakkak ki yaman bir serseri. Ali Usta'nın kahvehanesi açıldıktan sonra her cuma akşama doğru gelir, kahve uşaklarının sofrasına çömer, geceyi peykede geçirir, sabahleyin erkenden "Bir eyvallah"la çıkar giderdi.

Kapıdan girince şöyle bir durur, gözlerini karşısına ilk çıkan gence diker:

Severim zahir ü batın göricek bir şuhu
Arz-ı hale medet olmazsa nihani severim!..

diye sözde âşıklık halini beyan ederdi. Takunyalarını yerde bırakıp peykesine çıkar, hemen uzanır, ya Çubukçu Ahmed'e ya Ateşçi Ahmed'e seslenir:

"Oğul!.. Rah-ı aşkta taban deperiz, gel şu ayaklarımı ov!.." diye emrederdi. Ahmedler de adeta sen ben diye çekişerek hizmetine koşarlardı. Sonra sofrada baş köşeye oturtulur, demini getirirler, yemekten sonra çubuğu verilir, âşık konuşur, kahvedekiler de onun ilmine hayran, aşkına hayran, hiçbir şey anlamadan dinlerlerdi, "İlimde kutuptur!.." derlerdi.

1729 yılı Eylülünde bir cuma günü İrşadî Baba, Usta'nın kahvehanesine gün ortasında, kahvehanenin en kalabalık zamanında geldi ve kurulmuş bir laf makinesi gibi hiçbir mukaddimeye lüzum görmeden siyasi bir nutuk irat etti:

"Din kardeşlerim, bana can kulağını tutun, bunca şühedamızın al kanları kimin boynuna?.. Kim ayak uydurdu ise şeytanın oynuna!.. Kotur'un 'kaf'ı, Hoy'un 'ye'si, Revan'ın 'elif'i, Hemedan'ın 'mim'i Müslüman'a vacip oldu mu?.. Oldu!.. Ya kime karşı oldu?.. Moskof

kâfiriyle koklaşana, hemnamı put şikenken kendisi put nişan olana!.."

Ve çıktı gitti. Kahvehanede fısıltılar başladı, İrşadî Baba'nın sıraladığı isimler İranlıların geri aldığı şehirlerdi, yazı bilen birkaç kişi kaf, ye, elif, mim harflerini yan yana koyunca "kıyam!.." kelimesi çıktı. Mektebe şöyle bir uğramış olanlar da "put şiken"in put kıran, "put nişan"ın da put diken olduğunu anlattı, put kıran İbrahim Peygamber'di, put dikenin de onun adaşı olan Vezir İbrahim Paşa olması gerekirdi.

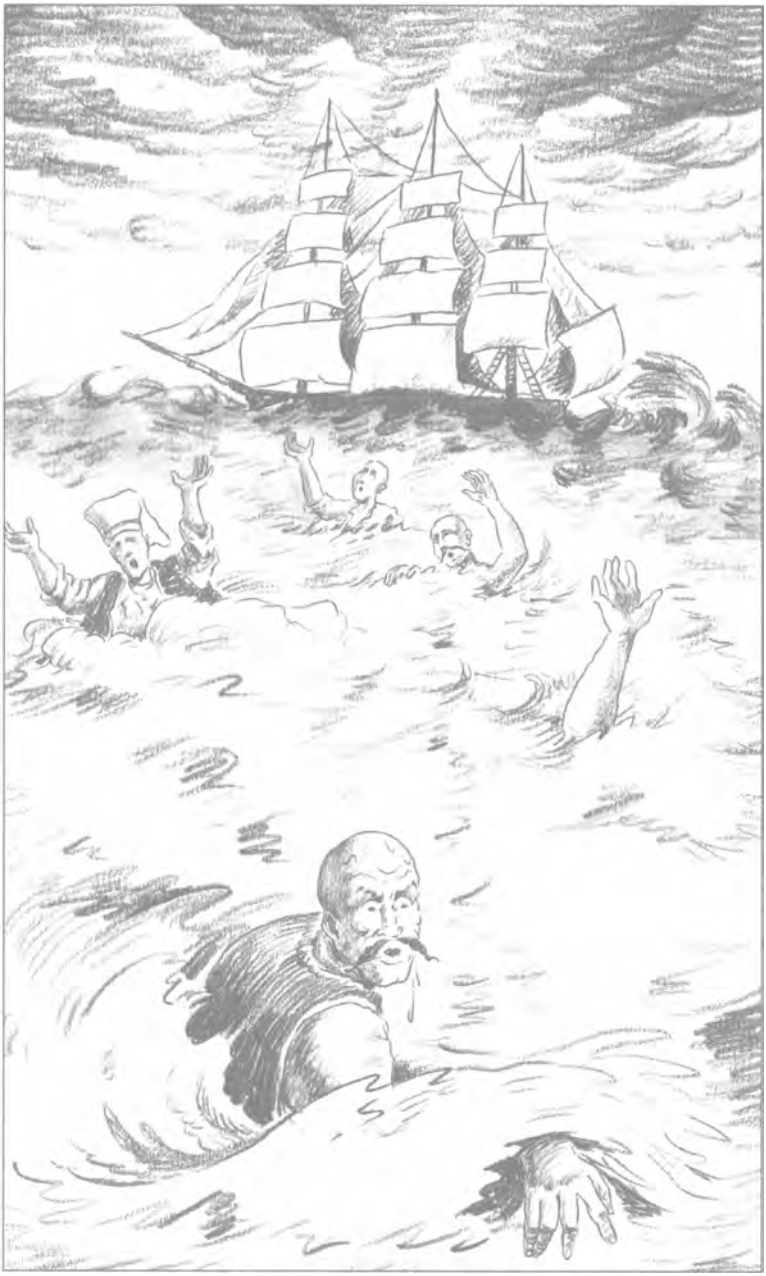
İrşadî Baba'nın lafları bir ihtilal beyannamesiydi. Daha kim bilir nerelerini dolaşacaktı? Ve o yolda yalnız da değildi: alt basamaktan yukarıya doğru Keçeli Sünnet Divanesi, Tızmantırıl Kılçık Reis, Deli İbrahim Efendi, İspirîzade Ahmed Efendi, Zülalî Hasan Efendi...

Düşmanın küçüğü yoktur

Keçeli Sünnet Divanesi ahlak, tıynet ve meşrepte İrşadî Baba'yla aynı mayadandı; kılık ve kıyafetlerinde ve günlük hayatlarında da pek az fark vardı, süfli pervasızlıklarına İrşadî âşıklık, Keçeli de divanelik nümayişi vermişti. Âşık, bade düşkünüydü, "gerek zahir, gerek batın" sevdiği şuhun karşısında dillenirdi; Divane ise esrarkeşti, "Zülfü" adında muhayyel bir sevgili vardı, önüne yalın yüzlü, yüzünün nakşı güzel kim çıkarsa çıksın onun için "Zülfü" olurdu, o dilberin yüzüne bir müddet dalgın dalgın bakar ve bir muamma cevheri söylerdi, faraza, "Gel bir öpeyim seni Zülfü Şahım!.. yolcu yolunda!.." derdi, öpülen Zülfü Şah da artık heyecan içinde yola çıkmış yolcuyu beklerdi, hiç ummadığı bir yerden bir akçe bahşiş alsa, "Tamam!" derdi, "bu bahşişi Sünnet Divanesi haber verdiydi..." ve daha büyük bir nimete konmak için Keçeli'nin yolunu gözler, kendisini bir defa değil, dilediği yerden dilediği kadar öpmesine can atardı.

İrşadî Baba'nın omzunda zembili vardı, Sünnet Divanesi'nin de keçeden bir heybesi; uzunca adının keçesi de o heybeye nispetle konmuştu. Sünnet düğünü denildi mi, divanenin bıyık altında kaybolmuş ağzının iki kenarından sular akardı ve o düğünde mutlaka bulunurdu; ameliyat esnasında da sünnet çocuklarını ona tuttururlardı, "Mücerreptir" denilirdi, "Onun tuttuğu çocuk korkmaz, çırpınmaz, ağlayıp bağırmaz." Hamamları külhan külhan dolaşır, küçük beyler arasından sünnetsizleri tespit eder, her yıl bir âlâ düğün dernek ile Gedikpaşa Hamamı'nda sünnet ettirirdi.

İşte bu haneberduş da 1729 Eylülünde her gittiği yerde bir acayip konuşmaya başladı, "İbrahim'i sünnet ettirelim!" diyordu. Lafı

Hayal gemi.

ayaktakımı arasında yayıldı, o kafalar karanlık, derin bir kuyuydu, bir sünnet divanesinin attığı taşı kırk akıllı çıkaramazdı:

"İbrahim Paşa gizli din kullanırmış!.."

"Sünnetsizmiş!.."

"Kayseri Ermenisiymiş!.."

"Kayseri değil, Ürgüp Ermenisiymiş!.."

"Keçeli Divane yaban konuşmaz..."

"Rumuz, işaret ondadır..."

"..."

Saka Divanesi, o da abalı, keçeli, paçavralı, külahlı, yalın ayaklı, yalın ayağı kemik tırnaklı, müteaffin, bitli bir haneberduştu. Elinde boş bir kafesle her akşam kuşbazlara gider, kendisine bir saka kuşu verirler, o gece nerede yatarsa, kuşunu başucuna kor, ertesi sabah da, kaldığı yer kahve mi, bekâr odası mı, hamam mı, hamam külhanı mı, her neresi ise oradaki garip uşakları etrafına toplar, hangi dilden olduğu anlaşılmaz bir dua okur ve sonra kafesi açıp saka kuşunu azat ederdi. İrşadî Baba ile Keçeli Sünnet Divanesi'ne bu Saka Divanesi de katıldı, sabahları kuş azat ederken siyasi bir nutuk söylemeye başladı:

"Kâfir olup azanı, eski düzen bozanı, haklamak için biz anı, kaynatalım kazanı!.. Kafesçiye sordum kaç kafesin var?.. Dedi beş kafesim var... Bir ağa kafesi, bir reis kafesi, iki kule kafesi, bir de baba kafesi!.. Haraç mezat, azat buzat!.. Biz açalım kafesi, kuşlar alsın nefesi!.. Cümlesi fetadır; eli kanlı, gözü kanlı delikanlıdır. Sahib-i pençedir, dörtkaşlı gül goncadır, yiğit civandır, bir kantar gülle ile kırk okka zincir sürür pehlivandır! Sen burada, o orada, bir duvar ile kapı var arada, denizde karada, işareti aldın mı, hu deyip daldın mı, Allahım ya Hâdi âsân eyler işimiz, seyf ile gaddare olur tırnak ile dişimiz!.."

"Kafes" zindandı, "kuş", zindandaki şerirler, katiller, hırsızlardı; beş kafes "Ağa Kapısı Zindanı", "Tersane Zindanı", "Yedikule Zindanı", "Rumeli Hisarı Zindanı" ve Babacafer Zindanı"ydı, bu zindanlarda demir pençeli haydutlar, şakiler yatıyordu, dişleri, tırnakları kılıç gibi, hançer gibi paralayıcı adamlardı.

Sünnet Divanesi, hu diyerek bir ayaklanma olunca ilk iş zindanlardaki o insan suretindeki canavarların salıverilmesini söylüyordu,

onlar bir kere ortalığa yayıldı mı fitneyi artık hiçbir kuvvet önleyemezdi...

Tızmantırıl Kılçık Reis, Karadeniz yalısı halkındandı; kan davası yolunda babasının katilini bıçaklayıp öldürdüğü zaman 10 yaşındaymış; 1729'da 35'inin üstünde bir serseriydi. Reisliği, küçük bir katil olarak sığındığı bir gemide birkaç yıl tayfalığının hatırasıydı; "kılçık" huysuzluğundan, kavgacılığından, eti rahat yenmeyen balıklar gibi her muhabbet âleminin sonunda muhakkak bir tatsızlık çıkarmasından kalmıştı; "tırıl", daltaban kopukluğunun, pırpırılığının damgası olmuştu; "tızman" da dızlaktan bozma çıplak demektir.

16. asırda yaşamış ve yine "Tızmantırıl" lakabını taşımış bir başka serseri için Şair Kastamonulu Latifi, "Zincirini koparıp Kaf Dağı'ndan kaçmış yüzü iğrenç, tepeden tırnağa kıllı vücuduyla ve her haliyle çirkin bir dev:

Yüzünü gören istemez asmaya şahidi
Kazığa vursan kimse demez neydi günahı.

Bir dilbere el sürse o nazenin, it ağzı değmiş aşa dönerdi; bir güzeli öpse, vuslatının lezzeti cennet taamı da olsa o peri yüzlüden cüzam artığı gibi herkes kaçardı..." diyor. Kılçık Reis'in tasviri için iki asır evvel yaşamış lakaptaşının hakkında yazılanlar kâfidir.

1729 Eylülünde bu serseri de kayık iskelelerini ve kayıkçı kahvehanelerini dolaşmaya başladı, "Sizlere Karadeniz'den haber getirdim!" mukaddimesinden sonra vakanın içindeymiş gibi anlatıyordu:

"Kızılbaşlar yüz bin yeniçeri kardeşlerimizi kesti. Üç binden ziyade dilaverler Trabzon İskelesi'ne güç halle kaçıp geldi. Kiminin gözünü oymuşlar, kiminin kulağını, burnunu dilini kesmişler ve kiminin dahi elini ayağını budamışlar. Ruz-i mahşerdir ki bu kadar olur, cümlesi bizim halimize sebep Vezir İbrahim Paşa'dır, kal'aları ve bizleri Kızılbaş'a satan odur. Vücutları pare pare ve yüreklerde yâreler o biçareler İstanbul'a gelip hallerini padişahımıza arz etmek istedi. Trabzon'dan bir gemiye doldurulup 'İstanbul'dur' diye yola çıkardılar. Bunu duydukta İbrahim Paşa gayetle telaş edip onların yolunu kollamış ve reis ile leventleri olacak eşkıyaya bir kese altın yollamış, o hainler de altına tamah edip geminin dibini delip kendi-

leri filika ile firar ve üç bin gözsüz, kulaksız, burunsuz, elsiz, ayaksız gaziler Karadeniz'e dökülüp gark ve nabut oldular, vezir suikastı ile şerbet-i şahadeti umman-ı bi amanda içip cennette makamlarını buldular!.."

O tarihte 3.000 kişi alacak bir geminin yeryüzünde mevcut olmadığı düşünülmedi ve Tızmantırıl'a inanıldı.

Fitne tohumu yeşerirken

İrşadî Baba'yı, Keçeli Sünnet Divanesi'ni ve Saka Divanesi'ni talim edip ortaya salan Ayasofya Vaizi İspirîzade Ahmed Efendi, Tızmantırıl'ı bulup hayal gemi dedikodusunu yaydıran da Zülalî Hasan Efendi'ydi.

İrşadî Baba cemal âşığı, Keçeli ile Sakalı divaneler de cezbeli aşk pervanesiydi, üçü de sorguya çekildi; İspirîzade'yi ele vermediler, İrşadî Rodos'a, Keçeli Sünnet Divanesi Sakız'a, Saka Divanesi de Midilli'ye sürüldüler. Kılçık Reis de Tersane Zindanı'na atıldı, dayağa yatırılınca gemi hikâyesini Zülalî Efendi'den dinlediğini söyledi.

Asılması için şahidi dinlemeye lüzum olmayacak ve hatta kazığa vurulsa günahı neydi diye kimsenin sormayacağı kadar suçlu Tızmantırıl zindanda boğuldu ve çıplak cesedi, ayağına boğazına taş bağlanarak gece Sarayburnu'ndan denize atıldı; Zülalî Hasan Efendi'yi de Florya'daki çiftliğine sürdüler, boynunu cellat kemendinden Sadrazam İbrahim Paşa'nın büyüklük şanı merhameti sayesinde kurtarmıştı. Fakat bunu idrak edecek adam değildi, kendisini, taşıdığı ilmiye kisvesinin kurtarmış olduğunu sandı.

Miladın 1728 yılı Zülalî Hasan Efendi'nin hayatında iki mühim hadiseyle başlamış ve bitmişti. Şöyle ki, bu haris adam mesleğinde yükselme yolunda Mekke kadılığı basamağını da atlamış, İstanbul kadılığının en kuvvetli adayı olarak yıllardan beri beklemekteydi. Dilediği gibi gezip tozması için destur verdiği dördüncü ve henüz 17-18 yaşındaki körpe karısı Ziba Hanım Zülalî'yi bırakıp kaçmıştı. Güzelliği ve yalın yüzlü bekâr uşağı nevcivanlarla muhabbet maceraları ve nihayet Arabacı Rüstem oğlanla Bulgurlu Dağı'nda

çamlar altında korucu bostancılar tarafından basılması üzerine destanlar yazılmış Ziba'dan kısa bir mektup almıştı; hanım yazı bilmediğine göre kaçıran zendost tarafından yazılıp yollandığı belliydi: *"Zevcim efendi hazretlerinin huzur-ı velinimetilerine arz-ı halimdir ki ayağımın bağını çözüp bu cariyenizi azat idesiniz, günahım çoktur, yüzünüze bakacak yüzüm yoktur"* deniliyordu. Hasan Efendi'nin Çorbacı kızı Ziba'yı boşayıp boşamadığı bilinmiyor, fakat, 13 yaşındayken aguş-ı muhabbetine çektiği yosma, kolay unutulacak şey değildi; sanki Nedim şu şarkısını Zülali'nin ağzından yazmıştı:

Kimlerin çeşmine ol sine bu şeb nur oldu
Nereye gitdi o hercayi, o mehpare aceb?
Kimlerin yâresine merhem-i kâfur oldu,
Kandedir kande o zalim, o sitemkâre aceb?

Onu Boğaziçi'nde kuğu kuşu gibi bir yalının, gündüz altın yaldızlı kafesleri arkasında sırmalar, inciler, ipekler arasında ve gece billur avizelerin pırıltıları içinde tahayyül etmek büyük azaptı; Ayvansaray'da kalafat yerinde, Limon İskelesi'nde kayıkçı odalarında, Tahtakale'de, Kasımpaşa'da, Galata'da, Tophane'de, Salıpazarı'nda, sarıca arı levent yuvalarında:

Baldırı çermikli yalın ayaklı
Hem eli ayağı kara tırnaklı
Yorganı yastığı tozlu topraklı

bir haytanın kolları arasında yattığını düşünmek ise korkunçtu. Koca İstanbul'u nasıl aramalı, Ziba'yı nasıl bulmalıydı?

İşte o 1728 yılının sonunda, aralık ayında Zülalî Hasan Efendi bu imkâna kavuştu. İstanbul esnafının muhtekirleri harp yıllarını fırsat bilirler, türlü edepsizliklerle büyük şehir halkına en zaruri ihtiyaçlarında sıkıntı çektirirlerdi, ellerindeki malı ve erzakı saklayarak el altından birkaç misli pahaya satarlardı. İran harbi başlayalıdan beri İstanbul kadısı bulunan Emirzade Abidin Efendi adında gayet namuslu, ciddi bir zat muhtekirlere göz açtırmamış, halka sıkıntı çektirmemişti, cümle âlem kendisinden hoşnutken ananevi kadılık

müddeti dolup da aştığı için azledildi ve Zülalî Efendi ne zamandan beri beklediği İstanbul kadılığına tayin edildi. Fakat aklı fikri Ziba'daydı, emrindeki geniş teşkilatın en faal unsurlarını, muhtekir esnafı kollayacakları yerde Ziba'yı arayıp bulmaya saldı ve kadılığının daha ilk haftasında ve o kış ağzında İstanbul'da evvela odun ve kömür ortalıktan çekilip kayboldu, çeki ile kantarla değil, dirhemle aransa bulunmaz oldu. Odunu kömürü, yağ, pirinç, bulgur, peynir takip etti. Kadı efendinin neyle meşgul olduğu bilinmediği için, "Ayağı uğursuz, kadı olur olmaz İstanbul'u kuruttu" denildi ve tezine kadılıktan azledildi.

Zülalî için, "Kadılığında muhtekirleri başıboş bırakması, ilerde çevireceği fesat dolabında onları da kendi taraflarına celbetmek gayesiyle, kasten yapılmış ihmaldi" diyenler vardı. Her ne hal ise, işte o koca Arnavut Molla Tızmantırıl Kılçık Reis denilen şakiyi de o sıralarda bulmuş ve İbrahim Paşa aleyhine Karadeniz'de batırılan gemi faciası hikâyesiyle sokaklara, iskelelere salmıştı.

Kadızadeli artığı yobaz vaiz İspirîzade Şeyh Ahmed ise, Tızmantırıl'ı İbrahim Paşa'ya açıkça saldırtan Zülalî gibi farfara değildi, çok karanlık, çok tehlikeli adamdı. Eski külhanbeyi tulumbacı Evren şeyhin evine tekrar gelir gider olduktan sonra, İspirîzade genç müridinin adını yeni işi tulumbacılığa göre değiştirmiş, ona "Semender Şah" demeye başlamıştı. Bu isim bir gün vaizin kafasına bir demir kazık gibi çakıldı, öyle ki ihtilal de yangın gibi bir ateşti. Bu ateşi hayta ve hezele güruhunu ayaklandırarak uyandırmaya çalışıyordu. İşte o güruhun başına geçecek ve ateşe pervasızca atılacak ve ateşte yanmayacak bir semender, semender misali bir sergerde bulmak lazımdı. İrşadî Baba'nın, Keçeli ve Sakalı divanelerin sürgüne gitmelerinden sonra İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi, yine İstanbul'un ayaktakımı arasından bu adamı aramaya başladı ve aradığını hamam çıplağı bir tellak olarak Beyazıt Hamamı'nda buldu, adı Halil ve lakabı Patrona'ydı.

Şeyh Ahmed Efendi, Patrona Halil'i ilk defa olarak 1729 yılının Martında Debreibâlâlı bir Arnavut terzinin dükkânında görmüştü; Halil o tarihte 29-30 yaşındaydı. Müheykel vücut yapısı ve güzel çehresiyle albenili bir genç adamdı. Üstü başı da pek düzgündü, terziye Arnavut kesimi yeni bir kat esvap sipariş ediyordu. Selamlaştı-

lar fakat konuşmadılar. İspirîzade, Patrona Halil'i dış görünüşüyle hali vakti yerinde, hatta zengin adam zannetti. Halil çıkıp gittikten sonra kim olduğunu sordu, terzi:

"Ona Horpeşteli Patrona Halil derler" dedi. "Kalyoncudur, Sultan Beyazıt Hamamı'nda da tellaklık yapar!.."

İspirîzade'nin kafasında bir şimşek daha çaktı. Gözü ağalıkta, büyüklükte bir hamam çıplağı; sırım gibi, tığ gibi bir vücut ve pek çok insanı davasına inandırıp peşinde sürükleyebilecek cazibeli bir yüz... Aradığı semender işte bu adamdı.

Kalyoncu Kurnası konuşması

Yadigârbey Yalısı'nın yaşı 60'ını bulmuş kibar yosması Atlıases Fatma Hanım şahbaz, şehlevent, feta, dilaver, yiğit, cilasun, civelek, delikanlı, yerine göre hangisi münasip düşerse gençlik, güzellik, pençe ve pazı kuvvetlerini bir kelimede ifade eden bu sıfatlarıyla kaydedegeldiğimiz oynaşları arasında yalnız Patrona Halil'in karşısına, genç adamı yalıya ikinci davetinde, hakiki adıyla çıkmıştı; görülmüş, beğenilmiş ve avlanıp yalıya getirilmiş şu kadar dilber bekâr uşağının arasında yalnız Tellak Halil'dir ki nereye gittiğini öğrenmişti.

Halil'i Fatma Hanım'a hatırlatan, onun, bir kerecik görüp kaybettiği hanıma âşık olduğunu ve dokuz yıldan beri hanımın hayaliyle avunup yaşadığını anlatan Muslu Beşe'ydi; bunu da Halil hiçbir zaman öğrenemedi.

Zengin manav, Atlıases'i, Halil'in patrona gemisiyle seferde bulunduğu bir sırada bir cuma günü Kâğıthane'de görmüştü. Muslu, dere boyunda salkımsöğütler altında yâranıyla esnaf adabına göre meclisini kurmuş oturmuş, levent meşrebince sohbet ve muhabbetteyken hanım üç çifte bir kayıkla önlerinden geçmişti ve Muslu onunla uzaktan göz göze gelir gelmez, yalın ayaklı bozahane uşağıyken götürüldüğü yalının civan avcısı kibar fahişesini derhal tanımıştı; baş yaşmağını hotoz yerine elmaslı bir Cezayir fesi üstüne tutunmuş yaşlı yosma, o gün kayıklarda ve koçulardaki İstanbul kadınlarının en cazibelisiydi. Muslu'nun yâranı arasında bir şehri zıpır, "Adam aman, fe..si var!.." narasını bastıktan sonra bir mani okudu:

Bakın hele şu hanıma ak yaşmak canfesi var
Cezayirli civan gibi başında da fesi var
Ben bilirim nazenini, adında bir "fe"si var!..

Ve o zıpır adam Muslu Beşe'ye bildiği kadarını anlatmıştı: "Bu hanım, Samatya civarında Davutpaşa İskelesi'nde babasından kalma Yadigârbey Yalısı'nda oturan Atlıases denmekle meşhur çok zengin bir duldu ve adı Fatma'ydı. Şu kadar yıl evvel tazelik çağında babası yerindeki müderris kocasından ayrılmış, kocasının civan çömeziyle evlenmiş, fakat o oğlanla da geçinemeyip başından defettikten sonra bir daha evlenmemişti... Bir erkek kadar serbest tavırlıydı, mesirelerde, çarşı pazarda gezip dolaşırdı... En küçük bir ayıbı duyulmamıştı... Eğer ayıbı olsaydı, kırmızı gömlek gibi, yeni görünmezse yakası görünürdü..." Atlıases'in sağ memesi üstünde karabiber büyüklüğünde bir beni olduğunu bilen Muslu sustu. Fakat hemen ertesi gün Fatma Hanım'a uzun bir mektup yazıp gönderdi; evvela kendisini, bozahane uşağını hatırlattı ve sonra gereken tafsilatıyla Halil'den bahsetti. İşte Muslu Beşe'nin bu mektubundan sonradır ki Atlıases Halil'i, bir rüya misafirliği için değil, artık tamamen beraber yaşamak üzere yalıya apaçık davet etmişti, hatta niyeti, eğer genç adam kabul ederse, o hamam çıplağına nikâhla varmaktı. Servetini, yarım asra yaklaşan zaman içinde oynaşları şahbazlara ve zevkusefa yolunda kullandığı adamlarına, sazende, hanende ve rakkase cariyelerine yedirip selsebil etmiş Atlıases, Patrona'nın başını tekrar bağrına bastığında, kendi ölçüsüne göre artık yoksul düşmüş durumdaydı; buna rağmen o tellak parçasını ağa yapabileceğini sanıyordu. O gece Patrona Halil'e günahkâr hayatını bütün çıplaklığıyla anlatmaya lüzum kalmadı, genç tellak:

"Hanımım!.. Ben senin geçmişini öğrenmek istemem, bundan sonra yalnız benim ol!" dedi.

Servetinin de artık tükendiğini söylemek istedi, son erkeği olacak Halil durumunu bilmeliydi, genç adam yalvardı:

"Hanımım!.. Ben seni malın için sevmedim, ayaklarını öpeyim bana maldan bahsetme!.." dedi.

Semt halkına karşı Patrona Halil, yalıya kâhya olarak kapılandı. Ayaklarını hamamdan ve kalyoncular kışlasından çekmedi, fa-

kat kendisine çekidüzen verdi. Elmaslı altın saatini, altın kordonunu boynundan geçirip koynuna koydu ve elmas gül yüzüğünü de parmağına taktı; fakat ağa olamadı. Nereye gitse kendisine Tellak Halil diye bakıldığını pek acı olarak hissediyordu.

Yalı bir tefeciye rehin edilmişti. Borcun ödenmesi için iki yıl mühleti vardı, hanımın ise üstüne fahiş faiz binecek bu borcu ödeyebilmek için tek ümit kapısı yoktu, yalı satılacaktı. Ne kadar göz kamaştırsa, Fatma Hanım, çürüyüp dökülmüş eşya arasında kalmıştı. Halil ise hem yalıyı kurtarmak hem de hanımını eski ihtişamı içinde yaşatmak hırsına düştü. Fakirdi; yıllarca müşteriye kese ve sabun sürerek, Tersane'de ulufe alarak biriktirdiği para köhne kâşanenin iki penceresinin perdelerini bile yenileyemezdi. Onun içindir ki Halil'in bir şeyler yapması lazımdı; Ferhad'ın dağ devirmesi gibi, samanyoluna, yıldızlara, aya, güneşe gitmek gibi.

Beyazıt Hamamı'nın halvetlerinden birinde bir kurnanın üstüne meçhul bir elin kalyon resmi çizerek altına da "Şifa bulur pir ü alil, bedest-i Tellak Halil" diye yazdığına ve kurnanın da "Kalyoncu Kurnası" adını aldığına göre Patrona muhitinin şöhretlerindendi, fakat artık şöhretli bir tellağın aşk ve şevkiyle de çalışamıyordu, hatta kerhen soyunuyor, eskiden yıkadığı müşterinin elinden bahşişini tellak nümayişiyle yerlere kadar eğilerek kandilli selamla alırken, şimdi avucuna para koyanların içlerinden, "Ulan süfli çıplak!.. Hanım sevmek senin nene... Bir kart karının gönül eğlencesi olmaktan gayrı ne meziyetin var..." dediklerini sanıyordu. Bu aşağılık duygusunun baskısı altında yanına İskender Porça adında bir şakirt yamak aldı; kendisi bir gece yalıda, bir gece hamamda yatıyordu, her gün mutat nizam üzere soyunmuyordu; onun yerine, İstanbul'un böyle bir dilküşa hamamında tellak olmak için yaratılmış bir delikanlı denilebilecek olan İskender soyunuyordu ve müşterilerine Patrona Halil'i pek aratmıyordu.

Bir sabah hamama İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi geldi. Halil giyinikti. Şeyh Efendi Ayasofya'daki amiyane vaazlarıyla tellak natır takımının malumu adamdı, fevkalade hürmetle karşılandı, kibar müşteriler peykesine çıkarıldı. Fakat efendi peykeye çıkmadan gözleriyle Halil'i aradı ve buldu, ona Arnavutça, "Sen Tellak Patrona Halil misin?.." diye sordu. Halil bir tellak kılığında değildi, parma-

ğında şu kadar kıratlık elmas yüzüğüyle bir ağa kıyafetindeydi, bu sual yüreğine şiş gibi battı, kaşlarını hafifçe çatarak: "Evet!.." dedi.

"Hemen soyun ve beni sen yıka!.."

Halil bu emre itaate mecburdu, isteksiz bir halle, fakat yine süratle soyundu. Vaiz efendiyi koltuğuna girerek Kalyoncu Kurnası'na İskender oğlan götürdü, sonra da Patrona geldi.

İşte Horpeşteli Patrona Halil ilk defa olarak o gün, o kurna başında İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi tarafından zehirlendi.

Halil bu şöhretli vaizin, dildadesi Fatma Hanım'ın ilk kocası Molla İsmail'in kardeşi oğlu olduğunu bilmiyordu.

Kir kesesi ile altın kesesi

İspirîzade ile Patrona Halil'in Kalyoncu Kurnası konuşması uzunca sürmüştü; yobaz vaiz bir terzi dükkânında ilk defa görüp bir ihtilal ateşinin semenderi olmak üzere gözüne kestirdiği Patrona'ya elbet ki damdan düşer gibi açılamazdı. Önce, hırdavatçı dükkânı kafasının bütün cevherleriyle o hamam çıplağının gözlerini kamaştıracaktı.

Yüzüne henüz ustura değmemiş genç İskender, meşhur vaizi koltuklayıp hararede > hararete?? büyük kubbe altına soktuğunda, efendiyi, kendisini hizmete kabul etmeyip bilhassa Halil'i istediğinden ötürü kırgın bir edayla göbek taşında bırakmak istedi:

"Burada biraz oturup terleyin, ustam gelir, emriniz üzere sizi halvete alıp yıkar..." dedi.

Şeyh Ahmed:

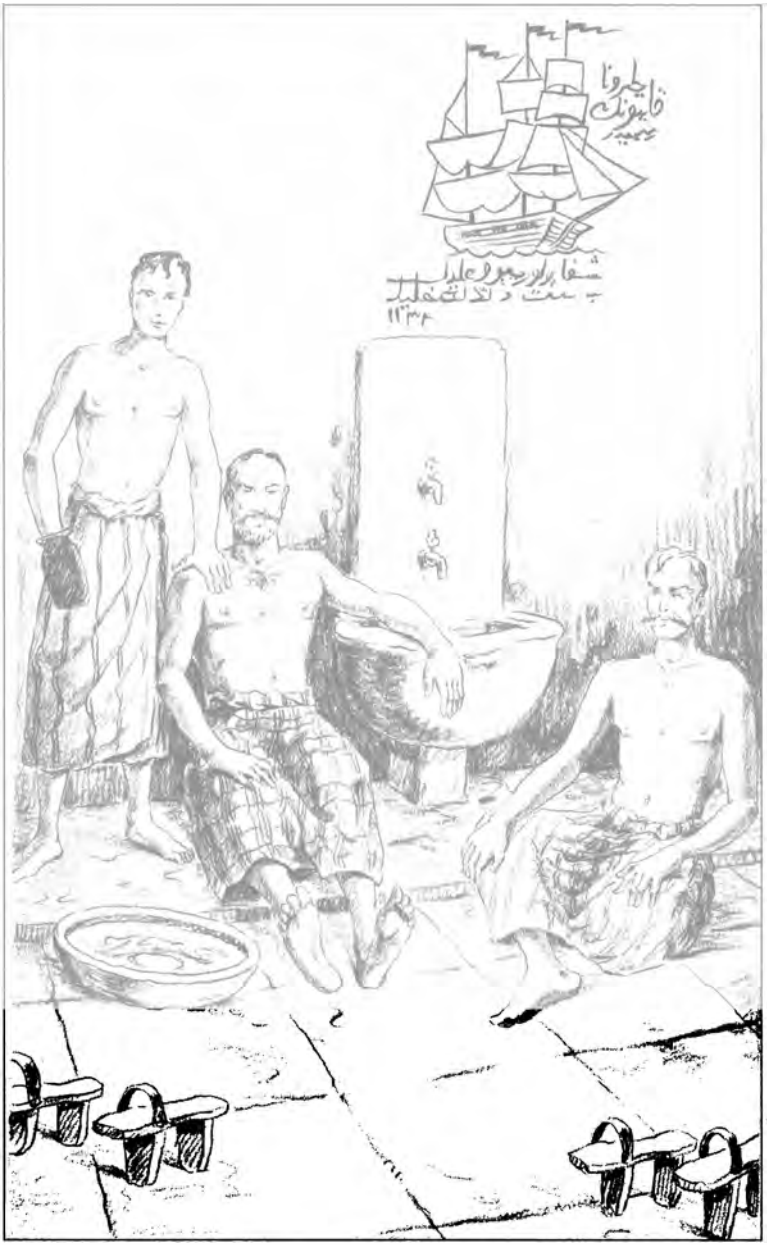
"Yok... Beni halvete götür!.." emrini verdi.

Sabahın çok erken saatleriydi, güneş yeni doğuyordu, İspirîzade ilk müşterilerden biri olarak hamama gelmişti. Halil'i ne maksatla istediğini bilmeyen İskender'in gençlik gururunu kırmış olduğuna üzüldü; ona adını, kasabasını, İstanbul'a ne zaman geldiğini sordu. İskender Porça Matlıydı, memleketinden yeni gelmişti, yeni gelen bütün genç Arnavutlar gibi tek kelime Türkçe bilmiyordu. Efendi:

"Matlılar hepsi haydut olur, dağda adam soyar, seni ise dağdan indirip şehirde soymuşlar!.." dedi.

İskender bu latifeyi anladığını göstermek için tebessüm etti ve hazırcevaplık hüneri olduğunu da gösterdi:

"Ben de bahşiş alır, sizi soyarım!.." dedi.

Beyazıt Hünkâr Hamamı'nda Kalyoncu Kurnası başında İspirîzade Şeyh Ahmed, Patrona Halil ve yamağı Tellak İskender Porça.

O sırada koltuğunda lenger, lengerin içinde kese, lif ve sabunla Patrona geldi. Şeyh Efendi:

"Seni soyduk, ama şu taze şakirdinin hatırını kırdık... Beni yine şakirdin yıkasın" dedi; Halil lengeri bırakıp halvetten çıkacak oldukta:

"Yok, gitme!.." dedi, "oğlan beni yıkarken biz de sohbet ederiz!.."

İki hamam uşağı şöhretli vaizin her emrine itaate mecburdu; kaldı ki o hamam uşakları Arnavut, emreden de kendi cinslerinden bir ilim ve irfan hazinesiydi; onun sohbet ederiz demesi iltifatın da üstünde bir lütuftu. İskender sağ eline kara keseyi geçirdi, Halil de ayağından nalınları atarak efendinin karşısında bağdaş kurup oturdu. İspirîzade, Beyazıt Hamamı'ndaki siyasi nutkuna İskender'den bahsederek girdi, giderek öylesine coştu ki, genç tellak da işini bırakarak efendinin yanına diz çöktü, dikkat kesilerek dinledi; vaiz devamlı olarak Patrona'ya hitapla:

"Allah güzeldir, güzeli sever!.." diye başladı. "Senin şu İskender'in de yüzünde ülker vardır, ama irşada muhtaçtır... Her izin gününde onu dahi yanına al, bana getir ki irşat edelim, oğlanın yüzündeki gözleri maşallah açıktır, biz de onun kalp gözünü açalım, hem unutma, bir mavi boncuk al, delikanlının sağ ayağı bileğine bağla ki Hak onu kem nazardan saklasın. Kem nazar var mıdır?.. Vardır, nice evliyalar ve peygamberler dahi kem nazara gelmişlerdir, zira göz her şeydir, her şeyin gözü vardır... Göz çeşimdir, çeşme çeşimden gelir. İşte şu kurnanın dahi iki gözü vardır, gözlerini açarsan yıkanırsın, açmazsan yıkanamazsın. Yıkanmak ikidir, dışını pak eylemek, içini pak eylemek. Bir kişinin ki kalp gözü açık olur, o kişi içini pak eyler. Kalp gözü de işte senin gibi ve yamağın şu İskender gibi tazelik ve yiğitlik çağında açılır, o gözü de biz açarız. Neyle açarız? Kelamla, ilimle açarız!.. İlim aşktır, aşk ve muhabbetle açarız... Ya ne için açarız?.. İnsanlar pak olsun için açarız!.. Zira pak olan yüzündeki gözüyle kalbinin gözüyle zemanenin pisliğini görür ve onu silip süpürür, ortalığı pak eyler. Ya sizlerin işleriniz nedir? Bizlerin dışımızı kese ve sabunla pak eylemektir!.. Anın içindir ki bu İstanbul şehri halkı sizlere Tellak-i pak demiştir! Senin üstünde şu peştamal parçası vardır, sen pak kişi olursun. Amma bakarsın başka adamın üstünde atlas ve diba vardır, o kişi napaktır. Ağadır, beydir, vezirdir yine napaktır!.. Cihan halkının çektiği hep o napak kişilerin ameli, işi

ucundandır!.. Ya o napak kişiler, Firavun, Nemrud mudur?.. Senin benim gibi âciz insandır... Ya Dahhak-i Zalim kimdi? Bir zalim padişahtı... Sonu ne oldu?.. Bir yürekli pak kişi çıktı, ona Gâve dirler, o zalimi tepeledi!.. Gâve kimdi?.. İşte senin gibi fukaradan bir demirciydi. Ama kalp gözü açılmıştı, bir adil vezir oldu, dünyaya nizam verdi... Ferhad dağları devirdi!.. Nasıl devirdi?.. Aşk ve muhabbetle kalp gözünü açtı, devirdi... Bugün hamam çıplağı tellaksın, ağaya taklitle ağa olamazsın, ama gam çekme, kalp gözünü açarsan yarın ağa da olursun, paşa vezir de olursun!.. Vezir İbrahim Paşa evailinde neydi?.. Ketenciler çarşısında yalın ayaklı yarım pabuçlu helvacı çırağıydı. Ama o zaman paktı, kalp gözünü açmışlardı, sürdü çıktı vezir oldu!.. Gel şimdi bana can kulağını tut... Sende o cevher yok mu?.. Var. Şu dilber taze şakirdinde o cevher yok mu?.. Onda da var!.. Bugün çıplaktır, şu hamamda müşteri vücuduna kara kir kesesini çalar. Gün olur, kalp gözünü açarsa o dahi vezir olur, şu kadar yüz kırmızı atlas keseye florin altın doldurur, üstüne kozalak mühür basar... Ama elin kolun kavuştururşan işte olup olacağın hamam çıplağıdır. Yüz gözlerin kapıda müşteri gözlersin, bir akçe bahşişe el avuç açarsın!.. O da tazelik nakşı yerinde ve zindelik zamanında olur. Ya sonra ne olur? Yerin külhandır, külhan da hüsrandır."

Safsatacı yobazı ikisi de derin derin hayranlık içinde dinledi. Hele İskender oğlan adeta kendinden geçti. Vaiz efendi, "Yat ulan şuraya. Başını ayağımın altında ezeceğim!" deseydi kalp gözünün açılması için başını şeyhin ayağı altına koymaya amadeydi. Patrona Halil ilk izin gününde şakirdini alıp vaiz efendinin evine gitti. Vaiz efendi evinde biraz daha açıldı. İbrahim Paşa ve yâranı padişahı büyülemişler, avuçlarının içine almışlar, düşündükleri zevkusefaydı, türlü eğlenceyle rezilane yaşıyorlardı. Kaleleri Acem Şahı'na satmışlardı, yarın da Rumeli'ni Nemse Kralı'na, Arnavutluk'u da Venedik kâfirine satacaklardır, hatta pazarlığa bile girişmişlerdi. Ahmed Efendi:

"Avlonya'ya 3.000 altın, Görice'ye 2.000 altın, Debre'ye 2.500 altın, Elbasan'a 3.000 altın, Berat'a 2.000 altın, Delviyen'e 2.000 altın, İşkodra'ya 3.000 altın, senin Horpeşte'ye 500 altın ve bu oğlanın Mat'a 1.000 altın istediler. Hem kızları oğlanları ayrı sattılar ki her kız ve oğlan başına 500 altın!.." dedi.

Sonra İrşadî Baba'ya, Sünnet Divanesi'ne, Saka Divanesi'ne öğ-

rettiklerini tekrarladı. Kâğıthane'deki köşklerde, yalılarda kiminin koynunda nigâr, kiminin koynunda mahbup, sarhoş olup sızdıkları zaman yüz fedaiyle bu herifleri basıp tepelemek iş miydi. Elverir ki bu merd-i meydan ortaya çıksındı. Bir zamanlar demirci Gâve'nin bayrak yerine çektiği meşin demirci önlüğünün altına halk nasıl toplandı ise, mesela Tellak Patrona Halil de belindeki tellak peştamalını bayrak diye çektiği gün şu kadar bin bağrı yanık, yüreği dağlı insanlar o peştamalın altında toplanacaktı!..

Sonra gözlerini açarak Halil ile genç ve güzel yamağına yemin ettirdi, efendiden duydukları orada kalacaktı... "Deveyi gördünüz mü?.. Çıngırdağını duydunuz mu?.." dedi; hamam çıplakları, "Görmedik!.. Duymadık!.." dediler.

Tersane Zindanı

Patrona Halil İspirîzade'yle tanıştıktan sonra buhranlı günler yaşadı. Hamamda geçen her saatini büyük işinin hazırlığı üzerinde kaybedilmiş zaman bildi. Semt halkına kâhyası olarak göründüğü Yadigârbey Yalısı'na, Fatma Hanımına da haftada ancak bir veya iki gece gidebiliyordu. Çok yorgun görünüyor, hanımıyla pek az konuşuyor, fakat her haliyle ve bilhassa bakışlarıyla onu çok sevdiğini anlattığı için Atlıases, bu değişikliğin sebebini sormaya çekiniyordu. Bir gece, yalı satıldıktan sonra İstanbul'un herhangi bir semtinde küçücük bir evde daha mesut yaşayabileceklerini söyledi, Patrona:

"Bu yalı satılmaz!.." dedi.

Hanım merakla:

"Ya ne olur?.." diye sordu.

"Tamir ettireceğiz hanımım!.. Ve her tarafını senin şanına layık yeni eşyayla döşeyeceğiz!"

Patrona aklını oynatmış değildi, Fatma Hanım, "Ben müflis, sen yoksul, neyle olacak!.." diyemedi, Halil'in izzetinefsiyle oynamamak için bu güzel hayale bir kahpe kahkahası da atamadı, ciddi heyecanla:

"Define mi buldun kocacığım!.." dedi.

Acı acı gülen Halil'in kendisi oldu, genç tellak:

"Bu dünyada olmaz yoktur hanımım!.. Yalın ayaklı yarım pabuçlu helvacı çırağı bakarsın bir gün vezir olur!.." dedi.

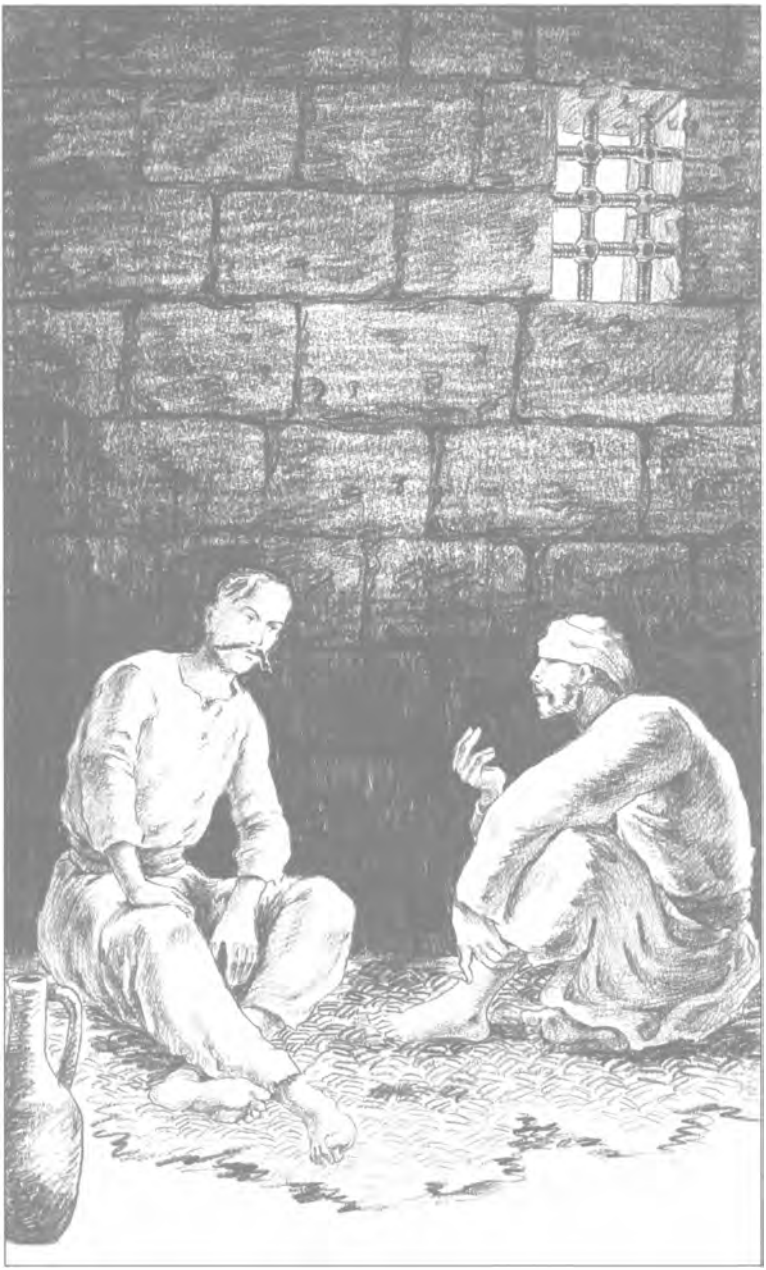
Fatma Hanım, Arnavut tellağını, nikâh olsun olmasın, "Kocam!.." diyerek sinesine çektikten sonra Muşkaralı İbrahim'i hatırlamasına artık imkân yoktu, onun için Nevşehirli İbrahim Paşa başka adam-

dı. Fakat şimdi adını Halil'in ağzından işitince, tıpkı Okmeydanı düğününde olduğu gibi bir baygınlık geçirdi. Genç helvacının hayali gözünün önüne geldi. Hanımın yalıya getirip de eli eline değmemiş tek delikanlıydı. O da bir görüşte Fatma'ya âşık olmuştu ki, o zaman Atlıases, fuhuş girdabına yeni kapılmış, gençliğinin ve güzelliğinin en revnaklı çağındaydı ve Helvacı İbrahim'in onunla helalinden yaşama teklifini reddetmişti; sonra pişman olmuş, fakat İbrahim'i bulduramamıştı. Halil doğru söylüyordu, o yalın ayaklı, yarım pabuçlu delikanlı vezir olmuştu, ama tam otuz iki yıl sonra! O otuz yıl içinde, kendisini vezirliğe götürecek devlet kapısında çalışmıştı. Tellak Halil ise, esrarengiz bir ümitle konuşuyordu; hanım bir baygınlık geçirdi, ama sebebi, yüreğinde en küçük izi kalmamış o eski hatıra değildi, Halil'in durgunluğuna o anda verdiği manaydı. Vezirliğe, büyük servete kestirme yol, bu Devlet-i Âl-i Osman'da daima fitne yolu, ihtilal olagelmişti. Yine büyük bir fitne hazırlanıyor da sevgili Halil'i de, sonu hep karanlık olmuş o işin içinde miydi?..

Yaşlı yosma, son oynaşına, onu sanki elinden, aguşundan alacaklarmış gibi sarıldı ve, "Gözümde ne yalı, ne eşya var!.. Bana sen lazımsın Halil!.." diyerek ağlamaya başladı.

Beyazıt Hamamı'na da tıpkı yalı gibi, haftada bir veya iki gece gidiyordu, sırf yatmaya gidiyordu, ekseri geceler de sarhoş geliyordu, hatta soyunmadan uzanıyordu. Onun geldiği saatlerde hamamcı ağa bulunmadığı için, natır ve tellak kapı yoldaşları Halil'in bir ayyaş olduğunu ağadan saklıyorlardı. Hamamın kütük defterinden adı silinmemişti, bir gün bir uygunsuzluğu olursa, zabıtaya karşı, hamamcı ağayla beraber hepsi zincirleme sorumluydu. Fakat o boydan adamlarda bir hamiyet-i cahilane vardı, ağızlarını açtırmayan oydu.

Yamağı İskender Porça'ya gelince, dilber oğlan, Şeyh Ahmed Efendi'nin aşırı iltifatına nail olunca, ustası Halil'e bile sormadan hamamı terk etmiş, şeyhin evine giderek efendiye gönüllü uşak olmuştu, kalp gözünün açılması için etrafında pervane gibi dönüyordu. İskender hamamdan çıkınca Halil yeni bir şakirt aramadı, Arnavutluk en seçkin çocuklarını İstanbul hamamlarında soyunmaları için turna katarı gibi gönderiyordu; Halil'in yamak yetiştirecek zamanı yoktu. Günleri bu kadar dolu olan genç adam ne yapıyordu?..

Tersane Zindanı'nda Patrona Halil ve Korsan Zenane Yusuf..

Evvela parasızdı, bu yönden tam sefalet içindeydi. İskender'in ayrılmasıyla hamamdan bahşiş geliri hiçe inmişti. İçki parasını yâr-i garı Muslu Beşe'den alıyordu ve her gün İstanbul'un hayta ve hezele yatağı yerlerinde dolaşıyordu. Birçok saati kayık iskelelerinde, kayıkçı kahvehanelerinde, bozahanelerde, Samatya, Kumkapı, Fener, Balat, Tahtakale, Balıkpazarı, Hasköy, Galata meyhanelerinde geçiyordu. Buralarda, yüzleri nursuz, her türlü habaseti ve melaneti kolayca işleyebilecek adamlarla ayaktaşlık kurmaya çalışıyordu. Onlara, kendilerini bir gecede zengin edebilecek parlak bir soygun tasarısından ima yoluyla bahsediyordu. Sözlerinden nakış alan şerirler, "Ağa... Ne zaman olacaksa o iş, bir işmar çak bana, yanındayım!.." diyorlardı, hatta bazıları, kendisinden istenilenin fazlasını vaat ediyordu, "Hepsi kan kırmızı, on dilaver yiğit var elimin altında, onları da getiririm sana ki zehr-i katildir!" diyordu.

Halil, İspirîzade'nin telkinini tamamen benimsemiş, Vezir İbrahim Paşa'yla bütün yâranının toplandığı bir gece, Kâğıthane'de Sadabad'ı basmaya hazırlanıyordu.

1729 yılı haziranında olacaktır, bir gece Galata'da bir meyhanede Patrona Halil kanlı bir vakaya sürüklendi. Sarhoş bir topçu çavuşu ortada sebep yokken Halil'e çattı ve ağır küfürlü hakarette bulundu, Halil de bıçağını çekip çavuşu cansız yere serdi. Meyhane karıştı, Galata ayaklandı, ölen topçu çavuşu, öldüren kalyon levendi, topçular ile kalyoncular ocak gayretiyle vaka yerine koştu, aralarına kılıç, bıçak girmesi güçlükle önlendi, Tersane başçavuşu Patrona'yı yakalayıp Tersane Zindanı'na attı ve Halil ikinci defa ölümün eşiğine geldi. Birkaç kişiden soruşturulup, "Uygunsuzdur" kanaati hasıl oldu mu, o boydan adamlar, muhakemesine lüzum görülmeden kaptanpaşanın küçük bir işaretiyle zindanda boğulurdu.

Patrona Halil bir partal hasır üstünde üç gün üç gece yattığı Tersane Zindanı'nda Zenane Yusuf adında bir korsanla tanıştı. Yaşça Halil'in akranı olan bu adam, Trabzon taraflarını yıllardan beri kasıp kavuran, nice mazlumların, masumların ırz ve namusunu paymal etmiş, nice ocaklar yıkıp söndürmüş namlı korsan Polathaneli Kazancıoğlu Hüseyin'in en yakın adamlarındandı, Trabzon Valisi Benli Mustafa Paşa tarafından ele geçirilmiş, İstanbul'a gönderilmişti, ağzından Kazancıoğlu hakkında gereken bilgi edinildikten sonra ası-

lacak bir şerirdi. Üç gün, üç gece dört duvar arasında can yoldaşı olan Halil'e asla küçümsenmeyecek bir şey öğretti:

Azıcık bir kuvvetle bir şehir halkı nasıl dehşete verilirdi, ele geçirilen şehir nasıl soyulurdu. Üç gün, üç gece kaldığı Tersane Zindanı Halil'e mektep oldu.

Balat yangını

Patrona Halil'den yüzyıl evvel yaşamış Evliya Çelebi, Tersane Zindanı için, "Gece gündüz üç yüz nefer Tersaneli nöbetçileri vardır, öyle zindanlardır ki bir kere içine düşen beni Âdem bir daha kurtulamaz, akıl kuşu dahi girse uçup çıkmaz" diyor. Bu müthiş zindanın gündüzü gece, gecesi gayya bir bölümünde küflü, ıslak bir hasır parçası üstünde azılı bir korsan ile üç gün üç gece diz dize, burun buruna kalan Patrona Halil'e kendisini yakalayıp getiren Tersane başçavuşu şefaat etmişti; başçavuşluk Tersane'nin inzibat amirliğidir, kaptanpaşa huzurunda sözü geçer, başçavuş şefaat edince Kaptanıderya Mustafa Paşa da, "Var git azat et, ama ben ne gelmiş olduğunu bileyim, ne de gittiğini... Hem muhkem tembih edin, o şahbazın başı kendisine lazım ise İstanbul'da durmayıp memleketine gitsin!.." dedi.

Başçavuşun şefaatini sağlayan Muslu Beşe'ydi. Vakayı ve Halil'in tevkifini duymuş, hemen koşmuş, başçavuşun huzuruna çıkmış, zindan kapısını açacak çilingir harcını, telatin bir kese içinde ağanın bağdaş kurup oturduğu minderin altına koymuştu.

Patrona Halil bir akşam gün battıktan sonra azat edildi; doğruca Muslu'nun dükkânına gitti, her zamankinden farklı, bu sefer minnetle el öptü, "Başı, canı sana borçluyum!.." dedi.

Muslu Beşe Patrona'nın ahvaline kayıtsız değildi. Onun adını Patrona'dan öğrenen İspirîzade Muslu'yla buluşup konuşmuş, karanlık kafasının cevherlerini saçarak Muslu'yu da zehirlemişti ve manav inanmıştı ki, Patrona Halil "Gâve-i Zaman"dır.

Zindandan çıktığı akşamın gecesi birbirlerine tamamen açılan Halil ile Muslu Beşe saatlerce bu meseleyi konuştular. Ertesi sabah İspirîzade'ye gittiler. Birkaç hafta içinde şeyh efendi tarafından

aguş-ı muhabbette gereği gibi irşat edilip kalp gözü açılmış olan İskender Porça tarafından karşılandılar. O gün Halil'in Kaptanpaşa emrine itaatle memleketine gitmesi, fakat çok kalmayıp gizlice İstanbul'a dönmesi kararlaştı. Patrona ikinci geceyi Atlıases'te geçirdi. Fatma Hanım Galata'daki vakayı duymamıştı fakat Halil'de büyük bir değişiklik sezdi; kan, genç adamın üzerinden âşıklık halini almıştı. Halil bir müddet için memleketine gideceğini söyleyince:

"Beni de götür!.." dedi.

"Hanımım... Ben tez döneceğim!.."

"Dönme... Orada yerleşelim..."

"..."

Halil güçlükle ve tafsilatıyla anlattı ki bir İstanbul hanımı ve kendi yalısının sultanı olan Fatma Hanım Horpeşte'de yerleşip oturamazdı.

Patrona Halil'in Arnavutluk'a gitmesinin tezine, 27 Temmuz 1729, bir çarşamba günü büyük Balat yangını oldu, ahşap İstanbul'un sekizde biri, bir rivayete göre de beşte biri yandı. Sadrazam İbrahim Paşa yangın felaketzedelerine çok yakın alaka gösterdi, evvela inşaat malzemesi ve kereste fiyatlarını ve amele ücretlerini dondurdu, sonra inşasına başlanmış yapılar müstesna yeniden bina yapılmasını men etti, İstanbul'daki büyük yapı ustaları ile amelesini, yangın yerlerinin imarında çalışmaya mecbur kıldı. Şehirdeki amele ve ustalar yetmediği için, İstanbul'a her taraftan akın başladı ve gariptir ki gelenler yapı işçileri değil, serserilerdi. İstanbul'da zaten hayli kabarık olan ayaktakımı, hayta güruhu bu münasebetle bir mislinden fazla arttı ve şehrin asayişi, dirlik düzeni bozuldu; hırsızlık, cinayet vakaları ve her çeşidiyle fuhuş arttı.

O devirde yaşamış ve Patrona'nın ahvali üzerine bir monografi kaleme almış Müverrih Abdi Efendi bu kalabalık için, "Erazil makulesi Arnavut ve Rumeli'nden çıtak taifesi ve Anadolu'dan Cebel Türkü (Anadolu dağlıları) ki cümlesi bidin ve bimezhepler..." diyor.

Muharriri meçhul bir defterde de bunlara, "Kimi mukim, kimi konar göçer Kıpti-i Müslim ve Kıpti-i Nasrani ve Kıpti-i Mecusi, Hırvat, ırgat, dini kurular, at eti yer Tatar, bitine kantarma vurur Kürt, Çerkez'in hırsızı, Megril'in nursuzu, Abaza'nın kuduzu, ecnas-ı muhtelifeden kefere-i fecerenin domuzu, Müslüman'ı imamı asar, Nasranisi kilise basar bir güruh-ı vuhuş ki en uslusu san-

sar, büyüğü tazesini karşısına alıp put yapmış tapar, neuzü billah birbirinin dilinden anlamaz iken bet meşrep ve bet ahlakla kaynaşmış kavm-i katrani ve taife-i şeytani..." deniliyor.

Patrona Arnavutluk'a Horpeşte'ye kadar gidemedi, Niş'ten döndü. Ağustos ortalarıydı; Galata cinayeti üzerine ismi hem kalyoncular kütüğünden hem de Beyazıt Hamamı defterinden çalınmış, silinmişti. Hamamda kışlada kalamazdı; ocak ve kapı yoldaşları tarafından misafir edilse bile duyuldu mu tembih dinlememiş azatlı katil olarak tutulabilirdi. Atlıases Fatma Hanım'a hiç görünmedi. Hanımını seviyordu, fakat onun kendisine olan şefkatinden artık nefret ediyordu; hakikate daha yakındır, Patrona artık, aşkının yoluna engel olmasından korkan bir ihtilalciydi. Muslu Beşe'nin dükkânı üstündeki bekâr odasına yerleşti, bir sepet işporta tedarik etti ve içini, ayakları müşteri olarak dükkân eşiği atlamaya alışık olmayan haneberduş, ırgat ve uşak takımının ihtiyacını karşılar birkaç şeyle doldurdu, seyyar satıcılık yaptı. Patrona'nın çok kısa sürmüş olan bu seyyar satıcılığı, yukarıda tarif edilen "kavm-i katrani ve taife-i şeytani"yle göze çarpmadan temas imkânı sağlamak içindi. Zira eski temaslarını tazelemek için bozahane ve meyhanelere gitmekten de çekiniyordu.

Halil, seyyar satıcılığında bir hafta on gün içinde yüz yirmi kadar şaki toplamaya muvaffak oldu. 1729 Ağustosu henüz çıkmamıştı ki bir geceyarısından sonra o hezele ile Sadabad'a bir baskın yaptı, fakat vezir ile yâranının meclisine dalkılıç girmek şöyle dursun, daha mamurenin sınırlarında bostancı kılıçları altında amansızca kırıldılar, yüz yirmi kişiden, karanlıktan istifadeyle ancak on yedi kişi kaçıp kurtulabildi; Halil de bunların arasındaydı. İbrahim Paşa ve meclisindekiler baskının farkında bile olmamışlardı. Çerağan âleminde zevki bozulmasın diye vakayı ertesi sabah haber verdiler. Baskıncıların hepsi çul çaput içinde ve hepsi çıplak ayaklıydı, birkaçının da Çingene olduğu belliydi: adi hırsızlar zannedildiler.

Beri yanda ise Sadabad baskını bozgunu Patrona Halil'e büyük bir ders oldu. İspirîzade'nin semenderi anladı ki İbrahim Paşa ve yâranı kendi şahıslarını gereği gibi koruyorlardı. Bundan sonra Halil'in hedefi devlet erkânının şahısları değil, devletin kendisi, devlet merkezi, taht şehri İstanbul'u ele geçirmek olacaktı. Bunun için de tam bir yıl çalıştı. Gizli gizli toplanan bir ihtilal komitesi kuruldu.

Ballı Penbe

Yüz yirmi serserinin Sadabad baskını sırasında, vakadan birkaç gün evvel veya sonra olabilir, Esircibaşı Muhsin Çelebi oba Çingenelerinden Penbe adında bir kızı, Alibeyköyü gerilerinde Çobançeşmesi'ndeki çergelerinden Cihangir'deki konağına kaldırmıştı. 17 yaşlarında uzunca boylu, açık tarçın renginde, tarçın çubuğu gibi çıtır çıtır narin ve tarçın kokulu, iri kara gözlü, uzun kara saçlı, avuçları, el ve ayak parmakları kırmızı kınalı, başları dışarı dışarı bakan çiçeği üstünde turfanda küskün memeliydi; bakire değildi, fahişe de değildi; hem yetim, hem öksüz, abla yanında enişte elinde kalmış; Harami Deresi taraflarında adam boyunu aşan hardal otları arasındaki bir maceradan sonra eniştesinin kayışbacak küçük erkek kardeşine "kocam" gözüyle bakıyordu.

Muhsin Çelebi, demirci ayıcı eniştesinin çaldığı darbukaya ayak uydurup oynarken görmüştü; iş konusunda para harcamaktan çekinmeyen Esircibaşı, bu küçük Çingene kızında büyük bir rakkasenin istikbalini keşfetmiş ve hemen enişte ile ablaya iki yüz altın sayarak kızı konağına getirmişti. Ünlü divan şairlerinden Enderunlu Fadıl Bey, Lale Devri'nden pek az sonra doğmuştur; üstat, Çingene'nin güzelleri için:

Hoşçadır dilberi cingânelerin
Yüzü esmerdir o cananelerin
Nazik avazları gevrekdir
Sözü şerbetden elez bi şekdir
Halk ile bey ü şerası kabil
Gizlice ahz ü atası kabil

diyor. Şair, Kıpti güzellerinin muhabbet pazarı malı olduğunu, hangisi göze kestirilirse gizlice alışverişin daima mümkün olduğunu söylüyor; Penbe kızın ayak bileklerinde, ayaklarının kamış kalemler gibi parmaklarında, tıkız kalçaları ile incecik belinde ve albatros kuşlarının kanatları gibi açılan kollarında ancak büyük bir rakkasenin şanına layık kıymetler bulan Muhsin Çelebi onu, daha çergesinden kaldırdığı günün akşamı aguş-ı muhabbetine çekmişti. O gecenin sabahında, Cihangir'deki konağın Anadolu yakasına bakan cephesinde kepenkleri açık bırakılmış pencerenin altın sırma işlemeli tüllerinden süzülerek giren güneşin ilk ışığı altında çıplak bir Çingene odalık resmi, bir sanatkârı dünyanın ölmez şöhretlerinden biri yapabilirdi. Penbe "Ballı" lakabını esircibaşının ağzından o sabah aldı; genç zengin adam, kızın gözlerini nemli görünce:

"Ballı kız, ne ağlarsın?.." diye sormuştu.

"Sözü şerbetten tatlı" Penbe de:

"Sen ağlatırsın beni!.." dedi.

"Ben mi ağlatırım?"

"Sen ağlatırsın ya! Te senin güzel yüzün, karaca karaca gözlerin, karanfil bıyıkların ağlatır beni!.."

Kız haklıydı, hardal otlarının arasında oynaştığı eniştesi oğluna "kocam" gözüyle bakabilirdi, fakat esircibaşı için en küçük bir ümit besleyemezdi. Muhsin Çelebi bir kahkaha attı:

"Abayı mı yaktın bana yoksa?"

"Sen gül beyim!.. Te bak ben de ağlarım... Abayı da yaktım, ciğeri de!.."

İşte bu Çingene kızıdır ki, Muhsin Çelebi konağına getirilip güzel yüzlü, karaca karaca gözlü, karanfil bıyıklı ve kendi cinsindenmiş gibi esmer esircibaşıya abayı ve ciğeri yaktıktan sonra ona ve onun vasıtasıyla Lale Devri'nin devletlilerine için için tutuşmuş bir fitne ateşinden ilk bahseden insan olmuştu.

Sadabad baskınının çete halinde adi bir hırsız teşebbüsü olmadığını, o serserilerin koca vezir ile yâranını ele geçirmek istediklerini dilinin döndüğü kadar anlatmıştı. Patrona Halil'i tanımıyordu, adını bile işitmemişti, duyduğu bildiği birtakım ırgat uşak kılıklı, tozlu topraklı yalın ayaklı adamların oba Çingeneleri arasında dolaştıkları, o ayıcı, demirci, sepetçi göçebelere İstanbul'da büyük bir fitnenin

kopacağından bahsetmeleri, Çingeneleri, sesi duyar duymaz, işareti alır almaz şehre kol kol dalarak, konakların, sarayların yağmasına teşvik etmeleriydi. Penbe kızın Çobançeşmesi'ne konmuş kendi obası kulağı seste, gözü yolda fitne haberi bekliyordu.

Muhsin Çelebi Çingene odalığının birkaç defa tekrar ettiği bu fitne ateşi hikâyesine omuz silkti. İbrahim Paşa meclislerinde pek çok fırsat düştüğü halde velinimet paşasına açmadı, meseleyi, "Şu benim Ballı Penbe bak ne garip şeyler söyler" diye hatta yakın dostu Nedim'le de konuşmadı. Onun için Ballı Penbe, mayası çok güzel tutulmuş bir heykel çamuru yığınıydı; kollarını sıvadı, o güzel balçıktan bir rakkase yapmaya başladı. Her gün saatlerce bu tarçın derili yosmaya, kulaklarında, bileklerinde altın halkalar, altın pazıbentler, omuzlarında, memelerinde, göbeğinde kaplanı hatırlatır altın benekler ve timsah gibi yürüyen çıplak ayaklarla, yılan gibi uzayıp kıvrılan çıplak kollarla İstanbul padişahının ve vezirinin meclislerine yeni bir ahenk ve renk verecek Hint raksları öğretiyordu. Fitne ateşi, haşhaş alı dudakları, afyonlu bakışları ve zehir gibi gamzeleriyle bu Çingene kızının kendisi olacaktı.

Ayıcı enişte ile sepetçi abladan iki yüz altına satın alınan Kıpti odalıkta bir Çerkez cariyenin efendi saygısı aranamazdı. Kız her fırsatta Muhsin Çelebi'nin esmerliği üzerinde duruyor, ona Çingeneymiş ve Çingeneliğini saklarmış gözüyle bakıyordu ve ona garip bir yakınlık gösteriyordu. Tatlı dilliydi, ama gayet pervasızdı. Bir sabah şöyle konuştular; kız dedi ki:

"Anan sağ mıdır senin?"

"Öldü..."

"Te girmeyeyim ölmüş ananın günahına ama, o karı seni bizim obalardan çalmış..."

"Yoksa beni çeribaşının oğluna mı benzettin?"

"Benzersin ya..."

"Desene ki bize nikâh düşer, evleniriz!"

"Sen zevklen benimle, ama inşallah lafın saatine rastlar!"

"..."

Penbe bu sözü söylemiş ve sonra serapa uryan, yılan gibi uzayıp kıvrılan kollarıyla esircibaşıya sarılarak hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı.

Ne demekti "Saatine rastlamak?.." O saat, İstanbul konaklarının çatı ve saçaklarının fitne ateşi tarafından sarılıp harıl harıl yanmaya başlayacağı meşum an olacaktı. Duygusunu dille anlatamayınca gözyaşlarıyla anlatmaya çalışmıştı.

25 Eylül 1730:
Çardak Kahvehanesi toplantısı

Müverrih Abdi Efendi, "Sadrazam İbrahim Paşa hazretlerinin Tebriz'i gizlice Kızılbaş'a verdiği haberi halk ağzında açıkça söyleniyordu; herkes kendisinden nefret ediyordu. Büyük bir fitnenin kopması bir bahaneye bakıyordu..." diyor.

Sadabad baskınından sonra fitne ateşi İstanbul'da için için yanmaya başlamıştı. Patrona'nın o fitne ateşini parlatarak şehri ele geçirmek için beklediği fırsat 1730 Ağustosunda göründü.

Devrin padişahı Sultan III. Ahmed, Sadrazam İbrahim Paşa'yı İran üzerine serdar tayin etti; vezirin damatlarından Kaptanıderya Mustafa Paşa da İstanbul kaymakamı, sadrazam vekili oldu ve padişah bu ayın başında Topkapı Sarayı'ndan Üsküdar Sarayı'na geçti. Oradan sadrazamı ve orduyu ananevi merasimle sefere uğurlayacaktı.

Padişahın Üsküdar'a geçmesi pek tantanalı olmuştu. Topkapı Sarayı'nda Yalı Köşkü rıhtımından saltanat kadırgasına binen Sultan III. Ahmed, evvela Boğaziçi'ne doğru açılmıştı ve bu deniz alayını seyretmek için sahillere dolmuş İstanbul halkını selamlamıştı. Bütün donanma gemileri Üsküdar sahili boyunca ilerleyerek padişahın önünden dört saat süren bir resm-i geçit yapmıştı.

Yıllardan beri çerağan eğlencelerinde ve helva sohbetlerinde, lale ve sümbül bahçelerinde, düğünlerde, sahilsaray ve konak resm-i küşatlarında görülmeye alışılmış Lale Devri yâranını pür silah cengâverler kıyafetinde görmek için Üsküdarlılar sokaklara, İstanbul halkı da Üsküdar'a dökülmüştü. İstanbullular Osmanlı haşmetini bir kere daha gördüler.

Kadırgadan, Üsküdar'da Kavak İskelesi'nde karaya çıkan padi-

şah, eyer takımı müstakil bir hazine değerinde güzel bir siyah ata binmişti, iki yanında yelpaze sorguçlu peykler yürüyordu. Arkadan da göz kamaştıran sırmalı ve rengârenk esvaplarıyla enderun ağaları geliyordu. Saray erkânı vakarlı bir lüksün azametli mankenleri olarak sıralanmışlardı. Padişahtan sonra hükümet erkânı ile ordu Üsküdar'a geçti.

Bu münasebetle yapılan yine ananevi bir ordu-esnaf alayı, hünkâr alayı kadar muhteşem oldu. Takım takım asker ocakları, her ocağın mehterhanesi (mızıkası, bandosu), pürsilah seferli esnaf, şeyhülislam efendinin ardı sıra ulema efendiler, Divan-ı Hümayun erkânı, bu devletlilerin hepsinin kapılarındaki kulları; yâran meclislerinin kimi sakisi, şerbettarı, kimi çubuktarı nevcivan içoğlanları, miğferlerinin üzerine sırma işlemeli makremeler sarmışlar, zırhlarının üstünde sırmalı seferi cepkenleri, renk renk kadifelerden incili ok torbaları, altlarında sırmalı eyerler, gümüş üzengiler, bayraklar, tuğlar.

Bu iki alay, için için yanan fitne ateşinin üstünde, padişah ile vezirinin teatral bir azamet ve kudret gösterisi olmuştu. Salacak sırtlarından Haydarpaşa bahçesine, Kadıköy koyuna kadar uzanan sahra, asker ve kumandan çadırlarıyla donandı.

Fakat daha o günün akşamı bu çadırlı ordugâhta garip bir hava esti. Ordugâhta ancak nöbetçiler kaldı; başta yeniçeriler, ocak ocak bütün asker deniz kıyısındaki iskelelere indiler ve oralardan kayıklara dolarak İstanbul'a döndüler. Hepsinin esnaflık yolunda işleri vardı, "Ar yılı değil kâr yılıdır" demişler, ordu Üsküdar'dan sefer niyetiyle hareket edene kadar yine işleriyle meşgul olacaklardı. Alayda boy gösterdikten sonra dağılmakta belki haklıydılar. Serdar İbrahim Paşa ile sefere memur bütün devlet erkânı da Boğaziçi'ndeki yalılarına, kâşanelerine gitmişlerdi, "Felekten bir gün, bir gece çalmak kârdır" demişlerdi. Kiminin haclegâhında bir nigâr-ı dilavizi, kiminin meydan-ı muhabbette bir mahbub-ı pervizi vardı.

Açıldı bunca muhkem kal'alar ey şuh-i mehpare
Kemerbendin senin fethetmeye olmaz mı bir çare

Ordu Üsküdar'dan kalkıncaya kadar işlerine dönmüş olsalar da yeniçeriler bir kere seferli olmuştu; biri Şehzadebaşı'nda, bi-

ri Aksaray'da Et Meydanı'nda bulunan kışlalarda, kışla muhafızı olarak bir miktar yeniçeri kalmıştı. Kolluklara da şehrin muhafazası için acemi oğlanları yerleştirilmişti. İstanbul zabıtası da bu suretle hayli kavşamış, zayıflamıştı. Şehirde bu durum aydın olarak görülüyordu.

Ağustos ayı, "Ordu üç gün sonra, yok beş gün sonra, haftaya, ay sonuna hareket edecektir" laflarıyla geçti. İran sulh teklifinde bulunmuştu; sadrazamın da görünüşü, önce istila edilmiş sonra elden çıkmış yerleri geri almak için girişilecek yeni askeri harekâta sulhu tercih edeceğiydi. Üsküdar ordugâhındaki oyalanmanın sebebi buydu.

Hicri 12 Rebiyülevvel 1143 ve Miladi 25 Eylül 1730 Pazartesi günü, Osmanlı saltanatı ananesince padişah, ecdadının ve bunca kazalarda şehit düşenlerin ruhları için mevlit okuttu. Sultan III. Ahmed'in anası Gülnuş Sultan'ın hayır eseri olan Üsküdar'daki Yenivalide Camii'nde, haşmetli abidede büyük bir dini cemiyet oldu. Orada Kuran ve Süleyman Çelebi'nin emsalsiz şiiri okunurken ve huşu içinde dinlenirken, camiin kubbesinde tekbir sesi akislenirken, İstanbul'da Çardak İskelesi'ndeki yeniçeri kahvehanesinde de üç kişi baş başa vermiş fitneyi konuşuyorlardı; bunlar Patrona Halil, Halil'i o gün o kahvehaneye götüren Muslu Beşe ve o gün Halil ve Muslu'yla anlaşarak bir ihtilal komitesini tamamlayan 56. Orta Çorbacısı Kahveci Ali Usta'ydı.

Halil:

"Bir işaretim beklenir... Merd-i meydan olup dalkılıç çıktığım gibi ayağı yalın bağrı yanık 3.000 dilaver ol anda kılıcımın yanındadır!.."

Muslu da:

"Benim dahi bir işaretimle koşacak 3.000 şahbaz yiğit vardır!.." dediler.

Ali Usta onlardan aşağı kalmadı:

"Üç binden artık civan fetaları, tuttuğunu paralar suret-i beşerde ejderhaları da bu Çardak Kahvehanesi çıkarır!.. Hemen gününü ve saatini tayin edelim ve bir yerden bir uğurdan tuğyan edip kol kol olup İstanbul'u fethedelim!.." dedi.

Fitne ateşini parlatıp uyandırmak için 28 Eylül Perşembe gününü tayin ettiler. Perşembenin seçilmesinin sebebi, o zamanlar perşembe ile cumanın resmi tatil günleri olmasıydı. Ayaklanma karşısında hükümetin harekete geçmesi çok zor olacaktı.

26 Eylül Salı günü Patrona, Muslu ve Ali Usta, Muslu Beşe'nin dükkânında buluştular. Bu toplantıya Ali Usta'nın adamlarından Çınar Ahmed ve Oduncu Ahmed ile saz şairi İbadî, Beyazıt Hamamı külhanı Destebaşı Kalem Bey ve bir de Alacalı Mustafa adında ve henüz 17 yaşında bir kayıkçı iştirak etti.

Yemiş İskelesi'nde tek çifte dolmuş kayığında işleyen ve kalyoncular ocağında da nefer olan bu Mustafa, Muslu Beşe'nin şıkırdım uşağıydı. Lakabı Karadeniz kıyısında Şile civarında Alacalıköyü'yle ilgili midir bilinmiyor; bir hamam külhanında bey olmak üzereyken Muslu'nun kanadı altına girmiş, sine bülbülü, can yoldaşı mahremi olmuştu. Delikanlıya tek çifte kayık gediğini alan da Muslu Beşe'ydi.

O gün, o gece ve ertesi çarşamba günü her biri bir tarafa gidip bu davada peşlerinden yürüyecek olanları tuğyan etmek üzere toplanacakları yere davete başladılar.

Çıplak ayaklılar

Perşembe günü dalkılıç merd-i meydan olmak üzere çarşamba akşamından toplanacakları yer Beyazıt Hamamı olacaktı. Akşam ile yatsı arası birer ikişer bu hamama geleceklerdi. Bir ihtilalin eşiğinde son durağın bir hamam olarak seçilmesinin sebebi, yürüyüşte ilk adımlarını abdest alıp pak olarak atmak, içlerinde cünüp cenabet adam bulunmamak içindi.

O geceyi hamamda geçirecekler, perşembe sabahı hamamdan topluca çıkarak ihtilal bayrağını açacaklar, sonra kol kol olup şehir içine dağılacaklar, evvela çarşıları, pazarları kapatacaklar ve meydan tamamen kendilerine kalacaktı. Hamamcı ağa ile natır ve tellak hamam uşaklarının herhangi bir endişeyle o gece hamamda sabahlamalarına engel olması düşünülemezdi, bir taht şehrini ele geçirmek için toplanmış adamların bir miktar hamam uşağını sindirmesi iş değildi.

Tespit ve tebliğ edilen saatlerde o gece Beyazıt Hamamı'na ancak otuz kişi geldi. Hamam kapısını sabaha kadar açık bıraktıkları halde bu sayı "31" olmadı. Bu otuz kişi isimleri ve o tarihteki yaşlarıyla şunlardır:

1- Patrona Halil (30-31 yaşlarında).

2- Manav Muslu Beşe (35-36 yaşlarında).

3- Çardak Çorbacısı Kahveci Ali Usta (45-46 yaşlarında).

4- Karayılan Bey (45 yaşında, Ayasofya külhanının eski destebaşısı; İspirîzade'ye muhabbet tellallığı yaptığı için bir müddet Tersane Zindanı'nda yatmış, ihtilale katıldığında o vaiz efendinin şefaatiyle Ayasofya Hamamı'nda pabuççuluk yapıyordu).

5- Çınar Ahmed (26-27 yaşlarında, Çardak Kahvehanesi'nin çubuktarı, Rum bahçıvan Hiristo'nun mühtedi oğlu Angeli).

6- Oduncu Ahmed (26-27 yaşlarında, Çardak Kahvehanesi'nin çubuktarı, gemide tayfa yamağıyken ihtida etmiş Giritli Andon Mihandoni).

7- Küçük Muslu (23-24 yaşlarında, Çerkez köle cinsi, Çardak Kahvehanesi'nin ocakçısı).

8- Emir Bey (Emir Ali Bey), (45 yaşında, Mahmutpaşa Hamamı külhanının destebaşısı).

9- Derviş Mehmed Baba (50'sinin üstünde, Ayasofya Hamamı külhancısı).

10- Erzurumlu Mehmed Baba (50'sinin üstünde, Mahmutpaşa Hamamı külhancısı).

11- Manav İsmail (21 yaşında, Cebeci Ocağı neferlerinden).

12- Kutucu Hacı Hüseyin (30 yaşında, Cebeci Ocağı neferlerinden).

13- Canbaz Musa (35 yaşında, Kıpti atcanbazı).

14- Lakablı Salih Ağa (50 yaşında, Hafız Paşa'nın kâhyalığında bulunmuş bir uygunsuz).

15- Turşucu İsmail (19-29 yaşlarında, Cebeci Ocağı neferlerinden).

16- Kürt Çelo (40 yaşında, Gümrük İskelesi hamallarından).

17- Karagöz İbrahim Ağa (45 yaşında, bir serdengeçti ağası, uygunsuzluğundan dirliği alınmış bir serseri).

18- İskender Porça (21-22 yaşlarında, Patrona Halil'in eski tellak yamağı, İspirîzade'nin mahbup müridi).

19- Gazi Beşe (35 yaşında, yeniçeri, Fatih'te Şekerci Hanı'nda odabaşı).

20- Bayram (25 yaşında serseri güruhundan bir Kıpti).

21- Kanlı Veli (23-24 yaşlarında, yorgancı esnafından yeniçeri, lakabı kendi yüzünden kan döküldüğü için verilmiş).

22- Alacalı Mustafa (17 yaşında, kayıkçı, kalyoncu neferi).

23- Dereköylü Ali (50 yaşında, eski Cebeciler kâhyası, uygunsuzluğundan atılmış).

24- Receb Ağa (50 yaşında, eski Cebeciler kâhyası, uygunsuzluğundan atılmış).

İhtilal sabahında çıplak ayaklılar: Bayraktar Alacalı Mustafa, Patrona Halil, Manav Muslu Beşe.

25- Kalem Bey (50 yaşında, Beyazıt Hamamı külhanı destebaşısı).

26- Sultanzade Evren Bey (26-27 yaşlarında, eski külhanbeyi tulumbacı, İspirîzade'nin mahbup müridi).

27- İbadî (50 yaşında, saz şairi).

28- Çomar (35-40 yaşlarında, Kürt hamal, iki metreden uzun boyuyla insan azmanı).

29- Kalender Baba (Gedikpaşa Hamamı külhancısı).

30- Pirsiz Osman (25 yaşında, Laz kayıkçı, kalyoncu nefer).

Hamamda yalnız bu otuz kişinin toplandığını gören Patrona Halil asabi bir buhran geçirdi; söylendi, küfretti, "Aptestim bozuldu" diyerek dört beş defa soyundu, boy abdesti aldı ve son defa su döküdükten sonra ayağına kayıkçı Pirsiz Osman'ın kalyoncu şalvarını ve çıplak gövdesine de yine aynı adamın kolsuz kalyoncu yeleğini giydi, kendi üstündekileri de ona verdi. Camekânda:

"Bayrak getirdiniz mi?.." diye gürledi.

Onu kendisinin yahut Muslu ile Ali Usta'nın düşünmesi gerekirdi. Kahveci Ali Usta, Küçük Muslu'yu göstererek:

"Ocakçımız olan şu şahbazın belindeki peştamalın üstünde pir nefesi vardır... Bir sancak tedarik edinceye kadar onun altında huruç ederiz!.." dedi.

Teklif münakaşa edilmedi, Küçük Muslu'nun belindeki beyaz zemin üzerine al ve sarı çubuklu peştamal bir sırık süpürgesinin, süpürgesi atılarak sırığına bağlandı. Patrona:

"İçimizde cümleden taze civan kim ise o bayraktar olsun!.." dedi.

Kayıkçı Alacalı Mustafa ortaya çıkıp:

"Ben 17 yaşındayım!.." dedi ve bayraktar oldu.

Hamam gün doğmadan bir saat evvel, alaturka saat 11'de açılmıştı (sabah 4'te); gelmeye başlayan müşteriler içerdeki garip kalabalığı görünce meraklandılar, bir kısmı esrarengiz havadan ürküp içeri girmeye cesaret edemedi, hatta o civarda bile durmayıp kaçtı. Saat alaturka 4'e gelmişti, (öğleden iki saat evvel 10'da) Patrona Halil yalın kılıç ve yalın ayak dışarı fırlayıp çıktı. O otuz kişi de peşinden yürüdü. Muslu Beşe, Ali Usta, Receb Ağa, İbadî, Lakablı Salih Ağa, Karagöz İbrahim Ağa gibi yedi sekiz kişi de öbürlerine ve bilhassa başbuğları Halil'e benzemek için ayaklarındakileri çıkarıp attılar. O otuz ihtilalci, hepsi çıplak ayaklıydı.

28 Eylül 1730:
İhtilalin ilk günü

1730 ihtilalinin ilk sesi, 28 Eylül Perşembe günü Beyazıt Hamamı'ndan yalın ayak ve yalın kılıç sokağa fırlayan Patrona Halil'in kısa bir nutku oldu; bir yıldan beri geceli gündüzlü bu işle meşgul olmuş ve bu günü, bu saati beklemiş olan Halil:

"Allah Allah!.. Ey Muhammed ümmeti!.. Duymadık demeyin, şeriat-ı Muhammediye üzre davamız vardır!.. Dükkânlarınızı kapayıp gelin ki sizlerin dahi yeriniz bayrağımız altıdır!.." diye bağırdı.

Hamamın önünden geçen ve Aksaray ile Beyazıt arasında uzanan cadde hemen bomboştu; karşı kaldırımda ve az ötede Simkeşhane önünde, yaşları 15 ile 20 arasında on külhanbeyi duruyordu; bunlar Beyazıt Hamamı külhanının bir deste beyleriydi ve orada, Patrona'nın peşindeki çıplak ayaklılara katılmış olan destebaşıları Kalem Bey'in tembihi üzere durmuşlardı. Yüz elli kadar külhanbeyi, bu Beyazıtlılar gibi, anacaddelerin bir münasip yerine deste deste yerleştirilmişlerdi ve hepsine şu talimat verilmişti: "Turalının bir adamını (padişahın bir adamını) ve Bektaşi (yeniçeri ağasını) gördüğünüz gibi bir uğurdan atı önüne çıkın, birbirlerinize sarılıp top kilit olup herifin yolunu kapayın, Sultan Beyazıt tarafına bırakmayın ve avazınız çıktığı kadar bağırışıp şirretlik edin, herif sizin ne dediğinizi, ne istediğinizi anlamasın, ne yapacağını şaşırsın!.."

En önde Bayraktar Alacalı Mustafa ve Patrona ile Muslu Beşe, Beyazıt Camii'ne doğru koşmaya başladılar. Sessiz bir koşuydu, yalnız, çıplak ayaklarının kaldırım taşlarındaki şapırtısı duyuldu. O sırada halktan bunları görenler, elbet ki heyecan ve merakla durmuşlar ve belki de korku, dehşetle seyretmişlerdi.

Kimi deccal dedi, kimi yanguncu
Zuhur etdikde ol çıplak kalyoncu

Hempası bir nice çıplak bed gebeş
Bir nice mehpare civan-ı serkeş

Bir nice müfteris vuhuş hemdemi
Acube kıyafet cebel âdemi

İp kazık kaçkını çengel çiçeği
Bir nicesi bi hayâ külhanbeyi

İspiroğlu kına çalsın sakala
Kaldı meydan ite, kurda, çakala!

Patrona Halil kısa ihtilal nutkunu Beyazıt'ta da Kaşıkçılar denilen yerde tekrarladı; bu nutku İspirîzade hazırlayıp Halil'e ezberletmişti, Patrona bu sefer oldukça kalabalık dinleyici bulmuştu. Fakat onu dinleyenler peştamal bayrak altındaki çıplak ayaklılara katılmadı; hatta bu gulgulenin sonu nereye varır diye meraklanıp durmadı, seyretmedi; "Fitne kopmuştur!.." diyen sıvışıp kaçtı ve uzak yahut yakın, doğruca evlerine gidip kapandılar.

Otuz ihtilalci Kaşıkçılar'da onardan üç kola ayrıldılar ve büyük Kapalıçarşı'ya girdiler. Patrona, bayraktarı Mustafa'yla beraber birinci kolun başında İç Bedesten'e, Cevahir Bedesteni'ne gitti ve mahut ihtilal nutkunu üçüncü defa olarak orada söyledi. Bedesten kâhyası, içinde hazineler yatan bu çarşıyı kapatmakta bir an bile tereddüt etmedi.

İkinci kolun başına Muslu, üçüncü kolun başına da Ali Usta geçmişlerdi ve çadırcılar ile yağlıkçılara dalmışlardı. Muslu çadırcılardan hakiki bir bayrak tedarik etti, Ali Usta da bir yağlıkçı askısından çekip aldığı kırmızı bir kumaş parçasını bir sırığa geçirip bayrak yaptı. Çarşılının belki yüzde doksanı ihtilalcilerin yüzünü görmemişti ki, koca çarşı içine tütsü salınmış arı kovanı uğultusuyla, en çok iki saat sürmüştür, boşalıp kapandı, dükkânın kepengini indiren kaçıyordu ve herkes bir başka türlü anlatıyordu: "Tam üç bin ne-

fer çıplaklardır!..", "Yeniçeri de arkadan gelirmiş!..", "Başları Patrona Çorbacı'ymış ki Tebriz'den gelmiş, ne göz var, ne kulak ve ne ayak var ne de el!..", "Pir sancağı çekilmiş!..", "Deccal çıkmış!.."

"Fitne çıktı!.." haberi bütün şehre yayıldı, ikindiye doğruydu ki İstanbul ahalisinin ırz ehli olanları evlerine kapanmış bulunuyordu, zaten tatil günüydü, şehrin üstüne soğuk, sessiz bir vahşet çöktü.

Ayaklanmaya karşı ilk harekete geçen Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa oldu. Yanına Ağa Kapısı'ndaki acemi oğlanlarından 300 nefer alıp hemen atlandı, Süleymaniye'den Beyazıt'a çıkmak üzereyken Vezneciler Hamamı külhanbeylerinden altı haneberduş ağanın yolunu kesti, ne söyledikleri, ne istedikleri anlaşılmıyordu, bu kopuklara mükemmel bir dayak çekildi, ikisi kaçtı, dördü yakalanıp Ağa Kapısı'na götürüldü. Hüseyin Ağa, Beyazıt Meydanı'na çıkacağı sırada dükkânlarını kapayan çarşılı esnafla karşılaştı:

"Bre ümmet-i Muhammed!.. Varın dönün, dükkânlarınızı açın, bir şey yoktur!.. Altı nefer tabanları yarık külhanbeyleridir, dördü yakalandı, ikisi dahi şimdi tutulur!.." dedi.

Ağaya kulak veren olmadı, yalnız bir adam:

"Ağa hazretleri, hangi altı nefer külhanbeyleridir... Tam üç yüz bayrak yalın kılıç ölüm eri olmuş üç kere üç bin âdemlerdir ki cümlesi zincirini kırmış ejderlerdir!.." dedi.

Ağa'nın yanındaki acemi oğlanları da bir yıldan beri İrşadî Baba'yı, Sünnet Divanesi'ni, vaiz İspirîzade'yi şurada burada dinlemiş, zehirlenmişlerdi: "Tamam!.. Vakit ve saat gelmiş!.." dediler ve ileri gitmemekte ayak dirediler. Yeniçeri ağasının bizzat Patrona'yla karşılaştığı ve ölüm tehdidi karşısında kalarak dönmeye mecbur kaldığı da söylenir. Kesin olarak bilinen, Hüseyin Ağa, Ağa Kapısı'na döner dönmez tebdil-i kıyafetle kaçtı, bir iskeleden kayığa atlayıp padişahın bulunduğu Üsküdar'a geçti, bu suretle Yeniçeri Ocağı'nın hükümeti temsil edecek silahlı mukavemeti felce uğradı. Yeniçeri Ağası'nın üstünde, bütün silahlı kuvvetlere emir verecek kaymakam paşaya, sadrazam vekiline gelince, aynı zamanda kaptanıderya olan Mustafa Paşa, makamında ayaklanmayı haber aldığı zaman yanında Mısırlı Ali Bey adında bir zat vardı, ona, "Tedbir nedir?.." diye sordu; Ali Bey gayet kesin, "Mısır'da bu makule eşhas toplansa üzerlerine kılıçla yürürüz ve toplandıkları yerde aman vermeyip cümlesini

kılıçtan geçirip temizleriz!.. Bana şimdi beş yüz asker verin, gideyim hepsini keseyim!.." cevabını verdi. Paşa:

"Hele bir varıp görelim ne türlü karga derneğidir!.." dedi.

Yanına Ali Bey'le beraber kapıkulu halkından yüz kişi aldı ve Beyazıt'a doğru yola çıktı. Fakat henüz Çemberlitaş'a gelmişti, iki deste, yirmi nefer külhanbeyi de onun önüne çıktı; kimi dalkelle, kimi dalkülah ve hepsi daltaban külhanilerin birinde silah yoktu, görünüşte hakikaten karga sürüsüydü, anlaşılmaz bir bağırtıyla bağrışmaya başlamışlardı.

O sabah bahçesinde yeni lale soğanları dikmiş vezirzade, vezir damadı kibar ve zarif Mustafa Paşa bu sefalet karşısında kendisini tutamadı, gülmeye başladı ve bir at başı arkasından gelen Mısırlı Ali Bey'e:

"Mısır'da bunları da keser misiniz?.." diye sordu.

Ali Bey gayet ciddi:

"Eşkıyayı ne kılıkta, nerede bulsak keseriz paşam!.. Bunlar da eşkıyadır, keseriz!.." dedi.

Paşa atının başını geri çevirdi, "Bunlar eşkıya değildir beyim... Kendi kıymetlerini bilmeyip kül üstünde yatar kalender çıplaklardır!.." dedi. O anda bir küçük işaretiyle Patrona ile ayaktaşlarını yok edebilecek bu adamın gözlerine gaflet bağı bağlanmıştı.

Et Meydanı gecesi

Paşakapısı'na döndükten az sonra Kaymakam Paşa da Üsküdar'a geçti; yeniçeri ağasıyla beraber, İstanbul'da bazı hadiseler olduğunu haber alarak Üsküdar'a gelen sadrazama gördüklerini arz ettiler, "Birtakım serseriler, hamam külhanlarında yatar haneberduş oğlanlar, anlaşılmaz dilleriyle aralarında it dalaşı yaparak çarşıya girdiklerinde, çarşılı sebepsiz telaş edip dükkânlarını kapamışlardır" dediler; görüşlerine göre vaka bundan ibaretti.

Sadrazam İbrahim Paşa, taht şehrinin bu en büyük iki amirinin şifahi raporlarına pek inanamadı. İstanbul esnafı her gün dükkânları önüne gelip erzak dilenen ve külhanbeyleri denilen palaspareler içindeki o gençlerin, ki çoğu da tüysüz oğlanlardı, birbirleriyle dalaşması yüzünden dükkân kapamazdı. Külhanbeyleri bir fitne başlangıcını gizlemek için kullanılmış olacaklardı; sadrazam bu tahmininde yanılmıyordu. Padişaha vakayı ne şekilde bildireceğini düşünürken, kendi ve o sırada Üsküdar'da bulunan devlet erkânı, o perşembe günü akşama doğru Sultan III. Ahmed tarafından Üsküdar sarayına çağırıldılar. Hadiseyi en doğru şekliyle padişaha arz etmek kendi vazifeleriyken, İstanbul'da olanları padişahın ağzından dinleyip öğrendiler. Şöyle ki, Kızlarağası Beşir Ağa bir akıllı, dirayetli zenciydi; Harem-i Hümayun'la beraber İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda kalmıştı ve o perşembe günü kâtiplerinden Mehmed adında bir genci bir iş için İç Bedesten'e göndermişti. Bu delikanlı ihtilalcilerin Bedesten baskınını ve Patrona Halil ile yanındakileri gözleriyle görmüş ve Halil'in ihtilal nutkunu da dinlemişti; çarşı kapanırken kaçışan çarşılı ve halk arasına karışıp doğruca saraya gelmiş ve görüp duyduklarını Beşir Ağa'ya anlatmıştı.

Kızlarağası ilk iş olarak, sarayın da bir baskına uğraması ihtimaline karşı saray kapılarını kapatmış, bostancılarla zülüflü baltacıları silahlandırmıştı ve sonra hadiseyi bütün tafsilatıyla ve gizlice padişaha bildirmişti.

Sultan III. Ahmed, kaymakam paşa ile yeniçeri ağasını, bir fitne karşısında gösterdikleri gaflet dolayısıyla cezalandırma, mesela her ikisini de vazifelerinden azil yoluna gitmedi. İbrahim Paşa'yı da, onlardan vakayı yanlış öğrendiği için mazur gördü:

"Asileri dağıtmak için ne yapmak lazımdır?.." diye sordu.

Sadrazam, ertesi sabah bizzat askerin başına geçerek fitnecilerin üzerine yürüyeceğini ve onları hiç aman vermeden kılıçla dağıtacağını söyledi. Diğer devlet erkânı da sadrazamın bu fikrine iştirak etti.

Bu sırada müthiş bir haber geldi: asiler Üsküdar tarafına geçip Üsküdar sahrasındaki çadırlı ordugâhı basmıştı. Bu vakanın da aslı devlet erkânını şaşırtmak için bir oyundu. Kahveci Ali Usta sekiz on serseriyi uydurma bir bayrakla ikindiye doğru Çardak İskelesi'nden bir ateş kayığına (yangın tulumbacılarına mahsus kayık) bindirmiş, dolmuşla karşıya geçer yolcular gibi Kavak İskelesi'ne çıkartmış, orada bayraklarını bir sırığa geçiren bu adamlar, zaten birkaç nöbetçi bulunan çadırlı ordugâha dalarak birkaç çadır yıkmış ve yine İstanbul'a dönmüşlerdi. Fakat padişah riyasetindeki mecliste fitnecilerin büyük kuvvetlere sahip oldukları zannı uyanmıştı.

Saraydaki toplantıya ulema efendiler de davet edilmişti. Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselmiş Paşmakçızade Abdullah Efendi:

"O adamlar mademki davamız şeriat-ı Muhammediye üzerinedir demişler, davası olanın derdi padişah tarafından dinlenmeden üzerlerine kılıç çekmek şeriata uymaz, Müslümanlar arasına kılıç düşürmeyin, vebali çok büyüktür!.." dedi.

Efendinin bu teklifi mantık çanağı içinde uyuşturucu bir afyon macunuydu. Ortalık zaten iyice kararmıştı. Padişah hiçbir şey söylemeden toplantıyı terk etti, meclis dağıldı. Biraz sonra da devlet erkânına bir ferman tebliğ edildi, "Sefer dolayısıyla Üsküdar'a getirilmiş olan sancak-ı şerif tekrar İstanbul sarayına gönderilmiş ve padişah da oraya gitmişti; o gece, 28/29 Eylül Perşembe/Cuma gecesi Sadrazam ile Üsküdar'da bulunan devlet erkânının ve ulemanın da Topkapı Sarayı'na gelmeleri" emrediliyordu.

İhtilal gecesi Patrona'nın çıplak ayakları ve Âşık İbadî'nin sazı.

Hepsi yatsıdan sonra kayıklara bindiler ve Topkapı Sarayı'nda Yalı Köşkü'ne gittiler. Sancak-ı şerifin İstanbul'a geri gönderilmesi, padişahın ihtilalcilere karşı sancak çekerek silahla yürünmesi fikrinde olduğunu gösteriyordu; fakat kaynatası Sultan III. Ahmed'in ahlak ve seciyesine asla güveni olmayan Nevşehirli İbrahim Paşa o gece İstanbul tarafında Topkapı Sarayı'na büyük bir endişe içinde geçti.

Patrona ve yanındakilere gelince, çarşıları kapattıktan sonra da o otuz kişi otuz bir olmadı. Küçük Muslu'nun peştamalı altına halktan kimse gelmedi. İkindiden sonra toplu olarak Vezneciler'den Şehzadebaşı'ndaki "Eski Odalar" denilen yeniçeri kışlasına gittiler. Kışla kapısı açılmadı, içindeki nöbetçi yeniçerilerden bir kişi bile ihtilalcilere katılmadı. Oradan Saraçhane'ye gittiler, bu muazzam çarşı akşam ezanında zaten kapanacaktı, azıcık evvel kapandı, fakat o devirde zıpırlıklarıyla meşhur saraç esnafının bekâr uşakları Patrona'nın ihtilal nutkuna kulak vermedi; ve otuz ihtilalci büyük bir korku, dehşet içinde Aksaray'a, "Yeni Odalar" denilen büyük yeniçeri kışlasına gittiler, o kışla da kapısını açmadı, ihtilalcilere yüz vermedi, Patrona ve peşindeki çıplak ayaklılar kışla önündeki meşhur Et Meydanı'nın ortasına bayraklarını dikerek elleri böğürlerinde bakıştılar; yine o otuz kişi... Meydanın etrafında da 200-250 kadar külhanbeyi gençler ve çocuklar vardı; Patrona ile yanındakileri uzaktan seyrediyorlardı. Yatsıdan sonra onlar da dağılıp hamamlardaki külhanlarına gittiler.

Yalın kılıç sokağa uğramış, çarşıları kapatmış, fakat bayrakları altına halktan ve askerden bir tek adam gelmemiş ihtilalciler o geceyi kapalı bir yerde geçiremezlerdi. Meydanda bir ateş yaktılar ve etrafında toplandılar. Birbirlerinin yüzüne endişeyle bakmaya başladılar. Yatsıdan sonra Kahveci Ali Usta'nın bir casusu sancak-ı şerifle padişah ve devlet erkânının İstanbul Sarayı'na geçtikleri haberini getirdi, bu haberle dehşete düştüler. Gece, saray bostancı ve baltacılarıyla üzerlerine hücum edilerek hepsini tepelemek işten bile değildi. Artık kendileri için tek yol kalmıştı, kaçıp dağılmak, saklanıp izlerini yok etmek.

İhtilal davasını kesin olarak kaybetmişlerdi. O sırada Âşık İbadî sazını eline aldı ve Köroğlu türküleri söylemeye başladı. Bu türküler, otuz ihtilalciyi sabaha kadar meydanda tutan sihirli bir hava yarattı... İbadî araya kendi sözlerini de kattı:

Davaya çıkanlar döner mi geri
Hem Patorna (Patrona) Halil iken rehberi
Al Âşık İbadî eline sazı
Güzel vasf ü tarif eyle serveri

Hüsnüne reşk ider Yusuf, İskender
Bazu pençesine Zal ü Rüstemler
Girdi bu gavgaya oldu semender
Toplayıp başına dilaverleri

Ağa sındı kaçtı üç yüz neferle
Biliriz ocaklı bizimle bile
Gün ışır ışımaz görürüz hele
Bayrak altındadır hep yeniçeri.

Hacıbektaş kazanları

28/29 Eylül Perşembe/Cuma gecesini Et Meydanı'ndaki ihtilalciler de, Saray-ı Hümayun'daki devlet erkânı da uykusuz, heyecan ve korku içinde geçirmişti. Saraydakilerin korkusu, eşsiz bir gafletin eseri bir vehimdi; Üsküdar'daki çadırlı ordugâha kadar el uzatmış ihtilalcilerin perşembe akşamına ve cuma gecesi sabaha kadar yalnız otuz nefer çıplak ayaklı adamdan ibaret olduğunu bilmiyorlardı. Halk ve asker şöyle dursun, ihtilalciler arasında bulunan birkaç destebaşı ve külhan babası müstesna, külhanbeyleri bile Patrona'nın çektirdiği bayraklar altına gitmemiş, ihtilalcilerin hareketini hep uzaktan seyrederek it yaygarasıyla sadece hava bulandırmış, sinirleri germişlerdi. Yukarda da kaydettik, eğer o gece ihtilalciler üzerine Et Meydanı'na yürünseydi, o çıplak ayaklı otuz kişiyi çil sürüsü gibi dağıtmak, ayak direyenlerini de orada kılıçla tepelemek birkaç dakikadan fazla sürmezdi.

Müverrih Abdi Efendi o geceyi Et Meydanı'nda geçiren ihtilalcilerin halini anlatırken, "Zümre-i eşkıya da bin türlü bela-yı azimle hele sabahı buldular!.." diyor. Fakat cuma sabahı ortalık henüz ağarmadan durum birden değişti ve olaylar, ihtilalcilerin çıkarına süratle gelişti.

Yeniçeri ağası ile ocağın katar ağaları, yüksek kumanda heyeti geceyi devlet ve hükümet erkânı ve ulema efendilerle beraber sarayda geçirmişlerdi. Perşembe akşamı ihtilalcilere kapılarını açmayan ve Patrona ile yanındakilere yüz verilmeyen iki yeniçeri kışlasında bir miktar muhafiz yeniçeri ve acemi oğlanı ile "Odabaşı", "Başeski", "Başkarakollukçu" ve "Bayraktar" gibi bölük zabitleri bulunuyordu. Aksaray'daki Yeni Odalar'ın, büyük kışlanın iç orta avlusundaki Orta

Cami'de sabah ezanı okunurken Patrona Halil, Muslu Beşe ve Kahveci Ali Usta, o otuz çıplak ayaklıdan ağızları laf yapar daha birkaç kişiyle hemen kışla kapısına koştular ve nöbetçi acemi oğlanlarına, sabah namazı için camiye gelecek zabitlerle konuşmak için yalvardılar.

Beyazıt yolunda ayak direyerek yeniçeri ağasını geri dönmeye mecbur eden Ağa Kapısı'ndaki yoldaşları gibi bu oğlanların da kulaklarında birikmiş birtakım laflar vardı: "Karadeniz'de batırılmış gemiler, denize dökülen sakat gaziler", "Gizli din kullanan vezir", "Kafeslerin açılması ve kuşların nefes alması", "Denizde karada işareti aldın ve hu diye daldın mı..."

"Bre bu bir avuç yalın ayaklı dilaverler bütün gece meydanda ateş yaktılar, Köroğlu Ayvaz diye türkü ırladılar, dertli olmayan derman aramaz, ama uslu, ama yaramaz, zabitlerimizi görmekle kıyamet kopmaz!.." dediler ve kışla kapısını açtılar.

Patrona Halil ile yanındakilerin sabah namazı için Orta Cami'de toplanan kışladaki yeniçeri bölük zabitleriyle anlaşmaları çok kolay oldu. İhtilalcilerin başında bulunanlardan 56. Çardak Kolluğu Çorbacısı Kahveci Ali Usta'nın bu anlaşmada rolü çok büyük oldu. Patrona ve Muslu Beşe sözü ona bırakmışlardı, Ali Usta:

"Yeniçeri palaya el attı, kazanlar ve çadırlar çıkarıp meydanda yattı mı, hünkâr bahtı, Âl-i Osman tahtı, üstüne gelir İstanbul'un altı!.. Cümle ocaklı karındaştır, yoldaştır, pirimiz pirler şahı Hacı Bektaş'tır!.. Kâkül-i hoşbuya dil bağlamışız, kamet-i dilcuya meyledip yürek dağlamışız, dilber-i çar ebrüvan ile diz dize ve simtenler ile yüz yüze göz göze, zülüf ile geysu, gözleri ahu deyu deyu Hacı Bektaş demine devranına hu der gezeriz amma gazaya teşne erleriz!.. Analarımızdan doğduk ise bugün için doğduk... Yoldaşlar, yol iz bilir sırdaşlar, yediğimiz içtiğimiz ayrı amma canımız ve tapdığımız cananımız bir karındaşlar, bre meydan bizimdir!.." dedi ve şairliği tuttu:

Küfür ile azanı
Eski düzen bozanı
At içine kaynasın
Kaldıralım kazanı!..

diyerek parlak hitabesini bitirdi.

Kışladaki zabitler yeniçeri kazan ve çadırlarını Et Meydanı'na çıkarıp bu çıplak ayaklılar kıyamına bir yeniçeri ihtilali rengi vermek istemediler.

"Biliriz, kardeşiz, sırdaşız, yoldaşız, amma kazan ve çadır maddesi hele dursun, kazanı ve çadırı meydana çıkarmak için bizlerden birinin emir vermeye selahiyeti yoktur, amma biz size kılıç çekmeyiz ve neferlerimizden biri sizinle yürüdükte ayağına köstek vurmayız" dediler.

Bir Mushaf-ı Şerif'e eller basıldı, hemen Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'a haber salındı; Cebeciler Ocağı'na, Tophane Ocağı'na adamlar gönderildi. Patrona da:

"Bir bayrak dilaverler ile Kalyoncular Ocağı'na ben giderim!.." dedi.

Ali Usta haklıydı. Yeniçerilerin ihtilalcilere katılmasıyla meydan onlara kalmıştı. O cuma günü İstanbul'un ırz ehli halkı sokağa çıkmadı, herkes ahvalin ne renk alacağını evine kapanarak bekledi. Hemen hepsi Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olan esnafın bekâr uşakları, Yeni Odalar'daki anlaşma üzerine takım takım gelerek Patrona ve ayaktaşlarının çektiği bayraklar altına girmeye başladılar.

Burada önemli bir vaka kaydetmelidir. O cuma gecesi külhanbeyleri yatsıdan sonra Et Meydanı'ndan hamamlardaki külhanlarına dağılırlarken içlerinden bir kısmı birkaç dükkânın kepengini kırmış, mallarını yağmalayıp külhanlarına kaldırmışlardı. Bu arada iki ev basmışlar, avret ve uşağa çirkin tecavüze yeltenmişlerdi. Bunun üzerine yürekli bir mahalle imamı, "Eğer ağzımızı açmazsak ilerisi çok daha kötü olur, varalım Et Meydanı'na gidip başbuğlarını görelim, bu ahvali bildirip bir çaresini görelim" dedi. Bu imamın peşine takılan birkaç adam meydana vardıklarında Kahveci Ali Usta'yı, yeniçeri kazan ve çadırlarını meydana çıkartmak için kışladaki zabitlere bir nutuk söylerken gördüler. Çardak Çorbacısı:

"Bre odabaşılar, başkarakollukçular, bayraktarlar!.. Bre orta çadırlarını ve kazanlarını meydana çıkarın!.. Cümle neferleriniz bayraklarımız altındayken kazan ve çadır çıkmaz olmaz, yoksa sonu fena olur, biz sizi helak ederiz!.." diyordu.

Hemen yaklaştılar ve gece yapılan soygun ve tecavüzü anlattılar, Ali Usta kaşlarını çattı, "Böyle vakitte kulağım sizin laflarınızı almaz!" diyerek hepsini kovdu.

Patrona Halil Tersane'ye gitmişti, Muslu Beşe gözlerine çarptı,

eski bozacı uşağının yüzünde halavet ve bakışlarında tatlılık vardı, ona başvurdular, "Sultanım, sizden olmadıklarını biliriz" diye başlayarak dertlerini açtılar. Muslu, Ali Usta'nın tamamen aksi, dikkatle dinledi ve "Bre Müslümanlar, benden size izin, gece olsun, gündüz olsun, bayraklı bayraksız her kimler ki mahallere girip bir zarar etse hemen vurup helak edin!.." dedi.

O sıradadır ki Muslu Beşe'ye Patrona Halil'den müjdeci geldi, tellak kalyoncu, "Benim birader-i can beraberim. Padişah tarafından kaptanpaşa Tersane'ye gönderilmiş, vardım onu Tersane-i Hümayun'dan kovdum, cümle mühimmat ve gemileri zapt ettim, gayri selamet bizdedir!" diyordu.

Bu haberi duyunca odabaşılar ve başkarakollukçular yeniçeri kazan ve çadırlarını Et Meydanı'na çıkartmakta tereddüt etmediler. Ve anladılar ki artık devlet sözü bu çıplak ayaklı adamların ağzındaydı.

Yarım kalan sabah kahvesi

Esircibaşı Muhsin Çelebi Cihangir'deki konağında yaz ve kış hava açık oldukça sabah kahvesini bahçedeki cihannüma set üstünde içerdi; liman ayak altında, Beylerbeyi'nden Kadıköyü'ne kadar uzanan karşı yaka, Sarayburnu'ndan Haliç Feneri'ne kadar görünen İstanbul, gözün alabildiğine uzanan ve bitimi titrek bir buğu halinde gökyüzüne karışan Marmara gözle görülmeyince tahayyülü zor bir panoramaydı.

Set üstünde eski bir hasır serilir, üstüne küçük bir minder konulur, Muhsin Çelebi bahçede çiçekler arasında azıcık dolaştıktan sonra o küçük mindere oturarak uşak Ali'nin gümüş bir tepsi içinde getirdiği sade kahvesini içerdi. Üç seneden beri yanında olan ve 1730 yılında 18 yaşlarında bulunan ince uzun Ali, ateşe bas denilse basar takımından gayet sadık bir gençti, Karadeniz yalısından bir baba ile Rumelili bir anadan olmuş, daima Rumeli kesimi cepken potur giyer, sorana göre kâh babasına nispetle Sürmeneliyim, kâh anasına nispetle Şumnuluyum derdi.

Haftalardan beri konağına kapanıp Ballı Penbe'sine Hint raksları öğreten Muhsin Çelebi, 29 Eylül Cuma günü sabahı kahvesini içmek için bahçeye çıkmada biraz gecikmişti. Kimseyle temas etmediği için perşembe günü ayaklanmasından haberi yoktu. Bahçeye Penbe kızla beraber çıktı. Hırvat dönmesi bahçıvan, efendisini ne zaman görse hemen el pençe divan dururdu. O sabah, 50'sini aşkın olan bu adam Muhsin Çelebi'yi gördü, aldırış etmedi, bir gül fidanı önünde diz çökmüş çalışıyordu, ayağa bile kalkmadı, aslında karanlık yüzlü, vahşi bakışlı adamdı; Esircibaşı içinden, "Şu herifi bugün defedeyim" diye geçirdi. Set üstüne doğru yürüyünce birden durak-

ladı, limanda tek kayık yoktu!.. "Garip şey!" dedi. Minderine oturdu, Penbe arkasında ayakta duruyordu. Konaktan, çıplak ayaklarında takunya, elinde gümüş tepsi ve tepside altın zarflı iki fağfuri kahve fincanıyla uşak Ali göründü. Delikanlı hasırın önünde takunyalarını çıkarıp iki adım atmıştı ki sokaktan bir ses yükseldi, uşak durdu ve Hırvat bahçıvanla beraber bu sese kulak verdi:

"Allah Allah!.. Ey Muhammed ümmeti... Davamız şeriat üzerinedir... Müslüman olan bayrak altına gelsin!.."

Bahçıvan küflü bir tırmığa benzeyen iri parmaklarıyla sakalını kaşıdı, ayağa kalktı, yırtık poturunun üstündeki kuşağını düzeltti, yerde duran cepkenini omzuna attı ve bir gül koparark kulağının arkasına yerleştirdikten sonra hiçbir şey söylemeden ağır ağır bahçe kapısına doğru gitti ve sokağa çıktı, çıkar çıkmaz da var kuvvetiyle bağırdı:

"Allah Allah!.. Ey Muhammed ümmeti... Davamız şeriat üzerinedir!.."

Uşak Ali'nin bakışları da değişmişti; elindeki tepsiyi efendisinin önüne koydu:

"Öpeyim elini!.. Tuzunu ekmeğini yedim, hakkını helal et... Ve hem dahi burada eğlenme, gözünün gördüğü yere kaç git beyim, zira defterlisin!.." dedi.

Muhsin Çelebi buz kesilmişti, titreyen elini öpen genç uşak takunyalarını orada bırakıp konağa yalın ayak koştu, az sonra da ayaklarına kundurasını giymiş ve kuşağına da bir yatağan sokmuş olarak tekrar göründü ve bahçıvanın çıktığı kapıdan sokağa fırladı: "Allah Allah!.. Ey Muhammed ümmeti!.."

Kıpti kızı Penbe'nin o andaki halini tasvir etmek çok güçtür. Çeribaşının oğluna benzettiği ve koynuna girdiği geceler "Kocacığım!.." diye hitap ettiği efendisine çılgın bir aşkla bağlanmış olan Çingene kızı, Muhsin Çelebi'ye büyük bir fitnenin kopacağını ne zamandan beri ve kaç defa söylemişti. İşte o fitne kopmuştu. Yüzüne dalgın ve şaşkın bakan Esircibaşı'ya:

"Duracak zaman değildir!.. Yılan, çıyan, akrep, it, hergele, kurt, çakal boşandı... Kalk yürü beyim kaçalım!.." dedi.

Ve cevap beklemeden Muhsin Çelebi'yi kaldırıp konağa soktu ve kâhya kadına:

"Bre durma... Beyimize tez bir kat ırgat uşak esvabı.,. Bre tez bir eski mintancık, bir çift yırtık pabuç!.." diye bağırdı.

Muhsin Çelebi'yi, sırtındaki gecelik entarisini yırtarcasına çıkarıp soydu, sonra:

"Beyim, hazine nerededir?" diye sordu.

Muhsin Çelebi'nin yüzünde acı bir tebessüm belirdi, yüklük içinde gizli yapılmış bir dolaptan büyükçe bir gümüş çekmece çıkardı, Çin işi bir çekmeceydi, kilidinin anahtarı yoktu, açma yolunu bilmeyen kırk yıl uğraşsa açamazdı; Esircibaşı:

"Ballı Kız," dedi, "sen Muhsin Çelebi'nin hazinesini kaldıramazsın, bu çekmeceyi al götür, içindeki seni ömrünün sonuna kadar sultanlar gibi yaşatır."

Kız, efendisinin yüreğinden geçeni sezdi, fakat ehemmiyet vermedi, sadakat, aşk ve türlü duygular üzerine cilveleşecek zaman değildi, ağzına kadar mücevher dolu çekmeceyi sahibine açtırdı ve içini avuç avuç Muhsin Çelebi'nin koynuna, kuşağına, kendi koyun ve kuşağına aktararak boşalttı.

Konağın bir aşçı Durmuş Ağa'sı vardı, şu kadar yıllık emektarıydı. O gün ilk defa korka korka hareme kadar girmiş, kıyafetini tebdil ederek çıkmaya hazırlanan velinimetini görmek istemişti, ihtiyar adamın gözleri yaşlıydı. Muhsin Çelebi, kıymetlerine kolay paha biçilmez iki zümrüt ile bir yakut verdi ve:

"Durmuş Ağa... Baba yadigârısın, bunlar da sana benim yadigârım olsun, konağı sana emanet ederim, Esir Hanı'ndaki odalarda olan cümle cariye ve köleleri şu anda azat ettim, bilesin" dedi.

"..."

"Hırvat ile Ali fitneye gittiler, başka giden var mı?"

"Konakta olanların tümü gitti beyim..."

"..."

"Torlak Ahmed, Kara Ali, Kız Mustafa sabah namazına diye çıktılar, daha dönmediler..."

"..."

"Yamağın Mustafa da gitti... Ayvaz gitti..."

"..."

"Kahveci ile Çubukçu yatsıdan dönmediler, seyis de onlarla beraber, gece gelmedi..."

"Ahırda at var mı?.."

"Bilmem beyim, varıp bakayım..."

"..."

Ahırda beş at vardı, ikisini ipten yularlarıyla tavladan aldılar, eyer vurmadılar, üstlerine birer çuval attılar. Durmuş Ağa, Muhsin Çelebi'ye iki dolu kubur tabancayla bir levent bıçağı verdi:

"Şunlar yanında bulunsun beyim" dedi, sonra Penbe'ye hitap etti:

"Velinimetimi evvel Allah sonra sana emanet ederim..." dedi, daha bir şeyler söylemek istiyordu, ama teessürü engel oldu.

Birkaç saat sonra konağın önü mahşer yerine dönecek olan sokak bomboştu.

"Nereye gidiyoruz Penbe?"

"Çobançeşmesi'ne, bizim obaya..."

Padişah

Burada Lale Devri'nin padişahı Sultan III. Ahmed'i tanımak lazımdır; Lale Devri başlarken onu yakından görmüş olan İngiliz sefiresi Lady Montagu; "Güzel adam, sert yüzlü, iri kara gözlü..." diyor ki, o zaman Sultan Ahmed 45-46 yaşındaydı. Lale Devri'nin sonlarında İstanbul'a gelmiş Hollandalı ressam Van Moor da bu padişahın bir boy portresini yapmıştır, muhteşem tuvaletinin içinde yüzü İngiliz kadının tarifine tamamen uyar, ki o resmin yapıldığı zaman da 57-58 yaşlarındaydı, uzunca boylu, yine güzel adamdır, üzerinde haşmet, vakar vardır, sert yüzlüdür.

Bugün Topkapı Sarayı'nda kendi adına nispetle anılan bir kütüphane, biri Ayasofya'da Bab-ı Hümayun karşısında, biri Üsküdar'da İskele Meydanı'nda iki meydan çeşmesi, Üsküdar'da anası Emetullah Gülnuş Sultan adına yaptırdığı büyük Yenivalide Camii bu padişahı hayırla andıracak eserlerdir. İlk Türk matbaasının açılması için verilen fermanın üstünde de onun tuğrası vardır.

Ruhen ince, hassas değildi, fakat aile ananesi ve muhit icabı şiirle uğraşmaktan zevk alırdı. Şiir perisi de ekseriya bir mısralık ilhamlar verirdi. Meşhur fıkradır:

Bir gün Hasbahçe'de dolaşırken, üzerinde yavrularla dolu bülbül yuvası bulunan bir ağaca bir yılanın sarılıp çıktığını görmüş, yılanı öldürtmüş ve şairliği tutup:

Tırmanıp çıktı diraht-i ömrüne mar-i ecel"
(Ecel yılanı ömrünün ağacına tırmanıp çıktı)

demiş, fakat arkasını bir türlü toparlayamamıştı, devrin büyük şairi Nâbî Efendi'yi çağırtmış (Nâbî'nin ölümü 1212) ve ona mısraını okuyunca usta adam hemen:

Aşiyan-ı tende yatur bülbül-i can bi haber
(Hayat yuvasında can bülbülü gafil yatıyor)

demişti.

Bazen de kendisine:

Senindir hane, minnetin yoktur şevketli hünkârım
Kerem kıl, sohbet-i helvaya gel ikbal ü şevketle

yollu manzum davetnameler gönderen Sadrazam İbrahim Paşa'ya, şiire aşina olduğunu göstermek için:

Beni sen eyledin davet
Ne mümkün eylemek ben red

gibi soğuk, çocukça, acemice cevaplar yazardı.

Devrinin büyük yazı üstadı Hafız Osman'dan yazı meşketmişti. Mirahur Camii İmamı Emir Efendi ve Hoca Mehmed Rasim Efendi gibi Türk yazı sanatının büyük şöhretleri bu hükümdarın şahane himayesini görmüşlerdi; hiç tereddüt etmeden kaydedebiliriz ki, Sultan III. Ahmed, devrinin kıymetli hattatlarından biridir, padişah olmasaydı, adı bir hattat olarak yine unutulmazdı. Ayasofya Camii'ne bir, "Re'su'l-hikmetü mehafetullah" levhası, anasının Üsküdar'daki camiine de bir "El cennetü tahte akdemi'lümmehat" levhası yazıp hediye etmişti, çok kıymetli levhalardır.

Ayasofya yanındaki meydan çeşmesini şair Seyyid Vehbi'nin tantanalı bir kasidesi süslemiştir. Çeşmenin asıl cephesinde boydan boya tek satır halinde, kasidenin tarih beytinin celi sülüs yazısı da bu hattat hükümdarın kendi elinden çıkmıştır ve altında imzası da vardır, cidden pek güzel yazıdır. Tarih beyti şudur:

Tarihi Sultan Ahmed'in cari zeban-i lüleden
"Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua"

Seyyid Vehbi, "Sultan Ahmed'in bu çeşme için söylediği tarih lülenin dilinden akıyor" diyor ve ebced hesabıyla çeşmenin yapı tarihini tespit eden "Aç besmeleyle iç suyu, Han Ahmed'e eyle dua" mısraını Sultan Ahmed'in söylediğini kaydediyor. Aslında ise Sultan Ahmed'in küskün şiir perisi bu mısraı ona, "Han Ahmed'e eyle dua, aç besmeleyle iç suyu" şeklinde söyletmişti. Padişah, devrinin seçkin şairlerinden bu mısraının aynı vezin ve kafiyeyle bir kaside şeklinde genişletilmesini istediği zaman "suyu" kelimesi şairleri kafiye bulmakta sıkıntıya düşürmüş, Seyyid Vehbi, padişahın sözünü ortadan ikiye bölüp manasını hiç bozmadan baş tarafı sona getirmek hüneriyle "dua" gibi kafiye bakımından zengin bir kelime elde etmişti.

Babasının padişahlığında 12 yaşına kadar sanki cennette yaşadı, fakat Sultan IV. Mehmed tahttan indirilince o körpecik çağında bir saray odasına kapatıldı. Cennet bahçesinde koşan çocuk sanki bir kör kuyuya düşmüştü. İki amcasının padişahlığı zamanında, el ve ayak bileklerinde pranga zincirleri eksik, yedi yıl zindan hayatı sürdü. Bu hayata alışıncaya kadar kim bilir kaç gün kaç gece çırpınmış ağlamıştı.

Kardeşi Sultan II. Mustafa padişah olunca, anası Gülnuş Sultan küçük oğluna azıcık hürriyet temin edebildi, bir havuz başında oturmak, şehzadeler mektebinde tahsil, Hafız Osman'dan yazı meşki gibi. Hiç beklemediği bir zamanda Edirne ihtilalinde Osmanlı tahtına oturtulduğu zaman gözlerinin yaş pınarları ve yüreğinin merhamet kaynağı tamamen kurumuş, muhabbet, vefa, sadakat bilmez, dünya mal ve zevklerine susamış, som kendici bir genç adamdı. Fakat bu hırslarını tatmin için lazım olan cesaret ve iradeden mahrumdu. Böyle olan bütün insanlar gibi tok ve doğru sözlü olan kimselerden daima şüphe eder, müfsit ve müzevirlerin sözlerine de daima dikkatle kulak verirdi. Bu içinden pazarlıklı padişaha vezirlik yapmak muhakkak ki çok zor işti.

Babası bir ihtilalde tahttan indirilmişti, kendisi bir ihtilalde tahta oturtulmuştu; babasının da, büyük kardeşinin de felaketlerine vezirlerin aczi, entrikaları sebep olmuştu.

Kızı Fatma Sultan dokuz yaşına basınca, bu küçük sultanı, mührünü vereceği veziri kendisine sadakatle bağlayacak bir vasıta olarak kullandı. Onu evvela Silahdar Ali Paşa'yla evlendirdi; üç sene sonra

Ali Paşa Petervaradin'de şehit düşünce küçük bakire dul kızına yeni bir koca aradı, Nevşehirli İbrahim Paşa'yla evlendirdi, bu ikinci izdivacında küçük sultan, babası yerinde bir adamın koynuna girdi. Sultan Ahmed, kızının saadetini değil, kendi siyasi çıkarını düşünmüştü.

Devleti sulha kavuşturan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, sulh içinde geniş bir kalkınma devrini açarken, kaynatası padişaha da şu kadar yıldan beri hasretini çektiği dünya zevklerini, tahayyül ettiğinin kat kat üstünde tattırdı, mal hırslarını da ona her vesileyle sık sık takdim ettiği zengin hediyelerle tatmin etti.

Bu büyük vezir, iç âlemini pek iyi gördüğü, kendisini şehzadeliğinden tanıdığı padişahına hiçbir zaman güvenmedi. Sultan Ahmed, saltanatı uğrunda bir vezir değil, öz evladını feda edecek seciyedeydi.

Deli Kadı ile zindan azatlıları

Köroğlu Ayvaz'ı alıp kaçtı mı?
Bolu Dağı üstünden yol aştı mı?
Cümle âlem bu işlere şaştı mı?
Hele sabah ola hayırlar ola
Beyaban sahralar çayırlar ola!

Çökürcü İbadî'nin Köroğlu türküleri söyleyerek bütün ümitlerini kaybetmiş ve dağılmak üzere olan yalnız otuz nefer çıplak ayaklı ihtilalciyi 29 Eylül gecesi Et Meydanı'nda sabaha kadar tutması, hadiselerin akımını, cuma günü daha güneş doğmadan değiştirmişti. Cebecilerin, topçuların ve Patrona'nın peşine takılan kalyoncuların kol kol, bayrak bayrak Et Meydanı'na koşup toplanması, meydana yeniçeri çadırlarının kurulması ve meydanın tam göbeğine de "Hacı Bektaş Kazanı" denilen Birinci Ağa Ortası kazanının konması üzerine meşru hükümetin elinde silahlı kuvvet olarak yalnız Bostancı ve Zülüflü Baltacı saray muhafızları ile Enderun'un eli silah tutar gençleri kalmıştı.

İhtilalcilerin tek noksanı ulema ve şeyh efendilerdi. Peşine taktığı kalyoncularla Et Meydanı'na, meydanda Hacı Bektaş Kazanı yanına ve kayıkçı Alacalı Mustafa'nın tuttuğu kahveci peştamalından ihtilal bayrağı altına gelen Patrona'nın ilk hatırladığı isimler ulemadan Zülalî Hasan Efendi ile şeyhlerden İspirîzade Ahmed Efendi oldu. Zülalî, Florya'daki çiftliğinde sürgünde, ona bir atlı ulak gönderildi, İspirîzade'ye de iki sevgili müridi, ihtilalcilere çıplak ayaklarıyla katılmış Sultanzade Tulumbacı Evren Bey ile tellak yama-

ğı İskender Porça koştular. Bu ulaklar kötü haberle döndüler, Zülalî Efendi de İspirîzade Efendi de o gece Sultan Ahmed tarafından çağırılmışlar, ikisi de daveti kabul ederek saraya gitmişti.

56. Çardak Kolluğu çorbacısı olan Kahveci Ali Usta, şehrin en faal piyasa yerinin zabıta amiri olmak sıfatıyla yakından temas ettiği İstanbul Kadısı Paşazade İbrahim Efendi'yi kaldırtıp getirmek istedi, fakat onu da bulamayınca hiddetinden efendinin konağını yağma ettirdi. İhtilalcilerin arayıp da bulamadığı Paşazade İbrahim Efendi yerine bir Deli İbrahim Efendi kendi ayağıyla çıkıp geldi. Sultanselim civarında oturan ve sözde müderris olan bu adam, taşıdığı kisvenin şerefini ayak altına almış süfli ve rezil bir sapıktı. Kahvehanelerde, bozahanelerde, kayıkçı odalarında yatar kalkar bir esrarkeşti. Kara sakallı, uzun boylu, pençeli, lakabı üstünde delişmen, akıl tahtasıyla birlikte alnındaki ar ve hayâ damarları da çatlaktı. Perşembe günü vakayı yakından takip etmiş, o cuma gecesi hiç uyumamış, yeniçeri çadırları ile Hacı Bektaş Kazanı'nın Et Meydanı'na çıkarıldığını duyunca, kendisine bir İstanbul kadısı kılık ve kıyafeti verdikten sonra deli kafasında esen rüzgârla, ihtilalcilere de benzemek için meydana at üstünde çıplak ayakla gelmişti. Kazan başında ve bayrak altında bulduğu Patrona Halil, Muslu Beşe ve Kahveci Ali Usta'ya:

"Bre serdengeçti ağaları!.. Mürasele (mektuplar) yazıp ulemayı, halkı ve cümle esnafı bu bayrak altına çağırmak için size her şeyden evvel okuryazar molla şekilli İstanbul kadısı olacak bir adam lazım!.. İşte ben geldim!.. Gelirken de ayağımdan pabuçlarımı attım ki canımı, başımı feda edip sizlere yoldaş, ayaktaş olduğum malumunuz olsun!.." dedi.

Muslu Beşe:

"Hoş geldin efendi!.. Bize de İstanbul kadısı olmak için ancak bu akılda ve bu şekilde adam gerektir!.." dedi.

Deli İbrahim Efendi'nin ayağına bir çift yeniçeri yemenisi bulup giydirdiler ve atına bindirip yeniçerilerin Et Meydanı'ndan eski büyük ihtilallere sahne olagelmiş At Meydanı'nda Sultanahmet Camii'ne şatafatlı bir alayla götürdüler. Patrona ve ayaktaşları da Sultanahmet Camii'ne gittiler. İhtilal artık oradan idare edilecekti.

İhtilalcilerin İstanbul kadısı müraselelerini yazmaya başladı. Da-

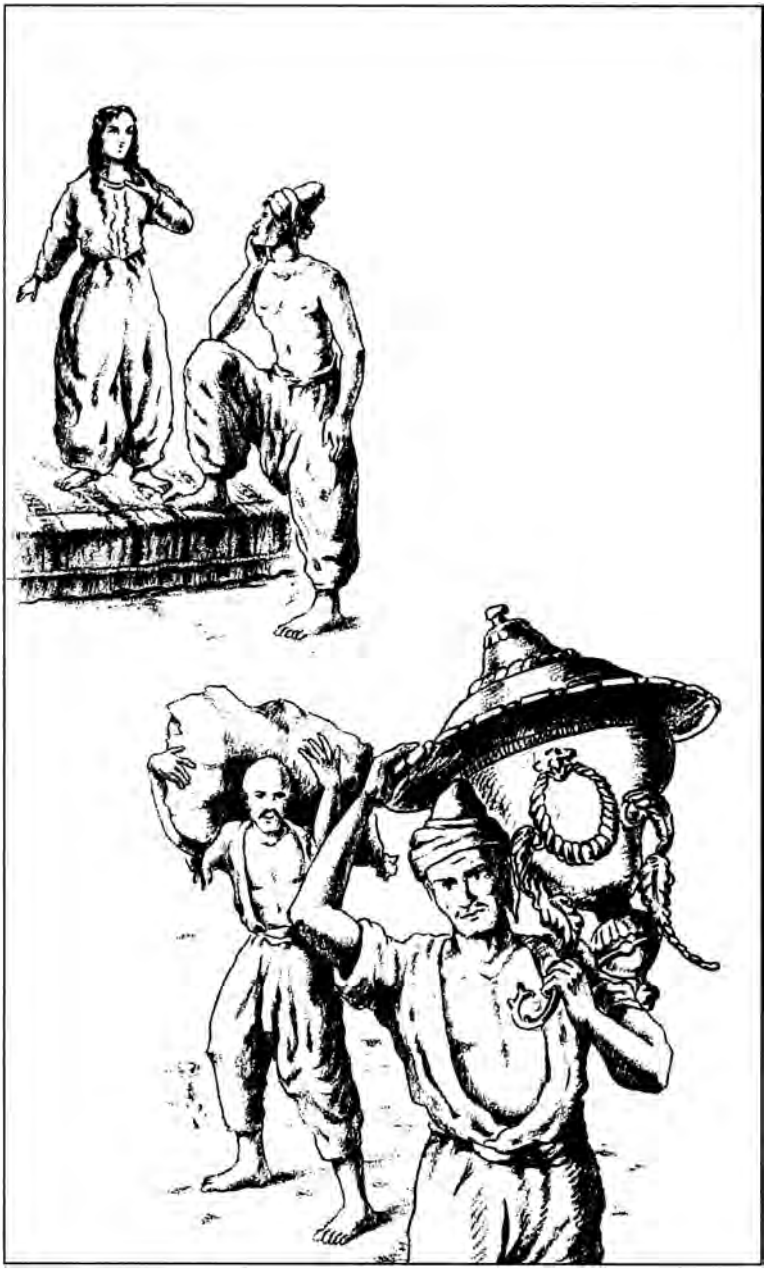
vetnameleri götürenler, evinde bulduklarını cevap beklemeden cebren kaldırıp At Meydanı'na getirmek için emir almışlardı. Daha önceden saraya gitmeyip de ihtilalcilerin davetini kabul etmemek için gizlenmiş olanların konakları da yağma edilecekti.

Patrona Halil, Muslu Beşe ve Ali Usta, Deli İbrahim Efendi'nin kendilerine hitap ederken kullandığı "Serdengeçti Ağaları" tabirini unvan olarak benimsediler. Serdengeçti Ağaları o cuma günüdür ki öğle vaktine doğru zindan kapılarının açılmasını emrettiler; Baba Cafer Zindanı, Ağa Kapısı Zindanı, Yedikule Zindanları, Rumelihisarı Zindanları, Tersane Zindanları ve Tersane'de Taş Kayıklar denilen deniz üstü zindanları birkaç saat içinde boşaldı ve haşarat şehir içine yayıldı. Deli İbrahim de şehre tellallar çıkarıp o gün minarelerden ezan okunmasını ve cuma namazının kılınmasını yasak etti.

Yine o cuma günü sabahı padişah da Bab-ı Hümayun'un üstüne sancak-ı şerifi çektirdi; İbrahim Paşa da şehre tellallar çıkarıp, "Müslüman olan sancak-ı şerif altında toplansın..." diye İstanbul halkının ırz ehli olanlarını ihtilalcilere karşı cenge davet etti. Ne tüfek ne tabanca ne de bıçak ve kılıç ellerine silah almasalar, birer dal odun veya demir parçası kavrayarak hükümetten yana sokağa fırlasalar ve sancak-ı şerif altında toplansalar, İstanbul'da ırz ve namus ehli halkın kükremesi muhakkak ki çok büyük kuvvetti, fakat çok geç kalmışlardı.

Vezirin tellalları saray kapıları önünden ayrılıp şehir içine yayılamadılar. İhtilalciler, zindanlardan boşanan ve her türlü melanet ve şenaati irtikâptan çekinmeden haşaratı mahalle aralarına salmışlar, dehşet içinde kalan İstanbul halkı, malının ve evlat ile ıyalinin ırzını, namusunu koruma kaygısına düşmüştü. Namus erbabına karşı tam bir panik havası yaratılmıştı.

Cuma günü bu hengâme, gulguleyle sona erdi. Cumartesi gecesi ile cumartesi sabahı da şehrin yağması başladı. O gece Sultanahmet Camii'nde toplanan Patrona Halil ile ayaktaşları, Müslüman ve gayrimüslim, evleri ve konakları yağma edilecek İstanbul zenginlerinin defterini tanzim ettiler. Yalın ayak, yarı çıplak, hatta çırılçıplak haneberduşlara, külhanilere ve zindan azatlılarına, kendi ağızlarınca "kasık mancası" denilen behimi tecavüzler için de destur verildi. Ellerinde bir sırık, sırıkta bir bayrak, 150-200 kişilik kafileler mahalle

Kimi bir gümüş mangal omuzladı, kimi bir mahbube cariye çekti götürdü,
kimi de eline geçeni bir çuvala doldurup kaldırdı.

aralarına daldılar, "Defterli ararız!.." diye gözlerine kestirdikleri kapılara yüklenip içeri girdiler, sonrası bahta, kadere, hünere, pençe ve pazı kuvvetine, zevke, meşrebe kaldı; kimi bir gümüş mangal omuzladı, kimi bir mahbube cariye çekti götürdü, kimi de eline geçeni bir çuvala doldurup kaldırdı. Aldıkları emir üzerine talandan dönen her kafile doğruca Serdengeçti Ağaları'na geliyordu:

"İstanbul gazası ganimetin işte budur ağam!.." diyordu.

"Gazan mübarek olsun, biz hissemizi alalım, kalanı senindir!"

Ganimet bir mahbube nigâr ise Patrona, "Bu nigâr benim olsun, var sen kendine başkasını çıkar!..", bir mahbup civan ise Muslu ile Ali Usta, "Hele şu oğlan benim olsun, sen var git başkasını çek götür!.." diyordu.

Cumartesi sabahı, önlerinde mahalle imamları bir alay İstanbullu, feryat ve figan gökyüzünü tutarak Serdengeçti Ağaları'na geldiler. Ağalar:

"Hâşâ!.." dediler, "İşte şu İstanbul Kadısı Efendi şahittir, söylesin, o yağmacılar bizden değildir! Her kim sizlere varırsa ve bizim için bir şey isterse ve bu bahaneyle evlerinize girip şenaat ederse hemen vurup öldürün! Sizden onun kanı sorulmaz!"

Yine tellallar çıktı, "Serdengeçti Ağaları'nın tembihidir!.." diye aynı kuru lafı sokak sokak bağırarak ilan ettiler. Bir yandan da ağalar, ipten, kazıktan, kılıçtan kurtulmuş kanlı ve hırsızların yanaklarını, omuzlarını, sırtlarını okşadılar, "Göreyim seni arslanım, kaplanım, hırsızım, korsanım, fırsat bundan gayri olmaz, şekavette hünerini göster, bana bir nigâr-ı nazenin peripeyker yahut bir mahbub-ı ziba kebuter şikâr al getir!.." dediler.

Derin ilim

Deli İbrahim Efendi'den mülhem olarak kendi kendilerine "Serdengeçti Ağaları" unvanını alan üç idarecisinden biri hamam çıplağı tellak, biri bozacı uşaklığından tüyünü düzmüş manav, biri de yeniçeri çorbacısı kahveci olan çıplak ayaklılar ihtilali, 29 Eylül Cuma günü zindanlardaki mücrimlerin ve haşaratın azat edilmesinden sonra devlet sözünü tamamen ayağa düşürmüştü.

Yeniçeri Ocağı'nın büyük zabitleri, sarayda padişahın yanındaydılar. İhtilalcilere katılanlar odabaşı, bayraktar, başkarakollukçularla neferlerdi. Serdengeçti Ağaları'na İstanbul kadısından sonra bir de yeniçeri ağası lazım oldu; uygunsuzluğu ve yaramazlığı yüzünden ocaktan çıkarılmış Kel Mehmed adında eski bir yeniçeriyi de ağa tayin ettiler, aşağı kademelerde katar ağalıklarına da her emirlerini dinleyecek münasip birer adam buldular. Bu arada ömrü bozahanelerde ve kahvehanelerde çökür çalmakla geçmiş saz şairi Âşık İbadî de cebecibaşı oldu.

30 Eylül Cumartesi günü sabahı Serdengeçti Ağaları'ndan aldığı emir üzerine Kel Mehmed, İstanbul şehri içindeki bütün yeniçeri kolluklarını (karakollarını) boşaltarak kapattı. Bu suretle, bir Çingene kızı tarafından bile "yılan, çıyan, akrep, it, hergele, çakal, kurt" diye tarif edilen yırtıcı, paralayıcı ve zehirli, yağlı kara eclaf ve erazile koca şehir kasten zabıtasız bırakıldı.

Bu durum karşısında padişahın ve hükümetin saraydaki bostancılar ve zülüflü baltacılarla ihtilalciler üzerine silahla yürüyerek onları dağıtma imkânı artık düşünülemezdi. Sultan III. Ahmed 30 Eylül Cumartesi günü sabahından itibaren yalnız kendi durumunu kurtarmaya baktı. Bunun için de sadakatine güvendiği bir haseki ağayı

yirmi beş pür silah bostancıyla Sultanahmet Camii'ndeki ihtilalcilere gönderdi. Hünkâr elçisi, Serdengeçti Ağaları, Yeniçeri Ağası Kel Mehmed ve İstanbul Kadısı Deli İbrahim tarafından fevkalade hürmetle karşılandı. Haseki Ağa:

"Sultan Ahmed Han Hazretleri'nin cümlenize selamı vardır, bu cemiyetin aslını sizlerden sual eder, 'Kullarımın dertleri, davaları nedir ki derman bulayım, çaresini göreyim' buyurmuştur, muradınızı bana ifade edin ki ben de varayım kendilerine arz edeyim!.." dedi.

Serdengeçti Ağaları adına okuryazarları Muslu Beşe konuştu:

"İbtida Sadrazam İbrahim Paşa, ikincisi kethüdası Mehmed Paşa, üçüncüsü Şeyhülislam Abdullah Efendi, dördüncüsü Sadrazam kitapçısı Nedim Efendi, beşincisi sadrazamın kapıcılar kâhyası Kara Mustafa, altıncısı yine İbrahim Paşa kullarından Mumcu Uzun Abdi, yedincisi Esircibaşı Muhsin Çelebi, bunlara kıyas otuz yedi nefer kimseyi ismiyle defter ettik ki bunları padişahımız bize versin ve malum-ı devletleri olsun ki bizler padişahımızdan hoşnut ve razıyız, şevketli padişahımıza asla sözümüz yoktur, yine padişahımız efendimizdir, ama bu defterli otuz yedi adamı bittamam isteriz, hemen var git şevketli padişahımıza defterimizi götür, cevabımızı arzeyle!.."

Saraya dönen Haseki Ağa padişahın riyaset ettiği mecliste ihtilalcilerin bu cevabını aynen nakletti ve otuz yedi kişinin adı yazılı defteri de padişaha verdi. Rahat bir nefes alan Sultan III. Ahmed deftere şöyle bir göz attı ve "Bu adamların ne günahı vardır" diye hiç düşünmedi. Hele sadrazamın kitapçısı zavallı şair Nedim, kime ne kötülük yapmıştı? Düşmanları pek çok olan inkılapçı veziri belki kurtaramazdı, fakat Nedim'i kurtarmak, ihtilalcilerle pazarlığa girişmiş bir hükümdar için işten bile değildi.

Bütün dünyaya vermem ben senin bir muy-i naçizin
Tıraş oldun efendim, afiyetler izz ü devletle!..

* * *

Hangi gün teşrif eder şahım deyu can atmada
Gel Şerefabad'ı gör şevketlü hünkârım hele!

* * *

Şimdi sensin padişahım âleme sahipkıran

* * *

Sen otur ikbal ile tahtı şehinşahide şad!

* * *

Şehinşah-ı mualla paye Sultan Ahmed Gazi
Ki oldu saye-i adlinde abadan bütün dünya!

Bu medihler, bu dualar kimin içindi? Birkaç satır sonra kaydedeceğiz, Sultan Ahmed vefa cevherinden, hamam çıplağı Patrona Halil'den bile nasipsizdi.

Tabanı yarık, baldırı çıplak, tellak manav, kahveci, hamal, kayıkçı, seyis, kalafatçı, ırgat makulesinin bir padişahtan bir şeyhülislamın başını istemesi karşısında meclisteki ulema efendiler meslek şeref ve haysiyetini şiddetle müdafaa ettiler. İlk Türk matbaasının açılması için fetva vermiş olan Abdullah Efendi'yi en hararetli müdafaa edenlerden biri de, bir zamanlar onu küfürle ittiham edecek kadar sert, amansız hasmı Zülalî Hasan Efendi oldu:

"İhtilalcilerin defterle istedikleri adamları onlara vermekle bu dava hallolmaz! Onlar ne makule adamlardır ki padişahımızdan şeyhülislam efendiyi istemeye cüret etmişlerdir, ya müftü efendinin ismini defterden silerler yahut ki kimse gitmese, gayret ve hamiyet kılıcını kuşanıp onlarla tek başıma cenge giderim, elbet ki benim de peşimden gelecek birkaç Müslüman bulunur!.." dedi.

Serdengeçti Ağaları'nın padişaha gönderdikleri defterde isimleri yazılı 37 kişi arasında, İbrahim Paşa'dan sonra Lale Devri'nin en parlak siması olan Kaptanıderya ve Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın adı yoktu. Bu da bilhassa padişah ile sadrazamın dikkatini çekti. Yoksa Mustafa Paşa ihtilalcilerle gizli teması olan bir adam mıydı? Fitnenin müşevviklerinden biri miydi? Mesele gayet basitti; Patrona Halil Galata'da meyhane kavgasında bir topçu çavuşunu öldürüp Tersane Zindanı'na atıldığı zaman, kellesini Mustafa Paşa'nın merhameti sayesinde kurtardığını unutmamıştı. Onun adı-

nı defter yazdırtmayan Patrona Halil'di. Padişah ile kaynatası sadrazamın şüpheli nazarları altında ezilen bu vezir, yakın bir geçmişte de olsa, bir şahbaz kalyoncu neferinin hayatını bağışladığını çoktan unutmuştu. Mustafa Paşa nazik durumunu izah edemedi.

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa ile iki damadı, Kethüda Mehmed Paşa ve Kaptan Mustafa Paşa, saraydaki mecliste ulema efendiler ile vezirlerden kendilerini müdafaa edecek tek dost bulamadılar.

Şeyhülislamı müdafaa etmiş olan Zülalî Hasan Efendi ise bilakis, veziri hakaretlerle ittiham etti. Abdullah Efendi maddesi için Ayasofya vaizi İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi, Serdengeçti Ağaları'na gönderildi. Beyazıt Hamamı'nda Kalyoncu Kurnası başında Tellak Halil'e ilk fitne zehirini veren ve parlak hikmetleriyle taze civanların kalp gözlerini açan büyük mürşit, Sultanahmet Camii'nde şanına layık tantanayla karşılandı ve derin ilmini gösteren parlak hitabelerinden birini orada irat etti:

"Birinize Halil bin İskender derler de semenderdir, birinize Muslu Beşe demişler ki misal-i ejderdir, biriniz dahi Kahveci Ali Çorbacı'dır ki merd-i meydan Hayder'dir; ve sizlerle bile olanlar kimi zeberdest pehlivan, kimi tazeru ve kimi çarebru civan şahbaz şehlevent dilaverlerdir... Hamiyet kılıcını kuşandınız ve çıplak ayakla kükreyip boşandınız ise sizlere hu deyip yürü diyen kimdir?.. Anı bilen bilir. İmdi, Halil bin İskender semender oldukta ateş içine niçin yalın ayak yürüdü?.. Ol dilaverin kalp gözünü açan açtı, anın için!.. Beni Âdem'in evveli Âdem Safiyyullah, Serendip Adası'na çıplak ayağıyla çıktı. Nuh Peygamber sefinesini inşa ederken ayağı çıplaktı ve İbrahim Peygamber mimar olup Kâbe'yi inşa ettikte keza ayağı çıplaktı. Musa Nebi, Tur-i Sina'ya çıplak ayak çıktı, İsa Nebi dahi Cebel-i Zeytun'dan Kudüs-i Şerif'e çıplak ayakla indi. Anın içindir ki mescide varıldıkça namazı çıplak ayakla kılmak efdaldir. İşte Halil bin İskender'e olan tembih bu hikmet üzerineydi!.. Ayak 'kadem'dir, sıfır dahi hiçtir, imdi 'kadem'i ebcetle hesap edelim, 'kaf' 100, sıfırları at, kaldı 1; 'dal' 4; 'mim' 40, sıfırı at, o da kaldı 4; evveli ahirinden çıkar, kaldı mı 3, şimdi erkamı yaz: 143!.. Ya biz hangi yıldayız? 143 (Hicri 1143)!.. Şimdi mürşidin Halil bin İskender'e çıplak ayakla hu deyip yürü demesindeki manayı sezdin mi? Sezen sezdi! Ya niçin bir gün bir gece 30 nefer çıplak ayaklı iş eri fedailer '31'

olmadı, onda da pirler sırrı vardır, üçler, yediler, kırklar, üçlerle yedileri topla, kırklardan çıkar, kaldı mı 30! İşte o 30 rakamına pir nefesi sinmiştir, eğer bir kişi kaza eseri ol çıplak ayaklara katılsaydı, ayağında pabuçla katılırdı, o zaman mürşidin evvelinden beri işaret ettiği hususa halel gelirdi!.."

Bu kadar derin ilimle konuşan İspirîzade için defterden Abdullah Efendi'nin adını sildirmek işten değildi. Şeyhülislamın ismini sildiler ve yerine Kaptan Mustafa Paşa'nın adını yazdılar, "Elbet ki hikmet vardır" diyen Patrona ağzını açamadı.

O cumartesi günü akşamı İspirîzade saraya döndükten sonra Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, Kethüda Mehmed Paşa ve Kaptan Mustafa Paşa padişahın emriyle sarayda tevkif edildiler.

Çeşme, vezir, çomar

İstanbul 1 Ekim 1730 Pazar gecesini de uykusuz geçirdi. Zindan azatlısı, külhanbeyi, bekâr uşağının daltabanı, kaldırım çakalı yağmacı çeteleri, 100, 150-200 haneberduşun başında bir zehr-i katil, mesela bir Korsan Zenane Yusuf, bir Cadı Bekir, bir Dinikuru Kara Domuz, bir Kırkayak Deli, bir Kazıkçı Veli, ortalık kararınca zaptiyenin kola çıkışı gibi dolaşmaya başlıyordu. Serdengeçti Ağaları bunlar hakkında İstanbulluya vur desturu vermişti. Kapısı bir anda omuzlanıp devrilen bir adam, karşısına dikilen bu haşaratın hangisini vuracaktı?

Cuma sabahından beri İstanbul minarelerinde ezan okunmuyor, camiler, mescitler kapalı duruyordu. Halk karılarını, kızlarını, taze uşak oğullarını selatin camilerine kaçırıp doldurmuştu, onları o büyük Tanrı evlerinin el uzatılmaz kutsiyetine emanet etmişti; o da bütün İstanbul halkı değil, en çok onda, sekizde biri. Evlerinin civarında mezarlık olanlar, geceleri ciğerparesini, nur-i didesini, nefes alacak bir delik bırakıp diri diri mezarlara gömüp saklıyordu. Çarşılar kapalı, fırınlar kapalı, babaların, ağaların getirdiği erzak çıkınları, sepetleri büyük camilerdeki evlat ve iyalini isimleriyle arayıp bulmak imkânsız olduğu için hademe-i hayrata bırakılıyordu. O dünya mahşeri günlerinde selatin camilerinin imamları, müezzin ve kayyumları, asla unutulmaz celadet hatırası bırakmışlardır. Hepsi silahlanmıştı, dış ve iç harem avlu kapılarını kapamışlar, pencere arkalarında nöbet tutup tecavüze yeltenecek olanlara silahla mukabeleye hazırlanmışlardı. İçerdeki emanet canlara gelen erzakı da, sahibine değil, rasgele, fakat müsavat üzere dağıtıyorlardı.

Halk parasını, mücevheratını, para edecek eşyasını, bakır takımını, var ise bahçesindeki kuyuya atıyor, kuyu yoksa toprağa gömüyordu. Gelen çetelere cumartesi gününden beri, "Dilaverler, yiğitler, geç kaldınız, sizden evvel gelenler akçemizi ve akçe eder malımızı alıp gittiler, işte elimde şu çul çaput, bir kuru döşekle bir partal hasır kaldı" diyordu. İçlerindeki ağır eşya kolay saklanamayan, cariyeler ve kölelerle dolu konaklar ise tüyleri yolunmuş tavus kuşlarına dönmüştü.

Serdengeçti Ağaları ile İstanbul kadısı ve yeniçeri ağası gibi idareci kuklaları da o 1 Ekim Pazar gecesini ayakta geçirdiler. Bir sürü soru vardı, cevap verilemiyordu:

Ertesi pazar günü padişah istedikleri adamları kendilerine verirse ne yapacaklardı? Hepsini paramparça keşkek edecekler, ya sonra ne yapacaklardı?.. Dağılacaklar mıydı?.. Haydi dağıldılar, akıbetleri ne olacaktı?.. Birer yüksek memuriyet mi alacaklardı?.. Ve acaba sağ bırakılacaklar mıydı?.. Hükümet işlerine karışmayıp "Serdengeçti Ağaları" unvanıyla her istediklerini yaptırtan devlet kâhyası olarak mı kalacaklardı?.. Şimdi emirleri altında bir sürü haşarat vardı, sözlerini geçirten de onların etrafa saldığı dehşetti, yarın onları dağıtmak mecburiyetindeydiler, o zaman aslan postu içindeki tilkiyle aralarında ne fark kalacaktı?.. Şimdi padişah istediklerine boyun eğdi ise, Tellak Halil'e, Manav Muslu'ya ve Kahveci Ali'ye değil, peşlerindeki yırtıcı kuvvete mağlup olmuştu. Koca bir devleti temsil eden adam, "Kullarım" dediği insanlar arasından çıplak ayaklarıyla meydana atılmış bir avuç macerapereste karşı bu yenilgiyi unutacak mıydı?.. O halde Osmanlı tahtına padişahlığını kendilerine borçlu bilecek yeni bir padişah oturtmak lazımdı. Bu sefer o adam, "Kullarım" diyeceği halkın ayaktakımı arasından sivrilmiş bu adamların tahakkümüne tahammül edebilecek miydi?.. Tahammül etse, bu hal ne kadar devam edecekti?

Ah o Atlıases Fatma Hanım. Ne işler açmıştı Tellak Horpeşteli Arnavut Halil'in başına!.. Sabahın en erken saatlerinde kalkarak, belinde kara peştamal, ayağında şimşir nalın, kahve ocağı başındaki peykeye oturup müşteri beklediği yahut Kalyoncu Kurnası başında, çıplak vücudunun bir tek ter damlasını hamam nizamı gereğince müşterisinin üstüne damlatmamaya çalışarak kese ve sabun sürdüğü

zamanlar, acaba ömrünün en mesut zamanları mıydı?.. Süfli bir hamam uşağıydı ama işini, süfliyetini duymadan benimsemişti. Bir akçe bahşişe sevinip eyvallah diyordu. Davutpaşa İskelesi'ndeki o yalı, o meşum yalı, o yalıdaki sehhare karı, herdem taze o yaşlı yosma!.. Tellak Halil'e aşağılık hayatının zilletini hissettiren Atlıases!.. O 1 Ekim gecesidir ki Patrona Halil üç ayrı duygunun tesiri altında kıvrandı, gurur duydu, Fatma Hanım'ın karşısına koca Âl-i Osman padişahına pes dedirtmiş bir Serdengeçti Ağası olarak çıkacaktı ve önüne bir çuval altın atıp, "Hanımım!.. Yalını rehinden kurtar, daha vadesi gelmedi, sana söz vermiştim!.." diyecekti; fakat o 1 Ekim gecesi ölümü de kendisine o kadar yakın görüyordu ki, katil olarak Tersane Zindanı'na atıldığında böyle bir duygusu olmamıştı; bunun için artık Atlıases'i hiç görmek istemiyordu, ölüme onun kolları arasından zelilane sürüklenmek çok feci olacaktı.

Ya Muslu Beşe?.. Kahveci Ali Usta?.. Aynı duygular altındaydılar. Biri manav salaşında, öbürü kâşane kahvehanesinde mesut değiller miydi?.. Alacalı Mustafalar, İbrişim Aliler, Küçük Muslular, çifte Ahmedler gibi kendi boylarından, mayalarından yâranla meşreplerince eğleniyorlardı, içiyorlardı, dilediği mühmel dilberi aguşuna alıp lezzet-i nefsaniyle sermest, bir karışanları, soranları yoktu. Ya şimdi?..

Ya şimdi?.. 28 Eylül Perşembe günü sabahından 1 Ekim Pazar gecesine kadar, yalnız üç gün ve üç gecenin hesabını sorsalar verebilecekler miydi? Mehterçeşmesi'nde bir Kaşıkçı Ahmed Efendi'nin, Sofular'da bir Yağlıkçı Mehmed Ağa'nın, Kumrulu Mescit'te bir Gülşenî Ağa'nın evinde yapılanların hesabını onlardan sormayacaklar mıydı?.. Üçü de şeni birer cinayet maddesi olan bu vakaların yanında padişahtan başını istedikleri Vezir Nevşehirli İbrahim Paşa'nın madde olarak suçu neydi?.. Üç maceraperest o 1 Ekim gecesini dehşet içinde uykusuz geçirdiler, korku duydular, fakat nedamet duymadılar. Pişmanlık bir fikri seviyenin duygusudur, ayaktakımında nedamet gibi görünen, sadece korkudur.

1 Ekim gecesini Saray-ı Hümayun da uykusuz geçirdi. Padişahın emriyle tevkif edilen üç vezirden Sadrazam İbrahim Paşa silahtarağa dairesine hapsedildi ve kendisinden Sultan III. Ahmed'in altın mührü geri alındı. Damatları Mehmed Paşa ile Mustafa Paşa

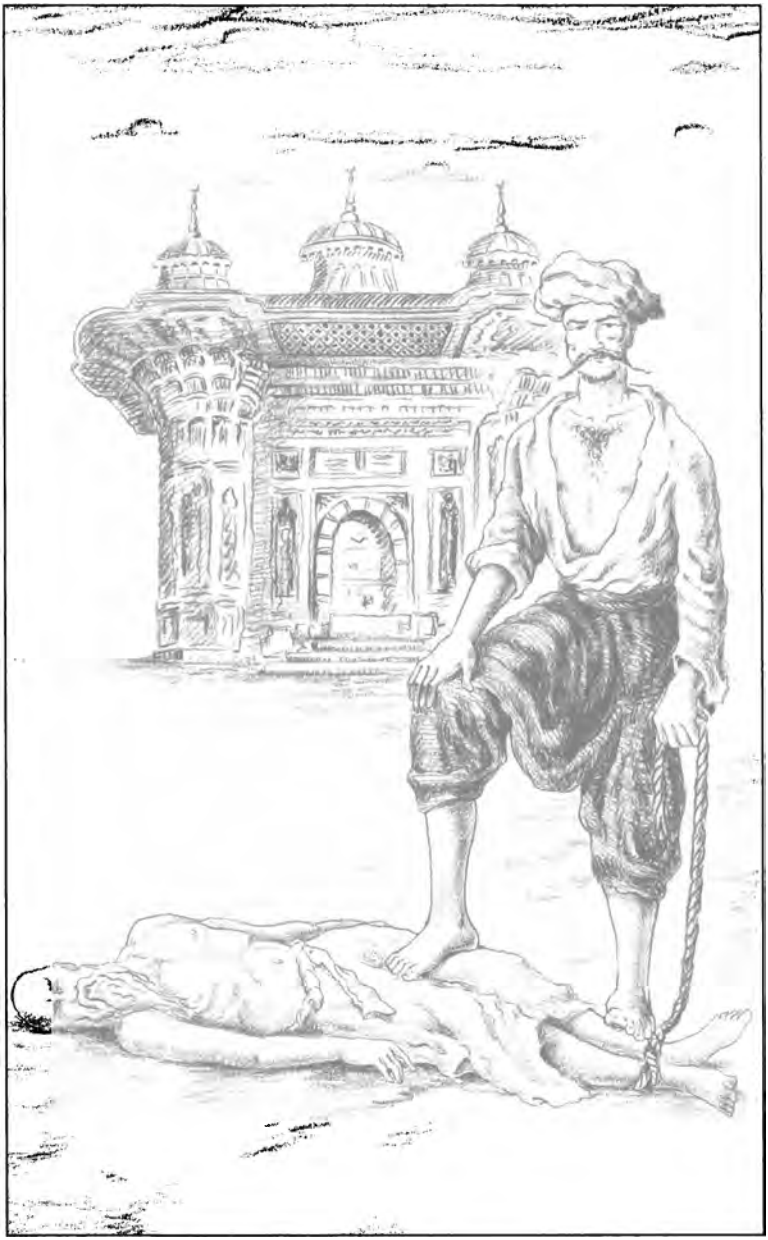
Bostancılar Koğuşu'nda birer odaya kapatıldılar. Sultan III. Ahmed idam fermanlarını tereddüt etmeden verdi; mahkûm vezirler, yeni sadrazam Mehmed Paşa'nın kâhyasına mal beyanında bulunduktan sonra geceyarısı Kapıarası denilen yerde boğularak idam olundular.

Sarayın Bostancı Cellatlar Ocağı'nda bir anane vardı, idam edilecek kimselerin yakasına pençelerini attıkları anda, üzerinden çıkan eşya, esvapları dahil cellatların olurdu; yılda bir defa büyük bir cellat mezadı yapılır, bu mallar, esvaplar, haraç mezat satılır, tutarı cellatlar arasında pay edilirdi. Uğursuz sayılacağı için cellat mezatlarında pek kıymetli şeyler, bazen giranbaha mücevherler yok parasına giderdi. İbrahim Paşa ile Kaptan Mustafa Paşa'nın üzerinde bir kuyumcu çekmecesi dolduracak mücevher çıktı.

Üzerlerinde yalnız birer içdonu bırakılan üç çıplak ceset ayrı ayrı üç öküz arabasına yatırıldı ve pazar günü sabahı alacaaydınlıkta Bab-ı Hümayun'dan dışarı çıkarılıp ihtilalcilere teslim edildi.

İdam hükümlerinin o gece sarayda infaz edildiği Serdengeçti Ağaları'na bildirilmişti. İhtilalciler kol kol bayraklarını açmış, bekliyorlardı. Vahşi bir gulgule koptu. Üç çıplak ceset, rezilane, şeniane nümayişlerle arabalardan alındı, ayak bileklerine bağlanan urganlarla Et Meydanı'na sokaklarda sürüyerek götürüldü. Ölüler, "akla gelmez hakaretlere" hedef oldular. Kaptan Paşa'nın cesedi Horhor Çeşmesi önüne atıldı; Kethüda Mehmed Paşa'yı Et Meydanı'nda meydan kapısı yanında bir ağaca astılar.

Bir serseri çıktı, İbrahim Paşa için, "Bu adam vezir değildir, sünnetsizdir, İbrahim Paşa'ya gayetle benzeyen Kürkçübaşı Manol'dur, padişah paşayı kaçırmış, Manol'u katledip bize yollamış!.." dedi. Bu sefer, "İbrahim Paşa'yı isteriz!.." avazeleri yükseldi. Aslında ise çıplak ceset öylesine hırpalanmıştı ki yüzünün teşhisi bile çok güçtü; sünnetli mi sünnetsiz mi olduğunun ayırt edilmesi imkânsızdı. Fakat o bahtsız ceset yine ayaklarından iple bağlanıp sürüyerek cebeci neferi Turşucu İsmail'in nezaretinde çıplak ayaklı ihtilalcilerden bir kafile tarafından Bab-ı Hümayun önüne götürülüp bırakıldı. Cesedi esafilden Kürt Hamal Çomar sürümüştü, 35 yaşlarında, iki metreyi aşan boyuyla bu ejderha gibi adam pis ayağını inkılap şehidi vezirin üstüne koymuş, ayağından mülevves katrani suratında galiz gurur, "Alın kürkçüyü, verin helvacıyı!.." diye bağırmıştı.

Sultan Ahmed'in muhteşem çeşmesi, sarayda boğularak ihtilalcilere verilmiş ve serseri Çomar'ın çıplak ayağı altında uzanmış büyük vezirin türbesi gibi duruyordu.

Geride haşmetli meydan çeşmesi, İbrahim Paşa'nın altın yaldızlı türbesiymiş gibi duruyordu. Mısra 1730 ihtilalinin diğer masum bir kurbanının, Nedim'indir:

Sipihri tahta-i meşk-i felaket eyliyelim!

Bu vaka, tarihimizde öyle büyük bir felakettir ki, gökyüzü, onu yazabilmek için ancak bir müsvedde, meşk tahtası olabilirdi.

Büyük tehlike

Vakayı gözleriyle görenler bile türlü türlü anlatmıştır, duyup nakledenlerin ağzında da çok değişmiştir. Üç vezir cesedinin Aksaray'da Et Meydanı'na götürüldüğünü ve Sadrazam İbrahim Paşa için, "Bu Kürkçübaşı Manol'dur, boyda, şekilde ve şemailde ve sakalda İbrahim Paşa'dan asla ayırt edilmezdi, sanki ikisi bir anadan doğmuş gibiydi" iddiasıyla bir hamal beygirine yükleyerek saraya iade edildiğini söylerler; hatta ceset yolda birkaç defa beygirden düşmüş, o kafilenin başında bulunan cebeci neferi Turşucu İsmail, İbrahim Paşa'nın boğazına ip bağlayıp, ipi de beygirin kuyruğuna bağlayarak Bab-ı Hümayun önüne böylece yerde sürüyerek aşırı hakaretle götürmüş.

O asrın Sükkerî Salih Efendi adında ünlü bir meddahı vardır, bir şekercinin oğluymuş, lakabını hem baba mesleğinden hem de dilinin tatlılığından ötürü almış, Lale Devri'ni yıkan Eylül ihtilalinde 20 yaşlarında bir gençmiş.

Bazı rint meşrep şairler İstanbul, Edirne ve Bursa gibi o zamanların büyük kültür merkezleri şehirlerin esnaf civanlarını isimleriyle ve işleriyle kaydederek metheden ve "şehrengiz" adı verilen manzum mecmualar yazarlardı. Muharriri meçhul bir şehrengiz mecmuasında bu Salih Efendi şöyle methedilmiştir:

Biri dahi kafile-i hubanın
Sükkerî olmuştur unvanı anın

Şekercizadedir o şah-ı perviz
Kelamı o şuhun şekerden leziz

İsm-i şerifidir Salih Çelebi
Hem dahi meddahanın şeker lebi

Hamal Kürt Çomar bu Salih Efendi'ye, "Çelebi," demiş, "bu cümbüşü de hikâye eyler isen benim dahi hizmetimi unutma ki İbrahim Paşa'nın ayağına urgan bağlayıp sürümüş ve Bab-ı Hümayun önüne bırakmışımdır." Ünlü meddah, "Zamanımızda uzun lakabıyla meşhur nice kimseler o Kürt pelidi yezidin omzuna ancak varır, öyle bir dev heyet ve Ehremen suret Çomar'dır" diyor.

Tarihimizin bu acı ve kanlı vakasına "Cümbüş" diyen Hamal Çomar ile ihtilalin diğer Serdengeçti Ağaları arasında seciye farkı ancak bir bıçak sırtı kadardı. Filozof İmparator Memun (Harun Reşid'in oğlu), "Bir cemiyet için en tehlikeli simalar, pespayenin büyük bir servete yahut siyasi bir kudret ve nüfuza sahip olanıdır" diyor, 28 Eylül ihtilali birkaç gün içinde kaldırım ve külhan çıplaklarını talan zengini yapmış ve devlet idaresini işte o pespayelerin eline düşürmüştü.

Patrona Halil ve ayaktaşları 1 Ekim Pazar gecesi ölüme çok yaklaşmış olduklarını hissetmişlerdi. Fitnenin doruk noktasındaydılar; o noktadan huzura, sükûna iniş, kendilerinin silinmesi, tasfiyesi demekti, silinmemek için fitnenin devamı, huzursuzluğun devamı lazımdı; vurucu yıkıcı kuvvetlerini dağıtmayacaklardı; her ne pahasına olursa olsun kudretlerinin yettiği kadar "Serdengeçti Ağaları" kalacaklardı.

Pazar günü, saraydan aldıkları üç vezir cesedinin çirkin, rezilane, behimane nümayişlerle halka teşhiri gulgulesi içinde geçti. Bu heyecanlı gürültülerin son sahnesi de İbrahim Paşa'nın ihtilalciler nazarında şüpheli cesedinin Bab-ı Hümayun önüne bırakılması olmuştu. Patrona ve ayaktaşları için bu iddia, padişahtan istediklerini aldıktan sonra fitneyi devam ettirmek için güzel bir bahaneydi; Kürt Çomar'ın ağzıyla, "Al kürkçüyü, ver helvacıyı!.." diyorlardı. Büyük veziri tereddüt etmeden boğdurtan Sultan Ahmed, Helvacı Muşkaralı İbrahim'i artık nereden bulup verecekti?.. Yapılacak tek iş, Manol'u bulup teslim etmek, "İşte Kürkçübaşı budur, alın götürün, bizim size verdiğimiz vezirin kendisiydi" demek kalıyordu. Kürkçübaşı Manol ise daha 28 Eylül Perşembe günü akşamı kendisini ve-

zire benzeten sakalını kesmiş, hazinesini almış ve o gece bir Rum kaptanın gemisine girerek Marmara'ya açılmıştı, bir daha hiç dönmemek üzere Venedik'in yolunu tutmuştu.

Turşucu İsmail ve Kürt Çomar'ın haşarat kafilesi Bab-ı Hümayun önüne geldiklerinde vakit ikindiye yaklaşmıştı. Paşanın cesedini bıraktıklarında padişahın Alay Köşkü'nde bulunduğunu öğrendiler, sarayın etrafını çeviren kale bedeni üstünde inşa edilmiş bu köşkün önüne giderek bağırıştılar ve Sultan Ahmed'den tekrar veziri istediler. Hükümdar haklı olarak telaş, hem de tereddüde düştü. "Vezir yerine bize Manol'u verdin!.." denilmesi tehlikeli bir ittihamdı, ardından "Seni de istemeyiz!.." avazesi yükselebilirdi. Bu adamlar haklı da olabilirdi. Bütün saray halkı İbrahim Paşa'nın sonsuz nimetlerini görmüştü ve onlar Sultan Ahmed'in bilmediği muhabbet ve sadakat yolunda Manol'u boğmuş ve paşayı kaçırmış olabilirlerdi. Alay Köşkü'nün kafesini kaldırtan padişah köşkün önündeki sahayı doldurmuş adamları dehşetle seyretti, ihtilalcileri gözleriyle ilk defa görüyordu. O kalabalığın içinde de iki metreyi aşan boyuyla evvela Çomar'ı görmüştü, Çomar'ı görmek de dehşete kapılmak için kâfiydi, sokaktakilere, "O değil ise yarın kendisini verelim!.." diye seslenerek kafesi kapattı ve hemen Has Oda divanhanesinde misafir edilen ulema ve şeyh efendilerin yanına gitti; Serdengeçti Ağaları'nı bu iddiadan vazgeçirmek için Et Meydanı'na bir nasihatçi gönderilmesini istedi. Efendiler, "O güruh Ayasofya vaizinin lisanından anlar!.." diyerek İspirîzade'yi ileriye sürdüler. Vaiz Ahmed Efendi de teklifi hemen kabul ederek atına bindi ve ikindi ile akşam arası Aksaray yolunu tuttu. Çağdaşı bir şair bu şeyh için yazdığı uzun bir hicviyede:

İspiroğlu kına çaldı sakala
Nasihata vardı it, kurt, çakala

Yürür idi sağ yanında İskender
Solda Evren tulumbacı semender

Hey dili dost içi düşman yüzü dost
Bir koyundan çıkarmıştır iki post

Padişaha o giydirdi külahı
Bu işte yok gayrilerin günahı

diyor ve biri gözünün nuru, öbürü gönlünün sürüru müritleri Arnavut İskender Porça ile Sultanzade Tulumbacı Evren Bey'i yanında gösteriyor.

1730 ihtilalinin fitne zehircisi bu yaman şeyh efendi yolda, tıpkı İstanbul Kadısı Deli İbrahim gibi, ayaklarından pabuçlarını attı ve Serdengeçti Ağaları'nın yanına çıplak ayakla girdi, yine bir parlak nutuk irat etti ve garip iddiadan vazgeçilmesini değil, mutadı olan ima yoluyla onlardan, Sultan Ahmed'i tahttan indirmek için ayak diremelerini istedi:

"Ey merd-i meydan dilaveran, bir karar üzere olmaz bu devran, devrana bir hu diyelim!

Yüzün gözün sürdüğü âşıkların mihrabı
Yârin yalın ayağı, ayağının türabı

İşte biz yine geldik... Niçin geldik?.. Görmedin mi ki ayağımız çıplak geldik!.. 'Mana nedir' diye sordun... Mana davadır, dava da büyüktür!.. Ben elif çekeyim, sen noktasını koy: at sahibine göre eşer, at vezir olsa, sahibini sen bul!.. Ya derde derman nedir?.. Dert vardır, dermanı merhem-i kâfurdur, Lokman elinden!.. Dert vardır, dermanı şerbet-i vuslattır, canan elinden!.. Dert vardır, dermanı hükm-i cumhurdur, sizler gibi sahib-i seyf-i bürran elinden!.. Hiç ummadığın yerde, nagâh açılır perde, derman erişir derde!.. Ey dilaveran!.. Hemen sizler pekçe basıp sağ ayağınızın başparmağını sol ayağınızın başparmağı üzerine koyup bu davada ayak mühürleyip durun!.."

İspirîzade saraya akşam namazından sonra döndü ve padişah ile efendilere, "İşte gördünüz, beni yalın ayak gönderdiler... Padişahımız artık halvethanesinde istirahat buyursun derler, başka laf etmezler... Ve beni dinlemezler!.." dedi.

Bunun üzerine Sultan Ahmed, Serdengeçti Ağaları'na Zülalî Hasan Efendi'yi yolladı. Zülalî tez döndü, aynı cevabı getirdi, üstelik padişaha dedesi Sultan İbrahim'in feci akıbetini hatırlatmak küstahlığında bulundu.

O 2 Ekim Pazartesi gecesi yatsı namazından sonra Sultan III. Ahmed kardeşi II. Mustafa'nın oğlu Şehzade Mahmud'u kafes denilen süslü zindandan kendi eliyle çıkardı ve Osmanlı tahtına yine kendi eliyle oturttu.

Huzur güneşinin doğacağı saat belli olmayan pespayeler saltanatı o gece başladı.

Gelin kız Sırmalı Hanım

Yadigârbey kızı Atlıases Fatma Hanım'ın ilk defa 1719'da aguş-ı muhabbetine çektiği 19 yaşındaki hamam çıplağı Arnavut civanı şahbaz tellak eğer yazı öğrenmiş olsaydı, 1730 yılının 2 Ekim Pazartesi günü sabahı imzasını atarken "Halil bin İskender" ismine bir padişah tuğrası şeklini verebilirdi. Patrona'nın sözü artık Sultan I. Mahmud'un fermanının üstünde kudrete sahipti.

Patrona Halil bu büyük maceraya, dokuz yıl sürmüş bir hasretten sonra Fatma Hanım'a tekrar kavuştuğunda, Atlıases'in karşısında duyduğu küçüklük, hatta süfliyet duygusunun kamçısıyla sürüklenmişti.

İhtilalden önce onu son defa ne zaman görmüştü?.. Hatırlamak istemiyordu. Yalnız ona bir vaadi vardı: köhne yalıyı rehinden kurtarıp tamir ettirecek ve hanımının şanına layık yepyeni eşyayla döşeyecekti. "Define mi buldun kocacığım!.." diye sorduğu zaman, "Bu dünyada olmaz yoktur!.. Yalın ayaklı, yarım pabuçlu helvacı çırağı bakarsın bir gün vezir olur!.." demişti.

Ayağında şimşir nalın, belinde siyah peştamal hamam çıplağı tellak, vezirin de üstünde, padişaha hükmeden bir adam olmuştu. Fakat hâlâ tellak hüviyetinden sıyrılamıyordu, yükseldikçe süfliyetini daha acı olarak duymaktaydı. Bu duygunun baskısı altında, artık ne Beyazıt Hamamı'na tellak, ne de Davutpaşa İskelesi'ndeki yalıya gönül uşağı olarak dönemeyeceğini anlamıştı. Ayaktaşları Muslu Beşe ve Ali Usta ve daha şunlar bunlarla beraber kalabildikleri kadar Serdengeçti Ağaları kalacaklardı; tedbirlerinde küçük bir aksama da kendilerini celladın pençesine verecekti.

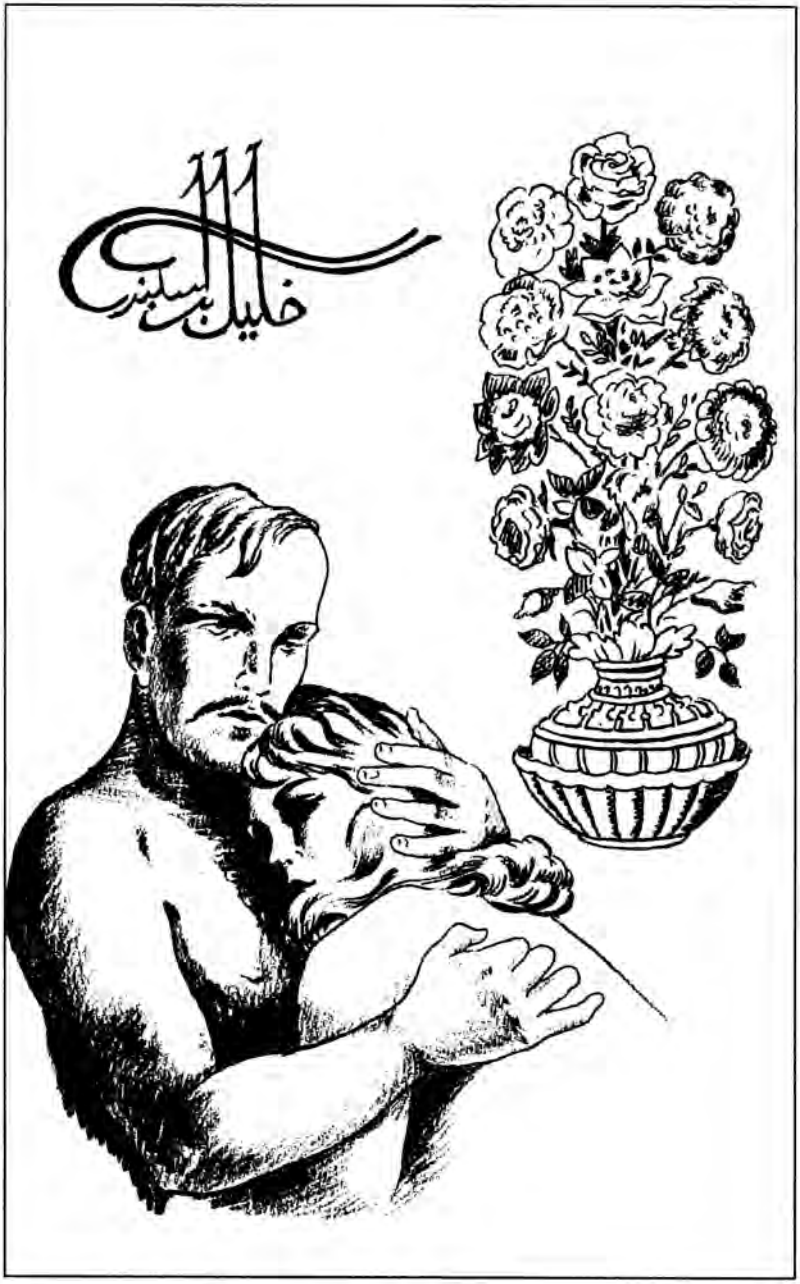
Ölümle bu kadar yakın yaşamaya başlamış olanlar, bırakacakları hatıranın hoş bir seda olmasını düşünmezdi, Serdengeçti Ağaları için artık yalnız ve yalnız şu yaşanan gün, an vardı; onu kıymetlendireceklerdi. Bu pespayeler saltanatının temeli toplumun huzursuzluğu; günlük hayatlarını kıymetlendirecek zevklerini tatmin için gerekli servetin kaynağı da gasp, büyük talan, zulüm olacağına göre, pençeleri altındaki Âl-i Osman Devleti batacakmış, hiçbirinin umurunda değildi.

Günlük hayat zevklerinin başında da nefsani lezzet bulunuyordu. Burada "muhabbet" kelimesini zedelememek lazımdır, aguş-ı şenaatlerine talan vahşeti içinde Patrona nigâr, Ali Usta mahbup, Muslu Beşe de her ikisini birden çekti. Bu pespayelerin rezilane ve vahşiyane tahakkümü, ihtilalin başladığı 28 Eylül Perşembe'den 15 Kasım Cumartesi'ye kadar ancak 49 gün sürdü.

Müverrih Abdi Efendi bu kısa zaman içinde şahit olduğu facialar karşısında devleti ancak bir mucize-i ilahiyenin kurtarabileceğini kabul ederek şöyle yalvarıyor: "Bu fitnede olan şekavet hiçbir vakada olmuş değildir; iki cihanda bednam olsunlar. Ey Ulu Tanrım!.. Kuran hürmetine bu adamların, anları bu yola sevk edenlerin ve anların peşine takılanların vücutlarını ortadan kaldır!.."

Mevsim kış ağzıydı. Et Meydanı'ndaki çadırlı ihtilal ordugâhı devam edemezdi. Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Kalyoncuların çadırlarını kaldırarak ve bayraklarını katlayıp toplayarak odalarına, kışlalarına dönmeleri bir zaruretti. Serdengeçti Ağaları bunu istemese de olacaktı. Patrona ve ayaktaşlarının emrinde yalnız zindan azatlılarından ve kaldırım haytalarından kurulmuş çeteleri ve kendileriyle hiç temas etmeden huzursuzluğu devam ettirmede daima ön sırada yer alan külhanbeyleri kalacaktı. Bu suretle Serdengeçti Ağaları tahakkümüne ilk başkaldıran kuvvet kış, tabiat oluyordu. Bu durum karşısında Patrona ve ayaktaşlarının tek tedbiri Sultan I. Mahmud'la bir mukavele akdetmek, padişahtan bir amanname almak oldu:

Serdengeçti Ağaları (amannamede kastedilen ağalar yalnız üç büyük sergerde, Patrona, Muslu ve Ali Usta olmayıp 28 Eylül'de Beyazıt Hamamı'ndan çıkarak kıyam eden evvelce isimlerini kaydettiğimiz otuz nefer çıplak ayaklı ihtilalcidir), yirmişer nefer (zindan azatlısı yahut kaldırım haytası) adamıyla bekâr hanlarında veya

Patrona ve Sırmalı Hanım.

odalarında yahut Serdengeçti Ağası yeniçeri, cebeci, topçu, kalyoncu olduğuna göre kendi oda-kışlalarında kalacaklar ve padişah tarafından kendilerine bir zarar gelmeyecekti, buna mukabil onlar da şehirdeki şekavete kesin olarak mani olacaklar, içlerinden biri dahi olsa şekavete cüret edenin hemen hakkından geleceklerdi. Ulema efendiler de bu anlaşmaya kefil olarak hüccetler yazıldı, parmak basıldı, mühür basıldı, imzalandı ve padişah tarafından tasdik edilerek Serdengeçti Ağaları'nın her birine bir hüccet verildi.

Bu amanname-hüccetlerden evvel, Ekim ayının ilk günlerindeki büyük yağmalarda zindan azatlısı Korsan Zenane Yusuf, Kumrulu Mescit'te Gülşenî Ağa'nın evini basmış, kendisi ve yanındakiler bu konakta kalemle anlatılamaz şenaatler irtikâbından sonra Zenane Yusuf, Gülşenî Ağa'nın 13 yaşındaki bakire torununu omuzlayıp Patrona Halil'e götürmüştü. Bu küçük kızın güzelliğini Süleyman Peygamber'in "Agniyetü'l-Egani" adındaki aşk şiirlerinde tasvir ettiği mahbubelere benzetmelidir: "Dudakları kırmızı iplik gibi, nikabının altındaki yanakları nar çiçeği, korkuyla bakan gözleri kaynak başında çırpınarak yıkanan güvercinlere benzerdi; memeleri iki haşarı keçi yavrusu, altın sarısı saçları kıvrım kıvrım bükülen rakkaseler gibi dalgalı, ayaklarının güzelliği ve ayaklarında parmaklarının istifi, topuklarının rengi tarif edilemez, yalnız ıtrı için fesleğen gibi kokardı denilebilirdi; dilinde de bal ve süt vardı..."

30 yaşında eski hamam çıplağı zeberdest Arnavut bu kızı istifraş etti ve onu Şehzade Camii yanında, içindeki eşyasıyla beraber gasp ettiği Kurtoğlu Konağı'na kapattı. Bu kızın adı bilinmiyor. Patrona Halil ona "Sırmalı Hanım" demiştir. Küçük gelin Patrona'nın hafızasından Fatma Hanım'ın nakşını tamamen silip yok etti.

Patrona Halil'in cehlinin ve cehlinden gelen gılzetinin ve vahşetinin yanında aldığı tellaklık terbiyesinden kalmış müşterisini memnun etme itiyadı ve nezaketi vardı. Gülşenî Ağa'nın torunu Sırmalı Hanım'ı aguşuna çekerken Atlıases Fatma Hanım'ını da yüzüstü bırakmadı. Ona yalısını rehinden kurtararak tamir ettirecek ve içini de şahsına layık eşyayla döşetecek parayı Alacalı Mustafa'yla gönderdi. Henüz 17 yaşında bu genç irisi toy oğlana vazifesinin ne olacağını da gereği gibi anlattı. Arnavut olmadığı halde Alacalı Mustafa'ya Arnavut kesimi beyazlar giydirdi. Fatma Hanım'ın armağanı elmas

gül yüzüğü oğlanın parmağına taktı ve elmaslı altın koyun saatinin altın zincirini de boynuna geçirdi.

Alacalı Mustafa da kart yosma hanımın gönlünden Patrona Halil'in nakşını ve hatırasını silmiş midir bilmeyiz, fakat mürahik kayıkçı civanı yalıda kaldı. Yalısını rehinden kurtaran Fatma Hanım o güzel köhne binayı tamir ettirmedi, kendi ağarmış saçlarını boyadı, o devrin imkânları ölçüsünde ve muhakkak ki pek kibarane gençleşmeye çalıştı.

Küçük Sırmalı Hanım, sevmese de Patrona Halil'in pençesinden kendisini kurtaramazdı, fakat yalıyı bırakıp gitmesi her an elinde olan Alacalı Mustafa, Atlıases Fatma Hanım'a aşkla bağlandı. Yadigârbey kızı, yılların, yaşın asla yıpratamayacağı bir sehhareydi.

Serdengeçti Ağaları'na verilen hüccetler de Kumrulu Mescit faciasıyla benzeri şenaatlerin üstünden geçen bir af süngeri oluyordu. Fakat hüccetlerin dağıtılmasından az sonra Kahveci Ali Usta bir gümrük baskını yaptı ki İstanbul'u adeta bir deprem gibi sarstı.

İki servi boylu ile ikiz serviler

56. Orta ve Çardak Kolluğu çorbacısı ve pek süslü, şatafatlı haşarat yatağı Çardak İskelesi Yeniçeri Kahvehanesi'nin sahibi, 28 Eylül'deki çıplak ayaklı haytalar kıyamının üç büyük sergerdesinden biri olan Ali Usta'nın gümrük baskını, ancak kırk dokuz gün sürmüş olan pespayeler saltanatının son ve en büyük rezaletlerinden biri oldu.

Koca bir devletin kaderini kirli pençelerine geçirmiş olan Serdengeçti Ağaları konuştukları zaman sanki göklere demir püskürürlerdi. Kendi güvenleri için padişahtan ulema kefaleti altında söz alırlarken, kendi vaatlerinde sadakat göstermeleri elbet ki beklenemezdi. Çardak Kolluğu çorbacılığı dolayısıyla Kahveci Ali Usta'nın vaktiyle gümrük emini bulunan Yeğen Mehmed Ağa adında biriyle aralarında kavga olmuştu. O zaman Yeğen Mehmed Ağa ağır basmış, Çardak Çorbacısı'nın yeniçeri ağalığı vasıtasıyla haddini bildirtmişti. 1730 yılında İvaz Mehmed Ağa adında gayet zengin ve zevk ehli bir adam gümrük emini bulunuyordu. Ali Usta yanına en sadık adamlarından Küçük Muslu'yu, Çınar Ahmed'i, Oduncu Mehmed'i ve Kürt Çelo'yu alarak 12 Ekim Perşembe günü seher vakti İstanbul gümrük eminliğini bastı; vakayı Müverrih Abdi Efendi şöyle anlatıyor:

"Ali Usta namındaki pelid gümrüğe girdi, sandık eminine birkaç yumruk atıp miri sandığı kırdı ve içindeki birikmiş devlet parası ile bir samur kürkü, İvaz Mehmed Ağa'nın kâhyasının iki nefer servi boylu, 13-14 yaşında, devlet külahı başında kiraz dudaklı, inci dişli, sırma saçlı, ahu gözlü Gürcü gulamını cebren ve kahren alıp olduğu

makama (Çardak Kahvehanesi'ne) götürdü. Gümrükte olan bunca adamlardan dört beş köpeğe hoşt diyecek bir kişi çıkmadı. Hadise Patrona Halil ile Muslu Beşe ve Çınar Ahmed'in malumu oldukta (Meddah Sükkerî Salih Efendi'nin rivayetine göre Çınar Ahmed, Ali Usta bendelerinden olup bilakis gümrük baskınına ağasının yanında bulunmuştur) Ağa Kapısı'na (kendi adamları Yeniçeri Ağası Kel Mehmed'e) gittiler. Ali Usta da oraya gelmiş:

'Gümrük emini Mehmed Ağa'dan intikamım vardı, onu aldım!..' dedi.

Patrona ile Muslu Beşe:

'Senin garazın Yeğen Mehmed'eydi, şimdi gümrük emini olan o değildir!..' dediklerinde Ali Usta:

'Bana ne demek istiyorsunuz?..' diye sordu.

'Padişaha daha yeni söz verdik, "İçimizden biri sözünde durmaz, bir tecavüzde bulunursa onu kendi elimizle tepeleriz" dedik... Sen ki aklı başında adamsın, bu yaptığın nedir?..' dediler.

Bunun üzerine Ali Usta:

'Hemen şimdi (kahvehaneye) varayım, alınan eşya ve parayı kastediyorsanız hepsi olduğu gibi duruyor, iade edeyim' dedi.

Kürk ile parayı gönderdi, fakat güzel Gürcü oğlanlarını vermedi, hemen tedarikini görüp kararı firara tebdil etti ve İstanbul'da bir daha Ali Usta'nın adı duyulmadı..."

Çardak İskelesi'ndeki muazzam kahvehanesini bırakıp kaçan bu Ali Usta için Patrona ile Muslu Beşe'nin, "Sen aklı başında adamsın!.." demekte hakları vardı, aklı başında olduğu içindir ki Serdengeçti Ağaları'nın yakın istikbalde başlarına geleceği görmüş, yükte hafif pahada ağır malını, hazinesini ve son ganimeti iki Gürcü köleyi alarak namını, nişanını kaybettirmişti.

Ekim ayı içinde önemli bir vaka daha oldu. 1730 ihtilalinin 1 numaralı serdergesi hamam çıplağı Tellak Patrona Halil'e çatallı yobaz diliyle ilk zehri veren vaiz İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi vebaya tutularak öldü, yalnız kendi değil hanümanı söndü.

O yıl İstanbul'da salgın halini almayıp çok mevzii kalmış olan bu hastalığa evvela şeyhin gözünün nuru Sultanzade Tulumbacı Evren Bey tutuldu, onu Mevlevihane Kapısı dışında toprağa verdikten bir hafta sonra yanına gönlünün süruru İskender Porça'yı gömdü, on-

dan bir hafta sonra da iki müridinin ortasına İspirîzade'yi bıraktılar. Bu üç kabrin bulunduğu yere Çifte Serviler denilirdi, kabirler, sur dışındaki cadde genişletilirken zamanımızda yok olmuştur.

Burada 12 Ekim gecesi Osmanlı tahtına oturan Sultan I. Mahmud'un ilk iki hükümdarlık ayı içindeki bazı olayları kaydetmek lazımdır:

Sultan III. Ahmed mühr-i hümayununu Nevşehirli İbrahim Paşa'dan alıp Silahtar Mehmed Paşa'ya vermişti, Sultan Mahmud bu veziri yerinde bıraktı. İstanbul'da on gün kadar çarşılar, pazarlar kapalı kaldı; yer yer yağma edilmekte ve türlü tecavüzlere uğramakta olan şehrin günlük hayatı felce uğramıştı. Hükümet ancak 6 Ekim Cuma günü yeni padişahın kılıç kuşanma alayı münasebetiyle halka görünebildi.

Şehir içi talanların haytalar için her bakımdan gayetle doyumlu olması onlara Sadabad'ı unutturmuştu. Talan sırasının şehir dışındaki ve Boğaziçi'ndeki kâşanelere geldiğini haber alan padişah, çapulcu serserilerden evvel, o kılıç alayı günü, tellallar bağırtarak, Sadabad'da köşkleri olanların binalarını üç gün içinde kendi elleriyle yıkmalarını emretti. Sadabad mamuresi o üç gün içinde zelzeleyle çökmüş bir beldeye döndü.

Kasım ayı başına kadar Sergengeçti Ağalar'ı hükümete her istediklerini yaptırttılar. Bu arada Zülalî Hasan Efendi de kadıasker oldu, ne zamandan beri göz diktiği şeyhülislamlık makamına artık tek basamaklık mesafe kalmıştı.

Kırım Hanı Mengili Giray Han azledilerek Bursa'da oturmakta olan Kaplan Giray, Kırım hanı oldu ve İstanbul'a gelerek 8 Kasım Pazartesi günü kendisine hanlık kaftanı giydirildi. İşte bu Kaplan Giray'ın İstanbul'a gelmesinden sonradır ki, Müverrih Abdi Efendi'nin ağzıyla: "Bu zorbaların vücud-ı napakları ortadan kaldırılıp İstanbul'un temizlenmesi tedarikine başlandı."

Serdengeçti Ağaları vücutlarının lüzumsuzluğunu kendileri de gördükleri içindir ki, Ekim ayı ortasında Et Meydanı'ndaki çadırlar ve bayraklar kaldırıldıktan sonra her an ölüm korkusuyla tam bir vahşet içinde yaşıyorlardı.

25 Ekim'de "Canım Hoca" lakabıyla meşhur Mehmed Paşa kaptanıderyalığa tayin edildi. Cezayir korsan ocağından yetişmiş bu gö-

zü pek adamın Tersane'nin başına getirilmesi, eski kalyoncu Tellak Patrona Halil'i kuşkulandırdı ise de Mehmed Paşa'nın yüze gülmesini bilen bir de korsan kurnazlığı vardı ki lakabı "Canım Hoca"lığı bu hünerinin ifadesiydi.

Yeni Kırım Hanı Kaplan Giray'ı huzuruna kabul eden Sultan I. Mahmud ona mahremane açıldı, baldırı çıplakların tahakkümü altında hükümdarlıktan duyduğu ıstırabı anlattı; ve ona, yeniçeri ve sair kapıkulu ocakları küçük zabitlerine dağıtılmak için beş bin altın vererek, "Göreyim seni... Sadrazam ve müftüyle de konuşup kaptan paşayla beraber bu işi başa çıkarın!.." dedi.

Eşkıya tepelemede ihtisas sahibi olan Karakulak İbrahim Paşa adında biri saraya kapıcılar kethüdası tayin edilerek Patrona ve ayaktaşlarının dikkatini çekmeden İstanbul'a getirildi ve sarayda kurulacak büyük bir tuzağın hurda teferruatına kadar hazırlanmasına memur edildi.

Vaktiyle Kırım hanlarından Devlet Giray'a matrakçılık yapmış Pehlivan Halil Ağa da 17. Orta çorbacılığıyla Yeniçeri Ocağı'na sokuldu; pençesine aldığı kılıç üstüne kılıç bulunmaz, kabadayı tavırları ve avami dilbazlığıyla yeniçerileri padişahtan yana kolayca aktaracak adamdı.

Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa, Şeyhülislam Mirzazade Mehmed Efendi, Kaptanıderya Canım Hoca Mehmed Paşa ve Kaplan Giray Han gayet gizli bir toplantıda, başta Patrona Halil ve Muslu Beşe (Ali Usta gümrük baskını rezaletinden sonra İstanbul'dan kaçmış, kaybolmuştu), Serdengeçti Ağaları'nın haytalarına karşı ölüm tuzağı tarihi 15 Kasım Cumartesi günü olarak tespit edildi.

Açık ve ışıklı gözler

Serdengeçti Ağaları resmi sıfatları olmadığı halde peşlerine üçer yüz pür silah "yiğit, şahbaz, dilaver" takarak saraydaki divan toplantılarına geliyorlar ve kimse, "Sizler kim olursunuz?.. Padişah divanında ne işiniz var?.." diye soramıyordu. Üstelik Divan-ı Hümayun'dan çıkan kararlar onların istedikleri şekilde çıkıyordu.

Evvela bir divan toplantısında şark valilerinden gelen mektuplar okundu, bu valilerin hepsi, Ruslarla anlaşan İranlıların Türkiye'nin doğu vilayetlerine saldırmaya hazırlandığından bahsediyordu. Nevşehirli İbrahim Paşa şark seferine çıkmak üzereyken İstanbul'da ihtilal olmuş, sefer hazırlığı yüzüstü kalmıştı, tez elden yardım istiyorlardı. Patrona Halil ve Muslu Beşe, diğer Serdengeçti Ağaları'yla beraber bu sefer lafını kendileri için büyük ve yeni bir fırsat bildiler. Halil ile Muslu birer beylerbeylik (valilik), öbürleri de sancak beylikleri alacaklar, haytalarıyla beraber seferli olarak İstanbul'dan çıkacaklar ve Anadolu'ya geçince de Celali olacaklardı.

O divan günü Sultan Mahmud'un da bir fermanı okundu, padişah sefer hakkında karar verilmesi için sarayda fevkalade bir divanın toplanmasını emrediyordu.

Ulemanın ve bütün devlet erkânı ile Yeniçeri Ağası Kel Mehmed Ağa'nın ve Serdengeçti Ağaları'nın katıldığı büyük divanın ilk oturumu 13 Kasım Perşembe günü yapıldı. Bu toplantıya da Serdengeçti Ağaları'nın her biri ikişer üçer yüz pürsilah adamlarıyla geldiler ve sarayda İkinci Avlu (Bab-ı Hümayun ile Ortakapı arası) eşkıya dilaverlerle doldu. Yalnız Patrona Halil o gün davetli bulunduğu fevkalade divana gitmedi, "gördüler ki melun-ı sermedi Patrona Halil Ağa kâfiri yoktur", o günkü toplantı, hakikaten sefer mesele-

sinin konuşulmasıyla geçti ve kesin bir karara varılmadan, divan, 15 Kasım Cumartesi günü tekrar toplanmak üzere dağıldı.

13 Kasım Perşembe günü Patrona'nın divanda bulunduğu, fakat Serdengeçti Ağaları'nın üzerindeki vahşetin giderilmesi için suikast planının diğer toplantıya bırakıldığı da söylenir.

Büyük divanın toplantı yeri olarak sarayda Sünnet Odası denilen salon ayrılmıştı. Cumartesi toplantısının, Serdengeçti Ağaları'nı tepelemek için durumu çok daha müsait olan Bağdat Köşkü'nde yapıldığı da söylenir.

Sarayda hazırlanan suikastın çok gizli tutulmasına rağmen son dakikalarda sızdığı ve meçhul kimseler tarafından İstanbul Kadısı Deli İbrahim Efendi'nin naibi Kudsîzade Efendi'ye haber verildiği, onun da hemen bir tezkere yazarak o sırada Deli İbrahim Efendi'yle beraber saraya gitmek üzere olan Patrona Halil'e bildirdiği anlatılır. Kudsîzade'nin Patrona'ya yazdığı kâğıdın meali şuymuş: "Benim devletli ağa efendim sultanım, bu kâğıdımızı alınca bir bahane bulup aman sakın Saray-ı Hümayun'a gitmeyin! Meşveret olacağı yok, cümlenizi kılıçtan geçirecekler..."

Deli İbrahim Efendi ile Patrona Halil, Ağa Kapısı'nda buluşup Yeniçeri Ağası Kel Mehmed Ağa'yı da alarak saraya gideceklerdi. Tezkereyi getiren uşak Patrona'ya Bab-ı Hümayun'dan atlarla sarayın birinci avlusuna girdiği sırada rastladı. Sergerde kâğıdı aldı ve okumadan cebine attı. Deli İbrahim Efendi sormuş:

"Kimdendir?.." demiş.

"Senin naibin Kudsîzade'den."

"Ver göreyim ne yazmış?"

"Ne göreceksin, bellidir ki bizden paye almak için delalet ister, bugün onun işini de yoluna koyarız..."

Bu fıkrayı nakleden Abdi Efendi, "İşte Allah'ın cilvesi budur, eğer gaflet etmeyip de kâğıdı verse, Deli İbrahim'e okutsaydı ahval birden başka renk alırdı!.." diyor.

Sünnet Odası yahut Revan Köşkü, sarayın hayli iç kısmındadırlar. Serdengeçti Ağaları buraya, yanlarındaki haşaratı Babü's-Saade önünde bırakarak yalnız gelmişlerdi. Üzerlerinde silah da yoktu, Patrona'nın kuşağında sadece bir hançeri vardı. Önce mutlak emniyet, sükûnet, ciddiyet içinde sefer meselesi konuşuldu. Sonra sefere

memur edilen Patrona Halil'e Rumeli beylerbeyliği, Muslu Beşe'ye de Anadolu beylerbeyliği verildi, biri Patrona Halil Paşa, öbürü de Muslu Paşa oldu, bu vesileyle padişahın huzuruna kabul edileceklerdi. Bir Hasodalı ağa geldi:

"Şevketli efendimiz sizleri ister!.." diyerek Kırım hanını, şeyhülislam efendiyi ve sadrazamı dışarı çıkardı. Divanda bulunanlardan bir kısmı da onları uğurlamak için kalkıp dışarı çıktılar. Salonda hissedilir bir karışıklık oldu. Tam o sırada içeriye Pehlivan Halil Ağa girdi:

"Kimmiş o cihana meydan okuyan kâfir Patrona, gâvur Patrona?.." diye bağırdı.

Patrona Halil hemen elini hançerine atarak:

"Ne yabana konuşur şu herif!.." diye yerinden fırlarken Pehlivan Halil Ağa bir kılıç darbesiyle Patrona'nın sağ kolunu çaldı düşürdü, sonra da başına başına vurarak sergerdeyi cansız yere serdi.

Pehlivan Halil Ağa Patrona'yı tepelerken Muslu Beşe üstüne saldıran diğer suikastçılara en küçük bir mukavemet göstermemiş, kürkünü başının üstüne çekerek yüzükoyun yatmış, kârı kolayca tamam edilmişti. Yeniçeri Ağası Kel Mehmed'i de Kaptanpaşa Canım Hoca bir Cezayir palasıyla tepelemişti.

Serdengeçti Ağaları'nın Babü's-Saade dışında kalanları ile içerde tepelenen büyük sergerdelerin pürsilah adamları, "Seferli oldunuz!.. Sizlere sancak beylikleri verildi!" denilerek Babü's-Saade'den içeriye alındılar, ilk alınanlar da yirmi nefer ağa oldu. Arkalarından kapının kapandığını görerek kılıçlarına sarıldılar ise de hepsi idam edildi. Biraz güçlük çekildi, o kadar. Kapı dışında kalan müsellah haytaların üzerine de ateş açıldı, çoğu ölü veya ağır yaralı olarak düştü, pek azı da mucize kabilinden Orta Kapı'yı ve Bab-ı Hümayun'u geçerek dışarı can atabildi ve şehirde gizlenecek bir delik aradı.

Patrona Halil ile Muslu Beşe'nin cesetleri, üzerlerinde yalnız iç donları bırakılıp soyuldu ve iki çıplak ceset, birer öküz arabası üstüne yatırılarak Bab-ı Hümayun'dan dışarıya çıkarıldı ve bu tarihi kapının önüne atılarak "laşe-i murdarları" halka teşhir edildi. İstanbullular akın akın koşarak kırk dokuz gün kendilerine cehennem hayatı yaşatmış, en şeni tecavüzlerden çekinmemiş bedbahtların feci akıbetini ibretle seyretmişti. Cesetler taaffüne başlayınca ayaklarına taş bağlanıp denize atıldılar.

Cebecibaşı Şair İbadî, Cebeciler kışlasında kendi neferleri tarafından idam olundu.

28 Eylül'deki fitne ateşini alevlendirmiş olanlardan o 15 Kasım günü ele geçmeyen yalnız Bayraktar Alacalı Mustafa oğlan olmuştu. Mustafa'nın da Davutpaşa İskelesi'nde Yadigârbey Yalısı'nda hanım aguşunda olduğu öğrenildi ve oraya iki bostancı cellat gönderildi. Yalıdaki halvethanenin kapısı gürültüyle açılıp içeriye dev gibi iki celladın girdiğini gören Atlıases Fatma Hanım yıldırım şiddetinde bir beyin kanamasıyla düşüp öldü. Cellatlar neye uğradığını anlayamayan Alacalı Mustafa'yı kement atıp boğdular.

Fatma Hanım lezzetine doyamadığı dünyaya gözleri açık gitmişti. Açık gözleri pırıl pırıl ışıklıydı, ölü gözüne hiç benzemiyordu, cellatlara bakıyormuş, onları görüyormuş, hatta kolları arasına çağırıyormuş gibiydi. İki dev yapılı bostancı neferi güzel Alacalı Mustafa'nın boğuk cesedini hanımının ölüsü üstüne atıp gittiler.

Son satırlar

O zamanlar "gazete" olsaydı, 16 Kasım 1730 Pazar günü sabahı, acaba nasıl çıkardı?

Muhakkak ki birinci sayfanın üstünde boydan boya tek satır halinde ve en büyük harflerle bir başlık yazısı okunacaktı: "Haydutlar tepelendi!"

Sonra ikinci bir başlık: "Kırk dokuz günden beri hükümeti mülevves pençeleri altında tutan ve Serdengeçti Ağaları denilen Tellak Patrona Halil ve Manav Muslu Beşe ile ayaktaşlarının ileri gelenleri ve o süfli türedi hayta güruhuyla işbirliği yapmış olan Yeniçeri Ağası Kel Mehmed, Sekbanbaşı Urlu Murtaza, Yeniçeri Kethüdası Mahmud, dün Saray-ı Hümayun'da toplanan fevkalade divana geldiklerinde idam olundular."

Bir gazete 6-8 sayfa değil, 100-200 sayfa çıkmış olsaydı o gün saraydaki kanlı tenkilin tafsilatı ve kırk dokuz günlük pespayeler saltanatının acı, müthiş, iğrenç, hatta tüyler ürpertici hikâyeleri günlerce devam edebilirdi:

"Bugün padişahımız şerirlerin tenkili münasebetiyle devlet erkânının, İstanbul âyan ve eşrafının ve İstanbul esnaf loncaları mümessillerinin tebriklerini resmen kabul edecekler..."

"Haydutlara saraydaki tuzak nasıl hazırlandı, Kırım Hanı Kaplan Giray anlatıyor."

"Patrona'nın akıl hocası Zülalî Hasan ile İstanbul Kadısı Deli İbrahim nerede ve nasıl idam edildiler?.. Dün sarayda tevkif edilen ve 28 Eylül ihtilalinin başlıca müşevviklerinden biri olan Zülalî Hasan Efendi ile Patrona'nın İstanbul kadısı tayin ettiği Deli İbrahim, ilmiye kisvesinin şerefini korumak için kendilerine birer valilik payesi

verilerek bir kadırgaya bindirilmiş ve arkalarından idam fermanlarıyla cellatlar yollanarak Marmara'da Florya açıklarında gemide boğulmuşlar ve cesetleri denize atılmıştır..."

"Azılı şaki Kahveci Ali Usta bulunamıyor!.. Bir cinsi sapık olan sabık 56. Orta çorbacısı gümrük baskını rezaletinden sonra cebren ve kahren kaldırdığı köle cinsinden gayet güzel iki Gürcü çocuğunu da alarak İstanbul'dan kaçmıştı. Türkiye sınırlarından çıkmamış ise er veya geç pis işlerinin hesabını cellat pençesinde verecektir. Ali Usta'nın yanında büyük bir servet kaçırdığı da muhakkaktır, bu paraya tamah edilerek yolda katırcılar yahut gemiciler tarafından öldürülmüş de olabilir. Çardak İskelesi'nde bir Darünnedve-i Haşarat olan kahvehanesi kaçtığı günden beri Küçük Muslu adında mahbubu bir Çerkez genci tarafından idare edilmekteydi ki 28 Eylül kıyamında Patrona Halil'in çektirdiği ihtilal bayrağı bu oğlanın belindeki kahveci uşağı peştamalıydı. Küçük Muslu dün mahut kahvehanede yakalandı ve kahvenin kapısına asılarak idam olundu..."

"Mahut Serdengeçti Ağaları tarafından İstanbul mahalleleri arasına salınmış hayta çetelerinin, bir buçuk aydan beri devam edegelen baskın rezalet ve şenaatlerinin ürpertici tafsilatı."

"Zindan kaçkını ve Kumrulu Mescit'te Gülşenî Ağa konağındaki facianın canavarı Korsan Zenane Yusuf dün akşam Edirnekapı'dan kaçmak isterken halk tarafından tanınmış ve hemen taşa tutularak keşkek (linç) edilmiştir."

"28 Eylül çıplak ayaklılar kıyamının tüysüz bayraktarı Alacalı Mustafa Samatya'da Atlıases lakabıyla tanınmış yaşlı bir nazenin hanımın koynunda yakalandı. Cellat bostancı Veli:

'Biz daha kement atıp oğlanı boğmadan hanım düşüp öldü!..' dedi."

"Yadigârbey kızı Atlıases Fatma Hanım denilen 60'lık yosmanın Samatya'da Davutpaşa İskelesi'ndeki yalısında maceralarla dolu hayatı!.. Patrona taze ve mahbup bir tellakken bu hanımın aguş-ı muhabbetine çektiği şahbaz oğlanlardan biriydi."

"28 Eylül kıyamının çıplak ayaklı otuz nefer haydudunun en genci, Manav Muslu'nun mahbubu ve Atlıases'in maşuku 17 yaşında Kayıkçı Alacalı Mustafa, en yaşlıları da 50'sinin üstünde Derviş Mehmed Baba ve Erzurumlu Mehmed Baba adında iki hamam külhancısıydı. Bunlardan bu iki külhancı ile Karayılan, Çınar Ah-

med, Oduncu Ahmed, Emir Bey, cebeci neferi Manav İsmail, cebeci neferi Turşucu İsmail, yine cebecilerden Kutucu Hacı Hüseyin, Lakaplı Salih, atcanbazı Kıpti Mustafa, hamal Kürt Çelo, Karagöz İbrahim, yeniçeri Gazi Beşe, Kıpti Bayram, Yorgancı Kanlı Veli, Dereköylü Ali, cebeciler kâhyası Receb, serseri güruhundan Kalem Bey, hamal Kürt Çomar, kayıkçı güruhundan Pirsiz Osman ve yine hamam külhancılarından Kalender Baba'nın cesetleri dün Saray-ı Hümayun'da üçüncü ve ikinci avlularda tepelenen eşkıya arasında teşhis ve tespit edilmiş, habislerin laşeleri şehrin muhtelif yerlerinde ayaklarından baş aşağı asılarak halka teşhire başlanmışlardır."

"28 Eylül Perşembe günü Beyazıt Hamamı'ndan çıkan ihtilalciler yalnız otuz nefer çıplak ayaklı serseriydi. Şehit İbrahim Paşa ve yâranı bu serserileri derhal tepeletebilirken düştükleri büyük gafletle hem kendilerini hem de bunca masum halk ile devleti felakete düşürdüler."

"Bir buçuk aydan beri devam eden mahalle soygun ve yağmalarından İstanbul halkının uğradığı maddi ziyan 10 milyon altının üstünde tahmin ediliyor."

"Ölüm korkusuyla tecennün eden şair Nedim nasıl öldü?.."

"Esircibaşı Muhsin Çelebi ne oldu? Bir bahçıvan 2 Eylül Cuma günü sabahından beri kaybolan zengin adamın Patronalılar tarafından parça parça edildiğini gözleriyle görmüş olduğunu söylüyor... Muhsin Çelebi, 'Ben aradığınız adam değilim, ismim Lambo'dur, Çanta köylü Kıpti Nasraniyim' diyerek iddiasını ispat etmek istemiş ise de şakiler, 'Biz biliriz, sen zaten aslında Çingene ve gâvursun!..' diyerek kılıç üşürüp paralamışlar..."

"Çoğu zina yadigârı külhanbeyleri ne olacak?.. Hamam külhanlarını dolaşan muhabirlerimiz şu günlerde külhan odalarının tamamen boşalmış olduğunu görmüşlerdir. Yarıçıplak, kimi çırılçıplak o mühmel ve bedbaht çocuklar ve gençlerin de şehir yağmasında giyinip ve paralanıp dağıldıkları tahmin ediliyor... Fakat külhanbeylerini melun Serdengeçti Ağaları bayraklarının altında gören olmamıştır. Mal ve para kaldırmış olsalar da başkaca melanet ve şenaatleri görülmemiştir. İbrahim Paşa merhum yangın tulumbacılarını onlardan teşkille onların halini ıslah etmek istiyordu, bu mesele üstünde ehemmiyetle durulmak lazımdır.."

"Arslan adında bir tulumbacı neferinin mühim ifşaatı, 'Geçenlerde Evren ve İskender adında iki genç müridiyle beraber vebadan ölen Ayasofya vaizi İspirîzade Şeyh Ahmed Efendi, 28 Eylül kıyamını hazırlayanların başındaymış!.. Aynı zamanda tulumbacı olan Evren'in arkadaşı Arslan, 'Biz ikimiz de külhanbeyiydik... İbrahim Paşa tarafından o sefil halden kurtarıldık. Bizi yangın tulumbacısı yazdılar, fakat Evren İspiroğlu'nun pençesinden yakasını bir türlü kurtaramadı ve Eylüldeki vakada Patrona'nın bayrağı altına gitti... İşte onun bana anlattığına göre Patrona'yı zehirleyen İspiroğlu'dur' diyor."

1730'da gazete yoktu. Gördüğünü, işittiğini pek az kişi kalem diline verdi. O sırada İstanbul'da bulunan birkaç yabancı, kaleme aldıkları seyahatnamelerine bazı hatıralar geçirdiler, cemiyet hayatımız hakkında sağlam bilgileri olmadığı için büyük hatalara düştüler. Elçilikler de hükümetlerine raporlar yazıp gönderdi. Seyyahların kayıtlarından farkı resmi bir lisanla yazılmış olmasıdır. Vakanüvis Subhi, tarihine çekine çekine bazı notlar koydu. Abdi Efendi vaka üzerine bir monografi yazdı. Destarî Salih Efendi de bir tarihçe kaleme aldı. Devrin şairleri de I. Mahmud'a gaza tebriknamesi kasideler yazıp takdim etti. Bu arada Rasimpaşazade Mustafa Nailî Bey de aşağıdaki mısraı Patrona Halil ile ayaktaşlarının tenkiline Hicri 1143 yılına göre ebced hesabıyla tarih düşürdü:

Geçti kılıçtan fiten-i ruzigâr!

Kara lale

Hicri 1143 Ramazanının on yedinci gecesi, 27 Mart 1731 Pazartesi gecesi, Müverrih Abdi Efendi'nin tarifiyle "Arnavut, Laz, Çingene, Ermeni, Rum, Yahudi, Kürt, Boşnak, Anadolu Türkü ve Rumeli Çıtağı", kısacası İstanbul'un her cinsten bekâr uşağı ayaktakımından yeni bir güruh, sözde Patrona Halil ve ayaktaşlarının kan davasını güderek sokaklara yine çıplak ayaklarla ve yalın kılıçlarla uğradılar, Bitpazarı ile Sipahi Pazarı'nın dükkân kepenklerini kırarak bu çarşıları yağmaladılar. Beyazıt Camii avlusunda toplandıktan sonra Aksaray'da Et Meydanı'na indiler ve yeniçeri kışlasından kazanları, çadırları, bayrakları çıkardılar. Fakat bu sefer hükümet gafil davranmadı, üzerlerine sevk edilen kuvvetlerle ihtilalciler aman verilmeden tenkil edildi. Kıyama iştirak ettikleri sabit olanlardan her gün 300-400 kişi şehrin muhtelif yerlerinde asılarak idam edildiler, bir hafta içinde 2.500 adam asıldı. Sergerdeleri Derviş Gonca adında bir haneberduş kalenderdi, diri olarak yakalandı, şimdi Çarşıkapı dediğimiz Parmakkapı'da asıldı.

Derviş Gonca vakasından üç hafta kadar sonraydı, 1731 yılı Nisanının ortaları, tabiat yeni tazelik içinde uyanmış, yeşermişti. Kâğıthane vadisi sessiz, ıssız, bahar kokusu, kuş cıvıltıları içindeydi. Kâğıthane köyünün biricik kahvehanesinin önündeki sundurmada ikisi yaşlı, biri genç, biri çocuk dört köylü oturmuş, bir saz şairini dinliyordu. Yaşlılar peykede, delikanlı ile çocuk yere serilmiş kilim seccadelerde oturuyordu; âşık, Nevşehirli Damat Paşa'nın ağzından yazılmış bir destan okuyor, sazın telleri üstünde dolaşan elleri arada hazin nağmeler çıkarıyordu:

Perşembe günü koptu büyük galebe
Otağlarım oldu cümle harabe
Leşimi çıkardı beylik araba
Sultan Ahmed girdi benim kanıma
Uryan olup kaldığıma ağlarım

On üç yıldır ben de ettim vezaret
Bunca evkaf yaptım ettim akaret
Layık mıdır bana bunca hakaret
Sultan Ahmed girdi benim kanıma
Hakaretle öldüğüme ağlarım

Varın söylen oğlum giysin karayı
Çıraklarım gitsin beni arayı
Harap olsun Üsküdar'ın sarayı
Sultan Ahmed girdi benim kanıma
Düşmanlara kaldığına ağlarım

İmdat edin bana kırklar yediler
İbrahim Paşa'yı maktul dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Sultan Ahmed girdi benim kanıma
Namazım kılınmadığına ağlarım

Üsküdar'a geçip üç ay oturdum
Divan sürüp cümle işim bitirdim
Zorbaları işittim aklım yitirdim
Sultan Ahmed girdi benim kanıma
İzni ile öldüğüme ağlarım

Bir köylü:

"Hey gidi günler hey!.." dedi, "Şanlı vezirdi, cömert vezirdi... Bunca nimetini ve lütfunu gördük."

"Allah gani gani rahmet versin."

O sırada kahvenin sundurması önüne iki ayıcı Çingene geldi, ikisi de uzun boylu ve sırım gibiydi, biri yaşlı, 60'ın üstünde, öbürü 30-35'lik, mahzun yüzlü ve dalgın bakışlı bir genç adamdı.

Kâğıthane köyü kahvehanesine iki ayıcı Çingene geldi.

Üç dört gün devamlı yağmurdan sonra o sabah ortalık henüz güneşe kavuşmuştu. Çamurlu yollardan gelmişlerdi. Yemenileri çamurlu, çıplak ayakları üstüne dökülmüş potur paçaları çamurlu, poturları yamalı, mintanları yamalı, başlarında kirli birer tülbent vardı.

Köylü delikanlı:

"Bırakın gamlı lafları da şu Çingeneler koca kıza bir göbek attırsın, azıcık eğlenelim be..." dedi.

Çingeneler ayı oynattı, parsayı da tef çalan ihtiyar Çingene topladı, çıktılar, gittiler. İhtiyar köylülerden biri yanındakine:

"Ahmed Dayı be," dedi, "Çingenelerin gencine dikkatli baktın mı?"

"Nesine bakacakmışım ayıcı Çingene'nin."

"Ben onu Muhsin Çelebi'ye benzettim..."

"Hangi Muhsin Çelebi'ye?"

"Bre canım, İbrahim Paşa'nın Muhsin Çelebi'ye... Esircibaşıya!.."

"Çok yaşayasın sen ağa... Yabanın sırım gibi Kıptisi nereden benzeyecekmiş Esircibaşı'ya... Allah ona da rahmet eylesin... Parça parça ettiklerini gözleriyle görenler söyledi..."

Kahvehaneden çıkmış olan Çingeneler ihtilalde yıktırılmış Sadabad kasırlarının harabeleri önünden, bozulmuş lale bahçelerinin yanından geçiyorlardı. Genç Çingene yaşaran gözlerini kolunun yeniyle sildi. Yaşlısı:

"Ağlama be damat..." dedi, "te Ballı Penbe senin kara gözlerini kızarmış görürse onu da ağlatırsın be..."

"Ağlamıyorum... Ne bileyim, yaşarıverdi gözlerim..."

Muşkaralı Helvacı İbrahim, Atlıases Fatma Hanım tarafından gözlerine bağlanmış ve dört köşesinde dört siyah lale nakşı bulunan bürüncük bir çevreyi yıllarca saklamıştı. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da devrinin en namlı çiçekçilerinden bir siyah lale istemiş, fakat o çiçek elde edilememişti.

1731 Nisanında Sadabad'ın yerle bir olmuş kasırlarının çiğnenmiş bahçelerinde bikes lale soğanları yeşermiş, hatta çiçek bile vermişlerdi ve aralarında incecik sapının üstünde kapkara bir lale duruyordu; adını biz koyalım ve "Şule-i Matem" diyelim.

Sözlük

A

adem diyarı: yokluk ülkesi. "Öte dünya".
aguş: kucak.
akl-i dânâ: bilgiç.
alişan: şanlı, şerefli olma.
âsân: kolay.
avamfirip: halk avcısı. Halkın hoşuna gitmek amacıyla davranan fırsatçı kimse.
avaze: yüksek ses.
azürde: incinmiş, kırılmış, gücenmiş.

B

bâlâ: yüksek, yukarı, üst, yüce.
bani: bina eden, yapan, kuran, kurucu.
baziçe: oyuncak, oyun, eğlence.
beni Âdem: Âdemoğulları, insanlar.
beyaban: çöl.
beytülmal: devlet hazinesi.
bezm-i Cemşid: İran mitolojisindeki Cem'in içki meclisi, Bektaşilerin içki ayinleri.
bikes: kimsesiz.
bus: öpme.
bürran: keskin, kesici.

C

came hab: yatak.
cebin-i pak: alnı açık, nur yüzlü.
Cedvel-i Sim: gümüş kanal.
cengelistan: cengel, sık orman.

Cisr-i Nurani: nurlu köprü.
cuşan: çoşan, kaynayan, coşkun.
cünun: delirme, çıldırma, delilik.

Ç

çarebru: "dörtkaşlı" anlamına gelir. Bıyıkları yeni terleyen gençler için kullanılırdı.
çarh-ı felek fişeği: yanarken dönerek ateş saçan donanma fişeği.
çemen sofa: bahçede, çimle kaplı bulunan oturacak yer.
çerağan: çerağlar (mum, kandil gibi aydınlatıcı araçlar) kullanılarak yapılan büyük şenlik.

D

daman: etek.
darülhadis: hadis ve bununla ilgili şeyleri öğretme yurdu.
darünnedve: Hz. Muhammed'e karşı gelenlerin toplanmasından dolayı, fesat ve münafıkların toplandıkları yer anlamında kullanılır.
def-i melal: üzüntüyü kovmak.
dest: el.
dilaviz: gönüle asılan, gönül çeken, cazip, güzel.
dilküşa: gönül açan, iç açan, kalbe ferahlık veren.
duahan: dua okuyucu.
duhter: kız, kerime.
duşine: dün geceyle ilgili, dün geceki.
dü: iki.

E

edclaf: ayaktakımları, rezil kimseler, baldırı çıplaklar.
ecnas-ı muhtelife: türlü, çeşitli cinsler.
efdal: en faziletli, en âlâ, üstün.
Ekremen: Ehrimen, Zerdüşt dininde kötü Tanrı. İriyarı dev gibi kötü insan.
El intizar eşeddü minennar: beklemek ateşten şiddetlidir.
erazil: reziller, namussuzlar, yüzsüzler.
erkam: yazılar, resimler, sayılar.

esafil: pek aşağı ve bayağı olanlar, halkın en aşağı tabakası.
eşedd-i ukubet: şiddetli ceza.
eşref-i mahlukat: mahlukların en şereflisi: insan.
evlat ile (ve) iyal: çoluk çocuk.

F

fağfur: Çin imparatorlarına verilen unvan.
feta: genç, delikanlı, yiğit, mert.
fevahiş: fuhuş yapan ahlaksız kadınlar, kahpeler.
fevait: menfaatler, faydalar, kârlar, kazançlar.
fiten: fitneler, ayartmalar.
füruş: satan, satıcı.
fütadegân: düşmüşler; düşkünler; biçareler, tutkunlar.

G

gâhi: bazen, ara sıra.
galiz: kaba ve çirkin, iğrenç.
gılzet: galizlik, kalınlık, kabalık, sertlik.
gulam: tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç; köle, uşak.
gülbank: hep bir ağızdan ve makamla yapılan dua veya ilahi.
günah-ı kebair: büyük günahlar.

H

haclegâh: gelin odası, gerdek odası.
hademe-i hayrat: kayyum, cami hademesi gibi kimselerin Diyanet İşleri'nde bağlı bulunduğu daire.
hamlacı: büyük sandal ve kayıklarda kıçtan birinci oturakta kürek çeken kimse.
haneberduş: "evi omzunda" anlamına gelir. Yersiz, yurtsuz serseriler için kullanılırdı.
hatemü'l-enbiya: nebilerin peygamberlerin sonuncusu: Hz. Muhammed.
hatır-ı naşat: tasalı gönül.
havai meşrep: gelgeç tabiatlı, hoppa.
havatin: hatunlar, şerefli kadınlar.

hayta: serseri, külhanbeyi, kabadayı.
hezel: şaka, alay, mizah.
hıraman: salına salına, naz ve edayla yürüyen.
huddam: hizmetçiler.
hun: kan.
huruş: coşma, gürültü, şamata, telaş.
hüma pervaz: saadet kuşu.
hüma: devlet kuşu, saadet, kutluluk.
hüsn ü mal: güzellik.

İ

iffetşiken: namus kıran.
inhina: eğrilme, bükülme.
irat etmek: söylemek.
ittiham: töhmetli olma, suçlu olma.
iyş ü nuş: zevk ve sefa, cümbüş.
izz: **1.** Değer, kıymet. **2.** Yücelik ululuk. **3.** Güçlülük.

K

kâkül-i hoşbu: güzel kokulu kâkül.
kal: söz.
kamet: boy, boy bos.
kamet-i dilcu: gönül çeken, hoşa giden boy.
kân: maden ocağı, maden kuyusu, bir şeyin kaynağı.
kazzaz: ipekçi, ipek işleyen, ipek satan.
kebuter: güvercin.
kefere-i fecere: çok günah işlemiş kâfirler.
kehruba: kehribar.
kelbi: köpeğe ait, köpekle ilgili.
kemankeş: ok atıcı, okçu.

L

lebbeleb: dudak dudağa.
levent: (levanten'den) **1.** Korsan. **2.** Bir tür deniz askeri. **3.** Akıncı erleri. **4.** 17. yüzyıldan başlayarak vezirlerin kapısında hizmet eden askerlere verilen genel ad.

levs: pislik, mundarlık, kir.
likaü'l-mahbub: sevgilinin yüzü.

M

mahbup: sevilen, sevgili; erkek sevgili.
mahviyet: alçakgönüllülük.
mal ü menal: varı yoğu, bütün varlığı.
mefhar-i mevcudat: ("Var olanların övüncü") Hz. Muhammed.
mehru: ay yüzlü güzel.
mekkâr: hileci düzenbaz.
mevsim-i harif: sonbahar, güz.
mihman: misafir, konuk.
miri: beylik, devlet hazinesine ait.
muglim, muglimi: oğlancı.
muğbeçe: 1. Mecusi çocuğu. **2.** Meyhaneci çırağı.
mutlakiyet-ı mutlaka: kayıtsız şartsız kişi yönetimi.
muy, mu: tüy, kıl, saç teli.
müfteris: avını parçalayarak yiyen (yırtıcı hayvan).
müheykel: heykelleşmiş, heykel gibi.
mühtedi: dönme.
müjgân: kirpik.
mükâhhal: sürmeli, sürme çekilmiş.
mülevves: kirli, pis.
münekkit: eleştirmen, eleştirici, eleştirmeci.
mürahik: buluğ çağına yeni ermiş erkek çocuk.
müstekreh: iğrenç.
müverrih: tarihçi.

N

nabut: yok olan, bulunmayan.
nadan: 1. Bilgisiz cahil. **2.** Nobran, kaba kötü.
nagâh: ansızın, birdenbire.
nahvet: kibir, gurur, büyüklenme, ululanma, kurulma, böbürlenme.
nale: inleme, inilti.
nanpare: 1. Ekmek parçası, bir lokma ekmek. **2.** Geçime yarayan iş, memurluk.

nevhat: sakalları henüz çıkmaya başlamış genç.
nur-i dide: pek sevgili kimse.
nuşanuş: içtikçe içerek, içe içe, tekrar tekrar içerek.

O

oğru, uğru: yol kesen, hırsız, haydut.

P

partal: çok kullanılmaktan yıpranmış, eskimiş.
patrona gemisi: Donanmanın, kaptanıderya ve kapudaneden sonra gelen görevlisi sancakbeyi rütbesinde olup, buna patrona, gemisine de patrona gemisi denilirdi.
pay: ayak.
payin: aşağı, aşağı taraf.
paymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
pelid: pis, mundar, alçak, rezil kimse.
peripeyker: peri yüzlü, peri suratlı, çok güzel.
perverde: beslenmiş, terbiye edilip yetiştirilmiş büyütülmüş.
perviz: güzellik.
peşiman: pişman.
peyk: haber ve mektup getirip götüren görevli.
pinhan: gizli saklı gizlenmiş.
pişin: önde.
pürhun: kan içinde.
püser: oğul, erkek çocuk.

R

rah: yol.
rah-ı aşk: aşk yolu.
reftar: giriş, yürüyüş, hareket; salınarak edalı yürüyüş.
reşk: kıskanma, haset günü.
reviş: gidiş, yürüyüş.
revnak: parlaklık, güzellik.
ruy-i mah: ay yüzlü.

S

sakf: tavan, çatı, dam.
sayditmek: avlamak, avlanmak.
sebu: testi, şarap kabı.
sehhare: ("sehhar"ın dişili) Büyüleyici, çok güzel (kadın).
sekr: sarhoşluk.
selsebil: suyunun aktığı yer kademeli olan bir çeşit çeşme.
serapa: baştan başa, bütün olarak.
serbülent: başı yüksek, yüce.
serir: taht.
server: baş, başkan, reis, ulu.
serv-i bülent: servi boylu.
serv-i revan: uzun boylu sevgili.
süfli: alçak bayağı, kılıksız, kıyafetsiz.

Ş

şabb-ı emret: sakalı çıkmamış genç.
şahnişin: odanın sokak tarafına olan çıkıntısı, dışarıya doğru uzanan kısmı.
şatır: büyük bir kimsenin atı yanında gitmekle vazifeli ağa.
şebih: benzeyen, benzeyici.
şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
şehrayin: donanma, şenlik.
şekavet: eşkıyalık.
şeker güftar: tatlı sözlü.
şenaat: kötülük.
şeriat-ı Muhammediye: İslam şeriatı.
şetaret: neşe, sevinç.
şifaü'l-kulub: kalplerin şifası.
şimşat: şimşir ağacı.
şopar: Çingene çocuğu.

T

taassup: bağnazlık.
tahdit: sınırlama.

tarac: yağma etme.
tevarih: tarihler.
tir: ok.
tüvana: kuvvetli, dinç, canlı.

Ü

üftadegân: 1. Düşmüşler, düşkünler, biçareler. **2.** Âşıklar.
üsküf: yüksek rütbedeki yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık.

V

vakanüvis: saray tarihçilerine, daha çok saray güncesi tutanlara verilen ad.
vuhuş: vahşiler, yabaniler.

Y

yal ü bal: boy bos, boy bos düzgünlüğü.
yâr-ı gar: çok vefalı arkadaş.

Z

zaniye: zina eden kadın.
zeberdest: maharetli. El becerisi yüksek.
zelil: hor görülen, aşağılanan.
zenpare: zampara.
zevrakçe: kayıkçık, sandalcık.
zülal-i muhabbet: sevginin tatlı suyu.
zürefa: zarifler, nazik, ince duygulu, hoş konuşmayı bilen kimseler.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Ürgüp'ün Muşkara köyünden İbrahim'in, Lale Devri'nin aydınlanmacı veziri Nevşehirli Damad İbrahim Paşa oluşunun hikâyesi; Sultan Beyazıt Hamamı'nın tellaklarından 19 yaşında Arnavut civanı Patrona Halil'in "acı hayat hikâyesi ve kanlı büyük macerası"; Yadigârbey Kızı Atlıases Fatma Hanım'ın İbrahim ve Halil başta olmak üzere Lale Devri'nin ve Patrona Halil isyanının hemen bütün aktörleriyle kesişen aşk ve macera dolu hayatı; külhanbeylerinin ortaya çıkışı, ayinleri ve argosu... Reşad Ekrem Koçu'nun kıvrak kaleminden.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

ISBN 978-605-09-3557-8

9 786050 935578

sertifika no: 11940

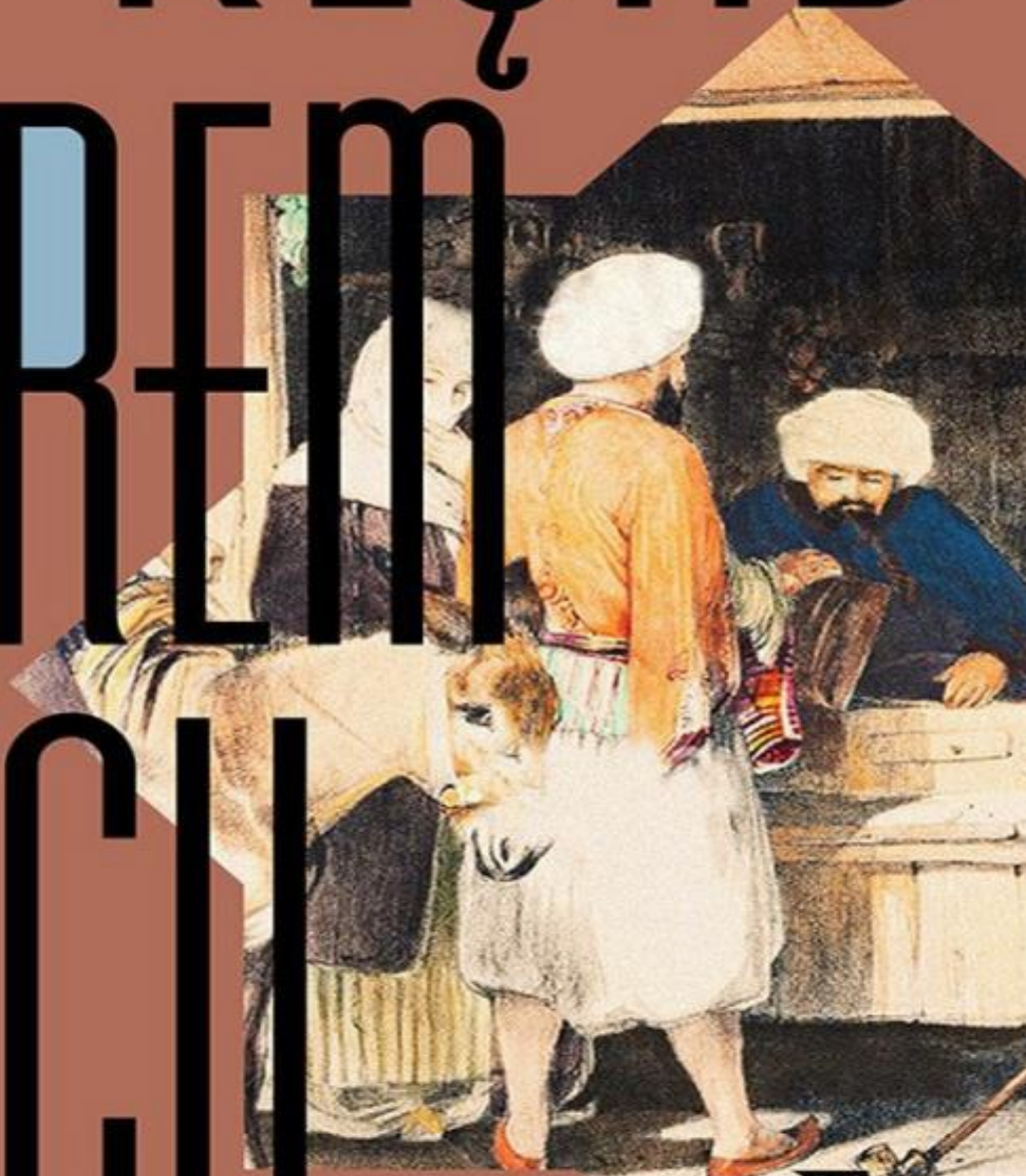
Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 24

DK DOĞAN KİTAP

Tarihimizde Garip Vakalar

REŞAD EKREM KOÇU

DK

Tarihimizde Garip Vakalar

Reşad Ekrem Koçu

Doğan Kitap (1951)

Derecelendirme:

Etiketler: Tarih, Araştırma

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü... Osmanlı tarihi kimi eğlenceli, kimi dokunaklı nice garip vakalarla dolu: Dalkavukların hayli ayrıntılı fiyat tarifesinden "Maymun fuhşa alet olur" diye biçare hayvanları astırarak idam ettiren "Maymunkeş" Abdülkerim Efendi'ye, Kaşıkçı Elması'ndan bahriyelilerin maaşlarının gemi enkazı olarak ödenmesine, başına içi saman, talaş, hasır parçaları veya ziftli paçavra dolu bir kap koyup tutuşturarak padişaha "ateş istidası" veren dertlilerden devlet memurlarının yazlık evlerine gidiş tarihlerini düzenleyen "yalıya çıkma nizamı"na, mezarında başı kesilen şehzadeye varıncaya kadar pek çok garip vaka. Reşad Ekrem Koçu'nun bilgilendirirken eğlendirmeyi de ihmal etmeyen usta kaleminden.

TARİHİMİZDE GARİP VAKALAR

Reşat Ekrem KOÇU

REŞAD EKREM KOÇU TARİHİMİZDE GARİP VAKALAR

DALKAVUKLAR Bugün dalkavukluk bir ruh ve tıynet meselesidir; iş, meslek olmaktan çıkmıştır. Tanzimattan evvelki devirde ise, dalkavuklar, kâhyaları, nizamnameleri ve narhları olan bir esnaf zümresi idi. Top kapı sarayı arşivinde Birinci Mahmut devrine ait kime hitab ettiği belli olmıyan bir arzuhal bulunmuştur ki bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

- Devletli, inayeti i, merhametli efendim,

- Kimsesiz dalkavuk kullarınızın arzuhalidir: Her sene Ramazanı Şerif geldiğinde, İstanbulda, davetli davetsiz iftarlara gideriz; ülemanın, ricali devletin ve sair büyüklerin, mevki sahiplerinin sofralarında çeşitli nefis yemekler, şerbetler, türlü türlü reçeller, tavukgöğüsleri, el m a spa reler, helvalar, kaymaklı baklavalar, ekmek kadayıfları, süzme aşureler, hoşaflar yer ve içeriz; üstüne göbek tütünü ve kahve ile ikram görürüz. Lâkin içimizde bazı terbiyesizler bulunup edebe uymıyan hareket ve tavırlariyle velinimetlerimiz efendilerimizi gücendirmekte, zararı da hepimize dokunmaktadır. Dalkavukluk sağlam bir , nizama bağlanmazsa cümlemizin açlıktan öleceğimiz âşikârdır. Kadîm nizam ve kanuna göre yeniden bir nizama bağlanmasını, uygunsuzların içimizden tard edilmesini, tavır ve hareketleri hepimizin makbulü olan Şakir Ağanın cümlemize kâhya tayin olunmasını ve eline memuriyetini bildiren bir kıt a ruhsatname ihsan buyurulmasın niyaz ederiz. Emir ve ferman devletli, inayetli efendim Sultanım haz retlerinindir.

Dalkavuk kulları Bu kıymetli vesikanın altına da şu şayanı dikkat satırlar yazılmıştır:

- Dalkavuklar kibar ve rical huzuruna girdiklerinde, etek öperler. Oturacakları yer, trabzan yanındaki küçük minderdir. Vazifeleri, hane sahibi olan zatın mizaç ve tabiatına uygun şekilde

konuşmak, meclise neşe vermek, keder verici sözlerden, zikri müstekreh tabirlerden ve küfürlerden gayetle sakınmaktır. Hane sahibi ne söylerse fevkalâde yardakçılıkla tasdik edecekler ve asla aykırısında söz söy lemiyeceklerdir. Verilen ihsanı gizlice alacaklardır, verilen paranın çokluğu ile meslekdaşları arasında öğünmeyeceklerdir. Yine bu vesikada bulunan bir

- dalkavuk narhı ndan, dalkavukluğun sadece söz ile bir velinimete yardakçılık olmadığını öğreniyoruz. Dalkavuk, vücudünü de eğlence âleti yapmış bir zavallı, bir biçaredir; hatta dalkavukluk tehlikeli meslektir. Yapılacak çeşitli eğlencelere göre dalkavuklara konulacak narh da şudur: Dalkavuğun burnuna fiske vurma fiske başına 20 para Başına kabak vurma 30 Yüzünü tokatlama tokat başına . . . 30 Oturduğu minderden ve setten aşağı yuvarlama .... 30 para 180 Merdivenden aşağı yuvarlama . ...

Bir yeri incinir, kınhrsa tedavi ve cerrah parasım lâtife eden verir.

Çıplak başına tokat atma tokat başına .

Elinde beş on kıl kalmak ve dişlerini leylek gibi çatırdatmak şartiyle sakal zelzelesine . ... Sakal boyamasına . . . . 60 Sakalının yarısı veya cümlesi arpa boyunca kırkılırsa, lâtifeyi yapan dalkavuğun üç aylık nafakasını verir. Bu nafaka ayda 30 kuruştan 90 kuruştur.

Dalkavuğun kafasına iri bir yumruk indirme yumruk başına . ... Ellerine ve ayaklarına domuz topu bağlama Yüzüne mürekkep ve kömür ile kara sürme Kuyruğu dışarıda kalmamak üzere bir fındık sıçanını ağzının içine kapatma . . Sakız dolabı bostan dolabı na bağlanarak su içinde bir miktar durdurulmak şartiyle bostan kuyusunda bir devrine 600 Bu lâtife birden fazla her devir için ayrıca 100 para verilir. Dalkavuk boğulur ölürse cenaze masrafı lâtifeyi yapana aittir.

Bir tarafının özengisi olmıyarak haşarıca bir hayvana bindirilip temaşasından hoşlanıhrsa .... 300Bir salkım üzümün sapı ile beraber yedirilmesi Bu vesika gösteriyor ki, eski dalkavuklarla zamanımızda dalkavuk kelimesinden anladığımız mâna ne kadar ayrı şeylerdir.

Müverrih Peçevîli İbrahim Efendi de, dalkavuklara, şaklabanlara fevkalâde düşkün olan Üçüncü Murad ın hal tercümesinden bahsederken şirin bir fıkra nakleder; müverrihin ağzından dinleyelim:

- Maskaranın biri şetaret ve maharetini gösterip de ihsanım alacağı sırada

- Yok Hünkârım !.. Bugün al tm istemem, yüz değnek isterim der. Padişah sebebini sorunca:

- Hele ellisini vurdurun da o zaman sorun der! .. Padişah emreder. Maskarayı falakaya yıkarlar.. Değnekler elli olunca herif:

- Durun!.. der, bir ortağım vardır, ellisini de ona vurun!.. Ortağının kim olduğunu sorarlar:

- Beni her gün davete gelen Bostancı, Padişahımızın ihsanını alıp giderken:

- Seni ben çağırdım, yarısı benimdir diye paranın yarısını elimden zorla alır, bugün de değneğin yarısı onun hakkıdır! der. Padişah gülmekten katılır, maskaraya mutad ihsanının iki mislini verir, Bostancıyı da elli değnek için falakaya yatırırlar.MAYMUNLARIN İDAMI

Eski yelken ve kürek devri gemiciliğinde, her gemide birkaç tane talimli maymun bulunurdu. Bunlar, açık denizde gemilerin direklerinin tâ tepesine tırmanarak korsan gözcülüğü yaparlardı; gayet keskin olan gözleriyle ufukta bir gemi gördükleri zaman bağırarak haber verirler, gemiciler de bir kor san çengine hazır

bulunurlardı. İstanbulun yelken, halat, makara, kürek, zift, varil. lenger.. hulâsa bütün gemi teçhizat ve levazımının satıldığı yer Gala tada, iki köprü başı arasındaki saha idi. Gazi köprüsü başında Sokullu Mehmed Paşa camii Azap kapısı camii civarında da bir sıra maymuncu dükkânları vardı; tersane gemileri ve sair tüccar gemileri için talimli maymunlar burada satılırdı. Üçüncü Muradın hacası Abdülkerim efendi gayet mutaassıp, asabi, her aklına geleni yapan, Padişah üzerindeki nüfuzuna dayanarak hiç kimseden korkmı yan bir adamdı. Güzel konuşur, camilerde vaaz ettiği zaman dinleyicileri kendisine meftun ederdi. Bir gün, hoca efendi bir kitapta

- Maymun fuhşa âlet olur diye bir bend okumuş, asabiyetinden ateş kesilmişti; hemen arkasına binlerce insan toplayarak Azapkapısı çarşısına gitmiş, maymuncu dükkânlarını basmış, ne kadar maymun varsa yakalatıp biçare hayvanları oradaki ağaçlara astırarak idam ettirmişti. Halk ta pek haklı olarak bu mutaassıp hocaya

- Maymunkeş lâkabım takmıştı.

TIRNAVA CADILARI

Cadıya, gulyabaniye, hortlağa inananlar dünyanın her tarafında her zaman bulunur. Hüseyin Rahmi merhum bu korkunç mevzuu mizah edebiyatımıza mal etmişti. Zamanımızda da gazeteler perili, cinli evlerden, geceleyin taşlanan pencerelerden bahsederler, arası çok geçmez, bu cinlerle perilerin huysuz ve geçimsiz komşular ve bir takım külhanî serseriler olduğunu öğreniriz. Tarihimizde garip vak a lara ve pek tuhaf ve hatta tüyler ürpertici batıl itikatlara rastlanır. Bakınız, Bulgaristanın Türk idaresinde bulunduğu zamanlarda Tımava kadısı Ahmet Şükrü Efendi hükümet merkezine gönderdiği resmî yazıda neler anlatıyor! Bu mektup Hicrî 19 Rebiül âhır 1249 Milâdî 1833 tarihli olup devletin resmî gazetesi olan Takvim i Vekâyiin

69 uncu nüshasında neşredilmiştir; bugünkü yazı dilimize çevirerek okuyalım:

- Tımavada cadı türedi. Gün battıktan sonra evlere musallat olmağa başladı. Zahireye dair un, y?ğ, bal gibi şeyleri birbirine katar ve kâh içlerine toprak karıştırır. .. Yüklüklerde bulduğu yastık, yorgan, şilte ve bohçaları didikler, açar ve dağıtır ... insanların üzerine taş, toprak, çanak ve çömlek atar... Hiç kimse bir şey göremez ... Birkaç erkek ve kadının da üzerine saldırmış ... Bunlar çağırıldı, soruldu: Üstümüze sanki bir manda çökmüş sandık, dediler ... Bu yüzden iki mahalle halkı evlerini bırakıp başka tarafa kaçtılar... Kasaba halkı bunların cadı denilen habis ruhların. eseri olduğunda ittifak etti. .. İslimye kasabasında cadıcılık ile tanınmış Nikola ismindeki adam Tırnavaya getirildi ve sekiz yüz kuruşa pazarlık edildi. Bu adamın elinde resimli bir tahta vardı, mezarlığa gider, tahtayı parmağının üzerinde çevirir, resmi hangi mezara bakarsa cadı o mezardaki ruhu habis imiş ... Büyük bir kalabalık ile mezarlığa gidildi. .. Resimli tahtayı parmağında çevirmeğe başlayınca resim, sağlıklannda yeniçeri ocağının kanlı zorbalarından olan Tetikoğlu Ali Alemdar ile Apti Alemdar denilen iki şakinin mezariarına karşı durdu ... Mezarlar açıldı. .. Cesetleri yarım misli büyümüş, kılları ve tırnakları da üçer, dörder parmak uzamış bulundu... Gözlerini kan bürümüş, gayet korkunç idi. Mezarlıktaki bütün kalabalık bunu gördü.. Bu adamlar, sağlıklarında her türlü fesadı irtikâp etmiş, ırza, namusa, mala tecavüz etmiş, adam öldürmüş, ocakları lâğvedildiği zaman her nasılsa yaşlarına riayet olunarak cellâda verilmemiş, ecelleriyle ölmüşlerdi... Sağlıklarında yaptıkları yetişmemiş gibi şimdi de halka ruhu habis olarak musallat olmuşlardı.. Cadıcı Nikola nın tarifine göre bu gibi habis ruhları defetmek için cesetlerinin göbeğine birer ağaç kazık çakılır ve yürekleri kaynar su ile haşlanır imiş ... Ali Alemdarla Apti Alemdarın cesetleri mezarlarından çıkarıldı... Göbeklerine birer ağaç kazık çakıldı ve yürekleri bir

kazan kaynar su ile haşlandı, fakat hiç tesir etmedi. Cadıcı bu cesetleri yakmak lazım, dedi. Bu hususta şer an da izin verilebileceğinden ruhsat verildi... Ve iki yeniçerinin mezarlarından çıkarılan cesetleri mezarlıkta yakıldı ve çok şükür kasabamız da cadı şerrinden kurtuldu ...

KAŞIKÇI ELMASI

Dünyanın tanınmış elmaslarının birer tarihçesi, macerası vardır. Bu arada bazıları kanlı ve uğursuz olarak meşhurdurlar. Türk hâzinesinde Kaşıkçı Elması diye anılan kıymetli taşın hikâyesini, on sekizinci asrın müverrihlerinden Raşit, şöylece nak l e diyor

- 1669 yılında İstanbulda Eğrikapı çöplüğünde dolaşan baldırıçıplak takımından bir adam bir yuvarlak taş bulur.. Bir yaymacı kaşıkçıya giderek üç tahta kaşığa değişir... Kaşıkçı götürür, bu taşı bir kuyumcuya on akçaya satar. Kuyumcu taşı arkadaşlarından birine gösterir; kıymetli bir elmas olduğu anlaşılınca beriki sus payı ister ... Aralarında kavga çıkar ... Mesele Kuyumcubaşıya akseder. Kuyumcubaşı kavgacıların eline birer kese akçe vererek taşı alır... Fakat bu sefer de vakayı Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa duyar, taşı kendisi için satın almağa hazırlanırken mesele Padişaha akseder. Dördüncü Mehmet, Bir Hattı Hümayun ile elması Sarayı Hümayuna getirtir ve Saray elmas traşına verilir. Eğrikapı çöplüğünde bulunan taş işlenince meydana 48 kratlık nadide bir elmas çıkar ... Kuyumcubaşıya Kapıcıbaşılık rütbesiyle bir kese bahşiş ihsan olunur.

Kaşıkçı Elmasının Eğrikapı çöplüğüne nasıl düştüğü tarihin bir sırrı olarak kalmıştır.

MAAŞ YERİNE GEMİ ENKAZI

İmparatorluğun son devirlerinde, bilhassa İkinci

Abdülhamit zamanında ve Meşrutiyette memur maaşları her ay muntazam olarak verilmezdi. Maaş çıkması bir mesele, memurlar için adeta bir bayramdı; memurların çoğu maaşlarını sarraflara faizle kırdırır, sıkıntı içinde yaşarlardı. En küçük bir kâtîpten vezirine kadar sarrafa borcu olmıyan memur yok gibiydi; Devlet ricalinin hususî sarrafları vardı ki hepsi bi lâistisna gayrimüslim; Rum, Ermeni ve Yahudi olan bu sarraflar muazzam servet ve malikâneler, kâşaneler sahibi olmuşlardır. Sultanların ve Şehzadelerin tahsisatı da memur maaşları gibiydi. Maaşların muntazam verilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile başlamış ve Cumhuriyet devrinde de, Atatürk ün asil bir direktifi ile, bir adım daha ileri gidilerek peşin maaş usulü tatbik edilmiştir, bu da muhakkak ki devlet idaresinde bir asaletin ifadesidir.

İkinci Abdülhamit zamanında, bir ara, iki büyük ve eski harp gemisi, üç anbarlı Mahmudiye gemisi ile bir askerî nakliye gemisi olan Taif vapuru kadro dışı edilmiş ve tersanede bozularak ahşap ve demir enkazı ayrılmıştı. Bahriye Nazırı Hasan Paşa da o devrin nüfuzlu simalarındandı, Maliye hâzinesinde para olmadığı için bu iki geminin enkazını, bir müddet, bahriye erkân ve zabitammn çıkmıyan maaşlarına karşılık olarak kullanmıştı. Zamanımızın maaş bordroları yerine maaş kâğıtları kesilir, Nazır Hasan Paşa da bu kâğıtların altına meselâ:

- Maaşına karşılık Taif vapurundan SOO okka enkaz verile diye yazardı. Nazırdan bu emri koparanlar sevinçten âdeta uçarlardı; hemen enkazcılara koşarlar, maaş kâğıdını derhal paraya tahvil ettirirler, o adamlar da tersaneye gelerek topladıkları maaş kâ ğıtlannın tutarında Taif ve Mahmudiye enkazım kaldırırlardı!

- Görüp İşittiklerim ismindeki çok kıymetli eserinde bize bu hâtırayı nakleden Çankırılı Hacı Şeyhoğlu, Ahmet Kemal Bey, üç anbarlı Mahmudiye hakkında, belirsiz de olsa bir fikircik verecek

bir fıkra naklediyor:

- Çocuklarım, 1897 1898 Yunan harbinde zırh lılann çıkışını Unkapanı köprüsünden seyrediyordum. Tesadüfen .yanımda kısaca boylu, ak sakallı bir zat vardı. Bu zat, bir aralık kolumu çekerek ve Mesudiye zırhlısını göstererek:

- Aman kaçalım!...

Şimdi gemi köprüye çarpacak! dedi. Halbuki Mes udiye zırhlısı henüz Ayvansaray önlerinde idi, beni çeken ihtiyar: Hey gidi günler hey!.. dedi.

- Biz, on dört kişi bir tarafta, on dört kişi diğer tarafta üç anbarlı Mahmudiyenin dümenini kullanırdık... Bunlar, dümeni parmakla idare olunur gemiyi kullanamıyorlar! .. dedi. Ve ihtiyarın dediği çıktı. .. Mes udiye köprünün açılmış geçidini tutturamadı, köprüye gümbür gümbür bindirdi. ..

TERSANE MANDALARI

Tersane havuzlarına gemi alınınca, havuzların suyu, makinelerle değil, gayet büyük bostan dolap lariyle boşaltılırdı; havuzların yanıbaşında bulunan bu dolaplara da

- Havuz dolabı adı verilirdi ve dolaplara mandalar koşulurdu. Dolaplara da kadimden beri Kürt neferler nezaret ederdi, bunlara

- Mandacı , ağalarına da

- Manda Ağası denilirdi. Tür kiyede mükellefiyeti askerîyenin kabulünden çok sonraları dahi tersanede bu dolaplar ve mandalar kullanılmıştır. Vatandaşlara askerlik mükellefiyetinin kabulünden sonra, kur ası tersaneye düşen efrattan bedel verecekler için, para bedeli yerine mandalı bedel kabul edilmişti; yâni askerliğini bahri yede yapacak olan bedelliler,

kendi yerlerine havuz dolaplarına bir manda gönderirlerdi. Sahibinin yerine hizmet müddetini dolduran mandaların boynuzları yaldızlanır, terhis kâğıtları da sıkalı kordonlarla boynuzlarının arasına asılır, sahibine merasimle teslim edilir, kasabasında, köyünde de, davul zurnalı bir merasimle karşılanırdı...

ATEŞ İSTİDASI

Feryadı gökyüzünü tuttu denildiği gibi, görülen haksızlık ve zulümden bizzat padişaha şikâyet edebilmek için, huzura çıkamıyanlar son bir çareye başvurmuşlardı. Padişahın sahilsaraylardan birinde pencere önünde oturması gözlenir ve hemen bir kayık ile denize açılarak, içinde saman, talaş, hasır parçaları veya ziftli paçavralar bulunan bir kab baş üstüne konulup tutuşturulur; bu:

- Padişahım, her taraftan gördüğüm haksızlık ve zulüm ile artık başımda ateş yanıyor. Son ümidim şendedir, sana sığınıyorum, fakat beni senin yanına sokmuyorlar! demektir. Bunu gören padişah derhal şikâyetçiyi huzuruna getirtir, derdini dinleyerek ica beden emirleri verir. Ateş istidasının en parlak ör neği, Naima Tarihinin dördüncü cildinde 1648 yılı H. 1058 vak aları arasında kayıtlıdır ve Sultan İbrahim saltanatının son günlerine rastlar: Yedi tane İng il iz tüccar kalyonu, Galata önünde derya ortasında ak bayraklar çekip bütün mürettebatı güverte üzerine dizilir, başlarında birer bakraç zift yakıp bağrışmağa başlarlar. Derhal saraydan adam gönderilip dertlerinin ne olduğu sorulur. Meğer getirdikleri maldan evvela ticaret muahedesiyle tesbit edilen yüzde üç yerine yüzde altı gümrük resmi alınmış. Sonra satın alınan takriben 15.000 kuruşluk mallarının bedeli ödenmediği gibi, gemi kaptanlarına limanı derhal terketmeleri de emro lunmuş ...

- Bu mezal i m üzerimizden ref buyurulsun, yahut

sefinelerimizle umumen ateşlere yanarız demek isterlermiş . Bunu öğrenen Sultan İbrahim, hemen Çavuşbaşı Ağayı Sadrâzam Hezarpâre Ahmet Paşaya göndererek İngilizlere yapılan haksızlığı tamir ettirmiş.

YALIYA ÇIKMA NİZAMI

Tanzimat devrine kadar, devlet erkanı ve ricali ve İstanbul ayanı ve kibarı, yazın, kendi mülkü olan veya kira ile tuttukları yalılara canlannın istediği zaman taşınamazlar ve mevsim sonu, keza canlarının istediği zaman şehirdeki konaklarına dönemezlerdi. Hükümet, herkesin, o yazı, Boğaziçinin hangi köyünde veya Halicin hangi tarafında oturacağını evvelden öğrenir, o yılın havalarına göre, nihayet bir gün yalılara göç müsaadesi çıkardı. Şehre dönüşte de aynı usül tatbik edilirdi. Bu izinler çıkmadan hiç kimse yerinden kıpırdayamazdı. Her yıl sayfiye mevsimi için, Payitahtın sahillerini muhafazaya memur Bostancıbaşı Ağa tarafından Haliç ve Boğaziçi sahillerinin bir defteri tanzim edilirdi.

- Bostancıbaşı defteri denilen bu defterlerin sahife leri altın yaldızdan çizgilerle dama tahtası gibi kutu kutu bölünmüştü; liman ağzında Yalı köşkünden Eyyubun ötesinde Bahariyeye; karşı tarafta Karaağaçtan Rumeli kavağına; Anadolu yakasında da Anadolu kavağından Haydarpaşaya kadar yalı, ev, dükkan, kayıkhane, cami, mescit, iskele, bahçe, arsa ve ilh... ne varsa, sırası ile her birine bir kare tahsis edilmiş, meskenlerin sahipleri, kirada ise sahipleriyle beraber kiracıları yazılırdı; örnek olarak, Üçüncü Selim zamanında Hicrî 1206 yılında tanzim edilmiş Bastancıbaşı defterinden birkaç satır okuyalım: ,

- Beykoz iskelesi, yanında Mustafanın hanesi, yanında Hacı oğlu Ahmedin yalısı ve arsası, yanında Lâz Hüşeyinin yalısı, yanında sabık Istanbul Kadısı Hamamî Zade Efendinin yalısı, yanında Merhaba Zade oğlunun yalısı, yanında Odabaşı Zade

oğlunun yalısı, yanında îmamzade Emin Efendi kullarının yalısı, yanında kireççi taifesinin odaları ve fırınları, yanında Sultaniye bahçesi ve Bostancılar ocağı, yanında Beyşehirli Yahya Bey kullarının yalısı, yanında îsmail Ağa kullarının köşkü ve kayıkhanesi, yanında İncir karyesi camii şerifi, yanında iskele... Padişahlar, yazın saltanat kayığı ile deniz tenezF. zühüne çıktıklarında dümende Bostancıbaşı dururdu; Hünkâr merak edip şu yalı kimin diye sordu mu, Bostancıbaşı önündeki defterden:

- Falan kulunuzun yalısı, kiracısı filan kulunuz diye okuyuve rirdi. Yahut Padişah defteri önünde bulundurur, merak ettiği yeri kendisi okuyup öğrenirdi.

Tanzimattan sonra yalılara çıkmak için bu izin külfeti kalktı, fakat Meşrutiyete kadar bazı kayıtlar, şartlar devam etti. Meselâ Abdülâziz zamanm .da, yazın Kadıköyünde oturan Şeyhülislâm Turşucu Zade Ahmet Muhtar Efendi, kendi kayığını bekleme yip halk arasında vapura binip Kadıköyüne geçtiği ve bu suretle

- Yüksek makamının şerefini koruyamadığı için azledilmişti.

ATA BÎNME YASAĞI

Tanzimattan evvelki devirde, îstanbulda Padişahtan başka ancak üç kişi, eğer ata tercih ederlerse arabaya binmek hakkına sahip idiler. Bu üç kişi de İlmîye sınıfının en yüksek simaları olan Şeyhülislâm, Rumeli Kazaskeri ve Anadolu Kazaskeri Efendiler idi. Vezirler, devlet ricali ve zata mahsus bahşo lunan bir imtiyaz ile akalliyet âyan ve eşrafı ancak ata binebilirlerdi. Onyedmci. asrın ilk yıllarına kadar ricalden sayılmayan memurin, serveti ne olursa olsun halk, büyük şehir içinde ata da binemezdi. Fıkra edebiyat tarihine geçmiştir.

Dini edebiyatımızın Süleyman Çelebinin Mev lûdî Şerifi gibi,

hem şairane hem âşıkane en yüksek eserlerinden

- Hilyci Peygamberi yi yazmış olan Hâ kani Mehmed Bey, bu şâheserini bitirdiği 1598 H. 1007 yılında yetmişini aşmış bulunuyordu. Vazifesi Babıâlî Kaleminde idi, konağı da Edirnekapı civarında idi. Eseri, saraydan en aşağı halk tabakasına varınca fevkalâde bir heyecan ile karşılandı ve şaire, sadaret makamı tarafından ne türlü bir mükâfata mazhar olmak arzusunda bulunduğu soruldu. Şair:

- Artık ihtiyar oldum, her gün Edirnekapı sına kadar yaya gidip gelmeğe kudretim kalmadı, müsaade buyurulursa hayvan ile gidip gelsem cevabını verdi. Halbuki Hâkanî Mehmet Beyin rütbesinde bir memurun ata binmesi yasaktı, şairin hatırı için devlet nizamını bozmadılar, hükümet Babıâli civarında bir ev alıp şaire hediye etmeyi tercih etti ve arzusunu bu yoldan yerine getirdi. Fakat bir müddet sonra, Müslümanlar hakkındaki şehir içinde ata binme yasağı kaldırıldı.

Onyedinci asır ortalarında, bir sinir hastası olan Sultan İbrahim de İstanbul şehrinin içinde arabayı yasak etmişti. Bir gün bir üfürükçü hocaya okunmağa giderken yolda bir arabaya rastladı; fevkalâde sinirlendi ve bu basit zabıta vak asından Sadrâzamı mesul tuttu; Sadrâzam Salih Paşayı, ki, değerli, namuslu bir vezirdi, gittiği üfürükçünün evi ne çağırttı ve gözünün önünde bîr kuyu ipi ile boğ durttu.

ESKİ ZAMAN AŞÇILARI

Dükkânlarının iç manzarasının nasıl olduğu, ne tarzda döşenip dayandığı, hizmet âdabının ne olduğu katiyetle tesbit edilemiyen en eski aşçı dükkânların dan keyif ve insafa kalmış porsiyon usulü yerine uzunluk, ağırlık, sayı ve lokma hesabı ile yemek verildiğini muhtelif devirlere ait narh defterlerinden öğreniyoruz. Bugün bize tuhaf gelir ama, meselâ Sultan İbrahim

zamanında 1640 Hicrî 1050 yılında tanzim edilmiş narh defterine göre, o devirde şiş kebabı arşın üzerinden; yahni, kuşbaşı kebap, pilâv tartı ile ve lâhna dolması sayı ile satılmaktadır, işte defterin aşçılara ait olan bendi: Koyun yahnisi okkası İS akçe Sığır yahnisi okkası 9 Halis koyun etinden kâfte on dirhemi 1 Lâhna sarması 20 tanesi . . . . 1 C iğer kebabı 40 büyük lokması . . 1 Pirinç pilâvı 10 dirhemi 1 Şiş kebabı yarım ziralık bir şiş dolusu 1 SİLÂHLANMA VE SİLÂH YASAĞI Türklerde silâh taşımak yiğitliğin şâmndan sayıldığı için asırlar boyunca, uygunsuz takımı tarafından taşınmış dahi olsa, bir silah yasağı düşünülmemişti. İlk mühim silah yasağı, ondokuzuncu asır başında, İkinci Mahmut zamanında bu Padişahın has mutemedi Hâlet Efendinin ikbal devrinde konmuştur.

Hâlet Efendinin kötü siyaseti, devletin başma Mora ihtilâlini dalarnıştı 1820 Hicrî 1236 yılında, İstanbul Rumlarının ayaklanarak Müslümanlan katliâm edeceği rivayeti çıktı, hükümet büyük bir tedbirsizliğe düşerek, silah taşıyagelenlerden maada bütün İstanbul Müslümanlarının silâhlanmasını emretti. Bu emir, büyük şehir halkını bir taraftan tüysüz oğlancıklara varınca silahlanan İstanbul halkının ipsiz sapsız uygunsuz takımı türlü rezalet ve kepazeliğe fırsat buldu. O devri yaşamış olanlardan Şâni Zate Ataullah Efendi, meşhur tarihinde manzarayı

- Ahvali Asitane başlığı altında şöyle tasvir ediyor:

- Ötedenberi garip hallerile tanınmış İstanbullular, bu sefer de, silahını bir nevi süs ve ziynet ve çocuk oyuncağı haline getir diler Gece ve gündüz, mahalle aralarında, i sokaklarda, iskelelerde, cami avluların da, hasılı her yerde ve boş yere, kestane fişeği gibi tüfek ve tabanca atmağa başladılar; İstanbul silah seslerile inleyip durdu ve silâh sesinden , bir kaza kurşununa kurban olurum korkusundan kendileri de serseme dönüp perişan oldular. Kaza

kurşunu ile kimi anasını, kimi arkadaşım, zevce veya hemşiresini öl dürdü; bu vesile ile huzla güruhu ise kasdi menfaatle kan döktüler. Bazı eşki ya sarraf evlerinin kapılarını kınp girdiler; böyle tecavüzlere uğrayanlar malını canına feda edip şikâyette bulunamazlardı; Unkapanı tüccarından Hacı Hal il Ağanın bir çuval içinde ve hammal sırtında sarrafına gönderdiği yedi bin beş yüz kuruşu Asma altında silâhlı hammallar tarafından çevrilip yağma edil di. Bir kısmı da dükkânlara girip:

- Sefere gideriz diye pabuç, c;:izme, elbise ve eşya Be zirgân hakkını helal eyle!. diye ellerini kollarını sal lıyarak çıkıp giderlerdi; dükkân sahiplerinden ağzını açanlar hemen katlolunurdn. İş bu hale dökülünce, ilk emrin tamamen aksi, bir silah taşıma yasağı çıkamıyacağından, sokaklarda, evlerde silâh atılması yas ak edildi. Uygunsuz takımının, soyguncu makulesinin takibi için de Yeniçeri Ağasına emir verildi.

Silâh heveslilerinin uçan takımının bu devirdeki kıyafetleri de pek tuhaftı, bu koPuk ve külhanî kıyafetlerinin en makbulü de Cezayir kesimi gemici esvabı idi: Ayakta ökçeli basık kırmızı sahtiyandan yemeni. .. Ayaklar ve baldırlar çıplak ... Beyaz kısa düz çağşırı; belde kırmızı şal kuşak, sırt ta beyaz dimi mintan ... Göğüs bağır açık... Eğer varsa göğüs per çimleri görünecek... Başta Cezayir işi kırmızı keçe külâh, üstünde oyalı grep ... Silah olarak mümkünse çifter çifter yatağan, hançer, tabanca ... Sağ omuzdan aşırtma atılmış kılıç... Gümüş ve altın saplı kamçı... Kız saçından yahut hayvan perçeminden örülmüş altın ve gümüş halkalı köstek ...

Bazı gençler de, bilâkis, gayet geniş ağlı çağşır giyerler, sünnet çocukları gibi, çağşırlarmın ağını tutarak yürürler; akıl ve iz an sahipleri ise, bu hallere sadece acı acı gülerler idi. VEBA SALGINI Tarih kaynaklarımızda devir devir büyük veba salgınları kayıtlıdır; bunların en müthişi 1812 Hicri 1227 de olmuştur.

Hastalık büyük şehirde o kadar korkunç bir hal almıştı ki, Padişahın emri ile sur kapılarına konulan gizli memurlar, bir günde, her kapıdan 50 60 ile 300 arasında cenaze çıktığını tesbit etmişlerdi, şehir içinde gömülenler hariçti. Zamanın gümrük emini tarafından tanzim edilen bir ilmühabere göre, bir buçuk ay içinde İstanbulda her gün 850 900 kişi ölmüş, ramazanda ise ölü sayısı 1200 e kadar çıkmıştı. Hastalığın en şiddetli hüküm sürdüğü semtler, bilhassa ayak takımının, bekar taifesinin kalabalık olduğu Tahtakale, Yemişden Bahçekapıya kadar olan sahil parçası, Galata ve Üsküdar dı, buralardaki bekâr odaları birer veba yuvası halindeydi. Aslında, aynı zamanda birer fisküfücür ve haşarat yatağı da olduğundan, hüküm et ilk tedbir clarak bu bekâr odalarının yıktırılmasını emretti, odalar bir gün içinde yıkıldı, bu işe memur olanlar, tüyler ürpertici manzaralarla karşılaştılar: Ölenlerin çoğu, ayakdaşları tarafından sokaklarda yıkanıp birer tahta parçası üzerine konularak götürülüyordu, yıkılan odalarda, unutulmuş, kokuşmuş yüzlerce ölü bulundu, bunların arasında da bir çok uygunsuz gençler, fahişeler, bu fahişelerin beşikte çocukları görüldü. Bahçekapısında bir sokak vardı ki, büyük şehrin has mânada bir batakhanesi idi ve halk ağ zında

- Melek girmez sokağı denilirdi ki, bu müthiş vebadan sonra devrin Padişahı İkinci Mahmut bu sokakta bir cami yaptırmış, adını

- Hidayet Camii koymuştu.

Salgın sırasında Padişah, Beşiktaş sarayında bulunuyordu, ikindi namazlarına Ayasofyaya gelirdi; Padişahlar kadın cenazesinde namaza durmazlardı,

- hastalığın def ine sebeptir diye rica olundu, Sultan Mahmut üç dört defa Ayasofyada cenaze namazı kıldı ki bir seferinde 19 erkek, 8 kadın ve il kız ve oğlancık olmak üzere 38

cenazenin namazı kılınmıştı. Yakınlarından bazı kimselerin tavsiyesi ile, hastalığın def i için, Sultan Mahmut, yatsı namazından sonra minarelerden yüksek sesle

- Sû rei Ahkaf okunmasını emretmişti; bunun üzerine halk dehşet içinde kaldı. Ramazan bayramında ise, bayramlaşmak münasebetiyle halkın birbiriyle ihti lâtı arttığından, hastalık tüyler ürpertici bir hal aldı, bayram ertesi günlük ölüm vak alan 3000 e kadar çıktı; ulemadan bir kısmı, padişaha müracaat ederek:

- Sûrei Ahkaf Ad kavminin helak olacağını haber verir, böyle günlerde okunması gazabı ilahiyi mucibdir dediler, emir geri alındı, hatta geri alınmakla da kalmmıyarak, evlerde dahi Kur an okunurken bu sûrenin okunmaması emredildi.

Yine bu 1227 Ramaz anında geceleri bekçilerin davul çalması, mâni ve türkü okuma sı, kahvehanelerde tavla, dama ve satranç ve sair oyunlar oynanması, meddahların hikâye nakletmesi yasak edilmişti.

YENİÇERİ REZALET VE ZORBALIKLARI

Yeniçeri ocağının zaptı bozulup da hemen bütün İstanbul esnafı ve bu arada büyük şehrin baldırı çıplak haşeratı ocağa kaydedildikten sonra, şehrin asayiş ve inzibatından mes ul yeniçeriler, türlü rezalet, şenaat, ırz ve namus tecavüzleriyle, hatta şekavetle İstanbulun altım üstiine getirdiler ki yerinde tâbiri ile bu azgınlıklarımn en taşkın devri de, Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mah mudun zamanı oldu ve ocaklarının kanlı bir şehir muharebesiyle yıkıldığı, imha edildiği güne kadaı devam etti. Bugünkü polis karakolları, içinde türlü kepazeliğin göz göre göre yapıldığı yerler halini alınca, halkın, Allahtan başka sığınacak yeri kalmadı. Bu müthiş devirde, birkaç ay kadar, Alemdar Mustafa Paşa

- Kırcalı askeri denilen Rumeli ayanlarının milisleriyle şehre

hâkim olup yeniçerilerin go zünü yıldırmış, rezaletleri ayyuka çıkmış bâzı yeni çeri eşkiyasını amansızca tepelemiş,

- Sekban adiyle yeni bir asker ocağı kurmuş, fakat, kendi gafle: ve gururu yüzünden yeniçerilerin ânî bir baskınma uğrıyarak ateşe verilen Babıâlide intihara mecbur olmuş, meydan gene yeniçerilere kalmıştı.

Yeniçeri kolluklan: Eskiden, bir kolluk önünden ulemâdan, vüzeıû dan biri, veya semtin sevilmiş, sayılmış bir siması geçince, kolluk çorbacısı veya neferleri, eğer kapının önünde iseler, ayağa kalkıp hürmetle selâm verirlerdi. Bahsettiğimiz tuğyan devrinde ise, kolluk önünde iskemleler atıp oturan veya hasırlar serip üstüne lâübaliyâne uzanıp yatan yeniçeriler, sabahtan akşama kadar tambura çalarlar, mâni ve destanlar okurlar, gelip geçene ayağa kalkıp selârn vep rnek şöyle dursun, bilakis alay ederlerdi. Hatta, akşam karanlığında ve geceleyin kolluk önünden geçmek g afl etin i gösteren erbabı namusu:

- Senden şüphelendik, buralarda ne dolaşırsın, üstünü arıya cağız! diye cebren ve kahren içeri alıp, saat ve kese ve çubuk gibi kıymetli eşyas1 varsa alırlardı: soyulan biçare, bunu halasının fidyesi bilip ağzını açmadan giderdi. Kendi mıntakaları içinde oturan Müslim ve gayrimüslim tüccarlar ise kolluk hara c ın a bağlanmışlardı. Elinden kan çıkan, doğraca kolluğa iltica eder, onlar da:

- Bu delikanlı yoldaşımız dır, maktulün diyetini ortamızın vakıf akçesinden veririz derler, maktul tarafım da, kabul etmem di yemiyeceği için, birkaç yüz kuruşla dâvalarından vazgeçirtirler, himaye ett ikl eri katili ise, kudreti ölçüsünde soyarlardı. Paskalya ve saire yortu günlerinde, zengin Hıristiyanların yolunu çevirip izzet ve ikram ile kolluğa alırlar, rakı ve şarap ikram ederler, kendileri de Hazreti İsa aşkına kadeh devirirler ve arkasından bezirgânın önüne bahşiş tabağını dayarlardı.

Balta asmak ve zorba dövüşleri: Yeniçeri zorbaları, İstanbul limanına gelen bütün mal ve erzak gemilerinin komisyonculuğunu, bıçaklarının kuvvetiyle inhisarları altına almışlardı. Limana bir gemi ge 1 di mi, açıkta demir attı ise san d alla gidip, bir iskeleye p a l a ma r verdi ise hemen gemiye atlayıp, kahvehane kapılarına konulanların eşi, mensup olduğu ortanın nişanını ve kendi adını taşıyan bir levhayı geminin bumuna asardı. Geminin yükü ne olursa olsun, mal ve erzakın sahibi ve geminin kaptanı, tahliye ve satış işine karışamazdı, bu işi, kendi avanesiyle 9 zorba yapar ve tutar parasından dilediği arslan payını ahrdı, ki m se ağız açamazdı; gemilere asılan bu zorba nişanlarına

- balta denilirdi ki, bugün bile halk ağzında musallat olma yerine kullanılan

- balta olmak tabiri buradan kalmıştır. Geminin yükü tamaı çekecek kadarsa, bıçağına ve avenesine güvenen bir başka zorba, evvelce takılan baltayı indirir, yerine kendi nişanını a sar ve derhal oracıkta, kanlı bir kavga başlardı. Bir tarafın öbür tarafı sındırmasına

- bıçak altımdan geçirme denilirdi. Bazan da sırf külhanbeylik, itlik güdülerek, zorbalar arasında, bilhassa Galata da Hendek içinde, günü, saati ve şahitleri de tesbit edilmek suretiyle yatağanlar, palalarla, frenklerin düellosu gibi, yeke yek dövüşülürdü; bu dövüşlerin çoğu ölümle neticelenir, eğer taraftarlar kendilerini tutamıyarak ortaya atılırlarsa hakikî bir küçük muharebe olurdu.

Zorba küfeleri: İstanbulun yaş sebze ve meyve ticaretine musallat olmuş zorbalar, işi daha ileri götürmüşler, kendilerinin nişan ve işaretlerini taşıyan hususî küfeler yaptırmışlardı; bunları, büyük şehre sebze ve meyve sevkeden Marmara iskelelerinden peyledikleri yerlere gönderirlerdi; bostan ve bahçe sahipleri, mallarını bu küfelere yüklerniye ve yeniçeri zorbasının

göndereceği para ile kanaate mecbur idilet . Hattâ bir seferinde, bir yeniçeri zorbası, Karamürselli bahçıvanlara pusula göndererek:. Mal şu kadar noksan çıktı, bu kadarı çürük çıktı, hamaliye ve kantariye masrafları şu tuttu, sair resimler ve küfelerimizin kirası bu kadar, bana daha şu kadar borcunuz vardır, diye yazmış, bahçıvanlar da, bu pusulayı ibret olmak üzere, Karamürselde kahvehanenin duvarına asmışlardı.

Tahmis zorbaları: O zamanlar, kahve, değirmende çekilmez, kavrulduktan sonra Tahmisteki büyük miri dibeklerde dövülürdü; saf kahveye nohut ve buna benzer şeyler katmamaları için, dibekçilerin başında her gün, ihtiyar yeniçeri ustalarından dört kişi bulunurdu. Tahmis dibeklerinde eşhasa ve kahvecilere ait her gün en az iki bin okka kahve dövülürdü; bu yeniçeri ustaları, ellerinde saf kahve ile gelenleri:

- Var dolaş, falan zaman gel! diye dibek başından zorla uzaklaştırırlar ve sonra getirilen saf kahveye yarı yarıya nohut katarlar, aradaki farkın kârını dibek çilerle paylaşırlaydı.

Semer devirmek: Yeniçeriler arasında, bir yoldaşın mensup olduğu bir ortayı bırakıp başka bir ortaya geçmesine semer devirmek denilirdi. Bu hal terkedilen orta yoldaşlarına karşı en ağır hakaret sayılır, semer deviren yeniçeri muhakkak öldürülür ve bu yüzden iki yeniçeri ortası arasında kanlı boğuşmalar olurdu. Meselâ Galata yeniçerilerinden 25 inci orta yoldaşlarından biri 1810 da, gene Galata nm muhafazasına memur 71 inci ortaya semer devirdiğinden Galata derhal karıştı, iki taraf mağaza, dükkân. ve depoların kepenklerini kırarak şarap, su ve yağ varillerinden, fıçılardan, dolu erzak çuvallanndan sokaklarda siperler yaptılar. Karşıdan silâh seslerini duyan İstanbul yeniçerileri de, taraftar bulundukları bu iki ortadan birine yardım için kayıklarla Galataya geçti; muharebe iki gün sürdü.

Kızıl bayram ve tulumbacılar: O devirlerde sık sık çtkan

yangınlardan birçoğunun da ocaklı eşkiya tarafından konulan kundaklarla çıktığı söylenir; zira her büyük yangın, bu gibi haşanlar ve haytalar için bir yağma vesilesi olurdu, bundan ötürü yangına kızıl bayram derlerdi. Yeniçeri tulumbacılanna gelince, yangınlarda, yalnız kendilerine fazla para ve bahşiş vaadeden zengin kimselerin konaklarını koruyarak ateşin yayılmasını önlemiye çalışmazlar, ateşten gayet uzak bir yeri beklerler de, göz göre göre ateş tehdidi altında bulunan bir fakirin çatısına hortum tutmazlardı. e külhanbeyleri: Bilhassa Fındıklı hamamı, Tophanede Kılıçali paşa hamamı, Galatada Buğuluca hamamı, Çeşme meydanında Sokullu Mehmet Paşanın yeşil direkli hamamı, Kasımpaşa büyük hamamı, Unkapanında Azepler hamamı, Hacıkadm hamamı, Küçükpazar hamamı, Tahtakalede Rüstempaşa hamamı, Bahçe kapıda Sultan hamamı, Yenicamide H as eki hamamı, Yıldız hamamı, Hocapaşa hamamı, Küçükağa hamamı, Şengül hamamı, Kadırga hamamı, Gedik paşa hamamı, Çemberlitaş Valde hamamı, Aksaray hamamı gibi çarşı ve pazar ortasındaki hamamlara kendini bilenler girmezdi. Gaflet edip girenler ya bednam olurlar, ya da başlarına bir belâ gelmeden çıkamazlardı; en hafiften kesesi ve saati muhakkak alınır, şikayete kalksa dayak yerdi. Bazılarının da şalı, çizmesi alınır; adamcağız aranacak olsa:

- Geldiğinde şalın yoktu ve yalın ayaktın! cevabını alırdı. Geceleri de, bu hamamların içi ve camekan odaları, bekâr uşakları tarafından iskân edilir, türlü sebeple, sık sık kanlı vak alar çıkardı. Bu hamam zorbalarıdır ki, tstanbulda ilk defa

- külhanbeyi unvanını almışlardır ve ilk külhanbeyleri de Gedikpa şa hamamının bekâr odalarından çıkmışlardır

CELLATLAR VE İDAM CEZALARI

Her devletin tarihinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu t a rihin d e de oıı binlerce suçlu veya masum insan, cellât

pençesinde can vermiştir; kimi, işle di ği cinayetin veya devlete ihanetinin cezasmı görmüş, kimi bir entrikanın, bir iftiranın, bir kinin kurbanı olmuş, kimi de kurunun yanı sıra yanmıştır; kimi bir kement veya s atırl a bir an da yok edilmiş, kimi işkenceler altında inim inim inletilerek öldürülmüştür.

Osmanlı devletinin resmi cellât teşkilâtı, bir cel lâtbaşmm idaresinde, sayıları devir devir değişen müteaddit cellâtlardan mü rekkepti ki hep si de aslen Kıpti idi: cellâtbaşı ile celi âtlar bostancıbaşı ağanın emrinde idi; idam hükmü bostancıbaşıya veril ir, o da, yerine göre bazan bizzat nezaret ederek hükmü yerine getirtirdi; eğer öldürülecek mühim bir şahıs ise idamda bostancıbaşı muhakkak bulu, nur, hükmü de cellâtbaşı, maharetine en çok güvendiği bir veya iki cellât ile infaz ederdi ki bunlara da

- cellât yamağı denilirdi. Bostancıbaşı ağa, sarayın en büyük zabitlerinden biri olup başlıca vazifeleri, emrindeki bostancı neferleriyle sarayın ve padişah ın şahsının muhafazası ile İstanbulun, Boğaziçi ile beraber bütün sahillerinin ve J i m anın emniyet ve inzibatına bakmaktı.

Siyasî mahkûmlar, yağlı kement ile boğulurdu; bazan, idam dan sonra başı,

- şifre denilen gayet keskin hususî bir ustura ile gövdesinden ayrılır, ya bir

- İbret taşı nın ü stüne konulur, ya da s arayın şehre açılan büyük kapısının,

- babı hümayun un önüne atılırdı. Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensibedilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlen d iği semtte, hattâ bazan girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle işkence ile öldürülürdü, Askerlerin, yan i sipahi veya

yeniçerilerin, başları kesilir, cesetleri, ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazan da; mahkûma gizli malını söyletmek için, idamdan evvel herhangi bir suretle cellâtlar eliyle işkence tatbik olunurdu. dam edilecek kimseler, ferman çıkıncaya kabar bostancıbaşı tarafından tevkif olunurdu, buna : bostancıbaşı hapsine verilmek denilirdi. Bostancı . ,aşı hapsinden sağ kurtulanlar pek azdır. Mesela Sadrâzam Rauf Paşa gibi ki, İkinci Mahmut:

- 0 Y,enç ve güzel başa kallavi pek güzel yakışıyor, kı , amam diye idam fermanım vermemişti.

İşkence .ile idamın üç korkunç şekli vardı: Çengel, çarmıh, kazık... Çengel, İstanbulda, Eminönün 1e idi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğ ; u kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller kon nuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayak an bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve son a birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazan derhal öl düiürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun ürerdi. Çengel cezasına eşkiya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptan paşalar donanma ile Akdeniz den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tu. up getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkiyaya ;e bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kollan ve bacakları açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlailır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçak ile oyularak buralara gaye t iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh, üzerindeki mahkûm ile beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun cam pek olup ölmezse, ıkşam üstü asılırdı.

Onyedinci asır ortasında asi Abaza Mehmet Paşanın İstanbulda tutu lan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla muhakkak öldüren bir ceza id!: Mahkûm keza çır çıplak soyulur, elleri ve ayaklan bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

Onaltmcı asır sonlarında, bostancıbaşılardan Ferhat Ağa, bir defaya mahsus olarak bir de

- top cezası icad etmişti: Suçlu, genç bir yeniçeri idi. bir imamın nikâhlı genç karısını kandırıp kaçırmış, kadının saçlarını keserek oğlan kıyafetine sokmuş, pervasızca bir müddet yanı sıra gezdirmişti. Uskü darda yakalandı. Tophaneye götürüldü. Ferhat Ağa, ;engeli, çarmıhı, kazığı az gördü, delikanlıyı çırılçıplak soydurttu, bilek, dirsek, diz ve ayak mafsallarım demir çekiçlerle kırdırıp zavallıyı yağlı paçavralara sararak bir havan topunun namlusuna gülle gibi tıktırttı, sonra topu ateşleterek havaya fırlattı, paramparça etti.

Mahkûmları söyletmek için cellâtlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: Us tura ile diri diri deri yüzmek, saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek cımbızla sinirleri çekmek, bir uzvun içine sonda gibi burgu sokmak, kaynar sudan soğuk suya vg soğuk sudan kaynar suya sokup çıkartmak, çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, Onyediiici asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sad razam Melek Ahmet Paşa nın kethüdası yani dahi. liye nazırı Gadde kethüdadır.

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman, kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmet

gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve aptes alıp iki rekât namaz kıl m a sı n a müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Meselâ Viyana bozgunundan sonra, Bel gradda idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra

- vücudum toprağa düşsün diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalım kendi eliyle kaldırarak cellâdın kemendi geçirmesi en yardım etmiş ve cellâda

- sanatım maharetle yap!.. demişti. Gene Onyedinci asır vezirlerinden Hezarpâre Ahmet Paşa ise, cellâdı karşısında görünce,

- vay kâfir kahpe oğlu!.. diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellât, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külahı da paşanın başına koyduktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellât gönderilip idam edilen siyasî mahkûmların, hükmün infazından sonra hemen daima başı, yolda bozulmaması için bal doldunılmuş bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbula getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve def nedilirdi.

Bir de ceIltitsız idam cezası vardı ki,

- recim taşa tutma denilirdi. İslâm şeriatına göre bir Hı ristiyanla münasebette bulunduğu katiyetle tesbit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılmaları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, yalnız tek bir kadın, bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultan ahmette, yılanlı sütun yanında recmedilmişti. Cellâtlar, kadını, kolları içerde ol a ra k göğsüne ka dar toprağa gömer, sonra halk tarafından taş yağmuruna tutularak linç edilirdi ki, eski

müverrihlerimiz, linç karşılığı

- keşkeş etme tabirini kullanmışlardır.

Osmanlı tarihinde en namlı cellâtIar, Onyedinci Asırda Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Aliden sonra başcellat olan Süleymandır. Evliya Çelebi, Kara Ali nin portresini şöyle çiziyor:

- Bu kolun ü s ta dı kamili Kara Alidir ki b azul a rını sıvayıp tigi âteştâbmı kemerine bendedüp, sair işkence edecek âletlerini kemerine asıp, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırıp, sair yamakları dahi âletle riyl e kemerlerini süsleyip yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki, neuzübillâh hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir adamlardır. Fakat, şairin şu sözü ne kadar doğrudur:

- Hükmi sultan olmaz ise gelmez hata cellâttan. Cellât mezadı: Bir mahkûm cellâda ve ril d i mi, esvabiyle beraber üzerinden çıkan her şey cellâtların bu eşyalar toplanır ve sene de bir. veya iki defa büyük bir mezat ile satılır, tutar bedelleri cellâtlar arasında taksim edilirdi. Buna

- Cellat mezadı denilirdi. Cellât mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellât elinde can verdiklerinden, bir uğursuzluk hakikî çok ucuza satılırdı, fakat cellât mezadından bir şey satın almak ta her kişinin yapabileceği şey değildi. Bazı devlet adamları, zenginler, pençesi ya kalarına yapışmadan üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara:

- Beni anar.. Bir Fatiha okursunuz!.. diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi cellât mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalâde şayanı dikkat bir fıkra naklediyor: İstanbulda Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan kemerinin hem en yanıbaşında Belediye Müzesi yapılmış güzel medresenin bânisi, Onaltıncı asır sonu saray ricalinden Kapı ağası Gazanfer ağadır.

Padişah Üçüncü Murat üzerindeki sonsuz nüfuzu ile rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O, zamanlar İstanbulda Rüstem Ağa , isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı Gazanfer Ağa bu zata fevkalâde kıymetli elmaslarla müzeyyen bir koyun saati yaptırmıştı; cep saatinin daha büyüğü, koyunda muhafaza edilen saat, saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa cellâda verilince, Ağanın meşhur murassa saati koynundan çıkmış, cellât eline düşmüştü. Cellâtlar, başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar... Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa s a tın almış tı. Az sonra Tırnakçı Paşa da idam olundu, saat yine cellât mezadına düştü... Bu sefer de bu harikulâde güzel saati pek ucuz bir. bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı ... Bir iki ay geçti geçmedi... Kasım Paşa da cellâda verildi, saat onun da kovnunda çıktı ve üçüncü defa ceüât mezadına düştü ... Bu sefer de Gazanfer Ağanın meş um saatini Sadrâzam Derviş Paşa satın aldı ve kardeşi bir Ahmet veya Mehmet Beye hediye etti. Ahmet veya Mehmet Bey dedim, müverrihler bu zatın ismini yazmıyorlar, pek genç yaşında, yâni tüysüz bir deli kanlı iken Sadrâzamın himayesiyle Eğriboz Sancak Beyliğine tayin edildiği için

- Civan Bey diye lâkap takılmış ve adı unutulmuştur.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, Civan Beyle Eğri b oz d a bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış ... Söz saatten açılmış ... İbrahim Efendi de saat meraklısı imiş ... Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş ... İbrahim Efendi:

- Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim! demiş .. Civan Bey de saatin hikâyesini anlatmış ... Peçevili elindeki saati hemen bırakarak:

- Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez ... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!.. demiş ... Bu söz Civan Beye tesir

etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiç ile de çarklarını kırarak denize atmış...

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş.. Beyle İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış ... Bir atlı gelmiş, Civan Beye vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış:

- Azlimi mucip bir şeyimiz yok idi! .. demiş... Gelen adam:

- Beyim... Beyimf.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp bostancıbaşılarla gönderildi... Sonra şefaatçılarmız hi mmet ettiler... İkinci bir ferman ile ben g ön d e ri l dim ... ve idamınıza memur ol anla ra yarım saat evvel yetişebildim!.. cevabını vermiş ...

Biz bu fıkrayı şöylece bağlıvabiliriz: İkinci fermanı getiren bu adam, idam fermanını getirenlere, Civan Beyin meşum saati çekiç ile kırdığı anda yetişmişti! ..

Eyüpte, Karyağdı bayırının arkalarında, münferit ve halen metruk bir mezarlık vardır ki taşlarının hemen hepsi yazısızdır, dörtköşeli, uzun küfe ği taşlarıdır; buraya

- Cellât mezarlığı denilir. Bahtsız bir hırsızı, bir caniyi ölümünden sonra mezarlığına kabul eden cemiyetimiz; resmî bir vazife de olsa, bir aylık, para ve menfaat karşılığı can uçuran cellâdın ölüsünü umumî mezarlıklara kabul etmemekle, cellâtlara ayrı bir mezarlık yapmakla muhakkak ki asaletini göstermiştir.

ESKİ ZAMAN KAHVELERİ

Türkiyeye kahve onaltıncı asırda, Kanunî Sultan Süleyman zamanında girdi ve evvelâ Suriyede,bilhassa Haleb ve Şam şehirlerinde taammüm etti, İstanbulda da ilk kahvehane 1554 Hicrî 962 yılında açıldı. Peçevili İbrahim Efendi büyük şehirde bu kahvehanelerin açılışını şöylece naklediyor:

- Dokuz yüz altmış iki yılı hududunda Halepte Hakem namında bir herif ve Şamdan Şems adında bir zarif gelip avamın ve ayak takımının kalabalık olarak bulunduğu Tahtakalede birer büyük dükkân açıp kahveciliğe başladılar. Keyfe müptela bazı yaranı safa, hususile okur yazar makulesinden nice zurafa bu kahvehanelerde toplandı, kimi kitap okur, kimi tavla ve satranç ile meşgul olur, kimi de yeni yazılmış gazeller getirip maariften bahsolunur lu. Eskiden eşi dostu toplayıp sohbet etmek için ziyafetler tertip edilirdi, kahvehaneler açılınca bir iki akçe kahve parasile ondan ziyade, cemiyet safası eder oldular.

Kahvehaneler İstanbulda sür atle çoğaldı ve yayıldı, işsiz güçsüz takımı, bilhassa kadı ve müderris mazulleri vakit geçirmek için kahvehanelere devama başladı; mahallelerde İmamlar, müezzinler, hatta büyükçe rütbe ve mansab sahipleri bile kahvehane müşterisi oldular. Kahvehanelerin halk ile dolup boşalması, bilhassa gençlerin, hattâ tüysüz çocukların kahvehanelere girip çıkması,. bazı müteas sıp ulemâyı kahvehaneler aleyhinde harekete geçirdi:

- Birer mesavi hanedir, kahvehanelere varmaktan meyhaneye varmak evlâdını derneğe başladılar. Camilerde, mescitlerde kahvehanelere girilmemesi için vaizler, nasihatler verildi. Nihayet üçüncü Murat zamanında:

- Her ne ki fahim mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır diye bir fetva verilerek ilk kahve yasağı çıktı; kahvehaneler kapatıldı. Fakat kahvehane yârenliğinin tadı halkın damağında kalmıştı, kahvecilik de çok kârlı bir işti, mahalle aralarında, ara sokaklarda, çıkmaz sokaklarda, bazı dükkânların ard kısımlarında gizli koltuk k ah veleri açıldı, kahveciler de bu yasağın tatbikine memur subaşı ile ases başıya ve adamlarına göz yumma payım verdiler, halkın kahveye iptilâsı o dereceyi buldu ki koltuk kahveleri arı kovanı gibi işlemeğe başladı; vâiz efendiler de

ağızı değiştirdiler:

- Kahve kömür haddine gelmez ise, içmesi caiz imiş derneğe başladılar. Payitahtın tanınmış ulemâsı, şeyhleri, kahve müdavimlerini hoş gürdüler, kahve yasağı kaldırıldı; bunun üzerine servet sahipleri, vezirler, irad olarak gayet büyük, müzeyyen ve mükellef kahvehaneler yaptırdılar ve kahvecilerden günde bir, iki altın kira alır oldular. Nihayet bir rivayete göre Üçüncü Mehmet, bir rivayete göre de Birinci Ahmet zamanında memlekete tütünün girmesi ve tütün tiryakiliğinin yayılması, kahve safasma cilâ verdi ve kahvehanelerin şevkini, revnakını arttırdı. Büyük kahvehanelere, semtlerine , göre, topçu, tersane, kalyoncu, yeniçeri, cebeci neferleri, hammal, sandalcı, kayıkçı, fırm uşağı, hamam uşağı gibi ayak takımı bekârlar doldu, kibar müşteriler, efendiden kimseler, derlice topluca mahalle kahvehanelerine çekildiler. Nihayet Dördüncü Murat zamanında, kahvehaneler tütünün ateşine yandı, çok şiddetli ve amansız bir tütün yasağının yanısıra çok şiddetli bir kahve, yasağı çıktı. O ziynetli, nakışlı, havuzlu ve fıskiyeli mükellef kahvehaneler yıkılarak yerlerine bekâr ve nalband odaları yapıldı. Bir ara Edir nede bazı kimselerin yasağa rağmen kahvehane açtığını haber alan Sultan Murat bostancıbaşıyı cellâtlarla beraber Edirneye gönderdi, yasağa rağmen, kahve işleten birkaç kişi idam olundu ve kahvehanelerinin çatısı yere indirildi. Türkiyede kahvehaneler, tekrar, ancak bu Padişahın ölümünden sonra açılabildi ve memleketimizde ikinci bir kahve yasağı da çıkmadı. Yalnız İkinci Sultan Mahmut, kanlı bir şehir muharebesile yeniçeri ocağını kaldırdığı yeniçeri döküntülerile taraftarlarının toplantılarına mâni olmak ve dolayısile yeni bir fitne tehlikesinin önünü almak için, birkaç sene İstanbul daki kahvehaneleri kapattı, ortalık iyice yatıştıktan sonra da kahvehaneler birer ikişer açılmağa başladı.

Yeniçeri kahveleri: Eski İstanbul kahvehaneleri arasında

dikkate şâyan olanı, ocaklarının lâğvına kadar büyük şehirde pek gürültülü bir hayata sahne olmuş bulunan yeniçeri kahvehaneleridir.

Yeniçeri ocağının zaptu raptı bozulup da hemen bütün İstanbul esnafı ocağa yoldaş yazıldıktan sonra, kahveciler de, kahvehanelerinin kapısı üzerine mensup oldukları Yeniçeri ortasının nişanını asmağa başlamışlardı. Her ortanın yoldaşları da kendi nişanlarını taşıyan kahvehanelere çıkar olmuslardı.

-Üçüncü Selim ve Dördüncü Mustafa devirleriyle İkinci Mahmudun ilk saltanat yıllarında yeniçeri ocağı, kelimenin en ye rinde ve kuvvetli mânasiyle bir haşarat yatağı olmuştu. Öyle ki, İstanbul civarında, meselâ Galata, Tophane, iki yakalı Boğaziçi köyleri ve bilhassa Üsküdarda ırz ve namus sahipleri, fevkalade bir lüzum görmedikçe evlât ve eya lini sokağa çıkaramazdı. Kız ve kadın şöyle dursun, dört kaşlı delikanlılar bile yeniçeri erâzilinin şeni sarkıntılıklarına uğrardı. Devrin bir vakanüvisi, bu haşaratı şöyle tasvir eder:

- Yeniçeri adı ile çoluğa çocuğa tecavüz eden manav, hamal, börekçi ve kayıkçı makule s in den ve köşebaşı kabadayılarından olup paskalya ve domuz kırımında, sokaklarda abalarını yayarak geçen hı ristiyanlardan birer ikişer para almağa tenezzül eden utanmazlar, hangi ortaya mensup ise koluna o ortanın nişanını nakşettirir, güya görenler korksun diye de kolları sıvalı gezerler. Başlarına bir endazeden uzun acayip bir s a rık sokak ve pazarlarda itlikten kinaye baldırı çıplak dolaşırlar. Yeniçeri kahveleri yukarıdaki satırlarda canlandırılan baldırı çıplak külhanilerin sabahtan akşama kadar saz ve söz ve hattâ iyşü nûş, afyon ve esrar ile keyif çatıp eğlendikleri yerlerdi. Hemen hepsi gayet büyük ve fevkalade süslü olan bu kahvehaneler, umumiyetle Istanbulun manzarası en güzel yerlerine, bilhassa denize nâzır sur bedenleri üstüne yapılır, yahut, deniz üstüne kazıklarla

atılmış salaşlarda kurulurdu. Her kahvehanenin mahbub köçekleri, sazendeleri, kıssa hanları, eli ayağı düzgün tüm tüysüz uşakları bulunurdu.

Peykeler kilim ve seccadeler, kuzu pöstekileri ile döşenir, duvarlara bektaşi levhaları asılır, yerlere fırdolayı hasır döşenirdi. Tavandan peykelerin hizasına kadar inen camların önü saksıları, bilhassa fesleğenlerle donatılırdı. Kahvehanenin ortasında daima, etrafı saksılarla süslü bir havuz ve fıskiye bulunurdu. Kahve ocakları ise bir gelin köşesi gibi süslenirdi. Kapaklı ve açık boy boy cezveler, dolap dolap fincanlar, en az bir kaç tanesi gümüş ve altın başlıklı billûr şişeli olmak üzere nargileler, kehribar ağızlıklı çubuklar, çiçekli oymalı levhalar bir servet teşkil ederdi. Ocak başında da, umumiyetle, kahvehane sahibinin evlât niyetine büyüttüğü bir delikanlı bulunurdu.

Bahsettiğimiz devirde, İstanbulun bu tabakadan olan gençleri, arasında vak anüvislerin tabiri ile

- itlik alâmeti Cezayir kesimi esvap modası yayılmıştı: Yazın beyaz dimiden, kışın da beyaz yünlüden dizin bir karış üstünde kısa diz çakşırı, belde kırmızı şal, nar çiçeği necef taşından düğmeleri daima çözük mintanın kolları sıvalı ve sağ kolun bazusunda orta pişanı görünecek... Başta Cezayir fesi üstüne oyalı grep... Baldır bacak çıplak. Kış ise diz kapağına kadar çıkan beyaz üstüne kırmızı çiçekli yün çorap .. Ayakta Kayserinin sarı sahtiyanından yemeni, filar ... İyş ü işret âlemlerinde nam almış külhani civanlar, başlarına bir d,e çiçek iliştirirler.

Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane sahiplerinin hemen hepsi, en namlı yeniçeri zorbaları idi. Ocağın son yıllarında kahvehane sa hibi olan yeniçeri zorbalarının en namlıları Kule dibi kahvehanesinin sahibi kalyoncu Burunsuz Mustafa, Hendek kahvehanesinin sahibi Tersane başçavuşu Darıcalı İbrahim çavuş, Çardak iskelesi kahvehanesinin sahibi 56

lı yoldaşlarından Galatalı Hüseyin Ağa, Togyar tepesi kahvehanesinin sahibi Tif lisli Ali, Balaban iskelesi kahvehanesinin sahibi Kız Mustafa, Esir Pazarı kahvehanesinin sahibi Baba dağlı Hasan, Irgat pazarı kahvehanesinin sahibi Turnacı Ömer idi.

Yeni yapılan bir yeniçeri kahvehanesi döşenip dayandıktan sonra, kapısının üstüne asılacak olan orta nişanı için parlak bir alay tertip edilerek açılırdı. Orta nişanı, umumiyetle şimşir, nadiren de abanoz üzerine kabartma olarak işlenir, münasip boyalarla boyanır ve tezhib edilirdi. Kahvehanelerin nişan alayı, Süleymaniyedeki Ağa kapısından başlardı. Nişan levhasını baş karakullukçu başının üstünde tutardı. Kırk elli ve hatta daha fazla delikanlılar, altın ve gümüş kınlı hançerler, keşmir şalları, Cezayir kesimi esvaplariyle levhanın önü ve ardı sıra yürürlerdi.

Alayın en önünde de elleri teberli bektaşi babaları bulunurdu. Soytarılar, çengiler, köçekler envaı maskaralık yapıp oyun atlı alay çavuşları, nişanın geçeceği, yollardaki halkı kırbaç ve kamçı ile dağıtarak:

- Savulun bire savulun ... Nişan geliyor! diye bağırırlardı.

Yeni bir kahvehane aç an bir yeniçeri zorbası, kahvehanesini kesesinden hemen metelik sarfetme den döşer ve dayardı; o semtin, müslim ve gayrimüslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerini bir deftere yazar ve her ismin yanına dilediği eşyayı kaydederdi; sonra adamlarından, gözü pek, zıpırlığı, itliği ile tanınmış birisine bu defteri verir ve isimleri kayıtlı olanlara gönderirdi ; bu serseri de:

- Ağa selâm ediyor, defter gönderdi, kahvehane he d iyes in i bekler! .. diyerek kesil en haracı tebliğ e derd i ... Bu tebliğ i alanlar da, hiç, tereddüt etmeden hediyesini gönderir, hattâ, korkusun d a n bizzat götürürdü ... Hele götürmesin... Ne mahallesinde ev in

d e, ne de dükkânında, işinde gücünde rahat yüzü göremez, türlü tecavüzlere uğrar ve h attâ öldürülebilirdi. Yeni a çılan bir yeniçeri kahvesine, yeniçeriler kendi aralarında, en makbul hediye olarak bir kanarya kuşu götürürlerdi. Kanarya kuşu, kahvehane için bir uğur, maskot sayılırdı. Büyük bir yeniçeri kahvehane sin de en az 30 40 kanarya kafesi bulunurdu.

BİR ZAMANIN BOBSTİLLERİ

Devir devir, İstanbul gençlerinin havaî meşrep takımını bir garip tuvalet, kıyafet modası sarmıştır. Üçüncü Selim zamanı ile İkinci Mahmudun ilk saltanat yıllarında da, İstanbulun havaî meşrep gençleri arasında kalyoncu kıyafeti moda olmuştu.

Başlarına ve bellerine lâhur şalları sararlar, omuzlarına da, m evsim in e göre, bir bornos atarlardı. Bellerine kuşak yerine şal sarınıp kıvrımlarına kım gümüş kaplı bir kulaç boyunda bir yatağan ile gümüşlü çifte tabanca yerleştirirlerdi. Sırtlarına sırmalı veya sade kaytanlı

- Cezayir kesimi denilen fermene ve şalvar giyerlerdi; şalvarda da kısa diz şalvannı tercih ederlerdi. Yaz kış çorap giymezler, baldır bacak çıplak ve yalın ayak gezerlerdi, yalın ayaklarına

- Kalyoncu yemenisi yahut,

- Galata yemenisi denilen kırmızı sahtiyandan bir yemeni giyerlerdi ki hususiyeti, burnunun gayet dar olması ve üstünden ayak parmaklarının diplerinin görünmesi idi.

Evlat, oğul terbiyesi bakımında şu fıkra ne kadar güzeldir: Bir şekavet ocağı haline girmiş olan yeniçerileri tedip etmek üzere Alemdar Mustafa Paşa ile beraber istanbula gelen Serez âyanı İsmail Beyin on sekiz yirmi yaş arasında iki sevgili ve kıymetli oğlu vardı. Küçük delikanlılar, İstanbul kül hanilerinin bu

pitoresk baldırı çıplak kıyafetlerine özenirler... Ve büyük şehirin en namlı bir terzisine birer kat Cezayir kesimi esvap ısmarlarlar... Bunu haber alan baba çok üzülür... Fakat ogullarının izzetinefsini kırmak istemez ... Terziye gizlice haber yollıyarak delikanlıların mahut esvaplarını gayet geç teslim etmesini emreder ... Sonra alelâcele kırk elli takım Cezayir kesimi esvap aldırtarak bunları at uşaklarına, seyislere ve dalkavuklarına giydirir... Bunu gören âyan oğulları terzinin parasını gönderirler, fakat ısmarladıkları esvapları aldırmazlar... Giyemezler . ..

Müverrih Şani zade Ataullah Efendi de 1809 Hicri 1224 vak aları arasında o devrin bobstille rinden bahsederek şu satırları yazıyor:

- Sefihâne süslenmekten sakınmak İslâmiyet, şiarından iken zamanımızın halkı birbirinden görerek, cehalet, nâdanlık ve bilhassa ar ve edep noksanlığından kadınlar gibi süs ve alâyişe düşmüştü. Hele avâmı nâs . ve ayak takımı, insanlık kadii ve itibarını kıyafet ve kılıkta sandılar, âlâsından veya âdisinden türlü türlü acayip tarzda giyinip kuşandılar; meselâ bostancı baratayı, serdengeçti destan, içağası üst kaftanı ve kavuğu, yobaz softa tetim mesini terkedip kimi başına Cezayirî ve kimi lâhû rî ve keşmirî ve kimi de rizaî ve mârpîç şal sarınarak tersane hademesi gibi bir hey et peydâ ettiler; kimi burnus, dizlik ve tozluk giyip beline gümüş kakmalı yatağan bıçağı takarak meyhane ve kârhâ ne ve mesire ve kahvehanede fodolluk edip dolaştılar, uygunsuzluk edip kavga çıkarıp yakalandıkları zamanda sorguya çekilince kimi bayraktar, kimi içağası, kimi bostancı ve eski püskü bir yadigâr olduğu anlaşıldı. Herkes bir acayip kıyafetle bîperva icrayi habaset ederdi. Bir takımı, şer an ve aklen memnu, ağı yerde sürünür kaftan giyer, sünnet çocukları gibi ağlarını tutup yürürler; beş altı endâze tuhadan cübbe yaptırır ve altı yedi endâzeden bin niş kestirir, başlarına çarp kadar sarık sarar,

ayaklarına ucu hanım iğnesi mest giyer, üstü ayağının yarısını örtmez, parmaklarının bitişik yerleri görünür pabuçla dolaşır. Bu haller nihayet Padişahın nazarı dikkatini çekti ve halkın bu sefihâne kıyafeti şiddetle yasak edilip herkesin edebi ile, mesleğine, işine gücüne uygun kadimden beri giyile gelen kılık ve kıyafetle dolaşması emredildi ve bu hususun gereği gibi takibi için de Bostancıbaşıya, İstanbul Kadısına, Sekbanbaşıya, Subaşıya vesair zabitan;:ı hitaben fermanlar yazıldı.

ESRAR VE AFYON TİRYAKİLERİ

Alkollü içki ve tütün gibi keyf vasıtaları, hilkaten rind meşreb olmıyan ulema arasında hoş görülmezdi, ulema efendilerin keyf düşkünleri afyon yutarlardı. Dördüncü Muradın yasaklarla dolu is tibdad devrinde afyon kullanmak ta yasak edilmişti. Padişahın bu yasağına kurban olanların başında kendi Hekimbaşı Emir Çelebi gelir. Kıyme t li bir ta bib, zarif ve rind bir adam olan Emîr Çelebinin öldürülmesi, Türkiye tarihinde bir eşine rastlanmıyan vak alardandır. Çok şiddetli içki yasağına rağmen, Padişahın gözdeleri, nedimleri, ayyaş hükümdarın içki âlemlerine iştirak ederlerdi; Dördüncü Murat, zaman zaman Hekimbaşının ahvalinde de değişiklikler görerek keyf itiyadını hissetmiş ve bir gün:

- Efendi, sen afyon yer misin? diye sormuştu. Zavallı Emîr Çelebi, başı korkusundan yalan söylemiş:

- Hayır Sultanım! diye inkâr etmiş.

Padişahın gözde Silâhdan Mahbub Mustafa Paşa, himaye etmek istediği bir tabibi hassa hekimleri arasına almasını Emir Çelebiden rica etmiş, Emîr Çelebi de bu ricayı emir telâkki ederek derhal ye rine getirecek yerde:

- Bir gedik boşalsın, verelim demek gafletini göstermiş. Silâhdar Paşa da Hekim başıya bu maddeden kin bağlamış ...

Emir Çelebi gayet güzel satranç oynardı. Sultan Murat da namlı satranççılardandı ve ekseriya Emir Çelebi ile, saatlerce satranç tahtası başında otururdu; bir gün yine Emir Çelebiyi çağırtmış, Si I hdar Mustafa Paşa:

- Behey Padişahım! Ol tiryaki afyonunu yemeden gelemez! .. demişti.

Sultan Murad: Ben sordum, Emîr Çelebi afyon yeme? ve Padişahlara yalan söylenmiyeceğini de bilir! cevabını verince, Mustafa Paşa:

- Başı korkusundan haki kati söylememiştir, Emîr Çelebi afyon yer, isbat ederim! demişti.

O sıralarda, yâni Hicri 1048 yılında da, Sultan Murad Bağdat seferine çıkmıştı. Yolda Silâhdar Paşa, Emîr Çelebinin mahrem hizmetkarlarından bir oğlanı para ile elde ederek efendisinin afyonunu nerede sakladığını ve ne zamanlar yuttuğunu öğrenmişti, müverrihin tâbiri ile

- bu veledi zina , bir kaç akçeye tamah edip velinimetinin sırrını ifşa etmiş:

- Afyonunu ben hazırlarım, bir altın hokkası vardır, çakşırının içindeki entarisinin cebmde saklar, Padişahı n yanında fazlaca kalırsa, abdest bahanesile kalkar, keyfini tazeler diye haber vermişti. Ordu Nizib menziline geldiğinde Dördüncü Murad, Emîr Çelebiyi yine satranç oynamağa otağa çağırıştı. Oyun arasında Hekimbaşı abdest bahanesile kalktığında, Silâhdar Mustafa Paşa:

- Hekimbaşı afyonunu yutmağa gitti! demişti. Dördüncü Murad:.

- Mustafa! Bu biçareye niçin iftira edersin, ne istersin? dedikte, garazkâr Mustafa Paşa:

- Padişahım entari ceplerini yokla, afyon çıkmazsa ben yalancı, müfteri olayım! demişti. Emîr Çelebi huzura dönünce, Sultan Murad entari cebinde ne var ise çıkarmasını emretmiş, düşman rnek rine, uğradığını gören Emîr Çelebi de altın hokkasını çıkarmıştı. Sultan Murad:

- Efendi bu nedir? diye sorunca, Hekimbaşı biraz tereddütten sonra itiraf etmiş:

- Padişahım ıslâh olunmuş, zararı gitmiş afyon hulâsasıdır! demişti. Altın hokkanın içinde tahminen on dirhem kadar afyon varmış .. O anda gazaba gelen, fakat gazabını gizliyen hükümdar:

- Eğer zararı gitmiş ise, hepsini ye de görelim! diye emretmişti. Emir Çelebi birkaç küçük parça yuttuktan sonra:

- Bu kadar yeter Padişahım!. Kuluna yazıktır. Bu hokkanın içindeki panzehir dahi olsa hepsi yenmez! diye yalvarmış, fakat müstebit ve muhakkak ki gaddar Padişah, Emîr Çelebiye, hokkanın içindeki afyonun hepsini yedirmiş ve zorla satranç tahtasının başına oturtmuştu:

- Sen bir hazik hekimsini Yediğin zehrin zararını da defedersin! demiş ve birbiri arkasından zor ile üç oyun oynatmıştı ve tabiî bu müddet zarfında, Emîr Çelebi, zorla yediği on dirhem afyonun vücudunda yapacağı tesiri giderecek tıbbî müdahaleyi yapamamıştı. Nihayet satranç tahtası önündedüşüp bayılınca çadırına götürülmüş, hizmetkârları telâş içinde tedavisine koşmuşlar, Emir Çelebi:

- Bana artık ilâç gerekmez, Silâhdar gibi has mı kavi zamanında ölüm yaşamaktan hayırlıdır, bana bir kâse karlı buzlu şerbet verin! demiş ve sunulan şerbeti içtikten sonra da ölmüştü.

TÜTÜN YASAĞI

Tütün, memleketimize ancak on yedinci asır başlarında

Birinci Ahmed zamanında İngiliz gemicileri tarafından getirilmiş ve kısa bir zaman içinde, ayak takımından kibar ve ricale ve ulemaya varınca her sınıf ve tabaka arasında yayılmıştı. Sigara kâğıdı, on dokuzuncu asırda kullanılmağa başlandı; tütün, her yerde olduğu gibi bizde de lüle içinde çubukla içilirdi. Zenginler arasında lüle ve çubuk, aynı zamanda bir ziynet eşyası haline getirilmiş, tereddütsüz bir san at eseri diyebileceğimiz, kıymetli taşlarla müzeyyen murassa lüleler ve çubuklar yaptırılmıştı.

Naima, tütünün Türkiyeye girişini

- Zuhur ı Dü han serlevhası altında Hicrî 1015 yılı vak aları arasında şöylece kaydeder.

- Helâl mı, haram mı? diye nice çekişmelere sebep olan tütün Frengistandan zuhur edip bu 1015 yılında diyarı îslâma girdi ve nice fitne ateşi tutuşturup gittikçe yayıldı ve şöhret buldu ve memleket zurefası onun müptelâsı oldu. O devirde yaşamış olan Peçevilî İbrahim Efendi ise, tütünün memleketimize giriş tarihini 1600 Hicrî 1000 yılı olarak hatırlıyor ve şunları yazıyor:

- Bin dokuz senesi hududunda İngiliz keferesi getirdiler ve bazı emraza şifa olmak narnma sattılar. Ehli keyfden bazı yaran keyfe müsaadesi vardır diye müptela oldular. Giderek ehli keyif dmı yan dahi istimal eder oldular. Hatta kibar ulemadan ve eshabı devlet ten niceleri ol iptilâya uğradılar. Kahvelerde erazil ve evbaşın tütün kesreti istimalinden kahveler gök duman olup içinde olanlar birbirin görmemek mertebelerine vardılar. Sokaklarda ve pazarlarda dahi lüle ellerinden düşmez oldu. Birbirinin yüzüne gözüne püf püf diye sokakları mahalleleri dahi kokuttular. Hakkında nice yave şiirler nazmedip bimünasebet okuttular. Bazı ahbap ile bir nice defa münakaşa ol un du. Bunun rayihai kerihesi hemen adamın bıyığını, sağını, sırtındaki esvabım, bilhassa içinde kullandığı hanesini kötü kötü

kokuttuğundan gayri halı ve keçe gibi evinin döşemesini yaktığı, küliyle artığı ortalığı kirlettiği ve ayrıca muttasıl içildiğinden insanı işden güçten alıkoyduğu, bunun emsali nice mazarratları olduğu halde safası ve faydası nedir? dedikçe bir eğlencedir ve bundan gayri safası zevke dairdir demekten gayri bir cevap itasına kadir olmamışlardır. Cümleden kat ı nazar İstanbulda kaç defa yangınlara sebep olmuştur, nice yüz bin adam ol ateşte yanmış yakılmıştır. Ancak forsa gemilerde vardiyalar, tütün içerek bir miktar uykuyu defederler, fcrsa gözcülüğüne faydası olduğu inkâr edilmez ve rütubeti dahi def edip yubuset iras eder ama bu kadar cık fayda için mazzarratı kesire irtikâbı akla yakın değildir. 1635 Hicrî 1045 yılına kadar şüyu ve şöhreti o mertebede idi ki kabili tahrir ve tâbir değildir. İlk şiddetli tütün yasağını koyan ve tütün içenle ri aman vermeyip ölüm cezasına çarptıran dördüncü Murad dır. Bir anarşi devrinde henüz on dört yaşında iken tahta çıkan bu hükümdar, saltanatının ilk yıllarında çok kanlı askerî ihtilâllerle karşılaşmıştı, öyle ki, bir seferinde gözde yakınlan, elinden zorla alınarak idam edildikten başka kendi tahtı ve hayatı bile tehlikeye düşmüştü. On sekiz yaşına basıp devlet idaresini bizzat eline alınca, bir kahve ve tütün yasağı ile başlıyarak kanlı ve müstebid bir hükümdar olmuştu. Hicrî 1043 yılı s a fe rinin 27 nci Cuma 1633, İstanbulda Cibali kapısı dışında bir kalafat yerinde bir kalafatçı funda yakıp gemi kalafat ederken, ateş, şiddetli bir poyraz ile o civardaki kayıkhanelere sirayet etmiş, sür atle büyümüş, sur üzerinden o şehre adamış, kol kol yayıl a ra k tam yirmi dört saat, İstanbulun dörtte birini kül etmişti. Yangından sonra halk arasında türlü dedikodular başlamış, bilhassa, tütün keyfi için gidilen kahvehanelerde genç Padişahın uğursuzluğundan bahsedilir olmuştu. Bunun üzerine dördüncü Murad evvelâ kahvehaneleri kapatmış, kapatmakla kalmayarak bütün Türkiyede kahvehanelerin yıkılmasını ve yerlerine bekâr, nalband ve debbağ odaları yaptırılmasını emretmiş, tütün

içilmesini de yasak ettirerek dellâllar vasıtasile tütün içenlerin aman vçril meyip idam edileceklerini ilân ettirmişti. Devrin ulemasından ve müteassıb sofulardan Kadızade Mehmet Efendi de müthiş bir tütün düşmanı idi ve Padişahın da bu zata karşı hürmeti vardı. Kadızade Efendi Sultan Muradı tütün içenlere karşı amansız davranmağa teşvik edenlerden biriydi. tik zamanlarda, halk, tütün yasağına pek kulak asmamıştı.

- İnsan menedildiği şeye karşı haristir derler, tütün, gizli içilmeğe başlandı, hattâ: Zararsız bir dühan hakkında neyler bunca dikkatler Dühan i âhi mazlûmarn men eylen, hüner oldur. iye tütün yasağına tariz edenler oldu; fakat bir duman keyfi uğruna kelle verenlerin sayısı kabardıkça, başta İstanbul gelmek üzere bütün imparatorluk halkını ciddî bir endişe aldı Öyle ki, hemen her sabah, sokaklarda, kırk elli cesed görülüyordu; cel ladlar, tütün içerken tutulanlann başlarını vurup kellelerini koltuklarının altına bırakıyor, Padişahın emri mucibince ne için öldürüldüklerini anlatmak için, çubuğunu da kesik başın ağzına veriyorlardı. Tütün içenleri arayıp yakalamak için bir hafiye teşkilâtı kurulmuştu, bunlar, geceleri, bir hırsız gibi şüphelendikleri evlerin, bekar odalarının damlarına çıkarlar, bacaları koklıyarak tiitün kokusu ararlardı; zira tiryakilerin, bir baskın olursa, tütün içtikleri yere tütün dumanı ve kokusu sineceğinden, çubuklarını evlerinin ocakları içinde tüttürdükleri söyleniyordu. Bu hafiyeler, yazın da mesire yerlerine dağılırlar, kırlarda çayırlarda iyş ü işret eden olur mu, tütün içen bulunur mu diye gözetlerlerdi. Hattâ bizzat Padişah, yaz ve kış, gece ve gündüz tebdil gezerdi. Devrin büyük ulemasından ve hür fikirlerde tanınmış simalarından, Kadıı;ade Efendinin de dolayısile düşmanlarından Şeyh Sivasîzade Efendi anlatırmış: Efendi, bir gün, bazı sadık yâranı ile kâğıthanede İmrahor köşküne gitmiş, bir kır yemeği yiyerek tasavvuftan, şiirden konuşurlar imiş. Birdenbire sandalla Dördüncü Murad gelmiş,

yanaşmış ve adam gönderip önlerinde ne varsa toplattırmış.. Meğer, kitapları arasında Şeyhülislâm Yahya Efendinin de divanı varmış; Padişah, Yahya Efendiye fevkalâde hürmet ederdi, kendisine getirilen şeyleri teker teker bizzat gözden geçirdikten sonra:

- Bu bizim Efendinin divanıdır!. diye Yahya divanını bir müddet karıştırmış ve sonra:

- Kitaplarile seyre giden ulemaya ve tesbih ve seccadesile giden dervişlere, kalemile, kâğıdile giden kâtiplere bizim sözümüz ve bir veçhile taarruzumuz yoktur, hemen kendi âlemlerinde olsunlar! diyerek çekilip gitmiş.. Fakat Sivasîzade Efen di ile yâranı da o esnada hayli korku geçirmişler.

Tütün, içki, afyon gibi bütün mükeyyifat yasakları, bu hükümdarın ölümüne kadar cezası ölüm olmak üzere bütün şiddetiyle devam etmesine rağmen keyif iptilâsının önüne geçilememişti. İçe çekilecek bir kaç nefes duman için ölüm tehlikesini göze alan tiryaki kahramanlar ve fedailer, her zaman, her yerde bulunmuştu. Öyle ki, meselâ, Hicrî 1638 yılında, Dördüncü Murad, Bağdat seferine çıktığında. kendi kumandası altındaki Orduyi Hümayunda bile gizli olarak tütün içenler pek çoktu. Birkaç vak a kaydedelim: Ordu Üçpınar menziline konduğunda, gece, kuytu bir yere çekilip tütün içen on bir kişi, tebdil dolaşan Dördüncü Murad tarafından bizzat yakalanmışlar ve derhal idam olunmuşlardı; içlerinden biri mukabele halifesi Ütücü Zade la kabile tanılan oldukça yüksek bir memur, biri de kapıcıbaşı idi. Reha menzilinde ikisi yeniçeri olmak üzere on dört tütün tiryakisi yakalanmış ve gündüz ordugâhta alenen katledilmişlerdi. Halebde yirmi kişi idam olunmuştu. Ordu ilerledikçe, her menzilde, beşer, onar, yirmişer

- tütün içer yaramazlar suç üstü yakalanıyor, idam ediliyor, ibret olmak üzere asılanlardan bazılarının çubukları ağızlarına

verilerek teşhir ediliyordu. Fakat bu ölüm cezaları, kimseye ibret olmuyordu, sadece ortalığa dehşet saçıyordu. Naima, şöylece anlatır:

- Bu dühan içenlerin kimi orduda eli ve ayağı kırılıp siyaset olunur ve kiminin eli ve ayağı Otağı Hümayun önünde kırılır, kiminin boynu vurulurdu. Kimini dört parça ederlerdi. Bir gün gayet güzel cins bir at, üzerinde fevkalâde kıymetli eğer takımı ile bağlandığı yerden boşanmış, başı boş gezen dolaşan Padişahın otağı önüne kadar gelmişti. Orada yakalanan hayvan, sahibinin bulunması için dellâla verilip ordu içinde gezdirilmiş ve kimse hayvana sahip çıkmamıştı; bunun üzerine şüphe uyanmış, üzerindeki eğer araştırılmış, iç tarafta, gizli bir göz içinde bir tütün lülesile bir kese tütün bulunmuştu, sahibinin de başı korkusundan hayvanı feda ettiği anlaşılmıştı. Şurasını da kaydetmek lâzımdır ki tütün yasağının bu en şiddetli devrinde, kolayca gizlenebilmesi için bir kaç nefeslik tütün alabilecek mini mini lülelerle gayet kısa, iki üç parmaklık çubuklar kullanılmıştı.

Mükeyyifata karşı şiddetli yasaklar koyan Dördüncü Muradın kendisi, mahrem yâranı ile gece gündüz içer bir ayyaştı, .ölümü de içki yüzünden tutulduğu sirozdan olmuştu; ve Bağdad seferinden döner dönmez ölüm döşeğine yatmıştı. Bu padişahın ölüm haberi yayılır yayılmaz, İmparatorluğun ;ıer tarafından kahvehaneler derhal açılmış, tütün keseleri meydana çıkarak çubuklar tellendirilmişti, yalnız îstanbulda, korku, bir müddet daha devam . etmişti. Yıllarca, tütün yasağının kaldırıldığına dair yeni bir emir çıkmamış, yasak kendiliğinden tavsa mıştı; şu vak a, buna güzel bir misaldir: Hicrî 1062 yılında, genç Padişah Dördüncü Mehmed. bir gün Soğukçeşme de Alay köşkünün penceresinde oturuyordu, sokaktan ellerinde çubukları, alenen püfür püfür tütün içerek iki adam geçti. Padişahı pencerede gördükleri halde çubuklarını gizlemedi Jcr.

Dördüncü Mehmed, derhal yakalanıp köşkün önünde idamlarını emretti; fakat musahip ve nedimleri, bir tütün için Allah yapısının yıkılamıyacağını söylediler, adamlar çevrilip Alay köşkü önünde falakaya yıkıldı, tabanlarına birkaç değnek indirildik ten sonra serbest bırakıldı. Bu vak anın üzerinden çok geçmedi, îstanbul kahvehaneleri de birer ikişer açılmağa başladı, bekâr hanlarının kapılan seyyar çubukçu, lüleci ve tütüncü esnafiyle doldu. Şurasını da kaydetmek lâzımdır ki, tütün, nisbeten yeni olduğundan ve tütün yasağı da bir ara çok şiddetli olarak tatbik edildiğinden tütüncü esnafı için, diğer esnafta olduğu gibi lonca teşkilatı kurulamamıştı, kendilerine devlet mürakabesini görecek bir kâhya tayin edilmemiş, tütüncüler başı boş esnaf olmuştu ve hemen hepsi de Yahudi idi..

Memleketimizde henüz tütiin z i ra a t i de başlamadığından, Ingilizler ve Hollandalılar tarafından getiriliyor ve çok pahalıya satılıyordu; Yahudi tütüncüler, tütünün fiatını düşürüp herkes tarafından kullanılabilmesini temin edebilmek için içine çınar yaprağı, armut kurusu, incir yaprağı katarlardı, bal ve pekmezle ıs l a tıp hususî bir koku verirlerdi; bu suretle kendi kârları da çok fazlalaşırdı; ancak 1725 hicri 1138 dedir ki tütüncüler bir esnaf loncası teşkilâtına bağlandı ve kendilerine bir kâhya tayin edildi, ilk tütüncüler kâhyası, Mustafa Çelebi isminde zamanının, has tütünden anlar namlı bir tiryakisidir.

ESİRCİLER

Türkiye, yer yüzünden esareti ve esir ticaretini kaldıran beynelmilel anlaşmaya girinceye kadar Is tanbulda büyük Esir Ham ve Esir Pazarı Nuruos maniye camiinin Tavukpazarı tarafında idi, daha doğru tabirle bu cami, onsekizinci asrın ikinci yarısında, Esir Ham yanında inşa edilmişti. Oğlan ve kız, köle ve cariye alım satımı türlü uygunsuzluklara, fuhşiyata ve şenaate müsaid olduğu için, esir cilik müselşel kefalete bağlanmış,

esirciler sıkı devlet kontrolü altında tutulmağa çalışılmış, buna rağmen çeşitli edepsizlikler olmuş ve zaman zaman şiddetli tenbihler, yasaklar çıkmıştır. Kadın veya erkek esirciler ile esir dellâllarmm edebsizler tarafından yapılıp da on altıncı, on yedinci ve on sekizinci asırlarda İstanbul Kadılığına gönderilen fermanlardan öğrendiğimiz başlıca edebsizlik, sahibi tarafından satılan köle ve cariyeleri ucuza kapatmaktı, fakat asıl korkunç şenaatleri, mesleklerini fuhşa vasıta yapmalarıydı. Kendi ellerindeki taze dul câri yelerile şâbıemred köleleri yüksekçe bir para mukabilinde bekâr levent odalarına götürüp bir kaç gün kapattırırlar, haber alınıp da zabıtaca sorguya çekildiklerinde:

- Esire talip oldu, pey akçesini verdi, beğenmedi, peyden geçip geri getirdi sun u taksirimiz yoktur, usuldür derlerdi. Bazı kadın esirciler ve bilhassa esir dellâlları da evleri ve konakları dolaşırlar, hakikaten hasnâ ve müstesna cariye ler için değerinden kat kat üstün bir fiat tahmin ederek;

- Bir maldar efendi câriye ister, satıverelim diye sahip ve sahibesinden tamahım tahrik ederler, bir miktar pey akçesi bırakıp kızı alırlar, İstanbul da ticaretle meşgul zengin Hıristiyanlara, Polonya ve Buğdan elçilerine götürürler, büyük bir ücret mukabilinde birkaç gün kapatırlar, kıza da sus hakkı bir küpe veya yüzük alıverirler, sonra yerine iade edip:

- Huyunu veya kaşını gözünü beğenmedi, peyinden vazgeçti, kıza da bir küpe aldı derlerdi.

1559 Hicrî 967 yılında, gayrimüslimlerin esir ve azatlı kullanması kat i olarak yasak edildi; evvelâ, bu yılın Safer ayında İstanbul Kadılığına gönderilen bir ferman ile gayrimüslimlerin yanında bulunan azatlı veya esir köle câriyelerin tesbiti emredildi, s onra aynı yıl Cemaziyelahırında çıkan ikinci bir fermanla gayrimüslimler yanındaki esirlerin bedeli mukabilinde sahiplerinden alınarak Müslü manlara satılması ve âzatlılann da

Müslümanlar yanında çalışmalarının temini emrolundu. Bu tarihten itibaren gayrimüslimler köle ve câriye kullanamazlarsa da, yukarıda kaydettiğimiz uygunsuz esirciler ve esir tellâlları vasıtasile nZayet birkaç gece için meşreblerine uygun ve kendilerini dilşad edecek köle ve câriye tedarikinde sıkıntı çekmediler. Esirciler ve esir dellâllar zincirleme kefalete bağlanmakla beraber, içlerinde para için her türlü şenaati irtikâb.dan çekinmiyen insanlar daima bulundu.ESKİ MEYHANELER

Memleketimizde devir devir konulmuş, şiddetle takip edilmiş, göz yumulup unutulmuş, sonra tekrar konulmuş ve son zamanlara kadar devam etmiş yasaklardan biri alkollü içkiler yasağıdır. Hatta Cumhuriyet devrinde bile, 1946 ve 1950 bir dereceli meb us seçimi günlerinde yirmi dört saat için içki yasağı konulmuştur. Tarihimizdeki içki yasaklarından bazılarını, örnekleri İstanbul hayatından alarak sıralayalım: Kanunî Sultan Süleyman zamanında şiddetli bir içki yasağından, devrin en büyük şâiri Bâki şöyle şikâyet edçr; Rehi meyhaneyi katetti tigi kalın Sultanı Su gibi arasın kesdi Stanbul ü Kalatarnn Şu meclis içre kim dm dokuz. peymfuıe devr eyler Ne denlu ola ey Bâki zamanı iyşı dünyanın ..

Şâir Nev i nin feryadı ise çok daha firaklıdır.

Kalbi âşık gibi viran ettiler meyhaneyi Bivefalar ahdine döndürdüler peymâneyi Lâ li canan gibi gözlerden dihan oldu şerâb Çeşmi dilber gibi bimar ettiler mestâneyi 1567 Hicrî 975 tarihinde İstanbul ve Galta kadılıklarına ki o zamanlar kadılar aynı zamanda belediye reisi vazifesini görurlerdi gönderilen bir fermanda, meyhane işletmenin yasak olduğu halde, İstanbulun muh t elif yerlerinde Galata ve civarında meyhaneler peyda olduğu yazılmakta ve içki yasağının şiddetle tatbik edilerek meyhanelerin kapattırıl ması emredilmektedir. Fakat bu yeni

emrin de bir müddet sonra unutulduğu ve büyük şehirde yer yer, hattâ mahalle aralarında meyhaneler kurulduğu 1575 t a rihli İstanbul kadısına gönderilen bir fermandan öğreniliyor. Bu fermanda Lânga civarındaki Müslüman mahalleleri halkının Divânı Hümâyuna gelerek meyhanelerden ve meyhanelerdeki sarhoşlardan pek acı bir lisan ile şikâyette bulundukları da anlatılıyor; şöyle ki:

- Lânga ve civaqnda oturan Erme niler ve Rumlar, evlerinin alt katlarını meyhane yapmışlar.. Buralara dadanan sarhoşlar, hamama, giden kadmlarm yollarını çevirirler, camiye giden Müslümanlara alenert küfreder ve üzerlerine şarap dökerlermiş .. Bu yüzden kanlı kavgalar olmuş.. Hattâ bir seferinde bir azılı sarhoş bir kadınlar hamamına girip iç halvetten çıplak bir kadın yakalayıp zorla kaldırmak istemiş.. Hamamdaki kadınlar biçareyi eli bıçaklı sarhoşun elinden kurtaramamışlar, feryad ve figana başlamışlar.. Hamama koşan mahalleli, kadını azgın mütecavizin pençesinden zorla almış.. Bir seferinde Safer Efendi isminde bir müezzini zorla meyhaneye çekmişler ve üzerine şarap dökerek hakaret etmişler.. Bu fermanın sonunda İstanbul kadısına mahalle aralarında, bilhassa mes cid ve hamamlar civarında bulunan meyhanelerin kapattınlması emrediliyor ki, sekiz yıl evvelki fermanda meyhanelerin istisnasız kaldırılması emrine nazaran içki yasağının tamam en tavsadığı anlaşılıyor. Devlet, içkiden ağır bir vergi alırdı. İstanbul da, içki getiren tüccardan verginin cibayeti için de bir

- Hamir emaneti kurulmuştu ve bu emanetin geliri çok kabarıktı, içki yasağının gevşetilmesini, hazine menfatini korumak endişesine verebiliriz.

1746 tarihli Bostancıbaşı Ağaya gönderilen bir fermanda ki bostancıbaşılann başlıca vazifelerinden biri İstanbul sahillerinin muhafazası idi İstanbul ve civarına bir katre şarap ve rakının

sokulmaması emrolunuyor; bundan da anlaşılıyor ki, bu tarihte içki yasağı yine şiddetlenmiştir. Yine bu fermanda, îstanbulda bulunan Hıristiyan devletleri elçilerde tercümanları, miktarı devletçe tayin edilecek ancak kifafı nefisleri için bir miktar şarap getirtebilecekler, fakat bu şaraplar da. bostancıbaşı tarafından dikkatle takip edilecek ve harice sattınlmı yacaktır.

1791 tarihli bir fermanda da, İstanbulda yine bir içki yasağından bahsedilmekte ve Fransa elçisinin Tekirdağından nefsi için getirteceği şaraplar için ne gibi tedbirler alınacağı bildirilmektedir.

Bu dört fermandan birincisi İkinci Selim, ikincisi Üçüncü Murad, üçüncüsü Birinci Mehmed. dördüncüsü Üçüncü Selim zamanlarına aittir. Biraz da vakanüvisleri karıştıralım: Birinci Sultan Ahmed zamanına ait, ki çok dindar bir Padişahtı, 1613 Hicrî 1022 yılı vakaları arasında Naima Efendi yazıyor:

- Bu yıl cemaziyel ahiresinde şeriatin muhyisi ve şenaatlerin düşmanı olan Padişahı dindar fitne ve şerre sebep olan hamr dedikleri ümmül hebaisi memaliki İslâmiyeden kül liyen kaldırdı, ham ları pare pare ve meyhanecileri avare edûp meyhaneleri kapattı, nice yük akçe getiren emaneti kaldırdı, zararına bakmayıp menfaatinden geçti. Lâkin, insanın yaradılışında fesat ve şer galip olduğundan çok geçmeyip eskisi gibi içki içilir oldu. Dördüncü Sultan Mehmed zamanına ait 1653 Hicrî 1064 yılı vak aları arasında yine Naima Efendi yazıyor:

- Yeniçeri Ağası Kenan Paşa ki aslen Gürcü bir tuvâna kimseydi, aslında içki yasak olduğu halde meyhanecileri aylık haraca bağlamış haklar durur, meyhanelerde türlü fiskü fücure had ve pâyan yoğidi. Dördüncü Mehmed zamanında 1681 Hicri 1092 yılı vak alan arasında Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa yazıyor:

- On bir senedenberi şarap emaneti kaldırılmış, meyhaneler yıktırılmıştı. Sadrazam Merzi fonlu Kara Mustafa Paşa, meyhanecilerden dört yüz kese akçe rüşvet almış, meyhane açmalarına göz yummuştu. Padişah da o sırada Çatalca civarında Yapağcı çiftliğinde bulunuyordu, bunu haber alınca Sadrazama:

- Hattı Hümayunumla yasak olan hamr e ne sebeple izin verdin diye şiddetle bir femıan gönderdi; Kara Mustafa Paşa hemen:

- Padişahla söyleşmek kolaydır deyip hiç bir şeyden haberi olmayan ketküdası Hasan Ağayı hapsettirdi, hesabını gördürüp geceleyin boğdurttu ve ölüsünü evine yolladı. Padişaha da vak ayı:

- Benim haberim yok, kethüdam izin vermiş, hattı hümayununuz gelmeden ben. e sasen haini boğdurtmuş ve cezasını vermiştim diye cevap verdi. kinci Sultan Süleyman zamanında, 1687 Hicrî 1099 yılı vakayii arasında Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa yazıyor:

- Hazine çok sıkıntı içindeydi, içki yasağı kaldırıldı, hamr emaneti yeniden kuruldu, meyhanelere ve tütün içmeğe izin verildi ve tütüne de ayrıca gümrük kondu. Üçüncü Selim devrine ait muazzam bir vakayi name bırakmış olan Cabi Said Efendi yazıyor:

- Sultan Selim ne kadar meygede var ise kapattı, şarap, rakı ve onlara benzer ne kadar içki varsa hepsini şiddetle yasak etti; yasağa rcığmen içki kullanan birkaç kişi idam olundu; Rumlara ve Ermenilere patrikleri, Yahudilere de Hahambaşı, Müslümanla ra içki vermemeleri ve satmamaları için muhkem tenbih ettiler, aksi takdirde idam olunacaklarını bildirdiler. Ayyaşların hali kötüleşti ama çok geçmedi, el altından içki ,satanlar da p ey d a oldu. Meselâ bir adam eline birbülbül kafesi alıp sokağa çıkar, sorana

bülbülümü gezdirmeğe giderim derdi, amma kafesin içine barsak konulmuş, barsaklar da rakı ile d o Idu rul m u ş. Kafesin ağırlığından ş üphe l enen zabıta herifi yakalamış, rakıyı meydana çıkarmış .. Ağa kapısına götürmüşlerse de şefaatçileri çıkıp kurtulmuş.. Bazıları da işçi, çamaşırcı, kefere karıları tedarik etmişlerdi.. Bekâr çamaşırı getirip götürmek bahanesile çamaşır, yatak ve yorgan çarşafları içinde gizli rakı ve şarap getirmişlerdi.. Teneke boru satan ve boru vesaire lehimleyen Yahu diler türedi... Boruların içi rakı ve şarap dolu ... Erbabına içindekini sunarlar, bir yabancı borulara müşteri olsa s a t ıl ı k değil, ısmarlamadır derlerdi .. Bir çok müptelâlar, evlerinde bahçelerinde inbikler kurup kendi içkilerini kendileri yapmağa başladılar. Sultan Bayezid tarafındaki bakırcılar da bu kadar senedir durup da bir müşteri çıkmıyan imbiklerin bir tanesi kalmadı, satıldı.. Bazı çelebiler, çoğu lâz olan bakırcılara;

- Sende in bik var mı? diye sorarlarken kızarırlar, onlar da kıs kıs gülerek:

- Sarhoşlar meyhaneciliğe heves etti... İnbikler yağma oldu yağma!. diye cevap verirlerdi..

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de, millî müca del e yıllarında Anadoluda, zafere kadar devam eden bir içki yasağı korauştu, fakat müpteF. lâları, Câbi Sait Efendinin anlattığı yollardan içki tedarik etmekte müşkülât çekmemiş, evlerde, bağlar ve bahçelerde gizli imbikler kurulmuştu. Millî kuvvetler İstanbula girdikten sd nra içki yasağı büyük şehre teşmil edilmişti. Aşağıdaki satırlar, namlı akşamcılardan Şâir Kesriydi Sıdkı merhumundur: Meyhanede görünce bizi şen ü şâd felek; Kıskandı bezmi işrete kattı fesad felek! ..

Her meygede kapandı, dedi Pir: mey yasak Sak, eğildi matraba, emretti: ney yasak. Mestaneler akıttı o şeb katre yaş Mahmur çehreler sararıp kıldılar telâş İçtik o gün. sızıncayadek

son bir an idi Sordum bu hâdisatı da üstadı mey dedi; Yoksun hilâli ahdann Allah ocanı Söndürdü ehli şi r ü melalin çerağım.. , İçki yasağının en amansız devri, Dördüncü Mu rad zamanı olmuştu. Ne kadar garip bir tesadüftür ki ayyaşların piri Bekri Mustafa da o devirde yaşamıştır; muhtemeldir ki lâyemut şöhretini, o müthiş yasağa rağmen içki içmesi yüzünden ve bu kah har padişahın lûtfu mahsusuna uğrayarak başım cel lâd pençesinden kurtarmasından almış olacak tır. Bekri Mustafa üzerine nakledilen en güzel fıkralardandır:

- , Mustafa Üsküdar iskelesinde kayıkçılık yaparken, bir gün Sultan Murad ile Sadrazam Bayram Paşa tebdil gelirler ve mahsus koca ayyaşın kayığına binerler, sahilden bir hayli açılınca, kayıkçı, rakı destisin! dikip bir kaç yudum çeker. Sultan Mu rad:

- Baba destiyi ; uzat, bir yudum da ben içeyim! der. Mustafa güler;

- Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı! der.. Paşidah:

- Niye içemiyelim? deyince:

- Tahammül edemezsiniz, belli olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız! der. Beriki ısrar edince destiyi uzatır.. Yol aladursunlar, desti elden ele dol aşır.. Bir ara Sultan Murad:

- Baba, sen Padişah yasağından korkmaz mısın? diye sorar Bekri Mustafa:

- Korkarım, amma Padişah beni burada nerden görecek? der. Padişah:

- Ya ben haber verirsem? deyince:

- Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber düşer! cevabım verir. Bunun üzerine çakır keyf olan hükümdar:

- Ya ben Padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise!

deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar:

- Hay köftehor. Ben demedim mi tahammül edemezsin diye!.. Şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz Padişah, biriniz vezir olmağa kalktınız! der.

İçki yasağından bahsederken biraz da eski meyhanelerden bahsetmek yerinde olur; bunun için de İmparatorluğu temsil eden İstanbulda dolaşmak lâzımdır: Eski İstanbul meyhaneleri ile namlı meyhaneciler hakkında ilk mühim kayıtlara Evliya Çelebi Seyahatnamesinde rastlanır. Büyük seyyah ve muharrir Galatadan bahsederken

- Lebideryada Ortahi sarda iki yüz adet kat kat harabathaneler, meyhaneler, vardır ki her birinde beşer onbeşer yüz fâ sik iyş ü işret edip hânende ve sazendegah ile bir hay ü huy iderler ki dillerle t::.cifi mümkün değildir diyor ve bu harabathanelerden Taşmerdiven meyhanesi ile Kefelinin, Many hnın, Mihalâkinin, Kaşkavalın, Sünbüllünün, Kostantinin ve Saranda nın meyhaneleri diye sekiz tanesinin adını veriyor; buralarda türlü türlü misket şarapları, Arkona, Sakız, Mudanya, Edremit, Bozcaada şaraplan bulunur, sokaklarda yalınayak başı açık yüzlerce sarhoşa rastlanır, perişan halleri sorulunca: Öyle sermestim . ki idrâk etmezsem dünya nedir.

Ben kimim sâki olan kimdir meyi sahbâ nedir cevabını verirler diye mübalağalı olmakla beraber canlı bir levha çiziyor.

Hasköyden bahsederken 11e burada yüz meyhane bulunduğunu, en namlı meyhanecileriyle keyf verici meyva suyu satıcılarının Küpelioğlu Yahudi ile Rum Tiryandafil olduğunu kaydediyor.

İstanbul meyhaneleri hakkında kıymetli bir vesika da geçen asır sonu muharrirlerinden

- Çaylak lakabiyle meşhur Mehmed Tevfik in

- Meyhane yahut İstanbul akşamcıları adında kırk elli sayfalık bir risaledir.

İstanbul meyhaneleri ya bulundukları yere, ya sahiplerine nisbetle ve yahut da o zamanlar dükkânlarının üzerine ünvan levhşjsı yerine asılan tahtadan yahut madenî kayık, kule, hançer gibi alameti farikalara, yahut da içinde bulunan havuz ve fıskiye gibi bir hususiyete göre isim alırlardı.

Bu eski meyhanelerin akşamcı müşterileri, semt lerine göre Yeniçeriler, kalyoncutar, topçular, esnaf takımıydı. Yeniçeriakşamcıları da

- Dayı ünvanile herkesten üstün hürmet görürlerdi. Tersanelilerle topçular da Kasımpaşadan Fındıklı ve Salıpazanna kadar uzanan meyhanelerin .müşterileriydi. Kayıkçı, hamal, tellâk makulesi ve îstanbulun baldırı çıplak pır pırı külhanileri bu meyhanelere giremezlerdi. uğ rasalar da, meyhane akşamcılannın bulunmadığı zamanlarda ayakta içip giderlerdi. Meyhane gedikleri kurulduktan sonra da bu ayak takımının gittiği yerler,

- Koltuk meyhane denilen kaçak meyhaneler, giziice içki satan ara sokak bakkalları, manavlarıydı. Koltuk meyhanelerinin bir kısmı da kibar koltuklarıydı, buralara işret eden fakat evine içki şokmıyan memur ve kâtip takımı gelirdi.

Ayak takımı için küçük koltuklardan başka bir de ayaklı meyhaneler vardı. Ayaklı meyhaneler seyyar içki satıcılarıydı; ekseriyetle ermenilerden olurdu; dükkânı, tezgâhı, fıçısı, ustası, sâkisi hep ken disiydi; bellerine ucu musluklu içi rakı veya şarap doldurulmuş gayet uzun bir koyun barsağı sararlar, sırtlannda bir cübbe, cübbenin iç cebinde bir kadehi, omuzlanna da alâmet olarak birer peşkir atarlardı. Ayaklı meyhaneler en çok Bahçekapı ve Yemiş iskelesi, Galata ve civarında dolaşırlardı. Müşterilerini

gördü mü etrafı kollıyarak bir bakkal veya manav dükkânına girer, kuşağının arasındaki musluktan kadehi doldurup peşi sıra giren müşterisine, vücudunun harareti ile ısınmış içkiyi sunardı; kadehi bir yudumda yuvarlıyan baldın çıplak ayyaş da ya bir üzüm tanesini, yahut mevsimine göre bir meyvayı meze yapardı, çoğu da ağzını e linin tersi ile silip gider, buna da

- yumruk mezesi denilirdi.

Türkler İstanbulu ve Galatayı aldıkları zaman, Büyük şehrin meyhaneleri, dünya ölçüsünde bir şöhretti. On altıncı asır muharrirlerinden Kastamonulu Lâtif

- Tarifnamei İstanbul adındaki eserinde. İstanbul meyhanelerinin bilhassa Tahtakalede toplandığını, Galatanın ise

- serapa meyhane olduğunu kaydeder; aynı muharrir; kendi adiyle maruf olan Şuera tezkiresinde de, Fatih devrinin rind ve ayyaş şairi Melihinin hal tercümesini yazarken, Tahtakale meyhanelerinin şöhretini Fatih devrine kadar götü ıür.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi de meşhur tarihinde büyük Vezir Sokullu Mehmed Paşa devri ricalinden Nişancı Firuz Beyin hal tercümesini yazarken, ki nişancı, fennanlara Padişahın tuğrasını basan çok büyük memurdur; Divanıhümayun aza sındandır. bu zatın ayyaşlığı üzerinde durur ve bu vesile ile, on altıncı asırda, büyük gedikli meyhanelerden başka, kibar ve ricalin gizlice devam ettikler koltuk meyhanelerinin bulunduğunu belirtir:

- Nişancı Firuz Bey, ehli ırz meyhanesidir diye koltuk meyhanelerine devam eder, odasna gelirken şarap galebe edip bir köşeye yıkılır kalır, uşakları kucaklarına alıp ekseriya bir berber dükkânına veya bir hamama götüıüp ayılıncaya kadar beklerlerdi. İstanbul şehrinin tarihinde dillere destan vlan akşamcılık âlemlerine sahne o 1 an gedikli meyhane lerdir;ki çok sonraları,

Abdülâziz devri sonlarına doğru bunlara

- Selatin meyhaneler adı verilmiştir.

Kapıdan girinçe ya sağda yahut solda bir tezgâh bulunurdu. Tezgâh bazan da meyhanenin dibinde kapıya karşı olurdu. Tezgâh üzerinde ayakta bir iki tek içip gidecek müşteriler için hazırlanmış rakı kadehleri, şarap bardakları, içinde fasulye piyazı, lâhana turşusu, leblebi gibi mezeler bulunan tabaklar dizilirdi. Gediklilerin tezgâh başı müşterileri,

- dört kaşlı denilen ve akşamcı olan ağaları, ustaları ile karşılaşıp yüz göz olmak istemiyen esnaf kalfaları ve çıraklarıydı, ne keseleri ne de yaşları akşamcılığa elverirdi: dükkânlar ezanda kapanır, evlerine yahut, bekâr o d alan n a dönerken bir gedikliye şöyle bir uğrayıverirlerdi; o zamanın tâbiri ile akşamcı diye bellenip altın adlarını bakır yapmaktan çekinirlerdi. Akşamcılar ununu eleyip eleğini duvara asmış, oğul ve damat sahibi olmuş kimselerle, akşamcı olarak dile düşmüş, mahallesiyle civarında kız bulamayıp uzak semtlerden aldığı kızın başını ateşe yakmış bıçkınlardı. Çoğu da Bekârlık sultanlık diyen ve han odalarında oturan işi yolunda esnaf bekârlar idi.

Tezgâhın arkasına düşen duvarda, oymalı raflar bulunurdu; bu raflara rakı ve şarap binlikleri dizilirdi; kenarındaki çivilere de camdan yapılmış rakı ve şarap ibrikleri asılırdı; müşterilere içki bu ibriklerle sunulurdu. Daha eskiden de ibrik yerine kabak kullanılırdı. Meyhanenin etrafına da tahta sofraları; alçak ayaklı masalar vç kısa bacaklı hasırlı iskemleler dizilirdi. Her sofranın üzerinde de kütük ten oyma b ir tuzluk bulunurdu. Bazı gediklilerde itibarlı müşteriler için birkaç basamak merdivenle çıkılan balkonlar, şirvan, lar bulunurdu. Bazısının da bir üst katı ve bu kat üstünde mükemmel döşenmiş odalan vardı. Bu odalan îstanbulun azılı zorbaları, kabadayıları tarafından civan kapatıldığı söylenir.

Meyhanenin, bir duvarı boyunca gayet büyük ve içlerinde cins cins şarap ve rakı bulunan fıçılar ve küpler dizilirdi, öyle ki, bu fıçılann kocaman tahta. lülelerine merdivenle çıkılır ve kol gibi fışkıran içkiye, çanak, bardak falan değil de kocaman kovalar, çamçaklar tutulurdu. Fıçı yerine küp kullanılan meyhaneler de umumiyetle küplü diye anılırdı, bunların en meşhurlarından biri de Galataday dı. İkinci Abdülhamidin son yıl larında Galatanın bir haşarat yatağiydı. stanbulun gedikli meyhaneleri, mutfaklarının temizliği ve aşçılarının da bilhassa balık ve et yemeklerindeki hünerleri ile meşhurdu; gediklilerin külbastı ile kebablı yaz türlüsünü konak aşçılan yapamaz, denilirdi.

Gediklilerin geniş tavanları. ekseriyetle direklerle tutturulmuş bulunurdu ki, orta direğin dibinde bulunan büyük bir tuzlu balık fıçısı da bu meyhanelerin hususiyetlerinden birini teşkil ederdi. Bu tuzlu balıklar Maltadan yahut Yunan adalarından gelirdi.

Direklerin birinde de büyük bir çıngırak bulunurdu; kapanma saati gelip de akşamcılar dağılmadı mı, meyhanede sâkilik eden çocuklardan biri kapıya gözcü dikilirdi; kol gezen zabıta uzaktan görününce çocuk çıngırağın ipini çeker, müşteriler sesi keser, meyhanenin kapı kepenkleri indirilirdi;kol geçince de gözcü tarafından çıngırağın ipi tekrar çekilir; kapı açılır, âlem eski dengini bulurdu.

Kol gezen zaptiyeler çıngırak seslerini işitirler, bunu

- Kendisine ve hükümet emrine gösterilen bir saygı olarak kabul eder, meyhanenin müşterilerle dolu olduğunu bildiği halde içeri girip akşamcıların keyfini bozmazlardı.

Gediklilerde usta ünvanı ile anılan patron, tezgâh başında durürdu. Şamdanlara ve müşterilerin çubuk ateşine bakan eli yüzü düzmce bir uşak ateşçi yahut ateş oğlanı diye anılırdı.

Bundan maada bir büyük gediklide en az beş altı tane genç ve tüvana sofra uşağı, bir ateşçi, ateşçinin bir veya iki tane yamağı bulunurdu.

Güneş, yaz ve kış alaturka saatle akşam on ikide kavuştuğuna göre saat ondan, yani akşam ezanından iki saat kadar evvel gedikli meyhanelerde patron, tezgâhtar akşamcıların ibriklerini doldurup hazırlamağa başlardı.

Meyhanelerin temizliğine çok dikkat edilirdi. Bardaklar ve kadehler temiz bezlerle kurulanıp parlatılırdı; yerler dikkatle süpürülür, sofralar gıcır gıcır silinirdi, sofralarda akşamcılara hizmet eden uşaklar ve çubuktar çocuklar tertemiz giyinirlerdi. İstanbul akşamcılarına şakilik, nezâfet, nezaket ve zarafetle el ve yüz düzgünlüğü ve güzelliği İstiyen ince bir santtı. Her kişinin kân değildi, bühass4:1 Şş, kızlı Rum çocukları meyhane uşaklığında büyük bir kabiliyet gösterirlerdi. Divan şiirinde en şûh ve lâü bali manzumeleri teşkil eden sâkiname lerin ççğu, rind şâirlerin kalemiyle bu meyhane uşaklan hakkında ibda edilmiştir.

Sofralara toprak şamdanlar konulur, mumları dikilip hazırlanırdı. Etrafına da meze tabakları dizilirdi; her sofraya büyük bir de tuzkutusu konulurdu. Akşamcılar ezandan sonra birer ikişer gelmeğe başlardı. Kapı önünde duran tüvâna bir oğlan yüksek sesle:

- Buyurun efendim, buyurun! diye karşılardı.

Akşamcılar meyhaneye eli dolu gelirdi; mevsimine ve zevkine göre birkaç elma, portakal, bir okka kadar kiraz, üzüm, balık yumurtası, havyar, alâ sından pastırma getirirlerdi.

Uşak, daima kendi sofrasına oturan müşteride böyle bir şey görünce koşup elinden alır, soyulmak mı, ayıklanmak mı, kesilmek mi hülâsa ne yapmak lâzımsa çabucak yapıp getirirdi.

Ortalık iyice kararınca usta eline bir küçük şamdan fiske şamdanı alır, mas alan dolaşarak onun alevi ile sofra şamdanlarını tutuşturur ve her sofranın mumunu yakınca da o sofranın akşamcılarına:

- Ağalar! Safa geldiniz!. diye selâm verip ge çerdi.

Her meyhanenin bir büyük orta kandili vardı; en sonunda da o yakılırdı. Akşamcılar arasında orta kandilin yanması, meyhane sohbetinin gelişmesine bir başlangıç s aydırdı.

Meyhaneler yılda bir ay, ramazanlarda Müslüman müşterilerinden mahrum kalırdı. Meyhaneciler, sofra başı olan hatırlı müşterilerinin evlerine ramazan bayramının ilk günü birer büyük tabak midye yahut uskumru dolması yollarlardı. Bunun mânası da

- bizi unutmayın demekti.

İstanbul akşamcıları, ekseriyetle hoşsohbet, ka lendermeşreb adamlardı. Rindâne gazeller söyliyen, destan, semâi düzen bu saz ve söz sahiplerinin arasına eli bıçaklı ve yumruk oyununa alışmış baldırı çıplaklar pek karışmazdı; bu gibilerin gittikleri yerlere de berikiler ayak atmazdı. Kanlı kavgalar daima süfli koltuklarda çıkardı. Yeniçeri kabadayıları akşamcılığa yeni yeni ayak uydurmağa çalışan delikanlıları mütecaviz sarhoşlara karşı müdafaa etmekle öğünürlerdi. Akşamcılardan bir kısmı da muziplikleri, tuhaflıkları ile meşhurdu. Gedikli meyhanelerin kapanma saati, alaturka 1,5 suları idi; vakit gelince, uçaklar çıngırağı çalarlardı. Hanlar içindeki gediklilerde çıngırak bulunm:;ız, davul çalınırdı.

Akşamcılar meyhane dönüşlerinde semtlisi ile birleşerek yolda da muhabbet ve sohbet ederlerdi. Fazla kaçıranlardan bazan yollarda dökülüp kalanlar da olurdu.

KÖÇEKLER

İstanbulun en namlı köçekleri de meyhanelerde oynatılırdı; hemen her meyhanenin de namlı bir köçek oğlanı bulunurdu. Meyhane köçekleri için rind şairlerinin kaleminden çıkmış çok güzel manzumeler ve destanlar vardır. Bunların içinde İsmail ve

- Benli lâkabı ile meşhur Dimetokalı Ali adında iki çingene genci, İstanbulun en büyük şöhretleri olmuşlardı. Şair Enderunlu Fazıl da on dokuzuncu asırdaki meyhane köçekleri için

- Çenginame adında manzum bir visale kaleme almıştır: Şairin rin dâne bir üslûbla medhettiği meyhane köçekleri Büyük Afet, Küçük Afet, Pandeli . .Andon, Panayot, Yasemin, Mısırlı güzeli, Lâtif, Hilâlkaş, Mehtab, Altıntop, Taze Fidan, Zernişan, Ziba; Yıldız, Kanarya, Kız Mehmed, Kıvırcık, Fıstık. Elmaspare, Ceylân, Afitab, Gazab, Velvele, Tilki.. ve ilâh... isminde bir kısım Adalı, bilhassa Sakız adalı rum gençleri, bir kısmı Ayvansarayın loncasından yetişmiş çingene şehbazlarıdır. Çoğunun da, asıl isimleri unutulmuş, lakabları ile anılmışlardır. Büyük gedikli meyhanelerde rakseden bu köçekler, oyuna gayet süslü ve şehvetengiz kıyafetlerle çıkarlardı. Adalı rum köçeklere de ayrıca

- Tavşan tâbir edilirdi ki tavşanların da kendilerine mahsus harikulade cazip bir kıyafetleri vardı. Ayaklarına, aşık kemiklerine kadar düşen mavi veya kırmızı şalvar giyerler, şalvarlarının ağı da yerde sürünür, bellerine al kuşak sararlar, gövde çıplak, çıplak gövdenin üzerine kolsuz, meme altlarına kadar ancak inen kısa ve altın sırma işlemeli bir yelek giyerlerdi... Başlarında mavi püsküllü al fes .. omuzlarına kadar dökülen saçlarına gümüş ve altın pullar, rengârenk boncuklar, hurda inciler dizerlerdi. Raksa yalınayak çıkarlardı. Tavşanların olsun alelûmum köçeklerin olsun oyun lan, zamanımızın ritmik dansları gibi, harikulade feerik bir şeydi...

Köçekleri, tavşanları görmek için meyhanelere giremiyen devlet erkânı, hattâ Padişah, onları konaklarına, yalılarına, Sarayı hümayuna getirtirler, verdikleri ziyafetlerde, muhteşem bir dekor içinde oynatırlardı.

BÜYÜK BİR ÇİNGENE DÜĞÜNÜ

Hicrî 1199. yılmda, İsmail adında bir ,meyhane köçeğinin şöhreti dillere destan olur; evvelâ Galata nın batakhane meyhanelerinde görünür, vücud yapısı harikulâde narin ve çalâk,

- kişmiri denilen esmer tenli, karakaş karagözlü, güzel yüzlü, tatlı, sözlü bir gençtir. Aybi ancak bu ki, ol cânâne Milleti olmuş idi çingane!

- Her cilvesi canperver, eli ağzına uyar dilber olan . Kıbti İsmail Ayvansarayda otururdu: Dolaşır nâz ile her meygedeyi Şâd ider lûtfiyle mihnetzedeyi Gündüz, Evliyaçelebinin dediği gibi,

- Galata demek, meyhane demektir , Galatada oynar, akşam oldu mu, Balat meyhanelerinde görünür, o zamanlar, İAtanbulun bu en gürültülü hovarda semtinde, meyhane meyhane dolaşarak rakseder.

Ande mehpâre olur tâbeseher.. Rakse başlar idi ol cânâne, Kâh ayağ üzre sunar peymâne! Köçek İsmail, hangi meyhaneye girse: Cem olur seyrine envai beşer, S ahni meyhane olur bir mahşer! En sık uğradığı yerler de

- Servili,

- Sarnıçlı ve bilhassa

- Gümüş halkalı ve

- Çizmeli meyhaneleridir.

Hep gümüş halkalı olsa kuşağı

- Çizmeli den kesilür mü ayağı? ..

Kışın, kibar ve zengin konaklarındaki helva sohbetlerine çağrılırdı; düğünler de köçek İsmail siz sönük kalacağından, haftalarca evvelinden çok yüksek ücretle peylenir, tutulurdu.

. Oyunları ve güzelliği ile İstanbulda dillere destan olan köçek İsmail, şöhretinin bu en parlak devrinde evlenmek ister, İstanbulda bu dilber oğlana layık bir güzel bulunamaz.Edirne şehrine gitti pederi Gezdi hep andaki çingâneleri Kalbur ü s tünde kalan kıztiden Buldu bir duhteri pâkize beden ...

Edirnede bulunan güzel bir çingene kızı, bir boz eşek üstünde ve kalabalık bir çingene alayı He îstanbula getirir; rakkas damad da, gelini, İstanbul çingenelerinden kalabalık bir kafile ile sur dışından karşılar. .

Kurulur çergeleri sahrada Cânibi sefti Davudpâşada ...

O civan aldı elile reseni Hârden indirdi o nazik bedeni.

İstanbul halkından binlerce merakh da namlı çingene güzelinin düğün alayını seyretmek için Da vudpaşa sahrasına, Davudpaşadan Ayvansaraya giden yollara dökülür.. Nikah Davudpaşada kıyıldıktan sonra, gelin yine boz eşeğe bindirilir ve tantanalı bir alayla Ayvansaraya götürülür. Köçek İsmail sokaklara sofralar kurdurarak bütün meyhanecilere, akşamcılara, oyunculara ve çalgıcılara bir büyük ziyafet çeker...

Çekti bir sofrai şahane nizam Tâ ki yârân didi israf haram! Bir hâyu huy ile yenilip içilir... Bir zevk ve şa taret ile gece yansı bulunur. Tam köçek İsmail zifafa konulacak, kız babası bir aksilik çıkarır..

Pederi geldi misali ejder, Hâneye girdi elinde hançer Özge feryadü figan eyliyerek, Sad yemin ile bunu söyliyerek, Virmezim kızımı ben öldüriirüm, Yüzerim postunu ben tuz doldururum!

Derken, bir tarafta kız tarafı yüzlerce Edime çingenesi, diğer tarafta oğlan tarafı Ayvansaray ve Balat çingeneleri. .. Bir büyük kavgaya tutuşur... Gece yarısı gulgule gökyüzünü tutar, davetliler gülmekten kırılır, bayılıp kaçılır. Fakat davetlilerini danışıklı döğüş bir büyük çingene kavgasile uğurlayan köçek İsmail için bu düğün, güzellik ve şöhretinin bir dönü m noktası olur.

Mâhasal soldu güli handanı, Kalmadı cezbei hüsnü ânı Kalmadı raksa dahi imkânı...,

- Güzelim! Eyleme israf meded! .. Nakdi cânâ ne bu itlâf, meded. diyen eşinin dostunun, âşıklarının sözünü dinlemez.. Eski rağbet ve iltifatı göremez olur .. Ayağı meyhanelerden kesilir ve, çok geçmez, bu namlı köçek de, yüzlerce, binlerce emsali gibi unutulur.

Ayvansaray düğününden altı yıl kadar sonra Enderunlu Fazıl yârâm ile beraber Haydarpaşa çayırına gider.. derken yanlarına, kayış yüzlü, gulya bani heybetli bir ayıcı çingene gelir , Bir kaval sokmuş efendim belde Geldi ol daireye def elde Hemen al âyû gibi çingâne Hey ağ al ar!.. diyerek yârâne Başladı kâre bed âvâze ile Ayı oynattı o âgâze ile Oyu n d a n sonra uz a t tığı define alay ve hakaretle birkaç mangır atılır.. Fakat rind şair, ayıcı çingenenin gözlerine dikkatle bakınca, köçek İsmaili derhal tanır.

Dikkat ettim yüzüne ben o zaman Şesmi ebrusuna kıldım im an O civan olduğunu fehmettim Belki benzetme deyû vehmettim Eyledim ismini bir kerre sual, Meğer İsmail imiş ol Bedhalü. ..

ESKİ İSTANBULDA KADIN Eski kaç göç devrinin kadın hayatı da garabetlerle dolu hoşça bir sohbet mevzuudur. Mesela İs tanbulda, Fatih den Abdülhamid devri sonlarına, meşrutiyete kadar kadmlar, tek veya iki üç çifte kayıklara erkeklerle beraber

binemezlerdi . Yasağın konulmasına sebep, bazı hafifmeşreb nâzenin taze kadınların kayıklarda, kırıkları olan erkeklerle buluşmalarına mâni olmaktı. Bazı kayıkçılar bu oy göz yumma karşılığı devletçe tesbit edilen narhdan kat kat üstün para kopardıkları için yasağa rağmen kayıklarına erkekle beraber kadın alırlar, görülüp de niçin aldığı sorulunca

- e ri m di r dedi aldım derlerdi. Bu gibi uygunsuzlukların önüne geçilmesi için de, kayıkçılar kâhyasına, b o s t an cıbaşıya, sık sık şiddetli emirler verilirdi. Taze ka F. dmların Haliç ve Boğaziçi iskelelerine dolmuşa işleyen kayıklara bile erkekle binmesi yasaktı. Bu yasaktan yalnız ihtiyar kadınlar, o da dolmuşa işleyen kayık olmak şartile istisna edilmişti. Bu hususta kayıkçılar kâhyasına gönderilmiş 1580 Hicrî 988 tarihli bir fermandan birkaç satır:

- Bundan evvel d e tenbih edilmişti; taze avretlerin levent taifesile kayığa girip gezmelerine mani ol ve bu hususu bütün kayıkçılara tekrar tekrar tenbih et. Zamanımızdan yirmi beş otuz yıl evveline kadar Eyyübün kaymağı ve kaymakçı dükkânları İs tanbulun şöhretlerindendi. On altıncı asırda, herhalde türbe ziyareti bahanesile Eyyüb e gelen bazı ha fifmeşreb kadınların kaymakçı dükkânlarına girip evvelce anlaştıkları erkeklerle bu dükkânlarda buluştukları görüldü ve Eyyüb Kadısı tarafından hükümete şikâyet edildi, bunun üzerine, Eyyüb Kadısına, 1573 Hicrî 981 tarihli bir yasak fermanı gönderildi ki; Kadı efendiye hitaben yazılmış bu fermanda: .

- Kaymakçı dükkânlarına bazı nisa taifesi kaymak yemek bahane sile girip oturup nâmehremler cem olup hilafı şer işleri vardır diye Müslümanların haber verdiklerini bildikmişsin; bu babda ihmal caiz değildir; kadınlar kaymakçı dükkânlarına gitmeyecektir, gelen kadınların dükkâna alınmamasını dükkân sahiplerine şiddetle tenbih et, tenbihini din lemiyen ve

dükkânına kadın müşteri alan dükkân sahibini muhkem cezaya çarptır deniliyordu. Bu vaşağın ne kadar devam ettiği bilinemiyor.

Müslüman kadınların, tâbiri şer iyesiyle

- Mu hadderatı İslâmiye nin sokak kıyafetleri, din ile devlet işlerinin ayrıldığı Cumhuriyet inkılâbına kadar hükümetin ve ahlâk zabıtasının üzerinde titizlikle durduğu meselelerin başında gelmişti. Bu hususta asırlar boyunca, İstanbul Kadılığına hitaben çok şiddetli fermanlar çıkmış, sokaklarda ve mesire yerlerinde nâmahremlerin nazarını üstlerine çekecek kılık ve kıyafette gezen

- avret lerîn cezalandırılması ile iktifa edilmiyerek onlara böyle şeyler diken terzilerin de mes ul tutulması emrolunmuştur Bu fermanların en güzel örneklerinden biri, İstanbdun pek muhteşem ve cazip bir lüks ve sefahat devri yaşadığı Lâle devrinde, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Sadaretinde, 1725 Hicrî 1138 yılında çıkmıştır ki bugünkü yazılı dilimize çevrilmiş en mühim kısımları aşağı yukarı şudur:

- Allah her türlü belâ ve âfetten korusun, İstanbul, Osmanlı ülkesinin yüzü suyudur; ulema, su lâha, üdeba beldesidir, ahalisinin, tabaka tabaka tesbit edilmiş kıyafetleri vardır. Hal böyle iken bazı yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak kasdile sokaklarda süslü püslü gezmeğe, libaslarında türlü türlü bid atler göstermeğe, kefere avretlerini takîid ederek serpuşlarında acayip şekiller yapmağa başlamışlar; ismet âdabını tamamen kaldıracak mertebede kıyafetler uydurmaları evvelce menedilmiş iken nâmus perdesini tekrar kaldırmaktan korkmamaları, türlü türlü kötü kıyafetlerle dolaşmaları, birbirini görerek ismet ehli hatunları da baştan çıkarmak mertebelerine varmıştır. Irz ehli ve ismet sahibi kadınlar, kocalarını, kendilerine bu yeni çıkma elbiseler tedarikine zorlamakta imiş. Kudreti yetmiyenler veya yetip de karılarını bu nev zuhur kıyafetlere bürünmelerine rızası olmıyanlar karılann dan ayrılma derecelerine varmışlar... Bu garip

kıyafetler yasaktır. Kadınlar, bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkmıyacaklardır, başlarına üç değirmiden büyük yemeni sarmıyacaklardır Feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerid kullanmayacaklardır.. Kadınlar, sokaklarda veya mesirelerde yeni çıkma büyük yakalı feracelerle görülürlerse, feracelerinin yakalan o anda alenen kesilecektir, uslanmayıp ısrar edenler olursa, ikinci ve üçüncü seferinde yakalanıp İstanbuldan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus, mahalle imamları va sıtasile bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun.. Yaramaz avretlere uymak yüzünden sokakta elbiseleri yırtılarak perdei ismetleri lekeleneceği ırz ehli h a tunlara anlatılsın..

Bunları diken terzilere. ve şeridçilere de tenbih olunsun .. Bu yasağın tatbikine Yeniçeri Ağası memur edilmişlerdir.. Asla göz yumulmasın, merhamet edilip himaye yolu tutulmasın .. Yasak gereği gibi tatbik olunsun... Kadın taifesile uğraşmak kolay mıdır? Türlü işve ve cilve ile sokağa fırlamış bir İstanbul aşiftesi nin fettan bakışları karşısında. hangi Yeniçeri veya Bostancı neferi ve zabitinin eli o süslü feracenin gayet büyük bir kelebek kanadını andıran yakasım kes ebil ir ? , Üçüncü Selim zamanında 1791 Hicrî 1206 yılında birer nüshası İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılarile Yeniçeri Ağasına ve terzibaşıya gönderilmiş bir yasak fermanı daha:

- .. .Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarlarda iştiha çekici tavırlarla dolaşmaları ötedenberi yasaktır. İngiliz şâlisî denilen çuha gayet ince olduğundan, o çuhadan ferace giyen kadınların ferace altındaki esvapları dışarıdan görünüyor. Kadınların İngiliz şâlisinden ferace kestirmeleri evvelce şiddetle men edilmişti. Kadınlar Engürü şalisinden ferace kestirmeğe başladılar, fakat bu kumaş da ince ve kadınlar âdeta sokağa feracesiz çıkmış gibi olduğundan o da yasak edilmişti. Aralıkta bazı hayâsızların yine Engürü şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve

gördük.. Yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Engürü şalisinden ferace kesip dikmemelerini tekrar emrediyorum. Bu yasağımızı dinlemiyen terzi tutulup aman verilmeyip dükkanının kapısına asılacaktır. Tanzimat ile başlayan Garplılık devrinde ise, İstanbulun kibar hanımefendileri hakkında, müverrih Cevdet Paşa, İkinci Abdülhamide sunduğu

- Maruzat a dındaki eserinde şu satırları yazıyor:

- Abbas Paşa valiliğinde Mısırdan Dersaadete pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar hicret ettiler. Yüksek pahalarla konaklar ve yalılar aldılar. Alafranga tecemmülât ile tezyin ve tefriş ettiler, sefahat kapıl arı nı açtılar. İstanbul vükela ve kibar Mısır dökünlülerde aşık atmaya ve vükela haremleri de Mehmed Ali Paşa kerimesi Zeyneb Hanımı tak lid ile israf ve sefahate kalkıştılar. Sultanlar ise be hernehai ve bihakkın vükelâ haremlerinden üstün olmak üzere hesapsız masraf etmeğe başlayıp maaşları yetmez olduğundan borca battılar. Kadîmden beri Sarayı Hümâyuncra tesettür ve ihtifa eden kadın efendiler de zamane hükmüne uyarak araba ile gezmeğe başladılar ve bittabi şehrîlere tefevvuk etmek üzere israf ve sefahate daldılar.

- ... Paşa familyası, madamalan takliden ayda bir moda çıkarıp bunca ehli ırz nisvanı îslâmın ahlâkını bozdu. Bir gün, Sultan Abdülmecid Bâbıâliye gelmişti, gayet hiddetli idi, damad paşalara hitaben:

- Sultanlar gece mehtaplarda gezer imiş. Benim gece mehtapta gezer kızım yoktur, hepsini red edeceğim diye bağırmıştı. Saray kadınlarının kendisinden gizli arabaya binmemeleri için, Padişah Serasker RıZa Paşaya emretmiş, o da, Sarayı Hümâyundaki arabaları, zincirle birbirine bağlatmıştı!. İstanbul civarındaki uzakça mesireler, hafifmeş reb kadınların, nâmahremlerle buluştukları yerlerdi. Azıcık tehlikeli olmakla beraber ağyâr diline düşmeden can sohbeti edilirdi. Hükümete bir

kaç ihbar oldu; kadınların arabalarla uzak mesirelere gitmesi ve arabacılarının da kadınları alıp oralara götürmeleri yasak edil di. Aşağıdaki satırlar 1752 Hicrî 1165 tarihli bir fermandan alınmıştır:

- Nisvan taifesinden bazıları tenezzüh ve tefer rüç bahanesile Üsküdardan, Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca ve Merdivenköyüne, bazıları dahi Boğazdan To kad, Akbab, Dereseki ve Uşaya arbalada gidip ve edeb ve hayâyı atıp envai şenaati irtikâb ettikleri ihbar olundu. Bundan böyle, kadınların, arabalarla bu uzak mesirelere gitmeleri yasak edilmiştir Gidenlerle onları yasağa rağmen arabasına alıp götürecek arabacılar, yakalandıkları gibi İstanbuldan taşraya sürüleceklerdir. GECELERİ FENERSİZ ÇIKMA YASAĞI Sokakların devlet tarafından aydınlatılmadığı devirlerde böyle bir yasak, çeşitli bakımdan uygunsuz takımının, türlü türlü kötülüklerini önlemek için zarurî tedbirlerdendir; ve Türkiyede, sokaklara fenerler konuluncaya kadar devamlı surette tatbik edilmiş bir yasaktır. Hattâ bazı fevkalâde ahvalde, bilhassa İstanbulda kopan ihtilâllerde yatsıdan sonra her ne suretle olursa olsun gece sokağa çıkmak dahi yasak edilmiştir. Yatsıdan sonra sokağa fenersiz çıkma yasağı, en şiddetli bir şekilde Dördüncü Murad zamanında tatbik edilmiş, bu yüzden, İstanbulda, sekiz on sene içinde binden fazla

- erazil ma kulesi katledilmiş,

- avamı nâsın gözüne korku dağı verilmişti. Naima:

- Lisanı halkda meşhur ve menkuldür ki, Sultan Murad gece ile şehri İstan bulu gezip yatsudan sonra fenersiz dışarıda bir adam buldukta bilâ aman katlederdi diyor ve bir de vak a naklediyor:

- Padişah bir gece Hocapaşa mahallesinde, tebdil geziyormuş, Hocapaşa camii imamının bir taze yiğit olan oğlu, yatsu namazından sonra camii kapamış, o civarda olan evlerine

fenersiz giderken Sultan Murada rastlamış. Delikanlının yolunu kesen Sultan Murad gazabla:

- Sen benim yasağımı işitmedin mi? diye bağırmış.

Delikanlı, Padişahı karşısında görüp onun pür gazap ve heybet sesini işitince, donakalmış:

- Padişahım.. Ben imamın oğluyum.. Camide geç kaldım.. Fener yok ... Evimiz de şuracıkta. .. diyecek olmuş amma kim dinler. Padişah yanındaki cellâda emretmiş, biçareyi kement atıp oracıkta boğuvermişler.

O devirleri yaşamış olanlardan Tarihi Gilmanî müellifi Mehmed Halife, Dördüncü Muradı, bu gibi şiddetli yasaklan koydurmağa sevkeden anarşiyi, bilhassa gemi azıya almış olan Yeniçeri ve Sipahilerin rezaletlerini şu kısa fakat çok canlı satırlarla anlatıyor:

- 01 zaman kulun şol mertebe tuğyanı var idi ki gündüz hamamdan peştemal ile çıplak avrat çıkarmak, camilerde dühun içmek ve Müslümanların ırzım paymal etmek ve köşelerde aşikâre ayak üzre zina ve livata etmek ve kan dökmek ve evler, saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzat Padişahı ve validesini ve vüzerâ ve ehli divanı mumlar ile salıncağa dâvet etmek ve bâhusus kahvehanelerde ve meyhanelerde fi li nâ meşrular etmekle âlem nizamdan çıkmıştı, vasfa gelmez Nihayet Sultan Murad kılıcı sıyırıp ehli fesadın hakkından geldi, vücutlarını sahifei rûzigârdan mahv ve nâbtid eyledi, bir kimsenin bir yerden baş göstermeğe iktidarı kalmadı. Hattâ şehri İstanbulda, yatsu namazına fenersiz gitmeğe kimsenin zühresi yok idi, merhum bütün gece gezerdi, halk namaza varmağa korkardı. Mehmed Halife, yukarıdaki vak ayı da şöyle naklediyor: .

- Hakir İstanbula geldiğim zamanda Hocapaşa da misafir idim. Bir gece Sultan Murad mahalleyi dolaşırken Hocapaşa

camiinin imamının oğlu ca mi den eve giderken P adişaha rastgelip ve aman ve rilmeyip katlolunmuştur, hakîr varıp gördüm, yeşf kaftanlı bir taze yiğit yatur idi. Yine aynı şi d de t devrinde, İstanbul için, geceleri yatsı namazından sonra evlerde ışık yakma yasağı konmuştu; Dördüncü Murad ölünceye kadar kendisi iyş ü işret âlemlerinde mey ve mahbub sa fası sürerken, büyük şehir mutlak bir zulmet içinde kalmıştır.

ŞSNAF CEZALARI Muhtekir, dolayısile hırsız esnaf ve meslek terbiyesinden mahrum esnaf, eski cemiyet hayatımızda şiddetle takip e d ilirler ve çok ağır cezalara çarptırılırdı. Şu iki örnek bunun pek canlı misâlidir: 1829 yılında Mısır çarşısı kahveci esnafında Hacı Ali nin, dibeklenmiş halis Yemen kahvesin, adî kahve karıştırarak Yemen kahvesi diye sattıi,:. tesbit edildi. Dükkânı kapatılarak Çanakkaleye çöğün edildi.

Yine aynı yıl içinde bir çift çedik pabucu narhından altmış para fazlasına satan kavvaf Selim isminde biri de Bozcaada ya sürülmüştür. mparatorluk merkezi olan İstanbul da, şehrin esnaf ve narh kontrolünü bizzat Sadnâzam ve İstanbul Kadısı Efendi yapardı. Taşralarda bu işlere Valilerle keza Kadılar bakardı. Kadıların bir vazifesi de Belediye Reisliği idi. Teftişe kalabalık bir maiyetle çıkarlar, yolsuzluklarını işittikleri, çıkardıkları malları ve terazilerini hileli ve bozuk ve dirhemlerini noksan buldukları esnafa hemen oracıkta cezaya çarptınrlardı; dükkân kapatılırdı, bozuk ve dirhemi noksan şeyler müsadere edilir, muhtekir esnafta, servetine ve şöhretine bakılmadan hemen oracıkta, çarşılının ve komşularının gözü önünde falakaya yıkılır, bazen de bu meydan dayağından başka sürgüne gönderilirdi. Sonra, İkinci Mah mudun son yıllarında, Hicri 1242 de Belediye Teşkilâtı kuruldu. İhtisap ağaları içinde Hüseyin Bey isminde bir zat da muhtekir esnafın amansız düşmanı ve tuhaf ve ağır cezalarile tanınmıştı; cezalarını bir kanuna, nizama göre vermez,

karihasından hükmederdi.

Eski tarih bilginlerimizden Mehmed Galip Bey merhum, ihtisap ağası Hüseyin Beyin garabetlerini kendisine has şirin bir üslûpla şöyle anlatıyor:

- Şöhreti o derece imiş ki maiyetile sokağa çıktığında dükkan önü temizleyenlerin, delik ve deşik küfe ve tabla saklayanların, eksik okka ekmek giz liyenlerin haddi hesabı olmazmış.. Kendisinden değil, gölgesinden ve isminden ürkmeyen esnaf yok gibi bir şeymiş..

Hüseyin Bey bir gün Eyübe gitmiş, bir merkebe yüklü iki küfe ekmek görmüş.. Tarttırmış, ek mekierin bazıları noksan çıkmış.. Derhal ekmek küfelerini ekmekçiye yükletmiş ve merkebin önüne de bir okka saman koydurtmuş .. Merkep o s a rn a m yiyinceye kadar herifi küfelerin altında bıraktırmış...

Şimdiki Eminönünde bulunan ihtisap ağalığı dairesine arkasında bir çok kavaslarla ve kemali debdebe ile girer, avluya konulmuş; iskemleye otururmuş.. Başta kavas başısı tzzet ağa bulunduğu halde kavaslar elpençe divan durup yirmi dört saatlik vukuat defteri okunurmuş. Defteri okuyan kâtip meselâ:

- Tavukpazarmda yorgancı Ahmed... Meyhane kapısından girerken çevrilmiş..

Deyince, Hüseyin Bey kaba bir sesle:

- Onbeş gün! ..

- Kumkapıda palabıyık Serkiz, raconcu Mıgır ile iskambil oynarken hâdis olan kavgadan kızarak Mıgırm; bir gece evvel fenersiz balığa çıktığım haber veriyor...

Deyince:

- Bir ay! ..

- Firuzağadan kı n k Salihin kahves in de iskete Hakkı tezkeresiz karpuz satarken tu tulmuş!. .

Deyince:

- On gün! .. diye hükmedermiş .. ve mahkûmlar derhal Eyüp Bahariyesindeki iplikhaneye gönderilmiş ... İplikhane, Tersanei Amire halatlarının büküldüğü büyük bir kışla imalâthane idi. Ücretli amele si bulunmakla beraber hapse mahkûm esnaf da oraya gönderilir, mahkûmiyetlerini ağır bir iş olan halat bükmekle geçirirlerdi.

YEMEK ÇEŞİDİ YASAĞI 1821 Hicri 1237 yılında israfı önlemek mak sadile, garip bir, yasak konulmuşsa da gereği gibi tatbik edilememiştir. Bu tarihlerde, ki

- Devlet Kâhyası diye anılan Nişancı Hâlet Efendinin, İkinci Mahmudu avucunun içine alıp koca İmparatorluğu çiftliği gibi idare ettiği devirdir, devlet erkân ve ricali arasında bir debdebe, tantana, ihtişam ve lüks merakı doludizgin alıp yürümüştü. Konakların, yalıların içi, binbir gece masallarım andıran bir zenginlikte idi, harem takımı ise âdeta yekdiğeri ile rekabet derecesinde bir israf ve sefahate dalmıştı. Hanımefendiler şöyle dursun, haremdeki kâhya kadınlar, câriyeler, hizmetçiler şöyle dursun, dışarıda ayvazlara ve seyislere, at uşaklarına varınca, herkes en âlâ çuhalardan kesilmiş sırmalı esvaplar içinde idi. Lüks ve israf, kâşanelerin döşemesi, dayaması, bendegânın kılık ve kıyafeti ile de kalmıyordu, büyüklerin konak ve yalılarında mutfak masrafları da akıl durduracak derecede idi; her gün, âdeta ziyafet sofraları kurulur, nâm için, sân için bu sofraların başına yüzlerce yârân, bendegân, dalkavuk otur tulurdu; çorbası, sebzesi, eti, böreği, pilâvı, zerdesi, tatlısı ve hoşafı; envai meyva, dondurma, şekerleme, reçeller, çerezlerle sofralara kırk, elli kap şey taşınırdı. Aşçının hüner ve mahareti ile övünmek devrin bir modası halinde idi: aşçılardan, mâlum yemeklerin

hazırlanmasında ustalıktan başka yeni yemekler icad etmesi beklenirdi. Hele ramazanlarda iftar sofraları, ziyafetleri, eski Roma İmparatorlarının zamanını gölgede bırakacak bir hal alırdı. Pek tabiîdir ki bu israfa, ne kadar dolgun olursa olsun, hiç bir maaş kifayet etmiyeceğinden, erkan ve rical, rüşvet kapılarını da o ölçüde açmışlardı. Halet Efendi nin sofralarına gelince, bazan konağın içinde yer bulunamadığından bahçeye kurulur, her zaman için 200 den aşağı davetlisi olmazdı. Bu haller, pek yerinde olarak kendisini ve etrafını halkın diline düşürmüştü. Bunun üzerine efendi, Padişaha, bir israf yasağı çıkartmış, ve işe yemekten başlamıştı; icab edenlere tebliğ etmeleri için Kaptan Paşaya, Yeniçeri Ağasına, Bostancıbaşıya, Topçubaşıya, Cebecibaşıya, Kumbaracıbaşıya ve Lâğımcıbaşıya gönderilen bu yasak emrinin kısaltılmış sureti şudur:

- ... İsraf günahtır, bundan böyle nihayet beş. türlüden yedi türlüye kadar yemek pişirilebilir, yedi türlüden fazla yemek pişirtilmiyecektir. Fakat halkın gözü boyanır ve dili tutulur mu? Bakınız devrin kıymetli müverrihi Şânizâde ne yazıyor:

- Bu esnada bir vesile düştü, fakir bir defa Halet Efendinin sofrasında bulundum. Vakıa yedi türlü yemek geldi, fakat hepsi havuz gibi tabakların içinde ... Yarısı tatlı idi ve gayet de nefis ve nadir tatlılardı. Mikdanna, harcına baktım, piyasayı göz önüne getirdim, yalnız bir sofraya en azdan üç yüz kuruşluk taam tahmin ettim. . Unutmamalıdır ki o zamanın 100 kuruşunun alım kıymeti, zamanımızın 100 lirasıdır, yani efendinin o gün dört sofrası var ise, ki bun dan fazladır, bir övün yemek masrafı 1200 liradır. Sözü yine Şanizadeye bırakalım:

- Madde temel tutmadı, herkes bildiğinden kalmadı. ÇARŞI HAMAMLARINDA GAYRİMÜSLİMLER Tanzimata kadar memleketimizde tatbik edilmiş eski yasaklardan garip, garip olduğu kadar da hazin ve tuhaflarından biri de, çarşı hamamlarına

giden gayrimüslümlerin nalın giymekten menedilmiş olmalarıdır. Her nedense, hamama giren gayrimüslimlerin Müslümanlardan n.yırd edilmesi düşünülmüş, gayrimüslimlerin nalınsız dolaşmaları münasip görülmüş fakat, Müslümanların da ayaklarından nalını bırakabileceklerine göre, bu da kafi görülmemiş, bu hamam yasağına bir garip madde daha ilave edilmiş, gayrimüslimlere verilecek pqte mallara, alameti farika olarak birer demir halka takılmıştır. Aşağıdaki satırlar Sultan İbrahimin ilk saltanat yıllarında, 1640 Hicrî 1050 senesinde tanzim ed il mi ş bir narh defterinden alınmıştır ki zamanımızdan üç buçuk asır evvelki1 büyük şehir hayatında, bir çarşı hamamında, hamamcı ve hamam müstahdemlerinin riayet etmeleri gereken nizamı göstermesi, yukarıda kaydettiğîmiz yasakları belirtmesi, hulâsa cemiyet ilmi ve tarih bakımından çok kıymetlidir: Hamama gusl için girenden bir akçe alma, kise sürünüp tıraş olandan iki akçe alına. Hamamcıya mürüvveten ziyade viren reddolunmaz. Müşteri mü rüvveten dellâk ve nâtıra akçe verdikte hamamcı ücretini yine verir.

Müşteri, bilhassa fukara ve diyâr garipleri misafirler mürüvveten akçe vermedikçe dellâk ve natır akçe talep etmiyeler, Dellâk . müşteriyi tıraş ettikde boynuna peşte mal tuta ki teri üzerine akmaya, Müşteriye riayet olunup pak ve kuru peştemal ve silecek verile, Dellâk ve natır ibrişim peştemal istimal ederler, Müşteri murad edindiği dellâki istihdam eyliye, Dellâk ve nâtır, müşteri çıktıkda bahşiş için müşteriyi göz hapsine almıyalar, Kefere peştimal ve silecek kurutulan kafes yanında soyunup kefereye nalın verilmeye, peştemaHara halka alâmet konula, Kefere için halvetden taşra mahsus kurna olup Müslümanlara zahmet vermiyeler ve halvete girmi yeler, Keferenin avreti dahi erleri gibi Müslüman avretlerinden seçilip en aşağı yerde soyunup kurnaları dahi ayrı ola .. Onsekizinci asır başlarında üçüncü Ahmed zamanında Sadrazamlığa kadar yLikselmiş ve garabetleri,

tafrafürüşlüğü ile tanınmış vezirlerden Kalay lıkoz Ahmed Paşa, Gayrimüslimler hakkındaki bu hamam yasağına pek gülünç bir ilâvede bulunmuştu, şöyle ki, gayrimüslimlerin peştemallarına takı96 TARİHÎMİZDE GARîP VAKALAR lan demir halkaları kâfi bir alâmeti farika görmemiş, halka yerine, gayrimüslimlere verilecek peşte mallara birer küçük çıngırak bağlatmıştı.ARNAVUT TELLAKLAR 1730 Hicrî 1143 ihtilâline kadar İstanbul hamamlarında tellak taifesi büyük ekseriyetle Arnavutlu. Bu ihtilâlde askerden evvel silâha sarılmış alan büyük şehrin baldırı çıplak ve ayak takımının oaşına geçkn Arnavud Patrona Halil Beyazıt, hamamında çıkmıştı. Kendisinin bir tellâk veya nâtır olduğu hakkında şüpheye düşen müellifler vardır, bunlar, lakabı bir Patrona gemisindeki hizmetinden gelen Halilin sadece, ihtilâlin arifesinde hükümetin dikkatini celbelmemek üzere ayaktaşlariyle beraber .

-imamda toplandıklarım ve geceyi orada geçirdiklerini söylerler. Ne gibi bir hissin tesiriyle olduğu bi Inmez, Ürgübün Muşkara köyünden çıkarak Türk irfan ve sanatına büyük hizmetler yapmış olan şe hid Darnad İbrahim Paşayı sefahatle itham eden nazı tarihçiler de Patrona Halilin şahsında bir millî kahraman görmeğe çalışırlar. Halil süfli mesleklerden olan tellâklıktan çıkarak kanlı bir ihtilâlin her ü merci içinde kısa bir müddet büyük şehrin mukadderatına hâkim olmuş bir zorbadır ki aşağıdaki lîsika bunun aydın bir şahididir: Divanı Hümâyundan İstanbul kadılığına yazılan bu hüküm ihtilâlden dört sene sonraki tarihi taşımakta olup, kanlı vak anın acı hâtıraları unutulduktan sonra verilmiş bir kararın tatbikatına geçilmesidir.

- Badelyevm hamamlarda tellâk ve nâtır alınmak iktiza ettikte Arnavut taifesinden kebir ve sa gir ferdi vahidi uğratrnayıp Anadolu yakasından gelme Türk uşaklarından ve nefsi

İstanbuldan zimmî cinsinden intihap olunup yarar kefilleri alındıktan sonra isim ve cisimleriyle yeni şeklü şem a i li n tarifiyle deftere kayıt ve kadimden hamamlarında mevcut bulunup hini tahrirde isimleri deftere kaydolunan Arnavud taifesinden vefat edenlerin yerine ve bir tarik ile hamamlardan çıkıp vilâyetine gidenler, sonra gelip tellak olmak murad eyledikte asla alınmayıp yerlerine ecnası saireden tellâk alınmak hamamcıların cümlesine muhkem tenbih ve te kıd olundukta... 1147 .

Bu defterin bir nüshası Bevazıtta înkılâb Kütüphanesinde merhum M. Cevdet in kitapları arasında bulunup baş tarafına yukarıdaki hükmün de bir sureti konmuştur. Ve hamam hamam bütün müstahdemin

- isim ve resimleriyle kaydolunarak Arnavud olanların altına kırmızı mürekkeple

- Arna vuttur diye şerh verilmiştir. Bazı hamam müstahdemlerinin isimleri altında

- bostancı, topçu, kal yon cu, hammal, cebeci, tulumbacı gibi diğer meslek ünvanları da kaydolunmuştur ki Halilin Patrona gemisi tayfalığının tellâklığına mâni olamıyacağı anlaşılır. Bu tarihten itibaren mevcutlar ölüm veya herhangi bir sebeple tellaklıktan ayrıldıktan sonra 1918 yılına ka da r İstanbul hamamlarına Arnavud milletinden tellâk sokulmamıştır.

TELLÂK KILIĞI Hamam tellâkları siyah peştemal sarımrlardı; müşterilere verilen beyaz ve kırmızı çubuklu peşte malları tellaklar asla kullanamazlar ve müşterilere de siyah peştemal verilmezlerdi; siyah peştemal hamamda tellâklık alâmeti farikası gibiydi. Onseki zinci asırda iki tellâk ın işledikleri bir cinayetten dolayı misli görülmemiş idamlan da tarihimizin garip vak alarındandır. Devrin tanınmış zenginlerinden ve şairlerinden

Şeyh Abdurrahman Refia Efendi, Saraçhane başındaki İbrahim Paşa hamamının itibarlı müşterilerındendi; ki bu meşhur ve güzel hamam, Atatürk Bulvarı açılırken lüzumsuz yere yıktırılmıştır. Refia Efendi bir gün bu hamamın tellâklarından birine kızar; hamamcı da Efendinin hatırına riayet ederek tellâk a yol verir. Herif de Şeyh Efendiden intikam almağa karar verir; hamamda ortağı olan genç bir tellâkla beraber Şeyhin dergâhına giderek sözde Efendiden hamamcı nezdinde şafaat diler. Efendi garip bildiği bu adamın gönlünü almak isterken berikiler hemen hançer sıyırıp Refia Efendiyi katlederler, fakat çok geçmeden yakalanırlar ve ayakdaşlarına ibret olmak üzere her ikisi de çıplak, bellerinde siyah tellâk peştemallariyle İbrahim Paşa hamamının kapısı önünde asılarak idam olunurlar.

BİR MUHTEŞEM SÜNNET DÜĞÜNÜ .1719 Hicrî 1132 yılında Lâle devrinin Padişahı Üçüncü Ahmed, Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Beyazıd isimlerindeki dört Şehzadesi ile İstanbul dan 5000 fakir çocuğu sünnet ettirmiştir. Türlü garabetler ve cidden dikkate değer sahnelerle dolu bu muhteşem düğün Okmeydanında olm u ş tur ve on beş gün on beş gece sürmüştür. Devrin Sadrıâzamı da Nevşehirli Damad İbrahim Paşadır; düğünün azamet ve ihtişamında büyük hissesi, himmeti olmuştur. Şair Seyit Vehbi bu düğün üzerine manzum bir

- Surnamei Hümayun kaleme almıştır ki biz buraya bu eserden bazı notlar alıyoruz; düğün hazırlıkları arasında şunları görüyoruz: Evvela Beyazıtta, Eskisaraym Beyazıt camii avlusuna bakan bahçesinde çadırlar kurularak, şehzadelere getirilecek sünnet hediyelerinin teşhir edileceği altın varaklarla tezyin edilmiş Nahil Nakıl lann yapılmasına başlandı. îstanbulun en usta şekercileri, gene Eskisarayda dört şehzade için, rengarenk şekerlerden yapılmış çiçeklerle birer çiçek bahçesi tanzim ettiler.

Ziyafetler için memleketin muhtelif yerlerine adamlar

gönderildi. Tekirdağ, Bursa ve civarı kazalardan 1000 ördek, 2000 hindi, 2000 güvercin, 3000 tavuk, 8000 kaz getirildi. Camcılara 10.000 şerbet kavanozu ve İzmite, halka verilecek ziyafetlerde kullanılmak üzere 10.000 ağaç sini sipariş edildi. Davetlilere şeker vermek için 100 tane büyük mevlût tablası yaptırıldı.

Okmeydanının etrafında mahyalar kurmak için 15 bin kandil ve 10.000 kandil kutusu hazırlandı. Memleketin her tarafındaki oyuncu kolları İstan buta çağınldı. Devlet ricaline ve ekâbire düğünde çengi kolları bulundurmaları emrolundu.

Devrin güzide bir bestekân ve h anende s i olan saray hanendeleri başı Burnaz Hasan çelebinin emrinde devrin tanınmış sazende hanendelerinden mürekkep seksen kişilik bir saz heyeti teşkil olundu.

Nedim, Seyyid Vehbi, Taip ve Raşit gibi büyük şairler, bu sünnet düğünü için şarkılar, gazeller yazdılar, bunlar bestelendi. Bu muhteşem saz heyeti, her gün sarayda Yalıköşkünde toplanarak düğünde, çalmacak parçaları meşke başladı.

Şehzadelerle beraber sünnet edilecek 5000 fakir çocuğun ve düğünde hizmet edecek olanların esvapları diktirildi. Düğün meydanında halkın intizam ve inzibatını temin etmek için ayrılan askeri kıtaattan başka, düğünlerde adet olduğu veçhile 120 nefer tu lumcu ayrılmıştı. Bu tulumcular yağlı güreşe çıkan pehlivanlar gibi çırılçıplak soyunurlar, ayaklarına sadece bir meşin don, başlarına da meşin bir külah giyerler, vücutlarım yağlarlar, sonra ellerine içleri su dolu tulumlar alırlardı. Seyirciler için tayin edilen hududu tecavüz edenlere, türlü maskaralıklarla hücum ederek ve onlarla şakalaşıp alay ederek üzerlerine su dökerlerdi.

Düğün için en mühim hazırlıklardan biri de saray mutfaklarında yapılıyordu. Saray mutfaklarındaki kap kacak, Okmeydanında toplanacak balk ı doyurmak için pişirilmesi lâzım

gelen yemeğe kifayet etmiyecekti. Devlet erkânının saraylarında, konaklarında ne kadar bakır takımı, ve mutfak levazımı varsa, emaneten saraya alındı. Bundan başka Bakırcılardaki dükkânlarda tencere, sini, sahan ve kazan gibi ne kadar bakır takımı varsa, keza düğünden sonra sahiplerine iade edilmek üzere saraya kaldırıldı.

Düğünün sonunda, tertip edilecek sünnet alayında, Eskisarayda hazırlanan nakılların alay ile Yeni saraya getirileceği sırada büyük zorluklar çıkacağı görüldü. Üzerleri hediyelerle donatılmış olan kırktan fazla büyük nahilin evlerin sokak üzerine çıkmış olan şahniş ve cumbaları, kahvelerin ve dükkân ıarın geniş saçakları ile bir kat daha darlaşan yollardan geçirilmesi imkânsızdı. Bu zorluğu gidermek için mimarlar ve kâtipler tâyin ed il di. Mimarlar, alayın kolaylıkla geçebileceği yolları tesbit ettiler; bu yollar üzerinde nakillere engel olabilecek evlerin ve dükkânıarın saçak ve şahnişlerini yıktırttı lar, kâtipler de, yıkılan yerlerin alaydan sonra tamirine ne kadar para sarfolunacağını hesaplıyarak sahiplerine verdiler.

Adet ve an aneye göre, sünnet düğününün ilk günü, ziyafetten sonra başta Sadrâzam olmak üzere devlet ricali ve erkânı, Üçüncü Ahmed ile şehzadelerine düğün hediyelerini sundular İbrahim Paşa, Padişaha: Sıvama elmas kaplı bir kuşak, elmas ve yakutla murassa bir çaprast, bir mücevherli çini kâse, bir mücevherli billûr sürahi, Hind işi aynalı musanna bir cevahir çekmecesi, mineli ve on üç gözlü bir piştahta, üç yüz miskal kadar bir şişe ıtnşahî, iki yüz miskalden fazla amber, bir altın çekmece1 saati, yeşil çuhaya kaplı bir tilki kürk, iki tahta samur postu, bir tahta vaşak, iki tahta kakum. elvan çuhalara kap!ı kürkler, her biri beşer donluk ikişer bohça îran ve İstanbul dibası, her biri beşer donluk ikişer bohça ağır telli ve sade nevzuhur hat tâî, on donluk taraklı atlas, sarma ve bağa kundaklı, kaplama çifte bilezikli dört âdet Hacı Mustafa, Molla Mehmet ve Niğbolulu Ahmet işi şişhane

tüfek ve daha bir nice nefis eşya verdi. Büyük şehzadeye de; Murassa cildi İmam Hafız Mehmet hattile bir Kur an, Şeyh hattile nefîs bir risale, gayet güzel bir Kitabı Hidaye, içinde Bihzad tarzında minyatürleri bulunan ve müzehheb bir

- Yusuf ve Züleyha , siyah abanoz üzerine elmas ve yakutla murassa bir hançer ve daha bazı hediyeler takdim etti. İbrahim Paşa diğer üç şehzadeye de buna benzer hediyeler verdiği gibi diğer vezirler ve devlet erkânı da padişaha ve oğullarına kıymetli ve nadide hediyelei verdiler.

Sünnet düğünün ikinci günü şayanı dikkat eğlence sahnelerinden biri şu olmuştu: Kaptanı Derya Süleyman Paşanın emri ile Tersane kethüdası Abdullah Efendinin nezareti altında otuz metre kadar boyunda, on üç çifte, üç fenerli amiral gemisi modelinde bir gemi, karadan yürütülerek Okmeyda nma getirildi ve vezir çadırlarının yanında demirle di. Sonra, bir geminin nasıl demir alıp kalktığı, Ok meydanına toplanmış olan binlerce halkın önünde, en ufak noktalarına varıncaya kadar, tıpkı deniz üzerindeymiş, gibi, taklit edilerek gösterildi. Fakat, bu geminin asıl hususiyeti, fevkalâde sanatkârane inşa edilmiş olması, kızaklar üzerinde çekilmiyerek, içine giren adamlar tarafından kendi kendine yürütülmc siydi. Geminin tayfalarını teşkil eden Tersaneli de likanlılar, levendâne tavırlan, al destanları ve kırmızı Cezayir fesleri ile halkın pek hoşuna gitmişler, fevkalâde alkışlanmışlardı.

Bunun arkasında topçular, marifetlerini gösterdiler: Tekerlekler üzerinde çekilen, varoşları, hendekleri tabyalan ve şaranpolları ile bir

- Kalei dev var yapmışlardı. Burçları ve sûrlan kırmızı bayraklarla süslenmişti. Bu kalenin muhafızları ile Tersane levendleri Okmeydanında bir muharebe taklidi yaptılar. Tersaneliler, sonunda kalenin zaptından vazgeçip çekilmekle bu

sahne de kapamış oldu.

Bu muhteşem sünnet düğününün üçüncü gününün gecesi, Haliçte, Tersane kasrı önünde, kandillerle donatılmış sallar ile, içleri saz takımları, çengiler, ve rakkaslarla dolu, muhteşem bir deniz şenliği tertip edildi. Bilhassa topçu ocağının salı büyük bir takdir kazandı. Yalnız bu saldan 700 fişcnk atıldı.

Üzerinde kol kol çengiler oynıyan topçu ocağı salının ortasına kandillerden üç katlı bir fıskiye yapılmıştı. Suları, rengârenk ışıklar içinde savruluyordu.

Bu malın yanıbaşında

- Tersane ocağı mn salı da başka bir güzellikteydi. Bu sal, su üzerinde yüzen bir kasır şeklindeydi. İçinde, saz takımları çalarken, her biri bir gazali, bir ceylânı andıran rakkaslar, insanı hayran bırakarak raksediyorlardı. Bu muazzam salın bir ucunda bir atlıkarınca kurulmuş, içine

- dört adet mehparengânı çârebru . oturmuştu. Bir tarafında bir döner dolap yapılmıştı. Her gözüne

- Bir afitabı Yusüf lika yerleşmişti.

Deniz eğlencelerinden şayanı dikkat diğer bir sahne de düğünün son günlerinde görünmüştü Padişah Aynalı Kavak kasrında idi, hemen bütün İstanbul halkı kayıklarla Halice dökülmüştü.

Seyirci kayıkları o kadar çoktu ki, denizin yüzü kayıkla örtülmüştü. Kürekleri kımıldatmanın bile imkanı yoktu. Gemilerin üstü ise mahşer gibi doluydu. O gün, deniz eğlenceleri arasında sabık Mimarbaşı İbrahim Efen din in timsahı binlerce insanı hayretten hayrete düşürdü. İbrahim Efendi tarafından yapılan bu timsah sureti, üç çifte bir piyade büyüklüğünde idi. Üst çenesini açıp kapıyarak deniz yüzün de yarım saat kadar dol aş

mı ş, sonra denize dalmıştı. Zevk ile seyredilen bu t ims ah çok takdir edilmişti. Fakat bir saat sonra battığı yerden tekrar deniz yüzüne çıkınca, takdirler bir heyecan ve hayrete kaybolmuştu. Timsah bu sefer ağzını açıp durmuştu. Açılan ağzından rengârenk esvaplarla beş tane rakkas fırlamış, timsahın sırtına binerek raksetmeğe ba ş l amış 11.

İbrahim Efendinin bu timsahına, onsekizinci asır başında tecrübe edilmiş ilk denizaltı gemisi olarak bakmak mümkündür.

Düğünün sekizinci gününden itibaren de büyük bir esnaf alayı başlamış ve günlerce süren bu alayda, her sınıf esnaf, çalgı takımları ve köçeklerlc türlü eğlenceler tertip ederek alay gösterdikten sonra Şehzade hediyelerini takdim etmişlerdi. Verilen hediyeler şunlardı: Çadırcılar: Dışı yeşil ve al atlastan, içi İstanbul dibasından yapılmış, içinde dört adet nakışlı süt unu bulunan altın temelli bir çadır.

Kavaflar: İnci ve zümrüt işlemeli murassa çizmeler; inci işlemeli ve sırmalı 300 dirhem yaldızlı gümüş tepsi; kavaf yamakları: 340 dirhem gümüş tepsi; bakkallar: Bir okka ağırlığında iki gümüş şamdan, iki okka ağırlığında kıymetli bir gümüş sini, kıymetli kumaşlar., çiçekler; kauçuklar, kıymetli kumaşlar; yorgancılar: 500 dirhem gümüş leğen ibrik, 215 dirhem gümüş tepsi, 150 dirhem kapaklı bir gümüş tas, a tl a s ve bürümcük üzerine işlemeli dört tane kıymetli yorgan; bedesten esnafı: 4 top ağıı atma telli bürümcük, 182 dirhem üç gümüş sürahi, 405 dirhem gümüş tepsi; Esirciler: Bir oğlan ve bir kız esir; Hallaçlar: Sırmalı nefis bir yastık hediye ettiler.

Tüccarlar: kıymetli kumaşlar; kuyumcular, elmas yakut ve inci ile yapılmış bir yelpaze, elmas ve yakutlu bir çalar saat, 2300 dirhem gümüş tepsi, 1000 dirhem gümüş şamdan, 1000 dirhem gümüş leğen, bir okka ağırlığında iki gümüş kâse, 500 dirhem iki gümüş maşraba, 2 okka bir gümüş ibrik, bir okka ağırlığında bir

buhurdan ile bir güllâbdan.

Kazzazlar: bir tane mücevher inci t akımı çapraz, bir mücevher kuşak, bir mücevher sırmalı hazine kolanı, 5 tane s om hazine dizgini ve sair hediyeler; bezzazlar: İşlemeli bir bohça, altın işlemeli kadife ve altın işlemeli şal, iki top telli kumaş; dört destan hünkârı; üç top bez, üç çekme boyama, iki top mirzaî bez; klabdan atlas bohça; ahçı1ar: 700 dirhem gümüş ibrik leğen, 150 dirhem gümüş bir maşraba, bir ibrik. Yemen Kahvesi; terziler: 300 dirhem bir gümüş m at ra, 400 di rh em gümüş şamdan ve makas, 150 dirhem gümüş kahve ib riği, 280 dirhem gümüş gülâbdan, 210 dirhem gümüş buhurdan; Çak şırcılar: 132 dirhem gümüş gülâbdan, 210 dirhem gümüş şamdan, 4 çift gümüş nalça, altın çiviler; kazancılar: 7 okka ağırlığında üç gümüş sini, üç gümüş maşraba, gümüş gülâbdan ve buhurdan Bezirganlar: 10 top nefis Venedik dibası, 10 top Floransa atlası, en nefis Hind kumaşları, kıymetli çiçekli .şallar, 1000 dirhem gümüş hoşaf tası, 1000 dirhem gümüş ibrik leğen, eski maden beş kase bir sofralık on tabak, ve sair birçok kıymetli kumaşlar ve şallar vermişlerdi.

Okçular ve yaycılar: İçi dışı nakışlı usta İbra himin işi iki adet kıymetli yay, gayet nefis oklar.

Balmumcular: Her biri üç okka ağırlığında sekiz adet siyah ve her biri beş okka ağırlığında dört adet beyaz kâfurulu balmumu.

Kâğıtçılar: Kapağı mücevherli bir gümüş divil ve yazı takımı, bir gümüş makas, iki deste Semer kand kâğıdı; Mısırçarşısı esnafı: Yelkenleri açık, bayrakları atlastan, tayfaları içinde olan mal yüklü bir kalyonu Okmeydanma çıkardılar. Tayfalar dışarı çıkarılıp kalyon Üçüncü Ahmedin otağı önüne alındı. Şehzadeler gemiyi yakından seyrettiler. Hedi yelerine gelince: İki gümüş maşraba, iki gümüş tepsi, bir okka ödağacı; iki tabak buhur, dört tabak karanfil, Hindistancevizi, sakız, tarçın, safran; misk

sabunu, on beş şişe buhur suyu; altı şişe çiçek suyu, yedi kâse tîni mahtûm; üç tabla hurma, altı tabak ağız miski, 15 tabak badem şekeri, 4 tabak aki :le, 7 tane Kâbe bardağı.

Kılıççılar: Sultan Gûrî nin kılıçlarından dudu jurnu, balık dişi, kabzalı, kuşağı altın işlemeli gayet kıymetli tarihî bir kılıç.

Bıçakçılar: 4 tane yaldızlı tırnak bıçağı, 4 tane balık dişi kabzalı, altın pervazlı İstanbul demiri, nercan tepeli kalemtraş, 22 adet kıymetli bıçak Kalaycılar: Gümüş buhurdan; gümüş gülabdan.

Bitpazarı esnafına gelince: Bunların düğünlerde hediye vermeleri mutad değildi. İlk defa bu dükünde hediye vermek şerefine nail oldular. Bir çift .ncili çizme ve filâr verdiler.

Kürkçüler: 2 tahta vaşak nâfensi;13 tahta kasım; iki tane samur postu.

Sırmakeşler: Sırmalı bir tahtırevan hediye. etliler. İçi kırmızı çuha döşeliydi. İçinde pamuk ile doldurulmuş sade hatayı ile kaplı nefis bir minder /ardı. Minderin üstünde de İstanbul dibasından bir lilte, dört tane diba ya s tık vardı. Dışı beyaz sırmadan tel kafesi, dört tarafında da cam yerine yirmi iört parça ayna vardı. Her biri 30 ar dirhem elvan armadan 35 tane püskül sallanıyordu. Bu nefis tah :ırevan, örtüleri sırmalı dibadan yapılmış iki müzeyyen ata koşulmuştu.

Nalbantlar: 4 gümüş nalın. 24 gümüş çivi, gü nüş şamdan, gümüş tepsi, gümüş tas.

Sandalcılar: Bir fağfurlu gülabdan ve buhurdan, l gümüş maşraba, gümüş sürahi; gümüş tepsi Seraserciler: Birçok kıymetli kumaşlar.

Semerciler: Bir gümüş semer, gümüş maşraba, 5 küçük gümüş kahve tepsisi.

Muytablar: 700 dirhem bir gümüş eğer kemeri; SOO dirhem bir çift gümüş , özengi.

Arpacılar: Bir gümüş sini; gümüş eğeı kemeri; gümüşten gülabdan ve buhurdan.

Düğüne, şehzadelere getirilen hediyelerin halka teşhir edildiği nakillerle son verilmişti. Nakiller Be yazıttaki eski sarayda donatılmış muhteşem bir sünnet al ayı ile Topkapı sarayına getirilmiş ve bütün İstanbul halkı alayın geçeceği yolun iki kenanna yığılarak hediyeleri seyretmişti. Şehzadeler de o gün Topkapı sarayında sünnet edilmişlerdi. Şehzadelerin sünnet alayının geçeceği yollara. Yeniçeri neferleri selâma durmuşlardı. Hepsi de en parlak merasim elbiselerini giymişlerdi. Alay, Miskçiler, kapısı, Eski odalar, Saraçhanebaşı, Horhor çeşmesi, Aksaray. Laleli; Eski Tophane; Valde hamamı; Divanyolu ve Ayasofya yolunu takip etti.Üçüncü Ahmet, oğullarının sünnet alayım, As lanhane yanında Nakkaşhanedc yapılan bir kasırdan seyretti. . Alayın geçeceği yollarda nahillere mani olacak Şahnişlerin, cumbaların, geniş saçakların yıkılmasına, Tersaneli kıyafetine girmiş olan dalfes tulumbacılar memur edilmişti.

Her nahilin dört bir tarafına dörder kol tayin edilmişti. Her kolda, onar tane dalfes, al mintanlı tuvana Tersane dilâverleri vardı. Şehzadelerin sünnet alayında, nahillerle beraber şeker bahçeleri de geçirilmişti. Şeker bahçelerinin toprağı şekerden, tozu miskten, çakıl taşları badem şekerinden, lâleler, nesrinler, güller, zerrinler, vesair çiçekler de rengârenk şekerlerden yapılmıştı. Şeker bahçelerini de iri yarı Tersaneli delikanlıları taşıyorlardı. Bunlardan sonra da 40 nefer kırmızı mintanlı Tersane neferi geliyordu ki ellerinde birer tabla, tablaların içinde de şekerden yapılmış kuş, fil, deve, çeşit çeşit hayvan tasvirleri vardı.

Bu muhteşem sünnet alayının başında da büyük şehzade

Süleyman gidiyordu. Mücevher takımlı bir ata bindirilmişti. Başında, kıymet biçilmez bir sorguç dalgalanıyordu. Öbür kardeşleri ise, arkadan gelen bir gerdûnenin içinde idiler.

YAVUZLN 1000 ALTINI Yavuz Sultan Selim, babasının zamanında Trabzon valisi iken bir derviş kıyafetine girip İrana gider; kasdi o memleketin ahvalini gözile görmektir. Tebriz şehrinde misafir olduğu handa satranç oynayıp herkesi yenmeğe başlayınca satranç meraklısı Şah İsmaile haber verilir, o da dervişi huzuruna davet eder. Sultan Selim ilk oyunda hatır sayarak yenilir, fakat ikinci oyunda Şaha aman vermeyip mateder. Şah kızar ve elinin tersile dervişin çıplak göğsüne vurarak:

- Bre derbeder Aşık! Hiç Şah olanlar mat edilir mi? E debin yok imiş! der ve Şehzadeye bin altın ihsan eder. Derviş huzurdan çıkıp atma bineceği sırada o bin altını kesesile beraber kimseye göstermeden binek taşının altına saklar. Ertesi gece Tebrizden kaçıp Trabzon yolunu tutar. Aradan yıllllar geçip de Yavuz Selim Padişah olduktan ve Şah İsmaili Çaldıranda mağlup ederek Tebriz şehrine girdikten s on ra Şah sarayına gider ve Sekbanbaşı Bal yem ez Osman Ağaya:

- Osman Ağa!.. Şu kapı eşiğinde Şahın ata bindiği taşın altında kendi elimle konmuş bin altın vardır, helâl maldır, sana hediye ettim! Der. Herkes hayretle bakışır. Osman Ağa taşı kaldırır.. Kesesi çürümüş, bin altın bir kor yığını halinde dururmuş. Balyamez Osman Ağa bu fıkrayı anlatırken hüngür hüngür ağlarmış..

- O zamana kadar bir hikâye sandığımız satranç kıssası meğer haki kat imiş.. dermiş..

- Solakzade tarihinden MEZARlNDA BAŞI KESİLEN ŞEHZADE Yavuz Sultan Selim kardeşi Şehzade Ahmedin vücudünü ortadan kaldırttığı sırada Ahmedin Mu rad ismindeki bir Şehzadesi İrana

kaçmıştı . Dört yıl kadar İranda kalan Şehzade Muradın orada katledildiği ve katilin de bulunamadığı haberi gelmişti. Bir ara bu haberin doğru olmadığı, Şehzade Muradın gizlice Ana d ol uya girerek Amasyaya gel di ğ i ve e t ra fın a bir takım adamlar toplıyarak Anadoluda bir ihtilal çıkarmağa hazırlandığı söylendi. Yavuz Selim derhal gizli tahkikata girişti ve bu rivayetin ucu Amasya şehrinde bir nalbanda dayandı. Nalbant derhal tevkif edilerek İstanbula gönderildi, inkâr etmedi ve şöylece anlattı:

- Bir gün dükkânımda işimle meşgul idim. Bir derviş geldi, karşımda boynunu büküp içini çekti ve ah etti, muttasıl yüzüme bakardı ve bir şey söylemek ister görünürdü, birkaç gün bu m a n zara devam etti, acıdım:

- Ey âşık!.. Yoksa bir sevgili yârenden mi ayrı düştün? .. diye sordum. Hemen gözlerinden yaş yerine kan boşandı:

- Bir canımdan aziz yârim, munis vefakârım vardı, hastalandı, yatağa düştü, perişan oldum, içimden kan gider, bilmem ki o yârimin yüz parça olmuş yarasına ne çare edeyim, senin garip d o s tu merd bii insan olduğunu söylediler, sende mürüvvet umarak geldim, senin Sultan Ahmed merhuma muhabbetin varmış, elbet onun garip d üşmüş Şehzadesine de acırsın, yâr ı vefakârım dediğim Şehzade Muraddır ki Acem diyarından çıktı gel d i, ne çare ki gayet hastadır. dedi. Ben de gittim o civanı gördüm. Bitâp yatardı, hâtırım sordum ve göynünün dilediği yemekleri yaptırıp o derviş ile gönderdim. Şehzade ayağa kalktı. Memleketimiz zenginlerinden sabuncu İbrahim de çok yardımda bulundu. Benim bildiğim bundan ibarettir. Nalban d ın haber verdiği sabuncu İbrah i m de getirildi. O da inkâr etmedi:

- Yol levazımını tedarik ettim, bir kaç adamı ile İstanbul tarafına gitti. dedi. Nihayet derviş de bulundu, Şeh za d e Muradın yanı n d aki diğer ad a m lar da bulundu. Onlar da:

- Beş on gün evvel Üsküdarda vefat etti, filân yere defnettik dediler. Yavuz Sultan Selim emir verdi, adamlar gönderdi, gösterilen mezarı açtılar ve genç ölünün başını cesedinden ayırarak bir altın tabak içinde huzura getirdiler. Yavuz bu kesik başı elile muayene etti, Şehzade Mu ra dın başında içine ceviz sığabilecek bir çukur vardı, bu nişanı buldu; ve Şehzade Muradın öldüğüne kat i kanaat getirdi. Mevkufların hepsi, Yavuz gibi bir Padişahın kendilerini sağ bırakmıyacağını zannediyorlardı, hayatlarından ümitlerini kesmişlerdi. Fakat Padişah ortada bilfiil bir isyan hareketi olmadığına göre, sadece garip bir Şehzadeye merhamet etmiş olan bu a dam ların cümlesini affetti.

- Solakzade tarihinden DAĞ BAŞINDAKİ GARÎP MEZARLAR Onsekizinci asır şâirlerinden Dolmabahçeli Ah men Efendi zarafeti, nüktedanlığı ile tanınmış bir zattı. Esmerliğinden ötürü şiirlerinde

- Siyahi mahlasını kullanırdı. Güzel yazı yazar, musikiden anlar, marifetli adamdı, kibar ve rical konaklarındaki yaran toplantılarında aranılır, beklenir sohbete iştiraki meclislere bir parlaklık verirdi. O asrın tanınmış ricalinden Kaptan ı Derya Küçük Kılıç Ali Paşa, siyahi Ahmed Efendinin velinimeti yerinde hâmisi idi. Paşa Trabzon valisi olunca, Siyahi Ahmet Efendiyi de beraber götürdü. Boğazdan çıktıktan az sonra bindikleri küçük gemi müthiş bir fırtınaya tutuldu, güçlükle Ağva sahillerine sığındılar. Kırda çadır kurup denizin yatışmasını beklerlerken Siyahi ile arkadaşları etrafta bir gezintiye çıkmışlardı. Dağ başında, ıssız bir köşede birkaç mezar gördüler; şair güldü, mezarlara hitaben:

- Hey biçareler! .. Şile kasabası buraya yakındır .. Ne vardı burada ölecek... Biraz dişinizi sıkıp bir şenlikli yerde gömülseydiniz ya!.. dedi. Fakat, çadırına döner dönmez müthiş bir titreme ile yatağa düştü ve o gece öldü. Arkadaşları, Siyahı

Ahmet Efendiyi götürüp o dağ başındaki kabirlerin yanına gömdüler...

İKİ YUSUFUN HİKÂYESİ Onsekizinci a s ır ortalarında Osmanlı sarayında Valide Sultan olarak kırk yıla yakın saltanat sürmüş ve göz kamaştıran bir lüks içinde yaşamış olan Dördüncü Mehmed in anası Turhan Sultan, Ukraynalı bir köylü kızı idi. Dokuz on yaşlarında tatarlar tarafından kaçırılmış ve Osmanlı sarayına Süleyman Paşa isminde bir vezir tarafından takdim edilmişti. Turhan Sul ta n gayet narin yapılı, zarif ve harikulade zeki bir kadındı. Esirciler eline düştüğü zaman köyünde bir yaşında bir erkek kardeş bırakmıştı. Bu güzel çocuk da sekiz dokuz yaşında iken Tatarlar tarafından çalındı ve İstanbulda bir mana va satıldı. Yusuf adı verilen ve Müslüman olan bu çocuğu, sahibi olan manav bir baba sevgisiyle bağrına basmıştı ve Yusuf büyük şehirde

- Manav güzeli lakabı ile bir şöhret bulmuştu. Bir gün bu dükkanın önünden geçen Valide Sultan manav güzelini uzaktan görür görmez kardeşi olduğunu tanıdı ve maiyetindekilere emir vererek çocuğu âdeta zorla saraya kaldırttı. Bu çocuğu kundakta iken bir kurt F. 8 ısınmıştı ve müthiş hayvanın diş yerleri manav güzelinin sağ kalçasında hâlâ bir nişan olarak duruyordu. Valide Sultan kardeşini bulunca sevincinden bir çılgına dönmüştü. Ona bir baba şefkati gösteren manavı ihya etti. Yusufa da devrin kıymetli hocaları elinde ciddi bir tahsil yaptırttı, fakat devlet işlerine karıştırtmadı, kendisine kâhya tayin etti. Ma . nav Güzeli, ölünceye kadar İstanbulda bir zengin ve kibar hayatı sürdü.

Onyedind asır başlarında Dalmaçiyada Nadin kasabasında Sancak beyinin ahırında uşak olarak çalışan on üç yaşında bir çocuk vardı. Herkes tarafından horlanan bu kimsesiz çocuğa bir gün bir dul kadın acımış ve çıplak ayaklarına, kocasından kalmış kocaman bir çift partal kundura giydirmişti. Na di n den bir vazife

ile bir Kapıcıbaşı geçti, Sancak beyinin konağında misafir oldu ve küçük ahır uşağının zekâ ile parlıyan gözleri ve kir tabakaları altında kaybolmuş güzelliği nazarı dikkatini çekti, çocuğu yıkatıp temizlettikten sonra alıp İstanbula getirdi. Saraya verdi. Enderunu Hümâyun çocukları arasına katılan çocuğa, güzelliğinden ötürü Yusuf adı konuldu. Nadinli Yusuf kısa bir zamanda yükseldi. Kaptan Paşa oldu. Bir gün Nadine Kaptan Paşanın bir a d amı geldi ve Sancak Beyine mühürlü bir meşin torba verdi, bir mektupta da şunlar yazılıydı:

- Falan yerde oturan Marya isminde bir dul : kadın vardır; bu torba, eğer sağ ise, Sancak Beyının ve Nadin kadısının huzurunda o dul kadına verilecektir ve bir senet tanzim edilip bana gönderilecektir. Kadın sağ idi, çok fakir düşmüş bulunuyordu. Kadının ve sancak beyinin huzurunda Kaptan Paşanın torbası kendisine teslim edildi. Torbanın içinde bir çift kocaman. partal kundura vardı ve içleri altın ile doldurulmuştu. Yusuf Paşa kısa bir de mektup yazmıştı:

- Anacığım, diyordu, bir kış günü donmuş çıplak ayaklarına bu kunduraları giydirdiğin kimsesiz çocuk, ölünceye kadar seni unut mıyacaktır. TABANI YARIK ÂYAN VE RİCAL Devlet idaresinde ilk bütçe onyedinci asır ortalarında Osmanlı İmparatorluğunda yapılmıştır. Bugünkü manada bir devlet bütçesi değildi; devlet idaresinde bütçe yapmak zamretini gösteren basit bir gelir gider defteri idi; fakat ortaya hayati bir fikir atması bakımından büyük işti.

- Devlet bütçesinin bab a s ı diyebileceğimiz bu defter, Dördüncü Meh med in Sadrâzamı Tarhoncu Ahmet Paşa tarafından tanzim ettirilmişti. Gayet namuslu, tok sözlü, mert ve cahil bir adam olan Tarhoncu Paşa, devlet masrafının gelirden fazla olduğunu görmüş, bir muvazene kurmak için birçok masrafları, tahsisatı kesmiş ve bu arada bilhassa boş yere

hâzineden, para alan saray bendegâmna ağır bir darbe vurmuştu. Pek tabiî çok düşman kazanmış, bunların entrikaları ile de hiç bir günahı, taksiri yok iken cellâda verilmişti. Tarih kaynaklarımız, Tarhoncu Paşadan bahsederlerken, tuhaf, garip, tuhaflığı ve garipliği kadar hazin bir vak a kaydederler; Ahmet Paşa Sadrâzam olunca, sarayda ve dışarıda nüfuz sahibi bazı ricale karşı kendisinin hiç bir nüfuza boyun eğmi yeceğini göstermek istemiş,

- Halk kılıçtan korkar! diyerek, bir gece zindanlarda ve kürekte bulunan kırk elli kadar fakir mahkûmu çıkartmış, sırtlarına kenarları işlemeli gömlek ve uçkurları sırmalı donlar giydirerek boyunlarını vurdurtmuş, gûya idam edilmiş âyan ve ricalden kimseler imiş gibi, cesetlerini İstanbulun kalabalık semtlerine bıraktırmıştı. Fakat şehirli, bu biçarelerin kaba cüsselerine, ellerine ve ayaklarının nasırlarına, tabanlarının yarıklarına b a kara k:

- Tarhoncu Paşanın zindandan çıkmış tabanı yarık kibar ve ayanı!..

- diye Sadrâzam ile alaya başlamıştı.

BÜYÜK BİR MACERAPEREST Birinci Ahmet zamanında Anadoluda büyük bir Celâli isyanının ileri gelen simalarından Canbolat oğlu Ali Beyin Mehmet isminde gayet sevgili bir Abaza kölesi vardı. Bir an yanından ayırmadığı bu çocuğu kendisine hazinedar yapmıştı. Sadrazam Kuyucu Murat Paşa, oruç odasında Canbolat oğlu ile yaptığı çok kanlı bir muharebede Celâlîleri bozguna uğratmış... Koca ova, yaralı ve ölülerle kaplanmıştı. .. Paşa, gömmekle başa çıkılamıyacağı için birçok kuyu kazdırmış ve bunları, ölü ve diri ayırt ettirmeden kuyulara doldurtmuştu.

Takip kuvvetlerinin getirdiği esirlerin de, sorguya çekilmeden kuyuların ağzımda diz çökertilip boyunları

vuruluyordu. Canbolat oğlunun hazinedarı Abaza Mehmet de yakalanmış idi, henüz 15 16 yaşlarında ve melekler kadar güzel bir gençti; boynu vurulmak üzere çökertilmiş iken Mehmed i Yeniçeri Ağası Halil Ağa gördü, acıdı, şefaat etti, ölümden kurtararak yanına aldı, evlâdı manevî edindi. Abaza Mehmet Halil Ağanın himayesinde devlet hizmetine girdi. Babalığı Sadrazam olunca o da vali ve

- Abaza Mehmet Paşa . oldu. Fakat Oruç Ovasındaki müthiş hâtıra, Murat Paşanın kuyusu gözünün önünden hiç bir zaman, silinmedi ve o gün kendisini öldürmek için çökertmiş yeniçerilere karşı içinde sönmez bir kin besledi. Erzurum valisi iken İstanbul da Padişah Genç Osman, yeniçerilerin çıkardığı bir ihtilâlde tahttan indirilmiş ve Yedikule zindanında boğulmuştu. Abaza Mehmet Paşa bunu fırsat bildi, Sultan Osmanın kan dâvasını güderek isyan etti ve işe Erzurumdan başlıyarak ne kadar yeniçeri varsa öldürttü. Sonra Sivası ele geçirdi ve orada da bir yeniçeri katliâmı yaptı. Erzurumdan Kayseriye kadar Anadoluda yeniçeri dolaşamaz olmuştu. Yeniçeriler kısa diz çağşırı giyerlerdi; bundan ötürü dizleri, baldır ve bacaklarına nisbetle yanık olurdu. Yollarda bütün yolcular, Abazanın askerleri tarafından çevrilir, çağşırları çıkarılıp dizleri muayene olunurdu: Kısa diz çağşırı giymek itiyadında olup ta yeniçeri olmıyan nice masûm insanlar d

- Sen yeniçerisin diye idam olunmuştu. Apaza isyanı beş yıldan fazla sürdü. Nihayet Dördüncü Murat zamanında aman diledi, affedildi. İstanbula geldi, bu genç padişaha yakın dost ve nedimi has oldu. Yakışıklı ve güzel adamdı, giyimine, kuşamına fevkalâde itina eden şık bir adamdı. İstanbulda, onun gibi giyinmek moda oldu, Padişah bile

- Abaza kesimi denilen esvaplardan yap t ırdı. Aslında, valiliğinden büyük bir serveti vardı, nedimliğinde de nüfuzundan istifade ederek rüşvet yolile âdeta karun malı

topladı. Fakat Padişahın en sevgili gözdesi Silâhtar Mustafa Paşa ile geçinemedi. Mustafa Paşanın babası Bosnalı Sinan Bazirgân adında bir adamdı ve eskiden Abaza Paşanın gadrine uğramıştı. Mustafa Paşa bunu unutmamıştı. Silâhtarın telkinleriyle Padişahın gözünden düşürüldü. Bir gün, saraya dâvet edildi, gelir gelmez Bostancıbaşı Duca Mustafa Ağa tarafından tevkif edildi ve Çinili köşke hapsedildi. A kşamin alaca karanlığında da idamı için ferman çıktı. Cellât Kara Ali yamağiyle köşke geldi. Kendisine namaza durmuş birisini gösterdiler:

- Abaza Paşa budur!.. dediler, kement attı; boğdu. Ertesi günü, Padişahın emriyle Abaza Mehmet Paşaya büyük bir cenaze alayı tertip edildi; ve feleğin garip cilvesidir. Veznecilerde, vaktiyle henüz bir çocukken kendisini öldürtmek İstiyen Kuyucu Murat Paşanın türbesinde, bu meşhur Sadrâzamın yanma defnedildi.

Aradan yıllar geçti, Dördüncü Murat öldü, Sultan İbrahim Padişah oldu. Silâhtar Mustafa Paşa i dam olundu, Bostancıbaşı Duc ı Mustafa da bir valilik ile İstanbuldan sürüldü.

Hicrî 1036 yılında idi, bir gün Erzumma, İran hududund an bir adam çı kagel di ve

- Ben Abaza Mehmet Paşayım! diye Erzurumdaki Abaza Paşa sarayına geçti kuruldu. Abaza Paşanın Erzurumdaki eski dostları ahbapları ziyaretine koştular. Evet... bu adam, yıllarca evvel İstanbulda idamını işittikleri Abaza Mehmet Paşa idi... Kendilerine eski günlerin hâtıralarından bahsediyor, hattâ onların unuttuğu birçok şeyi o hatırlatıyordu!.. Paşa, macerasını, eski yâranına şöylece nakletmişti:

- Silâhtar Mustafanın ısrarlarına mağlûp; olan Dördüncü Murat bir içki sofrasında Abazayı öldür teceğine söz vermişti; fakat pek az sonra bu kararma nadim olmuştu. Has nedimini tevkif ettirmiş, sarayda Abaza Paşa diye bir idam mahkûmunu

boğ durtmuş idi. Paşayı da gece, saray rıhtımından tebdil kıyafetle bir gemiye bindirmişler, Geliboluya gönderişlerdi. Abaza Paşa oradan bir Cezayir gemisine atlamış, Cezayi re gitmiş, adım s anım değiştirerek korsan ol muştu... Bir zamanlar giyinişi, kıyafeti İstanbul gençleri tarafından taklit edilen zarif adam, yalın ayaklı, çıplak baldırlı, beli çatal bıçaklı bir Mehmet Dayı ve başlı başına bir kadırga sahibi olmuştu. Yedi sene Akdenizde dolaşmış, Septe boğazından Atlas Okyanusuna çıkmış ve bir deniz muharebesinde. DanimarkalIlara esir düşmüştü. DanimarkalIlar da onu Portakal Portekiz kralının gemicilerine satmışlardı. Portekizlier, şark lisanlarına âşina olan bu esirlerinden tercüman olarak istifade etmek istemişler, onu bir Portekiz filosiyle bir Hind seferine yollamışlardı. Fakat Mehmet Dayı nın bindiği gemi Çin sularında müthiş bir fırtınaya tutularak batmış, yalnız bu müslüman gemici, bir kalas parçasının üstünde s ahile düşüp canını kurtarmıştı. Düştüğü sahil halkı müslümandı, onun da müslim ve bir Osmanlı Padişahının nedimi ve Paşası olduğunu öğrenince kendisine hürmet göstermişler, yol harçlığı vermişler, Abaza Mehmet Paşa da bir kervana katılarak Çin Türkeli, Horasan, Belh ve Buhara üzerinden İrana, oradan da Erzumma gelmişti. Abaza Mehmet Paşanın gelişi ve ağzından dinlenen baş döndürücü maceraları bütün Erzurum halkını heyecana düşürmüştü. Veli Süleyman Paşa, keyfiyeti mufassal bir rapor ile îstanbula Sultan İbra hime bildirdi. Zaten vehham ve hasta olan Sultan İ brahim sonsuz bir telâşa düştü... Koca bir padişahın feaniyle idam olunan bir adam, yıllarca son: ra elini kolunu sallıyarak meydana çıkarsa, o padişahın kendisi de bir gün ahiretten dönebilirdi. .. Duca,Mustafa Paşa çağrıldı ve keyfiyet kendisinden soruldu. Eski Bostancıbaşı, b aşın d an korktu,

- Er zuruma gelen adam. bir sahtekârdır, Abaza Paşayı ben fermanla idam ettim. dedi. Padişah Cellât Kara Aliyi de bizzat isticvap etti Müthiş cellâd da:

- ValIahi Padişahım! .. Akşam namazından sonra idi. Ortalık karanlıktı, yüzükoyun yatmış bir adam göklerdiler, budur dediler, boğdum, yüzünü, şemailini görmedim! dedi. .

Erzurum Valisi Süleyman Paşaya bir idam fermanı daha gönderdi. Vali de Abaza Mehmet Paşayı sarayına davet e t mi ş, gelir gelmez de, Valinin iç oğlanları üzerine hançer düşürerek öldürmüşlerdi. Abaza Paşanın gövdesinden ayrılan k e s ik başı İstanbula yollanmıştı; fakat bu kesik talihsiz baş, Erzurum dan İ s t anbula kadar bozulmuş, derisi yüzülmüş tanınmaz bir hale gelmişti. Istanbulda bulunan eski bendelerinin hepsi kat i bir şey söyliyememişlerdi:

- Hem odur, hem değildir! .. demişlerdi.

BAŞÎYLE OYNANAN VEZİR Onaltıncı asır s onları n da Üçüncü Mehmet devrinin büyük nüfuz sahibi vezirlerinden Doğancı Kara Mehmet Paşa aslında bir Ermeni dönmesi idi. Üçüncü Mehmede şehzadeliğinde intisap etmiş, terbiyesi, zarafeti, nüktedanlığı ile bu Padişahın has nedimleri arasına girmişti. Kubbe veziri bugünkü tabiri ile devlet bakanı idi, fakat Padişah ondan o kadar büyük nüfuza sahipti ki herkes kendisini Sad râzamlığa en kuvvetli namzet olarak görüyordu. Sadrâzam Bosnalı İbrahim Paşa ile aralarının açılması kendisini felâkete sürükledi. Gayet kurnaz ve sinsi olan İbrahim Paşa ile aralarının açılması kendisini felâkete sürükledi. Gayet kurnaz ve sinsi olan İbrahim Paşa hasmını mahvetmek için, makamının geniş selâhiyetini kullanamadı, Padişahtan çekindi, el altından askeri teşvik etti, askere ulufe aylık dağıtılacağı bir divan gününde asker para almadı Kara Mehmet Paşanın başını istedi ve ayak diredi; , Padişah . Mehmet Paşayı bize tercih ederse biz de bizi seven bir şehzadeyi ona tercih ederiz dediler. Padişah büyük bir ıztırap içinde Mehmet Paşayı fed.a etti. Paşa divandan kaldırılıp siyaset meydanına götürüldü, başı kesildi. Kesik başı alan yeniçerilerle

sipahiler, saray avlularından At meydanına kadar, top gibi, ayaklariyle vurarak oradan oraya yuvada ya yuvarlaya götürdüler, bir veçhile ellerinden almak kabil olmadı. Nihayet kendi sadık kâhyası kesik kelleyi 400 altına satın aldı ve gövdesinin yanına koyarak defnettirdi.

LOKMA LOKMA DOĞRANAN VEZİR Sultan İbrahim son Sadrâzamı İstanbullu Ahmet Paşa, kalemden yetişmiş, malûmatlı zeki bir devlet adamıydı. Bir sinir hastası olan bu padişahın da itimadım kazanmıştı. Kendisinin yen içeri ocağı ağalariyle iyi geçinmemesi, hattâ o devirde birer mütegallibe kesilmiş olan ocak ağalarına karşı bir suikast hazırlaması; Kösem Sultanın da oğlu Sultan İbrahimden nefreti ve onu tahttan indirmek için Yeniçeri ocağı ağalariyle anlaşması, İstanbulda bir askerî hükümet darbesine sebep olmuş, Sadrâzam idam edilmiş, Padişah da evvelâ tahttan indirilip birkaç gün soma boğdurulmuştu. Ahmet Paşa şişman bir zattı. İdamından sonra cesedi ana doğması soyularak cellâtlar tarafından bir hammal beygirine çaprazvari atılmış ve götürülüp Atmeydam na bırakılmıştı. İhtilâlci yeniçerilerden birkaç hunhar, fırsatı ganimet bilip cahil halkın batıl itikatlarından istifade ederek

- İnsan yağı mafsal ağrı ve sızılarına devadır diye Ahmet Paşanın etlerini lqk ma lokma doğrayarak beşer onar akçeye satmışlardı. Büyük şehirde de, bu kadar korkunç, tüyler ürpertici devayı satın alarak kollarına, bacaklarına sürüp bağlıyabilecek o kadar çok katı yürekli insan çıkmıştı ki, Paşanın iri yapılı vücudü hemen bir iskelet halinde kalmıştı; ölümünden ve naşının bu feci akıbetinden sonra kendisine

- Bin parça Hezar pare lakabı verilmişti.

HASAN PAŞANIN CENNET BAĞI Büyük Sadrâzam Sokullu Mehmet Paşanın oğlu Hasan Paşa, onaltıncı asır sonlarının en namlı ve en zengin vezirlerindendir. Müverrih Peçevil İbrahim

Efendi hal tercümesinden bahsederken:

- Gayet yakışıklı, gösterişli, bir şehbaz ve şehlevend vezirdi. Ama çok mağrurdu, gÖzüne kimseyi kestirmez, akranı şöyle dursun mafevkine bile iltifat etmezdi. Yanında daima bir mahbub gözde hazinedarı bulunurdu, kendi ne giyerse hazinedarı oğlana onun eşini giydirirdi, bindiği atın eşi ata bindirir ve hazinedarı ile atbaşı beraber giderdi. Ekseriya da al a t las entari giyerdi. Beline altı parça murassa paftadan mürekkep bir altın kemer bağlardı ki bu kemerin paftaları üzerinde zümrüdüanka kuşu resimleri vardı. Bağdat valisi iken üstat kuyumculara gümüşten büyük bir bahçe yaptırmıştı; kurülup toplanabilen ve Paşa tarafından

- Cennet Bağı adı verilmiş olan bu gümüş çiçek bahçesi bahar açmış dallardan, nar ve turunç fidanlarından pek güzel, temaşası hay retten hayrete düşüren bir kuyumculuk şaheseri idi. Hasan Paşa, Bağdattan sür atle Anadoluya çağırılmış ve Anadoluda i syan etmiş olan Celâli Del i Haşanın tedibine memur e d ilm işti . Çok c e sur bir asker olan Sokullu zadenin yanında maiyetinden başka kuvvet olmadığından Tokat kalesine kapanmağa mecbur olmuştu. Deli Hasan bir taraftan Tokadı muhasara altına almış, diğer taraftan da Paşanın, arkadan gelen ağırlığını, hazinesini ve meşhur Cennet Bağını eline geçirmişti. Deli Hasan, Paşanın hazinesini eşkiyaya taksim ederken kıymetli kumaşları arşın yerine kılıçla ölçtürmüş, altın ve mücevheri de kalkan ile üleştirmişti. Cennet bağına gel ince kudurmuş, ayakdaşlariyle beraber bir müddet temaşa etmiş ve s onra o sanat eserini de kırdırarak a damlarına dağıtmıştı. Hasan Paşaya gelince, bir sabah, Tokat kalesi burçlarından Deli Hasanın baldırı çıplak ordusunu seyrederken karşı taraftan bir keskin nişancı tarafından atılan kurşunla alnından vurnlup şehit olmuştu.

KÜÇÜK NOTLAR Bu kitapçığın sonuna küçücük notlar ekliyeyim dedim; geçmiş günlerin garabetleri, tuhaf ve garip

tipleri, garip tesadüfleri üzerinde dolaşmak, tiryaki sohbeti gibi hoşça şeydir zannederim.

Onyedinci asırda Osman Dede isminde bir meczup, Aksarayda Yeniçeri kulluğunun önündeki tam elli yıl, ya:z ve kış anadan doğma çıplak oturmuştu. Yerinden yalnız geceleri, zarurî ihtiyaçlarla kıs a bir zaman için ayrılırdı Bir gün, tebdil gezen müstebid hükümdar Dördüncü Murada:

- Murat!.. Murat!.. Dul ananı bana nikahla verir misin? Diye lâf atmış, bu amansız padişahtan anası Kösem Sultanı istemişti. Herkes Osman Dedenin derhal idam olunacağını tahmin etmişti. Fakat Sultan Murat saraya döner dökmez bir kriz geçirdi; bu kendisinin ölümüne sebep olacak olan siroz krizi idi. Nitekim hemen yatağa yattı. Osman Dede bir müddet sonra, mahut kaldırım üstünde eceliyle öldü.

Yine onyedinci asır ortalarında İstanbulda bir

- Elekçi Delisi vardı. Adı bilinmiyen bu deli, her gün üç dört tane eleğin tellerini koparıp bükerek, kâğıthelvası, peynirli pide gibi yerdi.

Yine aynı asır ortalarında îstanbulda Deli Mehmet isminde bir derviş vardı. Geceleri, en sert rüzgârlı havalarda sokağa, fener yerine şamdanla çıkar ve gideceği yere kadar şamdanın mumunu söndürmezdi. Derviş Mehmet kışın kar ve buz üstünde de yalın ayak dolaşırdı.

Tarihimizde kayıtlı en müthiş oburlardan biri, münevver ve inkılâpçı Üçüncü Selimin düşmanlarından

- Aygır İmam lâkabı ile meşhur Derviş Efendi isminde bir softadır. Bu adam, bir sefer iki okka pastırmanın üzerine kırk yumurta kırdırarak birlenger pastırmalı yumurta yemiş; fakat koca lengeri sıyırdıktan sonra dili şişmiş, ve dili ağzına sığmıyarak

ölmüştü.

Hicrî 1028 Milâdî 1618 tarihinde Budin valisi Karakaş Mehmet Paşadan gelen bir mektupta Macarîstanda daire şeklinde siyah bir bulut belirip, bu buluttan kan gibi kırmızı bir yağmur yağdığı ve her biri 3 4 kantar ağırlığında kara taş gülleler düştüğü yazılıydı.

Dördüncü Avcı Sultan Mehmet, Trakyada bir köylü çocuğu görmüştü. On dört yaşındaki bu oğlanın sol bacağı, ayak bileğinden diz kapağına kadar keçi gibi kıllıydı. Padişah çocuğa 100 altın hediye etmişti.

Onaltıncı asrın namlı ok atıcı pehlivanlarından Ahmet Ağa, yetmiş beş yaşında iken bir gün Okçular başına gidip ok ısmarbmıştı. Esnaftan bir delikanlı:

- Pehlivan!.. ihtiyarladın... Kolunda yay çekecek kuvvet kaldı mı ki!? diye rormuş. Ahmet Pehlivan da atını çarşının kapısına sürmüş, kapıdaki zincirlere kollariyle asılmış ve bacaklarını atının karnına sarmış, kollarını kısınca, kendisiyle beraber koca atı da yerden havaya kaldırmış ve gülerek:

- Oğlum!.. Bazularımda azıcık bir şey kılmış gibi!.. demişti.

Lâle devrinin en namlı çiçekçisi, esnaftan Tabak Ata isminde bir adamdı. Tabak Ata, gayet güzel 80 çeşit lâle yetiştirmişti. Sarayların bahçelerine soğanların çoğu ondan alınırdı. Fakir bir adam iken Jâle soğanı satarak İstanbulun sayılı zenginlerinden olmuştu.

Eskiden rakıya arslan sütü derlerdi; herkes içki içemez, ra kıyı, yüreği s ağlam insanlar îçmelidir derlerdi. Onun için e ski büyük gedikli meyhanelerdeki rakı güğümlerinin üzerine pirinçten bir yürek şekli konulurdu.

Onbeşinde asırda Bursa da Molla Rüstem ölürken 14

yaşındaki oğluna yüz yıl ömür düşünmüş ve her gününe 100 florin altın hesap ederek 3.600.000 altın gibi muazzam bir miras bırakmıştı. Bu mirasyedi çocuk, babasından sonra ancak yedi yıl yaşadı ve bütün paralarını yedi. Yalın ayak, perişan, kebapçı çırağı oldu ve sefalet içinde bir hamam külhanında öldü. Bu parayı nasıl harcadığına bir misal zikrederler: Bir gün 100 florine bir tazı satın alır. Bir bağda bir tavşan olduğunu haber verirler, haberciye 100 florin verir, tavşanı ininden çıkaran adama da 100 florin verir, fakat t az ı tavşam tutmaz, Molla Rüstem oğlu da tazıyı bir kılıçta ikiye böler.

Ondokuzuncu asır müverrihlerinden Esat Efendi çok yaşlı olduğu halde, kışa rastlıyan bayramlarda bayram tebriki için, kayığına tandır koy durtur ve saraydaki bayram tebriki merasimine giderdi. Protokola o kadar düşkündü ve kendisini unutturmak istemezdi.

Sümbül çiçeğinin mor renklisinin katmerlisi, ilk defa olarak 17 nci asırda büyük Türk âlimi Katip Çelebi tarafından elde edilmişti.

Fatih Sultan Mehmet cülûs ettiği zaman bir kuyruklu yıldız görünmüştü; papa o zaman yıldızı

- Türk ve Müslüman dostu zındık yıldız olarak aforoz etmişti. Bu kuyruklu yıldızın, sonra, Halley kuyruklu yıldızı olduğu öğrenildi. Balkan Harbinde Bulgarlar Çatalca ya kadar ilerlerken Halley kuyruklu yıldızı yine görünmüştü. O zaman kilise adamları:

- Türklerin uğur yıldızı göründü, Bulgarlar gene mağlûp olacaklar!. demişti; ve hâdiseler de böyle oldu. Çatalca muharebesini kazandık, Balkanlı müttefikler arasına nifak girdi, Edirne yi Bulgarlar dan geri aldık.

İkinci Mahmut zamanında Eminönü hamallarından Kürt

Ali isminde bir adam, büyük a:yak rekorunu kırmıştır: Tabanı elli rantim boyunda idi ve bir gün kundurasının içine kundaklı bir çocuk koymuşlar, rahat rahat sığmıştı.

Gayet genç, tüysüz yeniçeri neferlerine

- .Civelek denilirdi. Civelekler sokağa, kadınlar, kızlar gibi yüzlerine bir nikab peçe koyarak çıkarlardı. Bir civeleğin sokakta peçesini kaldırıp yalnız yüzüne bakmak, bir kadına veya kıza yapılmış hareket gibi tecavüz sayılır ve buna cesaret eden derhal hapse atılırdı.

Ondokuzuncu asır ortalarında Charles Ver ıe isminde 14 yaşında bir Fransız çocuğu tarih kitaplarından Türkleri çok sevmiş, ve hiç bir Türkü tanımadan kendi gayreti ile Türkçe öğrenmiş ve aruz vezniyle şiirler yazarak bir divan vücude getirmişti. Divanını, o devrin padişahı Abdülmecide ithaf ederek bastıran Charles Verne, bu padişahın şanına bir de kaside kaleme alarak İstanbul a göndermiş idi ki o zaman henüz 16 yaşında bulunuyordu.

Yedi asır boyunca, bütün Osmanlı sadrâzamlarının içinde uzun boy rekorunu Sokullu Mehmet Paşa kırmıştır; iki metreyi aşan bu büyük vezirin tarihlerimizdeki lâkabı

- Uzun Tavil Mehmet Pas a dır.

Osmanlı sadrâzamları arasında şişmanlık rekoru da, yine Kanuni Sultan Süleymamn sadrâzamları ndan Semiz Ali Paşadadır; o zamanlar bir cihan imparatorluğu olan Türkiye de Semiz Ali Paşayı taşıyabilecek ancak iki at bulunabilmişti.

Osmanlı sadrâzamları ara s ın da kısa boy rekoru da onyedinci asır ortalarında Dördüncü Meh medin vezirlerinden İbşir Mustafa Paşa ile İkinci Abdülhamid in sadrâzamı Şapur Çelebi lâkabiyle meşhur Küçük Sait Paşadadır.

Onyedinci asrın büyük şairi Şeyhülislâm Yahya Efendi öldüğü zaman cenazesi o k ad ar kalaolmuştu ki, Fatih camiinde kılınan namazından sonra cenaze alayı yapılamadı, herkes olduğu yerde durdu ve yalnız tabut, Çarşambadaki kabre kadar, elden ele yürüdü.

Van gölünde yüzen ilk Türk gemisi onaltın cı asırda Mimar Sinan tara fın d an yapılmıştır. Büyük sanatkâr o zaman yeniçeri ocağında dülgerlikteki hünerleri ile tanınmış basit bir neferdi.

Onaltıncı asır sonlarında Almanlar, Macaristan daki Sobotska palangamızı muhasara ettiler. Bu muhasara bir kurban bayramı arifesine rastlamıştır. Palanganın muhafızları bayramda kesmek için gayet büyük bir koç beslemişlerdi; kendilerine imdat gelmiyeceğini anlıyan yüz kadar muhafız atlandılar ve palangadan yalınkılıç çıkarak düşmanın muhasara hatlarını yardılar, kurtuldular. Bu çıkış hücumuna palangadaki koç ta iştirak etmiş ve boy nuzlariyle iki Alman askeri öldürerek atlılarla beraber Budin e kadar gelmişti. Askerler adını

- Gazi Koç koydular ve kurban bayramında Budin de kestiler. Gazi Koça bu suretle

- Şahadet de nasip oldu.

İstanbul daki meşhur Kız Kulesi Osmanlı tarihinde yalnız bir defa ve bir kişi için hapishane olarak kullanılmıştır. Burada, onsekizinci asrın namlı vezirlerinden Hekimoğlu Ali Paşa hapsedilmiş ve oradan sürgüne gönderilmiştir.

Tarihimizde kabrine gece yarısı defnedilen tek insan da yine bu Hekimoğlu AH Paşadır. Kütahya valisi iken ölmüştü; ve orada defnedilmişt!. Ali Paşa İstanbul da hâlâ kendi adına nisbetle anılage len büyük bir cami yaptırmıştı ve ölürken caminin yanındaki türbesine gömülmesini vasiyet etmiş 1 i. Buna izin verildi; Kütahya daki muvakkat kabrinden çıkarılan na ş Üsküdar

a geldi. Fakat halk büyük bir;hürmet beslediği bu vezire karşı, bir karışıklığa sebep olabilecek şekilde tezahürata hazırla n dığından, tabut Üsküdar dan İstanbul a gece yarısı geçirildi ve se s s i z c e götürülüp türbesine bırakıldı.

Üçüncü Osman, tarihimizde kadından nefreti ile tanınmış bir padişahtır. Haremdeki kadınların ayak seslerini işiterek yolundan ve gözünden kaçmaları için ayakkabılarının altına gayet iri gümüş kabaralar çaktırmıştı. Sarayda padişahın ay a k sesini işiten bütün kadınlar gizlenecek köşe bucak ararlardı.

İstanbul da Haliç sahilinde Defterdar camiini yaptıran Defterdar Nazlı Mehmet Efendi, devrinin namlı hattatlarından idi. Onun için camiinin minaresi külâhlı üstüne pirinçten bir hokka ve kalem koydurmuştu. Bu minarenin külâhı üstündeki kalem düşmüş ise de hokka hâlâ durmaktadır.

İkinci Abdülhamit zamanında İstanbul da Çıplak Mustafa ile Madam Opala isminde iki meşhur deli vardı. Mustafa Fatih taraflarında, Madam Opala da Beyoğlu nda otururdu. Erkek, lakabı üstünde, yaz ve kış ana doğması çırılçıplak dolaşırdı. Madam Opala ya gelince, sandığı sepeti üstünde idi: kat kat fistanlar giyer, başına üst üste çarmıha koyardı. Ve iki deli ne zaman karşılaşsalar saç saça baş başa kavga ederler ve bu kavgadalı pek tabiî, Madam Opala zararlı çıkardı. Abdülhamid, her iki delinin köprülerden geçmesini yasak etmiş, ayrıca, evde hapsetmesi şartiyle Çıplak Mustafa nın ablasına maaş bağlatmıştı.

Güzel yaprakları ve güzel çiçekleri ile şehircilik bakımından büyük bir kıymet taşıyan at kestanesi ağacı Fransa ya ilk defa olarak 1615 senesinde Bachelier isminde bir zat tarafından İstanbul dan götürülmüştür. O gün den beri bu ağaç Paris bulvarlarının süsü olmuştur.

Türkiye, ilk buharlı gemiyi İngiltereden satın almıştır.

Yandan çarklı olan. bu geminin adı Swift idi. Swift

- Güliverin harikulade seyahatleri ni yazan muharririn adıdır.

Meşhur Türk pehlivanı Kara Ahmet, Aksa rayda Yeşiltulumbada bir kahvehanede otururken kalp sektesinden ölmüştü. Kriz esnasında, kahvehane bahçesinin etrafındaki demir parmaklıklara sarılmış ve dokuz demir çubuğu hamur gibi birbirine geçirmişti. Büyük pehlivanın ölümünden sonra bu demir çubuklardan birini eski haline koymak mümkün olmamıştı. Hazin fakat hazin olduğu kadar da kıymetli bir hatıra olan bu parmaklık demirleri, oraların son zamanlardaki iman sırasında kaybolmuştur.

Akbıyık camii, î stanbul şehrinin sur içinde ve kıble istikametinde en önde bulunan camiidir. Bundan ötürü bu camie ecdadımız

- İmam ül Mesa cid Mescitlerin imamı adını vermişti.

Süleymaniyede Dökmedler Hamamı Süley maniye c am i i külliyesine mensup yapılardandır. Bu hamamda son zamanlara kadar

- sarılık tası denilen eski bir hamam tası vardı. Tasta. bir demir tel üzerine asılmış bakır levhacıkların üzerindeki türlü hastalıklar için yazılmış dualar vardı. Bu hamama ekseriya hastalar götürülür ve ayrı bir ücret ödenerek bu eski şifalı tasla yıkanırdı. Tasın içinde, yine uğur ve şifasına inanılmış kırık bir çini parçası vardı, onun için de, Mimar Sinan ın su çanağının bir parçasıdır derlerdi.

Onaltıncı asrın en namlı vezirlerinden Gürcistan fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa geceleri yatakta yatmazdı. Her akşam saz, söz ve köçek oyunları ile işret ederdi. Önünde kurulmuş bir

işret sofrası bulundurmazdı; el çırpar, saki içkisini getirir, diğer iç oğlanları da ellerinde tabaklarla önünde diz çökerek çeşitli mezeleri sunarlar ve sonra edeple çekilirlerdi. İçki, saz ve köçek seyri faslı bitince Osman Paşa, mutemet hizmetkârı olan sakisini çağırır, başını bu gencin omuzuna dayar, öylece birkaç saat uyurdu. Sonra kalkar, abdest aLr, teheccüd namazına durur, hüngür hüngür ağlıyarak ibadet ederdi; öyle ki, seccadeden kalktığı zaman, seccadenin göz yaşlariyle bir bardak su dökülmüş gibi ıslanmış olduğunu görürlerdi.

Bir zamanlar en büyük posta vapurumuz Gülcemal idi. İki bacalı ve dört direkli, ince, zarif bir gemiydi ve Türkiye halkı tarafından pek sevilmişti. Bu gemiye ismini Sultan Reşat koymuştu. Vapur satın alınmış ve İstanbul limanında ilk olarak Dolmabahçe sarayı önüne demirlemişti. S a ravdan vapuru seyreden ihtiyar Padişah:

- Çok güzel gemi. .. Buna rahmetli anacığımın adım koysunlar! .. demiş ve ağlamağa başlamıştı.

Gülcemal Sultan bu padişahın anasıydı. Genç yaşında veremden ölmüştü. Sultan Reşat anasından pek küçük yaşta öksüz kalmıştı Kanuni Süleyman, kendi adını taşıyan muazzam Süleymaniye camiini yaptırırken temel taşını:

- Bu işe benden daha lâyıktır diyerek devrin büyük âlimi Şeyhülislâm Ebüssuud Efendiye koydurtmuştu. Camiin resmi küşadında da anahtarları takdim eden Mimar Sinan a:

- Bu camii şerifi sen yaptın. Kapılarını ibadete açmak ta senin hakkındır!.. demişti.

Sokullu Mehmet Paşanın eviâdına bıraktığı miras arasında gayet kıymetli bir inci tesbih vardı. İmame s i iri bir zümrüt ve daneleri yakuttu. Devrin kıymetli bir hattatı, imameden başlıyarak bu tesbi hin üzerine Kur anı Kerimi tam olarak yazmıştı

Bv kıymetli tesbih, Sokullu zade lerin Haliçte Karaağaç taki yalılarında çıkan yangında, Büyük Vezirden kalan diğer kıymetli hatıralarla beraber yok oldu.

Dördüncü Murat zamanında Eskişehir köylerinden birinde

- Sakarya Şeyhi diye meşhur Ahmet isminde bir şeyh kendi sinin Hazreti Isa olduğunu iddia etti ve etrafına topladığı saf köylülerle büyük bir gaile çıkardı. Üzerine asker gönderilip yakalandı . Yalnız başında siyah bir sarık bırakılarak ana doğması çırılçıplak soyuldu ve bir eşeğe ters bindi rildi, teşhirden sonra burnu, kolları ve ayakları kesildi ve mafsalları kırıldı. Bu işkenceler yapılırken gariptir ki ağzından en küçük bir feryat işitilmedi.

Onaltıncı asırda İstanbul gümrükleri mültezimi Yahudi karısı Ester Kira sarayın yaman bir rüşvet eli idi. Bir ihtilâlde linç edildi. Elleri ve muhtelif uzuvları kesilerek kendisine rüşvet vererek ınansıb olan kimselerin kapılarına mıhlandı.

Geçen asır sonlarında Halil Ağa isminde bir a dam, karılarının ve an a sı nın geçimsizlik kavgaları yüzünden üzühtü ile ölmüştü; vasiyeti üzerine kabir taşına:

- Kan dırıltısından ölen Halil Ağa diye yazıldı. Bu kabir taşı Merkez Efendi mezarlığında dır.

Genç Osm anın

- Si sli kır isminde sevgili bir atı vardı. Bu at öldüğü zaman Padişah onu Üsküdar sarayının bahçesine gömdürttü ve m eza rı n ı n üstüne tıpkı insanlarda olduğu gibi manzum kitabesi bulunan bir kabir taşı diktirtmişti Bu taş bugün müzededir.

Türkiyede ülema sınıfında asâ yerine ilk baston kullanan zat, Abdülaziz devrinin seçkin simalarından Kethüda zade Hoca Ahmet Arif Efendidir. Zarafeti ile meşhur olan bu zata bir sofu:

- Bu kâfir değneğini niçin kullanıyorsun? diye sormuş, efendi de gülerek:

- Üzülme.. ben onu müslüman ettim! . . cevabını vermişti.

Dünyanın en meraklı kahve falcısı, Darüş şafaka lisesi, resim muallimi iken ölen Mehmet Agâh beydi. Bu zat, kendisi için baktığı yüzlerce falın, fincanlardan resimlerini yapmış, falın söylediklerini de kenarlarına yazarak yüz küsur sahifelik harikulade enteresan bir kitap bırakmıştır. El yazması olan bu eşsiz eser veresesi elindedir.

Lâle çiçeği Avrupaya Türkiyeden gitmiştir. Bu bir beyaz lale idi ve adı da

- Dülbent lâle idi. Fransızca lâlenin ismi olan

- tulipe bu tülbent isminden bozmadır.

Silivri açıklarında denizin dibinde en az sekiz on bin al t ın lira kıymetinde elmas vardır. Hikâyesi şudur: İkinci Mahmut vapurla Gelibolu ya kadar bir seyahate çıkmıştı. Dönüşte gemi Silivri açıklarında bir fırtınaya tutuldu ve geminin arkasına bağlı olan saltanat kayığı içindeki kıymetli eşyalarla beraber battı. Bu eşya arasında Padişahın sapı elmaslarla donatılmış şemsiyesi de vardı.

İstiklâl Marşımız, o zaman işgal altında bulunan İstanbulda ilk defa olarak merhum Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu tarafından gizlice bastırıl m1ş ve İstanbullulara gizlice dağıtdmıştı. Bu, dört sahifelik ince uzun bir risaledir. stanbulda doğmuş, yaşamış ve ölmüş okn 0nyedinci asrın namlı ş a i rl erin den Cevrt Çelebi; öı;n rü boyunca deniz nakil vasıtalarına binmemişti. te tanbul tarafından Galataya Tophaneye gidecek olsa Kağıthaneden atla dolaşır ve Alibey deresi ile Kâğıthane deresini köprülerden geçerdi. Anadolu yaka , sına ise hiç

gitmemişti.

Eski esnaf cemiyetlerinin mühürleri dört parçadan mürekkep olarak yapılırdı ve bu parçalar v i dalı bir sapın içine geçerek birleştirdirdi. Mührün her parçası, dört kişilik idare heyetinin bir üyesinde, sapı da reiste dururdu; bu suretle mühür, beş kişinin oy birliği ol m ayınca kullanılamazdı. Bu suretle hem suiistimallerin önüne geçilirdi, hem de cemiyet üyeleri, mesuliyetli bir işte:

- Benim reyim yoktu.. diye inkâr yol una sapamazdı.

İkinci Abdülhamit zamanında Galatada La virentos ismindeki onyedinci asırdan kalma bir tekçi meyhanesinin mahzeninde metruk bir şarap fıçısının içinde gayet büyük ve süt gibi beyaz bir örümcek bulunmuş ve o zaman bu hayvanın 300 yaşında olduğu tahmin e d ilmişti.

Hicaz ın Türk idaresinde bulunduğu müddetçe, Birinci Cihan Harbi sonıma kadar, Medine de Peygamberimizin merkadi üzerindeki kandillerde daima gül yağı yakılmıştı.

Sumatra adasında en büyük kilisenin çanı eski bir Türk topundan yapılmıştı; üzerinde İkinci Seli m in tuğrası vardır. Bu top, 16 ncı asırda Su matra müslümanlanna yardım için îstanbuldan gom derilen Türk döküm ustaları tarafından orada dökülmüş , üzerine de, bu ada müslümanlannm Turkî yeye tabiiyeti alâmeti olarak bu padişahın tuğrası k0nmuştu. Dost Endonezya hükümetinde bu tarihi topun memleketimize gönderilmesini temek; ta hakkımız olsa gerektir.

Türkiyede, ve belki bütün İslâm âleminde, yalnız bir defa camie para mukabilinde girilerek mevlût dinlenmiştir. Bu paralı mevlût, 1293 Rumeli bozgununda muhacirler menfaatine Beyazıt camiinde okutturulmuş ve camie 20 kuruşluk iane biletleri alınarak girilmiştir.

Ecdadımız yazıya büyük bir hürmet beslerdi ve yazılı kâğıtların yere atılmasına, yazılı kâğıtlara paket sarılmasına tahammül edemezlerdi. Yazıda da İsmi Celâlin baş harfi olan

- e elif harfinin ayrı bir kutsiyeti olduğuna inanırlardı. Onye dinci asır ortasında Dördüncü Mehmet, henüz yedi yaşında iken bir askerî ihtilâlde Padişah olmuştu. Çocuk imparatorluk tahtına oturtulacağı s ı ra da, ihtilâlci askerlere heybetli görünmesi için iki kaşının ortasında alnına mürekkep ile bir elif yazılmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman sağ kulağında daima bir küpe taşımıştır, bu küpe, kulak memesine altın bir halkacık ile takılmış bir fındık büyükle ğünde ve armut şeklinde gayet kıymetli bir inci idi.

Kanuni Sultan Süleymanın cenaze namazı üç defa kılınmıştır: ilk namazı, Macaristan da Siget var kalesi önündeki Türk ordugahında otağı hümayunda, büyük padişahın ölümü askerden saklandığı için gizli olarak kılınmıştı; ikinci namaz, babasının cenazesini Belgrat ta karşılayan yeni padişah İkinci Selim in de iştiraki ile Belgrat sahrasında kılınmıştı; bu namaz a 25.000 kişi iştirak etmişti. Üçüncü ramaz da İstanbul da, Süleymaniye camiinin musalla taşı önünde kılındı. Bu namaza bütün, İstanbul halkı iştirak etti. Gerilere doğ ru bütün sokaklar, Süleymani yeden Fatihe kadar cemaatle dolmuştu... Bu namazın 5OO imamla kılındığı rivayet, olunur. Asrın büyük şairi Baki nin de meşhur

- Sultan Süleyman Mersiyesi ni, ilk defa bu cenaze töreninde okuduğu, şairi dinleyenlerin hıçkırıkları gökyüzünü tuttuğu söylenir.

Yakın geçmiş ile bugün arasındaki hayat pahalılığı akıllara durgunluk verecek d e rece de görünür.. Meselâ 1884 de İkinci Abdülhamid devrinde devlet ricalinden bir izzetli, utufetli

Mehmet Selim Beyefendi, bir yıl içinde terzisine yalnız 46 lira 30 kuruş ödemiştir. Bu terzi faturasının sureti şudur: Kuruş İçi ipek astarlı bir redingot, Arabacı ile s e y i s için birer takım esvap, Tekrar bir redingot ve âlâ kazmirden bir pantalon, Siyah çuha üniforma, Alâ kastor caket, Bir pardesü ve bir ceket tamiri, Bir vatalı p a l to Kapı oğlanına bir takım hazır esvap, Harem kahyasına şayak pantalon, Kuruş S50 Bir açık renk kazmir pardesü, bir siyah kaz mir pantalon, bir yelek, bir pike yelek, 20 Bir pardesünün astar değişmesi 40 . Üç pantalonun sökülüp darlaştırılması, 175 Bir yazlık caket ve bir ipekli yelek, 50 Bir mavi fanila pantalon, 90 Bir beyaz fanila pantalon, 250 2 adet Çin fanilasından caket, 325 Konak bendegânından Ahmet Ağa ile mt:;ktepli oğluna birer kat esvap, 125 Bir caket.

Bir de paranın alım kudretini hesaplıyalım ... Bir altın lirayı bugünün 140 lirası farzedersek 46 altın lira 6440 lira tutar ki bu izzetlû utufetlû Mehmet Selim Beyefendinin bir yıl içinde terzisine ödediği para küçümsenemez. Ama yukarıdaki fatura muhteviyatı bugün 6440 lira ile tedarik edilebilir mi? Tabiî, hayır!..

Hicrî 878 Milâdî 1473 yılının şaban ayına ait Fatih Sultan Mehmet, sarayının bir mutfak defteri vardır. İstanbul fatihinin her gün ne yediğini, sarayında en çok pişen yemeklerin neler olduğunu, bir günlük ve bir aylık mutfak masrafının neye çıktığım gösteren bu defter, tarih ve cemiyet ilmi bakımından muhakkak ki kıymetli bir vesikadır. Bu defterden bazı e n te res an notlar çıkaralım. 1473 de İstan bulda erzak piyasası şudur: Sadeyağın okkası 8, zeytinyağının 6, armudun 5, üzümün 2, tuzun 2 akçe... 200 yumurta 23, 1000 limon 70 akçe.. Bulgumn kilesi 16, kestanenin kdi. 20 akçe.. Bir kile 8 okkadır.

Defter, o zamanın türkçesi bakımından da pek caziptir. Meselâ balığa, mâhî.: kaza, gerdendiraz uzun boyunlu; tavuğa,

mâkiyan deniliyordu. S° ğanin adı piyaz, lahananın adı kelem, cevizin adı kirdigân, karpuzun adı kürbeze, karabiberin adı fül fül idi.

Bu mevsim ve bu ayda sarayda hemen her gün pişen yemek, saray halkının yediği lahana çorbası idi; Fatih Sultan Mehmet de kendisi her gün balık, istiridye, karides ve ıstakoz yemişti.

Yavuz Sultan Selim den, yani Hicaz ın Türkiye ye ilhakından sonra, Osmanlı Padişahları saç ve sakal tıraşı olduklarında kesilen kıllar dikkatle toplanır, bir altın leğen içinde gülsuyu ile yıkanır ve güzel bir çekmece içinde biriktirilirdi. Her yıl Hac zamanında, Sürrei hümâyun ile İstanbul hacıları yola çıkarken bu çekmece Sürre eminine teslim edilir, o da götüürür, Medine de Peygamberimizin kabri civarında bir yere defnederdi. Gariptir ki aynî zamanda bütün islâmların halifesi olan Osmanlı padişahları, her sene, sakal ve saç kıllarını Hicaz a gönderdikleri halde kendileri Hacca gitmemişlerdir.

Bugün mevcut değildir, Topkapı sarayı bahçelerinin sahil kısmında, Üsküdara karşı ve sahildeki kale duvarının üstünde maltıncı asır yapısı büyük ve güzel bir köşk vardı.. Türk yapı sanatının şaheserlerinden olan bu köşkün adı İncili Köşk idi. Sadrazam Sinan Paşa tarafından yaptırılarak Üçiin cü Murada hediye edildiği için Sinan Paşa Köşkü de denilirdi. Eğlencelerine çok düşkün olan bu padişah, bir gün İncili Köşkün büyük salonunda denize bakan bir pencere önünde oturmuş, hanende ve sazendelerle zevk ve safasında idi. O sıralarda İskenderiye kadirgalarından iki gemi i stanbula geldi ve ınutad protokola uyarak, incili Köşk önünden geçerken top atmak suretiyle sarayı ve padişahı selâmladı. Bu kadar zamandır koca donanmalar girip çıkmış, koca balyemez topları atılmış bir şeycikler olmamışken, o gün, bu iki gemiden atılan kumsıkı toplada köşk zangır zangır

titremiş ve padişahın önünde oturduğu pencerenin camları kırılıp dökülmüş, ortalığı toz duman kaplamıştı. Herkese bir dehşet gelmiş ve Sultan Murat

- Bu kâfir yoksa yıkılır mı?!.. demişti. Bir müddet düşünceye dalan Padişah:

- Bu bir işarettir... Bizim bu köşke son gelişimiz! .. diyerek ağlamağa başlamıştır.

Üçüncü Muradın sözü hakikat olmuştu. Birkaç gün sonra hastalandı ve yatağı ölüm döşeği oldu.

Üçüncü Muradın muhtelif kadınlardan, oğlan ve kız 102 çocuğu olmuştu. Ölümünde bunlardan 20 erkek evlâdı hayatta idi... En büyük Şehzade Mehmed, Padişah oldu ve padişah olur olmaz, öbür on dokuz kardeşini idam ettirdi. Bunlardan Mustafa ve Beyazıt 17 18 yaşlarında, Osman ve Abdullah 13 15 yaşlarında, geri kalan on beşi de henüz meme çocuğu idiler, analarının bağrından feryat ve figan içinde alınarak cellâda verildiler. Bu vakalar, Osmanlı hanedanı tarihinin en korkunç ci nayetlerindendir. Büyük şehzadelerin hocası, devrin kıymetli şairlerinden Nev î Efen di idi. Bu zatın anlattığına göre bilhassa Şehzade Mustafa gayet güzel bir çocukmuş, zarif ve ince ruhlu imiş, çok güzel konuşurmuş ve şiire, edebiyata karşı da fevkalâde meraklı, hevesli imiş... Babasının ölümü nü ve büyük kardeşi Mehmed in tahta çıktığını öğrenince, kendisini bekliyen fecî âkıbeti hissetmiş ve hemen bir kâğıt parçasına şu beyti yazarak hocası Nev î Efendiye bir vedaname gibi yollatmıştı: Nâsiyemde Kâtibi Kudret ne yazdı bilmedim Ah kim bu gülşeni âlemde bir gez gülmedim...

Türkiyede ilk defa Lâtin harfleriyle türkçe yazı yazan Üçüncü Selimin kızkardeşi Hatice Sultandır. Bu münevver kadın, bir ara maiyetinde çalışmış olan ressam ve mimar Melling e emir

ve ricalarım bu suretle bildirirdi. Melling, türkçeyi azıcık anlar ve konuşur, fakat Arap harflerini bilmezdi.

Birinci Ahmet padişah olduğu zaman on dört yaşlarında bir çocuktu. Gayet dindardı; Peygamberimizin yalın ayağının tabam resminde bir murassa sorguç yaptırmış ve ortasına mavi mine üzerine altın ile , kendisinin şu kıt asını yazdırmıştı: Nola tâcım gibi bâşımda götürsem dâim Kademi resmini ol hazreti şâhi Resülün Gül! gülzâri muhabbet o kadem sahibidir Ahmedü durma yüzün sür kademine o gülün Koyu mutaassıplarla yeniçeriler tarafından tahtından indirilen inkılâpçı padişah Üçüncü Selimi tekrar tahta çıkarmak için İstanbulda bir hükümet darbesi yapan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa ile onu bu harekete teşvik eden Sultan Selim taraftarı devlet ricaline tarihlerimizde

- Rusçuk Yaranı , denilir. Rusçuk yârânı ve Alemdar Paşa hükümet darbesini muvaffakiyetle başarmış, fakat Üçüncü Selim de düşmanları tarafından sarayda şehit edilmişti. Onun yerine İkinci Mahmudu padişah yapan Rusçuk Yârânı, az sonra, iktidarın neşesiyle kendilerini çılgın bir sefahat hayatına kaptırdılar. Saraylarının, konaklarının yer altındaki bodrumlarını mükellef salonlar halinde döşetip dayattılar, muazzam avizelerle aydınlattılar, gûya

- halkın tecessüsünden gizlenerek buralarda çengiler, köçekler, sazende ve hanendelerle iyş ü nûşa koyuldular. Rusçuk yârânının içinde en münevveri, Kaptan Paşa olan Kırımlı Ramiz Paşa idi; divan sahibi şairdi. O bile bir masalda dinlediği

- Hataî cariyeler den tedarik etmek için Gürcistan ve Kafkasya ve Cezayir, Mısır taraflarına adamlar göndermiş, binlerce altın harcamıştı. Hataî cariyeler, bekâretini daima muhafaza eden kızlar imiş! ..

Enderun tarihi müellifi Tayyar zade Ata Bey şöyle bir vak a naklediyor:

- Üçüncü Sultan Selim gayet cesur, silahşorlukta da hüner sahibiydi. Bir gün, başına içi külâhlı fes üzerine Lâhor şal sararak ve kuşağına tabanca ve yatağan bıçağı sokarak tersane kahyası kıyafetinde tebdile çıkar. Maiyetindeki zevat da kalyoncu neferleri kıyafetine girerler. Sultanahmet camii altında, şimdiki sanat ens ütüsünün civarında Sokullu Mehmet Paşa camii yokuşundaki tenha yerlerden aşağı inerken yeniçeri tulumbacılarından bir baldırı çıplak zorbaya rastlar. Herif bir kadının yolunu çevirmiş:

- Yürü benimle! diye zorlar imiş; kadın da:

- Kardeşim.. Ben ırz ehli kadınım.. Evim Küçükayasofyadadır. Çocuğum hasta.. Eczacı dükkanından ilâç aldım.. İşte elimde.. Evime dönüyorum... Bana ilişme.. Mahalleme gel.. sor. .. diyormuş... Tulumbacı ise, gözü kararmış ve sarhoş, küfürler savurarak bıçağını çekmiş, tehdide başlamış... Kadın padişah ile yanındakileri görünce:

- Aman kaptan ve kalyoncu din kardeşlerim... Beni bu herifin elinden halâs edin!.. diye ayağa düşmüş... Bunun üzerine tulumbacı hemen yatağanına d atıp padişahın üzerine yürümüş... Fakat silâhım kınından yarısına kadar çıkarmağa vakit bulamadan Cultan Selim bir yatağan darbesiyle herifi belinden ikiye bölmüş... öldürmüş... Kadını kurtarmış. Ertesi gün de Babıâliye şu tezkereyi göndermiş:

- Sokullu Mehmet Paşa yokuşunda maktul olan tulumbacıyı ben öldürdüm... Veresesi var ise şer an muhakemeye hazırım.. !..

Bu garip vaka Ata Bey tarafından Üçüncü Selimi metih yolunda yazılmıştır!.. Aslı esası olmıyan bir halk uydurmasıdır. Tarih Sultan Selimi ince, zarif, hassas bir şair ve büyük bir

musikişinas ve bestekâr olarak tanıyor... Bir rezil bedbaht ve şaki de olsa, elini kana bulayacak insan değildir.

Ondokuzuncu asrın en zengin devlet adamlarından biri Serasker ve Sadrazam Hüsrev Mehmet Paşadır... Doksan küsur yaşına kadar yaşamıştı. ..Enderun tarihi müellifi Ata Bey, 9 ll yaşlannda bir çocukmuş ... Sünnet olacağı zaman babası Tayyar Ağa büyüklerin ellerini öptüeğe götürmüş... Bu arada, konağında emekli olarak oturan Hüsrev Mehmet Paşaya da giderler... Paşa:

- Ah yavrum, fakir zamanıma rastladın ! .. demiş... Sonra bir çekmecenin önünde bir müddet bir şeyler karıştırmış.. ve çocuğa hediye olarak zarflı bir kahve fincanı hediye etmiş... Çocuk kahve fincanını ne yapsın... Bir sandığın bir köşesine atılmış ... Aradan uzun yıllar geçmiş... Ata Bey memuriyetlerde dolaşmış.. Mühim işlere memur edilmiş... Evlenmiş... Çoluk çocuk sahibi olmuş.. Nihayet gözden düşürülmüş... Yıllarca mazul kalmış.. Borçlan mı ş ... Ev eşyalarını ucun ucun satmağa başlamış ... Evini rehin etmiş... Hülâsa ümitsiz bir felâket devri!.. Bir gün akşama ekmek parası yoktur... Hatırına Hüsrev Mehmet Paşanın fincanı gelmiş...

- Götürüp şunu satayım da beş on kurüş alayım!. demiş .. Fakat.. Hemen satamamış... Biz,

- meğer fincan, ming sülâlesi zamanından kalma bir Çin porseleni, zarfı da Memlûk sultanları devrinin işi nadide bir sanat eseri imiş diyelim... Hararetli bir bedesten müzayedesine mevzu olmuş ... Ata Bey bütün borçlarını ödemiş, evini rehinden çıkarmış, geri kalan para ile de, bütün ailesi efradını alıp Hacca gitmiş...

Galatasaray Lisesi, Türkiyede kuruluş tarihi en eski olan okuldur. Temeli, Fatih Sultan Mehmedin oğlu İkinci Sultan Beyazıt tarafından atılmıştı, Menkıbesi şudur: O zamanlar, Galatanın arkasındaki sırtlar, yani Beyoğlu, muazzam bir ormanla

kaplı bir kırlıktır ... Avcıların gezip dolaştığı yerlerdendir. Bii kış günü Sultan Beyazıt da oralarda avlanmağa çıkar. .. Bugünkü Boğazkesen caddesinin geçtiği vadide tipiye tutulur... Sığınacak bir yer ararken gözüne bacasından duman tüten bir kulübe ilişir.. ve hemen oraya at sürüp k ap ısı nı çalar... Kapıyı süt gibi beyaz sakaliyle yüzü nurlu bir ihtiyar açar:

- Buyurun Padişahım! der... Sultan Beyaz 11 içeriye girer.. Girer ama şaşınr kalır... Kulübenin içi gül saksıla nyla dolu... Fidanların hepsinde taze taze güller açmış ... Padişah ile münzevi derviş saatlerce sohbet etmişler... Sultan Beyazıt kalkacağı sırada:

- Gül Baba!.. Benden ne istersin?!. .. demiş...

Münzcvi de:

- Padişahım.. burada bir mektep yaptır... Bu mektepte okuyup yetişenleri devlet hizmetinde kullan! .. cevabını vermiş.

Saraya dönen Padişah hemen emir vermiş.. orada şu kadar bin dönümlük arazinin etrafına duvar çekilmiş... İçinde iki yüz çocuğun okuyabileceği üç koğuşlu bir mektep yaptırmış... Mektebe bir camii şerif, her koğuşa birer hamam, çocukların başındaki amirler için daireler yapılmış... Farisi, arabî, kraat, yazı, musiki hocaları tayin edilmiş... Bu arada Gül Baba, bu yatılı mektebin elifba hocası olmuş...

İstanbulda Yenibahçe civannda Mimar Sinan yapısı Hüsrev Paşa türbesi, Türk yapı sanatının çok güzel eserlerinden biridir. Türbede yatan Hüsrev Paşa,. Kanuni devrinde kubbe vezirliği yapmış, vekar ve haysiyet sahibi bir zat idi. Divanda Sadrazam Süleyman Paşa ile hançer sıyırmaya kadar varan şiddetli bir münakaşa yüzünden azledilince kendisini derin bir teessüre kaptırmış ve sarayına kapanarak bir açlık grevine başlamış ve ölmüştür. Hüsrev Paşa, Osmanlı tarihi boyunca bu suretle intihar eden tek simadır.

İstanbul radyosunun çok güzel sinyali

- Kâtibim türküsünden bir nota parçasıdır... Bu türkü için, güzel bir katip hakkında bir kız ağzından söylenmiştir diye uydurma bir hikâye nakledilir. Türkünün ilk kıtasını hatırlıyalım: Üsküdara gider iken aldı da bir yağmur Kâtibimin setresi ıim eteği çamur Katip uykuddan uyanmış, gözleri rahmur Katip benim ben kâtibin el ne kanşır Kâtibime setre de pantol ne güzel yaraşır...

Bu türküde bir güzel kâtibi övmekten ziyade genç ve güzel kâtibi tehzil mânası vardır; ve bir kız ağzından söylenmiş olmaktan ziyade bir İstanbul külhanisinin karihasına yakışmaktadır. Türkü, Kırım harbi içinde, Abdülmecit devrinde çıkmıştır. İkinci Mahmut Avrupalı kıyafetini ordu mensubuna giydirmiş, fakat sivil memurları bu hususta serbest bırakmıştı. Abdülmecit, Kırım harbi başlayınca, bu mecburiyeti İstanbul için, en küçük bir katibe varınca sivil memurlara da tatbik etti. Memuriyetinden başka geçim vasıtası olmıyan fıkara ve orta halli ailelerin çocuklan Iâte, cübbe ve şalvar yerine setre ve pantalon giydiler. Mutaassıplar da bunu dillerine dolayıp,

- Gâvur mukallitliği de d i l er ve pan talonla sokağa çıkmağı iç doniyle çıkılmış gibi saydılar. Hele genç ve eli yüzü düzgün kâtipler büsbütün dile düşürüldü.Kırım harbinde müttefiklerimiz olan îngilizler, Fransız ve Sardunyalıların orduları îstanbuldan geçmişti. Üsküdar civarında Selimiye kışlası da bu gayrimüslim Avrupalı müttefiklerimizin emrine hasta hane olarak verilmişti. îstanbuldan geçen Ingiliz ordusuda bir de İskoç alayı vardı; meşhur gaydaları ve pantalon yerine kısa etekleriyle îskoçyahlar, İstanbulluların pek tuhafına gitmişti. Ve bu garip kıyafetli yabancılara

- Donsuz asker lâkabını takmıştı. İskoç alayı şarka hareket ederken, bir İskoç yalı bestekâr bu alay için hususî bir marş bestelemişti. Bu marşın bestesi, bizim Kâtibim türküsünün

nağmeleridir. îşte, bir İstanbul külhanisi, Avrupalıların Selimiye kışlasında yerleşmesine

- Üsküdara giderken ... diye genç kâtipler hakkında yukarıdaki türküyü yazmış, ona beste olarak da donsuz askerlerin marşını almıştı. Sonraları çalgılı küçük konsol saatleri çıktı. .. Bu saatler Türkiyeye evvelâ İskoç yadan geldi. Fabrika bu güzel marşı da saatin nağmeleri arasına yerleştirmişti.

- Katibim türkülü saat diye İstanbul halkından bu saatleri almıyan kalmadı ... Hakikaten kıvrak, oynak, şirin nağmelerdi. ..

Boğaziçinde seyrüsefer asırlar boyunca bir, iki, üç veya beş çifte kayıklar ve pazar kayıkları ile yapılmıştır; hem yük ve hem de yolcu götüren pazar kayıkları da Boğaziçi köylerinin cami ve mescitlerine vakf olarak hayır sahipleri tarafından yaptırılır, kürekçi ücretleri ödendikten sonra geliri ile bu mabetlerin ufak tefek tamirleri temin olunurdu. Kırım harbinden sonra iki İngiliz Boğaziçinde buharlı vapur işlettiler... Fakat bu pek kısa sürdü, hükümet müteşebbislerine maıii oldu ve İstanbul ile Boğaziçi köyleri arasına iki tersane vapuru tahsis etti; bunlardan biri Rumeli kıyısına, diğeri de Anadolu kıyısına olmak üzere günde ancak iki sefer yapılıyordu. Geceleri Boğazda demirliyorlardı, sabahleyin, köylerden yolcuları toplayıp îstanbulda Sirkeci iskelesine geliyorlar, akşamları da Boğaza dönüyorlardı. Boğaz köylerinde vapur iskeleleri yoktu, halk vapurlara kayık ile gidiyor, ve köy önünde duran vapurlardan, keza kayıklara binip dönüyordu ... Tıpkı açıkta demirlemiş posta gemileri gibi ... Son köy Rumeli yakasında İstinye, Anadolu yakasında Kanlıca idi. Vapurlar bu köylerden alaca karanlıkta, akşamları da Sirkeci iskelesinden ezana doğru saat alaturka on bir sularında kalkıyordu. Asıl enteresan tarafı, bilet usulü yoktu. Babıâlide Beğlikçi odasında bir abone defteri açılmıştı, herkes aylık üzerinden ücretini peşin yatırıyordu. Tes bit edilen ücret cetveli

de pek şirindir: İstanbuldan Kandilliye ve Rumelihisarına gidecek bir efendi gidip gelme ayda 250 kuruş. stanbuldan Kanlıcaya ve îstinyeye gidecek bir efendi gidip gelme ayda 300 kuruş.

Bir efendi bu ücretle yanında bir uşak götürebilir; bir uşak daha götürecek olursa ikinci uşak için 120 kuruş daha öder.

Bir efendi yanında ikiden fazla uşak götürecek olursa, ikiden fazlası için toplu para ödemez, bu fazla uşaklar için köylere çıktığında orada bekliyecek memura adam başına yüzer para öder.

Sair ahaliden, beylikçi odasına para yatırmayıp da icabında vapurla gidip gelmek isteyen her seferinde karaya çıktığında memunı mahsusuna, Kandilli ile Rumelihisarı için yüzer para. Kanlıca ile îs tinye için üçer kuruş verir.

Bu ücret tarifesini okuduktan sonra, arkasına uşaklarını dizmiş bâlâ veya ula rütbesinden bir efendinin şatafatlı vapur yolculuğu gözönüne getirilsin.

Şirketi Hayriyenin kuruluşu, Boğaziçi sey rüseferinde büyük bir inkılâp olmuştu. Böyle bir şirketin kurulması lüzumunu ilk düşünenler de iki büyük Türk veziri, Sadrazam Keçeci zade Fuat Paşa ile Adliye Nâzırı Müverrih Cevdet Paşadır... O zamanlar her ikisi de Babıâli efendisi bulunuyormuş ... Bir yaz Bursaya gitmişler... Kaplıcada, bellerinde peştemal, havuz kenarına oturup sohbet ederlerken söz Boğaz safalarına, oradan tersane vapurlarının intizamsızlığına gelmiş... îki genç adam heyecana kapılmışlar... Hemen kaplıcanın soğukluğuna çıkıp hamamcılardan hokka kalem ve kâğıt istemişler ve Boğaziçinde vapur işletmek için kurulacak bir şirketin ilk nizamname müsvettesini, kaplıca soğukluğunda, ayaklannda nalın, bellerinde peş temal, çıplak hamam kılığı ile yazmışlar! .. Siragüzalı Arşimedin hamamda meşhur kanununu bulduğu gibi!..

Ömer Seyfettin'in Ölümü

Ömer Seyfettin edebiyat dünyamızın önde gelen isimlerinden biri olmasına karşın ölümü çok Hazin bir son olmuştur. 1920 şubatında Şeker hastalığından dolayı yatağa düşmüş ve 4 martta Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde tedavi görmeye başlamıştır 6 Mart 1920 de hayata gözlerini yumduğunda cenazesine Kimse sahip çıkmamıştır. Ardından Sivaslı bir hademe Otopsi için Ömer Seyfettin'in naaşınınkarnını yarmış ardından çekilen bu fotoğraf basına yansıyınca cenazesini tanıyanlar hastane bahçesine Akın etmiş ve ardından bu olayın ardından cenazesine sahip çıkılmıştır.

İSTANBUL'DA İDAM EDİLEN MAYMUNLAR

Devir III.Murat devri,Osmanlı'nın en şaşaalı yılları.Yavuz zamanında başlayan Kuzey Afrika'daki fetihlerle beraber daha önce İstanbul'da pek rastlanmayan maymunların sayısı hızla artıyor.Maymunlar gemilerde gözcülük yapıyor,direklere kolayca tırmanıyor,keskin gözleriyle kara ya da başka bir gemi gördüklerinde aşağıya haber veriyor.

Şehirde çok sayıda maymun dükkanı da var,çoğu Azapkapı ve Galata'da. O dönem İstanbulluların maymun sevgisi gemicilerle sınırlı kalmıyor,zenginler,sıradan insanlar da maymun beslemeye başlıyor.

III.Murat'ın favori din adamı Molla Abdülkerim Efendi adında bir zat.Son derece tutucu bir Müslüman,gayrimüslimlerden hiç hazzetmiyor.Daha sonra sultan onu Rumeli Kazaskeri yapacak.Molla,gayrimüslimlere o dönem aşağılayıcı sayılan kırmızı ve siyah giyinme zorunluluğu getirecek,bir gecede Yahudi mezarlığına korsan cami dikecek.

Tüm hikaye bu dini bütün mollanın Fatih Camii'nde verdiği bir Cuma vaazıyla başlıyor,molla,ateşli bir konuşmayla

"kadınların bu maymunları fena işlerde kullandığını" anlatıyor.Cuma çıkışı kızgın kalabalık önde bizim molla,Azapkapı ve Galata'daki maymun satıcılarını basıyor.Tarihçiler o günü "İstanbul'da dalında maymun sallanmayan tek bir ağaç kalmadı" diye anlatır.

Molla,yakalanan maymunları kendi elleriyle asıyor,iri maymunlar için ayrı idam sehpası hazırlıyor.

İstanbul'un maymunlarının hikayesi maalesef bu şekilde sona eriyor,yapılan katliama tanık olan halk o günden sonra mollaya "maymunkeş" lakabını takıyor.

Tarihçiler,Maymunkeş Abdülkerim Efendi'nin vefatında birçok hayvansever İstanbullu'nun kutlamalar yaptığından bahseder.

Maymunlar bitiyor ama bu mollalar bir türlü bitmiyor,400 sene sonra bile aynı şehirde maymunların olmasa bile insanların uçkuruyla uğraşan,"kızlı erkekli" herşeye düşman mollalar hüküm sürüyor,daha da kötüsü ülke yönetiyor.

UNUTULMAYACAK TARİHİ GERÇEKLER

1)16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gelişme yolu üzerinde direnmiş ve Türk orduları ile savaşa tutuşmuş olmasından dolay Katolik Avrupa tarafından kendisine "Hıristiyanlığın şövalyesi" ünvanı verilen Boğdan Beyi Büyük Stefan'ın ölüm döşeğin de evlatlarına gayet ibretli bir şekilde:"Belki de yakında himayeye muhtaç olacaksınız Asla Rus'a yanaşmayın. Haindir sizi yok eder. Fakat kendinizi Türklere emanet edin. Adil ve merhametlidirler" diyerek nasihat ettiğini

2)1976 yılında Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde deniz suyunu tatlı suya çeviren bir tesisin açılışından sonra meslektaşları ile sohbete girişen dönemin Türkiye Büyükelçisi

Necdet Özmen'in bir ara söze: "Bu Suudi Arabistan'ın ilk tuzdan arıtma tesisidir" diye başlaması üzerine

Fransız Büyükelçisinin hayretler içinde kalarak:"No... Sör... Bu Suudi Arabistan'ın ilk tuzdan arıtma tesisi değildir. İlki Osmanlılar'ın 1800.lü yılların sonunda yaptığıdır" diyerek ecdadımızın eşsiz mirasından habersiz yaşayan elçimizi mahcup ettiğini

3)1534 yılında Viyana'daki St. Stephen Katedrali'nde. Osmanlı akıncılarının yaklaştığını görüp çan çalarak haber vermekle vazifeli bir memuriyetin ihdas edildiğini ve bu memuriyetin ancak 1956 yılında Viyana Belediye Meclisince. Artık bir Osmanlı tehlikesi kalmadığından bu vazifenin lüzumu yoktur" diye bir karar alınarak iptal edildiğini

4)Osmanlı Devleti'nin zirvelerde şahlandığı akıncılarının Avrupa içlerinde at oynattığı bir dönemde. kilisede bir papazın vaaz verirken"Dünya hakimiyetinin Türklere fakat Cennet'in de kendilerine ait olduğunu... " söylemesi üzerine. bu taksime aklı yatmayan cemaatten bazılarının büyük bir ümitsizlik içinde: "Dünyada bizi yurtlarımızdan çıkaran Türkler hiç Cennet'te yer bırakırlar mı?" dediklerini

5)Şanlı Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra son derece üzgün ihtiyar bir Ürdünlünün elindeki yeni Ürdün pasaportuyla İsviçre sefaretine giderek: "Herkes bu pasaportla alay ediyor Eskiden Osmanlı pasaportum varken selam dururlardı. Ben Osmanlı teb'asıyım ne olur bunu değiştirin" diye sefaret yetkililerine yalvardığını

6)Devlet i Aliye yi Osmaniye'nin üç kıtada at oynatıp buyruk yürüttüğü ihtişamlı dönemlerinde Avrupa'da Türk hayat tarzı ve modasının çok tesirli hale geldiğini Evlerinde Türk köşesi bulundurmayan sosyete mensuplarının ayıplandığını

7)Osmanlı askeri teşkilatını Avrupa'ya tanıtmış olmakla meşhur Comte de Marsigli'nin Türk toplumunun misafirperverliği ile alakalı olarak :"Türkler hiçbir din farkı gözetmeksizin bütün yabancılara karşı son derece misafirperverdirler. Ana yollar civarındaki köylerde oturanlardan hali vakti yerinde olanlar öyleden evvel ve akşamüstü gezintiye çıkıp yolcu bulmaya çalışırlar. Eğer bulacak olurlarsa evlerine davet ederler ve hatta çok defa misafirin hangi evde ağırlanacağını tayin ederken kavgaya bile tutuşurlar." dediğini

8)Osmanlı içtimai yapısı üzerine uzman olan Erlanyen Üniversitesi profesörlerinden Hutterrohta :

"Osmanlı Devleti geniş topraklarını ve üzerindeki çeşitli kavimleri Topkapı Sarayı'ndan mükemmel bir şekilde idare ediyordu. O saray da batıdaki en mütevazi bir derebeyinin sarayı kadar bile büyük değildi. Bu nasıl oluyordu?" diye sorulduğunda Profesör Hutterroht'un:

"Sırrını çözebilmiş değilim. 16. asırda Filistin'in sosyal yapısı üzerinde çalışırken öyle kayıtlar gördüm ki hayretler içinde kaldım. Osmanlı üç yıl sonra bir köyden geçecek askeri birliğin öyle yemeğinden sonra yiyeceği üzümün nereden geleceğini planlamıştı. Herhalde Osmanlı devlet olarak insanlığın en muhteşem harikasıdır" diye cevap verdiğini.

9)Osmanlı'nın edeple taçlaşmış iman anlayışının gereği olan Hazreti Peygamberi'nin(sav) şehrini bir valinin adının altına sokamayacağı saygı ve edebi ile oraya göndereceği idareciyi `Vali " yerine "Medine Muhafızı " diye isimlendirme hassasiyetini gösterdiğini

10)Kanuni Sultan Süleyman devrinde yıllarca İstanbul'da kalan ve yazmış olduğu eserini en büyük Hıristiyan hükümdarı II Filib'e takdim eden İspanyol yazar Cristobol de

Villalon'un dönemin Osmanlı topçuluğu hakkında:

"Dünyada hiçbir devletinTürk topçusu ile mukayese edilebilecek topçusu yoktur. İstanbul'da eski model olduğu için kullanılmayıp süs diye surlara konan topları inceledim Bunlar bile İspanya ordusundaki toplardan çok daha kaliteli idi.

Tophane sırtlarında çaptan düşmüş diye yığılan 40 kadar topu hayretle seyrettim. Bunları alıp topçu kuvveti oluşturmak istemeyecek hiçbir Avrupa devleti bilmiyorum dediğini

11)Altı asır gibi uzun bir süre üç kıtada hükmünü yürüten ecdadımızın medeniyet mirasını inceleyip araştırmadan içte ve dıştaki bazı gafil ve hainlerin ona "emperyalist" yaftasını yapıştırarak mahkum etmeye çalışmalarına mukabil Macaristan İlimler Akademisi tarafından ortaya çıkartılıp yayınlanan bir belgede belirtildiğine göre Osmanlı Devleti'nin Macaristan'da hakim olduğu devirlerde Macar halkından yılda 7 milyon akçe 21 milyon vergi toplayıp buna karşılık aynı yıl Macaristan'a 21milyon akçe yatırım yaptığını

12)Bizans'ı kurtarmak üzere İstanbul'a çağrılan Haçlı ordularının Hristiyanlığın mukaddes kilisesi Ayasofyanın tepesinde ki altın haçı sökerek eritip sattıklarını...Yıllar sonra Osmanlı ordusunun İstanbul'un fethi sırasında bir yeniçerinin fetih hatırası olarak saklamak maksadıyla Ayasofya nın küçük bir çini parçasını koparmak istemesini Fatih Sultan Mehmed'in "tahribe teşebbüs"le suçlayıp cezalandırdığını

13)1967 Mısır-İsrail savaşında Mısır askerlerinin düşmanlarını beklerken İsrail ordusunun bir anda Süveyş'in öbür yakasını geçerek dünyayı şaşırtığını...Mose Dayan'ın bu muazzam başarıyı daha sonra bir basın toplantısında : "İsrail in bu başarılı stratejisi Yavuz Sultan Selim in yıllar önce Mısır'ı fethederken uyguladığı harp planının bir kopyasıdır" diye

açıklayıp gafletimizi yüzümüze vurduğunu

14)Fransa Kralı III Napolyon'un Paris'te Osmanlı Devleti Büyükelçisi olarak bulunan Ahmet Vefik Paşa ile konuşması esnasında bir ara alaylı bir şekilde "Sen kendini Yavuz Sultan Selim'in elçisi mi zannediyorsun?" demesi üzerine Ahmet Vefik Paşa'nın da büyük bir hazır cevaplıkla: "Öyle olsaydımsiz Fransa'da imparator olarak bulunamazdınız" cevabını verdiğini

15)Batılı emperyalist güçlerin Ermenileri piyon olarak kullanıp kışkırtarak Anadolu'da karışıklıklar çıkardığı günlerde İngiliz Büyükelçisi'nin Sultan Abdülhamid'e gelip küstahça: "Daha ne kadar Ermeni öldüreceksiniz?" diye sorma cüretini göstermesi üzerine Ulu Hakan'ın keskin bakışlarını elçinin üzerine dikerek:"Filan gün filan saatte Karadeniz'in filan noktasına yaklaşıp karaya Ermenileri Türklere karşı silahlandırmak için şu kadar sandık malzeme çıkaran ve komitacılara teslim eden İngiliz gemisinde Türk başına kaç silah bulunuyorsa tam o kadar Ermeni öldüreceğiz. " cevabını verdiğini...Sultan Abdülhamid'in bu muazzam istihbarat gücü karşısında İngiliz elçisinin dehşete kapılarak aptallaştığını

16)Birinci Dünya Savaşı'ndan bir hafta önce 1914 yazında.1 Türk lirasının karşılığının 3.7 dolar ve 18.45 marka tekabül ettiğini

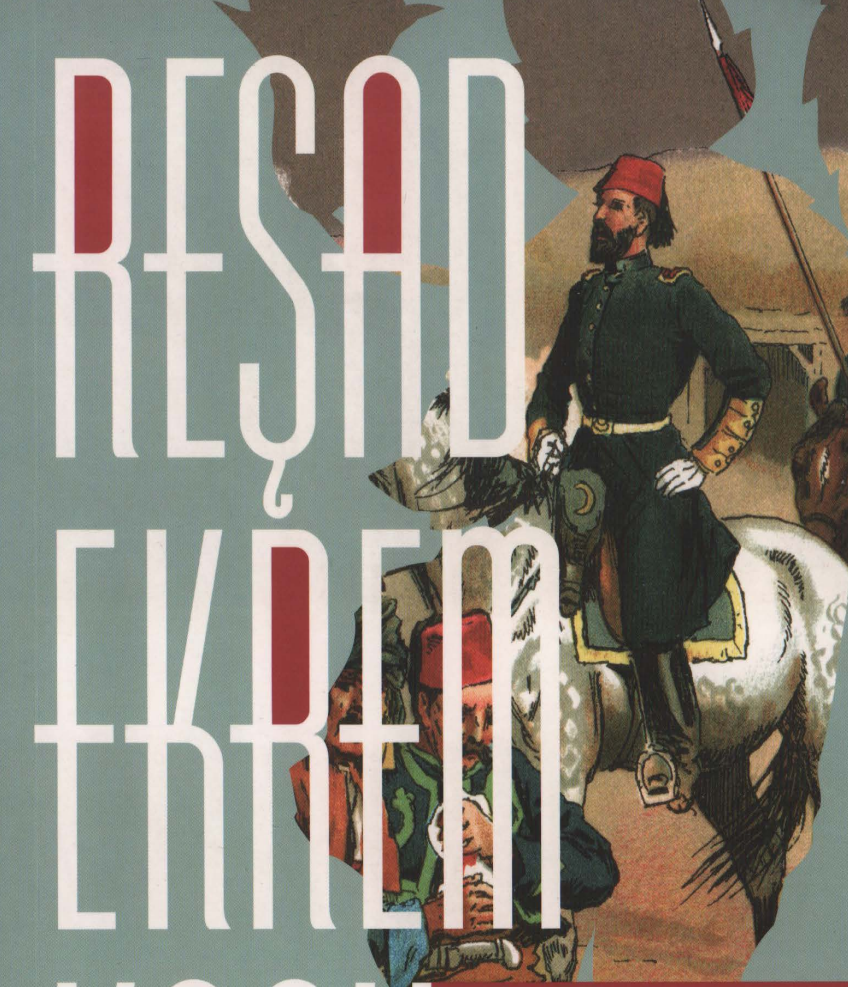
17)Veli lakaplı II. Bayezid'in padişahlığı. döneminde İstanbul'a Moskova kralının elçisi sıfatıyla Mihail Plachtneef isimli birinin geldiğini . . .Bu adamın insanı istifra ettirecek kadar pis kokmasından dolayı yıkanması için hamama götürüldüğünde bu keferenin hayatında hiç hamam görmemiş olup yıkanmak ve çamaşır değiştirmek adetine aşina olmadığı ve kimse ile görüştürülmeden pisliğinden dolayı İstanbul'dan kovulduğunu

18)1967 yılında Pariste düzenlenen dünya Yahudi Kongresi'nin zabıtları arasında bulunan bir belgedeki kayıtlara göre bir delegenin :"Evet bugün bağımsız bir devletimiz var ama mesut muyuz? Osmanlı'nın devrindeki gibi huzurlu muyuz? Samimiyetle ve hepinizin içinden geçenleri dile getirdiğime inanarak söylüyorum ki hayır!Bizim bu dünyada huzurlu ve emniyetli yaşamamız. (Osmanlı'yı yeniden kurmaya bağlıdır!" diyerek bir gerçeği itiraf ettiğini

19)16. yüzyılın kudretli padişahı Yavuz Sultan Selimin huzuruna girerek yer öpüp itimatnamesini sunan Venedik elçisi Antonio Jüstiniani'ne ülkesine döndüğünde Padişahın nasıl biri olduğu hakkında bilgi istediğinde elçinin şaşkınlık içinde: 'Kılıcı öyle parlıyordu ki yüzünü göremedim" diye itirafta bulunduğunuElçinin bu itirafının daha sonraları Yavuz Selim tarafından öğrenilmesi üzerine Haşmetli HünkarımPaşalarım Osmanlının kılıcı parladığı sürece düşmanların başı daima önde olur. A m a Allah korusun bu kılıç kınına girer ve paslanmaya başlarsa o zaman bu kafalar yavaş yavaş dikilir ve birgün bize yukardan bakar dediğini

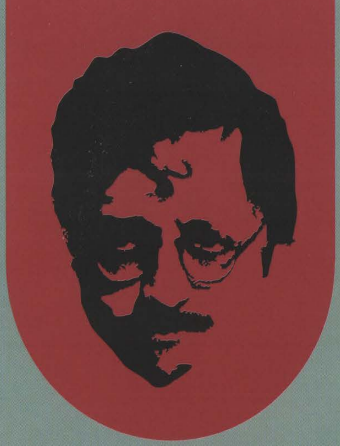
20)Osmanlı Devleti'nin 1521'de Belgrad'ı 1522'de Rodos'u fethetmeleri ve 1526'da da Mohaç'ta büyük bir zafer kazanmalarının ardından batı dünyasında büyük bir panik yaşandığını...Çeşitli kentlerde toplanan Alman Meclisleri' nin (Reich stag) Türklere karşı ordu toplayıp sefer düzenleyebilmek için "Türk Vergisi" adı altında yeni bir vergi konulmasını kararlaştırdıklarını biliyormusunuz.

REŞAD EKREM KOÇU

Tarihimizde Kahramanlar

DK

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizde Kahramanlar*'ı şu sözlerle sunuyor: "Bu kitap zaferlerle dolu şanlı tarihimizin şehitler ve gaziler timsali Mehmetçik'in şanındadır. (...) Tarih kaynaklarımızın sayfaları arasında unutulmuş kahramanların isimleri üstündeki tozu gözyaşlarımla sildim ve onları büyük, parlak şöhretlerin yanında alfabe sırasına koydum; mareşallerden neferlere, hiçbir rütbe, kademe gözetmedim. Bu kitabın sayfalarında kahramanlarımız omuz omuza bir saftadırlar. Unutulmuş isimler olacaktır; o şehit ve gazilerin aziz ruhlarından af dilerim."

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

DK DOĞAN KİTAP

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Tarihimizde Kahramanlar

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Fatih Sultan Mehmed
Topkapı Sarayı

TARİHİMİZDE KAHRAMANLAR

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Yücetürk Yayınları, 1960
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Ocak 2005
4. baskı / Mayıs 2015 / ISBN 978-605-09-2657-6
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B Mermerciler Sanayi Sitesi 10. cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Tarihimizde Kahramanlar

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Tarihimizde Kahramanlar 17

A

Abdi Paşa 19
Abdi Reis 20
Abdullah (Giresunlu) 21
Abdülezel Paşa 21
Adil Toca 22
Ahmed (Yeniçeri Uzun) 22
Ahmed Ağa (Eğrili) 22
Ahmed Ağa (İnce Kara) 23
Ahmed Çavuş 23
Ahmed Paşa (Çerkez) 24
Ahmed Paşa (Gedik) 25
Ahmed Paşa (Hersekoğlu) 25
Ahmed Paşa (Kara) 25
Ahmed Pehlivan (Kanca) 26
Ahmed Reis (Kemankeş) 26
Ahmed Tevfik Efendi 26
Akça Koca 27
Ali (Baba) 27
Ali Bey (Buhurlu) 27
Ali Bey (Kara) 27
Ali Bey (Mihaloğlu) 28
Ali Bey (Sarı) 28
Ali Bey Kaptan (İmamoğlu) 29
Ali Efe (Yörük) 29
Ali Gazi 30
Ali Paşa (Çandarlıoğlu) 30

Ali Paşa (Hadım) 30
Ali Paşa (Kılıç) 31
Ali Paşa (Şehit) 33
Arslan (Deli) 33
Arslan Paşa (Deli) 34
Atatürk 34
Aydın Reis 36
Aydoğdu Bey 37

B

Baba Paşa 38
Balaban (Deli) 38
Balabancık 38
Bali Bey (Küçük) 39
Bali Bey (Malkoçoğlu) 39
Barbaros Hayreddin Paşa 39
Bayezid (Yıldırım Sultan) 43
Bayezid Paşa 43
Bektaş Voyvoda 43
Burak Reis 44

C

Cafer Paşa (Hadım) 46
Caniş Ağa 46
Celal Paşa 47

Ç

Çakmak (Mareşal Fevzi) 47
Çavuş, Memiş, Bodur Cafer ve Süleyman reisler 48

D

Davud Paşa 50
Demirtaş Paşa 50
Doğan Bey 50

E

Edhem Onbaşı (Niğdeli) 51
Edhem Paşa (Gazi) 52
Emir Ali Gazi 52
Evrenos Bey (Gazi) 53

F

Faik Bey (Deli) 55
Faik Paşa 55
Fazıl (Gazi) 55
Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzade) 55
Fazıl Bey (Tayyareci) 57
Fazıl Mustafa Paşa (Köprülüzade) 58
Fazıl Paşa (Mehmed) 58
Fedai Bey 59
Fethi Bey (Süleyman) 59
Fethi Bey (Yüzbaşı) 59
Firuz Bey 60
Fuad Bey (Yüzbaşı) 60

G

Gazi Giray Han 61
Geyikli Baba 62
Gözcü Baba 62

H

Hacı İlbey 63
Hacı Reis 63
Hamza Beşe 64
Hamza Bey 64
Hasan (Ulubatlı) 64
Hasan Ali 65
Hasan Paşa (Tiryaki) 65

Hasan Paşa (Uluç) 65
Hasan Pehlivan (Demirbaş) (Filek Kalesi'nin Fethi Destanı) 66
Hasan Rıza Paşa 72
Hızır (Yeniçeri) 72
Hızır Efendi (Yayabaşıoğlu Şeyh) 73
Hızır Reis (Kurdoğlu) 73
Hüseyin Paşa (Deli) 76

İ

İbrahim Ağa 77
İbrahim Ağa (Haseki) 77
İbrahim Paşa (Şeytan) 77
İshak Bey (Timurtaşoğlu) 78
İskender Çavuş (Farfara) 79
İskender Pehlivan (Tozkoparan) 79

K

Kasım Paşa (Gazi) 81
Kasım Paşa (Güzelce) 81
Kasım Voyvoda 81
Kenan Bey (Karslı) 82
Kiraz İlyas 83
Konur Alp 83

M

Mahmud (Saçlı) 84
Mahmud Paşa 84
Mahmud Reis 85
Mehmed (Deli) ile Hüsrev Bey (Deli)
(Başını Vermeyen Şehit Destanı) 85
Mehmed (Fatih Sultan) 92
Mehmed (Gemici Kara) 96
Mehmed Bey (Zehrimar) 97
Mehmed Çocuk (Budinli) 97

Mehmed Çocuk (Gaziantepli) 99
Mehmed Efe (Demirci) 99
Mehmed Paşa (Ateş) 100
Mehmed Paşa (Bıyıklı) 100
Mehmed Paşa (Bosnalı Lala) 100
Mehmed Paşa (Elmas) 100
Mehmed Paşa (Kara) 101
Mehmed Paşa (Yahyalı) 102
Mihal Gazi 102
Murad (Sultan I.) 102
Murad (Yeniçeri) 106
Murad Bey (Gazi) 106
Murad Reis (Akıncı) 106
Murad Reis (Koca) 111
Mustafa Karabıyık (Haznedaroğlu) 112
Muzaffer Bey 112
Mürsel (Gazi) 113
Müstecib Onbaşı 113

O

Orhan Gazi 114
Osman (Deli) 114
Osman Gazi 115
Osman Paşa 116
Osman Paşa (Gazi) 116
Osman Paşa (Özdemiroğlu) 118

Ö

Ömer Bey (Sancaktar) 118
Ömer Paşa (Serdarıekrem) 119
Özdemir Paşa 119

P

Piri Reis 120

Piyale Paşa 121
Piyale Paşa (Uzun) 121

R

Rahmancık (Aydos Kalesi'nin Fethi Destanı) 121
Rifat Paşa (Serdarıekrem) 127
Rüstem Paşa (Demirkazık) 128

S

Sadeddin Efendi (Mülazım) 129
Sadık Bey (Mülazım) 129
Saliha Hanım 129
Salih Reis 130
Samsa Çavuş 130
Sarı Yatı 130
Selim (Yavuz Sultan) 131
Seydi Ali Reis 132
Sinan (Mimar) 134
Sinaneddin Yusuf Paşa 135
Sinan Paşa (Hadım) 135
Süleyman (Kanuni Sultan) 136
Süleyman Paşa (Şehzade) 139
Süleyman Reis 139

Ş

Şaban Bey 140
Şahin Paşa (Lala) 140
Şükrü Paşa (Mehmed) 140

T

Tahir Paşa (Çengeloğlu) 141
Turgut Ali 141
Turgut Reis 142

U

Ulama Paşa 143
Umur Bey (Aydınlı) 143

V

Veli Bey (Dalkılıç) 144

Y

Yahşi Bey 144
Yahya Ağa 144
Yakub Bey 146
Yunus Bey (Demirkazık) 146

Z

Zağanos Paşa 146
Zeynel Bey 147

Mehmetçik Kore'de 148

Sözlük 149

Tarihimizde kahramanlar

Bu kitap zaferlerle dolu şanlı tarihimizin şehitler ve gaziler timsali Mehmetçik'in şanındadır.

Türkiye'nin İstiklal Marşı'nı yazan Mehmed Akif, Çanakkale şehitlerinin huzurunda coşkun coşkun ağlarken ne kadar haklıdır:

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdad inerek öpse o pâk alnı değer.

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi...
Bedr'in arslanları ancak bu kadar şanlı idi.

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni tarihe" desem, sığmazsın.

Herc ü merc ettiğin edvara da yetmez o kitab...
Seni ancak ebediyetler eder istiab.

"Bu taşındır" diyerek Kâbe'yi diksem başına,
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına.

Sonra gökkubbeyi alsam da, rida namiyle
Kanayan lahdine çeksem bütün ecramiyle.

Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan
Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan.

Sen bu avizenin altında, bürünmüş kanına
Uzanırken, gece mehtabı getirsem yanına.

Türbedarın gibi ta haşre kadar bekletsem
Gündüzün fecr ile avizeni lebriz etsem.

Tüllenen mağribi, akşamları, sarsam yarana
Yine bir şey yapabildim diyemem hatırana...

Bu kitabın her yaprağı kâğıt yerine altın varaktan olsa Mehmetçik'in hatırası için yine "bir şey yapabildik" diyemezdim.

Bu küçücük ansiklopedik kitap Milli Kütüphane'mize naçiz bir yadigârımdır.

Tarih kaynaklarımızın sayfaları arasında unutulmuş kahramanların isimleri üstündeki tozu gözyaşlarımla sildim ve onları büyük, parlak şöhretlerin yanında alfabe sırasına koydum; mareşallerden neferlere, hiçbir rütbe, kademe gözetmedim. Bu kitabın sayfalarında kahramanlarımız omuz omuza bir saftadırlar. Unutulmuş isimler olacaktır; o şehit ve gazilerin aziz ruhlarından af dilerim.

Bu kitabı tabi Tahir Yücetürk'le beraber yine onların ruhlarına ithaf ederiz.

A

Abdi Paşa

1683 Viyana bozgunundan sonra başlayan korkunç mağlubiyet devrinde Budin Kalesi'ni hayatının son demine kadar kahramanca müdafaa etmiş olan Budin'in son Türk valisidir. Viyana bozgunundan sonra Budin düşman tarafından muhasara edilmiş, fakat zaptedilememişti. Sonra ikinci defa muhasara edildi, büyük kale, kahraman Abdi Paşa ve kahraman askerlerinin bütün fedakârlıklarına rağmen kurtarılamadı. Budin'in ikinci muhasarası 18 Haziran 1686'da başladı. Kaleyi saran 90.000 kişilik düşman ordusu devrin namlı kumandanlarından Duc de Lorraine'in kumandasındaydı ve kale nihayet 2 Eylül'de düşman eline geçti.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katillerinden Boşnak Sarı Süleyman Ağa süratle yükselerek, o sırada sadrazam ve serdar olmuştu. Budin Muhafızı Abdi Paşa feryatçılar gönderdikçe, "Düşman kaleye zafer bulmak ne mümkündür!" derdi. O devirde yaşamış müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa, şu hazin satırları yazıyor:

"Bu muhasarada kalede ancak altı bin cenkçi vardı. Anında ekseri kırılıp kalenin her köşesi cenkçiden hâli kalmıştı. Hikmet-i ilahi düşmanın attığı bir kumbara iç kale cephanesi önüne düşüp yere dökülen baruta ulaştı, onları yakarak cephane içindeki otuz altı bin kantar barutu tutuşturdu, üzerinde olan eski kral sarayıyla beraber kalenin yarısı havaya uçtu. Bir mehib zelzele-i azîme oldu ki kale ve küffar ordusu yere geçti sanıldı. Kale etrafında olan Müsliminden dört bin kişi bu ateş ile helak oldu. Nihayet düşman fırsat bulup yedinci hücumda kaleye girdi. Son müdafiler Budin'in Balipaşa

Meydanı'ndan iç kale gibi küçük bir hisara sığındılar, yatsıya kadar da orada dövüştüler. Nihayet kendilerine mühürlü kâğıtlarla aman verilince çıkıp teslim oldular. Fakat düşman cümlesini tutunca hemen çırılçıplak soydu ve esir etti. Vezir Abdi Paşa son cenkte kurşunla vurulup şehit olmuştu. Ölüsünü birkaç gün meydanda yatırdılar, sonra esirlere defnettirdiler."

Yeniçerilikten yetişmiş, 1668'de yeniçeri ağası olmuştur. Girit Cengi'nin en kanlı safhası olan Kandiye muhasarasında harikulade kahramanlıklarıyla temayüz etmiştir. İkinci Viyana muhasarası bozgunuyla başlayan felaketli harpte ve bu harbin en kızgın devrinde 1685'te Budin valisi oldu. 80 yaşındaydı, elindeki 16.000 askerle bu kaleyi 90.000 kişilik bir düşman ordusuna karşı yetmiş altı gün müdafaa etti. Düşman Başkumandanı Duc de Lorraine'in teslim tekliflerini reddederek üç büyük hücumu kahramanca defetti. Kalenin düşman eline geçmesiyle neticelenen son hücumda şehit oldu. Macarlar sonradan onun şehit olduğu yere Türkçe ve Macarca yazılmış bir anıt taşı diktiler, bu taşta, "2 Eylül 1686'da Budin Müdafii Abdi Paşa burada şehit oldu" yazılıydı. Macaristan'ın bugünkü komünist rejimi bu taşı muhafaza etmiş midir, bilmiyoruz.

Abdi Reis

17. asır ortalarında yaşamış namlı denizcilerimizden ve tersane kaptanlarındandır. 1625'te Karadeniz'de Kazak korsanlarıyla yapılan büyük deniz cenginde adını tarihimize mal etmiştir, bir kahramanlık destanı yaratmıştır.

Kazaklar 21 Türk kadırgasına 350 parça şayka, orta büyüklükte gemiyle saldırmışlardı. Bir Türk gemisini otuzar kırkar gemiyle sararak saldıran Kazak korsanlar Türk gemicilerinden ve gemilerdeki yeniçerilerden öyle müthiş bir mukavemet gördüler ki, Türk kadırgalarının üstü Kazak cesetleriyle doldu. Bu deniz cengi sabahın ilk saatlerinden ikindiye kadar sürdü ve ancak otuz korsan şaykası kaçmaya muvaffak oldu, 148'i battı, 172 şayka da zaptedildi. Bu zaferin kazanılmasında en büyük âmil, Abdi Reis'in kahramanlığı olmuştu.

Cenk, Köstence'nin biraz şimalinde Karaharman sahil köyü açık-

larında olmuştu, tarihimizde Karaharman Muharebesi diye anılır. Donanmamız Kaptanıderya Recep Paşa'nın kumandasındaydı.

Abdullah (Giresunlu)

1853 Kasımında Rusların Sinop limanı baskınında, harp ancak iki buçuk saat sürmüş ve on bir Türk gemisinin kahramanca bir müdafaadan sonra yanarak batmasıyla sona ermişti, İmamoğlu Ali Bey Kaptan'ın süvarisi bulunduğu Navek-i Bahrî kalyonu ile Yalovalı Hasan Bey Kaptan'ın idaresindeki Feyz-i Mahmud kalyonu intihar etmişlerdi. Bu geminin cephaneliğini ateşleyen, Hasan Bey ile mürettebatın hepsi şehit düştükten sonra, 18 yaşında Giresunlu Abdullah isminde bir kahraman tayfa olmuştu. Bu iki misal, Türk donanmasında kaptandan basit bir nefere kadar vatan aşkının ve askerlik şerefi duygusunun ne kadar kuvvetli olduğuna parlak birer şahittir.

Abdülezel Paşa

Geçen asrın kahraman kumandanlarındandır. 1831'de Konya'nın Hâdim kazasının bir köyünde doğdu, 16 yaşında asker ocağına nefer yazıldı, mertliği, cesareti ve yıllarca süren gayretiyle zabitliğe yükseldi. Kırım Harbi'ne iştirak etti. Plevne müdafaasında Gazi Osman Paşa'nın maiyetinde bulundu, kahramanlığıyla temayüz etti. Bir köylü çocuğuyken neferlikten kumandanlığa kadar yükselmekle de kalmamış, sırf şahsi gayretiyle okumuş, mesleki bilgilerini genişletmiş, samimi bir dindar olarak hafız-ı Kuran olmuştu. Otoriter, askeri disiplin âşığı, aynı zamanda askerlerine karşı sonsuz bir şefkate sahipti. Uzun boylu, sevimli, vakarlı bir kumandandı. 1887 Türk-Yunan Muharebesi'ne liva kumandanlığıyla iştirak etmiş, ordumuz muzafferane ilerlerken atının üstünde askerlerinin önüne geçmiş, "Aman paşam vurulursun!" diyen yaverine, "Oğlum, son mertebem olan şehitliği özlüyorum" demiş ve az sonra da özlediğine kavuşarak atının üstünde vurularak şehit olmuştur. Kabri Alasonya'da Çarşı Camii yanındadır. Hâlâ durur mu bilmiyoruz. Kemikleri anavatana getirilecek büyük askerlerimizdendir.

Adil Toca

15. ve 16. asırların namlı akıncılarındandır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Macar Krallığı'nı ortadan kaldırdığı Mohaç Meydan Muharebesi'ne 80 yaşlarında olarak iştirak etmişti. Padişah Mohaç Sahrası'na hâkim bir tepede, tecrübeli bir cenk eri olarak müşavere için Adil Toca'yı çağırtmış, ihtiyar kumandan padişah huzuruna at üstünde çıkmış, atından inmeden, "Öncümüz cenge başladı... Burada müşavere, düşmanla cenkleşmektir" demiş ve ters yüzüne at sürerek kendi askerinin başına dönmüş, Macar ordusunun üzerine atılmıştı.

Görenler anlatırmış, sakalı matruş, uzun bıyıkları miğferinden dışarıya birer mızrak gibi çıkmış, gömgök demire bürünmüş bir kırçıl koca gaziymiş.

Ahmed (Yeniçeri Uzun)

Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije müdafaasında koca paşaya çok büyük hizmetlerde bulunmuş bir yiğittir. Yeniçeri Ocağı'nda acemi oğlanlığı zamanında baruthanede çalışmıştı. Tiryaki Hasan Paşa'nın yanına kattığı serdengeçtilerle gece kaleden çıkarak civardaki bataklık kenarından söğüt ağaçlarını kesti. Kaleye getirip dallarından kömür, kütüklerinden de barut havanı yaptı; Kanije'yi barutsuz bırakmadı, Tiryaki Hasan Paşa'ya parlak zaferi kazandıranlardan biri oldu.

Ahmed Ağa (Eğrili)

17. asrın serhat gazilerinden ve serhat cenklerinin şehitlerinden bir Türk kahramanı olup maalesef hayatı hakkında bilgi edinilemedi. Bu şanlı şehidin hatırasını taziz için muasırlarından halk şairi Gevherî şu güzel mersiyeyi yazmıştır:

Gazilerin serefrazı ağası
Vasfını söyleyen diller ağlasun
Bunca guzat ile o kahramanın
Gazaya eşdüğü yollar ağlasun...

Gaza mişesinin bebr ü pelengi
Fisebilillahtı gazası cengi

Kaplan postu ile altun çelengi
Bile takındığı teller ağlasun...

Nam-ı Hakk'ı dilden tekrar eyleyen
Şecaat gevherin izhar eyleyen
Gece gündüz ana timar eyleyen
Yarasını saran eller ağlasun...

Din uğruna daim giderdi yola
Etdigü gazalar gelür mü dile
Hısım akrabası kardeşi bile
Hizmetinde olan kullar ağlasun...

Gevherî sırrına sırdaş olanlar
Serhatlerde ana pâdaş olanlar
Gazada kenduya yoldaş olanlar
Döküp gözlerinden kanlar ağlasun...

Ahmed Ağa (İnce Kara)

Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije Kalesi müdafaasında topçubaşısı olan bir kahramandır. Düşmanın Berk Irmağı üzerinden gemilerle geçerek bataklığı da sazlarla doldurarak kol kol yaptığı büyük hücumlar otuz kılıca karşı bir kılıçla kahramanca püskürtüldü. Bu cenkler için müverrih,

"Sanasın koptu ol yerde kıyamet!.." diyor.

Topçubaşı İnce Kara Ahmed Ağa muhasara devamınca kalenin top ateşini öyle maharetle idare etmişti ki, düşman, Türklerin seri ateşli yeni bir top icat ettiklerini zannetmişti; dalga dalga hücumlar bu Ahmed Ağa'nın topçuları tarafından durdurulmuş, otuza karşı bir kılıçla Türklere zafer yolu açılmıştı.

Ahmed Çavuş

Gazi Osman Paşa'nın Plevne müdafaasında bulunmuş binlerce kahraman Mehmetçik'ten biridir. Türk askeri Plevne'de düşman

toplarının müthiş ateşinin yanında soğuğa ve açlığa karşı da mücadele etmişti. Müdafaanın son haftalarında askere ancak 100 dirhem ekmekle bir mısır koçanı verilebiliyordu. Asker bu koçanları kaynatarak acayip bir kaçamak yapıyor ve yiyordu. Düşmanın muhasara hattı "Baş Tabya" ve "Kara Tabya" adındaki Türk siperlerine beş altı adım kadar yaklaşmıştı, öylesine ki her iki taraf ateşin hafiflediği sıralarda birbirlerine laf atarak yarenlik ediyordu. Fedakâr bir köylü kadın bir bakraç yoğurt yapmış ve Osman Paşa'ya getirmişti. Büyük kumandan da bu yoğurdu Baş Tabya'daki askere göndermişti. Bu bakraç, Mehmetçiklere sanki cennetten gelmiş gibi oldu, ateşin kesildiği bir sırada başına çökerek kaşıklarını daldıracakları sırada düşman siperinden bir Rumen askeri Türkçe,

"Nasılsınız Türkoğlu?.. Ekmeğiniz, peksimetiniz var mı?.." diye seslendi.

Ahmed Çavuş,

"Var ya... Var ya..." diye cevap verdi.

Romanyalı,

"İnanmam... Bak ben sana kralımızın gönderdiği peksimetlerden atıyorum, sen de bize sizinkilerden at da inanayım..." diye bağırdı ve nar gibi bir peksimet fırlattı.

Ahmed Çavuş bakraçtan kaşıklarını çeken arkadaşlarının yüzündeki asil kararı anladı, bakracı alarak,

"Hey Ulahoğlu..." diye bağırdı. "Bizde yalnız peksimet değil, taze yoğurt bile var..."

Ve bakracı düşman siperlerine fırlattı.

Ahmed Çavuş, Plevne şehitlerimizdendir.

Ahmed Paşa (Çerkez)

1683 Viyana bozgunundan sonra, Budin'in düşman tarafından ilk muhasarasında bu namlı kaleyi müdafaa eden kumandanlardandır. Maalesef hayatı hakkında bilgi edinilemedi. Devrin müverrihi Silahtar Mehmed Ağa, Ahmed Paşa için,

"Yararlıkta naziri gelmemiş, her cenkte askerin nerimanı ve kahramanıydı" diyor.

Ahmed Paşa (Gedik)

Tarihimizin kahraman vezirlerindendir. Yeniçerilikten yetişmiş, Fatih Sultan Mehmed devrinin seçkin serdarlarından biri olmuştur. Padişahın bulunduğu seferlerde mühim hizmetler görmüş, ayrıca, Alâiye, Silifke, Kırım'da Kefe Kalesi, Azak Denizi'nde meşhur Azak Kalesi, Ege'de Limni Adası, Yunan denizinde Kefalonya ve Zakinthos adaları onun kılıcıyla fethedilmiştir. Gedik Ahmed Paşa'nın en parlak seferi de Cenubi İtalya'ya çıkması olmuştur. Napoli Krallığı'ndan Otranto şehri ve civarını zaptetmiş, fakat o sıra Fatih Sultan Mehmed'in ölümüyle geri çağrılmıştır. II. Bayezid'in cülusunun tezine 1582'de Edirne'de idam olunmuştur. Bu namlı vezirin padişah gazabına gelmesinin sebebi tarihimizin karanlık kalmış vakalarındandır.

Bir ara Fatih Sultan Mehmed'e sadrazamlık da yapmış, Türkiye İmparatorluğu'nun en yüksek devlet makamında da bulunmuştu.

Ahmed Paşa (Hersekoğlu)

Muharebelerde şecaatiyle tanınmış vezirlerimizdendir. II. Bayezid ile Yavuz Sultan Selim devirlerinde dört defa sadrazam olmuştur. 1516'da Bursa'da ölmüştür. Hersek prenslerinden birinin oğluydu, küçük yaşta esir edilmiş, Osmanlı Sarayı'nda tahsil ve terbiye görerek yetişmiştir. Yavuz'un Çaldıran Meydan Muharebesi'nde padişahtan sonra Türk ordusuna zaferi temin eden başlıca simalardan biri olmuştu.

Ahmed Paşa (Kara)

Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından olup, büyük hükümdarın seferlerinde pek çok yararlıkları görülmüş bir kahramandır. Macaristan'da Valpo, Sikloş kaleleri, Gürcistan'da birçok kaleler, yine Macaristan'da Tameşvar, Szolnok kaleleri onun kılıcıyla alınmıştır.

Tarihimizde karanlık kalmış bir saray entrikasının kurbanı olarak 1555'te idam olunmuştur. İstanbul'da Topkapı'da hayır eserlerinden büyük bir camii vardır, türbesi de camiinin yanındadır.

Ahmed Pehlivan (Kanca)

Girit Cengi'nde bulunmuş kahramanlardandır. Aslı Aydınlı olup adaya ilk dökülen asker arasında ve henüz 18 yaşında bir gençken ayak basmıştı. Yirmi beş yıl kaleden kaleye geceli gündüzlü harp içinde yaşadı, dilediği anda memleketine dönme hakkını kazandığı halde siperlerden ayrılmadı. Bilhassa gece baskınlarında büyük şöhret kazanmıştı.

Ahmed Reis (Kemankeş)

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında "paşa" unvanını almamış kaptanıderyalardandır. Seksen parça kadırganın başında, Türk sancağını Adriyatik Denizi'nde pervasızca dolaştıran, cihana meydan okuyan bir denizcidir. Kemankeş pehlivanlar arasında da pek namlıydı; kol, bazu, pençe kuvveti dillere destan olmuştu; bir gün kesilmiş bir koyunu bacağından kavramış, postu yüzülünceye kadar havada tutmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'ın, sohbetinden ve pek tatlı, içinde bulunuyormuş gibi anlattığı cenk hatıralarından pek hazzettiği bir zat imiş. Maalesef Kemankeş Ahmed Reis'in hatıraları da zaptedilmemiştir.

Ahmed Tevfik Efendi

Birinci Cihan Harbi'nin on binlerce kahraman şehidinden biridir. 23 yaşında ihtiyat zabiti olarak iştirak ettiği harpte Çanakkale'de Anafartalar Muharebesi'nde şehit düşmüştü.

Şu iki kıta, büyük kardeşi İdris Sabih tarafından bu şehit için yazılmış içli bir mersiyeden alınmıştır:

O kadar yandı mı bağrın ey çocuk
Ecelin sunduğu şarabı içtin
Sırayı, saygıyı unuttun çabuk
Sebep ne, ağandan ileri geçtin?!

Ne kadar aradım senin kabrini
Yok diye boynunu büktü her çiçek

Yanıldım kardeşim, bağışla beni
Sen arzdan semaya naklettin gerçek!..

Akça Koca

Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinin namlı cengâverlerinden, bu ilk fütuhat asrının kumandanlarından. Bugün kendi adına nispetle anılan Kocaeli Yarımadası'nın fatihidir. Öldüğünde vasiyeti üzerine Kandıra'da bir dağ başına gömdüler, kabri asırlar boyunca bir ziyaretgâh oldu.

Ali (Baba)

Cezayir Türklerindendi. Girit Cengi'ne gönüllü olarak iştirak etmiş ve Kandiye Kalesi önündeki cehennemi muharebelerde büyük kahramanlıklar göstermiştir. Bilhassa lağım muharebelerinde sonsuz cesaretiyle tanınmıştı. Yetmiş iki defa göğüs göğüse, gırtlak gırtlağa dövüşe girmişti. Şehit olduğu zaman vücudunda yüz kırk tane pala, kılıç, kurşun ve mızrak yarası sayılmıştı.

Ali Bey (Buhurlu)

Çok kanlı Girit muharebelerinde kahramanlığı dillere destan olmuş bir serdengeçti ağasıdır. Hücumlarda kalkan kullanmaz, her iki eline birer kılıç alarak saldırırdı. Sol elindeki kılıcı hem müdafaa, hem de hücum silahı olarak kullanırdı. Lağım kazısında ise Türk ordusunun sayılı mütehassısları arasındaydı. Girit'teki Türk zaferini gördükten sonra eceliyle öldü.

Ali Bey (Kara)

16. asrın ikinci yarısında, namlı akıncı beylerindendir. On beş yıl kadar İstolni Belgrad sancakbeyliğinde bulunmuştur. Sonsuz cesaret ve kalenderane cömertliği dillere destan olmuştu. "Cenk eri bir şehbaz ve şehlevent yiğit, kılıcından başka bir şey düşünmez. Dilediği gibi yer, içer, giyinir, kuşanır. Bize düşen onlara kesemizi ve

aguş-ı muhabbetimizi açmaktır..." derdi. Yedi kuşak evladına kalabilecek muazzam bir serveti su gibi akıtmıştı. "Bir yiğidin adım atışından, Kara Ali Bey kapısından olduğu belli olur, göğsü kalkan gibi ileriye bakar, boyu gönder gibi dik durur" derlerdi. Bir gün soyunmuş, vücudunun muhtelif yerlerinde seksenden fazla kılıç, mızrak, ok, kurşun yarası saydırmıştı.

Ali Bey (Mihaloğlu)

Tarihimizin fütuhat devrinde büyük kahramanlar yetiştirmiş olan Mihaloğulları ailesinin en namlı simalarından ve akıncı beylerinin en büyüklerindendir. Kanuni devrinin hemen bütün harplerinde bulunmuş, Türk ordusuna öncülük yapmış bir kumandandır. Prizrenli şair Suzî, Mihaloğlu Ali Bey'in sancağını çekerek cenge gidişini şöyle tasvir ediyor:

Seher vaktinde çün Zal-i zemane
Giyindi vü kuşandı Rüstemane

Kuşandı tiğini çün tig-i rahşan
Takındı hançerin Mirrih-i devran

Getürdü asuman altunlu saçak
Şafak çekti ufuktan al sancak

Güneş tig ü Utarit hâme tuttu
Ali Bey rezm içün hengâme tuttu...

Ali Bey (Sarı)

16. asrın ikinci yarısında namlı akıncı beylerindendir. Yıllarca Almanya sınırı üzerinde, en önemli kalelerden Zigetvar'da sancakbeyliği yapmıştır, ki Kanuni Sultan Süleyman, bu kalenin muhasarası ve fethi sırasında vefat etmişti. Sarı Ali Bey'e "Pator Ali Bey" de denilirdi, yanında daima 800-1.000 arasında bahadır yiğit beslerdi. "İslam sınırının aşılmaz seddi" denilen Ali Bey en küçük bir hudut tecavüzüne on misliyle mukabele ederdi, aldığı kaleleri, sulh devri

olup ilhak edilemeyeceğinden yakardı. Bir seferinde "Diyar-ı küffarın kilidi" denilen Kanije Kalesi'nin varoşunu yıkmış, binlerce esirle dönmüştü. Bir ara İran üzerine sefer açıldığında, kapısı halkı en muntazam sancakbeyidir diye, Çıldır valiliğine tayin edilmişti.

Ali Bey Kaptan (İmamoğlu)

1853'te, Türkiye, İngiltere, Fransa ve Sardinya devletleri ile Rusya arasındaki Kırım Harbi'nin başlangıcında beşer kalyon, yelkenli harp gemisi ve birer vapurdan mürekkep iki Türk filosu Bozcaadalı Hüseyin Paşa ile Osman Paşa'nın kumandasında, biri Rumeli, diğeri de Anadolu sahillerini muhafaza etmek üzere Karadeniz'e çıktılar, fakat büyük bir fırtınaya tutularak Sinop limanına sığındılar. Bunu fırsat bilen Ruslar bu limana büyük bir deniz baskını yaptılar. On iki Türk gemisinden on biri içindeki amiraller ve değerli kaptanlarla ve bin nefer kahraman bahriye askeriyle çok üstün düşman kuvvetine karşı çok parlak bir müdafaadan sonra yanarak battı. İmamoğlu Ali Bey Kaptan, bunlardan Navek-i Bahrî kalyonunun süvarisiydi ki, kahramanca ölümüyle öbür arkadaşlarının fedakârlığını tetvic etmişti: gemisinin bütün efradı şehit olmuştu, kendisi ağır yaralıydı ve bir de tayfa yamağı bir çocuk yaşıyordu, gemi ise düşmanın müthiş top ateşi altında mucize kabilinden tutuşmamıştı. Bir Rus gemisi kalyonu zaptetmek üzere içine asker doldurulmuş filikalar indirmişti ki, İmamoğlu Ali Bey eline yağlı bir paçavra alarak tutuşturdu, çocuğa derhal denize atlamasını ve sahile çıkmasını emretti, tayfa yamağı çocuk kaptanın sürüne sürüne cephane ambarına indiğini gördü, denize atladı, az sonra da müthiş bir infilakla kalyonun havaya uçtuğunu gördü.

Ali Efe (Yörük)

İstiklal Savaşı'nın büyük şöhretlerinden kahraman bir vatan evladıdır. 1896'da Nazilli'nin Sultanhisar nahiyesinin Kavaklı köyünde doğmuştur. Bir Yörük beyzadesi, Sarıtekeli aşiretinin Ayvazoğulları ailesindendir. Yunanlıların İzmir ve Aydın'ı işgali üzerine Çine'nin Yağcılar köyünde efelerden mürekkep bir çete teşkil etmiş ve 1920 Haziranında elli arkadaşıyla Menderes Nehri'ni geçerek Malkoç demiryo-

lu köprüsünü bekleyen Yunan karakolunu imha etmiştir. Bu vaka üzerine iltihak eden yeni gönüllülerle kuvveti hayli artmış, Büyük Millet Meclisi Hükümeti Yörük Ali çetesini "Milli Aydın Alayı" adıyla bir alay olarak kabul etmiş, kendisine de milis albaylığı rütbesini vermiştir.

Bir tarihi hatıra olarak ordumuzun 57. Tümen'inin 37. Alay'ı "Yörükaliefe Alayı" adını taşır. Çeteciliğin kaldırılması üzerine bu kahraman adam ordu hizmetinde kalmış, zaferden sonra kırmızı kordonlu İstiklal Madalyası'yla taltif edilmiş ve şanlı bir mazinin şerefi içinde çiftçilikle iştigal etmiştir.

Ali Gazi

Orhan Gazi devrinin namlı cengâverlerinden, akıncı beylerindendir. Üsküdar yolu üzerinde İçerenköyü'nün fatihidir. Kabri Kozyatağı'ndadır, altı asırdan beri "Ali Gazi Baba" adıyla bir ziyaret yeridir, gelip ruhaniyetinden istimdad edenler bilhassa bir ev sahibi veya bir erkek evlat sahibi olmayı niyaz ederler.

Ali Paşa (Çandarlıoğlu)

Büyük devlet adamı ve kahraman asker, Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid ve Emir Süleyman'a vezirlik yaptı. 1410'da öldü. Devletin kuruluş devrinde temel taşlarından biri olan Yeniçeri Ocağı'nın kurucularından, büyük âlim ve devlet adamı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın oğludur. İlk Rumeli fütuhatında Şumnu, Pravadi, Tırnova, Niğbolu ve Silistre onun kılıcıyla fetholundu. Bazı müverrihler bu büyük adamı Osmanlı Sarayı'na ihtişam merasimini sokmakla ve Yıldırım Bayezid'i içkiye alıştırmakla itham etmek isterler ki görüş kısırlığı eseridir. Osmanlı Sarayı'nda içoğlanları teşkilatını da bu Ali Paşa kurmuştur ki, tarihimizde pek büyük adamların yetiştiği bir müessese olmuştur.

Ali Paşa (Hadım)

Tarihimizin kahraman vezirlerindendir, temiz ve şanlı bir hatıra bırakmıştır. 1506'da II. Bayezid'e sadrazam olmuş, Anadolu'da büyük bir

isyan çıkarmış olan ve İran hesabına çalıştığı için kendisine Şah Kulu adını takan hain bir asinin tenkilinde devletin en yüksek makamında bulunduğu halde basit bir nefer gibi en ön saflarda cenge girmiş ve şehit olmuştur. İstanbul'da biri Çemberlitaş'ta, diğeri Karagümrük'te, "Atikalipaşa" adını taşıyan iki cami onun hayır eserleridir. Mora Yarımadası'nda Modon ve Koron kaleleriyle Kefalonya ve Ayamavra adaları onun kılıcıyla fetholunmuştur. Şahadeti tarihi 1511'dir.

Ali Paşa (Kılıç)

Türk denizcilerinin arasında büyük kahraman simalardandır, yalın ayaklı basit bir tayfalıktan bir cihan imparatorluğunun başamiralliğine, Osmanlı Devleti kaptanpaşalığına kadar yükselmiş, on beş yıl, Türk sancağını Akdeniz sularında, bu denizin tek hâkimi olarak dalgalandırmış, dolaştırmıştır. Batı Anadolu sahilinin balıkçı köylerinin birinden çıkmış olan Kılıç Ali Paşa, 13-14 yaşlarında bir çocukken Turgut Reis'in gemilerinden birine tayfa olmuştu.

Sayısız deniz cenklerine girmiş, cenk ateşiyle tavlanmış, çekirdekten yetişme bir deniz akıncısı (korsan) olmuş, arkadaşları arasında harikulade cesaretiyle yükselmiş, kendisine "Uluç" lakabı verilmiş, nihayet Cezayir valisi tayin edilmiştir. 1571'de Kaptanıderya Müezzinzade Ali Paşa'nın kumandasında ve Koca Pertev Paşa'nın serdarlığında bir Adriyatik seferine çıkmış olan büyük Türk donanmasının Lepanto (İnebahtı) önünde muazzam Haçlı donanmasıyla yaptığı büyük deniz muharebesinde Uluç Ali Paşa da filo kumandanı olarak bulunmuştu.

Muharebeden evvel toplanan harp meclisinde tavsiyeleri dinlenmemiş, hatta planının tamamen zıddı olarak kör bir cesaretle düşmanın üzerine yürünmüş ve donanmamız korkunç bir hezimete uğrayarak imha edilircesine mahvolmuştu. Bu felaketin içinden yalnız Uluç Ali Paşa, üstün amiral kudretiyle kendi filosunu, o muazzam düşman donanmasını şaşırtarak kurtarmış ve kaçmıştı. Öylesine ki, düşman kaptanları onun harikulade manevraları karşısında hem şaşırmışlar, hem de hayran kalmışlardı. İstanbul'a gelince, İnebahtı'da şehit olan Müezzinzade'nin yerine kaptanpaşa tayin edilmişti ve kendisine "Uluç" yerine resmen "Kılıç" lakabı verilmişti. Büyük dev-

let adamı Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın himmet ve yardımıyla 1571-1572 kışını tersanede hummalı bir faaliyetle geçiren Kılıç Ali Paşa, bütün dünyayı hayretler içinde bırakan bir başarı olarak 180 parça yepyeni kadırgayla donanmamızı ihya etmiş ve 1572 deniz seferi mevsiminde Akdeniz'e açılarak Türk sancağını bu denizin yeni sahibi olarak dolaştırmıştı. Donanmamızın ihyası için yardım istediği zaman, Sokollu kendisine:

"Paşa, üzülme... Sen hemen çalış... Bu devlet o kadar büyük ve zengindir ki, eğer istersen gemilerimizin lengerlerini altından döktürürüm, yelkenlerini atlastan ve halatlarını sırmadan yaptırabilirim" demişti ki, bu sözler bugün gözlerimizi yaşartmaktadır.

Adını buraya teberrüken kaydediyoruz, donanmamızın ihyasında sonsuz büyük emeği geçen bir kıymetli adam da, o tarihte tersane başmimarı olan gemi mühendisi Mustafa Ağa'dır ki, kabri Kasımpaşa'da Deniz Kumandanlığı karşısındadır, kabir taşının kitabesi şudur:

Mimarı Mustafa idi bu kârhanenin
Ziba kadırga yapmada gayet olup seri

Mevla yoluna ittiği hizmet kabul olup
Daim cinanda meskenini ide Hak refî

Tarihini tazarru ile didi Haşimî
Ukbada Mustafa'ya Muhammed ola şefî...

1571'den ölümü olan 1587'ye kadar kaptanpaşalıkta kaldı. Donanmamızın başında Akdeniz'e açıldığı zaman karşısına hiçbir düşman amirali çıkmaya cesaret edemedi. Ölümünde 90 yaşındaydı, hiç evlenmemişti, muazzam servetini hayır eserlerinin vakıfları ile devlete bıraktı.

İstanbul'da Tophane'de büyük bir camii ve camiinin civarında büyük bir hamamı vardır, her ikisi de Mimar Sinan yapısı olup bir sanat şaheseri olan hamam, zamanımızda maalesef haneberduşlara gece sığınağı haline konmuş, gün günden harap olmaktadır. Türbesi de cami yanındadır.

Ali Paşa (Şehit)

Kahraman vezirlerimizdendir. 1667'de İznik köylerinden birinde doğdu, pek küçük yaşta saraya alındı, sağlam bir tahsil ve terbiye gördü, III. Ahmed'e evvela silahtar, 1713'te de sadrazam oldu. 1699 Karlofça Muahedesi'yle kaybettiğimiz memleketlerden Mora Yarımadası'nı Venediklilerden, bu devlete harp açarak geri aldı, fakat Avusturya'yla başlayan harpte Petervaradin önünde yapılan büyük meydan muharebesinde bozguna yüz tutan askerimize gayret vermek için en ön saflara atıldı ve alnından vurularak şehit oldu. Şahadeti tarihi 1716'dır.

Arslan (Deli)

17. asrın birinci yarısında bir akıncı yiğittir. Dünya malını hor görür, elini paraya pula sürmez, yalınayak, başı açık, yarı çıplak dolaşır cezbeli bahadırlardanmış. Güneşe, "Ya doğ, ya doğayım..." diyen erkek güzeli bir nevcivanmış. Bir cenkte henüz 17 yaşındayken Nadajdi Ferenc adındaki namlı bir Macar şövalyesinin karşısına çıkmış ve hasmını mızrakla yaralamıştı. Kılıç kullanmada ve kemankeşlikte parmakla gösterirlermiş. Peçevili İbrahim Efendi'nin Türk kahramanları şanında naklettiği fıkralardandır: Almanya İmparatoru I. Leopold, Türk padişahına, delişmen ve mağrur bir elçi gönderir. Zarafetiyle tanınmış, iyi Almanca bilir Budinli Ali Efendi adında bir zat da elçiye mihmandar tayin edilir. Elçi, bir akşam sofrada kadehini kaldırarak,

"Kahraman Nadajdi Ferenc'in aşkına içerim..." der.

Kadehler tekrar dolunca, Ali Efendi'ye,

"Haydi, sen de sizlerden bir yiğidin aşkına iç..." deyince, Ali Efendi,

"Ben de Deli Arslan'ın aşkına içerim..." diye kadeh kaldırınca, elçi sorar:

"Bu Deli Arslan kimdir ki bunca paşalarınız, namlı vezirleriniz varken onun aşkına içersin?.."

Ali Efendi,

"Bu Deli Arslan o garip yiğittir ki, Nadajdi Ferenc'i, mızrakla kaba etinden at eyerine mıhladı..." der.

Arslan Paşa (Deli)

Akıncıoğlu akıncı, yiğitlikte nam vermiş bir vezirdir. Yahya Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın oğludur. Mehmed Paşa, Yahya Paşa, amcası Küçük Bali Bey yüz aklıkları yapmış kahramanlardır. Kendisi de çocukluk yaşından cenk meydanlarında yetişmişti. Uzun zaman bir serhat şehri ve kalesi olan İstolni Belgrad'da sancakbeyliği yapmıştı. Budin paşalığında bulunmuştu. Hoşsohbet, latifeci, halkçıl bir vezirdi. Tuhaflıklarından örnek olarak anlatılır:

Kanuni Sultan Süleyman'ın zafer şenliklerinden birinde Budin'de gece çarşıya çıkmış, "Halk nasıl eğleniyor, göreyim..." demiş. Yalınayak, hırpani kıyafetli kırklık tüvana bir Macar ırgat bir köşeye çekilmiş, ciğer kebabı mezesiyle şarap içiyormuş. "Paşa geliyor..." denilince korkmuş, bir köşeye kaçıp gizlenmiş, Arslan Paşa sofrayı görünce başına çökmüş, kebap yemiş, şarap içmiş ve,

"Bu sofranın sahibini bulup getirin..." demiş.

Macar ırgadı getirmişler, koca vezir hemen ayağa kalkmış,

"Kusura bakma... Sormadan kebabını yedik, şarabını içtik... Beni affet, artık bana seninle kan kardeşlik olmak düştü..." demiş, hançeriyle kolunu çizerek Macar'a kanını yalatmış, kendisi de onun kanını yalamış...

Sonra bir kahkaha atarak,

"Ben Müslüman olayım da kan kardeşim benim dinimden olmasın... Bu reva değildir..." diyerek emretmiş, Macar ırgadı oracıkta sünnet ettirerek sabaha kadar süren bir düğün yaptırmış... Kendisi de halka katılıp oyun oynamış...

Deli Arslan Paşa, Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar seferinde küçük bir ihmali yüzünden, düşmanlarının tezvirleriyle idam edilmiştir.

Atatürk

Milli Mücadele yıllarının şanlı hatıraları içerisinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1918 mütarekesinin açtığı felaket ve izmihlali çiğneyerek Türkiye'nin halaskârı, Türkiye Cumhuriyeti'nin bânisi ve ilk cumhurreisi, 20. asır başının beynelmilel en büyük şöhreti, Türkiye

mareşali, büyük nutkuyla cihan tarihi ölçüsünde hatip, dünya sulhunun koruyucularından asil ve necip insan, hatırası her Türk'ün kalbinde yaşayan inkılapçı "Atatürk" 1881'de Selanik'te doğdu, babası Ali Rıza Efendi kereste ticaretiyle meşgul namuskâr bir adamdı, annesi Zübeyde Hanım'dır. Babasından küçük yaşta yetim kaldı.

Çocukluğunda sadece Mustafa adıyla anılırdı, Selanik Askeri Rüştiyesi'ne verildiği zaman, zekâsının hayranı bir riyaziye muallimi ona "Kemal" lakabını takmıştı.

1904'te erkânıharp yüzbaşısı olarak orduya iltihak etti. Abdülhamid idaresini devirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına katıldı. 1908'de, bu hükümdarı devirmek için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu Erkân-ı Harbiyesi arasında bulundu.

1911'de İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'ye hücum ettiği zaman gizlice Bingazi'ye gitti, oradaki mücahedeye katıldı. Balkan Harbi'nde, Edirne'yi Bulgarlardan geri almak için yapılan hücumun hareket planlarını o hazırlamıştı.

Birinci Cihan Harbi'nde, Çanakkale Muharebeleri'nin Anafartalar kahramanı oldu. 34 yaşında general oldu, Kafkas, Filistin ve Suriye ordu kumandanlıklarında bulundu.

1918'de Osmanlı İmparatorluğu, müttefikleriyle beraber mağlup olurken Yıldırım Ordular Grubu kumandanlığına tayin edilmişti, mütareke imzalandığı için bir şey yapamadan İstanbul'a geldi. 1919 Mayısında 3. Ordu müfettişi olarak Samsun'dan Anadolu'ya geçti ve o sırada yurdumuzu istilaya başlamış olan Yunanlılara karşı varlığını silahla ve "Milli Mücadele" adıyla korumaya çalışan milletin başına geçti. Yine 1919'da evvela Erzurum'da, sonra Sivas'ta toplanan milli kongrelere başkanlık etti, Sivas Kongresi'nde, Milli Mücadele'nin idare mesuliyetini yüklenen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti"nin reisi seçildi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis ve hükümet reisi seçti. Sakarya muzaffariyetinden sonra Millet Meclisi kararıyla kendisine "Gazi" unvanı ve mareşal rütbesi verildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, zaferden sonra Türkiye'de cumhuriyet idaresini ilan ederek Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı reisicumhur seçti.

1923'ten ölümü tarihi olan 1938'e kadar on beş sene cumhurreis-

liğinde kalarak yurdumuzun bugünkü medeni seviyeye ulaşmasına çalıştı. "Ne mutlu Türk'üm diyene" vecizesiyle milli gururu ve izzetinefsi her şeyin üstünde tutan Atatürk, milletimizin şeref ve itibarını da bütün dünyaya tanıttı ve saydırttı. Cihan önünde, dünya sulhunu koruyan büyük devlet adamlarından biri olarak bilindi.

Atatürk'ün muhteşem bir portresi, şair Ahmed Haşim tarafından şu satırlarla çizilmiştir:

"Kapıdan bir ışık dalgası halinde giren bu kuvvet ve kudret kaynağı ile birden gözlerim kamaştı. Bebekleri en garip ve esrarlı madenlerden yapılmış bir çift gözün, mavi, sarı, yeşil ışıklarla aydınlattığı asabi bir çehre... Yüzde, alında, ellerde bir sağlık ve bahar rengi... Bütün zemberekleri çelikten, ince, yumuşak, toplu, gerilmiş, taptaze bir uzviyet... Altı yüz senelik bir devri bir anda ihtiyarlatan adamın çehresi, eski ilahlarınki gibi, yıpranmış bir yaşın hiçbir izini taşımıyor. Alevden coşkun bir nehir halinde, eski tarihin bütün yıkıntılarını süpüren ve yeni bir cihanın oluşuna yol açan fikirler kaynağı o baş, bir yanardağ tepesi gibi, taşıdığı ateşe kayıtsız, mavi gök altında sessiz ve mütebessim duruyor!.."

Nihayet amansız bir hastalıktan kurtulamayarak 1938 yılı ikinci teşrininin onuncu günü saat dokuzu beş geçe İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda öldü. Mübarek naaşı, bütün dünya devletlerinin gönderdiği askeri hürmet kıtalarının iştirakiyle şanına layık bir şekilde Ankara'ya nakledildi ve Etnografya Müzesi'nde hazırlanan muvakkat kabre kondu. Atatürk'ün ebedi istirahatgâhı olacak "Anıtkabir" 1953'te tamamlandı, büyük adamın 1938'den beri hiç bozulmamış olarak bulunan naaşı Anıtkabir'e layık olduğu muhteşem törenle nakledildi.

Aydın Reis

Batı Anadolu sahillerinden kopup Cezayir'i vatan tutarak yerleşen namlı Türk korsanlarındandır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın imparatorluk hizmetine girmeden önce Cezayir'de müstakilen hükümdarlık ettiği devirde, Aydın Reis en güvendiği simalardan biriydi. Korsika ile Balear adaları arasında üç küçük tekneyle on beş İspanyol kadırgasına karşı bir deniz harbini kabul etmiş, İspanyol filosu-

nu darmadağın ederek bu deniz muharebesini kazanmış, Cezayir'e birçok esir ve zaptettiği üç gemiyle dönmüştü. Cezayir korsanlarına karşı ilk büyük yılgınlığı yaratan bu Aydın Reis olmuştur.

Aydoğdu Bey

Osman Gazi'nin küçük kardeşidir. 1302'de Bursa, Atranos ve Kestel tekfurlarının birleşmiş kuvvetlerine karşı bir gün sabahtan akşama kadar devam etmiş çok kanlı Dinboz Muharebesi'nin kahramanı olmuş ve bu muharebe bir Türk zaferiyle sona ereceği sırada şehit düşmüştür. Dinboz'dan Koyulhisar'a giden yolun kenarına defnedilmiş ve etrafı taşla çevrilen kabri bir ziyaret yeri olmuştu. Aydoğdu Bey pek namlı bir süvariydi, ölümünden sonra o havalide sancılanan atlar onun mezarına götürülür, etrafında dolaştırılır, hasta atlar "Allahüteâlâ inayetiyle şifa bulur"du.

B

Baba Paşa

Asıl adı Pehlivan İbrahim Ağa'dır, II. Mahmud devrinin hakkında destanlar yazılacak kadar sevilmiş kahraman kumandanlarındandır. 1809 Rus Harbi'nde pek az bir askerle 60.000 kişilik bir Rus ordusunu Silistre civarındaki Tatarpazarcığı'nda bozguna uğratan baskında o kadar büyük yararlık göstermişti ki, kendisine vezirlik verilmiş, asker arasında da "Baba Paşa" diye anılmaya başlamıştı. Yine aynı harp içinde Hacıoğlupazarı kasabasında Rusların baskınına uğramış, kahramanca dövüşerek esir olmuş, esaret dönüşünde valiliklerde bulunmuş ve 1820'de ölmüştür.

Balaban (Deli)

İlk Rumeli fütuhatında büyük yararlıkları görülmüş bir cengâverdir. Hayatı ve menakıbı hakkında bir kayda rastlanamadı.

Balabancık

Osman Gazi'nin silah arkadaşlarındandır. Müverrih Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî bu cengâverden, "Osman'ın Balabancık derler bir kulu vardı, ol dahi gayet de bahadır idi" diye bahsediyor. Uzun sürmüş olan Bursa muhasarasında Osman Gazi, Bursa Hisarı'na havale biri ova, diğeri dağ tarafında iki hisar yaptırmıştı, bu hisarların kumandanlığı ve dolayısıyla Bursa'nın muhasarası Balabancık'a bırakılmıştı. Türkçede "balaban", doğan kuşunun bir nevinin adıdır. Âşıkpaşazade, Balabancık'ın on yıl kadar süren Bursa muhasarasındaki büyük hizmetini,

diye övüyor. Bu namlı cengâverin ne zaman öldüğü ve nerede gömüldüğü bilinmiyor.

Bali Bey (Küçük)

15. asır sonlarında yaşamış değerli Türk vezirlerinden Yahya Paşa'nın oğludur. Akıncılığın bahadırlık havasına kapılmış, haftalarca yıldırım gibi at sürülen o baş döndürücü Almanya akınlarına henüz 13 yaşında bir çocukken katılmıştı. Bir sınır kalesine kumandan olduğu zaman ise ancak 19 yaşındaydı. Bütün ömrü cenkte geçti. Semendire sancakbeyiyken genç denilecek bir yaşta öldü.

Bali Bey (Malkoçoğlu)

15. asır sonlarında yaşamış kahraman akıncı beylerindendir. II. Bayezid zamanında Silistre beylerbeyliğinde bulunmuş, altı yüz atlıyla altı bin kişilik bir Leh ordusunu pusuya düşürerek perişan etmiş, 1493'te de kırk bin atlıyla Lehistan'a girerek zincirleme zaferlerle dönmüştü. Ölüm tarihi bilinmiyor.

Barbaros Hayreddin Paşa

Doğu Akdeniz'i bir Türk denizi yapanların serdarı, 16. asırda Türkiye İmparatorluğu'nun azamet, haşmet, kudret ve şevketinin kurucularından, adı hemen bütün Akdeniz memleketlerinin tarihine geçmiş büyük Türk amirali; 1470-1475 arasında Midilli'de doğdu, asıl adı Hızır'dır. Midilli fethedildiği zaman bu adanın fatihleri arasında bulunmuş ve bu adada yerleşmiş Yenicevardarlı Yakub Bey isminde bir sipahinin oğludur. Dört erkek kardeşinin üçüncüsüydü ve çocuk denilecek yaşlarında iken deniz akıncısı (denizde Türk hâkimiyetini kurmak için fedai korsan) olmuştu. Büyük kardeşi Oruç Reis ki, Türk korsanları arasında Baba Oruç diye anılırdı, kısa bir zaman içinde filo sahibi olmuştu. İtalyan gemicileri, Akdeniz'de gözlerini yıldırmış olan Baba Oruç'a Barbarossa derlerdi. Midilli-

li dört korsan kardeşler, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud'dan büyük yardım ve himaye görmüşlerdi. Baba Oruç ölünce filosu, yanında evladı yerinde yetiştirdiği kardeşi Hızır'a kaldı. Frenkler ona da Barbarossa dediler. Başka bir rivayete göre de bu lakap, Oruç ve Hızır reisler kırmızıya çalan sarı sakallı oldukları için verilmişti.

15. asır sonlarında Şimali Afrika'daki İslam devletleri ile İspanya'daki son Müslüman devleti olan Gırnata'daki Beni Ahmer Sultanlığı çok zayıf düşmüş, İspanyolların ardı kesilmeyen hücumları karşısında bunalmış haldeydiler. Hızır onların yardımına koştu. Şehzade Korkud, bu büyük gazası için Batı Anadolu'dan istediği kadar Türk gönüllüsü toplamasına müsaade etti. Hızır Reis, İspanya'daki Müslümanları kafile kafile Afrika'ya geçirdi ve onları İspanyollara esir olmaktan kurtardı. Yavuz Selim, Osmanlı tahtını babasından zorla alıp büyük kardeşleri Şehzade Ahmed ile Korkud'u öldürünce Hızır Reis, Korkud'un adamı olarak büsbütün Afrika sahillerine çekildi ve Cezayir'i ele geçirerek bu memleketin hükümdarı oldu. Yavuz Selim, Mısır'ı alınca Türk padişahına tâbi olduğunu arz etti. Türkiye tahtına Kanuni Süleyman geçince de bizzat İstanbul'a geldi.

Büyük Türk amirali İstanbul'a 1533 yılı Aralık ayının yirmi yedinci cumartesi günü gelmişti, İstanbul halkı tarafından muhakkak ki cihanı tutan şöhretine layık coşkun tezahüratla karşılandı, büyük şehir, mutantan tarihi günlerinden birini yaşadı. Ertesi gün de Sultan Süleyman tarafından şanına layık fevkalade merasimle huzura kabul edildi.

İstanbul'a bu ilk gelişi pek şanlı olmuştu; Cezayir'den kırk kadırgayla yola çıkan Barbaros, evvela şimale doğru seyrederek Sardinya ve Elbe adalarını vurdu, oradan Cenova limanına çıktı ve sahillerini tahrip etti. Sonra Sicilya sularına indi, Mesina açıklarında on sekiz gemiden mürekkep bir İspanyol filosunu imha etti. Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Şarlken'in amirali Andrea Doria'nın Preveze limanında olduğunu öğrenerek Otranto Körfezi açıklarından Adriyatik Denizi'ne girdi. Doria süratle Brendizi'ye kaçtı. Barbaros denizlerin aslanı halinde Türk sancağını şanla dalgalandırarak Navarin limanında Kaptanıderya Ahmed Paşa kumandasındaki donanmayla birleşerek İstanbul yolunu tuttu.

İstanbul'da Atmeydanı'nda Kaptanıderya Ahmed Paşa'nın sarayı Barbaros'un ikametine tahsis edilmişti. Bütün İstanbul halkı büyük denizcinin geçeceği yolların iki kenarına mahşeri bir kalabalık halinde birikmişti. Barbaros, karaya maiyetindeki kaptanlar ve seçme gemicileriyle çıktı. Bu şehbaz ve şehlevent, her biri âdem ejderhası tüvana delikanlılar, baldır ve bacakları çıplak, yalın ayaklarında gemici filarları, bellerinde ikişer üçer bıçakları, sırtlarında sırma işlemeli al ve beyaz dimilerden kesilmiş kısa diz çağşırlı Cezayir esvapları, başlarında kıymetli şallar, Barbaros'un önü sıra ikişer ikişer yürüyorlardı... Güneşe "Ya doğ, ya doğayım" diyen tam bin delikanlıydı. Al esvaplılar sağda, ak esvaplılar soldaydı ve her birinin elinde içeri altın dolu atlas keseler vardı... Serdarları her adımını attıkça, sağlı sollu, amirali çılgınca alkışlayan, sevincinden hüngür hüngür ağlayan İstanbul halkına birer avuç altın saçıyorlardı...

Ertesi günü, huzura giderken aynı tezahürat, aynı altın yağmuru bir daha tekrarlandı. Ve Cezayir deniz akıncıları hükümdarının Sultan Süleyman'a takdim edeceği hediyeler bu muhteşem alayda halk tarafından seyredildi, milyonlar değerinde bir hazineydi. Ellerinde birer altın kupa tutan, sırtlarında altın sırmalı esvaplarla 200 seçme esir oğlan, omuzlarında birer top kıymetli kumaş bulunan tekrar 200 seçme esir oğlan, başları üstünde birer altın tepsi içinde çeşitli mücevher yığınları taşıyan tekrar 200 seçme esir oğlan, başları üstünde birer gümüş tepsi içinde çeşitli mücevher yığınları taşıyan 200 seçme esir kız, omuzlarında birer top kıymetli kumaşla tekrar 200 seçme esir kız, omuzlarında birer atlas kese içinde biner altın bulunan 1.000 seçme esir ve gümüş kakmalı bin sandık dolusu kıymetli hediyeler... Billur kupalar... Fildişi satranç takımları, altın sahanlar... Vesaire...

Muhteşem Süleyman da Barbaros'a Osmanlı kaptanpaşalığını verecekti... Ve bu tevcihle "Akdeniz senindir" diyecekti.

Vaktidir ey Gazi Hayreddin Paşa yelken aç!..

Kendisine kaptanpaşalıkla (Türkiye büyükamiralliği) beraber İspanya Müslümanlarına yaptığı büyük hizmetten ötürü "Hayreddin" unvanı verildi.

Bundan sonra Türk donanmasının başında, ölümüne kadar daima muzaffer olarak dolaştı. 1538'de Preveze Deniz Muharebesi'yle İspanyollara ve İtalyanlara karşı en büyük deniz zaferini kazandı ki şimdi 28 Eylül'e rastlayan Preveze Muharebesi'nin yıldönümleri Türk denizcileri tarafından bayram olarak kutlanır.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın en muhteşem ve azametli deniz seferi 1543'te yapılan Provence seferidir. O zamana kadar Akdeniz'in görmediği bir kuvvetle 136 parça kadırgayla Fransa kralına yardıma gitti. İtalya ile Sicilya arasındaki Mesina Boğazı'ndan Boğaziçi'nde dolaşıyormuş gibi geçti, Türk donanması o yılın kışını misafir olarak Toulon limanında geçirdi, o zamanlar yaşamış bir Fransız muharriri, "Toulon bir Türk şehrine döndü, tek noksanı minarelerdir. Barbaros'un Türk gemicileri, bizim denizcilerimize hiç benzemiyorlar... Has altın vererek peşin parayla alışveriş ediyorlar" diye yazar. Fransa sularından aynı azamet ve ihtişamla dönen Barbaros Hayreddin Paşa, 1546'da İstanbul'da öldü ve Beşiktaş'ta deniz kenarında Mimar Sinan'a yaptırdığı türbesine gömüldü. İstanbul'da Atatürk Bulvarı kenarında Çinili Hamam diye anılan ve Mimar Sinan elinden çıkmış olan büyük ve güzel hamam da İstanbul'a Barbaros Hayreddin Paşa tarafından hediye edilmiş bir abidedir. Yine Mimar Sinan'a yaptırdığı ve Türk yapı sanatının en güzel eserleri arasında sayılan Beşiktaş Hamamı son imar işleri arasında yıktırıldı. 1944'te türbesinin önüne bir heykel anıt konulmuştur.

Türk denizcileri Barbaros Hayreddin'in hatırasına asırlar boyunca hürmet etmiş, onu pirleri, üstatları tanımıştır. En namlı amirallerimizden Seydi Ali Reis onun yetiştirmesi olmakla övünerek şöyle diyor:

Deniz üstünde yürürüz
Düşmanı arar buluruz
Öcümüz komaz aluruz
Bize Hayreddinli derler...

16. asır şairlerinden Yetim Ali de "Gazavat-ı Hayreddin Paşa" adında uzun bir manzumede büyük amiralimizin deniz cenklerini, coşkun milli duygularla anlatmaktadır.

Bayezid (Yıldırım Sultan)

Osmanlı Devleti'ni bir cihan imparatorluğuna doğru götüren büyük kahraman padişahlarımızdandır. Sultan I. Murad'ın küçük oğluyken, Kosova Sahrası'nda kazanılan muazzam zaferde gösterdiği harikulade yararlık üzerine, babasının şehit düşmesiyle devlet erkânı tarafından padişah ilan edildi. Anadolu'daki son derebeylikleri de kaldırarak Kastamonu, Karaman, Konya, Kayseri, Tokat ve Sivas eyaletlerini ilhak etmek suretiyle Anadolu Türk birliğini kurdu. Sultan Bayezid'in büyük gayesi, Anadolu ve Rumeli'deki toprakları arasında tehlikeli bir engel olarak duran Bizans İmparatorluğu'na da son vermek, İstanbul'u almaktı; bu şehri almak için giriştiği teşebbüslere Türkler üzerine yürüyen Haçlılar ile cihangirlik sevdasında olan Türkistan İmparatoru Aksak Timur'un batı illeri istilası mâni oldu. Timur'la yaptığı Ankara Meydan Muharebesi'ni, eski derebeylik devrinin dönmesini isteyen bazı anasırın ihaneti yüzünden kaybetti ve esir düştü. Son derece hassas, izzetinefis sahibi şövalye olduğu için esarete tahammül edemedi, intihar etti, esareti ve ölümü 1402 yılındadır. Bursa'daki camiinin yanındaki türbesinde yatar. Uzun boylu, kumral saç ve sakallı, müheykel bir vücut yapısı ile güzel bir yüze sahip, son derecede cesur, hususi hayatında zevk ve zarafet sahibi adamdı. İstanbul'da Boğaziçi'nde Güzelcehisar (Anadoluhisarı) onun eseri, İstanbul muhasaralarının bir yapı şaheseri olarak hatırasıdır.

Bayezid Paşa

Çocuk denilebilecek yaşlarından itibaren Murad Hüdavendigâr, Yıldırım Bayezid ve oğulları ve II. Murad zamanında girdiği sayısız muharebelerde büyük yararlıklar göstermiş bir vezirdir. II. Murad'a karşı saltanat kavgasına çıkmış bu padişahın amcası Şehzade Mustafa'nın tenkiline memur edilmiş fakat bir ihanet yüzünden esir düşmüş ve öldürülmüştür (1421).

Bektaş Voyvoda

Kanuni Sultan Süleyman devrinin ilk yıllarında namlı akıncılardan ve sınır kumandanlarındandır. Adriyatik sahilinde bir ka-

ya parçası üzerinde kartal yuvasına benzeyen İskradin Kalesi'ni iki yüz cenk eriyle zaptetmişti. Müverrihler bu cengi anlatırken, "Bektaş Voyvoda'yı yerde insan ve gökte melekler tahsin etti" diyorlar.

Burak Reis

1499 Türk-Venedik Harbi'nde Kaptanıderya Küçük Davud Paşa kumandasındaki donanmamız Sapienza Adası önündeyken iki yüz parça kadırgadan mürekkep Amiral Antonio Grimani kumandasındaki Venedik donanmasıyla karşılaştı. Derhal başlayan cenk, namlı Türk amirallerinden Burak Reis'in muhteşem şahadetinden sonra bir Türk zaferiyle sona erdi. Venedik donanması kaçtı, Türk donanması da muzaffer ve hâkim, Korinthos Körfezi yolunu tuttu.

İsimlerinin Loredan ve Armino olduğu söylenir, iki Venedikli kaptan, kadırgalarıyla Burak Reis gemisine iki yanından rampa etmişlerdi. Bu kadırgalara iki de küçük gemi, "kalita" katılınca Türk gemisine bir anda iki binden fazla düşman askeri saldırmıştı. Burak Reis gemisinin üzerinde göğüs göğüse, gırtlak gırtlağa bir cenk başladı, manevra kabiliyeti çok az olan ağır gemi kendisini kurtaramadı. Burak Reis aydın olarak gördü ki, kendisi ve silah arkadaşları sayıca çok üstün düşmana karşı beş on dakika içinde tamamen kırılacaklar, kahramanca ölmüş dahi olsalar gemisi düşman tarafından zaptedilecektir... Hiç tereddüt etmeden,

"Düşman gemilerini palamar ve kanca atıp kaçırtmayın!.. Ve bizim gemiyi ateşe verin!.." emrini verdi.

Bu emir o kadar süratle ve maharetle yerine getirildi ki koca gemi birkaç saniye sonra kırk elli yerinden tutuşturulmuş, cayır cayır yanmaya başlamıştı. Sonra alevlendirilmiş yağlı paçavralar oklarla Venedik gemilerine atıldı, her okun saplandığı yer yanmaya başlıyordu. Burak Reis ve kahraman gemicileri gemilerini terk etmediler ve iki düşman kadırgası ve onların içindeki düşmanlarıyla beraber bir ateş külçesi halinde denize gömüldüler. Bu müthiş manzara Türk donanmasından haklı bir gurur, fakat sonsuz bir ıstırapla seyredilmişti. Antonio Grimani ise kaçıyordu. Denizden toplanabilen birkaç yaralı kahraman, Burak Reis'in denize atlayıp kurtulmak mümkünken gemisini bırakmayıp alevler içinde son derece

metin, dimdik durduğunu ve gemicilerine,

"Denize atılın... Siz kurtulun evlatlarım!.." diye bağırdığını ağlayarak anlatmışlardı.

Burak Reis'in şahadeti Sultan II. Bayezid'e anlatıldığı zaman padişah Sapienza Adası'na resmen "Burak Adası" adını verdi ve bundan böyle o adanın önünden geçecek her Türk gemisinin top atmak suretiyle kahraman gemicinin hatırasını hürmetle selamlamasını emretti. Bu emir, asırlar boyunca Türk gemicileri arasında bir anane olarak yaşadı.

C, Ç

Cafer Paşa (Hadım)

Kahraman vezirlerimizdendir. III. Murad zamanında meşhur Şark Serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın sağ eli yerinde silah arkadaşı olmuş, yeni alınmış olan Tebriz şehrini, İran şahının çok üstün kuvvetlerine karşı pek parlak bir şekilde müdafaası dillere destan olmuştur; bu müdafaa, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije müdafaasına Şark'ta bir nazire teşkil eder. 1599'da ölmüştür.

Caniş Ağa

Türk ordusunun mühim bir kanadını teşkil eden ve ekseriya öncülük vazifesini gören, sefer açılan memleketi büyük ordudan aylarca evvel altüst eden Kırım hanlarının 40-45 bin kişilik atlı akıncılarına yetmiş yıl kadar kılavuzluk etmiş bir cengâverdir. 99-100 yaşlarındayken günlerce doludizgin at sürmüştür. Bir gün hizmetindeki bir Tatar gencine,

"Oğul... Hayat kandilimin yağı tükendi. Hakkını helal eyle... Eğer hakkım varsa cemi cümleye helal olsun..." demiş ve sonra delikanlıyı önüne oturtarak, üzerine bir şeyler okuyup üflemiş ve kulağına,

"Kılavuzluğu emaneten sana tapşırdım..." demişti.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, "Ben meşhur kılavuz Caniş Ağa'yı gördüm. Uzun boylu, yüzünde ne sakal var, ne bıyık... Sanki bir koca hadım idi... Yüzü gözü buruşmuş, gerdanının derisi sarkmış bir pir idi" diyor. Kendisi de "...ömrümün övündüğüm hizmeti, yirmi yıl Koca Gazi Giray Han'a olan hizmetimdir..." dermiş.

Celal Paşa

Kahraman kumandanlarımızdandır. 1844'te doğmuştur, Mehmed Efendi isminde bir zatın oğludur, sağlam bir milli terbiyeyle yetişmiş, mert bir asker olarak 1877 Türk-Rus Harbi'ne iştirak etmiş, 1897 Türk-Yunan Harbi'nde fevkalade yararlıklar göstermiş, bir tepenin zaptında neferleriyle beraber ileriye atılmış ve şehit olmuştur.

Çakmak (Mareşal Fevzi)

İstiklal Harbi'nde büyük hizmeti ve milli zaferde büyük hissesi olan metin asker, Atatürk'ün silah arkadaşı, onun ve bütün Türk milletinin sonsuz hürmetini kazanmış mertlik, iffet ve ismet timsali kumandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki mareşalinden biri; 1876'da İstanbul'da Boğaziçi'nde Anadolukavağı köyünde doğdu, topçu albaylarından Çakmakoğlu Ali Bey'in oğludur. 1898'de Harbiye Mektebi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle diploma aldı. O zamanların asker mekteplerinin geleneğince orduda "Fevzi Kavak" adıyla tanındı. Tayin edildiği bütün vazifelerde iyi hatıralar bıraktı. Birinci Cihan Harbi'nde kolordu kumandanı olarak Çanakkale müdafaasında bulundu; oradan Kafkasya cephesine gitti.

1918'de ferik (korgeneral) oldu. Birinci Cihan Harbi'nin mütareke ve işgal yıllarında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisliği (Genelkurmay başkanlığı) ve bir ara Harbiye nazırlığı yaptı; bu vazifelerdeyken Anadolu'ya askeri eşya, malzeme, cephane ve silah kaçıran gizli milli teşkilatı himaye ve idare ederek Milli Mücadele'ye büyük yardımda bulundu ve nihayet 1920'de kendisi de Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele'ye katıldı, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Milli Müdafaa vekili oldu. İkinci İnönü zaferinden sonra birinci ferik (orgeneral), Sakarya zaferinden sonra da müşir (mareşal) oldu. Cumhuriyet'in ilanından 1944 yılına kadar yirmi iki yıl Türkiye Cumhuriyeti'nin Genelkurmay başkanlığını yaptı, modern Türk ordusunun kurucularından biri oldu. 1944'te 68 yaşında emekliye ayrıldı; 1949'da vefat etti; hemen bütün İstanbul halkının katıldığı misli görülmemiş bir cenaze töreniyle Eyüp'te defnedildi.

Çavuş, Memiş, Bodur Cafer ve Süleyman reisler

Çavuş, Memiş ve Bodur Cafer reisler, 17. asır ortalarında namlı Türk gemicilerinden, tersane kaptanlarındandır. Girit Harbi içinde, bu üç değerli kaptan 1.200 yeniçeriyi Girit'teki orduya götürmeye memur oldular ve askeri gemilerine bindirerek yola çıktılar... Bunu haber alan Venedikliler bu üç gemiyi otuz iki kadırga ve dört mavnadan mürekkep kuvvetli bir filoyla yakaladılar.

Üç Türk kadırgasına karşı otuz iki Venedik kadırgasıyla dört mavna... Böyle bir deniz muharebesi en çok bir saat sürebilirdi... Harp başlamadan denizde bir kasırga koptu... İki Venedik kadırgası battı. Bodur Cafer Reis kadırgasının direkleri kırıldı ve gemi ağır yaralandı... Kasırgadan sonra harp başladı...

Çavuş Reis'in gemisi harbin ilk safhasında fırsat bulup düşman çemberini yarmış ve kurtulmuştu. Venedik gemileri arkasında, müverrihin tabiriyle "rüsvay olup kaldılar". Beş Venedik kadırgası da Memiş Reis'in gemisini çevirmişti... Memiş Reis ve gemicileri ve gemideki yeniçeriler öyle kahramanca dövüştüler ki, cenk ikindiye kadar altı saatten fazla devam etti. Nihayet bu Türk gemisi de Venedikliler elinden kurtulup Girit yolunu tuttu.

Çavuş Reis ve Memiş Reis gemileriyle cenk olurken, Venediklilerin geri kalan kuvveti, zaten direği kırılmış ve yaralı bulunan Cafer Reis'in gemisini ortaya almıştı... Cafer Reis'in Süleyman Reis isminde bir ikinci kaptanı vardı, bir bahadır taze yiğitti. "Gaziler... Bize bugün şahadet göründü... Allah Allah..." diye bir nara attı.

Koca bir düşman filosunun bir tek yaralı Türk gemisiyle bu açık deniz muharebesi o gün akşama kadar, o gece sabaha kadar devam etti... Beş yüz küsur dilaverden ancak altı yedi kişi hayatta kalmış bulunuyordu. Yine teslim olmadılar, dövüşe dövüşe öldüler.

Yirmi beş yıl sürmüş olan Girit Cengi'nin deniz muharebeleri, Türk denizciliği tarihinin, kelimenin has manasıyla kahramanlık sahneleriyle doludur. Ne kadar yazıktır ki, Milli Kütüphane'mizde, bu menkıbeleri yapraklarında toplamış bir eser mevcut olmadığı gibi bu kahramanların isimleri ansiklopedilerimizde ve ansiklopedik monografilerde unutulmuştur. Mesela hiçbir ölçüye sığmayan üstün bir düşman kuvvetine karşı cengi göze almış bu üç namlı kaptanı-

mızın yanında Durak Reis, Karabatay Mustafa Bey, Durak Reis'in tayfalarından Mehmed, Memi Paşa oğulları, Hüsam Reis oğlu Ali Paşa tarihimize altın harflerle yazılacak isimlerdir.

D

Davud Paşa

15. asırda Türk ordusunun yetiştirdiği askeri dehalardan biridir. Fatih Sultan Mehmed zamanında İşkodra muhasarasına memur edildiği zaman orduda seyyar top dökümhanesi kurmuş, toplarla ve mancınıklarla birtakım yakıcı maddeler attırmıştır ki o devir için görülmemiş şeylerdi. Cihan tarihi ölçüsünde büyük hizmeti de, İspanyollar tarafından zulüm ve işkence gören Endülüs Müslümanlarını kurtarmak için bu memleket sularına Türk donanmasını göndermesi ve biçareleri Afrika'ya geçirtmesidir. 1498'de öldü, kabri İstanbul'da kendi adına nispetle anılan semtteki camiin yanındadır.

Demirtaş Paşa

Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid devirlerinin en namlı kahraman kumandanlarındandır. Hereke fatihi Kara Ali Gazi'nin oğludur. Rumeli'de Yenice ve Yanbolu onun kılıcıyla fetholunmuştur. Ankara Muharebesi'nde Yıldırım Bayezid'le beraber omuz omuza dövüşerek esir olmuş, büyük padişahının intiharından sonra Timur tarafından serbest bırakılmış, Yıldırım oğlu İsa Çelebi'yi tahta çıkarmaya çalışırken Mehmed Çelebi'nin eline düşmüş, kaçmış ve bu sırada bir kölesi tarafından öldürülmüştür (1403).

Doğan Bey

Yıldırım Bayezid zamanında Niğbolu Kalesi'nin kumandanıdır, bu kalede muazzam bir Haçlı ordusuna karşı muhteşem bir metanet ve imanla göğüs germiş, Yıldırım'ın Niğbolu zaferinde bu suretle büyük bir hissesi olmuştu. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamamıştır.

E

Edhem Onbaşı (Niğdeli)

Balkan Harbi'nde Kırkkilise (Kırklareli) muharebelerinde şehit olmuş kahraman bir askerdir. Şafakla beraber, sayıca çok üstün olan Bulgar kıtaları Türk ileri siperlerine saldırmışlar, Edhem ve üç arkadaşı iki yüz elli kişilik bir Bulgar bölüğüyle bir saate yakın çarpışmıştı. Son kurşununu da attıktan sonra, bir Bulgar kurşunu boğazını delmiş, bir Bulgar kurşunu da sağ elini parçalamıştı.

Bu Türk siperini zapteden Bulgar yüzbaşısının ilk işi bu kahramanın yüzünü görmek olmuştu: uzun boylu, zeytuniye yakın tunç yüzlü bir delikanlıydı. Boğazından, geniş göğsüne dumanı üstünde kan sızıyordu, Bulgar zabiti yaralarının sarılması için emir verdi, bu esnada Türk askeri gözlerini açtı, herhalde ortalığı bulanık görüyordu.

"Siz kimsiniz?" diye sordu.

Türkçe bilen zabit,

"Bulgar'ız..." dedi.

Niğdeli Edhem, parçalanmış eliyle yardımı reddetti.

"Yaramı düşmana sardırtmam..." diye mırıldandı ve gözlerini kapadı ve pek az sonra "Su..." dedi, bir matara uzattılar. Zihni hadiseleri tekrar kavradı ve matarayı da itti.

"Bizim suyumuz değil... İstemem..." dedi ve gözlerini bu sefer bir daha açmamak üzere kapadı.

Yıllarca sonra Muallim Sadeddin Nüzhet merhum, Anadolu'da halk şiirlerini toplamak için dolaşırken Niğde'de kunduracı Hasan Usta'nın dul zevcesi Şöhret Hanım'dan şu ağıtı dinlemişti:

Bir mektup salsam Kırkkilise önüne
Varsa değse Etemim'in eline

Ayrılığın zorluğunu bilseydim
Sarılırdım zülüfünün teline

Azrail geldi kapumuza dikildi
Yiğit Etemim çorap gibi söküldü
Garip ananın beli boynu büküldü
Şehidiyle şan geldi ocağına, iline...

Edhem Paşa (Gazi)

Kahraman kumandanlarımızdandır. 1844'te doğdu. 1876 Türk-Rus Harbi'ne yarbay olarak iştirak etmiş, Plevne'de muhasara altına alınmış olan Gazi Osman Paşa'ya erzak götürmek için muazzam düşman kuvvetlerini yarıp geçme teşebbüsünde tereddüt etmemiş, Dubnik mevkiinde yaptığı muharebede başından yaralandığı halde Rus hatlarını yararak Plevne'ye girmeye muvaffak olmuştu. Plevne cenginin son günlerine kadar da Griviçe tabyaları kumandanlığını yapmıştı.

1897 Türk-Yunan Harbi'nde Türk ordusu başkumandanı olarak harbi pek kısa bir zamanda parlak bir zaferle bitirmiştir.

Türk ordusunda müşirliğe, mareşalliğe kadar yükselmiş, mühim askeri memuriyetlerde çalışkanlığı, doğruluğu, ehliyetiyle temayüz etmiş, Harbiye nazırlığı yapmış, 1909'da ölmüştür. Kabri Eyüp Camii haziresindedir.

Emir Ali Gazi

Bizans'a karşı ilk savaşlarda ün almış cengâverlerdendir, fethedilen İzmit Körfezi sahillerinden kayıktan farksız küçük teknelerle kalkarak, bu teknelere bindirilmiş her biri ateş gibi kılağılı gazilerle körfeze hâkim olan ilk Türk amiralidir. Marmara'da, bilhassa İzmit Körfezi'nin ağzını tutma bakımından çok ehemmiyetli bir yer olan "Emirali Adası" bu kahramanın adını taşır ki adaya, asıl isminin halk ağzında bozulmuş şekli ile "İmralı" denilegelmektedir.

Evrenos Bey (Gazi)

Asıl adı Mehmed'dir, "Hacı Evrenos Bey" diye de anılır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde büyük hizmetler görmüş, Rumeli'ye ilk geçenler arasında bulunmuş, bilhassa Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid zamanlarında, Rumeli'de Türk'ün kahramanlık kılıcını arşa asan fatihlerden olmuştur. Karesili'ydi, Osmanlı hizmetine bu memleketin Orhan Gazi tarafından ilhakında geçmişti. Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Molla Rüstem'le beraber Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurucularından biri olmuştur, daha doğrusu bu iki devlet adamı ile padişah Murad Hüdavendigâr'a, harp esiri gayrimüslim çocuklarla Rumeli ahalisinden devşirilecek oğlanların Türk-Müslüman terbiyesi altında devletin daimi askerleri olarak yetiştirilmesini teklif eden bu Gazi Evrenos Bey'dir. Keşan, Dimetoka, Serez onun kılıcıyla alınmıştır. Kosova ve Niğbolu meydan muharebelerinde büyük yararlığı görülmüştür. Murad Hüdavendigâr oğlu Yıldırım Bayezid'e Germiyanoğlu'nun kızı Devlet Hatun'u aldığında Bursa'da büyük bir düğün yapılmıştı, başta Mısır sultanı olmak üzere komşu hükümdarlar düğün tebriki için kıymetli hediyelerle elçiler yollamışlardı, fakat Gazi Evrenos Bey'in hediyeleri hepsinden baskın çıkmıştı, bu akıncılar serdarı padişaha cennet kaçkını yüz güzel oğlan getirmişti, onunun elinde on altın tepsi, onunun elinde de on gümüş tepsi vardı, tepsiler tepeleme altın doldurulmuştu, seksen oğlanın ellerinde de altın ve gümüş ibrikler, leğenler, maşrapalar, şamdanlar vardı. Bunlardan başka, kıymetli kumaşlardan esvaplar giydirilmiş ve mücevherlerle donatılmış yüz cariye vermişti. Elçiler hayret içinde kaldılar. "Bir kulu bu kadar zengin hediyeler getirse bu padişahın kendi serveti nedir ki?.." dediler. Sultan Murad, Evrenos'un hediyelerini elçilere dağıttı, onların getirdiğini de Evrenos Bey'e verdi.

Timur'la yapılan Ankara Meydan Muharebesi bir bozguna inkılap edince Gazi Evrenos Vezir Çandarlı Ali Paşa ve Şehzade Emir Süleyman'la Bursa'ya çekilmiş, orada Süleyman Osmanlı tahtına oturduktan sonra Rumeli'ye geçmişlerdi. Evrenos'un kılıcı, Rumeli'de Süleyman'ın tahtına büyük bir destek oldu. Ali Paşa ölünce, aslında zevkine düşkün ve ayyaş olan Süleyman büsbütün

çılgınca eğlencesine düştü ve saltanat iddiasıyla silaha sarılan kardeşi Musa'ya mağlup oldu, kaçarken öldürüldü. Evrenos Bey, kendisini vezir yapmak isteyen Musa'nın davetini kabul etmedi, "Çok ihtiyarım ve gözlerim görmüyor..." diyerek Dimetoka'daki çiftliğine çekildi. Çok ihtiyardı fakat kör değildi, münafıkların tezviriyle zorla Edirne'ye getirildi, yolda ve Musa'nın önünde kör taklidi yaptı, şerefine verilen ziyafette önüne kurbağa pişirip koydular, metin adam tiksintisini belli etmeden iki kurbağa yedi ve yakasını Musa'nın pençesinden kurtardı. Az sonra da Dimetoka'daki çiftliğinde öldü. "Evrenoszadeler" diye anılan evlatları arasından büyük askerler yetişmiştir.

F

Faik Bey (Deli)

16. asır sonlarının kahraman askerlerindendir. Cafer Paşa maiyetinde İranlı Hamza Mirza'ya karşı Tebriz müdafaasında bulunmuş bir serdengeçti ağasıdır. Kendisini yıllarca sonra Macaristan'da Yanık Kalesi Muharebesi'nde görüp tanımış olan müverrih Peçevili İbrahim Efendi, şöylece tarif ediyor: "...Uzun boylu... kısa top sakallı, yüzü cenk meydanlarında yanmış, yaşı hayli ilerlemiş vakarlı bir pir idi" diyor.

Faik Paşa

Kahraman kumandanlarımızdandır. 1876'da doğdu, 1916'da kolordu kumandanı olarak Kafkas cephesine gitti, muharebede nefer gibi en ön saflara atılarak şehit oldu.

Fazıl (Gazi)

Şehzade Süleyman Paşa'nın ilk Rumeli fütuhatında en yakın silah arkadaşıdır. Kabri Eceovası'ndadır.

Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzade)

Büyük Türk veziri, tarihimizin kahraman serdarlarından, Kandiye fatihi, zamanı Türklerin bir haşmet ve kudret devri olmuş büyük devlet adamıdır.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ölürken padişaha, eğer rahat etmek isterse oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı sadrazam yapmasını vasiyet etti ve IV. Mehmed, ihtiyar vezirinin vasiyetini tutarak Fazıl Ahmed

Paşa'yı babasının yerine tayin etti. Fazıl Ahmed Paşa sadrazam olduğunda henüz 26-27 yaşlarında bulunuyordu.

Fazıl Ahmed Paşa, ciddi tahsil görmüştü, çocukluğunda babası tarafından o devrin seçkin simalarından Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin himayesine emanet edilmişti, bu zat sonsuz bir medeni cesarete sahipti, şair ve edipti, zevk sahibi, ilim ve irfan sahibi, servet sahibi, sohbeti ve meclisi zengin adamdı, çocuğun üzerinde büyük tesirleri oldu. Köprülüzade, onun teşvikiyle sağlam bir medrese tahsilini pek genç yaşında bitirdi ve ilmiye mesleğine girerek müderris oldu. Fakat babası sadrazam olunca ilmiye mesleğinden ayrıldı, sancakbeyi, az sonra da beylerbeyi (vali ve paşa) oldu, gittiği yerlerde halkın sonsuz sevgi ve hürmetini kazandı, hatta bir valilikten ayrılırken halk atının ayakları altına atılmış, "Paşamız... Paşamız... Bizi kime bırakıp gidiyorsun!.." diye ağlamıştı.

Girit Harbi, kanlı muharebelerle yirmi beş yıldan beri devam ediyordu, adanın hemen her tarafı fethedilmiş, fakat idare merkezi olan Kandiye Kalesi'nde Venedikliler şiddetle dayanıyorlardı: devlete yüz binlerce cana ve ağır masraflara mal olan bu harbe bir son vermek lazımdı. Almanya imparatoru Macaristan'da Türkler aleyhinde tahriklerle meşguldü, Transilvanya'da çıkan büyük bir isyanı Köprülü Mehmed Paşa güçlükle bastırmıştı. Polonya kralı açıkça Türk düşmanlığı güdüyordu. Fazıl Ahmed Paşa, düşmanların en kuvvetlisinden işe başladı, büyük bir orduyla Almanya imparatoruna karşı sefere çıktı, Macaristan'da imparatorun kalelerinden Uyvar'ı muhasara etti ve bir buçuk ayda zaptetti.

Almanya İmparatoru I. Leopold, papadan ve Fransa Kralı XIV. Louis'den yardım istedi, en seçkin Fransız şövalyelerinden dört bin kişi imparatorun yardımına koştu, Tuna'ya dökülen Rabe (Raab) Suyu kenarında Fazıl Ahmed Paşa mağlup oldu, fakat ordusunu intizamla geri çekmeye muvaffak oldu ve imparator, Türk şartlarını kabul ederek Vasvar'da bir sulh muahedesi imzaladı. Avrupa sulhunu yaptıktan sonra Fazıl Ahmed Paşa Girit'e geçti, iki buçuk yıl süren şiddetli ve kanlı bir muharebeden sonra Kandiye Kalesi de alındı, bu suretle adanın fethi tamamlandı, Venediklilerle sulh yapıldı. Büyük vezir, Girit zaferinden sonra Polonya üzerine yürüdü, Podolya eyaleti Türkiye'ye ilhak olundu.

Ahmed Paşa, iki kışı siperlerde geçirdiği Kandiye muhasarasında verem denilen amansız hastalığa tutulmuştu, aşırı derecede de içki kullanırdı, vücutça da sağlam bir yapıya sahip değildi; kendisini sonsuz enerjisi yaşatıyordu, en şaşaalı devrinde İstanbul'dan Edirne'ye giderken hastalığı birdenbire şiddetlendi, seyahate devam edemedi, konakladığı bir çiftlikte öldü, naaşı İstanbul'a getirilerek Çemberlitaş civarında babasının türbesine defnedildi (1676), ölümünde henüz 41-42 yaşlarındaydı. On beş sene süren sadareti Osmanlı tarihinin mal ve can emniyeti olan kansız devirlerinden biridir. Bir gün ananevi TürkFransız dostluğundan bahseden Fransız elçisine de, "Bunu pek iyi bilirim. Rabe Suyu Muharebesi'nde ve Kandiye muhasarasında Fransız şövalyelerinin kılıçlarına karşı dövüştüm!.." cevabını vermiş ve elçiyi susturmuştu.

Fazıl Bey (Tayyareci)

Tarihimizin büyük gökyüzü kahramanı ve şehididir. Birinci Cihan Harbi'nde Limni Adası'nı işgal eden İngilizler, her cuma günü muntazaman, bu adanın Mondros limanındaki hava üslerinden kaldırdıkları üç beş uçağı İstanbul'a gönderirlerdi, onlar da bu büyük şehrimize gelişigüzel bıraktıkları bombalarla birkaç masumun ölümüne sebep olurlardı.

1915 senesi ikinci teşrininin ilk cuması Tayyareci Fazıl Bey'in ısrarıyla İngilizlerin havada karşılanması ve bir hava cenginin kabulü kararlaştırıldı. İngilizlerin yolda olduğu haberi alınınca Yeşilköy'den de beş uçağımız havalandı. İngilizler İstanbul üstünde uçaklarımızı görünce bombalarını atamadılar. Uçaklarımızın dördünde Alman pilotlar vardı, yalnız bir uçak bir Türk'ün idaresinde, Fazıl Bey'in elindeydi.

Almanlar harp etmediler, hemen Yeşilköy Havaalanı'na döndüler.

Fazıl Bey beş düşman uçağına karşı harbi tek başına kabul etti. Sonsuz bir cesaret ve kahramanlıkla ve iki makineli tüfekle İngilizlere hücum etti, beş düşman uçağının on makineli tüfeğine karşı, kısa fakat şiddetli bir hava cengi yaptı. Biri kalbine girmek üzere iki kurşun yarası aldı, bir kurşun da sol elinin serçeparmağını kopardı.

Ağır yaralarına rağmen uçağını Yeşilköy'e indirmeye muvaffak

oldu. Kalbine giren kurşun orada kalmıştı, kahraman tayyareci bir mucize eseri olarak ölmedi, hatta İstiklal Muharebesi'ne iştirak etti, kırık dökük tayyarelerle büyük hizmetlerde bulundu.

Yıllarca sonra ölümüne kalbine gömülmüş yine o kurşun sebep oldu, şehitlik payesi hakkıdır.

Fazıl Mustafa Paşa (Köprülüzade)

Tarihimizin asil, necip ve kahraman vezirlerindendir.

Köprülü'nün küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa, büyük kardeşi Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden on üç sene sonra, 1689'da, İkinci Viyana Muhasarası bozgununun en buhranlı zamanında sadrazam oldu ve bu mevkide ancak iki sene kadar kaldı. 1691'de Salankamen Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun en ön saflarına atılarak alnından vurulup şehit oldu ve cesedi cenk meydanında kayboldu.

Ahmed Paşa gibi sağlam bir medrese tahsili görmüş, sonra idarecilik mesleğine girmiş, sancakbeyliklerinde, valiliklerde bulunmuş, nihayet, ahvali düzeltmek için, bozgunu durdurmak için Edirne'de toplanan bir saltanat divanı tarafından sadrazamlık makamına davet olunmuştu.

Fazıl Paşa (Mehmed)

Kahraman kumandanlarımızdandır. Aslı Dağıstanlı'dır, Çarlık Rusyası'na karşı isyan etmiş olan meşhur Şeyh Şamil'in yakın akrabalarından olup henüz çocuk iken bu büyük milliyetperverin cihadına iştirak etmiş, esir düşmüş, Ruslar tarafından temsil gayesiyle Harp Okulu'nda okutturulmuş, çarın silahşorları arasına alınmış, fakat milli duyguları çok yüksek olan Mehmed Fazıl, ilk fırsatta Türkiye'ye iltica ederek muharebelerde yararlıklarıyla temayüz etmiş, 1909'da birinci ferik rütbesiyle ve yaşı 70'i bulmuş olarak emekliye ayrılmıştır.

Birinci Cihan Harbi başlayınca, bu ihtiyar asker gönüllü olarak orduya iltihak etmiş, bir süvari ordusu kumandanı olarak evvela Kafkasya'ya, sonra Irak'a gitmiş ve Kutü'l-Amare Muharebesi'nde şehit olmuştur (1915).

Fedai Bey

15. asrın asker şairlerindendir. Macaristan harplerinde, bu arada Haçova Meydan Muharebesi'nde büyük yararlıklar göstermiştir. 1601'de serhat cenklerinden birinde şehit olmuştur.

Fethi Bey (Süleyman)

Askerlik şeref ve haysiyeti ve milli namus uğrunda hayatını feda etmekte bir an tereddüt etmemiş kahraman bir kurmay albayımızdır. İstanbul'da Salkımsöğüt tekkesinin şeyhi İzzet Efendi'nin oğludur. Harp Okulu'nda ciddi bir tahsil, aile muhitinde de sağlam bir milli terbiyeyle yetişmişti. 1919'da İzmir'de IV. Kolordu Askerlik Dairesi reisi bulunuyordu. Meşum 15 Mayıs sabahında İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilirken makamına giren düşman askerleri bu Türk kumandanına "Zito Venizelos" diye bağırmasını söylediler, Süleyman Fethi Bey şiddetle reddetti ve "Yaşasın Türk milleti" diye bağırdı ve derhal süngü ve dipçik darbeleriyle şehit edildi.

Fethi Bey (Yüzbaşı)

Türk havacılığının ilk iki şehidinden biridir, 1891'de İstanbul'da doğdu, Tophane Başmakinisti Abdurrahman Efendi isminde bir zatın oğludur, 1907'de 16 yaşındayken Bahriye Mektebi'ni bitirdi ve birinci mülazım olarak donanma hizmetine girdi. Makine ve motora pek meraklı, babasının tesiriyle bu sahada bilgi sahibi olduğundan tayyarecilik tahsili için İngiltere'ye gönderildi, bir yıl sonra 1911'de iyi bir pilot olarak döndü ve İstanbul semasında muvaffakiyetli uçuşlar yaptı. 1912'de Dancourt isminde bir Fransız tayyarecisi Toros Dağları'nı aşmaya teşebbüs etti, tayyaresi parçalandı, aşamadı, ölümden kurtuldu ve teşebbüsünden vazgeçti. İttihat ve Terakki hükümeti bu şerefin Türk havacıları tarafından kazanılmasını istedi ve Fethi Bey'i bir İstanbul-Kahire uçuşuna memur etti, değerli pilot yanına Enver Paşa'nın yaveri Mülazım Sadık Bey'i alarak Blériot sisteminde bir tayyareyle yola çıktı, Toroslar'ı aşmaya muvaffak oldu. Fakat Taberiye üzerinde 300 metreden düşerek şehit oldular. İstanbul'da Fatih'teki anıt bu ilk hava şehidimiz için yapıldı.

Firuz Bey

Tuna Irmağı'nın öte yakasına geçen ilk Türk akıncısıdır. Sultan II. Murad Anadolu'da meşgul iken, "Şeytan" lakabıyla anılan Eflak Voyvodası Drakula Tuna'yı geçerek Türk topraklarını talan etmişti. Padişah: "Üstüne Firuz gitsin... Yaptığını yanına komasın..." demişti. Firuz Bey Tuna'yı aşarak Eflak memleketini baştan başa talan etmişti.

Fuad Bey (Yüzbaşı)

Kahraman bir deniz zabitimizdir. "Kasımpaşalı Fuad Bey" diye anılır. Sezai Bey isminde bir bahriye albayının oğludur. Denizciliği baba mesleği olarak seçmiş, muhtelif gemilerde hizmetten sonra Trablusgarp Harbi arifesinde Beyrut limanının muhafazasına memur Avnullah korvetine güverte zabiti tayin edilmişti. İtalyanlar bu limanı bombardımana geldiklerinde, Avnullah'a Türk bayrağını indirerek teslim olmasını bildirmişlerdi. Küçücük Türk korveti bu teklifi reddetmiş, koca bir donanmaya karşı harbi kabul etmiş, kanlarını vatan ve milli şeref uğruna seve seve döken kahraman mürettebatıyla beraber batmıştı. Fuad Bey de bu şehitlerden biridir.

G

Gazi Giray Han

16. asır sonlarında yaşamış Kırım hanlarından, cenklerde sonsuz kahramanlıkları ve Türkiye İmparatorluğu'na sonsuz bağlılığıyla tanınmış asil ve necip bir simadır. 1553'te doğmuş, 1588'de Kırım hanı tayin edilmiş, 1607'de ölmüştür. On dokuz sene süren hanlığında Ordu-yı Hümayun'la beraber seferden sefere koşan bu mert asker hükümdar, aynı zamanda divan sahibi çok değerli ve içli bir şairdir, divanında bir gazeli de Türk kahramanlık edebiyatının en belagatli eserlerinden biridir:

Rayete meyl ideriz kamet-i dilcu yerine
Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoşbû yerine

Heves-i tir ü keman çıkmadı dilden asla
Navek-i gamze-i dilduz ile ebru yerine

Süreriz tigimizin zevk u sefasın her dem
Simtenlerde olan lezzet-i pehlu yerine

Severiz esb-i hünermend-i sabareftarı
Bir perişekl sanem bir gözü ahu yerine

Gönlümüz şahid-i ziba-yı cihada verdik
Dilber-i mahruh ü yâr-i periru yerine

Seferin cevri çok ümmid-i vefasıyla velî
Olduk aşüftesi bir şuh-i cefacu yerine

Olmuşuz can ile billah Gazayî teşne
Kanını düşmen-i dinin içeriz su yerine...

Geyikli Baba

Orhan Gazi devrinin cengâverlerinden bir Bektaşi babasıdır. İnegöl fethinde bulunmuştur. Hayatında evliyalığına inanılmış, ölümünden sonra da hatırası etrafında şirin menkıbeler nakledilmiştir. Dağlarda, ormanlarda bir büyük geyiğin üstüne binip dolaşırmış. İnegöl taraflarında kayalar üstünde üç yüz altmış kapısı olan ve Kızılkilise denilen yeri tek başına fethetmiş, gündüzleri geyiğinin üzerinde cenk eder, geceleri de ulu bir kestane ağacı Geyikli Baba'yı gövdesinin içine alarak saklarmış, düşman gelir, babayı bulamazmış. Bu halden ürken düşman Kızılkilise'yi babaya bırakıp kaçmış. Orhan Gazi'ye müjdelemişler, o da, "Baba rakı içer!" diye iki at yükü rakı ve iki at yükü şarap göndermiş. Geyikli Baba da, "Padişah bana yağ ile bal gönderdi!" demiş ve yanındaki hatuna ateş yaktırıp kazan koydurmuş, pilav zerde pişirmeye kalkmış... Hediyeyi getirenler gülümsemişler... Fakat tulumlar açılınca içlerinden yağ ile bal çıkmış... Hayretler içinde kalmışlar... Geyikli Baba Orhan Gazi'ye de bir tas zerde yollamış... Ayrıca ateşten bir kor almış, koru bir pamuğa sarmış yollamış... Ne kor sönmüş, ne de pamuk yanmış... Orhan Gazi merak ederek Geyikli Baba'nın ziyaretine varmış,

"Burada bizim de bir eserimiz bulunsun... Ne dilersen vereyim... Gözünün baktığı yerleri vereyim..." demiş.

Geyikli Baba,

"Benim gözüm çok yere baktı, gördü, veremezsin...Şu fethettiğin yeri ver, kâfi..." demiş, civardaki köyler Geyikli Baba'ya vakfedilmiş.

Gözcü Baba

Orhan Gazi devrinin namlı cengâverlerinden ve akıncı beylerinden. Asıl adı unutulmuştur. Bugün İstanbul'un Anadolu banliyösünde Göztepe, adını bu kahramanın hatırasından almıştır; kabri de Göztepe'de Gözcübaba denilen yerdedir. Aslının Horasan Türklerinden olduğu söylenir.

H

Hacı İlbey

Süleyman Paşa'nın başbuğluğunda Rumeli'ye ilk geçen cengâverlerdendir. Malkara ve İpsala'nın fatihi, Sırpsındığı baskınının kahramanıdır. Bu namlı cengâverin Vezir Lala Şahin Paşa tarafından zehirle öldürtüldüğü, sebep olarak da vezirin kendisini makamı için rakip olarak gördüğü söylenir.

Hacı Reis

Türk donanmasında kaptanpaşaların, büyükamirallerin bindikleri amiral gemisine "baştarda" denilir. Kaptanpaşa bütün donanmanın kumandanıdır, amiral gemisinin ayrıca kaptanı, reisi vardır. İşte bu Hacı Reis, 16. asrın sonlarından 17. asrın ortalarına kadar tam elli yıl baştarda kaptanlığı yapmış, o azamet ve şevket devrinin bütün deniz muharebelerini görmüş, büyük yararlıklar göstermiş ve 110 yaşlarındayken bu vazifede ölmüştür. Hacı Reis, denizcilik hayatına 11 yaşlarında bir çocukken atılmış, "Çocukluğumda meşhur Turgut Reis'in gemisinde tayfa idim..." diye övünürmüş. Deniz tarihimizde büyük bir bozgun olan İnebahtı (Lepanto) Muharebesi'ne Uluç Ali Reis filosunda iştirak etmişti, bulunduğu geminin kaptanı şehit düşünce, idareyi Hacı Reis eline almış ve filo, kumandanının yüksek idaresi sayesinde o felaketten sıyrılıp kurtulmuşlardı. İstanbul'da Uluç Ali Reis, Kılıç Ali Paşa unvanıyla kaptanıderya olunca, genç Hacı Reis'i baştarda kaptanlığına tayin etmişti.

Kürekli gemiler devridir, kürekleri "forsa" denilen zincire vurulmuş gürbüz ve tüvana harp esirleri çeker, donanma sefere çıkacağı

zaman Tersane Zindanı'ndan çıkarılan forsalar gemilere kürekçi sıralarına zincirlerinden çakılırdı. Kâfi esir bulunmazsa, bu ağır hizmete dolgun ücretle gönüllü Türk gençleri alınırdı. Harp içinde forsaların zincirden boşanması bir felaket olurdu. Türk donanmasında ilk defa bu Hacı Reis "Kıyafeti kadar forsa olsa da gemi forsaya emanet edilmez, içinde bizden can bulunmak gerektir" demiş ve bunu bir usul olarak kabul ettirmişti.

Hamza Beşe

Yalova'nın Kazıklı köyü halkından olup, Girit Cengi'ne iştirak etmiş namlı topçularımızdandır. Bilhassa sahile yerleştirilmiş toplarla düşman gemilerine karşı su yüzünden sektirme gülle atmada hüner sahibiydi. Orduda "Üstat Hamza" diye anılırdı. Nişanını da geminin cephaneliği hizasına alır ve yüzde yüz isabet ettirirdi. Girit'te Türk zaferini gören bahtiyar cengâverlerdendir.

Hamza Bey

15. asır sonları ile 16. asır başında Macaristan'daki serhat gazilerinin en namlılarından biridir. Akınlara bütün emsali gibi çocuk iken katılmış, macera dolu ömür sürmüş, 70 yaşlarında iken Sirem sancakbeyi olmuştu. Hoş sohbet bir zat imiş ve cenk hikâyeleri anlatmakta yegâne imiş.

Maalesef tarihimizin altın yaprakları olan bu hatıralar zaptedilmemiş, bir kahramanlık hazinesi kaybolmuştur. Hamza Bey bir Macar çetesinin pususuna düşerek şehit olmuştur.

Hasan (Ulubatlı)

İstanbul muhasarası cenginin kahramanlarından ve şehitlerindendir. Büyük şehir Türkler tarafından kılıçla zaptedilirken son umumi hücumda surların üzerine ilk tırmananlardan, surların üzerine ilk Türk bayrağını diken yiğittir. Uzun boylu, 20 yaşlarında var yok bir gençti, kalkanını başına siper yapmış, sağ pençesiyle kılıcını kavramış, kendisini takip eden otuz kadar yiğitle ileri atılmış-

tı, üzerlerine ok ve taş yağmur gibi yağıyordu. Elden ele uçurulan bir sancak Ulubatlı'ya kadar gelmiş ve Hasan sancağı çıktığı burcun üzerine dikmişti. Bu sırada insan gövdesi büyüklüğünde bir taş cengâverin başı ve sırtı üstüne düşmüştü... Ağır yaralanan Hasan diz üstüne çöktü... Düşmanın bir taş ve ok yağmuruna hedef oldu... Şehit edildi. İstanbul fethinin 500'üncü yılı münasebetiyle surlarda Ulubatlı Hasan'ın şehit olduğu burca bir plak konmuştur.

Hasan Ali

Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından. Yarhisar fatihi; ki Osman tarafından o havali kendisine timar olarak verilmişti.

Hasan Paşa (Tiryaki)

16. asır sonlarıyla 17. asır başının kahraman kumandanlarındandır. Kanije müdafaası zaferiyle mertlik kılıcını arşa asmış Türk veziri, aslı Anadolu'nun Karadeniz yalısından olup pek genç yaşında İstanbul'a gelmiş ve Enderun-ı Hümayun'a girerek ciddi bir tahsil ve terbiyeyle yetişmiştir. Saraydan çıktıktan sonra yirmi yıla yakın Macaristan'da bir hudut sancağı olan Zigetvar'da beylik yapmış, beylerbeyi (vali ve paşa) olmuş, harikulade cesareti, mertliğiyle tertemiz insan olarak tanınmış ve sevilmiştir. Kanije'deki şanlı müdafaasından sonra Bosna ve Budin valiliklerinde bulunmuştur. 1661 yılında yaşı 100'e yaklaşmış olarak ölmüştür.

Hasan Paşa (Uluç)

16. asrın kahraman denizcilerindendir. Aslı Batı Anadolu sahillerinden olup, çocuk denilecek yaşta Cezayir'e giderek, deniz akıncısı korsan olmuş, harikulade yararlıklar göstermiş, sonra İstanbul'a gelerek tersane kaptanları arasına girmiş, kaptanpaşalığa kadar yükselmiştir. Son büyük hizmetlerinden biri de Tunus'u istila eden İspanyolları bu memleketten atmak olmuştur. 1590'da ölmüştür.

Hasan Pehlivan (Demirbaş)
(Filek Kalesi'nin Fethi Destanı)

Kahramanlarımız şanında halk şairleri tarafından yazılacak destanların gençlerin milli duygularını beslemek bakımından çok faydalı olacağını düşünmüş, halk şairi Yetim Ali'ye birkaç kahramanlık menkıbesi naklederek destan şekline koymasını rica etmiştim.

Bu destan o aziz dostumun kaleminden çıkmış olan on eserden biridir.

1
Sokollu Paşa'nın amcaoğlu
Terceme-i hali şan ile dolu
Bir namlı vezirdir Mustafa Paşa
Batı sınırının bükülmez kolu

2
Cömertti gönlü, açıktı eli
"Paşababa" derdi bütün ehali
On altıncı asır ortalarında
Olmuştu Budin'de yıllarca vali

3
Güzellik ve kuvvet âşığı adam
İki bin asker var kapusunda tam
Her biri seçilmiş şehbaz koç yiğit
Boya bosa ölçü çınar ile çam

4
Paşanın şöhreti tutmuş cihanı
Evlat gibi sever merd-i merdanı
Giydirip kuşatır terbiye eder
Kapusuna gelen garip civanı

5
Yurdun her köşesinden yoksul, garip
Yiğitler Budin'de paşaya gidip

El öpünce asker yazılırlardı
Tepeden tırnağına giydirilip

6
O ne zengin zarif kılık kıyafet
İçindeki gençler olurdu afet
Cebinde beyoğlu gibi harçlığı
Kalbinde paşaya hürmet sadaket

7
Başta keçe külah ya samur kalpak
Âdettir serpuşa bir ziynet takmak
Altın yaldızlı balıkçıl tüyleri
Yahut turna telleri saçak saçak

8
Bürümcük gömlekler, dimi gömlekler
Ve sırmalı al kadife yelekler
Kopçeleri akik, mercan, zebercet
Nakışları türlü türlü çiçekler

9
Çiçekler işlenmiş altın sırmadan
Pek yakışır gençlere bir camadan
Bu bir kısa cekettir ki yapılır
Al, mor, yeşil, renk renk âlâ çuhadan

10
Kısa diz çağşırı aynı kumaştan
Hepsi de en körpe, en canlı yaştan
Kimi on altıdır, kimi on dokuz
Güzelliği düşün şöyle bir baştan

11
İnce kıvrak belinde bir şal kuşak
Silahlıkta çifte tabanca bıçak

Kabzaları sedef mercan kakmalı
Şehzade gibidir o garip uşak

12
Ayağında çizme, filar, yemeni
Âlâ sahtiyandan daima yeni
Taş gibi baldırda sırmalı tozluk
Genç kızlar işlemiş çiçeklerini

13
Güzellik ve kuvvet Allah vergisi
Terbiye ve edep insan dergisi
Mustafapaşalı nevcivanlarda
Toplanmıştı işte bunların hepsi

14
Yalın kılıçlara açık sinesi
Kükrer işitince bir tekbir sesi
Din ve devlet uğrunda şahadeti
Paşalıktan üstün bilmiştir hepsi

15
Şimşek karşısında gözünü kırpmaz
Böyle bir tüvana şehlevent şehbaz
Girdi mi dalkılıç er meydanına
Neler yapar hele düşünün biraz

16
Nakledeyim size bir küçük örnek
Kırk nevcivan hepsi birbirine denk
Filek Kalesi'ni nasıl aldılar
Nasıl oldu tarihimizde bu cenk

17
İki yüksek yalçın kaya yan yana
Arkaları dayanmıştır Tuna'ya

Ortası uçurum dar bir geçittir
Baş eğmiyor kuş olup uçmayana

18
Bunlardan birinin üstünde Filek
Sanki kartallara olmuş bir tünek
Ordularla sarılması beyhude
Burcuna erişmez top ile tüfek

19
İçinde iki yüz Nemçe askeri
Haydutluk çapuldur daim işleri
Pusu kurup yol keser, kervan soyarlar
Sonra kapanırlar girip içeri

20
O civar köyleri, kasabaları
Mal ve candan pek çok olmuş zararı
Ağlayarak, baş yolarak gelmişler
Artık Paşababa versin kararı

21
"Tarla, bağ, bahçeye çıkamaz olduk
Köylerimiz basıldı, yolda soyulduk
Türlü şenaate hedef olmuştur
Yüzlerce kadınla yüzlerce çocuk

22
Bu hal böyle sürüp gidemez elbet
Söyle ne yapalım, paşam sen emret
Gelmez isen Filekli'nin hakkından
Bir başka diyara ideriz hicret..."

23
Paşanın o seçkin askerlerinden
Bir nevcivan fırlayarak yerinden

El öperek izin ister paşadan
Filek fethi için o pulat beden

24
On dokuzla yirmi arasında yaş
Eğilmek nedir bilmeyen bir baş
Güzellik beratı olmuş alnında
Gazal gözleriyle iki samur kaş

25
Ilgaz Dağları'ndan gelmiş o civan
Adına diyorlar Hasan Pehlivan
Kırk gaza yoldaşı seçer kendine
Kimi kurt, kimi pars, kimisi arslan

26
Bir günlük yoldur at ile giderek
Bir gece yarısı görünür Filek
İki rekât namaz kılar gaziler
Kalenin fethine niyet ederek

27
İki yüksek yalçın kaya demiştik
Semaya yükselmiş haşmetle dimdik
Bunlardan birinin üstünde Filek
Gaflet uykusunda uyur şimdilik

28
Hasan Pehlivan'la o kırk yoldaşı
Koltuğu altına alarak başı
Tırmanırlar bin bir güçlük çekerek
Öbür kaya üstüne kaleye karşı

29
Dört merdiven getirmiştir o erler
Bunları kuşakla bağlayıp ekler

Ve dayarlar ordan kale burcuna
Buna bazu, bilek kuvveti derler

30
Merdiven bir mazgala dayanmış ama
Kaleye geçmeyi pek kolay sanma
Altında korkunç bir uçurum vardır
Ölüm demektir bir ufak sallanma

31
Palayı alarak ağzına Hasan
Olur merdivene ilk ayak basan
Pars gibi çevik ve tüy kadar hafif
Yüz okka çeken o koca pehlivan

32
O şehbaz mazgala varınca titrer
Görür ki delikten tunçtan bir ejder
Gibi uzanmıştır bir top namlusu
Yeridir diyelim Allahüekber

33
Gözüyle şöyle bir çarçabuk tartar
Ağırlığı en azdan seksen kantar
"Bismillah!.." diyerek o delikanlı
İki pençesini mazgala atar

34
O geniş göğsünü namluya koyar
Bazunun kuvveti imana uyar
Çelik kollar gerilip bir hamlede
Namluyu duvarla silmece dayar

35
Sonra koçbaşıyla ikinci hamle
Gümbür gümbür inler o koca kale

Seksen kantar topu sürüp atmıştır
Sürmemiştir bu iş bir dakka bile

36
Şimdi görün Hasan'ı pala elinde
Gürleyen sesiyle "tekbir" dilinde
Filek Kalesi'ne girmiş bir ejder
Bin kıvılcım kirpiğinin telinde

37
Peşinden atılmış öbür gaziler
Yıldırımlar, şimşeklerle beraber
Biz verelim Paşababa vezire
Filek fethi için müjdeyle haber

38
Mertlik kılıcını ta arşa asan
O Filek fatihi Demirbaş Hasan
Tarihimiz kabir olmuş yatıyor
Allah rahmetini eylesin ihsan...

Hasan Rıza Paşa

Balkan Harbi'nde İşkodra müdafaasıyla Türk askerlik şerefinin timsali olmuş bir kahramanımızdır. İşkodra Kalesi'nde çok üstün düşman kuvvetlerine karşı bir avuç askerle ve her türlü mahrumiyet içinde kahramanca dayanırken, müstakil Arnavutluk davasının gizli liderlerinden olup bu müdafaada İşkodra'da bulunan Esad Paşa Toptani denilen hainin bir suikast pususuna düşürülüp şehit edilmiş, asil ve kahraman Türk kumandanının ölümünden sonra Esad Toptani İşkodra'yı Karadağlılara teslim etmişti.

Hızır (Yeniçeri)

Niğbolu Meydan Muharebesi'nin büyük kahramanı. Ağır zırhlı şövalye olan Macar Kralı Vladislav'ı bir balta darbesinde atıyla beraber yere yıkmış, sonra şimşek gibi üzerine atılarak palasıyla kra-

lın başını bir çırpıda alıvermişti. Bir Türk mızrağı üzerinde yükselen kesik başı Haçlıların müthiş bozgunu takip etmişti. Yeniçeri Hızır'ın hayatı hakkında başka bir kayda rastlanmıyor, belki, bu muazzam işinden az sonra kendisi de şehit olmuştur.

Hızır Efendi (Yayabaşıoğlu Şeyh)

16. asır sonlarının namlı Halveti şeyhlerinden ve vaizlerindendir. Abdünnevvaboğlu İlyas adında bir yeniçerinin oğludur. Çocukluğu ve ilk gençlik çağları acemi oğlanı ve yeniçeri olarak geçmiş, 18-19 yaşlarında iken tahsil hevesi galebe çalmış, ocaktan kaydını sildirerek cami derslerine devam etmişti. Göz yaşartacak bir aşkla öylesine çalışmış, yüreğini ve kafasını öylesine imar eylemişti ki bütün İslam âleminin en büyük fikir merkezi olan İstanbul'un herkesin hürmetini kazanmış bir ilim adamı olmuştu. Şeyh Hızır, yaşı hayli ilerlemiş olarak III. Mehmed'le beraber Macaristan seferine gitti, Eğri (Erlav) Kalesi'nin fethinde bulundu ve Haçova Meydan Muharebesi'nde şehit oldu. Bu meydan muharebesinin ilk safhasında Türk askeri bozguna uğramıştı, Hızır Efendi, vaaz ve nasihatle askere metanet vermek için en ön saflara atılmış, düşmanla gırtlak gırtlağa boğuşarak kahramanca ölmüştü. Zaferden sonra cenk meydanını arayan müritleri Şeyh Hızır'ı kan ve çamurla yoğrulmuş, hemen paramparça bir halde bulmuşlardı. Yumulmuş olan sol elinde bir düşman askerinin saçları vardı, adamın saçlarını nasıl kavrayıp çekmiş ise bu bir tutam saçı kafatasının derisiyle beraber yüzüp koparmıştı. Muharebe sabahı çok neşeli imiş, bir müridine,

"Oğlum... Bir güzel rüya gördüm... Türklere zafer ve bana şehitlik müjdelediler..." demiş.

Hızır Efendi'nin nurlu yüzü meclisinde bulunanları teshir edermiş. Çocukluğunda ve gençliğinde de kendisine "Yusuf-ı Sani" dedirtecek kadar güzelliğiyle meşhur imiş.

Hızır Reis (Kurdoğlu)

16. asrın büyük kahraman denizcilerindendir. İmparatorluğun Kızıldeniz amirali iken Türk donanmasıyla Hint Okyanusu'nda Su-

matra Adası'na kadar gitmiş, Türk sancağını kudret, şevket ve medeniyet timsali olarak dalgalandırmıştır. Doğum ve ölüm yılları maalesef bilinmiyor.

1569 yılında yapılmış olan bu muazzam ve muhteşem sefer tarihimizin altın yapraklarından biridir ve sadece şanlı bir askeri hareket değil, göz kamaştıran bir medeniyet hamlesidir.

Baharat Adaları adıyla anılan Sumatra ve Cava takımadaları dünyanın en zengin köşelerinden biridir. Bu zengin yerler 16. asırda milli birliğini kuramamıştı, küçük küçük beylikler ve sultanlıklar halinde idare olunuyordu. Bunların içinde de en önemlisi Sumatra Adası'nın şimalindeki Açe Sultanlığı'ydı.

Afrika'nın cenubunu dolaşarak Hint Okyanusu'na çıkan Portekizliler Hindistan'la beraber Baharat Adaları'nı da tehdide başlamışlardı. Portekizliler buraları hem sömürmeye, hem de bu adalar halkı arasında Hıristiyanlığı yaymaya geliyorlardı.

Açe Sultanı Alaeddin, Sumatralıların adalarını kendi kuvvetleriyle müdafaa edemeyeceklerini gördü ve asrın büyük Türk hükümdarı Muhteşem Sultan Süleyman'a başvurmayı düşündü. Koca Türk hükümdarının şanı şöhreti oraları da tutmuştu. 1564 yılı sonlarında Hüseyin isminde bir zatın riyasetinde bir elçi heyetini yardım isteyen bir nameyle İstanbul'a gönderdi.

Sultan Alaeddin bu namesinde Açe'yle beraber bütün Sumatra Adası'nın ve Cava'nın Osmanlı İmparatorluğu'na iltihak ettiğini arz ediyor ve Sultan Süleyman'ı kendi mülkünü müdafaaya çağırıyordu. Elçi heyeti Sumatra'dan İstanbul'a ancak iki senede gelebildi, büyük Türk padişahını İstanbul'da bulamadı, Kanuni Zigetvar Seferi'ne çıkmıştı...

İmparator Zigetvar muhasarasında öldü. Yerine oğlu II. Selim geçti. Sokollu Mehmed Paşa sadrazamdı. Yeni padişahla İstanbul'a dönüşünde Açe elçisi Hüseyin huzura kabul edildi.

Sokollu'nun fikrince Açe Sultanı Alaeddin'e ve dolayısıyla Sumatra ve Cava adaları Müslümanlarına bir miktar asker, gemi ve silah göndermekle yardım etmenin hiçbir faydası yoktu. Bu adalarda büyük bir hayat ve fikir ve sanat inkılabı yapmak lazımdı... Top yerine topçu ve barutçu ustaları lazımdı, baruthaneler ve tophaneler kurulmalıydı... Gemi yerine gemi mühendisleri lazımdı, tersaneler kurmalıydı.

Büyük vezirin temsil ettiği büyük Türk İmparatorluğu'nun Endonezya Müslümanlarına yardımı böylece pek esaslı ve şanına layık oldu. Evvela tez elden asker ve silah gönderiliyordu... Sonra bu ordunun yanında bir ilim ve sanat ordusu yollanıyordu: ilkokul muallimlerinden, medrese hocalarından mütehassıs fen adamlarından, hekimlerden, mühendislerden, mimarlardan hattatlara, minyatür ressamlarına, kuyumculara varıncaya kadar bir kafile...

Sultan II. Selim tarafından Açe Sultanı Alaeddin'e hitaben yazılan uzun bir namede de selamet ve muvaffakiyet temennisinden sonra bir şart koşuluyordu: mütehassıs sanatkârlar ve fen adamları Açe'de iki yıl kalacaklardı... Orada yerine adam yetiştirdikten sonra Türkiye'ye döneceklerdi... Askerlere ve sair zevata gelince... İsterlerse Sumatra'da ve Cava'da yerleşebileceklerdi.

Bu muazzam yardımı Sumatra'ya ulaştırmaya Kızıldeniz Amirali Kurdoğlu Hızır Reis'le Kızıldeniz donanması memur edildi... Fakat koca Hızır Reis hemen yola çıkamadı... Yemen'de bir isyan çıkmıştı. Evvela donanmayla o isyanı bastırmaya memur oldu... Yardım bir sene kadar gecikti...

Sokollu Mehmed Paşa'nın uzun sürecek bir Sumatra deniz seferi için hakkıyla güvendiği Kurdoğlu Hızır Reis Aden'de bir de ölüm tehlikesi atlatmıştı... Türk amiralinden insanca muamele gören Şeyh Kasım alçakça mukabelede bulunmuş, bir fedaisine amirali öldürtmek istemişti.

Kurdoğlu Hızır Reis Sumatra deniz seferinin başbuğuydu. Sumatra'ya giden filo, on dokuz kadırgadan mürekkepti. O asrın en yeni ve büyük gemileriydi... Filonun kumandanlığına Mahmud Reis isminde Hint Denizi'ni iyi bilen bir gemici tayin edilmişti. Türk gemileri Açe'ye selametle vardı ve içindekileri bırakıp selametle döndü.

Türk donanmasının Açe'ye gelmesi, Portekizlileri bir müddet için Sumatra sularına yaklaştırmadı. Zira Sokollu, Portekiz Krallığı'na gönderdiği nameyle de bu adaların Türkiye'ye iltihak etmiş olduğunu, Endonezya adalarına karşı yapılacak bir tecavüze karşı Türkiye'nin bütün kuvvetleriyle doğrudan doğruya Portekiz sahillerine hücumuyla karşılık vereceğini bildirmişti.

Azametli mazinin hatıraları, bugün gözlerimizi yaşartmaktadır.

Hüseyin Paşa (Deli)

Girit Cengi'nde, adadaki Türk ordusuna on beş sene serdarlık yapmış, kahramanlığı dillere destan olmuş bir kumandandır. Gençliğinde sarayın Zülüflü Baltacılar Ocağı neferlerindendi. Gayet yakışıklı ve harikulade kuvvetli, insan şekil ve suretinde arslan kuvvetine sahipti. Bir İran elçisinin, Türk bazusunun kuvvetini imtihan için getirdiği bir yayın kirişini kimse çözememişken bu Zülüflü Baltacı Deli Hüseyin hem çözmüş ve hem de yayı pençelerinde çatır çatır kırarak elçinin önüne atmıştı. O andan itibaren IV. Murad'ın gözde başpehlivanı ve has nedimi olmuştu, kendisine vezirlik verilmişti. Hoşsohbet, latifeci, temiz kalpli mert adam olarak halk tarafından da pek sevilmişti. Tek kusuru cehli ve cehlinin icabı servete karşı hırsıydı. Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olunca, on beş senelik Girit serdarlığında hesapsız hazineleri israf ederek Kandiye Kalesi'ni kasten fethetmemekle itham edildi ve serdarlıktan azledildi ve vücudunun ifnası icap edenler arasına konuldu. Büyük şöhreti yekten ifnasına mâni olduğu için suiistimallere çok müsait kaptanpaşalığa tayin edildi. Fakat dostlarının ikazı üzerine bu mevkide pek dürüst hareket eden Deli Hüseyin Paşa, az sonra Rumeli beylerbeyliğine nakledildi. Orada bir rüşvet suiistimali tutuldu ve derhal İstanbul'a getirilerek Yedikule Zindanı'nda idam olundu (1660). Herhalde ölümle kıyılacak adam değildi.

İ

İbrahim Ağa

Cezayir Türklerindendi, gönüllü olarak Girit Adası cenginde kılıcını arşa asmış binlerce kahramandan biridir. Bu adada Türk askerine on beş yıl serdarlık yapmış olan Deli Hüseyin Paşa'nın serdengeçti ağasıydı.

Çok kanlı bir muharebeyle zaptedilmiş olan Retimnon Kalesi önünde dillere destan olan yararlıklar göstermiş ve son hücumla kale alınırken ilk Türk bayrağını da kaleye bu İbrahim Ağa dikmişti.

İbrahim Ağa (Haseki)

1683 Viyana bozgunundan sonra, düşman tarafından Budin'in ilk muhasarasında müdafaada bulunmuş kahraman bir yeniçeridir.

Maalesef hayatı hakkında hiçbir şey bilinmiyor. O devrin müverrihi Silahtar Mehmed Ağa, Haseki İbrahim Ağa için şöyle demiştir:

"O mertebe cenk eder idi ki cüret ve şecaatine herkes aferin der idi. Cümle gazilerin kaptanı idi."

İbrahim Paşa (Şeytan)

1683 Viyana bozgunundan sonra düşman tarafından Budin'in ilk muhasarasında, Budin müdafii kahraman Kara Mehmed Paşa'nın şahadeti üzerine müdafaa mesuliyetini üzerine almış olan kumandandır, bu parlak müdafaanın belkemiği olan bir kahramandır. Cesareti, kahramanlığı, askere karşı şefkati, merdane hareketleriyle düşmanın dahi hürmetini kazanmıştı. Arşidük Maximilian kalenin

teslimi için gönderdiği bir mektupta:

"Sen ki kale muhafızı İbrahim Paşa'sın, efendine hizmet ise ancak bu kadar olur. İhtiyar, gün görmüş, bahadır, tedbir ve tedarikte kadir ve namlı askersin, padişahına senin kadar kimse hizmet etmemiştir. Yüz gün oluyor, bu kadar askeri kırdırdığın yetişir... İşte kale dört duvardan ibaret kaldı. Senin ve askerlerinin yüzü ak oldu, fakat bundan gayri bu kaleden size hayır yoktur. Arabalar ve gemiler tedarik ettik... Sizi emin ve salim dilediğiniz yere gönderelim, kaleyi teslim edin... Kılıçla girer isem, çocuk ve büyük, kadın ve erkek cümlenizi kılıçtan geçiririm" demişti.

Paşa bu mektubu getiren elçiye, "Sultan Süleyman Han, bu kaleyi fethettiğinde müdafaasını paşalara değil, askere emanet etmiştir. Askerler konuşsun!.." dedi.

Askerden seçilen mümessiller de elçiye, "Padişahımız bizi bu kaleyi düşmana teslim etmek için değil, düşmana karşı korumak için gönderdi... Şevkimiz her gün artmaktadır... Yüz günden beri cenk ederiz... Bir yüz gün daha cenk etsek ne olur ki..." dediler. Elçi: "Cephaneniz tükenirse ne yapacaksınız?" diye sorunca askerlerden biri, "Yıktığınız kalenin taşlarını size gülle diye atarız!" dedi.

O zaman İbrahim Paşa dayanamadı, "Elçi bey! Var Hersek'e söyle, bu askerin sağlığında size kale yoktur!" dedi.

Budin muhasaradan kurtulduktan sonra padişahtan gelen bir fermanda İbrahim Paşa'ya "Melek İbrahim Paşa" diye hitap olunmuştu, bu suretle "Şeytan" lakabı hükümdar tarafından "Melek" lakabına çevrilmişti. Budin muhafızlığı Abdi Paşa'ya verilerek Melek İbrahim Paşa bütün orduya serdar tayin edilmişti.

Padişahın kendisini sadrazam yapacağı hissedilince Kızlar Ağası Yusuf Ağa, Boşnak Sarı Süleyman ve Sadrazam Kara İbrahim paşalardan müteşekkil üçlü fesat çetesinin kurbanı oldu, ortada hiçbir sebep yokken idam fermanını çıkarttılar, Belgrad'da idam olundu.

İshak Bey (Timurtaşoğlu)

15. asrın kahraman akıncı beylerindendir. Bosna'nın fethi üzerine bu memleketin ilk Türk valisi olan İshak Bey Sırbistan'da Semendire Kalesi'nin de fatihi olmuştur. Ölünceye kadar Bosna valiliğinde

kalmış, buraya yeni bir medeniyet çağının umranını sokmuş, şövalye şahsiyetiyle denk bir devlet adamı olmuştur. 1465'te öldü.

İskender Çavuş (Farfara)

Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana muhasarasında büyük yararlıklar göstermiş bir yeniçeridir. Birkaç serdengeçti arkadaşıyla gömgök zırhlara bürünmüş olarak kale bedenine merdiven dayamış ve bu sırada kaleden bir çıkış hücumu yapan binden fazla düşmanla şecaat kılıcını arşa asma mertebesinde dövüşerek şehit olmuştur.

İskender Pehlivan (Tozkoparan)

15. asrın namlı kemankeş, ok atıcı pehlivanlarından, Kaptanıderya Küçük Davud Paşa'nın Venedik'e karşı deniz seferinde, henüz 19-20 yaşlarında bir nevcivan iken kılıcını arşa asmış bir kahramandır.

Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiştir; daha 15 yaşında bir acemi oğlanı iken bir ok meydanında en namlı kemankeş pehlivanlar huzurunda kabza kavramış, çocuğun pençesini, bazusunu gören pehlivan Yıldırımlı Baba, "Bu oğlanın lakabı Tozkoparan olsun... Göreceksiniz, ilerde dilaverlik yolunda neler yapacak!.." demişti.

Kaptanpaşalar deniz seferine çıktıkları zaman amiral gemisine en namlı ok atıcı pehlivanlardan on yiğit alırlardı, bunlar sefer boyunca daima kaptanpaşanın yanında bulunur, hatta onun sofrasına oturup yemek yerlerdi. Vazifeleri, deniz cengi başladığı zaman yüksek kumanda mevkiine çıkan kaptanpaşayı ortalarına almak, etrafa durmadan ok yağdırmak, zamanımızın makineli tüfek ateşi gibi, bu baraj atışıyla kaptanpaşayı düşman okçularına hedef olmaktan korumaktı.

Küçük Davud Paşa Venedik seferine çıkar iken on nefer ok atıcı pehlivanları arasına Tozkoparan İskender'i de almıştı.

Bu deniz seferinde Venedik donanmasıyla İnebahtı Kalesi açıklarında büyük ve kanlı bir deniz cengi yapıldı. Venedik gemilerinden biri Türk amiral gemisine rampa etti; bir Venedikli fedai Türk gemisine atladı, geminin altın alemli sancağını yerinden sökerek denize attı. Bu müthiş bir şeydi; diğer Türk gemileri kaptanpaşa gemisi-

ni sancaksız görünce Venediklilerin eline düştüğünü zannedecekler, Türk donanması bozguna uğrayacaktı.

Tozkoparan İskender Pehlivan bir saniye kaybetmedi, okunu Venedikli fedainin kalbine saplayarak onu da denize yuvarladı, sonra peşinden kendisi de denize atladı; sulara gömülmekte olan Venediklinin kafasını kesti, henüz su üstünde duran sancağı aldı, tekrar gemiye tırmandı, kestiği kelleyi sancağın sivri alemine saplayarak sancağı yerine koydu.

Bütün bunlar bir dakika içinde olup bitmişti.

K

Kasım Paşa (Gazi)

Yavuz Selim devrinde yetişmiş, Kanuni Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında Macaristan muharebelerinde büyük yararlıklarıyla tanınmış kumandanlarımızdandır.

Hudut sancakbeyliklerinde, valiliklerinde bulunmuş, bahadırlığı dillere destan olmuştu.

Kapısında her zaman için beş yüzden fazla seçme cenk erleri besler ve bunlara evlat muamelesi gösterirdi. Tameşvar valisi bulunurken eceliyle öldü.

Kasım Paşa (Güzelce)

16. asrın başlarında yaşamış kahraman vezirlerdendir. Yavuz Selim zamanında saray içoğlanları arasından yetişmiştir. Uzun zaman Mora valiliğinde bulunmuş, Anabolu Kalesi onun kılıcıyla fethedilmiştir.

İstanbul Tersanesi'nin kuruluşunda büyük himmeti görülmüş, tersanenin bulunduğu semt onun adına nispetle Kasımpaşa adını almıştır.

Kasım Voyvoda

"Kasım Bey" diye de anılır. 16. asrın başlarında Türk akıncılarının en namlısıdır.

Adını tarihimize altın harflerle yazdığı kahramanlık destanı Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana Seferi içinde geçmiştir. Sultan Süleyman ile Türk ordusu Viyana önüne, bir büyük şehrin muhasarası için gereken hazırlığı yapmadan gelmişti, bu sefer sadece bir

azamet ve kuvvet gösterisi mahiyetindeydi.

Kış da erken bastırmıştı. Muhasaranın kaldırılacağı sırada, Viyana'ya gönderilecek bir yardım Türk ordusunu tehlikeli bir duruma sokabilirdi. Bu sebeple kurulan harp meclisinde Kasım Voyvoda:

"Muhasara kaldırılırken, Almanya içerilerine düşmana göz açtırmayacak bir akın yapalım... Bu akına gidenler belki geri dönmeyeceklerdir... Fakat ordumuzun ve padişahımızın selametini sağlayacaklardır... Bu işi de ben üzerime alıyorum..." demişti.

Bu asil sözlerin karşısında bütün başlar eğilmişti. Kasım Voyvoda, Viyana önünden 12.000 akıncıyla yola çıktı. "Alman diyarının iç illerini vurmak için can ve başı feda etmeyi reva gördü, 12.000 merd-i serbaz ve mümtaz ile bir ucundan girip öbür ucuna daldı."

Yollarını ve ahalisinin dillerini bilmedikleri bir ülkede baş döndüren bir süratle ilerlediler... Bütün Almanya dehşet içinde kaldı. Döküle döküle en sona kalan dilaverlerle Kasım Voyvoda ta Innsbruck önlerine kadar geldi... Bunlar da orada şehit oldular...

Bugün Innsbruck'un cenubundaki ova "Brennerfeld" adını taşır, "Akıncı Ovası" manasınadır. Kasım Voyvoda destanının yıkılmaz abidesi olan bir isimdir.

Kenan Bey (Karslı)

17. asrın başlarında Kars Kalesi alaybeyliğinde bulunmuş kahraman bir yiğittir. İran Şahı Abbas sulhu bozup Kars'ı muhasara ettiğinde, Kenan Bey düşman ordusu hakkında bilgi edinmek için bir gece kaleden çıktı, fakat İranlıların eline düştü. Şah Abbas onu bizzat sorguya çekti, Kenan Bey,

"Şahım, boşuna üzülme... Karşında ağzı mühürlü bir adam vardır" dedi.

En korkunç işkencelere tahammül etti, nihayet Kenan Bey'in ayak ve bacak kemiklerini kırdılar, yarı beline kadar yağlı paçavralara sararak gülle yerine bir topun namlusuna tıktılar ve topu Kars Kalesi'ne doğru ateşleyerek bu kahraman adamı havaya uçurup paramparça ettiler.

Kiraz İlyas

16. asırda kahramanlık hatırası Rumeli gazileri arasında uzun zaman unutulamamış Yanyalı bir bahadır yiğittir. Afet-i devran bir erkek güzeliymiş. Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad seferinden evvel, birkaç şehbaz can yoldaşıyla bu namlı kalenin bütün yollarını tutmuş, kaleye kuş uçurtmaz, kervan kondurmaz olmuş... Her gün birkaç esir veya baş alırmış... Ve nihayet bir Belgradlı'nın pususuna düşmüş, şehit olmuş... Genç ve güzel cengâverin başını kesmişler, Budin'de oturan Macar kralına göndermişler, kral,

"Ölümüne ağlanacak güzel bir insan... Düşmanımız da olsa bir kahramanın başıdır, hakaret etmeyin... Filan tepeye gömün..." demiş.

Budin, Türkler tarafından zaptedildikten sonra o tepeye "Kiraz İlyas Tepesi" adı verilmişti.

Konur Alp

Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinin namlı cengâverlerinden ve kumandanlarındandır. Sakarya boyları ve Marmara havzası fatihlerindendir. Orhan Gazi henüz bıyıkları terlememiş bir nevcivanken, ilk girdiği muharebe olan Akyazı Cengi'ne, babası Osman tarafından Konur Alp'ın maiyetinde bir er olarak gönderilmişti. Müverrih Derviş Ahmed Âşıkî bu kahramanları şöylece tasvir eder:

"Bu gaziler düşmanla öylesine tutuşmuşlardı ki gecelerde uyku uyumazlardı ve gündüz de at arkasından inmezlerdi:

Döküp kanları başlar oynattılar
Bu gaziler olan serverleri gör
Cihana doğru geldi, doğru gitti
Şol ok gibi olan doğruları gör..."

M

Mahmud (Saçlı)

Hamza Mirza'ya karşı Cafer Paşa'nın Tebriz müdafaasında bulunmuş bir kahramandır. Bir serdengeçti ağasıydı. Arapkir taraflarından tüvana ve şehbaz bir delikanlıydı. Peçevili İbrahim Efendi, portresini şöyle çiziyor: "...Omuzlarından aşağıya dökülen uzun saçları, kulaklarının arkasına attığı palabıyıkları, kulağında küpeleriyle kendine has bir kılık kıyafeti vardı... Bir cenk narası attığı zaman bir saatlik yerden işitilirdi..." Geceleri kaleden çıkarak düşman ordugâhına baskınlar yapar, her seferinde birçok esirle döner, narasını işiten düşman askerleri kaçıp gizlenecek yer arardı. Kılıcını daima belden çalar ve kılıç çaldığı adamı daima ikiye bölerdi.

Mahmud Paşa

15. asrın büyük kahraman vezirlerindendir. Aslı Hırvatistan'da Alacahisar'dandır, bir harpte esir edilmiş, çocuk denilecek çağda II. Murad'ın sarayına verilmiş ve oradan mükemmel bir tahsil ve terbiyeyle yetişmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde sadrazamlığa kadar yükselmiştir. İstanbul muhasarası cenginde büyük hizmet ve yararlıkları görülmüştür. İstanbul'un zaptından pek az sonra tayin edildiği sadrazamlıkta on altı sene kalmıştır. Bu yıllar Fatih'in fütuhatla dolu en parlak seneleridir ki Mahmud Paşa'nın bu harplerde ve zaferlerdeki hissesi pek büyüktür. Nüfuz ve şöhretini çekemeyenlerin entrikalarıyla azledilen büyük asker 1472'de tekrar iktidara getirilmiş, aynı entrikalarla yine gözden düşmüş ve nihayet 1474'te bütün hizmetleri unutularak idam olunmuştur. İstanbul'da

hayır eserlerinden büyük bir camii vardır, camiin bulunduğu semt ve büyük bir çarşı onun adını taşır, bu çarşıda onun yaptırdığı büyük bir hamam da Türk yapı sanatının şaheserlerindendir. Türbesi camiin yanındadır.

Mahmud Reis

II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde tersane kaptanlarından kahraman bir Türk denizcisidir. Rodos fethi seferinde, küçük adaların hemen hepsi bu zatın kılıcıyla fethedilmişti. Bu muharebelerden birinde tüfek kurşunuyla vurularak şehit oldu.

Mehmed (Deli) ile Hüsrev Bey (Deli) (Başını Vermeyen Şehit Destanı)

Kanuni Sultan Süleyman'ın birbiri arkasından çıktığı seferlerle Türkiye İmparatorluğu'nun sınırları içine alınan eski Macaristan'ın her karış toprağı bir Türk cengâverinin, bir Türk dilaverinin kanıyla sulanmıştır. Yüz binlerce şehidin arasında da Deli Mehmed adında bir nevcivanın menkıbesi, bu memleketin Türk idaresinde kaldığı bir buçuk asır boyunca daima anılmış, bu muhteşem hatıra daima taze bir gül gibi koklanmıştır.

Sınırda "Grijgal" adında bir palanga, sınır bekçisi kale yavrusu vardır... Arkası bir tepeciğe yaslanmış, önünde gözün alabildiğine bir ova uzanmaktadır... Yaya adımıyla palangaya yarım saatlik bir yerde de, gönül açıcı bir korucuğun kenarında küçük bir mezarlık vardı... Deli Mehmed'in kabri bu mezarlıktaydı. Kendisinden bir müddet sonra şehit olmuş Deli Hüsrev Bey ismindeki silah arkadaşı da onun kabrine defnedilmiş, bu mezar da "Şehitler Makamı" adıyla anılagelmişti. Yolu Grijgal Kalesi'ne düşenler, evvela Deli Mehmed ile Deli Hüsrev Bey'in müşterek kabrini ziyaret eder, sonra palangaya giderlerdi...

Aşağıdaki satırları, büyük Türk müverrihi Peçevili İbrahim Efendi'den alıyorum, yarı nesir yarı nazım Deli Mehmed'in kahramanlık destanıdır. Yazının güzelliğini, şirinliğini incitmeden bugün-

kü dilimize çevirmek zaruretini kabul etmek gerekir.

1554 senesinde (Hicri 961) Grijgal palangası beyi Mehmed Bey, askerinin bir kısmını alarak Ordu-yı Hümayun'a iltihak etmişti. Ordu, Kapoşvar Kalesi'ni muhasara etmişti. Fakat mevsim kıştır, demişler, cümle paşalar, Kapoşvar'ın fethini bahara bırakıp Budin'e dönmüşlerdi. Ahmed Bey de onlarla beraber Budin'e gitmiş, o kış, Grijgal'de pek az adam kalmıştı.

Grijgal'den altı menzil ileride düşmanın Zigetvar Kalesi vardı. Zigetvar Muhafızı Kraçin, fırsatı ganimet bilmiş, Grijgal önüne gelip palangayı muhasara etmişti. İşte orada o zaman bir cenk olmuştur ki, gazilerin kerameti zahir olmuştur. O sırada Grijgal palangasında kadı olan bir kimse bu cenk üzerine bir destan yazmıştır. Bu destanda gözleriyle gördüklerini yazmıştır. Hak budur ki, o gazilerin içinde böyle keramet sahipleri olmasaydı, dört tarafı kâfir hisarıyken burada oturmak ne mümkündü!..

Düşman palangayı sarınca, civardaki Türk kalelerinden yardım istemek için Grijgal'den evvela imdat topları atılmış...

"Haber toplarını attık firavan
Ki yani iderüz İslam'a ilan

Velî az idi gaziler begayet
Ola derdik heman Hak'tan inayet

Yüz on dört âdem idik ande ey can
O demde hazır olan ehl-i iman

Gelen kâfir velî binden ziyade
Kimisi atlı kimisi piyade

Çıkup taşraya çün yok cenge çare
Kapuyu bağladık girdik hisare..."

Düşman beyi Kraçin, palangaya bir adam gönderir:

"Grijgal'i vireyle teslim etsinler... Salibe, İncil'e, Zebur'a, ateşe ve nura yemin ederim kendilerini incitmem... Silahlarıyla çıkıp gitsinler!" der.

Fakat kaledeki gaziler müşavere ederler, Grijgal'i vireyle teslime kimse razı olmaz...

Yüz dört kişi, binden fazla düşmana karşı kaleden çıkıp cenk etmeye karar verirler. Kadı efendiye gelip kale kapısını açmasını söylerler...

"Danışık eyledik ol demde vafir
Çıkup cenk etmeyi rey ettik âhir...

Adûye varmada etmezler ihmal
Kamusu hâzır oldu geldi filhal...

Kulun hem kadı idim ehl-i dine
İmam idim mücahit zümresine...

Dediler: Kapıyı lütfedüp aç gel
Dahi kalbindeki havfı bırak gel...

Dedim anlara: Ey merd-i merdan!..
Be aşk-ı Şahi Gazi Han Süleyman...

Kulak urup biraz dinlen makavili
Beyan idem size ben hasbıhali...

Muradımı sorarsanız buradan
Değil men eylemek sizi gazadan...

Feda olsun bugün ger baş ü ger can
Hususa yarın ola İyd-i Kurban..."

Hem Kurban Bayramı arifesi hem de bir cuma günüydü... Kadı efendi,

"Bugün Arafat'ta cümle hacılar ve bütün İslam diyarı camilerinde sair müminler bizim gibi gazilere münacattadırlar... Münasip olan budur ki, biz dahi cuma namazımızı kılar, gözümüzün yaşlarını döker, birbirimizle helalleşiriz... Ve düşman üzerine gideriz... Kalanlarımız gazi, ölenlerimiz şehit olur!.." der.

Gaziler kabul edip cuma namazı vaktine kadar beklerler... Düşman ise vireyi konuşuyorlar sanmış... Namazdan sonra kapıyı açıp bir uğurdan kaleden dışarıya çıkmışlar ve iki kol halinde düşmana saldırmışlar... Bir kolun başında Gazi Deli Mehmed... Bir kolun başında da Gazi Deli Hüsrev Bey varmış...

"Deli Mehmed biri merdane hoşrev
Birisine dediler Deli Hüsrev..."

Evvelce atılan imdat toplarını civar kalelerden işitmiş olan beş on gazi de atlanmış... Doludizgin Grijgal'e koşmuş.

"Civarımız olan ehl-i dinden
Kıla-ı Müsliminin canibinden...

İşaret toplarından ol erenler
Ulaktan fevri almışlar haberler...

Tozlar kopar onlar geldiği yoldan
Tutar gün yüzünü hep sağ ve soldan...

Sanurdun nice bin atlu ve asker
İrişti nusret içün ey birader...

Bu hali baktı çünkim gördü küffar
Hezimet buldu anda çar ü naçar...

Yüzü tersine döndü kaçtı cümle
Kırardı gaziler ettikçe hamle..."

İmdada gelen beş on gazinin atları ayağından çıkan tozlar gökyüzünü tutunca, düşman büyük bir kuvvet geliyor zannıyla bozguna uğramış... Fakat imdada gelen bu gaziler görünmeden az önce, hücum kollarından birinin başında bulunan Deli Mehmed şehit olmuş...

Ve Grijgal kadısı tüyler ürperten bir sahnenin şahidi olmuş...

Destanında yeminler ederek "Rüya değil, aynıyla gördüm... Gözlerimin gördüğü bir hakikat!.." diyor.

"...
İki koldan iki gazi sürdü...

İkisi dahi olmuş mest ü medhuş
Girerler alaya güya ki serhuş...

Savaş iderler iken ol gazada
Deli Mehmed şehid oldu orada...

Kuluna bir acep hal oldu vaki
Değil vakıa hak bu ki vaki...

Değülüm Hak bilür ben sözde kezzab
Behakk-ı Mustafa vü âl ü ashab...

Şehit olan Deli'yi gördüm anden
Kesildi başı ve ayrıldı tenden...

Kesen kâfir, başın aldı eline
Götüre yani kim kendi iline...

Deli Hüsrev görüp haykırdı, dedi:
Ne yatırsın!.. Başını aldı gitti!..

Revadır canı verdin, kıyma başa!..
Acep hal oldu ve özge temaşa...

İşit bu hikmeti, bu sırr ü râzi
Kesik başlı şehit olan o gazi...

Heman fevri yerinden durdu geldi
Eliyle o laini urdu çaldı...

Yıkıldı düştü attan baş elinden
Ne baş kaygusudur kaldı yolundan...

O gazi aldı başın, düştü, yattı
Ne kimse gördü anı, ne işitti...

Görüp bu hali Hüsrev etti tahsin
Çağırdı kim: Yüzün ak ey celasin!..

İşaret kıldı hem bu natüvana:
Ne halet olduğun gör o civana!..

Kurudum kaldım anda sanki bican
Bakub bu ibrete nalan ü hayran...

Kakıdı bana dedi: N'oldu ey can
Ne dursun, gaza kıl ey Müslüman!..

Anın sözüyle geldi bana kuvvet
Ol esnada adüv buldu hezimet..."

Muhteşem bir sahnedir: 16-17 yaşlarında bir taze yiğit olan Deli Mehmed, yerde başsız yatarken, Deli Hüsrev Bey'in narası üzerine yerinden fırlar, güzel başını almış gitmekte olan düşmana hücum eder... Onu atından bir yumrukta cansız olarak yere yıkar... Ve kurtardığı kesik başını alarak tekrar yere uzanır! Bu vakanın şahidi, Deli Hüsrev Bey'den başka yalnız Grijgal kadısıdır... Hakikaten bu bir özge temaşadır!.. Ama kadı efendi gördüğü şeyin ilahi haşmetiyle perişan olmuştur...

Düşman bozguna uğramış kaçmış... Vakit de akşam olmuş... Cenkte Türklerden on dokuz kişi şehit düşmüş... Düşman da alıp götürdüklerinden maada meydanda altmış dört ölü bırakmış...

"Şehit olanları saydık çün ol dem
Şehit olmuş o gün on dokuz âdem..."

Şehit Deli Mehmed'i de şöyle bulmuşlar:

"Varıcak başını bulduk yanında
Kesilmiş şöyle yatur koltuğunda!.."

Şehitleri defnederler... Fakat kadı efendi, Deli Mehmed'in mezarı başından çekilip gidemez... Tek başına o mezar başında kalır... Bir özge temaşa da orada olur... Şehidin kabri bir nur külçesi halinde açılır... Melekler gelir ve Deli Mehmed'i kucaklayıp öperler:

"Ki gördüm kabr içinde hûb ü mahbub
Misali hur-i cennet belki mergub

Gelüp öptü ve koçtu ol civanı
Görüp aynülyakin bu benden anı

Mekabir şöyle ruşen oldu ol dem
Münevver oldu nurundan bu âlem..."

Kale kapısı kapanmak üzeredir... Kadı efendiyi çağırırlar... Efendi kendinden geçmiş, gözüne görünen âlemin vecdi içindedir...

"Geçüp kendimden olmamışım agâh
Beni benlikten almış ol yüzü mah!..

Gelür yoldaşlarım bazısı dir:
Kaparlar kapuyu, gel, içeri gir!..

O dem girdim hisara sanki serhuş...
..."

Kadı efendi hisarda yerine giderken, yolu Deli Hüsrev Bey'in menzili önünden geçer... Ne görsün ki... Deli Hüsrev Bey atını tımar etmekle meşgul... Ve pürneşe türkü söylemektedir!.. Deli Mehmed gibi bir nevcivanın şehit olmasından mütevellit bir teessürü yoktur... Efendi buna çok üzülür:

"Giderken kala içre ben kemine
Yolum uğradı Hüsrev menziline

Şehit olana kim ağlar, kim inler
Ol atın kaşıyıp türkücük ırlar..."

Ve dayanamaz, seslenir, Hüsrev Bey, "Lebbeyk sultanım!.." der... Fakat bir özge temaşa da orada olur. Kadı efendi söze başlamadan Deli Hüsrev Bey dile gelir:

"...
Dedi: Gördün mü zevkin ol civanın?!..

Dedim: Gördüm hakikat ol civanı
Buradan siz de gördünüz mü anı?!..

Bunların böyle hali dedi çoktur
Bilürsün gözlüye hod gizli yoktur!..

İkimiz görmeye budur işaret
Şahadet müjdesidir ki beşaret!.."

Mehmed (Fatih Sultan)

İstanbul fatihi, büyük şehrin fethiyle bir cihan imparatorluğunun temelini kuran ve cihan tarihinin akışını değiştiren büyük Türk padişahı ve serdarı Sultan Mehmed 1432 yılı Martının 29-30'uncu gecesi bir pazar gününün seher vaktinde Edirne'de doğdu.

Babası uyanıkmış, Kuran okuyormuş, Sure-i Muhammed'i bitirmek, Sure-i Feth'e başlamak üzereymiş, bir oğlu dünyaya geldiği müjdesini vermişler, o zaman henüz 27 yaşında bulunan Sultan II. Murad'ın gözleri sevinç yaşlarıyla dolmuş ve,

"Ravza-i Murad'da bir gül-i Muhammedi açtı!.." demiş.

Sultan Mehmed'in doğumundan evvel birtakım semavi hadiseler olmuş, bunlar o zaman, istikbalde fevkalade hadiselerin kahramanı olacak bir insanın doğacağına alamet sayılmış:

Güneş tutulmuş, fecr-i şimaliler görünmüş. Başı gök kubbesinde, kuyruğu doğu ufkunun üstünde murassa bir sorguç halinde muhteşem bir kuyrukluyıldız doğmuş... Ve bir hafta semayı tezyin eylemiş... O yıl ve ertesi yıl doğan çocukların çoğu erkekmiş, koyunlar, keçiler ikiz yavrulamışlar, tarlalarda başaklar dolgun olmuş, bahçelerde ağaçlar nahıl gibi meyveyle donanmış...

Sultan II. Murad 1444 yılında Macarlarla on sene sulh için Szegedin Muahedesi'ni imzaladıktan sonra, Osmanlı tahtını henüz 12 yaşında bulunan oğlu Mehmed'e bırakmış ve "Sağlığında oğlumun padişahlığını göreyim!" demişti.

12 yaşındaki bir çocuğun şahsiyeti hakkında hiçbir şey söylenemez, vücut yapısı ve yüzünün çizgileri dahi değişme çağındadır. Çocuk tahta oturtulmak üzere Manisa'dan çağrıldığı zaman, "Şehzadenin aklı fikri zevk u sefada ve sayd ü şikârda imiş... Hocası Molla Gürani, sopayla ve gücüyle okuturmuş. Uslu sözü dinlemezmiş" diyenler oldu. Şehzadeye güvenenler de vardı: "O haller küçücükkendi, geldi geçti... Arapça, Farsça ve hatta Frenkçe ve Yunani tekellüm eyler ve gece ile gündüz ilimle meşgul olur..." deniliyordu.

Bu saltanat tebeddülünden istifade etmek isteyen Macarlar Szegedin Muahedesi'ni bozup tekrar saldırdılar. Sultan II. Murad tekrar tahta davet edildi, Haçlılara karşı Varna'da parlak bir zafer kazandı. Padişahlık tadı damağında kalan genç şehzade Manisa yolunu tuttu.

Sultan Mehmed, padişahlık için yedi yıl daha bekledi. Babası 1451'de öldü. Ölümünden az evvel kazandığı İkinci Kosova zaferiyle oğluna pek sağlam bir taht bırakıyordu. Sultan Mehmed de 19 yaşına basmıştı. Tahta çıkar çıkmaz, ilk ve tek işi İstanbul muhasarasına hazırlanmak oldu. Sağlam ve mükemmel bir tahsil ve terbiyeyle yetiştirilmişti. Cihanı kavrayan ve uzağı gören cevval bir zekâya sahipti. Zamanına göre, eski ve yeni ilimlere tam bir vukufu onu harikuladeliğe doğru götürmüştü. İhmal nedir bilmez, maksatlarına dosdoğru koşardı. Hükümdar olduğunun tezine, huzuruna çıkan bir Bizans elçisine, "Kudretimin başarmaya yettiği şeyler sizin muhayyilenizin hudutları ötesindedir!.." diyen Sultan Mehmed, muhakkak ki, asrının en büyük hükümdarıdır.

Hükümdarlığı 1481 yılına kadar otuz sene sürdü, bu otuz yıl Anadolu'da Akdeniz'de ve Rumeli'de bir imparatorluğun kurulması için yapılması gereken muharebelerle doludur. Büyük serdar, aynı zamanda büyük bir ilim ve sanat hamisi oldu ve taht şehri İstanbul, İslam âleminin en muazzam bir fikir merkezi oldu. Samimi bir dindar, fakat Venedikli ressam Bellini'ye portresini yaptıracak kadar hür bir vicdana sahipti. Fatih Sultan Mehmed'in, Sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın telkinleriyle büyük oğlu ve veliahdı Şehza-

de Bayezid'in saltanat hakkını iptal ederek, küçük oğlu Cem'i veliaht ilan edeceği sezildi ve Fatih Bayezid'e sadık bir hizip tarafından çok ustaca hazırlanmış bir suikasta kurban oldu, hedefi meçhul kalmış son seferine çıktığı zaman, Gebze civarında Sultan Çayırı'nda kurulan otağında zehirlenerek öldürüldü.

Sadrazam Mehmed Paşa, Fatih'in ölümünü gizlemiş, bir gizli ulakla Karaman'da bulunan Sultan Cem'i İstanbul'a çağırmıştı, fakat bu mektup ve ulak Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşa'nın eline düşerek yok edilmişlerdi. İstanbul muhafızı bulunan Şehzade Bayezid taraftarı İshak Paşa da Keklik Mustafa isminde bir taht davetçisini Amasya'ya yollamıştı. Bu adam zamanında, veliaht şehzadeye kavuşmuştu.

Mehmed Paşa, büyük padişahın naaşını araba içinde gizlice İstanbul'a getirirken, orduya yaptığı tebliğde, askerin ordugâhtan ayrılmasını şiddetle menetmiş ve biraz rahatsız olan Sultan Mehmed'in İstanbul'a kadar dönüp geleceğini bildirmişti. Fakat ölüm haberi derhal şüyu bulmuştu. Bunu İstanbul'da bir askeri ihtilal takip etmiş, Sadrazam Mehmed Paşa yeniçeriler tarafından parçalanmıştı. İhtilale evvela seyirci kalan Payitaht Muhafızı İshak Paşa, sadrazamın ölümünden sonra duruma derhal hâkim olmuştu.

O devirde yaşamış olan müverrih Âşıkpaşazade Ahmed Âşıkî, suikastı pek açık yazıyor: "Padişahın ayağında zahmet vardı. Tabipler ittifak ettiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyade oldu, şarab-ı farig verdiler, Allah rahmetine vardı!" Bunu bir manzumeyle de tekrarlıyor:

Tabipler şerbeti kim verdi hana
O han içti şerbeti kana kana

Ciğerin doğradı o şerbet hanın
Hemin dem zari itti yana yana

Didi: Niçün bana kıydı tabipler
Boyadılar ciğeri, canı kana...

Bu otuz yıl içinde memleketlerine, ikisi imparatorluk olmak üzere, büyüklü küçüklü on yedi devlet ilhak etmiş, iki yüzden fazla şehir fethetmişti.

Bu fütuhat silsilesinin kronolojisi şudur:

1453 Silivri, İmroz, Limni Adası ve Taşoz Adası'nın fethi.

1456 Enez Ceneviz Dükalığı'nın ilhakı.

1458 Mora seferi ve Atina İtalyan Dükalığı'nın ilhakı, Sırbistan fütuhatı.

1459 Belgrad müstesna, Sırbistan'ın bir vilayet halinde ilhakı.

1461 Mora'nın ilhakı, Amasra'nın, Giresun'un, Samsun'un fethi, Trabzon'un fethi ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kaldırılması.

1462 Sinop'un fethi ve Candaroğlu Beyliği'nin ilhakı, Eflak Prensliği'nin himaye altına alınması, Midilli Adası'nın fethi.

1463 Bosna'nın fethi, Hersek'in tabiiyet altına alınması.

1466 Konya'nın zaptı ve Karaman Beyliği'nin ilhakı.

1469 Eğriboz Adası'nın fethi. Ermenek, Aksaray ve İçel'in fethi.

1471 Alanya'nın fethi.

1473 Otlukbeli Muharebesi'yle Akkoyunlu Devleti'nin kaldırılması.

1475 Kırım'da Kefe Kalesi'nin Cenevizlilerden alınması ve Kırım Hanlığı'nın Türkiye himayesi altına girmesi, Azak Kalesi'nin fethi.

1477 Arnavutluk'ta Kroya'nın (Akçahisar) fethiyle bu ülkenin kati ve tamamen ilhakı.

1479 İşkodra'nın fethi. Anapa'nın fethi. Adriyatik'te Ayamavra ve Kefalonya adalarının fethi.

1480 Hersek Dükalığı'nın ilhakı. Gedik Ahmed Paşa kılıcıyla Cenubi İtalya'da Otranto'nun fethi.

İstanbul'da kendi adına nispetle yaptırdığı medreselerle, Fatih Sultan Mehmed, bugün İstanbul Üniversitesi'nin de kurucusu sayılır. "Avnî" takma adıyla küçük bir divan teşkil eden şiirleri vardır. Asrının büyük bir şairi değildi, fakat samimi, içli terennümleri vardır.

İslam şeriatının azami iznini kullanmıştı, dört nikâhlı zevcesi vardı: Sitti Şah Hatun, Gülbahar Hatun, Gülşah Hatun ve Gülçiçek Hatun... Bayezid Gülbahar'ın ve Cem de Gülçiçek'in oğullarıydı.

Fatih Sultan Mehmed'in türbesinin altında bir mahzen bulunduğu ve tahnit edilmiş naaşının veya mumyasının burada bozulmamış bir halde durduğu hakkında bir rivayet vardır.

Mehmed (Gemici Kara)

Girit Cengi'nin son yıllarındaydı, on iki Türk gemisi, Kandiye önündeki Türk ordusuna cephane ve erzak getiriyordu. Venedikliler bunu haber aldılar. Bir akşam Türk gemileri sahil toplarının himayesi altına girip demirlemek üzereyken, iki misline yakın bir kuvvetle yollarını kestiler. Müthiş bir deniz cengi oldu, öyle ki, biraz sonra da gece basınca, gemiler birbirine girdiler, on iki Türk gemisi bütün gece kahramanca dövüştükten ve içindeki gemiciler şehit olduktan sonra battılar. Birkaç tanesi de düşman tarafından zaptedildi. Denize atılan pek az Türk gemicisi de yüzerek karaya çıkabildi. Türk gemilerinin içinde en güzeli, en büyüğü ve en yenisi İnebahtılı Durak Bey'in gemisiydi. Durak Bey kahramanca dövüşmüş ve hemen bütün gemicileriyle beraber şehit olmuş, gemisi de düşman tarafından zaptedilmişti. Venedikliler bu güzel gemiyi, Kandiye karşısında bulunan Standiya Adası'na çektiler. Ertesi gün bayraklarla donattılar. Birçok kumandanlar, zabitler ve askerler gemiye doldu. Bu güzel ve büyük gemiyi hayranlıkla ve zafer sevinciyle gezip tetkik ediyorlardı ki, geminin içinde bir ses yükseldi, bunu çığlıklar ve müthiş bir panik takip etti: "Geminin cephane ambarında bir Türk var!" Fakat çok geç kalmışlardı. Bu sesin yükselmesiyle beraber korkunç bir gürültüyle koca gemi zangır zangır titreyerek paramparça oldu. Ve bir anda gökyüzüne, içindeki yüzlerce Venedikli'yle beraber bir ateş külçesi halinde fırladı... Kendisiyle ve yüzlerce düşman kumandan ve zabitiyle beraber gemiyi uçuran, Kara Mehmed adında 19 yaşlarında genç bir Türk tayfasıydı. Cenkte kahramanca dövüşmüştü. Kumandanının ve arkadaşlarının birer birer şehit olduğunu görmüştü. Gemi kurtarılamayacaktı. Yanındaki arkadaşı denize atlarken, "Ben gemide kalıyorum... Bu gemiyi düşmana vermem!" demişti. Yiğit Kara Mehmed, düşman askerleri gemiye çıkarken karanlıktan ve kargaşalıktan istifade etmiş, geminin cephane ambarına gizlenmişti. Geminin hayatı artık elinde demekti. Fakat Durak Reis'in de intikamını almak lazımdı. Kara Mehmed, yaralı, aç ve susuz on iki saat beklemiş, gemiye Venedikliler iyice dolduktan sonra barut fıçılarından birine çakmağıyla ateş vermişti.

Mehmed Bey (Zehrimar)

16. asrın namlı Türk denizcilerindendir. Süleyman Reis'ten sonra Tuna donanmasının başbuğu olmuştur. Mehmed Bey'e zamanında "Tuna Barbarosu" denilmişti. Mesleğindeki bilgisi ölçüsünde gözü pek bir cengâverdi. Tuna yalısı kalelerinin fethinde, Budin ve Peşte muhasarasında büyük yararlıkları görülmüştü. Estergon Kalesi'nin muhasarasında ise dillere destan olacak kahramanlıkla dövüşmüştü. Bir büyük amiral iken, nehre hâkim olduktan sonra gemilerdeki cengâverleri karaya çıkarmış, onların başında, açılan gediklere basit bir nefer gibi atılmıştı.

Mehmed Çocuk (Budinli)

Ordumuzun 1683'te Viyana'yı ikinci defa olarak muhasarası sırasında uğradığı büyük ve acı bozgun devri içinde erzak, cephane ve can imdadı alamayan Türk kumandan ve askerleri, Macaristan'da yüz elli yıldan beri sahip olduğumuz kaleleri ve şehirleri kanlarının son damlasını akıtıncaya kadar müdafaa etmişlerdi. Türk ordusu, Macaristan'ı bir tek meydan muharebesiyle almıştı. Almanya imparatorunun ordusu ise, Viyana bozgunundan tam on iki yıl sonra Budin Kalesi önüne geldi ve eski Macar Krallığı'nın başşehrini muhasara etti.

Budin'in son kahraman müdafileri arasında 13-14 yaşlarında bir de çocuk vardı. Adı Mehmed olan bu çocuğun sonsuz cesaretini ve büyük hizmetlerini, o devirde yaşamış müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa şöylece anlatıyor:

Bu ateş gibi çocuk, geceleri kendisini iple bağlatarak kale bedeninden aşağıya sarkıttırırdı, düşmanın ileri hatlarına sokulur, her seferinde bir tüfek, bir boru, trampet yahut bir sancak almış olarak dönerdi.

Düşmanın, Türk askerleri tarafından çarkıfelek adı verilmiş yeni bir muhasara aletleri vardı, hemen kale hendeği önüne kurdukları bu aletlerle Budin Kalesi'ne amansız bir şekilde kumbara yağdırıyorlardı. Bir gün Budin yeniçeri ağası, "Düşmanın çarkıfeleklerini ortadan kaldıracak olana büyük bir nakdi mükâfat verilecek!" di-

ye askerler arasına tellallar çıkardı. Yeniçeri ağasına, "Bu işi ben yaparım!" diye tek müracaat eden Mehmed Çocuk oldu. "Bana yardım edilsin... Dediklerim yapılsın... Çarkıfelekleri kaldırırım!" dedi. Yeniçeri ağası çocuğun cesaretini ve zekâsını bildiği için teklifi tereddütsüz kabul etti.

Bir gece, kale duvarından aşağıya on kangal kadar halat sarkıttılar. Mehmed Çocuk kendisini de belinden iple bağlatarak kale duvarından aşağıya indi. Başta Budin paşası olmak üzere kaledeki bütün kumandanlar, zabitler ve asker, gecenin zifiri karanlığı içinde muhakkak ki çok tehlikeli bir maceraya atılan kahraman çocuğun muvaffakiyeti için dua ediyordu. Karanlığa saplanan binlerce göz hiçbir şey görmüyordu, binlerce yürek heyecanla çarpıyordu. Yalnız, arada bir sarkıtılan halatların aşağıdan çekildiğini görüyorlardı. Mehmed Çocuk, gecenin derin sessizliği ve zifiri karanlığı içinde bir şeyler yapıyordu.

Evet, çocuk bir şeyler yapıyordu... Yerde bir kertenkele sessizliğiyle sürünerek çarkıfeleklere yaklaşmış, halatları bu kocaman cenk aletlerinin ana direklerine bağlamış, sonra işaret vererek kendisini kaleye çektirmişti. Bundan sonrası kaledeki Türk askerlerinin bazu kuvvetine kalıyordu. Halatların öbür uçları kalede büyük bocurgatlara bağlanmıştı. Askerler "Ya Allah!" diye bocurgatların kollarına yapışarak çevirmeye başlayınca, aşağıdaki çarkıfelekler, zifiri karanlıkta müthiş gürültülerle yerlerinden oynamış ve kaleye doğru havada yükselmeye başlamıştı. Bu gürültüyle uyanan düşman neye uğradığını anlayamamış ve çarkıfelekleri de yerinde bulamamıştı!..

Küçük Mehmed, bu sevimli, güzel, cesur çocuk, artık, Budin müdafilerinin gözbebeği olmuştu.

Budin muhasarası iki safha halinde iki yıldan fazla sürdü. Bozgun bütün dehşetiyle devam ediyordu. Düşman nihayet Budin'i aldı. Kalenin son müdafii, ihtiyar bir kumandan, uzun beyaz sakalı ve nurlu yüzüyle kahraman Abdi Paşa olmuştu. Düşmanın başkumandanı kaleye girdiği zaman Abdi Paşa da şehitler arasında yatıyordu. Bu kahramanlık menkıbesini şöyle bağlayabiliriz:

İhtiyar paşanın yanında bir de çocuk uzanmıştı. Bu küçük şehit de çarkıfelek kahramanı Mehmed'di.

Mehmed Çocuk (Gaziantepli)

1920 yılında, Milli Mücadele'nin başlangıcında Gaziantep'in Hızırçavuş Mahallesi'nden 10 yaşında Mehmed Çocuk, çete reisi Arslan Bey'in fedaileri arasında bir küçük kahraman hatırası bırakmıştır. Falih Rıfkı Atay 1917-1933 arasındaki yazılarını ihtiva eden *Eski Saat* ismindeki eserinde "Bir Köylü Destanı" yazısını bu çocuğun şanında kaleme almıştır.

Arslan Bey'in bir mektubunu Salahattin Adil Bey'e (sonra Mustafa Kemal'in silah arkadaşı Salahattin Adil Paşa) götürürken Fransızların eline düşen, yanındaki mektubu yok eden, çocuğu söyletmek isteyen Fransızlardan türlü eza, cefa ve tehdit gördüğü halde merdane mukavemet gösteren bu yavrucak nihayet serbest bırakılmış, fakat Antep'e dönerken Senegalli askerlerin pususuna düşerek sol ayağının topuğundan yaralanmış, ihmal edilen yarası kangren olmuş ve kahraman çocuğun bu ayağını dizkapağının az altından kesmişlerdir. Macerasını çocuğun kendi ağzından nakleden "Bir Köylü Destanı" şu satırlarla bağlanmıştır:

"On yaşında gazi ve kahraman Mehmed'in hikâyesi burada biter. Mehmed bu macerayı anlattığı vakit henüz Antep harpte idi. Mehmed, kesik bacağı ile, sonuna kadar yine siperde vuruştu. Filintasını usta bir asker gibi atıyordu. Mehmed bugün hayatta ve Antep'tedir..."

Mehmed Efe (Demirci)

İstiklal Savaşı'nın başlarında çok büyük yararlıklar göstermiş bir efedir. 1885'te Nazilli'nin Piribeyli köyünde doğmuştur. Birinci Cihan Harbi'nde askerliğini yaparken bir Ermeni zabitten yediği bir tokat üzerine dağa çıkmış, şekavette dolaşırken vatanın namertçe istilaya uğradığını görerek çetesinin kuvvetini Milli Mücadele emrine arz etmiştir. İki yüz adamıyla Umurlu ile Aydın arasındaki hattı müdafaa eden Yüzbaşı Nuri Bey kuvvetlerine iltihak etmiştir. Kendisine "Aydın Cephesi Kuvayı Milliye kumandanı" unvanı verilmiştir. Birtakım vatan hainlerinin Konya, Bolu, Düzce ve Balıkesir'de çıkardıkları isyanların bastırılmasında mühim bir rol oynamış, 1920'de çetelerin kaldırılarak memleket müdafaasının tamamen Türk ordusuna verilmesi

üzerine Demirci Mehmed Efe, her türlü hırstan uzak, köyüne çekilmiş, ömrünün son yıllarını şerefli bir vatandaş olarak geçirmiştir.

Mehmed Paşa (Ateş)

19. asrın kahraman denizcilerindendir. Trabzonlu bir gemicinin oğlu olup baba mesleğine çocukluk çağında atılmış, cesareti ve tez canlılığıyla "Ateş" lakabını almıştır.

Kırım Harbi'ne Mahmudiye zırhlısı süvarisi olarak iştirak etmiş, Kerç istihkâmlarını susturarak gemisiyle Azak Denizi'ne girmesi, müttefik İngiliz donanması amirallerini hayretler içinde bırakmış, bu geçişi, efradın talimi ve süvarinin cesareti bakımından bir harika olarak vasıflandırmışlardır.

1866 yılında vezir rütbesiyle kaptanpaşalığa tayin edilen Ateş Mehmed Paşa, Türk donanmasını ve tersanesini Avrupa'nın birinci sınıf donanması ve en mükemmel tersanesi seviyesine çıkarmıştı. 1899 yılında öldü, kabri Tophane'de Kılıçalipaşa Türbesi yanındadır.

Mehmed Paşa (Bıyıklı)

Kahraman vezirlerimizdendir. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinde büyük hissesi vardır. Bu meydan muharebesinden sonra hemen bütün şark vilayetlerimiz onun kılıcıyla fethedilmiştir. 1521 yılında ölmüştür.

Mehmed Paşa (Bosnalı Lala)

17. asrın kahraman vezirlerindendir. Tarihimizde mert, malumatlı bir asker ve devlet adamı olarak temayüz etmiştir. Macaristan'da Estergon Kalesi'nin ikinci fatihi olarak meşhurdur, 1604'te sadrazam olmuş ve 1606'da bu makamda ölmüştür.

Mehmed Paşa (Elmas)

17. asır sadrazamlarından ve kahraman Türk vezirlerindendir. 1662'de doğmuş ve henüz 32 yaşındayken sadrazam olmuştur. İkinci Viyana Muhasarası bozgunundan sonra başlayan felaketli devir

içinde bir meydan muharebesinde askeri teşvik için en ön saflara atılmış ve alnından kurşunla vurularak şehit olmuştur (1697).

Mehmed Paşa (Kara)

17. asrın ikinci yarısında kahraman vezirlerdendir. 1683 Viyana bozgunundan sonra düşman tarafından Budin'in ilk muhasarasında Budin müdafii olarak bulunmuş ve kahramanlık kılıcını arşa asmıştı. Devrin müverrihi Silahtar Mehmed Ağa bu parlak müdafaayı şu satırlarla tasvir ediyor:

"Bu kale, binasından beri bu mertebe ateş görmemiştir. Kırktan fazla balyemez topuna ve yirmi sekiz havan topuna bir fitilden ateş verirlerdi. Bir seferde her tanesi yirmi dörder okkalık gülleler uçardı. Açılan gedikler sabaha kadar tamir olunurdu... Her tanesi yüz seksen-üç yüz okkalık kumbaralar atarlardı, rast geldiği binaları temelinden kaldırır, hak ile yeksan eder, içinde bulunan insanları havaya uçurup yere cansız inerlerdi. Ama kâr-ı fasitleri encamında kendi başlarına oldu. Budin gazileri ve Budin'in kemankeşlikte binazir adamları kanıkmış kurt gibi esna-yı mukatelede Rüstemane ve kahramanane naralar urup düşmandan intikam alırdı. Öyle cenkler olurdu ki gökte melekler tahsin ederdi, serhat gazilerinin bu mertebede cengi bir tarihte görülmemiştir."

Budin müdafileri bu yüz on bir gün içinde sekiz büyük huruç hareketinde bulunmuş ve hepsinde de düşmana çok ağır kayıplar verdirtmişti.

Kara Mehmed Paşa koca bir vezir iken Dalkılıç Veli Bey'in kumandasındaki huruç hareketine basit bir serdengeçti gibi iştirak etmiş, kendi eliyle on beş düşman askeri öldürmüştü. Bir gün alnından bir kumbara parçasıyla yaralandı, yaralı olduğu halde müdafaa hatlarındaki askerin başından ayrılmadı, iki üç gün sonra bir kumbara da yanında patladı ve belden aşağısını alıp götürdü. O halde bile metanetini bozmadı. "Asker görmesin!.." deyip üzerine bir örtü attırdı ve kendi yerine kumandan tayin ettiği Şeytan İbrahim Paşa ile sair ümerayı çağırtıp vasiyette bulundu ve ruh teslim etti.

Mehmed Paşa (Yahyalı)

16. asır başlarında yaşamış kahraman kumandanlarımızdandır. II. Bayezid'in sadrazamlarından Yahya Paşa'nın oğludur. Büyük kardeşi meşhur akıncılardan Küçük Bali Bey'in yanında çocukken harplere girmiş, Mohaç Meydan Muharebesi'nde bulunmuş ve pek genç yaşında Semendire sancakbeyi olmuştu. Avusturya hududunda gece ve gündüz yıllarca süren gazaları destanlar halinde anlatılan bu cengâver, bir seferinde 2.000 kadar akıncıyla 24.000 kişilik bir düşman ordusunu pusuya düşürüp imha etmişti. Pojga Kalesi, Vişgrad, Novigrad, Hatvan kaleleri ve sayısız hudut palangaları onun kılıcıyla fethedilmişti. II. Bayezid zamanında Mora'da Venediklilerden zaptedilmiş olan Koron Kalesi bir ara yine Venedikli eline düşmüş ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından bu kalenin istirdadına Mehmed Paşa memur edilmişti, kısa bir muhasaradan sonra Koron'un da ikinci fatihi olmuştu. Ölüm tarihi tespit edilememiştir.

Mihal Gazi

Osman Gazi'nin en yakın silah arkadaşlarından; tarihimizde "Köse Mihal" diye meşhurdur. Mihalzadeler diye anılan oğulları ve torunları da Rumeli fütuhatında çok parlak hatıralar bırakmışlardır. Mihal Gazi, Harmankayası tekfuruydu; İslamiyet'i kabul etti, diğer tekfurlar arasındaki siyasi nüfuzunu ve kılıcını Osman Gazi'nin hizmetinde kullandı. Uzun bir muhasaradan sonra Bursa'nın teslimin-de de şartları o tespit ve tanzim etmişti. Bursa'nın zaptından az sonra vefat etti.

Murad (Sultan I.)

Kahraman hükümdarlarımızdan, Orhan Gazi ile Nilüfer Hatun'un oğlu, 1326'da doğdu, 1360'ta padişah oldu, 1389'da Kosova Sahrası'nda kazandığı parlak zafer gününde müntakim bir Sırplı tarafından şehit edildi. Bursa'da Çekirge'de camiinin yanındaki türbesinde yatar. Yirmi dokuz sene sürmüş olan padişahlığı, dedesi tarafından kurulan devletin kudretini artırma yolunda hummalı bir fa-

aliyet içinde geçti, mert ruhlu, âlicenap bir şövalye hükümdar oldu. Onun devrindedir ki Anadolu'da eski Selçuk İmparatorluğu derebeylerinden Kütahya, Saruhan, Aydın ve Muğla hanedanlarının toprakları Osmanlı ülkesine katılmış, Rumeli'de Bulgaristan baştan başa fetholunarak hudut Tuna Irmağı'na dayanmış, Makedonya alınmıştır. Sultan Murad'ın devlete çok büyük hizmetlerinden biri de, Kadıasker Çandarlı Kara Halil, Molla Rüstem ve Gazi Evrenos Bey gibi çok değerli müşavirleriyle beraber "Yeniçeri" adıyla devletin daimi asker ocağını kurmak olmuştur. Hatırası, her Türk'ün kalbinde asırlardan beri kutsi bir hale içinde yaşayan simalardandır.

Büyük hükümdarın şahadetine tekaddüm eden geceyi müverrihler şöylece naklederler:

İki ordu birbirini gördükten sonra ortalık kararmış... Kosova Sahrası'nı bir zulmet kaplamıştı. Müttefikler ordugâhında bir harp meclisi toplandı, ortaya atılan ilk söz şu oldu:

"Türk askeri cebri bir yürüyüşle gelmiştir... Yorgundur... Derhal hücum edelim!.."

Bir Sırp kumandanı,

"Hatta sabahı beklemeyelim... Olabilir ki Türkler bizim kuvvetimizi gördükten sonra gece firar ederler!.." dedi.

Bu teklif kabul edildi, fakat Kral Lazar,

"Bizim hücuma hazırlanmamız ancak gece tamamlanabilir... Hücum şafakla beraber başlar!.." dedi.

Aynı gece Sultan Murad da bir harp meclisi toplamıştı. Padişahın küçük oğlu Şehzade Bayezid, istikbalin Yıldırım Sultan Bayezid'i bu harp meclisinde çok heyecanlı konuştu, eğer varsa, bütün tereddütleri silip attı:

"Biz bir fikrin mücahitleriyiz... Anadolu'nun geniş sahralarını ve müstahkem kalelerini bayrağımızın altında toplarken silah arkadaşım askerlerimiz cenkten cenge girdikçe kılağılandı, yorulmadı... Zafer ve selametimiz celadet ve cesaretimizdedir..."

Evrenos Bey de,

"Sırp iyi askerdir. Fakat kafası bir noktaya saplanır, onun aksiyle karşılaşırsa şaşırır ve bir daha kendini toplayamaz... Buraya zafere inanarak geldiler... Bir durakladılar ve azıcık da sarsıldılar mı, karşımızda müthiş bir bozguna uğrayacaklardır!.." dedi.

Sultan Murad,

"Muharebe zamanı için fikrin nedir?" diye sordu.

Evrenos Bey,

"Bizim için 'yorgundur' diyecekler... Biz şafakla beraber hücuma geçmeliyiz... Muharebe meydanında dikkat edeceğimiz tek nokta merkez kuvvetimizin dağılmamasıdır. Bir kitle halinde düşman ordusunun herhangi bir noktasına yüklenilmesi bize zaferi kazandıracaktır!" dedi.

Gecenin geri kalan saatleri derin bir sessizlik içinde geçti. Sultan Murad, harp meclisi dağıldıktan sonra gözünü yummadı, otağında Hakk'ın huzuruna varıp dua, tövbe ve istiğfarla meşgul oldu.

16. asrın büyük Türk müverrihi Hoca Sadeddin Efendi, padişahın ağzından bir münacat kaleme almıştır ki tarih-i edebiyatımıza "Sultan Murad'ın Kosova Sahrasında Duası" adıyla mal olmuştur:

Âb-ı rûy-i Habib-i Ekrem içün
Kerbela'da dökülen dem içün

Şeb-i firkatte ağlayan göz içün
Reh-i aşkında sürünen yüz içün

Ehl-i derdin dil-i hazini içün
Cana tesir iden enini içün

Eyle ya Rab lütfunu hemrah!..
...

Bakma ya Rab bizim günahımıza
Nazar it can ü dilden ahımıza

İtme ya Rab mücahidini telef
Tir-i adâya bizi kılma hedef!..

Bunca yıl say ü içtihadımızı
Gazavat içre yahşi adımızı

İtme ya Rab kahrın ile tebah
Yüzümü halk içinde itme siyah!..

Rah-i din içre ben feda olayım!..
...

Miladın 1389 yılı Ağustosunun dokuzuncu pazartesi günü Kosova Sahrası'nda Türklerin parlak zaferi için yalnız beş saat kâfi gelmişti.

Murad Hüdavendigâr zaferden sonra cenk meydanını dolaşırken Miloş Kapiloviç isminde bir Sırp tarafından hançerle, bir rivayete göre de mızrakla vurularak şehit edildi. Cenk meydanında merdane dövüşü kaybettikten sonra bir faniyi hançerle yere serene "fedai" sıfatı yakışmaz, "müntakim" demelidir. Kapiloviç için "Yaralılar arasından kalkıp gelmiştir, yahut kendi saflarından ayrılıp Türklere doğru at sürüp gelmiştir ve kendisine sözde elçi sıfatı vermiştir" derler.

Sahneyi eski müverrihlerin diliyle nakledelim:

"Şapkasın eline almış, atını ardından sürüyüp Murad Han'a doğru yürüdü... Gaziler karşıladı.

'Gidin... Ben el öpmeye geldim... Ve hem beşaretim var... Lasoğlu'nu (Kral Lazar'ı) tuttular... İşte getirirler!..' dedi.

Gaziler Lasoğlu'nu getirdiklerini gördüler, tutmaktan farig oldular. Hemankim hanın yanına erdi, gönderini çevirdi, Murad Han'a sançtı."

Vurulan padişah hemen bir çadıra götürülmüş, kaçmak isteyen Kapiloviç paramparça edilmişti. Müverrihlerimiz bu adam için "Dev cüsseliydi, kat kat zırhı vardı, atına ulaşabilmek için iki defa sıçradı, fakat kurtulamadı" der. Kosova Sahrası'nda Kapiloviç'in padişahı vurduğu yere ve kaçmak için sıçradığı iki noktaya birer ibret taşı dikildi. Bilahare muzaffer padişahın hatırasını taziz ve tebcil için Kosova Sahrası'nda bir de sembolik türbe-meşhet yapıldı. Sultan Murad'ın tahnit olunan naaşı Bursa'da camiinin yanındaki türbesine götürüldü. Şahadetinde 63 yaşındaydı.

Murad (Yeniçeri)

İstanbul muhasarası cenginin kahramanlarından ve şehitlerindendir. Müverrihler bu askeri "dev cüsseli bir muharip" diye tarif ediyorlar. Muhasaranın otuz bir-otuz ikinci günlerini bağlayan gecede sabaha karşı yapılmış olan ilk büyük hücumda ikinci hücum koluna kumanda etmiş Sancaktar Ömer Bey gibi, geri dönmemişti. Şahadetini şöyle anlatırlar:

"İstanbul müdafaasının en büyük siması olan Cenevizli şövalye Giovanni Giustiniani gayet iri yapılı bir muharipti, gömgök zırha bürünmüştü, o gece 30.000 kişiyle hücum eden Türklere karşı en ön safta yer almıştı, birden karşısına Yeniçeri Murad çıkmış ve Giustiniani bu dev adamın karşısında ufalıvermişti. Şövalyenin çift pençeyle havale ettiği ağır kılıcı Murad'ın kalkanını sıyırarak boşa gitmişti, bunun üzerine Murad palasını bütün dehşetiyle hasmına inmek üzere havaya kaldırmış, fakat sendeleyerek yere yıkılmıştı, adı tarihin meçhulü kalmış bir Bizanslı, bir balta darbesiyle Murad'ın sağ bacağını uçurmuş, cengâveri yere yıkmıştı, yerde, beş altı düşmanı ağır yaraladıktan sonra şehit edildi."

Murad Bey (Gazi)

16. asrın birinci yarısında namlı cengâverlerdendir, akıncı beylerinin en meşhurlarından Gazi Hüsrev Bey'in has evlat sevgisiyle yetiştirmesidir.

Hüsrev Bey'in, emrine verdiği beş yüz askerle Bosna sınırında bir palanga zaptettiği zaman 16 yaşında imiş. Bütün ömrü Bosna ve Macaristan sınırlarında, sancakbeyliklerinde geçmiştir. Kanuni Süleyman'ın ilk Macaristan seferlerinin hepsine iştirak etmiştir.

Murad Reis (Akıncı)

17. asrın yarısında yaşamış Cezayirli bir Türk deniz akıncısıdır. Akıncı Murad Reis, ilk Atlas Okyanusu seferine 1616 yılında iki filoyla çıktı. Kendisi birinci filoyla Cenubi Amerika müstemlekele-

rinden İspanya'ya gelmekte olduğunu öğrendiği on kadar büyük İspanyol gemisinin yolunu kesmeye gitti. İkinci filoyu boğazın içinde karakol bıraktı.

Hamulesi altın, gümüş ve paha biçilmez mücevherlerden mürekkep olan İspanyol gemileri akıncı korsanların eline geçti. Gemilerin yolcuları arasında bir de küçük İspanyol prensi vardı, o da esir edildi.

Bu küçük prensin Habsburg hanedanından kimin oğlu olduğu ve adı Türk kaynaklarında yazılı değildir. Bilinen, bu çocuğun Cezayirliler tarafından İstanbul'da Sultan I. Ahmed'e gönderildiği ve Enderun-ı Hümayun oğlanları arasına verildiğidir.

Cezayir rivayetleri, çocuğun babasının bu acıyla bir manastıra kapandığını söyler, Cezayirli Geda Muslu adında bir halk şairi de vakayı bir destan mevzuu yapmıştır:

İspanya Cezayir'e haber göndermiş
Komazım oğlumu alırım demiş
Eğer vermezlerse kıyamete dek
Ben bu dert ile ölürüm demiş

Kailim beş yıla itseler vade
Cümle emlakimi veririm yade
Peşkeş verirlerse Sultan Ahmed'e
Müslüman iderler bilürüm demiş

Bin yesirle yüz bin altın vereyim
Tek heman bir gez yüzün göreyim
Bu kara başıma derman arayım
Ölünce çalışır bulurum demiş

Gör imdi ne demiş Cezayirli de
Virmeziz oğlunu bilmiş ol senin
Biz anı gönderdik Sultan Ahmed'e
Kara haberlerin almış ol senin...

Cezayirli deniz akıncıları, Murad Reis'in başbuğluğunda Atlas Okyanusu seferlerine 1619'da birden hız verdiler. Daima çift fi-

loyla yapılan ve filonun biri engine gidip diğeri Cibralta (Septe) Boğazı'nda karakol kalan bu akınlarda, İspanya ticaret filoları kadar İngiliz denizciliği de ağır darbeler yerdi. 1619-1621 yılları arasında yapılan üç seferde dört yüzden fazla İngiliz gemisi zaptedildi.

İngiltere'nin cenup ve garp sahillerinde birçok kasaba ve şehirler vuruldu.

1625'te Septe Boğazı'ndan çıkan akıncı Murad Reis, İngiltere ile İrlanda arasındaki Bristol Kanalı'nın ağzında, İngiltere'nin Devon Kontluğu'nun karasularında Lundy Adası'nı zaptetti.

Bristol limanı o zaman İngiltere'nin en faal bir ticaret limanı idi. Türklerin Lundy Adası'nı ele geçirmesi bu denizci memleketi heyecan içinde bıraktı, fakat İngiliz donanması Türk deniz akıncılarıyla bir deniz harbini göze alacak kuvveti kendisinde göremedi.

Ada üç sene kadar Türklerin elinde kaldı. Murad Reis bu adayı, dilediği zaman limanından istifade etmek şartıyla İngiliz korsanlarına devretti ve maksadının, İngiltere'yi değil, İngilizler ile Türklerin müşterek hasmı olan İspanya kralını hırpalamak olduğunu bildirdi.

Akıncı Murad Reis 1626'da İngiltere ve İrlanda sahillerinden üç yüz kadar esir aldı, İskoçya sahillerini dolaşarak Şimal Denizi'ne indi, Hollanda ve Danimarka sahillerini vurdu.

Eski Norman gemicilerinin akınlarını hatırlatan bu teşebbüs o memleketler halkını yıllarca korku içinde yaşattı.

Danimarka'dan sonra Norveç fiyortlarına giren bu Türk gemicisi, hareketi akıl ve hayale sığmadığı için, efsanevi bir hatıra bırakmıştı.

Murad Reis'in 1627'deki seferi daha parlak oldu. Yine iskoçya'yı dolaşarak Şimal Denizi'ne çıktı... Yer yer Norveç sahillerini vurdu... İzlanda'ya kadar gitti... Bu adadan sekiz yüz esir aldı, Cezayir'e göndererek sattırdı. İzlandalı bu esirler arasında bulunan Ólafur Egilsson adında Luther mezhebinden bir rahip nasılsa kaçıp kurtulmuş ve memleketine dönünce hatıralarını yazarak neşretmiştir.

1825'te İzlanda'da basılmış olan ve *Litil Saga um herlilaup Tyrkjans a' J'islandi* adını taşıyan eseri bu "Türk zaferleri"nin naçiz muharriri maalesef görememiştir. Bizim tarih kaynaklarımızda bulunmayan menkıbeleri ihtiva ettiği muhakkaktır, Türk Tarih Kurumu'nun dilimize tercüme ettirmesi gereken eserlerdendir.

Cezayir akıncıları arasında Çırpanlı isminde bir halk şairi, akıncı

Murad Reis'i şu mısralarla övüyor:

Gazi Murad Reis'i soranlar
Vardır bahadır yarar delisi
Her kande hu dese gelir yetişir
Vardır bahadır yarar delisi

Gelen Gazi Murad Reis'tir bak
Resulullah sancağını çeker ak
Denizde karada yardımcıdır Hak
Odur Mağrip ulularının velisi

Cezayir'e Hak'tan nazar olmuştur
Her birimiz bir iklimden gelürüz
Savaşırken şehit düşer kimimiz
Al kırmızı kan içinde ölürüz...

Hayatı hakkında adından başka hiçbir şey bilinmeyen Çırpanlı'nın bu destan parçalarından son kıta pek aydın gösteriyor ki, yukarıda da söylediğimiz gibi Cezayir'in deniz akıncıları Anadolu'dan ve Rumeli'den kopup gelmiş ve orada tavattun etmiş, akıncı korsan gemilerinde baş döndüren maceralara atılmış yiğitlerdi.

1628'de akıncı Murad Reis daha azametli bir teşebbüse girişti... Gene iskoçya'yı dolaşarak ve İzlanda sularına çıkarak oradan Amerika istikametini tuttu ve Atlas Okyanusu'nu aşıp Terre-Neuve'de Amerika kıtasını gördü...

Fakat dönüşte müthiş bir fırtınaya tutuldu. Başta kendisi, bütün gemileri ve kahraman gemicileriyle beraber Atlas Okyanusu'nun sularına gömülerek kayboldu.

Cezayir deniz akıncıları bu büyük kahramanın hatırasını asırlar boyunca muhafaza etmişlerdir. Adı meçhul bir halk şairi onun son seferi için şu güzel ilahiyi yazmıştır:

Murad Reis'in gemileri seksen direkli
İçinde tayfalar, ağalar arslan yürekli

Enginlerden bir kuş geldi kondu aman serene
Beş Mısır hazinesi vereyim karayı görene

Murad Reis'in gemileri çamdır dayanmaz
İçinde tayfalar ağlar uyur uyanmaz...

Kahraman Murad Reis'in Atlas Okyanusu'nda kaybolması, Cezayir deniz akıncılarının Septe Boğazı'ndan yeni akınlara çıkmasına set çekmedi ve Atlas Okyanusu'nda karşılarına bir deniz cengi kabul edebilecek bir kuvvet çıkamadı.

Mesela 1630 yılında İngiltere başvekiline gönderilen bir mektupta şöyle deniliyor:

"Mısır hiçbir vakit bugün İngiltere'nin cenup sahillerinde dolaşan Cezayir korsan gemileri kadar tırtılla dolmamıştır..."

1663 yılında Londra'da basılmış bir Türkiye tarihinde de Cezayir deniz akıncıları için şu satırlar yazılıdır:

"Cezayir korsanları tamamen müstakildirler, fakat padişahın emrine itaat ederler.

Padişah bütün dünyaya bu korsanların Türkiye kanunları haricinde bulunduklarını ilan etmiştir, onlara korsan muamelesi yapılabileceğini söylemek istemiştir, fakat ilan, korsanların elde ettikleri ganaimin iade edilmemesi içindir.

Cezayir korsanları Şimali Amerika'da Terre-Neuve'e kadar gittiler. Oradan bir hayli ganaim elde ettiler. Hatta zaptettikleri gemilerden birinde Virginia'ya gitmekte olan gayet güzel bir İngiliz kızını da esir ettiler, Cezayir'e döndükten sonra bu kızı İstanbul'da Sultan IV. Mehmed'e gönderdiler.

Rivayete göre bu kız padişahın sarayında ve padişahın gözdesi imiş.

Cezayir gemicileri umumiyetle gayet nazik insanlardır. Hepsi zeki ve amirlerine son derece mutidir.

Bizim çok kaba ve asi gemicilerimiz gibi dinsiz ve alçak tabiatlı değillerdir..."

Cezayirli deniz akıncıları, Türk ordusu Viyana önünde bozularak

Avrupa sınırlarımızda bir bozgun devri başladığı zamandır ki Atlas Okyanusu'ndan ayak çektiler.

Murad Reis (Koca)

16. asrın ikinci yarısı ile 17. asrın başlarında Cezayirli Türk deniz akıncılarının en namlısı, adı tarihimize altın kalemle yazılmış kahramanlardandır.

Cezayir beylerbeyliğine, paşalığına kadar yükselmiş, üzerine ilave olarak Rodos paşalığı da verilmiş, fakat bu unvanlar sadece resmi evrak üzerinde kalmış, kendisi daima Murad Reis diye anılmıştır.

Murad Reis, 1585'te büyük bir filonun başında Septe Boğazı'ndan çıkarak ve bir sabah gün doğarken Batı Afrika sularında o zamanlar İspanya'ya ait olan Kanarya Takımadaları'ndan Lanzarote Adası'nın önünde görünmüş, şehri hücumla zaptederek valinin ailesi de dahil üç yüz kadar esir almıştı.

Vali, Murad Reis'ten aman dileyerek Türk amiralinin gemisine gelmiş ve esirleri bir fidye-i necatla kurtarmaya muvaffak olmuştu.

Cezayir deniz akıncılarının baş döndüren Atlas Okyanusu seferleri bu tarihten otuz beş yıl kadar sonra 1619'da başladı. Bu muhteşem deniz seferlerinin başbuğu da yine Murad Reis adında kahraman bir amiralimiz oldu.

Kahramanlık kılıcını arşa asan ve adını tarihimize altın harflerle yazmamız gereken bu ikinci Murad Reis'i, 1585'te Kanarya Adaları seferiyle Atlas Okyanusu'na yol açan Koca Murad Reis'le karıştırmamalıdır.

Koca Murad Reis'in en büyük muharebesi 1609'da Kaptanıderya Halil Paşa'nın maiyetinde Kıbrıs suları açıklarında Malta şövalyeleriyle yaptığı deniz cengidir.

Bu cenkte altı büyük Malta kalyonu, sabahtan akşama kadar süren kanlı bir muharebeyle zaptedilmişti. Zaptedilen gemiler arasında, Türkler tarafından "Karacehennem" adı verilmiş bir kalyon da vardı ki, zamanının en büyük cenk gemisiydi, bundan ötürü bu sefere eski tarihçilerimiz "Karacehennem seferi" adını verirler. O tarihte 80 yaşında bir pir olan Murad Reis, elinde kılıç Maltalılarla göğüs göğüse dövüşmüş, "Karacehennem"i zaptedenlerin başında bulun-

muş, muzaffer Türk donanması İstanbul'a dönerken, Rodos'ta kalmış, birkaç gün sonra da orada ölmüştü. Türbesi, Rodos Türk idaresi altında kaldığı müddetçe, evliya türbesi gibi ziyaret edilirdi. Türk donanması bu adaya uğradığı zaman da bu ziyaret resmi bir mahiyet alırdı. İtalyanlar, büyük denizcinin merkadine layık olduğu hürmeti gösterdiler. Adanın Yunanlılara intikalinden sonraki durum hakkında bilgimiz yoktur.

Mustafa Karabıyık (Haznedaroğlu)

1919'da Ödemiş'in Adagide nahiyesinin Hacılyas köyünde 19 yaşlarında bir delikanlıydı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, düşman kıtaları ve onlara katılan yerli Rum çeteleri yurdumuzun içerlerine doğru ilerlerken, 17 Mayıs 1919 gününün sabahı, elinde silahıyla köy kahvesine giren bu delikanlı, içerdeki köylülere,

"Ne oturuyorsunuz!.. Ne bekliyorsunuz!.. Geliyorlar işte!.." diye bağırmış ve sonra köyünün civarından geçen cadde tarafına doğru koşmuş, ilerlemekte olan bir Yunan öncü müfrezesine, Türk Milli Mücadelesi'nin ilk kurşununu atmıştı... Bugün Anadolu haritasında Hacılyas köyünün adı "İlkkurşun"dur.

Haznedaroğlu Karabıyık Mustafa'nın hayatı hakkında maalesef başka bilgi edinilemedi.

Muzaffer Bey

Birinci Cihan Harbi'nin on binlerce şehidinden biridir. İstanbullu olup ihtiyat zabiti olarak iştirak ettiği harpte bölüğünün başında şehit olup düştüğü zaman koynundan bir mektup zarfı çıkarmış, konuşamadığı için ailesinden gelmiş ve üzerine kendi kanı bulanmış olan zarfa evvela "Kıble ne tarafta?" diye yazmış, askerleri kendisini gözyaşlarıyla kıbleye doğru çevirince de son emrini yine yazıyla vermişti. "Bölük intikamımı alsın" diye yazmıştı.

Bu kıymetli zarfın resmi *Harb Mecmuası*'nda intişar etmiştir. Şehit Muzaffer Bey'in hayatı hakkında maalesef bilgi edinilemedi.

Mürsel (Gazi)

Bizans'a karşı ilk savaşlarda ün almış cengâverlerdendir. Osman ve Orhan gazilerin silah arkadaşlarındandır. Kara Mürsel Bey diye anılır. İzmit Körfezi'nin cenup sahillerinin fatihidir ki; bugün o sahilde meyve ve sebze bahçeleriyle meşhur çok güzel ve şirin Karamürsel kasabası adını bu cengâverden almıştır.

Müstecib Onbaşı

Birinci Cihan Harbi'nin kahraman neferlerindendir. Çanakkale Boğazı'nı su altından geçerek Marmara'ya giren ve bu iç denizimizde korsan harbi yapmak isteyen Turquoise ismindeki Fransız denizaltı gemisini bir sahil muhafaza topunun başında vurup yaralamış ve teslime mecbur etmişti. Zaptedilen bu düşman denizaltı gemisine "Müstecib Onbaşı" diye kahraman askerin adı verilmiştir.

O, Ö

Orhan Gazi

Osman Gazi ile Mal Hatun'un oğludur. Osmanlı Devleti'nin ikinci kahraman hükümdarıdır. 1281'de doğdu, pek küçük yaşlarından itibaren babasının yanında bir cengâver olarak yetişti, çocukluğu, gençliği ve 1326'dan 1360 yılına kadar otuz dört sene süren padişahlığı muharebelerle geçti. Babasından kalan devlet mirası bütün kollarıyla Sakarya boyundan ibaretti. Orhan'ın devri Bursa, İznik ve İzmit gibi büyük şehirlerin fethiyle açıldı. Öldüğü zaman devletinin toprakları Karadeniz'de Amasra'dan Akdeniz kıyısında Bergama ve havalisine kadar genişlemiş bulunuyordu. Üsküdar alınmış, Türkler İstanbul'u istikbalin parlak vaatlerini düşünerek seyrediyor, Türk akıncıları Rumeli'ye geçmiş bulunuyordu. Cengâver oğlu Şehzade Süleyman Paşa'nın ölümü acısına dayanamayarak öldüğü söylenir.

Osman (Deli)

16. asır sonlarındaki İran seferlerinde nam almış bir kahramandır. Büyük Vezir Özdemiroğlu Osman Paşa Tebriz'i zaptettikten az sonra ölmüştü. Hamza Mirza adında bir serdarın kumandasındaki İran ordusu Tebriz'i geri almak için muhasara etti. Kaleyi Cafer Paşa adında cesur bir kumandanımız müdafaa etti. Türklerin bu Tebriz müdafaası, tıpkı Kanije gibi, kahramanlıklarla doludur. Bir serdengeçti ağası olan Deli Osman da Tebriz'e kapananlar arasında bulunmuştur. İranlılar kale duvarlarını havaya uçurmak için büyük bir lağım kazmışlardı. Deli Osman bu lağımı keşfetmiş, bir mukabil tünel açarak bin fedaisiyle İranlıların lağımına girmişti. Yemek zama-

nı olduğundan İran lağımcıları paydos etmiş bulunuyordu. Deli Osman yeraltından İran ordugâhına çıktı, doğrudan Hamza Mirza'nın çadırına bir baskın yaptı. İran serdarı soyunmuş dökünmüş, bir gözde çengisini oynatmakta ve bir gözde mahbub sakisinin elinden de bâde içmekteydi. Birdenbire Türk serdengeçtilerini karşısında görünce şaşırdı, sadık bendeleri hayatlarını feda ederek efendilerini güçlükle kaçırıp kurtardılar. Serdar çadırına giren serdengeçtiler, Hamza Mirza'nın hazinesini yağma ettiler, Deli Osman, Hamza Mirza'nın sakisi ile çengisini de alarak hazineyle beraber ve yine geldikleri yoldan kaleye döndü. Cafer Paşa tarafından başına murassa bir çelenk takılarak taltif edildi.

Osman Gazi

Türk tarihinin ve cihan tarihinin en büyük devletlerinden birinin temelini atan Osman Gazi 1258 tarihinde doğmuştur, hayatı ve gazaları birer destan havası içinde anlatılır. 15 yaşındayken namlı bir cengâver şöhretini almış ve babası Ertuğrul'un ölümü üzerine 23 yaşındayken mensup olduğu Kayı aşiretine bey olmuştu. Aşireti halkının hürmet ve sevgi ifadesi olarak "Osmancık" adıyla da anılır. Vücut yapısının cengâver şöhretine denk uzun boylu, şehlevent, kara gözlü, yüz çizgileriyle de pek güzel olduğu söylenir. Selçuk imparatoru tarafından Kayı aşiretine malikâne olarak verilen Söğüt ve Domaniç havalisinin zengin toprak komşularından Şeyh Edebâli'nin kızı Mal Hatun'la evlendi. Evlendiğinin tezinedir ki büyüklü küçüklü Rum derebeylerine karşı kılıcını çekmiş ve kılıcının etrafında Batı Anadolu Türklerinin en namlı cengâverlerini toplamıştı. Hemen ölümüne kadar Sakarya boyunda dağlarda bellerde gece ve gündüz, yaz ve kış at üzerinden inmemiştir. 1299'da Konya Selçukilerinin inkırazı üzerine istiklalini ilan etti. İnegöl, Eskişehir, Bilecik onun kılıcıyla fetholundu ve nihayet Türkler, Batı Anadolu'nun en büyük beldesi olan Bursa'nın kapılarına dayandılar, muhasara edilen şehir ancak on yılda alınabildi. Bu yıllar içindedir ki Geyve Boğazı alındı, İzmit Körfezi'nde denize inildi. Büyük kahraman adam 1326'da Bursa'nın fethinden pek az sonra Söğüt'te öldü, vasiyeti üzerine naaşı Bursa'ya götürülerek Bursa Kalesi içinde Gümüş-

lü Kümbet adıyla anılan türbesine defnedildi. Son deminde yanında bulunan oğlu Orhan Gazi'ye,

"Osmanoğullarının tahtı Bursa'da kurulacaktır... Seni iyi yetiştirdiğimi zannediyorum, devletimizi büyütmek için kılıcını ölünceye kadar elinden bırakmayacaksın... Adil ol, devlet adaletle durur, âlimlere hürmet et, millet onların gösterdiği yoldan refaha kavuşur... Dinimizin şanını koru, tuttuğumuz yol kuru bir kavga yolu değildir..." demişti.

Osman Paşa

16. asrın birinci yarısında yaşamış ve sonsuz şecaatiyle tanınmış bir kumandandır. Saray içoğlanları arasından yetişmişti. Kanuni Süleyman'ın İran'a karşı Nahçıvan seferinde bir gece, yük beygirlerine kalaylı bakır kaplar bağlayarak, düşman ordusu içine salmış, ay ışığında parlayan bu bakır kaplarla koşan atlar, İranileri öylesine ürkütmüştü ki, müthiş bir bozguna uğramışlardı. Üç bin esir ve bir o kadar başla Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkan Osman Paşa, padişahın fevkalade iltifatına nail olmuştu.

Osman Paşa (Gazi)

Mert bir asker, 1293 (1876) Türk-Rus Harbi'nde Plevne'nin şanlı müdafii, bu felaketli harbin içinde kahramanlığıyla Türk milletinin askerlik namusunu ve şerefini kurtarmış ve bütün dünyanın hayranlığını ve sevgisini ve hürmetini kazanmış bir Türk mareşali, milli kahramanlarımızdan biridir.

1832'de Tokat'ta doğdu, Yağcıoğulları diye anılan fakir fakat namuskâr bir ailenin evladıydı, babası çoluğunu çocuğunu alarak İstanbul'a hicret etmiş ve memleketinden pek küçük yaşta getirdiği Osman'ı asker yapmak isteyerek Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'ne kaydettirmiştir. Şerefli mesleğine ilk adımını atan istikbalin mareşali 1852'de Harbiye Mektebi'nden sınıfının ikincisi olarak diploma almış ve piyade mülazımı rütbesiyle Türk ordusuna katılmıştır.

Kısa bir zaman sonra genç zabitin mert bir asker ruhu ve zekâsı, terbiyesi kumandanlarının nazarı dikkatini çekmiş, 1855'te

erkânıharp (kurmay) sınıfına ayrılmış, Rumeli'de, Tesalya'da bulunmuş, Girit'e gönderilerek asi çetelere karşı yapılan muharebelerde harikulade yararlıkları görülmüş, miralaylığa yükselmiş, Yemen'e gitmiş, orada da asi Arap kabilelerine karşı yapılan muharebelerde büyük hizmetleri görülmüş, liva (paşa) olmuş, tekrar Rumeli ordularında vazife almış ve 1876'da Rusların teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı harbe başlayan Sırpları Zayçar mevkiinde büyük bir bozguna uğratmış ve bu parlak zaferi üzerine de müşir (mareşal) olmuştur. Sırplar mağlup olunca harbe Rusya müdahale etmişti.

O zamanlar Avrupa'nın en büyük ordusuna sahip olan Ruslar, kendileriyle ittifak eden Romanya Prensliği topraklarından ve Tuna'dan geçerek Türk topraklarına girdiler, Rusların planı, çekilme yolları tehlikeye düşse bile süratle ilerleyerek İstanbul kapılarına dayanmak ve padişaha ağır sulh tekliflerini kabul ettirmekti.

Fakat Vidin'den hareket ederek Plevne kasabasını Ruslardan geri alan Osman Paşa, Rusları durdurmaya muvaffak oldu. Ruslar, kat kat üstün kuvvetlerle Osman Paşa'yı Plevne'de muhasara etti. Bu kasaba, Tuna'ya dökülen çaylardan biri civarında düz bir arazi üzerindeydi.

Osman Paşa, asker dehasıyla harp sanatında bir yenilik yaptı, o zamana kadar siperler, yığılan mânialarla toprak üstünde yapılırdı. Osman Paşa hendekler kazdırıp toprağın içine girdi ve gece gündüz durmadan ateş eden Rus toplarının altında, her biri çelikten birer kahramanlık timsali kesilen askerleriyle dört buçuk ay dayandı. Bütün cihanın gözü Plevne müdafaasına çevrildi, Avrupa matbuatı Osman Paşa'yı Türk kahramanlığının timsali olarak gösterdiler. Evvelce Romanya prensinin asker yardımını reddetmiş olan Rus Çarı Aleksandr, bu mukavemet karşısında Rumenleri, "Plevne önünde Hıristiyanlık mahvoluyor... Koşunuz..." diye çağırdı.

Kış ortasıydı, ortalık karla örtülmüştü, Ruslar ve Rumenler ağır zayiat veriyorlardı. Osman Paşa'nın erzakı, cephanesi kalmadı, nihayet bir çıkış hücumuyla muhasara hatlarını yarıp çıkmaya karar verdi. Bir gece sabaha karşı yapılan bu hücumda da muvaffak olmak üzereyken yaralandı, ordusuyla beraber esir edildi. Çar Aleksandr kendisini büyük hürmetle ayakta kabul etti ve üniformasını taşıma hakkına sahip bulunduğunu ve Rus ordusu mensuplarından bir Rus mareşaline gösterilen hürmeti göreceğini bildirdi.

Esaretten döndükten sonra serasker, bir müddet sonra da Mabeyin müşiri (Saray mareşali) tayin edildi. Şöhreti cihanı tutmuş olan bu mert ve namuskâr asker ölünceye kadar bu vazifede kaldı. Vehimli Abdülhamid, bu meşhur askeri bu suretle bizzat göz hapsi altına almıştı. Gazi Osman Paşa 1897'de öldü ve Fatih Camii Mezarlığı'nda hazırlatmış olduğu türbeye defnedildi.

Osman Paşa (Özdemiroğlu)

16. asrın büyük ve kahraman vezirlerindendir. Habeşistan ve Yemen fatihi Özdemir Paşa'nın oğludur. 1526'da doğmuştur. 19 yaşında paşa olmuş, babasının ölümü üzerine 35 yaşında Habeşistan valisi tayin edilmiş, Yemen'de büyük bir ihtilali bastırmış, İran'a karşı Şark seferine memur edilerek büyük yararlıklar göstermiş, Dağıstan ve Gürcistan'ı fethetmiş, 1584'te sadrazam olmuş ve 1585'te ölmüştür.

Cesaret ve şecaatini düşmanlarına bile tasdik ettirmiş olan Osman Paşa'ya İranlılar "adı yaman serdar" derlerdi, muasırları menkıbelerini inanılmaz masal kahramanları gibi anlatırdı. Seferlerde aylarca yatağına girmez, soyunmaz, geceleri pürsilah olarak bir içoğlanının omzuna başını koyarak, ancak birkaç saat uyurmuş.

Az konuşur, tatlı konuşur, bilgili, kahramanlığına yakıştırarak zevkine, eğlencesine düşkün, son derece cömert adam imiş, her gece işret eder, sonra ibadete başlar, seccadesinden kalktığı zaman baş koyduğu yeri gözyaşlarıyla adeta bir bardak su dökülmüş gibi ıslak bulurlarmış.

Ömer Bey (Sancaktar)

Eski müverrihlerimizin ağzıyla "pençe-i âfitâp şehbaz ve şehlevent bir taze civan" olup İstanbul muhasarası cenginin kahramanlarından ve şehitlerindendir. 6 Mayıs'a rastlayan muhasaranın otuz birinci gününü otuz ikinci güne bağlayan gece sabaha karşı yapılan ilk büyük hücumda iki hücum kolundan birine kumanda etmiş bir fedaidir. Kan deryası ve taş yığınları arasında kaybolmuştur.

Ömer Paşa (Serdarıekrem)

19. asrın Türk ordusu başkumandanlarından, harplerde büyük yararlıklar göstermiş bir vezirdir. Avusturyalı bir mühtedidir, asıl adı Michel Lattas'tır. 1806'da doğmuş, 1828'de 21 yaşlarında Viyana Harbiye Mektebi talebesiyken Türkiye'ye kaçmış, Müslüman olmuş, malumat, ciddiyet ve çalışkanlığıyla temayüz etmiş, 1854 Kırım Harbi'nde Türk ordusu başkumandanlığına kadar yükselmiş, Gözleve'de kazandığı bir zafer, kendisini, o zamanki müttefiklerimiz İngiliz, Fransız ve Sardinyalı askerler arasında da büyük asker olarak tanıtmıştır. Harpten sonra askeri valiliklerde ve seraskerlikte bulunan ve her hizmetinde doğruluğu ve çalışkanlığıyla tanılan bu değerli insan 1877'de ölmüştür, türbesi Eyüp'te Bostan İskelesi'ndedir.

Özdemir Paşa

16. asrın kahraman vezirlerindendir. Yemen ve Habeşistan onun kılıcıyla fethedilmiş ve Habeşistan valiliği de kendisine verilmiştir. Orada 1561'de ölmüş, naaşı Sanaa'ya getirilerek defnedilmiştir.

P, R

Piri Reis

15. asır sonları ile 16. asrın birinci yarısında yaşamış kahraman denizcilerimizden, değerli bir şair ve çok kıymetli bir coğrafya âlimidir. Aslı Karamanlı olup Gelibolu'da yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Gelibolu'da doğmuştu. On küsur yaşında bir çocukken dayısı ve namlı deniz akıncısı korsanlardan Kemal Reis'in gemisinde tayfalıkla denizcilik hayatına atılmış, bütün gençliği Akdeniz'de çetin deniz cenkleri içinde geçmiş, II. Bayezid zamanında Kemal Reis devlet hizmetine girince, asıl adı Ahmed Muhiddin olan Piri Reis de tersane kaptanları arasına alınmıştı. Kaptanıderya Küçük Davud Paşa kumandasında birinci İnebahtı seferine iştirak etmiş, Burak Adası deniz muharebesinde bulunmuş, bu muharebede ve Mora sahillerindeki Venedik kale ve limanlarının fethinde büyük yararlıklar göstermiş, çok cesur ve değerli bir kaptan olarak tanınmıştı. 1551'de Mısır donanması kumandanlığına tayin edildi. Otuz bir parça gemiyle bir Hint Denizi seferine çıktı. Maskat limanını zaptetti, Basra Körfezi ağzında Hürmüz Adası'nı muhasara etti, fakat bu adanın ahalisi ve hükümdarı kendisine asrın büyük padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmek üzere paha biçilmez kıymette hediyeler verince, bu deniz üssünün zaptından vazgeçerek muhasarayı kaldırdı, Basra'ya gitti, orada kuvvetli bir Portekiz donanmasının Hürmüz Boğazı'nı kapamak üzere ilerlediğini haber alınca, ikisi kıymetli hediyelerle dolu yalnız üç gemi alarak süratle Mısır'a döndü, yolda da bu gemilerden biri battı, otuz bir parça gemiyle çıkıp yalnız iki gemiyle dönmesi Mısır valisi tarafından hoş karşılanmadı, İstanbul'a aleyhinde bir jurnal gönderdi. Padişah da Mısır Kaptanı Piri Reis'in

idamını ferman etti, büyük denizci Mısır'da mahkeme edilmeden başı vurularak idam olundu. Bu şekilde ölümü, o devrin denizcileri arasında derin bir teessür uyandırdı. İdamı tarihi 1554'tür. Bu kahraman adam Milli Kütüphane'mize kıymetlerine paha biçilmez bir coğrafya atlası ile *Kitab-ı Bahriye* adında Ege ve Akdeniz sahillerini tasvir eden bir eser bırakmıştır. *Kitab-ı Bahriye* ile bir Amerika haritası Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır.

Piyale Paşa

16. asrın kahraman denizcilerindendir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında on dört sene kaptanpaşalık yapmıştır. Akdeniz'de Türk sancağını şan ve şerefle dalgalandıran bu vezir, 1577'de ölmüştür, türbesi Kasımpaşa'da Büyükpiyale diye anılan semtte bir Mimar Sinan yapısı olan sanat şaheseri camiinin yanındadır.

Piyale Paşa (Uzun)

17. asrın kahraman denizcilerindendir. Yalın ayaklı basit bir tayfalıktan tersane kaptanlığına ve nihayet kaptanpaşalığa kadar yükselmiş, Karadeniz'de Kazak korsanları imha etmiş, 1644'te ikbalini çekemeyenlerin iftirasıyla idam olunmuştur.

Rahmancık
(Aydos Kalesi'nin Fethi Destanı)

Bu menkıbeyi de halk şairi Yetim Ali'nin kalemine bırakıyorum:

1
İğneyle bir kuyu kazayım dedim
Bugün de bir destan yazayım dedim
Aydos Kalesi'ni nasıl almıştı
Koca Kara Rahman yazayım dedim

2
Akça Koca Orhan Gazi serdarı
Yanında pek çoktur kahramanları

Gönül arzu ider tasvir ideyim
O şehbaz yiğitleri ayrı ayrı

3
Yaşları on sekiz yirmi arası
Nevcivanın kumral, esmer, karası
Bakışları şahin, pençesi ejder
Tam bir arşın iki omuz arası

4
Boydan bostan yana serviyle çınar
Semender misali ateşle oynar
Hepsinin gönlünde imanla tevhit
Pervane olmuşlar o nura yanar

5
Erkek güzelleri dörtkaşlı civan
Hepsi demir kuşaklı bir pehlivan
Gündoğdu, Emir Ali, Kara Mürsel,
Samsa, Balabancık ve Koca Rahman

6
İstanbul yolunda Aydos Kalesi
Dört köşede birer adet kulesi
Yediyüzyirmialtı haziranı
Fetholundu günü pazar ertesi

7
Nakledeyim size olanı bir bir
Gaziler gelince dilinde tekbir
Ne gördüler, neler oldu, bu metin
Kaleyi almaya ne oldu tedbir

8
Kale tekfurunun bir kızı vardı
Dünya güzelidir, Mariya adı

Sırma saçlar inmiş topuklarına
Misk ile şekerdir kokusu tadı

9
Huri, melek, henüz on beş yaşında
Bir ülker var ceylan gibi başında
Güzellik beratı sanki yazılmış
Alnındaki iki samur kaşında

10
Güzellikden yana bir gül goncesi
Gül dalında bülbül olmuştur sesi
Zülüf kemendine bent eylemiştir
Koç yiğitlik çağındaki herkesi

11
Güzeller güzeli fidan boylu kız
Bir rüya görür ki nasıl bakınız:
Gayet derin bir körkuyuya düşmüş
Çırpınır ümitsiz ve yapayalnız

12
Akrep, örümcekler, yılan, çıyanlar
Etrafını sarmış, kızcağız ağlar
Derken yukarıdan bir ip uzanır
Mariya çarçabuk beline bağlar

13
Meğer halaskârı bir taze civan
On dokuzluk tığ gibi bir pehlivan
Aman ne güzel bir delikanlıymış
İnsan şekli suretinde bir arslan

14
Muhteşem başında saçlar bir yele
Anlatılmaz kaşı gözü tarifle

Boyu bosu, ayakları, elleri
Acı kuvveti yok arslanda bile

15
Bir bakışta âşık olur Mariya
İçinden geçirir gönüldür bu ya
Der ki: "Kocam olsa bu şehbaz benim
Yaraşırım doğrusu bu servi boya..."

16
Delikanlı kızı çırçıplak soyar
Rüya bu, bir mermer havuza koyar
Çam kokulu, billur gibi sularla
Yıkar Mariya'yı eliyle o yâr

17
Bir kat beyaz esvap giydirir ona
Bir elmas gerdanlık takar boynuna
Telli duvaklı bir gelin kız olup
Uyanır tam girer iken koynuna

18
Gönül vermiş rüyadaki o gence
Mariya'nın olur gündüzü gece
Kızlık hicabı var, hem deli derler
Açamaz derdini, ağlar gizlice

19
Artık kızın gözü görmez cihanı
Düşünür daima o nevcivanı
Sararıp solmada gül pembe teni
Bir derde tutulmuş yoktur dermanı

20
Kimse fark edemez kızda bu hali
Heyecan içinde bütün ehali

Türkler gelmiş Samandıra'yı almış
Akşama sabaha Aydos'ta eli

21
Akça Koca Bey'in dilaverleri
Yaya atlı birkaç yüz Türk askeri
Görünürler bir gün Aydos önünde
Salarlar tekfura kara haberi

22
Derler ki: "Malınız, canınız emin
Bize anahtarı lazım kalenin
Eşyanızda, evlat iyalinizde
Vallah gözümüz yok... Kuran'a yemin!"

23
Tekfur der: "Kapansın bütün kapular
Alamaz bu metin kaleyi bunlar..."
Aydoslular sarılır yayla sapana
Kalenin burçları insanla dolar

24
Güzel Mariya da elinde sapan
Bir burca cenk için tırmanır heman
Fakat ne görsün, Türklerin içinde
Rüyasında âşık olduğu civan

25
O esmer güzeli afet-i devran
Oynatır meydanda bir ak küheylan
Kara elmas gözler, karanfil bıyık
O askere baş olan Kara Rahman

26
Rahman'ı görünce yüreği erir
Mariya o anda kararı verir

Evine koşarak bir name yazar
İçinde rüyayı anlatır bir bir

27
Kız der ki: "Şu anda ben de sizdenim
Fedadır yoluna canım, bedenim
Kaleden vazgeçmiş görünüp gidin
Doğrudur inanın sözüme benim

28
Anlattım ne kadar döndüyse dilim
Ey benim koç yiğit şehbaz sevgilim
Falan gece gelsin beş on fedai
Kaleyi onlara teslim edeyim

29
Bir urgan salayım burçtan aşağı
Kaleye alayım gelen uşağı
Kapularda gafil nöbetçilerin
Boynuna çalsınlar zağlı bıçağı..."

30
Oklarla, taşlarla, o cenk, hengâme
İçinde bir taşa bağlanıp name
Atılır sapanla Kara Rahman'a
Vâkıf olur Türkler bu serencame

31
Mariya'nın hayali kalp gözüne
Görününce, güzel kızın sözüne
İnanan Rahman Bey bir emir verir
Dönmek için Aydos'tan ters yüzüne

32
Tekfuru aldatır bu oyun hile
Türkler Aydos'tan kaçtı zanniyle

İşret sofraları kurulur heman
Mariya hizmet eder kendi eliyle

33
Geceli gündüzlü yiyip içerler
Sarhoşlar serilir kalede yer yer
Gündüz kararı yok gece uykusu
Rahman'ı düşünür o peripeyker

34
Sayılı gündür çabuk geçecek
Mariya Kız muradına erecek
Rahman Bey'le kırk şehlevent cenk eri
Kızın hayalini yaparlar gerçek

35
Kız alır kaleye bu kırk askeri
Yüz kılıca bedel kırkın her biri
Basılır Aydoslu sarhoş yatarken
Gün doğarken alınır fetih haberi

36
"Kutlu Hatun" olur Mariya'nın adı
Rahman'la nikâhı kıyar bir kadı
İki güzel bir arada yaraşır
Hem gönül birliği hem ağız tadı...

Rifat Paşa (Serdarıekrem)

Kahraman kumandanlardandır. 1810'da doğdu, 1859'da öldü. Rus harbinde Silistre'yi pek parlak bir şekilde müdafaası, zamanında dillere destan olmuş ve Padişah Abdülmecid tarafından rütbesi, henüz 43 yaşındayken müşirliğe, mareşalliğe yükseltilmişti.

Rüstem Paşa (Demirkazık)

1683 Viyana bozgunundan sonra düşman tarafından Budin'in ilk muhasarasında Budin müdafileri arasında bulunmuş kahraman bir kumandandır.

Muhasara devamınca müdafilerin yaptığı beş büyük huruç hareketine iştirak etmiş ve Rüstemane cenklerde şan almıştı, müdafaa ettiği gediklerde de demir kazık misali yerinden kıpırdatılmaz bir askerdi. Hayatı hakkında maalesef başka bilgi edinilemedi.

S, Ş

Sadeddin Efendi (Mülazım)

Kahraman bir deniz zabitimizdir. İstanbul'da Beylerbeyi'nde doğmuştu, Bahriye Mektebi'nden topçu zabiti olarak çıktı. Beyrut limanının muhafaza hizmetinde olan küçük Avnullah korvetine topçu zabiti oldu.

Trablusgarp Harbi'nde, İtalyan donanması Beyrut'u bombardıman ederken, tek başına bir deniz muharebesini kabul etmiş olan bu küçük teknede bataryası başında şehit oldu. Henüz 22 yaşındaydı.

Sadık Bey (Mülazım)

Yüzbaşı Fethi Bey'le beraber ilk hava şehidimizdir, Manastır'da doğmuştur.

Tahsilini Manastır Askeri İdadisi'nde yapmış, İstanbul Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir.

Sadık Bey pek genç yaşında İtalyanlara karşı Trablusgarp Harbi'ne iştirak etmiştir. Enver Paşa'nın yaveri bulunurken 1913 yılında Fethi Bey'in yanında İstanbul-Kahire uçuşuna memur edilmişti.

Saliha Hanım

Köprülü Mehmed Paşa'nın zevcesi, Fazıl Ahmed Paşa ile Fazıl Mustafa Paşa'nın anaları, büyük, asil ruhlu bir Türk kadınıdır.

Ahmed Paşa Türk ordusunun serdarlığıyla Girit Adası'na giderken oğluyla beraber cenge katılmıştır.

Kandiye Kalesi önünde iki müthiş kışı oğlunun serdarlık otağında geçirmişti.

Ahmed Paşa'ya her gece "Oğlum, üzülme... Kaleyi bugün alamadın. Fakat yarın alacaksın!" diyerek bir azim ve iman kaynağı olmuştu.

Fazıl Ahmed Paşa Kandiye'yi fethettikten sonra, dindarlığının bir şükran ifadesi olarak Kandiye'den yola çıkarak doğruca hacca gitmişti.

Salih Reis

Büyük kahraman denizcilerimizdendir. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında Kaz Dağı köylerinden birinde doğmuştur.

Çocukken bir korsan gemisine girmiş ve pek çabuk temayüz ederek gemi kaptanı, reis olmuştur.

Turgut Reis'in en yakın silah arkadaşıydı, onunla beraber esir düşmüş ve forsa olarak küreğe vurulmuştu ve yine beraber hürriyete kavuşmuştu.

Bir deniz akıncısı olarak baş döndüren maceraları vardı. Hizmetlerine mükâfat olarak Cezayir beylerbeyliğine tayin edildi, "paşa" oldu.

Fakat muhitinde kahramanlık hatıralarına bağlı olan "reis" unvanıyla anıldı. 1566'da öldü.

Samsa Çavuş

Osman Gazi'nin kıymetli silah arkadaşlarındandır; Mudurnu taraflarında yerleşmiş, geniş arazi sahibi, yarar ve şehbaz cenk erleri besler bir beydi. Zamanında "Sakarya Nehri'nin herkesin bilmediği geçit yerlerini bilen adam" diye tanınırdı.

Sarı Yatı

Osman Gazi'nin küçük kardeşidir; devletin kuruluş yıllarında namlı kılıç erlerinden biridir. 1286'da Karacahisar tekfuru ve müttefikleri ile Domaniç Beli civarında yapılan ve Türklerin muzafferiyetiyle sona eren muharebede şehit oldu. Söğüt'te Ertuğrul Bey merkadinin yanına gömüldü. Şehit düştüğü yerde bir çam ağacı 15. asır sonlarına kadar durmuş ve "Kandilli Çam" diye anılagelmişti.

Selim (Yavuz Sultan)

Osmanlı tahtında ancak sekiz buçuk yıl kalmış olan Yavuz Sultan Selim, büyük hükümdar, büyük asker ve kıymetli bir şair olarak tarihimizin namlı simalarından biridir. Çocukluğundan beri son derecede cesur ve zeki bir prens olarak tanınmış, kendisine "Yavuz" lakabı verilmişti. Okumaya çılgıncasına düşkündü. Şehzadeliğinde bütün servetini kitaba vermiş, kendi kendisini yetiştirmişti.

1467'de Amasya'da doğdu, on üç sene kadar burada kaldı, bu yıllar içinde, torunlarını etrafına toplamaktan zevk alan Fatih Sultan Mehmed'in daveti üzerine, diğer büyük kardeşleriyle ve amca çocuklarıyla birkaç defa İstanbul'a gelmişti. 1481'de babası padişah oldu, 14 yaşında bulunan Şehzade Selim de Trabzon valiliğine tayin edildi. Babasının otuz bir sene süren saltanatı Selim için tahammül edilmez bir devir oldu. İran Şahı İsmail Safevi, Doğu ve Orta Anadolu'da Şiilik mezhebinin propagandasını yaptırıyor ve Anadolu Türkleri arasına mezhep kavgaları tohumunu saçıyordu. Trabzon'dan bu bozguncu propagandayı dikkatle takip eden Yavuz Selim, babasını gevşeklikle itham ediyor, büyük kardeşleri Şehzade Ahmed ve Korkud'u da padişahlığa layık görmüyordu.

Trabzon Valisi Şehzade Selim, Osmanlı tahtının veliahdı değildi, hanedanın veraset ananelerine göre bu taht, hayli yaşlanmış olan babasından sonra, büyük kardeşi Şehzade Ahmed'e kalacaktı, Sultan Ahmed ile Sultan Selim arasında bir de Şehzade Korkud vardı. II. Bayezid'in ölümü Selim'in ve Kırım'da Kefe valisi bulunan minimini şehzadesi Süleyman'ın felaketi olacaktı. Amcası Şehzade Cem'in hazin hatırası henüz unutulmuş değildi. Sonsuz nefis güvenine ve sonsuz cesarete sahipti, taht kavgasına atılmak için babasının ölümünü beklemedi, yakın adamları devletin daimi silahlı kuvvetini teşkil eden yeniçerileri Şehzade Selim tarafına kazandırırken, kendisi Kırım üzerinden Rumeli'ye geçti ve babasından padişahlığın kendisine devrini istedi. Asi şehzade mağlup oldu, fakat İstanbul'da yeniçerilerin ayaklanması üzerine, Sultan II. Bayezid, küçük oğlu Selim'in lehine Osmanlı tahtından çekilmeye mecbur oldu.

1512'de askeri hükümet darbesiyle padişah olan Yavuz Selim, bir taraftan İran şahına karşı harbe hazırlanırken, diğer taraftan iki kar-

deşinin, kardeş çocuklarının ve amcazadelerinin vücutlarını ortadan kaldırdı, hanedanında erkek olarak bir kendisi, bir de oğlu Şehzade Süleyman, istikbalin Kanuni Süleyman'ı kaldı.

Cengâver sultan Selim'in kısa saltanatını dolduran iki büyük sefer, İran ve Mısır seferleri, Doğu Anadolu ile Mısır'ı Türkiye topraklarına kattı.

Yavuz Selim, hiç beklenmedik bir anda, 1520 yılında öldü. Ölümüne, sırtında çıkan ve o zaman devası bilinmeyen şirpence (arslan pençesi) denilen bir çıban sebep olmuştu. İstanbul'da kendi adına nispetle anılan camiin yanındaki türbesinde gömülüdür. Camii bilahare oğlu Kanuni Süleyman yaptırmıştır.

Ölümünde 53 yaşındaydı. Muasırlarının yazdıklarına göre, orta boylu, vücut yapısı sağlam, pehlivan yürüyüşlüydü; kaşları ekseriya çatık, fakat çok tatlı konuşurdu. Zamanında Türkçeyi en güzel konuşan insanlardan biri olarak tanınırdı. Posbıyıklıydı, sakal bırakmamıştı. Gayet sade giyinir, teşrifattan hazzetmezdi. İbadetinde kusuru görülmemişti, dedesi gibi içki de kullanırdı, vezirlerinin en küçük hatasını affetmezdi. Bundan ötürü zamanında "Sultan Selim'e vezir olsun!" sözü, beddua yerine geçer olmuştu. Son nefesini, sevgili nedimi Hasan Can'ın dizinde vermişti. Ölümünden az evvel, bu müthiş hakikati kendisine yakıştıramayarak,

"Hasan bu ne haldir?.." diye sormuş, genç nedim,

"Devletlu padişahım... Cenab-ı Hakk'a teveccüh edilecek zamandır!" deyince, acı bir tebessümle,

"Çocuk!.. Sen beni bunca zamandır kiminle bildin?.." cevabını vermişti.

Seydi Ali Reis

16. asrın kahraman denizcilerinden, büyük Türk kaptanlarındandır, babası, dedesi, dedesinin babası üç dört kuşak denizci bir ailenin evladı olarak İstanbul'da Galata'da doğmuştur, muasırları arasında "Galatalı Ali Kaptan" diye de anılırdı. Babası Tersane Kethüdası Hızır Bey'dir. Bu zatın tersanedeki bu mühim memuriyeti büyük denizcimiz Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptanpaşalığı zamanına rastlar, Seydi Ali, pek küçük yaştayken babasıyla beraber Bar-

baros zamanının deniz seferlerine iştirak etti, hatta şiirle de meşgul olduğundan bir kıtasında şöyle övünür:

Deniz üstünde yürürüz
Düşmanı arar buluruz
Öcümüz komaz aluruz
Bize Hayreddinli derler...

Aile ananesine uyarak tersaneye intisap eden Seydi Ali Kaptan nefsinde bahadır olduğu kadar, akran ve emsali arasında malumatı ve kalemiyle de temayüz etmişti. 1554'te Basra kaptanlığına tayin edildi ve Piri Reis'in Basra'da bıraktığı gemileri Mısır'a götürmeye memur edildi, on beş parça kadırgayla Hint Denizi'ne çıktı. Biri on iki kalyon diğeri yirmi kalyondan mürekkep iki Portekiz filosuyla arka arkaya yaptığı çok kanlı iki deniz muharebesi kazandı, nihayet Portekizlilerin Hint Denizi büyükamirallerinin kumandasında otuz kalyondan mürekkep üçüncü bir düşman donanmasıyla karşılaştı. Cenkçileri çok eksilmiş ve kürekçileri çok kırılmış ve yorgun düşmüş olduğu halde harbi kabul etmekte tereddüt etmedi, hiçbir amiralin cesaret edemeyeceği bir şey yaptı, gemilerine demir attırarak demir üstünde harp etti, Türkler iki yüz şehit verdi, fakat Portekiz donanması da o derecede hırpalandı ki, bu devletin Hint Denizi başamirali harp sahasını terk ederek uzaklaştı. Bu üçüncü muharebeden sonra Türk gemileri on gün on gece devam eden ve o tarafların gemicileri ağzında "fil tufanı" denilen büyük bir fırtınaya tutuldu, nihayet batmaktan mucize kabilinden kurtularak perişan bir halde Hindistan'da Gucerat sahillerine düştüler, gemilerden hayır kalmamıştı, büyük bir Portekiz filosunun açıkta dolaştığı haber alınınca, Türk gemicileri ve gemilerdeki cenk erleri yurda dönmekten tamamen ümitlerini kestiler, gemileri boşaltarak Gucerat hükümdarına asker yazıldılar. Seydi Ali Kaptan yalnız elli arkadaşıyla karadan İstanbul yolunu tuttu, Hindistan, Afganistan ve İran üzerinden üç buçuk yıl süren bir yolculuktan sonra İstanbul'a döndü. Uğradığı Müslüman memleketlerinde bir Türk amirali olarak hürmet görmüş ve büyük imparator Sultan Süleyman'a bu memleketlerin hükümdarlarından nameler getirmişti. Padişahın fevkalade iltifatına nail oldu. Bu sefer boyunca gördüklerini ve çektik-

lerini meşakkatleri de kalem diline vererek eserine *Miratü'l-Memalik* adını koydu. Bu kahraman denizcimiz 1562'de ölmüştü.

Sinan (Mimar)

Dâhi Türk Mimarı Koca Sinan Ağa, Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş olup nevcivanlık çağıyla beraber bütün gençliğini Türk ordusuyla beraber zaferden zafere koşarak geçirmiş ve orduda akran ve emsali arasında fevkalade yararlıkları ve cesareti, kahramanlıklarıyla temayüz etmişti. 1499 yılı etrafında Kayseri'nin köylerinden Ağırnas'ta doğmuş ve Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıl yeniçeri yapılmak üzere İstanbul'a getirilmiş ve acemi oğlanları kışlasına verilmiş, Yavuz'un İran ve Mısır seferlerine acemi oğlanları kıtaları arasında iştirak etmiş, Mısır seferi dönüşünde de yeniçeri yazılmıştır. Büyük mimarın manevi evladı şair Mustafa Saî Çelebi, Sinan'ın askerlik hayatını ve iştirak ettiği seferleri onun ağzından şöyle anlatıyor:

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

Yolumla, sanatımla, hizmetimle
Dahi akran içinde gayretimle

Duruştum ta tufuliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş ocağından

Rodos ile Belgrad'a azimet
İdüp geldik yine sağ u selamet

Yolumla eylediler atlı sekban
Sefer kıldı Mohaç'a şah-ı devran

Gelüp oldum yayabaşı nice dem
Virildi zemberekçibaşılık hem

Yine şah eyledi azm-i Alaman
Gözüne düşmenin teng oldu meydan

Gelüp Bağdat'a ittik nice azmi
Kızılbaş ile ittik nice rezmi

Seferden geldi çün şah ile âyan
Yolumla hasekilik oldu ihsan

Dahi Korfu'yla Polya azmin ittik
Gelüp andan Kara Boğdan'a gittik

Eskiden kuluyuz yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz...

1539'da imparatorluk başmimarı olan Haseki Sinan Ağa, ölümü tarihi olan 1588'e kadar bu vazifede kaldı ve büyük bir yekûn tutan büyüklü küçüklü bütün eserlerini ömrünün bu ikinci yarısında ibda etti.

Sinaneddin Yusuf Paşa

16. asrın kaptanpaşalarındandır. "Trablusgarp fatihi" diye anılır.

Büyük hizmetlerinden biri de fethettiği bu memleketin valiliğine Turgut Reis'in tayinine delalet etmesi ve bu suretle büyük deniz kurduna kadirşinaslık göstermesi, onu imparatorluk hizmetine resmen almasıdır. 1553'te ölmüştür.

Sinan Paşa (Hadım)

Yavuz Sultan Selim'e sadrazamlık yapmış, bu büyük padişahın Çaldıran ve Mısır seferlerinde büyük yararlıklar göstermiş kahraman bir vezirdir.

Sultan Tomanbay'la Mısır kapılarında yapılan büyük muharebede, Yavuz Selim'i öldürmek isteyen Çerkez fedailer, veziri padişah zannederek Sinan Paşa'yı şehit etmişlerdir. Sultan Selim, onun ölümüne ağlarken, "Mısır'ı aldık ama, Sinan'ı kaybettik" diyerek büyük adamın değerini dünyanın en zengin bir ülkesiyle ölçmüştü.

Süleyman (Kanuni Sultan)

1494'te Trabzon'da doğdu, Yavuz Sultan Selim'in biricik oğluydu. Anası Ayşe Hafsa Hatun'dur. Sultan II. Süleyman (I. Süleyman: Emir Süleyman) 1520 tarihinde 26 yaşında padişah oldu. Yarım asra yakın, 46 sene padişahlık yaptı. 1566'da 72 yaşında öldü.

Padişah olduğunun tezine Belgrad Kalesi'yle Rodos Adası alınmıştı. Bunları Macaristan ile Irak'ın fethi takip etti. Türk ordusunun başında Viyana önüne kadar gitti. Türk akıncıları Almanya içlerine, Innsbruck'a kadar ilerlediler. Viyana alınamadı, Türk akıncılarının çoğu geri dönmedi, fakat Orta Avrupa'da yüz elli yıl, Doğu Avrupa'da üç asır sürecek bir Türk hâkimiyeti kuruldu. Afrika'da Trablusgarp, Tunus ve Cezayir Türk İmparatorluğu'na katıldı. Büyük Türk amirali Barbaros Hayreddin Paşa'nın deniz gazaları, bu arada Adriyatik Denizi'nde Preveze sularında kazandığı büyük zafer, Akdeniz'i Türk donanmasının hâkimiyeti altına koydu.

Sultan Süleyman on üç defa sefere gitmiş ve son seferine yaşlı ve hasta olarak çıkmıştı. Türk ordusu Macaristan'da Almanların elinde bulunan Zigetvar Kalesi'ni muhasara ederken, seyyar bir saraydan farksız olan otağ-ı hümayununda öldü. Birkaç gün sonra da bu kale fethedildi. Ölümü askerden gizlenmiş, naaşı tahnit edilmiş, çıkarılan bazı iç azası altın bir kap içinde gizli olarak Zigetvar Sahrası'na gömülmüştü. Bilahare oğlu Sultan II. Selim buraya "Meşhed-i Sultan Süleyman" adıyla bir türbe yaptırdı.

Asker, hasta ve ihtiyar hükümdarın öldüğünü anlamış, fakat vaka resmen ilan edilmediği için orduda herhangi bir hadise olmamıştı. Zigetvar Kalesi muhafızlarına teslim edildikten sonra, tabut saltanat arabasında gizlenerek orduya dönüş emri verilmişti. Bu seferde bulunmuş olan müverrih Selanikli Hafız Mustafa Efendi büyük vakanın askere ilanını şöyle anlatıyor:

"Yeni padişahımız Sultan Selim, babasının naaşını karşılamak üzere Belgrad'a gelmişti. Biz de Belgrad'a dört menzil yaklaşmıştık. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa Hazretleri hafızlara tembih buyurdu.

'Araba yanına gidin... Kâh Yasin Suresi'ni, kâh Sure-i Feth'i, Ku-

ran-ı Kerim'den her ne olursa okuyun... Zikredin... Padişahımız çok severdi, ilahi de okuyun!..' dedi.

Ben,

'Ferman sultanım hazretlerinindir. Ama araba yanı aziz mahaldir, bizim gibi fukarayı koyarlar mı?..' dedim.

'Kapıcıbaşı Sinan Ağa'ya ısmarlarım... Kimseyi söyletmez... Sizi gözetir!..' dedi.

Altı hafız idik. Gece, sabaha dört saat vardı. Araba yanına gittik ve zikre başladık. Gece bir orman kenarı yerdi... Gayet müessir düştü... Herkes ah ü figana başladı. Ol mertebeye vardı ki, koca ordu olduğu yerde durdu. 'Hey Sultan Süleyman!..' diye feryat ederlerdi. Sadrazam hazretleri gelüp,

'Kardeşler!.. Niçin yürümezsiniz?!.. Bunca yıllık İslam padişahıdır... Kuran-ı Azim ile tazim eyleyelim... Bu kadar gazalar idüp Engürüs vilayetini dâr-ı İslam eyledi... Ve cümlemizi nimet-i ihsaniyle besledi... Mübarek cesedini başımız üzerinde götürsek gerek... Durmayın!.. Kuran okuyup yürüyelim... Derdimize derman Kuran'dır. Din ve imanımız Kuran'dır... İman ile, Kuran ile gidelim!..' dedi.

... Gün doğarken Serem Sahrası'na geldik."

Muzaffer ordunun derin bir teessürle getirdiği tabut, oğlu Sultan II. Selim tarafından Belgrad'da karşılanmış ve orada 45.000 kişinin iştirakiyle cenaze namazı kılınmıştı. Naaş İstanbul'a gelince, mahşeri bir gün yaşandı. Kendi adını taşıyan büyük Süleymaniye Camii'nde hemen bütün şehir halkının iştirakiyle tekrar cenaze namazı kılındı ve asrının en büyük kahraman hükümdarı bu mabedin önündeki türbesine defnedildi.

Rivayet edilir ki, büyük Şair Baki (Kazasker Abdülbaki Efendi) terkib-i bent tarzında yazdığı meşhur "Sultan Süleyman Mersiyesi"ni ilk defa bu matem gününde, hatta padişahın tabutu önünde hüngür hüngür ağlayarak okumuş ve halkın figanı gökyüzünü tutmuştu. Aşağıdaki mısralar bu uzun mersiyeden seçilmiştir.

Baş eğdi âb-ı tigine küffar-ı Engürüs
Şemşir-i gevherini pesend eyledi Frenk

Kemter gedayı az atâsı kılır idü bay
Bir lütfu çok, mürüvveti çok padişah idi
...
Şemşir gibi ruy-i zemine taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları
...
Aldın hezâr bütgedeyi mescit eyledin
Nakus yerlerinde okuttun ezanları
...
Minnet Hüda'ya iki cihanda kılup said
Nam-ı şerifin eyledi hem gazi hem şehid...

Kırk altı yıl süren Kanuni devrinde Türk yurdu padişahın ve vezirlerinin, kudret sahibi kimselerin yaptırdığı camiler, medreseler, mektepler, hanlar, hamamlar, köprüler, kervansaraylar, çeşmeler ve büyük yollarla imar edildi. Türk sanat ve fikir hayatı, asrının en yüksek mertebesine ulaştı. Sultan Süleyman'ın kendisi de muhakkak ki asrının en bilgili hükümdarıydı. "Muhibbî" adıyla yazdığı şiirleri bir divan halinde toplanmıştır. Bazı şiirleri pek güzeldir. Mesela şu dört mısra zamanının göz kamaştıran esvaplarıyla cenge giden uzun boylu atlı bir nevcivanın nefis bir portresidir:

Ol serv-i kadde nagâh bu dide bâka düştü
Eşk-i revan gözümden ol demde âka düştü
Ah ol libası zerkeş, bindüğü atı serkeş
Bağlandı tir ü tirkeş, azmi Irak'a düştü...

Ve şu mısralar da, bilhassa azametli ve kudretli bir hükümdar ağzından pek manalıdır:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat dedikleri ancak cihan gavgasıdır
Olmaya taht-ı saadet dünyada vahdet gibi

Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd ü aded
Gelmeye bû şişe-i çerh içre bir saat gibi...

Uzun boylu, azametli adamdı. Sakal ve bıyık telleri seyrek, köseceydi. Son hastalık yıllarına kadar sakalını daima tıraş etmişti. Vakarlı erkek çizgileriyle güzel insandı. Kalın sesli ve sohbeti gayet tatlıydı.

Hususi hayatında gayet sade giyinirdi. Beyaz rengi pek severdi. Parmağında gayet kıymetli bir yüzük bulundururdu. Sağ kulağına da bir fındık büyüklüğünde ve armut şeklinde tek bir inciden yapılmış bir küpe takardı.

Satrançta mat edilmez bir oyuncuydu. Kuyumculuk sanatında da zamanının en değerli ustası denilecek kadar hüner ve bilgi sahibiydi.

Süleyman Paşa (Şehzade)

Türklerin Rumeli'ye geçişini tahakkuk ettirmiş bir serdardır; Orhan Gazi'nin büyük oğlu olup 1316'da doğdu, 1359'da, kendisinden Rumeli fütuhatında pek çok işler beklendiği bir sırada sürgün avında atıyla beraber bir hendeğe düşerek öldü. Daha evvel yakınlarına bildirdiği arzusuna göre Bolayır'da defnedildi. Türbesi asırlar boyunca bir ziyaret yeri oldu. Türk meşrutiyetinin coşkun vatanperver şairi Namık Kemal de son deminde Süleyman Paşa'nın yanında bir yere gömülmesini istemişti. Bugün, tarihimizin bu iki büyük siması, Çanakkale Boğazı'nın ebedi bekçileri halinde kabir komşusu olarak yatmaktadırlar.

Süleyman Paşa'nın ölümü babası Orhan'a o kadar ağır bir manevi darbe olmuştu ki ihtiyar hükümdar da pek az sonra hayata göz yumdu.

Süleyman Reis

Fevkalade cesareti, ehliyetiyle temayüz etmiş, devlete büyük hizmetlerde bulunmuş bir denizcimizdir. Kanuni Süleyman'ın ilk yıllarında Tuna donanması kaptanlığına tayin edilmişti, Mohaç seferinde, sekiz yüz parça küçük gemiden mürekkep emsalsiz bir nehir filosunun başında Tuna'ya girmiş, nehirde Türk sancağını hâkim kılmış, Türk ordusunun nehir yanını muhafaza etmiş, orduyu erzak ve

cephane bakımından bir saat hassasiyetiyle beslemişti. Otuz yıla yakın, ölünceye kadar Tuna kaptanlığında kalmış, o şevket devrimizin Macaristan seferlerinin hepsinde büyük bir hissesi olmuştur.

Şaban Bey

Fatih Sultan Mehmed devrinin namlı akıncı beylerindendir. O devrin meşhur vezirlerinden İshak Paşa'nın oğludur. Üzerine nazar-ı dikkati çeken ilk yararlıklarını Sultan II. Murad'ın Varna Meydan Muharebesi'nde göstermişti ki o tarihte 13 yaşında bir çocuktu. Fatih zamanında Semendire sancakbeyi olmuş, büyük hükümdarın Belgrad muhasarasına iştirak etmiş, harikulade şecaatle dövüşmüş, yaralanmıştı. Bin bir emsali gibi ölüm tarihi bilinmiyor.

Şahin Paşa (Lala)

Orhan Gazi ve I. Murad devirlerinin kahraman vezirlerinden ve serdarlarındandır, Sultan Murad'ın gençliğinde mürebbisi olduğu için "Lala" unvanıyla şöhret almıştı. Osmanlı Devleti'nde, hanedana mensup olmayarak ilk paşa unvanını alan da bu zattır. Şehzade Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra ilk Rumeli fütuhatını idare etmiş ve Türklere bir sıra zaferler kazandırmış olan bu kahraman vezirin hayatında maalesef silinmez bir leke olarak meşhur akıncılarımızdan Hacı İlbey'in kanı vardır. Edirne'ye doğru ilerleyen bir Haçlılar ordusuna karşı keşif hareketine memur ettiği Hacı İlbey, tarihimizde "Sırpsındığı" diye anılan bir gece baskınıyla bu büyük düşman ordusunu müthiş bir bozguna uğratınca cesur adamın şöhretini çekememiş ve Hacı İlbey'i zehirleterek öldürtmüştür derler. Bir hakikat olmasa dahi, rivayet tarihimize geçmiştir. Şahin Paşa 1376'da öldü.

Şükrü Paşa (Mehmed)

Balkan Harbi'nde Bulgarlara karşı Edirne müdafaasıyla Türk askerlik şerefinin timsali olmuş bir kumandanımızdır. 1857'de doğmuştur. Erzurumlu Kolağası Mustafa Ağa'nın oğludur, Harbiye Mektebi'nden topçu zabiti olarak çıkmıştı. 1915'te ölmüştür.

T-Z

Tahir Paşa (Çengeloğlu)

19. asrın kahraman Türk denizcilerinden ve kumandanlarındandır. Tahir Paşa kaptanıderyalık, Tophane müşirliği, valilik yapmıştır.

Her vazifesinde namusu, mertliği, çalışkanlığı, muvaffakiyetiyle temayüz etmiş, zamanının, halk tarafından çok sevilen babayiğit bir siması olmuştur.

Karadeniz yalısı uşaklarındandır. Çocuk denecek yaşta Halil Kaptan adında bir deniz akıncısı korsanın gemisine tayfa olarak girmiş, çocukluğu ve ilk gençliği gemide korsanlıkta geçmiş, bir deniz kurdu olmuştur. 1829 yılındaki Mora İhtilali'nde Navarin Limanı'nda demirli bulunan donanmamız Rus, İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından harp ilan edilmeden namertçe bir tecavüze uğrayarak imha edildiğinde Çengeloğlu bir filomuzun kumandanı bulunuyordu.

Başkumandan Mısırlı İbrahim Paşa'ya bu limanda yatmanın çok tehlikeli olduğunu söylediği halde sözünü geçirememiş, baskında üç Türk teknesiyle düşman donanmaları arasından emsalsiz bir cesaret ve kaptanlık maharetiyle geçip kaçmaya muvaffak olmuştur. 1846'da öldü, kabri Eyüp'tedir.

Turgut Alp

Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından. İnegöl ve havalisinde cenk menkıbeleri 15. asır sonlarına kadar anlatılagelmiş, kendisine timar olarak verilen köyler "Turguteli" adını almıştır.

Turgut Reis

"Turgutça Paşa" diye de anılır, Türk denizcilik tarihinin büyük kahramanlarından, en parlak şöhretlerinden biridir. 1485 yılına doğru Menteşe'nin bir köyünde Veli isminde fakir bir çobanın oğlu olarak doğmuştur. 13 yaşında bir Türk korsan gemisine tayfa olarak girmiş, kısa bir zaman içinde harikulade cesareti, müthiş kuvveti ve ateşîn zekâsıyla nazar-ı dikkati çekerek Cezayir'de Barbaros Hayreddin Paşa'nın hizmetine girmiş ve bu büyük amiral tarafından henüz 20 yaşlarındayken kendisine bir cenk gemisinin kaptanlığı verilmiştir. Barbaros'un 1538 Preveze deniz zaferinde bir kadırga reisi olarak bulunmuştur. 1540'ta Korsika sularında bir pusuya düşerek esir düştü ve bir Cenova kadırgasında forsa olarak zincirle küreğe vuruldu, üç yıl cehennemi bir forsa hayatı yaşadı, 1543'te Hayreddin Paşa Cenova'yı abluka ederek Salim Reis isminde diğer değerli bir denizcimiz ile Turgut'u istedi, bu esirler verilmediği takdirde Cenova'nın yakılacağını bildirdi ve Turgut Reis hürriyetine kavuştu. Barbaros tarafından yirmi beş kadırgadan mürekkep bir filo kumandanlığına yükseltilen bu müthiş adam, bundan sonra Türklerin Akdeniz'deki düşmanlarına karşı amansız bir korsan harbine başladı, Avrupalıların ağzıyla "Dragot" adı etrafa dehşet saçtı. Onun parlak menkıbelerinden biridir:

Cerbe Adası'nda gemilerini yağlarken, papanın sancağını taşıyan ve Amiral De Cigala'nın kumandasında olan büyük bir müttefik düşman donanması tarafından basıldı, kurtulması imkânsız görünüyordu. Turgut Reis bütün günü karaya çıkarttığı toplarla ateş ederek geçirdi, bu arada da bütün tayfa ve forsalarını hummalı bir şekilde çalıştırarak yağlı kalaslarla bir yol yaptırdı ve gece gemilerini bu yol üzerinde karadan yürüterek adanın öbür sahiline indirdi, ertesi gün karşılarında Turgut'u göremeyen düşman, bir şey anlayamadı, onlar o şaşkınlık içindeyken bu büyük deniz kurdu arkalarında göründü ve koca düşman donanmasının gözü önünde Sicilya'dan gelen büyük bir gemilerini birkaç dakika içinde zaptetti ve kaçtı, Amiral De Cigala, "Bu adam bir şeytandır" diye bağırdı. Trablusgarp valiliğine tayin edilen ve on bir yıl bu vazifede bulunan büyük denizci 1565'te Malta Adası'nın zaptı için girişilen cenkte

şehit oldu, onun şahadeti üzerine de karaya çıkarılan asker gemilere alınarak adanın zaptından vazgeçildi. Şahadetinde 80 yaşında bir pirdi.

Ulama Paşa

Antalya taraflarında bir sipahinin oğluydu. II. Bayezid zamanında toy bir çocukken macera hevesine kapılmış, İran'a kaçarak Şah İsmail Safevi'nin hizmetine girmiş, fevkalade cesareti dolayısıyla şah tarafından kendisine "Yavuz Oğlan" lakabı verilmiştir. Kanuni Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında Serdar ve Sadrazam Frenk İbrahim Paşa, Türk ordusuyla İran hududuna geldiğinde, o zaman 40 yaşlarında bulunan Ulama Paşa, Türk vezirine dehalet etmişti. Bosna sancakbeyi tayin edildi. Fevkalade cesareti ve türlü kahramanlıklarıyla orada kısa bir zaman içinde büyük bir şöhret kazandı. Üstün düşman kuvvetleri tarafından Lipva Kalesi'nde muhasara edildi. Yanındaki askeri kırdırmamak için kaleyi vireyle teslim etti. Vire şartına riayet etmeyen düşman Ulama Paşa ile askerlerini söz namusunu ayak altında çiğneyip şehit ettiler.

Umur Bey (Aydınlı)

İlk Rumeli fütuhatının büyük kahraman simalarındandır. Garp Türklerinin denizcilik tarihinde de ilk Türk filosunu vücuda getirmiş bir bey olarak bilinir.

Aydın ve İzmir ve havalisinin henüz Osmanlı ülkesine ilhak edilmediği devirde, 1340 ile 1347 arasında o bölgenin hükümdarıydı, 1344'te papanın sancağını taşıyan bir Haçlı donanması tarafından gemileri İzmir limanında basılarak yakılmış ve İzmir Haçlılar tarafından zaptedilmişti.

Umur Bey bu büyük şehri geri almak için yaptığı muharebelerin birinde şehit oldu. O zamanlar Rumeli'de Türk akıncıları ısrarla bir şey isteyecekleri zaman "Umur Bey'in başı için..." derlerdi, bu kadar ünlü bir kahramandı.

Veli Bey (Dalkılıç)

1683 Viyana bozgunundan sonra düşmanın Budin'i ilk muhasarasında kaleyi müdafaa etmiş olan kahramanlardandır. Muhasaranın üçüncü günü bir huruç kıtasının başında düşman metrislerine saldırdı, üç bin düşman askeri kırıp iki top almıştı. Hayatı hakkında maalesef başka bir kayda rastlanamadı.

Yahşi Bey

Yıldırım Bayezid zamanında Balkan akıncılarının en namlılarından bir şehbaz delikanlıdır. Timurtaşoğlu Ali Bey'in oğludur. Babasıyla beraber Timur'a karşı Ankara Muharebesi'ne iştirak etmiş, babasının esir olduğunu, Yıldırım Bayezid'in de esir veya şehit olacağını görmüş,

"Böyle bir günde benim için ölüm yeğdir!" diye bağırarak yalınkılıç düşman safları önüne atılmış ve şehit olmuştu. Ölümünde henüz 15 yaşındaydı.

Yahya Ağa

16. asır sonlarında Budin yeniçerilerinden namlı bir şehbaz yiğit, adı Türkiye tarihine altın kalemle yazılmış bir kahramandır. "Âdem Ejderhası" lakabıyla anılırmış. İki metroyu aşan bir boyu varmış. Kolları çınar dalına, yumrukları demirci balyozuna benzeyen Yahya Ağa, pekçe bastığı yeri çökertir, bilek kalınlığında demir çubukları incecik bir tel gibi bükermiş... O zamanlar askerlik, pençe, bilek ve bazu kuvvetine dayanırdı. Âdem Ejderhası, asker ocağında ilk şöhretini kazandığı zaman bıyıkları yeni terlemiş 18 yaşlarında bir delikanlıymış... Henüz 25 yaşında bir koç yiğitken de Macaristan'ın meşhur Budin Kalesi'ne yeniçeri ağası tayin olunmuştu. 1595'te Almanya imparatoruna karşı harp açılmıştı. Almanlar, Türklerin karşısında meydan muharebelerinde dayanamıyorlardı. Fakat kış gelince, yüz binlerce askeri sınır topraklarında barındırmak ve beslemek imkânsız olduğundan, Türkler Macaristan kalelerinde yeteri kadar muhafız bırakarak, ordunun ağırlığını Belgrad'a çekiyorlardı. Bu arada İstolni

Belgrad Kalesi'nde de on bin askerimiz vardı. Almanlar kış ağzı kırk binden fazla bir kuvvetle gelip bu kaleyi muhasara ettiler. Muhasara uzun sürerse ve etraftan erzak tedarik edemezse, cephane yardımı göremezse, kalenin durumu çok kötü olabilirdi. Kalenin yardımına en yakın yerlerden birkaç bin gönüllü geldi, bunların arasında Budin Yeniçeri Ağası Âdem Ejderhası da vardı. Muhasaranın daha birinci haftasında, kalenin sarnıçlarında bir yudum su kalmadı. Belki on kılıç darbesiyle yere düşmeyecek olan şehbaz ve şehlevent yiğitler bitap ve perişan boş sarnıçların taşlarını yalıyor ve yerlere serim serim seriliyordu. Türk ordusunun kışa rağmen Belgrad'dan kalkıp gelmesi en az iki aylık işti. İstolni Belgrad'daki askerimiz için tek bir kurtuluş yolu kalıyordu: kaleyi "vire"yle düşmana teslim etmek... "Vire" bir kalede muhasara edilmiş bir askeri kuvvetin, askerlik şerefi olan silahlarını muhafaza ederek kaleyi vermesi ve düşman tarafından açılacak bir yoldan çekilip gitmesiydi. İmzaladıktan sonra vireyi bozmak, kaleyi veren kuvveti esir almak bir alçaklık, askerlik namusu için leke sayılırdı. Almanlar İstolni Belgrad paşasına vire teklif ettiler, paşa da kabule mecbur oldu, binlerce yiğidi susuzluğa kırdırmaktan ise, devlete karşı bu ağır mesuliyeti kabul etti. İki kumandan karşılıklı ikişer rehine göndererek vire şartlarını konuşmaya başladılar. Kalede yapılan bu konuşmada Budin Yeniçeri Ağası Yahya Ağa da bulundu. Vire anlaşması imza edilince söz aldı.

"Ben, yalnız kendim için vireyi kabul etmiyorum. Önüme baka baka kaleyi düşmana bırakıp gidemem. Kalede kapanıp susuzluktan köpek gibi de ölemem... Evvela ben tek başıma çıkacağım ve dövüşeceğim... Ya muhasara hattını yarar geçerim yahut ölürüm. Vire anlaşması benim mukadderatım belli olduktan sonra yürürlüğe girer..." dedi.

İstolni Belgrad paşası, Yahya Ağa'yı iyi tanıdığı için ses çıkarmadı, düşman murahhası da bu mertçe teklifi kabul etti. Âdem Ejderhası'na sekiz kişi daha iltihak etti. Bu dokuz fedai için anlaşmaya bir madde daha ilave edildi. Kırk bin kişiye karşı meydan okuyan dokuz kişinin cengini, kale bedenlerinden heyecanla seyretmiş bir Türk askeri, müverrih Peçevili İbrahim Efendi'ye şöylece anlatmıştır:

"Yahya Ağa, yanına beş yüz ok aldı ve sekiz arkadaşıyla kaleden çıktı... Etrafını derhal çifte kat zırha bürünmüş binlerce kâfir sardı. Âdem Ejderhası, beş yüz okunun bir tanesini bile yabana atmadı...

Her birini bir demir giyimli düşmanın göğsüne sapladı... Attığı oklar ikişer kat zırhları delip kalpleri ve ciğerleri paraladı. Okları tükenince kılıcına el attı... Yüz kişiyi de kılıçla devirdi... Akıbet sağ kolunu çalıp düşürdüler... Yahya Ağa'yı sekiz arkadaşıyla şehit ettiler."

Alman kumandanı bu kahramanları İstolni Belgrad karşısında bir tepeye askeri merasimle defnettirdi. Aslında ise şan ve şerefle tarihimize gömüldüler.

Yakub Bey

Orhan Gazi devrinin cengâverlerindendir; Şehzade Süleyman Paşa'nın serdarlığında Rumeli'ye ilk geçen Türklerin başbuğlarındandır. "Yakub Ece" yahut sadece "Ece Bey" isimleriyle de anılır. Gelibolu ve etrafı bu zatın eliyle fethedildiği için Eceovası denilmiştir. Kabri de oradadır, asırlardan beri bir ziyaret yeridir.

Yunus Bey (Demirkazık)

Gazi Osman Paşa'nın Plevne müdafaasındaki silah arkadaşlarından kahraman bir Türk miralayıdır. Osman Paşa'nın ölmez hatırası yanında pek şanlı, pek parlak bir simadır. 1844'te Üsküdar'da doğmuştu, Plevne müdafaasında kendi adına nispetle anılan tabyada bir avuç kahramanla öyle merdane dayanmıştı ki düşman bu tabya ile kumandanına "Demirkazık" adını vermişti. Henüz 32 yaşındaydı, Osman Paşa'nın son huruç hareketinde de düşman siperlerine kahramanca atılmış ve şehit olmuştu.

Zağanos Paşa

Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinin kahraman vezirlerindendir. İstanbul fatihinin mürebbileri arasında bulunmuş, genç hükümdarın İstanbul muhasarası cenginde ise en mahrem müşaviri olmuş, büyük hizmetler görmüştür. Rumelihisarı'nın üç büyük kulesinden biri onun adına nispetle anılır, hatta bu güzel ve büyük Türk kalesindeki tek kitabe de Zağanos Paşa Kulesi'ndedir ve paşanın adını taşır. Fatih'in Trabzon seferinde de yararlığı o kadar büyük

olmuştu ki Trabzon'da eski kalenin bir kapısı, bir köprü ve bir mahalle hâlâ Zağanos Paşa'nın adıyla anılır. 1460'ta Balıkesir'de ölmüştür.

Zeynel Bey

Girit Cengi'nde bulunmuş ve kahramanlığıyla nam almış sancakbeylerindendir. Bir sabah namazında secdeye varırken seccadesinin önüne bir düşman kumbarası düştü, Zeynel Bey, kumbara patlayıp dağılıncaya kadar seccadede bir dakika kadar fazla kaldı. Bunu uzaktan gören serdar Fazıl Ahmed Paşa, kahraman askerin şehit olacağı zannıyla heyecanından yüzünü kapamıştı ve etrafındakilere,

"Tiz söyleyin, Zeynel ne oldu?" diye sormuştu.

Kurtulduğunu ve namazını bitirip kendilerine doğru geldiğini söylediler. Zeynel Bey gayet metin, heyecansız gelip etek öptü.

"Paşam... Kumbara çatlayıncaya kadar secdede fazla kaldım... Acaba namazım bozuldu mu?" diye sordu, sanki az evvel yüzde yüz ölüm atlatan o değildi.

Mehmetçik Kore'de

Birleşmiş Milletler'in asil davası uğrunda 1950 senesinde Uzakşark'ta Kore'ye gönderilen bir Türk tugayı oradaki kanlı muharebelere katılır katılmaz, Mehmetçik, kahramanlığın şahikasına yükseldi. Birleşmiş Milletler'in "8. Ordu" adını taşıyan Kore'deki silahlı kuvvetlerini, sayıca çok üstün bir düşman karşısında ihata ve imha tehlikesinden Türk askerinin süngüsü ve muhteşem celadeti kurtardı. Sonsuz insan kaynaklarına dayanan o müthiş düşmanın cesaret ve cüretini, Kore'de ecdadının ruhunu şad eden Türk askeri kırdı.

Kore'deki Türk tugayı, 1950 yılının Kasım ayında asıl ateş hattına girdi. 1951 yılını muharebe ederek geçirdi. Bu muharebelerin ne kadar çetin olduğunu ifade edebilmek için 1951 yılının 365 günü içinde Türk askerinin ancak 22 gün istirahat ettiğini ve 343 gün dövüştüğünü, küçük çarpışmalar hariç, bazısı bir ay, bir aydan fazla devam etmek üzere yirmiye yakın zincirleme meydan muharebesi yaptığını ve hepsinden de muzaffer çıktığını söylemek kâfidir.

Sözlük

A

âb-ı rû: yüzsuyu.
âb-ı tig: kılıcın suyu.
acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağı için yetiştirilmek amacıyla Acemi Ocağı'na gönderilen tutsak ve devşirmelere verilen ad.
acep: çok şaşırtıcı.
adû: düşman; adüv.
afet-i devran: çağın en güzeli.
âfitâp: güneş; güneş gibi güzel yüz; parlak yüz.
agâh: bilir, bilgili, haberli, uyanık, öngörülü.
aguş-ı muhabbet: sevgi, dostluk kucağı.
âhir: son, sonraki, en son.
ah ü figan: ağlayıp inleme, yakınma.
âk: dikbaşlı, inatçı, asi, serkeş.
âl: aile, hanedan; Hz. Muhammed'in ailesi; Müslümanlar.
aman vermek: yenilgiye uğramış bir kimsenin canını bağışlamak.
âmil: etken, etmen.
anasır: öğeler, unsurlar; bir topluluğu oluşturan, din ve ırk bakımından değişik kesimler.
ashab: Hz. Muhammed'i görmüş, onunla konuşmuş, toplantılarına katılmış olanlar; sahabe.
asuman: gökyüzü, felek, sema.
aşüfte: çılgınca seven, aşk yüzünden perişan olan kimse.
atâ: verme, veriş; bağışlama, bahşiş, ihsan.
ateşîn: ateşli, ateş gibi.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
aynülyakin: gözle görülmüş, kesin.
azîm: büyük, ulu; yüce.
azim: yola çıkma, yolculuğa başlama.

B

bâde: şarap, içki.
bahadır: yiğit, kahraman.
bâk: korku, çekinme.
bâni: kuran, kurucu.
bay: varsıl, zengin.
bebr: pars, leopar.
begayet: pek çok, aşırı, son derecede.
be hakk-ı: hakkı için.
belagatli: beliğ, beğenilen, güzel.
bende: kul, köle, bağlı.
beşaret: muştu, iyi haber, müjde.
binazir: eşi benzeri olmayan.
bocurgat: ağır şeyleri çekmek için manivelayla döndürülen ve döndürüldükçe çekilecek şeyin bağlı bulunduğu urganı kendi üzerine saran bir tür çıkrık.
bû: koku, güzel koku; umut.
bütgede: puta tapanların tapınağı.

C

camadan: bir tür işlemeli kısa yelek.
canip: yan, yön, taraf.
cebri yürüyüş: askerlerin, bir hedefe kısa sürede ulaşmak için, dinlenmeye az zaman ayırarak yaptıkları yürüyüş.
cehl: bilgisizlik, bilmezlik.
celadet: büyüklere karşı gösterilen göz pekliği, yiğitlik.
celasin: kahraman, yiğit; eli çabuk, becerikli.
cevr: haksızlık edip üzme, incitme.
cevval: hareketli, canlı, işlek.
cinan: cennetler, cennet bahçeleri.
civan: yakışıklı genç.

Ç

çağşır: erkeklerin giydiği bir tür şalvar; çakşır.
çar ü naçar: ister istemez, mutlaka.

çarkıfelek: kale kuşatmalarında kullanılan bir çeşit siper (genellikle çam ağacından yapılan çarkıfelekler kaleden yapılan top atışına karşı dayanıklı ve taşınabilir biçimdeydi).
çerh: çark; felek, gök; talih, baht.
çün: çünkü, ne zaman ki.

D

dâr-ı İslam: İslam yurdu.
dehalet: bir kimsenin himayesine sığınma.
delalet: aracılık.
dem: kan.
deva: ilaç, çare.
dide: göz.
dil: gönül, yürek.
dilaver: yürekli, yiğit.
dilber-i mahruh: ay yüzlü güzel.
dil-i hazin: acı içindeki gönül.
dimi: sıkı dokunmuş pamuklu bez.
diz çağşırı: boyu dizkapağı hizasında biten çağşır; diz çakşırı.
dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı; çârebru.

E

ebr-i nisan: nisan bulutu (bolluk, bereket, cömertlik).
ecram: cansız cisimler.
edvar: devirler, zamanlar.
efrat: askerler, erler.
encam: son.
Enderun: devletin değişik kademelerinde görevlendirilecek kimselerin yetiştirildiği okul.
enin: inleme, inilti.
erkânıharp: kurmay (subay).
esb-i hünermend: hünerli at.
esna-yı mukatele: savaş anı.
eşk-i revan: akan gözyaşı.
eşmek: bir işi bir an önce yapmaya koyulmak.

F

farig: vazgeçmiş, çekilmiş.
fecr-i şimali: gökyüzünün kuzey yönünde görülen ve halkalar halinde beliren aydınlık.
ferik: günümüzdeki korgeneral ve tümgeneral karşılığı rütbe (birinci ferik: korgeneral; ikinci ferik: tümgeneral).
fevri: ansızın.
fidye-i necat: bir kimsenin canını kurtarmak için ödenen para.
filar: hafif ve alçak ökçeli ayakkabı.
filhal: şimdi, hemen.
firavan: bol, çok.
fisebilillah: Tanrı uğruna.
fütuhat: fetihler.

G

gamze-i dilduz: gönül delen yan bakış.
ganaim: ganimetler, savaşta düşmandan ele geçirilen şeyler.
gazavat: gazalar, savaşlar.
geda: yoksul, fakir.
ger: "eğer"in kısaltılmış biçimi.
gevher: töz; asıl, esas; maya; cevher.
gönder: (burada) bir tür kısa mızrak.
guzat: gaziler.

H

Hak: Tanrı'nın adlarından biri.
halaskâr: kurtarıcı.
halet: hal, durum, keyfiyet.
hâli kalmak: bir şeyden uzak bulunmak, onsuz olmak.
hâme: kalem.
hami: koruyan, koruyucu; arka çıkan, sahip çıkan.
hamule: yük.
haneberduş: yersiz yurtsuz, serseri.
haseki: hükümdar hizmetindeki silahlı koruma görevlisi.
haşmet: görkem, ululuk.

haşr: mahşer, kıyamet.
havale: bir yere hâkim olma, orayı görme.
havf: korku, korkma.
hazire: cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan ve çevresi duvar ya da parmaklıklarla çevrili mezarlık.
helak olmak: ölmek, öldürülmek, yok olmak.
hemrah: yol arkadaşı, yoldaş.
hengâme: kavga, gürültü patırtı.
herc ü merc: karmakarışık, altüst, darmadağın, allak bullak.
hezâr: pek çok.
hikmet-i ilahi: Tanrı'nın hikmeti, Tanrı'nın bileceği iş.
hod: kendi.
hoşrev: güzel gidişli, güzel yürüyüşlü.
hûb: güzel insan.
huruç: çıkış, çıkma.
hususa: başkaca, ayrıca.
hümayun: kutlu, kutsal; padişaha ait.

I

ırlamak: şarkı söylemek.

İ

ibda etmek: yaratmak.
içoğlanı: saraya alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
ifna: yok etme.
ihata: kuşatma.
ikbal: yüksek bir mevkie ya da duruma erişmiş olma.
ikinci teşrin: kasım ayı.
ilmiye: din işleriyle uğraşan devlet görevlileri sınıfı ve bunların mesleği.
inayet: iyilik, yardım, lütuf.
inkılap etmek: dönüşmek.
inkıraz: tükenme, bitme; yok olma.
intişar: yayımlanma.

istiab: içine alma, içine sığdırma; tutma, kaplama.
istimdad: yardım isteme, yardıma çağırma.
istirdat: geri alma, yeniden ele geçirme.
işret: içkili eğlence.
iyal: karı, eş.
İyd-i Kurban: Kurban Bayramı.
izhar: gösterme, meydana çıkarma.
izmihlal: yok olma, yok olup gitme.

K

kaçamak: mısır unuyla yapılan bir tür yemek.
kail: boyun eğmiş, razı.
kakınmak: öfkelenmek, kızmak.
kâkül-i hoşbû: güzel kokulu kâkül.
kalyon: iki ya da üç ambarlı, yelkenle ve kürekle yürütülen büyük savaş gemisi.
kamet-i dilcu: gönül çeken, hoşa giden boy.
kamu: halkın tümü.
kanıkmak: kana susamak.
kaptanpaşa: deniz kuvvetlerinin en büyük amiri; kaptanıderya.
kârhane: işyeri, fabrika.
kâr-ı fasit: kötü iş.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kemine: güçsüz, âciz; zavallı.
kemter: daha aşağı, aşağıda olan.
kezzab: çok yalancı, çok yalan söyleyen.
kıla-ı Müslimin: Müslümanların kaleleri.
kırılmak: yok olmak, topluca ölmek.
koçbaşı: kuşatılan bir kentin ya da kalenin kapılarını veya surlarını yıkmaya yarayan savaş aracı.
koçmak: kucaklaşmak, sarılmak.
kumbara: "humbara"ya (içi boş bir demire barut, demir ve kurşun doldurularak yapılan savaş aleti) halk arasında verilen ad.
küffar: kâfirler.

L

lağım: tahkimli bir tesisi patlayıcı maddeyle tahrip etmek amacıyla açılan yeraltı geçidi.
lain: kovulmuş, istenilmeyen; herkesin lanet ettiği.
lebbeyk: "efendim", "emredin", "buyrun" anlamında sözcük.
lebriz: ağzına kadar, taşacak kadar dolu.
lenger: gemi demiri.
lezzet-i pehlu: yan yana bulunma zevki.
libas: elbise, giysi.
liva: iki alaydan oluşan askeri birlik.

M

mabeyin müşiri: padişahı korumakla görevli askerlerin, mareşal rütbesindeki en üst komutanı.
mağrip: güneşin battığı zaman, gurup.
Mağrip: Osmanlıların Kuzeybatı Afrika topraklarına verdiği ad.
mah: gökteki ay.
mahbub: sevgili, sevilen.
makavil: diller, lisanlar.
mânia: engel.
matruş: tıraş olmuş, tıraşlı.
mehib: korkunç, korku verici.
mekabir: mezarlar.
memalik: memleketler, ülkeler.
menakıb: menkıbeler, destanlar.
menzil: durak, istasyon.
merdane: yiğitçe, erkekçe.
merd-i merdan: yiğitler yiğidi.
merd-i serbaz: korkusuz yiğit.
mergub: istenilen, sevilen; herkes tarafından sevilip aranılan.
merkad: mezar.
mersiye: ölen bir kimsenin iyi taraflarını ve ölümünden duyulan üzüntüyü anlatmak için yazılan şiir.
mest ü medhuş: sarhoş ve şaşkın.
meşhet: bir kimsenin şehit olduğu ya da bir şehidin gömüldüğü yer.

meşum: uğursuz.
metris: savaş alanlarında askerin korunması için yapılan toprak siper ve istihkâm.
mirat: ayna.
mişe: meşe.
muahede: antlaşma.
muasır: çağdaş, aynı çağda yaşayan.
muhasara: kuşatma, sarma, çevirme.
muhayyile: hayal etme yetisi, imgelem.
murahhas: delege.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.
muti: itaat eden; rahat ve uslu.
mücahede: savaş, savaşma.
müdafi: koruyan, savunan, dayanan.
müderris: medreselerde ders veren kimse.
müessir: dokunaklı; etkili.
müheykel: heykel gibi.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
mülazım: günümüzdeki üsteğmen ve teğmen karşılığı rütbe (birinci mülazım: üsteğmen; ikinci mülazım: teğmen).
münacat: Tanrı'ya dua etme, yalvarma.
münafık: nifak sokan, arabozan.
münevver: aydınlatılmış; parlak.
müntakim: öç alan, intikam alan.
mürebbi: eğitici, yetiştirici, eğitmen.
mürüvvet: iyilikseverlik, cömertlik.
müstakilen: bağımsız olarak.
müşavere: karşılıklı danışma.
mütebessim: gülümseyen, gülümsemeyi yansıtan.
müverrih: tarihçi, tarih yazan, tarihle uğraşan kimse.

N

nagâh: vakitsiz, ansızın.
nahıl: düğün alayının önünde taşınan, üzeri çeşitli süslerle bezeli, ağaç biçimli süs.
nakus: kilise çanı.

nalan: acıdan, ıstıraptan inleyen.
nam-ı Hak: Tanrı'nın adı.
natüvan: zayıf, güçsüz.
navek: ok.
nazir: benzer, eş, örnek.
nazire: örnek, karşılık.
necip: soylu.
nedim: meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı.
neriman: pehlivan, yiğit, cesur.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nusret: yardım, Tanrı yardımı; başarı, üstünlük.

O

od: ateş.
Ordu-yı Hümayun: Osmanlı ordularına verilen ad.
otağ-ı hümayun: padişaha özgü büyük, etekli ve çok süslü çadır.

Ö

özge: başka.

P

pâdaş: ayaktaş, yol arkadaşı.
palanga: yan yana çakılı büyük kazıkların arkalarının toprakla berkitilmesiyle meydana gelen sur ve hendekle çevrili küçük hisar ya da kasaba.
payitaht: başkent.
peleng: kaplan.
peripeyker: peri yüzlü.
perişekl: periye benzeyen.
pesend: beğeni, takdir.
plak: (burada) plaket.
pulat: çelik.

R

rah-i din: din yolu.

ravza: bol ağaçlı, çiçekli bahçe; cennet.
rayet: bayrak, sancak.
râz: sır, gizlenen şey.
refi: yüce, yüksek.
reh-i aşk: aşk yolu.
reva: layık, uygun, caiz.
rey etmek: öne sürmek.
rezm: kavga, savaş.
rida: örtü.
riyaziye: matematik.
ruşen: aydınlık, parlak.
rûy-i zemin: yeryüzü, dünya.
Rüstem: İranlı destan kahramanı Zal'in, yiğitliği ve güçlülüğüyle ünlenmiş oğlu; Rüstemi Zal, Zaloğlu Rüstem.
Rüstemane: İranlı destan kahramanı Rüstemi Zal gibi güçlü ve görkemli.
rüsvay: rezil, itibarsız.

S

sabareftar: yel gibi hafif ve çabuk yürüyüşlü.
said: kutlu; ahiretini hazırlamış.
salip: haç.
sançmak: saplamak, batırmak.
sanem: tapılacak kadar güzel kadın; put.
sani: ikinci.
sayd ü şikâr: avlanma ve av.
say ü içtihat: çalışıp çabalama.
sekban: bir askeri sınıfın adı.
semavi: gökle ilgili, göksel.
semender: ateşten yaratılan ve ateşte yaşayabilen bir masal hayvanı.
serasker: sadrazamın dışında orduya komuta eden vezire verilen unvan.
serdarıekrem: sefere katılmayan padişahın yerine başkomutanlığa getirilen sadrazama verilen unvan.
serefraz: benzerlerinden üstün olan.

serencam: işin, olayın sonu.
serkeş: başkaldıran, inatçı, dik başlı.
server: başkan, reis, ulu kişi.
serv-i kad: boyu servi gibi uzun olan.
simten: teni beyaz ve parlak olan.
sorguç: başlıkların ön tarafına takılan tüy, mücevher vb'den yapılmış süs.
Süreyya: Ülker yıldızı.

Ş

şahika: doruk.
şarab-ı farig: rahatlatıcı, sıkıntı giderici şarap.
şayka: yirmielli arasında mürettebatı ve üç topu bulunan altı düz tekne; çayka.
şeb-i firkat: ayrılık gecesi.
şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
şefi: bir suçun bağışlanması için araya giren.
şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
şehlevent: boylu boslu, yakışıklı genç.
şekavet: haydutluk, yol kesicilik.
şemşir-i gevher: soylu kılıç.
şenaat: kötülük, fenalık.
şevket: ululuk.
şol: "şu" işaret sıfatının eski biçimi.
şuh-i cefacu: cefa çektiren güzel.
şüyu bulmak: yayılmak, herkes tarafından duyulmak.

T

tabi: kitap basan ya da bastıran, yayıncı.
tahnit: ölüyü bozulmaması için ilaçlama.
tahsin: güzel bulma, beğenip alkışlama.
taltif: ödüllendirme.
tavattun: yerleşme, yurt tutma, yurtlanma.
tazarru: yakarma, yalvarma.
taziz: ululama, saygıyla anma.

tebah: yıkılmış, tükenmiş; bozuk, harap.
tebcil: ululama.
tebeddül: değişme, başkalaşma.
teberrüken: uğur sayarak.
tekellüm: konuşma, söyleme.
temaşa: bakma, seyretme; görülecek şey.
temayüz: yükselme, sivrilme, üstün olma.
teng: dar.
tenkil: örnek olacak bir ceza verme; tepeleme.
terceme-i hal: özyaşamöyküsü.
teshir: büyüleme, kendine bağlama.
teşne: çok istekli.
teşrifat: resmiyet, protokol.
tetvic: taç giydirme, taçlandırma.
tevhit: bir araya getirme, birleştirme.
tezvir: yalan söyleme, söze yalan katma; arabozanlık yapma.
tezyin: süsleme, bezeme.
tig: kılıç.
tig-i rahşan: parlak kılıç.
timar: hastaya ya da yaralıya bakma; yarayı temizleme, iyileştirme.
tir ü keman: ok ve yay (divan edebiyatında sevgilinin kirpiği ve bakışı).
tir ü tirkeş: ok ve okluk.
tir-i adâ: düşmanların oku.
tiz: tez, çabuk.
tufuliyet: çocukluk, küçüklük.
tüvana: güçlü.

U

u, ü: ve, ile.
ukba: ahret, öbür dünya.
umran: bayındırlık, bayındırlaşma.
Utarit: Merkür gezegeni; divan edebiyatında yazı ustalığıyla ilgili benzetme öğesi.
uzviyet: canlılık.

Ü

ümera: emirler, beyler; paşa rütbesinde bulunan komutanlar.

V

vafir: fazla, çok; bol.
vahdet: birlik, teklik; Tanrı'ya yakın olma.
vakıa: rüya, hayal.
vakî: koruyan, önleyici.
vaki: olan, meydana gelen; geçmişte olan, geçmişte bulunan.
veli: ermiş.
velî: lakin, fakat.
vire: kale, palanga vb. korunaklı bir yerin asker, silah ve ağırlıklarını alıp gitmesi koşuluyla kimsenin kılına dokunulmaksızın düşmandan teslim alınması ya da aynı koşullarla düşmana teslim edilmesi.
vü: ve, ile, dahi.

Y

yâr-i periru: güzel yüzlü sevgili.
yayabaşı: Yeniçeri Ocağı'nda cemaat ortalarının komutanı.

Z

zahir: açık, belli, görünen.
Zal: İran ulusal destanında adı geçen güçlü ve görkemli pehlivan.
zari: ağlayıp sızlanma.
zebercet: açık yeşil renkte bir süs taşı.
zelzele-i azîme: şiddetli deprem.
zemberekçibaşı: Yeniçeri Ocağı'nda zemberekçilerin ("zemberek" denilen bir tür ok kullanan 82. Cemaat Ortası'nın adı) komutanına verilen ad.
zerkeş: altınla işlenmiş ya da dokunmuş.
ziba: süslü; yakışıklı; güzel.
zikr: Tanrı'nın adını art arda söyleme.

Tarihte İstanbul Esnafı

REŞAD EKREM KOÇU

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Tarihte İstanbul Esnafı

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü
Hatice Sultan ile Ressam Melling
Tarihimizde Garip Vakalar
İstanbul Tulumbacıları
Cevahirli Hanımsultan
Kızlarağasının Piçi

TARİHTE İSTANBUL ESNAFI

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

12 Ekim-5 Kasım 1970 tarihleri arasında *Tercüman* gazetesinde tefrika edilmiştir.
1. baskı / Eylül 2002
Doğan Kitap'ta 3. baskı / Mayıs 2016 / ISBN 978-605-09-3449-6
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Tarihte İstanbul Esnafı

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Gedik, tarik, lonca, pir 11
Tarik-i fütüvvet/hirfet, şeyh, nakip, duacı, çavuş, kâhya 15
Lonca, sandık, han ve çarşılar 19
Lonca vakıfları ve esnaf kıyafeti 23
Eski Müslüman Türk esnafının makbul ahlakı 27
Mehterler ve çökürcüler 31
Çengiler 37
Berberler 45
Çiçek ve çiçekçiler 55
Esirler ve esirciler 65
Bakkallar 75
Çöp ve çöpçüler 83
Dilenciler 89
Araba ve arabacılar 97
Bekçiler 107
Ahlak zabıtası 115
Cellatlar 125
Dayak 133
Bekâr uşakları 141
İstanbul'a çalışmaya gelen işçilere dair 161
Yalın ayaklılar 169
İşçi statüsü 175
Esnaf nizamı 181
Çırak çıkarma 185
Narh defterleri 191
Esnaf teftişi ve cezaları 195
Ordu esnafı 199
Saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri 205
Esnafın yeniçeriliği ve sofa tezkereleri 209
Esnaf civanları ve şehrengizler 213

Esnaf Türküleri 215
Esnaf kantoları 221
Şahane bir fıkra 225
Yeniçeri taslakçısı iki esnaf gencinin hikâyesi 229
Doğramacı çırağının altın saat hikâyesi 233

Sözlük 237

Gedik, tarik, lonca, pir

Türk Lügati "esnaf"ı şöyle tarif eder:

"Vaktiyle muntazam sınıflara ayrılmış sanatkârlar, dükkâncılar; esnaflık, bir dükkânda işleyen veya öteberi satanların işi..."

Eski toplum hayatımızda, geçim yolunu devlet kapısı dışında arayarak ticaret ve zanaatla meşgul olmak, bir dükkân açmak, imalathane kurmak serbest değildi. "Gedik" denilen bir sınırlamaya tabiydi ve her sınıf esnaf ve zanaat erbabı, 17. yüzyıl sonlarına kadar "tarik-i fütüvvet" (mertlik, yiğitlik yolu; mertlik, yiğitlik tarikatı) yahut "tarik-i hirfet" (esnaflık, zanaat yolu; esnaflık, zanaat tarikatı) denilen topluluklar kurmuşlar, 18. yüzyıl başında da onların yerine "esnaf loncaları" kurulmuştur.

Yer değiştirmek fermanla olurdu

Ticaret ve zanaatı sınırlayan ve Ortaçağ'dan kalmış olan gedik usulünün kabaca tarifi de şudur:

Dükkân yahut imalathane, serbest işyerlerinin sayısı dondurulmuştur. Mesela, İstanbul'da 200 terlikçi dükkânının bulunduğu 18. yüzyılın ortalarında ne bir yeni terlikçi dükkânı açılabilir, ne de mevcut dükkânlardan biri kapanabilirdi. Terlikçiler 200 dükkândır, 201 olamaz, 199'a inemez.

Hatta dükkânlar hüviyet de değiştiremezdi, yani Çemberlitaş'ta bulunan bir terlikçi dükkânı Çarşıkapısı'na nakledilemezdi. Böyle bir nakil için devlet izni, "ferman" lazımdı.

Her "gedik" sahibinin de elinde bir fermanı vardı. Evvela o izin fermanı alınır ve o fermanda tespit edilmiş semtte ve dükkânda işyeri açılırdı, kurulurdu.

Her esnaf zümresinin "tarik-i fütüvvet", "tarik-i hirfet"lerini, daha sonra da "esnaf loncaları"nı kuranlar da o zümrenin gedik sahibi ustalarıydı.

Bir "tarik/lonca" kurabilmek için bir esnaf-zanaat erbabı zümresinin gereği kadar kalabalık olması lazımdı. Müstakil bir "tarik/lonca" kuramayan esnaf, iş veya zanaat bakımından en yakın kalabalık esnafa "yamak esnaf" olurlardı; mesela, "kaltakçılar", "eyerciler", "semerciler", "gedelekçiler" (eyerlere, kaltaklara köseleden büyük ok kuburları dikenler), "tekelciler" (eyer altında hayvan sırtına örtülen pamuklu bez dikenler), "yularcılar", "kamçıcılar", "palancılar", gayet kalabalık olan "saraç esnafı"nın; "başmakçılar", "kavaflar", "çizmeciler", "mestçiler", "terlikçiler" ve "eskiciler" de yine gayet kalabalık olan "pabuççu esnafı"nın yamaklarıydı. Tarikler, loncalar "saraçlar" ile "pabuççular" adına kurulmuştu, yamakları, toplantılarına katılırlar, söz ve oy sahibi olurlardı; fakat gedikleri ayrıydı.

İlk İslami esnaf nizamnameleri

Eski esnaf teşkilatı ve esnaf ile zanaat erbabının İslam akide ve terbiyesine göre tabi olmaya mecbur tutulduğu nizam, yukarıda kaydettiğimiz "tarik-i fütüvvet" adına nispetle "fütüvvetname" adı verilmiş eserlerde tespit edilmişti. Fütüvvetnameler, toplum hayatımızda ilk İslami esnaf nizamnameleridir, hatta, Müslüman esnaf ve zanaat erbabının ilmihal kitabıydı diyebiliriz.

Fütüvvetnamelerde herhangi bir işin ve zanaatın önce kimin tarafından icra edildiği yazılıdır, o kişi o zümrenin ilk adamı, "pir"idir. Sonra o işin veya zanaatın, Peygamberimiz zamanında, ilk İslam toplumu içinde ilk icra edenin adı kaydolunurdu, o da "İslami pir"di. İş, zanaat erbabı, pirlerinin, bilhassa İslami pirlerinin adına aşırı hürmetle bağlıydılar.

Birkaç örnek kaydedelim:

İbrahim Peygamber Kâbe'yi bina ederken kerpicine "tuz" kattığı için tuzcuların piri addedilmişti. Peygamberimiz'in zamanında da Yemen'den Medine'ye Ebu Mellah adında biri ilk defa olarak tuz getirip satmıştı, o da tuzcuların İslami piri olmuştu.

Macuncuların ilk piri...

Macuncuların ilk piri Pythagoras'tı. İslami pirleri de, Peygamberimiz zamanında sıhhi macunlar yapmış olan Ubeyd Attar oldu.

Ekmekçilerin piri, cennetten dünyaya indiğinde buğdayla karnını doyuran Hazreti Âdem'di, Peygamberimiz zamanında Medine'de ilk defa ekmek pişiren Amir bin İmran da ekmekçilerin İslami piri oldu.

Peygamberimiz'in zamanında bulunmayan işlerin, zanaatların erbabına da sonraki devirlerin ünlü bir siması pir olmuştur.

Halen İstanbul'da pirlerinin adını bilen esnaf kalmamış gibidir. Pek yakın zamanlara kadar Müslüman Türklerin dükkânlarında pirlerinin adı, bir levha halinde dükkânlarının en şerefli yerine mutlaka asılırdı, o levhalarda ekseriya bir beyit olurdu, mesela berber dükkânlarında:

Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman-ı Pak'tir pirimiz üstadımız,

hamamlarda da:

Her sabah besmeleyle açılır hamamımız
Hazreti Muhsin bin Osman pirimiz üstadımız

levhaları okunurdu.

Fütüvvetnamelerden sonra, görülen ihtiyaçlar karşısında esnaf hayatını yeni bir düzene koyan fermanlar çıktı.

Tarik-i fütüvvet/hirfet, şeyh, nakip, duacı, çavuş, kâhya

Önce fütüvvetname kayıtları, sonra esnaf nizamı fermanlarıyla İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de tarik-i fütüvvet/hirfetlerle onların yerini almış olan esnaf loncalarında kayıtlı bütün esnaf zincirleme kefalete bağlanmıştı.

Gedik sahibi ölünce, dükkân veya imalathane, o işin başında bulunmak, çalışmak şartıyla evladına kalırdı. Evladı yok ise veya baba mesleğini terk etmiş ise, o gedik mahlul (sahipsiz) sayılırdı. Tarik/lonca tarafından, kendi başına dükkân veya imalathane sahibi olmaya layık bir kalfaya devredilirdi. Tarik/loncanın bir belgesi ile gedik fermanı yeni sahibinin adına tashih edilirdi. Eski gedik sahibinin mirasçılarına veya baba işini terk etmiş evladına da dükkânda veya imalathanede kalan mal ile aletlerin değer bedeli ve gediğe takdir edilen bir peştamallık bedeli ödenirdi. Yeni gedik sahibi kalfanın parası olmadığı takdirde, bu parayı, karz-ı hasen (faizsiz borç) olarak tarik/lonca sandığından verirlerdi.

Peştamal bağlama

Herhangi bir esnafın veya zanaat ehlinin çırağı, gelenekle tespit edilmiş çıraklık müddetini (işin, zanaatın güç, ağır olduğuna göre en çok üç yıl) doldurunca ve ustasının da işi öğrendiğini tasdik etmesi üzerine, fütüvvetnamelerin tespit ettiği şekilde bir törenle çırak oğlanın beline bir "şed" (peştamal) bağlanır ve çırak aynı dükkânda, atölyede kalfa olurdu.

Kalfanın ustalığa çıkması, o işte, zanaatta bir gediğin boşalmasına bağlıydı. Bunu ekseriya kalfanın kendisi arar, işi veya zanaatı terk

edecek bir ustayla anlaşır, "peştamallık" denilen bir bedel karşılığı gediği satın alırdı. Parası bulunmaz veya çıkışmazsa, yukarıda kaydettik, tarik/lonca sandığından istediği anda para bulurdu. Önemle tekrar edelim, gedik arayan kalfanın ustalığa layık olduğu mensup olduğu tarik/lonca tarafından kabul edilmiş olması şarttı. Bir kalfa da usta olurken beline bir "şed" (peştamal) bağlanırdı, bu münasebetle, çırak merasiminden daha parlak bir tören yapılırdı. Ve bu törene "çırak çıkarma" denilirdi.

Tarik-i fütüvvet/hirfetler zamanında, 17. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul'da, bütün Türkiye'de esnaf teşkilatı şu kimseler tarafından idare edilmiştir:

Şeyh: Tarikin reisi; tariki kuran esnaf tarafından kayd-ı hayat şartıyla seçilirdi. Bu seçime o tarike bağlı yamak esnaf katılmazdı. Tariki kuran, esnaf zümresinin namlı, yaşlı, faziletli bir siması olurdu.

Esnaf şeyhlerini dini tarikat şeyhleriyle karıştırmamalıdır.

Şeyhin sözü, o tariki kuran esnaf zümresi ile o tarike bağlı yamak esnaf üzerinde kesin bir kuvvetle geçerdi. Tarik-i fütüvvet/hirfetler yerine loncalar kurulunca, loncada şeyhlerin yerini, aynı vasıflar aranılarak seçilen "lonca ustası" aldı. Evliya Çelebi, 17. yüzyıl ortasında İstanbul'da 105 esnaf şeyhinin bulunduğunu yazıyor, yani o zamanlar İstanbul'da 105 tarik-i fütüvvet/hirfet vardır.

Nakip: Tarik-i fütüvvet/hirfetlerin idare amiridir. Tariki teşkil eden esnaf ile yamak esnafın bütün işlerini gören adamdır. Esnaf arasından doğruluğuyla tanınmış bir kimse olarak seçimle tayin edilirdi. Loncalar kurulunca nakiplik kaldırıldı, vazifesi "kâhya" adıyla devlet tarafından tayin edilir bir zata devredildi.

Duacı: Esnaftan olması şart değildi. Salih bir kimse olarak seçilir ve kendisine tarik sandığından yıllık bir ücret ödenirdi. Tarik törenlerinde gereken duaları okurdu.

Yalnız berber esnafında, çıraklar peştamal kuşanıp kalfa olacakları sırada yapılan törende, çırak oğlan peştamalını kuşandıktan sonra kalfa sıfatıyla ilk defa "duacı efendi"yi tıraş ederdi.

Çavuş: Tarikin bir nevi inzibat zabitiydi. Sorumlu, suçlu esnafı, şeyhin başkanlığında nakip ile esnaf ihtiyarlarının teşkil ettiği tarik divanında sorguya çekilmek üzere çavuş gider, alıp getirirdi. Esnaf ve zanaat erbabı, çavuşun davetine hemen uyarak divana gitmeye mec-

burdular. Yamak esnafın çavuşları, kendi zümreleri içinden seçilirdi.

17. yüzyıl ortalarında 105 esnaf şeyhi bulunduğunu kaydeden Evliya Çelebi esnaf çavuşlarının 415 nefer olduğunu yazıyor, 310 nefer çavuş, yamak esnaf çavuşlarıdır.

Kâhya (Kethüda): Önceleri tarikler ile hükümet arasında, sonraları loncalar ile hükümet arasında münasebeti sağlayan zattı, hükümet tarafından tayin ve azil edilirdi; tarik/lonca sandığından gündelik hesabıyla aylık alırdı. Tarik/loncanın zenginliğine göre esnaf kâhyalarının aylıkları da farklıydı. Nakiplik kaldırılıp nakiplerin idari vazifesi de kâhyalara devredilince, sorumluluğu aslında ağırken büsbütün ağırlaşan bir memuriyet oldu.

Esnaf kâhyalarını kendi içlerinden biri olarak esnaf seçer, İstanbul Kadılığı'na arz eder, kadılık tahkikatını yapar, seçilen zatı kâhyalığa layık görürse hükümete arz eder, hükümet de tayini yapardı. Bazen de bir esnaf kâhyalığına, o esnaf zümresinin dışından bir zatı hükümet münasip görür, tarik/loncaya sormadan tayinini yapardı. Mesela 17. yüzyılda devrin büyük musiki bilgini Mustafa Itrî Çelebi'ye dolgun aylıklı bir iş aranmış, tarik/loncaları zengin olan esirciler kâhyalığına tayin edilmişti.

Hükümetçe esnafa yapılacak tenbihler, esnaftan istenecek yardımlar, narhlar, esnafa kâhyaları vasıtasıyla bildirilirdi.

Nakiplik kaldırıldıktan sonra, esnaf zümresinin esnaf nizamına ve konulan narha riayetini sağlamak vazifesi de kâhyaya yüklendi.

Esnafın haklı isteklerini, yerinde şikâyetlerini hükümete layık olduğu önemle duyurmak ve bunların tahakkukunu sağlamak da kâhyaların vazifesiydi. Bunun içindir ki bir esnaf kâhyasının hem kâhyası bulunduğu esnaf zümresi üzerinde, hem de hükümet yanında itibarlı, şerefli kişi olması lazımdı.

Vazifesinin şerefini idrak etmeyen bir kâhya, uygunsuz esnafın türlü yollardan hile ve hırsızlıklarına rüşvet alarak göz yumar, sonu kendisi için çok ağır, ölüm cezasına kadar varan bir sorumluluk yüklese de, kısa zamanda çok büyük bir servet yapabilirdi.

Esnafı kontrol bahanesiyle esnafa zulmeden ve o yoldan menfaatler sağlayan kâhyalar da olmuştur.

Yiğitbaşı: Tarikler yerine loncalar kurulduğunda çavuşlar bu unvanı aldılar.

Lonca, sandık, han ve çarşılar

Tarik-i fütüvvet/hirfetler zamanında esnaf, divan dedikleri toplantılarını tekke veya zaviyelerde yaparlardı. Tarikin vakıf demirbaş eşyası ve tarikin para sandığı da o tekkede veya zaviyede bir odada muhafaza edilirdi. Çırağa peştamal kuşatma ve kalfayı usta yapma (çırak çıkarma) gibi törenler de oralarda yapılırdı.

18. yüzyıl başlarında tarikler kaldırılıp yerlerine loncaların kurulmasının başlıca sebebi, esnaf zümrelerinin içinde bulunan ve büyük kalabalık teşkil eden gayrimüslim esnaf ve zanaat erbabının durumudur. Bir esnaf zümresinin Müslim ve gayrimüslim bütün mensuplarını ilgilendiren meselelerin tam bir serbestlik içinde konuşulabilmesi için toplanma yerinin bir tekke veya zaviye olmaması gerekiyordu.

Ustalar ve yiğitbaşılar

Loncalar, her esnaf zümresinin toplu olarak bulunduğu ve aynı zanaatı işler kişilerin çalıştığı bir çarşı boyunda bir han içinde açıldı ve idarelerinin başına da şeyh ve nakip yerine "esnaf ustası" ile kâhya ve yiğitbaşı getirildi.

Bir müddet sonra bu da kâfi görülmedi, her esnaf loncası Müslim esnaf loncası ve gayrimüslim esnaf loncası olarak ikiye bölündü; esnaf ustaları ve yiğitbaşılarını da ayrı ayrı seçtiler, birinde Müslümanlardan, birinde gayrimüslimlerden, yalnız aynı zümrenin iki loncası, bir kâhyalığa bağlandı.

Esnafın yeni toplanma yeri olan lonca adı, İtalyanca höcre, oda anlamında *loggia* kelimesinden alınmıştı, tam Türkçe olarak "esnaf odası" diyebiliriz.

Sandık

Her esnaf zümresinin bir yardımlaşma sandığı vardı. Bu sandık tariklerde şeyh ile nakibin, loncalarda da kâhya ile yiğitbaşının nezaret ve sorumluluğu altında bulunmuştur. Esnaf sandıklarının gelir kaynakları şunlardır:

1 – Çırağın kalfalığa, kalfanın ustalığa peştamal kuşanmalarında çok eski gelenek icabı ustaların verdikleri "mürüvvet" paraları.

2 – Çırak, kalfa ve ustaların, keselerinin tahammülü derecesinde ödemeye mecbur oldukları haftalık yahut aylık aidat.

3 – Tarikler zamanında ikraz edilen paradan faiz alınmamıştı. Loncalar zamanında ikraz edilen paralardan alınan yüzde 1 faiz.

4 – Zengin esnafın vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı paralar.

5 – Vâris bırakmadan ölen zengin esnafın yine vasiyetnamelerle sandığa bıraktığı emlakinin geliri.

6 – Hiç umulmayan yerlerden "tayyarat" adı verilen bağışlar.

Tariklerin, sonra loncaların, gelenek olarak esnaf tarafından verilmiş, vakfedilmiş ve zamanla toplana toplana büyük bir kıymet almış demirbaş bakır takımları vardı; kazanlar, sahanlar, tencereler, tavalar, siniler, güğümler, ibrikler, maşrapalar, bunlar peştamal kuşanma törenlerinde verilen ziyafetlerde, esnafın toplu olarak yaptığı kır gezintilerinde kullanılırdı... Halkın yaptığı düğünlere de birkaç günlüğüne kirayla verilirdi. Ki, bu bakır takımların kiraları da sandığın tayyarat gelirlerinden birini teşkil ederdi.

Han ve çarşılar

Aynı işle meşgul esnaf ve zanaat ehli umumiyetle ya bir han içinde yahut bir çarşı boyunda yahut bir büyük çarşının bir bölümünde toplanmış bulunurdu. Mesela İstanbul'da Büyük Saraç Hanı (Saraçhane), Ketenciler Hanı, Fermeneciler Çarşısı, Dökmeciler Çarşısı, Mısırçarşısı (attarlar, baharatçılar), Kürkçü Hanı, Yağ Kapanı, Bal Kapanı, Örücüler Hanı, Sırmakeş Hanı ve daha bunlara benzer yüzlerce isim sayılabilir.

Zanaat ehli ile esnafın bekâr uşakları da bekâr hanlarında barınırlardı, o hanlardan gayri bir esnaf zümresi için yapılmış, yine han

yapısında binalar vardı ki, onlara da "bekâr odaları" denilirdi ve her biri içindeki bekâr uşaklarının mensup oldukları esnaf zümresinin adıyla anılırdı: Saraç Odaları, Pabuççu Odaları, Debbağ (dabak) Odaları, Yelkenci Odaları gibi.

Her esnaf zümresinin bekâr taifesi hanlara ve odalara önceleri tarik, sonra lonca kefaletiyle alınırdı. Kapıları yatsı namazından sonra kapanır ve sabah ezanı okunurken açılırdı. O hanlarda ve odalarda kalanlar geceyi asla dışarıda geçiremezlerdi; bu nizama riayet etmemiş, bir gececik dışarıda kalmış bir esnaf bekârı, tarik/lonca divanı tarafından derhal ertesi gün sorguya çekilirdi. İşinden atılır ve derhal memleketi tarafına sürülürdü. İsterse on parmağında on hüner olsun.

Lonca vakıfları ve esnaf kıyafeti

Kiralık sofra takımları

Yüzyıllar boyunca esnaf tarik/loncalarının elinde, mensupları tarafından vakfedilmiş pek çok mal, eşya, o arada bilhassa sini, lenger, kazan, tencere, sahan, tava, güğüm, ibrik, sitil, tas, maşrapa gibi bakır mutfak ve sofra takımları birikmişti. Bunlar, mesire eğlencelerinde kullanıldıktan başka, İstanbul halkına, evlenme ve sünnet düğünü ziyafetleri için, küçük bir bedel karşılığı kiraya da verilir ve o suretle lonca sandığına bir gelir sağlanırdı. Esnafın, hatta saray düğünlerinde bile mutfak ve sofra takımları kiraladıkları olmuştur.

Evliya Çelebi kuyumculardan bahsederken, gençliğinde kuyumculuk zanaatını öğrenmiş Kanunî Sultan Süleyman'ın kuyumcular tarikine 10.000 sahan, 500 kazan ve tencere ve sair bakır kap kacak vakfettiğini yazıyor. Ünlü yazarın rakamları çok mübalağalı olsa da esnaf zümrelerinden biri adına yapılmış vakıflara güzel örnektir.

Bağışlardaki tarihler

Fütüvvetnamelerde tespit edilmiş esnaf geleneklerince, çıraklıktan kalfalığa peştamal kuşanan bir çırak oğlanın babası, velisi, tarik/lonca mutfağına bir bakır sahan yahut bir bakır tas veya maşrapa, ustalığa peştamal kuşanan kalfa da bir bakır sini yahut bir bakır tencere veya kazan verirdi.

Verilen o bakır eşyanın bir kenarına da bağışı yapanın ve ustasının adı ve bazen de bağışın tarihi yazdırılır, hakkettirilirdi.

Bizim, hırdavatçılar eline düşmüş bazı bakır kap kacak üstünde gördüğümüz birkaç kaydı nakledelim, bir bakır maşrapada:

"Berber İsmail bin Mehmed min şakirdan-ı Berber Hasan Usta, sene 1008 (1600)."

Bir sitilde:

"Vakf-ı Elhac Mustafa el-Üsküdarî, sene 1094 (1683)."

Her tarafı nakışlı ve 2 metre çapında büyük bir sofra sinisinde:

"Saraçlar Kethüdası Kocafesli dinmekle maruf Ömer Usta'nın lonca vakfıdır, sene 1224 (1809)."

Yüzü tamamen çiçek nakışlı olan bu gayet kıymetli bakır sini, ayrıca yapıcısı olan Mehmed Usta adında bir bakırcı ustasının da imza yerinde adını taşıyordu.

Çoğu zamanlarının ünlü bakırcı ustalarının isimlerini de taşıyan esnafın lonca vakfı bakır takımları, Meşrutiyet'in ilanında loncalar kaldırılıp dağıtılırken şunun bunun tarafından aşırılmayanlar maliyeye devredildi, fakat sanat kıymetleri maalesef takdir edilemedi, hurdacılara devredilip paraya tahvil edildi, aslında ise yerleri bir müze olmalıydı.

Büyük sofra sinileri, kahve güğümleri, aşure kazanları, kebap ve pilav lengerleri, kısaca, artık günlük hayatımızda yeri olmayan eski bakır takımları da eritilerek başka yerlerde kullanılmak üzere külçe bakır oldular.

Sadece esnaf loncalarının o vakıf eşyasıyla bir muhteşem "Türk Bakır Eşyası Müzesi" kurabilirdik. Şimdi ne kadar dövünsek faydasız.

287 yıllık bir sitili, 370 senelik bir maşrapayı, 161 yıllık bir siniyi nerede bulabiliriz?

Esnaf kıyafeti

Tanzimat'tan önceki toplum hayatımızda, imparatorluk halkı önce Müslim ve gayrimüslim olarak kıyafetçe serpuştan pabuca tespit edilmiş, bir bakışta ayırt edilirdi.

İmparatorluğun Müslüman tebaası da askeriye, mülkiye, ilmiye ve esnaf-avam olarak ayrılmıştı. Sadece isimde değil, kıyafet nizamnameleriyle. Herkes mensup olduğu sınıfın kılığında dolaşmaya mecburdu.

Onun içindir ki, esnafın zıpır gençleri kendi kılıklarından sıyrılıp zıpırlığa en uygun buldukları yeniçeri esvapları giyebilmek için elle-

rine bir sofa tezkeresi geçirip yeniçeri taslakçısı olmuşlardı.

Hicri 1190 (1776, I. Abdülhamid devri) tarihli nizamnameden:

"Uşak, hademe takımı, esnaf ve zanaat erbabı bir zamandan beri devlet ricaline mahsus çeşitli kürkler, çiçekli kaftan ve entariler giymeye başlamışlardır. Esnaf ve zanaat erbabı, kazandıkları para süslerine yetmediğinden işlerinde hile ve ihtikâr yollarına sapmışlardır. Uşak ve hademe makulesi de para için hizmetinde bulundukları kimseleri taciz eder olmuşlardır. Bundan böyle o makulelerin samur, kakum, vaşak kürkler, Hint malı çiçekli kumaşlardan entariler giymesi, Hint şalı kuşak kuşanması yasaktır. O makuleler, İstanbul şalîsi, Ankara şalîsi, Bursa kutnusu ve Şam alacası kumaşlardan esvap giyecekler ve Hama kuşağı saracaklardır."

Hicri 1217 (1803, III. Selim devri) tarihli nizamnameden:

"Bir müddetten beri yine sefahat düşkünlüğü başladı, giyim kuşamda herkes haddini tecavüz etti. Bundan böyle esnaftan ve avamdan olan kimseler, kendileri için tespit edilmiş kumaşlardan gayri kumaştan esvap yaptırmayacaklardır. Herkes kadimden beri sınıfının kıyafeti ne ise o kılıkta olacaktır. Bir kimsenin esnaftan ve avamdan olduğu kıyafetinden derhal anlaşılacaktır."

Bu kıyafet tahdidi 25 Şaban 1255 (3 Kasım 1839) tarihli Gülhane Fermanı'yla kalkmış, imparatorluğun bütün tebaasının eşitliği ilan edilirken, devlet üniformaları müstesna, herkes dilediği kılık ve kıyafette dolaşmakta serbest olmuştur.

Eski Müslüman Türk esnafının makbul ahlakı

Eski teşkilatı içinde esnafın dini tarikatlarla yakın münasebetleri vardı. Ustalar, kalfalar bir şeyh tarafından irşat edilir, onlar da çıraklarını terbiye ederlerdi. Bu tesir altında eski Türk-Müslüman esnafta "doğruluk" ve "kazanç hakkına kanaat" iki büyük meziyet olarak yerleşmişti.

Zanaat erbabı imalatını, istenilen, aranılan vasıflarına uygun olarak yapardı. Ticaret ehli de tartı ve ölçüde hilesiz ve ancak meşru kârını alarak satardı. Yüzyıllar boyunca esnaf arasından bu ahlak prensiplerine riayet etmeyenler elbet ki çıkmıştır, o gibiler de her esnaf zümresinden evvela kendi loncaları tarafından hükümete ihbar edilir, takip edilir ve cezalandırılırdı.

Türk aldatmaz

Aşağıdaki satırları merhum Osman Nuri Ergin'in *Belediye Mecellesi*'nden alıyorum:

"Ünlü Fransız Coğrafya bilgini Elisée Reclus (Elize Reklü, 1830-1905) *Cihan Coğrafiyası* isimli büyük ve çok meşhur eserinde şunları yazıyor:

'Türk'ün faziletleri o kadar büyüktür ki, hatta kendisine ihanet eder. Namuslu ve sözüne sadık olduğundan, borcunu ödeyebilmek için son derece çalışır. Hıristiyan tefeciler de bundan istifade ederek, ona ömrünün sonuna kadar esir hayatı yaşatacak ikrazlarda bulunurlar. Türk hiçbir zaman aldatmaz. O kadar namuslu ve doğrudur ki, aynı işi yapan dükkân komşuları Rumlar, Suriyeliler, İranlılar ve Ermeniler, Türklerin bu iç saflığı ile alay ederler, onları acınacak bulurlar.'"

Büyük İtalyan edibi Edmondo de Amicis de (1846-1908) *İstanbul Seyahatnamesi*'nde İstanbul esnafından bahsederken şunları yazıyor:

Türklerle pazarlık etmeyin

"Rum, müşteriyi seslenip çağırır, eliyle koluyla işaretler yaparak davet eder; Ermeni, biraz daha temkinlidir; Yahudi, malının fiyatını kulağa fısıldayarak arz eder; Türk'e gelince, sessiz, müşterisini sadece bakışlarıyla çağırır. Bir Türk'e söylediği fiyat için, sakın, 'Biraz aşağı olmaz mı?' diye pazarlığa girişmeyin, bunu kendisine bir hakaret sayar ve 'Ben hırsız mıyım ki önce sizden hakkım olmayan fahiş bir para isteyeyim ve sonra pazarlığa girişeyim!..' der."

Yine Osman Nuri Ergin anlatıyor:

"Benim de feyz aldığım Dârüşşafaka mezunlarından köprü mühendisi Edhem, yüksektahsil için İngiltere'ye gitmişti. Onun naklettiğine göre Birmingham şehrinin ticaret odasında bir duvarda şu levha asılıymış:

'Hakiki Türklerle herhangi surette olursa olsun istediğiniz ticareti yapabilirisiniz, fakat Şark'ın Rumları ile Ermenilerinden katiyen sakınınız.'"

Aşağıdaki satırları İstanbul Kadılığı sicil defterlerinden alıyoruz; esnafın kendisini kendi teşkilatıyla murakabesine güzel bir örnektir:

Kılıç boyayanın başına gelenler

Kılıççı esnafının kethüdası (kâhyası) ve yiğitbaşısı ve sair ustaları mahkemeye gelerek kılıççı esnafının Hasan oğlu Hüseyin'in sakız ağacından yaptığı kılıç kabzalarını siyaha boyayarak abanoz kabzalı kılıç diye sattığını ve müşterilerini aldattığını bildirmişlerdir. Hüseyin'in suçu sabit olmuş ve kılıççı esnaflığından çıkarılmıştır (Hicri 1138, Miladi 1726).

Önceleri esnaf tarikatlerinin ve sonra da esnaf loncalarının bu gibi dikkatli işleridir ki, hükümet hakkı ve vazifesi olan murakabeyi, her esnaf zümresinin kendisine bırakmıştı. Hükümetin esnafa karşı bir fazilet mükâfatıydı.

Eski esnafın ve bilhassa zanaat ehlinin en büyük ahlaki zaafı, işlerinde uzun tecrübelerle elde ettikleri incelikleri, hünerleri bir sanat sırrı olarak saklamalarıdır. En sadık kalfasına ve hatta öz oğluna bile sanatının sırrını öğretmeyen büyük ustalar olmuştur.

Eski esnafta görülen en büyük meziyetlerden biri çırağın kalfasına, kalfanın ustasına ve ustanın da lonca ihtiyarlarına sonsuz itaatidir.

Zaten eski terbiye usulümüzde bir çocuk mektepte hoca ve bir dükkânda, imalathanede usta eline verilirken velisi tarafından: "Eti senin, kemiği benim!.." denilirdi.

Mehterler ve çökürcüler

Mehterhane Osmanlıların bando takımıydı; heybet ve şevket sembolü sayılırdı.

Mehterhane, kökü çok eski Türk devlet ve cenk ananelerine bağlı, yerinde bir tabirle "alaturka bando takımı"dır. Osman Nuri Ergin *Maarif Tarihi* adındaki eserinde, "Mehter ismi, Farsça mahiter terkibinden bozmadır, yeniay (hilal) demektir ki mehterler bir hilal şeklinde açılarak icra-i ahenk ettiklerinden bu ismi almışlardır" diyor. Güzel buluştur, ama ne yapalım ki Garp Türkçesi'nde mehter telaffuz edilen bu kelimenin aslı, kavas manasına gelen Farsça mihter kelimesinden gelmedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda azamet ve şevketin, darat ve haşmetin ifadesi olan "Mehterhane", Konya Selçukilerinden Sultan Alaeddin'in Osman Gazi'ye gönderdiği istiklal alametleri arasında bulunan bir davulla kurulmuş, asırlar boyunca zengin bir teşkilat haline gelmiş ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırılmıştır.

Bir mehter takımı 1 tabl (davul), 1 zurna, 1 çifte nakkare (çifte nara, çifte dümbelek), 1 borazan ve 1 zil olmak üzere beş sazdan mürekkepti; bir takıma bir kat denilirdi; hassa mehterhane, yani padişahın bandosu dokuz kat mehterhaneydi, yani 9 tabl, 9 zurna, 9 çifte nakkare, 9 borazan ve 9 zilden mürekkep bir bandoydu ve sazları çalanların birer tanesi "tablzenbaşı, zurnazenbaşı, nakkarezenbaşı, borazanbaşı ve zilzenbaşı" unvanlarını taşırdı; mehterhanenin başında ayrıca bir mehterbaşı (bando şefi) ve bunun da bir muavini bulunurdu ki dokuz kat hassa mehterhane 47 kişiden teşekkül etmiş olurdu.

Mehterhane, yukarıda da kaydettiğimiz gibi tek sıra üzerine hilal şeklinde açılarak ayakta çalardı, yalnız nakkareciler bağdaş kurup otururlardı; sazlar, sağdan sola nakkare, zurna, tabl, zil ve borazan olarak dizilirdi.

Hassa mehterhane, saray teşkilatına bağlı bir ocak olup koğuşları Topkapı Sarayı yanında Demirkapı'da büyük bir meşkhaneydi ve efradı 150-200 kişiyi bulurdu ki çoğu da yetiştirilmekte olan gençler ve çocuklardı; bütün saray teşkilatında olduğu gibi, hassa mehterleri ocağına eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde gençler alınırdı; şu farkla ki mehter olmaya Türk çocukları asla rağbet etmezlerdi; hemen hepsini acemi oğlanları arasından seçilenler, taşralı veya şehirli Ermeni ve Rum mühtedileri teşkil ederdi. IV. Murad, adı tarihimize geçmiş olan meşhur gözdesi Musa Melek Çelebi'yi mehter oğlanları arasında görmüş, beğenmiş ve yanına alarak musahib-i şehriyari yapmıştı ki Musa Çelebi İngiliz müverrihi Ricaut'nun kaydına göre bir Ermeni mühtedisiydi.

Mehterlerin renk ve biçim bakımından göz alacak bir kıyafeti vardı; mehterbaşı ile her sazbaşı arkalarına yerine göre al kaput veya al çuha biniş, başlarına beyaz tülbent sarılmış al kavuk, bacaklarına al çuhadan çakşır ve ayaklarına sarı sahtiyandan mest-pabuç giyerlerdi. Efrat ise, başlarına beyaz tülbent sarılmış yeşil kavuk, sırtlarına mor, lacivert veya siyah çuhadan biniş, al bezden çakşır ve kırmızı sahtiyandan mest-pabuç giyerlerdi.

Hassa mehterlerinden başka sadrazamın, bilfiil valilik yapan vezirlerin ve yeniçeri ağasının da mehterhanesi vardı; sadrazam mehterhanesi dokuz kat, diğerlerininki yedişer kat mehterhaneydi.

Ordu-yı hümayun sefere çıkacağı vakit, İstanbul'da büyük bir alay gösterirdi, buna "ordu alayı" denilirdi; ordu alayında, orduyla beraber sefere gitmeye memur edilmiş esnaf da geçerdi; yahut padişahın bir evladı dünyaya geldiğinde, şehzade veya sultana hediyelerini takdim edecek esnaf payitahtta bir alay gösterirdi; işte bu alaylar vesilesiyle, İstanbul'daki esnaf teşekkülleri, Balat ve Ayvansaray'ın Çingene sazendelerinden beşer veya üçer kat mehterhaneler teşkil ederek, "Alay Köşkü"nde bulunan padişahın önünden, o devirlerin tabiriyle "beşer kat, üçer kat mehterhanelerin dövdürerek" geçerlerdi. Bu kayıtlardan, esnaf teşekküllerininin de birer mızıkası bulunduğu an-

laşılmamalıdır; esnaf mehterhaneleri parayla bir gün için tutulmuş toplama takımlardır.

Evliya Çelebi, meşhur *Seyahatname*'sinin birinci cildinde, IV. Murad zamanında büyük bir ordu alayını anlatırken mimarbaşı ve hassa mehterbaşı ağa arasında geçen bir münakaşadan bahseder; mimarların mı, mehterlerin mi evvel geçmesi gerektiğine karar verilemez, mimarbaşı ile mehterbaşı huzura çıkarlar, mimarbaşı:

"Padişahım! Biz Habib Neccar köçekleriyiz; mehterler pirsiz esnaf olup Cemşit sanatını tutmuş bir alay Deccal kavmidir; biz padişahımıza saraylar, selatin camileri, türbeler bina ederiz, kaleler fethinde kaleleri tamir ederiz, köprüler yaparız, İslam ordusunda lüzumumuz, hizmetimiz vardır, elbet mehterlerden evvel geçeriz!" der.

Mehterbaşı ağa da şu iddiada bulunur:

"Padişahım! Hangi bir tarafa gitseniz mahabet, şevket, salabet ve şöhretiniz için dosta ve düşmana karşı tabl, kudüm, nefir döverek gitmeniz lazımdır. Cenk meydanlarında gazileri cenge salmak için kûslara biz tokmak çalarız ve askeri şevke getirip biz kaldırırız; padişahımız bir şeye üzülse huzurunda on iki makam, yirmi dört şube, yirmi dört usul, kırk sekiz terkip musiki fasıl edip padişahımızı neşelendiririz; eski hükema saz ve söz ve hanende âdemin gönlüne safa verir demişler, biz de ruha gıda verir esnafız; mimarbaşının esnafı Rum ve Ermeni ve Çingenelerdir, lökünciler ve suyolcularda, lağımcılar ve necisçiler dahi vardır, biz bu esnafı üzerimize geçirmeyiz padişahım!.. Bahusus ki nerde alem-i Resulullah olsa orada tabl-ı Âl-i Osman dahi bulunmak gerektir..."

Bunun üzerine padişah mehterlerin mimarlardan evvel geçmesini emreder.

Hassa mehterhaneye, 18. asır sonlarında gene dokuz kişi olarak bir de çevkâniler ilave edildi; bunların elinde, üzerleri zincirler ve çıngıraklarla donatılmış bastonun kısası birer çevkân bulunur, mehterhane sazları icra-i ahenk ederken arada bu çevkânları iki tarafa sallayarak bu zincir ve çıngırakları seslendirirler ve bir ağızdan "Ala ala hey!.." diye bağırırlardı.

Evliya Çelebi hassa mehterhanenin günlük vazifesini şöylece anlatıyor:

"Mehterlerin koğuşları hünkâr sarayının bahçe kapılarından De-

mirkapı kurbinde bir azim binadır, ortasında yüksek dört köşe bir büyük kulesi vardır. Her gece yatsıdan sonra üç fasıl edip bir cengî hava çalarlar ve padişaha dua ederler. Seher vaktinde de, sabaha üç saat kala erbab-ı divanı divana davet ve cümleyi namaza uyandırmak için gene üç latif fasıl ederler ki uyananlara hayat verirler. Ricalden biri bir mansıp aldı mı, bu mehterler, tebrik için hanesine giderler, üç nöbet fasıl ederler, eğer mansıp alan zat evinde değilse, ev halkına bir nöbet çalıp dönerler" diyor.

Sarayda, kubbe altında toplanan Divan-ı Hümayun, bir nöbet mehterhane çaldıktan sonra işe, müzakerelere başlardı.

Mehterhanelerin asıl vazifesi, harp meydanlarındaydı; vezirlerin takım takım mehterhaneler dövdürerek eyaletleri askerleriyle bir sahrayı doldurması hakikaten azametli, haşmetliydi; Türk müverrihleri bu sahneleri pek güzel tasvir ederler; mesela Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferini yazarken: "... İkindiden sonra evvela vezir-i âzamın mehterhanesi çalmaya başladı... Ve hemen sağında ve solunda mir-i miranların ve ümeranın mehterhaneleri de hep birden çalmaya başladı... Şöyle ki yatsıdan sonra ve seher vakti her koldan çalınan tabl ve zurna ve nefir ve nakkare ve zil sedası top ve tüfek velvelesiyle birleşince yer ve gök inlerdi..."

Cenge giderken, serdar vezirlerin mehterhanelerinde büyük cenk davulları bulunurdu ki bunlara "harbî kûs" denilirdi, boyları 1,30 metre, üst sathının kutru 1,20 metre, alt sathının kutru da 0,80 metreydi, deve üzerine yükletilerek çalınırdı ki kûsa tokmak çalmak apayrı bir hünerdi ve hassa kûsları mehterleri, asıl mehterlerden ayrı bir ocaktı, koğuşları da Odunkapısı'ndaydı ve burada en az elli çift deve kûsu bulunurdu. Genç Osman Hotin Seferi'ne giderken, hassa mehterhanesiyle bir fil kûsu götürmüştü. Kûslar çalınırken mehterler: "Yektir Allah... Yek!.." diye bağırırlardı.

Evliya Çelebi, "Kûsların her biri bir hamam kubbesi kadar (!) gelir. Bayram gecelerinde, bayram günlerinde çalınır. Sedası gök gibi gürler. Sur-ı hümayunlarda on sekiz devletin elçileri birleştiklerinde bu kûslar çalınır. Kûs mehterlerinin piri hakan-ı Çin'dir, anınçün kûs-i hakani denilir" diyor.

Kalelerde, İstanbul'da Paşakapısı'nda ve Ağakapısı'nda da nöbet

kûsları vardı ki bunları da kale mehterleri, vezir ve ağa mehterleri çalarlardı; yeniçeriler Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı isyan edip gece yarısı Babıâli'yi basarak ateşe verdiklerinde, sadrazam, nöbet kûslarını çaldırarak etraftan imdat beklemişti; fakat müthiş alevler arasından yükselen bu tüyler ürpertici muttarit ve tok davul seslerine saray kayıtsız kalmıştı.

Mehterhane sazlarına gelince, davulu ve zili tarife hacet yoktur; mehter zurnası, kaba zurna tabir edilendir. Çifte nakkare, birbirine bağlı tek yüzlü küçük dümbeleklerdir ki kendine mahsus çubuklarla çalınır, mevlevihanelerde neylere refakat ederek çalınanlarına kudüm denilir. Nefir yahut borazana gelince, pirinçten yapılmış, perdesiz, bugün askeri kıtalarda kullanılan borazanların daha uzuncası bir sazdı.

Osmanlı tarihinde mehterlikten yetişmiş şöhretlere rastlanır; Musa Melek Çelebi'nin adını yukarıda zikretmiştik. 17. asır ortalarında sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Zurnazen Mustafa Paşa, gençliğinde yeniçeri mehterhanesinde zurnacıydı. Pek hoş bir fıkradır, ancak dört saat süren sadaretinde tek yaptığı iş Karagöz Mehmed Efendi isminde bir zatı başdefterdar tayin etmek olan paşa hakkında bir İstanbul külhanisi,

Çalıcak zurnasını cebinden çıktı Karagöz!

demişti. Gene sadarete kadar çıkmış olan Daltaban Mustafa Paşa, çocukluğunda Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın mehterlerindendi; ama ne çaldığı bilinmiyor, efendisinin nazar-ı dikkatini celbederek himaye görmüş, devlet kapısına alınmıştı.

Osman Bey'in İnegöl tekfurunu mağlup etmesi üzerine Selçuk Sultanı Gıyaseddin Mesud, kendisine tabl ve alem (davul ve sancak) göndermişti. Günün muayyen saatlerinde davulla nöbet vurulurdu. Osman Bey ilk nöbet vurulurken hürmet makamında ayağa kalkmış ve bu âdet Fatih'e kadar devam etmiştir.

Yeniçeri kışlalarının günlük hayatının sesleri arasında da saz, bilhassa çökürler, asırlar boyunca önemli bir yer almıştır, bunları yeniçeriler arasında yetişen ümmi halk şairleri çalardı; sazlarının nağmelerine aşk yolunda yahut hamasi destanlar, kayabaşı türküleri ve-

ya ilahiler düzüp koşarlardı. Bu saz şairleri, mehterhanelerin yanında, cenk alanlarındaki askeri de coştururlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserine *Tabatü'l-Memalik*'ten birkaç satır almış, evet, eski bir tarih kaynağından birkaç satır... Fakat geçmiş asırların asker kıyafetlerini, aylarca yaya gidilen sefer yollarını, gurbeti, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!" diyen erkek güzelleri cengâverlerin gaziliğe ve şehitliğe verdiği ulvi kıymeti, "Bir hilal uğruna batan güneşleri" bilenler için ne manalı satırlar: Kanunî Sultan Süleyman, Mohaç Sahrası'na konmuştur, gece, on binden fazla meşaleyle aydınlanmış Türk ordugâhı, ertesi sabah büyük bir meydan muharebesi olacak. Macar Ordusu imha edilecektir, işte askerimiz:

"Din ve devletin serbazları ve divaneleri şeştarlar, tanburlar, kopuzlar çalub, şenlikler ve şadîlikler ederlerdi..."

Yeniçeriler arasındaki çökürcü saz şairleri hakkında güzel bir sahne de büyük müverrih Naimâ Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Sene 1655, vezirlerden İbşir Paşa, Anadolu'da isyan ve şekavet yoluna sapmıştı. Ufak tefek, kara kuru bir adamdı ve cahil, kaba, gayetle gaddardı. Şerrinden kurtulmak, devletin başına çok büyük gaileler açmasını önlemek için sadrazam tayin edilip, her türlü şenaat ve rezaleti yapmaya kadir sarıca ve levent denilen başıbozuk askeriyle İstanbul'a getirildi. Deniz yoluyla Üsküdar'dan Eyüp'e geçen İbşir, İstanbul'a Edirnekapı'dan, büyük bir alayla girmişti, şubat ayının çok soğuk bir günüydü, Naimâ, "Edirnekapı'dan Saray-ı Hümayun'a kadar seyr ü temaşaya çıkmadık bir ziruh kalmadı, bütün Yeniçeri Ocağı tertib-i garibleri üzre geçti" diyor. Bu tertib-i garibin ne olduğunu anlatmıyor ama, şu emsalsiz sahneyi çiziyor:

"... Sadrazam ile müftü efendinin önlerinde sekiz nefer yeniçeri şairleri, başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çökürlerin çalarak, kadd ü kamet sahibi dev endam herifler, sedaları birer saatlik yerden işitilir, avaz-ı bülend ile türkülerin çağırarak ve her biri növbete riayet ile türküsünü haykırarak Saray-ı Hümayun'a varınca böylece gittiler."

Bu müthiş adamları kışlalarının içinde koğuşlarında tahayyül ederseniz, yeni odaları ve eski odaları gereği gibi seslendirebilirsiniz.

Çengiler

Çengi sözü, İran'da icat edilmiş "çenk" adındaki bir saza nispetle Türk ağzında yapılmıştır. "Çenk"i, İran'da bilhassa kadınlar çalardı; çenginin dilimizdeki asıl manası da oyuncu, dansözdür; fakat erkek oyuncular, dansörler hakkında da kullanılmıştır. Mesela geçen asrın rint ve kalender şairi Enderunlu Fazıl Bey İstanbul'un piyasa oyuncusu bir erkek çocuk şanında yazdığı uzun ve meşhur bir manzumesine *Çenginame* adını vermiştir. "Köçek" ise, kesin olarak erkek oyunculara, dansörlere verilmiş isimdir.

Köçeklerin büyük ekseriyeti Rum'du; bilhassa Adalı, onların içinden de harikulade güzellikleriyle meşhur Sakız Adalı erkek çocuklar yetiştirilirdi; Sakızlı köçekler, adi kırıtma ve göbek atma oyuncuları değildi, hiç tereddüt etmeden kaydediyoruz, emsalsiz feerik hünerli, bedii raksları olan bale artistleriydiler, kendilerine "tavşan", "tavşan oğlan" isimleri verilirdi. Rumlardan sonra çoğunluk Kıptilerdeydi. Onlardan sonra da Ermeniler ve Museviler gelirdi.

İstanbul çengilerine, piyasa dansörlerine gelince; istisnasız hepsi Kıpti kızları, Çingene'ydi. Bunlar "kolbaşı" denilen ustalar tarafından seçilir, uzun talimlerle yetiştirilirdi. Düğünlerde, düğün sahipleri, kolbaşı kadınlarla konuşup pazarlık eder, kolbaşı da, kendi kudretine, sınıfına göre üç beş, sekiz on çengisini alır, düğün evine gelirdi; eski kibar ve rical, saray düğünleri üç günden, bir haftaya, hatta on beş güne kadar sürer, bu müddet içinde kolbaşı ile getirdiği çengiler o konakta yahut sarayda kalır, yatarlardı. Çengi kolbaşıları gayetle pervasız kadınlar olurdu, alınlarında iffet damarı çatlamış, temas ettikleri kibar muhitin, kocaları tarafından tatmin edilmemiş yaş yaş, boy boy hanımefendileriyle mahremane münasebetler kurarlar, sa-

pık muhabbet âlemleriyle eğlenirlerdi; o yolda tarih kaynaklarımıza geçmiş büyük rezalet vakaları vardır.

Çenginin özellikleri

Raks, rakkasenin, çenginin boy uzunluğu ve vücut çâlâkîsi ölçüsünde güzelleşir; bütün hüner de bilhassa ayaklarda toplanır, sert baldırlı bacaklar ince bir bilekle bitmeli ve rahat basması, kolay yürümesi, dönmesi için parmakların büyük büyük, kalem parmaklı, oğlan ayağı kıyımında ayak olması şarttır. Vücut çevikliği için de çenginin tıkız, yağsız balıketinde, göğsünün de fazla inkişaf etmemiş olması lazımdır. Tef tutup çalacak, zil takıp şakırdatacak ellerinin de ayaklarına uygun olacağı düşünülürse, esmer Çingene derisiyle, erkek kılığına girse, genç irisi tüysüz bir oğlandan kolay fark edilmeyecek olan çengi karı, Kıpti pervasızlığıyla yukarıda kaydettiğimiz mahrem sapık muhabbet âleminde rolünü pek mükemmel oynayacaktır.

Son nesilleri geçen asır ortalarına kadar gelen eski çengiler ve çengi kolbaşıları ile zamanımızda, bir vesile bulunup da oynatılan Çingene kızlarının ve karıların, hazin sefalet oyunlarını karıştırmamak lazımdır.

Eski çengilerin raks hünerlerinden gayrı oyunlar için hususi şekilde yaptırılmış çeşit çeşit şehvetengiz esvapları da ayrıca tahayyül edilmelidir. Bilhassa 18. ve 19. asırlarda memleketimize gelen Avrupalı ressamlar, çengiler ve çengi kıyafetleri karşısında kayıtsız kalamamış ve çoğunun resimlerini yapmışlardır.

Halen İstanbul Çingenelerini Ayvansaray'daki Lonca Mahallesi yetiştirmektedir. Bunlar yine kolbaşıları delaletiyle tutuldukları evlenme ve sünnet düğünlerinde oynamaktadırlar. Kır kahvelerinde ve mesirelerde avami keyif yolunda oynatılan çengi kız ve karılarına gelince, hepsi, basma entarili, basma şalvarlı, başları yemenili, ayakları çıplak göçebe Çingeneleridir.

Zamanımızda "artist" ve "dansöz" adı altında yarı çıplak raks eden birtakım kızlar, genç kadınlar yetişmiştir ki, kendilerinin Lonca'yla bir alakaları var mıdır bilemeyiz, fakat, kelimenin lügat manasıyla o artist dansözlere de "çengi" adını rahatça verebiliriz.

Çengi kolu nedir?

Refik Ahmet Sevengil *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* adlı güzel eserinde çengilerin hayatını sağlam bilgiyle tasvir ediyor ve şunları yazıyor:

"Kadın cemiyetlerinde çengiler oynardı, bunlar da tıpkı erkek köçekler gibi teşkilata tabi esnaftandılar. Kadınlardan mürekkep çengi kumpanyasına da 'kol' tabir edilirdi.

Bir çengi kolu, kolbaşıdan, muavininden ve on iki oyuncu kadından müteşekkildi. Bunların haricinde bir de çengilerin dört kişilik saz heyeti bulunurdu. Kadınlardan mürekkep olan bu çalgıcılardan biri keman, biri çifte nakkare, ikisi de daire (tef) çalardı. Bu çalgıcılara 'sıracı' denilirdi.

Kolbaşı bu heyetin ustası, patronu, her şeyiydi. Kolbaşının evi meşkhane addolunur, çengi olmak isteyenlerle, meslekte vukuf ve ihtisaslarını tezyit etmek arzu eden çengiler, burada musiki ve dans öğrenirlerdi. Kolbaşıların evleri başlı başına bir âlemdi. Hafifmeşrep genç ve güzel kızlarla dolu bir evin, muhitinde nasıl bir dikkat ve alakayla takip ve tarassut olunacağını tahmin etmek zannederim ki pek güç değildir. Bu itibarla dişine uygun bir yosma bulup, felekten şöylece bir gün kapmak isteyen yakışıklı delikanlılar ve cebi dolu yaşlılar uzaktan yakından bu evlerin etrafını dolanırlar ve zaman zaman maksatlarına muvaffak da olurlardı. Zaman zaman diyoruz, çünkü çengilik mesleğine intisap eden, kolbaşının evinde buranın hususi terbiyesiyle yetişen kadınların erkeklerle pek de alakaları yoktu. Bunlar daha başka suretlerle hissiyat ve heveslerini tatmin yolunu bulmuş kadınlardı. Bu sebeple aralarında erkeklere iltifat eden az olurdu.

Bu noktayı aşağıda biraz daha şerh ve tafsil edeceğiz.

Hususi eğlenceler, düğünler vesaireler tertip eden kimseler, kadın meclislerinde çengiler bulundurmak istedikleri zaman keselerine göre bu kolbaşılardan en şöhretlisinin veya bir diğerinin evine gidip pazarlığa girişir, ücrette uyuşma hasıl olunca, kolbaşı çengi heyetini alır, düğün evine giderdi.

Kolbaşı kadın ile muavini yaşmak ve ayaklarına sarı çizme giyerler, ellerinde birer yelpaze bulundururlardı. Çengiler ince yaşmaklar

tutunurlar, allı, morlu, sarılı rengârenk feraceler giyerlerdi.

Bir çengi kolunun sokaktan geçişi hayli eğlenceli bir manzara teşkil ederdi. Önde kolbaşı ile muavini, bunların arkalarından da devirlerinin zarif ve nazar çekici tuvaletleri addolunan kıyafetleriyle çengiler yürürdü; onları da sıracılar, çalgıcılar takip ederdi. Sıracıların arkasından da yardakçılar, hademeler ve kolbaşının hususi hizmetçisi küçük bir Çerkez kızı gelirdi.

Sokaklarda iki boylu erkekler durup bunları tebessüm ve iştihayla seyrederler, çengi kadınlar nazlı bakışlarla etraflarına bakınıp tebessümler, kaş göz işaretleri ve hatta harfendazlıklar yaparak, mukabele görerek geçip giderlerdi.

Çengilerin davet edildikleri evde kendilerine bir oda tahsis olunur, bunlar gelir gelmez buraya girerlerdi. Hamam ustaları ve soyguncu denilen kadınlar da bunlarla beraber içeriye girerler ve kolbaşının, muavininin ve çengilerin elbiselerini çıkarırlar, tuvaletlerine yardım ederler, hizmetlerinde bulunurlardı.

Evde çengi faslı

Bu odaya girmek çengi kolu efradı ile bu soygunculardan maada kadınlar için memnuydu. Fakat çengilerin içeride cilvelerle, gülüşmeler, birbirlerine naz ve edalar yaparak, sevişerek, birbirleri tarafından okşanarak soyunup giyinmeleri birçok genç kadının tecessüsünü çeker, vesileler çıkarıp o odanın civarından geçerler, fakat içeri giremezlerdi.

Çengiler hususi odalarında soyunup dökündükten sonra oyun kıyafetiyle umumi eğlence odasına geçerlerdi. Oyun kıyafeti de hayli dikkat çekiciydi. Genç ve güzel çengiler, pırıl pırıl uzun saçlarını arkalarına salıverirler, beyaz göğüslerini yarı yarıya açarlar, üstlerine tül gömlek, pullu kadifeden camadan, tennure biçimi sırma saçaklı canfes eteklik, ayaklarına yumuşak oyun terliği giyerlerdi.

İnce ve mevzun bellerini sırma kemer takmak suretiyle tezyin ederlerdi. Tennure biçimi beli dar, etekleri uzun ve geniş eteklik, çengi kadınlar salınıp döndükçe etekleri açılır, narin ve mevzun ayaklarını meydana çıkarırdı ve çengi kadınlar ikide birde iltizamla eteklerini kaldırırlar, nazlı nazlı sallanarak yürürlerdi.

Çengilerin oyun tarzı çok çeşitliydi, muhtelif kollara göre değişirdi. Az çok müşterek olan esas şöyleydi: sıracılar kemanı, daireleri, çifte nakkareyi çalmaya başlarlar, ağır ezgi makamında terennümler arasında önde kolbaşı, arkasında muavini çengileri olduğu halde meydanı dört defa devrederlerdi. Bu ilk fasılda raks yoktu.

Müteakip fasıllara kolbaşı ile muavini iştirak etmezler, meclisin mutena bir mevkiinde kemal-i azametle oturup, uzaktan nezaret ederlerdi. İkinci fasılda çengi kadınlar parmaklarında zil olduğu halde çıkarlar, sıracıların terennümlerine hareketlerini uydurarak raks ederlerdi.

Raks göbek atmalar, topuk çarpmalar, omuz titretmeler, kendini geri geri atmalar ve vücudunun etlerini, göğüslerini sallamalarla doluydu. Fasılların arasında çengiler istirahat eder, müstesna kıyafetli, tuvaletli hanımefendiler bunları takdir eyleyerek alınlarına altın yapıştırırlar, bahşişler verirlerdi.

Üçüncü fasılda tavşan raksına çıkarlardı. O zaman tek erkek biçiminde elbiseler giyerlerdi.

Dördüncü ve sonuncu fasılda da raks yoktu. Sıracılar sazları çalarken, çengiler hanendelik ederler, türlü türlü şarkılar ve gazeller okurlar, güzel ve gür sesleriyle dinleyenlerin kalbini yakarlar, ezerler, bükerler, ağlatırlar, güldürürler, ruhani bir hava verirlerdi.

Köçek oğlanlarla erkekler arasında hayli taammüm etmiş olan sapık aşk, aynen çengi kadınlarla hanımlar arasında da cariydi. Tıbbın 'müteşabihülcins aşklar (homoseksüalite)' diye isim verip teşhis ettiği bu ruhi maluliyet, eski kadınlar arasında da icrayı hükmetmekteydi. Nice zengin hanımefendiler vardı ki, haremlerinde birbirleriyle muaşaka ederler ve heveslerini tatmin için sureti mahsusada genç ve yakışıklı kızlar, kadınlar bulundururlar, hususi mahrem hizmetlerini onlara gördürürlerdi.

Türk çengi olmazdı

Çengiler umumiyet itibariyle bu kabil hayata ve hizmete alışmış insanlardı ve çengilikten kocalıp yetişme olan kolbaşı ve muavini de aynı surette hevesperverane bir tarzda yaşarlardı. Bu kabil kadınlardan bir kısmı kendilerini saklamaya hiç lüzum görmezler, doğru-

dan doğruya icra-i faaliyet ederlerdi. Bunların alamet-i fârikaları da boyunlarında bağladıkları birer boyun çevresiydi; beyaz tülbentten köşeleri 'Ah, ah!' işlemeliydi, kolbaşı da böyle bir tülbent bağlardı. Köçeklerin erkekler arasında nasıl âşıkları varsa, çengilerin de öylece kadın âşıkları vardı ve bunların ekserisi zengin hanımefendilerdi, çengi mahbubelerini zaman zaman taltif ve takdirle evlerine davet ederlerdi." (Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1927.)

Refik Ahmet Sevengil'in bilgili güzel yazısında "çengi" tipi üzerinde birkaç küçük zühulü vardır. Evvela Kıpti olduklarından bahsetmiyor. İstanbullu, taşralı Türk kızlarından asırlar boyunca tek çengi çıkmamıştır. Zaruretin, sefaletin dibinde yaşayan, hatta fahişelik eden genç kadınlar bile, koltuk denilen gizli umumhanelerde sermayelik etmişlerdir. Oyun öğrenmişlerdir, hatta bir çengiden daha ustaca raks edenler olmuştur, kendi hususi âlemlerinde ve hatta düğünlerde ısrarla kalkıp oynamışlardır, fakat çengiliği meslek edinip bu işi para için yapmamışlardır.

Yukarıda da kaydetmiştik. Kıpti olan çengilerin büyük ekseriyetini İstanbul'da bilhassa 19. asırda Lonca yetiştirmiştir. Daha evvelleri çengi Kıptiler Rumeli'de, Bulgaristan'da Tırnova'dan, Suriye'de de Şam'dan getirilirdi. Tırnova Kıptileri harikulade oyun kabiliyetleriyle, Şam Kıptileri de homoseksüel münasebette gayet ateşli olmalarıyla meşhurdu. Beyaz göğüslerden bahsediliyor; Tırnova Çingeneleri mat beyaz tenli, koyu kumral saçlı, lacivert gözlü afet-i devran güzellerdi, vücut yapıları da, biraz da bakımla tepeden tırnağa oğlan yapısındaydı. Zamanımızda Trakya'da Lüleburgaz ve havalisinde hasırcı Çingeneler vardır ki, Tırnova Çingeneleri soyundandır. İçlerinde öyle güzellere rastlanır ki, yüz çizgileriyle, boyları bosları, elleri ayaklarıyla birer vahşi ahu halindedir, sinema dünyasının güzellikleri dillere destan olan yıldızları onların ellerine değil, ayaklarına su dökemezler.

Öyle olduğu halde o mat beyaz derileri güneşte güvertilir, kızarmış gül yaprağı rengini aldığı zamandır ki nazenin oynaşlarında, tenleri oğlan, erkek tenine benzediğinden pek makbule geçerlerdi. Aslında esmer olanları ise evleviyetle baş tacıydılar. Yukarıdaki güzel yazıdan, çengilerin ayaklarına hafif oyun terlikleri, bir nevi balerin pabucu giydiklerinden bahsediliyor ve uzun, geniş eteklerini kal-

dırarak bacaklarını da bililtizam teşhir ettikleri anlatılıyor. Ayakları yalın olarak görülmeyen bacakların güzelliği güdük kalır, biz çengilerin evlerde, konaklarda, hasır, kilim, halı üstünde daima yalınayak oynadıklarında duracağız. Nitekim Refik Ahmet de tezada düşüyor, raksı anlatırken, "Topuk çarpar..." diyor. Ne kadar ince, hafif olsa da terlikle topuk çarpılmaz, topuk ancak yalın olarak çarpılır. Üstadı belki bazı ecnebi ressamların yapmış oldukları çengi gravürleri yanıltmış olabilir.

Bu sanatkârlar, çengiyi dışarda görmüşlerdir. Onları resmettikleri muhayyel harem dekoru içinde oynatırlarken, elbette ki ayaklarından pabuçlarını çıkarmayı düşünmemişlerdir. O gravürlerde harem diye tersim edilen dekorlar da hiçbir zaman Türk evinin, konağının içi olmamıştır.

İstanbul'da çengi yetiştirmede, Sulukule, Lonca'nın yanında ikinci derecede, çok sönük kalmıştır.

Berberler

İstanbul'un fethinden Kanunî Sultan Süleyman zamanında kahve keyfinin yayılmasına ve büyük şehirde ilk kahvehanelerin açılmasına kadar, berber dükkânlarının nasıl yerler olduğu hiç bilinmiyor.

Kahvehaneler açılıp, büyüklü küçüklü şehrin her tarafına yayılınca, berber dükkânları istiklalini kaybetti ve kahvehanenin bir köşesine yerleşti, berber esnafı da kahveci esnafına yamak sayıldı.

17. asır ortasında, amansız bir müstebit olan Sultan IV. Murad bütün Türkiye'de kahveyi yasak edip kahvehaneleri kapattığı zaman berberler yine müstakil oldu. Fakat padişahın ölümüyle bu ceberrut yasağı da kalktı ve berber dükkânı yine kahvehanenin içine girdi; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar, hemen iki asra yakın devam etti.

Yeniçerilerin son devrinde bütün İstanbul esnafı arasında kahveciler ve berberler de Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı yahut yeniçerilik güder yeniçeri taslakçısıydı; yeniçeri zorbalarının hemen hepsinin de gayet mükellef bir veya birkaç tane irat kahvehanesi vardı; kahvehaneler de türlü uygunsuzluk ve fuhşiyatın göz göre göre yapıldığı yerler olmuştu.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kanlı bir şehir muharebesiyle kaldıran Sultan II. Mahmud, aynı günler içinde İstanbul'da ne kadar kahvehane varsa kapattı ve İstanbul şehri birden berbersiz kaldı.

Esnaf gedik usulüne tabiydi. Berber gedikleri de kahvehane gediklerine tabiydi. Sultan II. Mahmud kahvehaneleri kapayınca, berberlerin dükkân açabilmeleri için yeniden berber gedikleri ihdas edildi.

Vakanüvis Lütfî Efendi Hicri 1243 (Miladi 1827-1828) vekayii arasında şöyle anlatıyor:

"Vaka-i Hayriye'den sonra Dersaadet ve Boğaziçi'nde ne kadar kahvehane varsa ocakları yıkılarak seddettirilmişti. Bunların ekser ashabı fukaradan olduklarından başka ahalinin tıraş olması ve teneffüs etmesi için bu kahvehanelerin berber dükkânına tahvil ile evkaf-ı hümayundan berber gediği namıyla müceddeden senet alınarak bazılarının küşadına ruhsat verildi."

Bir müddet sonra –tarihini maalesef tespit edemedik– kahvehaneler yine açıldı; yine her kahvehanenin bir köşesine bir berber yerleşti; fakat berberler kahvehanelere müstakil gedik sahibi olarak girdiler. Bir kısım berberler de dükkân istiklalini muhafaza etti.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Avrupakârî berber dükkânları açıldı ve kendilerini eski usul berberlerden ayırmak için "perukâr" adını aldılar.

İlk tıraş fırçaları

İstanbul berberliğinde büyük inkılaptır. Bellerden futalar, peştamallar atıldı, yerini beyaz patiskadan iş gömlekleri aldı, sabun leğende elle köpürtülür, sakallar elle ovula yıkana yumuşatılırken, yerine sabun tasları ve tıraş fırçaları kaim oldu; yalın ayaklı, ayakları nalınlı ve takunyalı, kolları sıvalı çıraklar da beyaz gömlek, çorap, pabuç giydiler; makasın, usturanın yanına saç makineleri kondu; sitiller tamamen kalktı. Müşteriler peykeye oturdular, dize yatırılırken, baş yastıklı berber koltukları kullanıldı.

Gün günden eski berberler azaldı ve yerlerini perukârlar aldı ve nihayet Cumhuriyet inkılabında da "perukâr" adı terk edilerek "berber" bu yeni dükkânlara da alem oldu. Lakin yeni berber dükkânlarının eski berber dükkânlarıyla hiçbir ilgisi kalmamıştı. Yukarıda da kaydettik, zamanımızın berber dükkânlarına bakarak eski dükkânlar hakkında bir fikir edinmek mümkün değildir. Eski berber dükkânları için 18.-19. asırlarda İstanbul'a gelmiş yabancı ressamların yaptıkları resimlerden müphem bir fikir edinebilmekteyiz. Eski narh defterleri ile esnaf nizamnamelerinde de berberler hakkında mühim kayıtlar vardır, bunlardan da berber dükkânları hakkında bazı hususiyetler elde ediliyor. Rint ve külhani şairler de berber civanlarını medih yollu yazdıkları manzumelerde berber kıyafetleri, tıraş

usulü ve adap ve nizamı hakkında malumat vermektedirler.

Eski berberler aynı zamanda sünnetçi, dişçi ve hacamatçıydı; kellik, uyuz, sıraca, egzama gibi cilt hastalıklarına da ilaçlar, merhemler yapardı, çeşitli ihtisas sahibi mütetabbiptiler.

Dükkânların zemini (ki ekseriya bir kahvehanedir) taş veya tuğla döşenmiş olmak şarttı. Usta, kalfa ve çırak, berberler dükkânda bellerine gayet temiz ve ekseriya ibrişimden dokunmuş peştamal, futa bağlamak ve ayaklarına nalın veya takunya giymek mecburiyetindeydiler; kalfalar ile çıraklar ise yaz ve kış nalın ve takunyalarını yalınayak, çorapsız giyerlerdi. Çorap kirli olabilirdi, herhangi bir sebeple veya itiyatla ellerini ayaklarına götürebilirlerdi; halbuki ayak çıplak olursa temiz tutulma mecburiyeti hâsıl olacaktı. Kollar da daima dirseklere kadar sıvanmış olmak şarttı; gömlek ve mintan yenleri kirlenmeyecek, müşteri de kirli veya kirlice bir kol yerine tertemiz bilekler ve kollar görecekti.

Dizde tıraş

Tıraş dizde yapılırdı. Müşteri peykeye oturtulur, berber yüzün iki tarafındaki sakal kılını usturayla kazıyıp aldıktan sonra evvela sol ayağını müşterinin oturduğu peykeye dayar, dizine temiz bir peşkir koyar, müşterinin başını dizine yatırır, sağ tarafını perdah eder, sonra sağ ayağını dayar, başı öbür dizine alır, sol yanağını perdah ederdi.

Sabun hususi yapılmış berber leğeninde elle köpürtülür ve yüz kılları bu sabunla ve yine elle iyice yıkanıp ovularak yumuşatıldıktan sonra ustura vurulurdu. Tıraştan sonra da mutlaka baş yıkanırdı; baş da "sitil" altında yıkanırdı.

Sitil berber dükkânlarında tavana asılmış, orta büyüklükte ve ekseriya bir maşrapa veyahut küp şeklinde su kabıdır; dibinde musluğu vardır; baş yıkanırken çırak oğlan leğen tutar, berber de sitilden akan suyla başı yıkardı. Sitil, berberin haline vaktine, dükkânın mevkiine, semtine, dolayısıyla müşterilerinin içtimai durumuna göre topraktan, kalaylı bakırdan yahut gümüşten olurdu. Sitiller bazen de duvara çakılmış uzunca bir demir çubuğa asılırdı.

Çırak oğlanların bir vazifesi de, ustası veya kalfası müşteriyi tıraş ederken hasırdan yapılmış zarif yelpazelerle sinek kovmaktı.

Berberler tıraşa başlamadan ustura biledikleri kayışı da bellerine asarlardı.

Evliya Çelebi'de berber

İstanbul berberleri hakkında en eski kayıt 17. asrın büyük muharriri Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde, Sultan IV. Murad zamanında yapılmış bir orduesnaf alayını tasvir eden sayfalar arasındadır. O tarihte kahvehaneler kapalı olduğu için berberlerin, kesin bir hakikat ifade etmemiş de olsa, kaç dükkân ve kaç nefer olduklarını yazmamıştır; şöylece anlatıyor:

"Esnaf-ı berberan:

Âdem Aleyhisselam'dan Hazreti İbrahim'e gelinceye kadar cemi benî âdem giysudar (saçlı) idi, berber nedir bilmezlerdi. Cenabı Hak, Hazreti İbrahim'e Kâbe'yi bina etmesi için ferman buyurdukta eda-yı hac ettikten sonra Mina pazarında giysularını yolunmayı da emretti. Hazreti İbrahim oğulları İsmail ve İshak'ı da tıraş eyledi. Bu veçhile tıraş, sünnet-i İbrahim oldu. İbtida baş tıraş edip berberlere pir olan İbrahim Nebi'dir.

Hazreti Muhammed'e kırk yaşında nübüvvet geldiği zaman giysudardı. Zira cemi Haşimî ve Kureyşî zevat giysudardılar. Hâlâ yine sadad-ı kiramdan saçlılar çoktur. Hazreti Risalet Mekke'yi fetih buyurdukta Kureyş ekâbiri gelip şeref-i İslam ile müşerref oldular, Hazreti Risalet garik-i sürur ve şadmanî olup hemen Selman-ı Pak'a mübarek başlarının tıraş edilmesini emir buyurdu. O halde berberlerin piri Selman-ı Pak olmuş olur. Hazreti Ali belini bağladı; Selman Bağdat'a karib nehir kenarında bir asitanede medfundur.

Berber taifesi o alayda tahtırevanlar üzerine kurdukları dükkânlarını gûnâgûn camlar, sarı pirinçten leğen ve ibrikler ile ve nice bir Alaman usturaları ile tezyin idüb bellerinde pak ibrişim peştamallarla nice afitab gibi berber civanları şakalar iderek geçerler."

Evliya Çelebi 17. asırda sünnetçi berberleri yüz ve baş tıraşı eder berberlerden ayrı ve onlara yamak esnaf olarak kaydediyor:

"Esnaf-ı berberan-ı sünnetçiyan:

Dükkân 300, nefer 400, pirleri Ebül Havakin Muhammed bin Talha bin Abdullah'tır; peştamalını Selman-ı Pak bağladı; İs-

lam ile müşerref olanları sünnet ederdi. Bunlar da arabalar üzerine dükkânlarını usturalarla süsleyip bazı oğlanları dükkânlarında dümbelek ve kudüm ile sünnet eder şekilde geçerler."

Evliya, sünnetçiler gibi, ustura çarkçıları ve ustura kuyumcularını (ustura sapı yapanları) berberlere yamak esnaf kaydediyor.

18. asrın külhani şairi Haşmet Efendi de Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu şerefine yapılan şenlikler üzerine *Vekâletname-i Hümayun* adındaki eserinde, büyük esnaf alayını tasvir ederken berberlerin geçişini de anlatmaktadır.

Yukarıda da kaydetmiştik, diğer esnaf hakkında olduğu gibi, İstanbul berberleri için de en kıymetli vesikalardan biri eski resmi narh defterleri ile esnaf hakkında İstanbul kadılığı tarafından konulmuş olan esnaf nizamı defterleridir. Aşağıdaki satırları Sultan İbrahim'in ilk saltanat yıllarında tanzim edilen bir nizamnameden alıyoruz:

"Berberler,

Adam başından bir akçe alırlar.

Mürüvveten bir akçeden ziyade verene de, gülsuyu ile riayet ederler.

Ve ayak berberinden maada, dükkânda oturanlar ibrişim peştamal kuşanıp pak esvap istimal ederler.

Sitili ve leğenlerini kalaysız istimal etmeyeler ve usturalarını gayet keskin ideler.

Tıraş ve hacamat ve cerrahlarını, sanatlarını öğrenmek için şakirt olanlara beş seneden eksikte icazet verilmeye.

Ancak tıraş öğrenmek için şakirt olanlara iki seneden eksikte ol icazet verilmeye. Üç ayda ve altı ayda başa çıkıp tıraş etmede maharetli olanlara taarruz olunmayıp elleri ham olanlar, kethüdaları ve yiğitbaşları marifetleri ile geri çırak olup tıraşta hizmet edeler.

Yeni usturayı kösereye tutmaya bir akçe alına. Ve kullanılmış usturayı kösereye tutmaya bir akçe alına."

Yeniçerilik zamanında kahvehanelerde maskot, uğur, kazanç tılsımı olarak bir florya yahut kanarya kuşu bulundurulurdu; yeni bir kahvehane açılırken, dükkân hediyelerinin en makbulü de mükellef bir kafes içinde bir kanarya kuşuydu; bu gelenek sonra berberlere geçti, her berber dükkânında bir florya yahut kanarya kuşu bulunur oldu. Daha sonra bunlara isketeler, sakalar da ilave edildi.

İstanbul'da Cumhuriyet'in inkılabına kadar, berberlik, tellaklık ile aynı seviye ve mahiyette bir meslek görülmüştür; hatta Saray-ı Hümayun'da dahi zülüflü ağalardan berber olanlar aynı zamanda tellak olurlardı. Ancak ayaktakımı çocukları berber olur, çıraklığından sakal bırakıncaya kadar da kötü nazar altından kurtulamazdı.

Müverrih Cabî Said Efendi Hicri 1223 vakaları arasında bu yüzden çıkmış bir hadiseyi tafsilatıyla anlatıyor. Şöyle ki:

Üsküdar'da Zağarcılar Ocağı'na berber çıraklığından yetişmiş güzel ve pek genç bir delikanlı nefer yazılır. Bu asker ocağının yoldaşlarından Kürt Mehmed ile Dervişoğlu adında iki nefer "Bu oğlan berberdir" diye delikanlıya kötü gözle bakarlar ve hakkında çirkin şeyler düşünürler, fakat arzularına kolay nail olmak için güzel delikanlıya evvela yoldaşlık muhabbeti gösterirler, onu güya himaye eder ve şerirlerden korur görünürler, mutlak itimadını kazandıktan sonra 16 Recep Çarşamba günü (7 Eylül 1808) uşağı alıp kıra götürürler ve üzerine saldırırlar; delikanlı ellerinden her nasılsa kurtulur, kaçar, fakat sırtındaki binişi ile tütün kesesi vesair eşyası (pabucu, külahı, cepkeni, kuşağı olacak) vaka yerinde kalır. Hadiseyi gelir anasına nakleder. Kadın kışlaya gidip mütecavizlerden oğlunun eşyasını ister, onlar inkâr eder. "Ne böyle bir şey oldu, ne de eşya gördük" derler. Bunun üzerine Üsküdar ustasına gider, "Eğer bunları yakalayıp, hapsetmezsen, ben sadrazam efendimize arzuhal vermeye gidiyorum" der (o tarihte sadrazam amansız diktatör ve yeniçeri düşmanı Alemdar Mustafa Paşa'dır).

Kendi başından korkan Üsküdar ustası adamlarına, zabitlerine Kürt Mehmed ile Dervişoğlu'nun nerede iseler hemen bulunup hapsedilmelerini emreder. Şerirler yakalanır ve Üsküdar bahçesi kolluğunda hapsedilir. Berber uşağının anası Babıâli'ye gidip sadrazama arzuhal verir. Alemdar da iki nefer zağarcının Babıâli'ye yollanması emrini verir. Dervişoğlu meselenin kötüye sardığını görünce, gardiyanları yerinde olan Üsküdar bahçesi ocağı aşçısına, "Yoldaşım, bana hamam iktiza etmiştir, emniyetin yoksa beraber hamama gidelim, bir su döküneyim, çabuk döner, geliriz" der, adamı kandırır ve hamam bahanesiyle kaçar. O kaçtıktan sonra bostancıbaşının adamı gelip, "Herifleri sadrazam efendimiz istiyor! Üsküdar ustası ile zağarcılar ustası ve cümle zabitler de beraber gelecek!.." deyince,

Dervişoğlu'nun hamamdan dönmediğini gören aşçı hemen başından alamet-i fârikası olan külahını atar, o da selameti firarda bulur.

Babıâli'de, Kürt Mehmed sadrazamın emriyle hemen Irgat Pazarı'nda idam olunur, fakat firari Dervişoğlu ile aşçı bulunamazlar.

Sultan II. Abdülhamid devrinde de buna benzer bir vaka olmuştur; 1888'de Sarıyer'de sularda ayaktakımının kurduğu bir içki meclisinde bir delikanlıya, "Berbersin, elbet kalkıp oynarsın!" diye zorla köçeklik ettirilmiş, tecavüz daha çirkin bir safhaya dökülünce mütecavizlerle genç berberi korumak isteyenler arasında bir kavga olmuştur. Bu vakalardır ki Cumhuriyet inkılabının fazilet ve ahlak yolundaki büyük başarısını belirtir. Bugün berber vatandaş böyle bir şaibeden münezzehtir.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize berberler hakkındaki şu notları tevdi etmiştir:

"Eski berber dükkânlarında hatırladıklarım 1908 inkılabından sonra Birinci Cihan Harbi'ne kadar mevcudiyetini muhafaza edebilen Yeni Cami etrafındakiler, Tahtakale'dekiler, Süleymaniye'de Tiryaki Çarşısı'ndaki dükkânlardır. Hepsinde okunan bir levha gözümün önündedir:

Hamd ü minnet ol Huda'ya bize verdi devleti
Hazreti Selman-ı Pak'tır pirimizin şöhreti
Hem Resul'ün berberidir ol kemal-i zat-i pak
Gafil olma gel tıraş ol eyle icra sünneti.

Bazen de kıta beyit olurdu:

Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız
Hazreti Selman-ı Pak'tir pirimiz üstadımız.

Bazı dükkânlarda da şu mealde levhalar görülürdü:

Her kim ister rahat-i muy-i seri
Berber Abdullah'a olsun müşteri.

Dişçilik ve sünnetçilik

Hemen istisnasız hepsi aynı zamanda dişçiydi: diş tedavisi bilmezler, ağrıyan dişi bulamazlar, müşterinin ağrıyor diye gösterdiği dişi çekerlerdi. Meraklılar çektikleri dişleri atmaz, toplar, bu dişlerle, sathi boyanmış bir tahta üstüne tespit suretiyle mesela 'Berber Ali Usta' diye kendi isimlerini yazarak bir levha, tabela yaparlar ve dükkânlarının göze çarpacak bir yerine asarlardı. Böyle bir dükkân da gözümün önündedir, Beyazıt'taydı, çekilen dişlerle yazılmış levhadaki isim de 'Lofçalı Süleyman'dı; güler yüzlü, babacan bir adamdı, yüzüme ilk usturayı bu Süleyman Efendi vurmuştur.

Berberlerin üçüncü mesleği sünnetçilikti. Bir dördüncü işleri de hacamatçılıktı. İçlerinden mütetabbipliği ilerletmiş, yara tımar eder cerrahlar da vardı. Ağızları mühürlü yaralı hastalarının sırlarını da saklarlardı.

Müslüman berberler bir kahvehanenin köşesine yerleşmemiş ise, dükkânı, mahallenin, semtin kahvehaneyi aratmayan bir mahfili olurdu; yaz ve kış mangalında bir çaydanlık kaynar, dükkânda muntazam kahve takımı bulunurdu. Gayrimüslim berberler ise çay ve kahve yerine likör, konyak ikram ederlerdi.

Berberle senlibenli olanlar, içkiler, rakı şişeleri ceplerinde, hafif tertip çerez meze ile gelir, dükkânın bir köşesinde demlenirdi. Berberlik öyle bir meslekti ki bu gibi halleri hoş görmeyenin, kendisi de hoş sohbet olmayanın yüzü bu meslekten gülemezdi. Kibardan müşterilerinin evlerinde, konaklarında tertip edilen edebi meclislere, musiki meclislerine davet olunurlardı; çoğu musikiye aşinaydı. Hatta o sahada ilerleyip berberliği bırakmış olanlar vardı. Meşhur kanuni Lokomotif Şevki berberdi, dükkânı da Şehzadebaşı'ndaydı. Udi Şevki Bey'in de gençliğinde Şehzadebaşı'nda berber dükkânı vardı. Kemani Sadi'nin de babası berberdi, dükkânı Kadıköy'de Zambaoğlu'ndaydı. Sadi'nin, bir edebi mahfil olan o dükkânda babasına çıraklık ettiğini hatırlıyorum.

Eski İstanbul berberlerinin çoğu, titizliği ve temizliği ile meşhurdu. Yalnız dükkânlarına ve kendilerine değil, kalfalarının, çıraklarının kıyafetlerine de dikkat ederlerdi. Bir müşteriye kullandıkları havlu ve peşkirleri diğer bir müşteriye asla kullanmazlardı. Zamanımızda olduğu gibi, müşteri boynundan alınan peşkirin çırak tarafın-

dan silkilip, süpürülüp temiz dolabına, hatta müşterinin gözü önünde konulduğu görülmezdi.

1908-1910 arasında temizliği ve tatlı diliyle meşhur Rum berber Aris, dükkânı Büyük Kapalıçarşı'nın Örücüler kapısındaydı. Ahmed Rasim ekseriya onda tıraş olurdu. Çemberlitaş'ta, Pierre Loti'nin oturduğu evin sırasında Berber Tanaş o tarihlerde elli yaşında şöhretli berberdi.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul berberliğinde bir inkılap oldu; berber dükkânı 'perukâr salonu'na çevrildi; 'Nezafet Berberi', 'Sıhhî Perukâr' gibi isimler kondu; dükkânlara büyük duvar aynaları asıldı; küçük dolaplar yaptırılıp havlular, usturalar buralara yerleştirildi; saç ve sakal tıraşı beş kuruşa çıktı. Bazıları müşterileri bağlamak için tenzilatlı abone kartları ihdas ettiler, adım başında berber dükkânı açıldı; rekabet çoğaldı, gazetelerde şatafatlı berber ilanları görüldü. O yılların en lüks berber dükkânları da Sirkeci berberleriydi. En meşhuru da Selanikli Motoş'un dükkânıydı. Bu havalide gayet meşhur bir berber de Sabah Matbaası'nın altında (Ebussuud Caddesi infilakında üst kısmı yıkılmış olan Tan Matbaası'nın binası) idi; aynı infilakta yıkılmış olan Üniversite Kütüphanesi'nin yeridir. O devrin bütün matbuat erkânı orada tıraş olurdu; şen, hoşsohbet, kısa boylu bir Rum'du.

Sonraları berberliği bıraktı, hayatını başka sahada kazandı. Baba Tevfik *Zekâ* mecmuasında açtığı bir güzellik müsabakasına bu Rum berberin resmini koymuştu, maalesef ismini (Yani) hatırlayamıyorum. *Zekâ*'nın o nüshasını da bulamadım.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında bazı büyük berber salonlarında lavanta, kolonya, elbise ve saç fırçaları, bıyık yastığı, keten ve lastik yakalık, boyunbağı, baston, şemsiye, sabun, kozmatik, tarak, saç boyası, tuvalet suyu gibi şeyler de satılırdı."

İstanbul'un dükkânlarında işler berberlerinden başka bir de ayak berberleri, seyyar berberler vardı. Sokaklarda, iskelelerde, meydanlarda uşak, ırgat, beygir sürücüsü, arabacı, kayıkçı, hamal güruhunu tıraş eden ayak berberleri, zamanımızda tamamen tarihe intikal etmiştir. 1908 Meşrutiyeti'nden evvel çekilmiş birkaç resim ayak berberlerinin son neslinin hatırası olarak kalmıştır, eski İstanbul hayatı ve cemiyet ilmi bakımından kıymetli bir vesikadır.

Ayak berberlerinden Evliya Çelebi de bahsettiğine göre, bu işi Türk İstanbul'da Fatih devrine kadar götürmek hata olmaz. Evliya'daki kayıt şudur:

"Esnaf-ı berberan-ı piyadegân:

Dükkânları yok, neferat 2.000, pirleri Selman'dır. Alayda temiz, derli toplu geçerler."

Yakın geçmişi iyi bilen gazeteci Münir Süleyman Çapanoğlu, ayak berberleri hakkında bize şu bilgiyi vermiştir:

"Ayak berberleri sıra sıra yol kenarına, duvar diplerine dizilerek müşteri beklerdi. Müşterileri izinli neferler, ayaktakımı esnaf, amele, ırgat makulesiydi. 1908-1912 arası sakal tıraşına on para, yirmi para, saçla beraber kırk para alırlardı. Ekserisi eski güzel tabiri ile hamdestti. Önlerinden kalkan müşterinin yüzünde ustura çentikleri görülürdü. Enseyi ustura ile kazırlardı. Bu şekilde tıraşlarda saç, ensede dümdüz bir hatt-ı fasıl şeklini alır, buna da 'Yeni Cami işi', 'Tahtakale işi' yahut 'Acem tıraşı' denilirdi. Bazen de bütün saçlar kesilir, yalnız tepede bir tutam saç bırakılır, bunun üstüne de 'ayıp kapatan' yahut 'kel örten' tabir edilen kalıplara vurulmuş bir fes oturtulurdu. Bıyık düzeltmeleri de kendine mahsustu. Yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçlar gayet sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı yahut hacıyağı ile bükülür, burulurdu. Buna da 'bıyık terbiyesi' denilirdi.

Bazı gür kaşlı müşterilerin talebi üzerine kaşlarını da düzeltirlerdi. Ayaktakımından haneberduş soyundan uygunsuz gençler de kaş inceltirlerdi.

Ayak berberlerinin çoğunun esnaf ruhsat tezkeresi yoktu, belediye çavuşlarının baskınlarına uğrarlardı. Çavuşun geldiğini görünce iskemlesini, seyyar mangalını, zenbilini alıp kaçar, müşterilerini, yüzünün bir tarafı tıraşlı, öbür yanı tıraşsız sabunlar içinde bırakırlardı.

Ayak berberlerinin bir de muayyen bir yerde müşteri beklemeyip sokak sokak dolaşanları vardı. Mahallelerde laubali bir eda ile:

'Lahna kadar baş, on paraya tıraş!..' diye bağırırlardı.

Dükkânlarda işleyenlerden ve ayak berberlerinden gayrı İstanbul'da bir de hamam berberleri vardı; bunlar hem baş tıraş ederler, hem de küçük, ehemmiyetsiz yaraları tımar ederlerdi, fakat asıl işleri hacamatçılıktı. İstanbul'un büyük hamamlarında en az dört beş nefer bulunurdu."

Çiçek ve çiçekçiler

Çiçek, Türk şiirinde müstesna bir yer tutar. Türklerin çiçeğe karşı gösterdikleri düşkünlük, Türk ruhunun asalet ve necabetinin en beliğ bir şahididir. Kumaşlarımızda, halılarımızda, çinilerimizde, tahta ve bakır işçiliklerimizde, çiçek, hemen hemen, yegâne tezyin örneği olmuştur. En mütevazı Türk evinin bahçesinde birkaç tahta çiçek, penceresinde üç beş saksı bulunmuştur.

Milli Kütüphane'mizde geçen asırlardaki Türk çiçekçiliğine dair kıymetli eserler vardır. Birkaçını şöylece gözden geçirelim:

Tabib Mehmed Aşkî'nin *Lale İsimleri* adındaki eseri, 18. asırda Lale Devri'nin kıymetli bir vesikasıdır. Bizim gördüğümüz el yazması nüshada, sonradan ilave edilenlerle beraber 1.350 lale adı vardır. Yalnız Tabak Ata isminde bir lale meraklısı 401 lale elde etmiştir. Devrin meşhur lalecileri olarak başta Şeyhülislam Veli Efendi olmak üzere, İzzet Ali Paşa, Said Mehmed Paşa, Şeyh Mehmed Lalezarî, Kaptan Tanburî Paşa, Üsküdarlı Baltacızade Mustafa Çelebi, Eyüplü Feyzullah Ağa, Lüleci Hacı Mustafa Çelebi, Beşiktaşlı İbrahim Ağa gibi 124 kişinin ismi vardır.

Laleler, renklerine, nakışlarına, boylarına göre isim alırdı: necm-i çemen (çimen yıldızı), mevc-i elmas (elmas dalgası), lal-i muzab (erimiş yakut; erimiş dudak), fevvare-i nur (nur fıskıyesi), damen-i dür (inci eteği).

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın çuhadarı Taşovalı Mustafa Ağa'nın elde ettiği "mahbub-ı zaman" adındaki lalenin soğanı, tam 1.000 altına satılmıştı; bu mor fitilli gül pembe beyaz bir laleydi. Bu nadide çiçeğe benzeyen sarı fitilli gül pembe beyaz bir laleye

de "gül-i İrem" adı verilmişti. Bilahare mahbub lalenin soğanı kaybolmuş, mor fitilli başka bir laleye "mahbub-ı sanî" adı konmuştu. Fakat Hicri 1190'da Tabak Ata tarafından tekrar bulunmuş, bu sefer de adına "mahbub-ı Ata" denilmişti.

Mehmed Aşkî'nin *Lale İsimleri,* tarih ve çiçek meraklıları kadar, ressamlarımızı da meşgul edecek kıymetli bir vesikadır. Türk çiçekçiliğinin diğer kıymetli kaynaklarından biri, Ahmed Kâmil'in *Lale Risalesi*'dir. Müellif eserini, I. Mahmud zamanında Mustafa Paşa sadaretinde kaleme almıştır. Evvela laleyi tarif ve metheder. Sonra şöhretinin sebebini anlatır:

"Hüdaî Aziz Mahmud Efendi'nin bir müridi lale meraklısıdır. Bu müridin tesiriyle Mahmud Efendi de laleye merak sarar. Nihayet bu merak bütün İstanbul halkına sirayet eder. Bu suretle İstanbul'da lale merakı Lale Devri'nden bir asır kadar evvel başlamış oluyor. Nitekim, 1730 ihtilali, III. Ahmed saltanatını yıktığı, Sadabad kasırları yerle bir tahrip edildiği halde, lale merakı devam etmiştir."

I. Mahmud zamanında da lale, güzide bir çiçek olarak itinayla yetiştirildi.

Yeni bir çeşit elde etmek, lalelere zarifane ad koymak, heyecanlı ve tatlı bir meşgale oldu. Ahmed Kâmil'in risalesinde de, 558 lale meraklısının adı vardır. Yalnız lale üzerinde durmayarak, alelumum Türk çiçeklerinin isimlerinden bahseden diğer kıymetli vesikalar arasında Rüşdizade Remzi ile Şehremini Camii hatibi Übeydî Efendi'nin çiçekçi tezkirelerini zikretmek lazımdır.

Übeydî Efendi'nin Hicri 1110 yılında kaleme aldığı *Netayicü'l-Ezhar* adını taşıyan kıymetli eserinin iki nüshası, üniversite kütüphanesinin Türkçe yazmaları arasında 3386 ve 2760 numaralarda kayıtlıdır.

Übeydî Efendi merhum, ulemadan, vüzeradan, şeyhten, dervişten; bekçi, bahçıvan, hancı, hamamcı; esnaftan, tüccardan iki yüze yakın Türk çiçekçisinin adını veriyor. Eserde sahibinin hal tercümesinden ziyade elde edilen çiçeklerin isimlerine, tariflerine ve çiçekler için söylenmiş tarih mısralarına ehemmiyet verilmiştir. Yer yer de küçücük fıkralar yerleştirilmiştir; Übeydî Efendi merhum bu himmetini tespit ettiği bütün isimler üzerinde sarf etmiş olsaydı, *Netayicü'l-Ezhar* bugün muhakkak ki bir hazine olurdu.

Ebussuud Efendi, *Netayicü'l-Ezhar*'da ilk kaydedilen isimdir; 16. asrın büyük şeyhülislamı, ikisi sarı, biri beyaz üç çeşit zerrin yetiştirmiş, bu çiçekler "sarı Ebussuud, Ebussuud müşabihi ve Ebussuud beyazı" isimleriyle tescil edilmiştir.

Büyük Doğu'ya *Netayicü'l-Ezhar*'dan bazı parçalar naklediyorum:

Büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi'nin ölüm tarihi malum değildir. Arapça kitabeli kabir taşı kısmen harap olmuştur. Müellifin son eseri de Hicri 1068 tarihini taşımaktadır. Muallim M. Cevdet merhum *Muallimler Birliği* mecmuasında Kâtip Çelebi'nin hayat ve eserleri hakkında kaleme aldığı bir makale silsilesine pek haklı olarak "1070'e doğru ölen Kâtip Çelebi..." diye başlamaktadır. Übeydî Efendi'nin tezkiresinde bu büyük adamın da adı vardır ve muasırı sayılabilecek olan tezkire sahibi tarafından düşürülecek kayıtlara itimat etmek lazımdır:

Hacı Halifekâtip, müverrih, âlim, Fazıl merhum Hacı Halife ki, bir mavi katmer salkımlı mavi sümbülü vardır. 1074'te ölmüştür.

Galatalı Çorbacı Mehmed Ağa, Hicri 1077'de ölmüş; lale ve zerrin tohumlarına sahip bir mübarek ihtiyarmış. Rumi laleden bir alacası varmış:

Kendisine su gibi akıttı dil-i nası
Çorbacı'nın işte bu güzel alacası...

"Çorbacı" adıyla meşhur zerrini ilk açtığı zaman, çiçek meraklıları yüz kuruş verip almak istemişler. Merhum, adının rahmetle anılmasını paraya tercih etmiş, bu namlı zerrininden birkaç soğan yetiştirdikten sonra, alaca lalesiyle beraber birer kâğıda koyarak asrının meşhur çiçekçilerine varıp kendi eliyle birer tane hediye ederek her temaşasında ruhunu hayır ile şad etmelerini rica etmiş...

Atikmustafapaşa Camii şeyhi Necmeddin Hasan Efendi bir güzel sümbül, bir âlâ nar, bir nadide fındık ve bir latif kızılcık yetiştirmiş, bunlara "şeyh sümbülü", "şeyh narı", "şeyh fındığı" ve "şeyh kızılcığı" demişler.

Übeydî Efendi'nin şu fıkrasını okuyalım, bakınız ne kadar şirindir:

"Sultan III. Murad zamanında, mevlit gecesinde ilk defa olarak minarelerin şerefesine kandil yaktırtan bu Şeyh Hasan Efendi'dir. Padişahın fevkalade hoşuna giderek bundan böyle mevlit geceleri minarelerin kandillerle donatılmasının âdet olması hakkında bir ferman çıkarmıştır."

18. asır başında Mustafa Çelebi bir karanfil meraklısıymış. On bir tane nadide karanfil yetiştirmiş... Bakınız, isimleri ne kadar güzeldir: şebçerağ, gümüş fincanı, tuğlu alaca... Karanfillerden birinin adı da "Nasuh"tur. Nasuh, Mustafa Çelebi'nin hatırını kıramayacağı bir berberdir, Çelebi'den bir karanfil çeliği alıyor, bu çelikte, asıl sahibinde bile bulunmayan enfes bir çiçek açıyor, dillere destan oluyor. Mustafa Çelebi dayanamıyor, Berber Nasuh'tan çiçeği geri alıyor, fakat, onun adına nispetle tescil ettirmek zarafetini de gösteriyor.

Kalenderhaneli Hacı Mustafa'nın da "akçeli" adında bir zerrini vardır. Bir gün, Kalenderhaneli'nin bahçesini devrin küberasından bir zat ziyaret ediyor, o gün yeni açmış ve o zamana kadar görülmemiş bir zerrinin dibine bir avuç çil kuruş bırakıyor. Bahçeden ayrılırken Kalenderhaneli:

"Bizden bir çiçek almadınız!.." diyor.

Zarif misafir:

"Eğer lütfederseniz dibinde akçesi olanı alalım!.." diyor.

Kalenderhaneli'nin bu yeni çiçeği de "akçeli" diye şöhret buluyor.

Sokullu oğullarının Karaağaç sahilinde namlı bir bahçesi vardır ki, bugün yerinde İstanbul Mezbahası bulunmaktadır. 17. asır ortasında, Mehmed Ağa adında bir bahçıvan, burada, İstanbul'un en güzel lalelerini yetiştirmiştir. Bir gece, İbrahim Hanzadeler diye anılan Sokullu oğulları, IV. Mehmed'i bahçelerinde muazzam, muhteşem bir çırağan eğlencesine davet ediyorlar. Padişah lalelere hayran oluyor ve yetiştiren ihtiyar bahçıvanı çağırarak:

"Dile benden ne dilersen!" diyor.

Mehmed Ağa:

"Padişahım!.. Beni İbrahim Hanzadeler'in Hicaz'daki hayratına

mütevelli tayin et, ömrümün son yıllarını o topraklarda geçirmek isterim!" diyor.

Bugün ne kadar yazıktır ki, Türk çiçekçiliği ölü bir halde bulunuyor. Yeni Cami arkasındaki İstanbul çiçek pazarı iç sızlatacak kadar yoksuldur.

18. asırda Türkiye'de saltanat sürmüş olan lalenin vatanı olarak, bugün Hollanda gösteriliyor. Halbuki, Avrupalılar bu çiçeği, hâlâ eski bir Türk adına nispetle anmaktadır. Düz beyaz lalelerden birinin adı "dülbend lale"ydi; Avrupalılar, işbu "dülbend" kelimesini kendi ağızlarına göre bozarak laleye "tülib" demişlerdir.

Çiçek, bir medeniyet, ruh yüksekliği miyarıdır. Bundan ötürüdür ki, çiçekçiler arasından katil ve hırsız çıkmaz.

Tarihi çok parlak olan çiçekçiliğimizi, eski parlak mevkiine çıkarmak bir vatan borcudur. Bugün bahçemizde erimiş yakutların, elmas dalgalarının, inci eteklerinin yerinde "Jean-Marie", "Eclipse Boréal" gibi yabancı isimler saltanat sürüyor.

Eski Türk çiçekçileri, bilhassa tohumculuğa ehemmiyet verirlerdi. Zerrin, sümbül ve lale gibi soğanlı çiçeklerde dahi, yeni bulunan bir soğanı kaybetmemek ve üretmek endişesinin yanında, tohumdan yeni çeşitler elde etmek gayreti çok daha baskındı.

Muallim M. Cevdet merhum, meşhur çiçekler, amatör çiçek meraklıları konusunda şunları yazıyor:

"Yüz üç yaşında vefat eden Müşir Fuad Paşa'dan ve doksan yaşına kadar yaşayan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey merhumlardan öğrendiğime göre Koca Hüsrev Paşa, Kıbrıslı Mehmed Paşa, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Hıdiv İsmail Paşa ve Prenses Zeyneb Hanımefendi'nin bahçeleri yüzlerce, binlerce çiçeklerin sergisiymiş. Pek değerli çiçek mütehassısları dolgun maaşlar alarak bu bahçeleri tanzim ederlermiş."

İstanbul civarında sur dışında, Boğaziçi'nde, Üsküdar'da gayet büyük ve meşhur çiçek bahçeleri vardı. Bir kısım çiçekçiler işlerini bir çeşit üzerinde ihtisasa dökmüşlerdi, mesela sadece gül veya sümbül, karanfil, fulya yetiştirirlerdi. Bahçeler de sahiplerinin isimleriyle beraber, mesela "falanın gül bahçesi, karanfil bahçesi, fulya bahçesi, manolya bahçesi" diye anılırdı. Bu bahçeler, sahiplerine iki türlü ge-

lir temin ederdi, bir yandan yetiştirilen nadide çiçekler, İstanbul ve Beyoğlu çiçek pazarlarına sevk edilir, bir yandan da bahçeler teferrüce çıkan İstanbul halkına bir mesire olarak açık bulundurulurdu. Bu arada bilhassa yâr ve ağyar gözünden ırak sevmek isteyen çiftler çiçek bahçelerine giderlerdi. Meyhanelerde dolaşarak altın adını bakıra çıkarmak ve dile düşmekten çekinen nevcivanlar da çiçek bahçelerinde kurulan işret sofralarına iltifat eder, giderlerdi. Bundan ötürüdür ki, askeri rüştiyeler ve idadilerle Darüşşafaka talebelerinin tatil günlerinde çiçek bahçelerine –velev ki kendi arkadaşlarıyla– gitmeleri şiddetle yasak edilmişti.

Münir Süleyman Çapanoğlu bize verdiği notlarda çiçekçiler üzerine şunları yazıyor:

"Cumhuriyet devrinden önce, asrımız başlarında, düğünlere çiçek sepet ve buketleri, cenazelere çelenk götürmek, göndermek âdeti yoktu, ama Müslüman Türk toplum hayatında çiçeğin fevkalade bir itibarı vardı; bahçesiz evlerde bile pencere içleri, balkonlar karanfil, gül, sardunya, küpeçiçeği, fesleğen saksılarıyla bezenmiş olurdu. Sıbyan mekteplerinde çocuklar her sabah hocalarına bir küçük demet götürürlerdi; hasta dostlara gayet zarif çiçek şişeleri içinde bir güzel karanfil, zerrin gönderilerek hal ve hatır sorulurdu. Toplum hayatında, günlük çiçek istihlaki hiç şüphesiz ki zamanımızda olduğu kadar yaygın değildi. Çiçekçi dükkânları mahduttu ve ancak mevsimlik ticaret konusuydu. Köprü'nün Haydarpaşa-Kadıköy iskelesinde, Anadolu ve Rumeli yakası Boğaz iskelelerinde, bir de Eminönü'nde Köprü başında tahsildar kulübesinin arkasındaki sergi dükkâncıklarda satılırdı. Her semtte çiçek satıcılığı istisnasız tulumbacıların elindeydi. Dükkân-sergi sermayesini semtin sandık reisi koyardı, çıraktan satıcısı da muhakkak uçarı bir şahbaz delikanlı yahut bir pırpırı mürahik oğlan olurdu. Patron gayet temiz giyinir ve dükkân önüne atılmış bir iskemlede oturur, sigarasını, kahvesini içerdi; geçerken uğramış hatırlı kimselere ikramlarda bulunurdu. Çığırtkan delikanlılar, oğlanlar ise muhakkak yalınayak dolaşırlardı; karaya çalan koyu güvez fes kaşlar üstüne düşmüş, şakaklar zülüflü, sağ kulak ardına muhakkak bir gül goncası veya karanfil iliştirilmiş, sırtında allı pullu basma mintan, belinde kırmızı Girit kuşağı, yelek düğmeleri muhakkak çözük, incikkemikleri görünür de, baldırlar görünmez.

Ticaret metaı çiçek olduğuna göre, çığırtkanın da kaş ve göz nakşına ve el ayak kesiminin güzelliğine, düzgünlüğüne dikkat edilirdi ve her dükkân-serginin münasip bir yerinde çiçek üzerine bir levha bulundurmak da âdet gibiydi, mesela:

Ehl-i bezme çektirir zerrin kadehler intizar
Cura-i meyden midir saki bu reng-i lalezar!

Ol gonca-i sermest sabah olsun uyansın
Ayine-i mül gül yüzünü görsün utansın!

Günümüzde İstanbul çiçekleri "köklü çiçek ve tohum üzerine iş yapanlar" ve "kesilmiş sap üstünde çiçek satanlar" olmak üzere iki kısma ayrılmış bulunmaktadır; köklü çiçek ve tohumculukla meşgul olanlar binden fazladır. İçlerinde yarım asırdan beri çiçekçilik yapanlar vardır. Kesilmiş çiçek satıcılarının toptan çiçek satışı işlerini gören, müzayedeleri yaptıran bir çiçekçiler kooperatifi vardır, kesilmiş çiçek satan mağazaların sahipleri, bu kooperatif üyesidirler; onların sayısı da bine yaklaşır. Kesik çiçek müzayedeleri haftada üç gün, pazartesi, çarşamba ve cuma günleri, kooperatifin bulunduğu Beyoğlu'nda Suriye Pasajı'nda yapılır.

Türk çiçekçiliği bir inhitat devrindedir. Çiçekçiliği ihya yolunda ihdas edilmiş Bahar ve Çiçek Bayramı da birkaç yıldan beri tavsamış ve unutulmuştur.

II. Abdülhamid devri sonları ile Meşrutiyet devrinde İstanbul'un şık beyleri, gençleri, yaz ve kış, yıl boyunca her gün yakalarına bir çiçek takarlardı. Halen bu güzel süs unutulmuş gibidir. Bilhassa gençler arasında çiçek sevgisi hemen hemen yok olmuş gibidir. İstanbul aydınları arasında biri yaşlıca, biri olgun çağında iki muharrir her gün yakalarında birer karanfilleri, ayrıca şöhret sahibidirler. Yaşlı olan Ord. Prof. Şükrü Baban, olgun çağda olanı da Ümit Deniz'dir.

Daha eskiler, Tanzimat'tan önceki devrin erkekleri ise çiçeği yakaya değil, başa takarlar, serpuşun nevi her ne ise üstüne sarılmış tülbendin bir kıvrımına iliştirirlerdi. Dal külah, dal fes olanlar da baş çiçeklerinin sapını külah veya fesin kenarından içeri sokarlar, çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlardı. Mesela Sururî bir kasidesinde:

Şeyhülislam-ı şerifü'n-nesep Esadzade
Taksa destarına kesb-i şeref eyler sünbül

diyor.

Çiçekçi Kahvehanesi

Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı civarında çok eski ve meşhur bir kahvehaneydi. Tramvay yoluyla Haydarpaşa tarafından gelindiğine göre, Üsküdar'ın eşiği yerinde olan Duvardibi mevkiinde, Sultan III. Selim'in çeşmesinin hemen karşısında, caddeye nispetle azıcık geride, bir bahçe içinde toprak üstü tek katlı ahşap binacıklardı; önünde, bahçesi içinde bir namazgâh taşı vardı.

Adına 18. asır metinlerinde rastlanmış, şehirde tebdil-i kıyafetle sık sık dolaşan ve kendisini Topkapılı Osman Ağa diye tanıtarak halkın dertlerini dinleyen Sultan III. Osman, Üsküdar'a geçtiği zamanlar hemen daima bu kahvehaneye uğrardı. Asrımızda da en seçkin müşterisi büyük ressam Hoca Ali Rıza Bey olmuştu; üstadın bu kahvehanede otururken çizdiği iki üç desen vardır; ekseriya, İstanbul'da dolaşırken çizdiği krokiler üzerinde de, burada oturur çalışırdı.

Üsküdarlı halk şairi merhum Vâsıf Hiç, bu kıymetli hatırasını naklederek, "Bu kahvehanenin hemen bütün müşterileri, üdeba, zürafa, ilim, sanat ve marifet erbabıydı. Nice beyler, paşalar, olgun dolgun kalem efendileri bu kahvehaneye çıkarlardı, içlerinde mütekaidin, hatta gecelik entarileri üstüne bir ceket, sako, palto alıp gelirlerdi. Dedikodu yapılmaz, edibane, hakimane, rindane sohbet ve muhabbetle vakit geçirilirdi.

Bazen Cemil Bey pehlivan ve Esvapçıbaşının Alaeddin Bey gibi azılı kabadayılar da gelirdi, fakat edepleriyle otururlar, oranın vakarlı havasını asla bozmazlardı" diyor.

Aşağıdaki satırları Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in 1962 yılında *Türk Etnografya* dergisinin 5 numaralı sayısında intişar etmiş "Türkiye'de Kahve, Kahvehaneler" başlıklı makalesinden alıyoruz:

"Tunusbağı'ndan Karacaahmet'i sola alarak Duvardibi'nde Pertevpaşa Camii'ne (Selimiye Dergâhı) gelirken (Duvardibi'ne Üskü-

dar tarafından gelindiğine göre), İhsaniye'de namazgâha sapan yol başında ve Selim-i Salis tuğralı çeşmenin karşısına rastlar.

Bir katlı ve kırmızıya boyalı, bahçe içinde bir binadır. Halen kapalıdır. Kiralık ev gibi kullanılmaktadır. Sahibine hacı derlerdi. O da Çiçekçi Aziz'den tutmuştu. Bundan kırk beş sene evvel açıktı. Yazın bahçesinde oturmak mutaddı. Vaktiyle yeri bir namazgâh imiş ve mihrabı, taşı ve abdest musluğu için tulumbalı kuyu vardı ki, ben hatırlarım." (adı geçen dergiden ayrı basım, 1963)

Esirler ve esirciler

Dünyada ve dolayısıyla memleketimizde esir alım satımının meşru olduğu devirlerde bütün büyük şehirler gibi İstanbul'da da, esircilik zor, manevi sorumluluk taşıyan, fakat çok kârlı, büyük işlerden biri olmuştu.

Fütuhat devrinde, o devirlerin âdetince kılıçla girilen yerlerden çıkarılan genç kızlar ve erkekler, Kırım Hanlığı akıncılarının Ukrayna'dan, Polonya'dan, Rusya'dan toplayıp getirdikleri genç esirler, Kafkasya gibi, halkının yüz güzelliği ve vücut düzgünlüğü meşhur yarı göçebelerden, esirci haydutlar eliyle çalınmış yahut öz anaları babaları, yakın akrabaları tarafından esircilere satılmış çocuklar, Afrika'dan getirilmiş, Habeşi ve zenci esir kız ve oğlanlar, yüzyıllar boyunca İstanbul esircilerinin ellerinde toplanmış, İstanbul'da Esir Hanı'nda, bu hanın ortasındaki esir pazarında ya açık artırmalarla yahut hususi anlaşmalar, pazarlıklarla satılmışlardır.

Büyük Kapalıçarşı ile Nuruosmaniye Camii arasında bir mevkide bulunan han, zamanımızda mevcut değildir, 1846'dan sonra, tespit edemediğimiz bir tarihte yıkılmış yahut yıktırılmıştır.

Pek müstesna güzellikteki köleler ve cariyeler, han avlusunda kurulan esir pazarında müzayedeye çıkarılmaz, taliplerine odada gösterilir ve pazarlıkla satılırdı.

Habeşi, zenci ve beyaz ırka mensup muhtelif milletlerden bazı köleler de, mayası Bizans'tan alınmış bir geleneğe uyularak, muhakkak ki zalim bir ameliyatla hadım edilmişler, Habeşi ve zenci hadım kölelere "haremağası", "kara hadım", beyaz hadım kölelere de "tavaşî", "ak hadım" denilmiştir. Satıldıkları kapılarda sadakatle hizmet eden kölelerin çoğu, efendileri tarafından azat edilmişler, iç-

lerinden devlet kapısında sadrazamlığa kadar en yüksek mevkilere yükselenler, bir sanat alanında şöhret sahibi olanlar, büyük servetlere kavuşanlar, hatta en kibar ailelerin kızlarıyla, hatta sultanlarla, hanımsultanlarla evlenenler pek çok olmuştur.

Cariyelerin içinde çoğu refah ve saadete, hürriyetine, bir aile yuvasına kavuşmuş, Saray-ı Hümayun'a alınan cariyelerden bir kısmı "haseki sultan" (padişah zevcesi), valide sultan (padişah anası) olmuştur. Osmanlı devrinde Türk toplum hayatında bir esaret faciası olarak tasvir edilebilecek cariye ve köle yoktur diyebiliriz; hatta çoğu, esir olarak getirilip bir kapıya satıldıktan sonra, memleketinde hiçbir zaman ulaşamayacağı hayat seviyesine ulaşmış, kavuşmuştur.

Küçük yaşlarda köleler satın alıp, terbiye etmek, okutmak, yetiştirmek, bazı Osmanlı vezirleri, kibarları için büyük bir zevk olmuştur. Bu yolda Kanunî Sultan Süleyman'ın başdefterdarı İskender Çelebi ile 19. asrın ünlü vezirlerinden Hüsrev Mehmed Paşa pek meşhurdurlar. İskender Çelebi'nin ölümünde terekesinde, cariyeler hariç 6.200 kölesi çıkmıştır.

Hicri 991 (Miladi 1583) tarihli bir fermanda esirciler ile esir alım satımı üzerine çok mühim kayıtlar vardır, şöyle ki:

Kadın ve erkek bazı uygunsuz kimseler türemiş ve İstanbul esircileri arasına karışmışlardı. Bunlar cariye ve genç kölelerini satmak isteyenleri öğrenirler, satalım diye emaneten ellerinden alırlar. Esir pazarına götürürler, önceden anlaştıkları bekâr uşağı leventler de müşteri kılığında pazara gelir ve mezatta herkesten yüksek bir fiyat vererek esiri sözde satın alır, bir bakayım, halini, şanını, hizmetini tecrübe edeyim diyerek üstünü sonra ödemek üzere bir miktar pey akçası bırakır ve esiri menzili olan bekâr odasına götürür, birkaç gün fuhuş yolunda ona dilediği gibi tasarruf eder, kullandığı esirin eline de gönlünü hoş edecek birkaç şey verir, sonra bana yaramaz diyerek geri getirir, aslında bir muhabbet tellallığı ücreti olan verdiği pey akçasından da vazgeçerdi.

Bazı esir tellalları da karılarını müşteri kılığında pazardaki mezata sokarlar, yukarıda bahsedilen usulle cariyeleri ona satın aldırıp leventlere devredip kapatırlar ve sonra yine pey akçasından vazgeçilerek cariye geri getirilirdi. İşlerinin ehli namuslu esirciler toplanıp Divan-ı Hümayun'a şikâyette bulundular. İstanbul Kadılığı'na

hitaben çıkan bir fermanla bu uygunsuzluğun şiddetle men edilmesi emredildi (991 Şaban [Ağustos-Eylül 1583]).

Hicri 967 (Miladi 1559) ve Hicri 983 (Miladi 1575) tarihli iki fermandan da 16. yüzyılda İstanbul'da, dolayısıyla Türkiye'de gayrimüslimlere esir satılmasının yasak olduğunu, gayrimüslimler elindeki esirin araştırılıp meydana çıkarılmasından sona Müslümanlara satılarak bedelinin eski sahiplerine verildiğini öğreniyoruz; yine aynı fermanlarda gayrimüslimlerin azatlı esir dahi kullanamayacakları yazılıdır.

17. asırda yaşamış büyük yazar Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad zamanında yapılan bir esnaf-ordu alayı münasebetiyle esirciler üzerine şunları yazıyor:

"Esnaf-ı Emanet-i Esirhane:

1 ağa ve 400 neferdir; kethüdası, şeyhi, çavuşları, esir tellalları vardır. Ellerinde padişah beratı bulunan esnaftır. Esir Hanı, Tavukpazarı'nda kale misali 300 adet tahtani ve fevkani odalardır. Hanın demir kapısının dibinde Esirhane emini oturur ve satılıp alınan esirlerin bedelinden onda bir alır.

Esircilerin piri

Esircilerin piri Benî İsrail zamanında Nesim nam bir bezirgândı ki, Hazreti Yusuf'u kuyudan çıkararak Mısır'a götürüp, Aziz el-Mısrî'ye satmıştı. İşte esir satmak ondan kaldı. Sonra Peygamberimiz'in asrında müşriklerle edilen gazvelerde birtakım çocuklar ele geçtiğinde sahabeden Bedil bin Verta esir satmıştır, Uhud Gazası şehitlerindendir.

Esnaf-ı bezirgân-ı esirciyan:

2.000 neferdir. Dükkânları Esirhane (Esir Hanı) odalarıdır. Bu taife, Gürcistan, Megrilistan, Abaza diyarı, Çerkezistan'dan kaldırılıp getirilmiş esirleri süsleyerek onları ordu-esnaf alayında sürü sürü el ele verdirip yaya olarak Alay Köşkü dibinden geçirirken padişah (Sultan IV. Murad) yüz adet afitap misali Gürcü, Abaza ve Çerkez oğlanlarını saraya alıp, sahiplerine bedelinin üstünde ihsanda bulundu. Sonra Esirhane emiri de maiyeti ile fahir alay esvapları giymiş olarak geçti. Ondan sonra nice bin pak ve pakize esir kızları ve sü-

lün gözlü, münevver yüzlü mahbub-ı devran oğlanları şatırlar önüne alıp saf saf geçerlerdi." (Evliya Çelebi, *Seyahatname,* I.)

Diğer bütün esnaf teşkilatı gibi esirciler de bir loncada toplanmışlardı. Kethüdaları, şeyhleri, yiğitbaşıları vardı.

Büyük bestekâr ve musiki bilgini Itrî Efendi, şöhretinin en parlak devrinde esirciler kethüdalığı yapmıştır ki, buna benzer bir şeref başka esnaf topluluklarına nasip olmamıştır.

Hicri 17 Ramazan 1050 (2 Ocak 1641, Sultan İbrahim devrinin başı) tarihli ve İstanbul Kadılığı tarafından tanzim edilmiş bir esnaf nizamı ve narh defterinde esirciler hakkındaki hükümlerle beraber erkek ve kadın esircilerin ve esir tellallarının ikametgâh adresleriyle birlikte isimleri de tespit edilmiştir ki çok kıymetli bir vesikadır; bugünkü dilimize çevrilmiş metni şudur:

"Esirci taifesi erkek ve kadın yüz neferden ziyade olup lakin içlerinde bazı hilekâr ve müflis ve uygunsuz olanları vardır, bilhassa kadın esircilerin ekseri perhizkâr (namuslu) olmayub Müslüman cariyeyi sahibinden ziyade baha ile isteklisi vardır diye alub, Leh ve Boğdan elçilerine vesair zengin kefereye götürüp cariyeyi onlara tasarruf ettirüb (fuhuşa alet olup kıza ve kendisine) birkaç şey alub beğenmediler diye sahibine iade ettikleri ve buna benzer nice fesat etmekle suçlu görüldüklerinden esircilikten men edilmişlerdir. Namuslu, dindar ve işine yetecek kadar serveti olan esircilerden 33 nefer erkek ve 8 nefer kadın esirci ile 19 nefer tellal bırakılmışlardır ve zencirleme kefalete bağlanub bundan sonra içlerinden biri layıksız bir iş yaparsa, cümlesi sorumlu tutulacaktır. Esir satışlarında uydurma, yalan fiyat istenmeyecek, esiri alım bedelinin onda bir kârı ile satacaklardır."

Esirciler kethüdası

Esirciler kâhyası, esnaf teşekküllerini devlet adına kontrol eden kâhyalıklardan biriydi, yeri Esir Hanı'ndaydı; diğer esnaf gibi esirciler de zincirleme kefalete bağlı bir lonca (cemiyet) halinde toplanmışlardı. Kendileri tarafından seçilen bir pirleri (şeyhleri) ve yiğitbaşıları ile devletçe tayin edilen kâhyaları, Esir Hanı'nın asayiş ve inzibatından, esir satışlarındaki uygunsuzluklardan sorumluydular.

17. yüzyılın ikinci yarısında büyük bestekâr ve musiki bilgini Buhurizade Mustafa Itrî Efendi bir memuriyetle taltif edilmek istendiğinde, "siması, endamı ve ahlakıyla güzel bir Çerkez kızı seçmek, onu satın alıp evlat edinmek ve kıza musiki talim ederek bu ilimdeki bilgisini ona devretmek istediğini" söyleyerek esirciler kethüdalığını istemişti. Osmanlı tarihi boyunca esnaf kâhyaları arasında Itrî şöhretinde bir kimse bulunamamıştır.

Esirhane eminliği

Esir ticareti, cariye ve köle alım satımında onda bir kazanç vergisini toplayan bir memuriyetti, yeri Tavukpazarı'nda Esir Hanı'ndaydı. Evliya Çelebi'nin kaydına göre 17. yüzyılda seneliği 500 keseye iltizam olunur bir eminlikmiş. Ne zaman kaldırıldığını tespit edemedik, 1826'dan esir ticaretinin Türkiye'de yasak edildiği 1854 tarihine kadar cariye ve köle satışları tellaliyesinin vergisini ihtisap ağası topluyordu.

Esir pazarı

Esir pazarında müzayedeler, esir tellalları tarafından yapılırdı. Handa, oda sahibi esirciler ve esir tellalları zincirleme kefalete bağlıydılar, birinin yaptığı uygunsuzlukta hepsi sorumlu tutulurdu; buna rağmen esir ticareti genç ve güzel cariye ve kölelerin satılması nazik işti.

Para karşılığı fuhuş yolunda uygunsuzluğa imkân veren bir işte ve esirciler, esir tellalları arasında işinin haysiyetini suiistimal edenler çıkmıştır.

Fütuhat devri kapandıktan sonra, esir pazarında satılan cariye ve köleler Kafkasya'dan beyaz ırktan güzellikleriyle meşhur Çerkez, Abaza, Megril kızları ve oğlanları ile Afrika'dan getirilen zenci esirler oldu.

Evvelce satılmış olup sahibi tarafından herhangi bir sebeple elden çıkarılmak istenen esirler de yine esir pazarında esirciler ve esir tellalları vasıtasıyla emanet mal olarak satılırdı; esirciler, bu esirlerin satışından bir tellaliye alırlar, esirci kendisine satılmak üzere bırakılmış esiri kaç gün yanında kalarak beslemiş ise bir de nafaka bedeli alırdı.

Esircilerin kendi malları olan cariyeleri, allık ve kızıllıkla boyayarak müzayede veya satış pazarlığında olduğundan daha cazibeli göstermeleri yasaktı.

Cariye ve köleler, süslü, güzel esvaplarla alımlı gösterilirse, esirci onları üstlerindeki o esvaplarla satmaya mecburdu.

Bilhassa köle satışlarında hazin sahneler olurdu; kaba bir alıcı, satın almaya niyet ettiği köleyi şöyle bir görüp beğenmekle kalmaz, ağız kokusu gibi herhangi bir özrü, yarası, çıbanı bulunması ihtimaline karşı kulaklarını, burnunu, ağzını ve dişlerini muayene eder, gömleğini çıkartıp çıplak vücudunu görür, paçalarını sıvatıp bacaklarına bakardı.

Satışa çıkarılan mutlaka yalınayak olurdu, düztabanlık uğursuz bilindiği için taban muayenesine pek önem verilirdi, düztaban kölelerin fiyatları çok düşük olur, öyleleri hatta alıcı bulamaz, esirci elinde kalırdı; bundan ötürü taban muayenesine, esir alırken esirciler de dikkat ederlerdi.

Köle satışlarında bu muayenelerin kolay yapılması için köle ekseriyetle müzayedede alıcılara bir içdonuyla çıplak olarak arz edilirdi. Şu manzume, esir pazarı Esir Hanı'nın son günlerini görmüş Âşık Derviş Figanî'nindir:

Esirci Hanı'na düşerse yolun
Girüb kapusundan aklın yitirme
Temkin ü basiret üzere bulun
Bir nazar atfetsem ne olur dime

Odalar içinde kız ile oğlan
Mürg-i hoş sadalar mecbur-i vatan
Kayd-ı esarette nice dilberan
Benzer aynıyle dürr-i yetime

Suret-i beşerde nice yüz melek
Acıdır her birin hikâyesi pek
Esaret muhakkak ateşten gömlek
Lanet o esirci pelid zalime

Oğlanı çıkarub mezada üryan
Hicabdan yerlere geçer mumiyan
Koşar hacegîler mezadı duyan
Sine bülbülcüğü alam kendime

Dellalbaşı ider mezadı küşad
Çıkarub ortaya bir kadd-i şimşad
Dideler ruşendir diller ise şad
Baha biçilmez o külçe-i sime

Kimi ağzın koklar şah-ı bütanın
Kimi dişin sayar dilber fetanın
Aman düz olmasın göster tabanın
Altun sayılacak şehlevendime

Yeryüzü cenneti esir pazarı
Değmesün buraya kem göz nazarı
At hûr ü gulama aşk ile zarı
Ey Âşık Figanî derviş kemine

Palaspare berduş dervişiz yahu
Bakub güzellere çekelim bir hu
Sayda şitab itsem ben de bir ahu
Kuzgun beçe düşer kasir yedime.

Esir Hanı üzerine söylenmiş bir destanda şu tasvirler var:

Abaza, Gürcü'den, Çerkez, Lezgi'den
Reislere selam söyleyin bizden
İçi huri gılman esir gemisi
Gelirler yaz bahar Karadeniz'den

Cennet kaçkınları kızlar oğlanlar
Hüsün gülşeninden olmuş talanlar
Cehennemlik kütük şaki-i merdud
Ol biçaregânı çalıp satanlar

Saçları topukta Çerkez duhteri
Bükmüştür boynunu yaşlı gözleri
Çıkacak pazarda yarın mezada
Cümle âlem olur ona müşteri

Ayine-i billur sine-i gülrenk
Lisana geldikçe bülbül-i ahenk
Nigâh-ı dilbaza reşk eder ahu
Hurşid-i dirahşan başında çelenk

Meşher-i hüsündür Esirci Hanı
Hücreler lebaleb güzeller kânı
Seyr ü temaşada bey ü şirada
Tarif edem size edep erkânı

Kıl kadar kusurdan ayıptan ârî
Olmak gerek cümle köle cevarî
Tüm üryan görürsün amma şartı var
Kadimden beru ki şöylece cari.

İstanbul esir pazarları, Hicri 1263 yılı Muharreminin başında Sultan II. Mahmud'un emriyle kaldırılmıştır. Lütfî tarihinin sekizinci cildinde o yıl vakaları arasında şöyle kayıtlıdır:

"O vakte kadar eşya ve emtia gibi köle ve cariye namıyla birtakım aceze İstanbul'da Büyükçarşı civarında esir pazarı denilen yerde her gün mezat usulüyle alınıp satılırdı. Oradaki esirci esnafı ellerinde ve müstakil odalarda irili ufaklı, beyaz ve siyah ve Habeş köle ve cariyeler bulunurdu.

Köle ve cariye alıp satacak olanlar oraya giderlerdi. Her sene başında muharrem ayında Sultan Mahmud Babıâli'ye gelirdi. Padişahın huzurunda toplanan büyük vükela meclisinde mühim ıslahat ve bu arada adlî usuller müzakere edilirken, Sultan Mahmud esir pazarında insanlık şeref ve haysiyetini zedeleyen haller olduğunu söyleyerek bu pazarın kaldırılmasını ve köle ve cariyelere ait muamelatın şeriatın uygun göreceği şekilde yapılmasını emretti. Köle ve cariyelerin eşya gibi, haraç mezat satılması kaldırıldı."

Kimin olduğunu tespit edemediğimiz tamiyeli mücevher bir tarihte, İstanbul esir pazarının kaldırılması tarihi 9 Muharrem 1263 (Miladi 28 Aralık 1846) gösterilmiştir:

Çıktı dokuz muharremde ferman-ı hümayunu
"Bak iki yüz altmış üçte kalktı esir pazarı"
1272 – 9 = 1263.

Esir pazarı kaldırıldıktan sonra, esir satışı esircilerin evlerinde yapıldı. Esir Hanı kapandı, bir bekâr hanı oldu; evlerde satış muameleleri ve evrakı, esircinin semtinin şeri mahkemesinde tescil ve tanzim edildi. M. Zeki Pakalın'ın kaydına göre, Esir Hanı'ndan çıkıp dağılan esircilerden bir kısmı Fatih civarında bir hana yerleşti; Çerkez esirciler, köle ve cariyelerini Tophane'de Karabaş Mahallesi'nde Karabaş Sokağı'ndaki evlerine götürdüler.

Sultan Abdülmecid'in 1 Ekim 1854 tarihli fermanıyla Türkiye'de esir ticareti yasak edildi; bu esirci evleri de kalktı.

Bakkallar

İstanbul'da ve bütün Türkiye'de bakkallık, bakkaliye ticareti, diğer bütün esnafta ve ticari sahada olduğu gibi Tanzimat devrine kadar "gedik" denilen tahdide tabiydi. Yani bir adam, sermayesi ne olursa olsun, istediği zaman, istediği yerde bir dükkân bulup bakkallık yapamazdı.

İstanbul'da gerek çarşılarda, gerek mahalle içlerindeki bakkal dükkânları, yerlerine varıncaya kadar tespit edilmişti; devlet, semtin ihtiyacını ve esnaf ile ahalinin müracaatını kabul ederek yeni bir bakkal dükkânı gediği ihdas etmedikçe mevcut bakkal esnafına bir yenisi katılamazdı. Yine bütün esnaf gibi bakkallar da pirleri, yiğitbaşları ve devletçe tayin edilen kethüdalarıyla bakkallar loncasında sağlam kefalet altındaydılar; devletçe konulan narhlara ve esnaf nizamnamelerine riayet ve bilhassa hileli terazi ve dirhem kullanmaktan mutlaka içtinaba, bu kefaletle de ayrıca mecburdular.

Gümrük nizamınca her bakkalın yanında kaç çırak bulundurabileceği de tayin edilmişti; çıraklar da kefalet altında alınırdı.

İstanbul'da bakkallık, Tanzimat devrinde gediklerin lağvı tarihine kadar yalnız Müslümanların elindeydi. Bu tarihten sonra, evvela kendi evlerinde dahi Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoks Türkler bakkallık etmeye başladılar.

İstanbul kadısına gönderilmiş Hicri 1221, Miladi 1806 tarihli bir fermandan, gedik nizamına ve kefalete rağmen, bazı uygunsuz kimselerin İstanbul'da bakkallık yoluyla büyük ölçüde dolandırıcılığa teşebbüs ettiklerini, gedik nizamına ve kefalet işlerine bakanların vazifelerinde dikkatli davranmadıklarını öğreniyoruz; fermanın bu

maddeye taalluk eden kısmının bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'da Balkapanı ve Galata'da Yağkapanı tüccarları, zeytinyağı ve sabun tüccarları, odun kapısı tüccarları, kuru yemiş ve pekmez ve pirinç tüccarları ve mumcu esnafı ile bakkal esnafının ellerine verilen fermanda tafsil ile bayan edilip açıklandığı üzere, bakkallar, sattıkları malları alıp, yukarıda zikredilen tüccarlar tarafından İstanbul'a getirilen türlü zahireyi pazarbaşı ve bölükbaşı ve ustabaşıları delaletiyle alacak, bunları kefilleri alınmış rabıta altındaki bakkal esnafına dağıtacaklardır. Malın tevziinde sekizde bir bedelini esnaftan kolaylıkla tahsil edip, tüccara vereceklerdir. Kefile raptolunmayanlar, bakkallık yapamaz. Ahvali meçhul bazı kimseler İstanbul'da, Galata'da, Eyüp'te, Üsküdar'da bakkal gediği tedarik ederek ve bu gediği aldıkları yerden (mesela İstanbul'dan Üsküdar'a, Üsküdar'dan Eyüp'e) diledikleri yere nakil için Galata, Eyüp ve Üsküdar hâkimlerinden vesair mahkemelerinden ilam ve hüccet alarak nizam şartlarına aykırı olan yeniden bakkal dükkânları açtıkları, tüccardan mal aldıktan sonra, kaçıp kayboldukları, tüccar malının bu suretle zayi olduğu öğrenilmiştir. Bundan böyle Asitane-i Aliye'mde (İstanbul'da) ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da ve buralara bağlı yerlerde gedik nakletmek, yeniden gedik açmak, esnaf tarafından birbirlerine gedik satıp almak, borca karşı gedik terhin etmek gibi hallerde, ancak İstanbul kadıları huzurlarında alınan hüccet ve ilamlar muteberdir. Bakkal taifesinden biri, tüccardan satın aldığı zahirelerin borcunu ödemede alacaklısı tüccarı üzerse yahut borcunu ödemeden ölürse yahut iflasını ilan ederse, elinde mevcut malı ve veresiyeden alacakları, pazarbaşı vesaireleri tarafından ve mahkemece yazılarak satılacak, borçlarını ödemeye yetmezse sahibi bulunduğu bakkal gediği, İstanbul kadısı huzurunda satılacak, onun bedeli yetmezse, mütebaki borcu, kefillerinden tahsil olunarak alacaklısı tüccara verilecektir.

Bundan böyle, bu haller yine tekerrür ederse, bakkal yolsuzluğu yüzünden tüccarın uğrayacağı zararı vazifelerini ihmal eden pazarbaşı, bölükbaşı ve ustabaşılar ödeyeceklerdir."

Realist romancı Salahaddin Enis, *Bataklık Çiçeği* adındaki eserinin "Lambo Usta" başlıklı hikâyesinde, İstanbul'un bir Karaman-

lı bakkal tipini çizmeye çalışmıştır; aşağıdaki satırları o hikâyeden alıyoruz:

"Bütün hemşehrileri memleketlerinde evini, öküzünü satıp, paralarını kemerlerine doldurduktan sonra, günün birinde köyün şehre giden yollarında bir gölge halinde silinip kayboluyorlardı. Bu yol, onları İstanbul'a, paranın bol olduğu İstanbul'a götürüyordu.

Şimdilik, karısını da yanına almaya lüzum görmemişti... O, akşama kadar evin köşesinde pinekleyip, ağzında sakızı geviş getiren bir mahluktan başka bir şey miydi? Hususiyle İstanbul, yalnız paranın değil, karının da bol olduğu bir memleketti.

Lambo Usta, tam dört senedir İstanbul'un içerlek mahallelerinden birinde icrayı ticaret ediyordu. Mahallenin yegâne bakkalıydı. İçeriye giren her müşteri, tezgâhı başında kirli yapraklı veresiye defterinin buruşuk sayfaları karşısında, iri şişkin karnı, iki geniş kıvrım teşkil eden yuvarlak ensesi, posbıyıklarla meşhur yağız esmer çehresiyle Lambo Usta'yı her zaman meşgul bulurdu. Böyle bitmez tükenmez neler yazıyordu? Bunu hiç kimse bilmezdi. Mahalleli içinde en cimrisi olan mümeyyiz mütekaidi Hacı İbrahim Efendi'den tutunuz da, kahveci İsmail'e kadar herkes ona borçluydu.

Kısa bir zaman içinde mahallenin taşıdığı zihniyeti pek kolaylıkla öğrenip anlamıştı: İstanbullular, malın iyiliğinden çok ucuzluğuna bakıyorlardı; müşterilerini gübre ile karın doyuran ördeklere benzetiyordu.

...

Esrar-ı ticaretine kimse akıl erdirememişti. İki sokak aşırı bakkal Mihal'ın on ikiye sattığını o, mutlaka on bire veriyor ve müşterilerine hiçbir şey kazanmadığını, ancak sermayesine verdiğini söylüyordu. Onun bu ucuzluktaki maksadı, öteki mahallenin müşterilerini kendisine celbedip, bakkal Mihal'ı iflas ettirmek ve ondan sonra istediği gibi mahalleyi haraca kesmekti.

Bu, pek kolay bir iş değildi; bakkal Mihal gibi, senelerden beri küflenmiş, ev bark sahibi olmuş, küplü bir bakkalı devirmenin kolay iş olmadığını kendisi de biliyordu.

...

Lambo Usta, mahalleliye güler yüzle nüfuz etmekteydi... Son zamanlarda mahalleliden bazı ileri gelenlerin muvafakat ve yardımıyla

dükkânında bir de tezgâh açmıştı. Mademki mahallede akşamcılar vardı, o halde bunların ötede beride meyhane meyhane dolaşıp gece yarılarına kadar çoluk çocuklarını sofra başında bekletmelerindense, buracıkta işlerini görmeleri daha muvafık değil miydi?

Lambo Usta, dükkânının iç tarafa kıvrılan mahzenini buna hasretmişti. Akşam olur olmaz komiser Mehmed Efendi'den tutunuz da, Hacı Nuri Bey'e kadar akşamcılar, birer ikişer iç tarafta isli bir lamba altında toplanıyor ve orada, bir kadehle işlerini pek güzel görüyorlardı.

Kazancına rağmen ortada bir eksik vardı: kadın... İki tulum gibi sarkan memeleriyle ineğe benzeyen karısı, gençliğinin bir hatası olarak boynunda kalmıştı... Köyde bile evlilik içinde bekâr hayatı yaşamaktaydı. Bununla beraber karısını getirmediğine müteessifti... Kadın mahrumiyeti içinde geçen gecelerde, bütün çirkinliği ile beraber karısını arzu ediyordu.

...

Lambo Usta, adım atacağı yeri yoklamadan ayağını uzatır adam değildi. Arada din farkı vardı... Dikkat etmeliydi. Köşedeki pembe eve taşınan hariciye kalemi kâtiplerinden Necib Fehmi Bey'in hizmetçisi Anika diğerleri arasında bir istisna teşkil ediyordu... Kendisiyle onun arasında muhabbete mâni bir sebep yoktu... Bu bir açık kapıydı.

Her ne kadar Anika, Lambo Usta'ya yüz vermemekte ise de, yola getirmek zor bir şey değildi. Önceleri ılık bir hava gibi damarlarına nüfuz eden bu kızgın aşkı, kısa zamanda bir ateş gibi vücudunu sardı. Bu aşk, sakin ve neşeli hayatında büyük bir değişiklik husule getirdi. Alaycı bir papağan gibi şaklayan Lambo Usta, ıslak ve miskin bir kargaya dönmüştü. Tezgâhın başında akşama kadar Anika'sını bekliyordu...

Anika, Lambo Usta'nın kendisine tutkun olduğunu biliyordu. Onu tam burnundan yakalamıştı. Bililtizam eliyle veya koluyla ona temas ediyor, bakkalı çıldırtıyordu. Kendisini dirhem dirhem satıyor, musahabeleri en lezzetli yerinde bırakıp, eve geç kaldığını söyleyip dükkânı terk ediyordu.

...

Şimdi Lambo Usta da, müşteri ile beraber kadeh toka ediyor, ıstıraplarını gömmek istiyordu. Artık şen, mültefit, kurnaz değildi.

Lambo, bir bataklık içine düştüğüne pek emindi. Binaenaleyh düğüm vuran bu adamın nazarında artık paranın da kıymeti kalmamıştı. Bir sonbahar akşamı Lambo Usta'yı Karaman yollarında, bir eşeğin sırtına vurulmuş iki heybe ortasında, neşesiz ve hasta, İstanbul'dan köyüne dönerken gördüler..."

Salahaddin Enis'in bu Karamanlı bakkal tipi herhalde çok mübalağalıdır. İstanbul'un Müslüman mahalle bakkalları, Karamanlı bakkalların veresiyecilikte gösterdikleri sonsuz cesaret karşısında gerilemişler, evlerinde konuştukları dil de Türkçe olan bu Anadolu Rumları, İstanbul mahallelerinde açtıkları dükkânlarda veresiyecilikle tutunmuşlar, "veresiye defterleri üzerinde hiç kimsenin neler yaptığını bilmediği bitmez tükenmez bir meşguliyetle durmuşlar"dı; fakat hiçbiri Salahaddin Enis'in anlattığı bir Lambo Usta olmamıştı.

Karamanlı bakkalların veresiye defterlerine, sattıkları şeyin hem bedeli, hem de miktarını ilaveli yazdıkları hakkında yerleşmiş bir kanaat vardı. Bazıları da akıllarına estikçe, müşterilerinin mutat alışverişlerine uygun, veresiye defterine bir okka gaz, bir okka pirinç ilave ederdi. Hemen hepsinin bir müddet sonra tüyünü düzüp kalantorlaşması da bu veresiye defteri hırsızlıklarıyla olduğu kanaati de umumiydi. Bir Karamanlı bakkalın Kadıköy'de koca bir apartman sahibi olan kalendermeşrep ve âlicenap bir paşazadeden, veresiye defterindeki borcu karşılığı binasını aldığı 1930 ile 1933 arasında işitilmiş vakalardandır.

Bu bakkallardan bir kısmı da eski zenginlerin vekilharçlarıyla ortak olarak veresiye defteri doldururdu. Evlerde, konaklarda da ayrıca defter tutulur, bakkal kendi defterindeki alacak fazlasını kabul ettiremeyeceğini kendisi de anlarsa suçu daima çırağına yükler, "Çırak, benim yazdığımı bilmemiş, bir de o yazmış..." diye özür dilerdi. Terazide daima birkaç dirhem eksik tartmak, erzakın vasatını, hatta adisini verip, fiyatını daima âlâsının narhı üzerinden yazmak, arada veresiyede kaptırdıkları sermayeye karşı bir nevi meşru tedbir sayılmış olsa gerektir.

Karamanlı bakkal tipi ile bakkala borçlu İstanbullular üzerine mizah gazetelerinde çıkmış fıkra ve karikatürler pek çoktur. Bu yolda Üsküdarlı halk şairi Âşık Razî'nin de alaylı bir manzumesi vardır:

Karaman'ın koyunu
Sonra çıkar oyunu
Bakkal Bodos çırağa
Aşılamış huyunu

Ya terazi ya kantar
Oğlan bir parmak atar
Kaşla göz arasında
On dirhem eksik tartar.

Sultan IV. Mehmed zamanında Hicri 1091, Miladi 1680 yılında yapılmış esnaf nizamnamesinde bakkallar için yazılmış satırlar şunlardır:

"Müşterilerinin alacağı nesneyi eksik tartıp veren bakkalın hakkından gelinecektir.

Teraziler boş dururken gözlerinin iki tarafı beraber olacaktır.

Kullandıkları kıyyeler de aynı olacaktır.

Her şeyin iyisini ve fenasını ayırıp satacaklardır, fenayı iyiye karıştırmayacaklardır."

Gariptir ki yukardaki nizamnamede ve benzeri esnaf nizamnamelerinde, mesela berber esnafının ve hamamcıların temizliği için türlü ihtarlar bulunduğu halde bakkaların temizliğe riayeti için en küçük bir işaret yoktur. Bilakis bakkalların pisliği öylesine tabii görülmüştür ki, 18. asrın seçkin nâzımlarından Nabî Efendi:

Çıkmaz ol çirk ki pirahen-i bakkaldadır!..

demekte tereddüt etmemiştir. Bakkalların temizliğe riayet mecburiyeti Cumhuriyet devrinde konmuştur, diyebiliriz; fakat dikkatle tatbik edildiği söylenemez.

Dilimizde, bihassa İstanbul ağzında bakkal üzerinde darbımeseller de vardır:

"Bakkal ölünün borcunu diriye yükletir.

Bakkal bir müşteri için dükkân açmaz.

Bakkal kasap hep bir hesap."

Hikmeti unutulmaz İstanbul bakkallarının, bilhassa mahalle bak-

kallarının, maliyeye karşı tutumundan mesul olduğu kayıtlar hariç, müşterilerle veresiye muamelelerinin defterleri daima karmakarışıktır. Pis, yağlı, kopuk, yırtık, hesapları yaparken karalanmış, çizilmiş, bakkalın kendisinden başkasının hesapların içinden çıkmak şöyle dursun, yazıları ve rakamları dahi okuması imkânsızdır. Hele rakamlar... Kuruş liraya karışır, haneler hiza takip etmez, satırlar iğri, sütunlar yamuktur. Bundan ötürüdür ki herhangi bir mühmel yazıya, çok rakamlanmış, çizilmiş kayıtlara, mektuplara da bazen ihtar, bazen tezyif yollu, "bakkal defteri!.." denilir.

1861 yılında şehremanetince (belediyece) tespit edilen narha göre bazı yiyecek maddelerinin satış fiyatları:

Âlâ Sibir yağı: okkası 23 kuruş
Âlâ Reşid pirinci: okkası 6 kuruş
Âlâ Kandiye sabunu: okkası 10 kuruş
Âlâ nohut: okkası 4,5 kuruş
Aşağı nohut: okkası 3,5 kuruş
Kayseri pastırması: okkası 15 kuruş
Pazarlarda satılan Rumeli pastırması: okkası 6 kuruş
Samatya'nın kıyma sucuğu: okkası 10 kuruş
Fıçı pekmezi: okkası 5 kuruş
Âlâ zeytinyağı: okkası 12 kuruş
Âlâ zeytin: okkası 4 kuruş
Aşağı zeytin: okkası 2,75 kuruş
Edirne nişastası: okkası 6,5 kuruş
Tekirdağ'ın has unu: okkası 4 kuruş
Yerli has makarna: okkası 6 kuruş
Çorbalık has şehriye: okkası 6,5 kuruş
Dizi ve tane soğan: okkası 26 para
Kaba ve kırmızı soğan: okkası 22 para
Yumurta: adedi 14 para.

Çöp ve çöpçüler

Bugün daha çok "çöpçü" denen işçilere yakın geçmişte "tanzifat amelesi" deniyordu. İstanbul'un belediye işlerine İstanbul Kadılığı, asayiş ve inzibatına da Yeniçeri Ağalığı ve yeniçeri kollukları tarafından bakıldığı eski teşkilat devrinde, büyük şehrin temizlik amiri, yeniçeri ocağından "çöplük subaşısı" denilen bir zabitti.

Belediye mektupçusu değerli bilgin merhum Osman Nuri *Mecelle-i Umur-ı Belediye* ismindeki büyük eserinde (1922) "Tanzifat" kısmında şu malumatı veriyor:

"'Tahir subaşı' adı da verilen çöplük subaşıları, İstanbul sokaklarında birikmiş olan süprüntüleri, yıllık bir para alarak arayıcı denilen esnafa ihale ederdi. Bunlar İstanbul'da evler ve sokaklarda birikmiş ne kadar süprüntü varsa, zenbillerle toplayıp taşıyarak derya kenarına götürürler ve orada tekneler içinde yıkayarak içinden para ve para edecek şeyleri arar, toplar ve bulduklarını erbabı esnafa götürüp satarlardı.

Arayıcıların son zamanlara kadar sokak sokak dolaşıp evlerden çöp aldıklarını yaşlı kimseler hâlâ hatırlamaktadır.

O zamanları idrak etmiş olanların ifadesine nazaran arayıcılar, 'Çöp çıkaram!' avazesiyle sokaklarda dolaşır, evlerin kapılarını çalarak aldıkları çöpleri arkalarındaki küfelere yükleyerek götürürlermiş. Bu arayıcı çöpçüler de lağımcılar gibi ekseriyetle Ermeni imişler.

O eski devirde İstanbul'da meydanların muayyen zamanlarda gayrimüslimlere temizlettirildiği, caddelerin de yeniçeriler tarafından süpürüldüğü ve mahalleler arasındaki sokakların mahalle halkı tarafından temizlendiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Saray'da

da bostancı teşkilatının dış hizmet ocakları arasında 'mezbelekeşan ocağı' adıyla bir çöpçü takımı vardı. Bu konuda mühim vesikalar şunlardır ki İstanbul kadısına gönderilmiş fermanlardır:

1585 tarihli ferman

'... Beyazıt Meydanı ayda iki defa temizlenmekte iken son zamanlarda ihmal edilmiş. Çöplük subaşısı geldikte eskiden nasıl olageliyorsa yine öylece süpürtülüp temizletilmesi...'

1695 tarihli ferman

'Sokak ve mahallelerin daima temiz tutulması gerekirken ihmal edilmiş ve bazı yerlerde çöpler yığılmıştır. Subaşı ve asesbaşıya tenbih olunmuştur; siz de halka tenbih edin, mahalleler arasındaki mezbeleleri kaldırıp denize atsınlar ve sokaklar gereği gibi temizlensin. Bundan sonra her kimin dükkânı önünde veya mahalle arasında süprüntü görülürse dükkân sahibi ve mahalle halkı cezalandırılacaktır...'

1695 tarihli ferman

'Mahalle içerisindeki sokakların, cami ve mescit avlularının, çarşı ve pazar boylarının temizliğine dikkat edilmesi, mahalle imamlarına, mütevellilere, esnaf kâhyalarına birkaç sefer tenbih edildiği halde ihmal edilmektedir; tekrar, muhkem tenbih edin, bundan sonra sokaklarda, cami ve mescit avlularında ve çarşılarda, pazarlarda süprüntü, laşe görülürse mahalle imamları, mütevelliler ve esnaf kâhyalarının hakkından gelinecektir...'

1719 tarihli ferman

'... Bundan önceki fermanlarımıza rağmen, İstanbul pislik içindedir; anlaşılıyor ki halk bu şehrin temizliğiyle alakadar değil... Her mahalleye ve çarşı boylarına tahammülü ölçüsünde süprüntücüler tayin olunsun; onlar temizlesin ve süprüntücülerin ücretleri de mahalle halkı ile çarşılıdan alınsın. (Büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kurmak istediği bu ilk çöpçü teşkilatı maalesef tahakkuk edememiştir.) Ve bu ücretler her ay toplansın. Süprüntücüler işlerini ihmal ederlerse küreğe konulsunlar...'

1894 tarihli ferman

'... Sokaklar, çarşı boyları öylesine pislik içindedir ki, geçenlerin üstü başı berbat oluyor ve şehir pis kokuyor. İmamlar vasıtasıyla esnafa katiyetle tenbih edilsin; herkes evinin ve dükkânının önünü, sokağını temiz tutmaya mecburdur. Sokaklara süprüntü, hayvan ölüsü, pis sular atılmasın, dökülmesin. Bu fermana riayet edilmezse, halk ve esnaf değil, onların nâzırı olan mahalle imamları, esnaf kâhyaları mesul tutulacaktır. İstanbul kadısı olarak siz de bu hususta çok dikkatli olun..'

1812 tarihli ferman

'... Şehrin temizliği yine ihmal edilir olmuş, sokaklara ve çarşı boylarına süprüntü, hayvan ölüleri ve pis sular atılıp dökülüyor. Mahalle imamlarına ve bekçilere şiddetle tenbihte bulunun, temizlik işini ihmal ederlerse ağır ceza göreceklerdir..'

1813 tarihli ferman

'... Şehrin temizliği ihmal ediliyor, sokaklar ve çarşı boylarına süprüntü, hayvan ölüleri, pis sular atılıp dökülüyor. Tenbihler dinlenmiyor ve bu pislik taaffün, sari hastalıklara sebep oluyor. (İstanbul'da 1227'de (1812) müthiş bir veba salgını olmuştur.) Mahalle imamlarını, esnaf kâhyalarını ve yiğitbaşılarını huzurunuzda toplayınız, kafaları alacağı şekilde anlatınız ki temizlik işine dikkat etmedikleri takdirde çok ağır ceza göreceklerdir. Sokaklar, çarşılar, dükkân, ev, han önleri temiz tutulacaktır...'

Yukarıda kısaltılmış örnekleri görülen fermanlar pek çoktur. Sokaklarda köpek ve kedi ölülerinin yattığından bahsedilir; o eski devirlerde İstanbul'un şimdikine nispetle çok daha pis olduğunda şüphe yoktur. Lağımsız, kaldırımsız, dar ve eğri büğrü sokakları güneş ışığından mahrum bir şehirde temizlik olamaz.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey *XIII. Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı* adlı eserinde şöyle diyor:

'Yakın zamanlara kadar İstanbul evleri ahşap ve kısm-ı küllisi boyasız, boyalı olan bazı konaklar da aşıboyasıyla mülevven ve üzeri çamur kurularıyla mülevves olup evler birbirine yapışık ve basık, girintili çıkıntılı şeylerdi; içlerinde fareler, sansarlar mekân tutmuş-

tu. Evlerin avluları loş, ıslak, solucanlı olup sokaklara çirkâb sızardı. Sokaklarda duvar diplerinde süprüntü, kedi ve köpek ve fare laşeleri, arsalarda, viranelerde öbek öbek kazurat, gelip geçtikçe istikrah etmemek mümkün olamazdı. En işlek caddeleri dahi o kadar dar idi ki karşılıklı damdan dama kediler atlardı..'

Hicri 1242'de İhtisap Nazırlığı kuruldu. Belediye işleri İstanbul Kadılığı'ndan bu nazırlığa devredildi. Dolayısıyla da temizlik işleriyle İhtisap Nazırlığı meşgul oldu. 1859'da İhtisap Nazırlığı lağvedilince temizlik işleri, o tarihte Zaptiye Müşirliği'ne verildi. 1868'de ilk belediye nizamnamesi yapıldı ve İstanbul'un temizliği belediye vazifeleri arasına girdi. Yeniden tanzifat memurları tayin edildi, tanzifat arabaları yaptırıldı. Bu suretle İstanbul'da ilk çöpçü teşkilatı kuruldu.

Operatör Cemil Paşa'nın ilk şehreminiliği zamanında bir 'Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü' kuruldu, tanzifat müfettişleri tayin edildi; sokaklar geceleri yıkanıp temizlenmeye başlandı, hayvanla çekilir çöp arabaları, onlar için ahırlar yaptırıldı; İstanbul ağır masrafla ilk defa ciddi ve fenni temizlik gördü ki, ilk nezafet-i fenniye müdürü Mühendis Salahaddin Bey'in bu hususta büyük hizmeti, himmeti görülmüştür.

Birinci Cihan Harbi felaketi bu yenileri altüst etmiş, arazözlere ve hayvanlara el konmuş, genç ameleler askere alınarak tanzifat işi kadınlara ve çocuklara kalmış, Cemil Paşa'nın binlerce lira sarfıyla kurduğu teşkilat mahvolmuştu.

Mütareke'den sonra Cemil Paşa'nın ikinci defa şehreminiliğinde tanzifat işleriyle tekrar, ciddi surette uğraşıldı. Her türlü noksanlar hazırlanıp tamamlandı ve Dr. Vedi Bey isminde yorulmak bilmez bir zat nezafet-i fenniye müdürlüğüne getirildi. İstanbul sokakları temizlendi ise de bu yolda yapılan masraf şehremanetini iflasa mahkûm etti. Çünkü tanzifat resmi olarak İstanbul halkından senede ancak 50.000 lira toplanıyor, bu parayı da, şehremaneti istikrazına karşılık olarak Maliye Nezareti alıyordu; halbuki şehremaneti her sene tanzifat işlerine 400.000-500.000 lira sarf ediyordu. Bu duruma ne kadar dayanabilecektir, bilinemez."

Osman Nuri Ergin yukarıdaki tarihçede, tahminen 1690 ile 1840 arasında bir buçuk asır İstanbul'un temizlik işlerinde kullanılmış külhanbeylerini kaydetmiştir.

Cumhuriyet devrinde İstanbul'un temizlik işleri, en büyük meselelerinden biri olarak ele alındı. Bu ağır iş İstanbul Belediyesi'nin Temizlik İşleri Müdürlüğü tarafından düzenlenir ve çevrilir; eski "tanzifat amelesi" ve halk ağzında ve basında kullanılagelen çöpçü tabirleri yerine bu müdürlüğün resmi kayıtlarında "temizlik işçisi" ismi kabul edilmiştir.

Çöplük subaşısı

Tanzimat'tan önceki devirde İstanbul'un temizlik işleri amiri bu unvanla anılırdı. Evliya Çelebi şu malumatı veriyor:

"Tahir subaşı, yani çöplük subaşısı:

Pirleri sahabe-i kiramdan bir zattır ki Mekke ve Medine şehirlerinin pak olmasını Hazreti Risalet ona tevdi etmişti."

Çöplük subaşısı, kendisine verilen salahiyetle şehrin temizlik işlerinde acemi oğlanlarının emrine verilen gençleri kullanırdı; 1683'ten sonra da acemi oğlanlarına ilave olarak külhanbeyleri şehrin temizlik ameleleri olarak istihdam olundular.

Arayıcı esnafı

İstanbul esnafının ayaktakımından, büyük şehrin semt semt, sokak sokak, süprüntü yığınlarını, enkaz molozlarını, deniz kenarlarını, lağım ağızlarını eşeleyip araştırarak hırdavatla maişetini temin eden insanlardır, içlerinde nadir istisnalarla, pek kıymetli şeyler bulanlar olur derler.

Sokak sokak dolaşan takımı, umumiyetle sırtlarında bir küfe taşır, elinde ucu gayet sivri bir çiviyle teçhiz edilmiş uzun bir sopa vardır; yollar boyunca rastladığı çöpleri bu sopalarla eşeler ve velev ki bir para edecek bir şey bulursa, bunları sopasının çivisiyle mıhlayarak arkalarındaki sepetlere doldururlar. Sahillerde bilhassa İstanbul'un Marmara sahillerinde dolaşan arayıcılar adeta seyyar bir atölyeye sahip gibidirler; yanlarında umumiyetle kardeş veya oğul yahut evlatlık bir delikanlı, çapa, kürek, bir iki teneke veya kova, bir tahta tekne bulunur. Sahilleri, lağım ağızlarını kazarlar, kum ve taş çakıl karışık toprağı teneke ve kovalarla deniz kenarına koydukları tenekele-

re taşıyıp doldururlar; kaba pisliğini deniz suyunda yıkadıktan sonra ve toprağını akıttıktan sonra geri kalanı evvela kalın, sonradan ince bir elekten geçirirler.

Arayıcı esnafın bu ikinci elek üzerinde, yüzük, küpe ve iğne tezyinat eşyasından düşmüş elmaslar vesair kıymetli taşlar buldukları dahi rivayet edilir. Tarihi bir olaydır ki, Osmanlı hazinesinin en kıymetli taşlarından "Kaşıkçı Elması" 17. asırda Marmara sahilinde bir arayıcı tarafından bulunmuştur.

Evliya Çelebi, 17. asır ortası için, arayıcı esnafından şu satırlarla bahsediyor:

"Bu taife çöplük subaşısına mensuptur. Kârları nefs-i İstanbul'da (saray ve konaklarda) ve şahrahlarda ne kadar mezbele ve hâr ü haşak var ise zenbillerle taşıyıp derya kenarında tenekeler içre yıkayıp içinde akçe ve mangır ve mismar (çivi) ve gayri gûna eşya bulup kefaflenirler. Amma bazı mahalde sorguç ve cevahirli kuşak, zıkıymet yüzük taşlarından düşmüş cevahir makulesi zıkıymet şeyler bulurlar ki tabir olunmaz.

Bu taife çöplük subaşısına senevî altmış bin akçe avaid verip İstanbul içre arayıcılık ederler. Pirleri Verrad Berberî'dir ki şeref-i İslam'la müşerref olmuştur. Kabri, Abbasiye'de bir bağ içindedir. Bu arayıcı esnafı 500 nefer kadar olup, ta kasıklarına kadar battal siyah çizmeler giyerler. Üzerlerinde kırmızı ve siyah meşin kaftanlar, başlarında Teke ve Hamid külahları ve omuzlarında uzun sırıklar üzerinde çapa demir, arkalarında müdevver ağaç tenekeler ve ellerinde kazmalar ve bazılarının ellerinde süpürge ve kürekler ve omuzlarında zenbil ve hararlar ve hâr ü haşak sepetleri bir hay ve huy ederek geçerler..."

Yine Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre eskiden yapılması âdet olan büyük esnaf alaylarında, arayıcı esnafı, acemi oğlanlarından sonra geçerler, kendilerini de mezar kazıcıları esnafı takip ederdi.

Dilenciler

İstanbul'da dilenciyle mücadele 16. asırda başlamış, fakat bu mücadelede dört yüz yıldan beri başarı kazanılamamıştır. "Her kötülüğün anası tembelliktir" derler; dilenci de, o tembelliğin doğurduğu bir piçtir. Ham elli, ham kafalı, bütün sermayesi, hüneri, marifeti alnındaki ar, utanma damarını çatlatıp avuç açmaktan ve insanlığın şefkat, yardım duygularını iblisane sömürmekten ibarettir.

Çalışamayan, hakiki düşkünler, hakikaten yardıma muhtaç olanlar, derin bir yoksulluk girdabı içinde, bin bir dertle kıvranarak, muhayyilemizin hududu dışında mahrumiyetlere göğüs gererek yaşarlar, Dârülaceze'ye sığınamazlarsa, el avuç açma zilletini gösteremedikleri için, her an halaskâr ölümü dört gözle beklerler.

Dilenci, işi icabı, müstekreh kıyafetinin içinde iğrenç ve kokmuş bir pislikte yaşar; buna dayanabilmek için beden yapısı harikulade sağlamdır. Cezai müeyyideleri kaldırınız, bir kuvvet müsabakası olarak tecrübe ediniz, alil ve yaşlı görünür bir dilenciyi, ayak dirediği zaman üç dört zabıta memuru yerinden kıpırdatamaz.

Dilenci, her türlü şenaati irtikâp edebilecek mahluktur. İstisnasız hepsinde, mazlum görünüş bir kabuktur, içinde bir canavar ruhu vardır. Diline doladığı tekerleme dışında konuşmaz, cinsi hırslarını kendi aralarında tatmin ederler; kadın, erkek bütün iffet ve namus kaygılarından sıyrılmışlardır. En küçük merhamet duygusu yoktur; çocuk, kıymetli bir alettir, gözünün nurundan mahrum ederler; elini, kolunu, ayağını, bacağını kırarlar. Dilenci, yerini ve fırsatını bulursa paraya tamah ederek adam öldürmekten dahi çekinmez.

İstanbul'da geniş ve kuvvetli teşkilata sahiptirler; çete şirketler

kurmuşlardır. Reisleri, patronları, genelkurmayları, karargâhları, faaliyet sahalarını tespit etmiş haritaları, acemileri yetiştiren mektepleri, pay taksiminde ve kusurdan ihanete kadar suç tayininde kanunları, cezaları, patronların, villa, apartman, han misilli emlaki, altlarında otomobilleri vardır. Sahip olmadıkları tek şey vicdandır.

Kendi başına çalışan dilenci, günlük kazancının pek küçük bir kısmını yer, haftalık veya aylık kazancının birikenini bankaya yatırır, zaman olur ki, üzerinde binlerce lirayla dolaşır. Bunlardan çoğunun hayatı daima ölüm tehdidi altındadır; şerirler tarafından takip edilerek ya kulübelerinde yahut şehir içinde bir yangın yerinde, ıssız bir köşede pusuya düşürülüp katledilirler.

İstanbul'da dilenciyle mücadele eden şebekeler, çeteler meydana çıkarmak, teker teker, kafile kafile, sürü sürü dilenci toplamak, yakalamakla başa çıkamaz.

Dilencilik bir ocaktır; Anadolu'nun zabıtaca malum bir bölgesinden çıkıp, yurdumuzun her tarafına yayılırlar. Bu ocakları yok etmek, dağıtmak lazımdır.

Dilencilik memleketimizde içtimai bir yara, bir çıbandır. Dilenciliği zabıta takibiyle önlemek, kocakarı ilacı, havacıva merhemiyle tedaviye benzer. Bu yaraya, çıbana, operatör eliyle ameliyat lazımdır.

Eski dilenciler

Eskiden, bakacak hiç kimsesi olmamak şartıyla, kadın yahut erkek, bir iş yapamayacak kadar ihtiyar, iki gözden de mahrum, iş görmeyecek derecede sakat, kötürüm, bir yanı mefluç (inmeli), bir kazada elleri, kolları veya ayakları, bacakları kesilmiş olanların dilenmelerine şeran cevaz verilir, İstanbul asayişine memur yeniçeri ağalığınca dilenciler üzerine "Dilenciler başbuğu" unvanıyla tayin edilen bir zabit tarafından bu gibilerin ellerine "cer kâğıdı" denilen bir dilencilik ruhsatnamesi verilirdi. Elinde cer kâğıdı olmayanların dilenmeleri şiddetle yasaktı. Buna rağmen yukarıda da kaydettiğimiz gibi, dilencilik 16. asırda İstanbul'un en büyük dertlerinden biri olmuştu. Aşağıdaki satırlar, dilenci meselesi üzerine İstanbul kadısına hitaben yazılmış Hicri 982 (Miladi 1574) tarihli bir fermanın bugünkü dile çevrilmiş suretidir:

"İstanbul kadısına hüküm ki:

İstanbul'da şeran dilenmeye izin verilmeyecek bazı adamlar ve kadınlar türemiştir. Düşkün ihtiyar, fakir, kör ve sakat olmadıkları, pekâlâ çalışıp para kazanabilecek haldeyken, kimi mahalleler arasında dolaşarak, kimi bir yerde oturup dilencilik etmekte, gelip geçenden para toplamaktadırlar. Bazı kimseler de, kör ve sakat köleler ve cariyeler satın alıp dilendirmektedirler. Bazı taze hatunlar da köhne esvaplar giyerek, dilenciler arasına katılmıştır. Dilencilere başbuğ olan adam da, bu gibilerin parasını (rüşvetini) alarak, ellerine cer kâğıtları vermiştir. Bu arada (para toplayanın da) edepten hariç işleri olduğu da duyuldu.

Şeran dilenmeye mezun olmayanlarla şiddetle mücadele edilecek; bu işe İstanbul Subaşısı Şah Çavuş'u memur ettim. İstisnasız bütün dilenciler teftiş edilecek, halleri dilenciliğe uyanların cer kâğıtları kendilerinde bırakılacak, diğerleri kâğıt gösterseler de, ellerinden alınıp dilenmekten men edilecek, yasağı dinlemeyenler küreğe gönderilecektir. Dilendirmek için kör ve sakat köle alınıp satılması da men edilecektir."

Dilencilik meselesi üzerine İstanbul kadısına hitap eden Hicri 976 (Miladi 1568) tarihli şu ferman da şayan-ı dikkattir:

"İstanbul kadısına hüküm ki:

İstanbul'da birtakım dilenci Araplar türedi. Sapasağlam oldukları halde, mahalleler arasında dolaşmakta, halka yağlı kara gibi yapışmakta, adeta zorla para almaktadır. Şehir halkından bazı yaramazlar da birer adamın boynuna zincir takarak, 'Borçludur...' diye sokak dolaştırıp halkı soymaktadır. Bazı softalar, üçer beşer toplanıp, keza sokak sokak dolaşıp, Kuran ve ilahi okuyarak kapılarda para toplamaktadırlar; bir kısım adamlar da yanlarına bir hasta alarak onu dolaştırıp dilenmektedir, bu hastaların arasında sari illete müptela olanlar da vardır. Bütün bu rezaletler süratle ve şiddetle önlenecektir..."

Kocaeli Sancağı paşası ile İzmit kadısına hitaben yazılmış Hicri 1173 (Miladi 1759) tarihli bir fermanda şunlar okunuyor:

"Cümle azası tam ve sıhhati yerinde olduğu halde İstanbul'da dilenmekte olan 43 nefer dilenci toplanmış ve bir kayığa konularak İzmit'e gönderilmiştir. Her birini muhtelif işlerde kullanmak üzere

köylü ve sanatkâr yanına amele ve ırgat olarak dağıtın ve kaçmamaları için, gereken tedbir alınsın..."

Görülüyor ki, dilenciliği, insanlık şeref ve haysiyetini feda ederek kârlı bir iş haline getirenlerle, asırlardan beri başa çıkılamamıştır.

16. asırda Avusturya elçisi olarak İstanbul'a gelmiş olan Busbecq dilenciler için şunları yazıyor:

"Dilenciler burada bizde olduğundan fazladır. Mutatları üzere kendilerinde bir kutsiyet olduğu iddiasındadırlar; yer yer dolaşırlar ve din kisvesi altında dilenirler. İçlerinden çoğu dilenciliklerini mazur göstermek için akıllarında hafiflik olduğunu söylerler; çünkü meczuplar, Türkler arasında daima teveccühe nail olurlar, Türkler, yarı aptal, meczup kimselerin cennetlik olduğuna itikat ederler.

Dilencilerin birtakımı Arap'tır, bunlar dilenirken bayrak taşırlar, cetlerinin İslam dinini yaymak için o bayrak altında harp ettiklerini söylerler; yoldan geçenlere bir balmumu parçası yahut bir limon, bir nar verirler ve fiyatlarının iki üç mislini isterler; bir şey satmak suretiyle dilencilik zilletinden sözde kurtulmuş olurlar."

Evliya Çelebi ne diyor?

Evliya Çelebi, 17. asır ortasındaki İstanbul dilencilerini, esnaf-ordu alayını tasvir ederken pek renkli, hareketli bir sahne çiziyor:

"Dilenciler esnafı 7.000 adettir. Bir alay cerrar, kerrar gariplerdir. Her biri yünden, softan hırkaları, ellerinde çeşit çeşit alemleri, başlarında hasırdan ve hurma lifinden destarları olduğu halde, 'Ya Fettah' ism-i şerifiyle cümle körler birbirlerinin omzuna yapışub, kimi anadan doğma ve kimi sonradan olma topal, kimi kambur, kimi inmeli, kimi saralı, kimi elsiz, kimi ayaksız, kimi çıplak, bir hengâmeyle nice bin bayrakların arasında cerrar şeyhini ortaya alub, şeyh dahi dua edüb yedi bin fukara bir ağızdan, 'Allah Allah' ile amin dediklerinde, sadaları gökyüzüne ulaşır.

Bu tertip üzre dilencilerin şeyhi Alay Köşkü dibinden geçerken durup, padişaha hayır dua ederler. Pirleri, Eş-Şeyh Safi'dir, Selman belini bağladı. Bu zat, Medine'de medfundur."

Surlar dışındaki mezarlıkların, bilhassa Edirnekapı ile Eyüp arasında cenaze dilencileri, şehir içinde faaliyet gösterenlerden tama-

men ayrı bir tabaka teşkil edegelmişti. Hepsi İstanbulluydu, ayaktakımı da posası, batağın tortusu, anası, babası, karısı, kocası, kızı ve oğluyla fuhuş yolunda pervasız, hayâsızdılar; İstanbul şivesiyle konuşurlardı ve ölüm üzerine zengin bir dilenci edebiyatına sahiptiler. Zamanımızda çok azalmışlardır. En canlı tasvirleri, Hüseyin Rahmi'nin, "Hayattan Sayfalar" isimli hikâyesindedir, eserin kahramanı Sürtük Hacer, çok iyi etüt edilmiş bir tiptir. Aşağıdaki satırları oradan naklediyoruz:

"Kiminin elinde testi, kiminde teneke, maşrapa, sopa, değnek, kadın erkek, çoluk çocuk akın akın yola döküldüler...

'Üçler, yediler, kırklar, bülega, fusaha, ulema' diye haykırırken, ağzından salyaları elindeki yazılı bakır tasa akan sebilci... Eyyub'da kebapçılar köşesinde sakat kedi gibi etrafını koklayarak oturan şiş bacak dilenci... Sürücü beygirinin kuyruklarından oltalık kıl çeken hırpani külahlı veledizina... 'Dolap niçin inilersin' ilahisiyle Unkapanı Köprüsü'nden tamam üç saatte geçen ağır aksak Ruhi Dede...

Kadir geceleri cami papuçluğunda 'Kaçan ki, Hazreti Yunus Aleyhisselam balığın karnında ikamet buyururken...' cümle-i iftitahiyesiyle etrafına bakınan cemaatsiz vaiz Molla Uryanî... Baharlarda sarığını koltuğuna sıkıştırarak Silahdarağa meygedesinde 'Ceyhun arayan dide-i giryanımı görsün!' gazeliyle meclis-i ıyşı cezbelendiren hoşneva Zakir Rıza... Cenazelerden aldığı sadakalarla her akşam kulüpte cebinde tek mangır kalmayıncaya kadar kafayı tütsüleyen, sonra da, meyhaneciye, 'Bu gece can verip de, rahat döşeğinden yarın Eyyub'a nakledilecek cenazelerin kredisine, bana bir tekçik sunmaz mısın?' sözleriyle birkaç kadeh daha çeken Zom Salih..."

Geçen asır sonlarında bir dilenci Saniye'nin Üsküdar'da mükellef bir konağı vardı; okumuş oğlu da, tahsiline eklenen güzelliğinin cazibesiyle, kibar bir aileye damat olmuştu.

17 Haziran 1306 (30 Haziran 1890) tarihli *Sabah* gazetesinde şöyle bir fıkra vardır:

"Zengin bir dilencinin karısı, bir hizmetçi tutar; akşam dilenci hanesine geldikte, hizmetçi:

'İnayet olsun!..' diyerek kapıdan kovar. Mesele anlaşıldıkta hizmetçi, dilenci evinde çalışamayacağını söyleyip gitmiştir."

Dârülaceze açıldıktan sonra dilencilik yasağı yenilendi; bu ye-

ni yasağın mesnedi de 16 Kânunusani 1311 (28 Ocak 1896) tarihli Dârülaceze nizamnamesi oldu. Kısaltılmış sureti şudur:

"Kendisini geçindirecek hali, takatı olmayan sakatlar ve hastalar, kendilerine şeran bakmakla mükellef kimseleri yok ise yahut yakınları bulunup da kendilerini geçindirmekten âciz ise, bu gibileri barındırmak ve beslemek için Dârülaceze açılmıştır. Kadın, erkek, Müslim, gayrimüslim herkes alınır.

Dârülaceze'ye müracaat etmeyip dilenmeye devam edenler, zabıta tarafından toplanıp Dârülaceze'ye sevk edileceklerdir; taşralı olanlar da, memleketlerine sevk edileceklerdir. Halkı izaç etmeyerek bir şey satarak dolaşacak dilencilere dokunulmayacaktır..."

Ahmed Rasim, *Malumat* gazetesinde, "Şehir Mektupları" başlıklı fıkralarından birinde şunları yazıyor:

"Halkı bihuzur eden fukara-i gayri sabirin nerede diye düşünüyordum... Meğer her biri bir tüccar olmuş!.. Polis bizi yakalar, Dârülaceze'ye götürür korkusu ile ufak bir mum kutusuna on-on beş şemalı kibrit koymuşlar, sokak başlarını yine kesmiş oturuyorlar. Gördünüz mü fikr-i ticareti!.. Herifleri biraz daha sıkıştıracak olurlarsa, belki de, her biri birer köşe sarrafı olur!.."

Zamanımızda dilencilik, mevcut yasağa rağmen tam bir serbesti içindedir. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, kılık ve kıyafetleri ne olursa olsun sadakaya muhtaç durumda tek dilenci yoktur. Sakatların büyük bir kısmı ise, her sabah sahneye çıkacak aktör dikkatiyle makyajını yapan sapasağlam insanlardır.

Dilenci defteri

İslam şeriatına göre dilenmesi mazur görülen ve ellerine dilenci tezkeresi verilen acezenin isimlerinin kaydedildiği defter; aslı kadılıkta, birer sureti de subaşılarda bulunurdu.

Vesikaları tetkik edilmemiş, tasnif edilmemiş, İstanbul Kadılığı arşivinde dilenci defterinin de bulunacağı muhakkaktır; kayıtları her halde son derece dikkate layık olmak gerektir.

Şu hicviye, bir ara kâğıt eminliği yapmış ve Hicri 1140'ta vefat etmiş olan hattat İbrahim Tırsî'ye yazılmıştır:

Eyleyüb ab-ı ruyini rizan
Derbeder gezme meşrebin kurusun
Dün yazıldın dilenci defterine
Hele Tırsî mürekkebin kurusun...

Dilenci iratçısı

Eskiden İslam şeriatına göre dilenmeleri mazur görülmeyecek kimselere bir para karşılığı dilenci kâğıdı temin eden adamlar hakkında kullanılmış deyimdir. Fakat bunlar dilenciliği meslek, iş edinecek olana ruhsat kâğıdı satmaz, ondalıkla, hatta topladığı paranın yarısını kendisine getirmek şartıyla verirdi. Böylece 8-10 dilencisi bulunan bir iratçı, kiraya verilmiş o kadar dükkânı olan bir adamdan daha çok gündelik gelir toplardı; aslında dilenci iratçılığı, cezası zindanda prangabendlik olan ağır suçlardandı.

Dilenci kâğıtları kaldırılıp, dilencilik men edildikten sonra da çocuk, kadın, ihtiyar birtakım sakat ve illetlileri toplayarak dilendiren ve akşamları da ellerinden kazandıkları paralar alınarak, onları sadece doyuran, eğer yatacak yeri yoksa, sefil bir de in temin eden adamlara da dilenci iratçısı denildi.

Dilenci kâhyası

İstanbul'da eskiden beri asla önlenememiş olan dilencilik, Tanzimat'tan önce hiç olmazsa kontrol altına alınmak istenmiş, İstanbul dilencileri bir esnaf zümresi kabul edilerek, yeri Eyüp Camii olmak üzere "Seele Kethüdalığı" adıyla bir kâhyalığa bağlanmıştı. Halk, "dilenciler kâhyası" derdi. Bu suretle cenaze dilencilerinin çokluğu ve yapışkanlığıyla meşhur Eyüp'te dilencilere birer esnaf ruhsat tezkeresi verilmiş, nispi bir huzur temin edilmişti.

Araba ve arabacılar

İstanbul halkı 16. asır sonlarına kadar arabaya değil, hatta ata dahi binmemişti, mesafe ne olursa olsun, evi ile işi arasındaki yolu yürümüştü. Dolayısıyla arabaya binmek bir düşünce mevzuu dahi olmamıştır. Cadde adını taşıyanlar da dahil, İstanbul sokaklarının dar oluşu, yüzde doksan beşinin tek arabayla tıkanması, hatta yarısından çoğuna arabanın sığmayışı bu nakil vasıtasını büyük şehrin ihtiyacı olmaktan çıkarmıştır.

Binek arabası, ancak şehrin uzakça mesirelerine gitmek için kullanılmış, arabaya da istisnasız, kadınlar ile küçük çocuklar bindirilmiştir. Binek ve yük arabaları iki ayrı tetkik mevzuudur, evvela binek arabaları üzerinde duralım:

Binek arabası, Saray-ı Hümayun haremi için bir ihtiyaç olmuştur, fakat, Tanzimat adını verdiğimiz münevver mutlakıyet devrine, 19. asır ortasına kadar nadiren kullanılmıştır. Valide sultanlar, haseki sultanlar, hanım sultanlar şehir sokaklarında dolaştırılmamışlardır. Sayfiye, yalı, köşk ve kasırlarına Harem-i Hümayun kayıklarıyla gitmişlerdir. Şehir içinde dolaşan nüfuzlu valide sultanlardan Kösem Mahpeyker Sultan ile Hatice Turhan Sultan, devirlerinin ağır hanto arabalarına mükellef ve muhteşem tahtırevanlarını tercih etmişlerdi.

İstanbul'dan uzun yolculuklara çıkılırken de, araba bir ihtiyaç olmamıştır. Yolcu, seyahatte can güveni için atlı olarak bir kervana katılmak mecburiyetinde bulunmuş, at yolculuğuna dayanamayanlar da develer üstünde mahfeye binmişlerdir. Müddeti beş aydan iki yıla kadar değişen seferlere çıkan padişahlar da gaza yollarını at üzerinde almışlardır. Yalnız iki hükümdar, bacaklarından rahatsız olan

Fatih Sultan Mehmed ile yetmiş iki yaşında gazaya giden Kanunî Sultan Süleyman, son seferinde hanto arabalara binmişlerdir.

Bu iki tarihi arabanın şekilleri hakkında kesin bilgimiz yoktur. Gayet ağır, gayet büyük, muhakkak ki ziynetli ve pek konforlu, haşmetli seyyar odalardı; yaylı olmadıkları da muhakkaktır. Her ikisinin de şehir dışında, birinin Üsküdar, diğerinin de Davutpaşa Sarayı'nda o seferler için suret-i mahsusada yapıldıkları da söylenebilir; Fatih, sarayından Üsküdar'a saltanat kayığıyla geçmiş, Kanunî de son seferlerine çıkarken, saraydan Davutpaşa'ya kadar beyaz bir atın üstünde gitmişti, ne garip tesadüftür ki iki araba da birincisi Gebze'den, ikincisi de Zigetvar'dan sahiplerinin tabutlarını hamil olarak dönmüşlerdi. Eski Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Haluk Şehsüvaroğlu, arabalar üzerine bir makalesinde, Kanunî'nin Zigetvar Seferi'nde bindiği arabanın müzedeki bir minyatürden naklen resmini neşretmiştir. Bu resim, arabanın aslı hakkında etraflı bilgi edinmek için kâfi vesika değildir; yalnız şeklini kabataslak göstermektedir. Arabanın yarı açılmış perdelerinden, Kanunî'nin kavuklu tabutu görülmektedir. Şehsüvaroğlu, "Dört tekerlekli, iki atlıydı. Üstünde yeşil kumaştan bir sayeban bulunuyordu ve bu örtü bir yandan, iki tarafa açılıyordu. Kenar tahtaları, devrin tezyinî motifleriyle süslüydü" diyor.

Minyatürde de at gösterilmesi ne gibi zaruretten doğmuştur bilmeyiz, fakat bu ağır arabanın iki atla çekilmesine imkân yoktur. Perdesinin yalnız bir yandan açıldığı da asla kabul edilemez. Padişahın güzergâhlardaki kullarını selamlamasına mânidir; minyatürde yalnız bir yanın açılması tersim zaruretidir.

Sultan II. Bayezid tahtından çekildiğinde, menfası olan Dimetoka yoluna arabayla çıkmıştı. Bu arabanın şekli hakkında da bir şey bilmiyoruz.

17. asır başlarında, Sultan II. Osman'ın feci ölümüne varan ihtilalde, iki defa tahta oturtulan mecnun I. Mustafa'nın anasının da saraydan Et Meydanı'ndaki Orta Cami'ye, sarayın bir hasta arabasıyla getirildiği rivayet olunur. Saray hasta arabaları iki tekerlekli olup, zülüflü baltacılar tarafından çekilirdi. O müthiş günde sarayda bir at arabasının hazırlanmadığı kabul olunabilir. Genç Osman da, Orta Cami'den Yedikule Zindanı'na, bir çarşı arabasına (yük arabası) bindirilerek götürülmüştür.

Bir meşhur harem arabasını 17. asır ortasında Sultan IV. Mehmed, sevgili hasekisi Rabia Gülnuş Sultan için yaptırtmıştı. Bilgimiz, tekerleklerine varınca gümüş kaplı olduğu, bundan ötürü de "Gümüş Araba" adını aldığından ibarettir. Padişah, Rabia Gülnuş Sultan'ı haftalarca devam eden sürgün avlarına, Belgrad'a kadar da Avusturya seferlerine bu arabanın içinde götürmüştü.

Haseki Sultan'ın hizmetinde müteaddit cariyeler bulunacağına göre, çok büyük ve ağır bir şey olacağı muhakkaktır. Bu arabanın şeklini tahayyül etmek de zordur.

İstanbul'da ilk arabalar

Binek arabasının İstanbul içinde nakil vasıtası oluşu, Sadabad'a Asafabad'a gidecek kibar ve ricale mahsus bir imtiyaz olarak başladı. Paris civarında Versailles köşklerine nazire olarak, köşkler, kasırlar yapılırken, yine Fransız zadegânını taklit yolunda devrin zarafet havasına uygun, pek mükellef ve müzeyyen binek arabaları yaptırıldı.

Devrin şairleri, yeni yapılan kasırlara, yalılara, saraylara, tarih kasideleri yazarken, bu arabaları da ihmal etmemişlerdir. Mesela *Atıf Divanı*'ndaki şu gazel, Lale Devri'nin seçkin simalarından Defterdar İzzet Ali Paşa'nın çift atlı, döşemesi al çuhadan ve altın toplarla müzeyyen arabasını anlatan kıymetli bir vesikadır:

Zehî gerdune kim aksetse hüsni çeşm-i ihsane
Temaşadan dönerler dideler mirat-ı hayrane

Ne dem ki olsa rengîn çuhaî ile puşide
Bakılsa dikkat ile benzemez mi kasr-ı mercane.

Sultan III. Ahmed'in iki oğlunun sünnet düğününde şehzadeleri Aynalıkavak Kasrı'ndan alıp düğün yeri olan Okmeydanı'na götüren araba da altı atla çekilen muhteşem bir saray koçusuydu; perdeleri enli kumaşlardan kesilmiş, içi dışı altın yaldızlı, kitabelerle müzeyyen sayebanın üstü de gümüş topuzlarla tezyin edilmişti.

İstanbul'da ata tercihen arabaya binen ilk hükümdar, yeniçerileri kaldırdıktan sonra Sultan II. Mahmud olmuştu. Kibar ve ricalin İs-

tanbul sokaklarında hususi binek arabalarıyla dolaşmaları ve kira binek arabalarının taammümü de onun devrinde başladı.

"Nisa taifesi bindikte..."

Hicri 1242 yılı Muharreminin sonlarında (1826 Ağustosu sonlarında) neşredilen İhtisap Ağalığı (İstanbul Belediyesi) nizamnamesinde, kira araba ve arabacıları hakkında şu satırlar okunmaktadır:

"Arabaları olduğu mahalde şakirt namıyla lüzumundan ziyade adam kullanmayıp elan mevcut olan arabacı ve şakirtleri cümleten ehl-i ırz olmak üzere, tahrir ve kefillere raptolunduktan sonra, fimabat arabacılar, şimdiki teşebbüs eyledikleri bol biniş ve cüppe ve şalvar ve bellerine kuşandıkları lahur ve car şalı sefihane kıyafeti külliyen ve umumen terk ile ehl-i ırz heyetinde, yenleri dar çuha biniş ve cüppe ve kendileri başlarına dört parmak kenarlı ve şakirtleri iki parmak kenarlı yeşil kalpak giymeleri ve sakalsız ve müzellil arabacı olmayıp, arabasına nisa taifesi bindikte, kendileri zinhar arabanın önünden ve ardından başka yerde gitmeyip ve arabanın penceresi yanında durmayıp, doğrudan doğruya ırz ve edepleriyle gidip gelmelerine ve kıyafetlerinde uygunsuzluk olur veyahut hilaf-ı nizam, arabanın yanında gider ise, ihtisap ağası ahz ü girift ve tedbirlerine ihtimam eyleye..."

Çamlıca'da kız kardeşinin köşkünde ölen Sultan II. Mahmud'un tabutu, Üsküdar İskelesi'ne bir öküz arabasıyla indirilmişti.

Abdülmecid devrinde araba merakı adeta bir salgın halini aldı, bilhassa saray kadınlarının, sultanların pek süslü saray arabalarıyla şehir teferrücleri o derece ifrata düşmüştü ki, müverrih Cevdet Paşa, Sultan II. Hamid'e verdiği *Maruzat* adındaki rapor tarihçesinde, "Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için Serasker Rıza Paşa'nın, Sultan Abdülmecid'den aldığı emirle saray arabalarını birbirine zincirle bağlattığı söylendi" diyor.

Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid devirlerinde ise İstanbul, herhangi bir Avrupa şehri gibi her köşesinde kira binek arabası bulunabilen bir belde oldu.

Hususi ve taksi otomobillerin çoğalmaya başladığı Birinci Cihan Harbi mütarekesi yıllarıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar, bü-

yük şehrin başlıca nakil vasıtası, kupa yahut fayton, kira arabalarıydı; elektrikli tramvaydan evvel de, atlı tramvay ihtiyacı karşılamadığından, hem kira arabaları daha çoktu, hem de herkes arabaya binemeyeceğinden, kira beygirleri, sürücü beygirleri vardı.

İkinci Cihan Harbi'nin en buhranlı yıllarında, benzin stokunu korumak için hususi otomobillerin seyrüseferden men edilip, taksiler de benzin tahdidiyle beraber çift ve tek numaralılar diye nöbetle yarı yarıya sefere çıkarıldığı zaman, her nasılsa bozulmamış bir miktar kira faytonu yakın geçmişin hazin yadigârları olarak İstanbul sokaklarında bir müddet görünmüşlerdi.

Ceride-i Havadis'te rastlanan (1840) birkaç satış ilanından, eski İstanbul arabalarını, bu arada bilhassa yarım karpuz şeklinde ilk landoları tahayyül etmek mümkün olabiliyor; bu ilanlardan bir tanesi ise, bilhassa kaydedilmeye değer:

"Gayet musanna, tekellüflü, kendisi dudu yeşili renkte, altın rıh serpmeli, sair mahalleri böcek sırtı âlâ mavi boyalı ve çok yeri yaldızlı, içi açık kavrulmuş kahve renginde âlâ çuha kaplı, şeritleri, kaytanları ve püsküllleri sakız alı ipek ve klabdanlı, sekiz yaylı, içine binen zat kendi kullanır şekilde, icabında hantocu yeri yapılabilir bir araba 15.000 kuruşa satılıktır."

Diğer bir ilanda da "Yarım karpuz biçiminde iki beygir koşulur sandık takımı yeni bir arabanın 3.000 kuruşa satılık olduğu" bildirilmektedir. Bir başka ilanda, yine yarım karpuz biçiminde satılık bir arabanın "alt kısmı erguvani, sandığı ceviz tahtası, etrafı sekiz parmak oyması dahi siyah boyalı, koşumlarının Nemçekâri" olduğu tarif edilmektedir.

Pek kibar bir İstanbullu olan Zülüflü İsmail Paşazade Celaleddin Germiyanoğlu da bana şu kıymetli notları tevdi etmiştir:

"Bizim eriştiğimiz zaman, 1900 yılı etrafı, İstanbul'un binek arabalarını saray, konak ve kira arabaları diye üçe ayırabiliriz.

Saray arabalarının başında saltanat arabası gelir. Sultan II. Hamid cuma selamlığı denilen cuma namazına bu arabayla gider, cuma namazlarını daima Yıldız Camii'nde kılar, namazdan sonra kış ve yaz daimi ikametgâhı olan Yıldız Sarayı'na, merasim sona ermiş bulunduğundan, bizzat kullandığı çift atlı bir saray faytonuyla dönerdi. Saltanat arabasına senede bir defa da, Hicri Şaban ayının on beşinci

günü, Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif'i ziyarete giderken binerdi.

Saltanat arabası cuma selamlığında gayet yavaş giderdi, yaverler arabayı iki yanı sıra yürüyerek takip ederlerdi. Hırka-i Şerif'i ziyarette ise arabayı süratle sürdürtür, yaverler de atlı olarak takip ederdi. Saltanat arabasında padişahın karşısında daima zamanın seraskeri olan müşir otururdu.

Saltanat arabası çift çift dört atlı, arabacı oturağı sırmalı, fenerleri, bordürleri altın yaldızlı muhteşem bir faytondu. Sultan Hamid, arabanın körüğünü daima yarı açık bulundururdu, halk, yüzünü şöyle bir görür, kaybederdi. Arabayı arabacıbaşı kullanırdı, yanında bir ispir otururdu. Arabayı çift çift çeken dört attan soldakilerin üzerine de birer süvari neferi bindirilirdi. Bu dört kişi, kırmızı veya yeşil çuhadan, som sırmalı işlemeli cepken ceket, kenarları sırmalı pantolon ve ayaklarına siyah çizme giyerlerdi. Çizmenin üst kısmı, baldır üstüne gelen ağzı tahminen on santim eninde beyaz sahtiyanla çevrilmişti. Arabaya dördü de aynı renkte, aynı boyda dört kadana koşulurdu.

Sultan Hamid'in cuma namazı dönüşünde kendi sürdüğü saray faytonuna gelince, arabacı oturağı yoktu, önü açık, dizginler ufki bir maden çubuk üstünden geçerdi, arabacıbaşı bu faytobrik'i cami avlusuna getirir, kendisi saraya yaya dönerdi. Gayet sade, fakat son derece zarif bir arabaydı. Bunun da körüğü hep yarı açık bulunurdu.

Diğer saray arabaları umumiyetle kapalı, sade, kupa arabalardı. Arabacıları ve ispirleri daima siyah elbise ve siyah çizme giyerlerdi, kıyafetleri için söyleyecek şey çok sade ve çok temiz olduklarıdır. Bu arabalara kadınlar bindiği zaman, arabacının yanına ispiri yerine siyah redingotlu bir haremağası otururdu, bazen bir haremağası da soldaki atın üstüne bindirilirdi. Saray arabaları 'Istabl-ı Âmire' denilen has ahırda muhafaza edilirdi, kadrosu kalabalık bir teşkilat olup amirleri 'Istabl-ı Âmire müdürü'ydü.

Konak arabalarına gelince, şimdiki hususi otomobiller yerine o zaman yüksek devlet ricalinin ve zenginlerin birer ve hatta birkaç binek arabası bulunurdu. Satın alınma bedelleri, bakımları, atların masrafları, arabacılarla seyislerin, ispirlerin aylıkları, boğazları, üst ve baş masrafları ile, o devrin bir konak arabası zamanımızın en mükellef otomobilinden kat kat masraflı, hakikaten bir lükstü. Şurasını

da ehemmiyetle kaydetmek lazımdır ki, nazırların dahi makam arabaları yoktu, hepsi, masrafları keselerinden ödenen kendi arabalarına binerlerdi.

Konak arabaları ya kapalı kupa yahut körüklü faytondu; bazen de, icabında üst kısmı çıkan, çifte körüklü lando-landon olurdu. Konak landoları en pahalı, en lüks arabalardı.

Konaklarda arabacı ve ispirlerinin belli bir üniforması olmamakla beraber daima koyu renk, ekseriya siyah ve önü kapalı ceket, aynı kumaştan pantolon, ayaklarına da parlak rugan çizme giyerlerdi.

Konak arabalarına da, saray arabaları gibi aynı boyda, aynı renkte ikiz diyebileceğimiz çok bakımlı atlar koşulurdu. Araba devrinin sonlarına doğru ki, sahipleri küçükbeyler tarafından kullanılan spor tipi brik-faytonlara, renkleri tam tezat teşkil eden, mesela demirî kır ile yağız atlar koşulmaya başlanmıştı.

Faytonların iç döşemesi umumiyetle koyu renk, siyah, koyu kahverengiydi; yine o zamanlarda bazı gösteriş meraklıları faytonlarını, kendi ağızlarınca, frapan döşemeye başladılar, kanarya sarısı, nar çiçeği, çilek pembesini tercih ettiler. On yedi yaşındaydım, çok iyi hatırlarım, zamanın azılı paşalarından biri, evlatlarını rencide etmemek için isim vermiyorum, koşumlarına ince çelikten örülmüş zırh tertibi bir şeyler taktırıp, Fenerbahçe gezisinde lüks faytonuyla şangır şungur tımarhane kaçkını gibi dolaşırdı."

Atlı binek arabaları arasında bir de Polonez Köyü arabaları vardı ki, son yirmi yıl içinde, İkinci Cihan Harbi başından bu yana onlar da ben gibi kalmıştır; yazın bir dinlenme ve eğlence, mevsiminde de av yeri olan bu köy ile köyün Boğaziçi'nde iskelesi olan Paşabahçe arasında gidip gelirlerdi. Aslında çift at koşulur sırıklı bir yük arabasıydı. Dört köşesinde bulunan dört direk üzerine Frenkkâri tente gerilmiş, başı ve ardı ve bir yanı boydan boya perdeyle kapanmış, bir yanı da boydan boya açık, şilteler, yastıklarla döşeli; arabaya on-on iki; çocuklar da katılırsa, yirmi kişi yan yana, bacaklar, ayaklar dışarı uzatılarak yahut sarkıtılarak oturulurdu. Polonez Köyü arabalarının Paşabahçe'ye gelmeleri pek şenlikli olurdu; cuma günü akşamı gelirler, geceyi Paşabahçe'de iskelenin hemen arkasındaki meydancıkta geçirirler, ertesi sabah da pazar tatiline çıkmış bazı Avrupalı ailelerle tatlısu Frenklerini alıp, geçiminin ana yolu pansiyonculuk

olan köylerine götürürlerdi. Bu arabalar Polonez Köyü'nün öyle bir hususiyetiydi ki, sırf onlara binmek için gelenler de pek çok olurdu.

Yük arabalarına gelince, büyük şehrin günlük hayatında fetihten beri ihtiyaç olmuştur; konakların, sarayların, her türlü inşaatın, çarşıların, pazarların çeşit çeşit ağır yükü arabalarla taşınmış, yazın sayfiyelere çıkanlar, göç eşyalarını iskelelere yük arabalarıyla indirmişlerdir. Tarih kaynaklarımızda yük arabalarına "çarşı arabası" adı altında rastlanır. Bu ismi, kira binek arabası olarak anlamak da mümkün ise de, kira binek arabalarının bulunmadığı devirlerde dahi çarşı arabası tabiri kullanılmıştır.

Daha evvel yük arabacılığı, mesela kayıkçılık, mavnacılık gibi teşkilatlanmış değildir. Çeşitli mesleklere süluk ederek geçinen şehir halkının ayaktakımı ile İstanbul civarındaki köylünün elinde yük arabaları mevcuttur ve bunlar da şehrin o yoldaki ihtiyacını karşılamaktadırlar. Aynı zamanda yük arabacılığı, icabında hamallık yapmaya da mecbur sırım gibi vücut yapısı, acı kuvvet isteyegelmiştir.

Arabacılar

Ekâbir ve ricalin eski konak arabalarında da arabacıların ve yamakları olan ispirler ile seyislerin hem kıyafetlerine itina edilmiş, hem de kendileri vücut yapısı, eli ayağı düzgün, kaşı gözü yerinde, hatta erkek güzeli olarak seçilmişlerdir. Bir konağa arabacı, ispir olarak girip de servet için kart kocaya varmış taze hanımefendisinin yahut toy küçükhanım efendisinin gönlünü çelen, nadir istisnalardan olsa da, küçükhanımla evlenip, konakta damatlığa yükselen nevcivanlar olmuştur.

Üsküdarlı Vasıf Hoca merhum bir arabacı kantosunun hazin hikâyesini şöyle anlatmıştır:

"Yılını tayin edemeyeceğim, Kantocu Peruz'un en ateşli zamanıydı, Avrupa Tiyatrosu'nda her gece hayranlarını birbirine katardı. En çok on yedi yaşında, gül goncası yosmaydı, Mestan adında Şumnulu bir konak arabacısı nevcivana tutkundu; Mestan, yaşım doksan oldu, bir eşini görmediğim afet-i devrandı, on dokuz yaşında var yok, koyu kumral bıyıklı duman duman, Rumeli kesimi ve süt mavisi çuha cepken potur giyer, şakır şakır sırma işlemeli, başında al fesi,

arkaya yıkık kâküllerini de alnına dökünce, Peruz'un değil, tiyatroyu dolduran İstanbul kalenderlerinin de aklını tarumar ederdi. Hafızamda yanılmıyor isem Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa'nın arabacısıydı, o münasebetle de tersanelilerle düşer kalkar, yüzü gözü de o bıçkınların kanadı altında gün günden açılırdı.

Zürefadan biri, oğlanın şanında bir kanto tanzim edip Peruz'a vermiş, arabacı Mestan'ın bahriyelilerle tiyatroya geldiği bir akşam okudu. Bitirir bitirmez de ağlaya ağlaya içeri kaçtı, öyle bir fori koptu ki, tiyatronun yıkılacağını sanarak dışarı kaçanlar oldu. Peruz'dan, Mestan'ın geldiği zamanlar bu kantoyu dört beş defa dinledim. İşittiklerim masal gibidir, küberadan birinin kızı, arabacı güzeline gönül vermiş, araya kadınlar koymuş, 'Mücevherlerimi alayım, beni memleketine kaçırsın, paşa babama evlendikten sonra kendimizi affettiririm' demiş, 'affetmezse, elmaslarım, ölünceye kadar bizi geçindirir' demiş; kaçmışlar, fakat Silivri'de yakalanmışlar, kızın ne olduğu malum değil, Mestan'a zaptiyede öyle bir dayak atılmış ki, kan kusmuş, hastaneye kaldırılırken de yavrucuk ölmüş. Vakanın dedikodusu yayıldıktan sonra Peruz bir daha o kantoyu okumamıştır."

İstanbul arabacılarının kamçıları, uzunluğuyla meşhurdu; kamçının, gelip geçenleri okşadığı, bazen de yağmurlu havalarda, şemsiyelere sarılıp sürüklediği olurdu. Erkekler o zamanlar yağmurlu havalarda umumiyetle kukuleta giyerlerdi; arabacılarda ise, kukuleta, yağmura karşı korunacak yegâne vasıtaydı. Fırtınalı havalarda gözlere düşen bu kukuletalar, kazalara sebep olurdu.

Bekçiler

Mahalle bekçileri İstanbul'un günlük hayatında, dirlik ve güven bakımından asırlar boyunca o kadar önemli bir yer almıştır ki, adı büyük şehrin edebiyatına girmiştir.

Cumhuriyet devrinde bekçi, üniforma giydirilmiş, ücretli, aylıklı ve kaymakamlıklar tarafından tayin edilir, bir polise yardımcı, bir zabıta memuru olmuş, hizmet ettikleri mahalle veya semtin polis karakoluna bağlanmıştır. Bekçilerin bekçilik vazifesinin dışında halkla hiçbir teması kalmamıştır ve mahallenin gediklisi olmaktan çıkmıştır.

Edebiyatımızda zengin hatırası olan, İstanbul'un eski mahalle bekçileridir; Anadolu'dan gelen, sağlam ve müheykel vücut yapısına sahip, sağlam iffet ve namus kefaletine bağlanmış ve mahallenin malı olmuş, mahallenin hariminde bir bekâr uşağı olarak yerleşmiş, arada sılaya giden, yerine kefili olduğu birini bırakan, mahallenin beslediği; malını, canını, ırzını huzur-ı kalple emanet ettiği eski bekçiler, öylesine ki İstanbul'da müşterek unvanları "bekçi baba" olmuştu.

Müsellah değildiler, ellerindeki ucu demirli ağır bekçi sopaları yegâne silahlarıydı. Yatsıdan sonra, mahalle mahalle, büyük şehir onların olurdu; kaba taş döşenmiş sokaklarda sopalarını muttarit darbelerle vura vura geçerken, evlerin içine tam bir güven havası yayılırdı; bazen de gür sesleri, uyuyanları dehşet ve heyecanla yataklarından fırlatırdı; İstanbul sık sık yangın afetine uğrayan büyük bir ahşap şehirdi, gece yangınlarını şehre mahalle bekçileri ilan ederlerdi; gür sesleriyle, faraza:

"Yangın vaaaar!.. Samatya'da... Sulu Manastır'da!.." diye bağırırlardı.

Vazifeleri gece sokakları dolaşmak, gece yangınlarını haber vermek, matbaanın ve gazetenin bulunmadığı devirlerde hükümet emir ve yasaklarını mahalle halkına ilan etmek veya bu maksatla halkı

mahalle mescidine davet etmek, ölüm, doğum, düğün olan evlerin ve konakların kış odununu kesmek, sakalık, yazın sayfiyeye gidenlerin evlerini beklemek, kiralık evlere kiracı bulmak, kiraya vermek, hülasa mahalleye taalluk eden her şeyi yapmaktı. Ekseriya mahalle kahvesinin üstündeki bekçi odasında yatarlardı.

Memleketlerinin kıyafetini asla değiştirmezlerdi, hatta memleketlerinin ağzıyla konuşurlar, ancak İstanbul ağzının birkaç nezaket hitabını benimseyip alırlardı.

Bütün mahalle halkını tanırlardı. Uygunsuzları bilir, herhangi nahoş bir hadiseyi önlemek için, göz kulak olurlardı. Sır ifşa etmezlerdi. Bir mahallede evine zina yolundan erkek alan alüftelerin, eski mahalle hayatının acı cilvelerinden, evleri basıldığı zaman, bekçi baba, imam efendi ile baskıncı kafilenin de başında bulunurdu. Ramazanlarda da, halkı sahur yemeye kaldırmak için gece dolaşır davul çalardı; davul çala çala dolaşırken arada mâniler okurdu. Ekseriya davul çalıp mâni okumak için yanına bir ramazan yardımcısı alır, onun hakkını da bayramda topladığı bahşişten verirdi. Bu yardımcı bazen genç bir hemşehrisi olurdu. Mektup yazar, ramazan için özel olarak getirtir, odasında yatırır, baskısı ve kefaleti altında tutar; bayramdan sonra da memleketine gönderirdi. Ramazanlar o genç için de bekçilik stajı olur ve bir gün bekçi baba İstanbul'dan kesin olarak ayrılırken yerini alırdı. Bazen de davulcu mânicisini mahallenin fakir delikanlıları arasından seçerdi.

İnkılap Müzesi Kütüphanesi'nde Muallim M. Cevdet'in kitapları arasında Sultan I. Abdülhamid'in bir sır kâtibi tarafından kaleme alınmış Hicri 1188 (Miladi 1774-1775) yılına ait bir not defteri vardır. Bu padişahın günlük vakacıkları kaydedilmiştir. İstanbul'un mahalle bekçileri üzerine de şu şirin fıkra var:

25 Ramazan 1188 Salı günü (Miladi 18 Kasım 1774) öğleden sonra padişah Topkapı Sarayı'ndaki Sofa Köşkü'nde, İstanbul'un mâni okumaktaki hünerleriyle meşhur mahalle bekçilerinden iki nefer bekçiyi huzuruna kabul etti ve onlara ikindiye kadar bekçi mânileri okuttu; mahalle hayatından taklitler yaptırdı. İki bekçi sahur yemeğine kadar sarayda misafir edildi.

İffet ve namus erbabından oldukları, sağlam ve zincirleme kefaletlerle bağlı oldukları halde bekâr uşağı bekçiler arasında genç iri-

si, gençlerin de kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün olanları mahalle halkınca hoş görülmezdi; onun için eski mahalle bekçileri daima 30-35 yaşın üstünde, yapısı sağlam, ağırbaşlı, tecrübeli, olgun, kâmil ve mutlaka sakallı kimseler olurdu; bundan ötürü, istisnasız hepsi "bekçi baba" diye anılırdı. Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca'nın bana verdiği notlar arasında genç ve yakışıklı bekçiler için bir destan vardır, kimin yazdığı tespit edilmemiştir; güzel bir bekârın, bekçilikle mahalleye girmesini tehlikeli göstermektedir:

Tazerû civandan olursa bekçi
Gülistan içine bağlarım keçi
Cariye halayık besleme kızdan
Oynaşın bulacak bir ay en geci

Oyalı yemeni sarar başına
Fesini de eğer samur kaşına
Karanfil bıyığı burarak geçer
Konağın önünde kız oynaşına

Mintan allı güllü, çorap çiçekli
Cepkenin altında çaprast yelekli
Kundurada nalçaları çatırdar
Puşusu var püsküllleri ipekli

Sallanır yürürken şalvarın ağı
Pençe-i afitap bekçi uşağı
Reşk eder endama selviyle kavak
Levendane atar iken ayağı

Çamaşır, süpürge bırakır işi
Halayık cariye varsa kaç kişi
Kafes ardı dolar nalça sesine
İşmarlıdır ol civanın geçişi

Ya konağın kızı, nazlı bülbülü
Anın da oynamış bekçiye gönlü

Ol bekâr uşağı zeberdest oğlan
Mahalleye olur bela püskülü

Hanım kız kaçmadan oğlana bir gün
Konakta yapmalı efendim düğün
Dün odun yarıcı ya saka idi
Mesned-i ikbalde bugün gördüğüm

İffeti, namusu elhak ki tamam
Geriye kalan çamaşır hamam
Mihr-i muacceli yüz altın ile
Çağırın kıysın nikâhı imam.

Evliya Çelebi'de bekçi

Çarşı ve mahalle bekçilerinin en eski ve güzel bir tasviri *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ndedir; büyük muharrir 17. asır ortasında şöyle anlatıyor:

"İstanbul bekçileri:

12.000 neferdir, 40.000 derler, fakat mübalağadır; 300 neferi Eski Bedestan ve Yeni Bedestan bekçileridir ki gedikli, ulufeli adamlardır. Geri kalanları her gece sabaha kadar İstanbul içinde köşk beklerler. Bu esnaf, subaşıya tabi olduğundan ordu alayında fanusları yakıp ellerinde ucu demirli sopaları, bellerinde kılıç, ok ve yaylarla palastan esvap giyip, başlarına acip serpuşlar ve gûnagûn sivri külahlarla yerlere sopa vurarak hırsız kaçarmış şekilde:

'Bre koma, kaçtı haaa!.. Vardı haaa!..' gibi şeylerle temaşacıları güldürürler."

Ahmed Rasim *Muharrir Bu Ya!..* adlı eserinde (1926) "Bekçi!.. Sen sus!.." serlevhasını taşıyan makalede İstanbul'un eski mahalle bekçilerini şöyle tasvir ediyor:

"Şehremaneti yaramaz, gürültücü çocuk avutur gibi bekçilerin eline bir düdük verdi, susturdu. Ne cânım 'Yangın var!..'lar, ne de sopa vuruşları kaldı. Köftehorların bazısı da sopa ile saat vurarak hatta çeyrek geçeyi bile bildirirdi.

Doğrusu şapka bunları da açtı!

Daha evvelki kıyafetleri de hemen hemen sabitti. Az gençlerin başlarında, koyu vişne renginde, dalgalı yemeni sarılı 'arakçin' yahut 'hartavî' denilen, ihtiyarlarında üstü abanili yahut sarıklı serpuşlar bulunur, sırtlarında mevsimine göre salta, cepken, aba, haydarî biçim ceket gocuk, bacaklarında sıkma dizlik, şalvar, ayaklarında kundura mest, kış yaz memleket işi renkli yün çorap, bellerinde kuşak, bazılarında sarkıtma, boyundan atma sürgülü gümüş kordon, saat bulunur, böyle bir kıyafetle sokak dolaşarak Anadolu kıyafetlerinden birkaçını temsil ederlerdi."

Ahmed Rasim eski bekçilerin günlük mahalle hizmetleri sırasında diğer yazarlarda rastlamadığımız ölü yıkayıcılığından bahsediyordu; imamlar ölüyü yıkarken suyu bekçiler dökerdi, üstat bir de fıkra naklediyor:

"İmam ölüyü yıkar, bekçi de su dökermiş. Bir iki maşrapadan sonra meyyitin karnından bir gürültü gelir. İmam derhal lifi, sabunu elinden atar, kaçmaya başlayınca bekçi lakayt arkasından bağırırmış: 'Korkma imam efendi, huyu çıkıyor!..'"

Ruşen Eşref Ünaydın *Ayrılıklar* adındaki güzel eserinde "Davulcunun Mânileri" serlevhasını taşıyan makalede ramazanın on beşinci gecesi bahşiş toplamaya gelen İstanbul'un eski mahalle bekçilerini şu satırlarla tasvir ediyor; yazı 1918 mütarekesinden sonraki kara işgal günlerinde kaleme alınmıştır:

"... düşüncelerden davul sesiyle ayrıldım. Türklerin geçirdiği belki en küskün ramazanın bu olduğunu unutarak çocuk gibi sevindim. Abanî sarıklı ve poturlu bekçi, elinde muşamba fener, kapıya dikildi. Sopasını taşa vurdu. Mânici bugünlere pek uygun düşen titrek ve solgun bir sesle dedi ki:

Besmeleyle çıktım yola
Selam verdim sağa sola
A benim devletli beyim
Vakt-i şerif hayır ola
Dambır da dandan dambır da dan
Dambır da dandan dambır da dan!..

Eskiden böyle bekçi kapıya geleceği akşam sofrada ne telaş olurdu. Çocuklar yemekten biraz evvel sıvışmak isterlerdi. Kafesler sü-

rülür, mânicinin yolu beklenirdi. İftardan yeni kalkan erkekler, beyaz entariler, Şam hırkalarıyla minderlere bağdaş kurarlar, orucun keyfini gidermek için bol kahvelerle kehrüba saplı yasemin çubuklarda Beyazıt sergisinden alınma güzel kokulu sigaralar içerler, başlarında gürültü istemezlerdi. Kadınlar üst üste kafes arkalarına yığılırlar yahut lambayı üfleyerek kafesleri açarlardı.

Cesareti, tek başına gece yarıları sokaklarda sopasını vura vura dolaşırken beliğleşen bekçi, o akşam söz belagati karşısında silik kalırdı.

Efendilerinden bahşişini istemek için parasıyla tuttuğu uyanık zekâlı, sözü, ahengi düzgün şehrî mâniciye bir vilayet adamı hayret ve gururuyla, bön ve iyi bir tebessümle bir bakışı vardı ki unutmak kabil değil.

Bu seferki mânici –askerden yeni döndüğü sırtındaki Alman ceketinden belli, zayıf, esmer bir genç– davulu taşımaktan yorulmuş gibi duvara yaslandı..."

Mahmut Yesari *Amca Bey* mecmuasına yazdığı bir makalede eski mahalle bekçilerini şöyle anlatıyor:

"Fakat zamanımızın bekçileri gibi, eski bekçi baba, evlerden, apartmanlardan çekişe çekişe pazarlık ederek aylık toplayan bekçilerden değildi. Vaktiyle, bekçinin içtimai hayatta mevkii vardı. Çocuklar, bekçi babadan korkarlardı. Yalnız çocuklar mı? Büyükler de ondan çekinmez değillerdi.

Halbuki o, dünyanın en yumuşak başlı adamıydı. Belinde tabancası yoktu. En sert kış gecelerinde, kara koyun postu gocuğunu sırtına geçirir ve ucu demirli lobut sopasını eline alır, sokaklarda dolaşmaya çıkardı.

O zamanlar polis düdükleri ve polis yoklamaları yoktu. Bekçi baba, lobutunun demir saplı ucunu taşlara vurarak, rasathaneden daha ayarlı, saati haberlerdi.

Evlerde saatleri duranlar, ayarları şaşıranlar, kulak kabartırlardı:

'Sus ayol, şimdi bekçi geçecek, saati vuracak.'

Bekçi baba, geçer, saat acele ayar edilir.

'Biz üç buçuk sanıyorduk. Üçmüş..'

Evlerde eksik olmaz, ya torun, ya kerime, ya mahdum, bir çığlık koparır:

'Haminne dur. Bekçi buçuğu da çaldı.'

Bekçi baba lobutunun demir ucuyla saat başlarını tak tak vururken buçukları da taşlarda sürüyerek hafifçe tıkırdatırdı.

'Bekçi baba mahallenin kilidi, küreğiydi.' 'Ölünün vasisi dirinin kefiliydi.' 'Hallal-i müşkilat', 'meleküssiyane', ne derseniz deyiniz oydu. Mahallenin ölüsü, dirisi, ona emanetti.

Yetim torununu alıp gece yarısı misafirliğe gidecek, –faraza– Şerife Hanım, evinin anahtarını bekçi babaya teslim eder:

'Gelince alırız; sen, göz kulak oluver.' Bekçi baba, kalın kaşlarını çatarak, posbıyıkları arasından ağır bir sesle cevap verir:

'Sen merak itma!..'

Fukara Şerife Hanım'ın iki odalı kulübe azmanı evine göz kulak olmaktan ne çıkar!

Karşıki muhasebecilerin konağı da var. Tıklım tıklım eşya dolu. Mahalle konağının zenginliği, fukara komşuların dillerinde destan!.. Muhasebeciler de yazlığa gidecekler mi anahtarı bekçi babaya bırakırlar.

Bekçi baba, bir değil, iki değil, üç değil, beş değil, emanet anahtarları bilir, sahiplerini tanırdı.

Bekçi baba, sessiz cansız mahallenin hareket adamıydı. Düğün evlerinin kapılarında inzibatı o temin eder, cenaze çıkan evlerde de aynı vakarla hizmet ederdi.

Yangını da haber verirdi:

'Yan... gun... vaaar!' diye öyle göğüsten höngürderdi ki, en ağır uykuluları sıçratarak uyandırırdı. O zaman, bu ses, 'alarm' işaretiydi.

Eskiden, 'İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını' müthiş korkunç şeylerdi. Bir yangında, bir ev yanmaz, bütün bir mahalle hatta bir semt, kül oluverirdi. Bir yangın dört beş mahalleyi tehdit ederdi. Sıçrayan kıvılcımlardan, iki üç sokağı birden alevlerin sardığı görülmüştü. Şehirde kâgir, beton evler, hemen yok gibiydi. Koca bir mahalle, yarım saat içinde, çıra gibi yanardı.

Bekçi baba, kiraz mevsimi, zengin konaklarına, odun yarmaya çağrılırdı. Bu odunu yarmak, bir marifetti. Çünkü, sobalık, çamaşırlık, mutfaklık, ayrı ayrı kesilecek. Şimdiki gibi elektrikli testereler yok, 'Gırr!' diye saniyede kesip atmıyor.

Bekçi baba, başına kırmızı benekli yazma mendilini sarıp, aba ceketini çıkarıp da, 'Tuh!' diye avuçlarına hohlayıp balta sapına yapı-

şınca, sobalığı, çamaşırlığı, mutfaklığı, bir çırpıda çıkarırdı!..

Bayramlarda en zenginden fakirine kadar, bütün mahalle onu getirirdi. Her evden, keselerine göre, yazma mendil, gömlek, arşınlarla basma ve para verilirdi.

O, mahallenin, kendisini sevdiğini, kendisine bağlı olduğunu bildiği halde, şımarmaz, kara koyun postu gocuğunu giyer, ucu demirli lobutuyla, saatleri, dakikaları vurarak mahallenin sokaklarını, kışın en dehşetli gecelerinde bile, hiç şikâyet etmeden dolaşırdı. Onun belinde tabancası yoktu. Fakat onun sopasının sesi, hırsızları, serserileri, çakaralmaz tabancalardan daha çok korkuturdu."

İstanbul Polis Mektebi müdürlüğünde bulunmuş Mustafa Galib Bey'in *Nizamat-ı Umumiye-i Zabıta* adındaki eserinde (eserin neşri tarihi Rumi 1337, Miladi 1921) çarşı ve mahalle bekçileri hakkında 29 Nisan 1330 (Miladi 12 Mayıs 1914) tarihli bir muvakkat kanun sureti vardır ki, ananelere dayanan eski mahalle bekçiliğinden zamanımızdaki bekçi nizamına bir geçiş devrinin vesikasıdır. Dört maddelik bu muvakkat kanunun metni şudur:

"Madde 1: Şehir ve kasabalarda çarşı ve mahalleler için bekçi istihdamı mecburîdir.

Madde 2: Çarşı ve mahalle bekçilerinin yirmi beş yaşından aşağı ve altmış yaşından yukarı olmaması ve bir gûna cinayet ve muhill-i namus ve iffet ve cünha ile mahkûm ve sui hal ve hareketle müştehir bulunmaması şarttır.

Madde 3: Bekçilerin memuriyetleri İstanbul'da polis müdürü ve vilayetlerde en büyük mülkiye memurları tarafından tasdik edilmek üzere suret-i intihabı ile bunlara verilecek ücretin miktarının tayini, ne tarzda verileceği, bu ücretin nereden ve ne suretle toplanacağı, her yerin örf ve teamülüne ve ihtiyacına göre o yerin meclis-i umumîsine bırakılmıştır. Bekçi ücretinin toplanmasında Tahsil-i Emval Kanunu'nun hükümleri tatbik olunur.

Madde 4: Çarşı ve mahalle bekçileri mahallî zabıtanın nezareti altında olup zabıta-i mânia ve adliye vazifelerinde ona yardımla mükelleftir. Bu vazifeleri ifa sırasında polisin malik olduğu hak ve salahiyete sahiptir."

Ahlak zabıtası

Bugün İstanbul halkının sağlık durumunu koruyan ahlak zabıtasının başlıca vazifeleri şu maddeler üzerinde toplanır:

1 – Fahişeler ile umumi evlerin sıhhi ve inzibati durumunu daima göz altında bulundurmak.

2 – Fuhuş yoluna saptığı halde vesika almamış olan kadınları (gizli fahişeleri), vücutlarını sapık zevklere alet etmiş uygunsuz erkek çocuklar ile gençleri, zabıtaya kaydettirilmeyerek fuhuş icrasına tahsis olunan evleri (gizli umumhaneleri), fuhuş kastıyla buluşma yeri olarak kullanılan evleri (randevuevlerini) meydana çıkarmak.

3 – Muhabbet tellalı ve simsarlarını takip etmek; bu bakımdan oteller, pansiyonlar, gazinolar, hanlar, hamamlar, deniz hamamları ve plajlar gibi umumi yerleri daimi bir kontrol altında bulundurmak.

Gizli fuhuş ile ahlak zabıtasının sivil teşkilatının uğraşması bir zarurettir. Fakat sivil memurların da raporlarını şüpheler üzerine değil, suç delillerini, yerlerini ve tarihlerini kesin olarak tespit ederek vermek mecburiyetinde olduklarını asla unutmamalıdır.

İstanbul ahlak zabıtasının vazife ve mesuliyetinin çok ağır ve nazik olduğu kabul edilir. Ahlak zabıtası memurlarının sağlam kültür sahibi olması, türlü taassup kaynaklarına dayanan amansız sabit fikirlere sahip bulunması, bir sahada cemiyete son derece faydalı birtakım ruh hastalarını fuhuşla meluf hayta ve hezele güruhundan ayırt edebilmesi, umumi heyecanı mucip olan fuhuş yüzünden cinayetler müstesna, fuhuş takibatının daima mahrem olduğunu asla unutmaması, bunun içindir ki, gazete muhabir ve fotoğrafçılarının fuhuş takibatına ve baskınlarına asla şahit olmaması, bu gibi vakayiin basına intikal etmemesi lazımdır.

Maalesef son yıllarda İstanbul'daki fuhuş takibi ve baskınlarına gazete muhabir ve fotoğrafçılarının suret-i mahsusada davet edildikleri ve çekilen hazin ve perişan resimlerin gazete sayfaları üzerinde teşhir edildiği görülmüştür.

Zaptiye ve polis teşkilatından evvel, 1845 (Hicri 1262) yılına gelinceye kadar İstanbul'daki ahlak zabıtası işleri de, şehrin bütün zabıta işleriyle beraber Seraskerlik emrindeydi.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından evvel de İstanbul'un en büyük zabıta amiri yeniçeri ağası, ahlak zabıtasının amiri de ocağın büyük rütbeli zabitlerinden subaşı ağaydı.

Subaşı ağa, uygunsuz kimseleri bir mahkeme kararı olmadan tevkif ve hapsedebilir, içinde fuhuş icra edildiğinden şüphelendiği evleri de semtin mahkeme naibi ve mahallenin imamıyla basabilirdi.

İslam dininin namusun muhafazasına verdiği önem, büyük şehir İstanbul'un tarihi boyunca, her ne isim altında bulunursa bulunsun, İstanbul ahlak zabıtasının manevi yardımcısı olmuştur. "Mahalle namusu" İstanbulluların üzerine titredikleri bir kıymet olmuş, asırlarca bekâr uşağı taifesi mahalle içine sokulmamış, semt semt bekâr odaları, bekâr hanları yapılmış, kadın ve erkek uygunsuz takımına karşı mahallenin namus havası bir ahlak zabıtası vazifesini görmüştür.

Subaşı ağa ve adamlarına da bekâr hanlarının ve bekâr odalarının bulunduğu semtlere nezaret işi kalmıştır ki, bu arada Fatih, Samatya, Kumkapı, Hocapaşa, Sirkeci, Tahtakale ve civarını, Bahçekapı'yı, Galata ve etrafını, bilhassa Tophane'yi zikretmek lazımdır. Kasımpaşa ve civarının ahlak zabıtası ayrı bir teşkilata, Kaptanpaşalık'a bağlıydı ve oranın en büyük zabıta amiri de Tersane kethüdası ağaydı.

Şehrin Marmara sahilleri, Boğaziçi sahilleri, sur dışında Küçükçekmece'ye ve Anadolu yakasında da Bostancı'ya kadar uzanan sahillerin zabıta amiri de bostancıbaşı ağaydı.

Subaşı, Tersane kethüdası ve bostancıbaşı ağaların o devirlerde kullandığı başlıca zabıta nizamı "zencirleme kefalet"ti. İş bulmak için İstanbul'a gelen bekâr taifesinin büyük şehirde yerleşip kalabilmesi çok zordu. Rumeli'de Küçükçekmece Köprüsü'nde, Anadolu'da da Bostancıbaşı Köprüsü'nde (Bostancı'da) bir yoklama yapılır, İstanbul'a gidenlerin kimin yanında kalacakları, hangi işi tutacakları

kayıt ve tespit edilirdi. İstanbul'da da kefilsiz olarak hiç kimse hanlara, bekâr odalarına ve medreselere kabul edilmezdi.

Herhangi bir sanat işinde, devletçe tayin edilmiş miktardan fazla kalfa, çırak, yanaşma, işçi ve amele çalıştırılamazdı. Her üç senede bir de bütün çarşılar, dükkânlar, hanlar, hamamlar, iskeleler sıkı bir teftişten geçirilir, hamal, kayıkçı ve tellal makulesi ile dükkân ve imalathane çırak ve işçilerinden, fırın uşaklarından fazla bulunanlar, kefilleri dahi olsa, İstanbul'dan çıkarılıp memleketlerine gönderilirdi.

Asırlar boyunca İstanbul zabıtası, hareketlerini daima göz önünde bulunduramayacağı bir nüfus kalabalığını "nice fesatlar ve şenaatler ve fuhşiyata" yol açacak bir mesele olarak görmüştür.

IV. Murad'ın ölümünden bir yıl evvel, 1639'da İstanbul'da yapılan büyük esnaf alayını tasvir eden Evliya Çelebi 17. asırdaki ahlak zabıtası bakımından dikkatle okunmaya değer şu bentleri kaydetmiştir:

"Esnaf-ı zenkahbegân (muhabbet simsarları, çöpçatanlar):

Nefer: 212. Hâşâ ki, pirleri ola. Esnaf-ı hîzan dilberan (uygunsuz delikanlılar) neferdir. Bunlar bir alay haneberduş hîzan ulufeci celaftır ki, kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyip, Babulluk'ta, Fundalık'ta, Kumkapı'da, Sanbola'da, Meydancı'da, kilise ardında, Tatavla'da vesair fisk mahallerinde sürü sürü gezüb boğazı tokluğuna sayd olunurken, subaşının dâmına düşüb defterli olurlar. Neuzübillah daha bunlar gibi nice esnaf-ı mühmelan vardır ki, tahrir ve tasvirinden kalem utanır; bunları subaşı bilir, gayrileri bilmez. Alayda subaşı ile gûnagûn şakalar ederek geçerler..."

Divan-ı Hümayun defterlerinde kayıtlı 1565 yılına ait bir vesikadan, Galata'da oturan Arap Fati, Narin, Kirtelü (Giritli?), Atlıases Kamer ve Balatlı Aynî adında İstanbul ahlak zabıtasının kaydettiği en eski beş fahişenin adını öğreniyoruz. Mahallenin ihbarı üzerine yapılan zabıta tahkikatında bunlardan Arap Fati gizlenip izini kaybettirmeye muvaffak oluyor, diğerleri de evleri cebren sattırılarak İstanbul'dan sürgün ettirilmek üzere tevkif ediliyor. Daha evvel Arap Fati'nin evinde baskın veren, Kalafatçı Mahallesi'nde bulunan kendi evinde de namahremle basılan ve kapısının önüne gelen imam, müezzin ve cemaate, "İmamınıza ve şeriatınıza lanet!" diye küfreden bir yeniçeri avreti de tecdid-i iman ettirildikten sonra, eri gelinceye kadar zindana atılıyor.

10 Ağustos 1567 tarihli bir fermanla, İstanbul kadısına, mahallelerde fahişelerin ne sebep ve ne suretle olursa olsun asla himaye edilmemesi, fuhşu sabit olan avratların derhal sürgüne gönderilmek üzere hapse atılmaları emrediliyor.

24 Mayıs 1573 tarihli Eyüpsultan kadısına hitaben yazılmış bir fermanda da şu şayan-ı dikkat satırlar okunuyor:

"Kaymakçı dükkânlarına bazı kadınlar kaymak yemek bahanesiyle girip oturup namahremlerle cem olup şeriata aykırı vaziyetler ve tecavüzleri olurmuş. Kaymakçı dükkânlarına kadınların girmesinin yasak edildiğini dükkân sahiplerine muhkem bildiresin."

Birincikânun 1580 tarihli ve peremeciler kethüdasına hitaben yazılmış bir fermanda da şunlar okunuyor:

"Taze avratların leventlerle beraber peremelere binüp gezmeye gitmelerine şiddetle mâni olasın."

16. asırda bazı uygunsuz esirciler de, esir alım satımından ziyade gizli fuhuşla meşgul olurdu. Bunlar ellerindeki cariyeleri esir pazarına götürürler, güya müşteriymiş gibi pazara gelen levent tayfasına sureta bir pazarlıkla bir miktar pey akçası alıp, cariyeyi teslim ederlerdi; cariye levendin odasında birkaç gece kapatılır ve şu özrü çıktı diye iade edilirdi; hatta bazı fahişe avratlar, bu uygunsuz esirciler vasıtasıyla, baskın tehlikesi olmadan bekâr tayfasıyla kapanmak yolunu bulurlardı. Bu yüzden, kadın ve erkek esircilerin zencirleme kefaletine çok dikkat edilir, fakat her türlü şiddete rağmen esirciler arasında muhabbet tellallığı yapanlar daima bulunurdu.

İstanbul ahlak zabıtası tarihinde fuhuşla mücadelenin bir maddesi de kadınların açık saçık gezme düşkünlüğü, lüks ve moda iptilasıydı.

Sokullu devrinin sonlarında olan şu vaka da şayan-ı dikkat olduğu kadar tuhaftır:

Kuklacı Mustafa denilen bir adam, Katırcı Hanı'nda bir yer açar, buraya uygunsuz takımından dokuz nefer şab-ı emred (henüz bıyıkları terlemeye başlamış genç delikanlı) oğlanlar toplar, saçlarını uzattırır, allık, aklık, saç boyasıyla avrat gibi düzüp kuşar, feraceleyip yaşmakladıktan sonra da bu oğlanları bazı evlere götürür, evli kadınlarla buluşturur; nihayet kız kıyafetindeki oğlanlardan biri baskın verir, Katırcı Hanı basılır, Kuklacı Mustafa ve saçlı oğlanlar ya-

kalanır; her biri bir tarafa sürülür, fakat vaka İstanbul'da gürültülü dedikodular uyandırır, bu yüzden pek çok kimseler şüphe üzerine karılarını boşarlar, hanümanlar viran olur.

İstanbul'da ahlak zabıtasının en âciz devirleri, 17. asır ortaları ile Yeniçeri Ocağı'nın en kuvvetli manada bir haşarat yatağı olduğu 18. asrın sonlarından, ocağın lağvına kadar geçen yıllardır. Bu devirlerde kül halinde bütün zabıta teşkilatı felce uğramış, söz ayağa düşmüş, kızoğlanlar değil, dörtkaşlı delikanlılar bile sokağa çıkamaz olmuşlardı.

17. asır ortasında II. Osman'ı tahtından düşüren kanlı ihtilalle başlayan ve I. Mustafa'nın bir buçuk sene süren saltanatı ile IV. Murad'ın ilk yıllarını dolduran büyük anarşi devrini gözleriyle görerek tasvir eden bir muharrir, *Tarih-i Gılmanî* müellifi Mehmed Halife, yeniçeri zorbalarının sokaklarda alenen ve ayak üzere fiil-i şeni ve livata yaptıklarını yazar. Nihayet ocaklarının kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasına varan son yeniçeri azgınlıklarının tafsilatı ise başta Cabî Said'in elyazması vakayinamesi gelmek üzere Şanîzade'de ve Cevdet Paşa'nın tarihinde vardır.

1810 (Hicri 1225) vakayiinden

Sadaret Kaymakamı Osman Paşa'nın zevcesinin, sevici bir çengi karıyla geceleri Babıâli hareminde saz ve nakkareyle gulguleli ahenkleri etraftan işitilirdi. Kaymakam Paşa ise, zevcesinin mağlubu olduğu cihetle, çengiye irat tanzimiyle meşgul olurdu. Padişaha aksedince, paşa azledilerek Limni'ye, zevcesi Bursa'ya sürüldü, çengi karı da idam olundu.

Balıkpazarı semtinde birkaç hamal bir ırz ehli hatunu tutup, cebren ve kahren odalarına götürecek oldukta, hatunun feryadı, etrafta bulunan esnafa tesir etti; rica ve mülayemetle ellerinden kurtarmak istediler, hamallar inat ve ısrar edince, halk gazaba gelip hatunu ellerinden cebren almaya kalktı, hamallar silaha davranıp hemcinslerinden birkaç nefer eşkıya daha onlara katılınca, sopa ve taşla hücum eden esnaf, hamalları kaçırmaya muvaffak oldu ve biçare kadını adeta küçük bir sokak muharebesiyle kurtarabildi.

1811 (Hicri 1226) vakayiinden

Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve sahil-i deryaya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri dârünnedve-i eşkıya ve erazil-i eşhasa meva olup bu esnada bazı eşkıya, birkaç ehl-i ırz hatunları, cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Babıâli'ye ihbar etmeleri üzerine bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa Recebin üçüncü Çarşamba günü (24 Haziran) Üsküdar'a geçip iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar, bazılarında, çocuklu kahpeler için beşikler çıkmıştı. (*Tarih-i Cevdet*, IX)

Veba salgınında (1812)

Veba salgınının başlıca sebeplerinden birisi, fisk ve zina çok olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zabitan, Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kaptanpaşa'da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erazili odaları yıktırıldı. Bazı kâgir hanlarda olan fahişeler de çıkarılarak, odaları mühürlendi. Yıkılan ve yıkılmayıp da mühürlenen bazı odalarda, vebadan ölmüş erkeklere ve fahişelere de rastlandı.

1818 vakayiinden

Hasköy'de yeni fahişe münazaasıyla bir kumbaracı, tersane vardiyanlarından bir Kürt'ü katletmekle, ertesi gün on beş kadar Kürt toplanarak bir kumbaracı kahvehanesini basıp, birkaç bigünah kumbaracıları katlettiler; bunun üzerine iki taraf gayrete gelip, rast geldikleri yerde kumbaracılar Kürtler'i, Kürtler kumbaracıları katleder oldular.

Tayyarzade Atâ Bey de, *Enderun Tarihi*'nde Sultan III. Selim'in silahşorluktaki maharetinden bahsederken, bir zabıta vakası nakleder:

Padişah bir gün kalyon kaptanı kıyafetinde tebdil gezerken, Sul-

tanahmet Camii altında, Sokullu Mehmet Paşa yokuşunda, yalına-yaklı, pırpırı bir yeniçeri tulumbacısının, ırz ehli bir kadını tecavüz etmek kastıyla o civardaki bir viraneye cebren sürüklediğini görür; kadın padişaha yalvarmaya başlar. Sultan Selim evvela tatlı bir dille vakaya müdahale eder ise de, serseri hemen bıçağını çeker, fakat padişah daha çevik davranıp palasını sıyırır ve mütecaviz tulumbacıyı bir darbede belinden ikiye biçer!..

Sultan Selim gibi şair, musikişinas, şefkatli, merhametli, munis, kandan nefret eden bir insanın velev ki bir şenaate mâni olma ve nefsini müdafaa yolunda da olsa pala sallayıp adam öldürmesi kolay inanılacak vaka değildir. Bu fıkranın, o zamanlar asayişin ne kadar bozuk olduğunu göstermek bakımından kıymeti vardır.

II. Abdülhamid'in istibdat devrinde ise büyük şehrin ahlak zabıtasında gayri ciddi bir faaliyet görülür: genç mekteplilerin Galata ve Beyoğlu taraflarında gezip dolaşması, kadınların faytona binmesi, hatta babaları, kardeşleri ve kocalarıyla bile olsa, erkekle bir arabaya binmesi yasaktır. Bir ara kadınlar için bir açık saçık gezme yasağı bile ilan olunur. Buna rağmen yer yer türemiş kabadayı tipleri görülür ki, bunlar bekâr odalarında, kahvehanelerde, bostanlarda, mısır tarlalarında, fulya bahçelerinde, hamamlarda, deniz hamamlarında türlü şenaat ve rezaletleri alenen işlemekten çekinmezler, bu yollarda İstanbul'da derin akisler yapan cinayetler işlenir. Namlı saray hafiyelerinin aleti olan birtakım şerirler, şenaatleriyle ve ırz şekavetiyle övünürler. Bir hafiye Fehim Paşa çetesi, büyük şehir tarihinde iğrenç hatıralar bırakır; zabıta bunlara karşı aciz gösterir. Galata ve civarı, duvarsız ve çatısız muazzam bir batakhane manzarası arz eder. Darüşşafaka gibi şefkat ve himayesine aldığı çocukların ve gençlerin ahlak ve iffetleri üzerinde çok titiz müesseseler, bir talebesinin Galata'da, Tophane'de, Beyoğlu'nda avare dolaşırken yakalanmasını, mektepten tart cezası vermek için kâfi bir suç kabul eder. Askeri rüştiyeler, askeri idadiler, talebelerini mektep dışında aynı dikkatle korumuşlar, semtleri halkından dahi olsa, kayıkçı, arabacı, tulumbacı, kahveci takımından kimselerle, hatta şöyle böyle bir aşinalıklarını dayak, senlibenli ülfetle düşüp kalkmalarını ise hapis cezasıyla önlemeye çalışmışlardır.

Akranı olmayan güruhla bu cezalara rağmen münasebetini devam ettirenler de mektepten tart edilmiştir.

Ceride-i Askeriye, *Ceride-i Bahriye*, *Ceride-i Mahakim-i Adliye* ve günlük gazetelerin zabıta sütunları, şaşılacak derecede bol iffete tecavüz ve harfendazlık ve bu yüzden işlenen, yaralama ve katil vakalarıyla doludur. Bu devrin yüksek ve kibar mahfillerinden de bilahara romanlara mevzu teşkil edecek skandallar sızmıştır. Kalpakçılarbaşı ve şehrin göbeğinde Direklerarası piyasaları, bostanlar, çiçek bahçeleri dillere destan olur. Yaz akşamları Direklerarası'ndan, gizli umumhanelerin namlı fahişeleri, lüks arabalar içinde birer prenses edasıyla geçerler.

Birinci Cihan Harbi sonunda İstanbul'un İtilaf Devletleri kuvvetlerinin işgali altında kaldığı yıllar ahlak zabıtası tarihinde iğrenç ve korkunç sayfalar dolduran bir devirdir.

Komünistlerin kurbanları

Bir taraftan İstanbul, Bolşevik İhtilali'nden canını kurtarmış felaketzede Beyaz Ruslar dolu. Erkekleri, Çarlık ordusunun generalleri, zabitleriydi, yahut ressam, musikişinas, sahne artisti gibi pek aydın bir yüksek tabakaya mensuptu. İstanbul'da rızık peşinde kadınları, kızları, körpe oğlanları koşup dolaştı, hepsi makbule geçti, bu Rus güzelleri ağzında dolaşan bir kelimeye nispetle "haraşo" adını aldı. Çarlık generalleri, sırtında apoletleri sökülmüş kaputu, patlak çizmesi, armasız kasketiyle, bir köşe başında boynuna astığı bir tahta kutu içinde hicabından bağıramadığı için sessiz bir put gibi durarak kibrit, çeşitli sigaralar satarken, karısı bir izbe odada yırtık yamaladı, kızı ve oğlu gazinolarda, pastanelerde ve onların şehre ayak basmasıyla açılan ilk İstanbul barlarında garson ve komi oldular. Sapsarı saçlarıyla ve mavi gözleriyle munis munis sokuldular, bol bol koklandılar, öpüldüler, sadece aldıkları paraya bakarak hiç tereddüt etmeden her tabakadan erkeğin koynunda sabahladılar.

Kız veya oğlan, sabahın ilk saatlerinde anasının ve babasının yanına cepleri dolu döndüğünde bir "haraşo" takdir nidasıyla karşılandı.

İstanbul'a meteliksiz ve aç gelen Beyaz Ruslar, iki sene içinde İstanbul'dan Avrupa'ya çantaları, koyunları, koltukları, para ve mücevherle ve valizleri eşyayla dolu olarak gittiler. İstanbul'da açık bir fuhuş yarası bıraktılar.

Diğer taraftan, harbin ve mağlubiyetin doğurduğu açlık ve sefalet de, bazı Türk kadınlarını fuhuş girdabına sürükledi.

O devrin İstanbul Musevileri, azınlıklar arasında pek asil vatandaş oldular, işgal kuvvetlerine, Türk gibi, düşman gözüyle baktılar; Ermeniler kararsızdı, içlerinden çıkan yabancı yardakçısı pek az oldu. Fakat Rumlar için İstanbul'un işgali, Bizans'ın tarih leşinin hortlaması gibi oldu; öylesine şımardılar ve işgal kuvvetlerine öylesine yaltaklaştılar ki, zenginleri dahi bu yakınlığı fuhşa kadar götürdü; kız, bir Fransız zabitinin, oğlan da, sapık zevkli bir İngiliz çavuşunun koynuna koşa koşa, seve seve fahr ve gurur duyarak atıldı.

Türkler arasında da birtakım maceraperest ahlaksızlar çıktı. İstanbul'da bekâr hayatı sürmeye mahkûm işgal kuvvetlerinin genç zabitleri ile ecnebi ve Türk birtakım maceraperestlerden mürekkep öyle bir "ecnebi kibar mahfilleri" vücut buldu ki, fuhuş teşekkül hikmetinin içindeydi; Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* adındaki romanı, bu devrin tarihe verilmiş edebi bir raporudur.

Cellatlar

1826'ya kadar Osmanlı Devleti'nin, askeri disiplinle yetiştirilen ve cellatbaşının nezareti altında devlet cellatları bulunmuştur; cellatların İstanbul'daki kışla-koğuşları da Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda "Hamlacılar Ocağı" denilen saray kayıkçılarının koğuşları yanındaydı. "Cellat Ocağı", sarayın en büyük zabitlerinden ve doğrudan padişaha bağlı bostancıbaşı ağanın emrindeydi; çok geniş ve mühim bir teşkilat olan bostancı ocaklarından biri sayılırdı.

Tarih kaynaklarımızda idam hükümlerinin infazı sahneleri anlatılırken bazen, "cellat" tabiri kullanılmadan, sadece ve mesela, "Bostancılar kement atıp kârını tamam etti" gibi cümlelerle belirtilen bir idam hükmünü infaz edenler daima cellat ocağındaki bostancılar olmuştur; çok geniş olan bostancılar teşkilatının diğer ocaklarındaki bostancı neferlerinin de cellatlık görevinde kullanıldığı asla düşünülmemelidir.

Cellatbaşının "yamak" unvanı altında bir muavini vardı, eğer idam hükmünü bizzat cellatbaşı infaz edecekse, yanına yardımcı olarak muhakkak yamağını alırdı. Cellatbaşılar ancak pek mühim kimselerin idam hükümlerini infaz ederlerdi. İdam mahkûmları arasında yalnız yeniçeri neferleri, yine kendileri tarafından öldürülürdü.

Osmanlı tarihinde en namlı cellatlar, 17. asırda Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellat olan Süleyman'dır. Evliya Çelebi, Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor:

"Bu kolun üstad-ı kâmili Kara Ali'dir ki bazularını sıvayup tig-i ateştâbını kemerine bendedüp, sair işkence edecek aletlerini kemerine asup, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırup, sair yamak-

ları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyüp yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki neuzübillah hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir adamlardır."

Fakat şairin şu sözü ne kadar doğrudur:

Hükm-i sultan olmaz ise gelmez hata cellattan...

Cellatbaşı dahil, cellat ocağının bütün efradı istisnasız Hırvat dönmesi veya Kıpti'ydi. İdam fermanı bostancı ağaya verilir, mahkûm mühim bir şahsiyet değilse infazda bostancıbaşı bulunmazdı. Cellatlar, idam hükümlerinin infazından başka, tevkif edilmiş bir sanığın söyletilmesi için işkence işiyle de görevliydiler. Cellat ocağında tüyler ürpertici işkence aletleri vardı.

İşkence çeşitleri

Siyasi mahkûmlar yağlı kementle boğulurdu; bazen, idamdan sonra başı, "şifre" denilen gayet keskin hususi bir usturayla gövdesinden ayrılır, ya "İbret Taşı"nın üstüne konulur ya da sarayın şehre açılan büyük kapısının, "Bab-ı Hümayun"un önüne atılırdı. Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensip edilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlendiği semtte, hatta bazen girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle işkenceyle öldürülürdü. Askerlerin yani sipahi veya yeniçerilerin başları kesilir, cesetleri, ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazen de mahkûma gizli malını söyletmek için, idamından evvel herhangi bir suretle cellatlar eliyle işkence tatbik olunurdu. İdam edilecek kimseler, ferman çıkıncaya kadar bostancıbaşı tarafından tevkif olunurdu, buna "bostancıbaşı hapsine verilmek" denilirdi. Bostancıbaşı hapsinden sağ kurtulanlar pek azdır. Mesela Sadrazam Rauf Paşa gibi ki, II. Mahmud, "O genç ve güzel başa kallavî pek güzel yakışıyor, kıyamam" diye idam fermanını vermemişti.

İşkenceyle idamın üç korkunç şekli vardı: çengel, çarmıh, kazık. Çengel, İstanbul'da, Eminönü'ndeydi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri,

keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayakları bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve sonra birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazen derhal öldürürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun sürerdi. Çengel cezasına eşkıya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptanpaşalar donanmayla Akdeniz'den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tutup getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkıyaya ve bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kolları ve bacakları açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh üzerindeki mahkûmla beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun canı pek olup ölmezse, akşamüstü asılırdı. 17. asır ortasında asi Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'da tutulan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla muhakkak öldüren bir cezaydı: mahkûm keza çırılçıplak soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

16. asır sonlarında, bostancıbaşılardan Ferhad Ağa, bir defaya mahsus olarak bir de "top" cezası icat etmişti: suçlu, genç bir yeniçeriydi, bir imamın nikâhlı genç karısını kandırıp kaçırmış, kadının saçlarını keserek oğlan kıyafetine sokmuş, pervasızca bir müddet yanı sıra gezdirmişti. Üsküdar'da yakalandı, Tophane'ye götürüldü. Ferhad Ağa, çengeli, çarmıhı, kazığı az gördü, delikanlıyı çırılçıplak soyduttu, bilek, dirsek, diz ve ayak mafsallarını demir çekiçlerle kırdırıp zavallıyı yağlı paçavralara sararak bir havan topunun namlusuna güle gibi tıktırttı, sonra topu ateşleterek havaya fırlattı, paramparça etti.

Mahkûmları söyletmek için cellatlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: usturayla diri diri deri yüzmek, saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek, cımbızla sinirleri çekmek, bir uzvun içine sonda gibi burgu

sokmak, kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya sokup çıkarmak, çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, 17. asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası (yani dahiliye nazırı) Gadde kethüdadır.

Bir de cellatsız idam cezası vardı ki "recim (taşa tutma)" denilirdi. İslam şeriatına göre bir Hıristiyan'la münasebette bulunduğu tespit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılmaları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, tek bir kadın, bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultanahmet'te Yılanlı Sütun yanında recmedilmişti. Cellatlar, kadını, kolları içerde olarak göğsüne kadar toprağa gömer, sonra halk tarafından taş yağmuruna tutularak linç edilirdi ki, eski müverrihlerimiz, linç karşılığı "keşkek etme" tabirini kullanmışlardır.

Taşraya cellat gönderilirdi

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmet gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve abdest alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Mesela Viyana bozgunundan sonra, Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra "Vücudum toprağa düşsün" diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellada "Sanatını maharetle yap!.." demişti. Gene 17. asır vezirlerinden Hezarpare Ahmed Paşa ise, celladı karşısında görünce "Vay kâfir kahpe oğlu!.." diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellat, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külahı da paşanın başına koyduktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellat gönderilip idam edilen siyasi mahkûmların, hükmün infazından sonra hemen daima başı, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbul'a getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Cellat Çeşmesi

Topkapı Sarayı'nda, Bab-ı Hümayun ile Babüsselam (Orta Kapı) arasındaki Birinci Avlu denilen meydanda, Babüsselam'a yaklaşırken sağ taraftaki duvar önünde görülen çeşmedir. Bu çeşmenin önünde sütunumsu bir taş vardır, onun da adı "İbret Taşı"dır; çeşmenin de, bu taşın da hatıraları çok kanlıdır. Kafası cellat satırıyla uçurulan veya boynuna dolanan cellat kemendiyle boğulduktan sonra başı gövdesinden ayrılan binlerce bedbaht insanın kelleleri bu İbret Taşı'nın üstünde teşhir edilirdi ve cellatlar satır, bıçak ve usturalarındaki insan kanlarını bu çeşmede yıkayıp akıtırlardı. Lülesi koparılmış, yer yer kırılmış, harap bir haldedir.

Cellat mezadı

Bir mahkûm cellada verildi mi, esvabıyla beraber üzerinden çıkan her şey cellatların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezatla satılır, tutar bedelleri cellatlar arasında taksim edilirdi. Buna "cellat mezadı" denilirdi. Cellat mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellat elinde can verdiklerinden, bir uğursuzluk yorularak hakiki değerinden çok ucuza satılırdı, fakat cellat mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi.

Bazı devlet adamları, zenginler, celladın pençesi yakalarına yapışmadan, üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara "Beni anar, bir Fatiha okutursunuz!" diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, cellat mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalade şayan-ı dikkat bir fıkra naklediyor.

İstanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanı başında Belediye Müzesi yapılmış güzel medresenin bânisi, 16. asır sonu saray ricalinden kapı ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzuyla rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar İstanbul'da Rasim Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa, bu zata fevkalade kıymetli elmaslarla müzeyyen altın

bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyun kısmında muhafaza edilen saat). Saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa bir askeri ihtilalde cellada verilince, ağanın meşhur murassa altın saati koynundan çıkmış, cellat eline düşmüştü. Cellatlar başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar. Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Hasan Paşa da idam olundu, saat yine cellat mezadına düştü.

Bu sefer de bu harikulade güzel saati pek ucuz bir bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellada verildi. Saat onun da koynundan çıktı ve üçüncü defa cellat mezadına düştü. Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meşum saatini Sadrazam Derviş Paşa satın aldı ve küçük kardeşine hediye etti. Tarih kaynakları, bu zatın ismini bilmiyorlar, pek genç yaşında, sadrazamın himayesiyle Eğriboz sancak beyliğine tayin edildiği için "Civan Bey" lakabı takılmış ve adı unutulmuştur.

Peçevili İbrahim Efendi Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış. Söz saatten açılmış, İbrahim Efendi saat meraklısıymış, Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş; İbrahim Efendi "Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!" deyince, Civan Bey de o güzel ve kıymetli saatin başından geçenleri anlatmış. Peçevili, elindeki saati hemen bırakarak, "Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!.." demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiçle de çarklarını kırarak denize atmış.

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş; Civan Bey ile İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış. Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış, "Azlimi mucip bir şeyimiz yoktu..." demiş. Gelen adam, "Beyim... Beyim!.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp, bostancılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler... İkinci bir fermanla ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara, yarım saat evvel yetişebildim!.." cevabını vermiş.

Cellat Mezarlığı

Eyüp'te, Karyağdı Bayırı'nın arkalarında münferide ve zamanımızda metruk bir mezarlıktı. Dört köşe küfeki taşından ve hemen hepsi gayet iri, 1,70-1,90 metre boyunda kabir şahidelerinin hepsi yazısızdır. Bu mezarlık, toplum ahlakının en asil örneklerinden biri olarak son derece şayan-ı dikkattir; cana kıymış bir caninin, idamla ölümünden sonra, cesedini mezarlığa kabul eden cemiyetimiz, resmi bir görev de olsa, bir ücret karşılığı adam boğan veya kesen celladın ölüsünü mezarlıklarına kabul etmemiş, onlara ayrı bir mezarlık yapmıştır.

1950'den sonra bu Cellat Mezarlığı'na gitmek imkânı bulunamadı. O tarihten bu yana, İstanbul'da şehir dışında alabildiğine geniş iskân faaliyeti olmuş, yeni yeni isimlerle adeta köyler, kasabalar kurulmuştur. Eyüp'ün arkasında Karyağdı Bayırı ve dolaylarında da Taşlıtarla kasabası kurulmuştur; bu arada Cellat Mezarlığı da kaldırılmış ise, cemiyet tarihimiz bakımından büyük kayıptır.

Dayak

Yakın geçmiş zamana kadar "dayak atma" mutlaka sopayla, değnekle dövmek anlamında kullanılırdı. Çünkü dayak, dayanacak değnek, asa, sopa demektir. Bir kimseyi sopa, değnekle dövmeye de "dayak atmak" denilir. Yine yakın geçmişe kadar toplum hayatımızda, mekteplerde, asker ocaklarında, suçlu esnafın cezalandırılmasında resmen atılan dayaklar vardı.

Dayak, ya kaba et üzerine yahut çıplak ayak tabanına atılırdı. Çıplak ayak tabanına atılacak dayakta suçlu yere sırtüstü yatırılır; dayak için, ayakları bileklerden bukağı içine alıp tabanları, sopa veya değneği yapıştıracak olana yerden kaldırıp havada tam hedef tutan ve falaka denilen bir alet vardı. Kaba etine dayak atılacak suçlu ise yere yüzükoyun yatırılırdı.

Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı 1826 yılına kadar İstanbul zabıtası bu asker ocağının elindeydi. Kendilerinden gayri halktan bir kimseye dayak atılma cezasının tatbikine memur yeniçeri neferlerine "falakacı" denilirdi. Padişahın devlet idaresinde mutlak vekili olan sadrazamlar, devlet merkezi İstanbul şehrinin de valisi, en büyük idare amiri yerindeydiler. Çarşamba günleri sadrazamların çarşıları ve esnafı teftişe çıkması bir gelenekti. Bu teftişlerde sadrazamın kalabalık maiyeti arasında falakacılar da bulunur, muhtekir veya hilekâr olduğu tespit edilen, görülen esnaf hemen o anda dükkânının ve halkın gözü önünde falakaya yatırılırdı ve emredilen sayıda değneklenirdi ve çoğu zaman dayak yiyenlerin tabanları yarılır, ayak üstüne basamaz olurdu.

Zamanımızın polis karakolları yerinde olan yeniçeri kolluklarında da bir falaka mutlaka bulunurdu. Uygunsuz bekâr uşakları, şıkırdım

delikanlılar, kadınlara, gençlere harfendazlık eden yaramazlar suçüstü yakalandıklarında, kolluklarda, yeniçeri ağalığı tarafından verilmiş yetkiyle kolluk amiri olan çorbacılar tarafından falakaya yatırılırdı.

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa, Mısırçarşısı'nda Kuleli dükkânın çırağı Attar Benli Ömer şanında yazdığı bir destanda kendi kolluğundaki bir dayak faslını şöyle anlatıyor:

Kolluk divanının vakti ikindi
Bir sarik tutuldu dediler şimdi
Getirin göreyim nerde o gidi
Bir taze yiğitmiş zeberdest feta

Zencire vurulmuş eli ayağı
Tığ gibi pırpırı bekâr uşağı
Didiler bu ittir soyan çardağı
Güzellikte Yusuf misali yekta

Didim hiç tanımam hüsünle hatır
Sarikin cezası ip ile satır
Falaka bende-i siyaset yatır
Dayak şu şehbaza ihsan ü atâ

Dedim hüküm yüzdür yalun tabana
Yiğit ağlar der ki kıyma sen bana
Yüz değnek satıra bedeldir ağa
Aşbazlık dalgası oldu bu hata

Siyehçerde civan misali pelenk
Perişan kâkülü sünbül-i çelenk
Gamze işmarından aldım nakış renk
Emr ü fermanına olmuş alesta.

Sultan II. Mahmud zamanında Mısırçarşısı'nın Ketenciler Kapısı karşısında meşhur bir helvacı dükkânı vardı, o dükkân hâlâ durur ve yine helvacı dükkânıdır. Gayet güzel, genç bir tezgâhtarı varmış,

müşterilere türlü diller döker, türlü işmarlar çakar, helvaları da eksik tartar, "Çapkının kaşı gözü hakkıdır" diyen müşteriler oğlanın hırsızlığına aldırış etmez, o da kendine kalan şu kadar okka helvayı bir yolunu bularak el altından satarmış. Bir gün karşısına tebdil gezen Sultan Mahmud çıkmış ve helvacı güzeli eksik tartmada suçüstü yakalanmış; sokakta falakacılar da beklermiş, delikanlıyı falakaya yıkmışlar. Şu kıtalar da Galatalı Hüseyin Ağa'nındır:

Helvacı eşbehi şuh-ı dilara
Meğer kârı imiş hile dübara
Tecziye oldu vacibü'l-icra
Yoktur halâsının asla çaresi

Büyüktür didiler bunun günahı
Yüz değnekle tedip gerek gümrahı
Şehraha yıktılar ol dem o şahı
Dayakla pak olur bu yüz karesi

Pây-i dilberine geçti bukağı
Gayetle yamandır hünkâr dayağı
Kan revan içinde iki ayağı
Bihuş kaldı yerde ciğerparesi.

Büyük şehrin günlük zabıta vukuatında yakalanan türlü suçlardan şeri mahkemelere sevk edilen de hafif suçunun derecesine göre dayak cezasına mahkûm olurdu; o zaman, dayak için hâkim huzurunda falakaya yatırılırdı.

Başta yeniçeriler, bütün kapıkulu asker ocaklarının disiplin nizamında dayak cezası vardı.

Acemi oğlanları falakaya yatırılırdı ve değnek çıplak tabanlarına vurulurdu. Yeniçerilere ise dayak, yüzükoyun yatırılarak kaba etlerine atılırdı. Dayak, aşırı edepsizlik, serkeşlik, amire itaatsizlik, sarhoşluk, sokakta ırz ehline harfendazlık (laf atma) suçlarında atılırdı. Ocak geleneği olarak, suçlunun mensup olduğu ortanın yoldaşları huzurunda, fakat akşam yemeğinden sonra, tek bir mum ışığı altında hemen hemen karanlıkta tatbik olunurdu.

Dayak yiyen neferin kim olduğu elbet ki bilinirdi, lakin dayak esnasında yüzü seçilmez, bu suretle koğuş arkadaşları arasında askerlik haysiyet ve şerefi korunmuş olurdu.

Dayak, yere serilen bir kilim üstünde nefer yüzükoyun yatırılarak, kalınca kızılcık değneğiyle kaba etlerine vurulmak suretiyle atılırdı. Aynı ortanın kıdemli neferlerinden dört kişi ayrılır, dayağa yatırılan neferin ikisi ayaklarından, ikisi de kollarından bastırarak kıpırdamasına mâni olurdu, dayağı da odabaşı ağa atardı. Dayağa getirilen nefere tekdir, tevbih yerine de, dayağa nezaret eden çorbacı ağa sadece, "Aşk olsun yola!" derdi.

Acemi oğlanları falakaya yatırılırken, yeniçeri neferlerinin kaba etlerine dayak atılması, ne hikmete dayanır bilemeyiz. Herhalde taban yaraları kapanıncaya kadar yere basamayıp zelilane sürünmesi de hoş görülmediğinden olacaktır.

Dayağı hak etmiş neferin sabıkası yok ise, değnekler sembolik, hafifçe vurulurdu. Dayağın son haddi, şiddetle vurulmak şartıyla 240 değnekti. Fakat bir seferde hiçbir insan vücudu buna tahammül etmeyeceği için bu azami ceza arka arkaya 80'er değnek olarak tatbik edilirdi. Bir yeniçeri ortasının en büyük zabiti olan çorbacı ağa, suçlu bir neferine kendi hükmüyle en çok 40 değnek attırabilirdi, 40 değnekten fazla dayak cezası ancak Ağa Divanı denilen yeniçeri mahkemesinde verilirdi; cuma geceleri ve ramazan ayı içinde dayak cezaları tatbik edilmezdi.

Eski asker ocaklarından devren kalmış bir ceza olarak Meşrutiyet'e kadar askerlere ve askeri okullar talebesine de dayak atılırdı ve dayak cezaları askeri mahkemelerce verilirdi. Eskiden olduğu gibi suçlu nefer veya talebe falakaya yatırılmaz, yüzükoyun bir kilim üzerine yatırılarak tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi kaba etleri değneklenerek dövülürdü. Hasan Amca adında bir kimsenin yayımladığı *Nizamiye Kapısı* isimli bir eserde, Kuleli Askeri İdadisi'ndeki dayak sahneleri tafsilatıyla anlatılmıştır; fakat bir takma isim olduğu belli Hasan Amca bu eserini gayetle avami bir dille yazmıştır, geçmişi edeple nakil yerine, tehzil bayağılığına düşmüştür.

Eski sıbyan mekteplerinde de mektep hocalarının çocukları falakaya yatırma yetkisi vardı, bu yetki çocuk velileri tarafından da öylesine bir hak bilinmişti ki, bir çocuk mektebe verilirken: "Eti senin,

kemiği benim" denilirdi. Bazı sadik hocalar, dayak yetkilerini pek zalimane kullanırlardı.

İlk rüştiye mekteplerinde de dayak cezası olmuş, sıbyan mektepleri gibi oralarda da çocuklar falakaya yatırılmışlardır. Biri Sultanahmet'te, diğeri Süleymaniye'de ilk açılan iki rüştiyeden, Süleymaniye Rüştiyesi'nin talebesi olmuş Aşcı Dede İbrahim Bey'in pek kıymetli hatıralarında çok şirin bir dayak sahnesi nakledilmiştir:

"Ders cihetinden Süleymaniyeliler, yazı cihetinden Sultanahmetliler birinciydi, ama bizim içimizde hüsnü gibi hattı da güzel Ziya Bey vardı, bu Ziya Bey, Adana valisiyken vefat eden meşhur şair Ziya Paşa'dır. Benim gibi Kandillili olup mahalle mektebinde birlikte okumuştuk. Dolayısıyla beni pek severdi. İkimiz de on dört-on beş yaşlarındaydık; lakin o, o kadar zeki ve fatindi ki, sual ve cevapta birinci, hoca Numan Efendi'yi durdurdu, Numan Efendi'nin ziyadesiyle sevgilisi, bir tanesiydi. Bir gün nâzır İmamzade Efendi mektebe geldi, bizi imtihan edecekti, Ziya Bey:

'İbrahim, sen içeri imtihana girince kapının önüne otur, ben perdenin arkasından sana söylerim, imtihanı verirsin' dedi.

Canıma minnet, memnun oldum. İmtihana toplu olarak girdiğimizde diğer çocukların cevap vermedikleri suallere ben cevap verirdim. İmamzade memnun olur bana aferin oğlum der, öbürlerinin de yüzüne tükürürdü. Bu arada Ziya Bey sesini perde arkasından fazlaca çıkarmış, İmamzade işitti, Numan Efendi'ye:

'Perdenin arkasında birisi var, çabuk şu habisi tutup bana getir' dedi:

Numan Efendi dışarı çıkıp da Ziya Bey'i görünce ele vermemek için:

'Kimse yok efendim..' dedim.

Fakat İmamzade ısrar edince, zarurî Ziya Bey'i tutup getirdiler ve İmamzade'nin emriyle falakaya yatırdılar. Biçare Numan Efendi elleri titreyerek Ziya Bey'in ayaklarına yavaşça bir iki değnek vurup İmamzade'nin eteğini öptü:

'Kulunuzu bağışlayın!..' demesiyle Ziya Bey'i falakadan kaldırdılar..."

Büyük muharrir, İstanbul'un büyük evladı Ahmed Rasim, çocuklar ve mektep hatıralarının önemli kısmını *Falaka* isimli eserinde toplamıştır. Pek şirin hatıralar arasında dayağıyla meşhur Hafız İs-

mail adında bir mektep hocasının, mektebinin talebesi olmayıp, hariçten terbiye için getirilen çocukları da falakaya yatırdığını anlatıyor ve falaka dayağının çeşitlerini sıralıyor:

"Mest üstüne hafif; mest çıkarılarak çorap üstüne az ağır; ıslak yalın üstüne daha ağır; kuvvetli bükmelerle zincirli falakada ıslak yalınayak üstüne pek ağır; bu son vaziyette vurulan sopa, ayağın tabanından birdenbire kaldırılmayıp, sopanın taban ile teması sıkı sıkıya muhafaza edilerek yavaş yavaş bütün taban üzerinden deriyi parçalayarak geçirilmesi en ağır."

Merhum Vâsıf Hoca da bir karakol dayağı üzerine şu vakayı anlatıyor:

"1878-1880 arasında on beş-on yedi yaşlarındaydım; benden üç yaş kadar büyük Yusuf Şah adında güzelliği dillere destan olmuş bir delikanlı vardı ki, Üsküdar'ın Doğancılar yangın tulumbası sandığının uşaklarındandı. Yosma hanımlardan biri güzel oğlana göz koymuş, fakat oğlanın yoluna saldığı kılavuzlar, çöpçatanlarla Yusuf Şah'ı kandırarak evine getirememiş, muradına erememiş, muhabbeti gayza, kine çevrilmiş. Bir gün çarşı boyundan arabayla geçerken, gençlik, zıpırlık, bıçkınlık şanından tulumbacı şehbazı da gafletle kadına laf atmış:

'Hanımın yüzüne pek bakma, işmarını aldım, ama bir altın saat ile bir elmas yüzük almadan gelemem' demiş.

Yosma da fırsatı kaçırmamış, hemen karakola şikâyet etmiş. Koca çarşı boyu, yüzlerce şahit. Irz ehli hatuna pervasızca laf atma, o zamanın tabiriyle 'harfendazlık' suçundan Yusuf'u çarşı karakoluna almışlar. Karakol kumandanı bu gibi vakalar üzerinde titiz, asabiyetle durur ve dayağıyla meşhur bir amansız, gaddar adamdı ki, halk tarafından takılmış lakabıyla Cellat Süleyman diye anılırdı.

Yusuf Şah'ı hemen falakaya yatırmış. Hiç unutmam, bir cuma günüydü, vakayı gözümle gördüm. Dayak sahnesini görmedim, görmedim amma, delikanlının feryadını karakol önünde biriken halk arasında dinledim, sesi hâlâ kulaklarımdadır. Önce avazı çıktığı kadar bağırdı. Sonra sesi perde perde alçaldı ve bir inilti halinde kesildi. Tam o sırada karakola bir asker paşa girdi, onun da:

'Karakol kumandanı mısın, cellat mısın, alçak herif!' diye gürlediğini ve Allah'a sığınarak atılmış bir şamar sesi duyduk. Bu pa-

şa kimdi bilemiyorum. Sonra öğrendik ki, Yusuf Şah'a kırk değnek vurmuşlar. Destancılıkta ustam Âşık Razî, Yusuf Şah'a dayak atan zaptiye çavuşunu şu manzumeyle hicvetmişlerdir:

Koşardı ayakla o hümapervaz
Yavru pelenk misal yangıncı şehbaz
Ne reva dayakla enin ü avaz
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.

Lanetle yâd olsun kahpenin adı
Bir nigârın şerri, fitne fesadı
Dayağa yıktırdı kadd-i şimşadı
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak.

Be zalim kırılsın kubat ellerin
Be kâfir yüzülsün senin de derin
Gayya-yı cahimdir elbet ki yerin
Busegâhım iken o şahta ayak
Nasıl kıyarsın da atarsın dayak."

Bekâr uşakları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki geniş topraklarının herhangi birinin bir bucağındaki memleketinde orta halli tabakanın altında, hatta fakr u zaruret içinde yaşarken, bir iş tutup para kazanmak için, "taşı, toprağı altındır" denilen İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının büyük şehirdeki hayatı, şehrin asayiş ve inzibatı bakımından mühim bir mesele olmuş, bekâr uşakları hakkında nizamnameler yapılmış ve hükümet tarafından bunların tatbiki ciddiyetle, titiz bir dikkatle takip edilmiştir.

Bekâr uşağı nizamına riayet etmeyerek İstanbul'un asayiş ve inzibatını bozan bekâr uşakları da şiddetle cezalandırılmış, bu arada ırza tecavüz ve sirkat vakalarının failleri dahi idam olunmuşlardır.

"Bekâr uşağı" tabirinde yaş haddi yoktur. Genci, irisi, tüysüz olanı, mürahık (buluğ çağına girmek üzere genç), nevhat civan, cihar ebru delikanlı, olgun erkek, bedenen çalışabilen zinde ihtiyar cümlesi bu sıfat altında toplanmışlardır.

Memleketlerinde evli ve hatta çocukları olanlar, oğlunu da yanına alıp gelenler, İstanbul'da bekâr uşağı olmuşlardır. Ancak İstanbul'da evlenenler, bekâr uşağı nizamına tabi olmaktan kurtulmuş, İstanbul'un kendi halkından sayılmıştır.

Taşradan gelenler için alınan tedbirler

Bekâr uşaklarının İstanbul'da yaşama tarzı için alınan başlıca tedbirler şunlardır:

1 – Esnaf olup, herhangi bir iş tutanlar için: mensup oldukları esnaf loncalarında zincirleme kefalete bağlama. Çarşı boylarında, dai-

ma kontrol altında bulunmak üzere, dükkânlar üzerine yapılan odalarda, hamam, değirmen odalarında, şehirliden olan ustanın, fırıncının, değirmencinin kefaleti altında yatıp barınmak yahut toplu iskâna tabi tutulup, bekâr odalarında ve bekâr hanlarında yatmak.

Bekâr uşaklarının bu kolu, kendilerine kefil olup da kiralayacak şehirli çıksa dahi mahalle içinde asla yatıp kalkamazlardı.

2 – Şehirliden birinin hizmetine girip her ne isim altında olursa olsun (seyis, arabacı, kayıkçı) uşak olanlar, efendilerinin kefaleti altında ve ancak efendilerinin meskeninde, evinde, konağında yatabilirlerdi.

Bir suç işleyen bekâr uşağının kefili ve zincirleme kefilleri, bekâr uşağının suça tekaddüm etmesi gereken uygunsuz hallerini, suç işlemeye müsait görünen meşrep ve tavırlarını, gidişini haber vermedikleri için mesul edilirler, ceza görürlerdi.

Fetihten Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar (1453-1826) hemen dört asır boyunca İstanbul'da belediye işlerine İstanbul Kadılığı bakar ve şehrin asayiş ve inzibatına da Yeniçeri Ocağı ile Bostancı Ocağı memur edilmiş bulunurken, bekâr uşaklarının nizamı ve kontrolü İstanbul kadısı efendiye, yeniçeri ağasına, bostancıbaşı ağaya ve esnaf loncaları teşkilatına bırakılmıştı.

1826'da Yeniçeri Asker Ocağı ile Bostancı Ocağı kaldırıldığında, şehrin emniyet idaresi, yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine verildi. Yine aynı 1826 yılında, az sonra da belediye işleri İstanbul Kadılığı'ndan alındı. Kadılık, yalnız şeri ve adli bir yüksek makam oldu, belediye işleri için bir "İhtisap Ağalığı" kuruldu ve bir "ihtisap nizamnamesi" yapıldı. İşte bu ihtisap nizamnamesinde İstanbul'daki bekâr uşaklarının ahvali, tafsilatıyla müşahede edilmiş ve kadimden beri tabi olageldikleri nizam hemen hemen aynen muhafaza edilerek tespit edilmiştir. Bu kıymetli vesikanın bekâr uşakları hakkındaki hükümlerini aşağıya alıyoruz:

Serseriler, şehirde toplanmayacak

İstanbul'da başıboş ve serseri makulelerinin toplanmasına son derece dikkat edilecektir.

İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den gelen eşhas, pürüzlü bir işini

halledip memleketine dönmek üzere gelir yahut İstanbul'da bir iş tutup geçinmek için gelir. İstanbul'da ihtiyaçtan fazla çoğalmalarına dikkat edilecek olanlar İstanbul'da iş tutup geçinmeye gelenlerdir.

Evvela İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne miktar hamal ve kayıkçı ve hamamlarda ne miktar tellak ve natır ve çarşı boylarındaki dükkânlarda ne miktar bekâr uşağı esnaf ve çırak vardır, İhtisap Ağalığı ile her semtin mahkeme-i şeriyesi tarafından tayin edilecek güvenilir kimseler ve her bir esnafın kâhyaları ve yiğitbaşıları tarafından isimleri, yüz şekilleri, vilayetleri ve kefillerinin isimleriyle yazılıp tespit edilecektir ve bu iş yapılırken eski kefaletle kalmayıp kefaletler yenilenecek, icap ederse yeniden kefilleri alınacaktır.

Tanzim edilecek olan bu defterlerin bir nüshası her semtin mahkemesinde, bir nüshası İhtisap Ağalığı'nda, bir nüshası da ait oldukları esnaf kâhyalıklarında duracaktır (ihtisap ile kâhyalıklardaki defter, bekâr uşaklarının ahvalini kolay takip için iş üzerine tanzim edilmişti, mesela hamam uşakları defteri, hamamcılar kâhyasında, kayıkçılar defteri, kayıkçılar kâhyasında, hamallar defteri, hamallar kâhyasında ve birer nüshaları da İhtisap Ağalığı'nda. Mahkeme defterleri ayrıydı, mesela Eyüp Kadılığı sınırı içinde kaç hamam uşağı, kaç kayıkçı, kaç hamal vardır ve tabii bunlar da yukarıdaki maddede zikredildiği şekilde tespit edilmiş olarak).

İstanbul'a izinle girilirdi

Elinde mürur tezkeresi (İstanbul sınırını geçme tezkeresi) olmayan İstanbul'a giremez.

Mürur tezkereleri, İstanbul'a gelenler tarafından geldikleri yerden, kendi vilayetlerinden alınacaktır.

Mürur tezkerelerine, gelenlerin ne için geldikleri, bir iş takibi için mi, bir iş tutmak için mi, yoksa Asakir-i Mansure'ye asker yazılmak için mi, mutlaka kaydedilmiş olacaktır.

Bir iş tutmaya gelenlerin tezkeresine hangi işi tutmak için geldiği de yazılacaktır (mesela tellak mı, kayıkçı mı, hamal mı olacaktır).

Rumeli'den gelenlerin mürur tezkerelerine Küçükçekmece'deki karakolda, Anadolu'dan gelenlerinkine de Bostancıbaşı Köprüsü'ndeki karakolda bakılacaktır (bu iki nokta fetihten beri İstanbul

şehrinin sınırı sayılmıştır). Bu iki karakolda Asakir-i Mansure'den birkaç nefer ile ihtisap ağasının güvenilir doğru bir adamı bulunacaktır. Kendinden mevcut olup (vaktiyle bostancıbaşılığa bağlı ve bostancılar nezaretinde olan) bu iki karakoldan başka ihtisap ağasının bir güvenilir doğru adamı da Yarımburgaz'daki derbentçilerin yanında bulunacaktır.

Şehre giriş

Anadolu tarafından gelenler Bostancıbaşı Köprüsü'nde, Rumeli'den gelenler de Küçükçekmece ve Yarımburgaz'da bulunan karakollara uğramadan ve ellerindeki mürur tezkeresini orada göstermeden İstanbul toprağına asla giremezler.

Yukarıda adı geçen üç karakoldan birine uğramadan tavukçu yolundan (patika, keçiyollarından) gelip İstanbul toprağına girenler, ellerinde mürur tezkereleri de bulunsa, haklarında cezai işlem yapılır.

Karakollarda mürur tezkereleri dikkatle muayene olunur, sureti karakolda bulunacak bir defterin giriş tarafına aynen kaydedilir ve mürur tezkeresinin üzerine "İhtisap'a" diye yazılarak tezkere sahibine iade edilir.

Şehir sınırı karakollarına tezkeresini kayd ve üzerine havalesini yaptırtan, şehir sınırını geçip İstanbul toprağına girer ve şehre girer girmez de doğruca Çardak İskelesi'ndeki ihtisap ağası konağına giderek elindeki mürur tezkeresini gösterir.

İhtisap Ağalığı'nda da "Anadolu defteri" ve "Rumeli defteri" diye iki defter bulunacaktır. Sınır karakollarında kaydını yaptırıp gelmiş olanların mürur tezkereleri, geldiği tarafa göre bu defterlerden birine kaydedilecek, gelenin eşkâli ve İhtisap Ağalığı'na müracaat ettiği günün tarihi de yazılacaktır.

Üç karakoldaki defterler her hafta sonunda İhtisap Ağalığı'na getirilecek ve ağalıktaki defterlerle karşılaştırılacaktır.

A) Ağalık defterinde isim fazlası çıkarsa (ki zayıf ihtimaldir, zira "İhtisap'a" havalesi olmadığı için kaydı sırasında tutulmuş olacaktır) sınırdan kaçak geçmiş olanlar tespit edilmiş olacaktır. Tecziye edilmek üzere aranıp bulunacaktır.

B) Karakol defterlerinde isim fazlası çıkarsa, İstanbul'a gelmiş ol-

ması gereken adamlar ne olmuştur, nerededir, şiddetle aranacaktır.

C) Karakoldan geçiş ve ağalığa müracaat tarihleri arasında birkaç günlük fark varsa, bu adamlar bulunup bu günleri nerede geçirdikleri ehemmiyetle tahkik olunacaktır.

Bu nizamnameden evvel İstanbul'a gelmiş olan ve bundan böyle gelecek olan bekâr uşakları için, münasip semtlerine uydurularak İstanbul'da 34, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te 12 bekâr hanı tahsis olunacaktır.

Bu bekâr hanlarında bekâr uşakları, Müslüman ve gayrimüslim diye ayırt edilmeden karışık olarak iskân edileceklerdir.

Gelenler bir işe, sanata girinceye kadar, ihtisap ağası tarafından o hanlardan birine gönderilecektir.

Şehre yerleştikten sonra ve geri dönerken

Gelenler, ağalığa ilk müracaatlarında hangi işi tutacağını kaydettirmiş olacağından, ağalıkça bir bekâr hanına gönderildikten birkaç gün sonra, evvela hemşehrisinden bir kefil bulup, ağalığa getirmeye ve onu da ismi ve şekliyle kaydettirmeye mecburdur. Bu kefilin de bir başkasının kefaleti altında olması şarttır.

Gelen bekâr uşağının yanında tüfeği, tabancası varsa, fişekleri İhtisap Ağalığı tarafından alınacak ve emaneten saklanacak, silah sahibinde kalacaktır.

Bekâr uşağı sonra hangi dükkâna, fırına gireceğini yahut hangi iskeleye kayıkçı veya hamal olacağını veyahut hangi hamamda uşak olarak işleyeceğini söyleyecek ve evvelce mürur tezkeresinin kaydedildiği yerin altına yazılacaktır. Bunun üzerine tahkik olunacak, o dükkânda, fırında, iskelede, hamamda çalışan, işleyenler kifayet eder sayıda ise, İstanbul'da fazla adam yığılmaması için yeni gelen bekâr uşağı memleketine iade olunacaktır.

İhtisap ağası "İhtisab-ı İstanbul" diye bir mühür kazdıracaktır.

Bu nizamnameden önce ve bundan böyle İstanbul'a gelip bir işte çalışmakta olanlardan memleketine dönmek isteyenler veya yeni gelip de gireceği işte yer bulamayıp memleketine iade olunanlar, İstanbul Kadılığı'ndan dönüş için bir mürur tezkeresi alacaklardır.

İstanbul Kadılığı'ndan alınacak dönüş mürur tezkeresi de, gelir-

ken alınan tezkerenin aynı tafsilatını ihtiva edecektir. Bekâr uşağı bu tezkereyi İhtisap Ağalığı'na götürecek, ihtisaptaki defterde kaydını bozduracak, dönüş tezkeresine de "Kaydı bozulmuştur" diye yazılacak ve ihtisap mührüyle mühürlenecektir.

Ellerinde böyle dönüş mürur tezkeresi olmayan bekâr uşaklarına, yukarıda adı geçen üç sınır karakolunda İstanbul'dan çıkış izni verilmez ve ahvalinin, çıkış sebebinin tahkiki için tevkif olunur.

Ellerinde usulünce tanzim edilmiş mürur tezkeresi olanlar mutlaka sınır karakolundan geçmeye ve orada tezkerelerini kaydettirmeye mecburdurlar.

Bekâr uşağı İstanbul'da mevud eceliyle ölürse, kefili ve çalıştığı yerin adamı İhtisap Ağalığı'na gelerek, ağalıktaki defterde adının yanına öldüğünü kaydettireceklerdir.

Sınır karakollarında, İstanbul'a girerken ve İstanbul'dan çıkarken adam başına 4, hayvan başına 2, yani piyade bekâr uşağından 4, atlı bekâr uşağından 6 para tezkere harcı alınır. Her ne sebeple olursa olsun, başka hiçbir para alınmaz.

İstanbul'da (Nefs-i İstanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp) bekâr uşaklarının ikametine tahsis olunan bekâr hanlarının ahşap hanlar olması şarttır.

Bekâr uşakları, bu hanlardan sabahları işlerine gitmek üzere çıkarlar, akşamları da belli saatlerde hanlarına dönerler.

Hanlardaki odalarında cephane, fişek saklayamazlar. Saklar ve görülür ise, han odabaşısı ve hancı derhal İhtisap Ağalığı'na ihbara mecburdur; bu gibiler hemen tevkif edilir ve cezalandırılır.

Hamal, kayıkçı vesair bekâr uşaklarının bekâr hanları dışında, şurada burada bekâr odası kurup kalmaları yasaktır (İstanbul'un türlü hadiselere, vakalara sahne olan kadimden beri pek meşhur olan bekâr odalarının bu nizamnamede kaldırıldığını görüyoruz).

Yüz ifadesinin önemi

Sınır karakollarında İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının ellerindeki mürur tezkeresinin kaydıyla iktifa edilmeyecektir. Gelen bekâr uşağının yüzünün şekline, tavır ve hareketine, kılığına kıyafetine, bilhassa dikkat edilecektir. Askere yazılmaya veyahut bir efendi kapı-

sında uşak olmaya veya herhangi bir iş tutmaya geliyorsa, yüzünde meymenet var mı, yok mu; hali tavrı emniyet veriyor mu yahut asker, uşak veya iş işleyecek takımından olmayıp şöyle serserice gelmiş, müfsit ve şerir olduğu şüphesini uyandırıyor mu? Şüpheli adam olduğu kanaatine varılırsa, mürur tezkeresine, "Adeta İhtisap'a", emniyet vermiyorsa "Fakat İhtisap'a" diye kaydedilecektir. Şüphe hangi noktadan ise, o hususta, İhtisap Ağalığı'na tertip edilir bir şifreye göre bir rakamla ayrıca kaydedilecektir.

Sınır karakollarından elindeki mürur tezkeresi "şüpheli" işaretiyle gelmiş olan bekâr uşağı, İhtisap Ağalığı'nda sorguya çekilir, hal ve şanı gereği gibi aydınlatılır, uygunsuzluğu meydana çıkarsa, Babıâli'ye ihbar ve oradan gönderilen adamlara teslim olunur.

Vaka-i Hayriye'den sonra İstanbul'daki bekâr uşaklarının haşarat ve baldırı çıplak makulesinden 20.000'den fazla bekâr uşağı, ellerine mürur tezkereleri verilerek kayıklara doldurulmuş, oradan, memleketlerine gitmek üzere Gelibolu ve İzmit iskelelerine tart edilmişlerdi. Zamanla bilhassa bunların İstanbul'a tekrar girmesi şiddetle men edilmiştir.

Adalardan gelen bekâr uşaklarının mizaçları, Anadolu ve Rumeli halkının mizacına uymaz, asla bağdaşamazlar. Bundan dolayı Adalı (Ege Adaları) bekâr uşaklarına ayrı bir han tahsis edilecektir.

Yoklamalar

İhtisap Ağalığı tarafından "hamamlar yazıcısı" diye ve "hamallar yazıcısı" diye iki memur tayin edilecektir. Bunlar iki ayda bir, iskeleleri ve hamamları teftiş edeceklerdir. Defterlerle tespit edilmemiş hamal, natır, tellak, tellak şakirdi buldular mı, İhtisab Ağalığı'na getirecekler, kim olduğu, ne suretle girdiği araştırılacaktır. İhtisap ağasının haberi olmayarak ve kefilsiz çalışıyorsa, hamamın hamamcısı ve iskelenin hamallar kâhyası derhal İstanbul'dan tart edilecek, hamam da kapatılacaktır. Ziyade şiddet lazım geliyorsa, hamamcılar kâhyası ile hamamcılar yiğitbaşısı da cezalandırılacaktır.

Dışarıdan gelen bir bekâr uşağı kayıkçı, mavnacı, salapuryacı, ne olacaksa ve hangi iskelede işleyecekse, o iskelenin kâhyası ve işleyeceği işten kefiliyle ihtisap ağası huzuruna gelip, kaydı yapılacaktır.

Bunların yoklamaları da, kayıkçılar da, hamallar ve hamamlar usulüne tatbik olunacaktır.

Duvarcı, sıvacı, nakkaş ve yapı meselesi bekâr uşakları da böyledir. Bu adamların defteri, mimarbaşı ağa tarafından tanzim edilip, İstanbul'un bunlardan ne miktar adama ihtiyacı olduğunu da keza mimarbaşı ağa tayin edecektir; defterin bir nüshası İhtisap'a verilecektir. Bunların ara yoklamaları da mimarbaşı ağa tarafından yaptırılarak İhtisap'a bildirilecektir. Bu bekâr uşaklarının Müslüman olanları, isimleri, eşkâl-i vechiyesi, kefillerinin isimleriyle ve kaç nefer oldukları tespit edilerek tüccar taifesinin bulunduğu hanlarda yatabilirler. Yalnız silah bulundurmaları katiyen yasaktır.

Kayık yapıcı, kalafatçı, kürekçi, makaracı, tulumbacı esnafı arasındaki bekâr uşakları da bu usule tabi olup, Tersane Kethüdalığı'na bağlıdırlar.

Bir efendi kapısında hizmetkâr olan taşralı yersiz yurtsuz bekâr uşakları, efendisinin kefaleti altında o çalıştığı kapıda yatıp kalkar. Kapısından çıkarıldığında, yersiz, başıbozuk kalacağından, hizmetine son veren adam, sebebini beyanla eline bir tezkere vermeye mecburdur, bekâr uşağı bu kâğıtla İhtisap Ağalığı'na müracaat eder ve yeni bir kapı bulunca, yine İhtisap Ağalığı'na gelerek öbür efendiden aldığı kâğıdı yırttırır, yeni kapısının yeni kefiline kaydettirir.

Çıkarıldığı kapıdan elinde tezkeresi olmayan hizmetkâr bekâr uşağı hanlarına kabul edilmez ve yeni bir kapıya hizmetkâr olarak giremez.

Hizmetkâr bekâr uşağı, çalıştığı kapıdan hoşnut kalmayıp çıkmak isterse, efendisinden aylık, yıllık vesair alacağı varsa ve o adam uşağından hakkı olan bu parayı ödememek için eline tezkeresini vermemek ve bu eziyet, tazyikle onu bu hakkını istemekten vazgeçirmeye çalışırsa, uşak İhtisap'a şikâyet eder; İhtisap, o efendi tüccar ise mensup olduğu lonca vasıtasıyla, memur ise, en büyük amiri vasıtasıyla bu gadrin önüne geçer.

Kürt ve Arnavutlara gelince

Arnavut ve Kürt'ün, ayaktakımının İstanbul'a yerleşip çoğalması hiçbir vakit caiz değildir. Halen mevcut olanlara ilişilmeyecek, yeniden gelenler önlenecektir.

Yedikule dışındaki salhanelerde olan bekâr uşağı Arnavutlar, kasapbaşı ağa tarafından deftere tespit edilecek, bu defterin bir nüshası, İhtisap'a verilecek, sık sık yoklanacaktır, defter fazlaları İstanbul'dan çıkarılacaktır.

Fırınlarda, dükkânlarda ve imaretlerdeki ekmekçi, simitçi ve fodlacı bekâr uşağı Arnavutlar, dükkânlardaki paçacı bekâr uşağı Arnavutlar da böyledir. İşin çevrilmesine yeterinden fazla adam bulunmamasına dikkat edilecektir.

Salhaneci, kasap, fırın uşağı ve paçacı Arnavut bekâr uşakları da, asla silah bulunduramazlar.

Mevsimlerinde zaman zaman İstanbul'a kasaplık hayvan sürüleri getiren Cihanbeyli ve Alişanlı aşiretleri Kürtlerinden gayri, bekâr uşağı Kürt tayfası hiçbir sebeple İstanbul'a giremez.

İstanbul'a erzak, odun ve kömür getiren gemi ve kayıkların reis ve tayfaları olan bekâr uşakları daima göz önünde tutulacaktır, geceleri İstanbul'da kaldıkları müddetçe gemilerinde, kayıklarında yatacaklardır. Hali, tavrı şüpheli görülenler hemen İhtisap Ağalığı'na ihbar edilecektir.

Mahalle içlerinde arka sakası yahut atlı sakalardan taşralı bekâr uşağı olanlar gece mahalleler içinde kalamazlar, bekâr hanlarında yatarlar. Ancak yangın çıktığında gece kaldıkları handan çıkıp, mahallesine kaçıp hizmette güçlük olduğundan saka bekâr uşaklarının, mahalle imamının ve halkının kefaletiyle sakası bulunduğu mahallede bir bekâr odasında ikametine izin verilir. Fakat odalarında asla silah bulunduramazlar. Mahallelerde ihtiyaçtan fazla bekâr uşağı saka olamaz.

Vefa Hanı'ndaki midillicilerin nezareti ve sayısı, kiracıbaşı ağaya bırakılmıştır. Kiracıbaşı olacak adam, gayet doğru bir adam olacaktır. Midillici bekâr uşaklarından hiçbir fert, Vefa Hanı'ndan başka bir yerde kalamaz. Vefa Hanı'na midillici ve beygir sürücüsü bekâr uşaklarından gayri kimse girip çıkamaz veya bunlar münasebetsiz bir yerde tutulursa, eğer ihbar etmemişse, kiracıbaşının hakkından gelinir.

Saraçhane'deki bekâr uşağı saraçlar, kadimden beri devam edegelen nizamlarına tabidirler. Ancak yeniçerilik zamanında Saraçhane'ye zabit girip saraç bekârlarının ahvalini teftiş edemezdi; şimdi bütün çarşılar gibi Saraçhane de, serasker paşa, İstanbul kadısı, Asakir-i

Mansure binbaşısı ve ihtisap ağası tarafından teftiş edilir ve içlerine saraçtan gayri bekâr tayfası karışmamasına dikkat olunur.

Uzunçarşı esnafı, destereci, eğeci, bıçkıcı, sırıkçı, kantarcı, kovacı ve at cambazı bekâr uşakları, sairleri gibi defterli ve kefilli dükkânların üstünde ve ahırlardaki bekâr odalarında kalırlar; içlerine yabancı karışmamasına, lüzumundan artık almamalarına dikkat edilir, teftişleri de sair bekâr uşakları gibidir.

Bütün bekâr uşaklarının kıyafetlerinin işlerine uygun olması şarttır. Sefihane kılık kıyafetle nümayişler katiyen yasaktır.

Nefs-i İstanbul'da, Üsküdar'da, Galata'da, Eyüp'te bekâr uşakları için mevcuttan gayri han ve bekâr odaları inşası memnuyken, bir müddetten beri (yeniçerilerin azgın zorbalığı yüzünden), mülki nizamlara bakılmayıp her tarafta bekâr odaları, bekâr hanları, üstü odalı kahvehaneler ve dükkânlar yapıldı. Bundan böyle halen mevcut olan kâgir ve ahşap hanlardan maada, yeniden bekâr hanı ve bekâr odaları yapılması kesin olarak yasak edilmiştir.

Mevcut olan bekâr odalarının tamiri lazım gelse, halen şekli ne ise muhafaza edilecek, katiyen ilave yapılmayacaktır.

Halen mevcut dükkânlar üzerindeki bekâr odalarında dükkân sahibi bekâr uşağından gayri kimse yatamaz, "Vilayetimden gelmiş hemşehrimdir veya akrabamdır" diye odasına bir nefer bekâr uşağı dahi alamaz.

Halen mevcut olup, İstanbul halkının kendilerine gelir temini için yaptırtmış olduğu bekâr odaları dükkâna tebdil edilecektir.

Metnini biraz açarak naklettiğimiz bu nizamnamenin bir maddesinde Vaka-i Hayriye'den sonra haşarat ve baldırı çıplak makulesi 20.000'den fazla bekâr uşağının İstanbul'dan çıkarıldığını kaydettik; bu 20.000 nefer bekâr uşağı, yeniçeri kırımının artığıdır. Vaka-i Hayriye üzerine yazdığı *Üss-i Zafer* adındaki eserinde Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi bu sürgünü şöyle anlatıyor:

"Lağımcıbaşı Dede Mustafa Ağa, bu muharrir, vezirin fermanı ile evvela Hocapaşa Hanı'ndan 200 miktarı hamal ve ırgat makulesi eşhas-ı zaideyi yazdık ve ellerine mürur tezkeresi verip Bağçekapısı'ndan mavnalara doldurup Üsküdar yakasına geçirdik. Sonra bu fakir, maiyetinde bir nefer mürur tezkeresi kâtibiyle saray meydanında bir çadırda çalıştım; aynı işe bostancıbaşı da yanın-

da bir kâtiple Yalıköşkü'ne memur edildi. İstanbul'un her tarafından takım takım devşirilen her bir nevi bekâr uşakları oralara getirilir, ellerine mürur tezkerelerini verir, silahsız olarak Yalıköşkü'nden kayıklara doldurur, zahire nazırı da her gün gelir, kumanyalarını verir, Anadolu'dan olanları İzmit'e, Rumeli'den olanları Gelibolu'ya gönderirdik. 20.000'den ziyade adamı bu suretle İstanbul'dan tart ettik."

Bekâr uşakları üzerindeki baskı, Tanzimat devrinde kalktı. İstanbul'da zabıta vakaları da derhal arttı.

Unutmamalıdır ki, İstanbul asayiş ve inzibatının en bozuk olduğu zaman, 18. asrın son yıllarıyla 19. asrın ilk yılları içinde, Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı olduğu, İstanbul'daki bütün bekâr uşaklarının ocağa yazılıp yeniçeri olduğu yahut vücutlarının görünen uzuvlarına (el, kol, bazu, baldır) ocak nişanları dövdürerek yeniçeri taslakçısı olduğu zamandır.

Bu eli bayraklı şehir eşkıyasının yapmadığı rezalet ve melanet kalmamış, alabildiğine çoğalan ve içleri kefilsiz bekâr uşaklarıyla dolan bekâr hanları, bekâr odaları, kahvehaneler üstüne yapılan odalar birer "dârünnedve-i haşarat" olmuş, kendi aralarındaki tazerûlarla şehirlinin süfli tabakasından hîz oğlanlar ve fahişe avretler ile olan çirkin münasebetlerle kalmayıp ırz ehli hatunları ve gençleri cebren ve kahren ve hatta alenen oralara kaldırmaya başlamışlardır.

Kabul etmek lazımdır ki, fetihten Tanzimat'a kadar geçen dört asır içinde İstanbul'un asayiş ve inzibatını temin etme yolunda bekâr uşaklarına karşı pek zalimane muamelede bulunulmuştur. Yeniçeri ağası, subaşı ağası, asesbaşı ağası, bostancıbaşı ağa gibi zabıta amirleri, suçlu veya maznun, bir veya birkaç bekâr uşağını, muhakemesiz idam ettirebilmişlerdir. Bu yolda en müthiş vaka da, Hicri 934 (Miladi 1528) yılında kaydedilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ilk yıllarında, 24 Şubat 1528'de, Sultanselim Camii yanında bir eve, gece hırsızlar girmiş, ev halkını tamamen keserek, çaldıkları eşyayla kaçmışlardı. Bütün gayretlere rağmen, katil hırsızlar bulunamadı. "İstanbul'daki bekâr uşaklarının işidir" denildi, birisi hakkında şeran en küçük bir suç delili yokken mumcu, tellak, aşçı, odun yarıcı 800 nefer bekâr uşağı rastgele toplanarak çarşı boyu sokaklarda idam olundu. Bu facia, "Frenk", "Makbul" ve "Maktul" lakaplarıyla anılan Pargalı İbrahim Paşa'nın sadaretinde olmuştur. Müverrih Pe-

çevili İbrahim bu vakayı, "Eşkıyayı öyle yıldırdı ki, ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi" diye bağlıyor.

Biz, bu huzurun sebebini, kendi yerine yüzlerce masumun öldürülmesine bir hırsız katilin de tahammül edememesinde görmekteyiz.

Şiddetli cezalar

Eskiden, İstanbul'un herhangi bir mahallesinde oturabilmek için kefalet şarttı. Hırsızlık işi de yersiz yurtsuz kimselerin kârı olduğundan, her vakada zabıta, bekâr hanlarını ve çarşılarda dükkân üstü bekâr odalarını arardı; yukarıda da bahsetmiştik, bir bekâr uşağı hırsızlık suçundan yakalandı mı, mahkemeye verilmez, vakanın yerine ve ehemmiyetine göre padişahın, sadrazamın, hatta zabıta amirlerinin emriyle derhal idam olunurdu.

Vakanüvis Raşid Efendi, Hicri 1133 (Miladi 1720-1721) vakaları arasında anlatıyor:

Hasköy'deki kiremithanenin ustalarından ve kendi esnafı arasında gayetle zengin olarak tanınmış bir gayrimüslimin evine birkaç hırsız girer, bir miktar eşya kaldırıp kaçar. Devrin padişahı Sultan III. Ahmed, "Tahtımın yanında böyle bir vaka olur mu?" diye son derece hiddetlenir, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya hırsızların derhal bulunmasını ve cezalarının verilmesini emreder, hırsızlar bulunmazsa, zabıta amirlerinin ihmal ve liyakatsizlikle ceza göreceklerini bildirir.

Fatih'te, Karaman çarşısında bir dükkânda çalınan maldan birkaç şey bulunur, hırsızlık töhmetiyle bekâr uşağı bir oğlan yakalanır, delikanlı on sekiz nefer arkadaşlarını ele verir, onlar da kaldıkları bekâr hanlarında ve odalarında bulunur, çalınan eşyanın bir kısmı da onların menzillerinde çıkar. Bu on sekiz bekâr uşağı, şehrin muhtelif kalabalık yerlerinde, emsaline ibret olmak için asılarak idam olunurlar.

Kalendermeşrep divan şairlerinin "şehrengiz" adı verilen manzum risalelerle güzellikleri övülen esnaf civanlarının çoğu İstanbul'un diyar garibi genç ve dilber bekâr uşaklarıdır. Bunlar bilhassa meddah masalları kahramanları arasında bulunan sirkeci, helvacı, saka, yemenici, saraç, kahveci güzelleri, dükkân üstü odalarda, kayıkhanelerde, kahvehanelerde, saraçhanelerde yatıp kalkan bekâr uşağı güzel-

lerdir, hepsi toy, şehir oğlanları gibi yırtılmamış, açılmamış, levendane, şehbazane tavırları, mühmel kılık ve kıyafetlerinin ayrı cazibesiyle, İstanbul hanımlarını, bey, paşa kızlarını, hanım sultanları çileden çıkarıp, yalın ayaklarına düşürmüşlerdir.

Hamam çıplağı tellak bekâr uşağı on bir nefer gencin hal tercümesi de 1686-1687 arasında hamamcılar kâhyası olan Derviş İsmail tarafından *Dellakname-i Dilküşa* adını verdiği bir risalede toplanmıştır.

Bekâr uşakları arasında şehir eşkıyası tipleri de hikâye kahramanları arasına girmiştir. 17. asır ortasında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk yıllarında geçmiş büyük bir vakayı tasvir eden, fakat en az bir asır sonra kaleme alındığını zannettiğimiz "Yelkenci Yusuf" hikâyesinin eşkıyadan Çengelköyü'nde bostan yanaşması Arnavut Deli Zeynel ile Üsküdar'da Balaban iskelesinde kayıkçı civanı hançer güzeli Mustafa'nın hamisi Ellidokuz'un Kara Bekir, Langa limanı iskelesinde kayıkçı bekâr Yedibela Ferhad bunlardandır.

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Hüseyin Ağa'nın destanlarının kahramanları da çoğunlukla bekâr uşaklarıdır. Bu destanlarda maceraları nakledilerek, güzellikleri övülmüş yüze yakın isim vardır; şaki tipi olarak da Fındıklı kayıkhaneleri üstündeki bekâr odalarında oturan ve cihana meydan okuyan hamlacı Kurdoğlu Cafer'dir; gençliği, bıçkınlık, baldırı çıplaklık yollarında geçmiş olan Galatalı Hüseyin Ağa'yı bu adam yetiştirmiştir.

Hatıraları destanlara, şiirlere, hikâyelere, vakanüvis ve müverrih kalemleriyle ve arşivdeki vesikalarla tarih kütüğüne geçmiş bekâr uşakları, büyük şehir hayatının bir hay ü huy âlemini temsil ederler. Bu hayat, Tanzimat'tan sonra da devam etmiş, zamanımıza ulaşmıştır; fakat artık "bekâr uşağı"nı İstanbul'un halkından ayırt etmiyoruz.

Üsküdarlı halk şairi Vâsıf Hoca merhum şunları yazıyor:

"Eskiden bekâr uşakları ayrı bir nizama tabi olarak bekâr hanları ile bekâr odalarında yatar kalkarmış; zamanımızda bekâr taifesi yine hanlarda, şurada burada barınırlar ama harekâtı kayıt ve şart altında değildir; taşradan aklına esen, bir mitil yorganı omuzlayınca İstanbul'a gelir, aklına estiği zaman da ekim zamanı der, harman der, kopup geldiği yere döner yahut sılaya gider; amele, ırgat, rençper, kayıkçı, hamal, natır, tellak, hamurkâr, pişirici hangisine sorsanız, kendi ağzındaki sıfatı bekâr uşağıdır, 'Bekâr uşağıyım...' der.

Eski tulumbacılık zamanında, bilhassa belediye daireleri tulumbacıları hep bu bekâr uşaklarıydı. Mahalle sandıkları uşakları arasında diyar garibi bekârlar çoktu. Onlar da toplu olarak tulumbacı koğuşlarında kalırlardı.

Meşhur kantocu Peruz'a, bekâr uşağı bir tulumbacı âşık olmuştu; o zamanlar mahudenin âşıkları toplansa, tabur teşkil eder. Oğlan kaş göz yerinde, güzel, fakat yarım pabuç hırpani, yosmanın bir tebessümüne razı, hiç yüz bulmadı; bir eyyam yandı durdu, sonra ayağını tiyatrodan kesti; ayağını kesmesine sebep de Peruz'un söylediği şu kanto oldu:

Benim adım Peruz'dur, şöhreti çok dansözüm
Sen ise tulumbacı, tutmadı seni gözüm...

Mazlum çocuktu, bıçkın boyundan olsa, vaka olurdu. Fakat sonra öğrendik ki, yosma oğlanı sevmiş, bana yalvardı:

'Vâsıf Efendi, şairsin, ağzımdan oğlana bir şey yaz, sahnede okuyayım, gönlünü alıp âşıkımı davet edeyim!.. Elbet kulağına gider, bekâr uşağım teşrif eder..' dedi.

Kendi kantosundan mülhem olarak şu yaveyi yazdım verdimdi, sahnede okudu mu, bilmiyorum:

Yandım tulumbacı ben aşkına yandım Allah...

Yine o sahnelerde dinlemişimdir, kim söylerdi hatırlayamadım:

Tarlalar otlu olur
Bekârlar bitli olur
Allah'ın hikmetinden
Güzeller dertli olur

diye bir şey vardı."

Günümüzdeki bekâr uşakları

Zamanımızda İstanbul'a bekâr uşağı akını, üzerinde ehemmiyetle durulacak bir haldir, şehir nüfusu, iş hacmi ve insan eline ihtiyaç ile

ölçüsüz, ayarsız olarak artmakta, işsiz bekâr uşaklarının çoğalması da büyük şehrin günlük hayatının huzurunu kaçırmaktadır. Manzara, Anadolu'dan bir göç halini almıştır. İstanbul bu göçlerin tek hedefi değildir, bekâr uşaklarını Ankara ve İzmir de çekmektedir, fakat en ağır yük İstanbul'un sırtına yüklenmektedir. "Gecekondular" adı altında, İstanbul'un eteklerine 2.000-3.000, hatta 10.000, hatta 25.000 evlik kasabalar eklenmiştir. Gelen bekâr uşağı, kısa bir müddet sonra ailesini de getirerek bekâr uşaklığından çıkıp, yurt değiştirmiş muhacir olmaktadır.

İstanbul'a yamanmış yeni kasabalar, su, yol, elektrik, temizlik vasıtası, emniyet bakımlarından İstanbul Belediyesi'ni ve zabıtasını bunaltacak hale gelmiştir.

Eskiden, yukarıda tafsilatıyla kaydettik, İstanbul'u bekâr uşağı akınından korumak için çok sıkı tedbirler alınmıştı. Zamanımızın kanuni mevzuatı artık aynı tedbirleri almaya imkân vermemektedir, fakat tamamen kayıtsız kalınacak bir mesele değildir; büyük cemiyet meselesi, davası olmuştur. Bu dava üzerinde kemal-i ciddiyetle durması icap eden ve hükümete aydınlatıcı bilgiyi toplayacak olan müessese, İstanbul basınıdır; basın da kaygısızdır. Bu konuda ilim adamlarımızın mütalaaları tamamen meçhulümüzdür.

Bekâr uşağının evlenmesi

İstanbul'da bir iş tutmaya, para kazanmaya gelmiş bekâr uşağının büyük şehirde kefalet bağları ve bekâr nizamı denilen göz hapsi altında yaşamaktan kurtulması, bekâr hanlarından veya odalarından çıkıp, bir mahalle içine girebilmesi için sakalık veya bekçilik gibi hizmetler hariç, muhakkak evlenmesi gerekirdi. Fakat bekâr uşağı, kimseyi tanımadığı için araya, o devrin tabiriyle "oğlana babalık yapan" bir kılavuz girerdi. Kılavuz bazen bu işi hakikaten baba gibi insani duygularla yapar, İstanbul'da bir ev açabilecek kadar para biriktirmeye muvaffak olmuş delikanlıya münasip bir kız bulur, kız tarafını da ikna eder, oğlanı bekâr hayatının türlü mahrumiyetinden ve bilhassa fuhuş yollarına sapmaktan, o yolların kötü akıbetinden kurtarırdı.

Bir bekâr uşağına bulunan kız da, ekseriya fakir ailenin evladı, hatta hem fakir, hem de bir öksüz veya yetim olurdu yahut kona-

ğın evlenme çağına gelmiş cariyesi, halayığı, beslemesi olurdu. Kılavuzlar bazen de bu işi para karşılığı yapar, kılavuzluğu meslek edinmiş kimseler olurdu. Ya oğlan bunlardan birine başvurur, münasip ırz ehli bir kız bulunmasını ister yahut kız tarafı, herhangi bir sebeple kısmeti çıkmayan kıza, bekâr uşağı taifesinden namuslu, çalışkan, çapkınlığı ve bıçkınlığı yahut herhangi bir lekesi olmayan bir oğlan bulunmasını isterdi.

Bekâr çamaşırcıları

Bekâr çamaşırcıları, İstanbul'un günlük hayatında önemli yer tutmuş esnaf arasındadır. Tanzimat'tan önceki devirde bekâr odalarıyla hanlarının bir bekâr çamaşırhanesiyle devamlı münasebeti vardı; bekâr uşağının çamaşır yıkayıp kurutmaya yer ve zaman imkânları olmadığı için haftanın tespit edilmiş bir gününde çamaşırcının hamalı, yıkanmış temiz çamaşırları getirir, parası ile kirli çamaşırları toplar giderdi. Çamaşırhaneler, çamaşırcı dükkânları, İstanbul'un ayaktakımının oturduğu semtlerde, mahallelerdeydi.

Bekâr çamaşırhanelerinde çamaşır yıkayıcı olarak çalışanlar da yine birtakım bekâr uşaklarıydı. Bekâr çamaşırı yıkayan kadınlar, artık yarı erkekleşmiş, ar damarı çatlamış soyundan mahalle karılarıydı; çamaşırları yıkadıkları bekâr uşakları ile kendileri yahut elleri altında bulunan uygunsuz kadınlar arasında fuhuş rezaletleri eksik olmazdı.

İstanbul zabıtasının yeniçeriler elinde bulunduğu ve şehir eşkıyası halini aldıkları son zamanlarında bekâr çamaşırhaneleri adeta birer umumhane olmuşlardı. Bekâr çamaşırcılarının yine bekâr uşaklarından olması, çamaşırhanelerde kadın işçi kullanılmaması, çamaşır getirme ve alma bahaneleriyle bekâr uşaklarının çamaşırhanelere girmemeleri, bu işlerin de çamaşırhanelerin kendi adamlarıyla gördürülmesi daima ihlal edilen nizamlardan biri olmuştur.

17. asır ortasında, Evliya Çelebi, bekâr çamaşırcılarını, hamamcılara yamak esnaftan biri olarak gösteriyor ki şunlardır: tellaklar, natırlar, çamaşırcılar, lekeciler, kilciler. Ordu-esnaf alayını tasvir ederken, bekâr çamaşırcılarını şöyle anlatıyor ki, hepsinin erkek olduğu aşikârdır: "Dükkân 300, neferat 500. Bunlar araba üzerindeki dükkânlara esvap yıkayub sererek geçerler."

Bekâr hanları, bekâr odaları

Fetihten Tanzimat'a kadar, dört asır boyunca İstanbul'da bekâr uşaklarının toplu olarak iskân edildikleri yerlere verilmiş olan isimlerdir.

Zamanımızda da, yurdumuzun herhangi bir köşesi halkından olup, iş hacmi dar olduğu için, yoksulluk içinde yaşayan ve büyük şehir İstanbul'a para kazanmak için gelenler pek çoktur; beldenin, bilhassa son yıllarda nüfusunu süratle ve gayri tabii olarak kabartan şey, bu diyar garibi bekâr uşağı amele, ırgat, işçi akınıdır. Fakat artık, "bekâr uşağı", İstanbul'da yaşayış hürriyeti tahdit edilen, kendilerini daima göz önünde, kontrol altında bulundurmak için belli, hükümetçe tayin edilen hanlarda ve odalarda oturmaya mecbur kılan bir damga olmaktan çıkmışlardır; zamanımızın İstanbul bekâr uşakları, şehrin yerleşmiş halkından farksız, maddi imkânları ölçüsünde dilediği yerde oturmaktadır. Bir kısmı yine hanlarda, bekâr odalarındadır, fakat buralar da artık yalnız bu diyar garibi bekâr taifesinin oturduğu yer olmaktan çıkmıştır. İçlerinde şehrî bekârlar da barınmaktadır.

Eski bekâr hanlarının hepsinin isimlerini tespit edemedik. Bekâr hanı oldukları kesin olarak bilinen Vefa meydanındaki büyük Vefa Hanı ile Sirkeci civarında Hocapaşa Hanı, Uzunçarşı'da Silahtar Hanı'dır. Vefa Hanı yıkılmıştır, en küçük bir izi bile kalmamıştır. Silahtar Hanı, içine küçük atölyeler yerleşmiş ve harap halde durmaktadır. Fakat eski bekâr odalarının dış manzarası, iç görünüşü, planı tamamen meçhulümüzdür.

Tarih kaynaklarımız arasında eski bekâr hanlarından ve bekâr odalarından bahseden tek eser, Evliya Çelebi'nin ölmez *Seyahatname*'sidir. Aşağıdaki satırlar, Evliya'dan edindiğimiz bilgidir:

"Bekâr odalarının hâkim ve zabitleri vardır. Ancak kefili olanları odalara koyarlar; 17. asır ortasında başlıca bekâr odaları şunlardır:

Yolgeçen Odaları: En büyük bekâr odalarıdır. 400 hücrelidir. Ama lüzumunda bin adet eli silahlı yiğit çıkarır.

Cephane Odaları: Mahmutpaşa yanında.

Pertevpaşa Hilalci Odaları: Süleymaniye'de.

Karaman Çarşısı Odaları: Kırk bekârhane.

Gedikpaşa Odaları: Gedikpaşa'da.

Azeb Odaları: Yedi adet odalardır, Unkapanı'nda.

Mercan'da Pabuççu Odaları: Sekiz adet bekâr odalarıdır.

Bir kere Kanunî Sultan Süleyman Han yeniçerilere kırılarak gazaba geldiğinde:

'Terbiyeli olun, yoksa sizi Mercan çarşısında pabuççu bekârlarına kırdırırım!..' demiş.

Bu söz pabuççu bekârlarına vardığında derakab eli muştalı, beli puşkalı kırk bin namdar yarar fetalar 'Allah Allah!..' diyerek Bab-ı Hümayun'dan içeriye girmiş ve bir gülbank-ı Muhammedî çekmişler. Süleyman Han işittiğinde, ileri gelenlerini huzuruna çağırıp:

'Nedir şehbazlarım?' diye sormuş.

'Demin yeniçerileri kırdırmak için bizi istemişsiniz, ferman padişahımızındır, işte bir göz kırpması içinde kırk bin yiğit hazır baştır, eğer sabaha kalacak olursa seksen bine çıkarız, ferman buyurun!..' demişler.

Süleyman Han haz idüb:

'Benden ne diler iseniz dileyin!..' dedikte:

'Padişahım! Malımız suk-i sultanîde bahası malum olmak için bir pabuç ve mest yüz, iki yüz hesap ile satılsın!..' diye rica etmişler, ricaları kabul edilmiş. Birçok bekâr odaları vardır. Bunların her birinde ikişer yüz adam vardır ki, sarıcaarı erlerdir."

O tarihte İstanbul'un şöhretli bekâr odaları arasında, kendi adına nispetle anılan semtte "Saraçhane Odaları" ile Kasımpaşa'da "Debbağhane Odaları" vardı. Bunlar, bu bekâr uşaklarının hem sanatlarını işledikleri, hem de içinde barındıkları birer kışla-imalathaneydi. Evliya, Saraçhane'yi hiç tarif etmiyor, Kasımpaşa Debbağhanesi'nden ise bekâr odaları diye aydınlatmadan şöyle bahsediyor:

"Kasımpaşa'da, ezcümle debbağlar esnafı gümrah taifedir; 300 kadar büyük kârhaneleri vardır ki, her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler. Bu taife arasına bir kanlı veya hırsız girse, cümlesi başkaldırıp o mücrimi hâkime vermezler. Amma o mücrim de ölünceye dek bunların içinde halâs olamaz. Bir hizmete tayin ederek sanatı öğrenir ve haramîlikten müstağni olur.

300 adet debbağ dükkânı, 50 adet tutkalcı kârhanesi, lebideryada 70 adet kirişçi kârhanesi vardır. Cümlesi bekârlar pazarıdır. Kavga

oldukta, 5.000 tüvana debbağ bekâr şehbazlar çıkar ki, her biri demirden insana benzer."

Yeniçerilik ve bekâr uşakları

Evliya Çelebi'nin bu notlarından açıkça anlaşılıyor ki, bekâr odaları ve hanları bir misafirhane, otel yahut bir kışla-imalathane, bekâr uşaklarının başına buyruk barındıkları yerler değildir. Yeniçeri Ocağı teşkilatında olduğu gibi odabaşı denilen koğuş zabitlerinin nezaretinde ve odabaşılarının da üstünde müessese amirlerinin idaresinde disiplinli yerlerdir. Kefilsiz adam alınıp barındırılmak da, dolayısıyla yabancı, bilhassa serseri, uygunsuz güruhu, oda sakinlerinden bir bekâr uşağının misafiri olarak dahi kabul edilmemektedir. O hayatı yaşamış gibi güvenle söyleyebiliriz, bekâr hanlarının ve odalarının kapıları sabah ezanında açılmakta ve akşam namazından sonra da kapanmakta, hatta yatsı namazı handa veya odalarda kılınmaktaydı.

O sıralarda "oda", koğuş manasına kullanılırdı; bu kelimenin çoğulu "odalar" da, kışla anlamına gelirdi, nitekim İstanbul'daki iki yeniçeri kışlasının isimleri "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar"dır.

18. asırda devşirme kanunu kaldırılıp, Yeniçeri Asker Ocağı'nın kapısı herkese açılınca, hemen hepsi ayaktakımından olan, daha yerinde bir tabirle İstanbul şehrinin ayaktakımını teşkil eden bekâr uşakları, hemen yolunu bulup, ocağa yazıldılar; ocağın disiplini süratle bozularak, İstanbul'un bir eşkıya yatağı haline geldi. Bekâr hanları ve odaları da evleviyet ile, tamamen kontrolsüz, disiplinsiz, müverrih Cevdet Paşa'nın güzel tabiriyle birer "dârünnedve-i haşarat" oldu. ("Dârünnedve", Peygamberimiz'in aleyhinde bulunanların toplandığı yerin adı; tezvir ve fesat erbabının meclisi.)

Son bekâr odalarının halini anlatmak için, o devri yazmış olan müverrih Cevdet Paşa'nın kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinden iki parça nakletmekle iktifa ediyorum; Hicri 1226 (Miladi 1811) vakayiinden:

Üsküdar'da Balaban İskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve sahil-i deryaya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri dârünnedve-i eşkıya ve erazil-i eşhasa meva olup bu esnada bazı eşkıya, birkaç ehl-i ırz hatunları, cebren mezkûr

odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Babıâli'ye ihbar etmeleri üzerine bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa Recebin üçüncü Çarşamba günü (24 Haziran) Üsküdar'a geçip iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar, bazılarında, çocuklu kahpeler için beşikler çıkmıştı.

Hicri 1227 (Miladi 1812) vakayiinden:

"Veba salgınının başlıca sebeplerinden birisi, fisk ve zina çok olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zabitan, Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kaptanpaşa'da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erazili odaları yıktırıldı. Bazı kâgir hanlarda olan fahişeler de çıkarılarak, odaları mühürlendi. Yıkılan ve yıkılmayıp da mühürlenen bazı odalarda, vebadan ölmüş erkeklere ve fahişelere de rastlandı."

Cevdet Paşa'nın bu fıkrası, son bekâr odalarına alenen fahişe kapatıldığını açıkça gösteriyor ve odaların umumiyetle ahşap olduğu anlaşıyor.

Yıktırılan ve mühürlenen odalardan çıkarılan bekâr uşaklarının memleketlerine sürüldüğü aşikârdır.

İstanbul'a çalışmaya gelen işçilere dair

Eliyle ve bedenen, vücuduyla iş gören adam, adamlar, bütün büyük şehirlerde olduğu gibi fetihten bu yana Türk İstanbul'un günlük hayatında da çok mühim bir yer alagelmiştir. Amele nüfusunun çokluğu, amele hayatının zapturapt altına alınarak tanzimi büyük şehrin asayişi ve inzibatı bakımından büyük bir derdi olmuştur; amelesiz İstanbul da mefluçtur.

Büyük ekseriyeti belli bir işte ihtisas sahibi olmuştur; üzerinden geniş manalı "amele" adı kalkmış, işlerine göre yeni isimler almışlardı: hamal, bahçıvan, rençper, kuyucu, fırın uşağı (hamurkâr, pişirici, pasacı), gemi adamı, deniz işçisi (tayfa, ateşçi, çımacı, kayıkçı, mavnacı, salapuryacı), hamam uşağı (natır, dellak, külhancı), resmi dairelerde, mekteplerde ve hastanelerde hademe, belediye hizmetinde çöpçü, inşaatta taşçı olmuşlardır.

Yine bir ekseriyeti amele adı altında daima bir işte çalışagelmişlerdir: yol amelesi, odun ve kömür amelesi, taşocağı amelesi, tuğla harmanı amelesi, elektrik, telgraf, telefon, demiryolu, tramvay, tersane amelesi olmuşlardır. Bir kısmı da ya kabiliyet ve ruhi intibakıyla kendisini belli bir işe bağlayıncaya kadar gençlik ve acemilik çağında yahut hiçbir zaman belli bir işe bağlanmayarak ömrü boyunca her fırsatta başka bir iş tutup çalışan amele kalmışlardır.

Hangi isim altında olursa olsun, İstanbul'un amele nüfusunun yarısından çok fazlasını bekâr uşağı teşkil eder; memleketlerinde, köylerinde, çocuk denilecek yaşta evlenmiş olanları çoktur. Çoğu evli ve hatta evlat, torun sahibidir. İstanbul'da bekâr hayatı sürerler; çalıştıkları yerlerde, kahvehanelerde, hanlarda, bekâr odalarında, fırınlarda, hamamlarda, şantiyelerde, çadırlarda barınanlar, sekizi onu

bir araya gelip bir bekâr odası tutanlar ikişer üçer hatta koyun koyuna yatarlar. Yatak, çarşafsız bir şilte ile mitil bir yorgandan ibarettir ve çoğunda, yatarken üstlerinden çıkardıkları başlarının altında yastık olur.

Yatak, eriyip dökülünceye kadar anonimleşir, memleketine gidenin yatağı veya müşterek yataktaki yeri bir yeni gelene devrolunur. İçlerinde titiz olanlar kendine mahsus bir yatak sahibi olmuştur, sılaya her gidiş dönüşünde yorganı şiltenin içine koyup büker, ortasından bir iple bağlayıp koltuğunda veya omzunda onu da götürüp getirir. İstanbul'da koyun koyuna yatanlar ve bunların arasında bilhassa askerlik çağını idrak etmemiş gençler ise, sılaya giderken bir yeni yatak alıp memleketine onunla döner.

Günlük hayat

İşyeri çarşı boyunda ise muayyen bir aşçı dükkânında kifaf-ı nefs edilir. Eskiden müşterileri amele olan seyyar aşçılar, başçılar, çorbacılar, pilavcılar, kuskus pilavcıları vardı. Zamanımızda sadece köfteciler ve ciğer kebapçıları kaldı. Akşam yemekleri için yahut işyeri çarşı boyuna uzaksa, sekiz on amele bir tencereye sahiptir ve her birinin bir kaşığı vardır; aş müşterek masrafla ve azami tasarrufla pişirilir; mevsimine göre tencerede kaynayan kuru fasulye, nohut, patates, lahana, kabaktır; et lokması, hatta kıyma olarak pek ender karışır. Peynir, zeytin, domates, kavun, karpuz, üzüm asırlardan beri ananeleşmiş gıdaları arasındadır.

Nefislerini büyük şehrin pek çok nimetlerinden mahrum kılarak yaşarlar. Tek keyif vasıtası tütündür; çoğu tiryakidir, tütüne çocuk yaşında başlamıştır. Eskiden Köylü sigarası içerlerdi, o kalkınca yerine İkinci nevi geçmiştir. İçlerinde ruhen avare olanlar, İstanbul'un ezvakını tatma isteğini duyanlar, bilhassa buluğ çağının kamçıladığı ve yakınından bir büyüğünün baskısı altında bulunmayan gençler ilk hırsını, yalın ayağında yarım pabuç olduğu halde şatafatlıca sigaralar alıp içmekle tatmin eder ve giderek, öylesine bir girdaba sürüklenir ki, hatta elleri bir gün kana bulanır.

Çoğu, yüzde doksan beşi memleketlerinden, köyünden palaspareler içinde gelir.

Başta bir bez kasket, yağlı, yırtık, yamalı, bazılarında masallardaki Keloğlan'ın başına geçirdiği işkembeye dönmüştür. İçinde çamaşır olarak Amerikan bezinden don gömlek vardır. İş başında soyunup don gömlekle, hatta yarı çıplak çalışanlar vardır: mesela kum ameleleri, paçaları diz kapaklarını bulan veya o noktayı azıcık aşan kısa donu tercih ederler, fakat asırların ananesi olarak don umumiyetle uzun paçalıdır, düğme kopup kaybolacağından, paçaları bağcıklıdır. Gömleklerin yakası da, asker gömlekleri gibi, düğme yerine bağcıkla kapalıdır. Donun üstünde bir asker pantolonu, her nevi adi kumaşlardan, çulakiden, yelken bezinden külot pantolonlar vardır; bu külot pantolonların paçalarındaki düğmeler de ekserisinde kopuktur; kıç, dizler yamalıdır, bazen yamayla kapanmayıp kaba bekâr dikişiyle tutturulmuş, her yırtık yeri, bıçak yarası izi gibi büzüktür. Yaradılışı hırpani olanlar ise yırtığı ne diker, ne de yamar, altından eti, donu görünür. Gömleğin üstünde basma veya pazen mintan yahut işporta malı frenkgömleği vardır; onlar da yırtık, yamalıdır; bir kısmı, mintanı veya frenkgömleğini ten üstüne giyerler. Mintan-gömleğin üstünde yelek, pamuk ipliğinden kazak, bazen her ikisi birden bulunur; onlar da döküktür.

Bir zamanlar göğüs tarafına rengârenk bir kartal ve arı resmi işlenmiş kazaklar ameleler arasında "amele modası" denilecek kadar taammüm etmişti. Ceketler de son derecede perişan, lime lime, bazen muhayyilenin hududu dışında sallanır, koltuk altları tamamen sökülmüş, ceketin kolunu omuz başı tutar, bu makale için vaktiyle bu notlar toplanırken bir yapı amelesinin ceketinde 82 yama sayılmıştır; bu mozaik ceketin aslının, sağ veya sol kol mu, sırtın veya göğsün hangi parçası olduğunda tereddüde düşülmüş ve sahibinden hatırı rencide edilmeden sorulduğunda, asıl ceketten sadece yakanın ense kısmındaki meşinleşmiş parça kaldığı öğrenilmişti.

İkinci Cihan Harbi'nin hatırası olarak İstanbul amelesinin sırtında montgomeri kesimi ceketler de son derece yayılmıştır. Yine son yıllarda Amerikan modası mavi bezden kovboy pantolonları da çok yayılmıştır. Bunlara mukabil Garp amelesinin iş kıyafeti olan tulum, İstanbul'daki taşralı bekâr uşağı ameleler tarafından hiç rağbet görmemiştir.

Kış mevsiminde, hatta bu mevsimin en katı zamanında palto,

amele arasında nadir görülür. Kışın boyna bir atkı sarılır, eller pantolon cebine sokularak, omuzlar kaldırılarak dolaşırlar. Nadiren elden düşürülmüş lime lime trençkotlara da rastlanır. Ayaklarda bir yarım pabuç ve ekseriya bir lastik vardır; lastik yırtılarak ayakta durulamayacak hale gelinceye kadar taşınır. Ayaklar yazın ekseriyetle yalındır, yarım pabuç, lastik yalın ayağa geçirilir. Kışın tercihen kaba yün çorap giyilir; ayağa bir kere geçirilir, ayak yıkanırsa da çorap yıkanmaz, taban kirden keçe haline gelir, üst tiftikleşir, topuklar burun yırtılır, evvela başparmak, sonra diğer parmak uçları meydana çıkar, bir zaman gelir, çorap bir konçtan ibaret kalır, yine taşınır.

Bir kısmı pamuk ipliğinden tire çorap giyer, onların da akıbeti yün çoraplar gibidir, yalnız ömürleri yün çoraplara nazaran kısa sürer.

Tasarruf meselesi

Bu hayat mihneti ve meşakkati içinde tek gaye para biriktirmektir. Cebinde meşin çantacık içinde muska gibi katlanmış kâğıt paralar ile bozukluklar, amelenin harçlığıdır; onu dahi elinden geldiği kadar harcamamaya bakar; biriken para, kolanlı bir meşin cüzdan içindedir, kolanı boyundan geçirilir, meşin cüzdan, iç gömleğin altında, tenine yapışık durur, içindekini bir Allah, bir de amelenin kendisi bilir. Başta ev ve apartman dairesi, bankaların küçük cari hesaplar sahiplerine dağıttıkları ikramiyeler, son yıllarda bu cüzdanların içinde nakit yerine bir banka defterciğinin konulmasına yol açmıştır. Büyük şehrin zabıta vukuatı arasında parasına tamaen öldürülen ameleler, işte bu cüzdanların içindeki miktarı meçhul paranın kurbanı olmuş talihsizlerdir.

Bu meşin cüzdanın ağzı İstanbul'da, ancak içine para koyup yerleştirmek için açılır, içinden para almak için bir kere, sılaya gideceği sıra açılır. O zaman evvela başından ayağına kıyafetini düzer, yeni bez kasket, don gömlek, yeni çamaşır, bir şayak ceket, bir şayak külot pantolon, yine kundura veya lastik ve çorap alır. Memleketindeki en yakınlarına hediyelik alır, şeker, sabun, mevcut olduğu devirde kahve de götürür, elinde tahta bir valiz ve büyükçe bir torba ve yatak dengiyle ya Haydarpaşa Garı'nda trenin tahtalı üçüncü mevkiine biner, yahut Sirkeci'de vilayetine gidecek otobüsün içinde yerleşir.

Ve sılada pek az kalıp yine İstanbul'a, İstanbul'daki meşakkatli hayata koşarlar.

İstanbul'daki bekâr uşağı, hayatına öylesine alışmıştır ki, çoğu İstanbul'da yerleşmeyi düşünmez. Elazığ, Kastamonu, Sivas, Erzincan, Erzurum, Bayburt, Kargı gibi, yurdumuzun bazı kasabaları etrafındaki köyler halkı için İstanbul'da amelelik, memleketindeki geçim çarkını döndüren taşıma su gibidir. Onda biri dahi yüzme bilmeyen ve sabahtan akşama kadar denize kürek çalan Haydarpaşa ile Kadıköy arası sandalcılarının damla damla biriken paraları, Akşehir kazasının Tuzlukçu nahiyesinin Apsarı köyüne gider.

Amele, işi icabı pazar tatili yapıyorsa, o tatil gününü hemşehrilerinin çıktığı kahvehanelerde geçirir; memleketten gelen bulunur, haber sorulur; yarenlik edilir; en hurda kâğıtlarla kaptıkaçtı veya pişbirik gibi iskambil oyunları oynar. Yahut apartman kapıcısı, hastane, mektep hademesi, fırıncı, hamam uşağı, han, fabrika, şantiye bekçisi bir hemşehri görmeye gidilir; şehirde avare dolaşır, Yeni Cami civarında asker hemşehrilerle buluşulur; muhakkak ki büyük fedakârlıktır, şıpşakçılara kaptırdıkları parayla resim çektirirler. Bilhassa gençlerden yazın açıkta denize girenler olur, yüzme bilmedikleri için denizi derede çimme zannederler; her yıl birkaç garip can boğulur.

Sinema, İstanbul'da eskidikçe ihtiyaç olur; bilhassa yaz geceleri, çalıştıkları yerler civarındaki açık yazlık sinemalara ve daima en az üç beş kişilik bir grup halinde giderler, en ön sıralarda otururlar; dublaj filmleri tercih ederler. Cin gibi zeki olanlardan dahi, cehlin ve tamamen yabancısı olduğu bir cemiyet hayatını kavrayamamanın eseridir, gördüğü yabancı filmin mevzuunu kavrayabilenler enderdir.

Çamaşırlarını kendileri yıkarlar; yıkadıkları da bir don, bir gömlek, bir mintandır, temizini sırtına geçirir, sırtından çıkardığını suya vururlar.

Büyük ekseriyeti, vücudunu şeran temiz bulundurmaya dikkat eder, bu ihtiyacı duyunca, geceleri, hassaten sabahın alacaaydınlığında su dökünür.

Berbere saçları iyice uzadığı zaman giderler, sakal tıraşını kendileri yapar. Tüysüz gençler ise saç için berbere iki ayda bir uğrar. Şakaklarında ördek kuyruğu zülüfler ve enselerini tamamen kaplamış

saçla girdikleri berber dükkânından makine geçmiş bir kafa ve tamamen değişmiş bir yüzle çıkarlar.

Yine büyük bir ekseriyetle cuma namazlarını muhakkak kılarlar. Oruç tutar, bayram namazlarına da muhakkak giderler.

Devamlı iş bulamayanlar her sabah, kaldıkları semtin muayyen yerlerinde toplanırlar, muhit amelenin bu sabah karargâhını bildiği için ihtiyacı olan ameleyi oradan tedarik eder. Mesela Aksaray'da son imar faaliyeti arasında yıkılan postanenin önü, Taksim'de Belediye Sular İdaresi'ne ait tesisin köşesindeki çeşme başı, Harbiye'de Pangaltı Hamamı'nın önü, Kadıköy'de Çarşıbaşı, Göztepe'de Bekçi Mehmed'in Kahvesi ile tren istasyonunun önü gibi İstanbul'da amelenin bu sabah karargâhları yüzleri aşar.

İstanbul'a yeni gelen amele çocuk veya genç, evvela bir akrabasını veya hemşehrisini bulur, onun yanında kalır, hatta yatağında, koynunda yatar, sonra kendisine bir iş bulunur. Serbest iş bulunamaz ise, yeri sağlamca bir yakını tarafından himaye edilir, iş buluncaya kadar, mesela bir hastane hademesi olan hemşehrisi delaletiyle hastanede boğazı tokluğuna hademelik yapar, yatacak yer teminiyle barınır yahut ameleye daimi ihtiyacı olan müesseselere, belediyeye, demiryolları idaresine başvurur; çöpçü, muvakkat hat amelesi olur.

Başlarında o işte eskimiş bir tecrübelisi bulunmak üzere ekip halinde çalışan ameleler vardır, mesela kum ameleleri. Bir geminin tahliyesiyle kumun araba veya kamyon, kara nakil vasıtalarına tahmilini ambar hesabıyla alır ve on-on beş, kaç kişi çalışır ise ücreti aralarında taksim ederler. Büyük yapılarda beton dökümleri de böyledir, otuz kırk amele işi götürü olarak alır ve matlup olan süratle bitirir.

Semt semt, üzerinde hiçbir resmi sıfatı bulunmayan, fakat eskimiş ve tecrübeli, aklı başında, ırz ehli, umumiyetle hem hemşehrilerine, hem de iş sahiplerine faydalı amelebaşılar vardır; bazen onlara müracaat edilir: "Bugün su işi için şu kadar adam lazım" denilir, pazarlık yapılır, istenilen ameleyi derhal bulur, gönderir, götürür.

Amele ücreti, yevmiyeleri işin mahiyetine göre değişegelmiştir; ambar hesabı, metrekare üzerinden veya götürü gündelik olarak ödenir. İstanbul'un günlük hayatında geçim endeksinin daimi yükselişiyle denk, amele yevmiyeleri de mütemadiyen yükselmiştir: götürü yevmiyeler 1950'de 100-150 kuruşken 1958'de 15 liraya çık-

mıştır. Bir hakikattir ki amelenin yaşayış tarzı da yükselmiştir, kılık ve kıyafetleri pek değişmemiş, barınma, yatma şartları da eskisi gibidir, fakat ellerine geçen para çoğalmış, gıda maddelerinin dışındaki masrafları artmadığı için tasarrufları kabarmış, dolayısıyla İstanbul'a bir amele akını başlamıştır.

İstanbul'un süratle artan nüfusunun büyük ekseriyetini amele teşkil etmiştir. İş hacmi de genişlemiş olduğundan gelen amele iş bulmakta güçlük çekmemektedir. Bu arada İstanbul'un tarihi boyunca görmediği geniş bir imar faaliyetine sahne oluşu, ağır makinelerin faaliyetine rağmen yüz binlerce amele eline ihtiyaç duyurmuştur.

Zamanımızdan yakın ve uzak geçmişe doğru İstanbul zabıtası tarihçesi bizim amele adı altında topladığımız bekâr uşaklarının türlü vakayiiyle doludur. Bundan ötürüdür ki fetihten itibaren Anadolu'dan ve Rumeli'den herhangi isim altında büyük şehre amele olarak gelenler imkân ölçüsünde nezaret altında bulundurulurdu. İstanbul ve civarında çalışabilmek için zincirleme kefalet mecburiyetinden başka bir Ortaçağ müessesesi olan gedikler, bu bekâr uşağı taifesi arasından kötülük yoluna sapacakların ayaklarında kuvvetli bir bağdı. Buna rağmen bu inzibati yasakların tatbikindeki gevşeklikler, tıyneti kötülüğe meyyal, cehli fesada inhimakini kolaylaştıran bekâr uşağı ameleler arasından birtakım şerirlerin zuhuruna yol açmıştır.

Yeniçeri ve sipahilerin çıkardıkları askeri ihtilallerde söz ayağa düşer düşmez çeşitli isim altındaki İstanbul şehri amelesi, çarşıları, pazarları ve mahalleleri yağma hususunda ve "kasık mancası" dedikleri ırz ve namusa tecavüz yolunda fırsatı ganimet bilmişlerdir.

Yeniçeri, Tersane, Tophane vesair eski asker ocaklarının disiplini bozulduktan sonra da gelen ameleler bilaistisna, büyük şehir esnafının yaptığı gibi, bu asker ocaklarından birine kaydolunmuşlar, bir taraftan inşaatta, taşocaklarında, tuğla harmanlarında çalışmışlar, limanda kayıkçılık, mavnacılık, fırınlarda hamurkârlık, pişiricilik, hamamlarda tellaklık, natırlık, çarşı ve iskelelerde hamallık, konak ve yalılarda uşaklık, hamlacılık, seyislik, bağ ve bostanlarda, değirmenlerde yanaşmalık, ırgatlık, rençperlik yaparken diğer taraftan ya semtleri yahut işlerinin yakınlığı dolayısıyla nefer olarak yazıldıkları asker ocaklarının yeniçeri, topçu, cebeci unvanlarını taşımışlar,

kollarına, bazularına, baldırlarına neferi bulundukları ocağın nişanlarını dövmeyle vurmuşlardır.

Lale Devri'nin birinci faslını kapayan, Sultan III. Ahmed'i tahttan indiren ve büyük vezir Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın felaketine varan 1730 ihtilalinin ayaktakımından lideri Patrona Halil ihtilal sabahına kadar Beyazıt Meydanı'nda çalışmış Arnavut asıllı bir tellak, bekâr uşağı amele, bir hamam çıplağıydı. İhtilalden az sonra, bu adam ile ayaktaşlarının idamlarını müteakip Sultan I. Mahmud'un fermanı üzerine bütün İstanbul hamamlarındaki müstahdemlerin isimlerini ve yüz biçimlerini tarifiyle tanzim edilen bir hamamlar defteri çok kıymetli ve şayan-ı dikkat bir vesikadır; hamam müstahdemleri arasında Arnavut olanlara kırmızı mürekkeple "Arnavut'tur" diye şerh verilmiş, o tarihten sonra Arnavutların İstanbul hamamlarına ne hizmetle olursa olsun alınmaları şiddetle yasak edilmiştir. Natır, tellak ve külhancı, hamamlarda Anadolu uşaklarının istihdamı I. Mahmud'un bu yasağından sonra başlamıştır. Mezkûr defterde külhancı, natır ve tellak, hamam uşaklarının isimleri yazılmış, altlarına lihyedar (sakallı), matruş (sakalsız), çarebru (dörtkaşlı, ter bıyıklı nevcivan) ve sabî (çocuk) diye şekil ve çağları tespit edilmiş ve sonra "topçu, cebeci, yeniçeri, kalyoncu, riyale (bu sınıftan gemi tayfası), patrona (bu sınıftan gemi tayfası)" diye nefer olarak kayıtlı bulundukları asker ocakları da gösterilmiştir. Bu defter tellak Halil'in "Patrona" lakabının mahiyetini pek aydın göstermektedir.

İstanbul zabıtası tarihçesinde bekâr uşağı ameleye karşı geçilen ilk şiddetli takip, Hicri 3 Cemaziyelâhır 934 ve Miladi 24 Şubat 1528'de işlenmiş faili meçhul bir cinayet üzerine olmuştur.

Bir gece hırsızlar, şehir eşkıyası, Sultanselim Camii civarında bir ev basarak içinde bulunanları katlettiler ve evi soyup kaçtılar. Vakanın failleri bütün araştırmalara rağmen meçhul kaldı, nihayet karakuşî bir hükümle katillerin, şehri ırgatlık ve amelelikle dolaşan bekâr uşağı Arnavutlardan olması lazımdır denilerek ekmekçi, mumcu, tellak, aşçı ve odun yarıcı takımından sekiz yüz kişi tevkif edildi ve hepsi muhakemesiz şehrin kalabalık çarşı ve sokaklarında idam olundular. Bu vakayı kaydeden müverrih Peçevî İbrahim Efendi "Eşkıyaya bais-i havf ü haşyet olup ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi" diyor.

Yalın ayaklılar

İstanbul'un baharı tadımlıktır, kış ile yaz arasında kaybolur. Büyük şehir ikliminin sonbaharı latiftir ve saltanatlıdır. Yaz mevsiminde ve sonbaharın tadına doyulan güneşli günlerinde, İstanbul sokaklarını her gün binlerce ayak, yalın olarak çiğner.

Başta boy boy haneberduşlar, işinin başında ve kendi muhitinde sandalcılar, kayıkçılar, mavnacılar, balıkçılar, vapur ateşçileri, yük arabacıları, bahçıvanlar, kavun ve karpuz sergilerindeki manavlar ile çırakları, limanda kayıklarla dolaşarak ızgara köftesi veya tavada palamut kızartıp satan deniz aşçıları hemen daima yalınayaktırlar.

Vapur ateşçileri ile fırın uşakları, kışın dahi ocakların cehennemi hararetinde bunalarak dışarıda nefes almaya yahut fırındaki iş fasılalarında civardaki bir kahvehaneye çıktıklarında, ortalık çakıl çakıl buzla kaplı olsa dahi, çıplak ayaklarına sadece bir takunya geçirirler.

Bilhassa yapı mevsimlerinde, yazın, kum ve kereste gemilerinden mal boşaltan kum ve kereste amelesi, istisnasız yalınayak, hatta bir iç donuyla yarı çıplak çalışırlar.

Artık tamamen tarihe karışmış olan eski mahalle tulumbacılığı iki büyük devreye ayrılır. İlk devre, ağır çardaklı tulumbacılar devresidir, bu devrede mahalle takımlarının yeknesak bir kıyafeti yoktur, fakat yangına çıplak ayaklarına yemeni giyerek koşmuşlardır. İkinci devre hafif tulumbacılar devridir; bu devirde tulumbacılık adeta bir koşu sporu gibi olmuş, mahalle takımları zamanımızın futbol kulüplerinde olduğu gibi yeknesak formalar giymişler, başlarında keçe külah veya kefiye, yeknesak bir serpuş bulunmuş, fakat ayaklarından yemeniler atılarak yangına yalınayak koşmuşlardır. Hatta ta-

kımları sevk ve idareyle vazifeli ikinci reisler de dahil, kışın kar ve buz üstünde dahi yemeni giyilmemiş, ayaklar çıplak kalmıştır; morarmış, yarılmış, kanamış, fakat külhani ihtirası İstanbul'da binlerce delikanlıyı, genç adamı, büyük şehrin bozuk sokaklarında, yanan ahşap binalardan savrulup dökülen yalımlı tahtalar ve kızgın çiviler arasında, yalama buzlar, buz gibi çamurlar içinde çıplak ayakla dolaştırmış, koşturmuştur.

Sultan III. Selim ve IV. Mustafa devirleri ile Sultan II. Mahmud'un ilk saltanat yılları, İstanbul'da yeniçerilerin en azgın zamanıdır. Yeniçeri Ocağı it, haşarat yatağı olmuştur. Büyük şehrin bütün ayaktakımı ocağa kayıtlıydı. Askerlikle ilgileri, baldırlarına, pazılarına dövmeyle yaptırdıkları yeniçeri ortalarının nişanlarından ibaret olup, işleri fisk, fuhuş ve türlü rezalet, kabadayılık yoluyla havsala dışında kepazelikti.

Bu devirdedir ki, bu güruh ile onları taklit eden İstanbul gençleri arasında "Cezayir kesimi" denilen, bir it, bıçkın modası yayılmıştı. Başa dört beş arşın boyunda kıymetli bir şal sarılırdı. Sırta bir gömlek giyilir, kollar bol yenli ve daima dirseğe kadar sıvalı, düğmeler asla iliklenmez, sine üryan, memeler muhakkak görünecekti. Göğüs kıllı ise, kıllar usturayla tıraş edilir, iki meme ortasında yalnız bir tutam kıl bırakılır, onlara da birer küçük inci, boncuk geçirilip düğümlenir, adına "sine perçemi" denilirdi. Bele de baştakinin eşi şal kuşak sarılır, bir ucu yere sarkıktır; güya, levendane denilen it adımıyla yürünürken yerde sürünürdü. Kısa içdonu, üstüne de kısa diz çakşırı giyilirdi. Çakşırın da diz üstündeki don paçaları görünecek kadar kısa olanı makbuldü. Vakanüvislerin tabiriyle "itlikten kinaye" dizler, baldırlar çıplak, ayaklar da yalındı. Yalın ayaklara yağışlı günlerde, kışın, var ile yok arası, çifti elli dirhem çekmez "Galata yemenisi" geçirilirdi, bu yemenilerin yüzü gayet küçük, ayak parmaklarının yalnız tırnaklarını tutar, parmak enleri görünür, arkası da gayet kısa, topuğu hemen şöyle bitiminden tutardı. Güzel günlerde o yemeniler de giyilmez, sokaklarda yalınayak dolaşılırdı. Kışın omuzlara beyaz yünden bir Cezayir bornusu atılırdı.

Bu külhani, bıçkın modası İstanbul'u öylesine sarmıştı ki, beyzadeler, paşazadeler dahi birer kat Cezayir kesimi esvap yaptırdılar, yanlarında yüzlerine güneş vurmasın diye şemsiye açmış lalalar-

la, İstanbul sokaklarında yalınayak dolaştılar, şakır şakır altın sırmalı ve inci işlemeli eyerler vurulmuş atlara yalınayak bindiler.

Berber nalınları gayet süslü yapılır, üstüne rengârenk kadifeden, som sırmadan işlemeli tasmalar takılır, hatta tasmalara küçücük aynacıklar dahi yerleştirilirdi. Eski divan şairleri arasında külhanimeşrep olanlar, bulundukları şehirlerin esnaf civanlarının güzellerini medih yolunda "şehrengiz" denilen eserler kaleme almışlardır ve bu civanları isimleriyle, lakaplarıyla tespit etmişlerdir ki, İstanbul üzerine yazılmış nâzımı meçhul veya malum şehrengizlerin en meşhurları, Kanunî Sultan Süleyman ile oğlu ve halefi Sultan II. Selim zamanında yaşamış Taşlıcalı Yahya Bey ile Ulvî Çelebi'nin kalemlerinden çıkmıştır.

Şehrengizlerin methettikleri esnaf güzellerinin başında da bilhassa yalın ayaklı berber civanları gelir.

19. asrın külhani saz şairi Beşiktaşlı Gedaî, bir berber güzelini şu pitoresk kıyafet içinde tasvir ediyor:

İbrişim futa güzel gerçi yaraşmış beline
Sırma tasmalı nalın pâyine, mikras eline...

Son yeniçerilerden Yemiş İskelesi'nde Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da, Karagümrük çarşısındaki yeniçeri kahvehanesinde İsmail adında bir berber civanının kıyafetini şöyle tasvir ediyor:

Külahtaki yazma Kandilli işi
Oyası biberle karanfil dişi

Mintanı güllüdür beyazlı allı
Üstünde pamuklu hırka bindallı

Trablus işi belde kuşağı
Kuşağında Bursa'nındır bıçağı

İbrişim futası tavus kuyruğu
Elinde aynası berber buyruğu

Paçalar sıvalı, ayakta nalın
Tasmalı sırçalı ayaklar yalın.

Eskiden çarşı boylarındaki dükkânlar kaldırım seviyesinde olmayıp, birkaç basamak merdivenle çıkılır, kaldırım seviyesinden daima yüksek yapılırdı. Bunun sokak tozuna toprağına karşı dükkânın temizliğini koruma bakımından büyük faydası da vardır. Eski metinlerde "dükkâna girdi" yerine "dükkâna çıktı" tabiri kullanılır. Müşteriler dükkâna girmezler, tezgâh önünden alışveriş ederler, dükkân sahipleri, çıraklar, yarenlik etmeye gelen ahbap da, ayakkabılarını merdiven başında çıkararak dükkâna çıkarlardı. Dükkânların hariçle daimi temasını çıraklar temin ettiği için sabahleyin işe geldikleri zaman ayakkabılarıyla beraber çoraplarını da çıkarırlar, sokak işine gönderildikleri zaman, yalın ayaklarına bir takunya geçirirlerdi.

Sultan II. Mahmud bir gün tebdil gezerken, Mısırçarşısı'nda Hamlacıbaşı'nın "Kayıklı Dükkân" diye maruf baharatçı-aktar dükkânına uğramış; dükkânın eli ayağı düzgün ve veçhen pek dilber olan Rıza adındaki çırağı da padişaha, çarşı kahvecisinden bir fincan kahve getirmişti. Nazar-ı dikkatini çeken bu çocuğun, kimsesiz bir garip olduğunu öğrenen Sultan Mahmud, Rıza'yı derhal Enderun'a aldırtmış, zamanla, Mısırçarşısı'nın bu yalınayak, takunyalı aktar çırağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun seraskeri Rıza Paşa Hazretleri olmuştu.

Bir iffet ve ismet timsali olan merhum Tahirülmevlevi de, İstanbul sokaklarında yalınayak dolaşan adı meçhul güzel bir genç şanında şu nefis kıtayı ibda etmiştir:

Etme müstağrak gubar-ı tîne ey nahl-i çemen
Busegâh-ı ehl-i dildir pây-i gülfamın senin
Basma kim toprağa çıplak nazeninim olmasın
Hâk ile alude vü azürde akdamın senin.

Fakat şairin elinde hükümdar kudreti bulunmadığı için, yapabildiği iyilik, o dilber gencin yalın ayaklarına belki bir yemeni almaktan ibaret kalmıştır.

Tekkelerde ve bilhassa mevlevihanelerde dervişler zikre, semaa,

devrana yalınayak giderlerdi. Geçen asır içinde yaşamış, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid devirlerini görmüş, bir asra yaklaşan ömrü boyunca gördüklerini kalem diline vererek, kıymetine baha biçilmez *Hatırat* bırakmış olan bir Mevlevi, Aşçıdede İbrahim Bey, Edirne Mevlevihanesi'nden bahsederken, şu satırları yazıyor:

"Kurban Bayramı'nın beşinci günü mevlevihanede ayin vardı. Gördüm ki, bazı canlar tennuresini fevkalade açıyorlar, yani süratle çark ettiklerinden tennure ziyade açılıyor, ayaklar çıplak, baldır bacak şöyle dursun, hatta daha yukarı mahaller göze ilişiyor. Bu da Mevlevilikte asla makul değildir efendim. Bu hal de bilhassa bizim canımız Şemsi Dede ve Şevket Efendi oğlumuzda oluyor.

Şemsi Dede gönüllü asker kaydolunmuştu, gündüzleri daire-i askeriyede, erkân-ı harbiye tahrirat kaleminde hizmet ederdi, geceleri de dergâhta kalırdı; dergâh hademeliği yapardı, hatta benim hırka ve sikkemin muhafazasına memurdu. Şevket Efendi ise şubemize müdavimdi, kendisini çarpmış olan bir aşk ve alaka yüzünden dergâh-ı şerife girmişti. Bu gençlerin tennurelerinin fevkalade açılmamaları için şu muammayı yazıp bizim kalemdeki efendilere, 'Bunu çözene bir mecidiye vereceğim!' dedim. Muamma şuydu:

'Derya-yı aşkta dolaşan sefain-i aşkın rüzgârı şiddetleniverince yelkenleri tamamıyla dolup pupasına gidiyor ise de, öyle gemilerin direkleri çıplak bir halete girip urgan ve tayfayı perişan edecek derecesinde açılıp gösterilmesi pek de makul değildir. Azizim, aheste beste olmalı.'"

Aşçı Dede İbrahim Bey'in Edirne üzerine tasvir ettiği şu manzara İstanbul mevlevihanelerinde çok daha göze batacak şekilde görülmüştür. Mevlana'nın 750. ölüm yıldönümü münasebetiyle *Hayat* mecmuasında neşredilen ressam Hubert'in *Mevlevi Ayini* kompozisyonundaki genç canlar, İbrahim Bey'in Edirne'deki Şemsi Dede ile Şevket Efendi'sinin İstanbul'daki benzerleridir.

1874 yılında İstanbul'a gelmiş İtalyan edibi Edmondo de Amicis, Galata Mevlevihanesi'ndeki bir ayini, seyahatnamesinde şöylece tasvir ediyor:

"Mevlevileri bir katar halinde görmek çok caziptir. Deve tüyü bir cüppeye sarılmışlar, başlar eğilmiş, kollar kavuşturulmuş, tat-

lı bir musiki kendilerine refakat etmektedir. Öyle bir musiki ki, Üsküdar mezarlıklarının servilerinde inleyen rüzgâra benziyor, gözleri açıkken insana rüyalar gördürüyor. Çevreyi bir defa döndükten sonra, mihrabın önünde ağır ve muhteşem bir hareketle karşılıklı ikişer ikişer eğiliyorlar, sonra sırtlarından canlı bir hareketle cüppelerini yere atıp, bembeyaz uzun bir tennureyle kollar açık, uçar gibi, baş bir cezbeyle yana düşmüş, çıplak ayaklarının üstünde dönmeye başlıyorlar; güzel, güzel bir sahnedir.

Bir başka gün, tekkenin bir hücresine gitmiştim, orada devrana hazırlanan yalınayak bir derviş gördüm. Uzun boylu, narin, tüysüz bir delikanlıydı. Bir aynanın karşısında beyaz tennuresinin belini kuşakla sarıyordu, bize doğru döndü ve gülümsedi. Elleri, ince vücudunun etrafında dolaşıyor, acele acele fakat tatlı bir edayla ve sanatkâr gözüyle elbisesinin her tarafını düzeltiyordu."

İsimleri tarihimize geçmiş dervişler vardır ki, kapıldıkları ilahi cezbeyle ömürleri boyunca, yaz ve kış, kar ve buz üzerinde yalınayak, yarı çıplak, hatta ana doğması üryan dolaşmışlardır ve büyük şehrin halkı tarafından yadırganmamışlardır. *Hediyetü'l-İhvan* müellifi Şeyh Nazmi Efendi, fırtınalı bir kış gecesinde, Mehmed adında bir dervişin buz üstünde yalınayak, bir el şamdanıyla önüne düşerek, misafir olduğu dergâhtan evine götürdüğünü, fırtınada mumun sönmediğini, buzlara yalın ayakla basan âşık Derviş'in terlerini sildiğini anlatır.

Geysudar Mehmed Efendi, ömrü boyunca İstanbul'da yalınayak, başı açık bir abayla, derviş meczup Ahmed Dede ise, kırk yıl ana doğması üryan gezmiştir.

İşçi statüsü

Anadolu'dan İstanbul'a çalışmaya gelen ameleler, imparatorluk devrinde, önemle üzerinde durulan bir konuydu. Taşradan gelerek hükümet merkezine yerleşen bekâr uşakları asla başıboş bırakılmaz, çok sıkı nizamlara tabi tutulurlardı. Gereği gibi kaydını yaptırmadan şehre yerleşmek kesinlikle yasaktı.

İmparatorluğun her tarafından İstanbul'a gelen amelenin ilk kontrolü, büyük şehrin en büyük zabıta amirlerinden bostancıbaşı ağanın vazifesiydi.

Bu yolda devlet arşivinde bostancıbaşılara gönderilmiş pek çok emir, ferman vardır, mesela Hicri 1146 (Miladi 1733) tarihli bir ferman şöylece yazılmıştır:

"Bostancıbaşı ağaya hüküm ki:

Anadolu ve Rumeli ve Arnavutluk canibinden bazı aslı ve vatanı meçhul kimseler gelip Sarıyer, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy, İstinye, Belgradköyü, Bahçeköyü ve Uskumruköyü denilen yerlerdeki bostancı ve bağcıların yanlarında ücretle yanaşma olup o yol ile buralarda yerleşmişlerdir. Bu adamların kendi hallerinde durmayıp gece ve gündüz gizli veya alenen bu köyler ahalisi ve fukarasının ırzına ve malına tecavüz eder oldukları haber alınmıştır. Şeriat ve yeniçeri ustaları vasıtasıyla bu gibi adamların meydana çıkarılıp bundan böyle kefilsiz bir ferdin bağ ve bostanlarda oturtulmaması emrolunur. Bütün amele ve ırgatların kefili alınacak ve kefil göstermeyenler İstanbul ve etrafından çıkarılacaklardır."

Burada gedik usulünü kısaca ve basit anlatmak lazımdır; bir iş ve işçi tahdididir. Amele bakımından alırsak, mesela İstanbul'un ihtiyacını karşılayan bağ, bostan, değirmen adedi, yerleri ve içlerinde ça-

lışan amele, ırgat, yanaşma sayısıyla tespit edilmiştir. Bunun dışında hiç kimse arazisini bağ ve bostan haline koyamaz, yeni bir değirmen yaptıramaz ve buralarda tespit edilen miktardan fazla tek adam çalıştıramaz. Fevkalade ihtiyaç olursa devlet yeni bir gedik ihdas eder. Yapı amelesi, limandaki iskele, kayık ve kayıkçı sayısı, iskele, çarşı, han hamamları, fırınlar ve fırın uşakları, hamam ve hamam uşakları, her iş sahası ve işçi amele durumu böyledir. Her gedik mensupları tavır, hareket, ırz bakımından zincirleme kefalete bağlanmıştır. İnsana ihtiyaç olursa kâhyalar vasıtasıyla devlete arz edilir, taşradan gelen yeni amele, işçi, ancak gediklide boşalan yerlere girebilir. Anadolu'dan gelenler Bostancıbaşı Köprüsü'nde, Rumeli'den gelenler Küçükçekmece Köprüsü'nde bulunan Bostancı Ocağı kolluklarından (karakollarından) geçmeye, ne iş için geldiklerini, kefillerinin kimler olduklarını, iş buluncaya kadar nerede kalacaklarını, kefilleri malum değilse belli kısa zaman içinde kefil bulacaklarını bildirip kaydettirmeye; büyük şehrin bu hudut karakolunu geçtikten sonra da muayyen müddet içinde kefilini gösterip işe yerleştiğini bildirmeye mecburdurlar. Aksi halde kaçak sayılır ve aranıp bulunarak İstanbul'dan memleketi tarafına tart olunurdu.

Bostancı Ocağı karakollarına görünmeden ve kaydını yaptırmadan şehre girmek ağır suçtu. Gedik nizamına uygun ve kefaletle işe dahi girmiş olsa ilk yoklamada karakol defterinde adı bulunmayınca nizama karşı gelmiş kaçak, eşkıyadan addolunur. İşinden çıkarılıp tart edilmek üzere bostancıbaşı ağaya teslim olunur, ağa eğer arzu ederse, uygunsuz güruhundan fasit ve şerir damgasıyla idam ettirir ve bu müthiş cezasından sorumlu tutulamazdı.

İstanbul'da amele sayısı tahdit edilmiş olduğu için bilhassa yapılarda adam bulmak sık sık güçleşirdi. Amele yevmiyeleri İstanbul Kadılığı tarafından hurda teferruatıyla tespit edilmişti. Amele bundan fazlasını isteyemezdi, fakat yapı sahipleri adam bulmak için el altından, tespit edilen yevmiyenin çok fazlasını verirlerdi. Nizam koyan devlet bunu yapamadığı için miri inşaata amele bulunamazdı. Amele hakkında Hicri 993 (Miladi 1585) tarihli şu ferman bu bakımdan şayan-ı dikkattir.

"İstanbul kadısına hüküm ki:

Halen rençper ve neccar (dülger) taifesi binalara mübaşeret ey-

lediklerinden âdet-i kadime üzre ücretleri verilirken, bazı binaları olan kimseler ziyade akça vermekle miri binaları bırakıp varıp ol makule yerlerde işlemekle miri binalar muattal olduğu bildirildi.

Buyurdum ki:

Bu babda ziyade gereği gibi mukayyet olup, muhkem tenbih eyleyesin ki Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a varıncaya ameleye, işçiye, ırgada onar akçe yevmiye vereceklerdir. Fazla yevmiye veren bina sahipleri ve bu paraya tamah eden amele ve dülgerler, işçiler tedip olunacaktır."

Yukarıdaki bu vesika, 16. asırda İstanbul'un halk eliyle geniş ölçüde bir imara sahne olduğunu, öylesine ki, bu arada, yine İstanbul'u imar bakımından girişilmiş büyük devlet inşaatının sekteye uğradığını öğreniyoruz.

Amele ve işçi gündelikleri nizamının tatbikine de İstanbul kadılarıyla beraber hassa mimarları başı olan zat bakardı. Hicri 1154 (Miladi 1741) tarihli bir fermanda şunlar yazılıdır:

"İstanbul kadısına ve hassa mimarları başına hüküm ki:

İstanbul ve civarında yapılan binalarda istihdam olunan dülger, taşçı, hamamcı, lağımcı, sırık hamalı ve rençper taifesinin gündelik ücretleri eskiden kalma nizam üzre verilegelirken, az bir müddetten beri, sık sık olan yangınlar yüzünden halkın (geniş ölçüde) inşaata başlaması üzerine amele eskiden beri verilegelen gündeliklere kanaat etmemeye başlamıştır; yevmiye yetmişer, seksener akçe isteyenler olmuştur. Halka bu suretle eziyet ettikten maada sanattan haberi olmayan bazı ham elli adamlar da binaları kalp yapıp masrafın heba olmasına sebep olmaktadırlar. Bu kerre amele kalfa celp olunarak, onlarla beraber amele ücretleri Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a kadar en uzun günler için şöylece tespit edilmiştir:

Kalfa altmış, usta kırk beş, duvarcı kırk, lağımcı kırk, sırık hamalı otuz ve ırgat (rençper) yirmi dört akçe yevmiye alacaklardır. Ruz-ı Kasım'dan Ruz-ı Hızır'a kadar da, kalfa elli beş, usta kırk, duvarcı otuz beş, lağımcı otuz beş, sırık hamalı yirmi dört ve ırgat yirmi akçe yevmiye alacaktır. Bu tayin edilen gündelikten fazla para isteyenler tecziye edilecektir."

Hicri 1226 (Miladi 1811) tarihli bir nizamnamede ise sanatkâr, amele ücretleri daha teferruatlı bir surette şu şekilde gösterilmiştir:

Dülger kalfası (mimar)	110 para
Âlâ dülger	90 para
Orta dülger	80 para
Bayağı dülger	70 para
Usta marangoz	80 para
Dülger çırağı	45 para
Sıvacı işçibaşısı	100 para
Üstat kalemkâr sıvacı	95 para
Bayağı kalemkâr sıvacı	85 para
Âlâ sadekâr sıvacı	80 para
Bayağı sadekâr sıvacı	70 para
Sıvacı çırağı	45 para
Nakkaşbaşı	100 para
Üstat kalemkâr nakkaş	95 para
Bayağı kalemkâr nakkaş	85 para
Sadekâr nakkaş	70 para
Nakkaş çırağı	45 para
Üstat camcı	80 para
Camcı çırağı	45 para
Üstat suyolcu	80 para
Lökünçü	55 para
Suyolcu çırağı	45 para
Bıçkıcı	60 para
Taş kârhanecisi	90 para
Üstat taşçı	80 para
Vasat taşçı	70 para
Taşçı çırağı	40 para
Üstat hamamcı	75 para
Hamamcı çırağı	45 para
Kurşuncu ustası	80 para
Âlâ oymacı	90 para
Vasat oymacı	80 para
Doğramacı, kafesçi, sandıkçı, kovacı	80 para
Duvarcı kalfası	80 para
Üstat duvarcı	70 para
Vasat duvarcı	60 para

Tekne taşıyıcı	32 para
Lağımcı işçibaşı	75 para
Lağımcı ustası	60 para
Kaldırımcı	60 para
Hammalbaşı	50 para
Bina hammalı	45 para
Irgatbaşı	50 para
Harççı ırgat	40 para
Küfeci ırgat	35 para
Tekneci ırgat	32 para
Vasat taşçı	70 para

Yeniçeriliğin kaldırılmasından gedik usulünün ilgasına kadar geçen devir içinde de İstanbul'da bekâr uşağı amele nüfusunun çoğalmasına kadimden beri yürürlükte olan nizamla dikkat edildi. Bir taraftan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni ordu teşkilatı kurulur, büyük şehrin muhafazası için tesis edilmiş yeniçeri kollukları karakolhanelere tahvil olunurken, işlerine göre türlü isim altında ayrılan ve cümlesi aynı zamanda "bekâr uşağı" adıyla toplanan amele, ırgat, rençper, işçi ve uşak takımının nezaret ve teftişi İhtisap Ağalığı'na verildi.

Hicri 1263'te (Miladi 1847) İhtisap Ağalığı teşkilatı ilga olunarak vazife ve salahiyetleri şehremaneti teşkilatına devrolunurken, yani zamanımızın anladığı manada belediye teşkilatı kurulurken bekâr uşakları, amele nizamı ve işleri de şehremanetinin nezaretine intikal etti.

Esnaf nizamı

Yüzyıllar boyunca İstanbul esnafının tabi olduğu nizamlar İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilmiş ve esnaf kâhyaları aracılığıyla esnafa bildirilmiştir.

Devir devir, ihtiyaç görüldükçe tenbihler tazelenmiş, esnafın tenbihlere riayet edip etmediği İstanbul Kadılığı adına "ayak naibi" unvanını taşıyan bir yüksek memur, bir kadı yardımcısı tarafından teftiş edilmiştir.

Esnaf nizamlarının birer sureti de büyük şehrin diğer üç kadılığı olan Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları tarafından kendi bölgelerindeki esnafa, keza kâhyaları aracılığıyla bildirilmiştir.

Eski esnaf nizamnamelerine, zamanımızın tabiriyle "belediye zabıtası talimatnamesi" diyebiliriz.

Örnek olarak aşağıdaki satırlar Hicri 1040 (Miladi 16301631) ve Hicri 1091 (Miladi 1680) tarihli nizamnamelerden alıyorum:

Abacılar: Abanın sıkını, iyisini satacaklar.

Aşçılar: Yemekleri çiğ ve tuzlu olmayacak; kâseleri temiz ve sağlam, kazanları kalaylı, çanakları yeni ve sırçalı ve aşçının, yamağının, uşağının futaları yeni ve temiz olacak.

Bakkallar: Malın iyisini, fenasını ayırt edip satacaklar. Terazileri çok doğru olacaktır, asla eksik tartamazlar.

Berberler: Esvapları temiz, elleri ayakları temiz, usturaları keskin, peşkirleri temiz olacak.

Boyacılar: Sabit boya kullanacaklardır; boyadıkları şeyleri yol üstüne asmayacaklardır.

Börekçiler: Kıymalı börekte koyun eti kıyması kullanacaklardır;

böreğin soğanı çok, eti az ve yufka arasında ekser yeri boş olmayacaktır. Yağına içyağı karıştırılmayacaktır.

Çuhacılar, kemhacılar, atlasçılar, bürüncükçüler: Çuhayı, kemhayı, atlası, bürüncüğü tespit edilmiş en ve boyda işleyeceklerdir, devletçe bildirilmiş ölçülerden eksik dokumayacaklardır.

Debbağlar (Dabaklar): Taşradan getirilmiş deriyi ve kurban derilerini işleyemezler; İstanbul mezbahalarında kesilmiş hayvanların derilerini işleyeceklerdir. İşledikleri derileri iyi pişireceklerdir, pis koku olmayacaktır.

Demirciler, kalaycılar, kazancılar: İşlerini kalp işlemeyecekler, işlerinde özür bulunmayacaktır.

Dülgerler, duvarcılar, mimarlar: İşlerinin başına gün doğarken gelecekler ve gün batmadan işi bırakmayacaklardır.

Ekmekçiler, çörekçiler: Ekmekler ve çörekler çiğ, kara, ekşi ve noksan olmayacaktır. Noksan olursa her noksan dirhem için 1 akçe ceza alınır (o devrin para değerine göre çok ağır ceza). Ekmek kepekli olmayacaktır, ekmek kepekli olursa ekmekçiye siyaset olunur (zindana atılır, idam edilir).

Esirciler: Cariyeyi ve köleyi üzerlerindeki esvapla satarlar, esirleri süslü esvapla gösterip satarlarken o esvapları soyup alamazlar. Cariyelere aklık, kızıllık sürülmeyecektir.

Eskiciler: Yamaları sahtiyandan koyacaklardır, meşin yama konulamaz ve dikişi sık dikeceklerdir.

Gömlekçiler: Dikişlerini sağlam dikecekler ve âdet üzere gömleklerin yenleri bol olacaktır.

Hallaçlar: Pamuğu iyi atacaklardır, 50 dirhem pamuk 1 akçeye atılır.

Hamamcılar: Hamamlar çok temiz, suyu mutedil, hamamın içi sıcak olacaktır. Tellaklar ellerine ayaklarına çabuk, hareketli, canlı olacaktır, gereği gibi hizmet edip muhkem kese süreceklerdir. Taslar kalaylı, peştamaller çok temiz ve sağlam olacaktır. Natırlar müşteriye temiz ve kuru futalar ve silecek vereceklerdir.

Helvacılar: Helvanın her çeşidinde balın en iyisini kullanacaklardır.

Kasaplar: Koyunu keçiden ve erkeği dişiden ayırt edip satacaklardır. Koyunun semizi saklanıp arığı kesilmeyecektir. Dükkânlarında

her zaman et bulundurmaya mecburdurlar. Bunlara riayet etmeyen kasabın hakkından gelinir (zindana atılır, idam edilir).

Kaymakçılar: Kaymağa nişasta katmayacaklardır.

Keçeciler: Keçeyi çiğ bırakmayacaklardır.

Kılıççılar, bıçakçılar: Frenk demirinden kılıç ve bıçak yapıp, Şam demiri diye satamazlar, demirin cinsini bildirerek satacaklardır.

Lokmacılar: Lokmanın hamuru çiğ olmayacaktır ve balı akideli olacaktır.

Mumcular: İyi yağdan mum yapacaklardır, kokmuş yağdan mum yapılamaz.

Oduncular: Odunun boyu deve yükü olursa 4, katır yükü olursa 6 karış olacaktır. Yük, devenin ve katırın taşıyabileceği kadar olacaktır, eksik olmayacaktır.

Pabuççular: Pabuçları sağlam dikeceklerdir; miadından önce pabuç sökülürse pabuççuya dayak atılır.

Şerbetçiler: Şerbetlerin miski ve gülsuyu ve lezzeti yerinde olacak ve karlı buzla satılacaktır.

Terziler: Dikişleri sık dikecek ve esvabı vaat ettikleri günde yetiştireceklerdir; ziyade iş alıp gününde yetiştiremeyen terziler tazir edilir (azarlanır, dayak atılır).

Turşucular: Turşularını iyi ve âlâ sirkeyle yapacaklardır, turşuda kepek ekşisi kullanılmayacaktır.

Yoğurtçular: Sütleri gözlenecek, su katılmış sütten yoğurt yapılmayacaktır ve yoğurda nişasta katılmayacaktır.

Çırak çıkarma

Tanzimat'tan önceki esnaf hayatında bir sanata, işe giren çırak çocuğa, delikanlıya, o sanat, iş için kabul edilmiş çıraklık müddetini tamamlayarak kalfasının ve ustasının uygun görmesiyle aynı sanata mensup bir heyet huzurunda mesleki bir imtihanla, zamanımızın diploması yerine bir peştamal kuşatılırdı. Peştamal kuşanan çırak, kalfa olur, o zaman, işin loncasında kayıtlı esnafından sayılırdı.

Esnaflık gedik usulüyle sınırlanmış olduğuna göre, müstakil dükkân sahibi usta olması bir dükkân gediğinin boşalmasına bağlıydı.

Bir kalfa, vâris bırakmadan ölen ustasının yerine yahut aynı sanat, iş üzerinde diğer bir ustanın ölümü üzerine, mensup olduğu lonca erkânınca ustalığa layık görülürse ikinci defa bir de ustalık peştamalı kuşanırdı. Esnaf arasında bu ustalık peştamalı kuşatma merasimine "çırak çıkarma" denirdi.

Çırak çıkarılan, yani dükkân sahibi olan kalfa da peştamal alırken, İslami akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlak ve terbiyesinden bir imtihan verir, bu vesileyle bir nevi tarikat ayinine benzeyen merasim yapılırdı.

Tanzimat'tan önceki devirde her Müslüman esnaf zümresinin dini bir tarikatla yakın münasebetleri vardı. İslami esnaf teşkilatı, İslami akide ve geleneklere dayanan esnaflık ahlak ve terbiyesinin esasları ve peştamal kuşanma, çırak çıkarma gibi merasim, bir nevi esnaf ilmihali diyebileceğimiz kitaplarda tespit edilmişti ki, o kitaplara "fütüvvetname" adı verilmiştir. Çırak çıkarma merasimindeki imtihan, işte bu fütüvvetnamelerdeki malumat, bilgi üzerinden olurdu.

Esnaf peştamalını, hamam peştamalından ayırt etmek için, mütehassıs titiz yazarların elinden çıkmış eski metinlerde, esnafa kuşatı-

lan peştamal, aynı anlamda "şed" kelimesiyle ifade edilmiştir. Fütüvvetnamelerde de bu kelime kullanılmıştır.

Evliya Çelebi fütüvvetnamelerin kaydı ile kendi müşahedelerini birleştirerek çırağa peştamal, şed kuşatma merasimini şöyle anlatıyor:

"Evvela o esnaf zümresinin nakibi, şakirdin (çırak) sağ elini sol eline alıp mecliste hazır olanların huzurundan geçirip seccadesinde oturan pirin önüne getirir ve:

'Esselamü aleyküm ya ehlüşşeria!..' der.

Pir de:

'Aleykümüsselam ya ehlüttarika vel marife vel hakika!..' diyerek dört kapı selamlarını ifa ederler. (Dört kapı: şeriat, tarikat, marifet, hakikat.)

Sonra şakirt besmele çekip geri geri giderek kapı yanına varır ve orada durur. Şakirdin sağ tarafında nakib, sol tarafından çavuş olduğu halde tekrar ortaya gelirler ve şakirt meclis huzurunda sanatı, işi üzerine marifetini (yaptığı bir eseri) arz eder. Makbule geçerse meclisi teşkil edenler:

'Bu zatı posta müstahak gördük. Allah mübarek eyleye!' der.

Fatiha okunur. 'Allahüekber, Allahüekber' diyerek Peygamberimiz'in dört yâri aşkına zikredilir. Kerbela şehitleri ve on iki imam yâd olunur. Nakib, yüz yetmiş tarikatın kurucularını teker teker yâd ederek ruhlarını şad eder. Sonra şakirdi ustasına teslim eder. Ustası da artık manen evladı olan şakirdini tekrar meydana getirerek kendi belindeki şeddi (peştamalı) şakirdin beline bağlar. Sağ el sağ ele, iki başparmakları dışarıda kalmak üzere biat ve aht ederler (sadakat yemini verirler). Sonra mecliste bulunanlardan biri 'İnnellezine yübayiuneke...' ayeti kerimesini tilavet edip Fatiha'yla merasim bitmiş olur. Pir şakirdi önüne alır ve şu nasihatte bulunur:

'Ey oğul!.. Evvela harama bakma, yalan söyleme, haram yeme, haram giyme, haram içme, ekmek tuz hakkına ihanet etme; ihtiyarları hor görme, ululuların önünden gitme, sabretmesini bil, tahammül etmesini bil, bir şey koymadığın yere el uzatma, emanete ihanet etme, kanaat sahibi ol!..' diyerek bu sözlerinin kulağına küpe olması için şakirdin kulağını çekerek ensesine bir tokat atar ve:

'Gafil olma, gözünü aç, gün akşamlıdır!..' der."

Yine Evliya Çelebi, kalfayı çırak çıkarmada, dükkân sahibi usta

yapmada bağlanan şed için, bunun ayrı bir tören olduğunu aydınlatmadan, belirtmeden şunları yazıyor:

"Ustanın şakirdin beline bağladığı şedden gayrı bir şed daha vardır. İpekten, kutundan, softan olan bu ikinci şed, şakirdin (şakirt kelimesi burada artık çırak değil kalfadır) beline değil, sağ koltuğu altından ve sol omzu üstünden geçirilerek hamail tarzında bağlanır. Bu şed bağlandığı zaman mecliste hazır bulunanlar:

'Yürü Allah yardımcın olsun, postun mübarek olup kazancın helal olsun!' diye hayır dua ederler.

Şakirt besmele çekerek kendi pirinin, nakibinin, çavuşunun ve kethüdasının ve mecliste misafir olarak bulunan sair esnaf pirlerinin ellerini öper, sonra arka arka yürüyüp kapıdan edeple çıkar ve bu mecliste bulunanlar için ziyafet verir. Benim üstatlarımdan gördüğüm budur, fütüvvetnamede de böyle yazar."

Evliya Çelebi'nin ikinci şed tabirinden şöyle bir mana çıkarmak mümkündür: ilk sahne, bir çırağın peştamal kuşanma merasimi olmakla beraber, aynı tören kalfaya ustalık peştamalı kuşatılmasında tekrar edilerek, fakat kalfaya ikinci bir şed, peştamal da hamail gibi bağlanmaktadır.

Evliya Çelebi'nin kullandığı "post" kelimesi, dükkân, tezgâh, iş anlamındadır. Bir kalfa usta olurken fütüvvetnameyle verdiği imtihanda sorular ve cevaplar muayyen olup şunlardır:

"Eşref-i mahlukat olan benîâdemin ceddi Âdem Safiyullah'tan Hatemülenbiya Efendimiz Hazretleri'ne kadar peygamberler hangi sanatı işlediler?

Hazreti Âdem ekinci ve çiftçiydi; Hazreti Şit kazzaz ve hallaçtı; Hazreti Hud tüccardı; Hazreti İbrahim Halep'te sütçüydü, Mekke-i Mükerreme'de Kâbe-i Muazzama'yı yaparken mimar oldu; Hazreti İsmail avcı, Hazreti İshak çobandı; Hazreti Yusuf zindanda günlerini bilmek için saat yapardı; Zülkifl Peygamber ekmekçiydi; Üzeyir Peygamber bahçıvandı; Hazreti İşmuil tercüman, Hazreti İlyas çulhaydı; Hazreti Davud zırh, Hazreti Süleyman hurma yaprağından zenbil yapardı; Ermiya Peygamber cerrah, Hazreti Daniyal falcıydı; Hazreti Lokman hekimdi; Hazreti Yunus balıkçıydı; Hazreti Musa çoban, Hazreti İsa seyyahtı; Mefhar-i Mevcudat Efendimiz de mücahid-i fi sebilillahtı.

Sanat sahibi olmak için ne lazımdır?

Söz sahibi olmak lazımdır...

Söz kimden kaldı?

Efendimiz Muhammed Mustafa'dan kaldı...

Şed kimden kaldı?

On kişiden kaldı: Hazreti Âdem cennetten çıkınca melaikelerden utanıp edep yerine incir yaprağı kuşandı; ikinci Hazreti İbrahim, Kâbe'yi yaparken şed kuşandı; üçüncüsü Nuh Peygamber'dir ki gemi yaparken kuşandı; dördüncüsü Efendimiz'dir ki Miraç gecesi şed kuşandı, beşinciden onuncuya kadar Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali, Hazreti Hamza, Hazreti Halid bin Velid, peygamberden mezun olup şed kuşandılar...

Şeddin manası nedir?

Şeytani nefis ile daim mücadele edip vesveseden kurtulmadır...

Sanat karındaşlığı kimden kaldı?

Hazreti Âdem'den kaldı ki Cebrail Aleyhisselam ile karındaş oldular...

Dört kapı selamı nedir?

Şeriat, tarikat, marifet, hakikattir...

Marifet nedir?

Kendi nefsindeki eksikliği bilmektir...

Bunu bilmeyenin kazandığı para ne olur?

Haram olur..."

Evliya Çelebi kaydetmiyor. Fütüvvetnamelerde yazılıdır. Çırak oğlan kalfalık imtihanında meclis huzuruna mutlaka yalın ayakla çıkardı. Eşiği atlamadan yüksek sesle şu kıtayı söylerdi:

Eşiğimde komuşum ben can ü ser
Ta vücudum ola safi hem çü ser
Eşiğimde hacetim budur benim
Kim kılasın ben fakire bir nazer.

Sonra eşiği, önce sağ ayağını atarak atlardı ve

Selamün aleyküm ey erenler
Ki dünya varlığın terk edenler

derdi. El öpmek üzere pirin (şeyhin) önüne vardığı zaman da şu kıtayı söylerdi:

Şem-i tevfik-i hidayettir yüzün
Suret-i Hak'tan işarettir yüzün
Ehl-i tevhide beşarettir yüzün
Hacc ü ihram ü ziyarettir yüzün.

Bu merasim esnaflığın tarik-i fütüvvet/hirfetler devrine aittir. Hiçbir kayıt olmamakla beraber loncalar devrinde terk edilmiş olduğunu zannediyoruz.

Esnafın mesire eğlenceleri

Çok eski bir gelenek olarak İstanbul esnafının hemen her zümresi yılda bir defa bütün çırakları, kalfaları, ustaları, amirleri ve ihtiyarlarıyla toplu olarak, aralarında suret-i mahsusada topladıkları parayla Haydarpaşa Çayırı, Küçüksu Çayırı, Büyükdere Çayırı, Beykoz Çayırı, Florya ve Kâğıthane mesirelerine gider, çadırlar ve lonca malı vakıf mutfak ve sofra takımları götürerek bir iki gece orada kalırlar, gençler türlü oyunlar, yaşlılar türlü arifane sohbetle eğlenirlerdi. Her esnaf zümresinin her yıl aynı mesireye gitmesi de gelenek icabıydı; mesela terlikçi esnafı daima Beykoz Çayırı'na on senede, bazen yirmi senede bir mesirede 15 ile 20 gün kalırlar, zamanımızın tabiriyle çadırlı kamp hayatı geçirirlerdi.

Narh defterleri

Narh, İstanbul Kadılığı tarafından tespit edilirdi. Ana defter kadılıkta kalır, her esnaf zümresini ilgilendiren kısımlarının suretleri kâhyaları aracılığıyla o esnaf zümresine bildirilirdi.

Bazı esnaf için lüzum görülürse nizamlarına da yeni kayıtlar eklenir ve bu suretle yeni nizamname narhla birlikte bildirilirdi. Hicri 1050 (Miladi 1640) tarihli bir narh defterinden birkaç örnek alıyorum:

Hamamcılar

Hamama yıkanmak için girenden 1 akçe alınır. Kese sürünüp tıraş olandan 2 akçe alınır. Hamamcıya mürüvveten fazla para verenlere mâni olunmaz. Müşteri mürüvveten tellak ve natıra para (bahşiş) verirse hamamcı ücretini yine verecektir. Tellak ve natır bahşişi hamamcı ücretinden ayrıdır.

Müşteri fukaradan veya diyar garibi olursa ve mürüvveten bahşiş vermezse, tellak ve natır bahşiş isteyemezler.

Tellak müşterinin başını tıraş ederken kendi boynuna peştamal tutacaktır ki, teri müşteri üzerine akmasın.

Müşteri istediği tellakı hizmetinde kullanır. Müşteri tarafından istenilen tellak hizmete mutlaka gidecektir.

Müşteriye riayet edilir, temiz ve kuru peştamal ve silecek verilir.

Tellak ve natır ibrişim peştamal kullanırlar.

Müşteri yıkanıp çıktığında tellak ve natır bahşiş için müşteriyi göz hapsine alamazlar.

Kadınlar hamamında saçı topuğuna kadar inen kadınlar saçlarını

leğene koyarlar, o leğenler de kurnanın yanına konulur, önüne konulmaz ve bir leğene 2 akçe alınır.

Saçı topuğuna kadar inen kadınların saçlarını örmeye 5 akçe alınır. Verirse 1 akçe daha alınabilir. O kadar uzun saçı olmayan kadınlarda saç örmeye 5 akçeden az alınır.

Tosya sofundan tellak kesesi 6 akçeye. Candarlı sofunun yenisinden kadın kesesi 3 akçeye. Eski softan kese 1,5 akçeye. Keten hamam kesesi 12 akçeye.

Aşçılar ve bazı gıda maddeleri

Narh defterinde aşçılara verilen fiyatlar şunlardı:

	Akçe
Koyun yahnisinin okkası	18
Sığır yahnisinin okkası	9
Koyun kebabının 23 dirhemi	1
Koyun etinden köfte 10 dirhemi	1
Lahana sarması 20 tanesi	1
Pirinç pilavı 100 dirhemi	1
Şehriye pilavı 90 dirhemi	1
Ciğer kebabının 40 büyük lokması	1
Şişkebabının yarım ziralık bir şiş dolusu	1

Tartılı satışlar

İç manzarasının nasıl olduğu, ne tarzda döşenip dayandığı, hizmet adabının ne olduğu kesin olarak tespit edilemeyen eski aşçı dükkânlarında porsiyon usulünün kullanılmadığı aşikâr olarak görülüyor.

Yemekler umumiyetle tartıyla satılmaktadır. Şişkebabı için uzunluk ölçüsü, lahana dolması için sayı, ciğer kebabı için de büyük lokma hesabı kabul edilmiştir. Aynı defterde kasaplara ait kısımda koyun etinin okkasına 9 akçe ve sığır etinin okkasına da 4,5 akçe narh konulduğuna göre aşçı dükkânlarına etin alış fiyatına bir misli zam yapılmıştır.

Hicri 1091 Miladi 1680 tarihli bir narh defterinde de aşçı nizamı için şunlar kayıtlıdır:

Aşçıların ve çıraklarının futaları temiz ola.

Aşçı dükkânlarında Hıristiyan hizmetkâr olmaya.

Bazı gıda maddelerinin fiyatları

Aşağıdaki satırları 1050 tarihli defterden alıyoruz, 330 yıl önceki İstanbul piyasasıdır:

	Akçe
Ekmek 150 dirhemi	1
Kaba çörek 105 dirhemi	1
Yağlı çörek 80 dirhemi	1
Halka simit 90 dirhemi	1
Küçük halka 60 dirhemi	1
Börek 60 dirhemi	1
Lokma 55 dirhemi	1
Et	
Koyun eti okkası	9
Sığır eti okkası	4,5
Dana eti okkası	7
Yağ	
Tereyağının tazesi okkası	24
Tereyağının adisi okkası	16
Sadeyağının okkası	20
Kuyrukyağının okkası	14
Zeytinyağının okkası	20
Şırlağanyağının okkası	20
Çervişyağının okkası	14
Donyağının okkası	12
Kuru erzak	
Pirinç kilesi	42

Mercimek kilesi	50
Nohut kilesi	60
Sultani bakla kilesi	42
Mısır baklası kilesi	40
Karabiga baklası kilesi	38
Böğrülce kilesi	50

Balık

Levrek ve küçük kayabalığının okkası	9
Tekirbalığının okkası	9
3 okka gelir kefalin okkası	9
2 okka gelir kefalin okkası	8
1 okka gelir kefalin okkası	7
Kalkan ve pisibalığının okkası	8
İri lüferin okkası	7
Mercanbalığının okkası	7
Kılıçbalığının okkası	4
Kırlangıçbalığının okkası	4
Uskumrunun okkası	2
İstavrit ve izmaritin okkası	2
Palamut balığının okkası	2
Kılıçbalığı pastırması fümesi okkası	7
Yılanbalığı pastırması okkası	10
Lakerda okkası	3
Siyah hayvar okkası	20

Esnaf teftişi ve cezaları

Suçlu esnaf, dükkânının önünde falakaya yatırılır, bütün çarşılının gözleri önünde dayak attırılırdı.

Esnaf ahlak ve terbiyesine ne kadar dikkat edilse, her zaman için, narha riayet etmeyen, sattığı malı eksik tartıp ölçen, iyi cins malı kötüsüyle karıştıran, satılması yasak ham, çürük, bozuk şeyler satan, türlü türlü yoldan hilekâr, hırsız ve edepsiz esnafa her devirde rastlanmıştır.

Esnaf arasında iş, meslek dışında ahlaksızlıklar da görülmüş, rekabet, kıskançlık yüzünden birbirlerine iftiralar, sebebiyle çıkan kavgalar ve hatta kanlı vakalar, cinayetler olmuştur ki, eski zabıta sicillerinden hikâye konusu olabilecek kayıtlar vardır. Çarşılarda genç ve yakışıklı tezgâhtarların kadın müşterilere karşı tavır ve hareket ve sözle de çok mazbut olmaları zabıtaca teftiş edilmiş, o hususta yaramazlık edenler de cezalandırılmıştır.

İdare amirleri

Tanzimat'tan önceki devirde İstanbul esnafının ahvalinin teftişi, yukarıdan aşağıya şu idare amirlerinin elindeydi:

Sadrazam

Devlet merkezi İstanbul'un ayrıca valisi yoktu, İstanbul'un günlük hayatının her yönden en yetkili sorumlusu, padişahın sonsuz salahiyetli vekili olan sadrazam, hükümet başkanıydı. Sadrazamın vazifeleri arasında İstanbul esnafının teftişi de bilhassa kaydedilmişti.

Ayak naipleri

Devlet merkezi, surlar içindeki asıl şehir, İstanbul ve Eyüp, Galata, Üsküdar olmak üzere dört kadılığa ayrılmıştı, esnafın teftişi de kadıların vazifeleri arasındaydı; fakat kadı efendiler esnafı bizzat teftiş etmez, "ayak naibi" unvanını taşıyan bir vekil kullanırdı.

Yeniçeri ağası

İstanbul'un aynı zamanda en büyük zabıta amiriydi.

İhtisap ağası

İstanbul'un yalnız esnaf teftişi için en büyük zabıta amiriydi; sadrazam her zaman teftişe çıkamayacağı için teftişlerinde hükümeti temsil ederdi.

Kolluk çorbacıları

İstanbul'un asayiş ve inzibatı semt semt "orta" denilen yeniçeri birliklerine bırakılmıştı. Ortanın en büyük zabiti "çorbacı ağa"ydı, onlar da yalnız kendi bölgelerindeki esnafı teftişten sorumluydular.

Esnaf kâhyaları

Böylece geniş ölçüde teftişe tabi tutulan esnafın nizama aykırı yollara sapması elbet ki, biraz zor olsa gerekti, ama her teftişte hilekârı, edepsizi daima bulunurdu.

Hilesi, hırsızlığı, yolsuzluğu vesair uygunsuzluğu görülen, tutulan esnafa verilen cezalar dayak ve hapisti. Bozuk ve hileli tartı ve ölçü aletleri müsadere edilir, bozuk ve hileli malları da derhal imha olunurdu.

Ceza takdiri teftiş amirlerine bırakılmıştı. Eğer sadrazam bizzat teftişe çıkmış ise, dayak ve hapisle de kalmayabilir, o anda, mahkemesiz, idam emrini de verebilirdi.

Birkaç günlük hapisler için suçlular mahkeme binaları bodrumlarına, yeniçeri kollukları bodrumlarına atılırdı. Uzun hapisler için "zindan" denilen cezaevlerini boylarlardı. Tanzimat'tan önceki devrin cezaevleri de Yedikule Zindanı, Ağakapısı (Yeniçeri Ağalığı Sarayı) Zindanı, Tersane Zindanı, Galata Zindanı ve İplikhane'ydi. İplikhane, Haliç'in bitiminde, tersane halat ve palamarlarının bü-

küldüğü bir imalathaneydi ki amelesini ekseriya suçlu esnaf teşkil ederdi. İplikhane'de bir ay yatmak, bin tövbe etmeye kâfiydi.

Bazen de, bilhassa tüccar için sürgün cezası verilirdi; mesela Sultan II. Mahmud zamanında iki kahve tüccarı, halis Yemen kahvesine adi cins kahve kattıkları için Anadolu'ya sürgün edilmişlerdi, bir daha İstanbul'a dönmemek şartıyla.

Kahveye kahve değil, kahveye fındık kabuğu, arpa kavruğu, zeytinyağına makine yağı, kırmızı bibere tuğla tozu katan tüccarlar yakalansaydı, acaba ne ceza görürlerdi diye düşünebiliriz.

Teftişte ceza gören esnaf dayak ve hapisle de kurtulmuş olmazdı, derhal mensup olduğu tarik/lonca divanı toplanır, mensup olduğu esnaf zümresinden tart kararı verirdi.

Dayak cezası "falaka"ydı ve teftişte derhal, suçlu esnafın dükkânı önünde, halkın ve çarşılının gözü önünde tatbik edilirdi.

Ordu esnafı

Fütuhat devrinde ordunun peşi sıra terziden, hamamcı ve berberine kadar adeta koca bir çarşı yürümüştü.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 tarihine kadar bütün zanaat ehli ve esnaf zümrelerinin tarikleri/loncaları, ordu sefere çıktığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyaçlarını, satılacak malların bedeli karşılığı, teminle mükellefti.

Bir taahhüt işi olarak değil, seferin devamı müddetince ve sefer yolu boyunca, zanaat ehli ile esnafın günlük işi olarak.

Şöyle ki, zanaat ehli ve esnaf, Türk ordusunun seferi kadrosunda müstakil ve önemli bir birlik teşkil ederdi. Ordunun peşi sıra, aylarca süren, yıllarca süren sefer yollarında bir çarşı yürürdü.

Ordu esnafının büyük kısmı İstanbul esnafı arasından seçilirdi. Sefer yolunda bir noksanlık görülürse, ilk büyük konak yeri olan Edirne'de tamamlanır, bir kısım ordu esnafı da oradan alınırdı.

Ordu esnafı, her esnaf zümresinin kendi tarik/loncası tarafından tayin ve tespit edilirdi. Seferli seçilen esnafın gitmesi mecburi değildi, kabul eden giderdi. Sefere çıkan orduda zanaatını işlemek veya mal satarak ticaret etmek elbet ki tehlikeliydi, fakat nimetleri de o derecede çoktu, şöyle bir sermayeyle gidenler zengin olarak dönerlerdi.

Bir hasna ve müstesna...

Ordu esnaflığı avami tabiriyle bir bakıma "tatlı iş"ti, zaferlerde büyük ganimetlere konarlardı. Asker delinmiş çizmesini atar, çizmeciden bir çift yeni çizme alır, bedeli olarak da hissesine düşen

esirlerden "Bir hasna ve müstesna cariye-i peripeyker veyahut bir gulam-ı simendam" verirdi.

Bir bakıma da çok tehlikeliydi, yine avami tabiriyle bir "can pazarı"ydı, bozgunlarda bütün mallarını, dükkân-çadırlarını, düşmandan evvel, düşmana kalmasın diye bozguna uğramış asker yağma ederdi.

Ordu esnafı sefere pek tabiidir ki pür silah giderdi. İcabında cenk saflarına girerlerdi. Bundan ötürüdür ki ordu esnafının, esnaf ve zanaat ehlinin sefer meşakkatlerine dayanacak yaşta olmaları gerekirdi. Bilhassa Fütuhat devrinde ordunun peşi sıra terzisinden, aşçısından, bakkalından, kasabından hamamcısına, berberine varınca, tekrar ediyorum, bir büyük çarşı yürümüştür; malları ve konak yerlerinde dükkân olarak kullanacakları çadırları develere, katırlara, arabalara yüklenmiş, koca bir çarşı.

Hamam, yalnız Türk ordusunda vardı

Mesela hamamcılar, büyük hamam çadırlarını ve su kazanlarını ve hamam takımlarını develer üstünde götürürler, konak yerinde iki üç hamam çadırı derhal kurulur, ateşler yakılıp kazanlarla su kaynatılır ve asker, hamam parasını vererek seferli tellaklar tarafından yıkanırdı. O devirler için hamam, yalnız Türk ordusunda görülen bir şeydi. Hamam, sadece vücut temizliği için değil, şeri temizlik için lüzumlu görülmüştü. O devirde gusül abdesti almamış bir Müslüman günlük işine başlayamazdı, hele gazaya giden bir Müslüman asker için bu seyyar ordu hamamları çok lüzumlu görülmüştü.

Diğer esnaf için de bir örnek verelim, mesela Hicri 1213 (Miladi 1799) tarihli bir fermanla ordunun esnaf ihtiyacı şöyle tespit edilmiştir:

8 çadır kavaf, ayakkabıcı
6 çadır berber
4 çadır ekmekçi
4 çadır saraç
4 çadır bezzaz
4 çadır attar

4 çadır arpacı
4 çadır nalbant
4 çadır bakkal
3 çadır çamaşır yıkayıcı
3 çadır terzi
3 çadır semerci
2 çadır yaş yemişçi
2 çadır demirci
2 çadır tüfek kundakçısı
2 çadır kılıççı
2 çadır tabancacı
2 çadır mumcu
2 çadır yaycı
2 çadır hallaç
2 çadır kasap
1 çadır kalaycı
1 çadır aşçı
1 çadır kazancı
4 çadır eskici

Seferli esnaf, ordunun İstanbul'dan ayrılacağı gün büyük şehir halkına pek şatafatlı, tantanalı bir alay gösterirdi, zamanımız tabiriyle bir geçit töreni (resmi geçit) yapılırdı. Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi münasebetiyle yapılan alayı pek canlı anlatıyor. O törenlere de "ordu esnafı alayı" denilirdi.

Ordu esnafı alayı

Alay, Sirkeci'den başlar, Alemdar, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı'dan geçip Davutpaşa Kışlası'nda son bulurdu.

Ordunun İstanbul'dan sefere çıkacağı gün tertip edilen "ordu esnafı alayı"na yalnız sefere giden esnaf değil, onları uğurlayan bütün İstanbul esnafı da katılırdı. Bu alaylar o kadar tantanalı olurdu ki sabahın erken saatinde başlar ve akşama kadar devam ederdi, bütün İstanbul halkı ordu esnafı alayını seyir için alayın geçeceği yollara dökülürdü.

Alay Sirkeci civarında Demirkapı'dan başlar, saray avlusu duvarı

boyunca ilerleyerek Soğukçeşme, Alemdar Caddesi, Divanyolu, Beyazıt, Aksaray, Şehremini, Topkapı üzerinden şehir dışına çıkar ve Davutpaşa Kışlası-Sarayı önünde sona ererdi. Ordu ve ordunun peşindeki seferli esnaf bir gece Davutpaşa sahrasında kalır, ertesi gün de Edirne yoluna çıkardı.

Alay Köşkü'nden seyir

Padişah ordu esnafı alayını, Soğukçeşme'de sarayın şehir içine bakan tek binası olan bir köşkün penceresinden seyrederdi ki o köşke de bu münasebetle "Alay Köşkü" adı verilmişti.

17. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi münasebetiyle yapılan büyük bir ordu esnafı alayını çok canlı olarak tasvir eder.

O alayda da, seferli esnaf yanında diğer bütün İstanbul esnafı geçmişti. Biz Evliya Çelebi'den ancak iki üç sahne nakletmekle yetineceğiz.

"Mezar kazıcılar esnafı:

Pirleri kardeşi Habil'i öldüren Kabil'dir. Cümle kanlıların da piridir. Alayda pür silah, ellerinde kazma kürek ve dillerinde Süphanallah ile geçerler. Salih kimselerdir, seferlere memur olurlar, lüzumlu esnaftır ki işleri gazada şehitleri defnetmektir.

Nasıl geçerlerdi?

Hamamcılar esnafı:

Hamamcılar zengin ve salih kimselerdir, alayda pür silah atlar üstünde geçerler. Adamları arabalar üstünde keçeden hamamlar kurup ve keçelerin üstünü müdevver camlarla tezyin edip:

'Gel al, Vefa Hamamı'na hayatım!..'

'Gir al, Hacıkadın Hamamı'na hanım!..'

'Gör al, Çinili Hamam'a sultanım!..' diye simin ve üryan tellakları bağrışarak geçerler.

Tellaklar, bellerinde ibrişim peştamalları, kâküllerini perişan ederek ellerinde keseler ve miskli sabunlarla birbirlerine kese sabun sürerek geçerler.

Natırlar da bellerinde peştamalları, peştamallar üzerine kılıçlarını kuşanıp ayakları baldırları çıplak, ayaklarında şimşir, abanoz, sedefkâri nalınlarla pür silah geçerler.

Hamamcıların piri Muhsin bin Osman, tellakların piri Ubeyd-i Mısrî ve natırların piri Mansur bin Kasım'dır.

Sakalar:

Arkalarında kırbaları pür silah piyade olarak geçerler. Seferde lüzumlu esnaftır, cümle gazilere:

'Sebil! Sebil! İçene rahmet... Sebil!..' diye su dağıtıp hayat bahşederler. Pirleri Ebülkevser Şad el-Kürdî'dir..."

Tarihimizde ordu esnafının unutulmaz muhteşem hatırasıdır:

Devrin padişahı Sultan III. Mehmed'in de bizzat iştirak ettiği Eğri Seferi'nde Haçova Meydan Muharebesi'nin ikinci günü, 26 Ekim 1596, Türk ordusunun sağ kanadı bozguna uğradı, kaçan o birliklerin peşinden düşman kuvvetleri gerideki Türk ordugâhına, bu arada kumandan, vezir çadırlarına, hatta padişahın otağı ile ordunun hazine çadırına daldılar. İşte bu müthiş manzara karşısında az daha gerideki ordu esnafının kurduğu yüzlerce çadırlık ordu çarşısından üç binden fazla esnaf, ellerine silah olarak ne geçerse kavrayıp düşman üzerine atıldı, bazılarının elinde ocakların altından çekilip alınmış uçları ateşli, alevli odunlar bile vardı. Öylesine müthiş bir saldırı oldu ki, az önce kaçan kıtaları kovalayan düşman ters yüzüne döndü ve bir an içinde meydan muharebesinin kaderi değişerek parlak bir Türk zaferiyle sona erdi; kısa bir zaman içinde cenk meydanında 50.000 düşman cesedinin yattığı görüldü, düşmanın 100 topu ve 10.000 duka altını bulunan ordu hazinesi de Türklerin eline geçmişti.

Saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri

Tanzimat'tan önceki devirde, bir imparatorluk geleneği olarak, padişah evlatlarının doğumunda, padişah oğullarının sünnet düğünlerinde ve padişah kızlarının da evlenme düğünlerinde üç gün üç gece, yedi gün yedi gece, on beş gün on beş gece süren şenlikler, şehrayinler (donanma) yapılır, esnaf tarikleri-loncaları da temsil ettikleri esnaf zümreleri adına düğün hediyeleri hazırlar ve İstanbul'da büyük bir esnaf alayı tertip edilerek, hediyeler o alayda halka da gösterildikten sonra sarayda özel memuruna teslim edilirdi.

Padişah oğullarına evlenme düğünü yapılmazdı. Delikanlı prens kendisine verilmiş cariyelerden hoşuna gidenleriyle yatar, prensin koynuna bakire olarak konulan cariye prensten gebe kaldıktan sonra şeri nikâh kıyılır, haseki unvanını alırdı; "haseki", saray mensupları ağzında zevce anlamındaydı.

Ya bir prensin, şehzadenin sünnetinde veya bir padişah kızı sultanın evlenmesinde yapılmış büyük saray düğünlerinin bir kısmını zamanın vakanüvisleri (devlet tarihini yazmaya memur edilmiş kimseler) vakayinamelerine kaydetmişlerdi. Bazı saray düğünleri üzerine de, sarayla yahut zamanının sadrazamıyla yakın münasebeti olan yazarlar ve şairler "surname" veya "viladetname" gibi isimlerle sırf o düğünü tarif eden eserler yazmışlardır. Bu eserlerden iki tanesi de pek meşhurdur: Sultan III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğünü için devrinin ünlü şairi Seyyid Vehbî tarafından yazılmış *Surname-i Hümayun* ile Sultan III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle devrin sadrazamı Koca Ragıb Paşa'nın bendelerinden ünlü şair Haşmet'in kaleme aldığı *Viladetname-i Hümayun*.

On beş gün on beş gece

Seyyid Vehbî'nin bahsettiği sünnet düğünü on beş gün on beş gece, Haşmet'in anlattığı doğum şenlikleri de yedi gün yedi gece sürmüştü.

İstanbul'da yapılmış en büyük esnaf alayı da 15 Zilkade 1132 (20 Eylül 1720) bir çarşamba başlamış olan o sünnet düğününde gösterilmiştir.

Sünnet düğünü yeri olarak Okmeydanı seçilmişti. Padişahın Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid adında dört şehzadesi ile sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Bey ve onların yanı sıra İstanbul halkından 5.000 fakir çocuk sünnet edildi.

O sünnet düğününün on beş günlük hikâyesi, bir günlük gazete için ayrıca meraklı bir tefrika konusudur.

Esnaf alayı düğünün altıncı günü başlamıştı ve düğünün sonuncu gününe kadar İstanbul esnafı her gün takım takım alay gösterip geçmişlerdi. Her esnaf zümresinin kâhyaları ve yiğitbaşıları ile ileri gelenleri padişah huzuruna çıkarıldılar; otağ-ı hümayununda taht üstünde oturan padişahın taht saçaklarını öperek hürmet ve tebriklerini arz ettiler ve hediyelerini düğünü idareye memur "sur emini efendi"ye teslim ettiler.

Esnafın hediyeleri

Kasımpaşa'da tersane önünden başlayarak Okmeydanı'na kadar yürüyen esnaf zümrelerinin her birinin ayrıca oyuncuları ve saz takımları vardı; alayda sazlar çalınarak ve köçekler, çengiler oynatılarak geçmişlerdi. Bazı esnaf da kendi işleriyle ilgili gösterilerde bulunmuştu, mesela kasaplar, önlerine boynuzları altın yaldızlı bir koç ve kuzu sürüsü katmış, koçların ve kuzuların bellerine birer gümüş hançerli altın kemer bağlamışlardı. Mumcular bir araba üstünde kukla oynatmışlardı. Yeni Bedestan esnafı muazzam bir fil sureti yapmışlar, üstüne bir köşk kurmuşlar, içine de güzel bir erkek çocuk oturtmuşlardı; filin yanı sıra da omuzlarında çeşit çeşit kumaş toplarıyla bedestan tellalları yürüyordu. Esnaf zümrelerinden gelen düğün hediyeleri şunlardır:

Kasaplar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş abdest ibriği, 1 gümüş tepsi.

Mumcular: Üstünde miskli anberli balmumlarıyla üç okka ağırlığında 1 gümüş şamdan ve 1 gümüş fitil makası.

Yeni Bedestan esnafı: Minekârî bir tahtırevan, üzerinde 13 parça orta büyüklükte zümrüt ve küçük elmaslar bulunan bir kuşak, iki büyük fağfurî kâse ve hoşaf tabağı.

Değirmenciler: 8 çift Bursa işi altın tel işlemeli yastık, 2 gümüş şamdan, 2 gümüş tepsi, 2 gümüş buhurdan, 2 gümüş gülabdan.

Kebapçılar: 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş tepsi.

Debbağlar (Dabaklar): 1 gümüş kahve ibriği, 2 gümüş ibrik, 2 gümüş leğen.

Berberler: 1 gümüş leğen, 1 gümüş tepsi, 1 sırmalı bohça, altın işlemeli bir berber peşkiri.

Saraçlar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş çiçek (biblo).

Çadırcılar: Dışı yeşil ve al atlastan, içi İstanbul dibasından yapılmış, içinde 4 adet nakışlı sütun bulunan bir çadır.

Kavaflar: İnci ve zümrütle bezenmiş 2 çift çizme, inci işlemeli ve sırmalı Çerkez filarları, yemenileri, 1 gümüş tepsi.

Bakkallar: 2 gümüş şamdan, 1 gümüş sini, kıymetli kumaşlar, gümüş çiçekler.

Kavukçular: Toplarla kıymetli kumaşlar.

Yorgancılar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş tepsi, 1 kapaklı gümüş tas, atlas ve bürüncük üzerine sırma işlemeli 4 yorgan.

Eski Bedestan esnafı: 4 top ağır atma altın telli bürüncük, 3 gümüş sürahi, 1 gümüş tepsi.

Esirciler: Kıymetli esvaplar giydirilmiş ikisi de aşırı derece güzellikte 1 köle (oğlan), 1 cariye (kız).

Hallaçlar: Sırmalı nefis bir yastık.

Kuyumcular: Elmas, yakut ve incilerle bezenmiş 1 yelpaze, elmaslı yakutlu murassa 1 çalar saat, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş tepsi, 2 gümüş kâse, 2 gümüş maşrapa, 2 gümüş ibrik, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan.

Kazazlar (İpekçiler): 1 mücevherli incili çapraz, 1 mücevherli

kuşak, 1 mücevherli sırmalı kolan kuşak.

Bezzazlar: Altın işlemeli 1 bohça, 1 top altın işlemeli kadife, 2 top altın telli kumaş, 4 hünkâr sarığı, 3 top âlâ bez, 2 top mirzaî bez, 1 kılaptan atlas bohça.

Aşçılar: 1 gümüş leğen ibrik, 1 gümüş maşrapa, içi Yemen kahvesiyle doldurulmuş 1 gümüş ibrik.

Terziler: 1 gümüş matara, 1 gümüş şamdan, 1 gümüş fitil makası, 1 gümüş kahve ibriği, 1 gümüş buhurdan, 1 gümüş gülabdan.

Çakşırcılar: 1 gümüş gülabdan, 1 gümüş şamdan, 4 çift gümüş kundura nalçası ve altın nalça çivileri.

Bezirgânlar: 10 top en ağırından Venedik dibası, 10 top Floransa atlası, birkaç parça gayet nefis Hint kumaşları ve kıymetli şallar, 1 gümüş hoşaf tası, 1 gümüş leğen ibrik, 5 adet maden kâse, 10 kıymetli tabak.

Okçular ve yaycılar: Her tarafı nakışlı, Usta İbrahim işi 2 kıymetli yay ve kıymetli oklar.

Balmumcular: Her biri 3 okka ağırlığında yarısı siyah, yarısı beyaz 16 adet kâfuri mum.

Kâğıtçılar: Kapağı mücevherli 1 divit, 1 murassa, 1 mücevherli yazı takımı, 1 gümüş kâğıt makası, 2 deste Semerkand kâğıdı.

Kılıççılar: Sultan Gurî'nin kılıçlarından gayet kıymetli tarihi bir kılıç.

Kürkçüler: 2 tahta vaşak nafesi, 13 kakum ve 2 samur postu.

Yazmakla tükenir şey değildir, biz bu düğünün hikâyesini şöylece bağlayalım:

Mısırçarşısı esnafı:

Yelkenlerini açmış, atlastan bayraklarla donanmış, tayfaları içinde bir model kalyonu karadan yürüterek Kasımpaşa'dan Okmeydanı'na çıkardılar ve padişahın çadırı önünde durdular. Ve içindeki tayfalar hediyeleri geminin içinden çıkardılar:

2 gümüş maşrapa, 2 gümüş tepsi, 1 okka udağacı, 2 büyük kıymetli mevlit tabağı, bir hayli buhur, 15 şişe buhur suyu, 6 şişe çiçek suyu, 3 tabla hurma, 6 tabak ağız miski, 15 tabak bademşekeri, 4 tabak akide, 7 adet Kâbe bardağı, 4 tabak kuru karanfil, pek çok miktarda hindistancevizi, sakız, tarçın, safran, misk sabunu.

Esnafın yeniçeriliği ve sofa tezkereleri

17. yüzyıl ortalarına kadar Yeniçeri Asker Ocağı devşirme oğlanlarla beslenmişti.

Ocak kadrosunda harplerde ölenler ve daha türlü sebeplerle eksilme oldukça, kanun gereğince Rumeli'nin, halkı askerliğe uygun yapıda tanınmış yerlerine adamlar gönderilir, 12 yaş ile 17 yaş arasındaki erkek çocuklar devşirilir ve en güzelleri, vücut yapıları en düzgün olanları saray hizmeti için ayrıldıktan sonra geri kalanlar "acemi oğlanı" adıyla kendilerine mahsus yapılmış kışlalara yerleştirilir ve sıkı bir disiplin ve azıcık eğitimle Yeniçeri Ocağı için yetiştirilir ve bu arada gereken merasim de yapılarak Müslüman dinine sokulurdu.

"Gel, yeniçeri ol"

Devşirme usulü kaldırıldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'nın kadro boşluklarını imparatorluk halkının ayaktakımına mensup gençleri doldurmaya başladı.

İstanbul esnafının orduculuk geleneğine dokunulmadı. Kendi rızalarıyla ve loncaları tarafından seçilerek çadırlı çarşılarını da beraberce götürerek ordunun arkası sıra yine sefer yollarına düşüldü. Fakat esnaf arasından da birtakım gençler, hem zanaatlarını, işlerini işlediler, hem de yeniçeriliğe heves ederek sırf nümayişi (gösterişi) bakımından yeniçerilik taslar oldular.

Bilhassa hamallar, manavlar, fırın uşakları, hamam tellak ve natırları, debbağlar ki, çoğu İstanbul'a taşradan gelmiş dolmuş bekâr uşaklarıydı ve çoğu da kaşlı gözlü, alımlı çalımlı olan gençlerin he-

vesiyle ocak zabitleri de ilgilendi; çorbacılar (tabur komutanları), odabaşılar (tabur inzibat subayları), ustalar (tabur aşçıbaşıları):

"Gel eşbehim, gel arslanım! Seni yeniçeri yazalım!" dediler.

Sofa tezkeresi

O boydan bir esnaf şehbazını davet eden hangi ortanın, taburun komutanı, zabiti, aşçıbaşısı ise delikanlıyı alıp kışlaya götürürdü.

Her yeniçeri ortasının, taburunun top, gemi çadır, arslan, deve, kuş, kılıç gibi resimden bir alamet-i farikası vardı, yeniçeriler ona "nişan" derler ve vücutların kolayca görünecek bir yerine, göğüs üzerine, bazuya, baldıra, el üstüne dövme usulüyle nakşettirirlerdi. İlk iş olarak kışlaya getirilen gencin öyle bir yerine orta nişanı dövdürülürdü.

Ocağın asıl kütük defterleri İstanbul'da Süleymaniye semtindeki Ağa Kapısı denilen kumandanlık sarayındaydı. Taslakçı o kütük defterine kaydettirilemezdi, "taslakçı" yazıldığı kışlada eline, taslakçısı olduğu ortanın çorbacısı, odabaşısı ve ustası tarafından imzalanmış bir kâğıt, bir belge verilirdi, ona da "sofa tezkeresi" denilirdi...

Kalyoncu taslakçıları

Bu taslakçılık kısa zamanda öylesine yayıldı ki, esnaf arasındaki bekâr uşağı gençler değil, İstanbul'un yerlisi, hatta yaradılışıyla uslu olarak da bilinmiş bütün esnaf delikanlıları aynı hevese kapıldılar ve yeniçeri taslakçısı oldular.

Yalnız yeniçerilik de değil, bir de Kasımpaşa'da tersanede kalyoncular vardı, Bahriye Asker Ocağı, onun da kendine has cazip bir kıyafeti, afuru tafuru vardı. Kayıkçı, mavnacı, salapuryacı güruhunun gençleri başta gelmek üzere birtakım esnaf delikanlıları da "kalyoncu taslakçısı" oldular.

Ocak disiplinin bozulduğu, yeniçerilerin bir şehir eşkıyası halini aldığı ocağın son devrinde yeniçeri taslakçıları, kendi esnaf zümrelerinin kadimden beri süregelen adap ve ahlakını, disiplini de bozdular. Kolları, bazuları, baldırları, göğüsleri dövmeli "feta"lara (delikanlılara), ocaklı zorbaların şıkırdımları olmuş çapkınlara loncalarının kâhyaları, erkân, usluları da söz geçiremez oldu.

Bir sofa tezkeresi örneğidir:

"Müminiz kalubeladan beri
Hakk'ın birliğini eyledik ikrar
Bu yola vermişiz seri
Nebîmiz Cenabı Ahmed Muhtar.

Ezelden beri mestaneleriz, nur-ı ilahîde pervaneleriz, bir bölük bu cihanda divaneleriz. Sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırılmakla, eksilirse birimiz, hâdis olur binimiz.

On İki İmam, on iki tarik, cümlesine didik belî. Üçler, Yediler, Kırklar, Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz üstadımız Hacı Bektaş Veli.

Cennetmekân firdevs aşiyan kanun sahibi Elgazi Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin kurduğu nizam-ı müstahsene üzere 56. Bölük'ün çorbacısı Hüseyin Ağa'nın izniyle aşçı usta ve odabaşı ağa ve cümle ihtiyarların marifetiyle Büyükgümrük İskelesi gedikli hamallarından Bitlisli Mustafa bin Mustafa ortamıza giyinik bırakıp başıbozuk elbisesini çıkarıp yeniçeri elbisesi giymek ve ocağımıza duhule talip olmakla yedine işbu sofa tezkeresi verildi..."

Esnaf civanları ve şehrengizler

Yüzyıllar boyunca bazı şairler zanaat sahibi ve esnaftan bazı gençleri manzumelerle övmüşlerdir. Kıtalar, gazeller, şarkılar, türküler, destanlar yazılmıştır. Hatta onlarla da yetinilmeyerek devir devir, başta İstanbul, Edirne ve Bursa gibi üç büyük şehrimiz, bir şehrin yakışıklılığıyla şöhret bulmuş esnaf gençleri üzerine, o gençlerin isimleri ve alfabetik sırayla müstakil eserler vücuda getirilmiş ve "şehrengiz" adı verilmiştir. Bir şehrengiz yazmış şairler arasında, Taşlıcalı Yahya Bey gibi, devlet adamı payeli bir sima da görülür.

Ve şehrengizlere, hangi şehrin esnaf güzeli gençlerinden bahsediyorsa o şehrin adı verilmiştir, "Şehrengiz-i İstanbul", "Şehrengiz-i Edirne" "Şehrengiz-i Bursa" gibi. Bunlar edebiyatımızın bir geleneğiydi.

Şehrengizler üzerinde ilk ciddi etüt, Türk edebiyatı üzerinde tam yetkili kalem sahibi Agâh Sırrı Levend tarafından yapılmıştır. Çok muhtasar, fakat kıymetli bir kitaptır. 1958 yılında yayımlanmıştır.

Üstat Agâh Sırrı İstanbul üzerine 10, Edirne üzerine 5, Bursa üzerine 10, Gelibolu, Serez ve Yenişehir üzerine 2'şer, Belgrad, Yenicevardar, Rize, Sinop, Manisa, Antakya, Taşköprü, Diyarbakır üzerine 1'er, adı zikredilmemiş bir şehir üzerine de 3 şehrengiz tanıtmaktadır.

İstanbul şehrengizlerini yazan şairler: Çorlulu Kâtibî, Taşlıcalı Yahya Bey, Kalkandelenli Fakirî, Safî, Derviş Mehmed Fikrî, Kastamonulu Kıyasî, İsmail Taib, Cemalî Ahmed ve Ulvî Çelebi'dir. Bir İstanbul şehrengizinin de kimin tarafından yazıldığı tespit edilememiştir.

Esnaf civanları şanında kaleme alınmış fakat şehrengiz hüviyeti taşımayan manzum eserler de vardır, özel isim taşırlar. Onlarda bir şehrin güzel esnaf gençleri isimleriyle övülmez, esnaf zümreleri-

nin isimlerine göre anonim güzel gençler methedilir, mesela "Kahveci Güzeli" "Terlikçi Güzeli", "Yorgancı Güzeli" gibi. O tür eserlerin en güzellerinden, nezihlerinden biri *Hubanname-i Neveda* adını taşımaktadır, sanırım ki tek nüshası bendedir.

Şimdi birkaç örnek verelim.

Âşık Türabî'nin destanından:
Bakırcı civanın kara gözleri
Laz ağzıdır anlaşılmaz sözleri
Buluttan nem kapar lücec olurlar
Uymaz asla sözlerine özleri.

Âşık Razî'nin destanından:
Sahaf güzelinin tarz-ı edası
Kitaplara sığmaz meth ü senası
Her bir fenden müşteriye cefası
Bir kütüphaneye olur sermaye.

Şehrengizlerden:
Biri Eyyubiensari'de Ahmed
Reisoğlu'dur ol yâr-ı seramed

İdeliden âşıkın her lahza kurban
Virirler ana kurban olmaya can.
Taşlıcalı Yahya

Hasan Balî biri bir çeşm-i afet
Ana tellaklık olmuş idi sanat.
Ulvî Çelebi

***Hubanname-i Neveda*'dan:**
Hor görme efendim civan nalbandı
Müsecceldir huban içinde adı

Anda da boy bos var kaş göz el ayak
Küheylan nallayan şu eşbehe bak.

Esnaf civanları şanında kalenderane terennümler divanların, şehrengizlerin, hubannamelerin, şiir mecmualarının yaprakları içinde yazılanlardan ibaret kalmamıştır. O güzel gençler için türküler yazılmış, bestelenmiş, meclislerde okunmuştur. Hâlâ da okunmaktadırlar.

Çoğunun da bestesi çok kıvrak, çok oynaktır ve sözleri de güzeldir, şirindir.

Esnaf türkülerinin notalarıyla birlikte bir kitapçık halinde toplanarak yayınlanmasını da, yine tam yetkili bir sima olarak üstat Sadi Yaver Ataman tahakkuk ettirmiştir. Allah ondan razı olsun, ama niçin doyumluk değil de tadımlık.

Memleket Havaları adını taşıyacak bu eserin ilk parçası, notalarla birlikte 32 sayfa.

Ataman diyor ki

Üstat Ataman kitapçığını şu satırlarla takdim ediyor:

"Bu küçük baskıyla verdiğim *Esnaf Türküleri,* İstanbul Radyosu'ndaki memleket havaları programlarımızda zaman zaman çalıp çığırdığımız bazı seçme parçaları ihtiva etmektedir. Esnaf türküleri, yapılarına amil olan sebepleri, içtimai mana ve fonksiyonlarıyla halk musikimizin mühim bir kolunu teşkil eder. Halk, zanaat ve meslekleriyle ilgili iş hayatının hususiyetlerini, üslubu, temposu ve ahengiyle ve açık ve samimi bir mizah ifadesiyle bu türkülere geçirmiştir."

Sadi Yaver Ataman, küçük fakat çok kıymetli eserine terzi, değirmenci, berber, hamamcı, keçeci, arabacı, balıkçı, oduncu, kahveci, demirci, kalaycı, sobacı, kundura boyacısı, bostancı ve helvacı, 16

esnaf üzerine 15 türkü almıştır. Demirci, kalaycı ve sobacı esnafı bir türküde birleşmiş.

Üstat ayrıca, Âşık Razî'nin meşhur *Esnaf Güzelleri Destanı*'ndan aldığı 16 kıtayı da adı geçen esnaf türkülerinin bulunduğu sayfalara serpiştirmiştir.

Kitaba alınmış parçalarla destanın aslı arasında da ufak farklar görülür, mesela:

Berber (destanın aslında)
Berber güzelinin ayna cemali
Ustura cebinde var mekr ü âli
Yanılıp eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar, söyler ustaya...

Berber (kitapta)
Berber güzelinin ayna cemali
Ustura elinde var mekr ü âli
Yan gelip eline verme sakalı
Bir kılı kırk yarar, söyler ustaya...

Şimdi de esnaf türkülerinden birkaç örnek nakledelim:

Berber Türküsü
Ocak başında kaldım
İnce fikire daldım
Her kapu kakılışta
Berber geliyor sandım...

Hamamcı Türküsü
Amman amman amman hey hey
Ey hamamcı bu hamama güzellerden kim gelir?
Ne bileyim a efendim günde yüz bin can gelir!

Gel yavaş yavaş
Köşeyi dolaş
Küçücük saraç
Yanıma yanaş...

Arabacı Türküsü

Arabacı arabacı
İşte sana ben kiracı
Arabacı arabanı çeeek...
– Nereye?
– Kâhtane'ye!..

Haydindi paldır küldür yallah yallah
Haydindi tangır tungur yallah yallah...

Elbet ki esnaf türkülerinin birer hikâyesi olacaktı. Zaten türküler daima bir "güzel" için söylenmiş, bestelenip okunmuştur. Nerede o hikâyeler?

Bir arabacı türküsü daha:

Abe ben seni gökte arardım
Gökte ararken yerde Muradım

Gel şaklata şaklata
Kamçını şu kır ata

Tozu dumana kaldır
Gidelim gıldır gıldır

Bir yanda Galiçya bir yanda Kafkas
Şehitlik şarabı sunulur tas tas

Gece gündüz aradım
Deliye çıktı adım

Kâkülü püskül püskül
Nerde güzel Muradım...

Gel de ağlama. Merdivenköylü Faytoncu Murad Birinci Cihan Harbi'nde asker oldu, cepheden dönmedi. Kimi Galiçya'da, kimi Kafkas'ta şehit oldu demiştir.

Anacığı tecennün etti.

Boyacı türküsünün hikâyesi

Meşhur "Kundura Boyacısı Türküsü." Sadi Yaver Ataman da bu türküye ve türküde övülen boyacı güzelinin ellerine o kadar önem vermiş ki; *Esnaf Türküleri* isimli kıymetli kitapçığının kapak resmi olarak da boyacının ayakkabı boyayan ellerinin resmini yaptırtmıştır:

Çarşıdan aldım pirinci pirinci
Edirne'nin boyacısı birinci
Aman da boyacı boyacı
Cilana vurgunum boyacı
Fırçana vurgunum boyacı

Boyacının elleri boyalı
Benim yârim boyacı olmalı
Aman da boyacı boyacı...

Bir mektup

Aşağıdaki satırları merhum Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal Bey'in bana yazmış olduğu mektupların birinden naklediyorum:

"Türkiye'de kundura boyacılığı işi geçen asrın ortalarında Tanzimat devrinde başlamıştır. Hamallık gibi süfli hizmetlerden sayılan kundura boyacılığı bizde bulunmuş bir iş sahası mıdır bilemiyorum.

Kırım Harbi'nde İstanbul'a gelen müttefik orduları efradının kunduralarını kendi elleriyle boyadıklarını ve İstanbul sokaklarında boyalı, cilalı kunduralarla dolaştıklarını sanıyorum. Onları gören bir adam da kundura boyası ve cilası tedarik edip bu işi sokaklara çıkarmıştır.

İstanbul'da bu işi ilk yapan kimsenin de Edirneli bir Kıpti olduğunu duymuştum. Onun kundura boyacılığıyla İstanbul yolunu tutmuşlar; işte Edirneli Kıpti gençleri de akın akın İstanbul yolunu tutmuşlar; işte 'Edirne'nin boyacısı birinci' diye bir boyacı güzelini metheden türkü Edirne'de değil, İstanbul'da çıkmıştır ve boyalı elleri, cilası, fırçası övülen de, 'Akın adı var, karanın tadı' fetvasınca esmerin dilberi bir Çingene gencidir.

İstanbul'un Edirneli kundura boyacıları için bir de şarkı vardır, onun da bestesi çok güzeldir, rast makamında, vals edasındadır. 1900 ile 1905 arasında Eminönü Meydanı'nda Köprü başında yıkılan Valde Hanı'nın kapısında durur posbıyıklı, iriyarı, o tarihte yaşı altmışın üstünde bir Çingene kundura boyacısı vardı, İstanbul'da o esnaf zümresinin piriydi diyebilirim:

'Bu işi İstanbul'da biz çıkardık yaydık, Edirne Çingeneleri, içimizdeki güzeller için o zamanlar türkü bile çıkmıştır' derdi..."

Hacışeyhoğlu'nun vefatıyla bahsettiği rast şarkının notaya alınması artık mümkün değildir, bana Ahmed Kemal Bey merhum tarafından verilmiş beş kıtalık sözü şudur:

Aman Edirneli ah Edirneli
Yaktın ateşlere geldin geleli
Sarıp da aşk ile o ince beli
Seni doya doya sevip öpmeli
Şimdi İstanbul'un boyacıları
Edirne şehrinin seçme güzeli

Gözleri kudretten sürmeli güzel
Levendane kesim endam müheykel
Gayetle biçimli ayak ile el
Gümrah kâkülünü savurur tel tel
Şimdi...

Ceviz sandığına koyamam ayak
Cümlesi baş tacı olmaya elyak
Kundakla boyacım İstanbul'u yak
Gönül yaresine merhem-i tiryak
Şimdi...

Alımlı çalımlı topuklu çapkın
Türlü işve cilve ne yapsan hakkın
Şöyle nazlı nazlı sokul gel yakın
Rindan meclisidir sıkılma sakın
Şimdi...

Edirne dört konak yoldur güzelim
Seçme güzelleri yola düzelim
Boyalı ellerden nakış sezelim
Gelin İstanbul'u gelin gezelim
Şimdi İstanbul'un boyacıları
Edirne şehrinin seçme güzeli...

Esnaf kantoları

Esnaf civanları şanındaki terennümler hanende ağızlarında dolaşmakla da kalmamıştır, Türk tiyatrosunda bir devrin kantocu kızlarıyla Türk sahnesine de çıkmıştır: düettolar ve kantolar...

Sayısız denilecek kadar çoktur, büyük rağbet görmüşlerdir, "fori" denilen ıslıkla karışık tepinmelerle tiyatro binaları yıkılacakmış gibi sarsılmıştır; yerindeydi o foriler. Küçük Amelya Hanım sahnede arabacı civanı olurdu:

Bizim araba boştur
Bin de çayıra koştur
Hopla hopla hey

Buyurunuz küçükbey
Kayıkla gitmeyiniz

Arabaya bininiz
Geliniz eğleniniz...

İşte bir düetto, Küçük Peruz sandalcı güzeli, Şamram Hanım da müşteri:

Ş. – Açma yelken açma yelken
Hava bozuk batarız...

P. – Batarsak da bir taraftan çıkarız...

Ş. – Gel arkadaş gitmeyelim
Bir fırtına kopacak...

P. – Gideriz be gideriz be
Ne var canım korkacak...

Ş. – Haydi haydi gidelim gidelim...

P. – Kürekleri çekelim
Siya sandal siya sandal...

Eleni Hanım Laz civanı kayıkçı olmuştur:

Tirabizon'a gittun mu
Hamsi baluk gördun mu
Al aşağu aşağu
Karadeniz uşağu
İpten olur kuşağu

Fistanun düğmelerun
Sıkmasun memelerun
O kiraz dudağunu
O şeker dudağunu
Bir ısırsam ısırsam

Tutamadum elinu
Saramadum belinu
Kayıkta var yorganum
Gel boş kalmasun yanum...

Şamram Hanım ketenhelvacı Acem püseridir:

Acem helvacı geliyor
Ketenhelva getiriyor
Herkesi memnun ediyor
Parayı cepten çekiyor

Nane suyu naneşeker
Benim canım seni çeker

Hem kırmızı hem de beyaz
Tel tel olmuş ketenhelvam
Sakız gibi ketenhelvam...

Peruz Hanım da mısır-buğdaycı Anadolu civanı, Kastamonu uşağı:

Mısırımı kavururken
Dumanını savururken
Sesim kısılıyor benim
Sokak sokak bağırırken

Mısır-buğday kıtır kıtır
Taze pişmiş çıtır çıtır...

Bir başka gece, tutkunları saçının telleri kadar çok Şamram süpürgecidir:

Sırma gibi süpürgemin ince teli
Hiç toz kondurmaz temizler yeri
Çağırma beyim nafile döndüm ben geri
Hasır süpürgesi... Hasır süpürgesi...
Gelin alın lazım olur
Güzel uşaklar memnun olur...

Şahane bir fıkra

Çırak çocuğun içtimai mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, o durum, bir usta önünde hiçe inerdi. Ustanın nazarında bir şehzade çırak, bir vezir oğlu, zengin oğlu çırak ile garip oğlan çırak arasında en küçük fark gözetilmezdi.

Şu şahane fıkrayı Evliya Çelebi naklediyor, hakikat olmasa da, esnaf hayatında bir terbiye örneği olarak çok kıymetlidir, güzel misaldir, büyük yazar şöyle anlatıyor:

"Sultan Döven Kuyumcu

Kuyumcular esnafına şan ve şöhret veren Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman'dır, çünkü bu iki hükümdar, Yavuz Selim'in Trabzon'da valiliği sırasında orada kuyumculuk tahsil etmişlerdi.

Sultan Selim İstanbul'a gelip padişah olunca oğlu Süleyman'ın kuyumculuk sanatına İstanbul'da da devamını istedi. İstanbul'da Unkapanı'nda Kostantin adında namlı bir kuyumcu vardı, şehzade sanata ondan devam etti; Kostantin Şehzade Süleyman'ın ustası oldu.

Bir gün Kostantin çırağı şehzadeye kızmış:

'Sana bin değnek vuracağım!..' diye yemin etmiş.

Şehzadenin anası Hafasa (Hafize) Sultan, oğlunun suçunu affettirmek için Kostantin'e bin altın göndermiş. Namlı kuyumcu da o bin altından saç teli kadar ince beş yüz adet tel çekmiş ve Sultan Süleyman'ı falakaya yatırarak çıplak tabanlarına o tellerle iki defa hafifçe vurarak yemininden kurtulmuş."

Çırağa falaka

İtaatsizliği veya herhangi bir suçu görülen çıraklar, ustası tarafından loncaya şikâyet edilirdi, çırak oğlana da loncada falaka dayağı atılırdı.

Suç ağır olursa, dayak da o ölçüde yaman olurdu.

Esnaf hayatında çocukluğunda loncada dayak yemiş olmak, bir kimsenin ömrü boyunca silemeyeceği bir bozuk sicil olurdu.

Esnafa bu itaat geleneği, esnaf çıraklarının ve kalfalarının yeniçeri taslakçısı olmalarından sonra bozulmuştur, 18. yüzyıl sonlarında.

Esnafın sekir verici içkiler kullanması da en büyük kusurlardan, esnaflığa asla yakışmayan hallerden bilinirdi. İçki içen, beş vakit namazında ihmali görülen çırak ve kalfalar, tenbih ile uslanmazlarsa, lonca kararıyla işinden, sanatından kovulurlardı. Hadise kovulmakla da kalmaz, mahallesinde, eğer bekâr uşağı ise barındığı bekâr odalarında ve hanlarında yüzüne bakan bulunmazdı. İstanbullu ise, kız bulup evlenemezdi...

Bu gelenek de yeniçeri taslakçılığı başlayınca bozuldu. Öylesine ki, büyük gedikli meyhaneler, dükkânlar ve imalathaneler kapanır kapanmaz, hatta tüysüz esnaf çırakları, bıyığını yeni yeni burmaya başlamış esnaf kalfalarıyla dolmaya başladı.

Tezgâh başında birkaç kadeh rakı içip gitmeyi yiğitlik şanından marifet bildiler.

Yeniçeri taslakçılığıyla bozulan âdetler

Eskiden her çocuk bir mahalle mektebine gider, harfleri tanır, bir mushaf açıp Kuran okumasını mutlaka öğrenirdi. Sonra bir işe, zanaata verilirdi. Taşradan gelmiş, köyünde kasabasında mektebe gidememiş gençlere de, ustasının izniyle muhitinde, çarşısında hanında okuma öğretilirdi, Kuran'a yetecek kadar. Yeniçeri taslakçılığı başlayınca, bu gelenek de kalktı.

Esnaf çıraklarının okutulması, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından, 1826'dan sonra Sultan II. Mahmud tarafından ele alındı. Sıbyan mekteplerine devam mecburiyeti kondu, daha sonraları da esnaf çıraklarının okutulması için bir çırak mektebi açıldı.

Hicri takvimle 1280'de (Miladi takvimle 1864), Sofular'da oturur, evleri birbirine yakın üç aydın genç vardır: Yusuf Ziya Bey (sonraları maliye nazırı Yusuf Ziya Paşa), Ahmed Muhtar Bey (sonraları meşhur Gazi Ahmed Muhtar Paşa) ve Tevfik Bey (sonraları ünlü matematik bilgini Vidinli Tevfik Paşa) çarşı boylarında, dükkân kapı-

ları önünde, Büyük Kapalıçarşı kapılarında ustalarından önce koşup gelmiş, gayretli çırakların dükkânlar, çarşılar açılıncaya kadar sokaklarda avare vakit geçirdiklerini, kahvehanelere sığındıklarını görmüş, üzülmüşler, avare dolaştıkları o birbir buçuk saatlik zaman içinde o çocukların okutulmasını kendilerine bir vatan borcu bilmişler, evvela Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adıyla bir cemiyet kurmuşlar ve o cemiyet adına da Beyazıt'ta, İstanbul'un bütün merkezi çarşılarının göbeğinde bir "Çırak Mektebi" açmışlardı. Cemiyetin kuruluşu ve mektebin açılışı 12 Nisan 1280 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tafsilatıyla yazılıdır. Bu okul sonraları Bahçekapısı'nda Çiçekpazarı'nda bir binaya taşındı ve orada 1926 yılına kadar yaşatıldı...

Fakat cemiyet, Çırak Mektebi'yle de kalmamıştı. Çıraklara mektep kurduktan sonra, mektebe gidemeyen öksüz ve yetim fukara evlad-ı vatanı düşündü, onlar için de yurdumuzun en büyük ilim, irfan terbiye ocaklarından "Dârüşşafaka"yı kurdular. Dârüşşafaka da memlekete binlerce hayırlı adam yetiştirdi.

Dârüşşafakalılar, aguşuna sığındıkları büyük okulun açılmasına sebep olmuş Çırak Mektebi'ni unutmadılar, yıllarca, Dârüşşafaka mezunları Çırak Mektebi'nde fahri muallimlik yapmayı kendilerine bir borç bildiler.

Çırak Mektebi, Cumhuriyet maarifinin ilkokul tahsili mecburiyetini çok sıkı takibe başlamasından sonra kapandı...

Yeniçeri taslakçısı iki esnaf gencinin hikâyesi

Yeniçeri Ocağı 1826'da İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldı. Bir kısmı o cenk içinde İstanbul sokaklarında, bir kısmı ateşe verilen Aksaray'daki büyük kışlada öldürülmüştü. Bir kısmı Belgrad Ormanı'na kaçmış, bir kısmı İstanbul dışı yollara düşmüş, oralarda takip edilmiş, öldürülmüştü. Gizlenenler de sonradan ele geçtikçe idam edilmişlerdi.

O yeniçeri kırımında tek devşirme yoktur. Hepsi yeniçeri olmuş Türklerdir. O arada vücuduna yeniçeri nişanı dövdürmüş yeniçeri taslakçısı pek çok esnaf genci de harcanıp gitmiştir.

Mehmed'i nasıl idam ettiler

İkisini adıyla biliyoruz: şekerci çırağı Bursalı Mehmed ile helvacı çırağı Geyveli Gazanfer. Mehmed 16, Gazanfer de 20 yaşındaydılar. Şekerci Mehmed'in kaçıncı ortaya taslakçı olduğunu bilmiyoruz. Vakada ürkmüş, bazusunda nişanı var; artık 16 yaşındaki tüysüz oğlanı da yolda çevirip bazusunda, baldırında nişan arayacak değiller; çarşılısı tarafından ihbardan korkmuş, ustasından izin alıp bir gemiye atlayarak memleketine kaçmayı düşünmüş. O tarihte, Sarayburnu açıklarında tepesi deniz yüzü seviyesinde tehlikeli bir kaya vardı, üstüne bir işaret de konulmuştu. O kaya Abdülmecid zamanında lağımlanıp atılmış, yok edilmiştir. Mehmed'in bindiği gemi şiddetli bir poyraz fırtınasında yola çıkmış, akıntı ve rüzgârla o kaya üstüne sürüklenip düşmüş ve parçalanarak batmıştı, yolcularından çoğu da boğulmuştu. Şekerci Mehmed yüzerek saray rıhtımına çıkabildi. Saray muhafızları tarafından kurtarıldı. Oğlan sırılsıklam, soydular ve

bazusunda yeniçeri nişanı görülünce işin rengi değişti. Padişaha haber verildi, hatta haber veren şefaat yollu da konuştu. "On altı yaşında, bir garip güzel oğlandır. Cahillik etmiş, nişan dövdürmüş... Pişmanlıkla ağlar..." dedi. Sultan II. Mahmud affetmedi, "Cellat!.." dedi. Zavallı çocuğu karaya çıktığı yerde başını vurarak idam ettiler.

Helvacı Gazanfer

Helvacı Gazanfer 56. Çardak Ortası'nın taslakçısıydı. Vaka sırasında o ortanın çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nın uşağıydı. Hüseyin Ağa da, çok temiz bir dille destanlar, semailer, koşmalar, türküler, şarkılar yazmış kalender bir halk şairiydi. Yeniçeri taslakçısı uşağı için de bir taşlama, hicviye yazmıştır, "Gazanfer" adı Arapça "arslan" demektir.

Berber eli değmemiş sırma saçlar yelesi
İtliğinden kinaye narası arslan sesi

Bazuda baldırında Ellialtı nişanı
Yeniçerilik taslar Gazanfer hergelesi
(56. Orta nişanı bir kadırga resmidir)

Koca Çardak Kahvesi temelinden sarsılır
Salınıp yürür iken çorbacının teresi

Hasan Paşa çıplağı reşk ider nümayişe
Akıl fikir çelmede pek çoktur menteresi

Belinde mücevherli gümüş kabzalı hançer
Ne turfa kıyafettir yakasında kehlesi

Altın telli şal vardır kavak yelli başında
Köhne piraheninden meydandadır pehlesi
(Pehle: koltuk altından vücudun iki yanı)

İşte böyle bir eşbeh daltabandır Gazanfer
Güm güm vuran topuklar balyemezin güllesi.

Vaka-i Hayriye'de Galatalı Hüseyin Ağa Sancak-ı Şerif altına koşmuş, dolayısıyla kellesini yeniçeri kırımında kurtarmıştı. Helvacı Gazanfer ise kaçmıştı. Nereye gitmişti, ne olmuştu meçhul. Hüseyin Ağa sadece, "Siyaseti (idamı) duyulmadı, vakadan sonra nam ve nişanı kayboldu, henüz yirmi yaşındaydı. Memleketi olan Geyve tarafından da haberi gelmedi" diyor.

Yolda yakalanıp idam edilmiş olacaktır.

Doğramacı çırağının altın saat hikâyesi

Malın çürüğünü süren, dirhemleri, arşınları, terazileri ayarsız, eksik ve üstelik elleri de eksik tartıp eksik ölçen hilekâr esnafa karşı amansız takipleriyle meşhur İhtisap Ağası Hüseyin Bey üzerine pek çok fıkra anlatılır.

Bir kış günü falan hamamcı hamamın suyunu gereği gibi ısıtmıyor diye şikâyet edilmiş. Hüseyin Bey hamama gitmiş, soyunmuş, yıkanacak; dedikleri gibi, su, ılığın bile altında. Hamamcı ağayı soydurmuş, belinde peştamal, çıplak ayağında nalınla tellak kılığına koymuş, dışarıda kar buz, çıplak hamamcıyı hamamın sokak kapısı önüne çıkartmış, yanına da kavasını dikmiş:

"Ben o soğuk suyla yıkanıp çıkıncaya kadar bu herif burada duracak!.." demiş.

Beygir yerine bağlanan ekmekçi

Bir yaz günü Eyüp'e gitmiş, sokakta, güneş altında bağlanmış bir ekmekçi beygiri görmüş, hayvancağız sırtında iki küfe sahibini beklermiş, sahibi de karşıdaki kahvehanede çubuğunu tüttürüp nargilesini içiyor. Hayvanın sırtından küfeleri indirtmiş, birini kahveden çıkarttığı ekmekçinin sırtına yükletmiş ve adamı beygirin yerine bağlayarak beygirin önüne de bir okka saman attırmış; ekmekçiye:

"Sen keyfini yaptın, şimdi sıra bunda!.." demiş.

Bunlar cezalarının hafifleri, falaka dayağından İplikhane'de günlerce, haftalarca hapis de var.

Doğramacı çırağının oyunu

İşte bu garip adam, esnafın adını duyduğu zaman bile tiril tiril titrediği İhtisap Ağası Hüseyin her sene, kışa gelirse Kadırga'daki konağında, yaza rastlar ise Vaniköyü'ndeki yalısında her akşam İstanbul esnafına takım takım iftar ziyafetleri verirmiş.

Ziyafetlerinde iftar topunu beklerken sofra başı sohbetinde en sevdiği şey saat muayenesiymiş, geri kalan, ileri giden saatlerin sahiplerine takılırmış.

Çapkın bir doğramacı çırağı, bir ramazan ustasına yalvarmış, Hüseyin Bey'in iftar davetlileri protokolüne dahil olan ustasının oğlu süsünü takınmış, hallice arkadaşlarının birinden şalvar, öbüründen salta, bir başkasından da bir şal kuşak tedarik etmiş. Bozuk, köhne, adi bir saat ile saate denk bir de adi kordon bularak altın suyuna batırtmış, uzaktan bakılınca altın saat kordon. Onu da yeleğine takmış; dülgerler, doğramacılar, marangozlar kafilesi içinde, Vaniköyü'ndeki yalıya gitmiş.

Mutat sohbet başlamış, saatlere bakılmış, kimi, "Topa beş dakika var...", kimi, "Hayır, üç dakika var..." derken çapkın oğlan da saatini çıkarmış, bakmış ama ağzını açmamış. Hüseyin Bey sormuş:

"Delikanlı... Senin altın saat ne diyor?.." demiş.

Oğlan, sözde saf, aşırı saf:

"Efendim..." demiş, "benim saate göre top atılalı bir çeyrek olmuş!.."

Kahkahalar arasında Hüseyin Bey:

"Oğlum... Sen o saati denize at!.." der demez doğramacı çırağı yerinden fırlamış ve saati kordonuyla beraber:

"Baş üstüne efendim!.." diyerek var kuvvetiyle açık pencereden denize fırlatmış.

Hüseyin Bey hariç, sofra başındakilerin hepsi şaşırmış, işin aslını bilen yok; ihtisap ağası uzun sakalını sıvazlayarak:

"Bunda bir çapkınlık var ama şu delikanlının sözümü dinlemesi hoşuma gitti!" diyerek altın saatini çıkarmış ve doğramacı çırağına hediye etmiş.

Bir fıkra daha

Esnaf üzerine latifelerden yine bir doğramacı fıkrasıdır:

Bir doğramacı kalfası akşamcıymış, ama meyhanede sohbete iştirak edemezmiş, kaşı gözü yerinde güzel bir genç olduğu halde cahil, ağzı söz yoksuluymuş; kıyafeti mühmel, on günde, on beş günde bir tıraş olurmuş. Herkes bir şey anlatırken o da sohbete karışmak ister ve daima işten bahsederek:

"Bugün bir kapı tıraş ettim... Bugün bir pencere tıraş ettim... Bugün bir dolap tıraş ettim..." dermiş.

Bir akşam rintlerden biri, bir Bektaşi babası dayanamamış:

"Ne olur be oğlum..." demiş, "kapıyı, pencereyi, dolabı bırakıp, bir gün de yüzünü tıraş etsen..."

Sözlük

A

ab-ı ru: yüzsuyu; ırz namus, onur.
acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağı için yetiştirilmek üzere Acemi Ocağı'na gönderilen tutsak ve devşirmeler.
acip: şaşırtan şey; tuhaf, garip, ilginç.
âdet-i kadime: eski âdet.
afet-i devran: çağın en güzeli.
afitap: güneş; güneş gibi güzel yüzlü.
aguş: kucak; sığınılacak yer.
aheste beste: yavaş yavaş, ağır ağır.
ahz ü girift: yakalayıp tutma.
akdam: ayaklar.
akide: inanç, inanılan şey.
alelumum: genellikle.
alil: hastalıklı, sakat.
alude: bulaşmış, bulaşık.
alüfte: iffetsiz kadın, fahişe.
amil: etken, etmen.
ankebut: örümcek.
ârî: uzak, kurtulmuş.
arifane: bilenlere (ariflere) yakışır biçimde.
arzuhal: dilekçe.
asesbaşı: Yeniçeri Ocağı'nın kentin güvenliğinden sorumlu olan 28. Orta'sının çorbacısı.
ashab: arkadaşlar, yoldaşlar; sahip olanlar.
Asitane: büyük tekke; İstanbul'un adlarından biri.
aşbaz: yemek pişiren kimse, aşçı.
avaid: gelirler, kazançlar; lütuflar, bahşişler.
avaz-ı bülend: yüksek ses.

ayine-i mül: şarap rengindeki ayna.
azîm: büyük, ulu.
azürde: incinmiş.

B

bab: iş, konu, madde.
bais-i havf ü haşyet: korkma duygusu nedeni.
balyemez: uzun menzilli bir top.
bâni: inşa eden; kuran, kurucu.
beçe: yavru.
bedestan: değerli eşyaların, mücevherlerin alınıp satıldığı kapalı çarşı; bedesten.
bedii: estetik güzelliği olan, güzel.
belagat: ustalıklı, güzel, etkili konuşma ve yazma sanatı; söz ustalığı.
belî: evet, hayhay.
beliğ: açık, yeterli, tam.
bende-i siyaset: ceza kölesi.
bender: ticaret limanı, iskele.
beşaret: muştu, iyi haber.
bey ü şira: alım satım.
bezzaz: bez, kumaş satan kimse; manifaturacı.
biçaregân: çaresizler, zavallılar.
bihuş: kendinden geçmiş, baygın.
bililtizam: bile bile, inadına.
biniş: geniş bedenli, bol ve uzun kollu cüppe.
bir gûna: bir türlü.
buhur: güzel ve hoş kokular yayan ağaç kabukları vb. maddeler; tütsü.
busegâh: öpülecek yer.
busegâh-ı ehl-i dil: gönül erbabının öpülecek yeri.
bülega: güzel konuşma ve yazma ustaları.

C

camadan: bir tür kısa yelek.
can: Bektaşîlik ve Mevlevîlikte yol arkadaşı.
canfes: bir tür ipekli kumaş.

car: kadınların sokağa çıkarken örtündükleri büyük, dört köşe örtü.
cari: geçerli olan, yürürlükte bulunan.
cariye-i peripeyker: peri yüzlü cariye.
ceberrut: acımasız, zorba.
celaf: kaba, yontulmamış.
cemal: yüz güzelliği.
cemi: bütün, hep, tüm.
cennetmekân: yeri cennet olan.
cerrar: arsız dilenci.
cevarî: cariyeler, halayıklar, odalıklar.
Ceyhun: divan edebiyatında Ceyhun (Amu Derya'nın eski adı) sözcüğü, âşığın sevgilisi için döktüğü gözyaşının ne kadar çok olduğunu anlatır.
cezbe: bir duygu ya da inanışın etkisiyle coşup kendinden geçme.
ciğerpare: çok sevilen kimse.
ciharebru: bıyığı yeni yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
civan: yakışıklı genç.
cura-i mey: şarap yudumu.
cümle-i iftitahiye: açma, başlama, giriş cümlesi.
cünha: suç.

Ç

çakşır: erkeklerin giydikleri bir tür şalvar.
çâlâkî: çeviklik, çabukluk.
çapraz: kuşak üzerine takılan halkalı silahlık.
çark: Mevlevilikte sema yaparken sola doğru bir kere dönüş.
çeşm-i afet: insanı afet gibi etkileyen göz.
çeşm-i ihsan: bağışlayan göz.
çirk: kir.
çirkâb: çirkef.
çorbacı: acemi oğlanlar ile yeniçeri bölükleri komutanlarına verilen ad.
çökür: iri gövdesine göre sapı kısa olan bir tür halk sazı; çöğür.
çulha: dokumacı; çuhacı.
çü: gibi.

D

dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
daltaban: ayakları çıplak; aşağılık, bayağı kimse.
dâm: ağ, tuzak.
darat: ihtişam, gösteriş, tantana, şan.
Dârünnedve: Mekke'de Cahiliye döneminde kabile işlerini görüşmek üzere yapılmış olan ünlü ev.
debbağhane: tabakhane.
delalet: yol gösterme, aracılık etme.
derakap: derhal, hemen.
destar: sarık.
devran: bazı tarikatlarda zikir biçimi.
diba: altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ipekli kumaş.
dide: göz.
dide-i giryan: ağlayan göz.
dil: gönül.
dilküşa: iç açan.
Divan-ı Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işlerinden birinci derecede sorumlu kurul.
diz çakşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çakşır.
dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı; ciharebru; çarebru.
dudu: papağan.
duhter: kız, kız evlat.
duhul: içeri giriş, içine girme.
dübara: hile, oyun.
dürr-i yetim: sedefinden tek olarak çıkan iri inci.

E

ebru: kaş.
ehl-i bezm: içki meclisindeki kimseler.
ehl-i tevhit: Tanrı birliğine inananlar.
ekâbir: büyükler; ileri gelenler.
elyak: pek uygun, en liyakatli.
elyevm: bugün, hâlâ.
Enam: Kuran'da bu adı taşıyan sureyi ve öteki bazı sureleri içeren dua kitapçığına verilen ad.

enin ü avaz: inleme ve bağırma.
erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
erbain: tarikata giren dervişlerin, karakışa rastlayan kırk günlük süre içinde doldurdukları çile.
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eşhas-ı zaide: gereksiz, fazla kişiler.
eşkâl-i vechiye: yüz şekli.
eşref-i mahlukat: yaratıkların en şereflisi; insan.
etvar: davranışlar, tavırlar.
evvel emirde: her şeyden önce, ilk iş olarak.
eyyam: günler, gündüzler.
ezvak: zevkler.

F

fağfurî: Çin porseleninden yapılmış.
fahir: parlak, şanlı, güzel.
fahr: övünme, şeref, onur.
fakr u zaruret: aşırı yoksulluk.
fasit: kötü, yanlış, bozuk; bozan, bozucu, fesat çıkaran.
fatin: zihni açık, uyanık.
feeri: büyüye, olağanüstü güçlere, perilere dayanan tiyatro oyunu.
fen: çeşit, sınıf; hüner, sanat.
feta: yiğit; delikanlı, genç.
fevkani: üst katı olan; üstteki.
fiil-i şeni: cinsel ilişki; kötü, çirkin hareket.
filar: alçak ökçeli bir tür hafif ayakkabı.
fimabat: bundan sonra.
firdevs aşiyan: yeri cennet olan, cennetlik.
fisk: günah işleme.
fuhşiyat: ahlaka aykırı davranışlar, ilişkiler.
fukara-i gayri sabirin: sabretmeyen fakirler.
fusaha: düzgün ve güzel bir biçimde konuşanlar.
futa: peştamal, önlük.
fütuhat: fetihler.
fütüvvet: belli inanç, düşünce ve davranışları olan dini ve mesleki birlik, esnaf örgütü.

fütüvvetname: esnafların uyması gereken kural ve yöntemleri konu edinen kitap.

G

gadr: haksızlık.
garik-i sürur: çok sevinçli.
gayya-yı cahim: cehennem kuyusu.
gayz: kızgınlık, öfke.
gazve: savaş, gaza.
gedik: ticaret ve sanatla uğraşma yetkisi.
gerdune: araba.
gılman: cennetteki delikanlılar.
gonca-i sermest: sarhoş gonca.
gubar-ı tîn: incir tozu.
gulam-ı simendam: gümüş tenli delikanlı.
gulgule: gürültü patırtı.
gûna: türlü türlü, renk renk.
gülabdan: gülsuyu kabı.
Gülbank-i Muhammedî: ezan.
gülşen: gül bahçesi.
gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.
güvez: mora çalan koyu kırmızı.

H

habis: kötü, fesatçı.
hacamat: vücudun herhangi bir yerini hafifçe kesip üzerine boynuz, bardak ya da şişe oturtularak kan alma.
hacegî: tüccar.
hacet: ihtiyaç.
hâdis: yeni oluşan.
hafifmeşrep: hoppa.
hâk: toprak.
hakimane: bilgelere yakışır biçimde, bilgece.
hakketmek: bir yazıyı ya da figürü taş, tahta, metal üzerine kazıyarak geçirmek.

halâs: kurtulma, kurtuluş.
halâskâr: kurtarıcı.
halet: hal, durum, keyfiyet.
hallal-i müşkilat: zorlukları sona erdiren.
hal tercümesi: bir kimsenin kişisel geçmişi, biyografisi.
hamail: omuzdan çapraz asılan bağ.
hamdest: elinden iş gelmeyen.
hamil: yüklü, yüklenmiş.
haneberduş: yersiz yurtsuz, serseri.
hanende: şarkı söyleyen.
hanüman: aile, ev bark, ocak, yuva.
harar: genellikle kıldan dokunmuş büyük çuval.
harfendazlık: söz atma; kinayeli söz söyleme, takılma.
harim: yabancıların bilmesi ve girmesi istenmeyen yer.
hâr ü haşak: çerçöp.
hasna: güzel, iyi kadın.
havacıva: kökleri halk hekimliğinde kullanılan bir bitki.
hay ü huy: zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.
heva vü heves: tutkular, gelip geçici arzular.
hevesperverane: hevesliye yakışır yolda; amatörce.
hezele: serseri.
hıfz: saklama, koruma.
hidayet: yol gösterme; doğru yola girme; doğru yolu arama isteği.
hirfet: sanat; kazanç; esnaf işi.
hîz: puşt, ibne.
hoşneva: güzel sesli.
hubanname: güzeller ve yakışıklı gençler hakkında yazılan kitaplara verilen ad.
humbaracı: humbara denilen top mermisini yapan ve kullananlara verilen ad.
hurşid-i dirahşan: parıldayan, ışıldayan güneş.
hûr ü gulam: huriler ve delikanlılar.
huzur-ı kalp: gönül rahatlığı.
hüccet: senet, vesika.
hükema: bilgeler, filozoflar; bilim adamları.
hümapervaz: hüma gibi yüksek uçan.

hümayun: kutlu, kutsal; padişaha ait.
hüsn: güzel, iyi; güzellik, iyilik.
hüsnî: güzelliğe ait, güzellikle ilgili.

İ

ibda: yaratma, meydana getirme.
içtinap: sakınma, çekinme.
ihram: hacda giyilen dikişsiz beyaz giysi.
ihsan ü atâ: bağışlama ve bahşiş.
ihtikâr: vurgunculuk.
ihtisap ağası: lonca ve pazarlarda kontrol yapan başgörevli.
ikrar: kabul etme.
ikraz: ödünç verme, borç verme.
iktiza: gerekme; gereksinim.
ilga: kaldırma, hükümsüz bırakma.
ilmihal: din kurallarını öğretmek için yazılmış kitap.
iltizam: isteyerek, bile bile.
imtizaç: karışabilme; iyi geçinme, uyuşma.
infilak: yarılma, açılma.
inhimak: bir şeyin üzerine fazla düşme.
inhitat: gerileme, çökme.
intisap: katılma, girme, bağlanma.
intişar: yayımlanma.
intizar: bir şeyin olmasını, bir kimsenin gelmesini bekleme, gözleme.
İrem: Arabistan'da cennete benzetilerek yapılan efsane kenti.
irşat: doğru yolu gösterme, uyarma.
irtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme.
ispir: at ya da araba uşağı.
istihlak: tüketim.
istikrah: tiksinme.
istimal: kullanma.
istintak: söyletme, sorguya çekme.
işmar: el, yüz ya da başla yapılan işaret.
izaç: rahatsız etme, bunaltma.

K

kadd-i şimşad: şimşir ağacı gibi boy.
kadd ü kamet: boy bos.
kadim: eski; geçmiş zaman.
kakum: gelinciğe benzeyen, kürkü makbul bir hayvan.
kalemkâr: duvar üzerine süsleme yapan nakkaş.
kalender: ehlidil; rint.
kallavî: sadrazam ve vezirlerin giydiği, üzerine tülbent sarılan, koni biçiminde kavuk.
kalp olmak: değişmek, çevrilmek, dönüşmek.
kalubeladan beri: çok eskiden beri, dünya kurulduğundan beri.
kân: kaynak, menba.
kâr: iş.
karakuşî: yasa, kural ya da mantık ölçülerine dayanmayan; keyfî.
kârhane: işyeri, iş işlenen yer.
karib: yakın.
kasir: kısa.
kavas: vezir vb. devlet adamlarının maiyetinde bulunan silahlı görevli; elçilik ya da konsolosluklarda çalışan hademe.
kazurat: insan ya da hayvan dışkısı.
kazzaz: ipekçi, ipek satan.
kehle: bit.
kehrüba: kehribar.
kemal-i azametle: gururla, çalımla.
kemine: güçsüz, âciz, zavallı.
kenarcı: kıyılarda avlanan balıkçı.
kerrar: savaş sırasında geri çekildikten sonra tekrar saldırıya geçen.
kesb-i şeref: onurlanma, onur kazanma.
kethüda: üst düzeydeki yöneticiler adına, onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan, yöneten kimselere verilen ad.
kılaptan: pirinç, kalay gibi madenlerden çekilerek gümüş ve altın yaldız vurulmuş, saç teli kadar ince iplik.
kırba: sakaların su taşımada kullandıkları tahta su kabı.
kıyye: 400 dirhem (1.283 gram) ağırlığındaki ölçü birimi; okka.
kibar: büyükler, ulular.

kifaf-ı nefs etmek: yaşamaya yetecek kadar azıkla yetinmek.
kile: tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek (tahılın türüne göre 18-20 okkaydı [yaklaşık 25 kilo]).
koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve atlarla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.
konak: bir günde alınan yol.
kubat: kaba, biçimsiz, hantal.
kumbaracı: "humbaracı"ya halk arasında verilen ad.
kurb: yakınlık, yakın bulunma.
kûs: savaşlarda deve ya da araba üstünde taşınan büyük davul.
kutnu: bir tür yarım ipekli kumaş; bir çeşit desenli atlas.
kutr: çap.
kübera: ulular, büyükler.
küfeki: fosilli, boşluklu ve dayanıksız taşlara verilen genel ad.
kül: hep, bütün.
külçe-i sim: gümüş külçesi.
küşad: açma, açılış.
küttab: kâtipler.

L

laşe: leş.
letaif: latifeler, güldürecek güzel sözler.
levendane: çabuk, hızlı olarak; yakışıklı bir tarzda.
livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.
lonca: aynı meslekten kimselerin, çalışma ve pazar sorunlarını çözmek, mesleğe yeni eleman yetiştirmek amacıyla kurdukları birlik.
lökün: musluk ve su borularının deliklerini tıkamaya yarayan bir tür macun.
lücec: engin sular.

M

mahakim: mahkemeler.
mahbub: sevilen, sevgili.
mahbube: sevilen kadın.
mahbub-ı devran: dünyanın sevgilisi.

mahfe: devenin sırtına yerleştirilen ve karşılıklı iki kişiyi taşıyabilen üzeri kumaşla örtülü, oda biçimli sepet.
mahfil: toplantı yeri.
mahude: kötü bilinen kadın.
maişet: geçim, geçinme.
makule: cins, tür, çeşit.
manca: yiyecek; kedi köpek yiyeceği.
mansıp: önemli mevki, büyük memuriyet.
matlup: istenen, arzu edilen.
mazmun: nükteli, cinaslı güzel sözler.
meclis-i ıyş: yiyip içip eğlenilen meclis.
mecmua: seçme yazılardan oluşturulmuş yazma kitap.
mefhar-i mevcudat: var olan her şeyin övünme nedeni.
mefluç: felce uğramış, inmeli.
mekr ü âl: hile ve tuzak.
meleküssiyane: koruyucu melek.
meluf: alışılmış, huy edinilmiş.
memnu: men edilmiş, yasak.
menfa: sürgün yeri.
menzil: ikametgâh.
merhem-i tiryak: panzehir olan merhem.
mesned-i ikbal: yüksek makam.
mestane: sarhoş gibi, kendinden geçmişçesine.
meşher-i hüsün: güzelliğin teşhir yeri.
metfun: defnolunmuş, gömülmüş.
meth ü sena: övme ve ululama.
metruk: terk edilmiş, bırakılmış.
meva: yurt, yuva, mesken.
mevud ecel: doğal ölüm.
meygede: şarap satılan ve içilen yer.
meyyit: ölü, ölmüş.
mezkûr: zikrolunan, adı geçmiş olan.
miat: kullanma süresi.
mihr-i muaccel: nikâhta kız ailesine "ağırlık" niteliğinde ödenen para.
mikras: makas.
minekârî: mine işçiliği.

mirat: ayna.
mirî: devletin malı olan; beylik.
mir-i miran: beylerbeyi.
mirza: genellikle İran'da soylu kişilere verilen unvan.
mitil: içine yün ya da pamuk doldurulmuş beyaz bezden oluşan kapsız yorgan.
miyar: ölçü.
muaşaka: karşılıklı sevgi, sevişme.
muattal: bırakılmış, kullanılmaz, battal; işsiz, boş.
muhayyile: hayal etme yetisi.
muhil: bozan, ihlal eden.
muhkem: sağlam, sağlamlaştırılmış, pekiştirilmiş.
muhtasar: kısa.
muhtekir: vurguncu, istifçi, karaborsacı.
mukayyet olmak: korumak, gözetmek.
mukim: sürekli ya da geçici olarak bir yerde oturan.
mumiyan: ince belli.
murakabe: denetleme, denetim.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş; işlemeli.
musahabe: konuşma, görüşme, söyleşi.
musahib-i şehriyarî: sohbetiyle hükümdara hoşça vakit geçirten kişi.
musanna: sanatla yapılmış, hünerli bir usta elinden çıkmış.
mutedil: ne az ne çok, orta halde bulunan.
mutekit: inançlı kimse.
mutemet: inanılıp güvenilen kimse.
muttarit: sıralı, düzgün, yeknesak.
muvakkat: geçici.
muy-i ser: saç.
mübaşeret: başlama, girişme.
mücahid-i fi sebilillah: Allah uğruna savaşan.
müceddeden: yeni olarak, yeni baştan.
mücevher: Arap alfabesinde noktalı harfler.
mücrim: suçlu.
müdevver: yuvarlak.
müfsit: fesat koyan, ara açan.
müheykel: heykel gibi.

mühmel: ilgisizliğe uğramış; özensiz.
mühtedi: kendi dinini bırakarak müslümanlığı kabul eden; dönme.
mülevven: boyalı, boyanmış.
mülevves: kirli, pis.
münazaa: ağız kavgası, çekişme.
münevver: aydınlatılmış; parlak.
münezzeh: arı, uzak.
münferide: tek, ayrı, kendi başına olan.
mürahik: yeniyetme, ergen olmamış erkek çocuk.
mürg-i hoş sada: güzel sesli kuş.
mürur tezkeresi: bir bölgeden başka bir bölgeye geçiş için kullanılan resmi geçiş belgesi.
mürüvveten: iyilikseverlikle, cömertlikle.
müsadere: yasak bir şeye devlet tarafından el konulması.
müseccel: kaydedilmiş, tescil edilmiş.
müsellah: silahlandırılmış, silahlı.
müstağni: elinde olanla yetinen; ihtiyacı olmayan, gerek duymayan.
müstağrak: bir şeyin içine batırılmış, onun içinde kaybolmuş olan.
müstakim: temiz, namuslu.
müstebit: despot, egemenliğinde bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan.
müstekreh: iğrenç.
müşabih: benzer.
müşrik: Tanrı'ya ortak koşan, birden fazla Tanrı inancında olan.
müştehir: ün kazanmış, ünlü.
mütevelli: bir vakfın yönetimine bakan görevli.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müzellil: zelil ve hakir eden.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

nafe: kürk hayvanlarının göbek kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.
nahl: uzun, ince vücutlu dilber.
nakip: esnaf kuruluşu başkanlarından birinin unvanı.
nakkare: dümbelek.
nas: insanlar, halk, herkes.

nazar: bir türlü kabul etme, öyle sayma.
nazenin: oynak, cilveli, çok nazlı yetiştirilmiş, şımarık.
nebî: kitap getirmemiş peygamber.
necabet: soyluluk.
necis: pis, kirli, necasetli.
nefer: kimse, fert.
nefs-i İstanbul: İstanbul'un içi.
Nemçe: Osmanlıların Avusturya'ya verdikleri ad.
nesep: nesil, soy, atalar zinciri.
neuzübillah: Allah korusun, Allah'a sığınırız.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
neveda: yeni tarz, yeni eda.
nevhat civan: bıyığı yeni yeni terlemeye başlamış yakışıklı genç.
nezafet: temizlik, paklık.
nezahet: temizlik, paklık, incelik.
nigâh-ı dilbaz: gönül eğlendiren bakış.
nigâr: resim gibi güzel sevgili.
nisa: kadınlar.
nizam-ı müstahsene: beğenilmiş, güzel bulunmuş düzen.
nöbet çalmak: belli zamanlarda mızıka çalmak.
növbet: sıra; sırayla yapılan görev, nevbet; nöbet.
nur-ı ilahî: kutsal, yüce ışık, Tanrı nuru.
nübüvvet: peygamberlik, Tanrı haberciliği.
nümayiş: görünüş, gösteri, gösteriş.

O

oda: yeniçeri kışlalarına verilen ad.
okka: 1.283 gramlık ağırlık ölçüsü birimi.

P

pakize: temiz; lekesiz.
palas: eskimiş aba, çul.
palaspare: eski püskü, yırtık pırtık.
pây: ayak.
pây-i dilber: güzel ayak.

pây-i gülfam: pembe, gül renkli ayak.
pelenk: kaplan.
pelid: pis, mundar.
pençe-i afitap: güneş pençesi.
pereme: bir tür yelkenli tekne.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
pirahen: gömlek.
piyade: yaya.
piyadegân: yayalar.
prangabend: prangaya bağlanmış hükümlü.
pupa gitmek: gemilerin rüzgârı arkadan alarak seyretmesi.
puşide: örtü, perde.
püser: oğul, erkek çocuk.

R

reng-i lalezar: lale bahçesi renginde olan.
rengîn: boyalı, renkli.
reşk: kıskanma, kıskanmayı uyandıran.
rıh: toz, ince kum.
riayet: ağırlama.
rical: yüksek makam sahibi kimseler.
rindan: kalenderler, rintmeşrep kişiler.
rint: dünya işlerini hoş görür, kalender kimse.
risalet: elçilik; peygamberlik.
rizan: dökülen, akan.
ruşen: aydınlık, parlak.
Ruz-ı Hızır: Hıdırellez günü (6 Mayıs).

S

sadad-ı kiram: soyzadelerin önde gelenleri.
sadekâr: kuyumculara taslak hazırlayan kimse.
sadik: sadizm özelliğinde olan.
sahabe: Hz. Muhammed'i görmüş, onun konuşmalarını dinlemiş olanlar.
saki: içki meclisinde içki sunan kimse.
salabet: dayanma, kuvvet.

salapurya: ticaret eşyası taşımada kullanılan 10-15 tonluk yelkenli tekne.
salta: cepken biçimli bir tür kısa ceket.
sanî: işlenilen, yapılan.
Saray-ı Hümayun: padişah sarayı.
sari: bulaşan, bulaşıcı.
sarik: hırsız.
sathî: yüzeysel, üstünkörü.
sayd: avlama, avlanma; av.
sayeban: sayvan, gölgelik.
sed: kapama, engelleme, örtme.
sedefkârî: sedef işi.
seele: dilenciler.
sefain-i aşk: aşk gemileri.
sekban: bir askerî sınıf.
sekir: sarhoşluk.
Selim-i Salis: III. Selim.
sema: Mevlevi ayinlerinde tarikatta olanların ayakta dönmesi, zikretmesi.
ser: baş, kafa; başkan.
serbaz: korkusuz.
serpuş: başlık, başa giyilen şey.
seyr ü temaşa: gezip eğlenme.
sikke: Mevlevi tarikatından olanların giydiği bir tür külah.
simendam: gümüş tenli.
simin: gümüşten; gümüş gibi ak, gümüş gibi saf.
sirkat: hırsızlık.
siyehçerde: esmer yüzlü.
sofa tezkeresi: devşirme yöntemi kaldırıldıktan sonra Yeniçeri Ocağı'na alınanların ocağa kabul edildiklerini kanıtlayan belge.
su: bir şeyin kenarına koşut olarak yapılan süs.
subaşı: kentin düzen ve temizliğinden sorumlu yönetim görevlisi.
su-i hal: kötü durum.
suk-i sultanî: mezat yeri.
sureta: görünüşte.
suret-i beşer: insan görünüşlü.

suret-i intihap: seçim yöntemi.
süluk: bir yola girme, bir yol tutma.

Ş

şad: sevinçli.
şadî: sevinç, gönül ferahlığı.
şadmanî: çok sevinçli.
şah-ı bütan: put gibi güzellerin hükümdarı.
şahide: yazı ve çiçek motifleriyle süslü mezar taşı.
şaibe: leke, kusur; kötü eser, iz.
şaki-i merdud: kovulmuş haydut.
şakirt: öğrenci, çırak.
şalî: tiftik yünüyle dokunmuş bir tür ince kumaş.
şatır: alay ve törenlerde padişahın yanında yürüyen kapıkulu askerlerine verilen ad.
şehbaz: yiğit, kahraman, cesur; becerikli; şahbaz.
şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
şehrah: büyük yol; şahrah.
şehremaneti: kentin temizlik ve güzelliğiyle ilgilenen yerel yönetim; belediye.
şehrengiz: bir kentin güzellerini, güzelliklerini konu edinen manzum eser.
şehrî: kentli; İstanbullu; ince, kibar.
şehvetengiz: şehvet, istek uyandıran.
şekavet: kutsuzluk; kötü iş işleme; haydutluk.
şema: mumlanmış fitil.
şenaat: kötülük, fenalık.
şeni: utanç verici, çok çirkin.
şem: mum.
şerh: açımlama, yorumlama.
şerif: kutsal; soylu.
şerir: kötü, yaramaz.
şevket: ululuk.
şitab: çabukluk.
şuh-ı dilara: gönül süsleyen işveli kadın.

T

taaffün: kokuşma, pis kokma.
taalluk: ilişik, ilgi, ilinti.
taammüm: genelleşme.
tabl: davul.
tafsil: ayrıntılarıyla uzun uzadıya anlatma.
tahir: temiz.
tahliye: boşaltma.
tahmil: yükleme, yükletme, yükletilme.
tahrir: kaydetme, deftere geçirme.
tahtani: aşağıda olan, alttaki.
tamiye: ebcet hesabıyla tarih düşürmede istenen tarihi elde etmek için bir dizenin belirttiği sayıdan belirli bir sayıyı çıkarma ya da ekleme.
tanzifat: temizlik işleri.
tarassut: gözleme, gözetleme.
tarik: yol; meslek.
tart: bir yerden uzaklaştırma, uzağa sürme.
tarumar: darmadağınık; perişan.
tayyarat: havadan, beleşten gelen paralar.
tazeru: genç görünüşlü.
teamül: yapılageliş.
tecdid-i iman: bir Müslümanın İslamiyet'e aykırı davranışta bulunması durumunda kelime-i şahadet getirerek inancını yenilemesi.
tecennün: delirme, çıldırma.
tecessüs: gizlice gözetleme, merakını gidermeye çalışma.
tecziye: cezalandırma.
tedip: uslandırma, yola getirme, haddini bildirme, cezalandırma.
teferrüc: gezinti, gezinme.
tehzil: alaya alma, alay şekline koyma.
tekdir: azarlama, paylama.
tekellüf: güçlüğe katlanma.
temaşa: bakıp seyretme; gezme.
tennure: Mevlevi dervişlerinin giydiği geniş eteklik.
ter: taze, yeni.
tereke: bir ölünün bıraktığı malların hepsi.
terennüm: ötme, şakıma.

terhin: rehine koyma.
tersim: çizme, resmini yapma.
tevbih: azarlama, paylama.
tevfik: uygunlaştırma; Tanrı yardımı.
tezkire: kimi meslek sahipleri için yazılan biyografi.
tezvir: yalan dolan; ara bozuculuk.
tezyif: bir şeyi değersiz göstermeye çalışma.
tezyin: süsleme.
tezyinî: süslemeyle, süslemecilikle ilgili.
tezyit: çoğaltma, artırma.
tig-i ateştâb: ateş gibi parlayan kılıç.
tilavet: Kuran'ı güzel sesle ve kuralla okuma.
toka: içki içerken bir kimsenin şerefine, sağlığına kadeh tokuşturma.
turfa: yeni, garip, şaşılacak şey.
tüvana: güçlü.

U

udağacı: kıyılan parçaları tütsü olarak kullanılan ağaç; ödağacı.
ulema: bilginler.
uslu: akıllı, zeki.

Ü

üdeba: edipler.
ümmi: okuma yazma bilmeyen kimse.

V

vacibü'l-icra: uygulanması gereken.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: olaylar.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
vardiyan: gemi içindeki haber ve komutları yerlerine ulaştırmakla görevli pasaporla.
vü: ve.
vüzera: vezirler.

Y

yâr-ı seramed: başta gelen dost.
yed: el; kudret, güç.
yekta: tek, eşsiz, benzersiz.
yiğitbaşı: esnaf loncalarında verilen kararları uygulayan ve gerekli denetimleri yapan kişi.

Z

zağarcı: padişahla beraber avlanmaya katılan görevli.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zehî: "ne iyi", "ne güzel" anlamında beğenme sözü.
zelilane: aşağılık bir biçimde.
zerrin: altından yapılmış; altın gibi sarı.
zıkıymet: değerli.
zikr: Tanrı'nın adını art arda söyleyerek yapılan bir tür ibadet biçimi.
zira: 75-90 cm arasında değişen bir uzunluk ölçüsü.
ziruh: canlı.
zühul: dalgınlıkla unutma; geçiştirme.
zürefa: zarifler.

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Dört başı mamur bir İstanbul esnaf tarihi: Çengilerden berberlere, çiçekçilere, esircilere, bakkallara, çöpçülere, dilencilere, arabacılara, bekçilere, cellatlara varıncaya kadar bütün İstanbul esnafı... Gedik, hirfet, tarik, lonca, lonca piri, esnaf nizamı, sandık, çarşı, esnaf kıyafetleri, çırak çıkarma, peştamal kuşatma, narh defterleri, esnaf teftişi ve cezalar, orduyla beraber sefere çıkan esnafın düzenlediği ordu alayı, saray düğünlerinde esnaf alayları ve esnafın düğün hediyeleri, sofa tezkereleri, bekâr hanları, bekâr odaları, esnaf civanları, şehrengizler, esnaf türküleri ve kantoları... Ve daha nice ilginç bilgi *Tarihte İstanbul Esnafı*'nda.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

DK DOĞAN KİTAP

ISBN 978-605-09-3449-6

9 786050 934496

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 24

REŞAD EKREM KOÇU

Türk Zaferleri

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları
Yeniçeriler
Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü
Hatice Sultan ile Ressam Melling
Tarihimizde Garip Vakalar
İstanbul Tulumbacıları
Cevahirli Hanımsultan
Tarihte İstanbul Esnafı
Kızlarağasının Piçi
Patrona Halil
Erkek Kızlar
Âşık ve Şair Padişahlar
Kabakçı Mustafa
Dağ Padişahları
Esircibaşı
Forsa Halil
Haydut Aşkları
Haşmetli Yosmalar / Osmanlı Tarihinde Yasaklar
Ahmed Rasim - Ahmed Refik

TÜRK ZAFERLERİ

Yazan: Reşad Ekrem Koçu
Editör: Selahattin Özpalabıyıklar

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Nebioğlu Yayınevi, 1964
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Kasım 2017 / ISBN 978-605-09-4735-9
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Ana Basım Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Türk Zaferleri

Reşad Ekrem Koçu

DK
DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Yazarın önsözü 11

Türklerin Rumeli'ye geçişleri 13
Kosova Meydan Savaşı 18
Niğbolu Meydan Savaşı 28
Varna Meydan Savaşı 39
İkinci Kosova Meydan Savaşı 55
İstanbul'un kuşatılması ve fethi 58
Burak Adası Deniz Savaşı 84
Çaldıran Zaferi 93
Mercidabık Meydan Savaşı 109
Ridaniye Meydan Savaşı 118
Belgrad'ın fethi 125
Rodos'un fethi 131
Mohaç Meydan Savaşı 146
Akıncılar, serhat gazileri 158
Viyana Seferi 164
Grijgal Palangası Savaşı 171
Alaman Seferi 179
Bağdat'ın fethi 186
Barbaros Akdeniz'de 200
Preveze Zaferi 213
Filek Kalesi destanı 216
Sultan Süleyman'ın Budin Seferi 222
Barbaros Hayreddin Paşa'nın Provans Seferi 229
Estergon'un ve İstolni Belgrad'ın fethi 237

Hint Denizi Seferi 240
Kıbrıs Adası'nın fethi 246
Haçova Meydan Savaşı 259
Şanlı Kanije Savunması 269
Atlas Okyanusu'nda Türk deniz akıncıları 282
Girit Savaşı 289
Şanlı Çanakkale Zaferi 307
İstiklal Savaşı 318
Mehmetçik Kore'de 329

Sözlük 341

Yazarın önsözü

En kuvvetli manasıyla mertçe askerlik asil ve necip Türk milletinin has damgasıdır. Dilimizde "Bir mememe gazilik, bir mememe şehitlik" diye erkek evlat sahibi Türk kadınının ağzından bir atasözü vardır. Yeryüzünde Türkçeden gayri bir dilde cengâverliği bu kadar benimsemiş büyük söze rastlanmaz.

Türk ordusunun yüzyıllar boyunca kazandığı zaferler hiçbir milletin tarihinde bu kadar çok ve bu kadar göz kamaştırıcı olmamıştır. Türk ordusu, bilhassa Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan devletin azamet ve haşmet devri sonlarına kadar, teşkilat, itaat, inzibat ve fedakârlık bakımından bütün cihanın örnek aldığı bir ordu olmuştur.

En geniş salahiyetli komutanlarımızdan basit bir nefere varınca tarihimiz inanılmayacak kadar haşmetli kahramanlık destanları yaratmış simalarla doludur. Devrinin askeri dehası sayılacak isimlere tarihimizde sık sık rastlanır.

Ne kadar yazıktır ki Türk zaferleri şimdiye kadar bir halk kitabının yaprakları arasında toplanmamıştır; binlerce kahramanımızın mübarek isimleri de tarih kaynaklarımızda unutulmuş, ansiklopedilerimize ve ansiklopedik eserlere geçmemiştir. Bu gibi eserlerin gerçekleşmesi için kurulmuş yazı heyetlerinin veya bu yolda ferden kalemine güvenmiş muharrirlerin manevi mesuliyeti bu bakımdan pek büyüktür.

Millî kütüphanemizde büyük bir boşluğu doldurma yolunda naçiz kalemimin armağanı olan bu eser, sağlam bilgimize dayanarak fakat en küçük âlimane iddia güdülmeden kaleme alınmıştır; ordumuzu vücuda getiren evlatlarımıza, sadece okuma yazma bilen va-

tandaşlarıma büyük Türk zaferlerini bir sohbet diliyle anlatmak istiyorum.

Bu eserimi aziz vatanımız ve milletimizin asil gayeleri için savaşarak can veren, Çanakkale'de, İstiklal Harbi'nde, Kore'de şehit düşen evlatlarımızın aziz ruhlarına ve kahraman Mehmetçiklerin tarihimizde yarattıkları şanlı hatıralarına ithaf ediyorum.

Reşad Ekrem Koçu

Türklerin Rumeli'ye geçişleri

Rumeli fütuhatının eşiğinde

Türklerin Balkanlar ile Orta Avrupa'daki fetihleri, cihan tarihinin akışını değiştirdi. Bu baş döndüren, zincirleme zaferlerle dolu fetihlerin ilk adımı da miladın 1354 yılında Türklerin Rumeli'ye geçişi oldu.

Ecdadımız Rumeli toprağına Çanakkale Boğazı'nı aşarak ayak bastı.

O zamanlar, Bizans imparatorları dünyanın en kuvvetli cenk gemilerine sahipti. Çekirdekten yetişme gemici olan Venedikliler ve Cenevizliler Akdeniz'in hâkimiydiler.

Çanakkale Boğazı yeryüzünün en işlek ticaret yollarından biriydi, ayrıca Şark'ın en büyük beldesi ve Bizans İmparatorluğu'nun devlet başkenti İstanbul'un da kapısı yerindeydi. Türklerin elinde ise, ancak Marmara sularında dolaşabilecek otuz kırk parça tekneden başka gemi yoktu.

Boğazın aşılması, yıldırım süratiyle gelişen Rumeli fetihlerinin Anadolu'dan kopup gelen Türk cengâverleriyle beslenmesi tarihimizin eşsiz şanlı sahifelerini doldurur. Bir göz kırpması gibi kısa bir zaman içinde dünyanın en önemli bir geçit noktası ve Bizans'ın Akdeniz kapısı olan Çanakkale Boğazı Türklerin olmuştu.

Türk kılıcı Rumeli'de

Türklerin Rumeli'ye geçişi vakasının ve ilk Rumeli fetihlerinin en öndeki kahramanı, Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa'dır. Süleyman Paşa'nın bu olayda ve Rumeli fütuhatında en namlı kılıç arkadaşları da Gazi Fazıl, Yakub Ece, Gazi Evrenos, Hacı İlbey, Aksungur, Kara Timurtaş, Kızıloğlan Oğlu, Kara Hasan Oğlu, Akça Ko-

ca Oğlu, Balabancık Oğlu'dur. Rumeli'ye ayak basıldıktan sonra bu gaziler kafilesine Aydınlı Umur Bey adında bir kahraman da katıldı.

Gazanın hikâyesi

Eski tarihçilerimizin Rumeli'ye geçiş olayı üzerine yazdıklarını şöylece toplayabiliriz:

Orhan Gazi Rumeli'ye geçmeye karar verir ve bu işi oğlu Süleyman Paşa'ya açar. Şehzade babasının elini öpüp:

"Bu gazayı bana sipariş eyle!.." der.

Orhan Gazi sevinçle mutlulanır ve Rumeli memleketinin fethini Süleyman Paşa'ya ferman eder. Şehzade Aydıncık civarındaki Belkıs harabelerine gelir... Burada eski Romalılardan kalma büyük mermer sütunlar, geçmiş yüzyılların çökmüş ululuk ve şevketini bir ibret levhası halinde temsil etmektedir... Halk ağzında da Süleyman Peygamber'in Seba Melikesi Belkıs'ı burada bulunan ihtişamlı bir sarayda misafir ettiği söylenmektedir... Belkıs harabeleri Çanakkale Boğazı'na hâkim bir noktada bulunup boğaz ve karşı Rumeli sahilleri göz kamaştırıcı bir panorama halinde uzanmaktadır... Bundan ötürü buraya Temaşalık adı verilmiştir... Şehzade Süleyman Paşa bir mermer sütunun dibinde otururak gözleri karşıya dalmış düşünür. Yanında bulunanlardan Yakub Ece ki bahadırlığı dillere destan olmuş bir pir-i azizdir:

"Şehzadem..." der; "ne tefekkür eylersin?! (Ne düşünürsün?!)"

Süleyman Paşa:

"Âyine-i deryada feth ü zafer müşahede eylerim... (Denizin aynasında fetih ve zafer görüyorum.) Fikrim budur ki bu deryayı öte geçem ve Rumeli'de vilayet açıp diyar-ı İslam eyleyelim... Sizler bu babda nice tedbir edersiniz ki dileğim yerin bula..." der.

Ece Bey:

"Şehzadem... Önce şu Gazi Fazıl ile biz ikimiz geçelim... Görelim ne olur..." cevabını verir.

Paşa:

"Nerden geçersiniz?.." diye sorar.

Ece Bey ile Gazi Fazıl:

"Şurada bir yer vardır ki öte geçmeye yakındır!.." derler.

O yer Gürece'den aşağıda deniz kenarında "Viranca Hisar" dedikleri yerdir.

Ece Bey ile Gazi Fazıl bir sal çatarlar, geceleyin birkaç bahadır yiğit ile ikisi o sala binip salı tevekkül deryasına salarlar ve karşı yakada Gelibolu'nun üzerinde Çemnik Hisarı'nın kenarına çıkarlar, geceleyin bağlar arasında bir adam bulup bağlarlar ve geri Anadolu yakasına geçip tuttukları adamı Süleyman Paşa'ya götürürler. Süleyman Paşa bu adamın sırtına bir kaftan giydirir, açık başına bir şapka, yalın ayaklarına bir çift ayakkabı verir ve altın ihsan eder. Bu lütfu gören adam Süleyman Paşa'ya can ve gönülden muhabbet eder:

"Şehzadem... Öte yakaya geç... Sana kılavuzluk edeyim!.." der.

Şehzade:

"Mümkün müdür ki düşman duymadan biz sizin hisarınıza girelim?.." diye sorunca o adam:

"Ben sizi bir yerden iletirim ki kimse haberinizi almaz!.." der.

Bunun üzerine derhal birkaç büyük sal yapılır. Her birine kırk ünlü şehbaz dilaver yiğit koyarlar. Salın birine Süleyman Paşa, birine dahi Yakub Ece ile Gazi Fazıl ve öbürlerine dahi Gazi Evrenos Bey ile Hacı İlbey binerler...

Bir karanlık gecede Allah'ın inayetiyle bu sallarla Rumeli yakasına geçerler...

Akdeniz'i geçmişiz biz bir iki sal ile
Himmet-i merdan ile, gaybdan irsal ile
Oldu bizim salımız taht-ı Süleymanımız
Gözlerimiz açmışız ahsen-i âmâl ile...

Karaya ayak bastıklarında kılavuz olan adam bunları, gecenin zifirî karanlığında Çemnik Kalesi'nin önüne götürdü. Kale bedeninin bir tarafına, bedenle bir boyda moloz yığılmıştı... Harman zamanı, bağ ve bostan zamanıydı. Kalede çokluk adam yoktu, herkes tarlasında, bağında kalırdı...

Gaziler kılavuzun gösterdiği o moloz yığınlarından aşıp kaleye girdiler ve zapt ettiler. Kalenin içinde buldukları düşmanı incitmediler... Bilakis ihsanda bulundular.

Deniz kenarında gemiler bulmuşlardı... Onları da zapt edip hemen karşı Anadolu yakasına gönderdiler...

O gece sabaha kadar bu gemilerle Rumeli'ye üç yüz gazi geçti... Ece Bey salla geçirilen ve Çemnik'te bulunan atlara bindirdiği askerle Bolayır'ın alt yanında Akliman denilen limanı bastı, burada da birkaç gemi zapt etti, gemicilerini incitmediler, üzerlerine gözcü koydular ve bu gemilerle de Anadolu'dan üç günde üç bin gazi geçti... Rumeli yakasını "Allahuekber!" avazı ve "Gülbank-ı Muhammedi"yle güm güm gümlettiler.

Boz atlı cengâverler efsanesi

İlk Rumeli fütuhatı pek coşkun bir ruhun eseri olmuştu, bu coşkun ruhun timsali de Süleyman Paşa'ydı.

Kahraman prensin ölümünden sonra hatırası kutsi bir ışık içinde kaldı.

Süleyman Paşa bir gün yakınlarına:

"Eğer ben beklemediğiniz bir anda ölürsem beni Bolayır'a gömün... Üzerinize düşman gelirse Allah'a sığınıp benim kabrimi düşmana çiğnetmeyin..." demişti.

Ölümü gerçekten beklenmedik bir zamanda oldu ve vasiyeti üzerine Bolayır'a gömüldü.

Şehzadenin ölümü İstanbul imparatoruna Rumeli'nin geri alınması umudunu verdi. Altmış gemiyle asker gönderdi, gemilerin otuzu Bolayır sahiline, otuzu da Gelibolu'ya saldıracaktı.

Gaziler de Bolayır'da Süleyman Paşa'nın kabri dolayında toplandılar. Bolayır sahiline çıkan Bizanslılar dehşetli bir bozguna uğradı, başını kılıçtan kurtaran esir edilip zincire vuruldu, karaya çıkanlardan tek kişi kurtulmadı, ancak gemiciler canlarını kurtarıp kaçtılar.

Esir olanlar anlatırmış:

"Gökyüzünden üzerimize boz atlara binmiş cengâverler hücum etti... En önlerinde de bir heybetli nevcivan vardı, dehşet içinde kaldık..." derlermiş.

"Ol nevcivanın şekil ve şemaili nasıldı?" diye sormuşlar.

"Kaşı şöyle idi ve gözü şöyle idi... Bizi tutup zincire vuran o idi..." diye Şehzade Süleyman Paşa'yı tarif etmişler... Gaziler hüngür hüngür ağlaşmışlar...

Bolayır bozgunu üzerine Gelibolu'ya gelen diğer otuz gemi ters yüzüne dönüp gitmişti.

Yeni bir medeniyet çağının şafağı

Türklerin Rumeli'de ilk ayak bastıkları Çemnik Kalesi mühim bir köprübaşı olmuştu. Bunu bütün Gelibolu Yarımadası'nın ve Doğu Trakya'nın fethi takip etti. Bizanslı tekfurların Türkleri denize dökmek, Anadolu'ya püskürtmek için giriştikleri bütün teşebbüsler her yerde yenilgileriyle neticelendi. Rumeli halkı yüzyıllardan beri tekfurların zalimce idaresi altında inlemekteydi, köylüler Türk akıncılarını her yerde sevinçle karşılıyordu. Türk kılıcı Rumeli'ye adalet, düzen, güven getirmişti. Hiçbir milletin tarihinde görülmemiş, bugün gözlerimizi yaşartacak bir kutsal sahnedir ki, bu baş döndüren Rumeli fetihlerinde ecdadımızın kılıcı mazlum başı, masum başı uçurmamış, kendisine karşı çekilen kılıçları kırıp geçmiştir. Binlerce, on binlerce Türk akıncısı arasından ırza, namusa tecavüz eden, köy, kasaba ve şehir yağma eden tek adam çıkmamıştır. Gaziler arasında gaza malı olarak paylaşılan, Türk saldırısına karşı koyan tekfurların zalimce ve gaddarca bir tahakkümle yığdıkları, üzerlerinde binlerce mazlumun kanlı gözyaşları bulunan servetleri olmuştur. Rumeli ahalisi, can ve gönülden, kitleler halinde Müslüman oldu. Bir taraftan fetihler devam ederken, diğer taraftan memleketin bayındırlığıyla uğraşıldı. Kasabalar büyüdü, köyler büyüdü, Anadolu'dan geçirilen Türk aileleriyle yeni köyler ve kasabalar kuruldu. Yerli ahali ile yeni gelenler kız alıp kız verdiler... Rumeli kısa bir zaman içinde kökünden Türkleşti. Eski dininde kalanlara asla karışılmadı, bunlar hor ve hakir görülmedi. Müslüman Türklerle eşit medenî haklara sahip oldular. Türk adaletinin kanadı altında bir refah ve saadet devrine ulaştılar.

Bunun içindir ki Türklerin Rumeli'ye geçişi sadece bir Türk zaferi değildir, Doğu ve Orta Avrupa'da yeni bir medeniyet çağının şafağıdır.

Kosova Meydan Savaşı

Rumeli'de Türk fetihleri

Rumeli'ye geçen Türklerin Balkan Yarımadası'nda süratle gelişen fetihleri ve Osmanoğullarının Anadolu'daki küçüklü büyüklü Türk beyliklerini birer birer ortadan kaldırmaya başlayarak Anadolu'da bir Türk birliğini kurma yolunu tutması karşısında Bizans imparatoru ile Sırp ve Bulgar kralları sonsuz bir telaşa düşmüşlerdi.

Bizans imparatorlarının hüküm ve nüfuzu ancak İstanbul şehrini kuşatan kale duvarları içinde geçiyordu. Ecdadımızın "tekfur" adını verdiği Bizanslı derebeyi valiler bile artık imparatorlarını tanımıyorlardı. Sırbistan ile Bulgaristan ise Rumeli'deki Türk savletinin karşısında Bizanslı tekfurların malikânelerinden sonra ilk hedeflerdi.

Türkler için bu ilk Rumeli fetihlerinde yaz ve kış yoktu. Türk akıncıları, zamanımızın deyimiyle yıldırım harbi yapıyorlardı. 1361'de, Meriç üzerinde Bizans'ın en müstahkem şehri bilinen Edirne Türkler tarafından kuşatılmış, Edirne tekfuru hazinesini ve ailesi fertlerini bir kayığa koyarak geceleyin Meriç Suyu üzerinden Enez'e kaçmış ve bu kasabada bulunan Cenevizlilere sığınmış, Edirne Kalesi ve şehri de kapılarını açarak Türklere teslim olmuştu.

Sırpsındığı

1363'te Evrenos Bey Gümülcine'yi, Lala Şahin Paşa Eski Zağra ile Filibe'yi almıştı. Filibe bir kilit noktasıydı. 1364'te, Papa V. Urbanus'un teşvikiyle Macar Kralı I. Layoş'un başkumandanlığı altında Sırp Kralı V. Uroş, Bosna Kralı Tvartko ve Ulah derebeyleri Türklerin üzerine yürüdüler... Türklere karşı birleşen düşman or-

dularının asker sayısı 60.000-100.000 arasındaydı. Meriç boyunda Edirne civarına geldiler. Türk akıncı beylerinden ihtiyar Hacı İlbey 12.000 kişiyle bir keşif hareketine memur edildi. Tecrübeli akıncı, bir gece düşman ordusunun kuvvetine güvenerek gaflet içinde yattığını görünce fırsatı kaçırmadı, bir baskın yaptı. Neye uğradığını bilemeyen müttefikler sabaha kadar birbirlerini kırdılar ve sabahleyin perişan bir halde kaçtılar. Tarihimizde "Sırpsındığı" denilen bu baskında, Macar Kralı Layoş canını zor kurtarmıştı.

Balkanlılar panik halinde

Ertesi yıl, 1365'te Dalmaçya kıyısında küçük Ragusa (Dubrovnik, Dubrovenedik) Cumhuriyeti, Türk himayesi altına girdi... 1366'da Türkler Yanbolu ve İslimye'yi aldılar... 1367'de Karadeniz sahilinde Burgaz Kalesi Türklerin eline geçti... Sırp ve Bulgar kralları ittifak edip Türk akınını durdurmaya çalıştılar, fakat 1371'de Samako'da yenildiler, bu kale ile İhtiman Türkler tarafından fethedildi... Aynı yıl Köstendil Türklere teslim oldu. Nihayet 1372'de Çirmen'de tekrar yenilen Sırp Kralı Lazar Grebliyanoviç de Türk hâkimiyetine boyun eğdi ve Türk padişahına her yıl bir haraç vermeyi kabul etti. Bunu 1373'te Makedonya'da İskeçe, Drama, Kavala, Vardar Yenicesi ve Karaferye'nin Türkler tarafından fethi takip etti. 1375'te Niş Kalesi alındı. 1382'de İştip, Manastır ve Pirlepe fetholundu, Selanik muhasara edildi. 1383'te Kara Timurtaş Paşa Arnavutluk'a büyük bir akın yaptı. Bunu ertesi yıl bir Hersek akını takip etti. 1386'da Sofya alındı.

Balkanlılar, Türklerin karşısında bir panik halindeydi.

Balkanlıları ümide düşüren bir vaka

1388'de 20.000 kişilik bir Türk kuvveti Vardar boylarından Bosna'ya girmişti. Sırp kralı ile Bosna kralı 30.000 kişilik bir kuvvetle Türklere Tublika vadisinde Ploşnik mevkiinde bir baskın yaptılar, Türkler 15.000 şehit vererek ağırca bir yenilgiye uğradı. Sırp Kralı Lazar bundan bir ümide, Türkleri Balkan Yarımadası'ndan Anadolu'ya atmak zamanının geldiği hayaline kapıldı, başta Macar kra-

lı gelmek üzere Türklere karşı yeni bir ittifak yapma teşebbüsüne girişti. Macar kralı, memleketinin karışıklık içinde olduğunu bildirerek ittifak teklifini reddetti.

Fakat Bosna Kralı Tvartko ile Bulgar Kralı Şişman, Sırp Kralı Lazar'ın ittifak teklifini hararetle kabul ettiler. Ulah derebeyleri de Türklere karşı girişilecek yeni bir harbe bütün kuvvetleriyle katılacaklarını bildirdiler.

Bursa'da bir harp meclisi

Türkçede "Su uyur, düşman uyumaz!" diye bir atasözü vardır. Türk Padişahı Sultan I. Murad, ki Balkanlar'daki fetihler üzerine halk kendisine "Hüdavendigâr" unvanını vermişti, cenk meydanında kılıcına sahip asker olduğu kadar hükümdarlık makamında uyanık adamdı. Balkanlıların Türklere karşı her zaman için birleşebileceğini göz önünde tutarak Balkanlı hükümdarlar yanında casuslar bulmayı ihmal etmemişti. Bunlar vasıtasıyla ittifak haberini alır almaz Bursa'da bir harp meclisi topladı. Padişah, Sırp Kralı Lazar'ın Türklere karşı birleşme teşebbüsünü açıklayarak:

"Sırplara karşı yeni ve çetin bir sefere hazırlanacağız!.." dedi ve kendi düşüncelerini şöylece anlattı: "Sırplar asker bir millettir!.. İyi dövüşürler... Sırp kralı şu anda bize karşı bu asker milleti hazırlamaya uğraşıyor... Müdafaası kolay topraklardır!.. Belki yer yer başarılar, zaferler kazanabiliriz. Fakat Sırp ordusunu kesin yenilgiye uğratamayız. Ve Bulgarlar sağ yanımızdan her zaman için arkamızı vurabilirler!.."

Kumandanlardan biri:

"Biz düşmanın saldırmasını mı bekleyeceğiz?!" diye sordu.

Sultan Murad:

"Hayır!" dedi... "Bizim yapacağımız düşmanlarımızı birleşmeden tepelemektir... Bilakis onlardan önce taarruza geçeceğiz... Ve ilkin Bulgarları ittifakın dışında bırakacağız!.."

Bursa harp meclisinde ilk hedef olarak Bulgaristan üzerine yürümeye karar verildi ve bu işe Vezir Çandarlı Ali Paşa ile akıncı beylerinden Timurtaş Paşazade Yahşi Bey memur edildi.

Bulgaristan akını: Bulgarlar ittifak dışına atılıyor

Bursa'daki harp meclisi, kararını verir vermez, Vezir Çandarlı Ali Paşa Rumeli'ye geçti... 1389 baharında ilkin Doğu Trakya ile Bulgaristan arasındaki bütün geçitleri tuttu ve Çalıkavak Deresi'nden geçerek Şumnu ile Pravadi arasından Bulgaristan'a girdi... 40.000 kişilik bir kuvvetin başındaydı... Bu 40.000 cengâverin vazifesi Bulgarları yerinde tutmak, ittifaka sokmamaktı. Yahşi Bey 5.000 kişiyle Pravadi üzerine, Ali Paşa da 35.000 kişiyle o zamanlar Bulgaristan'ın merkezi olan Tırnova üzerine yürüdüler. Yahşi Bey Pravadi'ye kılıçla girdi. Şumnu teslim oldu. Bulgar Kralı Şişman, Tırnova'yı müdafaa edemeyeceğini anlayarak Niğbolu Kalesi'ne çekildi ve oradan aman diledi. Silistre Kalesi'ni Türklere bırakarak ittifaktan ayrıldı.

Kâbe'den gelen ve ayağının tozuyla cenk meydanına koşan bir cengâver

Sultan Murad Filibe'ye gelmişti... Yanında 40.000 kişilik bir kuvvet vardı. Vezir Ali Paşa Bulgar kralını ittifak dışına attıktan sonra askerlerini birer birer, teslim olan Bulgaristan'daki müstahkem mevkilere yerleştirmiş, kendisi Filibe'de bulunan padişaha katılmıştı.

O sırada Rumeli'nin ilk fatihlerinden Evrenos Bey de hiç beklenmedik bir anda Filibe'ye geldi... O yıl hacca gitmişti. Dönüşte padişahın sefere çıktığını öğrenmiş ve ayağının tozuyla Filibe'ye koşmuştu.

Padişah:

"Hacı Evrenos Bey... Hızır gibi yetiştin... Bu sınır boylarını karış karış tanırsın... Düşman nerede toplanıyor?.. Öncü olup öğrenmek sana düşüyor!.." dedi.

Evrenos Bey:

"Ne mutlu bana!.." dedi. "Allah'ın inayetiyle bu işi başa çıkarırım!.."

Bir akıncı kolunun başında Üsküp'e doğru akan Evrenos Bey tuttuğu esirlerden Sırp ve Bosna krallıklarının kuvvetlerini Kosova Sahrası'nda topladıklarını öğrendi. Bu esirleri Sultan Murad'a gönderdi. Padişah esirleri bizzat sorguya çekti:

"Sizin kuvvetiniz bizimkinden çok fazla mıdır?!.."

"Üç misliniz vardır!.. Ayrıca 5.000 kadar zırhlı askerimiz var ki sade bunlar sizin askerlerinize karşı koyabilir!.."

"Zamanı kazanan zafer yolunu açar!.."

Sultan Murad, ikinci bir harp meclisi topladı ve:

"Düşman üzerine süratle yürüyeceğiz!.. Biz kumandanlar, askerlerimizin katlanacağı güçlüklere ortak olarak onlara bir gaye uğrunda yorgunluk duyulmayacağını göstereceğiz... Düşmanın asker sayısı ve silahı bizi ilgilendirmez... Cenk bir yürek işidir... Zamanı kazanan zafer yolunu açar!.." dedi.

40.000 kişilik Türk ordusu cebri bir yürüyüşle harekete geçti. Nihayet Morava Nehri'nin batı kıyısında bir mola verildi, burada Sultan Murad ordusunu altı kola böldü ve nehri altı noktadan birden süratle geçti. Morava geçilince ilk aşılacak sırtların ötesinde düşman ordusunun toplanmakta olduğu Kosova Sahrası uzanıyordu...

Bir tepeden görünen manzara

Türk ordusu Kosova Sahrası'nın güneyindeki sırtlarda göründüğü zaman, tarihin pek mühim bir cengine sahne olacak bu ovanın şimalindeki sırtları Sırp Kralı Lazar ile müttefiklerinin kuvvetleri tutmuş bulunuyordu. Sultan Murad tek başına atını ovaya tamamen hâkim bir tepeye sürdü ve düşman ordusunu gözden geçirdi... Vakit akşama yakındı... Güneş batmak üzereydi... Düşman 100.000 kişiden fazla tahmin olunabilirdi... Kral Lazar'ın, Bosna Kralı Tvartko'nun, Arnavut derebeylerinin, Karadağ beylerinin askerleri; Bulgar, Ulah, Macar, Leh gönüllüleri, bir kısmı yaya, bir kısmı atlı, muntazam saflar halinde uzanıyordu. Zırhları ve diğer silahları akşam güneşinin ışığında parıl parıldı... Kosova Sahrası kalın bir toz tabakasıyla örtülmüştü... Rüzgâr düşmandan bu yana esiyordu... Rüzgârla savrulan toz bulutları Türk askerinin gözleri önüne düşmanı göstermeyen bir perde olacaktı... Sultan Murad bu gözetleme noktasında ortalık iyice kararıncaya kadar kaldı.

Tarihi bir gece

İki ordu birbirini gördükten az sonra ortalık kararmış, Kosova Sahrası'nı zifiri karanlık kaplamıştı. Müttefikler ordugâhında bir harp meclisi toplandı, ortaya atılan ilk söz şu oldu:

"Türk askeri cebri bir yürüyüşle gelmiştir... Yorgundur... Derhal hücum edelim!.."

Bir Sırp kumandanı:

"Hatta sabahı beklemeyelim, olabilir ki Türkler bizim kuvvetimizi gördükten sonra gece firar ederler..." dedi.

Bu teklif kabul edildi, fakat Kral Lazar:

"Bizim hücuma hazırlanmamız gece tamamlanabilir, hareket şafakla beraber başlar..." dedi.

Aynı gece Sultan Murad da bir harp meclisi toplamıştı. Padişahın küçük oğlu Şehzade Bayezid, geleceğin Yıldırım Sultan Bayezid'i bu harp meclisinde çok heyecanlı konuştu, eğer varsa, bütün tereddütleri silip attı:

"Biz bir fikrin savaşçılarıyız... Anadolu'nun geniş sahralarını ve müstahkem kalelerini bayrağımızın altında toplarken silah arkadaşımız askerlerimiz cenkten cenge girdikçe kılağılandı... Zafer ve selametimiz celadet ve cesaretimizdedir!.."

Evrenos Bey de:

"Sırp iyi askerdir, fakat kafası bir noktaya saplanır, onun aksiyle karşılaşır ise bir daha kendini toplayamaz... Buraya zafere inanarak geldiler, bir durakladılar, azıcık da sarsıldılar mı, karşımızda müthiş bir bozguna uğrayacaklardır!.." dedi.

Sultan Murad:

"Muharebe zamanı için fikrin nedir?" diye sordu.

Evrenos Bey:

"Bizim için yorgundur, diyecekler, onları ilkin bu düşüncelerinde şaşırtmak için şafak sökerken hücuma geçmeliyiz... Muharebe meydanında dikkat edeceğimiz tek nokta merkez kıtalarımızın dağılmamasıdır, bu kıtaların bir kitle halinde düşman ordusunun herhangi bir noktasına yüklenmesi bize zaferi kazandıracaktır!.." dedi.

Hakk'ın huzurunda

Gecenin geri kalan saatleri derin bir sessizlik içinde geçti. Sultan Murad harp meclisi dağıldıktan sonra gözünü yummadı. Hakk'ın huzuruna varıp dua, tövbe ve istiğfarla uğraştı.

Rahmet

Türk ordusu gece harp nizamını almış bulunuyordu. Şafakla beraber yağmur başladı... Kosova Sahrası'ndaki toz basıldı. Bu, Türk ordusu için bir Tanrı lütfuydu, Sultan Murad secde-i şükrana kapandı.

Cenk alanı

Kosova Sahrası uzunca bir yumurta biçimindedir. Kuzeyden güneye 11 fersah, doğudan batıya 3 fersah genişliktedir, etrafını az meyilli tepeler çevirmiştir, ortasından Zeniçe Suyu akar. Deniz yüzünden 1.400 ayak yükseklikte zümrüt gibi bir sahradır.

İki ordu

100.000 kişilik müttefikler ordusunun merkezinde Sırp Kralı Lazar'ın kumandasındaki Sırp ve Hersek askeri, sağ kanadında Kosova Voyvodası Vuk Brankoviç'in kumandasında Sırp ve Arnavut askeri, sol kanadında da Bosna Kralı Tvartko'nun kumandasında Bosna askeri bulunuyordu.

40.000 kişilik Türk ordusunun merkezinde yeniçerilerle Vezir Ali Paşa ve padişah bulunuyordu. Sağ kanadın başına Sultan Murad'ın küçük oğlu Şehzade Bayezid, sol kanadın başına da padişahın büyük oğlu Şehzade Yakub geçmişti. Bayezid'in yanında Evrenos Bey, Yakub'un yanında İyne Bey ile Sarıca Paşa bulunuyordu. Ordunun her iki kanadına bazusu namlı biner kemankeş pehlivan verilmişti.

Türk ordusunun müttefiklerden üstünlüğü Türklerin elinde top bulunmasıydı. Sultan Murad, ilk defa, top denilen silahı bir meydan muharebesine sokuyordu... Fakat o zamanların topu, bir mey-

dan muharebesinin kazanılmasını sağlayacak silah değildi... Belki, düşman ordusunun atlarını ürkütebilirdi... Türklerin kaç topu olduğu bilinmiyor... Bilinen, topların merkezde yeniçeri kıtaları arasına yerleştirilmiş olmasıdır ve Topçubaşı Haydar Ağa isminde bir zabitin emrinde bulunmasıdır.

Kosova Meydan Savaşı (Miladın 1389, Hicretin 791 yılı)

Tarih kaynakları bu büyük meydan savaşı için, yılında birleşerek ayı ve günü için çeşitli tarihler kaydeder.

19 Cemaziyelahir = 15 Haziran Salı günü;

24 Cemaziyelahir = 20 Haziran Pazar günü;

14 Şaban = 8 Ağustos Pazar günü;

15 Şaban = 9 Ağustos Pazartesi günü;

4 Ramazan = 27 Ağustos Cuma günü olmuştur derler.

Bize en şirin görünen tarih Berat Kandili gecesine rastlayan 15 Şaban = 9 Ağustos kaydıdır.

Parlak bir Türk zaferi için beş saat kâfi geldi

Meydan savaşı şafakla beraber başladı... İki ordu ağır ağır bir ok menzili yaklaştılar.

Türk sağ ve sol kanatlarındaki biner kemankeş pehlivan düşman üzerine yağmur gibi ok yağdırmaya başladı. Bu pek kısa sürdü. Vuk Brankoviç kumandasındaki düşman sağ kanadı, Sırp ve Arnavutlar, Yakub Çelebi kumandasındaki Türk sol kanadı üzerine hücuma geçti... Ağır bastılar... Türk sol kanadı geri çekilmeye başladı... Bu adım adım dövüşerek harikulade başarılı bir çekilişti.

Türk sağ kanadı kumandanı Şehzade Bayezid, atlılarla, emsalsiz bir cesaretle ve lakabına yaraşan yıldırım süratiyle cenk meydanını bir boydan boya uçarak geçti ve Brankoviç'in Sırp ve Arnavutlarını yandan vurarak perişan etti.

Müttefik sol kanadı kumandanı Bosna Kralı Tvartko Yıldırım'ın bu hareketini görünce durdurmak için 20.000 kişiyle atıldı, yetişemedi, bilakis Bosnalılar da Türk sağ kanadının yaya askerlerinin ve diğer bir kısım atlılarının karşı hücumuna çarptılar, Evrenos Bey ile

Şirmerd Bey ve Müstecab Bey Bosnalıları da perişan etti. İlkin Vuk Brankoviç, sonra Kral Tvartko kaçmaya başladı.

Bu sırada Vezir Ali Paşa'nın kumandasında Türk merkezi ve tekrar yerlerini alan iki kanadı Kral Lazar'ın üzerine yüklendi... Müttefik merkez kuvvetini bir imha çemberi içine alıverdi.

Kosova Sahrası Türklerin zafer davullarıyla inliyordu. Kaçanlar amansızca takip olunuyordu.

İlk okun atılışından beş saat sonra Türk kılıcı zaferi kazanmış bulunuyordu.

Muzaffer padişahın şahadeti

Murad Hüdavendigâr zaferden sonra cenk meydanını dolaşırken Miloş Kabiloviç isminde bir Sırp tarafından hançerle vurularak şehit edildi. Cenk meydanında mertçe dövüşü kaybettikten sonra bir faniyi hançerle yere serene "fedai" sıfatı yakışmaz, "müntakim" demelidir. Kabiloviç için "Yaralılar arasından kalkıp gelmiştir" yahut "Kendi saflarından ayrılıp Türklere doğru at sürüp gelmiştir ve kendisine sözde elçi sıfatı vermiştir" derler.

Sahneyi eski tarihçilerin diliyle nakledelim:

"Şapkasını eline almış, atını ardından sürüyüp Murad Han'a doğru yürüdü... Gaziler karşıladu:

'Gidin... Ben el öpmeye geldim... Ve hem beşaretim var... Lasoğlu'nu (Kral Lazar'ı) tuttular... İşte getirirler...' dedi.

Gaziler Lasoğlu'nu getirdiklerini gördüler, tutmaktan fârig oldular. Heman kim hanın yanına erdi, gönderini çevirdi, Murad Han'ı sancıdı."

Vurulan padişah hemen bir çadıra götürülmüş, kaçmak isteyen Kabiloviç paramparça edilmişti. Tarihçilerimiz bu adam için "Dev cüsseliydi, kat kat zırhı vardı, atına ulaşabilmek için iki defa sıçradı, fakat kurtulamadı" der. Kosova Sahrası'nda Kabiloviç'in padişahı vurduğu yere ve kaçmak için sıçradığı iki noktaya birer ibret taşı dikildi. Daha sonra muzaffer padişahın hatırasını taziz ve tebcil için Kosova Sahrası'nda bir de sembolik türbe-meşhet yapıldı. Sultan Murad'ın tahnit olunan naaşı Bursa'da camiinin yanındaki türbesine götürüldü. Şahadetinde altmış üç yaşındaydı.

Mağlup kralın idamı

Kral Lazar, oğluyla beraber esir edilmişti. Metbuuna karşı sadakat yeminini bozmuş ve kılıç çekerek ihanet etmiş tabi bir hükümdar olarak oğluyla beraber idam olundu. Eski tarihçilerimiz bu olayı da şöylece anlatırlar:

"Lasoğlusu'nu oğlu ile tutmuşlar getirdiler. Lasoğlu gördü kim Murad Han ölmüş:

'Hay bizim işimiz bitmiş... Nidelim!..' dedi.

Hemen onu dahi oğluyla beraber tepelediler..."

Kral Lazar için cenkte bizzat Şehzade Yıldırım tarafından başı kılıçla çalınarak telef edildiği de söylenir.

Ölüler

Kosova Meydan Muharebesi'nde müttefiklerin 50.000 kişiden fazla ölü verdiği söylenir. Kosova Sahrası'ndan akan Zeniçe günlerce kanlı akmıştır. Tarihçilerimiz, "Gerçi çok dilaver gaziler ol mareke-i serbazîde şerbet-i şahadeti nuş etti. Amma düşmandan düşen başlar o cenk meydanında dağlar gibi yığıldı!.." diyor.

Kosova'dan sonra Türk hududu Macaristan'a dayandı

Kosova Meydan Savaşı'nda kazanılan zafer, Türkleri Doğu Avrupa'da perçinlemişti. Bulgaristan'ın ve Sırbistan'ın ilhakı bu zaferin bir neticesi oldu, Türk hududu Macaristan'a dayandı.

Niğbolu Meydan Savaşı

Yıldırım Bayezid Anadolu Türk birliğini kuruyor

Kosova Meydan Savaşı'nın kazanılmasında zafer hissesi pek büyük olan Yıldırım Bayezid, Osmanlı Devleti tahtına oturunca bir taraftan Rumeli fetihleri, diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki Türk birliğini daha geniş hudutlar içinde toplaması süratle gelişti. Rumeli'de Türk kılıcı Macar sınırlarına dayanmıştı ve Türk padişahı artık hemen bütün Anadolu'nun tek sahibi bulunuyordu. 1390'da Saruhan, Aydın, Germiyan, Menteşe, Hamid, Teke beylikleri, 1392'de Kastamonu Beyliği Osmanlı topraklarına ilhak edildi, Sinop beyi Osmanlı hâkimiyetini kabul etti. Anadolu'da istiklalini güçlükle muhafaza edebilen yalnız Karaman Beyliği kaldı. O da Sultan Bayezid'in Niğbolu zaferinden sonra kaldırılacaktı. 1390'da bir Bizanslı prensin malikânesi olan Alaşehir alınmıştı.

Türkler Tuna boyuna hâkim oluyor

Kosova zaferinin hemen tezine, 1389'da cenk meydanında büyük oğluyla beraber idam edilmiş olan Kral Lazar'ın küçük oğlu Stefan, Yıldırım Bayezid'e kulluğunu sunmuş ve bu yüzden Kuzey Sırbistan tahtını Türk padişahına tabi bir hükümdar olarak muhafaza edebilmişti. Her yıl padişaha vergi verecekti, emredildiği zaman ordusunun başında Türk padişahının düşmanına karşı kılıç çekecekti. Güzelliğiyle meşhur kız kardeşi Prenses Olivera'yı da nikâhlı zevce olarak 1390'da Yıldırım Sultan Bayezid'e takdim etmişti. Yine 1389'da Bosna kralı haraca bağlanmıştı.

1391'de Eflâk Voyvodası Mirçea Türk tabiiyetini kabul etmişti, her yıl padişaha vergi verecekti.

1393'te Bulgaristan'ın siyasi varlığına tamamen son verilmiş, Bulgaristan vilayetler halinde Türkiye'ye katılmıştı.

1394'te Arnavutluk akınları başlamıştı.

Ortaçağ'ın büyük Doğu İmparatorluğu artık İstanbul şehri ile dolaylarındaki köylerden ve kasabalardan ibaret kalmıştır, Silivri'yi geçen yolcu Türk topraklarına girmektedir.

Bu yıllardadır ki, İmparator V. Yuannes öldü. Oğlu ve saltanat ortağı II. Manuel rehine olarak bulunduğu Bursa Sarayı'ndan İstanbul'a kaçtı, Avrupa hükümdarlarına feryatnameler göndererek Türklere karşı yardım istedi... Sultan Bayezid Anadolu Türk birliğinin kurulmasıyla uğraşıyordu. İstanbul'un, şimdilik, ablukasıyla iktifa etti.

Macar Kralı Sigismond sahnede

Türk kılıcı Macar sınırlarına dayanmıştı. Macar Kralı Sigismond tacının geleceğini tehlikede görmekteydi. Yıldırım Sultan Bayezid'i yakından tanımak istedi, Kosova Meydan Savaşı'ndan sonra cülus tebriki için Bursa Sarayı'na bir elçi gönderdi, bu Macar asilzadesi, kralına Türk padişahını şöylece anlattı:

"Gözü pek bir asker... Bir gün Macaristan'a saldıracağından korkulur..."

Türklere karşı bir Haçlı seferinin açılması zamanı gelmişti. Bütün Avrupa hükümdarlarını ve her milletin şövalyelerini Şark imparatoruna yardım için o da ayrıca birleşmeye çağırdı.

Türklere karşı bir Haçlı seferi hazırlanıyor

II. Manuel ile Kral Sigismond'un feryatnameleri Papa IX. Bonifacius'u da heyecanla harekete geçirdi, Roma'nın ruhani hükümdarı bir Haçlı seferi emirnamesi imzaladı... Bu emirname bütün Avrupa'yı ayaklandırdı. Başta Fransızlar gelmek üzere İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Bohemyalılar, Avusturyalılar, İtalyanlar sefer hazırlığına başladılar...

Türklere haraç vermeyi kabul etmiş bir hükümdar olan Eflâk Voyvodası Mirçea da Kral Sigismond'la gizli bir ittifak imzaladı:

Haçlılara memleketinden yol verecekti ve onları memleketinde bulundukları müddetçe besleyecekti...

En heyecanlı ve büyük sefer hazırlığı Fransa'da olmuştu, bu memleketten 10.000 kılıç çıkmıştı, ayrıca 2.000.000 kuron sefer ianesi toplanmıştı. Fransız şövalyelerinin başında Korkusuz Jean bulunuyordu, bu asilzade, kralın torunu ve Burgondiya dükasının oğluydu, Navarra kontu unvanını taşıyordu. Silah arkadaşları arasında Amiral Jean de Vienne (Jan dö Viyen), Henri de Bar (Hanri dö Bar), Philippe de Bar (Filip dö Bar), Philippe d'Artois (Filip d'Artuva), Comte de Marche (Kont dö Marş), Comte d'Eu (Kont d'Ö), Sir de Coucy (Sir dö Kusi), Mareşal Boucicault (Busiko), Guy de Trêmouille (Gi dö Tremuy) gibi o devrin en namlı şövalyeleri bulunuyordu.

Venedik Cumhuriyeti de Haçlı seferine büyük donanmasıyla katıldı. Kırk dört parça kadırga Amiral Tomazo Moçenigo'nun kumandasında Boğazlar'dan Karadeniz'e geçecek, Tuna'ya girecek, nehir boyunca Haçlı ordusunu destekleyecekti. Rodos şövalyeleri de Rodos gemileriyle aynı yolu takip edecekler, Haçlı ordusuna Tuna boyunda katılacaklardı.

Almanlar 2.000 şövalye çıkarmıştı, bunların içinde Hohenzollern kontunun kumandasındaki Töton şövalyeleri gerçekten güzide askerlerdi. İngilizler Lankastr kontunun kumandasında 10.000 kılıç göndermişlerdi.

Bavyeralı Schiltberger (Şiltberger)

Alman ordusunda Bavyeralı Schiltberger adında 18-19 yaşlarında pek genç bir şövalye vardı. Haçlı ordusu imha derecesinde hezimete uğrayınca esir düştü, hayatı gençliğine bağışlandı, hürriyetine kavuştuktan sonra uzun zaman Türkiye'de kaldı, memleketine ancak 1427'de döndü ve hatıralarını neşretti. Niğbolu Savaşı'nı en doğru hikâye eden bu zatın kalemidir.

Haçlılar Peşte'de

Fransız şövalyeleri Dijon'da toplanıp yola çıkmışlardı. Diğer memleketlerden gelen Haçlılarla ikinci toplantı merkezi 1396 yı-

lı Mayısı'nda Viyana oldu. Son toplanma yeri olan Peşte'ye temmuz ortalarında geldiler. Burada kuvvetin gerçek miktarı anlaşıldı, o devir için pek azametli bir rakamdı: 130.000 kılıç!..

Yıldırım Bayezid, Haçlıların karşısına ancak 70.000 kılıçla çıkabilecekti...

Peşte'de büyük bir ruhani ayin yapıldı ve bir harp meclisi kuruldu. Bu meclis başkumandanlığa Macar Kralı Sigismond'u seçti. Kral Sigismond heyecan ve gururla:

"Gökyüzü çökse, mızraklarımızın üstünde tutacağız!.. Bize kim karşı koyacaktır!.." diye bağırdı.

Evet... Türklerin üzerine yürüyen büyük bir kuvvetti... Fakat düzensiz, başıboş bir kuvvet... Her şövalye kendi başına bir serdardı. Macar kralının başkumandanlığı da sadece lafta kalan bir başkumandanlıktı.

Vidin ve Rahova katliamları

Haçlılar 24 Temmuz'da iki kol halinde Peşte'den yola çıktılar. Ordunun bir kolu müttefik Eflâk voyvodasının memleketinden ilerledi... Asıl büyük kol, sözde başkumandan Kral Sigismond'la ve Macar ordusuyla beraber Tuna'nın Demirkapı geçidinden geçti. 18 Ağustos'ta Orsova'ya geldi, Severin civarında Tuna'yı geçti... Türk toprağına girdi... Köylülere yapılan türlü alçak tecavüzler anlatılmakla bitirilemez... Kadın, çoluk çocuk, ihtiyarlar boğazlarından iplerle bağlanıp esir diye sürükleniyordu... Atının yanı sıra bu biçarelerden bir tanesini sürükleyen cengâvere bir cihangir gururu geliyordu... Karşılarında, ilk müstahkem mevki olarak Vidin çıktı. Vidin Kalesi kumandanı Strizimir isminde bir Bulgar beyiydi. Yıldırım'a sadakat yemini vermişti, 28 Ağustos'ta kale kapısını tereddüt etmeden açtı ve Vidin'i teslim etti. Haçlılar burada Strizimir'in kendilerine teslim ettiği Türk askerlerini tamamen kılıçtan geçirdiler. Diğer Türkleri de sürükledikleri esir kafilesine kattılar.

Haçlılar 2 Eylül'de Tuna'nın sağ sahilinde Rahova Kalesi önüne geldi. Bu müstahkem mevkide bir Türk beyinin kumandasında bin kadar Türk askeri vardı. Beş gün süren kanlı bir muharebe oldu... Türk askeri son neferine kadar dövüşe dövüşe öldü... Burada bulu-

nan kadın ve çocuklar da tamamen kılıçtan geçirildi... Rahova bir mezbahaya döndü.

Haçlılar Niğbolu'da

8 Eylül'de Niğbolu Kalesi önüne gelmişlerdi. Niğbolu, etrafında sarp tepeler olan çok müstahkem bir kaleydi. Haçlılar kuşatma aletleri getirmediklerinden bu mevkii hücumla değil, etrafını kuşatarak muhafızlarını aç bırakmak suretiyle alabilirlerdi, öyle yaptılar.

Niğbolu Sahrası Haçlı ordusunun çadırlarıyla donandı. Fransızlar ordugâhlarını diğer milletlerden ayrı olarak kurdular. Korkusuz Jean Macar kralına:

"Bizim kahramanlıklarımız diğer askerin umumi hareketine karışıp kaybolamaz... Türkler göründüğü zaman da sizlerden ayrı olarak hücum edeceğiz... Cihana Fransız kılıcının ne olduğunu göstereceğiz!.." dedi.

Sigismond bu gurur karşısında titredi... Fakat elinden hiçbir şey gelemezdi.

Fransız çadırları fevkalade ziynetliydi. Fransız şövalyeleri çadırlarının önüne mızraklarını dikmişler, üzerine miğfer ve zırhlarını asmışlar, at uşaklarının hazırladığı mükellef içki sofralarının başına geçmişlerdi. Hanedan armaları ve bayraklarla donatılmış bu süslü çadırlarda bir içki âlemi başladı... Şarap, sofralarda bir selsebil oldu, hepsi körkütük sarhoş, günlerce durmadan içtiler... Onları gören diğer Haçlılar da güçleri yettiği ölçüde bu namlı şövalyeleri taklit ettiler... Bir yanını Tuna'ya dayamış olan Niğbolu Kalesi, karşılarında korkunç bir sessizlik içinde duruyordu... Geceleri de kalede tek ışık damlası görünmüyordu... Kale muhafızı, Yıldırım Bayezid'in sonsuz itimadını kazanmış Doğan Bey adında bir cengâverdi:

"Padişahımız bizi bu küffara kırdırmaz... Sabaha akşama buradadır... Gururun nasıl yere çalındığını göreceğiz!.." diyerek askerlerine bir metanet örneği olmuştu.

Yıldırım nerede ve ne âlemdeydi

Haçlılar Niğbolu önüne geldikleri zaman Türk Padişahı Yıldırım Bayezid'in nerede ve neyle meşgul olduğunu bilmiyorlardı. İstan-

bul ablukasının sıkı bir kuşatmaya yöneldiği söyleniyordu. Padişahın Anadolu'da olduğunu söyleyenler de vardı.

Sultan Bayezid Türklere karşı bir Haçlı seferi hazırladığını Bizans imparatoruna gönderilip de eline geçen bir mektuptan yeter tafsilatla öğrenmişti, fakat o sırada Anadolu'da uğraşıyordu... Anadolu'dan dönünce 1395 baharında İstanbul kuşatmasına başladı, o sırada Haçlıların yola çıktığını öğrendi. Fakat şiddetle sarıldığı İstanbul kuşatmasını bırakamadı, kendisiyle beraber birçok muharebede bulunmuş, kılıcına güvenilir bir asker olan Doğan Bey'i Niğbolu muhafızlığına tayin etti. Bu müstahkem kalede bu metin kumandan büyük düşman ordusunu bir müddet tutacaktı. Haçlılar bu kaleyi arkada bırakıp yürümeyeceklerdi. Haçlılar görününce Doğan Bey İstanbul önünde bulunan padişaha bir ulak gönderdi.

Sultan Bayezid bu haberi vezirlere dahi açmadı. Bir gece atına bindi ve yanına ancak üç dört mahrem bendesini alarak ılgarla yola çıktı, Niğbolu'ya gidiyordu...

Gecenin karanlığı içinde yükselen bir ses

Bir gece Doğan Bey, kalenin bir burcu üzerinden düşman ordugâhında meşaleleri seyrediyordu. Işıklar, Haçlıların kuvveti hakkında bir fikir edinmek için yeterdi. Cesur kumandan gecenin karanlığı içinden bir ses işitti:

"Bre Doğan!.. Doğan!.."

Padişahın sesini derhal tanıdı ve yüreği ağzına geldi... Düşman askerlerinin arasından geçip gelmek insan havsalasının alamayacağı bir cesaret işiydi... Heyecanından gözleri yaşardı, sesin geldiği tarafa:

"Emret padişahım..." diye bağırdı.

"Bre Doğan nicesin!?.."

"Erzakım var... Askerim az..."

"Üç gün daha dayan... Geliyorum..."

Doğan Bey kulak verdi. Uçarak uzaklaşan bir atın nal seslerini işitti!.. Sultan Bayezid gitmişti... Kumandan yaşaran gözleriyle Hakk'ın huzurunda şükran secdesine kapandı.

Akıllara durgunluk veren sürat

Niğbolu önünden Yıldırım unvanına yaraşan süratle dönen Sultan Bayezid derhal İstanbul kuşatmasını kaldırdı ve ordunun Edirne'de toplanmasını emretti. Bütün vezir ve beylerine, valilere, akıncı beylerine uçar ulaklar gönderildi. Ordu 17 Eylül'de Edirne'den hareket etmişti ve geceleri gündüze ekleyerek yürüyordu. Filibe geçildi, Şıpka Geçidi aşıldı, ordu Tırnova'ya geldi.

Tırnova'da erzak aramaya gelmiş bir düşman keşif kolu iki üç kişi müstesna tamamen esir edildi.

Kulak kestiren mareşal

Tırnova'da Türklere esir düşmekten kurtulanlar Niğbolu'ya heyecanla döndüler:

"Türkler son derece yaklaşmış!.." dedikleri zaman, bir içki masasından fırlayan Mareşal Busiko:

"Yalan!.. Buna inanılamaz... Bu casusların kulaklarını kesin!.." diye bağırdı.

Biçarelerin kulakları kesildi.

Büyük Türk geldi

Macar Kralı Sigismond, Jan Maroti kumandasında ikinci bir keşif kolu gönderdi. Bunlar Tırnova'da Türkleri görüp süratle çekildiler...

Sultan Bayezid de:

"Düşmanla teması kaybetmeyelim!.." diyerek Jan Maroti'nin izine bir akıncı kolunu taktı.

Bu 27 Eylül akşamında Macar ordugâhında gün gibi aydın bilinen hakikat şuydu: Büyük Türk gelmişti!..

"İlk hücum ve zafer şerefi Fransız şövalyelerinindir!.."

Macar kralının topladığı harp meclisinde mağrur Fransız şövalyelerinin karşısında kimse ağız açmadı...

"Türklere ilk hücum etme ve zafer şerefi Fransızlarındır!.." dediler.

10.000 masum Türk esirinin boğazlanması

Fransız şövalyeleri zaferin peşin neşesi ve şarabın şeytani hararetiyle körkütük sarhoştular:

"Türkler bize hücuma asla cesaret edemeyeceklerdir!.."

Ellerindeki esir Türklerden erkek ve erkek çocuk 10.000 masumu hemen boğazladılar:

"Bunlar, ileriye emniyetle atılmamıza köstektir!.." diyorlardı.

27 Eylül gecesi

27 Eylül gecesi, Yıldırım Bayezid ile Türk ordusu Niğbolu'ya gelmiş bulunuyordu, Haçlı ordugâhının 4-5 mil cenubundaki tepelerin arkasındaydı. Türk askeri bitik derecede yorgundu. Asker baştan aşağı toz içinde, bir avuç su bulup yüze çırpmak bir nefer için büyük saadet olmuştu. Türk padişahı ve kumandanları o geceyi uykusuz geçirdiler, ertesi sabah bir milletin ve kıtanın mukadderatını tayin edecek büyük bir meydan muharebesinin hazırlığını yaptılar.

Merkezde padişah ile 30.000 yaya asker bulunacaktı. Sağ ve sol yanlarına on beşer bin tımarlı sipahi (atlı vilayet askerleri) yerleştirildi. Gerideki tepelere de 10.000 ihtiyat atlı asker bırakıldı. Bu ihtiyat kuvvet için 25.000 rakamı da verilir, bu takdirde Türk ordusunun kuvveti 85.000 kılıçtır.

28 Eylül 1396 Niğbolu Meydan Savaşı

28 Eylül Pazartesi yahut Perşembe günüdür. Şafak vakti Macar Kralı Sigismond, Fransız ordugâhına geldi, Haçlılar son bir harp meclisi kurdu, Sigismond:

"Eflâk Voyvodası Mirçea ve biz Macarlar Türklerin harp usulünü öğrendik. Şan ve şeref iddiasında değiliz... İlk dövüş hazzını bize bırakın!.." dedi.

Mareşal Busiko ve Korkusuz Jean, soğuk ve sert:

"Hayır!.." dediler.

Sigismond derin bir yeis içinde kendi ordugâhına döndü. Muharebe zamanı anbean yaklaşıyordu. Haçlılar ordusu Niğbolu Sahrası'nda şu nizamı aldı:

Merkezde, en önde Fransız ve Burgonya şövalyeleri; onun arkasında Bohemyalılar, Bosnalılar; onun arkasında Almanlar, İngilizler, Macarlar...

Sağ yanda Mirçea ile Eflâk ordusu.

Sol yanda Stefan Laskoviç kumandasındaki Hırvat ordusu.

Bu vaziyette Türklerin Tuna'ya dökülen Osma Suyu ile Tuna arasından ilerlemesini bekleyeceklerdi...

Fransız şövalyeleri Yıldırım'ın kıskacı içinde

Ortalık tamamen ağardıktan az sonra Türk ordusu, Niğbolu Sahrası'nın güneyindeki tepelerin üzerinde göründü... Tepelerden ağır ağır inerek durdu... Merkezde yaya askerin önüne süratle şarampoller yapıldı...

Amiral Döviyen, elinde Jan d'Ark'ın (Jeanne d'Arc) bayrağı kısa ve müessir bir nutuk söyledi, Fransız şövalyeleri derhal ileri atıldılar.

Şarampoller gerisindeki 30.000 Türk yaya askeri bu hücumu bir ok yağmuruyla karşıladı... Fakat tepeden tırnağa ağır zırhlı şövalyeler, ağır zayiata rağmen durmadılar... Oklara hedef teşkil etmemek için atlarından indiler... Yaya olarak şarampollere saldırdılar ve geçtiler... Zırhlı Fransızlar ile zırhsız Türkler arasında göğüs göğüse, boğaz boğaza kısa ve çok kanlı bir boğuşma oldu... Yıldırım, yaya askerini gerideki bir saf atlının arkasına çekti...

Fransızlar bu çekilişi bir zafer başlangıcı zannettiler... Her şeyi unutarak tekrar şevkle ileri atıldılar... Fransız şövalyelerinin cenk usulü buydu. Düşmana yaklaşınca atlarından inerler... Atları at uşaklarına bırakırlar... Düşmanı yaya olarak kaçırırlar... Sonra at uşakları hayvanları yetiştirir, atlanırlar ve müthiş bir takibe başlarlardı... Bu sefer atlanamadılar... Yaya olarak yürüdüler...

Padişahın emriyle bu atlılar da geri çekildi ve Fransızlar bunu da firar sandı... Yaya olarak bir sonuncu hücum daha yaptılar... Ve tepelerin doruğuna geldiler. Orada birdenbire 10.000 veya 25.000 ihtiyat Türk atlısını görünce şaşırdılar... Artık geriye dönüp atlanmaları imkânsızdı. Yıldırım, bu ihtiyat atlısına hücum emri verdi... Bir uğurdan ileriye fırlayan atlar üzerlerine dörtnala gelirken Fransız şövalyeleri Türk padişahının bir cenk oyununa yakalandıklarını bütün dehşetiyle

gördüler ve durakladılar... Bunu bir panik takip etti. Amiral Döviyen:

"Nereye?!.. Namusumuzu ancak kanımız temizler... Nereye?!.. Ya ölüm ya zafer!.." diye bağırdı.

Fakat sesi, Türk atlarının ayakları altında sönüp kayboldu... Her Türk atlısının kılıcı havadan yere doğru inişinde bir atsız Fransız şövalyesi yıkılıyordu... Fransızların hezimeti korkunçtu...

İkinci ve üçüncü harp saflarından o kadar ayrılmışlardı ki Kral Sigismond Fransızların imdadına koşmak için beyhude çırpındı ve bir Macar süvari kıtasını derhal hücuma geçirdi. Bir Türk süvari kolu artık Fransız şövalyeleriyle atlarının arasına inmişti... Fransızların at uşakları da can kaygusuna düştüler ve efendilerinin boş atlarıyla beraber ters yüzüne dörtnala kaçmaya başladılar. Ve bunlar Sigismond'un hücuma geçen süvarileriyle çarpıştı... Haçlılar tam bir karışıklık içine düştü... Panik, Macar ordusuna da sirayet etti... Yıldırım Bayezid atlılarının başındaydı... Ve en öndeydi... Bir Fransız şövalyesi padişahın kılıcı altında ölürken hem padişahı yaraladı hem de atını öldürdü... Yere yıkılan Yıldırım yarasına ehemmiyet vermeyerek yetiştirilen yedek atına sıçradı... Ve elinde kılıcı tekrar ileri atıldı... Türk yaya askeri de hücuma geçmişti... Bunlar artık, el kaldırıp teslim olan şövalyeleri toplayıp bağlıyorlardı...

Yıldırım Bayezid gözlerini Macar ordusuna dikti ve kılıcını o tarafa doğru uzattı... Tepelenme sırası Sigismond'undu...

Bir sürpriz

Bu sırada birdenbire, Niğbolu Sahrası'nın batı-güney tarafındaki tepelerin arkasından Sırp ordusu göründü... Ve padişahtan emir beklemeden Haçlılar üzerine saldırdı... Harbin son ve kati anını bekliyordu... Zafer kimin olacak ise o tarafa katılmaya karar vermişti... Macar Kralı Sigismond Sırp askerlerini de görünce:

"Mahvoldum!.." diye bağırdı.

Panik ve imha

Kral Sigismond atının üzerinde etrafına şöyle bir göz gezdirdi... Ta ileride Fransız şövalyeleri artık erimiş, yok olmuştu... İçlerinden

tek kurtulan adam yoktu... Ölmüşler, ölmeyenler esir olmuştu... Geriye baktı: Macarlar kaçıyordu... Sağa baktı: Ulah Voyvodası Mirçea kaçıyordu... Sola baktı: Laskoviç'in Hırvatları kaçıyordu... Buz kesildi, kendisini bekleyen iki şey vardı: ölüm veya esirlik... Hayvanını Tuna'ya doğru sürdü, büyük bir para karşılığında bir balıkçı kayığı bulabildi ve hemen kıyafetini de balıkçı kıyafetine koydu. Tek kurtulma ümidi, Tuna ağzında bulunan Venedik Amirali Moçenigo'nun gemilerindeydi...

Türk kılıcından kurtulanlar Macar kralının tuttuğu yola sapıyorlardı... Tuna boyuna can atanlar erzak gemilerine doluyordu. Ve gemiler sahilden ayrılma imkânını dahi bulamayarak şuurunu kaybetmiş kaçaklarla beraber Tuna'nın sularına gömülüyordu. Bu mahşeri bir manzaraydı... Palatina kontu bir müddet atla kaçmış, yakalanacağını anlayınca atını başıboş bırakıp yarı çıplak soyunmuş ve bir dilenci kılığı almıştı... Türk atlıları bu biçare serserinin bir asilzade cenkçi olabileceğini tahmin etmediler ve kendisine kılıç çalmadılar... Fakat kont yolunu, izini, dilini bilmediği bir memlekette açlıktan öldü.

"Sultan-ı İklim-i Rum..."

Niğbolu'da cenk meydanından, Türk padişahına kılıç çekmemiş hükümdarlara birer zafername yazılıp gönderildi... Sonra yorgun, yaralı, fakat muzaffer Türk ordusu ağır ağır Edirne ordugâhının yolunu tuttu... Bir müddet sonra Mısır sultanından heyecanlı tebriklerle dolu bir cevap geldi, Mısır sultanı Yıldırım'a "Sultan-ı İklim-i Rum" diye hitap ediyordu.

Varna Meydan Savaşı

Yarım asırlık bir tarih panoraması

Yıldırım Sultan Bayezid'in Niğbolu zaferinden Sultan II. Murad'ın yine parlak bir Türk zaferiyle sona eren Varna Meydan Savaşı'na kadar yarım asırlık bir zaman, kırk sekiz yıl geçmiştir. Bu kırk sekiz yıl, tarihimizin çok önemli vakalarıyla doludur. Bunları birkaç satırlık bir panorama halinde toplayalım.

Yıldırım'ın Niğbolu zaferinden sonra Türk akıncıları Yunanistan'a girdi.

1398'de Anadolu'daki Karamanoğulları Devleti kaldırıldı ve memleketi Osmanlı ülkesine katıldı. Bunu, yine bu yıl içinde Sivas, Kayseri, Tokat ve Şarkikarahisar havalisini kaplayan Eretnaoğulları Devleti arazisinin alınışı takip etti. 1399'da Dulkadıroğulları Devleti Osmanlı tabiiyetine girdi ve Osmanlı hududu Fırat Irmağı kenarına dayandı, imparatorluğunu büyük bir tehlike karşısında gören Bizans imparatoru Türklere karşı yeni yardımlar temini için bir Avrupa seyahatine çıktı.

1400'de İstanbul'da Yıldırım'ın emriyle bir Türk mahallesi ve bir Türk mahkemesi kuruldu ve İstanbul tekrar muhasara edildi. Fakat Yıldırım'ı şarktan büyük bir kuvvet tehdide başladı. Türkistan İmparatoru Aksak Timur'un sonsuz cihangirlik ihtiraslarına karşı zaferden zafere koşan Yıldırım Bayezid boyun eğmedi, bilakis Timur'a meydan okudu.

1402'de Timur'a karşı yaptığı Ankara Meydan Savaşı'nı kaybeden Yıldırım Bayezid esir düştü ve esarette intihar etti. Timur'un zaferi bir taraftan Anadolu Türk birliğini parçaladı, diğer taraftan Türk düşmanlarında Türklerin Avrupa'dan atılacağı ümidini uyan-

dırdı. Bayezid'den sonra Osmanlı tahtına oturan I. Süleyman ile Musa'nın hükümdarlık devirleri, on bir yıl süren uzunca bir anarşi devri oldu.

1413'te Yıldırım'ın en küçük oğlu Sultan I. Mehmed Osmanlı tahtına oturdu, hükümdar her şeyden önce Anadolu'daki mevkiini sağlamlaştırmayı düşündü ve Bizans'la bir dostluk siyaseti güttü.

1420'de Anadolu ve Rumeli'de Türk-İslam cemiyet düzenini kökünden bozacak olan ihtilalci Şeyh Bedreddin ile taraftarlarının ayaklanması, büyük bir ihtilal çok kanlı muharebelerle söndürüldü.

1421'de Sultan I. Mehmed öldü. On sekiz yaşındaki oğlu Sultan II. Murad padişah oldu. Genç hükümdar Sultan Murad tahta oturur oturmaz amcası Şehzade Mustafa'nın çıkardığı bir gaileyle karşılaştı. Bizans imparatoru tarafından teşvik ve himaye edilen, saltanat hakkı iddiasında bulunan Şehzade Mustafa yenildi ve esir edildi, idam olundu.

1422'de Sultan Murad, asi amcasını bu harekete teşvik eden Bizans imparatorunu tedip maksadıyla İstanbul'u muhasara etti. Fakat bu sefer de kendi küçük kardeşi Mustafa'nın isyanı muhasaranın derhal kaldırılmasına sebep oldu. Bu isyan da küçük asi prensin idamıyla bastırıldı.

1423'te Rumeli'de yeniden ilerlemeler yapıldı, Türk akıncıları Eflâk, Arnavutluk, Mora'ya girdiler.

1425-1428 arasında İzmir, Aydın, Menteşe ve Teke havalisi tekrar Osmanlı ülkesine katıldı.

1430'da Selanik fethedildi.

1431'de Manastır fethedildi.

1437'de Macaristan'a kırk beş gün süren büyük bir akın yapıldı. Macarlarla ittifak eden Sırp Kralı Yorgi Brankoviç ağır bir bozguna uğratıldı, başkenti olan Semendire fethedildi. Brankoviç Macaristan'a kaçtı.

1441'de Osmanlı'nın namlı akıncı beylerinden Evrenosoğlu Ali Bey tarafından o zamanlar Macarların elinde bulunan Belgrad Kalesi kuşatıldı, kuşatma altı ay kadar sürdü, ancak bu metin kale alınamadı.

Macar şövalyesi Hunyadi Yanoş'un muvaffakiyetleri Macarlarda, Türkleri Avrupa'dan atma hülyasını canlandırıyor

1442'de Macar zadegânından Hunyadi Yanoş Hermanştad şehrini muhasara eden namlı akıncı beylerinden Mezid Bey kumandasında 25.000 kişilik bir Türk akıncı ordusunu ağır yenilgiye uğrattı. Mezid Bey şehit oldu. Hunyadi'nin bu başarısı Macarların maneviyatını fevkalade kuvvetlendirdi. Kendisine "Vatan Kurtarıcısı" unvanı verilen bu adam aynı yıl içinde Rumeli Beylerbeyi Kula Şahin Paşa kumandasında 50.000 kişilik ikinci bir Türk ordusunu bunun yarısı kadar bir kuvvetle Vasag dolaylarında yendi, ayyaşlığıyla bu yenilgiye sebep olduğu söylenen Şahin Paşa esir düştü, akıncı askerimizin en güzideleri, bu arada pek namlı akıncı beyleri şehit oldu. Bu zafer Macarları coşturdu, Hunyadi Yanoş'un adı bütün Hıristiyanlık âleminde dillere destan oldu.

Türklere karşı yeni bir Haçlı ordusu kuruluyor

Hunyadi'nin zaferleri üzerine Papa IV. Eugenius Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi açılması için harekete geçti, Macar kralı yanında mümessili Kardinal Çezarini'yi bu sefer faaliyetinin idarecisi tayin etti. Macarlar zaten silahlı bir millet olarak ayaklanmıştı, Çezarini'nin çağrısına ilk koşanlar Almanlar, Ulahlar ve Sırplar oldu.

Haçlı ordusu muzafferce ilerleyerek Bulgaristan'a giriyor

1443'te Haçlı ordusu Hunyadi Yanoş'un kumandasında Budin'den hareket etti, Belgrad dolayında Tuna'yı geçti. Niş yakınında ve Morava Nehri kıyısında rastlanan ilk Türk ordusu yenildi, Türkler 2.000 şehit ve 4.000 esir verdiler, fakat bozguna uğramadan çekildiler, Sofya'yı alan Haçlılar Bulgaristan ovasına açılan İzladı derbendine dayandı, Türkler geçidi müdafaa edemediler. Fakat bu geçitten Bulgaristan ovasına giren ve vaziyete hâkim olmuş gibi görünen Haçlılar Yalovaz civarında Kunoviça Dağı eteğinde geri çekilen kuvvetlerle birleşmiş ikinci bir Türk ordusuyla karşılaştı.

Haçlı akını duruyor, sendeliyor ve geri çekiliyor

Kunoviça Dağı eteğinde yapılan savaşı kazanamayan Haçlılar bir sendeleme geçirdikten sonra çekilmeye başladı. Türkler bundan önceki savaşlarda ağır kayıplar vermiş olduklarından geri çekilen Haçlıları takip edemezdi. Macar Başkomutanı Hunyadi ancak bundan ötürü feci bir yenilgiye uğramaktan kurtulabildi.

On yıl için sulh

Türkleri Avrupa'dan atmak için kurulmuş olan Haçlı ordusunun çekilişi bu gayeyi hiçe indirmişti. Türkler saldırmayacaklar, uğradıkları yenilgilerin ordularında açtığı yaraları kapatacaklardı... Bu sefer de geri çekilmeye mecbur kalmış olan Haçlıların yakın bir gelecekte ikinci bir hücumunun neticesi belirsizdi. Sultan Murad Macar kralına sulh için bir name gönderince, Kral Ladislas teklifi hemen kabul etti.

On sene için bir sulh muahedesi iki hükümdarın murahhasları tarafından Macaristan'da Szegedin şehrinde 1444 yılında imzalandı, bu muahedeyi Sultan Murad Kuran-ı Kerim, Kral Ladislas İncil üzerine yemin ederek tasdik ettiler. Padişahın yeminini taşıyan Türkçe nüshası Macarlara, kralın yeminini taşıyan Macarca nüshası da Türklere verildi. Sultan Murad zaman kazanmak için fedakârlık yapmaya mecburdu, bu muahedeyle Semendire'yle beraber sair Sırp şehirlerini Yorgi Brankoviç'e geri veriyordu. Eflâk prensinin bundan böyle Macar krallarına bağlı bir hükümdar olduğunu da kabul ediyordu. Papanın mümessili Kardinal Çezarini Türklerle harp taraftarıydı, fakat Szegedin Muahedesi Sırbistan'ı Türk idaresinden kurtardığı için bir müdahalede bulunmamıştı.

Sultan II. Murad padişahlıktan çekiliyor, yerini 12 yaşındaki oğluna bırakıyor

Padişah, Szegedin sulhunun yapılmasından sonra hiç beklenmeyen bir harekette bulundu, bütün devlet erkânının bulunduğu büyük bir meclisin huzurunda henüz 12 yaşındaki oğlu Şehzade Mehmed'in elinden tutarak çıktı:

"Sağlığımda oğlumun padişahlığını görmek istiyorum... İşte pa-

dişahınız Sultan Mehmed'i size emanet ediyorum!.. diyerek hükümdarlıktan çekildi. Kararı katiydi ki başta Sadrazam Çandarlı Halil Paşa olduğu halde hiç kimse bir şey söyleyemedi. Çok yorgun olan Sultan Murad Manisa'ya gitti ve Manisa Sarayı'nda mutlak bir inzivaya çekildi... On senelik sulh devrinin istikbal için hazırlık mesuliyetini 12 yaşındaki bir masumun omuzlarına yüklemişti... Bir babanın iyi yetiştirmekte olduğuna mutlak güveni olan oğlu hakkında bu hareketi pek muhteşem bir mana taşımaktaydı...

"Osmanoğlu deli olmuş..."

Sultan Murad'ın padişahlıktan çekilmesi, düşmanlarını garip bir şekilde şaşırttı ve onları gafilce bir cesaretle tekrar ayaklandırdı. Önce Karamanoğlu İbrahim Bey Macar kralına bir mektup gönderdi, bu mektubunda, "Osmanoğlu deli olmuş... Devleti 12 yaşında bir çocuğun eline bıraktı. Bunları yıkmak için bundan iyi fırsat olmaz!" diyordu.

On yıl için yapılan sulh on gün içinde bozuluyor

Karamanoğlu'nun da mektubunu aldıktan sonra Macar Kralı Ladislas derhal hummalı bir harp hazırlığına başladı. 4 Ağustos 1444'te Szegedin'de büyük bir harp meclisi toplandı. Sulhun bozulmasını istemeyenler vardı, Macar kralı:

"Burada harp veya sulhun münakaşası için toplanmadık..." dedi. "Harp olacaktır!.."

Mecliste kraldan ziyade söz hakkı olması lazım gelen Hunyadi Yanoş'tu. Macarların "Vatan Kurtarıcısı", yeni harbin neticesinden pek emin görünmüyordu. "Sebep nedir?.. Bir çocuğun padişahlığı bir şey ifade etmez... Karşımızda yine Sultan Murad'ı bulacağız!.." diyordu... Fakat kendisine Türklerden alınacak Bulgaristan'ın krallığı vaat edilince fikrini derhal değiştirmişti... Muahedenin bozulmasında tek mühim nokta Macar kralının İncil üzerine verdiği yemindi, onu da papanın mümessili Kardinal Çezarini feshetti:

"İlkin Macar kralı muahedeyi papadan izin almadan imzalamıştır... Sulh yapılırken muvafakat etmedim, sadece sustum... Bu bakımdan muahede hükümsüzdür... Yemine gelince bir Hıristiyan hü-

kümdarın bir Müslüman'a karşı verdiği yeminin asla hükmü yoktur..." dedi.

Sonra meclise ferahlık veren bir haber müjdeledi:

"Papanın amirali Kardinal Françesko, Papalık donanmasıyla Şark sularına hareket etmiştir... İmparator Yuannes Paleologos'un gemileriyle birleşerek Akdeniz boğazını tutacaktır... Türkler Anadolu'dan Rumeli'ye taze kuvvetler geçiremeyecektir!.."

Haçlı ordusu yeniden toplanıyor

Bütün Avrupa hükümdarlarına Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi için davetnameler gönderen Macar Kralı Ladislas, Szegedin harp meclisini:

"Eylülün birinci günü Haçlı ordusu Orsova'da toplanmış olacaktır!.." diyerek kapadı ve harp planlarını hazırlayacak olan bir yüksek heyet kuruldu, bu heyet Hunyadi Yanoş, Eğri Piskoposu Simon, Grosvaradin Piskoposu Jan, Bosna sergerdelerinden Rafael ve yedi Macar asilzadesinden mürekkepti.

Davete heyecanla koşanlar

Bosna sergerdelerinden İstefan Sama, Eflâk voyvodası ile Boğdan voyvodası ve Arnavut prenslerinden Kastriyoti bütün kuvvetleriyle Haçlı ordusuna katılacaklarını bildirdiler...

Polonyalılar müteredditt

Fakat Polonya'dan gelen cevap neşe kırıcı oldu. "Sulhu bozmasaydın daha iyi olurdu... Tatarlar topraklarımıza her fırsatta durmadan tecavüz ediyorlar... Bütün kuvvetlerimizle Haçlı ordusuna katılamayız... Fakat herhalde uygun bir kuvvet göndereceğiz!.." demişlerdi.

Sırp Kralı Brankoviç Haçlılara dirsek çeviriyor

Askerlerine çok güvenilen Sırp Kralı Yorgi Brankoviç ise Macar kralının davetini kesin bir dille redetti, Szegedin Muahedesi Sırbis-

tan istiklalini kurtarmıştı, neticesi meçhul bir sefere iştirak ederek elde edilmiş bir kazancı tehlikeye koymak istememişti, hatta daha ileri vardı. "Haçlı orduları Sırp topraklarından geçemez. Topraklarım çiğnenirse biz Osmanlı'nın yanı başında size karşı harbe gireceğiz!.." dedi. Arnavut Kastriyoti'nin 3.000 atlıyla yola çıktığını öğrenmişti... Daha önce bu memleketle olan huduttaki bütün geçitleri tuttu ve Kastriyoti'ye yol vermedi, bu suretle Arnavutlar Haçlı ordusundan tecrit edilmiş oldu. Bu hareket Macarları çok kızdırdı. Fakat Brankoviç'in tedibi Türklere karşı elde edilecek zaferin sonuna bırakıldı...

Haçlı ordusunun hareketi

Diğer büyük Avrupa hükümdarları, Almanya imparatoru, Fransa kralı, İngiltere kralı, Ladislas'ın davetine cevap vermemişlerdi. Macar kralı umduğu derece azametli bir kuvvet toplayamayacağını anladı... Fakat artık Szegedin Muahedesi bozulmuş, ok yaydan çıkmıştı...

Hunyadi Yanoş yine başkumandandı... Haçlı ordusu Szegedin'den 12.000 kişiyle yola çıktı... Nasıl olsa Orsova önünde ve daha ilerilerde bu kuvvet hayli kabaracaktı... Ama hiç olmazsa 100.000'i bulacağı şüpheliydi. Haçlılar, Macar kralının verdiği tarihten bir ay kadar geç, yani ancak eylül sonlarına doğru Orsova'ya gelebildiler. Süratle hareket edebilmek için ağır muhasara topları ve sair muhasara aletleri götürülmüyordu... Hunyadi Yanoş'un planında müstahkem kalelerin hiç ehemmiyeti yoktu. O bu kaleleri zapt etmek için uğraşmayacaktı. Hepsini bırakıp geçecek, Türkleri bir meydan muharebesinde imha ettikten sonra bu müstahkem kaleleri olgun meyveler gibi toplayacaktı...

Kral Ladislas'ın 2.000 araba yükü eşyası

Hunyadi Yanoş'u ordunun ağırlığını teşkil eden arabalar dahi üzüyordu. Fakat krala karşı ses çıkaramıyordu, sadece Ladislas'ın şahsi eşyası ile maiyetinin merasim üniformalarını götüren 1.000 araba vardı. Verilecek parlak ziyafetler için altın sofra takımları bile götürülüyordu. Macar kralı, Türkleri Avrupa'dan çıkarıp denize döktükten sonra İstanbul'a muhteşem bir alayla girecek, orada İmpa-

rator Yuannes Paleologos'un güzelliği dillere destan olmuş bir Rum dilberi olan kızıyla evlenecekti. Arabalarda bu kıza takdim edilecek sandıklar dolusu hediyeler vardı...

Tuna'yı geçtikten sonra Hunyadi'nin planı

Haçlılar 20 Eylül'de Orsova önünde Tuna'yı geçtiler. 25 Eylül'de Vidin'e geldiler. Şehrin varoşları yakıldı, müstahkem kale Türk muhafızların elinde geride bırakıldı. Rahova boşaltılmıştı, zapt edildi. Haçlı ordusu bir afet halinde geçiyordu. Müslüman ve Hıristiyan köyleri ayırt edilmeden soyulup yakılıyor, kiliseler bile yağma ediliyordu. Balkan geçitlerinde oyalanmamak için Hunyadi Yanoş Tuna boyu yolunu tercih etmişti ve ilk hedef olarak ilkin Karadeniz sahilinde Varna'ya inecekti... Ordunun iaşesi bakımından Boğazlar'dan Karadeniz'e çıkacak Haçlı donanmasıyla bir an önce buluşmak istiyordu. Tuna Nehri de ordunun sol yanını emniyet altına alıyordu... Varna'dan sonra doğru Edirne üzerine yürüyecek ve Türklerin Avrupa'daki bu büyük ordugâhını ortadan kaldıracaktı... Ve bu Haçlıların son zaferi olacaktı.

Niğbolu Kalesi ve Firuzbeyzade Mehmed Bey

Haçlılar 6 Ekim'de Niğbolu Kalesi ve şehri önüne geldi. Kale kumandanı Firuzbeyzade Mehmed Bey adında bir nevcivan bahadır yiğitti. Kale dövecek büyük topları getirmedikleri için Niğbolu'yu muhasara ettiler, şehrin varoşları yakıldı ve yağma edildi. Mehmed Bey birkaç gece arka arkaya kaleden çıktı ve büyük düşman ordusuna çete baskınları yaptı. Rumeli'de şöhret almış akıncı dilaverlerle her gece bir miktar esir aldı, gömgök demir zırhlara bürünmüş bu esirleri zincirlere vurarak, düşman ordusu hakkında topladığı bilgiyle beraber dağ yollarıyla Edirne'ye gönderdi. Haçlılar Niğbolu önünde ilk defa olarak hayli kayıplar verdiler.

Hunyadi ile Eflâk Voyvodası Drakule'nin kavgası

Haçlılar Niğbolu önünde iken 4.000 atlıyla Eflâk Voyvodası Drakule geldi, müttefikleri kâfi derecede kuvvetli göremeyen Dra-

kule, Macar Kralı Ladislas'ı, Türk padişahını karşılamaktan vazgeçirmeye çalıştı:

"Osmanlı padişahı sürgün avına çıktığı zaman bile maiyeti sizin ordunuzdan kalabalıktır!.." dedi.

Bu konuşmada hazır bulunan Hunyadi Yanoş, kılıcını çekerek Drakule'nin üzerine yürüdü ve:

"Bozguncu!.. Hain!.." diye bağırdı.

Drakule:

"Gerçeği söylemek ihanet değildir!.." dedi, askerlerini oğlunun kumandasına bıraktı, kendisi süratle memleketine döndü.

Yenipazar katliamı ve Kral Ladislas'ın tedhiş beyannameleri

Niğbolu'yu da arkada, Türklerin elinde bırakarak ilerleyen Haçlılar Razgrad üzerinden Yenipazar'a geldiler, bu şehir büyük zorluklarla ve hayli kayıp verilerek alındı, Yenipazar'da tek canlı bırakılmamak üzere korkunç bir katliam yapıldı, kümes hayvanları, kediler, köpekler bile kılıçtan geçirildi. Buradan Şumnu, Petriç ve Varna ahalisine hitaben tedhiş beyannameleri gönderildi. Kral Ladislas'ın adına yazılan ve esir Türklerle gönderilen beyannamelerde bu şehirlerin derhal teslim olması teklif olunuyordu. Türkler bu beyannamelere cevap vermedi.

Şumnu'nun elli fedaisi

Şumnu şehri boşaltılmıştı, kalede yalnız asker kalmıştı, çok kanlı bir muharebe oldu. Kale muhafızları tamamen şehit oldu, düşman kaleye girerken hayatta kalmış olan son elli cengâver bir burca sığındılar ve esir olmamak için burcun üzerinden kendilerini aşağı atarak intihar ettiler.

Tırnova keşif kolu ve Pravadi ile Petriç katliamları

Macarlar Tırnova istikametinde 500 kişilik bir keşif kolu göndermişti, bu 500'ün ancak 200'ü perişan bir halde dönebildi, bir Türk

öncü kuvvetine rastlamışlar, 300'ü derhal kılıçtan geçirilmişti. Haçlılar 5 Kasım'da Pravadi'yi aldılar, şehir baştan başa yağma edildikten sonra ateşe verildi, çocuklar ve kadınlar da dahil, bütün halkı kılıçtan geçirildi. Bunu Petriç şehri katliamı takip etti.

Haçlılar Varna önünde

Macar Kralı Ladislas ile Haçlı ordusu 9 Kasım'da Varna önüne gelmişti. Varna Kalesi ve şehri ile yakınındaki Kalata kasabası Haçlılara teslim olmuş, Varna ile Kalata'nın muhafazası yerli Rumlara bırakılmıştı. Varna'nın kuzeyinde büyük ve müstahkem bir ordugâh kuruldu. Gün batıp ortalık karardıktan sonra Haçlılar, geldikleri yolun en çok 10 kilometre kadar gerilerinde birtakım donuk ışıklar gördü!.. Haçlı ordugâhından:

"Türkler geldi!.." diye bir vaveyla koptu.

Türk ordusu Haçlıların çekilme yolunu kesmişti. Hunyadi'nin Edirne ordugâhını basmak planı bir hayal olmuştu... İki tarafın mukadderatını tayin edecek olan harp Varna Sahrası'nda olacaktı... Başkumandan Hunyadi'nin emriyle o gece atların eyerleri alınmadı... Ve ileriye karakollar çıkarıldı. Ordugâhta bir harp meclisi toplandı.

Göz yaşartan büyüklük ve ihtişam

Karamanoğlu İbrahim'in Macar kralına gönderdiği mektup, yerine varmadan bir sureti çocuk padişah Sultan II. Mehmed'e gelmiş, Macar kralının sulhu bozması üzerine de Sultan Mehmed'in topladığı bir harp meclisinde verilen kararla Sultan Murad süratle Edirne'ye davet edilmişti, fakat o, bu daveti kabul etmemişti. "Harbi asker ve kumandanlar yapar. Padişah bir ferttir... Ha ben, ha oğlum... Padişahlık kendisine lazımsa aynı askerin başında din ve devletini korusun!.." dedi. Onun yaşındaki çocuk belki bu itimada layıktı... Fakat devlet erkânı askerin gözünü dolduramayacağından korkuyordu... Bu sefer Sultan Murad'ı oğlu davet etti, Sultan Mehmed:

"Padişah ben isem, geliniz, ordularımın başına geçiniz... Padişah emrine itaat edilir... İtaat etmezseniz, padişahlığınızı henüz bana bı-

rakmadığınız anlaşılır... O zaman düşmanın üzerine yürümek, onu def etmek vazifenizdir!.." diyordu.

Sultan Murad Türk ordusunun başında

Manisa'dan yola çıkan Sultan Murad, Anadolu askerini süratle topladı... Sadrazam Halil Paşa, Karadeniz Boğazı'nın, daha sonra Rumelihisarı yapılacak noktasına toplar yerleştirdi. Karşıda Yıldırım Bayezid'in Güzelcehisar'ı da kuvvetli bir dayanaktı, Anadolu askeriyle Sultan Murad, Karadeniz Boğazı'nın bu en dar yerinden Rumeli'ye geçti.

Askerin geçirilmesi için gemi bulmakta güçlük çekilmedi, Venedik ve Ceneviz gemicileri nefer başına bir duka altını alarak bu hizmeti koşa koşa gördüler!..

Sultan Murad 15 Ekim'de Edirne'ye geldi ve pek parlak bir şekilde karşılandı. Sonra orduyla beraber Tırnova üzerinden süratle Niğbolu'ya gitti. Tırnova'da Türk ordusunun öncüsü 500 kişilik bir düşman keşif kolunu perişan etmişti. Burada yakalanan esirlerden Haçlılar hakkında yeter bilgi alındı. Haçlılar Pravadi katliamını yaparken, Sultan Murad Niğbolu'dan Firuzbeyzade Mehmed Bey'i de alarak peşlerine takılmıştı... Düşmanı adım adım takibe başlamıştı. Bütün bunlar o kadar gizli tutulmuştu ki, düşman tam gaflet içindeydi. Sabahleyin Haçlı ordusu artçısının terk ettiği konak yerine akşamüzeri Türk ordusunun öncüsü geliyordu...

Haçlıların son harp meclisi

Sultan Murad ile Türk ordusu Haçlıların çekilme yolu üzerindeydi. Harp talihi Türklere gülerse, Haçlıların Tuna'yı aşarak Eflâk topraklarına sığınması imkânsızdı, köprü kurmak için gereken ağırlığı getirmemişlerdi. Donanmadan da hiçbir haber alınamamıştı. Sadece Kardinal Françesko kumandasında 120 kadırgadan bahsediliyordu, donanma gelse, bütün orduyu gemilere bindirip Karadeniz yoluyla Bizans'a kaçırmak bile kolay değildi.

Fakat Hunyadi Yanoş'un topladığı harp meclisinde bunları düşünen yoktu, Haçlı ordusu kumandanları gurur ve nahvet içinde

zaferi kendilerine vaat edilmiş biliyorlardı. Harp meclisinde bir kumandan:

"Türkler müstahkem ordugâhımıza hücum edemez... Donanmamızın gelmesini bekleyebiliriz!.." diyecek oldu.

Hunyadi:

"Hayır..." dedi. "Donanmayı bekleyemeyiz... Erzakımız yoktur... Askerimiz açlıktan kırılır... Askerimizin maneviyatı pek ulvi bir ihtişam içindedir... Yarın harp edeceğiz!.."

Varna Sahrası

Varna şehri, Karadeniz kıyısında Bizans yapısı kuvvetli bir surla çevrilmişti, iç kale de çok metindi. Şehrin batısında Dona Gölü vardı, 20 kilometre boyunda olan bu gölün güney kıyısı gayet sarp, 350 metre yüksekliğinde ve ormanlarla kaplı dağlarla çevrilmişti. Gölün denize dökülen ayağı, Varna surlarının güneyinden geçiyordu, göl ile deniz arası 5,5 kilometre kadardı. Varna Sahrası, dar ve uzun, hafif dalgalı, şehrin batısına ve gölün şimaline düşüyordu. Sahranın şimalinde Aşağı Balkan Dağları vardı... Sahranın Karadeniz'e kavuşan eteğinde, şehir ile Haçlıların büyük müstahkem ordugâhı bulunuyordu. Varna surunun güney kapısı önünden bir yol, gölün ayağını bir köprüyle aşarak sahil boyunca Kalata kasabasına gidiyordu...

1444 yılının 10 Kasım sabahı

10 Kasım sabahı, günün ilk ışıklarıyla Türk ordusunun harp nizamını almış olduğu görüldü. Merkezde yeniçerilerle Sultan Murad bulunuyordu. Padişahın otağı sahranın kuzeybatısında bir tepe üzerinde kurulmuştu ki, bu tepeye daha sonra Muradtepe adı verilecektir, karşısındaki bir tepe de Duatepe adını alacaktır, Sultan Murad o cenk gününün sabah namazını, düşman ordusunu daha iyi gören o tepede kılmış ve zafer duasını orada yapmıştır.

Türk ordusunun sol kanadını Karaca Paşa kumandasındaki Anadolu askeri, sağ kanadını da Turhan Bey kumandasında Rumeli askeri teşkil ediyordu. Merkezde yeniçerinin önüne kapıkulu süvarisi yerleştirilmişti, daha geriye de bir süvari kuvveti konmuştu.

Türk ordusunun bütün mevcudu 40.000 kişiydi. Hunyadi Yanoş, Haçlı ordusunun harp nizamını şöyle kurmuştu:

Merkezde Macar Kralı Ladislas'ın ağır zırhlı alayları... Harbe iştirak etmeyeceklerdi... Kati netice alınırken, bütün ağırlığıyla saldıracak, zaferin şan ve şerefini alacaktı. Sağ kanatta Bosna, Grosvaradin, Eğri Piskoposları ile Kardinal Çezarini'nin ağır zırhlı alayları ve Franç Tolçu kumandasındaki Hırvat şövalyeleri... Sol kanatta ağır zırhlı Macar alayları ile Hunyadi Yanoş... Eflâk atlıları merkezde kral alaylarının gerisinde, her iki kanadın yardımına koşmaya hazır ihtiyat kuvvet... Haçlıların bütün mevcudu 60.000 kişiydi.

Meydan savaşı

Kendisini düşmandan bir tepeyle gizlemiş olan Türk sol kanadındaki Anadolu askeri görünmeden ilerlemeye başladı ve düşmana son derece yaklaştı, öncü akıncılar tepeden, arızalardan ve yüksek fundalıktan istifade ederek vadiye indiler... Muharebe bu akıncılar ile Eğri piskoposunun ağır zırhlıları arasında bir çarpışmayla başladı... Yanoş, dar sahrayı süratle aşarak Eğri askerini takviye etti... Akıncılar geri çekildi... Arkadan bütün Anadolu askeri ile Karaca Paşa geliyordu... Karaca Paşa üstün kuvvetlerle yüklenince, Hunyadi Yanoş, Eğri piskoposu geri çekildi... Bu sefer Grosvaradin piskoposu ile Kardinal Çezarini'nin alayları muharebeye girdi... Bu takviyeyi alınca, geri çekilen Hunyadi Yanoş ile Eğri piskoposu durdular... Kanlı, boğaz boğaza bir dövüş başladı...

Bu sırada Türk sağ kanadını teşkil eden Rumeli askeri, Haçlı sol kanadı üzerine hücum etti. Düşman sol kanadının büyük bir kısmı Hunyadi'yle sağa geçmiş olduğundan Haçlıların sol kanat kuvvetleri tamamen bozuldu... Geride müstahkem ordugâha doğru kaçmaya başladılar... Çok ağır zayiat vermişlerdi... Bir kısmı da şaşkın, Dona Gölü sahiline doğru kaçıyordu... Zırhsız Rumeli akıncıları, kaçmakta olan ağır zırhlı Haçlıların ve bütün düşman kuvvetlerinin arkasından âdeta bir çark çevirerek müstahkem ordugâha hücum ettiler, burada da boğaz boğaza bir muharebe başladı...

Hunyadi Yanoş, kendi alaylarıyla bu sefer tekrar sola kaydı... Rumeli akıncılarının ardını aldı... Fakat o ayrılınca Haçlı sağ kanadı

Karaca Paşa karşısında paniğe uğradı. Kardinal Çezarini bu arada Türk atlılarının ayakları altına düşerek parçalandı, kayboldu. Eğri ve Grosvaradin piskoposları, Varna Kalesi'ne can attılar, fakat kalenin ve şehrin muhafazasına bırakılmış Rumlar kapıları kapayıp Haçlılara ihanet etti, Eğri piskoposu da Kardinal Çezarini gibi Türk atlılarının ayağı altında öldü, Grosvaradin piskoposu Dona Gölü'ne atıldı, bataklıkta boğuldu.

Bu faciayı gören Hunyadi, merkezdeki kral alaylarını alarak tekrar sağa geçti ve Karaca Paşa'ya hücum etti. Karaca Paşa şehit oldu ve Anadolu askeri geri çekildi.

4.000 ihtiyat Eflâk atlısı bunu fırsat bilerek, merkezdeki Türk yaya askeri üzerine, yeniçerilere saldırdı. Yeniçeriler ile öndeki zırhsız hafif Türk atlısı geri çekildi... Bu başarı üzerine Hunyadi az önce aldığı kral alaylarını tekrar Ladislas'ın emrine verdi ve ihtiyat kuvvet olarak yerinden kıpırdamamasını söyledi... Ve Haçlı ordusunun sol kanadına geçti... Turhan Bey ilkin geri çekildi, gerideki ihtiyat Türk atlısını aldı ve tekrar hücum etti... Bu sefer Haçlı sol kanadı da, Hunyadi'nin bütün gayretine rağmen, bozguna uğradı...

Meydan muharebesi henüz kesin olarak kazanılmamıştı. Dakikalar geçtikçe düşman eriyordu. Padişah, yanında yalnız yeniçerileri alıkoymuş, yani yalnız yaya askerle kalmış, bütün ihtiyat atlı askeri Turhan Bey emrine vermişti. Macar Kralı Ladislas, günün kahramanı kesilmiş olan Hunyadi Yanoş'un kendisini atıl bir vaziyette bırakmış olmasında büyük bir asabiyet içindeydi, bunu fırsat bildi, 500 ağır zırhlı şövalyenin başında yeniçerilere hücum etti. Yeniçeriler perişan olmuş gibi ikiye bölündü. Macar kralı Türk askerini yardığını sandı ve açılan gediğe girer girmez, dünyanın bu en üstün yaya askerlerinin ölüm kıskacına düştü. Az önce yarılmış olan yeniçeri bölükleri, Kral Ladislas ile 500 şövalyenin üzerine, firavunu boğan Kızıldeniz'in dalgaları gibi kapandı...

Bu arada Koca Hızır isminde bir yeniçeri kralın atını ilkin mızrakla sancıdı, at düştü, kral yere yuvarlanırken Hızır'ın müthiş palası Ladislas'ın başını gövdesinden ayırıverdi.

Kral Ladislas'ın kesik başı ile ayak altında çiğnenen muahede bir mızrak üstünde

Sultan Murad, Macar Kralı Ladislas'ın verdiği yemini bozarak ayak altına aldığı Szegedin Muahedesi'ni bir mızrak üstüne astırmış ve mızrağı da muharebe günü sabahı otağının kurulduğu tepeye diktirmişti... Yeniçeri Koca Hızır'ın palasıyla gövdesinden ayrılan baş da az sonra bu mızrağın ucuna saplanmıştı. Meydan muharebesinin son dakikalarında bu manzara Haçlılar için çok ağır bir darbe olmuştu. Hunyadi o kanlı hercümerç içinde:

"Kralımızın başı gitti... Cesedini kurtaralım!.." diye bağırıyordu.

Bu beyhude bir feryattı. Ladislas'ın gövdesi kan ve kanlı çamur arasında kaybolmuştu.

Bir an Hunyadi yalnız kaldığını gördü... Kendi askerleri de kaçıyordu:

"Biz kral için dövüşmüyoruz!.. Nereye?.. Nereye kaçıyorsunuz!?.." diye bağırdı.

Mahşeri sahnede artık bir başkumandan, serdar olmadığını anladı ve altındaki cins atı mahmuzladı...

Akşamın alacakaranlığında nihayet o da kaçmaya başladı. Hayatını kurtarması bir mucize eseri olmuştur denilebilir...

Gece ve zafer sabahı

Gün batarken Varna Meydan Savaşı parlak bir Türk zaferiyle sona ermiş bulunuyordu. Buna rağmen Sultan Murad geceyi at üzerinde geçirdi.

Haçlıların müstahkem ordugâhına can atabilenler de sabaha kadar ölüm korkusuyla göz kırpmadılar. Ordugâh kumandanı Macar zadegânından Jan Batori'ydi. Sabahın alacakaranlığında, atı olanlarla o da firar etti. Haçlı ordugâhına hücum eden Türkler burada yaralıları, ağır yaralıları ve aman dileyenleri buldular... Kılıçlarını bu biçarelerin kanıyla lekelemediler. 60.000 düşmandan 12.000 ölü Varna Sahrası'nda yatıyordu. Dona Gölü bataklığında boğulanlar, Eflâk'a geçmek için Tuna'nın sularında kaynayıp gidenler hariç, ölülerin iki misline yakın esir alınmıştı. Varna Meydan Savaşı'ndan

birkaç yüz kişi canını kurtarabilmişti. Türklere gelince, zaferi kazanmışlardı ama 30.000'e yakın şehit verilmişti. Sultan Murad'ın geceyi at üzerinde geçirmekte haklı olduğu anlaşıldı. Haçlıları takibe memur edilmiş olan Davud Paşa'dan yollarda toplanmış ve zincire vurulmuş esir kafileleri geliyordu...

Sultan Murad üç gün Varna Sahrası'nda kaldı. Yaralılar toplandı. Şehitler defnedildi. Zafername yazıldı. Ve ilk zafername Edirne ordugâhında bulunan on iki yaşındaki Sultan Mehmed'e gönderildi.

Muharebe meydanını adım adım dolaşan Sultan Murad Haçlı cesetlerini göstererek:

"Bakınız!.." dedi. "İçlerinde bir yaşlı adam yok... Hepsi genç..."

Kumandanlardan rint bir adam olan Azel Bey:

"Padişahım!.." dedi. "Bunların içinde akıllı uslu adam olsaydı bu işe girişirler miydi!"

İkinci Kosova Meydan Savaşı

Varna zaferinden sonra

Varna Meydan Savaşı'nın muzaffer serdarı Sultan Murad tekrar Manisa'ya çekilmek istedi. Fakat Türk ordusu Edirne'ye dönünce yeniçeriler bu sabit ordugâh şehrinde Buçuktepe'de toplanarak çocuk padişaha hürmetkâr olduklarını arz etmekle beraber padişahlığı tekrar babasına bırakmasını istediler. Bu hususta Sadrazam Çandarlı Halil Paşa da Sultan Mehmed'i ikna etti:

"Padişahlığı bir kere babanıza teklif ediniz. Kabul etmeyecek ama gönlü olur..." dedi.

Sultan Murad'a da ayrıca ve gizlice yalvardı, çocuk sultan Mehmed padişahlıkta kalmasını teklif edince, muzaffer baba bunu kabul etti.

Padişahlığı kendisine pek yakıştırmış ve oturduğu devlet tahtına da bir sene içinde alışmış olan Sultan Mehmed şaşırdı, fakat emrivaki karşısında boynunu bükerek veliaht şehzadelerin valilik edegeldikleri Manisa'ya gitti. Rivayet edilir yolda, hocası Molla Hüsrev, Mehmed'e, Halil Paşa için:

"Şu adam bana ne acayip oyun oynadı!.." demişti.

İstikbalin İstanbul fatihi, Osmanlı tahtına tekrar oturmak için altı yıl daha bekleyecekti... Bu altı yıl içinde de babası Sultan II. Murad Türkiye tarihine "İkinci Kosova Meydan Savaşı" adıyla ikinci büyük bir zafer yaprağı daha ekleyecekti.

1447 yılında Arnavutluk'ta İskender Bey Kastriyoti isyan etti. Çocukluk ve ilk gençlik çağlarını Osmanlı Sarayı'nın içoğlanları arasında geçirmiş ve harikulade güzelliği dillerde destan olmuş bu prens kendisini devaynasında görmekteydi, eski çağın Makedonya kralı Büyük İskender gibi cihangirlik hülyasındaydı.

Hunyadi Yanoş, Varna'nın intikamını almak istiyor

Macarlar Varna'da krallarının başını vermişlerdi... Macar tahtına oturan V. Ladislas bir çocuktu, Hunyadi Yanoş kral naibi seçildi. Varna'da uğradığı bozgun bu şövalyenin yüreğinde kapanmaz bir yaraydı. Arnavutluk'ta İskender Bey'in isyanından istifade ederek intikam zamanının geldiğini sandı, asi Arnavutlara yardım ve Türkleri Rumeli'den atmak için Almanlardan, İtalyanlardan, Lehlilerden, Çeklerden ve Ulahlardan mürekkep yeni bir Haçlı ordusu toplamaya muvaffak oldu. Bizans İmparatoru Yuannes Paleologos, ümitleri tamamen kırık, Hunyadi'nin ittifak teklifini reddetti. Sırp Kralı Brankoviç de Sultan Murad'a sadık kaldı. Hunyadi'nin başkumandanlığı altında 50.000 kişilik bir Haçlı ordusu 1448'de Belgrad önünden Tuna'yı geçti ve Sultan Murad'ın sadık tabii Sırp kralının topraklarını çiğneyerek ilerlemeye başladı. Planın ilk kısmı, asi İskender Bey'in kuvvetleriyle birleşerek Makedonya'yı istila teşkil ediyordu. Fakat Kosova Sahrası'na gelince, Sultan II. Murad'ın Türk ordusuyla beraber birkaç günden beri kendisini orada beklediğini gördü. İskender'in kuvvetleriyle birleşmeden Türklerle yeni bir meydan savaşı Hunyadi için bir emrivaki oldu. Sultan Murad'ın kumandasındaki Türk ordusu da 50.000 kılıçtı.

Meydan savaşı

İkinci Kosova Meydan Savaşı 1448 yılı Ekimi'nin 17'nci perşembe günü sabahından 19'uncu cumartesi günü akşamına kadar sürdü. İlk günü iki tarafın öncüleri arasında mevzii çarpışmalar oldu. Bunlara cengâverlik gösterileri de diyebiliriz. İkinci gün savaş sabahın erken saatlerinde kızışıverdi... Ulahlar, onların peşi sıra Macarlar perişan bir halde kaçmaya başladılar, akşama doğru, Haçlılar artık tamamen yenilmiş bulunuyordu. Ortalık iyice kararduktan sonra da Haçlıların başkumandanı Hunyadi at sırtına düştü ve cenk meydanını bırakıp kaçtı. Üçüncü gün, başkumandansız kalmış olan Haçlıların geri kalanı, bu arada bilhassa Alman şövalyeleri son bir direnme gösterdiler ve tamamen imha edildiler. Kılıçtan kurtulan esir olarak zincire vurulmuştu.

16 yaşında cengâver prens

Geleceğin İstanbul fatihi Şehzade Mehmed İkinci Kosova Savaşı yılında 16 yaşındaydı. Babasının davetiyle Manisa'dan gelmiş, Türk ordusuna bir cengâver genç olarak katılmıştı. Muzaffer hükümdarın yanında, at üzerinde, ordumuzun gözbebeğiydi. İlk defa harp görüyordu. Ve ilk dersi parlak bir Türk zaferi olmuştu...

Sönen bir şöhret

Türklere karşı ilk başarılı savaşlarıyla gerçek değerinin çok üstünde bir kahraman olarak alkışlanmış olan Hunyadi Yanoş, İkinci Kosova Savaşı'ndan sonra tamamen unutuldu. Budin Sarayı'nda bir gölge halinde dolaşan basit bir kral naibiydi. Naiplik günleri de, çocuk kralın reşit ilan edileceği zamana kadar sayılıydı, ondan sonrası için Türkler tarafından kırılmış kılıcına güvenerek peşinden gidecek tek adam kalmamış olan Hunyadi'ye ölümü beklemek kalıyordu...

İstanbul'un kuşatılması ve fethi

Sultan II. Mehmed

1451'de Sultan II. Mehmed 19 yaşında tığ gibi bir delikanlıydı. Orta boylu, iri kemikli, koç boyunlu, pençeli, teni beyaz, saçları ve gözleri kara, bakışları temiz ve merdane, alnı geniş, ağzı büyük ve dudakları ince, kırmızıydı. Doğan burunluydu, bu kemerli burun, dudağının üstüne kartal gagası gibi inmiş, sonsuz bir azmin, iradenin, kudretin, ihtişamın damgası gibiydi. Taze yüzünü yeni bırakılmış kara bir sakal ve bir karanfil bıyık süslüyordu. Büyük bir devletin vârisi ve hesapsız bir servetin, silahların ve askerin sahibi, Asya ve Avrupa'nın en güzel ve bayındırılmış ülkelerinin hâkimiydi. Cevval zekâsı cihanı dolaşırdı, ihmal nedir bilmezdi, Sultan II. Mehmed'in tahta oturuşu Bizans İmparatorluğu'nu fevkalade bir telaş ve derin bir kedere düşürmüştü.

Genç hükümdarın ilk işi

Genç Türk hükümdarının İstanbul'u almaktan başka bir şey düşünmediği, bir hükümdar olarak ilk işinin İstanbul cengi olacağı tahta oturuşundan önce söylenirdi. Bu düşünceyle geceleri gözüne uyku girmezdi. Şehrin ve dolaylarının haritalarını kendi eliyle çizmişti. Bütün gün onların üzerine eğilerek harp planlarını hazırlıyordu. Her gün kumandanlarıyla hararetli sohbetler yapardı ve onları yanına alarak yaya veya atlı Edirne ordugâhında dolanırdı. Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması hazırlığının başında, şehir Türkler tarafından sarıldığı zaman kuşatılmışlara erzak ve kılıç yardımı yollarının kesilmesi geliyordu. Bu maksatla ilk faaliyete geçen Gelibo-

lu tersanesi oldu. Fasılasız çalışılarak 400 parça küçük gemiden mürekkep bir donanma vücuda getirildi.

Sonra Karadeniz Boğazı'nda, boğazın en dar yerinde, Yıldırım Bayezid'in Anadolu yakasında yaptırttığı "Güzelcehisar"ın karşısında bugünkü Rumelihisarı'nı yaptırttı. Bu büyük kalenin inanılmayacak kadar kısa bir zaman içinde tamamlanmasıyla Karadeniz Boğazı kapanmış oldu. Bundan ötürü kaleye Sultan Mehmed tarafından "Boğazkesen" adı verilmişti.

Boğazkesen Hisarı

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatmasına başlarken yaptırdığı bu sağlam kale, üç büyük kule, on üç burç ve kuleler ile burçların arasında uzanan kale duvarlarından mürekkeptir. İki küçük tepecik ile bir vadi üzerindedir. Kalenin deniz tarafındaki kapısı, on dördüncü bir burçla takviye edilmiş ek bir kale duvarıyla muhafaza altına alınmıştır.

Büyük kulelerden ikisi, yukarıda tepeler üzerinde, biri sahilde vadinin ağzındadır. Yapılarına nezaret eden üç vezirin adına nispetle anılagelir, denizden bakıldığına göre, soldaki, İstanbul tarafındaki "Zağanos Paşa Kulesi", sağdaki, yukarı Boğaz tarafındaki "Sarıca Paşa Kulesi", deniz kıyısındaki de "Halil Paşa Kulesi"dir.

Kalenin yerini bizzat Sultan Mehmed tayin etmişti, planının da kendisi tarafından çizildiği tahmin olunabilir.

1452 Martı'nın ilk haftası içinde, Rumeli'den ve Anadolu'dan 10.000 amele ile 5.000 yapı ustası toplandı, kaleyi yapacak ellerden iki ameleye bir usta düşüyordu. Kereste ve taş Anadolu'dan gelmişti. İnşaata başlamak üzere, her şeyin hazır olduğu haberi verilince, Sultan Mehmed de bu mart ayının 26'ncı günü yapı yerine geldi ve kalenin ilk temel taşını kendi eliyle koydu. Yapıya pek coşkun bir heyecanla başlandı. Vezirlerin bile harç kardıkları, el arabaları ve teskerelerle taş ve harç taşıdıkları söylenir. Geceleri de meşaleler altında çalışılarak kale, akıllara durgunluk veren bir süratle tamamlandı, ağustos sonunda, içine asker konulmuş bulunuluyordu. Kaleye tayin edilen ilk kumandan Firuz Ağa isminde bir zattır, emrine, yaşları 18 ile 20 arasında, her biri şehbaz ve tüvana 400 seçme yeniçeri verilmişti.

Firuz Ağa'ya, genç padişah tarafından verilen emirde şu maddeler vardı:

Boğaz'dan geçecek gemilere, yelkenlerini indirmesi emredilecek, gemiler kaleyi sancaklarıyla selamlayacaktır.

Emre uyan gemilerden geçiş resmi alınacak ve geminin yükü dikkatle gözden geçirilecek.

Bir habbe dahi olsa, Karadeniz'den içeriye erzak bırakılmayacaktır. Bulunan erzak bedeli karşılığı müsadere edilecektir.

Emre uymayan gemiler batırılacaktır.

10 Kasım'da, Kaptan Girolamo Morosini kumandasında Kırım'daki Kefe limanından gelen iki büyük Venedik kadırgası, Boğazkesen önünden hızlı kürekle ve pupa yelken geçerken, kale top atarak "Dur" emrini verdi, Venedikliler dinlemedi. Kalenin sahil duvarı önündeki toplar gemilere ateşe başladı, kalenin burçları üzerinde askerler de, Venediklileri bir ok yağmuruna tuttular. Bir anda çok ağır zayiat veren gemiler yelkenlerini indirdi, fakat Boğaz akıntısı şiddetliydi, gemileri kale önünden çekip götürüvermişti. Morosini forsalara "Küreğe asıl!" kumandasını verdi ve kaçmayı başardı.

16 Kasım'da yine Karadeniz'den gelen Kaptan Antonio Rizo kumandasındaki Venedik kadırgası da, dur emrini dinlemedi, gemi tek güllede batırıldı, içlerinde Kaptan Rizo da bulunmak üzere karaya çıkabilen Venedik gemicileri idam olundular.

Bundan birkaç gün sonra, Kaptan Koko kumandasındaki bir Trabzon kadırgası, dur emrine uydu, geçiş resmini ödedi, yükü arasındaki zahire elinden alındı ve gemi denizcileriyle beraber serbest bırakıldı.

İşte bu Kaptan Koko, İstanbul cenginde kılıcını İmparator Konstantin emrine sundu, Fatih'in karadan yürüterek Haliç'in gerisine indirdiği gemileri yakmak için girişilen deniz baskınının idaresini üzerine aldı, başaramadı ve bu uğurda telef oldu.

"Kudretimin başaracağı şeyler, sizin muhayyilenizin sınırı dışındadır!.."

Kalenin yapı hazırlıkları haber alınınca İmparator Konstantinos Edirne ordugâhına alelacele bir elçi gönderdi ve Boğaz'da yapılacak bir

kalenin kendi hükümdarlık haklarına bir saldırı ve aradaki sulh antlaşmasına aykırı olduğunu ve böyle bir kalenin inşası için ortada sebebin de bulunmadığını bildirdi. Elçiler padişahtan şu cevabı aldılar:

"Konstantiniye surları dışındaki bütün topraklar benimdir. Rahmetli babama Macaristan seferi dönüşünde çıkardığınız zorlukları niçin unutuyorsunuz? Bu hisarın inşasına o zaman babam karar vermişti, kararını yerine getiremeden öldü... Bu işe bugün ben başlayacağım... Kararımı yeryüzünde hiç kimse önleyemez... Ben hiçbir hususta benden evvelki padişahlara benzemem!.." demişti. Sonra genç hükümdar ayağa kalkmış ve ancak asrının en büyük adamının ağzına yakışan şu sözleri ilave etmişti:.

"Kudretimin başaracağı şeyler sizin muhayyilenizin sınırları dışındadır!.."

Kalenin inşası için bütün usta ve amelelerin ve malzemenin hazır olduğu haberi gelince, padişah, mühim bir askeri kuvvetin başında Edirne'den Karadeniz Boğazı'na hareket etti.

Bizans'a harp ilanı

Edirne'den Karadeniz Boğazı'na doğru yola çıkan Sultan Mehmed 1452 yılı Martı'nın 28'inci günü zamanımızda Rumelihisarı denilen yere vardı ve yapılacak kalenin yerini bizzat kendisi seçti.

Sultan Mehmed, temel atıldığı günden içine asker girinceye kadar yapının başında durmuştu. Bir gün padişahın, Rumelihisarı tepelerindeki çadırına imparatorun bir elçisi geldi, amele ve askerin yakın köylere saldırısından şikâyette bulundu ve arz etti ki imparator şehirde ticaretle uğraşan Türkleri çıkarmış ve şehir kapılarını kapamıştır. Sultan Mehmed gayet sakin bir tavırla bunun yerinde bir karar olduğunu, kendisinin de şu andan itibaren Şark Kayseri Konstantinos'a harp ilan ettiğini bildirdi.

Bir hafta kadar sonra da, 28 Ağustos'ta 50.000 askerle Bizans surlarının önünde göründü. Üç gün, araziyi son defa olarak inceledi.

Sultan Mehmed'in Edirne'de başlıca uğraşması ordusunun son noksanlarını tamamlamak ve bu arada bilhassa büyüklü küçüklü topların döküm işiydi. Ve sık sık harp meclisleri kurarak kumandanlarına İstanbul cengi hakkında talimat veriyor, onların cesaretlerini artı-

racak uzun sohbetler yapıyordu. En tecrübeli komutanlar bile genç padişahın azmine, iradesine ve askerlik bilgisine boğun eğiyorlardı.

Mühendis Muslihiddin Ağa

Sultan Mehmed'in top yapma işinde sağ eli Muslihiddin Ağa isminde aynı zamanda kıymetli bir tunç dökümcüsü olan bir mühendisti. Sultan Mehmed'in toplarından bahsedilirken çoğun Urban isminde bir Macar'dan söz açılır ve İstanbul cenginin topçuluk şan ve şerefi bu adama mal edilmek istenir. Urban'ın hakları inkâr edilemez. Fakat mühendis Muslihiddin de onun şeref kanadı altına girmeyecek kadar muazzam büyük bir kıymettir. Sadece bir tunç dökümcüsü olup top dökümünde de hüner sahibi olan Macar Urban Konstantinos'un hizmetindeydi. Herhangi bir sebeple herhalde Sultan Mehmed yanında daha çok takdir göreceğini bildiğinden padişahın yanına kaçmıştı. "Tunç dökümcülüğüme her zaman güvenirim, Konstantiniye surlarını yerle bir edecek büyük toplar dökebilirim... Fakat atacakları güllelerin ne kadar mesafeye gideceğini hesap edemem!.." demişti.

Sultan Mehmed'in topları dökülürken

1453'ten sonra Sultan Mehmed'in hizmetine giren ve Fatih Sultan Mehmed'in şanında büyük bir vakayiname kaleme alan Kritovulos topların dökümünü şöylece tasvir ediyor:

"Son derecede halis, son derecede yağlı hafif killi toprak, dağılmayıp sağlam bir halde tutulabilmek için içine kıyılmış keten ve kenevir lifi karıştırılarak günlerce yoğrulur... Bu topraktan iç ve dış olmak üzere iki kalıp yapılır... İç içe konulan bu iki kalıp arasında, dökülen erimiş tunca top şeklini verecek bir boşluk kalır... Dış kalıp, tuncun tazyikiyle dağılmaması için demir ve ağaç çemberlerle sarılır... Etrafı ayrıca kârgir inşaatla beslenir. Tahminen 4 kantar ağırlığında tunç kütlesi iki büyük kazan içinde eritilir... Tuncun erimesi cehennem gibi bir ateşin üzerinde üç gün üç gece sürer. Erimiş tunç kalıpların arasına topraktan yapılmış bir boruyla akıtılır... Ve top dökülmüş olur..."

Toplar

Kritovulos büyük topların ateşlenmesini de şöyle anlatıyor:

"... Topun kundağı yoktur. Yani sadece bir namludan ibarettir... Bu müthiş namlu toprak ve taşlarla destekleniyor. Namlunun ağzından önce çok miktarda barut doldurulur. Baruta büyük bir ağaç tıkaçla baskı yapılır... Bunun üzerine büyük taş gülle yerleştirilir ve namlunun dip kısmındaki deliğe sokulmuş fitile ateş verilir... Önce dehşetli bir gürültü... Sonra işitilmemiş bir çatırtı... Yer zelzele oluyormuş gibi sarsılır... Aynı zamanda kulak zarlarını patlatan korkunç bir gürleme işitilir... Bir şimşek ışığı görülür... Gülle korkunç bir süratle fırlamıştır ve hedefini paramparça etmiştir..."

Mermer ve taş güllelerin büyüklük ölçüleri hakkında verilen rakamlar da pek büyüktür. Bu taş yuvarlak, yanında duracak uzunca bir adamın göbeği hizasına gelmektedir... Dev topun Edirne'de ilk denemesi yapıldığı zaman şehir halkının korkmaması için bir gün öncesinden dellallarla haber verilmişti.

Dev topların Edirne'deki deneme atışında bir top atış yerine elli çift öküzle çekilmişti. Ateşlendiğinde barut dumanı bütün şehri kaplamıştı... Sesi iki fersahlık yerden işitilmişti... Gülle bir mil uzağa gitmiş, düştüğü yerde iki kulaç toprağa gömülmüştü... Macar Urban döktüğü topların birinin denenmesinde yaptığı bir döküm hatasının kurbanı olmuş, parçalanan namlu dökümcüyü, maiyetinde çalışanlardan birkaç kişiyle telef etmişti. Fatih Sultan Mehmed İstanbul kuşatmasında kaç top kullanmıştı? Rivayetler çeşitlidir, birbirini tutmaz. Uzun namlulu küçük demir topların 10.000 tane olduğunu yazanlar vardır ki rakam pek mübalağalıdır. Fakat bu toplardan Türk ordusunda pek çok bulunduğu da bir gerçektir.

Muhasaranın başlangıcında, şehrin kara surları önünde, Marmara'dan Haliç'e kadar dörder büyük tunç toptan derlenmiş 14 batarya yerleştirilmişti. En büyük dev toplardan da, kuşatmanın devamınca, ancak 3 top kullanılmıştı. Bir kayda göre de, her bataryada bir tane dev top vardı. Yani kuşatmada 14 tane dev top kullanılmıştı... Türkleri hiç sevmeyen Fransız yazarı Schlumberger, "Sultan II. Mehmed, tarihte hakiki bir topçu parkına sahip olmuş ilk hükümdardır. Toplar!.. Türklerin pek yüksek olan üstünlüğünü temin

eden şey... Asırlar boyunca bütün hücumlara göğüs geren Konstantiniye'nin bu köhne Ortaçağ surları artık yeter bir emniyet sağlamıyordu... Ne harikulade, ne müthiş değişme!" diyor...

İstanbul'u alacak olan Türk ordusu

Sultan II. Mehmed'in, İstanbul muhasarası için geniş ölçüdeki hazırlığı 1453 Martı'nın sonunda tamamlanmış bulunuyordu. Devrinin her çeşit silahlarıyla donanmış kıtalardan derlenen Türk ordusunun insanca gerçek sayısını doğru olarak bildirmek bugün imkânsızdır. O devirde yaşamış, hatta İstanbul cengini görmüş veya tarihin bu meşhur kuşatması üzerinde incelemelerde bulunmuş yazarların verdikleri rakamlar birbirinden çok farklıdır. İçlerinde pek çok mübalağalı olanlar vardır. Bu rakamları verenler de Rum ve İtalyan yazarlardır. Daha sonraki bazı Türk yazarları da, tahmine dayanan rakamlar yazarlar. XV. yüzyıl Türk yazarları ise, hiçbir şey söylemezler, tarih kıymeti olan rakamlar yerine Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmışlardır.

İstanbul kuşatmasında, Türk ordusunun insanca kuvveti hakkında verilen rakamlar şunlardır:

Kuşatmada bulunmuş olan Venedikli Barbaro: donanma efradı ve gayri muharipler hariç 160.000 cenk eri; İtalyan Tedaldi: 30.000 atlı, 140.000 yaya cenk eri, çeşitli milletten kuşatmaya çapul için gelmiş 10.000 macerasever; Konstantinos'un kâtibi Frances: 258.000 cenk eri; Bizanslı Dukas: 260.000 cenk eri; Sakızlı Leonardo: 15.000 yeniçeri, 285.000 Anadolu ve Rumeli askeri; Montaldo: kara ve deniz kuvvetleriyle beraber 240.000 cenk eri; Bizanslı Halkondilis: 400.000 cenk eri... Geçen yüzyılın Türk tarihçisi Hayrullah Efendi: yeniçeriler de dahil, düzenli asker olarak 80.000 kişi.

Bu rakamları verenler arasında mutaassıp bir Bizanslı olan Halkondilis'in, müdafilerin şanını yükseltmek istediği muhakkaktır.

O devrin ordu hayatı ve düzeni göz önünde tutularak muntazam asker için 160.000 kişi kabul olunursa, başıbozuk gönüllü, macerasever ordu tüccarı ve sanatkâr olarak, bu rakama bir bu kadar daha kalabalık eklenebilir. İstanbul önündeki Türk ordusunda, kılıçla girilecek olan büyük şehirde, ganimet yağması için koşmuş çeşitli milletlerden Hıristiyan maceraseverlerin toplamı da çok kabarık-

tı. Bu muazzam insan kalabalığı, beraberinde binek ve kasaplık beygir, deve, öküz, koyun, keçi 800.000 baştan fazla hayvan getirmişti. Bu cenk bir çağı kapayacak, insanlık âlemine yeni bir ufuk açacaktı. Şurası da gerçektir ki, kuşatmanın devamı süresince, Türk ordusu Anadolu'dan ve Rumeli'den devamlı takviye kıtaları almıştır. Şurası da gerçektir ki, 160.000 kişilik bir ordunun, o tarihte Avrupa'da bir eşi daha yoktu.

Uykusuz geçen geceler

İstanbul cengine hazırlanırken, Sultan Mehmed, coşkun bir heyecan içindeydi. Bir gece sabaha karşı, Edirne Sarayı'na Sadrazam Halil Paşa'yı çağırtmış:

"Şu yatağı görüyor musun?.. Bütün gece bunun içinde çırpındım durdum, uyuyamadım... Benim bu büyük işi başaracağıma inan... Avni ilahî ve imdadı Peygamberî'yle İstanbul'u alacağım... Düşmanın hilelerine, aldatmalarına, hazinelerine kapılma!.. Vezirimsin... Bana ihanet etme!" demişti.

Genç padişah, her gece değişik saatlerde, bazen şafak vaktinde kıyafet değiştirerek, top dökümhanelerine gidiyor ve fasılasız çalışan ustaları, ameleleri teftiş ediyordu. Kendisini tanıyanların, bunu açığa vurmalarını veya saygıdan işlerini bırakıp selama durmalarını yasak etmişti. Sultan Mehmed'in, İstanbul cengi hazırlığında en ziyade güvendiği veziri, çocukluğundan beri yetiştiricisi ve askerlik hocası olan Zağanos Paşa'ydı.

Toplar İstanbul yolunda

Büyük toplar ocak sonunda Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıkarılmıştı ve ancak iki ay sonra İstanbul önüne varabilmişlerdi. Topların taşınmasına 10.000 atlıyla kumandanlardan Karaca Bey (sonra Karaca Paşa) memur edilmişti. Toplar çeşitli söylentilere göre, 30, 50, 60 ve hatta 150'şer çift öküzle çekiliyordu. 2.000 yol amelesi önden gidiyor, icap eden yerleri düzeltiyor, köprüler yapmak için de, bu kafilenin içinde 50 dülger bulunuyordu. Nisanın ikinci günü, Türk topları Konstantiniye surlarının 5 mil uzağına gelmişti. Topla-

rın Trakya sahrasından gelişi uzun zaman, harikulade hatıralar arasında naklolunmuştur. Toplardan üç gün sonra, ki Nisan'ın 5'ine rastlayan bir perşembe günüydü, büyük Türk ordusunun ilk büyük kısmı İstanbul surlarının önüne geldi.

Türk ordusu İstanbul surları önünde

Yeniçeriler için İstanbul kuşatmasını, bu asker ocağının en şaşaalı devri saymak lazımdır. Türk ordusunun silah ve insan bakımından ifade ettiği kıymetin yanında, bir de manevi tarafı, İstanbul surları önüne gelmekten doğan duygu coşkunluğu vardı. Schlumberger, "Bu hesapsız askerler, yüzyıllardan beri nice Türk nesillerinin aşk ve hararetle tahayyül ettikleri bir kutsal eseri, nihayet gerçekleştireceklerdi. Hazreti Muhammed, bunu vaktiyle düşünmüş, onları mutlu asker olarak müjdelemişti. Sağlam iman sahipleri, işte böyle bir iç hazzıyla İstanbul gibi bir cenneti Müslümanlara açacak ulu bir başarıyı düşünüyorlardı. Padişah, muazzam imparatorluğunun her tarafına çağrıcılar göndererek, İslam'ın dindar evlatlarını İstanbul cengine çağırmıştı. Padişahın çağrısına yalnız Müslümanlar değil, hainane hislerle Hıristiyanlar da koşmuştu..." diyor.

İstanbul cenginde bulunmuş Tursun Bey'in, "Ne asker... Sanki çelik kaplanmış bir dağ gibiydi..." dediği Türk ordusunu, Schlumberger şöylece tasvir ediyor: "Görülmeye değer rengârenk yığınlar halinde yaya ve atlı yırtıcı cengâverlerden toplanmış o harikulade kalabalık şöyle bir düşünülsün... Muazzam beldenin o ıssız, çorak ve tozlu dolaylarını, tozu dumana katan o parlak, düzgün taburlar... O hadsiz hesapsız atlı bölükleri... İnsanlar, hayvanlar ve ağırlıkların teşkil ettiği, o ardı arası kesilmeyen kollar göz önüne gelsin!.. Yüz binlerce halkın müthiş velvelesi, etrafı tutan uğultusu, silahların şakırtısı, askeri mızıkaların ahengi, davul sesleri, binlerce hayvanın kişnemesi, böğürmesi, inlemesi şöyle bir canlandırılsın!.."

5 Nisan 1453

Yanında 12.000 yeniçeri ve 3.000 kapıkulu sipahisi (sipahi oğlanları) bulunan Sultan Mehmed, otağ-ı hümayununu Ayios Romanos

Kapısı (Topkapısı) karşısında Likos (Bayrampaşa) Deresi vadisinin solundaki tepeye kurdurmuştu ki, bugün o tepe ve etrafı "Otaktepe" diye anılır. Al atlastan yapılmış otağ-ı hümayun, Türk ordusunun kor parçası halinde kalbi gibiydi. Genç padişah, İstanbul önüne 1453 Nisanı'nın beşinci perşembe sabahı gelmişti, günün öğle namazını, en azdan yüz bin cengâverin katılmasıyla, en yerinde deyimiyle, "cemaat-i kübra"yla kıldı. Namazdan sonra orduyu dolaşan tellallar, muhasaranın başlamış olduğunu askere ilan etti.

Otağ-ı hümayun, Türk ordugâhının merkeziydi. Türk ordusunun sağ kanadında, Marmara'ya kadar, Anadolu eyaletleri askerleri bulunuyordu. Haliç'e inen sol kanat, Rumeli askeriydi. Sultan Mehmed, 5 Nisan Perşembe günü Zağanos Paşa, İshak Paşa, Mahmud Bey ve Karaca Bey gibi, belli başlı komutanlarını yanına alarak, Marmara'dan Haliç'e kadar surları, at üzerinde gözden geçirdi. Kale duvarları üzerine yığılmış olan Konstantiniye halkı da, Türk ordusunun azamet ve ihtişamını dehşet içinde seyrediyordu. Surları seyrettikten sonra otağına dönen padişah, ordusunun en seçkin kıtalarına bir resmi geçit yaptırttı... Sonra, kumandanlarına son emirlerini ve talimatını bildirdi. Sonra, İslam ananelerine uyarak, İmparator Konstantin'e son defa teslim teklifinde bulundu, ret cevabı verilince, harp başlamış oldu.

Cihan tarihinde yeni bir çağ açan büyük vakanın takvimi

Elli üç gün sürmüş ve dünya tarihinde yeni bir çağ açmış olan İstanbul kuşatması ve fethinin vakalarını takvim yaprakları içinde okuyalım:

6 Nisan Cuma, 1453
Kuşatmanın ilk günü

Şafakla beraber büyüklü küçüklü Türk topları, kara surları boyunca Konstantiniye kalesini dövmeye başladı. Okçular kale duvarlarına doğru durmadan ok yağdırdı. An olurdu ki, gökyüzünü kara bulut gibi ok kaplardı.

7 Nisan Cumartesi

Kuşatmanın ikinci günü

Her biri 4 toptan derli 14 batarya olan 56 büyük top, Yedikule'den Ayvansaray'a kadar 7 kilometre boyunda olan Konstantiniye kalesini dövmeye devam etti. En büyük toplar henüz cenge sokulmamıştı. Karadeniz Boğazı kıyısında imparatorun üç küçük kalesi zapt edildi.

8 Nisan Pazar

Kuşatmanın üçüncü günü

Bombardıman şiddetle devam etti. Türk toplarını hedef tutan İstanbul kalesi üstündeki toplar, arada bir karşı koymaya çalışıyor ve pek halsiz görünüyordu. Kuvvetli Türk topları bunların menzili dışında kalıyordu. Şehirde kuşatma altında ilk pazar ayini yapıldı.

9 Nisan Pazartesi

Kuşatmanın dördüncü günü

Bombardıman devam etti. Şehri koruyan Bizanslılar ve İtalyanlar, İstanbul sularında henüz görünmemiş olan Türk donanmasının limana ani bir baskınına karşı, liman ağzını kapayan meşhur zincirin arkasına 10 büyük gemi dizdiler. Bunlardan biri 2.400 tonluk bir Ceneviz gemisi olup, o asrın en büyük gemisiydi, diğerleri 600 ile 2.100 ton arasındaydı. Bu gemiler, zincir arkasında aşılmaz bir set olmuştu.

10 Nisan Salı

Kuşatmanın beşinci günü

Bombardıman şiddetle devam etti.

11 Nisan Çarşamba

Kuşatmanın altıncı günü

Türkler en büyük kuşatma toplarını ateş hattına soktular. Savunucular bunu, kale duvarlarından dehşetle seyrettiler. Bu toplar şöylece yerleştirilmişti: imparator sarayının bulunduğu Eğrikapı karşısına 3 top, Silivrikapı karşısına 3 top, Topkapısı karşısına 4 top, bu-

gün öğleden sonra kuşatmanın son gününe kadar arasız devam edecek olan en müthiş bombardımanlar başladı.

12 Nisan Perşembe
Kuşatmanın yedinci günü

Müthiş bombardıman kara surlarına karşı bütün şiddetiyle devam etti. Büyük toplar, geceleri de fasılalı olarak sabaha kadar gürlüyordu. Türk donanması İstanbul sularına geldi. Nakliye ve erzak gemileri hariç, 350 parça küçük harp gemisinden derliydi. İçinde ancak 30 kadırga vardı. Donanma kumandanı Baltaoğlu Süleyman Bey'di. Müdafiler sonsuz bir ümitsizlik ve kedere düştüler.

13 Nisan Cuma
Kuşatmanın sekizinci günü

Bahar sabahının tatlı ışığı altında Üsküdar kıyısını takip eden Türk gemileri, bayraklarla donanmış olarak Kız Kulesi önünden geçti ve Kabataş ile Ortaköy arasında demirledi. O zamanlar burada büyük bir koy vardı. Bu koy 17. asırda doldurulmuş ve buraya Dolmabahçe adı verilmiştir. Gemilerin büyük bir kısmı bu koya girmişti. Artık limana büyük bir Türk hücumu her an beklenebilirdi.

14 Nisan Cumartesi
Kuşatmanın dokuzuncu günü

Kara surlarına karşı top ateşi bütün şiddetiyle devam etti. En büyük toplardan her biri günde ancak yedi gülle atabiliyordu, kaleyi ağır ağır, fakat büyük rahneler açarak tahrip ediyordu. Kesif bir toz ve duman bulutu içinde müthiş bir gürültüyle gelen taş gülle sura çarpınca, geniş bir çukur açıyor, kendisi de bin parça oluyordu. Savunanlar büyük bir gayretle açılan gedikleri tamire çalışıyordu.

15 Nisan Pazar
Kuşatmanın onuncu günü

Kara surlarına karşı müthiş top ateşi bütün şiddetiyle devam etti.

16 Nisan Pazartesi

Kuşatmanın on birinci günü

Bugünlerdedir ki, Türk ordugâhına, Macaristan Kral Naibi Hunyadi Yanoş'un bir fevkalade elçisi geldi. Bu elçi, Hunyadi'nin hükümdarlık vazifesini rüşt çağına basmış olan genç kral Vladislav'a devrettiğini bildirdi ve bu suretle 1451'de Semendire'de akdedilmiş olan Türk-Macar sulhunun yürürlükten düştüğünü arz etti, antlaşmanın Türkçe nüshasını Sultan Mehmed'e geri verdi. Hunyadi'nin nişanını taşıyan Macarca nüshanın da geri verilmesini istedi. Macarlar bu politika oyunuyla Sultan Mehmed'i tehdit ediyorlardı. Sulh yeminini bozmadan, İstanbul kuşatmasıyla uğraşan Türk ordusunu arkadan vurabileceklerini anlatmak istiyorlardı. Sultan Mehmed elçiye:

"Genç kralınızı tebrik ederim... Şimdilik sizlerle hiç uğraşacak değilim... Ve sizlerden korkmuyorum..." dedi, sonra Sadrazam Halil Paşa'ya:

"Bu asilzadeye ordugâhımı gezdiriniz... Ve bilhassa toplarımı gösteriniz..." dedi.

17 Nisan Salı

Kuşatmanın on ikinci günü

Baltaoğlu Süleyman Bey, 30 kadırga ve bir miktar küçük gemiyle İstanbul adalarını (Kınalı, Burgaz, Heybeli, Büyükada) zapt etti. Halkı balıkçı ve keşişlerden ibaretti, hemen teslim oldular. Adalılara can ve mal emniyeti ile din ve mezhep hürriyeti ilan edildi.

18 Nisan Çarşamba

Kuşatmanın on üçüncü günü

Top ateşi şiddetle devam etti. Bu çarşamba gününü perşembeye bağlayan gece, Topkapısı istikametinde küçük bir hücum denemesi yapıldı. Kale bedenlerine atılan Türkler ile müdafiler arasında iki saat kadar çok kanlı bir boğuşma oldu. Türkler 400 şehit verdi. İmparator bunu umumi büyük hücum zannetmiş, heyecan ve teessüründen ağlamıştı. Bir vakanüvis, "Her iki tarafın ölüleri, surlardan demet demet dökülüyor, dereler gibi kan akıyordu..." diyor.

19 Nisan Perşembe
Kuşatmanın on dördüncü günü

Türk donanması liman ağzına gerilmiş olan zincire karşı hücum etti. Zincir arkasındaki 10 büyük gemi ile küçük Türk gemileri arasında çok kanlı bir deniz muharebesi oldu. Ağır insan kaybını gören Sultan Mehmed, gemilerini geri çektirdi ve hemen yeni bir top modeli çizdi. Dâhi asker, bir havan topu düşünmüştü, güllelerini Galata burnunun arkasından havaya fırlatacak ve bu taş gülle gökyüzünden zincir arkasındaki gemilerin üzerine inecek, onları geriye çekilmeye mecbur edecekti.

20 Nisan Cuma
Kuşatmanın on beşinci günü

Sultan Mehmed'in havan topu, bir gece içinde dökülmüştü. İkinci güllesi zincir arkasındaki gemilerden birinin üzerine düştü, koca gemi bir anda sulara gömüldü. Yine bu 20 Nisan günü, İstanbul kuşatmasının en büyük deniz cengi oldu. Akdeniz'den İstanbul'a erzak getiren üç büyük Ceneviz gemisi ile bir büyük Bizans gemisinin limana girmesini önlemek isteyen küçük Türk gemileri, hücuma geçti. Denizde düşman lehine müthiş bir lodos fırtınası vardı. Türkler alçak bordalı gemileriyle kahramanca dövüştüler. Ağır kayıp verildi ve dört düşman gemisinin limana girmesi önlenemedi. Bu gemileri içeri almak için indirilen zincir tekrar süratle gerilmişti. Deniz harbini Galata sahillerinden seyreden Sultan Mehmed, bir an gelmiş, heyecandan atını denize doğru sürmüş, hayvanla dizkapaklarına kadar suya girmişti. Kara surlarına karşı top ateşi şiddetle devam etti. Topkapısı'nda büyük bir burç yıkıldı.

21 Nisan Cumartesi
Kuşatmanın on altıncı günü

Şiddetli bombardıman devam etti.

22 Nisan Pazar
Kuşatmanın on yedinci günü

Sabahın alacakaranlığında Bizanslılar ve onlarla beraber şehri müdafaa eden İtalyanlar, Haliç'in dip kısmında 70-80 parça Türk

gemisi görür görmez, hayret ve dehşet içinde kaldılar. Sultan Mehmed, bu gemileri kızaklara oturtmuş ve Galata tepesinin arkasından, süratle yapılan hususi bir yol üzerinde, karadan yürüterek Kasımpaşa koyunda Haliç'e indirmişti. Bu yürüyüşte gemilerin kürekçileri ve sair mürettebatı gemileri terk etmemiş, gemilerin karadan yürümesi, davullar zurnalarla âdeta bir şenlik, pek heyecanlı bir sahne olmuştu.

23 Nisan Pazartesi

Kuşatmanın on sekizinci günü

Kara surlarına karşı Türk toplarının ateşi bütün şiddetiyle devam etti. Topkapısı müdafii ve kara surları müdafaasının da genel kumandanı Cenevizli Jan Jüstinyani'nin de iştirakiyle Venedik elçisinin başkanlığında bir harp meclisi toplandı, limanda bulunan gemilerle Haliç'in gerisine indirilen Türk gemilerine bir baskın yapılması kararlaştırıldı. Bu baskının komutası, bir Trabzon gemisinin kaptanı olan Jakobo Koko'ya verildi.

24 Nisan Salı

Kuşatmanın on dokuzuncu günü

Haliç baskını toplantısı, liman müdafaasının kumandanı Venedikli amiral Diyedo'nun gemisinde gizli olarak yapılmıştı. İlkin, hemen o gece hücum edilmesi teklif edildi. Fakat Galata Cenevizlilerinin murahhası, baskını dört gün sonraya bıraktırdı. Söylentiye göre, Galatalılar müdafilere ihanet ettiler ve yapılacak deniz baskınını Sultan Mehmed'e haber verdiler.

25 Nisan Çarşamba

Kuşatmanın yirminci günü

Baskın planını Kaptan Koko hazırladı, 500 tonluk iki gemi ayırdı, bu gemilerin etrafına pamuk ve yün balyaları bağlattı, Türklerin atacağı taş gülleler bu balyalara çarpacak ve gemilere tesir etmeyecekti. Bu suretle hareket kabiliyetini kaybeden gemiler, büyük kadırgaların yedeğine alınacaktı. İmparator da baskın filosuna, 200 kürekçisi bulunan iki kadırga ile içinde birçok cenk eri bulunan kayıklar verdi. Venedik, Ceneviz ve Bizans kadırgaları iki büyük gemiyi paravana gibi kullana-

rak ilerleyecek ve Türk gemilerine iyice yaklaştıktan sonra meydana çıkarak, bütün süratleriyle hücum edecek ve Türk gemilerini yakacaklardı, Türk gemilerini yakmak için "ateş-i rumî" denilen suda sönmez maddelerle yağlı paçavralar hazırlanmıştı. Limandaki gemilerin subayları ve efradı, hareket emrini heyecanla beklemeye başlamışlardı. Kara surları bombardımanı geceli gündüzlü devam ediyordu.

26 Nisan Perşembe
Kuşatmanın yirmi birinci günü
Kara surlarına karşı şiddetli bombardıman devam etti.

27 Nisan Cuma
Kuşatmanın yirmi ikinci günü
23 Nisan toplantısının kararlarını öğrenen Sultan Mehmed, süratle büyük sallar yaptırdı. Bu sallara toplar oturtulmuştu, öylesine ki, güllelerini su yüzünden sektirme atacaklardı. Düşman teknelerini su kesimlerinden vuracaktı. Türk gemileri, geceleri bu top sallarının arkasına alınıyordu. Kaptan Koko kumandasındaki baskın filosu 27-28 Nisan gecesi sabaha karşı gün doğmadan iki saat önce hareket etti. 7 büyük kadırga ve 10 kadar büyük kayıktılar.

28 Nisan Cumartesi
Kuşatmanın yirmi üçüncü günü
Kaptan Koko'nun baskın filosunda, içleri zift ve çalıyla doldurulmuş birçok da ateş kayıkları vardı. Kadırgaların hücumundan sonra, bunlar da ateşlenerek Türk gemilerinin arasına bırakılacaktı. Gayet ağır ilerliyorlardı. Türk gemilerinde ise, en küçük bir hareket sezilmiyor, hiçbir ses işitilmiyordu. Türklerin tam bir gaflet içinde olduğunu sanan müdafiler, biraz sonra bunların cayır cayır yanacağını hayal ediyordu. İlkin Kaptan Koko'nun kadırgası paravanasından sıyrılıp hücum etti. Fakat meydana çıkmasıyla beraber su yüzünü yalayarak koşan Türk gülleleriyle ve on binlerce okla karşılaştı. Güllelerden biri, Amiral Koko kadırgasının bir tarafından girip diğer tarafından çıkmıştı. Koca kadırga birkaç saniye içinde Haliç'in sularına gömüldü. İçinden tek kişi kurtulamadı. Bu o kadar ani olmuştu

ki, hafif bir sis içinde kadırganın battığını arkadan gelen gemiler bile fark etmemişti. Olay beş on dakika sonra anlaşıldı ve baskın filosu ters yüzüne dönerek kaçmaya başladı. Bu deniz yenilgisi kuşatılmışların maneviyatı üzerine çok ağır bir darbe oldu.

29 Nisan Pazar
Kuşatmanın yirmi dördüncü günü
Şiddetli bombardıman devam etti.

30 Nisan Pazartesi
Kuşatmanın yirmi beşinci günü
Kara surlarına karşı top ateşi şiddetle devam etti. Fedai kıtaları, serdengeçti dilaverler, güllelerin tahrip ettiği surlara yer yer hücuma başladı. Askerin, genç padişahlarından genel hücum için sabırsızlıkla emir beklediği anlaşılıyordu.

1 Mayıs Salı
Kuşatmanın yirmi altıncı günü
Bugünlerin ulvi sahnelerindendir: serdengeçtiler tarafından bilhassa geceleri yapılan hücumlarda, şehit olanların cesetleri düştüğü yerde bırakılmıyor, arkadaşları tarafından omuzlanarak ordugâha götürülüyordu. Top ateşi şiddetle devam etti.

2 Mayıs, Çarşamba
Kuşatmanın yirmi yedinci günü
Müthiş top ateşi ve serdengeçti hücumları devam etti. Konstantiniye'de ilk defa olarak yiyecek sıkıntısı başladı.

3 Mayıs Perşembe
Kuşatmanın yirmi sekizinci günü
Kara surlarına karşı müthiş top ateşi devam etti. Sallara yerleştirilmiş toplar da, Ayvansaray dolayındaki Haliç surlarını dövmeye başladı. Güneş kavuştuktan az sonra, Akdeniz Boğazı dışındaki Venedik donanmasını bulmak ve yardım istemek üzere küçük bir Venedik ge-

misi, İstanbul'dan gizlice çıkmayı başardı. İçinde Türk kıyafetine girmiş on iki kişi vardı, Boğaz'dan da Türk bayrağı çekerek geçmişlerdi.

4 Mayıs Cuma

Kuşatmanın yirmi dokuzuncu günü

Galata tepesine ve civarındaki tepelere büyük toplar yerleştirildi, Haliç surları ve liman tamamen Türk toplarının ateşi altına alındı. Sultan Mehmed, bundan endişe duyan Galatalılara, sadakatte devam ettikçe sulhu bozmayacağına söz verdi.

5 Mayıs Cumartesi

Kuşatmanın otuzuncu günü

Beyoğlu sırtlarına yerleştirilen toplar ateşe başladı. 100 okkalık bir taş gülle bir Galata gemisini batırdı, içinde İtalya'ya gönderilecek olan 12.000 duka kıymetinde Şark kumaşları vardı. Padişah, geminin ve malın bedelini tazmin etti ve bu adilane hareketiyle Galatalıları tamamen teshir etti.

6 Mayıs Pazar

Kuşatmanın otuz birinci günü

Kara surlarına karşı şiddetli top ateşi arasız devam ediyordu. Bu pazar gününü pazartesiye bağlayan gece, güneş kavuştuktan dört saat sonra, Topkapısı tarafındaki surlarda açılan sayısız gediğe 30.000 kişiyle büyük bir hücum yapıldı, isimleri İstanbul cengi tarihine geçmiş kahramanlardan Yeniçeri Murad ile Sancaktar Ömer Bey, bu hücumda şehit düştüler. Üç saat süren hücum, çok kan döküldüğünü gören padişahın emriyle durduruldu. Müdafiler, bu mevzii hücumu evvela, bütün muhasara hattı boyunca başlamış umumi hücum zannetmişler, gökyüzünü dolduran cenk naralarını, davul ve boru seslerini işitince dehşet içinde kalmışlardı.

7 Mayıs Pazartesi

Kuşatmanın otuz ikinci günü

Kara surlarına karşı top ateşi gece gündüz devam etti. Kuşatılanlar, çocuk ve kadınlar da dahil, açılan gedikleri kapatmaya çalışıyordu. İmparator halkı bizzat teşvik ediyordu.

8 Mayıs Salı

Kuşatmanın otuz üçüncü günü

İmparator bir harp meclisi topladı ve Venediklilerden, gemilerdeki efradın karaya çıkarılarak, Venedik Amirali Gabriyel Trevizan'ın kumandasında Ayvansaray surlarına yerleştirilmesini istedi. Bu istek kabul edildi.

9 Mayıs Çarşamba

Kuşatmanın otuz dördüncü günü

Bir gün önceki harp meclisinin, karaya çıkarılmasına karar verdiği gemiciler, limanda bulunan üç büyük Venedik kadırgasının denizcileriydi. Meclisin kararına, gemilerin boşaltılmasına kılıçlarını çekerek mâni oldular. "Biz bu müdafaaya insaniyet hisleriyle katıldık, gemileri boşaltırsak, şehir Türklerin eline geçeceği ana kadar surlarda kalmaya mecbur olacağız, Türklere esir olmak, insani yardım duygumuzun ötesinde bir fedakârlıktır" dediler.

10 Mayıs Perşembe

Kuşatmanın otuz beşinci günü

Top ateşi bütün şiddetiyle devam etti.

11 Mayıs Cuma

Kuşatmanın otuz altıncı günü

Konstantaniye'de ümitsizlik son haddini bulmuştu. Halk artık surları tamirden de el çekti, kiliselere dolarak, şehrin hamisi olan Panagia-Meryem Ana'nın bir mucize göstermesi için duaya başladı.

12 Mayıs Cumartesi

Kuşatmanın otuz yedinci günü

Kara surlarına top ateşi şiddetle devam etti. Bugünü pazara bağlayan gece, Eğrikapı ile Tekfur Sarayı arasındaki surlara 50.000 kişiyle ikinci büyük bir hücum yapıldı. Üç saat sürdü ve göğüs göğüse çok kanlı bir boğuşma oldu. İmparator Ayvansaray'da bir harp meclisi toplamıştı. Bizans son günlerini yaşıyordu. Halkın ve aske-

rin maneviyatını takviye için, imparatorun kumandasında Türklere karşı bir çıkış hareketi yapılması teklif edildi. İmparatorun baş nazırı Grandük Notaras, "Aklınızı başınıza toplayın, kime karşı ve hangi askerle hücum edeceksiniz?.." diye bağırdı. Bu sıradadır ki, Türklerin hücuma geçtiği haberi gelmişti. Bunun üzerine Venedik gemicileri imparatorun 8 Mayıs teklifini kabul ederek karaya çıktılar, kadırgalardan sökülen toplar Ayvansaray surlarına götürüldü.

13 Mayıs Pazar
Kuşatmanın otuz sekizinci günü
Kara surlarına müthiş top ateşi devam etti.

14 Mayıs Pazartesi
Kuşatmanın otuz dokuzuncu günü
Kara surlarına karşı müthiş top ateşi devam etti.

15 Mayıs Salı
Kuşatmanın kırkıncı günü
Bizans'ta her an, bilhassa geceleri, Sultan Mehmed'in bütün surlar boyunca son genel hücumu bekleniyordu. Fakat Türk padişahı, birinci ve ikinci büyük hücumlara sokmadığı en seçkin askerlerine, hücum hedefi olarak bir kale değil, tam manasıyla bir harabe göstermek istiyordu. Beyoğlu tepelerindeki toplar da, kara surları önüne getirildi.

16 Mayıs Çarşamba
Kuşatmanın kırk birinci günü
Kara surlarına karşı müthiş top ateşi devam ederken, lağım muharebesi başladı. Türk donanması zincir önüne geldi, müdafilerin dikkati limana çekildi, halbuki beri tarafta, eskiden madenlerde çalışmış tecrübeli ordu amelesi, surların altından lağım sürüyorlardı. Hendek ve surların altından geçilmiş, şehre çıkılmak üzere iken, müdafiler lağımı keşfetti, yeraltında boğaz boğaza korkunç bir dövüş oldu. Bizanslılar bu ilk lağımı körletmede başarı sağladılar.

17 Mayıs Perşembe

Kuşatmanın kırk ikinci günü

Kara surlarına karşı top ateşi şiddetle devam etti. Yeni lağımlar kazılmaya başlandı.

18 Mayıs Cuma

Kuşatmanın kırk üçüncü günü

Sabahın alacakaranlığında müdafiler, hayret ve dehşet içinde kaldılar: Topkapısı surlarının önünde ve hemen kale duvarının yanında Türklerin büyük bir muhasara kulesini gördüler. Ayrı ayrı parçalar halinde yapılmış olan bu kule o gece, müdafilerin gözü önünde, kendilerine en ufak bir şey hissettirilmeden kuruluvermişti. Kule ile kale arasında müthiş bir cenk başladı. Bu ahşap kule iki kat deve derisiyle kaplanmıştı, muhacimlerin kuleye rahat geçebilmesi için de, siperli bir yol yapılmıştı. Üzerinde kale bedenine atılacak merdivenler ve bir köprü vardı. Kuleden atılan ağır mancınık taşları surda bir burç yıktı. Fakat akşamın alacakaranlığı çökerken müdafiler "ateş-i rumi"yle bu kuleyi yakmada başarı sağladılar.

19 Mayıs Cumartesi

Kuşatmanın kırk dördüncü günü

Şiddetli top ateşi ve lağım muharebesi devam etti.

20 Mayıs Pazar

Kuşatmanın kırk beşinci günü

Şiddetli top ateşi ve lağım muharebesi devam etti.

21 Mayıs Pazartesi

Kuşatmanın kırk altıncı günü

Şiddetli top ateşi devam etti, Eğrikapı altından açılmış ve şehrin içinde hayli ilerlemiş bir lağım keşfedildi, çok kanlı bir yeraltı cengi oldu, lağım körletildi. Türk donanması zincir önüne geldi, on büyük gemiyle uzaktan ok muharebesi oldu.

22 Mayıs Salı

Kuşatmanın kırk yedinci günü

Şiddetli top ateşi devam etti, iki büyük ve kanlı lağım muharebesi oldu, her iki tarafın lağımcıları birbirlerini dişleriyle boğdular, meşalelerle yaktılar.

23 Mayıs Çarşamba

Kuşatmanın kırk sekizinci günü

Padişah, imparatora son defa olarak şehri teslim teklifinde bulundu. Nameyi, Sultan Mehmed'in dayısı İsfendiyaroğlu İsmail Bey götürdü. "Şehre kılıçla girilirse, yapılacak tecavüzlerden mesuliyet kabul edemem, imparator ailesi ve bütün Bizans büyükleri ve aileleri efradı, bütün servetlerini alarak istedikleri yere gitmekte serbesttir" diyordu. Konstantin ret cevabı verdi. Yirmi gün kadar evvel Akdeniz'e giden Venedik gemisi İstanbul'a döndü ve Venedik donanmasını bulamadığı haberini getirdi. Müdafilerin bütün ümitleri kesilmiş oldu.

24 Mayıs Perşembe

Kuşatmanın kırk dokuzuncu günü

Top ateşi ve lağım muharebesi şiddetle devam etti. Ayasofya'da imparatorun başkanlığında büyük bir meclis toplandı. Herkes geceyi, kale bedenlerinde uykusuz geçirmişti. Sultan Mehmed'in son büyük hücuma hazırlandığı aydın olarak görülüyordu. "Şehir kurtulamayacak, imparator kurtulsun..." denildi. Konstantinos'un deniz yoluyla kaçması teklif edildi. İmparator sadece "Hayır!.." diye bağırabildi ve düşüp bayıldı.

25 Mayıs Cuma

Kuşatmanın ellinci günü

Top ateşi bütün şiddetiyle devam etti. Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan muazzam Türk ordugâhında davullar zurnalarla büyük bir şenlik yapıldı, Türk askeri verilecek son hücum emrini neşe içinde bekliyordu. Bütün kuşatma hattı boyunca kılıçlar, yatağanlar, kalkanlar, mızraklar, oklar, yaylar, merdivenler, baltalar, sayısız tepeler halinde yığılmıştı.

26 Mayıs Cumartesi

Kuşatmanın elli birinci günü

Kara surlarına karşı top ateşi cehennem gibi bir hal aldı. Şehirde de fevkalade bir olay oldu. Hemen bütün şehir halkı, yalınayak ve başı açık, önde rahipler, Meryem Ana'nın büyük mukaddes tasvirini, Haliç'ten Marmara sahillerine kadar surlara karşı dolaştırmak için büyük bir alay tertip etmişti. Tasvirden, bir mucize göstererek, şehri kurtarması bekleniyordu. Eğrikapı yokuşu tırmanılırken mukaddes tasvir, taşıyanların elinden kaydı ve yüzü üstüne kapaklandı. Halk dehşet içinde kaldı. O sırada ani olarak bir de fırtına koptu, yıldırımlar ve şimşeklerle karışık bir sağanak oldu, yollardan seller aktı. Bunlar, şehrin büyük koruyucusunun, şehirden koruyucu elini çektiğine yoruldu, halk arasında bir panik oldu.

27 Mayıs Pazar

Kuşatmanın elli ikinci günü

Sultan Mehmed, bu pazar gününü pazartesiye bağlayan gece, Türk ordugâhında tellallar bağırtarak, pazartesi günü oruç tutulacağını ilan ettirdi. Bu, son umumi hücumun pek yaklaştığına delildi. Herkes birbirini kucaklayarak helalleşiyordu. Büyük gazanın ya şehitleri yahut da fatihleri olacaklardı. Konstantiniye ve civarını kesif bir sis kapladı. Sultan Mehmed ordugâhını bir başından öbür başına atla dolaşarak, son bir teftişte bulundu ve yer yer askerle konuşarak, onları ihsanlarla taltif etti. Türk ordugâhında geceyarısına kadar muazzam bir meşale şenliği yapıldı.

28 Mayıs Pazartesi

Kuşatmanın elli üçüncü ve son günü

Kara surlarına karşı cehennem gibi top ateşi sürdü. Kuşatmada bulunmuş bir Venedikli yazıyor: "Balyosumuz surlara götürülecek yedi araba yükü siper malzemesinin naklini emredince, Rumlar para istediler. Bu şehir kimindi? Rumların mı? Bizim mi?" İkisinin de değil... Salı gününün güneşi doğduğu zaman, şehir hakiki sahibini içinde bulacaktı. Sultan Mehmed, başında miğfer ve sırtında zırhıyla ordugâhı bir muharip kıyafetiyle teftiş etti. Gün battık-

tan sonra, otağında büyük bir harp meclisi topladı, uzun, heyecanlı, bir azamet ve belagat örneği olan hücum nutkunu söyledi. Nutuktan bir parça:

"Ey benim paşalarım, ağalarım, beylerim! Bu İstanbul cenginde silah arkadaşlarım...

Sizleri, kararlaştırdığım umumi hücumda, şimdiye kadar gösterdiğinizden daha büyük fedakârlık istemek için topladım... Cihanda ün salmış İstanbul şehrini zapt edeceksiniz... İstanbul'un adı geçen yerlerde, o şehri alan kahramanlar olarak şan ve şerefle anılacaksınız... Sahipleri bize daima pusu hazırlamış olan bu şehri aldıktan sonra, kapımız açık yatabileceğiz...

Kale duvarlarını toplarla o kadar hırpaladık ki, size hücum hedefi olarak bir kale değil, bir virane gösteriyorum... Fakat bununla beraber şehrin alınması kolay değildir... Sur enkazı üzerine atılacak yiğitler, büyük tehlikelerle karşılaşacaklardır... Maharetimiz, cesaretimiz her şeye galebe çalacaktır... Zafer rüzgârı bizden yana esecektir... Askerlerime anlatınız ki, askerlik namus, itaat ve yılmamak demektir... Şimdiye kadar yapılan işler benimdi, hücum emri verildikten sonra söz sizindir..."

Türk ordugâhında geceyarısına kadar muazzam bir meşale şenliği yapıldı. Geceyarısından sonra ordugâhın ve şehrin üzerinden bir yağmur bulutu geçti, gayet iri taneli, boğa gözü gibi iri rahmet serpildi. Tarihin en azametli saatleri geçiyordu. İstanbul kalesine karşı son hücum, geceyarısından sonra saat 1 ile 2 arasında, 50.000 cengâverin bağrından kopan, "Allah Allah" sayhalarıyla başladı...

Feth-i mübin

Sultan Mehmed'in tespit ettiği bilhassa üç noktada, Eğrikapı'da, Edirnekapısı-Topkapısı arasında Likos vadisinde ve üçüncü askerikapı önünde hendekler lahzada doldurulmuş, 2.000'den fazla hücum merdiveni, kale bedenlerine ve siperlere bir anda dayanmış, 50.000 cenk erinin pençesinde 50.000 yalınkılıç surlara atılmıştı...

Sultan Mehmed'in Rum vakanüvisi Kritovulos, bu müthiş saatleri şöyle anlatıyor:

"İlk hücum kolu ki, mensup oldukları ırklar ve dinler kadar, oklar, sapanlar, küçük karabinalar, tüfekler gibi çeşitli silahlarla donan-

mış idiler, önce ağır ağır ilerlediler, çoğunun elinde, yalnız bir Türk palası ile bir küçük kalkan vardı. Sonra, bir lahza durup, çılgın sıçrayışlarla dış surun enkazı üzerine atıldılar, bir anda yüzlerce merdiven kale duvarına dayandı, müthiş naralarla birbirlerinin sırtına çıkıp surlara tırmanmaya çalıştılar. En cesurları birbirlerine çengel gibi takılarak, içlerinden bazıları surun üstüne çıkmaya muvaffak oluyordu, fakat orada cansız olarak yere yığılıyorlardı. Her iki taraf kudurmuş bir halde idi, merhametsizce vuruyorlar, vuruluyorlardı. Nihayet padişah, bu birinci hücum kolunun geri alınmasını emretti, ikinci hücum kolunu teşkil eden Anadolu askeri ileri sürüldü. Atının üstünde ve serapa zırh içinde bulunan genç padişah:

"Evlatlarım, yiğitlerim... Kendinizi gösterin... İleri... diye bağırdı.

Bu askerler, derhal, müthiş naralarla hendeği aştılar şarampollere çıktılar, burada müdafiler ile hücumcular birbirlerine karıştı. Göğüs göğüse, boğaz boğaza çarpışma başladı, bir taraftan öldüren, diğer taraftan öldürülüyordu. Sultan Mehmed, topları daha ileriye sürdü ve fitillerine ateş verdirtti, taş gülleler, hesapsız koruyucularla beraber saldıranları da didik didik havaya uçurdu, o müthiş büyük tunç top, dev güllesini Likos vadisinin tam ortasına kondurdu. Bu gedikten hemen ileri fırlayan 300 kadar serdengeçti Türk askeri şehre girmeyi başarmıştı.

Surlara fevkalade şecaatle atılmış olan bu ikinci hücum kolu da kesin sonucu alamamıştı. Padişah, sonunda onları da geriye çektirtti. Savunanlar görünüşte, galip gelmiş gibiydiler, fakat Sultan Mehmed sona saklamış olduğu bütün kıtaları üçüncü hücum kolu olarak ileri sürdü, bunlar askeri terbiyesi ve şiddetiyle bütün kıtalarının üstünde idi, en mükemmel bir surette silahlandırılmış, yenilmez savaşçılardı, kargılı ve kalkanlı ağır yaya askerlerden, seçkin okçulardan ve mızraklı askerlerden ve 12.000 namlı yeniçeriden toplanmıştı. Sultan Mehmed kıtalarını, birbirleriyle rekabet edercesine cesaretle atılmaları için yüksek sesle teşvik ettikten sonra bizzat başlarına geçti ve onları hendeğe kadar götürdü, ok, sapan ve fitilli tüfeklerle silahlanmış olanları orada durdurttu, surun devrilmiş kısımları üzerindeki Rumların ve İtalyanların üzerine durmadan ok, taş ve kurşun yağdırmalarını emretti, müdafiler nefes alamayacaktı, sema, ok bulutu ile örtülmüştü ki yeniçeriler ileri atıldı, birkaç sıçramada doldurul-

muş hendeği aşıp şarampollere tırmandılar, hepsi ateşli şehbaz delikanlılardı ve padişahlarının gözü önünde cenge atılışın sonsuz kaynayışın içinde idiler, 'Allah Allah' naraları ile kükremişlerdi. Duvarlara dayanan bir merdiven, derhal suru aşmak için atılanlarla donanıyordu. Bu dehşet saçan bir manzara idi, dayanan merdivenler artık devrilmiyordu."

Doğu ufkunda gökyüzü ağarmıştı, fakat güneş daha doğmamıştı, Likos vadisinde muharebe bütün şiddetiyle devam ederken Edirnekapısı'nın kuzeyindeki surun burçları üzerinde Türk sancaklarının dalgalandığı görüldü, bunu, halktan ve askerden savunucuların müthiş bir feryadı takip etti:

"Şehir alındı!.."

1453 yılı Mayısı'nın 29'uncu günü doğan güneş, İstanbul'u Türklerin elinde bulmuştu.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a, Topkapısı'ndan, 29 Mayıs Salı günü, bir rivayete göre ertesi çarşamba günü öğleye doğru pek ihtişamlı bir alayla girmişti.

Rikâb-ı hümayununda yürümesi mutat olan Enderun ağalarının altın sırmalar ve mücevherlerle müzeyyen rengârenk cazip kıyafetleri, levent vücutları ve genç, güzel yüzleri, beyaz atının üstünde azim, irade, kuvvet, kudret ve zafer timsali olarak azamet ve vakarla oturmuş genç hükümdarı şanına layık bir debdebeyle kuşatmıştı. Sarayın iç ve dış halkından bin kişiyi bulan bu halkın iki yanı sıra da bin kadar kemankeş tüvana pehlivanlar ve onların önü sıra da sancaklarla beraber yeniçeriler yürüyordu. Padişahın arkasından da, atlar üstünde vezirleri, kumandanları, ordusunun ileri gelen ümerası geliyordu. Onların arkasında da dalga dalga yeniçeri kıtaları, Rumeli ve Anadolu askerleri geliyordu. Turisina Bey bu girişi şöyle tasvir ediyor:

"Hazreti Muhammed'in Burak'a binip cennet seyrine gittiği gibi Sultan Mehmed Gazi ulema ve ümerasıyla İstanbul kalesinden girdi."

Burak Adası Deniz Savaşı

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u zapt etmesiyle bir taraftan Bizans İmparatorluğu yıkılırken diğer taraftan İtalya'daki küçük Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz sularında kurmuş bulunduğu müstemleke üsleri de Türklerin mutlak tehdidi altına girmişti. Yunan ve Mora sahilleri ile Ege adalarında ve Kıbrıs ile Girit adalarında bulunan bu üsler birer birer Türklerin eline geçecekti, bu arada Girit Adası için yapılan cenk de 17. asır ortasında tam yirmi beş yıl sürecekti.

Gelişen Türk kuvvetinden son derecede endişeye düşen Venedikliler kendileri harbe girmeden Türkleri isyan gaileleriyle uğraştırma yolunda Mora ve Yunan halkını ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. Batı Yunan'da Korintos Körfezi sahilinde İnebahtı (Lepanto) Kalesi ve limanı ile Mora sahillerinde Navarin, Modon ve Koron kale ve limanları Venediklilerin elindeydi, buraları ancak bu sinsi politikayla koruyabileceklerdi.

Küçük küçük devletlerin bulunduğu o asrın İtalya'sı da pek karışıktı. Papalık Devleti ile Milano, Floransa ve Napoli devletleri Venedik'e karşı cephe almışlardı, büyük bir donanması bulunan Venedik'in hırpalanması için onlar da Türkiye'yi harbe teşvik ediyorlardı. Yunan ve Mora'daki Venedik üslerinin kaderini tayin edecek harp 1499 yılı Mayısı'nda başladı. Padişah II. Bayezid, Türk ordusuyla karadan İnebahtı ile Mora'daki Venedik kaleleri üzerine yürüdü. Türk donanması da Kaptanıderya Küçük Davud Paşa'nın kumandasında Mora, Adriyatik ve İnebahtı sularına doğru yola çıktı.

Türk donanmasının vazifesi, Venediklileri, karadan kuşatılacak

sahildeki kalelere deniz yoluyla yardımı önlemekti. Ağır, çetin bir mücadeleydi. Venedik o asrın birinci sınıf denizci bir devletiydi.

Küçük Davud Paşa'nın kumandasında büyüklü küçüklü 260-270 parça gemi vardı. Amiral gemisinden başka donanmamızda yepyeni bir tipte iki gemi vardı, "göğe" adı verilmiş olan bu gemilerin diğer kadırgalardan farkı yüksek bordalı olmasıydı, 2.500 tonluk o devrin en büyük gemileriydi. Düşman gemileriyle çatışılarak yapılacak bir cenkte hâkim bir durumu vardı, fakat manevra kabiliyetleri diğer kadırgalara göre çok azdı, bu gemilerden birine Burak Reis, diğerine Kemal Reis binmişlerdi ki, her ikisi de o devrin gayet namlı amiralleriydi.

Kaptanpaşaların kırk kemankeş pehlivanı

En seçme ok atıcı pehlivanlardan kırk şehbaz ve tüvana yiğit gönüllerinin rızasıyla kaptanpaşaların hizmetine verilirdi. Bu gençler Türk donanması sefere çıkarken paşa gemisine binerlerdi ve seferin devamınca öğle ve akşam yemeklerini kaptanpaşanın sofrasında yerlerdi. Bu kadar iltifat gören bu seçme kemankeşlerin vazifesi, deniz cengi başlayınca kumanda mevkiine çıkan kaptanpaşanın etrafını sarmak ve cenk bitinceye kadar düşman tarafına durmadan ok yağdırmaktı. Zamanımızın tabiriyle bu, bir baraj atışıydı, herhangi bir düşman gemisinden kaptanpaşayı hedef tutarak bir ok ve kurşun atacak bir baş meydana çıkamazdı, derhal, emsalsiz keskin nişancılar olan pehlivanlardan birinin hedefi olurdu. Her şeye rağmen atılacak olan ok ve kurşunlara da bu kahraman gençler birer kalkan olmuşlardı. Biraz sonra nakledeceğimiz büyük deniz cenginde işte bu kemankeş pehlivanlardan Tozkoparan İskender isminde, 19 yaşlarında bir delikanlı, kahramanlığın şahikasına yükselmiştir.

TOZKOPARAN DESTANI

Fatih Sultan Mehmed devrinin sonu
Yaşı bir oğlanın bulmuştu onu
Güzel bir çocuktu, adı İskender
Tarif edeyim ben azıcık onu

On yaşında ama arslan yavrusu
Bildiği yalnız bir Allah korkusu
Gözünü yıldırmaz kılıçla ateş
Bir yaman çocuktur sözün doğrusu

Palandöken Dağı büyüdüğü yer
En hırçın atlara binerek gezer
Yoktur akran arasında bir eşi
Gören sanki on beş yaşındadır der

Serpilmiş tığ gibi vücut yapısı
Görenin gözünden siliyor pası
Kendisinden büyük işler beklenir
Açılırsa bir gün fırsat kapısı

Güreşte gelmemiş sırtı hiç yere
Hatta kalmamıştır hiç berabere
Kendisinden büyük rakiplerini
Yere çalıvermiş belki yüz kere

Çıktı mı meydana kispetle çıplak
Derler aman şu güzelliğe bak
O çelik bazular, çelik baldırlar
Çelikten bir pençe, çelikten ayak

Bir pala savurur sanki bir şimşek
Nice cenk görmüş benim diyen erkek
İskender'in karşısına çıkamaz
Mağlup olur elden kalkan giderek

Babası bir eski yeniçeriydi
O taraflarda bir sancakbeyiydi
Oğlunu da yeniçeri yazdırıp
Hünkâr kapısına vereyim dedi

İstanbul yolunu tuttular bir gün
Oğlanın içinde bir sevinç, düğün

Gaza yoları ve zafer yolları
Açılmış önünde bir kere düşün

Asla değişemez kanun emreder
Yeniçeri olacak çocuklar der
Acemi oğlanı olurlar önce
Sonra yazılırlar ocağa nefer

Bir mektep acemi oğlan kışlası
Yeniçerilikle üç yıl arası
Sıkı talim, disiplin ve terbiye
Kolay değil herkesin parlaması

Acemi oğlanı olur İskender
O arslan yavrusu, o küçük ejder
Tavlanır, dövülür bir demir gibi
Olur pulat vücutlu bir semender

Çocuğun basar on dörde yaşı
Bakışları hançer, yay gibi kaşı
Bir cengâver şahsiyeti almıştır
O gürbüz gövdede o güzel başı

Bir namlı kemankeş pehlivan olur
Âdettir her gence lakap konulur
Pençesinde kırılınca bir gün yay
Ona "Tozkoparan" ismi bulunur

Eski ananedir kanun yerinde
Donanmanın Akdeniz seferinde
Kırk namlı kemankeş alıp götürür
Kaptanpaşa olan beraberinde

Paşa gemisinin kemankeşleri
Paşanın öz evladından ileri
Onlarla beraber yemek yiyerek
Yüksek tutar o nevcivan erleri

Bir deniz cengi başlar başlamaz
Paşanın etrafında o kırk şehbaz
Bir canlı siper olarak korurlar
İkişer bin ok atarlardı en az

Kırk namlı kemankeş seçme pehlivan
Çelik gibi, tığ gibi kırk nevcivan
Kaptanpaşanın emrine verilen
O kırk genç içindedir Tozkoparan

Ateşin ve korun sonu kül kömür
Padişah da olsa fanidir ömür
Tahtı kalıp oğlu Bayezid Han'a
Fatih Sultan Mehmed o sıra ölür

Gemici millettir ve kafası dik
Bir harp açar bize meşhur Venedik
Donanmamız Akdeniz'e açılır
Ve harp sahnesi olur Adriyatik

Küçük Davud Paşa, amiralimiz
Bir baba, mert adamdır, cesur, temiz
Yüreğinde sarsılmayan imanı
Düşmana galebe çalacağız biz

Yoktur hiç oyunu, şakası cengin
Üstün gökyüzü, altın deniz, engin
Venedikli ise deniz cenginde
Üstün değilse de muhakkak dengin

Sapienza Adası açığında
–Tarihimize girecek bu ada–
Karşılaşır iki büyük donanma
Zafer, atabilenin aşığında

Kolay değildir o aşığı atmak
Tarihe bir şanlı menkıbe katmak

Denizde gemiyi, sahrada atı
Galip gezdirerek galip oynatmak

Feda olur uğrunda başlar, canlar
Kanını sebil eden kahramanlar
Bu ulvi gayenin uğrunda ölür
Nice afet-i devran nevcivanlar

Tekneler, kürekler, direk, serenler
Sancaklar, yelkenler denizde yer yer
Birbirine girip başlayınca cenk
Olmuştu denizin üstü bir mahşer

Gemiler çatışmış, göğüs göğüse
Gırtlak gırtlağa ve doğraya, kese
Bir cenk ki tasviri güç olsa gerek
Naralarda vahşet gelmiş her sese

Toplardan savrulur ateşle duman
Deniz yüzü olmuştur kıpkızıl kan
Tarihe altın harflerle yazdırır
Tozkoparan adını o nevcivan

Büyüktür o gencin zaferde payı
Bir dakika süren korkunç vakayı
Şöylece yazmıştır gören bir şahit
Paşa gemisinden bir Hasan Dayı

"Gök duman içinde düşman gemisi
Sürünerek geçti, baktım birisi
Atladı bizim geminin kıçına
O zırhlı kâfirlerin en irisi

Ejderha misali demirden adam
Kılıcı üç arşın geliyor tamam
Şehit idüp bizden beş altı eri
Demiş bırakayım dünyada bir nam

Venedik'in o fedai ejderi
Sancağa sarılıp söktü gönderi
Ve sancakla atlar iken denize
Görmeliydi o anda İskender'i

Sancaksız olamaz paşa gemisi
Sancak gitti mi, bozgundur gerisi
Sıyırıp palayı o şehbaz yiğit
Gemiyi titretti kükreyen sesi

Bir ok gibi fırlayarak o civan
Kâfirin peşinden atladı heman
Denizin içinde kesti başını
O yiğitler serveri Tozkoparan

Sancağı alarak tırmandı geri
Fakat yerine koymadan gönderi
Kesik başı alemine geçirdi
Saymadım saatte saniyeleri

Bir dakika içinde oldu bunlar
Baktım paşa sancak gitti der ağlar
Paşam dedim, kaldır başını da gör
İskender sancağa bir çelenk bağlar..."

Bağrına basarken o nevcivanı
Yüreğinde cilalandı imanı
Esti Türklerden yana zafer rüzgârı
Rahmetle analım o kahramanı...

Fırtına

Türk donanması Ege Denizi'nde fırtınaya tutuldu, gereken süratle yol alamadı, Türk ordusu Korintos Körfezi'nin kuzeybatı kıyısında İnebahtı Kalesi'ni muhasara ettiği sırada donanma henüz Mora sahilinde Modon Kalesi'nin açığındaki küçük "Sapienza" Adası'na gelebilmişti.

28 Temmuz 1499
Burak Adası Deniz Cengi

Türk donanması Sapienza Adası önünde iken 200 parça kadırgadan mürekkep Amiral Antonio Grimani kumandasındaki Venedik donanmasıyla karşılaştı. Derhal başlayan cenk, Türk Amirali Burak Reis'in muhteşem şahadetinden sonra bir Türk zaferiyle sona erdi. Venedik donanması kaçtı, Türk donanması da muzaffer ve hâkim, Korintos Körfezi yolunu tuttu.

Burak Reis'in Akdeniz'e ateşle yazdığı kahramanlık destanı

İsimlerinin Loredan ve Armino olduğu söylenir iki Venedikli kaptan, kadırgalarıyla Burak Reis gemisine iki yanından rampa etmişlerdi. Bu kadırgalara iki de küçük gemi, "kalita" katılınca Türk gemisine bir anda 2.000'den fazla düşman askeri saldırmıştı. Burak Reis gemisinin üzerinde göğüs göğüse, gırtlak gırtlağa bir dövüş başladı, manevra kabiliyeti çok az olan ağır gemi kendisini kurtaramadı, Burak Reis aydın olarak gördü ki, kendisi ve silah arkadaşları sayıca çok üstün düşmana karşı beş on dakika içinde tamamen kırılacaklar, kahramanca ölmüş olsalar dahi gemisi düşman tarafından zapt edilecektir... Hiç tereddüt etmeden:

"Düşman gemilerini yakın... Palamar ve kanca atıp kaçırtmayın..." emrini verdi.

Bu emir o kadar süratle ve maharetle yerine getirildi ki iki düşman kadırgası birkaç saniye sonra kırkar ellişer yerinden tutuşturulmuş, cayır cayır yanmaya başlamıştı. Alevlendirilmiş yağlı paçavralar oklarla atılıyordu ve her okun saplandığı yer yanmaya başlıyordu. Yangın az sonra iki yanından Burak Reis gemisini de sardı. Burak Reis ve kahraman gemicileri gemilerini bırakmadılar, iki düşman kadırgası ve onların içindeki düşmanlarıyla beraber bir ateş külçesi halinde denize gömüldüler. Bu müthiş manzara Türk donanmasından haklı bir gurur, fakat sonsuz bir ıstırapla seyredilmişti. Antonio Grimani ise kaçıyordu. Denizden toplanabilen birkaç yaralı kahraman, Burak Reis'in denize atlayıp kurtulmak mümkünken gemisi-

ni bırakmayıp alevler içinde son derece metin, dimdik durduğunu ve gemicilerine:

"Denize atılın... Siz kurtulun evlatlarım!.." diye bağırdığını ağlayarak anlatmışlardı.

Burak Adası

Burak Reis'in şahadeti Sultan Bayezid'e anlatıldığı zaman padişah Sapienza Adası'na resmen "Burak Adası" adını verdi ve bundan böyle o adanın önünden geçecek her Türk gemisinin top atmak suretiyle kahraman gemicinin hatırasını hürmetle selamlamasını emretti. Bu emir, asırlar boyunca Türk gemicileri arasında bir anane olarak yaşadı.

Çaldıran Zaferi

Büyük milli kahraman Yavuz Selim'in hükümdarlık programı

16. asrın başında tarihimizde Yavuz Sultan Selim diye anılan büyük padişahımızı, sadece cenk meydanlarının eri ve parlak zaferlerin kahramanı olarak görmemelidir. O, "Milletimin birliği uğruna kendimi perişan ediyorum" diyen, kelimenin en hakiki manasıyla âlim, şair, asırların ötesini gören devlet adamı, bir azim ve irade timsalidir.

Anadolu kıtası bir Türk ülkesiydi, fakat Doğu Anadolu, İran tahtında oturan Safevi hanedanı ile Dulkadıroğullarının elindeydi. Yavuz'un gayesi, Doğu Anadolu'yu, Orta ve Batı Anadolu'ya eklemek, burada yabancı entrikalarına, nüfuz ve hâkimiyetine son vermek, Anadolu Türk birliğini en kati ve sağlam coğrafi hudutları içinde kurmaktı. Sonra, Balkan ve Anadolu yarımadalarına sahip, Karadeniz ve Akdeniz boğazlarına hâkim bir devletin yaşaması için, Doğu Akdeniz'i bir Türk denizi yapmak kalıyordu. Bunun için de, o asrın en kudretli tersanesine ve tersanenin kuracağı donanmaya sahip olmak, Suriye'yi ve Mısır'ı almak lazımdı. Bütün bu işler, Yavuz Sultan Selim tarafından bütün inceliklerine kadar tespit edilmişti. Bu hükümdarlık programının tatbiki yolunda ilk hedef Safeviler, Dulkadıroğulları ve nihayet Mısır Kölemen Sultanlığı'ydı.

Yavuz, büyük davayı daha şehzadeliğinde iş edinmişti

Afganistan'dan Doğu Anadolu'ya, Diyarbakır'a kadar büyük bir devletin başında bulunan Şah İsmail Safevi, Şii mezhebinden Şeyh Haydar Erdebili'nin oğlu ve ana tarafından Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın torunuydu. Şarki Anadolu'daki Sünni tebaasını türlü

zulüm altında eziyor, Orta ve Batı Anadolu'ya gönderdiği casuslarla da bütün Anadolu'da Şiiliği yaymaya çalışıyordu. Gayesi, Osmanlı Devleti'ni içinden çürütmekti. Bir asır önce maceraperest Timur gibi, garpta kuvvetli bir Türk devletinin bütün Türk ve İslam âleminin koruyucusu olduğunu kavramaktan âcizdi. Yavuz Selim şehzadeliğinde Trabzon valiliğinde bulunmuştu. Kendisinden on yedi yaş küçük olan Şah İsmail'in dini alet ettiği entrikalarını yakından takip etmişti, hatta 1508'de, babası II. Bayezid'den izin almadan İran sınırını tecavüz etmiş, vilayeti hududunu Bayburt'a kadar genişletmiş, fakat bu hareketi İstanbul'da hoş görülmemişti, "Şehzadenin başında havayi saltanat eser" demişlerdi.

Güzel bir masal

Tarihçi Solakzade Hemdemî Mehmed Efendi naklediyor, Doğu Anadolu'da ve Trabzon havalisinde halk ağzında söylenilegelirmiş:

"Yavuz Sultan Selim, babasının zamanında Trabzon valisi iken, bir derviş kıyafetine girip İran'a gider, kastı o memleketin ahvalini gözüyle görmektir. Tebriz şehrinde misafir olduğu handa satranç oynayıp herkesi yenmeye başlayınca, satranç meraklısı Şah İsmail'e haber verilir, o da dervişi huzuruna davet eder. Sultan Selim, ilk oyunda hatır sayarak yenilir, fakat ikinci oyunda şaha aman vermeyip mat eder. Şah kızar ve elinin tersiyle dervişin çıplak göğsüne vurarak:

"Bre derbeder âşık! Hiç şah olanlar mat edilir mi? Edebin yok imiş!" der ve şehzadeye bin altın ihsan eder.

Derviş huzurdan çıkıp atına bineceği sırada, o bin altını kesesiyle beraber kimseye göstermeden binektaşının altına saklar. Ertesi gece Tebriz'den kaçıp Trabzon yolunu tutar. Aradan yıllar geçip de, Yavuz Selim padişah olduktan ve Şah İsmail'i Çaldıran'da yenerek Tebriz şehrine girdikten sonra, şah sarayına gider ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'ya:

"Osman Ağa!.. Şu kapı eşiğinde, şahın ata bindiği taşın altında kendi elimle konmuş bin altın vardır, helal maldır, sana hediye ettim!" der.

Herkes hayretle bakışır. Osman Ağa taşı kaldırır. Kesesi çürümüş,

bin altın bir kor yığını halinde dururmuş. Balyemez Osman Ağa, bu fıkrayı anlatırken, hüngür hüngür ağlarmış.

"O zamana kadar bir hikâye sandığımız satranç kıssası meğer hakikat imiş..." dermiş."

Şah İsmail'in, Yavuz'un eline verdiği harp sebepleri

Memleketinin büyüklük ve servetiyle mağrur olan Şah İsmail Safevi, Osmanlı tahtına oturması münasebetiyle usulen göndermesi gereken tebrik mektubunu yollamamıştı. Osmanlı Devleti'yle olan sulhun yenilenmesi de usuldendi, bunu da yapmamıştı.

Yavuz Selim, ordunun yardımına dayanan kılıcının kuvvetiyle padişah olunca, iki büyük kardeşi Şehzade Ahmed ve Şehzade Korkud, devletin selameti uğruna idam olunmuşlardı. Ahmed'in oğlu Murad İran'a sığınmıştı, Şah İsmail bu prensi korudu ve bu maksatla bir İran kıtası da Türk hududunu tecavüz etti.

İsmail Safevi, Yavuz'a karşı Dulkadıroğlu Alaüddevle ve Mısır Kölemenleri Sultanı Kansu Gavri'yle ittifakı düşünüyordu. O tarihte doksan yaşlarında bulunan Alaüddevle ile Yavuz arasında şahsi düşmanlıklar da vardı. Sultan Selim'in anası Ayşe Sultan, Alaüddevle'nin büyük kardeşi Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey'in kızıydı. Bu zat, Mısır Kölemenlerinin aleti olan Alaüddevle'nin entrikalarıyla öldürülmüş, Dulkadıroğulları tahtının meşru vârisi ve Yavuz'un dayısı Ali Bey, Osmanlı topraklarına sığınmıştı. Osmanlıların nazarında Alaüddevle bir gasıptı ve bu hükümdar resmen Mısır himayesine girmiş bulunuyordu. Şah İsmail, Sultan Gavrî'ye elçiler ve kıymetli hediyeler göndererek, cülusunu tebrik etmediği Yavuz'a karşı siyasi bir nümayişte bulundu.

Ve nihayet Osmanlı ülkesine Şiilik propagandası yapmak üzere casuslar göndermeye de devam etti.

Edirne ordugâhından hareket

Yavuz Sultan Selim, İran üzerine sefer niyetiyle Edirne ordugâhından 20 Mart 1514'te hareket etti. Kırk dört yaşında, çelikten bir azim ve irade timsaliydi. Allah'ın iradesinden gayri hiçbir kuvvet

onu yolundan döndüremeyecekti. Temiz, dindar adamdı. Irkan Türk bir İslam hükümdarına karşı kılıç çekeceği için, dökülecek kanların meşruluğuna dair fetvalar almıştı.

Anadolu'da temizlik

Edirne'den orduyla beraber İstanbul'a gelen Sultan Selim, payitahtta yirmi iki gün kaldı. Hesaplı, planlı, programlı hükümdar, bu bir aya yakın zaman içinde, Anadolu'daki Şiileri temizlemekle uğraştı. Aylarca, belki bir yıldan fazla sürecek bir sefere çıkıyordu. Yolu tehlikelerle doluydu. Ordunun arkasında, Anadolu'da çıkacak bir Şii ayaklanması, hem kendisini hem de peşinde koştuğu Türk birliği gayesini mahvedebilirdi. Gizli ve esaslı tahkikatla Şiilerin defterleri tanzim edilmişti, bunların en mutaassıpları, en tehlikelileri bilinen on bin kişi idam olundu, şüpheliler de zindanlara atıldı.

İstanbul'dan hareket

Ordu, Üsküdar Sahrası'na geçirilmişti. Padişah da 20 Nisan'da, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçti. İstanbul halkı, Sultan Selim'i coşkun bir heyecanla uğurladı. Yavuz, biricik oğlu Şehzade Süleyman'ı, istikbalin Kanuni Sultan Süleyman'ını padişah vekili olarak payitahtta bırakmıştı. Bu genç şehzade, yalnız babasının değil, bütün milletin sevgi mihrakı, gözbebeğiydi.

Şah İsmail'e harp ilanı beyannamesi

Şah İsmail'in Kılıç isminde bir casusu tutulmuştu. Sultan Selim, ilanı harp beyannamesini İzmit'ten 28 Nisan tarihinde bu adamla gönderdi. Şahın, padişahtan gelen bir ulağı, belki de işkence altında öldürtmesi ihtimali karşısında bir Safevi casusunu ulaklık hizmetinde kullanmayı tercih etmişti.

Yenişehir Ovası

Rumeli ve Anadolu sipahilerinin orduya katılacakları konak yeri olarak Yenişehir Ovası tayin edilmişti. Yavuz Selim 6 Mayıs'ta bu-

raya geldiğinde, Kütahya, Karesi, Hamid, Menteşe, Aydın, Çankırı, Bursa, Bolu, Kastamonu, Ankara, Konya ve sair eyalet ve sancakların atlı askerlerini, burada kendisini bekler buldu. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa da, Rumeli askeriyle Gelibolu'dan Anadolu'ya geçti ve Yenişehir Ovası'ndan kalkan Türk ordusu 27 Mayıs'ta Akşehir'e geldi. Yavuz, bu konakta 20.000 kişilik bir kuvvet ayırdı ve Dukakinoğlu Ahmed Paşa kumandasında öncü olarak Sivas'a gönderdi.

Sivas'ta ordu yoklaması

Haziranın 1'inde Konya'ya gelen padişah, bu tarihi beldenin abidelerini, başta Hazreti Mevlana'nın türbesi gelmek üzere, meşhurların kabirlerini ziyaret etti. Konya ile Sivas arasındaki yol bir ayda alındı ve 2 Temmuz'da Sivas'a gelen Yavuz Selim, bir ordu yoklaması yaptırttı, Şah İsmail'e karşı yürüyen Türk ordusu 140.000 kılıçtı. Padişah bizzat kendisi, 40.000 kişiyi türlü sebeplerden, sefer güçlüklerine dayanıklı görmeyerek geri hizmete ayırdı, Sivas ve Kayseri arasında ordunun arkasını korumaya memur etti. Elinde 100.000 kişilik, halk ağzıyla çakı gibi, tığ gibi kılağılı asker kalmıştı. Artık hem yürüyüşte sürat kazanacak, hem de ordunun iaşesi yükü nispeten hafiflemiş olacaktı. Bu büyük sefer, bir faninin cihangirlik davasıyla atıldığı maceralardan değildir. Bir devlet programının tahakkuku yolunda bütün tehlikeleriyle göze alınması Yavuz Selim'e düşmüş bir büyük iştir.

İlk zorluklar

13-14 Temmuz arasında Türk ordusu İran hududunu geçti. O devirde hudut Kelkit Irmağı'na dökülen Gaysu Çayı'ydı, Sivas ile Erzincan arasında akan sulardan biridir ve hududu geçer geçmez de ilk iaşe zorlukları baş gösterdi. İran'ın Doğu Anadolu valisi Ustaclu Mehmed Han, o havaliyi tamamen boşaltmış, erzak namına bir buğday tanesi bırakmamıştı. Bu kasvetli manzara gözün alabildiğine uzanıyordu... Günlerce, haftalarca, aylarca yürünse, manzaranın değişmeyeceği de belliydi. Fakat Yavuz Selim bu durumu önceden düşünmüş, donanmayı İstanbul'dan Trabzon'a, devamlı erzak taşımaya

memur etmişti. Trabzon'a yığılan erzak da katırlara yüklenerek, kafile kafile ordunun peşi sıra yola çıkarılıyordu. Türk ordusunda başlayan ilk mırıltılar, ilk erzak kolu yetiştiği zaman sustu... Heyecanla soran askere katırcılar şöyle anlatıyor:

"Trabzon'da erzak dağlar gibi yığıldı. Her gün bir kafile yüklenip yola çıkacak... Önce biz çıktık... Şu kadar gündür yoldayız... Peşimizde şu kadar erzak kolu vardır..."

Yassıçimen

Şahın Erzincan muhafızı olan bir Türk beyi, elinde mevcut erzakla 14 Temmuz'da Türk ordusunu karşılamaya çıktı ve kalenin anahtarlarını padişaha teslim etti. Sultan Selim sadakat yemini veren bu zatı vazifesinde bıraktı. Ordu 18 Temmuz'da Yassıçimen'e geldi. Bu Yassıçimen konağına şahın Aka adında bir ulağı geldi. İlanı harp beyannamesinin cevabını getirmişti. Şah İsmail, kendisinin sulh taraftarı olduğunu, Sultan Selim'in niçin harp istediğini bilmediğini, fakat harbe de hazır olduğunu yazıyordu, namesinde Yavuz'un kullandığı şiddetli lisandan şikâyet ediyor, bunun bir hükümdara yakışmadığını söyledikten sonra, "Herhalde esrarkeş kâtipler afyonsuz kalmış, keyifsiz zamanlarında yazmışlar... Keyif tazelemeleri için macun gönderiyorum" diyordu. Şahkulu Aka, nameyle beraber bir altın hokka içinde afyon macunu getirmişti.

Şah İsmail, vaktiyle Şehzade Murad'ın teslimini isteyen Yavuz'un bir elçisini idam ettirmişti. Sultan Selim de Şahkulu Aka'yı cellada verdi.

Afyon macunu hokkasının karşılığı

Yol uzadıkça Türk ordusunun erzak kolları da gecikiyordu... Her taraf çorak ve arıktı. Devamlı çekilen İranlıların yaptığı tahribat insana kasvet ve dehşet veriyordu. Askerin sızlanma mırıltısı bir homurtu halini almıştı.

Yavuz Sultan Selim, şahı kendi üzerine çekmek için, gönderilen afyon macunu hokkasından istifade ederek, Şah İsmail'e ağır bir mektup gönderdi, Yavuz Selim bu namesinde, "Padişahların elinde

bulunan, onların nikâhlı karısı, ırzı ve namusudur. Erkeklikten hissesi olan ve içinde yüreği olan kimseler, yabancılar ona tecavüz edince tahammül edemezler... İşte günlerden beri memleketindeyim... Irzını namusunu çiğniyorum... Neredesin?.. Eğer bundan böyle de karşıma çıkıp görünmezsen erkeklik adı sana haramdır..." diyordu.

Name, yine bir İranlı casusla gönderilmişti ve Yavuz Sultan Selim, nameye, "Kıyafetimi gönderdiğim şeylerle tebdil et..." sözlerini de ekleyerek Şah İsmail'e Şark kadınlarının giydiği bir car (bir nevi çarşaf), bir kadın esvabı ve bir kadın donu göndermişti.

Pulur Hükümdarı Ferahşad Bey

Yavuz Selim, daha Trabzon valisiyken, o zamanlar İran'a tabi olan yirmi beş kadar Kürt hanıyla muhabereye girişmiş ve dostluk tesis etmişti. Bunlara memleketlerini babadan evlada kalır "yurtluk, ocaklık" olarak vaat etmişti. Siirt Hanı Halil Han, Bitlis Hanı Şerif Han, Sasun Hanı Ali Bey, Hizan Hanı Davud Bey, İmadiye Hanı Emir Seyfeddin ve Pulur Hanı Ferahşad Bey, daha o zamandan Safevilere güçlükler çıkarmaya başlamışlardı. Bunların içinde Şah İsmail'e karşı husumette en ileriye giden de Ferahşad Bey'di. 19 Temmuz'da seçkin atlılarla Yavuz'un ordusuna katıldı, gelirken Tercan'daki Safevi muhafızı Emîr Ahmed'i de esir etmiş ve getirmişti. Yavuz Selim, eski sözünü bir hükümdar olarak tuğralı fermanlarla teyit etti ve hizmete hazır ve sadık olan Kürt hanlarına yolladı. Ferahşad Bey'den iki gün sonra, Türk ordusuna Mısır sultanının bir elçisi geldi. Kölemen sultanı, İran'la sulh için tavassut teklif ediyordu. Mısır elçisini iltifatla kabul eden Sultan Selim, "Bu dava, tavassutla hallolunacak iş değildir. Devletimin hayati davasını, ben halledeceğim!.." dedi.

Erzincan'da Hemdem Paşa vakası

24 Temmuz'da ordu ve padişah Erzincan Sahrası'na geldi. Bilhassa yaya yeniçeriler çok yorgun düşmüştü. Ordudaki vezirler de görünmeyen bir düşmanın peşinde boş yere yürüdüklerini sanıyorlardı. Düşmanın Türk ordusunu iyice yorup yıprattıktan sonra, zinde bir

kuvvetle saldıracağını, bu seferin belki de müthiş bir yenilgiyle sona ereceğini konuşuyorlardı. Fakat geri dönme fikrini padişaha açmaya kimse cesaret edemiyordu. Başta yeniçeriler gelmek üzere, askerin artık geri dönmek istediğini arz etmesi için Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı kandırdılar. Hemdem Paşa yirmi yaşlarında kadar genç bir vezirdi. Çocukluğundan beri Sultan Selim'in hizmetinde, padişahın gözdesi, mahbubu, sakisiydi. Kendisine Hemdem adını da Sultan Selim koymuştu. Yavuz'la senlibenli konuşurdu. Hükümdarın mutlak itimadını kazanmış, İran Seferi başında saraydan Karaman paşalığıyla çırağ edilmişti. Askerin sözcülüğünü kabul ederek otağ-ı hümayuna girdi... Devlet erkânı, kumandanlar ve asker padişahın cevabını merakla bekliyordu. Otağdan bir mızrak üzerinde Hemdem Paşa'nın kesik başı çıktı... Sultan Selim'in cevabı herkesi dehşet içinde bıraktı... Padişahı yolundan hiçbir kuvvet döndüremeyecekti... Ve muhakkak ki, o anda Hemdem için Sultan Selim kadar candan yanıp ağlayan kimse yoktu...

Erzurum ve Seymen konakları

Ordu cebri bir yürüyüşle 5 Ağustos'ta Erzurum'a geldi. O tarihte Erzurum Türkmen beylerinden Avşarlı Sevündük Han'ın malikânesiydi. Yavuz'un, Trabzon valililiğinden beri Osmanlı tabiiyetini kabul etmiş bulunuyordu. Ordu için bol miktarda erzak hazırlamıştı. Beş gün sonra da Türk ordusunu Seymen konağında Gürcistan hükümdarlarından Ahıska Hanı Canik Han'ın bir elçisi karşıladı. Bol miktarda zahire ile 2.000 koyun getirmişti.

Yeniçerilerin isyanı

Erzak meselesi halledilmiş, fakat yorgunluk cana işlemişti. Bütün dikkate rağmen mezhep fedaisi Şii casuslar, asker arasına sızmaya muvaffak oluyor ve bilhassa yaya asker yeniçerileri ümitsizliğe düşürerek isyana teşvik ediyordu... Ortaya vezirleri koymadan askerin kendi başına ilk isyanı 14 Ağustos'ta, şimdi Ağrı vilayetimize tabi Eleşkirt'in Sakallu köyünde oldu. Çizmeleri, pabuçları dökülmüş yorgun yeniçeriler:

"Düşman yok... Harap bir memlekette nice bir seyahat ederiz!.." diye bağrışarak ayak dirediler.

Bir rivayete göre, Yavuz Sultan Selim otağından bir ateş külçesi halinde fırladı ve atına binerek tek başına askerin içine girdi... Heybetli, haşmetli adamdı, gürleyen bir erkek sesine sahipti:

"Ehl ü ıyal kaydında olanlara desturdur!.." diye bağırdı. "Geri karılarının yanına gitsünler!.. Ben buralara kadar geri dönmek için gelmedim... Rahat isteyen bu yola yaraşmaz... Ama bizi isteyüp yolumuzda can ve baş feda edecek yiğitler de ölümden korkmaz!.. Ölümden korkanlar geri dönsün... Düşmanla çarpışacak erler de benim peşim sıra gelsin... Eğer içinizde er yok ise düşmana karşu tek başıma giderim!.."

Büyük hükümdar atını ileriye sürüverdi... Ve bütün ordu peşi sıra yürüdü... Böyle bir adama karşı koymanın nedametini duyanlar hüngür hüngür ağlayarak yürüdüler...

Çaldıran Ovası

O sırada Şah İsmail'in İran ordusuyla Çaldıran Ovası'na doğru ilerlediği haberi geldi... Bir hafta kadar sonra, 20 Ağustos'ta Ağrı Dağı eteklerinde Karapınar konağında, Doğubeyazıt ahalisi Türk padişahını karşılamaya çıktı. Yavuz'a Doğubeyazıt Kalesi'nin anahtarları teslim edildi...

İki gün sonra, 22 Ağustos Salı günü akşamı da Yavuz Sultan Selim ile Türk ordusu Çaldıran Ovası'na girdi... Bu ova İran Azerbaycanı'nda Makü'nün güneyinde ve Hoy'un kuzeybatısında uzun bir vadidir. Şah İsmail'in ordusu da ovanın doğusundaki sırtları tutmuştu... Türk ordusu da arkasını, ovanın kuzeybatısına hâkim tepelere verdi...

Çaldıran Ovası'nda doğuya doğru uzanan yol, doğruca Şah İsmail'in payitahtı Tebriz'e gidiyordu.

Harp meclisi

O akşam Yavuz Sultan Selim'in otağında, bir harp meclisi toplandı. Vezirlerden biri:

"Askerimiz çok yorgun... Hayvanlarımız yorgun ve yemsiz... Hepsi bitap... Yirmi dört saat dinlenmek lazım!.." dedi.

Defterdar Pirî Mehmed Çelebi:

"Cengâverlik yürek meselesidir, yorgunlukla alakadar değildir... Askerimiz arasında, bütün dikkatimize rağmen Şii casusların bulunduğu da bir hakikattir... Vakit geçirmek tehlikelidir... Derhal harbe başlamak lazımdır!.." dedi.

Yavuz:

"Bana böyle bir defterdar değil, böyle bir vezir lazım!.." diye bağırdı.

Meclis harbe derhal başlanmasına karar verdi. Türk ordusu sabaha karşı harp nizamına konmuş olacaktı...

O gece her iki ordunun ileri karakolları sabaha kadar çarpıştılar...

Ortalık ağarırken, alacakaranlıkta da Çaldıran Meydan Savaşı başladı.

İki ordu

Her iki ordunun mevcudu 80.000-100.000 arasındaydı.

Türk ordusunda padişah, yaya yeniçerilerle beraber merkezdeydi. Sadrazam Hersekoğlu Ahmed Paşa, vezirlerden Dukakinoğlu Ahmed, Mustafa Paşa ve kazasker efendiler, padişahın yanındaydı. Yeniçerilerin önüne siper olarak arabalar ve develer konmuştu...

Türk sağ kanadını Anadolu askeri teşkil etmişti, Anadolu Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa ile Karaman Beylerbeyi Zeynel Paşa'nın kumandasındaydı.

Türk sol kanadı Rumeli askeriydi, Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kumandasındaydı.

İki kanadın nihayetine azebler yerleştirilmişti... Azebler ile Rumeli ve Anadolu askerlerinin gerisine de toplar konmuştu. Toplar zincirlerle birbirine bağlanmış, bu suretle aşılmaz bir mânia vücuda getirilmişti. Rumeli ve Anadolu askerleri ile azebler, muharebe esnasında sağa ve sola kayacaklar ve bu sırada doldurulmuş hazır duran toplar ateş açacaktı.

İran ordusunda merkez, Başvezir Seyyid Nimetullahoğlu Mir Abdulbaki'nin kumandasındaydı.

Şah İsmail, ordusunun sağ kanadının kumandasını almıştı...

İran ordusunun sol kanadı ise, sert bir asker olan İran'ın Doğu Anadolu valisi Ustaclu Mehmed Han'ın kumandasındaydı...

İran'ın Bağdat, Meşhed, Horasan, Hemedan gibi en büyük eyaletlerinin valileri, eyaletleri askeriyle şahın sancağı altında Çaldıran'a gelmişlerdi...

İran askeri cenkte pişmiş bir askerdi... Şii mezhebinin taassup heyecanıyla körüklenmişti. Kendi memleketlerinde ve bolluk içindeydiler... Yorulmamış, gayet zindeydiler. İran ordusunun süvarisi piyadesinden çoktu...

Türk ordusu 20 Nisan'dan beri, yani dört aydan fazla cebri bir yürüyüşle Çaldıran'a gelmişti. Türk ordusunun da çoğunluğunu atlı asker teşkil ediyordu. Atlar bitik bir haldeydi... Yaya yeniçeriler ise, insan tahammülünün bir harikası olarak ayakta durabiliyorlardı... O kadar yorgundular...

Türk ordusunun İran ordusuna tek üstünlüğü silahındaydı. İran ordusunda top yoktu. Yavuz'un elinde ise, mükemmel bir topçu kuvveti vardı. Yeniçerilerin fitilli ağır tüfekleri de, o devir için yepyeni ve üstün bir silahtı. Bu bakımdan yaya asker üstünlüğü Türk ordusundaydı...

23 Ağustos 1514 Çarşamba Çaldıran Meydan Savaşı

Şafak sökerken Türk ordusu, gece işgal ettiği tepelerden harp nizamında ovaya doğru inmeye başladı... Şah İsmail, İran ordusu sağ cenahıyla ve şimşek süratiyle Türk sol cenahındaki Rumeli askeri üzerine yüklendi. Beylerbeyi Hasan Paşa şehit oldu ve Rumeli askeri bozuldu... Rumeli askerinin gerisindeki toplara ateş verilemedi...

İran sol cenah kumandanı Ustaclu Mehmed Han da, aynı zamanda ve aynı süratle Türk sağ kanadını teşkil eden Anadolu askerine hücum etmişti... Fakat Hadım Sinan Paşa, askerlerini süratle yana kaydırmış, topların önünü açmış ve İranlılar bir ağızdan ateş eden Türk toplarına hedef olmuştu... Ustaclu Mehmed Han ölüler arasında yere serilmiş, İran sol kanadı bir panik halinde ters yüzüne kaçmaya başlamıştı...

Merkezdeki yeniçeriler de, ağır tüfekleriyle Şah İsmail kolunu ateş altına almış, ağır zayiat veren İran sağ kanadı da geri çekilmiş-

ti... Bu sırada Türk sol kanadındaki toplara da ateş verilmiş, Şah İsmail'in kumandasındaki İran sağ kanadı da ağır telefat vermişti...

Şah İsmail'in atı vurulmuş, kendi de, kolundan ve ayağından iki kurşun yarası alarak yere düşmüştü. O sırada hücuma geçen yeniçerilere esir olmak üzereydi... Hızır isminde bir İranlı süvari, Hızır gibi yetişerek atını yaralı şahın altına çekti... Şah İsmail, Hızır'ın sırtına basarak hayvana sıçradı ve kaçtı... Hızır yeniçeriler tarafından paralandı... Şah kaçınca, bütün İran ordusu bozguna uğradı... Meydan savaşı on saatten fazla sürmüştü ve parlak bir Türk zaferiyle sona ermişti... İran ordugâhı, şahın otağıyla beraber, bütün ağırlıklarıyla Türk askerinin eline geçmişti. Kaçanlar yalnız canlarını kurtarmışlardı...

"Şah!.. Şah!.." ve "Allah Allah!.."

Çaldıran Meydan Savaşı'nda İranlılar hücuma geçerken, "Şah!.. Şah!.." diye ve Türkler, "Allah Allah!.." diye bağırmışlardı... Her iki cenk sayhasının arasında, heybet ve celadet ifadesi bakımından büyük fark vardı.

Şah İsmail, hayatını kurtaran Hızır'ı unutmamıştı. Yıllarca sonra Çaldıran'a gelmiş, o noktayı bizzat tespit etmiş ve kurtarıcısına sembolik bir türbe yaptırtmıştı. Ve o fedakâr askeri "Atçeken Hızır" adıyla milli bir kahraman ilan etmişti.

Sufi Kıran Cengi

Türk tarihçileri, Çaldıran Meydan Savaşı'na "Sufi Kıran Cengi" adını verir. Her iki tarafın can kaybı çok olmuştu, fakat Safevilerin zayiatı dehşet verici bir manzaraydı. Yavuz, bir beylerbeyi ve on sancakbeyi kaybetmişti. İranlılardan ise, on dört han ölüler arasında yatıyordu.

Şah kaçarken, Yavuz Sultan Selim amansız bir takibe geçerek, düşmanını yakalamak istedi... Fakat yorgun Türk askeri yerinden kıpırdayamadı... Serdar hükümdar, ilk ve son defa, askerinin iradesine boyun eğdi... Fakat bu acıyı ömrü boyunca unutamadı. Yavuz'un,

Cihanın gerçi nuş ittüm yedi tastan geçen zehrin
Velakin zehr-i katilden beter buldum mekir kahrin

beytini, o gün Çaldıran Sahrası'ndaki bu hatırasını anarak yazdığı söylenir.

Esir kadınlar

İran ordusu, Türk tarih yazarlarının deyimiyle "nazenin peripeykerler"le doluydu. Şah İsmail, "Kumandanlar karılarını da harbe götürürlerse, can ve başla dövüşürler" derdi... Çaldıran Savaşı'nda bütün kumandanlar ve büyük rütbeli subaylar zevcelerini de getirmişlerdi. Şah İsmail'in de "Taçlı Hanım" ve "Bihruze Hanım" isminde ki iki sevgili karısı yanındaydı. Şahın bu iki zevcesiyle beraber bütün kadınlar, Türk askerinin eline geçmişti. Yavuz Selim, bu kadınların, evvel Şii nikâhıyla kocalarına bağlı oldukları için, sonra esir düştükleri için, nikâhlarının şeran mefsuh olduğunu ilan etti. Kim arzu ederse onları, Sünni nikâhıyla zevce olarak alabileceğini bildirdi. Bihruze Hanım'ı da kendisi nikâhla Kazasker Tacîzade Cafer Çelebi'ye verdi. Tarihlerimizde yanlış olarak, bu kadının Taçlı Hanım olduğu yazılır. Taçlı Hanım, tek kadın olarak, Çaldıran Zaferi'ni takip eden gece kaçıp kurtulmaya muvaffak olmuştu.

Yavuz Sultan Selim Tebriz'de

Çaldıran Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim, ancak 25 Ağustos'ta Safevilerin payitahtı olan Tebriz'e doğru yola çıkabildi. Artık bir düşman ordusu söz konusu değildi. Bu bir zafer yürüyüşüydü.

Vezir Dukakinoğlu Ahmed Paşa, Defterdar Pirî Mehmed Çelebi ve padişahın şahsi dostu tarihçi İdris Bitlisî önden giderek Tebriz'i teslim aldılar. Bitlisli İdris, Kürdistan hanlarının dostluğunu kazanma yolunda Yavuz Selim'in sözcülüğünü yapmış ve devlete bu yoldan büyük hizmette bulunmuş bir devlet adamı, tarihimizin büyük simalarından biridir. Farsça yazdığı *Heşt Behişt* adındaki tarih de, o devrin olayları için en doğru ve zengin kaynaklardan biridir.

Yavuz Selim, ordularıyla beraber Tebriz'e 6 Eylül'de geldi. Tebriz

halkı, Türk padişahını, şehir dışında karşıladı. Geçeceği yollara kıymetli halılar ve şallar döşediler...

O yılın 8 Eylül'ü Cuma'ya rastlar. Padişah, cuma namazını, o zamanlar Şark'ın en büyük ve mamur beldelerinden biri olan Tebriz'de, bir rivayete göre, Sultanyakub, bir rivayete göre de, Sultanhasan Camii'nde kıldı. Bin kadar ilim ve sanat adamı, Türk padişahının davetini kabul ederek, aileleriyle beraber, büyük bir kafile halinde İstanbul'a gidip yerleşmek üzere Tebriz'i terk etti. Bunların çoğu da aslında Türk ırkındandı. Sesinin harikulade güzelliğiyle meşhur Isfahanlı Hafız Mehmed'i de Yavuz Selim, kendi yanına müezzin olarak aldı. Hafız Mehmed'in 10-11 yaşlarında Hasan Can adında bir oğlu vardı, eşsiz güzellikte olan bu çocuk da, padişaha has nedim oldu... Ki, birkaç yıl sonra, büyük cengâver ve şair hükümdar son nefesini de, başını Hasan Can'ın dizine koyarak verecekti. Hasan Can yüz yaşına kadar yaşayacaktır, oğlu Hoca Sadeddin Efendi, şeyhülislamlığa kadar yükselecek ve milli kütüphanemize, tarihimizin mühim kaynaklarından *Tacü't-Tevarih* adındaki eseri yazacaktır. Bu eserde, Yavuz Sultan Selim'in menkıbelerini babasından dinleyerek kaleme alacaktır.

Yavuz Sultan Selim Karabağ yolunda

Yavuz Sultan Selim, Tebriz'de ancak dokuz gün kaldı... Oradan orduyla beraber Karabağ'a doğru hareket etti... Niyeti, kışı Karabağ'da geçirmekti... Fakat pek coşkun akan Aras Çayı, güçlükle aşıldı. Pek çok insan ve hayvan boğuldu. Asker tekrar ayaklandı. Yırtık pabuçlarını ve çizmelerini, dökülmüş esvaplarını, kılıçlarının ve mızraklarının ucuna geçirerek. Padişahın otağı önünde toplandılar:

"Karabağ'da kışlamak istemiyoruz... Memleketimize dönelim!.." diye bağırdılar.

Yavuz, ikinci defa olarak, askerin arzusuna boyun eğdi... Kışlağı Karabağ'dan Amasya'ya tahvil etti ve ordu Anadolu yolunu tuttu...

Amasya kışlağı

Aras boyundan Amasya'ya iki ayda gelinmişti... Yolda kıtlıktan, soğuktan çok sıkıntı çekilmişti. Padişah, bu yolculuğun bütün sıkın-

tılarına bir nefer tayınıyla ortak olmuştu. Sefer boyunca acz göstermiş olan Sadrazam Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı azletti. Dukakinoğlu Ahmed Paşa sadrazam tayin edildi. Amasya'da Anadolu sipahileri terhis olundu... Rumeli askeri, kışlamak üzere, Ankara'ya gönderildi. Sultan Selim, yeniçerilerle Amasya'da kaldı...

Ekim sonlarında, Şah İsmail'in sulh için gönderdiği dört kişilik bir heyet Amasya'ya geldi. Bu heyet Bihruze Hanım'ın da iadesini rica edecekti. Sultan Selim, Şarki Anadolu'nun ilhakını tamamlamamıştı, elçilere iltifat etmedi. Bunlardan Seyyid Abdülvehab ile Kadı İshak İstanbul'da Rumelihisarı'na, Molla Şükrullah ile Hamza, Dimetoka Kalesi'ne gönderilerek hapsedildi.

Bayburt'un fethi

Bayburt Kalesi üzerine gönderilmiş Baş Mirahur Bıyıklı Mehmed Ağa'dan müjdeci gelerek, bu kalenin 17 Ekim tarihinde fethedildiğini bildirdi. Yavuz'un bu şark seferinde büyük yararlıkları görülmüş olan bu kumandana, Erzincan valiliği ile vezirlik verildi.

Yeniçerilerin Amasya isyanı

Padişahın Amasya'da kalması, baharda yeni sefer yorgunluklarına alametti. Yeniçeriler 1515 Şubat'ı sonunda, İstanbul'a gitmek için ayaklandılar. Sultan Selim'in şöyle bir görünüp gürlemesi askeri sindirdi. Serkeşlikleri tespit edilen yüz kadar yeniçeri ile Sadrazam Dukakinoğlu Ahmed Paşa idam edildi.

Kemah Seferi

Kemah Kalesi, Bayburt fatihi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından sarılmıştı. Bu namlı vezir kışı kale altında açık ordugâhta geçirmişti. Yavuz Sultan Selim, 1515 Nisanı'nda orduyla beraber Amasya'dan Kemah'a doğru hareket etti. Daha önce bir Türk ordusu da Dulkadıroğlu Alaüddevle'nin memleketine girerek, Kayseri ve Bozok'u zapt etmişti... Buraların valiliğine de, padişahın dayısı Şehsuvaroğlu Ali Bey tayin edilmişti. Yavuz, Kemah yolunda iken, bir Mısır elçisi geldi ve Kayseri ile Bozok'un zaptını protesto etti:

"Hutbelerde sultanımızın adı okunan bu yerleri iade ediniz..." dedi.

"Sultanınız, hutbede ve sikkede adının muhafazasını, memleketimiz olan Anadolu şehirlerinde değil, Mısır'da düşünsün! Elçiye lüzum yok!.. Ben oraya geliyorum!.." dedi.

Bu sözler, Mısır Memluk Sultanlığı'na karşı bir nevi harp ilanıydı... Mayısın 19'uncu günü Kemah Kalesi fethedildi.

Dulkadıroğulları memleketinin ilhakı

Yavuz, Kemah'tan Sivas'a geldi... 13.000 kişilik bir öncü kuvvetini, Hadım Sinan Paşa ve Şehsuvaroğlu Ali Bey kumandasında Alaüddevle üzerine gönderdi. İhtiyar hükümdar, hazinelerini ve kadınlarını Gökşün Yaylası'na hâkim Turna Dağı'na kaçırdı, kendisi, dört oğluyla beraber Gökşün Yaylası'nda yapılan muharebede telef oldu. Kesik başı, hamisi Mısır sultanına gönderildi ve Dulkadıroğulları ülkesi yurda katıldı...

Yavuz Sultan Selim İstanbul'da

Şarki Anadolu fetihlerinin tamamlanmasını, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın dirayet ve liyakatine bırakan Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi'nin hazırlıklarını yapmak üzere, İstanbul yolunu tuttu ve 11 Temmuz 1515'te, payitaht halkının coşkun gösterileri arasında büyük şehre döndü...

Şark seferinin, temizlenmesi gereken küçük bir hesabı daha kalmıştı... Askeri isyana teşvik eden, muhakkak ki, yalnız Dukakinoğlu değildi... Devlet erkânı arasında başka suçlular da vardı... Uzun bir tahkikat yapıldı, suçları sabit olan Vezir İskender Paşa, Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa, Kazasker Tacîzade Cafer Çelebi idam olundular...

Bıyıklı Mehmed Paşa'dan 1516 baharında Harput'un, Ergani'nin, Şencar'ın, Çermik'in ve Birecik'in fethi haberleri, birbiri arkasından geldi. Doğu Anadolu fetihlerinin tamamlanması için, yalnız Mardin'in alınması kalmıştı...

Yavuz'un şark seferi ve Çaldıran Zaferi, büyük hükümdarın ulvi gayesini tam olarak tahakkuk ettirmişti.

Mercidabık Meydan Savaşı

Büyük Türk padişahı kahraman Yavuz Sultan Selim, Türk ordusunun başında ve Mısır'ın fethi niyetiyle İstanbul'dan 4 Haziran 1518 tarihinde yola çıktı. Bu da türlü engel ve tehlikelerle dolu bir seferdi. Cengâver hükümdar, Türkiye Devleti'nin haşmet ve kudretle bekası uğrunda yine bir yüksek gaye peşindeydi. Çelikten azim ve iradesi, İran Seferi ve Çaldıran Zaferi'yle bir kat daha kılağılanmış bir haldeydi.

Mısır ve Suriye'nin sahibi olan Çerkez Kölemenler (Memluklar) Güneybatı Anadolu topraklarına göz dikmiş, küçük Ramazanoğulları ve Dulkadıroğulları devletlerini himayeleri altına alarak, Orta ve Batı Anadolu'da mezhep fesadıyla Türk birliğini içinden çürütmeye çalışan İran şahıyla anlaşmaktan ve sözleşmekten çekinmemişlerdi.

Mısır sultanlarının, Türk padişahlarına karşı bu düşmanlığı, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle başlamıştı. İki büyük kıtanın birleştiği yerde İstanbul, bir cihan imparatorluğunun kilit taşıydı. Türklerin Anadolu'daki Türk birliğini kurduktan sonra Suriye, Filistin ve Mısır'ı alarak, Doğu Akdeniz'i Türk hâkimiyeti altına koyması bir hayatî ve tarihi zaruretti. Bunun tahakkukunu temin edecek kudret de Yavuz Sultan Selim'de ortaya çıkmıştı. Büyük cengâver devlet adamı, Hint ticaret yolunun Akdeniz'e bağlandığı noktaya inecekti. Batılılar, bu yola hâkim olmak için Atlas Okyanusu'na açılarak koca Afrika kıtasını güneyinden dolaşırken, Yavuz Sultan Selim de bir Mısır seferine çıkmakta bir an tereddüt etmeyecekti.

Mısır Çerkez Kölemen Sultanlığı

Koca gövdesini en zengin bir ticaret yolunun üzerine yaslamış ve Mısır'ın bereketli topraklarına sahip bu sultanlık, bir Ortaçağ dev-

letiydi. Çerkez aslından gelme azatlı köle veya köle oğulları derebeylerinin elindeydi. İçlerinden birini hayatı boyunca sultan seçerler, kendi aralarında türlü nifak, fesat ve haset içinde yaşarlardı. 16. asrın başında Akdeniz'in doğu kıyısına sahip bu devletin yaşamasına imkân yoktu. Karşılarına Yavuz'un elindeki Türk-Müslüman kılıcı çıkmasa, Kölemen Sultanlığı, Batılı Hıristiyanların taarruzuna uğrayacaktı. Orta Avrupa'nın mukadderatına hâkim olan Türklerin, Mısır Sultanlığı'na hücumu, bu bakımdan, iki Müslüman devletin çarpışması değil, İslam âleminin bir kurtuluşu olacaktı.

Yavuz Sultan Selim'in, Mısır Seferi'ne hazırlandığı sırada Mısır tahtında Sultan Kansu Gavrî (Kansu Gurî) oturuyordu. 84-86 yaşlarında ihtiyar bir askerdi. Yavuz'a bir dostluk namesi göndererek, Türk padişahını oyalamak istedi, Sultan Selim de hummalı sefer hazırlığı içinde sultana dost göründü ve hatta Kölemenler Sünni olduklarından, Şiilere son ve katî bir darbe vurmak için ittifak teklif etti.

Sultan Kansu Gavrî, Yavuz'un hedefini bildiği için, Türk padişahından daha önce davranarak hepsi seçme atlı cengâverlerden derlenmiş 50.000 kişilik Kölemen ordusunun başında 1516 Mayısı'nın ortalarında Mısır'dan Suriye'ye doğru hareket etti. Suriye'deki kuvvetlerle bu ordu 70.000 kişiye çıkacaktı.

Sultan Kansu Gavrî, Mısır'daki Abbasi halifesi III. el-Mütevekkil Alallah'ı da yanına almıştı.

Mısır'daki Abbasi halifesi

İslamiyet'in hilafet müessesesi Miladın 1281 yılından beri Mısır'da yerleşmiş bulunuyordu. Moğol İmparatoru Hulagu Han 1258'de Bağdat'ı zapt ettiği zaman Halife el-Mustasım Billah'ı dört oğluyla beraber idam ettirerek, halifeliğe son vermişti. Bununla da kalmayarak, beş asırdan beri İslam dünyasının bir fikir ve sanat merkezi olan Bağdat'ın kütüphanelerindeki bütün kitapları Dicle Irmağı'na attırarak, Müslümanlığın fikir ve sanat hazinelerine saldırmıştı. Abbasilerden Ahmed isminde bir prens, Bağdat katliamından kurtulup, o zamanın Mısır sultanı Baybars'a sığınmış ve nesebini şer'î bir mahkeme huzurunda ispat ederek 1261'de Kahire'de Mısır sultanının himayesinde halife ilan edilmişti. İşte bu tarihten 1516 yılına kadar Mısır'da Abbasilerden

on yedi kişi halifelik etmişti, bu halifeler sadece birer din büyüğü olmuşlardı, saltanat ve devlet Mısır sultanlarının elindeydi.

Ustaclu Kara Han'ın kesik başı

Yavuz Sultan Selim, nisan ayının sonunda Sadrazam Hadım Sinan Paşa'yı Kayseri'ye gönderdi. Paşa burada toplanmış olan, 40.000 kişilik bir ordunun başına geçerek hududa kadar öncülük yapacaktı.

Bilginlerden Rumeli Kazaskeri Zeyrekzade Rükneddin Efendi ile kumandanlardan Karaca Paşa da yine dostane bir nameyle Sultan Gavrî'ye gönderilmişti. Mısır sultanını Halep'te bulan Yavuz'un elçileri, hakaretle karşılanarak hapsedildiler.

İstanbul'dan haziran başında ayrılan padişah, şehzadesi ve veliahtı Sultan Süleyman'ı Edirne ordugâhı muhafızı, Üçüncü Vezir Pirî Mehmed Paşa'yı da İstanbul'da payitaht muhafızı olarak bırakmıştı. Bu zat, Çaldıran Seferi'nde celadetiyle padişahın tam itimadını kazanmış olan Defterdar Pirî Mehmed Çelebi'dir ki, Yavuz tarafından vezirlikle mükâfatlandırılmıştır.

İran şahının son Diyarbakır valisi Ustaclu Kara Han, Yavuz'un Diyarbakır valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın eliyle maktul düşmüştü. Bıyıklı Mehmed Paşa, Kara Han'ın başını yüzlerce Kızılbaş kellesiyle birlikte Yavuz'a göndermişti... O da Kara Han'ın başını Konya menzilinden Mısır sultanına yolladı...

Ramazanoğlu Mehmed Bey

Sadrazam Hadım Sinan Paşa'nın kumandasındaki 40.000 kişilik kuvvet, Sultan Selim'e Elbistan Ovası'nda katıldı. Türk ordusu Temmuz'un 25'inde Söğütlüburnu konağına geldi ve burada Mısır sultanının Halep'e geldiği haberi alındı. Yine bu konakta, o zamana kadar, tazyikle Kölemenlere boyun eğmiş bulunan Adana ve havalisinin Türk hükümdarı Ramazanoğlu Mehmed Bey ordusuyla Türk padişahına katıldı. Kendisinin ve askerlerinin padişah emrinde olduğunu arz ederek hükümdarlıktan feragat etti. Memleketi kendisine bir eyalet olarak tevcih edilip Yavuz'dan fevkalade iltifat gördü. Halep'te sultan tarafından hakaretle kabul edilen Türk elçileri, hapisten çıkarılıp iade edildiler.

Türk ordusu hududu geçiyor

Kölemen sultanının hududu Malatya topraklarında Sultan Suyu'ydu. Yavuz Selim 28 Temmuz'da hududu geçerek Malatya Ovası'na girdi. 30 Temmuz'da Tohma Suyu kenarındaki Tohma çayırı konağında ilk harp meclisi toplandı. Mısır ordusu da Halep'ten şimale doğru hareket etmişti.

Diyarbakır valisi ve tereddütsüz Doğu Anadolu fatihi diyeceğimiz kahraman Bıyıklı Mehmed Paşa, Tohma çayırında orduya katıldı.

Türk ordusu 10 Ağustos'ta Bucakdere konağında iken Yavuz'a Besni Kalesi'nin anahtarları geldi.

Bir hafta sonra, 18 Ağustos'ta Mezban Suyu konağında da Kölemen sultanının Antep valisi Yunus Bey, Sultan Selim'e gelerek, şehrin ve kalenin anahtarlarını teslim etti. Aslen Antep Türklerinden olan Yunus Bey, padişaha Halep'e kadar kılavuzluk hizmetini arz etti.

23 Ağustos'ta Türk ordusu Tel Habeş mevkiine geldiğinde Mısır ordusuna pek yaklaşmış bulunuyordu.

Sultanın elçisi Mogolbay

Türk ordugâhına on kişilik bir heyetin başında, Mısır sultanının Mogolbay adında bir elçisi geldi, mağrur ve kaba bir adamdı. Padişahın huzuruna pürsilah çıktı ve derhal huzurdan kovuldu; Türk elçilerine Halep'te yapılan hakaretin karşılığı olarak sakalı bıyığı kesildi, uyuz ve topal bir eşeğe bindirilerek Mısır sultanına iade edildi.

Harbin önüne artık hiçbir şey geçemeyecekti.

Uykusuz gece

Yavuz Sultan Selim 23-24 Ağustos gecesi askerin silahıyla yatmasını ve atların eyerli bırakılmasını emretti. Gece Kölemenlerin bir baskını her an beklenebilirdi... Kuvvetli ileri karakollar çıkarıldı... Ayrıca ordu tellalları:

"İnşallah yarın ruz-i muharebedir!.." diye bağırdılar.

24 Ağustos 1516 Pazar Mercidabık Meydan Savaşı

Halep'e dört fersah mesafede Dabık isminde bir köy vardı, bu köyün civarından yine aynı isimde bir su akar... Orada bir ova da Mercidabık (Merc-i Dabık: Dabık Çayırı) adını taşır... Mısır Kölemen Sultanlığı'nın mukadderatını tayin edecek muharebelerden ilki işte bu ovada güneş doğarken başladı... Dokuz saat kadar sürdü ve ikindiye doğru parlak bir Türk zaferiyle sona erdi...

Yavuz, Türk ordusunun harp nizamını şöyle kurmuştu:

Merkezde, kendi kumandasında yeniçeriler ve Sadrazam Hadım Sinan Paşa; sağ kanatta, Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa ve Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa kumandalarında Anadolu askeri, Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Ramazanoğlu Mehmed Bey askerleri; sol kanatta, Rumeli askeri ve Diyarbakır Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa kuvvetleri.

Türk ordusunda 500 top vardı. Toplar en öne kondu. Ağırlık arabalarıyla da ordunun önüne ve ardına Kölemen atlılarının aşamayacakları setler yapıldı.

Türk ordusunun mevcudu 50.000-60.000 kılıçtı. Yeniçeriler, o asrın üstün silahı olarak, tüfekle de silahlanmıştı.

Kölemen ordusunda, Sultan Kansu Gavrî merkezdeydi. Sağ kanat Halep Emirülümerası Hayırbay'ın, sol kanat Şam Emirülümerası Sibay'ın kumandasındaydı. Aslında ise, Kölemen beyleri, aralarındaki sönmez rekabet hırsı ve ateşiyle kumanda altına girecek insanlar değildi. Hepsi birbirlerine, Yavuz'a satılmış hain şüphesiyle bakıyordu. Halep Emirülümerası Hayırbay ile Trablus Valisi Canberdi Gazalî hakkındaki bu ağır itham dillerde dolaşıyordu. Bu da Kölemen ordusu için korkunç bir zaaf teşkil ediyordu.

Mısır ordusunda top ve hatta tüfek yoktu, kılıç mevcudu 70.000-80.000 arasındaydı.

Kölemen ordusu, bu meydan muharebesinde çok ağır kayıplar vererek paniğe uğradı. Sultan Gavrî ile Şam Emirülümerası Sibay da ölüler arasındaydı.

Sultan Kansu Gavrî'nin ölümü

Sultanın ölüsü muharebe meydanında dört gün sonra bulundu. Bir bendesi şöyle anlatmıştır:

Bozgunda kaçarken, ihtiyar sultanın kulağı dibinden bir gülle geçer. Sultan sersemler... Atını durdurup abdest alır ve kölesine seccade sermesini emreder. Seccadeye yatar ve bir daha kalkmaz.

Yavuz Selim, Mısır sultanına şanına layık cenaze merasimi yaptırttı ve naaşını defnedilmek üzere Halep'e göndertti.

Hayırbay Türk hizmetinde

Bozgunda sultanın Halep emirülümerası Hayırbay, sadık bir bendesini Yavuz'a göndererek kılıcını Türk padişahının hizmetine sundu. Kabul edildi ve Türk ordusuna giderek Yavuz'a teslim oldu. Kendisine Köstendil sancakbeyliği verildi.

Halife

Mısır ordusunun Mercidabık bozgununda halife kaçmamıştı. Yavuz Selim tarafından hürmetle kabul edildi ve maiyetiyle beraber izzet ve ikram görerek Mısır'a gönderildi.

Saltan Gavrî'nin hazineleri

Türk padişahının eline geçen Mısır sultanının otağında 100 kantar külçe altın ve 200 kantar külçe gümüş bulunmuştu. Yavuz Selim 28 Ağustos'ta şehir halkının coşkun bir karşılama töreniyle Halep'e girdi. Burada da Sultan Gavrî'ye ait 1.000.000 Mısır altını ve ayrıca 200 okka külçe altın, bu altınların değeri üstünde mücevherat ve gayet kıymetli kumaşlar bulundu. Mısır sultanının bu muazzam hazineyi, Türk ordusunu yenerek İstanbul'u zapt etmek hülyasıyla yanına aldığı söylendi.

Yavuz Sultan Selim, Halep'e bir kadı tayin etti ve Halep valiliğini de Karaca Paşa'ya verdi.

Halep'te cuma namazı ve tarihi hutbe

29 Ağustos 1516 Cuma günü, Yavuz Sultan Selim, cuma namazını Halep'te bir cemaati kübrayla Cami-i Kebir'de kıldı. Hatip hutbede Türk padişahının adını söylerken, Sultan Selim'e "Hâkimü'l-Haremeyn ü Şerifeyn" dedi. Yavuz Sultan Selim bu unvandan fevkalade memnun oldu ve sırtındaki 1.000 altınlık kaftanı çıkarıp hatibe verdi. Bu sahnenin, Mısır'ın fethinden sonra Kahire'de kılınan ilk cuma namazında geçtiği nakledilir, hatta hatip, "Hâkimü'l-Haremeyn ü Şerifeyn" deyince, Yavuz'un yüksek sesle:

"Hayır!.. Hâdim ül-Haremeyn ü Şerifeyn!.." diye bağırdığı söylenir ki, çok daha manalıdır.

Yeni Mısır sultanı Melikülеşref Tumanbay

Kölemen ordusunun Mercidabık bozgunu ile Sultan Gavrî'nin ölümü haberi, Mısır'ın üzerine bir kara bulut gibi gelmişti. Kölemen beyleri sultanlığa Kansu Gavrî'nin kardeşi oğlu Tumanbay'ı seçtiler ve Mısır'ın müdafaası hazırlıklarına başladılar. Sultan Tumanbay inatçı ve cesur bir cengâverdi. Ayrıca Türk ordusunun Tih ve Sina çöllerinden geçemeyeceği de düşünülüyordu. Geçse bile pek perişan olacağı ve kolaylıkla ezileceği ümit ediliyordu. Bu arada Kölemenlerin düşünemedikleri, Yavuz Sultan Selim'in üstün kumandan, serdar şahsiyetiydi.

Yavuz Sultan Selim Şam'da

Yavuz Sultan Selim Hama ve Humus üzerinden eylül sonunda Şam'a geldi. Halep'te olduğu gibi Şamlılar tarafından da parlak merasimle karşılanarak, eski Şam atabeylerinin tarihi ikametgâhı olan Kasrülablak Sarayı'na indi. Suriye'nin yeni mülkî teşkilatıyla uğraşan padişah, aralığın 15'ine kadar Şam'da kaldı. Ve bu arada bilhassa ordusunu Tih ve Sina çöllerinden geçirecek hazırlıkları yaptı. Binlerce deve tedarik ederek, Türk ordusunun saka teşkilatını genişletti, kuvvetlendirdi.

Sultan Tumanbay, Yavuz'un elçilerini idam ettiriyor

Türk ordusunda bulunan bilginler, Yavuz Selim'e, Sünni Müslüman kanı dökülmemesi için yeni Mısır sultanına kansız teslim olmasını bildiren bir name göndermesi gerektiğini arz etti. Sultan Selim bütün saflığıyla dindar adamdı, şeriat adamlarının teklifine uyarak Çerkez Murad Bey isminde bir zatın riyasetinde Mısır'a bir heyet gönderdi. Sultan Tumanbay'a yazdığı namede hutbelerde Sultan Selim'in adı söylenmek ve Mısır parasına da Sultan Selim'in adı yazılmak şartıyla Türk padişahına tabi bir hükümdar olarak Mısır tahtında kalabileceğini bildirdi. Tumanbay elçileri kabul etti, nameye verdiği cevap, huzurundan çıkan elçileri idam ettirmek oldu...

Sadrazam Sinan Paşa'nın Gazze Zaferi

Mısır Seferi'nin ikinci savaşını Sadrazam Sinan Paşa yaptı. Yavuz tarafından 5.000 kişiyle Gazze'ye gönderilmişti. Sultan Tumanbay da Mısır yolundaki bu kalenin imdadına 10.000 Kölemen'in başında Canberdi Gazali'yi yollamıştı. Kölemenlere hayli Arap cengâveri de katılmıştı. Sinan Paşa bu üstün kuvveti Gazze civarında müthiş bir bozguna uğrattı. 10.000 Kölemen'den bin kişi zor kurtuldu, Canberdi de güçbela kurtulup kaçtı. Geri kalan ya kılıçtan geçti, ya esir oldu. Sinan Paşa'dan zafer müjdecisi gelince, Sultan Selim Türk ordusunda toplar attırarak büyük bir şenlik yaptırttı.

Gazze muzafferiyeti 21 Aralık'ta kazanılmıştı. Yavuz Selim ve Türk ordusu on gün sonra Kudüs'e, 1517 yılının ikinci günü de Gazze'ye girdi. Sadrazam tarafından Aynüssafa mevkiinde karşılandı.

Bir düşüncesiz vezirin idamı

Çöle yaklaşırken 9 Ocak'ta Deyrülbelah konağında otağ-ı hümayunda çölden nasıl geçileceği konuşuluyordu, vezirlerden Hasan Paşa:

"Geri dönelim... Çölde susuzluktan mahvoluruz!.." dedi.

Yavuz:

"Cellat!.." diye bağırdı.

Hasan Paşa'nın boynu vuruldu. Askerin üzerinde, ehemmiyetsiz

de olsa en küçük bir ürperti uyandıracak bu sözün otağ-ı hümayunda boğulması lazımdı.

Çölü yenen serdar

Türk ordusu, 1517 yılı ocağının 11'inde el-Arîş'e geldi. Yavuz mevsimi pek güzel seçmişti... Oranın yağmurları başlamış ve kum pekişmişti. Türk ordusu bütün ağırlıkları ve ağır toplarıyla ve asker hiç sıkıntı çekmeden çölü beş günde geçti. Bu, bir ordunun büyük bir serdar kumandasında emsalsiz yürüyüşüydü.

Türk ordusu Kahire yolunda

Yavuz Sultan Selim Salihiye'ye gelince, Sadrazam Sinan Paşa'yı, 6.000 kişiyle Birketülhac mevkiine bir keşif hareketine gönderdi. Bu mevki, Mısır Sultanlığı'nın payitahtı Kahire şehrinden birkaç saatlik mesafedeydi. Sultan Tumanbay'ın, 30.000 kişilik Kölemen ordusuyla Yavuz Sultan Selim'i Birketülhac ile Kahire arasında Ridaniye köyü civarında beklediği görüldü.

İşe yaramayan bir pusu

İskenderiye limanına uğrayan İtalyan tüccarları, Türk padişahının Mercidabık Zaferi'ni öğrenince, fevkalade telaşa düşmüşlerdi. İstanbul'a ve dolayısıyla bütün Anadolu ve Suriye sahillerine sahip olan Türkler, Mısır'ı da ele geçirecek olurlarsa İtalyan gemicilerine Doğu Akdeniz suları rahatça dolaşılacak yerler olmayacaktı. Sultan Tumanbay'a tez elden 200 top getirmişler ve usta topçular temin etmişlerdi. Sultan Tumanbay da bu topları Kahire yolu üzerinde Adiliye mevkiine yerleştirmiş ve tamamen gizleyerek bir pusu hazırlamıştı. Türk ordusu hiç beklemediği yerde ve anda müthiş bir top ateşiyle karşılaşacak ve Sultan Tumanbay, bu şaşkınlık anında hücum edecekti. Fakat Sultan Tumanbay, karşısındaki düşmanı hiç tanımıyordu.

Ridaniye Meydan Savaşı

Yavuz Selim 21 Ocak'ta Birketülhacc'a gelmişti. Adiliye istikametini takip etmedi. Şimşek süratiyle Kahire'nin güneyindeki Mukattam Dağı'nın etrafını dolaşarak, beklenmeyen yerden baskın yapar gibi, 22 Ocak'ta Ridaniye'de Kölemen ordusunun karşısına çıktı...

Mısır Seferi'nin üçüncü meydan savaşı, her iki orduda sabah namazı kılındıktan sonra, Türk ordusunun hücumuyla başladı. Türklerin tüfek ve top üstünlüğü Kölemenler için yine kahredici bir silah oldu, Mısırlılar ancak sekiz saat dayanabildiler... Ağır kayıplar vererek bozguna uğradılar. Yalnız harbin ilk saatlerinde Kölemenler çok cüretli bir hareketle küçük bir başarı kazanmışlardı... Sultan Tumanbay, Sadrazam Hadım Sinan Paşa'yı, Yavuz Sultan Selim zannetmişti ve en cesur kumandanlarından Alanbay ve Kutbay'ın da iştirakiyle bir fedai bölüğünün başında Sinan Paşa'nın bulunduğu mevkie saldırmış, sadrazam ve sadrazamın yanında Antepli Yunus Bey, Ramazanoğlu Mehmed, Baş Hazinedar Ali Ağa ve diğer bazı beyler şehit edilmişti.

İkindiye doğru cenk meydanının Kölemen cesetleriyle dolduğunu gören Sultan Tumanbay, kaçmaya başlamıştı. Kölemenler 25.000 ölü ve yaralı vermişlerdi. Ridaniye Zaferi'nden sonra, Yavuz Sultan Selim ve Türkler, artık Mısır'ın sahibi sayılırdı.

Kahire'nin alınışı

Kaçan Mısır sultanının ordugâhı zapt edildi. Firarilerden çevrilebilenler derhal idam olunuyordu. Yavuz Sultan Selim değerli ve ce-

sur veziri Hadım Sinan Paşa'nın naaşı önünde gözyaşlarını tutamadı. Sadrazamın asıl adı Sinaneddin Yusuf'tu, şair hükümdar:

"Mısır'ı aldık... Yazık ki Yusuf'u kaybettik!.." dedi.

Kahire'nin işgali

Kölemenlerin döküntüleri son mukavemeti Kahire sokaklarında yaptı. Şehir, Ridaniye Zaferi'nden iki gün sonra işgal edildi, fakat padişah ve ordu şehre girmedi, şehre bir muhafız kıtası gönderildi, sokaklarda tellallar bağırtılarak, teslim olacak Kölemenlerin affedileceği ilan olundu. Padişah karargâhını Nil kenarında Vastaniye'de kurdu. Kaçmış olan Sultan Tumanbay'ın nerede olduğu belli değildi, fakat boş durmayacağı da belliydi.

Sultan Tumanbay'ın gece baskını ve Kahire şehrini geri alması

27-28 Ocak gecesi, Sultan Tumanbay, kaçaklardan ve civar köylerden, kasabalardan topladığı 7.000 kişilik bir Kölemen kuvvetiyle Kahire'ye bir gece baskını yaptı, şehirdeki Türk muhafızların hepsi kılıçtan geçirildi. Halk sultanı fevkalade heyecanla karşıladı, kadın, erkek, çoluk çocuk, Türklere karşı silaha sarıldı...

Kahire'de üç gün süren şehir savaşı

Kahire halkı evlerinin damlarına çıkmıştı, bütün pencereler tutulmuştu... Şehrin sokak sokak, ev ev müdafaasına hazırlanmışlardı. Yavuz Sultan Selim, 28 Ocak sabahı Türk ordusuna şehre hücum emri verdi. Müdafiler, Türk askerlerinin üzerine, damlardan ve pencerelerden kızgın sular, taşlar, kızgın yağlar döküyor, atıyordu... Askerle beraber ileri atılan tellallar karşı koymaya devam edenlerin, evlerinde Kölemen saklayanların idam olunacağını ilan ediyordu. Kölemenler ile Kahireliler üç gün içinde 4.000 ölü verdiler. Nihayet sokak savaşlarının üçüncü günü öğleden sonra, Sultan Tumanbay şehri terk ederek kaçtı... İkindi ezanları okunurken de şehir teslim oldu. Ocağın 31'inci günü Türkler şehre kesin olarak hâkim oldular. Kahire mahşer

yeri gibiydi. Evlerde gizlenmiş 1.500 Kölemen ile af ilanına ehemmiyet vermeyerek elinde silahıyla yakalanmış 50.000 Kahireli idam olundu. Cesetleri gömmek imkânsız olduğundan Nil Nehri'ne atıldı.

Canberdi Gazali'nin dehaleti ve Sultan Tumanbay'ın aman dilemesi

Firariler şiddetle takip ediliyordu. Civar Arap şeyhlerine Kölemenlerin himaye edilmemesi için emirler gönderildi. Şubatın 8. günü namlı Kölemen beylerinden Canberdi Gazali teslim oldu, affedilerek Sofya sancakbeyliği verildi. Ertesi gün de sultanın Kadı Abdüsselam adında bir şefaatçi elçisi geldi ve sultanın aman dilediğini arz etti. Kadı Abdüsselam'a da Tumanbay için bir amanname verildi.

Yavuz Sultan Selim Kahire'de

Şehirde inzibat ve asayiş gereği gibi kurulduktan sonra, şubatın 15. günü Yavuz Sultan Selim Vastaniye karargâhını bırakıp şehre girdi. Mısır'ın hakiki sahibi, sultanı artık o idi. Padişahın ikametine "Kasr-ı Yusuf" ayrılmıştı.

Tumanbay'ın yeni bir baskın teşebbüsü

Tumanbay, padişahın amannamesini aldıktan sonra da rahat durmadı. Kölemen dökünlülerinden ve bedevî Araplardan kurduğu bir çeteyle Kahire'ye yeni bir baskın yapmak istedi, fakat Nil karakolları tarafından geri püskürtüldü. Şeyh Abdüsselam'ı tekrar yolladı, bu son hareketi için de af diledi. Yeni bir af fermanı yazıldı, defterdarlıklarda bulunmuş Mustafa Çelebi'yle gönderildi. Fakat sultan artık şuurunu kaybetmişti, Mustafa Çelebi'yi idam ettirdi... Bunun üzerine martın 15. günü Yavuz Sultan Selim Kahire'yi terk ederek bizzat sultanın takibine çıktı...

Mısır'ın son Kölemen sultanı Tumanbay'ın idamı

Sultanın takibine birkaç koldan girişilmişti. Nihayet martın 19. günü yakalandı. Bir rivayete göre, sığındığı bir Arap şeyhi tarafın-

dan ele verilmiş ve bir mağarada yakalanmıştı. Bir rivayete göre de, Nil'i yüzerek geçmek isterken görülmüş, kement atılarak sudan çıkarılmış ve tevkif edilmişti. Padişahın huzuruna elleri bir çevreyle bağlı olarak çıkarıldı. Tumanbay'ın yanında en sadık bendelerinden 300 Kölemen daha esir edilmişti. Yine bir rivayettir, sultanın tutulduğunu haber alan Yavuz:

"Elhamdülillah!.. Mısır'ı işte şimdi fethettik!.." demişti.

Sultan, padişahın huzuruna Ümmüddinar mevkiindeki karargâhta çıkarıldı, esir bir hükümdara layık merasimle karşılandı. Yavuz, oturması için yanında yer gösterdi, sonra Mısır üzerine açtığı seferin sebeplerini anlattı, Mısır Sultanlığı'nın Türk Osmanlı Devleti'ne düşmanlıklarının neyle izah edileceğini sordu. Tumanbay, cevap veremedi, yalnız avamî bir husumetle padişahın meclisinde bulunan Hayırbay ile Canberdi'yi gösterdi:

"Ey Sultan-ı Rum!.. Beni yıkan sen değilsin... Bu hainlerdir!.." dedi.

Esir sultan Yeniçeri Ağası Ayas Ağa'ya teslim edildi. Padişahın emriyle vezirler ve devlet erkânı Tumanbay'a ziyafetler verdiler. Padişah Ümmüddinar karargâhından şehre döndü. Yakınlarına, Sultan Tumanbay'ın cesaretinden bahsederek onu Rumeli'de mühim bir valiliğe tayin etmek niyetinde olduğunu söylediğinden bahsedilir. Fakat Hayırbay ve Canberdi Gazali, Tumanbay'ı kendileri için tehlikeli görüyorlardı. Elde ettikleri Kahireli serserilere sokaklarda, "Allah Sultan Tumanbay'a nusret versin!.." diye bağırttılar.

Bunu işiten Yavuz Sultan Selim, Hayırbay'a:

"Bu nedir?.." diye sordu.

Hayırbay:

"Halk Tumanbay'ın yakalandığını bilmiyor... Bir gün Kahire'yi tekrar alacağını umuyor... Sultan hayatta oldukça Mısır'da ihtilal eksik olmaz!.." dedi.

Nisanın 13. günüydü, Yavuz Sultan Selim, Sultan Tumanbay'ın Kahire halkına gösterilmesinden sonra idamını emretti. Şehsuvaroğlu Ali Bey, hükmün yerine getirilmesi işinin kendisine verilmesini istedi ve Yavuz Selim bunu kabul etti. Ali Bey'in babası, Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey, Mısır sultanlarının eline esir düşmüş ve Âl-i Osman dostluğuyla suçlanarak, Kahire Kalesi'nin Zuveyle kapısında asılarak idam olunmuştu. Sultan Tumanbay, elleri bağlı ve ayak-

ları çıplak ve başı açık olarak bir katıra bindirildi, Kahire ahalisine sokak sokak teşhir edildikten sonra, Babüzzuveyle'ye götürülerek idam olundu, cesedi darağacında üç gün teşhir edildikten sonra muhteşem bir cenaze alayıyla defnedildi. Sultan Selim cenaze namazında bulundu, tabutu altına girip taşıdı ve fukaraya sadakalar, yemekler dağıttırdı.

Hicaz'ın Türkiye imparatorluğuna katılması

Hicaz Emîri Ebülberekât, oğlu Ebu Numey'i Kahire'ye göndererek, Mekke ve Medine'nin anahtarlarını, kendi elinde bulunan mübarek emanetlerle beraber Yavuz Selim'e gönderdi. Bu suretle Hicaz da Türkiye'ye katılmış oldu.

Türk donanması

Ordu Mısır üzerine yürürken, Türk donanması da Mısır sularına doğru hareket etmişti, Kahire'yle beraber İskenderiye limanı da Türkler tarafından zapt edilmişti. Sultan Selim yanına 500 yeniçeri alarak, nisan sonunda Nil yoluyla İskenderiye'ye gitti. Fevkalade merasimle karşılandı, donanmayı teftiş etti.

Temmuz'un 15'inde donanma İstanbul'a doğru yola çıktı. Sultan Selim Halife III. Mütevekkil ile Mısır bilginlerinden ve sanatkârlarından bin sekiz yüz kişiyi, donanmayla İstanbul'a gönderdi.

Yavuz ve Türk ordusu Mısır'dan ayrılıyor

Asker, Mısır kıtasına bir nizam verildikten sonra memleketlerine dönmek istiyordu... Sultan Selim bir gün, Rumeli askerinden bir garip yiğidin saz çaldığını ve hazin bir sesle:

"Nemiz vardır bizim Şam ü Areb'de
Gel ahi gidelim Rumelleri'ne!.."

diye türkü söylediğini işitmiş ve çok müteessir olmuştu. Ve o gün Mısır'dan ayrılma kararını vermişti...

29 Ağustos'ta Hayırbay'ı Mısır valisi tayin etti. 10 Eylül'de de padişah orduyla beraber Kahire'den Suriye'ye doğru yola çıktı...

Han-ı Yunus konağı

Sadrazam Yunus Paşa, Kahire'nin ele geçirilişinden sonra, bir süre Mısır valiliği yapmıştı. Muhakkak ki, padişah ayrıldıktan sonra bir sultanlık olarak asırlarca, bu nice hatıralara sahip bir memlekette huzur ve asayişi temin edemezdi. Sadakat yemini veren Hayırbay ise, bu valiliğe hakikaten layık bir simaydı. Fakat Yunus Paşa, valiliğin alınmasından doğan teessürünü gizleyemedi, Salihiye civarında padişaha:

"Ordunun yarısı kum çöllerine gömüldükten sonra, fethedilen Mısır'ın bir hain Kölemen'e verileceğini bilseydi, kullarınız peşinize takılıp buralara gelmezlerdi!.." demek cesaretini gösterdi.

Derhal cellada verildi. Kesik başı üç gün mızrak üzerinde teşhir edildikten sonra, yolda bir han civarına defnedildi ve orası bundan böyle, Mısır yolunda "Han-ı Yunus" adıyla anıldı.

Çamurlu kaftan

Yavuz'un Mısır dönüşü fıkralarındandır: Anadolu Kazaskeri Kemal Paşazade Ahmed Şemseddin Efendi, padişahın yanında giderken, atının ayağından, Mısır fatihinin kaftanına çamur sıçramıştı. Efendi gazabına uğrayacağını zannederken, Sultan Selim kaftanını çıkardı ve hizmetindeki adamlardan birine verdi:

"Bunu, böyle çamuruyla saklayın... Ulema atının ayağından üzerimize sıçrayan çamur bizim için bir ziynettir... Öldüğüm zaman tabutumun üstüne bu kaftanı örtsünler!.." dedi.

Kıbrıs'ın senelik 8.000 duka altını tutarındaki vergisi

Haçlı seferlerinin dökümtülerinden olan Kıbrıs Krallığı, istiklalinin muhafazası karşılığı, Mısır sultanlarına yıllık bir vergi verirdi. 1489'da Kıbrıs Venediklilerin eline geçince, bu vergiyi aynen ödemeye başladılar. Mısır Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilin-

ce, iki Venedik elçisi süratle Türk ordugâhına geldi ve 1517 yılı için Kıbrıs'a kesilen 8.000 duka altınlık vergiyi derhal verdiler.

Yavuz Sultan Selim Şam'da

Mısır fethinden dönen cengâver hükümdar, 7 Ekim'de Şam'a geldi ve yine Ablak Sarayı'na inerek kışı bu beldede geçirmeye karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlam işlerinden biri olarak, bu memleketin her bakımdan sayımı yapıldı. Yunus Paşa'nın katlinden beri boş duran sadrazamlık makamına Vezir Pirî Mehmed Paşa tayin edildi ve süratle Şam'a davet olundu. Şubat ortasında yine bir Kölemen olan Canberdi Gazalî Şam valiliğine tayin edildi ve bu ayın sonlarına doğru, padişah İstanbul'a doğru yola çıktı... Ve 1518 Temmuzu'nun 25. pazar günü, payitaht halkının coşkun gösterileri arasında İstanbul'a döndü.

Padişahın İstanbul'a dönüşünden bir müddet sonra da, İstanbul'da bulunan Abbasi Halifesi III. el-Mütevekkil Alallah, Ayasofya'da yapılan muhteşem bir dini merasimle halifeliği Yavuz Sultan Selim'e terk etti...

Bundan böyle Türk imparatorları, bütün âlem-i İslam'ın da halifesi olacaklardı..

Belgrad'ın fethi

16. asırda Türklerin Avrupa fütuhatı, Türk şevket ve azametinin büyük zafer yolu, imparatorluk tahtına 1520 yılında 25 yaşında oturan muhteşem Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521'de Belgrad Seferi, Belgrad şehri ve kalesinin Türkler tarafından fethiyle açıldı.

Macarların elinde bulunan bu meşhur kale, daha önce, 1441 yılında Sultan II. Murad zamanında akıncı serdarlardan Evrenosoğlu Ali Bey tarafından, sonra 1456'da Fatih Sultan Mehmed tarafından, II. Bayezid zamanında da 1492'de Hadım Süleyman Paşa tarafından kuşatılmış, alınamamıştı. Belgrad'ın fethi, Sultan Süleyman'ın kılıcına nasip oldu.

Yavuz Sultan Selim 1519-1520 yıllarını hummalı bir harp hazırlığıyla geçirmişti. Daha bu tarihlerde muazzam bir müessese olmuş bulunan İstanbul Tersanesi'nde 150 parça yeni kadırga yapılmıştı. Edirne Tophanesi'nde geceli gündüzlü çalışılarak, büyüklü küçüklü toplar dökülüyordu... Ve Sultan Selim'in tekrar İran üzerine yürüyeceği ve Rodos Adası'ndaki korsan şövalyelere harp açacağı söyleniyordu. Cengâver padişahın ani ölümünden az sonra bir Türk elçisine yapılan çirkin tecavüz, yeni ve genç padişahı, ordusunun başında Macarlara karşı Belgrad Kalesi önüne götürdü...

Macarlarla harp sebebi olan Behram Çavuş olayı

Macar Krallığı, daha önceki muahedelerle yıllık bir vergiye bağlanmıştı, Macar kralı, Türkiye'de saltanat değişmesinden istifade etmeye kalktı, aslında hazinesi de bomboştu, yıllık vergiyi göndermedi. Macar Kralı Layoş (Lajos) Jagellon genç, toy ve mağrur adamdı.

Vergiyi istemeye gelen Türk elçisi Behram Çavuş'u hakaretle karşıladı ve idam ettirdi. Elçinin kulaklarını ve burnunu kestirerek, Sultan Süleyman'a göndermek küstahlığında bulundu.

O Sultan Süleyman ki, elinde asrının en mükemmel ve yeni silahlarıyla teçhiz edilmiş en kuvvetli ordusuna sahipti. Macar kralına derhal harp ilan edildi.

Türk ordusu ve Sultan Süleyman Belgrad yolunda

Macar kralı Layoş'un üzerine yürüyen Kanuni Sultan Süleyman, 1521 yılı Mayısı'nın ortasında Türk ordusuyla İstanbul'dan yola çıktı. Genç padişahın ilk seferiydi... Büyük, coşkun heyecan içindeydi...

Ordunun bilfiil kumandası, cengâver babasının sonsuz itimadını kazanmış olan Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'daydı. Rumeli askerinin başında Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, Anadolu askerinin başında da Anadolu Beylerbeyi Ferhad Paşa bulunuyorlardı. Huduttaki akıncı beylerine harp hazırlığı emri gönderilmiş, 40 parça gemiden derlenmiş bir Türk filosu da Danişmend Reis'in kumandasında Tuna'ya gönderilmişti. Bu amiral Belgrad'a kadar Tuna Nehri'ni çıkacak, Türk ordusunun sağ yanını daimî bir muhafaza altında bulunduracaktı.

Hedef, Fatih Sultan Mehmed devrinden beri Orta Avrupa'ya doğru Türk fütuhatının dayanıp kaldığı Belgrad Kalesi ve şehriydi. Bu müstahkem mevki, Tuna Nehri'ne Sava Nehri'nin katıldığı noktadaydı. Ecdadımız, Tuna ile Sava arasındaki topraklara "Sirem Sahrası" adını verir. Bu isim, buraya vaktiyle Romalılar tarafından verilmiş Sirmium adından bozmadır. Belgrad, Sirem Sahrası'nın ucunda ve Macaristan yolunun üzerinde bekçilik eden bir kaleydi.

Türk ordusu mayıs sonunda Edirne'ye, haziranın ilk haftasında Filibe'ye, haziran ortasında Sofya'ya geldi. Sofya'da Anadolu Beylerbeyi Ferhad Paşa orduya katıldı. Bir kale kuşatması için 3.000 deve yükü barut getirmişti ve 30.000 deve yükü barutun da yolda olduğunu bildirmişti. Bedelleri ile nakliye masrafları peşin ödenerek Sofya, Semendire, Vidin ve büyük şehirlerin havalisinden 10.000 araba yükü tutan zahire, erzak ve hayvan yemi alındı. Bulgaristan ve Sırbistan'ın Müslim ve gayrimüslim ahalisi, bir buğday başağını bile çiğnemekten çekinen ve köylünün bir tavuğuna bile el uzatmayan

mazbut ve namuslu Türk ordusunu beslemek için, arabalara yükledikleri erzakla Türk ordusuna doğru yollara dökülmüştü.

Semendire Sancakbeyi Hüsrev Bey

Türk ordusu Sofya ile Niş arasındaki Tekfurpınar konağına geldiğinde, 23 Haziran, Semendire Sancakbeyi Hüsrev Bey'e 3.000 yeniçeri gönderilerek, bunlar ve kendi sancağı askeriyle Belgrad yollarını kesmeye memur edildi. Belgrad Kalesi ordu gelinceye kadar tecrit edilecekti. Akıncı beylerinin en namlılarından olup arkasında şanlı bir mazisi olan Hüsrev Bey, Belgrad'a kuş uçurtmadı.

Harp meclisi

Türk ordusu Haziran'ın 27'sinde Niş önüne geldi. Burada genç padişahın başkanlığında bir harp meclisi toplandı, meclis şu kararları verdi:

İki büyük kısma ayrılacak ordunun bir kısmı Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'nın kumandasında Semendire Kalesi önünden Tuna Nehri'nin öbür yakasına geçecek ve Tuna üzerinde, Belgrad'ın karşısında Zumun yahut Zemun (Macarcası Zemlin) kalesini alacak, ordunun ikinci kolu Sava Nehri üzerinde ve yine Belgrad'ın karşısında Böğürdelen (Şabac) Kalesi'ni alacak, bu kaleyi aldıktan sonra, Sava'dan Sirem Sahrası'na geçecekti. Bu iki kale fethedildikten ve ordunun büyük kısmı olan ikinci kol Sirem Sahrası'na geçtikten sonra, Belgrad şehrinin kuşatması başlayacaktı. Bu geniş askeri hareketlere girişilirken ve Belgrad'dan önce diğer iki kalenin fethiyle uğraşılırken ve Türk ordusu ikiye bölünmüş bulunurken düşmanın Belgrad'a yardım edememesi lazımdı, Macarlara göz açtırmamak lazımdı. Bu iş de iki namlı akıncı beyine havale edildi, Bosna Valisi Yahya Paşazade Bali Bey Hırvatistan'a, Mihaloğlu Mehmed Bey de Erdel'e (Transilvanya) akına memur edildi.

Böğürdelen Kalesi ve Köprüsü

Belgrad'ın batısında, Sava Nehri üzerinde ve nehrin beri tarafında bulunan bu kale, Fatih zamanında Belgrad tazyik edilirken Türk-

ler tarafından yapılmıştı. Yapısına Şaban Bey isminde bir zat nezaret etmişti. Macarlar kaleye onun isminden bozma olarak Şabac demişti. Türkler de böğürden, yandan vuran kale manasına Böğürdelen adını koymuştu. Bir Türk yapısı olan bu kale, sonra Macarların eline geçmişti. Kalenin üzerine önce süratle Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa gönderildi. Arkadan büyük kuvvetle Sultan Süleyman geldi ve Böğürdelen Kalesi kılıçla fethedildi. Muhteşem Süleyman'ın aldığı ilk kale budur, kumandanlar otağ-ı hümayunda kendisini tebrik ederlerken genç imparator:

"Evvel fethettiğim kaladır... Mamur olmak gerektir!.." dedi.

Kale, 7 Temmuz'da fethedilmişti. Bir taraftan kalenin tamirine başlanırken, iki gün sonra da Sava üzerinde Böğürdelen Köprüsü'nün inşasına başlandı. Karşı sahile kayıklarla asker ve köprücüler geçirilmişti. Kazıklar üzerine kurulacak olan bu büyük ahşap köprünün yapısına her iki başından birden başlanmıştı!.. Köprü dokuz günde bitirildi. Sultan Süleyman bu askeri köprünün inşasını, nehir kenarına kurulan bir çardaktan (tribünden) zevk ve merakla takip etmiş, bu da Türk köprücülerine ayrı bir şevk vermişti.

Zumun Kalesi'nin fethi

Böğürdelen Köprüsü yapılırken, 12 Temmuz'da Sadrazam Mehmed Paşa'dan Tuna'nın öte yakasındaki Zumun Kalesi'nin fethi müjdesi geldi.

Sultan Süleyman Sirem Sahrası'nda

Türk ordusu ve büyüklü küçüklü toplar ve sair ağırlıklar Böğürdelen Köprüsü'nün bittiği 18 Temmuz'dan itibaren Sirem Sahrası'na geçmeye başladı. En son olarak da 26 Temmuz'da padişah geçti, fakat otağ-ı hümayun nehrin beri tarafında kaldı. Sava'nın öte yakasında ordu tarafından muazzam bir top şenliği ve mehterhanelerle (askeri mızıkalarla) karşılandı.

Belgrad şehri ve kalesinin fethi

Türk ordusu Belgrad Kalesi önünde muhasara mevzilerine girdi ve padişahın ordugâha geldiği 1 Ağustos tarihinde kale karşısına yerleştirilmiş toplar ateşlenerek, muhasara bilfiil başlamış oldu... 8 Ağustos'ta dış kale duvarları sukut ederek, Belgrad şehri üç koldan hücuma geçen Türk ordusu tarafından kılıçla zapt edildi. Şehri müdafaa eden Macarlar ile ücretli Hırvat, Bulgar ve Sırp askerleri, de Croisry, Blasius Olah, Janus Bothius ve Jean Morgay isimlerindeki kumandanlarıyla iç kaleye çekildiler.

Meydan muharebeleri

Sava üzerinde Belgrad Köprüsü

Sultan Süleyman muhasara başlayınca, yine Böğürdelen Köprüsü'nden, Sirem Sahrası'ndan Sava'nın ötesindeki otağ-ı hümayununa dönmüştü. Şehir zapt edildikten sonra Sava üzerinde ve Belgrad şehri önünde çarçabuk ikinci bir ahşap köprü yapıldı.

Belgrad iç kalesinin Türklere teslim olması (29 Ağustos 1521)

İç kale müdafaası 29 Ağustos Perşembe gününe kadar devam etti. Kalenin can noktasından bir burcun lağımla atılması üzerine, Belgrad iç kalesi, bu günün sabahı teslim bayrağını çekti. İmzalanan teslim ahitnamesine göre, müdafilerden ve şehir halkından Macaristan'a geçmek isteyenler ailelerini ve şahsi mallarını alarak, öğleden sonra kaleden çıkacaklar, gideceklerdi. Türk tabiiyetini kabul edenlere padişah, can ve mal güveni ve din ile mezhep hürriyeti bahş eden bir ferman verdi. Belgrad halkı Ortodoks'tu. Katolik Macarlar tarafından tazyik ve hakaret görüyordu. Adil Türk idaresi onlara yeni bir vicdan hürriyeti devri açıyordu...

Kaleye önce bir yeniçeri kıtası girdi. Kale burç ve bedenleri Türk bayraklarıyla donatıldı, burçlarda fetih ezanları okundu. Mehter takımları çalarak büyük bir zafer şenliği yapıldı. Yahya Paşazade Bali Bey, Belgrad muhafızlığına tayin edilerek, kendi kapısı kulu askerlerinden başka 3.000 yeniçeriyle Belgrad'a girdi, şehrin ve kalenin

idaresini eline aldı ve derhal 20.000 ameleyle kalenin tamirine başlandı.

Sultan Süleyman Belgrad önündeki ordugâhından memleketin her tarafına zafernameler ve bütün yabancı hükümdarlara da Belgrad'ın zaptını ve Türkiye'ye ilhakını bildiren fetih mesajları gönderdi.

Şehir halkının bir kısmı, bilhassa Belgrad'ın fukara tabakası, nakli kabil eşyalarıyla ve padişahın kendilerine ihsan ettiği dolgun harçlıkla, İstanbul'da iskân edilmek üzere yola çıkarıldı. Rivayet edilir ki, İstanbul'da Boğaziçi'nde Sarıyer'in arkasındaki Belgradcık köyünü bu muhacirler kurmuştur.

Sirem Sahrası'ndaki diğer kalelerin fethi

Belgrad'ın fethinden sonra Sirem Sahrası'ndaki Kulpenik, Bariç, Pekrar, Oyluk, Karlofça ve Slankamen kale ve şehirleri Türklere teslim oldular. Bu fetihler Miladın 1521 yılına karşılık olan Hicri 927 yılının ramazan ayına rastlar.

Sultan Süleyman Belgrad'da

Padişah şehre 30 Ağustos 1521 Cuma günü Sava üzerindeki köprüden geçerek girdi. Halk ve Türk askeri tarafından coşkun tezahüratla karşılandı. Nehrin öte yakasına nakledildi. Sultan Süleyman cuma namazını camie tahvil edilmiş olan ve "Aşağı Kilise" diye anılan mabette kıldı, bu kilisenin hangi azize nispet edildiği maalesef öğrenilemedi. Namazdan sonra askere ve kumandanlara zafer bahşişleri dağıtıldı, imparator şehrin imarı için kendi kesesinden, o zamanlar muazzam bir servet ifade eden 20.000 altın verdi. Tez elden tamir edilen kaleye 200 top yerleştirildi.

Muzaffer genç padişah Belgrad'da bir buçuk ay kadar kalarak, 18 Eylül 1521'de İstanbul'a dönmek üzere Belgrad'dan yola çıktı. Belgradlılar kendisini büyük kurtarıcı olarak uğurladılar...

Rodos'un fethi

Osmanlı tahtında yarım asra yakın saltanat süren ve Türk ordusuyla beraber on üç defa cenge giden Kanuni Sultan Süleyman, Belgrad Kalesi fethinden dönüşünün hemen tezine, 1522'de Rodos Adası ile Kalesi'nin fethi niyetiyle tekrar sefere çıktı.

Rodos Adası'nın korsan şövalyeleri ve korsanlar cumhuriyeti

Anadolu'nun güneybatı köşesinin karşısında büyük Rodos Adası ile etrafında sekiz küçük ada, Herke, İleki, Leros, Sömbeki, İstanköy, Kalimnos, Alimniya, İncirli adaları ve Anadolu'nun güneybatı köşesinde Bodrum Kalesi ile dolayları korsan şövalyelerin kurduğu bir cumhuriyetin elindeydi.

Bu küçük devlet Ortaçağ'daki Haçlı seferlerinin döküntüsü ile Sen-Jan (Saint-Jean) tarikatına mensup cengâver rahipler tarafından 1309 yılında kurulmuştu. Bu dini tarikatın bir milliyeti yoktu, din maskesi altında Hıristiyanlığın Katolik mezhebinin fedai koruyucuları olduklarını söyleyen bu adamlar aslında, sonsuz servet hırsı peşinde gayet cüretli birtakım maceracılardı. Rodos'ta topun icadına kadar "zapt edilemez" diye tanınmış dünyanın en müstahkem kalesine sığınmışlar, ellerinde zamanın en gelişmiş harp gemileri, dolayısıyla kudretli bir donanma bulunan bu korsan-rahipler Akdeniz'de Türk gemilerinin baş düşmanıydı. Deniz yüzündeki şekavetten gayri fırsat buldukça Müslüman memleketlerinin sahillerini de vururlardı. Hayatı boyunca seçtikleri başkomutan-reisicumhurlarına "üstad-ı azam: magnus magister" derlerdi, adaların yerli Rum aha-

lisi de "megas mastoris" derdi. Teşkilatın resmî adı "Rodos Sen-Jan Şövalyeleri Tarikatı: Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes" idi. Küçücük devletlerinin arazisine "Din Adaları: Les Iles de la Religion" adını vermişlerdi, tarikatın, devletin bayrağı kırmızı zemin üzerine bir beyaz salipti. Kendi aralarında birtakım rütbeler, payeler vardı. En yüksek paye "büyük haç" payesiydi. İçlerinde kendi memleketlerinin, yani Fransa'nın, İngiltere'nin, Almanya'nın, İspanya'nın, İtalya'nın en asil ailelerine mensup simalar vardı.

Kuvvetli bir kale duvarıyla çevrilmiş olan Rodos şehrini sekiz bölgeye ayırmışlardı, buna kendileri "dil bölgesi" adını vermişlerdi, her memleketin şövalyeleri kendine ayrılan bölgede otururdu: Fransız, Overniyalılar, Aragonlular, İngilizler, Provanslılar, İtalyanlar, Kastilyalılar...

Avrupa'nın çeşitli yerlerinde de tarikat adına bazı şatolar satın almışlardı. O memleketlerin kralları, zamanımızdaki elçilik binaları gibi, bu şatoların dokunulmazlığını kabul etmişlerdi.

Rodos şövalyelerinin tek işleri, korsanlıktı. Bu yolda fevkalade cesaretleriyle tanınmışlardı. Büyük servetleri, Rodos zindanlarında her zaman için binlerce Türk, Müslüman esir bulunurdu. Bunları en ağır mirî angarya işlerinde ve gemilerinde kürekçi olarak kullanırlar, kadınları, kızları, oğlanları cariye ve köle olarak satarlar, esircilik yaparlardı.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u alması ve Anadolu Türk birliğini kurması, Rumeli'deki ve Ege Denizi'ndeki fetihleri Rodos şövalyelerini kara kara düşündürmeye başlamıştı. Yıllar geçtikçe kuvvetlenen Türk donanması bir gün muhakkak ki bu korsan şövalyelerin çanına ot tıkayacaktı. Nitekim bu büyük Türk padişahının ölümünden az önce, 1480'de Türk donanması Rodos sularına geldi ve adaya asker çıkarılarak korsan yatağı meşhur kale muhasara edildi. Fakat kalenin metanetinden ziyade Türk serdarı Mesih Paşa'nın hataları yüzünden Rodos alınamadı. 9.000 şehit ve 10.000 yaralı veren Türk ordusu adanın fethini geleceğe bırakarak kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

Fatih'in ölümünden az sonra küçük oğlu Sultan Cem'in Rodos şövalyelerine sığınması korsanlara Türk Devleti'ni parçalamak için bir ümit ışığı oldu. Sığınan misafiri derhal hürriyetinden mahrum ettiler. Türlü hülyalar ve ticari hesaplarla yıllarca Fransa ve İtalya'da-

ki malikânelerinde dolaştıra dolaştıra hapsettiler, Sultan II. Bayezid'den pek çok para çektiler ve nihayet papaya sattılar.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini endişeyle takip eden Rodos şövalyeleri, Hint ticaret yolu üzerindeki bu zengin ülkenin Türk padişahı tarafından fethini kendileri için büyük bir felaket olarak gördüler. Artık, Ege Denizi'ne hâkim olan, bütün Anadolu kalesiyle Suriye ve Mısır'a da sahip olan büyük bir devlet İstanbul-Mısır deniz yolu üzerinde hayati bir ehemmiyeti olan Rodos Adası'nı bir korsan yatağı olarak bırakamazdı. Nitekim, Mısır'dan dönen Yavuz Sultan Selim, Türk donanmasını Akdeniz'in en üstün deniz kuvveti haline koymak için geceli gündüzlü çalışmaya başlamıştı.

Yavuz'un ani ölümü şövalyelere kısa sürecek yeni bir fırsat gibi göründü. Mısır fatihi bir hata yapmış, Kölemen beyi Canberdi Gazali'yi Şam valisi tayin etmişti. Bu adam Yavuz'un ölümünü öğrenir öğrenmez Suriye'de isyan ile istiklalini ilan etti. Rodos şövalyeleri Canberdi'nin yardımına koştular. Ona devrin en yeni silahlarını, bu arada top gönderdiler, topları kullanacak topçular gönderdiler. Fakat bu ümitleri de boşa çıktı, asi vali süratle tenkil edilerek kesik başı İstanbul'a gönderildi...

Genç Sultan Süleyman'ın ilk seferinden Belgrad fatihi olarak dönüşü iki yüz on üç senelik korsanlar cumhuriyetinin on dokuzuncu üstad-ı azamı Philippe Villiers de l'Isle-Adam'ın Rodos korsanlarının sonuncu hükümdarı olacağını gösteriyordu. Bir Fransız şövalyesi olan bu ihtiyar adam Rodos üstad-ı azamlığına 1521 Ocak ayında seçilmişti.

Serdar Mustafa Paşa ve Türk donanması Rodos yolunda

Rodos Seferi serdarlığına İkinci Vezir Mustafa Paşa tayin edildi. Serdar donanmayla gidecek, adaya asker döküp köprübaşlarını tutacaktı. Padişah da orduyla karadan Rodos karşısındaki Marmaris limanına gidecek ve adaya oradan geçecekti. Kaptanıderya Polak Mustafa Paşa donanmayı serdarın emirlerine göre sevk edecekti.

Donanma İstanbul'dan 4 Haziran 1522 tarihinde yola çıktı. Bu büyüklü küçüklü 300 harp gemisinden mürekkepti. Erzak, zahire, cephane ve ağır muhasara topları da 400 parça kadar sayılan nakliye

gemilerindeydi. Herhalde 16. asrın başlarında pek muazzam bir deniz kuvvetiydi. Yerlerine zincirle çakılmış kürekçiler, forsalar ile gemilerin tayfaları (tersane askeri, azebler), gemilere bindirilmiş cenkçiler (yeniçeriler, acemi oğlanları ve cenk cengiyle mükellef sipahiler) 50.000-60.000 arasındaydı. Adaya ilk ihraç edilecek olan bu asker olacaktı. Türk donanması yirmi günde Rodos sularına geldi. Salı gününe rastlayan 24 Haziran'da adanın kuzeybatısında Villanova Şatosu açıklarında demir attı.

Türk donanmasında harp meclisi

Serdar Mustafa Paşa Kaptanıderya Polak Mustafa Paşa'nın amiral gemisinde bir harp meclisi topladı.

Mecliste şu kararlara varıldı:

1 - Donanmanın halen karşısında bulunduğu sahil ile adanın güneydoğusunda Öküz Burnu denilen yere derhal asker çıkararak iki köprübaşı tutmak...

2 - Ağır kuşatma toplarını ve sair harp ve muhasara aletleri ile cephaneyi Öküz Burnu'na çıkarmak...

3 - Donanmayla adayı ablukaya alarak adadan kuş uçurtmamak...

4 - Adanın yerli halkına devletin müstakil tebaası gibi muamele etmek ve düşman gözüyle bakmamak...

5 - Padişah ordunun büyük kısmıyla Marmaris limanına gelinceye kadar Rodos Kalesi'nin muhasarasına başlamamak...

Yine bu mecliste deniz kurdu amirallerden Kurdoğlu Muslihiddin Reis donanmayı Rodos Kalesi önünden geçirerek Öküz Burnu'na götürmeyi üzerine aldı.

O gün Villanova Şatosu civarındaki sahile hemen bir çıkarma yapıldı. Bu kuvvetin 10.000-15.000 kılıç olduğu tahmin edilebilir. İlk köprübaşını tutacak askeri karaya çıkardıktan sonra donanma Öküz Burnu'na doğru hareket etti.

Türk donanmasının Rodos Kalesi önünden geçişi

Rodos Kalesi'nin deniz tarafında Sen-Jan ve Sen-Nikola adında iki büyük burç vardı, bu burçlar ve kale duvarları o devrin en uzun

menzilli toplarıyla donatılmıştı. Kurdoğlu Muslihiddin Reis muazzam Türk donanmasını, âdeta bir deniz resmi geçidi yapıyormuş gibi o müthiş Rodos Kalesi'nin burnunun dibinden, askeri deyimiyle "top altından", topların "ölü zaviyesi"nden geçirdi. Sen-Jan ve Sen-Nikola burçlarındaki topların gülleleri Türk gemilerinin üzerinden aşıp gitmişti... Bütün zarar, zayiat birkaç geminin direklerinin kırılmasından ibaret kaldı. Bu gibi süratli geçişlerde, olağan işlerdir, bir miktar da kürek kırıldı.

Malumdur ki o zamanın harp gemileri "çektiri"lerdir, kürekli gemilerdir. Tek küreğini yedi kişi çeken otuz beş çifte kürekli amiral gemisinden sonra donanmanın en büyük gemi tipi, tek küreği beş kişi tarafından çekilen yirmi beş çifte kadırgalardır. Sonra on sekiz ve on altı çifte kalitalar ve perkendeler gelir. Yelkenleri toplanmış, direkleri cenk bayraklarıyla donanmış yüzlerce geminin binlerce küreği denizi gümbür gümbür gümbürdeterek kaleden atılacak ok ve kurşunlara karşı siperlenmiş gemiciler ile cenkçilerin kükreyen naraları gökyüzünü tutan tahayyül edilemeyecek manzara muhakkak ki pek haşmetlidir...

Türk donanmasının geçişini seyreden Rodos şövalyelerinin dehşet içinde kaldıkları muhakkaktır.

Öküz Burnu çıkarması

Türk donanması 26 Haziran Perşembe günü Öküz Burnu'na geldi... Geri kalan asker ile toplar derhal karaya çıkarılarak bu ikinci köprübaşı da tutuldu. Karaya çıkarılan topların 70 tanesi büyük toptu, 12 tanesi de Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul muhasarasında kullandığı dev toplar ayarındaydı, "şahî" toplardı.

Derhal metrisler kazıldı, toplar yerleştirilerek müstahkem bir çadırlı ordugâh kuruldu. Serdar Mustafa Paşa civar köy ve kasabalara ulaklar göndererek Rodos Adası ahalisinin bundan böyle adil Türk padişahının tebaası olduklarını ilan ettirdi. Herkes işiyle gücüyle meşgul olacaktı. Padişah onlara mal ve can emniyeti, din ve mezhep hürriyeti bahş ediyordu. Ordu için erzak ve yem lazım olursa, serdar bunların da peşin parayla alınacağını ilan ettirmişti.

Asırlardan beri korsan şövalyelerin malikâne uşakları, ırgatları gi-

bi yaşamış olan Rodos köylüleri Türk askerini bir kurtarıcı olarak görmüştü.

Türkler Rodos köylerinde eli silah tutabilecek tek gence rastlamamıştı, onları şövalyeler kale müdafaası için zorla toplayıp götürmüşlerdi...

Daha Rodos Kalesi'nin kuşatmasına başlamadan serdar ordugâh ile Öküz Burnu iskelesi arasında ve ordugâh ile civar köyler arasında yollar yaptırmaya başlamıştı.

Asırlardan beri korsanlar tarafından yüzüstü bırakılmış adaya, Türk askerinin kılıcıyla beraber 16. asır Türk medeniyetinin de ışığı geliyordu.

Sultan Süleyman'la gelen ordu

Padişah 16 Haziran'da İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiş, Üsküdar Sahrası'nda kurulan otağ-ı hümayunda iki gün kalarak Sadrazam Pirî Mehmed Paşa ve orduyla beraber yola çıkmıştı, 1 Temmuz'da Kütahya Ovası'nda Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa kumandasında Rumeli askeri, Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa kumandasında Anadolu askeri padişahın huzurunda alay göstererek orduya iltihak etmişti.

7 Temmuz'da Sandıklı Ovası konağına varıldı. Tarihçiler Sultan Süleyman'ın Rodos cengine götürdüğü orduyu 100.000-150.000 kılıç olarak tahmin ederler.

Herke Adası'nın Fethi (15 Temmuz 1533)

Rodos sularındaki sekiz küçük adadan ilk fethedilen Herke (Halki) Adası oldu. Rodos'u abluka etmiş olan Türk donanmasının kumandanlarından fevkalade cesaretiyle pek önemli bir denizci olan Kara Mahmud Reis bir sabah şafak vaktinde bu küçük adaya asker çıkardı.

Adada müstahkem bir şato vardı. Toplarla ve lağımlarla yapılan cenge şato ancak bir gün dayanabildi. Akşamüzeri Türklerin eline düştü...

Sultan Süleyman Marmaris'te

Rodos'un karşısında ve Anadolu toprağında Marmaris kasabası kale ve limanıyla bir müstahkem mevkiydi. Padişah Marmaris'e Temmuz'un 26'sında geldi, otağı kasaba civarında Karapınar'a kuruldu. Padişahın Marmaris'e geldiği haberi Rodos'taki ordu tarafından coşkun bir sevinçle karşılandı, Serdar Mustafa Paşa ve Kaptanıderya Mustafa Paşa Marmaris'e giderek padişahın iltifatına nail oldular. Sultan Süleyman Karapınar'daki otağında iki gün istirahat etti. Bu iki gün içinde karadan gelmiş olan 150.000 kişilik Türk ordusu adaya geçirildi. Sultan Süleyman 28 Temmuz Pazartesi günü pek muhteşem bir törenle Rodos Adası'na geçti.

"Yeşil Melek"

Padişah, deniz ümerasından kahraman Kara Mahmud Reis'in gemisiyle geçmişti... Bu gemi, Türk donanmasının en yeni, en güzel, en yüğrek gemisiydi, adı *Yeşil Melek*'ti.

17. asrın büyük Türk seyyahı ve tarihçisi Evliya Çelebi, adanın fethinden sonra bu geminin tarihi bir aziz hatıra olarak Rodos'ta bırakıldığını söylüyor. Rodos Kalesi tersanesinin kara tarafındaki gözlerinden birinde muhafaza edilirmiş ve Rodos'a gelenler tebriken ziyaret ederlermiş... Evliya Çelebi'den sonra ne olmuştur? Adanın İtalyanlar tarafından işgali devrine kadar muhafaza edilebilmiş midir? Bilmiyoruz...

700 parça gemiden mürekkep muazzam Türk donanması Rodos'taki Öküz Burnu ile Anadolu sahilindeki Marmaris limanı arasına iki sıralı dizilmiş... Gemiler bayraklarla donatılmış, bütün mürettebat selama durmuş, padişahın bindiği *Yeşil Melek* donanma gemilerinin arasından geçerken atılan selam topları gökyüzünü tutmuştu... Karaya ayak basarken de sahile dizilmiş yüzlerce topla selamlanmıştı.

Türk padişahı adaya geçerken Rodos Kalesi'nden de şiddetli bir top ateşi açılmıştı. Fakat geçit yeri korsan toplarının menzili dışındaydı. Türk gemileri de kaleye karşı bir nümayiş ateşi açmıştı.

Sultan Süleyman'ın Rodos Adası'nda karaya ayak bastığı nokta

kati olarak bilinmiyor. Halk arasında dolaşan rivayetlere göre, Öküz Burnu civarında Triyanda limanında karaya çıkmıştır.

Rodos Kalesi'nin muhasarası cengi 29 Temmuz Salı günü şafak sökerken başladı

1522 yılı Temmuzu'nun 28'i, Hicri 928 yılı Ramazanının 4'üne rastlar. Padişahın otağı, Rodos Kalesi'nde "İngiliz Burcu" denilen burç ile kapının karşısına gelen Sen-Kozma Tepesi'ne kurulmuştu. Türkler bu tepeye "Kızıl Tepe" adını vermişlerdi. Sultan Süleyman otağına iner inmez, usulen Rodos şövalyeleri üstad-ı azamına bir name gönderdi ve kan dökülmemesi için kalenin teslimini istedi, ret cevabı geldi. Bunun üzerine otağ-ı hümayunda padişahın riyasetinde bir harp meclisi toplandı. Serdar tarafından hazırlanmış muhasara planına göre kumandanlara yerleri ve vazifeleri bildirildi. 28-29 Temmuz gecesi Türk ordugâhını dolaşan tellallar:

"Yarın sabah cenktir!.." diye bağırarak askere oruç tutmamasını bildirdi.

Muharebenin salı sabahı şafakla beraber başlayacağını öğrenen Türk askeri tekbir getirmeye başlamıştı. Yüz küsur bin ağızdan çıkıp gökyüzüne yükselen bu ulvi nağmeler Rodos Kalesi'nden dehşet içinde dinlenmişti... Kılıçlarını yalnız Türk ve Müslüman kanıyla boyamayı kendilerine mukaddes bir vazife bilmiş korsanlara karşı başlayacak cengin kutsal ramazan ayına rastlaması Türk askerine ayrı bir şevk vermişti.

O gece Türk ordusu beş kol halinde muhasara mevzilerine girdi:

1 - Kuzeyde Fransız ve Alman burçları karşısında Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa ile Yeniçeri Ağası Bali Ağa kolu...

Bu iki burç arasında kalenin "Zafer Kapısı" bulunuyordu.

2 - İspanyol ve Overniyalılar burçları karşısında Üçüncü Vezir Ahmed Paşa kolu...

3 - İngiliz Burcu karşısında serdar İkinci Vezir Mustafa Paşa kolu... Padişah bu kolun arkasındaydı.

4 - Güneyde Provanslılar Burcu karşısında Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa kolu...

5 - Güneydoğuda İtalyan Burcu karşısında Sadrazam Pirî Mehmed Paşa kolu...

Cenk, günün ilk alaca ışığında beş kolda bulunan topların bir ağızdan ateşlenmesiyle başladı...

Bir kısmı donanmayla, bir kısmı da padişahla beraber karadan gelen 200.000 kişilik Türk ordusu bütün mevcuduyla harbe girmemişti. Bu kuvvetin yarısına yakın bir kısmı adanın köy ve kasabalarına dağılmış, Rodos şehri ve kalesi hariç, adada bilfiil kurulmuş olan Türk idaresinin inzibat ve asayişine memur edilmişti. Bir yanda harp oladursun, öbür tarafta ordu mimarları tarafından adada yerleşecek Türkler için mescitler ve okullar bile yapılıyordu.

Kale ve müdafiler

Rodos şehri ve kalesinde şövalyeler ve ahali 70.000 nüfus vardı. Şövalyelerin müdafaa için toplayıp getirdikleri eli silah tutar köylüler de 12.000 kişi kadardı.

Türk donanması ve ordusunun Rodos Kalesi önüne gelmesi korsan şövalyeler için beklenen bir olaydı, müdafaaya da hazırlanmış bulunuyorlardı.

Avrupalılar Rodos Kalesi'ne "Şark'ın incisi" derlerdi. Gerek şehrin surları ve gerek iç kale gayet metindi, Sen-Jan korsanları, "Rodos kapılarını ancak Rodoslular açar!.." derlerdi, bununla herhangi bir yabancı kuvvetin bu meşhur kaleyi alamayacağını söylemek isterlerdi. Kalenin burçları, surların üzeri en yeni toplarla teçhiz edilmişti. Korsan şövalyelerin elinde o asrın en yeni tüfekleri vardı.

Liman ağzına, vaktiyle Bizanslıların İstanbul kuşatmasında yaptıkları gibi çifte zincir gerilmişti. Hatta bazı incelemeciler askeri müzede İstanbul kuşatmasının meşhur zinciridir diye teşhir edilen zincirin Rodos limanındaki zincir olduğunu söylerler.

Uzun bir muhasaraya dayanacak cephane ve erzak yığılmıştı.

Şehrin çeşitli milletlere nispetle anılan bölgeleri ve surların keza çeşitli milletlerin adını taşıyan burçları ile bu burçlardaki kapılar o milletten namlı birer şövalyenin kumandasında müdafaa edilecekti. Korsan şövalyeler cumhuriyetinin üstad-ı azamı ve Fransız şövalyesi Philippe Villiers de l'Isle-Adam başkumandandı. Surun en zayıf noktası olarak bilinen "Zafer Kapısı"nın müdafaasını üzerine almıştı. Bu kapı, Fransız ve Alman burçlarının arasındaydı. Fransız Burcu

ve bölgesinin kumandanı Şövalye Joachim de Saint-Simon, Alman Burcu bölgesinin kumandanı şövalye von Waldner'di.

İspanyol Burcu'nu şövalye Francisco de Carrera, İspanyol bölgelerinden Aragonyalılar bölgesini şövalye Hernandez Soller, Kastilyalılar bölgesini şövalye Don Juan del Barberan, Overniya Burcu'nu şövalye de Mesnil, Overniya bölgesini Vikont Reymond Roger müdafaa edecekti.

İngiliz Burcu'nun kumandanı şövalye Nicholas Huzy, İngiliz bölgesinin kumandanı Sir William Whaston'du. Provans Burcu'nda şövalye Beranger de Lioncel, Provans bölgesinde de şövalye Reymond de Picard, İtalyan Burcu'nda şövalye Andolo Gentili ve İtalyan bölgesinde şövalye Giorgio Emara bulunuyorlardı.

Şövalye Gabriel de Pomerols muhasaranın devamı müddetince şehrin inzibat ve asayişini koruma işini üzerine almıştı. Oldukça ağır bir işti, emrine yüz ellişer korsan şövalyeden mürekkep dört bölük verilmişti. Şövalyelerin şehir ahalisini teşkil eden Rumlar ile Yahudilere emniyetleri yoktu. Rodos Musevileri için korsanlar cumhuriyetinin idaresi hiç de sevimli değildi ve şövalyeler tarafından daima hakaret görürlerdi. Ortodoks Rumlar ise bu mutaassıp Katolik deniz haydutlarından nefret ediyorlardı. Kale zindanlarında binlerce de Türk ve Müslüman esir vardı. Şakka hizmetlerinde kullanılan, cenk esnasında da kalede açılacak rahnelerin tamirinde kullanılacak olan bu esirlerin fırsat bulup zincirden boşanmaları şövalyeleri çok zor durumda bırakabilirdi.

Rodos Cengi

Rodos Kalesi ve şehrinin muhasarası cengi 29 Temmuz'dan 20 Aralık'a kadar 4 ay 23 gün sürdü. Her gün bir ok ve kurşun yağmuru altında geçti. Türk ve Rodos topları geceli gündüzlü durmadan gürledi. Rodos surlarında ağır rahneler açıldı. Açılan gediklere Rumeli, Anadolu, yeniçeri ve Mısır serdengeçtileri yüz defa mevzii hücum yaptı, bütün kaleye karşı da on defa genel hücuma geçildi. Yeraltında da lağım savaşları oldu. Surlar üzerinde ve yerin altında boğaz boğaza çok kanlı savaşlar oldu. Her iki taraf ağır insan kaybına uğradı. Korsan şövalyeler Türklerin Rodos'u kılıçla alacağına kesin

kanaat getirdikten sonra kaleye teslim bayrağı çektiler. Sultan Süleyman da daha fazla kan dökülmemesi için bu teslimi kabul etti

Rodos Cengi'nin beş aylık takviminden birkaç sahne nakledelim.

Kumbara

Türkler o asır için yepyeni bir silah olarak kumbarayı ilk defa bu Rodos Kalesi cenginde kullandılar... Hususi mancınıklarla atılan ve düştüğü yerde infilak ederek parçalanan kumbara Sen-Jan şövalyelerinin meçhulü olan bir silahtı. Yeraltı lağum savaşlarında da kullanılan bu silah ağır telefat verdirterek savunanların maneviyatını esaslı şekilde sarsmıştı.

Sancak-ı Şerif

9 Ağustos'ta Mısır Valisi Hayırbay'ın oğlu Kayıtbay 24 kadırgayla Rodos'a geldi. Babasının padişaha gönderdiği Mısır askeri ile Peygamberimiz'in mübarek emanetlerinden "Ukab" adındaki sancağını getirmişti. "Liva-yı Saadet" adı verilen ve halk ağzında "Sancak-ı Şerif" diye şöhret bulan bu kıymetli sancağın Türk ordusuyla savaşlara götürülmesi geleneği böylece Rodos Cengi'nde başladı.

Kutsal sancak Türk askerinin maneviyatını emsalsiz bir şekilde kuvvetlendirdi. Mısır askerinin de Rodos Cengi'nde büyük yararlıkları görüldü.

İleki Adası'nın fethi

Rodos sularındaki sekiz küçük adadan İleki (İlyaki) Adası yine kahraman Türk denizcisi Kara Mahmud Reis'in kılıcıyla 4 Eylül'de fethedildi.

Fakat bu kahraman amiral bu muharebelerden birinde tüfek kurşunuyla vurularak şehit oldu.

Rodos sularındaki sekiz küçük adadan İncirli 6 Eylül'de fetholundu. Ada muhafızları Türk donanmasına karşı müdafaa imkânsızlığı karşısında teslim olmuşlardı.

Serdarın Mısır valiliğiyle ordugâhtan ayrılması ve yeni Türk serdarı

22 Ekim'de Mısır'dan gelen bir gemiyle Mısır Valisi Hayırbay'ın ölümü haberi geldi. Rodos ordusu serdarı ikinci vezir Damat Mustafa Paşa Mısır valiliğine, üçüncü vezir Ahmed Paşa da ikinci vezirlikle serdarlığa tayin edildi. Eski serdar parlak merasimle uğurlanarak 27 Ekim'de yanına 500 yeniçeri alarak on beş gemiyle Öküz Burnu limanından Mısır'a doğru yola çıktı.

Kış ve fırtınalar

Kış ağzında fırtınalar başlayınca donanma 31 Ekim'de Marmaris limanına çekildi. Günlerce fasılasız yağmur yağdı. Türk askerinin buna rağmen cenge aşk ve şevkle devamı, Rodos Kalesi'nin fethi için ne kadar sarsılmaz bir azme sahip olduğunu gösterdi.

50.000 şehit

Beş ay içinde siperlerde, mevzii hücumlarda ve on büyük genel hücumda Türk ordusundan 50.000 kişi şehit düşmüştü. Fakat ordu da boşalan yerler Anadolu'dan gelen yeni kıtalarla tamamen doldu ruluyordu.

Mütareke

10 Aralık'ta kaleden beyaz bayrakla üstad-ı azamın bir murahhası çıktı, şövalyelerin Rodos'u teslim şartlarını konuşmaya hazır olduklarını bildirdi. Her iki taraftan ateş kesilerek on gün süren müzakerelere başlandı.

Rodos'un Türklere teslimi antlaşması

Rodos Kalesi ile şehrinin Türklere teslimi muahedesi 20 Kânunuevvel 1522 Cumartesi günü imza edildi. Türk kara sularında bir korsan ocağını ortadan kaldıran, Akdeniz'de Türk gemicilerine güven sağlayan bu antlaşmanın başlıca şartları şunlardır:

1 - Rodos zindanlarında bulunan bütün Türkler ve sair Müslümanlar derhal serbest bırakılacak ve Türk ordugâhına gönderilecektir.

2 - Şövalyeler on iki gün içinde bütün eşyalarını limandaki gemilerine yükleyerek şehri ve kaleyi tahrip etmeden adayı terk edecekler ve diledikleri yere gideceklerdir.

3 - Rodos Kalesi ve şehriyle beraber Rodos sularındaki sekiz adadan geri kalan beşi, İstanköy, Leros, Sömbeki, Kalimnos ve Alimniya adaları ile Bodrum Kalesi en ufak bir tahribat yapılmadan Türklere teslim olunacaktır.

4 - Muahedenin imza edildiği 20 Aralık tarihinde yeniçeri ağası 4.000 Türk askeriyle kaleye girecek, şehirde Türk idaresini kuracak ve kaleyi şövalyelerden teslim alacaktır.

5 - Türk ordusu bu 12 günlük mühlet esnasında muhasara hattından bir mil geriye çekilecektir.

6 - Muahedeye gereği gibi riayet olunması için "büyük salip" payesini haiz yüksek rütbeli kumandanlardan yirmi beş şövalye ile şehir ileri gelenlerinden on kişi Türk ordusuna rehine olarak gönderilecektir.

7 - Şehirde Türk idaresi kurulurken padişah bir din ve mezhep hürriyeti ilan edecek, Rodos ahalisi beş sene için her türlü vergiden affedilecektir.

8 - Ahaliden, arzu edenler ailelerini ve menkul mallarını alarak şövalyelerle beraber Rodos'u terk edebileceklerdir.

Muahedenin gizli maddesi

Bu muahedenin, Rodos'ta sığınmış olarak bulunan bir Türk prensinin mukadderatını tayin eden bir gizli maddesi vardı. Bu prens, Sultan Cem'in oğlu Şehzade Murad'dı. Babasının felaketinden sonra Mısır'da yerleşmişti. Yavuz Mısır üzerine yürürken, artık bir cihan imparatorundan kaçacak tek yer olarak Rodos'u görmüş, karısı, kızları ve iki oğluyla şövalyelere sığınmıştı. Şövalyeler, Cem zamanında olduğu gibi büyük hülyalara kapılmadılar, fakat ne de olsa ellerinde Osmanlı padişahlarına karşı bir silahtı, şehzadeyi saygıya değer bir misafir olarak adanın şimalinde Erimo Şatosu'na yerleştirdiler. Türk donanması tarafından adaya ilk ihraç hareketi bu şa-

toya yakın bir noktada yapılmıştı. Şehzade Murad da Rodos'a kaçmıştı. Üstad-ı azam muahedenin gizli maddesiyle bu prensi padişaha teslimi kabul etti. Şehzade Murad kıyafet değiştirerek şövalyelerle beraber Avrupa'ya gitmeye hazırlanırken iki oğluyla beraber tevkif edildi ve Türk padişahına teslim olundu, derhal idam edildiler, kızları ve zevcesi İstanbul sarayına gönderildi.

Üstad-ı azam, Kanuni'nin karşısında

Rodos korsanlar cumhuriyetinin son üstad-ı azamı Philippe Villiers de l'İsle-Adam, yanında yüksek rütbeli birkaç şövalyeyle 26 Aralık Cuma günü şehirden çıkarak otağ-ı hümayunda Türk padişahını ziyarete geldi. Yağmurlu bir gündü. Otağda divan kurulmuştu. Üstad-ı azam divanın dağılmasını yağmur altında beklemek zorunda kaldı. Huzura çıkınca diz çökerek padişahın elini öptü.

Taht saçağı, ayak, kaftan eteği öptürülebilirken Kanuni'nin elini uzatması, Türk hükümdarının muhakkak ki pek asil ve necip bir iltifatıydı.

Sultan Süleyman Rodos şehrinde

29 Aralık Pazartesi günü Sultan Süleyman pek parlak merasimle Rodos şehrine girdi... Şehri ana yollarından bir dolaşarak üstad-ı azamı sarayında iade-i ziyaret nezaketini gösterdi ve burada korsan şövalyeler tarafından bir cihan imparatorunun şanına layık merasimle karşılandı. Akşamüzeri Kızıl Tepe'deki otağına döndü.

Üstad-ı azamın veda ziyareti

1 Ocak 1523 Perşembe günü, yani yeni yılın ilk günü üstad-ı azam tekrar otağ-ı hümayuna gelerek Türk padişahına veda etti. Antlaşmada tespit edilen süre sona ermiş, şövalyeler o gece Rodos'u terk edeceklerdi. Yine diz çökerek el öptü ve Sultan Süleyman'a, Rönesans sanatkârlarının elinden çıkmış gayet kıymetli dört altın vazo ile altın bir sofra takımı hediye etti. Karşılık olarak üstad-ı âzamın omuzlarına kıymetli bir hilat konuldu.

Siyah bayraklı Rodos gemileri

Rodos gemileri 1-2 Ocak gecesi limanı terk etti. Şövalyelerle beraber ahaliden ancak 5.000 kişi vatanını terk etmişti. Rodos Cumhuriyeti artık mevcut olmadığından gemilere tarikatın kırmızı zemin üzerine beyaz salipli bayrağı yerine birer siyah bayrak dikilmişti, bu yas bayrağının üzerinde, çarmıhtan indirilmiş Hazreti İsa'yı kucağında tutan bir Meryem Ana tasviri, "pieta" vardı.

Rodos korsan şövalyeleri Malta Adası'nda

Papanın tasdiki üzerine Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Charles-Quint Rodos şövalyelerine Malta Adası'nı vermişti. Korsan şövalyeler bu küçük adada yerleşerek 1530'da burada yeni bir korsan şövalyeler cumhuriyeti kurdular ve "Malta Şövalyeleri" adını aldılar. Tarihimiz boyunca da Türk gemicilerinin ve Türkiye'nin can düşmanı oldular.

Rodos'ta ilk cuma namazı ve padişahın Rodos fatihi olarak İstanbul'a dönüşü

2 Ocak 1523 Cuma günü Sultan Süleyman yine Rodos'a gitti, ahali ve asker tarafından coşkun gösteriyle karşılandı, acele olarak camiye çevrilmiş olan Sen-Jan Katedrali'nde cuma namazı kıldı. Rodos'ta kılınan bu ilk cuma namazında Rodos Cengi'ne katılmış bulunan büyük Türk âlimi Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi imamlık yapmıştı. Namazdan sonra padişah maiyeti ve Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'yla beraber şehit Kara Mahmud Reis'in *Yeşil Melek*'ine binerek Rodos'tan Marmaris'e geçti ve kış ortasında ılgarla İstanbul yolunu tuttu.

Mohaç Meydan Savaşı

Belgrad Seferi'nden beri Türkiye, Macaristan'la harp halindeydi. 1526 yılında olaylar Kanuni Sultan Süleyman'ı Macaristan Krallığı'na karşı ikinci bir sefer yapmaya zorladı ve Türk imparatorunun Mohaç Sahrası'nda kazandığı bir zaferle, Macaristan istiklalini kaybetti, bu krallık Türkiye'ye tabi bir devlet oldu.

Kanuni Sultan Süleyman 16. asrın başında Doğu Avrupa ile Önasya'da ve Afrika'nın kuzeyinde rakipsiz bir imparatordu. Batı Avrupa'da da Almanya İmparatoru Charles-Quint, Fransa ve İngiltere ile Baltık memleketleri hariç, bu kıtanın en kudretli hükümdarıydı. Macaristan iki imparatorun ülkeleri arasında tampon bir devlet olmuştu. Kıta üzerindeki hâkimiyet yolunda çarpışacak olan Kanuni ile Charles-Quint'in ordu ve donanmaları için cenk sahnesi Macaristan toprakları ile Akdeniz suları olacaktı ve her boy ölçüşmede de Türk kılıcı daima üstün gelecekti.

Habsburg hanedanı ve Almanya imparatoru

Bu hanedan Avusturya Dukalığı'na sahipti. Avusturya dukaları Karinyola, Karintiya ve İstirya memleketlerinin sahibiydi. Habsburglardan Maksimilyan Burgondiya dukasının tek kızı ve vârisiyle evlendi.

Burgondiya dukaları aynı zamanda Franşkonte, Hollanda ve Belçika'ya sahipti, bu izdivaçtan bir oğlan doğdu, Güzel Filip adındaki bu prens bir gün anasının ve babasının ülkelerine hükümdar olacaktı.

Maksimilyan Almanya imparatoru seçildi. Oğluna İspanya kral

ve kraliçesinin tek kızı ve vârisi Prenses Deli Jan'ı aldı, bu izdivaçtan da Prens Karlos doğdu.

İspanya kral ve kraliçesi aynı zamanda Güney Amerika'nın ve İtalya'da Napoli ve Sicilya'nın hükümdarıydılar, dedesi ve ninesi ölünce Karlos buraların hükümdarı oldu.

Güzel Filip babasından önce öldü, Maksimilyan da ölünce, İspanya ve Napoli kralı ve Güney Amerika'nın hükümdarı olan I. Karlos, babası tarafından da yukarıda adı geçen memleketlerin sahibi oldu. Üstelik V. Karlos unvanıyla Almanya imparatorluğuna da seçildi ve Avrupa'nın hâkimi vaziyetine geçti. Kız kardeşi Prenses Mari Macaristan Kralı II. Layoş'la (Louis) evlenmişti.

Karlos'un Ferdinand adında bir küçük kardeşi vardı, ona da hanedanlarının asıl ülkesi olan Avusturya ile Karinyola, Karintiya ve İstirya büyük dukalığını bırakmıştı.

Fransa Kralı I. François'nın (Fransua) Kanuni'den ricası

Memleketi İmparator Karlos'un topraklarıyla sarılmış olan Fransa Kralı I. Fransua, Almanya imparatoruna karşı Şimalî İtalya topraklarında yaptığı Pavi Savaşı'nda yenildi ve esir oldu. Madrid'e gönderilerek hapsedildi. Fransa kralının esirliğinden dokuz ay kadar sonra 1515'in Aralık ayında İstanbul'a Jean Frangipani adında bir Fransız elçisi geldi. Bu diplomat Pavi Savaşı'ndan önce yola çıkmıştı. Getirdiği mektupta Fransua Türk padişahını Macaristan üzerinden Almanya'ya karşı harbe teşvik ediyordu. "V. Karlos denilen ol mağrurun define sultan-ı cihandan inayet ola. Bundan sonra biz de sultan-ı sahipkıran-ı zaman olan padişah hazretlerinin bende-i ihsanı olalım..." diyordu.

Fransua esir düşünce anası Louise di Savoie (Luiz dö Savua) da Sultan Süleyman'a "Padişahlar padişahı" diye hitap ederek bir mektup gönderdi ve oğlunun kurtarılmasını rica etti.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa kralına cevabı

Türk padişahı Fransız elçisini karşıladı ve esir krala yardım edeceğini vaat etti, Frangipani eliyle, ifadesi pek haşmetli olan bir tesel-

li mektubu gönderdi. Sultan Süleyman aslında Macar kralına karşı yeni bir harbe hazırlanmaktaydı.

Kanuni'nin Fransa kralına mektubu

(Allah'a ve Peygamber'e duadan sonra) "Ben ki sultan-ı selatin ve bürhanü'l-havakin, tacbahş-ı husrevan-ı ruy-i zemin Zillullah-ı fi'l-arzeyn Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve vilayet-i Dulkadriye'nin ve Diyarıbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Yemen'in ve dahi nice memleketlerin ki âbâ-i kiram ve ecdad-ı izamın enarallahü berâhinehüm kuvvet-i kahireleriyle fetheyledikleri ve cenab-ı celadetmeabımdaki tig-i ateşbâr ve şemşir-i zafer nigârım ile fetheylediğim nice diyarın sultanı ve padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım, sen ki Françe vilayetinin kralı Françesko'sun, dergâh-ı selatin penahıma yarar âdemin Frangipani ile mektup gönderüp ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayup memleketinize düşman müstevli olup elan hapiste idüğüzü ilam idüp halâsınız hususunda inayet ve medet istida eylemişsiz. Her ne demiş iseniz benim paye-i serir-i âleminasirime arz olunup alâ sebilittafsil ilm-i şerifim muhit olup tamam malum oldu. İmdi, padişahlar sınmak ve hapsolunmak aceb değildir. Gönlünüzü hoş tutup azürdehatır olmayasız. Öyle olsa bizim âbâ-î kiram ve ecdad-ı izamımız nurullahü merakidehüm daima def-i düşman ve feth-î memalik içün seferden hâli olmayup bizim dahi anların tarikine salik olup her zamanda memleketler ve sab ü hasin kalalar fetheyleyüp gece gündüz atımız eyerlenmiş ve kılıcımız kuşanmıştır. Hak sübhanehu ve tealâ hayırlar müyesser eyleyüp meşiyyet ve iradatı neye müteallik olmuş ise vücuda gele. Baki ahval ve ahbar ne ise mezkûr âdemimizden istintak olunup malumunuz ola. Şöyle bilesiz..."

İran Şahı Tahmasb'ın entrikaları

Türkiye Yavuz zamanından beri İran'la da harp halindeydi. Şah İsmail Safevi 1524'te ölmüş, yerine oğlu Tahmasb geçmişti. Bu hükümdar Türklerden intikam almak için Macar kralı ve Almanya im-

paratoruyla ittifakı düşündü. Gönderdiği elçilerle her ikisini de Sultan Süleyman'a karşı harbe teşvik etti. Onlar garptan yürürken kendisi de Anadolu'ya girecekti. İmparator V. Karlos Fransa kralıyla ve kendi memleketinde de Protestanlarla uğraşıyordu. Fakat Macar Kralı II. Layoş hâlâ Belgrad'ı geri almak ümidini besliyordu.

Macar kralı ve müttefikleri

Macar kralı Türklere karşı birleşmeye davet ettiği hükümdarlar arasında ancak Polonya kralı ile Eflâk ve Boğdan voyvodalarından yardım vaadi aldı.

Türk akıncıları

1526 yılı başında, kışa rağmen Türk akıncıları Macar hududunu tecavüz ettiler... Ve hududa yakın köy ve kasabalara dehşet saçarak dolaştılar. Bu, Sultan Süleyman'ın Türk ordusu başında sefere çıkmak üzere olduğunun bir işaretiydi.

Kanuni Sultan Süleyman ikinci Macaristan seferine çıkıyor

Padişah 23 Nisan 1526'da muhteşem bir alayla İstanbul'dan Macaristan'a doğru yola çıktı. O yılın ilkbaharı yağmurlu başlamıştı. Yollar balçık, batak içindeydi. Gece ve gündüz dinmeyen rahmet altında padişah ve ordu fütur getirmeden ilerledi. 29 Mayıs'ta Filibe'ye varıldı. Rumeli askeri Türk ordusuna bu konakta katıldı. Burada toplanan bir harp meclisinde verilen karar üzerine, padişahın sonsuz itimadını kazanmış olan Sadrazam Pargalı Makbul İbrahim Paşa Rumeli askeriyle öncü oldu.

Tuna donanması

Sekiz yüz parça küçük gemiden derlenmiş bir Tuna donanması Türk ordusunun sağ yanını muhafaza ederek nehri çıkmaktaydı. Ordunun bir kısım erzakı ile ağırlığını bu gemiler götürüyordu.

Donanma Süleyman Reis'in kumandasındaydı.

Kanuni Süleyman ve Türk ordusu Belgrad'da

Padişah ve ordu Sava Nehri üzerine kurulan büyük bir askeri köprüden geçerek 9 Temmuz'da Belgrad'a geldi. O yılın temmuz başı, Hicri 932 yılının Ramazan ayı sonlarına rastlar. Sultan Süleyman bayramı Belgrad'da yaptı. Padişahtan bir gün sonra da donanma Belgrad'a gelmişti.

Petervaradin şehri ve kalesinin fethi

Tuna üzerinde ve Belgrad'ın kuzeybatısında bulunan Petervaradin şehri öncü giden Sadrazam İbrahim Paşa tarafından muhasara edildi ve bir günde fetholundu (15 Temmuz 1526). 27 Temmuz'da da kaleye kılıçla girildi.

Oyluk Kalesi'nin fethi

Tuna üzerinden Oyluk (Illok) Kalesi yedi gün süren bir muhasaradan sonra 8 Ağustos'ta kılıçla fethedildi.

Ösek Kalesi'nin fethi

Drava Nehri üzerinde Ösek (Eszek) Kalesi Türk ordusunun öncüleri görünür görünmez 18 Ağustos'ta teslim oldu.

Ösek Köprüsü

Bu kale civarında Drava Nehri üzerinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın nezareti altında beş gün içinde büyük bir askeri köprü yapıldı. Asker ve padişah nehrin öte yakasına geçince, köprü yıktırıldı.

Macar ordusunu, kendi memleketinde arayıp bulduktan sonra yeneceğine Türk askerinin tam bir imanı vardı.

Ösek Köprüsü'nün yıktırılması bunun beliğ bir ifadesiydi. Biz, daima yazılagelen, askerin firar ümidini kırma safsatasını kabul etmiyoruz.

Mohaç Sahrası

Türk ordusu 28 Ağustos günü Mohaç Ovası'na geldi. Burası Tuna'nın batı kıyısında bağlık bahçelik cennet gibi bir yerdir. Ovada aynı ismi taşıyan, şirin bir kasaba vardır.

Karasu bataklığı

Mohaç Ovası'nın güneydoğusunda büyük bir bataklık vardır. Macarlar "Krasso", Türkler de "Karasu" adını vermişlerdir. Aylardan beri durmadan yağan yağmurlarla bu bataklık kabarmış, köpürmüş bir halde bulunuyordu.

Harp meclisi, Türk ordusunun harp nizamı ve harp planı

Türk ordusunun hedefi Macaristan'ın payitahtı olan Budin şehriydi. Macar Kralı II. Layoş'un ordusunun başında Mohaç'a doğru ilerlediği haber alınınca ovada durmuş ve düşmanı bir gün orada beklemişti.

Padişahın otağında toplanan harp meclisinde Türk ordusunun harp nizamı şöyle tanzim edilmişti:

Ordu üç büyük safa ayrıldı:

En öne Rumeli askeri ile Sadrazam İbrahim Paşa geçti.

Onun arkasına birbirine zincirlerle bağlanmış 150 top yerleştirildi.

Bu topların arkasına ikinci saf olarak Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasında Anadolu askeri geçti.

Onun arkasına da birbirine zincirlerle bağlanmış 150 top yerleştirildi.

En arkada üçüncü safta yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve 20.000 kişilik kapıkulu halkıyla padişah bulunuyordu.

Harp planı da şuydu:

Macarların hücumu beklenecekti... Düşman hücuma geçince, birinci saf, Rumeli askeri yarılacak ve yanlara kayarak geri çekilecek, düşmanı toplara hedef olarak bırakacaktı.

O sırada Bosna Beylerbeyi Koca Hüsrev Bey ile Semendire San-

cakbeyi Yahya Paşazade Bali Bey seçkin akıncılarıyla Macar ordusunun iki yanından gerisine akacaklardı. Bu suretle düşman bir çember içine alınarak imha edilecekti.

29 Ağustos günü öğleye doğru Macar ordusu göründü.

İki ordu

Her iki ordunun kılıç sayısı kati olarak bilinmiyor. Türk düşmanları Sultan Süleyman'ın kuvvetini 300.000 kişi, Kral Layoş'un ordusunu 57.000 kişi gösterir.

Doğruyu yazan tarihçiler, "Türkler 43.000 atlı ve 24.000 yaya, 67.000 kılıç, Macarlar da 14.000 atlı, 84.000 yaya, 98.000 kılıçtı" der. Türk ve Macar ordularını yüzer bin kılıç olarak kabul etmek lazımdır. Türk ordusunda 300, Macar ordusunda 80 top vardı.

Macaristan'ın en kuvvetli ve zengin asilzadelerinden Erdel (Transilvanya) Prensi Zapolay Yanoş (Jean Zapolya) 30.000 kişilik bir ordu toplamış, fakat Mohaç'a gelmemişti. Hiç sevmediği Kral Layoş'un mukadderatının ne olacağını heyecanla bekliyordu ve Macaristan'ın düşmanı olarak Sultan Süleyman ile Türkleri değil, İmparator Karlos ile kardeşi Arşidük Ferdinand'ı görüyordu. Türkler hakkındaki kanaati "adil bir hami, dost bir efendi" olduklarındaydı.

Layoş'un en güvendiği askerleri de ağır zırhlı Macar süvarileriydi. Macar ordusunda Polonya'dan, Eflâk'tan, Boğdan'dan, Bohemya'dan ve Papalık'tan gelmiş kuvvetler de vardı.

Mohaç Ovası'nda Hünkâr Tepesi

Macar ordusu görününce, Sultan Süleyman zırhını giydi. Başındaki miğfere üç sorguç taktı. Elinde imparatorluk topuzu, atının üzerinde Türk ordusunu baştan başa dolaşarak teftiş etti ve askerini selamladı. Türk safları tarafından coşkun sevgiyle karşılandı ve uğurlandı. Sonra maiyetiyle beraber bir tepeye çıktı –ki, bu tepeye zaferden sonra Hünkâr Tepesi adı verilmiştir–, orada sadrazamın teklifiyle tecrübeli akıncı beyleri davet edilerek muharebe hakkında fikirleri soruldu.

Mohaç Meydan Savaşı (29 Ağustos 1526 Çarşamba)

Öğleye doğru Mohaç Ovası'na giren Macarlar, hücumda üç saat kadar tereddüt ettiler ve ancak ikindi vaktinde ağır zırhlı Macar süvarisi hücuma geçti. Türk harp planı hiç aksamadan tatbik edildi. Çok kanlı bir çarpışmadan sonra İbrahim Paşa Rumeli askerini ikiye yarılmış göstererek yanlara doğru kaydırdı... Macar süvarileri topların ateşi altında yere serilirken, Akıncı Bali Bey ile Akıncı Hüsrev Bey, Macar ordusunun gerisini aldılar...

Karasu bataklığı, Macarlara mezar oluyor

Mohaç Ovası'ndan kaçanlar bataklığa gömülüp kaynıyordu. Bu feci akıbete Kral Layoş da uğradı, maiyetinden birkaç şövalyeyle kaçarken atıyla beraber Karasu'nun çamurlu köpüklerine gömülüp kayboldu.

24.000 ölü

O geceyarısına kadar Sultan Süleyman at üzerinde kalmıştı. Sabah Mohaç Ovası'nda düşman ordusundan 24.000 ölü sayılmıştı.

Zafer tebriki

30 Ağustos sabahı Sultan Süleyman'ın erguvan rengindeki muhteşem otağı Hünkâr Tepesi'ne kurulmuş ve otağ-ı hümayun önüne de murassa bir altın taht konmuştu. 31 Ağustos Cuma günü padişaha, sabah namazından sonra kumandanlar, zafer tebrikine geldiler. Padişah, sadrazamdan en basit bir nefere kadar zafer bahşişleri dağıttırdı. Kumandanlara paha biçilmez kıymetli kılıçlar ve hançerler hediye etti. İstanbul'a ve memleketin her tarafına gönderilecek zafernameler yazıldı.

Sultan Süleyman Budin'de

3 Eylül'de Türk ordusu, Mohaç'tan Budin'e doğru yürümeye başladı. Macar ordusu imha edilmiş olduğundan, bu bir zafer yürü-

yüşüydü. Kraliçe Mari, maiyetiyle beraber kardeşi Arşidük Ferdinand'ın yanına kaçmıştı. Budin ahalisi ileri gelenlerinden bir heyet bir günlük yoldan padişahı karşılamaya çıktı ve Sultan Süleyman'a Budin şehri ile kalesinin anahtarlarını verdi.

Padişah 11 Eylül 1526 Salı günü muhteşem bir alayla Macaristan'ın başkentine girerek kral sarayına gitti. Tarihimizde büyük hatıralar bırakacak olan bu şehirde on gün kaldı ve Kurban Bayramı'nı Budin'de geçirdi.

Peşte divanı

Mohaç Zaferi'nden sonra Sultan Süleyman orduya bir emirname ilan ederek, her türlü yağmayı, gasbı şiddetle yasak etmişti. Köy ve kasabaların halkı hoş tutulacaktı. Bir habbeyi zorla alan derhal idam olunacaktı.

Budin'in karşısındaki Peşte şehrinin anahtarları da padişaha teslim edilmişti. 19 Eylül'de Budin'den Peşte'ye Tuna üzerine büyük bir köprü kuruldu. Sultan Süleyman 21 Eylül'de Budin'den Peşte'ye geçti. Bu şehirde ikametine layık bir bina bulunmadığı için üç gün otağ-ı hümayununda kaldı.

Bu üç günün en mühim hadisesi, Mohaç Muharebesi'ne iştirak etmemiş Macar zadegânının padişaha kulluklarını arza gelmesi ve onların iştirakiyle kurulan bir divanda, Sultan Süleyman'ın Macaristan hakkında kararının kendilerine resmen tebliğidir.

Sultan Süleyman Macaristan'ı ilhak etmiyor, Macarları bir kardeş kavim olarak kabul ediyor

Sultan Süleyman Macaristan'ı ilhak etmiyordu. Macarları, ayrı dinden bir kardeş kavim kabul ediyordu. Onları, haris ve mağrur Habsburglara karşı koruyacaktı. Payitahtı yine Budin olmak üzere, Türkiye padişahının himayesi altında müstakil yeni krallık kurulacaktı. İlk kralı, milli ananalerine uyarak Macar zadegânı seçecekti. Sultan Süleyman, Macar zadegânına kendi namzedini gösteriyor ve bu buhranlı devirde bu zatın etrafında toplanmalarını istiyordu. Padişahın namzedi, Erdel Prensi Zapolay Yanoş'tu.

Türkler Macaristan'dan dönüyor

Sultan Süleyman Budin'i ve Peşte'yi Zapolay'ın taraftarlarına teslim ederek 23 Eylül'de Peşte'den ayrıldı.

Szegedin'in fethi

28 Eylül'de Türk ordusu Szegedin önüne geldi. Bu şehrin tarihimizde acı bir hatırası vardı. Sultan II. Murad 1444 yılında burada tanzim edilen ağır şartlı bir muahedeye imza koymak mecburiyetinde kalmıştı. (Bu eserde "Varna Meydan Savaşı" bahsine bakınız.) Şehir ahalisi kaçmış, şehir ve kale bomboştu.

Baç Kalesi'nin fethi

29 Eylül'de Baç şehri ve kalesi önüne gelindi. Şehir halkı ve kale muhafızı mukavemet etmek cinnetini gösterdiler, derhal kılıçla girildi. Baç ahalisi, Macaristan'da tatbik edilen lütufkâr muameleden istisna edilip harp esiri addedildi.

Beçne Zaferi

Baç ile Petervaradin arasında bir bataklık ova vardı. Mohaç'a yetişememiş küçük bir Macar ordusu burada müstahkem bir ordugâh kurmuş, bataklıktan istifade ederek dayanabileceğini sanıyordu.

5 Ekim'de burada bir harp oldu, bu kuvvet de imha edildi. Bu kanlı harpte günün kahraman bir cengâveri olarak Yeniçeri Ağası Şüca Ağa şehit düştü. Yedi gün sonra Türk ordusu Belgrad'a dönmüş bulunuyordu.

Tokay kasabasında toplanan Macar Diyet Meclisi ve Zapolay'ı Macar krallığına seçişi

Macar istiklalini Türklerin kanadı altında gören milliyetçi Macar zadegânı 16 Ekim 1526'da Budin yakınında Tokay kasabasında toplanarak, Macar krallığına padişahın namzedi olan Zapolay'ı seçti.

Muzaffer padişah İstanbul'da

Kanuni Sultan Süleyman, 13 Kasım'da emsalsiz bir zafer şenliği içinde İstanbul'a girdi. Mohaç Zaferi aslında mağrur ve muhteşem İmparator V. Karlos'a indirilen ağır darbeydi. Bu seferle iki büyük hükümdar arasında çetin bir savaş başlamış oluyordu... Savaşa sahne olan Macaristan'da Kanuni Süleyman'ı yeni zaferler bekliyordu...

Bratislava kasabasında toplanan ikinci Macar Diyet Meclisi ve Arşidük Ferdinand'ı Macar krallığına seçmesi

Mutaassıp Katolik Macarlar ise, istiklallerini, Türklerin Müslümanlığına feda etmişlerdi. Onlar için Türk kanadı altında istiklalden ise Habsburgların uyruğu olmak tercih edilirdi.

Mohaç'ta ölen Kral Layoş'un evladı yoktu. O zamanın ananelerine göre vârisi zevcesi Mari'ydi, bu kraliçe de hükümdarlık hakkını kardeşi Arşidük Ferdinand'a bırakmıştı. Aynı zamanda Bohemya kralı bulunan Ferdinand, Bratislava'da 16 Aralık 1526'da toplanan bir Diyet Meclisi tarafından Macar krallığına getirildi.

Arşidük Ferdinand Budin'de

Macaristan'ın iki kralı 20 Ağustos 1527'de Tokay kasabası cıvarında bir savaş yaptı. Zapolay yenildi ve Erdel'e çekildi. Arşidük Ferdinand Budin'e girerek Macar kralları sarayına yerleşti.

1527 akınları

1527 yılı Türk akıncılarının Bosna, Hırvatistan, Iskladonya ve Dalmaçya sahillerindeki akınları ve birbirini takip eden zaferleriyle geçti. Bu akıncılar Türk padişahının üçüncü bir Macaristan seferine çıkacağını gösteriyordu...

İki kralın elçileri İstanbul'da

1528'de önce Kral Zapolay'ın elçisi Lasczky adında bir Macar asilzadesi İstanbul'a geldi. Padişahın huzuruna kabul edildi. Bir mu-

ahede imzalanarak Zapolay'a kati teminat verildi. Zapolay Habsburglarla uğraşacak kuvvette değildi, onu Sultan Süleyman'ın daima muzaffer kılıcı himaye edecekti.

Sonra Ferdinand'ın elçisi Hobordanski geldi ve Macaristan'ın meşru kralına ait olup Türklerin işgalinde bulunan bütün Macar kalelerinin ve şehirlerinin teslimini istedi. Kendisine, padişahın bir küstahı görmeye tahammülü olmadığı söylendi. Sultan Süleyman, Ferdinand adında bir Macar kralı tanımıyordu. Fakat Türk ordusuyla İmparator Karlos'un payitahtı olan Viyana şehrini uzaktan şöyle bir görmek niyetindeydi. Hobordanski tevkif ve hapsedildi.

Akıncılar, serhat gazileri

Ecdadımızın Balkanlar, Yunan, Macaristan, Dalmaçya ve Polonya fütuhatının öncüsü akıncılar olmuştur. Sonsuz cesaretleri ve beden yapısı kuvvetleri her türlü güçlüğe dayanma gücüyle baş döndüren kahramanlık menkıbeleri tarihimize altın kalemle yazılmış olan akıncılar, üzerinde devlet otoritesi olmayan, sadece namlı bir kılıcın, bir sınır eyaleti valisinin veya yine sınırda bir akıncı sancakbeyinin etrafında toplanmış olan başıbozuk askerlerdi.

Kursaklarına padişah ekmeği girmemiş, kimseye boyun eğmemiş bu şehbaz, şehlevent ve tüvana yiğitler, kelimenin en asil manasıyla "mücahid-i fisebilillah"tı ve çoğu bu hayata bıyıkları terlememiş taze civan çağında atılmış ve hayatının bu bahar çağında şehitlik şerbetini içmiştir. Akıncıları, zamanımızın en korkunç uçuşlarını, gökyüzünde binlerce metrelik irtifada yeryüzüne pike dalışlarını yapan genç tayyarecilere benzetebiliriz.

Türk gençliğini akıncı olmak için çeken tılsım

Bir akından sağ dönenler, ekseriya büyük bir servete sahip olurlardı. Bütün akıncıların hayatı, ölümlerine kadar maceraları gibi göz kamaştıran bir lüks, bir hay ve huy, bir iyş ü nuş içinde geçerdi.

Elmas parıltısı ve altın şakırtısı içinde sazlı ve sözlü, içkili ve köçekli can sohbetleriyle dolu bir hayat...

Fakat akıncının hayatı en asil manasıyla bir şövalye hayatıdır. Mertlik timsali bir kutsiyet verilmiştir. Irz ve namus bağları çeliktendir. Tertemiz ve saf bir Müslüman'dır, onun için din beş vakit namaz, oruç, zekât ve kelime-i şahadettir... Binde biri, şu kadar kılıç,

mızrak, ok ve kurşun yarasıyla ve silah arkadaşlarına nasip olan şahadet şerbetini içememek sızısıyla hacca gider...

Binlerce kilometre uzunluğunda olan o zamanki Avrupa hudutlarımızın boyunca sıralanmış sınır bekçisi kaleler ve palangalarla sınıra yakın şehirler ve kaleler, üç kıta üzerine yayılmış olan Türkiye'nin her tarafından cüret ve cesaret timsali tığ gibi gençleri bir mıknatıs gibi çekerdi...

Göz kamaştıran zenginlik içinde pitoresk akıncı kıyafeti

Baba ocağını bırakıp kaçan çocuk yahut küçük delikanlı akıncı gazilere katılmaya geldiğinde çoğun yalınayak, yarım pabuç hırpani kıyafet bir şey olurdu, onu giydirip kuşatmak, beline bir kılıç takıp altına bir küheylan çekmek, gün değil, saat meselesiydi... Aslında, dillere destan olmuş sadece o akıncı tuvaleti bir genci baba ocağından çekip almak için kâfiydi: Başlarında samur, yahut kaplan derisi kalpaklar... Yahut al kadifeden, siyah kadifeden, en güzel ak çuhadan külahlar... Onun üzerine sarılmış ve kıymetli oyalarla bezenmiş veya incili, mercanlı krepler... Kalpağın veya külahın önüne altın suyuna batmış turna ve balıkçıl kuşu telleri takılmış... Bürümcükten kesilmiş gömleklerin, mintanların düğmeleri akik, mercan, zebercet ve hurda elmaslardandır. Cepkenler, camadanlar, kısa serhatlı kürkleri, şalvarlar, çağşırlar, kısa diz çağşırları en kıymetli çuhalardan ve kadifelerden... Sırmalı ve çiçekli kadifelerden, altın sırma işlemeli çuhalardandır... Kuşaklar ve silahlıklar bu lükse denk kıymet ve zarafettedir... Ayaklarına ceylan derisinden serhatlı filarları (yemenileri), çizmeleri giyerler... Filar giydikleri zaman baldırlarına sırma işlemeli tozluklar takarlar... Ayakkaplarının kabaraları gümüş ve altındır... Ellerindeki kamçılar kaplan kuyruğundandır... Omuzlarına birer çift karakuş ve kartal kanatları takarlar... Kıymetli eyer takımları vurulmuş, alınları sorguçlu ve turna telli atların üzerinde dolu dizgin giderlerken, bu kanat, heybet ve haşmetle açılır...

Serhadde gelen bir genç akıncı, istisnasız bir büyüğünün kan kardeşi olur... Artık gece ve gündüz onun gölgesi gibidir... Atlara o çocuk bakar, meclislerde ağasının sakiliğini yapar... Ve ekseriya şahadet de birlikte nasip olur...

Haşmetli güzel portreler

Akıncıların hayatı, Rumelili şairleri çok yakından alakadar etmiştir. Onların meclislerini ve akıncı nevcivanların güzelliklerini tasvir eden has manasıyla temiz ve güzel, candan söylenmiş şiirler vardır.. Mesela şair Hayretî,

Be bu Rumelleridir, burada sühandanlar olur
Bu İrem gülşenidir, mürg-i hoşelhanlar olur
Altın üsküflü, yalın yüzlü sakiler
Sohbeti ruşen ider şem-i şebistanlar olur

Saki sâkın sığayup naz ile sakilik ider
Be bu yerlerde ne hoş serv-i hıramanlar olur

diyor.

Edirneli şair Nazmî de bir şiirinde genç ve güzel akıncılar için,

Rumeli'nin güzel yerleridir götürü uç
Takınır başına güzelleri anın sorguç

diyor.

Bir genç akıncının merdane güzelliğini de şöyle tasvir ediyor:

Yüzüne öygünemez anın gül ile yasemin
Hem dahi öygünemez boynuna serv ile çınar...

Erkek gücünün ve kuvvetinin vücut yapısı ahengi ve yüz güzelliğiyle birleşmesi, kahraman Türk milletine nasip olmuş bir ilahi mazhariyettir, ömrünün nice yıllarını serhatlerde akıncılar arasında geçirmiş Edirneli şair Nazmî'nin şiirle çizdiği portreler, bugün, Türk akıncılarını tahayyül etmek isteyen ressamlarımız için bir ilham kaynağıdır:

Servdir yüce boyun hey güzelim, yüzün gül
Yasemin ak alnın, kara saçındır sünbül

Gonce ağzın söze geldikçe, dilindir bülbül
Hey güzel, benzeyemez kimse güzellikte sana!

Evliya Çelebi'nin bir tasviri

17. asrın büyük Türk seyyahı ve muharriri Evliya Çelebi, akıncıları şöyle tasvir ediyor:

"Mehabetli ve şeci askerlerdir... Başlarına samur ve kaplan postundan kalpak taç koyup arkalarında bebr, kurt, ayı postları var... Koltukları altlarından karakuş kanatları bağlıdır, ellerinde kurt derisi sarılı olup nicesinin alat ve silah levazımı kendisini garip ve acîb şekle koyar. Korkunç ve düşmana bela-yı asumanî misal bir askeri zafer peykedir."

Hemdemî Mehmed Efendi'nin bir tasviri

Rumeli paşaları da kapıları kulları arasından bazı şehbaz yiğitleri akıncılara benzeterek, giydirip kuşatırlardı... Mesela Solakzade Hemdemî Mehmed Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahcıvan Seferi'ne iştirak eden Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın askerlerini şöyle tasvir ediyor:

"Ol gün, kurt derisi taçlı, birer karış mahmuzlu, tekne kalkanlı, elleri kostaniçeli, gömgök demire müstağrak, al kızıl bayraklarla araste ve piraste bir alay tertip edip Ordu-yı Hümayun'a vasıl oldu..."

Dünya evine girmeyen cengâverler

Akıncılar umumiyetle dünya evine girmezlerdi... Sınır palanga ve kalelerinin gerisindeki şehir, kasaba ve köylerden bir kız alanlar da ekseriya neslini idame kaygısıyla alır, hayatı palangasında ve kalesinde geçerdi...

Akın

Akın müthiş bir atlı koşudur... Yirmi gün, iki ay, belki daha fazla sürecek müthiş bir koşu... Bütün silahları yay ve ok, kılıç ve hançer, mızrak ve kalkandır... Ağırlık olacağı için zırh giymezler... Ve akının devamınca at üstünden inmezler, kısa molalarla at üstünde uyurlar...

Erzak ağırlıkları da yoktur... Günlük rızklarını akın ettikleri memleketten bulacaklardır. Ve bir akına en az on bin akıncı iştirak eder... Bazen birçok namlı beylerin sancakları altında, kırk-kırk beş bin kılıç toplanır...

Fatih zamanındaki Transilvanya akını

Tarihimizin kaydettiği en büyük akınlardan birisi Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının sonunda 45.000 kişiyle yapılan Transilvanya akınıdır. Bu akına o devrin en namlı kılıçlarından Mihaloğlu Ali Bey, Mihaloğlu İskender Bey, Evrenosoğlu Hasan Bey, Evrenosoğlu İsa Bey, Malkoçoğlu Bali Bey ve daha yedi akıncı beyi iştirak etmişti. Bu memleketi baştan başa dolaşmışlar, Transilvanya Prensi İstefan Batori'yi ağır bir yenilgiye uğratmışlar, bu prens ağır yaralı olarak yere düşmek üzereyken, Macar kralının gönderdiği Tameşvar Kontu Kinizi taze kuvvetlerle yetişmiş ve meydan savaşının ikinci safhasında Türk akıncıları hemen tamamen kırılmıştı. Pek azı, bu arada Mihaloğlu Ali Bey kurtulabilmişti. Tameşvar kontu, kendi ölülerini ve ölmüş olan Batori'yi defnettikten sonra Türk akıncılarının cesetlerini toplatmış, ölülerin ve ağır yaralıların üzerine kilimler attırarak bir işret sofrası kurdurmuş, zaferini böyle vahşi bir zevk içinde tesit etmişti.

Kasım Voyvoda'nın akını

Kanuni Sultan Süleyman, Viyana muhasarasını kaldırırken de, Türk ordusunu koruyan akıncılar olmuştu. Bu arada Kasım Voyvoda Almanya içerilerinde İnsburg'a kadar ilerlemişti... Bu dilaverlerden de bir fert geri dönmemişti.

Kırımlı akıncılar, "Tatar-ı sabareftar"

Türk ordusunun akıncı teşkilatı arasında Kırım hanlarının 40.000-45.000 kişilik atlı akıncı ordusunu hatırlamak lazımdır. Kırımlı akıncılar, sefer açılan yere büyük ordusundan aylarca öncesinden girer, o memleketin kitle halinde karşı koyma gücünü yok ederdi.

Cengâver Kırım hanlarından Gazi Giray Han'ın şu gazeli, akıncı ruhunun tam ifadesidir:

Rayete meyl ideriz kamet-i dilcu yerine
Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoşbû yerine

Hevesi tir ü keman çıkmadı dilden asla
Navek-i gamze-i dilduz ile ebru yerine

Süreriz tigimizin zevk u sefasın her dem
Simtenlerle olan lezzet-i pehlu yerine

Severiz esb-i hünermend-i sabareftarı
Bir perişekl sanem bir gözü ahu yerine...

Dalkılıçlar, serdengeçtiler

Türk ordusunun kale muhasaralarında ölüm eri olup da kale duvarlarına atılan "serdengeçti" ve "dalkılıç" gazileri de akıncılarla karıştırmamalıdır.

Viyana Seferi

Türk İmparatoru Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan'ın ve yeni Macar kralı Zapolay Yanoş'un Türk kılıcının himayesinde olduğunu cihana ilan etmişti. Bratislava (Presburg) Diyet Meclisi'nin Macar kralı olarak seçtiği Arşidük Ferdinand, Türklerin nazarında gayrimeşru hükümdardı, Ferdinand'ın Budin'i zapt etmesi ise padişah için yeni bir sefere çıkmaya kâfi bir sebepti.

1529 yılı Mayısı'nın başlarında (Hicri 935 ramazanında) Sultan Süleyman Türk ordusuyla beraber İstanbul'dan hareket etti. Bu bir harpten ziyade siyasi ve askeri bir kuvvet gösterisi olacaktı...

150.000 kişi tahmin edilen Türk ordusu temmuz ortalarına doğru Sava Nehri üzerinde kurulan bir askeri köprüden Siren Sahrası'na geçerek Belgrad'a geldi. Bir ay sonra da Mohaç Sahrası tekrar Türk bayraklarıyla donandı.

Kral Zapolay Yanoş, Kanuni'nin huzurunda

Macaristan'da Ferdinand gibi yabancı bir sülaleden bir kral görmek istemeyen milliyetçi Macar zadegânı Türk padişahını karşılamaya gelmişlerdi. Ağustosun on sekizinci çarşamba günü Macar Kralı Zapolay Yanoş 6.000 Macar şövalyesiyle Mohaç Sahrası'ndaki Türk ordusuna katıldı. Sadrazam İbrahim Paşa 500 yeniçeriyle kralı iki üç konak ileriden istikbal etmişti. Ordugâhta kral için de muazzam bir otağ kurulmuştu. Ertesi günü de kral ve maiyetindeki asilzadeler fevkalade merasimle otağ-ı hümayunda huzura kabul edildiler.

Kralın çadırından padişahın otağına kadar yolun iki kenarına saf saf dizilmiş olan Türk askerleri bir azamet ve ihtişam abidesi halindeydi.

Kral Zapolay otağ-ı hümayuna yaklaşınca atından indi, imparatora hürmeten otağa yaya olarak gitti. Macarlar otağ kapısı önünde Rumeli sancak ve akıncı beyleri tarafından istikbal olundu. Kral, bir seyyar saray olan otağ-ı hümayunun merasim salonuna girince, Sultan Süleyman asil bir büyüklük göstererek ayağa kalktı ve üç adım yürüyerek krala elini uzattı. Zapolay hamisi imparatorun elini öptü.

Tahtın karşısına iki altın iskemle konmuştu. Birine Kral Zapolay, birine de Sadrazam İbrahim Paşa oturdu. Vezirler vesair kumandanlar, padişahın sağında ve solunda heybet ve vakarla ayakta duruyorlardı.

Sultan Süleyman, krala hal ve hatır sorarak iltifat etti. Müsterih olmasını, Macaristan tahtında iddiası olanlara Türk kuvvetinin ne olduğunu göstermek için Viyana önüne kadar gidip geleceğini söyledi.

Kral huzurdan çıkınca omuzlarına birbirinden kıymetli dört hilat kondu ve altın eyerli üç kıymetli Arap atı hediye edildi. Bunun üzerine Zapolay teşekkür etmek için tekrar huzura girdi ve el öptü.

Ertesi gün de Türk ordusu, Macar kralı ve maiyetiyle beraber Mohaç'tan Budin'e doğru hareket etti.

Macar krallarının mukaddes tacı

Bir Macar kralının meşru hükümdar sayılması için başına Macar Krallığı'nın müessisi milli Arpad hanedanından Kral I. Etien'in (Etienne) mukaddes tacını giymesi lazımdı. Bu, beş yüz seneden beri devam edegelen bir milli ananeydi. O tarihte taç muhafızı Kont Pereny'ydi.

Mohaç Muharebesi'nden sonra taçla beraber kendi malikânesine çekilmişti.

Bu tarihi taç iki parçadan mürekkepti. Üst kısmı, minelerle süslü asıl altın taç, Miladın 1000 yılında Macarlara Hıristiyan dinini kabul ettiren Kral Etien'e Papalık tarafından hediye edilmişti.

Bunun altında elmaslarla süslenmiş bir altın çelenk vardı, onu da 1073 yılında Bizans İmparatoru Mihail Dukas göndermişti.

Türk ordusu Soskar konağına gelince, Kont Pereny'nin tarihi taçla beraber Ferdinand tarafına kaçmak üzere olduğu öğrenildi ve en namlı akıncı beylerinden İzvornik Sancakbeyi Küçük Bali Bey bu ada-

mı yakalayarak tacı alıp getirmeye memur edildi. Bali Bey tacı kaçıran muhafiza Drava Nehri kenarında yetişti ve Macar tacını ele geçirdi.

Budin'in zaptı

Türk ordusu Mohaç'tan Budin'e doğru yola çıkınca, Arşidük Ferdinand Avusturya'ya kaçmıştı. Kaleyi Alman generallerinden Besserer ile Taubinger ve Macar asilzadesi Nadsky müdafaa edecekti. Kale ancak beş gün dayanabildi. Tutulan bir Alman esirine Türk ordugâhı gezdirilmiş, askeri ve silahları gören bu adam İbrahim Paşa tarafından serbest bırakılıp kaleye dönünce gördüklerini anlatmış, Alman kumandanlar da bir çarşamba gününe rastlayan 8 Temmuz 1529'da askerleriyle beraber çekilip gitmek şartıyla teslim olmuşlardı. Almanlardan alınan Budin tekrar Kral Zapolay'a verildi.

Boğdan (Moldavya) Voyvodası Petru Rareş Sultan Süleyman'a diz çöküyor

Boğdan voyvodaları Fatih devrinden beri Türk hâkimiyeti altındaydılar. Fakat her fırsattan istifade ederek Türklerin düşmanlarıyla birleşiyorlardı. Son kozlarını da Mohaç Meydan Muharebesi'nde oynamışlardı, voyvodaları, Boğdan askeriyle beraber Karasu bataklığına gömülmüştü. Yeni voyvoda Petru Rareş Budin'e doğru yürüyen Sultan Süleyman'a sığındığını bir nameyle arz etmiş, padişah Budin'i zapt edince de bizzat gelerek huzurda diz çökmüş ve Sultan Süleyman'ın lütfen uzattığı elini öpmüştü. Huzurdan çıkınca da yıllık 4.000 duka altını vermeyi ve keza her yıl padişaha muayyen hediyeler göndermeyi kabul ederek bir antlaşma imzalamıştı.

Zapolay Macar kralları sarayında

Sultan Süleyman Budin ve karşısındaki Peşte'de ikameti için otağ-ı hümayununu tercih etmişti. Budin'deki kral sarayına Zapolay Yanoş yerleştirilmişti. Padişah ve gözdesi sadrazam birkaç gün sürek avıyla meşgul oldular. Eylülün sonlarına doğru da Türk ordusuyla beraber Avusturya hududuna doğru yola çıktılar.

Viyana müdafaaya hazırlanıyor

Türk padişahının Budin'den hareketinden önce Habsburglar Viyana'yı boşaltmaya başlamışlardı ve büyük şehir bir muhasara harbine hazırlanmıştı. Müdafaanın başkumandanlığını namlı Alman generallerinden Kont Nicolas von Salm üzerine almıştı. Şehirde iki yüze yakın top vardı. Kati rakam bilinmemekle beraber müdafiler 100.000 kılıçtan aşağı değildi. Viyana'ya Almanya'nın kapısı gözüyle bakıldığından, kafile kafile gönüllüler koşmuştu, bunların arasında Wilhelm von Württemberg kumandasında Almanlar, Brandestein kumandasında İstiryalılar, Ernst von Brandestein kumandasında Bohemyalılar ve Luis d'Avalos kumandasında İspanyollar bulunuyordu.

Şehirde yangın çıkmaması için evlerin bütün çatıları kaldırılmıştı. Kumbaraların patlamaması için de sokakların ve meydanların taş kaldırımları sökülerek toprak bırakılmıştı.

Şurasını da kaydetmek lazımdır ki, Viyana ahalisi kıymetli eşyasını alarak şehri terk ederken, önce Viyana'yı müdafaaya gelen bu askerler tarafından merhametsizce soyulmuş, bir kısmı da yolda Türk akıncılarının eline düşmüştü.

İmparator Charles-Quint de Linz'de Bavyera Dukası Frederik'in kumandasında imparatorluk ordusunu toplamıştı. Türkler Viyana'yı muhasara ettiği zaman bu kuvvet Türk ordusunu arkadan vuracaktı. Fakat bu emir sadece sözde kaldı ve imparatorun ordusu Türklerin üzerine yürümek cesaretini gösteremedi.

Türk ordusu Viyana yolunda

1529 sonbaharı Orta Avrupa'da durmadan yağan yağmurlarla geçmişti. Yollar bir balçık deryası halindeydi. Türk ordusu ağır toplarını, Viyana'ya doğru yürürken, zapt ettiği kasaba ve kalelerde bırakmaya mecbur oluyordu. Kalelerin ve kasabaların muhafazası için asker de bırakılıyordu, ordu mevcudu 120.000'den aşağıya inmişti.

Yol boyunda Komoron, Ovar, Raab, Gran kaleleri hemen hiç mukavemet göstermeden Türklerin eline geçmişti.

Ordunun yanı sıra, Tuna donanması da bir kısım toplar ve erzakla nehirden Viyana'ya doğru çıkmaktaydı.

On yedi günlük Viyana muhasarası

Sultan Süleyman Viyana'yı almak için gelmiyordu. Bu yürüyüş, bu muhasara sadece bir kuvvet ve haşmet gösterisi olacaktı. 1529 yılı Eylülü'nün 27'sine rastlayan bir pazartesi günü, müthiş bir yağmur altında Viyana kuşatıldı.

500 parça gemiden derlenmiş Türk Tuna donanmasının getirdiği toplar karaya çıkarılıp metrislere yerleştirildi. Fakat muharebe daha ziyade yeraltında bir lağım muharebesi olarak ancak on yedi gün devam etti. Lağımların yıktığı burç ve surlara beş hücum yapıldı.

Bunların sonuncusu 14 Ekim tarihinde oldu ve o günün akşamı kurulan bir harp meclisinde padişah muhasaranın kaldırılması emrini verdi.

Aynı mecliste Türk ordusuna karşı herhangi bir düşman hücumunu önlemek için akıncıların Alman içerlerine kadar uzanması için emir verildi. Bilhassa akıncı beylerinin en namlılarından Kasım Voyvoda bu şerefli vazifeyi seve seve üzerine aldı ve 45.000 kişiyle büyük Almanya akınına çıktı.

Sultan Süleyman Budin'de

Türk imparatoru 25 Ekim'de Budin'e dönmüş bulunuyordu. Kral Zapolay haşmetli hamisini payitahtından iki konak ileride karşılamıştı. 28 Kasım'da Peşte önündeki otağ-ı hümayunda büyük bir divan kuruldu. Macar kralı burada, Macaristan'dan ayrılacak olan Sultan Süleyman'a kulluğunu sunmaya geldi. Bu sefer de kendisine on kıymetli hilat giydirildi ve altın eyerli üç kıymetli at hediye edildi.

Padişah İstanbul yolunda

Peşte'den İstanbul'a doğru hareket eden Sultan Süleyman, iki konak ayrıldıktan sonra, o zamana kadar elinde bulunan tarihi Macar tacını İbrahim Paşa'ya verdi ve sadrazam tarafından askere teşhir edildikten sonra Kral Zapolay'a gönderilmesini emretti... İbrahim Paşa orduyu at üzerinde dolaşarak tacı askere gösterdi. Ve bu sefer güçlüklerinin, bu tacı taşıyacak ve Türklere sadakatle bağlı olan

krala emniyet temini için göze alındığını anlattı.

Asrının büyük hükümdarı İstanbul'a 1529 yılı ocağının ortalarında döndü ve payitaht halkı tarafından yine coşkun sevinç gösterileriyle karşılandı.

İstanbul'da Avusturya elçileri

1530 yılının Ekimi ortalarında İstanbul'a Arşidük Ferdinand'ın yirmi dört kişilik maiyetle General Nicolas Jurischitz ve Kont Joseph von Schneeberg adında iki elçisi geldi. Her ikisi de güç söz anlayan adamdı, iki defa Sadrazam İbrahim Paşa'nın huzuruna çıktılar. Ferdinand'ın Macaristan'ın kendisine terki yolundaki teklifini arz ettiler ve vezir tarafından istiskal ve hakaret gördüler, İbrahim Paşa:

"Siz ne söylüyorsunuz!.." dedi. "Benim şevketli padişahım Ferdinand'ı, Charles-Quint'in de Almanya imparatorluğunu tasdik etmemiş, onu da sadece İspanya kralı olarak tanıyor ve Almanya'yı terk ederek Madrid'e gitmesini istiyor!.."

Elçiler, padişahın huzuruna çıkarılmalarını rica ettiler ve İbrahim Paşa'nın delaletiyle huzur-ı hümayuna çıkarak aynı manasız teklifi arz ettiler. Kanuni:

"Anlamıyorum!.. Bu adamlar hükümdar mıdırlar, çete reisi mi?.. Ben memleketlerine gittiğimde karşıma çıkmıyor, buraya dönüyorum, garip tekliflerle elçi gönderiyorlar... Çıkarın şunları huzurumdan!.." dedi.

Almanların Budin'i muhasarası

Macaristan'dan ayrılan Kral Zapolay Yanoş'un muhafazası için Kasım Paşa 3.000 yeniçeriyle Budin'de kalmıştı. 1530-1531 kışında Kral Zapolay Kasım Paşa'nın emrine ayrıca 10.000 Macar süvarisi vererek Zigetvar Kalesi'nin zaptına memur etti, Von Roggendroff kumandasında bir Alman ordusu da Budin'i muhasara etti. Bunun üzerine Kasım Paşa Zigetvar'ı bırakarak Budin'e döndü ve Almanların muhasara hattını yararak kaleye girdi.

O sırada padişahın emriyle Mohaç Sahrası'nda 50.000 Türk

akıncısının toplandığı haberi geldi. Alman generali Budin muhasarasını kaldırarak kaçtı.

Sultan Süleyman da cenk atına eyer vurdurmuştu. Karşısına silahla çıkacak düşman hükümdarlarını aramaya geliyordu.

Grijgal Palangası Savaşı

Kanuni Sultan Süleyman'ın birbiri arkasından çıktığı seferlerle Türkiye imparatorluğunun sınırları içine alınan eski Macaristan'ın her karış toprağı bir Türk cengâverinin, bir Türk dilaverinin kanıyla sulanmıştır. Yüz binlerce şehidin arasında da Deli Mehmed adında bir nevcivanın menkıbesi, bu memleketin Türk idaresinde kaldığı bir buçuk asır boyunca daima anılmış, bu muhteşem hatıra daima taze bir gül gibi koklanmıştır.

Sınırda "Grijgal" adında bir palanga, sınır bekçisi kale yavrusu vardır... Arkası bir tepeciğe yaslanmış, önünde gözün alabildiğine bir ova uzanmaktadır... Yaya adımıyla palangaya yarım saatlik bir yerde de, gönül açıcı bir korucuğun kenarında küçük bir mezarlık vardır... Deli Mehmed kabri bu mezarlıktaydı... Kendisinden bir müddet sonra şehit olmuş Deli Hüsrev Bey ismindeki silah arkadaşı da onun kabrine defnedilmiş, bu mezar da "Şehitler Makamı" adıyla anılagelmişti. Yolu Grijgal Kalesi'ne düşenler, evvela Deli Mehmed ile Deli Hüsrev Bey'in müşterek kabrini ziyaret eder, sonra palangaya giderlerdi...

Aşağıdaki satırları, büyük Türk tarihçisi Peçevili İbrahim Efendi'den alıyorum, yarı nesir yarı nazım Deli Mehmed'in kahramanlık destanıdır. Yazının güzelliğini, şirinliğini incitmeden bugünkü dilimize çevirmek zaruretini kabul etmek gerekir.

1554 senesinde (Hicri 961) Grijgal Palangası beyi Ahmed Bey, askerinin bir kısmını alarak Ordu-yı Hümayun'a katılmıştı. Ordu, Kapoşvar Kalesi'ni muhasara etmişti. Fakat mevsim kıştır, demişler, cümle paşalar, Kapoşvar'ın fethini bahara bırakıp Budin'e dönmüşlerdi. Ahmed Bey de onlarla beraber Budin'e gitmişti. O kış, Grijgal'de pek az adam kalmıştı.

Grijgal'den altı menzil ileride düşmanın Zigetvar Kalesi vardı.

Zigetvar Muhafızı Kraçin, fırsatı ganimet bilmiş, Grijgal önüne gelip palangayı muhasara etmişti. İşte orada o zaman bir cenk olmuştur ki, gazilerin kerameti zâhir olmuştur. O sırada Grijgal Palangası'nda kadı olan bir kimse bu cenk üzerine bir destan yazmıştır. Bu destanda gözleriyle gördüklerini yazmıştır. Hak budur ki, o gazilerin içinde böyle keramet sahipleri olmasaydı, dört tarafı kâfir hisarı iken burada oturmak ne mümkündü!..

Düşman palangayı sarınca, civardaki Türk kalelerinden yardım istemek için Grijgal'den evvela imdat topları atılmış...

Haber toplarını attık firavan
Ki yani iderüz İslam'a ilan

Velî az idi gaziler begayet
Ola derdik heman Hak'tan inayet

Yüz on dört âdem idik ande ey can
O demde hazır olan ehl-i iman

Gelen kâfir velî binden ziyade
Kimisi atlı kimisi piyade

Çıkup taşraya çün yok cenge çare
Kapuyu bağladık girdik hisare...

Düşman beyi Kraçin, palangaya bir adam gönderir:

"Grijgal'i vireyle teslim etsinler... Salibe, İncil'e, Zebur'a, ateşe ve nura yemin ederim kendilerini incitmem... Silahlarıyla çıkıp gitsinler!.." der.

Fakat kaledeki gaziler müşavere ederler, Grijgal'i vireyle teslime kimse razı olmaz... Yüz on dört kişi, binden fazla düşmana karşı kaleden çıkıp cenk etmeye karar verirler. Kadı efendiye gelip kale kapısını açmasını söylerler...

Danışık eyledik ol demde vafir
Çıkup cenk etmeyi rey ettik âhir

Adûye varmada etmezler ihmal
Kamusu hazır oldu geldi fîlhal

Kulun hem kadı idim ehl-i dine
İmam idim mücahit zümresine

Dediler: Kapıyı lûtfedüp aç gel
Dahi kalbindeki havfi bırak gel

Dedim anlara: Ey merd-i merdan
Be aşk-ı Şah-ı Gazi Han Süleyman

Kulak urup biraz dinlen makavili
Beyan idem size ben hasbıhali

Muradım sorarsanız buradan
Değil men eylemek sizi gazadan

Feda olsun bugün ger baş ü ger can
Hususa yarın ola İyd-i Kurban...

Hem Kurban Bayramı arifesi hem de bir cuma günüydü... Kadı Efendi:

"Bugün Arafat'ta cümle hacılar ve bütün İslam diyarı camilerinde sair müminler bizim gibi gazilere münacattadırlar... Münasip olan budur ki, biz dahi cuma namazımızı kılar, gözümüzün yaşlarını döker, birbirimizle helalleşiriz... Ve düşman üzerine gideriz... Kalanlarımız gazi, ölenlerimiz şehit olur!.." der. Gaziler kabul edip cuma namazı vaktine kadar beklerler...

Düşman ise vireyi konuşuyorlar sanmış... Namazdan sonra kapıyı açıp bir uğurdan kaleden dışarıya çıkmışlar... Bir kolun başında Gazi Deli Mehmed, bir kolun başında da Gazi Deli Hüsrev Bey varmış...

Deli Mehmed biri merdane hoşrev
Birisine dediler Deli Hüsrev...

Evvelce atılan imdat toplarını civar kalelerden işitmiş olan beş on gazi de atlanmış... Doludizgin Grijgal'e koşmuş...

Civarımız olan ehl-i dinden
Kala-ı Müslimîn'in canibinden

İşaret toplarından ol erenler
Ulaktan fevri almışlar haberler

Tozlar kopar onlar geldiği yoldan
Tutar gün yüzünü hep sağ ve soldan

Sanurdun nice bin atlu ve asker
İrişti nusret içün ey birader

Bu hali baktı çün kim gördü küffar
Hezimet buldu anda çar ü naçar

Yüzü tersine döndü kaçtı cümle
Kırardı gaziler ettikçe hamle...

İmdada gelen beş on gazinin atları ayağından çıkan tozlar gökyüzünü tutunca, düşman büyük bir kuvvet geliyor zannıyla bozguna uğramış...

Fakat imdada gelen bu gaziler görünmeden biraz önce, hücum kollarından birinin başında bulunan Deli Mehmed oracıkta şehit olmuş...

Ve Grijgal kadısı tüyler ürperten bir sahnenin şahidi olmuş... Destanında yeminler ederek "Rüya değil, aynıyla gördüm... Gözlerimin gördüğü bir hakikat!.." diyor.

.....
İki koldan iki gazi sürdü

İkisi dahi olmuş mest ü medhuş
Girerler alaya güya ki serhuş

Savaş iderler iken ol gazada
Deli Mehmed şehit oldu orada

Koluna bir acep hal oldu vaki
Değil vakıa hak bu ki vaki

Değülüm Hak bilür ben sözde kezzab
Behakkı Mustafa vü âl ü ashab

Şehit olan Deli'yi gördüm anden
Kesildi başı ve ayrıldı tenden

Kesen kâfir, başın aldı eline
Götüre yani kim kendi iline

Deli Hüsrev görüp haykırdı, dedi:
Ne yatırsın!.. Başını aldı gitti!..

Revadır canı verdin, kıyma başa
Acep hal oldu ve özge temaşa

İşit bu hikmeti, bu sırr u râzi
Kesik başlı şehit olan o gazi

Heman fevrî yerinden durdu geldi
Eliyle o laini urdu çaldı

Yıkıldı düştü attan baş elinden
Ne baş kaygusudur kaldı yolundan

O gazi aldı başın, düştü, yattı
Ne kimse gördü anı, ne işitti

Görüp bu hali Hüsrev etti tahsin
Çağırdı kim: Yüzün ak ey celasin!..

İşaret kıldı hem bu natüvana:
Ne halet olduğun gör ol civana!..

Kurıdum kaldım anda sanki bîcan
Bakup bu ibrete nalan ü hayran

Kakıdı bana dedi: N'oldu ey can
Ne durursun, gaza kıl ey Müslüman!..

Anın sözüyle geldi bana kuvvet
Ol esnada adüv buldu hezimet...

Muhteşem bir sahnedir: 16-17 yaşlarında bir taze yiğit olan deli Mehmed, yerde başsız yatarken, Deli Hüsrev Bey'in narası üzerine yerinden fırlar, güzel başını almış gitmekte olan düşmana hücum eder... Onu atından bir yumrukta cansız olarak yere yıkar... Ve kurtardığı kesik başını alarak tekrar yere uzanır!.. Bu vakanın şahidi, Deli Hüsrev Bey'den başka yalnız Grijgal kadısıdır... Hakikaten bu bir özge temaşadır!.. Ama kadı efendi gördüğü şeyin ilahî haşmetiyle perişan olmuştur...

Düşman bozguna uğrayarak kaçmış. Vakit de akşam olmuş. Cenkte Türklerden on dokuz kişi şehit düşmüş. Düşman da alıp götürdüklerinden maada cenk meydanında altmış dört ölü bırakmış.

Şehit olanları saydık çün ol dem
Şehit olmuş o gün on dokuz âdem...

Şehit Deli Mehmed'i de şöyle bulmuşlar:

Varıcak başını bulduk yanında
Kesilmiş şöyle yatur koltuğunda!..

Şehitleri defnederler... Fakat kadı efendi, Deli Mehmed'in mezarı başından çekilip gidemez... Tek başına o mezar başında kalır... Bir özge temaşa da orada olur... Şehidin kabri bir nur külçesi halinde açılır... Melekler gelir ve Deli Mehmed'i kucaklayıp öperler:

Ki gördüm kabr içinde hûb ü mahbub
Misal-i hur-i cennet belki mergub

Gelüp öptü ve koçtu ol civanı
Görüp aynülyakin bu benden anı

Mekabir şöyle ruşen oldu ol dem
Münevver oldu nurundan bu âlem...

Kale kapısı kapanmak üzeredir... Kadı efendiyi çağırırlar... Efendi kendinden geçmiş, gözüne görünen âlemin vecdi içindedir...

Geçüp kendimden olmamışım agâh
Belki benlikten almış ol yüzü mah

Gelür yoldaşlarım bazısı dir:
Kaparlar kapuyu, gel, içeri gir!..

O dem girdim hisara sanki serhuş
.....

Kadı efendi hisarda yerine giderken, yolu Deli Hüsrev Bey'in menzili önünden geçer... Ne görsün ki... Deli Hüsrev Bey atını tımar etmekle meşgul... Ve pürneşe türkü söylemektedir!.. Deli Mehmed gibi bir nevcivanın şehit olmasından mütevellit bir teessürü yoktur... Efendi buna çok üzülür:

Giderken kala içre ben kemine
Yolum uğradı Hüsrev menziline

Şehit olana kim ağlar, kim inler
Ol atın kaşıyıp türkücük ırlar...

Ve dayanamaz, seslenir, Hüsrev Bey, "Lebbeyk sultanım!.." der. Fakat bir özge temaşa da orada olur. Kadı efendi söze başlamadan Deli Hüsrev Bey dile gelir:

.....
Dedi: Gördün mü zevkin ol civanın?!..

Dedim: Gördüm hakikat ol civanı
Buradan siz de gördünüz mü anı?!..

Bunların böyle hali dedi çoktur
Bilürsün gözlüye hod gizli yoktur!..

İkimiz görmeye budur işaret
Şahadet müjdesidir ki beşaret!..

Alaman Seferi

Türk İmparatoru Kanuni Sultan Süleyman, Miladın 1532 yılında Türk ordusunun başında yine Macaristan yolunu tuttu. Viyana Seferi ve Viyana muhasarası bir azamet ve kudret gösterisi olmuştu. Bu sefer ise Sultan Süleyman, Almanya İmparatoru Charles-Quint ile kardeşi Bohemya kralı ve Macar tacı iddiacısı Ferdinand'a meydan okuyordu. Macaristan'ı aşarak Avusturya topraklarına girecek, şanla, şevketle, haşmetle bir askeri cevelanda bulunacak, düşmanlarını bir meydan muharebesine çağıracaktı. Türk ordusunun hedefi olarak artık kale, bir şehir yoktu...

Sultan Süleyman, Charles-Quint'i Almanya imparatoru olarak tanımıyordu, Türk padişahının nazarında o sadece İspanya kralıydı, Ferdinand ise onun Bohemya'da ve Avusturya'da bir valisiydi, Sultan Süleyman'ın muhatabı bile olamazdı. Avrupa'da tek imparator vardı, o da kendisi, Sultan Süleyman Han'dı.

Bu sefer resmen Charles-Quint'e de karalarda ve denizlerde harp açılmıştı. Onun içindir ki, Sultan Süleyman'ın bu askeri yürüyüşüne eski Türk tarihçileri tarafından "Alaman Seferi" denilmiştir.

Türk ordusu

Kanuni Süleyman'ın Alaman Seferi'ne çıkan Türk ordusu yaya ve atlı 120.000-150.000 kılıçtı.

Garplı kaynaklardan bazıları bu orduyu çok büyütülmüş olarak 300.000 kılıç olarak gösterirler.

Büyük bir kale muhasara edilmeyeceği için ağır muhasara topları da götürülmüyordu, Türk ordusunda 300-400 küçük top vardı.

Charles-Quint bütün memleketlerini, yani hemen bütün Avrupa'yı Türklere karşı mukavemete davet ediyor

Kanuni'nin İstanbul'dan sefere çıktığı haberi öğrenildiği zaman, Avusturya ve Almanya heyecanla çalkanmıştı. O zamanlar Almanya'da Katolikler ile Protestanların mücadelesi Türklere karşı bir zaaf biliniyordu.

Mutaassıp Katolik olan Almanya imparatoru, Protestanları dini ve siyasi bir teşekkül olarak tanıdı ve Protestanlar da kılıçlarını Türklere karşı imparatorun emrine verdiler.

Charles-Quint'in emrinde 130.000 kişilik muntazam bir ordu vardı. Bunun 100.000'i yaya, 30.000'i atlı askerdi, İspanyol, İtalyan, Hollandalı, Bohemyalı, Avusturyalı, Macar milisleriyle ve Almanya imparatorunun sahip bulunduğu diğer ülkelerden gelen gönüllülerle bu kuvvet 300.000'i aşmıştı. Fakat aşağıda da kaydedeceğimiz gibi, Almanya imparatoru ile kardeşi Bohemya Kralı Ferdinand, Türk padişahının karşısına çıkmaya hiçbir zaman cesaret edemeyeceklerdi.

Ferdinand'ın elçileri

Sultan Süleyman Edirne, Filibe, Sofya yoluyla haziran başlarında Niş'e vardı. Burada Türk ordugâhına, telaşından ne yapacağını bilmeyen Ferdinand'ın iki elçisi geldi. Von Lamberg ve Von Nogaroda adındaki bu elçiler, âdeta istiskal görerek merasimsiz karşılandılar. Evvela Sadrazam İbrahim Paşa'nın huzuruna çıktılar, elçiler bir mütareke istiyorlardı. Fakat dillerinde aynı nakarat dolaşıyordu, Mohaç'ta vâris bırakmadan ölen Macar Kralı Layoş'un karısının kardeşiydi ve Avrupa'da cari veraset ananelerine göre Macar kralıydı, Macarlar da bir diyet meclisinde onu krallığa seçmişlerdi. Israrları üzerine padişahın huzuruna da çıktılar. Kabul merasimi çok soğuk bir hava içinde oldu. Aynı şeyleri tekrarladılar. Sadrazam İbrahim Paşa'nın şu kati ve sert sözleriyle karşılaştılar:

"Hangi veraset meselesi.. Macaristan padişahımız tarafından iki defa fethedilmiştir... Bu memleket padişahımızındır ve padişahımız Macaristan tahtını ve tacını sadık bendesi olan Kral Zapolay Yanoş'a ihsan etmiştir."

Türk ordugâhında bir Fransız elçisi

Ferdinand'ın elçileri derhal geri gönderilecekti. Fakat o günlerde, Türk padişahının himayesine sığınmış olan Fransa Kralı I. François'nın bir elçisinin ordugâha gelmek üzere yolda olduğu öğrenilmişti. Sultan Süleyman'ın dostlarını nasıl kabul ettiğini düşman elçilerine göstermek lazımdı. Ferdinand'ın elçileri nezaret altında orduyla beraber yola çıkarıldı... Türk ordusu haziran sonlarına doğru Sava Nehri köprüsünden Sirem Sahrası'na kondu ve Belgrad karşısında ordugâh kuruldu...

Fransa kralının elçisi Rinçon, Belgrad önündeki Türk ordusuna temmuzun beşinci günü geldi.

Dost elçi toplar atılarak ve geçeceği yola saf saf askerler dizilerek pek muazzam tantanalı merasimle kabul edildi ve huzur-ı hümayunda kendisine padişahın elini öpmek şerefi bahşedildi ve oturmasına müsaade edildi. Bu merasimi görmek Ferdinand'ın elçileri için ağır bir darbe oldu. Memleketlerine dönmek üzere izin verildi.

Türk ordusu Avusturya topraklarında düşman ordusunu arıyor

Belgrad'dan 8 Temmuz'da hareket eden Sultan Süleyman, bu ayın sonlarında düşman topraklarına girdi ve hiçbir zaman karşısında göremeyeceği kardeş hükümdarları aramaya başladı. Yolunun üzerindeki kaleler, dalından düşen olgun meyveler halinde fethediliyordu. 21 Temmuz'da Şikloş ve Erşak, 22 Temmuz'da Kapolua, 25 Temmuz'da Bobofça, 26 Temmuz'da Pelovar, 27 Temmuz'da Vutuş, 28 Temmuz'da Zafade, 30 Temmuz'da Kanije, 1 Ağustos'ta Kapornok, Beleşker, Tuşarvar, 3 Ağustos'ta Kermendvar, 4 Ağustos'ta Rum kaleleri fetholundu ve bu fetholunan yerler Macar Kralı Zapolay Yanoş'a ihsan olundu.

Sonra Türk ordusu 5-7 Ağustos arasında Tuna'ya dökülen Rabe (Raab) Nehri'ni geçti ve 7 Ağustos'ta Hedvik Kalesi fetholundu.

Kösek muhasarası

Rabe Nehri geçildikten sonra şiddetli yağmurlar başladı. Türk ordusu yağmur altında yoluna devam ederek 10 Ağustos'ta Rabe'ye

dökülen Kösek Suyu üzerinde Kösek Kalesi önüne geldi. Viyana'ya 100 kilometre mesafede bulunan bu kalenin muhafızı vaktiyle Ferdinand'ın elçisi olarak Türk padişahına gelmiş olan Nicolas Jurischitz'di. Kale anahtarlarını teslim etmek için acele etmedi.

Yağmurların etrafı bir bataklık haline sokması, Türkleri bir kaleyle uğraştırmayabilirdi. Fakat kaleyi saran Türkler, on yedi gün sonra şiddetli hücuma geçince, İbrahim Paşa'ya sığınarak aman diledi, teslim oldu.

Kral Zapolay'a sadakat yemini vererek Kösek Kalesi yine kendisine bırakıldı...

Yine elçiler geliyor

Türk ordusu Kösek önündeyken, yukarıda adı geçen elçiler yine geldiler... Mütareke, sulh istediler. Sadrazam İbrahim Paşa tarafından bu elçilere şu nokta kesin olarak anlatıldı ki, Ferdinand eğer sulh istiyorsa, kardeşi Charles-Quint'le olan davasını kılıcıyla ve ayrıca halledecekti. Elçiler, ellerine Almanya İmparatoru Charles-Quint'e hitaben yazılmış bir name-i hümayun verilerek geri gönderildi.

Sultan Süleyman bu nameyle Almanya imparatorunu bir meydan muharebesine davet ediyordu, namenin bu kısmı çok ağır yazılmıştı.

Sultan Süleyman'ın bu sözlerini okuduktan sonra, o şövalyelik asrında daveti kabul etmemek herhalde en hafifinden korkaklıkla tavsif olunabilirdi. Charles-Quint meydan muharebesini kabul etmedi.

Kanuni Sultan Süleyman'ın İmparator Charles-Quint'i bir meydan muharebesine davet eden name-i hümayunu

"Bu kadar zamandır erlik davasın ider, merd-i merdanım dersin!.. Şimdiye değin kaç keredir ki üzerine geliyorum ve mülküne dilediğim gibi tasarruf ediyorum, ne senden ne kardaşından nam ve nişan yok!.. Size saltanat ve erlik davası haramdır!.. Askerinden, belki avradından dahi utanmaz mısın ki belki avratta gayret var, sende yok. Er isen meydana gelesin! Hak Teâlâ Hazretleri'nin takdiri ne ise yerine gelse gerek... Seninle saltanatı Beç (Viyana) Sahrası'nda üleşelim! Reaya fukarası dahi asude olsun... Yoksa meydanı arslandan hâ-

li buldukça tilki gibi fırsatla şikâr almayı erlik sayma! Bu kerre dahi meydana gelmezsen avratlar gibi iğ ve çıkırık alup dahi padişahlık tacın urunmayasın!.. Ve erlik adını diline getirmeyesin!"

Akıncılar

Elçiler gittikten sonra bütün akıncı beylerine bir akın fermanı çıktı... Hedef olarak bütün Avusturya gösterildi... Gözün alabildiğine gideceklerdi... Bu memleketin iktisadi ve askeri varlığını amansızca kıracaklar ve Bohemya Kralı Ferdinand'ı diz üstüne getireceklerdi...

Akıncılar ki şahadeti özlemiş, gaza erleriydi, Kanuni Sultan Süleyman'ın kılıcı uğruna kanlarını selsebil ettiler... Viyana muhasarasının kaldırılacağı zaman başlayan büyük akın gibi bu seferden de çoğu geri dönmedi... Fakat Avusturya'nın da siyasi kudreti bir hiç oldu.

Yalnız Avusturya değil, Charles-Quint imparatorluğunun sallanıp çatırdadığı görüldü. Sadece İstirya'dan bir akıncı kolu 30.000 esirle döndü.

Altın miğferli Kasım Bey

Bu büyük akınlarda en namlı akıncı beylerinden Kasım Bey 10.000 atlının başında Almanya'da Karaorman dağlarına kadar ilerledi. Ve bu dağların geçitlerinde sarılarak silah arkadaşlarıyla beraber şehit oldu. Bu kahramanın ölüsü üzerinden alınan altın miğferi, düşman tarafından övünülecek tek şey oldu...

Kanuni Süleyman İstirya'da

Akıncıların arkasından Sultan Süleyman da İstirya'ya girdi. Türk ordusunun yoluna rastlayan kaleler bomboş bulunuyordu. Mur Nehri üzerinde bu eyaletin merkezi Graç müstahkem mevkiinin önünden geçen Türk padişahı ve ordusu, eylül başlarında Mur Nehri'ni hiç telefat vermeden kayıksız ve köprüsüz aştı. Kış ağzıydı. Sultan Süleyman artık geri dönüyordu.

Drava Nehri üzerinden dönüş

20 Eylül'de Drava Nehri'ne gelmişti. Bu su süratle kurulan büyük bir askeri köprü üzerinden aşıldı ve sonra köprü kaldırıldı. Sultan Süleyman ve ordu artık Türk topraklarına dönmüş bulunuyordu... Alaman Seferi böylece sona ermişti.

Sultan Süleyman İstanbul'da

Alaman Seferi'nden dönen sultan, 21 Kasım 1532'de İstanbul'a geldi. Büyük şehir halkı tarafından yine coşkun gösterilerle karşılandı ve İstanbul'da bu parlak askeri yürüyüşü kutlamak için beş gün beş gece donanma ve gece şenlikleri oldu.

Kral Ferdinand, Kanuni'nin kudret ve haşmeti önünde diz çöküyor

10 Ocak 1533'te İstanbul'a Kral Ferdinand'ın Jerome de Zara adında bir elçisi geldi. Vazifesi sulh için Türk tekliflerini öğrenmekti. Sadrazam İbrahim Paşa'nın huzuruna kabul edilerek sulh için Türk tekliflerinin esasları kendisine tebliğ edildi:

1 - Ferdinand Macaristan veraseti iddiasından vazgeçecek ve Kral Zapolay Yanoş'u Macar kralı olarak tanıyacak...

2 - Ferdinand Sultan Süleyman'ı bir metbu tanıyacak ve bunun alameti olarak Gran Kalesi'nin anahtarlarını gönderecek...

3 - Diğer teferruat bu esaslar üzerinden kararlaştırılacak...

Aynı yılın haziranında Ferdinand'ın sulh yapmaya salahiyetli ikinci bir elçisi geldi. Adı Cornelius Schepper olan bu zat, Gran Kalesi'nin anahtarlarını getirmişti. Ferdinand, Sultan Süleyman'ın önünde dize gelmiş, Türk tekliflerini kabul etmişti. Schepper teferruatı tespite memur edilmişti. Konuşmalarda bazı noktalara itiraz edecek oldu, Sadrazam İbrahim Paşa derhal:

"Unutmayın!.. Sulhu biz değil, siz istiyorsunuz!.." dedi.

Schepper sulh muahedesine İmparator Charles-Quint'in sokulmasını teklif edecek oldu, Sadrazam:

"Onunla ayrıca konuşacağız... Kral Ferdinand'ın bu hususta aracı olmasına lüzum görmüyoruz!.." dedi.

Nihayet 22 Haziran 1533 tarihinde Ferdinand'la bir sulh antlaşması yapıldı. Metin Türkler tarafından yazdırılmış ve Avusturya delegesi imza etmişti.

Sulh şartları

22 Haziran 1533 tarihli Avusturya Sulh Antlaşması'nın esas maddeleri şunlardır:

1 - Kral Ferdinand Türk padişahını, metbu bilecek ve namelerinde "Pederim" diye hitap edecektir. Ve payesi Türk sadrazamı mertebesinde olup sadrazama da "Kardeşim" diye hitap edecektir.

2 - Kral Ferdinand, Macaristan üzerindeki veraset iddiasından vazgeçmiştir. Zapolay Yanoş'u Macar kralı olarak tanıyacak, bu iki hükümdar arasındaki hudut, Türk murahhaslarının nezareti altında tespit edilecektir.

3 - Eski Macaristan Krallığı'na ait olup fiilen Ferdinand'ın elinde bulunan ve Türklerin "Orta Macar" dedikleri Batı Macaristan kale ve şehirlerine padişah, Zapolay'dan zapt edilmiş gibi bakmaktadır, bu yerler yine Ferdinand'a kalacak, fakat Ferdinand bu memleketin muhafazasına karşılık Türk padişahına her yıl 30.000 altın vergi verecektir.

Bağdat'ın fethi

16. asır, Türklerin kudret, kuvvet, azamet ve haşmet asrı olarak başlamıştı. Üç kıta üzerinde temsil ettiği Türkiye'nin karşısına çıkacak tek devlet yoktu. Safevi'yle Çaldıran Meydan Savaşı'nı yaptığı doğu seferinden beri İran'la harp hali devam ediyordu.

İran'da Şah İsmail ölmüş, yerine, oğlu I. Tahmasb şah olmuş, Sultan Süleyman'ın Macaristan'daki zaferlerini ve fütuhatını endişeyle takip ediyordu. Türk padişahının garpta Habsburgları diz çökertip dediğini yaptırttıktan sonra bütün kudret ve azametiyle şarka yürüyeceğini biliyordu. Sultan Süleyman'ın nazarında Safevilerin elinde bulunan Azerbaycan ile Irak'ı Türkiye sınırları içine koymak, babasının gerçekleştiremediği bir gayeydi. Bunu daha Mohaç Seferi'ne giderken açıkça ifade etmiş, fakat doğuya yürümek için Viyana ve Alaman seferlerinden vakit bulamamıştı.

Bağdat'ta Zülfikâr Han vakası

Safevilerin Bağdat valisi Zülfikâr Han'ın Şah Tahmasb'la arası açıldı. 1529'da Zülfikar Han Irak'ın Türkiye'ye iltihakını ilan etti ve bir ubudiyetnameyle beraber Bağdat şehri ve kalesinin anahtarlarını İstanbul'a, Sultan Süleyman'a gönderdi ve süratle asker yollanmasını istedi. Bağdat'ta hutbeleri Türk padişahının adına okuttu, parayı da onun adına bastırdı. Fakat İran Şahı hemen Bağdat'a geldi ve asi valisini muhasara etti. Yakın bendelerinden bir hain de bir gece Zülfikâr Han'ı uyurken yatağında katletti. Valinin ölümü üzerine Şah Bağdat'a hâkim oldu ve sadakatine güvendiği Tekelü Muhammed Han'ı Bağdat valisi tayin etti.

Azerbaycan'da Ulama Han vakası

Bağdat vakası henüz basılmıştı ki, Safevilerin Azerbaycan valisi Ulama Han da Tahmasb'a karşı isyan etti ve 1531'de İstanbul'a kaçarak Sultan Süleyman'a sığındı. Fevkalade cesareti ve harplerde büyük yararlıklarıyla tanınmış olan bu zat, aslında Anadolu Türklerinden bir sipahiydi. Nevcivanlık çağında Şii propagandacılar tarafından aklı çelinerek Anadolu'daki Şah Kulu isyanına iştirak etmiş, Şah Kulu II. Bayezid'in veziri Hadım Ali Paşa karşısında bozguna uğradığında İran'a kaçmış ve Safevilerin hizmetine girerek valiliğe kadar yükselmişti. Sultan Süleyman tarafından kendisine paşalık verildi.

Bitlis'te Şeref Han vakası

Yavuz Sultan Selim'in şark seferinde, Safevilere tabi olup da Türk padişahına dehalet eden Şarki Anadolu'daki derebeylerine memleketleri "yurtluk, ocaklık" adıyla yine kendilerine bahş edilmişti. Bitlis hükümdarı Şeref Han da bunlardan biriydi. Herhalde uzağı göremeyen bir adam olacaktır, ortada hiçbir sebep yokken beyliğinin İran'a tabi olduğunu ilan etti. Bitlis Hanlığı Şarki Anadolu'nun en büyük derebeyliklerinden biriydi. Şeref Han'ın peşi sıra diğer derebeylerinin de kendisini taklit edeceği umuluyordu. Fakat ihanetinde yalnız kaldı.

Kanuni'nin iki Irak seferi

Ortaçağ'dan beri Müslüman coğrafyacıları Irak kıtasının Bağdat ve Basra havalisine "Arap Irakı (Irak-ı Arab)", bu kıtanın Azerbaycan'a doğru uzanan kısmına da "Acem Irakı (Irak-ı Acem)" derler.

Eski tarihçilerimiz Sultan Süleyman'ın bu ilk şark yürüyüşünde Türk ordusu buralarda ve Azerbaycan'da dolaştığı için bu sefere "Irakeyn Seferi" adını vermişlerdir.

Avusturya sulhundan sonra İran'a karşı iki büyük ordu hazırlanmıştı. Birinci ordu 1533 Birinciteşrini sonlarında Sadrazam Pargalı Makbul İbrahim Paşa'nın kumandasında İstanbul'dan hareket et-

ti. İbrahim Paşa da ilk iş olarak Ulama Paşa'yı asi Bitlis hanının tedibine memur etti. Ulama Paşa süratle şarka giderek Bitlis Hanlığı topraklarına girdi.

Asi Şeref Han'ın yenilmesi ve öldürülmesi

Sadrazam İbrahim Paşa ordusu Konya menziline vardığında Ulama Paşa'dan Bitlis fetihnamesi ile Şeref Han'ın kesik başı geldi. Sadrazam ve Serdar İbrahim Paşa Kürt derebeylerinin güvenini kuvvetlendirerek sadakatlerini sağlamak için Bitlis Hanlığı'nı Şeref Han'ın oğlu Şemseddin Han'a verdi.

Tatbik edilmeyen sefer planı

İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan hareketindan önce kurulan bir harp meclisinde verilen karara göre sadrazam ve serdar 1533-1534 kışını Halep'te geçirecekti. Şark işleriyle yakından alakadar olacak, ordu noksanlarını tamamlayacak, askerin zahiresi ve padişahı Diyarbakır'da bekleyecekti. Sultan Süleyman ikinci Türk ordusunun başında Diyarbakır'da sadrazamla birleştikten sonra önce Irak'a Bağdat üzerine gidilecek, oradan Azerbaycan'a, Tebriz'e doğru yürünecekti.

Padişahın sonsuz itimat ve sevgisini kazanmış olan ve hayatı vezirane değil, mülukâne bir haşmet ve azamet içinde geçen Sadrazam Makbul İbrahim Paşa bu planı tatbik etti. Buna da sebep, padişah tarafından serdar kethüdası tayin edilen Başdefterdar İskender Çelebi ile sadrazam arasındaki gizli nüfuz mücadelesiydi. İstanbul'dan hareket edileceği sırada Sultan Süleyman, gözde vezirine:

"İskender Çelebi'nin nasihatlerinden dışarı çıkma!.." diye tembih etmişti.

İskender Çelebi serdara, birinci Türk ordusunu güç durumlara düşürecek ve dolayısıyla paşanın padişah yanındaki nüfuzunu sarsacak tavsiyelerde bulundu. Serdar da, bundan doğacak ağır mesuliyeti, nasihatlerinden dışarıya çıkmaması tembih edilen İskender Çelebi'ye yüklemek için İstanbul'da tespit edilmiş harp planını bozmakta tereddüt etmedi.

Başdefterdar ve Serdar Kethüdası İskender Çelebi

16. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun başdefterdarı (maliye vekili), kendisine dünyanın en zengin devlet hazinesi emanet edilmiş adamdır.

İskender Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman'ın haşmetli saltanatına layık bir başdefterdardı. Şahsi serveti, hususi hayatının göz kamaştıran ihtişamı, vakarlı, azametli şahsiyeti ve bilgisiyle zamanının devlet adamları arasında mümtaz bir simaydı. Tarihçi Peçevili İbrahim Efendi, "Cariyeleri hariç 6.000 kölesi vardı. Kapısında ayrıca aylıklı olan 1.200 adam çalışıyordu. Kendi hizmeti içinde yüz ve vücut yapısı güzellikleriyle beraber tahsil ve terbiyelerine fevkalade itina edilmiş 100 içoğlanı vardı ki Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra sadrazam olan Ahmed Paşa, Vezir Piyale Paşa, Vezir Gülabî Paşa, Vezir Behram Paşa ve Vezir Rus Hasan Paşa İskender Çelebi'nin bu seçme içoğlanları arasından yetişmişlerdir. Her sene kapıkulları için Trabzon'dan bir büyük gemi dolusu bez getirir, fakat bu kalabalığın don ve gömleklerine yetişmediği için, ayrıca İstanbul çarşısından da bez alınırdı. Sadrazam İbrahim Paşa İskender Çelebi'ye 'Babam' diye hitap eder, o da veziriazama 'Paşa oğlum' derdi..." diyor.

İskender Çelebi'nin silahşorları

Sonsuz salahiyete sahip bir sadrazam için İskender Çelebi gibi bir simanın azamet ve nüfuzuna tahammül etmek herhalde kolay değildir. İbrahim Paşa'nın başdefterdara "Babam" diye hitabı, bu adama karşı Sultan Süleyman'ın gösterdiği hürmetten ötürüydü. Şark seferine çıkacağı sırada önce bu hitabı ortadan kaldırdı. Buna da İskender Çelebi'nin silahşorları sebep oldu.

Başdefterdarın, her biri erkek yapısı güzelliğinin birer şaheseri 150 kadar şehbaz ve tüvana silahşoru vardı. Bu cengâver delikanlıları Türk ihtişamına layık bir şekilde giydirir kuşatırdı. Üzerlerini mücevherli silahlarla donatmıştı. Sadrazam İran Seferi'ne çıkarken İskender Çelebi'den 110 silahşor istedi. Başdefterdar ve serdar kethüdası bu seçme cengâverleri elinden çıkarmaya kıyamadı. Hemen ırgat pazarından yakışıklı, boylu boslu seksen nefer genç tedarik etti.

Onları meşhur silahşorlarının kılık ve kıyafetine soktu, seçme silahşorlardan da 30 kişi katarak 110 genci sadrazama yolladı. Fakat paşa gelenleri teker teker bizzat teftiş etti ve kendisine silahşor yerine ırgat gönderildiğini anlayınca bu hareketi pek haklı olarak bir hakaret saydı.

Hudut boyundaki Safevi kalelerinin anahtarları geliyor

Birinci Türk ordusu ile İbrahim Paşa 1533 yılının son günlerinde Halep'e geldi ve kışı bu büyük şehirde geçirmek üzere yerleşti. Serdar burada hem ordu noksanlarını tamamlamakla meşgul oldu, hem doğu sınırı boyundaki Safevi beyleriyle gizli muhaberelere başladı ve onlara cömertçe vaatlerde bulunarak çoğunu elde etmeye muvaffak oldu, bu arada kendisine Ahlat, Erciş ve Adilcevaz kalelerinin anahtarları geldi.

1533-1534 kışında İstanbul'da iki mühim hadise

1533 yılı Aralık'ının 27'nci Cumartesi günü büyük Türk denizcisi ve Cezayir hükümdarı Barbaros İstanbul'a geldi ve padişaha Cezayir'in imparatorluğa ilhakını, kendisinin de imparatorluk hizmetine girdiğini arz etti. Sultan Süleyman da Hızır Reis'e "Hayreddin Paşa" unvanıyla Türkiye büyükamiralliğini verdi.

Kanuni Sultan Süleyman'ın sonsuz bir hürmet ve sevgiyle bağlı bulunduğu anası Hafsa Sultan ağır hastaydı. Padişahın doğu seferine sadrazamla beraber çıkmamasına sebep de bu hastalıktı. Tarihimizin en büyük hükümdarını doğurmuş olan bu asil ve necip Türk kadını, 1534 Martı'nın 19'uncu perşembe günü vefat etti. Muhterem zevci Yavuz Sultan Selim'in merkadi yanında hazırlanmış olan türbesine defnedildi.

Mora'dan bir zafer müjdesi

Mora'nın güneyinde Koron Kalesi ile limanını Almanya İmparatoru Charles-Quint'in Amirali Andrea Doria denizden bir baskınla ele geçirmişti. Semendere sancakbeyliğinden Mora sancakbeyliğine

nakledilen namlı akıncı beylerinden Yahya Paşazade Mehmed Bey, 1534 Nisanı'nda Koron Kalesi'ni geri aldı. Bu zafer müjdesi, şark seferine çıkan Türk ordusuna bir cenk neşe ve sevinci verdi.

İbrahim Paşa ordusunun Halep'ten Diyarbakır'a hareketi

1534 yılı Nisanı'nda serdar, birinci Türk ordusuyla Halep kışlağından Diyarbakır'a doğru yola çıktı, İstanbul'da verilen karar üzerine padişahı orada bekleyecekti. Mayıs ortalarında Diyarbakır'a geldi. Kırk elli gün kadar ordu işleriyle meşgul olarak birden İstanbul'da verilen kararı bozdu ve emrindeki orduyla Azerbaycan ve Tebriz üzerine yürüdü.

Hazine develeri vakası

İşte bugünlerdedir ki İbrahim Paşa, İskender Çelebi'den silahşorlar hakaretinin intikamını aldı. Bir gece ordugâhta hazine develeri etrafında bir gürültü koptu. Hazine muhafızlarının "Hırsızlar bastı!.." feryadına bütün ordugâh ayaklandı. Serdar Kethüdası ve Başdefterdar İskender Çelebi'nin kapısı halkından otuz kişi, hazine develerini soyma suçuyla yakalanıp idam olundu. Vakanın mürettep olduğu aşikârdı. Serdar otuz masum adamı hırsız yerine astırarak İskender Çelebi'nin şeref ve haysiyetini zedelemek istemişti. Fakat paşanın sonsuz salahiyet ve nüfuzu karşısında kimse ses çıkaramadı, İskender Çelebi de bu adamları kurtarmaya teşebbüs edemedi.

Kanuni Sultan Süleyman yolda

11 Haziran 1534 tarihinde, ki bir perşembe günüydü, Sultan Süleyman Doğu seferi niyetiyle ikinci Türk ordusunun başında İstanbul'dan hareket etti.

Serdarın Diyarbakır'da topladığı bir harp meclisinde, padişahın emriyle başmüşaviri İskender Çelebi, "Şevketli padişahımıza Tebriz fethi müjdesinin verilmesini" söylemişti. Padişah Diyarbakır'a doğru ağır ağır ilerlerken serdar süratle Tebriz üzerine yürümekteydi.

Van Kalesi'nin anahtarları

Serdar ve birinci ordu Suvarığ konağına vardığında Van Kalesi'nin anahtarları geldi. İbrahim Paşa ordudaki kumandanlardan Hüsrev Paşa'yı Van valiliğine tayin ederek, süratle yeni eyaletine gönderdi.

Hüsrev Paşa'nın ılgarla yola çıkmasından birkaç gün sonra birbiri arkasından Doğubeyazıt, Aftamar, Oltu vesair on kadar kalenin anahtarları geldi.

İbrahim Paşa Sadabad Ovası'nda

Temmuzun başında Sultan Süleyman Kütahya'ya gelmiş, Temmuz'un 11'inde de İbrahim Paşa Safevilerin payitahtı ve Azerbaycan'ın başşehri Tebriz önünde Sadabad Ovası'na konmuştu, iki Türk ordusu birbirinden çok uzaklaşmış bulunuyordu.

İran Şahı Tahmasb'ın Horasan'da olduğu öğrenilmişti. İran'ın çıkarabileceği en büyük orduyu toplamıştı. Bu kuvvet, İbrahim Paşa ordusundan muhakkak ki daha kuvvetliydi. Üstelik kendi topraklarında harp edecekti. Türk serdarı ise her şeyden önce askerini beslemek zorundaydı. Safeviler ilk ağızda Tebriz'i feda etmişler, fakat o havaliyi Türk ordusunu besleyemeyecek şekilde tahrip etmişlerdi.

Tebriz'in fethi

Tebriz âyan ve eşrafından seçilmiş bir heyet Sadabad Ovası'nda Türk ordugâhına giderek kendilerini otağında kabul eden Serdar ve Sadrazam İbrahim Paşa'ya şehrin ve kalenin anahtarlarını teslim ettiler. İbrahim Paşa orduyu büyük şehre sokmadı. Tebriz'in muhafazası için gereken kuvvetli ve pek muhteşem bir alayla şehre girdi. O sırada Kanuni Sultan Süleyman da Akşehir'e gelmiş bulunuyordu.

Şenbi Gazan Kalesi

İbrahim Paşa'nın, Tebriz'i aldıktan sonra ilk işlerinden biri, Tebriz yolu üzerinde ve bu büyük şehrin civarında Şenbi Gazan mevki-

inde bir kale yaptırmak oldu. Paşa'nın bu teşebbüsü, içine konulacak bir miktar muhafız, büyük Türk ordusu döndükten sonra Tebriz'in korunmasına asla yardım edemeyecektir, bilakis Türk parasıyla ve yapı sanatıyla İran'a bir kale hediye etmektir, diye tenkit edilir.

Türk ordusundan 10.000 cana mal olan bir pusu

Tebriz etrafında Kızılcadağ havalisi bir Kızılbaş yatağı olarak meşhurdu. Şah Tahmasb'ın büyük bir orduyla Horasan'dan Tebriz'e yürüdüğü haberi alındı.

Kızılcadağ'daki Kızılbaşların şah gelmeden dağıtılmasını tavsiye eden İskender Çelebi'nin tavsiyelerine uyan serdar, buraya 10.000 kişilik bir kuvvet gönderdi, fakat bu kuvvet dağlılar tarafından dar bir vadide pusuya düşürülerek imha edildi... Şahın Tebriz'e yürüdüğü bir sırada bu mühim can kaybı Türk ordusu için muhakkak ki ciddi bir sarsıntıydı.

Geylan hükümdarının 10.000 kişilik ordusu

O sırada Geylan hükümdarı Muzaffer Han, Kanuni Sultan Süleyman'ın hizmetine geçerek 10.000 kişilik ordusuyla İbrahim Paşa'ya iltihak etti. Kızılcadağ'da kaybolan kuvvet bu suretle yerine geldi.

Serdarın divan falı

Şahın Tebriz'e doğru yürüdüğü haberi üzerine İbrahim Paşa Türk ordusuyla Tebriz önünde Sadabad Ovası'ndan Ucan Yaylası'na çekilmişti. Herhalde zor durumda ve endişe içindeydi. Bütün ümidi Sultan Süleyman'ın ikinci orduyla ve süratle imdada yetişmesindeydi. Sultan Süleyman'a bu yolda bir ariza yazarak kuş gibi uçan ulaklarla gönderdi, ki o sırada padişah henüz Konya önlerindeydi. Vakanüvisler, serdarın bu endişesinden bahsederken bir gün:

"Acep şah üzerimize basup düşmeden saadetlu padişah hazretleri erişmek ve asker-i İslam'a kavuşmak müyesser ola mı?.." diye Hafız Divanı'ndan fal açtığını bile yazarlar...

Ağır itham taşıyan bir dedikodu

Serdar İbrahim Paşa'nın canını sıkan bir hadise de İskender Çelebi'nin sebebiyet verdiği ağır itham taşıyan bir dedikoduydu.

Serdarın günlük ordu emirleri yazılı olarak ordu tellallarına veriliyor ve onlar tarafından askere ilan ediliyordu. İbrahim Paşa bu emirlerinde kendisi için "Serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın emri" tabirini kullanıyordu. Cahil tellallar da bunu "Serasker Sultan İbrahim Paşa" diye okuyordu, İskender Çelebi de tellallara rast geldikçe:

"Böyle bağırmayın!.. 'Serdar hazretlerinin emridir' diye bağırın!.." diyordu.

Bu müdahalesiyle sadrazamın "sultanlık" iddiasında bulunduğunu anlatmak istiyordu. Serdar, bu bakımdan da padişahın bir an evvel gelmesini istiyordu.

Kanuni Sultan Süleyman Erzurum'da

20 Temmuz'da Konya'ya, 31 Temmuz'da Kayseri'ye, 8 Ağustos'ta Sivas'a, 20 Ağustos'ta Erzincan'a gelen padişah, bu son konakta Şirvan Hanı Halil Han'ın itaatini arza gelmiş bir elçisini kendisini bekler buldu. Sultan Süleyman 5 Eylül'de Erzurum'a ulaştı. Şehri gezdi. Şehrin ve kalenin harap halinden fevkalade müteessir oldu:

"Erzurum memleketimizin doğu sınırlarının bekçisidir... Bundan böyle Türkmen beylerinin elinde böyle harap kalamaz... Devletimizin bir eyalet merkezi olacaktır... Şehir ve kale şanına ve ehemmiyetine layık şekilde tamir ve ihya olunsun!.." emrini verdi.

Kanuni Sultan Süleyman Tebriz'de

Padişah ikinci Türk ordusunun başında 16 Eylül'de Erciş Kalesi'ne gelmişti ki, serdarın gönderdiği ulak ile ariza kendisini buldu. Otağ-ı hümayunda derhal bir harp divanı toplandı ve ılgarla serdarın yardımına koşulmaya karar verildi. Sultan Süleyman 28 Eylül'de Sadabad'a ulaştı. Tebriz halkı tarafından muhteşem bir şekilde istikbal olundu. Şehri gezip görmeye gelirken yollara halılar ve kıymetli ipekli kumaşlar döşenmişti. Fakat Türk imparatoru İran şahının payitahtında eğ-

lenmedi. Derhal Ucan Yaylası'na gitti. İki Türk ordusu 29 Eylül Salı günü orada birleşti. Serdar İbrahim Paşa, haşmetli padişahını, gözleri sevinç yaşlarıyla dolmuş olarak pek parlak askeri merasimle karşıladı...

Ucan Yaylası derya misali Türk askeriyle dolmuştu. İran Şahı Tahmasb, taarruz imkânını tamamen kaybetmişti. Geylan hâkimi Muzaffer Han, padişahın huzuruna çıkarak el öptü ve imparatorun iltifat ve ihsanlarına nail oldu.

Sultan Süleyman, Safevi ordusunu arıyor

Şahın Sultaniye'de olduğu öğrenilmişti. Sultan Süleyman bir meydan muharebesiyle Safevilerin takat ve askerlik gücünü imha etmek istiyordu... Ucan'dan Sultaniye'ye yürüdü... Bulamadı... Tahmasb'ın, ordusunu ezdirmek istemeyerek Horasan'a doğru kaçtığı öğrenildi. Artık meydan muharebesi yapılması ümidi kalmamıştı. Sultaniye'de Geylan hanına memleketine dönmek üzere izin verildi... Ve Ulama Paşa Tebriz muhafızı tayin edildi.

Kanuni Bağdat yolunda

Ekim ayı sonlarıydı... Kış bütün şiddetiyle başlamıştı. Yollar, çamur, batak, dondu. Kâh yağmur, kâh kar, durmadan yağıyordu. Mühim miktarda insan ve hayvan telefatı başladığından iki büyük Türk ordusunun süratle Irak'a inmesi lazımdı... Zahire ve yem sıkıntısı ciddi bir tehlike olmuştu. Götürülemeyen toplar, kullanılamayacak hale konulup yollarda bırakılıyordu. Sultan Süleyman, İstanbul'da verilen kararı bozduğundan ötürü Serdar ve Sadrazam İbrahim Paşa'yı mesul tutmak istedi. İbrahim Paşa, İstanbul kararını İskender Çelebi'nin tavsiyeleri üzerine bozduğunu arz etti ve padişaha, "Onun nasihatinden dışarı çıkma" tembihini hatırlattı. İskender Çelebi her iki yüksek vazifesinden azledildi.

Bağdat'ın fethi

30 Ekim'de İran'da Hemedan önünden kalkan iki büyük Türk ordusu Kasrışirin üzerinden Hanikin konağına geldiğinde Safevile-

rin Bağdat valisi Tekelü Muhammed Han'ın bir adamını padişahı bekler buldu. Vali Bağdat'ı teslime hazır olduğunu arz ediyordu. Fakat biraz ileride Muhammed Han'ın emrinde Safevi askeriyle Bağdat'tan İran'a kaçtığı ve şehri boş ve sahipsiz bıraktığı öğrenildi. Serdar İbrahim Paşa, emrindeki orduyla öncü olarak süratle Bağdat'a gitti ve orduyu şehir dışında bırakarak, Doğu'nun büyük tarihi beldesini Türkiye imparatorluğu adına bir muhafaza kıtasıyla huzur ve sükûn içinde aldı.

Bağdat Irak kıtasının merkeziydi. Beş yüz yıl İslam halifeliğinin başkenti olmuştu. Sünni Türklerin salik olduğu Hanefi mezhebinin bânisi imamı Ebu Hanife'nin kabri de Bağdat dolaylarındaydı. O mübarek makam da artık Şiilerin hakaretine hedef olmaktan kurtuluyordu.

İbrahim Paşa, Bağdat'ın anahtarlarını sadık bendelerinden Emirialem Cafer Bey'le padişaha yolladı. Sultan Süleyman bu zata bir hilat-ı fâhire giydirterek 500 altın ihsanda bulundu ve bir sancakbeyliği verdi.

Sultan Süleyman Bağdat'ta

Bağdat önüne gelen Sultan Süleyman şehre girmeden İmamı-azam'ın merkadini ziyaret etti. Büyük imamın unvanına nispetle Âzamiye denilen o mevkide iki büyük Türk ordusunu ve Türk padişahını karşılamaya çıkmış Bağdat halkının iştirakiyle muazzam bir dini merasim yapıldı. Padişah, Ebu Hanife'nin kabri üzerine büyük bir türbe inşasını emretti. Sonra şehre girdi, gezip dolaştıktan sonra, şehir dışındaki otağ-ı hümayununa çekildi. Orada ordudaki kumandanların ve Bağdat büyüklerinin tebriklerini kabul etti. Bir altın sağanağı halinde ihsanlar dağıtıldı. Bu arada Sadrazam İbrahim Paşa'ya 20.000 altın ile bir murassa kılıç ihsan etti ve ayrıca yıllık tahsisatına 20.000 altın zammetti.

Şah Tahmasb Tebriz'de (Aralık 1534)

Türk ordularının İran'dan ayrılması üzerine Şah Tahmasb, elinde zinde olarak duran ordusuyla derhal Tebriz üzerine yürüyerek, önce

İbrahim Paşa'nın yaptırttığı Şenbi Gazan Kalesi'ni zapt etti. Tebriz muhafızı olarak bırakılan Ulama Paşa, Şah ordusuna karşı şehri koruyamayacağını görerek, emrindeki Türk askeriyle süratle Van Kalesi'ne çekilip kapanmıştı. Tebriz'i alan Tahmasb ordusundan mühim bir kuvvet ayırarak Van'a göndermiş ve Ulama Paşa Van Kalesi'nde muhasara edilmişti. Paşa Bağdat'a gönderdiği bir raporla yardım istedi. Kış ortasında Ulama Paşa'ya yardım mümkün değildi. 1535 baharında tekrar Azerbaycan'a gidilmeye karar verildi. Sultan Süleyman otağ-ı hümayununda kışı geçirmek üzere Bağdat'a gelip yerleşti.

İskender Çelebi'nin idamı

Padişahın fevkalade iltifatına nail olan sadrazam bu fırsattan istifade ederek can düşmanı İskender Çelebi'nin idamı fermanını almaya muvaffak oldu. Haşmetli bir mazisi olan bu devlet adamı 1535 Martı'nın on üçüncü Cumartesi günü Bağdat'ta darağacına kadar yalınayak götürülerek hakaretle idam olundu.

İskender Çelebi'nin asıldığı günün gecesi, Sultan Süleyman bir rüya görmüştü. Başdefterdar, bir elinde bir kayış, öbür elinde bir çevre ve yüzü nur içinde padişaha hücum etmiş:

"Bre zalim!.. Ben bîgünahı bir müfsidin sözüne uyup nasıl astırdın!.." diye bağırmış.

Elindeki çevreyi Sultan Süleyman'ın boynuna dolayıp boğmaya başlamıştı. Padişah dehşet içinde bağırarak uyanmış ve ağlamaya başlayarak:

"İlahi İbrahim!.. Allah'tan dilerim ki, sen dahi bir yıla varmadan katle sezavar olasın!.." diye beddua etmişti.

O gecenin sabahından itibaren de padişahın sadrazama olan muamelesi değişmişti.

Kanuni Azerbaycan yolunda

Sultan Süleyman Bağdat'ta dört ay kaldı. 1535 Nisanı'nın başında ordularıyla beraber Azerbaycan'a doğru yola çıktı. Irak, merkezi Bağdat olmak üzere bir eyalet haline konmuştu. Vezirlerden Süleyman Paşa valilikle Bağdat'ta bırakıldı. Türk ordusu baharda, güzel-

likleriyle meşhur Göktepe Yaylası'nda yirmi gün kadar konakladı. 24 Haziran'da Merage'ye geldi. Şah Tahmasb'ın sulh için gönderdiği bir elçi istiskal edildi. Merage'de toplanan harp meclisinde tekrar Safevi ordusunun imhası için bir meydan muharebesi yapılmasına karar verildi.

Kanuni Tebriz'de (3 Temmuz 1535, Cumartesi)

Türk orduları Göktepe Yaylası'nda konaklarken Ulama Paşa'dan İranlıların Van muhasarasını kaldırdıkları haberi geldi. Az sonra da Ulama Paşa Orduyı Hümayun'a iltihak etti. 30 Haziran'da Sadabad Ovası'na gelen Türk ordusuna Tebriz'den yine bir heyet, şehirlinin padişaha itaatini arz etti. Ordu Sadabad'da bırakıldı. Padişah ve sadrazam muhteşem bir alayla Tebriz'e girdi ve Sultan Süleyman yirmi gün kadar kalmak üzere Tebriz'de şah sarayına yerleşti. Ulama Paşa da Ucan Yaylası'nı işgal etti.

Şah Tahmasb muharebeden kaçınıyor

Şah Tahmasb, babasının Çaldıran'da uğradığı felaketin bir benzerine uğramaktan, ordusunu çok üstün bir kuvvete ezdirmekten kaçınıyordu. Çizdiği hareket hattı, büyük Türk ordusunu oyalamak, yormak, yıpratmaktı. Evvela Tebriz'den Isfahan'a çekilmişti. Oradan Sultaniye üzerine yürüdü...

20 Temmuz'da Sultan Süleyman Tebriz'den çıkarak tekrar Tahmasb'ı aramaya başladı... Fakat Safevi ordusu bulunamadı... Sultaniye ile Dergüzin arasındaki Beyaban'da askerin iaşesi zorluğu ve susuzluktan çok sıkıntı çekildi. Bu son menzilde Tahmasb'ın Isfahan'a döndüğü haberi üzerine, meydan muharebesi ümitleri tamamen kayboldu... Türk askeri iki yıldan beri seferdeydi. Çok yorgun düşmüştü.

Kanuni İstanbul yolunda

Sultan Süleyman 20 Ağustos 1535 tarihinde Tebriz'e döndü, bir hafta sonra da İstanbul yolunu tuttu. Irakeyn Seferi sona ermişti.

Bu seferle Bağdat ve havalisi kesin olarak ilhak edilmişti. Azerbaycan'ın muhafaza edilemeyeceği görülüyordu. Ve zaten öyle oldu.

Sultan Süleyman İstanbul'da (8 Ocak 1536, Cumartesi)

Büyük imparator, uzun sürmüş ve çok yorucu olmuş ve sadece muhteşem bir askeri yürüyüşten ibaret kalmış ilk seferinden payitahta döndüğünde büyük şehir kendisini yine şanına layık şekilde karşıladı. Daima muzaffer padişahın dönüşü beş gün beş gece donanıma ve şehrayinle kutlandı.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın idamı

Sultan Süleyman Irakeyn Seferi'nde Sadrazam Pargalı Makbul İbrahim Paşa'ya olan itimadını tamamen kaybetmişti. Bu büyük vezirin hatırası ise muhakkak ki pek şanlıydı. Sultan Süleyman o şanlı hatırayı zedelemek istemedi. Hicri 942 Ramazanı'nın 21/22 gecesi kendisini iftara alıkoydu. Paşa gece de sarayda kaldı ve uyurken gönderilen cellatlar tarafından idam olundu (14/15 Mart 1536). Ertesi gün pek mutantan merasimle kaldırılan cenazesinde büyük padişah da bulundu.

Barbaros Akdeniz'de

Miladın 16. asrı Türklerin azamet, kudret ve haşmet devri olarak başlamıştı. 1536, 1537 ve 1538 yıllarında da, karada Kanuni Sultan Süleyman ve denizde büyük amiral Barbaros Hayreddin Paşa, Türk sancağını zafer şanıyla dalgalandırdılar.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Minorka baskını

Kanuni Sultan Süleyman Nemçe (Avusturya ve Bohemya) Kralı Ferdinand'la sulh yaparken İspanya Kralı ve Almanya İmparatoru Charles-Quint'le olan münasebetleri için "Onunla ayrıca görüşürüz!.." demişti. İki imparator arasındaki harp hali devam ediyordu. Avusturya sulhundan sonra Cezayir hükümdarı Barbaros (Hızır Reis) İstanbul'a gelmiş ve Türk imparatorunun hizmetini Cezayir'deki istiklaline tercih etmiş, kendisine imparatorluk başamiralliği, "kaptanpaşalık" ile "Hayreddin" unvanı verilmişti. Yani 16. asrın büyük denizcisi, Akdeniz'e hâkim olmak için sonsuz imkânlara kavuşmuştu.

Büyük amiralin ilk işi, Malta, Sicilya ve Güney İtalya'yı daimî baskı altında tutmak ve Doğu Akdeniz'in kapısına hâkim olmak için Tunus'un ele geçirilmesi olmuştu ve 1535'te bu memleketin müstahkem limanı Halk el-Uved ile Tunus şehrini işgal etmişti. Fakat çöle kaçan Tunus'un Arap sultanı Mevlay Hasan İspanya Kralı Karlos'tan (Charles-Quint) yardım istemişti. Türk padişahı, Doğu seferindeydi, Türkiye bütün askeri gücüyle Şark harbiyle uğraşıyordu. Bunu fırsat bilen Charles-Quint, muazzam bir donanma ve büyük bir orduyla Tunus'a saldırdı. Barbaros'un Halk el-Uved'e bırak-

tığı Sinan Reis bu müstahkem mevkii, ölçülemeyecek kadar üstün kuvvete karşı kahramanca müdafaa etti, nihayet Cezayir'e, Barbaros Hayreddin Paşa'nın yanına çekildi. İspanyollar Tunus'u ele geçirdiler. Sultan Hasan, Charles-Quint'in himayesine girmek zilletini gösterdi.

Barbaros, Tunus'un intikamını almakta gecikmedi, 1536 yılı yazının sonlarında 32 kadırgayla Akdeniz'de, İspanya'nın hemen yanı başında Minorka Adası'na hücum etti, adanın merkezi olan Mahon şehrini ele geçirdi. Cezayirli Türk deniz akıncıları adayı baştan başa yağma ettiler ve adadan 6.000 esir aldılar.

Tunus'tan gelen İspanyol gemilerinin yakalanması

Bu sırada on parça kadar İspanyol ve Portekiz gemisi Tunus'tan İspanya'ya geliyordu. İçinde Tunus'tan alınan Türk esirleri vardı. Hepsi, Minorka sularında Barbaros'un eline düştü. Esirler hürriyetlerine kavuştular.

Barbaros İstanbul'da yerleşiyor

Minorka baskını dönüşünde büyük amiral Cezayir'in idaresini evlatlığı Hasan Ağa'ya bıraktı, bütün ailesi efradıyla İstanbul'a geldi. Cezayir artık Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti olmuştu, valiliği de Kanuni Sultan Süleyman tarafından bu Hasan Ağa'ya verildi.

Barbaros yine Akdeniz'de

O sıralarda padişah şark seferinden İstanbul'a dönmüştü. Almanya imparatoru ve peyklerine karada ve denizde hadlerini bildirmek azmindeydi. Kardeşi Charles-Quint'e askerle yardımda bulunan Nemçe ve Bohemya Kralı Ferdinand'ı da sulhu bozmuş kabul etti. Fransa kralının elçisi de padişaha hulul ederek Almanya imparatoruna karşı Türklerle ittifakı temin etmişti: Fransa kralı Kuzey İtalya'da Piyemonte'ye saldırırken Türkler Güney İtalya'da Charles-Quint'in topraklarından Napoli Krallığı'na hücum edeceklerdi.

Barbaros, padişahla mülakatından sonra 1536 sonbaharında, ka-

sım ortalarında, deniz seferleri mevsiminin geçmiş olmasına rağmen tekrar Akdeniz'e açıldı, Güney İtalya'da Brindizi havalisi sahillerini vurdu ve pek çok esirle döndü. 1536-1537 kışını, İstanbul'da Türk donanmasının bir misli takviyesi gibi hummalı bir faaliyetle geçirdi.

Bosna'da Klis Kalesi'nin fethi

Avusturya'nın Bosna hududunda bir müstahkem mevki olan Klis Kalesi 1537 yılı Martı'nda Bosna Beylerbeyi Gazi Hüsrev Bey'in kethüdası Gazi Murad Ağa'nın kılıcıyla fetholundu. Ferdinand'la harp halinin yeniden başladığı kendisine tebliğ edilince, Gazi Hüsrev Bey Murad Ağa'yı kış ortasında Klis üzerine yollamıştı. Bu kumandan da düşmanın müstahkem mevkiini, havale hisarlar inşa ettirerek muhasara etmişti. Ferdinand Klis'i kurtarmak için General Krusiç'in emrinde 5.000 kişi gönderdi, fakat bu imdat kuvveti Murad Ağa'nın pususuna düşerek imha edildi. Krusiç'in kesik başı bir mızrak üzerinde Klis müdafilerine gösterilince kaleyi teslim ettiler.

Barbaros Akdeniz'e açılıyor

1537 Mayısı'nın on birinci cumartesi günü Barbaros Hayreddin Paşa büyüklü küçüklü 280 parça kürekli gemiden mürekkep muazzam Türk donanmasının başında İstanbul'dan Akdeniz'e doğru yola çıktı.

Payitahtın coşkun gösterileriyle uğurlandı. Kanuni Sultan Süleyman'ın İtalya Seferi başlıyordu. Romalılar devrinden beri Apulya adını taşıyan Güney İtalya'ya asker çıkardığı için eski müverrihlerimiz bu askeri teşebbüsü "Pulya Seferi" diye kaydederler. Hiçbir zaman İtalya'ya geçmeyecek olan padişah, Ordu-yı Hümayun'la karadan Arnavutluk sahillerine inecek ve kara ordusu ile donanma orada Avlonya limanında temmuzun ikinci haftası içinde buluşacaktı.

8.000 kadar tersanelinin idaresinde 30.000 kürekçisi bulunan donanmaya 600 topçu ve 4.000 cenk eri yeniçeri bindirilmişti. Anadolu ve Rumeli iskelelerinden de on sancakbeyi, tımarlı sipahilerle donanmalı binecekti ki bu asker de 20.000 kılıçtan fazlaydı. Hepsinin başında da Üçüncü Vezir Lütfi Paşa serdar olarak donanmayla hareket etmişti.

Türk ordusu ve donanması Avlonya limanında

Padişah ve Sadrazam Ayas Mahmud Paşa da Orduyı Hümayun'la Barbaros'tan bir hafta kadar sonra, Mayıs'ın 17'sinde yola çıktılar. Barbaros Çeşme, Kurun ve Modon limanlarına uğrayarak Adriyatik sahilinde Preveze'ye, oradan da 11 Temmuz'da Avlonya'ya geldi. Kanuni de Edirne, Filibe, Üsküp, Elbesan yoluyla 12 Temmuz'da donanmadan iki gün sonra geldi ve derhal kurulan büyük bir harp divanında İtalya çıkarmasının esasları kararlaştırıldı.

Gelibolu Kaptanı Ali Çelebi'nin şahadeti

İlk Türk tersanesinin kurulduğu tarihi belde olan Gelibolu doğrudan doğruya Kaptanpaşalık makamına bağlı bir sancaktı. Sancakbeyi bulunmuş kaptanpaşalar burasını bir kethüdayla idare ederler ve bu zata "Gelibolu kaptanı" denilirdi, o tarihte bu hizmette Ali Çelebi adında değerli bir denizcimiz bulunuyordu. Ali Çelebi 12 gemiyle artçı olarak kalmış, donanmanın uğradığı limanlardan askerin dökümtüsünü toplayarak geliyordu. Bu küçük filo, Messina Boğazı ağzında İmparator Charles-Quint'in amirali Andrea Doria tarafından çevrildi. Ali Çelebi muazzam düşman donanmasıyla harbi kabul etmekte tereddüt etmedi. Türkler şahadeti esarete tercih etmişlerdi. Üç yüz küsur parça gemiden mürekkep bir donanma ile 12 Türk gemisinin kanlı deniz muharebesi bu 12 geminin Akdeniz sularına kahramanca gömülmesiyle sona erdi. 1537 Temmuzu'nun yirmi ikinci pazar günüydü. Facia henüz sona ermişti ki, Andrea Doria'nın gözcüleri Türk donanmasının gelmekte olduğunu haber verdiler. Doria, hemen Messina Boğazı'na kaçtı. Chartes-Quint'in bu meşhur Cenevizli amirali Barbaros Hayreddin Paşa'nın şöhreti ve kudreti karşısında ömrü boyunca yılgın kalacaktır.

Cenubi İtalya'nın işgali

Büyük Türk donanmasıyla Otranto Körfezi'ne girerek 23 Temmuz'da Lütfi Paşa ordusunu karaya çıkardı ve askeri harekât derhal başlayarak gelişti. İlk hamlede Kastro ve Otranto alındı ve bir hafta içinde otuz kadar müstahkem mevzi zapt edildi.

Aynı bölgeye, elli yedi yıl arayla Türklerin ikinci hücumuydu. İlk Cenubi İtalya seferi Fatih Sultan Mehmed zamanında 1480 yılında Gedik Ahmed Paşa'nın kılıcıyla yapılmıştı. Fakat büyük padişahın ani ölümü, bu sefer planlarının ve hedeflerinin de kendi mahremiyetinde yok oluşu, Şehzade Cem'in saltanat iddiası, II. Bayezid'i Cenubi İtalya'daki muzaffer Türk ordusunu geri çektirtmeye mecbur etmişti.

Bu ikinci İtalya seferi de çirkin bir ihanetle akim kaldı.

İçi düşman, yüzü dost I. François'nın ihaneti

Fransa kralı Türk-Fransız ittifakında yalnız kendi menfaatini düşünen bir adamdı. Mutaassıp bir Katolik'ti. Müslüman'dan ve Türk'ten nefret ederdi. Muhteşem ve asil Kanuni'ye Charles-Quint heyulası karşısında sığınmıştı. Türkler İtalya'ya girince papa telaşa düştü ve Almanya imparatoru ile Fransa kralının arasını buldu. Nis'te imzalanan bir antlaşmayla Charles-Quint Dukalığı Savua üzerinde Fransa kralının hükümranlık hakkını tasdik etti, buna karşılık da François hiç tereddüt etmeden Türk ittifakından ayrıldığını bildirdi.

Lütfi Paşa ordusu İtalya'dan geri alınıyor

Fransa kralının çirkin ihanetinden önce Barbaros Hayreddin Paşa haberdar olmuştu. Şanlı amiral aslında bu adamı hiç sevmezdi. Sultan Süleyman'ı kandırmayı başardı ve İtalya'daki muzaffer Lütfi Paşa ordusu 12 Ağustos'ta donanmayla geri çekildi.

Venedik Cumhuriyeti de Türklere karşı harbe giriyor

Venedik Cumhuriyeti otuz beş yıldan beri Türklerle sulhu korumaya çalışmıştı. Türk karasuları içinde kalmış olan Kıbrıs ve Girit gibi iki büyük ada sömürgelerini ancak sulh yoluyla koruyabilirdi. Venedikli kaptanların arada korsanlık yaptıkları, Türk tüccar gemilerini vurdukları olurdu, fakat her seferinde İstanbul'daki Venedik balyosu rehine ve tazminat verirdi. Kanuni Sultan Süleyman Pul-

ya Seferi'ne çıkarken Venedik Cumhuriyeti'ne Türk-Fransız birleşmesine girmesi teklif edilmiş, fakat Venedik hükümeti, memleketinin karadan daima tehdit altında bulunduğunu haklı olarak açıklamış ve birleşmeye girmemişti. Fransa kralıyla anlaşan Charles-Quint, bu sefer cumhuriyeti Türkler aleyhine sıkıştırmaya başlamıştı. Bu tazyik altında, Sultan Süleyman'ın Venedik'e gönderdiği Yunus Bey adında bir elçiye kötü muamele yapıldı, elçi beyi getiren gemiye de hücum edildi. Her ne kadar sonra yine bu olaydan dolayı özür dilediyse de kabul edilmedi, Sultan Süleyman:

"Venedik Cumhuriyeti'ni de düşmanlarımızın arasında görmek bizim için endişe verici değildir, Venedik sulhunun bozulması bize ancak menfaatler sağlar..." dedi.

Ve Cenubi İtalya'dan çekilen Lütfi Paşa ordusunun derhal Venedik'e ait Korfu Adası'na çıkarılmasını emretti...

Korfu Adası Savaşı

Lütfi Paşa ordusunu İtalya'dan Avlonya'ya getiren Barbaros Hayreddin Paşa, donanmadan 60 kadırga alarak süratle güneye inmişti. Mısır'dan erzak gemileri geliyordu, Andrea Doria, Messina Boğazı ininden çıkıp bu gemileri de vurabilirdi. Bu erzak gemilerini 22 Temmuz'da selametle Avlonya limanına getiren kaptanpaşa, 25 Temmuz'da 25.000 kişilik Lütfi Paşa ordusunu da Korfu Adası'na götürdü. Adanın tek savunulmuş noktası San-Angelo Kalesi'ydi, 150 kadar köy birkaç gün içinde işgal olundu ve kale muhasara edildi.

29 Ağustos'ta adaya Sadrazam Ayaş Paşa, İkinci Vezir Mustafa Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yla beraber 25.000 asker daha çıkarıldı. Fakat 6 Eylül'de Sultan Süleyman adadaki askerin geri alınması emrini verdi. Padişahın bu ani kararına büyük bir fırtına sebep olmuştu.

Bu, Korfu üzerinden geçmiş semavi bir afetti. 50.000 kişilik Türk ordugâhında tek çadır kalmamıştı. Bu müthiş fırtınayı devamlı sağanaklar takip etmiş, büyük padişah cengâverlerinin perişan haline fevkalade çok üzülmüş, Korfu Adası'nın fethinden vazgeçmişti.

Barbaros Hayreddin Paşa Akdeniz'de

Eylülün 15'inde Kanuni Sultan Süleyman orduyla Adriyatik sahillerinden ayrılarak İstanbul yolunu tuttu. Barbaros Hayreddin Paşa da donanmayla Akdeniz'e çıktı. Burada Venedikliler elinde bulunan son noktalardan Anapoli limanı ve kalesi ile Benefşe (Malmazya) liman ve kalesi Venedik harbi başlar başlamaz ele geçirilmişti. Büyük kaptanpaşa da Kiklad ve Sporad takımadalarını da dolaştı ve bunlar arasında hâlâ "Sen Mark" arslanının resmini taşıyan Venedik sancağını çeken adaları zapt etti. Bu suretle Adalar Denizi'ndeki eski Venedik hâkimiyetinin son izlerini de sildi süpürdü ve bu denizi has manasıyla bir Türk denizi yaptı. Daha Adriyatik'ten çıkarken Kefalonya Adası sahillerini vurmuş, Mora'nın cenubunda Çoka (Çerigo) Adası'na da bir baskın yapmıştı. Bunları Kiklad Takımadaları'ndan Şiar, İne, Paros, Antiparos, İstendil, İskiri adalarının fethi takip etti. Venedikliler, bu adaları yarı bağımsız bir dukalık halinde idare ediyorlardı, dukalığın merkezi Nakşe (Naksos) Adası'ydı. Türk donanması bu adanın önüne gelince duka teslim bayrağını çekti ve Barbaros Hayreddin Paşa'ya, bundan böyle Nakşe Dukalığı'nın Türk padişahına bağlandığını bildirdi. Büyük amiral bu adalar seferinden İstanbul'a 20.000 esirle döndü.

Barbaros'un zafer hediyeleri

Kaptanpaşanın adalar arasındaki cevelanı iki ay kadar sürmüştü. 1537 Ekim ayı sonlarında İstanbul'a döndüğünde Sultan Süleyman'a muhteşem zafer hediyeleri takdim etti. Kâtip Çelebi *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar* adındaki Türk denizciliği tarihinde bu hediyeleri şöyle tasvir ediyor:

"İki yüz oğlana kırmızılar giydirüp ellerinde altun ve gümüş sürahiler ve kadehler, artlarınca otuz oğlan dahi birer kese altun omzunda, dahi ardında iki yüz âdem omuzlarında birer kese akçe ve dahi sonra boynu bağlı iki bin esir, her biri sırtında birer posta (top) çuha pişkeş çeküp..."

Büyük amiral padişah tarafından fevkalade merasimle kabul edildi.

Ösek Zaferi

1537 yılı takviminin son günleri de büyük bir Türk zaferi gördü. Avusturya sulhu bozulunca huduttaki akıncı beyleri derhal faaliyete geçmişti, bir öncü olarak da Yahya Paşazade Gazi Mehmed, Pojga Kalesi'ni fethetmişti. Kral Ferdinand da 45.000 seçme Bohemyalı askerden oluşmuş bir orduyu General Katzianer kumandasında Ösek Kalesi üzerine göndermişti. Bu generalin adını Türk tarihçileri "Koçyan" diye kaydederler. İzvornik Sancakbeyi Cafer Bey, Kilis Sancakbeyi Yahya Paşazade Ahmed Bey gibi namlı akıncı beyleri, hudut koruyucuları Yahya Paşazade Gazi Mehmed Bey'in kumandasında toplandılar ve Ösek'i çevirmeye gelen 45.000 kişilik Bohemya ordusunu aralık ayının ikinci gününe rastlayan bir pazar günü bu kale önünde çevirerek yerle bir edercesine bir yenilgiye uğrattılar. Gazi Mehmed Bey, binden fazla zırhlı düşman esirini boyunlarından kalın iplerle bağlayıp oğlu Arslan Paşa'yla Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdi, esirler Tersane zindanına konuldu. Yeni sefer mevsiminde Barbaros'un gemilerinde küreğe vurulacaklardı.

Salih Reis'in getirdiği Hint hazinesi

Hint Seferi'nden dönen Hadım Süleyman Paşa, Sultan Süleyman'a hediye olarak milyonluk bir hazineyi devrin namlı amirallerinden Salih Reis'in kumandasındaki bir filoyla Mısır'dan İstanbul yoluna çıkarmıştı. (Bu eserde "Hint Denizi Seferi" bahsine bakınız.) Düşman amirali Andrea Doria'nın bu hazineyi ele geçirmek için büyük bir donanmayla Girit sularında dolaştığı öğrenildi. Barbaros Hayreddin Paşa 62 kadırgayla 1538 yılı Haziranı'nın başında Akdeniz'e açıldı. Bu tersane gemilerine savaşçı olarak 3.000 yeniçeri bindirilmişti. Kocaeli Sancakbeyi Ali Bey, Teke Sancakbeyi Hurrem Bey, Sayda Sancakbeyi Ali Bey ve Alaiye Sancakbeyi Mustafa Bey de sancakları, deniz cengine gidebilen sipahileri ve savaşa göre onarılmış gemilerle Donanma-yı Hümayun'a katıldılar. Barbaros koca Girit Adası'nın bütün sahillerini fırdolayı tuttu, yer yer asker çıkararak kasaba ve köyleri vurdu, fakat Andrea Doria'nın izine rastlayamadı. Salih Reis'in getirdiği Hint hazinesi selametle İstanbul yolunu tuttu. Girit'ten 15.000 esir alınmış, Rodos ile Girit arasındaki Kerpe Adası ile Kaşat Adası da ele geçirilmişti.

Kıbrıs ve Girit adaları

Doğu Akdeniz'in ortasında ve İstanbul-Mısır yolunun üzerinde bulunan bu büyük ada bir Venedik sömürgesiydi. Bütün sahilleri Türk topraklarıyla çevrilmiş olan bir denizde Kıbrıs'la beraber Girit, Venedik Cumhuriyeti'nin veya herhangi bir başka devletin mülkü olarak bırakılamazdı. Fakat her iki büyük adanın fethi için açılacak bir Venedik harbinde Türk donanması ile ordusunun bütün kuvvetiyle ve besleyici kaynaklarıyla bu harbe sokulması lazımdı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Türk ordusu Doğu'da ve Batı'da zincirleme harplerle meşgul olacaktı. Kıbrıs'ın fethi için ancak Sultan II. Selim zamanında fırsat ele geçecek, Girit'in fethi ise tam bir asır sonra hakikat olabilecekti. (Bu eserde "Kıbrıs Adası'nın fethi" ve "Girit Savaşı" bahislerine bakınız.) Onun içindir ki Barbaros, 1538 baharında Girit Adası'nın sahillerini vurmakla yetindi.

Kanuni'nin Boğdan Seferi

Barbaros'un Akdeniz'e açılmasından bir ay sonra da Sultan Süleyman Boğdan Seferi'ne çıktı. Büyük Türk padişahının bu seferi de muhteşem bir askeri yürüyüş, dolaşım oldu.

Boğdan Prensliği daha 1455'te Türk tabiiyeti altına girmişti, fakat Boğdan prensleri (voyvodaları) ananevi bir Türk düşmanlığı güderlerdi. II. Bayezid zamanında bu memlekette Kili ve Akkirman kaleleri ele geçirilmiş, Boğdan Voyvodalığı bu iki kaleyle bir baskı altına konmuştu. Buna rağmen Boğdan prensi Mohaç'ta Macar kralının ordusuna katılmış ve hatta kralın akıbetine de ortak olarak Karasu bataklığında boğulmuştu. Mohaç Zaferi'nden sonra yeni Boğdan Prensi Petru Rareş Sultan Süleyman'a kulluğunu sundu ve padişaha sadık kalacağına yemin etti. O da yemininde ve sadakatinde durmadı. Serkeşlik edip yıllık haracını göndermedi. Hatta Nemçe Kralı Ferdinand'la Türkler aleyhinde gizlice anlaşarak bağlılığına en büyük ihanette bulundu.

Irak'ta Basra'nın ilhakı

Basra Emiri Raşid ibni Makamus, geleceği gören bir adamdı. Oğlu Emîr Mâni'yle Basra'nın anahtarlarını Sultan Süleyman'a gönderdi ve memleketini Türk padişahına bıraktı. Emir Mâni, sefe-

re çıkmış olan padişaha Edirne'de yetişti. Bir eyalet halinde imparatorluğa katılmış olan Basra'nın valiliğine yine Emir Raşid tayin edildi ve Türk valilerine verilen unvanla "Basra Valisi Raşid Paşa"ya valilik beratı, sancak ve vezirlik tuğları gönderildi.

Ağustos ortalarında Sultan Süleyman Babadağı konağına geldi... Oradan Petro Rareş'e bir ulak göndererek serkeş prensi huzuruna davet etti, voyvoda başı kaygısına düşüp gelemedi. Sultan Süleyman 21 Ağustos'ta İsakçı Köprüsü'nden Tuna'yı geçti. 31 Ağustos'ta da Mimar Sinan'ın kurduğu bir köprüyle Prut Nehri geçildi.

Prut Köprüsü

Büyük Türk sanatkârı Mimar Sinan, Yavuz devrinden beri bir yeniçeri olarak Türk ordusuyla cenkten cenge koşuyordu. Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi'ne de katılmıştı. Prut Nehri üzerinde kurduğu köprüyü, mimarın manevi evladı Mustafa Sâî Çelebi Sinan'ın ağzından şöyle anlatıyor:

"Sultan Süleyman Han, Kara Boğdan'a revan oldular. Prut Suyu kenarına geldiklerinde asker geçmeye köprü lazım oldu. Nice kimseler mukayyet olup bir nice gün köprü bina ettiler, yaptıkları köprü suya ve balçığı gömülüp binişan oldu. Suyun batak yeri olduğundan âciz kaldılar. Lutfi Paşa:

'Saadetlu padişahım... Köprü binası Sinan Subaşı denilen kulunuzun gayretiyle olur... Emir buyurun, yoldaşlarıyla mukayyet olsun...' dedi.

Bu hakire padişahımızın emr-i âlişanları geldi. Prut Suyu üzerinde bir cisr-i latife başlayıp on üç gün içinde bir âli köprü bina eyledim... Asker-i İslam ile şah-ı enâm saadetle geçtiler. Lutfi Paşa:

'Bu köprüyü biz gittikten sonra kâfir harap etmesin, bir kule bina olunup korunması için bir miktar adam konsa...' dedi.

Sadrazam Ayas Mehmed Paşa bu hakire:

'Kule bina olunmak tedbiri nicedir?..' diye sordu.

'Münasip değildir, düşmana gayret düşüp birkaç adamla kuleyi alırsa adı bir kule almış olur, köprüyü yıkalım, padişahımızın devletinde nerede lazım olursa yenisini yaparız!..' dedim.

Köprüyü yıktık."

Sultan Süleyman Boğdan'da

Eylül başında Sultan Süleyman Yaşpazarı konağına gelmişti. Burada Kırım akıncılarıyla Kırım Hanı Sahib Giray Han orduya iltihak etti. Boğdan boyarları da huzur-ı hümayuna çıkarak asi voyvodalarının Transilvanya'ya kaçtığını ve kendilerinin aslında bu adama uymadıklarını, padişahın sadık köleleri olduklarını bildirdiler.

1538 yılı Eylülü'nün 15'inde o zamanlar Boğdan'ın prenslik merkezi olan Suçava işgal olundu ve burada toplanan bir divan-ı hümayunda voyvodalık firarî Petru'nun kardeşi Stefan Rareş'e verildi. Sadakat yeminini veren Stefan ve bundan böyle Boğdan voyvodaları her iki yılda bir Boğdan haracını İstanbul'a bizzat getireceklerdi. Voyvodaların yanında, bir ağanın kumandasında 500 yeniçeri bulunacaktı. Bunların vazifeleri voyvodaların hem korunması, hem de sadakat yolundan çıkmamaları için göz altında tutulmasıydı.

Turla (Dinyester) Nehri üzerindeki Bender Kalesi ile Turla ve Prut arasındaki arazi, ecdadımızın Bucak adını verdiği Güney Besarabya (Bender eyaleti) adıyla bir eyalet halinde devlete kattırıldı. Bender paşalarının da bundan böyle vazifesi Boğdan voyvodalarını gözaltında bulundurmaktı. Eylül sonlarına doğru Sultan Süleyman, Boğdan'dan İstanbul'a doğru yola çıktı...

Barbaros İstanköy limanında

Girit Adası sahillerini dolaştıktan sonra büyük Türk denizcisi İstanköy limanına çekilmişti... Askerini ve kürekçilerini dinlendirdi. Gemiler kalafatlanıp yağlandı... Noksanlar tamamlandı... Burada iki ay kadar kaldı... Eylül sonlarına doğru İstanköy'den kalkarak Eğriboz Adası'na geldiği zaman, Andrea Doria'nın kumandasında muazzam bir düşman donanmasının Adriyatik sahilinde Preveze Kalesi önüne gelerek karaya asker döktüğünü, kalenin müttefik düşmanlar tarafından muhasara altına alındığını öğrendi... Ve Türk donanması süratle Adriyatik yolunu tuttu...

Barbaros Hayreddin Paşa, yıllardan beri deniz cenginde karşılaşmak istediği Charles-Quint'in amiralini Preveze önünde yakalamak istiyordu...

Müttefikler donanması

Andrea Doria'nın kumandasındaki büyük müttefikler donanması İspanya, Papalık, Venedik, Ceneviz ve Malta gemilerinden derlenmişti. Korfu Adası'nda toplandıktan sonra Preveze'ye saldırmışlardı.

Doria, Zanta Adası açıklarında 40 yüğrek kadırgadan derlenmiş bir karakol filosu bırakmıştı. Bu filonun vazifesi, Türk donanması görününce bir harp kabul etmeden süratle başamirali haberdar etmekti.

İlk temas

Barbaros da Turgut Reis kumandasında 20 kadırgayı keşif kolu olarak öncü çıkarmıştı. Turgut Reis düşmanın Zanta karakolunu görünce geri döndü ve Mora'nın güneyinde Modon limanında Barbaros'a haber verdi. Zanta sularındaki gemiler de Preveze'ye giderek Barbaros'un yaklaştığını Doria'ya haber vermişlerdi. Andrea Doria Preveze sarılmasını kaldırdı ve süratle Korfu Adası'na sığındı. Barbaros'a karşı yılgınlığı devam ediyordu. Donanmanın büyüklüğüne rağmen onunla bir deniz muharebesi yapmaktan korkuyor, çekiniyordu.

Kefalonya'nın harap edilişi

Türk donanması Kefalonya sularına gelince, Barbaros, Preveze muhasarasına karşılık olmak üzere Venediklilere ait olan bu adanın sahillerini topa tuttu...

Ve Adriyatik'i pervasızca çıkarak bir salı gününe rastlayan 24 Eylül 1538'de Preveze limanına girdi... Ve muhasarada fazlaca yıkılmış olan kalenin tamirine başladı.

Preveze

Preveze Arnavutluk sahilinde Arta Körfezi'nin ağzında, körfez ağzının kuzeyinde bir kaleydi. Bu kalenin koruyuculuğu altında Arta Körfezi, o zamanın kürekli gemileri için emniyet bakımından bulunmaz bir sığınaktı, Adriyatik'te dolaşacak Türk donanmaları için iyi korunmuş bir limandı, bir deniz üssüydü.

Tuzak

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Türk donanmasıyla Arta Körfezi'ne girmesi, Andrea Doria'ya bir deniz harbini kabul ettirmek için mükemmel bir tuzaktı.

Charles-Quint'in amirali, büyük düşmanını kapalı bir yerde bastıracağını zannetti ve emrindeki azametli kuvvetle, ertesi günü, 25 Eylül'de Preveze'nin iki mil açığında göründü...

Müttefiklerin kuvveti

Ortalama rakamlarla müttefikler donanması, büyüklü küçüklü 600 parça gemiden derlenmişti. Büyük gemilerden 168'i kadırga (kürekli gemi), 140'ı kalyondu (yelkenli gemi). Bütün donanmada 2.500-2.600 top ve 60.000 kılıç savaş eri vardı.

Türklerin kuvveti

Türk donanması 122 kadırga ile 20.000 kılıç cenk erinden derlenmişti.

Preveze Zaferi

İki gün süren ve iki cephe gösteren bu deniz muharebesi Barbaros Hayreddin Paşa'nın Türk tarihine yazdığı eşsiz bir zaferle sona erdi.

Düşman donanması Preveze açıklarına gelince, Barbaros bir harp divanı topladı:

"Limandan çıkmazsak, burada mutlak bir emniyet içinde istediğimiz kadar kalabiliriz. Fakat ben çıkacağım ve Doria'yı tepeleyeceğim!.." dedi.

Bütün amiraller sustu. Hepsinin Barbaros'a karşı, çırağın ustasına olan emniyeti vardı.

Cuma günü ikindiye doğru Türk donanması Arta Körfezi'nden, düşmanın gözüne inanamayacağı bir süratle çıktı ve derhal ay şeklinde bir harp nizamı alarak, akşam karanlığı çökerken hücuma geçti... Barbaros kırk kadırgayı fedai akıncı olarak ayırmış ve bu hilalin göbeğine almıştı. Bunlar düşman donanmasının ortasına atılacaklar ve bu muazzam kuvveti ikiye ayıracaklardı... Türk donanması da bunlardan evvela birini, sonra öbürünü kıskaç içine alarak yok edecekti.

Türk gemileri başlarında bulunan toplarla ateş ederek ilerlerken, Andrea Doria müttefikler donanmasına geri çekilme emri verdi. Harbi yine kabul etmeyerek süratle çekildi...

600 gemi fenerlerini söndürerek gecenin çöken karanlığında kayboldu. Doria için, hele gece, Barbaros'la harp etmek muhakkak ki bir cinnetti.

Barbaros düşmanın Korfu'ya çekildiğini zannetti. Adriyatik'i kuzeye doğru çıkmaya başladı... 122 Türk kadırgası, aksine, bütün fenerlerini yakmış, pervasızca yürüyordu... Sabahın alacakaranlığında,

Paksos Adası sularında iken, direklerin üzerindeki gözcüler düşman donanmasını geldikleri yönün aksinde, güneyde, Ayva Mavra Adası açıklarında İncir limanı (Porto Figo) açıklarında gördüler.

Barbaros geri döndü...

O gece düşman donanmasında toplanan bir harp divanında Andrea Doria harbi yine kabul etmek istememiş, fakat bütün müttefik amirallerin ısrarıyla Türklerle bir deniz muharebesine karar verilmişti.

Deniz muharebesi sabah saat onda başladı, öğleden sonra üçte sona erdi... Beş saat sürdü. Türk donanması bir gün önceki harp nizamını almıştı, hilalin merkezine Barbaros, sağ cenahına Salih Reis, sol cenahına Seydî Ali Reis kumanda ediyordu. Turgut Reis 20 kadırgayla geride ihtiyat kuvveti olarak bekliyordu.

Doria ise, müttefikler donanmasını borda nizamında üç saf haline koymuştu. En önde kalyonlar ve karakalar (büyük yelkenli gemiler), üçüncü sırada küçük kürekli gemiler bulunuyordu.

Doria'nın harp planı şuydu:

Yüksek bordalı yelkenli gemiler, bu mevsimlerde bu saatlerde esegelen güney rüzgârıyla Türk donanması üzerine yürüyecek ve Türk gemilerini top ateşine tutacaktı. Alçak bordalı Türk kadırgaları kalyonlar altında âdeta ezilirken müttefik kadırgalar hücuma geçecekti.

Barbaros planında değişiklik yapmamıştı:

Türk kadırgalarındaki topların hedefi uzundu. Düşman kalyonlarının attığı gülleler denize düşerken, Türkler bu gemileri mükemmelen top ateşine alacak ve onları bir enkaz halinde birbiri üzerine yığacaktı. Turgut Reis bütün süratiyle geniş bir kavis çizerek düşmanın güney yanını çevirecek, Barbaros o hercümerç arasında hücum edecekti.

Daha harp başlamadan güney rüzgârı dindi. Düşmanın büyük yelkenli gemileri, Türk toplarına hedef olarak iri birer duba haline geldi. Attıkları toplar denize düşerken, kırılan direkleri ve çöken yelkenleriyle bir iki saat içinde, müttefik kadırgaların önünde ve binlerce ağızdan çıkan feryatlar içinde birer enkaz yığını oldular. Doria, kalyonlar ve karakalar hattını geçerek hücum emrini verdi... Fakat açığa çıkar çıkmaz, Turgut Reis filosunun, gerilerini çevirmek üzere süratle ilerlediğini gördü, dehşet içinde kaldı, ilk hücum em-

rini umumi ricat emri takip etti... Andrea Doria yenilgiyi kabul etmiş, kaçıyordu...

Kendisiyle beraber hücuma geçmiş olan Venedik Amirali Kapello, imparatorun amiraline, "Bedbaht!.. Bir zafer ve bir donanma kaybediyorsun!.." diye bağırdı...

Fakat bu ses, o mahşeri anda kaybolup gitti... Bir dakika sonra o da Venedik kadırgalarına aynı emri vermişti...

O sırada Türk gemileri bütün süratiyle hücuma geçmişti. Mehterhaneler çalıyor, askerin tekbir sadası, duman ve ateş arasından gökyüzünü tutuyordu...

Muazzam düşman donanması perişan bir halde kaçıyordu. Beş saat içinde kalyon, karaka ve kadırga 128 parça büyük gemi kaybetmişlerdi.

Bu eşsiz büyük zafer, Türk sancağına Akdeniz'de tam yüz elli yıl sürecek bir hâkimiyet sağlayacaktı.

Barbaros Hayreddin Paşa'yı anma

Barbaros'un Sultan Süleyman'a yazdığa uzun ve açık zafername, Boğdan Seferi'nden dönmekte olan padişaha 15 Ekim tarihinde Yanbolu konağında sunuldu. Barbaros, zafernameyle beraber, denizden alınmış iki meşhur düşman kaptanı göndermişti. Sultan Süleyman derhal büyük bir divan topladı ve zafername bu divanda resmen okunarak, hürmetle ayakta dinlendi. Barbaros'u anmak için padişah da ayağa kalkmıştı. Gözleri sevinç yaşlarıyla dolarak, muazzam imparatorluğunun her tarafında zafer topları atılmasını ve büyük şenlikler yapılmasını emretti.

Filek Kalesi destanı

Sokollu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı yıllarında ve bu büyük vezirin amcası oğlu Mustafa Paşa'nın Budin valiliğinde olmuş bir kale cengidir.

Avusturya'yla sulh halindeydik. fakat Avusturya'nın bir sınır kalesi olan Filek Kalesi muhafızları sulha riayet etmiyor, Türk topraklarına saldırıp haydutluk yapıyorlardı. Kapısında her biri ateş parçası şehbaz yiğitler, dilaverler beslemekle meşhur olan Mustafa Paşa'nın cengâverlerinden Hasan Pehlivan adında bir delikanlı kırk arkadaşıyla paşasından izin alarak bu kaleye bir baskın yaptı, tarihimizde eşsiz bir kahramanlık menkıbesidir.

Yalnız kırk kılıçla Filek Kalesi'nin fethi bir halk şairinin kaleminden çıkacak destan konusudur, dedim ve halk şairi Yetim Ali'ye olayı tafsilatıyla naklederek bu "Türk zaferleri" için bir destan yazmasını istedim. Yetim Ali'nin aşağıdaki kıtaları tarihe sadık kalınarak kaleme alınmıştır:

FİLEK DESTANI

Sokollu Paşa'nın amca oğlu
Tercemeihali şan ile dolu
Bir namlı vezirdir Mustafa Paşa
Batı sınırının bükülmez kolu

Cömertti gönlü, açıktı eli
"Paşababa" derdi bütün ehali

On altıncı asır ortalarında
Olmuştu Budi'nde yıllarca vali

Güzellik ve kuvvet âşığı adam
İki bin asker var kapusunda tam
Her biri seçilmiş şehbaz koç yiğit
Boya bosa ölçü çınar ile çam

Paşanın şöhreti tutmuş cihanı
Evlat gibi sever merd-i merdanı
Giydirip kuşatır terbiye eder
Kapusuna gelen garip civanı

Yurdun her köşesinden yoksul, garip
Yiğitler Budin'de paşaya gidip
El öpünce asker yazılırlardı
Tepeden tırnağına giydirilip

O ne zengin zarif kılık kıyafet
İçindeki gençler olurdu afet
Cebinde beyoğlu gibi harçlığı
Kalbinde paşaya hürmet sadaket

Başta keçe külah ya samur kalpak
Âdettir serpuşa bir ziynet takmak
Altın yıldızlı balıkçıl tüyleri
Yahut turna telleri saçak saçak

Bürümcük gömlekler, dimi gömlekler
Ve sırmalı al kadife yelekler
Kopçeleri akik, mercan, zebercet
Nakışları türlü türlü çiçekler

Çiçekler işlenmiş altın sırmadan
Pek yakışır gençlere bir camadan
Bu bir kısa cekettir ki yapılır
Al, mor, yeşil, renk renk âlâ çuhadan

Kısa diz çağşırı aynı kumaştan
Hepsi de en körpe, en canlı yaştan
Kimi on altıdır, kimi on dokuz
Güzelliği düşün şöyle bir baştan

O ince kıvrak belde bir şal kuşak
Silah kında çifte tabanca bıçak
Kabzaları sedef mercan kakmalı
Şehzade gibidir o garip uşak

Ayağında çizme, filar, yemeni
Âlâ sahtiyandan daima yeni
Taş gibi baldırda sırmalı tozluk
Genç kızlar işlemiş çiçeklerini

Güzellik ve kuvvet Allah vergisi
Terbiye ve edep insan dergisi
Mustafapaşalı nevcivanlarda
Toplanmıştı işte bunların hepsi

Yalın kılınçlara açık sinesi
Kükrer işitince bir tekbir sesi
Din ve devlet uğrunda şahadeti
Paşalıktan üstün bilmiştir hepsi

Şimşek karşısında gözünü kırpmaz
Böyle bir tüvana şehlevent şehbaz
Girdi mi dalkılıç er meydanına
Neler yapar hele düşünün biraz

Nakledeyim size bir küçük örnek
Kırk nevcivan hepsi birbirine denk
Filek Kalesi'ni nasıl aldılar
Nasıl oldu tarihimizde bu cenk

İki yüksek yalçın kaya yan yana
Arkaları dayanmıştır Tuna'ya

Ortası uçurum dar bir geçittir
Baş eğmiyor kuş olup uçmayana

Bunlardan birinin üstünde Filek
Sanki kartallara olmuş bir tünek
Ordularla sarılması beyhude
Burcuna erişmez top ile tüfenk

İçinde iki yüz Nemçe askeri
Haydutluk çapuldur daim işleri
Pusu kurup yol keser, kervan soyarlar
Sonra kapanırlar girip içeri

O civar köyleri, kasabaları
Mal ve candan pek çok olmuş zararı
Ağlayarak, baş yolarak gelmişler
Artık Paşababa versin kararı

"Tarla, bağ, bahçeye çıkamaz olduk
Köylerimiz basıldı, yolda soyulduk
Türlü şenaate hedef olmuştur
Yüzlerce kadınla yüzlerce çocuk

Bu hal böyle sürüp gidemez elbet
Söyle ne yapalım, paşam sen emret
Gelmez isen Filekli'nin hakkından
Bir başka diyara ideriz hicret..."

Paşanın o seçkin askerlerinden
Bir nevcivan fırlayarak yerinden
El öperek izin ister paşadan
Filek fethi için o pulat beden

On dokuzla yirmi arasında yaş
Eğilmek nedir bilmeyen bir baş
Güzellik beratı olmuş alnında
Gazal gözleriyle iki samur kaş

Ilgaz Dağları'ndan gelmiş o civan
Adına diyorlar Hasan Pehlivan
Kırk gaza yoldaşı seçer kendine
Kimi kurt, kimi pars, kimisi arslan

Bir günlük yoldur at ile giderek
Bir gece yarısı görünür Filek
İki rekât namaz kılar gaziler
Kalenin fethine niyet ederek

İki yüksek yalçın kaya demiştik
Semaya yükselmiş haşmetle dimdik
Bunlardan birinin üstünde Filek
Gaflet uykusunda uyur şimdilik

Hasan Pehlivan'la o kırk yoldaşı
Koltuğu altına alarak başı
Tırmandılar bin bir güçlük çekerek
Öbür kayanın üstüne kaleye karşı

Dört merdiven getirmiştir o erler
Bunları kuşakla bağlayıp ekler
Ve dayarlar ordan kale burcuna
Buna bazu, bilek kuvveti derler

Merdiven bir mazgala dayanmış ama
Kaleye geçmeyi pek kolay sanma
Altında korkunç bir uçurum vardır
Ölüm demektir bir ufak sallanma

Palayı alarak ağzına Hasan
Olur merdivene ilk ayak basan
Pars gibi çevik ve tüy kadar hafif
Yük okka çeken o koca pehlivan

O şehbaz mazgala varınca titrer
Görür ki delikten tunçtan bir ejder

Gibi uzanmıştır bir top namlusu
Yeridir diyelim Allahüekber

Gözüyle şöyle bir çarçabuk tartar
Ağırlığı en azdan seksen kantar
"Bismillah!" diyerek o delikanlı
İki pençesini mazgala atar

O geniş göğsünü namluya koyar
Bazunun kuvveti imana uyar
Çelik kollar gerilip bir hamlede
Namluyu duvarla silmece dayar

Sonra koçbaşıyla ikinci hamle
Gümbür gümbür inler o koca kale
Seksen kantar topu sürüp atmıştır
Sürmemiştir bu iş bir dakka bile

Şimdi görün Hasan'ı pala elinde
Gürleyen sesiyle "tekbir" dilinde
Filek Kalesi'ne girmiş bir ejder
Bin kıvılcım kirpiğinin telinde

Peşinden atılmış öbür gaziler
Yıldırımlar, şimşeklerle beraber
Biz verelim Paşababa vezire
Filek fethi için müjdeyle haber

Mertlik kılıcını ta arşa asan
O Filek fatihi Demirbaş Hasan
Tarihimiz kabri olmuş yatıyor
Allah rahmetini eylesin ihsan...

Sultan Süleyman'ın Budin Seferi

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze önünde kazandığı muazzam deniz zaferi, Akdeniz'de Türk donanmasına mutlak bir hâkimiyet sağlamıştı. Fakat Sultan Süleyman ile Charles-Quint ve peykleri arasındaki harp bütün şiddetiyle devam ediyordu...

Venedik yenilgiyi kabul ediyor

Almanya imparatorunun peykleri arasında mağlubiyeti kabul eden ilk devlet Venedik Cumhuriyeti oldu. Preveze Türk Zaferi, bu gemici tüccarlar cumhuriyetinin Akdeniz'de iki sömürgesi olan Kıbrıs ve Girit adalarıyla münasebetlerini tamamen kesmişti. Türklerle harbe devam etmek, bu iki büyük adayı gözden çıkarmak demekti. Venedik devleti bunu yapamadı, İstanbul'a geniş yetkilerle gönderilen bir elçi, Luigi Badoero, Türkiye tarafından yazdırılan, sulh antlaşmasını münakaşa etmeden kabul etti, 20 Ekim 1540'ta imzalanan bu taahhütnameyle Venedik Cumhuriyeti Türkiye'ye 300.000 duka altını harp tazminatı verdi. Mora'daki ve Adalar Denizi'ndeki son Türk fütuhatını tasdik etti ve Dalmaçya'da Nadin'i Türkiye'ye terk etti.

Macar Kralı Zapolay Yanoş'un ihaneti

Macaristan, Kanuni tarafından iki defa fethedilmişti ve Macar tacı Kral Zapolay'a büyük Türk padişahının bir ihsanı olarak verilmişti. Türkler o tacı kimin başına koysa Macar kralı olacaktı.

Zapolay bekârdı. Ölümüyle Macar tahtı yine sahipsiz kalacak-

tı. Türklerin ona layık birisini bulabileceklerini düşünmedi de, Ferdinand'ın iddia ve tecavüzlerine karşı nefsinin emniyetini düşündü. Komşusu ve rakibi Avusturya ve Bohemya Kralı Ferdinand'la gizli bir muahede imzalamakta tereddüt etmedi. Bu muahedeye göre Ferdinand, Zapolay'ın hükümdarlığını tasdik ediyordu, onun asla huzurunu bozmayacaktı, Zapolay da ölümünden sonra Ferdinand'ı Macar taç ve tahtının vârisi olarak gösteriyordu. Kral Ferdinand bu ölümü beklemeden, asil koruyucuları Türklere karşı bir ihanet vesikası olan bu antlaşmanın bir suretini Sultan Süleyman'a sundu ve ne kıratta bir adamı himaye ettiklerini göstermek istedi. Türkler bu ihbara pek vakarlı bir cevap verdi:

"Macar Krallığı Zapolay'a padişahımızın bir ihsanıdır... Bu antlaşma onun sizden korkusu eseridir.. Hoş görürüz... Kralınız Zapolay'a karşı verdiği söze riayet ededursun... Muahede bizce muteber değildir... Zapolay öldükten sonra dilediğimiz kimse Macar kralı olur... Bu zat herhalde Ferdinand değildir..."

Kral Zapolay'ın Macar tahtına bir vâris bırakarak ölümü

Krallarının Ferdinand'la gizli antlaşması öğrenilince, Türk himayesindeki milliyetperver Macarlar fevkalade müteessir oldular ve krallarını derhal evlenmesi için tazyik ettiler. Zapolay Lehistan Kralı I. Sigismond'un kızı İsabelle'i aldı. Düğün Budin'de kral sarayında 1539 yılında yapıldı. İzdivacın tezine gebe kalan kraliçe Macar tahtına bir veliaht doğurdu ve çocuğa Zsigmond Yanoş adı konuldu. Oğlan doğduktan on beş gün sonra da babası öldü!..

Ferdinand, Macar tacı için yine faaliyete geçiyor

Avusturya ve Bohemya Kralı Ferdinand bu beklenmedik ölüm karşısında evvela şaşırdı ve sonra bu şaşkınlık içinde faaliyete geçti. Macarlar arasında Zsigmond Yanoş'un bir veled-i gayrimeşru olduğu safsatasını yaymaya çalıştı... Dul kraliçe İsabelle'e bir elçi göndererek, kocasının verdiği eski sözünü hatırlattı... Çocuğa Erdel (Transilvanya) prensliğini vaat ederek, Macar tacının kendisine bı-

rakılmasını istedi. Macaristan'a bir ordu göndererek kendisi de harekete geçti ve birkaç kale zapt ettirdi.

İstanbul'a bir elçi yolladı... Macar tacının kendisine ihsanını rica etti... En az Zapolay kadar sadık bir kul olacağını arz etti...

Ve nihayet Budin'den ve İstanbul'dan red cevapları alınca Von Roggendorf kumandasında bir Alman-Avusturya ordusu Budin üzerine yürüdü. Dul kraliçe ile oğlu Macar Krallığı'nın payitahtında kuşatıldı. Budin'in savunmasını Varadin piskoposu ve küçük kralın vasisi Kardinal Martinuzzi üzerine aldı...

Kraliçe İsabelle de kurtarılmaları için Sultan Süleyman'a bir feryatname gönderdi.

Türkler, Budin'i kurtarmaya koşuyor

Kral Zapolay'ın ölümü haberi gelir gelmez, İstanbul'da böyle saldırı zaten bekleniyordu ve Macaristan'a yeni bir sefer hazırlığı da başlamış bulunuyordu.

1541 baharında Vezir Mehmed ve Hüsrev paşaların kumandasında bir ordu derhal yola çıktı. Tuna donanması serdarlığına da Kasım Paşa tayin edildi ve süratle Budin'e doğru nehri çıkmaya başladı.

Safevilerin entrikaları

İran Şahı Tahmasb, Türkler tarafından zaten korunması düşünülmeyen Tebriz'e girmiş, Bağdat'ın ele geçirilmesi hayalindeydi. Ve bu yolda Almanya imparatoruyla sıkı bir dostluk kurmak, Sultan Süleyman'a karşı amansız bir birleşme yapmak istiyordu... Bu buhrandan istifade etmek isteyeceği muhakkaktı.

Sultan Süleyman'ın Budin Seferi

1541 Haziranı'nın ortalarında da Sultan Süleyman Ordu-yı Hümayun'un başında Budin'e doğru sefere çıktı. O sıralarda sadrazam bulunan Hadım Süleyman Paşa, Şah Tahmasb'ın muhtemel bir hücumuna karşı İstanbul'da kalmıştı.

Vezir Mehmed ve Hüsrev paşaların, Budin önünde Tabur Zaferi (21-23 Ağustos Pazar-Pazartesi gecesi)

Eski bir Türk askeri deyimdir, o devirlerin âdetince, etrafına hendek çekilmiş, ağırlık arabalarıyla engeller yapılan ve etrafına toplar yerleştirilen dört köşeli korunmuş ordugâhlara "tabur" yahut "ıstabur" denilir. Peşte'yi zapt ettikten sonra, Budin'i kuşatan Alman Generali Von Roggendorf da Türklerin geldiğini haber alınca, Budin önünde, arkasını Budin civarındaki Kirazilyas Tepesi'ne dayayarak bir tabur yapmıştı.

Mehmed ve Hüsrev paşalar ordusuyla bu Roggendorf taburunun cengi bir ay kadar sürdü... Avusturyalılar ile Almanlar hayli kayıplar verdiler. Nihayet muazzam bir kuvvetin başında Sultan Süleyman'ın da yaklaştığı öğrenilince, Alman Generali 21-22 Ağustos gecesi taburu terk ederek Tuna'yı aşmak suretiyle kaçmaya teşebbüs etti.

Bunu hisseden iki Türk kumandanı, düşman taburdan çıkar çıkmaz amansız bir gece hücumuna geçti. Roggendorf ordusu bir saatten az bir zaman içinde perişan oldu. Türk kılıcından kurtulanlar Tuna'da boğuldu... Karşıya geçenler de yollarda açlıktan öldüler, bu yolda ölenler arasında Roggendorf da bulunmak üzere, Budin kuşatmasına gelmiş olan bu düşman ordusu böylece yok edildi.

Bu zaferden ötürüdür ki, eski tarihçilerimiz Sultan Süleyman'ın bu Budin Seferi'ne "Istabur Seferi" adını verirler.

Kraliçe İsabelle, Türklere Budin kapılarını açmıyor

Bu parlak zaferden sonra Türk kumandanları dul Macar kraliçesini, kendilerini bir kurtarıcı olarak heyecanlı bir sevinçle karşılayacağını umuyorlardı... Fakat kraliçe soğuk ve hareketsiz kaldı. Budin Kalesi'nin kapıları Türklere açılmadı...

O sırada Kasım Paşa kumandasındaki Türk Tuna donanması, Almanların boş bıraktığı Peşte'yi ele geçirdi.

Sultan Süleyman Budin önünde

26 Ağustos'ta büyük Türk padişahı Budin önüne geldi. Garip ve nankörce bir tereddüt, korkaklıktır, ne kraliçe ve ne de henüz taç

giyme merasimi yapılamayacak kadar küçük sabi prensin vasileri, muhteşem ve âlicenap hamileri Sultan Süleyman'ı da karşılamaya çıkmamışlardı. Otağ-ı hümayununu eski Budin şehrinde kurduran Sultan Süleyman, Budin'e Çavuşbaşı Ali Ağa'yı göndererek ölen Kral Zapolay'ın bir yaşında küçük oğlunun kendisine yollanmasını emretti ve dul kraliçeye de, kadın ziynet eşyalarından derlenmiş şanına layık hediyeler gönderdi. Kraliçe İsabelle fevkalade telaşa düştü, fakat oğlunun vasisi Kardinal Martinuzzi'nin tavsiyesi üzerine çocuğu padişaha yollamaya razı oldu...

Küçük Zsigmond Yanoş, Sultan Süleyman'ın huzurunda

Geleceği Türk padişahı tarafından tayin edilecek küçük kralzade sütninesi ve dadılarıyla altın yaldızlı bir arabaya bindirilmişti. Varadin piskoposunun başkanlığında altı kişilik bir heyet arabanın yanı sıra yaya yürüyordu. Onları da bir muhafız kıtası takip ediyordu.

Budin halkı prensin çıktığı kale kapısı civarında mahşeri bir kalabalık halinde toplanmıştı. Araba çıkar çıkmaz, Türk askerleri bu kapıyı ele geçirdiler ve şehre giden tellallar Budin halkına:

"Silahlarınızı getirip teslim ediniz!.. Budin şehri bundan böyle padişahımızındır... Şevketli, haşmetli, ulu padişahımız sizlere can, mal ve mülkünüzü bağışlamış ve sizlere din ve mezhep hürriyeti ihsan etmiştir!.. diye bağırmaya başladılar."

Küçük Prens için mükellef bir otağ hazırlanmıştı. Arabadan evvela oraya indirildiler... Sonra altı kişilik heyetle beraber otağ-ı hümayunda padişahın huzuruna çıkarıldılar.

Sultan Süleyman, lütufkâr ve müşfik, çocuğun arkasını bir baba gibi okşadı... Ve Macar heyetine:

"Macaristan hakkındaki kararımı vezirlerim size bildirecektir" dedi.

Macaristan'ın Türkler tarafından ilhakı

Küçük Zsigmond Yanoş, huzura 1541 yılı Ağustosu'nun 29'una rastlayan bir pazartesi günü çıkmıştı. Aynı günde Macar heyetine bildirilen tarihi karar şuydu:

Sultan Süleyman Macaristan'ı bir kadınla bir çocuğa emniyet

edip, yeni siyasi buhranların konusu olarak bırakamazdı. Macaristan'ı, muazzam imparatorluğuna bir eyalet olarak katıyordu. Zapolay'ın oğlu küçük Zsigmond'da da Erdel (Transilvanya) krallığını kayd-ı hayat şartıyla ihsan ediyordu.

Macaristan'ın yeni durumu, haritası

O tarihi günde, bir buçuk asır kadar sürecek olan Macaristan'ın yeni durumu şöylece çizilmişti:

1 - Osmanlı padişahına tabi Erdel (Transilvanya) Krallığı. Kralı, kayd-ı hayat şartıyla bir milli diyet meclisi tarafından seçilecek ve bu seçim padişah tarafından tasdik edilecektir.

2 - Bir Türk eyaleti olarak ilhak edilen Macaristan. Bu topraklar içinde kalan Budin şehri geniş yetkili bir beylerbeylik (valilik) merkezi olmuştur. Budin valileri Macaristan'daki tımar ve zeametleri ehline dağıtma yetkisine sahip üç tuğlu bir vezirdir. Ayrıca emirnamelerine, tuğra çekme hakkına sahiptir (tuğrakeş vezir). Erdel krallarıyla, Avusturya arşidükasıyla, hudut ötesindeki yabancı valilerle resen haberleşme yetkisine sahiptir.

3 - Macaristan'ın, kuzeyden güneye, Habsburglar elinde kalan kısmı. Buraya Türkler "Orta Macar" adını vermiştir. Bundan böyle bütün mücadeleler, bu Orta Macar kale ve şehirlerinin zaptı yolunda yapılacaktır ve fethedilen yerler birer eyalet veya sancak halinde katılacaktır. Habsburglar, bundan önceki taahhütleriyle, bu topraklara karşılık Türk padişahına yıllık bir harç vermeyi kabul etmiş bulunmaktadırlar.

(17. asır ortasında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana'yı almak için açtığı büyük seferde Macar zadegânından Tökeli İmre resmen Orta Macar kralı tayin edilmişti. Yani Orta Macar toprakları da Erdel gibi, Türk padişahına tabi bir ikinci Macar Krallığı itibar edilmişti.)

Budin'de ilk Türk valisi

Budin'e ilk Türk valisi olarak Vezir Süleyman Paşa tayin edildi. Bu zat, o talihli adamdır ki, Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde de Bağdat'a ilk Türk valisi olmuştu.

Süleyman Paşa'nın emrine 6.000 kişilik bir askeri kuvvet ayrıldı. Macaristan'da tımar teşkilatı yapıldıktan sonra, bu memleket Türk padişahına en az 20.000 kişilik bir yerli kulu askeri çıkaracaktı. Budin paşasının emrinde, "Budin kaptanı" unvanını taşıyan bir kumandanlıkla bir donanma bulunacaktı.

Sultan Süleyman Budin'de

Büyük padişah artık bir Türk vilayetinin merkezi olan Budin şehrine, fevkalade merasimle 2 Eylül 1541 Cuma günü girdi ve Cuma namazını camiye çevrilip "Fethiye" adı verilen mabette kıldı. O tarihi namazda imamet mevkiinde, asrın büyük din âlimi Ebussuud Efendi bulunmuştu.

Kraliçe İsabelle Budin'den ayrılıyor

Artık, Erdel valide kraliçesi olan İsabelle, evvela Budin Sarayı'nı ve 24 Eylül'de de Budin'i terk ederek Tameşvar dolaylarında Lippa şehrine çekildi. Kardinal Martinuzzi, zadegândan Petroviç küçük kral Szigmond'a vasi tayin edilmişlerdi. Krallık beratı, altın ve lacivertle yazılarak, padişahın bir sanat şaheseri müzehhep tuğrasıyla Nişancı Celalzade Mustafa Bey tarafından yazılmıştı.

Kanuni Süleyman İstanbul yolunda

Macaristan'ı bir eyalet olarak ilhak eden Gazi Sultan Süleyman Han 28 Eylül'de Budin'den İstanbul'a doğru yola çıktı...

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Provans Seferi

Büyük Türk Amirali Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze sularında kazandığı muhteşem deniz zaferinden ve Kanuni Sultan Süleyman'ın, Macaristan'ı bir eyalet olarak Türkiye'ye katışından sonra, Sultan Süleyman ile Charles-Quint arasındaki harp karada ve denizde 1546 yılına kadar devam etti. Bu yıllar boyunca da tarihimize zincirleme zaferler kaydedildi.

İmparator Charles-Quint'e karşı Cezayir Zaferi (23-24 Ekim 1541, Pazartesi gecesi)

Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Charles-Quint, donanmalarının Preveze'de uğradığı yenilginin intikamını almak için 1541 yılı Ekimi'nin 20'sinde Cezayir'e baskın yaptı, başında bizzat kendisinin bulunduğu 37.000 kişilik bir kuvvet, Cezayir şehri ve kalesi civarında Harraş Suyu'nun Akdeniz'e döküldüğü yerde karaya çıkarıldı.

İmparator Cezayir'e, amirali Andrea Doria'nın kumandasında muazzam bir donanmayla gelmişti. Karaya çıkarılan ordunun 12.000 kılıcı gemiciler, 20.000 kılıcı yaya askeri, 2.000 kılıcı atlı, 2.000 kılıcı gönüllü İspanyol ve İtalyan asilzadeleri, 1.000 kılıcı da Malta şövalyeleriydi. Asilzadeler, kazanacakları parlak zaferi görmeleri için, kızlarını ve zevcelerini de getirmişlerdi.

Barbaros İstanbul'daydı. Cezayir, manevi evladı Hasan Paşa'nın eline bırakılmıştı, bu değerli valinin elinde Arap, Berberî ve Türk ancak 6.000 kişi vardı. İmparatorun teslim teklifini tereddütsüz reddetti. 23-24 Ekim gecesi büyük bir fırtına çıktı. 150 kadar gemi ve

bu gemilerden 800 can kaybeden Doria, donanmayla, Cezayir'den 20 mil mesafede Matafus Burnu arkasına sığınmaya mecbur oldu. Karaya çıkarılan kuvvet de bir afet halini alan yağmur altında perişan oldu, imparator donanmaya sığınma emrini verdi. Bunu fırsat bilen Hasan Paşa, gece düşman ordusuna müthiş bir baskın yaptı. Sayısız esir ve paha biçilmez ganimetlerle kaleye döndü. Charles-Quint mahvolmuş, enkaz halindeki ordusuyla, donanmasının bulunduğu yere ancak dört günde ulaşabildi. Zafer hülyasıyla gelenler can kaygusuna düşüp gemilere doldular. Devam eden fırtınanın içinde Doria, kaptanlara, "Neresi olursa oraya gidin!" emrini verdi. Gemiler, İtalya ve İspanya'ya doğru darmadağın kaçtılar.

Tacını denize atan imparator

Rivayet edilir ki, İmparator Charles-Quint, muharebeye girmeden hezimete uğramış ordusunun son ferdini de gemilere aldırdıktan sonra, tacını başından çıkarıp denize atmış ve:

"Haydi başımdan git zavallı oyuncak... Belki benden daha talihli bir hükümdarın eline geçersin!.." diye bağırmış...

Bu fıkra, Türk kudret ve şevketi karşısında yılgınlığın pek canlı bir ifadesidir.

Fransa kralı, Almanya imparatorunu karşı Türk donanmasını yardıma çağırıyor

Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan'ı bir eyalet olarak Türkiye'ye kattıktan sonra İstanbul'a dönerken, Belgrad konağında Fransa Kralı I. François'nın bir fevkalade elçisi geldi. "Gard baronu" unvanını taşıyan Paulin adındaki bu elçi, padişahı İstanbul'da bulamayınca, Belgrad'dan karşılamıştı. Sadrazam Hadım Süleyman Paşa ile diğer devlet büyüklerine şu şifahi maruzatta bulundu: "Müşterek düşman Charles-Quint'in Cezayir'de uğradığı yenilgi bulunmaz fırsattı. Türk donanması Fransa sularına gelerek, Fransız donanmasıyla birleşince, İtalya da beraberce işgal olunacak ve Almanya imparatorına bu memlekette ağır bir darbe indirilecekti. Fransa kralı bu hususta hiçbir fedakârlıktan kaçmayacaktı." Elçi Paulin'in sözleri divan-ı hümayunda gereken

itimat havasını yaratamadı. Paulin eli boş memleketine döndü. Fakat bir süre sonra tekrar İstanbul'a geldi. Bu sefer Sadrazam Hadım Süleyman Paşa, Fransa'yı ve Fransa kralını ağır şekilde itham etti:

"Arada dostluk ve ittifaktan bahsediliyor... Charles-Quint bize hücum ettiği zaman sizden ne yardım görüyoruz. Bilakis, biz size yardım için İtalya'ya gittiğimizde, kralınız düşmanımızla gizli bir antlaşma imzaladı... Bizi orada yalnız bıraktı. Siz Fransızların ne bize, ne de kendinize faydanız oldu!.. Karada ve denizde kazandığımız zaferler sadece kendi kılıcımızın eseridir... Size hiçbir minnet ve şükran borcumuz yoktur!.." dedi.

Fakat Paulin, Kanuni'nin damadı Rüstem Paşa'nın müzaheretini temin etti. Padişahın huzurunda iltifat gördü, Sultan Süleyman Türk donanmasının Provans sularına gönderilmesini vaat etti. Barbaros Hayreddin Paşa da Fransızları sevmezdi, fakat Türklerin kudretini ve kuvvetini temsil eden padişahına sonsuz bir hürmeti vardı ve nihayet bir Provans seferi, onun için, Türk bayrağını Batı Akdeniz'de hâkimane dalgalandırmak için bir fırsattı. Verilen emre en küçük bir itirazda bulunmadı.

Barbaros Hayreddin Paşa Batı Akdeniz Seferi'ne çıkıyor

136 parçası kadırga olmak üzere 160 kadar gemiden derlenmiş muazzam bir Türk donanması, Barbaros'un kumandasında 1543 yılı Mayısı'nın 28'inci günü İstanbul'dan yola çıktı. Büyük amiralin bu seferi, tereddütsüz kaydedebiliriz ki tarihimizin bir altın yaprağıdır. Ve yalnız tarihimizde değil, cihan tarihinde bir kudret ve kuvvet, bu kadar haşmetli bir deniz dolaşımıyla bir ikinci defa daha gösterilmemiştir. Barbaros, Türk sancağını, bir yıldan fazla süren bu deniz seferinde Doğu ve Batı Akdeniz'in sahibi, hâkimi olarak dalgalandırmıştır.

İnsanı hayretle düşündüren rakamlar

Fransa sularına doğru yola çıkan Türk donanmasındaki diğer gemileri düşünmeyerek yalnız, kürekli gemiler devrinin en büyük cenk gemisi olan bir kadırgayı alalım. Bir kadırgada 49 kürek vardır. Her küreğini 5 forsa, zincire vurulmuş kürekçi çeker. Her kadırgaya 300

cenk eri (yeniçeri, acemi oğlanı ve sipahi) bindirilir. Her kadırganın 60 nefer bahriyelisi, Tersane askeri vardır. Bu esaslara göre Provans sularına hareket eden Türk donanmasında 29.320 forsa, 40.800 cenk eri ve 8.160 gemici vardır, bunlar 78.380 can eder. Türk karasularından çıktıktan sonra, bir deniz, bir gökyüzü ve etraf düşman sahilleri... Haftalarca yetmiş sekiz bin kişinin bir kuru peksimedini temin etmek dahi bir büyük problemdir!..

Ve Barbaros Hayreddin Paşa, gideceği Fransa'dan da gereken yardımı göremeyeceğini pek aydın bir hakikat olarak kabul etmiştir. Fakat büyük Türk amirali kuvvetine öylesine güvenmektedir ki, gemicisini, kürekçisini ve askerini dilediği yerde hazinesinden altınlar akıtarak, dilediği yerde emri kılıcına verdirterek besleyecektir!..

İyi korunmuş Messina Boğazı, Türk donanmasına yol veriyor

Barbaros 20 Haziran'da Messina Boğazı ağzına geldi. Bu iyice korunmuş boğazın İtalya sahilleri ve Sicilya sahilleri, İmparator Charles-Quint'in memleketleridir.

Boğazın İtalya sahilinde Rezgio Kalesi ve şehri, ada sahilinde Messina Kalesi ve şehri vardır... Koca Türk donanmasının bu boğazdan geçmesi imkânsız gibi görülür. Barbaros Hayreddin Paşa, her iki kaleye kısa ve sert bir emir verdi: "Bütün istihkâmları tahrip edin!.."

Kale muhafızları bu emre itaat ettiler ve Türk donanması, göz kamaştıran azamet ve tantanasıyla boğazdan geçti...

Andrea Doria

İmparator Charles-Quint'in amirali Andrea Doria, Barbaros'un haşmeti karşısında sinmeyi ve hatta kaptanpaşayla gizlice haberleşerek, Türklere hizmeti tercih etmişti.

Gaeta'nın zaptı

Türk donanması Messina Boğazı'nı geçtikten sonra, Napoli açıklarından seyrederek Napoli'nin kuzeyinde Gaeta Kalesi ve şeh-

ri önüne geldi. Kaptanpaşa, bu küçük malikânenin sahibi Don Diego de Gaetano'ya, bedeli ödenmek şartıyla erzak teminini emretti. Ret cevabı ve top ateşiyle karşılandı. Donanmadan üç asker şehit oldu. Barbaros derhal karaya 12.000 asker döktü, toplar çıkardı. Gaeta şehri ve kalesi ele geçirildi ve bütün halkı esir edildi.

Güzel Dona Maria

Esirler arasında Don Diego ve ailesi efradı da bulunuyordu. Don Diogo'nun 16 yaşlarında melekler kadar güzel Dona Maria adında bir kızı vardı. Bu güzel kıza bir görüşte âşık olan Barbaros ona gönlünü açmakta tereddüt etmedi:

"Kendini esirim farz etme... Şu anda ananla ve babanla beraber hürsün... Bana hürriyetine sahip olarak cevap ver... Dinimi kabul eder ve benimle evlenir misin?.." dedi.

Dona Maria derhal Müslüman oldu ve o gece amiral gemisinde nikâhı kıyılarak büyük kaptanpaşayla evlendi. Ve o düğün gecesi bütün Gaeta esirleri serbest bırakıldı.

Barbaros Roma kapısında

Türk donanması, Gaeta'dan sonra Ostia limanına girdi. Ostia, Tevere Nehri ağzında Roma'nın iskelesidir. Ostia'dan Roma ancak 16 kilometre tutar...

Barbaros'un geldiği öğrenilince, Roma halkı dehşet içinde kalmış, şehir hemen tamamen boşalarak halk dağlara kaçmıştı. Kaptanpaşa, papaya bir elçi gönderdi. Bir hıristiyan kralın müttefiki olarak geldiğini ve Roma'ya tecavüzü asla düşünmediğini, papanın ve bütün Roma halkının rahat olmasını, ancak, bedeli altın olarak ödenmek üzere, dilediği erzakın teminini bildirdi. Papa da Türk kaptanpaşasının emirlerini yerine getirtti.

Barbaros Marsilya'da

Ostia limanından kalkan Türk donanması şimale doğru yoluna devam etti ve 20 Temmuz'da Marsilya önüne geldi. Kaptanpaşa,

karşılamaya gelen 30 Fransız kadırgası tarafından topla selamlandı, bu gemilerin kumandanı olan ve henüz yirmi yaşında bulunan Kont d'Enghien, paşa gemisine çıkarak Barbaros'u, kral, Fransız milleti ve Marsilya şehri adına selamladı.

Bütün Fransa aylardan beri bu haberle çalkanıyordu. Her taraftan Hayreddin Paşa ile Türk gemicileri ve Türk donanmasını görmek için Marsilya'ya bir meraklı akını başlamıştı. Kaptanpaşa ertesi günü, donanmayı açıkta bırakarak yalnız 30 kadırgayla limana girdi ve halkın coşkun tezahüratı arasında karaya çıktı. Boy bos, güç kuvvet ve yüz güzellikleriyle hepsi seçme bin gemici, Fransızları kendilerine hayran bırakan bir intizam, terbiye ve azametle kumandanlarını takip ediyordu. Bu gemicilerin en kıymetli kumaşlardan kesilmiş ve altın sırmalar içinde göz kamaştıran pitoresk kıyafetleri, altın kabzalı kılıçları, elmaslarla müzeyyen hançerleri Fransızlara bir peri masalı sahnesi gibi gelmişti. O devrin Fransız gemicileri, türlü rezaletleriyle, serkeşlikleriyle, kabalıklarıyla, ayyaşlık ve itaatsizlikleriyle meşhurdu. Barbaros'un levendane adımlarla yürüyen gemicileri ise birer centilmendiler.

Daha o gün, şerefine verilen parlak ziyafette Barbaros Hayreddin Paşa, bir hayal kırıklığına uğradığını açıkça söylemekten çekinmedi:

"Ben, şahsım için bu parlak istikbali görmeye gelmedim... Harp hazırlığınız nedir?.. Galiba... Hiç..." dedi.

Kral François'nın müşkül durumu

Barbaros haklıydı... Fransızların harp hazırlığı yoktu... Hatta Kral François Türk donanmasını davet ettiğine pişman bile olmuştu. Charles-Quint onu her tarafta Müslüman Türklerle ittifak ederek Hıristiyanlığa ihanet etmekle teşhir ediyordu. Fransa hazinesi bomboştu. Kral, müttefik Türk donanmasının Fransa sularında kaldığı müddetçe ayda 50.400 altın masrafını taahhüt etmişti. Halbuki daha ilk günlerden itibaren Türk askerinin peksimedini dahi veremedi. Hamisi Kanuni Sultan Süleyman'a karşı bir iş yapmış görünmek için, müşterek askeri harekete hedef olarak Nis şehrini ve kalesini seçti. Nis, Charles-Quint'in himayesinde Savoi dukasının elinde kalmış son şehirdi.

Nis Muharebesi

Barbaros'un topları ve Türk askeri karşısında Nis şehri teslim oldu. Fakat Fransızlar savunucularla gizlice haberleşerek şehre daha önce girdiler. Barbaros için bir müttefik terbiyesine yakışmayan bu hareketi hemen cezalandırmak ve Nislilerle beraber Fransızları da tepelemek işten bile değildi, fakat bunu kendisi için küçüklük saydı, yalnız Türk askerini hemen gemilerine bindirerek kalenin fethinden vazgeçti. Türk donanmasıyla Tulon'a gitti. Aslında Fransızlar Nis önüne ayak sürüyerek gelmişlerdi. Bir kuşatma harbi için yeterli barutları bile yoktu. Fransız kumandanı Türk amiralinden barut isteyince, Barbaros Hayreddin Paşa:

"Şu Fransızların askerlikleri ne tuhaf... Harbe giderken barut fıçılarını bırakıp şarap fıçılarını götürüyorlar!.." dedi.

Nis komedisinin ikinci perdesini oynamaya elbette ki lüzum yoktu.

Barbaros Hayreddin Paşa ve Türk donanması Tulon'da

Fransa kralı Tulon şehrini ve limanını büyük amiralin emrine terk etmişti. Kaptanpaşa ve Türk donanması 1543-1544 kışını burada geçirecekti. Liman süratle korundu ve asker gemilerden çıkarılarak şehre yerleştirildi. Tulon bu geçici sekenesi, çarşısı, pazarı, günlük hayatı, beş namaz vaktinde mescit kabul edilmiş yerlerde okunan ezanlarıyla bir Türk şehri, daha doğru bir tabirle şehir büyüklüğünde bir Türk kışlası oldu. Yalnız minareleri yoktu. Paşanın emriyle asker alışveriş ettiği Fransız esnafına kor gibi altın para veriyor, Tulon'da, sükûn ve asayişi bozan en küçük bir olay olmuyordu. Civar kasaba ve köylerin halkı, bu cömert ve zengin askeri beslemek için Tulon pazarlarına akın etmeye başlamıştı.

Salih ve Hasan reislerin İspanya akını

Barbaros Hayreddin Paşa Cezayir gemileriyle donanmaya katılmış bulunan Salih ve Hasan reislere Cezayir'e dönmek için izin verdi. Bu iki namlı amiral Tulon'dan çıkarak İspanya'nın Katalonya sahillerini ve Sardinya Adası'nı vurdular. Pek çok esir ve ganimetle Cezayir'e gittiler.

Fransa kralının borç senedi

Türk donanmasının Tulon'da kaldığı müddetçe Türk askerinin masrafını, ayda 50.000 altın hesabıyla Fransa kralı ödeyecekti. Kral François bu parayı bulamadı, Barbaros'un hiddetini ancak Fransa'nın gelecekteki kralı Veliaht Prens Henri teskin edebildi. Sözüne itimat edilir ve din ayrılığından çekinmeyerek Türk dostluğuyla iftihar ettiğini açıkça söyleyen bu genç adam, babası ödemese dahi kendisinin ödeyeceğini vaat ederek Barbaros'a bir borç senedi kabul ettirdi. Tulon'da kaldığı müddetçe, donanmanın ve askerin masrafını Hayreddin Paşa kendi kesesinden verdi. Ve nihayet 1544 Nisanı'nda Tulon limanından ayrılırken Türk amiraline kıymetli altın vazolar ve kumaşlardan mürekkep hediyelerle beraber 800.000 duka altını ödendi.

Barbaros'un Provans Seferi'nden dönüşü

Türk donanmasının Fransa sularına gelmesini temin etmiş olan elçi Paulin, dönüşte de üç Fransız kadırgasıyla Donanma-yı Hümayun'a katılmıştı. Kanuni Sultan Süleyman'a bu uzun deniz seferinin hesabı verilecekti. Elçinin maiyetinde Jerom Morand adında bir papaz vardı. Bu zat, bu yolculuğunun günü gününe bir hatıra defterini tuttu. Barbaros'un bu azametli dönüşünü tafsilatıyla tespit etti.

Kaptanpaşa, Fransa'dan dönüşünde, Papalık hükümetinin sahilleri müstesna, Batı İtalya kıyılarını, hallacın pamuk attığı gibi atmıştı. Napoli, Barbaros'un elinden ancak müthiş bir fırtına sayesinde kurtulabilmişti. En ağır hücuma da Lipari Adaları maruz kalmıştı. Kadınlı erkekli güzellikleriyle meşhur olan Liparutlar toptan esir edilmişti. Dönüşte de Messina Boğazı'ndan geçen kaptanpaşa Cenubi Mora sularına geldiği zaman, Fransa kralının elçisini huzuruna davet ederek:

"Artık emniyettesiniz... Türk sularına geldik... İstanbul'a benden evvel gidiniz ve padişahımıza ne söylemek lazımsa söyleyiniz... Ben padişahımın huzuruna çıktığım zaman, Fransızlar ve Fransız-Türk dostluğu hakkında çok ağır konuşacağım!.." dedi.

Elçi, Barbaros'u açık denizde bırakarak, üç kadırgasıyla ve süratle İstanbul yolunu tuttu.

Estergon'un ve İstolni Belgrad'ın fethi

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Provans Seferi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi yılına rastlar...

1542 yılının Kasım ayı başında İstanbul'a Kral Ferdinand'ın tekrar bir elçisi geldi. Ferdinand için Macar tacı bir fikri sabit olmuştu, elçi yıllık 100.000 duka altını haraç vermek ve padişahın sadık bir bendesi olmak şartıyla Ferdinand'ın Macar krallığını istediğini söylediği zaman, devlet erkânı hayretler içinde kaldılar.

Vüzeradan biri:

"Hangi Macar tacı!.." dedi. "Biz onunla ancak, elindeki Macar kalelerini terk ettikten sonra Avusturya haracını konuşabiliriz!.."

Elçi, padişah tarafından kabul edilmedi, ancak sadrazamın huzuruna çıkabildi.

Hadım Süleyman Paşa da:

"Ferdinand bu hülyadan vazgeçsin... Onu hanedanıyla beraber yok ederiz!.." dedi.

Padişahın damadı İkinci Vezir Rüstem Paşa da:

"Vaktiyle maktul İbrahim Paşa, Viyana'nın kapısına parmağının ucuyla dokunmuştu, Ferdinand'a söyle, ben öyle yapmam... İki elimle muhkem yapışırım!.." dedi

Peşte Zaferi (24 Kasım 1542)

Ferdinand'ın elçisi İstanbul'dan ayrıldıktan az sonra İmparator Charles-Quint'in 100.000 kişilik bir ordusu Macaristan'a girmiş ve Peşte'yi kuşatmıştı. Venedikliler ve Fransızlar müstesna, bu ordu hemen bütün Avrupa milletlerinden toplanmıştı. Başkumandanlığı da

Brandeburg (Prusya) Prensi II. Joachim'e verilmişti. Türkler arasında "Kara Hersek" diye meşhurdu. "Hersek", Almanca prens manasına "Herzog"dan bozmadır, "Kara Prens" demek olur.

Budin Beylerbeyi Yahya Paşazade Bali Paşa'nın elinde pek az asker vardı, Peşte'ye Sekbanbaşı Yusuf Ağa kumandasında ancak 3.000 yeniçeri ayırabilmişti. Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa 3.000 atlı, Semendere Sancakbeyi Dukakinoğlu Mehmed Bey de 1.000 atlıyla Peşte'ye gelmişlerdi. Yahya Paşazade Mehmed Paşa'nın oğlu Arslan Bey, Köstendil Sancakbeyi Hızır Bey, Alacahisar Sancakbeyi Mehmed Bey, Pojga Sancakbeyi Murad Bey de kapıları kullarıyla Peşte müdafaasına katılmışlardı ki, bunlar da ceman 1.000 atlı tutmuştu.

Yani Peşte'yi, 100.000 kişilik bir düşman kuvvetine karşı ancak 8.000 kılıç savunabilecekti... Aşağı yukarı bir Türk askerine 12 düşman kılıcı düşüyordu.

Peşte surlarında toplarla açılan bir gedikten yapılan bir hücumda korkunç derecede ağır zayiat verince, Kara Hersek gece muhasarayı kaldırarak Peşte önünden çekilme kararı verdi. Bunu fark eden savunucular kaleden çıkarak düşman ordusuna bir gece baskını yaptı, baskın, akıllara durgunluk veren bir Türk zaferi oldu.

100.000 kişilik ordu öylesine perişan oldu ki, ancak birkaç bin kişi kurtulabildi. Kara Hersek de ölüler arasındaydı.

Prusya prensinin kaleden atılan bir gülleyle öldürüldüğü de söylenir.

Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi

Peşte kuşatmasını haber alınca, Sultan Süleyman'ın Ordu-yı Hümayun'la, kasım ayı ortası ve kış ağzı olmasına rağmen, İstanbul'dan sefere çıkmıştı. Edirne'ye gelince, Peşte Zaferi müjdesini aldı, fakat geri dönmedi. Kışı Edirne'de geçirmeye karar verdi. Kasımdan nisan sonuna kadar Edirne'de kaldı ve 23 Nisan'da ordusunun başında yola çıktı.

Tahta çıkalı beri onuncu defadır ki harbe gidiyordu. Bu sefer de hedefi, Gran Suyu'nun Tuna'ya döküldüğü kavşakta Gran şehri ve kalesiydi. Türkler buraya Estergon diyordu... Macaristan'ın emniye-

ti bakımından kilit noktalarından biriydi. 370 parça gemiden mürekkep büyük bir donanma da ordunun yanı sıra nehri çıkmaktaydı. Sınırdaki akıncı beyleri, Avusturya ve Iskladonya'ya girmişlerdi... 22 Haziran'da, Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa kılıcıyla Valpo Kalesi, 4 Temmuz'da Mohaç Sancakbeyi Kasım Bey kılıcıyla Peçev şehri ve kalesi, 8 Temmuz'da Ordu-yı Hümayun tarafından Şikloş Kalesi fethedildi ve 29 Temmuz'da Estergon kuşatıldı. Almanlar, İspanyollar ve İtalyanlar tarafından savunulan kale ancak on iki gün dayanabildi. Vireyle teslim oldu (10 Ağustos 1543). Cumaya rastlayan bu fetih gününde Sultan Süleyman cuma namazını Estergon'da kıldı.

Estergon bir sancakbeyliği olarak Budin Valiliği'ne ilhak olundu.

Türk ordusu ileri hareketine devam etti. 20 Ağustos'ta İstolni Belgrad müstahkem mevkii önüne geldi. Bu kaleye Almanlar Stuhlweisenburg adını verirler...

İstolni Belgrad

Budin'in 58 kilometre cenubi garbisinde bulunan bu şehrin Macar tarihinde büyük bir ehemmiyeti vardı. Beş asır, eski Macar kralları buradaki "Uruc-ı İsa" Kilisesi'nde taç giymişlerdi. Eski kralların tarihi mezarları da bu kilisenin yanındaydı. İstolni Belgrad da ancak on beş gün karşı koyabildi.

Sultan Süleyman, tarihi kiliseyi ve krallar mezarlarını olduğu gibi muhafaza etti. Padişahın bu asil ve necip büyüklüğü, Macarlarda derin bir minnet duygusu yarattı.

Estergon da bir sancak olarak Budin Valiliği'ne bağlandı. Sultan Süleyman buradan, yine bu şan ve zafer halesi içinde geri döndü, İstanbul yolunu tuttu.

Hint Denizi Seferi

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak'ı almasıyla Hindistan ve Baharat Adaları ticaret yolunun Basra Körfezi ve Kızıldeniz üzerinden Akdeniz'e uzanan kavşakları Türklerin eline geçmişti. 16. asrın ilk yıllarında, başta Portekizliler gelmek üzere Batı Avrupalı gemiciler de Afrika kıtasını dolaşarak Hint Denizi'ne yeni bir yol, Ümit Burnu yolunu açmışlardı.

Mısır valilerinin vücuda getireceği Kızıldeniz donanması ile Portekizliler arasında Hint Denizi'nde hâkimiyet mücadelesi bütün şiddetiyle başladı. Akdeniz'in hâkimi olan Türk denizcileri, Hint Denizi'nde en kötü şartlar altında muzafferane dolaştılar, içlerinden büyük kahramanlar yetişti.

Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi (1538)

Hint Denizi'ne büyük bir donanmayla açılan ilk Türk serdarı Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa oldu. 1538 yılı Haziranı'nda 80 kadırga ve 9.000-10.000 askerle yola çıkan Süleyman Paşa evvela Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'yla birleştiği Babülmendeb Boğazı üzerinde Aden limanını zapt etti ve buradaki Arap emirliğini kaldırarak Aden'i Mısır Vilayeti'ne bir sancak olarak kattı. Fakat burada büyük bir siyasi hata işleyerek gemisine davet ettiği Aden Emiri Âmir'i amiral gemisinin seren direğine astırarak idam etti.

Hindistan'da Gucerat hükümdarı Bahadır Şah'ın Sultan Süleyman'dan yardım dileği

Portekizliler Hindistan'da Gucerat Sultanlığı'na hücum ederek Diu, Kuka ve Kat kalelerini zapt etmişlerdi. Gucerat Sultanı Baha-

dır Şah da Sultan Süleyman'a bir elçi ve name göndererek bu Müslüman memleketinin Portekiz saldırılarından kurtarılması için yardım diledi. Sultan Süleyman Gucerat'ı kurtarmak için yardım elini uzatmakta tereddüt etmemiş ve Süleyman Paşa'nın Hint Seferi bu maksatla tahakkuk etmişti.

Fakat Türkler Gucerat sularına gelmeden Bahadır Şah'ın oğlu Mahmud Şah Portekizlilerle anlaşmış ve babasını öldürterek tahta geçmişti.

Gucerat hükümdarı Mahmud Şah'ın ihaneti ve Süleyman Paşa'nın Hint sularından Mısır'a dönmesi

Süleyman Paşa Ağustos sonlarında Gucerat'a geldi. Evvela Kuka ve Kat kalelerini Portekizlilerden aldı ve sonra çok müstahkem Diu Kalesi'ni karadan ve denizden kuşattı. Fakat bu kaleyi de almak üzereyken Mahmud Şah'ın husumetiyle karşılaştı. Portekizliler bu Hint hükümdarını "Aden Emiri Âmir'in akıbeti meydanda, Süleyman Paşa bizi buradan uzaklaştırdıktan sonra size de aynı gaddarlığı gösterecektir!" diye ikna etmişlerdi. Mahmud Şah Türk ordusuna erzak vermedi. Türkler arasına gönüllü diye soktuğu casuslarla Süleyman Paşa askerlerinin maneviyatını bozdu. Büyük bir Portekiz donanmasının Diu'yu kurtarmak üzere yolda olduğu haberi yayıldı.

Çok müşkül durumda kalmış olan serdar, ordusunun isyan etmesinden korkarak artık en küçük bir dayanma kudreti kalmamış olan Diu Kalesi'ni bıraktı ve süratle Mısır'a döndü.

Mısır Kaptanı Piri Reis'in Hint Seferi (1552)

Türklere karşı Araplarla birleşen Portekizliler Kızıldeniz ağzında Aden'i, Basra Körfezi ağzında da Maskat Kalesi'ni ve Hürmüz Adası'nı zapt etmişlerdi. 1548'de Aden'i geri alan Mısır Kaptanı Piri Reis 1552'de, kapanmış olan Basra Körfezi yolunu açmaya memur edildi ve 25'i kadırga olmak üzere 30 parça gemiyle Hint Denizi'ne açıldı ve Maskat Kalesi'ni de fethetti. Fakat Hürmüz Adası'nı da muhasara edip fethetmek üzereyken bilinmeyen bir sebepten muhasarayı kaldırdı ve Basra'ya gitti. Yolda fırtınaya tutulan bu

Türk donanması Basra'ya perişan bir halde vardı. Kürekçilerinin büyük kısmı kaçmayı başardı. Yetmiş gemiden derlenmiş bir Portekiz donanması da Hürmüz Boğazı'na gelince Piri Reis Basra'da mahsur kaldı. Donanmayı Basra'da bırakan amiral, yalnız üç gemiyle kuvvetli düşman donanması arasından sızarak Süveyş'e kaçmayı başardı. Fakat Mısır'da devlete ihanet ve Hürmüz'deki Portekizlilerden rüşvet almakla itham edildi, önce zindana atıldı ve İstanbul'dan gelen bir emirle idam olundu.

Seydî Ali Reis'in Hint Denizi Seferi (1554)

16. asrın namlı denizcilerinden Seydî Ali Reis Basra kaptanlığına tayin edilerek Piri Reis'in Basra'da bıraktığı gemileri Süveyş'e götürmeye memur edildi. On beş parça kadırgayla Basra'dan yola çıktı. Hint Denizi'nde biri on iki kalyon, diğeri yirmi kalyondan mürekkep iki Portekiz filosuyla yaptığı çok kanlı iki deniz muharebesini kazandı. Nihayet Portekizlilerin Hint Okyanusu amirallerinin kumandasında olan otuz dört gemiden derlenmiş üçüncü bir filoyla karşılaştı. Cenkçileri çok eksilmiş ve kürekçileri çok yorgun düşmüş olduğu halde harbi kabul etmekte tereddüt etmedi, bir gemisi yandı, beş gemisi karaya düşüp mürettebatıyla beraber helak oldu, kürekçileri yorgun olan Seydî Ali Kaptan, gemilerine demir attırarak demir üstünde harp etti, iki yüz cenkçi şehit oldu, hayli hırpalanan Portekiz filosu da harp sahnesinden çekildi. Bu harpten sonra Türk gemileri on gün on gece devam eden ve Hint gemicileri ağzında "fil tufanı" denilen büyük bir fırtınaya tutuldu, perişan bir halde Gucerat sahiline düştüler. Kuvvetli bir Portekiz donanmasının da açıkta dolaştığı haber alınınca Türk gemicileri ve gemilerdeki cenk erleri yurda dönmekten ümidi kestiler, gemileri boşaltıp Gucerat hükümdarı Emir Esed'e asker yazıldılar. Seydî Ali Kaptan elli kadar arkadaşıyla karadan İstanbul yolunu tuttu, Hindistan, Afganistan ve İran üzerinden üç buçuk yıl süren bir yolculuktan sonra İstanbul'a döndü. Yolda, Müslüman hükümdarlar tarafından her yerde hürmet gördü, muhteşem Türk imparatoru Sultan Süleyman'a hitaben nameler aldı. Seydî Ali Kaptan bu Hint Denizi seferi olayı ile seyahat hatıralarını *Miratü'l-Memalik* adlı bir risalede topladı ve getirdiği name-

lerle beraber Sultan Süleyman'a takdim etti. Padişahın fevkalade iltifat ve ihsanına nail oldu.

Kurdoğlu Hızır Reis'in Sumatra Seferi (1569)

Bu muazzam ve muhteşem sefer, tarihimizin altın yapraklarından biridir ve sadece şanlı bir askeri hareket değil, göz kamaştıran bir medeniyet hamlesidir.

Baharat Adaları adıyla da anılan Sumatra ve Cava takımadaları dünyanın en zengin köşelerinden biridir. Bu zengin yerler 16. asırda siyasi birliğini kuramamıştı, küçük küçük beylikler, sultanlıklar halinde idare olunuyordu. Bunların içinde de en önemlisi Sumatra Adası'nın şimalindeki Açe Sultanlığı'ydı.

Afrika'nın cenubunu dolaşarak Hint Okyanusu'na çıkan Portekizliler Hindistan'la beraber Baharat Adaları'nı da tehdide başlamışlardı.

Portekizliler buraları hem sömürmeye hem de adaların halkı arasında Hıristiyanlığı yaymaya geliyorlardı.

Açe Sultanı Alaeddin, Sumatralıların adalarını kendi kuvvetleriyle müdafaa edemeyeceklerini gördü, asrın büyük Türk hükümdarı Muhteşem Sultan Süleyman'a sığınmak istedi; koca Türk imparatorunun şan ve şöhreti oraları bile tutmuştu. 1564 yılı sonlarında Hüseyin isminde bir zatın riyasetinde bir elçi heyetini yardım isteyen bir nameyle İstanbul'a gönderdi.

Açe Sultanı Alaeddin Sultan Süleyman'ı kendi mülkünü savunmaya çağırıyor

Sultan Alaeddin bu namesinde Açe'yle beraber bütün Sumatra Adası'nın ve Cava'nın Osmanlı İmparatorluğu'na katıldığını arz ediyor ve Sultan Süleyman'ı kendi mülkünü savunmaya çağırıyordu. Elçi heyeti Sumatra'dan İstanbul'a ancak iki yılda gelebildi, büyük Türk padişahını İstanbul'da bulamadı, Kanuni Zigetvar Seferi'ne çıkmıştı...

İmparator Zigetvar muhasarasında öldü. Yerine oğlu II. Selim geçti. Sokollu Mehmed Paşa sadrazamdı. Yeni padişahla İstanbul'a dönüşünde Açe elçisi Hüseyin huzura kabul edildi.

Sokollu'nun fikrince Açe Sultanı Alaeddin'e ve dolayısıyla Sumatra ve Cava adaları Müslümanlarına bir miktar asker, gemi ve silah göndermekle yardım etmenin hiçbir faydası yoktu. Bu adalarda büyük bir hayat, fikir ve sanat inkılabı yapmak lazımdı... Top yerine topçu ve barutçu ustaları lazımdı, baruthaneler ve tophaneler kurulmalıydı... Gemi yerine gemi mühendisleri lazımdı, tersaneler kurmalıydı.

Büyük vezirin temsil ettiği büyük Türk imparatorluğunun Endonezya Müslümanlarına yardımı böylece pek esaslı ve şanına layık oldu.

Evvela tezelden asker ve silah gönderiliyordu... Sonra bu ordunun yanında bir ilim ve sanat ordusu yollanıyordu: ilkokul muallimlerinden, medrese hocalarından, mütehassıs fen adamlarından, hekimlerden, mühendislerden, mimarlardan hattatlara, minyatür ressamlarına, kuyumculara varıncaya kadar bir kafile...

Sultan II. Selim'in Açe sultanına yardımı

Sultan II. Selim tarafından Açe Sultanı Alaeddin'e hitaben yazılan uzun bir namede de selamet ve başarılar temennisinden sonra bir şart koşuluyordu. Mütehassıs sanatkârlar ve fen adamları Açe'de iki yıl kalacaklardı... Orada yerlerine adam yetiştirdikten sonra Türkiye'ye döneceklerdi... Askerlere ve sair zevata gelince, isterlerse Sumatra'da ve Cava'da yerleşebileceklerdi.

Kurdoğlu Hızır Reis

Bu muazzam yardımı Sumatra'ya ulaştırmaya Kızıldeniz Amirali Kurdoğlu Hızır Reis'le Kızıldeniz donanması memur edildi... Fakat koca Hızır Reis hemen yola çıkamadı.. Yemen'de bir isyan çıkmıştı. Evvela donanmayla o isyanı bastırmaya memur oldu... Yardım bir yıl kadar gecikti...

Sokollu Mehmed Paşa'nın uzun sürecek bir Sumatra deniz seferi için hakkıyla güvendiği Kurdoğlu Hızır Reis Aden'de bir de ölüm tehlikesi atlatmıştı... Türk amiralinden insanca muamele gören Şeyh Kasım alçakça karşılıkta bulunmuş, bir fedaisine öldürtmek istemişti.

Kurdoğlu Hızır Reis Sumatra deniz seferinin başbuğuydu. Su-

matra'ya giden filo, 19 kadırgadan derlenmişti. O asrın en yeni ve büyük gemileriydi... Filonun kumandanlığına Mahmud Reis isminde Hint Denizi'ni iyi bilen bir gemici tayin edilmişti. Türk gemileri Açe'ye selametle vardı ve içindekileri bırakıp selametle döndü.

Türk donanması Açe'de

Türk donanmasının Açe'ye gelmesi, Portekizlileri bir müddet için Sumatra sularına yaklaştırmadı. Zira Sokollu, Portekiz Krallığı'na gönderdiği nameyle de bu adaların Türkiye'ye katılmış olduğunu, Endonezya adalarına karşı yapılacak bir saldırıya karşı, Türkiye'nin bütün kuvvetleriyle doğrudan doğruya Portekiz sahillerine hücumuyla karşılık vereceğini bildirmişti.

Sumatra Seferi'nden sonra Sokollu'nun ikinci büyük işi Süveyş Kanalı'nı açmak oldu, fakat bu azametli projeyle meşgulken, bir casus olduğu muhakkak olan meczup mukallidi bir serserinin suikastına kurban oldu.

Asırlarca sonra, 1898'de Sumatra ve Cava'da dolaşan Abdülaziz isminde İstanbullu bir Türk seyyahı şöyle yazıyor:

"Hollandalılar buralara gelinceye kadar vaktiyle İstanbul'dan gönderilen Türk gemicilerinin bayrakları bir hatıra olarak duruyormuş. O eski Türk toplarını da Hollandalılar eritmişler, madeninden kilise çanı dökmüşler... Cava'da böyle bir Türk topundan yapılmış bir çanın üstünde Sultan II, Selim'in tuğrasını gördüm. Türkçe bilmeyen, fakat Türk'e benzeyen insanlar buldum, bunlar evlerinde, ecdat yadigârı sipahilik beratları çıkarıp gösterdiler..."

Azametli mazinin hatıraları, bugün gözlerimizi yaşartmaktadır.

Kıbrıs Adası'nın fethi

Doğu Akdeniz'in etrafı Türk topraklarıyla çevrilmişti, bu denizin üstünde iki büyük ada, Kıbrıs ile Girit, Venedik Cumhuriyeti'nin elindeydi. Her ikisi de ticaret yollarına hâkim, Türk Akdeniz'in ve Türkiye'nin siyasi ve askeri emniyeti için imparatorluğa ilhakı zaruri olan iki büyük üs, iki büyük emniyet kilidiydi. Göz kamaştıran zaferlerle dolu Kanuni Sultan Süleyman devrinde bu adaların fethi için fırsat el vermemişti. Doğu ve Batı hudutlarında kuvvetli düşman komşularını uzunca bir süre kımıldayamayacak hale koyduktan sonra, Türk donanmasıyla ordusunun ilk hedefi adalardan Kıbrıs olacaktı.

Kıbrıs Seferi ve Kıbrıs'ın fethi Miladın 1570 ve 1571 yıllarında tahakkuk etti.

Kıbrıs'ın tarihçesi

Tarihin ışığı bu adaya vurduğu zamanlarda, adada Fenikelilerle aynı kandan bir kavmin yaşadığı görülür. Eski çağda Kıbrıslılar, Fenikelilerle beraber Akdeniz'de Yunan gemicilerinin baş düşmanı, can düşmanıydılar.

Roma İmparatorluğu kurulunca, bütün Akdeniz memleketleri arasında Kıbrıs Adası bu devletin toprakları arasına girdi. Miladın 395 yılında büyük Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı imparatorlukları adıyla ikiye ayrılınca Kıbrıs Şark İmparatorluğu'nun, Bizans'ın hudutları içinde kaldı.

Miladın 7. asrında (Hicretin I. asrı) Hazreti Osman'ın hilafetinde Muaviye'nin Şam valiliği zamanında Müslüman Araplar, Bizans

donanmasını yenerek ele geçirdiler. Ganimetler ve esirlerle dönerken adayı da yıllık haraca bağladılar.

Bir asır sonra, Abbasi halifelerinden Harun ür-Reşid zamanında ada Abbasi İmparatorluğu'na bir eyalet halinde katıldı.

10. asırda Bizanslılar Kıbrıs'ı Abbasilerden geri aldı.

12. asır sonlarında, 1191 yılında Haçlı Seferleri maceraları arasında İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard, adayı Bizanslı Komnenos hanedanından İsak adındaki bir prensin elinden aldı.

Ertesi yıl 1192'de, bu maceraperest kral adayı Haçlı Fransız şövalyelerinden Guy de Lusignan'a verdi. Bu adam kendini Kıbrıs kralı ilan etti.

Kıbrıs'taki bu Latin krallığı 1458 yılına kadar devam etti. Ada bu 266 yıl içinde Lusignanlardan on kral geldi. Bunların sonuncusu Kral Jan, Charlotte adında bir kız evlat ile Jacques adında gayrimeşru bir oğlan bırakarak öldü. Charlotte Kıbrıs kraliçesi oldu, fakat piç oğlan, Mısır Memluk Sultanlığı'na sığındı, sultanın temin ettiği kuvvetlerle Kıbrıs Krallığı'nın devlet merkezi olan Lefkoşe'yi zapt etti. Bütün adayı kendisine itaat ettirdiği halde krallığını Avrupa devletlerine tasdik ettiremedi. Bu durumdan istifade ederek adayı ele geçirmek isteyen Venedikliler tam bezirgânca bir alışveriş düzenlediler. Cumhuriyet adına harekete geçen Marco Cornaro adında bir maceraperest Catherina adındaki yeğenini piç kralla evlendirdi. Düğünden evvel, Venedik Cumhuriyeti bu kızı resmen evlad-ı manevi edindi, yani Kıbrıs kralı, Venedik Cumhuriyeti'nin kızıyla evlenmiş oldu ve Cumhuriyet Jacques'ın meşru kral olduğunu tasdik etti. Pek az sonra Kral Jacques öldü ve Venedikliler, devletlerinin manevi kızı olan Kıbrıs'ın dul kraliçesinin hükümdarlık haklarını himaye kisvesi altında adayı işgal ettiler. 1489'da da kraliçe tahtından feragat etti, ada Venedik Cumhuriyeti tarafından resmen ele geçirildi.

Piç Jacques, Mısır Memluk sultanlarına yıllık 8.000 duka altını vergi vermeyi taahhüt etmişti. Mısır Sultanlığı'yla bozuşmak istemeyen Venedikliler de bu taahhüdü aynen yerine getirdiler. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'ne kadar her yıl Kıbrıs vergisini Mısır hazinesine teslim ettiler. Türk padişahı Mısır'ı fethedince, Venedikliler, bu 8.000 altınlık vergiyi kendiliklerinden Osmanlı hazinesine teslim ettiler.

Korsan yatağı Kıbrıs

Kıbrıs Adası için Türk imparatorluğuna bir taraftan her yıl 8.000 duka altını vergi veren Venedikliler, diğer taraftan bu parayı korsanlık yoluyla çıkarmaya bakarak adayı bir korsan yatağı haline sokmuşlardı.

Doğu Akdeniz sularında Türk ticaret gemileri dolaşıyordu. Her hac mevsiminde bu sulardan zengin hamulesiyle hacı gemileri geçiyordu. Malta korsanları, Messina korsanları, İspanyol korsanları Türk gemilerini vurunca, Kıbrıs'a ve Girit'e sığınıyorlar ve bu adaların sahibi Venediklilere korsan yataklığı hissesini veriyorlardı. Venedikliler de bu yabancı bayraklar altında korsanlık yaparak tecavüzlerini Maltalılar veya Messinalıların üzerine atıyorlardı...

Veliaht şehzadenin Arap atları

Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarındaydı, Mısır'dan gelen bir Türk gemisi, Kıbrıs Venediklileri tarafından çevrilip ele geçirildi. Geminin içinde Mısır valisinin Veliaht Şehzade Sultan Selim'e gönderdiği pirinç ile cins Arap atları vardı. İstanbul hükümeti bu korsanlık olayını Cumhuriyet nezdinde şiddetle protesto etti. Tecavüz her zamanki gibi Maltalılar üzerine atıldı, pirincin bedeli tazmin edildi, atlar da iade edildi. Fakat Venedik'i ciddi bir endişe aldı. Bu tecavüzden sonra Osmanlı tahtına çıkacak bir prensin dostluğunu kazanmak herhalde pek zordu.

Venediklileri bir de atasözü telaşa düşürmüştü: "Türk atının ayak bastığı yer Türk'ün olur!"

Veliaht şehzadenin has nedimi Yasef Nassi

1554 yılında Türkiye'ye Don Juan Miquez adında çok zengin bir Portekiz Yahudisi sığınmıştı. Yüz elli kişilik bir Yahudi kafilesinin başında gelen bu adam, Engizisyon'un Yahudilere karşı takibatından, tazyikinden, zulüm ve işkencelerinden kaçmıştı. Portekiz'de korkusundan Hıristiyanlığı kabul etmiş olan bu mülteciler, Türkiye'de vicdan hürriyetine kavuşunca eski dinlerine döndüler ve Don

Miquez "Yasef Nassi" adını aldı. Gayet zeki, fevkalade zarif, geniş malumat sahibi, bulunmaz bir meclis adamıydı. Şehzade Selim'e hulul etti ve resmen prensin has nedimi unvanını aldı.

Avrupa Yahudilerinin, mutaassıp Hıristiyanlar elinde çekmekte olduğu türlü mihnetten ıstırap duyan bir insandı. Bu perişan cemaatleri Türklerin himayesine bir yurt bulup yerleştirmek istiyordu. Bu yurt için de en münasip yer olarak Kıbrıs Adası'nı bulmuştu. Venediklilere karşı husumeti olan şehzadeyi bu adanın fethine teşvik etmeye başladı. Şehzade dillere destan olmuş muhteşem işret meclislerinden birinde has nedimine bir Kıbrıs seferini ve adanın fethinden sonra da Kıbrıs krallığını vaat etti.

Padişahın baş tacı sevgili zevcesi Nurbanu Sultan da İslamiyet'i kabul etmiş bir Yahudi dilberiydi. Bu vaatte onun da büyük etkisi olmuştu.

Bu vaadin bir başlangıcı olarak, Şehzade Selim tahta çıktıktan az sonra, Yasef Nassi'ye "Nakşe dukalığı" unvanıyla Kiklad Adaları hükümdarlığı verildi. Nassi yine İstanbul'daki konağında ikamet ederek adalarına bir vekil gönderdi.

Venedik'e harp ilanı (1570)

Onlar korsanlıkta ve korsan yataklığında devam ettikçe, Venedik'e harp ilanı için sebep bulmak gayet kolaydı. İçinde Mısır defterdarının bulunduğu bir Türk gemisi Venedikliler tarafından tecavüze uğradı, İstanbul hükümeti Venedik'e iki fevkalade elçi göndererek Kıbrıs Adası'nın dostane bir antlaşmayla Türkiye'ye devrini teklif etti. Venedik hükümeti bu teklifi reddedince harp ilan edildi. Türk limanlarında bulunan bütün Venedik gemilerine el kondu ve İstanbul'daki Venedik elçisi de Yedikule Zindanı'na atıldı.

Türk donanmasının İstanbul'dan hareketi (15 Mayıs 1570)

Harp ve nakliye gemisi olmak üzere 400 parça tekneden derlenmiş büyük Türk donanması 1570 yılı Mayısı'nın 15'inci Pazartesi günü fevkalade mutantan merasimle İstanbul'dan Kıbrıs'a doğru

yola çıktı. Bu donanmada yüz elliden fazla kadırga (kürek devrinin saff-ı harp gemisi) bulunuyordu.

İstanbul'daki merasim arasında donanma, evvela Beşiktaş önüne gitmiş, büyük Barbaros'un Beşiktaş sahilindeki türbesinde zafer için dua edilmişti. Bundan böyle kahraman denizcinin türbesini ziyaretten sonra sefere çıkmak, Türk denizcileri arasında bir anane olarak kalmıştı.

Donanma, Kaptanıderya Müezzinzade Ali Paşa'nın kumandasındaydı. Eski bir denizci olan Üçüncü Vezir Piyale Paşa da, kaptanpaşanın üstünde donanma serdarı tayin edilmişti. Bütün deniz ve kara kuvvetlerinin başkumandanlığı, serdarlığı Altıncı Vezir Lala Mustafa Paşa'ya verilmişti.

Donanmaya 6.000'i yeniçeri olmak üzere 61.000 kılıç atlı ve yaya kara askeri bindirilmişti. Kıbrıs Seferi'ne memur edilen Anadolu askeri bu yekûnun dışındaydı. Donanma adaya ilk çıkarmayı yaptıktan sonra güney limanlarında toplanacak olan ve 40.000-50.000 kılıç arasında olan Anadolu askerini o limanlardan adaya geçirecekti.

Türk donanması Limasol limanında

Türk donanması 1 Temmuz günü akşamı, Kıbrıs'ın güney sahilinde Limasol limanına girdi. Pazara rastlayan ertesi günü şafakla beraber çıkarma hareketi başladı. O civarda bulunan Leftari Kalesi teslim oldu. Venedikli muhafızlarına ve ahalisine, adada diledikleri yere gitmek için izin verildi.

İkinci çıkarma 4 Temmuz'da yani birinci çıkarmadan iki gün sonra Limasol'un biraz daha kuzeyinde ve adanın yine güney sahilinde Tuzla'ya (Larnaka) yapıldı. Bu noktaya ağır muhasara topları çıkarıldı. Ve Serdar Lala Mustafa Paşa ile Türk kumanda heyeti de Tuzla'da karaya çıktı. Derhal kurulan harp meclisinde Kıbrıs cengine, adanın idare merkezi olan Lefkoşe'nin muhasarasıyla başlanmasına karar verildi.

9 Temmuz'da adanın kuzey sahilinde Girne zapt edilerek, Anadolu askerinin nakli için bir köprübaşı yapıldı.

Venedik savunması

Kıbrıs'taki Venedik savunması, iki müstahkem mevkide toplanmıştı. Bunlardan biri, adanın merkezinde aynı zamanda kadimden beri idare merkezi olan Lefkoşe (Nikosya) Kalesi'ydi. Lefkoşe savunmasını adadaki Venedik Umumi Valisi Nicola Dandolo almıştı.

İkinci müstahkem mevki, adanın doğu sahilinde Magosa (Famagusta) Kalesi'ydi. Buranın savunmasını da adadaki Venedik kuvvetleri başkumandanı General Marco-Antonio Bragadino sağlamıştı. Magosa Valisi Baglione ile topçu kuvvetleri kumandanı General Luici Martinengo Magosa'da Bragadino'nun emri altına girmişlerdi.

Fakat adayı kurtarabilmek için Venediklilerin bütün ümidi, tedarik edecekleri müttefiklerle beraber, Türk donanmasına karşı kazanacakları bir deniz zaferindeydi. Eğer ada tamamen ellerinden çıkmadan böyle bir zafer kazanabilirlerse, Türk padişahını Kıbrıs Adası cenginden vazgeçirtmek mümkün olabilecekti. Yeni kuvvetlerle takviye edilemeyecek olan 100.000 kişilik Türk ordusu adada imhaya mahkûm kalacaktı.

Müttefikler donanması

Venedik'in feryadı karşısında, Şark hududunda Safeviler, Garp hududunda Avusturya ve Almanya, devrin büyük Türk veziri Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın otoriter idaresi karşısında, arzularına rağmen Türk sulhunu bozmaya cesaret edemediler. Türklere karşı Venedik'in yardımına Papalık hükümeti ile İspanya kralı, Cenova, Malta hükümetleri ve Savua Dukalığı koştu, bu suretle evvela kâğıt üzerinde, 2 Papalık kadırgası, 60 İspanya kadırgası, 4 Malta ve Cenova kadırgası, 7 Savua kadırgası, 90 Venedik kadırgası olmak üzere 163 parça kadırgadan derlenmiş kuvvetli bir donanma vücut buldu, kalyonlarla beraber 200 parça gemiyi aşan bu müttefik donanma Girit Adası'nda Kandiye ve Suda limanlarında toplanacaktı. Müttefik donanmasında 36.000 gemici ve 16.000 kara askeri, ceman 52.000 kılıç bulunacaktı. Müttefikler donanmasının başkumandanlığına, İspanya kralının amirali "Küçük" lakabıyla meşhur Giovanni Andrea Doria tayin edildi.

Fakat müttefikler donanması Girit Adası'ndaki üslerinde eylül ayından evvel toplanamadı.

Lefkoşe kuşatması

Lefkoşe kuşatması 1570 yılı Temmuzu'nun 22'sine rastlayan bir cumartesi günü başladı. Şehri sarmış olan metin bir kale duvarı üzerinde 11 büyük burç bulunan Lefkoşe Kalesi, muhtemel bir Türk hücumuna karşı yeni yapılmıştı. Her burçta 4 top ve 2.000 asker bulunuyordu.

Serdar Lala Mustafa Paşa kaleyi saran ordusunu yedi kola ayırmıştı. Ağır muhasara toplarıyla dövülmeye başlayan Lefkoşe Kalesi kırk dört gün dayandı. Bu kırk dört gün içinde açılan gediklere üç büyük hücum yapıldı ve üçüncü hücumda Lefkoşe Kalesi kılıçla fethedildi.

Lefkoşe önündeki Türk serdarına bir fetih müjdesi

Lefkoşe muhasarası cenginin en kanlı günlerinde Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Reis'in gönderdiği Kara Hoca isminde bir Türk gemicisi, Serdar Lala Mustafa Paşa'ya, Tunus'un fethi müjdesini getirmişti. Benî Hafs hanedanının elinde bulunan bu Arap sultanlığı Türk dostluğu ve yakınlığı yerine İspanya kralının himayesi altına girmek zilletini tercih etmişti. Uluç Ali Reis Tunus'tan bu zelil idareyi def edip kaldırmıştı, bu sırada Cezayir valisi, bir Malta filosunu mağlup etmiş, Malta gemilerinden zapt ettiği sancakları da Kara Hoca'yla serdara yollamıştı.

Türk ordugâhında teşhir edilen bu sancaklar, Türk askerinin şevk ve gayretini bir kat daha artırmış, Lefkoşe müdafilerini de kara bir ümitsizliğe düşürmüştü.

Lefkoşe'nin fethi (9 Eylül 1570, Cumartesi)

Lefkoşe'ye üçüncü ve son hücum 9 Eylül günü şafak vakti başlamıştı, sabah ezanından iki saat sonra kale fethedildi. Umumi Vali Nicola Dandolo, bu son hücumu durdurmaya çalışırken maktul

düşmüştü. Serdar Lala Mustafa Paşa Dandolo'nun kesik başını Magosa Valisi Baglione'ye göndererek, kalenin amanla teslimini teklif etti, "Magosa'yı Dandolo gibi kanımızın son damlasına kadar müdafaa edeceğiz!.." cevabı geldi.

Lefkoşe'nin fethi üzerine Baf (Baffo), Limasol ve Tuzla (Larnaka) kaleleri teslim oldu. Kıbrıs Adası fethinin tamamlanması için Magosa Kalesi'nin fethi kalmıştı.

Magosa kuşatması

Kıbrıs'ın son müstahkem mevkiinin kuşatılması 18 Eylül'de karadan abluka altına alınarak başlamış oldu. Fakat kale muharebesine başlanmadı. Mevsim kışa doğru hayli ilerlemişti. Serdar, Magosa cengini, Anadolu'dan gelecek taze kuvvetlerle 1571 yılı baharı ile yazına bırakmıştı.

Müttefikler donanması Meis Adası sularından geri dönüyor

Girit'teki üslerinde pek geç toplanan müttefikler donanması ancak Eylül'ün 22'sinde Meis Adası önlerine geldi, orada Lefkoşe'nin Türkler tarafından alındığı öğrenildi. Giovanni Andrea Doria, müttefikler donanmasına geri dönme emri verdi.

Türk donanması İstanbul'a dönüyor

Ekim ayı başında, Donanma Serdarı Piyale Paşa, kışı geçirmek üzere, donanmaya İstanbul'a dönme emrini verdi. Kıbrıs sularında karakol vazifesini görmek için 40 yüğrek kadırgadan derlenmiş bir filo Rodos Sancakbeyi Arap Ahmed Bey'in başbuğluğunda serdarın emrinde Kıbrıs'ta bırakıldı.

Magosa'ya yardım

1571 Ocak ayı sonlarında Magosa limanına, Türk karakol filosuna görünmeden 12 gemi geldi ve General Bragadino'ya 1.600 ka-

dar asker ile erzak ve cephane getirdi. Bunu haber alan Serdar Lala Mustafa Paşa, o günler için Türk filosunda karakol nöbetinde olan Sakız sancakbeyini gemisinin direğine astırarak idam ettirdi. Suçlu gördüğü birkaç beyi de gemilerde küreğe çaktırdı.

Magosa cengi ve Türk serdarının insaniyeti

Bir yanı sahilde bulunan, 10 burç ve 74 topla savunulan Magosa Kalesi'ne karşı kuşatma savaşı 1571 Mayısı'nda bütün şiddetiyle başladı. Haziranda kalede ilk gedikler açıldı ve bu ayın yirminci günü açılan gediklere ilk hücum yapıldı.

Kuşatma savaşı başlamak üzereyken General Bragadino, erzak sıkıntısı çekmemek için Magosa ahalisinden 8.000 kişiyi, kadın ve çoluk çocuk, feryat ve gözyaşlarına bakmayarak kale kapılarından dışarıya attırdı. Bu hazin manzarayı gören Serdar:

"Bu biçareler harp esiri sayılmaz... İnsaniyetimizin kefaleti altındadırlar... Birinin burnu dahi kanamadan köylere dağıtılacaktır!.." emrini verdi.

Magosa'nın teslimi (1 Ağustos 1571, Çarşamba)

Haziran ortalarından temmuz sonuna kadar, ağır Türk topları Magosa Kalesi'ni delik deşik etmişti ve bu bir buçuk ay içinde kaleye altı hücum yapılmıştı. Kalenin yedinci bir hücuma karşı koyacak gücü kalmamıştı. Bragadino'nun başkanlığında toplanan bir harp meclisinde "Kanımızın son damlasına kadar kalemizi savunacağız!.." sözünü unutan kumandanlar kaleyi amanla teslime karar verdiler ve 1 Ağustos sabahı burçların üzerine beyaz bayrakları çektiler. Türk serdarı da ordusuna ateşkes emrini verdi.

Teslim antlaşması

Magosa Kalesi'nin teslimi için münakaşalı bir pazarlık olmadı. Dört maddede toplanan bu antlaşmanın ilk üç maddesi Venediklilер tarafından ileri sürülmüş ve Lala Mustafa Paşa tarafından kabul edilmişti.

Son ve tek maddesi de Türklerin, pek asil ve necip bir hak talebiydi:

1- Venedikliler, kumandanlarının binek atları da dahil bütün şahsi servet ve mallarıyla çıkacaklar ve serdar tarafından salimen, en küçük maddi bir zarar görmeden kendilerini Girit'e götürüp bırakacak olan Türk gemilerine yerleştirilecekler.

2- Ada halkından Venediklilerle beraber gitmek isteyenler aynı şartlarla bu gemilere bindirilecekler.

3- Kalenin boşaltılması 5 Ağustos'ta bitmiş olacak, aynı günde Venediklileri Girit'e götürecek gemiler yola çıkacak.

4- Magosa kuşatmasında yapılan altı Türk hücumunda Türk askerinden nefer, zabit, sancakbeyi, elli kişi Venediklilere esir düşmüştür. Türk Serdarı tarafından isimleriyle bilinen bu elli esir, Venediklilerin gemilere yerleştirilmesinden sonra Bragadino tarafından Türk serdarına sağ ve salim teslim edilecek.

Antlaşma iki kumandan tarafından bu 1 Ağustos tarihinde imza edildi.

Venediklilerin iğrenç cinayeti

Türk serdarı teslim antlaşmasına tamamen sadık kaldı. Venedikliler kendilerini Girit'e götürecek Türk gemilerine yerleştirildiler... Protokol icabı General Bragadino, bütün kumanda heyeti ve büyük zabitleriyle serdarın otağına gelerek saygılarını sunacak ve teslimini taahhüt ettiği elli Türk esiri iade ederek Lala Mustafa Paşa'ya veda edecekti.

5 Ağustos'ta yenilmiş başkumandan Bragadino ve diğer Venedik generalleri ve büyük rütbeli zabitleri serdar paşanın otağına geldiler. Fevkalade askeri merasimle pek nazikâne kabul edildiler. Fakat Serdar Mustafa Paşa, kendisine teslim edilecek esirleri göremeyince hayret içinde kaldı. Paşa gayet nazik:

"Siz kaleyi teslim ettiniz ama, devletim ile devletiniz arasında harp devam ediyor. Bir söz verdim... Gemilerimiz sizi Girit'e götürüp bırakacaktır. Fakat Girit'teki donanmanız tarafından bir tecavüze uğramaması için, içinizden namlı bir kumandanın burada rehine olarak kalması usuldendir!.." dedi.

Bragadino haşin ve küstah:

"Teslim antlaşmasında böyle bir şart yok... General değil, rehine olarak bir köpek dahi bırakamam!.." cevabını verdi.

Serdar, ağırbaşlılığını bozmadı:

"Teslim antlaşmasına göre bana teslim edeceğin elli Türk esiri nerede?.." diye sordu.

Bragadino şaşırdı:

"Onların cümlesi benim esirim değildi... Beylerimizden ve askerimizden kimin eline düşmüş ise onun esiriydi... Teslim antlaşmasının imza edildiği gece hepsini kılıçtan geçirmişlerdi!" dedi.

Serdar yine asil ve ağırbaşlı:

"Ya sen kendi elindeki esirleri ne yaptın?.." diye sordu.

Bragadino:

"Onlar kılıçtan geçirince, ben de kılıçtan geçirdim."

Türk serdarının karşısında artık bir cani vardı ve iğrenç cinayetinin cezasını görecekti

Venedik generalinin bu son sözü karşısında Serdar Lala Mustafa Paşa kendisini tutamadı ve gürledi:

"Alçak!.. Kuduz köpek!.. Artık şu anda karşımda söz sahibi ve şeref sahibi bir asker yok, iğrenç cinayetinin cezasını çekecek bir cani vardır... Ortada antlaşma diye de bir şey kalmamıştır!.." diye bağırdı ve derhal emir verdi.

Başta Bragadino, Venediklilerin hepsi tevkif edildiler.

Gemilere bindirilenlerin hepsi dışarı çıkarılıp harp esiri sayıldılar, bütün malları devletin harp ganimeti hesabına geçirildi.

Serdar, evvela on general ve büyük rütbeli kumandanın, Bragadino'nun gözleri önünde boyunlarını vurdurttu. Sonra 1-2 Ağustos gecesi Magosa'da işlenen cinayetin şahitleri dinlendi, Serdar:

"O suçsuzları ne suretle şehit ettiler?!" diye sordu. Bütün şahitler:

"Kulaklarını, burunlarını kestiler... Derilerini yüzdüler... Ve sonra boyunları vuruldu!.." dedi.

Lala Mustafa Paşa, Bragadino'yu göstererek:

"Şu melunu da aynı şekilde idam ediniz!.." dedi.

Kıbrıs'ın bir eyalet olarak ana topraklara katılışı

Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'dan aldığı bir emir üzerine Serdar Lala Mustafa Paşa, Magosa'nın fethinden sonra, bir buçuk ay kadar adada kaldı, bu süre içinde adanın bir Türk eyaleti olarak mülkî ve askeri teşkilatını tanzim ve tesisle uğraştı.

Türk Kıbrıs

1571 yılı Ağustosu'nun başında Kıbrıs Adası, tarihinin en mesut devrine girdi. Bu büyük ve güzel ada, Eskiçağ sonlarından beri ilk defa sömürücü ellerden kurtuluyordu. Nüfusu azalmış, bir korsan yatağı haline gelmiş olan ada imara, ihyaya, bunun için de nüfusa muhtaçtı. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın çıkarttığı bir Kıbrıs Adası iskânı fermanıyla geçim şartları dar ve sıkıntılı yüzlerce Anadolu köyü, olduğu gibi kaldırılarak Kıbrıs'ta yerleştirildi ve ada, kısa bir zaman içinde nüfusunun yüzde altmışından fazlası Türk bir vatan köşesi oldu. Geri kalan ahalisinin bir kısmını Yahudiler, sair muhtelif anasır, bu arada bir miktar da Rum teşkil ediyordu.

Sokollu'nun bu tedbiri, Kıbrıs'ı bir Yahudi yurdu yapmak isteyen Yasef Nassi'ye de bir darbe olmuştu. Sultan II. Selim, büyük vezirinin siyasi ataklığı karşısında Yahudi nedimine verdiği sözü tutamadı, günlerce şehidin kanı pahası bir fetih, bir sohbet ve işret sofrasında vaat edilmiş bir ihsan uğruna feda edilemezdi.

Kıbrıs Adası'nda 1878-1879 boşaltması

Ada Türklerin elinde 1571'den 1878'e kadar, üç asırdan fazla kaldı.

1878'de, Osmanlı İmparatorluğu pek perişan bir haldeyken, İngilizler "emanet" kaydıyla adaya el attılar...

Osmanlı hükümeti adayı İngiltere'ye verdi ama, adalı Türkler, İngiliz idaresini kabul etmediler. İngilizler idarede güçlük çekince işi tehcirle hallettiler. Kıbrıs Türklerini vapurlar dolusu adadan alıp Anadolu ve Suriye sahillerine bırakı bırakıverdiler. O yılların resimli mecmuaları, Kıbrıs Türklerinin, bilhassa Kıbrıs köylülerinin bu hazin boşaltılışına ait resimlerle, makalelerle doludur.

İngilizler, ada haricine sürdükleri Türklerin yerine Yunanlıları yerleştirdiler... Ve adada Yunanlı çoğunluğu 1878'den sonra başladı... Yani dünkü mesele... Bu nüfus meselesi ne tarih haklarına dayanır, ne de coğrafi şartlara uyar...

Haçova Meydan Savaşı

Yeniçeri asker ocağı disiplinin bozulduğu ve tımarlı eyalet askerleri teşkilatının da ciddiyet ve safiyetini kaybettiği Sultan III. Murad devrinin sonlarına doğru, 1593'te Bosna Valisi Hasan Paşa'nın hudut soygunlarında, âdeta Avusturya'yla harp halindeymiş gibi davranması, hududu tecavüz ederek İstanbul'a kesik başlar ve ayakları elleri zincirli esirler göndermesi ve nihayet kendisinin Kulpa Nehri kenarında şehit olması, Türkiye ile Avusturya arasında yeni bir harbin başlamasına yol açtı.

Bu harp 1606 yılına kadar on üç yıl devam etti ve tarihimizin göz kamaştıran zaferler devrini kapadı. Bununla beraber bu harbin iki muazzam sahnesi Haçova Meydan Savaşı ile Kanije Savunması, Türkiye tarihine altın harflerle yazıldı.

1593

Bu harbin Haçova Meydan Savaşı'na kadar geçen olaylarını şöylece toplayabiliriz:

Haris bir ihtiyar olan Sadrazam Koca Sinan Paşa, bu Avusturya harbinin açılmasında en faal rolü oynadı. 1593'te Pespirem ve Polata adında iki küçük kale Türkler tarafından fethedildi. Bir Türk ordusu İstolni Belgrad önünde bozguna uğradı. Macaristan'da ona yakın küçük kale ve palanga Avusturyalıların eline geçti.

1594

Tuna'ya dökülen Rabe (Raab) Suyu üzerinde Yanık (Raab) Kalesi Türkler tarafından fethedildi.

Papa VIII. Clemens Türklere karşı Almanya imparatorunun riyasetinde bir mukaddes ittifak toplamaya çalıştı ve bunu başardı. Türk padişahının tabileri olan Erdel (Transilvanya) Kralı Sigismond Bathory, Boğdan Voyvodası Aron ve Eflâk Voyvodası Mihal, bağlılıklarına ihanet ve isyan ederek Mukaddes İttifak'a girdiler. Bilhassa Eflâk ve Boğdan voyvodaları yer yer Müslümanları kılıçtan geçirdiler, bu memleketlerde Türk askerinin bulunduğu ve Türklerin yerleşmiş olduğu yerlerde tüyler ürpertici facialar oldu.

1595

III. Murad bu harp hengâmesi içinde öldü ve yerine kendisi gibi iradesiz, hükümdarlık meziyetlerinden mahrum oğlu Sultan III. Mehmed geçti. Sadaret makamı için vezir rekabetleri, bu makamın otoritesini çürüttü. Bu iki padişah zamanında beş defa sadrazam olan Koca Sinan Paşa'nın muharebesindeki idaresizliği kendisi için yüz karası oldu, fakat Türkiye'ye de ağır zararlara mal oldu.

Sinan Paşa'nın oğlu olup Macaristan'daki Türk ordularına serdar tayin edilen ayyaş ve cebîn Mehmed Paşa, Estergon Sahrası'nda dört gün süren bir muharebede hainane firar ederek bir bozguna sebep oldu.

Estergon Avusturyalılar tarafından kuşatıldı. Bu büyük kaleye kapanan mert vezirlerden Lala Mehmed Paşa ile Estergon Sancakbeyi Şehit Kara Ali Bey ile halefi Seyid Bey kahramanca bir savunmadan sonra, ayyaş ve alçak serdarın ilgisizliği karşısında kaleyi vireyle teslime mecbur kaldılar.

(Lala Mehmed Paşa, bu acı hatırayı kalbine gömmüş, on sene sonra 1605'te sadrazam olunca, serdarlıkla Türk ordusunun başına geçerek Estergon üzerine yürümüş ve namlı serhat kalesini ikinci defa olarak fethetmiştir.)

Vişgrad Kalesi, bu kalenin yeniçeri ağası olan Osman Ağa'nın ihanet ve irtidadıyla düşman eline geçti.

Tergovişte'yi zapt eden Eflâk Voyvodası Mihal, burada esir ettiği Trabzon Beylerbeyi Ali Paşa ve Amasya Sancakbeyi Koçu Bey ile on kadar Türk kumandan ve zabiti anadan doğma soyarak diri diri şişlere geçirmek ve ateşte kızartarak insan eti yemek gibi cihan tari-

hinin lanetle anacağı şenaat ve vahşeti gösterdi ve bundan sonra 3.500 Türk askerini de kazıklara oturtarak öldürttü.

Koca Sinan Paşa'nın bizzat idare etmeye yeltendiği Eflâk askeri harekâtı feci bir perişanlık içinde geri çekilmekle sona erdi. Bu Eflâk felaketi içindedir ki, tarihimizin kahramanlık destanlarını yazmış olan Türk akıncılarının nesli kırılıp tükendi, bu asil ocak söndü, Yerköyü Kalesi ve şehrini alan hunhar Mihal, bir feci katliam da burada yaptı.

Sinan Paşa bu kara günler içinde öldü ve Türkiye'nin üstünden âdeta bir kâbus kalktı.

Sultan III. Mehmed savaşa gidiyor

Yeni sadrazam Damat İbrahim Paşa ile büyük Türk tarihçisi ve hamiyetli din adamı ve Sultan Mehmed'in babasının hocası Sadeddin Efendi, bu felaketlerin önüne ancak, hükümdarın sefere çıkmasıyla geçilebileceğine karar verdiler ve padişahı bu fedakârlığa teşvik ve ikna ettiler.

Sultan Mehmed 1596 yılı Haziranı sonlarında Ordu-yı Hümayun'un başında İstanbul'dan hareket etti.

Slankamen savaş meclisi

Slankamen önünde otağ-ı hümayunda İbrahim Paşa'nın başkanlığında toplanan büyük bir harp meclisinde ordunun nereye gideceğine karar verildi. Önce iki memleket konuşuldu:

Devlete ihanet eden Erdel'e (Transilvanya) bir ders mi verilecektir, yoksa baş düşman Avusturya üzerine mi yürünecektir?

Erdel, nehirlerle örülmüş bir memleketti, askeri harekât zordu. Mecliste:

"Baş ezilirse ayağın hükmü yoktur" denildi.

Bu yürüyüş böylece bir Avusturya seferi olunca, o memlekette vurulacak nokta tayin edildi. Sınır emniyeti bakımından çok fazla önemi olan Komran (Komoru) Kalesi ileri sürüldü, fakat Eğri (Erlav) üzerine yürünmesini teklif edenler çoğunluğu kazandı. Eğri hem stratejik önemdeydi hem de zengin bir maden bölgesine hâkimdi.

Harp meclisinin Eğri üzerine yürünmesine karar vermesinden sonra Türk ordusu Segedin Ovası'nda bu kaleye doğru ilerlemeye başladı...

Hatvan faciası

Kanuni Sultan Süleyman Han'ın kılıcıyla fethedilmiş olan Hatvan Kalesi o sırada bir Avusturya ordusu tarafından kuşatılmıştı. Ordu-yı Hümayun'dan vaktinde imdat yetiştirilemedi, kaleyi savunanlar vireyle teslim oldular. Yani, silahları ve şeref-i askeriyeleriyle çekilip gideceklerdi. Avusturyalı general verdiği namus sözünü ayağı altına aldı. Türk askeri kaleden çıkınca hepsini diri diri derilerini yüzdürmek suretiyle kılıçtan geçirtti. Vahşeti ve alçaklığı daha ileriye götürerek Hatvan'daki kadın ve çoluk çocuk bütün Türkleri boğazlattı.

Türk ordusu Eğri önünde ve padişahın beyannamesi

21 Eylül 1596'da Türk ordusu Eğri Kalesi ve şehri önüne geldi. Halk şehrin varoşlarını (kale dışında kalan kısmını) yakarak kaleye çekilmişti. Sultan Mehmed bir ulakla derhal teslim olunması için bir beyanname gönderdi. Ulak zindana atılarak padişaha red cevabı verildi. Beyanname şudur:

"Eğri içinde olan beyler ve sair ahali!

Bilmiş olun ki şevketle azimetim Eğri fethidir. Evvela Allahutaâlâ emriyle sizi dinimize davet ederiz, eğer Müslüman olursanız size zararım yoktur, emval ü emlakinize tasarruf idüp haliniz üzre asude olun. Eğer dine gelmez iseniz kaleyi bırakup çıkıp gidesiniz... Yoksa bu davetin birini kabul itmeyüp cenge mübaşeret ider, bana karşı top ve tüfenk atarsanız, Allah ve Resulullah hakkı içün sizi katliam idüp birinizi halâs eylemem, bilmiş olun!.."

Eğri'nin kuşatılması, fethi ve Hatvan'ın intikamı

Padişahın beyannamesine ret cevabı verilmesi üzerine, eylülün yirmi dördüncü günü kuşatma bütün şiddetiyle başladı. Tuna donanması tarafından nakledilmiş olan ağır kuşatma topları kaleyi amansız

bir şekilde dövmeye başladı. Tarihçilerin, "Gülleler o kadar sık idi ki, birbirlerine sürünerek, yapışarak giderlerdi ve top sesi işitilmedik bir an geçmezdi" diye tasvir ettikleri bu basınç altında dış kale 4 Ekim'de ele geçirildi bir hafta sonra, 12 Ekim'de iç kale teslim bayrağını çekerek kaleyi savunan Nyary dokuz arkadaşıyla Eğri'den çıktı ve aman dileyerek padişaha teslim oldu. Kendisiyle arkadaşlarına bir amanname ihsan olundu. Kalede bulunan 5.000 kişi, kaleden çıkar çıkmaz:

"Kana kan!.. Hatvan'ın intikamı!.." diye bağrışan asker tarafından tek kişi kurtulmamak üzere kılıçtan geçirildi. Hatta asker arasında o gün,

Yoktur sizinle viremiz
Eğrili gidi Eğrili...

nakaratlı bir de türkü çıktı...

Almanya imparatorunun ordusu Eğri'yi kurtarmaya geliyor

Almanya İmparatoru Rudolf, Avusturya Arşidukası Maksimilyan ve Erdel Kralı Sigismond Bathory'nin kumandasında yirmi kadar seçkin kralın idaresinde 150.000 kılıçtan derlenmiş büyük bir orduyu Eğri'yi kurtarmaya göndermişti. Bu kuvvet vaktinde yetişemedi. Maksimilyan ile Kral Sigismond, Tuna'nın en büyük kollarından Tise (Tais) Nehri'ne dökülen Cinciya Suyu'nun aktığı Haçova'da (Kerestez) Eğri'nin ele geçtiğini öğrenince, kaleyi almış olan Türk ordusunu basmaya karar verdiler.

Cinciya Suyu Haçova'da geniş bir bataklık halinde yayılarak Tise'ye karışıyordu. Bataklıkta birkaç geçit noktası vardı.

Türk padişahı ile Almanya imparatorunun orduları bu bataklık geçitlerinden geçerek suyun iki tarafından birinde harp edecekti...

Eğri harp meclisi

23 Temmuz'da Eğri önündeki otağ-ı hümayunda, Sadrazam İbrahim Paşa'nın başkanlığında bir harp meclisi toplandı. Düşman ordusu karşısındaki durum konuşuldu.

Bazı kumandanlar:

"Kaleyi fethettik. Kâfi asker koyar, azamet ve kudretle harbi kabul etmeyüp çekilir gideriz!.." dediler.

Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi, bir celadet abidesi halinde gürleyerek, geri dönme taraftarlarını derhal susturdu:

"Türk padişahı ve askeri ne zaman düşman karşısında harpten çekinmiştir ki burada dahi çekinsin!.. Gayreti diniyemiz ve milliyemiz öldü mü?!" dedi.

Padişahı da ikna etti ve yaklaşmış olan düşman ordusuyla harbe karar verildi. Sultan III. Mehmed, serdarlığı İbrahim Paşa'ya bırakıp İstanbul'a dönmek istedi. Hükümdara, böyle bir hareketin askerin maneviyatı üzerinde çok kötü etki bırakacağı anlatıldı. Ve Eğri'den kalkan Türk ordusu da Haçova'ya doğru ilerlemeye başladı...

İlk temas ve kahraman Cafer Paşa

Sadrazam İbrahim Paşa, sonsuz cesaret ve celadetiyle tanınmış Karaman Beylerbeyi Cafer Paşa'yı, vezirlerden Veli Paşa'yla beraber 30.000 kadar askerle Haçova'daki düşmanı dağıtmaya memur etti.

Cafer Paşa bu emri hayretle karşıladı, fakat mert bir asker olduğu için boyun eğdi.

Bu öncü kuvvet "derya misal" düşmanı görünce harp etmek istemedi, Veli Paşa da dahil 25.000 kişi orduya döndü. Cafer Paşa'nın yanında ancak 5.000 fedakâr insan kaldı, Karaman valisi bu kuvvetle 150.000 kişilik düşmana saldırmaya tereddüt etmedi. Yerde insanın, gökte meleğin alkışladığı bir kahramanlıkla ikindiden gün kavuşuncaya kadar dövüştü. Yanındaki askerin çoğu şehit oldu. Ortalık kararınca, birkaç sadık adamı atının özengisine yapışarak paşayı güçlükle çekip aldılar ve Ordu-yı Hümayun'a döndüler...

İki ordu

150.000 kılıç olan düşman ordusu Avusturya, İspanya, Floransa, Papalık, Erdel ve Polonya askerleri ile gönüllü Fransız şövalyelerinden derlenmişti.

Bilhassa uzun menzilli toplara sahip olma bakımından Türk ordusundan üstündü.

Türk ordusunda ise, artık eski disiplin kalmamıştı. Topçuluk yarım asır evvelki durumundan ileriye doğru tek adım atmamıştı. Yeniçeriler, eyalet askeri ve Kırım atlılarından derlenmiş 110.000 kılıçtı.

Haçova Meydan Savaşı'nın birinci günü (25 Ekim 1596, Cuma)

Haçova'da karşılaşmış olan iki orduyu Cinciya bataklığı ayırıyordu. Muharebenin ilk günü her iki tarafın bataklıktaki geçit yerlerini zorlamasıyla geçti.

Kırım Hanı Giray Gazi'nin kardeşi Feth Giray'ın kumandasındaki Tatar atlısı ile vezirlerden Cağaloğlu Sinan Paşa öncü tayin edilmişlerdi. Bataklık geçitlerini zorlarken, akşama doğru bir kaçamak göstererek düşmanı aldattılar, Ditmar ve Fronsberger adında iki generalin kumandasında 6.000 düşman süvarisi geçitten geçip takibe başladı ve asıl kuvvetlerden hayli açılınca, 20.000 Kırım atlısı süratle geri dönüp ardını aldı ve bu 6.000 süvari ortadan kaldırıldı.

Gün kavuşurken şiddetli bir yağmur başladı. Bütün gece devam etti. Bataklığın iki tarafındaki ordugâhlarına çekilen iki ordu, gayet sıkı nöbetçilerle sabaha kadar tetikte durdu.

Haçova Meydan Savaşı'nın ikinci günü (26 Ekim 1596, Cumartesi)

Ertesi günü harp şafakla beraber başladı.

Padişah, Sancak-ı Şerif'le beraber otağından çıkarılarak, çok geride bir tepeye alınmıştı. Onun önünde ordu ağırlıkları, daha ileride otağ-ı hümayun, sadrazamın otağı, hazine çadırları ve sair kumandanlar ile askerin çadırlı ordugâhı bulunuyordu. Daha ileride de saf saf asker bulunuyordu. Rumeli'de yapılan bir meydan savaşında ilk defa olarak Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Anadolu askeri sağ cenaha alınmış, Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa kumandasındaki Rumeli askeri de sol kanada konmuştu. Sadrazam İbrahim Paşa da yeniçeriler ve sair kapıkulu askeriyle merkezdeydi.

Düşman, bataklığın öte yakasında müstahkem ordugâh kurmuş-

tu. Ordugâhın etrafı kirpi gibi uzun menzilli toplarla tahkim edilmişti. Hareketsiz duran düşman yalnız top ateşiyle Türkleri yaklaştırmamaya bakıyordu.

Türk ordusu bataklığın bütün geçitlerini tuttu ve karşı tarafa geçmeye başladı. İkindiye doğru bataklığı tamamen geçmiş bulunuyordu. Menzilleri kısa olan Türk topları düşman üzerinde etkili olmuyordu.

Türk ordusunda bozgun

Arşidük Maksimilyan ile Kral Sigismond, ikindiye doğru yürüyüş emri verdi. Zırhlı düşman alayları iyi korunmuş ordugâhtan çıkmaya başladı... İlk çarpışma yine Kırım atlısıyla ve Cağaloğlu'nun öncü kuvvetleriyle oldu.

Bir gün önceki gibi bu askerler yine bozuldu ve kaçtı... Ve Türk sağ kanadı üzerindeki Anadolu askeri üzerine düşerek bu kanadı da tamamen bozdu...

Bataklık geçitlerinden mahşeri bir kaynaşma halinde Anadolu askeri firara başladı...

Merkezde İbrahim Paşa kuvvetleri dayanıyordu ve kademe kademe çekiliyordu.

Sol kanatta Rumeli askeri de düzenli bir şekilde çekiliyordu.

Tarihçilerimizin anlattığı gibi: "Bizim bir alayımız düşmana karşı ilerleyemiyordu."

Bozulan Türk sağ kanadını önüne katmış olan düşman ordusunun büyük kısmı, bataklığı geçerek sahipsiz, sadece nöbetçiler elinde kalmış olan Türk çadırlı ordugâhına girdi ve yağmaya başladı.

Korkunç manzara

Padişahın, sadrazamın muhteşem otağlarıyla beraber bütün kumandanların zengin çadırları ve bu arada Türk hazine çadırları, düşmanı bir anda büyüleyiverdi. Türk ordugâhına bayraklarını diken ve hazine çadırlarını yıkarak altın sandıklarının üstüne çıkan Avusturya askerleri hora tepmeye başladılar.

Sırma esvaplı, altın üsküflü otuz firarî içoğlanı

Serasere denilen sırma işlemeli ağır kumaşlardan kaftanları ve altın üsküfleriyle padişahın içoğlanlarından otuz kadar genç dehşet içinde kalarak eyerli eyersiz at sırtına düşmüş ve kaçmışlardı. Kaçarlarken kendilerine:

"Padişah nerede?.." diye sorulmuş, yalanda tereddüt etmeyip:

"Bir koçuya bindi, gitti!.." demişlerdi.

Bu da asker arasında dehşet uyandırmıştı.

Kahraman Şeyh Hızır Efendi

Bu ilk bozgun anında, yüz müridiyle beraber harbe gelmiş olan Şeyh Hızır Efendi isminde ihtiyar bir kahraman, askeri teşvik için yalınkılıç düşman safları önüne atılmış ve şehit olmuştu.

Metanet timsali Hoca Sadeddin Efendi

Bulunduğu tepeden faciayı gören Sultan Mehmed, duayla meşgul olduğu seccadesi üzerinde ağlamaya başlamış ve yanında bulunan büyük tarihçi Sadeddin Efendi'ye:

"Efendi... Şimdengeru ne çare etmek gerek!?" diye sormuştu.

Hoca efendi metin ve cesur:

"Padişahım! Lazım olan yerinizde sabit ve berkarar olmaktır... Cengin hali budur... Ecdad-ı izamınız zamanında tabur muharebeleri ekser böyle vaki olmuştur... Mucizat-ı Muhammed Aleyhisselam ile inşallah-ı taâlâ fırsatı nusret ehl-i İslam'ındır... Hatır-ı şerifiniz hoş tutun!.." dedi.

Görülmemiş bir cenk sahnesi

Boş gibi duran Türk çadırlı ordugâhında at oğlanı, aşçı, aşçı yamağı, deveci, katırcı, hamal ve sair horende takımı şehbaz yiğitlerden 10-15 bin kişilik bir kalabalık vardı. Bunlar, padişahın otağını tehlikede ve hazine sandıklarını da düşman askeri elinde görünce, başlarını koltuğa alıp bir uğurdan düşman üzerine atılmışlardı. Ki-

minde pala, kiminde kılıç, kiminde çadır kazması, odun yarması ve baltası, ocakların altından alınmış ucu ateşli odunlar, demir gelberiler, satırlar ve sair türlü her şey vardı...

Bir anda ordugâha girip yağmaya koyulmuş olan düşmanı temizleyiverdiler...

Ummadıkları anda karşılaştıkları bu hücumla dehşet içinde kalan Avusturyalılar kaçmaya başladı ve geriden akmakta olan kendi alaylarını birbirine kattı...

"Allah Allah!.. Düşman kaçıyor!.. Koman vurun gaziler!.."

Bir anda "Allah Allah" nidası gökyüzünü tuttu... Her taraftan: "Düşman kaçıyor!.. Koman vurun gaziler!.." sesleri yükseliyordu.

Bir anda, bozgun, eşsiz muazzam bir Türk zaferi oluyor

Türk sol kanadı ve merkezi bütün gücüyle dövüşüyordu... Her iki taraf tüfekleri atmış, göğüs göğüse ve boğaz boğaza gelmişti. Türk sağ kanadını bozarak bataklığı geçmiş olan 20.000 düşman atlısı, ordugâh yağması sırasında uğradığı bozgun sonu bataklık geçitlerine dönünce, burasının, evvelce kaçar gibi görünmüş olan Feth Giray Han ile Cağaloğlu Sinan Paşa tarafından tutulduğunu gördü ve bu 20.000 düşman orada yirmi dakika içinde öldürüldü.

Bu kuvvet yok edilince, panik düşmanın bütün kuvvetlerine sirayet etti. Önce başta Arşidük Maksimilyan ve Kral Sigismond ve sair kumandanlar at üzerine düşüp her biri bir tarafa kaçmaya başladı. Sonra bütün düşman ordusu çözülüp dağıldı.

Türk ve Tatar süvarileri, kaçan düşmanı öyle amansız bir takibe koyuldu ki, kılıçlar, çayır biçer gibi kelle kesmeye başladı.

Yatsıya doğruydu, Haçova Sahrası'nda 50.000 düşman cesedi yatıyordu. Düşman ordugâhı 100 top ve 10.000 duka altını bulunan ordu hazinesiyle beraber ele geçirilmişti.

Şanlı Kanije Savunması

1593 yılında başlamış olan Avusturya harbinin sekizinci yılında 1601'de tarihimize bir şanlı zafer sayfası daha ilave edildi. Bu zaferin özelliği daha önce kazanılmış ve cihan tarihinin akışını değiştirmiş büyük meydan savaşları arasında kuvvetçe kat kat üstün düşmana karşı bir kalenin kahramanca savunulması ve bu parlak savunmadan sonra, üstün düşman kuvvetinin yok derecesinde perişan edilmesidir. Savunulan bu kalenin adı Kanije ve bu kalenin kahraman savunucusu da ihtiyar bir Türk veziri Tiryaki Hasan Paşa'dır.

Kanije

Kanije Kalesi Türkler tarafından bu harbin içinde 1600'de ele geçirilmişti. Macaristan'da Balaton Gölü'nden çıkan Berk Irmağı Drava Nehri'ne karışır. Berk Irmağı'nın orta kısmı geniş bir bataklık halindeydi, bu bataklıkta hemen dümdüz bir adacık vardı, Kanije bu adacık üzerinde inşa edilmişti. Kaleye bataklık üzerinde bir geçit vardı. Bu kale bir kuşatılmada ne kadar harap edilse, açılan gediklere hücumla ele geçirilmesine, etrafındaki bataklık büyük bir engeldi. Bataklığın aşılması için kışı ve donu beklemek lazımdı. Şiddetli soğuklar da kuşatma ordusunu kırıp geçireceği için herhangi bir düşmanın, dışarıdan bir hücuma uğrama tehlikesi olmadan Kanije karşısında müstahkem ve mahfuz ordugâh kurarak kuşatmayı kışın da devam ettirmesi lazımdı. Türkler 1600 yılında bu kaleyi, asıl adı tarihimizde meçhul kalmış fedakâr bir Mehmetçik'in hayatı pahasına fethetmişlerdi.

Kanije Kalesi'nin esir Mehmetçik'i

1600 seferinde Sadrazam ve Serdar Damat İbrahim Paşa'ya Kanije Kalesi'nin kuşatılmasını bir ara Budin beylerbeyliğinde bulunmuş ihtiyar ve tecrübeli bir asker olan Tiryaki Hasan Paşa tavsiye etmişti. Budin'in emniyeti bakımından bu kalenin fevkalade önemi vardı. Kale kuşatılmış, Türk topları kale duvarlarında büyük gedikler açmış, fakat bu gediklere hücum imkânı bulunamamıştı. Kanije Kalesi'nde ardı arkası kesilmeyen cenk ve akınlarda tutulmuş birçok Türk esiri vardı. Bunlar, her gece zindandan çıkarılıyor, o gün Türk gülleleriyle açılmış gediklerin tamirinde çalıştırılıyordu. Sabah olurken de tekrar zindana atılıyorlardı.

Türk esirlerine Türk zaferini geciktiren bu iş çok ağır geliyordu. Bu esir kafilesi 24 Eylül gecesi, kalenin barut mahzeni önünden geçirilmişti. Sabaha karşı aynı yoldan zindana dönerlerken içlerinden 18-19 yaşlarında bir delikanlı mahzen kapısının açık olduğunu fark etmişti, fırsatı kaçırmamış, kafileden ayrılıp bir ok gibi fırlamış, kendisini önlemek isteyen süngülü nöbetçiyi gırtlağından yakalayıp onunla beraber barut mahzenine girmiş ve kapıyı içeriden kapamıştı. Nöbetçiyi boğduktan sonra da, nefsini feda etmiş ve mahzendeki barut fıçılarını ateşlemişti. Barut mahzeni Kanije Kalesi'nin en büyük burcunun altındaydı, kaleyi savunanlar da bu burçta bulunuyordu. Mahzenin müthiş patlamasında bu büyük burç olduğu gibi havaya uçmuş, Kanije Kalesi'nde tamiri uzun zamana muhtaç büyük bir gedik açmıştı. Kale iki saat kara buluta bürünüp görünmez olmuştu. Kanije'yi savunanlar, kurtulma ümidini tamamen kaybedince, 22 Ekim'de vireyle teslim olmuşlardı.

Tiryaki Hasan Paşa Kanije'de

Avusturyalılar ile Almanların Kanije'yi geri almak için çalışacakları muhakkaktı. Kalenin fethini tavsiye eden ihtiyar Tiryaki Hasan Paşa, fetihten sonra muhafızlığını da üzerine aldı. Bu tedbirli ve tecrübeli vezir, casusları vasıtasıyla iki büyük düşman ordusunun hücuma hazırlandığını haber aldı. General Mercoeur (Merkör) ve Avusturya Arşidukası Ferdinand'ın kumandalarında olan bu or-

duların her biri 80.000-100.000 kılıçtı. Hasan Paşa geceli gündüzlü çalışarak kuşatmada Türk toplarının açtığı gedikler ile büyük infilakta açılan gediği tamir ettirdi. Civar palanga ve kasabalardan topladığı askerlerle kuvvetini 9.000 kılıca çıkardı.

Kalenin en hâkim noktalarına 100 kadar top yerleştirdi.

Kanije baruthanesi

Tarihimizde altın harflerle yazılan Kanije Savunması'nda Tiryaki Hasan Paşa'nın büyük himmetlerinden birisi, bir taraftan kaleyi tamir ve tahkim ederken diğer taraftan kalede bir de baruthane kurmasıdır. Kalenin mahzenlerinde Avusturyalılar zamanından kalma pek çok kükürt ve güherçile vardı. Kanije'nin etrafı da safi söğütlüktü. Kanije'deki yeniçeriler arasında Uzun Ahmed isminde biri bulundu, acemi oğlanıyken baruthanede çalışmıştı. Paşanın emrine verdiği adamlarla söğütleri kesip dallarından kömür yaptı ve kütüklerinden de havan yaptı. Kuşatma başladıktan sonra her günkü barut ihtiyacı bu suretle temin edildi.

İki düşman ordusu

1601 yılı sonbaharında Macaristan'daki Türk orduları serdarı Yemişçi Hasan Paşa Belgrad kışlağında bulunuyordu ki, hücuma hazırlanmış iki düşman ordusundan Mercoeur kumandasındaki ordu İstolni Belgrad, Arşidük Ferdinand kumandasındaki ordu da Kanije üzerine yürüdüler.

Düşman Kanije önünde

80.000 kişilik Arşidük Ferdinand ordusu 1601 Eylülü'nün başında Kanije önünde göründü. Alman ve Avusturyalılardan, Macarlardan, 10.000, Papalık askerinden, Toskana, Mantu ve Parma dukaları ile sair küçük İtalya devletlerinin gönderdikleri askerlerden derlenmişti. 42 büyük muhasara topu ile 5 tane de dev muhasara topu getirmişti.

Kanije kuşatmasının başlaması

Altmış dokuz gün devam edecek olan Kanije muhasarası 9-10 Eylül 1601 Pazar-Pazartesi gecesi başladı. Kuşatmanın ilk haftaları her gün kaleye 1.000-2.000 gülle atılmak üzere pek şiddetli geçti. Türkler açılan gedikleri geceleri sabaha kadar süren hummalı bir çalışmayla tamir ediyordu.

Tiryaki Hasan Paşa, kuşatma altına alınan kalelerde tatbik edilegelen usule aykırı, kale kapılarını kapatmamıştı. Her gece küçük müfrezeler çıkartarak düşmana çete baskınları yaptırıyordu. Gündüzleri de, o müthiş top ateşi altında, fırsat buldukça yıpratıcı hurûç hareketleri yapılıyordu. Ve ekseriya hepsine bir anda ateş verilen Türk topları da düşmana hayli kayıp verdiriyordu. Arşidük Ferdinand bir ay kadar sonra askerini kuşatma çemberinden çıkararak Kanije önünde müstahkem bir ordugâh kurdurmaya ve bu ordugâhın içine sığınmaya mecbur oldu. Bu suretle Hasan Paşa Kanije Kalesi'nde, Arşidük Ferdinand müstahkem ordugâhta, âdeta birbirlerini karşılıklı kuşatmış oldular...

Ulak Karapençe

Tiryaki Hasan Paşa'nın, serhat gazilerinden Karapençe adında bir adamı vardı. Birçok dil bilirdi. Kuşatmanın arifesinde, düşmanın Kanije önüne geldiğini bildiren bir mektupla Karapençe'yi Belgrad'da bulunan Serdar Yemişçi Hasan Paşa'ya göndermişti. Ilgarla dört günde Belgrad'a varan Karapençe'ye, Serdar:

"Belgrad'dan kalkmak üzereyiz... Gönlünü hoş tutsun!.." dedi.

Belgrad'dan bu güzel haberle dönen Ulak, Kanije'yi kuş uçmaz çember altında buldu ve kıyafetini tebdil ederek düşman muhasarası hatlarını geçmeyi başardı, kaleye girip serdarın mektubunu paşasına verdi.

Kuşatmanın en şiddetli günlerinde Ulak Karapençe, düşman ordusu arasından sızıp geçmeyi yine başardı. Tiryaki Hasan Paşa bu ikinci mektubunda "Hiç olmazsa Zigetvar'a kadar gelin... Kanije'deki askerin maneviyatı yükselir" diye yazmıştı. Ulak, Yemişçi Hasan Paşa'yı Ösek Kalesi önünde buldu. Serdar:

"Biz İstolni Belgrad önündeki düşman üzerine yürüyoruz!.. Onu tepeleyelim... Kanije'ye dönüşte imdat ederiz!.." dedi.

Bu sefer Ösek'ten bu ümitsiz cevapla dönen Karapençe, düşmanı müstahkem ordugâhta buldu, Kanije'ye daha rahat girdi. Tiryaki Hasan Paşa serdarın cevabını gizledi, ertesi sabah kurduğu divanda serdarın ağzından kendi yazdığı düzmece bir cevap okudu, serdar, Kanije'ye kapanmış olanları bir hayli övdükten sonra, "Biz dahi oraya varmak üzereyiz!.." diyordu. Divanda bulunanlar ve sonra bütün asker, "Din ve devlet yoluna başımız feda olsun!.." diye bağrışarak savunmaya dört elle sarıldılar.

Koca Tiryaki Hasan Paşa'nın Ferdinand'a ilk oyunu

Bir gece düşman ordugâhında büyük şenlik yapıldı. Tiryaki Hasan Paşa çok merak edip kaleden çıkarttığı serhat gazilerine iki esir aldırttı, Avusturyalı olan bu adamları ayrı ayrı bizzat sorguya çekti, esirler:

"İstolni Belgrad'ı almışız... Şenlik onun için!.." dediler.

Paşa:

"Aldığımız diller hep sizden... İçinizde Macar ve Hırvat yok mu?.." diye sorunca da:

"Hırvat'tan gayri 30.000 Macar var... Lakin Ferdinand kralımızın Macarlara emniyeti yok... Macarlar Türk'le birdir diye onları kale taraflarına uğratmaz!.." dediler.

Bunun üzerine paşa, adamlarından Kara Ömer Ağa'ya "Bu heriflerin kafasını kestirin!.." emrini verdi. Ömer Ağa, Tiryaki Paşa'dan talimatını almış, Avusturyalı esirleri yüz elli kadar Macar ahır ve at uşağının arasından geçirdi ve sonra onları bir tenha yere çekti:

"Macarları gördünüz!.. Bunlar bin fedaidir. Üç gecede bir sizin taburdan buraya nöbetle gelip yardım ederler... Ben de sizdenim, küçücük iken tutmuşlar, paşanın kulu olmuşum ama, kan ve toprak gayretim bakidir, Ferdinandos kralımız kaleyi alsa memnun olurum, ona hizmet etmek isterim... Kalede bir yıllık zahire ve barut var... 30.000 de Türk askeri var... Ama kralımız gayret gösterip kışın dahi sebat ederse kaleyi alır!.. Sizi kaçıracağım... Varın krala benden selam edin!.." dedi ve bu iki esiri sözde kaleden kaçırdı.

Adamlar Arşidük Ferdinand'a gördüklerini ve işittiklerini naklettiler. Ferdinand Macarlar hakkındaki şüphesinin tahakkukunu görünce fevkalade endişeye düştü.

İki Türk kumandanının kesik başı

Türk Serdarı Yemişçi Hasan Paşa İstolni Belgrad önünde yenilgiye uğramış, çekilmeye mecbur olmuş, Türk kumandanlarından Budin Valisi Mehmed Paşa ile Mehmed Kethüda şehit düşmüştü.

Kanije önünde bir gün seher vakti düşman ordugâhından, "Top atmayın! Size sözümüz vardır!" diye bağrıldı. Kaleden ateş kesildi. Bunun üzerine kaledeki Türk askerlerine serdarın döndüğü haberini verdiler ve "Şimdi cümle askerimiz burada toplanacak, gelin, kralımızın kalesini verin. Bir keyif ehli inatçı adam olan Hasan Paşa'yı dinlemeyin. Cümlenizi telef ettirmek ister, kralımızın ahdi vardır, malınızla, canınızla çıkıp gidin. Yoksa biriniz kılıçtan halâs olamaz!.." dediler ve İstolni Belgrad'dan gönderilmiş olan iki Türk kumandanının kesik başlarını birer mızrak üzerinde kalenin karşısına diktiler. Bu haber ve bu manzara askerin maneviyatını çok sarstı. Seçilen sözcüler, "Zahire ve barutumuz azaldı, halimiz nice olur!" diye Tiryaki Hasan Paşa'ya gönderildi. Metin ve cesur kumandan:

"Ey gaziler!.. Düşman bu teklifi sizi kayırmak için yapmamıştır... Kulağınızı düşmana değil, benim sözüme tutun... Biz kaleye iki kumandan için kapanmadık... Bizim burada ayak dirememiz din-i İslam uğruna ve Hak yolunadır ve bu kaleyi de düşman alamayacaktır!.." dedi.

Askerin maneviyatını koruyacak uzun bir konuşmada bulundu ve sözünü:

"Düşman bu kaleyi alamayacak, üstelik selametle de çekilip gidemeyecek... Pençem Ferdinand'ın yakasındadır, kendini zor kurtarır!.. Bizim yapacağımız, onlara cevap vermemektir!.." dedi.

Sonra emir verdi. Peçevili Behram Çeribaşı adında bir topçu nişan alarak bir güllede o iki kesik başı uçurup nehre düşürdü.

Kanije yemini

Kuşatmanın en şiddetli günlerinde Tiryaki Hasan Paşa, bir şafak vakti bütün askeri topladı ve şu hitabede bulundu:

"Ey gaziler!.. Göreyim sizi, din ve devlet uğruna arslanlar gibi dövüşelim... Burada ya cümlemiz şehit oluruz yahut sağ kalanlarımız muzaffer olup dünya ve ahirette şehitlerimizle beraber aziz ve sait olurlar... Hep yemin edelim... Birbirimizi kardeş, evlat, baba edinelim... Ve ben cümlenizi evladım, oğlum bilirim!.. Ölürsem hakkım size helal olsun ve siz dahi hakkınızı bana helal edin!.." dedi ve kaleyi teslim etmeyeceğine yemin etti ve bütün asker kükreyen bir sesle bu yemini tekrar etti.

Püskürtülen hücumlar

Düşmanın Berk Irmağı üzerinden gemilerle ve bataklığı sazlarla doldurup karadan kol kol yaptığı büyük hücumlar, yirmi otuz kılıca karşı bir kılıçla kahramanca püskürtüldü. Bu kanlı hücumların şiddetini, vakanüvis, "Sanasın koptu ol yerde kıyamet" diye tasvir ediyor. Düşmanın son büyük bir hücumunda Papalık askerlerinin kumandanı ve Papa VIII. Clemens'in yeğeni Kardinal-General Aldobrandini kurşunla vurularak telef oldu. O gün Kanije Topçubaşısı İnce Kara Ahmed Ağa'nın ateşlediği Türk topları düşmana çok ağır zayiat verdirtti. Gün batarken ordugâhlarına perişan bir halde çıktılar. Gece bütün gaziler Tiryaki Hasan Paşa'nın elini öperek, gaza tebrikinde bulundular. Paşa hepsine hayır dualar etti. "O günden sonra gazilerin gözü açılıp gönülleri küşade oldu..."

İki hain içoğlanı

Başarısızlıkla sonuçlanan son hücumdan sonra düşman kışı kale önünde geçirmeye karar vermişti ve harp yine şiddetli top ateşine dönmüştü. Bir sabah Tiryaki Hasan Paşa'ya kötü bir haber verildi: paşanın içoğlanlarından Handan ve Kenan isminde Macar dönmesi iki genç kaleden düşmana kaçmışlardı. Bu iki mürtet firari Ferdinand'a, "Kalede barut var, erzak yok... Kışın burada kalırsanız açlıktan ya teslim olacaklar yahut kırılacaklar..." dediler.

Tiryaki Hasan Paşa hemen iki esir tutulmasını emretti. Serdengeçtiler o gece iki Avusturyalı yakalayıp getirdiler, paşa:

"İki sadık adamımı göndermiştim... Varıp kralınızla buluştular mı?" diye sordu.

"Evet..." dediler.

"Erzakımızın azaldığından bahsedeceklerdi, ettiler mi?.."

Esirler yine tasdik etti. Bunun üzerine paşa bu iki esirin kafalarının kesilmesini işaret etti. Kara Ömer Ağa atıldı:

"Ben katlederim!.." diye adamları alıp götürdü ve yine tenha bir köşede:

"Bundan evvel de iki kişi kurtarmıştım... Hele şükür Tiryaki'nin keyif haliydi... Elinden sizi alabildim... Firar suretinde size gelen o iki oğlanı paşa kast ile gönderdi... Kalenin zebunluğunu söyleterek burada kışlatmak ister... Zigetvar'dan yardım geliyor... Sizin ordudaki Macarlarla da anlaştı... Serdar dışarıdan, bunlar kaleden Ferdinandos Kral'ı iki ateş arasına alacaklar. Şimdi sizi de kaçıracağım... Kralınıza benden selam eyleyin... Gafil olmasın!.. Burada bir yıllık zahire var... dedi.

Ve Tiryaki Hasan Paşa'nın talimi üzere ellerine birer parça beyaz ekmek vererek esirleri kaçırdı.

Sonra paşa, serdara hitaben şöyle bir mektup yazdı:

"Askerimiz çok... Her gün iki kantar barut yapılıyor... Evlat yerine beslediğim Kenan ve Handan adında iki Macar oğlanını firarî suretinde düşman ordugâhına yolladım... Macarlarla gizlice konuşacaklar... Krala da erzakımızın kalmadığını söyleyecekler... Sonra kaçıp gelecekler... Zannederim ki, düşmanı inandırıp Kanije önünde tutarlar... Siz de o zamana kadar yetişirsiniz!.."

Mektup bir atlas keseye kondu, kese muşambaya sarıldı, sonra bir meşin keseye kondu, Karapençe'ye verildi. Karapençe geceleyin tebdil-i kıyafetle kaleden çıktı... Mektubu düşman ordugâhına yakın bir yerde güya çamura düşürdü ve kendisi ağız haberiyle Zigetvar'a serdara gitti. Avusturyalılar ertesi sabah mektubu bularak krala götürdüler, içindeki malum olunca, serbest bırakılan esir, o da aynı mealde ifade verdikleri için, hain oğlanlar Ferdinand'ın emriyle kaleye karşı asılarak idam olundular, düşman askerleri:

"Hasan Paşa!.. İşte casuslarının akıbeti!.." diye bağrıştılar. Koca paşa da rahat bir nefes aldı.

Tiryaki Hasan Paşa'nın top şenliği

Kanije müdafii bir gece emir verdi. Toplar ve havai fişekler atılarak, meşaleler yakılarak kalede büyük bir şenlik yapıldı. Kaledeki Türk askeri buna bir mana veremedi... Zahir koca paşa maneviyatımızı takviye eder, dediler. Ertesi sabah bir Avusturya atlısı yerde meşin bir mektup kesesi bulmuştu. Alıp Arşidük Ferdinand'a koştu ve kahramanlık satarak:

"Bir ulak yakaladım... Boğuşarak koynundaki mektubu aldım... Ama herif tamamıyla dev cüsseydi, elimden sıyrılıp firar etti!.." demişti.

Meşin torbadan çıkarılan mektupta serdara hitaben şunlar yazılıydı:

"Falan ağayla gönderdiğiniz 350 yeniçeri ile 100.000 altın ve 100 kantar barut ve 80 kantar kurşun ve 100 kantar peksimet dün gece, geceyarısından sonra salimen kaleye geldi, ihtiyacımız yoktu ama lütfetmişsiniz... Şimdi sizden ricamız şudur: Gelecek pazar günü bizim İskender Kethüda'yla 15.000 fedai gönderin, siz zahmet etmeyin. Düşman ordusundaki Macar beyleri bizim kadimden dostlarımızdır. Her gece bin nefer tüfekendaz gönderirler. Otuz bin Macar askeri bizden yanadır. Ordugâhları etrafında hendek yoktur. Umarım ki, krala karşı zafer bulalım..."

Halbuki, bu sahte mektubu bırakıp Zigetvar'a gitmiş olan asıl ulak Karapençe Osman, serdara şu ağız haberini ulaştırmıştı: "Düşman kışlayacak, erzak yok, beş on güne kadar yetişmezseniz hal müşkül olur!.." Arşidük Ferdinand ele gecen bu ikinci mektup üzerine Macar beylerine ve askerlerine karşı düşman gözüyle bakmaya başladı. Macar beyleri de gece askerleriyle beraber çadırlarını da bırakıp kaçtılar...

Serdarın divanı

Karapençe Yemişçi Hasan Paşa'yı Mohaç'ta buldu. Serdar Kanije'nin imdadına koşmak istedi ise de topladığı divanda hazır bulunanlar, "Kış bastırdı... Ne çadır kurulur, ne çadırda oturulur... Kanije'ye gitmek zamanı değildir!.." dediler.

Yemişçi Hasan Paşa, Karapençe'ye:

"Var, paşana söyle... Askerden bir medet gelmese, ben kendi başıma ve kendi kapım kulu halkıyla Kanije'ye gideceğim!.." dedi.

Müthiş kış

Kuşatmanın son günleriydi... Kış birdenbire başladı. Gökyüzünü kara bulut kaplayıp iki gün durmadan yağmur yağdı, sonra sulu kara çevirdi... Sonra safi kar yağmaya başladı. Üç gün üç gece dinmedi... Kar, kuşak boyuna çıktı. Türk serdarı da sözünü tuttu... Mohaç'tan Zigetvar'a geldi. Bu haber düşman ordugâhında bir dehşet uyandırdı... Geceleri ve güpegündüz, at sırtına düşenler kaçmaya başladılar...

Düşman feci durumda

Tutulan esirler Tiryaki Hasan Paşa'ya Arşidük Ferdinand ordusu hakkında şu malumatı verdiler: "Kral firarîleri durduramıyor... Topları çekip getiren beygirler Macarlarındı. Kaçarlarken hayvanları da alıp götürdüler... Cümle toplar burada kaldı... Her gece içeriden, dışarıdan hücum olacaktır diye kimsenin gözüne uyku girmez..." dediler.

Müslüman olan Cenevizli prens

Kardan sonra sert bir kuzey rüzgârıyla don başladı. Bir sabah donmuş olan Berk Nehri buzları üzerinde bir atlı gördüler. Perişan bir halde:

"Beni kaleye alın... Müslüman olacağım!.." diye bağırıyordu.

Kaleye aldılar. Cenevizli bir prensti. Şapkasının altında mücevherli tacı vardı... Tiryaki Hasan Paşa tarafından iltifat ve hürmetle karşılandı, hüngür hüngür ağlayarak:

"Bin neferim vardı... Çadırımda kırk bin altınım ve kıymetli eşyam kaldı, bırakıp İslam'a geldim... Kalemi rehin verip aldığım toplarım kaldı..." dedi.

Tiryaki Hasan Paşa, Cenevizli'ye İslam dinini bizzat kendisi telkin etti ve eliyle başına tülbent sardı. Ve cerrahına adamı sünnet ettirdi... Askerlerine de:

"İşte düşmanımız bu hale geldi!.. Göreyim sizi, erlik günüdür!.." dedi.

Kanije Zaferi (18 Kasım 1601, Pazar)

Tiryaki Hasan Paşa, muhteşem bir Türk zaferiyle sona erecek büyük huruç hareketine geceyarısı açılan müthiş bir top ateşiyle başladı. Kendisine Peçev sancakbeyliği vaat edilen Topçubaşı Ömer Ağa, Türk toplarının başında yüz başlı bir ejderha kesilmişti. Arşidük Ferdinand bütün kumandanlarıyla beraber o buz gibi gecede müstahkem ordugâhı terk ederek her tarafı çakıl buz sahraya çıkmıştı. Şafak vakti kaleden çıkan Türk hücum kolları düşman ordugâhını basıp düşmanın bütün cephanesini ve barut fıçılarını ele geçirdi ve topları zapt etti.

Tiryaki Hasan Paşa kale kapısına oturmuş, yanına altın torbalarını dizmiş, kaleden kol kol çıkan gazilere tımarlar vaat ediyor, kendisine esir ve baş getirenlere altın dağıtıyordu... İlk hücum kolu 300, ikinci hücum kolu 500 kişiydi. Bu 800 kişi birkaç saat içinde Kanije müdafiinin önüne 18.000 düşman başı getirdi... Öğle üzeri bu rakam 30.000'e çıktı.

Artık Türklerin karşısında bir Arşidük Ferdinand ordusu yoktu. Bizzat Arşidük at sırtına düşmüş kaçıyordu... Şimdi amansız bir takip başlamıştı.. Kar ve buzla örtülü bembeyaz Kanije Ovası bu orduya, gözün alabildiğine uzanan bir külfet olmuştu.

Takip bütün gece devam etti... Gece kalede zapt edilen düşman ordugâhında ateşler yakılarak büyük bir şenlik yapıldı... Bütün gece kimsenin gözü uyku görmedi. Zafer zevk ve sefası sabaha kadar devam etti. Ertesi gün, sabah namazını kalede kılan Tiryaki Hasan Paşa, atına binip zapt edilen düşman ordugâhına gitti...

Tiryaki Hasan Paşa, Arşidük Ferdinand'ın tahtında

Kanije müdafileri sade bir zafer kazanmamışlardı. Düşman ordugâhında akla durgunluk veren ganimetler elde etmişlerdi... Tiryaki Hasan Paşa doğruca Arşidük Ferdinand'ın otağına gitti. Otağ pek muhteşemdi. Orada altın sütunlu, mücevherlerle müzeyyen bir taht vardı, bu tahtın yalnız iki elmas topuzu birer Rum haracı değerindeydi. Tahtın iki yanında kırmızı kadifeli, saçakları incili ve sırmalı on iki koltuk vardı. Ortada altın ayaklı bir masa bulunuyordu. Otağ, sair eşyasıyla paha biçilmez bir hazine halindeydi.

Tiryaki Hasan Paşa, arşidükün otağında iki rekât namaz kıldı ve gözleri yaşla dolarak:

"Bize bu zafer Allah'ın inayeti ve Peygamberimiz'in mucizesi eseridir!.." dedi, sonra kılıcını sıyırarak tahtın kırmızı kadifesi üzerine altın sırmayla işlenmiş Habsburg armasını ortadan kılıçladı ve geçip tahta oturdu, diğer kumandanları da koltuklara oturtarak:

"Ey gaziler!.. İşte sabrımızın, sebatımızın, metanetimizin mükâfatını görüyoruz!.." dedi ve:

"Bu otağa ilk girenler kimlerdir?.." diye sordu.

Ortaya üç yeniçeri ile dört serhatlı, yani yedi nefer tüvana ve şehbaz gaziler çıktı, ihtiyar kumandanlar:

"Evlatlarım!.. Yalnız silahlar benim, bu otağ ile altın, gümüş, mücevher, ne varsa hepsi sizindir... Size bağışladım!.. Kılıçlarınızın temin ettiği şeref bana en büyük hazinedir!.." dedi.

O devirlerin âdetince hiçbir milletten hiçbir kumandan kendisine zaferi temin eden askerlerine, bu kadar lütufkârlık göstermemişti...

Yedi kişinin hissesine arşidükün milyonluk otağı düşmüştü. Bütün ganimetlerin yekûnu ise değme muhamminlerin tahmin ölçüleri dışındaydı.

Türk kılıcının asaleti

Firarileri takip eden kumandanlardan Peçevli Ömer Ağa anlatırmış:

"Düşmanı takip ederken yollarda yaktıkları ateş etrafında titreşen biçarelere rastladık... Can korkusuyla kalkarlar, şapkalarını çıkarıp bize selam verirlerdi... Bir alay zebun insana kılıç çekilmez der, bırakır giderdik!.."

Türk kılıcının asaletine bu sözler ne ulvi bir misaldir.

Padişahın şükran fermanı

Gazi Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije zaferi bütün Türkiye'de coşkun akislerle dalgalandı. Devrin padişahı Sultan III. Mehmed, muzaffer kumandana bir tebrik ve şükran fermanı gönderdi. Ferman şöylece yazılmıştı:

"Sen ki Kanije beylerbeyi ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Ha-

san Paşa'sın... Hizmetin ve gayretinle adın tarihimizin kahramanları arasına yazıldı. Berhudar olasın... Askerlerin ki manevi oğullarımdır, onların da yüzleri ak olsun... Canlarını ve başlarını dinimizin ve devletimizin şanı ve selameti uğruna koydular... Emrinden dışarı çıkmadılar... Kullarıma vaat ettiğin benim vaadim, verdiğin benim verdiğimdir, makbulümdür. Cümlenizi Hak Taâlâ Hazretleri'ne ısmarladım!.."

Atlas Okyanusu'nda Türk deniz akıncıları

16. asır sonları ile 17. asrın başı, Cezayirli Türk deniz akıncılarının Akdeniz'i tam bir hâkimiyet altına aldıkları devirdir. Hatta tarihimizde sadece "Cezayirli" veya "Cezayir korsanları" denilen bu akıncılar Cebelitarık (Cibralta, Septe) Boğazı'ndan çıkıp Atlas Okyanusu'na açılmışlar ve orada baş döndüren maceralara atılmışlardır.

Cezayir korsanlarının teşkilatı, Avrupa sınırlarındaki "serhat gazileri akıncılar" teşkilatının aynıdır, tek fark, oradaki kalelerin, palangaların ve gayet kıymetli cins atların yerini burada gemiler almıştır. Muazzam imparatorluğun her köşesinden, bilhassa Anadolu'dan, başında macera yelleri esen, çelik yürekli gençler, hatta çocuklar, baba ocağını bırakıp Cezayir yoluna düşmüşler ve Cezayir'de, kendilerinden önce gelip nam ve şan almış deniz akıncı beylerinin hizmetine girmişlerdir. "Dayı" unvanını taşıyan bu deniz akıncı beyleri de bu garip yiğitleri himaye ederek onlara, ölüm tehlikeleriyle dolu, fakat pek şanlı deniz gazalarının yollarını açmışlar. Her seferden sağ dönenler büyük bir servetle dönmüşlerdir. İlk seferine bir Cezayir kadırgasında basit bir gemici olarak çıkan garip yiğit ikinci seferine bir gemi sahibi kaptan olarak çıkmış, akran ve emsali arasında şecaat ve bahadırlığıyla yükselenler de "dayı" unvanını almıştır. Cezayir beylerbeyleri (valileri) Türkiye'nin Akdeniz hâkimiyetini hayatları pahasına koruyan dayılar ile dayıların emrindeki korsan-akıncı gazileri himaye etmeyi valilik vazifelerinin başında görmüşlerdir.

Cezayir'de Türk deniz akıncıları teşkilatını kuran, büyük Türk amirali Gazi Barbaros Hayreddin Paşa'dır.

Cezayir Türk deniz akıncılarını ilk defa olarak Septe Boğazı'ndan

Atlas Okyanusu'na çıkaran da, 16. asır sonları ile 17. asır başında Cezayir valiliğinde bulunmuş olan Gazi Koca Murad Reis'tir.

Koca Murad Reis'in Kanarya Adaları seferi

Murad Reis, 1585'te büyük bir filonun başında Septe Boğazı'ndan çıkarak ve bir sabah gün doğarken Batı Afrika sularında o zamanlar İspanya'ya ait olan Kanarya Takımadaları'ndan Lanzarote Adası'nın önünde görünmüş, şehri hücumla ele geçirerek valinin ailesi de dahil 300 kadar esir almıştı. Vali, Murad Reis'ten aman dileyerek Türk amiralinin gemisine gelmiş ve esirleri fidye vermek suretiyle kurtarmayı başarmıştı.

Koca Murad Reis 1609'da öldü. Cezayir deniz akıncılarının baş döndüren Atlas Okyanusu seferleri bu tarihten sonra başladı. Bu muhteşem deniz seferlerinin başbuğu da yine Murad Reis adında kahraman bir amiralimiz oldu.

Kahramanlık kılıcını arşa asan ve adını tarihimize altın harflerle yazmamız gereken bu ikinci Murad Reis'i, 1585'te Kanarya Adaları seferiyle Atlas Okyanusu'na yol açan Koca Murad Reis'le karıştırmamalıdır.

Türk deniz akıncılarının 1616 Atlas Okyanusu seferi

Akıncı Murad Reis, ilk Atlas Okyanusu seferine 1616 yılında iki filoyla çıktı. Kendisi birinci filoyla Cenubi Amerika sömürgelerinden, İspanya'ya gelmekte olduğunu öğrendiği on kadar büyük İspanyol gemisinin yolunu kesmeye gitti. İkinci filoyu boğazın içinde karakol bıraktı.

Hamulesi altın, gümüş ve paha biçilmez mücevherlerden derlenmiş olan İspanyol gemileri akıncı korsanların eline geçti. Gemilerin yolcuları arasında bir de küçük İspanyol prensi vardı, o da esir edildi.

Bu küçük prensin Habsburg hanedanından kimin oğlu olduğu ve adı Türk kaynaklarında yazılı değildir. Bilinen, bu çocuğun Cezayirliler tarafından İstanbul'da Sultan I. Ahmed'e gönderildiği ve Enderun-ı Hümayun oğlanları arasına verildiğidir. Cezayir söylentileri, çocuğun babasının bu acıyla bir manastıra kapandığı yolundadır.

Cezayirli Geda Muslu adında bir halk şairi de olayı bir destan konusu yapmıştır:

İspanya Cezayir'e haber göndermiş
Komazım oğlumu alırım demiş
Eğer vermezlerse kıyamete dek
Ben bu dert ile ölürüm demiş

Kailim beş yıla itseler vade
Cümle emlakimi veririm yade
Peşkeş verirlerse Sultan Ahmed'e
Müslüman iderler bilürüm demiş

Bin yesir ile yüz bin altın vereyim
Tek heman bir gez yüzün göreyim
Bu kara başıma derman arayım
Ölünce çalışır bulurum demiş

Gör imdi ne demiş Cezayirli de
Virmeziz oğlunu bilmiş ol senin
Biz anı gönderdik Sultan Ahmed'e
Kara haberlerin almış ol senin...

1619, 1620, 1621 akınları

Cezayirli deniz akıncıları, Murad Reis'in başbuğluğunda Atlas Okyanusu seferlerine 1619'da birden hız verdiler. Daima çift filoyla yapılan ve filonun biri engine gidip diğeri Cibralta (Sebte) Boğazı'nda karakol kalan bu akınlarda, İspanya ticaret filoları kadar İngiliz denizciliği de ağır darbeler yedi.

1619-1621 yılları arasında yapılan üç seferde 400'den fazla İngiliz gemisi zapt edildi. İngiltere'nin güney ve batı sahillerinde birçok kasaba ve şehirler vuruldu.

İngiltere'nin iç sularında Lundy Adası'nın ele geçirilmesi

1625'te Sebte Boğazı'ndan çıkan akıncı Murad Reis, İngiltere ile İrlanda arasındaki Bristol Kanalı'nın ağzında, İngiltere'nin Devon

Kontluğu'nun karasularında Lundy Adası'nı ele geçirdi.

Bristol limanı o zaman İngiltere'nin en işlek bir ticaret limanıydı. Türklerin Lundy Adası'nı ele geçirmesi bu denizci memleketi heyecan içinde bıraktı, fakat İngiliz donanması Türk deniz akıncılarıyla bir deniz harbini göze alacak kuvveti kendisinde göremedi.

Ada üç yıl kadar Türklerin elinde kaldı. Murad Reis bu adayı dilediği zaman limanından istifade etmek şartıyla İngiliz korsanlarına devretti ve maksadının, İngiltere'yi değil, İngilizler ile Türklerin müşterek düşmanı olan İspanya kralını hırpalamak olduğunu bildirdi.

Akıncı Murad Reis İngiltere sularında

Akıncı Murad Reis 1626'da İngiltere ve İrlanda sahillerinden üç yüz kadar esir aldı, İskoçya sahillerini dolaşarak Kuzey Denizi'ne indi, Hollanda ve Danimarka sahillerini vurdu. Eski Norman gemicilerinin akınlarını hatırlatan bu teşebbüs o memleketler halkını yıllarca korku içinde yaşattı.

Danimarka'dan sonra Norveç fiyortlarına giren bu Türk gemicisi, hareketi akıl ve hayale sığmadığı için, efsanevi bir hatıra bırakmıştı.

Akıncı Murad Reis, Kuzey Denizi'nde

Murad Reis'in 1627'deki seferi daha parlak oldu. Yine İskoçya'yı dolaşarak Kuzey Denizi'ne çıktı... Yer yer Norveç sahillerini vurdu... İzlanda'ya kadar gitti...

Bu adadan sekiz yüz esir aldı, bu esirleri Cezayir'e göndererek sattırdı. İşte İzlandalı bu esirler arasında bulunan Olafr Eigilsson adında Luther mezhebine mensup bir rahip nasıl olduysa kaçıp kurtulmuş ve memleketine dönünce hatıralarını yazarak neşrettirmiştir.

1825'te İzlanda'da basılmış olan ve *Litil Saga um herlilaup Tyrkjans a' Islandi* adını taşıyan bu eseri bu Türk Zaferleri'nin naçiz muharriri maalesef görememiştir. Bizim tarih kaynaklarımızda bulunmayan menkıbeleri içine aldığı muhakkaktır, Türk Tarih Kurumu'nun dilimize tercüme ettirmesi gereken eserlerdendir.

Akıncı Murad Reis şanında bir destan

Cezayir akıncıları arasında Çırpanlı isminde bir halk şairi, akıncı Murad Reis'i şu mısralarla övüyor:

Gazi Murad Reis'i soranlar
Vardır bahadır yarar delisi
Her kande hu dese gelir yetişir
Vardır bahadır yarar delisi

Gelen Gazi Murad Reis'tir bak
Resulullah sancağını çeker ak
Denizde karada yardımcıdır Hak
Odur mağrip ulularının velisi

Cezayir'e Hak'tan nazar olmuştur
Her birimiz bir iklimden gelürüz
Savaşırken şehit düşer kimimiz
Al kırmızı kan içinde ölürüz...

Hayatı hakkında adından başka hiçbir şey bilinmeyen Çırpanlı'nın bu destan parçalarından son kıta pek aydın gösteriyor ki, Cezayir'in deniz akıncıları Anadolu'dan ve Rumeli'den kopup gelmiş ve orada kendine yer bulmuş akıncı korsan gemilerinde baş döndüren maceralara atılmış yiğitlerdi.

Akıncı Murad Reis, Kuzey Amerika sularında

1628'de akıncı Murad Reis daha azametli bir teşebbüse girişti... Gene İskoçya'yı dolaşarak ve İzlanda sularına çıkarak oradan Amerika istikametini tuttu ve Atlas Okyanusu'nu aşıp Ternöv'de (Terre-Neuve) Amerika kıtasını gördü... Fakat dönüşte müthiş bir fırtınaya tutuldu. Başta kendisi, bütün gemileri ve kahraman gemicileriyle beraber Atlas Okyanusu'nun sularına gömülerek kayboldu.

Cezayir deniz akıncıları bu büyük kahramanın hatırasını asırlar boyunca muhafaza etmişlerdir.

Adı meçhul bir halk şairi onun son seferi için şu güzel ilahiyi yazmıştır:

Murad Reis'in gemileri seksen direkli
İçinde tayfalar, ağalar arslan yürekli

Enginlerden bir kuş geldi kondu aman serene
Beş Mısır hazinesi vereyim karayı görene

Murad Reis'in gemileri çamdır dayanmaz
İçinde tayfalar ağalar uyur uyanmaz...

Akıncı Murad Reis'ten sonra

Kahraman Murad Reis'in Atlas Okyanusu'nda kaybolması, Cezayir deniz akıncılarının Septe Boğazı'ndan yeni akınlara çıkmasına set çekmedi ve Atlas Okyanusu'nda karşılarına bir deniz cengi kabul edebilecek bir kuvvet çıkamadı.

Mesela 1630'da İngiltere başvekiline gönderilen bir mektupta, "Mısır hiçbir vakit bugün İngiltere'nin güney sahillerinde dolaşan Cezayir korsan gemileri kadar tırtılla dolmamıştır..." deniliyor.

1663'te Londra'da basılmış bir Türkiye tarihinde de Cezayir deniz akıncıları için şu satırlar yazılıdır:

"Cezayir korsanları tamamen bağımsızdır, fakat padişahın emrine itaat ederler. Padişah bütün dünyaya bu korsanların Türkiye kanunları dışında bulunduklarını ilan etmiştir, onlara korsan muamelesi yapılabileceğini söylemek istemiştir, fakat ilan, korsanların elde ettikleri harp kazancının geri verilmemesi içindir. Cezayir korsanları Amerika'da Ternöv'e kadar gittiler. Oradan bir hayli ganaim elde ettiler. Hatta zapt ettikleri gemilerden birinde Virjinya'ya (Virginia) gitmekte olan gayet güzel bir İngiliz kızını da esir ettiler, Cezayir'e döndükten sonra bu kızı İstanbul'da Sultan IV. Mehmed'e gönderdiler. Rivayete göre bu kız padişahın Saray'ında ve padişahın gözdesi imiş. Cezayir gemicileri çoğunlukla gayet nazik insanlardır. Hepsi zeki ve amirlerine son derece bağlıdır. Bizim çok kaba ve asi gemicilerimiz gibi dinsiz ve alçak tabiatlı değildirler..."

Cezayirli deniz akıncıları, Türk ordusu Viyana önünde bozularak Avrupa sınırlarımızda bir bozgun devri başladığı zamandır ki Atlas Okyanusu'ndan ayak çektiler.

Girit Savaşı

17. asır ortalarında Osmanlı İmparatorluğu, Dalmaçya'dan başlayarak Cezayir'e kadar uzanan ve Doğu Akdeniz'i çevirmiş olan bütün memleketlerin sahibiydi. Yalnız, Akdeniz'in ortasında büyük Girit Adası Venedik Cumhuriyeti'nin bir sömürgesi olarak Türkiye hudutları dışında kalıyordu. Bütün Akdeniz yollarına hâkim bir kilit mevkii olan ve bilhassa İstanbul-Mısır yolunu kapayan bu adanın hem ticari ve iktisadi hem de askeri ve siyasi emniyet bakımından Türkiye'ye katılması muhakkaktı.

Fakat, Venedik Cumhuriyeti'ne karşı bu büyük ada için harp açılması, Türk ordusunu ve donanmasını bütün kudretiyle ve kudret kaynaklarıyla uğraştıracak bir askeri teşebbüs olacaktı. Başta Hanya, Resmo ve Kandiye gibi o devrin en metin ve büyük kaleleri bulunmak üzere adada her biri sel gibi kan dökülerek alınacak otuza yakın müstahkem mevki vardı. Adaya yapılacak ilk büyük çıkarmadan sonra ordunun yeni askerlerle devamlı beslenmesi lazımdı. Adaya durmadan erzak ve cephane nakledilecekti. Venedik Cumhuriyeti'nin elinde kuvvetli bir donanma ve bu donanmayı devamlı destekleyebilecek büyük bir tersane vardı. Girit'in savunması uğrunda Türk donanmasını her çareye başvurarak hırpalamaya çalışacaktı, yani adada kale harpleri olurken Akdeniz'de de bir sıra deniz muharebeleri olacaktı. Türkiye'nin insan ve servet kaynakları, Venedik Cumhuriyeti'nin harp takatiyle ölçülemeyecek kadar üstündü. Fakat Türkiye'nin Asya ve Avrupa sınırları da binlerce kilometre boyunca uzanıyordu. Türkiye'nin azamet ve şevket asrı olan 16. asırda, doğuda İran, batıda Avusturya, ayrı ayrı, bazen müştereken Tür-

kiye'yle harp etmişlerdi. Türk donanması Doğu Akdeniz'i bir Türk denizi yapmış, fakat Türk ordusu İran ve Avusturya harpleriyle uğraşmıştı. Onun içindir ki 16. asırda bir Girit Seferi açılamamış, Barbaros Hayreddin Paşa, Türk donanmasıyla bu adanın bütün sahillerini vurmakla yetinmişti.

Türk ordusu ve donanmasının bütün harp kudretiyle girişeceği Girit Seferi, ancak 17. asrın ortasında 1645 yılında Sultan İbrahim'in zamanında başladı.

Bu tarihte İran, izmihlal derecesinde korkunç bir anarşi içindeydi. Avusturya, yirmi yedi yıldan beri bir Avrupa harbiyle meşguldü, yenilmiş, yıpranmış, hemen sulha kavuşsa dahi en az yirmi-yirmi beş yıl kıpırdanamayacak haldeydi. O asırda kuzeyden bir Rus tehlikesi yoktu, üstelik Moskova çarı, Don Kazaklarının sergerdesi Stenka Razin'in çıkardığı büyük isyanla meşguldü. Girit Harbi'nde tek müdahaleyi Akdeniz'de Fransa yapabilirdi. Bu devlet de Şark ticareti menfaatleri için Türkiye'yle hoş geçinmek mecburiyetindeydi.

Girit Seferi zamanında başladı, fakat maalesef kötü idare edildi. Venediklilerle hem Dalmaçya'da, hem adada ve hem de Akdeniz'de çok kanlı savaşlar oldu. Harp yirmi beş yıl sürdü. Başta Kandiye Kalesi gelmek üzere Suda, Spinalunga ve Karanbuza müstahkem mevkileri hariç, Girit Adası tamamen Türklerin eline geçti. Ve nihayet, adanın idare merkezi ve en müstahkem kalesi olan Kandiye, Sultan IV. Mehmed'in sadrazamı ve Girit'teki Türk ordusunun son serdarı büyük Türk veziri Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'ya 1669 yılında teslim oldu. Bu uzun savaş da böylece parlak bir Türk zaferiyle sona erdi.

Biz *Türk Zaferleri* adını verdiğimiz bu eserde Girit Harbi'ni değil, bu harbin içindeki zaferlerimizi ve son zafer yolunda ulvi kahramanlık sahnelerini anlatacağız.

Kaptanıderya Silahtar Yusuf Paşa kılıcıyla Girit'te Hanya Kalesi'nin alınması (19 Ağustos 1645)

Asil ve temiz bir ruha sahip olan cesur ve kahraman Silahtar Nadinli Yusuf Paşa, Girit Seferi'nin açılmasında en büyük rolü oynayan büyük bir Türk veziridir. Devlete açtırttığı harbin sorumluluğu-

nu da yüklenmiş, kaptanıderya ve serdarıazam olarak Türk donanmasıyla ordusunun başında Girit Adası'na geçmiştir.

Yusuf Paşa Tersane'de harp hazırlığına başladığında ve donanmayla İstanbul'dan hareket ederken hedefini Venedik casus teşkilatından gizlemiş, Malta korsanlarının bir Türk gemisine tecavüzünü ileri sürerek donanmanın çıkışına bir Malta Seferi süsü vermişti. Hakiki hedefi idaresi altındaki kumandanlar bile bilmiyordu.

Türk donanması büyüklü küçüklü 100 harp gemisi ile yine büyüklü küçüklü 300 nakliye gemisinden derlenmişti. Gemilerde kale kuşatması için gerekli bütün aletlerden başka 50 büyük kuşatma topu, 50.000 demir gülle ve 15.000 kantar barut vardı.

Donanmaya Anadolu eyaletleri askeri Çeşme limanında, Rumeli eyaletleri askeri de Mora'da Termis limanında bindirildi. Türk ordusu yeniçeri, acemi oğlanı, kapukulu sipahisi, eyaletlerin tımarlı sipahileri, topçu, cebeci, kumbaracı, lağımcılardan 100.000 kılıçtı.

Mora'nın güneyinde Navarin limanından hareket edilip açık denize çıkıldıktan sonradır ki serdar, Malta'ya değil, Girit'e gidildiğini ilan etti. Girit'e ilk büyük çıkarma 24 Haziran'a rastlayan bir cumartesi günü, adanın kuzeybatısındaki Kılıç Burnu'nun (Kapo Spada) yanında Gonya Körfezi ile yine bu sulardaki Aya Todori Adası'na yapıldı. 27 Haziran Salı günü de Girit'in ikinci büyük şehri olan Hanya kuşatıldı. Kuşatma elli dört gün sürdü.

Yedi büyük burcu olan ve her burcunda yirmi büyük topla bin nefer cenk eri bulunan Hanya Kalesi'nin bu burçlarını bağlayan kale duvarı da o kadar metin ve kalındı ki, duvarın üzerinde beş atlı yan yana rahatça yürüyebilirdi. Kale duvarı üzerinde, yedi burçta ve liman istihkâmlarında bulunanlarla beraber Hanya'da 395 top vardı. Tunçtan ve kesme taştan bir ejderhaya benzeyen bu kaleye ateş içinde dolaşan semenderler gibi atılan Türk askerlerinin celadet ve şehameti karşısında Hanya müdafii General Navagiero nihayet kaleyi Yusuf Paşa'ya teslim etti. Teslim olan Venedikliler Türk gemileriyle Kandiye'ye götürüldü. Hanya şehri ve müstahkem limanıyla Türkler Girit'te sağlam bir köprübaşı elde etmiş oldular. Bu liman Girit'te son Türk zaferine kadar yirmi beş yıl boyunca adaya gönderilecek olan Türk askerleri, cephane ve erzak için bir ihraç iskelesi olarak kullanıldı.

Deli Hüseyin Paşa'nın Girit ordusu serdarlığı (1646-1658)

Bu kahraman Türk kumandanı önce ikinci vezir payesiyle Hanya muhafızlığına tayin edildi, pek az sonra da Girit ordusu serdarlığı bu harikulade cesur askere verildi. Serdarlıkta on iki yıl kaldı. Adanın merkezi büyük müstahkem mevki Kandiye ile Suda, Spinalunga ve Karanbuza kalelerinden gayri koca adanın her tarafı onun kılıcıyla fethedildi. Yıllar oldu ki adadaki Türk ordusuna yardım için tek nefer, bir avuç barut, bir peksimet gönderilmedi. Deli Hüseyin Paşa, askerlerinin mahrumiyetlerine, çektikleri eza ve cefaya ortak oldu. Sonsuz cesaretiyle Girit'teki Türk askerlerinin manevi dayanağı, şevk, gayret ve fedakârlık kaynağı oldu.

Çanakkale Boğazı ablukaları (1648-1657)

Girit Adası'ndaki Venedik kaleleri ile bu kalelerdeki askerlerin Türk kılıcına dayanamayacağı aydın olarak belli olmuştu. Bugün adanın merkezi olan Kandiye Kalesi'nin de teslim olacağı bir hakikat olarak belirmişti. Venedik hükümeti adayı Türklerin elinden kurtarmak için tek ümit ışığını Çanakkale Boğazı'nın ablukasında gördü. Boğaz ağzı tutulur ve Türk donanması Akdeniz'e çıkartılmazsa, Girit'teki Türk ordusu aç ve cephanesiz kalacaktı. Donanma-yı Hümayun gemileri boğazdan çıkarken birbirlerinin dümen suyundan seyretmeye mecburdular, bir deniz harbi nizamı alamazlardı. Halbuki boğaz ağzındaki Venedik donanması deniz harbi yapabilecek hareket serbestîsine sahip olacaktı, gemi sayısı ve dolayısıyla kuvveti çok üstün de olsa, bu şart altında Türk donanması her zaman yenilmeye mahkûmdu yahut boğazda kapanıp kalacaktı.

Türklerin Girit Adası'na asker, erzak ve cephane göndermek için Anadolu ve Rumeli'nin deniz sancakları beylerinin gemilerinden faydalanmasına gelince, ikinci bir Venedik filosu ada merkezinde karakol olarak dolaşacak ve Türk deniz sancakları beylerinin birleşmesine mâni olacaktı. Bu suretle Türk hükümeti adanın fethinden vazgeçmeye mecbur olacaktı.

Venediklilerin Çanakkale Boğazı ablukası 1648'de başladı ve o

yıl emellerinde başarı sağladılar. Kaptanıderya Hımaroğlu Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Donanmayı Hümayun Akdeniz'e çıkamadı. Girit'teki muzaffer Deli Hüseyin Paşa ordusu ilk defa olarak çok müşkül duruma düştü. Kandiye'yi kuşatmış olan serdar, kuşatmayı kaldırmak ve kalenin karadan ablukasıyla yetinmek zorunda kaldı. 1649'da ise Venedikliler yenildiler. Kaptanıderya Voynuk Ahmed Paşa 65 kadırga ve 6 mavnayla (o zamanın kürekli nakliye harp gemisi) Tersane'den yola çıkarken emlakini hayır müesseselerine vakfetmiş ve bütün kaptanlara haber göndererek:

"Ben bu din-i mübin uğruna can vermeye gidiyorum... Boğazdaki düşman donanmasına hücum edeceğim. Korkan gelmesin, yerine adam göndersin, canını seven bana refik olmasın..." demişti.

Boğaz ağzında Rumeli kıyısı tepelerine yerleştirilen toplar Venedik gemilerini ateş altına almış, düşman filosu Anadolu yakası sularına çekilince de kaptanpaşa Türk toplarının himayesinde Rumeli yakasının sığ sularında maharetle seyrederek boğazdan çıktı ve sonra Venedik filosuna hücum etti ve ağır kayıplar verdirterek kaçırdı. Ki bu zat birkaç ay sonra Girit'te şehit oldu.

1650'de otuz altı parça kadırgadan derlenmiş bir Venedik filosu boğazı tekrar abluka etti. 1654'te Kaptanıderya Kara Murad Paşa (bu zat Girit'e ilk gönderilen orduda yeniçeri ağası olarak bulunmuş ve Hanya'nın fethinde büyük yararlıklar göstermişti) Venedik ablukasını yarıp çıktıktan başka, boğaz açıklarında, Venediklileri ağır bir bozguna uğratmıştı. Amiral gemisi de dahil, Venedikliler 6 gemi kaybetmiş ve 3.000 ölü vermişlerdi.

1656'da ise kaptanıderya Rus mühtedisi Sarı Kenan, boğazda feci bir bozguna uğradı. Doğuştan ürkek olan bu vezir, muhtelif rüzgâr ve düşman donanmasının top ateşi karşısında ne yapacağını şaşırmış, gemiler Anadolu yakasının sığ sularında birbiri üstüne binmiş, baştan karaya vurmuşlar, içindeki asker karaya can atarak kaçmış, 100 Türk gemisinden 80 tanesi bir deniz harbi olmadan mahvolmuştu. Bu başarıları üzerine Venedikliler birbiri arkasından Bozcaada ile Semendirek ve Limni adalarını zapt etti, Limni Adası, boğaz ablukasına memur Venedik donanmasına mükemmel bir üs oldu.

Sarı Kenan Paşa bozgunundan az sonra yeni kaptanıderya Topal Mehmed Paşa 36 parça gemiyle 1657 kışında Venedik ablukasın-

dan sızarak Akdeniz'e çıktı. Vazifesi deniz sancakbeylerini kumandası altında toplayarak Anadolu ve Rumeli limanlarında toplanacak kıtalarla erzak ve cephaneyi Girit'e geçirtmekti. İstanbul Tersanesi'nin hummalı faaliyetiyle daha iyi bir hale sokulmaya çalışan donanma boğazdan çıkarken de boğaz ağzındaki düşmanın abluka filosunu iki kuvvet arasında müşkül durumda bırakmaktı.

Deniz kurdu Kör Kaptan Lazaro Moçenigo, Çanakkale Boğazı'nda

Sarı Kenan Paşa'nın tarihimizde "Baştan Karalar" diye anılan boğaz bozgunundan az sonraydı ki ihtiyar Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olmuştu. Sadrazam olduğunun tezine de 150 kadırgadan derlenmiş Türk donanmasını yeni inşa edilen 30 kadırga, 10 mavna ve 19 kalyonla (yelkenli harp gemisi) kuvvetlendirerek boğaz ablukasını yarmak istedi. İstanbul'dan hareketinde donanmaya iki bin kadar yeniçeri ile iki bin de serdengeçti dilaverler bindirilmişti, temmuz ortalarıydı. Boğazı abluka etmiş olan Venedik donanması bir yıl önce başarılar da kazanmış olan Amiral Lazaro Moçenigo'nun kumandasındaydı. "Kör Kaptan" diye anılan bir deniz kurduydu. Son derecede cesur ve cüretkâr olan bu adam şu kati kararı vermiş bulunuyordu: Türk donanmasının geri kalan kuvvetleri temmuz sonuna kadar boğazdan çıkmaya teşebbüs etmezse, o, Venedik donanmasıyla Marmara'ya girecek, İstanbul Sarayı'nı Venedik gemilerinin toplarıyla tehdit ederek padişahı sulha boyun eğdirecek ve Girit Adası'nın geri alınmasını temin edecekti, aksi halde padişahın sarayı ile İstanbul şehrinin büyük bir kısmını topa tutup yakıp yıkacaktı.

Türk donanmasının Çanakkale Boğazı'nda ikinci büyük bozgunu

Kaptanpaşa Akdeniz'de bulunduğu için donanma başbuğluğuna Çerkez Osman Paşa tayin edilmişti. Köprülü Mehmed Paşa da boğaza gelmiş, karargâhını Anadolu yakasında Çanakkale'de kurmuştu. Boğazdaki deniz cengi bir büyük Venedik mavnasına, üç Türk mavnasının hücumuyla başladı, Türk mavnalarından Ömer Kaptan

gemisinde yeniçeri serdengeçtileri, Süleyman Kaptan ve Halil Kaptan gemilerinde de cebeciler vardı.

Türk gemileri Venedik gemisini, göz açtırmayıp ele geçirdi, fakat imdada gelen altı Venedik kadırga ve mavnası evvela kendi gemilerini kurtardılar, sonra Türk gemileri-mavnası etrafını saran Venedik kadırgalarıyla cenk ede ede abluka hattını yarıp çıktılar. Yalnız içinde bulunan 300 serdengeçti yeniçeriden ancak 40'ı sağ kalmış, gerisi şehit olmuştu. Halil Kaptan mavnası da Venedikliler tarafından batırılmıştı, içindekilerin hepsi boğularak, şehit olmuşlardı. Süleyman Kaptan gemisi de Venedikliler tarafından zapt edildi.

Küçük Mehmed Bey

Bu kanlı ve feci sahne karşısında Donanma-yı Hümayun kayıtsız bir seyirci kalmıştı. İçinde cenk eri olarak yeniçeriler bulunan otuz kadırga ile amiral gemisi Rumeli kıyısına sokuldular. Bunu gören diğer gemiler de Rumeli yakası sığlıklarına baştan kara vurup içindeki cenk erleri karaya döküldüler ve kaçmaya başladılar.

Bu gemilerden birinde bulunan Alâiye Sancakbeyi Küçük Mehmed Bey, kendisi gibi hamiyet ve cesaret sahibi altmış kadar cengâverle beşer altışar oturak iki üç kayığa atladılar, Süleyman Kaptan mavnasının imdadına koştular ve yetişip kayıktan mavnaya atladılar. Her biri kükremiş bir arslan kesilip gemiyi birkaç dakika içinde Venediklilerden temizleyip kurtardılar. Üstelik Venedik mavnalarından bir tanesini de ellerinden aldılar.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Küçük Mehmed Bey'i huzuruna çağırttı:

"Gel şehbazım... Senin gibi dilaverleri Allahütaâlâ berhudar eylesin..." dedi.

Mehmed Bey'in alnını ve gözlerini öptü, sırtındaki kürkü çıkarıp onun sırtına koydu, başına kendi eliyle iki gazi çelengi taktı. İki yüz altın kendisine, bir kese altın da yanındaki neferlere harçlık verdi ve:

"Mehmed Bey oğlum... Elem çekme... Seni akranın arasında da mümtaz edeceğim!.." dedi.

Venedik donanmasında şenlik

Köprülü Mehmed Paşa, bu feci bozgun karşısında idare ve metanetini kaybetmedi. Bir kayıkla hemen Rumeli yakasına geçti. Baştan kara etmiş gemileri kaldırmaya çalıştı. Fakat donanmadaki bozgun havasını önleyemedi. İki yüz parçaya yakın gemi boğaz ağzının Anadolu ve Rumeli sığlıklarına serilerek hepsi baştan kara lenger attılar ve cenkçileri denize döküp selameti firarda aradılar. Sadrazamın emriyle o gün denizden toplanan bu firarilerden sekiz yüz kişi idam olundu. Yüzme bilmedikleri için birkaç yüzü de boğulmuştu. Kum Burnu civarında lenger atmış olan Türk amiral gemisi de dahil bütün Türk gemileri Lazar Moçenigo gibi bir deniz kurdu için artık dalından toplanacak olgun birer meyve halindeydi. Birer birer zapt edecek, lengerlerini keserek alıp götürecekti. Yalnız 19 kalyon düşmanı yan topuna alarak uygun bir rüzgârla abluka hattını yarmış ve pupa yelken engine açılıp gitmişti. Adalar Denizi'nde kaptanpaşayı arayıp bulacaklardı. Köprülü Mehmed Paşa sahillere dökülen Türk gemilerinin müdafaası için tepelere toplar yerleştirdi ve metrisler kazdırdı. Venedik donanmasıyla üç gün üç gece top muharebesi oldu. Venedikliler çılgın bir neşe içindeydiler. Gemilerde durmadan mızıkalar çalıyor, geceleri fişek şenlikleri yapıyorlardı.

Venedik donanması İstanbul üzerine yürüyor

Türk donanmasının bozgunu 17 Temmuz Salı günü olmuştu. 19 Temmuz Perşembe günü Venedik Başamirali Lazaro Moçenigo donanmasının bütün efradına, küreklerdeki zincirbent forsalara varıncaya kadar büyük bir ziyafet verdi. Maiyetindeki yedi amirali de kendi gemisinde mükellef bir sofraya aldı. Tarih yazarlarımızın deyişiyle "Kebkreftar sakiyan-ı Frenk elinden nuş-i bâde-i lalreng" eyledi. Ve ziyafetinin sonunda kadehini kaldırarak:

"Gemilerinizi donatınız... Bayraklarınızı açarak mızıkalarımızı çalarak şimdi İstanbul'a gidiyoruz... Ve giderken de evvela Türk amiral gemisini zapt ederek yedeğimize alacağız!.." dedi.

Vakit ikindi ile akşam arasıydı ki, başta Lazaro Moçenigo'nun amiral gemisi, Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nda Marma-

ra'ya doğru ilerlemeye başladı. Bütün gemiler rengârenk bayraklarla donanmış, her gemiden yükselen mızıka sesleri ve çılgın sevinç naraları gökyüzünü tutuyordu... Sahile karşı da durmadan top atıyorlardı.

Topçu Kara Mehmed

İhtiyar Köprülü Mehmed Paşa, gözleri yaşla dolmuş, düşmanın azamet ve gurur içinde geçişini görmemek için secdeye kapanmış, "Ey Ulu Tanrım... Şu anda bizi ancak senin azametin kurtarır..." diye inliyordu. İlkin bir top sesi işitti, onu, kapandığı toprağı sarsan müthiş bir infilak takip etti... Yerinden fırladığı zaman gözlerine inanamadı: Venedik Büyükamirali Lazaro Moçenigo'nun gemisi bir ateş külçesi halindeydi... Baş kısmı sulara gömülüyor, kumanda köşkünün bulunduğu kıç kısmı gökyüzündeydi... Bunu bir mucize takip etti: gökyüzündeki bu kızıl yalımlı külçe, arkadan gelen ikinci amiral gemisinin cephaneliği üstüne düştü... Bir anda o gemi de bütün kumanda heyeti ve gemicileriyle havaya uçtu. Bu geminin tutuşmuş enkazı da diğer gemilerin üzerine birer yangın kundağı halinde yağmaya başlayınca, Venedik donanması birbirine girdi. Denizin yüzü artık mahşerden bir örnekti. Birbirini mahmuzlayan gemiler batmaya başlamış, kürekler çatışarak kırılmakta, az evvelki mızıkalar ve sevinç naralarının yerini şimdi bir feryat ve figan almıştı. Venedikliler, şaşkın ve çılgın, gemilerden denize dökülenleri bırakarak kaçmaya başlamıştı. Henüz gün batmamıştı ki, Çanakkale Boğazı'nda tek düşman gemisi kalmamıştı.

Türklere bu mucize dolu zaferi kazandıran Kara Mehmed adında bir topçu eriydi. Büyük bir topun başında dikkatle beklemiş, Kör Kaptan'ın gemisi tam hedefe gelince topa ateş vermiş, fırlayan kızgın demir gülle, Venedik amiral gemisinin cephaneliğine gömülmüştü. Kara Mehmed'i sadrazamın huzuruna çıkardılar. 20-22 yaşlarında temiz yüzlü, şehbaz ve tüvana bir delikanlıydı. İhtiyar vezir Kara Mehmed'i alnından ve gözlerinden öptü:

"Berhudar ol... Padişahın nimeti sana helal olsun... Seni yetmiş akçe yevmiye sipahilikle çırağ eyledim oğlum!.." dedi.

Sonra kethüdasına dönerek:

"Şu yalın ayaklı şehbazı fâhir elbiselerle giydirip kuşatasın!.." dedi.

Kara Mehmed'i tekrar bağrına bastı ve bir atlas kese içinde yüz altın harçlık verdi.

Kandiye Kalesi'nin fethi

Tarihimizde, Türk ordusu tarafından kuşatması en uzun sürmüş kale, Girit Adası'nda adanın idare merkezi olan Kandiye şehrinin kalesidir. En kanlı kale cengi de Kandiye cengidir. Yirmi beş yıl süren Girit Harbi Sadrazam ve Serdar Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye Kalesi'ni fethetmesiyle sona erdi. Fazıl Ahmed Paşa'nın kılıcı, Türkiye tarihine son büyük zaferlerden birini kazandırdı. Bu uzun harbin içindeki diğer kuşatmalar hariç, yalnız Fazıl Ahmet Paşa'nın Kandiye kuşatması üç safha halinde iki yıl, dört ay sürdü ve şehit kanı sel gibi aktı.

Azim ve sebat timsali olan kahramanlar: "Uyvar önünde bir Türk gibi..."

Fazıl Ahmed Paşa, babası ihtiyar Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümüyle 1661'de sadrazam oldu ve Türk ordusunun serdarı olarak Girit Adası'na 1666'da geçti. Bu büyük ve kahraman Türk veziri, sadaretinin ilk beş yılında bir Avusturya harbiyle meşgul olmak zorunda kalmıştı. Köprülü Mehmed Paşa zamanında Erdel'de (Transilvanya) Avusturya'nın kışkırtmasıyla Türklere karşı büyük bir isyan çıkmıştı. Fazıl Ahmed Paşa 1662'de Erdel isyanını kesin olarak bastırdı ve ertesi yıl 1663'te, Erdel isyanını körükleyerek sulhu bozmuş olan Avusturya üzerine yürüdü, fevkalade metanetiyle meşhur olan Uyvar (Neuhausel) Kalesi'ni sardı. Türk askeri bu kale önünde bir şehamet ve celadet timsali oldu, öylesine ki, Uyvar, Türk saldırısına ancak otuz yedi gün dayanabilerek vireyle teslim oldu.

Uyvar cengindeki Türk kahramanları öyle azim ve sebatla çarpışmışlar ve zafer uğrunda kanlarını öylesine sel etmişlerdi ki, düşmanı bile kendilerine hayran bırakmışlardı. Bu muharebeden sonra kırılmaz, yılmaz bir azmi ve metaneti ifade etmek için Almancada "Uyvar önünde bir Türk gibi" sözü yerleşmişti.

Tarih deyimiyle, "vire" bir kale müdafilerinin kaleyi teslim ederek

bütün zati eşyaları ve kılıçlarıyla askerlik şerefini muhafaza ederek çekilip gitmeleridir. Uyvar kumandanı, vire ahitnamesi imzalandıktan sonra Fazıl Ahmed Paşa'ya:

"Müsaade ederseniz kaleden, bayraklarımızı açarak ve mızıka çalarak çekilip gidelim..." demiş.

Türk veziri de:

"Sıkılmaz iseniz öyle yapın!.." cevabını vermişti.

Ertesi sene Fazıl Ahmed Paşa'nın kumandasında, Türk ordusu, Rabe Suyu kenarında Sen Gotar köyü civarında Avusturyalılara yenildi. Fakat harbi kaybeden büyük Türk kumandanı, orduyu o kadar hüner ve maharetle geriye çekti ki, Türk ordusunda düşmanla ikinci bir meydan muharebesi yapma kudreti asla zedelenmedi. Rabe Suyu muharebesinden dokuz gün sonra, 10 Ağustos 1664'te Vasvar mevkiinde Avusturya'yla bir sulh imzalandı. Bu muahede, 1593'te başlamış Avusturya harbine son veren 1606 tarihli Zitvatoruk Muahedesi'nin hemen aynen yenilenmesidir. Türkler tarafından bu harpte fethedilmiş birkaç kaleyi de Türklerin elinde bırakmıştır ki, Fazıl Ahmed Paşa için ayrıca bir siyasi başarı olmuştur.

Fazıl Ahmed Paşa Girit Adası'nda

Devrin padişahı "Avcı" lakabıyla meşhur Sultan IV. Mehmed, Edirne'yi İstanbul'a tercih etmiş, İstanbul imparatorluk payitahtı adını muhafaza etmekle beraber padişah ile Divan-ı Hümayun Edirne'de yerleşmişti. Fazıl Ahmed Paşa, padişahtan Sancak-ı Şerif'i alarak Girit Seferi niyetiyle 1666 yılı Mayısı'nın ortasında Edirne'den yola çıktı.

Yirmi beş yıla yaklaşan zaman içinde bir sadrazam Türk ordusunun serdarlığını bizzat üzerine alıp ilk defa olarak Girit'e geçiyordu ve yine ilk defa olarak Sancakı Şerif Girit'e götürülüyordu.

Büyük vezir, kasım ayı başında Girit'te Hanya limanına çıktı. Sadrazamın büyük yeni kuvvetler ve Sancak-ı Şerif'le Girit'e gelmesi, Girit'teki Türk ordusunu sonsuz bir heyecanla coşturdu.

İnadiye Kalesi ve şehri

Girit'teki Türk ordusunun eski namlı serdarı Deli Hüseyin Paşa, Türk azim ve iradesinin Kandiye önünde asla kırılmayacağını, bu

kalenin bir gün muhakkak fethedileceğini cihana ilan yolunda Kandiye karşısında İnadiye adıyla yeni bir ordugâh şehrin temelini atmış ve bu şehrin etrafına yine bu isimle bir kale yaptırmıştı. Camileri, mescitleri, hanları, hamamları, çarşılarıyla ve metin kale duvarlarıyla İnadiye, Türk ordusunu Kandiye önünde yıllarca barındırmıştı.

Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Türk ordusunun Kandiye kuşatması

Hanya'da uzunca bir süre amansız bir muhasaranın hazırlığıyla meşgul olan Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye karşısındaki İnadiye Kalesi'ne geldikten sonra, Türk ordusu metrislere girdi ve muharebe bütün şidetiyle başladı. Üç safha halinde iki buçuk yıl kadar sürecek olan bu son Kandiye kuşatması gece ve gündüz cengâverlerin semenderler gibi cehennemi bir ateş içinde yaşadığı sahnelerle doludur. Karşılıklı müthiş top ateşinden başka mancınıklarla atılan büyük kumbaralar durmadan ateş saçtı. Cenk, yeryüzünden yeraltına da geçti ve cihan tarihinin en korkunç lağım muharebeleri yapıldı. Yüzlerce, binlerce insanı paramparça havaya fırlatan infilaklardan başka bazen her iki tarafın lağımcıları ile serdengeçtileri yeraltında karşılaşarak gırtlak gırtlağa boğuştular.

Türk askeri metrislere girdikten sonra, Türk topları, bir çarşamba gününü perşembeye bağlayan 1667 yılının 25-26 Mayıs gecesi ateşe başlamıştı. Bu son Kandiye kuşatmasının birinci safhası kasım sonlarına kadar devam etti... Devamlı ve bazen tufanı andıran yağmurlar karşısında Fazıl Ahmed Paşa, Türk askerini metrislerden çadırlı ordugâha çekti. Kış aylarında top ateşiyle ve kumbara cengiyle yetinildi. Bu da o kadar şiddetliydi ki, çadırların içine kuyu gibi çukurlar kazılmış, çadırlarda ancak o suretle barınılabiliyordu. Son Kandiye kuşatmasının altı ay kadar devam etmiş olan bu birinci safhasında Türkler 8.000 lağım atmışlar, 20.000 kantar barut harcamışlar ve 8.000 şehit vermişlerdi.

Kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa kumandasında olan Türk donanması, o devir denizcilerinin deniz seferi mevsimi ananesini bırakmış, Girit Adası'ndaki Hanya ihraç limanına devamlı asker, cephane ve erzak taşıyordu.

1668 yılı Haziranı'nın otuzuncu günü Türk askeri tekrar metrislere girdi... Muhasaranın bu ikinci safhası da cehennemi bir şiddetle 1668-1669 kışının başlarına kadar beş ay devam etti... Yer yer harap olmuş kale bentlerine kanlı hücumlar yapıldı. Tüyler ürperten lağım muharebeleri oldu. Lağımlarda, kumbaralarda ve toplarda 50.000 kantar barut kullanıldı, 30.000 kumbara atıldı ve 10.000 şehit verildi. O 1668-1669 kışının pek şiddetli oluşu, her iki tarafı bu kanlı cenge bir ara vermeye zorladı.

Kahraman bir Türk kadını, Saliha Hanımefendi

Kandiye muhasarası cengine Türk ordugâhında ve sadrazamın otağında kahraman bir de Türk kadını katılmıştı. Bu kadın Fazıl Ahmed Paşa'nın anası Saliha Hanım'dı. Oğlunun manevi bir dayanağı olarak Girit'e gelmişti. Genç serdar, Kandiye Kalesi önünde geçen ikinci kış mevsiminde askeri artık metrislerden çekmemişti... Gerilere doğru bir örümcek ağı manzarası gösteren Türk metrislerinin içinde köstebek yuvaları halinde inler kazılmış, asker kışı toprağın içinde geçirmişti. Yağmurlardan metrislerin içi bele kadar su dolmuştu. Fazıl Ahmed Paşa hemen her gün en ileri metrislere kadar giderek askerinin çektiği güçlüklere ortak oluyor, veziri beline kadar çamurlu sulara gömülmüş dolaşırken ve kendilerinin hatır ve gönlünü alırken gören askerler de bu ağır cenk mihnetine aşkla, şevkle göğüs geriyordu. Askerinin karşısında bir metanet ve celadet timsali olan Fazıl Ahmed Paşa, akşamüzeri otağına dönünce anasının dizlerine kapanarak bir çocuk gibi hüngür hüngür ağlıyor:

"Anacığım... Kale bugün de teslim olmadı!.." diyor, Saliha Hanım, metin ve cesur:

"Yarın teslim olacak!.." cevabını veriyordu.

Anasının "yarın"ları serdarı her sabah taze bir kuvvetle metrislere koşturuyordu.

Türklerin karşısında 12.000 Fransız şövalyesi

1669 yılı Haziranı'nın 1'inde başlayan son Kandiye kuşatmasının üçüncü cenk safhası aynı yıl Eylülü'nün 5'ine kadar devam etti. Ka-

le cenginin bu üçüncü safhası da top ateşi, kumbaralar, lağımlar ve kanlı hücumlarla bir ateş tufanı ve kan deryası oldu.

Kandiye Kalesi'ni General Francesco Morosini müdafaa ediyordu. Venedik Cumhuriyeti, Kandiye'yi ve dolayısıyla Girit Adası'nı kaybedeceğini artık bir gerçek olarak görüyordu. Savaş gücü sıfıra inmişti. Bütün Avrupa devletlerinden Girit için yardım istedi. Papalık hükümeti ile Malta şövalyeleri zaten ellerinden gelen yardımı yapagelmekteydiler. Venedik'in bu son çağrısına koşan Fransız şövalyeleri oldu. Fransa Kralı XIV. Louis'nin nazırları ile Fransız tüccarları Venedik'e yardım yüzünden Türkiye'yle boğuşmak istemiyorlardı. Türkiye'yle harp, Fransızların Doğu ticaretine ve Fransa sanayiine ağır bir darbe indirecekti. Fakat zadegân koyu bir din taassubuyla kralı tazyik etti ve kral, Fransa bayrağını çekmemek ve Fransa adına olmamak şartıyla şahsen Girit'e gitmeleri için izin verdi. Papalık bayrağını çeken Fransız donanması, 6.000'i bahriyeli ve 6.000'i kara askeri olmak üzere 12.000 Fransız şövalyesini Kandiye limanına getirdi. Fransızlar, Kandiye müdafileri tarafından bir kurtarıcı olarak fevkalade parlak merasimle karşılandı. Bu 12.000 Fransız Kandiye'yi Türklerin elinden kurtarmaya yemin etmişti, bu 12.000 Fransız, kendi tarihçilerinin kaydettiği gibi, "Fransız asilzadeliğinin çiçekleri"ydi. En kadim ve meşhur ailelerin çocukları bu kafileye katılmıştı. Deniz askerlerinin kumandanı, Fransa büyükamirali ve kralın yeğeni Duc de Beaufort (Dük dö Bofor), kara kuvvetlerinin kumandanı da Duc de Noailles'dı (Dük dö Noay). Hepsi son derece cesur ve son derece mağrur, tepeden tırnağa ziynet ve haşmet içindeydi. Elmaslı, yakutlu, zümrütlü zırhlarının altındaki esvapları ipekten ve bu ipek esvaplarının düğmeleri elmastandı. Kılıçlarının kabzaları murassa, atlarının eyer takımları şakır şakır sırmalar ve elmaslar içinde, üzengileri altın, mahmuzları altındı.

Kandiye Kalesi'nde toplanan büyük harp meclisinde, Duc de Noailles:

"Yapacağımız bir çıkış hareketiyle Türkleri önümüze katıp ordugânlarını zapt edeceğiz... Serdarları sağ kalırsa esirimiz olacaktır!.." dedi.

Duc de Beaufort da:

"Türklerin karşısında geriye doğru tek adım atmayacağıma asker-

lik ve asalet şerefiyle namusum üzerine yemin ediyorum!.." dedi.

Francesco Morosini bu çıkış hareketine Türklerin dövüş usullerini bilen Venediklilerin de katılmasını teklif etti, Noailles bunu şiddetle reddetti:

"Kandiye'yi ve Girit Adası'nı Türklerden kurtarma şerefine kimseyi ortak yapamayız!.." dedi.

12.000 Fransız şövalyesinin çıkış hareketi şafak vakti başladı. Kaleden çıkışları top uğultuları arasında duyulmamıştı. İlk Türk metrislerini başarıyla bastılar. İkinci metrislerde boğaz boğaza cenk oldu ve bu metrisler de Fransızların eline geçti... Üçüncü metrislere gelince, gün ağarmaya başladı. Yer yer kükremeye başlayan Türk askeri Fransız hücumunu burada durdurdu. Bir saat kadar muazzam bir çarpışma oldu... Fransızlar Türk kılıcına dayanamayarak yüzlerini geri çevirdiler ve kaçmaya başladılar... Bu firar, bu mağrur insanlar için bir felaket, kahredici bir yenilgi oldu... Kandiye Kalesi'ne, başta de Noailles olmak üzere, ancak yarısı dönebildi. Duc de Beaufort, o gün beyaz esvaplar giymişti, onu son defa görenler:

"Çocuklar!.. Beni bırakıp nereye gidiyorsunuz!.." diye bağırdığını işitmişlerdi.

Türklerin karşısında geriye doğru tek adım atmayacağına yemin etmiş olan Fransa'nın iç ve dış denizler büyükamirali, ölüler arasında kaybolmuştu...

Kaçaklar Kandiye hendeklerine kadar takip edilmiş, 500 baş ve 800 esir alınmıştı... Cenk sahasında da başı alınmamış 4.700 ölü yatıyordu.

Türk ordusunda gönüllü olarak bulunmuş bir İngiliz, o gün hatıra defterine şu satırları yazmıştı: "Zengin Fransız şövalyelerinin cesetleri tamamen soyuldu... Üzerlerinden toplanan mücevherlerle Türk ordugâhı muazzam bir kuyumcu dükkânına döndü..."

Bir gün sonra, Türklerin elinde bulunan sahile Fransız donanmasından beyaz bayrakla bir kayık gelmiş ve bir Fransız murahhası, serdarın huzuruna çıkarak:

"Birkaç belli başlılarımız ve muteberlerimiz ve dört nefer generalimiz ve sarı saçlı, uzun boylu kralzade François de Beaufort nam serdarımız cenkte kayboldu... Hayatta ise ne isterseniz verelim... Ölü ise cesedi ağırlığınca altın verelim!.." dedi.

Serdar, büyükamiralin aranması için emir verdi. Cesetler soyulmuş, yüzler, ağustos sıcağında kan ve çamura bulanmış, bozulmuştu, tanınıp bulunamadı.

Kandiye Kalesi'nin vireyle fethi (5 Eylül 1669)

Fransız şövalyelerinin yenilgisi ve yine o günlerde Kandiye Kalesi'ndeki büyük barut deposunun infilakı, kale müdafii Francesco Morosini'nin bütün kurtulma ümitlerini yıktı. Kalede toplanan bir harp meclisinde Kandiye'nin Türklere vireyle teslimine karar verildi. Kandiye limanından beyaz bayraklı bir kayıkla çıkan Venedik murahhasları, Türk Serdarı Fazıl Ahmed Paşa'nın, kalenin teslimi ve Venedik Cumhuriyeti'yle sulhun akdi için yazdırdığı şartları kabul ettiler. Venedik hükümeti tarafından sulh akdi için Kandiye müdafii General Morosini'ye tam salahiyet verilmişti.

Venedik, Kandiye Muahedenamesi adını taşıyan bu siyasi vesikayla Suda, Karanbuza ve Spinalunga limanları müstesna, Kandiye'yle beraber bütün Girit Adası'nı Türkiye'ye terk etti.

Büyük rakamlar

Girit Cengi'nin ilk gününden Kandiye'nin fethine kadar bu adanın Türkiye'ye ilhakı yolunda 150.000 Türk askerinin kanı dökülmüştü. Yalnız Fazıl Ahmed Paşa'nın serdarlığı devrinde Kandiye'ye yeryüzünde 56, yeraltında kazılan lağımlarla 45 hücum yapılmıştı. 3.500 lağım atılmış, 730.000 kantar barut yakılmış ve 30.000 şehit verilmişti.

Kandiye fatihi Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa

Büyük Türk veziri, tarihimizin kahraman serdarlarından, Kandiye fatihi, zamanı, Türklerin bir haşmet ve kudret devri olmuş büyük devlet adamıdır.

Mehmed Paşa ölürken padişaha, eğer rahat etmek isterse oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı sadrazam yapmasını vasiyet etti ve IV. Mehmed, ihtiyar vezirinin vasiyetini tutarak Fazıl Ahmed Paşa'yı babasının yerine tayin etti. Fazıl Ahmed Paşa sadrazam olduğunda henüz 26-27 yaşlarında bulunuyordu.

Fazıl Ahmed Paşa, ciddi tahsil görmüştü, çocukluğunda babası tarafından o devrin seçkin simalarından Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin himayesine emanet edilmişti, bu zat sonsuz bir medeni cesarete sahipti, şair ve edipti, zevk sahibi, ilim ve irfan sahibi, servet sahibi, sohbeti ve meclisi zengin adamdı, çocuğun üzerinde büyük tesirleri oldu. Köprülüzade, onun teşvikiyle sağlam bir medrese tahsilini pek genç yaşında bitirdi ve ilmiye mesleğine girerek müderris oldu. Fakat babası sadrazam olunca ilmiye mesleğinden ayrıldı, sancakbeyi, az sonra da beylerbeyi (vali ve paşa) oldu, gittiği yerlerde halkın sonsuz sevgi ve saygısını kazandı, hatta bir valilikten ayrılırken halk atının ayakları altına atılmış, "Paşamız... Paşamız... Bizi kime bırakıp gidiyorsun!.." diye ağlamıştı.

Girit Harbi, kanlı savaşlarla yirmi beş yıldan beri devam ediyordu, adanın hemen her tarafı fethedilmiş, fakat idare merkezi olan Kandiye Kalesi'nde Venedikliler şiddetle dayanıyorlardı: devlete yüz binlerce cana ve ağır masraflara mal olan bu harbe bir son vermek lazımdı. Almanya imparatoru Macaristan'da Türkler aleyhinde tahriklerle uğraşıyordu. Transilvanya'da çıkan büyük bir isyanı Köprülü Mehmed Paşa güçlükle bastırmıştı. Polonya kralı açıkça Türk düşmanlığı güdüyordu. Fazıl Ahmed Paşa, düşmanların en kuvvetlisinden işe başladı, büyük bir orduyla Almanya imparatoruna karşı sefere çıktı, Macaristan'da imparatorun kalelerinden Uyvar'ı muhasara etti ve bir buçuk ayda ele geçirdi.

Almanya İmparatoru I. Leopold, papadan ve Fransa Kralı XIV. Louis'den yardım istedi, en seçkin Fransız şövalyelerinden 4.000 kişi imparatorun yardımına koştu, Tuna'ya dökülen Rabe (Raab) Suyu kenarında Fazıl Ahmed Paşa yenildi; fakat ordusunu düzenle geri çekmeyi başardı. İmparator, Türk şartlarını kabul ederek Vasvar'da bir sulh muahedesi imzalandı. Avrupa sulhunu yaptıktan sonra Fazıl Ahmed Paşa Girit'e geçti, iki buçuk yıl süren şiddetli ve kanlı bir savaştan sonra Kandiye Kalesi de alındı, bu suretle adanın fethi tamamlandı, Venedik'le de sulh yapıldı. Büyük vezir, Girit Zaferi'nden sonra Polonya üzerine yürüdü. Podolya eyaleti Türkiye'ye katıldı.

Ahmed Paşa, iki kışı siperlerde geçirdiği Kandiye kuşatmasında verem denilen amansız hastalığa tutulmuştu, aşırı derecede de içki kullanırdı, vücutça da sağlam bir yapıya sahip değildi, kendisi-

ni sonsuz enerjisi yaşatıyordu, hayatının en şaşaalı devrinde İstanbul'dan Edirne'ye giderken hastalığı birdenbire şiddetlendi, seyahate devam edemedi, konakladığı bir çiftlikte öldü, naaşı İstanbul'a getirilerek Çemberlitaş civarında babasının türbesine defnedildi (1676). Ölümünde henüz 41-42 yaşındaydı. On beş yıl süren sadareti, Osmanlı tarihinin mal ve can emniyeti olan kansız devirlerinden biridir. Harikulade zarafetiyle meşhurdu, bir kış seferinde padişahın sevgili zevcesi Gülnuş Sultan'ın gümüş arabası çamura saplanmış, Fazıl Ahmed Paşa hemen atından inerek bu kıymetli binek hayvanını çamurdan çıkarmak üzere sultanın arabasına koşmuştu. Bir gün ananevi Türk-Fransız dostluğundan bahseden Fransız elçisine de, "Bunu pek iyi bilirim. Rabe Suyu muharebesinde ve Kandiye kuşatmasında Fransız şövalyelerinin kılıçlarına karşı dövüştüm!.." cevabını vermiş ve elçiyi susturmuştu.

Şanlı Çanakkale Zaferi

Birinci Cihan Harbi'nin başında İngiltere ve Fransa devletleri, ilkin donanmalarıyla Çanakkale Boğazı'na bir baskın yaparak boğazı zorlayıp geçmek ve İstanbul'u muazzam gemilerinin toplarıyla tehdit ederek Türkiye'yi bir hamlede harp dışı etmek istediler... Bu teşebbüs, boğaza hücum eden İngiliz ve Fransız gemilerinin kahkari yenilgisiyle sona erdi...

Bu iki büyük devlet, yine kuvvetli donanmalarının himayesi altında Gelibolu Yarımadası'na asker dökerek İstanbul yolunu bu yarımadayı zapt etmek suretiyle açmak istedi. Fakat Mehmetçik adıyla anılan Türk askeri, düşman kuvvetlerini, karaya ayak bastığı iki noktada mıhlayıp tuttu. Gelibolu Yarımadası'nda 1915 yılı Nisanı'nın 25'inden 1916 Ocak ayının 2-3'üncü gecesine kadar, dokuz ay bir silsile çok kanlı çarpışmalar oldu. İstilacı düşman, başarı adına bir Türk siperinin ancak yarısını alabildi. Bir sabah da Mehmetçik, karşısında tek düşman askerinin kalmamış olduğunu gördü. Düşmanın, zifiri bir gece karanlığından faydalanarak bir yarasa uçuşu sessizliğiyle kaçışı gerçekten hayret edilecek, son parlak başarısı olmuştu.

İşte, Gelibolu Yarımadası'ndaki bu bir silsile kanlı muharebeler, tarihimizde Mehmetçik'in "Çanakkale Müdafaası" diye anılan bir şehamet ve celadet sahnesidir.

O zamanlar, devrin ihtiyar padişahı Sultan V. Mehmed Reşad'ın ağzından yazılıp ilk defa yine bu padişahın el yazısıyla neşredilmiş olan bir şiir, bu yazının da başlangıcı olmaya değer:

Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr ü berden
Ehli İslam'ın iki hasm-ı kavisi birden

Lakin imdad-ı ilahî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pulad beden

Asker evlatlarımın pişgâh-ı azminde
Aczini eyledi idrak nihayet düşmen

Kadr ü haysiyeti pâ-mâl olarak etti firar
Kalbi İslam'a nüfuz eylemeye gelmişken

Kapanıp secdei şükrana Reşad eyle dua
Mülki İslam'ı Hüda eyleye daim memen...

Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası

Türkiye'nin Birinci Cihan Harbi'ne girdiği sırada Çanakkale Boğazı o devrin saldırı silahlarına karşı gereken şekilde korunulmuş bulunmuyordu. Boğaz ağzında Rumeli yakasında Seddülbahir'de ve Anadolu yakasında Kumkale'de ikişer basit tabya vardı.

Boğazın en dar yeri 1.300 metre genişliğindedir, burada da karşılıklı iki eski kale, Rumeli'de Kilidülbahir, Anadolu'da Sultaniye Kalesi (Çanakkale) vardı.

Boğazda mayın tarlaları yapılmıştı. Fakat, kuvvetli bir donanmanın ateş sahası altında mayın tarama gemileri bu tarlaları temizleyebilirdi.

Gelibolu Yarımadası, boğaz savunmasının en zayıf tarafıydı. Az dalgalı çıplak bir arazi olan bu yarımada, düşman tarafından bir ihraç noktası olarak seçilebilir ve işgal de olunabilirdi. Bunun için yarımadanın bütün dış sahillerinin fırdolayı tahkim edilmiş olması gerekirdi. O tahkimat da yapılmamıştı.

Çanakkale Seferi

İngiliz ve Fransız donanma ve orduları tarafından girişilen Çanakkale Seferi, bu iki devletin müttefiki olan Rusya'ya yardım için yapılmıştı. Rusya, müttefiklerinden tecrit edilmiş bulunuyordu ve Alman ordularının hücumu karşısında yeniliyordu. Rusya'ya yardım için tek yol Boğazlar yoluydu, Boğazlar'a hâkim olan Türkiye de, Al-

manya'nın müttefiki olarak harbe girmişti. Almanlar karşısında zor durumda bulunan Rusya'ya bir de Kafkasya cephesi açılmıştı. Rusya, Türklerin Kafkasya'dan başka yere çekilmesi için müttefiklerinden yardım istedi. Türkiye'nin harbe girmesinin üçüncü haftasındaydı ki, o zaman İngiltere Bahriye nazırı olan Winston Churchill de ilk defa olarak Çanakkale Boğazı'nın zorlanması fikrini ortaya attı. 1915 yılı Ocak ayında da İngiltere kabinesi Çanakkale Seferi'ne karar verdi.

Boğazlar'ın ve dolayısıyla İstanbul'un zaptı, Türkiye'yi bir hamlede harp dışına atacak ve Cihan Harbi'ni, en geç 1916'da İngiltere ve müttefiklerinin zaferiyle sona erdirecekti.

İngilizler tarafından bu seferin her türlü hesapları yapılmıştı ve başarı üzerinde yüzde yüz ihtimalle durulmuştu. İngilizlerin hesaba katmadıkları tek şey, Çanakkale'de karşılarına çıkacak olan Türk askerinin ruh cevheriydi. Ve işte bu cevherdir ki, yapılan hesapları altüst etti.

Bir de tarihin büyük bir Türk miralayı olan Mustafa Kemal'in (Atatürk'ün) şahsında İngilizlerin karşısına çıktı.

Düşman donanması Çanakkale Boğazı'nda

İngiltere kabinesi Çanakkale Boğazı'nın denizden zorlanarak açılması kararını 28 Ocak'ta vermişti. Bu karara yalnız Amiral Lord Fisher iştirak etmemişti. 12 muharebe gemisi, 7 kruvazör ve 16 muhripten derlenmiş düşman donanması, 19 Şubat 1915'te sabah saat 9.50'den akşam 17.20'ye kadar boğazı cehennemî bir ateş altında bıraktı. Boğaz ağzı istihkâmları tamamen tahrip edildi.

25 Şubat'ta bu donanma ikinci bombardımanı yaptı. Ve boğazın ilk kısmındaki Türk bataryaları tamamen susturuldu. 27 Şubat gecesinde de torpil toplama gemileri, muhriplerin himayesinde boğaza girdi. Fakat Türk topçusunun şiddetli mukabelesi karşısında bu işi başaramadan dönmeye mecbur oldu.

18 Mart 1915 zaferi

Boğazı donanmayla zorlayıp geçme teşebbüsü için 18 Mart tarihi tespit edilmişti. Güneşli, sakin, tatlı bir ilkbahar günüydü. Düşman donanması saat 10.30'da iki hat halinde boğaza girmeye başladı.

12 büyük zırhlı, 6 kruvazör ve birçok destroyer, denizaltı gemisi ve mayın tarama gemisinden derlenmiş olan bu donanma, İngiliz Amirali De Robeck ile Fransız Amirali Guépratte'ın kumandasındaydı. Donanmanın büyük çapta 506 topuna karşı boğaz istihkâmlarında ancak 150 Türk topu vardı. Gemiler cehennemî top ateşine başladı, fakat bu sefer 506 top, 150 Türk topunu susturamadı. Ve Türk topçusu o yüzen çelik kalelere boğazı, kahramanlığın şahikasına yükselerek müdafaa etti. 6 saat 45 dakika süren bu deniz muharebesi nihayet düşman donanmasının müthiş bozgunuyla sona erdi. Saat 17.10'da Amiral De Robeck firar emrini verdi.

Bu altı saat içinde İngiliz *Ocean* ve *Irresistible* zırhlıları ile Fransızların *Bouvet* zırhlısı batmış, üç büyük zırhlı da ağır yaralarla saf dışı edilmişti. İngiliz Amiral gemisi *Queen Elizabeth* dretnotu da bu ağır yaralı gemiler arasındaydı. Yaralılar, ölüler ve batan gemilerde boğulanlardan meydana gelen gemici kaybı da çok ağırdı. Yalnız *Bouvet*'de 600 Fransız bahriyelisi boğulmuştu. Türk topçusu ise bu parlak zaferini yalnız 44 şehit ve 70 yaralı vererek kazanmıştı.

5. Ordu

24 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'nın müdafaası için 5. Ordu adlı bir askeri birlik kuruldu. Ordu kumandanlığına, Türk hizmetine girmiş olan Alman Generali Liman von Sanders Paşa tayin edildi. Liman Paşa altı fırkadan mürekkep olan bu orduyu, iki fırkası boğazın Anadolu yakasında, iki fırkası Seddülbahir'de ve iki fırkası da Saros Körfezi gerisinde bulunmak üzere üçe ayırdı. Ordunun bir ağırlık merkezi yoktu. Muhtemel bir düşman çıkarmasına karşı oynak kıtalarla müdafaa edecekti.

Gelibolu çıkarması

İngilizler tarafından Çanakkale'yi zorlayacak olan kuvvete "Akdeniz Sefer Kuvveti" adı verilmişti. Bu sefer kuvvetine beş İngiliz fırkası ile bir Fransız kolordusu ayrılmıştı. Fransızlar General Gouraud'ın kumandasında Senegallileri ayırmıştı. İngiliz fırkalarının ve Akdeniz Sefer Kuvveti'nin bütün kara kuvvetlerinin başkuman-

danı da General Sir Ian Hamilton'du. İngiliz kuvvetlerinin bir kısmını da Avustralyalılar ile Yeni Zelandalılar teşkil ediyordu. "ANZAK" adı verilen bunların kumandanı da General Birdwood'du.

Donanmalarının yenilgisinden sonra Akdeniz Sefer Kuvveti'nin kara kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarılmasına karar verildi. Müttefikler arasındaki anlaşmaya göre tespit edilecek tarihte Ruslar da Karadeniz Boğazı'na bir kolordu çıkaracaklardı. Fakat Karadeniz ihracının Ruslar tarafından asla yapılamayacağı pek çabuk anlaşıldı. Limni Adası'nda Mondros'ta bulunan General Hamilton, Gelibolu çıkarması için 25 Nisan tarihini tespit etti. Esaslı çıkarma yarımadanın güneyinde Seddülbahir'e yapılacaktı. ANZAK'lar da yarımadanın batısında Arıburnu'na çıkarılacaktı. Fransız kolordusu da bir şaşırtma ve oyalama hareketi olarak ilkin Anadolu sahilinde Kumkale'ye ihraç edilecek, oradan Seddülbahir'e alınacaktı.

Gelibolu çıkarması, tespit edilen tarihte, gece zifiri karanlıkta ve donanmanın koruyucu müthiş ateşi altında başarı gösterdi; fakat karaya çıkan kıtalar pek güçlükle ancak çıktıkları sahillerdeki mevzilerde tutunabildiler. Düşman donanmasının o cehennemî ateşi altında harika bir Türk müdafaası, karaya ayak basan düşman kıtalarını çıktıkları yerlerde mıhlayıp tutuvermişti. Gelibolu'ya düşman çıkarması hemen ertesi günden itibaren baskın olmaktan çıkmış, bir mevzi harbine dönmüştü. Ve dokuz ay böylece devam etti.

Miralay Mustafa Kemal Bey'in ilk emri

25 Nisan gecesi, Arıburnu çevresindeki sahil müdafaa kıtaları, kurşunları tükenmiş geri çekiliyordu. O sırada 19. Fırka'yla bu noktaya yetişmiş olan Mustafa Kemal Bey'i karşılarında buldular. Kumandan:

"Nereye kaçıyorsunuz?!.." diye sordu.

"Kaçmıyoruz..." dediler. "Cephanemiz kalmadı!.."

Mustafa Kemal Bey:

"Süngülerimiz var..." dedi. "Size hücum emri vermiyorum... Ölmeyi emrediyorum!.. Biz ölünceye kadar yerlerimizi dolduracak askerlerimiz ve kumandanlarımız yetişecektir!.."

ANZAK'ları, kurşunu kalmayan Mehmetçiklerin süngüsü tutmuştu.

Seddülbahir çıkarmasında da düşmanın on taburunu yalnız bir tabur Türk askeri olduğu yerde otuz iki saat kıpırdatmadan tutmuş, bu Türk taburu takviye edilince de İngilizler, mevzilerinden baş çıkaramamıştı.

Türk ordusunun müdafaa grupları

5. Ordu Kumandanı Liman Paşa, Seddülbahir'deki düşmana karşı Türk hizmetine girmiş Bavyeralı Weber Paşa'nın kumandasında bir güney grubu, Arıburnu'ndaki ANZAK'lara karşı da Esad Paşa'nın kumandasında bir kuzey grubu teşkil etmişti. Ordusunun bir kısmını, fevkalade ehemmiyet verdiği ve yeni bir düşman çıkarmasına karşı çok tehlikeli gördüğü Saros Körfezi'nde tutuyordu. Bir kısım askerlerini de boğazın Anadolu yakasının korunmasına ayırmıştı.

Hamilton takviye kuvvetleri istiyor

Elindeki beş İngiliz fırkasıyla bir Fransız kolordusu karaya çıktıkları yerde kalmıştı. Düşman başkumandanı Hamilton, Gelibolu'nun zaptı için en az dört fırka askere daha lüzum görüyordu. Hükümetine çektiği telgrafta "Bulgaristan veya Yunanistan, Türkiye'ye karşı hemen harbe sokulursa iki fırka daha gönderiniz, bu iki devletten biri harbe sokulmazsa dört fırka daha asker isterim... Gelibolu başka türlü alınamaz" diye bildirdi. Hamilton'a bu yardım ancak ağustos ayı başında gönderilebildi.

Kahraman Muavenet-i Milliye

13 Mayıs gecesi küçücük Muavenet-i Milliye torpidomuz boğaz dışına çıktı. Seddülbahir açıklarındaki düşman donanmasının yanına sokularak İngilizlerin *Goliath* zırhlısını torpilleyip batırdı ve selametle boğaza döndü.

Bu vaka ve Alman denizaltı gemilerinin görünmesi düşman donanmasını boğaz önünden Mondros limanına çekilmeye mecbur bıraktı.

Kerevizdere ve Zığındere

19 Mayıs'ta Arıburnu'nda kanlı bir Türk taarruzu netice vermedi. Haziranda mevzi harbinin bütün ağırlığı Seddülbahir'e geçmişti. General Hamilton Seddülbahir bölgesinde hâkim bir nokta olan Alçıtepe'yi almak için 4 Haziran'da taarruza geçti. Fakat 1 millik bir cephede ancak 250-500 yarda ilerleyebildi. Yağmur gibi Türk ateşi altında 4.500 ölü verdi. Bu taarruzda Fransızların kaybı da 4.000 ölüydü. 2. İngiliz Bahriye Livası'nın 70 subayından 60'ı, 1.000 mevcudundan 900 neferi ölüler arasındaydı.

Her karış toprak Türk, İngiliz, Fransız, Hintli ve Senegalli kanıyla yoğruldu. 21 Haziran'da Kerevizdere muharebesi, 28 Haziran'da da Zığındere muharebesi, boğaz boğaza kanlı çarpışmalar oldu. Ne Türkler düşmanı denize dökebildi, ne de düşman, mevziinden bir adım ileri atabildi. Hamilton'un o civarda hâkim bir nokta olan Alçıtepe'yi almak için yaptığı teşebbüsler mutlak bir başarısızlıkla sona erdi.

Düşmanın Suvla çıkarması (7 Ağustos)

General Hamilton'a nihayet ağustos başında üç fırkalık bir yardım kuvveti geldi. Başkumandan, General Stapford kumandasında olan bu fırkaları Gelibolu'nun garp sahilinde, ANZAK'ların bulunduğu Arıburnu'nun kuzeyinde Suvla Körfezi'ne çıkarttı. Karaya üç gecede 7.000 asker, 40 top ve külliyetli cephane çıkarıldı. Bu çıkarma hareketi o kadar sessiz, gizli ve başarılı oldu ki, Türkler çıkarma tamamlandıktan sonra durumu fark ettiler.

Gelibolu'da Anafartalar cephesi

İngilizlerin Suvla çıkarmasıyla Gelibolu'da yeni bir cephe, Anafartalar cephesi açılmıştı. Liman Paşa Saros Körfezi'ndeki kuvvetleri cebri yürüyüşle Gelibolu'ya çekti ve Anafartalar Grubu adı verilen bu kuvvetin başına Mustafa Kemal Bey'i tayin etti. Emrinde beş Türk fırkası vardı, bunlar 4., 7., 8., 9. ve 12. fırkalardı.

Birinci Anafartalar muharebesi (7 Ağustos akşamından 10 Ağustos akşamına kadar)

Çanakkale'nin en kanlı muharebesidir ve büyük Mustafa Kemal'in şanlı bir zaferle Çanakkale'yi kurtardığı muharebedir.

General Hamilton'un planı Suvla'ya çıkarılan kuvvetler ve Arıburnu'ndaki ANZAK'larla taarruza geçmek, iki hâkim nokta olan Conkbayırı ile Kocaçimentepe'yi işgal etmek, oradan boğaza doğru inmek, Seddülbahir önündeki Türk kıtalarını ya püskürtmek yahut çember içinde imha etmek ve Gelibolu'nun kuzey kısmını tamamen işgalle boğazı açmaktı.

İngilizlerin müthiş bir top ateşinden sonra 7 Ağustos akşamı taarruza geçtiler.

Türk askerinin karış karış müdafaa ettiği Conkbayırı'nı 8 Ağustos sabahı işgal ettiler. Fakat İngiliz kıtaları o gün öğleden sonra durakladı, ertesi gün düşmanın taarruz kabiliyeti tamamen felce uğradı.

30 Ağustos'ta Mustafa Kemal, karşı taarruz emrini verdi. Şu manalı satır o büyük adamın kaleminden çıkmıştır:

"Bir saniye sonra düşman siperleri içinde asumani bir gulguleden başka bir şey işitilmiyordu: Allah Allah Allah!.."

Boğaz boğaza bir muharebe oldu. Conkbayırı'ndaki İngiliz kıtaları tamamen imha edildi ve bayır geri alındı. İngilizler eski mevzilerine sürüldü. Türk karşı taarruzu karşısında 20.000 ölü vermişlerdi. Hamilton, Stapford'u azletti. Diğer fırka kumandanları istifa ettiler.

İngiliz başkumandanı bu yenilgiyi hükümetine haber verirken telgrafnamesine şöyle de bir cümle yazdı:

"Çok cesur muharebe eden ve çok iyi sevk ve idare edilen asil Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz!.."

Kalbi koruyan saat

Bu Conkbayırı muharebesindedir ki, bir mucize olmuştur. Büyük kumandan Mustafa Kemal Bey'in tam kalbine bir şarapnel gelmiş, fakat Türk milletine istikbal için lazım olan o aziz kalbin yerine, kumandanın cebindeki saati parçalanmıştı.

İkinci Anafartalar muharebesi (21-23 Ağustos)

Her iki taraftan yığın yığın insana mal olan bu İngiliz taarruzu da sonuçsuz kaldı. İngilizler ancak bir Türk siperinin yarısını işgal edebildiler.

Kaçış

İkinci Anafartalar taarruzunun boşa çıkması üzerine İngilizlerde maneviyat diye bir şey kalmadı. Çanakkale Boğazı'nı silahla açma projesi iflas etmişti.

İngiltere hükümeti, ilkin General Hamilton'u vazifesinden geri aldı. Yeni başkumandanı General Monro'nun ilk işi de Çanakkale Seferi'nin iflas ettiğini bütün çıplaklığıyla hükümetine bildirmek oldu. İngiltere Harbiye Nazırı General Lord Kitchener, Mondros'a gelerek vaziyeti yakından tetkik ettikten sonra başkumandanın raporunu kabule mecbur oldu.

2/3 Ocak 1916 gecesi 143.000 asker, 393 top, 14.500 hayvan, fevkalade ustaca bir bindirmeyle karadan gemilere alındı. Bütün diğer malzeme, erzak, ağırlık karada bırakıldı. Türkler bu firarın farkında olamadılar. 3 Ocak sabahı Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk askerinin karşısında tek düşman askeri bulunmuyordu. Ufukta, kaçan gemilerin dumanı görünüyordu.

150.000 şehit

Çanakkale muharebelerinde kumandan, mütehassıs subay ve er olarak Türklerin yanında 800 Alman iştirak etmiştir. Muharebelerin devamı süresinde kaç Türk askerinin kullanıldığının hesabı yapılmamıştır, fakat Çanakkale cephesinde devamlı olarak 300.000 Türk askeri bulunmuştur.

Muharebelerde 150.000 şehit, 10.000 yaralı verdik. İngilizler 400.000, Fransızlar 79.000 asker kullanmışlar, devamlı olarak da 127.000 ve 30.000 asker bulundurmuşlardır. İngilizlerin zayiatı 43.000 ölü, 72.000 yaralı, Fransızların zayiatı ise 3.700 ölü, 23.000 yaralıdır.

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ İÇİN

Şu boğaz harbi nedir, var mı ki dünyada eşi?
En kesif orduların yükleniyor dördü beşi
Öteden yıldırımlar parçalıyor afakı
Beriden zelzeleler kaldırıyor amakı
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin
Yerin altında cehennem gibi binlerce lağam
Atılan her lağamın yaktığı, yüzlerce adam
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürtmede yer
O ne müthiş tipidir, savrulur enkaz-ı beşer
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak
Boşanır sırtlara, vadilere sağnak sağnak
Saçıyor zırha bürünmüş de o namerd eller
Yıldırım yaylımı tufanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere
Sürü halinde göklerde gezerken sayısız tayyare
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermiler
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdide güler
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat iman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına ram?
Çünkü tesis-i ilahî o metin istihkâm
Sarılır, indirilir mevki-i müstahkemler
Beşerin azmini tevkif edemez sun-i beşer
Bu göğüslerse Hüda'nın ebedi serhaddi
"O benim sun-i bedîim, onu çiğnetmem" dedi
Âsım'ın nesli, diyordum ya, nesilmiş gerçek
İşte çiğnetmedi namusunu, çiğnetmeyecek
Şüheda gövdesi, bir baksana dağlar, taşlar
O, rükû olmasa, dünyada eğilmez başlar
Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor
Bir hilal uğruna, ya Rab ne güneşler batıyor!
Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdad inerek öpse o pak alnı değer

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhidi
Bedr'in arslanları ancak bu kadar şanlı idi
Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni tarihe" desem, sığmazsın
Hercümerç ettiğin edvara da yetmez o kitap
Seni ancak ebediyetler eder istiap
"Bu taşındır" diyerek Kâbe'yi diksem başına
Ruhumun vahyini duysam da geçirsem taşına
Sonra gökkubbeyi alsam da rida namiyle
Kanayan lahdine çeksem bütün ecramiyle
Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan
Yedi kandilli Süreyya'yı uzatsam oradan
Sen bu avizenin altında bürünmüş kanına
Uzanırken gece mehtabı getirsem yanına
Türbedârın gibi ta fecre kadar bekletsem
Gündüzün fecr ile avizeni lebriz etsem
Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana
Yine bir şey yapabildim diyemem hatırana
Sen ki son ehl-i salibin kırarak savletini
Şark'ın en sevgili sultanı Salahaddin'i
Kılıç Arslan gibi iclaline ettin hayran
Sen ki, İslam'ı kuşatmış boğuyorken hüsran
O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın
Sen ki, ruhunla beraber gezer ecramı adın
Sen ki, asâra gömülsen taşacaksın, heyhat
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihat
Ey şehit oğlu şehit isteme benden makber
Sana aguşunu açmış duruyor Peygamber...

Mehmet Akif Ersoy

İstiklal Savaşı

İzmir'in işgalinden Türk istiklalini temin eden ve mütecaviz düşmanı vatanın harim-i ismetinde boğan Büyük Taarruz'a ve Başkumandan Meydan Muharebesi'ne kadarki olayların bir özetini yapalım:

İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya başvekillerinden derlenmiş "Âli Meclis" denilen heyet, cihan tarihinin en büyük siyasi gafleti ve zafer gurur ve ceberutuyla işlenmiş en büyük cinayeti olarak 14 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmalarına müsaade etti ve bu büyük devletlerin Akdeniz'de bulunan donanmalarının himayesinde 15 Mayıs 1919 gününün sabahı saat yedi buçukta Yunanlılar İzmir'e bir fırka çıkardılar. İzmir'in bu askeri işgali, başta Miralay Süleyman Fethi Bey gelmek üzere subay ve erlerimizden kırk kadar masumun kahpece şehit edilmesiyle derhal, askeri üniforma altında çeteciliğe çevrildi. İlk çıkarılan fırkayı diğer fırkalar takip etti.

16 Mayıs 1919 tarihinde, Birinci Cihan Harbi'nin en güzide Türk kumandanı, Türk istiklal mücadelesinin dâhi lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olacak Mustafa Kemal Paşa Karadeniz yoluyla İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etti.

Aynı tarihte Urla, Seferihisar ve Çeşme Yunanlılar tarafından işgal olundu.

19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa Samsun limanında Anadolu'ya çıktı.

22 Mayıs'ta Yunanlılar Menemen'e girdiler. Bu askeri işgaller, İzmir'de olduğu gibi her yerde zulümler ve türlü tecavüzlerle beraber yapıldı.

28 Mayıs'ta Ayvalık'ı işgale giden bir Yunan alayı 600 kişilik milli bir kuvvetin silahlı mukavemetiyle karşılaştı, bu suretle işgale karşı

Milli Mücadele fiilen başlamış oldu. Bu milli kuvvetler her ne kadar sayıca çok zayıf ise de yaptıkları çeşitli baskınlarla Yunanlıların ilerleme hareketlerini ağırlaştırmayı başardılar.

23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi, 4 Eylül 1919'da da Sivas Kongresi toplandı, her iki kongreye de Mustafa Kemal Paşa başkanlık etti, Sivas Kongresi'nde memleketin kaderi, seçilen bir Temsilciler Heyeti'ne bırakıldı, bu Temsilciler Heyeti'nin başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçildi. Temsilciler Heyeti'nin elinde 61., 23. ve 57. fırkalardan derlenmiş bir askeri kuvvet bulunuyordu, bu fırkaların mevcudu da pek zayıf bir haldeydi. Diğer milli teşekküller de direktiflerini Temsilciler Heyeti'nden aldıkları için işgale karşı milli mukavemet derhal gayet ciddi bir yön aldı.

16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı ve Meclis reisliğine Mustafa Kemal Paşa seçildi. 2 Mayıs'ta, Büyük Millet Meclisi kendi içinden bir "İcra Vekilleri Heyeti", yani bir kabine kurarak Anadolu'da, merkezi Ankara'da olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti meydana geldi. Bu tarihten sonra Yunan işgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Yunan hükümeti arasında bir harp haline geldi. Büyük Millet Meclisi hükümeti, kendisini, Türk yurdunun yer yer işgaliyle meşgul diğer bütün düşmanlarla çeşitli cephelerde savaş halinde kabul etti.

Batı Cephesi

Mütecaviz Yunanlılara karşı 20 Haziran 1920'de Garp Cephesi kuruldu. Yunanlılar henüz çok zayıf bulunan bu cephedeki Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçerek 2 Temmuz'da Bandırma, Kirmasti, Gönen'i, 8 Temmuz'da Bursa'yı, 26 Ağustos'ta Uşak'ı işgal ettiler.

Doğu Cephesi

Şark'ta Ermeniler yer yer Türkleri katliama başlamışlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Ermenistan'a karşı harbe karar vererek Doğu vilayetlerinde kısmi bir seferberlik ilan etti ve Şark Cephesi kumandanlığına Kâzım Karabekir Paşa'yı tayin etti.

Üç fırka ve bir miktar kuvvetten derlenmiş ordumuz 28 Eylül 1920'de harekete geçerek 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı ve 6 Kasım'da da Gümrü'yü zapt ederek Ermenistan ordusunu yok etti. Bu suretle, Batı'daki düşmanla serbestçe uğraşmak imkânı kazanıldı.

Güney Cephesi

Fransız işgal kuvvetlerine karşı kurulmuş olan bu cephede kesin netice alınamayan müteaddit muharebeler oldu, nihayet Fransa hükümeti ile Türk Büyük Millet Meclisi hükümeti 20 Kasım 1921'de Ankara Uzlaşması'nı imzaladı ve Fransız kuvvetleri bugünkü milli hududumuzun dışına çıktılar.

Batı Cephesi'nde Birinci İnönü Muharebesi (9-10 Ocak 1921)

Düşmana karşı toplanmış milli kuvvetler arasında silahça bir kıymet ifade eden bir çetenin başında Çerkez Ethem, vatana ihanetle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı isyan etti. Batı Cephesi Kumandanlığı, İnönü mevziinden mühim bir kuvvet ayırarak Güney Cephesi'nden çektiği kıtalarla beraber Kütahya'da toplanmakta olan Çerkez Ethem çetelerine karşı sevk etti.

Bunu fırsat bilen Yunanlılar 9 Kasım akşamı taarruza geçtiler. İnönü mevziine kadar ilerlediler. Düşman, bu mevzideki Türk kuvvetlerinin üç misli kadardı. Fakat Türk askeri her karış toprağı son süngüsü ile son damla kanına kadar savundu. Düşman hücumu kırılıp durdu ve Yunanlılar yenilerek Bursa'ya çekilmeye mecbur oldular. Asi ve hain Çerkez Ethem çetecileri de tenkil edildi. Ethem Yunanlılara sığındı.

Batı Cephesi'nde İkinci İnönu Muharebesi (30 Mart-1 Nisan 1921)

Uğradıkları yenilgiyi telafi etmek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ordusunun daha ziyade kuvvetlenmesine mâni olmak için Yunanlılar 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak'ın batısından üstün

kuvvetlerle tekrar ileri harekete geçtiler. İlk hedefleri Eskişehir ile Afyon'du. Her iki istikamette ilerleyen düşmanın kuvveti 40.000 tüfek (yaya), 1.200 kılıç (atlı), 3.700 ağır makineli tüfek, 144 toptu. Türk ordusunda ise, Eskişehir ve İnönü çevresinde, İsmet Paşa kumandasında 15.000 tüfek, 900 kılıç, 150 hafif ve ağır makineli tüfek, 56 top, Afyon'da Rafet Paşa kumandasında 9.000 tüfek, 4.000 kılıç, 64 makineli tüfek ve 51 top vardı. Binaenaleyh düşman bu taarruzunda, kesin olarak iki misli üstün kuvvete sahipti. Kesin neticenin İnönü'de alınacağını anlayan ve bu mevziin stratejik ehemmiyetini anlayan Türk Başkomutanlığı, güneyde Eskişehir istikametini zayıf kuvvetlerle kapayarak düşmanı oyalamak kararını verdi.

Düşman, karşısındaki zayıf kuvvetlerimize taarruz etti. Bu kuvvetler düşmanı oyalayarak Afyon istikametine çekildi. Bu suretle bu cephedeki iki düşman tümeni bağlanmış ve İnönü mevziindeki muharebelere müdahalesine imkân verilmemiş, buna mukabil dört tümenlik bir kuvvetimiz buradan İnönü'ye kaydırılmıştır.

İnönü'de, kuzey cenahtaki düşman sıklet merkezi karşısında açık bir cenah ararken uzun görüşün neticesi olarak kuvvetli tutulmuş bir mevzi buldu. Planının akamete uğradığını gören düşman, tabiye alanında bir başarı temin etmek maksadıyla mevzilerimize taarruza başladı. Yedi günlük muharebe neticesinde mevziin kuzey ve güney yanından bazı parçaları düşman eline geçtiyse de yurt toprağının her karışını akıllar taşan bir kahramanlıkla ve "süngü ve bomba yerine dipçik ve taş kullanarak" müdafaa eden Türk eri, bu ere sebatta örnek olmak için ölümleri istihkar eden Türk subayı ve onların bütün varlıklarını bağlayarak güvendikleri bilgin ve tecrübeli Türk komutanları karşısında düşman 1 Nisan 1921'de yenilerek geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.

Tarihimize İkinci İnönü Zaferi diye geçen bu muzafferiyet üzerine Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta, "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz" diye tebrik etmişti.

Uşak istikametinde ilerleyen Yunanlılar Afyon'u almıştı. İnönü mağlubiyeti üzerine orada da Afyon'u boşaltarak geri çekildiler. Yunanlıların mağlubiyeti ve zayiatı, hamileri olan büyük devletleri de hayal kırıklığına düşürdü. Bununla beraber, Türk milletinin istiklal

azminin ve aşkının timsali olan Türk ordusunun kudret ve kuvvetine inanmamakta ısrar ettiler.

Kütahya ve Eskişehir muharebeleri

Yunanistan'da umumi seferberlik ilan edilerek, Anadolu'daki düşman on bir tümene çıkarıldı.

Yunanlılar topça ve insanca iki misli, makineli tüfekte on misli üstünlüğe sahiptiler. Türk ordusunda bilhassa cephane noksanı pek fazlaydı.

Yunanlılar Anadolu'da işi daha fazla uzatmayarak süratle ve kesin bir sonuç almak gayesiyle İnönü-Kütahya-Döğer hattında müdafaa için hazırlanan Türk ordusuna doğru beş tümenle cepheden ve altı tümenlik kuvvetli bir sıklet merkeziyle güney kanattan Döğer-Seyitgazi istikametinde 10 Temmuz 1921'den itibaren ileri harekete geçtiler.

Yapılan muharebede çok üstün Yunan sıklet merkezinin başlangıçta Seyitgazi istikametinde ilerlemeye muvaffak oluşu, bütün cephedeki tümenleri tehlikeye düşürmüş olduğundan, Türk ordusu tam zamanında verilen bir kararla evvelce hazırlanmış olan Eskişehir-Seyitgazi hattına çekildi.

Yunanlılar ileri harekâta devamla yine güney kanadımızda tesis ettikleri sıklet merkezleriyle taarruza başladılar. Bunun üzerine Türk Başkumandanlığı, Sakarya gerisine çekilmek kararını verdi.

Çekilişte süvari düşmanla temasta bırakılmış ve oyalamaya memur edilmiştir. Bu çekiliş Eskişehir'den Sakarya'ya kadar geniş bir vatan parçasını düşman eline geçirmiş, fakat Türk ordusu Sakarya gibi pek müsait bir mevzide hazırlanmak ve tertiplenmek için kâfi zaman ve durum kazanmıştı. Bu çekilişte Türk birliklerinin manevi kuvvetlerini muhafaza edişleri ve gösterdikleri intizam ve sürat her bakımdan takdire şayandı.

Mustafa Kemal Paşa başkumandan

Milli Mücadele'nin en nazik safhasıydı, askeri bir zaruret olan bu geri çekiliş Büyük Millet Meclisi'nde ve vatan efkâr-ı umumiyesinde

manevi sarsıntılar yapabilirdi. Meclis, Türk Orduları başkumandanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya verdi, ayrıca üç ay için de Meclis bütün yetkileri başkumandana devretti, Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği emirler, kanun kuvvetinde olacaktı.

Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

Yunan ordusunun kuvveti 88.000 tüfek (yaya), 13.000 kılıç (atlı), 7.000 hafif ve ağır makineli tüfek, 300 toptu. 20 kadar tayyareleri vardı. Türk başkumandanının elinde ise 40.000 tüfek, 4.700 kılıç, 700 makineli tüfek ve 177 top ile ancak 2 tayyare vardı.

Sakarya Nehri'nin doğusunda seçtiği mevzie çekilen Türk ordusu bu mevzii tahkime başladı. Yunan ordusu 23 Ağustos'ta ileri harekâta devam etti ve o gün Sakarya Meydan Muharebesi başlamış oldu.

Yunan ordusunun başkumandanlığını bizzat Kral Konstantinos deruhte etmişti, Kütahya'ya kadar gelmiş ve Yunan ordusuna, "Türk ordusunu imha ederek Ankara'ya!" emrini vermişti. Sakarya Meydan Muharebesi, Sakarya kıyılarında ve ırmağın doğu tarafındaki dağ, tepe ve bayırlarda 100 kilometrelik uzun bir cephe üzerinde, yirmi iki gün ve yirmi iki gece fasılasız devam etti. Birçok kanlı ve buhranlı safhalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Fakat her ilerleyen düşman kısımları önüne Türk kuvvetleri yetiştirildi. Bir zaman oldu ki, Türk sol cenahı, yeni devletin hükümet merkezi olan Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar yaklaştı. Düşmanların mütemadiyen sol cenahımızı sarmak istemeleri yüzünden, ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe değiştirildi. Umumiyetle harplerde böyle bir ters cephe tehlikeli olmakla beraber, Türk Başkumandanlığı bunda hiçbir beis görmedi. Hatta müdafaamız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısım, en yakın bir mesafede, yeniden tesis ettiriliyordu. Bu sırada Türk Başkumandanı Mustafa Kemal'in dehası, harp fennine yeni ve ulvi bir tabiye kaidesi ilave etti:

"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır!.. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüz-i tam, bulunduğu

mevziden atılabilir, fakat küçük, büyük her cüz-i tam, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil ederek muharebeye devam eder, yanındaki cüz-i tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz-i tamlar, ona tabi olmaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur." (Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*)

"İşte Türk ordusunun her ferdi, büyük kumandanın yarattığı bu sistem dahilinde, her adımda azamî fedakârlık göstermek suretiyle, düşmanın üstün kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu, taarruza devam kabiliyetinden ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhası hâsıl olur olmaz başkumandan, Türk ordusunun sağ cenahını mukabil taarruza geçirdi, cephenin merkez ve sol cenahından mühim kuvvetleri, gece yürüyüşleri de yaptırarak süratle sağ cenaha topladı. Bu suretle sağ cenahtan başlayan taarruzu takviye ve tevsi ederek düşmanı tehlikeli bir vaziyete düşürdü. O sırada bütün Türk cephesi mukabil taarruzda bulundu. Yunan ordusu yenilgisini anlamıştı: bütün cephede ricat başladı. 13 Eylül 1921'de Sakarya'nın doğusunda artık düşmandan eser kalmamıştı.

Yirmi iki gün ve gece fasılasız devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihine, cihan tarihinde emsali ender büyük bir zafer olarak geçti." (*Tarih*, IV)

Gazi ve Müşir Mustafa Kemal Paşa

Sakarya Zaferi'nden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Eylül 1921'de Türk Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi" unvanı ile "müşir (mareşal)" rütbesini verdi. Bu, milletin yurdu kurtaran evladına bir şükran ifadesiydi. Sakarya'da yalnız bir düşman ordusunun değil, Yunan milletinin kökünden taarruz kabiliyeti ve hatta harp kabiliyeti kırıldı.

Şimdi taarruz sırası Türk ordusuna gelmişti. Türk Orduları Başkumandanı Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz planını, Anadolu'daki düşmanı imha ederek kılıç artıklarını denize dökmek üzere hazırladı.

Taarruz planının tespitinden tatbikatına kadar da dokuz aylık bir hazırlık devresi geçti.

Büyük Taarruz ve Başkumandan Muharebesi

Batı Cephesi kumandanı, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve talimatı dahilinde taarruz için son hazırlıkları ikmal etti ve 6 Ağustos 1922'de mahrem olarak taarruza hazırlık emrini verdi.

Başkumandan, otomobille Ankara'dan hareket ederek Konya tarikıyla 20 Ağustos 1922'de Batı Cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e geldi. Herkes Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da biliyordu. Gazi, cephe kumandanı İsmet ve ordu kumandanlarıyla taarruzun bütün tafsilatını tespit ettikten sonra, 26 Ağustos sabahı taarruz edilmesini emretti.

"Kumandanlar, subaylar ve erler nihayet taarruz emrinin verilmesinden, kesin netice gününün gelmiş olmasından sevinç içindeydiler. Her muharebede olduğu gibi Büyük Taarruz'da da başlarında bulunacak olan Büyük Gazi'nin, orduyu ve milleti muhakkak surette, zafere ve selamete ulaştıracağına bütün ordu kaniydi. Bu imanla ordunun maneviyatı pek yüksekti.

24 Ağustos'ta başkumandan ve Batı Cephesi kumandanları, harp karargâhlarıyla taarruz mıntıkasında küçük Şuhut kasabasına gittiler. Bugüne kadar, asıl taarruz yapacak kuvvetlerimiz 11 piyade ve 3 süvari fırkası, gece yürüyerek ve gündüzleri düşman tayyarelerinden gizlenerek, büyük bir intizam ve sükûnet içinde, Afyonkarahisar güneyinde Akarçay ile Ahır Dağları arasında toplandılar.

26 Ağustos sabahı, başkumandan, büyük kurmay başkanı ve cephe kumandanı, taarruz sahasında Kocatepe'ye, yani muharebeyi idare edecekleri mevkie geldiler. Sabahleyin beş buçukta gittikçe şiddetlenen kesif topçu ateşiyle büyük taarruz başladı. Akşama kadar devam eden şiddetli ve aman vermeyen taarruzlarımızla Yunanlıların bir senedir takviye ve tahkim ettikleri ilk ve en kuvvetli mevzilerini bir günde tamamen zapt etmiş bulunuyorduk. Ertesi gün 27 Ağustos'ta taarruza devam edilerek düşman kuzeye atıldı. 30 Ağustos'a kadar devam eden takip muharebeleriyle Yunan ordusu, doğudan ve güneyden 2. ve 1. ordularımız, kuzey ve batıdan süvari kolordumuzla Aslıhanlar mıntıkasında tamamen çevrildi ve batıya, İzmir'e doğru kaçmasına meydan verilmedi.

30 Ağustos günü, bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği kesin meydan muharebesiyle Aslıhanlar mıntakasında çevrilen Yunan ordusunun büyük kısmı kesin olarak imha edildi. Anadolu'daki Yunan ordusu Başkumandan Meydan Muharebesi'nde zafer kartalının pençeleri arasında son nefesini vermişti.

31 Ağustos günü Gazi Mustafa Kemal, refakatinde Genelkurmay Başkanı Fevzi, Batı Cephesi Kumandanı İsmet ve ordu kumandanları olduğu halde, Yunan ordusunun imha edildiği Çalköy civarındaki muharebe sahasını tetkik ettikten sonra kaçabilen düşman dökünlülerini şiddetle takip ve Uşak'a doğru şimendifer boyunca çekilmekte olan bir kısım düşman kuvvetleriyle Eskişehir dolaylarındaki düşman grubunu da mağlup etmek için tedbir aldı." (*Tarih*, IV)

1 Eylül beyannameleri

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa zafer müjdesini, biri Türk ordusuna, diğeri Türk milletine hitaben kaleme alınmış iki beyannameyle ilan etti. O günleri yaşamış olan, bu satırları gözleri yaşararak okur:

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusuna beyannamesi

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına,

Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan muharebesinde zalim ve mağrur bir ordunun anasır-ı asliyesini inanılmayacak kadar bir zamanda imha eyleyen gayretiniz, büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyor. Sahibimiz olan büyük Türk milleti, istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına delalet etmek vazifemi mütevaliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herke-

sin kuva-yı adaliyesini ve menabi-i celadet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam etmesini talep ederim.

Ordular!.. İlk hedefiniz Akdeniz'dir... İleri...

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milletine beyannamesi

Büyük, Asil Türk Milleti,

Garp Cephesi'nde 26 Ağustos 1338 tarihinden beri başlayan harekât-ı taarruziyemiz Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi halinde beş gün, beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları'nın şecaati, şiddeti ve sürati tevfikat-i sübhaniyeye vesile-i tecelli oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun anasır-ı asliyesi akıllara dehşet verecek bir katiyetle imha edildi. Teşkilat ve teçhizatı gibi ananat ve muzafferiyatı ve ismi münhasıran milletimizin şuurundan ve ezeli, ebedi icabından vücut bulan ordularımızı fedakârlıklarınıza layık olarak size takdim ediyorum. En büyük kumandanından en küçük neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu meydan-ı muharebede yakından müşahede ederek büyük milletime haber veriyorum. Milletimizin bünyesindeki kudret ve mefkûreyi üç buçuk sene evvel rüfeka-i mesaim ile ifade etmekten başlayarak tahammülsüz müşkülat içinde devam eden mücahedatımızın netayici tezahür ediyor. Milletin rey ve iradesine istinat eden her işi neticesi millet için hayır ve selamet olduğu sabittir. Milletimizin istikbali emindir ve nusret-i mevudeyi ordularımızın istihsal etmesi muhakkaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

Zafer

"Düşman kuva-yı asliyesi mağlup olmakla beraber henüz Eskişehir civarında ve Afyon'dan şimendifer boyunca Uşak'a doğru çekilen bazı düşman kuvvetleri vardı. Binaenaleyh bunların da mağlup edilmesi, düşmanın Anadolu'ya yeniden takviye kıtaatı getirmesine ve İtilaf Devletleri tarafından herhangi bir müdahaleye meydan vermemek için şiddetle ve süratle hareket edilerek bir an evvel, Garbi Anadolu'nun, Akdeniz'e kadar Yunanlılardan temizlenmesi elzemdi.

Filhakika ordularımız, kısm-ı küllisi ile Uşak'tan garba, İzmir'e doğru ilerleyerek rast geldiği yerde düşmanı perişan ediyordu.

Başkumandan Muharebesi'nde ve müteakip harekâtta birçok esir aldık, silah, cephane ve malzeme iğtinam ettik. Ordumuzun zaferle Uşak'a girdiği 2 Eylül günü, ordusu mahvedilen Yunan Başkumandanı General Trikopis ile başka büyük kumandanları da esir olarak Gazi'nin huzuruna getiriliyordu.

Geniş bir cehpe ile garba doğru ilerleyen ordumuz, ileri kıtalarıyla 9 Eylül'de düşmanla muharebe ederek İzmir'e girdi. Türk Ordusu Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ertesi sabah (10 Eylül) İzmir'e girerken İzmir ve civarında düşmanla henüz muharebe edilmekteydi. Mağlubiyeti zamanında öğrenemeyen ve esir düşmüş kumandanlardan talimat alamayan Menderes havalisindeki bir Yunan fırkası da başkumandanın İzmir'e girmesini müteakip tutularak İzmir'e getirilmişti.

Diğer cihetten, Eskişehir'den düşmanı atan 3. Kolordu'muz, Bursa şarkında mukavemet etmek isteyen düşmanı mağlup etti. Bu düşman grubunun bir fırkası Mudanya civarında esir edildi, bir kısmı da perişan bir surette Bandırma'dan ve Kapıdağ Yarımadası'ndan gemilere binerek kaçtı.

18 Eylül'de Garbi Anadolu Yunan ordusundan tamamıyla temizlenmişti." (*Tarih*, IV)

Mehmetçik Kore'de

Birleşmiş Milletler'in asil davası uğrunda 1950 yılında Uzakdoğu'da Kore'ye gönderilen Türk Tugayı, oradaki kanlı muharebelere katılır katılmaz, Mehmetçik, kahramanlığın zirvesine yükseldi. Birleşmiş Milletler'in "8. Ordu" adını taşıyan Kore'deki silahlı kuvvetlerini, sayıca çok üstün bir düşman karşısında sarılmak ve yok edilmek tehlikesinden Türk askerinin süngüsü ve muhteşem celadeti kurtardı. Sonsuz insan kaynaklarına dayanan o müthiş düşmanın cesaret ve cüretini, Kore'de ecdadının ruhunu şad eden Türk askeri kırdı.

Kore'deki Türk Tugayı, 1950 yılının Kasım ayında asıl ateş hattına girdi. 1951 yılını muharebe ederek geçirdi. Bu muharebelerin ne kadar çetin olduğunu ifade edebilmek için 1951 yılının 365 günü içinde Türk askerinin ancak 22 gün istirahat ettiğini ve 343 gün döğüştüğünü, küçük çarpışmalar hariç, bazısı bir ay, bir aydan fazla devam etmek üzere yirmiye yakın zincirleme meydan muharebesi yaptığını ve hepsinden de muzaffer çıktığını söylemek kâfidir.

Kore Harbi devam etmektedir. Harbin tarihçesini yazmak zamanı gelmemiştir. Fakat Türk Zaferleri adını taşıyan bu eser, Kore'de şehit düşen Mehmetçiklerin aziz ruhlarına ve Kore gazilerine ithaf edilmiştir. Onun içindir ki *Türk Zaferleri*'nin bu son yapraklarını Kore'deki Türk Tugayı'nın 1951 yılındaki o zincirleme muharebelerini kaydederek kapıyoruz.

Kore'ye giden Türk Tugayı

"Birleşmiş Milletler Kore Türk Silahlı Kuvvetleri" adı altında Kore'ye giden Türk Tugayı 5.100 kişidir. Tugay Kumandanı Tuğgene-

ral Tahsin Yazıcı, tugayın belkemiğini teşkil eden Piyade Alayı'nın kumandanı da Albay Celal Dora'ydı. Her iki kumandan, devletimizin kendilerine emanet ettiği Türk sancağı ile Türk kılıcının şerefini, hayatlarını hiçe sayarak korumuşlardır.

Kore'de ilk vazife

Birleşmiş Milletler'in 8. Ordu Kumandanlığı tarafından Türk Tugayı'na verilen ilk vazife, ordunun gerisinde sabotaj ve baltalama hareketleriyle 8. Ordu'nun ikmalini sekteye uğratan komünist gerillacıları temizlemek oldu. Türk Tugayı bu işi altı gün gibi kısa bir zaman içinde bitirdi, bu süre içinde Gesong ve Çotan bölgelerindeki gerillacıları kısmen yok ederek, kısmen de yakalayarak ordunun gerisini tam emniyet altına aldı.

Türk Tugayı ateş hattında

24 Kasım 1950 tarihinde Türk Tugayı 9. Kolordu'nun ihtiyatına alınarak ateş hattına girdi ve bu tarihten itibaren, generalinden neferine varıncaya kadar Türk askeri bir celadet ve şehamet kütlesi halinde, cihanın hayret ve takdir nazarını üzerinde toplayan muharebelerine başladı. Bu muharebelerin belli başlıları şunlardır:

1 - 24 Kasım 1950'den 7 Aralık 1950 tarihine kadar on dört gün devam eden ve Kunuri Muharebesi'ni de içine alan taarruz, savunma ve çekilme muharebeleri.

2 - 11 Aralık 1950'den 1 Ocak 1951 tarihine kadar yirmi bir gün devam eden Kimpo mevzilerinde savunma muharebesi.

3 - 1 Ocak 1951'den 6 Ocak 1951 tarihine kadar Kimpo mevzilerinden Şonan şehrine kadar çekilme muharebeleri.

4 - 24 Ocak 1951'den 27 Ocak 1951 tarihine kadar 156 rakımlı tepeye karşı taarruz muharebesi. Bu muharebe, Kumyangyoni Meydan Muharebesi adını taşır, parlak bir Türk zaferiyle sona ermiştir.

5 - 28 Ocak 1951'den 4 Şubat 1951 akşamına kadar 431 rakımlı tepeye yapılan ve sekiz gün devam eden taarruz muharebesi. Bir Türk zaferiyle sona ermiştir.

6 - 5 Şubat 1951'den 12 Şubat 1951 tarihine kadar sekiz gün de-

vam eden Han Nehri kıyılarına taarruz muharebesi. Bir Türk zaferiyle sona ermiştir.

7 - 15 Şubat 1951'den 12 Mart 1951 tarihine kadar Han Nehri'nin güneyinde yirmi beş gün devam eden savunma muharebesi.

8 - 13 Mart 1951'den 30 Mart 1951 tarihine kadar 781 ve 711 rakımlı tepelere karşı yapılan ve on sekiz gün devam eden taarruz muharebeleri. Bir Türk zaferiyle sona ermiştir.

9 - 5 Nisan 1951'den 22 Nisan 1951 tarihine kadar devam eden 411, 306, 650 ve 541 rakımlı tepelere karşı yapılan geceli gündüzlü taarruz muharebesi. Bir Türk zaferiyle sona ermiştir.

10 - 22-23 Nisan 1951 gecesinden 29 Nisan 1951 tarihine kadar Han Nehri'nin güneyine doğru çekilme muharebesi.

11 - 30 Nisan 1951'den 12 Mayıs 1951 tarihine kadar Han Nehri'nin güneyinde savunma muharebesi.

12 - 13 Mayıs 1951'den 19 Mayıs 1951 tarihine kadar keşif muharebeleri. Bu arada da Türk Piyade Alayı, taarruz eden çok üstün düşman kuvvetlerine karşı kendi başına parlak bir savunma muharebesi verdi.

13 - 21 Mayıs 1951'den 25 Mayıs 1951 tarihine kadar geceli gündüzlü bir mukabil taarruz muharebesi. Bir Türk zaferiyle sona erdi.

14 - 4 Haziran 1951'den 20 Haziran 1951 tarihine kadar düşmanın "Demir Üçgen" mevzilerine karşı yapılan ve on yedi gün devam eden taarruz muharebesi. Bir Türk zaferiyle sona erdi.

15 - 13 Temmuz 1951'den 7 Eylül 1951 tarihine kadar Kumha ve Çorvon şehirlerinin güneyindeki mevzilerde fasılasız elli üç gün devam eden keşif taarruzuyla karışık savunma muharebesi.

16 - 8 Eylül 1951'den 12 Eylül 1951 tarihine kadar 772 rakımlı tepeye karşı yapılan taarruz muharebesi. Bir Türk zaferiyle sona erdi.

Biz yukarıdaki muhteşem levhadan yalnız iki muharebenin tafsilatını vereceğiz.

Kunuri Muharebesi

Türk Tugayı'nın Kore'de ilk girdiği muharebedir...

8. Ordu adını taşıyan Birleşmiş Milletler ordusu, o zamana kadar Kuzey Kore komünist ordusuyla harp ediyordu. 26 Kasım 1950

tarihinde beklenmedik bir hadise oldu. Sonsuz insan kaynaklarına sahip olan Komünist Çin, Kore Harbi'ne silahla müdahale etti ve Çin ordusu, Komünist Kuzey Korelilerin yanında yer alarak mukabil taarruza geçti. 8. Ordu, cephesini çok üstün kuvvetlerle merkezden yararak güneye doğru ilerlemeye başladı. Çin ordusunun hedefi, 8. Ordu'yu gerisinden kuşatmaktı, buna muvaffak olduğu takdirde Birleşmiş Milletler ordusunun büyük bir kısmı yok edilmek tehlikesine düşecekti.

O gün, 9. Kolordu'nun ihtiyatında bulunan Türk Tugayı'na, Birleşmiş Milletler ordusunun orta kesimini yarmış olan Çin ordusuna karşı taarruz emri verildi ve Türk Tugayı bu ağır vazifeyi yerine getirmek üzere, sayıca ölçülemeyecek kadar üstün düşmana karşı ilerlemeye başladı. 27 Kasım günü düşmanın keşif kuvvetleriyle temas etti. Fakat taarruza geçmeden 9. Kolordu Kumandanlığı Türk Tugayı'na verdiği taarruz emrini geri aldı, onun yerine savunma muharebesi emrini verdi. Düşman, Türk Tugayı'nın on misliydi, Türk Tugayı bu müthiş kuvvet karşısında feda edilmek istenilmemişti.

Düşman ise sağ yanından çıkan Türk Tugayı'nı hissetmiş, onu ihmal ederek ileri harekete devama cesaret edememişti. Bu sefer hedefini değiştirmiş, Türk Tugayı'nın etrafını sararak onu yok ettikten sonra 8. Ordu'nun gerisine inmeye karar vermişti. Türk Tugayı, bağlı olduğu kolordu kumandanlığının emrettiği savunma muharebesi tertibatını almadan Çinliler tugayımızın cephesine karşı hücuma geçmiş ve sol yandan da bir alayla kuşatma taarruzu yapmıştı. Bu kuşatma taarruzu Türk Tugayı için çok tehlikeliydi. Türk Tugayı, muharebe idare yeriyle beraber bir yok etme çemberinin içine düşecekti. 28 Kasım 1950 sabahı saat 5.30'da başlayan bu Çin taarruzu gittikçe şiddetlenmeye başladı. Atılan top, havan ve makineli tüfek mermileriyle Türk Tugayı'nın içinde bulunduğu Vovan Deresi inim inim inlemeye başladı... Cephedeki 3. Türk Taburu'ndan telefonla tugay kumandanlığından mütemadiyen yardım isteniyordu. General Tahsin Yazıcı, 1. ve 2. taburlara hazırlanma emrini verdi. Fakat saat 6'da, ilerideki 3. Tabur'la telefon irtibatı kesildi. Düşman parazit neşriyat yaptığından telsizle de konuşulamadı. İleride ne olup bittiği meçhuldü. General Yazıcı, durumu anlamaya, Tugay Kumandan Muavini Albay Celal Dora'yı memur etti. Albay, yanına emir subayını alarak

cipine atladı ve 3. Tabur'a doğru ilerlemeye başladı. Tabura yaklaşınca, Çinlilerin ateşinden korunmak için cipten yere indiler ve araba geri çekildi. Albay Dora yola yakın bir yerde 3. Tabur Kumandan Muavini Binbaşı Ziya Aydemir'e rastladı. Durumu sordu.

"Çok ağır baskıdayız... Geriden top ateşi yardımı istedik... İrtibat kesik... Yapılmadı... Çinliler solumuzu kuşatıyorlar..." cevabını aldı.

Daha ileride tabur kumandanı merhum Lütfi Bilgin'i buldu, o da:

"Bütün bölüklerimi muharebeye soktum... Elimde ihtiyatım kalmadı..." dedi.

Kendisi hedef göstererek taburun havanlarına atış yaptırıyordu.

Soldan kuşatma yapan Çinliler hiç mukavemete uğramadan mütemadiyen Türk Tugayı'nın gerisine doğru sarkıyorlardı. Albay bu tehlikeyi General Yazıcı'ya bildirmek istedi. Telefon irtibatı kesildi. Gerilere sarkan bu düşman alayına derhal müdahale etmek lazımdı. Albay, emir subayını cipe bindirip General Yazıcı'ya gönderdi, öbür iki taburdan birisinin derhal kendisine yollanmasını istedi. Fakat istenilen bu tabur bir saatten önce gelemezdi... Bir saatte de soldaki sırtlar ancak çıkılırdı... O zamana kadar da düşman çoktan tugayın gerisini kuşatmış olacaktı... Ve 3. Tabur'un mukavemeti kırılacaktı... Her geçen dakika müthiş tehlikeyi Türk Tugayı'na biraz daha yaklaştırıyordu...

O sırada Albay Dora, 3. Tabur'un 9. Bölük kumandanı Yüzbaşı Turan Ergüngör'ün bölüğünün makineli tüfeklerine bağırarak hedef gösterdiğini işitti ve seslendi:

" Turan... Yanında kullanmadığın kuvvet var mı?.."

"İhtiyat takımım var... Sol yanımı koruyor albayım!.."

"Gönder o takımı bana... Sol yanını hücuma geçerek ben koruyacağım!.."

Düşman, kendisine hücum edildiğini görünce, bunun bir takım olduğunu tahmin edemezdi. Ani olarak yanından çıkan bu kuvvete karşı hücum istikametini değiştirecek, kuşatma hareketi bir müddet gecikecekti. Bu müddet zarfında da tugay bir savunma muharebesi yapacak tertibatını almış olacak ve Çin kuşatması akim kalabilecekti.

Albay Dora, Yüzbaşı Turan'ın gönderdiği takımı aldı ve kendisi takımın başında sol cenaha doğru ileri atıldı... Beşer metre arayla

biri önünde, biri sağında, biri solunda üç er vardı. Takım da kendisini 80 metre geriden takip ediyordu.

45 derece meyille yükselen sık ormanlıklı bir tepe... Dar bir keçiyolu ağaçlar arasından kıvrıla kıvrıla çıkmaktadır... Daha evvel buralarda cereyan etmiş muharebelerde komünist tarafından yapılmış üç dört kişilik üstü yaprak ve dallarla kapalı mazgallı siperler görülmektedir... Etraf kesif bir loşluk içindedir. Albay ve erler tüfeklerine süngü takmışlardır... Her an karşılarına çıkabilecek düşmana ateş etmeye, her an süngü kullanmaya hazırdırlar... Hedefleri 550 rakımlı kömür ocakları tepesini tutmak ve oradan ilerleyen düşmana hücum etmektir... Tepeye 150 metre kalmıştır... Ani olarak önden, yanlarından, ağaçların tepelerinden yağmur gibi makineli ve tabanca ateşine tutuldular... Albayın önündeki er şehit düştü... Hemen yere yattılar... Gerideki takım da yere yattı... Kimseyi göremiyorlardı... Albay:

"Sürüne sürüne takımın yanına!.." emrini verdi.

Sağdaki er yalvardı:

"Ağır yaralıyım... Beni bırakma albayım!.."

"Korkma!.. Takımla gelip seni alacağım!.."

O sırada albayı ve o bir eri yakalamak için Çinliler saklandıkları yerden meydana çıkıp ileri atıldılar. Birkaçı devrilince, öbürleri kaçtı. Albay derhal takımı süngü hücumuna geçirdi. Orman, "Allah Allah" sesleriyle inlemeye başladı. Bu ses, ormandaki Komünist Çinlileri felce uğrattı... Yalnız otuz kişi, otuz Mehmetçik... İki üç adımda bir rastladıkları Çinlileri süngüleyerek, tepesi çıplak olan kömür ocakları tepesini tuttu. Fakat bu tepe, daha ilerideki daha yüksek bir tepenin ateşi altındaydı. O sırada Amerikan uçakları, tepeyi süngü hücumuyla alan Türk askerlerini gördü ve karşıdaki hâkim tepede bulunan Çinlileri cehennemi bir bomba ve makineli tüfek yağmuru altında eziverdi... Ve telsizle vaziyeti 9. Kolordu Kumandanlığı'na bildirdiler. Ve o mahşeri anda bu bir avuç Türk askerini havadan selamlamayı da ihmal etmediler.

Otuz Mehmetçik'in hücumu, kuşatma hareketine girişmiş olan Çin alayını şaşırtmıştı. Yanından büyük bir kuvvet çıktığını zannederek bu kuvvete karşı hücuma geçmek üzere kuşatma hareketini durdurmuştu.

Bu arada bir buçuk saat geçmiş ve General Yazıcı'nın gönderdiği 2. Tabur yetişmişti. Bu sefer albay, bu taburun iki bölüğüyle ikinci bir süngü hücumuna geçti ve diğer hâkim tepeyi de Türk süngüsüyle zapt etti.

Bu sefer General Yazıcı, en ileri hattaki iki taburunu geriden top atışı himayesine aldı... Düşmanın, Türk Tugayı'nı kuşatma teşebbüsü tamamen akim kaldı...

Bu sahneler Kunuri Muharebesi'nin başlangıcıdır. Muharebe gün batıncaya kadar cehennemi bir halde devam etti ve Çinlilerin tepeleri almak için giriştikleri mukabil taarruzlar, Mehmetçik'in süngüsü karşısında feci bozgunlarla sona erdi. Gece 9. Kolordu Kumandanlığı kendisini sarılarak yok edilmekten kurtarmış olan Türk Tugayı'na 8 kilometre geri çekilme emrini vermişti.

Türk Tugayı'nın bu muhteşem celadeti, Mehmetçik'in zağlı süngüsü, yalnız Türk Tugayı'nı değil, tam ortasından yarılmış olan bütün 8. Ordu'yu kurtarmış, Birleşmiş Milletler ordusu, gerileri tıkanmadan yeni mevzilere çekilmişti. Türk Tugay karargâhına gelen 8. Ordu Kumandanı Amerikan Orgenerali Walker, Türk Generali Tahsin Yazıcı'nın elini sıkarken:

"Size Birleşmiş Milletler'in şükranını arz ederim... Türk süngüsü yalnız kendi tugayını değil, 8. Ordu'yu da kurtardı!.." demişti.

Türk Tugayı bu mühim zaferi 1.000 Mehmetçik'in asil şahadet kanı pahasına kazanmıştı. Kunuri'de Türk Tugayının karşısında 150. Çin Alayı bulunuyordu. Aynı alaydan alınacak intikam gecikmeyecekti.

Kumyangyoni Meydan Muharebesi (24-27 Ocak 1951)

Amerikalılar bu muharebeye "Dünya tarihinde eşine rastlanmamış piyade muharebesi" adını vermişlerdir.

Bu meydan muharebesi arifesinde durum şudur: Kunuri'de başlayan Komünist Çin ordularının sayıca ölçüsüz üstün kuvvetlerle giriştiği taarruz karşısında 8. Ordu, 300 kilometre kadar güneye çekilmiştir ve Türk Tugayı 6 Ocak 1951 tarihinde Şonan şehrine gelerek yine kolordu ihtiyatı olarak vazifelendirilmiştir.

8. Ordu Kumandanı Orgeneral Walker, bir cip kazasında vefat etmiştir.

Alınan haberlere göre Çinliler, büyük ölçüde bir taarruza hazırlanmaktadırlar. Bu taarruzun hedefi Kore'nin cenubunda Pusan limanı olup, Birleşmiş Milletler ordusu Kore'nin batı ve güney kıyılarında denize dökülecektir.

Vekâletle idare edilen 8. Ordu Kumandanlığı, âdeta Kore'nin boşaltılmasına karar vermiş gibidir ve bu kararın tatbikatı hazırlığına geçmiştir. 19 Ocak 1951'de Türk Tugayı'na da gizli bir emir gönderilmiş ve Türk askerlerinin hangi iskelelerden hangi vapurlara bindirilecekleri tespit edilip bildirilmiştir. Vapurlara bineceklerin isim listeleri bile hazırlanmaya başlanmıştır. Kore komünistlere terk edilecektir.

Bu sırada Amerikan Orgenerali Ridgway, 8. Ordu kumandanlığına tayin edilerek Kore'ye gelmiştir. İlk emri, düşmanın durumunu keşfettirmek olmuştur, fakat buna memur edilen Amerikan ve İngiliz birlikleri, ordu kumandanının arzu ettiği keşif neticesini sağlayamamıştır. 24 Ocak tarihinde bu vazife 25. Tümen'e verilmiştir. Bu tümen bir keşif taarruzu yapacaktır. Türk Tugayı da bu tümene bağlıdır.

25. Tümen'in birlikleri arasında motorlu kıtalara bindirilen Türk Piyade Alayı da kuzeye doğru 35 kilometre ileriye sevk edilmiştir ve gene hiç tanımadıkları bir bölgede indirilmişlerdir. Türk Piyade Alayı kumandanı Albay Dora'dır.

Arazi üzerinde 35 santim buz halinde kar vardır. Gece hararet, sıfırın altında 25 derecedir.

Türk Piyade Alayı'na, harita üzerinde gösterilen taarruz arazisinin genişliği 10 kilometre kadardır. Sağda Kumyangyoni adında bir şehir vardır. Onun solunda çok yalçın dağlar... Daha solda da 156 rakımlı tepe bulunmaktadır... Solda ise genişçe bir vadi uzanmaktadır.

Türk Piyade Alayı'nın sağında bir Güney Kore piyade taburu, solunda da Amerikan 35. Piyade Alayı bulunmaktadır. Keşif taarruzunu bunlar yapacaklardır.

Gece, o müthiş soğuk altında Türk Piyade Alayı taarruza geçecek nizamı almıştır. Taarruz sabahın saat altısında başlayacaktır. Düşmanın nerede olduğu meçhuldür. Belki hemen çok yakındadır... Ve belki de çok uzaklardadır... Isınmak için ateş yakmak değil, sigara içmek dahi yasaktır...

Türk Piyade Alayı kumandanının taarruz planı şudur:

2. Tabur ve bir tank bölüğü Kumyangyoni şehrine, 3. Tabur da 156 rakımlı tepeye hücum edecektir. Bu iki hücum birliği arasında yalçın kayalar vardır. Buraya 1. Bölük hâkim olacaktır... Ve geride ihtiyat olarak bir tank bölüğü bulunacaktır...

25 Ocak günü saat 6'da Türk Piyade Alayı ileri harekete başladı. Telli ve telsiz telefon irtibatları çok mükemmel çalışıyordu. Öğleden sonra saat 1'e kadar hiçbir düşmana rastlanmadan 7 kilometre ilerledi. Saat 1'de Türk Piyade Alayı düşmanın havan ve makineli tüfek ateşiyle karşılaştı. Düşman araziye gömülmüştü. Fakat taarruz muvaffakiyetle inkişaf ederek düşmanın tuttuğu ilk tepeler Türkler tarafından zapt edildi. Buralarda bulunan düşmanın ileri karakolları geri çekildi, yalnız iki Çinli esir alınabildi. Bunlar bize Kunuri'de 1.000 şehit verdirten 150. Çin Alayı efradındandı. Bu öğrenilince Mehmetçiklerde bir intikam ateşi şahlandı.

26 Ocak sabahı yine saat 6'da ikinci taarruz hamlesine geçildi. Düşmanın çok zayıf mukavemeti kırıldıktan sonra, Türk Piyade Alayı saat 11'de düşmanın asıl savunma mevzilerinin karşısına geldi. Geride Türk Topçu Taburu, Türk piyadesini kuvvetle destekliyordu. Alay kumandanının emrinde ayrıca bir Amerikan uçak kontrol müfrezesi bulunuyordu.

Sağda Kumyangyoni şehrinin dış mahalleleri Çinliler tarafından tahkim edilmişti. Arazi de kısmen fundalık ve ormanlıktı. 2. Piyade Taburu ile tank bölüğü bu şehri yakarak ilerlemeye başladı. Çinliler 156 rakımlı tepede jet uçakları ile Türk topçusunun ateşi karşısında ağır zayiat veriyorlardı, fakat geriden mütemadiyen sevk ettikleri takviye kıtalarıyla burasını elden çıkarmamaya çalışıyorlardı. Türk topçusunun himayesi altında Türk birlikleri bu tepeye karşı güçlükle adım adım ilerliyordu...

Türk Piyade Alayı kumandanı bu taarruzu, muharebe sahasının 500 metre gerisinde kartal yuvası gibi dik bir tepeden idare ediyordu. Muharebe o kadar muntazamdı ki, bir takım kumandanıyla dahi konuşulabiliyordu. Topçular ve uçaklar piyadenin hareketiyle bir saat gibi ayarlanmıştı.

Saat 2'de taarruz sağda hayli inkişaf ettiği halde, solda hedefine hâlâ varamamıştı. Muharebe o kadar heyecanlıydı ki, alay karargâhının gayri muharip subayları dahi, kâtipler, hesap memurları ve

makinistler dahi kumanda yerine toplanmışlardı. 25. Tümen Kumandanı Amerikan Tümgenerali Bradley de heyecandan Türk Tugay karargâhına gelmişti.

Saat 2.30'da 156 rakımlı tepeye karşı ilerleyen 3. Tabur'un en sağdaki 11. Bölük kumandanından şu haber geldi:

"Bir düşman taburu mukabil taarruza kalkıp arkamıza geçti... Kuşatılıyorum!.."

Bu bölüğün sağında ve gerisindeki arazi sık ormanlıktı. Kumanda mevkii içini göremiyordu. İhtiyat 2. Tabur'a derhal bu düşman tabu-runu sararak yok etme emri verildi... Toplar da kesif bir ateşle o noktaya çevrildi. 2. Tabur hemen süngü takarak bu ormanlığa daldı... Ve gözden kayboldu... Albay Dora, telefonla tabur kumandanını aradı. Bulamadı... Telsizle aradı... Yine bulamadı... Endişe içinde bir saat geçti... Ve sonra telefonda 2. Tabur kumandanının sesi işitildi:

"Albayım!.. Size cevap veremedim... Ormanın içinde düşman taburunu yok ettik. Birkaç kişi ancak kaçabildi. Dilimizde İsm-i Celal, süngümüzle ilerlerken konuşacak vakit bulamadım."

Alay kumandanı bu haberi bütün birliklere telsizle ilan etti ve askerlerinin imanına güvenerek hiç tereddüt etmeden, "Düşmanda kaçma alametleri belirdi!" dedi. Halbuki böyle bir şey yoktu ve düşman bilakis geriden mütemadiyen taze kuvvet alıyordu.

Alay kumandanı, bu bölükten aldığı bu haber üzerine, taarruza geçmiş olan bütün alaya yeni bir hücum emri verdi: "Gayret sizden, tevfik ve hidayet Allah'tan... Kunuri'deki bin şehidimizin intikamını alıyoruz... Düşmanı mevzilerinde süngülerinizle yok ediniz... İleri!.."

İhtiyattaki tank bölüğü de hücuma geçti. On dakika sonra Türk piyade taburları ve tank bölükleri düşmanın derinliklerine dalmaya başladı. Türk subayları Mehmetçiklerle omuz omuza, elde süngü, Komünist Çin siperlerinden çelik bir sel halinde birine dalıyor, ondan çıkıp öbürüne giriyor, oradan üçüncü, dördüncü, beşinci siperi yine süngüsüyle zapt ediyordu. Bu öyle bir celadet ve şehamet manzarasıydı ki, başta Albay Dora olduğu halde, kumanda mevkiinde bulunanlar hüngür hüngür ağlıyorlardı. Türk kıtaları, beşeri kuvvetin kat kat üstüne çıkmış, birtakım semavi muharipler olmuşlardı... Kaçanlar makinali tüfekle yok ediliyor, silahını atıp el kaldıran ve aman dileyenlere bakmaya bile tenezzül etmiyorlardı... Ko-

münist Çin ordusu darmadağın bir haldeydi... Bir keşif taarruzu, 8. Ordu adına Türk süngüsüyle kazanılan büyük bir meydan muharebesine inkılap etmişti.

O sırada telefonda Tugay Kumandanı Tahsin Yazıcı'nın sesi işitildi. Tugay karargâhından:

"General Bradley ve ben heyecan içindeyiz... Allah aşkına ne oluyor?.." diye sordu.

Albay Dora:

"Bahtsızsınız paşam... Mehmetçik'in kükreyişini gözlerinizle göremiyorsunuz!.. Süngülerimiz harikalar yaratıyor... Raporumu az sonra vereceğim!.." dedi.

Alay kumandanı elinde dürbün harp sahnesini seyrederken:

"Eyvah... Geride alınmamış düşman siperleri var!.." diye bağırdı.

Bu, sanki yanında toplanmış gayri muharip subaylara hücum emri yerine geçti... Onlar da süngü takıp kumandanı terk ettiler ve ileri atıldılar... Alay kumandanının yanında bir telsizci, bir telefoncu ve bir sancaktardan başka kimse kalmamıştı!..

Güneşin ışıkları o kış gününde karlar üzerinde parıldarken, 156 rakımlı tepenin üzerinde, Mehmetçik'in bir kor parçası halinde yüreği gibi Türk bayrağı dalgalanıyordu...

Bu meydan muharebesinde 6 şehit, 18 yaralı vermiştik... Yerde sayılabilen 1.700 komünist cesedi yatıyordu.

Türk Tugayı o gün, Birleşmiş Milletler ordusundaki mümtaz mevkiine yükseldi. 8. Ordu kumandanı, bilaistisna, tugayımızın bütün subay ve erlerinin göğsüne "Mümtaz Birlik" nişanını taktı. Alay kumandanına, Amerikan ordusunun "Silver Star (Gümüş Yıldız)" nişanı verildi.

Kore'nin tahliyesi düşünüldüğü bir sırada, Türk süngüsünün kazandığı bu zafer ve onu hemen takip eden diğer Türk zaferleri, harbin seyrini değiştirdi ve Birleşmiş Milletler'in siyasi itibarını destekledi...

Sözlük

A

âbâ-i kiram: soylu atalar.
acemi oğlanı: yeniçeri adayı tutsak ya da devşirme.
acep: çok şaşılacak.
acîb: şaşırtıcı, alışılmışa aykırı, acayip.
Adalar Denizi: Ege Denizi.
Âdem: adam, insan.
adû: düşman; adüv.
afak: ufuklar.
afet-i devran: çağın en güzeli.
agâh: bilir, bilgili, haberli, uyanık, öngörülü.
aguş: kucak.
ahbar: haberler.
âhir: son, sonraki, en son.
ahitname: antlaşma belgesi.
ahsen-i âmâl: çok güzel umutlar.
akamet: sonuç alınamama; verimsizlik, kısırlık.
akim: sonuçsuz, verimsiz.
âl: aile, hanedan; Hz. Muhammed'in ailesi; Müslümanlar.
alâ: yükseklik, şeref, şan, yücelik.
âli: yüce, yüksek.
âlimane: bilgince, bilgili kişiye yakışır biçimde.
Âl-i Osman: Osmanlı Hanedanı.
âlişan: şan ve şerefi yüce olan.
amâk: derinlikler.
aman: can ve mal güvenliği.
ananat: ananeler, gelenekler.
anasır-ı asliye: asıl unsurlar.
araste: süslenmiş, bezenmiş, süslü.
arıza: engebe.

arîza: yüksek bir makama yazılan mektup ya da dilekçe.
arşın: 68 cm'lik uzunluk ölçüsü birimi.
asâr: asırlar, devirler.
ashab: Hz. Muhammed'i görmüş, onunla konuşmuş, toplantılarına katılmış olanlar; sahabe.
asude: dağdağasız, sessiz, sakin.
atıl: yararsız, etkisiz; hareketsiz, durgun.
avamî: ayaktakımına yakışır biçimde.
avn-i ilahî: Tanrı yardımı.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
aynülyakin: gözle görülmüş, kesin.
azeb: hafif piyade askeri.
azimet: gidiş.
azürdehatır: kırgın, küskün.

B

bab: iş, husus, konu, madde.
bâde: şarap, içki.
bahadır: yiğit, kahraman.
bahr ü ber: deniz ve kara.
baki: geri kalan, artakalan.
balyos: Venedik Cumhuriyeti elçilerine Osmanlılarca verilen ad.
bânî: kuran, kurucu.
bebr: pars, leopar.
Beç: Osmanlıların Viyana'ya, genellikle de Avusturya'ya verdiği ad.
bedevî: çöllerde çadırlarda yaşayan Arap göçerlere verilen ad.
Bedr: Hz. Muhammed'in önderliğindeki Müslümanlar ile putatapar Mekkeliler arasında yapılan ilk savaşın meydana geldiği yer.
begayet: pek çok, aşırı, son derecede.
behakk-ı: hakkı için.
beis: zarar; korku; kötülük.
beka: ölmezlik; devamlılık, kalıcılık.
belagat: söz ustalığı.
bela-yı asumanî: gökten gelen bela.
beliğ: açık, yeterli, tam.

bende: kul, köle, bağlı.
berâhin: deliller, kanıtlar.
berkarar: kararlı, yerleşmiş, sürekli.
beşaret: iyi haber, muştu, müjde.
binişan: izsiz, belirtisiz.
Birinciteşrin: Ekim ayı.
boyar: Slav ülkelerinde yüksek soylulara verilen bir unvan.
bû: koku, güzel koku; umut.
bürhan: delil, kanıt.

C

camadan: bir tür işlemeli kısa yelek.
canip: yan, yön, taraf.
cari: geçerli olan.
cebeci: silah işlerine bakan asker sınıfı.
ceberut: aşırı ölçüde kendini beğenmişlik; acımasız, zorba.
cebîn: korkak, yüreksiz.
cebri yürüyüş: askerlerin, bir hedefe kısa sürede ulaşmak için, dinlenmeye az zaman ayırarak yaptıkları yürüyüş.
celadet: göz pekliği, yiğitlik.
celasin: kahraman, yiğit; taze genç, delikanlı; eli çabuk, becerikli.
cemaat-i kübra: büyük topluluk.
ceman: toplam olarak.
cenah: kanat; yan, taraf.
cenup: güney.
cevelan: dolaşma, gezinme, gidip gelme.
cihat: yanlar, yönler; yerler, semtler.
cisr-i latif: hoş görünümlü köprü.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma.
cüz-i tam: askeri birlik.

Ç

çağşır: erkeklerin giydiği bir tür şalvar; çakşır.
çar ü naçar: ister istemez, mutlaka.
çırağ etmek: bir görevden, daha önemli bir göreve atamak.

D

debdebe: gösteriş, tantana.
dehalet: birinin koruyuculuğu altına girme, birine sığınma.
delalet: aracılık.
derbent: boğaz, dar geçit.
dilaver: yürekli, yiğit.
dimi: sıkı dokunmuş pamuklu bez.
din-i mübin: iyi ve kötüyü, hayır ve şerri ayırt eden din.
divan-ı hümayun: devlet işlerini görüşüp karara bağlayan kurul.
diz çağşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çağşır; diz çakşırı.

E

ebr-i nisan: ilkbahar bulutu.
ebru: kaş.
ecdad-ı izam: yüce atalar.
ecram: cansız cisimler.
edvar: devirler, zamanlar, çağlar.
efrat: bireyler, üyeler; erler.
ehl-i salip: Haçlılar.
ehl ü ıyal: çoluk çocuk, aile.
emr-i âlişan: padişah buyruğu.
emval ü emlak: mallar ve mülkler.
enâm: bütün yaratıklar; halk.
enderun: devletin değişik kademelerinde görevlendirilecek kimselerin yetiştirildiği okul.
enkaz-ı beşer: insan kalıntıları.
esb-i hünermend: hünerli at.

F

fâhir: onurlu, şanlı; kıymetli, değerli; parlak, güzel.
fani: ölümlü, gelip geçici, kalımsız.
fârig: vazgeçmiş, bırakmış, el çekmiş.
fecir: sabaha karşı, tan vakti.
feth-i mübin: bildirilen fetih.
fersah: yaklaşık 5 kilometreye eşdeğer uzunluk ölçüsü.

fevri: ansızın.
fırka: tümen.
fırsat-ı nusret: başarı için elverişli durum.
filhakika: gerçekten, doğrusu.
filhal: şimdi, hemen.
firavan: bol, çok.
fütuhat: fetihler.
fütur: gevşeklik, usanç, bezginlik.

G

gaile: dert, keder; sıkıntılı iş; baş belası; savaş, savaşım.
gamze-i dilduz: gönül delen yan bakış.
ganaim: savaşta düşmandan ele geçirilen şeyler.
garp: batı.
gâsıp: bir şeyi zorla olan, ele geçiren; zorba, yağmacı.
gayb: görünmezlik dünyası, manevi dünya.
ger: "eğer"in kısaltılmış biçimi.
gönder: bir tür kısa mızrak.
gulgule: gürültü patırtı; bağırıp çığrışma.
Gülbank-ı Muhammedî: ezan.
gülşen: gül bahçesi.
güzide: seçilmiş, seçkin.

H

habbe: tane.
hâdim: hizmet eden, yardımcı olan, yarayan.
hakir: alçakgönüllülük belirtisi olarak "ben" karşılığı kullanılan sözcük.
halâs: kurtulma, kurtuluş.
hale: ışık halkası, ayla.
halet: hal, durum, keyfiyet.
hâli: bir şeyden uzak, onsuz; boş, ıssız.
hami: koruyucu, koruyan; gözeten, arka çıkan.
hamule: yük.
Haremeyn: Mekke ve Medine kentleri.
harim-i ismet: kutsal ocak, namus ocağı.

haris: hırslı, açgözlü.
hasin: sağlam, kuvvetli, korunaklı.
hasm-ı kavi: güçlü düşman.
havakin: hanlar, hakanlar, padişahlar.
havale: bir yere hâkim olma, orayı görme; saldırma, bir şeyle vurma.
hava-yi saltanat: hükümdarlık rüzgârı.
havf: korku, korkma.
hercümerç: kargaşa, altüst olma.
heşt behişt: Kuran'da adı geçen sekiz cennet.
heyula: korkunç hayal, kâbus.
hilat-ı fahire: çok değerli kaftan.
himmet-i merdan: yiğitlerin gayreti.
hod: kendi.
horende: bir kimsenin beslemekle yükümlü olduğu kimseler.
hoşrev: güzel gidişli, güzel yürüyüşlü.
hûb: güzel insan.
hulul: girme, geçme, nüfuz etme.
hunhar: kana susamış, kan dökücü.
huruç: çıkış, çıkma.
husrevan: hükümdarlar, şahlar, padişahlar.
hususa: başkaca, ayrıca.
Hüda: Tanrı.

I

ılgar: atın dörtnala koşması.
ırlamak: şarkı söylemek.

İ

ibzal: esirgemeyip bol harcama, bol kullanma.
iclal: ağırlama, saygı gösterme; kudretlilik, ululuk.
içoğlanı: çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
iğtinam: savaşta düşman malını ganimet olarak alma.
İklim-i Rum: İslam coğrafyacı ve tarihçilerinin Ortaçağ'da Bizans topraklarına verdiği ad.

ilam: bildirme, anlatma.
imdi: buna göre, bu sebepten, o halde; şimdi, artık.
inayet: iyilik, yardım, lütuf.
inkılap: değişme, dönüşüm.
iradat: dilemeler, istemeler.
İrem: cennete benzetilerek yapılan masal kenti.
irsal: gönderme, yollama.
irtidat: İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul etme.
İsm-i Celal: "Allah" anlamında kullanılan bir terim.
istiap: içine alma, içine sığdırma; tutma, kaplama.
istida: yalvararak isteme.
istihkar: hor görme, önem vermeme.
istikbal: karşılama.
istintak: söyletme, sorguya çekme.
istiskal: bir kimseye soğuk davranarak, ondan hoşlanmadığını belli etme.
işret: içkili eğlence.
İyd-i Kurban: Kurban Bayramı.
iyş ü nuş: yiyip içme.
izmihlal: yok olma, yok olup gitme.

K

kadim: eski; başlangıcı olmayan.
kadr ü haysiyet: değer ve onur.
kahkârî yenilgi: düşman baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalan tarafın kontrolü yitirerek bozguna uğraması.
kail: boyun eğmiş, razı.
kakımak: öfkelenmek, kızmak.
kâkül-i hoşbû: güzel kokulu kâkül.
kal'a-i pulad beden: çelik bedenli kale.
kamet-i dilcu: gönül çeken, hoşa giden boy.
kamu: halkın tümü.
kantar: yaklaşık 56,5 kg'lık ağırlık ölçüsü birimi.
Kânunuevvel: Aralık ayı.
kaptanpaşa: Osmanlı deniz kuvvetlerinin en büyük amiri; kaptanıderya.

kebkreftar: keklik yürüyüşlü, sekerek yürüyen.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kemine: güçsüz, âciz; zavallı.
kethüda: üst düzeydeki yöneticiler adına, onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan, yöneten kimselere verilen ad.
kıla-ı Müslimin: Müslümanların kaleleri.
kırat: nitelik, değer, düzey.
kısm-ı külli: genel bölüm.
kıtaat: kıtalar, askeri birlikler.
koçbaşı: kuşatılan bir kentin ya da kalenin kapılarını veya surlarını yıkmaya yarayan savaş aracı.
koçmak: kucaklaşmak, sarılmak.
koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacıktan oluşan ve iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.
kostaniçe: süvarilerce kullanılan orta boyda mızrak.
kumbara: "humbara"ya (içi boş bir demire barut, demir parçası ve kurşun doldurularak yapılan savaş aleti) halk arasında verilen ad.
kutsi: kutsal.
kuva-yı adaliye: kas gücü.
kuvvet-i kahire: ezici güç.
küffar: kâfirler.
küşade: açık; ferah, neşeli.

L

lacivert: koyu mavi renkte değerli bir süs taşı.
lağım: tahkimli bir tesisi patlayıcı maddeyle tahrip etmek amacıyla açılan yeraltı geçidi.
lain: kovulmuş, istenilmeyen; herkesin lanet ettiği.
lalreng: kırmızı renk.
lebbeyk: "efendim", "emredin", "buyurun" anlamında sözcük.
lebriz: ağzına kadar dolu.
Leh: Lehistan (Polonya) halkından olan kimse.
lenger: gemilerin bir noktada kalabilmesi için denize atılan demir çapa.
lezzet-i pehlu: yan yana bulunma zevki.
liva: iki alaydan oluşan birlik.

M

mağrip: güneşin battığı yer, gurup.
mahbub: sevgili, sevilen.
makavil: diller, lisanlar.
maktul: öldürülmüş.
makûs: tersine dönmüş; kötü giden.
mânia: engel.
mareke: savaş alanı.
mefkûre: ülkü, ideal.
mefsuh: geçersiz sayılmış, yürürlükten kaldırılmış.
mehabetli: heybetli, ulu; saygı uyandıran.
mekabir: makberler, mezarlar.
mekr: hile, düzen.
memalik: memleketler, ülkeler.
memen: emin, güvenilir yer, sığınak.
menabi-i celadet: yiğitlik kaynakları.
menzil: ev, ikametgâh.
merc: çayır.
merdane: yiğitçe.
merd-i merdan: yiğitler yiğidi.
mergub: istenilen, sevilen; herkes tarafından sevilip aranılan.
merkat: mezar, yatılan yer.
mest ü medhuş: sarhoş ve şaşkın.
meşhet: bir kimsenin şehit olduğu ya da bir şehidin gömüldüğü yer.
meşiyyet: irade, istek, arzu.
metanet: dayanıklılık.
metbu: kendisine uyulan, uyruk olunan.
metris: toprak siper ve istihkâm.
mevzii: bir yere özgü olan, genel olmayan.
mezkûr: sözü edilen, adı geçen.
mihrak: odak.
mirahur: has ahırın en büyük yöneticisi; imrahor.
miralay: albay.
miri: devletin malı olan, beylik.
muahede: antlaşma.

muhacim: saldıran.
muhammin: tahmin eden, bir ölçü ya da değer biçen.
muhasara: kuşatma.
muhit: çevreleyen, kuşatan; kapsayan, içine alan.
muhkem: sağlam, sağlamlaştırılmış, pekiştirilmiş.
murahhas: delege.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş; işlemeli.
mutantan: tantanalı, çok parlak.
mübaşeret: başlama, girişme.
mücahedat: savaşlar.
mücahid-i fisebilillah: Tanrı uğruna savaşan savaşçı.
müdebbir: tedbirli.
müessis: kuran, kurucu.
müfsit: fesat koyan, ara açan.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
mülukâne: hükümdara yakışacak biçimde.
mümtaz: ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş; seçkin.
münacat: Tanrı'ya dua etme, yalvarma.
münevver: aydınlatılmış; parlak.
müntakim: öç alan, intikam alan.
mürettep: kurulmuş, düzenlenmiş.
mürg-i hoşelhan: sesi güzel olan kuş.
mürtet: İslam dinini bırakıp başka bir dine geçen kimse.
müsadere: el koyma, zoralım.
müstağrak: batan, batmış.
müstahkem: berkitilmiş, sağlamlaştırılmış.
müstemleke: sömürge.
müstevli: bir yeri istila eden, yönetimi altına sokan.
müşahede: görme; gözleme, gözlem.
müşavere: karşılıklı danışma.
müteaddit: çoğalan, birçok.
müteallik: bağlı; ilgili, ilişiği olan.
mütecaviz: saldırgan, saldırıcı.
mütevaliyen: aralık vermeksizin.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müyesser: kolay bulunup yapılan, kolay gelen, kolaylıkla olan.

müzaheret: arkalama, yardım etme, koruma.
müzehhep: altın suyuna batırılmış; yaldızlanmış.
müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

naçiz: değersiz, önemsiz, çok küçük.
nahvet: kibir, gurur; ululanma, kurulma; böbürlenme.
naip: hükümdar adına devleti yöneten kimse.
nalan: acıdan, ıstıraptan inleyen.
natüvan: zayıf, güçsüz.
navek: ok.
nedamet: pişmanlık.
nesep: nesil, soy, atalar zinciri.
netayiç: sonuçlar.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nigâr: resim gibi güzel sevgili.
nusret-i mevude: vaat edilmiş başarı.
nuş: içilecek şey, içki; tatlı, bal; tatlı, hoş, bal gibi; hayat, yaşam.
nümayiş: gösteri, gösteriş.

O

okka: 1.283 gramlık ağırlık ölçüsü birimi.
ordu-yı Hümayun: Osmanlı ordularına verilen ad.
otağ-ı hümayun: padişah çadırı.

Ö

özge: başka.

P

palanga: yan yana çakılmış kazıklardan meydana gelen bir surla çevrili küçük hisar ya da küçük kasaba.
pâ-mâl: ayak altına düşmüş, çiğnenmiş.
panagia: Ortodokslarda Ana'ya verilen bir ad.
payitaht: başkent.

peripeyker: peri yüzlü.
perişekl: periye benzeyen.
piraste: donatılmış, süslü.
pir-i aziz: değerli ve saygın yaşlı kimse.
pişgâh: ön, huzur.
pişkeş: armağan; peşkeş.
pulat: çelik.

R

rahne: gedik, yarık.
ram etmek: boyun eğdirmek, itaat ettirmek.
rayet: bayrak, sancak.
râz: sır, gizlenen şey.
reaya: bir hükümdarın yönetimi altındaki halk.
refik: arkadaş, yoldaş.
resen: kimseye danışmadan, doğrudan doğruya.
resim: vergi.
revan: giden, yürüyen, akan.
rey etmek: öne sürmek.
ricat: gerileme, geri çekilme.
rida: örtü.
rikâb-ı hümayun: padişahın atının yanında yürüyen görevliler.
rint: dünya işlerini hoş gören, kalender kimse.
ruşen: parlak, aydınlık; açık, ortada, belli.
ru-yi zemin: yeryüzü.
ruz-i muharebe: savaş günü.
rüfeka-i mesai: çalışma arkadaşları.
rükû: namazda elleri dizlere dayayarak eğilme.
rüşt: erginliğe erişme, erginlik.

S

sab: güç, zor, çetin.
sabareftar: yel gibi hafif ve çabuk yürüyüşlü.
sabi: ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk.
saff-ı harp: savaşta sıraya dizilmiş askerlerin tümü.

sahipkıran: her zaman üstün gelen, başarı sağlayan hükümdar.
sahra: ova.
sait: uğurlu, kutlu; ahiretini hazırlamış, sevap kazanmış.
salik: bir yola giren, bir yol tutan.
salip: haç.
sançmak: saplamak, batırmak.
sanem: tapılacak kadar güzel kadın; put.
savlet: hücum, şiddetli saldırı.
sayha: bağırma, nara atma.
secde-i şükran: Tanrı'ya şükretmek için yapılan secde.
sekene: bir yerde oturanlar, sakinler, ahali.
semavi: gökle ilgili, göksel.
semender: ateşten yaratılan ve ateşte yaşayabilen bir masal hayvanı.
serapa: baştan ayağa.
serbazi: cesurluk, yiğitlik.
serdengeçti: fedai ve gönüllü askerlere verilen ad.
sergerde: elebaşı, başkan.
serhatlı: sınır boyunda görevli askerlere verilen ad.
serir: taht.
serpuş: başa giyilen şey, başlık.
server: başkan, reis, ulu kişi.
serv-i hıraman: nazlı nazlı sallanan servi gibi salınarak yürüyen sevgili.
sezavar: uygun, yaraşır.
sığamak: sıvamak.
sıklet: ağırlık.
sınmak: kırılmak, parçalanmak; güçsüzleşmek, âciz düşmek; yenilmek.
simten: teni gümüş gibi beyaz ve parlak olan.
sukut: aşağı inme, düşme.
Sultan-ı Rum: Osmanlı padişahı.
sultan-ı selatin: sultanlar sultanı.
suni bedi: güzel eser.
suni beşer: insan işi.
sübhane: "Tanrı'nın temizliğine inanırım" anlamında kullanılır.
sühandan: güzel söz söylemeyi bilen.
Süreyya: Ülker takımyıldızı.

Ş

şahadet: yüksek bir ülkü uğrunda ölme, şehit olma.
şahi: uzun menzilli büyük toplara verilen ad.
şakka: sıkıntı veren, eziyetli.
şarampol: kazıklardan ve kazıklar üzerine sarılmış dikenli tellerden oluşan siper ve engel.
şark: doğu.
şaşaa: gösteriş, tantana; parıltı, parlaklık.
şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
şeci: yürekli, yiğit.
şehamet: akıllılıkla birlikte olan yiğitlik.
şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
şehlevent: boylu boslu, yakışıklı genç.
şehrayin: şenlik, donanma.
şekavet: haydutluk, yol kesicilik.
şem-i şebistan: gece mumu, gece kandili.
şemşir: kılıç.
şenaat: kötülük, fenalık.
şeran: şeriat bakımından, şeriatça.
şer'i: şeriata ait, şeriatla ilgili.
şevket: ululuk.
şikâr: av; avlanan hayvan; ganimet.
şimal: kuzey.
şimdengerü: bundan sonra, bundan böyle.
şimendifer: demiryolu.
şüheda: şehitler.

T

tabi: bağımlı; bağlı.
tabiye: yerleştirme, hazırlama.
tabiiyet: tabi olma, uyrukluk.
tabya: sürekli olarak savunmaya hazır bulundurulması gereken stratejik ya da taktik açıdan önemli görülen bir yerde, barış zamanında yapılan berkitilmiş mevzi.
tacbahş: taç veren, taç bağışlayan.

tahnit: ölüyü bozulmaması için ilaçlama.
tahsin: güzel bulma, beğenip alkışlama.
tarik: yol.
taşra: dışarı, dış kısım.
tavassut: araya girme, aracılık etme.
tavsif: niteleme.
taziz: şerefli, kutlu kılma.
tazmin: zararı ödeme.
tealâ: "yüksek olsun" anlamında kullanılır.
tebaa: uyruk.
tebcil: ululama, ağırlama.
tebdil: değiştirme.
tecrit: ayırma, bir tarafta tutma.
tedhiş: ürkütme, yıldırma.
tedip: haddini bildirme, yola getirme.
tehcir: göç ettirme.
temaşa: bakma, seyretme; gezme, dolaşma; görülecek, gezilecek şey.
tenkil: örnek olacak bir ceza verme, tepeleme.
teshir: büyüleme, kendine bağlama.
tesit: kutlama.
tercemeihal: özyaşamöyküsü.
tevekkül: her şeyi Tanrı'ya bırakma ve Tanrı'dan bekleme.
tevfikat-ı sübhaniye: Tanrısal yardım.
tevhit: bir araya getirme, birleştirme.
tevkif: durdurma.
tevsi: genişletme, genişletilme.
tımar: has ve zeametlerin dışında kalan küçük dirliklere verilen ad.
tig-i ateşbâr: yakıcı, keskin kılıç.
tir ü keman: ok ve yay (divan edebiyatında sevgilinin kirpiği ve bakışı).
tüfekendaz: tüfek kullanan asker.
tüvana: güçlü kuvvetli, dinç.

U

ubudiyetname: bağlılık mektubu.
Ulah: Osmanlıların Romanya halkından olanlara verdiği ad.

ulema: bilginler.
uruc-ı İsa: İsa Peygamber'in göğe yükselişi.

Ü

ümera: yüksek rütbeli görevliler.
üstad-ı azam: büyük üstat; bir mason locasının başkanının unvanı.
üsküf: kenarı sırma işlemeli yeniçeri börkü.

V

vafir: fazla, çok; bol.
vahiy: bir buyruk ya da düşüncenin Tanrı tarafından peygambere duyurulması.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
vasi: vesayet altındaki küçüğü yöneten kimse.
vaveyla: çığlık, yaygara, feryat.
veli: lakin, fakat.
veli: aziz, ermiş.
vire: kale, palanga vb. korunaklı bir yerin asker, silah ve ağırlıklarını alıp gitmesi koşuluyla kimsenin kılına dokunulmaksızın düşmandan teslim alınması ya da aynı koşullarda düşmana teslim edilmesi.
voyvoda: bazı Slav ülkelerinde bölge yöneticilerine verilen unvan.
vüzera: vezirler.

Y

yeis: umutsuzluktan, karamsarlıktan doğan üzüntü, keder, elem.

Z

zadegân: soylular.
zağ: kılağı.
zahir: açık, belli, görünen.
zahire: gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan tahıl.
zati: kişisel, özel.

zeamet: sipahilerin aldığı en büyük tımar.
zebercet: açık yeşil renkte bir süs taşı.
zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
zehr-i katil: öldürücü zehir.
zelil: aşağılık, alçak.
zillet: alçalma, alçaklık.
zincirbent: zincire vurulmuş, zincire bağlanmış.

Reşad Ekrem Koçu, Türklerin Rumeli'ye geçişi, Osmanlı'nın önemli kara ve deniz savaşları, Çanakkale Zaferi, Kurtuluş Savaşı ve Kore Türk Tugayı'nın askeri başarılarını anlattığı *Türk Zaferleri*'ni şu sözlerle sunuyor:

"Milli kütüphanemizde büyük bir boşluğu doldurma yolunda naçiz kalemimin armağanı olan bu eser, sağlam bilgimize dayanarak fakat en küçük âlimane iddia güdülmeden kaleme alınmıştır; ordumuzu vücuda getiren evlatlarımıza, sadece okuma yazma bilen vatandaşlarına büyük Türk zaferlerini bir sohbet diliyle anlatmak istiyorum."

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaraladığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

ISBN 978-605-09-4735-9

9 786050 947359

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

t

DK DOĞAN KİTAP

REŞAD EKREM KOÇU

Yeniçeriler

DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Yeniçeriler

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
Osmanlı Tarihinin Panoraması
Kösem Sultan
Topkapı Sarayı
Tarihimizde Kahramanlar
Fatih Sultan Mehmed
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
Osmanlı Padişahları

YENİÇERİLER

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Doğan Kitap'ta 1. baskı / Ocak 2004
4. baskı / Eylül 2015 / ISBN 978-605-09-2889-1
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Kapak görseli: © Historical Picture Archive/CORBIS
Baskı: Ana Basın Yayın Gıda İnş. San. Tic. A.Ş.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No. 15 Beylikdüzü - İSTANBUL
Tel: (212) 422 79 29
Sertifika No: 20699

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Yeniçeriler

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Yeniçeriler 13

Ocak niçin ve nasıl kuruldu 16

Acemi Oğlanlar Ocağı 19

Pençik oğlanları 21

Yıldırım'ın Niğbolu zaferi gösterdi ki pençik oğlanları kesin olarak temsil edilmişler, Osmanlı-Türk ve Müslüman olmuşlardır 24

Aksak Timur'un karşısında Ankara bozgunundan sonra Yeniçeri Ocağı bir dağılma tehlikesi geçirdi 27

Yeniçeri Ocağı'nı dağılmaktan ve Osmanoğullarını perişanlıktan Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın Devşirme Kanunu'nu yapan devlet adamı kafası kurtardı 29

Yeniçeri Ocağı'nın temel taşı: Devşirme Kanunu 32

Devşirilen oğlanlar Edirne yolunda... İstikbalin yeniçerisi bu oğlanlar arasından seçilip ayrılacaktır... 34

Oğlan devşirmede suiistimaller, rüşvet ve hile... Devşirme oğlan kafilelerine tecavüzler... 37

Devşirme oğlanlardan yeniçeriliğe ayrılan "acemi oğlanı" adını alır... Acemi oğlanlığa seçilme merasimi: son muayene, din telkini, sünnet... 39

Acemi Oğlanlar Kışlası... Acemi oğlanlarının yeniçeri oluncaya kadar gördükleri hizmetler... 42

Büyük bir ahşap şehir olan İstanbul'un yangın afetlerine karşı 18. asırda Yeniçeri Ocağı'na bağlı ilk tulumbacı teşkilatı kurulurken efradı acemi oğlanlarından seçildi... 44

Tulumbacı acemi oğlanları 47
Tarihi roman ve hikâyelerde yeniçeri tulumbacılar... Çaylak Tevfik Bey'in tulumbacı acemi oğlanları 51
Tulumbacı civelek Bülbül İsmail 54
Kapıya çıkma 58

Ocak 61
Osmanlı ordusu 63
Kapıkulu asker ocakları içinde Yeniçeri Ocağı 65
Yeniçeri disiplini 68
Kadro ve bayrak 70
Yeniçeri "orta"ları ve "nişan" denilen orta alamet-i fârikaları 73
Bıyığını balta kesmez çorbacı ağalar 76
"Küçük dağları ben yarattım" diyen ağalar 79
Katar ağaları 81
Yeniçeri ağası 84
Ağakapısı 86

Kışla Hayatı 91
Kışlalar 93
Mutfaklar, "Kazan-ı Şerrif" 95
Et, seğirdim ustası, Etmeydanı 98
Bektaşilik... Kışlalardaki tekkeler ve babalar... İlim isteklisi yeniçeriler 100
Mehterler, çöğürcüler 103
Yeniçeri kıyafeti 106
Ulufe 108
Bahşiş 114
Talim ve terbiye 118
Cezalar 121
İç ülke ve sınır kalelerinde yeniçeriler 127

Gaza yollarında **135**
Kosova'da yeniçeri 137
Niğbolu'da "Jeanne d'Arc"ın bayrağı, Varna'da "Ladislas"ın başı 139
Gazi Mimar Sinan 142

Yeniçeri şairler **147**
Yeniçeri şairler 149

Yeniçeri ihtilalleri **153**
İlk ayaklanma: Edirne'de Buçuktepe Vakası 155
İstanbul'da ilk yeniçeri ihtilali 157
Yenibahçe Çayırı ayaklanması 160
Çaldıran seferindeki dört vaka 163
Bu ihtilallere rağmen ocak disiplini bozulmamıştır, yeniçeri cenk ateşinin semenderidir 165
Padişah fermanıyla bozulan ocak disiplini 168
Yemişçi Hasan Paşa Vakası 171
Genç Osman'a karşı 1622 ihtilali 173
İstanbul on yıl yeniçeri ve sipahi kılıcı altında yaşadı 200
Bağdat'ta Bekir Subaşı vakası 208
1632 ihtilali 213
İhtilal havası içinde Hicri 1041 Ramazanı 229
Halep vakası 234
1648 ihtilali 240
Yeniçeriler ile sipahiler arasında Atmeydanı cengi 253
Yeniçeri ağaları saltanatı 259
1687 Varadin isyanı ve İstanbul ihtilali 272
1687 ihtilalinin Kasım kargaşalıkları 277
1703 Edirne Vakası 289
1730 ihtilali ve yalın ayaklılar saltanatı 294

Son yeniçeriler 315
Pırpırı kıyafet ve kolluklardaki rezaletler 317
Balta asma, balta verme, hendek gladyatörleri, tahmis zorbaları 319
Semer devirme, hamam baskını, baklava alayı 322
Yeniçeri kahvehaneleri 324
Son yeniçeriler ve Nizam-ı Cedid 327
Davul zurna çalarak gelen 1807 ihtilali 330
Boğaz kalelerinin Laz yamakları 333
Kabakçı Mustafa Çavuş 336
1807 ihtilali 339
Yeniçeri Alemdar Paşa 341
Alemdar Paşa Vakası (1808 ihtilali) 344
"Bakireler on kuruşa!.. Dullar beş kuruşa!.." sesleriyle başlayan son yeniçeri ihtilali 351
Vaka-i Hayriye 354
Belgrad Ormanı'nda yeniçeri kırımı 358
Büyük kışla yangınında bir kadın 360
Tırnova cadıları 362

Sözlük 365

Yeniçeriler

Deli rüzgârların kamçısı altında kabarmış, köpürmüş denizin yalçın kayalara gürül gürül atılışı gibi, her biri âdem ejderhası binlerce bekâr uşağı erkeğin ağzından çıkan bir gülbank, yeniçerilerin sesi:

Allah Allah eyvallah
Baş üryan, sine püryan, kılıç al kan
Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran!..
Eyvallah!.. Eyvallah!..
Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan
Kulluğumuz padişaha ayan.
Üçler, Yediler, Kırklar
Gülbank-ı Muhammedi, nur-ı nebi, kerem-i Ali
Pirimiz, hünkârımız Hacı Bektaş-ı Veli
Demine devranına hu diyelim!..
Huuuuuuuuuuu!..

Dört buçuk asır boyunca zaman zaman kendi kışlalarında, padişahın sarayında, cenk meydanlarında ve İstanbul şehr-i şehîrinin alanlarıyla sokaklarında yükselmiş olan ve cihana meydan okuyan büyük laf...

Pirleri Hacı Bektaş-ı Veli'ydi; bu asker ocağının kurucuları tarafından yeniçerilerin dini terbiyesi, İslamiyet'i gayet pratik yollardan telkin etmesini bilen ve her türlü hatayı, kusuru rindane felsefeyle örten Bektaşi dervişlerinin eline bırakılmıştı.

Tarih kaynak ve vesikalarında "Zümre-i Bektaşiyan" veya "Dud-

man-ı Bektaşiyan" diye de anılan yeniçeriler yüz çizgileriyle ve beden yapılarıyla seçme güzel insanlardı.

Ocaklarının kuruluşu yıllarında esirlerin, sonra da devletin gayrimüslim anasırının çocukları, buluğ çağına yeni basmış körpe delikanlıları arasından toplandılar; sıkı askeri disiplin altında yetiştirildiler, çelik gibi tavlandılar. Kendilerini Âl-i Osman tahtında oturan padişahın kulları bildiler ve kullukla övündüler. Padişahlık müessesesi de yeniçerileri öylesine benimsedi ki, bu asker ocağının kütük defterine 1 numaralı nefer olarak daima tahtta oturan padişahın adı yazıldı.

Yeniçerilerin tek hüner ve kıymeti demir pençelerindeki palayı hedefine pek yaman ve amansız indirmesiydi; o zağlı palanın karşısında cihanı üç asır titretti.

Tarihimizdeki zincirleme zaferler, parlak, çok parlak zaferler, onları kazanmış olan ordumuzun kadrosuna baktığınız zaman hakikati görür ve teslim edersiniz ki, yeniçerilerin eseri değildir, fakat o zaferlerde yeniçerilerin hissesi pek büyük olmuştur.

Tarihimizi çok iyi bilen Yahya Kemal Beyatlı gazellerinden birini yeniçeri şanında yazmıştır, büyük şair yeniçeriyi övmekte haklıdır:

Vur pençe-i Ali'deki şemşir aşkına
Gülbangı asumanı tutan pir aşkına
Vur ruh-i pür fütuh-i Muhammed'le yekzeban
Fecr-i hücum içindeki tekbir aşkına...

Yeniçeri yaya askerdi. Asırlar boyunca İstanbul'dan kalktılar, batıda Belgrad'a, Budin'e, Viyana'ya; doğuda Bağdat'a, Tebriz'e, Karabağ'a; şimalde Bender'e, Hotin'e, Rusya stepleri ile Polonya ovalarına; cenupta Halep'e, Şam'a, Kahire'ye, kum çöllerine, orduda herkes atlıyken yalnız onlar yaya gittiler, şahadet şerbetini içmeyenleri yaya döndüler. Bu seferler beş ay, sekiz ay, bir buçuk yıl, üç yıl sürmüştü.

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

diyen Koca Mimar Sinan Ağa bir yeniçeriydi, 50 yaşından sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın başmimarı oldu ve o haşmetli devri yeryüzünde Türk yapı sanatının şaheserleriyle tespit etti.

Yine o Yeniçeri Ocağı'ndan bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin en yüksek siyasi mevkilerine, sadrazamlığa kadar yükselenler oldu.

İçlerinden çıkan kahramanların maceraları tarihimizde birer hamaset destanıdır; tarih kaynaklarımız şöyle bir karıştırılınca binlerce isim sayabiliriz; şu anda birkaçı celadet timsali halinde gözümün önündedir: Varna'da Hızır, İstanbul surları üstünde Murad, Burak Adası deniz cenginde Tozkoparan İskender ve İstolni Belgrad'da 45.000 kişilik bir düşman ordusuna sekiz silah arkadaşıyla meydan okuyan Yahya gibi...

İnsan eli hem kurucu, hem yıkıcıdır. Daima silah altında bulunan yeniçeriler bir kuvvetti. Onu siyasi ihtirasları yolunda kullananlar ateşle oynadılar ve Âl-i Osman Devleti'ne en büyük ihanette bulundular. Siyasi ihtiraslara alet edildikten sonradır ki, şöhreti cihanı tutmuş olan o disiplinli asker, cenk yollarında serdarlarına karşı ayak diredi. Padişahtan vezir kelleleri istedi ve hatta padişahına karşı isyan etti. Yeniçeri ihtilalleri tarihimizin kanlı yapraklarıdır.

Nihayet 18. asır ortalarında yeniçeri yapılmak üzere oğlan devşirme usulü kalktı, Yeniçeri Ocağı'nın kapısı, herkese, ardına kadar açıldı, ocak haşarat güruhuyla doldu, o güzide asker şehir eşkıyası oldu. Cehlin ve taassubun gılzeti içinde, bütün ileri gelişmeleri köstekliediler. Tarihimizin yaprakları, yeniçerilerin irtica ayaklanmalarıyla da kana bulandı.

17. asır sonları ile 18. asırda zincirleme hezimetler, ağır bozgunlar da yeniçerilerin yüzünden değildir, fakat o bozgunlarda da cengâver asalet ve necabetini kaybetmiş yeniçerilerin hissesi pek büyüktür.

Nihayet ocağın 1 numaralı neferi olan Sultan II. Mahmud, efradı her türlü şenaat ve rezalette pervasız olan Yeniçeri Ocağı'nı kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırmaya mecbur oldu. Bu kanlı darbe tarihimize "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Vaka) adıyla geçti.

Kuruluşundan Vaka-i Hayriye'ye kadar Yeniçeri Ocağı'nın zengin bir tarihi vardır. İşte efendim, biz kitapta o şayan-ı dikkat yaprakları açacağız.

Yeniçeri Ocağı kimler tarafından ve niçin kuruldu? Nasıl gelişti? Bu asker ocağının teşkilatı, ananeleri, âdetleri nelerdi? Kışlalarında nasıl yaşadılar, gazalara nasıl gittiler, ihtilalleri nasıl çıkardılar, neler yaptılar? Ocaktan yetişmiş iyi ve kötü şöhretleri kimler oldu ve bir gün nasıl yok oldular?

Yeniçeri Ocağı'nın zengin tarihi içinde öyle yapraklar da vardır ki, tomar tomar hikâye ve roman müsveddeleridir, işlenmek için usta kalemleri beklemektedir.

Ocak niçin ve nasıl kuruldu

En salahiyetli bilginlerimiz Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunu, Osmanlı Devleti'nin ilk elli yılı içinde Rumeli'nde süratle gelişen fütuhatın doğurduğu zaruret olarak gösterirler.

Bu görüşe göre ülkeler, Anadolu'nun Müslüman-Türk halkının sel gibi akan kanı pahasına alınmaktadır. Anadolu köylüsü, kendisi tarlada sapanını ve kasabada işini bırakıp silahlanmış, atlı yahut yaya, gaza yollarına düşmüştür, akıncı gönüllüler ordusu olmuştur. Fevkalade yararlılıklar gösterenler akıncı kafilelerinin başbuğluklarına yükselmektedirler. Bu ordunun, başbuğlarının şahsi otoritelerinden gayri, nizamı, töresi yoktur. Cengâverler diledikleri zaman koptukları yerlere dönmektedirler. Süratle gelişen fütuhatın devamı için, hem Anadolu'nun Müslüman-Türk halkından gayri kılıç tutacak yeni ellere, hem de daima silah altında bulunacak bir asker ocağına son derece ihtiyaç vardır. Bunun için de evvela harp esirleri arasından ve sonra fethedilmiş ülkelerin gayrimüslim ve gayri Türk ahalisinden, vücut yapıları sert asker hayatına elverişli, yüz çizgilerinde de merdane güzellik ifadesi bulunan erkek çocuklar seçilmişler, İslam imanı telkin edildikten sonra kısa süren, fakat çok sağlam bir terbiye ve talimle bu oğlanlar yeniçeri, yeni asker olmuşlardır.

Ben, Yeniçeri Asker Ocağı'nın kuruluşu sebebini bu kadar basit görmüyorum.

Bu asker ocağı Osmanlı Devleti'nin ilk elli yılı içinde süratle gelişen fütuhatın devamında çok önemli bir yer almış olmakla beraber, kuruluşundaki gaye tamamen ayrıdır; Yeniçeri Asker Ocağı, Ortaçağ'ın sonlarında derebeylik (feodalite) rejiminin karşısında

Anadolu Türklerini merkezi bir idare altında toplamak isteyen Osmanoğulları hanedanının mutlakıyet idaresini korumak için kurulmuştur.

Yeniçeri gülbankında "Kulluğumuz padişaha ayan..." sözü bu yönden bilhassa şayan-ı dikkattir. Her şeyden evvel Osmanlı hanedanının merkezi mutlakıyet idaresini korumak yolundaki hizmetleri padişahlar tarafından da takdir edilmiş ve bu asker ocağına Osmanlı ordusunda çok mümtaz bir yer verilmiştir. Başta ilk taht şehri Bursa, Rumeli'nde bir taht şehrini andıran ordu merkezi Edirne ve ikinci taht şehri İstanbul gelmek üzere, devletin bütün iç kaleleri ile sınır kalelerinin asayişi, inzibatı ve muhafazası, ileride tafsilatıyla anlatacağız, yeniçerilerin sadakatine emanet edilmiştir. Yukarıda da söylemiştik, tahta oturan her yeni padişahın adı da bu asker ocağı kütüğüne 1 numaralı nefer olarak yazılmıştır.

Osmanlı hanedanının tarih sahnesine girdiği sıralarda derebeylik asırları olan Ortaçağ artık kapanıyordu. Kalkacak derebeylik rejimi yerine Yeniçağ'ın yeni bir devlet sistemi olacaktı. Bu yeni sistemin, yeni hanedanların kuracakları merkezi mutlakıyetler olacağını Osmanoğulları gösterdi.

Ortaçağ kapanırken, halkının ekseriyetini Müslüman Türkler teşkil eden Anadolu, çok büyük bir içtimai buhran içindeydi. Biz bu buhran üzerinde durmayacağız; bu çok ağır mevzuu üniversitelerimizin Türkiye tarihi kürsülerinde oturanlara bırakıyoruz. Şu kadar kaydedelim ki, o asırlar için İslamiyet'in tefekkür kaynağı olan medrese, Anadolu'nun Müslüman-Türk âleminin kurtuluşunu Osmanoğulları'nın merkezi bir mutlakıyet kurmasında gördü ve bu yeni hanedanı bütün kudret ve celadetiyle destekledi. Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Kara Rüstem adında iki büyük molla, Osman Gazi'nin torunu Murad Hüdavendigâr'ın siyasi müşavirleri, nazırları oldular; ferdi mülkiyeti kabul etmeyen, İslam adabına uymayan bir materyalizmle masum ve cahil halk kitlesine cazip görünmeye çalışan bozguncu ve muhakkak ki çok tehlikeli bir cereyana karşı Müslüman-Türk birliğini koruyacak Osmanlı mutlakıyetinin ilk teşkilatını yaptılar; kurdukları müesseselerin başında da, daima silah altında bir asker ocağı, yeniçeriler oldu. Bu askerin aile bağı olmayacaktı, her nimeti, lütfu padişahtan görecekti ve onun uğrunda gözü-

nü kırpmadan ölecekti. Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurucuları bu askeri yetiştirmeye muvaffak oldular.

Başarılan iş çok büyüktür. Bir Ortaçağ adamı olup cihangirlik sevdasıyla ve kaba nahvetiyle Anadolu'yu istila eden Aksak Timur, bu memleketten çekilince Osmanoğullarının idare sarsıntısını fırsat bilen bu bozguncular, Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve onun müritleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa gibi ihtilalcilerin idaresinde yer yer ayaklandılar. Anadolu'da Türklüğü ve Müslümanlığı eritip yok edebilecek bu ihtilalleri yeniçerilerin amansız kılıcı bastırdı.

Çoğu kalem sahipleri Osmanlı tarihinin bu ilk yapraklarını sathi bakışla karıştırıp, bu tarihi hakikati görememişlerdir. Bunların içinde bazıları da milli bir taassup güderek yeniçerileri, bir Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nde "gayri Türk anasır, devşirmeler" diye adeta Türk düşmanı gibi göstermek gaflet ve garabetine düşmüşler ve düştükleri bu hata çukurunda saplanıp kalmışlardır.

Evet, yeniçeriler devşirme usulünün kalktığı 17. asır sonlarına kadar hep gayri Türk anasırdan toplanmıştır. Fakat unutmamalıdır ki "milliyet" fikri 18. asır sonunda yayılmıştır.

Milliyet cevheri de "kan"dan ziyade kültürdedir. Kültürün vasıtası olan dildedir. Yeniçeri, küçük yaşta anadilini terk etmiş, Türkçe konuşmuştur, Türkleşmiştir. Yeniçerinin kılıcı Türk bayrağının altında parlamıştır, Türk zaferlerinin şan ve şerefine büyük hisselerle iştirak etmiştir.

Yeniçerilerin tarihçesini şu bölümler üzerine topladım:

I. Acemi Oğlanlar Ocağı; Pençik oğlanları ve Devşirme oğlanları.
II. Yeniçeri Ocağı.
III. Kışla hayatı.
IV. Gaza yollarında.
V. Yeniçeri şairler.
VI. Yeniçeri ihtilalleri.
VII. Son yeniçeriler.

Acemi Oğlanlar Ocağı

Pençik oğlanları

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurulması yolunda ilk fikri ortaya koyan Karamanlı Molla Kara Rüstem'dir. Bu büyük devlet adamının doğum tarihi bilinmiyor: İlk Âl-i Osman tarihlerini yazanlar ondan "danişment", bilgili adam diye bahsederler; Rumeli'nde Edirne'nin, az sonra da Zağra'nın akıncılar eliyle fethi üzerine Karaman'dan Bursa'ya gelen bu zat Sultan I. Murad'ın kadıaskeri Çandarlı Kara Halil'le buluşur. O tarihlerde kadıasker, hanın (padişahın) siyasi ve adli müşaviridir, bugünkü tabirlerle hem başvekil, hem adliye vekilidir. Bu tarihi buluşma en eski kaynaklarımızda şöylece nakledilir:

Molla Rüstem Kara Halil'e,

"Akıncı gazilerin aldıkları esirlerin beşte biri Tanrı buyruğunda padişahındır, niçin almıyorsunuz?.." der.

Kara Halil de bu teklifi Sultan Murad'a arz eder, o da,

"Tanrı buyruğu ne ise onu yapın!.." der.

Bunun üzerine akıncı gazilerin elindeki her beş esirden birinin padişah adına alınmasına karar verilir. Alınacak esiri seçme hakkı padişaha aittir. Esir başına 125 akçe kıymet biçilir, elinde beş esiri olmayan esir başına 2 akçe verir. Tanrı buyruğu gereğince alınan bu vergiye "beşte bir" manasında "pençik resmi" adı verilir. Padişah adına alınacak esirlerle padişahın hükümdarlık haklarını koruyacak bir asker ocağının tesisine karar verilir, bu askere de "yeni çeri" (yeni asker) adı konulur. Kendi adına nispetle anılan meşhur bir Âl-i Osman tarihinin müellifi olan Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, yeniçerinin vazifesini pek açık yazıyor:

Gereklidir yeniçeri kapuda
Ki hanı gözleyeler her tapuda.

"Kapı", padişahın temsil ettiği "devlet"tir; "tapu", "tapuk" da padişahın hükümdarlık, "devlete tasarruf" hakkıdır.

Pençik resmine bağlanan esirler evvela erkek ve kadın, sağlam ve sakat olarak ayrıldı. Sonra sağlam erkekler altı çağ sınıfına taksim edilerek isimlendirildi.

1 – Şirhar: Süt çocuğu, en çok 3 yaşına kadar olanlar.

2 – Beççe: Yavru, 3-8 yaş arasında olanlar.

3 – Gulamçe: Oğlancık, 8 yaşından 14-15 yaşına, buluğ çağına kadar olanlar.

4 – Gulam: Oğlan, tüysüz erkek, buluğ çağından 18 yaşına kadar olanlar.

5 – Sakallı: Tüylenmiş gençler ile olgun erkekler.

6 – Pir: İhtiyarlar.

Akıncı gaziler elinden padişah adına alınacak esirler ortadaki iki sınıf, 8-18 yaş arası "gulamçe" ile "gulam"lardı. Bunlar vücut sıhhati, beden tenasübü ve yüz letafeti bakımından da seçkin olacaklardı.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın kurucuları, bilemem tabirim yerinde midir, usta bir bahçıvan dikkatiyle, bu askeri fideden yetiştireceklerdi.

Akıncı gazilerin ellerindeki esirlerin beşte birlerinden bu şekilde alınıp toplanacak oğlanlara da "pençik oğlanı" adı verildi.

Ellerinde kadın, kız, sakat erkek, 8 yaşından küçük sabi oğlancık, "şirhar" ve "beççe" ve 18'inin üstünde erkek, "sakallı" ve "pir" esir bulunanlar da padişaha esir başına 25'er akçe pençik resmi ödeyeceklerdi.

Büyük gelirdir; Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu sırasında padişahın böyle bir gelire ihtiyacı da vardır.

Mesela bir akıncı gazinin elinde pençik oğlanı vasfında iki esir oğlan bulunabilir, elinde fazla esir de yoktur, padişahın bu iki oğlanı parasız alabilmesi için bu gazinin elinde on esir bulunması lazımdır. Bu adamın iki esir için ödemekle mükellef olduğu pençik resmi 50 akçe, padişahın alacağı iki pençik oğlanının kıymeti ise 250 akçedir. O zaman bu akıncı gaziden pençik resmi alınmayacak ve üstelik kendisine 200 akçe verilip elindeki iki oğlan alınacaktır.

Pençik oğlanları aydındır ki, esirlerin en güzideleri, kıymetlileridir; akıncıların bunları saklayıp kaçırmaması için de nezaret vazifesi Rumeli'ndeki akıncı beylerinin en ünlüsü Evrenos Bey'e verildi.

Pençik resmi ile pençik oğlanları Rumeli'nden Anadolu'ya geçit iskelesi olan Gelibolu'da tahsil edilecek, toplanacaktı, bu büyük, mesuliyetli iş de ilk teklif sahibi Karamanlı Molla Rüstem'e verildi. Kara Rüstem Bursa'dan Gelibolu'ya gidip yerleşti. Orada ne kadar kaldığı bilinmiyor. Herhalde Yıldırım Bayezid zamanında olacaktır, bu Molla Rüstem Bursa'da ölmüştür.

Çok sonraları yaşamış olan müverrih Derviş Ahmed Âşıkî, bu büyük devlet adamını, şahsi servetini yapmasını bilmiş biri olarak gösteriyor ve hatırasını şöylece hırpalıyor:

Molla Rüstem kendi ölümünden sonra 14-15 yaşlarındaki biricik oğlu için 100 yıl ömür tahmin eder ve çocuğun bu uzun ömrünün her gününe 100 filorin altın harçlık koyar, küçük delikanlıya bu hesap üzerinden 3.650.000 altınlık bir miras bırakıp göçer.

Fakat sefih mollazade babasının ölümünden sonra ancak yedi sene yaşar ve 14. asır Bursasında bu muazzam serveti bu yedi yıl içinde yer, bitirir. Yalın ayak, yarım pabuç bozahanede kebap çevirici olur ve nihayet 22 yaşlarında Bursa hisarında Eski Hamam'ın külhanında sefilane ölür, kefenini bile babasının Firuz adında azatlı bir kölesi temin eder, hayırsız evladı Molla Rüstem'in türbesine defneder.

Müverrih "Bunca meblağı neye verdi kim böyle tez harcandı?" diye sorarak bir misal naklediyor: Sefih gence bir adam bir tazı getirmiş, 100 filorin ile 1.000 akçelik bir at ve kaftan vermiş. Falan bağda tavşan var demişler, bu haberi verene 100 altın vermiş, tazısını alıp o bağa gitmiş ve tavşanı ininden çıkarana 100 filorin vereyim demiş, haber veren ininden çıkarmış, fakat tazı tavşanı tutmamış, oğlan kızmış, bir kılıç çalıp tazıyı öldürmüş, ama vaat ettiği 100 altını vermiş.

Derviş Ahmed çok mübalağalı konuşmuş olduğunu hissetmiş olacaktır ki, "Bu hikâyeyi o kefen saran Firuz'dan dinledim, vallahi ziyade yazmadım..." diyor ve hemen hikmet yollu bir kıta yazıyor:

Oğul bedbaht ola bisaadet
Ona mal komak oldu zişt (kötü) âdet

Kim anı harc ide fisk ü fücura
Yiye hîz oğlan, ya kahbe avret.

Yıldırım'ın Niğbolu zaferi gösterdi ki pençik oğlanları kesin olarak temsil edilmişler, Osmanlı-Türk ve Müslüman olmuşlardır

Esir kafileleri arasından "pençik oğlanı" olarak seçilmek, evvela muhakkak ki 8-18 yaş arasında vücut yapısı sıhhatli ve endam tenasübü ile yüz çizgileri letafetine sahip oğlanlar için bir saadetti.

Bu kıymette bir oğlancık, küçük delikanlı, pençik oğlanı seçilmediği takdirde eğer yolunu bulup kaçamazsa esir, köle kalacaktı. İlk sahibinin elinde veya satılacağı başka ellerin mutlak tahakkümü altında hürriyetinden mahrum, dolayısıyla zelil yaşayacaktı. Yahut bu zilleti duymaması için insanlığının şeref idraki nasırlaşacaktı.

Halbuki pençik oğlanı seçilince, hana (padişaha) mutlak sadakatle bağlanmak şartıyla evvela hürriyetine kavuşuyordu.

Yiyecek, içecek, giyecek düşünmeyecekti. Bir kışlası olacaktı. Günlük hayatı asker disiplininin programı içinde geçecekti. Bir asker ocağının ağır işlerine katlanacaktı, vücudu bu ağır işlerle tavlanacaktı, fakat bu disiplin ne kadar sert, bu işler ne kadar ağır olursa olsun esaret değildi. Üstelik boğaz tokluğuna da değildi. Her ihtiyacı temin edildiği halde padişah kendisine gündelik para verecekti. Basit bir nefer olarak gireceği asker ocağında sadakat, hizmet, liyakat, fedakârlık karşılığı zabitliğe, hatta kumandanlığa yükselecekti. Uzak da görünse, o basit neferin istikbali parlaktı.

Gılzete düştüğümü zannetmiyorum; hür insanın hakları arasında nefis lezzetini tatmak da vardır. Yeniçeri, bu asker ocağından emekliye ayrılıncaya kadar evlenmekten men edilecekti, fakat, ileride anlatacağız, eli yaman silah tutan bu zinde erkeklerin kadın ihtiyacı dahi düşünülecekti.

Esir oğlanlar için pençik oğlanı seçilmek, esarette kalma karşısında büyük saadet olmakla beraber, onu yeniçeri hayatının disiplinine intibak ettirmek, onu bütün hüviyetiyle yeniçeri yapmak kolay iş değildi.

8-18 yaş arasındaki bu oğlanlara evvela Türkçe öğretilecekti.

Bu arada karakterleri işlenecekti; disiplinli ve meşakkatli asker hayatı için acemilikleri törpülenecekti.

Yeniçeriler, daima padişahın yanında, en kıdemsiz neferi dahil, verilecek emre hazır, bu emrin mutlaka yerine getirilmesi yolunda ölümü göze almış bir kıta-i muntazıra olacaktı. Bunun içindir ki pençik oğlanının yeniçeri olmasından evvel geçireceği talim ve terbiye devresi için Gelibolu'da bir "Acemi Oğlanlar Asker Ocağı" kuruldu. Pençik oğlanları evvela "acemi oğlanı", sonra "yeniçeri" oldular.

Yeniçeri Ocağı'nın ve yeniçerinin yetiştiği Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kendi kuruluş devrinden kalmış vesikalar yoktur. En eski Âl-i Osman tarihleri dahi çok sonraları kaleme alınmış eserlerdir. Bunların arasında Derviş Ahmed Âşıkî pençik oğlanlarından bahsederken şöylece anlatıyor:

"... Hayli oğlanlar toplandı. Hana (Sultan I. Murad'a) getirdiler. Kadıasker Çandarlı Halil,

'Bunları Türk'e verelim, Türkçe öğrensinler...' der.

Onun dediği gibi oldu. Gün günden çoğaldılar, tamam ki Müslüman oldular. İslamiyet'e tam intibak edinceye ve Türkçeyi öğreninceye kadar Türk bunları bir nice yıl kullandı. Kapıya (devlet kapısına, padişaha) getirdiler."

Oruç Bey'in Âl-i Osman tarihinde ise bir katrecik daha tafsilat veriliyor:

"... Oğlanları Anadolu'da Türk kavmine ulaştırdılar, çift sürdüler ve hem Türkçe öğrendiler, üç yıl, dört yıl sonra götürüp kapıda yeniçeri ettiler..."

Müverrihlerin "Türk" dedikleri Anadolu köylüsüdür. Bu kayıtlara göre pençik oğlanları akıncı gaziler elinden toplandıktan sonra İslam dini adabı ve Türkçe öğrenmek için Anadolu köylüsüne dağıtılmıştır ve onların yanında en az üç dört sene yaşamış, ırgat olarak çalışmışlardır.

İlk yeniçeri kıtalarının Osmanlı-Türk ordusunda ne zaman yer aldığı kesin olarak söylenemez; fakat bir tarih hakikatidir ki Murad Hüdavendigâr'ın son meydan muharebesi, zaferi kazandıktan sonra şehit olduğu Kosova Sahrası'nda yaya asker yeniçerinin zafer hissesi büyük olmuştu.

Haçlı müttefikler ordusu 100.000 kılıç, Türk ordusu 40.000 kı-

lıçtı. Türk ordusunun merkezinde de padişah ile veziri Çandarlı Ali Paşa'nın kumandasında yeniçeriler bulunuyordu.

Berat Kandili gecesine rastlayan 15 Şaban 791 ve 9 Ağustos 1389 Pazartesi günü Türklerin ezici, kahhar bir zafer kazanması için yalnız beş saat kâfi geldi.

Kosova'dan yedi sene sonra Yıldırım Bayezid Niğbolu Kalesi önünde çok daha mağrur ve çok daha kuvvetli bir Haçlı ordusunu sadece yenmekle kalmadı, imha etti.

Başta Fransızlar gelmek üzere İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Bohemyalılar, Avusturyalılar, İtalyanlar, Macar kralının başkumandanlığı altında 130.000 kılıç olarak toplanmışlardı. Hepsi ağır zırhlı şövalyelerden mürekkep olan bu ordu o asır için o kadar azametli bir kuvvetti ki Macar Kralı Sigismund gururun son haddine vararak,

"Gökyüzü çökse, mızraklarımızın ucunda tutacağız!.."

diye bağırmıştı.

1396 Ağustosunun 18'inde Severin'de Tuna'yı geçerek Türk topraklarına girdiler. Vidin'de ve Rahova'da kadın, erkek, pir ve civan, hasta ve çocuk ve ihtiyar bütün Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Çoğu kadın ve çocuk ve ihtiyar 10.000 kişilik bir masum kafilesini de urganlarla bağlayıp Niğbolu önüne yarı çıplak, çırılçıplak sürüklediler. Yıldırım Bayezid Türk ordusuyla görününce bu 10.000 masum esiri de tüyler ürperten vahşetle orada boğazladılar. Bu katliamların hesabını Türk hükümdarına vereceklerini hiç düşünmediler; Allah vardı, o kahhar ve adil kuvveti de unutmuşlardı.

Sultan Yıldırım Bayezid'in Niğbolu'ya götürdüğü Türk ordusunun 70.000-85.000 kılıç olduğu tahmin edilmektedir, kesin bilinen, bu kuvvetin içinde 30.000 kılıç yeniçeriydi.

O asrın eşsiz cengâverleri bilinen Fransız şövalyeleri Türklere karşı kazanılacak zaferin en büyük şeref hissesinin kendilerine ait olduğunu iddia ettiler ve evvela onlar saldırdılar. Fransız şövalyelerinin yaya yeniçeriler tarafından çelik kıskaç içine alınarak imhası uzun sürmedi. Fransızların felaketini bütün düşman ordusunun bozgunu ve imhası takip etti.

Yeniçeriler şöhreti cihanı tutacak amansız palalarını, "Rahova!.. Vidin!.. Rahova!.. Vidin!.." diye bağırarak indirmişlerdi. İki müthiş

katliamın, iki iğrenç kahpeliğin intikamını alan bu yaya asker artık tamamen Osmanlı-Türk ve Müslüman'dı.

Aksak Timur'un karşısında Ankara bozgunundan sonra Yeniçeri Ocağı bir dağılma tehlikesi geçirdi

Sultan Yıldırım Bayezid'in padişahlığı, Yeniçeri Asker Ocağı'nı kuran babası Sultan Murad Hüdavendigâr'ın şehit edildiği Kosova Sahrası'nda, cenk alanında ilan edilmişti.

Yeniçeriler ilk girdikleri o kanlı meydan muharebesinde yeni ve genç padişahları Sultan Bayezid'in cengâverliğine hayran olmuşlardı. Daima onun yanında, Anadolu'daki Türk derebeyliklerinin ilhakı yolunda yapılan seferlerde kumandanlarına mutlak itaatleriyle temayüz ettiler; bir ara Sultan Bayezid'le beraber İstanbul'un kudret ve azameti cihanın dilinde dolaşan surları önünde göründüler. 1396 yılında yine başlarında padişahları, geceli gündüzlü cebri yürüyüşle Niğbolu'da, "Gökyüzü çökse, mızraklarımızın ucunda tutacağız!.." diye bağıran hepsi atlı ve gömgök zırhlı Haçlıların karşısına çıktılar, ayaklarının tozuyla girdikleri bu ikinci büyük ve kanlı meydan muharebesinde de ellerine verilmiş olan Müslüman-Türk kılıcını arşa astılar. Birkaç satır içinde toplayıp naklettiğimiz Yıldırım'ın Niğbolu zaferinden sonradır ki yeniçerinin adı bütün Avrupa'da yayıldı. Osmanlı padişahının bu daimi yaya askerleri yenilmez kuvvetti.

Kosova'dan Niğbolu'ya kadar yapılan muharebelerden yeniçeri kıtaları muhakkak ki ağır can kayıplarıyla çıkıyordu; her muharebeden sonra Yeniçeri Asker Ocağı, Acemi Oğlanlar Asker Ocağı'ndan alınan efratla, Acemi Oğlanlar Ocağı da pençik oğlanlarıyla besleniyordu.

Bu ilk yeniçeriler Osmanlı padişahının şahsına olan kesin bağlılıklarını yalnız zafer yollarında değil, mesuliyeti kendi kılıçlarına yüklenmeyen acı Ankara mağlubiyetinde de gösterdiler.

Aksak Timur bu son zaferini hasmı Yıldırım'a karşı kılıç üstünlüğüyle değil, Yıldırım'ın uğradığı ihanet yüzünden kazanmıştı. Bu ihanetin siyasi tarih ve bilhassa sosyal tarih bakımından tahlil ve tenkidi bu yazıların çerçevesi dışında kalır.

Miladın 1402 yılı Temmuzunun 20'nci günü yapılan Ankara

Meydan Muharebesi'nde Osmanlı padişahının mağlubiyeti, Anadolu sipahileri arasında bir kaçışmayla başladı.

Bir merkezi mutlakıyetin vezirlik vazifesini pek mükemmel bilen ve hükümdarı Sultan Yıldırım Bayezid'i anut cengâver karakteriyle pek yakından tanıyan Çandarlı Ali Paşa, çekilmeye asla ikna edemeyeceği hükümdarı feda edip veliaht şehzade Emir Süleyman ile kendi kumandası altında bulunan yeniçerileri hakikat olmuş mağlubiyetten kurtarmaya muvaffak oldu. Kılıcına her zaman güvenilir bu kuvvet, ileride ne şekilde inkişaf edeceği bilinmeyen hadiseler karşısında, Osmanlı merkezi mutlakıyetinin bekası için lazımdı. Nitekim Yıldırım Bayezid 10.000 yeniçeriyle vezirinden ayrı düştüğü bir tepede akşama kadar ısrarla dövüştü. Bu 10.000 yeniçeri, askerce intihara karar vermiş padişahlarının yanında ölümü tereddüt etmeden kabul etti, ancak onun, hakikaten merdane harekettir, sadık askerlerini terk ederek ölüme tek başına koşmasından sonradır ki Timur'a teslim oldular.

Bu sahneyi, muharriri meçhul bir Âl-i Osman tarihinin bu cenkte bulunmuş ve uzunca süren esaretten dönmeye muvaffak olmuş bir yeniçerinin ağzından kaydettiği satırlarla anlatmalıdır:

"Biz,

'Ey padişah, alaydan çıkma!..' dedik.

Yıldırım Han'ı yenemedik, bizim aramızdan çıktı. Meydanda bir zaman sonra gördük ki Timur askeri Yıldırım Han'ı ele geçirmiş, Timur'a götürdüler. Bunu görünce biz de teslim olduk. Ama eğer Yıldırım Han sözümüzü tutup aramızdan çıkmasaydı, akşam olunca onu alıp kaçardık. Timur'un askeri bizi dağlarda bulamazdı."

Timur istilası ve Ankara mağlubiyeti Osmanlı Devleti için yıkıcı olmadı, ama ağır darbeydi. Rumeli'nde fütuhat, birden durdu.

Ankara Meydan Muharebesi'nde yeniçeriler herhalde 30.000 kılıcın üstündeydi. 10.000'i Sultan Yıldırım Bayezid'in kaderi belli olduktan sonra teslim olmuştu. 20.000 yeniçerinin de Vezir Çandarlı Ali Paşa ve Veliaht Emir Süleyman'la beraber harp meydanından çekilmiş olduğu anlaşılır.

Fakat bu rakamlar bugün sadece bu kâğıt üzerindedir. Ankara Muharebesi'nde yeniçeri kılıcı kınında durmamıştır. Timur'un zaferi kesinleşinceye kadar bu meydan muharebesi çok kanlı safhalar geçirmiştir. Osmanlı padişahının yeniçerileri, Timur'un ordusu

karşısında bozguna uğramamıştı. Ama, harp meydanlarında merdane dövüşmesini bilen bütün askeri birlikler gibi ağır telefat vermişti. Vezirle çekilen kıtalar da, padişahlarından sonra teslim olanlar da yukarıda kaydettiğimiz 20.000 ve 10.000 rakamlarının altındadır. Ankara Muharebesi'nde Sultan Yıldırım Bayezid'in yanında bulunan yeniçerilerin bir kısmı harp meydanında düşmüş, geri kalanı teslim olmuş, kesin olarak 10.000 yeniçeri tamamen kaybedilmişti.

Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın bu muharebeden çekip kurtardığı yeniçeri kıtaları için, en hafif zayiatı kabul etsek 15.000 kılıç göstermek lazımdır. Hülasa Yeniçeri Asker Ocağı Ankara Meydan Muharebesi'nde en lütufkâr tahmini hesapla yarı yarıya erimişti. Bu ağır mağlubiyet üzerine Rumeli'ndeki fütuhat da birdenbire durmuştu.

Geriden gelecek padişah ordusuna dayanarak akıncı gazilerin sürüp getirdikleri esir kafilelerinin, dolayısıyla Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri asker ocaklarını besleyen pençik oğlanlarının ardı da birden kesilmişti.

Vezir Çandarlı Ali Paşa için Osmanlı merkezi mutlakıyetinin vezirlik vazifesini pek mükemmel bilen adam demiştik. Bu büyük vezir, evvela, Ankara'da kadrosunun en az yarısını kaybetmiş olan Yeniçeri Asker Ocağı'nın bu ağır zayiatının derhal telafisi zaruretini kabul etti. Sonra pençik oğlanlarıyla beslenen bu ocağa, pençik oğlanlarının ardı kesilince yeni bir kaynak aradı ve buldu; Devşirme Kanunu'nu yaptı.

Yeniçeri Ocağı'nı dağılmaktan ve Osmanoğullarını perişanlıktan Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın Devşirme Kanunu'nu yapan devlet adamı kafası kurtardı

Devşirme Kanunu'nu yapmakla kendisine hiç tereddüt etmeden Yeniçeri Asker Ocağı'nın ikinci ve hakiki kurucusu unvanını vermemiz gereken Çandarlı Ali Paşa, en büyük Osmanlı vezirlerinden biridir. Ne kadar yazıktır ki müverrihlerimiz tarafından hayatı şanına layık dikkat ve ehemmiyetle tetkik edilmemiştir, onun hakkında çok sathi hükümler verilmiştir; "sarhoş vezir" derler, mahbubperestlikle itham ederler, mesela Âşık Paşazade Derviş Ahmed Âşıkî, "Yıldırım Han'a şarap ve kebap meclisini Ali Paşa kurdu, zevvak ki-

şiydi" diyor; bu eski müverrihler kurulma çağında olan merkezi bir mutlakıyetin muhtaç olduğu müesseseleri kavramaktan âciz, "zevvak kişi" tabirinden daha ağır, apaçık ahlaksızlıkla itham ederler. "Âli Osman'da içoğlanı teşkilatını o kurdu, kendi sarayında nazenin mahbub oğlanlar topladı, dilediği gibi tasarruf edip kullandıktan sonra çırağ edip şuna buna verirdi" dediler.

Devşirme Kanunu'yla Yeniçeri Asker Ocağı'nı kavşayıp dağılmadan kurtaran bu büyük adamın vezirane hayatı ile icraatı kafasının içindeki devlet telakkisine tamamen uygundur. Aslında da Devşirme Kanunu Çandarlı Ali Paşa'nın bir merkezi mutlakıyet olan Osmanlı Devleti'ne ve o devleti şahsen temsil eden padişaha verdiği kıymetten doğmuştur.

Osmanlı padişahı her arzusu kanun olan bir hükümdar-ı mutlaktı. Bütün tebaasının mal ve can güveni padişahın iki dudağı arasından çıkacak emre bağlıydı. İslam şeriatı bu sonsuz, mutlak hükümranlık hakkının meşru olması için padişahta iki sıfatın mevcudiyetini şart koşmuştu: Padişah âkıl olacaktır ve adil olacaktır.

Osmanlı ülkesi harikulade süratli ve zincirleme harpler, akınlarla genişlemiştir, genişlemektedir, belki dünyanın en büyük devletlerinden biri, yakın bir istikbalde İstanbul da fethedilirse, en azdan Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisi olacaktır. Toprakları ve istikbalde bu topraklara eklenecek ülkeler, padişahın taht şehrinden göndereceği adamlarla idare edilecektir. Devletin bütünlüğünün muhafazası için, milliyet fikrinin meçhul olduğu o asırlarda, bu adamların, padişahın devlet üzerindeki hükümranlık haklarına kayıtsız şartsız inanmış kimseler olması lazımdır. Sahip olacağı kudret, nüfuz ve servet ne olursa olsun kendisini evvela "padişahın kulu" bilecektir. İşte bu adamları da ancak çocukluk çağlarında verilecek terbiyeyle padişahın yanında yetiştirmek lazımdır. Onun içindir ki padişahın sarayında, tahtın yanında bir mektep, zamanımızın tabiriyle bir devlet akademisi, siyasi bilgiler akademisi olmalıdır. Saraya birçok çocuklar almak lazımdır; bir müddet padişahın hizmetinde bulunacak bu oğlanlar, tahsili de dahil her nimeti, her lütfu o kapıda göreceklerdir ve buna mukabil padişahın, vücutları üzerinde dahi hakk-ı tasarrufunu kabul edeceklerdir. Kulluğunu böyle anladıktan sonra, geniş salahiyetlerle vali olduğu zaman merkeze olan itaat bağını koparması çok zor ola-

caktır, isyan ettiği zaman bir hiç oluvereceğini daima düşünecektir.

Çandarlı Ali Paşa bu saray mektebine "Enderun-ı Hümayun" ve orada toplanan çocuklara da "Enderun ağaları", "içoğlanları" adını verdi.

"Güzel huylar güzel yüzlü insanlarda bulunur" sözü nadir yanılır bir tabiat kanunu olarak kabul edildi; Ali Paşa, padişaha hizmeti de bu hikmete dayanarak güzelliğin bir imtiyazı olarak kabul ettirmişti. İçoğlanları yüz güzelliğinden başka vücutça da her türlü ayıptan, kusur ve noksandan salim olacaklardı. Sarayda bir hizmet süresinden, tahsil ile görgü ve yaşça da olgunlaştıktan, geliştikten sonra saraydan çıkarılacak bu genç adamlar, içoğlanları dirayet, ehliyet ve meziyetlerine göre devlet hizmetinde, işlerinde kullanılacaklardı.

Saraydan devlet hizmetiyle çıkmış bir içoğlanının padişah adına adaletle iş görmesi için tahsil ve görgüsünden başka, temiz aile evladı, temiz ana sütü emmiş olması gerekirdi.

İffet ve istikametiyle tanınmış ve muhitinde mümtaz bir mevkii olan bir Müslüman-Türk ailesi, erkek evladı ne kadar çok olursa olsun içinden birini padişaha kul olarak veremezdi. Evladını, padişaha kul olarak feda edecek, onunla bütün bağlarını kesecek bir ailede de ruh asaleti olmayacaktı. Şu halde saray içoğlanları gayri Türk ve gayrimüslim anasırdan toplanacaktı.

Ali Paşa, Sultan Yıldırım Bayezid'e saray içoğlanlarını Ankara mağlubiyetinden evvel toplanan pençik oğlanlarının yüz güzelliğinde ve vücut tenasübünde hasna ve müstesnalarından seçti. Bunların içinde pespaye evladı bulunması artık bir baht işiydi.

İçoğlanlarının bir kısmı padişahın yanında Ankara Harbi'ne götürülmüştü. Sultan Bayezid, yanında bulunan son zevcesi Sırplı Despina Sultan, yeniçerilerle beraber maiyet-i şahanede bulunan bu içoğlanları da Aksak Timur'un eline esir düşmüşlerdi.

Ankara mağlubiyeti üzerine pençik oğlanlarının ardı kesilince, yeni padişah Emir Süleyman'a da vezir olan Ali Paşa, hem Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri Asker ocaklarının zayiatını telafi etmek, hem de saray içoğlanları teşkilatını tamamlamak ve devam ettirmek gayesiyle bir Devşirme Kanunu yaptı. Yeniçeri Asker Ocağı'nın hakiki sağlam temel taşı olan, çok dikkatle hazırlanmış bu kanun üç asır boyunca yürürlükte kalacaktı.

Yeniçeri Ocağı'nın temel taşı: Devşirme Kanunu

Devşirme Kanunu, bugün aydın bir hakikattir ki, siyasi bir deha eseridir.

Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın eseri olup Ankara mağlubiyetinden sonra tatbikine başlanan bu kanun, hükümleri zamanla genişletilerek ve üzerinde hurde teferruata kadar işlenerek 17. asrın ikinci yarısına kadar yürürlükte kaldı, Yeniçeri Ocağı'nın temel taşı oldu.

Devşirme Kanunu'nun ana maddesi, yeniçeri yapılmak üzere akıncı gazilerden alınan pençik oğlanlarının yerine, padişahın Rumeli ve Anadolu'daki Hıristiyan tebaasının evlatlarından oğlan devşirmekti. Bu kanun hem Yeniçeri Ocağı'na tükenmez bir insan kaynağı temin ediyordu, hem de fatih olarak girip yerleşen Türkler müstesna, ahalisi hemen baştan başa Hıristiyan olan Rumeli'nin yavaş yavaş İslamlaştırılmasını sağlıyordu.

Devşirme Kanunu'nun hükümlerini şöylece toplayabiliriz:

1 – Devşirilecek oğlanlar en küçüğü 8, en büyüğü 18 yaş arasındaki çocuklardır.

2 – Aranılan evsafı haiz olursa azami yaş 20'ye kadar çıkabilir.

3 – Bu yaşlar arasındaki çocukların yüz melahat ve letafeti ile vücut yapısı tenasübüne ve tam sıhhate sahip olmaları devşirmelik için şarttır.

4 – Devşirme zamanla mukayyet olmayıp Yeniçeri Ocağı'nı besleyen Acemi Oğlanlar Ocağı'nın ihtiyacına göre ve Yeniçeri Asker Ocağı'nın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağasının bu ihtiyacı bildirmesiyle yapılır.

5 – Devşirme, ihtiyaca göre ve memleketin her tarafında yahut tespit edilecek mahdut bir bölgesinde yapılır.

6 – Bir devşirme devresinde köylerden veya kasabalarda mahallelerden kırk evde bir evden bir erkek çocuk alınır.

7 – Evsafı kanuna uygun olarak devşirilecek oğlan en az iki erkek kardeşten biri olacaktır.

8 – Evsafı kanuna uygun dahi olsa ailesinin tek erkek evladı olan oğlan devşirme olarak alınamaz.

9 – Evsafı kanuna uygun dahi olsa, 18 yaşından küçük olduğu halde oğlan evliyse devşirme olarak alınamaz.

10 – Devşirilen oğlanlar nihai olarak bir elemeye daha tâbi tutulurlar, oğlanların en seçkinleri padişah hizmetine içoğlanı (Enderun oğlanı) olarak ayrılır, geri kalanlar acemi oğlanı olur.

Bu hükümlere göre yapılacak oğlan devşirme işinde her türlü suiistimali, yolsuzluğu önlemek için yine aynı kanunla çok esaslı tedbirler alınmış, işin hurde teferruatı da şöyle tespit edilmiştir:

1 – Devşirme, yeniçeri ağasının yeni oğlan ihtiyacını bildirmesi üzerine padişahın bir fermanıyla yapılır. Ferman şarttır.

2 – Fermanda o devre için kaç oğlan devşirileceği ve nerelerden devşirileceği kesin olarak yazılır.

3 – Devşirme işi Yeniçeri Ocağı'nın "katar ağaları" denilen büyük zabitlerinden "turnacıbaşı ağa"nın vazifesidir. (Yeniçeri Ocağı'nın teşkilatını ileride tafsilatıyla nakledeceğiz.) Devşirme fermanı turnacıbaşı ağaya verilir.

4 – Devşirmeye verilen ehemmiyete göre bu işe katar ağaları arasında turnacıbaşı ağanın üstündeki herhangi bir ağa da memur edilebilir. Yahut pek mahdut bir bölgeden oğlan devşirilecekse turnacıbaşının altındaki kademelerden bir memur olur. Fakat devşirme işi esas olarak turnacıbaşı ağanın vazifesidir. Hatta bu unvanı da toplayıp getirdiği oğlanlar bir turna kuşu sürüsüne benzetildiği için verilmiştir.

5 – Oğlan devşirmeye giden ve ferman-ı mahsusu hamil olan turnacıbaşı ağanın maiyetinde, işinin genişliğine, büyüklüğüne göre üç, beş, on, yirmi "sürücü ağa" bulunurdu.

6 – Sürücü ağaların vazifesi, turnacıbaşı ağanın seçtiği oğlanları bir kafile halinde ilk toplantı yeri Edirne'ye götürmekti.

7 – Tespit edilen devşirme bölgelerinde turnacıbaşı ağa vardığı yerde evvela en büyük idare amiriyle –vali, sancakbeyi, kadı– temas ederdi.

8 – Turnacıbaşının gittiği yerden fermanda kaç oğlan devşirileceği gösterilmiş ise bu oğlanların seçilme günleri ve saatleri tespit edilirdi.

9 – Mahalle mahalle, köy köy tellallar çıkarılır, Hıristiyan tebaanın kırkar hane kırkar hane olarak 8-18 yaş arasındaki erkek çocuklarını alarak tellallarla ilan edilen gün ve saatte sancakbeyi konağı önünde toplanmaları tebliğ edilirdi.

10 – Oğlan gizlenmemesi, oğlan gizlemenin çok ağır cezası olduğu daima önemle ilan olunurdu.

11 – Her mahallenin ve köyün papazlarına da vaftiz defterlerini alarak aynı gün ve saatte gelmeleri tembih olunurdu.

12 – Toplanan çocukları bizzat devşirme memuru (turnacıbaşı ağa) dikkatle gözden geçirir, evvela zahiri görünüşe göre kabataslak ayırır, sonra ayrılan oğlanlar çırılçıplak soyularak vücutları muayene edilir, Devşirme Kanunu'nun yukarıda kaydettiğimiz esas hükümlerine uygun olanlar "devşirme oğlan" olarak seçilirdi. Devşirme memurunun bu son seçme kararını hiçbir kuvvet bozamazdı.

13 – Bu muayene ve seçmede turnacıbaşının yanında kazanın kadısı, mahalle veya köyün papazı, mahalle veya köyün tımarlı sipahisi muhakkak hazır bulunurdu.

14 – Turnacıbaşı ağa seçtiği oğlanları vaftiz defterlerine göre kendi defterine kaydederdi ve aileleriyle vedalaşan oğlanları, bu ebedi ayrılık muhakkak ki çok hazin sahnedir, yanındaki sürücü ağaya teslim ederdi. Sürücü ağalar da teslim aldıkları oğlanları yine vaftiz kayıtlarına göre sürücü defterine kaydederdi.

15 – Ayrıca bir hüccet tanzim edilir, turnacıbaşının seçtiği oğlanlar vaftiz defterleri kaydına göre tafsilatlı künyeleriyle birer birer yazılır ve hangi sürücü ağaya teslim edildiği de kaydedilerek kâğıdı, papazlar ve tımar sahipleri tarafından imzalanarak, mühürlenerek mahalli mahkeme-i şeriyesince tescil edilerek turnacıbaşıya bir vesika mahiyetinde verilirdi.

Toplanan oğlanların sevki ayrı bir iştir.

Devşirilen oğlanlar Edirne yolunda... İstikbalin yeniçerisi bu oğlanlar arasından seçilip ayrılacaktır...

Devşirilen çocuklar 150-200 nefer olunca sürücübaşı ağa onları yaya olarak yola çıkarırdı. Devlete teslim edilecekleri Edirne'ye kadar yollarda geceleri konacakları hanlar, kervansaraylar, iaşeleri devletçe evvelinden tespit edilmiş ve konaklayacakları yerlerdeki idare amirlerine gerekli emirler verilmiş olurdu.

Yollarda ve konak yerlerinde oğlanlara yapılacak herhangi bir tasallut ve tecavüz, ölüm cezasıyla tecziye edilirdi. Unutmamalıdır ki

devşirme oğlanları hepsi kusursuz güzellerdi, hatta çoğu afet-i devran denilen güzellikteydi, sürücübaşı ağalar da şeytanın iğvasına kapılabilirdi, fakat en hafifi zindana atılmak gibi ağır cezalar karşısında devşirmelere parmağının ucuyla bile dokunmaktan çekinirdi.

Devşirme memuru, bir turnacıbaşı ağa, bir yayabaşı ağa, bir haseki ağa her ne ise memur olduğu devşirme bölgesini, evvelce naklettiğimiz şekilde, dolaşa dolaşa ve her vardığı yerden devşirdiği oğlanları sürücübaşı ağaların nezaretinde Edirne yoluna çıkara çıkara vazifesini bitirirdi.

Sürücübaşıların getirdiği kafile kafile oğlanlar Edirne'de toplanırdı. Turnacıbaşı ağa, devşirmeye ekseriya bu yeniçeri zabiti memur edildiği için bu ismi kullanıyorum, Edirne'ye gelince kendi elindeki ana devşirme defteri ve oğlan devşirdiği yerlerden aldığı hüccetlerle sürücübaşılardaki defterleri karşılaştırır ve bu suretle oğlanlar Edirne'de umumi bir yoklamaya tâbi tutulurdu.

Aylarca yaya olarak alınmış uzun yollarda kaza veya hastalıkla ölmüş olanlar varsa, sürücübaşı ağa bu ölüm vakasını müteakip tanzim ettirmek mecburiyetinde olduğu resmi bir zabıtname ibraz ederdi, edemedi mi ağır şekilde mesul olurdu, kafilesindeki bütün oğlanların şahitliğiyle ancak kellesini kurtarabilirdi. Oğlanlar noksan çıkarsa ve herhangi bir menfaat karşılığı yolda oğlan kaçırdığı tahakkuk ederse derhal idam olunurdu. Sürücübaşılık her halde mesuliyetli işti.

Yoklama ve oğlanların devletçe tesellümünden sonra yapılan ilk işlerden biri oğlanların sünnet ettirilmesiydi. Sünneti müteakip de bir Müslüman adı takılarak mühtedilere mahsus künyeleri tanzim edilirdi. Geldiği yer vaftiz defterlerindeki tafsilatı ile kaydedilir, yalnız baba adı yazılmazdı. Bu künyelerde baba adı, "Allah'ın kulu" manasına, Cenabı Hakk'ın sıfatlarından birinin başına "Abd" isminin ilavesiyle yazılırdı: "Abdülmennan, Abdülcebbar" gibi; umumiyetle de baba adları doğrudan "Abdullah" olarak kaydedilirdi.

Devşirme oğlanlar sünnet olduktan ve Müslüman adını aldıktan sonra yüz güzellikleri ve vücut yapısı tenasübüyle pek müstesna olanları saray içoğlanı olarak ayrılır, geri kalanlar da acemi oğlanı adını alır, bir müddet acemi oğlanları kışlalarında terbiye ve talim gördükten sonra yeniçeri olurlardı.

Acemi oğlanlarının hayatından, acemi oğlanları kışlalarından ve acemi oğlanlarının yeniçeri yapılması merasiminden ileride tafsilatıyla bahsedeceğim.

Devşirme Kanunu'nu ve bunun ne şekilde tatbik edildiğini anlatırken bir oğlanın devşirme olup aile yuvasından ayrılmasını da tafsilatıyla anlatmak lazımdır; bu yolda elimizde tek vesika vardır; o da büyük Türk veziri Sokullu Mehmed Paşa'nın en parlak devrinde yazılmış olup *Cevahirü'l- Menakıb* adını taşıyan hal tercümesindeki satırlar, hiç tereddüt etmeden kaydedebiliriz, yaşadığı asrı temsil eden bu şanlı vezirin kendi ağzından dinlenilerek zaptedilmiş olacaktır.

Devşirmelerin saray içoğlanı mı, yeniçeri mi olacakları Edirne'ye geldiklerinden sonra belli olurdu. Yeniçeri olsalar dahi, baht el verirse, vezirliğe kadar yükselmeleri mümkündü, Mehmed Paşa saray hizmetine alındı, fakat *Cevahirü'l-Menakıb*'dan naklettiğim aşağıdaki satırları bir devşirme oğlanının hayatı olduğu için bu yazı içine alıyorum:

"Sultan Süleyman Kanuni'nin ilk saltanat yıllarında faziletli bir adam olarak tanınmış olan yayabaşılardan Yeşilce Mehmed Bey oğlan devşirme hizmetiyle Bosna'ya gönderilmişti. Usulünce dolaşarak layık olan çocukları ararken Sokol kasabasında Sokolovik adındaki kişizadenin oğlunu gördü ve pek beğendi ve babasından oğlanı istedi. Sokolovik'in aklı başından gidip oğlanı sakladı. Çocuğun bir keşiş dayısı vardı, hem ilim, hem servet sahibiydi, Yeşilce Mehmed Bey'e oğlana bedel pek çok para teklif etti, Yeşilce Bey rüşveti reddetti, oğlanın ailesi erkânını tatlılıkla iknaya çalıştı:

'Ey nadanlar!.. Bilmez misiniz ki bu müstait çocuk padişah kapısında saadet-i cavidaniye mazhar olacaktır; onun sayesinde her biriniz servet ve saadete kavuşacaksınız... Başınıza bir devlet kuşu kondu, cehalet eliyle uçurmayın, ocağınıza saadet kervanı indi, aptallık edip göçürmeyin ve hanümanınızı kendi elinizle söndürmeyin... Oğlunuzun parlak istikbali alnında görülüyor, bu çocuk pek büyük mevkilere yükselecektir... Er başından devlet ırak değildir, kaderi yaver olanlara feyz hazinelerinin kapıları açıktır... Bu oğlan bir gün hepinizin ellerinden tutacaktır...'

Velhasıl gerek bu sözlerin tesiri gerekse oğullarını kurtaramaya-

caklarına akılları erdiğinden oğlanı gizledikleri yerden çıkarıp Yeşilce Mehmed Bey'e teslim ettiler. Yeşilce Mehmed Bey de,

Adu-yi zağ elinden bir tezrev-i (sülün) şivekâr aldım
Dahi ben şehbaz-ı aşk olalıdan bir şikâr aldım...

deyip ol yavru şahini yuvasından aldı ve gerek onu gerek diğer maruf ailelerden devşirdiği kırk kadar oğlanı maiyetinden münasip kimseleri katarak Edirne'ye yolladı. Sokolovikoğlu'na yolda iyi bakılmasını bilhassa emretti."

Oğlan devşirmede suiistimaller, rüşvet ve hile... Devşirme oğlan kafilelerine tecavüzler...

Oğlan devşirmeye memur olanlar, devşirilen oğlanları sürü sürü Edirne'ye götüren sürücü ağalar, sürücü ağaların yanındaki muhafızlar, devşirme bölgesindeki valiler, sancakbeyleri, kadılar, tımarlı sipahiler, papazlar, köy ağaları, çorbacıları, devşirmelik çağında oğulları olanlar devşirme işinde vazifelerini türlü türlü suiistimal edebilirlerdi. Meydana çıkıp, yakalandıkları zaman da suçun derecesine göre dayakla, memuriyetten azille, zindana atılmakla ve nihayet ölümle tecziye edilirlerdi.

Devşirme memuru, bir haseki ağa yahut turnacıbaşı ağa, oğlan devşirmeye gittiği yerin Hıristiyanlarından büyük rüşvetler alır, "Burada matluba uygun oğlan bulamadım..." diyerek başka yere geçerdi.

Bazen rüşveti, devşirme memurundan evvel o bölgenin tımarlı sipahisi, sancakbeyi, kadıefendi, hatta vali paşa alır, türlü engeller çıkarıp, devşirme memuruna vazifesini yaptırmazdı.

Papazlar vaftiz defterlerini tahrif ederler, 18 yaşında delikanlıyı ya 3 yaşında sabi yahut 27 yaşında gelişmiş adam gösterirdi. Devşirme memuru geldiğinde de oğlanı saklarlar, tahrif edilmiş vaftiz defterini gösterirlerdi.

Yahut Sokullu Mehmed Paşa'nın menkıbesinde gördüğümüz gibi, oğlanı defter tahrifatı yapmadan saklarlardı. Bazen de devşirilen oğlan bir dekle yoldan kaçırılır, saklanırdı.

11-12 yaşında çocuklar evli gösterilirdi; bu hileli nikâhlarla oğ-

lanın devşirilmesi önlenirdi. Bazı Hıristiyanlar da devşirmelik çağındaki güzel oğullarını sünnet ettirirler, "Biz Hıristiyanız ama, oğlumuz İslam dinini kabul etti" derlerdi. Sünnetli oğlan, göstermelik Müslüman adıyla yine kiliseye giderdi. Bu gibi ahvalde de rüşvet kadı efendiye yedirilirdi, devşirme memuru gelince, "Hidayet erişip Müslüman oldu, Müslüman'ı devşirmek olmaz" diye güya din gayretiyle pürceladet oğlanı korumaya çalışırdı. Bu usule de bilhassa Bosnalılar başvururlardı.

Bosnalılar hem yüz ve vücut güzellikleriyle, hem de ahlak salabeti, mertlikleriyle tanınmışlardı. Ne zaman oğlan devşirilecek olsa, ilk hatırlanan yer Bosna olurdu.

Sünnetli oğlana, Müslümanlığına alamet olarak bir de Müslüman poturu giydirirlerdi, bunlara "sünnetli oğlan" yahut "potur oğlanı" denilirdi.

Fakat ne gariptir ki evvela oğlanı devşirmeden kaçırmak için yaptırılan bu sünnet ameliyeleri Bosna'da İslamiyet'in geniş ölçüde yayılmasına sebep oldu, Müslüman Bosnalılar "Boşnak" adını aldılar. Buna rağmen devlet, Boşnak çocuklarının gerek yeniçeri olarak orduda, gerekse içoğlanı olarak evvela sarayda, sonra devlet hizmetlerinde daima kıymet olduklarını kabul etti ve devşirme kanununa, "Bosna'dan sünnetli potur oğlanlarının da Hıristiyan çocukları gibi devşirilebileceğini" beyan eden bir madde eklendi.

Oğlan devşirme işindeki suiistimallere misal olarak birkaç vaka nakledelim:

1565 yılında oğlan devşirmeye memur edilen Yayabaşı Mehmed Ağa, Ohri'ye uğrar, Koço ve Dimitri adında iki mutavassıt eliyle Hıristiyanlardan külliyetli rüşvet alır, "Matluba muvafık oğlan bulamadım" diyerek gider. Ohri kadısı, hadiseden merkezi haberdar eder, kadı efendiye gelen fermanda Mehmed Ağa'nın azledildiği, yerine Yayabaşı Ali Ağa'nın tayin edildiği, rüşvet verenler ile alan üç maznunun mevkufen İstanbul'a gönderilmeleri bildirilir. Zindana atılmak veya tersane gemilerinde küreğe konmakla kurtulabilmişler ise büyük lütfa uğramışlardır.

1610 yılında da yukarıdaki vakanın aksi: Oğlan devşirmek için gönderilen Haseki Kurd Ağa, Volçetrin ile İpek kazalarında zorluk çeker, Hıristiyan ahali Haseki Ağa'ya oğlan getirip göstermez,

sancakbeyleri ile kadı efendiler, herhalde büyük rüşvetler almış olacaklardır, isyankâr harekete göz yumarlar, acizlerini beyan ederler, bir taraftan da halkı ayak diremede ısrara teşvik ederler. Durumu merkeze bildiren Kurd Ağa'ya icap ederse cebir kullanması için geniş salahiyet verilir, kadı ile sancakbeyi de hesap vermek üzere İstanbul'a çağrılır.

Oğlan devşirme işindeki şu vaka ise hakikaten pek cüretkâranedir:

1556'da Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Gıyas, sahte bir devşirme fermanı yazar, nişancı kaleminden Nasuh da bu sahte fermana padişahın nişanını, tuğrasını çeker; bu adamlar sahte fermanı dışarıdan ortakları olan ve yaman bir serseri olduğu anlaşılan Behram adında birine vererek oğlan devşirmek üzere Trabzon'a yollarlar. Behram, devşireceği oğlanları, yolda köle olarak şuna buna satacak ve bedelini üç sahtekâr aralarında paylaşacaklardır. Fakat sahtekârlık Trabzon'da meydana çıkar. Ceza: Üçünün de sağ elleri kesilir.

Devşirme oğlan kafileleri sevk olunur iken, bazen de eşkıyanın pusu kurduğu sarp derbentlerde, boğazlarda tecavüze uğrar, aslında kelleleri koltuğunda gezen haydutlar, birkaç oğlanı şeni arzularla dağa kaldırırlardı.

Devşirme oğlanlardan yeniçeriliğe ayrılan "acemi oğlanı" adını alır... Acemi oğlanlığa seçilme merasimi: son muayene, din telkini, sünnet...

Devşirme Kanunu Yavuz Sultan Selim'in cülusuna kadar yalnız Rumeli eyaletlerinde tatbik olundu; Anadolu'daki Hıristiyanların devşirme olarak toplanması Yavuz'un zamanında başlamıştır.

İlk zamanlarda devşirme oğlan kafileleri, sürücü ağaların nezaretinde devletin Rumeli'ndeki sabit ordugâhı olan Edirne'de toplanırdı. İstanbul'un fethinden sonra ise devlet merkezi olan bu büyük şehirde toplandılar.

Her iki devirde de getirilen oğlan kafilelerinin devlete teslimi muamelesi, Yeniçeri Ağalığı sarayında yapılırdı.

Yeniçeri ağası, yanına bu asker ocağının erkânını alarak merdiven başına iner, oğlanlar teker teker önünden geçirilir, devşirme defterindeki has künyeleriyle ağaya takdim olunurlar, sonra büyük bir divan-

haneye sokulup hepsi ana doğması çırılçıplak soyulur, ocak hekimbaşısı tarafından dikkatle muayene edilirler, sonra yeniçeri ağası gelir, serapa üryan oğlanları dikkatle gözden geçirir, en güzellerini Saray-ı Hümayun'a içoğlanı olarak ayırır ve bu muayenede hazır bulunanlara, bir saray zabitine Enderun için ayrılan oğlanları teslim ederdi.

Bu yazıların mevzuu dışında olmakla beraber iki satırla anlatalım, padişah hizmeti için ayrılan oğlanlar Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar üç mektep-kışlaya dağıtılıp yerleştirilirdi, bu mektep-kışlalardan biri padişahın daimi ikametgâhı olan Topkapı Sarayı'ndaydı, adı "Enderun-ı Hümayun Koğuşları"dır. İkincisi Galata Sarayı Mektep-Kışlası, üçüncüsü de Edirne Sarayı'ndaki Enderun koğuşlarıdır. Kanuni gözde Veziri Pargalı İbrahim Paşa'ya gazap edip idam ettirdiğinde bu haşmetli vezirin İstanbul'da Atmeydanı'ndaki sarayını da saray hizmetine ayrılan devşirme oğlanlar için bir dördüncü mektep-kışla yaptı. Galata Sarayı, İbrahimpaşa Sarayı ve Edirne Sarayı'ndaki çocukların, gençlerin akran ve emsalleri arasında temayüz edenleri padişaha arz olunur, derhal Topkapı Sarayı'na nakledilirlerdi. Geri kalanları Topkapı Sarayı'na nakillerine kadar yıllar geçip de yaşları ilerlerse, "kapıkulu sipahiliği"yle saraydan çıkarılırdı. Kapıkulu sipahileri de ayrı bir asker ocağıdır ve o da bu yazılarımızın mevzuu dışındadır. Onlardan da şu kadarcık bahsedelim, tıpkı Yeniçeriler gibi devlet hazinesinden aylık alırlardı. İstanbul'da çıkan ihtilalleri bu kapıkulu sipahileri çıkarmışlardır, bunları, imparatorluğun ayrı ve muazzam bir askeri teşkilatı olan tımarlı sipahiler, eyalet askerleriyle karıştırmamalıdır.

Yeniçeri olacak devşirmelere, asıl mevzumuza dönelim: Yeniçeri Ağalığı sarayında padişah hizmetine ayrılanlar gönderildikten sonra geri kalanlar yine o çıplak muayenede yüzlerinin ve vücutlarının şekilleri, varsa alamet-i fârikaları, mesela "Kalçasında fındık büyüklüğünde bir beni vardır..." diye, Acemi Oğlanlar Ocağı'nın ana kütük defterine kaydedilirdi, bu kayıtla devşirme oğlanı istikbalin yeniçerisi, "acemi oğlanı" olurdu.

Acemi Oğlanlar Ocağı'nda Anadolu'dan ve Rumeli'nden gelmiş oğlanlar için iki ayrı ana kütük defteri vardı. Bu defterler Acemi Oğlanlar Ocağı'nın "Anadolu ağası" ve "Rumeli ağası" unvanlarını taşıyan iki büyük zabitinde dururdu. Bu iki büyük zabit kütük

defterlerindeki en küçük yolsuzluktan, Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kumandanına karşı ayrı ayrı mesuldüler. Acemi Oğlanlar Ocağı kumandanının unvanı "İstanbul ağası"ydı. Manalı bir unvandır; acemi oğlanların yeniçeri oluncaya kadar görecekleri hizmetleri anlatırken takdir edeceksiniz. İstanbul ağalığı aslında Yeniçeri Ocağı'nın yüksek makamlarından biriydi, bu mevkie çıkan, muvakkat bir zaman için yeniçerilerin başından ayrılıp acemi oğlanların, tabirim yerindedir zannederim, yeniçeri fidelerinin başına geçerdi.

Kalem, mevzuun ana yolundan zaruretlerle sapıyor, hoş görün efendim.

Devşirmeler Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kütük defterine kaydedilince artık "acemi oğlanı" olmuştur demiştik. Kayıt muayenesi bitince oğlanlara teker teker İslam dini telkin edilirdi. Merasim sağ ellerinin şahadetparmaklarını kaldırtarak kelime-i şahadet getirtmekten ibaretti. Din telkininden sonra oğlanlar bir kafile halinde "Acemi Oğlanlar Kışlası"na sevk olunur, orada ocak cerrahları tarafından sünnet edilirler, hazırlanmış yataklara yatırılırlardı. Ameliyat yeri iyileşinceye kadar uzun yol yorgunluğu da alınmış olurdu.

Acemi Oğlanlar Ocağı ve Kışlası, evvelce söylemiştim, daha Yeniçeri Ocağı'nın pençik oğlanlarıyla beslendiği devirde, Murad Hüdavendigâr zamanında Gelibolu'da kurulmuştu.

Bu ilk kışladaki daimi oğlan mevcudu 400-500 nefer arasında olmuştur. Yeniçeri Ocağı'na verilinceye kadar vazifeleri Gelibolu'daki ilk Osmanlı tersanesinde çalışmak, bilhassa gemi inşaat tezgâhlarında amelelik yapmak, sefere çıkan donanmada, deniz cengiyle mükellef sahil vilayetlerin ve kazaların tımarlı sipahileriyle birlikte gemilere cenkçi olarak girmekti.

Kışla fazlası olan oğlanlar da civar kasaba ve köylerdeki Türklerin yanına emanet ırgat, çiftçi olarak verilirdi. Acemi Oğlanlar Kışlası mevcudu ölüm vakaları veya Yeniçeri Ocağı'na efrat gönderme dolayısıyla azaldıkça, boşaldıkça, çiftçi yanındaki oğlanlar Acemi Oğlanlar Kışlası'na alınırdı. İstanbul fethedilip tersane İstanbul'da Kasımpaşa'ya nakledilince Gelibolu'daki kışlanın acemi oğlanlarının vazifesi, Çanakkale Boğazı'nın iki yakası arasında muvasalayı temin eden miri gemilerde tayfalık, gemicilik oldu.

Acemi Oğlanlar Kışlası... Acemi oğlanlarının yeniçeri oluncaya kadar gördükleri hizmetler...

Yıldırım Bayezid'in Ankara'da mağlubiyeti ve Timur'a esaretinden sonra Yeniçeri Ocağı'nı besleyen pençik oğlanlarının yerini devşirme oğlanların aldığını söylemiştik. İstanbul'un fethine kadar, yani yarım asır, devşirmeden acemi oğlanları da Gelibolu kışlasında ve Gelibolu tersanesi hizmetinde bulundular. İstanbul'un fethinden sonra merkezleri Edirne'de olan yeniçeriler ve Gelibolu'daki tersane İstanbul'a nakledildi. Geniş ölçüde oğlan devşirildi, onlar için de İstanbul'da Yeniçeri Kışlası'nın yanında yeni bir kışla yapıldı, Gelibolu'daki Acemi Oğlanlar Ocağı ve Kışlası, İstanbul'dakinin bir şubesi olarak muhafaza edildi. Evvelce bilvesile söylediğimiz gibi, Gelibolu'daki acemi oğlanları, boğazın iki yakası arasını bağlayan miri gemilerde gemicilikle tavzif edildiler.

İstanbul'da ilk Yeniçeri Kışlası bugün Şehzadebaşı dediğimiz yerde inşa edilmişti; bilahare Kanuni Sultan Süleyman bu kışlanın tam karşısına genç yaşında ölen sevgili oğlu Şehzade Mehmed adına büyük bir cami yaptırdı, mabede "Şehzade Camii", semte de Şehzadebaşı adı verildi. Yeniçerilere de Aksaray'da Etmeydanı'nda yeni ve büyük bir kışla yaptırdı. O tarihten sonradır ki, Fatih'in yaptırdığı Şehzadebaşı'ndaki kışlaya "Eski Odalar", Kanuni'nin Aksaray'da yaptırdığı büyük kışlaya da "Yeni Odalar" adı verildi. Fatih İstanbul'daki ilk Acemi Oğlanlar Kışlası'nı da Yeniçeri Ocağı Kışlası'nın yakınında bu semtte yaptırmıştı. Acemi Oğlanlar Kışlası, Yeniçeri Ocağı'nın Sultan II. Mahmud tarafından kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılmasından sonra Eski Odalar ve Yeni Odalar'la beraber yıktırılmıştır; Şehzadebaşı'ndaki Yeniçeri Ocağı Kışlası'ndan hiçbir iz kalmamıştır, fakat Acemi Oğlanlar Kışlası'ndan kışlanın hamamı zamanımıza kadar intikal etmiş, halen bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. Halk ağzında acemi oğlanı adından bozma olarak "Acemoğlu Hamamı" diye anılır. Bir rivayete göre acemi oğlanları Yeniçeri Kışlası'ndaki hamamda yıkanırlar imiş, çıplak çocuklar, gençler yeniçerilerin uygunsuz tecavüzlerine uğramışlar, bunun üzerine kendi kışlalarında bu hamam Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmış; diğer bir rivayete göre de, yine aynı sebeple Kanuni tara-

fından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Eski Türk kışla hamamı olarak yeryüzünde tek örnektir. Zamanımızın imar istimlakleri arasında Şehzadebaşı Caddesi genişletilirken önündeki binalar yıktırılmış, tarihi hamam cadde üzerine çıkmıştır. Hak nazardan saklasın. Hamam kâfi kâr getirmiyor, böyle şerefli bir yerde bir işhanı yapmak gerekir diye tapu senedini cebinde taşıyanların para hırsına kurban olup giderse, Türk yapı sanatına karşı en büyük, vahşi bir cinayet işlenmiş olur.

İstanbul'daki Acemi Oğlanlar Kışlası 31 odaydı (koğuştu). Bu kışlanın nefer mevcudu daima 2.200-2.500 arasında olmuştur. Fakat bu acemi oğlanları hep kışlada bulunmamış ve kışlada yatıp kalkmamıştır. Bir kısmı kışlanın kendi hizmetinde, bir kısmı da çeşitli miri hizmetlerde kullanılmışlardır.

Acemi oğlanlarının kışlaları dışında kullanıldıkları hizmetler şunlardır:

1 – Tophane'de mütehassıs amelelik, bilhassa küçük yaşta olanlar seçilir, yeniçerilik çağına gelinceye kadar dikkatle yetiştirilirdi. Tophane Kışlası'nda yatarlardı.

2 – Beyazıt'taki Eski Saray'da, bir kısım saray oğlanlarının bulunduğu Galata Sarayı Kışla-Mektebi'nde, yine bir kısım saray oğlanlarının bulunduğu Atmeydanı'ndaki kışla-mektepte baltacılık, ekmekçilik, aşçılık, hamallık. Bu saraylarda yatarlardı.

3 – Miri salhanelerde kasaplık. Salhanelerdeki koğuşlarında barınırlardı.

4 – Miri peksimet ve fodula fırınlarında hamurkârlık, pişiricilik, pasacılık, hamallık. Fırınlardaki bekâr odalarında yatarlardı.

5 – Miri yoğurthane, bozahane ve peynirhanelerde amelelik. Çoğu şehir dışında olan bu müesseselerde yatarlardı.

6 – Miri ağıllarda çobanlık. İstanbul'un yüzünü yeniçeri oldukları zaman görürlerdi.

7 – Miri inşaatta, yollarda, köprüler inşaatında amelelik, ırgatlık. Lüzumu kadar acemi oğlanı kışladan gönderilirdi, iş şehir dışında ise, bitinceye kadar çadırda kalırlardı.

8 – İstanbul'da büyük ordu-esnaf alayları yapılacağı zamanlar alayın geçeceği yolları acemi oğlanları temizlerdi; icap ettikçe şehrin günlük temizlik işlerinde kullanılırdı, zamanımızın tabiriyle

İstanbul'un temizlik amelesiydiler. Kışlalarında yatıp kalkarlar, lüzumu kadar nefer ayrılıp temizlik işine yollanırdı.

İşte acemi oğlanlarının bu işlerinden dolayıdır ki, en büyük kumandanlarına "İstanbul ağası" unvanı verilmişti.

Devşirmelerde bazen 4.000-5.000 oğlan gelirdi; yukarıdaki işlerde kullanılan kışla mevcudu eksik ise bu yeni gelenlerle tamamlanır, arta kalanlar, Yeniçeri Ocağı erkânının arpalıkları olan memleketlerdeki Türk çiftçilerin yanına ırgat olarak yollanırlardı. Kışlalarında yatıp kalkmasalar da kışla kadrosunda bulunan acemi oğlanları zamanı gelip de yeniçeri olduklarında veya kışla mevcudu ölüm vakalarıyla azaldıkça çiftçi yanındaki oğlanlar kışla kadrosuna alınırdı.

Yukarıda ocak erkânının arpalıkları diye bir tabir kullandım. İleride Yeniçeri Ocağı'nın teşkilatından bahsederken anlatacağım.

Büyük bir ahşap şehir olan İstanbul'un yangın afetlerine karşı 18. asırda Yeniçeri Ocağı'na bağlı ilk tulumbacı teşkilatı kurulurken efradı acemi oğlanlarından seçildi...

İleride tafsilatıyla naklettiğimiz zaman hayret ve dehşetle okuyacaksınız, İstanbul şehrinin günlük hayatında asayiş ve emniyetin temini, zabıta vazifesi Yeniçeri Asker Ocağı'nın elindeydi. Bu maksatla şehrin her semtinde birer yeniçeri kolluğu (karakolu) kurulmuştu ve kolluklara bir çorbacının emrinde kifayeti kadar nefer yerleştirilmiş olup kolluk koğuşunda yatarlardı. Şu anda Yeniçeri Ocağı'nın bir eşkıya yatağı haline geldiği zamanları düşünürseniz İstanbul halkının başından ne türlü badireler geçmiş olacağını tahayyül edebilirsiniz. İşte efendim, bunun için hayret ve dehşet içinde okuyacaksınız dedim, zira ileride anlatacağım vakalar, en zengin muhayyilenin dahi hududu dışında şeylerdir.

Sefer zamanları yeniçeriler Ordu-yı Hümayun'a daima tam kadroyla iştirak etmezdi, hatta bazen ocağın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağası da sefere gitmezdi, sefere memur yeniçerilerle sekbanbaşı ağa gönderilirdi. Fakat sadrazam aynı zamanda serdar olarak ordunun başına geçtiğinde yeniçeri ağası da yeniçerilerin başında gitmeye mecburdu. O zaman sekbanbaşı ağa, İstanbul'un muhafızı olarak sadrazam vekilinin, kaymakam paşanın emrinde ve kolluklardaki

yeniçerilerin başında İstanbul'da kalırdı. Padişahlar sefere çıktığı zaman ise, Yeniçeri Ocağı tam kadroyla orduya katılır, İstanbul'un muhafazası, asayiş ve inzibatı kaymakam paşanın emrinde İstanbul ağası ve acemi oğlanlarına bırakılırdı. Acemi Oğlanlar Kışlası'ndan ayrılan neferler şehirdeki yeniçeri kolluklarına yerleştirilirdi.

Fatih Sultan Mehmed hedefi meçhul kalmış son seferine çıktığında İstanbul'un muhafazası Kaymakam İshak Paşa ile İstanbul ağasına ve acemi oğlanlarına bırakılmıştı. Büyük hükümdar Gebze civarında esrarengiz bir şekilde öldü. Osmanlı tahtına Şehzade Sultan Cem'i oturtmak isteyen Sadrazam Karamani Mehmed Paşa ölümü askerden gizledi ve naaşı "Padişahımız hastalandı, hamam iktiza etti" diyerek saltanat arabası içinde ve bir miktar enderun halkının muhafazasında ılgarla İstanbul'a götürdü, bir yandan da Konya'da bulunan Sultan Cem'i İstanbul'a çağırdı. İstanbul'un muhafızı olarak bırakılan acemi oğlanlarına da itimadı olmadığından onları da yol ve köprü tamirleri için şehirden çıkarttı. Fakat emeline muvaffak olamadı. Fatih'in ölümü ordugâhta pek çabuk yayıldı ve kafile kafile İstanbul yolunu tutan yeniçeriler taht şehrinde büyük bir ihtilal çıkardı ve Karamani Mehmed Paşa paralandı. Bu ihtilale yoldan geri dönen acemi oğlanları da katılmıştı.

17. asrın ortasında yirmi beş yıl sürmüş Girit cengi içinde ise acemi oğlanları, Yeniçeri Ocağı'na kaydedilip yeniçeri yapılmadan adaya takviye kuvveti olarak gönderilmiş, "acemi oğlanı" olarak harbe sokulmuş, yeniçerilik kayıtları da cephede, ordugâhta yapılmıştı.

Tarihimizde, bilhassa İstanbul'un tarihinde acemi oğlanlarının en büyük hatırası ilk yangın tulumbacılarının bu gençler arasından seçilip çıkmış olmasıdır.

Yeryüzünde yangınlara karşı ilk itfaiye teşkilatı 18. asırda Türkiye'de, zamanına Lale Devri adı verilen Sultan III. Ahmed'in büyük veziri Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın himmetiyle İstanbul'da kurulmuş ve Yeniçeri Ocağı'na bağlanmış olan bu tulumbacı teşkilatının efradı da acemi oğlanları arasından seçilmiştir.

Fakat unutmamalıdır ki, Yeniçeri Ağalığı'na bağlı ilk Tulumbacı Ocağı acemi oğlanları arasından seçilmiş efratla kurulmuş olmakla beraber, bu Tulumbacı Ocağı'nın kuruluşundan az sonra, 18. asrın ikinci yarısında "Devşirme Kanunu" kaldırılmıştır. Acemi Oğ-

lanlar Ocağı da muhafaza edilmiştir ve kapısı Müslüman olmak şartıyla herkes için ardına kadar açılmıştır. Bundan ötürüdür ki, 18. asrın ikinci yarısında gerek acemi oğlanı, gerekse onlardan tulumbacılığa yazılanlar halkın ayaktakımına mensup gençlerdir.

İstanbul'un fethinden Nevşehirli İbrahim Paşa devrine kadar geçen iki yüz yetmiş yıl boyunca İstanbul'un dörtte birini, üçte birini ve hatta yarısını ve yarısından fazlasını mahveden, ecdat yadigârı abideleri, nice muhteşem sarayları, kâşaneleri, hanları, hamamları, çarşıları, saraylarda, konaklarda nice bin nadide sanat eserini, Türk irfan ve tarihinin hazinesi elyazması kitaplarla dolu hususi kütüphaneleri, milyarların üstünde astronomik rakamlarla gösterilebilecek maddi kıymet değerinde milli serveti bir çırpıda yutup yok eden yangınlar, büyük şehrin muhafazası için tesis edilmiş yeniçeri kollukları (karakolları) neferleri ile halk tarafından söndürülmeye çalışılmış, ilk anlarında önlenemeyen ateşler de ahşap beldeyi sömüren bir ejderha olmuştu.

İstanbul yangınları, yangınlara karşı alınan tedbirler, Yeniçeri Ocağı'na bağlı ilk tulumbacı teşkilatı kurulduktan sonra bizde tulumbacılığın ve itfaiyenin tarihçesi bu yazıların çerçevesi dışında çok renkli, hareketli bir mevzudur. Biz burada yalnız Yeniçeri Ocağı'na bağlı tulumbacı teşkilatından bahsedeceğiz.

İstanbul'da ilk yangın tulumbasını yapan ve bunu bir Tophane yangınında kullandıktan sonra büyük faydasını bilfiil gösterip ispat eden ve bunun üzerine Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Yeniçeri Ağalığı'na bağlı bir Tulumbacı Ocağı kurularak kendisi de teşkilatın başına geçirilen zat Gerçek Davud Ağa adında bir Fransız mühtedisidir.

1720 yılında kurulmuş olan bu teşkilat, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar yüz altı sene devam etmiştir. 1826'dan sonradır ki, İstanbul halkı tarafından her semte bir yangın tulumbası tedarik edilmiş, İstanbul'un dillere destan olan mahalle tulumbacılığı doğmuştur. Tulumbacılık koşarlı, uçarlı, pırpırı fakat pitoresk kılık ve kıyafeti, çalâk ve civelek, sırım gibi, tığ gibi genç erkek vücudu için çetin ama cazip, öylesine cazip bir meşgale olmuştur ki, kısa bir zaman içinde acemi oğlanlarının yerini tabaka tabaka İstanbul çocukları almış, ıstılahlarıyla, argosuyla zengin bir de tulumbacı edebiyatı doğmuştur.

Tulumbacı acemi oğlanları

O devrin vakanüvisi Küçükçelebizade İsmail Asım Efendi, Gerçek Davud Ağa ile ilk tulumbacılık teşkilatından Hicri 1137 (Miladi 1724) yılı vakaları arasında Gedikpaşa Hamamı ve Mescidi ile civarını mahveden bir yangından sonra bahsediyor; "Zikr-i ahval-i Gerçek Davud ve sebeb-i zuhur-ı tulumbacıyan" serlevhasını taşıyan bu satırların bugünkü dile çevrilmiş sureti şudur:

"İstanbul'un binaları ahşap, birbirine bitişik kat kat yüksek ve sokakları gayet dar olduğundan bir yerde yangın çıktı mı, yakın ve uzak, bütün şehir ahalisinin aklını alırdı. Ateşin çıktığı yerin etrafındaki ev ve dükkânları yıkmadan yangın söndürülemezdi. Yangınların ekserisinde nice haneler yıkılıp viran ve nice kâşaneler yanıp kül olurdu. Nice zenginlerin birkaç saatte kül öksüzü oldukları görülmüştü.

Tulumbalar icat edilip kullanmak üzere neferler ayrılıp tertip olunduğu zamandan beri, elhak, nice yangınlar çıktığı yerde söndürüldü, nicesinin de şer ve zararı zaruri olarak yanlarındaki birkaç haneye sirayetle kaldı. Pir ve civan, fakir ve kâmuran, tulumbanın icadına şükretmektedir.

Tulumbanın memleketimizde zuhuruna önayak olan Gerçek Davud Ağa namında bir merd-i mühtedidir. Aslı Fransalı iken Felemenk diyarına gitmiş, bir müddet orada kaldıktan sonra din-i İslam'a meyil ve muhabbet edip on nefer ehl ü iyaliyle 1128'de (Miladi 1715) İstanbul'a gelip Galata'da yerleşmiştir ve İslamiyet'i kabul ederek Gerçek Davud ismiyle şöhret bulmuştur. Bu zat yangını süratle söndürmek için bir tulumba icat etti ve kendi başına zuhur eden yangınlara gitti, bilhassa Tophane yangınında tulumbayla ateşin söndürülmesine çok yardım ettiğinden Sadrazam İbrahim Paşa'nın nazar-ı dikkatini celbetti. Acemi Oğlanlar Ocağı'na yamak olmak üzere bir Tulumbacı Ocağı'nın kurulmasını padişaha arz etti ve 1132 senesinde Davud Ağa 120 akçe yevmiyeyle tulumbacılara ağa tayin edildi. Yevmiye 60 akçeyle bir kethüda, 20 akçeyle bir kâtip, 26 akçeyle bir çavuş yamağı, 30 akçeyle bir odabaşı, 15'er akçeyle 50 nefer tulumbacı tayin edildi, geceleri yangın nöbetçilerinin taamiyesi, tulumba sakalarının hususi elbisesi ve bahşişleri ve tu-

lumbacı neferlerinin başlarına geçirdikleri bakırdan başlıkların tamiri için de 90 akçe verildi. Davud Ağa bir müddet sonra hortumlar da icat etti, bu suretle suyu uzaktan da tedarike ve yüksek yere çıkarmaya muvaffak oldu. Hortumlar için tulumbacı ocağına 64 nefer daha ilave olundu, hortumlar masrafı olarak tulumbacılar ağasının yevmiyesine 40 akçe zam yapıldı."

Gerçek Davud Ağa'nın kabir taşı kitabesi de gayet uzun olup ilk tulumbacılık teşkilatının bir tarihçesi gibidir.

Acemi Oğlanlar Ocağı'na, dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'na bağlı Tulumbacı Ocağı'nın teşkilatını hurde teferruatıyla ve tulumbacı seçilen acemi oğlanlarının kıyafetlerini kesin olarak bilmiyoruz. Küçükçelebizade'nin kaydettiği 50 nefer tulumbacının doğrudan tulumbacıbaşının emrindeki yangın tulumbasının kadrosu olması lazımdır. Zira koca İstanbul'a topu elli nefer tulumbacının kâfi gelmeyeceği aşikârdır. Asla yanılmadığıma tam kanaatle yazıyorum:

Yeniçeri Ocağı'nın en küçük birliği "orta"ydı ("tabur"du). Her orta, büyük şehrin bir semtinin muhafazası, asayiş ve inzibatıyla vazifelendirilmişti, ki ileride Yeniçeri Ocağı teşkilatından bahsederken etraflıca anlatacağız; yeniçeri kollukları ortalara nispetle, mesela "59'luların" yahut sadece "59'un kolluğu" diye anılırdı. Tulumbacı Ocağı kurulurken bütün yeniçeri kolluklarına bir yangın tulumbası konduğu ve her kolluğa tulumbacı acemi oğlanları yerleştirildiği muhakkaktır.

Herhangi bir sebeple kazaen tutuşan bir yangın tulumbası hakkında gazel yollu yazılmış şu kıta her kollukta bir yangın tulumbası bulunduğunu açık olarak göstermektedir:

Çün alet-i itfa idi tulumba
Kolluk neferi ona hâdim olacaktı
Olur olacak çare nedir hükm-i kazaya
Kollukta tulumba tutuşup kolluğu yaktı!..

Acemi Oğlanlar Kışlası'nın Şehzadebaşı'nda olduğunu evvelce söylemiştik: bu kışladan tek eser olarak kışla hamamının kaldığını, "acemi oğlanı" adından bozma "Acemoğlu Hamamı" adı al-

tında bir çarşı hamamı olarak işletildiğini ve bu hamamın müstesna tarihi kıymetini de bilhassa belirtmiştik. Tulumbacı Acemi Oğlanlar Ocağı kurulunca tulumbacı ağaları için miri konak da burada yapıldı. Bu konağın yeri de 1959 yılı sonlarına kadar malumdu, Şehzadebaşı'nda ahşap "Letafet Apartmanı"nın yeriydi. Bu apartman son imar faaliyetinde yıkıldı, yeri genişletilen caddeye eklendi.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, milli kütüphanemizin mühim tarih kaynaklarından biri olan *Hadikatü'l-Cevami* adındaki meşhur eserinde, bugün mevcut olmayan Acemi Oğlanlar Kışlası mescidinden bahsederken, "Bitişiğinde Yeniçeri Ocağı'nın fodula fırını ve karşısında Tulumbacılar Kışlası vardır. Bunlar Sultan III. Ahmed'in vakfıdır. Tulumbacı neferleri yangınlarda başlarına kalaylı tas giyerler, tasların üzerinde neferin kaçıncısı olduğu rakamla yazılmıştır" diyor. Tulumbacı acemi oğlanlarının kıyafeti hakkında bilgimiz bu nottan ibarettir.

Devşirme Kanunu'nun ne zaman kaldırıldığını kesin olarak bilmiyoruz; fakat 18. asrın ikinci yarısı içinde yeniçeri yapılmak üzere oğlan devşirildiğini de görmüyoruz. Bundan ötürüdür ki, 18. asrın ikinci yarısında Yeniçeri Asker Ocağı, bu ocağı besleyen Acemi Oğlanlar Asker Ocağı ve efradı acemi oğlanları arasından seçilen, alınan Yeniçeri Tulumbacıları Ocağı, kapılarını imparatorluğun bütün Müslüman halkına, halkın da bilhassa ayaktakımına açmış bulunmaktadır. Aşağıdaki satırlarda "tulumbacı" adı geçtikçe, bunların artık devşirme oğlanlar değil, ayaktakımı gençler olduğunu, hatta çoğunun "şehrî" (İstanbullu) olduğunu unutmamalıdır.

Acemioğlanı-yeniçeri tulumbacıları devrine ait bazı hatıralar okuyalım:

Hicri 1233 (Miladi 1817-1818) yılında rebiülevvelden şevvale kadar altı ay içinde kaza veya kasıt eseri olarak İstanbul'da büyük küçük 73 yangın çıkmıştır, her aya 12 yangın düşer ki, bir afet rekorudur. Müverrih Cevdet Paşa kendi adına nispetle anılan meşhur tarihinde, o yılın ramazan ayı ortasında teravih namazı vaktinde Odunkapısı içinde bir boyacı dükkânından çıkan yangından bahsederken, "Etrafa süratle yayıldı. Meğer oralardaki barutçu dükkânlarında külliyetli barut varmış, birden ateş alıp patladı, tulumbacı neferleri ve zabitlerinden ve ahaliden seksen adam yanarak telef oldu" diyor. Kadırga'da çı-

kan bir yangından bahsederken de yeniçeri tulumbacılarının zenginlerden para alıp sadece onların evlerini koruduklarını söylüyor: "Kadırga limanında büyük bir yangın çıktı, bir kolu Kumkapı tarafına gitti. Kumkapı'daki büyük Ermeni kilisesini (patrikhaneyi ve kilisesini) kurtarmak için ortaya pek çok paralar döktüler, tulumbacıların nefer ve zabit ekserisi o tarafa koştuğundan yangının Usturacılar'a doğru yayılan kolu karşısında pek az tulumbacı kaldı, yangının bu kolu ertesi gecenin yarısına kadar devam ederek Okçularbaşı çarşısını yaktı, Beyazıt Meydanı'nda söndü."

III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud devirlerinde yaşamış ve Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı haline geldiği o devirlere ait büyük bir vakayiname yazıp bırakmış olan Cabî Said Efendi İstanbul'un zabıta vakalarına da pek geniş bir yer ayırmıştır; bu arada yeniçeri tulumbacılarının ayyaşlıklarından, odalarına uygunsuz kadın ve oğlan kapattıklarından, yollardan ırz ehli kadınlarla tüysüz gençleri cebren odalarına, kolluklarına kaldırma teşebbüslerinden sık sık bahseder ve yeniçeri tulumbacıları hakkında daima "kulaklı bıçakla gezen tulumbacı erazil", "yalın ayak, baldırları çıplak tulumbacı iti", "hamam külhanında yatar, sokakta itleşip çamura batar tulumbacı kopuğu" gibi ağır tabirler kullanır.

Şair Enderunlu Vâsıf da "tulumbacı acemi oğlanı"yla şöyle alay ediyor:

Dal kelle, tası elinde tulumbacı iken
İki kelle kirlihanım kaşkaval olmuş sana!..

Şairin bu tasvirinden yeniçeri tulumbacılarının ağır bakır taslarını ekseriya ellerinde taşıdıklarını, sokaklarda başı açık, "dal kelle" dolaştıklarını öğreniyoruz.

Vakanüvis Lütfi Efendi ise yeniçeri tulumbacılarını daha etraflıca anlatıyor:

"Vaka-i Hayriye'den evvel yeniçeri tulumbacılarının neferleri, hemen bütün İstanbul esnafı ocağa kayıtlı olduğu için, esnaf delikanlılarının eşbehlerindendi (zıpırlarından, bıçkınlarından), pırpırı, uçarı gençlerdi. Yangın zuhurunda bu tulumba neferleri başlarında çorba tası gibi kalaylı ve kaçıncı yeniçeri ortasında ise o ortanın nişanını ta-

şıyan taslarla koşuşarak yangına dalıverirlerdi. Sair vakitlerde başlarında tandır kadar koca bir sarık ve omuzlarında kartalkanat tabir ettikleri kırmızı kaput ve baldırları çıplak, ayakları yalın, yalın ayaklarına yemeni giyerlerdi. Yeniçeri Ocağı'yla beraber bunlar da dağıldı."

Bu kayıttan da öğreniyoruz ki, tulumbacılar, mensup oldukları tulumba sandığı hangi yeniçeri ortasının (taburunun) kolluğunda duruyorsa başlarına giydikleri bakır tasların üzerinde o ortanın nişanını (alamet-i fârikasını) taşımışlardır. Bu nişanlardan ileride, bu yazıların Yeniçeri Ocağı'nın hususiyetlerini anlatacak kısmında bahsedeceğiz.

Enderun Tarihi müellifi Tayyarzade Atâ Bey de, yeniçeri tulumbacıları güruhundan bir şeririn ırz ehli bir kadını tenha bir sokakta yolundan çevirip yangın yerine götürmek isterken, kalyon kaptanı kıyafetinde tebdil gezen devrin padişahı Sultan III. Selim'e rastladığını ve padişah tarafından beline çalınan bir kılıçla ikiye bölünüp öldürüldüğünü yazıyor.

Bugün aydın bir hakikattir ki Sultan III. Selim kılıç çalarak eliyle can uçuracak adam değildir. Bu vaka tulumbacıyı, yeniçeriyi kötülemek ve padişahın acı kuvvetini göstermek için zevksiz muhayyilelerin eseridir.

Tarihi roman ve hikâyelerde yeniçeri tulumbacılar... Çaylak Tevfik Bey'in tulumbacı acemi oğlanları...

Tarihi roman, hikâye ve hatta fıkra yazarken çok dikkatli olmak lazımdır, muharrir yalnız muhayyilesine dayanırsa, geçmiş asırların âdetlerini, giyimini, kuşamını ve hatta mimarisini ve meşhur şehirlerin eski manzarasını bilmezse gülünç olur.

Geçen asır sonlarında yaşamış "Çaylak" lakabıyla tanınmış Mehmed Tevfik Bey *İstanbul'da Bir Sene* adındaki eserinin beşinci kitabı olan "Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları"nda yeniçerilik zamanında Langa'da "Mermerli" denilen büyük gedikli meyhanede bir akşam keyfi sahnesini tasvir ederken meyhaneye yeniçeri kolluk tulumbacılarından, yani tulumbacı acemi oğlanlarından üç adam sokar.

Çaylak Tevfik'in büyük hatalarını tenkit etmeden hikâyesini kısaltarak nakledelim:

Vakit henüz erkencedir. Yüksekkaldırım semtinden üç delikanlı

Mermerli'ye gelir; biri yorgancı esnafından Mahmud, diğeri çıkrıkçı esnafından Hüsnü, biri de ipçi esnafından Mehmed Ali'dir. Üçü de 18-20'şer yaşlarında, gayet gürbüz, eli ayağı düzgün, mütenasibülaza, henüz bıyıklarının uçlarını burmaya başlamışlardı. Kıyafetlerine o vakitler pırpırı denilirdi: dal fes, camedan, saltamarka, şalvar gibi şeyler... Şalvar üzerine bellerine Trablus kuşağı sararlar, başlarına da o zamanın genç modasınca "yârdan ayrıldım" biçiminde birer yazma yemeni bağlamışlar, çıplak ayaklarında da ökçeleri basık filarlar var... Bunların arasında Hüsnü ise gerçekten genç irisi ve insan güzelidir.

Meyhanenin tezgâh tarafında üç beş kadar yeniçeri dayıları oturmuş, henüz keyif çatmak üzeredir. Çocuklar bunlara riayetkâr bir tavır takınırlar, bununla, eğer dayıların orada olduklarını bilseydiler elbet de içeri girmekten utanacaklarını anlatmak isterler. Dayılar da çocukların bu halini pek beğenirler, içmelerine destur verirler. Esnaf delikanlıları birer şişe düz getirtirler... Dayılar da kendilerini taltif için sofralarındaki mezelerden bir iki tabağını meyhaneci çırağına verip,

"Şunları delikanlıların sofrasına koy, bizden selam söyle, rahat etsinler, eğlensinler..." diye haber yollarlar.

Çocuklar kendi hallerinde eğlenip dururlarken meyhane kapısından bir tulumbacı girip nara atar... O nara atar ama meyhanedekilerin de kafası atar... Bu herif Baruthane tulumbacılarından Kel Memiş'tir, yanında iki de arkadaşı vardır. İki tarafa yalpalayarak gelirler, çocuklara karşı boş bir sofraya otururlar. Bir ibrik şarap ısmarlarlar. Kendilerine mahsus bir tavırla şöyle keseriz, böyle biçeriz diye konuşmaya başlarlar. Ağızlarıyla atar tutar, gözleriyle etrafı süzerler. Çünkü meyhanede şuna buna bulaşmak âdetleridir. Gözleri çocukların bulunduğu sofraya çarptığı gibi aralarında şöyle bir konuşma başlar:

Memiş: "Ulan burada yenecek kuzular varmış be!"

Arkadaşı: "Yayla mı bu?"

Diğeri: "Kıyamadan kim kesecek?"

Meyhanede hava bulanır. Dayılar kızar, esnaf gençleri de aralarında usulca konuşur:

Yorgancı Mahmud: "Ne dersin, gidelim mi?"

Çıkrıkçı Hüsnü: "Nereye, tandır başına mı?"

İpçi Mehmed Ali: "Herifler zıpır..."
Çıkrıkçı Hüsnü: "Öyle çok zıpırlar gördük..."
Bu ara Kel Memiş bir mani tutturur:

Kuzusu...
Çeşme kuru, çay bulanık, nerden içsin kuzu su...

Derken meyhanenin içi akşamcılarla dolar, Çıkrıkçı Hüsnü artık tahammül edemez, yeniçeri dayılarından destur alır, tulumbacıların sofrasına bir iskemle atar, sofra altüst olur, Memiş yerinden fırlamak isterken ikinci iskemle gelir, tulumbacı yalın kama hücum ederken üçüncü iskemle iner ve kaması elinden fırlar. O zaman dayılar ayağa kalkıp müdahale eder,

"Çocuk daha birinci hamlede namusunuzu bozdu, edebinizle çıkın!.." diye tulumbacıları birer birer meyhaneden atarlar...

Fars dilinde bir tekerleme vardır: "Hangi hatanı tashih edeyim ey haneharap!.." Muharririn yeniçeri dayıları dedikleri, o devirde böyle gençlerin başına tulumbacılardan evvel püsküllü bela olacak erazil ve hayta güruhudur. Çıkrıkçı Hüsnü gibi meyhane eşiğinden atlamış erkek güzeli tüvana, gözü pek, yalın ayak, yarım pabuç bir esnaf delikanlısı o devirde muhakkak ki, Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı olacaktır ve yine muhakkak ki, bir kolluk tulumbası sandığının omuzdaşı, yani kendisi tulumbacı olacaktır. Çaylak Tevfik Bey'in kullandığı "pırpırı" tabiri tarif ettiği kıyafete uymaz. Pırpırı şudur: bir diz çağşırı üstünde bir kuşak, çıplak gövde üstünde bir yelek yahut bütün düğmeleri çözülmüş bir gömlek, sine üryan, memelerin görünmesi şart, baldır bacak çıplak, ayaklar yalın, başta keçe külah veya dal kelle üstünde perişan bir tülbent... Uçarı it, bıçkın kılığıdır.

Tevfik Bey "dal fes" tabirini de bilmeden kullanmıştır, "dal fes", etrafına yemeni, tülbent, şal gibi herhangi bir şey sarılmamış olan fes demektir, halbuki muharrir delikanlıların feslerine "yârdan ayrıldım" biçiminde yazma yemeni sardırmıştır. Çocuklar birer şişe düz rakı getirtiyorlar, halbuki yeniçerilik devrinde şişe içinde rakı yoktur, sofraya ibrikle, güğümle gelir. Tulumbacılar da bir ibrik şarap getirtirler, şarap ise o devirde yalnız testi içindedir.

Tulumbacı civelek Bülbül İsmail

18. asır sonlarında yaşamış namlı meddahlardan Galatalı Sükkerî Salih Çelebi "Kürkçübaşının Hasan Çelebi ile Berber Ali Beşe'nin kızı Gül Fatma" adındaki hikâyesinin kahramanı olarak yeniçeri-acemioğlanı tulumbacılarından bir delikanlının hayatını nakleder.

Devrinin pek değerli bir söz sanatkârı olan Sükkerî Çelebi bu hikâyesinde kendi zamanının tiplerini 17. asır ortasında yaşatmıştır, vaka Genç Osman'ın padişahlığında geçer; bu padişahın zamanında ise İstanbul'da ne yangın tulumbası vardır, ne de tulumbacı. Vaka ne zaman, nerede geçerse geçsin, namlı meddah, civelek bir tulumbacı neferinin hayatını, tipini en doğru çizgileriyle canlandırmıştır. Hikâyenin özeti şudur:

Şehremini'nde kahveci Ali Beşe ölmüş, arkasında İsmail ve Gül Fatma adında iki yetim bırakmıştı. Oğlan 16 ve kız 13 yaşlarında olup, babalarından hayli dünyalığa sahip idiler. Zira Ali Beşe'nin kahvehanesi gayet işlek olduktan başka, kendisi usta berberdi, Topkapı dışında bir de büyük bostanı vardı. Lakin İsmail, haylaz çıktı. Babası ölünce dükkânı ve berberliği terk ederek tulumbacı haytalara ayak uydurdu, meyhanelerde akşamcılığa başladı, altın adını bakır yapıp, Kumkapı Yeniçeri Kolluğu'ndaki tulumbaya nefer yazıldı ve tulumba sandığında omuzdaşlık eden meşhur rezillerden Yedibela Bekir, Dinsiz Veli, Kartalkanat Mustafa namındaki baldırı çıplaklarla Sarnıçlı denilen meyhanede gece ve gündüz işret edip evine haftada bir, on günde bir uğrar oldu. Kimseye bir kötülüğü yoktu, ahvalinin zararı kendisine olup, halini ıslah için mahallesinde, semtinde nasihat edecek olanlara kulak vermedi.

"Zevk u safa bu eyyam-ı nevcivanide olup, çalışacak zamanı ben bilirim..." derdi.

Eli ayağı düzgün ve kaşı gözü yerinde ve bir hoşça sesi olup, yeniçeri tulumbacılar arasında gayetle makbul olan mani ve semai ve divan okurdu ve o güruhun eşbehleri arasında Bülbül İsmail diye baş tacı olmuştu.

Yedibela Bekir, değme zorbaları palası altından geçirmiş şakiydi, dev heybetli ve ehremen suretli cehennem kütüğüydü. Kahvecioğlu Bülbül İsmail'i bir an yanından ayırmayıp, kahvehane, meyhane, bağ

ve bahçe, bostan ve hamam beraber dolaşıp, gece dahi kolluklarda yatarlardı. Ol nazenin şivekâr yalın ayak, baldır bacak çıplak, sinesi üryan, keçe külahında destarı perişan kaldırım iti olmuştu.

Baba dostlarından birkaç kişi baktılar gördüler ki çapkın oğlan bir gün başlarındaki haneyi dahi satıp, meyhane akçesi yapacaktır, anasını ve kız kardeşini açıkta koyacaktır. "Gül Fatma'ya bir hayırlı koca bulup şu çapkından biçareleri halas edelim" dediler.

Gül Fatma hakikatte gül goncasıdır, on bin nigâr içinde bir tane, anasının dahi ağzı var dili yok, melek misali hatundu, lakin kardeşi İsmail'in yüzünden kıza kimse talip olmadı. Uzaktan gelen görücülere de konu komşu,

"Yarın ahirette iki elimiz yanımıza gelecek, kızın bir oğlan kardeşi vardır ki neuzübillah tulumbacı itidir, falan kimdir, Bülbül İsmail'in enişte sidir dediler mi, ırz ehli olan hicabından kahrolur..." derlerdi.

İstanbul'un namlı zenginlerinden Kürkçübaşı Hacı Abdülgani Efendi'nin dâr-ı dünyada Hasan Çelebi isminde tek evladı olup, o dahi henüz 15-16 yaşında, güzellikte müstesna civandı. Babasının himmet ve dikkatiyle akran ve emsali arasında tahsil ve terbiyede dahi birinciydi. İşte bu Hasan Çelebi, bir gün lalasıyla bir mesireye vardığında, bir kız görüp, hemen can ve gönülden âşık oldu. O taze nigâr, Ali Beşe'nin kızı Gül Fatma'ydı ki çöpçatıcı ve başbağlayıcı Zeliha Banu kızın validesinden izin almış, "Her zaman kısmet ayağa gelmez, bazen de kısmetin ayağına varmak gerektir" demiş, kıza o zamanlar yeni çıkma mor ferace giydirip mesireye götürmüştü.

Kürkçübaşıoğlu Hasan Çelebi bu aşkla sararıp soldu, derdini evvela lalası olan ağa, ondan hanım annesi öğrendi ve valide hatun bir akşam yolunu bulup Hacı Efendi'ye açtı, o da,

"Kızı bir kere gidip görün, yoksulluk ayıp değildir, gelinim olarak makbulümdür, elverir ki ailesine namus karası olmasın..." dedi.

Fakat kızın, Bülbül İsmail namında tulumbacı civeleği bir erkek kardeşi olduğunu öğrenince,

"O kız bana gelin olmaz. Hasan ölür, biricik oğlumu teneşirde gözlerimin yaşlarıyla yıkarım, tulumbacının kardeşini ona almam..." dedi.

Babası emrinden dışarı çıkamayan Hasan Çelebi, yemekten içmekten kesilip yatağa düştü, bir ay içinde bir deri bir kemik kaldı,

kadid oldu. Hasan Çelebi'nin ahvalini cümle İstanbul halkı öğrendi. Bülbül İsmail'e,

"Oğlum, hem kız kardeşinin kısmetine mâni olursun, hem dahi bir nevcivanın sebeb-i mevti olacaksın, gel tövbe ve istiğfar eyle, babanın el elinde kalmış dükkânına çık otur, bizler Hacı Efendi'nin ayağına düşüp kandırmaya cesaret bulalım..." dediler.

Bülbül İsmail de bu ahvale çok üzülmekle beraber tulumbacı ayaktaşlarından ayrılamadı ve baldırı çıplaklık havasından kurtulamadı, pabuçsuz yalın ayağını meygede eşiğinden çekemedi.

O sıradadır ki, İstanbul'da yeniçeriler zamanın padişahı Sultan Osman'a karşı tuğyan ettiler, kazanlar Etmeydanı'na çıkıp büyük fitne oldu. İşte o fitnede İstanbul'un yakaları bitli, mintan ve çağşırları bin yamalı kayıkçı, mavunacı, hamal ve hamamlarda tellak, fırınlarda hamurkâr ve bağ ve bahçelerde ırgat, yanaşma cümle bekâr uşakları dilaverler fırsat ganimettir diye İstanbul zenginlerini defetere yazdılar, "Sultan Osmanlı"dır diye konaklarının yağmasına ve kendilerinin katline ittifak ettiler. Defterin başına da Kürkçübaşı Abdülgani Efendi'nin adını yazdılar. Hakikatte de Kürkçübaşı, Sultan Osman'ın musahibi yerinde mutemediydi. Yeniçeri zabitlerinden onun iyiliğini görmüş biri, "Aman, efendi defterli oldu, tebdil-i kıyafet edip Anadolu tarafına geçsin ve bir müddet adını unuttursun, konak ve mal kaygısında olmayıp can kaygısında olsun!.." diye haber yolladı. Hacı Efendi ne yapacağını bilmedi, mal canın yongası olduktan başka canının bir parçası evladı Hasan Çelebi de döşekte yatar, maşukasının hayaliyle can alıp can verirdi.

Fitnenin ikinci günü sabahı seher vakti alaca aydınlıkta gördüler ki, konağın kapısına dört nefer baldırı çıplak tulumbacılar dayanmıştır ve palalarını kapıya asmışlardır, içlerinden biri kapıcıya,

"Varın bizden Hacı Efendi'ye selam eyleyin, ellerinden öperiz. Bizim palalarımız bu kapıda asılı durdukça bir fert onları indirip içeri giremez ve Hacı Efendi'nin kılına hata gelmez!.." dedi.

Ve hakikatte de tam on beş gün kapıdan ayrılmadılar. O büyük fitne günlerinde yağmaya gelenler bunları gördükçe köşe başından ters yüz olup dönerlerdi. Konaktan bu tulumbacılara kim oldukları soruldukta,

"Hele fitne yatışsın, söyleriz..." derlerdi.

Fitne yatıştı, Kürkçübaşı tulumbacıları konağa alıp onlara bir âlâ sofra donattı, kendisi de sofraya oturdu.

"Ey dilaverler, şehbazlarım, sizler kimler olursunuz ki, benim malımı ve canımı korudunuz, ırzımı kurtardınız, isimleriniz nedir ve bu hizmetiniz mukabilinde benden matlubunuz nedir?.." diye sordu. Tulumbacıların en genci ki, bir tüysüz oğlandı,

"Kumkapı'da yeniçeri kolluğu tulumbacılarıyız, ateş içinde semenderleriz, şu ayakdaşıma Yedibela Bekir, şuna Dinsiz Veli, şuna dahi Kartalkanat Mustafa derler, benim namım dahi tulumbacı civeleği Bülbül İsmail'dir!.." dedi.

Hacı Abdülgani hemen yerinden kalkıp o nevcivanı bağrına bastı.

"Şehbazım, dünya ve ahirette oğlumsun, senin hakkında kötü hüküm vermekle büyük hata işlediğimi şimdi anladım!.." dedi.

Hacı Efendi hemen hareme koşup zevcesine,

"Hatun, durma, feraceni başına geçir, Şehremini'ne git, tulumbacı civeleği Bülbül İsmail'in kız kardeşi Gül Fatma'yı oğlumuz Hasan Çelebi için Allah'ın emri ve Peygamberimiz'in kavli üzerine iste ve o kızı hemen koçuya koyup getir, kızın cihazını dahi ben yaparım, oğluma dahi müjdesini verin!.." dedi.

Gül Fatma Kürkçübaşı'nın konağına geldiğinde hemen eteğini beline sokup mutfağa girdi ve eliyle bir tas hasta çorbası pişirdi, âşık-ı şeydası Hasan Çelebi'ye götürdü. O nevcivan ki, maşukasını karşısında ve hizmetinde gördü, daha çorbadan bir kaşık içmemişti ki, taze can bulup yataktan kalktı.

Sükkerî Salih Çelebi'nin bu hikâyesindeki bütün hüneri, gençlerin tulumbacılığa heves etmemesi için, bir nevcivanın tulumbacılıkla şeref, haysiyet, ırz ve namus bakımından neler kaybedeceğini Bülbül İsmail tipinde göstermesi, sonra da tulumbacıları mert insanlar yaparak o güruhu okşamasıdır.

Yeniçeri Ağalığı'na bağlı Acemi Oğlanlar Tulumbacı Ocağı'nın Vaka-i Hayriye'de Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırıldığını söylemiştim. Ocakları kaldırılırken son tulumbacıbaşı ağa da idam olundu. Bu adamın adı tarihimizde meçhul kalmıştır. Son yeniçeri ihtilaline iştirak etmemişti, ölümü için yeniçeri olması kâfi görülmüştü.

Sadrazam, "Baka ağa!.. Vazifen yangını süratle söndürmektir, ye-

niçeri kışlaları tutuştukta niçin gitmedin?" diye sormuş.

Adamcağız hayret içinde kalmış.

"Efendim, o yangını söndürmeyip başka bir yerinden daha tutuşturmak padişahıma sadakatten ileri gelir!.." demiş.

Babıâli'de maktel ittihaz edilen odaya götürmüşler, cellatlara son sözü,

"Boğun yiğitler!.." demek olmuş. Müverrih efendi, "Gayret-i batılayla can verdi" diyor. Biz "Merdane ölmüş" diyeceğiz.

Son acemi oğlanı tulumbacılar da, ki hepsi katıksız Türk delikanlılarıydı, "Vaka-i Hayriye" denilen o müthiş yeniçeri kırımında yok oldular; o zalimane ve vahşiyane katliama dilim hiçbir vakit "Hayırlı Vaka" diyememiştir. Tahlilini ve tenkidini yeri geldiği zaman yapacağım.

Kapıya çıkma

Acemi oğlanları üzerine son satırlardır. Onları kendi asker ocaklarından alarak yeniçeri kışlasına götürüp yeniçeri yazdırır iken biz de adı hâlâ unutulmamış, fakat teşkilatı ve tarihçesi hakkında münevverlerimizin bile kesin bilgi sahibi olmadığı Yeniçeri Ocağı'nın kapısından gireceğiz.

Acemi oğlanlarının Yeniçeri Ocağı kütük defterine kaydedilerek yeniçeri yapılmasına "kapıya çıkma" denilirdi. Acemi oğlanlarının kapıya çıkması, yeniçeri ağasının Divan-ı Hümayun'a arz ettiği ihtiyaç üzerine padişahın bir fermanı ve ananevi merasimle olurdu.

Birbirine sımsıkı bağlı olan Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri asker ocaklarının kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen devir içinde bu ocakların anane ve merasimi ile teşkilatının teferruatı hakkında bilgimiz yoktur. İstanbul'un fethinden sonra büyük bir gelişme olduğu muhakkaktır. Bizim burada anlatacaklarımız Kanuni Sultan Süleyman devrinden yeniçeriliğin son günlerine kadar uzanan zamana ait kaynak ve vesikalardan topladıklarımızdır.

Her acemi oğlanı yeniçeri olamazdı. Bazen aşırı serkeşliğinden yeniçeriliğe layık görülmez, bazen de akran ve emsali kapıya çıkarken, yani yeniçeri olurken ihtiyaç artığı olarak kalırdı, ikinci bir çıkmaya kadar da yaşı ilerler, Yeniçeri Ocağı'nda acemi neferlik yapa-

cak çağı aşardı. Bu gibiler acemi oğlanlarının çalıştıkları yerlerde hizmetlerine devam ederler, kendilerine evlenme izni verilir, çoluğa çocuğa karışırlar ve bir gün de Acemi Oğlanlar Ocağı'ndan emekliye ayrılırlardı. Kesin bir kayıt yoktur, yanılmadığımı zannederek tahminle söylüyorum. Acemi Oğlanlar Ocağı'na bağlı Yangın Tulumbacıları Ocağı kurulur iken tulumbacı seçilen acemi oğlanları bu kapıya çıkma artıkları olsa gerektir.

"Kapıya çıkma" olduğunda Acemi Oğlanlar Ocağı'nın kadrosu birden sarsılırdı, bazen 1.000-1.500 acemi oğlanı yeniçeri olurdu. Bu sefer Acemi Oğlanlar Ocağı'nda boşalan yerler, evvelce söylemiştik, eşhas ve köylü hizmetine emaneten verilmiş devşirme oğlanlarla yahut yeniden yapılan bir devşirmeyle gelen oğlanlarla doldurulurdu.

Kapıya çıkma merasimi, Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da Aksaray'da yeniçeriler için yaptırdığı büyük kışlada yapılırdı. Bu kışlanın adı "Yeni Odalar"dı. Oda koğuş manasınadır. Bu kışlayı, içinde geçen vakalarla ileride anlatacağım.

Yeniçeri Ocağı'nın en küçük birliğine "orta" (tabur) denilirdi, zabiti de "çorbacı" unvanını taşırdı. Evvela çorbacılar kendi ortalarının nefer ihtiyaçlarını tespit ederler, tanzim olunan cetvel Süleymaniye'deki Ağakapısı'na, Yeniçeri Ağalığı sarayına götürülür, Yeniçeri Ağalığı kethüdasına (kâhyasına) verilirdi. "Kethüda bey" denilen bu zat, Yeniçeri Ocağı'nın idare işlerinde en büyük amirdi, cetveli ocak kadrosuyla karşılaştırır, kadro fazlası nefer alınmamasına dikkat eder, son şekli verdikten sonra yeniçeri ağasına arz eder, o da Divan'dan kapıya çıkma fermanını alırdı.

Fermanı alan yeniçeri ağası, kendi emri altında olan acemi oğlanlarının kumandanı İstanbul ağasına bir tezkire gönderir ve mesela 1.000 nefer acemi oğlanının kapıya çıkmak üzere gönderilmesini emrederdi.

Kapıya çıkacak acemi oğlanlarını İstanbul ağası ile acemi oğlanlarının diğer iki büyük amiri olan Anadolu ağası ile Rumeli ağası seçerlerdi; seçilen oğlanların Acemi Oğlanlar Ocağı'ndaki kütük defterinde bulunan isimleri yanına "kapıya çıktı" kaydı konulur, isimleri oradan bu suretle silinmiş olur, oğlanlar isim ve künye kayıtlarının tasdikli suretiyle Aksaray'daki Yeni Odalar'a götürülüp Yeniçeri Ocağı'na teslim olunurdu. İsmi ve künyesi Yeniçeri Ocağı'nın

kütük defterine kaydedilen acemi oğlanı o andan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın acemi neferi olur ve hemen askerlik yevmiyesi bağlanırdı. Gelen acemi oğlanlarının hangi yeniçeri ortasına acemi nefer oldukları da ocağın ana kütük defterine kaydedilirdi. Kütük kaydı işi bitince acemi neferler verildikleri ortanın çorbacısına teslim olunurdu ve bu münasebetle anane haline gelmiş bir tören yapılırdı. Mesela gelen bin oğlandan yirmi neferi 60. Orta'ya verilmiş ise, bu ortanın çorbacısı, gayet geniş bir meydan olan kışla avlusunun münasip bir yerinde durur, yirmi acemi neferi birer birer önünden geçerler ve kendilerini isimleriyle, künyeleriyle yeni amirlerine takdim ederler, çorbacı ağa da, artık emri altında bulunduklarını bildiren bir işaret olarak, önünde baş kırıp kendisini takdim eden acemi neferin ensesine var kuvvetiyle bir tokat indirirdi.

Yeniçeri Ocağı'nda kıdeme büyük ehemmiyet verilirdi. Misal olarak aldığımız 60. Orta'ya verilen yirmi genç arasında da bir kıdem tayini yapılırdı. Bu ilk kıdem, orta koğuşlarının bulunduğu kapıdan girmekle tespit edilirdi. Bunun için de bir sürat koşusu, yarışı yapılırdı. Yirmi delikanlı avlunun bir ucuna dizilir, öbür ucunda bulunan koğuş kapısına doğru koşturulurdu. Kapıdan ilk giren acemilerin en kıdemlisi, en sona kalan da en kıdemsizi olurdu.

En geride kalan ve dolayısıyla ortasının en kıdemsizi olan acemi neferin kışladaki vazifesi ortasının koğuşlarını ve ayakyollarını süpürüp yıkamak, orta ihtiyarları ile gelen misafirlerin koğuş kapıları önünde bıraktıkları pabuçlarını dışarı çıkarlarken önlerine çevirmek, hava yağışlı ise bu işi pabuçları silip temizledikten sonra yapmaktı. O acemiden bir üstün olan kıdemsiz acemi mutfakta ortasının bulaşıkçısı olur, onun bir üstünü de ortasının hamalı olurdu. Hamallık vazifelerinden biri de ortasının koğuşlarına ve mutfağına odun taşımaktı.

Geriden dördüncü kıdemsiz acemi neferi de kandilci tayin edilirdi, sabahları ortasının koğuşlarındaki kandilleri dinlendirir, çanakları temizler, yağlarını tazeler, fitillerini yeniler, akşam olunca da kandilleri uyandırırdı.

Bir yeniçeri ortası kışlada dört koğuş işgal ederdi. Koğuş amiri "odabaşı" unvanını taşırdı, koğuş inzibatı ve temizliğinden onlar mesuldü. Kıdemsiz acemilerin günlük işi ağırdı, odabaşılar başlarında cellat gibi dururdu.

Ocak

Osmanlı ordusu

Osmanlı ordusuna kuşbakışı bir göz atacağız.

Osmanlı Devleti bir cihan imparatorluğudur. İlkçağ'ın Romalılarından sonra yeryüzünde en kuvvetli ve sağlam orduyu kurmuş olan devlettir, işte bunun içindir ki, teşkilatı çok geniş ve tarihi çok zengin olan Yeniçeri Asker Ocağı'nın kapısından girmeden, bu asker ocağının Ordu-yı Hümayun adını taşıyan Osmanlı ordusundaki yerini aydın olarak gösterelim.

Osmanlı ordusu "yerlikulu askeri" ve "kapıkulu askeri" adıyla iki büyük askeri müesseseden teşekkül etmişti.

Yerlikulu askeri, devletin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarındaki eyaletlerinin çıkardığı askerdir; hepsi atlı askerdir ve tarihimizde "tımarlı sipahiler" diye anılır. Devlet, bir eyaletin, vilayetin ahalisinden yararlık, yiğitlik, şecaat yolunda nam almış olanlara "tımar" denilen bir geçim kaynağı verir. Tımarlar, devletçe sınırları çizilmiş bir toprak parçasının üzerindeki çiftçinin devlet hazinesine vermeye mecbur olduğu toprak mahsulleri vergisini toplama hakkıdır; bu vergi de yıllık mahsulün onda biridir. Tımar sahibi bunu toplar ve devlet hazinesine yatırmaz; buna karşılık, sefere çağrıldığı zaman silahları noksansız, azığı ve at yemi de kendisine ait olmak üzere ve tımarının zenginliği nispetinde bir, iki üç atlı asker çıkarır. Yazmaya lüzum var mıdır bilemem, bu askerleri, ödediği ücret mukabili memleketinin gözü pek garip yiğitlerinden bulur. Tımarlar, tımar sahibinin bütün bu masraflarını ve kendi nefsi ile ailesinin yıllık geçimini karşılayacak şekilde hesap edilip verilir. Bir büyük devletin şanına yakışanı ihsandır. Devletin kazancı, muazzam bir askeri teşkila-

tı kendi eliyle giydirip besleme ve silahlandırma zahmet ve masrafından kurtulmak, bir kâğıt parçasına yazılmış iki satırlık bir emirle derhal harekete geçirmektir.

Tımarlı sipahiler mülki idare bakımından bağlı bulundukları sancakbeyleri ve valiler (beylerbeyiler) sefere memur edildikleri zaman sancakbeyi ve valilerin kumandası altında toplanıp harbe giderlerdi. O iki satırlık sefer emri sancakbeyine, valiye gönderilirdi ve merkez bilirdi ki filan sancak şu kadar bin tımarlı sipahi çıkarır. Müverrihlerimiz bu eyalet askerini bazen vilayet ve sancakların isimleriyle, mesela "Sivas askeri, Konya askeri, Kırşehir askeri, Yanya askeri, Tameşvar askeri" diye anarlar, bazen de "Rumeli askeri" ve "Anadolu askeri" diye iki isimde toplarlar.

Harp meydanında tımarlı sipahiler ordunun sağ ve sol iki kanadını teşkil eder, bir kısmı geride ihtiyata alınır, bir kısmı da serdarın, bazen aynı zamanda sadrazam serdarın veya bizzat padişahın bulunduğu merkezde yer alırdı. Harp Avrupa kıtasında ise sağ kanadı Rumeli askeri, Asya kıtasında ise Anadolu askeri teşkil ederdi. Harp hangi kıtada olursa olsun tımarlı sipahiler, yerlikulu askeri, Osmanlı ordusu mevcudunun hemen daima üçte ikisini teşkil ederdi.

Harp dönüşlerinde tımarlı sipahilerden sağ kalanlar terhis olunurdu, memleketlerine, işleri başına dönerlerdi. Tımarlı sipahiler, yerlikulu askeri, askerliği meslek edinmemişti. Bir tımar sahibinin ücretle tutup getirdiği bir garip yiğit cenklerde yararlıklar gösterir, kumandanların, bazen serdarın, bazen padişahın nazar-ı dikkatini çeker, ona da ayrıca bir tımar verilerek taltif olunurdu, gariplikten birdenbire refaha kavuşurdu. Bir kısmı da fethedilen yeni bir memlekette verilen tımarla yerleşirdi ve artık memleketine dönmezdi. Mesela Rumeli'nde Yenicevardar kasabasından gelmiş ve Midilli Adası'nın fethinde bulunmuş Yakub isminde garip bir sipahiye bu adada bir tımar verilmişti, Yakub Midilli'de yerleşmiş, bir Yakub Bey olmuştu. Onun oğlu da tarihimizin namlı büyük amirali Barbaros Hayreddin Paşa oldu.

Asıl mevzumuzdan uzaklaşıyorum, ama fırsat düşmüşken anlatmaktan da kendimi alamıyorum; bir kara askeri olarak Midilli'ye gelmiş ve bu adada tımar olarak yerleşmiş Yakub Bey'in oğulları niçin denizci olmuşlardır?

Tam deniz kıyısı ve adalardaki sancakbeyleri kara ordusu yerine

donanmaya, kaptanpaşalığa (büyükamiralliğe) bağlanmıştı. Sancakbeyleri sancağının zenginliğine göre bir veya iki gemi yaptırır, teçhiz ederlerdi. Gemi teçhizatı arasında yalnız lengeri (çapanın yerini tutan demir) ve haritaları devlet tersanesi verirdi; kürekçileri, tayfaları bey temin eder, gemilerine cenkçi olarak da, sancağının tımar sipahileri tarafından temin olunan asker, o sahil memleketinin aslında denizci olan garip yiğitleri girerdi. Deniz sancakları tımar sahiplerinin denizci yiğit olarak getirdikleri askerin geri kalanı, ki büyük bir kuvvet teşkil ederdi, devlet hazinesinin yaptırdığı tersane gemilerine, ana filoya cenkçi olurdu. Ana filo İstanbul'dan kalktıktan sonra bu cenkçilerden Anadolu kıyısındakileri Çeşme limanından, Rumeli kıyısındakileri de Selanik ve Mora'daki Navarin limanlarından alırdı.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın Osmanlı ordusundaki yerini göstermek için kısaca anlattığım bu muazzam teşkilat, yerlikulu askeri tamamen mevzumuz dışındadır.

Tam kadrosuyla karşımıza aldığımız muazzam Osmanlı ordusunun üçte ikisi yerlikulu askeridir. Üçte biri de yeniçeriler midir? Hayır, geri kalanı kapıkulu asker ocaklarıdır, Yeniçeri Asker Ocağı da onlardan biridir.

Kapıkulu asker ocakları içinde Yeniçeri Ocağı

Osmanlı ordusunu kuran ikinci büyük müessese kapıkulu askeridir.

Kapıkulu askeri, küçük yaştan askerliği meslek edinmiş ve doğrudan devlet hazinesinden maaş alan, harpte silah altında daimi askerdir. Üç büyük sınıfa ayrılır: Deniz Askeri Ocağı (Tersane Ocağı), Atlı Asker Ocağı (Sipahi Oğlanlar Ocağı), Yaya Asker Ocakları.

Yaya Asker Ocakları altı ocaktır; işte efendim, Yeniçeri Asker Ocağı bu altı yaya asker ocağından biridir.

Belki bazı tekrarlarım can sıkmaktadır, mazur görün efendim, hafızalarda müphem noktalar bırakmamak endişesindeyim: Kapıkulu askerlerinin Tersane Ocağı ile Sipahi Oğlanlar Ocağı, yani kapıkulu askerinin deniz ve atlı kısmı ve Yaya Asker Ocakları'nın beşi mevzumuzun dışındadır, onların da tarihçeleri zengin hatıralarla doludur, hele Tersane Ocağı'nın tarihi, Türk denizciliğinin anlı şanlı tarihidir, kendi başına hamaset destanıdır.

Kapıkulu askerinin yeniçerilerden gayri diğer beş ocağını, eşiklerini atlamadan, içinde oyalanmadan ayaküstü dolaşalım:

Sakalar Ocağı: Bir sakabaşı ağanın kumandasında muazzam teşkilattır. İmparatorluğun merkezinden askeri yollar boyunca sınırlarına kadar teşkilatını yaymıştır; çeşme, kaynak, kuyu, dere, ırmak, göl bütün su alınacak yerleri gösteren mufassal haritalara sahiptir. Ordu-yı Hümayun'un bütün birliklerini, yerlikulu ve kapıkulu diye tefrik etmeden, sefer boyunca, menzil be menzil susuz bırakmaz. Her birliğe tahsis edilmiş saka ekipleri ayrıdır, mesela topçu sakası, yeniçeri sakası, cebeci sakası, Anadolu sakası, Rumeli sakası diye isimlendirilmişlerdir. Saat intizamıyla işleyen bu teşkilatın aksaması, maazallah, bozguna kadar varır, mesela tarihimizde Ruslara karşı müthiş Kartal Sahrası bozgunu, bu saka teşkilatının aksaması, muazzam sayı üstünlüğüne rağmen askerimizin susuzluktan mefluç hale gelmesinden olmuştur.

Kumbaracı Ocağı: Düşmana kumbara (eski zamanın infilak edici danesi) atan askerler ocağı, efradı ciddi talimle yetiştirilirdi. Kale muhasaralarında topların yıkamadığı kale duvarlarını havaya uçurmak için yer altında tüneller kazan lağımcılar bu asker ocağının bir ihtisas şubesiydi. Bir kaleyi saran ordunun açacağı lağımlar ancak müdafilerin açacağı mukabil lağımlarla önlenebilirdi. Yerden gelen sesleri dinleyerek düşmanın hangi istikamette lağım açmakta olduğunu keşfetmek bu askerin mesleki ihtisasının en ince noktasıydı, öyle ki, açılan mukabil lağımla düşmanın tam karşısına çıkılır ve yer altında boğaz boğaza en kanlı, mezbuhane boğuşmalar olurdu. Lağımcıların vazifesi lağım açmaktı, yeraltından saldıran, yeraltında dövüşenler tımarlı sipahiler ile yeniçerilerden seçilen serdengeçtilerdi.

Top Arabacılar Ocağı: Bugünkü anlamda harplerde bilfiil topçuluk yapan asker. Bunlar da bilhassa süratli atış bakımından dikkatli talim ve terbiye görürlerdi.

Topçu Ocağı: Tophane'de topları döken teknisyen askerdir. Seferi kuvvet değildi. Fakat ağır muhasara toplarının nakli çok güç olan ahvalde, mesela muhasarası fasılalarla yirmi beş sene sürmüş Girit Adası'ndaki Kandiye Kalesi önünde olduğu gibi, bu asker ocağı bir büyük imparatorluğun kudret ve şevketini öylesine göstermiştir ki, kaleyi sarmış olan Türk ordugâhında top dökümhanesi kurmuş, büyük topları cenk yerinde dökmüştür.

Cebeciler Ocağı: Bu da büyük bir asker ocağıdır. Muazzam Türk ordusunun bütün silahlarını ve cephanesini ve türlü cenk aletlerini sulh devrinde hazırlayan, muhafaza eden, ordu sefere giderken onları muharip kıtaların yanı sıra sevk eden ve nihayet icap ederse yaya olarak cenk saflarına da katılan askerler...

Kitabın ilk sayfalarında, "Ne emsalsiz büyük zaferlerimiz yeniçeri kılıcıyla kazanılmıştır, ne de ağır bozgunlarımızın mesulü yeniçerilerdir, fakat zaferlerde de, hezimetlerde de hisseleri büyüktür" demiştim. Eski Osmanlı ordusunun azametli kadrosunu tanıdıktan sonra bu sözümün doğruluğu herhalde teslim olunur.

Yeniçeri Asker Ocağı'na girmeden bilinmesi gereken noktalarda yeter derecede aydınlattığıma kani olarak şöhreti cihanı tutmuş olan ocağın kapısını açıyorum.

Bütün yeniçeriler 196 tabur askerdi. Evvelce de bir vesileyle arz etmiştim, ocak ıstılahında tabura "orta" denilir, biz de yeri geldikçe bu tabiri kullanacağız.

Yeniçeriler "cemaatliler", "bölüklüler" ve "sekbanlar" adıyla üç sınıfa ayrılmıştı.

196 ortanın 101 ortası cemaatli, 61 ortası bölüklü, 34 ortası da sekban ortalarıydı.

101 cemaatli ortasından dört orta, 60, 61, 62, 63. ortalar bayram günlerinde, cuma namazı alaylarında, cülus merasiminde, yani padişahın kılıç kuşanma merasiminde, elçi kabulünde merasim kıtaları olarak İstanbul'da yerleştirilmişti; ancak padişah sefere gittiği zaman yine onun maiyetinde sefere giderlerdi. Cemaatlilerin diğer ortaları, imparatorluğun üç kıta üzerindeki sınır, kale ve şehirlerinde muhafız olarak vazifelendirilmişti; içlerinden seçilen efrat nöbetle oralara gönderilirdi. Geri kalan da, İstanbul muhafazası hizmetinde olurdu.

61 bölüklü ortasından 31 orta, 31 tabur asker İstanbul'da taht şehri muhafızı olarak bulunurdu. Evvelce bir vesileyle arz ettiğim, ileride de ayrıca anlatacağım gibi büyük şehrin her semtinin asayiş ve inzibatına bu ortalardan biri memur olmuş ve orta adına o semtte bir kolluk (karakol) kurulmuştu.

Bölüklülerin geri kalan 30 ortası imparatorluğun iç vilayetlerinin kalelerine dağıtılmışlardı.

Yeniçeri disiplini

İstanbul'da Karadeniz Boğazı kaleleri, Boğaziçi'nde Anadolu ve Rumeli hisarları, İstanbul şehrini çevirmiş olan surların kapılarının muhafazası da bu ortalardan ayrılmış kıtalara bırakılmıştı. Mesela, başlı başına metin bir kale olan Yedikule ile İstanbul'un bütün sur kapıları 65. Orta'nın elindeydi. 64. Orta Galata Kulesi'nin, Galata Kalesi kapılarının ve Rumelihisarı'nın muhafızlarıydı.

Devletin kudsiyet taşıyan timsali olan "Sancak-ı Şerif" (Peygamber'in sancağı) İstanbul'da, Saray-ı Hümayun'da Hırka-i Saadet Dairesi'nde dururdu. Bunun için İstanbul muhafızları olan 31 bölüklü ortasına Sancak-ı Şerif'in muhafızları nazarıyla da bakılırdı. Sefer zamanlarında Sancak-ı Şerif bir serdara teslim edilerek orduyla gönderildiği zamanlardır ki, İstanbul muhafızı olan bu 31 tabur asker de seferli olur, sancakla beraber harbe giderdi. İstanbul'daki kolluklarda pek az nefer bırakılır, bunlar da ortaların emekliliği yaklaşmış ihtiyarlarından seçilir, kolluklar acemi oğlanlarıyla takviye edilirdi.

Padişahlar sefere giderse, Sancak-ı Şerif'i bizzat götürür, başta sadrazam bütün devlet erkânı seferli olur, İstanbul'da da yeniçeri olarak tek nefer kalmazdı. Bu zamanlar İstanbul'daki kolluklara tamamen acemi oğlanları yerleştirilir, şehrin asayişini koruma onlara bırakılırdı.

Yeniçerilerden 36 sekban ortası padişahın av maiyetiydi. Saray-ı Hümayun'da av için doğanlar, şahinler, cins cins av köpekleri bulundurulduktan sonra bu av hayvanları bilhassa sekban ortaları tarafından ayrıca bakılır, yetiştirilirdi. Ava meraklı padişahların, mesela bir av delisi olan Sultan IV. Mehmed'in günlerce, haftalarca süren büyük sürgün avlarına adeta harbe gider gibi, saray halkı ve sekban yeniçerilerden mürekkep yirmi beş, otuz, otuz beş bin kişilik maiyetle çıktığı görülmüştür.

Sekban ortaları İstanbul ve Edirne civarındaki miri çiftliklerde otururlardı. Miri çiftliklerde büyük köpek haraları tesis edilmişti.

İstanbul'da olsun yahut iç vilayetlerdeki veya sınır bölgesindeki kalelerde bulunsun bütün yeniçerilerin ana kütük defterleri ocağın idare merkezi olan İstanbul'da ocağın en büyük kumanda mev-

kii olan Yeniçeri Ağalığı'ndaydı. Evvelce acemi oğlanları münasebetiyle anlattım, acemi neferlerin ocak kütüğünde kayıt muamelesi Ağakapısı'nda yapılır, bir neferin bütün terfileri, mükâfatları, cezaları, ölümüne veya emekliliğine kadar bu defter üstünde dikkatle işlenirdi. Bu kütük defteri, yalnız İstanbul için değil, geniş imparatorluğun her tarafına yayılmış, dağılmış bütün yeniçeri ortaları ile ocağın tam gövdesinin bir aynasıydı. Kadro noksanları bir bakışta görülür ve İstanbul'daki ocak erkânı, idare intizamında son derecede hassas davranırdı. Padişah, ta Bağdat'ta olan bir yeniçeri edepsizliğinden İstanbul'daki erkânı, idarede acizle ittiham edebilirdi. Bu merkeziyet sistemindendir ki, bir kronometre saat hassasiyetiyle işleyen Yeniçeri Ocağı teşkilatı, İstanbul'daki Ağakapısı'nda ahlak fesadı başladıktan sonra bozuldu. Atasözleri yanılmaz, "balık baştan koktu" ve bu disiplin, tepeden tırnağa som asker adamların üniformaları altında, devir oldu ki, şehir haydutları, şakiler dolaşmaya başladı. Disiplinli devirde cezası idam, hatta işkenceyle idam olan suçlar, ocak disiplininin kavşadığı devirde, bekâr uşaklığı şanından yiğitlik bilindi.

Yeniçeriler fabrika yapısı robot değildi, ocak disiplininin en kuvvetli olduğu devirde de, aralarından hilkatinde şaki olanlar çıkmıştır, fakat cezalarını derhal amansız olarak görmüşlerdir. Hem ibret, hem de dehşet verici bir vaka nakledelim:

16. asır sonlarında, sene 1596, İstanbul'da bir imam efendi, mahallesi halkından bir kafilenin başında Divan-ı Hümayun'a gelerek genç ve güzel karısının bir yeniçeri tarafından ayartılıp kaçırıldığını arz etti ve bir namus davası açtı.

Divan şikâyet üzerinde hassasiyetle durdu: ırz düşmanı bir yeniçeriydi! Halkın ırzını, namusunu korumaya memur zabıta kuvvetine mensuptu. Suçlunun bulunmasına mutaassıp bir yeniçeri olan Ferhad Ağa memur oldu, o da ocaklarına leke süren adamı bulmaya ant etti. Evvela kütük defterini karıştırdı, sicili bozuk, haşarı tanınmış neferleri birer birer ayırdı, bu vakada hepsi masum çıktı. Sonra yatmak için birkaç günden beri kışlasına veya kolluktaki koğuşuna gelmeyen, yoklama kaçaklarını aradı. Yine bir şey bulamadı. Bu sefer İstanbul'da bir bekâr uşağı yeniçerinin bir kadınla beraber yaşayabileceği muhitleri dolaştı, kötü şöhretli hanları, şüpheli evleri bastı, esirci odalarını aradı. Aradığını İstanbul'da bulamayınca Üsküdar'a

geçti ve Üsküdar'da bir kahvehanede çok güzel tüysüz bir oğlanla oturmuş muhabbet etmekte olan bir yeniçeri nazar-ı dikkatini çekti, ikisini de kahveden çıkarıp civardaki yeniçeri kolluğuna götürdü. Ferhad Ağa zeki adamdı, evvela oğlanı soydu ve erkek olmayıp kadın, imam efendinin genç ve güzel karısı olduğu meydana çıktı. Suç katmerleşivermişti: kadın kaçırmak, evli kadın kaçırmak, imam karısı kaçırmak, bir Müslüman kadınını saçını keserek oğlan kılığına koymak ve sonra onu erkekler arasında dolaştırmak!..

Oğlan kıyafetinde, erkekler arasında dolaşacak kadar pervasızlık gösteren genç fahişeyi kollukta boğdurttu. Yeniçeriye gelince, kanunen başı kesilecekti. Fakat Ferhad Ağa bu katmerli suçu için cellat satırını kâfi görmedi. Yeniçeriyi bir kayığa koyup Tophane'ye götürdü, Tophane meydanında seyre gelen binlerce kişinin gözü önünde yeniçeriyi ana doğması çırılçıplak soydu, evvela ayak ve diz kemiklerini kırdırttı, sonra belden aşağısını yağlı paçavralara sardırarak bir havan topunun namlusuna gülle gibi sımsıkı tıktırdı ve nihayet topu ateşleterek yeniçeriyi berhava etti...

Kadro ve bayrak

Ocağın en küçük birliğini teşkil eden bir yeniçeri ortasının kadrosu 60-70 neferdi. Türk ordularının zincirleme zaferler kazandığı devirlerde Fatih Sultan Mehmed zamanında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında bütün yeniçerilerin sayısı 12.000-14.000 nefer arasındadır.

Sultan III. Murad zamanında ilk büyük suiistimaller başladı. Bu padişah ocak disiplinini kendi eliyle bozdu, ortaların nefer kadroları genişledi, 100, 200, 300 nefere çıktı. Kışla ve kolluk koğuşları kadro fazlasını alamayınca yeniçeriler bekâr odalarında, hanlarda, kahvehane ve hamamlarda yatmaya başladılar. Ocak mevcudu III. Mehmed'in zamanında 45.000, III. Selim zamanında 110.000, II. Mahmud devrinde ise 140.000'e yükseldi.

Bu rakamlar devlet hazinesinden maaş alan ve bilfiil silah altında bulunan yeniçeriler içindir. Ocakta, ana kütük defterinin yanında bir de emekliler kütüğü vardı. Dilediği işle meşgul olan veya haline münasip bir devlet işinde kullanılan bu emeklilere de ocakta-

ki kıdemlerine, hizmetlerine göre bir emekli gündeliği verilirdi, pek tabii yeniçeri sayılırlardı. Hatta çoğu, serpuşları hariç, kılık ve kıyafetlerini de değiştirmezlerdi. Ocağın büyük davalarında, ihtilallerde yoldaşlarının yanında yer alırlardı. Mesela 17. asır ortasındaki ihtilallerde büyük rol oynamış Koca Muslihiddin Ağa bu kanlı vakalara karıştığında bir yeniçeri emeklisiydi. Emeklileri de hesaba katarsak, mesela ocağın son devrinde yeniçerilerin sayısı 200.000'i bulur.

Devşirme Kanunu kalkıp ocağın kapısı halka ve halkın da ayaktakımına açılınca, heveskârı çok, ana kütük ve emekli kütüğü defterlerinin yanında bir de namzet defteri açıldı. Namzetlere gündelik verilmedi, ocakta yer açılıp kütüğe acemi nefer olarak alındıklarında gündeliğe bağlandılar. Fakat çocuk veya küçük delikanlı olan bu namzetler de acemi nefer oluncaya kadar yeniçeri geçindiler ve "yeniçeri civeleği" adını aldılar.

Yeniçeri kanununda evlenmek yasak olduğu için, kışlalara, bekâr odalarına, hanlara, şuraya buraya fahişe avrat kapamak da, kadına tesettürü kabul etmiş İslam cemiyetinde kolay olamayacağından, civelekler, müstakbel yoldaşlık yakınlığıyla yeniçeri koğuşlarında, odalarında yatıp kalktılar. Civeleklerin hemen hepsi ayaktakımından güzel güzel çocuklardı; hamileri olan yoldaşları tarafından yüzlerine püskül peçeler takılarak dolaştırıldılar.

Ocak disiplininin kavşayıp bozulduğu devirde, başta İstanbul ve Edirne, yeniçeri bulunan şehirlerde bütün esnaf gençleri ocağa namzet kaydedilmişlerdi. Bir kısmı ocakta yer açılınca acemi neferlikle yeniçeri oldu, bir kısmı da arta kaldı ve ocağa yeniden acemi nefer kaydedilecek ikinci devreye kadar geçen yıllar içinde acemi nefer olacak yaş haddini doldurdular ve ocağa giremediler, yeniçerilikle manevi bağlarını da koparamadılar, yeniçeri geçinmeyi şeref bildiler. Esnaftan, ayaktakımından, hatta serseri, uygunsuz, hayta ve erazil güruhundan on binlerce insan, isimleri yeniçeri kütüğünde yazılı olmadığı halde yeniçerilik davasını güttüler, yeniçeri kesimi esvaplarla dolaştılar, biraz sonra anlatacağız, yeniçeri alametlerini taşıdılar, yeniçeriler tarafından hakiki ocak yoldaşıymış gibi benimsendiler, bunlara da "taslakçı" adı verildi.

Büyük vakaların içine girdiğimizde başımız dönecektir, bazen dehşet içinde kalacağız, ocağın son devrinde, yeniçerilerin sayısı bil-

fiil ocaklı, ocak emeklisi, namzedi, civeleği, taslakçısı 300.000 kişiyi aşmıştır.

Fakat şurasını da dikkat ve ehemmiyetle kaydedelim ki, mesela Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de bilfiil yeniçeri, yani kütükte kayıtlı olarak 140.000 kişi olan yeniçerilerden İstanbul'da ikamet edenler 40.000 kişiden çok aşağıdır. Biz bu şehir muharebesinin cereyanından anlıyoruz ki, padişaha ve Sancak-ı Şerif'e karşı kılıç çekmiş, yürümüş ve sonra müthiş hezimete uğramış, yeniçerilik adına son defa olarak silah kullanmış olanlar en çok 10.000-15.000 kişidir. Vakadan sonra devam eden tenkil ise, bir facia şeklini almıştır, "yeniçeridir" töhmetiyle bütün imparatorluk topraklarında idam edilenlerin sayısı 140.000 kişinin çok üstündedir. İleride bunları tafsilatıyla anlatacağız.

Devleti ve padişahı Sancak-ı Şerif, Yeniçeri Ocağı'nı da "İmam-ı Âzam Bayrağı" denilen bir bayrak temsil ederdi. Bu bayrak beyaz ipekten yapılmış olup üzerine altın sırmayla "İnna fetahnaleke fethan mübina ve yensurekâllahü nasren aziza" ayet-i kerimesi işlenmişti. Yeniçerilerin Sünni mezhebine salik olduklarını bildirmek için bayrağa İmam-ı Âzam'ın adı verilmişti.

Yeniçeri ağasının ve kademe kademe yeniçeri kumandanlarının da birer flamaları (bayrakları) vardı. Yeniçeri Ocağı'nın en küçük birliği olan ortaların da (taburların) yine birer bayrakları ve ayrıca "nişan" denilen alamet-i fârikaları vardı.

Kışlalarındaki koğuşlarına "oda" adı verilirdi. Bundan ötürüdür ki, İstanbul'da eskisi Şehzadebaşı'nda, yenisi Aksaray'da iki büyük yeniçeri kışlası "eski koğuşlar" ve "yeni koğuşlar" anlamında "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar" diye anılırdı. Kesin olarak rakamla göstermek mümkün değildir, bir yeniçeri ortası kışlada üç dört koğuşa, odaya yerleştirilmişti.

Orta kumandanı "çorbacı" unvanını taşırdı, onun emrindeki koğuş zabitlerine de "odabaşı" denilirdi. Bir koğuş, oda efradı zamanımızın tabiriyle bir taburun bölükleri yerindeydi. Ortaların nişanı, alamet-i fârikası ne ise evvela kışlalarındaki odalarının kapıları üstüne bir levha halinde asılırdı. Neferler ise ortanın nişanını, vücutlarında görünen veya kolayca gösterilebilecek yerlere, ellerinin üstüne, kollarına, pazılarına, göğüslerine, bacak ve baldırlarına dövmeyle

nakşettirirlerdi. Zabitleri, kumandanları da neferlikten yetişme, gelme oldukları için vücutlarının bu aksamında bir yeniçeri ortasının nişan dövmesini taşırlardı.

Yeniçeri "orta"ları ve "nişan" denilen orta alamet-i fârikaları

Bir yeniçeri, ocağa ilk girişinde acemi nefer olarak ortaya kaydedildiyse, kumandanlar arasına yükselinceye kadar aynı ortanın kadrosu içinde terfi ederdi, kumandanlar arasına girdikten sonra da içinden yetiştiği ortaya karşı bağlılığını daima muhafaza ederdi; hatta muhafaza etmeye mecburdu, zira bir yeniçeri neferinin yeniçerilik damgası, ocağa ilk girişinde kaydedildiği ortanın alamet-i fârikası, nişanıydı, bu nişanı vücudunun kolay görülebilecek bir yerine dövmeyle hakketirdiğine göre, ölünceye kadar taşımaya mecburdu.

Bunun içindir ki yeniçeriler arasında en kuvvetli bağ, orta yoldaşlığı, ayakdaşlığıydı. Ocağın sağlam asker disiplini bozulduktan sonra, günlük şehir hayatında hamallık, kayıkçılık, tellaklık, fırın uşaklığı, ırgatlık, amelelik gibi işlerle meşgul bekâr taifesinin, manav, bakkal, kasap, tatlıcı, şekerci, kahveci ve emsali oldukları devirde orta nişanları öylesine iptizale düşürüldü ki, kayıkçı kayığına, hamal semerine, oduncu baltasına, esnaf da dükkânlarının kapısı üstüne mensup oldukları yeniçeri ortasının nişanını resmettirdiler. Sade hamam çıplağı tellaklar için böyle bir külfete lüzum kalmadı, onlar da çalışmak için, eğer varsa hamamcısı kendi ortalarından hamamı tercih ettiler. İnsanın asil şahsiyetini silen her gayretkeşlikte olduğu gibi cehlin kamçıladığı bu gılzet, İstanbul'da türlü kanlı vakalara yol açmıştı. Onları da yerinde anlatacağız.

196 yeniçeri ortasının nişanı, resim ve renkleri malumdur.

Nişanlarda kullanılmış resimler: çatal uçlu kılıç (Hz. Ali'nin Zülfikar'ı), ok ve yay, tüfek, top, gülle, mızrak ucu, tuğ, çadır, bayrak, balta, cami, minare, minare alemi, cami merdiveni, adi merdiven, arslan, fil, deve, kurt, köpek, kartal-şahin, balıkçıl kuşu, kadırga, gemi çapası, el-pençe, güneş kursu, hilal, hurma ağacı, servi ağacı, makas, ibrik, süpürge, araba tekerleği.

Mesela otuzdan fazla ortanın nişanı mahruti çadırlar, renkleri,

kumaş desenleri, açık veya örtülü oluşları, tepelerine konulan bayraklar, flamalar vesair alametlerle ayrılmışlardır: 4. Orta'nın nişanı bir ak çadırdır, tepesinde bir kartal kanadı vardır, 5. Orta'nın nişanı da bir ak çadırdır, tepesinde bir bayrak vardır.

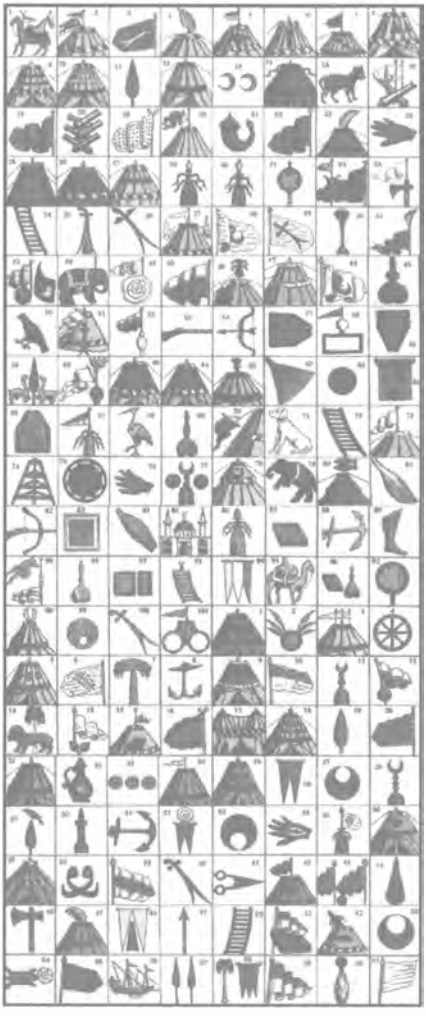
Nişan olarak resimler arasında yazı da kullanılmıştır: "çifte vav", "tevekkeltü alellah" gibi.

Ne kadar acemi elden çıkarsa çıksın, aslında resmi güzel gemi, gemi çapası, kılıç, balta, ok ve yay, hilal gibi en çok otuz kadar nişan hariç, geri kalanı güzellikten mahrum şeylerdir; hele teferruatla ayrılan nişanları öğrenmek imkânsızdır.

Orta nişanları ne zaman kullanılmaya başlanmış, yeniçeri vücutlarına ne zamandan beri dövmeyle işlenmiş, meçhulümüzdür. İlk devrelerde ortaları tefrik eden, nişandan ziyade, orta bayrağı, flaması olduğu kanaatindeyim. Yeniçerilerin vücutlarına orta nişanlarını dövdürmeleri için de tereddüt etmeden, Devşirme Kanunu kalkıp, ocak kapısının ayaktakımına açılmasından sonra başlamıştır diyeceğim. Şu vaka kuvvetli bir delildir:

17. asır ortasında, Devşirme Kanunu'nun yürürlükte olduğu devirde Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa, İstanbul'da yeniçerilerin elinde şehit olan Genç Osman'ın kan davası bahanesiyle isyan ettiğinde, Erzurum'dan Sivas'a kadar Doğu Anadolu'da eline düşen yeniçeriyi aman vermeden öldürmeye başladı, yeniçeriler de, muhafızı bulundukları kaleleri bırakıp, tebdil-i kıyafetle İstanbul yoluna düşmüşlerdi. Abaza Paşa'nın karakolları, yolda şüpheli yolcuları çevirir, uzun paçalı şalvarlarını sıyırtıp, diz ve bacaklarına bakarlardı, zira yeniçeriler daima kısa diz çağşırı giyerdi, dizleri, baldırları, bacakları güneş yanığı, üst kısmı da beyaz olurdu, bu alameti görünce hemen çökertip boynunu vururlardı. Kısa diz çağşırı giymek itiyadında bulunan ve yeniçerilikle hiç ilgisi olmayan nice masum köylü, kentli, nahak yere öldürülmüştü. Eğer o zamanlar nişan dövmeleri olsaydı, baldır bacak yanığına bakılmaz, şüpheli şahsın vücudunda dövme yeniçeri nişanı aranırdı ve birtakım masumların kanına girilmezdi.

Nitekim Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra kanlı yeniçeri kırımına başladığında, şüpheli eşhasta orta nişanları aranmıştı. Bu sefer de ocakta kaydı olmayan binlerce yeniçeri taslakçısı, nişan uğruna kellesini vermişti. İşte hazin bir vaka:

Yeniçeri ortalarının nişanları.
Cemaat ortaları: 1-101; Bölük ortaları: 1-61

Bursalı bir şekerci çırağı, 17 yaşlarında dilber bir genç İstanbul'da Şekerci Güzeli Mustafa diye nam almıştı. Yeniçeri Ocağı'na yazılmamış, fakat akran ve emsaline uyarak yeniçeri kıyafetinde gezerdi, pazısına da 64. Orta'nın nişanı olan güneş kursunu dövdürmüştü. Ocak, kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırılıp, yeniçeri kanı sel halinde akarken, güzel çocuk, korkusundan tebdil-i kıyafet ederek bir Mudanya kayığına atladı ve memleketi olan Bursa'ya kaçmak istedi. Denizde şiddetli bir poyraz fırtınası vardı, kayık akıntıya kapılarak Topkapı Sarayı sahiline sürüklendi. O zamanlar orada deniz seviyesinden az aşağıda büyük bir kaya vardı, o kayaya bindirdi, parçalanıp battı; yolcuların ve gemicilerin hepsi boğuldu. Yalnız Şekerci Güzeli Mustafa, mucize kabilinden kurtuldu. Yüzerek saray sahiline çıktı. Bostancılar, ıslak esvaplarını çıkarıp sırtına kuru çamaşır verirken pazısındaki yeniçeri nişanını gördüler ve derhal padişaha haber verdiler. Sultan Mahmud, aman vermeden idamını emretti. Zavallı delikanlı, "Ben yeniçeri değilim, ocakta kaydım yoktur!.." diye beyhude çırpındı, çökerttiler, boynunu vurdular ve cesedini az evvel çıktığı denize attılar.

Bıyığını balta kesmez çorbacı ağalar

Osmanlı Devleti'nin en kudretli ve azametli devrinde Yeniçeri Ocağı'nın ana kütük defterinde kayıtlı bütün yeniçerilerin 12.000-14.000 arasında olduğunu, devletin çökme ve ocağın son devrinde de kadro mevcudunun 140.000 kişiye çıktığını söylemiştim.

12.000 yahut 140.000 can, nefer, zabit, kumandan, her an silah altında asker yeniçeriler kadrosunun en alt basamağındaki bir "acemi nefer"dir, en üstündeki de "yeniçeri ağası"dır; ocağın başkumandanıdır. Yeniçeri ağası, imparatorluğun her tarafındaki dalları, kollarıyla beraber Yeniçeri Ocağı'nı tam gövdesiyle devletin başı olan padişah karşısında temsil eden adamdı.

Şimdi bu merdivenin basamaklarını aşağıdan yukarıya dolduralım ve yeniçerileri rütbe ve unvanlarıyla tanıyalım. Bütün ocak 196 ortadır. Evvela bir ortayı alalım. Devir devir nefer mevcudu ne olursa olsun, herhangi bir ortanın (taburun) içinde göreceğimiz yeniçeriler şunlardır:

1 – Acemi nefer:
Ortanın en kıdemsiz neferi.
2 – Karakollukçular:
Ortanın kıdemli neferleri.
3 – Başkarakollukçu:
Aşçı muavini, karakollukçular arasından bu işe yatkın olanı seçilirdi.
4 – Usta:
Ortanın aşçısı, ustalık boşalınca başkarakollukçu usta olurdu.
5 – Başeski:
Ortanın en kıdemli neferi.
6 – İmam:
Neferlerin arasından ahlak ve faziletiyle mümtaz olanı seçilirdi. İmam nefer olduğu halde kendisine zabitler dahi hürmet ederdi.
7 – Bayraktar:
Neferlerin en mümtazı. Bayraktarlık boşalınca başeski bayraktar olurdu.
8 – Vekilharç:
Ortanın küçük zabiti, idare memuru.
9 – Odabaşı:
Ortanın kumandan vekili, aynı zamanda veznedarı, ortanın para sandığı odabaşında dururdu. Odabaşılık boşalınca vekilharç odabaşı olurdu.
10 – Çorbacı:
Ortanın kumandanı, taburun her şeyinden sorumlu zabit.

Bir ortanın kadrosu içinde bu basamaklar çıkıldıkça gündelik hesabıyla alınan ve "ulufe" denilen asker aylıkları da artardı.

Bir ortanın beyni, kalbi, canı çorbacıydı. Bütün emirler, çorbacılar toplanarak askere onlar vasıtasıyla tebliğ edilirdi. Efrat sadece çorbacılarının emrini dinlerlerdi. Bütün ihtilallerde yeniçeriler daima çorbacılar vasıtasıyla ayaklandırılmıştır. Ocağın büyük ağaları çorbacıları kendilerine bağlayamazlar ise hiçbir şey yapamazlardı. Çorbacılar ağız birliği edip "İstemeyiz" diye ayak dirediler mi, ocağın en büyük kumandanı olan yeniçeri ağasını dahi yerinden attırırlar, hatta bazen daha ileri gidip padişahtan ağanın başını dahi alırlardı. Mesela Sultan II. Osman'ı tahtından indiren yeniçe-

ri ihtilalinde, henüz 18 yaşındaki bu genç padişah saraydan kaçıp Ağakapısı'na (Yeniçeri Ağalığı sarayına) sığınmış ve Yeniçeri Ağası Kara Ali Ağa da yeniçerilerin Aksaray'daki büyük kışlasına giderek bunu çorbacılar ile odabaşılara açmış, Sultan Osman'ın padişahlıkta kalması için onları iknaya çalışmıştı; çorbacılar ile odabaşılar da, "Askeri toplayalım, kendiniz söyleyin, umarız ki razı olurlar" demişlerdi. Halbuki hepsi Sultan I. Mustafa taraftarlarınca elde edilmişlerdi, çorbacıların emriyle odabaşılar askeri Ali Ağa aleyhine hazırladılar, Ali Ağa bir merdiven başında askere hitap etmeye başlar başlamaz,

"Urun, söyletmen!.." diye bir ses yükseldi ve yeniçeri ağası derhal paramparça edildi.

1686 ihtilalinde Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa da, askeri Sultan IV. Mehmed aleyhine ayaklandırmış olan çorbacıların teşvikiyle padişah lehinde çalışmakla suçlandırıldı, o da askere hitap ederken,

"Bre anasını filan ettiğim Harput gâvuru! Bre söyletmen, urun!.." denilerek parçalandı, cesedi lokma lokma doğrandı.

İstanbul'da bulunan yeniçeri ortaları semt semt büyük şehrin asayiş ve inzibatına bakardı; çorbacı ağa, zabıta amiri bulunduğu semtte bir hükümdar azametiyle dolaşırdı. Çorbacı ağaların halka karşı bu azamet ve gururu öylesineydi ki, halk ağzı tabiriyle "bıyıklarını balta kesmez"di.

Müverrih Ahmed Cevdet Paşa adını vermeyerek sadece "yeniçeriler devrini görmüş" dediği bir zatın ağzından, bir meselede şefaat dileğiyle huzuruna çıkılan bir yeniçeri ustasını şöyle tasvir ediyor:

"Elbiseye müteallik bazı nefis hediyelerden bir bohça tertip edip Etmeydanı Kışlası'na gittik; binalarının manzaraları ile methalleri insana dehşet verecek büyük bir daireye girip 31. Cemaat Ortası'nın ustası Hüseyin Ağa'nın odasını bulduk. Kapıda nöbet beklemekte olan karakollukçuyla izin aldıktan sonra huzuruna girdik. Uzunca boylu, köse sakallı, bakışı korkunç, sözü sert ve yüksek, fakat dilnüvaz bir adamdı. Hediyeye sevindi.

'Zahmet olmuş, hizmetiniz bizimdir..' gibi şeyler söyledi ve 'Karakollukçu, bre!..' diye sayha eyledi ki, aklım başımdan gidiyordu. Karakollukçu kemal-i tazimle titreyerek içeri girdikte, 'Kahve ve şerbet!..' diye bağırdı."

Bir ustanın azameti bu olunca çorbacının ne olacağını pekâlâ tahayyül edebiliriz.

"Küçük dağları ben yarattım" diyen ağalar

Bir ortanın içindeki efrat ve zabitanı gördükten sonra ortanın üstünde Yeniçeri Ocağı'nı idare eden ağaları tanıyalım. Halk bunlara "ocak ağaları" derdi.

Aşağıdan yukarıya şu ağalardır:

1 – Yeniçeri kâtibi ağa; 2 – Ocak imamı ağa; 3 – Solakbaşı ağalar (dört ağa); 4 – Bölükbaşı ağa; 5 – Başyayabaşı ağa; 6 – Kethüdayeri ağa; 7 – Muhzir ağa; 8 – Başçavuş ağa; 9 – Haseki ağalar (dört ağa); 10 – Turnacıbaşı ağa; 11 – Seksoncubaşı ağa; 12 – Zağarcıbaşı ağa; 13 – Kulkethüdası ağa yahut kethüda bey; 14 – Sekbanbaşı ağa; 15 – Yeniçeri ağası.

İleride tafsilatıyla anlatacağız, en baştaki yeniçeri ağası müstesna, bu ocak ağalarının hepsi çekirdekten, fideden yeniçeriydiler; yani hepsi bir tüysüz oğlan yahut bıyığı yeni terlemiş körpe delikanlı iken ocağa acemi nefer olarak girmiş ve hizmetiyle, gayretiyle yükselmişlerdi.

Ocağın idare ve kumanda mevkileri olan bu ağalıklara yeniçeri olmayan, ocak dışından bir kimse asla tayin edilemezdi. (Burada devletin, evvelce bahsettiğim azametli ordu kadrosunu hatırlayınız, yeniçeri olmayan, zabit ve kumandan on binlerce seçkin asker vardır, değerleri, şöhretleri ne olursa olsun Yeniçeri Ocağı'nda asla vazife alamazlardı.)

Yalnız en büyük ağalık, ocak başkumandanlığı bu inhisar kaydının dışında, padişahın iradesine bırakılmıştı, yeniçeri olsun olmasın, padişah yeniçeri ağalığına dilediği kimseyi tayin ederdi ve bütün ocak, ehliyeti, yaşı, menşei ne olursa olsun padişahın tayin ettiği kimseyi yeniçeri ağası olarak tanımaya mecburdu.

Yukarıda on beş kademe olarak kaydettiğimiz ocak ağalıklarından yeniçeri kâtibi ağadan kethüdayeri ağaya kadar olan mevkiler herhangi bir sebeple boşaldığı zaman (ölüm veya emekliye ayrılma yahut ocak dışında bir devlet hizmetine tayinle ocaktan ayrılma) büyük ağalardan kulkethüdası ağa alt kademedeki ağalardan yahut orta çorbacılardan birini seçip tayin eder, yeniçeri ağasına arz eder, o da bu tayini tasdik ederdi.

Kethüdayeri ağadan sekbanbaşı ağaya kadar olan en yüksek mevkilere ise yeniçeri argosunda "katar ağalıkları" denilirdi; bu silsilede bir yer boşaldı mı, alt kademedekiler bir üstüne otomatik olarak yükselirlerdi.

Yeniçeri ağalığı boşalır ve padişah ocağın başına hariçten bir kimse yerine ocak ağalarından birini geçirmek isterse ya kulkethüdası ağayı yahut sekbanbaşı ağayı tayin ederdi, daha alt kademedeki bir ağayı kulkethüdasını ve sekbanbaşıyı atlayarak yeniçeri ağası yapamazdı.

Şimdi ocak ağalarını teker teker görelim:

1 – Yeniçeri kâtibi ağa:

"Yeniçeri efendisi" de denilirdi, okuryazar çorbacılardan bir ehil kimseye verilirdi, kendi ortasının çorbacılık vazifesine devam eder, aynı zamanda ocağın ana kütük, künye defterlerini tutardı.

2 – Ocak imamı ağa:

Cemaat ortaları çorbacılarından fazileti, sağlam ahlakıyla tanınmış bir ehil kimseye verilirdi, aynı zamanda ortasının çorbacılığına devam eder ve bu ağa ocak imamı bulundukça ortası da "imam ortası" adını taşırdı. Beş vakit namazda Ağakapısı denilen Yeniçeri Ağalığı sarayındaki camide imamlık yapardı.

3 – Solakbaşı ağalar:

Cemaat ortalarından 60, 61, 62 ve 63. ortaların çorbacılarının unvanlarıydı. Ocağa acemi nefer alınırken en gösterişli delikanlılar bu ortalara ayrılırdı, vazifeleri merasimde, avlarda, seferlerde padişahın atı yanında yürümekti, padişahın muhafızlarıydılar, yayları daima gerili, okları hazır ve sağ elleri palalarının kabzasında yürürlerdi. Avda yahut seferde bir su geçilirken, bu dört ortanın çorbacıları dört solakbaşı ağa suya girerek padişahı geçirirlerdi; su dizkapaklarına kadar çıkarsa birer akçe, bellerine kadar çıkarsa ikişer akçe, belden yukarıya çıkarsa üçer akçe yevmiyelerine zam yapılırdı ve pek tabii "Önümüze bir dere, çay çıksa..." diye can atarlardı.

4 – Bölükbaşı ağa:

Bölüklü ortalar çorbacılarının en kıdemlisinin unvanıydı, ocak eliyle yapılacak bazı işlerde kullanılırdı, mesela eşkıya takibine memur edilirdi.

5 – Başyayabaşı ağa:

101 adet cemaat ortasının çorbacılarının hepsi yayabaşı unvanını

taşırdı, içlerinden en kıdemlisine de başyayabaşı denilirdi. Vazifeleri ocak beytülmalciliği (ölen yeniçerilerin nakit veya eşya metrukâtını muhafaza, vârisleri yoksa ocak hazinesine kaydetme), seferlerde ordu hazinesinin bekçiliği, seferlerde zahire tedariki, kadılara ve sancakbeylerine sefer emirlerini götürme, yaralı nakletme, kale muhafızlığı yapma. Yayabaşılara "subaşı" da denilirdi. İstanbul kalelerinden Rumelihisarı, Anadoluhisarı, Yedikulehisarı ve bütün sur kapıları ile kapılardaki burçlar da başyayabaşı ağanın emrindeydi. Bunlardan Rumelihisarı, Yedikule ve Zindankapısı burcu mahpushane olarak kullanıldıklarından başyayabaşı ağa da İstanbul subaşısı unvanıyla taht şehrinin aynı zamanda en büyük zabıta amirlerinden biriydi, şehirdeki serserileri, o takip ettirirdi. Ahlak bakımından uygunsuz gençler ile serserilerin sabıka vakalarının kaydedildiği defteri o tutardı, "subaşı ağada defterli olmak" kötü şeydi. Bu güruhtan birinin vücudunu ortadan kaldırtabilirdi ve bir hayat ifna etmekten sorumlu olmazdı.

Bütün bu çorbacı ağaların gözü, kethüdayeri ağa olmaktaydı; o unvanı kazanan ağa "katar ağaları" sırasına girmiş olurdu; ocakta, her üst makam boşaldıkça otomatik terfi ederdi; azamet ve gururları bir kat daha artar, "bıyıklarını balta kesmez" iken "Küçük dağları ben yarattım" derlerdi.

Katar ağaları

Ocak ağalarının yeniçeri ağasına kadar varan ikinci kademedeki katar ağalarından bahsedelim. Yine aşağıdan yukarıya doğru çıkacağız.

Yazımızdaki rakam silsilesini devam ettirelim.

6 – Kethüdayeri ağa:

Bu rütbe kulkethüdası ağa tarafından seçilen herhangi bir ortanın çorbacısına verilirdi. Yeniçeri Ocağı'na bağlı ne kadar askeri imalathane ve sanatkâr varsa bu ağanın emrindeydi. Kulkethüdası sefere gittiği zaman bu çorbacı onun vekili olarak İstanbul'da kalırdı. Kethüdayeri ağa terfi edince muhzir ağa olurdu.

7 – Muhzir ağa:

Vazifesi ocak dışında sadrazamın maiyetindeydi; hangi yeniçeri ortasının çorbacısı ise kendi ortası efradı da "muhzir ağa" olan çor-

bacılarıyla beraber sadrazamın maiyet askeri olurdu. Muhzir ağa Divan-ı Hümayun'da ve Vezir Divanı'nda Yeniçeri Ocağı'nın işlerini takip ederdi. Yeniçeri ağasına herhangi bir iş için padişahın fermanlarını veya sadrazamın emir tezkirelerini yerine o götürürdü. Sadrazam İstanbul'da kola çıkarak esnafı teftiş ettiği zaman maiyetinde bulunur, hilekâr ve yolsuz esnafı sadrazamın emriyle o tevkif ederdi. Muhzir ağa terfi edince başçavuş olurdu.

8 – Başçavuş ağa:

Ocağın ve Ağakapısı'nın merasim, teşrifat amiriydi. İcap ettiği zaman ve yerde, klişe halindeki duaları ve yeniçeri gülbankını bu zat okurdu. Yeniçeri ağasının emirleri ocaklıya, askere onun vasıtasıyla tebliğ edilirdi. Maiyetinde 130 küçük emir zabiti vardı ki, bunlara da kulçavuşları denilirdi. Başçavuş terfi edince dört haseki ağanın en kıdemsizi olurdu. Haseki ağalar aynı zamanda 14, 49, 66 ve 67. cemaat ortalarının çorbacılarıydılar; başçavuş da haseki olunca bu ortalardan birinin çorbacılığını da almış olurdu.

9 – Haseki ağalar:

Yeniçeri Ocağı'ndan padişah hizmetine verilmiş ağalardan dört ağadır, yukarıda da yazdık, 14, 49, 66 ve 67. cemaat ortalarının çorbacılarıydı, en kıdemlisi başhaseki ağa unvanını taşırdı. Padişahın sadrazama, vezirlere, sefer hali ise ordu serdarlarına, kale muhafızlarına, yeniçeri ağasına fermanlarını, murassa kılıç ve kürk gibi şahane hediyelerini bu haseki ağalardan biri götürürdü. Çocukluğunda alındığı Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş olan Koca Mimar Sinan Ağa bir haseki ağa bulunurken ocakla ilgisi kesilmiş ve imparatorluk başmimarı tayin edilmişti. Büyük sanatkârın hayatını kısaca ocaktan yetişmiş şöhretler arasında anlatacağız. Başhaseki ağa terfi edince turnacıbaşı ağa olurdu.

10 – Turnacıbaşı ağa:

Padişahın av maiyetinden 68. Cemaat Ortası'nın çorbacısının unvanıydı. Devşirme Kanunu kaldırılıncaya kadar acemi oğlanı devşirmeye bu turnacıbaşı ağa memur edilirdi. Turnacıbaşının ortasında padişahın seyretmesi için bir anane olarak turna kuşları beslediği söylenirse de biz, turnaçıbaşı unvanının, devşirilen pürsıhhat ve güzel oğlanların bir turna kuşu sürüsü gibi getirildiğinden kinaye olduğu kanaatindeyiz. Turnacıbaşı terfi edince seksoncubaşı ağa olurdu.

11 – Seksoncubaşı ağa:

"Samsuncubaşı ağa" da denilir, padişahın av maiyetinden 71. Cemaat Ortası'nın çorbacısının unvanıdır. Sekson veya samsun, seferde ordugâh muhafazasında kullanılan gayet iri ve sarp köpeklerin adıdır, bu ortanın efradı tarafından beslenir, terbiye edilirdi. Merkez ağılları İstanbul'da Tophane sırtındaydı. Seksoncubaşı terfi edince zağarcıbaşı ağa olurdu.

12 – Zağarcıbaşı ağa:

Padişahın av maiyetinden 64. Cemaat Ortası'nın çorbacısının unvanı. Padişahın av zağarları bu orta efradı tarafından yetiştirilir, bakılırdı. Padişah ava çıktığında program zağarcıbaşı ağa tarafından hazırlanırdı; terfi edince kulkethüdası (kethüda bey) olurdu.

13 – Kulkethüdası ağa (kethüda bey):

Yeniçeri ağasının muavini, Yeniçeri Ocağı'nın her işinden ağaya karşı mesul amir; yeniçeri ağasına "ocağın başkumandanı" dersek kethüda bey onun "kurmay başkanı" yerindeydi. Terfi edince ya yeniçeri ağası olurdu yahut mirimiranlık (paşalık) rütbesiyle sancakbeyi veya vali olurdu.

14 – Sekbanbaşı ağa:

Yeniçeri Ocağı'nın kulkethüdasıyla aynı seviyede ikinci büyük zabiti; bütün sekban ortalarının kumandanıydı. Yeniçeri ağası orduyla sefere gittiği zaman ocak ananesince kethüda bey de sefere gider, İstanbul'da kethüda beye kethüdayeri ağa, yeniçeri ağasına da sekbanbaşı ağa vekâlet ederdi. Sekbanbaşı terfi ettiği zaman, kethüda bey gibi ya yeniçeri ağası olurdu yahut paşalıkla bir sancakbeyi yahut vali olurdu.

Tekrar ediyorum, bu ocak ağalarının hepsi neferlikten yetişmeydiler. İçlerinden okuma yazma bilenler nadir çıkardı, onlar da Allah vergisi bir cevherle şahsen himmet ve gayret gösterenlerdi.

Bir yeniçeri için ocak içinde yükselme yolunun en çetin safhası mensup olduğu ortaya çorbacı oluncaya kadardır. Çorbacı olduktan sonra ikinci yükselme hamlesi katar ağalığının en alt basamağına adım atmaktı, ondan sonra üst kademelerde yerler açıldıkça otomatik terfiler hem çabuk, hem kolay olurdu. Yalnız 56. Orta'nın çorbacısı için katar ağaları arasına girip ocak kadrosu içinde yükselme yolu kesin olarak kapatılmıştı. Sebebi de 56. Orta'nın İstanbul'da yaş

ve kuru meyve, bakkaliye, mahrukat ve kereste ve sair yapı malzemesi tüccar ve esnafının, İstanbul piyasasının kontrolüne memur edilmiş olmasıydı. Çorbacısı tüccar ve esnafla sıkı temas mecburiyetinde kaldığından Yeniçeri Ocağı'nın idari ve askeri işlerine karıştırılmazdı, asker ruhunu kaybetmiş sayılırdı.

Yeniçeri ağası

Yeniçeri ağası, bütün yeniçerilerin en büyük kumandanı, padişah tarafından tayin edilir ve vazifesinden ancak padişah tarafından çıkarılırdı. Yeniçeri ağaları 16. asır başına kadar yeniçerilerden tayin edildi, ocakta neferlikten yetişmiş, yükselmiş kimseler oldular. Yeniçerilerin cülus bahşişi isteme yolunda bazı serkeşlikleri üzerine 16. asır başından itibaren bu asker ocağının başına saraydan yetişmiş, padişaha, padişahlık müessesesine daha candan bağlı kimselerin getirilmesi uygun görüldü; uzunca bir zaman ocaklıdan ağa tayin edilmedi, Enderunı Hümayun'dan yahut sarayın diğer hizmet ocaklarından yetişmiş yahut halk arasından sürmüş, çıkmış, devlet kapısında yüksek bir mevki sahibi olmuş kimseler yeniçeri ağası oldular. 17. asır ortalarında yeniçerilere ilk devirlerde olduğu gibi kendi aralarından yetişmiş kimseler de ağa oldu. 18. asır ortalarından sonra, Devşirme Kanunu kaldırılıp Yeniçeri Ocağı'nın disiplini kökünden bozularak yeniçeriliğin başıbozuk askerden farksız hayta güruhu halini alması üzerine ocağın başına yine yeniçerilerden bir ağa tayini usulü kesin olarak iade edildi ve bu usul ocağın kaldırıldığı tarihe kadar devam etti.

Yeniçeri ağalığının Yeniçeri Ocağı dışından kimselere verildiği zamanlar, ağa tayin edilen zat bazen bir mirimiran, paşa olurdu, hatta vezir rütbeli bir paşa olurdu; o zaman yeniçeri ağasına "ağa paşa" denilirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın kumandanlık dairesi "Ağakapısı" adını taşırdı, Süleymaniye'de gayet büyük miri bir saraydı; orasını da biraz sonra dolaşacağız.

Yeniçeri ağaları yeniçeri kışlalarına nadir olarak uğrarlardı. Ocak dışından tayin edilmiş ağalar arasında yeniçeri kışlalarını, kışlalardaki hayatı hiç tanımayan, bilmeyenler pek çoktur. Yeniçeri Ocağı'nın

işleri haftada bir gün Ağakapısı'nda yeniçeri ağasının başkanlığında toplanan bir mecliste görüşülürdü ki, buna "Ağa Divanı" denilirdi, divanın azaları katar ağalarıydı.

Yeniçeri ağasının kendisi de padişah divanı olan Divan-ı Hümayun'un azasıydı. Siyasi bünyesi aynı olmamakla beraber bugünkü anlamda kabineye karşılık olan Divan-ı Hümayun, padişahın sonsuz salahiyetli vekili bulunan sadrazamın başkanlığında toplanırdı. Yeniçeri ağası eğer sadece "ağa" unvanını taşıyorsa, divanda söz ve oy sahibi değildi, konuşmaları dinler, sadrazam tarafından sorulursa fikrini söyler veya sorulan hususlarda kendi vazifeleri bakımından izahat verirdi. Eğer bir "ağa paşa" ise konuşmalara iştirak eder, kararlarda reyini kullanırdı.

Haftada bir salı günleri sabahı padişah sarayında toplanan Divan-ı Hümayun o günkü işini bitirdiğinde, kadimden kalmış anane olarak padişahın huzuruna çıkılırdı. Padişah evvela sadrazamı, sonra da yeniçeri ağasını yalnız olarak huzuruna kabul ederdi ve onlarla ayrı ayrı ve baş başa devlet işleri, memleket dirlik düzeni hakkında konuşur, bir fikir almaya çalışırdı. Sonra sadrazamın başkanlığında bütün divan azaları toplu olarak huzura girerdi, yeniçeri ağası bir ağa paşa ise bu kafile arasında ikinci defa huzura girerdi.

Yeniçeri ağası divan günleri saraya yeniçerilerden bir merasim kıtasıyla gelirdi.

Yeniçeri ağalarının siyasi, askeri ve idari üç vazifesi vardı. Siyasi vazifesi yeniçerilerin disiplinini, padişaha mutlak itaat ve sadakatini gözetmek, sağlamaktı. Askeri vazife, yeniçerilerin başkumandanı olarak sefere gitmekti. İdari vazifesi de taht şehri İstanbul'un inzibat ve asayişine memur yeniçerilerin en büyük amiri olmak sıfatıyla İstanbul emniyet müdürlüğüydü. Gece ve gündüz dilediği zaman kola çıkar, dolaşır, zamanımızın polis karakolları yerinde olan yeniçeri kolluklarını teftiş eder, halkın şikâyetlerini dinler, şerliklerinden, türlü edepsizliklerinden dert yanılan hayta, kabadayı güruhunu takip ettirir, subaşı ağalara bu yolda gereken emirleri verirdi. Kol gezerken yanında acemi oğlanlarının en iri yapılılarından pazı, bilek ve pençe sahibi on nefer falakacı taşırdı. Ceza hakları dayağı aşmış serseri ve uygunsuz takımını Ağakapısı zindanına attırır ve orada idam ettirebilirdi. Bir can uçurmak için padişahtan ferman al-

mak şart ise de, değil bir yeniçeri ağası, bir subaşı ağa dahi ayaktakımından garip bekâr uşağı ve şehir oğlanı bir zıpırı ifna ettirebilir, uçurduğu candan sorumlu olmazdı.

Yangınlarda yangın yerine gitmeye mecburdu. Ateş tamamen bastırılamayınca, yangını söndürmeye memur yeniçerilerin kumandanı sıfatıyla başlarından ayrılmazdı. O zamanlarda bir itfaiye kumandanı olurdu. Bu vazifesini gereği gibi yapması içindir ki, Ağakapısı'nda büyük bir yangın kulesi yapılmıştı.

Yeniçeri ağalarının tayin veya azlinde ocak ağalarının ne düşündüğü sorulmaz, yeniçerilere danışılmazdı; ihtilallerde ise onlar söz sahibi olur, istemedikleri bir yeniçeri ağasını azlettirirler, hatta yaralayıp öldürürler ve diledikleri kimseyi de başlarına ağa yaptırırlardı.

Yeniçeri ağası terfi ettiği zaman mirimiran rütbesiyle (paşalık) sancakbeyi, hatta ekseriya vali olurdu yahut kaptanpaşalığa tayin edilirdi. Tarihimizde yeniçeri ağalığından sadrazam olanlar da vardır; mesela korkunç bir anarşi devrinde henüz yedi yaşında bir sabi iken tahta oturtulmuş Sultan IV. Mehmed, ilk sadrazamı Sofu Mehmed Paşa'yı azlettiğinde mühri hümayunu hem yeniçeri ağası hem de çekirdekten yeniçeri Kara Murad Ağa'ya vermişti. O korkunç anarşi devrinin bir faslı "yeniçeri ağalarının saltanat devri" diye anılır, ileride kanlı ve büyük bir macera olarak anlatacağız.

Yeniçeri ağalığının alameti beyaz ipekten bir sancak ile iki tuğdu; bir ağa paşa üç tuğlu paşa ise kendi paşalık tuğlarını çekerdi; sancak ve tuğlar ağa sefere giderken atının önü sıra götürülürdü.

Ağakapısı

Yeniçeri ağalarının kumandanlık makamı Süleymaniye'de "Ağakapısı" denilen bir miri saraydı. Bu sarayın devlet hazinesi tarafından döşetilmiş pek mükellef bir de harem kısmı bulunup yeniçeri ağasının ailesiyle ikametine tahsis edilmişti.

İstanbul'da bilhassa 17. asır başlarından itibaren kanlı askeri ihtilallerde pek heyecanlı vakalara sahne olan ve asırlar boyunca önünden geçen İstanbulluları titretmiş olan Ağakapısı'ndan bugün hiçbir iz kalmamıştır. Yerinde İstanbul Müftülüğü konağı bulunmaktadır.

Ağakapısı'nın ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. De-

ğerli bilgin Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adındaki büyük emek mahsulü eserinin yeniçerilere tahsis edilmiş birinci cildinde Süleymaniye'deki miri sarayın 17. asrın birinci yarısında yapıldığını tahmin ediyor; bu asrın başlarında yazılmış bir yeniçeri kanunnamesine dayanarak daha önce yeniçeri ağalarının biri Şehzadebaşı'nda "Eski Odalar", diğeri de Aksaray'da "Yeni Odalar" isimlerini taşıyan iki yeniçeri kışlasının ortasında bir yerde vakıf bir konakta oturduklarını, bu konağın da Ağakapısı diye anıldığını söylüyor.

Müphem tariflere göre Süleymaniye'deki miri sarayın bir çatı altında tek parça büyük bir bina olmayıp ortasında büyük bir havuz bulunan ve "Kum Meydanı" denilen gayet geniş bir avlunun etrafında müteaddit daire ve köşklerden vücut bulduğu ve bunların ekserisinin ahşap olduğu anlaşılıyor.

Bu binaların en meşhurlarından biri "Tekeli Köşkü"ydü, adını hangi münasebetle taşıdığını bilmiyoruz, sarayın en mükellef kışlık binalarından biri olacağı, her yıl kış mevsiminde bir kar fırtınasının hüküm sürdüğü bir günde yeniçeri ağalarının bu köşkte sadrazamlara bir öğle ziyafeti vermelerinin ocak ananesi olmasından tahmin ediliyor. Müverrih Naimâ Efendi bu köşkün Ağakapısı'nın en yüksek binası olduğunu, İstanbul'a bir cihannüma gibi fevkalade nezareti bulunduğunu, firdolayı Haliç'i, Galata'yı, Boğaz'ı, limanı ve bilhassa padişahın ikametgâhı Topkapı Sarayı'nı gördüğünü söylüyor ki kar fırtınası altında büyük İstanbul'un panoraması, bir sadrazamın önüne kurulan mükellef bir sofranın yanında emsalsiz bedii ziyafet olsa gerektir.

Ağakapısı'nın bir muhteşem parçası da Hünkâr Köşkü'ydü, burada altın yaldızlı bir taht odası, bu odanın ağa divanının toplandığı bir salona bakan kafesli bir penceresi ve bu altın yaldızlı kafesin önünde de bir taht varmış.

Yeniçeri ağasından başka bütün katar ağalarının resmi makamları da Ağakapısı'ndaydı. "Ağa bölükleri" denilen muhafız yeniçerilerle beraber Ağakapısı'nı gece ve gündüz 2.000 kişiyi bulan bir kalabalığın iskân ettiğini söyleyebiliriz.

Sarayın ağır suçlu yeniçeriler için bir de zindanı vardı; ağa divanında muhakeme edilip hapse mahkûm olan yeniçeriler Rumelihi-

sarı Kalesi'ne gönderilir, hüküm yiyinceye kadar bu zindanda yatarlardı. İdama mahkûm olanlar ise bu zindanda, bir anane olarak başları satırla vurularak öldürülürdü; idam hükümleri de gece infaz edilir, ceset sabahın alacakaranlığında bir çuval içinde denize atılırdı.

Sarayın büyük bir camii vardı. Yeniçeri ağası beş vakit namazı cemaatle burada kılardı; ocak erkânının yıkandıkları bir büyük hamam vardı, tellak uşakları acemi oğlanlarının güzidelerinden seçilirdi.

Erkân ve efrat için kışlık yazlık, ocaklı ocaksız odalar, çardaklar, sofalar, küçük mescitler, hamamlar, mutfaklar, çeşmeler, taşlıklar, dehlizler, ahırlar, mahzenlerle ve bütün buralarda oturan, dolaşan ve hepsi demir pençeli zehir gibi insanlarla Ağakapısı'nın, yeniçeri kışlalarının manzara ve havasıyla ahenkli, hem görülmeye değer, hem de dehşet içinde dolaşılacak bir yer olduğu muhakkaktır.

Ağakapısı'nın İstanbul'da başka hiçbir binada bulunmayan en şayan-ı dikkat yapısı ahşap bir yangın kulesiydi. Bütün İstanbul'a hâkim olan bu kulenin üstünde iri bir feneri andıran camlı bir köşk, köşkte de gece ve gündüz yangın gözleyen 25 nefer gözcü (dideban) vardı, nöbetle bulunurlardı, bunlar da acemi oğlanlarından seçilmişlerdi. Halk bu gözcülere "köşklü" adını vermişti ki ocak kaldırıldıktan sonra yangın kulesi Beyazıt'ta kâgir olarak yapılmış, bu kulenin gözcüleri de eski tulumbacılık devrinde köşklüler diye anılmıştı.

Ağakapısı'nda çeşitli imalathenelerden mürekkep bir de çarşı vardı. Sarayın ve ocak ağalarının türlü ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu çarşıda işleyenlerin hepsi acemi oğlanlarıydı. Bu esnaf hakkında Uzunçarşılı tarafından neşredilmiş 1761 yılına ait bir vesikanın verdiği rakamlar, Ağakapısı'ndaki kalabalığı göstermek bakımından şayan-ı dikkattir: 33 saraç, 35 berber, 30 aşçı, 22 teğiltici (eyer altına konulan keçeleri yapanlar), 16 demirci, 19 terzi, 23 çamaşırcı, 20 çizmeci, 19 hallaç, 21 doğramacı, 26 kazaz (ipekçi), 22 kırbacı, 24 kazancı, 19 kuyumcu, 23 kalaycı, 20 keçeci, 27 muytap, 26 mumcu, 35 nalbant, 22 yaycı.

26 nefer gece için şamdanları hazırlardı, 35 saka su taşırdı, yazın su soğutmak için de 21 karcısı vardı.

Bu muazzam ahşap saray büyük İstanbul yangınlarında birkaç sefer tamamen yandı, yeniden yapıldı. Her yeni yapısında binaların dış görünüşü ve kendi bünyeleri içinde planlar değişmiş olsa da

sarayın umumi planında değişiklik yapılmış olacağını zannetmiyoruz. İlk ateş felaketine 1660 yangınında uğradı, İstanbul'un dörtte üçüyle beraber yandı. İkinci yanışı 1749 Küçükpazar yangınında oldu, Ağakapısı'na yangın kulesi bu yangından sonraki ihyasında ilave edildi; üçüncü defa 1774 Cibali yangınında kül oldu, yangın kulesi de İstanbulluların dehşetle seyrettiği muazzam bir meşale gibi yanmıştı.

Vaka-i Hayriye'den sonra yangın kulesiyle beraber yeniçerilik hayatına uygun olarak yapılmış kısımları yıktırıldı, Harem tadil edilerek Şeyhülislamlık dairesi oldu, yeni sakinleri ulema efendilere uygun ilaveler yapıldı; kapısının üzerine de devrin seçkin şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nın yazdığı şu kitabe kondu:

Ağakapusun verdi bize Sultan Mahmud
Bab-ı tezvir idi Hak kıldı makam-ı ifta.

Kışla hayatı

Kışlalar

İstanbul fethedilinceye kadar Anadolu'da taht şehri olan Bursa'da ve Rumeli'nde büyük bir ordu merkezi olan Edirne'de yeniçeriler için yapılmış kışlalardan zamanımıza hiçbir iz kalmamıştır.

Bursa kışlası İstanbul'un fethiyle ehemmiyetini kaybetmiş, Anadolu ve Rumeli'ndeki kalelerde olduğu gibi, Hisar içinde bırakılan bir miktar muhafız yeniçerilere birkaç oda (koğuş) yapılmış olacaktır. Fakat Edirne kışlası, Rumeli seferleri münasebetiyle ehemmiyetini daima muhafaza etmiştir. İstanbul'dan sefere çıkan Türk ordusunun İstanbulEdirne arasındaki yürüyüşü geçit resmi gibi bir şeydi, hakiki sefer yürüyüşü Edirne'den yola çıkarken başlardı; eyalet askerleri orduya Edirne'den itibaren muayyen konaklarda iltihak ederdi ve ordu sınıra doğru bir çığ gibi büyüye büyüye ilerlerdi.

17. asırda Sultan IV. Mehmed, Sultan III. Süleyman, Sultan II. Ahmed ve Sultan II. Mustafa devamlı surette Edirne'de oturmuşlardı; bu bakımdan Edirne'nin büyük yapılarından biri de Yeniçeri kışlasının olacağı aşikârdır; hiç tereddüt etmeden Edirne kışlasının İstanbul'da olduğu gibi Vaka-i Hayriye'de yıktırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Yeniçerilerin İstanbul'daki ilk kışlası fethin hemen tezine, bugün Şehzadebaşı dediğimiz yerde kâgir binalardan mürekkep olarak yaptırılmıştı, kışlanın adı "Yeniçeri Odaları"ydı. Sultan II. Bayezid zamanında tarihimize "Küçük Kıyamet" diye geçmiş olan müthiş zelzelede İstanbul'un binlerce yapısı arasında Yeniçeri Odaları da yıkılmış, bu faciadan sonradır ki büyük şehir bir ahşap belde halinde ihya edilirken Yeniçeri Odaları da ahşap olarak yapılmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman en sevgili oğlu Şehzade Mehmed'in beklenmedik ölümü karşısında sonsuz acısının tesellisini, ayrıca güzelliğiyle de meşhur olan bu prensin adına büyük bir cami yaptırmada aramış, şehrin göbeği olan yerde Yeniçeri Odaları'nın büyük bir kısmını yıktırtmış, yerine Mimar Sinan'a Şehzade Camii dediğimiz sanat şaheserini koydurtmuştu; yeniçerilere de Aksaray'da ahşap veya yarı ahşap yeni ve büyük bir kışla yapılmıştı. Ondan sonradır ki eski kışlanın Şehzade Camii karşısında hatıra olarak muhafaza edilen kısmına "Eski Odalar", Aksaray'daki yeni kışlaya da "Yeni Odalar" adı verilmişti.

Eski Odalar'ın da, Yeni Odalar'ın da planlarını, dış ve iç manzaralarını bilmiyoruz. Yıllar boyunca devlet arşivinde çalışmış ve milli kütüphanemize *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserini hediye etmiş Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu kışlaları berrak bir şekilde tarif edemiyor.

Biz bu kışlaları en çok iki katlı büyük kervansarayları andıran yapılar tahayyül ediyoruz. Tarih kaynaklarından öğrenebildiğimiz, Aksaray'daki Yeni Odalar'ın önünde "Etmeydanı" denilen büyük bir meydanın bulunması, kışlanın içinde de "Tekke Meydanı" adında gayet geniş bir avlunun mevcudiyeti, bu avlunun ortasında da "Orta Cami" adıyla kâgir bina büyük bir kışla camiinin yapılmış olmasıdır.

Uzunçarşılı bir yeniçeri kanunnamesine dayanarak Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'ın 47 ocaklı oda, 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahırdan, Aksaray'daki Yeni Odalar'ın da 368 ocaklı oda, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 90 talimhane, 20 köşk, 4 tekkemescit ve 158 ahırdan mürekkep olduklarını yazıyor. Bu rakamlara göre Yeni Odalar'ın çok büyük bir kışla olduğu meydandadır.

Burada şayan-ı dikkat olan, kışlalarda hamamdan bahsedilmemesidir. Uzunçarşılı bu nokta üzerinde hiç durmuyor, bizce çok mühimdir.

Kanuni zamanında İstanbul'da büyüklü küçüklü iki yüze yakın çarşı hamamı vardır ve sadece Aksaray ve civarında, iki kışla arasında ondan fazla hamam bulunmaktadır, fakat yeniçerilerin bu çarşı hamamlarına gittikleri, parayla yıkandıkları asla düşünülmez, en küçük miri bir yapıda hamam inşası unutulmamışken koca bir Osmanlı kışlasında hamam yapılmamış olması aklın kabul edeceği

bir şey değildir. Nitekim Eski Odalar'ın hemen yanı başında Acemi Oğlanlar Kışlası'nın, bugün İstanbul'da yeniçerilik hatırasını taşıyan tek bina olarak hâlâ durmakta ve acemi oğlanı adından bozma "Acemoğlu Hamamı" adıyla bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir. Eski Türk Müslüman hayatında hamam yalnız adi bir kir gidermek için değil, dini yönden temizlik için de çok önemli bir yapıdır. Yakın zamana kadar Müslüman Türk, boy abdesti almadan sokakta değil evinde dahi dolaşamazdı. İçinde bekâr uşağı binlerce yeniçerinin yatıp kalkacağı, üstelik hepsinin gayrimüslim evlatlarıyken din telkin edilmiş kimseler olduğu düşünülürse, koca bir kışlanın hamamsız olacağı asla varit değildir. Yeni Odalar'ın yapıları arasına rahat rahat dört hamam ekleyebiliriz.

Bütün binaları muhayyilenizde bir araya getirirseniz, Aksaray'daki Yeni Odalar'a Tekke Meydanı'ndan ve Orta Cami'den başka birtakım kemerli dehlizler, iç küçük avlular, taşlıklar, mutfaklar, kahve ocakları (kahvehaneler) ekleyebilirsiniz.

Yeni Odalar 1633'te Haliç'te Cibali iskelesinden çıkan ve İstanbul'un üçte birini kül eden büyük yangında yanmış, yeniçeriler kışlaları yapılıncaya kadar Yenibahçe Çayırı'nda kurdukları çadırlarda oturmuşlardır.

1660'ta yine Haliç kıyısında Ayazma Kapısı'ndan çıkıp büyük şehrin dörtte üçünü sömüren yangın afetinde kışla tekrar yandı. Ve nihayet 1826'da Yeniçeri Ocağı kesin olarak kaldırılırken Etmeydanı kışlası da ateşe verildi. Tarihi binadan yalnız kâgir Orta Cami kaldı. Devrin sadrazamı Selim Mehmed Paşa bu camiin tamirle ihyası teklifinde bulundu, Sultan II. Mahmud bu teklifi önce kabul etti ise de halkta yeniçerilik ruhunu yaşatacağı düşünülerek hemen vazgeçti, içinde kanlı ihtilallerin son kararı verilegelmiş bu cami de en küçük bir nişanı kalmamak üzere yıktırıldı. Yeni Odalar'ın parçalanarak halka satılan geniş arsası üzerinde Ahmediye adıyla bir mahalle kuruldu.

Mutfaklar, "Kazan-ı Şerrif"

Yeniçeri ortaları kışlalardaki odalara (koğuşlara) sıra numaralarına göre yerleştirilmemişti. Ord. Prof. Uzunçarşılı güzel bir fıkra

naklediyor: "Kışlanın en güzel yeri niçin falan ortaya verildi?" yahut "En kasvetli köşeyi neden bize verdiler?" diye asker arasında kırgınlığa, hasede mâni olmak için Eski Odalar'ın yapısı bittiğinde ortaların ustaları (aşçıları) arasında bir koşu yarışması tertip edilmiş, önden gelenler en güzel odaları kapmışlar, geri kalanlara da kasvetli koğuşlar kalmış.

Yeni Odalar yapıldığı zaman da aynı usul tatbik edilmiş olacaktır.

Kışlalardaki bütün odalar hasır döşeliydi, hasırlar miri hasırhanede yapılırdı. Odaların kilim, halı, minder, yastık, pencere ve kapı perdeleri gibi sair döşemesi orta sandığının parasıyla yapılırdı. Efrat yataklarını da kendi keselerinden yaptırırdı. Yeniçeri yevmiyesi bütün bu ihtiyaçları karşılayacak derecedeydi; acemi nefere de ortası sandığından ikrazda bulunulurdu.

Döşek yere serilirdi, sabahleyin namaza kalkarken devşirilip yüklüğe kaldırılırdı.

Orta mutfaklarında et aşı, pilav ve hoşaf için üç kazan ve kifayet edecek sayıda diğer bakır takımı miriden verilirdi ve hepsi miri malı olarak damgalıydı.

Kazanlara bir kudsiyet verilmişti. Ortanın işlerini konuşacak zabitler çorbacının yahut odabaşının başkanlığında kazanlar etrafında toplanırdı. Yeniçeri ihtilallerinde de, kazanlar devletin başında bulunanlara karşı isyan bayrağı çekme yerinde mutfaklardan Etmeydanı'na çıkarılır, ihtilalci yeniçerilerin istediği yapılıncaya kadar kışla mutfaklarında ocaklar yanmaz, aş pişmezdi. Buna ihtilal içinde padişah ekmeğini boykot etme diyebiliriz.

Bir de bütün Yeniçeri Ocağı'nı temsil eden "Kazan-ı Şerif" vardı. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş devrinden kalmış olan bu eski kazan, ocağın uğur ve celadet tılsımı bilinirdi. Yeni Odalar'da mı, Eski Odalar'da mı, kışlanın neresinde, hangi ortanın mutfağında durduğu tespit edilememiştir, belki de Ağakapısı'ndaydı. Kazan-ı Şerif için, Hacı Bektaş-ı Veli'nin ocağa hediyesidir denilirdi. Büyük şeyh, bu kazanda çorba pişirmiş ve ocağın kurulduğu günün sabahı yeniçerilere kendi eliyle çorba dağıtmış. Yeniçerilerin gözünde manevi varlığı o kadar büyüktü ki, "Kazan-ı Şerif çarpsın!.." diye üzerine yemin verirlerdi. İleride de kaydedeceğiz, Hacı Bektaş-ı Veli ocağın kurulmasından çok önce öldüğüne göre, Kazan-ı Şerif'in, namlı

şeyhin dergâhından teberrüken alındığı söylenebilir, çorba dağıtması da şirin bir yakıştırmadır. Bu hatıraya bağlanarak yeniçerilerin değişmez kahvaltısı çorba olmuştur. Bir yeniçeri ortasının kumandanı olan zabitin çorbacı unvanı da buradan kalmıştır.

Odalardaki efradın çorbası dağıtıldıktan sonra çorba kazanlarının kulplarına birer sırık geçirilir, sırıkları iki ucundan birer karakollukçu omuzlar, bir karakollukçu da kepçeyi alır, her ortanın kazanı şehir içindeki kolluklarını dolaşır, oralardaki nöbetçi nefer ve zabitlerin sabah aşı dağıtılırdı. Yeniçeri kolluklarından tek bina dahi kalmamıştır, planlarını bilmiyoruz, fakat, çorba gibi, iki öğün yemeğin de kışlalardaki orta mutfaklarından geldiğini, şehir içindeki yeniçeri karakollarında (kolluklarında) mutfak olmadığını söyleyebiliriz.

Ortaların mutfağı aynı zamanda tabur mahpushanesiydi, birkaç günlük hapis cezası alan yeniçeriler mevkufiyetlerini orada, ustanın (aşçının) nezareti altında geçirirlerdi. Yataklarını da omuzlayıp mutfağa götürürlerdi ve hatta cezalı oldukları müddetçe bulaşıkçılık yaptıkları da ilave olunabilir.

Her ortanın mutfağında belli günlerde yapılan bir şey meşhurdu; bunlar ananeleşip kalmışlardı; mesela falan ortanın hıdrellezde kuzu büryanı, filan ortanın da muharremde aşuresi yahut şu ortanın her zaman için peynirli pidesi methedilirdi ve o günlerde yahut icap ettikçe sadrazama, vezirlere, yeniçeri ağasına gönderilir, karşılığında verenin, alanın şanına layık bahşiş toplanır, bu bahşişler de orta sandığının gelir kaynaklarından birini teşkil ederdi; ortanın günlük masraflarının mühim kısmı bu sandıktaki paradan ödenirdi.

Mesela Eski Odalar'da oturan 61. Cemaat Ortası'nın mutfağında her zaman için gayet nefis şerbetler yapılırmış. 61'lilerin şerbetçilikteki hüneri bir sanat sırrı halindeymiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şanında bir fıkra nakledilirmiş:

Bir yaz günü bu ortanın bir neferi kendi nefsi için özene bezene bir bardak şerbet yapmış, tam içeceği sırada devrin haşmetli padişahı Sultan Süleyman atlı olarak kışlanın önünden geçmiş, geçerken de kışla kapısında selamına duran yeniçerilere hal ve hatır sorarak iltifatta bulunmuş, bunu fırsat bilen o nefer de nefsi için hazırladığı şerbeti padişaha sunmuş, Sultan Süleyman garip gencin hatırını hoş etmek için şerbeti alıp içmiş ve gayetle beğenmiş.

"Sarayımda böyle şerbet içmedim" demiş, boşalan bardağı altınla doldurup sahibine iade etmiş.

Bu vakadan sonra Eski Odalar'da 61. Cemaatlilerin şerbeti meşhur olup padişahların yolları bu kışla önüne düştüğünde durup bir bardak şerbet içmeleri de anane olarak kalmış.

Bilirsiniz ki o eski devirlerin gece ışığı mum ve kandillerle sağlanırdı. Kışlada ortalara ayrılmış kısımların ana giriş kapıları üstündeki fenerlerde, içeride taşlıklarda ve ayakyolları dehlizlerinde beziryağı kandili, koğuşlarda zeytinyağı kandili, yağmumu; tekkemescitlerde de zeytinyağı kandili ile balmumu yakılırdı. Mum, miriden verilir ve haftalık ihtiyaç olarak dağıtılırdı.

Et, seğirdim ustası, Etmeydanı

Yeniçeri kışlaları hayatının bir cümbüşlü, curcunalı sahnesi de her sabah kışla önündeki meydanda ortalara et dağıtılmasıydı, meydan da bu münasebetle "Etmeydanı" adını almıştı.

Ocağa sığır eti verilirdi; sığırlar Yedikule dışındaki salhanede kesilirdi; etler beygirlere yüklenerek her sabah bu işe memur karakollukçular tarafından, tırıs sürülen hayvanlara ayak uydurularak koşa koşa getirilirdi. Karakollukçuların başında bulunan aşçıya da "seğirdim ustası" denilirdi ki, kafilenin başında koşar ve koşarken de,

"Savulun... Bre savulun!.." diye bağırırdı. Ocağın etlerini getiren kafilenin önünden geçmek, ocağın kısmetini kesme, uğursuzluk bilinirdi, Yedikule ile Aksaray arasındaki yolda halktan bu gafleti gösteren kimse kıyasıya, öldüresiye dövülürdü.

Tarihimize geçmiş facialardandır; anlatan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine *Üss-i Zafer* adında bir tarihçe kaleme almış olan vakanüvis Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'dir:

Bir sabah yeniçeriler et getirirken Kocamustafapaşa semtinde Çınar Mescidi'nin ihtiyar imamı dalgınlıkla kafilenin önünden geçmiş, seğirdim ustası hemen,

"Bre herif, ocağın uğurunu kestin!.." diye gürleyerek imamı ayağının altına almış ve baş, göz, rasgele tekmelemeye başlamış; zavallı ihtiyar,

"Müslüman yok mu?.." diye feryada başlayınca, üç kişi koşmuş.

Bunlar 18. asrın namlı vezirlerinden Hekimoğlu Ali Paşa'nın torunu Sadullah Bey'in imamı ile yine o beyin çuhadarlarından Hacı Salih ve Hekimoğlu Camii'nin imamı efendilermiş. Seğirdim ustasına,

"Ağa, bu adam ihtiyardır ve hem şu mescidin imamıdır, bilmezlikle geçmiş, yeter artık vazgeç, dövme!.." diye gazaplı adamı tutacak olmuşlar, usta büsbütün kızmış, onlara da küfretmiş, berikilerin de insanlık gayreti galeyan edip:

"Dinsiz, imansız Bektaşiler, siz de, ocağınız da kara yere batın!.." diye mukabelede bulunmuşlar. İş büyümüş, ocağa hakaret şeklini almış. Seğirdim ustası, yanında karakollukçuları şahit, "Ocağımızın namusuna tecavüz edildi" diyerek kışladaki bütün ustaları ayaklandırmışlar ve toplanarak Ağakapısı'na gitmişler. Sefer zamanı ve yeniçeri ağası da orduyla seferde bulunduğu için ağa vekili sekbanbaşının huzuruna çıkmışlar, bu adamların idamını istemişler. Sekbanbaşı,

"Bunlar ulemadandır, ben el uzatamam..." deyince ağayı ölümle tehdit etmişler.

Üç masum adamın katli vebalinden kurtulmak ve kendi başını da kurtarmak kaygısına düşen sekbanbaşı Babıâli'ye müracaat ederek kendisinin azlini rica etmiş. Babıâli de İstanbul'da bir yeniçeri kıyamından korkmuş, iki imam efendi ile çuhadarı Ağakapısı civarındaki Süleymaniye Tophanesi'ne getirmişler, yeniçerilerin gözleri önünde cellada verip boğdurmuşlar, cesetleri de denize atılmış.

Esad Efendi bu vakayı yeniçerileri kötülemek ve bu suretle Sultan II. Mahmud'un gözüne girmek için her akla gelen şeyin söylendiği bir devirde yazmıştı. Kendisi de gözü şeyhülislamlık makamında ve muhayyilesi bu çeşit vakaları rahat uydurabilecek kadar geniş adam olarak tanınmıştır. *Üss-i Zafer*'den ve bu eserde yeniçeriler aleyhinde yazılmış diğer hayretler verici vakalardan ileride bahsedeceğiz. Bir seğirdim ustası ile sekiz on nefer karakollukçunun sözü üzerine iki imamın idamı kolay inanılır şey değildir, kaldı ki, ocağın sekbanbaşı idaresi altında bulunduğu seferi zamanda İstanbul'da bir yeniçeri ihtilali de asla düşünülemez. Sahaflar Şeyhizade'nin naklettiği bu müthiş vaka hakikaten olmuş ise, üç masum adamın can vebali sekiz on nefer yeniçeri haytasının boynuna değil, haytalar karşısında âciz ve zelil kalmış Babıâli'deki devletlilerin boynuna geçer.

Yedikule salhanesinden getirilen et yeniçerilere Etmeydanı'nda-

ki kasap dükkânlarından satılırdı. Bu dükkânlardaki kasapların hepsi, ustası çırağı Hıristiyan'dı. Yeniçerilerle uğraşmak cefalı iş olduğu için bu dört dükkân gediği gayrimüslimlere verilmiş olacaktır. Fatih Sultan Mehmed devrinden ocağın kaldırıldığı tarihe kadar sığır eti yeniçerilere, asla değişmez ananevi narh olarak, okkası 3 akçeden satılırdı. Her ortanın istihkakı kaç okka ise tespit edilmişti, fazlası alınamazdı, et parası da orta sandığından verilirdi. Et fiyatları zamanla yükseledurdukça aradaki fark devlet hazinesinden ödenir, kapatılırdı.

Her sabah kışlanın ihtiyacı miktarı sığır eti yukarıda anlattığımız merasimle Etmeydanı kasaplarına getirilirken kesilmiş bir de semiz koyun gelirdi.

Meydana et geldi mi içeriye haber verilir, her orta o gün et alacak neferlerini seçer, bu neferler kışla kapısının önünde bir sıra halinde dizilir, kasaplardan biri semiz koyunu kucağına alarak meydanın öbür ucundaki kasap dükkânlarının önünde durur, seğirdim ustası meydandaki gülbank taşının üstüne çıkar, meşhur yeniçeri gülbankını söyler, gülbank orada hazır bulunan yeniçerilerin bir ağızdan "Huuuuu!" avazesiyle sona erince seğirdim ustası,

"Hazır olun ağalar, et geldi! Bildik bilmedik demeyin!.." diye bağırarak eliyle işaret verir, bir sıra halinde dizilmiş yeniçeriler kucağında koyunu tutan kasaba doğru koşmaya başlar, kim önce varıp koyuna el vurursa, o bütün koyun o gün cabadan o neferin ortasının mutfağına giderdi. Ortasının mutfağına cabadan bir âlâ koyun kazandıran koşucu nefer, atlet yeniçeri, muhakkak ki, ortasının gözbebeği olurdu.

Bu şirin hatıraları değerli bilgin Uzunçarşılı'nın devlet arşivindeki azametli mesaisine borçluyuz.

Bektaşilik... Kışlalardaki tekkeler ve babalar... İlim isteklisi yeniçeriler...

Yeniçerilerin "pirimiz" dedikleri Hacı Bektaş-ı Veli 13. asrın ikinci yarısında ölmüş, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'yi bile görmemişti. Hazretin ilk yeniçerilerin başına beyaz keçeden börk giydirmesi ve onlara "Kazan-ı Şerif"ten kendi eliyle çorba dağıtması birer efsanedir. Hakikat olan, aşk ve sadakat yolunda mertliği pek iyi bilen Bektaşi babalarının, ilk devirde pençik oğlanları ve

sonra da devşirme oğlanlar, yeniçeri fidesi gayrimüslim çocuklara İslam dinini en pratik yoldan telkin etmiş olmalarıdır.

Yeni Odalar Kışlası'ndaki postunda oturan bir ocak şeyhi, "büyükbaba efendi" vardı, biri Eski Odalar'da, dördü de Yeni Odalar'da, beş tekke-mescit ve bu tekkelerin de birer "baba efendi"si vardı. Tekke-mescitlerin ve Yeni Ortalar'daki Orta Cami'nin imamları, müezzinleri, kayyumları, vaizleri ve Orta Cami'de isteklilere ders veren müderrisler hep ocaktan yetişme kimselerdi.

Yeniçerilerin Bektaşilik'le bağlılığı ocağın kaldırıldığı tarihe kadar devam etti. Bu bağ öylesine sıkıydı ki, Sultan II. Mahmud ocağı kaldıran kanlı şehir muharebesinin ertesi günü Türkiye'deki bütün Bektaşi tekkelerini de kapattı, İstanbul'daki babalardan, canlardan son ihtilale iştirak edenler idam olundu, bir kısmı da sürgüne gönderildi; ileride tafsilatıyla anlatacağız.

Yeniçeriler ocaklarına "Hacı Bektaş Ocağı" dediler, kendileri de "Hacı Bektaş köçeğiyiz" diye övündüler. Halk da onlara "Zümre-i Bektaşiyan", "Taife-i Bektaşiyan" derdi. Yeniçerileri sevmeyenler de "Güruh-i Bektaşiyan" derdi. Ağaları da "Dudman-ı Bektaşiyan" (Bektaşiler Hanedanı), "Rical-i Bektaşiyan", "Ağayan-ı Bektaşiyan", "Sanadid-i Bektaşiyan" (Bektaşi Serdarlar) diye anılagelmişti.

Bektaşilik Yeniçeri Ocağı'na din taassubu sokmamıştı; namlı ocak ağaları arasında koyu sofular pek azdır. İhtilallerde yeniçeri ağzından yükselen "Şeriat isteriz" lafı, başlarındaki ağaların dini siyasete alet için talim ettirdikleri bir yavedir.

Ocağın asker disiplini, sarhoşluğu, ayyaşlığı ağır suçlardan saymıştı, fakat Bektaşi yeniçeri, badeye el atmada, nefs lezzetlerinin çeşidini tatmada hiçbir mahzur görmemişti. Yeniçeri neferleri için evlenme yasağı ile Bektaşi rintliği birleşince, kendi tabirleriyle "Hacı Bektaş köçekleri"nin büyük ekseriyetini mahbubdostluk yolunda koşturmuştu. Ocak disiplininin bozulduğu devirlerde ise yeniçeri kışlaları ile kolluklar akıl almayacak rezaletlere sahne olmuştu. Müverrihlerimiz, bu arada gördüklerini ve duyduklarını kalem diline vererek muazzam bir vakayiname bırakmış olan 19. asır muharrirlerinden Cabî Said Efendi son yeniçerilerin kopukluk, sarhoşluk ve türlü fuhuş kepazelikleri üzerine pek çok vaka naklederler. Biz bu yeniçeri rezaletlerini ileride son yeniçerilerden bahsederken anlatacağız.

Yeni Odalar'daki meşhur Orta Cami'nin, asırlar boyunca beş vakit namazda daima dolmuş olduğunu zannetmiyoruz. Fakat bir yeniçeri ihtilalinin son kararı, yatsı namazından sonra bu camide verilirdi ve o ihtilal toplantılarında camii tıklım tıklım doldurmak için katar ağaları ile maiyetleri halkı, ikinci kademedeki ocak zabitleri ve maiyetleri kâfi gelmişti, sair efrat kazanları Etmeydanı'na çıkarmak için verilecek emri kışla avlusunda beklemişlerdi.

Neferler arasında okuma yazma heveslilerine Orta Cami'de verilen derslerin çok basit şeyler olduğunu zannediyoruz. Fakat bu derslerde istidat gösterenlerin İstanbul'un büyük camilerindeki dersleri takip etmelerine izin verilirdi, hatta bu ilim isteklilerine yevmiyeleri verilir, orduyla sefere götürülmezlerdi. Orada da tam başarı gösteren yeniçeriler ocaktan ayrılma hakkını, başka bir meslek seçerek aile ocağı kurma hürriyetlerini kazanırlardı.

Büyük başarı göstermiş ilim isteklisi yeniçerinin ocaktan ayrılması şöyle bir usule bağlıydı: Son müderrisi, hocası okuttuğu istidatlı yeniçeri hakkında Divan-ı Hümayun'a bir mektup yazarak ocaktan kaydının silinmesini rica eder, divan padişahtan iznini aldıktan sonra genç yeniçerinin ocaktaki kaydı silinir, kışladan saygıyla uğurlanır, asker kisvesini çıkaran eski yeniçeri de bir medreseye girerek danişment olurdu. Sırtından yeniçeri esvabını çıkaran yeniçerinin ekseriya Bektaşilik'le de alakası kesilirdi.

Bu yoldan geçerek tarihimizde pek temiz ve şanlı hatıra bırakmış sima Şeyh Hızır Efendi'dir. 16. asrın başlarında İstanbul'da doğmuştu, babası Abdünnevvab oğlu İlyas adında Bosna taraflarından devşirilmiş emekli bir yeniçeridir. Çok geç evlenmiş olan babasını küçük yaşta kaybetmiş, yeniçeri yetimi sıfatıyla acemioğlanı olmuş, 16-17 yaşlarında da kapıya çıkarak yeniçeri kaydedilmiş. Afet-i devran denilecek kadar güzel bir gençmiş, ocakta "Yusuf-ı Sani" lakabı takılmış, fakat tahsil hevesi galebe çalıp devrin namlı ulemasından Malulzade'nin cami derslerine devam etmiş ve hocasının ricası üzerine ocaktan çıkarılmış, yeniçeri kılık ve kıyafetinden soyunarak devrinin kerametine inanılmış Halveti şeyhlerinden Vişne Efendi'nin müridi olmuş, şeyhinden el aldıktan sonra Yeni Odalar'daki meşhur Orta Cami'nin şeyhi ve vaizi olmuş, bu vazife üstünde kalmak üzere Çarşamba'daki Mehmedağa dergâhına da şeyh ol-

muş. Gençliğinde güzelliği dillere destan olan Hızır Efendi yaşlandıktan sonra da etrafındakileri nurlu yüzü, derin bilgisi, vakar ve iffetiyle teshir etmiş. Hayli yaşlı olduğu halde Sultan III. Mehmed'le beraber Macaristan seferine gitmiş, Erlav (Eğri) Kalesi'nin fethinde bulunmuş ve Haçova Muharebesi'nde şehit olmuş.

Şahadeti sahnesi muhteşemdir: Bu muharebe parlak bir Türk zaferiyle bitmişti; fakat muharebenin ilk saatlerinde Türk askeri bozguna uğramıştı. Hızır Efendi kaçmaya başlayan askeri vaaz ve nasihatle geri çevirmek için elinde yalınkılıç en ön saflara atılmış ve kanlı bir girdap içinde kayboluvermişti. Zaferden sonra müritleri tarafından kan ve çamura gömülmüş, paramparça bir halde bulunmuştu. Yumulmuş olan sol avucunda bir düşman askerinin saçları vardı, nasıl kavrayıp çekmiş ise adamın kafa derisiyle beraber yolup koparmıştı. Tahnit edilen naaşı İstanbul'a getirilirken müritlerinden birinin gördüğü rüya üzerine Tatarpazarcığı kasabasında, Dülbendzade Camii mezarlığına defnedildi.

Mehterler, çöğürcüler

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar Türk ordusunun bandoları "mehterhane", mehter takımları olmuştur. Yeniçeri mehter takımı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur, fakat padişah sarayındaki mehterhane ayarında olduğunu söyleyebiriz.

Mehterhane, kökü çok eski Türk devlet ve cenk ananesine bağlı, yukarıda da kaydettiğimiz gibi alaturka bando takımıdır.

Tarih bilginlerimizden Osman Nuri Ergin *Maarif Tarihi* adındaki eserinde, "Mehter ismi Farsça 'mahiter' terkibinden bozmadır, yani hilal demektir (mah, ay+ter, taze=taze ay, yeni doğmuş ay, hilal) ki, mehterler bir hilal şeklinde açılarak icra-i ahenk ettiklerinden bu ismi almışlardır" diyor.

Güzel benzetiştir, fakat ne yapalım ki bugün bizim mehter ve mehterhane diye telaffuz ettiğimiz bu isimlerin doğru söylenişi "mihter" ve "mihterhane"dir; elli altmış yıl evveline kadar babalarımız doğrusunu söylerlerdi; kelimenin aslı yine Farsçadır, "mihter", vezir veya herhangi bir ulu kişi kapısındaki çavuş, kavas; "mihterhane"de vezir kapısında, ulu kişi kapısında çalınan saz takımı demektir.

Osmanlı Devleti'nde ilk mehterhane, Konya Selçuk Sultanı Alaeddin'in Osman Gazi'ye gönderdiği istiklal alametleri arasında bulunan bir davulla kurulmuştur ve sonra asırlar boyunca zengin bir teşkilat haline gelmiştir: 1826'da da Yeniçeri Ocağı'yla beraber kaldırılmıştır. Mehterhanenin Vaka-i Hayriye'de kaldırılması yeniçeri bandosu olduğuna en kuvvetli delildir.

Bir mehterhane, mehter takımı, 1 tabl (davul), 1 zurna, 1 çifte nakkare (çifte dümbelek), 1 borazan ve 1 zil olmak üzere beş sazdan mürekkepti, bir takıma "kat" denilirdi. Bando kat kat büyürdü; mesela "Hassa Mehterhane", padişah bandosu "dokuz kat mehterhane"ydi; yani 9 tabl, 9 zurna, 9 çifte nakkare, 9 borazan, 9 zil.

Her yeniçeri ortasının bir kat mehterhanesi bulunduğunu, yeniçeri ağasının da en az beş yahut yedi kat mehterhanesi olacağını kuvvetle söyleyebiliriz.

Bir kattan fazla mehterhanelerde sazları çalanlardan biri, en ustası baş olurdu ve mesela "tablzenbaşı", "borazanbaşı" unvanını taşırdı, bando şefinin unvanı da "mehterbaşı"ydı.

Mehterhane bir yerde durarak çalarsa, yukarıda Sayın O. N. Ergin'in söylediği şekilde, tek sıra bir hilal şeklinde açılırdı.

Yeniçeri mehterhaneleri kışlalarda her sabah bir fasıl yapardı. Ağa mehterhanesi de Ağakapısı'ndaydı. Fakat mehterhanelerin asıl vazifesi cenkteydi. Eyalet askerleriyle gelen beylerbeyi, valilerin de mehterhaneleri vardı. Yeniçeri ve paşa mehterhaneleri hep birden çalmaya başlayınca cenk alanlarına ayrı bir heybet verirdi. 17. asrın büyük muharrirlerinden Fındıklılı Mehmed Ağa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana muhasarasını tasvir ederken, "...yatsıdan sonra ve seher vakti her asker kolunda çalınan tabl ve zurna ve nefir (borazan) ve nakkare ve zil sedası, top ve tüfek velvelesiyle birleşince yer ve gök inlerdi" diyor.

Yeniçeri mehterhaneleri ve hassa mehterhane cenge giderken "harbî kûs" denilen büyük cenk davulları götürürdü, boyları 1,30-1,50 metre, üst sathının çapları 1,20 ve alt sathının çapları 0,80 metre olan bu pek azametli davullar, develer üzerine yüklenirdi. Sultan II. Osman (Genç Osman) Hotin seferine giderken hassa mehterhane o kadar büyük bir harbî kûs götürmüştü ki, deve de taşıyamamış, bir fil üstüne yüklenmişti.

Cenk yollarında veya kışla nöbetlerinde kûslar çalarken gayet yüksek sesle "Yektir Allah, yek!.." diye bir nakarat tutturmak yeniçerilerin ananelerindendi.

Yeniçeri kışlalarının günlük hayatının sesleri arasında da saz, bilhassa çöğürler, asırlar boyunca önemli bir yer almıştır, bunları daha evvel de kaydettik; yeniçeriler arasından yetişen ümmi halk şairleri çalardı; sazlarının nağmelerine aşk yolunda yahut hamasi destanlar, kayabaşı türküleri veya ilahiler düzüp koşarlardı. Bu saz şairleri, mehterhanelerin yanında, cenk alanlarındaki askeri de coştururlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserine *Tabakatü'l-Memalik*'ten birkaç satır almış, evet, eski bir tarih kaynağından birkaç satır... Fakat geçmiş asırların asker kıyafetlerini, aylarca yaya gidilen sefer yollarını, gurbeti, güneşe "Ya doğ, ya doğayım!.." diyen erkek güzelleri cengâverlerin gaziliğe ve şehitliğe verdiği ulvi kıymeti, "bir hilal uğruna batan güneşleri" bilenler için ne manalı satırlar: Kanuni Sultan Süleyman, Mohaç Sahrası'na konmuştur, gece on binden fazla meşaleyle aydınlatılmış Türk ordugâhı... Ertesi sabah büyük bir meydan muharebesi olacak, Macar ordusu imha edilecektir, işte askerimiz:

"Din ve devletin serbazları ve divaneleri şeştarlar, tamburlar, kopuzlar çalıp şenlikler ve şadilikler ederlerdi..."

Yeniçeriler arasındaki çöğürcü saz şairleri hakkında güzel bir sahne de büyük müverrih Naimâ Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Sene 1655, vezirlerden İbşir Paşa, Anadolu'da isyan ve şekavet yoluna sapmıştı. Ufak tefek, kara kuru bir adamdı ve cahil, kaba, gayetle gaddardı. Şerrinden kurtulmak, devletin başına çok büyük gaileler açmasını önlemek için sadrazam tayin edilip, her türlü şenaat ve rezaleti yapmaya kadir sarıca ve levent denilen başıbozuk askeriyle İstanbul'a getirildi. Deniz yoluyla Üsküdar'dan Eyüp'e geçen İbşir, İstanbul'a Edirnekapı'dan büyük bir alayla girmişti, şubat ayının çok soğuk bir günüydü, Naimâ, "Edirnekapısı'ndan Saray-ı Hümayun'a kadar seyr ü temaşaya çıkmadık bir ziruh kalmadı, bütün Yeniçeri Ocağı tertib-i garipleri üzre geçti" diyor; bu tertib-i garibin ne olduğunu anlatmıyor ama, şu emsalsiz sahneyi çiziyor: "...sadrazam ile müftü efendinin önlerinde sekiz nefer yeniçeri şairleri, başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çöğürlerini çalarak kadd ü

kamet sahibi devendam herifler, sedaları birer saatlik yerden işitilir, avaz-ı bülent ile türkülerin çağırarak ve her biri növbete riayet ile türküsünü haykırarak Saray-ı Hümayun'a varınca böylece gittiler..."

Bu müthieş adamları kışlalarının içinde, koğuşlarında tahayyül ederseniz, Yeni Odalar'ı ve Eski Odalar'ı gereği gibi seslendirebilirsiniz.

Yeniçeri kıyafeti

Milli kütüphanemizde yeniçeriler üzerine, Garp memleketlerindeki askeri kıyafetnameler ayarında, kesin ve doğru bir kıyafet albümü yoktur. Cevad Paşa'nın *Tarih-i Askeri-i Osmani* ve Mahmud Şevket Paşa'nın *Osmanlı Teşkilatı ve Kıyafet-i Askeriyesi* adındaki eserleri ve Batılı müelliflerle ressamlar tarafından Türk kıyafetleri üzerine, bu arada yeniçeriler üzerine çizilmiş resimler, yazıyla tarifler tatmin edici değildir. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kapıkulu Ocakları* adındaki eserinin birinci cildinde yeniçerilerin kıyafetlerine tahsis edilmiş olan "Yeniçerilerin börk ve elbiseleri" ve "Yeniçerilerin çamaşır ve çuhaları" başlıklı fasıllarını okuyup yeniçeri resimleri çizmek zannederim ki, mümkün değildir. Bu azametli eserin sonuna eklenmiş resimler de asla tatmin edici değildir.

II. Abdülhamid devri sonlarında İstanbul'da Sultanahmet'te bir "Yeniçeri Kıyafethanesi" açılmıştı. Yüze yakın manken yapılmış ve bu mankenlere Batı gravürlerinden ve Türk minyatürlerinden toplanan bilgiyle esvaplar giydirilmiş, Askeri Müze'den alınan bazı silahlarla da teçhiz edilmişlerdi. Müessese zamanla inkişaf edecek, mankenler güzelleşecek, kıyafetler tam doğruluğa doğru düzeltilecek yerde kapandı, mevcut mankenler Askeri Müze'ye nakledildi, bir kısmı kırıldı, büsbütün yok oldu.

Bu yazıların arasında bütün ocaklının günlük ve merasim kıyafetlerinin, imkân ölçüsünde, ayrı ayrı tarifini, okuyucu tahammülünün dışında buluyorum. Onun içindir ki bir neferin kıyafetini kabataslak çizeceğiz.

Başlarına adi günlerde keçe kavuk üstüne burma tülbent sararlardı, merasim serpuşu olarak da ak keçeden börk-üsküf giyerlerdi. Börkün üst kısmından arkaya, zamanımızdaki bahriye neferlerinin

palet denilen geniş mavi yakalarını andırır, mustatil şeklinde bir keçe parçası kıvrılır, börkün tepesinden neferin omuzlarına kadar iner ve enseyi tamamen örterdi, bu keçe parçasına "yatırtma" denilirdi; güya, ilk yeniçeri neferinin sırtını sıvazlayan Hacı Bektaş-ı Veli'nin cüppesi kolunu temsil ederlerdi. Kazan-ı Şerif gibi ocak efsanelerindendir.

Börkün başa geçen kenarında ipek veya sırma işlemeli bir zırhsüs vardı, ön kısmının ortasına da "kaşıklık" yahut "tüylük" denilen bir parça eklenmişti, "Buraya sefer yolunda neferler kaşıklarını sokardı" derler... Merasimde kaşıklığa, neferler kıdemlerine, küçük zabitler rütbelerine göre turna telleri, balıkçıl telleri, düz sorguçlar ve süpürge sorguçlar takarlardı, hem renk, hem şekilleriyle ordu ve padişah alaylarına bir tantana verdiği muhakkaktır. Yeniçerilerin keçeleri ilk devirlerde Bilecik'ten gelirmiş, fetihten bir müddet sonra İstanbul'da ocak nezareti altında yapılır olmuştu. İstanbul'da Aksaray'daki Yeni Odalar civarında bir semt, yeniçeri keçeleri işleyen esnafın toplu olarak iskân edilmiş olmalarından ötürü "Keçeciler" adını almıştı.

Çamaşır ve esvap olarak sırtlarına giydikleri don, gömlek, dolama, çağşırdır. Donluk gömlekleri bezleri Trabzon'dan gelirdi; çamaşırlık Trabzon bezinin ocağın son zamanına kadar kullanıldığı yeniçeri halk şairi Galatalı Hüseyin Çorbacı'nın bir civelek nefer için yazdığı tamamlanmamış bir destana ait şu kıtadan anlaşılmaktadır:

Germabede görsen eğer meleği
Belli olur Hacı Bektaş köçeği
Nişanı var eteğinde paçada
Trabızon bezi donu gömleği.

Dolama önü açık, eteği topuklara kadar inen, kolları genişçe cüppeyi andırır bir esvaptı, çuhadan kesilirdi.

Çağşırları da çuhadandı; 17. asır ortalarına kadar kısa diz çağşırı giydiler. Dizkapakları, tozluk kullanmadıkları zaman da baldırları çıplak kalırdı. Sonra çağşırın paçası azıcık uzatıldı, dizkapağı hizasına indi. Tozluk yerine de çağşır paçasına, baldırı, dizkapağı altından ayağın incikkemiği üstüne kadar sımsıkı saran bir parça ilave edildi, bu baldır kısmı sıkmalı çağşırlar zamanımızda Anadolu köylüsünün giydiği külot pantolonlara benzer.

Bellerine pamuk kuşak sararlardı, üstüne meşin silahlık koyarlar, kubur tabancalarını ve palalarını bu silahlığa sokarlardı. Son devirlerde sefihlik yolunda şal kuşak kuşanır olmuşlardı.

Yürürken adımlarını daha rahat atabilmek için dolamanın ön eteklerinin uçlarını kaldırır, kuşaklarına sokarlardı.

Kış ve yaz yalın olan ayaklarına tomak, filar, yemeni giyerlerdi.

Sefer yollarında da bu kıyafetle yürürlerdi, yalnız ağırlıklarına tüfekleri, gürzleri, kalkanları, yayları, ok torbaları ve zırh torbaları eklenirdi. Cenk alanına girecekleri zaman dolama çıkar, börk-üsküf çıkar, beden zırhı giyerler, demir kolçak ve demir dizlik takınırlar, ayaklarına da çizme çekerlerdi.

Yağmurlu havalar için "baranî" denilen çuha yağmurlukları vardı.

Kışın çivit mavisi çuhadan kaput giyerlerdi. Sefer devamınca eskiyen, yırtılan esvaplarını ayakkabılarını bedelini keselerinden ödeyerek orduyla beraber sefere giden İstanbul'un ordu esnafının çadır dükkânlarından tedarik ederlerdi. Ordunun peşi sıra, her ne aranırsa bulunur büyük bir seyyar çarşı yürürdü.

Bazen paraları tükenir, ihtiyaçlarını gaza mallarıyla tebdil suretiyle temin ederlerdi. Faraza bir altın kupa verirler, ayaklarına bir çift çizme alırlardı.

Mevzumuz dışında kalmakla beraber bilinmesi gerekir, ordu esnafını İstanbul'daki esnaf loncaları seçerdi; hem çok kârlı, hem de çok tehlikeli bir işti. Seferden zaferle dönüldüğü zaman, yukarıdaki misal de aydın olarak gösterir, büyük kârla dönerlerdi; ordu mağlup olur ve bu mağlubiyet bozgun halini alırsa bütün sermayelerini ve hatta hayatlarını kaybederlerdi.

Ulufe

Acemi oğlanı kapıya çıkıp yeniçeri olunca 2 akçe yevmiye bağlanırdı; 17. asırda acemi yeniçerinin gündeliğine bir akçe zam yapılıp 3 akçe oldu.

En kıdemli yeniçeri neferinin yevmiyesi 16. asır başında 5, 16. asır sonunda 8, 17. asır başında 9, 17. asır ortalarında 12 akçeye çıktı. Ocağın bütün tarihçesi boyunca yeniçeri neferleri 2-12 akçe arasında gündelik almışlardır.

Yeniçerilerin gündeliğine "ulufe", "mevacib" denilirdi ve üçer aylık istihkak üzerinden senede dört taksite ayrılmış, fakat üç taksitte ödenegelmiştir.

Bu taksitlere Hicri takvim aylarının isimlerindeki harflerden alınarak birer isim verilmişti, yılbaşı muharrem ayı olduğuna göre dört mevacib taksitinin isimleri şunlardır:

1 – "Masar" mevacibi (muharrem, safer ve rebiülevvel aylarının ilk harfleri olan "mim", "sat" ve "rı" harflerinden yapılmış bir isim).

2 – "Recec" mevacibi (rebiülahir, cemaziyelevvel ve cemaziyelahir aylarının ilk harfleri olan "rı", "cim" ve "cim" harflerinden yapılmış bir isim).

3 – "Reşen" mevacibi (recep ve şaban aylarının ilk harfleri olan "rı" ve "şın" harfleriyle ramazanın son harfi olan "nun" harfinden yapılmış bir isim).

4 – "Lezez" mevacibi (şevval ayının son harfi olan "lam" ile zilkade ve zilhicce aylarının ilk harfleri olan "zel" ve "zel" harflerinden yapılmış bir isim).

İlk taksit muharrem, ikinci taksit cemaziyelevvel aylarında, üçüncü ve dördüncü taksitler de şaban ayında çift olarak ödenirdi, bundan ötürü son taksite çift mevacib manasına "kısteyn mevacibi" denilirdi.

Kapıkulu askerinin, bu arada yeniçerilerin parası İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın içinde Divan-ı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı önünde, divanın toplantı günü olan salı günü dağıtılırdı.

Yevmiye, hizmet kıdeminden başka vazifede gayret, muharebelerde fedakârlık, kahramanlıkla da artardı. Yeni bir padişahın tahta oturmasında, büyük zaferlerden sonra da bütün yeniçerilerin gündeliklerine münasip zamlar yapılırdı. Yapılan zamlara, ulufenin artmasına "terakki" denilirdi.

Bütün kapıkulu askeri arasında yeniçeri mevacibi başdefterdarlık (maliye bakanlığı) tarafından hazırlanırdı. Hazine-i Hümayun denilen devlet hazinesi darlıkta, taksit zamanı gelip de defterdar askere dağıtılacak parayı tamamlayamazsa yeniçeri kışlalarında ve kolluklarında bir homurtu başlardı; sadrazam ile defterdarın ocak ağalarıyla olan iyi geçim, bağdaşma durumuna göre, yeniçeriler ya surat asıp söylenmekle kalır yahut protesto nümayişleri yapılırdı, me-

sela bir yeniçeri güruhu gider, başdefterdarın sarayını taşlayıp bütün cephe camlarını indirir, bazen de nümayiş ihtilale döner, padişahtan sadrazamın yahut başdefterdarın başını isterler ve istediklerini de yaptırırlardı.

Başdefterdar ulufe taksiti zamanı yaklaşınca evvela yeniçeriler ile kapıkulu sipahilerinin parasını hazırlardı, onlar tatmin edilince diğer kapıkulu askerinden korkulmazdı, bir anane haline gelmişti, başdefterdar tayin olunan kimseler, ulufe taksitini zamanında hazırlayamadığı takdirde ikametgâhının taşa tutulacağını bildiği için evvela kendi sarayının, konağının cephesinde kaç pencere varsa birkaç takım yedek camını satın alır, hazır bulundururdu. Pek sıkışık zamanlarda askerin parasını kendi kesesinden ödeyip sonra devlet gelirinden almak üzere, başdefterdar yapılan kimselerde mali işlerde ihtisastan ziyade şahsi servet aranırdı.

Kapıkulu askerine ve bu arada yeniçerilere ulufe dağıtılacağı gün yapılan divan toplantısına da "galebe divanı" denilirdi, büyük divan, fevkalade divan manasına gelir. O gün bir azamet ve servet gösterisi teşkil edeceği için Divan-ı Hümayun'a İstanbul'da bulunan yabancı devlet elçileri de seyirci olarak davet edilirdi.

Taksit zamanlarına yakın yukarda kaydettiğimiz üçer aylık bölümlerin sonunda yeniçeri ortalarında ulufe yoklaması yapılırdı. Ölüm veya herhangi bir sebeple kadro noksanı tespit edilir, yoklamadan sonra hazırlanan ulufe defteri, bir maaş evvelki defterle beraber yeniçeri ağası tarafından Divan-ı Hümayun'a verilirdi. Divan da yeni deftere göre parayı hazırlaması için defterdara verirdi. Başdefterdar askerin parasını hazırlayınca biri yeni, biri de bir evvelki maaş defterleriyle padişaha arz olunurdu. Padişah bir evvelki maaş defteriyle karşılaştırarak yeni defterde yalnız fazlalık olup olmadığını arardı, zira kadro kabarması, gündeliklerde terakkiler ancak padişahın emriyle olurdu, aksi hal, rakam ne olursa olsun devlet hazinesi aleyhine cezası ölüme kadar ağırlaşan bir suiistimal bilinirdi. Ord. Prof. Uzunçarşılı bu mesele üzerine bir yeniçeri kanunnamesinden naklen bir vaka kaydediyor; Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük şanına yakışmayan amansız bir gazabın hikâyesi:

İstanbul civarında bir eğlence ve av yeri olan Halkalı Bahçesi'ni tanzim ettirirken amele olarak çalışan acemi oğlanlarından üçünün

işini beğenmiş, acemi oğlanlarının kumandanı olan İstanbul ağasına bu delikanlıların derhal Yeniçeri Ocağı'na kaydedilerek gündeliğe bağlanmalarını emretmiş. İstanbul ağası,

"Padişahım, bunların önünde daha kıdemli iki oğlan vardır" deyince,

"Onlar da kapıya çıksın" demiş.

Beş oğlan yeniçeri olmak üzere Ağakapısı'na gönderilmiş. Bu gençleri ocak kütüğüne kaydedecek olan yeniçeri kâtibinin hizmetinde de iki acemi oğlanı varmış, işlerinden hoşnutmuş, fırsattan istifade ederek beş yerine ocağa yedi acemi nefer kaydetmiş. Maaş defterleri gelince Kanuni rakamlar üstünde kılı kırk yararak durmuş, emri hilafına ocağa iki nefer fazla yazıldığını çıkarmış ve meselenin aslını öğrenmiş.

"Kapıya üç oğlan çıkardım, İstanbul ağası söyledi, iki oğlan ilave ettim, kâtip de söylese idi o iki oğlanı da çıkarırdım, bu kâtibin kendi bildiğine hareketi hükümdarlık hukukuna tecavüzdür!.." diyerek yeniçeri kâtibinin idamını emretmiş.

Devlet erkânı yeniçeri kâtibini kurtarmak için hemen bir gemiye bindirerek Midilli Adası'na sürgüne göndermişler, fakat padişahtan af iradesini alamamışlar, ardından cellat yollanmış. Ahirette Mahkeme-i Kübra'da görülecek ne davalar vardır...

Başdefterdarlık tarafından hazırlanmış olan para Topkapı Sarayı'nda Divan-ı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı'na yakın hazine dairesine konurdu. Sarı meşin torbalar içinde getirilirdi. Her torbanın üstünde mesela "64. Cemaat" ve "64. Bölük" diye verileceği yeniçeri ortasının adı yazılırdı. Bir ortanın istihkakı dört beş torba tuttuğuna göre dağıtma töreninden evvel bu nakil işi bile bir servet nümayişi olurdu.

Divan günleri sadrazam ile divan üyeleri sabah namazını Ayasofya Camii'nde kılarlar ve namazdan sonra saraya Kubbealtı'na gelirlerdi. Padişahın sonsuz salahiyetli vekili olan sadrazamın başkanlığı altında toplanan divan üyeleri şu zatlardı: sadrazam (başbakan ve içişleri bakanı), altı kubbe veziri (devlet bakanları), Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri efendiler (iki büyük hâkim, çift adliye bakanları), nişancı efendi (tuğra bakanı; İngilizlerin kral mührü lordu gibi), başdefterdar (maliye bakanı), reisülküttap efendi (divan baka-

nı, dışişleri bakanı), kaptanpaşa (büyükamiral, tersane bakanı), yeniçeri ağası.

Divan azaları saraya bir protokolle tespit edilmiş maiyetleriyle gelirler, yeniçeri ağası da katar ağalarını ve divan merasim kıtalarını teşkil eden yeniçerileri getirirdi.

Evvela yeniçerilere ve zabitlerine saray mutfağında pişirilmiş sabah çorbası dağıtılır, onlar çorbalarını içtikten sonradır ki, divan oturumu açılırdı.

İleride yeniçeri ihtilallerinden bahsederken tafsilatıyla anlatacağız, yeniçerilerin bu sabah çorbasını hemen kaşık çalarak içmesi çok mühim bir meseleydi. Çorba içmezlerse yeniçerilerin bir meseleden küskün oldukları, devletli başları isteyecekleri anlaşılır, divan oturumu açılamazdı. Onun içindir ki, yeniçeriler çorba içmeye başlayınca hemen bir kurban kesilirdi. Ulufe dağıtılan divanlarda ise yeniçerilere çorbadan başka pilav, zerde de verilirdi ve bu "galebe divan"larda saraya İstanbul'daki bütün yeniçeri ortalarından paralarını alıp götürecek büyük kalabalık gelirdi.

Galebe divanda, çorba içilip pilav zerde yendikten sonra oturum başlardı ve o gün ehemmiyetsiz bazı davalara bakılır, mühim devlet işleri konuşulmazdı. Oturum, para torbaları hazine dairesinden Kubbealtı önüne taşınıncaya kadar devam ederdi, küçük tepeler halinde yığılan para torbaları bir imparatorluk azamet ve şevketini bir kere daha gösterirdi. Torba taşıma işi bitince divan tatil edilir, sadrazam askerin maaşının verilmesi için padişahtan izin isteyen bir telhis yazardı. Telhis, sadrazamın padişaha yolladığı resmi tezkerelere verilmiş isimdir. Padişah da telhisin üstüne kendi eliyle "Verilsin" diye yazardı.

Padişahtan izin çıkınca katar ağaları rütbe sıralarına göre Divan-ı Hümayun'a gelir, onlar Kubbealtı denilen divan salonuna girerken sadrazam ve divan üyeleri ayağa kalkardı. Katar ağaları birer birer sadrazamın eteğini öperler ve el kavuşturup karşısında bir saf teşkil eder, ayakta dururlardı. İçlerinden başçavuş ağa bu saftan ayrılarak Kubbealtı önüne çıkar ve yüksek sesle yeniçeri gülbankını okurdu, bu meşhur gülbankın son cümlesini, "Pirimiz sultanımız Hacı Bektaş-ı Veli'nin demine devranına hu diyelim hu..." diye bitirince bütün yeniçeriler bir ağızdan gök gürler gibi bir "Huuu!" çekerdi. Sonra başçavuş yeniçeri ortalarını rakamlı isimleriyle birer birer

çağırır, her isim okunduğunda, ortanın kaç ulufe torbası varsa o ortadan o kadar karakollukçu çorbacılarının nezareti altında koşa koşa gelir, torbalarını omuzlayıp yine koşa koşa kaldırır, götürürlerdi. Bütün ulufe torbaları dağıtılıp bitince padişah sadrazama iki kürk, defterdara da bir hilat-ı fahire (ağır kumaştan bir cüppe) gönderir, bunlar divanda merasimle giydirilirdi. Sonra divan erkânı padişahın huzuruna çıkarlardı, asker de para torbalarıyla kışlalarına dönerdi. Kışlaya dönüş, İstanbul halkının daima seyrine koştuğu tantanalı bir alay olurdu.

Kışlada torbaların mühürlü ağızları açılarak içindeki akçe sayılır, askere para ertesi gün dağıtılırdı. Neferler kendi çorbacıları tarafından adları, baba adları ve memleketleriyle çağrılırdı, mesela,

"Yakub bin Abdülmennan Göriceli!" diye bağırılır, yeniçeri,

"Burada!" deyip gelir, parayı sayıp veren çorbacı da,

"Say, al, git!.." derdi.

Evvelce de yazmıştık, padişahlar 1. bölüklü ortasının 1 numaralı neferi sayılırdı. Kütük defterinde isimleri sadece baba adlarıyla yazılır, padişahlık unvanı kullanılmazdı: "Ahmed bin Mehmed" gibi.

Padişahın neferlik gündeliği 40 akçeydi, üç aylığı 3.600 akçe tutardı. Kışlada 1. bölüklü ortasının odalarında ayrıca bir taht odası vardı. Ulufe tevziinin üçüncü günü padişah bir yeniçeri neferi kıyafetiyle kışlaya gelir, ortasının taht odasında tahta oturur, kethüda bey bir kese içinde neferlik maaşını getirir, padişah eliyle keseyi açar, o paraya bir avuç altın ilave eder ve maaşının askere bahşiş olarak dağıtılmasını söylerdi.

Vazifeleri İstanbul dışında bulunan yeniçerilerin ulufesi mühim bir yekûn tutmuyorsa bulundukları yerin defterdarlıkları tarafından ödenir, sonra merkeze gönderilen vergilerden mahsubu yapılırdı. Maaşlar tutarı rakam büyükse İstanbul'da ulufe tevziinden sonra İstanbul'dan gönderilirdi.

Taşradaki yeniçerilerin hayatından ileride bahsedeceğiz.

Orduyla seferde bulunan yeniçerilerin, taşradaki kalelerin muhafızı yeniçerilerin ve taşrada bulunan sair kapıkulu askerinin maaşları da, ödeme zamanlarında para torbaları develere yüklenerek sair sefer masraflarıyla beraber ordunun bulunduğu yere veya kalelere gönderilirdi; buna "hazine katarı" denilirdi.

16. asır sonlarında o devrin pek namlı sadrazam ve serdarlarından Özdemiroğlu Osman Paşa orduyla Tebriz'de bulunurken İstanbul'dan gelecek hazine katarı gecikmişti, asker yabancı ülkede parasız kalmıştı. Özdemiroğlu, kendi mührüyle köseleden para kestirtti ve askere maaş yerine bu kösele parçalarını dağıttı, tellallarla da,

"Hazine gelince üstüne mührüm nakşedilmiş köselelerimi altınla tebdil edeceğim!.. Tebriz esnafı bana itimat etsin ve askerin elindeki köseleleri üzerlerindeki kıymetle altın paraymış gibi alsın!.." diye ilan ettirdi.

Osman Paşa'nın köseleleri en küçük bir sızlanma olmadan çarşılı tarafından kabul edildi. Hazine gelince paşa yine tellallar çıkarttı, bu sefer de,

"Hazine geldi!.. Herkes şu kadar gün içinde elindeki köseleleri getirsin, altınla değiştirsin!.." diye bağırdılar.

Fakat Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kösele paraları pek çok kimse tarafından hatıra olarak saklandı, ancak yarısı iade edildi. Namuslu vezir elinde kalan, muazzam bir servet teşkil eden parayı hazineye irat kaydetti.

Her yeniçeri ortasının bir para sandığı, kasası vardı. Ortanın koğuş masrafları ve bir kısım mutfak masrafları buradan ödenirdi; harçlıksız kalan efrat da bu sandıktan faizsiz borç para alırdı. Ulufe çıktığında yeniçerilerden sandık aidatı ve eğer varsa sandığa olan borçları kesilir, geri kalan da ellerine verilirdi. Sandık aidatına "tas akçesi" denilirdi.

Bahşiş

Yeniçerilerin ulufeden gayri mühim gelir kaynakları, ocak ananeleri arasına girmiş ve verilmesi şart olmuş cülus bahşişleriydi. Yeniçeriye, sonra bütün kapıkulu askerine ilk cülus bahşişi, Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nin sonunda, babasının şehit düşmesi üzerine Sultan Yıldırım Bayezid tarafından verilmişti. Sonraları her cülusta hem bahşiş, hem de yevmiyelerine zam (terakki) yeniçeriler tarafından bir hak olarak kabul edilmişti; öylesine ki tahta oturma merasiminde padişaha sadakat yemini verildikten (biatten) sonra hükümdarın yüksek sesle, "Kullarımın bahşiş ve terakkileri mak-

bulümdür, verilsin!.." sözünü söylemesi cülus protokolü arasına girmişti. Asker padişahın ağzından bu sözü işitmezse hemen bir ihtilal havası esmeye başlardı. Cülus bahşişi yüzünden yeniçerilerin çıkardığı ilk büyük vaka, Sultan II. Selim'e karşı olmuştu.

Kanuni Sultan Süleyman Zigetvar seferinde ölmüş, ölümü askerden gizlenmiş, asker bunu hissetmiş ama bilmezlikten gelmişti. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa tarafından babasının ölümünden haberdar edilen Sultan II. Selim vali olarak bulunduğu Manisa'dan İstanbul'a gelmiş, ananevi merasimle tahta oturduktan sonra Koca Sultan Süleyman'ın naaşını karşılamak üzere Belgrad'a gitmişti. Sokullu'dan bir mektup aldı, vezir, cenazeyi getiren ordu Belgrad'a geldiğinde askere cülus bahşişi vaadinde bulunmasını bilhassa rica ediyordu.

Hazırlanan programa göre Belgrad'da Kanuni'nin cenaze namazı kılınacak, cenaze arabası küçük bir muhafız kıtasıyla ordunun önünden ılgarla İstanbul yoluna çıkarılacak, yeni padişah ile ordu da arkadan adi yürüyüşle devlet merkezine dönecekti.

Yeni padişahın şehzadeliği zamanından bendeleri olanlar, velinimetlerinin tahta oturması üzerine devlet idaresini ellerine geçirmek ve iktidarın nimetlerinden bol bol faydalanmak hırsına kapılmışlardı, hırslarını tatmin yolunda da Sokullu Mehmed Paşa'yı karşılarında büyük bir engel görüyorlardı. Vezirin nüfuzunu kırmak için ricasını, yeni padişaha bir tahakküm gibi gösterdiler.

Seferden dönen muzaffer ordu Belgrad'a yaklaştığında Sokullu Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın ölümünü resmen ilan etti ve askere, "Merhum gazi padişahımız cümle bahşiş ve terakkilerinizi vasiyet etmiştir, hatırınızı hoş tutun, halen padişahımız olan oğlu Sultan Selim Hazretleri Belgrad'da size muntazırdır..." dedi. Fakat Belgrad'da derin bir matem havası altında cenaze namazı kılındıktan sonra Sultan Selim askeri selamlayıp otağına çekilince asker arasında bir uğultu oldu.

"Bahşiş ve terakkilerimiz ne oldu?.."

"Padişahımız bahşiş ve terakkilerimizin verileceğini söylemedi!.."

"Bunun zahmını çekersiniz!.."

"Şimdi görün İstanbul'a vardığımız gün neler olur!.."

diye bağrıştılar. Ve İstanbul'da da dediklerini yaptılar. Sultan Selim

ve ordu muhteşem bir alayla Edirnekapı'dan şehre girip padişah Beyazıt semtine geldiğinde asker,

"Önümüzde saman arabası devrilmiş!.. İleri varamayız!.." diyerek durdu.

Nasihat vermeye kalkan bütün vezirleri ve kumandanları tüfek kundaklarıyla vurarak kaçırdılar. Sultan Selim ne yapacağını şaşırdı, haris bendegânının sözüne uyarak düştüğü hatayı, etrafını saran askerin tehditkâr bakışlarıyla karşılaştığı o müthiş anda anlayabildi. Nihayet Sokullu dayanamadı, uzun boylu atının üstünde ayağa kalkarak,

"Cülus bahşişi ve terakkilerinizin akçesi hazırdır, padişahımız bana sipariş etmiştir, ben onun vezir ve vekil-i mutlakıyım, bana itimat edin!.." diye bağırdı.

Gaile askerin güvenini kazanmış büyük vezirin bu vaadiyle atlatıldı ve Sultan Selim sarayına girebildi.

Ord. Prof. Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adlı büyük eserinde devlet arşivi kayıtlarından çıkararak bir cülus bahşişinin ne tuttuğunu göstermek için, Sultan III. Murad'ın cülusunda her birinde 10.000 altın bulunan 75 kese bahşiş dağıtıldığını, bunun da 70 kesesinin, yani 700.000 altınının yeniçerilere verildiğini yazıyor.

Kabataslak hesapla zamanımızın değerine çevirirsek 28 milyon Türk lirası eder, bu muazzam paranın bahşiş adı altında yeniçerilere dağıtıldığı tarih 1574 yılıdır. Üç sene evvel, 1571 yılında Türk donanması İnebahtı'da ağır bir mağlubiyete uğramış, devrinin en üstün kaptanı olduğu muhakkak, yalnız Uluç Ali Reis kendi filosunu kurtararak İstanbul'a gelebilmişti. Uluç lakabı "Kılıç"a çevrilerek kaptanpaşalığa, Osmanlı İmparatorluğu büyükamiralliğine tayin edilen bu zat tersanede donanmanın ihyası için çalışırken Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa,

"Donanma için ne lazım ise hiç tereddüt etme söyle!.. Eğer istersen bu devlet, gemilerin yelkenlerini atlastan, halatlarını sırmadan ve lengerlerini de altından yaptıracak kadar zengindir!.." demişti.

Elbet ki III. Murad'ın cülusunda 700.000 altın bir tahtada sayılıp bahşiş diye verilebilirdi; fakat yeniçeriler bu parayı her zaman, her devirde istediler ve devlet hazinesi tamtakır bulunurken de aldılar.

Yeniçeriler en yüklü cülus bahşişini 17. asır ortasında almışlardı, dört sene içinde dört bahşiş!

Sultan I. Ahmed ölünce kardeşi Sultan I. Mustafa padişah oldu; birinci bahşiş.

Birkaç ay sonra Sultan Mustafa'nın mecnun olduğu anlaşıldı, tahttan indirildi, Genç Osman padişah oldu; ikinci bahşiş.

Dört sene sonra yeniçerilerin çıkardığı kanlı bir ihtilalle Sultan Osman tahtından indirildi ve öldürüldü, bu sefer Deli Mustafa'yı bile bile padişah yaptılar; üçüncü bahşiş.

Bir sene sonra Mustafa'nın cinneti devlet için tehlikeli oldu, hazinede para yoktu, yeniçerilerden cülus bahşişi istemeyeceklerine söz alındı, deli tahttan indirilip Sultan IV. Murad padişah oldu, fakat bir hafta sonra yeniçeriler almayacaklarına söz verdikleri halde bahşiş diye yine ayak dirediler, öyle bir devir ki, söz ayağa düşmüştü, İstanbul'un semasını kara ihtilal bulutu kaplayınca, sarayda iç hazinedeki bazı altın ve gümüş eşya darphaneye gönderilip eritildi, para basıldı ve yeniçeriye dağıtıldı; dördüncü bahşiş!..

17. asır, 16. asır ve belki de daha daha eski devirlere ait nice kıymetli kuyumculuk işi leğenlerin, ibriklerin, tabakların, kupaların, gülabdanların, buhurdanların köçek oğlan oynatıp keyif çatan baldırı çıplak ve yalın tabanı nasırlı yeniçeriye bozahane ve meyhane akçesi olması her halde pek hazindir.

Cülus bahşişi ananesi ocağın kaldırıldığı tarihe kadar devam etti.

Bütün kapıkulu askerinin, bu arada ve başta yeniçerilerin yevmiyelerine süratle terakki, zam almaları için cenk lazımdı. Padişahlar, askeri cenkte coşturmak, onlara insan gücünün üstünde işler başartmak için, ordunun başına tayin ettikleri serdarlara, bahşiş dağıtmak ve yevmiyelere terakki vermek için sonsuz salahiyet veregelirlerdi. Serdarlar da bu salahiyetlerini yerinde kullanacak dirayette ve çok asil manasıyla cömertlik duygusuna sahip iseler ve asker de bunu biliyorsa veya ilk fırsatta eserini görürse, ölüme atılmakta adeta birbirleriyle müsabaka ederlerdi.

Mesela 17. asırda yirmi beş yıl sürmüş olan Girit cenginin başında Kaptanıderya ve Serdar Silahtar Yusuf Paşa Hanya Kalesi muhasarasında ve yine aynı cengin sonunda Sadrazam ve Serdar Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa Kandiye Kalesi muhasarasında parlak zaferlere bu yoldan kavuşmuşlardı.

Birincisi aylarca ve ikincisi yıllarca sürmüş bu iki metin Venedik

kalesinin muhasaralarında iki tarafın da yerüstünde ve yeraltında ateş ve kanla yoğrularak boğuştuğu cenkler olmuştur. Kale duvarlarına hücum sahnelerini tasvir eden müverrihler cengâverleri ateş yiyip ateş içen efsanevi semendere benzetmekte pek haklıdırlar.

Hanya muhasarası başladığı gün 19 yaşında, bıyıkları duman duman yeni terlemiş bir acemi oğlanı olan Deli Kurd adında bir genç serdengeçti yazılmış, birkaç gün sonra yeniçeri olmuş, bir gece baskınında iki esir getirerek, ilk terakkisini almış, ertesi gün iki baş getirip bizzat serdarın elinden yüz altın almış, haftasına yeniçeri serdengeçtileri ağasına muavin tayin edilmiş, kale duvarlarına ilk hücumda gösterdiği yararlıkla yeni bir terakkiyle taltif edilerek başına yine serdarın eliyle altın yaldızlı turna telleri takılmış, ağası şehit düşünce serdengeçti ağası olmuş, muhasaranın elli ikinci günü kale duvarlarına yapılan ikinci hücumda şehit düşmüştü.

Halbuki aynı asrın ilk yarı başlarında Genç Osman'ın Lehistan seferinde Hotin Kalesi'nin muhasarasında bu ateşin mizaçlı padişahın muvaffak olamayışının başlıca sebebi askere ve bilhassa yeniçerilere karşı gösterdiği hasislik olmuştu.

Bu satırları okurken, yeryüzünde milliyet fikrinin ancak 19. asırda bugünkü anlamıyla yayıldığını unutmamalıdır ve yine unutmamalıdır ki Osmanlı kapıkulu askeri arasında yeniçeriler, askerliği meslek, geçim yolu edinmiş, hizmeti, sadakati karşılığında para alan askerdir. Yeniçerilik devrinde vatan borcu, askeri mükellefiyet dünyanın meçhulüdür.

Talim ve terbiye

Yeniçerilerin kışla hayatında, bu asker ocağının disiplini bozulduncaya kadar, askeri talim ve terbiyeye çok dikkat edilmiştir. İlk yeniçerilerin talim ve terbiyesi iyi kılıç kullanmaya, yay kurup ok atmaya inhisar etmişti. Her ikisi de pençe ve pazı kuvvetine dayanır.

Kılıç talimleri keçeden yapılmış mankenlere kılıç çalmakla olurdu. Bir vuruşta bu keçe mankenleri belinden ikiye biçip bölecek dilaverler her zaman pek çok yetişirdi. Asıl matlup olan, o yaman kılıcı kavramış pençenin ve o kolun, hiç yorulmadan aynı müthiş darbeyi zincirleme habire indirme takatı, gücüydü. Ok talimlerinde de,

kemankeş cengâverin hem hedefini bulması, hem de bu hedefini bir mesafe rekoru kırarak bulmasından gayri yayı tutan pençenin ve kirişi çeken el ile pazının ve nihayet oku tutan parmakların, otomatik silahlar gibi, en azdan 300-400 ok atabilmesiydi.

Sonra bu talimlere tüfek eklendi, tüfekle keskin nişancılar yetiştirildi.

Kışlanın talimhane denilen meydanında yalnız neferler değil, zabitler ve hatta yüksek rütbeli zabitler de durmadan çalışırlardı. Zira askerlik yolunda neferlerinden acemi zabite, disiplinli Yeniçeri Ocağı asla tahammül edememişti. Kışla talimleri de ekseriya hıdrellezden kasıma kadar, açık havada çalışılabilecek mevsimlerde her gün saatlerce sürerdi. Bu talimleri görmeye bazen padişahlar, sadrazamlar da gelirler ve çalışmasını beğendikleri neferlere, zabitlere ihsanlarda bulunurlardı.

Spor olarak da sürat koşuları, mânia, engel aşma talimleri ve bilhassa güreş vardı. Güreş tutulan acemi neferler, genç ve tüvana yeniçeriler "kıran kırana" tabiriyle boğuşurlar, fakat üstün gelen rakibinin sırtını yere getirmez, onun pes demesini de beklemez, güreşi bırakır, hükmen galip sayılırdı. Kemankeşlerin en seçkinleri de son ustalık talimlerini Okmeydanı'ndaki meşhur Kemankeşler Tekkesi alanında tamamlar ve ocağa muallim olurlardı.

Yeniçeri Ocağı'ndan en seçme kemankeş pehlivanlardan kırk nefer şehbaz yiğit donanma deniz seferine çıkarken kaptanpaşanın hizmetine verilirdi. Sefer devamında kaptanpaşa öğle ve akşam yemeklerini, bir kanuni mecburiyet olarak bu kırk genci sofrasına alarak yerdi; kemankeşlerin itibarı o derecede yüksekti, vazifeleri de, deniz harbi başlayınca kumanda mevkiine çıkan kaptanpaşanın etrafını sarmak ve cengin devamınca düşman tarafına durmadan ok yağdırmaktı. Zamanımızın tabiriyle bu bir baraj atışıydı. Herhangi bir düşman gemisinden kaptanpaşayı hedef edinerek tüfek veya ok atmak için tek baş kalkamazdı. Her şeye rağmen atılacak kurşun veya oklara da bu şehbaz yiğitler büyükamirali koruyan canlı birer kalkan olurlardı.

Cihan tarihinin en büyük imparatorluklarından birini kurmuş olan ecdadımızın kahramanlık menkıbeleri, hiçbir milletin tarihinde görülmeyecek zenginlikte bir destan teşkil eder. Ne kadar ya-

zıktır ki, bu kahramanların çoğu bugün unutulmuş bulunmaktadır ve ne kadar hazindir ki, şahısların ve heyetlerin kaleminden çeşitli isimler altında neşredilmiş ansiklopedik eserlerde ve ansiklopedilerde bile bu kahramanların adına rastlanmamaktadır. Rahmetle yâd edilmesi için yüzlercesinin ismini ışığa çıkardığımız halde gayretlerimiz beyhude oldu. İşte bu unutulmuş kahramanlardan biri de 15. asır sonlarında yaşamış İskender adında şehbaz ve şehlevent bir nevcivan yeniçeridir. Daha çocuk denilecek yaşta üstün pazı kuvvetini göstermiş. İstanbul'da Okmeydanı'ndaki Atıcılar Tekkesi'nde yay kabzası kavramış, yaman pençesinin acı kuvvetiyle yayını kurarken yayın "toz"u çocuğun kuvvetine tahammül edemeyerek kopmuş, o gün orada bulunan "Yıldırımlı Baba" adında ihtiyar bir Bektaşi kemankeş pehlivan,

"Bu toz koparan çocuk hepinizi gölgede bırakacak!.." demiş ve İskender'in lakabı o gün "Tozkoparan" kalmış.

Tozkoparan İskender bıyıkları duman duman terlemiş bir taze yiğitken Kaptanıderya Küçük Davud Paşa'nın kırk kemankeş yeniçeri muhafızı arasında Venedik deniz seferine çıkmıştı. Bu seferde adı deniz tarihimize altın harflerle yazılan Burak Reis'in şehit düştüğü Sapienza Adası önündeki deniz muharebesinde, 28 Temmuz 1499, bir Venedik kadırgası ustaca bir manevrayla kaptanpaşa gemisinin kıç tarafına rampa etmiş ve Türk gemisine sıçrayan zırhlı bir Venedikli fedai şimşek süratiyle amiral sancağı gönderine saldırmış, gönderi yerinden çıkararak denize atmıştı; kendi gemisi de uzaklaşıp gitmiş, kaçmıştı.

Bu bir felaketti. Kaptanpaşa gemisinin sancağını yerinde göremeyen Türk kaptanları, o müthiş cenk hengâmesi arasında geminin düşman tarafından zaptedildiğini zannedecek ve donanmamız belki de bir bozguna uğrayacaktı.

İşte o anda, Tozkoparan İskender, nişan almış ve okunu ölüm eri Venedikli'nin kalbine saplamıştı. Ok göğsünden ve sırtından zırhı iki defa delmiş, adamın arkasından bir karış yalman göstermişti.

Vurulan Venedikli denize yuvarlanmış, ardından da İskender denize atlamış ve denizde akla sığmaz şu sahne geçmişti:

Genç pehlivan önce Venedikli'nin başını kesmiş, sonra sulara gömülmekte olan sancak gönderini yakalamış, elindeki kesik başı gön-

derin tepesindeki sivri altın aleme geçirmiş, sancağı ve başı böylece alarak kaptanpaşa gemisine tırmanmış ve sancağı yerine dikmişti. Ve bütün bunlar iki üç dakika içinde olmuştu.

Bu vaka 17. asırda kaleme alınmış elyazması bir *Kemankeşler Risalesi*'nde nakledilmiştir. Ne kadar yazıktır ki, bu risale Tozkoparan İskender'in akıbetinden hiç haber vermiyor. O kanlı deniz muharebesinde Küçük Davud Paşa'nın kemankeş pehlivanlarından çoğu şehit olmuştu. Topkoparan İskender'in de bunlar arasında şerbet-i şahadeti içmiş olması muhtemeldir, bu takdirde kahramanın naaşı denizcilik ananesine uyularak Akdeniz'e bırakılmış olacaktır. Fakat niçin İstanbul'da bir heykeli bulunmasın?.. Merdane çizgileriyle ilahi bir yüz güzelliğini ve tığ gibi bir vücut yapısında kuvvetin, acı kuvvetin ihtişamını ibda edecek sanatkâr muhayyilesinden ne zamana kadar mahrum kalacağız?..

Okmeydanı'nda pazısına güvenen en namlı kemankeş pehlivanlar çeşitli istikamette merasimle ok atar, okunun düştüğü yere, Atıcılar Tekkesi'ndeki hakem heyetinin "Bu bir rekordur" takdir ve izninden sonra bir nişan taşı dikerdi. Topkoparan İskender de deniz seferine çıkmadan önce böyle bir menzil kurmuş ve taş dikmişti.

Cezalar

Kışlada yahut dışarıda işlenmiş kavgacılık, dövüş, küfürbazlık, yoklamada bulunmamak, namaz ve oruç ibadetlerinde kusur gibi suçlara adi hapis cezası verilirdi. Bu ceza, neferle en yakın ve daimi temas halinde bulunan odabaşılar tarafından verilir ve nefer, adi hapsini kendi ortasının mutfağında geçirir, ayak bilekleri zincirle bağlı olarak bulaşık yıkar, mutfağın taş zeminini yıkar, süpürür, cezası müddetince koğuşuna gitmeyip mutfakta kuru tahta üstünde yatardı.

Aşırı edepsizlik, serkeşlik, amire itaatsizlik, sarhoşluk, sokakta ırz ehline harfendazlık, suçlunun mazisine, siciline, suçun yerine, şekline göre derece derece dayakla cezalandırılırdı. Yeniçeri ananesince dayak, haysiyet kırıcı cezaydı, onun için yine bir ocak ananesi olarak, suçlunun mensup olduğu ortanın yoldaşları huzurunda fakat akşam namazından ve akşam yemeğinden sonra, tek bir mum ışığı altın-

da, hemen hemen karanlıkta tatbik olunurdu. Dayak yiyen neferin kim olduğu elbet ki bilinirdi, lakin dayak esnasında yüzü seçilmez, bu suretle koğuş arkadaşları arasında askerlik haysiyet ve şerefi korunmuş olurdu.

Dayak, serilen bir kilim üzerine nefer yüzükoyun yatırılıp, kalınca kızılcık değneğiyle kaba etlerine vurulmak suretiyle atılırdı. Aynı ortanın kıdemli neferlerinden dört kişi ayrılır, dayağa yatırılan neferin ikisi ayaklarından, ikisi de kollarından bastırır, kıpırdamasını önlerlerdi; dayağı da odabaşı ağa atardı. Dayağa getirilen nefere tekdir, tevbih yerinde de, dayağa nezaret eden çorbacı ağa tarafından sadece: "Aşk olsun yola!.." denilirdi.

Acemi oğlanları falakaya yatırılır, değnek, çıplak tabanlarına vurulurken, yeniçerilerde taban yerine kaba etin tercihi, ne hikmettir bilemeyiz. Herhalde yere basamayıp taban yaraları kapanıncaya kadar zelilane sürünmesi hoş görülmediğinden olacaktır. Dayak cezasıyla beraber, dayağın nevine göre az veya çok bir de adi mutfak hapsi verilirdi. Dayaktan sonra yine ayak bileklerine zincir vurulur, mutfağa indirilir, fakat bu sefer geceleri demir ızgara üstünde yatırılırdı.

Dayağı hak etmiş neferin sabıkası yoksa, iyi tanınmış ise, değnekler sembolik, hafifçe vurulur, bir veya iki gün mutfak hapsi görürdü. Dayağın son haddi şiddetle vurulmak şartıyla iki yüz kırk değnekti, fakat, bir seferde hiçbir insan mevcudu buna tahammül edemeyeceğinden üç gece arka arkaya seksener değnek olarak tatbik olunurdu. Bu ikisinin arasında on, kırk ve seksen değnek cezaları vardı. Bir yeniçeri ortasının en büyük zabiti olan çorbacı, en çok kırk değnek attırabilir, seksen ve iki yüz kırk değnek cezaları Ağa Divanı'nca verilirdi.

Cuma gecelerinde ve ramazan ayı içinde dayak cezaları asla tatbik olunmazdı.

Cerh ve hafifletici sebep görülen katil vakalarında suçlu yeniçeri zindana atılırdı. Yeniçeri için biri Ağakapısı'nda, biri Rumelihisarı'nda iki zindan vardı. Bazı eserlerde suçlu yeniçerilerin Babacafer Zindanı'na atıldığı yazılıdır. Zühul eseridir. Babacafer Zindanı iki kısımdan ibaret olup, biri kadimden beri bir kadınlar zindanı, diğeri de erkekler için borçlular zindanı olagelmiştir. Padişahın şahsi gazabı ve kahredici emri hariç, ancak Ağa Divanı veya kendi ortasının çorbacısı tarafından cezalandırılan yeniçerilerin müflislerle bir

arada zindana atılması asla düşünülemez. Bu asker ocağının manevi şahsiyetini her türlü lekeden korumaya kanun ve ananeleri çok dikkat etmiştir. Bunu idam cezalarında bilhassa görürüz.

İdam cezası eğer siyasi sebeplerle verilmişse, mahkûm ocaktaki mevkiinin, rütbesinin şanına göre bir valilik veya sancakbeyliğine tayin edilir veya kendisine bir sipahi tımarı verilir, bu suretle Yeniçeri Ocağı'yla alakası kesilir, sonra idam hükmü infaz olunurdu.

Adi cinai suçlarda ölüme mahkûm olan yeniçeriler ise evvela ocaktan merasimle tart olunur, sonra öldürülürdü. Ocaktan tart, Ağa Divanı'nda yapılırdı. Suçlu yeniçeri getirilir, kendi odabaşısı tarafından hakaret kastıyla başından külahı, üsküfü alınır ve üniformasının yakası yırtılır, ölüm cezası hükmü bu tart muamelesinden sonra verilir, mahkûm, başı açık, yalın ayak ya Ağakapısı'ndaki zindana atılır yahut Rumelihisarı Zindanı'na gönderilir, hüküm gece zindanda, mahkûmun başı satırla kesilmek suretiyle infaz edilirdi.

Ölüm cezasının infazından sonra cesedin ayaklarına ağır taşlar, Rumelihisarı'nda ise bir taş gülle bağlanır, baş ve gövde bir çuval içinde denize atılırdı.

Ocaktan devlet kapısında bir hizmetle ayrılmış veya mevut eceliyle ölmüş olan yeniçerilerin ana kütük defterindeki isimleri kırmızı mürekkeple silinir ve yanına ne suretle ayrıldığı yazılır, bir "fevt" (ölüm) kaydı düşülürdü. İdam olunanlarda bu muamele hiç değişmezdi, yalnız işlem kırmızı mürekkep yerine kara mürekkeple yapılırdı. Tart muamelesi kaydedilmezdi.

Yoldaşlarını kıyama, ihtilale teşvik etmek, fitne ateşi uyandırmak veya sefer esnasında kıtasından kaçmak, cezası idam olan ağır suçlardandı; bu siyasi ve mesleki ağır suçlardan başka bir yeniçeri için idam cezası verilen suçlar, hafifletici sebepleri görülemeyen katil vakaları, cebren ırza tecavüz ve ocak için büyük leke sayılan hırsızlıktı. Sefer kaçaklarının ve katillerin başı satırla vurulurdu; fitneciler, ırza geçenler ve hırsızlar ise boğularak öldürülürdü.

Gerek Ağakapısı Zindanı'nda, gerek Rumelihisarı'nda gece ölüm cezası infaz edilince bir top atılırdı; bu top sesini duyanlar bir yeniçerinin öldürüldüğünü anlardı. Devşirme Kanunu'nun kaldırılmasından bir müddet sonra hemen bütün yeniçerilerin ayaktakımı halktan teşekkül ettiğini evvelce söylemiştik, pek tabiidir ki 18. asır

başlarından itibaren idam olunan yeniçerilerin yakınları, ana ve baba ve kardeşleri olacaktı.

Sultan III. Selim zamanında sadaret kaymakamı paşa, padişaha bir arz tezkiresi göndererek, idam olunan yeniçerilerin cesetlerinin denize atılmayıp, yakınlarına teslimle, defnedilmelerine izin istedi. Musiki ilminde sağlam bilgi sahibi, şiir yazan ve merhametiyle de ayrıca meşhur olan bu padişah, paşanın teklifini reddetti, üstelik cezaların infazından sonra atılagelen topu da kaldırdı, idama mahkûm olan yeniçeriler zindana girdikten sonra tamamen gaiplere karıştılar.

18. asırda yazılmış "Karakollukçu Benli Yakub" adında bir meddah hikâyesinde yeniçerilerin dayak cezası üzerine tuhaf ve şayan-ı dikkat bir not vardır:

65. Yeniçeri Ortası'nın neferlerinden acemi karakollukçu Benli Yakub güzellikte peri padişahının oğlu misali olup odabaşının gözbebeği civeleğidir. Odabaşı ağa kışlada Orta Cami'ye gittiğinde ardınca gidip seccadesini götürür, sair vakitlerde çubuğunu doldurur, nargilesini hazırlar, ağa misafirliğe varsa terliğini taşır, ağaya misafirler geldikte onların pabuçlarını siler ve giderlerken önlerine çevirir, hamamda dahi beraberinde olup kese ve sabun sürer, ağasını yıkar, tellaklık eder. Bu güzel delikanlının başından türlü maceralar geçer, fakat odabaşı ağa civeleğinin gayetle mecburu olduğundan haşarılıklarına, yaramazlıklarına daima göz yumar ve kabahatlerini örtbas eder. Bir gün tebdil gezen yeniçeri ağası güzel genci birtakım hayta ve hazele güruhuyla bir meyhanede işret ederken sarhoş halde yakalar, hemen kışlaya götürüp seksen değnek vurulmasını emreder. Odabaşı ağa şaşırır, gözde karakollukçusunun seksen değnek altında perişan olacağını görür. Dayak gece atılacağı için Benli Yakub'u kurtarmaya çare düşünür, imdadına orta ustası (aşçısı) yetişir. Delikanlıya büyük bir parça kayısı pestili verir, Yakub da pestili kaba etlerini örtecek şekilde yerleştirir, dayağa yatar; vurulan seksen değnek de tesir etmez, fakat Benli Yakub yalandan çırpınır, feryat eder.

Bu pestil fıkrasında ehemmiyetle durabiliriz, hatta bu korunma usulüne ocakta daima başvurulduğunu söyleyebiliriz; şöyle ki, zamanımızda Hasan Amca adında bir zat Kuleli Askeri Lisesi'nin ilk devri üzerine *Nizamiye Kapısı* adıyla yazıp neşrettiği hatıralarında, o zamanların askeri mekteplerindeki meydan dayaklarında talebelerin

değneğe karşı bu pestil kalkanına başvurduklarını anlatıyor. 18. asırda yazılmış olan meddah hikâyesi, bunun, yeniçerilerden Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye, oradan da Kuleli'ye geçtiğini aydın olarak göstermektedir.

Son yeniçerilerden Yemiş İskelesi civarında Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da kendi manzum hal tercümesi olan "Sergüzeştname" adlı destanında, bir kahvecinin yalın ayaklı pırpırı oğlu olup sokaklarda avare dolaşırken, bir gün yoluna çıkarak kendisini acemi oğlanı yazdıran 64. Orta neferlerinden ve Tophane İskelesi kayıkçılarından Kurdoğlu Cafer'in, kayıkçılar kâhyasına attığı bir tokat yüzünden yatırıldığı seksen değnek dayağında, kendisini hiç sevmeyen odabaşısının suikastına kurban olduğunu, odabaşının değnekleri kasten, kaba eti yerine beline beline indirdiğini, Hamlacı Cafer'in dayaktan sakat kaldığını ve çok yaşamayıp öldüğünü yazıyor:

Hamlacı şehbazı Kurdoğlu Cafer
Odabaşının kurbanı nefer
Söndü önce şahin bakışında fer
Vurdukça beline yok iken cevaz.

17. asrın ilk yarısında Sultan IV. Murad tütünü şiddetle yasak etmiş, yasağını dinlemeyenleri hakaretle idam ettirmiş, amansız şiddetini yeniçeriler üzerinde tatbik ettirmekten de çekinmemişti. Bağdat seferinde tütün içerken yakalanmış birkaç yeniçeriyi başlarında üsküfleriyle astırmıştı. Hatta asıldıktan sonra bileklerine tütün keselerini bağlatmış ve ağızlarına çubuklarını verdirtmişti; idam hükmünden evvel ocak defterinden isimlerinin silinmesi kanun ve ananesine de riayete lüzum görmemişti.

Sultan IV. Murad'dan sonra tahta geçen Sultan İbrahim de 1644 yılında Edirne'ye gittiğinde birkaç kalpazan ile harami yakalanmıştı. Padişahın huzuruna çıkarıldılar. Haramiler derhal asıldı; kalpazanlardan biri,

"Ben yeniçeriyim!.." deyince Sultan İbrahim:

"Ben de padişahım!.." diye bağırdı ve bu adamın işkenceyle idamını emretti.

Kalpazan yeniçerinin el ve ayak kemikleri kırıldıktan sonra boynu vuruldu, cesedi ile kesik başı Edirne Çarşısı'nın ortasına atılarak teşhir olundu.

Yeniçerilerin son devirlerinde bilhassa İstanbul'da hemen her gün şekavet ve rezalet yollarında türlü türlü suçlar işlenir olmuştu. O devrin vakayinameleri, şehrin inzibatına memur yeniçerilerin suçları, türlü türlü rezilane vakalarla doludur.

Sultan III. Selim zamanında Yemiş İskelesi kayıkçılarından Poyrazlı Mustafa adında ocaklı bir şehbaz Balıkpazarı'nda bir meyhanecinin mahbub oğlunu meyhaneden bıçağı kuvvetiyle cebren ve kahren kaldırıp aynı iskele civarında kayıkhaneler üstündeki odasına kapamış, çocuğu kurtarmak için Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa bütün kolluk neferleriyle kayıkhaneyi bastığında Poyrazlı Mustafa tabancayla mukabele ederek kolluk neferlerinden birini katletmiş, neticede yakalanıp idam edilmek üzere kayıkla Rumelihisarı'na götürülürken Tophane önlerinde kayıktan denize atlamaya muvaffak olmuşsa da, kendisi kayıkçı olduğu halde yüzme bilmediğinden denizin dibini boylayıp boğulmuş. Vaka akşam ile yatsı arası karanlıkta geçtiğinden mücrimin muhafızları ve kayıkçılar tarafından dile düşürülmemişti. Fakat üç dört gün sonra cesedi su yüzüne çıkıp Sirkeci sahiline vurmuş, orada, Girit'ten sabun getirmiş bir geminin yanında bulunmuştu. Bu sefer o semtin kayıkçı ve hamal yeniçeri haşarat[illegible], "Gemiciler bir yoldaşımızı katletmiş..." diye ayaklanmış, kaptan her ne kadar, "Bre canım şehbazlarım, bu laşe şişmiştir, şu kadar gün deryada kaldığı aşikârdır, biz İstanbul'a dün geldik" demişse de feryadına kulak asılmamış, gemideki bütün sabunlar yağma edilmişti.

Alemdar Paşa zamanında, biri kahveci olmak üzere üç yeniçeri Ahırkapı civarında sur üzerinde denize nazır kahvehaneye, bir akşam oradan geçen yorgancı esnafından bir taze civanı zorla çekip almışlar, sabaha kadar cebren rakı içirip köçek yerine oynatmışlardı ve sabahleyin pervasızca, "Var git selametle!.." diye alay ederek salıvermişlerdi. Delikanlı başına geleni babasına anlatmış, o da mazlum oğlunu sadrazama götürmüştü. Alemdar Mustafa Paşa derhal mahut kahvehaneyi basmış, üç hayta yeniçeriyi kahvehane içinde astıktan sonra tersaneden getirdiği büyük bir mancınıkla kahvehane-

yi asılı cesetler ve içindeki eşyasıyla sur üstünden olduğu gibi söktürüp denize yuvarlatmıştı.

Yine Alemdar Paşa, namlı yeniçeri zorbalarından Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa'yı, bir haşarat yatağı olan Galata'daki kendi kahvehanesinin önünde güpegündüz başını vurdurarak idam etmişti.

İç ülke ve sınır kalelerinde yeniçeriler

Askerlik ve harp tarihi yazmıyorum, onun içindir ki, asırlar boyunca şehirleri korumuş eski kalelerin kıymetlerini ne zamana kadar muhafaza ettiklerini mütalaa ve münakaşa etmeyeceğim. Fakat Yeniçeri Ocağı'nı etraflıca anlatmaya çalışırken sahneleri azıcık daha ışıklandırmak için birkaç satırlık tarih dersi kırıntısını hoş görmelidir.

1826'da, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihte Türkiye'nin iç ve sınır eyalet merkezlerindeki hemen bütün kaleler, yeniçerilerin muhafazasına terk edilmiş, sağlam duruyorlardı ve kale kapıları akşam ezanında kapanıp sabah ezanında açılıyordu. Ocağı kaldıran kanlı Vaka-i Hayriye'ye İstanbul sahne oldu, tafsilatı hâlâ tüyler ürperten yeniçeri kırımı da İstanbul ve civarında oldu. Türkiye sathı üzerindeki kalelerde bulunan yeniçeriler İstanbul vakayiine karışmadıkları halde padişah düşmanı, devlet düşmanı ilan edildiler, fermanlı mahkûm oldular ve tenkil edildiler. Can kaygısına düşen bu taşra yeniçerileri tebdil-i kıyafet ederek kaleleri yüzüstü bırakıp kaçtılar, teşhis edilenler tutuldukları yerde idam olundu.

Türk yapı sanatında her birinin çok büyük kıymeti olan eski Türk kalelerinin devletçe harabiyete terk edilmesi 1826'dan sonradır. İstanbul'da büyük Bizans kale duvarının kapıları, Yedikule Kalesi, Rumelihisarı (Boğazkesen Kalesi), Anadoluhisarı da (Güzelcehisar) böyledir, Vaka-i Hayriye'ye kadar yeniçerilerin elinde, yeniçerilerle meskûndular.

İç ülke ve bilhassa bir düşman istilası ihtimalinden tamamen uzak bulunan Anadolu kalelerinin yeniçerilerle muhafazasının tek sebebi, valilerin isyan ihtimaline karşı bir tedbirdi, bu kalelerdeki yeniçeriler asi valiye karşı derhal kale kapılarını kaparlar ve padişahı temsilen ona karşı cephe alırlardı. İstanbul'dan tenkili için kuv-

vet gönderilince, asi paşa bir cenk alanında mağlup edilemese dahi, barınacak kalesi olmadığından elindeki kuvvet kışın ilk aylarında dağılır, kendisi de aman dilemeye mecbur kalır, kellesini ya kurtarır ya kurtaramazdı. Onun içindir ki, isyan edecek valiler, evvela hile yoluyla vilayeti merkezinin kalesini yeniçerilerin elinden almaya bakardı.

1826'ya kadar, eski devlet teşkilatında valilerin elinde cebeli, sarıca, levent gibi isimler altında büyük milis kuvvetleri bulunurdu, bunlara paşanın kapısı kulları denilirdi, paşa kendi kesesinden besler, beslemek için de eyaletini soyar, bir vilayetten başka bir vilayete tayin edildiğinde onlarla beraber gider, gittiği yere afet gibi çökerdi, bilhassa uzunca bir anarşi devri olan 17. asır ortası valileri bu çeşit vezirlerdi. 25.000 hatta 40.000 sarıcası, levendi olan paşalar vardı. Mesela İbşir Paşa gibi, Seyyidi Ahmed Paşa gibi.

Taşra kalelerindeki yeniçerilerin ağalarına ekseriya "yeniçeri serdarı" denilirdi, vilayetine, kalesine nispetle Konya yeniçeri ağası, Van yeniçeri ağası, Sivas yeniçeri ağası diye de anılırdı; bunlar, büyük zabitlerinden birini "dizdar" (kale muhafızı) tayin ederdi. Taşra yeniçeri ağaları İstanbul'dan tayin edilir, valiler tarafından asla azledilemezdi.

17. asır ortasında Sultan II. Osman (Genç Osman) bir yeniçeri ihtilaliyle tahttan indirilmiş ve yeniçeri elinde şehit edilmişti. Yerinde bu ihtilali tafsilatıyla anlatacağız, padişah kanı ocağın üzerinde çok ağır bir leke oldu. İşte bu vakadan sonradır ki, tarihimizde açıkça yeniçeri düşmanlığı güden iki sima görülür, Abaza Mehmed Paşa ile onun akıl hocası, manevi desteği "Abaza Şeyhi" adı verilen meşhur Kayserili Şeyh Abdürrahim Efendi.

Hayatı baş döndüren maceralarla dolu olan Abaza Mehmed Paşa Erzurum valisiydi; evvela kaleyi bir hileyle ele geçirdikten sonra Sultan Osman'ın kanı davasıyla yeniçerilere meydan okudu ve işe Erzurum'dan başladı, iki yüzden fazla yeniçeri kesti; geri kalanı tebdil-i kıyafetle İstanbul'a kaçtı, Erzurum'da tek yeniçeri kalmadı. Ahıska Kalesi'nde muhafız olarak 70 nefer yeniçeri vardı. Abaza buraya 30.000 kişilik bir kuvvetle yürüdü, kale teslim oldu, 70 yeniçerinin hepsini kesti.

Sivas'a kadar Doğu Anadolu'daki yeniçeriler dehşet içinde kal-

mıştı. Tebdil-i kıyafet eden İstanbul yolunu tutuyor, kalelerini bırakıyorlardı. Yollar Abaza'nın askerleri tarafından tutulmuş, bütün yolcular çevriliyor, çağşırlarının, şalvarlarının paçaları sıvanarak dizkapakları muayene ediliyordu. Yeniçeriler kısa diz çağşırı giyerler, dizleri ve baldırları çıplak gezerlerdi, bundan ötürü de dizkapağı üstünden topuklarına kadar bacakları yanık olurdu, yolcular da bunu gördüler mi, "Bre sen yeniçerisin!.." diye hemen çökertip başını vuruyorlardı. Bu arada diz çağşırı giyegelmiş yeniçeri olmayan nice masum köylü kentli de katledildi.

İşkenceyi de unutmadılar, yollarda, kalelerde yakaladıkları yeniçerileri hemen yatırıp çıplak tabanlarına katır nalı çaktılar; "Daha hızlı kaçarsın şehbazım!.." diye alay ettiler.

Abaza Paşa Erzurum'dan alınıp Sivas valiliğine tayin edildi, yeni vazifesini kabul etti, ama Erzurum'u bırakmadı. Sivas'a 45.000 kişiyle geldi. Sivas yeniçerileri, "Mademki kan davası güder, dava şeriatla olur, mahkemeye çıkarız, içimizde Sultan Osman vakasına iştirak eden varsa kısasla katletsin!.." dediler. Abaza Sivas'a geldiğinde birkaç gün sonra bu beldenin en namlı yeniçerilerinden Kırkık Muslu, Hasan Çelebi ve Mahmud Beşe adında üç yiğidi Sultan Osman'ın katillerindendir diye tevkif ettirdi. Bu gençler: "Biz vakada bulunmak şöyle dursun İstanbul'u bile bilmeyiz!.." dedilerse de yalancı şahitlerin "gördük" demesi işkenceyle idamlarına kâfi geldi, üçünü de ana doğması soydular, yüzükoyun çarmıhlara bağlayıp omuz başlarını ve arka kaba etlerini bıçakla oyarak iri yağ mumları diktiler ve öylece develerin üstüne koyarak Sivas halkına teşhir ettikten sonra üçünün de boyunlarını vurdular. Bu faciayı yüzlerce Sivas yeniçerisinin kafile halinde idamı takip etti.

Cenk yürüyüşleri, meydan muharebeleri, kale muhasaraları dışında yeniçerilikte en çetin asker hayatı sınır kaleleri muhafızlığında geçmiştir; bilhassa batıda, Avusturya sınırındaki kalelerde bu vazife çok ağır olmuştur.

Sabit bir fikre saplanıp her nedense daima yeniçeri düşmanlığı güder bazı tarih yazarları yeniçerinin bulunduğu her askeri muvaffakiyetsizlikte bütün suçu yeniçeride görürler. Hele bir kale kaybettiğimiz zaman bunun ağır mesuliyeti tamamen kale muhafızı yeniçerilere yükletilir. Hiç şüphesiz ki bu gibi vakalarda muhafız yeniçe-

rilerin mesuliyet hissesi büyüktür. Hatta pek ender olarak, devletine ve çocukluğunda yapılan telkinle girdiği İslam dinine ihanetle düşman tarafına kaçan ve irtidat eden yeniçeriler de görülür.

Bu kitapta yeniçerileri anlatırken, yeniçeri aleyhtarı çağdaş yazarların başında Sayın İsmail Hami Danişmend'i hatırlamadan geçemeyeceğiz. Zira halka ve bilhassa eski vesikaları ve tarih kaynaklarımızı aslından okuyamayan münevver gençliğe, kendilerini yanlış kanaatlere, hükümlere sürükleyecek kasıtlı yazılara karşı hakikati göstermeyi bir vecibe biliriz. İ. H. Danişmend, bu çok değerli bilgin, tebcile değer himmet eseri olarak milli kütüphanemize koyduğu *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı kitabında, yeniçeriler için "hain devşirme", "alçak devşirme" gibi tabirleri her vesileden faydalanarak kullanmaktadır ve bundan adeta zevk duymaktadır. Bu âlimin hep kötüleri görüp iyileri görmek istememesi de sadece muazzam eserine itimadı kırmış, bu güzel ve çok faydalı kronolojinin kıymetini zedelemiştir. Sayın Danişmend bu sabit fikrinde o kadar ileri gitmiştir ki, tarih kaynaklarımızda bir yeniçerinin ihanet vakasını coşarak naklederken, din ve devleti uğrunda canla başla dövüşerek şehit olmuş, kahramanlık kılıcını arşa asmış ve hatırası tarih kaynaklarımızda şanlı bir destan olarak nakledilen yeniçerilerin adını bile anmamıştır. Mesela Yanık Kalesi'nin düşman eline düşmesinde mesuliyeti çok büyük olan bir ayyaş yeniçeri ağası Yahya Ağa'dan bahseder de, İstolni Belgrad Kalesi önünde 40.000 kişilik bir düşman ordusuna karşı sadece 8 kılıç arkadaşıyla meydan okuyan Budin yeniçeri ağası diğer bir kahraman Yahya Ağa'nın adını basit bir isim olarak dahi kaydetmez. Bu da bir müverrihin hak ve hakikat ışığına karşı gözlerini kapamasıdır; bir altın kalem tutan el titremese dahi, hak ve hakikat sahnesi olan tarihte beşeri vicdan titrer.

Sınır kaleleri yeniçerileri üzerine birkaç vaka nakledelim:

Estergon Kalesi uzun ve çetin bir müdafaadan sonra 1595 yılı Eylülünün ilk günlerinde düşmana "vire"yle teslim edildi.

"Vire" kale cenklerinde iki taraf murahhaslarının konuşup kılıçları üzerine namus sözü vererek kararlaştırdıkları şartlar gereğince bir kalenin bütün istihkâmları ve toplarıyla muhasara eden orduya teslimi ve kaleyi müdafaa eden askeri kuvvetin silahlarını ve zati eşyalarını alarak ve askerlik şerefini muhafaza ederek kaleden çıkıp,

düşman muhasara hatlarından serbestçe geçerek kendi topraklarında diğer bir kaleye çekilmesidir.

O devrin namlı kumandanlarından ve namusuyla seçkin simalarından Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa da vilayeti askeriyle kaleye kapananlar arasında bulunuyordu. Ve Estergon'da rütbece en büyük olan da bu zattı. Büyük Türk müverrihi ve paşanın akrabası Peçevili İbrahim Efendi de o tarihte pek gençti ve Mehmed Paşa'yla beraber Estergon'da bulunmuştu; hatta "vire"yi konuşan Türk murahhaslarından biri de bu büyük müverrih olmuştu.

Peçevili muhasarada çektikleri sıkıntıyı acı acı anlatır:

"Bir ay sarnıcın suyundan içildi. Bir kolda olan iki üç yüz askere bir iki at yükü su verilirdi, onu da Mehmed Paşa kendisi tevzi eder, gayri kimse edemezdi. Sarnıç etrafında şiddet-i hararetten sarnıcın mermerlerini yalayan ve bir katre su diye can verip can alan elsiz ve ayaksız zebun ve mecruh ve kumbaralardan haşlanıp gözü kapanmış ve yüzü kabarık olmuş, yaralarının rayiha-i kerihesinden (ağır, pis kokusundan) halkın meşamı (burnu) dolmuş derdmendlerin feryad ü enini ve ah-ı hazini gönülleri mecnun ederdi. Hal bu minval üzereyken üç günlük suyumuz kalmadı. Yediğimiz de yalnız buğdaydı; sacda kavururlar, el değirmeninde çekerler, üzerine bir miktar su dökerler, sonra yerlerdi. Meyane şekli hamur, bir mertebe safa ile yerdik ve ne aceb biz bundan gafil imişiz derdik, Huda bu vartadan halas ederse şimdiden sonra da bunu yapalım diye söyleşirdik. Çekilen musibetlere nihayet yoktu, daha nasıl tafsil ederiz."

Peçevili'nin bu tasvirinden, eylül başına kadar dayanmış ve yardım alma imkân ve ümidini kaybetmiş olan Estergon'un vireyle tesliminden başka çare kalmadığı görülüyor. Fakat Mehmed Paşa öylesine askerdir ki, onun için ölüm, vireyle kale tesliminden bin kat yeğdir.

İ. H. Danişmend bu vaka üzerine *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde şunları yazıyor:

"Kalenin tesliminin sebebi yeniçerilerin daha fazla dayanamayacaklarını söyleyerek Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Usturgon (Estergon) Sancakbeyi Seyyid Bey'e hücum edip bunları muhtelif yerlerinden yaralayacak kadar azgınlık etmeleridir."

Vakanın içinde bulunmuş Peçevili İbrahim Efendi ise, "Ben bu

kaleye ölmek için girmiş kapanmışım, ben ölmeyince kale verilemez" diyen paşaya karşı askerin ayaklanmasını anlatırken, "Hemen cümle yeniçeri ve gayri bir uğurdan paşanın üzerine geldiler..." diyor. Danişmend bir tek kelime, "gayri" kelimesini kaldırmıştır, ama burada manası çok büyüktür, "cümle yeniçeri ve gayri asker" demektir. Mehmed Paşa'yı vireye zorlayan "azgınlık gösteren yeniçeriler" değil, kaleye kapanmış olan bütün askerdir. Bu tek kelimenin kaldırılması bir müverrihe yakışmayan garazkârlıktır.

Müverrih Naimâ Efendi aynı yıl içinde Vişgrad Kalesi'nin düşman eline geçmesini şöyle kaydediyor:

"Estergon'u aldıktan sonra küffar Vişgrad Kalesi'ni muhasara etti. Budin yeniçeri ağalığından mazul Osman Ağa'nın ihanetiyle onlar da kaleyi vireyle verdiler. Müslüman halkı Budin'e gitti. Osman Ağa mürtet olup krala vardı ve şapka giyip kralın bendesi oldu..."

İşte burada İ. H. Danişmend Osman Ağa hakkında "süfli hain" demekte yerden göğe haklıdır. Fakat bu ihanetin lekesi bütün devşirmelere asla sürülemez.

16. asır sonlarında Budin Kalesi yeniçeri ağalığında bulunmuş bir Yahya Ağa unutulmuş kahramanlarımızdandır, halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır kalelerinin cenk menkıbeleri toplansa, İstolni Belgrad Kalesi önünde şehit olan bu askerin adı, altın bir şeref halesi içinde en ön safta hatırlanacak isimdir.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi ondan "âdem ejderhası" sıfatıyla bahsediyor, biz bu sıfatı ona bir lakap olarak kullanmakta hiç tereddüt etmeyeceğiz.

Bir resmi yoktur, fakat askeri müzemize heykeli konulacak olsa, bu heykeli yapacak sanatkâr onu tahayyül etmede güçlük çekmeyecektir. Yüz çizgileri ve vücut yapısıyla bir erkek güzeli, iki metreyi aşan bir boy, çınar dalı gibi kollar, demirci balyozunu andırır yumruklar, taşa yalın ayağıyla bassa taban nakşı çıkabilecek bir güç ve kuvvet, bilek kalınlığında demir çubukları incecik bir tel gibi bükebilecek pençeler. Devşirmeler arasında böyle bir genç, asker ocağındaki şöhretini, bıyıkları henüz terlemiş bir acemi oğlanıyken kazanmış olmak gerekir. Bütün emsali gibi, Budin Kalesi'ne yeniçeri ağası olduğu zaman yaşının 30-35 arasında bulunması gerekir.

1595 sonbaharında, 200.000'i aşan askeri sınır topraklarında ba-

rındırmak ve beslemek imkânsız olduğu için, Macaristan'daki kalelerimizde yeteri kadar muhafız bırakılarak ordumuz Belgrad kışlağına çekilmişti. Bu arada İstolni Belgrad Kalesi'nde de 10.000 askerimiz vardı. Düşman kış ağzı 40.000'den fazla bir kuvvetle bu kaleyi muhasara etti.

İstolni Belgrad'ın yardımına en yakın kalelerden birkaç bin asker geldi, bunların arasında Âdem Ejderhası Yahya Ağa da vardı.

Muhasaranın daha birinci haftasında kalenin sarnıcında bir yudum su kalmadı. Belki on kılıç darbesinde yere düşmeyecek şehbaz ve şehlevent yiğitler susuzluktan bitap bir halde yerlere seriliyordu. Türk ordusunun kışa rağmen Belgrad'dan kalkıp kaleyi kurtarmaya koştuğu düşünülse dahi en az bir aylık yoldu. İstolni Belgrad'ı bir ölüler kalesi halinde bulacaktı. Tek kurtuluş çaresi kaleyi vireyle vermek kalmıştı. Kış ağzı olduğu için vire teklifini kaleyi muhasara eden düşman kumandanı yaptı. Türk sancakbeyi ile kaledeki sair Türk kumandanları da bu teklifi kabul etti. Karşılıklı ikişer rehine göndererek kalede vire şartlarının konuşulmasına başlandı. Bu konuşmada Türk kumandanları arasında Budin Yeniçeri Ağası Yahya Ağa da bulundu. Hiç ağzını açmadı, ancak vire anlaşması imza edildikten sonra söz aldı.

"Ben, yalnız kendim için vireyi kabul etmiyorum, başımı eğmiş önüme baka baka kaleyi düşmana bırakıp gidemem, kalede kapanıp susuzluktan köpek gibi de ölemem... Yarın sabah önce ben tek başıma kaleden çıkacağım ve düşmanla dövüşeceğim, ya muhasara hatlarını yarar, geçer giderim, yahut ölürüm, vire anlaşması benim mukadderatım belli olduktan sonra yürürlüğe girer!.." dedi.

Türk kumandanları Yahya Ağa'yı çok iyi tanıdıkları için sustular. Düşman murahhasları da bu mertçe teklifi kabul ettiler. Âdem Ejderhası'na Budin yeniçerilerinden sekiz silah arkadaşı da katıldı. İstolni Belgrad Kalesi'nin fedaileri dokuz kılıca çıktı. Bu dokuz fedai için vire anlaşmasına bir madde daha eklendi.

Âdem Ejderhası Yahya Ağa'nın cengini kale bedenlerinden seyretmiş bir Türk askeri sahneyi müverrih Peçevili İbrahim Efendi'ye şöylece anlatmıştır:

"Yahya Ağa yanına beş yüz ok aldı ve sekiz arkadaşıyla kaleden çıktı (500 demir oku ancak bir âdem ejderhası cengâver taşıyabilir),

etrafını derhal çifte kat zırha bürünmüş binlerce kâfir sardı. Âdem Ejderhası beş yüz okunun bir tanesini bile yabana atmadı, her birini bir demir giyimli düşmanın göğsüne sapladı, attığı oklar ikişer kat zırhları delip kalpleri, ciğerleri paraladı, oklar tükenince kılıcına el attı, yüz kişiyi de kılıçla devirdi... Akıbet sağ kolunu çalıp düşürdüler, Yahya Ağa'yı sekiz arkadaşıyla şehit ettiler..."

İstolni Belgrad Kalesi'nin dokuz Türk fedaisinin karşısında düşman kumandanının askerlik şerefi de şahlandı, onlara muhteşem bir cenaze merasimi yaptırttı, dokuz şehidin naaşı hürmetle eğilmiş sancakların önünden geçirilerek İstolni Belgrad Kalesi önünde bir tepeye defnedildi. Aslında ise şan ve şerefle tarihimize gömüldüler.

1598 senesinde yine batı sınırında Yanık Kalesi'nde yine Yahya adında bir yeniçeri ağası vardır. Gece ve gündüz içer ayyaş bir adamdır. Sancakbeyi Mahmud Paşa mert bir asker fakat gevşek bir kumandan olduğu için kale muhafızı yeniçerilerin hepsi ağalarını taklitle işi iyş ü işrete dökmüşlerdir, öylesine ki, harp hali olduğu halde bazı geceler kalenin kapısı önündeki müteharrik köprüyü kaldırmayı bile unutmaktadırlar. Avusturya Generali Palffy bu hali öğrenir ve Yanık Kalesi'ni hileyle ele geçirmek için plan hazırlar. Bir gece ortalık kararıktan sonra birkaç bin askerle gelip askerlerini kale kapısı civarında pusuya yatırır. "Ağaç top" denilen patlayıcı bir tahrip aletini bir arabaya yükletir, iyi Türkçe bilen ve Türk kıyafetine giren birkaç adamıyla bu arabayı, köprüsü yine kaldırılmamış kale kapısına gönderir. Bunlar kalede yegâne ayık olan nöbetçi bir acemi nefere, "Peçevi'den zahire getirdik, yolda düşman ulaştı, arabalarla kaça kaça güç kurtulduk, kapıyı tez açın, basılmayalım!.." derler. Oğlan, "Varayım kapıcıya haber vereyim, anahtarı getireyim!.." diye kapı ardından uzaklaşınca ağaç topu ateşleyip kale kapısını yaralarlar, pusudaki asker de çıkıp kaleye girer, bütün muhafızları sarhoş yatarken basarlar, hepsini kılıçtan geçirirler. Mahmud Paşa iki elinde iki kılıç merdane dövüşerek şehit olur. Peçevili İbrahim Efendi'nin tabiriyle "fâsık ve fâcir" Yahya Ağa'yı diri diri yakalarlar, Palffy'ye götürürler, o da: "Kaleyi böyle mi beklersin?.." diye hakaretle başını kestirir, bir göndere diktirir ve Yanık'ta sokak sokak dolaşarak teşhir eder.

İ. Hami Danişmend'in kronolojisinde kahraman Yahya Ağa'nın adı yoktur, ayyaş Yahya Ağa'dan bahsedilir.

Gaza yollarında

Kosova'da yeniçeri

Yaya asker olan yeniçeri, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Türkiye'nin şan ve şevketi yolunda asırlar boyunca gaza yollarına düşmüş, türlü ağır mihnet ve cefa çekmiştir. Meydan muharebelerinde ve kale muhasaralarında Türk ordusunun bir parçasının seçkin cengâveri olmuştur. Bir devşirme olup Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş dâhi Türk mimarı Koca Sinan Ağa, manevi evladı Şair Mustafa Saî Çelebi'ye yazdırttığı hal tercümesinde,

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

diye övünmekte haklıdır.

Osmanlı İmparatorluğu zincirleme seferler ve kale cenkleriyle büyümüştür. Fakat, vakanüvislerimiz ve müverrihlerimiz bu seferler ve muharebeler hakkında pek az tafsilat verirler; milli kütüphanemizde kumandan ve nefer kaleminden çıkmış tek harp hatırası yoktur. Peçevili İbrahim Efendi, Evliya Çelebi ve Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa gibi harplere iştirak etmiş, sefer yollarının ne olduğunu görmüş birkaç muharrir, deryada katre misali bazı satırlar yazmışlardır. Harbe yaya gidip gelen bir askerin katlanmaya mecbur olduğu meşakkatleri bu basit satırlar içinde dahi görürüz.

Burada, cephelere zamanının en mükemmel nakil vasıtalarıyla sevk edilen asrımızın piyade kıtaları ile cephelere haftalarca, aylarca yürüyerek ulaşan geçmiş asırların yaya askerini karıştırmamalıdır.

İşte 1598 senesinde Macaristan'daki askeri harekât üzerine Peçevili İbrahim Efendi'nin bir tasviri:

"Bir gün olmadı ki yağmur yağmaya ve seller olup sular taşmaya; ordugâhta balçık bir mertebeye vardı ki bir çadırdan bir çadıra varılmadan kaldı. Çadırların her ipine adam boyunda kazıklar kakıldı. Rüzgârın şiddetinden yine çadırlar durmaz, yıkılırdı. Soğuklar da o kadar şiddetli ki, askerde el ayak tutmaz, musibetler birbirini takip eder. Üç günlük yol bu seferde bin müşkülatla on iki günde alındı. Bir konakta, bir batakta soğuktan, açlıktan ve hastalıktan nice yüz adam ölürdü. Çektiklerimiz tahrir ve tabir olunmaz."

Peçevili'nin altında atı ve yanında yine atlı beş nefer hizmetkârı vardı. Sancak ve vilayet askerleri ve onların kumandanları da cümlesi atlıydı. Türk ordusunda yaya olan yalnız yeniçeri kıtalarıydı. Gaza yollarının en ağır mihnetini, cefasını yeniçeriler çekerdi. Peçevili'nin tasvir ettiği levhanın içinde atlıları değil, yaya yeniçeriyi tahayyül etmek lazımdır.

Bazı seferlerde günlerce cebri yürüyüşten sonra ayaklarının tozu ve çamuruyla, yüzlerine bir avuç su çarpmadan, bir saatçik bile oturup dinlenmeden bir cenk alanında Türkleri bekleyen düşman ordusuna karşı cenge girerlerdi. Türkiye'nin azamet ve şevket devrinde yeniçerinin dillere destan olan amansız kılıcı şöhretini bu acı ve katı şartlar içinde almıştır.

Pençik oğlanlarından teşkil edilmiş ilk yeniçeri kıtalarının iştirak ettiği ilk büyük meydan muharebesi, Murad Hüdavendigâr'ın Birinci Kosova Muharebesi'dir. Bu meydan muharebesinde yeniçerilerin zafer hisseleri de büyük olmuştur.

Bu zafer, o asrın en çetin asker milleti bilinen Sırplar ile müttefiklerine karşı kazanılmıştı. Muharebenin ayı ve günü hakkında tarih kaynaklarındaki rivayetler birbirini tutmaz. Bize en şirin görünen kayıt, zaferin arifesi bir Berat Kandili gecesine rastlayan 15 Şaban 791 (Miladi 9 Ağustos 1389) tarihidir.

Türkler 100.000 kişilik müttefik ordusunun karşısına 40.000 kılıçla çıkmıştı. Düşman, Türk ordusunun bir mislinden fazlaydı. İlk okların atıldığı andan, Türk ordusunda zafer davullarının çalındığı ana kadar, bu parlak zafer için yalnız beş saat kâfi gelmişti.

Kosova Sahrası'nda Türk ordusunun merkezini teşkil eden ve Murad Hüdavendigâr ile Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın kumandasında bulunan yaya yeniçeri kıtalarının kaç kılıç olduğunu bilmiyoruz;

biz en çok 12.000-15.000 yeniçeri tahmin ediyoruz. Kesin zafer, Ali Paşa ile yeniçerilerin, düşman ordusunun merkezini teşkil eden ve Sırp Kralı Lazar'ın kumandasında bulunan düşman kıtalarını bir imha çemberi içine almasıyla kazanılmıştı.

Yeniçeriler Edirne'den Kosova'ya geceli gündüzlü cebri yürüyüşle gelmiş, bir akşam gün kavuşurken Kosova Sahrası'na ulaşmış ve ertesi sabah şafak sökerken de cenge başlamıştı. Hiç tereddüt etmeden bu asker için "pulat vücutlu" diyebiliriz.

Bu Birinci Kosova Meydan Muharebesi zaferinden sonradır ki Türkiye'nin batı sınırı Macaristan'a dayandı.

Yine pençik oğlanlarından teşkil edilmiş yeniçeri kıtalarını, Kosova zaferinden yedi sene sonra Niğbolu Kalesi'nin önündeki cenk alanında görüyoruz. Bu sefer başlarında yine o büyük vezir Çandarlı Ali Paşa ile asrının misilsiz cengâver hükümdarı Sultan Yıldırım Bayezid vardır. Karşılarında da Macar Kralı Sigismund'un kumandası altında bir Haçlı ordusu: Macarlar, Fransızlar, İngilizler, İskoçyalılar, Almanlar, Polonyalılar, Bohemyalılar, Avusturyalılar, İtalyanlar... Hepsi gömgök zırhlara bürünmüş 130.000 süvariyle...

Azametli Venedik donanması da Bizans önünden coşkun dostluk tezahüratı yaparak Karadeniz'e çıkmış, Tuna Irmağı ağzına gelmişti. Tuna'dan girecek, Haçlıların sol kanadını koruyacak ve Haçlı ordusunu besleyecekti. Rumeli'ndeki Türkler, padişahlarıyla beraber yok edilecekti.

Haçlı ordusu Peşte'de toplandığı zaman Macar kralı heyecan ve gururla,

"Gökyüzü çökse, mızraklarımızın ucunda tutacağız!.." diye bağırmıştı.

O mızraklar Niğbolu önünde, Yıldırım'ın elindeki Türk kılıcıyla fasulye tarlasındaki çubuklar gibi kırılıp doğrandı.

Niğbolu'da "Jeanne d'Arc"ın bayrağı, Varna'da "Ladislas"ın başı

Pençik oğlanlarından kurulmuş yeniçeri kıtalarını tam tavlı asker ve zağlı kılıç olarak Niğbolu cenk meydanında ikinci parlak imtihanını vermiş görüyoruz.

Sultan Yıldırım Bayezid'in Niğbolu Kalesi önünde imha ettiği büyük ve mağrur Haçlı ordusu Macar Kralı Sigismund ile Bizans İmparatoru II. Manuel'in Avrupa'yı ayağa kaldıran feryatları üzerine toplanmıştı. Bu ordunun en seçkin cengâverleri de 10.000 kılıç olarak Fransız şövalyeleriydi.

Başlarında Fransa kralının yeğeni, Navarre kontu ve Bourgogne dükünün oğlu Korkusuz Jean bulunuyordu. Bu 10.000 şövalye o sırada Fransa'nın zehir gibi kılıç sahipleriydi. Fransa tarihinde "Orléans Bakiresi" diye anılan ve Fransa'nın halaskârı olarak takdis edilerek adı azizeler arasında geçen Jeanne d'Arc'ın bayrağını da bir zafer tılsımı olarak getirmişlerdi.

Haçlılar Türk hududunu geçtikten sonra köylerde kentlerde kalemle tarif edilmez türlü tecavüzler ve şenaatlerle ilerlemeye başladılar. Vidin ve Rahova şehirlerinde cihan tarihinin kaydettiği en korkunç katliamları yaptılar. Zaferlerinden o kadar emindiler ki hesabının sorulmayacağını sanıyorlardı. Kılıç artığı kadın, ihtiyar ve çocuk 10.000 kadar masum Türk'ü baş açık, yalın ayak, hatta çırılçıplak urganlara bağlayarak atlarının yanı sıra sürüklemeye başladılar. Ve şövalyelik şerefini atlarının nalları altına aldılar. En son, Niğbolu'da meydan cenginin gecesi, "İleriye atılmamıza engeldir..." diyerek bu 10.000 masum esiri vahşiyane boğazladılar.

Yıldırım Edirne'den yola çıktıktan sonra Niğbolu önüne akıllara durgunluk veren süratle gelmişti. Bilhassa yaya asker yeniçerilerin kaşları, bıyıkları, yüzleri toz toprak içindeydi; üç gün iki gece dinlenmemişler, uyumamışlardı. Niğbolu Meydan Muharebesi 28 Eylül 1396'da bir Pazartesi günü sabahı başladı. Fransız şövalyeleri, "Türklere ilk hücum şerefi ve Türkleri bozguna uğratma şerefi bizimdir..." diye ayak dirediler ve başkumandan Macar kralına bunu kabul ettirdiler.

Atlarıyla beraber ağır zırhlı Fransız şövalyelerinin hedefi Türk ordusunun merkezini teşkil eden Yıldırım'ın 30.000 yaya yeniçerisiydi. Bu 10.000 atlı, o 30.000 yayayı bir demir silindir gibi ezecekti. Fakat öyle bir ok yağmuruyla karşılaştılar ki yeniçeri pazılarının gerdiği yaylardan kopup uçmuş oklar demir zırhları kâğıt levhaymış gibi deliyordu, ağır zayiat verince yüksek hedef teşkil etmemek için hemen atlarından indiler ve yaya yeniçerilere yaya olarak saldırdılar.

Kılıç kılıca hatta boğaz boğaza dövüş başlayınca yeniçeriler yılmış gibi evvela geri çekildiler, Türk merkezinde geniş bir cep hâsıl oldu. Fransız şövalyeleri buradan girince etrafı süratle sarıldı ve Fransızlar yeniçeri kılıçlarının çelik çemberi içinde kaldı; on-on beş dakika içinde eriyiverdiler, tek can kurtulmadı, Korkusuz Jean ile birkaç kişi örnek olsun diye esir edildiler. Jeanne d'Arc'ın bayrağı paramparça olmuş, kaybolmuştu. Yeniçeriler amansız palalarını indirirlerken, "Rahova!.. Vidin!.. Rahova!.. Vidin!.." diye bağırmışlardı. Bu isimlerle iki müthiş katliamın ve 10.000 masum kurbanın intikamının alındığını söylemişlerdi. Fransız şövalyelerinin yeniçeri kılıcındaki akıbeti Niğbolu Meydan Muharebesi'nin kesin hükmünü verdi, Haçlı ordusunda müthiş bir panik başladı. Çökecek gökyüzünü mızraklar ucunda tutmaya kalkan Macar Kralı Sigismund kendini Tuna kenarına güç attı, orada soyunup yalın ayaklı ve kıl poturlu bir balıkçı kılığına girdi ve bir balıkçı kayığıyla Tuna akıntısına düşerek Karadeniz'e doğru, Tuna ağzında bulunan Venedik donanmasına kaçtı.

Niğbolu'daki dövüşü, pençik oğlanlarından teşkil edilmiş yeniçerilerin tarihimizde en parlak hatırasıdır.

Evvelce etraflıca anlattım. Anadolu'ya Timur istilasından sonra Devşirme Kanunu yapıldı ve yeniçeri kıtalarını pençik oğlanları yerine devşirme oğlanları teşkil etti.

Devşirme yeniçerilerin girdiği ilk büyük meydan muharebesi 10 Kasım 1444, Varna cengidir. Yeniçeri kılıcı orada da pek şanlı parladı.

Karşımızda yine bir Haçlı ordusu ve bu ordunun başında yine bir Macar Kralı Ladislas vardı. Bu adam Türk padişahıyla İncil üzerine yemin vererek imzaladığı on senelik sulh muahedesini daha imzasının mürekkebi kurumadan bozmuştu. Yemini bozmuş olan bu kralın başını, cenk meydanında bir yeniçeri kesmişti.

O nasıl pençedir bilemeyiz, zırhı altın yaldızlı ve başı altın miğferli kralı atından çekip yerde ayağının altına almış, palasını bir çalışta başını gövdesinden ayırıvermişti; bu neferin adı Koca Hızır'dı. Pek beğendiğim bir tabiri benimseyip tekrar edeceğim, Yeniçeri Hızır'ı görmek için gözünüzün önüne bir "âdem ejderhası" getirebilirsiniz, en çok 25 yaşında bu dev yapılı vücuda güzel bir baş ve bu başta güzel bir yüz tahayyül ederseniz asla yanılmış olmazsınız.

Kral Ladislas'ın kesik başı, yeminini bozduğu sulh ahitnamesiyle birlikte bir mızrağın ucuna saplanıp dikildiği anda da Varna Sahrası'ndaki Haçlılar bozguna uğramıştı.

Devşirme yeniçerilerin ikinci cengâverlik imtihanı Varna'dan dört sene sonra 1448'de Kosova'da verildi ve Macar ordusu burada yine büyük bir bozguna uğradı.

Artık dünya kabul etti ki Türk padişahının yeniçerileri güzide askerdir.

Türkler bir cihan imparatorluğu kurmanın yolundaydılar. Bu imparatorluğun temeli İstanbul'un fethiyle atıldı.

Şöhreti dünyayı tutmuş emsalsiz metanetteki kale duvarları Sultan II. Mehmed'in toplarıyla dövülüp açılan gediklere yürüyüşler başladıktan sonra "feth-i mübin"in tahakkuk edeceği 29 Mayıs 1453 Salı gününe kadar selsebil olmuş şehit kanı içinde yeniçerilerin hissesi çok büyüktür. Fakat biz bir tek isim kaydederek geçeceğiz; muhasaranın otuz bir-otuz ikinci günlerini bağlayan gecede sabaha karşı İstanbul surlarına yapılan ilk yürüyüşte bir hücum kolunun başına Murad adında bir yeniçeri geçmişti. İstanbul müdafaasının en ünlü kumandanlarından Cenevizli Şövalye Sebastiano'yla dövüşen ve onu yere sermek üzereyken bir Bizanslı tarafından bacağı baltayla kesilerek yere düşürülen ve şehit olan Murad'ın naaşı düştüğü yerde bırakılmamış, ordugâha getirilmişti, diğer şühedayla birlikte Ayvansaray ardındaki Tokmak Tepe'ye defnedildi. İstanbul şehitlerinin toplu medfeni olan bu tepe, onların hatırasına dikilecek bir abidenin en güzel yeridir.

Gazi Mimar Sinan

İstanbul'un fethi Osmanlı İmparatorluğu'nun temel taşı olmuştu; Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde Anadolu'da, Irak'ta, Kafkasya'da, Suriye'de, Mısır'da, Yemen'de, Balkanlar'da, Macaristan'da, Karadeniz ve Akdeniz'de yapılan kara ve deniz seferleriyle de bu temel üstüne üç kıtada bir cihan imparatorluğu kurulmuştu.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıl bir acemi oğlanı olarak devşirilmiş bir delikanlı tanıyoruz, Sinan bin Abdülmennan. Bu de-

likanlı yaşı ellisini aştıktan sonra asker ocağından ayrılacak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet başmimarı olacaktır; başta İstanbul şehri, geniş imparatorluğu yapı şaheserleriyle tezyin eden Koca Mimar Sinan Ağa.

Şair Mustafa Saî Çelebi bu fütuhat devrinin yeniçerisini Mimar Sinan'ın şahsında ve Mimar Sinan'ın ağzından ne güzel tasvir ediyor:

Eskiden kuluyuz, yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz!..

Od, malumunuz "ateş"tir, semender de pulat vücudunu ateş yakmayan efsanevi mahluk!..

Burada Koca Mimar Sinan'ı bir yeniçeri olarak hatırlamak, adını bir kere daha rahmetle yâd etmek lazımdır. İşte kısa hal tercümesi:

1490 yılına doğru Kayseri vilayetinin Kesi nahiyesinin Ağırnas köyünde doğdu. Çocukluğu ve ilk körpe gençliği tarlada, bağda, bahçede toprak işleriyle uğraşarak geçti.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı 1512 yılında bir devşirme oğlanı olarak İstanbul'a getirildi ve Atmeydanı'ndaki Acemi Oğlanlar Kışla-Mektebi'ne verildi. Orada dülgerlik öğrendi. Şöyle anlatıyor:

"Kendimi elimden düşmeyen pergele benzetirdim; pergel nasıl bir ayağıyla bir noktaya saplanır ve öbür ayağıyla etrafı gezer dolaşırsa, ben de hem mesleğime can ve gönülden sarılıp mesleğimde yükselmek, hem de gaza yollarının verdiği fırsatla memleketler dolaşıp görmek isterdim."

İstanbul'a geldikten az sonra, Türk ordusunda bir acemi oğlanı olarak Yavuz Sultan Selim'le evvela İran'a, sonra Mısır'a gitti. Mısır seferi dönüşünde Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydolundu. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk devrindeki bütün seferlerde bir yeniçeri neferi olarak bulundu, hizmetiyle, gayretiyle, kahramanlığıyla temayüz ederek zabitler arasına yükseldi:

Olup yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

Yolumla, sanatımla, hizmetimle
Dahi akran içinde gayretimle

Duruştum ta ki, tıfliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş Ocağı'ndan

Rodos ile Belgrad'a azimet
İdüp geldik yine sağ u selamet

Yolumla eylediler altı sekban
Sefer kıldı Mohaç'a şah-ı devran

Gelüp oldum yayabaşı nice dem
Verildi zemberekçibaşılık hem

Yine şah eyledi azm-i Alaman
Gözüne düşmanın teng oldu meydan

Gelip Bağdat'a ettik sonra azmi
Kızılbaş ile ettik nice rezmi

Seferden geldi çün şah ile âyan
Yolumla hasekilik oldu ihsan

Dahi Korfu'yla Polya azmin ettik
Gelüp andan Karaboğdan'a gittik

İdüp hizmet seferde ve hazerde
Rikâbında bulundum nice yerde

Eskiden kuluyuz yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz

Murat idindim ta ki olam mimar
Kemaliyle koyam âlemde asar

Dir idim ki, müyesser eyleye Hak
Bana bir âli beytullah yapmak...

Etrafını can ve gönül gözleriyle görmesini bilen sanatkâr, zaferden zafere koşan Türk ordusuyla gittiği memleketlerin abidelerinden ve sanat eserlerinden görgü ve bilgisini artırdı; bu seferlerde yalnız kılıcıyla değil, bir fen ve sanat adamı olarak büyük hizmetler gördü. Bir şark seferinde Van Gölü'nde gemi yaptı, bir garp seferinde coşkun akan Prut Irmağı üzerine köprü kurdu. Nihayet 1539'da gayesi olan mevkiye ulaştı, imparatorluk başmimarı oldu. Ömrünün yarısını yaşamış bulunuyordu ve imparatorluk başmimarı olarak 49 sene daha yaşayacak, 1588'de ölecektir. Bu dâhi yeniçerinin hayatının ikinci safhasında tahakkuk ettireceği işler pek azametlidir: Başta İstanbul şehri gelmek üzere, o devrin üç kıta üzerine yayılmış Türk topraklarında 81 cami, 51 mescit, 55 medrese, 26 okuma odası, 18 imaret, 3 hastane, 7 büyük sukemeri, 8 büyük köprü, 18 kervansaray, 6 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 17 türbe ve sayısız sebiller, çeşmeler.

Eserlerinin en küçük bir taşına dahi klasik Türk yapı sanatının, güzelliği sadelikte ve plan metanetinde arayan damgasını vurdu ve mesela yaptığı 81 caminin her birinde başka plan ve resim kullandı, bir yaptığı güzel eseri bir daha tekrarlamadı ve her yaptığı eser yeni bir güzelliğin ifadesi oldu.

Kendi türbesi, İstanbul'da Süleymaniye Camii ve külliyesinin bir köşesindedir. Bir açık türbe olup baş taşında yeniçerilikte son rütbesi olan haseki kavuğu vardır. Cefa ve mihnet dolu gençliğini hiçbir zaman unutmamış, ölünceye kadar yeniçerilikle övünmüştü.

Yeniçeri şairler

Yeniçeri şairler

Yeniçeriler arasında tahsil heveslilerinden bahsederken ocaktan yetişmiş Şeyh Hızır Efendi'nin şanlı hayatını anlatmıştık. Bu sayfalarda da yeniçeri şairlerinden birkaç isim tanıyalım. Divan edebiyatından en güzel yazıları toplayanlar şu beyte dudak büküp geçemezler:

Ben anın mihrinde mahıv, ol bende peydadır henüz
Zerrede gör mihrin envarı hüveydadır henüz...

Yeniçeri İlyas'ın kaleminden çıkmıştır. İlyas 15. asır devşirmelerindendir. Yavuz'un İran ve Mısır seferleri ile Kanuni Sultan Süleyman devrinin ilk büyük seferlerinde acemi oğlanı ve yeniçeri neferi olarak bulunmuş, Tebriz'e, Hemedan'a, Kazvin'e, Bağdat'a, Kahire'ye, Belgrad'a, Rodos'a, Budin'e, Viyana'ya yaya gidip gelmiş ve 1535-1538 arasında ocaktan emekliye ayrılıp Üsküdar'da bir yalı satın alarak yerleşmiş, şiirlerinde "Aşkî" mahlasını kullandığı için yeniçeri emeklisi olduktan sonra Üsküdarlı Aşkî diye şöhret bulmuş. Bekâr hayatına alışık olduğu için evlenememiş, Üsküdar'daki yalısı içki ve zevk erbabının toplandığı rintler ve kalenderler mahfili olmuş, saz ve söz, mey ve mahbubla gırtlağına kadar borca batmış, yalısı ve eşyası alacaklıları elinde satılarak Rumelihisarı'na hicret etmiş ve âhir ömründe kaledeki ocaklı yoldaşlarının odalarına sığınmış, 1576'da yaşı 100'e yaklaşmış olarak fakr ü zaruret içinde orada ölmüş. Onu son yıllarında tanıyanlar da Rumelihisarlı Aşkî derlermiş.

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları* adlı eserinde yeniçeri şair Aşkî'nin yalnız adını ve yukarıdaki beytini kaydederek diğer yeniçeri şairler için şu satırları yazıyor:

"Rumelihisarlı yeniçerilerden Hızrî de hem âlim ve hem şair olup Taşköprülüzade'den icazet alarak müderris olmuş, 1547'de vefat etmiştir. Arnavutluk devşirmelerinden Nihanî isminde bir şair de yeniçeriyken okuyup müderris olmuştu. Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği bir kasidesinden dolayı takdir edilmişti.

Şu beyit yine 16. asırda yeniçeri şairlerinden Beliğî'nindir:

Karşudan şive semendi ile ol afet koptu
Nura gark oldu cihan sanki kıyamet koptu.

Kahve hakkında da meşhur bir manzumesi vardır:

Kahvenin bade-i gülgûn gibi yoktur ânı
Isıcaktır o kara yüzlünün amma kanı
Mısr ü Şam ü Halep'i gezdi gelicek Rum'a
Ayağın aldı şarabın o cihan fettanı.

Bunlardan başka Rahikî, Hüsrev, Sıdkı, Ulumî mahlaslı yeniçeri şairlerini şuara tezkirelerinde görmekteyiz:

Zülf-i nigârı saba tarümar ider
Nice şikâyet etmeyeyim ruzigârdan

beyti Sıdkı'nındır. Şair Sıdkı ocakta yayabaşı olmuş ve sonra Divan-ı Hümayun çavuşluğuna geçmiştir."

Kıymetli üstat ocaktan yetişmiş bu şairler arasında her nedense Yeniçeri Ferdî'nin adını kaydetmiyor. 16. asır başlarında yaşadığı halde halk arasında şöhreti asırlarca devam etmiş olan bu yeniçeri şehbazı 18. asırda Nergisî gibi büyük bir hikâye üstadının iki hikâyesinin ve yine 18. asrın namlı meddahlarından Şehla Hasan Çelebi'nin bir hikâyesinin kahramanı olmuştur.

Yeniçeri Ferdî, Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında zarafeti, inceliği ve fevkalade güzelliğiyle meşhur bir yiğittir. Emekli bir yeniçerinin oğlu olarak İstanbul'da doğmuştu; babasının bunca yıllık hizmetine karşılık bir taze civanken ocağa alınmıştı. Tahsi-

le heves etmiş, ocak ananesi imkân vermiş, okumuş, şiire heves etmiş, güzellik âşığı şairler tarafından iltifat ve teşvik görmüş, adı şuara tezkirelerine geçmiştir. Ferdî için "hoş tablı yiğittir" diyen muasırlardan Sehî Bey, kendi adına nispetle anılan şuara tezkiresine genç yeniçerinin şiirine örnek olarak şu beyti almıştır:

Hiç yerde gökte zerrece yoktur kararımız
Hercai oldu kevn gibi çün mihribanımız.

Yine o asırda yaşamış muharrirlerden Kastamonulu Latifî de, "Nevcivan ve nevheves iken ölen Yeniçeri Ferdî şiirle hayli iştihar ve itibar bulmuştu" diyor ve tezkiresine onun şu beytini alıyor:

Benim mah-ı siyehçerdem giyer bir şebkülah eğri
Anınçün başımın üstünde olur dud-i siyah eğri.

Ve bir gün bir kalenderin genç yeniçeriye latife yollu,

Yalnızlık bir Allah'a yaraşır
Gel ey Ferdî çift olalım

diye takıldığını anlatıyor.

Genç yaşında ölen Yeniçeri Ferdî'nin adı İstanbul'un rintler âleminde asırlar boyunca unutulmamış, bu genç ve güzel şair yeniçerinin hatırası etrafında pitoresk bir Şark zevkiyle macera hikâyeleri yazılmış ve bu hikâyeler meddahların ağzında ballandırılarak anlatılmıştır. 18. asır muharrirlerinden Nergisî Efendi *Meşakku'l-Uşşak* adındaki meşhur eserinde Yeniçeri Ferdî üzerine iki trajedik macera nakleder; 18. asrın ünlü meddahlarından Şehla Hasan Çelebi'nin de Nergisî'den mülhem olarak Yeniçeri Ferdî üzerine bir hikâyesi vardır.

Son yeniçerilerden 56. Bölüklü Ortası'nın Çardak İskelesi Kolluğu çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa adında bir halk-saz şairini kendi eseri çok orijinal bir destan mecmuasından tanıyoruz. Hüseyin Ağa'nın civeleği Frenk Ahmed isminde bir yeniçeri tarafından toplanmış olan bu mecmuanın aslı 1943'te Prof. Mehmed Ali Ayni'nin elindeydi ve zannederiz ki bir müsteşrikin kütüphanesinden emane-

ten alınmış bulunuyordu. Bu mecmuada on beşi tam, ikisi bitmemiş, yirmisinin de ancak birkaç kıtası yazılıp bırakılmış yirmi yedi destan vardı; hepsi şehrengiz yollu, İstanbul civanlarını medih ve kalender, külhani hayatını tasvir babında yazılmıştır.

Şahıslara taalluk eden çirkin tarafları hariç, semtler, muaşeret ve ülfet adabı, bazı vakalar, halk şöhretleri, kılık ve kıyafet bakımından bu destanlar geçen asrın birinci yarısındaki İstanbul hayatı için çok kıymetli vesikalardır.

Şiir diline örnek olarak bir kıta alıyoruz:

Kâkülü alnına taramış berber
Sol yanak üstünde beni var anber
Âşıklar olmuştur kol kol seferber
Hey gümüş topuklu afetim hey hey...

Yeniçeri ihtilalleri

İlk ayaklanma: Edirne'de Buçuktepe Vakası

Atasözleridir, devlet idaresi mesuliyetini yüklenmiş olanların gafil bulunmaması gerekir: "Ateşle oynayan elini yakar..." ve "Nifak eken ihtilal biçer..."

Yeniçeri Asker Ocağı'nı alet edenlerdir ki, bu disiplinli askere, ayak dirediği zaman hükümete her istediğini yaptıracağını öğretmiştir.

Yeniçerilerin tarihinde en meraklı, gürültülü ve kanlı bir fasla, yeniçeri ihtilallerini anlatmaya başlıyoruz.

Burada, daima hatırlanmasını rica ederek mühim bir noktayı işarete mecburuz; şöyle ki, yeniçeri ihtilallerini evvela, Yeniçeri Ocağı disiplininin bozulmasından önceki ayaklanmalar ve ocak disiplini bozulduktan sonraki ayaklanmalar diye iki devreye ayırmak lazımdır. Ocak disiplini bozulduktan sonra çıkan yeniçeri ihtilallerini de, Devşirme Kanunu'nun kalktığı 17. asır sonlarına kadar "devşirme yeniçerilerin" ayaklanmaları, 17. asır sonundan bu asker ocağının kaldırıldığı güne kadar da "halkın esnaf tabakası ile ayaktakımından yeniçerilerin" ayaklanmaları olarak hatırlamalıdır.

Disiplinli devrinde Yeniçeri Ocağı'na ilk ihtilal tohumu Varna zaferi dönüşünde Edirne kışlağında atılmıştır. Vaka şudur:

1444 yılı Temmuzunda Macar Kralı Ladislas'la on sene müddetle Segedin sulhunu imzalayan Sultan II. Murad, yorgun ve bezgin, Osmanlı tahtını oğlu Sultan II. Mehmed'e bıraktı. Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî, halk ağzıyla ne kadar basit fakat şirin anlatıyor:

"Sultan Murad Başveziri Çandarlı Halil Paşa'ya,

'Oğlumu sağlığımda tahta çıkarayım, göreyim benim oğlum ne suretle padişah olur!' demiş.

Oğullar ataya yürek yağıdır
Oğulun iyisi gamı dağıtır
Oğul kim atanın hemsazı olsa
Safalı bağı, bostan bağıdır
Oğul kim dua alup makbul olsa
Atanın devleti, yüzü akıdır."

1444'te sabit ordugâh olan Edirne şehrinde Osmanlı tahtına oturtulduğu zaman Sultan II. Mehmed henüz 14 yaşında bir çocuktu. Sadrazam Çandarlı Halil Paşa Sultan Murad'ın tahtından çekilmesine taraftar değildi; bu değişikliği devlet için olduğu kadar kendi makamı için de tehlikeli görüyordu. Muhakkak ki, 14 yaşındaki bir çocuğun emir ve iradesine ram olmak hem güç, hem de ağırdı. Yeni padişahla beraber siyasi nüfuza sahip olacak yeni simalar ortaya çıkacaktı. İstanbul'un fatihi olacak bu çocuğun şahsiyeti hakkında konuşmak için zaman da çok erkendi. Hatta vücut yapısı ve yüzünün şekli dahi değişme çağındadır; o kadar ki, yaşından umulmayan vakarına rağmen askerin dahi gözünü doldurmamıştı.

O sırada Avrupa'da Türklere karşı büyük bir Haçlı seferi hazırlanıyordu. 14 yaşındaki çocuk padişah, cenk meydanlarında tavlanmış tecrübeli asker olan babasını Türk ordusunun başına davet etti. Vezirleri ve belki de yalnız Çandarlı Halil Paşa tarafından yazılmış olan davet mektubu tarihi fıkralar arasındadır:

"Eğer siz padişah iseniz hücum-ı küffarı def için gelmek vaciptir ve eğer biz padişah isek emrimize itaat etmek size vaciptir!.."

İlk cümle, üstünde durulmaya değer, kurnaz vezir toy çocuğa kendi hükümdarlığını şüpheli gösteren bir cümleyi bir zarafet-i şahane şeklinde imzalatmasını bilmişti.

Varna önünde Haçlı ordusunu yenen Sultan II. Murad padişah değil, 14 yaşındaki padişah oğlunun emrinde bir kumandandı, zaferden sonra Manisa'ya çekildi.

Sabit ordugâh şehri Edirne'de büyük bir yangın oldu. Çarşıları ve bedesteniyle beraber şehrin yarısına yakın kısmı yandı. Yeniçeri-

ler de kışlalarını terk ederek, evvela vezirlerden Şahabeddin Paşa'nın konağını yağma ve tahrip ettiler, sonra şehrin dışında Buçuktepe denilen yerde pürsilah toplandılar. Edirne'yi yağma edip ateşe verecekleri rivayeti çıktı, şehir halkı dehşet içinde kaldı.

Yeniçerilerin bu Buçuktepe ayaklanmasının zahiri sebebi gayet basitti, yeni çocuk padişahın yeni parasının gümüş ayarı azıcık düşüktü, öyle ki, piyasadaki alış kudretine tesir etmiyordu. Askerin ne gözü ve ne de eli bunu fark edemezken esnafla alışverişte zararımız olmuştur diye ayaklanmıştı. Konağı yağma edilen Şahabeddin Paşa'nın suçu da, Sultan Mehmed'in yeni parasının kesilmesine nezaret etmiş olmasıydı.

Aslında ise Şahabeddin Paşa çocuk padişahın aşırı itimadını kazanmıştı. Çandarlı'nın sadaret mevkiinde en kuvvetli rakibiydi. Buçuktepe Vakası, Halil Paşa ile taraftarlarının Sultan Mehmed'e gözdağı vermek için tertip ettikleri bir askeri ihtilaldi. Yeniçerilerin yevmiyelerine yarımşar akçe zam yapıldı, buna rağmen şehre, kışlalarına dönmediler. Kendilerine gizli tembihin "Sultan Murad gelip tahtına oturuncaya kadar ayak direyin..." şeklinde olduğu aşikârdır, fakat Buçuktepe'de tek yeniçerinin ağzından dahi "Biz Sultan Mehmed'i istemeyiz..." sözü işitilmemiştir.

Av bahanesiyle Manisa'dan kalkarak süratle Edirne'ye gelen Sultan II. Murad şehre girmeden Buçuktepe'ye gitti. Atının üstünde çatık kaşlarla yeniçerilere şöyle bir görünmesi, bu disiplinli, teşvikle ayaklanmış askerin başları eğik kışlalarına dönmesi için kâfi geldi.

Yeniçeriler kışlalarına, II. Murad Osmanlı tahtına, çocuk Sultan Mehmed de Manisa'ya döndü ama Yeniçeri Asker Ocağı'na da ilk nifak ve fesat tohumu düşmüş oldu. Fakat kötü tohum hemen çimlenmedi, ikinci yeniçeri ihtilali ancak otuz altı yıl sonra, 1481'de Fatih Sultan Mehmed'in ölümünde İstanbul'da çıktı ve o da yine siyasi entrikalar yolunda bir teşvik eseri oldu.

İstanbul'da ilk yeniçeri ihtilali

Yeniçeri Ocağı'nın disiplinli devrinde, bu askerin yine siyasete alet edilerek ikinci ayaklanması, Fatih Sultan Mehmed'in ölümünde ilk İstanbul ihtilali oldu.

Asrın en büyük adamı, ordusunun başında, hedefi tarihin meçhulü kalmış bir harp yolunda, 3 Mayıs 1481 Perşembe günü Gebze civarında Sultançayırı denilen yerde öldü. Hastalığı, bir imparatorun sefere çıkmasına mâni olmadığına göre, birden ağırlaşmasıyla ordunun konaklamaya mecbur kaldığı bu mevkide kurulan otağ-ı hümayunda bu beklenmeyen ani ölüm her halde esrarengizdir.

Osmanlı tahtı babadan büyük oğula kalagelirdi. Sultan Mehmed'in veliahdı da büyük oğlu ve Amasya Valisi Şehzade Bayezid'di. Padişahın mutlak itimadını kazanmış olan Sadrazam Karamani Mehmed Paşa ise, o büyük padişaha emr-i Hak vaki olduğunda, Osmanlı tahtına Sultan Mehmed'in ikinci oğlu ve Karaman Valisi Şehzade Cem'i çıkarma yolunu arıyordu ve padişahı veraset ananesini değiştirmeye ikna edeceğine emindi.

Nitekim, Sadrazam Mehmed Paşa zamanında tanzim edilen ilk Kanunname-i Âli Osman'a veliaht şehzadeye yazılacak fermanlar için bir örnek konulurken, ferman, Şehzade Cem'e hitap edilerek yazılmıştı.

Ordu İstanbul'dan hareket ederken bütün yeniçeriler seferli olmuştu. Taht şehri İstanbul'un muhafazası için de şehirdeki yeniçeri kolluklarına acemi oğlanları yerleştirilmişti, şehrin muhafızlığına da İshak Paşa tayin edilmişti; bu zat da bilakis Şehzade Bayezid'e bağlı bir vezirdi.

O devirde yaşamış ve 3 Mayıs günü belki de Ordu-yı Hümayun'da, Sultançayırı'nda bulunmuş Âşıkpaşazade Derviş Ahmed Âşıkî imparatorun esrarengiz ölümünü şöyle anlatıyor:

"Vefatına sebep, ayağında zahmeti vardı. Tabipler ilacından âciz oldular; ittifak ettiler, ayağından kan aldılar, zahmet ziyade oldu. Şarab-ı fâriğ verdiler, Allah rahmetine vardı.

Tabipler şerbeti kim verdi hana
O han içti şarabı kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o hanın
Hemin dem zari etti yana yana
Tabipler hana çok taksirlik etti
Budur doğru kavil, düşme gümana!.."

Bilhassa manzume, hekimleri ağır surette ittiham ediyor: Fatih bir suikasta kurban olmuştur, öldürülmüştür.

Hadiselerin bundan sonraki safhası, bize bu suikastı hakikate çok yatkın gösterir.

Karamani Mehmed Paşa padişahın ölümünü askerden, bilhassa yeniçerilerden gizledi. Padişahın hastalandığı, hamam iktiza ettiği, birkaç gün için İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kaldığı ilan olundu. Bu birkaç gün içinde, askerin Sultançayırı ordugâhından ayrılması, uzaklaşması, etrafa dağılması şiddetle yasak edildi. Naaşı bir araba içinde gizleyen sadrazam bizzat İstanbul'a getirdi, İstanbul'a varır varmaz da, bütün iskelelere gönderdiği emirlerle Üsküdar yakasından İstanbul tarafına, İstanbul tarafından da Üsküdar'a kayık ve gemi geçmesini yasak etti ve Anadolu yakasındaki bütün deniz nakil vasıtalarını Rumeli yakasına ve limanına kaldırttı. Şehir içindeki acemi oğlanlarını da, bir köprü tamiri bahanesiyle şehirden çıkartıp sur kapılarını kapattı. Sonra, adı tarihin meçhulü kalmış bir ulakla Karaman Valisi Şehzade Cem'i İstanbul'a çağırdı.

Duruma hâkim olmuş gibi görünen Karamani Mehmed Paşa'ya karşı başta İshak Paşa, Bayezid taraftarları da müthiş bir silah olarak yeniçerileri kullandılar.

Sultançayırı ordugâhında Sultan Mehmed'in ölümü pek çabuk öğrenilmişti. Yeniçeriler, geceli gündüzlü cebri yürüyüşe alışıklığıyla meşhur o yaya asker, yasağı dinlemedi, hemen İstanbul yolunu tuttu. Bir kısmı da Pendik ve Kartal iskelelerinde buldukları kayıklara doldular.

Karadan en kestirme yollardan gelen büyük kafile bir müddet Anadolu yakasında yığılıp kaldı. Pendik ile Kartal'dan kayıklarla gelenler, o müthiş palalarını sıyırıp limanda ve Rumeli yakasında toplanmış ne kadar kayık ve gemi varsa karşıya gönderdiler ve Anadolu sahilinde yığılmış bütün yeniçerileri beri tarafa geçirdiler.

Karamani Mehmed Paşa'nın kapattığı kale kapıları derhal açıldı ve ayaklanmış yeniçeriler doğruca sadrazamın sarayına yürüdü, Mehmed Paşa paramparça edildi ve sarayı yağma olundu.

Bu ihtilale önce kayıtsız kalan İshak Paşa, sadrazamın öldürüldüğünü haber alınca, ihtilalci yeniçerilere "Kışlalarına girsinler!.." emrini gönderdi ve yeniçeriler, o gürlemiş, yalın kılıçlarıyla büyük şeh-

ri birkaç saat dehşet içinde titretmiş olan yeniçeriler, İshak Paşa'dan bu emri alınca, avami tabiriyle kuzu kuzu kışlalarına girdiler.

Teşvik eseri birinci yeniçeri ihtilali bir zaferden sonra bir çocuk hükümdara karşı Edirne'de, yine teşvik eseri bu ikinci yeniçeri ihtilali de bir imparatorun ölümünde bir sadrazama karşı İstanbul'da çıkmıştı. Her iki ayaklanmadan sonra da yeniçerilerden tek fert suçlu görülmemiş, ceza görmemişti.

Artık kışlada verilecek kararla bir yeniçeri ayaklanmasını bekleyebiliriz. Öyle ki:

Hanedanın veraset ananesince Osmanlı tahtı üzerinde hiçbir hakkı olmadığı halde padişah olma davasıyla babası Sultan II. Bayezid'e karşı isyan eden ve mağlup olan ve hayatını ancak Karabulut adındaki atının yel gibi sürati sayesinde kurtaran Yavuz Sultan Selim, yeniçeri kılıçları dile gelip, "Biz Şehzade Selim'i isteriz!.." deyince Sultan Bayezid tahtından çekildi, hanedan ananesi bozuldu ve üç kardeş şehzadenin en küçüğü olan Yavuz Sultan Selim padişah oldu.

Yenibahçe Çayırı ayaklanması

Sultan II. Bayezid'in üç oğlunun taht kavgası babalarının hal-i hayatında başlamıştı. Sonunda yeniçeri kılıcının kesip halledeceği dava üç yıl sürdü.

1509'da veliaht Şehzade Ahmed Amasya valisi, onun küçüğü Şehzade Korkud Manisa Valisi, Korkud'un küçüğü Şehzade Selim de Trabzon valisiydi; Selim'in oğlu Süleyman da Bolu sancakbeyiydi.

Manisa'da eskiden veliahtlar oturagelmişti; Ahmed, kardeşi Korkud'un orada bulunmasını hoş görmedi, Ahmed'in isteğiyle bu şehzade Teke ili valiliğine nakledildi. Yine Şehzade Ahmed, Selim'in oğlu Süleyman'ı, taht şehri İstanbul'un yolu üzerinde engel gibi gördü, bu küçük prens de Amasya-İstanbul yolu üzerindeki Bolu'dan alınıp Kırım'da Kefe sancağına nakledildi.

Taht için ilk maceraya atılan Korkud oldu. Evvela padişah babasından izin almaya lüzum görmeden hac bahanesiyle Mısır'a gitti. Ardından Selim, Rumeli'nde bir sancak istedi, verilmeyince Trabzon'dan Kırım'a oğlunun yanına gitti. Mısır sultanının tavassu-

tuyla affedilerek vatanına dönen Korkud, kendi kendisini Saruhan valisi tayin ederek bu vilayeti zaptetti. Öbür yanda Selim Kırım'dan Rumeli'ne geçerek topladığı askerle Edirne üzerine yürüdü. Sultan Bayezid de yeniçerilerle bu asi oğluna karşı gittiyse de baba oğul arasına kılıç girmedi; Selim Rumeli'nde Semendire valisi oldu, fakat padişah İstanbul'a döner dönmez tekrar isyan bayrağını açtı, vilayet yolundan dönüp Edirne'yi işgal etti ve İstanbul üzerine yürüdü. Uğraş Deresi mevkiinde yeniçerilerle karşısına çıkan babasına mağlup oldu ve ancak Karabulut adındaki atının rüzgâr gibi uçmasıyla esaretten ve belki de babasının huzuruna bile çıkarılmadan boynuna geçecek cellat kemendinden kurtuldu.

Selim, Rumeli'nde davasını kesin olarak kaybetmişti, tekrar Kırım'a, Kefe'ye döndü. Sultan Bayezid Uğraş Deresi muharebesinde eli kılıçlı asi Selim'i tamamen sahne dışı ettiğini zannederek büyük oğlu ve veliahdı Ahmed'i Osmanlı tahtına eliyle oturtmak üzere Amasya'dan İstanbul'a çağırdı. Şehzade Ahmed İstanbul civarında Maltepe'ye kadar gelmişti ki o ana kadar padişahlarına sadakat üzere olan yeniçeriler, Hacı Bektaş Ocağı'nda verilen bir kararla birden ayaklandılar, açık ve kesin,

"Biz Şehzade Ahmed'i padişahlığa kabul etmeyiz!.." dediler.

1511 yılı Ağustosunun sonlarıydı, Şehzade Ahmed'e taraftarlık eden bazı devlet erkânının konakları yağma edildi, bütün iskeleler tutuldu ve taht şehrinin Anadolu yakasıyla muvasalası kesildi. Sarayının etrafı sarılan padişah yeniçerilerin elinde adeta bir rehine olarak kaldı.

Selim babasına mağlup olmuş ve kaçmış, Ahmed İstanbul önünden ters yüzüne geri dönmeye mecbur olmuş, Sultan Bayezid de sarayında mahsurdu.

Birini Uğraş Deresi'nde mağlup eden, öbürünü Maltepe'den geri çeviren, padişahı da sarayına kapayan yeniçerilerin kılıcıydı. Şehzade Korkud fırsat meydanının kendisinde olduğunu zannetti ve gizlice İstanbul'a gelerek doğruca Ağakapısı'na girdi. Yeniçeriler bu şehzadeyi hürmetle karşıladılar, ocaklarının muazzez ve mükerrem misafiri bildiler, fakat,

"Bizim padişahımız Sultan Selim'dir!.." dediler.

Ve taht yeni sahibine kavuşuncaya kadar bu prensi de bir rehine

olarak ellerinde tuttular, fakat Sultan Selim padişah olduktan sonra Korkud'un vücuduna asla zarar eriştirmeyeceklerine de söz verdiler.

1512 yılı Martının 6'ncı Cumartesi günü Saray-ı Hümayun önünde büyük bir askeri nümayiş yapıldı ve ocağın kararı padişaha tebliğ edildi, Sultan Bayezid asi oğlu Selim'in lehine tahttan çekilmeye razı oldu. Kefe'de oğlu Şehzade Süleyman'ın yanında bulunan Yavuz Selim'e bir taht davetnamesi gönderildi.

Nisanın 19'uncu Pazartesi günü İstanbul'a gelen Yavuz Selim yeniçeriler tarafından parlak merasimle karşılandı. Karşılayanlar arasında yeniçerilerin misafiri Şehzade Korkud da bulundu.

Yavuz minnet altında tahta geçecek adam değildi. Yeniçerilerin İstanbul'da Yenibahçe Çayırı'nda kurdukları bir şehir içi ordugâhta muhteşem bir otağa indirilmiş olan sert asker şehzade, Yeniçeri Ocağı'nın söz sahibi ağalarıyla kurulan bir divanda fütursuz konuştu:

"Biz büyük davaların tahakkukunu özleriz, beni padişahlığa isterseniz, iyi düşününüz, ben padişah olursam sizlere rahat yüzü yoktur, aylarca belki yıllarca sürecek uzun seferlerin cefaları, mihnetleri, türlü türlü meşakkatleri hep sizin içindir!.." dedi.

Çelik çember gibi gayetle sert asker disiplini altında yetişmiş ve o disiplin altında yaşamakta olan yeniçeriler,

"Ya biz seni padişahlığa niçin istedik!.." dediler.

24 Nisan 1512 Cumartesi günü Sultan II. Bayezid, padişahlıktan çekildi ve Yavuz Sultan Selim, Osmanlı tahtına oturdu.

Bu disiplinli devrin dördüncü yeniçeri ayaklanması, ilk ihtilaller gibi yine teşvikle, Yavuz'un Çaldıran seferinde oldu. Fakat, gazabı müthiş cengâver hem müşevvikleri, hem de ocak disiplininden mesul olanları amansız kılıcıyla kahretti.

Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine şark seferi 1514 yılı Nisanı sonlarından 1515 yılı Temmuzuna kadar on altı ay sürmüştür.

O zamanlar Türkiye-İran hududu Anadolu'da Sivas ile Erzincan arasından geçiyordu. Türk ordusu hududu 13 Temmuz 1514'te aştı. İranlılar Türk ordusunun önünde her yeri bir harabezar halinde bırakarak çekiliyordu. Üzerinde canlı hiçbir şey, hatta nebat dahi, hatta bir tutam kuru ot dahi bulunmayan yanık topraklar, köyler, kasabalar uzanıyordu.

Yavuz'un ilk hedefi Tebriz şehriydi. Fakat Türk ordusu günlerce

ağır yol yorgunluğunun üstüne aç ve susuz kalarak bu hedefe ulaşmadan bitap düşebilir, hatta Tebriz'i de bomboş bir harabe halinde bularak yok olmaya mahkûm olabilirdi.

Çaldıran seferindeki dört vaka

Yavuz Sultan Selim düşman üzerine dalkılıç yürüyen cihangirlik sevdasında bir maceraperest değildi. Anadolu Türkleri arasında Şiiliği yaymaya çalışarak ihtilal tohumları saçan İran Şahı İsmail Safevi'nin üzerine yürürken Doğu Anadolu'nun Sünni Yörük beylerinden ve Sünni aşiretlerinden geniş ölçüde yardım göreceğine emindi ki, kendisine itaatle Türk ordusunun yardımına gelecek bütün Doğu Anadolu beylerine ve hanlarına topraklarını yurtluk ocaklık olarak tevcih edeceğini gizli ulaklarıyla bildirmişti. Fakat yanında şark seferine götürdüğü devlet erkânı arasında böyle çetin bir seferin meşakkatine dayanamayanlar ile hükümdarın siyasi gayelerinden ve gizli siyasi faaliyetinden gafil bazı kumandanlar, ordu daha hududu geçer geçmez karşılaştıkları vahşetabad manzaradan dehşete düştüler ve yaya asker yeniçerileri daha ileri gitmemek için ayak diremeye teşvik ettiler. Bu tahrikle askere bir durgunluk geldi.

Kul cinsinden, kölelikten gelme olup çocukluğu ve ilk gençliği Sultan Selim kapısında geçmiş ve o zamanlar güzelliği dillere destan olmuş, gece ve gündüz hizmetinde olduğu velinimetinin aşırı muhabbetini kazanmış ve hatta ismi dahi Yavuz Sultan Selim tarafından konmuş Hemdem Paşa, Erzincan konağında, yeniçerilerin hoşnutsuzluk mırıltılarını padişaha arz etmek cesaretini gösterdi. Gözde vezirin ayağıyla girdiği otağ-ı hümayundan mızrak üstünde kesik başı çıkınca bütün ağızlar sanki kurşunla mühürlendi. Yeniçeriler eski neşe ve şetaretiyle yola devam etti.

Ağustos başında Erzurum aşıldı ve doğuya doğru adeta bir çöl ortasında bir ay daha yüründü. Türk ordusu 14 Ağustos'ta, bugünkü mülki taksimata göre Ağrı vilayeti dahilinde Eleşkirt'in Sakallı köyü konağına geldi.

Hemdem Paşa'nın mızrak üstündeki kesik başını gördükten sonra padişahın huzurunda sefer yorgunluğundan artık kimse bahsedemezdi; fakat kumandan ve vezirlerin endişesi yüzlerinden belliydi.

Ellerinde padişahı yolundan çevirmek için tek tehdit vasıtası yeniçerilerdi, yine teşvikle bu yaya askerin sesini yükselttiler. Sultan Selim bu seçkin askerinin,

"Düşman yok, bu vahşetabad ülkede nice bir seyahat ederiz!.." diye bağrıştığını kulağıyla işitti. Ve hatta padişahın otağına kurşun veya ok atıldı.

Cengâver imparator, sert asker terbiyesiyle yetiştirilmiş yeniçerilerinin ruh haletini pek iyi biliyordu. Otağından çıkarak yeniçeri çadırlarına at sürdü ve padişahın geldiğini görerek toplanan ve selamına, alkışına duran yeniçeri kıtalarına gayet kısa ve kesin cevabını verdi:

"Rahat ve avrat isteyen geri dönsün, er olan peşimden gelsin!." dedi ve atını sürdü gitti.

Yeniçeriler de yekpare bir kitle halinde padişahlarının peşinden gitti.

Sekiz gün daha yürüdüler; 22 Ağustos'ta Tebriz yolu üstünde Çaldıran Sahrası'na konuldu. Üsküdar'dan hareket edeli 124 gün olmuştu. Yeniçeri bu 124 günü yaya olarak almıştı. İran Şahı İsmail Safevi, Yavuz'un yorgun ordusunu bir hamlede tarumar edeceğini zannediyordu. Osmanlı padişahının önüne 23 Ağustos günü işte bu Çaldıran Sahrası'nda çıktı. Fakat zafer yeli 124 günlük yoldan gelmiş olan Türk ordusunun üstünde esti. İsmail Safevi bir bendesinin canı bahasına fedakârlığıyla esir düşmekten güç kurtulup kaçabildi.

Yeniçerilerin Çaldıran Meydan Muharebesi'ndeki dövüşü yaman olmuştu. "Şah!.. Şah!.." diye saldıran Safevi kıtalarını "Allah!.. Allah!.." diye kükreyerek ezen, yorgun ayaklarının altına seren yeniçeriler o asrın hakikaten güzide askeri olduklarını bir kere daha gösterdiler. Tarihimizde bu meydan muharebesinin bir adı da "Sofu Kıran Cengi"dir.

Fakat bu parlak zaferden sonra amansız bir takip yapılamadı, zira yeniçerilerde tek adım atacak takat kalmamıştı. Türk ordusu ağır ağır, on beş gün sonra 6 Eylül'de Tebriz'e girdi. Bu büyük şehirde ancak dokuz gün mola verildi. Ve Yavuz Sultan Selim 15 Eylül 1514'te firari İsmail Safevi'nin izinde Karabağ'a doğru hareket etti. Padişahın niyeti kışı Karabağ'da geçirmek ve 1515 baharı ile yazında çok geniş askeri harekâta girişmekti. Kumandanları yine kara kara düşünce aldı ve yeniçeriler Aras Nehri kıyısında durdu.

Bir eylül sonu sabahıydı, Sultan Selim otağından şu manzarayı gördü:

Seçkin yaya askerleri paramparça olmuş çizmelerini ve pabuçlarını ve lime lime üniformalarını mızraklarının, kılıçlarının üstüne asmışlardı. Hemen hepsi yalın ayak, yarı çıplak, perişandı. Zira muzaffer olarak girdikleri koca Tebriz şehrini de tamtakır bulmuşlardı. Karabağ'a gitseler orasını da öyle bulacaklardı. Yeniçeriler Karabağ'da kışlamak istemiyordu.

Bu manzara karşısında Sultan Selim ordusuna dön emrini verdi ve ılgarla Anadolu'ya çekildi. Aras kıyısından Amasya kışlağına bir ayda, kasım sonlarında dönülmüştü.

Neredeyse yıl olacaktı. Amasya'dadır ki vücutlar hamam, sıcak su ve sabun yüzü gördü. Kimi şişmiş, kimi yara içinde yeniçeri ayakları ve tabanları tımar edildi. Ve her yerde ilkbaharda yine İran'a gidileceğinden bahsedildi.

Hadisenin mahiyeti tam ışık içinde değildir. Şubat ayı sonlarındaydı, bir gece yeniçeriler Amasya'da ayaklandılar ve padişahın yakın müşavirleri bilinen bazı kimselerin konaklarını basıp tahrip ettiler. Ertesi sabah bu ayaklanmanın teşvik suçu Dukakinoğlu Ahmed Paşa'ya yüklendi ve bu vezir huzur-ı hümayunda idam olundu. Tahribe iştirakleri tespit edilen birkaç yeniçerinin boyunları vuruldu ve vaka böylece kapandı.

1515 senesi askeri harekâtı İran içine kadar uzanmadı, Yavuz Sultan Selim'in bir Kemah seferi oldu ve Türk ordusu temmuz başında İstanbul'a döndü.

Bu ihtilallere rağmen ocak disiplini bozulmamıştır, yeniçeri cenk ateşinin semenderidir

Yavuz Sultan Selim, Farsça divan sahibi şairdir; bu Şark dilini bilenler, şiirleri için, ortanın üstündedir derler, şu Türkçe beyti için de şark seferi dönüşünde, yeniçerilerin kendisine karşı kıyama teşvik edilmesinden duyduğu üzüntüyle söylenmiştir denilir:

Cihanın gerçi nuş ettim yedi tastan geçen zehrin
Velakin zehr-i katilden beter buldum mekir kahrin.

Giderken Hemdem Paşa'nın, dönüşte de Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın başları kesilmişti. Fakat ortada yeniçerileri padişaha karşı ayaklandırma suçu vardı ki, bu mesuliyet bütün ağırlığıyla iki bedbaht vezire yüklenip kapanamazdı.

Kemah seferi dönüşünde İstanbul'da sorguya çekilen yeniçeriler suçu, ocakları adına kabul ettiler, padişahtan af dilediler, fakat müşevvikler için isim vermediler. Buna rağmen İstanbul'da da kadıasker ve ünlü muharrir Tacizade Cafer Çelebi, vezirlerden İskender Paşa ve ocak erkânından Balyemez Osman Ağa idam olundular.

Burada kronolojik kayıtlarına daima güvendiğimiz ve sadece bu yönden çok faydalandığımız *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nin bir hükmü üzerinde esefle durmaya mecbur oluyoruz. Bu çok okumuş çağdaş yazar İ. H. Danişmend, yukarıda adı geçen eserinin ilk baskısında (ikinci baskısını görmedim), Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden ve bu seferdeki yeniçeri ayaklanmalarından bahsederken, "Bu devşirme askerin daha o zamandan zararı faydasından çok fazladır!.." diyor.

Tamamen kasıtlı ve indi bir hükümdür ve ciddiyetten çok uzaktır.

Evvela şurasını kaydetmeliyim, biz burada yeniçerilerin müdafaasını ve methiyesini yapmıyoruz; kalemimizin gücü ölçüsünde yeniçerilerin tarihini yazıyoruz. İleride yeri ve zamanı gelecek, Yeniçeri Ocağı için "haşarat yatağı", yeniçerilere de "şehir eşkıyası" diyeceğiz. Lakin, şu anda izinde bulunduğumuz 16. asırda yeniçeriler Türk ordusunun seçkin yaya kıtalarıdır. Zincirleme Türk zaferlerinde bu devşirme askerin kanı selsebil olmuş, kahramanca şarıl şarıl akmıştır. 16. asır kastedilerek bu asker hakkında "Daha o zamandan zararı faydasından çoktur" demek, çalakalem hazin bir safsatadır. Bizim endişemiz, tarih kaynaklarımızı kendi gözleriyle okuma imkânından mahrum genç nesillerin bu çeşit yazılarla yanılması ihtimalidir.

İşte Yavuz'un şark seferinden sonra gözümüzün önüne serilen muhteşem panorama:

Yeniçeriler bu cengâver hükümdarın zamanında bir de Mısır seferine çıktılar, bu sefer de çok mihnetli ve meşakkatli oldu. 24 Ağustos 1516'da Mercidabık ve 22 Ocak 1517'de Ridaniye meydan muharebelerinde Sultan Selim'in kazandığı bu iki büyük zaferde yeniçeri kılıcının ve kanının hissesi parlaktır ve büyüktür.

1520'de Yavuz öldü; Osmanlı tahtına rakipsiz vâris oğlu Kanuni Sultan Süleyman geçti ve devri, 1566 yılına kadar yarım asır sürdü, bu yarım asır içinde de on üç sefer-i hümayun oldu, Osmanlı padişahı bütün yeniçerilerle on üç defa sefere gitti:

1521'de Belgrad seferi;
1522'de Rodos seferi;
1526'da Mohaç seferi;
1529'da Viyana seferi;
1532'de Alman seferi;
1534'te Irakeyn seferi;
1537'de Pulya, Adriyatik seferi;
1538'de Kara Boğdan seferi;
1541'de Budin seferi;
1543'te Estergon seferi;
1548'de İran seferi;
1553'te Nahcivan seferi;
1566'da Zigetvar seferi.

Bu seferlerin her biri yeniçeriler için altı ay, bir yıl, bir buçuk yıl sürmüş yürüyüşlerdir, binlerce kilometrelik yollar yaya alınmıştır. Dağlar aşılmış, ırmaklar geçilmiş, geceli gündüzlü günlerce devam eden yağmurlar altında, ayak bileklerini aşan hatta bazen diz boyu balçıkta, çamurda, tek yaprağın kımıldamadığı bunaltıcı sıcakta, cehennemi güneş altında ve kızgın kum, arık toprak üstünde yürümüşler, yürümüşler, yürümüşlerdir. Fethedilen kalelerin önünden, düşman ordularının bozulduğu, imha edildiği sahralardan Ordu-yı Hümayun, Yeniçeri Ocağı kadrosunda büyük boşluklarla dönmüştür. Boşalan yerler oralarda bırakılmış devşirme şühedanın yerleridir. Türkiye imparatorluğunun azamet ve şevketi yolunda binlerce tüvana yiğit, binlerce şehbaz ve şehlevent dilaver baş ve can vermiş, onların boş bıraktığı yerler, kurbanlık koç olacak kuzu sürüleri gibi binlerce taze fidan, tığ gibi devşirme oğlanlarla doldurulmuştur. Önce de kaydetmiştik, o devrin yeniçerisi Koca Mimar Sinan'ın ağzından pek güzel tarif edilmiştir: yanar ateşe giren semenderdir!..

Herhangi bir sefer dönüşünde şehit yeniçerilerin boşalan yerlerine devşirme oğlanlar getirilmediği takdirde Yeniçeri Ocağı bir anda kendiliğinden kalkardı. Fakat, koca bir imparatorluğu kuran ve

o koca imparatorluğu 15. ve 16. asırların en üstün devlet nizamıyla idare etmesini bilen ve yaşadıkları o asra hükmeden ecdadımız, Yeniçeri Asker Ocağı'nın da bekasını sağlamışlardır.

Muzaffer Türk ordusu Kanuni devrini kapayan Zigetvar seferinden bu büyük padişahın mübarek naaşıyla beraber dönerken, yeni padişah Sultan II. Selim'in kendi ağzından vaat edilmeyen cülus bahşişi yüzünden yeniçeriler mevhum bir saman arabası devirmişlerdi. Ocağın disiplinli devrinin sonlarında bu çirkin vakayı, bu kitapta, yeniçerilere verilegelen ananevi bahşişlerden bahsederken anlatmıştık. Kalem diline vermek hazin olmakla beraber, bize hakikate çok yakın görünüyor; saman arabası vakası da Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın eseridir diyeceğiz. Büyük vezir, Sultan Selim'in yakın bendegânına yeniçeri naralarıyla bir gözdağı vermek mecburiyetini duymuştu.

Padişah fermanıyla bozulan ocak disiplini

Tarih kaynaklarımızdaki bir kayda dayanarak hemen bütün tarih yazarları Yeniçeri Asker Ocağı nizamının, dolayısıyla yeniçeri disiplininin bozulmasına başlangıç olarak 1582'de yapılan muhteşem bir saray düğününü alırlar; Sultan III. Murad'ın oğlu ve veliahdı Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü.

Vaka şöylece anlatılır:

Sultan Murad, düğünde kendisini ve davetlilerle halkı aşırı derecede eğlendirmiş cambaz, hokkabaz, perendebaz ve pehlivan makulesi türlü hüner ve marifet sahiplerine masallarda olduğu gibi, "Dileyin benden ne dilerseniz!.." diye sordurmuş, onlar da, "Bizler yeniçeri yazılmak isteriz!.." demişler. Padişah da asılları ve geçmişleri meçhul, fakat cümlesinin o ana kadar başıboş yaşamış serseriler olduğu cümlenin malumu bu adamların yeniçeri yazılmasını emretmişti.

"Padişahım..." demişler, "fermanınız ocak nizamına ve ananesine uymaz ve bu adamlar yeniçeri olamaz!.."

Sultan Murad, "Padişahlar da vaadinden, ihsanından, sözünden dönmez!.." demiş.

Padişah ısrar edince Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa vazifesinden azlini istemiş, onun yerine tayin edilen Yusuf Ağa bu vebali üstüne

almış ve o derbederleri "ağa çırağı" diye bir kulp takarak Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydetmiş. Ocakta dikiş tutturup kalabilmişler mi, yoksa yeniçeri ulufesine tamah edip girdikleri ocaktan bir müddet sonra kaçmış, kovulmuşlar mı, meçhul. Hakikat olan, padişah emriyle ocağa ilk defa olarak yolsuz bir miktar nefer kaydıyla bir nizamın bozulmasıdır.

Ocak nizamı ve asker ruhu, disiplini için yeniçeri ağalığından çekilen Ferhad Ağa 16. asır sonunun en mühim simalarından biridir. Yeniçeri ağalığından evvel bostancıbaşılıkta bulunmuştu. Gayetle doğru, son derece afif adamdı. Vakayı ocak disiplininden bahsederken evvelce naklettik, bir imamın genç karısını kaçırarak saçlarını kestirdikten sonra şabb-ı emred oğlan kılığında dolaştıran bir yeniçeri neferini havan topuyla berhava edecek kadar da örfe, âdete, namusa ve asayiş ile inzibata aykırı meselelerde amansızdı. Yüzündeki hicap perdesi yırtılmış bir adamın yüreğinde de asalet cevheri zedelenmiş olacaktı. Bir asker için beden salabeti ve pazı kuvveti kadar ruh asaleti şart olduğuna göre cambaz güruhu serserilerin ayağını Yeniçeri Ocağı eşiğinden içeri sokmayacağı bellidir, padişah fermanına karşı yapabileceği tek iş de ağalıktan çekilmek olacaktır.

Peçevili İbrahim Efendi, yine mahut sünnet düğününün son gününde bu Ferhad Ağa'nın yeniçeri ağalığından ayrılışı üzerine başka bir vaka naklediyor:

Kapıkulu sipahilerinin delikanlılar bölüğünden birkaç taze yiğitçikler, şehri sarmış olan düğün neşesi içinde "odalarında meclis-i fisk ederler ve meclislerine fahişe getirirler". Sipahilerin odaları düğünün hüner ve eğlence sahnesi olan Atmeydanı'nın civarındaki hanlardan birindedir. O esnada şehir subaşısı Tanrıbilmez Ahmed Çavuş da bir bölük yeniçeri ve bir miktar asesle bu odaları basıp fahişeleri çıkarıp yakalamak ister. Bu sefer bütün sipahiler genç yoldaşlarının odalarının basıldığına rıza vermeyip subaşıya hücum ederler, yanındakini döve döve kaçırırlar ve subaşıyı yakalayıp düğün yeri Atmeydanı'na götürüp padişahın bulunduğu kasrın önüne bırakırlar. Bu sefer de orada bulunan yeniçeriler sipahilere hücum eder, hengâme büyür, vaka yerine Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa gelir, ağalarının peşi sıra da takım takım yeniçeriler dolar, ortalık büsbütün karışır ve bu arada iki sipahi öldürülür. Sadrazam Sinan Paşa

da yine o civarda Mehterhane Kasrı'ndaymış, kanlı sahneyi görmüş, Ferhad Ağa'yı huzuruna çağırıp,

"Bre kara köpek, iki kana sebep oldun, yıkıl git!.." diye kovar.

Yeniçeri ağası çekilip gider, o gidince yeniçeriler de gider, ortalık yatışır. Ferhad Ağa azledilir, Miriâlem Yusuf Ağa yeniçeri ağası olur.

Biz bu vakayı, yukarıda kaydettiğimiz birtakım cambaz, perendebaz uygunsuz güruhunu padişah emrine rağmen Yeniçeri Ocağı'na sokmayan Ferhad Ağa'nın azli için bir münasip bahane olarak görüyoruz. Aydın hakikat olan şudur ki, Yeniçeri Ocağı'na laubalilik Sultan III. Murad'ın emriyle girmiştir.

Yeniçeri Asker Ocağı'nın nizamı bir padişah fermanıyla bozulduktan sonra, yeniçerilerin askerlik vazifeleri dışında siyasete alet oldukları ilk vaka Yemişçi Hasan Paşa vakasıdır.

Yeniçeriler ilk ayaklanmaları olan Edirne'de Buçuktepe Vakası'nda Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın teşvikiyle bir çocuk padişahın yerine cengâver babasının Osmanlı tahtına dönmesini istemişti.

İkinci yeniçeri ihtilali İstanbul'da İshak Paşa'nın teşvikiyle Karamani Mehmed Paşa'ya karşı, bir sadrazama karşı çıkmıştı.

Üçüncü yeniçeri kıyamında ocağın kendi sesi yükselmiş, Sultan II. Bayezid yeniçeri kılıçlarının tehdidi altında tahtını Yavuz Sultan Selim'e bırakmıştı.

Yavuz'un İran seferinde de sefer meşakkatlerine dayanamayan devlet ricalinin ve bazı kumandanların teşvikiyle dört defa ayaklanmışlardı.

Yemişçi Hasan Paşa Vakası'nda ise yeniçerileri ayaklanmaya teşvik eden bizzat padişah oldu ve yeniçeri kılıçları padişaha karşı ayaklanmış olan kapıkulu sipahilerine karşı çekildi.

Bu yazılarda birkaç defa ehemmiyetle kaydetmiştik, hemen hepsi devşirme acemi oğlanlığından gelme kapıkulu sipahilerini tımarlı sipahilerle karıştırmamalıdır.

İstanbul'da devir devir ayaklanan ve büyük kanlı vakalara sebep olan sipahiler kapıkulu sipahileridir ki vazifeleri İstanbul ile Edirne arasında, Anadolu tarafında da Üsküdar'dan Bolu, Balıkesir ve Bursa'ya kadar uzanan bir sahada taht şehrini koruma, bir nevi atlı jandarmalıktır ve bu hizmetleri karşılığı devlet hazinesinden tıpkı

yeniçeriler gibi ulufe alırlar. Bazı seçkin tarih yazarlarımızın bu iki sipahiyi karıştırarak, ihtilal vakalarının sonunda garip garip hükümler verdiklerini görüyoruz.

Yemişçi Hasan Paşa Vakası

Sultan III. Mehmed devrinde 1601 yılında (devlet batıda Avusturya ve doğuda İran'la harp halindedir) sadrazam ve Avusturya üzerine serdar olan Yemişçi Hasan Paşa cahil, liyakatsiz bir vezirdir; bunun içindir ki mühr-i hümayunu koynuna koyar koymaz bütün endişesi sadaret makamı için kendisine rakip bildiği kimseleri birer bahaneyle kahretmek olmuştur. Halbuki Anadolu'da şekavet almış yürümüş, batı sınırında Peşte'yi düşman almış, taht şehri İstanbul'da da saray erkânının rüşvet ellerinin uzunluğu yüzünden söz ayağa düşmüştür. Makamını dolduracak bir sadrazam için yapılacak işler pek çoktur. Yemişçi Hasan Paşa'nın iki sene kadar süren sadareti devlete gaile üstüne gaile çıkarmıştır.

1603 yılı başında orduyla seferdedir, serdarlık şanını da avami tabiriyle yüzüne gözüne bulaştırmıştır.

6 Ocak'ta, bir Pazartesi günü İstanbul'da kapıkulu sipahisi ayaklandı, Sultan Mehmed'i sarayda Babü's-saade önünde ayak divanına çıkardı, sipahilerin söz sahiplerinden Hüseyin Halife, Poyraz Osman Bey ve Kâtip Cezmi ileri çıkarak ahval-i âlemden acı acı şikâyet ettiler:

"Padişahım, asker-i İslam seferde, memleketimiz Celali elinde kaldı, baştan başa perişan. Erzurum'u Köse Sefer Paşa'nın sekbanları ve leventleri soyar, Sivas Alacaatlı Ahmed Paşa'nın zorbaları elinde, Karaman'ı Deli Hasan kasıp kavurur, Kastamonu ve Çankırı Tavil ile Kara Said'in pençesinde, Anadolu halkının feryadı gökleri tuttu, devlet erkânı memleket ahvaliyle meşgul değil, sarayda mahremleriniz sizi iğfal ederler, bu hallerin asıl müsebbibi de onlardır..." dediler.

O gün saray erkânından kapıağası ak hadım Gazanfer Ağa ile kızlarağası zenci Osman Ağa'nın başları vuruldu. Kubbe vezirlerinden Tırnakçı Hasan Paşa da boynu vurulmak üzere cellat önüne çökertilmişken, bu sipahi ayaklanmasında seyirci olarak bulunan İstanbul muhafazası için bırakılmış yeniçerilerin şefaatiyle kurtuldu.

Elbet ki ahval-i âlemin perişanlığından en ağır devlet mesuliyeti sadrazamın üzerindeydi. Yemişçi Hasan Paşa da orduyla İstanbul'a dönüyordu. İstanbul'daki sipahi ayaklanmasının kendi başına bir felaket getireceğini sezdi, orduyu yolda bırakıp bir bölük bendesiyle ve ılgarla İstanbul yoluna düştü. Yolda dostlarından mektuplar aldı, "Sipahiler size karşı da harekete geçmek üzeredir..." diye yazıyorlardı.

Hakikatte de İstanbul'da sipahiler sadrazamın katli vacip olduğuna dair Şeyhülislam Sunullah Efendi'den fetva almışlardı. Fetvayı padişaha gönderdiler, fakat Sultan Mehmed bir sadrazam başı istenmesinden son derece ürktü, ardından kendisini de tahttan indirebilirlerdi. Şeyhülislamın fetvasına karşı Yemişçi'yi himaye etti. İstanbul'a gelen sadrazam meseleyi hakkında fetva veren şeyhülislamla görüşmek istediyse de mülakat talebine efendi hazretleri cevap vermeyince kendisi için selameti Yeniçeri Ocağı'na ilticada buldu. Arkasını padişaha dayamış olan vezir, sipahilere karşı yeniçerileri siper edecekti. Sultan Mehmed işi daha ileri götürdü, yeniçerilere hitaben bir ferman yolladı; padişah, "Siz ki yeniçeri kullarımsınız, berhudar olasınız, nimetim sizlere helal olsun! Bu ana kadar sizden hıyanet ve habaset sadır olmamıştır, veziriazama muin olun ve zorba eşkıyasının hakkından gelmeye imdat edin!.." diyordu.

Padişahın fermanı üzerine Yemişçi tarafından talim edilen yeniçeriler evvela padişahtan Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin azlini istediler, sipahilerden de onları ayaklanmaya teşvik eden söz sahiplerini istediler. "Ya onları bize teslim ederler yahut cümlesinin hakkından geliriz, vakitlerine hazır olsunlar!.." diye haber yolladılar.

Padişah kapıkulu sipahisinden vazgeçip onları yeniçeriye kırdırabilir miydi? Sipahilerden, "Birisini dahi vermeyiz!.." cevabı geldi. Bu sefer Yemişçi Hasan Paşa yeni şeyhülislam Ebülmeyamin Mustafa Efendi'den sipahiler aleyhine fetva aldı:

"Padişahın emrine itaat etmediklerinden cümlesi bagi olurlar ve cemiyetleri kılıçla dağıtılır."

İstanbul şehrinin etrafını çevirmiş olan tarihi kale duvarlarının bütün kapıları kapandı. Bu haber şehre yayılınca, yeniçerilere asla dayanamayacaklarını bilen sipahilerin cemiyeti dağıldı, her biri bir tarafa kaçıp gizlendi. Yeniçeri, acemi oğlanı, tersaneli, topçu, cebeci şehirde pürsilah kola çıkarak sipahi aramaya başladılar. Sipahile-

rin İstanbul'da kaldıkları bütün hanlar basıldı, ne kadar eşyaları varsa yağma edildi ve hanlarda ele geçen sipahiler aman verilmeden öldürüldüler. İşte bu suretledir ki bir padişahın teşvikiyle ilk defa olarak yeniçeri ile kapıkulu sipahisi arasına kılıç girdi. İstanbul iki gün iki gece bir vahşet havası altında kaldı. Şehir halkından ölenlerin cenazeleri dahi şehir kapılarından çıkarılıp mezarlıklara götürülemedi, evlerinde kaldı.

Sipahilerin söz sahiplerinden ilk yakalanan Poyraz Osman Bey oldu. Gayetle mert bir adam olarak tanınmıştı, Yemişçi Hasan Paşa'yla eskiden tanışırlardı ve hatta araları gayet iyiydi, huzuruna çıkarıldığında Hasan Paşa bu dostluğu hatırlattı, Osman Bey,

"Benim size karşı bir husumetim yok, bu işe şeyhülislam efendi ile sair ulemanın teşvikiyle giriştik, sizden ricam beni avrat gibi kementle boğdurtmayıp başımı kılıçla vurdurun!.." dedi.

Sadrazam, "Hâşâ... Ben seni öldürtecek değilim..." diye aman verdiği halde padişahın emriyle başı vuruldu.

Poyraz Osman Bey'den sonra diğer ileri gelen sipahiler de birer birer yakalanarak idam edildiler.

İki askeri birbirine düşüren bu kanlı vaka iradesiz, silik bir padişahın, mürteşi saray erkânının, haris ulemanın, cahil bir vezirin, gözünü sadrazamlık makamına dikmiş bir kaymakam paşanın, para vaatleriyle kandırılmış biçare sipahilerin ve padişahtan kılıçlarınızı çekin diye kılıçlı ayaklanma için emir almış yeniçerilerin müşterek eseridir, bunların arasında en masum olanı da padişahlarından emir almış olan yeniçerilerdir. Fakat bakınız, bir sabit fikir bir ilim adamını nerelere götürüyor; bu vaka İ. H. Danişmend'in kronolojisinde şu serlevhayı taşır: "...İstanbul'da zorba isyanı denilen Türk-Devşirme mücadelesinin zuhuru..." Bu indi ve hayali hükümlerin satır ve satır tenkidini bu yazıların çerçevesi dışına, müstakil tenkit ve münakaşaya bırakıyorum.

Genç Osman'a karşı 1622 ihtilali

Kademe kademe teşviklerle, tahriklerle siyasete alet edilen yeniçeriler Yemişçi Hasan Paşa Vakası'ndan sonradır ki, kılıçlarını çektikleri zaman, haklı veya haksız, sözlerini yürüteceklerini, serkeşli-

ği, küstahlığı kesin olarak öğrendiler. İş, kendi aralarında anlaşabilmekti, koca bir asker ocağı içinden de bu anlaşmayı temin edecek simalar elbet ki çıkacaktı; işte bu adamlardır ki, artık tarihimizde "yeniçeri zorbaları" adını alacaklardır; yeniçerilerin ihtilal kararlarına da "kazan kaldırma" denilecektir.

Sefere çıkıldığında bazı konak yerlerinde askerin silah ve teçhizatı teftiş edilir, hastalık vesair türlü sebeplerle yollarda düşüp kalan oldu mu diye bir de asker yoklaması yapılırdı. Bu arada her yeniçeri çorbacısı da kendi ortasının neferlerini teftiş ederdi ve bu vesileyle bir yeniçeri yoklaması yapılırdı.

1621'de Sultan II. Osman Lehistan'a karşı Hotin seferine çıktı; bu padişah tarihimizin Genç Osman'ıdır, 17-18 yaşlarında, yüzü henüz tüysüz, sarı saçlı, mavi gözlü bir dilber çocuk, genç irisi taze yiğittir, ama toydur, tecrübesizdir, zalim ve gaddardır. Şahsiyetini gereği gibi aydınlatmak için yıllarca çalıştık ve hakikate çok yakın olduğunu tahmin ettiğimiz portresini *Osmanlı Padişahları* adındaki eserimizde tespit ettik. Bu genç hükümdar, başta hocası Ömer Efendi ile Kızlarağası Süleyman Ağa gelmek üzere birkaç has bendesinin nüfuz ve tesiri altındaydı.

Ordu İsakçı'ya geldiğinde, Tuna üzerine kurulacak köprü için bir müddet konakladı. Ve Sultan Osman burada bütün askere sefer bahşişi dağıttı. Otağ-ı hümayun önüne kurulan taht üzerinde otururak bahşişin dağıtılmasını seyretti. Yeniçerilerin her ortasına biner akçe bahşiş çıkmıştı. Usulen zabitleriyle beraber takım takım gelerek para torbalarını kaldırıp gideceklerdi. Fakat bu sefer emir verildi, bahşişlerini alan yeniçeriler teker teker padişahın önünden geçirildiler; bu bir çeşit asker yoklamasıydı. Orduda yoklama yapılmadığı halde yalnız kendilerinin yoklanması yeniçeriler tarafından hoş karşılanmadı. Öbek öbek toplanmaya ve garip garip söylenmeye başladılar.

Askeri köprü kurulup Tuna geçildikten ve yine yola düzüldükten birkaç gün sonra orduda "Yeniçerilerin yarısı kalmadı!.." diye bir şayia çıktı. Sultan Osman yeniçerilerin yevmiyelerine yarımşar akçe zam yaptı ve bu bahaneyle bütün yeniçerileri yine birer birer önünden geçirterek ikinci bir yoklama yaptı, eksik, kaçak yoktu.

Muhakkak ki, yolsuz hareketlerdi ve ordu içinde yeniçeri şanını

zedeleyen yoklamalardı. Müverrih Naimâ, "Ocak zabitlerinin hatırları muğber oldu" diyor. Koca bir padişah için yeniçerilerin firarı şayiasının tahkiki gayetle basittir, elbette ki, neferleri teker teker bizzat sayarak yeniçerileri teşhirle olmayacaktır.

Hotin Kalesi muhasarasında Türk ordusunun muvaffakiyetsizlik sebepleri arasında bu yeniçeri yoklamalarını da gösterirler, "Padişaha kırılmış olan yeniçeriler bu kale cenginde kendilerinden beklenen gayreti göstermemiştir" derler.

Sefer dönüşünde de İstanbul'da kanlı ihtilal çıktı. Büyük müverrihimiz Naimâ Efendi, "Yeniçeri Ocağı idaresindeki bu ilk büyük yeniçeri ihtilalini kendi aleyhine tahrik eyleyen de, düşmanlarından ziyade yeniçerileri hiç anlamamış olan Sultan Osman oldu" diyor.

Bostancıbaşı Mehmed Ağa, bir meseleden dolayı Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa'ya kızgın, dargındı. Padişaha, Yusuf Ağa'nın Yeniçeri Ocağı'nı idaresindeki aczini göstermek için Sultan Osman'ı tebdil-i kıyafetle sık sık şehri teftişe çıkarmaya başladı. Bizzat padişaha meyhaneler bastırdı. Bu baskınlarda işret eden beş on yeniçeri yakalandı. Basit suç, "Seferde gayret göstermezler, İstanbul'da meyhaneden çıkmazlar" diye büyütüldü, gazaba gelen Sultan Osman meyhanelerde kendi eliyle yakaladığı yeniçerinin ayaklarına iri taşlar bağlatarak kayıklara koydu, Sarayburnu açıklarından diri diri denize attırarak boğdurttu. Şehirlinin ayaktakımından da pek çok adam işret suçuyla küreğe konuldu.

Padişahın mağrur ve gafil yakınları, "Yeniçeri Hotin'de hiç işe yaramadığını göstermiştir, onlara verilen ulufeye yazık; padişahımıza layık asker Mısır cündileridir..." diye konuşmaya başlamıştı.

Padişah da ortaya bir hac meselesi çıkardı, ecdadından hiçbiri, hatta Mısır'a kadar gitmiş Yavuz Sultan Selim ile on üç defa sefere çıkmış olan Kanuni Sultan Süleyman bile hacca gitmemişken hacca gitmeye kalktı ve gereken hazırlığın süratle yapılması için ferman etti. Padişah karadan gidecek, donanma da Akdeniz seferine çıkıp Mısır'a gidecekti. Padişahı hacca teşvik edenler Kızlarağası Süleyman Ağa ile Hoca Ömer Efendi'ydi. Sadrazam Dilaver Paşa bu kararı doğru bulmadı, fakat kızlarağası ile hoca efendinin nüfuzuna karşı söz geçiremedi.

Yeniçeriler ise bir ağızdan,

"Padişahın hacca gitmesine asla rızamız yoktur!.." dediler.

Ocağın bu kararı padişaha duyuruldu, Sultan Osman tereddüde düştü ve o sıralarda bir gece bir rüya gördü:

Kendisi tahtında oturmuş, Kuran okuyormuş, Hazreti Peygamber gelmiş, elinden mushafı almış ve bir tokat atarak tahtından devirmiş, Sultan Osman düştüğü yerden kalkıp Hazreti Muhammed'in ayaklarına yüz sürmek istemiş, ona da muvaffak olamamış...

Dehşet içinde uyanan genç padişah rüyasını evvela hocası Ömer Efendi'ye anlatmış, hocaefendi,

"Hacca niyet ettiniz, sonra tereddüde düştünüz, onun için bu suret size tevbihtir; rüyada ayağına yüz süremediniz ise inşallah merkad-i münevverlerine yüz sürersiniz!.." demiş.

Fakat bu tabir padişahı tatmin etmemiş, rüyasını bir kâğıda yazıp devrinin büyük mutasavvıfı Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdai'ye yollamış, fakat şeyh efendinin tabiri çok acı olmuş. "Elinden hükm-i şer-i şerif ile âlem-i vücut alınmış, padişah-ı İslam cümle yaptıklarına nedamet getirip tövbe ve istiğfar üzere olsunlar..." demiş.

Hac niyetine padişahın otağı ve tuğları Üsküdar yakasına geçirilince yeniçeriler ile İstanbul'daki kapıkulu sipahilerinin söz sahipleri bir araya geldiler ve müşterek kararlarını verdiler. Hicri 7 Recep 1031 ve Miladi 18 Mayıs 1622 bir Çarşamba günü, kanlı ihtilal bu kararla başladı.

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahisinin müşterek kanaati şuydu: "Nizam-ı âlem için padişahlar haccı terk edegelmişken Sultan Osman'ın hacca gitmesi mücerret bizden nefretinden ötürüdür, başka sebebi yoktur."

İhtilal önce silahsız bir miting havası içinde başladı. Yeniçeriler kışlalarından ve kapıkulu sipahileri hanlarından çıkıp Atmeydanı'nda toplandılar. Yüksek mevkileri icabı çekingen davranan sekiz on sima hariç bütün ulema askeri destekledi, halkın orta tabaka ve ayaktakımından da büyük bir kalabalık katıldı. Yeniçeri Ocağı erkânı da vakaya Ağakapısı'ndan seyirci kaldı.

Vakayı haber alan Sadrazam Dilaver Paşa başsız askerin dağılması için Çavuşbaşı Halıcızade'yi gönderdi, fakat asker Çavuşbaşı Ağa'ya ağız açtırmadı, taşa tutup kaçırdı. Vakanüvisin tabiriyle o gün "âlem ayağa kalktı".

Atmeydanı'nda toplanan yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin gün görmüş ihtiyarları bir yere gelip evvela genç padişahı kandırarak hac sevdasına düşüren ve böylece padişahlarca âdet olmayan bir yolda hazine sarfına sebep olan kimselere ne lazım gelir diye bir fetva sureti yazdılar ve Şeyhülislam Esad Efendi'ye gönderdiler. Sultan Osman'ın kaynatası olan Esad Efendi hiç tereddüt etmeden "katli lazımdır" diye fetva verdi.

Padişahın hacca gitmesini protesto mahiyetinde silahsız askeri miting bu fetvayla kanlı bir ihtilal kisvesine bürünüyordu.

Ağakapısı erkânı gibi kapıkulu sipahisinin kumandanları olan bölük ağaları da meydan toplantısına seyirci kalmıştı. Fetva meselesi duyulunca yeniçeri ağalarıyla beraber askeri nasihatle dağıtmak için meydana geldiler, fakat asker kumandanlarını da taşa tutarak kaçırdılar.

Mısır'a gitmek üzere Tersane'den kalkmış ve Beşiktaş önünde yatmakta olan donanma da o gün Marmara'ya açılmıştı. Şehrin Marmara kıyısındaki iskelelerinden kayıklarla askerin kıyamı donanmaya ulaştırıldı. Kadırgalara cenkçi olarak bindirilmiş yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi palalarını çekerek reisleri karaya yanaşmaya zorladılar ve gemileri terk ederek ihtilalci yoldaşlarına katıldılar.

Şeyhülislamdan alınan fetvada ölüm hükmü vardı ama henüz ortada şahıs isimleri yoktu. Padişahın "Hacdan vazgeçtim" demesi yeniçerilerin kışlalarına ve sipahilerin de hanlarına çekilmesi için belki kâfi gelecekti. Fetva o saatlerde askerin elinde sadece müthiş bir tehdit silahıydı. Yeniçerilerin ve sipahilerin söz sahipleri, büyük bir kalabalığın başında, keyfiyetin padişaha duyurulmasına tavassut etmeleri için evvela Hoca Ömer Efendi'nin sarayına gittiler. Hoca sarayının kapılarını kapamış ve tebdil-i kıyafetle Saray-ı Hümayun'a kaçmıştı. Hizmetkârları, "Hoca efendi saraya gitti..." deyince asker derhal hükmünü verdi, efendi tezvir için kaçmıştı; hoca sarayının kapı kanatları, yeniçeri ve sipahi tekmelerine ancak birkaç dakika dayanabildi; artık tam bir ihtilal sahnesidir, bu saray lahzada yağma ve tahrip edildi.

Oradan Sadrazam Dilaver Paşa'nın sarayına gidildi, oranın da kapısını kapalı buldular. Gelenler silahsızdı, fakat paşanın kapısı kulları cümle silahlanmışlardı, gelenleri ağız açtırmadan ok yağmu-

runa tuttular, sekiz on nefer yeniçeri ve sipahi öldü ve yaralandı. İşte bu kanların döküldüğü andadır ki, silahsız askeri miting bir ihtilal oldu. Askerin ilk aklına gelen Sultanahmet'teki Arasta Çarşısı oldu. Bir adı da Sipahiler Çarşısı olan Arasta, muazzam bir silah deposu halindeydi. Fakat çarşı esnafı önlerine çıktı.

"Şehbazlar, dilaverler, yiğitler" diye türlü diller döküp dükkânlarının yağma edilmemesi için yalvardılar. İhtilalci asker de, "Bu Müslümanlara gadir olmasın..." diye birbirlerini men etti. Arasta'dan yağmayla silah kaldırmaktan vazgeçtiler. Vakit de akşama yaklaştığı için ertesi sabah kışlalarından ve hanlarından pürsilah gelip toplanmaya sözleştiler ve dağıldılar.

Beri tarafta ise hoca efendi sarayının yağma edildiğini haber alan padişah bütün yüksek payeli ve mevkili ulemayı sarayda topladı ve onlara,

"Askerin bu cemiyetine sebep nedir?.." diye sordu.

"Kul taifesi padişahımızın Anadolu'yu geçip hacca gitmesine razı değillerdir!" cevabı verildi.

Padişaha fetvadan da bahsetmek lazımdı. Şeyhülislam Sultan Osman'ı hacca teşvik edenlerin katli lazım geldiğine hükmetmişti, müşevvikler de Hoca Ömer Efendi ile Kızlarağası Süleyman Ağa'ydı; padişahın kaynatası olan ve o anda huzurda bulunan Esad Efendi'yi müşkül duruma düşürmemek için meseleyi azıcık yumuşatarak arz ettiler:

"Bir de," dediler, "kızlarağası ile hoca efendinin sürgüne gönderilmesini istiyorlar..."

Sultan Osman:

"Varın askere söyleyin, Kâbe'ye gitmekten vazgeçtim, fakat kızlarağası ile hoca efendiye gelince, sürgüne göndermek şöyle dursun, mevkilerinden azil bile etmem!.."

Saraydaki ulemadan bir heyet Atmeydanı'na gitti ve askerin söz sahiplerine padişahın sözlerini tebliğ etti. Bu efendilerin Atmeydanı'na gelişi, askerin Arasta'yı yağmadan vazgeçtiği saate rastlar. Askerin söz sahipleri,

"Akşam oldu. Şimdi vakit dar, yarın gelin görüşelim..." dediler.

O gece yeniçeri kışlalarında, "Padişah cephanelikte ne kadar silah varsa saraya kaldırmış ve bütün bostancıları silahlandırmış..." di-

ye bir haber yayıldı. Aynı gece sarayda bostancıların koğuşlarında da "Donanma gemilerini ellerine geçiren yeniçeriler gemilerdeki topları sarayın deniz kenarındaki surlarına çevirterek kale bedenlerini yıktıktan sonra saraya bahçe tarafından hücum edeceklermiş" diye bir haber dolaştı.

Birinci haber yeniçeri kılıcını bir kat daha biledi, ikincisi ise bostancılar arasında korku yarattı ve ertesi gün manzara ne renk alırsa alsın, seyirci kalmaya karar verdiler.

Kışlalarda yeniçeriler, hanlarda kapıkulu sipahileri ve saraydaki koğuşlarında bostancılar sabaha kadar tetikte durdular, uyumadılar. O geceyi şehir halkı da dehşet içinde uykusuz geçirdi.

19 Mayıs Perşembe sabahı daha alaca aydınlıkta, sabah ezanları okunurken evvela yeniçeriler koğuşlarından pürsilah çıktılar ve Aksaray'daki büyük kışlaları önündeki Etmeydanı'nda toplandılar. Oradan takım takım yürüyerek o zamanlar Sultan Mehmed Camii denilen Fatih Camii'ne gittiler. Caminin içi, iç ve dış avluları lahzada yeniçeriyle doldu. Yeniçeri kılıcının bu davada zaferi için duadan sonra bir sel halinde Atmeydanı'na aktılar ve orada kapıkulu sipahileriyle birleştiler.

Yeniçerilerin büyük ağaları ile sipahilerin bölük ağaları bir gün evvelki silahsız yürüyüşe ve cemiyete seyirci kaldıkları gibi bugün de ihtilale iştirak etmemişlerdi, bu asker ayaklanmasını, gelişigüzel, ağzı söze yatkın olanlar idareye çalışıyordu. Bu söz sahipleri Sultanahmet Camii'nin mihrabı önünde toplandılar. Ayaklanmış askerin padişaha cevabını alacak olan ulema heyeti de camiye geldi. Asrın büyük şairi Yahya Efendi de bu heyetin arasındaydı, fevkalade hürmetle karşılandılar. Askere tekrar,

"Bu cemiyetin sebebi nedir?.." diye soruldu.

Bir ağızdan,

"Padişahın Anadolu'ya geçip hacca gitmesini istemeyiz!.." dediler.

"Padişahımız Kâbe'ye gitmekten vazgeçmiştir!.." diyen ulema efendilere az evvel yazılıp hazırlanmış bir arzuhal verildi:

"Padişahtan bu altı kişinin katlini isteriz!.." dediler.

Arzuhal ile padişahtan katli istenen altı kişi Kızlarağası Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi, Sadrazam Dilaver Paşa, Defterdar Baki Paşa, padişah Hotin seferindeyken İstanbul'da sadaret kayma-

kamlığında bulunmuş Ahmed Paşa ve Sekbanbaşı Nasuh Ağa'ydı.

Efendiler,

"Bunların suçu nedir?" diye sordular.

"Kızlarağası ile Hoca Efendi padişahı hacca gitmeye tahrik etmişlerdir; Dilaver Paşa'nın suçu, dün sarayında kullarını silahlandırmış ve birkaç yoldaşımızı öldürtmüştür; defterdar bize verilen ulufeye ayarı bozuk akçe karıştırır; kaymakam paşa, ordu seferdeyken oturaklara (yeniçeri emeklilerine) ve koruculara ulufelerini zamanında vermemiş, onlara cevretmiştir; sekbanbaşı da oturak ve koruculara zulmetmiştir!.." dediler.

Görülüyor ki, altı ateşlene ateşlene, Yeniçeri Ocağı'nda ve kapıkulu sipahisi bölüklerinde nifak ve fesat kazanları artık kaynamaya başlamıştır. Koca Sinan Paşa bir yeniçeri ağasını, "Bre kara köpek, yıkıl git!.." diye rahat rahat kovabilirken, oturak ve koruculara cevr ü cefa eyledi diye bir vezir ile bir sekbanbaşının kellesi istenmektedir.

İhtilalin bu ikinci günü hadiseler süratle inkişaf etti ve söz tamamen ayağa düştü. Naimâ'nın "Vaka-i Haile-i Osmaniye" dediği bu yeniçeri-sipahi oğlanları ihtilali, ehemmiyetle tekrarlıyorum, lidersiz bir askeri kıyam oldu. Yeniçeri çorbacıları ve neferleri sipahilerin arasından çıkan meydan hatipleri, bu iki kapıkulu asker ocağı halkının kendi tabirleriyle söz bilir yoldaşlar ve güngörmüş ihtiyarlar bir şeyler istediler ve istediklerini de aldılar. Hadiseler kazılmış bir yola akıtılan su gibi değil, gelişigüzel yayılan bir sel gibi gelişti. Sultan Osman tahtını kesin olarak kaybetmiş göründükten sonradır ki, ortaya bir Kara Davud Paşa ile ocaklıdan birkaç yardakçı çıktı. Bu adamlar yeniçerileri kendi emirlerindeymiş sandılar; daha doğrusu böyle göründüler ve ihtilalci askerin bir liderden mahrum oluşundan istifade ederek Sultan Osman'ı öldürmeye kadar vardılar, Yeniçeri Ocağı'na bir padişah kanı lekesi vurdular, fakat ihtilal henüz yatışmadan o gulgule içinde kendi kellelerini de verdiler. Vakaları takip edelim:

Sultanahmet Camii'nden saraya dönen ulema heyeti askerin arzuhalini padişaha arz etti. Henüz 18 yaşında bir nevcivan olan ve nevcivanlıkla padişahlık şanından dik başlı olan Sultan Osman,

"Ben bu adamları vermem!.." dedi.

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri ve halkın ayaktakımı kendisinden nefret ediyordu, hatta sarayının muhafızı bostancılar ve

Enderun-ı Hümayun'un zülüflü içoğlanları tarafından da sevilmiyordu, birkaç bendesi müstesna, saray kendisine ihanete hazırdı ve Sultan Osman bütün bunlardan gafildi.

Ulemâ efendiler toy ve gafil padişaha bu gibi hallerde söylenegelen şeyleri tekrarladılar:

"Padişahım, şerrin ehveni kabul edilir, cemiyetin zararına ferdin zararı tercih olunur, bu adamlar verilmezse şer ve fesat artar..." dediler.

Genç Osman,

"Siz onlara ehemmiyet vermeyin, başsız askerdir, çabuk dağılırlar..." dedi.

Ayaklanmış askerin kolay dağılacak gibi görünmediği tekrarlandı, bu sefer parladı.

"Bu fitneyi siz tahrik etmiş gibi konuşuyorsunuz, onlardan evvel sizi kırarım!.." diye bağırdı.

Sonra çok ileri gittiğini anlayarak,

"Korkmayın, onların tepelenmesi tedariki görülmüştür!.." diye ilave etti.

Kırılmış olan ulema artık ısrar etmedi, huzurdan çıktılar. Fakat arkalarından, "Saraydan çıkmasınlar!.." diye bir ferman tebliğ edildi. Sahip oldukları ilmin icabı insaflı adamlardı. "Böyle günde padişahı yalnız bırakmak olmaz!.." dediler ve hepsi hayret içinde, sarayda, vakaların gelişmesini beklediler.

"Onların tepelenmesi tedariki görülmüştür" diyen padişahın aslında hiçbir tedbir ve tedariki yoktu.

Saatler geçiyordu. Atmeydanı'ndaki ihtilalci asker saraya giden ulema heyetinin dönmediğini ve saraydan bir haber çıkmadığını görünce silahlandırılmış olan bostancıların sarayı silahla müdafaaya hazırlanmış olduklarını sanmıştılar. Sipahilerden Dideban Ömer Bey adında birinin tedbiri olarak Ayasofya minarelerine adamlar çıkarıldı. Bu minarelerden Bab-ı Hümayun içi ve bu büyük kapının iki yanında uzanan kale duvarları gereği gibi görünüyordu. "Bostancılardan eser yoktur" diye haber gelince Atmeydanı'ndaki asker yine bir sel gibi Bab-ı Hümayun tarafına aktı. Bostancılar padişahlarına ihanet etmişti, muhafazasına memur oldukları sarayın bu büyük kapısını açık bırakmışlardı.

Bab-ı Hümayun'u açık bulan yeniçeri ve sipahiler hayret içinde kaldılar ve zahmetsizce içeri girerek Ortakapı'ya kadar sarayın birinci avlusunu işgal ettiler.

Bab-ı Hümayun'da nöbetçi olan birkaç nefer bostancı, ocaklarının namusunu korumak için,

"Bostancılardan gafil olmayın!.." demişti.

Alay yerine alınabilecek bu küçük ihtar Bab-ı Hümayun ile sarayın kale duvarlarına birkaç yüz tüfenkendaz yeniçerinin yerleştirilmesi için kâfi gelmişti. Burada bostancıların silahlı bir mukavemetini düşünecek olursak başsız ihtilalin kolayca dağıtılabileceğini söyleyen Sultan Osman'a hak vermek gerekir.

Yeniçeriler ile sipahilerin arasında topçu, cebeci ve acemi oğlanları ile İstanbul halkının ayaktakımından da büyük bir kalabalık vardı ve bilhassa hemen hepsi yalın ayaklı bu şehir kopukları silahsızdı. Sarayın odun ambarı birinci avluda, Bab-ı Hümayun ile Ortakapı arasındaydı. O hayta güruhu da ambar kapısını kırarak ellerine silah yerine birer odun kaptılar. O sırada yeniçeriler ile sipahiler,

"Şehirli aramızdan çıksın!.." diye bağrıştılar ise de binlerce ağızdan,

"Biz askerden ayrılmayız!.." uğultusu yükseldi.

Hiç tereddüt etmeyelim, mahşeri bir sahnedir.

Naimâ, "Bir iki saat derya misal asker meydanda çalkanıp naralar vurdu!.." diyor.

Uğultu halinde,

"Dilaver Paşa'yı, kızlarağasını, hocayı isteriz!.." sesleri yükseliyordu.

Sarayın ikinci büyük kapısı Ortakapı'dır, bu kapıdan İkinci Avlu denilen meydana girilir, sarayda Divan-ı Hümayun'un toplandığı Kubbealtı bu avludadır. Ortakapı'nın muhafızları tavaşiler, ak hadım ağalarıdır, padişahlarına onlar da ihanet etmişlerdi, Ortakapı da açıktı, ak hadımların hepsi aşağıdaki saray avlularına kaçmışlardı. Sarayın ikinci avlusu da ihtilalciler tarafından kolayca işgal edildi.

Üçüncü kapı, Babü's-saade, orası da ak hadımların elindedir. O tarihlerde bu kapıya yaklaşmak şöyle dursun, uzaktan dahi dikçe bakılamazdı. Babü's-saade, Enderun-ı Hümayun'a, padişah sarayının mahremiyetine açılıyordu. Bu kapının eşiğini, Enderunlular hariç, bizzat padişahın izni olmadan hiçbir ayak aşamazdı. Sadrazam bile padişah tarafından çağrılmadıkça içeriye giremezdi. Ancak devlet

erkânı ve elçiler huzura kabul edilecekleri zaman bu kapıdan girerler ve ancak kapının hemen karşısındaki Arz Odası'na kadar, en çok sekiz on adım atabilirlerdi.

Her halde çok gariptir, Babü's-saade de kilitlenmemişti ve muhafızı ak hadımlardan tek adam yoktu.

Büyük cürettir, cesarettir, ancak kellesini koltuğuna almış olanın yapabileceği iştir, bir yeniçeri elini atar atmaz Babü's-saade'nin de kanatları açılıverdi. Yeniçeri ve sipahi ayakları, muhakkak ki titreyerek, bu kapının eşiğini de aştı ve ihtilalciler padişahlık müessesesinin haremi sayılan sarayın üçüncü avlusunu da işgal ettiler. Bu son eşik aşıldıktan sonra ihtilal oku yaydan öylesine çıkmıştı ki, geri dönülemezdi. İhtilalciler o anda Sultan Osman'dan istediği altı başı unuttu ve artık Sultan Osman'ın kendisini istemedi. Önce gür ve bir tek ses yükseldi:

"Sultan Mustafa'yı isteriz!.."

Sonra binlerce ağzın uğultusu gökyüzüne direk gibi çıktı:

"Sultan Mustafa'yı isteriz!.."

Haklıydılar, sarayın haremine tecavüz suçunu, ancak bu tecavüz sayesinde tahta çıkacak olan yeni bir padişah, Sultan Mustafa affedebilirdi.

Genç Osman'dan evvel Osmanlı tahtında oturmuş ve bir deli olduğu için tahttan indirilmiş Sultan Mustafa Harem-i Hümayun'da bir odaya kapatılmıştı. Ama nerede?..

Harem bir labirenttir. Orada uzun zaman yaşamayan yolları kolay kolay bulamaz, hatta az evvel çıktığı yere dönemez.

Sultan Osman'a Enderun-ı Hümayun da ihanet etti, saray içoğlanlarından bir zülüflü ağa, bir yeniçeriye haremin Üçüncü Avlu tarafındaki yapılarından bir kubbe gösterdi.

"İstediğiniz orada!.." dedi.

Kubbenin altı dimdik taş duvardı, en azdan dört adam boyu yüksekti. Haremin Üçüncü Avlu'ya açılan Kuşhane Kapısı kapalıydı. Açık olsa da hareme girilse dahi, Sultan Mustafa'nın mahbesinin yolunu ve kapısını bulmak büyük meseleydi.

Merdiven mi kullandılar, birbirlerine omuz verip de mi tırmandılar, bilmiyoruz, zülüflü oğlanın işaretinden birkaç dakika sonra gösterilen kubbenin üstünde sekiz on yeniçeri saray mutfaklarından geti-

rilen balta ve kazmalarla kubbeyi delmeye başladılar. Bir taraftan da,

"Sultan Mustafa'yı isteriz!.. Padişahımız Sultan Mustafa'dır!.." naraları, kudurmuş bir denizin gürül gürül sahili dövmesi gibi aralıksız yükseliyordu.

Bu başsız asker ihtilalinin ikinci gününün en karışık, en nazik saatleriydi.

Harem muhafızları olan zenci hadımlar, kubbe delmek için dama çıkan yeniçerileri okla kaçırmak istemişler, yeniçeriler de bunlardan ikisini tüfekle vurarak öldürmüşlerdi.

Altındaki odada Sultan Mustafa'nın bulunduğu kubbe delindi. Delinen kubbeden içeri girmek için ip arandı, ip yok. Vakanüvis "Divanhane önündeki perdelerin ipini kestiler" diyor. Bu divanhane neresidir bilmiyoruz, tahminimize göre Kubbealtı olacaktır. Bu perde ipiyle kubbeden içeri bir yeniçeri neferi indirildi. Bu iniş de, can pazarı, cesaret işidir. Adı meçhul kalmış o yeniçeri neferi gördüğü manzarayı şöyle anlatmıştır:

Deli Sultan Mustafa bir minderde oturmuş, kendisiyle beraber iki cariye ayakta dururmuş. Nefer hemen yer öperek,

"Padişahım, dışarda asker size muntazırdır!.." demiş.

Ne şirin, ne geniş manalı tabirleri vardır eski yazarların, Naimâ, "Padişah-ı edhem meşrep" diyor, yani karasevdalı, deli, meczup, Sultan Mustafa ne tepesindeki kubbenin gümbür gümbür kazma ve balta darbeleriyle delindiğinin farkında, ne de karşısında yer öpen şehbaz yiğidin kim olduğunu bilir, niçin geldiğini düşünür.

"Su ver!.." demiş.

Üç gündür kapatıldıkları bu odada unutulmuşlardı, ne bir yudum su, ne bir lokma ekmek verilmişti. Hemen, meşin bir asker kırbasıyla yukarıdan su indirdiler.

O sırada Sultan Mustafa'nın, Beyazıt'ta Eski Saray'da sürgün bulunan anasına müjdeciler koşmuştu. Bu müjdeciler de ihtilalcilerin arasındaki çaylaklardır, bahşiş, hem büyük bahşiş kapacaklardır.

Sultan Mustafa'yı odasından kaldırıp evvela delik kubbeden dama çıkardılar, damdan da, herhalde kolay olmamıştır, aşağıya alıp avluya indirdiler. Biçarenin ayakta duracak hali yoktu. Bir at arandı. Şeyhülislam saraydaydı, onun atını çekip getirdiler; hem meczup, hem üç günlük aç, atta duramadı, bu sefer koltuklarına girdiler,

muhtemeldir ki hiç yürütmemek için tüvana bir yeniçeri sırtına aldı, Arz Odası'na götürdüler ve Arz Odası'nın etrafı yeniçeri kılıçlarıyla bir çelik duvar halinde sarıldı.

"Bu vaka olurken ihtilalci asker arasında üç dört defa ürküntü oldu" diyen vakanüvis bu ürküntülerin sebebini yazmıyor. Herhalde "Bostancılar geliyor!.." diye şayialar çıkmış olacaktır. Bu ürküntüler, panik başlangıçları kılıçlarını yoldaşlarına karşı çekenler tarafından,

"Korkmayın!.. Bir şey yoktur!.." diye güçlükle önlenmişti.

Hakikatte bostancılar hücum etseydi ne olacaktı? Kuvvetle tahmin edebiliriz ki, başsız, lidersiz ihtilalci asker müthiş bir paniğe kapılacaktı.

Sultan Mustafa yeniçeriler tarafından bulunup kaldırılırken Sultan Osman ne âlemdeydi?

Önce Enderun'da bir kasırda bulunuyordu. Hangi kasırdır, bilmiyoruz. "Asker Babü's-saade'den içeri girdi" haberi verilince hemen hareme çekilmişti ve vakanüvisin tabiriyle "Bade harabül Basra", Dilaver Paşa ile Kızlarağası Süleyman Ağa'yı ihtilalcilere teslim etmeye razı olmuştu.

Sadrazam, Üsküdar'a kaçmış, Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin tekkesine sığınmıştı, oraya gönderilen bostancılar paşayı alıp saraya getirdiler ve Kızlarağası Süleyman Ağa'yla beraber harem kapısından dışarı bırakılıp artlarından kapıyı kapadılar.

Dilaver Paşa ile Süleyman Ağa'yı karşılarında gören yeniçeriler, gözlerini kan bürümüş binlerce dev adam, pençelerinde palalar, bu iki silahsız bedbahtın üzerine adım adım mı yürüdüler?.. Birden mi saldırdılar? Bilinen, facia sahnesinin çok kısa sürmüş olmasıdır, birkaç saniyede ikisini de paramparça ettiler. Hemen çırılçıplak soyulan cesetler ayaklarına takılan iplerle Atmeydanı'na yerde sürüyerek götürüldü. Meydana bırakıldıkları zaman yüzlerinden teşhis edilmelerine artık imkân yoktu, sadece biri beyaz insan, öbürü de zenci ölüsüydü.

Bu faciadan sonra ulema efendiler yine gayrete geldi, fakat karşılarında hitap edecek ve kendi sözünü de askere dinletecek bir baş bulamadılar. Rasgele,

"Padişah, istediklerinizden ikisini verdi, daha kimi isterseniz alalım!.." diyecek oldular.

Cevap, yüzlerce ağızdan çıkan bir uğultu; bir araya toplanmışı şu oldu:

"Biz padişahımızı bulduk, aldık, evvelden padişahımız Sultan Mustafa'ydı, şimdi de padişahımız odur, artık istediğimizi ondan isteriz..."

Sultan Mustafa kılık kıyafetçe de perişan bir haldeydi, sırtına düzgünce bir ferace dahi bulunamadı, mahbesinden çıkarıldığı entarisi ve çıplak ayaklarında adi bir pabuçla Arz Odası'ndan Kubbealtı'na götürüldü ve ulema efendilere yeni padişaha biat etmeleri söylendi. Ulema ancak o zaman kabil-i hitap birkaç çorbacı ve söz bilir sipahi bulabildi.

"Sultan Osman size selam eder, yoldaşlar, gelin bu işten feragat edin, biz kefil olalım, Sultan Osman'dan diğer istediklerinizi de alalım, fakat Sultan Mustafa'yı bırakın, istirahatte olsun, sonra nadim olursunuz!.." dediler.

Yeniçeri çorbacıları ve sipahilerin söz sahipleri,

"Bunlar evvelden gerekti, şimdi bizim padişahımız Sultan Mustafa'dır, siz de hemen ona biat edin..." dediler.

Şeyhülislam Esad Efendi,

"Henüz Sultan Osman tahttadır, bir padişah tahttayken başka padişaha biat şeran caiz değildir..." dedi.

Ulemadan bir zat daha cesur konuştu.

"Sultan Mustafa akıldan mahrumdur, evvelce padişahken bu yüzden tahttan indirildi!.." dedi.

Bu münakaşa bir saat kadar uzadı. Nihayet yeniçeriler,

"Efendiler, sözün kısası, biat edin!.." diyerek kılıçlarını kınlarından çıkardılar.

Hüküm artık şeriatın değil, galibin, kılıcındı. Ulema, Sultan Mustafa'ya biat etti. Kabul edelim ki bu bir can pazarıdır. Biattan az sonra ulemadan Kafzade Efendi yere yıkıldı, öldü. Avam, bu ölümlere, "yürek kopması" der, Naimâ Efendi "Zühresi çâk ve menzili zir-i hâk oldu" diyor.

Biat merasimi bitince yeniçeriler, "Padişahımızı sarayda bırakmayız!.." diyerek Sultan Mustafa'yı, mahbesindeki iki cariyeyle beraber sarayın bir hasta arabasına bindirdiler; sarayın zülüflü içoğlanlarından Derviş Ağa adında bir delikanlıyı da silahtar tayin edip deli

ile iki kızın yanına koydular. Bu zülüflü Derviş Ağa'nın, yeniçerilere Sultan Mustafa'nın haremde kapatılmış olduğu yeri gösteren genç olduğunu zannediyoruz.

Bu manzarayı bütün dehşetiyle tahayyül edebiliriz, fakat kalemle tasviri zordur: yeniçeriler hasta arabasını elleriyle çekerek padişahlarını Beyazıt'ta, anasının bulunduğu Eski Saray'a götürdüler. Arabanın peşinden, yeniçeri, sipahi, topçu, cebeci ve halkın ayaktakımı, bütün ihtilalciler Topkapı Sarayı'ndan çıktı.

Eski Saray yeniçeriler ve sipahiler tarafından muhafaza altına alındı. Bu sırada, "Sultan Osman bostancılarla Eski Saray'a yürüyecekmiş, yürüyormuş..." diye bir şayia çıktı. Bu sefer padişahlarını Eski Saray'daki anasıyla beraber tekrar bir arabaya koydular. Aksaray'da yeniçerilerin "Yeni Odalar" adındaki büyük kışlalarının avlusundaki Orta Cami'ye götürdüler.

Bu da hem garip, hem dehşetaver bir manzaradır; arabanın etrafı daimi bir kaynaşma halinde, yeniçeri, sipahi, sair asker ve şehir haşaratı, omuz omuza, bin ayak bir ayak üstünde vahşetle ite kakışa, arabaya yaklaşabilenler, üstünde ne varsa, mintan, gömlek, cepken, yeni, eski, çul çaput, kimi yenini, kimi eteğini koparıp deli padişahın anasına ihsan umuduyla nişan veriyordu.

Sultan Mustafa'yı Orta Cami'ye getirdikten sonradır ki ihtilal yeniçeriler tarafından benimsendi ve hemen Ağakapısı'na haber yollanarak ocak erkânı "Biz ağalarımızdan hoşnuduz, gelsinler!.." diye kışlaya davet edildi. Bu suretle ihtilalin mesuliyetine erkânın da iştiraki istendi. Bir taraftan da Sultan Mustafa'nın cülusu şanında Baba Cafer ve Tersane zindanlarında yatan ve taş gemilerinde prangaya vurulmuş olan bütün mahkûmlar serbest bırakıldı.

Yeniçeri Ağası Ali Ağa ve Ağakapısı'ndaki ocak erkânı, o ana kadar seyirci kaldıkları askeri kıyamın ne renk alacağını endişeyle takip ediyorlardı, kulun davetini hemen kabulle kışlaya geldiler, başta Ali Ağa, Sultan Mustafa'nın eteğine yüz sürdüler ve asker tarafından hürmetle uğurlanarak Ağakapısı'na döndüler.

Büyük ekseriyeti cahil ve kaba, hoyrat, hatta bir kısmı gördüğünü ve duyduğunu ifadeden âciz, fakat hepsi sırım gibi bir vücut yapısına ve zehir gibi acı kuvvete sahip ve pürsilah, derya misali insan, fakat başsız bir kalabalık Sultan Osman'a karşı saraya yürümüş, ka-

le gibi kapıları açık bulmuş, hükümdarın haremine kadar ayak atarak sarayı işgal etmiş, kan dökme hırsını Dilaver Paşa ile Süleyman Ağa'nın vücutlarında tatmin etmiş ve o gulgule arasında adı ortaya atılan Sultan Mustafa'yı bulmuş, almış, asıl hedefini, üzerine yürüdüğü Sultan Osman'ı unutarak çekilip gitmişti.

Kılıç tehdidiyle de olsa, Sultan Mustafa'ya biat etmiş olan ulemaya da artık sarayda durmak olmazdı, onlar da çıkıp saraylarına, konaklarına can attılar.

Topkapı Sarayı'nın birden boşalması Sultan Osman'a yeni bir fırsat meydanı açmıştı. Hemen Anadolu yakasına geçebilirdi ve muhakkak ki orada, ihtilalci yeniçerilerin eline terk ettiği İstanbul'u bir hamlede alacak bir kuvvet toplayabilirdi; İstanbul sokaklarında birkaç saat kan selleri akardı, o kadar.

Büyük müverrih Naimâ Efendi en doğru rivayettir diyerek anlatıyor:

Sultan Osman amcası mecnun Mustafa'nın yeniçeriler tarafından mahbesinden çıkarılıp götürüldüğünü, ulemanın da yeniçeri kılıcı altında deliye biat etmek mecburiyetinde kaldığını ve ihtilalcilerin peşinden çıkıp gittiklerini öğrendiği zaman önce pek şaşırmamıştı. Başsız ve ne yaptığını bilmeyen bu ihtilali bastıracağına emindi. Parçalanan Dilaver Paşa'nın yerine mühr-i hümayunu Hotin seferinde sadrazam olan Ohrili Hüseyin Paşa'ya verdi. Yeniçeri ağalığına da kapıcıbaşılardan Kara Ali Ağa'yı tayin etti.

Kara Ali Ağa Yeniçeri Ocağı'nda neferlikten yetişmişti, kethüdalığı zamanında serkeş neferlere ve dik başlı çorbacılara göz açtırmadığı için ocakta kendisinden nefret edilirdi; o gün Sultan Osman'ın yanındaydı, kulun hakkından geleceğini söylediği için ağalığa tayin olunmuştu. Saraydan çıkıp evvela kendi konağına gitti; orada bazı dostları tebrike geldiler.

"Sultanım, yeniçeri Sultan Mustafa'yı padişah yaptı, Sultan Osman da sizi yeniçeriye ağa tayin etti, bu ne iştir?.. diye sordular.

"Birkaç erazil toplanmışlar, inşallah bu gece her şey düzelir!.." dedi.

Kışlaya Kara Ali Ağa'nın Sultan Osman tarafından ağa tayin edildiği haberi gelince hiç tereddüt edilmedi, "Bizim hakkımızdan gelmek için ağa oldu!.." diyerek birkaç yüz yeniçeri Kara Ali Ağa'nın konağı tarafına koştu. Az evvel "Birkaç erazil toplanmış!.."

diyen Kara Ali Ağa işin sarpa sardığını anladı ve tebdil-i kıyafetle hemen kaçıp saklandı. Yeniçeriler Kara Ali Ağa'yı bulamayınca konağını yağma ve tahrip ettiler. Bu Kara Ali Ağa'yı ihtilalden evvel ağa bulunan ve az önce naklettiğimiz gibi, kendisinden hoşnuduz diye kışlaya davet edilen ve Sultan Mustafa'nın eteğine yüz süren Ali Ağa'yla karıştırmamalıdır.

Topkapı Sarayı'nda Sultan Osman'ın yanında vezirlerden de yalnız Hüseyin Paşa kalmıştı. Genç padişah mührünü verdiği bu vezire,

"Hemen Üsküdar'a geçelim ve hanedanımızın kadimden taht şehri olan Bursa'ya gidelim, bizi isteyen oraya gelir... Tutalım Sultan Mustafa padişah olmuş, birkaç gün sonra mahiyeti malum olacaktır!.." dedi.

Bostancıbaşı Mehmed Ağa'yı çağırttı ve Üsküdar'a geçmek üzere kayık hazırlanmasını ferman etti. Osmanlı hazinesi de Sultan Osman'ın elindeydi, hazineyi de kaldırıp götürecekti. İşte o andadır ki, Sultan Osman kendisine sadık bildiği bostancıların müthiş bir ihanetine uğradığını gördü. Bostancıbaşı Mehmed Ağa,

"Padişahım," dedi, "bostancıdan bir tek nefer dahi kalmadı, cümlesi firar etti, hem kayıkları dahi alıp götürmüşlerdir ve gayri iskelelerde dahi kayık yoktur!.."

Bostancıların müthiş ihanet haberi karşısında Hüseyin Paşa,

"Padişahım," dedi, "mademki Sultan Mustafa'yı yeniçeri almış, kendi odalarına götürmüşlerdir, biz de varalım Ağakapısı'na gidelim!.."

Bostancıbaşı Mehmed Ağa'ya on kese florin verildi; Sultan Osman, Hüseyin Paşa ve Mehmed Ağa hemen atlanıp altınlarla sarayın bir oğrun kapısından çıktılar ve Süleymaniye'deki Ağakapısı'na giderek Yeniçeri Ocağı'na iltica ettiler.

Yolda Hüseyin Paşa'nın tezkirecisi Sıdkı Efendi'ye rastlamışlardı. Bu zat ihtilalden sonra şöyle anlatmıştır:

"Paşaya usulca yaklaştım, önde giden Sultan Osman'a duyurmadan,

'Sultanım, yeniçeri Sultan Mustafa'yı padişah yapmışken sizin Sultan Osman'ı onların kapısına götürüp teslim etmeniz makul müdür?' dedim.

Hüseyin Paşa,

'Efendi, devlet hangisinin ise onun olur, tek nizam-ı âleme halel gelmeden fitne defolsun...' dedi."

Ağakapısı'na vardıkları zaman son derece hürmetle karşılandılar, fakat Yeniçeri Ağası Ali Ağa'yı bulamadılar, ağa, askerin daveti üzerine Yeni Odalar'a gitmiş bulunuyordu. Az sonra döndü, kışlada Deli Mustafa'nın eteğini öpen Ali Ağa, Ağakapısı'nda da Sultan Osman'ın eteğini öptü.

Ağakapısı'nda şu karar verildi: Ali Ağa tekrar kışlaya dönecekti, Sultan Osman tarafından yeniçerilere ellişer altın ihsan olunacağını söyleyecekti, asker de altın lafını işitince Sultan Mustafa'yı bırakıp Sultan Osman tarafına dönecekti!

Naimâ, "Öbür yanda Sultan Mustafa'ya biat olunmuş, bütün asker ve ulema o tarafta. Mücerret bir altın sözüyle kavga defolur mu?.." diyor.

Ters yüzüne kışlaya dönen Ali Ağa odabaşıları toplayıp olayı anlattı ve odabaşılardan yoldaşları Sultan Mustafa'dan döndürmelerini istedi, her birine nice ihsanlar vaat etti.

Odabaşıların hepsi içinden pazarlıklı, olmaz demediler.

"Sultanım, şimdi vakit geç, sabah ola hayrola, yarın bu hususu siz nefere bizzat söylerseniz, biz de makuldür deriz, ne ise olur!.." dediler.

Ali Ağa bu sözle kışladan Ağakapısı'na döndü.

İhtilalin bu ikinci günü, perşembe, vakit ikindiyi bulmuştu. Cuma gecesini Sultan Mustafa ile anası kışlada Orta Cami'de, Sultan Osman da Ağakapısı denilen muazzam miri sarayın harem dairesinde geçirdiler.

Artık yeniçeriler tarafından benimsenmiş bu ihtilalin söz sahipleri olan odabaşılar ve çorbacılar Sultan Osman'ın Ağakapısı'nda olduğunu kendi ağalarının ağzından öğrenmişlerdi ve yine öğrenmişlerdi ki, genç padişahın yanında nefer başına ellişer florinden şu kadar altın vardır. O gece bu küçük yeniçeri zabitlerinin soyunup yatağa girdiklerini ve uyuduklarını düşünmek hata olur.

Yeniçeri kılıcı Sultan Mustafa'yı padişah yapmış ve asker padişahlarını korumak için kışlalarına alıp getirmişti. Bu müşkül işi başardıktan sonra ocaklarının büyük ağalarını da mesuliyete iştirak ettirmek için kışlaya davet etmiş ve onlara güvenini bildirmişti. Halbuki o ağalar hâlâ Sultan Osman'ın hesabına konuşuyordu. İhtilalin bir padişahı vardı, fakat bu padişahın sadrazamı yoktu.

Kışlada gece işte bu işlerle uğraşıldı. Yeniçeri Ocağı'nın büyük

ağalarının hepsinin değişmesi lazımdı. Sultan Mustafa'ya da sadrazam olacak zat arandı ve bulundu; mecnun hükümdarın kız kardeşinin kocası ve vaktiyle dördüncü vezirlikte bulunmuş damat Kara Davud Paşa'dan münasibi yoktu.

Bu arada Yeniçeri Ağası Ali Ağa da, ocağın davasına ihanetini kendi diliyle ikrar ettiğinden askerin elinde idama mahkûm edildi ve neferlere bu kanlı sahne için rolleri gereği gibi talim edildi. 20 Mayıs Cuma günü sabahı yanında kethüda bey ve başçavuş ağayla erkenden kışlaya gelen Ali Ağa zabitler tarafından mutat hürmetle karşılandı. Ağa önce Orta Cami'ye gitti, Sultan Mustafa'nın tekrar eteğini öptü, tam bir gaflet içindeydi. Küçük zabitler efradı avluda topladı, kışla avlusu tepeden tırnağa silahlanmış yeniçeriyle doldu. Orta Cami fevkani bir camiydi, avludan bir taş merdivenle çıkılıp camiye girilirdi. Askerin hazır olduğu haber verilince Ali Ağa dışarı çıkıp bu taş merdivenin üst başına geldi, önce bir duaya başladı. Duadan sonra söyleyeceklerini ezberlemişti. "Yoldaşlar, padişahınız mübarek ola, ama Sultan Mustafa'nın hali bellidir. Sultan Osman Ağakapısı'na geldi ve ocağımıza sığındı" diyecek ve Sultan Osman'ın nefer başına elli altın ihsan dağıtacağını bildirecekti. Duasını bitirdi.

"Yoldaşlar!.. Padişahınız..." diye daha söze başlarken kalabalık arasından,

"Vurun!.. Söyletmen!.." diye bir ses yükseldi.

En öndeki neferlerden biri, müverrihin tabiriyle bir şaki, hemen ileri fırlayıp ağanın eteğinden tutarak çekti ve Ali Ağa'yı merdivenden aşağı yuvarladı, üzerine kılıç üşürülüp lahzada paramparça linç edildi, cesedi ayağından sürüklenerek o asrın Aksaray semtinin göbeğini teşkil eden dört yol ağzına bırakıldı. Yine başına buyruk yeniçerilerden bir güruh Ali Ağa'nın evini yağmaya koştu.

Ali Ağa'nın linç edildiği sıradadır ki, asker Sultan Osman'ın Ağakapısı'na geldiğini öğrenmişti. Koca kışla birkaç dakika zarfında boşaldı ve yeniçeriler tarifi kalem diline sığmayan bir uğultu, tüyler ürperten bir vahşetle Süleymaniye'ye doğru akmaya başladı.

İşte bu hengâme sırasındadır ki kışla askerden boşalınca, Orta Cami'de Sultan Mustafa adına Kara Davud Paşa'nın sadrazamlık fermanı ile yeni ocak ağalarının tayin fermanları yazıldı, bu arada

yeniçeri ağalığı, bir gün evvel mecnun padişaha silahtar tayin edilmiş olan Enderunlu Derviş Ağa'ya verildi. Yeniçeriler adına söz sahibi odabaşılar ile çorbacılar "Yeniçeri ağası olacak kimse bundan böyle ocaktan yetişmiş gelmiş olmasın!.." kararını vermişlerdi. Büyük ağanın ocağın içini, mahremiyetini bilmemesi, ocak erkânıyla arasında yoldaşlık bağının bulunmaması yeniçerilerin menfaati icabıydı. Enderunlu Derviş Ağa'nın en çok otuz-otuz beş yaşlarında olduğunu tahmin ediyoruz.

1622 yılı Mayısının 20'nci Cuma günü, sabahın erken saatleriydi, Ağakapısı'na giden yeniçeriler ve yolda yeniçeriye katılan sipahiler halkın eclaf ve erazili o civarı mahşer yerinden örnek yaptı. Ağalık sarayı basıldı; Sultan Osman'ın haremde, belki de yatağından fırlayarak saklandığı yer kolayca bulundu.

Naimâ, "Arkasında bir beyaz entari, başı açık, bir takke bile yoktu" diyor; biz, "ve yalın ayaktı" diye ilave edersek genç padişahın o andaki kıyafetini tamamlamış oluruz. Kalabalık arasından bir sipahi, ya acıdı yahut hakaret kastıyla kirlice bir tülbent sarılmış keçe külahını Sultan Osman'ın başına giydirdi, artık ihtilalcilerin esiri olan delikanlı bu sipahi külahını başından çıkarmadı, belki de etrafını sarmış olan ve hepsi kinle parlayan gözlerin dehşeti karşısında donmuş, çıkarmaya cesaret edememişti. Ağakapısı hareminden esvabını giymesine bile müsaade etmediler, haremden, yakalandığı o perişan haliyle çıkardılar, çıplak ayaklarına da bir eski pabuç veya yemeni veren bulundu mu bilmiyoruz, onu yalın ayak sürüklemede de vahşi bir zevk duyduklarını söyleyebiliriz; ve Ağakapısı önünde, müverrih sadece "fakirce bir adamın" diyor, ya bir sipahinin yahut halktan birinin atına bindirdiler.

Sultan Osman'ın sözde sadrazamı Ohrili Hüseyin Paşa'yı da tutmuşlardı. Paşayı Sultan Osman'ın yanı sıra yaya olarak götürmek isterlerken ihtilalcilerin ellerinden sıyrılıp kaçmaya başladı, ardından yetişip kılıç üşürdüler, paşa iki zırh giymişti, kılıç darbeleri tesir etmedi, fakat kurtulamadı, az ileride yolunu kesip öldürdüler.

Faciayı görenler anlatmışlardır; paşa can korkusuyla kaçarken yeniçerilere,

"Yoldaşlar!.. Padişahınız ocağınıza sığındı, mürüvvet edin, padişahınıza bu hakareti layık görmeyin!.." diye bağırmış.

Öldürdükten sonra gövdesinden kesilerek alınan başı bir mızrak üstünde yeniçeri kışlasına götürüldü. Bu vakadan bir asır kadar sonra yapılmış bir Fransız gravüründe Sultan Osman'ın bindirildiği atın önü sıra mızraklar üzerinde iki kesik baş götürülür gösterilmiştir.

Hüseyin Paşa'nın soyulan başsız cesedinin koynundan kayd-ı hayat şartıyla sadrazam tayin edildiğine dair Sultan Osman'ın bir hatt-ı hümayunu çıkmıştır derler.

Ve yine derler ki, Hotin seferinde sadrazamken yeniçerilerin ve kapıkulu sipahisinin ihtiyarları bir gün huzuruna çıkıp,

"Bu kale muhasarasında kulu beyhude kırdırırsınız..." diyecek olmuşlar; paşa hatır kırmadan münasip bir cevap verecek yerde,

"Padişaha kul mu eksik, eşek yerine at bağlarız!.." demiş.

Müverrih, "İşte burada intikam aldılar, dilin kendi küçük, suçu büyüktür" diyor.

Süleymaniye'den Aksaray'a kadar, Sultan Osman yolda "ölüm yeğdir" denilen ağır hakaretlere, tecavüzlere hedef oldu ve mahşeri kalabalık içinde tahtını kaybetmiş o güzel delikanlıya bir acıyan çıkmadı. Naimâ burada Sultan Osman'a hakaret yollu laf atanlar için "biedep eşkıya" diyor ve,

"Cânım Osman Çelebi, meyhane basıp yeniçeri ve sipahileri taş gemisine koymak ve deryaya atmak olur muydu?.."

"Ulu ecdadın bu devleti sekbanlarla mı idare etti?.."

"Bunca padişahlar bunca kaleleri zenciler ve bostancılarla mı fethetti?.." dediklerini yazıyor.

Altıncıoğlu adında "bir habis ve şaki" de at üstündeki genç padişahın baldırlarını sıkmış ve edepten hariç küfürler savurmuş. Sultan Osman ağlamaya başlamış; Altıncıoğlu'na,

"Behey edepsiz melun!.." diyebilmişti.

Etrafındaki yeniçerilere ve sair askere de şaşkın şaşkın bakarak ikide bir,

"Ben padişahınız değil miyim?.. Nedir bu ettiğiniz cefa?.." diyordu.

Yolların iki kenarındaki evlerde oturanlar, öyle tahmin ederiz ki, o gün Sultan Osman'ın geçirilişini ömürlerinin sonuna kadar unutmamışlardı. İşte bu vahşet ve gılzete ayaktakımının hâkimiyeti, tagallüb-i eclaf denilir.

Sultan Osman Yeni Odalar'da Orta Cami'ye getirildiği zaman bitik bir haldeydi. Orada 14. Cemaat Ortası'nın hasekisi Sarı Mehmed Ağa tahtından indirilmiş padişaha gözcü, bekçi tayin edildi. Yine iğne atılsa yere düşmeyecek şekilde dolmuş kışla avlusunda:

"Sultan Mustafa Han'ı görelim!.." diye bir gulgule koptu.

Deli padişahı bir pencere önüne getirdiler. Sultan Mustafa'nın parıl parıl deli gözleri, gürültüden ürkmüş, yuvalarından fırlayacakmış gibi açılmıştı. Padişahlarını caminin penceresinde gören yeniçeriler onu tekbir getirerek alkışladılar.

Vakit öğleye geliyordu ve cumaydı. Orta Cami'nin ve Aksaray'daki diğer camilerin minarelerinde müezzinler sala vermeye başlayınca, yeniçeriler Sultan Osman'ın Orta Cami'de katledildiğini zannetti, bir gulgule daha koptu.

"Sultan Osman'a suikast olunmaya!.."

"Sultan Osman'ın vücuduna zarar erişmeye!.."

"Sultan Osman'a hata irişmeye zinhar rızamız yoktur!.." sesleri durmadan yükselmeye başladı. İhtilalcilerin söz sahiplerinden birkaç kişi cami kapısına çıktı ve askerin arzusunu yeni sadrazam Kara Davud Paşa'ya tebliğ etti.

"Şimdilik Sultan Mustafa Han padişahtır. Sultan Osman mahbus dursun, sonra nice iktiza ederse öyle olsun!.." dediler.

Bu ihtarın son cümlesi apaçık, "Asker ayaktayken Sultan Osman katlolunursa işler sarpa sarar, ne olacaksa gece, asker koğuşlara girdikten sonra olsun" demekti.

Askeri susturmak için Kara Davud Paşa Sultan Osman'ı da pencere önüne getirerek yeniçerilere göstermeye mecbur oldu ve avluda sükûnet ancak bu suretle temin edildi.

O devrin yeniçeri katar ağalarından bir Kara Mezak Ağa vardır; "Vaka-i Haile-i Osmaniye" denilen 1622 Mayıs ihtilalinin üçüncü cuma günü sabahı Sultan Mustafa'nın fermanıyla ocak başçavuşu tayin edilmişti; yeniçerinin okumuşundan kâtip kişi, sohbeti tatlı, meclis adamı imiş, o cuma günü Sultan Osman Ağakapısı'ndan getirildikten sonra, Orta Cami'de geçen vakalara yakından şahit olmuş ve gördüklerini, işittiklerini ihtilalden sonra müverrih Hasanbeyzade'ye tafsilatıyla şöylece anlatmıştır:

"Sultan Mustafa'yı anası mihrap önünde oturtmuştu. Kışla avlu-

sunda bağrışmalar oldukça, bir hengâme koptukça Sultan Mustafa yerinden sıçrayıp bir pencereye koşar, dışarıya bakar ve pencere demirlerine öyle muhkem yapışırdı ki anası,

'Arslanım, gel yerine otur!..' diye yalvararak padişahı güçlükle pencere önünden alıp getirirdi. Kalkıp fırlamasın diye iki cariye eteklerinden sımsıkı tuttular.

Sultan Osman camide bulunan yeniçerilere, bizlere,

'Görün hey derdmendler padişah ettiğiniz adamı!.. Bu, devletin inkırazına sebep olup kendi ocağınızı söndürürsünüz!.. Bu yaptığınıza pek yakında peşiman olacaksınız!..' dedi.

Ve daha nice şeyler söyledi, başındaki tülbendi, kirlice külahı çıkarıp atarak başı açık ağlamaya başladı, ağalara hitapla, 'Bilmezlik ile size cefa ettim ise affedin ve siz bana cefa etmeyin, dün sabah padişah idim, şimdi üryan (bir entariyle başı açık, yalın ayak) kaldım, bana merhamet idüp halimden ibret alın. Dünya size de kalmaz... Hangi padişahın kulları padişahlarına bu ihaneti ettiler?..' diye insanın yüreğine işler sözler söyledi ve camide bulunan cümle halkı ağlattı.

Turnacıbaşı başındaki keçesinden tülbent çevreyi çıkarıp,

'Padişahım, temizcedir, mübarek başınıza sarın!' diye verdi, almak istemedi, sonra aldı ve başına sardı.

Bu esnada Sadrazam Kara Davud Paşa geldi, yanında cebecibaşı vardı, cebecibaşının elinde de kement vardı, dinsiz herif boğmak için Sultan Osman'a kement attı, Sultan Osman hemen dönüp kemendi tuttu. Orada bulunan ağalar koştular.

'Ne yapıyorsun?.. Dışarıdan duyulsa asker cümlemizi kırar!..' diye mâni oldular.

Sultan Osman, Kara Davud Paşa'ya dönüp,

'Behey zalim!.. Ben sana ne yaptım?.. İki defa idamlık suçunu affederek öldürtmedim, üstelik sana mansıp verdim, bana düşmanlığın nedir?..' dedi.

Ve yine yeniçeri ağalarına döndü.

'Bu zalim beni komaz, öldürür' dedi.

Ağalar teselli verdiler, ama Sultan Mustafa'nın anası ağaları birer birer bir köşeye çekerek,

'Siz bilmezsiniz bu ne yılandır, buradan sağ kurtulursa bizden, sizden kimseyi bırakmaz, cümlemizi öldürür!..' dedi.

Davud Paşa cebecibaşıya işaret etti, tekrar kement attırdı, ağalar yine mâni oldu. İşte o sıradadır ki dışarıdan, askerden Sultan Osman'a dokunulmaması için tembih geldi, artık kement atmaktan el çektiler."

Bir başkası da aynı müverrihe Orta Cami'de olanları şöyle nakletmiştir:

"Yeniçeriler Sultan Mustafa ile anasını Orta Cami'den alıp arabayla Saray-ı Hümayun'a, Topkapı Sarayı'na götürdü. Sultan Osman camide yalnız kaldı. Üzerine muhafız olan Haseki Mehmed Ağa'yla şöyle konuştu:

'Ağa, sen ocakta kim diye anılırsın?..'

'Haseki kulunum...'

'Sana hasekiliği kim verdi?..'

'Sultan Mustafa verdi...'

'Onun hükmü geçer mi?.. O divanedir, kendi ismini bilmez... Aç şu perdeyi de ben dahi kullarıma söyleyeyim!..'

Haseki Mehmed Ağa caminin bir penceresini açtı, Sultan Osman buradan dışarda bulunan yeniçeriler ile sipahilere,

'Benim sipahi ağalarım ve yeniçeri ihtiyarları babalarım!.. Tazelik belasıyla münafik sözüne uydum, beni bu veçhile hakaretle getirmekten ise n'olaydı, Ağakapısı'nda öldüre idiniz!.. Beni padişahlığa istemez misiniz?' dedi.

Asker bir ağızdan,

'Seni padişahlığa kabul etmeyiz, ama katline de rızamız yoktur!..' diye bağırdı.

Sultan Osman,

'Mademki benim katlime rızanız yoktur, beni götürüp Saray-ı Hümayun'da bir odaya kapatsınlar!..' dedi.

Bu arada cebecibaşı denilen haramzade Davud Paşa'nın talimiyle tekrar kement attı, kemendi Haseki Mehmed Ağa tuttu, defetti. Buna göre anlatılması elem verir nice musibetler oldu."

Adı meçhul kalmış bu ravinin "anlatılması elem verir musibetler" demekten kastı ne olabilir? Sultan Osman'a hakaret, eza ve cefa yolunda şimdiye kadar anlatılanlardan gayri daha ne olabilir?.. Vücudu pehlivan yapısında ve henüz 18-19 yaşında çocuk sayılabilecek bir gencin başına daha neler gelmiştir?..

Burada o müthiş cuma gününün ilk saatlerine dönelim. Sultan Osman'ın Ağakapısı'ndan sırtında beyaz bir gecelik entarisi, başı açık ve yalın ayak alınıp çıkarıldığı sıra genç padişahın Ağakapısı'na altın getirdiğini de duymuş olan yeniçerilerin bir kısmı da bu hazineyi aramaya koyulmuştu. Kim ve nereden çıkarıp attı bilinmiyor, on kese altından biri ortaya çıktı ve,

"İşte Sultan Osman'ın getirdiği filori budur!" denildi.

Naimâ Efendi ne hoş anlatıyor:

"Bu bir kese paralandı, filori sarı çiçek gibi meydana yayıldı ve cumhur onu yağma edip dağıldı. Geri kalan dokuz kese altını hazmeden devletlilere aşk olsun!.."

Bu on kese altını Sultan Osman'la beraber Ağakapısı'na getiren Bostancıbaşı Mehmed Ağa padişahın felaketinde mesuliyet hissesi olan bir adamdır. Toy genci yeniçerilerin menfuru yapmış ve kendisini de onların makbulü yapmasını bilmiş yaman bir adamdır.

Sultan Osman'ın bostancıbaşısı "Haile-i Osmaniye"nin içinde anlatılacak adamdır. Kendisine düşman bildiği Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa'nın yeniçerileri idarede aczini meydana koymak için Sultan Osman'a meyhaneler bastırtan ve meyhanelerde işret eden yeniçerileri padişaha yakalatan bu adamdır. Fakat son derece kurnazdı, düzenbazdı. Sultan Osman yakaladığı sarhoş yeniçerileri kendisine teslim eder, baskına şahit olanların gözü önünde,

"Bu melunları taş gemisinde prangaya vur!.. Bu hınzırları ayaklarına taş bağlayıp deryaya at!.." diye emirler verirdi.

Emeline muvaffak oldu, Yusuf Ağa'yı azlettirdi, fakat padişah da yeniçerilerin, sipahilerin ve halkın ayaktakımının menfuru oldu. "Yeniçerileri taş gemilerine prangaya çaktırır, diri diri deryaya attırır" dedikodusu aldı yürüdü. Aslında ise Mehmed Ağa bu emirleri tatbik etmezdi, Sultan Osman'a, "Ferman padişahımın!.." der ve onun gözü önünde bostancılara bağlatıp götürdüğü yeniçerileri gizlice kaçırtır, "Varın gidin şehbazlarım, kuşça canınızı bağışladım, beni unutmayın..." derdi. Öyle oldu, unutmadılar, Ağakapısı baskınında kendisine can borcu olan yeniçeriler Bostancıbaşı Mehmed Ağa'ya sahip çıktılar ve kurtarıp kaçırdılar.

Ben hiç tereddüt etmiyorum. Sultan Osman Üsküdar'a geçmek isterken bostancılar ile saray kayıkçılarını kaçırtan ve Sultan

Osman'ı Ağakapısı'na ilticaya mecbur bırakan da bu ikiyüzlü Mehmed Ağa'dır.

İhtilalin o üçüncü cuma günü kışladaki Orta Cami'de namaz kılınmamıştı. Sair camilerde de hutbe Sultan Mustafa'nın adına okunmuştu.

Sultan Mustafa anasıyla beraber Orta Cami'den Saray-ı Hümayun'a götürüldükten az sonra, tahmin ediyoruz ki, ikindiye doğru Sadrazam Kara Davud Paşa ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa Orta Cami'ye gelerek Sultan Osman'ı da oradan alıp Yedikule Zindanı'na götürdüler.

Başında turnacıbaşının tülbendi, ayakları çıplak, sırtında beyaz gecelik entarisi, tam bir idam cezası mahkûmu kıyafetiyle bir yük arabasına bindirildi. Asıl adı bilinmiyor, "Kilindir Oğrusu" lakabıyla meşhur subaşı kethüdası da arabada padişahın yanına bindi, oturdu, yüzü nursuz dev yapılı zehr-i katil bir adamdı; tıyneti lakabından bellidir. "Oğru" hırsız, harami demektir, "kilindir"de eski meyhanelerde bir içki ölçüsünün ismidir.

Arabanın önü, arkası ve iki yanı da ihtilalci askerle sarıldı. Sultan Osman arabaya bindirilirken yaşlıca yeniçerilere,

"Babacıklarım!.. Ocağınıza geldim, sığındım, beni Yedikule'ye götürmeyin!.." diye yalvardı.

Cevap veren olmadı.

Naimâ pek haklı olarak, "Sultan Osman'ın öldürülmesini istemediklerini söyleyen yeniçerilere düşen onun Yedikule'ye götürülmesine mâni olmaktı, 'Sarayda hapsolunsun' demiş olsalardı kim karşı koyabilirdi?.." diyor. Artık bellidir ki yeniçerilerin Sultan Osman'ın idamına muhalefeti sadece zevahiri kurtarmak için bir kuru laftır.

Süleymaniye'den Aksaray'a nasıl gelinmiş ise, Aksaray'dan Yedikule'ye gidiş ondan pek az farklı olmuştur diyebiliriz. Sultan Osman'ı zehirli dilleriyle dalayacak hazele ve hayta güruhu arabanın etrafındaki kalabalığın da ekseriyetini teşkil etmektedir.

Yedikule, ortası geniş bir avlu, bu avluda küçük bir mescit ve muhafız yeniçeri neferlerinin ahşap odaları bulunan bir kaledir. Zamanımızda ahşap nefer odaları tamamen yok olmuş, mescidin de enkazı kalmıştır.

Devam edegelen rivayetlere göre Sultan Osman'ın kapatıldığı oda,

kaleye şehir içine açılan kapısından girildiği takdirde tam karşıya gelen yaldızlı kapının sol tarafındaki blok içindedir; idam mahkûmlarının cesetleri ile kesik başlarının atıldığı söylenen meşhur Kanlı Kuyu da bu blokun alt katındadır. Sert dirseklerle döne döne çıkan taş merdivenler pek az ışık alır, bazı kısımları zifiri karanlıkta çıkılır. Sultan Osman'ın kapatıldığı yer dört köşe planlı, basık tavanlı, zemini tahta döşeli ve penceresiz küçücük bir odadır, yan yana iki yer yatağı serilse içini doldurur. Üstü kemerli dar ve gayet alçak kapısından orta boylu bir adam dahi eğilerek girer. Zamanımızda kapıda kanat yoktur, o zamanlar tek kanat bir demirle kapatılmış olduğu muhakkaktır.

Sultan Osman zindana konduktan sonra asker Yedikule'den çıkıp dağıldı. Sadrazam Davud Paşa ile Kâhyası Ömer Ağa, Orta Cami'de Sultan Osman'a bir kere kement atan ve kement atmada mahareti olan cebecibaşı ve melunane işlerde kullanılması gereken birkaç kişi, bunların arasında Kilindir Oğrusu Yedikule'de kaldılar, bir de kale neferleri. Asker çıkıp dağıldıktan sonra kalenin şehre açılan büyük kapısı kapandı ve "Sultan Osman'ın katline mübaşeret olundu".

Dilaver yiğitti, kapatılmış olduğu oda da bu pençeli gürbüz delikanlının nefsini müdafaaya elverişliydi, ama pençesinden başka silahı yoktu ve bir sürü canavara karşı tek candı. Bodur ve dar kapıdan teker teker ve eğilerek girmek mecburiyetinde kalan katillerini ilk dakikalarda amansız yumruklarıyla hayli hırpaladı, yere serdi. Zannediyoruz ki tekme atmak istediği bir anda olacaktır, cümleyi aynen Naimâ'dan alıyorum: "Kilindir Oğrusu melunu husyelerini sıkmakla zebun bıraktı." Bedbaht genç canhıraş bir feryatla yıkılırken cebecibaşı da kemendini geçirdi ve boğdu. İğrenç cinayetin cellatlık bahşişi vardı, cebecibaşı, Sultan Mustafa'nın anasına götürüp göstermek üzere Sultan Osman'ın bir kulağını kesti. Kesilen kulakta, mesela bir ben gibi, bir nişan olması gerekir.

Genç Osman'ı hiçbir seven yoktu, onun ölümüne ağlayan olmadı mı dersiniz?.. İşte adı meçhul halk şairinin mersiye yollu destanı:

Bir şah-ı âli şan iken
Şah-ı cihana kıydılar
Gayretli genç arslan iken
Şah-ı cihana kıydılar.

Gazi bahadır han idi
Âli nesep sultan idi
Namıyla Osman Han idi
Şah-ı cihana kıydılar.

Hükmetmeye kadir iken
Emr-i Hakk'a nazır iken
Haccetmeye hazır iken
Şah-ı cihana kıydılar.

Ey dil ciğerler oldu hun
Derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehl-i fünun
Şah-ı cihana kıydılar.

Bu kanın vebali bütün ağırlığıyla Yeniçeri Ocağı'nın, yeniçerilerin üstündedir.

İstanbul on yıl yeniçeri ve sipahi kılıcı altında yaşadı

Vaka-i Haile-i Osmaniye'de "Padişahımız Sultan Mustafa'dır!.." diyen yeniçeriler, onun bir deli olduğunu gözleriyle gördükten sonra da bu isteklerinde ısrar etmişti. Yeniçeri kılıcının desteklediği deli Sultan Mustafa'nın bu ikinci saltanatı bir sene dört ay kadar sürdü ve bu devir artık kendi ağalarının, büyük zabitlerinin emirlerini de dinlememeyi öğrenmiş olan yeniçerilerin başlarına buyruk istediklerini yaptıkları bir keşmekeş, anarşi devri oldu ve Sultan IV. Murad'ın kanlı bir müstebit olarak devlet idaresini eline alacağı 1632 yılına kadar on yıl devam etti.

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi, günlük hayatının huzurunu kaybetmiş İstanbul'da ırz ve namusa tasallut ve tecavüz, cerh ve katil gibi adi zabıta vakalarının pervasız failleri oldular; vezirlere karşı ayaklandılar ve nihayet Sultan Murad'a karşı da günlerce sürmüş, yatışmış, tekrar alevlenmiş kanlı ihtilaller çıkardılar. Tarih yapraklarını kuşbakışıyla çevirelim.

Yedikule Zindanı'nda Sultan II. Osman'ın feci ölümüne bir idam

hükmünün infazı denilemez, bu vaka, Kara Davud Paşa ile Yeniçeri Ocağı'ndan birkaç bedtıynetin işlediği şeni bir cinayettir.

Bir taraftan "Sultan Osman'ın katline rızamız yoktur!.." diyerek Mayıs ihtilalini benimseyen yeniçerilerin, diğer taraftan genç padişahı her türlü habaseti yapabilecek adamların eline bırakması, bu cinayetin bütün mesuliyetini Yeniçeri Ocağı'na yüklemişti. Yeniçerilerden azıcık idraki olanlar vakanın hemen akabinde bu suçun ağırlığını duydular. İlk fırsatta Yeniçeri Ocağı'nın üstündeki bu kan lekesinin silinmesine çalışıldı ve Sultan Osman'ın bilfiil katilleri başlarını cellat kemendinden ve kılıcından kurtaramadılar.

Kara Davud Paşa sadarette ancak yirmi dört gün kalabildi, cihanın nazarında Sultan Osman'ın bir numaralı katiliydi, bunu kendisi de bildiği için yeniçeriye, sipahiye ve halkın ayaktakımına yaranmak zorunda olduğunu gördü; dirlikleri, mansıpları kepaze derecesine dağıttı, öylesine ki bir hafta sonra kendisinden mansıp isteyenlere verecek dirlik, mansıp bulamadı.

"Kendine münasip bir hizmet bul, vereyim!.." demeye başladı.

Yirmi dört gün içinde Divan-ı Hümayun'a ancak bir defa gelebildi; devlet erkânının sanki bir cüzamlıymış gibi kendisinden tiksindiğini gördü. Nihayet azledildi ve mühr-i hümayun Mere Hüseyin Paşa'ya verildi.

Mere Hüseyin Paşa'nın ilk işlerinden birisi, Yedikule cinayetinde hazır bulunmuş Yeniçeri Ağası Derviş Ağa'yı Karaman valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırmak oldu. Derviş Ağa da halkın nazarında bir muin-i katildi; valiliği tebliğ edildiği anda Ağakapısı'ndan adeta tevkif edilircesine alınıp bir kayığa kondu ve Mudanya'ya doğru yola çıkarıldı. Ağanın adamları da hemen faaliyete geçti, "Vezir Derviş Ağa'yı katlettirmiş" diye bir laf çıkardılar ve bunu ocağın haysiyetine tecavüz gibi gösterdiler, yeniçeriler hemen ayaklandı.

"Ağamızı öldürdü, birer ikişer bizi dahi öldürür, vezir azil ve katlolunsun!.." diye gulgule koptu.

Sipahiler de yeniçerilerin peşine takılınca İstanbul yine karıştı. Azledilen Mere Hüseyin Paşa kaçıp gizlendi, Mudanya'dan geri çevrilen Derviş Ağa yine yeniçeri ağası oldu.

Yeni sadrazam Lefkeli Mustafa Paşa'yı da sipahiler istemedi, mühr-i hümayun Gürcü Mehmed Paşa'ya verildi.

"Söz ayağa düşmüştü" dedik, başsız asker esen rüzgârlara, kâh poyraz kâh lodosa göre dalgalanıyordu. Halk, "Yeniçeride hamiyet kalmamıştır!.. Sultan Osman'ın kanlı vebali yeniçerinin boynundadır!.. Koca bir padişahı katiller pençesinde göz göre göre bıraktılar, sonra o katiller arasında bulunan Derviş Ağa'ya sahip çıktılar... Artık aşikârdır ki, yeniçeri de cinayette ortaktır..." demeye başlayınca,

"Biz ağamızı istemeyiz!.." dediler.

Derviş Ağa azledildi, Budin valisi olup İstanbul'dan çıktı gitti.

Anadolu'da Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa Sultan Osman'ın kan davasıyla isyan etmişti, yakaladığı yeniçeriyi kesiyordu. Anadolu halkı da bu asi paşayı davasında kahraman gibi görüyor ve yalnız yeniçerileri değil, kapıkulu sipahisini de Yedikule cinayetine iştirakle suçlandırıyordu. Bir divan günü sipahiler,

"Taşrada bize padişah katili deniliyor, bu vebal bizde değildir, elbet ki kim katlettirdiyse hakkından gelinsin!.." diye bağrıştılar. Kendi bölük ağaları araya girerek divanda vaka bastırıldı ise de divandan sonra sipahiler bölük ağalarını dinlemeyip toplu bir halde Yeni Odalar'da Orta Cami'ye gittiler, yeniçeriler de kendi zabitlerini, odabaşılarını dinlemeyip sipahilerle ağız birliği yaptı.

"Dışarda gezecek yüzümüz kalmadı, Sultan Osman'ın katlini padişah ferman ettiyse kendi bilir, eğer onun fermanıyla katledilmiş ise katili katletsin!.. Bizleri bühtandan kurtarsın!.." dediler ve bu sözle deli padişahı, onun adı altında anasını ve saraydaki bendegânı tehdit ettiler.

Ertesi hafta divan günü, yeniçerilerle anlaşmış olan sipahiler davalarında kuvvetle ayak dirediler, Gürcü Mehmed Paşa durumu padişaha arz etti, içerden delinin adına yazılmış şu ferman geldi:

"Ben 'Sultan Osman katlolunsun' demedim. Davud Paşa öldürdü, katilleri kim ise haklarından gelinsin, katlolunsun!"

Bu ferman gelince asker şöyle bir kaynaştı:

"Tiz katiller bulunsun!.."

Naralar direk direk yükselmeye başladı. Mahut cebecibaşı, pek hünerli attığı kemendiyle Sultan Osman'ı boğan ve sonra da kulağını kesen adam kaçarken yakalandı ve Cellat Ceşmesi önünde diz çökertilerek başı vuruldu.

Davud Paşa'nın aranıp bulunması için de adamlar çıkarıldı.

Davud Paşa, Eyüp'te, Topçular'da, kendi adamlarından olup, yirmi dört günlük sadaretinde tüyünü düzmüşlerden Hamza Bey adında bir sipahinin samanlığında yakalandı. Sırtında nefti renkte bir kapama vardı, başına bir külah ve ayağına pabuç geçirmesine izin verilmedi, başı açık, yalın ayak bir yük arabasına bindirilip Yedikule'ye götürüldü ve Sultan Osman'ın kapatıldığı zindan odasına konuldu.

Kilindir Oğrusu'na gelince, melanetine mükâfat olarak subaşı tayin edilmişti, "Sultan Osman'ı şöyle zebun ettim!.." diye şenaatini pervasızca naklederek övünen rezil herif de tevkif edildi ve paşanın ardından yolda türlü hakaretlerle o da Yedikule'ye götürüldü ve orada boğuldu, "laşesini deryaya attılar".

Davud Paşa, bir cilve-i ilahiye, ölümü katra katra bütün dehşetiyle tattıktan sonra idam olundu.

Yakalandığı haber alınınca zevcesi sultan ve paşanın nimetini görmüş olanlar, Davud Paşa'yı kurtarmak için ocakta zorbalıkla tanınmış odabaşılara ve sipahilerin bölük ağaları ile söz sahiplerine hayli para yedirdiler, bunlar da başsız askerin elinden paşayı kurtaracaklarına söz verdiler ve ilk iş olarak cellatbaşı Süleyman'a, "Katil için emir çıktıkta kılıç çalmada sakın acele etme!.." diye tembih ettiler.

Divan gününe kadar Yedikule Zindanı'nda yatan Davud Paşa, saraya, samanlıktan çıkarıldığı kılık kıyafetle getirildi; bütün yollar halk tarafından tutulmuş, etrafını yeniçeri ve sipahi neferleri sarmış, her an keşkek, linç edilme dehşeti içinde en ağır hakaretleri gördü. Sarayda kapıcılar odasında bir müddet bekletildikten sonra katline emir çıktı, Cellat Çeşmesi önünde siyaset meydanında çökertildi. Yolda o kadar hırpalanmıştı ki sırtındaki nefti kapama yırtılmış, pamukları çıkmıştı, korku ve dehşetinden yarı ölü bir halde bulunduğu için cellat, ellerini bağlamaya lüzum görmemişti. Onun bu hali karşısında, başı açık, yalın ayak ve sırtında bir beyaz gecelik entarisiyle Sultan Osman'ın hayalini görenler çok olmuştur diyebiliriz.

Cellat Süleyman, diz çökerttiği paşanın sırtındaki kapamanın yakasını yırttı ve kılıcını kınından çıkardı, fakat tembih gereğince elini ağırca tuttu.

O yarı ölü adam, o anda koynundan bir kâğıt çıkardı ve yukarı kaldırarak,

"Ben Sultan Osman'ı bu hüccetlerle şeran katlettim!.." diye bağırdı.

O zaman ihsan görmüş aktörler sahneye çıktılar, cellada,

"Vurma!.. Aslını görelim!.." diye bağırdılar.

Yeniçeri neferleriyse,

"Vur!.. Öldür!.." diye bağırmaya başladı.

Birkaç gün içinde bölük ağaları, sipahileri güzel hazırlamışlardı, "Davud Paşa tekrar sadrazam olursa yağma meydanı bizimdir, yeniçerinin zabitleri de bizim iledir, hemen neferleri elinden halas edelim" demişlerdi, sipahiler de:

"Çalma!.. Vurma!.." diye çağrışınca cellat kılıcını kınına koydu. Koynunda sultanın kor gibi altınları duran Kuloğlu adında bir yeniçeri zorbası koştu, Davud Paşa'yı siyaset yerinden kaldırdı. Onun peşi sıra gelen yine talimli ve altın yalamış bir miktar yeniçeri ile hemen bütün sipahiler paşanın etrafını sardı.

Muhakkak ki derin hayretle seyredilmiş bir kör dövüşüdür. Bu davaya başlayan sipahilerken, o gün "Vurma!.. Çalma!.." naraları onların saflarından yükselmişti, yeniçerilerin büyük ekseriyetiyse Davud Paşa'nın katlini istiyordu. Naimâ, "Yeniçeriler ile sipahiler o anda birbirine gireyazdı" diyor.

Davud Paşa can havliyle, tasvir müverrihindir, "bir köpek gibi soluyor" ve ayak sürüyerek götürülüyordu. Has fırın önünde bir sipahi, başından destarını çıkarıp verdi; birkaç adım sonra diğer bir sipahi de cüppesini çıkarıp verdi; saray kapısından çıkarılınca da bir üçüncü sipahi, atını çekerek bindirdi. Paşayı bu hengâmeyle Yeni Odalar'da Orta Cami'ye götürdüler.

Orada yeni bir komedi: sırtına yeni bir esvap ile bir hilat giydirildi, başına vezir kavuğu (mücevveze) kondu, sanki paşa, sadrazam olmuştu. Kethüda bey, çavuşbaşı ağa ve tezkireciler, karşısında el pençe divan durdular, ölümün eşiğinden dönmüş paşa da azıcık dirildi, mühr-i hümayun da koynundaymış gibi yine mansıplar dağıtmaya başladı.

Sarayda, Divan-ı Hümayun'da ise Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa, cellatbaşı Süleyman'ı çağırdı.

"Davud Paşa'yı meydandan kim aldı götürdü?.." diye sordu.

Cellatbaşı,

"Sipahiler aldı!.." dedi.

Bu işin mürettipleri sipahi bölük ağaları divandaydı, belanın kendi başlarına sardığını görünce hemen inkâr yoluna saptılar.

"Hâşâ, bizim alakamız yoktur!.." dediler.

Tekrar tekrar yazıyoruz, devlet kapısında sözün ayağa düşmesi kadar büyük felaket yoktur.

Divan dağıldı, ne yapacağını bilmeyen Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa da kendi sarayına gitti.

İşte o zaman, Kapıcılar Kethüdası Rahiki damadı Ahmed Ağa denilen bir merd-i meydan çıktı, sadrazamın sarayına giderek,

"Ne düşünür durursun sultanım, bana ferman eyle. Allah'ın inayetiyle fitneyi defedeyim ve melunu katledeyim!.." dedi.

Ve yanına iki yüz nefer üsküflü kapıcı alarak doğruca yeniçeri kışlasına Orta Cami'ye gitti. Kışlada "Kapıcılar kethüdası geliyor!" haberi yayılınca Davud Paşa'nın zevcesi sultan ile yakınlarının altıncıklarını aparmış olanların kalbine korku düştü, "Hizmet ise gördük" diyerek hemen sıvıştılar, Ahmed Ağa camiye girdi, Davud Paşa'nın yakasına yapıştı, başından mücevvezeyi aldı, sırtından hilatı çıkardı, bir tesadüf eseri, Sultan Osman'ın bindirildiği yük arabası da kışladaydı, paşayı aynı arabaya bindirdi ve Yedikulu'ya götürerek boğdurttu.

Aradan çok geçmedi, yine bir divan günü sipahiler ile yeniçeriler Kubbealtı'na hücum ettiler; Gürcü Mehmed Paşa'ya,

"Biz seni istemeyiz!.. Sadaretten çekil, çekilmezsen seni paralarız!.." dediler.

Mehmed Paşa hiç düşünmedi, mühr-i hümayunu sahibi olan deliye göndererek istifa etti. Bu kıyamın iktidar tadı damağında kalmış Mere Hüseyin Paşa'nın teşvikiyle olduğu söylenir. Yeniçeri odabaşıları ile sipahi bölük ağalarının da parmağı vardı, Gürcü Mehmed Paşa, bir idam mahkûmunun siyaset meydanından kaldırılması hesabını sorabilirdi. Saraydan padişah adına,

"Kul kimi ister?.." diye soruldu.

"Mere Hüseyin Paşa'yı isteriz!.." avazesi yükselince mühr-i hümayun tekrar bu vezirin koynuna girdi.

Gençliğinde aşçı yamaklığı yapmış olduğu söylenen Mere Hüseyin Paşa şükran borcunu Ağakapısı'na bin kelle şeker göndermek ve

Orta Cami'ye de ibrişim seccadeler döşemekle ödedi.

O zamanlar şeker pek kıymetlidir, tozşeker ve kesmeşeker de yoktur, Türkiye'ye şeker Avrupa'dan gelmektedir. 5-6 okka çeker külah şeklinde dökülmüş olup halk ağzında "kelle" denilir, bin kelle 5-6 ton şeker, devletli vezir piyasadan belki de bütün şekeri kaldırmış, en azdan bir çarşı malını Ağakapısı'na göndermiştir.

Bu paşanın ilk sadareti yirmi beş gün sürmüştü, bu ikinci sadrazamlığı biraz daha uzunca oldu, yedi ay kadar. Cahildi, nobrandı, kabaydı; askere ve halka yavuz görüneyim dedi; haşaratla uğraşması zor, ırz ve namus ehliyse böyle devletliler karşısında zebundur, alçaklığın miyarı ise zebunküşlüktür. Mere Paşa da alçaklığını gösterdi, yavuzluk taslama yolunda ırz ve namus ehlini hırpalamaya başladı. Acı hikâyelerdir:

Bir gün haklı bir dava için divana gelmiş ırz ehlinden bir mirimiranı hemen celallenip falakaya yıktırdı ve bayıltıncaya kadar dayak attırdı.

Biz aynı günde olmuştur diyelim, birtakım yeniçeri haşaratı toplanıp kendisinden bir madde soracaklarını, şikâyetleri olduğunu işitince, iç hazineden altın keseleri yolladı, o hayta güruhunun tabanları yarık ayaklarına altından köstek vurdu.

Naimâ, "Hazineyi yedi ay içinde itlaf etti. Sayısız haşaratın isteğine göre hareket ve durmadan para dağıtmakla bu kadar askerin hatırını hoş ederek devlet idaresi ne mümkündür!.." diyor.

Bir gün de divanda ırz ve edep sahibi bir kadı efendiye sebepsiz yine sopayla dayak attırdı. Efendi de o perişan haliyle İstanbul ulemasını kapı kapı dolaşarak dert yandı, hemen bütün ulema ayağa kalktı, Fatih Camii'nde toplanarak şeyhülislamı davet ettiler ve veziri ona şikâyet ettiler.

"Vezir camiye gelsin, davamız şeriatça görülsün!.." dediler.

Şeyhülislam Yahya Efendi, asrın büyük şairi, dertsiz başına dert açıldığını gördü.

"Padişahın vekil-i mutlakı olan bir sadrazam, evvela azledilir, sonra davamız görülür!.." dedi.

Mere Hüseyin Paşa yeniçerilere yaranmak için elinden geleni yaptığı halde sipahilere yüz vermemeye bakardı, yeniçeri kılıcına dayandıkça onları her zaman ezebileceğine inanmıştı; bun-

dan ötürü sipahiler vezire kırgındı. Ulemanın Fatih Camii'nde toplandığını işitince oraya koşmuşlardı. Ulemanın içtimaını, sipahilerin de efendilere destek olduğunu işiten Mere Hüseyin Paşa hemen Ağakapısı'na giderek yeniçerilere sığındı. Kelle şekerlerinin hatırı büyüktür, ocak ağaları vezire sahip çıktılar.

Tafsilatı bu yazıların çerçevesi dışında kalır, bir satırda toplayalım: yeniçeri kılıcının tehdidi karşısında ulema cemiyeti ile sipahiler dağıldı, fakat sadrazam da uzun müddet mevkiinde kalamadı. Yeniçeri ile sipahi arasına kılıç düşürecek olan bu adamın fesadına o sıralarda yeniçeri kethüdası olan o asrın namlı vezirlerinden Bayram Paşa mâni oldu. Ocağın yeniçeri ağasından sonra en büyük amiri olan ve bu makama neferlikten yükselerek gelmiş bulunan Bayram Ağa doğrudan doğruya neferlerle temas etti. Bir divan günü sipahiler,

"Biz garazsız bir vezir isteriz!.." diye çağrışınca yeniçerilerin zorba geçinen odabaşıları, ki Mere Hüseyin Paşa'nın dağıttığı paralarla durmadan kese doldurmakta idiler,

"Bize de bu devletliden gayri vezir gerekmez!.." dediler.

O zaman Bayram Ağa,

"Bir de yeniçerinin neferleri konuşsun!.." dedi.

Neferler bir ağızdan,

"Biz de Mere'yi istemeyiz!.. Sipahi karındaşlarımız nerede ise biz de oradayız!.." diye bağırdılar.

Mühr-i hümayun Mere Hüseyin Paşa'dan alınıp Kemankeş Ali Paşa'ya verildi.

Vaka-i Haile-i Osmaniye'den sonra geçen bir yıl içinde, yeniçeri ve sipahi askerin isteğiyle beşinci defadır ki, sadrazam değişiyordu.

İşte bu Kemankeş Ali Paşa'nın zamanındadır ki, deli Mustafa tahtından indirilip Sultan IV. Murad padişah oldu; henüz 12-13 yaşlarındaydı.

Bayram Ağa'nın, aşikârdır ki, devletin hayrına bu saltanat tebeddülünde büyük hizmeti oldu, yeniçerilerin müzaheretini o temin etti, üstelik, Mere Hüseyin Paşa hazineyi tamtakır bıraktığı için, yeniçerilerden cülus bahşişi istemeyeceklerine söz de almıştı. Fakat cülustan sonra, başta yeniçeriler, kapıkulu askeri, yine bahşiş istediler ve bu bahşiş, bu sefer iç hazinedeki kıymetli altın eşya eritilerek yeni para kestirmek suretiyle verilebildi.

Sultan Murad'ın tahta oturduğunun tezinedir ki, bir yeniçerinin ihtirası Koca Bağdat eyaletinin elden çıkmasına, İranlılar tarafından zaptına sebep oldu ki, tarihimize "Bekir Subaşı Vakası" diye geçmiştir. İçine bir aşk macerası; kızıl hurma tenli, kara mürdüm gözlü, alnı akıtmalı, uçları dışarı dışarı bakan küskün memeli, elleri ayakları büyük büyük, kalem parmaklı, ayaklarının incecik bileklerinde altın halhalları şıkır şıkır, sesi davudi, teninin kokusu müsekkin bir Arap kızı, safkan bir çöl melikesi de katılırsa bir roman konusudur.

Bağdat'ta Bekir Subaşı vakası

1624 yılında Bağdat'ta Bekir Subaşı adında bir yeniçerinin ihtirasları evvela bu koca zengin eyaletin, sonra da Musul ve Kerkük ile bütün Irak kıtasının İranlılar eline geçmesine ve bu yüzden Türkiye ile İran arasında kanlı bir harbin başlamasına sebep oldu; kendisi de bu kanlı hengâme içinde ve feci bir şekilde öldürüldü.

Bekir Subaşı'nın memleketi ve milliyeti bilinmiyor, o asrın bütün yeniçerileri gibi bir devşirmedir, acemi oğlanlığından kapıya çıkınca neferlikle Bağdat'a gönderilmiş ve orada Yeniçeri Ocağı yoluyla yükselerek Bağdat yeniçerileri ağası olmuştu. Bu büyük şehrin âyan ve eşrafı arasına girmiş, sonsuz bir nüfuz ve kuvvet sahibi bir mütegallibe olmuştu. Valiler bile ona sormadan, danışmadan hiçbir şey yapamaz hale gelmişti.

Büyük vaka şöyle başladı: azebler yüzbaşısı Mehmed Ağa Bekir Subaşı'ya bir maddeden kin bağlamış ve ona karşı bir suikast teşebbüsünde olduğu anlaşılınca da can korkusuyla Vali Yusuf Paşa'ya sığınmıştı.

Vali paşa bir yolunu bulmuş, iç kaleyi kapıkulu askeriyle ele geçirmiş, orada oturuyordu.

Bekir Subaşı, pervasız ve son derecede cüretkâr, evvela kendisine suikast için yüzbaşılarıyla birlik olan beş yüz azeb askerini ve bu arada Yüzbaşı Mehmed Ağa'nın bir oğlunu idam ettirdi ve sonra iç kaleyi yeniçerilerle muhasara ederek vali paşadan yüzbaşının kendisine teslimini istedi. Yusuf Paşa hamiyet ve celadet sahibi bir vezirdi. Bekir Ağa'nın teklifini reddedince bir şehir muharebesi başladı. Paşa kale bedeni üzerinde dolaşırken kurşunla vurularak şe-

hit oldu, Yüzbaşı Mehmed Ağa da iç kaledeki askerle beraber Bekir Subaşı'dan aman diledi ve kendilerine aman verilince de kaleyi mütegallibeye teslim ettiler. Fakat mütegallibe yeniçeri namus sözünü tutmadı, Yüzbaşı Mehmed'i, 16 ve 19 yaşlarında diğer iki oğluyla beraber ana doğması çırılçıplak soydurarak vücutlarını katrana bulattı, bir geminin direğine bağlatıp Dicle Nehri üzerinde ateşe verdi, biçareler nehir üzerinde meşaleler gibi diri diri yanarak feci bir şekilde öldüler.

Bekir Subaşı bununla da kalmadı; iç kaledeki paşanın askerleriyle şehirliden paşaya taraftar olarak bilinen ne kadar adam varsa hepsini kılıçtan geçirdi, malını, eşyasını ve iç kaledeki devlet hazinesini gaspetti. Ve nihayet sahte bir ferman yazdırtarak halka, Bağdat valiliğinin kendisine verildiğini ilan etti ve kendi başına buyruk paşa unvanını takındı. Sonra vakayı İstanbul'a tahrif ederek yazdı, kendisini mazlum, mağdur olarak gösterdi. Bekir Subaşı'nın kâğıdı İstanbul'a gelince Bağdat valiliği Süleyman Paşa isminde bir vezire verildi. Fakat Bekir Subaşı bu paşanın mütesellimini şehre sokmadı. "Bize paşa lazım değildir, buranın paşası var!.." diye ters yüzüne geri gönderdi.

Bunun üzerine Diyarbakır Valisi Hafız Ahmed Paşa eyaleti askeriyle Bekir Subaşı'nın tepelenmesine memur edildi. O tarafların bütün sancakbeyleri ve Kürt aşiretleri beyleri Hafız Paşa'yla birlikte hareket etmek için emir aldılar.

Hafız Paşa, Bağdat Kalesi önüne geldi, Bekir Subaşı'ya bir mektup gönderdi, şehre vali olarak bir veziri kabul ederse bütün cürümlerinin affedileceğini bildirdi. Bekir Subaşı bu söze itimat etmedi; mahrem adamlarından birini gizlice İran şahına gönderdi ve Şah Abbas'a, valiliği kendisine verilmek şartıyla Bağdat'ı teslim edeceğini bildirdi. Şah fırsatı kaçırmadı, teklifi derhal kabul etti ve Bağdat'ı teslim almak üzere Karcıgay Han kumandasında bir ordu yolladı.

İran serdarı, Hafız Paşa'ya, "Bekir Paşa şahımıza sığınmıştır, Bağdat şahındır, sulha mugayir iş görmeyin, Bağdat önünden çekilip gidin" diye bir mektup yolladı. Hafız Paşa, "Bekir padişahımıza asi bir adamdır, biz buraya onu tedibe geldik. Bağdat Âl-i Osman mülküdür, bunda ne iki devlet arasındaki sulhu ve ne de sizi ilgilendirir hiçbir şey yoktur" cevabını verdi.

Bağdat'a doğru ilerlemekte olan Karcıgay Han'ın kumandasında 30.000 kişilik bir kuvvet vardı. Bekir Subaşı, Safi Kulu Han kumandasında bir İran öncü kuvvetini şehre alınca durum tamamen kötüye vardı. Bağdat şehri içinde tellallar,

"Bağdat güzelce şahındır!.. Bekir Han şah kuludur!.." diye bağırmaya başladı.

Bağdat üzerine gönderilirken Hafız Ahmed Paşa'ya geniş salahiyet verilmişti, paşa bu salahiyetini kullanmakta hiç tereddüt etmedi, Bağdat valiliğinin padişah tarafından da Bekir Subaşı'ya verildiğini bildiren bir menşur yazdı ve gizlice Bekir Subaşı'ya yolladı. Menşuru alan mütegallibe Osmanlı valiliğini şah kulluğuna tercih etti. Safi Han ile askerlerini şehirden çıkarmak kolay değildi, evvela oyalama yolunu tuttu, Safi Han'ın şerefine parlak ziyafetler verdi. Bir gün İranlı kumandan Bekir Subaşı'ya, "Nimet ziyade olsun. Bağdat Kalesi kapılarının anahtarları nerede?.." diye haber yollayınca, artık resmen yeni unvanıyla Bekir Paşa, "Şahın ve Karcıgay Han'ın ömürleri uzun olsun, bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız, komşuya yardım padişahlık mürüvvetidir, şimdilik hediyelerimizi şaha götürün!" cevabını verdi. Safi Han, "Bu ne kepazeliktir!.." diye bağırdı. Bekir Paşa da celalli, gazaplı adamdı, Safi Han'ı 300 nefer İranlı askeriyle huzuruna getirtti.

"Padişahımız cürmümüzü affetti, Bağdat valiliğini bana verdi; gidin ahvali şahınıza bildirin!.." diyerek Şah Abbas'ın kendisine yolladığı hanlık tacını bir tekme atarak Safi Kulu Han'ın önüne yuvarladı. İranlı askerlerden bir kısmı ellerini kılıçlarına atıp Bekir Paşa'nın üstüne yürüyecek oldu, paşa hepsini yakalattı ve karınlarını deştirerek Bağdat Kalesi duvarlarına ayaklarından baş aşağı astırdı, geri kalanlar ile Safi Han da Bağdat'tan çıkıp gitti. Şehre tekrar tellallar çıkartan Bekir Paşa Bağdat valiliğinin padişah tarafından kendisine verildiğini, Bağdat'ın eskisi gibi Osmanlı mülkü olduğunu ilan etti.

Şah Abbas için artık ok yaydan çıkmıştı, İran, Türkiye'yle harbi göze aldı, Karcıgay Han'a yoluna devam etmesi emri verildi ve bu İranlı serdar 30.000 kılıç askeriyle Bağdat önüne geldi. Ardından Şah Abbas da bizzat ve ılgarla geldi, bu suretle İranlıların Bağdat muhasarası başladı. Bekir Paşa da Diyarbakır Valisi Hafız Paşa'dan imdat istedi ve imdat gelinceye kadar şehri müdafaa edeceğini bildir-

di. Hafız Paşa da meseleyi bütün ehemmiyetiyle İstanbul'a arz etti, fakat o zaman sadrazam bulunan Kemankeş Ali Paşa kayıtsız kaldı.

Bağdat büyük ve metin bir kaleydi, İran şahına karşı Bekir Paşa bu kaleyi imdat gelinceye kadar koruyabilirdi, fakat korkunç bir ihanet Bağdat'ı pek kısa zamanda İranlıların eline düşürdü.

Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed, Şah Abbas'a gizlice haber yollayarak Bağdat hanlığının kendisine verilmesi şartıyla şehri, kaleyi ve babasını şaha teslim edeceğini bildirdi. Teklifi kabul edilince kalenin küçük kapılarından birini açtı, buradan bir sel gibi akmaya başlayan İran askeri hemen hiç mukavemet görmeden şehri ve kaleyi zaptetti, şehrin anayollarına dağılan tellallar, "Bağdat güzelce şahındır!.." diye bağırmaya başladılar. Tellalların sesini işiten Bekir Paşa neye uğradığını anlayamadı, derhal yakalandı ve Şah Abbas'ın huzuruna çıkarıldı, Bekir Paşa kendi oğlunu şahın yanında oturur görünce hainin kim olduğunu anladı.

Şah,

"Niçin böyle yaman iş ettin?.." diye sordu.

Eski yeniçeri oğlunu göstererek,

"Şahım, yaman işi ben etmedim, bu veled-i zina etti!.." dedi.

Bekir Paşa'yı demir bir kafes içine koydular, yedi gün yedi gece uyutmadılar, türlü işkencelerle mallarının, hazinelerinin nerelerde gizli olduğunu sordular, söylemeyince şehrin bir meydanında büyük bir ateş yakıldı, Bekir Paşa çırılçıplak soyulduktan sonra bir sırığa bağlanarak bu ateş üstünde kebap gibi çevrildi, vücudu kavrulup yağları sızdırıldı, bu son feci işkenceye dayanamadı, gizli hazinesinin yerini söyledi. Müverrih bu korkunç sahneyi şu tafsilatla tamamlıyor:

"Bekir Paşa ateşte kebap edilip kızarırken alçak oğlu ile Şah Abbas karşısında şarap içerler ve kahkahalarla gülerlerdi!"

Nihayet şahın emriyle Bekir Paşa yarı ölü bir halde bir kayığın direğine bağlandı, yanık vücudu katrana bulandı ve tutuşturularak bir meşale gibi Dicle Nehri'nin akıntısına bırakıldı. Bunu da "Babam düşmanı olan Mehmed Yüzbaşı ile iki oğluna şöyle yapmıştı" diye şaha talim eden Bekir Paşa'nın oğlu olmuştu.

Kendisinin Bağdat hanı ilanını bekleyen hain evlada gelince, birkaç gün sonra Şah Abbas, "Öz babasına hayrı olmayan veled-i zina-

nın bana ne hayrı olur!.." diyerek Horasan'a sürgün etti, ardından da idam emrini yolladı.

Şah Abbas o asrın en hunhar simalarından biridir. Bağdat'ta ne kadar Türk askeri ve ne kadar yeniçeri varsa kılıçtan geçirdi, bunu da Bağdat şehrindeki Sünnilerin katliamı ve evlerinin yağmaları takip etti. Hülagû Han afetinden sonra Bağdat tarihine yazılan en büyük felaket bu Şah Abbas katliamı ve yağmasıdır.

Bir yeniçerinin ihtirası yüzünden elden giden Bağdat 1638'de, tam on altı sene sonra Sultan IV. Murad'ın kılıcıyla geri alınacaktır. Bu hükümdarın ilk çocukluk yılları, İstanbul'da yeniçerilerin çıkardığı kanlı kargaşalıklarla pek gaileli geçecektir.

Sultan IV. Murad zamanında İstanbul'daki yeniçeri ayaklanmaları, gözünü sadrazamlık mevkiine dikmiş haris bir vezirin her fırsattan istifadeyle çevirdiği fitne dolaplarıyla çıktı; pek çok kana girdikten, nice masumların felaketine sebep olduktan sonra akıbet kendi boynuna da cellat kemendi geçecek bu adam Topal Receb Paşa'dır.

Bekir Subaşı vakasıyla başlayan İran Harbi'nin ikinci yılıydı, 1626, mühr-i hümayun Hafız Ahmed Paşa'nın koynunda, paşa da, İran üzerine serdar olmuş, ordu ve bu arada yeniçeri ağası ve yeniçerilerin büyük bir kısmıyla seferdeydi. İstanbul içi ile civarının muhafazası için bir miktar yeniçeri ve kapıkulu sipahisi bırakılmış, Sekbanbaşı Sarı Mehmed Ağa da ağa vekili olarak İstanbul'da kalmıştı. Yine İstanbul'da Gürcü Mehmed Paşa kaymakam, sadrazam vekiliydi, Topal Receb Paşa da kaptanıderyaydı. Deli Mustafa'nın zamanında kısa bir müddet sadrazamlık yapmış olan Gürcü Mehmed Paşa saraydan yetişmiş bir tavaşi, ak hadımdı; bilgili değerli bir adamdı. O zamanlar sadrazam vekilliği ekseriya sadrazamlık makamına çıkmak için en uygun basamak bilinirdi. Receb Paşa evvela oraya atlamak istedi, İstanbul'da kalmış olan yeniçeriler ile kapıkulu sipahisini Gürcü Mehmed Paşa aleyhine ayaklanmaya teşvik etti, yeniçeri ve sipahiler,

"Kaymakam paşa Bağdat seferindeki orduya zahire gönderip imdat etmedi, Bağdat önündeki asker aç kaldı, ordu geri çekildi, bunca şehit yoldaşlarımızın kanları boşa aktı, padişahımızdan Gürcü Mehmed Paşa'nın katlini isteriz, yoksa ahval başka renk alır!.." dediler.

14 yaşındaki padişah korktu; gece, cellatbaşı ile yamağı Gürcü

Mehmed Paşa'nın sarayına gidip biçareyi boğdular. Receb Paşa da muradına erdi, kaymakam oldu.

Bu ayaklanmada askeri sevk ve idare edenlerden ağa vekili Sekbanbaşı Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağa, yeniçerilerden zorbalıkla namlı Lofçalı Ömer, sipahilerden Camcıoğlu Ahmed ve daha birkaç kişi, vakadan sonra ilk divan günü, ileride amansız bir müstebit olacak çocuk padişahın tepeden inme bir fermanıyla divan önünde boyunları vurularak idam olundular. Divana reislik yapan Receb Paşa bu fesat aletlerini korumaya, kurtarmaya cesaret edemedi.

Yine o sıralarda orduyla seferde bulunan yeniçeriler de Halep kışlağında kendi ocaklarının ağalarına karşı ayaklandılar. "Bağdat önünde cevir ve cefalarını gördük" diyerek Yeniçeri Kâtibi Malkoç Efendi ile Turnacıbaşı Kara Mezak Ahmed Ağa'yı paralamak istediler. Malkoç Efendi kaçıp İstanbul'a can attı. Sultan Osman vakasında ihtilal ateşini körükleyenler arasında hayli gayretkeşlik göstermiş olan Kara Mezak Ahmed Ağa ise kaçarken yakalandı, öldürüldü ve cesedi bir çöp hendeğine atıldı.

Az sonra Hafız Ahmed Paşa azledildi, fakat mühr-i hümayun haris topala değil, Halil Paşa'ya verildi. İran Harbi uzayıp gidiyordu, Halil Paşa'dan sonra da gaddar ve zalim, fakat askeri zapturapt altında tutmasını bilen Hüsrev Paşa sadrazam ve şark seferi serdarı oldu; 1631'de Diyarbakır kışlağına döndüğü sırada Hüsrev Paşa da azledilip mühr-i hümayun ikinci defa Hafız Ahmed Paşa'ya verildi. İşte bu 1631 yılındadır ki İstanbul'da yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi yine el ele vererek ayaklandılar ve büyük şehir dalga dalga kanlı ihtilal fırtınalarına sahne oldu; bu kanlı vakaların mürettip ve müşevviki yine Topal Receb Paşa'ydı.

1632 ihtilali

Sultan Murad çocukluk çağını atlatmış, yirmi bir yaşlarında bir şehbaz civan olmuştu; vechen dilber, vücut yapısı pehlivan çatısında, elhak pençeli delikanlıydı. Mühr-i hümayunu Hafız Ahmed Paşa'ya verirken, musahiplerinden ve meclislerinde has yâranından bir nevcivan olan Hasan Halife'yi de yeniçeri ağası tayin etti. Bu genç adamın saraydan çıkarılıp Yeniçeri Ocağı'nın başına geçiril-

mesi, gözü sadrazamlık makamında olan Receb Paşa'yı fevkalade endişeye düşürdü.

Gençlik ve güzelliği zekâ, zarafet ve nezaketiyle de tezyin etmiş olan Hasan Halife padişahın gayetle makbul musahibi, nedimiydi; Sultan Murad kendisinden öylesine hoşnut idi ki bir ihsan-ı şahane olarak Boğaziçi'nde Bebek Bahçesi'nin tapu senedi verilmişti, o zamanlar Bebek Bahçesi denilen yer, gerisindeki tepeleri kaplayan korularla beraber zamanımızın Bebek Koyu'dur; Hasan Halife bu cennet misali yerde "deryaya nazır bir saray-ı ziba ve kasr-ı bihemta" yaptırmıştı. Yeniçeri ağalığıyla saraydan çıktığında da kendisine şehir içinde bütün mülukâne eşyasıyla miri bir saray tahsis edilmişti. Bu aşırı iltifatları ve ihsanları ve bu ikbal ve ihtişamı çekemeyenler çoktu, fakat Receb Paşa'nın endişeleri başka yöndendi, Hasan Halife'nin yeniçeri ağalığından sadrazamlık makamına atlamasını pek yakın görüyordu. Sultan Murad'ın bu genci, Kanuni Sultan Süleyman'ın Pargalı İbrahim Paşası gibi sadrazamlığa hazırladığı belliydi. Haris Receb Paşa için de sadaret, Kaf Dağı'nın ardındaki Zümrüdüanka kuşunun yuvası kadar uzaklaşıyordu.

İşte bu ahval ortasında Osmanlı tarihinin en uzun sürmüş bir yeniçeri-sipahi ihtilali şöyle başladı:

1632 yılı Kasım ayının ortalarında Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın sarayında bütün devlet erkânının, şeyhülislam ile bütün yüksek mevki ve payeli ulemanın iştirakiyle bir meclis toplandı, bu toplantıya Yeniçeri Ocağı ile kapıkulu sipahi bölüklerinin ordu sefere çıkarken İstanbul'da kalmış ihtiyarları davet edildi. Genç padişahın fermanıyla konuşulacak konu askerin ahvaliydi. Yeniçeri ve sipahinin güngörmüş ihtiyarları, "Asker geçen kış da taşrada kışladı, çok zahmet çekti, zebun düştü, yeniçeri ile kapıkulu sipahisinin bu kış Diyarbakır'da kalmayıp İstanbul'a gelmesi makuldür" dediler. Meclis bu teklifi kabul etti, Diyarbakır'daki orduya emirname yazılıp yeniçeri ile kapıkulu sipahisinin İstanbul'a dönmesi bildirildi.

Askere ulufe dağıtma zamanı da yaklaşıyordu. Tekrar edelim, İstanbul civarında, Trakya'dan Edirne'ye kadar, Anadolu'da da Kocaeli Yarımadası ile Bolu, Bursa, Balıkesir havalisinde asayiş ve inzibatı teminle görevli sipahiler ve yeniçeriler, teşbih Naimâ'nındır, "bir yere dökülen ırmaklar gibi" İstanbul'a dökülüp dolmaya başladılar.

İstanbul'da sipahi menzilleri olan bütün evler sipahilerle doldu taştı, her türlü habaset ve melaneti ve şenaati yapabilecek binlerce şaki sipahi kılığına girip İstanbul'a geldi ve böylece "İstanbul'da bir fitnenin çıkmasına istidad hasıl oldu". Bu istidadı ilk sezen de Topal Receb Paşa oldu.

Bu haris vezir aslında sakat değildir, ayak parmaklarında mühim sızı illeti, "nikris" vardır, daima aksayarak yürür, topallığı bundan kinayedir. Hem Hafız Ahmed Paşa'nın hem de Hasan Halife'nin vücutlarını ortadan kaldırmak için tam fırsattı; bilhassa kapıkulu sipahileri arasında kafaları Receb Paşa'nın tezvirlerine yatkın ve ortalığı kolaylıkla karıştırabilecek adamlar pek çoktu; Naimâ "Her biri kendi başına fesat maddesidir" dedikten sonra birtakım isimler sıralıyor: Saka Mehmed, Cin Ali, Cadı Osman, Bıçakçıoğlu, Kütahyalı Kalem Bey, Emir Halife, Salih Efendi, Nazlı Muslu, Rum Mehmed, Mahmudağaoğlu... Bunlar, hem kendi başlarına fesat maddesi, hem de her birinin peşinde yüzlerce adam körü körüne yürüyen zorbalardır; baş başa verdiler ve günlerce konuştular. Karşılarında tek korku yeniçerilerdi; ocak ağalarına ehemmiyet vermiyorlardı. İş, yeniçerilerin neferlerinde, neferle haşır neşir olan odabaşılar ile çorbacılardaydı, onları kendi taraflarına çekmedeydi, bunu da kolaylıkla başardılar.

İlk fitne ateşi 8 Şubat Pazar günü Atmeydanı'nda parladı; yeniçerilerin nefer ve küçük zabitleriyle kapıkulu sipahisi ayaklandı.

"Kılıcının şöhreti düşman ülkesini velveleye salmış Hüsrev Paşa gibi bir veziri padişaha azlettirenler padişahın ve devletin dostu değildir, padişah bu adamları bize versin, paralayalım!.." dediler.

Hemen bir defter tanzim edildi ve padişahtan alınıp paralanmak üzere 17 kişinin adı yazıldı, başta bulunan isimler şunlardı: asrın büyük şairi Şeyhülislam Yahya Efendi, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife, Musahip Musa Melek Çelebi... Ve mahut defter saraya gönderildi.

Saray kapılarını kapamıştı. Üç gün Bab-ı Hümayun ile Atmeydanı arasında velvele ve gulgule gökyüzünü tutarak nümayişle geçti. İstanbul'da bütün dükkânlar, çarşılar kapandı, ırz ehli kapılarını kapayıp evlerine çekildi. İhtilalciler geceleri de meydandan ayrılmadılar, yeniçeriler kışlalarına, sipahiler hanlarına gitmediler. Bu çalkantı iki gün, fırtınalı deniz sahili döver gibi, Atmeydanı'ndan saray kapı-

sına hücum edip geri çekildi; nihayet, pazartesi günü akşamıydı saraydan bir cevap çıktı. "Yarın kula cevap verilir..." denildi.

Yarın dedikleri salıydı. Salı günleri sabah namazından sonra sarayda Divan-ı Hümayun toplanırdı.

Padişah ulema efendilere haber yollamış, salı sabahı da efendilerin hepsi saraya gelmişti. Kubbe vezirlerinden Bayram Paşa, aklı başında, vakarlı, dirayetli, haysiyetli adamdı. Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'ya erkenden haber yollamış, "Medet zinhar devletli sultanım bugün meşverettir diye sakın divana gelmeyin, hemen bir yere saklanın, bu cemiyet elbet çözülüp dağılacaktır" mealinde bir mektup yazmıştı.

Bayram Paşa'nın mektubunu getiren ulak sadrazama yolda rastladı, Hafız Ahmed Paşa, namuslu adam, mert adam, münevver adam, Hüsrev Paşa'nın azlinde en küçük ilişiği olmayan alnı açık temiz adam, sadrazamlık mevkiinin şeref ve haysiyetini müdrik adam mektubu açtı, okudu ve omuz silkti.

"Başıma gelecek kazayı rüyamda gördüm, yoldan dönüp kaçıp gizlenecek adam değilim, ölüm hacil olmaktan yeğdir!.." dedi.

Bab-ı Hümayun önüne kadar kazasız, belasız geldi. Saray kapısı önü sipahiler tarafından tutulmuştu, hepsi koynunu ve cebini taşla doldurmuştu; evvela açılıp vezire ve maiyetine yol verdiler. Hafız Ahmed Paşa onları selamına durmuş sandı, selam verdi ve atını sürdü geçti. Önce kalabalık arasından ileri çıkan bir sipahi paşanın arkasından bir taş attı, bunu bir, "Bre vurun!.." narası takip etti ve bir taş yağmuru başladı. Hafız Paşa'yı atından yıktılar, fakat hançer ve kılıç üşüremediler, paşanın muhafızları olan şatırlar hemen koltuklarına girip kaldırdı ve Bab-ı Hümayun'dan içeri hastalar odasına kaçırdı. Bu hengâmede şatırlardan biri göğsünden hançerle vurulup öldürüldü. Çok uzun sürecek bu ihtilalde ilk dökülen bu delikanlının kanıdır.

Şatırlar paşayı kurtarırken sadrazamın üst kaftanı ile başındaki vezirlik kavuğu, mücevvezesi paralanmış, düşmüş, talan olmuştu. Paşa içeri alınınca Bab-ı Hümayun hemen kapanmıştı. Hafız Paşa bostancıbaşının getirdiği yeni bir üst kaftanı ve mücevveze giyerek padişahın huzuruna çıktı, mühr-i hümayunu eliyle teslim ederek sadaretten çekildi. Sultan Murad da,

"Yürü... Var git!.." diyerek kaçıp saklanmasına destur verdi.

Hafız Paşa hemen kıyafetini tebdil etti, Yalı Köşkü'nden bir kayığa binerek Üsküdar tarafına geçti.

Vakanüvis efendi yazmıyor ama biz tahmin ediyoruz, Receb Paşa'nın sarayda da elbet ki havasına uydurduğu adamlar vardı ve kim bilir onlara sadrazam olduğu takdirde yerine getirilmek üzere ne zengin vaatlerde bulunmuştur. Zira Hafız Paşa'nın istifası üzerine Bab-ı Hümayun ve Ortakapı açılmış, ihtilalci yeniçeriler ile sipahiler sarayda birinci avlu ile divan meydanı olan ikinci avluyu işgal etmişti.

Evvela sipahiler ileri çıkıp,

"Padişaha sözümüz vardır, ayak divanına çıksın!.." diye bağrışmaya başladılar.

Sultan Osman vakası dünkü hadiseydi. Ola ki, ihtilalciler Babü's-saade'den de girmeye cüret edebilirlerdi ve hatta bu sefer Saray-ı Hümayun yağma edilebilirdi. Böyle bir tecavüze karşı sarayı ve padişahı silahla müdafaa etmek için bütün bostancılar ve Enderun-ı Hümayun'un bütün zülüflü ağaları silahlandırılmıştı.

Sipahi zorbalarının ayak divanı isteği kabul edildi. Taht Babü's-saade önüne, Sultan Murad da ayak divanına çıktı, yani ihtilalciler doğrudan padişahla yüz yüze konuşacaklardı. Vücuduna bir zarar erişmemesi için genç hükümdarın oturduğu taht bostancılar ile Enderun ağaları tarafından sıkı muhafaza altına alınmıştı. Sultan Murad,

"Muradınız nedir kullarım?.." diye sordu.

Bu soruya cevap olarak her ağızdan bir laf çıktı, Naimâ Efendi söylenenleri "edepsizlik ve dil uzatmanın son haddi" diye topluyor ve herhalde edebinden cümleler halinde kaydetmiyor. Fakat o devri, diliyle beraber iyi tetkik edecek bir romancı bu sahneyi gayetle canlı ve heyecanlı tasvir edebilir. Bütün lafların hülasası, "Defterdeki on yedi adamı bize ver, paralayacağız!.."dan ibaretti.

İhtilalciler önce biraz uzakça duruyordu, meydan hatipleri pervasız pervasız konuştukça taht ve padişaha doğru bir kayma, yaklaşma başlamıştı, hele konuşanlardan biri,

"Vermezsen iş gayri olur!.." deyince adeta padişaha hücum edeceklermiş gibi bir dalgalanma oldu. Naimâ, "Eliyazübillah! Padişahın vücuduna el uzatacak mertebe yaklaştılar" diyor. Sultan Murad birden tahtından kalktı ve,

"Yok!.. Siz cevaba kulak tutmazsınız ve kabil-i hitap değilsiniz, mademki sözümü dinlemezsiniz, ya niçin beni dışarı divan için istediniz?.." dedi ve müsellah iç ağaları ile bostancıların himayesinde Babü's-saade'den içeri girdi. İhtilalciler padişahın ardından sel gibi boşanıp Babü's-saade'nin eşiğini de aşmak istedilerse de kapının büyük ve ağır kanatları yüzlerine süratle kapanıverdi. Dışarda müthiş bir gulgule koptu, "zemine zelzele ve asumana velvele saldı". Bu sesler de şu cümlede toplanmıştır:

"Mademki istediğimiz adamları bize vermezsin, biz işimizi biliriz!.."

Bildikleri iş kendilerine yeni bir padişah bulmaktı. Deli Mustafa mı?.. Hayır, Sultan Murad'ın kendisinden küçük dört erkek kardeşi daha vardı.

Vaka bu rengi alınca sarayda padişahın yanındaki vezirler arasında bulunan fitne başı Receb Paşa artık ortaya cesaretle atılabilirdi, yüreğinde fesat, yüzünde riya, padişahın ayaklarına kapandı.

"Padişahım, bu müfsitleri teskin lazımdır, başka cevap dinlemezler, eğer ben kulunu dahi isteseler ver ki, kul efendi yoluna kurban olagelmiştir, kul da padişahlarından istediklerini alagelmiştir!.. Birkaç bendeniz gitmekle bir şey lazım gelmez, ama Hak saklasın eğer bu bedhuylar teskin olunmazsa ahval müşkül olur, nizam-ı devlet altüst olur..." dedi, hatta daha ileri gitti,

"Hafız Paşa'yı getirtin, bana da izin verin, sizin ağzınızdan Saka Mehmed Ağa'ya ve sair ağalara rica edeyim, belki kabul ederler, Hafız Paşa'yı affederler, kurtarabilirim!.." dedi.

Bunlar padişahı ve padişahlık müessesesini ne kadar küçülten ve ne cüretkârane, küstahane laflardı. Fakat bir Hak cilvesiydi, cahil, ahmak ve haris adam ihtilalcilerin elebaşılarıyla gizli münasebeti olduğunu, bu fitnenin kendi başı altından koptuğunu adeta itiraf ediyordu. Sultan Murad Receb Paşa'nın bu laflarına bir balmumu yapıştırmayı unutmadı.

Sultan Murad'ın Yedikule faciasını bütün tafsilatıyla dinlemiş olduğunu kabul etmelidir, kendisi de büyük kardeşi Sultan II. Osman gibi toy bir gençti. Receb Paşa'nın tehditkâr sözleri karşısında irkilmiş olacağı muhakkaktır, hatta Genç Osman'ın üzerinde bir gecelik entarisiyle yalın ayak, başı açık perişan hayali gözünün önüne gel-

miş olacak ki, az evvel "Var git..." diye destur verdiği Hafız Paşa'nın Üsküdar'dan geri getirilmesini emretti ve Bostancıbaşı Cafer Ağa'yı dokuz çifte kancabaş kayıkla Üsküdar'a yolladı.

Yukarıda naklettiğimiz ayak divanı sahnesinin kaç dakikaya sığdığını göstermek için mühimdir, Bostancıbaşı Cafer Ağa Hafız Ahmed Paşa'ya, kayığı Üsküdar iskelesine henüz yanaşmış, karaya ayak atarken yetişti. "Sizi padişahımız ister" dedi ve kendi dokuz çiftesine alarak Saray-ı Hümayun'a döndü.

Hafız Ahmed Paşa saraya gelince Babü's-saade tekrar açıldı, taht çıktı, ardından da Sultan Murad ikinci defa ayak divanına çıktı. Burada küçük bir sahneyi unutmamalıdır. Genç padişah divana çıkarken Receb Paşa delikanlının metanetini bir yılan gibi daladı.

"Padişahım, abdest alın, öyle çıkın!.." dedi.

Bu sözün apaçık manası, "İhtilalcilerin istediğini yapmazsan akıbetin ya burada yahut Sultan Osman gibi Yedikule Zindanı'nda ölümdür!.." demekti. Sultan Murad hemen abdest aldı ve ikinci sefer divana ilk metaneti azıcık kırık çıktı.

Az evvel dışardaki uğultu zemine zelzele ve asumana velvele salarken şimdi soluk bile alınmıyordu. Sultan Murad gözlerini önündeki gazaplı kalabalığın ön safları üzerinde gezdirdi ve eliyle, "Sen!.. Sen!.. Sen!.." diye işaret ederek iki ihtiyar sipahi ile yeniçeri çorbacılarından ikisini ileri çağırdı; artık kalabalıkla değil, kalabalığı temsil edecek bu dört kişiyle konuşacaktı.

"Bu hareketiniz devletin namusunu uluorta ayak altına almaktır, siz Müslüman iseniz hareketiniz dinimize ve şeriatımıza uymaz, kâfir iseniz bura İslam diyarıdır, benden ne istersiniz?.." dedi.

Bu dört temsilcinin yeniçeri ve sipahiler adına ağız birliğiyle cevabı şu oldu:

"Padişahım, devletine hayırlı olmayan adamları ver ki görüyorsun yeniçeri ve sipahi kulların derya-yı bipayan, tuğyan halindedir. Başka türlü dağılmaz..."

Babü's-saade'nin kanatları açıktı ve Hafız Paşa ayak divanında konuşulanları işitiyordu, içindeki hamiyet cevheri birden coştu. Müslüman adamdı, abdestsiz adım atmazdı, ama böyle bir anda abdest tazelemek gerekirdi, az evvel padişaha gelen leğen ibrikle abdest aldı, soyundu, başına sade bir tülbent sardı, hançerini çıkarıp

bıraktı ve Babü's-saade'den çıkıp padişahın huzurunda durdu.

Bin bir ayak bir ayak üstünde, o mahşeri kalabalık birden soluğu kesti, çıt yok, işitilen yalnız Hafız Paşa'nın, Kuran okurken dinleyenleri vecd içinde mest eden, ağlatan güzel sesiydi.

"Padişahım... Senin yoluna Hafız gibi bin kulun feda olsun!.. Ancak ricam budur ki, beni sen katlettirme, bırak benim masum kanımı bu zalimler döksün ve bana şehitlik nasip olsun, sen de lütfet, benim naaşımı Üsküdar'da defnettir, yetimlerimi de sana emanet ediyorum!.." dedi.

Ve padişahın cevabını beklemeden "Bismillahirrahmanirrahim ve la havle ve la kuvvete illa billahil aliyyilazim... İnna lillah ve inna ileyhi raciun" diyerek ihtilalcilere karşı yürüdü.

Naimâ, "Meydan sanki arsa-i Kerbela idi..." diyor. Sultan Murad çevresini çıkarıp faciayı görmemek için yüzünü kapadı ve ağlamaya başladı, padişah tarafındakiler de sahneyi gözleri yaşla dolarak seyrettiler.

Hafız Paşa ortaya çıkınca, karşısında tuğyan halinde bir derya gibi kalabalığın ön saflarından birkaç sipahi ileri atıldı, ilk yaklaşan sipahi paşaya saldırayım derken, paşa dindar adam, ruhu Allah'ın emaneti ve onu korumaya kendini mecbur bilmiş, herifin yüzünün tam ortasına öyle bir yumruk indirdi ki, sipahi, ağzı burnuna karışıp yarı ölü yere serildi. Fakat ikinci sipahi paşanın başına bir hançer vurdu ve çok derin bir yara açtı, onu üşüşen diğer hançer ve kılıçlar takip etti. Sonra sayılmıştır, o güzide vezir tam on yedi bıçak darbesiyle yere serildi, henüz ölmemişti, bir yeniçeri paşanın göğsüne çıktı ve bıçakla boğazını keserek şehit etti. O anda nereden bulmuştur bilinemez, saray adamlarından biri elinde büyük bir yeşil örtüyle koştu, vezirin naaşını örttü. Sultan Murad da tahtından kalktı, bir o yeşil örtü altında yatan şehide bir de bu kanın vebali hepsinin alnına yazılmış olan o gazaplı kalabalığa baktı.

"Hak Teâlâ bana kudret verirse sizden nasıl intikam alınacağını öğreteceğim!.." dedi, bu sözü ancak muhafızları işitebildiler, sonra yüksek sesle bağırdı.

"Bre Hak'tan korkmaz, Peygamber'den utanmaz, şeriata ve padişaha itaat etmez zalimler!.." dedi.

Hafız Paşa'nın padişah önünde paralanması ihtilalcilere de deh-

şet vermişti. O güğremiş insan seli uğuldayarak saraydan çıkmaya başladı, suçlu kaçışı gibi bir çıkış... İhtilallerde olageldiği gibi, Hafız Paşa'nın cesedinin ayaklarına ip bağlayarak sürüklemeye, sürükleyip götürmeye kimse cesaret edemedi. Naaş sarayca kaldırılarak vasiyeti gereğince Üsküdar'a götürüldü.

Bu faciadan sonradır Sultan Murad mühr-i hümayunu Receb Paşa'ya verdi, fitne üstadı nihayet meramına nail olmuştu.

Defterlilerden Şeyhülislam Yahya Efendi kaçmış, saklanmıştı. İhtilalcilere efendinin azledildiği tebliğ edildi, katlinde ısrar etmediler. Defterdar Mustafa Paşa da kaçmış saklanmıştı, Yeniçeri Ağası Hasan Halife ise kumandanı bulunduğu ocağa sığınmıştı, yeniçeriler ağalarına sahip çıktılar. Bu himaye ağalarına olan bağlılıktan değildi; on sene evvel Genç Osman da Yeniçeri Ocağı'na sığınmış, fakat yeniçeriler padişahı düşmanlarının pençesine alçakça teslim etmişlerdi, bu sefer de Hasan Halife'ye aynı ihaneti gösterirse Yeniçeri Ocağı'nın adına, şanına çok ağır bir leke sürülecekti. Receb Paşa'nın teşvikiyle sipahiler yeniçeri kışlalarına gidip "Ağayı siz paralamazsanız verin, biz paralayalım..." dediler. Yeniçerilerden ters bir cevap alındı: "Paralarsak biz paralarız, sipahi kim olur ki bizim ağamızı paralayacaktır!.."; ısrar edilirse iki asker arasına kılıç girecekti. Sipahiler ısrar etmediler.

İhtilalci asker, Hafız Ahmed Paşa'yı padişahın gözleri önünde paraladıktan ve sipahiler de yeniçerilerin elinden Hasan Halife'yi alamadıktan sonra yeniçeriler ile sipahiler arasına kılıç girme tehlikesi belirince fitne ateşi tavsadı, küllendi, sipahiler hanlarına ve yeniçeriler de kışlalarına çekildiler. Fakat Receb Paşa, şu kadar zamandan beri göz diktiği mühr-i hümayuna kavuştuğu halde, o altın mühür koynunda sanki çöreklenmiş yatan bir yılan gibi duruyordu, ilk fırsatta başkaldırıp paşayı sokacak, öldürecekti. Yeniçeri ve kapıkulu sipahisinin zorbaları ile ittihat ederek, İstanbul erazil ve eclafıyla bağdaşarak Receb Paşa'nın bu davaya atılmasının sebebi, Sultan Murad'ı iyice sindirerek, hatta avucunun içinde bir kukla yapmak, olmazsa onu tahttan indirip, kardeşlerinden birini tahta çıkarmak, tam istiklalle vezirlikti. Gözleri ancak baktığı şeyi ve onun da ancak sathını görür bir kafadardı ki, böyle avami kaba hırs doğar, kaba ve basit entrikalar beslenir, gelişir. Zararını devlet ile memleket

yüklenir, ıstırabını millet çeker. Receb Paşa'nın hamam çıplağı tellak ile yalı kopuğu salapuryacıdan farkı sadece sırtındaki samur kürküydü... Galiz cehlinin kaba hesabıyla sadarete kayd-ı hayat şartıyla gelmişti. Yerinden emin değildi, emniyet getirinceye kadar her şeyi yapacaktı, fitneyi tekrar uyandırmak için fırsat gözetlemeye başladı, o fırsatın çıkması da gecikmedi. Uzun sürecek bu ihtilalin ilk alevi "Hüsrev Paşa niçin azledildi?.." diye parlatılmıştı. Bir ay sonra ikinci kundak da "Hüsrev Paşa niçin katledildi?.." diye kondu.

Azlinden sonra Tokat'a çekilmiş oturmakta olan Hüsrev Paşa bu kanlı, cebbar vezir, ilk ayaklanma onun adı ileri sürülerek olduğu için ortalık yatışır yatışmaz padişahın emriyle idam olunmuştu ve kesik başı da gizlice İstanbul'a getirilmişti. Aslında bu kesik baş sadaret makamı için Receb Paşa'nın en tehlikeli rakibiydi; Receb Paşa bunu bildiği için önce rahat bir nefes aldı, sonra fırsat ganimettir diyerek fitneyi tahrik etti, o asrın tabiridir, "zorbaların arasına dil soktu". Bu şer aletleri, "Hüsrev Paşa gibi vücudu lazım bir vezirin katline sebep olanlardan ahz-ı intikam lazımdır!.." dediler.

Sebep olan kimdi? İhtilalin ilk safhasında defterli olan on yedi kişiden biri paralanmış, biri affedilmiş (Yahya Efendi), biri padişahın yanında (Musa Çelebi), on beşi de kaçmış saklanmıştı. Ortada tek sima, padişah kalıyordu. Hakikatte de ihtilalin bu ikinci safhasında Receb Paşa'nın hedefi o idi, askeri ayaklandırdı ama, dilediği gibi hedefine sevk edemedi.

1632 Martının 12'nci Cuma günü sabahı İstanbul yine ihtilal dehşeti içinde uyandı. Sabah namazı vakti Atmeydanı'nda toplanan yeniçeriler ile sipahiler ve peşlerine takılan İstanbul erazil ve eclafı namazdan sonra Saray-ı Hümayun'a yürüdü. İhtilalci ayakları Bab-ı Hümayun ile Ortakapı'nın eşiklerinden atlamaya çoktan alışmıştı. Sultan IV. Murad yine ayak divanına çıkarıldı, yeniçeri neferleri ve sipahi oğlanları padişahla da yüz göz olmuşlardı.

"Padişahım, sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar veziri katlettin ve kendi devletini rahnedar ettin?" diye sordular.

Bu soru facianın uvertürüydü, sonra eski defter ve yeni kanlı sahnelerin perdesi açıldı.

"Mademki bu işi yaptın, sen de bize Hasan Halife'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı ve Musahip Musa Çelebi'yi ver, paralayalım!" denildi.

Bu arada birden aşırı küstahlaştılar.

"Saraydaki şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır, sana itimadımız kalmadı, Hüsrev Paşa'yı öldürdüğün gibi şehzadelere de kıyarsın, onları çıkar, bize göster!.." dediler.

Vakanüvis efendi padişahın cevaplarını şöylece toplayıp naklediyor:

"Hasan Halife ve defterdar neredediler bilmiyorum, Musa Çelebi'nin ne günahı vardır ki size vereyim? Bir padişaha karşı bu mertebe hürmetsizlik olur mu?"

İhtilal sahneleri anlatılırken en zor iş, o atmosfer altında ruhların tahlilidir. Koğuşta, han odasında, hamam külhanında veya soğukluğunda, kahvehane, kayıkhane, fırınlarda, bekâr odalarında yatan, bütün bedii duyguları birkaç saniyelik nefis lezzetinde toplanmış, bütün dini ibadetleri duygusuz mihaniki hareketler olmuş insanların başlarındaki şahsiyetlere karşı hürmeti yoktur, onlardan sadece korkarlar ve bir kere de o korkuyu attılar mı, yeni bir yılgınlığa uğrayıncaya kadar alabildiklerine pervasız ve tahripkâr olurlar, akıl ve mantık çemberlerini yırtıp, tezatlar içinde hayır ve şer, hizmet ve ihanet her şeyi yaparlar, işte buna sûriş denilir; felakettir, afettir.

Eclafın padişah sözünü anlamasına elbette ki imkân yoktu. İhtilalci yeniçeri ve sipahilerin sözü geldi, yine mahut tehdide dayandı.

"Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlığa lazım değilsin..." dediler.

O sırada "Hünkâr şehzadeleri boğdurmuş!.." diye bir laf çıktı, bunun üzerine, "Şehzadeleri isteriz!.. Şehzadeleri çıkar görelim!.." sesleri yükseldi. Dört şehzadeyi Babü's-saade önüne çıkarıp gösterdiler: Bayezid, Süleyman, Kasım, İbrahim.

En büyükleri Şehzade Bayezid şişmanca bir gençti, Süleyman'la beraber kapı eşiğinden biraz ileri çıkıp ihtilalcilere hitap ettiler. Bayezid,

"Bizden ne istersiniz? Biz bir köşeye çekilmiş, kendi halimizle meşgulüz, adımızı anmak, bizi dile düşürmek ne manadır?.." dedi.

Süleyman daha açık konuştu.

"Sebeb-i felaketimiz olacaksınız!.. Allah'tan korkmayıp, padişah hazretlerinden utanmayıp böyle tuğyan edersiniz!.. Allah aşkına bizi kendi halimize koyun, sizin himayenize muhtaç değiliz, bizi korumak size düşmez!" dedi.

Fakat divan avlusunda kaynaşan o mahşeri kalabalık şehzadelerin ne sözlerini ve ne de endişelerini anladı. Mazisiz adamlar istikbali göremezler.

İki şehzadenin yalvarmasına rağmen ihtilalci yeniçeri ve sipahiler Sultan IV. Murad'a karşı küstahlığı son mertebeye çıkardı:

"Bundan sonra bizim sana itimadımız yok!.. Bu efendileri sana bırakmayız, bunlara zarar etmeyeceğine bize kefil göster!.." dediler.

Ağır hakaretti. Böyle bir günde ve böyle bir sahnede bir padişaha kefil olmak felaketti, fakat o anda galeyanı yatıştırmak da lazımdı. Sultan Murad'ın belki de hayatı tehlikedeydi. Yeniçeriler ve sipahiler genç hükümdarı tahtından kapıp aldığı gibi, paralayıp öldürmeseler bile, Sultan Murad padişahlığı kaybedecekti ve belki de Receb Paşa bunu bekliyordu. Orada bu tehlikeli kefaleti yüklenmek devlete de, padişaha da hizmetti, ancak büyük medeni cesaret sahibi, büyük hamiyet sahibi adamın yapabileceğiydi. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi hiç tereddüt etmedi.

Avam koca şeyhülislamın kefaletini kâfi görmedi, kendilerinden değildi, inanmak için kendilerinden de birinin kefil olması lazımdı. Bu sefer Receb Paşa,

"Ben de kefilim!.." demeye mecbur oldu, ortalık yatıştı ve şehzadeler içeri alındı.

Naimâ Efendi, "Cahil dosttan âkıl düşman yeğdir" diyor, şaşmaz hikmettir. Bu 12 Mart günü, Şehzade Bayezid, Süleyman ve Kasım ile Ahizade Efendi'nin ileride sebeb-i felaketleri olacaktır. Receb Paşa'ya gelince, Sultan Murad'ın nazarında o "topal zorbabaşı"dır, cezası öbürleri kadar gecikmeden, ilk fırsatta verilecektir. O gün Sultan Murad'ın ayak divanı bu sinirli, gergin hava içinde dağıldı.

O cuma günü çarşılar, dükkânlar açılmamış, halk sokağa çıkmamış, camilerde cuma namazı kılınmamıştı. Ve tam üç gün çarşı pazar açılmadı, İstanbul'un günlük hayatı mefluç kaldı.

14 Mart Pazar günü yeniçeriler ile sipahiler yine ayaklanıp toplandılar. "Defterdar Mustafa Paşa ile Hasan Halife'yi isteriz" diye bağrıştılar. Hasan Halife, Sadrazam Hafız Paşa'nın paralandığı gün ağası bulunduğu Yeniçeri Ocağı'nın namusuna sığınmıştı ve yeniçeriler de o gün kendisine sahip çıkmışlar, sipahilere karşı korumuşlardı. Yeniçeriler kendilerine sığınan padişahlarına ihanet etmişti,

ağalarını da gulgule arasında yok edebilirlerdi; Hasan Halife ocaklının kendisini namus belası himaye ettiğini biliyordu, onun için ortalık azıcık yatıştığında Ağakapısı'ndan kaçmış, Mehterhane'de gizlenmişti. Firarı muhakkak ki yeniçerileri kızdırmaktan ziyade memnun etmişti. Bir ara "Padişah defterdar ile yeniçeri ağasını sarayda Hasbahçe'de saklamış" rivayeti çıktı.

"Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır" sözünün doğru çıktığı bir kış, iki günden beri lapa lapa durmadan kar yağıyordu. İhtilalciler Atmeydanı'ndaki Sultanahmet Camii ile sahiplerine zorla açtırdıkları civardaki dükkânlara doldular. Bir bölüğü Sadrazam Receb Paşa'nın sarayına giderek şeyhülislam ile ulemayı da saray ve konaklarından zorla kaldırıp Receb Paşa'nın sarayına götürdüler. Paşa Atmeydanı'na nazır miri bir sarayda oturuyordu, tahmin ediyoruz ki bu bina zamanımızda Ticaret Okulu'nun bulunduğu yerdeydi. Paşanın sarayında, yeniçeri ve sipahi kılıçlarının tehdidi altında sözde bir şeriat meclisi kuruldu. Padişahın ayak divanında olduğu gibi ulema efendilerle hayli çekişildi, nihayet ihtilalciler, istedikleri kimsenin idamına bir hüccet yazdırıp efendilere imzalattılar. Receb Paşa yeniçeri ve sipahilerin bu meclisteki söz sahiplerine,

"Defterdar Paşa ile Hasan Halife sarayda Hasbahçe'de değildir, yakinen biliyorum, padişah da onları aratıyor!.." diye yemin etmişti.

Devrin müverrihi Hasanbeyzade'nin rivayetine göre o pazar günü ihtilalcilerin ağzında padişahın pek sevgili gözdesi Musa Melek Çelebi'nin adı yoktu. O masumu, adını yeniçeri ve sipahi ağzına düşürüp felakete sürükleyen Receb Paşa oldu. Ulema hücceti imzalayıp dağıldıktan sonra sadrazam padişaha gitti, vakayı tasarladığı melanete göre tahrif ederek anlattı:

"Şevketli padişahım. Kul Hasan Halife ile Defterdar Mustafa Paşa'yı sizin Hasbahçe'de sakladığınızı zannediyor, tekrar Saray-ı Hümayun'a yürüyecekler, nahoş haller olmak ihtimali vardır, Musa Çelebi'yi bu kulunuzun sarayına gönderin, ben de yeniçeri ile sipahiye nasihat edeyim, 'İşte padişahımızın sizlerden esirgediği yoktur, bu kadar makbulü ve mergubu Musa Çelebi'yi dahi bana göndermiştir, defterdar ile Hasan Halife sarayda olsaydı onları da verirdi, siz de Musa Çelebi'yi istemekten artık vazgeçin' diyeyim, hem saraya yürü-

melerini önleriz, hem de inşallah Musa Çelebi'yi ellerinden kurtarırız!.." dedi.

O sırada Receb Paşa'nın kendi havasına uydurduklarından Canbuladoğlu Mustafa Paşa da huzurdaydı, o da,

"Padişahım, Receb Paşa lalanın bu sözü makuldür, Musa Çelebi'yi kul onun sarayında görünce Musa Çelebi'ye zarar ihtimali yoktur, kaldı ki vezirin sarayından zorla almak kimin haddidir, ben kefilim!.." dedi.

İki vezir yeniden ayak divanına çıkmak istemeyen padişahı ikna ettiler. Sultan Murad,

"Hoş... Musa size Allah emaneti olsun, eğer bir kılına hata gelirse sizden bilirim!.." dedi ve sevgili gözdesini hüngür hüngür ağlayarak o akşam ortalık iyice karardıktan sonra Receb Paşa'nın sarayına gönderdi.

Bu türkünün güftesi Sultan IV. Murad'ın imiş, ne zaman okunsa ağlarmış:

Yola düşüp giden dilber
Musam eğlendi gelmedi.
Acep yolda yol mu şaştı
Musam eğlendi gelmedi.

Bu ihtilalin kanlı safhalarından biri olan Receb Paşa sarayı faciası topal zorbabaşı tarafından sahneye şöyle kondu:

Aynı gece, Receb Paşa yeniçeri kışlalarına ve sipahi hanlarına, "Musa Çelebi'yi padişah benim sarayıma gönderdi, gelip istesinler, alsınlar!.." diye gizlice haber yolladı.

Pazartesi sabahı, yine mahşer gününden örnek verdi. Yeniçeri, sipahi ve şehrin erazil, eclaf güruhu Receb Paşa sarayı önünde toplandı.

"Musa Çelebi gelmiş, elbette isteriz!.." diye kapılara dayandılar.

Musa Çelebi, paşanın oturduğu odaya gitti.

"Sultanım, benim hakkımda şefaat taahhüt etmiştiniz, bana kıymak reva mıdır?" dedi.

Receb Paşa kayıtsız,

"Oğlum, ne yapalım, padişahımızın vücudunu muhafaza için senin ve benim gibi bin uşak feda olsun!.. Hemen görelim, belki defi

mümkündür..." diyerek hemen hareme kaçtı.

İhtilalciler kapıyı açtırmış ve saraya girmişti.

"Musa Çelebi merdiven başına gelsin görelim!.." diye bağrışıyorlardı.

Musa Çelebi'yi merdiven başına çıkardılar. Paşa iç ağalarına tembih etmişti, içlerinden biri Musa Çelebi'ye kuvvetli bir omuz vurdu ve merdivenden aşağı yuvarladı. Sahne, Eski Romalıların sirklerdeki vahşi hayvanlara attığı ve diri diri parçalattığı mazlum kurbanların akıbetine benzer. Delikanlının acı feryadı, dehşeti tarif edilmez paralayıcı kaba sesler arasında boğuldu. Yeniçeri ve sipahiler hançer üşürdüler.

Receb Paşa, aşağıdaki facianın aktörü, kulağı kirişte, gulguleyi işitince, haremden ayaklarında sade mestle fırlayarak ve aksaya aksaya koşarak, merdiven başına geldi.

"Bre el çekin!.. O çelebi benim kefaletimle gelmiştir. Bre bu ne olmaz iştir!.." diye yalandan bir iki bağırdı,"lakin Musa Çelebi'nin işi bitmişti, vücudu hançer zahminden surah surah olmuştu."

Paşanın talimli adamları,

"Çünki hal böyle oldu, bari ölüsünü dışarı bırakalım da cemiyet dağılsın!.." dediler.

Musa Çelebi, henüz ruh teslim etmemişti. Vücudunu delik deşik edenler de paşayı merdiven başında görünce kaçmış, saraydan çıkmışlardı. Ağır yaralı delikanlıyı sanki bir çaput çuvalıymış gibi sarayın duvarı üstünden savurup, dışarı meydan tarafına attılar, orada üzerine bir kere daha hançer üşürüldü. Çırılçıplak soyduktan sonra kanlı cesedini Atmeydanı'nda bir çınarın altına bıraktılar. Durmadan yağan kar, masum gencin kefeni oldu.

Sultan Murad, Musa Melek Çelebi'nin katledildiğini öğrendiği zaman, yüreğinin ta derinlerinden bir ah çekerek,

"Ya Rab!.. Bu mazluma kıyan zalimlerin haklarından gelmeye sen bana kudret ver!.." diyerek ağladı.

Allah, Sultan Murad'a bu kudreti verdi ve intikamını pek yaman aldı.

Padişahın fedakâr bendelerinden birkaç kişi, ya yeniçeri yahut sipahi kıyafetinde, ve muhakkak ki gece yarısından sonra olacaktır, Musa Çelebi'nin naaşını atıldığı yerden kaldırıp kaçırdılar ve Eyüpsultan'a götürüp defnettiler. O asrın adamı Evliya Çelebi, Sul-

tan Murad'ın bu sadık bendesine baş ve ayak şahideleri ve sandukası, kabartma güllerle müzeyyen pek muazzam bir kabir yaptırttığını yazıyor ve kabrinin cadde üzerinde olduğunu söylüyor; caddenin adı belli değil; bu kabri Eyüp'ün hemen her tarafında uzun zaman aradık, bulamadık.

Ya o 14 Mart Pazar günü veya 15 Mart Pazartesi günü, Musa Çelebi'nin şehit edildiği gün, ihtilalciler evvela Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi ve sonra Defterdar Mustafa Paşa'yı da buldular.

İstanbul'da köşe ve köşe aranıyorlardı. Hasan Halife, Ağakapısı'ndan kaçıp saklandığı Mehterhane'de yakalandı, bir ata bindirilip Atmeydanı'na getirildi. Etrafını derya misali yeniçeri ve sipahi sarmış, gazaplı naralar dalga dalga yükselir çarparken, biçare genç adam ölüm korkusuyla vahşete bakınarak,

"Bana kıymayın... Vallahi devlet işleri için padişah huzurunda söz söylemiş değilim, beni azat edin, başımı alıp başka diyara gideyim, beni nahak yere katletmeden size ne hâsıl olur!.." diye yalvarıyordu.

Etrafındaki binlerce yeniçeri ve sipahi yüzünde, yalnız kin ve haset vardı; hepsinin yüreği taş gibiydi... Ağızlardan çıkan yalnız küfür ve hakaretti. En yumuşak konuşanı,

"Bre sefih oğlan!.. Mülukâne saray ve padişahane yalılar yapıp, arz-ı ihtişamı bilirsin!.. Bre o kadar devlet senin gibi oğlana neden layıktır?.." diyordu.

Bir ara, bir adam Hasan Halife'nin başına doğru bir sopa indirdi, bu sopayı o anda hançer ve kılıçlar takip etti, atından düşürdükleri ağayı lahzada öldürdüler ve lahzada ana doğması soyarak ayak bileklerine ip geçirdiler, Atmeydanı'na sürüyerek götürdüler, meydandaki çınarlardan birinin bir dalına ayaklarından baş aşağı astılar.

Öldürüldüğü zaman yeniçeri ağalığı üzerinde bulunuyordu. Yahut ki azledilmiş, fakat yerine bir başkası tayin edilmemişti. O gün Sultan Murad tarafından ocaktan yetişme Köse Mehmed Ağa, yeniçeri ağası tayin edildi.

Defterdar Mustafa Paşa da, ya aynı gün ya bir gün sonra Vefa'da bir evde bulundu. Evvela Atmeydanı'na, oradan Sadrazam Receb Paşa'nın sarayına götürüldü. Sadrazam paşa hemen atlanıp Saray-ı Hümayun'a gitti. Sultan Murad'dan Mustafa Paşa'nın idam fermanını aldı, döndü. Mustafa Paşa'yı elleri arkasına bağlı siyaset mey-

danına çıkardılar ve çökertip boynunu vurdular. Başsız ceset ihtilalcilere verildi, artık bir kaide olmuştur, hemen çırılçıplak soyuldu, ayaklarına ip takıldı ve Hasan Halife'nin sallandığı ağacın başka bir dalına baş aşağı asıldı. Kesik başı ne oldu?.. Bir kayda rastlamadık.

Bu iki çıplak ceset, soğuktan kaskatı olmuş, birkaç gün karlı buzlu rüzgârla lapa lapa savrulan kar arasında, garip garip, vahşetle sallanıp durdu. Aşağıdaki kıta adı meçhul bir halk şairinindir:

Biri başsız idi birisi başlı
Biri taze civan birisi yaşlı
Defterdar paşanın aslı Ayaşlı
Hasan Ağa şehri civan dörtkaşlı.

İhtilal havası içinde Hicri 1041 Ramazanı

Bu uzun ihtilalde ayaktakımı gılzetinin ne hal aldığını gösteren acı ve müthiş misaldir:

Yeniçeriler ile kapıkulu sipahisinin peşine takılıp ihtilale katılan cebeciler toplandılar.

"Bre canım, biz adam değil miyiz?.." dediler, "Yeniçeri ile sipahi sadrazamı, yeniçeri ağasını ve padişahın şöyle makbul bir nedimini paraladılar, biz dahi zabitlerimizin hakkından gelip şanımızı ispat etsek gerektir!.."

Hemen Cebeciler Ocağı'ndan şöhret sahibi bir çorbacı ağanın evine hücum ettiler. Çorbacıyı paralayıp öldürdüler, evini yağma ettiler ve yeniçeriler ile sipahilere uyarak paraladıkları o garip adamı çırılçıplak soydular, ayaklarına ip takıp mahut çınara asmak üzere Atmeydanı'na getirdiler, fakat sipahiler mâni oldu.

"Yok!.." dediler, "Cebeciler çorbacısı bir adam mıdır ki, böyle kibarlarla beraber aynı ağaca asılsın!.."

Bu kanlı vakalardan sonra İstanbul bir müddet yeniçeri ve sipahi zorbalarının elinde kaldı. Tabanı yarık, yeni yakası bitli, ırzını, namusunu bir lüle tütüne değişir ve tüyünü düzmek için de ihtilal günlerinde saray ve konak yağmalamalarını fırsat bilir kaldırım uşakları eclaf da birer sokak ağası oldular; her türlü şenaat, fuhuş, rezalet göz göre göre işlenir oldu, pervasızca sokağa döküldü. O

devirde yaşamış bir müverrih Enderunlu Mehmed Halife ortalığın halini şöyle tasvir ediyor:

"Divan-ı Hümayun'da Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'yı katlettiler, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yı ve musahip Musa Çelebi'yi katlettiler. O zaman kulun şol mertebe tuğyanı vardı ki, gündüz hamam basarlar, hamamdan peştamalla çıplak avrat çıkarırlar, camilerin içinde çubuk yakıp tütün içerler, Müslümanların ırzını namusunu ayakları altına alıp evler, saraylar basarlardı. Hele kahvehanelerde ve meyhanelerde olan fuhuş ve rezalet anlatılamaz. Nizam-ı âlem öylesine bozulmuştu."

Manzara ihtilalci zorbaları da düşündürmeye başlamıştı. Sipahilerin söz sahiplerinden Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mahmudağaoğlu, Yemişçi Mustafa ve daha gayrileri toplanıp konuştular ve şu ağız birliğine vardılar:

"Hazmedilmez ve asla affedilmez işler yaptık. Bu mertebe isyandan ve âlemi şu hale düşürdükten sonra bu padişah eline fırsat düşünce bizi sağ bırakmaz, nereye kaçsak, nerede gizlensek bize kurtuluş yoktur. Bizim için tek halas yolu Sultan Murad'ı tahttan indirip kardeşlerinden birini padişah yapmaktır. Yeni padişahın yanında birer mevki sahibi oluruz, âleme yeni bir nizam veririz, padişahı kendimizden hoşnut kılarız..."

İçlerinde büyük nüfuz sahibi olanlardan biri Rum Mehmed Ağa'ydı, ortaya atılan bu yeni ve büyük ve belki de yeniden pek çok kanların dökülmesine sebep olacak fitneye şiddetle itiraz etti:

"Padişahımızı aldatanlardan istediğimiz gibi intikam aldık, fesadı daha ileri götürürsek, âlem zaten ayak üstünde, eliyazübillah devlet güneşini söndürürüz, Devlet-i Âl-i Osman münkariz olur." Zira sipahi zorbaları bu madde için de Receb Paşa tarafından gereği gibi ifsat edilmişlerdi.

Tahttan padişah indirme, Osmanlı tarihindeki ihtilallerde daima en büyük iş olagelmiştir, sipahilerin kendi başlarına başarabilecekleri şey değildi, yeniçerilerle mutlak şekilde ittifak etmeleri lazımdı. Onun içindir ki, kendi aralarında kesin karar verdikten sonra sipahi zorbaları Yeniçeri Ocağı'na başvurdular.

Saraydan çıkma Hasan Halife'nin yerine yeniçeri ağası olan Köse Mehmed Ağa ocaktan yetişmiş, çekirdekten yeniçeriydi; Sultan

Murad'a sadakatle bağlı kaldı; yeniçeri neferlerini de, ocakta kademe kademe yükseldikçe hoşnut tutagelmiş, neferin gönlüne girmişti, ocaklı, "Bu bir büyük meseledir, ağamız nerede ise biz oradayız..." dedi. Köse Mehmed Ağa da, sipahi zorbalarını asla ürkütmeden padişah değiştirmenin vahametini anlattı, Yeniçeri Ocağı sipahilerin cülus teklifini şiddetle reddetti.

Köse Mehmed Ağa günde birkaç sefer gizlice saraya gidip padişahla buluşmakta ve dışarıda olup bitenleri tezi tezine Sultan Murad'a arz etmekteydi. Güçlükle önlediği bu yeni fitneyi de anlatırken,

"Padişahım, bu maddenin de başı Receb Paşa'dır, Musa Çelebi'yi de Canbuladoğlu'yla söz birliği edip senden alan ve o mazlumu yeniçerilerin haşaratı ile sipahilere paralatan odur..." dedi ve sipahi zorbalarından Rum Mehmed Ağa'nın da cülus meselesine muhalefet ettiğini söyledi.

Sultan Murad Rum Mehmed'e gizlice şahane ihsanlarda bulundu, yeniçerilerin ve Rum Mehmed'in muhalefeti Receb Paşa'nın hazırladığı yeni fitneyi alevlenmeden bastırdı.

Sinirli hava biraz yatıştı, "Padişahımız olup biten maddelerde cümle suçları bağışlamıştır" sözü çıktı ve işte bu sakinleşen hava içindedir ki, mübarek ramazan ayı girdi.

Nakletmekte olduğumuz vakalar Hicri takvimde 1041 yılının Recep ve Şaban aylarında geçmiştir. O yılın Ramazanı da Martın 22'nci günü girmişti.

Naimâ Efendi şöylece anlatıyor:

"Ramazan-ı şerif geldi. Sipahi kıyafetine girmiş halk eşkıyası, şeytan kılıklı hayta ve hazele güruhu takım takım, hepsi pürsilah, semt semt kurdukları meclislerde iyş ü işret sofraları donattılar ve fisk ü şenaatlerine devam ettiler. Kimi güzel güzel yüzlü ve kimi de acaip dev misali koca koca heykeller, kuklalar yaptılar, sokaklara kandillerle yer mahyaları kurdular, arkalarında bir sürü baldırı çıplak, davul zurnayla 'Allah!.. Allah!..' sayhaları gökyüzünü tutarak ve geceleri de ellerinde meşalelerle İstanbul sokaklarını dolaşmaya başladılar ve İstanbul halkından zorla kukla ve mahya seyri ve eğlencesi parası topladılar. Vüzera, ulema, kibar ve zenginlerin kapılarına bu şehir çetelerinden biri gelir dayanır, bahşişini alıp giderken köşe ba-

şından bir yeni güruh çıkar gelirdi. Kuklalarını, çengilerini, köçeklerini oynatır, çuha, kumaş, nakit kuruş ve akçe, her kapının şanına layık ihsanını alırdı."

Büyük müverrih Hicri 1041 Ramazanının rezaletlerini tasvire şöyle devam ediyor:

"Yeniçeri ve sipahinin erazili ve baldırı çıplak şehirliden davullu zurnalı ve kuklalı köçekli soyguncular bir kapıya vardıklarında yüz kuruş verilse,

'Bu falanın kapısıdır, buraya bin kuruş paha biçtik!..'

'Yok!.. Bura filan devletlinin menzilidir, temaşa parası iki bindir!..' derlerdi."

Yine Hasanbeyzade ile Naimâ'dan öğreniyoruz, istedikleri bahşiş verilmeyecek veya bahşişin çıkması azıcık gecikecek olsa konağı yakıyoruz diye ellerindeki meşaleleri o devrin o muhteşem ahşap saray ve konaklarının geniş saçaklarına ve şahnişinlerine doğru kaldırarak,

"Şu kadar yüz kuruş ve şu kadar çuha ve kumaş tiz getirin, yoksa konağı yakıyoruz!.." diye saçakları meşalelerle tutuştururlardı. Çaresiz menzil sahibi haytaların ayaklarına düşer, yalvarır, tutuşturulan saçağı söndürtür ve istediklerini de verirdi.

Ramazan sona erinceye kadar bu davullu zurnalı, köçekli çengili, kuklalı, meşaleli gece çapulları devam etti. Yalnız büyük konaklar, saray yavruları ve saraylar değil, namus erbabından orta halli kimselerin kapıları da çalındı, herkesin evinde hediyelik hazır eşya bulunmaz, o şehir eşkıyasına taze gelinlerin veya gelinlik kızların sandıklardaki çeyiz eşyaları verildi.

Bayram oldu, üç gün de sokaklara, meydanlara salıncaklar kurdular; devlet erkânını, İstanbul âyan, eşraf ve kibarını düğüne davet eder gibi kınalı mumlarla, salıncaklara davet ettiler; salıncaklara gelenler de çuha ve kumaş ve bohça bohça çamaşır ve esvap bayram hediyeleriyle geldiler; her salıncakta bir dükkân dolduracak mal toplandı. Ve faraza bir vezire yüz mumdan fazla geldi, her mumun üzerinde, "Bu falan salıncağın mumudur" diye bir de kâğıt vardı. Mum alanlar salıncaklara verecekleri hediyelerin defterini yaptırdılar, arabalara yüklenen hediye denkleri salıncakları birer birer dolaşarak bu defterlere göre dağıtıldı. Tam rezalettir.

Bayramdaki küstahlıklarını padişahın anası Kösem Sultan ile

bizzat padişahı dahi kınalı mumla salıncağa çağıracak kadar ileri götürdüler; kendileri gelmediler ama hediyeleri geldi.

Bu 1041 Ramazanında ve Ramazan Bayramı'nda olanları anlatırken Naimâ Efendi, "Nice erazil ve biedep cahiller ramazan günleri alenen oruç bozdular, sokaklarda, kahvehanelerde tütün içtiler, alenen şenaat-i kabiha, fuhuş irtikâp ettiler, kimse menine kadir olmazdı" diyor.

Yine onun anlattıklarıdır:

"Yalın ayaklarına bir pabuç almaya kudreti olmayanlar katar sahibi ağa oldu; bayramdan sonra da hepsi mekânına menziline çekildi. Ortada ancak zorbabaşılar kaldı."

Asıl ortada kalan fitne kundakçısı Sadrazam Receb Paşa'ydı.

Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa'nın sadakati ve sadakat yolunda cesaretle himmet ve gayreti sayesinde yeniçerileri kendi tarafına çevirmeye muvaffak olan Sultan Murad artık ne Receb Paşa'dan ne de sipahi zorbalarından korkacaktı. Bayramın ayı çıkmadan, 28 Şevval 1041 ve 18 Mayıs 1632 Salı günü, divan günüdür, Receb Paşa erkenden saraya geldi ve gelir gelmez, divan toplanmadan padişah tarafından huzura çağrıldı. Kuvvetle tahmin ediyoruz ki vaka Arz Odası'nda geçmiştir; aksak adımlarıyla huzura çıkan Receb Paşa Osmanlı protokolü icabı taht eşiği, saçağı öpecekti, buna resmi ıstılahında "ayak öpme" denilir, fakat yine o protokol icabı sadrazamlar huzura divan dağıldıktan sonra girerlerdi, vakitsiz, erken davet kendisini şaşırttığı için Receb Paşa bir tereddüt anı geçirmişti. Sultan Murad kaşları çatık,

"Beri gel topal zorbabaşı!.." dedi.

Bu hitap Receb Paşa'nın "canını başına sıçrattı", alçak adamlar cebin olurlar, kendilerinde aciz ve karşısındakinde kuvvet hissedince hemen zelil olurlar.

"Hâşâ padişahım!.. Vallah billah padişahımın rızasından dışarı zerre kadar hareketim yoktur!" diyerek türlü türlü yeminler etti.

Receb Paşa'nın ayak divanı günündeki tehdidini unutmamış olan Sultan Murad,

"Bre kâfir, abdest al!.." dedi.

Kendi tezvir ve fesadıyla ayaklanıp kükremiş olan yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri birtakım masumların başını isterken adeta alay

ederek, "Uşak efendisine feda olagelmiştir!.." diyen Topal Receb Paşa'nın dili tutuldu, sızılı bacakları da gövdesini çekemeyerek olduğu yere çöktü. Ölüm karşısında abdest almak muhakkak ki metanet ve celadet sahiplerinin işidir. Padişah onun bu zelil çöküşünü seyre tahammül edemedi.

"Tiz şu hainin başını kesin!.." dedi.

Hazırda cellat yoktu. Zülüflü baltacılardan iki zeberdest tüvana oğlan Receb Paşa'nın boynuna kement atarak boğdular.

Dalga dalga uzun bir ihtilalin sağladığı sadrazamlığı ancak üç ay sürmüştü. Bu üç ay içinde saraya her gelişinde kapıkulu sipahisi zorbalarının namlılarından birkaçını da yüzlerce adamlarıyla peşine takar, Bab-ı Hümayun'a kadar bu avami kuvvet gösterisiyle gelirdi. O gün de öyle gelmişti; sipahiler Bab-ı Hümayun'un önünde paşalarını bekliyordu. "Kemendin izi boynuna karayılan gibi sarılmış" Receb Paşa'nın cesedini bir hasıra koydular ve hasırla sürüyerek Bab-ı Hümayun'dan dışarı bıraktılar. Sadrazamın boğuk cesedini gören paşalılar ile sipahileri bir dehşet aldı; az evvel kabadayı nümayişiyle el kol sallayıp palabıyık buran adamlar bir anda çil yavrusu gibi dağıldı.

Receb Paşa'nın koynundan alınan mühr-i hümayun "Tabanıyassı" lakabıyla meşhur Arnavut Mehmed Paşa'ya verildi; padişahın yeni sadrazamına ilk hitabı da,

"Göreyim seni, zorbaların hakkından gelesin!.." oldu.

Halep vakası

Biri ağa, biri paşa iki adaş, Köse Mehmed yeniçerileri zapturapt altına alınca Tabanıyassı Mehmed de zorba kapıkulu sipahilerinin hakkından gelmeye muvaffak oldu.

Receb Paşa'nın idamından sonra sarayda deniz kenarında kale bedeni üstünde Sinanpaşa Köşkü önünde, fakat bu sefer padişahın isteğiyle büyük bir ayak divanı toplandı. Şeyhülislamın ve yüksek mevki ve payeli ulemanın, sadrazam ve bütün vezirlerin, devlet erkânının, İstanbul âyan ve eşrafının ve yeniçeri ağası ile Yeniçeri Ocağı'nın bütün katar ağaları ile çorbacı ve odabaşılarının, sipahi bölük ağalarının iştirak ettiği bu divanda, padişahın oturduğu taht, köşkün bahçeye açılan kapısı önüne konmuştu. İlk sözü padi-

şah aldı; âlemin keşmekeşinden devletin gördüğü zararları anlatarak uzunca bir konuşma yaptı ve nihayet,

"Yeniçeri ve sipahi kullarım aralarından birkaç ihtiyar kimseleri seçip göndersinler, dilekleri ne ise bu divanda söylesinler ve burada verilecek karar ne ise ona razı olsunlar, âleme bir nizam verelim artık!.." dedi.

Yeniçeri ve sipahi neferlerinin temsilcileri de geldi. Köşkün altındaki sahil boyu da sipahi ve yeniçeriyle, adım atılamayacak şekilde doldu.

Bu ayak divanında Sultan Murad önce yeniçerilere hitap etti.

"Bu devlette asker, ulu ecdadıma itaat edegelmişken siz o yoldan çıktınız, asi oldunuz, bunca vakalar oldu. Devlet binası sarsılıyor!.. Düşmanlara fırsat düşüyor!.. Bunun sonunun dünyada hüsran ve ahirette de gazab-ı Rahman olduğunu bilin!.." dedi.

Yeniçeriler padişahı alkışladı ve Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa ocak adına,

"Devletli padişahım, sen bizim padişahımızsın, bizim sana bir veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız..." dedi.

Sultan Murad,

"Aranızda fitne ve fesat koparmış bedbahtlar vardır, sizi iki cihanda bednam eden onlardır, sözünüzün doğruluğuna inanmam için o makule müfsitleri himayeden el çekip bana teslim edin, onları katl ile ortadan nifak ve fesadı kaldıralım!" deyince yeniçeri ağası ve bütün ocaklı bir ağızdan,

"Biz şevketli padişahımıza itaat üzereyiz, maazallah o eşkıyayı himaye etmeyiz, padişahımıza kulluğa gerekmeyen ocağımıza da gerekmez!.." diye bağrıştılar.

Sultan Murad "Vallah mı? Billah mı?" diye yeniçerilere, ortaya konulan bir mushafa el bastırarak bizzat teker teker yemin ettirdi ve bu yemini divandaki ulemaya resmen ve şeran tescil ettirdi.

İşte Sinanpaşa Köşkü ayak divanındaki bu yeniçeri yeminidir ki, Sultan Murad'a ayaklanmaların ön saflarında bulunmuş yeniçeriler ile kapıkulu sipahisi zorbalarının amansız tedibine imkân verdi. Hadiselerin bundan sonra gelişen safhaları bu yazıların konu sınırı dışında kalır. Şu kadar kaydedelim ki, o dalga dalga ihtilale ön

safta karışmış olanlardan tek kişi sağ bırakılmadı, genç padişah üstüne yemin ettiği intikamını pek yaman aldı. Biz yeniçerilerin ahvalini takip edelim.

Sinanpaşa Köşkü yemininin üstünden iki sene geçti, Sultan Murad artık gaddar bir müstebitti. Bu üç sene içinde istibdadının en müthiş icra amiri de Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa'ydı. "Yeniçeri ve sipahi eşkıyasını ben tepeledim" diyen bu biçare artık adam öldürmekten adeta zevk alan bir canavar olmuştu. Bu üç yıl içinde suçluların yanında sayısız masum, mazlum kanı döktüğü söylenir.

Sadrazam orduyla İran üzerine sefere çıkmış, Köse Mehmed Ağa da yeniçerilerin başında seferli olmuş, Ordu-yı Hümayun Halep kışlağındaydı; Hicri 1043 Şabanının 22'nci Pazartesi günü (21 Şubat 1634) Halep'te bir yeniçeri ayaklanması oldu. Neferler ulufelerinin kuruş olarak verilmesini istiyordu, yeniçeri ağası da "Akçe olarak verilegelmiştir, değişmez" diyordu. Yeni kapıya çıkmış beş yüz kadar tüysüz genç yeniçeri, Naimâ'nın tabiriyle "saderu yiğitler" toplandılar ve,

"Biz yeniçeri ağasını, yeniçeri kethüdasını ve yeniçeri kâtibini istemeyiz!.." dediler ve Halep'te ağaların konduğu eve hücum ettiler.

Köse Mehmed Ağa aleyhinde bir ayaklanma hazırlandığını haber almıştı ve kıymetli eşyasını gizlice İstanbul'a kaçırmıştı, kendisi de ağalıktan çekilmeyi kafasına koymuştu; fakat cebbar adam birtakım çoluk çocuğun karşısında hemen boyun eğmedi, genç yeniçerilere,

"Bre ben de sizi istemem!.." dedi.

Ağanın içoğlanları kapıya dayanmış yeniçerilere birkaç ok attı, içlerinden dört delikanlı öldü. Oklar yaydan çıkınca da vaka büyüdü. Gençler sadrazama gittiler.

"Biz ağayı, kethüdayı ve kâtibi istemeyiz!.." dediler.

Vezir,

"Durun bakalım, ağaları da çağıralım, dinleyelim, meselenin aslını öğrenelim!.." diyecek oldu.

Gençler ayak dirediler, bağrıştılar.

"Sen dinle dinleme, biz orasına karışmayız, bildiğimiz şudur ki biz o ağaları istemeyiz!.." dediler.

Paşa yeniçeri ağası ile kethüda beyi davet etti, gelmediler, başçavuş ile muhzır ağayı gönderdiler, onlar da,

"Ağalar selam eder, elinizi öper, 'Şimdiden sonra bize ağalık ve

kethüdalık gerekmez, biz oraya varmayız' derler..." dediler.

Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa, Köse Ağa'yı feda etmek istemiyordu, kapısına dayanmış olan genç yeniçerilere nasihatçi yolladı, taşa tuttular, dinlemediler. Bizzat kendisi çıktı, nasihat edecek oldu, ona karşı da sadece, "İstemeyiz!.." diye bağrıştılar. Bunun üzerine paşa içeri girdi ve istemedikleri adamların azledildiklerini gençlere tebliğ etti. Yine dağılmadılar.

"Ağa bizi oka tutturdu, birkaç yoldaşımız telef oldu, bize o adamları ver ki öldürelim!.." dediler.

Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa ise çoktan atlanmış ve Halep'ten çıkarak İstanbul yolunu tutmuştu. Akşam oldu "tazeru yiğitler" paşa kapısından çekildiler, fakat dağılmadılar, ertesi sabah yine paşa kapısına gittiler.

Halep ayaklanmasının ikinci günü kanlı oldu. Salı divan günüydü, paşa kapısı açıktı, beş yüz nefer şehbaz delikanlı devlet teşrifatını çiğneyerek divanı istila etti, sadrazama,

"İstediklerimizi bul bize, paralayalım ve illa seni ve adamlarını sağ komayız!.." dediler.

Mehmed Paşa aşağıdan aldı.

"Kaçmışlar, aratıyorum!.." dedi.

Fakat vezir yumuşak konuşunca berikiler azdılar, bunun üzerine Tabanıyassı Mehmed Paşa birden gazaba geldi.

"Bre burası padişah divanıdır, yıkılın çıkın edepsizler!.." diye bağırdı.

Divan hademesi ve paşanın içoğlanları yeniçerileri paşa divanından çıkarmak için sopa yumruk giriştiler. Naimâ, "Tam dört saat mukatele oldu, köpek cengi ve sarhoş savaşı ettiler ve ol biedeplerden elliden ziyadesi telef oldu ve pek çoğu yaralandı, gerisi kaçtı, yaralılar da hamam külhanlarına gizlendiler" diyor.

Ordu cenk yolundaydı, tecavüze uğrayan sadrazam aynı zamanda serdardı, hadiseyi kapanmış saymadı, firarileri çadırlarından ve yaralıları da külhandan toplatarak dört yüzden fazla delikanlının başlarını vurdurdu. Ve vakayı bütün tafsilatıyla yazarak İstanbul'da padişaha arz etti. Sultan Murad da kapıcılar kethüdasını, adı Nasuhpaşazade Hüseyin Ağa'dır, bir fermanla Halep yoluna çıkardı; "Köse Mehmed'e nerede rastlarsan katlet!.." dedi.

Köse Mehmed Ağa ise padişahın kendisini feda edeceğine asla ihtimal vermiyordu, İstanbul'a konaklarda dura eğlene geliyordu, Hüseyin Ağa'yla İstanbul'a yakın bir menzilde karşılaştı. Kapıcılar kethüdası idam fermanını gösterip yakasına yapışınca yalvardı.

"Padişaha ne mertebe hizmet ettiğimi bilirsiniz, zorbaları katlederek istiklal ile saltanatına ben sebep oldum, senden ricam beni burada öldürme, padişahıma diri diri götür, ümit ederim ki beni görünce bana kıymaz..." dedi.

Hüseyin Ağa Köse Mehmed Ağa'yı padişaha diri götürdü. Ağa, padişaha da hizmetlerini hatırlattı.

"Uğrunda canımla başımla çalıştım, bir gün gelir yine lazım olurum, bana kıymak doğru mudur?.. Uğrunda hizmet edenlere kıyarsan bundan sonra sana sadakatle hizmet edecek adam bulunur mu?.." dedi. Cahil adamdı, padişahı tehdit ettiğinin belki farkında bile değildi. Ağlayarak, çırpınarak söylediği bu sözler Sultan Murad'ı büsbütün gazaba getirdi, genç ve gaddar hükümdar,

"Bre melun... Halep'te şu kadar yüz saderu şehbaz yiğitlerin başları senin kaynattığın fitneyle vuruldu, şimdi zeytinyağı gibi üste çıkarsın!.. Şunun başını kesin, söyletmeyin!.." diye bağırdı.

Celladın satırı Köse Mehmed Ağa'nın başını o anda uçuruverdi.

Burada birkaç yeniçeri adı kaydedelim. Bir gün Sultan Murad tebdil geziyordu, esnaftan ağa kılıklı bir sarı adam gördü. "Yakalayın şu herifi!.." dedi. Gayet kuvvetli göz hafızası vardı.

"Bre sen Hafız Ahmed Paşa'yı sipahiler yere serdikten sonra göğsüne çıkıp oturup o mazlumu hançerleyen yeniçeri değil misin?.." diye sordu.

Adam inkâra mecal bulamadı. "Oyum, Receb Paşa hizmetim karşılığı beni ocaktan çıkarıp bir sipahi dirliğiyle taltif etmişti..." dedi. Adı Sarı Mustafa'ydı, Hafız Paşa'nın şehit edildiği yerde kafası kesildi.

Hafız Paşa vakasında ihtilalcilerin en ön saflarında bulunarak kendisine karşı küstahça konuşmuş olan iki yeniçeriyi de yine böyle görmüş, teşhis etmiş, yakalatmış ve başlarını vurdurmuştu, bunlardan birinin adı Ekşi Uzun Hasan, öbürünün adı Kel Abdi'ydi.

Bu da o devre ait bir yeniçeri fıkrasıdır:

Sultan Murad 1635'te İran üzerine Revan seferine çıktı. Her ko-

nakta, her menzilde âyandan, eşraftan, vali, sancakbeyi ve kadı, kimine mütegallibe, kimine eski zorba ve şaki, kimine zalim ve mürteşi, bir suç bulaştırılarak durmadan başlar kesiliyordu ve padişah ardında kanlı bir iz bırakıyordu. Konya'ya vardığında tebdil-i kıyafet edip atla Sultan Alaeddin Tepesi'ndeki meşhur tarihi kaleyi görmeye ve teftişe gitti. Kalenin dizdarı doksanlık bir yeniçeriydi, ak koçan halinde bir Arnavut'tu, kalenin bir burcu üstünden padişahı gördü.

"More ağa, attan in!.. Kaleye yaya gel!.. Bura padişah kalesidir, atla çıkılmaz!.." diye bağırdı.

Sultan Murad attan indi ve kaleye yaya çıktı. Gelen ağanın Sultan Murad olduğunu öğrenen ihtiyar dizdar ak sakalının kızıl kanıyla boyanacağını zannederken,

"İhtiyar!.. Aferinler sana, padişah kalesi böyle korunur!.." diyen padişahtan ummadığı ihsana nail oldu.

Kanlı padişahın amansız kılıcı yeniçerileri sıkı disiplin altına almıştı ama Yeniçeri Ocağı'nın bozulmuş nizamı devam ediyordu. Ocakta en büyük suiistimal de ana kütük defterlerinde yapılıyordu. Ocakta ölüm vakalarıyla yerler boşaldıkça boş yerler acemi oğlanlarıyla doldurulacak yerde şehirliden gençler ve hatta çocuklar rüşvetle yeniçeri yazılarak ulufeye bağlanıyordu. Ocak nizamından bahsederken uzun uzun anlatmıştık, yeni bir nefer kaydının ocak defterine işlenmesi için en son, yeniçeri ağasının mühürlü bir tezkiresi, kayıt emri lazımdı, bir yeniçeri kâtibi bu emri almayınca asla kayıt yapamazdı.

Sultan Murad Revan seferi dönüşünde itimat ettiği bir adama yüz esedi (arslanlı) kuruş verip yeniçeri kâtibi bir Osman Efendi'ye gönderdi, bu adam bu parayı kâtibe rüşvet olarak verecek ve bir şabb-ı emred oğlanı yeniçeri yazdıracaktı. Osman Efendi Sultan Murad'ın gazabından korkarak rüşveti reddetti ve kaydı yapmadı, padişah aynı adamı ikinci sefer yüz altınla gönderdi, kâtip yine reddetti, fakat adam,

"Sen benim işimi yapmazsın ama benim Ağakapısı'nda bir dostum var, şimdi gider bu yüz altını yeniçeri ağasına veririm, kayıt kâğıdını alırım, sen de yüz altını almadığınla kalırsın!.." dedi; tam çıkıp gitmek üzereydi, kâtip. "Gel! Yüz altını ver... Ama bir ferde söylemeyeceğine yemin et..." dedi. Ertesi gün Kâtip Osman Efendi'nin başını cellat satırı aldı.

1648 ihtilali

Sultan IV. Murad'ın devri ihtilallerle başlamıştı, bu kanlı müstebit padişah öldüğü zaman, amansız kılıcıyla yeniçerileri yaman sindirmiş bulunuyordu. Halefi ve kardeşi Sultan İbrahim'in devri o sükûn içinde başladı. Fakat sekiz yıl sonra yine kanlı bir yeniçeri ihtilaliyle sona erdi.

Bu yeni ihtilalin hususiyeti, ilk defa olarak Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağaları (Ağakapısı erkânı, yeniçeri ağası ile katar ağaları) tarafından hazırlanmış ve idare edilmiş olmasıdır; çorbacılar, odabaşılar ve neferler bu büyük ağaların elinde sadece alet oldular; tarih kaynaklarımızdaki tabiriyle "kul"un "İsteriz!.." sesi işitilmedi, emirle vurdular ve paraladılar. İsimleri Koca Bektaş Ağa, Koca Muslihiddin Ağa, Kara Murad Ağa, Kara Çavuş Mustafa Ağa, Çelebi Mustafa Ağa olan yeniçerilerin bu büyük ağalarının saraydaki destekleri, ortakları, sadık müttefikleri ve hatta bu ihtilalin perde arkası bir numaralı lideri de ilk defa olarak bir kadın, Sultan İbrahim'in öz anası, can düşmanı ve sonra da katillerinden biri olan Kösem Mahpeyker Sultan oldu.

Sultan İbrahim'i deviren yeniçeri ihtilalinin sebebini anlatmak için bu padişahın yakından mütalaası lazımdır; çok bahtsız bir simadır. Allah'ın sillesini pek çabuk yemiş ve hepsi de cezalarını dünyada görmüş olan katilleri, cinayetlerini meşru gösterebilmek için vahşiyane öldürdükleri o biçareye bir "deli" damgası vurdular, gaddar ve hunhar bir sefih olarak lekelediler, devrinden zamanımıza kadar bu isnatlar bütün yazarları şaşırtmıştır. *Osmanlı Padişahları* adlı eserimizde simaları en doğru çizgileriyle göstermeye çalışmış ve bu bahtsız hükümdar üzerinde ehemmiyetle durmuştuk. Burada bir yeniçeri ihtilalinin sebebini anlatırken iki üç satırla yetineceğiz.

Kösem, Sultan IV. Murad'ın anası olarak, bir nevi saray kadınları mahpushanesi olan Beyazıt Meydanı'ndaki Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na gelince, karşısında bir haseki sultan, oğlu Sultan Murad'ı güzelliği ve kadın sihir ve füsunuyla bend edecek bir padişah zevcesi görmek istememişti. Sultan Murad'ı o küçük yaşında güzel güzel erkek çocuklarla düşüp kalkmaya sevk etti, ona muhabbeti, aşkı, nigârda, kızda kadında değil mahbublarda arattı ve buldurdu.

Kösem'in hem saltanata, hem servete sonsuz hırsı vardı. Rüşvet aldı, ticaret işleriyle uğraştı, hanlar yaptırdı, simsarlar besledi, padişahın yâranı da valide sultanın tuttuğu yolu takip ettiler, astronomik rakamlarla hesaplanır servetlere sahip oldular. Halk da gaddar müstebidin kahredici pençesinde yıllarca inledi.

Sultan İbrahim tahta çıkınca halk ona bir kurtarıcı olarak baktı; pek genç olduğu halde "padişah baba" dedi ve çok sevdi; ağır sinir hastasıydı, buna rağmen o da halkçı olmasını bildi.

Sultan Murad'ın saray yâranı dağıtılmıştı. Yeni devrin yeni devletlileri o eski yâranın nail oldukları nimetlere kendilerinin de kavuşacaklarını umuyorlardı. Sultan İbrahim bu imkânları vermedi, hatta anasının bile nüfuz ticaretine mâni oldu, Kösem Sultan'ı evvela Topkapı dışındaki bahçesine, sonra da, şehirden daha daha uzaklaştırmak için Florya'daki miri İskender Çelebi Bahçesi'ne sürdü. Bu yerlerin isimleri bahçedir, her birinde mükellef kasırlar vardır.

İşte bu sürgündür ki, Kösem'i Yeniçeri Ocağı'nın büyük ağalarıyla gizlice anlaşmaya sevk etti. Sultan İbrahim'i tahttan indirip yedi yaşında bir sabi olan oğlu Şehzade Mehmed'i padişah yapacaklar ve sarayda Kösem, dışarda ağalar, yeniçeri palasına dayanarak devleti diledikleri gibi idare edeceklerdi; o devlet ki Girit Adası'nda Venedik'le bir harbe girişmiş bulunuyordu; karada ve denizde çok kanlı çarpışmalarla gayet uzun sürecekti. Bütün Doğu Akdeniz sahilleri ile Adalar Denizi'nin sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi sularının ve deniz yollarının ortasında bir fitne çıbanı gibi duran bu adayı ilhak etmesi hayati zaruretti. Bunu gören ve Girit Harbi'ne tereddüt etmeden başlayan da, katilleri tarafından "deli" diye damgalanmış Sultan İbrahim'di. Kösem de, ocak ağaları da cahildi, kafalarındaki hikmet-i hükümet, yüksek memurların azli ve tayini, en kaba, en basit anlamıyla hükmetmek, saltanat sürmek, gayesiz ve hudutsuz mal, hazine yığmaktı. Ağaların Kösem'den farkı, bunlara avam çeşnisinde nefis lezzetlerinin eklenmesiydi. Bu satırlar arasında şurasını da ehemmiyetle belirtelim ki, Sultan İbrahim'i hatasız, faziletli, âli ruhlu bir hükümdar olarak görmüyorum. Belirtmek istediğim ne askerin, ne de halkın Sultan İbrahim'den en küçük bir şikâyetinin olmamasıdır. Bu ihtilal Kösem Sultan ile ocak ağalarından mürekkep kaba hırslı bir çetenin hazırladığı bir salta-

nat darbesi olmuştur. Onlara hırslı bir şeyhülislam ile yüksek mevkili ulemadan birkaç kişi katılmış, diğer ulema efendiler de baskı altında sürüklenmiştir. İstanbul halkı, yüreği sızlayarak hadiselere seyirci kalmıştır.

İşe başlamak için Kösem'in padişah sarayına valide sultan nüfuzuyla dönmesi lazımdı; önce buna muvaffak oldular. Kösem İskender Çelebi Bahçesi'nden Saray-ı Hümayun'a döndü.

Bir Osmanlı tarihi vakayinamesi yazmadığımızı burada bilhassa hatırlatmak isterim. Uzun mütalaa ve münakaşalara zemin olacak hadiseleri kaydetmiyorum. Sultan İbrahim'in mutlak itimadını kazanmış olan Sadrazam İncirköylü Ahmed Paşa ocak ağalarının durumundan irkilmiş adamdı.

Hicri 16 Recep 1058 ve Miladi 6 Ağustos 1648 Perşembe günü sadrazamın küçük oğlu Baki Bey'in düğünü vardı; düğün yeri de Ahmed Paşa'nın Topkapı'daki bahçesi ve bu bahçedeki kasrıydı. Kesin kararını verdi; beş namlı ocak ağasını düğüne çağıracak, kasrın en mükellef bir odasında ağalara bir akşam ziyafeti verilecek ve yemek esnasında gaflet üzereyken iç ağalarına bastırıp vücutlarını ortadan kaldırtacaktı.

Düğüne çağrılan ağalar da paşadan kuşkulandıkları için ihtiyatı elden komadılar; düğün yerine her biri yanında boğazdan asma kılıçlarıyla sekizer onar nefer çuhadarlar ve otuzar kırkar nefer pürsilah yeniçeriler alarak geldiler. Hürmetle karşılanıp alındıkları odada düğün sofrasının çıkmasını beklerlerken Ahmed Paşa'nın adamlarından Receb Ağa adında biri velinimetine ihanet etti.

Paşalı Receb Ağa bir fırsat bulup ağaların oturduğu odaya girdi.

"Ne durursunuz!.. Devletlinin size suikastı vardır, bundan sonra evlerinizde bile bulunmayın!.." diye suikastı haber verdi.

Evvela Kara Murad Ağa, müverrihin tarifiyle "uzun boylu, dev yapılı bir korkunç adam",

"Demek mesele böyle!.. Biz kolay ölmeyiz!.. Gayri bizden suç gitti!.." diyerek yerinden fırladı ve ağaların hepsi kalktılar, gittiler.

Ve işte 1648 yeniçeri ihtilali büyük ağaların bu düğün ziyaretini terk edip gitmesiyle başladı. Ocak ağaları içlerinde en cesurları olan Kara Murad'ın etrafında toplandılar. Vardıkları karar şu oldu: evvela padişahın adını ağızlarına almayacaklardı, çünkü tahttan bir padişah

indirmek çok, çok büyük işti; devlet erkânının ve ulemanın da ittifakı şarttı, önce sadrazamı devirecekler ve ellerinde maşa gibi kullanabilecekleri bir veziri sadrazam yapacaklardı ve Sultan İbrahim'e karşı saltanat darbesini bu vezirin müzaheretiyle başaracaklardı. Çorbacı, odabaşı ve nefer, yeniçerilerin Sultan İbrahim'den bir şikâyeti yoktu, doğrudan Sultan İbrahim'e karşı harekete geçilse ve bu madde askere açılsa, askerin kendilerine itaat edeceği şüpheliydi, asker itaat etmedi mi, büyük ağalar için yapılacak iş, kendi kellelerini kurtarmak üzere kaçmak, bir yere saklanmak olacaktı.

Doğruca Aksaray'da Yeni Odalar'daki Orta Cami'ye gittiler, ocak ihtiyarları ile çorbacı ve odabaşıları topladılar, sadrazamın kendilerine hazırladığı suikastı anlatarak, "Bu fesadı yapan vezir padişahı da ifsat ve talim eder, onu aradan kaldırıp bir doğru adamı vezir yaptıralım..." dediler. Yeniçeri ihtiyarları, çorbacılar ve odabaşılar bunu makul gördüler.

Ocağın bu kararı gece yeniçeriden iki ulakla Fatih Camii vaizi Veli Efendi ile Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'ye bildirildi. Müftü efendi ile vaiz efendi de vezirden hoşnut değillerdi, bu iki mollaya yazılan tezkirelerde, "Ulema ile sözü bir yere koyun, hazır olun" denilmişti. Büyük ağalar o gece konaklarına gitmediler, geceyi kışlada geçirdiler.

7 Ağustos Cuma günü kışladaki yeniçerileri koğuşlarından pürsilah çıkardılar, kışla ortasındaki meydan yine mahşer yerine döndü. Sabah namazı kılındıktan sonra yeniçerilerin ağzından şeyhülislama hitaben bir mektup yazıldı ve ağalar ile bütün zabitlerin mühürleriyle mühürlendi; bu mektubu efendiye Kara Murad Ağa götürdü. Abdürrahim Efendi işe çoktan hazırlanmıştı, feryat ederek,

"Ağa oğlum!.. Bu çektiğimiz azap nedir!.. Ne yapıla kim bu gaile kolaylıkla başarılsın?.." dedi.

Kara Murad da,

"Behey efendi, bunun çaresi kolaydır, hemen siz ulemayı toplayıp Sultan Mehmed Camii'ne (Fatih Camii'ne) gidin, biz de cümle yeniçerilerle geliriz, bu işi başa çıkarmayınca cemiyetimiz dağılmayacaktır!.." diye kesin teminat verdi.

Bizim kısaca naklettiğimiz bu konuşma, şeyhülislamın daha ihtilal hareketi bilfiil, silahlı olarak başlamadan Sultan İbrahim'i taht-

tan indirme maddesinde ocak ağalarıyla anlaşmış olduğunu kesin olarak göstermektedir.

Abdürrahim Efendi'den davet tezkireleri alan bütün İstanbul uleması Fatih Camii'nde toplandı. Ocak ağaları da silahlanmış maiyet kıtaları ve yine silahlanmış çorbacı ve odabaşılar da yeniçeri kıtalarıyla geldiler.

Caminin içi, iç ve dış haremleri askerle doldu. Caminin içinde efendiler ve ağalar oturdular, neferler de saf saf, kat kat el pençe ayakta durdular. Yeniçeri Ocağı'nı temsilen evvela Kara Murad Ağa söz aldı.

"Bu işe sipahileri karıştırmayalım, o taifeye muhtaç değiliz..." dedi.

Ulema itiraz etti.

"Bu cumhur işidir, onlar da bulunsun" dediler.

Ağalar, daha ilk adımda ihtilafa düşmemek için ulemanın teklifini kerhen kabul ettiler. Kapıkulu sipahilerinin bölük ağalarına da davetiyeler yazıldı; sipahiler ise davetnameyi alınca koşa koşa geldiler; cemiyet tamam oldu. Bunun üzerine şeyhülislam yeniçerilerden "Eğriboyun" lakabıyla meşhur çavuşbaşı ağaya,

"Var vezire söyle, divan esvabını giysin ve mühr-i hümayunu da alıp buraya gelsin!.." dedi.

Bu ibareyi aynen tekrar edecek kadar konuşmasını bilmeyen bu yeniçeri ezberlemek için efendinin sözlerini durmadan tekrar ederek sadrazam sarayına gitti, fakat ezberlediği sözleri tebliğ edemedi, Ahmed Paşa sarayda yoktu, kaçmıştı, sarayı da kendi bendegânı, kapıkulu halkı tarafından yağma edilmişti.

Huda göstermeye bir yerde âsâr-ı izmihlal
Ehibba şive-i yağmada mebhut ider adâyı!..

Nereye gittiğini kimse bilmiyordu. Fakat biz burada evvela paşanın mühürdarı Selanikli Ahmed Bey'in anlattıklarını ve sonra diğer rivayetleri naklederek Sadrazam Ahmed Paşa'nın peşine düşebiliriz. Selanikli Ahmed Bey şöylece anlatmıştır:

"Ahmed Paşa perşembe günü oğlu Baki Bey'in düğünü münasebetiyle Topkapı'daki bahçesindeydi, o gün orada zevk u safayla meşgul olmuş, ağaların düğün yerinden kalkıp gitmeleri üzerine,

(bahçeyi yeniçeriler basar endişesiyle olacak), o da bahçeden kalkmış, sarayına geldi, yatsı namazını yalnız kıldı ve telaş içinde yattı. Gece yarısına yakın saraya yeniçerilerin 81. Bölük'ün odabaşısı geldi, bu adam paşanın yetiştirmesiymiş, tanınmaması için yüzünü sarmış, içeri girdi, paşayı yataktan kaldırtıp Orta Cami'de cemiyet olduğunu haber verdi, gitti. Paşa bir daha yatmadı, abdest aldı, mutadı üzere teheccüt namazı kıldı, namazdan sonra beni çağırdı, huzuruna vardım, 'Üç at hazırlat, hazine odasında da altı kese florin (altın) vardır, onları da getir' dedi, istediklerini yaptım. Altı kese altını bir heybenin iki gözüne yerleştirdik ve heybeyi atlardan birine yükledik. Yanına üç yüzük aldı, iki elmas yüzükler ki, her biri onar bin kuruş (o zamana göre çok büyük para değerindeydi), biri de gayetle iri bir yakut ki kıymetine kolay paha biçilmez, bir de Şeyh Hamdullah hattıyla fevkalade kıymetli bir Mushaf-ı Şerif aldı. Abdi ve Halil adında iki mahrem içoğlanıyla atlara bindiler ve çıkıp gittiler."

Selanikli Ahmed Bey sözlerine şöyle devam ediyor:

"Evvela nereye gittiklerini bilmedik. Sonra saraya bir adam daha geldi; Orta Cami'de cemiyet var dedi. Abdi adında bir mehterim vardı, 'Var Orta Cami'ye git, bak bakalım bizim paşa orada mı?' dedim. Mehter Abdi camiye girmemiş, oradaki kalabalığa 'Paşa burada mı?' diye sormuş, 'Burada' demişler, 'Paşa Orta Cami'dedir' haberiyle döndü. Meğer camideki paşa yeniçeri ağalarının sadrazam yapmak üzere getirdikleri Mevlevi Sofu Mehmed Paşa'ymış. Bizim sarayda kapı nöbeti tutar yirmi nefer kadar yeniçeri vardı, bunlardan biri, paşanın gece yarısı, vakitsiz atlarla çıkıp gittiğini görünce merak etmiş, onlara görünmeden peşlerine düşmüş ve devrin tanınmış simalarından Delibirader Ahmed Ağa'nın evine girdiklerini görmüş, bana geldi,

'Hiç bilir misiniz paşa nerededir?..' diye sordu.

Mehter Abdi'den işittiğime göre,

'Paşa Orta Cami'ye gitti' dedim.

Yeniçeri güldü,

'Hayır, Delibirader'in evine gitti...' dedi.

İnanmadım, yemin etti, 'Ben peşlerine düştüm, gözlerimle gördüm' dedi. İşte bu haber üzerinedir ki, sarayda herkes eşyasını topla-

dı ve kelepir eline geçeni aldı, saray paşalı elinde yağma edildi. O sırada Delibirader Ahmed Ağa geldi, bana,

'Paşa burada mı?' diye sordu.

'Yok...' dedim.

'Ya nerededir?..'

'Ne sorarsın Ahmed Ağa?..' dedim, 'paşa senin evine gitmiş, hemen hünerin varsa bir hoşça sakla...'

'Bende değil' diye yemine başlayınca 'Bre var git herif, sana kim yemin verir, nereye gittiyse varsın sağlıkla...' diyerek Delibirader'i kovdum."

Diğer rivayetlere göre Ahmed Paşa saraydan çıkınca evvela Süleymaniye civarında bir dostunun evine gidip saklanmak istemiş, o adam paşayı kabul etmemiş, oradan Delibirader Ahmed Ağa'nın evine gitmiş, Ahmed Ağa evvela kabul etmiş, sonra yukarıda Mühürdar Ahmed Bey'in anlattığı veçhile sadrazamın sarayına giderek ağız aramış ve paşanın kendisine sığındığının bilindiğini öğrenince hemen dönmüş, Ahmed Paşa'ya,

"Behey sultanım, üç atla saraydan aşikâre çıkıp saklanmak olur mu?.. Bize geldiğinizi duymuşlar, artık buradan çıkıp gidin..." demiş.

Atları Delibirader'in evinde bırakmışlar. Şaşkına dönen paşa altın keselerini üçer üçer oğlanları Abdi ile Halil'in koyunlarına doldurmuş ve yaya olarak Delibirader'in evinden çıkmışlar. Paşa o civarda başka bir dost kapısı çalmış, yine kabul edilmemiş, sonra İstanbul'un tanınmış kimselerinden Uzun Ali Ağa'nın konağına gitmiş, bu Ali Ağa cihan kallaşı ve söz pehlivanı adammış.

"Efendim, safa geldin, seni saklamak, uğrunda baş vermek kolaydır, buyurun, seni haremim içinde saklayayım, lakin biz meşhur adamlarız ve sizin dostunuz olarak biliniriz, sizi evvela benim evimde ararlar, eliyazübillahı teâlâ yakalanırsanız hal müşkül olur, layık budur ki, meçhul bir kimsenin evinde saklanın..." diyerek paşayı başından savmış.

Paşa yine sokakta kalmış, kendisi şişman adam, yol yürümeye alışık değil, sıcak ağustos gecesi, can korkusu, İstanbul'un yolları yokuş, iniş; yorgun, bitkin, perişan, son ümitle devrin namlı düzenbaz ve hilebazlarından Hacı Behram adında birinin evine gitmiş. Hacı

Behram, paşanın eteğini öpmüş, içeri almış. Gün ağarmak üzereymiş yahut ki henüz ağarmış. Hacı Behram kulakları haberde, hadiselerin gelişmesini beklemiş.

Burada Fatih Camii'ne dönelim. Cemiyeti Sultan İbrahim de haber almıştı. Sarayda haseki ağayı şeyhülislama gönderdi, ağa,

"Padişahımız ferman eder, sizden bu cemiyetin aslı nedir diye sorar ve hem edepleriyle dağılsınlar buyururlar" dedi.

Abdürrahim Efendi,

"Bu cemiyet dağılmaz, şeriat üzere sözümüz vardır, bize veziri teslim etsin!.." dedi.

Haseki ısrar edecek oldu, şeyhülislam birden parladı.

"Çık!.." diye bağırdı, "sana söylenenin cevabını getir..."

Şeyhülislamın kovduğu hasekiyi yeniçeriler az kalsın paralayacaklardı, ellerinden güçlükle kurtarıldı. Bunun üzerine Kara Çavuş'un teklifiyle ulema, ağalar ve asker Fatih Camii'nden çıkıp bir cemiyet-i kübra halinde Aksaray'daki yeniçeri kışlasında Orta Cami'ye gittiler. Orada ocak ağalarının tuttuğu Mevlevi Sofu Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasına karar verildi ve bu karar saraya, Sultan İbrahim'e tebliğ edildi. Sultan İbrahim de musahip Tavukçu Mehmed Paşa'yı Orta Cami'ye gönderdi, padişah, "Ne istiyorlarsa kabul edeceğim, cemiyeti dağıtsınlar, şeyhülislam ile Sofu Mehmed Paşa da bana gelsin" diyordu. Ağalar, "Şeyhülislamın gitmesine lüzum yok, Mehmed Paşa yalnız gitsin..." dediler.

Yeniçeri ağalarının vezir seçip de ulema efendilerin de kabul ettiği Sofu Mehmed Paşa, alçak, kalleş, cebin ve elinde kudret olunca gaddar, hilekâr, ahlaksız bir ihtiyardı, sofuluğu da, dervişliği de riyaydı. Sultan İbrahim'in huzuruna çıkınca,

"Padişahım, beni affet, beni evimden zorla alıp çıkardılar" dedi.

Padişahların mühürleri çift olarak yapılırdı, biri padişahın mutlak salahiyetli vekili olan sadrazama verilir, biri de ihtiyat hazinede saklanırdı. Sultan İbrahim'in mührü Ahmed Paşa'nın koynunda kalmıştı. Sofu Mehmed Paşa'ya iç hazinedeki ihtiyat mühür verildi. Sultan İbrahim,

"Ahmed Paşa benim damadımdır, onu azlettim, seni vezir yaptım, Ahmed Paşa'ya dokunulmamasını ağalardan rica ederim ve kurtarılmasını da senden isterim..." dedi.

Zavallı, bilmiyordu ki, ağaların asıl hedefi kendisiydi ve bu ihtilalin inkişafını dakika dakika takip eden can düşmanlarının başında da öz anası bulunuyordu.

Mehmed Paşa mühr-i hümayun koynunda olarak Orta Cami'ye döndü ve padişahın isteğini ağalara bildirdi, ağalar reddetti,

"Hayır devletli... Bu olacak iş değildir..." dediler ve paşayı tekrar saraya göndererek Ahmed Paşa'yı istediler. Riyakâr ihtiyar iki büklüm, hüngür hüngür ağladı.

"Bizim gibi sana bin vezir kurban olsun padişahım. Hemen senin vücudun sağ olsun padişahım. Ahmed Paşa'yı ver ve bu fitne defolsun padişahım..." dedi.

İki büklüm ağlayarak "Hemen sen sağ ol padişahım" diyen bu riyakâr ihtiyar, Sultan İbrahim tahtını kaybettikten sonra karşısında gazaplı aslan kesilecek ve bedbahtı boğdurtanların başında bulunacaktır.

Sultan İbrahim aslında sinir hastası, çabuk parlar adamdı, dayanamadı,

"Bre köpek koca! Sadrazam olmak için kulu sen tahrik ettin, bilirim... Ama bu cemiyet dağılsın, görürsün senin hakkından nasıl gelirim!.." dedi.

Hiddetini bağırmakla, "köpek" diye hakaretle de alamadı, Sofu Mehmed Paşa'nın üstüne yürüyerek veziri yumrukla hayli dövdü, hırpaladı, öylesine ki, ihtiyar sadrazam saraydan çıkınca korkusundan Orta Cami'ye dönmeyip kendi konağına gitti, padişahın mührü ile sarayda giydirilen vezirlik hilatını bir bohçaya koyup Orta Cami'ye gönderdi ve ağalara, "Bunları diledikleri kimseye versinler..." diye haber yolladı. Bu sefer ağalar telaşa düştü. Hemen Bektaş Ağa ile Koca Muslihiddin Ağa kalkıp Sofu Mehmed Paşa'ya gittiler.

"Devletlim, korkun kimdendir?.. Bizim ve senin gibi kocalar artık din ve devlet uğrunda ölmekten gayri neye yararlar... Kalk, bu işi başa çıkaralım!" diye zorla tekrar Orta Cami'ye götürdüler. Ve bütün yeniçeri kolluklarına emir verildi, şehrin bütün kale kapıları kapandı. Sarayda fitne ortakları Kösem Sultan'a da, "Aman şehzadeleri korusun, onlara bir zarar erişmesin..." diye haber yolladılar. Sarayın muhafazasına memur kapıağası ile bostancıbaşı ağaya da gizlice, "Cumhur ittifakla yemin ederek Ahmed Paşa'nın katline ve Sul-

tan İbrahim'i de tahttan indirmeye kati olarak karar vermiştir, ona göre hareket etsinler" diye haber verildi, buna, "Cumhurun kararına aykırı hareket ettikleri takdirde kendilerini yok bilmeleri" tehdidi de eklendi.

Bu konuşmalar, gidip gelmelerle gün doldu, akşam oldu. İhtilalin o birinci cuma günü İstanbul'da cuma namazı kılınmadı. Ulema efendiler,

"Mademki kıyamımız Sultan İbrahim'e karşıdır ve mademki, şehzadesi Sultan Mehmed cülus idüp biat olmamıştır, halife ve padişah yoktur, hutbe okunmaz, cuma kılınmaz!.." demişlerdi.

Ağalar şeyhülislam ile ulemanın o gece dağılmayıp kışlada kalmalarını istediler. "Bu gece cemiyet dağılırsa yarın böylece toplanılmaz, meydan Sultan İbrahim'e kalırsa birimizi sağ komaz" dediler. Ulema bu teklifi kabul etti ve efendiler kışla odalarına dağıldılar ve her orta misafir ettiği efendilere ziyafet sofraları donattı. Yalnız Sadrazam Sofu Mehmed Paşa gece sarayına dönmüştü. Bu saray Şehzade Camii civarında, yeniçerilerin Eski Odalar denilen kışlaları yanındaydı. Gerek Aksaray'daki kışla, gerek paşanın sarayı yeniçeriler tarafından sıkı muhafaza altına alınmıştı. İşte o sıradadır ki, Hacı Behram, galebenin ocak ağalarında olduğuna kesin kanaat getirmiş ve Sofu Mehmed Paşa'ya, "Ahmed Paşa benim evimdedir, adam gönderip aldırın" diye haber vermişti.

Bu haber gelince koca Sofu sevincinden uçayazmıştı. Kendi adamlarından ve muhafız yeniçerilerden kırk elli kişiyi hemen Hacı Behram'ın evine yolladı, Ahmed Paşa'yı, içoğlanları Abdi ve Halil'le beraber aldırıp getirtti. Bütün hünerlerini gösterdi. Ahmed Paşa'yı divanhane kapısından bizzat ve fevkalade hürmetle karşıladı, kucaklaştı, öpüştü, bir sedirin üzerine diz dize oturdu, hal ve hatır sordu.

"Elem çekme paşa kardeş, inşallah bir şey olmaz, kul taifesinin böyle hareketleri olagelmiştir, hemen ilacı malı cana feda etmektir..." dedi.

Sarayın harem dairesi boştu, Ahmed Paşa'yı orada misafir etti: "Var haremde istirahat et paşa kardeş..." dedi. Öte yandan da Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'ye haber salarak Ahmed Paşa'nın idam fetvasını istetti.

Sıcak bir geceydi. Yukarıda da kaydettik, Ahmed Paşa şişmandı,

can havli de vardı, durmadan karla soğutulmuş su içiyordu.

Biraz sonra yanına Mehmed Paşa'nın kâhyası geldi, Ahmed Paşa'nın eteğini öptü.

"Sahib-i devlet babanız selam ederler, 'Elem çekmesinler, muradımız onları tehlikeden koruyup kurtarmaktır, ama mal dağıtmadan yeniçeri yola gelmez, ne kadar ve nerelerde parası varsa şirin canı korumak için lütfetsinler, bir defterini yazıp bildirsinler ki, kendilerini kurtaralım...' diyorlar" dedi.

Ahmed Paşa devrinin vezirleri arasında pek aydın bir simaydı ve kâtip kişiydi, üstüne bir sıcaklık daha bastı, sırtında samur kaplı bir harmani vardı, ağır geldi, attı, kâğıt ve divit istedi, kendi eliyle üç yüz keselik bir servet beyanında bulundu. Mehmed Paşa kâhyası, "Bu kadar olmaz sultanım... Malı cana siper edin..." dedikçe rakamlar yükseldi, üç bin kese altını buldu; "Bundan gayri artık param kalmadı" diyerek en son kendi koynundan bin, Abdi ve Halil oğlanların koyunlarından da üçer bin ki, ceman yedi bin altın çıkarıp verdi. Kâhya yedi bin altını ve defteri alıp gittikten sonra Ahmed Paşa yine tas tas karlı sular içti.

Uyuyacak değildi, iki mahrem içoğlanına,

"Abdi, Halil, yorgunsunuz, yatıp istirahat edin" dedi.

Kendisi bir sedire uzandı, oğlanlar da başlarını paşalarının ayakucuna koyarak yattılar.

Gece yarısını bir saat geçmişti. Ahmed Paşa gözlerini açа kapaya azıcık dalmıştı ki odaya Sofu Mehmed Paşa'nın kâtiplerinden Potur Ali adında bir adam girdi ve Ahmed Paşa'nın dizini öptü. Paşa sıçrayarak uyandı. Potur Ali,

"Buyurun sultanım..." dedi.

"Nereye?.."

"Asker sizi ister, ama sahib-i devlet babanız araya girdi, sizi kurtarır sanırım...

Ahmed Paşa artık düşünemiyordu. Kalktı, Abdi ile Halil uyuyordu, oğlanları uyandırmadı. Odadan çıktı, merdivenden inerken sağ koltuğuna bir adam girdi, dönüp bakınca buz gibi dondu. Demir pençesiyle paşanın kolunu kavramış olan bu adam dev cüsseli, kara yüzlü ve zehir gibi yılan gözlü Cellatbaşı Kara Ali'ydi; vezir,

"Hay kâfir kahpe oğlu!.." dedi.

"Cellad-ı biaman" bu hakarete gülümsedi:

"Hay benim devletli efendim!.." diyerek eğildi, paşanın göğsünü öptü.

O sırada öbür koluna da Kara Ali'nin yamağı cellat Hamal Ali girmişti, Ahmed Paşa'yı merdivenden indiriverdiler, bahçeye çıkardılar, sarayın ahırına doğru götürüyorlardı. Paşa ahır kapısından girmemek için ayak diredi. Kara Ali kendi başındaki kırmızı bostancı baratasını çıkarıp beline soktu, vezirin başındaki destarı kapıp kendi başına koydu, müthiş kuvvetiyle paşayı ahıra soktu ve çıplak kafasına bir yumruk indirip diz çökertti. Benzeri sahneler o kadar çoktur ki, kanıksanmış, Naimâ Efendi masal yazar gibi anlatıyor:

"Boynuna geçirilen kemendin uçlarını Kara Ali ile şakirdi Hamal Ali çekip sıktılar, o anda dahi paşadan 'Hay kâfir kahpe oğlu!..' demekten gayri söz çıkmadı, davranıp silkip arka üzeri düşürüp kârını tamam ettiler. Paşa abdest, namaz, tövbe, istiğfar tedarikinde olmadı, ahirete gafletle gitti, neuzübillahi teâlâ."

Sofu Mehmed Paşa'nın fermanıyla cesedi ana doğması, çırılçıplak soydular ve çıplak cesedi bir atın üstüne yanlamasına yükleyip bağladılar, Hamal Ali hayvanı yularından çekti, Kara Ali de elinde kamçı ardından sürdü, Atmeydanı'na götürüp çınar altına attılar. Gece, meydan bomboştu.

Ertesi sabah gün doğarken İstanbul, en yüksek kademesinden idare edilen bu yeniçeri ihtilalinin ikinci gününü yaşamaya başladı. Bütün çarşılar, dükkânlar kapandı. Sabah namazı Orta Cami'de kılındıktan sonra şeyhülislam efendi, bütün İstanbul uleması ve ocak ağaları hepsi atlı, bu atlı büyüklerin önünde, iki yanı sıra ve ardında bölük bölük pürsilah yeniçeriler yaya, seyredenlerin tüylerini ürperten muazzam bir alayla kışladan çıktılar, Atmeydanı'nda Ahmed Paşa'nın cesedi yanından geçerek Sultanahmet Camii'ne geldiler. Caminin içi dışı ve koca Atmeydanı yine bir "âdem deryası" olup çalkandı.

O ilk anlarda, ulema efendiler henüz caminin binektaşı önündeyken kanlı bir vaka oldu, Rumeli Kadıaskeri Muslihiddin Efendi kendisini hiç sevmeyen meslektaşlarının tahrik ve teşvikiyle yeniçeriler ve düşmanı efendilerin uşakları tarafından linç edildi, öyle ki, başı, inen kılıç darbeleriyle hemen yok oluverdi. Ocak ağaları bu kanın lekesini ocaklının üstünden silmek için,

"Efendiler, bu şey bizden olmadı, yine sizden oldu!.." dediler.

Kara Murad Ağa da cami önüne çıkıp yeniçerilere, "Ulema paralanmasına rızamız yoktur!.." diye bağırdı ve sonra bütün odabaşıları toplayarak,

"Askerin sefihlerini iyi zaptedin, zinhar kimseye taarruz olunmasın!.." diye tembih etti.

Ağa haklıydı, ulema arasında birbirine karşı öyle sönmez kin ateşleri vardı ki, efendilerden birinin yeniçeriye "Bre vur, parala!.." diye bir hitabı o ihtilal havası altında bir masumun o anda feci şekilde öldürülmesi için kâfiydi.

Burada başka bir vakayı da ibretle okumak lazımdır; Naimâ şöyle anlatıyor:

"Vezir Ahmed Paşa çok şişman adamdı. Cahil halk arasında 'Mafsal ağrılarına insan yağı iyi gelirmiş...' diye batıl bir laf dolaşırdı. Yeniçeri kıyafetinde bir şaki vezirin meydana çıplak olarak bırakılmış cesedini görülmemiş vahşetle bıçağıyla kesip doğradı, her parçasını halka beşer onar kuruşa sattı, öyle ki ceset bir kemik külçesi kaldı. O sebepten Ahmed Paşa ölümünden sonra 'Hezarpare' (Binparça) lakabıyla meşhur oldu."

Biz, "Bu deninin müşterisi de kendi ayarındaki eclaf güruhuydu" diye ilave edeceğiz.

Kol, bacak ve ayak sızılarına paralanmış bir vezirin yağından, etinden deva, şifa umarak bir canavara kesesini açacak kadar karanlık cehil içinde bulunan bir cemiyet, elbet ki en ağır bir tahakküm ve istibdat altında yaşamaya mahkûmdu.

Fakat yine o asrın başında, aynı cemiyet, Sultan İbrahim'in babası Sultan I. Ahmed'e,

"Padişahım!.. Adalet tarlasını hikmet sapanıyla sür ve meşveret (demokrasi) tohumunu ek ve o tohumun bir an evvel yeşermesi için durmadan gözyaşlarınla sula!.. Padişahım, şunu bil ki, devleti ayakta tutan din değil, adalettir!..

Küfr ile devlet dura, zulm ile durmasa gerek!"

diyen bir Abdülmecid Sivasî'yi, yurdumuzun ilk büyük hürriyet ve demokrasi mübeşşirini yetiştirmişti. Ama, milyonlar içinde tek asil kafa! Bu idrakin toplumda gelişmesi için asırlar geçecektir.

Artık bu ihtilalin diğer vakaları üzerinde tafsilatla durmamalıdır.

Sultan İbrahim tahttan indirilecek, yedi yaşındaki oğlu Sultan IV. Mehmed unvanıyla Osmanlı tahtına oturtulacak. Âl-i Osman devleti de yeniçeri palasına dayanan ocak ağalarıyla saraydaki müttefikleri Kösem'in pençesine geçecektir.

Kadir ve kıymeti bilinmemiş, son yılları ağır geçim sıkıntıları ile geçmiş pek kıymetli, pek muhterem hocamız Prof. Ahmed Refik Beyefendi merhum tarihimizin bu devrine "Ağalar Saltanatı" adını vermişti; yerinde, güzel isimdir. Bu ağalar saltanatının kolayca kurulabilmesi de, ulema efendilerin arasındaki geçimsizlik, iğrenç hırsların doğurduğu kıskançlık sayesinde olmuştu. Ağaların utanmadan alkışçısı olanların şerrinden korkanlar da kaba ve amansız yeniçerilerin devleti ellerine geçirmeleri karşısında sinmeye mecbur oldu. Eğer ulema arasında ittifak olsaydı, ocak ağalarının kaba hırsının karşısında, kendilerini bütün halkın destekleyeceği yıkılmaz, aşılmaz bir set olurlardı. Tahakküm yollarının önüne çekilmiş ulema duvarını yıkmak için, ağaların yalnız ulemayı değil, bütün İstanbul halkını yeniçeri kılıcından geçirtmeleri lazımdı, o da imkânsızdı; kınından sıyrılacak kılıçlar bilakis ağalara karşı çekilecekti. Nitekim ileride anlatacağız, Ağustos ihtilalinde kurulan ağalar saltanatı ancak iki sene on ay sürdü, halk ağalara karşı ayaklanınca, yeniçeriler de ağaları yalnız bıraktı, o müthiş ocak ağaları tek fiskede yıkıldılar.

Yeniçeriler ile sipahiler arasında Atmeydanı cengi

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi kendisini seven İstanbul halkını derin bir yeise düşürmüştü. "Bidayette Ahmed Paşa" dediler, sonra Sultan İbrahim maddesi çıktı, sabiyi padişah yaptılar, ama hakikatte padişah olan koca valide sultan ile ocak ağalarıdır" diye uluorta konuşuldu. Sarayda da Enderun halkı arasında, "Koca padişahı diri diri mezara koydular, feryadına tahammül edilmez, ölüm eri olalım, Sultan İbrahim'i mahbesinden çıkarıp tahtına oturtalım" diye bir kaynaşma başladı. Ağalar ve Kösem pencereleri örülmüş ve kapısının kilidine kurşun akıtılmış mahbesinde dahi Sultan İbrahim'den korktular ve hal'inden on gün sonra o bedbaht padişahı Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin fetvasıyla idam ettiler. Bu sahne o kadar hazindir ki, katillerden gayri orada bulunmak

mecburiyetinde olanlara kan ağlatmıştır. Müthiş Cellat Kara Ali bile meşum işini Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın tekmeleri ve sopası altında zorla görmüştür.

Elbet ki bu facianın bir tepkisi olacaktı, Sultan İbrahim'in idamından iki ay sonra İstanbul yeniçeriler ile kapıkulu sipahileri arasında kanlı bir şehir muharebesine sahne oldu. Tarihimizde "Atmeydanı Vakası" diye anılır.

Ulemanın büyük bir kısmı Sultan İbrahim'i tahtından indiren Ağustos ihtilaline ocak ağaları ile Şeyhülislam Abdürrahim Efendi tarafından tehdit edilerek sürüklenmişlerdi. Yeni devirden gayri memnun olan o efendiler, ocak ağaları ile şakşakçıları yeni devletlilerin aleyhine kapıkulu sipahisini tahrike başlamışlardı.

Sadrazam Sofu Mehmed Paşa doksanın eşiğinde bir ihtiyar olduğu halde son derecede haris adamdı, elinde kuvvet yoktu, ocak ağalarının kuklasıydı, ama ulemadan bir efendi de ona meşhur fıkıh kitaplarından *Câmiü'l-Fusulin*'i açtı, bu meşhur kitapta şöyle yazılıydı: "Kaçan sultan sagir olsa, halk bir vali-i azimüşşana biat ederler, o da çocuk sultana vekâlet ile hükümet eder, lakin hakikatte sultan-ı evvel ol vali-i azimdir." Bunu okuyan biçare Mehmed Paşa çileden çıktı, kendisini padişahın saltanat vekili sandı, ki, aslında küçük Sultan Mehmed'in saltanat ortakları büyük anası ile ocak ağalarıydı.

Ocak ağaları ile Kösem ve kuklaları Mehmed Paşa suiistimallere hemen başlamışlardı; bütün işler, memuriyetler ehlini bulup tayin etmek yolundan çıkmış, alım satım işi olmuş ve hatta adeta bir borsa bile kurulmuştu.

Hazine tamtakırdı, kapıkulu sipahisi çoktan beri ulufelerini alamamıştı. Cülus bahşişi almak üzere bilhassa Anadolu'dan akın akın İstanbul'a gelmeye başladılar, Üsküdar hanları sipahiyle doldu, taştı. Mevcut para yeniçerilere dağıtılmıştı.

Birisi Galata Sarayı'nda, birisi Atmeydanı'nda İbrahimpaşa Sarayı'nda iki acemi oğlanı kışlası vardı, buralardaki gençler de muayyen zamanlarda ve ihtiyaca göre Yeniçeri Ocağı'na verilip yeniçeri olurlar, ocak kadrosu dolunca da geri kalanına sipahilik verilirdi. Onların da acemi oğlanlıktan çıkma zamanları geçmiş, zaruret içinde kıvranıyorlardı. Ayaklanma acemi oğlanlarından patlak verdi. Önce Galata Sarayı oğlanları ekim ayı başlarında bir gün kış-

larından boşandılar, Galata'dan kayıklara dolup İstanbul tarafına geçtiler. Atmeydanı'nda İbrahimpaşa Sarayı kışlasına gittiler, oradaki oğlanlar da "Biz ne dururuz!.." diye boşanınca mesele büyüdü. Ardından padişah sarayındaki içoğlanları da kapıları zorla açtırıp çıktılar, acemi oğlanlarına katıldılar, ortalık büsbütün karıştı, en yaşlısı ter bıyıklı, çoğu tüysüz bu gençler birer sipahi dirliği istiyordu. Naimâ şöylece tasvir ediyor:

"O zamana kadar dünyayı görmemiş, hapishanede yaşar gibi ömür sürmüş bu delikanlılar saraylardan boşanıp da birden hürriyete kavuşunca, başsız, nizamsız, laubali şehrin içine dağıldılar, hanları bastılar, içindekileri çıkarıp han odalarına yerleştiler, bir de lider buldular, ulufesinin haksız olarak kesildiğini iddia eden bir sipahi, Bıyıklı Mahmud!.."

Acemi oğlanları ile saray içoğlanlarının kumandasını derhal eline alan bu adam Üsküdar'daki sipahileri de şehre geçirince İstanbul'un üstünü yeni bir ihtilal bulutu kapladı. Hiç şüphesiz ki, bir kundak idi. "Acemi oğlanları ile sipahilerin öldürülmesi için şeyhülislam fetva vermiş" sözü yayılınca beri tarafın da sesi yükseldi:

"Şeyhülislam ve vezirle davamız vardır, padişahımızdan ayak divanı isteriz!.."

Ağaların adı ağza alınmamıştı, çünkü arkalarında yeniçeriler vardı.

Saraya bir heyet gönderildi.

"Padişahım, şeyhülislam ile vezir bizi yeniçeriye kırdırmak ister, garazı olmayan birini şeyhülislam ve vezir yap" dediler.

İşte o sıradadır ki, sarayda padişahın öz anası Turhan Sultan büyükana Kösem'in karşısına çıktı. İleride Osmanlı tarihinin en muhteşem ve afif simalarından biri olacak valide sultanın tesiriyle küçük Sultan Mehmed'den çok yumuşak bir ferman geldi: "Yeniçeri ile sipahi kullarımın arasında cenk ve adavet olmasına rıza-yı hümayunum yoktur, hatırımı hoş tutun, siz cemiyetinizi dağıtın, sonra ben ikisini de azledeceğim!"

Ortalık yatışacaktı, fakat fitnede usta olan ocak ağaları demiri tavında dövmek, sipahileri kırarak meydanın mutlak hâkimi olmak istiyordu, sipahilerin arasına casus saldılar, bu yeniçeriler, "Biz de sizdeniz, elem çekmeyin, davada ayak direyin!.." dediler. Sipahiler dağılmadı. Vezir ile şeyhülislam ocak ağalarına sığındı, üstelik şeyhü-

lislam efendi sipahilerin katline fetva verdi, ağalar da padişahın fermanına meydan okur gibi,

"Şeyhülislam ile vezirin azline rızamız yoktur, sipahi asidir, katline elimizde fetva vardır!.." diye kükrediler.

Yeniçeriler silahlanmış, tüfek fitilleri yanar, cenge hazır olmuşlardı; mahalle imamlarına haberler salındı ve yer yer tellallar bağırmaya başladı:

"Bu cenge gelmeyenin kendi kâfir ve avradı boştur!.."

Büyük ağaların cenk kararını Atmeydanı'ndaki sipahilere tebliğ için yeniçerilerden 5. Deveciler Ortası çorbacısı Mehmed Ağa gönderilmişti. Sipahilerin bir "Allah!.. Allah!.." sayhası gökyüzünü tuttu ve Mehmed Çorbacı oracıkta parçalandı.

Sonra öğrenilmiştir, Sofu Mehmed Paşa kendi adamlarından sekiz on kişiyi sipahi kıyafetine sokmuş ve çorbacıyı onlara paralatmıştı, çünkü bir yeniçeri kanı dökülmeyince yeniçerilerin sipahiler üzerine yürümeyeceğini biliyordu. Beyit bu vaka üzerine söylenmiştir:

Kimi aldı kemanın deste, kimi tig-i bürrani
Birbirine kattı ikisin iğva-yı şeytani.

Haris Sofu Mehmed Paşa melanetinde yanılmamıştı, Mehmed Çorbacı'nın kanı yeniçerilerin kapıkulu sipahisi üzerine amansız yürümesi için kâfi geldi.

Atmeydanı'na çıkan bütün yollar sipahiler tarafından alelacele yapılan metrislerle tutuldu, sipahilerin ve acemi oğlanlarının içinde pek seçkin kemankeşler vardı, hepsi bu metrislere girdiler. İstanbul, kanlı bir şehir cengi görecekti.

Ocak ağaları yollu yolunca sıralandılar, ağaların arkasında alkışçıları ulema, onların ardında da Sofu Mehmed Paşa geliyordu. Yeniçeri kıtaları Atmeydanı sınırında durdu, usulen vezirlerden Kenan Paşa ile Fatih Camii vaizi Veli Efendi sipahilere teslim olmaları için nasihatçi yollandı. Fakat iki elçi, sipahinin güngörmüş söz sahipleriyle buluşamadı, gençler ve gençler arasında, vakanüvisin tabiriyle erazil güruhu (?), "Nasıl olsa fetvalıyız, teslim olup koyun gibi boğazlanmaktansa, yeniçeri elinde şehit oluruz" dediler, "Bre vurun!" sesleri yükselince Veli Efendi o civarda bir eve sığındı, Kenan

Paşa'nın şatırı ile mataracısını paraladılar, kendisi caminin içinde bir pencere hücresine güçlükle can atıp kurtuldu.

Yeniçeriler geriden dolaşıp meydana, Ayasofya tarafından hücum ettiler. Hepsi genç, tüvana, bilhassa acemi oğlanları ile içoğlanları yeniçeriyi ok yağmuruna tuttu. İlk hamlede pek çok yeniçeri telef oldu ve yaralandı. Bu şiddetli müdafaa karşısında yeniçerilerde, hatta bozgun alametleri belirdi. O zaman ağaların en yaşlısı, sekseni aşmış Koca Muslihiddin Ağa en ön saflara atıldı.

"Bre koman şehbazlarım, bu bir avuç âcizlerin cengi ne olsa gerektir, bre yürüyün, vurun, çalın!.." diye bağırdı.

Onun atını ileri sürmesi üzerine yeniçeriler de yalınkılıç ikinci defa hücuma geçtiler ve önlerine gelen sipahileri doğramaya başladılar; gözlerini kan bürümüş yeniçeriler basacak yer bulamadılar, sipahi cesetleri çiğneye çiğneye meydanın ortasına kadar geldiler.

O zamana kadar cenk yüzü görmemiş olan ulema efendilerin elleri ayakları titremeye başladı. Her biri bir tarafa çekildi; yeniçeriler artık bütün sokaklardan meydana akmaya ve caminin haremine sığınmış olan sipahilere tüfek tanesi yağdırmaya başladı.

Sultanahmet Meydanı "ak sakallı ve kara sakallı ve taze acemi oğlanı ve içoğlanı kelleleriyle dolup" cesetler, tepeler halinde yığılmıştı. Geri kalan sipahiler ile acemi oğlanları kendilerini idare eden bulunmadığından caminin içine dolmuştu. İçlerinde bahadır olanlar ok atıp ve kılıç çalıp merdane cenkleşiyorlardı. Bilhassa saraydan çıkmış içoğlanları arasında tüvana ve bahadır ok atıcılar pek çoktu, hatta vaktiyle pek küçücükken saraya verilmiş Maksud namında bir yiğit her okuyla bir yeniçeri mıhlamıştı, bunlardan yedisi derhal can vermiş, nihayet okları tükenince yeniçeriler Maksud'u paramparça etmişlerdi.

Sipahilerde gerileme başlayınca başta bulunanları, "Varayım kapıları kapatayım" yahut "Abdestimi tazeleyeyim" veya "Burada ne dururum, varayım yeniçeriyle cenk edeyim..." diye birer bahane bularak camiden dışarı çıkmışlar, acemi gençleri yüzüstü bırakıp kaçmaya başlamışlardı ve bahtı açık olup eceli erişmeyenler kurtulmuştu. Bıyıklı Mahmud daha hazırlıklı davranmış, deniz kenarındaki kale duvarında Ahırkapı'yı sipahilerle muhafaza altına aldırmış, yeniçeri hücumu başlar başlamaz oradan adamlarıyla kayıklara dolup Üsküdar'a kaçmıştı.

Kaçamayanlar, ki büyük ekseriyeti acemi oğlanı ve içoğlanıydı, caminin iç ve dış hareminde, şadırvan etrafında, kapı ve pencere içlerinde, minber ve mihrap önlerinde yeniçeri kılıcından geçirilmişti. Bu vakayı bütün fecaatiyle nakleden Naimâ, "Cami-i şerifin ol nazenin ve musanna kapıları ve camları tüfek fındığıyla delik delik oldu, elan bazı yerlerinde görülür" diyor.

Sultanahmet Camii'nin dış ve iç kapılarında bu kanlı vakanın hatırası kurşunlar hâlâ da durmaktadır.

Yeniçeriler tam galebeyi çaldıktan sonra sipahi ölülerini soymaya başladılar. Kara Murad Ağa, sanki Girit cenginde Venediklilerle dövüşüyormuş gibi baş getirene bahşişler veriyordu. Acemi oğlanları ile içoğlanlarından bazıları minarelere çıkmışlar, oradan aşağıdaki yeniçerilere,

"El aman!.. Bizi affedin!.." diye bağrışıyorlardı. Ortaya yine Muslihiddin Ağa atıldı. Yeniçerilere,

"Yetişir yoldaşlar!.. Çekin elinizi!.." diye emir vererek, bu korkunç kıtali durdurdu.

Minarelerden indirilen ve caminin köşe bucağından çıkan sipahiler, acemi oğlanları ve içoğlanları Muslihiddin Ağa ile Sofu Mehmed Paşa'nın atları ayaklarına kapandılar ve affedildiler.

Bu korkunç katliamda kılıcını vatandaş ve dindaş kanına bulaştırmayıp üstelik civanmertlik de göstermiş yeniçeriler çıkmıştır. O gün o meydanda bulunmuş bir adam anlatmıştır:

"İçoğlanlarından iki taze civan, başları açık, zülüfleri akılları gibi perişan kaçmaya başlamışlardı. Aman vermeyip bunları katletmek üzere peşleri sıra yalınkılıç sekiz on yeniçeri koşardı. Tam erişip kılıç çalacakları vakit bir alçak boylu, kara sakallı yeniçeri aralarına girdi.

'Yoldaşlar, bu oğlancıklara kıymayın kardeşler, onları bana bağışlayın, onların yerine beni öldürün!..' dedi, iki genci bu suretle yeniçerilerin elinden kurtardı, her ikisini de ellerinden tutarak,

'Gelin oğullar!..' diye o civarda bir şerbetçi dükkânını açtırdı, oğlanları şerbetçiye emanet bıraktı. Oğlanlardan birinin koynunda yirmi altını varmış, çıkarıp bu kara sakallı yeniçeriye verdi. Vakadan birkaç gün sonra, ortalık iyice yatışmıştı. O kara sakallı yeniçeri şerbetçiye tekrar geldi, oğlanları emanet bıraktığı dükkândan çıkardı.

Nakilbend tarafında bir selamet yere götürdü, sonra aldığı o yirmi altını sahibine vererek,

'Al oğul, elinden şerbetçi alır diye almıştım, benim altına ihtiyacım yok, varın selametle gözünüzün gördüğü yere gidin' dedi."

Gaile tamamıyla yatıştıktan sonra akrabası olanlar gelip meydandan ve camiden ölülerini aldılar, iki yüzden fazla kimsesiz ceset, "Asidirler, namazı kılınmaz" denilip denize atıldı.

Yeniçeri ağaları saltanatı

Atmeydanı Vakası'ndan sonradır ki, meşhur tabiriyle yeniçeri büyük ağalarının bıyığını balta kesmez olmuştu. Artık hepsi çekirdekten, neferlikten yetişme Koca Muslihiddin, Koca Bektaş, Kara Murad, Kara Çavuş Mustafa, Çelebi Mustafa ağalar ile çocuk padişahın büyük anası Kösem Mahpeyker Sultan, "Valide-i Muazzama" hiç vakit kaybetmeden pervasız bir soygun ve vurguna başladılar. Rüşvetle memuriyet satılması alelade iş oldu, idaresini sadık adamlarının ellerine verdikleri Belgrad ve Bosna darphanelerinde ayarı bozuk para bastırıp kestirerek devletin parasından tonlarca altın ve gümüş çaldılar. Ticaret alanına pençe attılar, başta et, ekmek, gıda maddeleri, günlük hayatın bütün zaruri ihtiyaçları bu çetenin efradı arasında inhisar konuları olarak paylaşıldı ve tüccarlar haraca bağlandı. Ağalar ile Kösem arasında teması Koca Bektaş yapıyordu, ayaktaşları bir ürküntü duyup, "Kötü gidiyoruz, bize bunun hesabı sorulur!.." dedikçe,

"Korkmayın," diyordu, "bizde para, hazine oldukça, deryadan bir avuç su serperiz, yeniçeri arkamızdadır!.."

Hırs ile tamahın hesabı yanlış çıktı, ağalar saltanatı ancak otuz dört ay sürdü, biz üç sene diyelim ve üç yılı kuşbakışı görelim.

Girit'te bir cenk olduğunu dahi unutmuşlardı. Venedikliler Çanakkale Boğazı önündeki adaları zaptederek boğazı kapadılar, adadaki koca Türk ordusu erzaksız, ikmalsiz kaldı; ancak oradaki serdarın, Deli Hüseyin Paşa'nın Ortaçağ şövalyelerini hatırlatan cengâverliği ve askere babacan yakınlığıdır ki Türk ordusuna sarsılmaz metanet veriyordu. Adada Venedikliler kara harbini çok-

tan kaybetmişlerdi, fakat, İstanbul'un hali düşmana ümit veriyordu. Girit'i, birkaç son mukavemet noktası müstesna hemen tamamen zaptetmiş bulunan Türk askerinin elinden değil, İstanbul'daki ağalardan geri almak mümkündü.

Anadolu'da ve Rumeli'nde ve bilhassa Anadolu'da şekavet öyle bir hal aldı ki, Karahaydaroğlu Mehmed, Katırcıoğlu Mehmed, Gürcü Nebi gibi dağ padişahları türedi, köylü kentli de onların elinde soyuldu, ezildi ve evlatlarını, adeta devlete asker yazdırıyormuş gibi yol ve derbent kesen, şehirler basıp talan eden çetelere, can korkusuyla gönderiyordu.

Bu devrin vakayii hiç şüphesiz ki bu tarihçemizin konu sınırı dışındadır.

Ağalar üç yıl içinde üç sadrazam değiştirdiler. İlk kukla vezirleri ihtiyar Sofu Mehmed Paşa mevkiini ancak dokuz buçuk ay muhafaza edebildi. Ağaların uşağı olduğunu unuttu, kendisini hakiki bir sadrazam sandı. Haris adamdı, başta Hezarpare Ahmed Paşa ve daha birkaç devletlinin canına kıymış, mallarını kapatmış, dokuz buçuk ay içinde hayli para toplamıştı, fakat kendisini unutup memuriyet almak için rüşvetini Kösem'e ve ocak ağalarına verenlere kızıyordu, onlardan gelen rica tezkirelerini geri çevirmeye başlayınca, büyükanası tarafından talim edilmiş çocuk padişah bir gün bir âli divanda, ki, ocak ağaları da hazır bulunuyordu,

"Sen vezaret adamı değilsin, ver mührümü!.." dedi.

Koca paşa şaşırdı. Huzurdan başı omuzları arasına çökmüş ve buz gibi ter içinde çıktı, çıkar çıkmaz da sarayda tevkif edildi. Bu tevkifi de mal beyanı sorguları, mal müsaderesi, Malkara'ya sürgün ve sürgünde boynuna geçen cellat kemendi takip etti.

O divan günü padişah gözlerini divandaki devlet erkânı üzerinde gezdirerek, yeni büyükanasının talimiyle Kara Murad Ağa'ya,

"Gel Ağa!.. Al mührü, seni vezir yaptım, göreyim seni nice hizmet edersin!.." dedi.

Kara Murad Ağa, Kara Murad Paşa oldu. Ağalar onunla sadaret mevkiini de ele geçirmiş oluyordu. Fakat Kara Murad Paşa omuzlarına devlet mesuliyetini yüklenince, çete arkadaşlarından mecburen ayrıldığını pek çabuk anladı. Adeta bir şirketin büyük hisse sahibi patronluğunu terk etmiş, eski ortaklarının emrinde şirket müdürü

olmuştu. Araları pek çabuk açıldı. Bir gün ziyafet adı altında kendisinin bulunmadığı mahrem bir toplantıda, "Murad Paşa elbet ki katlolunsun" kararı verildi. Yalnız Bektaş Ağa eski ortaklarını himaye etti. "Katli olmaz, mührü sahibine teslim etsin ve bir vilayet alıp gitsin, eğer mührü bırakmak istemezse o zaman katlolunsun" dedi. Bu teklif makul görülünce de, "Senin vezirliğinde revnak kalmadı, canın tatlı ise mührü sahibine ver!.." diye haber yolladılar. Paşa bu tehdidi asla küçümsemedi, hemen saraya gitti, huzura çıktı.

"Padişahım, memlekette dört sadrazam olmaz, işte mühr-i hümayunun, başka bir kuluna ver, bana da geçinecek bir mansıp ver, başımı alıp gideyim!.. Yalnız benim sana nasihatim, mührünü Yeniçeri Ocağı'ndan kimseye verme, devletinin zevaline sebep olur!.." dedi.

Bu söz gelişigüzel söylenmemişti. Kara Murad'ın elbet ki bildiği çok mühim bir şey vardı, cahil fakat sezisi çok kuvvetli, zeki adamdı. Padişahın büyükanası Kösem sarayda padişahın anası Turhan Sultan'ın günden güne artan nüfuzunu çekemiyordu, Turhan'ı bertaraf etmek için Sultan IV. Mehmed'i tahttan indirip üvey kardeşlerinden birini padişah yapmak, eğer ağalardan biri sadrazam olursa, Kösem için işten bile değildi.

Kara Murad Paşa'ya Budin valiliği verildi, sadareti ancak bir sene iki ay sürmüştü. Melek Ahmed Paşa sadrazam oldu, ağaların tam istediği adamdı.

Bu vezirin zamanında devleti temsil eden Divan-ı Hümayun'un halini en güzel anlatan adam ocak ağalarının Sarı Kâtip adındaki bir dalkavukları olmuştur. Yine emirane bir toplantılarında meclislerine gelmiş olan Sarı Kâtip'e,

"Nereden geliyorsun?.." diye sordular.

"Esir pazarından gelirim!.." dedi.

Sarı Kâtip'in Divan-ı Hümayun'dan geldiğini hepsi biliyordu, kahkahalarla güldüler.

Melek Ahmed Paşa'nın sadareti de ancak bir sene sürdü. Uşaklık görevinde elhak büyük başarı gösterdi. Mühr-i hümayunu ağalarının arzusu üzerine değil, zulüm bıçağı kemiklerine dayanmış İstanbul halkının ve esnafının ayaklanması üzerine bıraktı. Onun peşi sıra da ağalar devrildi.

Büyük muharrir ve seyyah Evliya Çelebi'nin ana tarafından ya-

kın akrabası ve hamisi, tazelik çağında IV. Murad'ın gözde silahtarı olan sadrazam istifayla kellesini kurtardı, Koca Muslihiddin'in imdadına Azrail yetişti, o günlerde ruhunu kabzetti. Kösem'i zülüflü baltacı bir Kuşçu Mehmed, Koca Bektaş'ı, Kara Çavuş'u, Çelebi Mustafa ağaları da cellad-ı biaman kaldırdı.

21 Ağustos 1651 bir pazartesi günü (Hicri 4 Ramazan 1061), ağaların Belgrad ve Bosna darphanelerinde suret-i mahsusada kestirdikleri ayarı bozuk parayı İstanbul esnafına dağıtarak karşılığında cebren tam değerinde altın toplamak gibi uluorta bir şekavete "hazineye yardım" adının verilmesi üzerine çıkan bu ihtilal, mutlakıyet-i mutlakayla idare olunan Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın bir kuvvet olduğunu gösteren ilk vakadır.

Pir-i fani, ak sakal, kara sakal, bıyıklı, çâr ebrû, nevhat, saderu, mürahik, şabb-ı emred, sabi oğlancık, usta, kalfa, çırak, tezgâhtar İstanbul'un bütün çarşılar ve pazarlar halkı, hatta kadınlar, cami ve mescitlerde ve evlerde sabah namazı kılındıktan sonra bütün şehir silkindi ve kükredi; oruçlu Müslümanlar ölüm eri olmuşlardı.

Saray-ı Hümayun Kösem'in emrine rağmen kapılarını açtı ve halk, semaya direk direk yükselen mazlum sesini çocuk padişaha duyurdu. Sultan IV. Mehmed yine Kösem'in emrine rağmen ayak divanına çıktı.

"Dâd padişahım, dâd!.. Bu zulme takatımız kalmadı!.." diye ağlaşan halka Sultan Mehmed, bu sefer öz anası Turhan'ın talimiyle,

"Size böyle zulüm olduğuna benim rızam yoktur!.." dedi.

Yerden avuç avuç toprak alarak başlarına serpen İstanbul halkının derdi büyüktü ve bu dert yalnız onların değil, devletin, memleketin derdiydi, korkusuz konuştular.

"Padişahım!.." dediler, "zulümle âlem harap oluyor... Halen birkaç adam vardır ki, sana padişahlık yaptırmazlar, hazineyi durmadan yerler... Bektaş Ağa, Kara Çavuş, Çelebi Mustafa Ağa ve falan falan ve falan, memleketi harap ettiler..."

Sonra, bu ihtilalin bir parolası halinde bir ağızdan bir feryat koptu:

"Âl-i Osman devleti ocağa düşmüş yanıyor!.."

Kesin sözleri de şu oldu:

"Veziri azledip ağaları katletmezsen sen padişahlık yapamazsın, memleketinden fitne ve fesat eksik olmaz!.."

Halk elini kana bulamak istemiyordu, "Ağaları bize ver paralayalım" demiyordu; ocak ağalarının adi bir uşağı olan Melek Ahmed Paşa için de sadece azil isteniyordu.

Ağalar da o gün Orta Cami'de toplanmışlardı, durumun ne renk alacağını heyecan içinde takip ediyorlardı. Kışlada, yeniçeride bir hareket yoktu, şöyle bir ağız arattılar, odabaşılar ve çorbacılar, "Ümmet-i Muhammed ayakta, biz ümmet-i Muhammed'in davasına karışmayız, padişahın kuluyuz, o ne ferman ederse onu yaparız!.." dediler. Hani Sultan Mehmed o anda emir verseydi, sırtlanların üstünden aslan postları atılıverecekti.

Fakat Valide-i Muazzama, Melek Ahmed Paşa azledilip mühr-i hümayun Siyavuş Paşa'ya verilince hemen harekete geçti ve küçük torununa bir kere daha anlattı ki: "Devleti tutan ağalardır, ağalar giderse âlem hercümerç olur!" Yeni vezire de talimat verdi.

"Bugün bu kadarla iktifa olunsun, ağalar maddesi yarın düşünülsün!.." dedi.

Halkın mahalle mahalle toplanması, her mahalle ve semtten kalkan kafilelerin Atmeydanı'na gelmesi, saray kapılarının açtırılması, sarayın ayak divanına hazırlanması, tahtın ve padişahın çıkması, vezirin çekilmesi, yeni vezirin seçilmesi için sarayda devlet erkânının müzakeresi bütün günü doldurmuş, güneş guruba yaklaşmıştı. Siyavuş Paşa halkın söz sahiplerine haber yolladı.

"Akşam oluyor, varsın herkes evine gitsin, iftar etsin, bu mübarek gece sokaklarda sergerdan olmasınlar, yarın salı, divan günü, erkenden gelsinler, ağalar maddesi de yarın halledilir, ben kefilim!.." dedi.

Halk vezire itimat etti ve dağıldı; dağılırken de seher vaktinde toplanmaya yeminler edildi.

Artık gelişecek vakaların hem sahne vâzıı, hem senaryo nâzımı, hem de başaktörü Kösem Sultan olacaktır. Bir padişah karısı, iki padişahın anası, bir padişahın da büyükanası yaşlı sultan ağaların felaketi ardında kendi akıbetini görüyordu. Bir taraftan sarayda son faciasını oynamaya hazırlanırken ağalara direktifini verdi: "Bugünkü kazayı bin gayretle savdık, halk dağıldı, yarın için bu gece tedbir almak sizindir!.."

Ağalar Kösem'in habercisini yeniçeriye padişahın ulağı gibi gösterdiler ve o gece yeniçeri uyumadı, pürsilah yeniçeri kıtaları şehrin bü-

tün ana sokak başlarını tuttular, aldıkları emir şuydu: üç kişi bir araya getirilmeyecek; saray tarafında kimse toplanmayacak ve saray kapısına tek fert sokulmayacak; yeniçeriyi dinlemeyen hemen öldürülecek!..

Bütün sokakların yeniçeriler tarafından tutulduğunu haber alan Siyavuş Paşa da o geceyi uykusuz geçirdi. Ve sabahleyin erkenden Kösem'den emir yollu bir nasihat aldı: Şeyhülislam efendiyle beraber Orta Cami'ye giderek ağaların gönlünü alması gerekiyordu. Ağır bir ziyaret olacaktı, fakat gitmeye mecburdu.

Ağaların hepsinin suratları asıktı, paşanın selamını o asık suratlarla aldılar. Koca Bektaş,

"Baka paşa kardeş, eğerçi sen bu işi ettin ama iyi etmedin!.." dedi.

Siyavuş Paşa sordu:

"Ben ne yaptım?.."

Bektaş bu sefer küstah ve pervasız,

"Bizim müşaveremiz olmadan mührü niçin aldın, sana vezareti kim verdi?.." diye sorunca paşa parlayıverdi.

"Bana vezareti saadetli padişahımız verdi!.." diye bağırdı.

Bektaş suratına bir tokat yemiş gibi sarsıldı, fakat tehditten de vazgeçmedi:

"Allah mübarek etsin, ama bize danışmadan bir iş edeyim dersen vezirlik yapamazsın!.."

İhtiyar yeniçeri karşısında bir uşak değil, vezir buldu.

"Padişah ne ferman ederse onu yaparım, ben emri padişahtan alırım, başkası bana emir veremez, benim de, sizin de boyunlarımız padişah fermanı karşısında kıldan incedir!.." cevabını aldı.

Ocak ağalarının mukadder akıbeti ancak on iki gün gecikti. 5 Ramazan'da ağaları kurtaran Kösem Sultan sarayda yeni bir saltanat darbesine kesin olarak karar verdi ve bu hususta kendisine minnettar ocak ağalarıyla anlaşmakta hiç güçlük çekmedi. Öz evladı Sultan İbrahim'i devirmiş ve öldürtmüş olan bu muhteris kadın, bu sefer torunu çocuk Sultan Mehmed ile anası Hatice Turhan Sultan'ın vücutlarını ortadan kaldırtacaktı. Ramazanın 16'ncı Cumartesi günü akşamı masum padişahı iftarda zehirletecekti. Hoşafına ve reçeline konulacak şiddetli zehiri has mutfakta aşçıbaşılardan bir Üveys Ağa'ya en mutemet adamıyla göndermişti. Padişah bu suikasttan herhangi bir sebeple kurtulursa, sarayın baş muhafızı olan Bostan-

cıbaşı Ali Ağa kendi adamıydı, sarayın küçük kapılarını açık bırakacak ve geceyarısından sonra ağaları yeniçerilerle sarayı basarak padişahı, anasını ve sarayda Turhan Sultan tarafını tutmakta olan harem-i hümayun muhafızı zenci ağaları katledeceklerdi. İstanbul halkını ve esnafını 4 Ramazan ayaklanmasına hazırlayanların Turhanlılar olduğu anlaşılmıştı. Bu katmerli saray cinayetinden sonra Valide-i Muazzama ile Dudman-ı Bektaşiyan'ın karşısında artık hiçbir kuvvet kalmayacaktı. Sultan Mehmed'in yerine tahta oturtulacak kardeşi Şehzade Süleyman'ın anası bir biçare allahlık kadındı.

Aşçıbaşı Üveys Ağa suikast denaetine alet olmadı, gönderilen zehiri imha etti ve kendisi de o akşam saraydan çıkıp kaçtı. Gece için hazırlanan baskını da Kösem'in bir cariyesi Valide Turhan Sultan'a ihbar etti.

Çocuk padişah anasının dairesinde muhafaza altına alındı; harem hadımlarından zenci Uzun Süleyman Ağa padişahın uğruna ölüm eri oldu; zülüflü baltacılar da padişah yolunda can vermeye ant içtiler. Hepsi Anadolu halkından, bilhassa Kastamonu dağlılarından olan bu tüvana ve şehbaz delikanlılar Süleyman Ağa'nın ardına takılıp hareme girdi ve Kösem'in dairesini bastı. Yaşlı haris sultan bu delikanlılardan Kuşçu Mehmed'in pençelerinde can verdi.

O sırada ocak ağaları da Ağakapısı'nda toplanmış, sadık kullarından birkaç yüz yeniçeriyi (ki bu birkaç yüz yeniçerinin ocağı asla temsil etmeyeceğini ileride göreceğiz) tepeden tırnağa silahlandırmış, saraya yapılacak baskın zamanını bekliyorlardı. Baskın, sahura yakın olacaktı.

Naimâ anlatıyor:

"Ağakapısı'nda Tekeli Köşkü'nde toplanmışlardı; cihannüma bir köşktü, pencerelerinden Saray-ı Hümayun pek mükemmel görünürdü. Yeniçeri Ağası Kara Çavuş bir ara pencereden baktı ve Bektaş'a,

'Allah bilir ne oldu, hele bak!..' dedi.

Bektaş da baktı. Endişeye düştüler. Kösem'in adamlarından olup Valide-i Muazzama'nın idamı hengâmesinde saraydan kaçan Samsuncubaşı Ömer Ağakapısı'na can atmıştı.

'Mesele duyuldu. Allah bilir, koca validenin işi bitti, ben güçlükle kaçtım!..' dedi.

Bu haber karşısında ağalar donakaldılar. Ne yapacaklardı? Her-

halde koyun gibi bıçağa baş uzatmayacaklardı. Hemen şeyhülislam ile ulema efendilere davetnameler yazıldı. Sahur vaktiydi, konaklarında hepsi uyanıktı. Hepsi neler cereyan ettiğinden gafildi, hele Kösem'in idamı muhayyilelerinin sınırı dışındaydı. Fakat şurası muhakkaktı ki, böyle gece vakti Ağakapısı'na çağrılmaları için çok mühim bir vakanın geçmiş olması lazımdı. Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi ile bazı ulema bu vaka ne olursa olsun, ağaların kuvvetine inanmışlardı, daveti kabulle hemen geldiler. Bazı efendiler de ihtiyatlı davrandı, gitmedi. Başta şeyhülislam efendi, ulemayı gören ağalar, yine bıyıklarını balta kesmez olup yüreklendiler..."

Öbür tarafta ise Sadrazam Siyavuş Paşa saraya çağrılmıştı. Vezir de ulemayı sarayda toplamak istedi, davetnameler yolladı. Efendiler davetiyeleri birbiri peşinden almıştı. Ağakapısı'na gitmeyenler saraya koştular.

Kösem'in adamı bostancıbaşı idam olunmuş, bütün bostancılar, zülüflü baltacılar ve Enderun halkı, yeniçerilerin saraya hücum ihtimaline karşı silahlandırılmıştı. Padişah ile anası yeniçerilere teslim edilmeyecekti. Valide Turhan Sultan ile Sadrazam Siyavuş Paşa'nın bütün ümitleri İstanbul halkındaydı. Bu halkın, 5 Ramazan Salı günü sabahı şehrin bütün sokaklarını tutmuş olan yeniçeri kıtalarıyla ağaların son kanlı kuvvet gösterisini unutmamış olması gerekirdi.

17 Ramazan Pazar; sabah namazı Ağakapısı'nda kılındıktan sonra ulemayı mektep çocukları veya emirlerindeki yeniçeri neferleri gibi ikişer ikişer önlerine katan ağalar Süleymaniye'deki Ağakapısı'ndan Aksaray kışlasındaki Orta Cami'ye gittiler. Kışladaki bütün asker alan-avluda toplanıvermişti. Yeniçeri Ağası Kara Çavuş binektaşına çıktı ve askere niçin geldiklerini bildirdi.

"Sarayda padişahın musahipleri ve nedimleri yine devlet işlerine müdahale etmişlerdir. Valide-i Muazzama hazretleri ve saraydaki tevabii cümle katledilmişlerdir, biz Valide-i Muazzama'nın kanının davacısıyız!.." dedi.

Askerden bir tasvip gulgulesi bekliyordu. Fakat yeniçeriler bu tebliği buz gibi bir sükûtla karşıladı. Ancak bir dakika sürmüş olan bu sükût, ağaları dehşete düşürmek için kâfiydi. Yeniçeriler saraya karşı ağalarını yalnız bırakıyordu.

Bir dakika sonra, tasvip uğultusu yerine bir mırıltı yükseldi:

"Sen Koca Valide'nin mirasçısı mısın?.."

Yeniçerinin bu mırıltısı ağaların akıbetini daha o pazar gününün bu erken saatlerinde göstermişti. Fakat ağalar bir "gayret-i cahilane"yle son ümit peşinde camiye girdiler.

O sırada şehir içinde tellallar bağırmaya başlamıştı:

"Her kim Müslüman ise Saray-ı Hümayun'da Sancak-ı Şerif altına gelsin!.. Her kim ki, Orta Cami'deki cemiyete varırsa padişahına asidir, katilleri için fetva verilmiştir!.."

Tellalları duyan şehir halkı, sanki her sokak bir ırmak misali, saraya akmaya başladı. "Allahu ekber! Saray avlusu, saray etrafı, meydanlar, sokaklar, Ayasofya'dan Beyazıt, Kumkapı'ya kadar her taraf mahşerden numune insanla doldu, kılıcı olan kuşanmış, olmayan beline bir kurban bıçağı sokup eline de iri bir sopa, demir almıştı".

İstanbul'da iki büyük yeniçeri kışlası olduğunu unutmamalıdır. Aksaray'daki Yeni Odalar'da yeniçeriler ağalarına, "Sen Koca Valide'nin mirasçısı mısın?.." diye sormuştu. Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'dakiler de tellalları duyunca hemen silahlandılar ve "Biz ağaların değil, padişahımızın kuluyuz. Ve elhamdülillah Müslümanız..." diyerek Saray-ı Hümayun'a gittiler.

O sırada Orta Cami'ye bir hatt-ı hümayun geldi: "Siz ki, yeniçeri ağa ve Kethüda Bey Çelebi Mustafa Ağa ve Bektaş Ağa'sınız, gerektir ki huzuruma gelip ayak divanımda hazır bulunasınız..."

Ferman okununca ağaların benzinde kan kalmadı. Kara Çavuş fermanı getirene,

"Bizden oraya varacak kimse yoktur, biz burada dururuz, ama üzerimize gelirlerse nefsimizi müdafaa eder, dövüşürüz!.." dedi.

Eski Odalıların saraya gittiği haberinden sonra bu ferman da gelince, Yeni Odalar'daki yeniçeriler de son tereddüdü attılar ve başta çorbacılar, odabaşılarıyla takım takım çözülmeye, kışlayı terk ederek saray yolunu tutmaya başladılar. Ağaların yanında yalnız kaderlerini onların ikbaline bağlamış bendeleri kaldı, Kara Çavuş bendesi bir çorbacıya,

"Kışla kapılarını kapayın, dışarıdan gelen yeniçeriyi alın, içerden dışarı bir fert bırakmayın!" emrini verdi.

Odabaşılardan bir ihtiyar,

"Behey ağa, sen ne söylersin! Odalarda yoldaş kalmadı, cümlesi Saray-ı Hümayun'a gitti..." dedi.

Bıyıklarını balta kesmez üç büyük ağa o anda bir hiç oluvermişlerdi, üçünün de ağızlarını bıçak açmıyordu. Ağaların yanına gelmiş şeyhülislam ile ulema efendilerin hali de onlardan pek farklı değildi. O sırada Samsuncubaşı Ömer, Çelebi Mustafa Ağa'ya hitapla,

"Behey sultanım! Ne durur, otururusunuz, mademki padişahımız bizi feda etti, biz de hemen kalkalım, birkaç yerden birden şu İstanbul şehrini ateşe verelim ve yeniçeriye 'Şehirlinin evlerini yağmaya ruhsattır' diyelim, cümlesi bizim tarafa döner!.." dedi.

Bu müthiş teklifin cevabını Kara Çavuş verdi:

"Bre Ömer!.. Bre eşek, sus!.. Birkaç günlük ömür için din ve devlete ve ümmet-i Muhammed'e bu ihanet olur mu! Cihan durdukça lanetle mi anılalım! Sözümüz oldu, ne güzel; olmadı, emir Allah'ın, kazaya rıza, evvela bizi, sonra sizi öldürürler, işte bu kadar!.."

Koca Bektaş, bir ayağı çukurda koçan, ölüm lafını işitince sinirlendi.

"Yok... Boş yere ölemeyiz, gelirlerse elbet ki dövüşürüz!.." dedi. "Hezeyan söylerdi".

Çok gecikmişlerdi. Hamallar gönderip konaklarından torba torba altın ve gümüş getirttiler, meşhur kışla önündeki Etmeydanı'nın ortasına bir tepecik halinde yığdırttılar ve kışla etrafına tellallar çıkarttılar:

"Altın ve gümüş isteyen bu tarafa gelsin!.."

"Bu tellallar boş yere bağırıp durdular, bir fert gelmedi" diyen vakanüvis şu tafsilatı veriyor:

"Çelebi Mustafa Ağa Koca Bektaş'a:

'Tu yüzüne!..' dedi, 'Allah belanı versin! Bre tamahkâr Arnavut, ne eyledinse eyledin, "Bize mal lazımdır" dedin, "Devletimiz yüz çevirirse para her derdimize dermandır" dedin, bizi ifsat ettin, mal uğruna dünyayı fesada verdik. İşte ortaya altın dökeriz, yüzümüze bakan bir fert var mı?.. Para ne işimize yaradı?..'"

İbret levhasıdır diye naklediyorum; Fatih Camii vaizi Veli Efendi ulema arasında ağaların akıl hocaları yerinde, ağaların en çok nimetini görmüş bir adamdı; Naimâ nükteyi sever, "Vaiz Veli Efendi yelkenleri çevirdi" diyor. Orta Cami'nin o bozgun havasını büsbütün kararttı, üç büyük ağaya hitaben,

"Siz ne olduğunuzu zannedersiniz?.. Her biriniz bir firavun olup âlemi haraba verdiniz, bizim susarak kapılarınıza devamımız şerrinizden korktuğumuz içindi. Sizin aranızda bulunmak artık hatadır!" dedi ve silkinip kalktı. Orta Cami'den ve kışladan çıktı gitti.

Bektaş Ağa arkasından bağırdı:

"Bre kuzgun softa! Kürklerimizi giyip altıncıklarımızı alırken 'Devlet sizinle durur..' diyen sen değil miydin?.."

Veli Efendi'nin peşinden diğer efendiler de kışlayı terk edip dağıldılar, yüzsüzleri saraya, azıcık utancı olanlar da kendi konaklarına gitti. Ya Veli Efendi?.. Cüppesinin etekleri çalpara çalarak saray yolundaydı.

Sarayda kurulan bir âli meclis gaileyi temkinle anlatmayı, ağaların cezasını o andaki vahşetlerini giderdikten sonra vermeyi kararlaştırmıştı. Yeniçeri Ağası Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya vezir payesiyle Macaristan'da Tameşvar valiliği, Kethüda Bey Çelebi Mustafa Ağa'ya vezir payesiyle Bosna valiliği, yeniçeri ağalığından emekli Koca Bektaş Ağa'ya da mirimiranlıkla Bursa sancakbeyliği verildi; bu tayinler bir fermanla Orta Cami'de kendilerine tebliğ edildi ve İstanbul'dan hemen çıkıp memuriyetlerine gitmeleri emrolundu.

Yeni vazifeleri bildirildiği zaman üçü de,

"Ferman padişahımızındır" dediler ve Orta Cami'den çıkıp yol hazırlığı görmek üzere konaklarına gittiler.

İki Mustafa hemen ertesi gün yola çıktılar. Koca Bektaş ise, gideceği yerde gözleri yolda idam fermanını beklemektense İstanbul'da saklanmayı tercih etti. Cerrahpaşa civarında Terlikçi Mehmed Çelebi denilen bir Hamzavi dervişin evinde saklandı ve İstanbul sokaklarında tellallar,

"Bektaş Ağa'nın yerini haber verene dirlik ve ihsan verilir!" diye bağırmaya başladı.

Aslında dirlik ve ihsan vaadine lüzum yoktu, halk nefret ettiği Bektaş'ı bulsa bir anda paralayacaktı.

Bektaş Ağa şöyle yakalandı:

Yalın ayakları yarım papuçlu derviş çömezi kılıklı bir oğlanın Aksaray pazarından kuzu eti ile has ekmek alması bir adamın dikkatini çekti, "Bu oğlanın yüzü bana yabancı değil, Bektaş'ın yanında gördüm gibi geliyor, yoksa dervişlerde kuzu eti ile has ekmek alacak

akçe yoktur" dedi. Peşine düşüp girdiği evi öğrendi. Bektaş'ı bulmaya memur edilmiş Kapıcıbaşı Boyalı Hasan Ağa'ya haber verdi, ev basıldı. Bektaş Ağa can korkusuyla dolap ardı gibi dar bir yere girip saklanmıştı; "Çık!.." dediler, çıkmadı, kılıç ucuyla dürtüp çıkardılar, rızasıyla teslim olmadı, yumruk ve tekmeyle başını ve vücudunu iyice hırpaladılar. Seksen yaşındaydı, fakat gayet zinde ve iri adamdı, yüzü ve sakalı ve üstü başı kan içinde kaldı, güçlükle tutup kollarını arkadan bağladılar. Yalın ayak, başında takke, sırtında entari, laubali ev kılığıyla tutulmuştu, bir ata bindirildi. Ayaklarına da atın karnından bukağı vuruldu, yüzünü ve ellerini bile yıkatmamışlardı, o perişan halde yola çıkıldı. Aksaray'dan Bab-ı Hümayun'a kadar yoluna ve peşine dökülen halkın türlü hakaretine uğradı:

"Padişah haini, işte cezanı buldun!.." diye yüzüne tükürüyorlardı. En ağır küfürler savruluyordu. Beygirin peşine çarşı boyundaki dükkânların çıraklarından elliden fazla mürahik oğlan takılmıştı:

"Bre ur gidiye!.."

"Bre as gidiyi!.."

"Bre bu kimin şapkası?.."

"Bektaş'ın şapkası..."

"Bu gidinin şapkası!.."

Muhafızlarının ufak bir ihmali olsaydı lahzada linç edilecekti.

Bu halle saraya varıldı, padişaha arz edildi, içeriden cevap gelinceye kadar kapı arkasında hapsedildi. O sırada Kösem Sultan'ı boğmuş olan zülüflü baltacı Kuşçu Mehmed adındaki delikanlı geldi, yeniçeriler destek olup da Kösem'in kan davasında muvaffak oldukları takdirde Sultan Mehmed'den başlarını isteyecekleri kimseler arasında onun da adını yazmışlardı.

"Kuşçu Mehmed benim" dedi, "bre hain zalim, ben sana ne işledim ki beni deftere yazıp başımı istersin?.."

Bektaş,

"Bre put kıyafetli kâfir, yıkıl şuradan!.." diye bağırdı.

Delikanlı,

"Bak şu kâfirin vaazına!.." diyerek ağır bir küfür savurdu.

Arz Odası'na, padişahın huzuruna çıkarıldı. Çocuk padişah, canına kastetmiş adamla konuşmaya tenezzül etmedi, halini şöyle bir seyredip idamını işaret etti, padişahın huzurunda hemen kement atıp

boğdular, cesedi Bab-ı Hümayun önünde birkaç saat teşhir edildikten sonra bir kilime konularak hamal sırtında evine yollandı. Namazı kılınıp sur dışında defnedildi ve mezarına nişan konmadı.

Bosna valisi olan Çelebi Mustafa Ağa yola çıkarken yanına 120.000 filorin altın almıştı. Beraberinde götürdüğü adamların yolda "yâr-ı vefadar" olmaları için avuç avuç altın ihsan ediyordu. Malkara'ya geldiğinde bir dostundan mektup aldı, Bektaş'ın yakalandığını ve idamını öğrendi. İçine bir vahşet düştü, bütün ağırlığını bırakarak, gözü gibi sevdiği üç nefer mahrem içoğlanı ile bir heybe altın ve bir miktar mücevher alarak kaçtı. Şiddetle takip edildi, Karaferiye'yi geçtikten az sonra, peşine düşenlerle dövüşüp yaralandıktan sonra yakalandı. Yakalayanlara,

"Beni İstanbul'a sağ götürmeyin, hemen buracıkta katledin!.." dedi.

"Zaten bize verilen emir de öyledir!.." dediler.

Ruhsat istedi, abdest alıp iki rekât namaz kıldı ve kemendi boynuna kendi elleriyle geçirdi. Boğduktan sonra başını gövdesinden ayırdılar, başsız cesedi o kırlıkta defnedildi. Kesik başı da bir bal tulumu içinde İstanbul'a götürüldü. Yanındaki üç nefer mahbublar ne olmuşlardır, meçhul... Fakat bir heybe altın ile koynundaki mücevherlerin yakalayanlar arasında paylaşılacağı bellidir.

Sakazade Mustafa Ağa adında biri anlatmıştır:

"Sadrazam Siyavuş Paşa'nın yanındaydım, bir tabak içinde Çelebi Mustafa Ağa'nın kesik başını getirdiler, yıkamışlar, sakalını da taramışlardı. Siyavuş Paşa,

'Akılsız adamdı ama, cömertti, kaçmasaydı kurtarmak niyetinde idim' dedi..."

Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya gelince, Silivri civarında Burgaz adında bir köyde konaklamıştı ki, ardından Kapıcılar Kethüdası Boyacı Hasan Ağa yetişti geldi, bu mevkiye Bektaş'ı yakaladığı için yükselmişti; Tameşvar valisinin yakasına pençesini atıp,

"Fermanlısın!.." dedi.

Kara Çavuş'un da fedakâr adamları vardı, kurtarıp kaçıracak oldular, Boyacı Hasan Ağa, "Çekin elinizi, cümleniz kılıçtan geçersiniz" diye bağırdı.

Kolları arkasından bağlanan Kara Çavuş, Silivri'ye kadar atla götürüldü, oradan Boyacı Hasan Ağa ile maiyetindekileri getiren do-

kuz çifte bostancıbaşı kayığına konuldu, doğruca saraya götürüldü.

Ahır Halifesi Hızır Bey anlatmıştır:

"Padişahın huzuruna çıkardılar. Kara Çavuş etek öpüp hacaletle durdu. Sultan Mehmed,

'Yeniçeri ağası sen misin?' diye sordu.

'Beli padişahım...' dedi.

'Ya niçin bu kadar fitneler kaldırdın?'

'Hâşâ padişahım, benim suçum yoktur... Fitneleri kaldıran Bektaş Ağa ile Çelebi Mustafa Ağa'dır... Onlar mütegallibe idi, mukavemete kadir değildim.'

Padişah,

'Kaldırın şunu!..' dedi.

Huzurdan çıkardılar. Dışarıda ağlamaya başladı. Bostancıbaşı,

'Ağa, bu ağlamak evvelden gerekirdi, şimdi can pazarında merdanelik lazımdır!..' dedi.

Bostancıbaşı işaret etti, kement atıp boğdular."

1687 Varadin isyanı ve İstanbul ihtilali

Ocak ağaları saltanatının yıkılışından sonra yeniçeriler uzunca bir zaman, Hicri 1061 ve Miladi 1651 yılından Hicri 1098 ve Miladi 1687 senesine kadar otuz altı yıl, yarım asra yakın padişahlarına kullukta itaat üzere oldular.

Bu otuz altı yıl Osmanlı tarihinde çok mühim vakalarla doludur. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın kısa fakat çok kanlı diktatörlüğü ve oğlu Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın uzun ve pek haşmetli devri o yıllar içindedir. Osmanlı İmparatorluğu Kanuni devrinden daha geniş hudutlara, Lehistan'dan Podolya'nın ve Venedik'ten Girit Adası'nın alınmasıyla o devirde kavuştu. 17. asrın o ikinci yarısında yaşamış Batılı tarih yazarları bundan ötürüdür ki, Sultan IV. Mehmed'e "Büyük Sultan Mehmed" adını vermişlerdir. Bizde ise "Avcı Sultan Mehmed" denilir; Osmanoğulları arasında padişahlığın tadını dilediği gibi tatmış tek simadır. Devlet işlerini önce baba, sonra oğul, Köprülülere emanet etmiş, sadece kadınlarını düşünmüş ve bir mecnun gibi av peşinde dolaşmıştır. Osmanlı sarayı Şarkkârî lüks ve sefahatin meşheri olmuştur. Göz kamaştıran müşaşa lüks tu-

valetli on bin, yirmi bin, hatta kırk bin kişilik maiyetle ava çıkan bu padişahın alelade bir şatırının belindeki bıçak mücevher kabzalıydı ve başında da mücevherli bir sorguç vardı. Nihayet Köprülülerin damatları Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde Türk ordusu Viyana'ya kadar dayanmış, fakat 1683'te orada ağır bir bozguna uğramıştı. Yukarıda kaydettiğimiz otuz altı yılın son üç senesi de işte bu bozgun havası altında geçmiştir.

Sultan Mehmed cephelerden gelen felaket haberleri karşısında kendi günlük hayatında derlenip toparlanamadı; zaferden zafere koşan bir orduyu besleyen hazine ile bozgundan bozguna düşen bir orduyu beslemeye çalışan hazine arasındaki derin farkı göremedi; bir imparatorluğun azamet ve şevketini temsil eden şehriyar, halkın ve askerin gözünde derhal adi bir sefih oluverdi. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana bozgunundan sonra fırsat bulan düşmanlarının entrikalarıyla Belgrad'da idam edildikten sonra devlet yine ehliyetsiz ellere düşmüştü. Orduda ve gerideki ülkede huzur kalmadı, güven kalmadı ve devlet sözü ayağa düştü ve bunlar çarçabuk, üç yıl içinde oluverdi ve bu hercümerci de evvela cephe gerisinde, en ön safına yeniçerilerin geçtiği bir ordu isyanı, sonra devlet merkezi İstanbul'da dalga dalga askeri ayaklanmalar takip etti; kanlı vakalar içinde, isimleri ocaklarının tarihine geçen yeniçeri zorbaları türedi.

Ordu isyanı, Macaristan'daki Türk idaresinin bir buçuk asırdan beri merkezi olan Budin'in kaybından ve Segedin Sahrası bozgunundan sonra 5 Eylül 1687 bir Cumartesi günü Varadin menzilinde Serdar ve Sadrazam Süleyman Paşa'ya karşı çıktı.

Yeniçeri ve kapıkulu sipahisi evvela söz sahibi olacak ve kelleyi koltuğa alacak zorbalarını tayin ettiler: Yeniçerilerden Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ve Burgazlı Hacı Ahmed nefer; sipahilerden dört bölükbaşı Ebüsseyfoğlu Ahmed Ağa, Amasyalı Küçük Mehmed Ağa.

Bu altı zorba baş başa verdi ve söz birliğiyle,

"Veziriazam ve Serdar Süleyman Paşa'yla davamız vardır, evvela Müslüman olduğundan şüphemiz vardır (bir Ermeni mühtedisiydi), katlolunmayınca teselli bulmayız!.." dediler.

Serdarın otağına hücum edildi. Askerin kaynaştığını gören Sü-

leyman Paşa Sancak-ı Şerif'i alıp çoktan kaçmıştı. Sonra kumandanlardan Abaza Siyavuş Paşa'nın çadırına gittiler (bu Siyavuş Paşa Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı Fatma Hanım'ın kocasıdır, ağalar saltanatını yıkan Siyavuş Paşa'yla karıştırmamalıdır).

"Biz seni veziriazam yaptık!.." dediler ve cebren kaldırıp ata bindirip sahibi kaçmış serdar çadırına götürdüler. Orada, bu sefer Siyavuş Paşa'nın da iştirakiyle ikinci mühim bir karar verildi:

Paşa askere baş olacak, orduyu alıp padişahın üstüne yürüyecek, onu Edirne'de bulursa ne âlâ, bulmazsa İstanbul'a gidilecek, Sultan IV. Mehmed tahtından indirilip kardeşi Sultan Süleyman tahta oturtulacak, bu suretle ortadan zorbalık namı kalkacak, âleme yeni bir düzen verilecekti.

Firari Süleyman Paşa İstanbul'a gizlice girdi. Padişaha görünmedi, sancağı ve mührü, kendisi sefere gittiği için İstanbul'da sadaret kaymakamlığı yapan Receb Paşa'ya verdi.

"Ordu zorbalar elinde, alevlenmiş ateştir, önünde bulduğunu yakıp geliyor!.." dedi ve Kuruçeşme civarındaki yalısına kapandı.

İsyanı padişah da öğrenmişti, ordu İstanbul'a gelirse çok müşkül durumda kalacağını da sezmişti, hiç tereddüt etmedi, mühr-i hümayununu askerin sadrazam tayin ettiği Siyavuş Paşa'ya gönderdi, ayrıca iki mücevherli sorguç, murassa kabzalı kılıç, âlâ bir kürk ve sair hediyeler yolladı, bir de serdarlık fermanı yazdı ve ordunun yoluna devamdan vazgeçip Belgrad'da kışlamasını emretti. Mührü, hediyeleri ve fermanı götüren küçük mirahur ağa Sadrazam Siyavuş Paşa ile orduyu Belgrad'da buldu. Ferman askerin söz sahiplerine okundu.

"Biz evvela bu fermanı gönderenin padişahlığını istemiyoruz ki, fermanıyla burada kışlayalım, biz İstanbul'a gideriz, şeriat üzerine davamız vardır, İstanbul'a varmayınca dizginimizi çekmeyiz!.." dediler.

Siyavuş Paşa İstanbul'da şeyhülislam efendiye mahrem bir mektup yolladı, padişahın tahttan indirilmesi hususunda ulemanın orduyla birlik etmesinin teminini istedi. Şeyhülislam Ankaralı Mehmed Efendi'den çok manalı bir cevap geldi, efendi, "Padişahtan biz de hoşnut değiliz, ilmin şerefini ayak altına almıştır; cevr ü cefası haddi aşmıştır, zapturapt edilmez adam oldu, sade heva ve hevesini düşünür, nasihat kabul etmez. Ancak, yeniçeri, sipahi ve silahtarın erazili çoktur, İstanbul'a dolarsa, dava padişahın tahttan in-

dirilmesiyle kalmaz, İstanbul'daki ümmet-i Muhammed'in malına, ehl ü iyaline ve evladının ırzlarına tecavüz ederler, ortada pek çok mazlum kanı dökülür. Bu hallerin olmayacağına ve Sultan Mehmed tahttan indirilince askerin dağılacağına bir hüccet tanzim ettirin, her hallerine müsaade ederiz, yoksa bu isyanı çıkaranların hakkından gelinir!.." diyordu.

Şeyhülislam Efendi haklıydı, ilk mazlum kanı daha yolda döküldü. İstanbul'a varıldığında Sultan Mehmed tahttan indirilince askerin dağılıp kışlalarına, yerlerine çekilmeleri gerektiği söylenince Siyavuş Paşa'ya,

"Ne demek!" dediler, "biz bunca zamandır ulufe almadık, aç çıplak kaldık, davamız büyüktür, evvela defterdarı ver, paralayalım!.."

Defterdar Seyyid Mustafa Paşa darphane değildi, İstanbul'dan para gelecek, o da askere dağıtacaktı. Laf anlamadılar. Paşa ak sakallı namuslu bir ihtiyardı.

"Ağalar, ak sakalıma acıyın, ceddime hürmet edin, benim günahım yoktur!.." dedi.

Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa şöyle anlatıyor: "Bir alay ayağı çarıklı dinsizler, hâşâ sümme hâşâ, 'Seni bizim elimizden ceddin bile gelse kurtaramaz' deyip kılıç üşürdüler, pare pare ettiler." Mustafa Paşa nesebi sahih "seyyid"di, ceddim dediği Peygamberimiz Efendimiz'di. Bu vaka İstanbul'da neler olacağını pek aydın gösteriyordu.

Defterdar paşanın feci akıbeti İstanbul'da padişahı büsbütün ürküttü. Kendisinden Süleyman Paşa ile Receb Paşa'nın da isteneceğini tahmin etti ve ihtiyaten hemen tevkiflerini emretti. Süleyman Paşa yalısında yakalandı hapsedildi, Receb Paşa tebdil-i kıyafetle kaçtı, kaçarken de geçtiği yerlerde de, "Dükkânlarınızı kapayın, dağılın!.." diyerek şehri bir büyük velveleye, dehşete verdi. Öyle ki, ağızdan ağıza yayılan haberle ihtilal kasırgası, ordu daha İstanbul önüne gelmeden esmeye başladı. Receb Paşa'nın suçu büyüktü, ordu sefere çıktığı zamanlar askerin ulufesini zamanında hazırlayıp orduya göndermek sadaret kaymakamı olan paşaların vazifesiydi. Asker muhakkak padişahtan onun başını isteyecekti, Sultan Mehmed, Topkapı'dan çıkarak nabedid olan Receb Paşa'nın saklandığı yeri haber verene 1.000 altın ile 40 akçe yevmiyeli dirlik vereceğini ilan

ettirdi. Receb Paşa'nın yerine de Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa'yı kaymakam tayin etti.

"Babandan ve kardeşinden bu kadar hizmetler gördüm, göreyim seni, sen de bu alevlenmiş ateşi söndür, duamı al!.." dedi.

Süleyman Paşa'yı da askerin istemesine hacet bırakmadan boğdurttu ve kesik başını bir fermanla beraber Siyavuş Paşa'ya yolladı. Fermanda, "'Belgrad'da kışlayın' dedim, dinlemediniz, bari Edirne'den bu yana geçmeyin. Kullarım kimi isterse vereyim!. Diri isterse diri, kelle isterse kelle göndereyim!.. Ciğerkûşem oğlum Şehzade Mustafa'yı isterlerse onu da vereyim!.." diyordu. Saltanat zevkleriyle öylesine yoğurulmuştu ki, onlardan ayrılmamak için zillet batağının ta dibine gömülüyordu. Fakat "oğlumu da vereyim" sözü, kabul edelim ki, bu fermanda sadece mutlak bir teslimiyet ifade eder, aşağıda göreceğiz, padişahın asi orduya göndereceği son ferman bu sözümüzün doğruluğunu gösterecektir.

Süleyman Paşa'nın başını gören asker bilakis, memnun olmadı.

"Bize 'kullarım' diyen adamı tanımıyoruz!.. Şu anda bizim padişahımız yoktur!.. Ve hem ona Süleyman Paşa'yı kim öldürsün demiştir?.. Biz Süleyman Paşa'yı işkenceyle didik didik edecektik!.. Edirne'de de kışlamıyoruz, İstanbul'a gidiyoruz!.." diye bağrıştılar.

Türlü gulgule ve velveleyle Edirne'den geçilip İstanbul yolu tutulunca Sultan IV. Mehmed'in yukarıda bahsettiğimiz son fermanı geldi, padişah "Fermanlarıma itaat edilmedi, artık fikriniz belli oldu, beni istemezseniz, oğlum Mustafa size Allah emanetidir, onu yerime geçirip beni kendi halime koyun, canıma da kastınız varsa şerrinizden Allah'a sığınırım, Allah'ın bir adı da Kahhar'dır, dilerim cümlenizi kahretsin!.." diyordu. Avcı Sultan Mehmed büyük büyük suçlarına rağmen Âl-i Osman içinde kardeş ve evlat öldürten padişahlardan değildi.

Ordu nihayet Silivri'ye geldi ve orada üçüncü mühim bir karar alındı:

İstanbul'da padişah tahttan indirilecek, ordu ondan sonra şehre girecekti. Yani saltanat darbesi güya ordu eliyle değil de ulema eliyle şeran yapılmış olacaktı. Şu suretle yeniçeri ve sipahi arasındaki erazil ve eşkıya makulesinin şehirde cülus münasebetiyle türlü edepsizliği önlenmiş olacaktı.

Tek korku sarayda Enderun halkındandı. Sultan IV. Mehmed zamanında padişah daima av peşinde ve hemen daimi olarak da Edirne'de olageldiği için İstanbul sarayındaki oğlanlar yıllarca başıboş kalmış, maiyet-i şahanede olanlar da sefih bir hükümdarın etrafına saçtığı nimetleri bol bol tatmış, son derece şımarmışlardı. Enderun'un eski sert disiplinli koğuşları birer kahvehane, bozahane ve meyhane haline girmişti. Enderun'dan yetişmiş olan müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa, "Enderun'da zapturapt bozulmuş, sarıca ve sekban ocağından beter olmuştu, maarif erbabı kalmamıştı, saray, işleri güçleri inip binme, yiyip içme, malları pazara çıkmış, zabit dinlemez bir alay gönlü büyük ve yakası kirli lobutcu makulesiyle dolmuştu" diyor ve "Eğer cülus için saraya askerle pürsilah hücum edilseydi, bunlar efendileri Sultan IV. Mehmed uğrunda baş verip çok esef verici işler yaparlardı" diye ilave ediyor, yani "padişahın kardeşlerini öldürtürlerdi" demek istiyor.

Varadin'de ilk isyan alevinin parladığı tarihten tam iki ay sonra, 8 Kasım 1687 Cumartesi günü Sultan IV. Mehmed İstanbul ulemasının ittifakıyla tahttan indirildi ve yerine kardeşi Sultan III. Süleyman (I. Süleyman: Emir Süleyman; II. Süleyman: Kanuni Süleyman) padişah oldu, fakat İstanbul, korkulan ihtilal fırtınasından korunamadı. Hedefleri şehre girmeden yıkıldığı halde, yeniçerilerin, kapıkulu sipahisinin ve sair kapıkulu ocaklarının erazil ve zorba takımı dalga dalga tam beş sefer kıyamet kopardılar, büyük şehirde nice rezaletler oldu ve nice kanlar döküldü. Adi maddi hırslarla hatta birbirlerinin başlarını yediler.

Yeni padişah Sultan Süleyman yedi yaşında hapse atılmış, tam kırk yıl sonra gün yüzü gören bir biçareydi; Siyavuş Paşa'ya ilk sözü, "Canımdan bezmişken yeniden dünyaya göz açtım ve âlemi hercümerç içinde buldum, iki eteğimizi belimize çalıp devlete hayırlı olalım, senin şimdi ilk vazifen beraberinde getirdiğin askeri dağıtmaktır" demek olmuştu.

1687 ihtilalinin Kasım kargaşalıkları

Yeni padişaha, İstanbul uleması efendilere ve İstanbul halkına göre şehre giren orduya artık yapacak iş kalmamıştı. Fakat, ta

Varadin'den kalkıp kimi yaya, kimi atlı iki aylık yoldan gelenler ise İstanbul'da yapacak pek çok işleri olduğuna inanmışlardı, intikam alacaklardı, haklarını isteyeceklerdi:

Kırk sene sürmüş olan Sultan Mehmed devrinin hesabı sorulacak adamlarının bir defteri yapılmıştı, isimler hayli kabarıktı, bu defter Küçük Mehmed Ağa'ya verilmişti.

Cepheden gelen yeniçeri ve sipahinin beş taksit birikmiş ulufeleri vardı, o parayı ve cülus bahşişlerini alacaklardı.

Yeniçeriler kışlalarına girdi, fakat koğuşların içi kaynamaktaydı. Sipahi bölük ağaları, o devrin tabiriyle sipahinin zorbabaşıları Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'na yerleşti (zamanımızda bir büyükçe parçası hâlâ duran bu büyük miri saray Acemi Oğlanlar Kışlası olarak kullanılagelmekteydi), diğer bütün kapıkulu sipahisi de han ve kervansaraylara doldular.

Defterlilerden istedikleri hesaplar sorulduktan ve birikmiş ulufelerini aldıktan sonra mürettep yerlerine gidip dağılacaklar, tekrar cepheye dönecekler, İstanbul da sükûn ve huzuruna kavuşacaktı.

Yeniçeri ve sipahinin erazil takımı önce mutat marifetlerini gösterdiler, Fındıklılı Mehmed Ağa anlatıyor: "Şehrin sokaklarında ve çarşı pazarında biedebane harekete başlayıp bazı dükkânları yağma ettiler..."

Ordu İstanbul'a girdikten sonra yeniçeriler ile sipahiler arasında dedikodular başladı, bu davada yeniçeri ile sipahinin sözcü seçtiği altı ağanın sadece kendi çıkarlarıyla meşgul oldukları söyleniyordu. Bilhassa mahut suçlu defteri meselesi büyük dedikodu konusuydu. Sipahi zorbası Küçük Mehmed'in defterlilerden gizlice para sızdırıp yâranına da hisselerini verdiği, alınan paralar karşılığı defterden pek çok ismin silindiği söyleniyordu. Doğruydu, Küçük Mehmed Ağa İstanbul'a geldiği zaman bir kebeye sahip değilken, bir hafta içinde tüyünü öylesine düzmüştü ki, yanında "kemer kuşaklı, akva hançerli kırk elli nefer oğlanlar ve altın gümüş çevgânlı başı telli çavuşlarla" dolaşmaya başlamıştı; bir adamın eline mühürlü bir kâğıt verir, falan bezirgândan şu kadar akçe al der, giden de kâğıtta yazılan ne ise bittamam alırdı, bu kâğıtlara da imzasını "Musahhih-i din ü devlet, bende Küçük Mehmed" diye atardı.

13 Kasım Perşembe günü kapıkulu sipahisi ayaklandı, Atmey-

danı'nda İbrahimpaşa Sarayı'na giderek sözcüleri zorbabaşıları sıkıştırdılar, Küçük Mehmed Ağa yoktu, Seyfoğlu Ahmed, Tekeli Ahmed ve Deli Piri ağalara,

"Belgrad'da kışlamamız emri gelmişti, siz bizi oradan sürüyüp buraya getirdiniz, bizim sebebimizle at ve don sahibi oldunuz, biz ise hâlâ fülüs-ı ahmere (kızıl bakır paraya) muhtacız, ya bizim de şu kadar birikmiş ulufelerimizi alırsınız yahut sizi paralarız!.." dediler ve önlerine katıp sadrazama götürdüler.

Zorba ağaların vezir huzuruna çıkmasına hacet kalmadı. Sadrazam Siyavuş Paşa'dan,

"Hazinede kulun beş taksit ulufesini karşılayacak para yok, ama önümüzdeki salı günü inşallah üç taksitini veririz, geri kalan iki taksiti de birkaç zaman sonra tamamlarız, böyle biedebane hareketlere padişahımızın rızası yoktur, ağalara selam ederiz, cemiyeti dağıtsınlar!.." diye cevap geldi.

Fakat ertesi 14 Kasım Cuma günü ortalık birden karıştı, yeniçeriler kışlalarından boşandı, sadrazama haber gönderip, Çatalca civarında bir samanlıkta yakalanmış olup Saray-ı Hümayun'da mahpus bulunan eski kaymakam Receb Paşa'yı istediler, "Padişah ırzıdır, vezirler asker eline diri verilmez" denildi, sarayda boğularak idam edilen Receb Paşa'nın cesedi verildi.

Sipahiler de hanlardan çıktılar, iki takım asker birbirine karışıp çalkandı. Yeniçeri ve sipahi yağmasına uğrayan çarşılar kapandı.

O cuma günüdür ki, bazı ahbapları Küçük Mehmed'e, "Bugün de cemiyette bulunmazsan iş kötü olur, henüz sana karşı bir düşmanlık yok, hemen git cemiyete katıl!.." dediler. O da meydana çıktı, atına bindi, son zamanlarda yıkılan simkeşhane önünde, ki o devirde devlet darphanesiydi, yeniçerilere rastladı. İhtiyar bir sipahi yeniçerilere,

"İşte Küçük Mehmed!.. Bre şu melunu sağ komayın!.." diye bağırınca zorbabaşıyı atından yıkıp parça parça ettiler, ayağına ip takıp Atmeydanı'na sürüklediler, o gece de cesedini denize attılar.

Küçük Mehmed'in odasında bulunan 100 kese nakdi ile kıymetli bazı eşya da sipahiler tarafından yağma edildi.

19 Kasım Çarşamba günü Sadrazam Siyavuş Paşa'nın sarayında ulufe dağıtılmasına başlandı, para keseleri saray avlusuna yığıldı, bütün kapıkuluna üçer taksit birikmiş hakları verilecekti, cephelerdeki

askerin hakları da ayrılıp gönderilecekti. Fakat yeniçerilere tam istihkakları beş taksit ödenince sipahiler ayaklandı.

"Onlar, beş alır da biz niçin üç alırız?.. El sürüp alan sipahiyi paralarız!.." dediler ve hemen çarşı pazarı yağmaya koştular ve evvela Sultanahmet'teki büyük Sipahi Çarşısı lahzada yağma edilip tamtakır kaldı.

Yeniçeriler de,

"Sipahi kardeşlerimizden ayrılmayız!.." dediler, ulufelerini almış bulunanlar da paraları yerlere atıp Atmeydanı'na koştular, akşama kadar bir gulguledir sürdü gitti. Nihayet yeniçeriler ikna edildiler, paralarını alıp kışlalarına girdiler.

20 Kasım Perşembe günü vezirler, ulema, ocak ağaları ve kapıkulu askerinin zorbabaşıları sadrazam sarayında toplandılar. Siyavuş Paşa,

"Elimizdeki imkânlarla askerin istediğini yapıyoruz, kulun parasını tedarikle meşgulüz, ya ocaklarınıza hâkim olun, kulu zapturapt altında tutun, yahut işte mühür, ben çekiliyorum, dilediğiniz adamı vezir yapın!.." dedi.

Paşanın istifasına razı olmadılar. Bu toplantıdan sonra ilk ciddi tedbirleri Yeniçeri Ağası Cadı Yusuf Ağa aldı. Zıpırlık, yağmacılık ve uygunsuzlukla tanınmış yüzlerce yeniçeri neferini yakalatıp Ağakapısı'na getirtti. Kimine "pestili çıkıncaya kadar" dayak attırdı, kimini de boğdurttu, cesetlerini arabalara yükleyip gece Ahırkapı'dan denize attırdı.

Yeniçeri Ağası Cadı Yusuf Ağa ocaktaki fitne yılanlarının başlarını ezecek yerde kuyruklarını ezmişti; Varadin isyanından beri yeniçerilerin temsilcisi olan ocaklı zorbabaşılardan Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ile nefer Burgazlı Hacı Ali hemen faaliyete geçtiler, kışla koğuşlarını dolaşarak,

"Yoldaşlar, odalarda oturacak gün değildir, ağamız olacak Cadı, kimimizi dayağa yatırır, kimimizi deryaya attırır, bugün onlara ise yarın bizedir, kalkın biz de onun hakkından gelelim!.." dediler.

21 Kasım Cuma günü sabahı, şafak vakti yeniçeriler pürsilah kışlalarından çıktılar; tüfekler atılıp, naralar vurulup İstanbul bir kere daha karıştı. Bin kadar yeniçeri diğer kapıkulu ocaklarını ayaklandırmaya koştu, İstanbul halkının haşaratı da katıldı; Fındıklılı Mehmed Ağa şöyle tasvir ediyor: "Karadeniz gibi çalkanıp mevc urdular,

her biri gul-i beyabani, sözleri de anlaşılmaz bir cığıltıdır!.."

Bu gaile de Cadı Yusuf Ağa'nın yeniçeri ağalığından azli, ocak ağalarının çoğunun ocaktan uzaklaştırılması, Fetvacı Hüseyin Çavuş'un ocak başçavuşu tayiniyle atlatıldı. Fakat hadisesiz gün geçmiyordu. Bu ihtilal günlerini nakleden tarih kaynaklarımız usanç verici tafsilatla doludur.

Devlet işleri ve şehri besleyen, yaşatan günlük ticaret durmuştu. Koca imparatorluk dört nefer tabanı yarık türedi ile birkaç bin baldırı çıplak çapulcunun pençesinde adeta inkıraza doğru sürükleniyordu. Zorbalar, devlete bir ağır yük olduklarını anladılar. Bu hal elbet ki sürüp gidemezdi; kendi tayin ettikleri bir sadrazam da olsa Siyavuş Paşa'nın tek düşüncesinin zorbaları ortadan kaldırmak olduğu aşikârdı. Yeniçeri ve sipahi zorbaları, Fetvacı Hüseyin, Hacı Ali, Tekeli Ahmed ve Deli Piri ağalarla en sadık adamlarından yüz kadar yeniçeri ve sipahi ittifak yeminlerini tazelediler. O devrin müverrihlerinden Fındıklılı Silahtar Mehmed Ağa bu yemin sahnesini pek şirin bir dille anlatıyor:

" 'Birimizin bir kılına hata gelirse baş vermeye yemin eder misiniz?..' dediler.

'Ederiz!..' dediler.

Mecliste bulunan hepsi boyunlarından enamlarını ve bellerinden kılıçlarını çıkardılar; ortaya bir ekmek kondu, Kuran'a, kılıca ve ekmeğe yemin ettiler.

'Vallah mı, billah mı? Şu Enam-ı Şerifler canımıza garim olsun mu? Bu kılıçlar boynumuzu vursun mu? Şu ekmeği gâvur kapısından dilenelim mi? Kâfir çıfıt olalım mı?'

'Olalım!.. Olsun!.. Vursun!.. Dilenelim!..' diyerek böyle bir galiz yeminler idüp dağıldılar."

1688 yılı Martının başına kadar, İstanbul tam dört ay bir katran kazanı gibi kaynadı. Sadrazamdan bir hamam kapısı eskicisine varınca, mansıbından, malından, canından, ırzından, namusundan emin olmayarak yaşadı.

Zorbalara karşı ilk tedip hareketine Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa geçti. "Yeniçeri içindeki üç beş zorba temizlenirse sipahileri tepelemek kolaydır" dedi. Siyavuş Paşa'ya, "Ben fetvacının ve ocak-

taki hempalarının vücudunu ortadan kaldırayım, siz de ulema ile Sancak-ı Şerif'i çıkarın... Bütün halk bir anda sancak altında toplanacaktır ve devletin başına bela olmuş zorbaların vücudu ortadan kalkacak, devlet şerlerinden halas olacaktır" dedi.

Bu hamiyetli, celadetli adam dediğini yaptı. Bir gün, yine bir hazele güruhunun başında Ağakapısı'na gelen Fetvacı Hüseyin Ağa, yeniçeri ağasının yanına yalnız çıkma gafletini gösterdi. Harputlu,

"Behey melun!.. Senin dirinle uğraşmaktansa ölünle uğraşmak yeğdir!.. Tepeleyin şu melunu!.." diye bağırdı.

Fetvacı'ya hemen hançer üşürüldü ve zorbabaşı katledildi, başı kesilip alındıktan sonra cesedi aşağıda ağalarını bekleyenlerin önüne atıldı; hepsi dehşet içinde kalıp taban kaldırdılar ve kaçtılar.

Harputlu Ali Ağa Fetvacı'nın kesik başını alıp Siyavuş Paşa'ya gitti, fakat paşa, yeniçeri ağasının gösterdiği celadeti gösteremedi, saraya gidip Sancak-ı Şerifi çıkarıp İstanbul halkını sancak altında zorbalara karşı yürüyüşe davet edemedi. Hükümet bu zaafı gösterince hadiseler başka renk aldı.

Fetvacı'nın Ağakapısı'nda dağılan adamları bir yandan Şehzadebaşı'nda Eski Odalar denilen kışlada oturan ve hâlâ basit bir yeniçeri neferi olan zorbabaşılardan Hacı Ali'ye, bir yandan da Atmeydanı'nda sipahi zorbabaşılarına koştular.

"Efendimiz Fetvacı'yı yeniçeri ağası katletti! Küllimiz yerine baş vermeye yemin ettik, başımız gitti ne dururuz!.." dediler.

Hacı Ali derhal harekete geçti, sipahi zorbabaşıları ise şart koştu.

"Siz de varın, ağanız Harputlu'yu öldürün, bize müjdesini getirin, sonra biz de sizin davanızda beraber olalım!.." dediler.

Harputlu Ali Ağa ise, Siyavuş Paşa'nın tereddüdü karşısında şaşırmış, yeniçerileri ağalık unvanıyla tutacağını zannetmiş, Yeni Odalar denilen büyük kışlaya, daha yerinde tabirle ölüme kendi ayağıyla gitmişti; yeniçerilere,

"Yoldaşlar!.. Fetvacı padişah fermanıyla katlolundu!.. Sizler Fetvacı'nın değil, padişahın kulusunuz!.." diyecek oldu, fakat hitabesini bitiremedi, "Bre Harput gâvuru!.. Fetvacı katlolunur da sen sağ mı kalırsın?.." diyerek atından yıktılar, paraladılar. "Her parçası kulağı kadar olmuştu!.."

Bir yeniçeri Harputlu'nun lime lime olmuş kanlı gömleğini alıp

Atmeydanı'na sipahi zorbalarına müjdeye gitti; Deli Piri bu adama sırtındaki kürkünü hediye etti; yeniçeri ağasının katilleri ellerinde birer kanlı nişanla geldikçe sipahi zorbalarından avuç avuç altın aldılar.

Burgazlı Hacı Ali'ye gelince, peşine altı bin kadar yeniçeri takarak Siyavuş Paşa'nın sarayına gitti; paşadan mühr-i hümayunu istedi; Siyavuş Paşa, "Padişahın mührünü ancak kendisi ister alır, ben de ancak ona teslim eder veririm" dedi; hemen bütün gün (2 Mart günü) bu münakaşayla geçti.

Hacı Ali'ye, "Siyavuş Paşa'yı biz getirdik, yerine başkasını bulamayız!.." diyenler olmuş, pabucunu yıllar boyunca çıplak ayakla giymiş "gulyabani kılıklı" yeniçeri neferi bir vezir için,

"Esir pazarında otuz kuruşa satılmış Abaza kölenin haysiyeti nedir ki? Eşek yerine at bağlarız!.." demişti.

Hacı Ali yanındaki askerle vezirin sarayını muhasara etti.

Sadrazam Siyavuş Paşa azledildi, fakat yeniçeri zorbası yanındaki altı bin yeniçeriyle paşanın sarayını muhasarada devam etti; bir yanda padişah, öbür yanda halk bu serserinin bu küstahlığına seyirci kaldı; Burgazlı yeniçeri, "Gidi Abaza! Ben senin kanını içmeyince rahat olamam!.." diyordu.

Şehir içinde adeta bir kale cengi oldu; 23 Mart gecesi sabaha kadar devam etti; gündüz sulu kar yağmış, gece dona dönmüştü, fakat Hacı Ali'nin altı bin yeniçerisi cenkten ayak döndürmedi, ağaları "Paşa benim, saray yağmadır!"" demişti. Siyavuş Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın hem azatlı kölesi hem damadıydı, sarayı İstanbul'un en mükellef ve büyük binalarından biri ve en kıymetli, nadide eşyasıyla döşenmişti. Bütün semt halkı o geceyi ayakta geçirdi.

Paşanın bin neferden fazla kapıkulları vardı, bunlar büyük fedakârlıkla dövüştüler; fakat Siyavuş Paşa sabaha karşı hepsini azat etti.

"Ekmeğim size helal olsun, saraydan dilediğiniz malı kaldırın götürün ve gün doğmadan başınızın çaresine bakın kaçın, benim işim Allah'a kalmıştır!.." dedi.

Siyavuş Paşa'nın yanında elli nefer fedai köle kaldı, harem kapısının önüne ok ve yay yığdılar ve yeniçerilerin hücumuna muntazır oldular, hepsi usta cengâverlerdi, fakat altı bin kişiye karşı elli can. Arka arkaya üç yeniçeri hücumu püskürttüler, yetmiş seksen yeniçeriyi yere serdiler, fakat paşa Deve Mustafa adında bir yeniçeri tara-

fından göğsünden kurşunla vurularak şehit olunca kölelerinden sağ kalanları da can kaygısına düşüp kaçtı; paşa sarayı yeniçeri Hacı Ali tarafından fetholundu. Ali harem kapısını kırdırttı ve korkunç yağma başladı. Evvela yükte hafif pahada ağır şeyler kalktı; sonra denkler yapıldı; nihayet sarayın mermer çeşmeleri, fıskıyeleri, havuzları söküldü, sedefkâri kapı ve dolap kanatları alındı. Kışlık odunu, kömürü yağma edildi. Bina bir iskelet halinde kaldı.

Bu müthiş talanda bir de can yağması oldu; paşanın öz evlatları da dahil saraydan iki yüzden fazla güzel güzel kızlar ve oğlanlar çıkarılmıştı; hepsi ve haremdeki bütün kadınlar bir don gömlekçe bırakılarak soyuldu, yalın ayak başı açık ellerini bağladılar, sırtlarına birer kebe, kızların başına da birer peştamal attılar, "Kılıcımız hakkı esirlerimizdir, pahasını verene satarız!.." diye çakıl çakıl buzlu çamurla kaplı sokaklarda çıplak ayak sürüyüp götürdüler.

Artık devlet şeref ve haysiyeti yeniçeri ayağı altındaydı. Yağmacılarla yolda şöyle konuşuluyordu:

"Götürdüklerin kimdir?"

"Cariye ve karavaş oğlandır!"

"Nereden aldın?"

"Abaza palangasından çıkardım!.."

"Hoşçadır!.. Güzelcedir!.."

Ve kız oğlan alameleinnas şapur şupur öpülüyor.

Bu sahneyi tasvir eden müverrihin "ve çiçeklerini okşarlardı" tabirini herkes dilediği manada alabilir.

Koca Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı ve en büyük Osmanlı vezirlerinden Girit fatihi Fazıl Ahmed Paşa'nın kız kardeşi ve Siyavuş Paşa'nın zevcesi Fatma Hanım, yaşlıca ve şişman bir kadındı, kocasının ve sarayının felaketi karşısında bayılmıştı; o perişan halinde onu da soydular, küpelerini, yüzüklerini, bileziklerini hoyrat ellerle aldılar ve bir halıya koyup daha şeni tecavüzlerde bulunmak üzere kaldırırlarken hamiyet sahibi semt halkı artık tahammül edemedi, bir kalabalık hanımı götürmek isteyen yeniçerilere,

"Bre kâfirden eşed kâfirler, burası Malta Ceziresi midir?.. Bu hareketi kâfir yapmaz..." diyerek Fatma Hanım'ı kurtardılar. Paşanın oğullarını, kızlarını da kırkar ellişer kuruşa satın aldılar, eşirra melanetinden halas ettiler.

Hacı Ali günün kahramanı oldu; yeniçerilerden ve sipahilerden bütün namlı "erazil ve haşarat", başta Deli Piri Ağa ile Tekeli Ahmed Ağa, Hacı Ali'nin Eski Odalar'daki menziline gittiler ve gazasını tebrik ettiler!..

Bu durum karşısında padişaha gelince, üç fermanla Hacı Ali'yi yeniçeri ağası, Deli Piri'yi sipahiler ağası, Tekeli Ahmed'i de silahtarlar ağası tayin etti!.. Devlet eşkıyaya teslim olmuştu, İstanbul halkı bir kuzu sürüsü, aç kurtlara teslim edilmişti. Fakat bıçak boğazına dayanınca kuzular aslan oldu ve kurtları paralayıverdi. Otuz altı yıl önce ağalar saltanatının devrilişinde olduğu gibi 1688'de de zorbalar saltanatını İstanbul halkı, esnafı yıktı.

Yeniçeri ağası, İstanbul zabıtasının en büyük amiriydi; Ağa olan Hacı Ali'nin ilk işi ayaktaşı olan bir sürü erazile çorbacılık vermek oldu; Abaza palangası yağmasından hisse alamayanlar "İstanbul'un çarşı pazarı da bizimdir" dediler. Artık ortalık yatıştı diye çarşılar açılınca, "bir alay bidin yağmacı eşkıya" Büyük Kapalıçarşı'da yağlıkçılara daldı ve dükkânları yağmaya başladı.

"Yüreği yanmış, ciğeri pişmiş" esnaftan bir yağlıkçı, dükkânının yeniçeriler tarafından talan edildiğini görünce aşağı atlayıp Allah'a sığınıp ölüm eri oldu, bir kepenk sırığının ucuna bir beyaz çevre bağladı.

"Bu eşkıyadan intikam almak isteyen ve ümmet-i Muhammed'den olan sancak altına gelsin, Allah Allah!.." diye bir nara attı.

Evvela çarşı içinde, sonra etrafında "Eşkıyaya karşı Sancak-ı Şerif çıkmış!.." diye bir gulgule koptu; bu haber yıldırım süratiyle bütün şehirde yayıldı; dükkânlar kapanıp âlem ayağa kalktı. İstanbul esnafı akın akın, takım takım sancak altında toplanmaya Beyazıt'a koştu; Büyükçarşılı ve Bedestenli büyük ve küçük Arasta esnafı, Saraçhaneliler, Bitpazarlılar, Gelincikçarşılılar, Uzunçarşılılar katılınca bir saat içinde altı bin kişi oldular; Divanyolu'nu takip ile Saray-ı Hümayun'a gidildi; en önlerinde ak çevresiyle yağlıkçı fedai yürüyordu. Hiç tereddüt etmeyelim, o gün bir kepenk sırığı üstündeki bu beyaz çevre, zalim Dahhâk'e karşı çekilmiş Gâve'nin bayrağından farksızdı.

Saraya varıldığında on bin kişi oldular; İstanbul büyük şehir olduğunu gösterdi, her sokağı gürül gürül bağrı yanık insan çıkarıyor-

du. Dakikalar, saatler ilerlerken on bin on beş bine, on beş bin yirmi beş bine çıktı. Müverrih saray kapısında yükselen halk feryadını şu satırlarda topluyor:

"Elaman padişahım, eşkıya elinden elaman!.. İt şerrinden bitap kaldık, ehl ü ıyalimiz perişan oldu, kız ve oğlanlarımızın ırzı namusu pâymal oldu, ölümü göze aldık, bize Sancak-ı Şerif'i ver, eşkıyayı kıralım, vermezsen, bizi sen öldür, saraya girip sancağı zorla alacağız!.."

İstanbul halkının kükremesi padişaha ve ulema efendilere cesaret verdi. Zorba ağalar saraydaki elleriyle Sancak-ı Şerif'in çıkarılmasına mâni olmak istedilerse de muvaffak olamadılar. Peygamber'in mübarek sancağı çıktı, fakat teslim alacak mesul el bulunmadığı için halka verilmeyip sarayın Ortakapı denilen kapısının iki kulesi arasına asıldı. Bu suretle padişah, arkasına İstanbul halkını almış, yeniçeri ve sipahi zorbalarına karşı harp açıyordu!

Bu sırada zorba ağaların gönderdiği iki casus halk tarafından linç edildi. Halk arasına sokulan bir bozguncu, "Bre adamlar, aslı yok yere ne toplandınız, dağılın!.." demeye kalmadı, aynı akıbete uğradı.

Bütün İstanbul sokaklarında, Eyüp'te, Galata'da, Üsküdar'da, Boğaz'ın iki yakasındaki köylerde, ta Kavaklar'a, "Ümmet-i Muhammed'den olan Sancak-ı Şerif altına gelsin!.." diye tellallar bağırmaya başlamıştı.

Ağakapısı'nda ise halkı kırıp dağıtmak üzere beş yüz atlı hazırlanmıştı; tam hareket etmek üzereydiler, sancağın çıktığını öğrendiler; hepsine bir ürperme geldi, artık kılıçları halka değil, padişahı, devleti, dini temsil eden sancağa çekilecekti. Ağakapısı erkânından bazıları, "Biz ümmet-i Muhammed'deniz, yerimiz bura değil, sancak altıdır!.." dediler. Eski Odalar'daki yeniçeriler olduğu gibi kışlalarını terk edip saray yolunu tuttu.

İstanbul şehrinin ayağa kalkacağı bilinmediği için, azledilen Siyavuş Paşa mühr-i hümayunu Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye vermiş, o da ağaların dilediği kimseye vermek üzere Ağakapısı'na gelmiş ve ağalar elinde rehine gibi alıkonulmuştu.

Deli Piri,

"Mühr-i hümayun elimizde, Tekeli Ali Ağa mührü alır, sadrazam olur, beni de kaymakam tayin eder, Hacı Ali zaten yeniçeri ağasıdır, kulu zaptederse, neden korkarız!.." dedi.

59. Sekban Bölüğü çorbacısı Ali Ağa, dev misali bir yeniçeri, arkasında pürsilah neferleri, pervasız atılıverdi.

"A Deli Piri, sen kimsin, nesin?.." dedi, "bu mansıpları padişah verir be!.."

Deli Piri, "Ali Çorbacı, haddini bil de öyle konuş!.." diyecek oldu, bu sefer meclislerinde bulunan bütün ocak ihtiyarları, "Yok!.." dediler, "Hak kelam çorbacının söylediğidir, senin lafın batıldır!.." Hemen hepsi kalktılar, "Biz Sancak-ı Şerif altına gideriz!.." dediler. Hacı Ali bu adamları yoldan çevirmek için "pürsilah yüz kadar erazil gönderdi" ise de muvaffak olamadı. Bunun üzerine Hacı Ali de sancak altına gitmeye karar verdi!..

İşte bu şaşılacak sersemlik yahut sersemliğin verdiği şaşkınlıktı. Ayasofya önünde kendisini gören halk,

"Koman ümmet-i Muhammed, işte yeniçeri ağası zorba Hacı Ali budur, bre vurun!.." diye bağrışınca doludizgin zor kaçtı, Ağakapısı'na can attı. Tekeli Ahmed ve Deli Piri ağalarla üç kafadar artık tamamen yave konuştular:

"Padişahın küçük kardeşi Şehzade Ahmed'i tahta oturtalım!.."

"Sultan Mehmed'in büyük oğlu Sultan Mustafa'yı padişah yapalım!.."

"Sultan Mustafa olmaz, gazaplıdır, cümlemizi kırar!.."

"Kırım hanını getirtelim, padişah yapalım! Cümle Âl-i Osman'ı ve saray halkını ve İstanbullu'yu o Tatar hanına kırdıralım!.."

Artık akıllarını kaybetmişlerdi.

İkindi olmuştu. Sarayda ise yeni bir hükümet kuruldu. Nişancı İsmail Paşa sadrazam oldu; Ağakapısı'nda bulunan şeyhülislam efendi de azledildi, Debbağzade Mehmed Efendi şeyhülislam oldu. Enderun'dan çıkma Bosnalı Hasan Ağa da yeniçeri ağası oldu.

Sonra üç zorba ağanın kaderi tayin edildi: Hacı Ali Ağa Bosna valiliğine, Deli Piri Ağa Bursa sancakbeyliğine, Tekeli Ali Ağa da Karesi sancakbeyliğine tayin edildiler ve kendilerine hemen İstanbul'dan çıkıp yeni memuriyetlerine gitmeleri tebliğ edildi. Gittikleri yerde ne olacakları belliydi; yanlarında olan ve hepsi "eşkıya taifesi" son bendeleri de dağılınca Deli Piri ile Tekeli Ahmed selameti kaçıp saklanmada buldu. Hacı Ali önce Eski Odalar'a gitti, mensup olduğu orta yoldaşlarının koğuşuna sığındı.

"Yoldaşlar, eskiden olduğu gibi şimdi de kara çizmeli bir garip yeniçeriyim!.. Sizinle beraber sefere gidip metris çekerim!.." dedi; fakat can kaygısı, fazla oturamadı, kışladan çıktı, o da kaçtı, saklandı.

Yeniçeri ve sipahilerden zorbalık ve şekavet, türlü uygunsuzlukla damgalanmış olanlar amansız tenkil edildiler; bu arada Siyavuş Paşa'yı kurşunla vuran yeniçeri neferi Deve Mustafa bir ayaktaşıyla beraber kendi koğuş yoldaşları elinde paralandı, müverrihin tabiriyle "kıyma edildiler".

Zorbabaşılar da birer birer yakalandı. Deli Piri Ağa tebdil-i kıyafetle Aksaray'dan geçerken bir yeniçeri tarafından tanındı ve saraya götürülüp Ortakapı önünde idam olundu. Tekeli Ahmed Ağa da Yeni Odalar'da bulundu. Ağakapısı'na götürülüp boğuldu. Hacı Ali'yi Fatih'te Emirbuharî Tekkesi yanında bir avradın hanesinde yakaladılar, sarayda boğuldu. Daha evvel Tokat'a gitmiş olan Seyfoğlu Ahmed Ağa'nın idam fermanı da oraya gönderildi.

İstanbul'da zorbabaşılardan başka bir hafta on gün içinde idam olunan yeniçeri ve sipahilerin sayısı dört yüzü buldu. Bu yeniçeri-sipahi ihtilali de böylece kapandı.

Bir ibret levhası olduğu için naklediyoruz; 8 Mart 1688 Pazar gecesi (bir rivayete göre Pazartesi gecesi) İstanbul'da Balıkpazarı kapısı dışında bir meyhanede yangın çıktı, sur içine atladı ve şehrin büyük bir kısmını kül etti. O tarihte yangın tulumbacılığı teşkilatı henüz kurulmamıştı. Fakat yangınları söndürmeye koşmak da yeniçeri kolluklarının vazifesindendi. Yeniçeriler bu yangına seyirci kaldılar, hatta "Bre yoldaşlar ne durur, temaşa edersiniz?.." diyenlere, "Sancak-ı Şerif çıkarıp kulu kırmak hoş mu idi?.. Ko yansın şehirli keferesi!.." dediler.

Bu yangında 1.500 ev ve 5.000 dükkân yeniçeri ihaneti yüzünden yandı denilir. Yeniçeri Ocağı artık kanlı ihtilallerin kundağı haline girmişti. İlk fırsatta fitne ateşi parlayıverecekti.

1688 ihtilali bir harbin içinde, en buhranlı bir bozgun devrinde çıkmıştı. Avusturya, Rusya, Polonya ve Venedik'le harp halindeydik. Yeniçeriler İstanbul'da vezir sarayı ve çarşılar yağma ederken cephelerde neler oluyordu.

İşte pek büyük, elim haber: 8 Eylül 1688'de Avusturyalılar Belgrad'ı aldılar. Belgrad ki o tarihte, iç ülkede bir ordu merkeziydi.

1703 Edirne Vakası

Balıkpazarı yangınının kızıl alevleri İstanbul'un birkaç mahallesini silip süpürüp yutarken, bir vazifeleri de şehrin muhafazası ve bu arada yangın afetine koşmak, ateşi söndürmeye çalışmak olan yeniçerilerin, "Ko yansın şehirli kâfiri!.." diyerek felakete kasten seyirci kalması, artık aydın olarak gösterir ki, Yeniçeri Ocağı 17. asrın sonunda tamamen tefessüh etmiştir.

1691'de Sultan III. Süleyman (I. Süleyman, Yıldırım Bayezid'ın oğlu Emir Süleyman'dır), 1695'te kardeşi Sultan II. Ahmed öldü ve Osmanlı tahtına Sultan IV. Mehmed'in oğlu Sultan II. Mustafa geçti. Bu padişahın zamanındadır ki, Türkiye'nin ilk taksimi olan 1699 tarihli Karlofça Muahedeleri imzalandı; Viyana muhasarası ve bozgunuyla başlayan uzun ve felaketli harbe son verildi; Avusturya, Tameşvar eyaleti hariç, bütün Macaristan'ı, Polonya Podolya'yı, Rusya Azak Kalesi ve havalisini, Venedik de Mora Yarımadası'nı aldı.

Sultan II. Mustafa'nın çocukluğu Edirne'de geçmişti. Bu şehri çok seviyordu, av delisi babası gibi o da Edirne'de oturmayı İstanbul'a tercih etti ve sulha kavuşunca kaybolmuş koca ülkeleri unutuverdi, babası gibi av peşine düştü ve nihayet babası gibi o da bir yeniçeri ihtilaliyle tahttan indirildi.

1703 ağustosunda İstanbul'da başlayıp, Edirne'de kanlı bir sahneyle kapanan bu ihtilale tarihimizde Edirne Vakası denilir.

Tafsilat ve teferruata girmeden anlatalım: Şeyhülislam Erzurumlu Feyzullah Efendi, padişahın hocasıydı ve padişahı avucunun içine almıştı. Bir harpten, uzun bir harpten yaralar içinde çıkmış imparatorluğu kendi malikânesi sanmıştı. Devlet kapısının en yüksek makamlarına kendi oğullarını, damatlarını, uzak yakın akrabalarını yerleştirmiş, hükümetin başındaki veziriazamları da çiftliğin kâhyası yerinde görüyordu, arzusuna göre hareket etmeyenleri kahrettiriyordu. Böyle bir despotu devirmek için tek kuvvet yeniçeri pazısı ve yeniçeri palasıydı.

1703 ihtilalinin kundağını Feyzullah Efendi'nin sayesinde sadrazam olan Rami Mehmed Paşa koydu. Padişah bu vezire mühr-i hümayunu verirken, "Hocamın sözünden bir adım dışarı çıkmaya-

caksın!.." demişti. Paşa efendi hazretlerinin sözünden dışarı çıkmadı ama, askeri pürsilah kışlalarından dışarı çıkardı.

İstanbul ismen devlet merkeziydi; bütün devlet erkânı padişahın yanında, Edirne'de oturuyordu ve imparatorluk Edirne'den idare ediliyordu. İstanbul bir kaymakam paşanın eline bırakılmıştı, İstanbul Kadısı Mahmud Efendi ile İstanbul Kaymakamı Abdullah Paşa da Şeyhülislam Efendi'nin damatlarıydı.

Rami Mehmed Paşa, sadık bendelerinden İbrahim Ağa adında birini cebecibaşı tayin etti ve bu adamı bazı işler için İstanbul'a gönderdi. İbrahim Ağa İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra da, Gürcistan seferine memur edilmiş 200 cebeci neferi bir gece Ayasoyfa civarındaki kışlalarında gizli bir toplantı yaptılar, ertesi sabah da (Hicri 5 Rebiülevvel 1115 ve Miladi 19 Temmuz 1703 Salı günü) kışlalarını terk ederek mutat teranelerden biri olan "Ulufemizi isteriz!.." feryadıyla ayaklandılar. Oradan Aksaray'daki yeniçeri kışlası önüne gittiler ve bayraklarını yeniçeri kışlası önündeki Etmeydanı'na diktiler. 1687 ihtilalinin üzerinden on altı yıl geçmişti, vezir ve âyan saraylarının ve çarşıların, pazarların yağması koğuşlarda kahramanlık menkıbeleri gibi anlatılıyordu; cebecilerin isyan bayrağı ve sesi Hacı Bektaş köçeklerini elbet ki harekete geçirecekti.

Cebeciler Aksaray'a gelirken yolda peşlerine –tabir, Vakanüvis Raşid Efendi'nindir– "nefis havasına uymuş erazil" katılmıştı, Etmeydanı'nda yeşil bayraklarla bir alay softa geldi.

Yeniçeri ağası Edirne'deydi, ocak kanununa göre İstanbul'daki yeniçerilerin başında sekbanbaşı ağa bulunuyordu, yaşlı, güngörmüş bir yeniçeriydi, adı Haşimzade Seyyid Murtaza Ağa'ydı.

O sırada: "Yeniçeriler İstanbul'u birkaç yerinden ateşe verecekmiş!.." diye bir laf çıktı. Son derece telaşa düşen Kaymakam Abdullah Paşa, sekbanbaşıyı Aksaray'daki Yeni Odalar'a gönderdi ve yeniçerilerin cebecilere uymamasının temini ve İstanbul'u ateşe verme gibi bir facianın katiyen önlenmesini emretti. İstanbul'da bulunan ulema efendileri de Saray-ı Hümayun'a davet etti.

Cebecilerden bir kafile, kaymakam paşanın sarayına gitti, paşalı, "Efendimiz Saray-ı Hümayun'a gitti, yoktur..." dediler ve hiç lüzumu yokken gelenlere hakaret edildi ve hatta daha ileriye varılıp cebecilerin üzerine tüfekle ateş edildi, bir cebeci neferi telef oldu ve

kan dökülünce de ihtilal ateşi parlayıverdi. Cebeciler tarafından hücumla zaptedilen Abdullah Paşa'nın sarayı yağma edildi. Paşa sarayının (Paşakapısı'nın) mahpushanesinde katil, hırsız bir sürü suçlu bulunuyordu. Hepsi serbest bırakıldı, onlar da ihtilalcilere katıldılar.

Vakanın bu rengi aldığını gören Sekbanbaşı Murtaza Ağa yeniçerilerin kendisine kötü kötü baktığını görünce selameti Saray-ı Hümayun'a gitmekte gördü, fakat yolda cebeciler tarafından çevrildi ve tevkif edildi. İhtilalciler İstanbul Kadısı Mahmud Efendi'yi de konağından aldılar, bu suretle İstanbul'un iki büyük idare amiri ihtilalci askerin eline geçmişti. Murtaza Ağa cebecilere nasihat edecek oldu, kadı efendinin gözü önünde üstüne kılıç üşürüp parçaladılar. Dehşet içinde kalan İstanbul kadısı da, ihtilalcilerin emrinden dışarı çıkamadı ve padişah sarayına gitmemiş olan ulema efendileri yeniçeri kışlasındaki Orta Cami'ye davet etti. Sokaklarda, "Er olan Etmeydanı'na gelsin!.." diye tellallar bağırmaya ve İstanbul'un ayaktakımı, haşarat yatakları yer yer kaynaşmaya başladı. Yeniçeriler kışla kapılarını açtılar, onların cebecilere katılmasıyla da müthiş fırtına başladı.

Bütün ulema, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden öylesine yanıktı ki, ihtilalci askerin elinde adeta bir rehine gibi kalan İstanbul kadısının davetini kabulle Orta Cami'de toplandı. Casusları vasıtasıyla bu durumu öğrenen Kaymakam Abdullah Paşa, hadiseyi bütün tafsilatıyla yazarak Edirne'de bulunan padişaha ehemmiyetle arz etti, kendi daveti üzerine saraya gelmiş olan ulemaya da, "Mademki yeniçeriler de işe katıldı, artık bu cemiyet, bizim alacağımız tedbirle dağılmaz; siz de, ben de başımızın çaresine bakalım!.." dedi ve saraydan çıkarak kaçtı, saklandı. Saraydaki efendilerden de bir kısmı meydandakilere katıldı. Ve cebecilerin ulufe ayaklanması bir devlet davası oldu.

Kaymakam Paşa kaçmış, Sekbanbaşı Ağa öldürülmüş, İstanbul kadısı efendi ihtilalci askerin elinde, İstanbul'da padişah adına hükümeti temsil eden mülki, askeri ve şeri kimse kalmamıştı. İhtilal de henüz liderlerini çıkarmamıştı. Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın Edirne'den gönderdiği Cebecibaşı İbrahim Ağa Cebeciler Ocağı'na kundağı koymuş ve Edirne'ye dönmüştü. Şimdilik söz sahibi, ayaklanmış askerin yeniçeri kışlası içindeki Orta Cami'de topladığı ulema efendilerdi. Efendiler etrafında yeniçeri palalarının parladığı bu

camide ilk mühim kararı, hayli münakaşadan sonra 22 Temmuz Cuma günü sabahı verdiler; içlerinden biri kalktı.

"Bugün cumadır, cuma namazı kılınacak mı?.. Cuma namazının sıhhat ve vücubunun şartları nedir?.." diye sordu.

"İmamın adaletidir, imam da vaktin padişahıdır..." denildi.

"Ya biz burada hangi madde için toplandık?.."

"Bizim burada toplanmamız imam olan halifenin devlet adaleti namusunu korumadaki kusurlarıdır."

"Şu halde bugün cuma namazı kılınmaz... Zulüm ortadan kalkıp adalet tesis edilinceye kadar yasak olmak üzere cuma namazını terk ederiz!.."

Bu kararla Orta Cami'deki efendiler Edirne'deki hükümetin meşruiyetini tanımamış, reddetmiş oluyordu, şu halde İstanbul'da bir muvakkat ihtilal hükümeti kurmak lazımdı, bunun için de askerle konuşmak gerekiyordu, askerin de söz sahiplerini, liderlerini çıkarması lazımdı.

Bu ihtilalin öncüsü olmuş cebecilerden Küçük Ali, yeniçerilerden de Toricanlı Ahmed çıktı. Sipahilerin sözcüsü de Karakaş Mustafa oldu.

Muvakkat hükümetin kurulmasına evvela askeri zapturapt altına alacak bir yeniçeri ağasının tayiniyle başlandı; bu yerin adamı da hazırdı, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye uşak olmak istemediği için yeniçeri kethüdalığından atılmış Çalık Ahmed Ağa'ya ağalık teklif edildi. Lakabı "Çalık"tı ama makul konuştu.

"Henüz vaktin padişahına ne istediğimizi arz etmedik, istediklerimiz belki kabul edilecektir; ocakta ağalık makamı padişahın yanındadır ve Edirne'de bir yeniçeri ağası vardır, ben şimdilik sekbanbaşı olurum" dedi.

Makul söze itiraz edilemedi; İstanbul'da kaymakam paşalığa da Nişancı Ahmed Paşa tayin edildi.

Sonra, sadrazama bir beyanname gönderilerek istediklerinin padişaha bildirilmesine karar verildi, istediklerini de şöylece tesbit ettiler: "Şeyhülislam Feyzullah Efendi, oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi, Rumeli ve Anadolu kadıaskeri efendiler azledilecek, kendileriyle bazı davaları olduğundan bu adamlar İstanbul'a gönderilecek, padişahtan da derhal İstanbul'a gelmesi rica olunacak..."

Ya bu istek yerine getirilmezse?.. Bu suale cevabı Toricanlı Ahmed, Karakaş Mustafa ve Küçük Ali verdiler.

Kabul olunursa ne âlâ, olunmazsa bütün İstanbul Edirne üzerine yürüyecektir!..

Muvakkat ihtilal hükümetinin ileride verilecek mühim kararlar için fetva alacak makama ihtiyaç vardı, ilk hedef de Şeyhülislam Feyzullah Efendi olduğuna göre, İstanbul'da bir de şeyhülislam tayininde hiç mahzur görülmedi, Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi şeyhülislam oldu, fakat bu zat birkaç gün sonra her nedense korktu, bir hastalık bahanesi çıkardı, affını istedi, yerine İmam Mehmed Efendi şeyhülislam oldu.

Ulemadan ve şeyhlerden beş kişilik bir heyet seçildi, bu heyete her sınıf askerden de ikişer temsilci katıldı, yazılan ve cumhurca mühürlenip imzalanan beyanname Edirne'ye gönderildi. Bir yandan da her ihtimale karşı Edirne'ye yürünmek üzere Yenibahçe Çayırı'nda bir ordugâh kuruldu, ihtilal ordusu gözle görüldü.

Edirne, İstanbul ahvalini firari kaymakamın son yazısından öğrenmişti. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın saraylarında toplantılar yapıldı. Vezir, Feyzullah Efendi'nin her sözüne "Baş üstüne!.." diyordu, zira efendinin her vereceği kararın karşı tarafı kükreteceğini biliyordu. İstanbul'dan bir heyet gönderildiği haber alındı, Feyzullah Efendi kendi adamı olan Edirne bostancıbaşısını 400 bostancıyla Havsa'ya göndererek yolu kestirdi, verdiği talimat gereğince gelenler tevkif edilip Eğridere palangasında hapsedildiler ve ellerinden alınan beyanname de yakıldı.

Havsa vakası İstanbul'a aksedince Edirne'yle alaka tamamen kesildi ve İstanbul'da muvakkat hükümet yerine asli hükümet kuruldu, Nişancı Ahmed Paşa sadrazam, Çalık Ahmed Ağa yeniçeri ağası oldu, diğer bütün yüksek devlet makamlarına da tayinler yapıldı; bu hükümetin tek noksanı padişahtı. İstanbul'da hanedandan kimse bulunmadığı için, ihtilal ordusu, Sultan II. Mustafa'nın yerine kardeşi Şehzade Ahmed'i tahta çıkarmak üzere Edirne'ye doğru hareket etti.

Durum bu rengi aldıktan sonradır ki sadrazam tarafından padişaha arz edildi. Padişah İstanbul'dan gönderilen beyannamenin yakılmasına, heyetin bir palangada hapsine son derecede kızdı. Fey-

zullah Efendi'yi, nakip efendiyi ve iki kadıaskeri azletti, Feyzullah Efendi'yi memleketi olan Erzurum'a sürgün etti, karayolu kapalı olduğu için Varna'ya gönderdi ve Rami Mehmed Paşa'ya, "Neden beni daha evvel haberdar etmedin?.. Niçin böyle münasebetsizlik yaptın?.." dedi.

Paşanın cevabı hazırdı: "Padişahım, bana mührünüzü teslim ederken 'Katiyen şeyhülislamın sözünden dışarı çıkmayacaksın' diyen siz değil miydiniz?"

Sultan Mustafa İstanbul ordusuyla cenge karar verdi, Edirne'deki askeri ve sadrazamı alarak Havsa'ya gitti. Bir iç harp mi başlayacaktı?.. Hayır!.. İstanbul ordusunun göründüğü günün akşamı Edirne'den gelen asker olduğu gibi karşıya iltihak etti. Rami Mehmed Paşa, artık danışıklı dövüştür, kaçtı saklandı, Sultan Mustafa da ılgarla Edirne'ye dönüp, saraya kapandı ve kaderine razı oldu. Edirne şehri orduyu büyük sevgi gösterisiyle karşıladı, Şehzade Ahmed de Sultan III. Ahmed unvanıyla Osmanlı tahtına oturtuldu.

Feyzullah Efendi'ye gelince, Varna'dan Edirne'ye getirilip zindana atıldı, idamına fetva çıktı ve Karakaş Mustafa, Toricanlı Ahmed, Küçük Ali gibi "cellad-ı biamanların" eline verildi, bir hamal beygiri üzerinde hakaretle Bitpazarı'na getirilip orada linç edildi. Soyulan cesedinin ayaklarına ip bağlanarak bir kiliseden zorla çıkarılan bir Rum papazı ile üç yüz kadar Hıristiyan'a Nasrani ayini yaptırıldı ve hakaretle sürütülerek yeniçeri ordugâhına getirildi ve orada Tunca Irmağı'na atıldı.

1730 ihtilali ve yalın ayaklılar saltanatı

1703'te cebecilerin ayaklanmasıyla başlayıp, en ön safına yeniçerilerin geçtiği Edirne Vakası'nda Osmanlı tahtına oturan Sultan III. Ahmed, yirmi yedi sene padişahlıktan sonra, 1730'da yine bir ihtilalle devrildi.

İhtilal, onları çıkaranların ve idare edenlerin eseri olduğu kadar, hükümet mesuliyeti yüklendikten sonra, gaflet ve dalalete düşenlerin de eseridir.

Sultan III. Ahmed hükümdarlık sanatına vâkıf değildi, yirmi yedi yıllık saltanatında bu sanatı öğrenme kabiliyetini de gösteremedi.

Devrinin ilk yarısı, evvela Rusya ve sonra Venedik ve Avusturya'yla iki harbin gaileleri içinde geçti. Mağlup olan Rusya evvelce aldığı Azak Kalesi ile havalisini iade etti (1711 Prut Muahedesi), mağlup olan Venedik de, 1699'da aldığı Mora Yarımadası'nı geri verdi, fakat galip gelen Avusturya Türkiye'den yine geniş topraklar aldı ve bunların arasında Belgrad da dahil Şimali Sırbistan'ı ilhak etti (1718 Pasarofça Muahedeleri). Pasarofça Muahedesi'nin imzalanacağı sırada sadrazam olan Damat İbrahim Paşa da devleti on iki sene dilediği gibi idare etti; 1730 ihtilali işte bu keyfi idarenin kanlı muhasebesidir.

Hiç tereddüt etmeyelim, İbrahim Paşa'nın zamanımızdaki siması, eclaf elinde paralanmış çok büyük bir devlet adamı simasıdır; muhterem bir şehittir. Fakat, yine bir hakikattir ki, kendi hatalarının kurbanı oldu.

1664-1668 arasında Ürgüp'ün Muşkara köyünde doğmuştu; bir köy ağasının oğluydu. Henüz tüysüz bir gençken İstanbul'a geldi, hemşerilerinin yardımıyla Saray-ı Hümayun'da zülüflü baltacılar ocağına neferlikle girdi. Sarayda, hevesi olduğu için okuma yazma öğrendi, ciddi bir tahsil görme fırsatı bulamadı. Sultan IV. Mehmed'in küçük oğlu Şehzade Ahmed'in hizmetine verildi, yıllar geçip şehzadesi padişah olunca da, Muşkaralı İbrahim Ağa'ya ikbal yolu açıldı. Allah'ın lütfu eseri uyanık bir kafası vardı, on iki senelik vezirliğinde cömert bir ilim ve sanat hamisi oldu. Adını tarihimizde altın harfle ölmezler arasına koyan büyük iş olarak da, ilk Türk matbaasını açtırdı. Bir Türk akademisi, Encümen-i Daniş kurdu, Yalova'da bir kâğıt imalathanesi açtı, Türk çiniciliğini de himaye etti. Bilhassa İstanbul'da geniş ölçüde imar işlerine girişti, padişah için, kendisi için ve etrafına topladığı yâran için 18. asır Türk yapı sanatının pek güzel eserleri olarak saraylar, yalılar yapıldı ve bu kâşanelerde Batı memleketlerindeki anlayışla çiçek bahçeleri tanzim edildi. Çiçekler arasında da "lale" en başa geçirildi. Kendi köyü Muşkara'yı da öylesine imar etti ki, o köy yeni bir şehir, Türkiye haritasındaki "Nevşehir" oldu. Aslı Ürgüplü olan müverrih Ahmed Refik Bey merhum, hatırasına derin hürmet beslediği Damat İbrahim Paşa'nın devrine "Lale Devri" adını vermiş ve bu isim o devre ne kadar yakışmıştır ki, bütün Türk yazarları tarafından benimsenmiştir.

Bugün, Lale Devri'nin günlük hayatını tahayyül edenler, muhteşem bir lüks içinde zevk u safa, hatta sefahat sahneleri görürler. Kendini böyle âlemlere kaptırmış bütün devletliler gibi bu büyük adam ile yâranı da gaflete düştüler, halk derdiyle meşgul olmadılar; ihtişamın yanı başında sefalet ve ıstırap içinde kıvrananların sayısı gün günden arttı.

Ayaktakımı kinle, orta tabaka gücenik, yâran arasına girememiş bazı büyükler de hasetle İbrahim Paşa ve yakınlarının devrilmesi için fırsat gözler oldular.

İbrahim Paşa, bir de siyasi hata işledi, o sırada dahili iğtişaşlarla buhranlı bir devir yaşayan İran üzerine bir sefer açarak başına bir şark harbi gailesi çıkardı. Harp masrafları da aşağı ve orta tabaka halkın ve esnaf ile tüccarın sırtına yüklenince şikâyetler sokak, kahvehane, han ve hamam sohbetlerine girdi. Şarktan kötü kötü haberler gelmeye başlayınca gayri memnunların sesleri daha yükseldi. Bu sesler devletlilerin çırağan eğlencelerinde ve helva sohbetlerinde en seçkin hanende ve sazendelerin toplandığı meclislerde işitilmedi. İbrahim Paşa ve yâranı halkla temaslarını kestikleri için büyük şehirdeki bu kaynaşmayı göremediler.

Mesela Tebriz İranlılar tarafından alındığında, serdar kaçmış, oradaki 80.000 Türk askeri başsız kalmıştı. Devrin bir yazarı Abdi Efendi anlatıyor. "Baş gidince ayak payidar olmaz. Bu asker de piyade, süvari; zelil ve sergerdan Tebriz'den çekilirken Kızılbaşlar geçecekleri derbentleri tutmuş, bir kısmı da artlarından yetişmiş, ceng ü kıtal ede ede şerbet-i şahadeti nuş etmiş, ancak dörtte biri çıkıp gelebilmiştir."

Bu kötü haberler, İbrahim Paşa ve yâranının düşmanları ağzında tellendi pullandı.

"Düşman Tebriz'den çıkan şu kadar bin yeniçerinin burunlarını, kulaklarını kesmiş, kiminin gözlerini oymuş ve öyle bırakmış, bunlar Trabzon'dan bir gemiye bindirilmiş, fakat İstanbul'daki yeniçerilerin bu faciayı görmemesi için Vezir İbrahim Paşa'nın emriyle kaptan ve tayfalar geminin dibini delmişler ve kendileri kayıklara binip kaçmışlar. Biçare yaralı gaziler gemiyle beraber denize gömülüp boğulmuşlar..." ve "İbrahim Paşa, Tebriz'i Kızılbaş'a şu kadar bin keseye satmış..." dediler.

İbrahim Paşa tehlikeli bir de sefer oyunu oynadı. Ordunun başında bizzat sefere çıkmaya karar verdi, tuğlarını, otağını muhteşem bir ordu alayıyla Üsküdar sahrasına geçirdi; İstanbul içindeki yeniçeriler de diğer seferli asker ocaklarıyla beraber Üsküdar'a geçtiler. Yeniçeri kışlaları boşaldı, şehrin muhafazası için kolluklarda bir miktar yeniçeri ve acemi oğlanı ve bir de o devirde yine paşanın himmet eseri olarak kurulmuş Yeniçeri Tulumbacılar Ocağı'nın efradı kaldı.

Derler ki: "Bu ordu alayı, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sefere çıkması sadece bir gösteriydi. İran'la gizli sulh konuşmalarına girişmiş olan paşa, o günlerde gözleri yolda sulh müjdecisini bekliyordu. 'İşte vezirin ayağının uğuru' denilecekti, 'o sefere çıkınca düşman amana geldi, sulh oldu!..'"

Lale Devri'ni kapayacak olan ihtilalin öncüleri olan eclaf, Hicri 15 Rebiülevvel 1143 ve Miladi 28 Eylül 1730 Perşembe günü sabahı, büyük şehir böyle bir hava altındayken, ortaya çıktılar.

Başlarında Beyazıt Hamamı'nın tellaklarından Patrona Halil adında bir zeberdest Arnavut pelid vardı. Belinden kara tellak peştamalını atıp kaba dimiden şalvarını çekmiş, sırtına bir cüppe geçirmiş, bir elinde yalınkılıç, bir elinde yarısı yeşil, yarısı kırmızı bir bayrak, hamamdan sokağa yalın ayak fırlamıştı.

Hemen bütün yazarlarımız, hatta çağdaş müverrihlerimiz, 1730 ihtilaline, hamam çıplağı zorbasına nispetle "Patrona İhtilali" derler, bu zeberdest adamın ihtilal sabahı içinden yalın ayak sokağa fırladığı hamama da "Patrona Hamamı" derler.

Bugün pek harap bir halde ve zannederim şahıs mülkü bir depo olarak kullanılan bu büyük hamam, Beyazıt Camii, medresesi ve imaretiyle beraber Sultan II. Bayezid'in hayır yapılarından bir sanat eseridir. Yıktırılmamasının sebebi de Patrona'ya nispetinden değil, Beyazıt Külliyesi'nin bir güzel parçası olmasındandır; devlet eline geçip restore edilmesi temenni olunur.

Bir ara, nasıl bir kasıt güdülmüştür bilemem, bazı pervasız muharrirler, kalem salahiyetlerinin hududunu son derece aşarak Patrona'nın süfli yüzünde, zulme ve tahakküme isyan eden bir halk kahramanı görmeye çalışmışlar, bu adamın ölüme sürüklediği Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı da bir ihtiyar sefih, kendi zevk u safası uğruna âlemin perişanlığına sebep olmuş bir vezir olarak tasvir etmişlerdi.

Lale Devri'ni anlatmak bu yazılarımızın konusu dışındadır; fakat, unutmamak lazımdır ki, Nevşehirli İbrahim Paşa, bizde "tebaa"ya "kul" denilen 18. asır ortasının anlamınca bir veziriazamdır. Kaldı ki, hikmet-i hükümeti de nice emsalinden kat kat üstün bilirdi.

Bu ihtilalde İstanbul halkının Saray-ı Hümayun kapısına asılan Sancak-ı Şerif altına koşacak yerde beş altı nefer baldırı çıplak tarafından kolayca çevrilip bu eclafın peşine takılması bugün izahı zor bir mesele değildir. Aşağıdaki satırları Lale Devri'nde, Nevşehirli İbrahim Paşa ile Sultan III. Ahmed tarafından resmen "sultanü'ş-şuara" unvanıyla taltif edilmiş Osmanzade Ahmed Taib Efendi'nin kaleminden çıkmış bir manzumeden, bugünkü dilimize çeviriyorum. Bu şair kendisini ihsanlara boğacak olan İbrahim Paşa'yı sadrazam olduğu zaman şöylece övmüştü:

"Uğurlu ayağınla veziriazam oldun, ortalığa Halil İbrahim bereketi geldi; eğer bugünlerde sen gelmeseydin İstanbul şehri tamam harap oluyordu. Halkın ahvalini tahkike kalkma, zira keder verir. (Kısaca ben anlatayım): Odun ateş pahasına, udağacı gibi satılıyor, kömürün tozunu bulsak gözümüze sürme diye çekeceğiz; arpa bulamıyoruz (buğday şöyle dursun), bir adamın gözünde arpacık çıksa, kendisini arpa torbasında sanacak, fukaranın gece yakacak yağı, mumu bile yok, yürek yağları yanıp eriyor. İstanbul zürefası kahveyi meşrebine uydurdu, nohut kavurup içiyor, geviş getiren deve gibi, sabun anılsa, ağzımız köpürüyor. Bu kıtlığa sebep nedir, işte orasını bilemiyorum... Her taraftan zahire gelmekte, liman gemilerle dolu; mahzenler tıklım tıklım, zahire ve eşya koyacak yer kalmadı. Soran arayan yok. Beldenin idarecileri ham tamaha kapılmış, çektiğimiz (onların yolsuzluklara göz yummasıyla) muhtekirlerin belasıdır; ey devletli!.. Vezirlik şanını yerine getir ve o muhtekirlerin hakkından sen gel!.. Halk da sana gece ve gündüz iç safasıyla dua etsinler!.."

İşte efendim, İbrahim Paşa, on iki sene süren sadaretinde, bu halk duasını alamadı, kulakları halk derdi ve şikâyeti değil, caize peşinde şairlerin kasidelerini, "bahariye, şitaiye, ramazaniye, hamamiye" türlü türlü isimler altında methiyelerini, gazel ve şarkılarını dinledi. Kömür tozunu gözüne sürme yapan İstanbul halkı bugün bizim gözlerimizi kamaştıran Lale Devri'nin yadigârı eşsiz sanat eseri Sultan III. Ahmed Çeşmesi'ni elbet ki göremezdi. Sabunsuz ve mum-

suz halk elbet ki İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılmış *Vankulu Lügati* ile *Naimâ Tarihi*'ni okuyacak değildi ve elbet ki bu halk Sadabad, Asafabad, Şerefabad, Mihrabad gibi mamureleri uzaktan uzaktan kinle seyredecekti. Yalın ayaklı Patrona ile yalın ayaklı avanesi halkı elbet ki kolaylıkla ikna edecekti.

Yeniçerilere gelince, onların bu eclaf peşine takılması asla şaşılacak şey değildir. Çünkü tellak Patrona da bir yeniçeriydi.

Burada ihtilalin bir numaralı siması Halil'in hüviyeti üzerinde duralım.

O devirde yaşamış ve o kanlı ihtilali gözleriyle görmüş bir yazar, Abdi Efendi, adına nispetle anılan ve zamanımızın değerli müdekkiklerinden Faik Reşid Unat tarafından neşredilmiş olan tarihçesinde, Patrona Halil'in bir Arnavut ve 17. Bölüklü Ortası neferlerinden biri yeniçeri olduğunu yazıyor. Benim Patrona Halil'e "tellak" sıfatını vermem bu adamın yeniçeriliğine asla mâni değildir. Zira, o devirde yeniçerilerin ve bütün kapıkulu asker ocaklarının nizamı o kadar bozulmuştu ki, yalnız yeniçeriler değil, cebeciler, topçular, kalyoncular ve hatta saraya mensup bostancılar esnaflıkla ve türlü zanaatla meşgul oldukları gibi, kahvecilik, kayıkçılık, hamurkârlık ve tellallık gibi işlere de girerlerdi, daha doğru bir tabirle, bütün İstanbul esnafı ve zanaat ehli ve en süfli işlerle meşgul kimseler, bu ocaklardan birine ve hatta birkaçına rahat rahat yazılabilirlerdi, Abdi Efendi'nin "17. Bölüklü Ortası neferi" kaydı üzerinde ehemmiyetle duracağız, sonra Halil'in "Patrona" lakabını ele alacağız, anlaşılıyor ki, bu yaman serseri aynı zamanda tersaneye de kayıtlıdır ve "patrona" sınıfı bir geminin efradındandır. Bir asır sonra yaşamış müverrih îî Said Efendi aynı zamanda kalyoncu olan yeniçerilerden bahseder ve onlarla şöylece alay eder: "Ordu sefere çıksa 'kalyoncuyuz' derler; donanma sefere çıksa 'yeniçeriyiz' derler!.."

Gelelim Halil'in tellaklık sıfatına, bunun hakkında da elimizde kıymetli bir vesika vardır. 1730 ihtilaline kadar İstanbul hamamlarındaki tellak ve natırların çoğu Arnavut'tu. Gençlerinin kaşı gözü yerinde, vücut yapıları da düzgün ve dayanıklı olduğu için siyah tellak peştamalı Arnavutlara biçilmiş kaftan bilinirdi. İhtilalin Osmanlı tahtına oturttuğu Sultan I. Mahmud, Patrona ve ayaktaşlarının vücutlarını ortadan kaldırttıktan ve İstanbul gereği gibi sükûna kavuş-

tuktan sonra, 1734'te, İstanbul kadısına hitaben yazılan bir fermanla Arnavutların İstanbul hamamlarında tellaklık, natırlık, yanaşmalık yapmasını şiddetle yasak etti, fermanın kısaltılmış sureti şudur:

"Bundan böyle İstanbul hamamlarında çocuk veya büyük tellak veya natır olarak Arnavut taifesinden yeniden bir fert alınmayacaktır. Halen çalışmakta olup herhangi bir sebeple işinden ayrılanlar da tekrar hamama alınmayacaktır. Bundan böyle, İstanbul hamamlarında Anadolu yakasından gelen Türk uşakları ve İstanbullu uşaklar çalıştırılacaktır..."

Bu fermanın sebebi, Patrona'nın meşum hatırasından gayri ne olabilir?..

Abdi Efendi, "Birkaç erazil makulesi Arnavut ve çıtak taifesinden ve Anadolu cebel (dağlı) Türk'ü, bidin ve bimezheplerdi" dedikten sonra, Patrona Halil'in etrafında toplanan hepsi yalın ayaklı o birkaç dinsiz ve mezhepsizlerin isimlerini de yazıyor: "Zağarcıların Arnavut Muslu, Niğbolulu Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Emir Ali, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail, bunlara kıyas otuz nefer biakıl eşhas..."

Sekiz aydan beri toplanıp konuşuyorlardı. Fitneyi çıkarmak için bir sefer Kâğıthane'de Sadabad kasır ve bahçelerini yakmaya ve tahribe teşebbüs etmişlerdi, fakat kasır ve bahçelerin muhafızı olan bostancıların şiddetli bir mukabelesiyle karşılaşmışlar, arada pek çok adam telef olmuş ve kaçıp dağılmaya mecbur kalmışlardı. O zaman hükümet bu vakaya ehemmiyet vermemiş, çok gevşek davranmıştı. Abdi Efendi, "Sadrazam-ı âsafperver hazretleri ehli zevk bir devletliydi, hemen kendi safasında olup, asayişten mesul olanları da asla tedip etmemiş, o adamlar da kendi âlemlerinde zevk u safaya düşüp âlemin hali işte böyle oldu..." diyor.

28 Eylül 1730 Perşembe gecesini Sultan Beyazıt Hamamı'nda geçiren bu baldırı çıplaklar, perşembe sabahı 6-7 sularında, güneş bir mızrak boyu yükseldiği sıralarda birer ellerinde yalınkılıçlar ve birer ellerinde bayraklar hamamdan fırladılar.

Devletliler yalılarında, İstanbul'un letafeti dillere destan olmuş sonbaharının tadını çıkarmaktaydı. Şehir içindeki kolluklara acemi oğlanları yerleştirilmiş, yalnız Yeniçeri Ağası Nemçe Hasan Ağa

Paşakapısı'ndaydı. Böylece bir vaka karşısında süratle tedbir alacak, ondan başka mesul hiç kimse yoktu.

İhtilalcilerin ilk hedefi Büyük Kapalıçarşı oldu. Çarşı, yeni açılmış, esnaf, tüccar adeta mahmurluk bozuyordu, önce, bir "Allah!.. Allah!.. Allah!.." sesi işitildi, ardından da kanlı ihtilalin ilk sesi:

"Ümmet-i Muhammed!.. Davamız vardır!.. Dükkânlarınızı kapayın!.."

Büyük Çarşı ve İç Bedesten, lahzada kapandı, "herkes güruh güruh, fevc fevc evli evine gitti".

Vakayı haber alan yeniçeri ağası Ağakapısı'ndaki üç yüz yeniçeriyle kola çıkıp, vaka yerine geldi, o da çarşıdan boşananlara,

"Ümmet-i Muhammed!.. Dükkânlarınızı açın, bir şey yok, altı nefer serseridir, dördünü yakaladık, ikisi kaldı!.." diye bağırdıysa da paniğe tutulmuş çarşılıyı geri çeviremedi... Kaldı ki, "dördünü tuttuk" dediği de yalandı. Karşısına Patrona Halil çıkıverince şaşırdı. Patrona, ihtilalin daha ilk adımında, bir yeniçeri ağasına karşı kılıç çekemezdi, yalnız bütün vahşetiyle tehdit etti.

"Ağa çekil git... Yoksa esvabını kanına boyar ümmet-i Muhammed'e sancak yaparım!.." dedi. Herif ölüm eri olmuştu. Ağa, yanındaki yeniçerilere baktı, hepsi kayıtsız, "Vurun şunu!.." dese vuramayacaklar, "ağa da kararı firara tebdil etti" ve tebdil-i kıyafetle Üsküdar'a kaçtı, saklandı.

Artık meydan Patronalılarda, böyle fırsatları ganimet bilen ayaktakımındaydı. Beyazıt'tan kol kol olup şehrin içine yayıldılar. Bir kolu Şehzadebaşı'ndaki yeniçeri kışlası (Eski Odalar) önünden Saraçhane'ye gitti, orasını da kapattılar ve saraçların dilaverlikleriyle meşhur eli bıçaklı şehbaz uşakları da seyirci gibi ihtilalcilere katıldı.

Bizzat Patrona Aksaray'da Etmeydanı'na geldi ve elindeki bayrağı buradaki büyük yeniçeri kışlasının, Yeni Odalar'ın kapısı önüne dikti. Hemen bomboş olan kışlada nöbetçi ve kapıcılar vardı ve kışla kapıları da kapalıydı.

Bir diğer kol, asıl büyük iş gördü, nereden ve hangi iskeleden tespit edemedik, birkaç ateş kayığına doldular, Üsküdar'a geçtiler, ellerinde yalınkılıçlarla ve yine "Allah!.. Allah!.." sayhalarıyla Orduyı Hümayun'a daldılar, nöbetçiler bunlardan birkaçını öldürdü, fakat yarım saat sonra da bütün yeniçeri çadırları boşalıvermişti. Pala-

sını, tüfeğini kapan yeniçeri sahile koşuyor, kayıklara dolup İstanbul tarafına geçiyordu.

Hükümet ise hâlâ harekete geçmemişti. Devlet ricali, yukarıda da kaydettik, Boğaziçi'nde leb-i deryadaki kâşanelerinde, silkinip toplanamamış, toplanıp bir karar alamamışlardı.

Saray-ı Hümayun kapıları kapalı, metin bir kaleydi, o kapıları böyle yalın ayaklılar değil, ancak yeniçeri palaları açabilirdi, yeniçeri ise henüz ihtilale katılmamıştı. Sadrazam İbrahim Paşa ancak akşama doğru Üsküdar'dan kalkıp saraya gelmiş ve devlet erkânını güçlükle toplayabilmişti. Bu hazele cemiyetini nasıl dağıtacaklardı?..

Gün batarken Etmeydanı'nda Patrona Halil ile ayaktaşlarının etrafındaki kalabalıkta da bir çözüşme görüldü, birer ikişer, beşer onar kaçıp dağılmaya başladılar. Abdi Efendi, "Kendi kendilerine uyan ve bu hazelenin peşine takılmış olan oğlan, uşak, seyirci makulesi de her biri bir tarafa gidince meydanda mezkûr zorbalardan ancak yirmi miktar ipsiz kaldı" diyor.

Kışladaki yeniçerilerden tek neferin kendilerine katılmadığını görünce, hepsine bir dehşet geldi. Eğer o gece İbrahim Paşa sadece bostancıları silahlandırıp, üzerlerine gönderseydi, bostancılar daha Beyazıt'tayken Patrona'nın baldırı çıplak yâranı da baş kaygısına düşüp kaçacaklardı. Nitekim aralarında konuşurken,

"Gece içinde üzerimize gelip bizi tüme-i şemşir edip isim ve resmimizi arsa-i dünyadan kazırlar, bizim burada durmamız akıl kârı değildir!.." dediler.

Hazele güruhuna Beyazıt Hamamı'nın zeberdest tellağı tuttu, zevk u safa rehaveti içinde olan devletlilerin hiçbir şey yapamayacağını, ertesi sabah yeniçerilerin de mutlaka kendilerine katılacağını söyleyerek ayaktaşlarına metanet verdi, dağılmadılar... Ertesi cuma günü de hadiseler bu nalınlı erkân-ı harbin tahmini gibi gelişti.

Yeni Odalar kapılarını açıp, çıplak ayaklı ihtilalcileri Orta Cami'de meşverete davet edince, 1730 ihtilali de Yeniçeri Ocağı'na mal edildi.

Abdi Efendi Patrona ile ayaktaşlarına "zümre-i eşkıya" dedikten sonra, "Bin türlü bela-yı azim ile sabahı buldular..." diyor.

Bütün Ağakapısı erkânı sarayda ve hükümete sadık olduğu halde İbrahim Paşa'nın tereddüdü, yeniçeri ağasının da kaçıp saklan-

mış olması, geceyi müthiş bir korku içinde geçirmiş olan bu bir avuç serserinin hatta sopayla dağıtılmasına mâni oldu. Gün ışıyınca da durum birden değişti.

Yeni Odalar'da çorbacılar, odabaşılar, baş eskiler ve bayraktarlar, Yeniçeri Ocağı'nda neferle doğrudan temas eden, neferi sevk ve idare eden zabitler, sabahın alaca aydınlığında birer ikişer kışla avlusundaki Orta Cami'de toplandılar; kışla kapısı açıldı ve "meydanda sabahlamış o beş on haşaratın" ne istedikleri soruldu. Patrona Halil, Muslu, Çınar Ahmed, Ali Usta ve Karayılan Orta Cami'ye giderek meramlarını ilk defa açıkça dile getirdiler; din ve devlete ihanetle ittiham ettikleri, bunca kaleleri İranlılara satan ve şu kadar bin yeniçeriyi Karadeniz'de bindikleri gemiyle beraber batırıp boğdurtan İbrahim Paşa ile yâranını istemediklerini söylediler ve "Bundan gayri kastımız yoktur..." dediler.

Orta Cami'deki zabitler Şehzadebaşı'ndaki diğer yeniçeri kışlasına, Eski Odalar'a haber yollayıp orada bulunan yoldaşlarını da cemiyete çağırdılar. Bir karar verilecekti, yeniçerinin ağız birliği şarttı.

O cuma gecesi İstanbul içinde bazı mühim hadiseler olmuştu. Patrona ile ön saftaki ayaktaşlarının yanından dağılıp kaçan haytalar, ertesi gün ne olacağını bilmedikleri için takım takım mahalleler arasına dalmışlar, fırsat ganimettir diyerek gözlerine kestirdikleri evlere hücumla ellerine ne geçirebildilerse yağma ve talan etmişlerdi. Cuma sabahı tecavüze uğrayan mahallelerin halkından bir kalabalık ile mahalle imamları Orta Cami'ye geldiler ve acı acı şikâyette bulundular. Patrona'nın sağ eli yerinde muavini Zağarcıların Muslu hemen atıldı.

"Gece yahut gündüz, bayraklı veya bayraksız, ev basıp çapul yapan oldu mu, sizlere izin, tepeleyip gebertin!.. Onlar bizden değildir!.." dedi.

Yine o cuma sabahının erken saatleriydi, Patrona Halil'e bütün tersanelinin ihtilale katıldığı müjdesi geldi.

Ardından zindanların kapıları açıldı; Ağakapısı'nda, Baba Cafer Zindanı'nda, Tersane Zindanı'nda, Galata Zindanı'nda, Rumeli ve Anadolu hisarları ve Yedikule zindanlarında ipten kazıktan kurtulmuş ne kadar mahkûm varsa serbest bırakıldı. Büyük şehir büsbütün karıştı.

Ortaya bir Deli İbrahim çıktı, sırtında cüppe, başında ilmiye sa-

rığı, gençliğinde her türlü şenaati irtikâp etmiş softa eşkıyasındandı, Orta Cami'deki cemiyetin nabzına uygun şeriatça laf etti.

"Bugün cumadır... Amma böyle dava-yı azim olan günde ezanlar okunmaz ve namazlar dahi kılınmaz!.." dedi.

Halkı dehşet havası altında sindirmek lazımdı; bütün mahallelere ulaklar çıkarıldı, camiler ve mescitler kapatıldı, ezan ve namaz yasak edildi. Türk ve Müslüman İstanbul'un tarihinde tek gün, 29 Eylül 1730 Cuma, ezan okunmamış ve binlerce cami ve mescidinde namaz kılınmamıştır.

Yeni Odalar'daki orta kazanları isyan alameti olarak mutfaklardan kaldırılıp Etmeydanı'na çıkarıldı, kazanların çıkmasıyla da yeniçeriler ihtilali benimsemiş oldular. Yeniçeri kazanları çıktıktan sonradır ki, sipahi ve silahtar bölükleri de ihtilalcilere katıldı.

Tereddütle kaydediyorum, yeniçerilerde ihtilal alameti olarak kazan kaldırma âdeti bu 1730 ihtilalinde başlamıştır zannediyorum.

Kazanlar çıktıktan sonra da şu müthiş kararlar alındı:

İhtilalcilerin her şeyden evvel paraya ihtiyaçları vardı, bu para da İstanbul zenginlerinden, tüccarlarından, varlıklı tanınmış olanlarından temin edilecekti. Bu kimselerin bir defteri yapılacaktı.

Şehrin inzibat ve asayişini korumak için mahallelerde ne kadar yeniçeri kolluğu varsa kaldırılacaktı. Bilhassa bu son karar korkunçtu. Halkın soyulması da hayta, hazele ve baldırı çıplaklara, zindanlardan boşanmış şerirlere bırakılıyordu. Müthiş çapul karşısında halkın ilk başvuracağı, korunmasını isteyeceği kolluklar da, yeniçerileri bu çapulcuları koruma töhmetinden sıyırmak için kalkıyordu.

O ezansız ve namazsız kara cuma günü İstanbul için bir felaket oldu. İstanbul sanki bir barbar istilasına uğramıştı. Halk mal kaygısından geçti, kız ve oğlan, evlatlarının ırzı ve namusu kaygısına düştü. Hiçbir kalemin tasvir etmek istemeyeceği şenaatler alameleinnas işlendi.

Deli İbrahim'i İstanbul kadısı tayin ettiler, böyle bir kadının dengi bir de yeniçeri ağası lazımdı, pervasız,

"Böyle günde bize 'ağaçtan adam' ağa lazımdır!.." dediler ve geçmişi kir içinde bir Kel Mehmed Ağa'yı da yeniçeri ağası yaptılar.

Sarayda ise uzun uzun konuşmalardan ve şehir tamamen baldırı çıplak pençesine geçtikten sonra Sancak-ı Şerif'in Bab-ı Hümayun

üstüne asılarak İstanbul halkının sancak altına davetine karar verildi. Fakat bunu şehirliye hangi tellalın sesi duyuracaktı?..

Sultan III. Ahmed büyük devlet adamı vezirinin mağlubiyetini kabul etti ve sarayının Enderun erkânından haseki ağayı Orta Cami'deki ihtilalciler cemiyetine elçi olarak gönderdi. Padişahın elçisi hürmetle karşılandı. Haseki ağa,

"Sultan Ahmed Han Hazretleri cümlenize selam ederler, bu cemiyetin aslı nedir öğrenmek isterler, ne ise söyleyin, padişahımıza arz edeyim!.." dedi.

Cevapları hazırdı. "Sadrazam İbrahim Paşa'yı, Sadaret Kethüdası Mehmed Ağa'yı, Kaptanıderya Mustafa Paşa'yı, Şeyhülislam Abdullah Efendi'yi ve falan falan, falan devlet erkânından şu otuz yedi kişiyi padişahtan isteriz... Biz padişahımızdan hoşnut ve razıyız... İstediklerimizi bize versin, şimdiye kadar nasıl padişahımız ise, yine padişahımızdır... Ama padişahımız bilsin ki bizim ondan aczimiz yoktur. İstediklerimizi o vermezse biz elbet ki alırız!.." dediler.

Sultan III. Ahmed, devrine revnak vermiş olan büyük veziri ile onun yâranını tahtını kurtarmak için feda etti.

Sultan III. Ahmed'in İbrahim Paşa'ya gösterdiği lütuf, onu ihtilalcilere diri teslim etmeyip Kaptanıderya Mustafa Paşa ve Sadaret Kethüdası Mehmed Ağa'yla birlikte sarayda boğdurttuktan sonra cesetlerini vermesi oldu. Bu iyiliği küçümsememelidir. Zira eclaf ve erazil pençesinde parçalanıncaya kadar görecekleri hakaret ve cefa ölümden bin beter olurdu. Abdi Efendi anlatıyor:

"Cesetleri birer öküz arabasına koydular, meydandaki zorbalara haber gönderildi, gelip istediklerinizi alın diye. Onlar da geldiler, bir velvele ve gulguleyle aldılar, meydanda arabalardan indirip çınara astılar. İçlerinden biri İbrahim Paşa için,

'Bu sadrazam değildir, sünnetsizdir!..' dedi.

'Bu falan Ermeni kâfiridir!..'

'Yok Rum'dur!.. Sadrazamın kürkçübaşısıdır, yüzce ve sakalca kendisine tamamen benzerdi...' dediler.

Ceset ağaçtan indirildi, boğazına ip geçirilip bir hamal beygirinin kuyruğuna bağlandı, hakaretle saray kapısına götürüldü, bırakıldı. Bu sıradadır ki, Ayasofya vaizi İspirizade Efendi Patrona ve ayaktaşlarına bir akıl hocalığı yaptı.

'Bu işin sonu yoktur ağalar!.. Şimdi sizce yapacak iş, Sultan Ahmed'i tahtından indirip yerine Şehzade Sultan Mahmud'u tahta çıkarmaktır!..' dedi.

İhtilalcilerin bu son isteği karşısında Sultan Ahmed hiç ısrar etmedi, kardeşinin oğlu Şehzade Mahmud'u Osmanlı tahtına kendi eliyle oturttu ve ona şu amca nasihatini verdi: 'Vezirine teslim olma! Onun ahvalini daima teftiş et ve bir adamı beş on sene devamlı olarak vezirlikte bırakma... İşte benim ahvalim sana ibret olsun!..'"

Bir halk şairi, zannederiz ki, o ihtilali görmüş bir şair de Nevşehirli İbrahim Paşa'nın ağzından şu destanı yazmıştı:

Perşembe günü koptu büyük galebe
Otağlarım cümle oldu harabe
Leşimi çıkardı bilin araba
Üryan olup kaldığıma ağlarım

On üç yıldır ben de ettim vezaret
Bunca evkaf yaptım ettim akaret
Layık mıdır bana bunca hakaret
Hakaretle öldüğüme ağlarım

Varın söylen oğlum giysin karayı
Çıraklarım gitsin beni arayı
Lanet olsun Üsküdar'ın sarayı
Düşmanlara kaldığına ağlarım

İmdat edin bana kırklar yediler
İbrahim Paşa'ya maktul dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Namazım kılınmadığına ağlarım.

İlk Türk matbaasının açılmasına fetva veren Abdullah Efendi'nin yerine Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi şeyhülislam, Silahtar Mehmed Paşa da sadrazam oldu. İhtilalin birkaç gün içinde tüylerini düzen yalın ayaklı zorbaları da kapıkulu ocaklarında birer yüksek mevkiye kondular ve İbrahim Paşa yâranının, bendegânının sarayla-

rına, konaklarına yerleştiler. Mesela, kese sabun sürdüğü müşterisinden mürüvveten bir akçe bahşiş alamadığı zaman o devrin hamamlar nizamnamesince, şakır şakır döktüğü vücut ve yüz terinin hakkını dahi istemeyen tellak Patrona Halil de Şair İzzet Ali Paşa'nın sarayına yerleşti.

Serseriler kapıkulu asker ocaklarının kütük defterlerini sebilullah açtılar, birkaç gün içinde yeniçeri, cebeci, topçu, sipahi, silahtar ocaklarına yüz binden ziyade adamı asker yazdılar, ulufeye bağladılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zaten bozulmuş olan kapıkulu asker ocakları, bu arada Yeniçeri Ocağı'nın nizamı, disiplini bu 1730 ihtilalinden sonradır ki, büsbütün çığırından çıktı, bir haşarat yatağı, şehir eşkıyası ini oldu ve bu hercümerç 1826 tarihine, Vaka-i Hayriye'ye kadar, bir asra yakın sürdü gitti.

Haliç'in arkasında iki dere kenarında iki köy, Kâğıthane köyü "Sadabad" ve Alibeyköy de "Asafabad" isimleriyle birer yeryüzü cenneti gibi imar edilmişti. Bu iki mamure İbrahim Paşa'nın yapıcı kudretinin timsaliydi; çıplak vücutları yağma, çapul ve gaspla donan serserilerin ilelebet çıplak kalmaya mahkûm ruhlarını rahatsız edecekti; yağma ve tahrip edileceği haber alınınca hükümet tarafından, "Sadabad ve Asafabad'da köşkleri olanlar üç günde yıkacaklardır!.." diye tellallar çıkarıldı ve hiç olmazsa sahiplerine yıktırtıldı; 18. asır ortası Türk mimarisinin o güzelim eserleri üç günde hâk ile yeksan oldu.

İhtilalci zorbalar padişahtan kendilerine asla zarar gelmeyeceğine dair kadıasker efendilerin imzalarıyla birer hüccet almak küstahlığını gösterdiler. Bütün şakiler gibi ölüm korkusu içindeydiler; hepsi, geceleri dahi odalarının kapıları önünde yirmişer otuzar nefer muhafız fedailer yatırıyordu, sokaklarda pürsilah muhafızlarla dolaşıyorlardı.

Fakat melanetlerini unutturacak yerde bilakis yapmadıkları edepsizlik kalmıyordu. Şu satırları Abdi Efendi vakayinamesinden aynen alıyorum:

"Ali Usta namındaki pelid İstanbul gümrüğünü bastı, sandık emini ağayı birkaç yumrukta yere serdi, önündeki miri sandığı kırıp içindeki toplanmış hazine parasını gasp etti. Gümrük emini kethüdasının iki nefer servi boylu 13-14 yaşında devlet külahı başında ahu misali Gürcü gulamını da cebren ve kahren alıp odasına götürdü!.."

Başları devlet gümrüğü basarken kuyrukların yapacağı da gece haydutluğu olacaktı; her gece her mahallede birkaç ev basılıyor, tamtakır kalıncaya kadar soyuluyor, sahipleri don gömlek kuru tahta üstünde bırakılıyordu. Yeniçeri kışlalarının koğuşları çapul malıyla tıklım tıklım dolmuştu. Yeniçeri arasındaki namus erbabı utançlarından sokağa çıkamaz olmuşlardı.

Bu hal böyle devam edemezdi; bu adamların pek yakında belalarını bulacakları aşikârdı, fakat ne yoldan ve kimin eliyle olacağını kimse kestiremiyordu. Abdi Efendi yazıyor:

"Bir akçeye muhtaçken dinar sahibi olmuş ve ağızlarıyla göklere demir püsküren hayâsız şehbaz ve dilaverler bir ay içinde muzmahil oldular ve cümlesi birbiri peşinden dar-ı bekaya sefer etti."

Zorbaların vücutlarını ortadan kaldırma kararını padişah verdi. Mensup olduğu ocağın askeri şeref ve namusunu kurtarmak isteyen bir yeniçeri de bu işi üzerine aldı; bu hamiyet sahibinin adı Pehlivan Halil Ağa'dır. Garip tesadüf, Patrona'nın hem adaşı, hem de eski zabitiydi, vakadan evvel, zeberdest hamam tellağının nefer olarak kayıtlı bulunduğu 17. Bölüklü Ortası'nın çorbacısıydı.

Serdengeçti ağalarından Deli Hasan Ağa ile Haseki Abdurrahman Ağa adında hem yürek, hem de namus sahibi diğer iki yoldaşıyla meşveretten sonra, yeniçeriler arasında demir pençeli, helal süt emmiş birkaç yiğit seçtiler, bunlar gizlice saraya sokularak Bağdat Köşkü altında gizlendiler. Enderun ağalarından eli silah tutanlar, Tersane'den, Tophane'den, Cebehane'den ve Yeniçeri Ocağı'ndan ahvali tetkik edilerek teker teker seçilmiş ve yemin ettirilmiş, devlete sadık hakiki askerlerden birkaç yüz nefer de oğrun kapılardan yine gizlice saraya alındı, Babü's-saade ile Ortakapı ve Ortakapı ile Bab-ı Hümayun arasında münasip yerlere pusuya yatırıldı. Bu tertibat tamam olunca 26 Ekim 1730 Cumartesi günü padişahın riyasetinde sarayda fevkalade bir meclisin toplanacağı ve bu mecliste İran üzerine açılacak sefer ahvali konuşulacağı bildirilerek, başta Patrona Halil, bütün zorbabaşılar toplantıya resmen davet edildi. Onlar da pürsilah fedaileriyle takım takım saraya geldiler, sarayın birinci ve ikinci avluları şehir eşkıyasıyla doldu, ki bunların arasında da en namlılarının isim ve şöhretleriyle bir defteri hazırlanmıştı.

Hepsinin başı ve Abdi Efendi'nin tabiriyle "melun-ı sermedi"

Patrona Halil, Yeniçeri Ağası Kel Mehmed, yeniçeri kethüdası olmuş bulunan Muslu, sekbanbaşı olmuş Urlu Murtaza, çavuşbaşı olmuş Derviş Mehmed, bellerinde palaları ve arkalarında ikişer nefer çuhadarlarıyla Babü's-saade'den hürmetle içeri alındılar ve meclisin toplanacağı Bağdat Köşkü'ne götürüldüler. Daha önce köşke gelmiş olan şeyhülislam efendi, o sırada İstanbul'da bulunan Kırım hanı, kaptanpaşa ve sair vezirler tarafından hürmetle selamlandılar.

"Sizler ki ahval-i âleme yeni nizam verdiniz, sizler olmadıkça sefer ahvalini konuşmak olmazdı..." denildi.

Müzakereler padişah ile sadrazam geldikten sonra başlayacaktı, usulen şerbetler içildi, havadan sudan birkaç laf edildi. İçeriye bir haseki ağa girdi.

"Padişahımız şeyhülislam efendi hazretleri ile han hazretlerini huzur-ı hümayunlarına çağırırlar!.." dedi.

Onlar Bağdat Köşkü'nden çıkıp köşk önündeki taraça-taşlığın öbür ucundaki mabeyn-i hümayun dairesine henüz girmişlerdi ki, Patrona Halil Bağdat Köşkü'nün kapısında ardında tığ gibi seçme delikanlı yeniçeriler ile eski zabiti Pehlivan Halil Ağa'yı gördü. Öyle tahmin ediyoruz ki sahne şimşek süratiyle geçmiş olacaktır; eski çorbacı,

"Bakın hele ne olmuş o kâfir Patrona!.." dedi.

Eski nefer de elini palasına atıp,

"Ne yabana söyler bu herif!.." dedi, fakat yerinden kıpırdayamadı.

Pehlivan Halil Ağa bir kılıç darbesinde zorbanın evvela sağ kolunu çaldı, düşürdü, "ve sonra Patrona'yı köpek gibi tepeledi". Muslu çok cebin çıktı, kürkünü başına çekip yüzükoyun kapandı, onun da kaydı öyle görüldü. Kel Mehmed kaptanpaşanın alt yanında oturuyordu, onu da kaptanpaşa "bir Cezayir palasıyla sefere gönderdi". Urlu Murtaza ile Çavuşbaşı Derviş Mehmed'i Pehlivan Ağa'nın yeniçerileri yaka paça Bağdat Köşkü'nün altına indirdiler. Derviş Mehmed, Patrona'yla beraber 28 Eylül'de Beyazıt Hamamı'ndan çıkanlardandı, aman verilmeyip katlolundu. Zorbaların yanlarında getirdikleri çuhadarlara gelince onlar daha evvel temizlenmişti, "Buyurun ağalar, istirahat edip, kahve şerbet için" denilerek köşk altına götürülmüş ve orada başları alınıvermişti.

İbretle okunacak fıkradır:

Zorbaların İstanbul kadısı yaptığı Deli İbrahim Efendi, meclis günü saraya velinimetleriyle beraber gitmek için Ağakapısı'na gitmişti, makamında naibi Kudsizade Efendi bulunuyordu. Sarayda yapılacak tenkil işi gayet gizli tutulduğu halde bir fitneci nasılsa öğrenmiş, İbrahim Efendi'ye mektup göndererek, "Halil Ağa ve yâranına söyleyin, saraya gelmesinler, katledilecekler" diye haber vermişti. Kudsizade de zorbanın sayesinde yüksekçe bir paye kapmak ümidiyle keyfiyeti bir tezkereyle Patrona Halil'e bildirmiş, tezkeresini bir mahrem adamına vermiş. "Ağakapısı'na koş, bunu Halil Ağa'ya ver, orada bulamazsan Paşakapısı'ndadır, orada da bulamazsan saraya koş, içeri girmeden yetiştir ver, büyük ihsanına nail olursun" demişti. Şer ulağı Patrona'yı Ağakapısı'nda ve Paşakapısı'nda bulamamış, ancak sarayda Bab-ı Hümayun ile Ortakapı arasında yetişmiş ve kâğıdı vermiş, fakat Patrona okumadan cebine atmıştı. Deli İbrahim Efendi'yle atbaşı beraber gidiyorlardı. Deli İbrahim,"Kimdendir?" diye sormuş. Patrona da, "Senin naipten" demiş. Kadı, "Ver göreyim!.." deyince, "Ne göreceksin... Bir paye ister" demiş. Deli İbrahim kâğıdı görmek için ısrar etmiş. Patrona'nın da Arnavut inadı tutmuş göstermemiş. Bu fıkrayı nakleden Abdi Efendi, "İşte Allah'ın hikmeti!.. Ömür tomarları dürülenlerin gözleri kör, kulakları sağır olur. Eğer Deli İbrahim o tezkereyi okusaydı ahval gayet fena olurdu!.." diyor.

Başlar ortadan kaldırılınca sıra kuyruklara geldi, aynı gün içinde onlar da temizlendi; Babü's-saade önünde elinde bir defterle vezir ağalarından biri çıktı; oradaki şehir eşkıyasına,

"Padişah divanında Acem üzerine sefere karar verildi, buyurun ağalar, sizlere de hilat-ı fahireler giydirilecektir!.." dedi.

Defterden isimleri birer birer okundu ve ismi okunan içeri alındı. Bostancı cellatlar takım takım hazırdı, içeri girenin yakasına yapışıp kapı arkasına çektiler ve çökertip kellesini vurdular. Giren çıkmadı, giren çıkmadı, otuzu kırkı aşınca dışarıdakilere bir şüphe geldi.

"Bre içerde bizleri haklarlar!.." diye bir ses yükseldi ve hilat giymek için sıra beklerken hemen Ortakapı'ya doğru kaçıştılar; muazzam kapı kapalıydı, o sırada pusuda olanlar meydana çıktı, "eşkıya üzerine aç kurt gibi saldırarak" cümlesini tepelediler, cesetler tepe tepe yığılıverdi. İkinci avluda katliam edilenlerin feryadı gökyüzünü

tutmuştu. Ortakapı'nın kapanması ve içerden gulgulenin kopması birinci avludakilerde panik uyandırdı, onlar da Bab-ı Hümayun'a hücum ettiler, fakat sarayın bu kapısı da kapanıvermişti. Kapıyı açtırıncaya kadar bir katliam da orada oldu. "Baki kalıp saraydan çıkmaya muvaffak olanlar da şehrin bir köşesinde gizlenecek bir delik aradı."

Şehre tellallar salındı, halk işittiği sese inanamıyordu:

"Ey ahali!.. Padişahımız tuğyan eden eşkıyanın cümlesini tume-i şemşir-i siyaset eylemiştir!.. Artık huzur ve güven içinde olun... Esnaftan her kim dükkânını kapar ve halkı telaşa verirse aman verilmeyip dükkânının önüne asılacaktır!.. Padişahımızın emri budur ki, gerek çarşı ve pazarlarda ve gerek mahalle içlerinde bagi ve şakilerden kimi bilirseniz tutup Ağakapısı'na getirin!..

Patrona ile ayaktaşlarının ibret taşları üzerine konulmuş kesik başlarını görmek için halk dalga dalga Bab-ı Hümayun önüne koşmaya başladı. Üst üste yığılmış kesik başlar ve başsız cesetler o gece denize atıldı.

Halk zorba kellesi ve zorba laşesi seyrederken şairler de vakaya tarihler yazdı; işte Fasihî Çelebi'nin manzumesi:

Biadet hamd ü sipas ola Cenab-ı Hakk'a
Verdi bize bir padişeh-i zat-ı sütud

Zorbalar melanetin başlayıcak icraya
Dud-i ah-ı zuafa itti semavata suud

Patrona'yı şecaatiyle aktarma idüp
Pürilletti karaya düşürdü oldu nabud

İttiler Yeni Saray içre gaza-yı ekber
Gûyiya hun-i adu oldu o yerde bir rud

Kırıcak zorbaları didi Fasihî tarih
Arşa astı kılıcın yed-i Sultan Mahmud.

Arnavut tellak Patrona Halil ile ayaktaşları baldırı çıplakların rezilane tahakkümleri 28 Eylül Perşembe gününden 26 Ekim Cu-

martesi gününe kadar ancak yirmi dokuz gün sürmüştü. İlk on dört günü içinde bütün dükkânlar, çarşılar kapalı kalmış, ırz ehli gündüz sokağa çıkamamış, geceleri de, kapısını kırıp girecek haydutların dehşeti içinde geçirmişti.

İstanbul 1730 ihtilalinden sonra 1808 senesine kadar yetmiş sekiz yıl yeniçeri ihtilali görmedi.

Bu üç çeyrek asır içinde tahttan padişah indirmeyen ve padişahtan vezir kellesi istemeyen yeniçeriler, asrın yeni yeni silahlarını kullanmasını bilir, bu silahları kullanmak ve yeni harp usullerini öğrenmek için talim ve terbiye kabul eder asker de olmadılar. Talimleri testiye ve yumurtaya kurşun atmak ve ıslak keçeye pala çalmaktan ibaret oldu.

İstanbul'da ve taşrada şehirlerin kabadayıları oldular, şehirlerin asayiş ve inzibatı Yeniçeri Ocağı'na bırakılmıştı, bütün esnaf ocağa yazıldı ve işinde, ocaklı imtiyazına dayanarak başına buyruk hareket etti, kadılar esnafı tecziyede âciz kaldılar; halkın maişeti, gıdasıyla oynandı. İçlerinde kötülüklerinin, edepsizliklerinin ağır cezasını çekenler, hatta bu yolda başlarını verenler çok oldu, ama yakasını paçasını ele vermeyenler de kabadayılık, vurgunculuk, haraççılık yolunda devam etti. Bu yolun kaçınılmaz icabı, kendi boylarından rakiplerle karşılaştılar, bu sefer de "Meydan ya senindir ya benim" diyerek kanlı kanlı dövüşler oldu, yeniçeriler için kan dökmek, ahval-i adiyeden, adeta bir bilek, pazı sporu oldu. Kabadayılık kademe kademe teşkilatlandı. Arkadaşı temiz işte ve yolda aramalıdır, ayaktaşlık aldı yürüdü, muavinler, çıraklar, şakirtler bir usta kabadayının, bir mukassir itin kanatları altında yetiştiler, sivrildiler, nam ve şan aldılar. İtlik, külhanilik, bıçkınlık cahil gençler arasında salgın halini aldı, yüzlerine bakılsa gözler kamaşır nice güzel güzel şehbaz ve şehlevent dilaverler, fetalar ocağın üstünden esip gelen itlik havasına kapılıp altın adlarını bakır yaptılar. Türlü uygunsuzluk, ahlaksızlık, sapıklık kabadayılık şanından bilindi. Kollara, pazılara, baldırlara dövdürülen orta nişanları, yeniçerilik alamet-i fârikaları fanatik bir kıymet aldı, dinini, imanını, namusunu bir nişana feda edenler, değişenler çok oldu.

Kolluklara uygunsuz takımından avrat, oğlan uşak kapattılar; çorbacıların işret sofraları çengileri, köçekleriyle alameleinnas kuruldu.

Kendilerine mahsus kahvehaneler kuruldu, saray divanhanelerine benzeyen bu kahvehaneler zamanın namlı mimarları, dülgerleri elinden çıktı ve mükellef döşendi dayandı, fakat hepsi de bir dârünnedve-i haşarat oldu. Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa Çardak İskelesi'ndeki muazzam yeniçeri kahvehanesi üzerine yazdığı bir destanda öyle sahneler çizer ki, bugün hakikat olduğuna güç inanılır, bir kıta alıyoruz:

Pek mükellef yapmış kalfası Balyan
Kahve değil kurmuş bir koca dalyan

İçinde cem olmuş peripeykerler
Türk, Urum, Ermeni, Frenk, İtalyan

Çardak kahvesinde kaynar cezveler
Vasfı tükenmez de kâğıtlar biter.

Yeniçeri Ocağı, son asrında askerliğin şerefini tamamen kaybetmişti.

Son yeniçeriler

Pırpırı kıyafet ve kolluklardaki rezaletler

Son yeniçeriler hakkında hüküm vermeden bazı vakalar, notlar nakledelim. Son yeniçerileri görmüş muharrirler, Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, Şanizade Atâullah Efendi, Cabî Said Efendi, ufak farklarla çok acı şeyler yazarlar. Bu üç yazar hakkında yalnız Esad Efendi'nin, Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran Sultan II. Mahmud'a hoş görünmek istediğini söyleyebiliriz.

Son yeniçerilerin kılık ve kıyafetlerini hemen ağız birliğiyle şöylece tasvir ederler.

"Yeniçeri adı altında avrada, oğlana tecavüz eden börekçi, simitçi, manav, hamal, kayıkçı ve tellak makulesinden ve kaldırım kabadayılarından olup paskalya ve domuz kırımında sokaklarda abalarını yayarak gelip geçen Hıristiyanlardan birer ikişer para almaya tenezzül eden utanmazlar, hangi ortaya mensupsa koluna ve baldırına o ortanın nişanını dövdürtürler, güya görenler çekinsin, korksun diye de kolları sıvalı ve baldır bacak çıplak ve itlikten kinaye yalın ayak dolaşırlar, başlarına da bir endazeden uzun acayip bir sarık sararlardı."

Yeniçeriler arasında bilhassa "Cezayir kesimi" denilen bir hayta kıyafeti pek moda olmuştu. Yazın beyaz dimiden, kışın da yine beyaz kaba çuhadan, çulakiden, paçaları dizkapağının bir karış üstünde gayet kısa diz çağşırı, belde muhakkak kırmızı şal kuşak, narçiçeği necef taşından düğmeleri asla iliklenmeyen bez veya bürüncük gömlek; göğüs, her iki meme başları görünecek şekilde üryan... Göğüs kılları usturayla tıraş edilir, iki meme arasında yalnız sekiz on kıl bırakılır, bunların ucuna da küçük hurda inciler geçirilip düğümlenir, tam ortadaki kıla da bir mavi nazar boncuğu takılırdı, bu aca-

yip püsküle de "sine perçemi" adı verilirdi. İtlik, bıçkıncılık yollarında yeni yeni yürümeye başlamış mürahik veya şabb-ı emredler ise "ayine misali sinelerine bir katır boncuğu keşide ederlerdi"; başlarına bir endaze şal sarık dolayanlar üst üste kenarları oyalı Kandilli veya Selanik işi rengârenk yazma yemeniler veya işlemeli grepler sarardı. Tekrar ediyorum, yaz ve kış, sine üryan, kollar sıvalı, baldır bacak çıplak, yalın ayak, uzakça bir yere gidilecekse çıplak ayağa bir Galata yemenisi çekilirdi. Bu yemeninin hususiyeti evvela kırmızı sahtiyandan kesilmesi, sonra üstünün gayet kısa olmasıydı, öylesine ki, içindeki çıplak ayağın parmak enleri, dipleri muhakkak görünmeliydi; yemeni ayağı parmak uçlarından ve arka tarafında da topuğu hemen bitimine yakın şöyle bir tutardı.

Bu uçarı it kılığı İstanbul'da öylesine moda olmuştu ki, ocağa kayıtlı olmayan kişizade delikanlılar, kibar evlatları dahi yeniçeri dilaver ve şehbazlarını taklit eder olmuşlardı. Hatta onların itlik nümayişi helvacı çırağı ile gözlemeci kalfasından daha parlaktı, narin ayağı rencide olacağı için yalın tabanla kaldırıma basmaz, som sırma işlemeli şakır şakır eyer vurulmuş atlara çıplak ayakla binerler, ellerine de sapı elmaslı bir şemsiye alırlardı; çoğu henüz göğüsleri kıllanmamış toy, mürahik gençler olduğu için sinelerine, haytaların sine perçemleri yerine, altı zamklı bezler üzerine hurda inci, mercan, yakut, zümrüt, zebercetle işlenmiş, semtleri yeniçeri kolluğunun nişanını yapıştırırlardı.

Kolluklar ise başka âlemdi. Eskiden bir kolluk önünden vüzeradan, ulemadan biri veya semtin sevilmiş ve sayılmış bir siması geçince, kolluk çorbacısı ve neferleri, eğer kapının önündeyseler ayağa kalkıp hürmetle selam verirlerdi. Son tuğyan asrında ise kolluk önüne iskemleler atılır veya hasırlar serilir, üstüne laubaliyane oturur, yan gelip uzanırlar, sabahtan akşama tambura, saz çalarlar, destan, mâni, türkü okur, zırlarlar, gelip geçene ayağa kalkıp selam vermek şöyle dursun, bilakis laf atıp alay ederlerdi. Çingene karılarını, kızlarını, şoparlarını çevirip kolluk önünde oynatırlar, hatta içeri çekip türlü şenaat eylerlerdi. Genç ihtiyar, kadın erkek, ırz ve namus erbabı yeniçeri kolluklarının önünden asla geçmezdi. Hele akşamüstü, gece yatsıdan sonra kolluk önünden geçmek gafletini gösteren oldu mu,

"Senden şüphelendik, buralarda bu vakit ne dolaşırsın, gel, üstü-

nü arayacağız!.." diye içeri alırlar, ayak direyecek olsa sille yumruk cebren ve kahren çekerler, artık üstünde ne varsa, saat, kordon, tütün kesesi, kıymetli bir bıçak, hançer, yüzük ve daima her şeye tercih edilen dolu bir altın kesesi alınır,

"Bunlar bizde kalsın, sen de mal verip ırzını satın alır gidersin!.." derlerdi.

Kendi bölgelerinde oturan Müslim ve gayrimüslim tüccarları ise kolluk haracına bağlamışlardı, her biri ay başında bu haracı kolluk çorbacısına gönderirdi. Vermeyecek olsa adamın evini, konağını tutuşturup yakarlardı.

Elinden kan çıkan biri hiç düşünmeden en yakın kolluğa koşar, sığınırdı. Kolluk da hemen katile sahip çıkardı.

"Bu şehbaz orta yoldaşımızdır, maktulün diyetini ortamızın vakıf sandığından veririz!.." derler ve evvela kısas davasını düşürüp idamı önlerlerdi.

Maktul tarafı "Akçe kabul etmeyiz, kısasımız kısastır" diye kan davasında ısrar edemezdi, hemen içeri çekip falakaya yatırırlardı. Kan diyeti diye verdikleri de üç beş kuruştan ibaret olurdu. "Az olduğuna bakma, Hacı Bektaş nefesi sinmiş bereketli vakıf akçedir" denilirdi. Sonra himaye ettikleri katili, kudreti ölçüsünde sızdırırlardı, eğer pırpırı güruhundan ise, zaten ocaklı Hacı Bektaş köçeği çıkardı.

Paskalya vesair yortu günlerinde zengin Hıristiyanların yolunu çevirip izzet ve ikramla kolluğa alırlar, rakı ve şarap ikram ederler, kendileri de "Hazreti İsa aşkına içeriz çorbacı!.." diyerek kadeh devirirler, sonra da zoraki misafirin önüne bahşiş tepsisini koyarlardı.

Balta asma, balta verme, hendek gladyatörleri, tahmis zorbaları

Son yeniçerilerin zorbalık yolunda pervasız tasallutlarından en genişi, en ağırı "balta asmak"tı.

"Balta", son yeniçeriler argosunda "Bir mal veya bir şahıs üstünde sahip çıkma hakkını beyan eden belge, nişan" demekti. Zorba hangi yeniçeri ortasına mensup ise herhangi bir yere takacağı, asacağı veya herhangi bir kimseye vereceği baltanın üzerinde o ortanın alamet-i fârikası bulunurdu.

Her namlı yeniçeri zorbasının eli bıçaklı vurucu yakıcı yüz kadar adamı, baldırı çıplaklardan, bıçkınlardan mürekkep bir çetesi vardı; efradının hepsi ocaklı ve o zorbanın ortasına mensup çeteye bir in, koğuş, konak yeri vazifesini görür bir de mükellef kahvehanesi olurdu.

Müslim veya gayrimüslim, zengin yahut orta halli bir kimse İstanbul içinde bir bina yaptıracak oldu mu, yapılan ister bir evceğiz, isterse bir konak, han olsun o semti bıçağı altından geçirmiş zorbaya haraç vermeden yapıya asla devam edemezdi. Zorba adamını gönderir, yapının herhangi bir yerine bir çivi çaktırır ve o çiviye de sapında ortasının alamet-i fârikası bulunan bir balta astırırdı. O baltayı gören usta, kalfa, amele işten derhal el çekerdi, çekmeyecek olsa zorbanın yeniçeri çetesi gelir, hepsini tepeler, daha daha ayak direyecek olsalar öldürürlerdi. Bir yapıya bir kere balta asıldı mı, inşaatın devamı için haracın hemen verilmesi gerekirdi, engel haraçla da kalmaz, işi zorba üzerine alır, dilediği yevmiyeyle adam çalıştırır, kereste vesair inşa malzemesini dilediği yerden dilediği fiyata o satın alır, faraza 100 altına çıkacak bir bina bu suretle 300 altına mal olurdu.

İçindeki mal ne olursa olsun, limana giren bir tüccar gemisi ister açıkta demirlesin, isterse sahile palamar atıp bağlasın, karşısında hemen bir yeniçeri zorbası belirir, pürsilah kaldırım itlerinden çetesiyle, geminin en münasip yerine, ekseriya burnundaki mahmuza baltasını asardı. Gemilere asılan zorba baltası, üstünde keza zorbanın mensup olduğu ortanın alamet-i fârikası resmedilmiş bir tahta levhadan ibaretti. Bir kere balta asıldı mı artık ne kaptan ve ne de malın sahibi tüccar ağız açamazlardı, malı zorba indirir, götürür, satar, birinin eline gemi navlunu, öbürünün eline de sermaye ve kâr diye ne verirse razı olurlardı. Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi anlatıyor. Karamürsel'den bir gemi yaş meyve gelmiş ve bir müddet sonra da bu gemiye balta asan zorba bir hesap pusulası yollamış. Nakliye, kantariye, hamaliye, dükkân kirası vesaire bir sürü masraf kaydettikten sonra, "Mal şu kadar noksan çıktı, şu kadarı da çürüyüp atıldı, mal sahibi bana şu kadar kuruş borçludur!.." demiş. Köylü de yeniçeri zorbasının hesap pusulasını ibret olmak üzere Karamürsel İskelesi'ndeki kahvelerden birinin duvarına asmışlar.

Yeniçeri Ocağı'nın bir haşarat yatağı olduğu o son yüz yılında zorbaların uygunsuz takımından bir nigâr veya civanı inhisarı altına

almasına da yeniçeri argosunda "balta olma" denilirdi, bunun alameti olarak da o nigâr ve civanın üstüne ortasının nişanı işlenmiş bir çevre, baş yemenisi, yelpaze, kuşak, pazıbent, herhangi bir şey verirdi, bunlara da balta denilirdi. Zorbasının baltasını alan da onu omzuna, göğsüne asar veya külahına, beline sarar, bıçağı yaman o zorbanın kanadı altına alınmakla övünürdü ve kendisine haytalar yan gözle bile bakamazlardı.

Azılı zorbalar daimi rekabet halindeydiler, birinin astığı baltanın başkası tarafından indirilmesi, hiç kimse tarafından önlenemez büyük ve kanlı bir kavgaya, adeta iki çete arasında bir şehir müsademesine sebep olurdu. Bu kanlı kavgada pek çok ölü vererek taraflardan biri mutlak şekilde tasfiye edilirdi ki, buna da yeniçeri ağzında "bıçak altından geçirme" denilirdi. Zorbalar ile çeteleri arasında belli dövüş yeri, bu İstanbul gladyatörlerinin arenası da Galata kalesinin büyük hendeğinin içiydi; dövüşlerde hendek etrafına binlerce seyirci toplanırdı.

En büyük zorbalar, mesela Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa, Tersaneli Ellidokuzun Mehmed, Poyrazlı Ali, Altmışdördün Laz Harun çarpışmamaya, boy ölçüşmemeye çok dikkat ederlerdi. Bu da, birinin el attığı bölgeye öbürünün göz atmamasıyla temin edilirdi.

Büyük zorbaların tenezzül etmediği, yamaklarına, çıraklarına bıraktığı işlere örnek olarak tahmis rezaletlerini anlatabiliriz. O zamanlar kahve değirmende çekilmez, kavrulduktan sonra, Eminönü civarında Tahmis denilen yerdeki büyük miri dibeklerde dövülürdü. Saf kahveye kahveci esnafı tarafından nohut ve fındık kabuğu ve bunlara benzer şeyler katılmaması için dibekçilerin başında her gün ihtiyar yeniçeri ustalarından dört kişi bulunurdu. Tahmis dibeklerinde de kahvecilere ve eşhasa ait her gün en az 2.000 okka kahve dövülürdü. Bu ihtiyar yeniçeri ustaları ellerindeki saf kahveyle gelenleri, "Ağa var sen dolaş, falan zamanda gel, malını al!.." diye dibek başından zorla uzaklaştırırlar ve sonra gelen saf kahveye yarı yarıya nohut ve fındık kabuğu katarlar, aradaki farkın kârını, yine hepsi yeniçeri olan dibekçilerle paylaşırlardı. Saf kahve verip mahlut kahve alan mal sahibi asla ağzını açamazdı. Bir gün kendisi de ocakta kayıtlı yeniçeri olan bir kahveci bu rezalete itiraz edecek olmuş, dibekçiler ile tahmis ustaları tarafından yaka paça Ağakapısı'na götürülmüş, yeniçeri ağası da,

"Sen bir gayretli yoldaşımızsın, seni Van Kalesi'ne ağa tayin ettim, hemen şimdi İstanbul'dan çık, Van'a git!.." deyince biçare kahveci bütün haklarından vazgeçtikten başka büyük ağaya da şu kadar rüşvet verip Van ağalığından güçlükle kurtulmuştu.

Semer devirme, hamam baskını, baklava alayı

Son yeniçerilerin rezaletlerinden biri de "semer devirme"ydi. Semer devirmek, bir yoldaşın mensup olduğu ortayı bırakıp başka bir yeniçeri ortasına geçmesiydi, bunu da hemen bilaistisna genç yoldaşlar, kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün civelekler yapardı; bir moda salgını haline gelmiş it kıyafetinden bahsetmiştik, yalın ayağına bir Galata yemenisi, bir güzel tütün kesesi, bir güzel çubuk, hele başına sarmak üzere iki endaze boyunda hindkâri bir şal alındı mı, delikanlı, "Yeni yoldaşlarım beni korur!.." diyerek semeri devirirdi. Kaçan yoldaşlarından intikam almak nasıl bir namus meselesi bilinirse, kandırıp kaçırdıkları genci himaye etmek de öylece bir namus meselesi kabul edilmişti ve iki yeniçeri ortası artık kanlı bıçaklı yekdiğerinin düşmanı kesilir, birbirlerine nerede rastlarlarsa amansızca vuruşurlardı. Mesela 1819 senesinde Galata'nın muhafazasına memur 25. Orta yoldaşlarından bir genç yine Galata'nın muhafazasına memur 71. Orta'ya semer devirmiş, koca Galata kasabası derhal karışmış, iki taraf da dükkân, mağaza ve depoların kepenklerini kırarak şarap ve yağ varillerini ve erzak çuvallarını sokaklara yığmış, siperler, barikatlar yaparak kanlı bir şehir muharebesine başlamış ve bu çarpışma tam iki gün iki gece sürmüştü. Karşıdan silah seslerini duyan İstanbul yeniçerileri de, taraf tuttukları bu iki ortadan birine yardım için kayıklarla Galata'ya geçmişlerdi.

Son yeniçeriler devrinde Üsküdar'da Büyük İskele ve Balaban İskelesi, Galata'da Çeşme Meydanı, Karaköy, Tophane, Salıpazarı tarafları, İstanbul'da Unkapanı, Tahtakale, Yemiş İskelesi, Bahçekapı yeniçeri erazil ve eşkıyasının sarıcaarı yuvaları gibi kaynaştığı yerlerdi. Buralarda gün ortasında dahi ırz ehli kadın, kız ve erkek çocuk, hatta eli yüzü düzgün ve pençeli, pazılı delikanlılar gezip dolaşamazdı. Buralardaki bekâr hanları ve bekâr odaları hakiki manada birer fuhuş ve cinayet yuvasıydı. Hele Bahçekapı'da sur dışında bir

sokak vardı ki, iki yanı boydan boya ahşap salaş dükkânlar, kahvehaneler ve kayıkhaneler, bunların hepsinin üst katları da bekâr odalarıydı. Halk buraya "Melek Girmez Sokağı" adını vermişti, aslındaysa melek değil, şeytan bile girmeye korkardı. 1812 yılındaki büyük veba salgınında müthiş hastalığın kaynakları bu haşarat yatağı semtler olduğu tespit edilmiş, devrin padişahı Sultan II. Mahmud da bunu fırsat bilerek İstanbul, Galata, Tophane ve Üsküdar'daki bütün bekâr odalarını yıktırmış, bu arada Melek Girmez Sokağı salaşları da yıktırılmış, odalardan hasta döşeklerine serilmiş bir alay uygunsuz kadınlar çıkarılmıştı. Padişah oraya hemen bir cami yaptırmış ve o rezalet yuvasının yok edilmesi hatırası olarak da bu camiye "Hidayet Camii" adını vermişti.

Hepsi Yeniçeri Ocağı'na kayıtlı iskele kayıkçıları da her gün bir rezalet çıkarıp, kayıklarına yalnız binmek gafletini gösteren veya zaruretinde olan kadın müşterilerine tasallut cüretini gösterirler, Sarayburnu'nu geçtikten sonra "Akıntı aşmak için volta vururuz!.." diye kandırıp onları Hayırsız Adalar'a kaçırırlardı.

Yukarıda kaydettiğimiz semtlerdeki büyük çarşı hamamlarına ırz ehli gidemez, girip yıkanamaz olmuştu. Her biri ayrı güzellikte sanat eseri yapılar olan Fındıklı'da Müftü Hamamı, Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı, Yamalı Hamam, Kapıiçi Hamamı, Karaköy Hamamı, Buğuluca Hamam, Çeşme Meydanı'nda Yeşildirekli Hamam, Kasımpaşa'da Büyük Hamam, Unkapanı'nda Azebler Hamamı, Hacıkadın Hamamı, Küçükpazar Hamamı, Rüstempaşa Hamamı, Haseki Hamamı, Yıldızbaba Hamamı, Hocapaşa Hamamı, Şengül Hamamı, Acısu Hamamı, Çemberlitaş Hamamı, Mahmutpaşa Hamamı, Gedikpaşa Hamamı, Kadırgalimanı Hamamı, Aksaray'da Muratpaşa Hamamı, Ağa Hamamı, her gün öyle vakalara sahne olurdu ki gidenler bednam olmadan, başlarına türlü bela gelmeden çıkamazdı. En hafifinden soyulurlardı, para kesesi, saati, kıymetli şalı, hatta çamaşırı, şalvarı, pabucu mutlaka alınırdı. Şikâyete kalksa cümlesi ocaklı natır ve tellaklardan dayak yerdi.

"Biz saat ve kese görmedik, geldiğinde şalın, pabucun yoktu, donla geldin şimdi bizden şalvar sorarsın, ama yine biz sana merhamet edelim külhancının şu zimmi poturunu sana virelim!.." derlerdi.

Kanuni Sultan Süleyman zamanından kalma bir âdetti, ramazan

aylarının on beşinci günleri padişah saraydaki Hırka-i Saadet dairesini ziyaret eder, bu vesileyle İstanbul'daki kapıkulu askerine, başta yeniçeriler, saray baklavası dağıtılırdı. Baklavalar on nefere bir tepsi hesabıyla verilirdi. Dağıtma töreni saray mutfakları önünde olurdu.

Evvela silahtar ağa gelir, Yeniçeri Ocağı'nın 1 numaralı neferi olan padişah adına iki tepsi baklava alır, sonra her yeniçeri ortasından iki nefer gelerek kendilerine ait baklava tepsilerini kaldırırlardı. Tepsiler futalar içine konulur, futalar da üst taraflarından düğümlenir ve yeşil boyalı uzun bir sırığa bu düğüm yerlerinden geçirilip dizilir, sonra sırığı iki ucundan iki yoldaş omuzlayarak kışlalarına tantanalı bir alayla götürülürdü. Bu alayda ilahiler okunur, yeniçeri gülbankı çekilir, bütün yeniçeriler baklava tepsilerini edepleriyle takip ederek görülmeye değer bir alay tertip ederlerdi. Son asırlarında bu baklava alaylarını da, bir kepazeliğe, rezalete çevirmişlerdi. Baklavalar yendikten sonra tepsiler ve futalar saray mutfağına iade edilegelirken evvela onları geri vermez olmuşlardı, sırnaşık, yüzsüz külhani ağzıyla, "Baklavalar o kadar lezzetliydi ki, tepsisi ve futasıyla beraber yedik!.." derlerdi.

Baklava alayı seyrine gelen halka, alayın geçtiği yollar boyunca olan dükkânlara tecavüz edilir, çoğu kendine sahip olamayacak kadar sarhoş, dükkân yağma eder, kadın, taze uşak yolda gözüne kestirdiğine azgınca saldırır, alameleinnas öper, hatta "Benim misafirimsin canım, odamıza baklavaya buyur!.." diye cebren sürüklemeye kalkardı. Her baklava alayı eskiden bir seyir mevzuu iken son zamanlarda bir rezalet sahnesi olmuştu. 1824'te bir baklava alayında ırz ehli bir kadını azgın iki yeniçerinin elinden iki yüz kişi zor kurtarmıştı; Firuzağa Camii önünde birkaç kişinin yaralandığı büyük bir mücadele olmuştu. Ve bu genç kadın, bir yeniçerinin kızı ve topçu neferinin de karısı çıkmış, rezalet büsbütün büyümek istidadını göstermiş, kanlı bir yeniçeri-topçular kavgası zor önlenmişti.

Yeniçeri kahvehaneleri

Kılık ve kıyafetlerini, ahlak ve meşreplerini tarih kaynaklarımızdan aydınlatabildiğimiz kadar tasvire çalıştığımız son yeniçerilerin günlük hayatında en mühim yeri kahvehane alırdı.

Bir semtin yeniçeri kahvehanesi, sadece gündüz toplanılır, oturup sohbet edilir, şerbet, kahve, çubuk bahanesiyle ülfet ve muhabbet yeri değildi; kahvehane sahibi zorbanın karargâhı ve çetesinin de kışlası koğuşuydu.

Yeniçerilik davasında bir sürü hayta baldırı çıplak, mevsimine göre içerde, dışarda bir çardak altında, peykelerde hasırlarda serim serim serilirler, kimi esrarın dalgası, kimi badenin humarı içinde, saz, destan koşma, semai, türkü ve nefes dinler, yiyecek düşünmez, yatak düşünmez, haytaca nefis lezzetleri her zaman hazır, geceleri musandıralardan indirilen kilimler, yorganlar, yastıklarla peykeler ve kahvehanenin zemini, sofalar, şirvanlar, müşterilerinin itibarına, şanına, türlü yönden ehemmiyetine göre kat kat, boy boy koğuş olurdu. Hakikate daha yakın bir benzetiş olur, bir yeniçeri kahvehanesi gece, bir Bektaşi tekkesinde misafir canların alındığı odadan farksızdı; öylesine ki, her yeniçeri kahvehanesinin geceleri kahvehanede yatar bir Bektaşi babası vardı. Yatsıdan sonra şamdanlar Bektaşi usulünce uyutulur, kahve ocağında bir tek şamdan sabaha kadar yanardı.

Hemen hepsi gayetle büyük ve fevkalade süslü, mükellef olan yeniçeri kahvehaneleri umumiyetle İstanbul'un manzarası en güzel yerlerine, çoğu denize nazır sur bedenleri üstüne yahut denize çakılmış kalaslar üzerine kurulurdu.

Kahvehane halkının kademe kademe seviyelerine göre peykeler, sofalar, saz yeri, bir baba sofası olur, bu teferruatın hepsi ahşap, oymalı, çiçek kabartmalı, boyalı, nakışlı, altın yaldızlıydı. Orta zemin mermer, bu mermer alanın tam ortasında muhakkak bir mermer havuz ve fıskıye bulunur, etrafı saksılarla bezenir, çiçek, yeşillikten de bilhassa fesleğen tercih edilirdi. Peykeler, sofalar kilimlerle, seccadeler, kuzu, koyun, ayı postlarıyla, şilteler, yastıklarla döşenir, duvarlara Bektaşi levhaları asılırdı.

Kahve ocağı ise bir gelin odası köşesi gibi süslenirdi; kapaklı ve açık boy boy cezveler, dolap dolap fincanlar, altın ve gümüş fincan zarfları, en az birkaçı altın ve gümüş başlıklı billur nargileler, yasemin çubuklar, en kıymetli lüleler büyük servet teşkil ederdi.

Ocakta işinin ehli, fakat mukassir it, hayta bir ocakçı, piş tahta-çekmece önünde de kahvehane sahibi zorbanın gayetle makbulü bir mürahik civelek otururdu. Her kahvehanenin Ayvansaray

Loncası'ndan sazendeleri, hanendeleri, yine Kıpti yahut Rum köçekleri, kıssahan meddahları, en azdan iki usta berberi ve gayetle mahbub, suret-i mahsusada son derece cazip kıyafetler altında üç dört tane de berber şakirdi, kahve uşağı bulunurdu.

Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane açıp işletmek bir zorbalık imtiyazıydı, kaldı ki, zorbalık olmadıkça bu kahvehaneler döşenip dayanılamaz, içinin takımları bile tedarik edilemezdi. Zira, bu mükellef ve muhteşem yeniçeri kahvehanelerinin hepsi, sahipleri tarafından bir para harcanmadan açılırdı. Zorba, palasının parladığı ve sesinin gürlediği semtin, Müslim ve gayrimüslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerini bir deftere yazar ve her ismin yanına açacağı kahvehane için dilediği eşyayı kaydederdi. Sonra adamlarından gözüpek, zıpırlığı ve itliğiyle tanınmış birine bu defteri verir ve isimlerini kaydettiği zevata yollardı; pervasız serseri de,

"Ağa selam ediyor, defter gönderdi, zatınızdan kahvehane hediyesi bekler..." der ve adama, ne haraç biçilmiş ise tebliğ ederdi. Ve bu tebliğe muhatap olanlar istenileni hiç tereddüt etmeden yollardı, hatta bazıları bizzat kendisi götürürdü.

Yeni açılan bir yeniçeri kahvehanesine, yeniçeriler kendi aralarında en makbul hediye olarak güzel bir kafesin içinde bir kanarya kuşu götürürlerdi. Kanarya kuşu, kahvehaneler için bir uğur, maskot bilinirdi, kanaryasız tek kahvehane yoktu, bir yeniçeri kahvehanesinde ise en az otuz kırk kafes kanarya bulunurdu.

Yeniçeri kahvehanelerinin kapıları üstünde, sahibi olan zorbanın mensup olduğu yeniçeri ortasının nişanı, alamet-i fârikası bulunurdu; zamanımızın dükkân tabelaları gibi, levha halinde fevkalade dikkat ve gayetle süslü olarak resmettirilen bu nişan ağır bir çerçeve ortasında camlanır ve kahvehanenin açıldığı gün pek tantanalı bir alayla getirilip kahvehanenin kapısı üstüne konulurdu, buna da "kahvehane nişan alayı" denilirdi.

Alay Süleymaniye'de Ağakapısı'ndan başlardı. Zorbanın mensup olduğu ortanın, çorbacısından acemi neferine kadar bütün yoldaşları alaya iştirak ederdi. Efradın bir kısmı bayramlık, merasim esvapları ve üsküfleriyle, bir kısmı da zamanın modası Cezayir kesimi esvaplarla yalın ayak, baldırı çıplak gelirdi. Kahvehane kapısına konu-

lacak olan levhayı ortanın başkarakollukçusu alır ve yol boyunca ve başının üstünde tutarak taşır, kahvehanenin civelek kahve uşakları da en önde, başkarakollukçunun iki yanı sıra yürürlerdi. En öne de atlı alay çavuşları, nişanın geçeceği yollardaki halkı sopa ve kırbaçla dağıtarak,

"Savulun bre savulun, nişan geliyor!.." diye bağırırlardı.

Bu çavuşların peşinde elinde teber, kuşağında nefir ve kolunda keşkülle bir Bektaşi babası, kahvede baba sofasına çıkıp oturacak, "bir saki-i gülçehre elinde badesi dahi her an amade" damızlık koç gibi beslenecek kahve şeyhi bulunurdu. Çorbacı ağa, odabaşı ağa, zorba ağa ve zorba ağanın çekmece başına oturtacağı şakirdi atlarla alayın ardından gelirlerdi.

Nişan ocakçı ve şakirtleri tarafından karşılanır, gülbank çekilip duası yapıldıktan sonra yerine asılır, kapılar açılır, alaya katılan yoldaşlara şerbetler, şekerler, kahve ve çubuklar ikram edilir, bütün davetliler ağırlanır, hatta sokaktan geçenlere kahve, şerbet verilirdi.

Ocağın son yıllarında kahvehane sahibi olan yeniçeri zorbalarının en namlıları Kuledibi Kahvesi'nin sahibi Kalyoncu Burunsuz Mustafa, Hendek Kahvesi'nin sahibi Darıcalı İbrahim Çavuş, Çardak İskelesi Kahvesi'nin sahibi Galatalı Hüseyin Ağa, Toygar Tepesi Kahvesi'nin sahibi Tiflisli Ali, Balaban İskelesi Kahvesi'nin sahibi Kız Mustafa, Esir Pazarı Kahvesi'nin sahibi Babadağlı, Hasanpaşa Hanı Kahvesi'nin sahibi Sarhoş Mustafa, Irgat Pazarı Kahvesi'nin sahibi Turnacı Ömer.

Son yeniçeriler ve Nizam-ı Cedid

Hamamdaki tellak, kayıktaki hamlacı, bostandaki ırgat, yanaşma, çarşı pazar halkı, şekerci, börekçi, kalaycı, kazancı, yorgancı, hallaç, yemenici, saraç, cümle zanaat ehli ve esnaf yeniçeri olunca, beş yüz senelik asker ocağı, yeni bir düzen, yeni silah ve talim kabul etmez, hiçbir suretle ıslah edilemez bir hale gelmişti.

18. asrın sonunda, kahraman doğmuş fertler müstesna, yeniçerinin askerliği artık bir hiç, sıfırdır; fakat fitne ve fesat yolunda müthiş bir dev kuvvetine sahipti.

Cephelere seferli kadrosunun dörtte biri zor sevk edilebili-

yordu. Mesela İstanbul'dan parlak bir ordu alayıyla çıkan yeniçerilerin dörtte üçü, şehir dışında ilk konak yeri olan Davutpaşa ordugâhından daha o alay gününün akşamı şehre kaçıp günlük işinin başına dönmüş bulunurdu. Zabitler bunları asla getiremeyeceklerini bildikleri için göz yummayı ihbara tercih ederlerdi; faraza 100 neferi olan bir odabaşı 25 neferin seferi ulufesini dağıtır, mevcut gösterip aldığı 75 sefer kaçkınının ulufesini de kendi kesesine atar, münasip bir miktarını da çorbacısına pay olarak ayırırdı.

Soyulan devlet hazinesiydi, yıkılan devlet binasıydı. Felaketten felakete sürüklenen, ecdadının fethettiği ve asırlar boyunca yerleşerek imar ettiği ve nüfusunun da pek çok kasabada yüzde seksen çoğunluğunu teşkil ettiği koca koca ülkelerden muhacir olup çekilen de Türk milletiydi.

Üzerinde tekrar ehemmiyetle duruyorum, asla unutmamalıdır ki, son yeniçerilerin büyük çoğunluğu da Türk'tür, içlerinde devşirme nesli hemen yok olmuş gibidir. Bu feci tecellinin tek sebebi kapkara, katran gibi yağlı kara cehildir.

Devletin bekası için o devrin en mükemmel silahlarıyla teçhiz edilmiş ve sert asker disipliniyle talim görerek yetiştirilmiş, amirine itaatli, askerliğin kutsal vazife olduğunu benimsemiş bir orduya sahip olması şarttı. Bu kıtalar, bir kısmı esnaf laubaliliği, bir kısmı da süfli hizmetlerin pervasızlığıyla yoğrulmuş yeniçerilerden teşkil edilmesine imkân yoktu. İşe yeni bir Türk ordusunun çekirdeğini kurmaktan başlamak lazımdı ve öyle yapıldı. Fakat kolay olmadı. Yeni Türk ordusunun kurulması, yeniçerilerin tasfiyesi demekti; asker adı altında şehir eşkıyası olmuş yüz binlerce insan, kördüğüm olup örülmüş hırslar, menfaatler, cehlin ve taassubun verdiği cesaretle mezbuhane mukavemet edecekler, en küçük fırsatı kaçırmayacaklar, hatta Sultan III. Selim ile Alemdar Mustafa Paşa'ya affedilmez hatalarından istifade ederek galebe çaldıktan sonra Sultan II. Mahmud'un kılıcıyla toptan yok edileceklerdir.

Müverrih Cevdet Paşa "Nizam-ı Cedid" adı verilen Türkiye'nin yeni ordusunun kuruluşunu Hicri 1207, Miladi 1793 vakaları arasında şöylece anlatıyor:

"Talimli bir piyade askeri vücuda getirmek Sultan III. Selim'in tek gayesiydi. Bunun tahakkuku için Levent Çiftliği'nde Yeniçeri

Ocağı'yla hiç ilgisi olmayan gençlerden bir miktar nefer yazılarak Avrupa'nın harp sanatına vâkıf birkaç muallimiyle talimlere başlandı. Gün günden bu efrat çoğaltıldı, birkaç yüzü buldu. Sultan Selim Levent Çiftliği'ne giderek yeni askerlerin talimini seyrettiğinde, onların silah kullanmadaki süratlerini, yüzlerce nefer tek vücut gibi hareketlerini gördüğünde son derece sevinç duydu; talimli efradı biraz daha çoğaltmak için Nizam-ı Cedid'e yazılmak üzere yeniçerilerden nefer istendi, yeniçeriler yan çizerek nefer vermeyince de Sultan Selim yeni talimli askerin "Nizam-ı Cedid" adıyla ayrı, müstakil bir asker ocağı olmasını emretti.

Hükümetin verdiği karar üzerine bu yeni asker ocağının mevcudu şimdilik 12.000 kişi olacaktı. Levent Çiftliği'ndeki asker de bir numune taburu olacaktı. Zabitleriyle beraber mevcudu 1.602 nefer olan bu tabur 12 bölüğe ayrılacak, tabura bir binbaşı, sağ ve sol olmak üzere iki kolağası, bu kolağalarının yanında ikişer mülazım ve her bölüğün başında da bir yüzbaşı bulunacaktı.

Levent Çiftliği'ndeki bu talimli askerin neferlerine ilk defa süngülü tüfekler verildi ve bu hünkâr çiftliği küçük bir kışla haline konuldu."

Geçen asrın büyük müverrihi sözlerine yeniçerileri çok ağır suçlayarak devam ediyor: "...fakat yeniçeriler, Osmanlı Devleti memleketlerine kanser illeti gibi yayılmış, dalbudak salmıştı, şehir ve kasabalarda sabit, hiçbir şeyle çıkmaz leke gibi duruyorlardı, ocakları söndürülmezse, onların vücudu dururken başka bir asker ocağının kurulması imkânsızdı. Yeni askere rakip, hatta düşman gözüyle bakacakları, taassup derecesinde yeniçerilik gayretiyle büyük fitneleri pervasızca çıkaracakları minare aleminde yanar ateş gibi meydandaydı."

Vakalar şöyle gelişti:

Yeniçerilerin sergerdeleri toplandı, kendilerine gayet tatlı bir dille Nizam-ı Cedid adı verilen asker ocağının yeniçerileri kaldırmak kastıyla kurulmadığı anlatıldı. Devletin 12.000 talimli askere ihtiyacı vardı, bunun 1.600-2.000 kişisi Levent Çiftliği'ndeki numune taburuydu, geri kalan 10.000 kişi yeniçerilerden teşkil edilecekti, onların talimgâhı da Topkapı dışında ve Kâğıthane'de kurulacaktı. Bu talimler kurs şeklinde olacak ve yeniçeriler kısa bir zaman içinde ta-

kım takım tamamen yeni süngülü tüfeklerle, Avrupa'da olduğu gibi yeni piyade harbi usullerini öğreneceklerdi. Yeniçerilerin talimi ancak bir-bir buçuk ay kadar devam etti, sonra,

"Yok, bu talim bize gelmez!.. Bu talim gâvur işidir!.." demeye başladılar.

Bunun üzerine Nizam-ı Cedid askerinin çoğaltılmasına karar verildi ve Üsküdar tarafında zamanımızda Selimiye Kışlası dediğimiz büyük kışlanın ilk binasının yapısına başlandı.

Yeniçeriler de mahut kazanlarını çıkarıp yeni bir ihtilalle Nizam-ı Cedid'i ortadan kaldırmaya karar verdi. Yer yer Nizam-ı Cedid neferlerinin yolunu çevirmeye ve talimin gâvur işi olduğunu söyleyerek ve tehdidi de unutmayarak Nizam-ı Cedid'e yazılan gençleri dağıtmaya başladılar.

Hazine her taksit devresinde yeniçeri ulufelerini güçlükle ödemekteydi, yeniçeriler talimi kabul etmeyince 12.000 kişilik bir Nizam-ı Cedid askerinin ağır masrafını karşılamak için "İrad-ı Cedid" adıyla yeni gelir kaynakları arandı, yeni vergiler kondu. Yeniçerilerin bozguncu tahriklerine karşı Nizam-ı Cedid neferlerine tatmin edici aylıklar bağlandı. Bu da yeniçerileri ayrıca kıskandırdı ve fitneye tahrik etti. Yeni büyük ve kanlı bir yeniçeri ihtilali bir Edirne Vakası'yla başladı.

Davul zurna çalarak gelen 1807 ihtilali

Nizam-ı Cedid'in kuruluşu ile yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'e ve Sultan III. Selim'e karşı kazan kaldırması arasında on dört sene geçmiştir. Bu on dört sene içinde Sultan III. Selim'in etrafında toplanmış ve padişahın itimadını alabildiklerine suiistimal etmiş bir yâran zümresinin, mülki ve askeri ıslahat, teçhizat ve imar isimleri altında devlet hazinesini ve bu arada bilhassa "İrad-ı Cedid" adı verilen ve halka çok ağır gelmiş olan yeni vergiler gelirini, avami tabiriyle "har vurup harman savurması" ve kendi şahsi menfaatlerini de fazlasıyla gözetmeleri, 1807 ihtilalinde yeniçerileri haklı bir dava yolunda, birtakım zalim, mürteşi ve mürtekiplere karşı ayaklanmış gösterir.

Son yeniçeriler hakkında, hayta, baldırı çıplak, it, hazele, hatta şehir eşkıyası gibi ağır sıfatları tereddüt etmeden kullandık. Her türlü

melanet ve şenaati alameleinnas irtikâp eden şerirler olduğunu yazdık. Şurasını da ehemmiyetle kaydedelim ki Sultan Selim tarafından Nizam-ı Cedid'in kurulup tutunmasına ve yürütülmesine memur ettiği devletliler temiz insanlar çıksaydı ne 1807 ihtilali, ne de onu takip eden hazin vakalar ve ne de tarihimize "Vaka-i Hayriye" adıyla geçen facia olurdu.

On dört yıl asla küçümsenemeyecek zaman kıymetidir, bundan dolayıdır ki kesin ifadede mahzur görmüyorum. 1807'de Nizam-ı Cedid'e karşı olan yeniçeri ayaklanmasını Nizam-ı Cedid'e muhalefet değil, Nizam-ı Cedid'i temsil eden kirli, hırsız ve zalim adamlara karşı duyulan nefret tahrik etmişti. Eğer hedef doğrudan Nizam-ı Cedid olsaydı, yeniçerilerin on dört sene beklemesine hiç lüzum yoktu ve bu on dört yıl yeniçeriler için ancak zararlı olabilirdi, kazanlar 1807'de değil, 1793'te kaldırılırdı ki o tarihte bütün Nizam-ı Cedid askeri Levent Çiftliği'ndeki 2.000 kişilik numune taburuydu. 1807'de ise yalnız Kadı Abdurrahman Paşa'nın kumandasındaki Nizam-ı Cedid ordusu 24.000 kişilik bir kuvvetti.

Nizam-ı Cedidciler öylesine bedmest idiler ki ihtilal adeta davul zurna çalarak geldi, duymadılar. Sanki esrarkeş dalgası içindeydiler, bir yerde fili karınca kadar, başka bir yerde de karıncayı fil kadar görüyorlardı. Felaketlerinin çanı bir yıl evvelinden çalındı, bu hadise tarihimizde "Edirne Vakası" diye anılır.

Nizam-ı Cedidcilerin başı Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi İrad-ı Cedid yağmacılarının da başıydı. Padişaha tamamen hulul etmiş, ikballe şımarmıştı. 1806'da Sadrazam İsmail Paşa bu adamın tavır ve hareketlerine tahammül edemedi, padişaha şikâyet edecek oldu, Sultan Selim, "Bizim İbrahim sadık ve işgüzar adamdır, iyi geçinmeye bak" dedi. Bu ihtar sadrazamın Nizam-ı Cedid'e karşı cephe almasına kâfiydi.

1806'da Rumeli kasabalarında da Nizam-ı Cedid kıtaları tesisine karar verildi ve ilk olarak Tekirdağ ile Edirne seçildi. Önce Tekirdağ'a bir ferman yollandı, hâkim efendi halkı toplayıp fermanı okuduktan sonra, "Bu fermana itaat farzdır" der demez Tekirdağ yeniçerileri hücum ederek hemen oracıkta hâkim efendiyi paramparça ettiler. Bu bir isyan demekti.

Anadolu'da en mükemmel Nizam-ı Cedid askerine sahip Kadı

Abdurrahman Paşa süratle İstanbul'a davet edildi, Kadı Paşa atlı ve yaya 24.000 talimli güzide askeriyle Rumeli'ne geçti.

Ahmed Ağa adında bir zat Edirne'ye bostancıbaşı tayin edildi ve kendisine Edirne bostancılarını talimli Nizam-ı Cedid askeri kılığına koyması tembih edildi. Fakat bu zat talim adını ağzına alır almaz Edirne yeniçerileri tarafından linç edildi. Talim sözünün ardından "vergi" gelecekti, bütün Edirne halkı ayaklandı. İsyan etrafa süratle yayıldı. Kadı Paşa askerine erzak tedariki için Babaeski'ye bir mübayaacı yollamıştı. Babaeskililer de onu parçaladılar. Bütün Trakya köy ve kasabalarında "haber sadrazamdanmış" diye bir dedikodu dolaşıyordu; "Ya İrad-ı Cedid'i vereceksiniz ya da Kadı Paşa cümlenizi kılıçtan geçirecektir!.." diye. Bütün Trakya ürkmüş, ölüm eri olup isyana karar vermişti.

Edirne'ye doğru ilerleyen Kadı Paşa'ya Silivri halkı, "İstemeyiz... Kasabamıza girmesin!.." diye haber yolladı, hatta silahla karşı koydular, fakat kısa bir müsademeden sonra Silivri'ye, memleketin bir veziri gibi değil, müstevli bir düşman ordusunun kumandanı gibi girme zorunda kaldı. Çorlu'da aynı isyan havasıyla karşılaştı, orasını da çiğner geçer ve hatta Edirne'ye de silah kuvvetiyle girebilirdi. Fakat bir hiç yüzünden ortada şu kadar adam ölecek, şu kadar kadın dul, şu kadar çocuk yetim kalacaktı. Kadı Paşa, Çorlu yolundan Silivri'ye döndü, bu kasabanın ileri gelenlerini topladı ve padişahın kendisine söylediği sözleri aynen nakletti, "Siz de hakikati halka anlatın" dedi; "Birtakım müfsitlerin sözlerine uymayın" dedi. Sultan Selim'in söyledikleri şuydu:

"Bu Nizam-ı Cedid'den meramımız sadece düşmanlarımıza misliyle mukabele etmektir ve kaybettiğimiz bunca memleketlerimizi geri alıp yine İslam diyarı yapmaktır, halkın bunu göremeyişi pek gariptir!.. Pek acıdır!.."

Bu sözlerin tesirini Müverrih Cevdet Paşa ne kadar güzel anlatıyor:

"Paşanın meclisine dahil olan Silivri âyanı, sohbet esnasında paşayı gafil avlayıp idam edivermek için yanındaki çifte kurşunla dolu tabancasını Kadı Paşa'nın üzerine sıktı, Allah korudu, kurşunlar isabet etmedi, Paşa kurtulup şaki-i merkum derhal idam edilmiştir..."

Kadı Paşa'nın Çorlu yolundan geri dönmesi, tabir Cevdet Paşa'nın, "eşkıya güruhu"nun şımarmasına sebep olmuştu. Edir-

ne adeta istiklal ilan etti, birkaç hafta cuma namazlarında hutbe kısaltıldı ve hutbeden Sultan Selim'in adı çıkarıldı. Devlet ve saray erkânından on kişinin adı yazılarak "Bunlar idam olunmadıkça dağılmayız" diye haber yollandı. Ve tam bir yıl İstanbul bu bulanık hava altında kaldı. Cevdet Paşa elhak edip adamdır, ne güzel anlatıyor:

"Gerek İstanbul içinde, gerek civarında bulunan bunca evbaş, tarrar, kallaş ve fitnekâr makuleleri Edirne cumhurunu istikbale hazır ve çarşı pazar ile bedesteni yağmaya muntazırdı."

Fakat bu hayta ve hazele güruhunun bekledikleri, Edirne'den gelmedi. Yukarı Boğaz'daki kalelerden geldi. 1807 ihtilalinin öncüsü, yalın ayaklı, yarım pabuçlu, kara zıpkalı, ele avuca sığmaz zıpır Laz uşakları, Boğaz kalelerinin "yamak" adı verilen acemi neferleri oldu, başlarına da yine lecuc Laz taifesinden Kabakçı Mustafa geçti.

Boğaz kalelerinin Laz yamakları

1807 ihtilali şu hava altında, şu şartlar içinde oldu:

Rusya'yla harp halindeydik. Sadrazam İsmail Paşa orduyla cepheye gitmişti. Yeniçeri Ağası Pehlivan Ağa da yeniçerilerle seferli olmuştu; İstanbul'daki yeniçeri kışlalarında yalnız kışla nöbetçisi ihtiyarlar kalmıştı. Aslında ise seferli yeniçerilerin çoğu Davutpaşa'dan şehre dönmüş, manavı, kasabı, bakkalı, hamalı, hamurkârı, tellağı sergisinde, dükkânında, pazarında, fırınında, hamamındaydı.

Şehirdeki yeniçeri kolluklarına da usulen acemi oğlanları yerleştirilmişti.

Köse Musa Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmişti; bu adamı devrin şöhretlerinden Cezzar Ahmed Paşa şöyle tarif etmiştir: "Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse, bu heriften hayır gelmez!.."

Topal Atâullah Efendi de şeyhülislamdı, riya ve hilede üstat olmakla tanınmıştı.

Herkesin ağzında bir laf dolaşıyordu: "Düşman bizim içimizdeymiş!.." "Kimmiş?.." diye sorulsa cevap veren yok.

Yine deniliyordu ki: "Nizam-ı Cedid askeri geceleyin İstanbul'a girip kışlalarda ve kolluklarda olan yeniçeri ve acemi oğlanlarını idam edecekmiş... Ordudaki yeniçeriyi de serdar kesecekmiş..."

Padişah bir gün Bostancıbaşı Şakir Ağa'ya sormuş.

"Sen bostancılara Nizam-ı Cedid elbisesi giydirebilir misin?.." demiş.

Şakir Ağa,

"Hemen sen ferman et padişahım..." demiş. "Ben onlara şapka bile giydiririm!.."

Bütün bostancılar yeniçerilerle ittifaka karar vermişti, fitne çıksa, saray kapılarını hiç tereddüt etmeden açacaklardı.

Bir yeniçeriye de bir gün,

"Nizam-ı Cedid olur musun?" diye sormuşlar.

"Vallah billah Moskof olurum, Nizam-ı Cedid olmam!.." demiş.

Karadeniz Boğazı ağzındaki kalelerin ve tabyaların muhafızları suret-i mahsusada Karadeniz yalısı uşaklarından seçilmişti. Trabzon ile Batum arasının, o devrin tabiriyle Lazistan'ın yalı uşaklarıydı, Anadolu ve Rumeli Kavakları ve Fenerleri havalisine yerleşmişler, ev bark, evlat ıyal sahibi olmuşlardı. Bu Boğaz muhafızları, Yeniçeri Ocağı'na yamak bir asker ocağı kabul edilmişti, bundan ötürü kendilerine sadece "Boğaz yamakları" da denilirdi. Son derecede mutaassıp, kavgacı, inatçı, zıpır, vurucu kırıcı, kolaylıkla kan dökücü adamlardı.

Karadeniz Boğazı kaleleri "nazır" unvanı altında bir kumandanlığa bağlıydı, 1807'de Boğaz Kaleleri Nazırı İngiliz Mahmud Efendi de Nizam-ı Cedid'in en hararetli taraftarlarındandı. O sıralarda Karadeniz yalısından 2.000 nefer hepsi tığ gibi seçme ve zıpırlıkta kan kırmızı, yaşları 18-21 arası delikanlı getirilmişti. Boğaz'ın her iki yakasına da birer çadırlı Nizam-ı Cedid ordugâhı kurulmuştu. Maksat bu genç Laz uşaklarını Nizam-ı Cedid askeriyle ülfet ettirerek evvela onlara Nizam-ı Cedid esvabı giydirmek, çekirdekten talimli kale muhafızları yapmaktı. Bu delikanlılar da Nizam-ı Cedid çadırları yanına kurulan çadırlara yerleştirildi.

Bu genç Laz uşaklarını getirme fikri Köse Musa Paşa'dan doğmuştu. Aslında ise bir Nizam-ı Cedid düşmanı olan Musa Paşa bu 2.000 zıpır, gözü kanlı, eli kanlı genci hazırladığı fitnede silah olarak kullanmak kastıyla getirtmişti; öyle ki, mahrem adamlarıyla kesin talimatını da vermişti: "Sizler yeniçeriye yamaksınız, yani yeniçerisiniz... Size Nizam-ı Cedid esvabı giydirilecektir, Nizam-ı Cedid talimi göreceksiniz, bunlar Frenk taklidi şeylerdir, sizin dinden çıkmış askerle ihtilatınız yakışık almaz!.." diye fitne tohumunu gereği gibi ekmişti.

Hicri 17 Rebiülevvel 1222 ve Miladi 25 Mayıs 1807 Pazartesi günü Boğaz yamaklarına aylıkları verilecekti ve bu vesileyle evvela 2.000 nefer genç Laz uşağına Nizam-ı Cedid esvabı giydirilecekti, bu emri veren de Kaymakam Musa Paşa'ydı. Esvaplar da sandık sandık Boğaz Nazırı Mahmud Efendi'ye gönderilmişti. Nazırlık makamı, konağı Rumelikavağı'ndaydı.

Vaka genç Lazların büyük bir kısmının yerleştirildiği Macar tabyasında patlak verdi. Bu tabyanın kumandanı Halil Haseki de bir Nizam-ı Cedidci olarak tanınmıştı. Sabahın erken saatlerinde Macar tabyasındaki çadırlarda bir kaynaşma oldu, Halil Haseki,

"Nedir uşaklar?.. Derdiniz nedir?.." diye delikanlıların arasına girdi.

Genç yamaklardan biri,

"Nazır Mahmud Efendi'ye bizim için Nizam-ı Cedid esvabı gelmiş, sen de bize o gâvur esvabını giydirmeyi üzerine almışsın!.." dedi.

Halil Haseki,

"Bunun aslı yoktur. Edebinizle dağılın!.." diyecek olduysa da, yine Musa Paşa eliyle Macar tabyasına sokulmuş bir kat Nizam-ı Cedid neferi üniforması ortaya çıkarıldı. "Ya bu nedir?.." diye sorulunca Halil Haseki cevap veremedi ve o anda üzerine saldıran gençlerin pençesinde paramparça edildi.

Macar tabyasındaki vakayı duyan Mahmud Efendi hemen üç çifte kayığına atlayıp İstanbul'a kaçmak istedi, bu sefer Rumelikavağı'ndaki yamaklar kayıklarla peşine düştüler, Büyükdere önlerine geldiğinde yakalanacağını anlayınca kayığını bu iskeleye yanaştırıp Büyükdere Bostancı Ocağı'na sığınmak istedi, muvaffak olamadı. Gözlerini kan bürümüş yamakların eline geçti, onu da bir uşağıyla beraber orada parçaladılar.

"Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse" kaymakam paşa yeni bir yeniçeri ihtilalinin ateşini Yukarı Boğaz'da uyandırmaya muvaffak olmuştu. İş, o fitne ateşini İstanbul'un içine getirmeye, mahut kazanları yeniçeri kışlalarından Etmeydanı'na çıkartmaya kalıyordu.

O devrin vasıtalarına göre padişah Macar tabyası ve Büyükdere vakalarından pazartesi günü akşamı haberdar olabildi. Babıâli'de bir meclis toplandı. Bu meşveret meclisinde katillerin hemen takibi ve tecziyesi ileri sürüldü, fakat meclise reislik yapan Musa Paşa, "Bir kazadır olmuş... Haber aldığıma göre yamaklar yaptıklarından piş-

mandır. Fitneyi nasihat yollu sözlerle önleyelim... Ceza falan diye arkasına düşüp işi büyütmeyelim!.." dedi. Eski yazarlar buna "afyon hapı yutturma" derler.

Kabakçı Mustafa Çavuş

25 Mayıs 1807 Pazartesi günü iki cana kıymış olan asi yamaklara salı günü sabahı ocak ihtiyarlarından nasihatçi yollandı.

Yeniçeri ağası orduyla seferde olduğu için kanun üzere İstanbul'da yeniçerilerin en büyük amiri sekbanbaşı ağaydı. Karadeniz Boğazı muhafızı İnce Mehmed Paşa ile Nizam-ı Cedidcilerin başlarından Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi Çardak İskelesi Kolluğu'na giderek sekbanbaşı ağayı çağırttılar, meseleyi bir kere de ondan sordular; sekbanbaşı,"İşittiğime göre yamakların dimağında fesat vardır, İstanbul'a gelerek büyük bir fitne çıkarmak niyetindeymişler!.. Tedbir neyse siz devletliler karar verir!." dedi. Dosdoğru sözdü. İbrahim Efendi,

"O makule hazelenin cemiyeti karga derneğidir, mühimsenecek mesele değildir!.." dedi. Müverrih Cevdet Paşa, İbrahim Kethüda'nın bu kayıtsızlığına "ikbal sarhoşluğu" diyor. Köse Musa Paşa'nın aradığı da buydu. Fakat hakikatte de Boğaz'ın iki yakasında bulunan Nizam-ı Cedid askerine emir verilseydi yalın ayaklı, yarım pabuçlu yamaklar cemiyeti karga derneği gibi dağıtılabilirdi.

O salı Boğaz'a giden nasihatçilere gelince, Köse Paşa'nın tembihiyle yamaklara nasihat verecek yerde onları davalarında ayak diremeye teşvik ettiler.

"Korkman yoldaşlar!.." dediler. "Bu dinsizlerin sonu gelmiştir, hemen iş sizin himmetinizle olur, ittifakla İstanbul üzerine yürüyün!.."

Laz uşakları Büyükdere Çayırı'nda toplandılar ve Rumelikavağı Kalesi muhafızlarından Kabakçı Mustafa Çavuş'u kendilerine başbuğ seçtiler. Kabakçı Mustafa da nasihatçi olarak gelen ocaklıdan Arnavut Ali'yi, Bayburtlu Süleyman'ı ve Memiş Çavuş'u kendisine muavin seçerek cemiyete tam bir yeniçeri kıyamı süsü verdi. Ve o salı günü Büyükdere Çayırı'nda bir meydan yemini verildi. Ortaya bir kılıç kondu, asi yamaklar birer birer bu kılıcın üstünden atladılar. Sonra hepsi koyunlarındaki enamları çıkarıp el bastılar:

"Gerek ehl-i İslam, gerek Hıristiyan her kim olursa olsun hiç kimsenin malına, canına, ırzına dokunmayacağız!.. İçimizden dokunan olursa öldüreceğiz!.. Fetva almadıkça kendiliğimizden bir şey istemeyeceğiz!.. Etmeydanı'na gidip kazanlar çıkarıp istediklerimiz yerine getirilmedikçe ölüm var, dağılmak yok!.." dediler.

O mayıs gecesini çayırda, açıkta geçirdiler. Çarşamba sabahı da erkenden İstanbul'a doğru sahil boyunca yürümeye başladılar. Büyükdere'den yola çıktıkları zaman 400 nefer yamaktı. Tarabya'ya geldiklerinde cemiyetlerine katılan kayıkçı, dalyancı, korucu, bahçıvan, ırgat boyundan birtakım pırpırı şehbazlarla cemiyetleri 900 nefere yükseldi. Fakat her adımı korkuyla atıyorlardı. Her an Nizam-ı Cedid askeri tarafından yollarının kesilmesini bekliyorlardı. Öyle ki, iki adım ileri atarlarsa bir adım geri çekiliyorlardı, bir süngü parıltısı görseler dağılıvereceklerdi. Kabakçı ile üç yardımcısı her an bir paniği güçlükle önlüyorlardı. Baltalimanı ile Bebek büyük korku içinde aşıldı, zira Nizam-ı Cedid'in Levent Kışlası bu sahil boyunun üstündeydi.

Ya Nizam-ı Cedid askeri ne yapıyordu dersiniz? Gaflet içinde miydi?.. Hayır!.. Yukarı Boğaz'dan İstanbul'a kadar yamakların ilerlediği sahil yoluna hâkim noktalarda kurulmuş karakollarıyla bu yürüyüşü adım adım takip ediyordu. Levent Kışlası'nda mangalar hazırlanmış, süngüler takılmış, yüksek kumanda mevkiinden "Dağıt!.." emrini bekliyordu; Kabakçı Mustafa ile sergerdelerinin peşindeki yalın ayaklıları birkaç dakika içinde çil sürüsü gibi dağıtacaktı. Fakat Sadrazam Vekili Köse Musa Paşa, "Yerlerinden asla kıpırdamasınlar!" emrini vermişti.

Nizam-ı Cedid ve Sultan III. Selim bir alçağın melanetine kurban oluyorlardı. Köse Paşa o çarşamba günü sahneye bir de Kazancı Mustafa çıkardı, bu adam 25. Bölüklü Ortası'nın mütevellisi Karadeniz yalısından bir Laz'dı, bakırcılık ve kazancılıkla büyük bir servet yapmıştı. İstanbul'un bakırcılar ve kazancılar kralıydı; kaymakam paşa ilk giden nasihatçilerden haber çıkmayınca, "Laz Laz'ın dilinden anlar, bir de Kazancı Mustafa'yı gönderelim!.." demişti. Kazancı kaba sofu, Nizam-ı Cedid düşmanı, hilekârlıkta da gayetle hüner sahibiydi. Kabakçı Mustafa cemiyetine Yeniköy'de rastlamıştı, nasihati gayet parlak oldu.

"Yolunuza devam edin, Musa Paşa ile ben yapacağımızı biliriz!.." dedi.

Ve Babıâli'deki meşveret meclisine pürneşe döndü.

"Yamaklar Halil Haseki ile Mahmud Efendi'yi öldürdüklerine bin pişmandır, padişahımızdan af dilerler, lakin Boğaz'daki Nizam-ı Cedid askerinin intikamından korktukları için İstanbul'a gelirler, Boğaz'daki Nizam-ı Cedidler geri çekilirse hemen dönecekler" dedi.

Derhal emir verildi, Yukarı Boğaz'ın Rumeli ve Anadolu yakalarındaki Nizam-ı Cedid kıtaları Levent ve Selimiye kışlalarına çekildi, devlet erkânı da "Fitne yatıştı!.." diyerek, o çarşamba günü akşamı derin bir huzur içinde konaklarına çekildiler ve gaflet uykusuna yattılar.

Kabakçı'nın cemiyeti ise ayak ayak yoluna devam etti. Rumelihisarı'na geldiklerinde önlerine tellallar çıkardılar:

"Ya ibadullah!.. Bizim meramımız Nizam-ı Cedid belasını kaldırmaktır!.. Başka niyetimiz yoktur!.. Müslüman olanlar, kendini ocaklı bilenler bizimle gelsin!.."

Çarşamba akşamı gün battıktan dört saat sonraydı ki, Tophane'ye geldiler.

Topçu Ocağı disiplin altındaydı. Yamaklara katılmak şöyle dursun gelenleri dağıtmaya hazırlanmıştı. Fakat Musa Paşa'dan şöyle bir emir geldi: "Sakın mâni olmasınlar, bu iş cümlemizin ittifakı iledir!.." Bu emir üzerine topçular kazanlarını çıkarıp Tophane Meydanı'na dizdiler ve ihtilalcilere katıldılar.

Topçuların Kabakçı cemiyetine katılmasıyla kızılca kıyamet başladı. Musa Paşa hemen saraya koştu ve meseleyi padişaha arz etti. Cevdet Paşa diyor ki:

"Padişah o anda Musa Paşa'nın kafasını kestirip Şeyhülislam Topal Atâ Efendi'nin de sarığını boynuna geçirtseydi ve kendisi işin başına geçseydi, Levent'te ve Üsküdar'da tam 13.000 pürsilah tığ gibi, itaatli ve talimli Nizam-ı Cedid askeri vardı, topçuların iltihakına rağmen bu cemiyeti dağıtmak işten bile değildi."

Fakat merhamet ve şefkati asil manalarını kaybederek aciz haline gelmiş Sultan Selim bu alçak vezire, "Meselenin hallini senin dirayetine bırakıyorum!.." dedi.

1807 ihtilali

Kabakçı Mustafa'nın Yukarı Boğaz'dan getirdiği asi Laz yamaklar, yolda katılan serseri ve baldırı çıplaklarla birkaç misli olduktan ve nihayet topçuların iltihakıyla büsbütün çoğaldıktan sonra, perşembe gecesi, geceyarısında Tophane ve Galata'dan kayıklara dolarak Unkapanı ve Çardak iskelelerinde takım takım İstanbul'a çıktılar. Sabaha karşıydı, Aksaray'da Etmeydanı'na geldiler.

Bu ihtilalde alçak Köse Musa Paşa'yla çok sıkı teması olduğu muhakkak Kabakçı Mustafa'ya yeniçeriler de katıldı. Yeni Odalar'daki kazanlar Etmeydanı'na çıkarıldı ve ardından cebeciler de kazanlarını kaldırıp Etmeydanı'na getirdiler. İstanbul sokaklarına, "Dükkânlar açılsın!.. Kimse işinden kalmasın!.. Kimseye zararımız yoktur!.. Bizim ayaklanmamız devlet nizamı içindir!.." diye tellallar çıkarıldı. Unutmamalıdır ki, o tarihte dükkânlarını açacak olan İstanbul esnafının büyük ekseriyeti de yeniçeriydi.

Sultan Selim, mutlak aciz içinde mağlubiyeti kabul etti ve o perşembe günü sabahı Babıâli'ye gönderdiği bir fermanla Nizam-ı Cedid askerinin kaldırılmış olduğunu bildirdi, Musa Paşa da fermanı bir müjdeciyle Kabakçı Mustafa'ya yolladı. Fermanı getiren ulak Laz çavuşa gizlice bir de defter vermişti, bu defterde Nizam-ı Cedid taraftarı on bir devlet adamının adı yazılıydı. İhtilal hokkabazı Köse'nin basit bir aleti olan Kabakçı da defteri ortaya koydu.

"Bu defterde ismi yazılı olan on bir kişi Nizam-ı Cedid'le memleketi harap etmişlerdir, ölü yahut diri, bu adamları padişahımızdan isteriz!.." dedi.

Sultan Selim'in etrafında toplanmış olan Nizam-ı Cedidciler on bir kişiden ibaret değildi, bir kısmı orduyla sefere gitmişti, Musa Paşa orduda olanların isimlerini deftere yazmamıştı, onların hakkından sonra gelinecekti. Ki, bunlar İstanbul'daki ihtilali ve İstanbul'daki arkadaşlarının feci akıbetlerini haber alınca ordudan Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçıp sığındılar ve Rusçuk Yâranı adını alarak Alemdar Paşa'yla İstanbul'da 1808 hükümet darbesini yaptırdılar.

Musa Paşa'nın deftere yazdırdığı 11 isim şunlardı: Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim Efendi, Rikâp Kethüdası Memiş Efendi, Reisülküttap Vekili Safi Ah-

med Efendi, İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmed Bey, Darphane Emini Bekir Efendi, Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa, Sır Kâtibi Ahmed Efendi, Mabeyinci Ahmed Bey, Bostancıbaşı Şakir Ağa, Kapan Naibi Lütfullah Efendi.

Sultan Selim bu adamları feda etme zilletini, tahtında kalabilme ümidine tercih etti; yeniçerilerin koruyup kurtardıkları Defterdar Ahmed Bey hariç, hepsi öldürüldü, kimi cellat kemendinde can verdi, kimi türlü hakaretlerle ihtilalciler elinde parçalandı. Mesela Sır Kâtibi Ahmed Efendi, Sultan Selim'in gayetle makbulü bir gençti, padişah, "Seni sarayda saklayamam, benden alırlar, başının çaresine bak" deyiverince Bozdoğan Kemeri yanında bir hizmetkârının evine saklandı, yeri öğrenilip ev sarıldı, Ahmed Efendi dama çıkıp damdan dama atlayarak kaçmak istedi, muvaffak olamadı, sokağa düştü, yerde perişan ve baygın yatarken bir acemi oğlanı, "Murdar gitmesin!.." diyerek bıçakla başını gövdesinden ayırdı. Büyük suiistimallere alet olmuştu ama güzel ve aydın bir baştı, Acemi Oğlanlar Hamamı'nda yanaşma oğlanın bıçağıyla kesilmeye layık değildi.

Doğru söz her zaman, her yerde, her ağızda güzeldir; o perşembe günü Etmeydanı'ndaki cemiyette bulunmuş bir Saraçhaneli Safder Ağa anlatmıştır: Kabakçı Mustafa defterdeki isimleri okurken başı kara kabalaklı, sırtında kara Laz zıpkası ve ayakları çıplak genç bir yamak kendini zaptedememiş,

"Devlet sözü bizim gibi baldırı çıplakların ağzında, vay halimize vay!.." demiş, benzeri bir ayaktaşı da,

"Hay benum Mustafacuğum canum yoldaşum... Güzel başun sana fazla mudur daaa!.." diye genç yamağın ağzını kapamış.

Şeyhülislam Efendi ve ulema efendiler ile ocak ağaları bir meclis-i meşveret halinde toplandılar. "Artık bir maslahat kalmadı. Nizam-ı Cedid kalktı, padişah istenilen adamları verdi, cemiyet dağılsın, Boğaz sergerdelerine hilatlar ve bahşişler verilsin, herkes yerli yerine çekilsin!.." denildi. Şeyhülislam Topal Atâ Efendi,

"Varın yamakların başbuğu Kabakçı Mustafa Ağa ile yanında olan sergerdelere sorun, daha başka istekleri var mı?.." dedi.

Danışıklı dövüş olduğu belliydi, Kabakçı'nın muavinlerinden Bayburtlu Süleyman,

"Sultan Selim ile kul arasına nefsaniyet girdi, bundan sonra ne o

bize padişahlık edebilir ve ne de biz ona kulluk edebiliriz, bu maddeye de bir rabıta verelim!.." dedi.

Topal Müftü zaten hazırdı. Sultan III. Selim'in hal'ine fetva verdi. Sultan IV. Mustafa padişah oldu.

Yamakların her birine pabuç, don, gömlek, çevre, uçkur, tütün, kahve, hamam, tıraş parası, bir miktar nakdi mükâfat verildi; yevmiyelerine büyük zamlar umuyorlardı, hiçbiri hoşnut olmadı, çoğu da eline geçen bahşişi meyhanede içkiye ve eline geçirebildiği fahişe avrada verdi. Fakat sergerdeleri tatmin edildiler, Kabakçı Karadeniz Boğazı'nın Rumeli yakası kaleleri nazırı, Arnavut Ali Anadolu kaleleri nazırı, Bayburtlu da Tersane'de sancak kaptanı oldu. Memiş Çavuş hiçbir mansıp kabul etmedi, "Ben bin altın nakit isterim!.." dedi.

Sultan IV. Mustafa'nın saltanatı 28 Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın hükümet darbesine kadar 1 sene 2 ay sürdü. Bu devir yeniçerilerin, bilhassa yeniçerilik güden it, hazele, haşere makulesinin her türlü şenaat ve rezaleti, türlü türlü fuhşiyatı sokak ortalarında göz göre yaptıkları bir devir oldu. Edebini koruyan bir kalem, o devrin dekorlarını, giyim kuşamını, muaşeretini iyi bilmek ve azıcık da renkli bir muhayyileye sahip olmak şartıyla, tarih kaynaklarımızdan zabıta vakalarını toplayıp sıralasa, büyük bir gazetenin on binlerce okuyucusunu heyecanla sürükleyecek bir tefrika konusu çıkarır.

Bu pervasız şehir haydutları, kanlı apaşlar Alemdar Mustafa Paşa'nın amansız kılıcı altında önce şaşırdılar, serseri kelleleri bostan sergilerindeki kesmece karpuzlar gibi yuvarlanmaya başlayınca sindiler. Fakat iki ay sonra yeni bir kıyamet koptu, gençliğinde bir yeniçeri olan Alemdar Mustafa Paşa da bir yeniçeri ihtilaliyle devrildi.

Yeniçeri Alemdar Paşa

Burada bir lahza vakaların üzerinde kuşbakışı durmak lazımdır. 19. asrın başında zincirleme felaketlerle pek çok toprak kaybetmiş ve her sahada geri kalmış Türkiye, Türk milleti büyük kalkınma hamlesi yapmak zorundaydı. Hâlâ büyük imparatorluktu; fakat devlet hazinesi boş, gelir kaynakları iptidai, iş alanları muattal, cehil bütün gılzetiyle hâkim, toprakları altında ise azametli servetler yatmaktaydı.

Batı'nın gidişine ayak uydurmak ve memlekette, başta maarif, Batı'nın bütün cemiyet sistemlerini, müesseselerini kurarak toptan kalkınmayı sağlayacak büyük yatırımlar yapmak, bu uğurda da her fedakârlığa katlanmak lazımdı.

Yeniçeriler artık devşirme değildi, bunu daha önce de birkaç defa ehemmiyetle kaydettik, büyük ekseriyetini Türk milleti teşkil etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun orta tabaka halkı ile ayaktakımı hemen tamamen yeniçeri olmuştu. Bir kısmı ismen kayıtlı, ulufeye bağlı, bir kısmı evlad ü ıyal, akraba; bir kısmı yeniçerilik ruhunu ve ocaklı havasını benimsemiş, adı ocak kütüğüne yazılı yeniçeriden koyu yeniçeriydi.

Fakat yine bunun içindir ki Yeniçeri Ocağı'nın vatani bir şuurla ıslahı ve giderek milli bir ordunun çekirdeği haline getirilmesi kolaylaşmış oluyordu. Zira ortada kaldırılıp atılacak lüzumsuz bir zümre yoktu, hepsi evlad-ı vatandı.

Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i ve İrad-ı Cedid'i bu yolda ilk adım olmuştu. Ve nitekim, yeniçeriler Nizam-ı Cedid'e yan baktılar, Nizam-ı Cedid'e yazılmaları teklifini kabul etmediler ama bu yeni askerin gelişmesine de seyirci kaldılar. Muhalefetleri ayaktakımının kaldırım dedikodusundan ibaret kaldı, "gâvur işi, gâvur kılığı, gâvurluk" dediler, birkaç garip bekâr uşağının zihnini çeldiler.

Fakat maalesef bu kalkınma yine o yaygın cehlin eseri, kirli ellere düştü; bir yandan güzel bir işin temeli atıldı, öbür yandan Nizam-ı Cedidciler hiç sıkılmadan, hiç utanıp arlanmadan çaldılar. Milletin katlandığı ağır vergilerin büyük kısmı üç beş devletlinin sefihane şatafatına harcandı. Nahvet ve gururun verdiği sonsuz gafletle halkın öylesine nefretini kazandılar ki hem kendileri Kabakçı Mustafa'nın yeniçeri yamaklarının yalın ayakları altında zelilane ezildiler, hem de bu kalkınma hamlesi heba oldu yıkıldı.

Sultan IV. Mustafa'nın zamanında gelenler, gidenlere rahmet okuttu. İbretle okunmaya değer bir fıkra nakledelim:

Nizam-ı Cedid erkânından Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi sokak ortasında yamaklar tarafından paramparça edildiğinde koynunda bir koca kese dolusu mücevher, bir koca kese dolusu altın ve kıymetine paha biçilmez mücevherli bir hançer çıkmıştı. Kara bez donlu ve çıplak ayaklı Laz uşakları yere saçılan altınları ve el-

masları teker teker toplayıp keselerine koydular ve bir tanesini dahi almaya tenezzül etmeyerek hançerle beraber götürüp Köse Musa Paşa'ya teslim ettiler. Şimdi Müverrih Cevdet Paşa'yı okuyalım: "O da hazineye teslim etmek lazımken İbrahim Kethüda'ya vâris olmuş gibi kabullendi. Etmeydanı'ndaki esafilden daha alçak bir şahıs olduğunu gösterdi."

Gidenler devlet hazinesini soymuştu, gelenler hazinede bir şey bulamadıkları için gidenlerin terekesini yağmaladılar.

Nizam-ı Cedidcilerden bir kısmı Rusçuk'ta Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçıp sığınmış ve "Rusçuk Yâranı" adıyla bir komite kurmuşlardı. Aslında Yeniçeri Ocağı'ndan yetişme ve cahil, fakat iyi niyet ve namus sahibi paşayı, "Kırcalı Askeri" denilen talimli ve itaatli milisleriyle İstanbul'a getirdiler, 28 Temmuz 1808 hükümet darbesini yaptırarak Sultan III. Selim'i tekrar tahta çıkarmaya teşebbüs ettiler. Sultan Selim'in Sultan Mustafalılar tarafından sarayda şehit edilmesi üzerine yirmi dört yaşında bir genç olan Sultan II. Mahmud tahta oturtuldu. Nizam-ı Cedid'in yerine "Sekban-ı Cedid" adıyla yeni bir asker ocağı kuruldu.

Alemdar daha İstanbul yolundayken Rumelikavağı'na gönderdiği bir müfrezeyle bir gece Kabakçı Mustafa'yı evinde bastırmış ve kafasını kestirmişti. Hatta Kabakçı'nın o gece gerdeğe girdiği ve başının, gelin kız koynunda yatarken alındığı söylenir.

Yeniçeriler tamamen sinmişti. En azılı zorbaları dahi ya İstanbul'dan kaçmış ya bir köşeye çekilmişti. Bu azılı zorbalardan Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa Ağa, "Küçük dağları ben yarattım" diyen adamlardandı; bütün Galata'yı haraca bağlamış, gırtlağına kadar fuhuş şenaatine boğulmuştu. Galata Kalesi hendeğinde büyük bir kahvehanesi vardı, içinde her türlü melanetin irtikâp edildiği bir "dârünnedve-i haşarat" idi. Burunsuz Mustafa'nın bu kahvehanede her an emrine amade, her kötülüğü yapabilir, en küçük bir işaretiyle hatta adam öldürür eli bıçaklı otuz kırk haydudu bulunurdu. Alemdar Paşa Kahvecioğlu Burunsuz Mustafa'yı tevkif ettirdi ve kafasını kasten kahvehanenin önünde vurdurttu. Mustafa ensesine indirilen yumrukla diz çökertilirken avazı çıktığı kadar, "Yeniçeri yok mu?.. Bre beni kurtaracak yeniçeri yok mu?.." diye bağırmıştı. Kahvehanenin içi haşaratla doluydu, hepsi eli bıçaklı, gözü kanlı, sırım gibi, ze-

hir gibi adamlardı, kahvehaneden boşansalar Alemdar'ın sekiz on sekbanı ile iki celladın elinden Mustafa'yı kurtarıp almak işten bile değildi. Fakat arka kapıdan, pabuçlarını bırakıp kaçtılar ve kendi başlarını saklayacak birer delik aradılar. Yaman zorba böyle kuvvet nümayişiyle idam olundu.

Fakat Rusçuk Yâranı'na dünkü geçmiş ibret olmadı. Kabakçı ihtilalinde türlü hakaretle paralanmış arkadaşlarının akıbetini göz önünde tutarak kendilerine azıcık çekidüzen vermeleri gerekirken yine sıkılmadan, utanmadan eski hırsızlıklarına devam ettiler ve kimi hîz oğlan, kimi kahpe avratla iğrenç bir sefahate daldılar. Ve o saf, temiz Alemdar'ı, eski yeniçeriyi de kendilerine uydurdular. Lakin ikballeri pek kısa, ancak iki ay sürdü. Sinmiş yeniçeriler bir gece baskınında hem diktatör paşayı, hem Rusçuk Yâranı'nı tasfiye ediverdi. Olan devlete, millete oldu.

Alemdar Paşa Vakası (1808 ihtilali)

Alemdar Paşa Vakası diye anılan yeniçeri ihtilali 1516 Kasım 1808, Hicri takvimle 1223 yılı Ramazan ayının 26-27'nci Kadir Gecesi başladı ve üç gün devam etti. Alemdar Paşa ile Rusçuk Yâranı 28 Temmuz hükümet darbesiyle iktidar aldıklarına nazaran ikbal devirleri üç buçuk ay kadar sürmüştür. Yaptıkları iş yeniçerileri sindirdikten sonra Sultan II. Mahmud'un 14 Ekim 1808 tarihli fermanıyla Nizam-ı Cedid askerinin "Sekban-ı Cedid" adıyla ihyasından, bir de, yeniçerilerin haşin muameleler ve türlü hakaretlerle ulufelerinin kesilmesi ve yeniçerilikle damgalı İstanbul esnafının cezalarla ezilmesi gibi icraattan ibarettir.

Alemdar sadaretinin ilk zamanlarında yeniçeriler ile İstanbul esnafı, sakin ve muti görünürken bu bed muamelelerle yavaş yavaş hırçınlaştılar. Önceleri kimse ağzını açamazken kahvelerde dedikodu çoğaldı, her gün bir türlü düzme laf yayıldı. Alemdar ile tarafındakiler mutlak gaflet içinde zevk ve şehvete düştüler, küçümsedikleri düşmanlarıysa gün günden yüreklendiler, hatta bizzat sadrazama lisanen tecavüz, hakaret İstanbul'da günlük zabıta vakalarından oldu.

Bu bulanık hava ramazan ayında büsbütün karardı. Bir gece Alemdar Mustafa Paşa'nın aynı zamanda ikamet ettiği Babıâli'nin

duvarlarına, "Rumeli'nden geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynayacak ya bıçak!.." yazılı yaftalar yapışmıştı. Devletliler hakiki dostları tarafından ikaz edildiler, omuz silkildi.

"Esnaf güruhundan, aç ve sefil birtakım halktan ibaret yeniçerilerin ne yapabilmek ihtimali vardır?.." dediler.

Yeniçerilerin ihtilal hazırlığı ramazanın ilk günlerinde bilfiil başladı. Ocağın ileri gelenleri gündüzleri Şehzade Camii'nde, teravihten sonra da Aksaray'da Etmeydanı'ndaki büyük kışlalarında 3. Bölüklü Ortası'nın odabaşısının odasında toplandılar. Alemdar ile devlet erkânı kadim Osmanlı ananesine uyarak birbirlerine verdikleri iftar ziyafetlerine gidiyorlardı, iftarlardan gece dönülüyordu. Verilen ilk karar, Alemdar'ı bir gece münasip bir yerde avlayarak vurmak ve suikastı kim vurduya getirip hemen o gece ayaklanmaktı. Paşayı vuracak keskin nişancılar dahi tayin edildi. Fakat bu karar, sadece "Seni vuracaklar, dikkatli ol!.." şeklinde, hiçbir isim verilmeden paşaya ihbar edildi, Alemdar Paşa da iftarlara giderken muhafız milisleri ile sekbanlarını artırdı. Halk arasında da "Bayram ertesi yeniçerilik kaldırılacakmış..." sözü yayıldı.

Vaka şöyle başladı ve gelişti:

Sadrazama hulus çakmak için devlet ricali ve İstanbul âyan ve eşrafı Alemdar Paşa'nın sekbanlarını her gece takım takım iftara çağırıyorlar, geceleri de konaklarında yatırıp misarif ediyorlardı. Babıâli'de ancak nöbetçi sekbanlar ile kavaslar ve bir miktar hademe, içoğlanı, uşak kalıyordu, bu da herkesin malumuydu. Kadir gecesi Yeni Odalar'da 9. Bölüklü Ortası koğuşunda bir toplantı yapıldı ve hemen o gece Alemdar'ın orturduğu Babıâli'nin basılması kararlaştırıldı. Baskın geceyarısından sonra olacaktı. Karanlıkta birbirlerini tanımak için parola da "Sabahtır!.." kelimesiydi.

9. Bölüklü Ortası'ndan 40 kişi Şehzadebaşı'ndaki Eski Odalar'a gitti, oradan 3. ve 7. Bölüklü ortaları ile kışlaları yine o civarda bulunan bütün acemi oğlanları ihtilale katıldı, bu suretle 1.000 kişiden fazla toplandı. İsimleri ocak defterlerinde kayıtlı olup kendileri bekâr odalarında, hanlarda, kahvehanelerde ve hamamlarda yatan büyük şehrin eclaf ve haytaları da yattıkları yerlerden kaldırılıp toplandı. Baskının idaresini 9. Bölüklü Ortası'nın zabitleri üzerlerine almıştı. Sahur vakti henüz gelmemişti. Süleymaniye'de Ağakapısı'na

gidildi, oradaki nöbetçi yeniçeriler de ihtilale katılınca nefis güvenleri fazlalaştı. Haremden ağayı istediler, Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa Alemdar'ın adamıydı, yatağından kalkıp geldi, askere ne istediklerini sordu, maksatlarını açıkladılar ve "Önümüze düş!.." dediler. Mustafa Ağa nasihat edecek oldu, "Söyletmen!.." deyip yeniçeri ağasını paraladılar. Sonra takım takım muhtelif yollardan Babıâli'ye giderek koca konağın etrafını sardılar. Yolda gürültü etmemeye o kadar dikkat edilmişti ki, hemen hepsi pabuçlarını, yemenilerini atmış, yalın ayak yürümüştü, öyle ki, Babıâli nöbetçileri bile konağın sarıldığını fark edememişti.

Babıâli o tarihte İstanbul'un en büyük binasıydı; yalnız zemin katı kâgir; harem ve selamlık daireleri, ahırlar, ambarlar, silahhane cephanesi, avluları, bahçeleriyle azametli bir ahşap saraydı. Büyük merasim kapısı Soğukçeşme'de, Alay Köşkü'nün karşısındaydı. Bu kapının üstünde de sadrazam kâhyasının makam odası vardı. Büyük ahşap direkler üstüne oturtulmuş ahşap bir yapıydı. İhtilalciler önce bu daireyi kolayca kundaklayıp tutuşturdular. Şiddetli bir poyraz esiyordu, ateş rüzgârın tesiriyle muazzam ahşap sarayın her tarafını süratle sardı. Büyük yangın başlayınca yeniçeriler tüfek ve tabanca atarak ihtilali açığa vurdular. Saray sarılmış, yeniçerilerin hepsi pusuya yatmış, içerdekiler ya cayır cayır yanacaklar yahut dışarıya can attıklarında yeniçeri kurşunlarıyla öleceklerdi. Alemdar'ın sekbanlarından bir kısmı da civardaki kahvelerde, bekâr odalarında ve o civardaki Şengül Hamamı'nda yatmaktaydılar. Silah seslerine uyanıp ateşi görünce yardıma koşmak için fırladılar ve hemen hepsi yeniçeriler tarafından vuruldu, öldürüldü.

Alemdar Paşa da uyanıp sarayı alevler içinde görünce bir yeniçeri ihtilali karşısında kaldığını derhal anladı, metanetini kaybetmedi, harem halkını toplayarak henüz ateşin sarmadığı tomruk dairesine güçlükle inebildi. Orada büyük cenk davulları vardı, imdat isteme yolunda davulları çaldırtmaya başladı. Silah sesleri ve kızıl alevlerin arasında yükselen davul sesleri manzaraya bir kat daha dehşet verdi.

Paşanın sekban bölükbaşılarından biri.

"Böyle eli bağlı yangın içinde yanmaktan yahut yeniçerilere teslim olup itler elinde paralanmaktansa, ateş henüz ahırlara gelmedi, gidelim, atlara binelim, o taraftaki kapıyı açıp yeniçerilere sıkı

ateş edip atlarla fırlayalım, eşkıyayı yarıp selamete çıkarsak ne âlâ, olmazsa merdane vuruşup ölürüz!.." dedi.

Paşa,

"Bize elbet imdat olunur, o vakte kadar siperlenip cenk edelim, dayanalım!.." dedi ve henüz çıkma imkânı varken büyük hataya düştü. Fakat kendisine imdat edilmeyeceğini nereden bilecekti?

Silah sesleri ve Alemdar'ın istimdat yolunda çaldırdığı büyük cenk davullarının derinden derinden gümlemesi şehrin büyük bir kısmını ayağa kaldırmıştı. Gökyüzünü kıpkızıl görenler önce bir ihtilalden ziyade büyük bir yangın çıktığını sanmıştı, ancak Babıâli yanıyor dedikleri zamandır ki, bu yangının bir yeniçeri ihtilali eseri olduğunu anladılar. Alemdar Paşa'nın iftarlar münasebetiyle öteden beride misafir kalmış sekbanları ne yapacaklarını şaşırmışlardı. İhtilali hazırlayanlar onları da düşünmüşlerdi; hepsi pürsilah, beşer onar, otuzar kırkar sokağa fırlayan sekbanları yollarda çevirmişler, muhabbetli nümayişlerle boyunlarına sarılmışlar,

"Bizim işimiz ocağımızın düşmanı olan vezirledir, sizler yerleriniz başımız üstünde kardeşlerimizsiniz, kışlalarımıza buyurun, rahatınızda olun, hiçbirinizin kılınıza hata gelmez!.." demişlerdi.

Sekbanların bir kısmı daveti kabulle yeniçeri kışlalarına gitmiş, yangın içindeki paşalarının yardımına koşmak isteyenler de öldürülmüştü. Babıâli yanmaya başlayalı üç saat olmuştu. Büyük ve eski ahşap saray kıpkızıl bir ateş külçesi halinde çökmüş, henüz yanmayan aksamı da çöktüğü yerde yanıyordu. Alemdar Paşa'nın meydana çıkmaması yeniçerileri endişeye düşürmüştü. Bu üç saat içinde yanan saraydan can havliyle dışarı fırlayan Kırcalı milis askeri, sekban, hademe, uşak, çavuş, kavas, seyis, aşçı yeniçeriler tarafından aman verilmeden öldürülmüştü.

Gün ağarmaya başlamış, yangın hâlâ devam ediyordu. Bazı yeniçeriler yağmacılığa koyulmuş, alt katın yeni tutuşmuş yerlerine, ateşin gözüne girip birtakım eşyayla çıkıyorlardı. Bunlardan tomruk tarafına girenler ise bir daha görünmüyordu, kayboluyordu. Ve arada bir yangının içinden silah sesi geliyordu. Bu ses nazar-ı dikkati çekti.

Hakikatte de Alemdar Mustafa Paşa sığındığı bir mahzenin penceresinden nişan alarak o tarafa yaklaşan yeniçerileri birer birer vurup düşürüyordu.

"Bre yoldaşlar, bu tarafta biri var, komayın vurun!.." diye bağrışıldı. Bir kafile o mahzene doğru saldırdı, fakat içlerinden birkaçı öldürülünce geri çekildiler. Paşanın orada olduğu anlaşıldı.

Alemdar'ın yanında birkaç haremağası ile kadınlar ve içoğlanları vardı. Uzaktan tüfek ve tabanca cengiyle paşayı elde edemeyeceklerini anlayan yeniçeriler mahzenin üstüne çıkıp kubbeyi delmek ve içeriye oradan ateş etmek istediler. Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa gür sesiyle bağırarak yeniçerilerden konuşmak üzere adam istedi. Orta ustalarından ve karakollukçulardan birkaç kişi pencereye yaklaştı. Mustafa Paşa,

"Yeniçeri Ocağı'nın ve Müslümanlığın ırz ve namusunu teslim ederim!.." diyerek yanındaki haremağalarını, içoğlanlarını ve kadınları birer birer çıkarıp gelenlere teslim etti. Yalnız bir haremağası ile bir kadını kendisini bırakmadılar.

Vakit öğleye yaklaşmış, kubbenin üstündeki yeniçeriler delme işine hummalı bir gayretle devam ediyordu. Alemdar beklediği imdadı hâlâ alamamıştı. İkindiüstü, mahzenin etrafına toplanmış kalabalık dehşetle titredi, kurtuluş ümidini kaybetmiş olan Alemdar Mustafa Paşa mahzendeki cephaneyi ateşlemiş, üstündeki yeniçerilerle beraber mahzenin kubbesini havaya uçurmuştu. Berhava olanların 500 yeniçeri olduğu söylenir. İnfilak İstanbul'un en uzak köşelerinden duyulmuştu. Alemdar'ın akıbeti de artık belli olmuştu.

İhtilalin o ilk günü, 16 Kasım 1808 Salı, yeniçerilere karşı hükümet büyük fırsat kaybetmişti.

Nizam-ı Cedid gibi sekban kuvvetleri de Levent ve Selimiye kışlalarında toplanmıştı. Kaptanıderya Ramiz Paşa hemen silah başı ettirdiği Levent'teki sekbanlarla Tersane ve Galata'ya hâkim olmuş, donanmayı da elinde tutmuş, fakat İstanbul içindeki ihtilale müdahale ederek, yeniçerileri ve onlara katılan İstanbul ayaktakımını dağıtmak ve ikindiye kadar mukavemet etmiş olan Alemdar'ı kurtarmak mümkünken yapmamıştı. Üsküdar'daki kuvvetlerin serdarı Kadı Paşa da sekbanlarını cenge hazırlamış, fakat İstanbul'a geçirip Alemdar'ın yardımına koşacak yerde saraydan emir beklemiş, vakaya seyirci kalmıştı. Alemdar'ın akıbeti belli oluncaya kadar Sultan Mahmud'dan da ses çıkmamıştı. Genç padişah, diktatör sadrazamı yeniçerilere tepelettikten sonra ihtilale müdahale yolunu tutmuştu.

O salı günü İstanbul içine hâkim olan yeniçeriler, sabahın erken saatlerinde devlet erkânının konaklarına hücum etmişlerdi. Umur-ı Cihadiye (Harbiye) Nazırı Behic Efendi tebdil-i kıyafetle kaçmış, Reisülküttap (Hariciye Nazırı) Galib Efendi teslim olmuş hayatını kurtarmış, Sadaret Kethüdası (Dahiliye Nazırı) Mustafa Refik Efendi ile Defterdar (Maliye Nazırı) Tahsin Efendi saldıran yeniçerilere ellerindeki bir avuç sekbanla karşı koydukları için parçalanarak öldürülmüşlerdi.

O gün ikindiden sonradır ki padişah Ramiz ve Kadı paşalara emir vererek ellerindeki bütün sekbanları Topkapı Sarayı'nda topladı.

17 Kasım Çarşamba sabahı gün ağarırken yeniçeriler saraya hücum ettiler. Cevdet Paşa'nın tabiriyle "yeniçerilik, cüzam illeti gibi avamın iliklerine işlemişti", hakiki asker ruhunu kaybetmiş bu ayaktakımı bir huruç hareketi yapan sekbanlar tarafından kolayca püskürtüldü. O gün akşama kadar Ayasofya, Sultanahmet, Ahırkapı, Divanyolu ve Irgat Pazarı'nda olan sekban-yeniçeri müsademelerinin hepsinde yeniçeriler bozguna uğradı, sarayda bütün mevcut 4.000 nefer olan sekbanlardan iki değerli kumandan ile 600 nefer, yeniçerilerden de 5.000 kişi öldü. Sekbanlar tekrar sarayda toplandı, yeniçeriler Cebeciler Kışlası'nı tutuşturdular, şiddetli bir gündoğusu rüzgârıyla bu yangın süratle genişledi, gece bir afet halini aldı, İstanbul eclafı bir "kızıl bayram" yaparak yangın yağmasına koyuldular, kız ve oğlan birtakım masumların da cebren ve kahren ırzlarına geçilmeye başlandı. Başsız bir ihtilaldi; onun içindir tecavüzler en korkunç, iğrenç halini aldı. Irz ehli İstanbul halkı da ayaklanmış, silahlanmış, mahallelerini eşirraya karşı müdafaaya hazırlanmıştı.

Yine o çarşamba günü donanmadan atılan toplarla Süleymaniye'deki Ağakapısı dövülmüş, bu da yeniçeriyi yıldırmış, ihtilal, yangın, çapul, türlü rezilane şenaat arasında bir dağılma, Yeniçeri Ocağı kendiliğinden çökme manzarası göstermişti. Hanlar, bekâr odaları, kahveler, hamamlar yaralılarla doluydu.

Fakat 18 Kasım Perşembe günü ortaya bir Kandıralı Mehmed, bir sergerde çıkıverince ihtilal ateşi tekrar harlandı.

Kandıralı Mehmed, Tersane ve Galata'nın namlı kabadayılarından, bir dizinde nigâr, bir dizinde mahbub, türlü rezaletleriyle tanınmış bir itti; yalın ayak, baldırı çıplak itlik yolundaki şöhretiyle

o 18 Kasım Perşembe günü seher vakti kısa bir zaman içinde etrafına bedtıynet güruhundan birkaç yüz nefer şerir toplamış ve onlarla Tersane'yi basarak bahriyelileri ayaklandırmış, oradan kayıklarla donanmaya geçerek donanma gemilerini ele geçirmiş, sonra Tophane'ye giderek muhafızlara yangın tehdidiyle kapıları açtırmış, topçular ve top arabacıları da ihtilale katılarak kazanları çıkarılmış, başta o yaman Kandıralı, topçu kazanları kayıklarla İstanbul'a geçirilerek tam ananesine uygun bir yeniçeri ihtilali havası yaratılmıştı. Şehir içine yayılan tellallar,

"Gemiler ile Tersane bizde!.. Karşı yakada Tophane bizde!.." diye bağırmaya başlayınca İstanbul tarafında dağılmaya başlamış olan yeniçeriler ve şehir eşkıyası yuvalarından boşanan sarıcaarılar sürüsü gibi Etmeydanı'nda toplanmaya koşmuşlardı.

Sarayda bulunan devlet erkânı şaşırdı. Saraydaki 3.000 kadar sekbanla durumu düzeltmek imkânsızdı, Ramiz Paşa, Kadı Paşa ve Moralı Ali Efendi, ki Sekban-ı Cedid'i kuranların başındaydılar, Yalı Köşkü'nden, yanlarında sadık bendelerinden 150 kişiyle kürekli bir kırlangıç gemisine bindiler, Sarayburnu açıklarında beklettikleri bir çektirmeye geçtiler ve Marmara'ya açıldılar. Fakat kaçtıkları görülmüş ve peşlerine yollu bir brik takılmıştı. Takip edenlerin an be an yaklaşması üzerine çektirmeyi Yeşilköy sahiline baştankara ettirdiler ve karaya atlayıp, o civardan tedarik ettikleri atlarla kaçtılar. Bu devletlilerin bundan sonraki maceraları bu yazıların konusu dışında kalır.

Babıâli yangını da kesin olarak o perşembe günü söndü. İki gündür ateşin etrafında gözü kızgın pervaneler gibi dolaşan mal, altın ve mücevher arayıcıları, dumanı üstünde enkaza atılmışlardı. Bir demir kapı görüldü, açılınca ardında Alemdar Paşa'nın ve kendisini terk etmemiş başkadını ile sadık haremağasının cesetleri bulundu. Dumandan boğularak ölmüşlerdi. Yanlarında altın ve cevahirle dolu keseler, çekmeceler vardı, derhal yağma edildi. "Bayraktar Paşa bulundu!.." diye Ağakapısı'na müjdeciler gitti. Paşanın naaşı çırılçıplak soyularak ayaklarına ip bağlandı ve ayağından sürüyerek Etmeydanı'na götürüldü, orada üç gün teşhir edildi, sonra Yedikule dışında bir hendek içine gömüldü.

Sultan II. Mahmud, kardeşi Sultan IV. Mustafa'yı gece sarayda idam ettirmiş, hanedanında kendisinden başka erkek kalmamış-

tı. İstanbul'a ve devlete hâkim olan yeniçeriler, ağızlarına cülus lafını alamadı, yalnız padişaha bir pusula vererek ocaklarına suikastla suçladıkları devlet ricalinin idam fermanlarını istediler. Sekban askeri kaldırıldı ve firar etmiş olan ricalin takibi, yakalanmaları ve idamları için yeniçerinin istedikleri fermanlar verildi. Bu ihtilal de böylece kapandı.

"Bakireler on kuruşa!.. Dullar beş kuruşa!.." sesleriyle başlayan son yeniçeri ihtilali

Yeniçeriler talim kabul etmeyince yeni bir sınıf talimli asker ocağı olarak Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i 1807'de ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cedid'i de 1808'de iki kanlı yeniçeri ihtilaliyle kaldırılmıştı. Şuursuz bir zümrenin tagallüp hırsıyla nahvetinin telafisi imkânsız ağır zararı devletin üstüne çöküyor, düşman silahıyla parça parça koparılan ülkelerden muhacir olarak gerilere doğru yollara dökülen Türkler, aç ve çıplak muhacir kafileleri, asrının muhakkak ki en büyük ve en bahtsız hükümdarı Sultan II. Mahmud'un yüreğini sızlatan bir manzara teşkil ediyordu. Vicdan ve namus sahibi her vatandaşın kan ağladığı bir devirdir. Bir Moskof harbi şöyle dursun, Mora'da isyan çıkmış, yeniçeriler bu isyanı bastırmaktan âciz kalmıştı.

Talimli ve itaatli asker meselesini yarım asır içinde üçüncü defa olarak Hicri 1241 ve Miladi 1826 senesinde Sultan II. Mahmud ele aldı.

Alemdar Paşa Vakası'nın üstünden on altı sene geçmişti. 1807 ve 1808'de hırsız ve sefih devletliler de asi ve yıkıcı yeniçeriler kadar mesuldü. Sultan Mahmud bu sefer askerin ıslahı işini bir zümrenin teşebbüsü olmaktan çıkarıp, doğrudan devlete mal etti; evvela itimat ettiği kimselerle ciddi istişarelerde bulundu, hepsi padişaha hak verdiler, yalnız Karadeniz Boğazı'nın Rumeli yakası muhafızı Ağa Hüseyin Paşa,

"Padişahım, ben şu kadar yıl yeniçeri ağalığı yaptım, şu kadar zorbayı tepeledim, beni dinlersen önce hakkı kabul etmeyip esafili, eşirrayı isyana teşvik edecek birkaç yüz kişiyi toptan kesersin, sonra işe başlarsın, kestirme yol budur" dedi.

Sultan Mahmud, Ağa Hüseyin Paşa'nın doğruyu söylediğini kabul etmekle beraber, teklifini adalete ve hakkaniyete uygun görmedi.

Padişah, yeniçeriden talimli bir ordu çıkarmak istiyordu. Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa vasıtasıyla ocak erkânından ve neferler üstünde nüfuz sahibi bazı ocaklıdan yeniçerilerin talimi kabul edeceklerine dair söz aldı ki aralarında Canbaz Kürt Yusuf ve Habib Odabaşı gibi İstanbul haşaratının ve ocaklı haytaların put gibi taptıkları adamlar bulunuyordu.

Yeniçerilerden söz alındıktan sonra 25 Mayıs 1826 Perşembe günü şeyhülislam konağında büyük bir meclis toplandı. Bütün devlet erkânının, yüksek memurların ve ulemanın, Ağakapısı erkânı ile ocakta söz sahibi olanların katıldığı bu mecliste yeni silahlarla ve usullerle harp taliminin vacip olduğuna fetva verildi. Ve yine bu mecliste verilen karar üzerine Yeniçeri Ocağı'nın İstanbul'da bulunan 51 ortasından şimdilik 150'şer neferden 7.650 nefer seçilecek ve bunlar "eşkinci" adıyla muallim asker olarak yetiştirilecekti. Bu konuda bir hüccet tanzim edildi ve büyük ağadan, en küçük neferine kadar yeniçerilere imza ettirildi, hatta bazı zabitler, "Kanımızla mühürleriz" diyerek isimlerini yazdılar, "sair ocaklı şevkle birbirlerinin ensesine basarak mühürlediler" ve hemen eşkincilerin seçilip yazılmasına başlandı.

Evvela şeyhülislam konağında, sonra Ağakapısı'nda yeniçeriyi talim ettireceklerine söz verenlerden, yemin edenlerden Yeniçeri Kethüdası Mustafa Ağa, Canbaz Kürt Yusuf, Habib Odabaşı ve daha sekiz on zorba "talim" sözünün çıktığı ilk günden beri Büyük Kapalıçarşı'da Kerpiç Hanı'nda bir odada gizli bir cemiyet kurmuşlar ve yeni bir yeniçeri ihtilalini hazırlamaya başlamışlardı. Cevdet Paşa "Yeniçerilik cüzam illeti gibi avamın iliklerine işlemişti" diyor, yeniçerilik cüzam değil, bir kanser illeti olmuştu. Kanlı bir ameliyatla kazınıp atılacaktı.

Hicri 1241 yılı Zilkade ayının 6'ncı ve Miladi 1826 yılı Haziranının 12'nci Pazartesi günü ilk büyük mecliste bulunanlar tantanalı bir alayla Aksaray'daki büyük yeniçeri kışlasına giderek 51 ortadan üçer beşer nefer meydana çıkarılıp eşkinci seçilen yeniçerilere temsili bir merasimle yeni elbiseleri giydirildi ve yeni silahları verildi; dualar okundu ve yeniçerilerin istekleriyle talime başladıklarını göster-

mek üzere fetva emini efendi besmeleyle eline bir tüfek alarak yeniçeri ağasına verdi, yeniçeri ağası da tüfeği alıp öptü ve silah böylece katar ağaları arasında elden ele dolaştı. Tek sıra halinde dizilmiş olan eşkinciler de hep birlikte üç adım attılar ve ocakta talim başlamış oldu.

Kerpiç Hanı'nda toplananlar askeri bu eşkinci merasimi esnasında ayaklandırmaya karar vermişlerdi. Fakat içlerinden bazıları, "Kazanlar çıkmadan isyan Dudman-ı Bektaşiyan'ın kanununa aykırıdır!.." diyerek mâni oldular. Bir kısmı,

"Eşkinciler çoğalsın, eşkinci olan yoldaşlar gereği kadar top ve tüfek alsın, sonra kıyam ederiz!.." demişlerdi.

Bazıları da,

"Eşkinciler padişahın, devletin iltifatlarına nail olacaklardır, çoğalınca bizden büsbütün korkmayıp bizlere itaat etmezler, bilakis ocağımıza düşman olurlar..." demişti.

Talimi kabul ettiklerine dair bir hüccet imzalamış oldukları ve hatta bazıları "Kanımızla mühürleriz!.." dedikleri halde hükümetin yeniçerilere emniyeti yoktu. Bazı ocaklı ihtiyarlar, "Neferlerimizin beyni kalındır... Hemen talim için bu gâvur talimidir, biz kılıç ile keçe çalar ve şeşhane atıp desti nişanını vururuz demesinler!.." demişlerdi.

Topçu, kumbaracı, lağımcı ve tersane ocakları zabitleri ikaz edilerek yeniçerilere karşı dikkatli bulunmaları tembih edilmiş, Karadeniz Boğazı muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile İzzet Mehmed Paşa da 3.000 kadar sekbanla "kulakları kirişte" duruyorlardı. (Bu sekbanları Alemdar'ın Sekban-ı Cedid'iyle karıştırmamalıdır.)

Takvim kaydına daima güvendiğim İsmail Hami Danişmend kronolojisinden alıyorum, son yeniçeri ihtilali 14-15 Haziran 1826 Çarşamba-Perşembe gecesi başladı ve o perşembe günü Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kökünden kaldırılmasıyla sona erdi; bu beş yüz senelik asker ocağının kaldırılmasına devlet resmen "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Vaka) adını verdi.

Çarşamba günü güneş battıktan sonra yeniçeri zorbaları, kaldıkları hanlardan, bekâr odalarından, hamamlardan ve evli olanlar da evlerinden pürsilah çıkarak birer ikişer Etmeydanı'nda toplandılar, emniyet ettikleri çorbacıları, ustaları ve Ağakapısı erkânını cemiyete davet ettiler. İlk ihtilal nutkunu Habib Odabaşı söyledi.

"Ayaktaşlar!. Fütur getirmeyin, suret-i tereddüt göstermeyin, Yeniçeri Ocağı namı kıyamete kadar kalkmaz!.. Göreyim sizi, Hacı Bektaş ocağını uyandırın!.." diyerek meydana toplanmış olan serseri, hayta, esafil güruhunu teşvik ve tahrik etti.

Evvela kendisine asla güvenmedikleri Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa'yı öldürmeye karar verdiler, birkaç yüz kişilik bir kafile geceyarısı Ağakapısı'na gitti, fakat Celaleddin Ağa kaçıp gizlenmeye muvaffak oldu. Turnacıbaşı Şakir Ağa ise, haysiyet sahibi bir yeniçeri olarak vakayı öğrenince teessüründen düşüp öldü.

Perşembe günü seher vakti kazanları kışla mutfaklarından Etmeydanı'na çıkardılar. Tahtakale, Asmaaltı, Unkapanı, Küçükpazar gibi ayaktakımının kaynaştığı yerlere karakollukçular gönderildi ve oralardaki eclaf, baldırı çıplaklar da cemiyete davet edildi. Nakılcı Mustafa adında bir baldırı çıplak sergerde Babıâli'yi yağmaya memur edildi, bir Sarhoş Mustafa da Terlikçiler içinde Mısır Kapıkâhyası Necib Efendi'nin konağını yağmaya memur oldu ki bu zatın suçu eşkincilerin başmuallimi ve zabiti Mısırlı Davud Ağa'yı evinde misafir etmiş olmasıydı. Necib Efendi yalısındaydı, bulunamadı, konak talan edildi. Nakılcı da Babıâli'yi yağma etti, yalıda bulunan sadrazamın hazinesinden 6.000 kese kıymetinde nakit ve mücevher kaldıran bu sergerde tellallar salarak,

"Gâvur talimi için fetva ve hüccet yazanları ve bize muhalefet edenleri ve cümle başı kavukluları kahredeceğiz!.. Evlat ve ıyallerini esir edip bakirelerini onar kuruşa, dulları beşer kuruşa satacağız!.." diye bağırtmaya başladı.

Yine tellallar,

"Herkes dükkânını açsın!.. Sırçası kaybolana cevahir veririz!.. İçimizde zerre kadar cinayet eden bulunursa keseriz, biçeriz!.." diye bağırdılar.

Bu biri öbürünü tutmaz sözler, yeniçerilikle ilgisi olsun olmasın, ırz ehli halkı dehşete verdi.

Vaka-i Hayriye

Bu ihtilale, dikkati çekecek kadar kasıtlı, Bektaşilerin de adı karıştırılmıştır. Cevdet Paşa, "Bektaşi babalarının birtakımı Etmey-

danı'nda, teberler ellerinde zorbaları tahrik ve teşçi etmekteydi. Birtakımı da eşkıya cemiyetini çoğaltmak için Boğaziçi'ne vesair yerlere koşmaktaydı, o sabah erkenden kayıkla Anadoluhisarı'na gelen bir Bektaşi babası bazı kalem efendilerine, 'Buralarda dolaşmayın, evlerinize gidin, yoldaşlar uyandı, erkân-ı saltanatı bitirdiler, ben de kale neferlerini uyandırmaya gidiyorum!..' demiş..." diye anlatıyor.

Ocak kaldırıldıktan sonra, kuruluşundan beri yeniçerilerin yanında bulunmuş Bektaşilerin takipten kurtulmasına imkân yoktu; yeniçerilik hatıralarının bir kışla koğuşu kadar kesif olarak yaşadığı yer, Bektaşi tekkeleriydi. Kışlalar yanıp yıkılıp yeniçeriler katliam edilirken elbette ki bu fırtınada Bektaşiler de hayli kurban verecek ve tekkeleri de ya yıkılacak ya kapatılacaktı. İhtilalden sonra onları vakaya yeniçerilerin yanında iştirak etmiş göstermek gerekecekti.

Yine müverrih paşa anlatıyor, Üsküdar'da Ulayıcı Mehmed adında bir meczup varmış, o perşembe sabahı Üsküdar mahkemesine gidip Üsküdar kadısının naibine,

"Mevlana!.. Bugün İstanbul'da Kırkdört Kapısı'nda Hacı Bektaş-ı Veli vefat etti, ben onun cenazesine gidiyorum, siz de tedarikte olun!.." demiş. Bu suretle hazret, eşkıyanın hezimete uğrayıp devletin muzaffer olacağını keşf ile haber vermiş.

Müverrihin sayfalar dolusu verdiği malumatı birkaç satırda toplamaya çalışalım:

Vakayı haber alan Sadrazam Mehmed Selim Paşa yalısından doğruca Topkapı Sarayı'na geldi, Yalı Köşkü'ne çıktı ve oradan bütün devlet erkânı ile ulemayı ve bütün medreseler talebelerini yeniçerilere karşı padişahın yanına davet etti.

Padişah da ikamet etmekte olduğu Beşiktaş Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na geldi ve yeniçerilere karşı Sancak-ı Şerif çıkarıldı.

İstanbul medreselerinde 3.500'den fazla talebe vardı. Cevdet Paşa'nın bazen yobazlar dediği medreseliler hepsi pençeli, yürekli, imanlı gençlerdi; başta hocalarıyla kafile kafile saraya geldiler, hatta yolda önlerini kesmek isteyen yeniçerilerle dövüştüler, bir de şehit verdiler. Onları, İstanbul'un ırz ehli halkından eli silah tutanlar takip etti.

Tersaneliler, topçular, top arabacıları, kumbaracılar, lağımcılar başlarında kumandanları ve zabitleri ve hepsi pürsilah, kayıklara do-

larak karşı yakadan Saray-ı Hümayun'a sancak altına geldiler. Hatta kayıklara birkaç küçük top yükleyip geçirdiler.

Vaka-i Hayriye'yi nakleden müverrihler sancak altında toplanan kuvvetlerden bahsederken "fevc fevc, bölük bölük, takım takım, saf saf" diye tarif ederler.

Son tereddütleri ulemadan Kürt Abdullah Efendi'nin bir nutku kaldırdı. Efendi bu nutku coşkun heyecanla ağzı köpürerek söylemişti.

"Allah bu din ve devletin bekasını istiyorsa o habisleri vururuz, mahvederiz, yok, Allah bizi kahredecekse bu din ve devletle beraber biz de batar gideriz!.." dedi.

Hiddet ve şiddetinden elindeki tespih koptu ve daneleri taşlar üstünde dağıldı, natuk adamdı, zarif adamdı, bundan da istifade etti.

"İnşallah ol habislerin şirazesi işte böyle kopacaktır, bu tespih daneleri gibi perişan olacaklardır!.." dedi.

İstanbul büyük tarihi günlerinden birini yaşamaya başlamıştı, her köşesi mahşer gibiydi. Mesela bir sokağın bir başında bir tellal,

"Yeniçeri olan kazanlar yanına gelsin!.." diye bağırırken sokağın öbür başında başka bir tellal,

"Müslüman olan Sancak-ı Şerif altına gelsin!.." diyordu.

Mahalleler ahalisi imamlarını başa geçirerek sancak altına gelirlerken, medreseliler gibi yolları yeniçeriler tarafından kesiliyor, dövüşerek, şehitler vererek yol açıyorlardı.

Bu arada, başta Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa, yeniçerilerden de hakiki asker ruhunu taşıyanlar hiç tereddüt etmeden saraya koşup gelmişler ve yoldaşlarının bu son kötü işinden duydukları teessürü bildirmişler, padişahın ve devletin yoluna baş koyduklarını söylemişlerdi.

Devlet ordusunun karargâhı Sultanahmet Camii oldu ve Sancak-ı Şerif oraya götürüldü. Camide de ulemadan Ahıskalı Ahmed Efendi'nin söylediği parlak bir nutuk herkesi ağlattı. Artık sancak altında toplananların coşkunluğu, yeniçerilere karşı nefretin son haddine varmıştı.

Sultanahmet Camii'nde kurulan bir harp meclisi yeniçerilere karşı hücuma geçecek kuvvetlerin kumandanlıklarına Boğaz muhafızları Ağa Hüseyin Paşa ile Mehmed İzzet Paşa'yı memur etti. Bu iki

paşa kendi sekbanları, topçu, kumbaracı, lağımcı ve kalyoncularla Atmeydanı'ndan Etmeydanı'na doğru hareket ettiler. Askerin arkasından da medreseliler ile halk kıtaları yürüyordu. En önde de süvari topçuları yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa iki top çektiriyordu.

Önce yolları tutmuş olan yeniçeriler bu heybetli gelişi görünce korkularından karargâhları olan Etmeydanı'na kaçmışlardı. Hatta büyük bir kısmı orada da durmamış, şehir dışına kaçmaya, kale kapıları tutulmadan nam ve nişan kaybetmeye başlamışlardı. Aksaray'da Etmeydanı'nda ve Yeni Odalar'da kalanlar zorbalıkta en azgın olanlar ile birtakım baldırı çıplak amele, ırgat yeniçeri taslakçısıydı.

Beyazıt'ta padişah ordusu iki kola ayrıldı. Ağa Hüseyin Paşa topçularla Laleli yolunu, İzzet Mehmed Paşa da kumbaracı, lağımcı ve kalyoncularla Saraçhane yolunu takip ettiler. Bu ikinci kol Şehzadebaşı'nda Eski Odalar denilen kışlayı aldıktan sonra Saraçhane'den Aksaray'a inecekti.

Etmeydanı ve Yeni Odalar denilen büyük kışla çepeçevre sarıldı. Meydan büyük kapılarla muhafaza edilirdi ve yeniçeriler bu kapıları kapatmışlardı. Karacehennem İbrahim Ağa meydan kapısının bir kanadını toplarla paraladı. Fakat kanadın ikincisi, üstüne yapışan güllelere dayandı. Bu sefer Mustafa adında bir topçu neferi pervasızca sıçrayarak kırık kanattan meydana girdi ve kapının öbür kanadını açtı. Tam şaşkınlık içinde olan yeniçeriler bu gence bir şey yapamadı. Topçular meydana girince yeniçeriler kışlalarına kapandılar. Yine o Topçu Mustafa, bu sefer "bir şule-i cevvale gibi" meydanda pertab ederek kışlayı bir kasap dükkânı tarafından tutuşturdu. Toplar da salkım ve yağlı paçavra atarak yangını süratle genişletti ve ateş, kurşun, kılıçla müthiş yeniçeri kırımı başladı. Kıta o devrin şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'nındır:

Tecemmu eyledi Meydan-ı Lahm'e
İdüb küfran-ı nimet nice bagi
Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı.

Kışlada boğulup yananlarla, vurularak düşüp ölenlerle, kaçarken yakalanıp idam olunanlarla bu yeniçeri kırımını tasvir çok güçtür.

Yalnız o perşembe günü cellatların satırıyla 500 yeniçerinin başı kesilmişti, amansız idamlar cumartesi gününe kadar devam etti. Sultanahmet Meydanı'nda mahut Vakvak Ağacı'nın altı başsız cesetler ve yeniçeri kelleleriyle doldu. Bu kıta da İzzet Molla'nındır:

Bir zaman ehl-i fitne, Cami-i Han Ahmed'de
Bigünah asmış idi kullarını Hallak'ın
Şimdi erbab-ı şikakın dökülüp kelleleri
Meyve vaktine yetişti Şecer-i Vakvak'ın.

Yeniçeri Ocağı resmen lağvedildi. Dolayısıyla acemi oğlanları, Boğaz'daki yamaklar da kaldırıldı. Ocakla sıkı bağları olduğu için Türkiye'de Bektaşilik de kaldırıldı, bütün Bektaşi tekkeleri kapatıldı, babalardan da birkaçı idam olundu.

Ağalar eyledi cahime sefer
Çaldı Bektaşiler de göç borusun.

Belgrad Ormanı'nda yeniçeri kırımı

Evvelce de ehemmiyetle belirtmiştim, ocaklarının kaldırıldığı sırada yeniçerilerin arasında eski devşirmelerden tek sima dahi yoktur; ekseriyeti Türk olmak üzere hepsi ocağa girip yeniçeri yazılmış esnaf ve ayaktakımına mensup adamlar, gençlerdir. Devşirme Kanunu'nun kalktığı yüzyıldan beri birkaç kuşak yeniçeri oğullarıdır.

İstanbul'daki bütün yeniçerilerin 15 Haziran şehir muharebesine iştirak ettikleri asla söylenemez. Yeniçerilerde ilk bozgun başlayıp Yeni Odalar Kışlası'na doğru çekilir kaçarlarken, o sabahki kıyama iştirak etmiş olanların da bu kışla sarılıp ateşe verildiği ana kadar kışlada kaldıklarını zannetmiyorum. Yine unutmamalıdır ki, Sultan II. Mahmud ile ocak arasındaki şehir muharebesi bidayette tek cepheliydi. Yeniçerilerin arkasında kalan sokaklar, şehrin kale duvarlarına kadar açıktı. Ağa Hüseyin Paşa ve İzzet Mehmed Paşa kuvvetleri Aksaray'a geldikten sonra kışla sarıldı. Kale kapıları da yeniçeri muhafızlarının elindeydi; yeniçeri bozgunu başlayınca kıyama iştirak etmiş yeniçerinin büyük bir kısmının şehir dışına kaçtıkları mu-

hakkaktır. Gerek muharebe sonunda kaçanlar, gerekse muharebeye hiç katılmamış olanlar veya katılma fırsatını bulamayanlar, padişahın zaferlerinden ve ocaklarının kaldırılmasından sonra bir umumi af beklerken Sultan II. Mahmud bütün yeniçerileri ölüm fermanlısı yaptı, onlar da baş kaygısına düştüler, İstanbul yanındaki uçsuz bucaksız Belgrad Ormanı'na daldılar ve orada açlıktan ölmemek için şekavete başladılar.

Bu durum birkaç ay devam etmiştir. Sultan Mahmud yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ilk birlikleriyle Belgrad Ormanı'nda amansız bir tenkil hareketine girişti. Ormandaki bu yeniçeri kırımı, Vaka-i Hayriye'dekinden çok daha müthiş olmuştur.

Bize bu orman tenkilini anlatan itimat edilir kaynak, 19. asrın namlı İngiliz müverrihi ve edibesi Miss Julia Pardoe'nun *Constantinople* (İstanbul) adlı eseridir. İngiliz yazarının vaka tafsilatını Belgrad Ormanı içindeki Belgradcık köyü halkından ve İstanbul'daki İngiltere Sefareti'ne mensup kimselerden dinlediği muhakkaktır. Halkı tamamen Rum olan Belgradcık köyü zengin ecnebi turistlerin, İstanbul'daki sefarethaneler erkânı ile irtibatlı misafirlerin bir sayfiye, av yeriydi.

Miss Julia Pardoe şöylece anlatıyor:

"1823 yazına kadar Belgrad Ormanı kestane, gürgen, meşe, ceviz, ıhlamur, çınar ve her cins kerestelik ağaçlarla son derecede zengindi. Maalesef bu sıralarda yeniçeri katliamında kellesini kurtarıp şehirdeki diğer ayaktaşlarıyla birlikte kaçanlar Belgrad ve Mudanya ormanlarına sığındılar, cüretkârları Anadolu'da ilerleyerek Bursa dağlarına yayıldılar. Uzak görüşten mahrum olanları da Karadeniz sahillerindeki sık ormanlarda saklandılar. Bir müddet meyve ve ot yiyerek geçindiler. Fakat bir af çıkmayınca, istikbalden ümit kesilince sekizer onar kişilik çeteler halinde yolculara saldırarak mallarını aldılar, kanlarını akıttılar. Nihayet bütün yollar salimen geçilemez oldu. Hükümet onları tedip etmek için müteaddit teşebbüslere girişti, fakat eşkıyanın sayısı yüzlere çıkınca üzerlerine gönderilen kuvvetlere meydan okudular. Bir müsademede yakalanan yeniçeri, ayaktaşlarına gözdağı olmak için muhakeme edilmeden boğuldu, cesedi yol kenarında bir ağaca asıldı, dağılmalarına müessir olmadı. Bu hallere çok kızan ve uğraşmadan bezen padişah yeniçerile-

rin sığındıkları bütün ormanların yakılmasını emretti.

Başta İstanbul'a en yakın Belgrad Ormanı, muhtelif istikametlerden tutuşturuldu. Civardaki tepeleri askerle doldurarak ateşten kaçanları aman vermeyip vurdular.

Asırlardan beri heybetle duran, etrafındaki tepelere meydan okuyan, esrarengiz derinliklerine güneş ışığını sokmayan, balta girmemiş köşelerinde binlerce mahluk saklayan muazzam orman derhal ateş çemberiyle kuşatıldı. Karadeniz'den esen rüzgâr ateşi o kadar büyüttü ki, Boğaz'ın methalindeki kayaları döven deniz pembe bir renge bürünürken ve Bahçeköy Sukemeri beyazlığını kaybedip kızıl bakırı andırırken iri ağaç gövdeleri dehşetli gürültülerle yere devrildiler.

Tahribat mükemmel cereyan etti. Alevler birçok mil murabbaı yer kapladı. Bu esnada mütemadiyen tüfek seslerine insan feryatları karışıyordu. Belgrad Ormanı'na iltica eden yeniçerilerin hiçbirisinin kaçmış olmasına inanılmaz. Çoğu Sultan Mahmud'un askerlerinin kurşunlarıyla öldü. Sefil ve aç da olsa hâlâ mağrur bir miktar yeniçeri de derinliklerine sığındıkları ve içinde bir müddet gizlendikleri ormanda yandılar, helak oldular."

Ocağın kaldırılmasından sonra yeniçerilik ve Bektaşilik, pek çok garazkâr kimselerin elinde pek çok namuslu adamın adına kara çalmak için bir damga oldu, ayaktakımından ise "yeniçeri" dediler, içtimai mevki sahibi ise "Bektaşi" dediler. Mesela devrinin en seçkin bir hekimi ve müverrihi Şanizade Atâullah Efendi, kendisini hiç çekemeyen Hekimbaşı Behçet Efendi'nin garazına uğradı ve Bektaşi'dir diye sürgüne gönderildi, perişan olup öldü gitti.

Daha önce büyük ve bahtsız bir hükümdar olduğunu söylemiştim, Sultan II. Mahmud'a "Adlî" unvanını hiçbir zaman yakıştıramamışımdır. Ona keşke "Adlî" yerine "Büyük" unvanı verilseydi. Fakat, nice temiz ve masum insanların da kesildiği o yeniçeri katliamından sonra "Adlî" unvanını almaya mecburdu sanırım.

Büyük kışla yangınında bir kadın

O devirde güzelliği ve oyunlarıyla büyük şehir İstanbul'un şöhretlerinden olmuş Tırnovalı Benli Behiye adında bir Kıpti kızı

Vaka-i Hayriye'de çılgın gibi sevdiği bir delikanlının yolunda Yeni Odalar yangınının cehennemi ateşine dalmış, bu suretle o kanlı vakaya adı karışan tek kadın olmuştur.

Yeniçeri taslakçılarından Berber İsmail adında gayetle dilber bir gence tutulan Behiye'nin macerasını son yeniçerilerden Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa şöyle anlatıyor:

"Bin şahit isterdi Kıpti demeye; Rumeli'nde Tırnova kasabasından Kaptanıderya Tatar Ramiz Paşa için getirdiklerinde gül goncası bikr-i naşüküfte idi, on üç yaşında var yok. Nakilbend Mahallesi'nden Değirmencikızı Safiye Kadın nam esirci 700 altın saymıştır derlerdi babası Çingene'ye, amma kaptanpaşaya Kıpti'dir demeyip Mağribi'dir demişler. Alemdar Paşa Vakası'nda Kandıralı Mehmed zuhur idüp galebe yeniçerilerde kaldıkta paşası firar etmekle, sarayı yağma oldukta çengi Behiye'yi yeniçeri kayışbacaklarından Zehrimar Odabaşı Kara Tahsin demekle maruf çarebru yiğit kaldırmış ve Tahtakale'de avratlarının sakin olduğu yere koymuş kapatmıştır, Behiye vaka-i azimeye kadar on sekiz sene Kara Tahsin'in tasarrufu altında oldu ki vaka-i azimede otuz ya otuz bir yaşındaydı, amma üstüne çengi yoktu, lakin Kara Tahsin'in havfinden avrete gayri er parmağı değmedi. Vaka-i azime zuhurundan mukaddemdi, Kara Tahsin bir mahbub-ı dilaşubu refik-i has edindi ki ol delikanlı Karagümrük'te yeniçeri kebir kahvehanesinde Berber İsmail'dir; ocakçı idi ve hem Kara Tahsin'in civeleği idi. Benli Behiye o oğlana taaşşuk idüp Kara Tahsin'in ayağına düşüp izin aldı ve maşukuna nail oldu; ol tarihte İsmail on yedinci yaşında duman bıyık mürahik idi, avret onun divanesi idi. Vaka-i azime ki zuhur eyledi, Benli'nin gözü cihanı görmeyip yalın ayak hem zimmiye avrat gibi başı açık, zenne şalvarının üstüne İsmail'in camedanını almış, destinde şeşhane tüfek Karagümrük'te olan kahvehaneye varmış, derununda beniâdem yoktur, in cin top oynar, bir Bektaşi kalender vardır kabak başında bişuur, kahvehaneden Mehmedağa Hamamı'na varır, ora dahi tehi, bir ihtiyar,

'Gece İsmail burada idi, seherde Kara Tahsin ile pürsilah çıkıp zannım Yeni Odalar'a gittiler!..' der.

Bu haberi ki alır, ol zaman Behiye kışlaya varır. Yeni Odalar'da görür ki ateş-i Nemrud'dur, derununda olan canın taşra atsa nimet bilir. Yoldaşlar,

'Dön bre avret, ocağımız yandı battı!..' dediklerinde biri dahi, 'Berber İsmail şehit oldu, gözümle gördüm!..' der.

Behiye bunu ki duyar, tamam tecennün idüp kışlaya girer ki oğlanın laşesin bula. Girmek var, çıkmak yok. Ol tarihte taze yiğit olup Gazi Sultan Mahmud'un kılıcından kelle kurtarmış muammerinden Taşkasaplı Tulumbacı Haydar Ağa nakletmiştir:

'Kışladan âhir ben çıktım. Çengi Behiye'nin öldüğünü gördüm, şöyle ki, Zincirlikuyu Taşlığı'nda laşeden laşeye koşardı, başına üsküf koymuş, elinde şeşhane, eğilir, laşenin yüzün görür, kalkar ahir canibe koşardı. Ateş-i Nemrud içinde semender idi, ahir anı gördüm ki fevkani çardak avretin üstüne çöker, o dahi gördü amma firar eylemedi, gözüm kapatıp kaçtım..' demişti.

Benli Behiye elhak şehid-i aşk u muhabbettir. Kara Tahsin için Laleli cenginde düştü dediler. Berber İsmail ise Vakai Azime'den on iki sene geçtikte Kasımpaşa'da Kulaksız Hamamı'ndan zuhur etti, Tersane'ye asker oldu."

O devri iyi bilen bir kalemin elinde muhakkak ki bir roman konusudur.

Tırnova cadıları

Vaka-i Hayriye'den yedi sene sonra, Hicri 1249, Miladi 1833 yılında, o zamanlar Türk idaresinde bulunan Bulgaristan'ın Tırnova kasabası kadısı Ahmed Şükrü Efendi, bu kasabada geçen ve kolayca inanılmaz bir vakayı resmi bir yazıyla hükümet merkezine bildirmiş ve bu yazı yine o zamanlar devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 19 Rebiülevvel 1249 tarih ve 68 numaralı nüshasında neşredilmiştir. Önce bu yazıyı okuyalım:

"Tırnova'da cadı türedi. Gün battıktan sonra evlere musallat olmaya başladı. Zahireye dair un, yağ, bal gibi şeyleri birbirine katar ve kâh içlerine toprak karıştırır. Evlerin yüklüklerinde bulduğu yastık, yorgan, şilte ve bohçaları didikler, açar ve dağıtır. İnsanların üzerine taş, toprak, çanak, çömlek atar. Birkaç erkek ve kadının da üzerine saldırmış. Tecavüze uğrayanlar çağrıldı, soruldu:

'Üstümüze sanki bir manda çökmüş sandık!..' dediler. Bu yüzden

iki mahalle halkı evlerini bırakıp başka taraflara kaçtılar.

Kasaba halkı bu işlerin cadı denilen habis ruhların eseri olduğunda ittifak etti. İslimye kasabasında cadıcılıkla tanınmış Nikola ismindeki adam Tırnova'ya getirildi ve 800 kuruşa pazarlık edildi.

Bu adamın elinde resimli bir tahta vardı. Mezarlığa gider, tahtayı parmağı üzerinde çevirirmiş, mahut resim hangi mezara bakarak durur ise cadı o mezardaki ruh-i habis imiş; yani o mezara gömülmüş olan mevtanın ruhu habis ruh olmuş imiş.

Büyük bir kalabalıkla mezarlığa gidildi. Cadıcı Nikola resimli tahtayı parmağı üstünde çevirmeye başlayınca resim sağlıklarında Yeniçeri Ocağı'nın kanlı zorbalarından Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın mezarlarına karşı durdu. Mezarlar açıldı. İki şakinin cesetleri yarım misli büyümüş, kılları ve tırnakları da üçer dörder parmak uzamış bulundu. Gözleri de açıktı, kan bürümüş kıpkırmızı, gayet korkunçtu. O gün mezarlığa gitmiş olan bütün kalabalık bunu gördü. Abdi Alemdar ile Ali Alemdar sağlıklarında her türlü fesadı irtikâp etmiş, cana kıymış, mal yağmalamış, ırza namusa tecavüz etmiş; ocakları lağvedildiği zaman her nasılsa yaşlarına riayet olunarak cellada verilmemiş, ecelleriyle ölmüşlerdi. Sağlıklarında yaptıkları yetişmemiş gibi şimdi de halka ruhu habis birer cadı olarak musallat olmuşlardı.

Cadıcı Nikola'nın tarifine göre bu habis ruhları defetmek için mezarları bulunup cesetleri çıkarıldıktan sonra cesetlerin göbeğine birer ağaç kazık çakılır ve yürekleri kaynar suyla haşlanır. Ali Alemdar ile Abdi Alemdar'ın da cesetleri mezarlarından çıkarıldı, göbeklerine birer ağaç kazık çakıldı ve yürekleri bir kazan kaynar suyla haşlandı, fakat hiç tesir etmedi, Cadıcı, 'Bunları yakmak lazım gelir' dedi. Bu hususta şeran da izin verilebileceğinden ruhsat verildi ve iki şerir yeniçerinin mezarlarından çıkarılan cesetleri mezarlıkta bir odun yığını üzerine konularak yakıldı. Çok şükür kasabamız da cadı şerrinden kurtuldu..."

Kolay inanılır şey değildir. Fakat bir kadı efendinin kaleminden çıkmış ve devletin resmi gazetelerinde neşredilmesi çok manalıdır.

Biz bu cadı meselesini şöyle tefsir edeceğiz:

Vaka-i Hayriye, aslında, takılan isim ölçüsünde çok büyütülmüş

bir kıyamdır; birtakım çapaçul, yalın ayaklı sefil ve perişan yeniçerinin ihtilal adı verilen nümayişi, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak için pek güzel bir sebep addedilmiştir ve ayaklanan o bir avuç serseriye eldeki bütün kuvvetle hücum edilmiş, yeniçeri olup da kendi halinde, namus erbabından kimselerin dahi kendilerini kurtaramayacağı bir imha, katliam yoluna gidilmiştir. Vaka-i Hayriye'de devlet adaleti sadece 15 Haziran kıyamını hazırlayan ve bu kıyama iştirak eden suçluların takibinden ibaret olacaktı. Ocakları kaldırılmış, kışlalarından biri yıkılmış, biri yakılmış yeniçerilerin artık nesinden korkulabilirdi ki, o 15 Haziran Perşembe sabahı dahi, ihtilal ancak kazanların meydana çıkarılması ananesinin yerine getirilmesiyle başlayabilmişti. Koca kışlada, kapı kanadı kırmak için tek başına meydana giren bir Topçu Mustafa'yı öldürecek adam çıkmamıştı.

Yeniçerilik esnaf tabakası ile aşağı tabaka halk arasında çok yaygındı; mahalleler halkının takım takım sancak altına koştuğunu yazan vakanüvisler, o mahalleler halkının en az yarısının yeniçerilikle bağları olduğunu niçin unutmuşlardı?.. Vaka-i Hayriye üzerine yazılmış tek tafsilatlı kaynak olan *Üss-i Zafer* adlı kitap Sultan II. Mahmud'a hoş görünmekten gayri bir şey düşünmeyen Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'nin eseridir, yeniçerileri batırmak için her akla gelen şey kalem diline verilmiştir.

Ocağın lağvından sonra girişilen imha hareketi padişaha karşı amme nefreti yaratmıştır. Halkın nazarına bu katliamı haklı göstermek propagandasında devam edilmiş, dirilerden sonra da ölülerle uğraşılmıştır. Mezarlıklarda yeniçeri kabirlerinin taşları kırılmış, Tırnova'dan da böyle cadı vakası haberi getirilmiştir. Abdi Alemdar ile Ali Alemdar'ın hayatlarında yaptıkları kötülükler ne kadar büyük olursa olsun İstanbul'da Burunsuz Mustafa'ların, Mehmed Kaptan'ların, Küpeli Kız Ahmed, Hançeri Güzel Mustafa, Dinikuru Laz Ali ve Kayıkçı Gâvur Ali gibi şehir eşkıyasının melaneti yanında hiç kalırdı, cadıların Tırnova'da değil, asıl İstanbul'da çıkması gerekirdi.

Sözlük

A

adâ: düşmanlar.
adavet: düşmanlık.
adu-yi zağ: karga düşmanı.
afet-i devran: çağın en güzeli.
afif: temiz; dürüst; iffetli, namuslu.
Ağayan-ı Bektaşiyan: yüksek rütbeli yeniçeri subaylarına, ağalarına verilen ad.
ah-ı hazin: acıklı, dokunaklı iç çekiş.
âhir: son, sonraki, sonuncu.
ahitname: antlaşma belgesi.
ahz-ı intikam: öç alma.
âkıl: akıllı, bilgili, olgun.
akva: devlet ileri gelenlerinin kullandığı bir bıçak türü.
alameleinnas: herkesin önünde.
alet-i itfa: söndürme aygıtı.
âli: yüce, yüksek.
âlinesep: soylu.
Âl-i Osman: Osmanlı hanedanı.
âlişan: şan ve şerefi büyük olan.
anasır: öğeler, unsurlar.
arş: göklerin en yüksek katı.
asafperver: Süleyman Peygamber'in veziri Âsaf gibi koruyucu olan.
Asakir-i Mansure-i Muhammediye: Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan yeni ordu.
âsar: eserler, yapıtlar.
âsâr-ı izmihlal: yok olma, çökme, yıkılma belirtileri.
ases: gece bekçisi.
asuman: gökyüzü, felek, sema.
âşıkı şeyda: çılgın, divane âşık.
ateşîn: ateşli, ateş gibi.

avamî: halka ilişkin.
avaze: seda; bağırma, feryat.
avaz-ı bülent: yüksek ses.
ayak divanı: ivedi ya da olağanüstü durumlarda padişah huzurunda kurulan divan.
ayaktaş: arkadaş, işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri; yol arkadaşı.
âyan: bir yerin ileri gelenleri.
ayine: ayna.
azeb: bir askeri sınıf.
azimet: gidiş, yola çıkma.
azimüşşan: derecesi büyük, yüksek mertebeli.

B

Bab-ı Hümayun: Topkapı Sarayı'nın Ayasofya Müzesi'ne bakan büyük dış kapısı.
bab-ı tezvir: yalan dolan ve arabozculuk kapısı.
bade harab ülBasra: Basra yıkıldıktan sonra (iş işten geçtikten sonra).
bade-i gülgûn: kırmızı ya da pembe gül rengindeki şarap.
bagi: asi, başkaldıran.
barata: çuhadan yapılmış ucu kıvrık, uzunca külah.
baş eski: yeniçeri ortalarında orta bayrağını taşıyan subayın yardımcısı.
bed: kötü, fena, çirkin; kötülük, fenalık, çirkinlik.
bedesten: değerli eşyaların alınıp satıldığı kapalı çarşı.
bedii: güzellik, güzel.
bednam: kötü adlı, adı kötüye çıkan.
bedtıynet: kötü yaradılışlı, mayası bozuk.
beka: ölmezlik; devamlılık, kalıcılık.
beli: evet, peki, hayhay, olur.
bendegân: kullar, köleler; padişah hizmetinde olanlar.
beniâdem: insanlar.
Beytullah: Allah'ın evi, Kâbe ("mescit" ve "cami" anlamlarında da kullanılır).
bezirgân: tüccar.
biadet: sayısız.
biat: bir kimsenin egemenliğini tanıma.

bidayet: başlangıç.
bidin: dinsiz.
biedep: edepsiz, terbiyesiz.
bikir: kızlık, bakirelik.
bişuur: bilinçsiz.
brik: kare yelkenli ve iki direkli bir gemi.
bühtan: yalan yere suçlama, iftira.
bürüncük: ipekli bir kumaş; bürümcük, bürümcek.

C

cahim: cehennem.
caize: kasidelerle övdükleri büyükler tarafından şairlere verilen bahşiş.
camedan: bir tür kısa yelek.
câmi: derleyen, toplayan; içine alan, içinde bulunduran.
cebbar: zorba.
cebin: korkak.
cebren: zor kullanarak, zorla.
cebri yürüyüş: dinlenmeye çok az zaman ayrılarak yapılan hızlı yürüyüş.
cehil: bilgisizlik, bilmezlik.
celadet: büyüklere karşı gösterilen göz pekliği, yiğitlik.
cemiyet: belli bir amaç için bir araya gelme, toplanma.
cemiyet-i kübra: büyük topluluk.
cem olmak: toplanmak.
ceng ü kıtal: savaş ve vuruşma.
cerh: yaralama.
cevretmek: haksız yere üzmek, incitmek.
cevr ü cefa: eziyet ve zulüm.
cezire: ada.
ciğerkûşe: çok sevilen kimse, evlat.
cihannüma: dünyayı gösteren; evin en üstünde çevreyi görebilmek için yapılmış bölüm.
cihaz: çeyiz.
cilve-i ilahiye: Allah'ın tecellisi.
civan: yakışıklı genç.
civelek: canlı, neşeli, oynak; Yeniçeri Ocağı'nda yeniçeri adaylarına verilen ad.

cumhur: halk, topluluk.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma, oturma.
cündi: süvari, sipahi askeri.

Ç

çağşır: bir tür şalvar; çakşır.
çâk: yarık, yırtık.
çalpara: parmaklara takılan, dört ya da iki parça ağaçtan yapılmış, zil benzeri bir çalgı aleti.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
çektirme: tek direkli küçük bir ticaret gemisi.
çevgân: ucu eğri sopa, baston.
çırağan: kandillerle aydınlatılarak yapılan şenlik, donanma.
çırağ etmek: bir devlet dairesine memur adayı olarak yerleştirmek.
çıtak: dağda yaşayan ve odunculukla geçinen kimse; huysuz, kavgacı, kaba.
çorbacı: günümüzdeki bölük komutanlığı derecesinde bir rütbe; Hıristiyan ileri gelenlerine verilen ad.
çubuk: tütün içmek için lüleye takılan ve genellikle kiraz, yasemin ağacından yapılan uzun ağızlık.
çün: çünkü.

D

dâd: doğruluk, adalet.
Dahhâk: zalimliğiyle ünlü bir efsane kahramanı.
dalalet: doğru yoldan ayrılma, sapkınlık; yanlış düşünce, yanlış yol.
dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
danişment: medresede oda sahibi olabilen öğrenci (günümüz anlamında asistan, yardımcı).
dâr-ı beka: ahiret, öteki dünya.
dâr-ı dünya: yaşadığımız bu dünya.
dârünnedve-i haşarat: zararlı kimselerin görüşme yeri.
defterli: Yeniçeri Ocağı'nın defterlerinde kaydı bulunan yeniçeri.
dehşetaver: korku saçan, çok korkutan.
dek: hile, oyun, düzen.

denaet: alçaklık, adilik.
deni: rezil, soysuz.
derdmend: sıkıntısı olan, zavallı, biçare.
derun: iç, iç bölüm.
derya-yı bipayan: sınırsız, sonsuz, tükenmez deniz.
dest: el.
destar: sarık.
dilaver: yürekli, yiğit.
dilnüvaz: gönül okşayan.
dimi: sıkı dokunmuş pamuklu bez.
Divan-ı Hümayun: Osmanlı Devleti'nde devlet hizmetlerinden birinci derecede sorumlu kurul.
diz çağşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çağşır.
dizdar: kale ağası, muhafızı; kale komutanı.
don: elbise, giysi.
dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı; çarebru.
dud-i ah: beddua, ilenç.
dud-i siyah: kara duman.
Dudman-ı Bektaşiyan: Yeniçeri Ocağı'na verilen bir ad.
düz: anasonsuz üzüm rakısı; duziko.

E

eclaf: edepsiz, yüzsüz adamlar; ayaktakımından olanlar.
efrat: askerler, erler.
eğerçi: her ne kadar, gerçi.
ehibba: dostlar, sevgililer, iyi görüşülen kimseler.
ehl-i fünun: ilim irfan sahipleri.
ehl ü ıyal: çoluk çocuk, aile.
Ehremen: dev; şeytan, fenalık.
elim: acıklı, acı veren.
envar: nurlar, ışıklar, parlaklıklar, aydınlıklar.
erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
erbab-ı şikak: anlaşmaz, uyuşmaz kimseler.
erkân: ileri gelenler, önemli kişiler.
esafil: pek alçak ve aşağılık olanlar.

Esedi: Osmanlı Devleti'nde kullanılan Hollanda Kraliyet aslanı betimli gümüş sikke; arslanlı.
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eşed: daha beter olan.
eşhas: kişiler, kimseler.
eşirra: çok edepsiz kimseler.
evbaş: ayaktakımı, aşağılık kimse.
evlad ü ıyal: çoluk çocuk, aile.
eyyam-ı nevcivani: delikanlılık günleri.

F

fâcir: günahkâr; yalancı; ayyaş; zevk ve eğlence düşkünü.
fâsık: günah işleyen, kötülük yapan.
feryad ü enin: haykırış ve inleme.
feta: yiğit; delikanlı.
feth-i mübin: açık, besbelli olan fetih.
fevkani: üst katı olan, üstteki.
fındık: eski tüfeklerin fındığa benzeyen mermilerine verilen ad.
filar: hafif ve alçak ökçeli bir tür ayakkabı.
fisk ü fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık.
fusul: fasıllar, bölümler, kısımlar.
futa: ipek peştamal.
füsun: sihir, büyü.
fütuhat: fetihler.
fütur: gevşeklik, usanç, bezginlik.

G

gaile: dert, sıkıntı.
galebe: zaptolunamayacak azgınlık.
garim: alacaklı; rakip, hasım.
Gâve: zalimliğiyle ünlü Dahhâk'i öldüren efsane kahramanı demirci.
gayret-i batıla: yararsız uğraş.
gazab-ı Rahman: Allah'ın gazabı.
gedik: ticaret ve sanatla uğraşma yetkisi.
germabe: kaplıca, ılıca, kaynarca.

gılzet: kalınlık, kabalık, sertlik.
gul-i beyabani: karanlık ve ıssız yerlerde insanın önüne çıktığı sanılan ürkütücü hayalet, hortlak; gulyabani.
gulam: erkek çocuk, oğlan; kul, köle.
gulgule: gürültü patırtı.
gûyiya: güya.
gülabdan: gülsuyu serpmek için kullanılan cam ya da metal kap.
gülbank: hep birlikte yüksek sesle okunan dua.
gülbank-ı Muhammedi: ezan.
güman: sanma, sezme, zan; kuşku; düşünce, kaygı, endişe.
güzide: seçilmiş; seçkin.

H

habaset: kötülük, alçaklık.
habis: kötü, fesatçı.
hacalet: utanma, utangaçlıkla şaşırma.
hâdim: hizmet eden, yardımcı olan, yarayan.
hâk ile yeksan olmak: yerle bir olmak.
hal': tahttan indirme, hükümdarlığına son verme.
halas: kurtulma, kurtuluş.
halaskâr: kurtarıcı.
hal-i hayat: hayatta olma durumu.
Hallak: sürekli olarak yaratan, Tanrı.
hal tercümesi: bir kimsenin kişisel geçmişi; yaşamöyküsü.
hamd ü sipas: Tanrı'ya şükür.
hami: koruyan, koruyucu; arka çıkan, sahip çıkan.
hamiyet: koruma çabası, insanlık, erdem.
haneharap: evi yıkılmış, evsiz barksız, hali perişan; cahil.
hanüman: aile, ev bark, ocak, yuva.
harabezar: viran yer, viranelik.
harami: başkasının malını zorla alan kimse, haydut.
harfendaz: söz atan, kinayeli söz söyleyen.
has: hükümdara özgü alan.
haseki: hükümdar hizmetindeki silahlı koruma görevlisi.
has fırın: yalnız saray halkına ekmek pişirilen özel fırın.
hasna: güzel, iyi.

hassa: padişaha ve padişah saraylarına özgü olan.
haşarat: zararlı, değersiz, önemsiz kimseler.
havf: korku, korkma.
hayta: serseri.
hazar: barış, barış dönemi.
hazele: reziller, yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hemin dem: bu anda, bu sırada.
hempa: bir kimseye yaptığı kötü işlerde destek, arkadaş olan kişi.
hemsaz: uygun, uygunluk; arkadaş, arkadaşlık.
hengâme: gürültü patırtı, kavga dövüş.
hercai: kararsız, sebatsız.
hercümerç: karmakarışık, altüst, darmadağın, allak bullak.
heva ve heves: zevk ve şehvetler.
hezeyan: sayıklama, saçma sapan söz söyleme.
hidayet: doğru yolu arama, doğru yola girme.
hikmet-i hükümet: hükümet yönetimi koşulları; hükümetin akıl ermeyen işleri.
hilat: süslü elbise, kaftan.
hilkat: yaratılma, yaratılış, yaratılmış olan şey; yaradılış, huy, tabiat.
hiz: puşt, ibne.
hoştab: tabiatı hoş olan, huyu iyi olan.
Huda: Tanrı.
hulul: girme, geçme, nüfuz etme.
hulus çakmak: dalkavukluk etmek, yaltaklanmak.
humar: içki içtikten sonra gelen baş ağrısı, sersemlik.
hun: kan.
hunhar: kana susamış, kan dökmekten zevk alan.
hun-i adu: düşman kanı.
hurde: ufak, küçük; ince, kırıntı; önemsiz.
huruç: çıkış, çıkma.
husye: haya, yumurtalık, erbezi.
hüccet: bir hak ya da sahiplik gösteren ve şeriat mahkemesi tarafından verilen resmi belge; delil; vesika.
hükm-i kaza: Tanrı tarafından önceden verilmiş olan hüküm, Tanrı emri; alın yazısı.
hüveyda: meydanda, açık, belli.

I

ılgar: dizginleri koyuverilmiş atın dörtnala koşması.
ıstılah: herkesin anlamayacağı, özel anlamda kullanılan söz.

İ

ibadullah: pek çok, pek fazla.
ibda: yaratma, meydana getirme.
iptizal: bayağılaşma, ayağa düşme.
içoğlanı: saraya alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
içtima: toplanma, bir araya gelme; toplantı; birikme, yığılma.
ifna: yok etme.
ifsat: bozma; düzensizlik yaratma, kargaşalık çıkarma.
iğtişaş: karışıklık.
iğva-yı şeytani: şeytanca kışkırtma, yoldan çıkarma.
ihsan: iyilik, bağış, lütuf.
ihtilat: karışma, katışma.
ihya: diriltme, canlandırma; yeniden güçlendirme.
ikbal: yüksek bir mevkiye ya da duruma erişmiş olma.
ikraz: borç verme, ödünç verme.
iktiza: gerekme; gereksinim.
indi: bir kişinin kendi kanısına dayanan görüşü; kendince.
inkıraz: tükenme, bitme; yok olma.
irtidat: İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul etme.
irtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme.
iskân: yurtlandırma, yerleştirme; yurtlanma, yerleşme.
istikamet: doğruluk, doğru davranış.
istimdat: yardım isteme.
işret: içkili eğlence.
iştihar: ün alma, ünlü olma.
itlaf: boş yere harcama.
ittiham: töhmetli olma, suçlu olma, suçlanma.
ittihat: birleşme, bir olma; aynı fikirde olma.
iyş ü işret: yiyip içip eğlenme.

K

kabalak: içi mantarlı, enseliği ve güneşliği bulunan bir tür başlık.
kabzetmek: almak, teslim almak.
kadd ü kamet: boy bos.
kadim: eski; başlangıcı olmayan; çok önce.
kadit: çok zayıf, kuru.
Kahhar: Allah'ın adlarından biri: ezen, kahreden, acımayan.
kahren: zorla, ezerek.
kalender: dünyadan el çekip başıboş dolaşan kimse; derviş.
kâmuran: isteğine kavuşmuş, kutlu, mutlu.
kancabaş: kıyılarda kullanılan bir ince donanma gemisi (başı kancaya benzediğinden bu ad verilmiştir).
kapama: elbise, giyecek takımı.
kapan: yiyecek ve giyecek maddelerinin satıldığı toptancı pazarı.
kâr: iş; etki.
karavaş: köle.
kasr-bihemta: eşi benzeri olmayan kasır.
katar ağası: Yeniçeri Ocağı'nın yedi büyük ağasından her birine verilen ad.
katil: bir kimseyi öldürme, canına kıyma.
kavas: vezirleri korumakla görevli kimseye verilen ad.
kavil: söz, laf.
kavşamak: yıkılmaya yüz tutmak, çok eskimek.
kayd-ı hayat: yaşanan sürece, ömür boyu.
kaymakam: birinin yerine geçen kimse, vekil; sadrazam hükümet merkezinden ayrıldığı zaman kendisine vekâlet eden vezir; kaymakam paşa.
kayyum: cami ve mescitlerde temizlikle görevli kimse.
kebe: kalın ceket, kaput.
kebir: büyük.
kemal-i tazimle: çok saygılı bir biçimde.
keman: yay.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kerhen: istemeyerek, zorla.
keşf: bir şeyin olacağını önceden sezme, anlama; keşif.

keşide: düzenleme, dizme, çekme.
keşkül: dervişlerin kollarına takarak taşıdıkları, hindistancevizi kabuğundan ya da abanozdan yapılmış çanak.
kevn: var olma, varlık; dünya.
kırba: üzerine demir çemberlerle kösele kaplanarak yapılmış tahta su kabı.
kırlangıç: genellikle karakol hizmeti yapan küçük savaş gemisi.
kısas: göze göz, dişe diş cezası.
kıssahan: masal, hikâye anlatan kimse.
kıta-i muntazıra: hazır kıta.
kıtal: saldırı, vuruşma, mücadele.
kıyam: bir şeye kalkışma; başkaldırma.
kibar: büyükler, ulular.
kim: "ki" yerine kullanılan bağlaç.
kirlihanım: tuzsuz ve yumuşak bir peynir türü; çayır peyniri.
koçu: dört tekerlek üzerine oturtulmuş kare biçimli ve pencereli bir odacaktan oluşan ve iki atla çekilen yaysız, makassız bir araba türü.
kumbara: yuvarlak ve içi boş demirden yapılan, içine barut, demir, kurşun parçaları doldurularak elle ya da havan topuyla atılan savaş aleti; humbara.
küçük mirahur: has ahırın en büyük iki yöneticisinden ikincisi; küçük imrahor.
küfran-ı nimet: nankörlük.
külli: hep, bütün; çok.

L

laşe: leş.
leb-i derya: deniz kıyısı.
lecuc: çok inatçı, çok çekişken.
lobut: süvarilerin kullandığı, sopa türünde bir silah.

M

maarif: bilgi, kültür.
mah: gökteki ay; genç ve güzel kimse.

mahbes: hapishane, zindan.
mahbub-ı dilaşub: gönül karıştırıcı sevgili.
mahbubdost: erkek düşkünü, erkek seven.
mahbubperest: erkek düşkünü, erkek seven.
mahfil: toplanma, bir araya gelme yeri.
mahlut: karışık, başka bir şey karıştırılmış.
mahrukat: odun, kömür gibi yakılacak şeyler, yakıt.
mahruti: konik, koni biçimli.
mahsur: kuşatılmış.
maişet: geçim, geçinme.
makam-ı ifta: fetva verme yeri.
maktel: öldürülme yeri.
makule: cins, tür, çeşit.
mamure: bayındır, şenlikli.
maslahat: önemli iş.
matlup: istenen, arzu edilen; istek, arzu.
maznun: sanık.
mazul: görevden alınmış.
mebhut: sersem, şaşkın.
meclis-i fisk: içki ve eğlence âlemi.
mecmua: seçme yazılardan oluşturulmuş yazma kitap; toplanmış, bir araya getirilmiş şeyler bütünü.
mecnun: deli, çıldırmış.
mecruh: yaralı, yaralanmış.
medih: övme, övgü.
mefluç: felce uğramış, kımıldamaz hale gelmiş, inmeli.
mehter: yüksek rütbeli hizmetkâr.
mekir: hile, düzen.
melahat: güzellik, güzel yüzlülük.
melun-ı sermedi: Allah tarafından ebediyen lanetlenmiş olan. Şeytan.
menfur: nefret edilen.
menşe: bir şeyin çıktığı yer, esas, kök; yetişilen meslek.
menşur: vezirlik, beylerbeyliği, valilik gibi önemli atamaları bildiren padişah fermanı.
menzil: ev, ikametgâh.
merdi: mertlik, cesaret; insanlık, dürüstlük.

mergup: sevilip aranılan, rağbet gören, istenilen.
merkad-i münevver: ışıklı, aydınlatılmış mezar.
meskûn: içinde insanların oturduğu, yaşadığı yer.
meşak üluşşak: âşıkların sıkıntıları.
meşher: sevgi, teşhir yeri.
meşrep: yaşama ve davranış biçimi, mizaç.
meşruiyet: meşru olma, yasaya uygun bulunma.
meşveret: bir konu hakkında karşılıklı konuşma, danışma.
medfen: mezar, kabir.
methal: giriş, giriş yeri.
metris: siper, istihkâm.
metrukât: bırakılan şeyler, miraslar.
mevacib: aylıklar.
mevc urmak: dalgalanmak.
mevhum: kuruntuya dayalı, sanal.
Mevlana: Büyük bilim adamlarına hitap ederken kullanılan, "efendimiz" anlamında sözcük.
mevut ecel: doğal ölüm.
meyane: pişme kıvamı.
Meydan-ı Lahm: Etmeydanı.
meygede: şarap satılan ve içilen yer.
mezbuhane: boğazlanırcasına; son umut ve son güçle.
mezkûr: zikrolunan, adı geçmiş olan.
mihaniki: düşünmeden, alışkanlık yoluyla kendiliğinden yapılan hareket.
mihr: güneş; sevgi.
mihriban: güler yüzlü, muhabbetli; seven, dost.
miri: devletin malı olan, beylik.
mirimiran: eyalet valisi, beylerbeyi.
miyar: ölçü.
muahede: antlaşma.
muallim: talim ettiren, öğreten, öğretmen.
muammer: ömür süren, yaşayan, yaşamış.
muasır: çağdaş, aynı çağda yaşayan.
muattal: terk edilmiş; işe yaramaz, boş; battal.
muazzez: sevgili, aziz.

mugayir: başka türlü, uymaz, karşıt.
muğber: gücenmiş, dargın.
muhayyile: hayal etme gücü, yetisi; imgelem.
muhtekir: vurguncu, istifçi, karaborsacı.
muhzır ağa: yüksek rütbeli yeniçeri subaylarından biri.
muin: yardımcı.
mukaddem: önce.
mukassir: suçlu, kabahat işleyen.
mukatele: birbirini öldürme; savaş, kavga, çarpışma.
mukayyet: bağlı, sınırlanmış.
muntazır: bekleyen, yolunu gözleyen.
murabba: kare.
murahhas: delege.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.
musahip: arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan; padişahın, kendisini eğlendirmesi, hoşça vakit geçirmesine yardımcı olması için hizmetinde bulundurduğu kişi.
musandıra: dolap, yüklük.
musanna: sanatla yapılmış, hünerli bir usta elinden çıkmış.
mustatil: dikdörtgen.
mutavassıt: aracı.
muti: itaat eden, baş eğen; tâbi, bağlı; rahat ve uslu.
mutlakıyet: kayıtsız şartsız bir hükümdarın elinde bulunan yönetim biçimi.
mutlakıyet-i mutlaka: kayıtsız şartsız hükümdar yönetimi.
muvasala: ulaşım; muvasalat.
muytap: kıl dokuyan; mutaf.
muzmahil: çökmüş, harap olmuş, darmadağın.
mübaşeret: başlama, girişme.
mübayaa: satın alma.
mübeşşir: muştu veren, iyi haber vererek sevindiren.
mücerret: soyut; yalnız, tek başına; yalın, çıplak.
mücrim: suçlu.
müdafi: koruyan, savunan, dayanan.
müdekkik: araştırmacı, incelemeci.
müfsit: fesat koyan, ara açan.

mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden; dönme.
mükerrem: saygıdeğer, sayılan, ululandırılan.
mülukâne: padişaha yaraşacak biçimde.
münkariz: tükenmiş, bitmiş; sona ermiş, sönmüş.
müphem: ne olduğu kesin olarak anlaşılmayan, açık olmayan, belirsiz.
mürahik: buluğ çağına gelmiş erkek çocuk, yeniyetme.
mürettip: tertip eden, hazırlayan, düzenleyen.
mürtekip: rüşvetle iş gören; kazancı için kötü işler yapan.
mürteşi: rüşvet alan, rüşvet yiyen.
mürtet: Müslümanlıktan ayrılıp başka bir dine geçmiş olan kimse.
mürüvvet: yiğitlik, iyilikseverlik.
müsekkin: yatıştırıcı, huzur verici.
müsellah: silahlandırılmış, silahlı.
müstait: akıllı, yetenekli, becerikli.
müstebit: despot, egemenliğinde bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan.
müsteşrik: Doğu topluluklarının tarihini, dilini, edebiyatını, halkbilgisini inceleyen bilgin; şarkiyatçı; oryantalist.
müstevli: bir yeri istila eden, yönetimi altına sokan.
müşaşa: parlak, parıltılı; göz alıcı, şatafatlı.
müşavere: karşılıklı danışma.
müşevvik: (fenalığa) teşvik eden, ayartan, kışkırtan, önayak olan.
müteaddit: çoğalan, çok, birçok, birkaç, türlü türlü.
müteallik: ilgili, ilişiği olan.
mütegallibe: zorla yönetimin başına geçmiş zorba takımı, derebeyi.
müteharrik: oynar, devinir, devingen.
mütenasibülaza: bedeninin bölümleri birbirine uygun olan.
mütesellim: kendisine teslim edilmiş olanı alan; vali ya da mutasarrıfların gönderdikleri vergi memurları, tahsildarlar; vali ve mutasarrıfların yerine sancak ve kazaları yönetmekle görevlendirilen memur.
müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
müyesser: kolay gelen, kolaylıkla olan.
müzaheret: yardım etme, arka çıkma, koruma.

N

nabedid: görünmez, kayıp, belirsiz.
nabud: yok olan, bulunmaz.
nadan: bilgisiz, cahil; kaba, nobran.
nadim: pişman.
nahak: haksız; beyhude, boş.
nahvet: kibir, gurur; ululanma, kurulma; böbürlenme.
nakibüleşraf: Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe seçilen görevli.
Nasrani: Hıristiyan, Hıristiyanlıkla ilgili.
naşüküfte: açılmamış, kapalı.
natuk: güzel, düzgün söz söyleyen.
nazenin: ince, zarif.
nâzım: tanzim eden, düzenleyen.
necabet: soyluluk, asalet.
nefer: kimse, fert.
nefir: boynuzdan yapılan bir çeşit boru.
nefis: ruh, can, hayat; insanın yeme içme gibi biyolojik gereksinimleri.
nefsaniyet: gizli düşmanlık, kin, garaz.
nesep: soy sop.
Neuzübillah: "Allah korusun, Allah'a sığınırız" anlamında dua, tehlikeli bir durum karşısında kullanılır.
nevcivan: taze, genç, delikanlı.
nevhat: sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç.
nevheves: bir işe yeni başlayan.
nezaret: manzara.
nifak: münafıklık, ikiyüzlülük, ara bozukluğu.
nigâr: resim gibi güzel sevgili.
nöbet: sırayla yapılan görev.
nuş etmek: içmek.
nümayiş: gösteriş, gösteri, görünüş.

O

od: ateş.
oğrun: gizli.

P

palanga: yan yana çakılmış kazıklardan meydana gelen bir surla çevrili küçük hisar ya da küçük kasaba.
pâymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
pelid: pis, mundar; alçak, rezil.
peripeyker: peri yüzlü, çok güzel.
pertab: atılma, sıçrama.
peyda: meydanda, açıkta, görünürde.
pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
piri fani: pek yaşlı ve zayıf adam.
piş: ön, ön taraf.
pulat: çelik.

R

rabıta: ilgi, ilişki; sıra, düzen, uygunluk; bağlılık.
rahnedar: zarar ziyan görmüş, zarar ziyana uğramış.
ram olmak: bir kimseye boyun eğerek onun buyruğu altına girmek.
ravi: rivayet eden, anlatan.
refik: arkadaş, yoldaş.
revnak: parlaklık, güzellik.
rezm: kavga, savaş.
rikâb: büyük bir kimsenin katı, önü; padişahın maiyetinde bulunan görevlilere verilen ad.
rindane: rintçesine, gönül adamına yakışır biçimde.
riya: ikiyüzlülük.
rud: ırmak.
ruhsat: izin.
Rum: Anadolu.

S

saadet-i cavidani: sonsuz mutluluk.
saba: gündoğusundan hafif hafif esen tatlı yel.
sabi: ergenlik çağına ulaşmamış erkek çocuk.

saderu: yüzü tüysüz, taze delikanlı.
sagir: küçük, ufak; buluğa ermemiş çocuk.
sahih: açık, doğru.
sahra: kır, ova.
sakin: bir yerde oturan, ikamet eden.
salabet: sağlamlık, peklik; metanet, dayanıklılık.
salah: düzelme, iyileşme.
salapurya: ticari eşya taşımada kullanılan 10-15 tonluk yelkenli tekne.
salkım: topla atılan demir parçaları bütününe verilen ad.
saltamarka: yakasız, kollu, cepken biçimli bir tür kısa ceket.
sani: ikinci.
saray-ı ziba: süslü, güzel saray.
sathi: yüzeysel; üstünkörü.
satıh: bir şeyin dış yüzü, yüzeyi.
sayha: bağırma, nara atma.
sebeb-i mevt: ölüm nedeni.
sefih: sefahate düşkün, malını mülkünü bu yolda harcayan.
seğirdim: Yeniçeri Ocağı için kesilen etleri mezbahalardan alarak yemek pişirilen yere getirmekle görevli yeniçeri.
sekban: bir askeri sınıf.
semavat: gökler.
semend: al ve kır arası donu olan at; güzel ve çevik at.
semender: ateşten yaratılan ve ateşte yaşayabilen bir masal hayvanı.
serapa: baştan ayağa, bütün, hep.
serbaz: cesur, korkusuz.
sergerdan: perişan.
sergerde: bir toplulukta elebaşı, başkan.
serpuş: başlık, takke, başa giyilen şey.
seyr ü temaşa: gezip eğlenme.
seyyid: Hz. Muhammed'in soyundan olan kimse.
simkeşhane: sırma tel işlenen yer.
siyaset meydanı: ölüm cezalarının uygulandığı yer.
siyehçerde: esmer yüzlü.
sultan üşşuara: şairler sultanı.
surah: delik.

suud: yukarı çıkma.
süfli: alçak, bayağı, değersiz.
sükkerî: şekerci.

Ş

şabb-ı emred: sakalı bıyığı çıkmamış delikanlı.
şadi: mutluluk, sevinç.
şehbaz: bir cins iri akdoğan; yiğit, kahraman, cesur; becerikli.
şah-ı devran: dünyanın en büyük hükümdarı.
şahide: mezarların baş ve ayak ucuna diklemesine yerleştirilen, yazı ve çiçek motifleriyle süslü taş.
şahnişin: odanın cephesinde yer alan, üç yanı pencereli küçük çıkma, cumba.
şaki: haydut, eşkıya.
şaki-i merkum: adı geçen eşkıya.
şakirt: öğrenci, çırak.
şarab-ı farig: rahatlatıcı şarap.
şatır: yüksek mevki sahibi birinin atının yanıda gitmekle görevli kişi.
şebkülah: keçeden yapılmış bir külah.
şecaat: yiğitlik, yüreklilik.
Şecer-i Vakvak: Vakvak Ağacı.
şehlevent: boylu boslu, şen, güzel genç.
şehrengiz: bir kentin güzellerini, güzelliklerini konu edinen manzum eser.
şehri: şehirli; İstanbullu; kibar, nazik.
şehr-i şehîr: ünlü şehir.
şehriyar: hükümdar.
şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
şemşir: kılıç.
şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık.
şenaat-i kabiha: iğrenç kötülük.
şeni: kötü, iğrenç, utanç verici.
şeşhane: namlusunda altı tane yiv bulunan tüfek; şişhane.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şevket: ululuk.

şevketli: "büyüklük, güç ve yücelik sahibi" anlamında padişahlara verilen san.
şikâr: av; avlanan hayvan; ganimet; ender bulunan şey.
şiraze: düzen, nizam.
şirvan: çatı arasında ya da dükkânların üstünde yer alan alçak tavanlı asmakat.
şive-i yağma: yağma yöntemi.
şol: "şu" işaret sıfatının eski biçimi.
şuara tezkiresi: şairlerin yaşamöykülerini derleyen, onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunan, şiirlerinden örnekler veren eser.
şule-i cevval: parlak alev.
şüheda: şehitler.

T

taamiye: yemek parası.
taaşşuk: âşık olma.
tadil: değişiklik.
tafsil: ayrıntılarıyla uzun uzadıya anlatma.
tagallüb-i eclaf: ayaktakımının egemenliği.
tahnit: ölüyü bozulmaması için ilaçlama.
tahrif: bozma, kalem oynatma, değiştirme.
taife: insan topluluğu; güruh; tayfa.
tane: kurşun, mermi.
tarrar: yankesici.
tarumar: darmadağınık, karmakarışık.
tasallut: sarkıntılık, sataşma.
tavaşi: saraylarda görevli hadımlara verilen genel ad.
tavzif: görevlendirme, işe alma, iş verme.
tebcil: ululama, yüceltme.
tebeddül: değişme, başkalaşma.
teber: balta.
teberrüken: uğur sayarak.
tecemmu: toplanma, yığılma, birikme.
tecennün: delirme, çıldırma.
tecziye: cezalandırma.

tedip: terbiye verme, uslanmasını sağlama; ceza verme, haddini bildirme.
tefessüh: çürüme, bozulma, kokuşma.
teheccüt: gece kılınan nafile namaz.
tehi: boş.
tekdir: kınama.
tenasüp: uyma, uygunluk, orantı.
teng: dar.
tenkil: uzaklaştırma; örnek olacak bir ceza verme; tepeleme.
ter: taze, yeni.
terakki: artma, çoğalma; kapıkulu askerlerinin ulufelerine yapılan zam.
tereke: bir ölünün bıraktığı malların hepsi; bırakıt.
tesellüm: Müslümanlığı kabul etme; verilen bir şeyi alma, aldığını kaydetme.
teshir: kendine bağlama.
teşbih: benzetme.
teşçi: cesaretlendirme, gayrete getirme.
tevabi: tabiler, bir kimseye bağlı olanlar.
tevbih: azarlama, paylama.
tezkire: resmi makamdan yazılan yazı.
tezvir: yalan dolan, ara bozuculuk.
tezyin: süsleme.
tıfliyet: çocukluk.
tımar: has ve zeametlerin dışında kalan küçük dirliklere verilen ad.
tig-i bürran: keskin kılıç.
tomruk dairesi: tevkifhane.
tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
tume-i şemşir: kılıç tadı.
tüfenkendaz: tüfek kullanan asker.
tüvana: dinç, güçlü kuvvetli.

U

udağacı: Çinhindi ile Endonezya'da yetişen ve odunu tütsü olarak kullanılan ağaç; ödağacı.
ulema: bilginler.

Ü

ülfet: alışma, tanışma; görüşme, konuşma; dostluk.
ümmi: okuyup yazması olmayan.
üsküf: kenarı sırma işlemeli yeniçeri börkü.
üşürmek: topluca saldırmak.

V

vahşetabad: çok ıssız, ürküntü verici.
vaka-i azime: büyük olay.
vaka-i haile: korkunç olay.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: vakalar, olaylar.
vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
varit: olabileceği akla gelen, gerçekleşmesi olanağı bulunan.
vaz: duruş, davranış.
vâzı: koyan; kuran, ortaya çıkaran.
vechen: görünüş bakımından.
vecibe: borç hükmünde olan görev.
vekil-i mutlak: sadrazama verilen unvanlardan biri.
veled-i zina: aralarında nikâh bağı bulunmayan kadın ve erkekten olan çocuk.
vücub: gerekli olma, gereklilik; layık olma, yaraşma.
vüzera: vezirler.

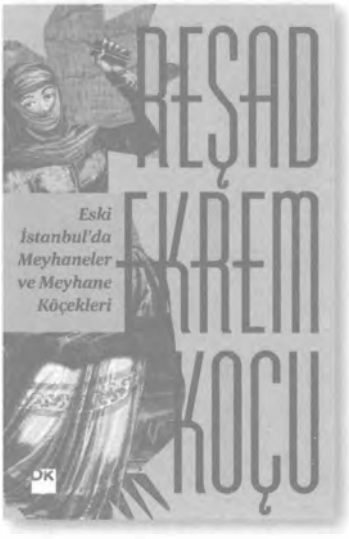
Y

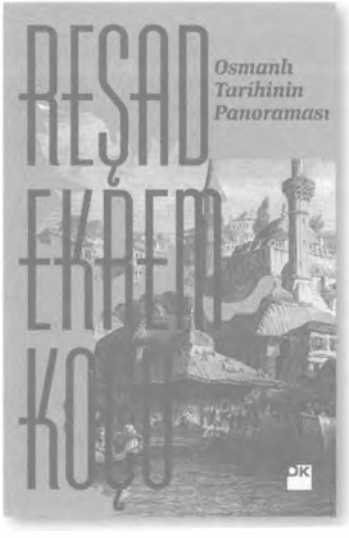
yalman: kesici ve batıcı araçların kesen ya da batan bölümü.
yâran: dostlar.
yâr-ı vefadar: sevgisi sürekli olan dost.
yave: boş lakırdı, saçma sapan söz.
yed: kudret, güç.
yeis: umutsuzluk, umut kesme.
yekzeban: aynı dille konuşan, aynı düşüncede olan.

Z

zabit: yönetme gücü olan, dediğini yaptıran.
zağ: kılağı.
zağarcı: padişahların av köpeklerine bakan ve padişahla birlikte avlanmaya katılan görevliye verilen ad.
zahire: gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan yiyecek, özellikle tahıl.
zahiri: görünen, görünürde olan, dıştan görünen.
zahm: yara.
zapturapt: sıkıdüzen, disiplin.
zari: ağlayıp sızlanma.
zat-ı sütud: övülmeye değer kişi.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zebun: zayıf, güçsüz, âciz.
zebunküş: gücü kendinden zayıfa yeten, âcizi, düşkünü ezen.
zehr-i katil: öldürücü zehir.
zehr-i mar: yılan zehri.
zelil: hor, hakir, alçak.
zelilane: aşağılık bir biçimde.
zenne: kadın; kadınlara ait.
zevahiri kurtarmak: bir işi gerektiği gibi değil de yalnızca yapmış olmak için rasgele, üstünkörü yapmak.
zeval: yok olma, ortadan kalkma; bozulma, düşme.
zevvak: bir şeyden çok fazla tat alan; bir şeyi çok deneyen.
zıpka: Karadeniz kıyılarında yaşayan halkın geleneksel giyeceği olan dar paçalı potur.
zimmi: gayrimüslim vatandaş.
zinhar: sakın, aman, asla.
zir-i hâk: toprağın altı.
ziruh: canlı.
zuafa: zayıflar.
zühul: dalgınlıkla unutma, geçiştirme.
zülf-i nigâr: sevgilinin saçı.
zürefa: zarif, kibar kimseler.

YAZARIN DK TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

REŞAD
EKREM
KOÇU
Kösem
Sultan
DK

Topkapı
Sarayı
REŞAD
EKREM
KOÇU
DK

REŞAD
EKREM
KOÇU
Tarihimizde
Kahramanlar
DK

REŞAD
Fatih
Sultan
Mehmed
EKREM
KOÇU
DK

REŞAD EKREM KOÇU
Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
DK

REŞAD EKREM KOÇU
DK

Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

"Yeniçeri Ocağı kimler tarafından ve niçin kuruldu? Nasıl gelişti? Bu asker ocağının teşkilatı, ananeleri, âdetleri nelerdi? Kışlalarında nasıl yaşadılar, gazalara nasıl gittiler, ihtilalleri nasıl çıkardılar, neler yaptılar? Ocaktan yetişmiş iyi ve kötü şöhretleri kimler oldu ve bir gün nasıl yok oldular?"

Popüler tarih yazıcılığının efsane ismi Reşad Ekrem, Osmanlı'nın "güzide asker"i Yeniçeri Ocağı'nı, kuruluşundan "şehir eşkıyası"na dönüp kaldırılışına kadar, bütün tarihi içinde ele alıyor: Yeniçeri Ocağı, "bıyığını balta kesmez" Yeniçeri ağaları, kazan kaldırmayla başlayan kanlı isyanlar, Yeniçeri şairler, Yeniçeri kahvehaneleri ve daha nicesi...

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

"20. yüzyılın başında şehrin hüzünle yaralandığı ve şehrin hüzünlü ama tamamlanmamış bir imgesini yaratan o özel ruhlardan biridir Reşad Ekrem Koçu."

Orhan Pamuk

THG 20761 DRF 2016 THG 20761 DRF

DK DOĞAN KİTAP

ISBN 978-605-09-2889-1

9 786050 928891

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 29